

Միեր Հակոբյան

**Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք**

Հատոր III

*«Հայաստանը պիտի պաշտպանի հայ զինվորը, հայ
զինվորին պիտի ղեկավարի հայ հրամանատարը:
Օտարը մեր դաշնակիցն է: Շահը համընկավ՝
կպաշտպանի, չհամընկավ՝ կթողնի կգնա: Մենք
պիտի մեզ պաշտպանենք, սա է կյանքի
ճշմարտությունը»*

Իմ խոսքերն են...

Երևան
Հեղինակային Հրատարակություն
2025

ՅՏԴ 94 (479.25): 355 (058)
ԳՄԴ 63.3 (5 Յ) + 68 y 2
Յ 177

*Գիրքը նվիրվում է հանուն Հայաստանի
և հայ ժողովրդի ընկած ռազմիկների
անմար հիշատակին...*

Հակոբյան Միեր

Յ 177 Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք, Մ. Հակոբյան – Եր.: Զեդ. հրատ., 2025, Հատոր
III, – 656 էջ:

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգրքի երրորդ հատորն ընդգրկում է. 884 թ-ից 1102 թ-ն
ընկած ժամանակահատվածը: Հատորում քննարկված է Հայ ժողովրդի ռազմական պատմության
Միջին միջնադարյան ժամանակաշրջանը:

Աշխատանքը կարող է հետաքրքրել ինչպես մասնագետներին, այնպես էլ բոլոր նրանց, ովքեր
հետաքրքրվում են Հայոց ռազմական պատմությամբ:

Հայ Ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք (884-1102)

2421. 885 գարուն – Տավրոսիկի և Կատանիկի Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴²¹
2422. 885 գարուն – Կապուլայի ճ-մ: Կապուլայի իշխանության բանակը (մոտ 100) հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Նեապոլի իշխանության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակի (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 5) մի մասին (80)՝ ստիպելով հիմնական բանակին նահանջել: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:²⁴²²
2423. 885 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փռյուզիան, Պիսիդիան, ինչպես նաև Հունաստանի հարավային ափերը Տարսուսի էմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 10.000, ուղիղ 20 նավ) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴²³

2424. 885 ամառ - 886 աշուն – Ամանտիայի գրավումը²⁴²⁴

Սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի և Սմբատ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Սարկավագի գլխավորած պավլիկյանները) պաշարեցին քաղաքը Աղլաբյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – 885 թ-ի ամռանը կայսերական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, ինչի արդյունքում ի վերջո գրավեց քաղաքը, սակայն հակառակորդի կայազորի մնացորդները հետ քաշվեցին և ամրացան միջնաբերդում:

II փուլ – 885 թ-ի ամռանից մինչև 886 թ-ի աշուն կայսերական բանակը պաշարեց միջնաբերդը և ի վերջո ստիպեց հանձնվել, որից հետո առանց լուրջ մարտերի տիրեց Տրոպաս և Սևերինա ամրոցներին:

Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Արդյունքում Բյուզանդական կայսրության դիրքերը Ապենինյան թերակղզու հարավում լրջորեն ամրապնդվեցին:

2425. 886 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փռյուզիան և Պիսիդիան Տարսուսի էմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴²⁵
2426. 886 գարուն – Տավրոսիկի և Կատանիկի Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴²⁶
2427. 886 նոյեմբեր – Հերի ճ-մ: Հերի էմիրության բանակը (մոտ 1.000) դարանակալ հարձակում գործեց Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու շքախմբի վրա (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 45 զինվոր, որոնց թվում գտնվեց նաև Գրիգոր-Դերենիկը, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴²⁷
2428. 887 գարուն – Գուլաթը-Այանանց Դուռ լեռնանցք-Ուտիք երթուղով երթուղով արշավեց Սմբատ արքայազնի, Ատրներսեհ և Գուրգեն Բագրատունիների, ինչպես նաև Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորած Անիի թագավորության¹ (մոտ 40.000) ու Զարադուռի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը՝ ամրացնելով տեղում Հայոց արքայի իշխանությունը և

¹ «Անիի թագավորության բանակ» հասկացության մեջ բնականաբար ընդգրկվում են ոչ միայն Անիի թագավորության, այլև վերջինիս գերագահության ներքո գտնվող բոլոր պետական միավորների բանակները: Այսուհետ և հետագայում ես, բացառությամբ որոշ դեպքերի, կարծության համար հատուկ չեմ նշի դրանց մասին՝ հասկանալի համարելով, որ ողջ ուժերով հանդես գալու դեպքում Անիի թագավորության վասալները (օրինակ՝ Արտանուշի թագավորությունը կամ Վասպուրականի և Սյունիքի իշխանությունները), ինչպես նաև վերջիններիս վասալները (օրինակ՝ Կղարջքի, Զարադուռի կամ Անձևացիքի իշխանությունները) անալոգիալ առկա են Անիի թագավորության բանակում:

սաստելով Աբխազական թագավորության ու Ներսեհ Բագրատուն ու հետագա հավակնությունները:²⁴²⁸

2429. 887 գարուն - Մարողինը Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000), որը մինչ այդ հաղթել էր հակառակորդին Ուաքքայի ճ-մ-ում, չգրավեց Իսահակ իբն Զունդաջիկի գլխավորությամբ թուլունյանների էմիրության դեմ ապստամբած Արաբական խալիֆոթյան բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴²⁹ Թողնելով քաղաքի պաշարումը՝ Սաջյանների էմիրության բանակը Շնքարի ճ-մ-ում հաղթեց Իսահակ իբն Զունդաջիկին օգնության շարժվել փորձող բեդվիններին, որից հետո Բառկաիդի ճ-մ-ում (Մոսուլի մոտ) պարտության մատնեց Նաև քաղաքից առաջխաղացած Իսահակ իբն Զունդաջիկի բանակին, ինչից հետո կողմերը հաշտություն կնքեցին:
2430. 887 ամառ - Լան գետի ճ-մ (Իտալիա, Կապուայի մոտ): Նեապոլի իշխանության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10) սկզբում պարտվեցին, հետո հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների միացյալ բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁴³⁰
2431. 887 հոկտեմբեր - Բադիի ճ-մ: Բենվենտի ապստամբած իշխանության և վերջինիս օգնության եկած Ադլաբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁴³¹
2432. 888 հունվարի վերջ - փետրվարի սկիզբ - Փոքր Յայի հարավը, Կապադոկիան, Փոյուզիան և Պիսիդիան Տարսուսի էմիր Յազման ալ-Յադիմի գլխավորած թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁴³²
2433. 888 գարուն - Օծրախե (Ախալցխայից մոտ 15 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Զավար (Մծխեթից մոտ 3 կմ արևելք) ամրոցները, ինչպես նաև Ախալցխան Ներսեհ Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Աբխազական թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 600, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴³³
2434. 888 գարուն - Ասպնջակի ճ-մ (Գողերձականի հյուսիս): Սմբատ արքայազնի, Ատրներսեհ և Գուրգեն Բագրատունիների, ինչպես նաև Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորած Անիի թագավորության (մոտ 2.000) ու Զարադուռի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Ներսեհ Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Աբխազական թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 13.000, այդ թվում ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 450): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁴³⁴ Ներսեհ Բագրատունին գերվեց և սպանվեց, իսկ Աշոտ I Մեծը Ատրներսեհ Բագրատունուն՝ Ատրներսեհին, հռչակեց հենց Նոր ստեղծված Արտանուշի թագավորության արքա: Իր հերթին Կղարջբում, կենտրոն ունենալով Արդահանը և հանդիսանալով Արտանուշի թագավորության ենթական, սկսեց իշխել Յյուսիս-արևմտյան Բագրատունիների ներկայացուցիչ Գուրգեն Բագրատունին: Կղարջբում, կենտրոն ունենալով Արդահանը և հանդիսանալով Արտանուշի թագավորության վասալ, սկսեց իշխել Յյուսիս-արևմտյան Բագրատունիների ներկայացուցիչ Գուրգեն Բագրատունին:
2435. 888 գարուն - Սուրբ Կարգինուի ճ-մ (Իտալիա, Կապուայի մոտ, Լան գետի մոտակայքում): Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 1.000, այդ թվում արաբներ) հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Նեապոլի իշխանության ու Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակին (մոտ 1.000, այդ թվում արաբներ) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴³⁵
2436. 888 ամառ - Յյուսիսիւն ամրոցը (Փոքր Յայք, Սեբաստիայից հյուսիս-արևելք) Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության

- բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴³⁶
2437. 888 հոկտեմբեր - Հռոդոսի ծովամարտ Տարսուսի եմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 10 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 10 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, 4 նավ, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր, մոտ 1 նավ:²⁴³⁷
2438. 888 հոկտեմբեր - Միլացոյի ծովամարտ (Սիցիլիայի հյուսիս-արևելյան ափին): Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 80 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 20 նավ, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր, մոտ 10 նավ:²⁴³⁸
2439. 888 աշուն - Սգլիսավի գյուղի ճ-մ (Արդահանի մոտ): Ատրնեսեհի և Բագրատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի (մոտ 10.000) ու Սմբատ արքայորդու գլխավորած Անիի թագավորությունների (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորած Զարադուռի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Կղարջքի ապստամբած իշխան Գուրգեն Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության, ինչպես նաև Աբխազական թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 13.000, այդ թվում ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 450): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁴³⁹ Մարտում վիրավորված Գուրգենը գերվեց և գերության մեջ էլ մահացավ:
2440. 889 գարուն - Տավրոսի նիսան Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴⁴⁰
2441. 890 նոյեմբեր - 891 հունվար - Գուլաթե-Ուստի երթուղով արշավեց Անիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000)՝ հետ մղելով Կախեթի բորեպիսկոպոսության առաջխաղացած բանակին (մոտ 15.000):²⁴⁴¹
2442. 891 ապրիլ - Կարսի շրջակայք Նորահռչակ արքա Սմբատ I-ի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ ճնշելով ապստամբած սպարապետ Աբբաս Բագրատունու ելույթը:²⁴⁴²
2443. 891 սեպտեմբերի կես - հոկտեմբերի սկիզբ - Ճամնդավ ամրոց (Կիլիկիայի հյուսիս) Տարսուսի եմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորությամբ Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև ամրոցի գրոհի ժամանակ բախտից արձակված տեգով տեգահարված Յազմանը:²⁴⁴³
2444. 891 հոկտեմբերի 18 - Բենվենտո Սմբատ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Բենվենտի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: Բենվենտի իշխանությունը առժամանակ ոչնչացավ: Արդյունքում Ապենինյան թերակղզու հարավը՝ Սալեռնոյից ու Բենեվենտից արևելք, ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ: Նոր ձեռք բերած տարածքների կառավարիչ նշանակվեց Սմբատ Հայը:²⁴⁴⁴
2445. 892 ամառ - Մարոնի Ահմեդ իբն Իսայի գլխավորած Շեյբանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Թուլունյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 4, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:²⁴⁴⁵

Սաջյան I պատերազմ (892-901)

2446. 892 նոյեմբեր - Փառիսոս (Արցախ, Զուստ-ի-Փառնես գավառի հյուսիս), Պարտավ և Բայրական առանց լուրջ մարտերի մտավ Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (30.000)՝ սաստելով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորած

- Սաջանների էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Սաջանների էմիրության և Անիի թագավորության սահման հռչակվեց Արաքս գետը:²⁴⁴⁶
2447. 892 դեկտեմբեր - 893 հունվար - Դվինը Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ազատագրեց Դվինի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և գերեց վերջինիս էմիրներին: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁴⁷
2448. 893 գարուն - Արճեշը, Արծկեն և Խյաթը Անիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Ութմանիկների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000)՝ ստիպելով Ութմանիկների էմիրությանը ընդունել Անիի թագավորության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁴⁴⁸
2449. 893 գարուն - Տարոն-Հաթը-Ապահունիք-Մանազկերտ-Այաշկերտ-Կարին երթուղով Սմբատ I-ի գլխավորությամբ արշաված Անիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) Կայսիկների էմիրությանը ստիպեց ընդունել Անիի թագավորության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁴⁴⁹
2450. 893 գարուն - Ալանաց Դուռ ամրոցը Կարին-Տայք-Գուգաթը-Աբխազիա-Ալանաց Դուռ ամրոց երթուղով արշաված Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության (մոտ 58.000) և Ատրներսեհի գլխավորած Արտանուշի թագավորության (մոտ 40.000) միացյալ բանակը գրավեց Ալանական թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁴⁵⁰ Արդյունքում Աբխազական թագավորությունը և Կախեթի բորեպիսկոպոսությունը առժամանակ հրաժարվեցին Վրաստանի նկատմամբ հավակնություններից, Շուլուքյանների էմիրությունը ընդունեց Անիի թագավորության գերագահության տակ գտնվող Արտանուշի թագավորության գերիշխանությունը, իսկ Ալանաց Դուռ ամրոցն էլ վերակառուցվեց, հիմնովին ամրացվեց ու վերածվեց Անիի թագավորության հյուսիսային կարևորագույն սահմանային ամրության:
2451. 893 գարուն - Տիդիս-Հունան-Շամբոր երթուղով արշավեց Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի (մոտ 40.000) և Ատրներսեհի գլխավորած Արտանուշի (մոտ 30.000) թագավորությունների միացյալ բանակը՝ ուժի ցուցադրումով սաստելով Սաջանների էմիրությանը:²⁴⁵¹
2452. 893 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադովկիան Տարսունի էմիր Ահմեդ իբն Աբբասի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁵²
2453. 893 աշուն - Սամսոը Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 40) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁴⁵³
2454. 894 գարուն - Նախիջևանը Արտավանյան-Գողթն երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սաջանների և Հերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁴⁵⁴
2455. 894 գարուն - Դողսի ճ-մ² (Արարատ, Արագածոտն գավառ, Վաղարշապատից մոտ 15 կմ հյուսիս)²⁴⁵⁵

«Այնտեղ մերկ տուներերով քաջ տղամարդիկ և լայնալիճ աղեղնավորները շատ մեծ վախ ու կոտորած են հասցնում իսմայելյան զնդին»

Դովհաննես Դրասխանակերտցի

Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ Նախիջևանից արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Սաջանների և Հերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 87.000) առանց մարտերի մտավ մինչ այդ երկրաշարժից ավերված Դվին: Այդ ընթացքում Սմբատ I-ը հասցրեց կենտրոնացնել Անիի թագավորության բանակի մի մասը (մոտ 50.000) և, հյուսիսից մոտենալով թշնամուն, փակեց նրա առաջխաղացման ճանապարհը:

Հայկական բանակը ճամբարեց Դողս գյուղի մոտ գտնվող մի բարձրադիր վայրում՝ դաշտային ամրությունների միջոցով ավելի ամրապնդելով իր դիրքերը: Հաշվի առնելով

² Այս ճակատամարտը պատմագիտական գրականության մեջ բավարար լուսաբանում չի ստացել, իսկ նրա ընթացքում Հայկական բանակի կիրառած մարտավարական հնարքները որևէ կերպ չեն վերլուծվել:

թշնամու թվական գերազանցությունը և այն, որ վերջինիս հեծելագորը լեռնային պայմաններում կոժվարանա մարտնչել ամուր դիրքեր գրաված Հայկական բանակի դեմ՝ Հայոց արքան պատրաստվեց վարել պաշտպանողական մարտ: Միաժամանակ, սակայն, մինչ այդ Սմբատ I-ի և Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի միջև սկսվել էին բանակցություններ, որոնց անհաջող ավարտից հետո հակառակորդի բանակը մոտեցավ Հայկական բանակին ու տեղակայվեց վերջինիս անմիջական հարևանությամբ՝ հայկական դիրքերից ներքև գտնվող դաշտավայրում:

I փուլ – Երեք օր անց հակառակորդի բանակը անցավ հարձակման՝ փորձելով գրավել Հայկական բանակի դիրքերը, սակայն Հայկական հեծյալ և հետևակ նետաձիգների, ինչպես նաև տեգավորների ու պարսատիկավորների արդյունավետ գործունեության արդյունքում բոլոր գրոհները հետ մղվեցին, ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս, ընդ որում Հայկական ծանր հետևակի, ինչպես նաև հետևակ վիճակում մարտնչող Հայկական ծանր հեծելագորի ռազմիկները կարողացան մերձամարտում արդյունավետ ապահովել սեփական թեթև հետևակի պաշտպանությունը վերջինիս չափազանց մոտեցած և ձեռնամարտի ձգտող թշնամու մանր ջոկատներից կամ առանձին ռազմիկներից³:

II փուլ – Հակառակորդի բանակի վերջին և ամենաուժեղ հարձակում հետ մղվեց նրա համար ծանր կորուստներով:

III փուլ – Հետևակ վիճակում մարտնչող հայ հեծյալները արագորեն հեծնեցին սեփական նժույգները և, օգտվելով հակառակորդի շարքերում առաջացած շփոթից ու խուճապից, ինչպես նաև օգտագործելով բարձունքից արշավող ծանր հեծելագորի հարվածային հզոր թափը, հուժկու հարվածով ջախջախեցին հակառակորդի ռազմիկներին:

IV փուլ – Հայոց այրուծին, ծանր կորուստներ պատճառելով հակառակորդի բանակին, ստիպեց վերջինիս պատսպարվել սեփական ճամբարում, սակայն ուժերի դեռևս պահպանվող անհավասարության պայմաններում, չցանկանալով սկսել հակառակորդի ամրացված ճամբարի գրոհը, նահանջեց ելման դիրքեր⁴:

Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Ծանր կորուստներ կրած Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը չհամարձակվեց շարունակել մարտական գործողությունները: Կրկին սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում վերջինս համաձայնեց ստանալ դրամական փոխհատուցում ու նահանջել, թողնելով նաև մինչ այդ զբաղեցրած Նախիջևանը:

³ Ըստ Յովհաննես Դրասխանակերտցու. «Այնտեղ, սակայն, քաջ սուսերավորներն ու լայնալիճ աղեղնավորները շատ մեծ վախ ու կոտորած են հասցնում խախտեցիների գնդին: Եվ այդտեղ հարվածելով թշնամուն, նրան գետին են գցում ու փռում դաշտի վրա, իսկ մնացածներին էլ, փախցնելով ու ցրելով, գցում են օտարների բանակի շուրջը և նրանք հազիվ էին կարողանում պահել ու պաշտպանել իրենց տեղերը և կացարանները» (գլուխ 32: Միանգամից նշենք, որ այս հատվածը գրաբարից թարգմանվել է լիովին աղավաղված: Այսպես, բնագրում գրված «ի քաջ արանց սուսերամերկաց»-ը չգիտես ինչու թարգմանվել է որպես «սուսերածիգներ» և բաց է թողնվել «արանց» («տղամարդկանց»), բառը, որի հետևանքով աղավաղվել է ողջ Նախադասության իմաստը (տես՝ Յովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», Երևան 1996, էջ 172, 173): Խնդիրը կայանում է նրանում, որ իրականում «սուսերածիգներ» գորատեսակ Հայկական և ընդհանրապես որևէ այլ բանակում գոյություն չի ունեցել, բանի որ, եթե նկատի է ունեցվում «սուսերը» կամ «սուրը», ապա այն ձեռնամարտի, այլ ոչ թե նետողական զենք է և, եթե բացառիկ դեպքերում նետվել է, ապա միայն ձեռնամարտում մեջ գտնվող Հայկական բանակը, որի նետաձիգները և թեթև հետևակայիները բնականաբար ակտիվորեն գործում էին, պետք է իրոք հեռվից հարվածեր թշնամուն, իսկ, բանի որ այս սխեմայում չէին տեղավորվում «մերկ սուսերներով քաջ տղամարդիկ» (որոնք թվում է թե անգործության մեջ են), ապա նրանք մեխանիկորեն դարձել են «սուսերածիգներ»՝ ամենևին հաշվի չառնելով պաշտպանությունում գտնվող Հայկական բանակի գորատեսակների համատեղ գործողությունների առանձնահատկությունը, որի վրա էլ են հենց ուշադրություն են հրավիրում: Իր հերթին այն, որ հեծյալները այս դեպքում անգործ մնալու փոխարեն հանդես են եկել որպես հետևակայիներ և ուժեղացրել պաշտպանությունը, բխում է հենց մարտի տրամաբանությունից, բանի որ, եթե հետևակը պաշտպանություն է վարում ուժերի ողջ լարումով, ապա անհնար է պատկերացնել, որ հեծյալները իրենց հերթին չեն միանա մարտին, իսկ դա վերջիններս կարող էին արդյունավետ իրականացնել հետևակ նետաձիգների և թեթև հետևակայիների մոտ գտնվելու ու ձեռնամարտում նրանց պաշտպանելու միջոցով: Հայկական բանակի կողմից դիրքային պաշտպանությունում կիրառված զորանոսակների համագործակցության այս մարտավարությունը, որն ըստ մեզ հասած տվյալների առաջին անգամ դիտարկվում է մ.թ.ա. 857 թ-ի հուլիսի Սիփան լեռան ճակատամարտում և որի փայլուն օրինակ է նաև 998 թվականի հոկտեմբերի 18-ից նոյեմբերի սկիզբ ընթացած Ծումբ ամրոցի ճակատամարտը, հետագայում (գուցե լիովին անկախ, իսկ գուցե և Կիլիկիայում գտնված խաչակիր-անգլիացիների կողմից փոխանված) Հայրուրամյա պատերազմի ընթացքում անգլիացիների կողմից կիրառվեց Ֆրանսիացիների դեմ 1346 թ-ի օգոստոսի 26-ի Կրեսսիի, 1356 թ-ի սեպտեմբերի 19-ի Պուատիեի, ինչպես նաև 1415 թ-ի հոկտեմբերի 25-ի Ագեղկուրի ճակատամարտերում, որտեղ դարձյալ հիմնալի արդյունք ապահովեց: Այս օրինակը, ի դեպ, ցույց է տալիս մեր պատմիչներին գրեթե համատարած բնորոշ այն թերությունը, որ նրանք, լինելով հոգևորականներ և խորթ ռազմական գործից, չէին մտնում ռազմական մանրամասնությունների մեջ ու իրենց աշխատություններում ներկայացնում էին ավելի շատ մարտի հոգեբանաբարության կողմը և արդյունքը: Ռազմական մանրամասները պարզելու տեսակետից արդեն իսկ դժվար ընկալելի այս տեղեկատվությունը հետագա մասնագետների թեթև ձեռքով, որոնք իրենք էլ լինելով փայլուն բանասերներ կամ լեզվաբաններ, այնուամենայնիվ չունենին ռազմական պատմության ոլորտի բավարար գիտելիքներ, ավելի է աղավաղվել:

⁴ Ըստ Յովհաննես Դրասխանակերտցու. «Եվ այդտեղ, հարվածելով թշնամուն, նրան գետին են գցում ու փռում դաշտի վրա, իսկ մնացածներին էլ, փախցնելով ու ցրելով, գցում են օտարների բանակի շուրջը և նրանք հազիվ էին կարողանում պահել ու պաշտպանել իրենց տեղերը և կացարանները» (գլուխ 32: Եվս մի ապացույց, թե մեր հոգևորական պատմիչները, ժամանակի առաջադեմ մտավորականները լինելով հանդերձ, ինչ «պարզությամբ» են փոխանցում մարտի իրական պատկերը:

2456. 894 գարուն - Սուլքի ճ-մ: Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու գլխավորած Անձևացիքի իշխանության բանակը (մոտ 3.000) հաղթեց Մուշեղ Մոկացու գլխավորած Մոկաց իշխանության բանակին (մոտ 1.000) Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 400 զինվոր:²⁴⁵⁶
2457. 894 գարուն - Սասունը Ամեդո իբն Իսայի գլխավորած Շեյբանյանների Էմիրության⁵ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Դավիթ Արքայիկ Բագրատունու գլխավորած Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) և Չուրարիկների Էմիրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁴⁵⁷
2458. 894 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբերի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը և Կապարովկան Տարսուհի Էմիր Թուգջ իբն Ջուֆայի գլխավորած Թուլունյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁴⁵⁸
2459. 894 աշուն - Ադրիանապոլսի ճ-մ: Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Պրոկոպիոս Կարինիտ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000, այդ թվում Կուրտիկ Մամիկոնյանը⁶ և Մեղրիկ Հայը): Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում Պրոկոպիոսը և Կուրտիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁴⁵⁹
2460. 895 գարուն - Կարինը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (մոտ

⁵ Շեյբանյանների տոհմը դեռևս VIII դարից հաստատվել էր Հյուսիսային Միջագետքում և Հարավային Հայաստանի որոշ շրջաններում: IX դարում, օգտվելով Արաբական խալիֆության կենտրոնական իշխանության թուլացումից, այս տոհմի տարբեր ճյուղեր համեմատաբար անկախ դրության հասան Շիրվանում (ի դեմս Շիրվանշահերի Էմիրության) և Տփղիսում (ի դեմս Շուաբյանների Էմիրության): Իր հերթին Ամիրում հաստատված Արմինիայի նախկին ոստիկան Իսա իբն ալ-Շայխ ալ-Չուխրիին էլ իր հերթին հաջողվեց կիսանկախ դրության հասնել Հյուսիսային Միջագետքում և Հարավային Հայաստանի որոշ շրջաններում: Վերջինիս որդին՝ Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխը (884-898), առավել ուժեղացրեց իր դիրքերը: Ամեդոյի մեր պատմագրությունը համեմատաբար լավ գիտի և վերջինիս գործունեության մասին տեղեկություններ են հայտնում Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին, ինչպես նաև, այլ անունով, Շապուի Բագրատունին: Այս կապակցությամբ կարծում ենք, սակայն, որ քննարկվող դեպքում մենք գործ ունենք շիրվանցի հետ: Արդյունքում կարծում ենք, որ, ճիշտ է, մեր երեք պատմիչներն էլ «Ամեդո» անվան տակ սկզբունքորեն նկատի ունեն հենց Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխին, սակայն նրանց իսկ գրվածքներում առկա են որոշ ակնարկներ, որոնք խոսում են այն բանի օգտին, որ քննարկվող պարագայում Հայկական բանակը գործ է ունեցել ոչ միայն Հյուսիսային Միջագետքի Էմիրության բանակի հետ: Այսպես, Հովհաննես Դրասխանակերտցին հայտնում է, որ այս «Ամեդո»... «...տիրել էր Միջագետքյան Ասորիքին, մինչև Պաղեստին»: Իր հերթին Թովմա Արծրունին, մի քիչ այլաբանորեն, բայց այնուհանդերձ հայտնում է, որ «Ամեդո»-ի բանակում կային զինվորական ստորաբաժանումներ, որոնք կազմված էին Ասորիքի և Պաղեստինի զինված ուժերից: Արդյունքում մենք ունենք մի իրավիճակ, երբ ստացվում է, որ, հիմք ընդունելով վերը բերված տեղեկությունները, «Ամեդո»-ի ազդեցության ոլորտում է գտնվել ոչ միայն Հյուսիսային Միջագետքը և Հարավային Հայաստանը, այլև Ասորիքն ու Պաղեստինը: Այդ հանգամանքը, սակայն, Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխի պարագայում ակնհայտորեն չի կարող համապատասխանել իրականությանը, բանի որ հենց այդ ժամանակներում Պաղեստինին, Ասորիքին և Կիլիկիային տիրում էր Աբբասյանների խալիֆության հետ անհաշտ մրցակցության մեջ գտնվող Թուլունյանների Էմիրությունը, որը որպես կենտրոն ուներ Եգիպտոսը: Հիմք ընդունելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է ենթադրել, որ, թեև հայկական աղբյուրների «Ամեդո»-ը իրոք Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխն է, սակայն հետագա իրադարձություններում նա գործել է մեծապես որպես Թուլունյանների Էմիրության վասալ և իր տրամադրության տակ ունեցել է հեց այս հզոր Էմիրության ուժերը: Միայն այս հանգամանքն է, կարծում ենք, որ կարող էր հնարավորություն տալ մինչև այդ բավականին համեստ ուժերի տիրապետող Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխին մրցակցության մեջ մտնել Ամիր թագավորության հետ, որի ռազմական հզորությունը առնվազն մի քանի անգամ գերազանցում էր բուն Շեյբանյանների Էմիրության ռազմական հզորությանը: Այս առումով հատկանշական է, որ 896 թ-ի ամռանը տեղի ունեցած Թուլիի ճ-մ-ից հետո, երբ թվում էր, թե բոլոր հնարավորությունները կային զարգացնելու ձեռք բերված հաջողությունը, թշնամական բանակը այնուհանդերձ ոչ միայն հանկարծակիորեն դադարեցնում է ռազմական գործողությունները և նահանջում, այլև դրանից հետո ոչ ավել, քան երկու տարի անց Շեյբանյանների կտրուկ թուլացած Էմիրությունը ընկնում է Աբբասյանների խալիֆության ու շրջակա մյուս հարևանների հզոր հարվածների տակ և հայտնվում է կործանման եզրին: Մեր կողմից առաջարկված տարբերակի պարագայում ամեն ինչ բացատրելի է դառնում, բանի որ ակնհայտ է, որ դա տեղի է ունեցել Թուլունյանների Էմիրության ռազմաքաղաքական կտրուկ անկման հետևանքով, որի պատճառով Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխը գրկվել է իր հզոր հովանավորից, իսկ Աբբասյաններն և այլ ուժեր էլ հնարավորություն են ստացել հաշիվ տեսնել իրենց հակառակորդի դաշնակցի հետ: Իրոք, այն բանից հետո, երբ 896 թ-ի հունվարի 18-ին սպանվեց Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Աբուլ Ջուաշ Խումարավեդը (884-896), Թուլունյանների Էմիրության դիրքերը միանգամից և կտրուկ կերպով սասանվեցին: Արդյունքում նոր Էմիրին՝ տասնչորսամյա Ջուաշ իբն Խումարավեդին (896), հրաժարվեցին ճանաչել Ասորիքին, Կիլիկիայում և Լույսիսկ թուն Եգիպտոսի որոշ մասերում: Այս պայմաններում, թեև նորընծա Էմիրը դիմեց բռնությունների, որոնց զոհ գնաց Լույսիսկ իր հորեղբայրը, սակայն Լույս տարվա հունիսին էլ Ջուաշը այնուհանդերձ զահրնկեց արվեց և մի քանի ամիս անց սպանվեց: Դրանից հետո գահ բարձրացավ զահրնկեց արված Էմիրի փոքր եղբայրը՝ տասներեքամյա Հարուն իբն Խումարավեդը (896-904), սակայն այս Էմիրին ևս հրաժարվեցին ճանաչել երկրի տարբերում մասերում, այդ թվում նաև Կիլիկիայում և Ասորիքի մի շարք շրջաններում: Արդյունքում, ճնայած ուղղակի տեղեկությունների բացակայությանը, բոլոր հիմքեր կան ենթադրելու, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Ասորիքը հանձնված էր Աբուլ Ջուաշ Խումարավեդի եղբայր Շեյբան իբն Ամեդոյի կառավարմանը, որը, ենթադրաբար, այդ պաշտոնը զբաղեցրել էր իր հոր մահից և այն բանից հետո, երբ ավագ եղբայրը դարձել էր Թուլունյանների Էմիրության Էմիր: Վերջինիս վիճակված էր, լինելով Թուլունյանների Էմիրության վերջին ղեկավարը, միանձնյա կառավարել 904-905 թվականներին: Այս հանգամանքը մեզ կարող է բերել հետաքրքիր հետևության առ այն, որ Ամիր թագավորության արթա Սմբատ I-ի և Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխի հակամարտության արմատ արմատներում ընկած էր հենց Շեյբանյանների Էմիրության Էմիրի կողմից Շեյբան իբն Ամեդոյի հզոր հովանավորությունը ձեռք բերելը, որը, հաշվի առնելով անունը, գուցե ինչ-որ ազգակցական կամ այլ տիպի կապ է ունեցել Շեյբանյանների տոհմի հետ: Կարելի է կարծել, որ հենց Լույսի հանգամանքով է պայմանավորված եղել նաև 896 թ-ի ամռան Թուլիի ճ-մ-ից հետո որևէ կերպ հաջողությունը զարգացնել չկարողանալը, բանի որ հենց այդ ժամանակ Ջուաշ իբն Խումարավեդի դեմ ապստամբել էին Ասորիքն ու հարակից շրջանները, վերջինս սպանել էր իր հորեղբայրը և վտանգի վանկ կարող էր հայտնվել նաև Շեյբան իբն Ամեդոյը: Արդյունքում այս ամենի պատճառով Շեյբան իբն Ամեդոն ամենայն հավանականությամբ ստիպված է եղել հետ կանչել Ամեդո իբն Իսա իբն ալ-Շայխի գլխավորությամբ Ամիր թագավորության տարածքում մարտնչող իր ուժերին, իսկ առանց վերջիններիս հզոր աջակցության էլ Շեյբանյանների Էմիրության բանակը, Լույսիսկ Թուլիի ճ-մ-ում տարած հաղթանակն էլ հաշվի առնելով, միայն ինքն իրենով ակնհայտորեն քիչ էր Ամիր թագավորության դեմ մարտնչելու համար: Այսպիսով՝ կարելի է գալ հետևություն, որ 896 թ-ի ամռան Թուլիի ճ-մ-ում Ամիր թագավորության բանակը ընդհարվել է ոչ թե համեմատաբար թույլ Շեյբանյանների Էմիրության բանակի հետ, այլ նրա հակառակորդին է հանդիսացել մինչև 896 թ-ի ամռա Շեյբանյանների Էմիրությանը ակտիվորեն աջակցած Թուլունյանների Էմիրությունը՝ ի դեմս Պաղեստինի, Ասորիքի և Կիլիկիայի կառավարիչ Շեյբան իբն Ամեդոյի կողմից Շեյբանյանների Էմիրության տրամադրության տակ դրված խոշոր ռազմական ուժերի:

⁶ Կուրտիկների ընտանիքը Բյուզանդիա էր անցել Վասիլ I-ի օրոք և, ըստ Ա. Ս. Երեմյանի, սերում է Մամիկոնյաններից (տե՛ս) Каздан А. П. “Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв”, Ереван 1975, стр. 14, 15):

1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, շրջակայքը ասպատակելով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁴⁶⁰

2461. 895 զարուն – Բուլղարական թագավորության տարածքը սխուրթի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁴⁶¹
2462. 895 զարուն – Վանը Աշոտ Արծրունու դեմ ապստամբած Գուրգեն Ապուլպեյն և Գագիկ Աբումրվան Արծրունիների միացյալ բանակը (մոտ 3.000) պաշարեց Վանը Հիսե և Թադևոս Ակեաղիների գլխավորած Աշոտ Արծրունու կայազորից (մոտ 500), որը մեկ ամիս դիմադրելուց հետո ի վերջո ջրի պակասի պատճառով ստիպված հանձնվեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Աշոտ Արծրունին Սաջյանների Եմիրությունից վերադարձավ վերջինիս խոշոր բանակով (մոտ 10.000), հեռացավ քաղաքից: Հարձակվողները կորցրին մոտ 10, պաշտպանվողները՝ մոտ 2 զինվոր: Շուտով կնքվեց հաշտություն և վերականգնվեց նախկին վիճակը:²⁴⁶²
2463. 895 զարուն – Տարոնի ճ-մ: Ահմեդ իբն Իսայի գլխավորած Շեյբանյանների Եմիրության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Գուրգեն Բագրատունու գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Գուրգենը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁴⁶³
2464. 895 մարտի 31 – Մարդինը և Արտամուշտ ամրոցը (վերջինը՝ Հայոց Միջագետքի արևելք, Բզաբդեի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Համդան իբն Համդունի գլխավորած խարաջյաններից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁶⁴
2465. 895 օգոստոսի 7 – Բենվենտը Սպոլետոյի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴⁶⁵ Բենվենտի իշխանությունը վերաստեղծվեց:
2466. 895 դեկտեմբեր – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Թուլունյանների Եմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁶⁶
2467. 896 ամառ – Թուլխի ճ-մ (Տուրուբերան, Բզնունիք գավառ, Խլաթից մոտ 10 կմ հարավ-արևմուտք, Թխաջուր գետի ափին)²⁴⁶⁷

Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակի մի մասը (60.000), նպատակ ունենալով հետ մղել Ահմեդ իբն Իսայի գլխավորությամբ հարավից առաջխաղացող Թուլունյանների և Շեյբանյանների Եմիրության միացյալ բանակին (մոտ 60.000), ուղղություն վերցրեց դեպի Տարոն: Միաժամանակ, սակայն Հայկական բանակում գտնվող և ուղեկցողի դեր կատարող Վասպուրականի կառավարիչ Գագիկ Աբումրվան Արծրունին ոչ միայն Հայկական բանակն առաջնորդեց անջրդի ու քաղաքաբնակ վայրերով և թուլացրեց նրան, այլև, կապ հաստատելով հակառակորդի բանակի ղեկավար կազմի հետ, տեղեկացրեց նրան վերջինիս վիճակի մասին ու մատնանշեց մի հարմար վայր, որտեղ հակառակորդի բանակը կկարողանար անակնկալ հարձակվել նրա վրա: Ծանր հանդերձանքով շոգ եղանակին անջրդի ու քաղաքաբնակ տեղանքով շարժված, հոգնած և մարտակարգը կորցրած Հայկական բանակը երեկոյան տեղավորվեց հանգստի, ընդ որում Հայոց արքան, տեղյակ լինելով այն մասին, որ իր բանակը գտնվում է հակառակորդի բանակի անմիջական հարևանությամբ, ծանր հեծելազորի մի մասը պահեց մարտական վիճակում:

I փուլ – Հանկարծակի հայտնված հակառակորդի հեծելազորը փորձեց անակնկալ հարված հասցնել Հայկական բանակին, սակայն Հայոց արքան, անձամբ գլխավորելով դեռևս մարտական վիճակում գտնվող ծանր հեծելազորի մի մասը, այն շարժեց հակառակորդին ընդառաջ՝ միաժամանակ հրամայելով մարտական պատրաստության վիճակի բերել հիմնական բանակը:

II փուլ – Հարվածելով անակնկալի եկած հակառակորդի ռազմիկներին՝ Հայկական հեծելազորը ծանր կորուստներ պատճառեց և փախուստի մատնեց վերջիններիս:

III փուլ – Փոխանակ օգնության հասնելու սեփական արքային՝ Գագիկը Ապումրվանը և իր որոշ կողմնակիցներ իրենց գնդերով հապճեպորեն լքեցին մարտադաշտը, ինչի հետևեցին նաև խուճապի մատնված այլ գնդեր:

IV փուլ – Հակառակորդի բանակը վերադասավորեց ուժերը և անցավ հակագրոհի: Գրեթե միաժամանակ էլ թիկունքից Հայոց արքայի հետ գտնվող ծանր հեծելազորին հարվածեց հակառակորդի մի ուժեղ ջոկատ (10.000):

V փուլ – Հայոց արքայի հետ գտնվող ծանր հեծելազորը ոչ միայն ճեղքեց հակառակորդի բանակի շարքերը և հաջողությամբ նահանջեց, այլև թույլ չտվեց հետապնդել խուճապահար հեռացող սեփական հիմնական բանակին:

VI փուլ – Մարտադաշտին սկսեց մոտենալ Ատրնեստեի գլխավորությամբ Անիի թագավորության բանակին օգնության շտապող Արտանուշի թագավորության բանակը (40.000), ինչի արդյունքում Ահմեդ իբն Իսան ոչ միայն հրաժարվեց շարունակել մարտը, այլև, հավաքելով ցրված ուժերը, արագորեն նահանջեց:

Հայերը կորցրին 5.050 զինվոր, ընդ որում առաջատար նախարարական տոհմերից զոհվեցին 50 հոգի, որոնց թվում նաև Սյունյաց իշխան Գրիգոր Սուփան Սյունու որդի Աշոտը: Թշնամին կորցրեց մոտ 3.000 զինվոր:

2468. 896 ամառ – Բուլղարաֆիզոնի ճ-մ (Ադրիանապոլսի մոտ): Սիմոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 100.000) գլխովին ջախջախեց Լևոն Կատակուլոնի⁷ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁴⁶⁸
2469. 896 աշուն - 897 հունվար – Ուտիքի բերդերն ու ամրոցները Փայտակարանից ներխուժած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 120.000) չգրավեց Անիի թագավորության կայազորներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁶⁹
2470. 897 հունվար – Կարսը Ուտիք-Գուգաթը երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ արշավանալով շարունակող Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 115.000), շնորհիվ այն բանի, որ կայազորի հրամանատար Հասան Գևթունին բաղաբը դավաճանաբար հանձնեց թշնամուն, գրավեց Հայկական կայազորից (մոտ 500), որից հետո, չամբանալով բաղաբում, մտավ Դվին և բանակեց վերջինիս շրջակայքում: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁴⁷⁰
2471. 897 գարուն – Վասպուրականը Դվինից Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ դեպի հարավ առաջխաղացած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 90.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁷¹
2472. 897 ամառ – Տիրիսը Դվին-Արագածոտն-Կումայրի-Ջավախք երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ արշաված Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Շույլությանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում վրացիներ) և բաղաբի Հայ ռազմիկներից (մոտ 300), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց Դվին, որտեղից էլ հիմնական ուժերով վերադարձավ Ատրպատական: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁴⁷²
2473. 897 օգոստոս – Կորոն ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 950, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:²⁴⁷³
2474. 897 աշուն – Ուտիքի ճ-մ: Բանակցություններից վերադարձող Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի ներքինապետ Վասիֆի շբախումբը (մոտ 500) հարձակվեց իրեն ուղեկցող Գևորգ Սևորդու գլխավորած Սևորդյաց գնդի (մոտ 100) վրա և, հաղթելով նրան, գերեց Գևորգին ու նրա եղբայր Արվեսին, որոնք հետագայում սպանվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴⁷⁴
2475. 898 օգոստոսի վերջ – Հռոդոսի ծովամարտ: Տարսուսի Էմիր Ռահիբի գլխավորած Թուլունյանների Էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 80 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝

⁷ Այս տոհմը սերում էր Փոքր Հայքի Կոլոնիա բաղաբից: Վերջինիս հայականությունը Ա. Կաժդանը որևէ կերպ կասկածի տակ չի դնում (տես՝ Каздан А. П. "Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв", Ереван 1975, стр. 29-33):

մոտ 1.500 գինվոր, մոտ 40 նավ, թշնամին՝ մոտ 200 գինվոր, մոտ 10 նավ: Գերի ընկած 3.000 քրիստոնյաները սպանվեցին:²⁴⁷⁵

2476. 898 դեկտեմբերի 19 - 899 ապրիլի 16 - Ամիր ալ-Մուբթաֆիի գլխավորած թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Շեյբանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 գինվոր:²⁴⁷⁶ Միաժամանակ վերացավ նաև Շեյբանյանների էմիրության իշխանությունը Սասունի և հարակից շրջանների նկատմամբ:

2477. 898 դեկտեմբերի վերջ - 899 հունվարի սկիզբ - Ճամնդավ ամրոցը Տարսուհի էմիր Թուգջ իբն Ջուֆա ալ-Իսլամի գլխավորությամբ Փոքր Յայքի հարավի և Կապարովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 գինվոր:²⁴⁷⁷

2478. 899 աշուն - Կակենից գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Մեծ Աղբակ գավառ): Թավրիզ-Մարանդ-Յեր-Մեծ Աղբակ երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սաջյանների ու Յերի էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 120.000) մի մասը (մոտ 5.000) հարձակվեց գյուղում տեղակայված Արծրունյաց գնդի (մոտ 2.000) վրա, սակայն վերջինս համարձակ հակազդողով ծանր պարտության մատնեց թշնամուն: Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 4.000 գինվոր:²⁴⁷⁸

2479. 899 աշուն - Վան առանց լուրջ մարտերի մտավ Մեծ Աղբակ-Կողիանովիտ-Տոսս երթուղով առաջխաղացող և Արծրունյաց բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորած Սաջյանների ու Յերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 116.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 գինվոր:²⁴⁷⁹

2480. 900 հունվար - Համբուրազան գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Մեծ Աղբակ գավառ)²⁴⁸⁰

Տոսս-Կողիանովիտ-Մեծ Աղբակ երթուղով նահանջող Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորած Սաջյանների և Յերի էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 100.000) մի մասը (մոտ 1.000) սկսեց ասպատակել հայկական գյուղերը, որին ի պատասխան Արծրունյաց հեծելազորը (մոտ 600) մոտեցավ թշնամուն:

I փուլ - Յայկական հեծելազորը հզոր հարձակումով փախուստի մատնեց թշնամուն՝ ազատելով գերիներին և հետ խլելով ավարը:

II փուլ - Յայկական հեծյալները սկսեցին հետապնդել թշնամու ռազմիկներին, սակայն նրանց ձիերը խրվեցին խորը ձյան մեջ: Օգտվելով դրանից՝ թշնամու ռազմիկները հետ դարձան և, աղեղների հարվածի տակ առնելով շարժունակությունից զրկված հայկական ջոկատին, ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 600 գինվոր: Շարունակելով նահանջը՝ հակառակորդի բանակը թողեց Անիի թագավորության սահմանները և հեռացավ Ատրպատական:

2481. 900 գարուն - Միսիֆիա ամրոցը (Կիլիկիայի հյուսիս) Կապարովկիան ասպատակած թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 60.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), սակայն, տեղեկանալով Աղանայի ճ-մ-ի մասին, թողեց պաշարումը և շարժվեց դեպի Կիլիկիա: Յայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 գինվոր:²⁴⁸¹

2482. 900 գարուն - Աղանայի ճ-մ: Միտլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորությամբ Տիանայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին հենց մարտի սկզբում փախուստի դիմած Տարսուհի էմիր Աբու-Սաբիտի գլխավորած թուլունյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 5.000 գինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Աբու-Սաբիտը:²⁴⁸² Դրանից հետո տաղանդավոր դոմեստիկը, սակայն, խուսափելով Միսիֆիայից առաջխաղացող թշնամու խոշոր ուժերից, Աղանայի մոտի ճամբարում մեծ բանակի խարույկներ վառելու, այդ միջոցով թշնամուն

մուլորության մեջ գցելու և վերջինիս առաջխաղացումը կասեցնելու շնորհիվ ձեռք բերած ավարով արագորեն հեռացավ դեպի արևմուտք ու թողեց Կիլիկիան:

2483. 900 գարուն - Մալիս կիրճի ճ-մ: Խալիֆ ալ-Մուլթադիտի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 60.000) առաջապահը (մոտ 1.000) հաղթեց Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի աջակցությամբ Տարսուսի կառավարիչ հռչակված Վասիֆի գլխավորած Սաջյանների էմիրության բանակին (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր: Վասիֆը դիմեց փախուստի, սակայն հետո գերվեց և Տարսուսը կրկին հայտնվեց խալիֆի ուղղակի տիրապետության ներքո, թեև քաղաքի նավատորմը խալիֆի հրամանով ոչնչացվեց:²⁴⁸³

2484. 900 նոյեմբեր - Տավրոսի սահման և Կատանիս Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴⁸⁴

2485. 900 դեկտեմբեր - Պյունս գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Պալունիք գավառ)²⁴⁸⁵

Աշոտ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց բանակը (մոտ 100) շարժվեց վերջին արշավանքի ժամանակ դավաճանորեն Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինին միացած Հասան Արծրունու դեմ, սակայն վերջինս, արագորեն համալրելով իր բանակը (մոտ 200), գիշերով շրջապատեց գյուղում ճամբարած Աշոտի բանակին:

Հասանի բանակը փորձեց հանկարծակի հարձակում գործել, բայց բռնկված մարտում հաղթանակ տարավ Աշոտի բանակը, ընդ որում մարտի ժամանակ Հասանը՝ մի ծանր և հսկայամարմին մարդ, հենվելով իր նիզակի վրա, ցատկեց այն տան կտուրի վրա, որտեղ գտնվում էր Աշոտը, սակայն կտուրը, չդիմանալով Հասանի ծանրությանը փլվեց, իսկ տան մեջ հայտնված Հասանը գերվեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 20 զինվոր: Աշոտ Արծրունին Հասանին անվնաս բաց թողնելու համար նրա մորից ու եղբորից ստացավ Սևան ամրոցը, բայց հետո այնուհանդերձ կուրացրեց Հասանին:

2486. 901 գարուն - Փայտակարան-Ուտիք երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Սաջյանների էմիրության բանակը (մոտ 100.000) ծանր կորուստներ կրեց խուլերայի լայնածավալ համաճարակից և նահանջեց, ընդ որում մահացավ նաև Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը:²⁴⁸⁶

2487. 901 մարտի 25 - մարտի վերջ - Դեմոնեն (Սիցիլիայի արևելք) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 5) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁴⁸⁷

2488. 901 հունիսի 9 - 10 - Ռեզհուլը Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50) և ավարով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Գերվեցին 17.000 խաղաղ բնակիչներ և հաղթողներին բաժին հասավ հսկայական ավար:²⁴⁸⁸

2489. 901 ամառ - Բասենը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁴⁸⁹

2490. 901 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարոսկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁹⁰

2491. 901 հոկտեմբեր - Կիլիկիան սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ միայն մահմեդականներից գերելով 15.000 խաղաղ բնակիչ, չհաշված քրիստոնյա գերիները:²⁴⁹¹

2492. 901 աշուն - Գինո բլրի ճ-մ (Արտաշատից մոտ 5 կմ արևմուտք)²⁴⁹²

Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջյանների ու Հերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) Փայտակարան-Ուտիք-Տիգրիս-Զվեշ ամրոց-Կարս-Շիրակ երթուղով

ներխուժեց Անիի թագավորության տարածք և, շրջանցելով Սմբատ I-ի գլխավորությամբ Տաշիրում իր ճանապարհը փակել փորձող Անիի թագավորության բանակին (մոտ 80.000), շարժվեց դեպի հարավ ու մտավ Դվին։ Տեղեկանալով այդ մասին՝ Անիի թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամուն և, մոտենալով վերջինիս, բանակեց Արուն գյուղում (Արարատ, Արագածոտն գավառ)։ Սկսված բանակցությունները վերջացան անարդյունք, որից հետո Հայկական բանակը տեղաշարժվեց դեպի հարավ-արևելք։ Իր հերթին հակառակորդի բանակը թողեց Դվինը և մարտակարգ ընդունեց Արտաշատից արևելք գտնվող ընդարձակ դաշտում՝ Գինո բլրի ստորոտում։

I փուլ – Հայկական բանակը անցավ հարձակման և բավականին երկար տևած համառ ու արյունահեղ մարտում ի վերջո ծանր պարտության մատնեց թշնամուն։ Թշնամու բանակի մնացորդները դիմեցին խուճապահար փախուստի, իսկ Յուսուֆը սակավաթիվ ուժերով պատսպարվեց Արտաշատում։

II փուլ – Հաջողությունը զարգացրած Հայկական բանակի մի մասը գրավեց Արտաշատը ու գերեց Յուսուֆին, իսկ մնացած մասը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս։

Հայերը կորցրին մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր։ Կնքվեց հաշտություն և Սաջյան I պատերազմը ավարտվեց։ Արդյունքում Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը ազատ արձակվեց, իսկ պարտություն կրած Սաջյանների էմիրությունը առժամանակ հրաժարվեց Անիի թագավորության նկատմամբ ոտնձգություններից։⁸

2493. 902 հունիս – Մեսսինայի ծովամարտ (Սիցիլիայի արևելք)։ Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 100 նավ)։ Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ 30 նավ։ Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 20 նավ, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 5 նավ։²⁴⁹³

2494. 902 ամառ – Դեմետրիասը (Արևելյան Հունաստան, Թեսալիա, ծովափին) Դամիանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 40) և նահանջեց։ Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր։²⁴⁹⁴

2495. 902 օգոստոսի 1 – Տավրոմիսիայի գրավումը²⁴⁹⁵

Հուլիսի երկրորդ կեսին Պալեոմոխ առաջխաղացած Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ քաղաքին, որի մոտ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մարտակարգ ընդունեցին։

I փուլ – Աղլաբյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և փոփոխական ընթացք ունեցած մարտում, շնորհիվ թվական գերակշռության ու ժամանակին մարտի մեջ մտցրած պահեստազորային ուժերի, ի վերջո հաղթանակ տարավ։

II փուլ – Աղլաբյանների էմիրության բանակը պաշարեց քաղաքը և օգոստոսի 1-ին գրավեց այն։

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր։

2496. 902 ամառ – Բասենը սխուրի դոմեստիկոս Լևոն Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին։²⁴⁹⁶

⁸ Գրականության մեջ, հիմք ընդունելով Հովհաննես Դրասխանակերտցու բերած տվյալները, ընդունված է այն տեսակետը, որ Սաջյանների էմիրության 901 թվականի արշավանքը վերջացել է խաղաղ բանակցություններով, սակայն Շապուհ Բագրատունու աշխատության ուսումնասիրությունը մեզ բերում է այն հետևության, որ իրականում բանը վերջացել է զինված ընդհարումով և Հայկական բանակը հաղթել ու դուրս է շարժել թշնամուն երկրից, ընդ որում վճռական ճակատամարտը տեղի է ունեցել Պառ դաշտում, որը նույնացվում է Արտաշատի մոտ գտնվող Գինո բլրի հետ։ Ինչպես տեսնում ենք, Շապուհ Բագրատունու մոտ հստակորեն նկարագրված է ամեն ինչ, իսկ թե ի՞նչ պատճառներով Հովհաննես Դրասխանակերտցին չի անդրադարձնում այս ճակատամարտին, դեռևս պարզաբանման կարիք ունի։ Ի դեպ նույն կերպ Հովհաննես Դրասխանակերտցին չի անդրադարձել նաև որևէ կասկած չհարուցող 923 թվականի ամառվա և 927 թվականի ապրիլից մայիս ընթացած Դվինի ճակատամարտերին, այնպես, որ մեր պատմիչի լռությունը դեռևս չի նշանակում, որ իրադարձությունը տեղի չի ունեցել։ Այս առումով հետաքրքիր է, որ ճակատամարտի մասին հիշատակում է նաև Մխիթար Այրիվանցին։

Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 90.000), նպատակ ունենալով վերջնականապես հնազանդեցնել Կայսիկների էմիրությանը, շարժվեց Ապահունիքում հավաքված Կայսիկների, Ութմանիկների և Շեյբանյանների էմիրությունների միացյալ բանակի ու նրան միացած մեծաթիվ դազիների (մոտ 60.000) դեմ: Կողմերը ճամբարեցին և սկսվեցին բանակցություններ:

I փուլ – Հակառակորդի բանակը անակնկալ հարձակվեց Հայկական բանակի վրա, որը սկսեց նահանջել:

II փուլ – Աշոտ Արծրունու գլխավորությամբ հիմնական բանակից առանձին բանակած ու հարձակման չենթարկված Արծրունյաց գունդը ժամանակին մտավ մարտի մեջ և, հարվածելով հակառակորդի բանակի աջ թևին, ջախջախեց այն:

III փուլ – Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին և, ջախջախելով նաև այն, վերջնականապես փախուստի մատնեց հակառակորդի ողջ բանակին:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում թուլացան և աստիճանաբար անկման ուղին բռնեցին նաև վերջնականապես Անիի թագավորության գերիշխանությունն ընդունած Կայսիկների և Ութմանիկների էմիրությունները, իսկ Շեյբանյանների էմիրությունն էլ վերջնականապես զրկվեց որևէ հեռանկարից:

2498. 903 գարուն – Սյունիքի հյուսիսը Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (25.000) ասպատակեց՝ ճնշելով առկա ապստամբական տրամադրությունները:²⁴⁹⁸

2499. 903 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁴⁹⁹

2500. 903 ամառ – Լեւոնու կողմը (Էգեյան ծով) Արաբական խալիֆության և Կրետեի էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁵⁰⁰

2501. 903 ամառ – Պելոպոնեսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30) հաղթեցին փոթորկից հետո ստիպված ափհանում իրականացրած Կրետեի էմիրության բանակին (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 280 զինվոր:²⁵⁰¹

2502. 904 մայիս - հունիս – Հաղասի շրջակայքը (Կիլիկիայի արևելք, Մարաշից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևելք) Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁵⁰²

2503. 904 հուլիսի կես – Աթալիան Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000, 70 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Գերվեց 5.000 խաղաղ բնակիչ և ազատ արձակվեցին 4.000 մահմեդական գերիներ:²⁵⁰³ Շարունակելով առաջխաղացումը և մոտենալով Կոստանդնուպոլսի մատույցներին, Լևոն Տրիպոլիսցին ի վերջո ուղղություն վերցրեց դեպի Թեսալոնիկե:

2504. 904 հուլիսի 29 - 31 – Թեսալոնիկեի գրավումը²⁵⁰⁴

Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000, 54 ռազմական նավ և մեծ քանակությամբ տրանսպորտային նավեր) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50):

I փուլ – Հուլիսի 29-ին թշնամին հարձակում գործեց քաղաքի պարսպի ծովահայաց կողմից, սակայն համառ մարտից հետո կորուստներով հետ շարտվեց:

II փուլ – Հուլիսի 30-ին ափհանում իրականացրած Արաբական խալիֆության բանակը, կիրառելով պաշարողական տեխնիկա, կրկին անցավ գրոհի: Հատկապես ուժեղ

գրոհ կազմակերպվեց քաղաքի արևելյան դարպասների ուղղությամբ, սակայն համառ և փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մարտերից հետո հակառակորդն ի վերջո ստիպված եղավ կրկին վերադառնալ ելման դիրքեր:

III փուլ – Հուլիսի 31-ին Արաբական խալիֆության բանակը միաժամանակյա ցամաքային ու ծովային գրոհ ձեռնարկեց և համառ մարտերից հետո, այրելով դարպասներից մի քանիսը, գրավեց քաղաք:

Հայերը կորցրին մոտ 45, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մինչև օգոստոսի 9-ը մնալով քաղաքում և ավերելով այն՝ Լևոն Տրիպոլիսցու բանակը 22.000 գերված խաղաղ բնակիչների հետ միասին թողեց այն, որից հետո, զիզգազաձև տեղաշարժերով խուսափելով կայսերական նավատորմի հետ հանդիպելուց, աշևան կեսերին վերադարձավ ելման դիրքեր:

2505. 904 ամառ – Ուփիսիսիսի Ծ-Մ (Մծխեթից մոտ 33 կմ հյուսիս-արևմուտք)²⁵⁰⁵

Սմբատ I-ի և Ատրնեստեհի գլխավորած Անիի ու Արտանուշի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) արշավեց Կոնստանդին արքայի գլխավորությամբ Վրաստանը ասպատակող Աբխազական թագավորության բանակի (մոտ 50.000) դեմ: Քաղաքի մոտ կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Հայկական բանակը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին, որը պատսպարվեց քաղաքում:

II փուլ – Հայկական բանակը օղակեց քաղաքը, անցավ գրոհի և գրավեց այն: Միջնաբերդում ամրացած Կոնստանդինը գերվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Կոնստանդինը մնաց գերության մեջ մի քանի ամիս: Ի վերջո, ստանալով հնազանդության բավարար երաշխիքներ՝ Հայոց արքան ազատ արձակեց Կոնստանդինին և վերջինիս կրկին հռչակեց Աբխազական թագավորության արքա: Աբխազական թագավորությունը ընդունեց Անիի թագավորության գերիշխանությունը:

2506. 904 նոյեմբեր – Մարաշի Ծ-Մ: Միսիլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոս Դուկասի⁹ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ 18.000¹⁰ զինվոր:²⁵⁰⁶

2507. 905 ամառ – Փայտակշտան գյուղի Ծ-Մ (Վասպուրական, Մարդաստան գավառ): Շամիրամ բերդի կայազորի հրամանատար Թադևոս Ալեքսանի, հետախույզներից տեղեկանալով Հերի Էմիրության բանակի (մոտ 2.000) ներխուժման ու ասպատակությունների մասին, իր տրամադրության տակ եղած բանակով (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակվեց թշնամու վրա և գլխովին ջախջախեց: Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁵⁰⁷

2508. 905 դեկտեմբեր – 906 հունվար – Պաղա, Փարուհագ ու Առվենից ձոր բերդերը (Մոկք) եղբայրներ Գագիկ և Գուրգեն Արծրունիների գլխավորած Արծրունիների բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Մոկքի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր: Մոկաց իշխանությունը ընդունեց Արծրունիների գերագահությունը:²⁵⁰⁸

2509. 906 մայիս – Ամյուկ ամրոցը Գուրգեն և Գագիկ Արծրունիների գլխավորած Արծրունիների բանակը (մոտ 3.000) գիշերային անակնկալ գրոհով գրավեց Ութմանիկների Էմիրության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵⁰⁹

2510. 906 հունիս – Կոտոմբ, Համիդ ու Շահրան ամրոցները (Աղձնիքի արևելք) Արծրունիների բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Չուրարիկների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁵¹⁰ Չուրարիկների Էմիրությունը ոչնչացավ:

⁹ Գրականության մեջ կա կարծիք, որ Դուկասները հայկական ծագում ունեն: Ինձ, սակայն, որևէ ուղղակի վկայություն առ այդ չի հանդիպել, թեև, իհարկե, բացառված չէ, որ մայրական գծով նրանք կապ ունեցած լինեն հայերի հետ: Միակ ակնարկը, որը կարող է վկայել այս տոհմի հայականության մասին, այն է, որ այս ապստամբության ճնշման համար ոտքի հանված զորքերին, որպես Դուկասների խնամի, գլխավորել է Գրիգոր Իբերացին: Խնամիական կապը, սակայն, հասկանալիորեն դեռևս չի կարող վկայել այն մասին, որ անձիք նույն ազգից են: Կարծում եմ, որ Դուկասների հայականությունը քիչ հավանական է:

¹⁰ Խալիֆության բանակի կորուստները՝ ըստ Կեսարիայի եպիսկոպոս Արեթայի նամակներից մեկի, որը դեռ չի հրապարակվել:

2511. 906 հուլիս - Առնա, Ապուրափոր, Տամբեր և Ռոմի ամրոցները (Պարսկահայք) Գուրգեն Արծրունու գլխավորած Արծրունիների բանակը (մոտ 10.000) ազատագրեց Յերի եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁵¹¹
2512. 906 հուլիս - Գյուղիկի ճ-մ (Վասպուրական, Ճահուկ ամրոցի մոտ): Ճվաշ-Մարդաստան-Թոռնավան-Կծրունիք երթուղով ասպատակելով ներխուժած Յերի եմիրության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Շապուհ Ալեացու գլխավորությամբ իր վրա հարձակված Արծրունյաց բանակին (մոտ 500), բայց հետո, խուսափելով Գուրգեն Արծրունու գլխավորությամբ առաջխաղացող Արծրունյաց հեծելազորից (700), հետ քաշվեց: Հայերը կորցրին մոտ 400 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Շապուհը, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵¹²
2513. 906 հուլիս - Կորոն ամրոցի ճ-մ: Սխուլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոս Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ 6.000 զինվոր:²⁵¹³
2514. 906 աշուն - Անիի շրջակայք գերագահությունը Անիի Բագրատունիների խլելու նպատակ հետապնդող Ատրներսեհի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵¹⁴
2515. 906 աշուն - Գուզարքը Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց: Կնքվեց հաշտությունը, ըստ որի որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ:²⁵¹⁵
2516. 906 հոկտեմբերի 6 - Էգեյան ծովի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Արաբական խալիֆության նավատորմին (մոտ 80 նավ):²⁵¹⁶ Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, մոտ 30 նավ:
2517. 906 հոկտեմբերի վերջ - նոյեմբերի սկիզբ - Ճամնդալի շրջակայքը ու Կապադոկիայի հարավը Տարսուհի Էմիր Ռուստամ իբն Բարդի ալ-Ֆերգանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 5.000 խաղաղ բնակչի:²⁵¹⁷
2518. 906 դեկտեմբեր -907 հունվար - Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադոկիայի հարավը Տարսուհի Էմիր Ռուստամ իբն Բարդի ալ-Ֆերգանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 4.000 խաղաղ բնակչի:²⁵¹⁸
2519. 907 փետրվարի կես - փետրվարի վերջ - Կարալան (Կապադոկիա, Իկոնիայի մոտ) սխուլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոս Դուկասի և նրա որդի Կոնստանդինի գլխավորությամբ ապստամբած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000, այդ թվում 200 արաբ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 100) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 30), սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքին մոտեցած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ստիպեց սխուլերի նոր դոմեստիկոս Գրիգոր Իբերացու գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) նահանջել, հեռացան Արաբական խալիֆության տարածք: Դուկասի բանակից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, հակառակորդ բանակից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր: Որոշ ժամանակ մնալով խալիֆությունում՝ Անդրոնիկոսն ու իր մտերիմները ստիպված իսլամ ընդունեցին, իսկ Կոնստանդինը փախչելով հետ վերադարձավ և ներման արժանացավ:²⁵¹⁹
2520. 907 գարուն - Տարոնա գետի ճ-մ (Պարսկահայք): Գուրգեն Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց հեծելազորը (700), հետապնդելով Յերի եմիրության նահանջող բանակին (մոտ 500), վաղ առավոտյան, արշավից հոգնած վիճակում, այնուամենայնիվ, անակնկալ հարձակվեց թշնամու ճամբարած բանակի (մոտ 500) վրա և հաղթեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵²⁰
2521. 907 գարուն - Մղունիս գյուղի ճ-մ (Պարսկահայք): Շարունակելով արշավանքը՝ Գուրգեն Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց համալրված հեծելազորը (1.000) արդեն ծայրահեղ հոգնած վիճակում հարձակվեց թշնամու բանակի (մոտ 500) վրա, բայց պարտություն կրեց: Հայերը կորցրին 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁵²¹

2522. 907 ամառ – Կոստանդնուպոլիսը իշխան Օլեգի գլխավորած Կիևյան Ռուսիայի բանակը (80.000, այդ թվում վարյազներ, սլավոններ, չուդեր, կրիվիչներ, մերեր, դրևյաններ, ռադիմիչներ, պոլյաններ, սեվերյաններ, վյատիչներ, խորվաթներ, դուլեբներ, տիվերներ, հունգարներ, ինչպես նաև 2.000 նավակ) չգրավեց Լևոն VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 4.000), որից հետո, ստանալով փրկագին ու ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, փոխշահավետ հաշտություն կնքեց և հեռացավ: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵²²
2523. 908 ամառ – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը ալ-Կասիմ իբն Սիմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵²³

Սաջյան II պատերազմ (909-924)

2524. 909 ապրիլ – Նախիջևանի ճ-մ: Սյունյաց բանակը (մոտ 10.000), հարմար դիրքավորվելով քաղաքի մոտ գտնվող լեռներում, կորուստներ պատճառեց Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ Արտավանյան-Գողթն երթուղով Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Սաջյանների և Յերի Էմիրությունների, (մոտ 100.000), ինչպես նաև Գագիկ ու Գուրգեն Արծրունիների գլխավորած Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակին, որից հետո նահանջեց դեպի արևելք: Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000, վերջինիս կողմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵²⁴
2525. 909 ապրիլ – Ղվինը Նախիջևանից Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Սաջյանների և Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 112.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁵²⁵
2526. 909 մայիս – Տիգրիսը Ղվինից Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս շարունակած Սաջյանների ու Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Շուկուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում վրացիներ) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 300): Յայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցները՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:²⁵²⁶ Շուկուբյանների Էմիրությունը ընդունեց Սաջյանների Էմիրության գերիշխանությունը:
2527. 909 հունիս – Ուջարման (Կախեթի արևմուտք, Տփղիսից մոտ 40 կմ արևելք) Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս շարունակած Սաջյանների ու Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 89.000) գրավեց Կախեթի բորեպիսկոպոսության բանակից (300) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 30), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտան Բոջորմա: Յայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵²⁷ Կախեթի բորեպիսկոպոսությունը ընդունեց Սաջյանների Էմիրության գերիշխանությունը:
2528. 909 հուլիս – Թմբկաբերդը (= Թմոզվի) Արդահան գավառի արևելք, Կուրի ձախ ափին) Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավոր Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 80.000) չգրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁵²⁸
2529. 909 հուլիս – Ղվեյ ամրոցի ճ-մ (Գուգարք, Կղարջք գավառի հյուսիս, Ախալցխայից մոտ 30 կմ հարավ-արևմուտք) Ղվինից Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս շարունակած Սաջյանների և Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) հասավ Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակին (մոտ 20.000), սակայն վերջինս կարողացավ մարտերով պոկվել հակառակորդից, նահանջել ու ամուր դիրքեր գրավել լեռներում: Յայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵²⁹
2530. 909 օգոստոս – Ղվեյ ամրոցը Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում 134 վրացիներ): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ 134, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁵³⁰

2531. 909 ամառ – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը Մունիսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵³¹
2532. 910 գարուն – Սյուլմադսիոն ամրոցը (Լեռնային Կիլիկիա) Մելիտեից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Իսմայիլ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:²⁵³²
2533. 910 հունիս – Լիկանոս, Ճամնդավ և Սյուլմադսիոն ամրոցները (Լեռնային Կիլիկիա) Լիկանոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Յայ Մեծի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:²⁵³³ Անդրեփրատյան Ծոփքի արևմուտքը ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:
2534. 910 հուլիս - օգոստոս – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը ալ-Կասիմ իբն Սիմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵³⁴
2535. 910 ամառ – Ալ-Կուրա ամրոցը (Լաոդիկեայի մոտ) և Լաոդիկեան ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.127, որից 4.037 հեծյալ, 700 ռուսներ, 177 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (1.500) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և ասպատակեցին շրջակայքը: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Քրիստոնյաները մնացին գրաված տարածքներում մոտ մեկ տարի, սակայն, այն բանից հետո, երբ Արաբական խալիֆության բանակը 911 թ-ի հունիս ամսին զբաղեցրեց Կիպրոսը և մինչև սեպտեմբեր դաժան ասպատակության ենթարկեց այն, թողեցին դրանք և հեռացան Էգեյան ծովի ուղղությամբ:²⁵³⁵
2536. 910 ամառ – Ձկնավաճառի հովտի ճ-մ (Արարատ, Նիգ գավառի հարավ, Արագած լեռան արևելյան փեշերին)²⁵³⁶

Անիի թագավորության հյուսիսային գավառներում կենտրոնացած Յայկական բանակը (մոտ 25.000) Սմբատ I-ը Մուշեղ ու Աշոտ արքայորդիների գլխավորությամբ շարժեց թշնամու դեմ: Ի պատասխան դրա՝ Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի զորավարների, դավաճաններ Գագիկ արքայի, Անիի թագավորության սպարապետ Աշոտ Շապուհի Բագրատունու և Ատրներսեհ Պատրիկի գլխավորած Սաջյանների ու Յերի Էմիրությունների (մոտ 35.000), ինչպես նաև Վասպուրականի (մոտ 5.000) և Յերքի թագավորությունների (մոտ 2.000) միացյալ բանակը շարժվեց դեպի հյուսիս ու բանակեց Ձկնավաճառի հովտում: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Մուշեղը և Աշոտը ստանձնեցին Անիի թագավորության բանակի թևերի հրամանատարությունը:

I փուլ – Անիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և բռնկված համառ մարտում ստիպեց հակառակորդին նահանջել:

II փուլ – Անիի թագավորության բանակի կազմում մարտնչող Սևորդիների գունդը դավաճանաբար լքեց մարտադաշտը, ինչի արդյունքում շփոթի և խուճապի մատնվեց ողջ այն թևը, որի կազմում մարտնչում էր այս գունդը:

III փուլ – Շփոթը և խուճապը փոխանցվեց Անիի թագավորության ողջ բանակին, որը պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի: Զաջաբար մարտնչող Մուշեղը գերվեց և հետագայում սպանվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 7.000, վերջինիս կողմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2537. 910 ամառ – Արարատը Սաջյանների Էմիրության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:²⁵³⁷
2538. 911 գարուն – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը ալ-Կասիմ իբն Սիմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵³⁸

2539. 911 գարուն - Դեմոնեն Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 5) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁵³⁹
2540. 911 ամառ - Սյունիքը և Գուգարքի արևելքը Սաջյանների Էմիրության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:²⁵⁴⁰
2541. 911 ամառ - Ալաշկերտը Սաջյանների ու Հերի Էմիրությունների (մոտ 35.000), ինչպես նաև Գագիկ Արծրունու գլխավորած Վասպուրականի (մոտ 5.000) և Ատրնեսեի Պատրիկի գլխավորած Հերթի թագավորության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը չգրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁵⁴¹
2542. 911 ամառ - Կապույտ ամրոցը Սաջյանների և Հերի Էմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Վասպուրականի թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը պաշարեց Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Ի վերջո, ցանկանալով վերջ տալ սեփական երկրի ավերմանը, Հայոց արքան դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁵⁴² Սմբատ I-ը գերվեց և տանջամահ արվեց Դվինում 913 թ-ին:
2543. 911 ամառ - Դարունք ամրոցը դավաճան Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) գիշերային հանկարծակի գրոհով գրավեց Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 5 զինվոր:²⁵⁴³
2544. 911 ամառ - Մակու ամրոցը (Վասպուրական, Արտագ գավառի հյուսիս-արևմուտք) և Ռդեռ բերդը (Արարատ, Մասյացոտն գավառ) դավաճան Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) գրավեց Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 50 զինվոր:²⁵⁴⁴ Արդյունքում Կոգովիտ և Մասյացոտն գավառները ընկան Վասպուրականի թագավորության տիրապետության տակ:
2545. 911 ամառ - Միսիորի ճ-վ (Սյունիք): Սահակ Սյունու ու նրա եղբայր Վասակի գլխավորած Սյունյաց բանակը (մոտ 8.000) համառ մարտում ծանր կորուստներ պատճառեց Սյունիք ներխուժած Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000) և նահանջեց դեպի արևելք: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²⁵⁴⁵
2546. 911 ամառ - 913 - Երնջակ ամրոցը (Սյունիք, Երնջակ գավառի հարավ-արևմուտք) Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 7.000) քարազնացների կիրառմամբ գիշերային անակնկալ հարձակումով գրավեց Սյունյաց կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵⁴⁶ Ստեղծվեց Գողթնի Էմիրությունը:
2547. 911 հոկտեմբեր - Սամոսի ծովամարտ: Դամիանի և Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության նավատորմը (300 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 180 նավ, հայերից՝ Ռոմանոս Գաբեղյանը): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 40 նավ, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 10 նավ:²⁵⁴⁷
2548. 912 ամառ - Ճամնդավ ամրոցի շրջակայքը Տարսնի Էմիր Ռուստամ իբն Բարդի ալ-Ֆերգանիի ու Դամիանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁴⁸
2549. 913 հունիսի կես - Կոստանդնուպոլսի ճ-վ: Կոնստանդին VII-ի կողմնակիցները (մոտ 5.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) հաղթեցին Կոնստանդին Դուկասի գլխավորությամբ գահակալական պայքար սկսած ու քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300, այդ թվում Կուրտիկ Մամիկոնյանը): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 20 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Կուրտիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր: Կոնստանդին Դուկասի ձին սայթաքեց, նա վայր ընկավ և սպանվեց, որից հետո նրա կողմնակիցները ցրվեցին:²⁵⁴⁹
2550. 913 օգոստոս - Կոստանդնուպոլիսը սխուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի և նրա եղբայր Վարդի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) Սիմեոն I-ի գլխավորած պաշտպանեցին

- Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 120.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁵⁵⁰
2551. 913 օգոստոս – Կիլիկիայի արևմուտքը, Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Դամիանի ու Յուստինի իբն Համդանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Դամիանը մահացավ, նահանջեց:²⁵⁵¹
2552. 913 աշուն – Ադնիքը և Ամիոյի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁵⁵²
2553. 913 աշուն – Խլաթը, Արծկեն, Արճեշը և Բերկրին Կայսիկների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Ութմանիկների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Ութմանիկները ոչնչացավ:²⁵⁵³
2554. 913 աշուն – Հարավային Իտալիան Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ասպատակեցին՝ ճնշելով բռնկված ապստամբությունը:²⁵⁵⁴
2555. 914 ամառ – Բագրևանդի ճ-մ: Աշոտ II Երկաթի և նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 300) հաղթեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵⁵⁵
2556. 914 ամառ – Շիրակի ճ-մ: Աշոտ II Երկաթի և նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (200) ջախջախեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵⁵⁶
2557. 914 ամառ – Գագ ամրոցը (Գուգարք, Ձորափոր գավառ) Աշոտ II Երկաթի և նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Սաջյանների Էմիրության բանակից (մոտ 600): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵⁵⁷
2558. 914 ամառ – Տիրիսը Աշոտ II Երկաթի և նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 4.000) անակնկալ հարվածով գրավեց Սաջյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵⁵⁸
2559. 914 ամառ – Աղստևի ճ-մ: Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (200) հաղթեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁵⁵⁹
2560. 914 ամառ – Վասպուրականի ճ-մ: Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶⁰
2561. 914 ամառ – Կորդուքի ճ-մ: Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) ջախջախեց Կորդուք ներխուժած Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁵⁶¹
2562. 914 ամառ – Սյունիքի ճ-մ: Սահակ Սյունու ու նրա եղբայր Վասակի գլխավորած Սյունյաց բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Ղվինից առաջխաղացած Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶²
2563. 914 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Տարսուսի Էմիր Բեշիրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁶³
2564. 914 աշուն – Ադրիանապոլսի ճ-մ: Սիմոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 100.000), օգտվելով պաժիկների դավաճանությունից, հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁵⁶⁴
2565. 914 աշուն – Ադրիանապոլիսը Սիմոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բագրատ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700)՝ քաղաքը թողնելով միայն մեծ փրկագին ստանալուց հետո: Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁶⁵

2566. 915 փետրվարի կես - մարտի կես - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Տարսուսի եմիր Բեշիրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 2.000 խաղաղ բնակիչ:²⁵⁶⁶
2567. 915 գարուն - Գուգարքի ճ-մ: Ատրնեսեի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Կոնստանդին արքայի գլխավորությամբ Գուգարք ներխուժած Աբխազական թագավորության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶⁷
2568. 915 գարուն - Վաժիսի ամրոցը (Կախեթի) Կոնստանդին արքայի և Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Աբխազական թագավորության (մոտ 30.000) ու Կախեթի բորեպիսկոպոսության (մոտ 15.000) միացյալ բանակը չգրավեց Հերքի թագավորության բանակից (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵⁶⁸ Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Գավազնի ամրոցն և Արեշին (վերջինը՝ Կախեթիի հարավ, Կուրի ձախ ափին) անցան Աբխազական թագավորությանը, իսկ Օրտքին (Կախեթիի արևմուտք)՝ Կախեթիի բորեպիսկոպոսությանը:
2569. 915 գարուն - Վասպուրականի ճ-մ: Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Սաջյանների եմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶⁹
2570. 915 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Տարսուսի եմիր Մունիսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁵⁷⁰
2571. 915 սեպտեմբեր - Մարաշի ճ-մ: Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) հաղթեցին Տարսուսից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո, ասպատակելով Հիսն-Մանսուր և Հադաս ամրոցների, ինչպես նաև Տարսուսի ու Մարաշի շրջակայքը, նահանջեցին՝ գերելով 50.000 խաղաղ բնակիչ: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁷¹
2572. 916 ամառ - Կողքը և Նրա շրջակայքը (Արարատ, Արշարունիք գավառի արևելք) Աշոտ II Երկաթի ու նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 10.000), Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին՝ պատժելով եմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի կողմից Անիի թագավորության արքա հռչակված սպարապետ Աշոտ Շապուհի Բագրատունուն՝ Աշոտ III Բռնակալին:²⁵⁷²
2573. 916 հունիսի սկիզբ - օգոստոսի վերջ - Գարիյանոյի ճ-մ (Նեապոլից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևմուտք): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), Բենվենտի, Հռոմի, Սպոլետոյի, Կապուայի իշխանությունների, ինչպես նաև Կամերինի, Բերենգարիայի և Ֆրիուլի կոմսությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 9.000 զինվոր:²⁵⁷³
2574. 916 աշուն - Փոքր Հայքի ու Կապադոկիայի հարավը Մունիսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁷⁴
2575. 917 գարուն - Սակունթե ամրոցի ճ-մ (Գուգարք, Տաշիր գավառի հյուսիս)²⁵⁷⁵

Աշոտ II Երկաթի և նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) շարժվեց դեպի հյուսիս՝ նպատակ ունենալով ապստամբած Վասակ ու Աշոտ Գևորգյանների գլխավորած կայազորից գրավել Շամշուղե ամրոցը: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Հայոց արքան Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակի հիմնական ուժերը պարեն ձեռք բերելու նպատակով ցրեց Տաշիրում, իսկ ինքը՝ Մաղխազական հեծյալ գնդով (250) բանակեց Սակունթե ամրոցի մոտ: Օգտվելով դրանից՝ Գևորգյան եղբայրների գլխավորած վարձկան ծանարները (4.000) աննկատ մոտեցան Մաղխազական հեծյալ գնդին:

I փուլ - Ծանարները անցան հարձակման, սակայն Մադխազական գնդի ռազմիկները անակնկալի չեկան և, հեծնելով ձիերը, Հայոց արքայի անձնական ղեկավարությամբ իրենք գրոհեցին հակառակորդի վրա:

II փուլ - Թշնամին անակնկալի եկավ, մատնվեց խուճապի և, ծանր կորուստներ կրելով, դիմեց փախուստի, ընդ որում մարտում սպանվեց Աշոտ Գևորգյանը:

III փուլ - Մադխազական գունդը հետապնդեց և անխնա ոչնչացրեց թշնամուն մնացորդներին:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արդյունքում, թեև Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը չարունակեց արշավանքը դեպի Շամշուղե, բանի որ Հայոց արքան տեղեկացավ Աշոտ III Բռնակալի կողմից Վաղարշապատի շրջակայքին տիրելու մասին, բայց այնուհանդերձ Հայոց արքան կարողացավ ամրացնել Սակուրեթ ամրոցն ու վերածել այն Անիի թագավորության հյուսիսային կարևորագույն սահմանային ամրության:

2576. 917 գարուն - Վաղարշապատի ճակատ (Վաղարշապատի մոտ): Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Աշոտ III Բռնակալի բանակին (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին 100, պարտվողները՝ 400 զինվոր:²⁵⁷⁶

2577. 917 օգոստոսի 20 - Աբեյոս գետի ճակատ (= Անքիլոսի ճակատ), (= Պոնտյակի ճակատ) (Անքիլոսից կմ հյուսիս)²⁵⁷⁷

Սխուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի և Նրա եղբայր Վարդի, դոմեստիկոս Ռոմանոս Արգիրոսի, Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծի, կայսերական թիկնապահ գնդի հրամանատար Աշոտ Հսկա Բագրատունու և Կոնստանդին Լիպս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) մոտեցան Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 60.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ հարձակման, որին ի պատասխան հակառակորդի բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել և, իր հետևից տանելով հետապնդող ուժերին, խառնեց վերջիններս մարտակարգը:

II փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը անցավ վճռական հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

III փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Կոստանդնուպոլիս և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 13.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեցին Աշոտ Հսկա Բագրատունին և Կոնստանդին Լիպս Հայը, դաշնակիցը՝ մոտ 17.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

2578. 917 սեպտեմբերի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճակատ (Կոստանդնուպոլսի մոտ): Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁵⁷⁸

2579. 918 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Ջինինի ու Սումլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁷⁹

2580. 918 ամառ - Ղվինի ճակատ: Աշոտ III Բռնակալի բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորությամբ իր դեմ արշավող Ոստանիկ (մոտ 3.000) ու Սաջանների Էմիրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²⁵⁸⁰

2581. 918 ամառ - Վաղարշապատի ճակատ: Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության համալրված Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց Աշոտ III Բռնակալի բանակից (մոտ 500): Կնքվեց հաշտություն, համաձայն որի Աշոտ III Բռնակալը հրաժարվեց արքայական հավակնություններից:²⁵⁸¹

Աշոտ II Երկաթի և Նրա Եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 3.000), Խաչենի (մոտ 3.000) թագավորության, ինչպես նաև Կախեթիի բորեայիսկոպոսության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը շարժվեց ապստամբած Մովսեսի հյուսիս-կովկասյան վարձկան լեռնականներից կազմված բանակի (մոտ 8.000) դեմ: Դաշնակից բանակը մոտեցավ հակառակորդին և մարտակարգ ընդունեց: Առաջին շարքի առաջին գծում տեղավորվեց ծանր հետևակը, երկրորդ գծում տեղաբաշխվեցին նետածիգները, իսկ երկրորդ շարքում՝ ծանր հեծյալները: Ի տարբերություն աջ թևի՝ Հայոց արքան իր բանակի մեծ մասը տեղաբաշխեց սեփական մարտակարգի կենտրոնում և ձախ թևում:

I փուլ – Դաշնակից բանակի նետածիգները աղեղների հուժկու հարված հասցրեցին հակառակորդին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս և խառնաշփոթ առաջացնելով Նրա շարքերում:

II փուլ – Թույլ չտալով հակառակորդի բանակին ուշքի գալ՝ դաշնակից բանակը ծանր հեծելազորի և Նրան կրկնած ծանր հետևակը ճակատային, ինչպես նաև թեթև հետևակի թևային համակցված հուժկու հարվածներով գլխովին ջախջախեց վերջինիս:

III փուլ – Մովսեսը իր թիկնապահներով փորձեց փախուստի դիմել դեպի լեռներ, սակայն կարճ ժամանակ անց Մարդպետական գունդը շրջապատեց Նրա ջոկատը, իսկ Աշոտ II Երկաթն էլ մենամարտում հաղթեց ու գերեց Մովսեսին, որը հետագայում կուրացվեց:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց Նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

2583. 918 ամառ – Երազգավորսի շրջակայքը (Արարատ, Շիրակ գավառ, Ախուրյան գետի աջ ափին, Անիից մոտ 30 կմ հյուսիս) գահակալական պայքար սկսած Աբբաս արքաների և Գուրգեն Ատրնեսեսի Բագրատունու միացյալ բանակը (մոտ 5.000), փորձ կատարելով բռնել Աշոտ II Երկաթին, ասպատակեց, սակայն Հայոց արքան հաջողությամբ հեռացավ Ուտիք, որից հետո նահանջեց նաև դավադիրների բանակը:²⁵⁸³

2584. 918 սեպտեմբերի 1 – Ռեգիումը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ գրոհով գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁵⁸⁴

2585. 919 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Բեշիրի ու Սումլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁸⁵

2586. 919 գարուն – Արարատ նահանգի կենտրոնական գավառները Դվինի Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց:²⁵⁸⁶

2587. 919 ամառ – Դվինի ճ-մ: Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 3.000) հաղթեց Դվինի Էմիրության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁵⁸⁷ Դվինի Էմիրությունն ընդունեց Անիի թագավորության գերիշխանությունը:

2588. 919 ամառ – Գողթնի ճ-մ²⁵⁸⁸

Սմբատ և Վասակ Սյունիների գլխավորած Սյունյաց (մոտ 6.000) ու Հերի Էմիրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը, արշավանք սկսելով Գողթնի Էմիրության դեմ, մոտեցավ վերջինիս բանակին (մոտ 5.000) և մարտակարգ ընդունեց: Հերի Էմիրության բանակը տեղավորեց մարտակարգի ձախ թևում:

I փուլ – Հայկական բանակը հզոր հարձակումով հաղթեց թշնամուն, որը սկսեց նահանջել:

II փուլ – Հերի Էմիրության բանակը դավաճանեց և, անցնելով հակառակորդի կողմը, հարվածեց Հայկական բանակին:

III փուլ – Հայկական բանակը դժվարությամբ նահանջեց և պոկվեց հակառակորդից, ընդ որում մարտում զոհվեց Վասակ Սյունին:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

Աշոտ II Երկաթի և Ատրնեստի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 5.000) ու Արտանուշի թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Գուրգեն Ատրնեստի Բագրատունու և Աբբաս արքայազնի գլխավորած բանակին, որը դիրքավորվել էր մի լեռնոտ վայրում (մոտ 8.000):

I փուլ – Անիի թագավորության կառավարական բանակը անցավ հարձակման, սակայն լեռնային և անծանոթ տեղանքը, ինչպես նաև հակառակորդի բանակի համառ դիմադրությունը ստիպեցին վերջինիս նահանջել:

II փուլ – Հակառակորդ բանակը փորձեց հակահարձակման անցնել, սակայն, խախտելով սեփական մարտակարգը և որևէ արդյունքի չհասնելով, իր հերթին նահանջեց ելման դիրքեր:

III փուլ – Անիի թագավորության կառավարական բանակը հերթական անգամ անցավ հարձակման և պարտության մատնեց ու ցրեց հակառակորդի բանակին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Շուտով սկսվեցին բանակցություններ և, համաձայնելով ներել դավադիր ապստամբներին, Աշոտ II Երկաթը հասավ Նրան, որ ապստամբությունն ավարտվեց:

2590. 919 աշուն – Կայեն ամրոցը (Աղվե գավառ, Աղսուն գետի աջ ափին) Սահակ Սևադայի գլխավորած Խաչենի ապստամբած թագավորության բանակը (մոտ 4.000) գրավեց Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակից (մոտ 400): Հարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:²⁵⁹⁰

2591. 919 դեկտեմբեր – Տավուշի ճ-Մ (Ուտիք, Տուս Բուստակ գավառ)²⁵⁹¹

Խաչենի թագավորության ապստամբության մասին տեղեկացած Աշոտ II Երկաթը, ցանկանալով խուսափել արյունահեղությունից և այդ նպատակով իր տրամադրության տակ գտնվող Անի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 4.000) ու Արտանուշի թագավորության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը թողնելով դանդաղ առաջանալ, ինքը Մաղխազական գնդով (250) առաջ անցավ և մոտեցավ Սահակ Սևադայի գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակին (մոտ 8.000)՝ ճամբարելով մի բարձրադիր վայրում: Խաչենի թագավորության բանակը շրջապատեց Մաղխազական գնդին և մարտակարգը ընդունեց: Առաջին շարքում տեղավորվեց թեթև հեծելազորը, իսկ երկրորդ շարքի առաջին գծում՝ ծանր հետևակը: Երկրորդ գծում տեղաբաշխվեցին նետաձիգները: Ծանր հեծելազորը, որպես հիմնական հարվածային ուժ, մնաց երրորդ շարքում:

Անմիջապես մարտից առաջ Մաղխազական գնդի ռազմիկներին հաջողվեց խորամանկությամբ գերել Սահակին, որից հետո նրա բանակի իշխանները մասամբ ցրվեցին, մասամբ էլ անցան Աշոտ II Երկաթի կողմը:

Բացի գերված Սահակից՝ այլ կորուստներ չեղան, վերջինս կուրացվեց, իսկ Խաչենի թագավորության ապստամբությունը ճնշվեց:

2592. 920 գարուն – Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ Երթուղով ներխուժած Սաջյանների էմիրության բանակին (մոտ 70.000) Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) անկանոն հարվածներով հասցրեց, որից հետո, տալով փրկագին, հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁹²

2593. 920 աշուն – Կոստանդնուպոլսի շրջակայքը Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 80.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով ընդհարվել քաղաքում Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանության անցած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000) հետ, ի վերջո հետ քաշվեց:²⁵⁹³

2594. 921 փետրվարի կես – Ալվակայիդայի ճ-Մ (Արևելյան Թրակիա, Ներկայիս Բուրգասի մոտ) Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Միքայելի գլխավորությամբ հետախուզություն իրականացնող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ

3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում ստացած վերքերից հետագայում մահացած Միքայելը, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵⁹⁴

2595. 921 մարտի 6 - 13 - Հառնի ամրոցը (= այ-Հարունիա) (Կիլիկիա, Հառնի գավառ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և ի վերջո ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զերի:²⁵⁹⁵

2596. 921 մարտի 11 - 18 - Պիզեայի ճ-մ (Կոստանդնուպոլսի ցամաքահայաց պարսպից մոտ 10 կմ հարավ-արևմուտք)²⁵⁹⁶

Կաուկասոսի և Մենիկոսի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 80.000) մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին, որտեղ Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանը) անցան ամուր պաշտպանության:

I փուլ - Մարտի 11-ից 15-ը Բուլղարական թագավորության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը, որից հետո հետ քաշեց ուժերը:

II փուլ - Մարտի 16-ին, նպատակ ունենալով պաշտպանել Պիզեայի մոտակայքի պալատական շինություններն ավերից, Ռոմանոս I Լգաբենոսի հրամանով Պոտոս Արգիրոսի և նրա եղբայր Լևոնի, Հովհան Ռեկտորի, ինչպես նաև ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած ուժերը ափհանում իրականացրին ու մարտակարգ ընդունեցին, սակայն հյուսիս-արևելքից մոտեցող հակառակորդի բանակն անցավ վճռական հարձակման, ծանր պարտության մատնեց կայսրության բանակին և հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեց նաև նավից ծովն ընկած և խեղդված ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2597. 921 մարտի վերջ - նոյեմբերի վերջ - Պելոպոնեսի շրջակայքը Օրոնտոս Կարինիտ Հայի և նրան փոխարինած Վարդ Պլատիպոդես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին՝ ճնշելով սլավոնների ապստամբություն:²⁵⁹⁷

2598. 921 ամառ - Շամշուլդե ամրոցի ճ-մ²⁵⁹⁸

Անիի թագավորությունում հարաբերական կայունություն հաստատած Աշոտ II Երկաթը որոշեց գրավել Շամշուլդե ամրոցը դավաճան Վասակ Գնթունու գլխավորած կայազորից և վերջնականապես ամրապնդել Հայոց թագավորության հյուսիսային սահմանը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Վասակ Գնթունին որոշեց ամրոցը հանձնել Գուրգեն Ատրնեբսեհի Բագրատունուն և այդ նպատակով մեկնեց այս իշխանի մոտ: Վերջինս, սակայն, ձեռքակալեց Վասակին և, իր բանակով (մոտ 1.000) պաշարելով ամրոցը Հայկական կայազորից (մոտ 100), պահանջեց այն իրեն հանձնել: Ամրոցի կայազորը, սակայն, չենթարկվեց այդ պահանջին՝ առաջարկելով ամենից առաջ ազատ արձակել Վասակին, բայց, միաժամանակ նաև՝ ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացնելով Աշոտ II Երկաթին: Իմանալով այդ մասին՝ Հայոց արքան Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 5.000) բանակով սկսեց արագորեն մոտենալ ամրոցին:

I փուլ - Գուրգենն առերես համաձայնեց ազատ արձակել Վասակին, սակայն սկսված բանակցությունների ժամանակ նրա ուղարկած հետևակ ջոկատն (300) անցավ անակնկալ հարձակման և հարավային աշտարակի հետ միասին գրավեց ամրոցի արտաքին պարիսպը:

II փուլ - Ամրոցի կայազորը, հուսահատ գրոհի նետվելով արագորեն ամրոց ներխուժող հակառակորդի բանակի ուղղությամբ և ճեղքելով նրա շարքերը, հետ գրավեց արտաքին պարսպի մի մասն ու հարավային կորսված աշտարակը:

III փուլ - Այս ընթացքում ամրոցին մոտեցած Անիի թագավորության բանակը դրսից հզոր հարձակում գործեց պարիսպների վրա ու, թեև կողմերը սկզբում իրար չհասկացան,

սակայն արտաքին պարիսպը գրաված ամրոցի կայազորը շատ արագ ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացրեց Ոստանիկ բանակին: Արդյունքում Անիի թագավորության բանակը և ամրոցի կայազորը շրջապատեցին անելանելի վիճակի մեջ հայտնված հակառակորդի ռազմիկներին, որոնք դադարեցրեցին դիմադրությունը և գերի հանձնվեցին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 300, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր, ընդ որում գերիները կուրացվեցին, նրանց ականջներն և քթերը կտրվեցին ու միայն դրանից հետո նրանք ազատ արձակվեցին:

2599. 921 աշուն - Դվինը Անիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Դվինի եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և հարկադրեց տեղի եմիրությանն ընդունել Անիի թագավորության գերագահությունը:²⁵⁹⁹
2600. 921 աշուն - Հարավային Իտալիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին՝ սահմանափակելով Կապուալի և Բենվենտոի միացյալ դքսության հավակնությունները:²⁶⁰⁰
2601. 922 գարուն - Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ Երթուղով Ներխուժած Սաջանների եմիրության բանակին (մոտ 70.000) Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) անկանոն հարվածներով հասցրեց, որից հետո, տալով փրկագին, հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁰¹
2602. 922 հունիս - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց գիշերային հարձակումով թիկունքից իր ճամբար Ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²⁶⁰²
2603. 922 հուլիս - Ադրիանապոլիսը Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) սովի շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700), սակայն, խուսափելով իր դեմ շարժվող Բյուզանդական կայսրության նոր բանակից (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 30.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁰³
2604. 922 օգոստոս - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարոպկան Կարինից և Տաթունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁶⁰⁴
2605. 922 օգոստոս - Սեն-Ազաթիսը (Հարավային Իտալիա, Ռեգիայի մոտ) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000, ուղիղ 20 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶⁰⁵
2606. 922 օգոստոս - Լեմնոս կղզու ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 25 նավ:²⁶⁰⁶
2607. 922 սեպտեմբեր - Սելիստեի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁰⁷
2608. 922 աշուն - Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ Երթուղով Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջանների եմիրության բանակին (մոտ 70.000) Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) անկանոն հարվածներ հասցրեց, որից հետո, տալով փրկագին, հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁰⁸
2609. 922 աշուն - Կաթավաքերի ճ-մ (Գուգարք, Ձորափոր գավառ)²⁶⁰⁹

Խաչենի թագավորությունը հերթական անգամ ապստամբեց, ընդ որում այս անգամ ստացվեց այնպես, որ Աշոտ II Երկաթի բոլոր վասալները լքեցին նրան: Ստեղծված պայմաններում չտեսնելով այլ ելք՝ Հայոց արքան մեկնեց Աբխազական թագավորություն և

ստացավ գինական օժանդակություն: Դրանից հետո Մաղխազական գունդը (250) և Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ուղղություն վերցրին դեպի Ուտիք ու բանակեցին Կաթավաբերդի ավերակների վրա՝ ամուր, սակայն ջրագուրկ մի վայրում: Օգտվելով հակառակորդի անհաջող մարտավարական քայլից՝ Խաչենի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ մոտեցավ վերջինիս և, փակելով կիրճի նեղ մուտքը, հակառակորդին դրեց անելանելի վիճակի մեջ:

I փուլ – Հայոց արքայի բանակը 3 օր անընդհատ փորձեց ճեղքել պաշարումը, սակայն այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասավ:

II փուլ – Չորրորդ օրը հատկապես ջրի խիստ պակասից նեղվող Աբխազական թագավորության բանակի ղեկավար կազմը կապ հաստատեց ապստամբների հետ և պայմանավորվեց նրանց հանձնել Հայոց արքային՝ դրա փոխարեն պահանջելով թույլ տալ իրենց բանակին անվնաս հեռանալ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Աշոտ II Երկաթը Մաղխազական գնդով ճեղքեց ապստամբների շարքերը և հեռացավ՝ հետագայում ամրանալով Սևանա լճի կղզում:

III փուլ – Աբխազական թագավորության բանակը ողջ կազմով գերվեց և բաց թողնվեց միայն մեծ փրկագին վճարելուց հետո:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, ապստամբները՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2610. 923 մարտ – Վայոց ձորը մտավ Դվինի Եմիրության բանակը (մոտ 2.000), սակայն, խուսափելով ընդառաջ շարժվող Սյունյաց բանակից (մոտ 8.000), նահանջեց:²⁶¹⁰
2611. 923 ապրիլի 3 – 10 – Բյուրականը (Արագածոտն, Արագած լեռան հարավային փեշին) Սաջյանների և Դվինի Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 6.000) յոթնօրյա պաշարումից հետո ի վերջո դավաճանության շնորհիվ գրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁶¹¹
2612. 923 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Մունիսի ու Սումլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 8.000 խաղաղ բնակիչ ու որպես ավար վերցնելով 8.000 ձի, 200.000 գլուխ եղջերավոր անասուն, մեծ քանակությամբ ոսկի և արծաթ:²⁶¹²
2613. 923 գարուն – Քաբերդ ամրոցը բռնկված Սատրապական Հայաստանի XII ապստամբությունն պայմաններում Ադրիանոս Հայի, Տաճատ Հայի և Խաղկտիք բանակաթեմի գորավար Վարդ Բոյիլաս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն շուտով ապստամբների դեմ արշավեցին սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի ու նրա եղբայր Թեոփիլիոս-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), որի հետևանքով ապստամբների բանակը ցրվեց, իսկ ղեկավարները գերվեցին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XII ապստամբությունը ճնշվեց:²⁶¹³
2614. 923 գարուն – Քասենը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոս գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁶¹⁴
2615. 923 ամառ – Դվինը Քասեն-Քազուևան-Մասյացոտն երթուղով սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Անիի թագավորության (մոտ 2.000) և Դվինի Եմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30 զինվոր:²⁶¹⁵
2616. 923 ամառ – Խյաթը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին Կայսիկների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով

հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁶¹⁶

2617. 924 գարուն - Գեղ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Կոտայք գավառ): Գևորգ Մարդաբետունու ջոկատը (20) անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Բեշիրի գլխավորած Սաջյանների և Դվինի Էմիրությունների միացյալ բանակին (1.000): Հայերը կորցրին մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁶¹⁷

2618. 924 գարուն - Սևանա լճի ճ-մ²⁶¹⁸

Բեշիրի գլխավորած Սաջյանների և Դվինի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 2.000) Դվին-Հրազդան գետի հովիտ-Սևանա լիճ երթուղով մոտեցավ Սևանա լճի կղզուն, որից հետո Բեշիրը Հայոց արքայից պահանջել հանձնվել: Աշոտ II Երկաթը հայտնեց իր կեղծ համաձայնությունը, որից հետո վերջինս, Մաղխազական գնդի մի մասին (մոտ 180) նախապես գաղտնի անցկացնելով լճի ափ, իսկ մնացած մասին (70 նետաձիգներ) էլ տեղավորելով նավակներում, հաջորդ օրը լուսաբացին մոտեցավ թշնամու բանակին, որի ռազմիկները գրեթե անզեն հավաքվել էին լճի ափին՝ կղզու դիմաց:

I փուլ - Ընդհուպ մոտենալով ափին՝ Հայ ռազմիկները սկսեցին անակնկալ և հուժկու նետաձգություն: Թշնամու ռազմիկները սկսեցին ծանր կորուստներ կրել, մատնվեցին խուճապի ու դիմեցին փախուստի:

II փուլ - Նավակների վրա գտնվող Հայ ռազմիկները ափ իջան և, միանալով ափին դարան մտած յուրայինների մյուս մասի հետ, համակցված հարված հասցրին բարոյաբլված թշնամուն ու գլխովին ջախջախեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

2619. 924 գարուն - Գեղ ամրոցի ճ-մ: Գևորգ Մարդաբետունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 700) անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեց Բեշիրի գլխավորությամբ Դվինից առաջխաղացած Սաջյանների և Դվինի Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 3.000): Ընդ որում, հանդիպելով Բեշիրին մարտադաշտում, Գևորգը հեծյալ թրամարտում ծանր թրի հզոր հարվածով վերջինիս ձիու հետ միասին տապալեց գետին: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶¹⁹ Սաջյան II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, թեև Անիի թագավորությունը հսկայական կորուստներ կրեց, սակայն կարողացավ պահպանել իր անկախությունը:

2620. 924 աշուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶²⁰

2621. 924 սեպտեմբեր - նոյեմբեր - Կոստանդնուպոլիսը Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորությամբ բաղաբի ներսում գտնվող և նրանից դուրս գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, մոտ 500 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) պաշտպանեցին Սիմեոնի գլխավորած Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 100.000), որը նահանջեց միայն երկկողմ բանակցություններից հետո: Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶²¹

2622. 925 գարուն - Բրուտիանոս (Հարավային Իտալիա, Բրուտիոսյան թերակղզու հարավ) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶²²

2623. 925 հուլիսի 4 - Օփհան (Հարավ-արևելյան Իտալիա, Տերենտից արևելք) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: 6.000 խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին, 10.000-ը գերի տարվեցին:²⁶²³

2624. 926 գարուն - Ուլիսիսիստեն Գեորգի II-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության և Փառլուն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթի բորեպիսկոպոսության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը պաշարեց բաղաբի կառավարիչ Նշանակված ու ապստամբած Աբխազական թագավորության արքայորդի Կոնստանդինի կայազորից (մոտ 1.000), որից հետո պաշարողներին հաջողվեց

խորամանկությամբ գերել Կոնստանդինին ու մտնել բաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁶²⁴

2625. 926 հունիսի վերջ - հուլիսի կես - Մելիտեն սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի և Լիկանդոս բանակաթեմի գորավար Մլեհ Հայ Մեծ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 5.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶²⁵

2626. 926 օգոստոս - սեպտեմբեր - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադովկիան Տաթունից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶²⁶

2627. 927 ապրիլ - Սամոսատը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 5.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին՝ վերջապահային մարտերում կրելով որոշակի կորուստներ: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶²⁷

2628. 927 ապրիլ - մայիս - Դվինի ճ-մ²⁶²⁸

Սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Քասեն-Քազուկանը-Սասյացոտն երթուղով Անիի թագավորության տարածք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Անիի թագավորության (մոտ 2.000) ու Դվինի եմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակից:

I փուլ - Կայսերական բանակը քարանետ ու կրականետ մեքենաների կիրառմամբ անցավ գրոհի և, կարողանալով փլել պարսպի մի հատվածը, ներխուժեց քաղաք:

II փուլ - Պաշտպանվողները անցան հուժկու հակազրոհի և քաղաքի մոտից հետ մղեցին հակառակորդին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր: Պարտվողները կորցրին 10.000 զինվոր, որից մոտ 4.000 զինվոր կորցրեցին հայերը: Արդյունքում կայսերական բանակը Սասյացոտն-Քազուկանը-Քասեն երթուղով հեռացավ Անիի թագավորության տարածքից: Դվինի եմիրությունը ոչնչացավ:

2629. 927 հունիսի վերջ - Լուլուա ամրոցի ճ-մ¹: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Տաթունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում 400 գերի, որոնք սպանվեցին:²⁶²⁹

2630. 927 օգոստոս - Տեղենտը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: 6.000 խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին, մի քանի հազար հոգի էլ գերվեցին:²⁶³⁰

2631. 927 դեկտեմբեր - Օթբանտը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 8.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10), որից հետո հարուստ ավարով թողեց Օթբանտը և Տեղենտը: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶³¹

2632. 928 հունվար - Ջաֆար ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս): Տաթունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶³²

2633. 928 գարուն - Խյաթը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Քասեն-Տուրուբերան երթուղով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ

¹¹ Այս ճակատամարտի տեղը մոտավոր է և հնարավորություն կա այլ մեկնաբանությունների: Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ խոսքը Տաթունից հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք գտնվող մի սահմանային տարածքի մասին է:

50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Կայսիկների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶³³

2634. 928 գարուն - Քառեղ խլաթից առաջխաղացած սխուրի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 48.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 14.500) գրավեցին Շեքանյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, Աղձկի-Տուրուբերան-Քասեն երթուղով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր: Շեքանյանների եմիրությունը ոչնչացավ:²⁶³⁴
2635. 928 ամառ - Մելիտեի ճ-մ: Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծը, ծալտելով որպես հողագործ բանվորներ, քաղաքի պաշարման ժամանակ ներսից հարված հասցնելու համար մի ջոկատ (700) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներ (մոտ 400) մտցրեց քաղաք, սակայն գաղտնիքը բացվեց և Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 2.000) ոչնչացրեց հակառակորդին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁶³⁵
2636. 928 ամառ - Գիրանը և Հասան ամրոցը (Հարավային Իտալիա) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20), որից հետո, ասպատակելով Սալերնոյի և Նեպոլի շրջակայքը, ավարով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶³⁶
2637. 929 գարուն - Կալաբրիայի ճ-մ: Բենվենտի և Սալուտոյի դքսությունների միացյալ բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.453, այդ թվում 84 հունգարներ, 47 խազարներ, 45 վարյագներ, 11 արաբներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (36 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁶³⁷
2638. 929 գարուն - Տիրոլի ծովամարտ (Հարավային Իտալիա): Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմը (4 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (7 նավ), որից հետո ասպատակեց Հարավային Իտալիան և ավարով նահանջեց՝ գերելով 12.000 խաղաղ բնակիչ: Թշնամին կորցրեց մոտ 150 զինվոր, 2 նավ:²⁶³⁸
2639. 929 ամառ - Մելիտեն սխուրի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության կայազորից (մոտ 2.000) և ի վերջո ստիպեցին վերջինին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մելիտեի եմիրը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը, իսկ քաղաքում տեղաբաշխվեց կայսերական կայազոր:²⁶³⁹
2640. 930 փետրվար - Արշամաշատի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶⁴⁰
2641. 931 մարտի վերջ - Լույուա ամրոցի ճ-մ¹²: Ուժեղ ձյան պայմաններում Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հարձակվեցին Տարսունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 5.000) վրա, սակայն պարտվեցին: Ընդհանուր սպանված 600 զինվորից և 3.000 գերուց հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 800 զինվոր:²⁶⁴¹
2642. 931 մայիս - Լույուա ամրոցի ճ-մ¹³: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության նահանջող բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁴²

¹² Այս ճակատամարտի տեղը մոտավոր է և հնարավորություն կա այլ մեկնաբանությունների: Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ խոսքը Տարսունից հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք գտնվող մի սահմանային տարածքի մասին է, բնի որ մյուս արշավանքը եղել է դեպի արևմուտք:

¹³ Այս ճակատամարտի տեղը մոտավոր է և հնարավորություն կա այլ մեկնաբանությունների: Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ խոսքը Տարսունից հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք գտնվող մի սահմանային տարածքի մասին է:

2643. 931 հուլիս - սեպտեմբեր - Կապաղովկիան, ինչպես նաև Ամորիոնի և Անկյուրայի շրջակայքը Տաքսոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (22.000, որից 12.000 հեծյալ) ասպատակեց:²⁶⁴³
2644. 931 սեպտեմբեր - Խյաթն ու Բերկոն սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁶⁴⁴
2645. 931 սեպտեմբեր - դեկտեմբեր - Վասպուրականի հյուսիս Արտավանյան-Գողթն-երթուղով Մուֆլիի ալ-Սաջիի գլխավորությամբ ներխուժած Չիյարյանների և Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 100.000) Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներով դուրս մղեց: Յայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁶⁴⁵
2646. 931 հոկտեմբերի կես - Սամոսատր սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով, որ քաղաքին մոտենում է թշնամու խոշոր բանակ (մոտ 40.000), նահանջեցին՝ թողնելով նաև Մեյխուն: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁴⁶
2647. 931 նոյեմբերի սկիզբ - Բասենի ճ-մ. Վասպուրականի հյուսիս-Գողթն-Արտավանյան երթուղով Մուֆլիի ալ-Սաջիի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Չիյարյանների, Յերի և Կայսիկների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) հաղթեց սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁴⁷
2648. 931 նոյեմբերի կես - դեկտեմբեր - Փոքր Յայքի հարավը և Կապաղովկիան Չիյարյանների, Յերի և Կայսիկների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶⁴⁸
2649. 932 գարուն - Պարտավր Մուհամմեդ իբն Մուսաֆիրի գլխավորած Չիյարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁴⁹
2650. 933 դեկտեմբեր - 934 մայիսի 19 - Մեյխուն սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի և Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Յայ Մեծի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 2.000) և ի վերջո քաղաքում բռնկված դաժան սովի պատճառով ստիպեցին քաղաքի կայազորին հանձնվել: Զաղաքի մահմեդական բնակչությանը առաջարկվեց կամ քրիստոնեություն ընդունել և մնալ քաղաքում, կամ Էլ լթել այն, ինչի արդյունքում մահմեդականները հիմնականում հեռացան: Զաղաքի պարիսպները ավերվեցին և դրանից հետո երկար ժամանակ չվերականգնվեցին:²⁶⁵⁰
2651. 934 մարտ - Սամոսատր, Յիսն-Մանսուր ամրոցը և Անի-Կենախը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁵¹
2652. 934 ապրիլ - Կարինը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁶⁵²

Բուլղարական թագավորության բանակը (50.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) մոտեցան Յունգարական ու Պադինական խանությունների միացյալ բանակին (60.000):

I փուլ – Առաջին օրը քրիստոնյաների բանակը անցավ հարձակման: Բռնկվեցին և մինչև օրվա վերջ շարունակվեցին մանր մարտեր, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

II փուլ – Երկրորդ օրը Պադինական խանության բանակ անցավ հարձակման և, աղեղների հզոր հարվածի տակ առնելով քրիստոնյաների մարտակարգը, զգալի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին:

III փուլ – Ցանկանալով փոխել մարտի ոչ բարենպաստ ընթացքը՝ քրիստոնյաների բանակն անցավ հարձակման, որին ի պատասխան Պադինական խանության բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել, որը հետագայում շարունակեց նաև Յունգարական խանության բանակը: Արդյունքում հետապնդող հակառակորդի մարտակարգը խառնվեց:

IV փուլ – Յունգարական և Պադինական խանությունների միացյալ բանակը անցավ վճռական հակահարձակման ու ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

V փուլ – Յունգարական և Պադինական խանությունների միացյալ բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին ու ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս՝ առանց լուրջ մարտերի գրավելով և ավերելով նաև Բելգրադը:

Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 50.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

2654. 934 ապրիլ – Կոստանդնուպոլիսը Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշտպանեցին Յունգարական խանության բանակից¹⁴ (մոտ 80.000, այդ թվում պադինակներ): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁵⁴

2655. 934 ամառ – Ֆրակսիների ծովամարտ (= Ջելալ-ալ-Խիլլայի ծովամարտ) (Յարավային Ֆրանսիա, Սեն-Տրոպե քաղաքի մոտ): Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 10 նավ), արդյունավետ օգտագործելով «Յունական կրակ»-ը, հաղթեց Կորդովայի խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր, մոտ 50 նավ:²⁶⁵⁵

2656. 935 գարուն – Սամոսատի, Ամիդի, Տիգրանակերտի և Քեսունի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին, սակայն,

¹⁴ Մոտ 810 թվականին խազարական խաբանությունում սկսվեց և մինչև 834 թ-ը շարունակվեց իշխող վերնախավի դեմ ուղղված, մեծ մասշտաբներ ընդունած և հսկայական զոհերի հանգեցրած ներքաղաքական մի պատերազմ: Այդ պատերազմի ընթացքում մինչ այդ Կասպից ծովի հյուսիս-արևելյան տափաստաններում թափառող հունգարները անցան Վոլգան և սկսեցին կռվել ապստամբների կողմում: Իր հերթին ապստամբների դեմ պայքարող խաբանության վերնախավը օգնության կանչեց կրկին Կասպից ծովի հյուսիս-արևելյան տափաստաններում թափառող պադինակներին և Կասպից ծովից արևելք ձգվող տարածքներում թափառող օղուզներին: Ու, թեև արդեն 820-ական թվականներին խազարական խաբանությունում ընթացող ապստամբությունը հիմնականում ճնշվեց, սակայն այն ունեցավ հսկայական հետևանքներ և բերեց մեծ ու անդառնալի փոփոխությունների: Արդյունքում նահանջող հունգարները, ինչպես նաև խազար ապստամբների մեծ մասը ստիպված եղան շարժվել դեպի արևմուտք և հաստատվել Դանուբի հյուսիսային ափերին: Այստեղ, ամժամանակ օգտվելով պադինակների կողմից իրական սպառնալիքի բացակայությունից, ինչպես նաև իրենց մեջ տարալուծելով ապստամբ խազարներին, բավականին ուժեղացած հունգարները արդեն 894 թ-ին, օժանդակելով Բյուզանդական կայսրությանը, պարտության մատնեցին բուլղարներին, սակայն 895 թ-ին Բուլղարական խանությանը օժանդակող պադինակները իրենք ծանր պարտության մատնեցին հունգարներին, որոնք դրանից հետո ստիպված եղան շարժվել դեպի հյուսիս՝ գրավելով Ավարական խաբանության անկումից հետո Ֆրանկների կայսրության կողմից թույլ վերահսկվող տարածքները և շարունակելով ավարների արտաքին-ավարառնական քաղաքականությունը: Արդեն X դարի կեսերից, սակայն, հունգարները, կրելով մի քանի լուրջ պարտություններ, ստիպված եղան դրսևորել հիմնականում ավելի հանգիստ վարքագիծ, իսկ XI դարի սկզբից էլ Յունգարիան վերածվեց տիպիկ եվրոպական ֆեոդալական մի պետության: Տեղի ունեցան այլ փոփոխություններ ևս: Ապստամբության և նրա ճնշման արդյունքում խաբանության խազար բնակչությունը հիմնականում զոհվեց: Դրանից հետո, խաբանության կենդանի մնացած բնակչության մեջ ունենալով հեղինակություն և գրկվելով հեճարանից, ինչպես նաև ցանկանալով լրացնել խաբանության բնակչության կրած հսկայական մարդկային կորուստները, խազարական վերնախավը խաբանության տարածքի արևմուտքում բնակեցրեց ապստամբության ճնշման գործում մեծ դեր խաղացած պադինակներին, իսկ արևելքում՝ օղուզներին: Արդյունքում ստացվեց այնպես, որ խազարական խաբանությունը վերջիններիցս ընկավ լիակատար կախվածության մեջ: Արդյունքում, արդեն լիակատար ինքնուրույնություն վայելող պադինակները 889 թ-ին ապստամբեցին և, պարտության մատնելով խազարներին ու վերջիններիս կողմում հանդես եկող օղուզներին, իրենց տիրապետությունը հաստատեցին Մերձսևծովյան տափաստաններում և հիմնեցին Պադինակների խանությունը, որը որպես արևելյան սահման ուներ Դոնը, իսկ արևմտյան՝ Դանուբը: Սրանով պադինակները սահմանակից դարձան Բուլղարական խանությանը ու Բյուզանդական կայսրությանը՝ մշտական ընդհարումների մեջ մտնելով վերջիններիս հետ: Վարակիչ օրինակ ստացած օղուզները այս իրադարձություններից կարճ ժամանակ անց նույնպես ապստամբեցին և ստեղծեցին Օղուզական խանությունը, իսկ Վոլգայի ստորին հովտով սահմանափակված ու խիստ թուլացած խազարական խաբանությունն էլ ի վերջո կործանվեց 965 թ-ին՝ Կիևյան Ռուսիայի և Օղուզական խանության միացյալ ջանքերով:

տեղեկանալով, որ քաղաքին մոտենում է Համդանյանների եմիրության խոշոր բանակ (մոտ 60.000), նահանջեցին՝ թողնելով նաև Մեյխուն։²⁶⁵⁶

2657. 936 ամառ - Արզնի ճ-մ։ Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Ալի իբն Ջաֆար Դեյլամցու գլխավորությամբ ապստամբած Համդանյանների եմիրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։²⁶⁵⁷ Ալի իբն Ջաֆար Դեյլամցու ապստամբությունը ճնշվեց։
2658. 937 աշուն - Վարդանակերտ գավառի ճ-մ։ Լաշքարի իբն Մարդի գլխավորած Չիյարյանների եմիրության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Ատրպատականի եմիր Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդի (մոտ 10.000) բանակին։ Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր։²⁶⁵⁸
2659. 937 աշուն - Խուդափերիսի կամրջի ճ-մ։ Չիյարյանների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ատրպատականի եմիր Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդի (մոտ 5.000) բանակին։ Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր։²⁶⁵⁹

Գիլանյան պատերազմ (938)

2660. 938 սեպտեմբերի սկիզբ - Խոր-Վիրապ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Ոստան Հայոց գավառ, Արտաշատի մոտ)²⁶⁶⁰

Լաշքարի իբն Մարդի, ինչպես նաև Հերի և Գողթնի եմիրությունների միացյալ բանակի մի մասը (13.000), արշավանք սկսելով դեպի հյուսիս, առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտավ Ղվին։ Տեղեկանալով թշնամու արշավանքի մասին՝ արքայից-արքա Աբբաս Քաջը, չսպասելով Մարզպանական և Ոստանիկ բանակի հիմնական ուժերի հավաքվելուն, միայն Ոստանիկ բանակի մի մասով (մոտ 10.000) ելավ վերջինիս ընդառաջ։ Ստացվեց այնպես, սակայն, որ սրընթաց երթի արդյունքում Ոստանիկ բանակը մասնատվեց և հետևակը հետ մնաց հեծելազորից։ Արդյունքում Խոր-Վիրապ ամրոցի դիմացի ընդարձակ հարթավայրում մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակին Հայոց արքայի անձնական ղեկավարությամբ մոտեցավ միայն Ոստանիկ բանակի հեծելազորը։

I փուլ - Հայկական հեծելազորը ողջ ճակատով անցավ հարձակման և, ջախջախելով հակառակորդին, փախուստի մատնեց վերջինիս, որից հետո առանց մարտերի մտավ Ղվին։

II փուլ - Հաջորդ օրը հակառակորդի բանակը Խոր-Վիրապ ամրոցի դիմացի հարթավայրում կրկին մարտակարգ ընդունեց։ Ի պատասխան դրա՝ Հայկական հեծելազորը կրկնեց հարձակումը թշնամու բանակի վրա, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ։

III փուլ - Մարտադաշտ հասավ Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և, ընթացքից գետանցելով Արաքսը, ջախջախիչ հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի ձախ թևին ու փախուստի մատնեց վերջինիս։

IV փուլ - Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին և, ջախջախելով նաև այն, վերջնականապես փախուստի մատնեց հակառակորդի ողջ բանակին։

V փուլ - Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Նախիջևան և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան։

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ 8.000 զինվոր։

2661. 938 սեպտեմբերի սկիզբ - Հաղամակերտի ճ-մ (Վասպուրական, Մեծ Աղբակ գավառ)²⁶⁶¹

Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ Լաշքարի իբն Մարդի և նրա որդի Լաշքարիստանի գլխավորած բանակի մյուս մասը (մոտ 2.500) Պարսկահայք-Մեծ Աղբակ երթուղով ներխուժեց Վասպուրական։ Ի պատասխան դրա՝ Ատոմ Արծրունու գլխավորած Անձնացիքի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) շարժվեց հակառակորդին ընդառաջ և քաղաքի մոտակայքի մի կիրճում դարան դրեց։ Այնուհետև Ատոմը

բանակցություններ սկսեց ու խոշոր գումարի փոխարեն հակառակորդին առաջարկեց հեռանալ, սակայն Լաշբարին չընդունեց այս առաջարկը և, շարժվելով Հայկական բանակի ուղղությամբ, ճամբարեց նրա անմիջական մոտակայքում:

I փուլ – Հայկական թեթև հեծելազորը ներխուժեց հակառակորդի բանակատեղի և, որոշակի կորուստներ պատճառելով հակառակորդի բանակին, կեղծ փախուստի դիմեց դեպի մոտակա կիրճի խորքը:

II փուլ – Լաշբարին իր հեծելազորի մի մասով սկսեց հետապնդել Հայկական թեթև հեծյալներին, մտավ կիրճը և ընկավ նախապես պատրաստված դարանը:

III փուլ – Հայկական հիմնական բանակը փակեց կիրճի մուտքը, որից հետո նախապես պատրաստված խոշոր քարեր գլորելու և նետահարության միջոցով գլխովին ոչնչացրեց հակառակորդին, ընդ որում մարտում ընկավ նաև Լաշբարին:

IV փուլ – Լաշբարիստանը, իմանալով տեղի ունեցած մասին, իր բանակի մնացած մասով անցավ հարձակման և կրկին մտավ կիրճը, սակայն դարանակալ Հայկական բանակը թշնամու բանակի այս մասին ևս նույն կերպ ոչնչացրեց:

Հայերը կորցրին 50, թշնամին՝ 2.000 զինվոր: Գիլանյան պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Անիի թագավորությունը պահպանեց իր լիակատար անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը:

2662. 938 սեպտեմբերի սկիզբ – Խաղբերորդ (= Հիսն-Չիադ), (= Ճգնավորների բերդ) (Մինչեփրատյան ճովք, Անձիտ գավառ, ճովք լճակից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք) Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) 9 օրում չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, տեղեկանալով սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 60.000¹⁵) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 40.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁶²
2663. 938 հոկտեմբերի 8 – Հիսի-Սեյլամի ճ-մ (Արշամաշատի մոտ): Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 55.000) հաղթեց երթարշավից հետո ուժերը ձգած և մաս առ մաս մարտադաշտ ժամանող սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁶⁶³
2664. 939 հոկտեմբերի 18 – Կոյունհայի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած, քաղաքը պաշարած և նահանջած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ թշնամուն հետապնդել փորձած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁶⁴
2665. 939 նոյեմբեր – Հավճիչ ամրոցը ու Կարինը Մծքին-Արզն-Մանազկերտ երթուղով առաջխաղացած Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակի (մոտ 70.000) առաջապահ ջոկատները պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որոնք մանր ընդհարումներից հետո ավերեցին ամրությունները ու հեռացան: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Սկսվող ձմռան պայմաններում Համդանյանների Էմիրության բանակը կենտրոնացավ Արզնու:²⁶⁶⁵
2666. 940 գարուն – Սուլիման (Տարոն) և Խուրթ (Տուրուբերան, Խուրթ գավառ) ամրոցները, ինչպես նաև Սուշը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ Արզնից առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Տարոնի իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Շարժվելով դեպի արևելք՝ Համդանյանների Էմիրության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Խլաթը, Արծկե ու Արճեշ, իրեն ենթարկեցնելով Կայսիկների Էմիրությանը:²⁶⁶⁶ Գագիկ Արծրունուց

¹⁵ Ըստ Նուվեյրիի Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 200.000 ռազմիկ, սակայն իրականում այդքան կարող էր կազմել միայն կայսրության ողջ բանակը: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ կարծում եմ, որ Հովհան-Կիրակոսի բանակը իրականում կազմել է մոտ 100.000 ռազմիկ:

ստանալով Համիր և Շիրան բերդերը՝ (Վասպուրական) Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը նահանջեց Մծքին։ Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։

2667. 940 սեպտեմբեր – Խյաթը, Արծնեն ու Արճեշը Կայսիկների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Համդանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100)։ Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր։²⁶⁶⁷

2668. 940 հոկտեմբեր - նոյեմբեր – Հայոց Միջագետքը և Քաֆար-Տուսա ամրոցի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին։²⁶⁶⁸

2669. 940 նոյեմբեր – Ջարջինետտին (Սիցիլիա) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց տեղի ապստամբած կայագորից (մոտ 500), վերջինիս օգնության եկած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50, այդ թվում Կարինիտ Հայր)։ Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր։²⁶⁶⁹

2670. 941 հունիսի 11 - սեպտեմբեր – Բյուզանդիայի ծովագամաքամարտ (= Հիերոնիսի ծովագամաքամարտ)²⁶⁷⁰

Իշխան Իգորի գլխավորությամբ արևելքից առաջխաղացած Կիևյան Ռուսիայի նավատորմը (50.000, այդ թվում պաժինակներ, 1.000 նավ) սկսեց մոտենալ Բոսֆորի նեղուցին։ Ստեղծված պայմաններում Ռոմանոս I Լգաբենոսի հրամանով հակառակորդի դեմ շարժվեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 200, այդ թվում 15 հրակիր նավ), ընդ որում կայսրը դեպի արևմուտք տեղափոխեց Նաև Վարդ Փոկասի գլխավորած Արմենիական բանակաթեմի բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000), ինչպես նաև սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (40.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000)։

I փուլ – Հունիսի 11-ին, արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, կայսրության նավատորմը Հիերոնիսի մոտ ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, ինչից հետո Իգորը 10 նավով վերադարձավ Կիևյան Ռուսիա, իսկ Նրա նավատորմի հիմնական մասը շարժվեց Փոքր Ասիայի ափերի ուղղությամբ։

II փուլ – Հուլիսին Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ արևելքից ժամանած բանակը ջախջախեց պարեն ձեռք բերելու նպատակով ափում իրականացրած և ցրված Կիևյան Ռուսիայի բանակին։

III փուլ – Օգոստոսին սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Արևելքից ժամանած կայսերական բանակը անակնկալ հարվածով ջախջախեց կրկին պարեն ձեռք բերելու նպատակով ափում իրականացրած և Բյուզանդիայում ցրված Կիևյան Ռուսիայի բանակին։

IV փուլ – Սեպտեմբերին կայսերական նավատորմը, հերթական անգամ արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, Կիլիկիայի մոտ հաղթեց հեռանալ փորձող Կիևյան Ռուսիայի նավատորմին։

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, մոտ 600 նավ։

2671. 941 դեկտեմբեր - 942 հունվար – Կիլիկիայի արևելքը, ինչպես նաև Հունուս ամրոցի (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևելք, Թիլ-Համտուն ամրոցի մոտ) և Քաֆար-Տաթ ամրոցի (Ասորիք, Շեյզար ամրոցից մոտ 25 կմ հյուսիս) շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 15.000 խաղաղ բնակիչ։²⁶⁷¹

2672. 942 գարուն – Ֆրակսիներտիի ծովամարտ (= Ջելայ-այ-Խիյայի ծովամարտ)։ Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ), արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Կորդովայի խալիֆության նավատորմին (մոտ 100 նավ)՝ օժանդակելով ցամաքային ճանապարհով հարձակման անցած Հուգո Արլացու բանակին (մոտ 10.000),

որը, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր, մոտ 50 նավ:²⁶⁷²

2673. 942 ամառ – Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադովկիան Սուլի գլխավորությամբ Տարսուհի առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶⁷³

2674. 942 սեպտեմբեր - 943 մայիսի 18 – Մելիտեն, Ամիոք, Տիգրանակերտը, Արզնո, Մծբինը և Դարա ամրոցը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Իլշյանների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Մելիտեի էմիրը վերջնականապես ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը և շարունակեց իշխել քաղաքում ու նրա շրջակայքում:²⁶⁷⁴

2675. 942 հոկտեմբերի կես - նոյեմբերի սկիզբ – Եղեսիան սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Հյուսիսային Միջագետքը և Ռաշ-Այն քաղաքի շրջակայքը ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) պաշարեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեցին միայն Քրիստոսի անձեռակերտ պատկերը ստանալուց հետո: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁶⁷⁵

2676. 943 ապրիլ – Կոստանդնուպոլիսը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) պաշտպանեցին քաղաքին մոտեցած Հունգարական խանության բանակից (մոտ 80.000): Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁶⁷⁶

2677. 943 ամառ – Կուրի ճ-մ (Գուգարք, Արդահան գավառ)²⁶⁷⁷

«Հայաստանը, գտնվելով Միջին և Փոքր Ասիայի, ինչպես նաև Կովկասյան երկրների մեջտեղում, հաճախ մի կողմից դեպի մյուսն արշավող ազգերի համար ծառայում էր իբրև պատնեշ: Դրա համար էլ աշխարհակալները կամ հակառակորդ ազգերը նախ և առաջ ընդհարվում էին հենց հայերի հետ ու եթե սրանց ընկճում էին, ապա միայն նոր ազատորեն շարժվում էին առաջ, իսկ եթե ընդհակառակը՝ ապա հետ էին քաշվում և այդպիսով Հայոց դրացիները, Նույնիսկ Հայոց գոհաբերության գնով, ազատվում էին սպառնացող չարիքից: Այդպես էր դարձնում ի վեր և այդպես շարունակվում էր: Եվ հենց այդ պատճառով Հայաստանի խաղաղ եղած ժամանակ նրա դրացի ազգերն էլ էին խաղաղություն վայելում: Բայց փոխանակ դրա համար քաջ կամ նահատակ հայերին շնորհակալ լինելու, ընդհակառակը՝ Հայոց շնորհիվ ձեռք բերած այդ խաղաղության արդյունքը, որ լինում էր իրենց գործնալը, գործ էին դնում հենց բարերար դրացու դեմ: Այդպես էլ արին աբխազները»

Մուրացան

Բերի գլխավորած Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ներխուժեց Անիի թագավորության տարածք և բանակեց Կուր գետի հյուսիսային ափին: Տեղեկանալով այս արշավանքի մասին՝ արքայից-արքա Աբբաս Քաջը, չսպասելով վասալ ուժերի հավաքվելուն և նպատակ ունենալով արգելակել թշնամու հետագա առաջխաղացումը, միայն Ոստանիկ բանակով (մոտ 40.000) շարժվեց հակառակորդի բանակին ընդառաջ ու ճամբար զարկեց վերջինիս դիմաց՝ Կուր գետի հարավային ափին: Ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ Հայոց արքան չէր շտապում մարտի մեջ մտնել, քանի որ սպասում էր օգնության շարժվող Մարզպանական բանակի (մոտ 40.000) ժամանելուն:

I փուլ – Մի քանի օր հակառակորդ ճամբարների ռազմիկների միջև տեղի ունեցան մանր ընդհարումներ և մենամարտեր:

II փուլ – Չգալով, որ ժամանակը իր օգտին չի աշխատում՝ Բերը մի օր լուսաբացին իր ողջ բանակով անակնկալ անցավ Կուրը և հարձակվեց Հայկական ճամբարած բանակի վրա: Վերջինս, սակայն, խուճապի չմատնվեց, ընդ որում Հայոց արքայի կողմից արագորեն մարտական պատրաստության բերված Հայկական հեծելազորը ինքը գրոհեց հակառակորդի վրա և, ծանր պարտության մատնելով վերջինիս, չարտեց գետի մյուս ափ:

III փուլ – Հայկական բանակը գետանցեց Կուրը և սկսեց հետապնդել ու կոտորել հակառակորդի փախչող բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր: Բերը գերվեց, կուրացվեց և միայն հետագայում մեծ փրկագնով ազատ արձակվեց:

2678. 943 նոյեմբերի 13 - 15 - Հյուսիսային Միջագետքը և Ռաշ-Այն քաղաքն ու Նրա շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 1.000 խաղաղ բնակիչ:²⁶⁷⁸
2679. 944 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը և Կասպողովկան Տաքունից առաջխաղացած Իլչյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁶⁷⁹
2680. 944 ամառ - Պարտավի ճ-մ. Կասպից ծով-Կուր գետ երթուղով նավարկած Կիւյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում սլավոններ, ալաններ, լեզգիներ, մոտ 500 նավակ) հաղթեց Սալարյանների Էմիրության բանակին (5.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) ու մտավ քաղաք՝ ավերելով այն և կոտորելով բնակչությանը: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 3.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁶⁸⁰
2681. 944 ամառ - Պարտավի ճ-մ. Կիւյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 25.500) հաղթեց Մարգուբան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Սալարյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Կիւյան Ռուսիայի բանակը կորցրեց մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁸¹
2682. 944 աշուն - Պարտավի ճ-մ. Մարգուբան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Սալարյանների Էմիրության բանակը (30.000), փոքր ուժերով կեղծ հարձակում գործելով, Կիւյան Ռուսիայի բանակին (մոտ 20.000) քաշեց բաց դաշտ, շրջապատեց և պարտության մատնեց: Կիւյան Ռուսիայի բանակը կորցրեց 700, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁶⁸²
2683. 944 դեկտեմբեր - Մարաշի ճ-մ. Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ Կիլիկիայի արևելքը ու Հյուսիսային Ասորիքը ասպատակած և նահանջելով քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000), որից հետո որոշակի դիմադրությունից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁸³
2684. 944 դեկտեմբեր - Տիանայի ու Ըռասաս ամրոցի շրջակայքը (վերջինը՝ Կիլիկիա, Թլաշար գավառ) Տաքունից առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶⁸⁴
2685. 944 դեկտեմբեր - 945 փետրվար Պարտավի Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Կիւյան Ռուսիայի բանակից (մոտ 20.000): Կիւյան Ռուսիայի բանակը կորցրեց մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Կիւյան Ռուսիայի բանակն իր հերթին, կորուստներ կրելով բռնկված համաճարակից և ի վերջո այդուհետ վտանգավոր համարելով այլևս մնալ քաղաքում, գիշերը, նավարկելով Կուր գետ-Կասպից ծով երթուղով, նահանջեց:²⁶⁸⁵
2686. 945 փետրվար - Սալմաստի ճ-մ. Մարգուբան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց Համդանյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակի (մոտ 20.000) հետ, որը հետագայում տեղացած առատ ձյան պատճառով ցրվեց: Սալարյանների Էմիրության բանակը կորցրեց մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁸⁶
2687. 946 օգոստոսի կես - Խարբերդի ճ-մ. Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 20.000 սպանվածից և 2.000 գերիներից հայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 7.000 զինվոր:²⁶⁸⁷
2688. 947 գարուն - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ. Պոթոս Արգիրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

20.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Յունգարական խանության բանակին (մոտ 100.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁶⁸⁸

2689. 948 գարուն - Մարաշի ճ-մ: Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ Հյուսիսային Ասորիքը և Ռաշ-Այն քաղաքն ու Նրա շրջակայքը ասպատակած և նահանջելով քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000), որից հետո որոշակի դիմադրությունից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁸⁹
2690. 948 գարուն - աշուն - Կարինի շրջակայքը Խաղկտիք բանակաթեմի զորավար Թեոփիլոս-Կիրակոսի, Նրա եղբայր Յովհաննես-Կիրակոսի որդի Ռոմանոս-Կիրակոսի և վերջինիս եղբոր որդի Յովհաննես Չմշիկի գլխավորած Խաղկտիք բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեցին: Արդյունքում Սևունք քերդը (Մարդաղի գավառ) առանց լուրջ մարտերի ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:²⁶⁹⁰
2691. 948 աշուն - Հաղաս ամրոցը Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁹¹
2692. 949 գարուն - Մարաշի ճ-մ: Սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ առանց մարտերի քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 35.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁹²
2693. 949 գարուն - Տաթունի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁶⁹³
2694. 949 հուլիս - օգոստոս - Կրետենուլ ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (5.500, այդ թվում 629 ռուսներ, 220 սլավոններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.600¹⁶, այդ թվում Կուրտիկ Մամիկոնյանը) մանր մարտերով չկարողացան գրավել կղզին Կրետեի էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և նահանջեցին՝ զգալի կորուստներ կրելով ուժեղ փոթորիկներից: Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում նաև ջրասույզ եղած Կուրտիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁶⁹⁴
2695. 949 օգոստոսի սկիզբ - Սուրի ճ-մ: Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 400 սպանվածից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 200 զինվոր, մոտ 600 գերվածներից՝ հայերը մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 ռազմիկ: Թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:²⁶⁹⁵
2696. 949 օգոստոսի կես - Բուքայի ճ-մ (Անտիոքի մոտ): Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Հալեպից առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ 400 սպանված և մեծաթիվ գերիներ:²⁶⁹⁶
2697. 949 սեպտեմբեր - Կարինը Խաղկտիք բանակաթեմի զորավար Թեոփիլոս-Կիրակոսի Նրա թոռ Յովհաննես Չմշիկի և եղբայր Յովհան-Կիրակոսի որդի Ռոմանոս-Կիրակոսի գլխավորած Խաղկտիք բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեցին Կայսիկների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ

¹⁶ 600 հայ ռազմիկներ, որոնց մասնակցությունը նախատեսված էր այս արշավանքին Թրակեսիոն բանակաթեմից, փոխադրամիջոցների հետ կապված խնդիրների պատճառով չկարողացան ժամանակին ներկայանալ: Միաժամանակ, սակայն, չի կարելի նաև մյուս կողմից բացառել, որ Եթևիկ հայեր եղել են նաև այլ զորամասերի կազմում:

300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁹⁷ Թեոփիլոս-Կիրակոսը դարձավ Կարինի գորավար-կառավարիչ:

2698. 950 օգոստոսի վերջ - Փոքր Հայքի հարավը, Կապարովկիա և Տիանայի շրջակայքը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (30.000) ասպատակեց:²⁶⁹⁸

2699. 950 սեպտեմբերի սկիզբ - Ճամնդավ ամրոցի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակի (մոտ 70.000, այդ թվում 4.000 ռազմիկ Տարսուհից) առաջապահը (մոտ 30.000) հաղթեց սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ Նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁶⁹⁹

2700. 950 սեպտեմբերի վերջ - Խարսիանոնի ճ-մ (= այ-Մկլարի ճ-մ): Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 25.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 30.000 սպանվածից և 2.000 գերիներից հայերը կորցրին մոտ 13.000, դաշնակիցները՝ մոտ 19.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 10.000 զինվոր:²⁷⁰⁰

2701. 950 թ-ի հոկտեմբերի 25 - 26 - Հադաս ամրոցի ճ-մ (= Դարբ այ-Կենկերունիի ճ-մ)²⁷⁰¹

Սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) դարան դրեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ուժերը հետ քաշող Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000) Նահանջի ճանապարհի ուղղության վրա:

I փուլ - Հոկտեմբերի 25-ին, այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակը հատնվեց կիրճում, կայսերական բանակի ռազմիկները կիրճի գագաթից կազմակերպվող քարահուսքով հարվածեցին Նրան և մինչև օրվա վերջ ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս: Ստեղծված պայմաններում չգտնելով այլ ելք՝ Սեյֆ-Էդ-Դուլան հենց Նույն գիշեր էլ հատուկ հրամանով սպանել տվեց հակառակորդի 400 ազնվատոհմիկ գերիների, այրեց սեփական գումակը, ոչնչացրեց բոլոր անասուններին և պատրաստեց իր ռազմիկների հետ միասին հաջորդը օրը ճեղքել շրջապատման օղակը:

II փուլ - Հոկտեմբերի 26-ի առավոտյան կայսերական բանակը շարունակեց հարվածել հակառակորդին:

III փուլ - Օրվա կեսին Համդանյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և փորձ կատարեց ճեղքել պաշարման օղակը, սակայն կայսրության բանակի համակցված հարվածների արդյունքում վերջնական պարտության կրեց ու գրեթե ողջ կազմով ոչնչացավ: Շատ քերի հետ փրկվեց միայն Սեյֆ-Էդ-Դուլան, այն էլ շնորհիվ այն բանի, որ, երբ արդեն շրջապատվել էր մի բարձր ժայռի վրա, Նժույգի հետ միասին ցատկեց գետը և հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 6.800 սպանված, 3.000 գերի:

2702. 950 հոկտեմբերի վերջ - Նոյեմբերի սկիզբ - Հյուսիսային Միջագետքը սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:²⁷⁰²

2703. 950 դեկտեմբեր - 951 հունվար - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁷⁰³

2704. 951 գարուն - Անձիտ գավառը, ինչպես նաև Ամիրի շրջակայքը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁷⁰⁴

2705. 951 հունիսի կես - օգոստոս - Ջերաշին (Բրուտիոսյան թերակղզու արևելք) ասպատակելով առաջխաղացած Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5), սակայն, տեղեկանալով քաղաքին մոտեցող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 8.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 400) մասին, փրկագնի դիմաց թողեց պաշարումը և, ստիպելով

- հակառակորդին նահանջել Օթրաստ, շրջակայքն ասպատակելով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁰⁵
2706. 951 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և, խուսափելով առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 15.000), նահանջեց:²⁷⁰⁶
2707. 951 աշուն - Դվինը Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած քրդական Շադդադյան ցեղի քրդերը (մոտ 5.000) գրավեցին Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Ստեղծվեց Շադդադյանների էմիրությունը:²⁷⁰⁷
2708. 952 հունվարի 24 - Սիզիլիայի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ), արդյունավետ կիրառելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Ղալբյանների էմիրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր, 60 նավ:²⁷⁰⁸
2709. 952 գարուն - Դվինի ճ-մ (Ոստան Հայոց գավառ, Մեծամոր գետի ափին): Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Դվինը գրավել փորձող Սյունյաց իշխանության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում լեզգիներ): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁷⁰⁹
2710. 952 մայիսի 7-8 - Ջերաշիի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 15.000) օրվա վերջում սկսված մարտում հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), որը զիջեր իրականացրեց հետապնդում, որից հետո պաշարեց քաղաքը, սակայն շուտով, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց՝ մտնելով Պետրակուկա: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷¹⁰
2711. 952 ամառ - Սոլճը Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷¹¹
2712. 952 աշուն - Դվինը Արտավանյան-Գողթն-Արած-Ուրծաձոր երթուղով Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Սալարյան, Հերի և Գողթնի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Շադդադյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, ուժեղ կայազոր թողնելով Դվինում, բանակային հիմնական ուժերով հեռացավ Անիի թագավորության տարածքից: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷¹²
2713. 952 աշուն - Մարաշի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000, այդ թվում Կոնստանդին Փոկասը), որից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁷¹³
2714. 953 գարուն - Դվինը Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած Անիի թագավորության (մոտ 20.000)¹⁷ և Շադդադյանների էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց Սալարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁷¹⁴
2715. 953 հուլիսի սկիզբ - Սեյխուն և Արեգա ամրոցը (վերջինը՝ Սեյխունի մոտ) Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 800) և, այրելով դրանք, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁷¹⁵
2716. 953 հուլիսի վերջ - Հարթ-Մաուզանի ճ-մ (Չապետրայի մոտ): Կոնստանդին Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) կիրճում դարանը զցեցին ուժ ծանր կորուստներ

¹⁷ Այս իրադարձությանը Անիի թագավորության բանակի մասնակցությունը ենթադրվել է դեպքերի տրամաբանության շրջանակում, ինչպես նաև՝ հաշվի առնելով պահպանված որոշ անուղղակի ակնարկներ: Մանրամասն տես Եղիազարյան Ա. «Աշոտ Գ Ողորմած. Թագավոր Հայոց», Երևան 2020, էջ 21-23:

պատճառեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 49.000), սակայն ի վերջո ստիպված նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁷¹⁶

2717. 953 օգոստոսի սկիզբ - Անձիտ գավառը, ինչպես նաև Չապտորա ու Սուլմիսի ամրոցների շրջակայքը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 28.000) ասպատակեց՝ սպանելով մեծ բանակությամբ խաղաղ բնակչություն:²⁷¹⁷
2718. 953 օգոստոսի վերջ - Խարսիանոնի ճ-վ: Հովհաննես Չմշկի և Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:²⁷¹⁸
2719. 953 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Հյուսիսային Ասորիքը և Հայեայի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Կոնստանդին Փոկասը և Լևոն Մլեհը) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷¹⁹
2720. 953 աշուն - Ղվինի ճ-վ: Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորությամբ ապստամբած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքին մոտեցած և նրա մոտակայքի այգիներում հանգստի տեղավորված Անիի թագավորության բանակին (30.000): Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷²⁰
2721. 953 դեկտեմբեր - Հադաս ամրոցի ճ-վ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000), շնորհիվ իր իսկ գլխավորած հարվածային ջոկատի (600 հեծյալ) վճռական հարձակման, հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000, այդ թվում մեծաթիվ ռուսներ, բուլղարներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000, այդ թվում Կոնստանդին Փոկասը), որից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում Վարդը վիրավորվեց, Կոնստանդինը գերվեց ու գերության մեջ մահացավ, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁷²¹
2722. 954 գարուն - Ղվինը Սալարյանների Էմիրության (մոտ 30.000) և Անիի թագավորության (մոտ 3.000)¹⁸ միացյալ բանակը դավաճանության շնորհիվ գրավեց Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Շադդադյանների Էմիրությունը ընդունեց Սալարյանների Էմիրության գերիշխանությունը:²⁷²²
2723. 954 հուլիս - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁷²³
2724. 954 հոկտեմբերի 30 - Հադաս ամրոցի ճ-վ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000), շնորհիվ իր իսկ գլխավորած հարվածային ջոկատի (500 հեծյալ) վճռական հարձակման, հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի և նրա որդի Նիկեփորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (50.000, այդ թվում բուլղարներ, ռուսներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 18.000, այդ թվում Լևոն Մլեհը և Վարաժնունին), որից հետո 12 օրում վերականգնեց ամրոցը՝ այնտեղ հաստատելով ուժեղ կայազոր: Ընդհանուր սպանված 3.000 զինվորից և մոտ 7.000 գերիներից հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Վարաժնունին, իսկ Լևոնը՝ զոհվեց: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր:²⁷²⁴
2725. 955 հունիս - Սայմաստը Դայսամ Իբրահիմ ալ-Զուրդի գլխավորած Հերի Էմիրության (մոտ 10.000) և Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Սալարյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:²⁷²⁵
2726. 955 հուլիս - Սայմաստի ճ-վ: Դայսամ Իբրահիմ ալ-Զուրդի գլխավորած Հերի Էմիրության (մոտ 10.000) և Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը, շնորհիվ

¹⁸ Այս իրադարձությանը Անիի թագավորության բանակի մասնակցությունը ենթադրվել է դեպքերի տրամաբանության շրջանակում, ինչպես նաև՝ հաշվի առնելով պահպանված որոշ անուղղակի ակնարկներ: Մանրամասն տես Եղիազարյան Ա. «Աշոտ Գ Ողորմած. Թագավոր Հայոց», Երևան 2020, էջ 21-23:

- դավաճանության, հաղթեց քաղաքին մոտեցած Սալարյանների էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²⁷²⁶
2727. 955 օգոստոս - Սալմաստի ճ-մ: Սալարյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000), շնորհիվ քրդերի դավաճանության, հաղթեց Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդի գլխավորած հերի էմիրության (մոտ 10.000) և Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդը փորձեց պատսպարվել Վասպուրականի թագավորությունում, բայց ի վերջո հանձնվեց Սալարյաններին, կուրացվեց և հետագայում սպանվեց:²⁷²⁷
2728. 955 սեպտեմբերի 2 - սեպտեմբերի վերջ - Հադաս ամրոցը սխուրի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի և Նրա որդի Նիկեփորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում բուլղարներ և ռուսներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000), չնայած այն բանին, որ մի հատվածում ճեղքել էին պարիսպը և թշնամու կայազորն արդեն պատրաստվում էր հանձնվել, այնուհանդերձ չգրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000)՝ հապճեպ նահանջով խուսափելով Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ առաջխաղացող Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷²⁸
2729. 955 աշուն - Նեապոլ, Նրա շրջակայքը և Իտալիայի հարավը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) ասպատակեցին՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²⁷²⁹
2730. 956 ամառ - Քրուսոխոսյան թերակղզու ճ-մ: Ափ իջած Ֆաթիմյանների խալիֆության և Դալթյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷³⁰
2731. 956 ամառ - Թեյ-Պատրիկ ամրոցի ճ-մ (Անդրեփրատյան Ծոփ): Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Հովհաննես Չմշկի և Նրա քրոջ ամուսին Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Ընդհանուր սպանված 4.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Ռոմանոսը: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր:²⁷³¹
2732. 956 ամառ - Դարը ալ-Հայաթինի ճ-մ (Անդրեփրատյան Ծոփ): Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց դարանակալ հարձակում գործել փորձող Կոզմա Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000), որից հետո կենտրոնացավ Ամիրոմ: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷³²
2733. 956 ամառ - Սարանի, Շուրխ-Ցիսե և Նոխճական ամրոցները (Կախեթի, Շուրխ-Խևի և Ալազանի գետերի հատման վայրում) Լևոն արքայորդու գլխավորած Աբխազական (մոտ 15.000) և արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի¹⁹ գլխավորած Անիի (մոտ 15.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեց Կախեթի քորեպիսկոպոսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Արդյունքում Կախեթի տիրակալ Գուրգեն Դոնուրիին հանձնվեց, իսկ Կախեթի քորեպիսկոպոսությունը առերես ընդունեց Աբխազական թագավորության գերիշխանությունը²⁰:²⁷³³

¹⁹ Ավանդականորեն ընդունված է Անիի թագավորության արքա Աբբաս Զաջի (929-953) որդի Աշոտին (953-977) կոչել Աշոտ III: Այստեղ, սակայն, ակնհայտորեն իաշվի չի առնեցվում Անիի թագավորության արքա իռչակված Շապուհի որդի Աշոտը՝ Աշոտ III Բռնակալը (915-916՝ համիշխան): Հաշվի առնելով վերջինիս՝ ես Անիի թագավորության այս բարեգործ արքային կկոչեմ Աշոտ IV Ողորմած, իսկ Գագիկ I Մեծի (989-1020) որդուն՝ իր քաջությամբ իռչակված Աշոտին, Աշոտ V Զաջ (1020-1040):

²⁰ X դարի երկրորդ կեսին Արտանուշի, Զերբի և Աբխազական թագավորություններում, ինչպես նաև Կախեթի իշխանությունում ծավալված ու դարակազմիկ նշանակություն ունեցած իրադարձությունների մասին հիմնականում հայտնում է «Զարթիս Ցիսովերթա»-ն: Որպես երկրորդական աղբյուրներ կարելի է մատնանշել նաև հիշատակվող իրադարձությունների մասին թռուցիկ և ոչ հստակ ակնարկներ պարունակող հայկական, բյուզանդական ու արաբական հեղինակներին (Ստեփանոս Տարոնեցի, Մատթեոս Ուռհայեցի, Հովհաննես Սկիլիցես, Յահա Անտիոքացի և այլն): Չարմանայի Է, սակայն, որ հսկայական կարևորություն ունեցող այս իրադարձությունները հիմնական աղբյուր հանդիսացող «Զարթիս Ցիսովերթա»-ում ևս ներկայացված են խիստ համառոտ, խառնաշփոթ և աղոտ կերպով, ընդ որում հայտնվող տվյալները հաճախ ոչ միայն հակասում են իրար, այլև՝ օտարազգի աղբյուրներին: Այստեղ, որոշակիորեն շեղվելով թեմայից, թույլ տանք մեզ ենթադրել, որ խառնաշփոթը առաջացել է հետագա դիտավորյալ խմբագրումների արդյունքում, երբ Զարթիսի պաշտոնական պատմագրությունը, նպատակ ունենալով հիմնավորել իր արքաների առաջնությունը Վրաստանի տարածքում գոյություն ունեցող այլ պետական միավորների նկատմամբ և հիմնավորել վերջիններիս «նախասկզբնական ծագումն ու իրավունքները», միտումնավոր խեղաթյուրել է «Զարթիս Ցիսովերթա»-ի սկզբնական տարբերակում

2734. 956 հոկտեմբեր - նոյեմբերի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Հաղաս ամրոցից առաջխաղացած Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ իր հովանավորության տակ վերցնելով Իիշյանների էմիրության կողմից փաստացի անտերության մատնված Կիլիկիան²⁷³⁴:
2735. 956 նոյեմբերի սկիզբ - Հռոդոսի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ), արդյունավետ կիրառելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Տաբունից առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Թշնամին կորցրեց 1.800 սպանված և մեծաթիվ գերիներ, մոտ 60 նավ:²⁷³⁵

2736. 956 նոյեմբերի կես - Արանոսի ճ-մ (Կիլիկիայի արևելք, Տլուք գավառ, Տլուքի մոտ)²⁷³⁶

Սիսուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի և Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) դարան դրեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ուժերը հետ քաշող Համդանյանների էմիրության բանակի (մոտ 20.000) նահանջի ճանապարհի վրա:

I փուլ - Այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակը հատնվեց կիրճում, կայսերական բանակի ռազմիկները կիրճի գագաթից կազմակերպվող քարահուսքով հարվածեցին նրան և մինչև օրվա վերջ ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

II փուլ - Օրվա վերջին Համդանյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և փորձ կատարեց ճեղքել պաշարման օղակը, սակայն կայսրության բանակի գիշերային համակցված հարվածների արդյունքում վերջնական պարտության կրեց ու գրեթե ողջ կազմով ոչնչացավ, ընդ որում շատ քչերի հետ փրկվեց միայն Սեյֆ-էդ-Դուլան:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

2737. 956 նոյեմբերի վերջ - Սամոսատի, Ամիրի, Տիգրանակերտի և Արզնի շրջակայք Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷³⁷
2738. 956 դեկտեմբեր - Տաբունի ճ-մ: Ծովով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 7.000) և ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ 1.800 զինվոր:²⁷³⁸
2739. 957 գարուն - Կախեթի քրեպիսկոպոսության տարածք Լևոն արքայորդու գլխավորած Աբխազական (մոտ 15.000), Հերքի (մոտ 10.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց: Արդյունքում Կախեթի ապստամբած տիրակալ Գուրգեն Դոնուրիին կրկին հանձնվեց Լևոն արքայորդուն: Վերջինս, որն այդ ժամանակ արդեն տեղեկացել էր իր հոր մահվան մասին, հաշտություն կնքեց Գուրգենի հետ և շտապեց Աբխազական թագավորություն՝ գրավելու թափուր մնացած հայրենական գահը:²⁷³⁹
2740. 957 հունիս - Խարբերող Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և նահանջեց Կիլիկիայի ուղղությամբ: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 15, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁴⁰
2741. 957 հունիս - Հաղաս ամրոցի շրջակայք սիսուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին, և հիմնովին ավերելով առանց դիմադրության հանձնված ամրոցը, նահանջեցին՝ խուսափելով Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ առաջխաղացող Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 50.000):²⁷⁴¹

պահպանվող ներքոհիշյալ փաստերը ու դրանցից բխող քաղաքական հետևությունները: Արդյունքում փորձ է կատարվել կոծկել այն հանգամանքը, որ Արտանուջի թագավորությունը ոչ միայն ստեղծվել է ավելի վաղ, քան Քարթլիի թագավորությունը, այլև վերջինը մեծապես ստեղծվել է առաջինի ջանքերի արդյունքում: Նույն խնդրի լուծումը փորձ է կատարվել տալ նաև Աբխազական թագավորության պարագայում: Այսպիսով՝ կարելի է ենթադրել, որ միտոմնավոր խմբագրումներ իրականացրած Քարթլիի թագավորության պաշտոնական պատմագրությունը, բնականաբար ի վիճակի չլինելով լիովին խեղաթյուրել պատմության իրական ընթացքի արտացոլումը, խառնաշփոթ է ստեղծել ոչ միայն «Քարթլի Յիսուրբա»-ում, այլև հակասությունների մեջ է մտել մինչ այդ վերջինիս հայտնած տվյալները հիմք ընդունած օտարազգի սկզբնաղբյուրների հետ: Իմ կողմից փորձ է արվել վերականգնել իրադարձությունների իրական շղթան և շարադրվել է դրանց ամենահավանական պատկերը:

2742. 957 ամառ - Դվինը Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁷⁴² Դվինի Շադդադյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:
2743. 957 աշուն - Սիցիլիայի ճ-մ: Կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շրջապատեցին ու հաղթեցին Ղալբյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000), սակայն, չամրանալով կղզում, սահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁷⁴³
2744. 958 ապրիլի 11 - Դանուբի ճ-մ: Արևմուտքի Նախկին դոմեստիկոս Մարիանոս Արգիրոսի, ինչպես նաև հենց Նոր այդ պաշտոնին նշանակված Արևմուտքի դոմեստիկոս, մագիստրոս Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Հունգարական խանության բանակը (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁷⁴⁴
2745. 958 մայիսի վերջ - Ամիդի ու Տիգրանակետոսի շրջակայքը Վասիլ Լգաբենոս Հայի և Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և սահանջեցին:²⁷⁴⁵
2746. 958 հունիսի սկիզբ - Այ-Յամանի ամրոցի ճ-մ (Ամիդի մոտ): Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակին (10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, թշնամին՝ 5.000 սպանված, 3.000 գերի:²⁷⁴⁶
2747. 958 հունիսի վերջ - հոկտեմբերի վերջ - Սամոսատի ճ-մ²⁷⁴⁷

Վասիլ Լգաբենոս Հայի և Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) պաշարեցին քաղաքը Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Հունիսի վերջին կայսրության բանակն անցավ գրոհի և գրավեց քաղաքը: Հակառակորդի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում, որը պաշարվեց:

II փուլ - Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ Սեյֆ-էդ-Դուլայի, ինչպես նաև Տարսուսի Էմիր Կարամոնի և Տրիպոլիսի Էմիր Եզիդի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) հոկտեմբերի վերջին շարժվեց քաղաքի ուղղությամբ: Իր հերթին, իմանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, կայսրության բանակը, որոշակի ուժեր թողնելով շրջափակելու միջնաբերդը, հիմնական ուժերով շարժվեց վերջինիս ընդառաջ, ինչի արդյունքում հակառակորդի բանակը գլխովին ջախջախվեց:

III փուլ - Կայսրության բանակը վերսկսեց քաղաքի միջնաբերդի պաշարումը, որն ի վերջո հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, որոնց թվում 1.700 գերի:

2748. 958 նոյեմբեր - Տրուքի ճ-մ (Կիլիկիայի արևելք, Տլուք գավառ): Սիսուների դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) դարանը գցեցին ու ծանր պարտության մատնեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր, որոնց թվում 1.700 գերի:²⁷⁴⁸
2749. 959 գարուն - Սոսուլի, Մծքիսի և Տիգրանակետոսի շրջակայքը Բուլժեյանների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց՝ ճնշելով Մոսուլի Համդանյանների Էմիրությունում առկա ապստամբական տրամադրությունները:²⁷⁴⁹
2750. 959 ապրիլ - Հառնի ամրոցը (= այ-Հարունիա) սիսուների դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁵⁰

2751. 959 մայիս - Կյուրոս ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիա, Կյուրոս գավառ): Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց մինչ այդ շրջակայքն ասպատակած ու գերիներ վերցրած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 8.000)՝ ազատելով գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁷⁵¹
2752. 959 հունիս - Հյուսիսային Ասորիքը ու Հայեայի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁵²
2753. 959 հուլիս - Տարսուհի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:²⁷⁵³
2754. 959 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբեր - Ամիոյի և Տղարանակերտի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁵⁴
2755. 960 գարուն - Տարսուհի ճ-մ: Արբայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ջախջախեց Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 55.000 զինվոր:²⁷⁵⁵
2756. 960 հուլիսի 13 - 961 մարտի 7 - Խանիայի գրավումը²⁷⁵⁶ (= Կանդիա)

«Բյուզանդիան պարտական է Հայաստանին հրաշալի զինվորներով, քանի որ X դարում հայկական ջոկատները համարվում էին Բյուզանդական կայսրության բանակի լավագույն զորամասերը»

Շարլ Դիլ

«IX դարի կեսերից մինչև XI դարի սկիզբը քաջ և նվիրված զորավարների շարքում հատկապես վեց մեծ ղեկավարներ աչքի ընկան՝ Վասիլ I-ը, Ռոմանոս I-ը, Հովհան-Կիրակոսը (Կուրկուաս), Նիկեփոր Փոկասը, Հովհաննես Զմշիկը ու Վասիլ II-ը: Քաջ հայտնի է, որ բոլորն էլ հայկական ծագում ունեին»

Ռ. Ջենկինս

Սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորությամբ կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.200²¹, որից 5.000 հեծյալ, այդ թվում ռուսներ, 3.307 նավ²²) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան Կրետեի Էմիրության մարտակարգ ընդունած բանակին (10.000²³, այդ թվում Անեմաս Հայը²⁴):

I փուլ - 960 թ-ի հուլիսին կայսրության բանակը անցավ վճռական հարձակման և պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդին, որից հետո պաշարեց քաղաքը:

II փուլ - 960 թ-ի հուլիսից մինչև օգոստոս Նիկեփոր Փոկասի բանակը մանր գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, որի հետո անցավ վերջինիս շրջափակմանը:

III փուլ - 960 թ-ի օգոստոսին Կրետեի Էմիրության բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքից հեռացած ու կղզին հետախուզելու խնդիր ունեցող, սակայն ճամբարած ու ողջ կազմով հարբեցողության տրված կայսերական բանակի մի ջոկատի:

IV փուլ - 960 թ-ի սեպտեմբերին Իսլամյանների Էմիրության բանակը (40.000) ափ իջավ կղզում և, մոտենալով քաղաքին, ճամբարեց: Օգտվելով դրանից՝ կայսերական բանակի մի մասը Նիկեփոր Փոկասի անձնական ղեկավարությամբ գիշերային անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեց թշնամուն:

²¹ Այս թիվը ըստ արաբական հեղինակների:

²² Ըստ Աֆանասի Աֆոնացու առկա է եղել 250 նավ: Կարելի է կարծել, որ վերջին դեպքում նկատի է ունեցվում միայն անմիջականորեն կղզու մոտ գործած նավերը, այն դեպքում, երբ Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակողը, հիշատակելով թվով 3.307 նավ, նկատի ունի Միջերկրական ծովում գործող ողջ նավատորմը, որն ապահովում էր անմիջականորեն արդեն կղզում գործող բանակի հաջողությունը:

²³ Այս թիվը ըստ Թեոդոսիոսի:

²⁴ Հովհաննես Սկիլիցեսը այս անձնավորությանը համարում է. «Կրետեի ամիրայի որդի» և դրա հիման վրա ուսումնասիրողները եկել են հետևության, թե իբր վերջինս մահմեդական էր: Իրականում, սակայն, ըստ Հովհաննես Սկիլիցեսի, 960 թվականների սկզբին Կրետեում ապրում էր կղզու Էմիրից հետո. «կղզու առաջին դեմքը հանդիսացող» ոմն Անեմաս: Այսպիսով՝ շատ մեծ հավանականությամբ կարելի է այնուհետև, որ մեր այս Անեմասը Կրետեի Էմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Սայիդի որդեգիրն էր, իսկ եթե հաշվի առնենք, որ բյուզանդական աղբյուրներում հանդիպող Անեմաս տոհմի առաջին ներկայացուցիչը, ըստ Թեոփանոս Խոստովանողի, դեռևս VIII դարի վերջում կրում էր «Վարդան» անունը, ապա ակնհայտ է դառնում, որ այստեղ մենք գործ ունենք առնվազն արմատներով հայի հետ:

V փուլ - Հաջորդ օրը քրիստոնյաները վճռական հարձակում կազմակերպեցին քաղաքի ուղղությամբ, սակայն համառ մարտերից հետո հետ մղվեցին ելման դիրքեր:

VI փուլ - 961 թ-ի մարտի 7-ին, փլեյոլ պարսպի մի մասը և օգտվելով հակառակորդի շարքերում բռնկված սովից, կայսերական բանակը վճռական գրոհով գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 45.000 զինվոր: Կրետեի եմիրությունը ոչնչացավ, իսկ Կրետեն ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:

2757. 960 նոյեմբերի 8 - Անդրաստսի ճ-մ (= Ադրաստսի ճ-մ) (= Կիլիկիոսի ճ-մ²⁵) (= Ղարբ-Սիարագի ճ-մ²⁶)²⁷⁵⁷

Արևելքի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) դարան դրեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան ասպատակելուց հետո ուժերը հետ քաշող Համդանյանների եմիրության բանակի (մոտ 30.000) նահանջի ճանապարհի վրա:

I փուլ - Այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակը հատնվեց կիրճում, կայսերական բանակի ռազմիկները, օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի բանակի ռազմիկները ստիպված էին իջնել ձիերից, անակնկալ հարձակումով ծանր պարտության մատնեցին Համդանյանների եմիրության բանակին:

II փուլ - Կայսրության բանակը հետապնդեց Համդանյանների եմիրության բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում Սեյֆ-Էդ-Դուլան փրկվեց միայն այն բանի շնորհիվ, որ, հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների ճանապարհի ոսկե և արծաթե դրամներ շաղ տալով, շեղեց վերջիններիս ուշադրությունը, իսկ իր զինակիրն էլ նրան տվեց սեփական ձին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:

2758. 961 ամառ - Անձիսի ճ-մ: Նաջայի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակած Համդանյանների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000) և նահանջեց: Ընդհանուր գերված 600 զինվորից և շարքից դուրս եկած մոտ 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.500 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁵⁸

2759. 961 դեկտեմբեր - Հայեսի ճ-մ: Սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակին (մոտ 60.000) ու մտան քաղաք, սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:²⁷⁵⁹

2760. 962 հունվարի 10 - Անարգաբան սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (165.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) գրավեցին իբև աս-Չիյաթի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը և ավերելով քաղաքի պարիսպները, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁶⁰

2761. 962 ապրիլի 9 - մայիսի 8 - Մարաշը, ինչպես նաև Հադաս, Դուլուխ, Մալախ և Ռաբան ամրոցները (Կիլիկիայի արևելք) սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Համդանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁷⁶¹

2762. 962 հունիս - Կոկիսոսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) դարանը գցեցին ու ոչնչացրին Տարսոսից

²⁵ Ըստ Վատիկանյան Անանունի:

²⁶ Ըստ Յահա Անտիոքացու:

առաջխաղացած և քրիստոնյաների հիմնական բանակին Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորությամբ հետապնդել փորձող Համդանյանների էմիրության բանակին (4.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի տիրեցին Սիսիլ։ Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ 4.000 զինվոր։²⁷⁶²

2763. 962 հուլիս - օգոստոս - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Նաջալի ու Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց։²⁷⁶³

2764. 962 աշուն - Խաղթերդի ճ-մ։ Նաջալի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000) և նահանջեց։ Ընդհանուր գերված 500 զինվորից և շարքից դուրս եկած մոտ 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.500 զինվոր։ Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր։²⁷⁶⁴

2765. 962 դեկտեմբերի 23 - Հայեայի ճ-մ։ Սիսուրի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), անցնելով հակառակորդի հետևակի կողմից պահպանվող ծանծաղուտը, հաղթեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 50.000), մտան քաղաք ու ավերեցին այն, սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ձեռք բերած հսկայական ավարով նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 35.000 զինվոր։²⁷⁶⁵

2766. 963 մարտի 30 - Եղեսիան Բյուզանդական կայսրության բանակի կազմում գործող Հայ հետևակ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ գրոհով գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 700), սակայն, չկարողանալով ամրապնդվել քաղաքում, ավարով հեռացան։ Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր։²⁷⁶⁶

2767. 963 մայիս - Մամեստիան Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), չնայած կարողացան ճեղքել պարսպի մի հատվածը, բայց այնուհանդերձ չկարողացան գրավել Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։²⁷⁶⁷

2768. 963 հունիս - Ադանայի ճ-մ²⁷⁶⁸

«Կատաղի դոմեստիկի անունը սարսափի նշանակ դարձավ բոլոր արաբական երկրներում, իսկ արաբ մայրերն իրենց անհանգիստ երեխաներին վախեցնում էին սոսկալի «Չմշիկ»-ի անունով»

«Չմշիկը համարձակ էր, քաջ, տաքարյուն և, չնայած այն բանին, որ խիստ ցածրահասակ էր, աչքի էր ընկնում անհավատալի քաջությամբ, շարժունակությամբ ու խիզախությամբ»

Գուստավ Շյումբերժեն

Լևոն Սարկավազ

Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի գլխավորությամբ Ադանայի և Տաբունի շրջակայքը ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Համդանյանների էմիրության բանակին (20.000, որից 15.000 հեծյալ)։

I փուլ - Քրիստոնյաները անցան վճռական հարձակման և պարտության ու փախուստի մատնեցին թշնամուն։

II փուլ - Հակառակորդի մի ջոկատ (5.000) ամրացավ քաղաքի մոտ գտնվող բարձունքում, բայց Հովհաննես Չմշիկի անձնական ղեկավարությամբ հետևակ վիճակում հարձակված քրիստոնյա ռազմիկները այն ևս ոչնչացրին։

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 14.000 զինվոր։ Կայսրության բանակը, կայազոր թողնելով Սիսուս, անասնակերի պակասի պատճառով հիմնական ուժերով նահանջեց՝ գերելով 15.000 խաղաղ բնակիչ։

2769. 963 օգոստոսի սկիզբ - 964 դեկտեմբերի վերջ - Ռամեստայի ճ-մ (Սիցիլիայի հյուսիս, Մեսինայի մոտ)²⁷⁶⁹

Ղալբյանների էմիրության և Ֆաթիմյանների խալիֆության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200)։

I փուլ - 963 թ-ի օգոստոսի սկզբից մինչև 964 թ-ի աշնան սկիզբ թշնամին շրջափակեց քաղաքը, սակայն իրականացված մասնակի գրոհները վերջինիս որևէ հաջողություն չբերեցին:

II փուլ - 964 թ-ի աշնանը կղզում ափ իջան Նավատորմի հրամանատար Նիկիտայի և ապտրիկ Մանուիլ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, մոտ 1.000 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000)²⁷ գրեթե անմիջապես էլ առանց լուրջ մարտերի մտնելով Մեսինա, Սիրակուզա, Տավրոմոնիա, Գիսերա (վերջինը՝ Բուռնֆորնելոյի մոտ) ու Լեոնտիա (Սիրակուզայի մոտ):

III փուլ - Ցանկանալով զարգացնել հաջողությունը՝ Մանուիլ Փոկասը հիմնական ուժերով շարժվեց դեպի Ռամետա, սակայն դեկտեմբերի 25-ին քաղաքի մոտակայքում գտնվող կիրճում նրա բանակը դարանս ընկավ և գլխովին ոչնչացավ: Չոհվեց Նան Մանուիլը:

IV փուլ - Ղալբյանների Եմիրության ու Ֆաթիմյանների խալիֆության միացյալ բանակը արագորեն շարժվեց դեպի Մեսինա և ծովային ու ցամաքային մարտում ոչնչացրեց կղզուց հեռանալ փորձող քրիստոնյաների բանակի մնացորդին: Նավատորմի հրամանատար Նիկիտան գերվեց:

V փուլ - Չարգացնելով հաջողությունը՝ թշնամին առանց լուրջ մարտերի մտավ Ռամետա, Մեսինա, Տավրոմոնիա, Սիրակուզա և Գիսերոն:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2770. 964 մարտ - Մոսուլը և Մծքինը Բուվեհյանների Եմիրության բանակը և քրդական ապստամբած Սրվանյան ցեղի գլխավորած քրդերը (մոտ 15.000) գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և Մծքինի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷⁷⁰ Ստեղծվեց Սրվանյանների Եմիրությունը:

2771. 964 ապրիլ - Մանազկերտի ճ-մ: Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Աբուլ-Վարդի գլխավորած Կայսիկների Եմիրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁷⁷¹

2772. 964 ապրիլ - Մանազկերտը, Բաղեշը, Խյաթը, Արծկեն, Արճեշը ու Բերկրին Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կայսիկների Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁷²

2773. 964 մայիս - Բասենը ու Ապահուսիքը Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 34.000) ասպատակեց, որից հետո, խուսափելով արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորությամբ առաջխաղացող Անիի թագավորության բանակից (մոտ 50.000), Նահանջեց դեպի Տառն ու մտավ Սուշ:²⁷⁷³

2774. 964 հունիս - Տառնի ճ-մ:²⁷ Արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 30.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտավ Արծկե, Արճեշ և Բերկրի: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁷⁷⁴ Արդյունքում Բաղեշի լեռնանցքից հյուսիս ընկած տարածքները վերջնականապես ազատագրվեցին և միացվեցին Անիի թագավորությանը:

2775. 964 հուլիս - Ղաշտային Կիլիկիան սխուլերի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին, սակայն, խուսափելով տարածված համաճարակից, Նահանջեցին:²⁷⁷⁵

2776. 965 մարտի սկիզբ - մարտի կես - Տառնը Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 170.000²⁸) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

²⁷ Այս ճակատամարտը ևս գրականության մեջ գրեթե ուշադրության չի արժանացել:

²⁸ Միակ հեղինակը, որը նշում է այս ու հաջորդ տարում Կիլիկիայում ծավալվող ռազմական գործողություններին մասնակցած Բյուզանդական կայսրության բանակի թվաքանակը, Լևոն Սարկավազն է: Վերջինս, սակայն, հայտնում է միանգամայն անիրական մի թիվ՝ 400.000 ռազմիկ: Կարելի է կարծել, որ հեղինակի երկում տեղ է գտել այս կամ այն կերպ բացատրվող սխալ, քանի որ Բյուզանդական կայսրության բանակի ընդհանուր թիվը այս ժամանակաշրջանում կազմում էր ոչ ավել, քան 200.000 ռազմիկ: Միաժամանակ հասկանալի է, որ բաց դաշտ կարող էին

60.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորած Յամդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 3.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁷⁶

2777. 965 մարտի կես - մարտի վերջ - Անարգարան, Ադանան, Քեսունք, ինչպես նաև Հռասաս, Պաղրաս (վերջինը՝ Կիլիկիա, Հոռոսոս գավառ), Բեհեսնի (Կիլիկիա, Բեհեսնի գավառ), Յիսն-Մանսուր և Սիննեֆհոն ամրոցները (Կիլիկիա) Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Յովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 148.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 69.500), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.950) գրավեցին Յամդանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁷⁷⁷

2778. 965 ապրիլ - Մամեստիան Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Յովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 68.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) գրավեցին Յամդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 2.000)՝ սկզբում գրավելով քաղաքի հիմնական մասը, իսկ հետո՝ գետով վերջինիցս առանձնացված միջնաբերդը: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷⁷⁸

2779. 965 ապրիլի կես - օգոստոսի 16 - Տարսուհի գրավումը²⁷⁷⁹

«X դարում Բյուզանդական կայսրության զորավարները մատնանշում էին հայերի խաղաղած մեծ դերը Բյուզանդական կայսրության բանակում: Այսպես, Նիկեփոր II Փոկասը իր «Ստրատեգիկոն»-ում խորհուրդ էր տալիս արևելյան թեմերը համալրել միայն հայերով և հույներով»

«Նիկեփորը քաջ էր ու հզոր, պատերազմական հարցերում ամենափորձվածը, ծայր աստիճանի տոկոս, ժուժկալ, մեծախոհ ու հանճարեղ՝ քաղաքական հարցերում, արդար դատավոր, ճշգրիտ օրենսդիր, շատ հավատացյալ և եթե նրան չսպանեին, ապա հռոմեական պետությունը անսախմբյալ փառքի կհասներ»

Ա. Կաժդան

Լևոն Սարկավազ

Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Յովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 60.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) սկսեցին մոտենալ քաղաքին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ քաղաքում տեղակայված Յամդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 3.000) Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորությամբ պատրաստվեց ակտիվ գործողությունների:

I փուլ - Ապրիլի կեսին քաղաքին մոտեցան Նիկեփոր II Փոկասի բանակի հիմնական ուժերը և ճամբար գարկեցին: Ի պատասխան դրա՝ Յամդանյանների էմիրության բանակը դուրս եկավ ճամբարից և մարտակարգ ընդունեց: Մարտակարգ ընդունեցին նաև քրիստոնյաները՝ առաջին շարքում տեղակայելով ծանր հեծելազորին, իսկ երկրորդ շարքում՝ ծանր ու թեթև հետևակի ուժերը: Աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց կայսր Նիկեփոր II Փոկասը՝ իսկ ձախ թևի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Յովհաննես Չմշիկը: Կարճ ժամանակ անց քրիստոնյաները անցան համընդհանուր հարձակման և պարտության ու փախուստի մատնեցին հակառակորդին, որից հետո պաշարեցին քաղաքը:

II փուլ - Ապրիլի կեսերին քաղաքի շրջափակումն ավարտվեց, ընդ որում նպատակ էր դրվել այն գրավել սովի շնորհիվ: Միաժամանակ նաև քրիստոնյաները ասպատակեցին Դաշտային Կիլիկիան: Ի վերջո, խիստ դաժան սովը ծայրահեղ թուլացրեց քաղաքի պաշտպաններին և վերջիններս դադարեցրին դիմադրությունը:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Քաղաքի մահմեդական բնակչությանը առաջարկվեց կամ քրիստոնեություն ընդունել և մնալ քաղաքում, կամ էլ լքել այն:

դուրս բերվել և մեկ ուղղությամբ, ինչքան էլ վերջինս կարևորվեր, կարող էին կենտրոնացվել զգալիորեն ավելի քիչ թվով ռազմիկներ: Յաշվի առնելով այս հանգամանքը, կարելի է ենթադրել, որ, տեղերում անհրաժեշտ-նվազագույն կայազորային և սահմանապահ ուժեր թողնելուց հետո, մարտական այս գործողություններում Բյուզանդական կայսրության բանակը կարող էր կազմել մոտ 170.000 ռազմիկ՝ մոտավորապես այնքան, ինչքան այն, ըստ Բար-Յեբրեեսի, կազմել էր 962 թ-ի Կիլիկիայում մղվող մարտական գործողություններում:

2780. 965 օգոստոսի 19 – Տարսնի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Եգիպտոսից առաջխաղացած Իսլամյանների Եմիրության նավատորմին (մոտ 100 նավ), որի մնացորդներն էլ ցրեց փոթորիկը: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, 10 նավ թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր, մոտ 40 նավ:²⁷⁸⁰
2781. 965 աշուն – Կիպրոսը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Վահրամ Հայը) գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Վահրամ Հայը դարձավ Կիպրոսի դուքս:²⁷⁸¹
2782. 965 աշուն – Ալեքսանդրեկը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 110.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 50.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) մի մասը գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁸²
2783. 966 հունվար – Բուլղարական թագավորության տարածքի հարավային մասը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁸³
2784. 966 փետրվարի սկիզբ – Կեսարիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Համդանյանների Եմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁷⁸⁴
2785. 966 փետրվարի կես – Սրուճի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁸⁵
2786. 966 փետրվարի վերջ – Անտիոքի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 12.000 խաղաղ բնակիչ:²⁷⁸⁶
2787. 966 մարտի կես – Ամիդի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 2.000), մոտեցան քաղաքին, սակայն չկարողացան գրավել այն: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ 300 սպանված և 400 գերի:²⁷⁸⁷
2788. 966 մարտի կես - ապրիլ – Ամիդի և Մծբինի, ինչպես նաև Դարա ամրոցի շրջակայքը մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁸⁸
2789. 966 մայիսի կես - դեկտեմբերի կես – Անտիոքը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորությամբ Տարսնից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն ի վերջո, խոշոր փրկագնի դիմաց թողնելով քաղաքը և վերջինիս մոտ տեղակայելով պահակային մի ջոկատ, շարունակեցին արշավանքը դեպի հարավ-արևմուտք: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁷⁸⁹
2790. 966 հունիս – Եդեսիան Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 106.500), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 48.500), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:²⁷⁹⁰
2791. 966 հունիս – Մեմփիքը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորությամբ Եդեսիայից առաջխաղացած Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:²⁷⁹¹

2792. 966 հունիս - հուլիս - Անտարտուս բերրոյ (Լիբանան, Միջերկրական ծովի ափին) Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ Մեմփիզ առաջխաղացած Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 40.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁹²
2793. 966 հուլիս - Լաոդիկեան Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ Անտարտուսից առաջխաղացած Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 89.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 49.500), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.900) գրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:²⁷⁹³
2794. 966 օգոստոս - Տրիպոլիս (Յարավային Ասորիք, ծովի ափին, Յեմսից մոտ 85 կմ հարավ-արևմուտք) Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ Լաոդիկեայից առաջխաղացած Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, ցրված ուժերը հավաքվելով Անտիոքի մոտ, ի վերջո հեռացան Կիլիկիա: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:²⁷⁹⁴
2795. 967 ապրիլի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Նիկեփոր II Փոկասի թիկնապահ գունդը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.500) ընդհարվեցին քաղաքի բնակիչների հետ (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁷⁹⁵
2796. 967 հունիսի սկիզբ - Մարգիս-Մեդեի ճ-մ (Գուգարք, Գողերձականի հյուսիս): Դեմետրի III-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրությունից վերադարձած և եղբոր դեմ գահակալական պայքար սկսած Թեոդոսիոսին օժանդակող Արտանուշի թագավորության բանակին (մոտ 3.000, այդ թվում արիստոկրատներ): Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁹⁶
2797. 967 հունիսի սկիզբ - օգոստոսի վերջ - Չարզմա ամրոցը (Գուգարք, Գողերձականի հյուսիս, Ախալցխայից մոտ 28 կմ հյուսիս-արևմուտք) Դեմետրի III-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 15.000) 3 ամսում չգրավեց Թեոդոսիոսին օժանդակող Արտանուշի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁷⁹⁷
2798. 967 հունիսի 10 - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Նիկեփոր II Փոկասի թիկնապահ գունդը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.500) ընդհարվեցին քաղաքի բնակիչների և նավաստիների հետ (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:²⁷⁹⁸
2799. 967 ամառ - Գանձակի ճ-մ (Ուտիք, Շակաշեն գավառ, Կուրի Գանձակ վտակի ափերին) Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 300) և Շադդադյան ցեղի բրդերը անակնկալ հարձակումով հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Սևորոյաց գնդին (400) ու լեզգիներին (մոտ 600): Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁷⁹⁹
2800. 968 ամառ - Աբխազական թագավորության տարածք մտավ Թեոդոսիոսի և Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Արտանուշի թագավորության (մոտ 20.000) ու Կախեթիի բորեպիսկոպոսության (մոտ 15.000) միացյալ բանակը: Կնքվեց հաշտություն, սակայն Դեմետրի III-ը հետագայում ձերբակալեց և կուրացրեց Թեոդոսիոսին:²⁸⁰⁰
2801. 968 ամառ - Բարին Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁸⁰¹
2802. 968 ամառ - Քաֆար-Տաք ամրոցի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 800 խաղաղ բնակիչ և ձեռք գցելով մեծ բանակի անասուններ:²⁸⁰²

2803. 968 ամառ – Յենսի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով մեծ քանակի խաղաղ բնակիչներ և հրի մատնելով շրջակայքը:²⁸⁰³
2804. 968 սեպտեմբեր – Մանագլետոք Խաղկոթի և Կոլոնիայի բանակաթեմերի գորավար Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը մոտ 500 զինվոր: Կայսիկների Էմիրությունը ոչնչացավ:²⁸⁰⁴
2805. 968 հոկտեմբերի 19 - 22 – Անտիոք Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 40.000, այդ թվում Միքայել Բուրցես²⁹), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Յամհանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 1 զինվոր: Միաժամանակ Պադրաս ամրոցում հատուկ հարվածային ջոկատով (500) հաստատվեց Միքայել Բուրցեսը՝ խնդիր ունենալով անակնկալ հարվածով գրավել Անտիոքը:²⁸⁰⁵
2806. 968 հոկտեմբերի վերջ - նոյեմբերի սկիզբ – Տրիպոլիսի շրջակայքը Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 140.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.500) ասպատակեցին:²⁸⁰⁶
2807. 968 նոյեմբերի 7 – Արկան Տրիպոլիսից Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 140.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) գրավեցին Ինշյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸⁰⁷
2808. 968 նոյեմբերի կես - դեկտեմբեր – Յենսի և Յայեսի շրջակայքը Տրիպոլիսից Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ հետ քաշվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁸⁰⁸ Արդյունքում Յամհանյանների Էմիրությունը, ինչպես նաև Ինշյանների Էմիրության քայքայման արդյունքում նույն այս ժամանակ առաջացած Ասորիքի մանր Էմիրությունները դարձան Բյուզանդական կայսրությանն հարկատու:
2809. 969 հունիսի կես – Բուլխոնի ճ-մ (Յարավային Իտալիա, Բարիի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Բենվենտի իշխանությունների իշխան Պանդուլֆի գլխավորությամբ Բարին պաշարած Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Պանդուլֆը:²⁸⁰⁹
2810. 969 հունիսի կես - հուլիսի վերջ – Կապուան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 9.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 900) պաշարեցին Բենվենտի իշխանության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով Յոմեական Սրբազան կայսրության բանակին (մոտ 25.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁸¹⁰
2811. 969 օգոստոսի սկիզբ – Ասկոլիի ճ-մ (Յարավային Իտալիա, Բարիի մոտ): Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸¹¹
2812. 969 օգոստոսի կես – Սպոլետոյի ճ-մ: Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500): Յայերը

²⁹ Պ. Խարանիսը Բուրցեսներին միանշանակ հայ է համարում: Մեքսերելով վերջինիս կարծիքը՝ մի քիչ ավելի քիչ վստահություն է դրսևորում Ա. Կափանը (տես՝ Каздан А. П. "Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв", Ереван 1975, стр. 85): Այս կապակցությամբ ինքս հակված եմ կարծելու, որ Բուրցեսները այնուհանդերձ հայ էին, քանի որ մի կողմից ակտիվորեն հարաբերվել են ազգությամբ հայ զինվորականների հետ, մյուս կողմից էլ նրանցից ոմանք կրել են հայերին բնորոշ անուններ (օրինակ՝ Վարդ):

կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁸¹² Հաջորդ տարի սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում Պանդուֆը բաց թողնվեց և կողմերի միջև վերականգնվեց միջպատերազմական վիճակը:

2813. 969 հոկտեմբերի 27 - 29 - Անտիոքի գրավումը²⁸¹³

Արևելքի ստրատոպեդարքոս Պետրոս Հայի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և Պաղրաս ամրոցում ամրացած Միքայել Բուրցեսը, կապ հաստատելով Անտիոքում բնակվող մի արաբի հետ, կաշառեց վերջինիս ու համոզեց աջակցել իր համարձակ ձեռնարկմանը: Այնուհետև Միքայելի, Վարդ Փոկասի, ինչպես նաև Սահակ Վարաժնունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (300) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 150) աննկատ մոտեցան քաղաքին:

I փուլ - Հոկտեմբերի 27-ին քրիստոնյաները, աստիճաններով աննկատ բարձրանալով պարիսպների վրա, անակնկալ հարձակումով գրավեցին 2 աշտարակ և, տեղեկացնելով այդ մասին Պետրոսի գլխավորած հիմնական բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 12.000), անցան շրջանաձև պաշտպանության:

II փուլ - Կայսերական բանակի ռազմիկները մինչև հոկտեմբերի 29-ը հետ մղեցին քաղաքի կայազորի ու աշխարհազորի (մոտ 3.000) բոլոր զորիկները, որից հետո Միքայել Բուրցեսին հաջողվեց բացել մոտակա դարպասը և նույն այս ժամանակ Կիլիկիայից առաջխաղացում իրականացրած հիմնական բանակին մտցնել քաղաք:

III փուլ - Հոկտեմբերի 29-ին կայսերական բանակը վերջնականապես գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2814. 969 դեկտեմբերի 14 - 970 հունվարի 11 - Հայեպի շոքակալքը Անտիոքից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (10.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) ասպատակեցին, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, և նահանջեցին:²⁸¹⁴

2815. 970 փետրվար - Անտիոքի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) հաղթեցին քաղաքը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (100.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր:²⁸¹⁵

2816. 970 գարուն - Ադրիանապոլսի ճ-մ: Պետրոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեցին Կիլիկյան Ռուսիայի բանակի (մոտ 10.000 հետ և նահանջեցին, ընդ որում մարտի ընթացքում Պետրոսը, մարտադաշտում հանդիպելով թշնամու առաջնորդին, հեծյալ նիզակամարտում հզոր հասցրեց հակառակորդին ու, միջաթափանց խոցելով վերջինիս, սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸¹⁶

2817. 970 ամառ - Արկադիապոլսի ճ-մ²⁸¹⁷

«Սկզբնորում մտավոր ընդունակությունների տեր մարդ էր, մտադրածը գլուխ դնելու շատ ընդունակ, նա ուներ հսկայական, կայսեր վայել հարստություն և իշխելու կարողություն: Նա մեծ հաղթանակներ էր տարել և ողջ զորքը իրեն հյուս հնազանդ էր»

«Վարդը, որ նաև Սկլերոս էր կոչվում, քաջ ու կորովի տղամարդ էր պատերազմական գործերում...»

Լևոն Սարկավազ

Միքայել Պետլյուս

Իշխան Սվյատոսլավը Բուլղարական թագավորության տարածքում տեղակայված Կիլիկյան Ռուսիայի բանակից (308.000, այդ թվում բուլղարներ, պաժինակներ և հունգարներ) առանձնացրեց մի ուժեղ ջոկատ (30.000), որը, շարժվելով դեպի հարավ, սկսեց մոտենալ Արևմուտքի դոմեստիկոս Վարդ Սկլերոսի և նրա եղբայր Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (12.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000): Մի քանի օր սպասելով ու թույլ տալով բազմացել

հակառակորդի բանակում զարգանալու ներքին տարաձայնություններին, ինչպես նաև պետք եղած կարգով հետախուզելով հակառակորդի բանակը՝ Վարդ Սկլերոսը քաղաքից դուրս հանեց սեփական բանակը և, թևերում տեղավորելով դարաններ, ընդունեց կենտրոնը դեպի հակառակորդը ուղղված կիսալուսնաձև մարտակարգ:

I փուլ – Պաժինակները կենտրոնում անցան հարձակման, սակայն քրիստոնյաները կեղծ նահանջով գցեցին նրանց թևերում տեղավորված դարանների հարվածների տակ և մատնեցին փախուստի:

II փուլ – Հարձակման անցան հունգարները: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Վարդը, մարտադաշտում հանդիպելով հունգարների առաջնորդին, թրերով մենամարտում ծանր թրի հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի ուսին և սպանեց նրան: Միաժամանակ Կոնստանդինը, մենամարտելով մեկ ուրիշ հունգարի հետ, թրատեց նրա ձիուն, իսկ հետո, մենամարտը շարունակելով արդեն հետևակ վիճակում, սպանեց իր հակառակորդին:

III փուլ – Ի վերջո հարձակման անցավ Կիևյան Ռուսիայի բանակը, սակայն համառ ու փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մարտից և հակառակորդի դարանների հարվածների տակ ընկնելուց հետո այն ևս նահանջեց: Այդ ընթացքում Վարդը մարտադաշտում հանդիպեց հակառակորդի առաջնորդ մի հզոր ռազմիկի և նրան ևս հաղթեց ու սպանեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ 20.000 զինվոր: Կիևյան Ռուսիայի բանակը նահանջեց դեպի հյուսիս:

2818. 970 աշուն – ժռանգի ճ-մ (Կեսարիայի մոտ): Վարդ Սկլերոսի և նրա եղբայր Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սատրապական Հայաստանի XIII ապստամբությունը սկսած Խաղկտիք և Կոլոնիա բանակաթեմերի զորավար Վարդ Փոկասի, ինչպես նաև վերջինիս եղբորորդիներ Վարդ, Թեոդորոս ու Նիկեփոր Փոկասների գլխավորությամբ ապստամբած Խաղկտիք և Կոլոնիա բանակաթեմերի բանակին (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), որը հիմնական կազմով անցավ հաղթողների կողմը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր:²⁸¹⁸

2819. 970 աշուն – Տյուրոպիոս ամրոցի գրավումը (Կեսարիայի մոտ)²⁸¹⁹

Վարդ Սկլերոսի և նրա եղբայր Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակի առաջապահ հեծելազորը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) Կոնստանդին Խարոնի գլխավորությամբ սկսեցին հետապնդել փոքրաթիվ ուղեկիցներով (300, այդ թվում մոտ 150 հայ) ամրոցում ապաստանել փորձող Վարդ Փոկասին:

I փուլ – Հետապնդողները հասան Վարդ Փոկասի ջոկատին, սակայն վերջինս մենամարտեց առաջ անցած Խարոնի հետ և լախտի հզոր հարվածով սպանեց վերջինիս, որից հետո պատսպարվեց ամրոցում:

II փուլ – Կայսերական կառավարական բանակը պաշարեց ամրոցը, ինչի արդյունքում բավարար երաշխիքներ ստացած Վարդ Փոկասը հանձնվեց և աքսորվեց Զեոս կղզի:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XIII ապստամբությունը ճնշվեց:

2820. 971 ապրիլի 12 - 13 - Պրեսյավի Ծ-Մ²⁸²⁰

«Հովհաննեսը մանկությունից ի վեր արիության բազմաթիվ գործեր էր կատարել ու շատ շատերին կարմացրել...»

Ստեփանոս Տարոնեցի

«Ընդամենը վեց տարի ու վեց ամիս թագավորեց այս մեծ կայսրը, հերոսական ուժ ունեցող այդ փոքրիկ մարդը, հանդուգն, անհաղթելի, վտանգի մեջ աներկյուղ, եզակի քաջության տեր, մի մարդ, որի քաջահաղթ բազուկը վերադարձրեց հռոմեական պատմության լավագույն օրերը»

Գուստավ Շյուլցերթեն

Նպատակ ունենալով Մինչդանուբյան տարածքներից դուրս մղել Կիւյան Ռուսիայի բանակին (մոտ 300.000, այդ թվում բուլղարներ, պաժինակներ և հունգարներ)՝ Հովհաննես I Չմշիկի, Արևմուտքի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի, ինչպես նաև Վարդ Սկլերոսի և Վասիլ Լգաբենոս Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000, ուղիղ 300 նավ), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 60.000, այդ թվում Անեմաս Յայը), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ապրիլի սկզբին մեծ արշավանք սկսեցին դեպի հյուսիս: Օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի բանակը չէր զբաղեցրել լեռնանցքները՝ արդեն ապրիլի 9-ից 12-ը Հովհաննես I Չմշիկի, Հովհան-Կիրակոսի և Վարդ Սկլերոսի գլխավորած առաջապահը (37.000, որից 13.000 հեծյալ, ինչպես նաև 9.000 հոգանոց կայսերական թիկնազորը, որից 5.000 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Անեմաս Յայը), առաջ անցնելով Վասիլի գլխավորությամբ վերջապահում թողնված հիմնական ուժերից, մոտեցան Պրեսյավին, որի դիմաց հանդիպեցին այս ամենից անակնկալի եկած Սֆանգելլոսի և Բորիս II-ի գլխավորած Կիւյան Ռուսիայի բանակի մի մասին (16.500, այդ թվում բուլղարներ):

I փուլ - Կայսերական բանակը հարձակվեց թշնամու վրա, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Կայսերական թիկնապահ գունդը հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի ձախ թևին և ստիպեց վերջինիս նահանջել: Արդյունքում հակառակորդի ողջ բանակը ստիպված նահանջեց ու պատսպարվեց քաղաքում՝ կորցնելով 8.500 ռազմիկ:

III փուլ - Կայսերական բանակը, կիրառելով պաշարողական տեխնիկա, գրավեց պարիսպները և ներխուժեց քաղաք:

IV փուլ - Քաղաքում և, հատկապես, միջնաբերդում բռնկված համառ մարտում հակառակորդի բանակը վերջնական պարտություն կրեց ու, Հովհաննես I Չմշիկի կողմից անձնապես գլխավորված գրոհից հետո, գլխովին ջախջախվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Բորիս II-ը:

2821. 971 ապրիլի կես - Պիսկոպան և Դինիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000) գրավեցին Կիւյան Ռուսիայի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁸²¹

2822. 971 ապրիլի 23 - հուլիսի վերջ - Դորոստոլի Ծ-Մ²⁸²²

«Ճակատելիս ռուսները Հունաց ռազմաճակատի երկու թևերը հետ են շարտում: Իսկ թագավորը, ամբողջ գնդով, հայաստանցիներով հանդերձ, անշարժ մնում են ճակատամարտի մեջտեղում»

Ստեփանոս Տարոնեցի

«Կայսր Հովհաննես Չմշիկը հռոմեացիների պետության մեծ հաջողությունների պատճառ դարձավ, նա մեծացրեց նրա հզորությունը»

Միքայել Պսելլոս

Հովհաննես I Չմշիկի, Արևմուտքի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի, ինչպես նաև Վարդ Սկլերոսի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 130.000), նրա կազմում գործող Յայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում Անեմաս Յայը), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 9.000) միացյալ բանակը, շարունակելով արշավանքը դեպի հյուսիս, մոտեցան Դորոստոլում ու նրա շրջակայքում տեղակայված և իշխան Սվյատոսլավի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Կիւյան

Ռուսիայի բանակին (330.000, այդ թվում 60.000 ռուսներ, ինչպես նաև բուլղարներ, պաժինակներ և հունգարներ):

I փուլ – Ապրիլի կեսին կայսերական բանակի առաջապահը անակնկալ հարձակումով հաղթեց Կիևյան Ռուսիայի բանակի հետախուզական ջոկատին (7.000):

II փուլ – Ապրիլի 23-ին Կիևյան Ռուսիայի բանակը հարձակվեց քաղաքին մոտեցած հակառակորդի հիմնական բանակի վրա և ստիպեց վերջինիս նահանջել:

III փուլ – Կիևյան Ռուսիայի բանակը հետ մղեց հակառակորդի 12 գրոհի և միայն 13-րդ գրոհից հետո նահանջեց: Արդյունքում իշխան Սվյատոսլավի գլխավորած բանակի մեծ մասը ցրվեց, դաշնակիցները լքեցին նրան և արդեն միայն Կիևյան Ռուսիայի ուժերից կազմված 60.000 ռազմիկ իր իսկ գլխավորությամբ պատսպարվեց քաղաքում:

IV փուլ – Ապրիլի 24-ին կայսերական հիմնական բանակը մոտեցավ քաղաքին և ճամբարեց, իսկ հաջորդ օրը վերջինիս նավատորմը Դանուբի կողմից վերջնականապես շրջափակեց քաղաքը:

V փուլ – Ապրիլի 26-ին կայսերական բանակը հարձակվեց քաղաքից դուրս եկած թշնամու վրա և, համառ մարտերից հետո միայն հաջորդ օրը կարողացավ վերջինիս ուժերի մի մասին հետ մղել դեպի քաղաք ու սկսել նրա կանոնավոր պաշարումը: Այդ մարտերում աչքի ընկավ Թեոդորոս Լալակոնը, որին հավասարը լախտամարտում այդպես էլ չգտնվեց և որը մեկ հարվածով փշրում էր թշնամու ռազմիկների սաղավարտներն ու գլուխները: Աչքի ընկավ նաև մեկ այլ քրիստոնյա ռազմիկ, որի հարվածներից զոհվեց Սֆանգելլոսը:

VI փուլ – Յուլիսի 19-ին Կիևյան Ռուսիայի բանակը արտագրոհ իրականացրեց և այրեց հակառակորդի պաշարողական տեխնիկան: Այս ընթացքում զոհվեց նաև Յովհանն-Կիրակոսը, որի ոսկեգոծ զրահից դատելով թշնամու ռազմիկները կարծել էին, թե գործ ունեն կայսեր հետ և իրենց միահամուռ հարվածները կենտրոնացրել էին հատկապես նրա վրա:

VII փուլ – Յուլիսի 21-ին քրիստոնյաների բանակը հարձակվեց քաղաքից դուրս եկած հակառակորդի բանակի վրա և մեծ դժվարությամբ վերջինիս ստիպեց նահանջել դեպի քաղաք: Այս ընթացքում բազում հակառակորդների հաղթած Անեմաս Յայը, մարտադաշտում հանդիպելով քաջաբար մարտնչող թշնամու առաջնորդ Իկամորին ու հեծյալ թրամարտում ընդհարվելով վերջինիս հետ, ձիով արագորեն մանևրելու շնորհիվ գերազանցեց հակառակորդին և, ծանր թրի հուժկու հարված հասցնելով վերջինիս ուսին, սպանեց նրան:

VIII փուլ – Յուլիսի 22-ին Կիևյան Ռուսիայի բանակը իշխան Սվյատոսլավի անձնական ղեկավարությամբ կրկին դուրս եկավ քաղաքից և հարձակվեց մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ: Արդյունքում արդեն կեսօրին կայսերական բանակը սկսեց նահանջել:

IX փուլ – Յովհաննես I Չմշիկը մարտի մեջ մտցրեց իր ծանր հեծելազորը ու թիկնապահ գունդը: Բռնկված համառ մարտում Անեմաս Յայը, մարտադաշտում հանդիպելով Սվյատոսլավին ու մենամարտում ընդհարվելով վերջինիս հետ, կրկին ձիով արագորեն մանևրելու շնորհիվ գերազանցեց հակառակորդին և, ծանր թրի հուժկու հարված հասցնելով վերջինիս կրծքին, տապալեց նրան ձիուց: Այս անգամ, սակայն, Կիևյան իշխանի զրահը փրկեց նրան, իսկ վերջինիս թիկնապահների կողմից շրջապատված ու քաջաբար մարտնչող Անեմասն էլ ի վերջո ընկավ՝ խոցված հակառակորդի նիզակներից: Ի վերջո, Կիևյան Ռուսիայի բանակը սկսեց աստիճանաբար նահանջել: Միաժամանակ Յովհաննես I Չմշիկը Վարդ Սկլերոսի կողմից գլխավորվող իր բանակի մի մասը աննկատ ռազմերթով անցկացրեց մարտով տարված և քաղաքից բավականին հեռացած հակառակորդի բանակի թիկունք:

X փուլ – Յովհաննես I Չմշիկի անձնական ղեկավարությամբ ճակատային հարձակման անցած ուժերը կեղծ նահանջով իրենց հետևից տարան հակառակորդի բանակին և ավելի հեռացրին վերջինիս քաղաքից:

XI փուլ – Վարդ Սկլերոսի գլխավորած ուժերը թիկունքից հարվածեցին հակառակորդի բանակին, կտրեցին վերջինիս քաղաքից և շրջապատեցին: Ողջ օրը տևած համառ մարտում Կիևյան Ռուսիայի բանակը, կորցնելով 15.000 ռազմիկ, միայն մեծ դժվարությամբ կարողացավ ճեղքել շրջապատման օղակը և ապաստանել քաղաքում:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 18.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Հուլիսի վերջին կնքվեց հաշտություն, համաձայն որի Կիևյան Ռուսիայի բանակի մնացորդը իրավունք ստացավ անարգել հեռանալ, սակայն հետագայում վերջինս հարձակման ենթարկվեց պաժինականների կողմից և գրեթե լիովին ոչնչացավ: Այդ մարտում ընկավ նաև Սվայտոսլավը:

2823. 971 ամառ – Գանձակը Լաշթարի իբն Մուհամմեդի գլխավորած Շադդադյան ցեղի բրդերը (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Սալարյանների Եմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸²³ Ստեղծվեց Շադդադյանների Եմիրությունը
2824. 972 գարուն – Գանձակը Իբրահիմ իբն Մարգուբանի գլխավորած Սալարյանների Եմիրության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Լաշթարի իբն Մուհամմեդի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁸²⁴
2825. 972 սեպտեմբերի կես – Մեյխունը, որը տեղի էմիրը մինչ այդ հանձնել էր Մոսուլի Համդանյանների Եմիրությանը, Հովհաննես I Չմշիկի և Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000), օգտագործելով քաղաքում բռնկված սովը, գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸²⁵
2826. 972 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի սկիզբ – Բաղեշի և Մծբինի շրջակայքը Հովհաննես I Չմշիկի և Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45.000) ասպատակեցին և, Համդանյանների Եմիրությունից ստանալով հնազանդության երաշխիքներ և մեկ տարվա հարկ, նահանջեցին:²⁸²⁶
2827. 972 հոկտեմբերի կես – Տղախանյանները Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորությամբ արշավանքը շարունակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) չգրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁸²⁷
2828. 972 նոյեմբեր – Եղեսիայի շրջակայքը Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին:²⁸²⁸
2829. 973 հունիսի սկիզբ - հուլիսի 4 – Ամիրի ճ-մ²⁸²⁹

Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), օգտվելով այն բանից, որ Համդանյանների Եմիրության հիմնական բանակը (մոտ 30.000) զբաղված է Բուլեհյանների Եմիրության դեմ դեպի Բաղդադ իրականացվող արշավանքով, աննկատ մոտեցան քաղաքի մոտ ճամբարած Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ – Հունիսի սկզբին կայսերական բանակը հանկարծակի գրոհով ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին և, ճամբարելով քաղաքի մոտակայքում, սկսեց վերջինիս պաշարումը:

II փուլ – Հուլիսի 4-ին Բաղդադի մոտակայքից ուժերը հետ քաշած ու դրանք կենտրոնացրած Աբու-Տադլիբի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության հիմնական բանակը (մոտ 20.000) քաղաքի ուղղությամբ անակնկալ առաջխաղացում իրականացրեց և մանր մարտերից հետո փախուստի մատնելով հակառակորդի բանակի հիմնական մասին, շրջապատեց կայսերական բանակի ավելի փոքր մասին:

III փուլ – Կայսերական բանակը փորձեց ճեղքել պաշարումը և հեռանալ, սակայն անհաջողության մատնվեց՝ արդյունքում մասնավորապես դիմացից փչող ուժեղ քամու ու ավազե փոթորիկի պատճառով մոլորվելով և քաղաքի մոտի մի կիրճում հայտնվելով վերջնական շրջապատման մեջ:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր, ընդ որում Մլեհ Փոքր Հայը և 40 ռազմիկներ գերվեցին, տեղափոխվեցին Բաղդադ և այնտեղ մահապատժի ենթարկվեցին³⁰:

2830. 974 ամառ – Այծյազ բերդի ճ-մ (Տարոն, Մուշից արևմուտք)²⁸³⁰

Հովհաննես I Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (200.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 60.000), արշավելով Ամիդ-Տղաբնակերտ-Հաշտենակ երթուղով ու քաղաքներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, մտան Տարոն և, նպատակ ունենալով ավելի խորանալ Անիի թագավորության տարածքում, ճամբարեցին բերդի մոտակայքում գտնվող Մշո դաշտում:

I փուլ – Մի քանի գիշեր շարունակ Տարոնի իշխանության բանակի հետևակ նետածիգները (մոտ 5.000) շրջապատեցին թշնամու բանակատեղին և իրականացրեցին անխնա նետահարում: Միաժամանակ Հայկական բանակի հարվածային խմբերը ներխուժեցին հակառակորդի ճամբար և, գիշերային խավարում կորուստներ պատճառելով հակառակորդի ռազմիկներին, հեռացան:

II փուլ – Ստեղծված անսպաստ պայմաններում, տեղեկանալով արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորած Անիի թագավորության բանակի (80.000) իր կողմը շարժվելու մասին, ինչպես նաև մահմեդականների դեմ նախատեսվող առաջիկա արշավանքում չցանկանալով ընդհարվել քրիստոնյաների հետ, Հովհաննես I Չմշիկը հաշտության բանակցություններ սկսեց և, ստանալով Անիի թագավորության բանակի օժանդակ մի գունդ (10.000, որից 8.000 հեծյալ³¹), կայսերական բանակով նահանջեց Տղաբնակերտ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր: Շարունակելով արշավանքը, Տղաբնակերտից շարժվելով Մծքիկ ուղղությամբ ու նպատակ ունենալով առաջխաղացում իրականացնել մինչև Համադան, Հովհաննես I Չմշիկն ջրի պակասի ու շոգի պատճառով այնուհանդերձ ի վերջո ստիպված եղավ դադարեցնել առաջխաղացումը և, խուսափելով ընդհարման մեջ մտնել Բուվեհյանների էմիրության հետ, ուժերը հետ քաշել Տղաբնակերտ-Ամիդ երթուղով:

2831. 975 ապրիլ – Անտիոքի ճ-մ: Հովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և դեպի հարավ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (200.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 60.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Բաջ Մարդպետունու ու Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (10.000) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 120.000), որից հետո, քաղաքներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, առաջացան Անտիոք-Այաամեա-Հենս երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:²⁸³¹

2832. 975 ապրիլի վերջ – Բաալբեկի ճ-մ: Հովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և դեպի հարավ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 187.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 58.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Բաջ Մարդպետունու ու Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 80.000), որից հետո առանց մարտերի մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:²⁸³²

2833. 975 ապրիլ - մայիս – Բաալբեկ-Դամասկոս-Երուսաղեմ-Կայսարիա երթուղով արշավեցին Հովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 180.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

³⁰ Ըստ մահմեդական աղբյուրների Մլեհը մահացել է հիվանդությունից, իսկ մահմեդական զորավարներն էլ բոլոր միջոցները ձեռնարկել են նրան բուժելու համար, այն դեպքում, երբ քրիստոնյա աղբյուրները խոսում են այս գերիների սպանության մասին: Կարելի է կարծել, որ վերջին տարբերակը շրջանառության մեջ էր դրվել Հովհաննես I Չմշիկի կրկնյան արշավանքի անմիջական նախորդին՝ հարվածի դաժանությունը մեղմելու մտայնությամբ:

³¹ Անիի թագավորության օժանդակ բանակի ընդհանուր թվի մասին, որպես «10.000», տեղեկացնում է Ստեփանոս Տարոնեցին, իսկ Սամվել Անեցին մանրամասնում է՝ հայտնելով, որ նրա կազմում կար 8.000 հեծյալ և. «...այլ բազում հետևակ»: Այս ամենը հիմք ընդունելով կարելի է ասել, որ օժանդակ զորաբանակի կազմում կար 8.000 հեծյալ և 2.000 հետևակային (10.000-8.000=2.000: Այս կապակցությամբ հետաքրքիր է Սմբատ Սպարապետի կարծիքը, ըստ որի օգնական այս զորաբանակում կար. «80.000 հեծյալ և 20.000 հետևակ»: Կարծում ենք, որ վերջին դեպքում պետք է առաջնորդվել արդեն իսկ բազմիցս քննարկված «մեկ գրո» պակասեցնելու մեթոդով, որից հետո վերջին հաղորդումը ևս իր տրամաբանական տեղն է գտնում այլ հաղորդումների շարքում:

55.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.500)՝ բաղաթնարում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության:²⁸³³

2834. 975 մայիս – **Բելոուրի ճ-մ**: Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 180.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 55.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.500) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 60.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, այդ թվում 1.000 գերի:²⁸³⁴
2835. 975 մայիս - հունիս – **Բելոուր-Սիդու** (Փյունիկիա, Միջերկրական ծովի ափին) երթուղով արշավեցին Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 165.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 52.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000)՝ բաղաթնարում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության:²⁸³⁵
2836. 975 հուլիս – **Քիլոս** Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և դեպի հյուսիս արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 165.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 52.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸³⁶
2837. 975 օգոստոս – **Քարտեռն լեռնանցքի ճ-մ** (Փյունիկիա, Միջերկրական ծովի ափին): Դեպի հյուսիս ասպատակելով արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակի հեծելազորը (մոտ 10.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության հեծելազորը (մոտ 6.000) հաղթեցին դարան մտած Ֆաթիմյանների խալիֆության հեծելազորին (2.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸³⁷
2838. 975 օգոստոս – **Տիպուսի ճ-մ**: Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 162.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 7.800) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁸³⁸
2839. 975 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր – **Բալանեա, Ջաբալա, Բորգա և Սիհուն ամրոցները** (Լիբանան, Միջերկրական ծովի ափին, Լաոդիկեայից հարավ) **Տիպուսի-Սիհուն-Աստիոն** երթուղով արշաված Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 158.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 48.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 7.500) գրավեցին՝ չհանդիպելով որևէ լուրջ դիմադրության:²⁸³⁹ Արդյունքում Կիլիկիա և Ծոփե նահանգները, Յայոց Միջագետքի արևմտյան և կենտրոնական մասը, Տուրուբերանի հիմնական մասը, Յիուսիս-Արևմտյան Ասորիքը, Կրետեն և Կիպրոսը անցան Բյուզանդական կայսրությանն, իսկ Յամանյանների էմիրությունն էլ վերջնականապես ընդունեց նրա գերիշխանությունը:
2840. 975 աշուն – **Արևելյան Վրաստան** վրաց իշխանների հրավերով մտավ Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 40.000)՝ դուրս մղելով այնտեղից Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթի բորեպիսկոպոսության բանակին (մոտ 15.000): Արդյունքում Արևելյան Վրաստանը ընկավ Արտանուշի թագավորության գերագահության տակ, իսկ նրա կառավարիչ դարձավ Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու որդեգիր, նրա պապի եղբոր թոռան որդի, և Աբխազական թագավորության անգամակ արքա Թեոդոսիոս II Կույրի բրոջ որդի Բագրատը:²⁸⁴⁰
2841. 976 հունվարի վերջ - փետրվար – **Տիպուսի շրջակայք** Աստիոնի դուրս Միթայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁸⁴¹

2842. 976 մարտ - **Տոխայուսի շոքակայքը** Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի և Գամրկելիի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁸⁴²
2843. 976 գարուն - **Թոնոք** մտավ Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը՝ (մոտ 40.000) ուժի ցուցադրումով սաստելով Բագրատին ու նրա ընտանիքին գերած Կախեթիի քորեպիսկոպոսության բանակին (մոտ 20.000): Արդյունքում Բագրատը ու նրա ընտանիքը առանց մարտերի ազատվեցին:²⁸⁴³
2844. 976 գարուն - **Սեռա ամրոցի ճ-մ** (Հարավ-արևմտյան Թրակիա, Թեսալոնիկեից մոտ 70 կմ հյուսիս-արևելք)²⁸⁴⁴

Բուլղարիայի կառավարիչ եղբայրներ Մովսեսի, Դավթի, Ահարոնի և Սամուիլի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) սկսեցին մոտենալ Լևոն Մլեհ Յայի գլխավորությամբ ակտիվ պաշտպանության անցած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 200, այդ թվում վալախներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20):

I փուլ - Կայսրության բանակի մի ջոկատ, կազմված հիմնականում վալախներից, անակնկալ հարձակվեց Դավթի գլխավորած հակառակորդի բանակի առաջապահի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս, ընդ որում Դավիթը զոհվեց:

II փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակի հիմնական ուժերը մոտեցան ամրոցին և անցան հարձակման, սակայն այն հետ մղվեց, իսկ Մովսեսն էլ պարսպի վրայից նետված քարից վերք ստացավ:

III փուլ - Կայսրության բանակը արտագրոհ իրականացրեց, որի ընթացքում Լևոն Մլեհը Յայը մարտադաշտում հանդիպեց Մովսեսին և, մենամարտում հասնելով առավելության, սպանեց վերջինիս, ինչի արդյունքում Բուլղարական թագավորության բանակը հետ քաշվեց:

Հարձակվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, զինվոր:

Սատրապական Հայաստանի XIV ապստամբություն (976-980)

«Առաջինը Սկլերոսին կայսր
հռչակեցին հայերը»

Հովհաննես Սկիլիցես

«Վարդը իրեն միացրեց Հունաց թագավորության մեջ
եղած Հայոց այրուծին ու մասնատեց Հունաց
թագավորությունը...»

Ստեփանոս Տարրնեցի

2845. 976 գարուն - **Տարրնի ճ-մ**: Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց ապստամբած, Տարրն ներխուժած և այն ասպատակող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը մոտ 3.000, դաշնակիցը մոտ 20.000 զինվոր:²⁸⁴⁵
2846. 976 գարուն - **Մելիտեն և Խաթրեթոք** Վարդ Սկլերոսի, Գրիգոր ու Բագրատ Բագրատունիների, Չափրանիկ Մոկացու, Սահակ Վարաժնունու և Չորտվանել Բագրատունու գլխավորած ապստամբների բանակը (10.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 3, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 10 զինվոր:²⁸⁴⁶
2847. 976 գարուն - **Խյաթը և Արճեշը** Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 17.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:²⁸⁴⁷
2848. 976 գարուն - **Տիգրանակերտը և Ամիրը** Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում

գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁴⁸

2849. 976 հունիսի սկիզբ - **Կոկիսունի ճ-մ**: Տարսնի կառավարիչ Եվստաթիոս Սլեի Հայի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 2.000) և նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հետ մղեցին Անթես Ալիաթեսի գլխավորած ապստամբների բանակի առաջապահին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ մարտաշարքից առաջ անցած Անթեսը զոհվեց պատահական հարվածից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²⁸⁴⁹

2850. 976 հունիսի 14 - **Ղուպնիցայի ճ-մ** (Արևմտյան Բուլղարիա): Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին Սամուիլի եղբայր, համիշխան իշխող Ահարոն Կոմսաձագի բանակին (մոտ 700) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 70): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր: Ահարոնը գերվեց և սպանվեց, իսկ Սամուիլը սկսեց կառավարել միանձնյա:²⁸⁵⁰

2851. 976 հուլիս - **Լապարա դաշտի ճ-մ** (Անդրեփրատյան Ծոփք, Ջեյհուն գավառ)²⁸⁵¹

Վարդ Սկլերոսի և Սահակ Վարաժնունու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում 300 արաբ և քուրդ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) մոտեցան Արևելքի ստրատոպեդարքոս Պետրոս Հայի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսը):

I փուլ - Կողմերն անցան հանդիպակաց հարձակման, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին ապստամբների բանակը թևանցեց կառավարական բանակին և արդեն երեկոյան անակնկալ թիկունքային հարձակումով պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ - Ապստամբների բանակը որոշ ժամանակ հետապնդեց կառավարական փախչող բանակին՝ այդ ընթացքում առան մարտի մոտելով **Ճամդայ ամրոց**:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր: Կիբիրետների ծովային բանակաթեմը բանակաթեմի նոր հրամանատար Միքայել-Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ միացավ Վարդ Սկլերոսին, որի կողմն անցավ նաև Միքայել Բուրցեսը:

2852. 976 հուլիս - **Մանագլետոր** Սրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁵²

2853. 976 հուլիս - օգոստոս - **Սուշո Տարոն** ասպատակած Սրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Տարոնի իշխանության կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸⁵³

2854. 977 սեպտեմբեր - **Օքսիդիոն ամրոցի ճ-մ** (Հյուսիսային Ասորիք): Ռոմանոս Բագրատունու և Միքայել Բուրցեսի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հարձակվեցին Համդանյանների Էմիրությունից հավաքված հարկերը Բյուզանդիա տանող քարավանի վրա, սակայն շրջակայքում գործող կառավարական բանակի (մոտ 10.000) դեմ մարտում պարտվեցին ու գրեթե ողջ կազմով գերվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Գերի ընկած հայերը սպանվեցին:²⁸⁵⁴

Վարդ Սկլերոսի և Նրա եղբայր Կոնստանդինի, Կոնստանդին Գավրասի, եղբայրներ Գրիգոր ու Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում արաբներ և քրդեր) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) շարժվեցին Արևելքի ստրատոպեդարքոս Պետրոս Հայի գլխավորած կառավարական համալրված բանակի (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 1.000) դեմ: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Ապստամբների բանակի կենտրոնը գլխավորում էր Վարդը, աջ թևը՝ Կոնստանդինը, իսկ լիովին հայ ռազմիկներից կազմված ձախ թևը՝ Կոնստանդին Գավրասը:

I փուլ – Ապստամբների բանակի թևերը անցան հարձակման և ջախջախեցին ու փախուստի մատնեցին կառավարական բանակի թևերին:

II փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ ապստամբների բանակը փախուստի մատնեց կառավարական բանակի կենտրոնը:

III փուլ – Ապստամբների բանակը սկսեցին հետապնդել ու կոտորել կառավարական բանակի փախչող մնացորդներին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, որոնց թվում զոհվեց նաև Պետրոսը, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000 զինվոր:

2856. 977 նոյեմբեր – Փոկեայի ծովամարտ: Կառավարական Նավատորմը (մոտ 100) հաղթեց Կիբիրեոտների ծովային բանակաթեմի զորավար Միքայել-Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորած ապստամբների Նավատորմին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր 2 նավ, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 5 նավ:²⁸⁵⁶

2857. 977 դեկտեմբերի սկիզբ - 978 մարտի վերջ – Նիկիան Վարդ Սկլերոսի, Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների ու Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ի վերջո սովի միջոցով գրավեցին Մանուիլ Կոմնենոսի³² գլխավորած կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:²⁸⁵⁷

2858. 978 հունվար – Անտիոքի ճ-մ²⁸⁵⁸

Մինչ այդ ապստամբների կողմում գտնվող Անտիոքի ավագանին ապստամբեց և անցավ կառավարական բանակի կողմը: Ի պատասխան դրա՝ Սահակ Վարաժնունու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շարժվեցին քաղաքի ուղղությամբ և օղակեցին այն կառավարական բանակից (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Ապստամբների բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը:

II փուլ – Ապստամբների բանակը անցավ գրոհի, սակայն այն հետ մղվեց, ընդ որում չօգնեց նույնիսկ Սամվել Հայի գլխավորած քաղաքի Հայ աշխարհագորի ապստամբությունը, որին քաղաքի կայազորը պարտության մատնեց և ցրեց:

³² Գրականության մեջ կա կարծիք, որ Կոմնենոսները հայկական ծագում ունեն, սակայն որևէ ուղղակի վկայություն առ այդ ինձ առայժմ չի հանդիպել և այս առումով հավանական է համարել, որ այս տոհմը սերում էր փոքրասիական հույներից: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ իր ժամանակի փոքրասիական հունական ռազմաֆեոդալական ավագանու ներկայացուցիչները տարբեր ժամանակներում մեծ հավանականությամբ առնվազն զոնե խնամիական կապեր պետք է, որ ունենային հայկական ռազմաֆեոդալական ավագանին ներկայացնող տոհմերի հետ: Կոնկրետ Կոմնենոսների պարագայում հայտնի է, որ Նրանք խնամիական կապեր ունեին Դալաշների հետ, ընդ որում վերջիններիս հայկականությունը ես համարում եմ հաստատված: Այս կապակցությամբ հարկ է ավելացնել, որ ոչ պակաս կարևոր էր նաև այն հանգամանքը, որ փոքրասիական հունական ռազմաֆեոդալական ավագանու ներկայացուցիչներն իրենք զուտ սոցիալական մակարդակում գործում էին հայերին բնորոշ սոցիալական վարքագծի շրջանակներում:

Պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:

2859. 978 փետրվար - Արտաք ամրոցը (Հալեպից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք) Վարդ Սկլերոսի կողմում հանդես եկող Համդանյանների էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸⁵⁹
2860. 978 փետրվար - Անտիոքի ճ-վ: Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Վարդ Սկլերոսի կողմում հանդես եկող Համդանյանների էմիրության բանակի մի մասին (մոտ 9.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁸⁶⁰
2861. 978 մարտ - Շատիկ բերդը Ոստանիկ բանակը (մոտ 2.000) գրավեց Կարսի թագավորության բանակից (մոտ 200): Հարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր: Շուտով Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն:²⁸⁶¹
2862. 978 մարտի 24 - Պանկալիայի ճ-վ (Կապադովկիա, Հալիս գետից դեպի Ամորիոն տարածվող հարթավայրում): Վարդ Սկլերոսի, Կոնստանդին Գավրասի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսը և Տարսոնի կառավարիչ Եվստաթիոս Մլեհ Հայը), ընդ որում Վարդ Փոկասը մարտադաշտում հեծյալ մենամարտ ունեցավ Կոնստանդին Գավրասի հետ ու զուրգի հզոր հարվածով տապալեց նրան ձիուց, սակայն հաջորդ իսկ ընդհարումում նիզակի կոթով հուժկու հարված ստացավ, տապալվեց ձիուց և հետագայում մեծ դժվարությամբ հազիվ փրկվեց: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁸⁶²
2863. 978 մարտի վերջ - Աթալիան Վարդ Սկլերոսի, Կոնստանդին Գավրասի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) մանր մարտերից հետո գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 30, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:²⁸⁶³
2864. 978 մայիս - Աբիդոսի ծովազամաքամարտ: Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) չկարողացան ռազմական ուղղակի հարվածով գրավել քաղաքը մինչ այդ Վարդ Սկլերոսի որդի Ռոմանոսի գլխավորությամբ քաղաք մտած ապստամբների բանակից (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10.000), որոնք, սակայն, ի վերջո կորուստներ կրելով «Հունական կրակ» օգտագործող հակառակորդի նավատորմից, նահանջեցին: Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, հակառակորդի ուժերից հայերը՝ մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:²⁸⁶⁴
2865. 978 հունիս - Գյոնեի ճ-վ (Խարսիանոնի մոտ): Վարդ Սկլերոսի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների ու Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսը և Տարսոնի կառավարիչ Եվստաթիոս Մլեհ Հայը), որին, սակայն, հաջողվեց կազմակերպված նահանջել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁸⁶⁵
2866. 978 հուլիս - սեպտեմբեր - Տիգրանակերտը Բուլեհյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) 3 ամիս պաշարեց Համդանյանների և Մրվանյանների էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), ստիպեց հանձնվել, որից

հետո առանց մարտերի մտավ Ամիր: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁸⁶⁶

2867. 978 օգոստոս - Քաղեշի ճ-մ: Քաղաքից Նահանջող Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000), օգտվելով նրանից, որ թշնամու բանակի հրամանատարությունը հրաժարվել է ձեռք բերվելիք ավարը հանձնել սեփական ռազմիկներին, անակնկալ հարձակվեց Բուվեհյանների էմիրության հետապնդող բանակի (մոտ 9.000) վրա և պարտության մատնեց վերջինիս: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Մոսուլի Համդանյանների էմիրությունը կործանվեց, իսկ նրա տարածքի հիմնական մասն անցավ Բուվեհյանների էմիրությանը, իսկ փոքր մասը՝ Բուվեհյանների էմիրության գերիշխանությունն ընդունած Մրվանյանների էմիրությանը:²⁸⁶⁷

2868. 979 հունիսի 19 - Պանկալիայի ճ-մ²⁸⁶⁸

Վարդ Սկլերոսի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 47.000, այդ թվում արաբներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) մոտեցան Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000):

I փուլ - Ապստամբների բանակը անցավ հարձակման և ստիպեց կառավարական բանակին Նահանջել: Այս ընթացքում Վարդ Փոկասը մարտադաշտում հանդիպեց և հեծյալ մենամարտ ունեցավ Վարդ Սկլերոսի հետ: Վերջինս թրի հարվածով վիրավորեց իր հակառակորդին, սակայն դրա փոխարեն Վարդ Փոկասը գուրգի հզոր հարված հասցրեց Սկլերոսին ու, թեև չխոցեց հակառակորդի պաշտպանական հանդերձավորումը, սակայն շշմեցրեց վերջինիս, ինչից հետո կողմերը հեռացան միմյանցից: Չնայած այս ամենին, սակայն, կառավարական բանակի վիճակը շարունակեց աստիճանաբար ծանրանալ:

II փուլ - Մարտադաշտ հասավ Հովհան-Թոռնիկ Մամիկոնյանի ու իշխանաց-իշխան Ջոջիկի գլխավորած Արտանուշի թագավորության հեծյալ զուևողը (12.000) և, թիկունքից հարվածելով ապստամբների բանակին, խուճապի մատնեց վերջինիս ու հարկադրեց փախուստի:

III փուլ - Ուժերը վերադասավորած կառավարական բանակը անցավ հակահարձակման և, Արտանուշի թագավորության հեծյալ զևողի օգնությամբ ճակատային ու թիկունքային համակցված հարվածներ հասցնելով, ծանր պարտության մատնեց ապստամբների բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 13.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 13.000, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000 զինվոր: Վարդ Սկլերոսը, Կոնստանդինը և Ռոմանոսը հեռացան Արաբական խալիֆություն, որտեղ բանտարկվեցին:

2869. 979 ամառ - 980 գարուն - Կապադոկիայի արևելքը, Փոքր Հայքը և Անդրեփրատյան ճոխքը Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին՝ ի վերջո դիմադրությունը դադարեցնողներին ներում խոստանալու միջոցով վերջնականապես ճնշելով Վարդ Սկլերոսի կողմնակիցների դիմադրությունը: Սատրապական Հայաստանի XIV ապստամբությունը ճնշվեց:²⁸⁶⁹

2870. 980 գարուն - Թիդուայի ճ-մ (Կենտրոնական Վրաստան): Բագրատ II-ի գլխավորած Աբխազական (մոտ 10.000) և Արտանուշի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը հաղթեց ապստամբած վրաց իշխանների բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁸⁷⁰ Արդյունքում Բագրատ I Մեծը դարձավ նաև Նոր հռչակված Քարթլիի արքա՝ մեկ թագավորության մեջ միավորելով Վրաստանը և Աբխազական թագավորության տարածքը: Բագրատ I Մեծի

2871. 981 մարտ - Ռաբան ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակի կազմում գործող Հայ հետևակայինները (մոտ 300), գիշերը աստիճաններով ներխուժելով ամրոց, անակնկալ հարձակումով գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 700) այն բանից հետո, երբ մի հայ կնոջից տեղեկացան ամրոցի կայագործի վիճակի ու պարիսպների բարձրության մասին: Հայերը կորցրին մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁸⁷¹

2872. 981 ամառ – Աստիոնի ճ-մ: Գամրեկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.500) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ճամբարած բանակին (մոտ 15.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁸⁷²
2873. 981 ամառ – Լառիկեայի ճ-մ: Գամրեկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.500) փորձեցին անակնկալ հարձակվել քաղաքը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (մոտ 20.000) վրա, սակայն հակառակորդի բանակն անցավ հակահարձակման և նրանց պարտության մատնեց: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Գամրեկին գերվեց և հետագայում մահապատժի ենթարկվեց:²⁸⁷³
2874. 981 նոյեմբեր – Բաթ ալ-Յահուլի ճ-մ (Յալեայի հյուսիսային դարպասների դիմաց): Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սաադ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Յամդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁸⁷⁴
2875. 981 աշուն - 984 աշուն – Լարիսսան (Յունաստան, Աթենքից մոտ 200 կմ հյուսիս-արևմուտք) Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորությամբ քաղաքը շրջափակած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Յունաստանի դուքս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) ու հեռացավ միայն այն բանից հետո, երբ քաղաքի ղեկավարը կեղծ հնազանդություն հայտնեց Սամուիլին, ընդ որում դրանից հետո քաղաքն ապահովեց պարենամթերքով: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸⁷⁵
2876. 982 գարուն – Շալշեթի ճ-մ: Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Գուրգեն Բագրատունու գլխավորությամբ առաջխաղացած Զարթի թագավորության բանակի մի մասին (մոտ 5.000), որից հետո Զարթի թագավորության բանակի մյուս մասի (մոտ 10.000) գլուխն անցած մարտադաշտին մոտեցող Բագրատ I Մեծի հետ հաշտություն կնքվեց: Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁷⁶
2877. 982 գարուն – Ալաշկերտի ճ-մ: Անիի թագավորության (մոտ 50.000) և Գողթնի Էմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ջախջախեց Աբուլ-Յաջ Սալարի գլխավորությամբ Ղվինդ առաջխաղացած Սալարյանների, Յերի և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 70.000): Յայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:²⁸⁷⁷
2878. 982 գարուն – Ղվինդ Գողթնի Էմիրության (մոտ 8.000) և Անիի թագավորության (մոտ 40.000) միացյալ բանակը Սալարյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Աբուլ-Յաջ Սալարը գերվեց, քաղաքն անցավ Գողթնի Էմիրությանը, իսկ կտրուկ թուլացած Սալարյանների Էմիրության հիմնական տիրույթներն էլ Ատրպատականում անցան Ռավվադյանների Էմիրությանը:²⁸⁷⁸
2879. 982 ամառ – Պարտավր, Շամբորր և Բայրականը Շիրվանշահերի Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սալարյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁸⁷⁹
2880. 982 աշուն – Պարտավր, Շամբորր և Բայրականը Փառլունի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Շիրվանշահերի Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁸⁸⁰
2881. 983 մայիս – Բակեար ամրոցի ճ-մ (Վասպուրական, Ճվաշ գավառ)²⁸⁸¹

Աբու-Դուլուֆի գլխավորած Գողթնի Էմիրության բանակը (907 հեծյալ) ներխուժեց Վասպուրական և սկսեց մոտենալ ամրոցի շրջակայքում հանգստացող Անձևացիքի իշխան ու Վասպուրականի իշխանաց-իշխան Աբլղարիք Յավնունու, Վասպուրականի մարզպան Տիգրանի և Գրիգոր իշխանի շքախմբին (մոտ 30):

I փուլ - Թշնամին անակնկալ հարձակվեց և փախցրեց հայերի ձիերը: Հայերը ապաստանեցին ամրոցում, որը շուտով պաշարվեց թշնամու կողմից:

II փուլ - Չունենալով պաշտպանվելու հնարավորություն՝ հայերը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեցին, սակայն գերված հայերը սպանվեցին և միայն Աբլղարիբը, Տիգրանը ու Գրիգորը մեծ փրկագնի դիմաց ազատ արձակվեցին:

Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր:

2882. 983 սեպտեմբերի 25 - Հայեպի ճ-մ: Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000³³) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Չորտվանելը) հաղթեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 3.000) Հեմսի կառավարիչ Բակշուրի գլխավորությամբ բաղաբը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Չորտվանելը, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁸⁸²
2883. 983 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբեր - Կենտրոնական Ասորիքը, Հեմսը և ու նրա շրջակայքը Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին²⁸⁸³, ինչի արդյունքում Հեմսը և Կենտրոնական Ասորիքը հանձնվեցին Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունն ընդունած Համդանյանների Էմիրությանը:
2884. 984 գարուն - Տիգրանակերտը և Մծբինը Բադ իբն Դոստուկի գլխավորած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բուվեհյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու բաղաբների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁸⁴
2885. 984 աշուն - Բաջայի ճ-մ (Խաբուր գետի վերին հովտում): Բադ իբն Դոստուկի գլխավորած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեց Բուվեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 11.000), որից հետո առանց մարտերի մտավ Մոսուլ: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁸⁸⁵
2886. 985 հունիս - Կիլիզան (Ասորիք, Հալեպից մոտ 70 կմ հյուսիս) Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁸⁸⁶
2887. 985 հուլիս - Կիլիզայի ճ-մ: Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին իրենց ճամբարի վրա անակնկալ հարձակված Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁸⁸⁷
2888. 985 օգոստոս - սեպտեմբեր - Պիրը Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) պաշարեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով, որ հակառակորդի հիմնական բանակը (մոտ 10.000) ասպատակում է Անտիոքի շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸⁸⁸
2889. 985 սեպտեմբեր - Քաֆար-Տաբ ամրոցի ճ-մ: Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁸⁸⁹
2890. 985 սեպտեմբեր - Բայանեա ամրոցը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸⁹⁰
2891. 985 հոկտեմբեր - Բայանեա ամրոցը Լևոն Մլեհ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000)

³³ Թեմալ-Էդ-Դինը հայտնում է, որ Վարդ Փոկասի բանակը կազմել է 500.000 ռազմիկ, որը ակնհայտ չափազանցություն է, բանի որ ողջ կայսրության բանակը բնակավոր ժամանակաշրջանում կազմում էր 200.000 ռազմիկ:

պաշարեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 500), որը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁸⁹¹

2892. 985 աշուն - 988 աշուն - Լարիսսան Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորությամբ քաղաքը շրջափակած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) սովի շնորհիվ գրավեց Հունաստանի դուքս Նիկոլիցա Տլփինաս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸⁹²

2893. 986 մայիս - Քաղղաղի ճ-մ: Վարդ Սկլերոսի, նրա եղբայր Կոնստանդինի և որդի Ռոմանոսի գլխավորությամբ գործող գերված քրիստոնյա ռազմիկներից կազմված հեծելազունը (3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ընդառաջ գնալով Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների Էմիրության Էմիր Սամսամ-Էդ-Դուլայի խնդրանքին, գլխովին ջախջախեցին գահակալական պայքար սկսած Շարաֆ-Էդ-Դուլայի՝ արևելքից առաջխաղացած բանակին (մոտ 25.000, այդ թվում 20.000 թյուրքեր): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Որպես պարգև այս հաղթանակի՝ Վարդ Սկլերոսի հեծելազունը իրավունք ստացավ վերադառնալ Սատրապական Հայաստան և անմիջապես Էլ ճանապարհ ընկավ:²⁸⁹³

2894. 986 դեկտեմբեր - Քաղղաղի ճ-մ: Վարդ Սկլերոսի, նրա եղբայր Կոնստանդինի և որդի Ռոմանոսի գլխավորությամբ գործող գերված քրիստոնյա ռազմիկներից կազմված ու դեպի հյուսիս-արևմուտք շարժվող հեծելազունը (մոտ 2.700) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.800) հաղթեցին թիկունքից անակնկալ հարձակվել փորձած Բուվեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000), որից հետո ապաստանեցին Սատրապական Հայաստանում: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁹⁴

2895. 986 հուլիսի 25 - օգոստոսի 17 - Սոֆիայի ճ-մ (= Տրայանոսի դարպասների ճ-մ) (= Սարդիկայի ճ-մ)²⁸⁹⁵

Վասիլ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Հունաստանի ստրատեգ, պատրիկ Գրիգոր Վիկացին, ինչպես նաև Լևոն Մլեհ Հայը) պաշարեցին քաղաքը Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Հուլիսի 25-ից սկսած կայսերական բանակը 20 օր շրջափակեց քաղաքը, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Հաջողություն չբերեց նաև պաշարողական տեխնիկայի կիրառումը, որը ոչնչացվեց թշնամու կողմից, իսկ պարենամթերքի համար հիմնական ճամբարից հեռացած մի ջոկատ Էլ ընկավ Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցող Բուլղարական թագավորության բանակի (մոտ 30.000) դարանը և գլխովին ոչնչացավ: Արդյունքում կայսրության բանակը շուտով սկսեց նաև պարենամթերքի խիստ պակաս զգալ:

II փուլ - Օգոստոսի 15-ին կայսերական բանակը թողեց պաշարումը և սկսեց նահանջել, իսկ արդեն օգոստոսի 17-ին այն հասավ Տրայանոսի դարպասներ կիրճին: Միաժամանակ այս ընթացքում լուրեր տարածվեցին, թե իբր վերջապահի դեկավար Լևոն Մլեհ Հայը, որը մինչ հիմնական բանակի տեղ հասնելը հետ էր քաշել ուժերը, նպատակ ունի ռազմական հեղաշրջում իրականացնել, ինչը մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց առանց այդ Էլ մեծապես շփոթված վիճակում նահանջող կայսերական բանակում:

III փուլ - Օգոստոսի 17-ի օրվա երկրորդ կեսում Բուլղարական թագավորության բանակը Տրայանոսի դարպասներ կիրճում դարանը զցեց և գլխովին ջախջախեց կայսերական բանակին:

IV փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը հետապնդեց և ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդի բանակին, ընդ որում Վասիլ II-ը մեծ դժվարությամբ փրկվեց միայն այն բանի շնորհիվ, որ հիմնականում Հայ ռազմիկներից կազմված կայսերական թիկնազորը շրջապատեց նրան ու հանեց մարտադաշտից:

Հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

Սատրապական Հայաստանի XV ապստամբություն (987-991)

«Բյուզանդիայում հայ ազնվականների սոցիալական դիմադրի հակասական-դուալիստական ելքունը հստակորեն երևում է այն բանից, որ X-XII դարերում նրանք ոչ միայն տվեցին եռանդուն զորավարների մի փայլուն համաստեղություն, այլև ներկայացրեցին անհանգիստ ապստամբների ու խռովարարների մի երկար շղթա, ապստամբներ և խռովարարներ, որոնք անընդհատ ստիպում էին կայսրությանը ցնցվել»

Ա. Կաժդան

2896. 987 փետրվար – Մելիտեն Վարդ Սկլերոսի համալրված հեծելազունորդ (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), Մրվանյանների էմիրության բանակը (մոտ 3.000), ինչպես նաև քոչվոր Նոմայրյան ու Ուկայյան ցեղերի գլխավորած արաբները (մոտ 4.000) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 250): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 50 զինվոր: Վարդ Սկլերոսը սկսեց արագորեն մեծացնել իր բանակը և միաժամանակ բանակցել Վարդ Փոկասի հետ: Վերջինս, սակայն, գերեց Սկլերոսին և 987 թ-ի սեպտեմբերի 14-ին ինքը հռչակվեց կայսր:²⁸⁹⁶
2897. 987 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբեր – Ապահուհեր Մելիտենից հեռացած Մրվանյանների ու Համդանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁸⁹⁷

Ռավվադյան պատերազմ (987-998)

2898. 987 աշուն – Նախիջևանը Արտավանյան-Գողթն երթուղով Աբուլ-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Ռավվադյանների, Հերի և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (100.000) գրավեց Գողթնի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁹⁸
2899. 987 աշուն – Դվինը Նախիջևանից Աբուլ-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Ռավվադյանների, Հերի և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 98.000) գրավեց Գողթնի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁹⁹ Արքայից-արքա Սմբատ II Տիգրանակալը, հաշվի առնելով այն, որ Աբխազիայում Բագրատ I Մեծի գաղտնի աջակցությամբ իրեն արքա հռչակած ու իշխանությանը վերատիրած Թեոդոսիոս II Կույրը խիստ սպառնալից դիրք է գրավել Անիի թագավորության նկատմամբ և նպատակահարմար չգտնելով միանգամից պատերազմել երկու ճակատով, խոշոր գումար վճարեց Աբուլ-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնին, որը, ստանալով այն ու կայազորներ թողնելով գրաված քաղաքներում, իր հիմնական բանակային ուժերով նահանջեց:
2900. 987 աշուն – Դիվեկի ճ-մ (Գուգարք, Ջավախք գավառ): Բագրատ Բարեհոգի արքայի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Սատրապական Հայաստանի XV ապստամբությանը օժանդակող Արտանուշի թագավորությունը թուլացնելու նպատակ հետապնդող իր որդու՝ Գուրգեն Բագրատունու, գլխավորությամբ Զարադուռի իշխանության դեմ արշաված Զարթիի թագավորության բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁰⁰ Շուտով մոտեցան Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթիի և Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորությունների հիմնական ուժերը, որի արդյունքում կնքվեց հաշտություն:

2901. 987 դեկտեմբեր – Քարադուռի իշխանության տարածքը Թեոդոսիոս II Կույրի գլխավորած Աբխազական (մոտ 30.000) և Քարթլիի (մոտ 30.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց:²⁹⁰¹

2902. 988 հունվար – Գորիի ճ-մ (Վրաստան, Տփղիսից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք)²⁹⁰²

Արքայից-արքա Սմբատ II Տիեզերակալը Թեոդոսիոս II Կույրից պահանջեց դադարեցնել թշնամական գործողությունները և հեռանալ Անիի թագավորության գերագահության տակ գտնվող տարածքներից: Միաժամանակ Հայոց արքան կենտրոնացրեց Անիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում Ոստանիկ, ինչպես նաև Մարզպանական բանակը, որի կազմում էին, մասնավորապես, Գոռամ իշխանի գլխավորած Արտանուշի թագավորության հեծելազորը, Գուրգեն արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (վերջինս իր կազմում ընդգրկում էր նաև Համակար Արծրունու գլխավորած Անձևյաց իշխանության բանակը և Աշոտ Մոկացու գլխավորած Մոկաց իշխանության հեծելազորը, ինչպես նաև Գևուրյաց, Քաջբերունյաց, Գաբեղյանց, Գազրիկյանց, Գևուրյանց և Ջյունականյանց զևոները), Կարսի թագավորության բանակը, Լոռու թագավորության բանակը, Աբուսամբ Սյունու գլխավորած Սյունյաց թագավորության բանակը, Հմայակ Սևորդու, Սմբատ ու Վասակ Առանշահիկների գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակը, Գագիկ Բագրատունու գլխավորած Տարոնի իշխանության հեծելազորը, Գրիգորի գլխավորած Սասունի իշխանության բանակը, Կորճայքի հեծելազորը և Ճողքի իշխանության բանակը):

Տեղեկանալով իր դեմ արշավել պատրաստվող Անիի թագավորության բանակի կենտրոնանալու մասին՝ Թեոդոսիոս II Կույրը իր բանակով նահանջեց դեպի հյուսիս և ճամբարեց Գորիի շրջակայքում: Դրանից հետո արքայորդի Մուշեղը, ամուսնացած լինելով Թեոդոսիոս II Կույրի դստեր հետ և զգալով իրեն համեմատաբար ապահով, բանակցությունների նպատակով ժամանեց հակառակորդի ճամբար, սակայն գերվեց: Ի պատասխան դրա՝ Անիի թագավորության բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի Գորի: Հակառակորդի բանակը, սակայն, ամուր դիրքեր զբաղեցնելով քաղաքի շրջակայքում, միաժամանակ բաց թողեց նաև Կուր գետի ջրերը, ինչի արդյունքում, առաջացնելով արհեստական ջրհեղեղ, սեփական դիրքերի դիմաց ստեղծեց համատարած լերկասառույց: Ստեղծված բարդ իրավիճակից ելք առաջարկեց Վասպուրականի Գուրգեն արքան, որը նաև հանձն առավ գերությունից ազատել իր քեռորդի Մուշեղին: Հրամայելով սեփական հեծելազորի ձիերը պայտել հաստ ու ցցային ելուստներ ունեցող պայտերով՝ Գուրգենը վերջինիս ուղեկցությամբ լերկասառույցի վրայով առերևույթ խաղաղ երթով շարժվեց թշնամու ուղղությամբ: Թեոդոսիոս II Կույրը, կարծելով, թե հայերը գալիս են բանակցելու, իր թիկնապահ զևոյով Մուշեղի ուղեկցությամբ մոտեցավ լերկասառույցի վերջին:

Ի փուլ – Լիակատար լուծություն պահպանող Գուրգենի հեծյալները ընդհուպ մոտեցան թշնամուն և, միանգամից հզոր աղաղակ բարձրացնելով, անակնկալ հարձակվեցին Թեոդոսիոս II Կույրի թիկնապահ զևոյի վրա: Վերջինս, պատրաստ չլինելով ընդհարմանը, խուճապի մատնվեց ու դիմեց փախուստի:

II փուլ – Հայկական բանակը կարճ տարածություն հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին, սակայն շուտով դադարեցրեց այդ: Մուշեղը ազատվեց, իսկ յուրայինների կողմից լքված Թեոդոսիոս II Կույրը գերվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Հայոց արքան, սակայն, մեծահոգի գտնվեց, խստորեն չպատժեց իր ձեռքում հայտնված կույր ծերունուն և Թեոդոսիոս II Կույրն ուղղակի զրկվեց ամեն մի հեռանկարից: Միաժամանակ Քարադուռի իշխանությունը ընկավ Անիի թագավորության ուղղակի տիրապետության տակ, բայց 989 թ-ից նորից անցավ Արտանուշի թագավորությանը³⁴:

³⁴ Այս ճակատամարտը, որի մասին հայտնում է Շապուհ Բագրատունին, գրեթե ոչ մի ուշադրության չի արժանացել, քանի որ նրա նկատմամբ ի սկզբանե որդեգրվել է թերահավատ և ժխտողական մոտեցում, ինչը հիմնավորվում է նրանով, որ Շապուհ Բագրատունին որևէ կոնկրետ թվական չի նշում: Ընդ որում IX դարի վերջին և X դարի վերջին ապրած հայերի մոտ շատ տարածված անուններ կրող ու այս իրադարձությունների կապակցությամբ հիշատակվող անձանց անունների զարմանալի, թեև լիովին բացատրելի համընկնումը (հիշատակվող Սմբատ արքան կարող է նույնացվել կամ Սմբատ I-ի (890-913), կամ Սմբատ II Տիեզերակալի (977-989) հետ, Վասպուրականի բանակի հրամանատար Գուրգենը՝ Գուրգեն Ապուլպեղճ Արծրունու (859-896) կամ Վասպուրականի Գուրգեն արքայի (982-1003) հետ և այլն) մասնագետների մեծամասնությանը քերել է այն համոզման, որ այս իրադարձությունները պետք է տեղադրել IX դարի վերջին և, որ նրանցում արտացոլված են Սմբատ I-ի 893 թ-ի մեծ արշավանքի արձագանքները: Իր հերթին, քանի որ հիշատակված իրադարձությունների արժանահավատ աղբյուր հանդիսացող Հովհաննես Դրասխանակերտցին այս ճակատամարտը չի հիշատակում, ապա «Ժողովուրդների բարեկամության» գաղափարը դավանող խորհրդահայ

Ապահովիչից Յեր ուղևորվող Յերի Եմիրի որդի Աբուլ-Յաջ Մուսկի շքախումբը (մոտ 100) մտավ Վասպուրական: Այստեղ, գյուղերից մեկի մոտ նկատելով վազվզող հայ երեխաներին, Եմիրի որդու շքախումբը վերջինիս հրամանով առևանգեց նրանց և շարունակեց իր ուղին դեպի Յեր:

Տեղեկանալով այդ մասին՝ Սարգիս իշխանի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության սահմանապահ ջոկատներից մեկը (մոտ 50) հասավ թշնամուն և գլխովին ոչնչացրեց վերջինիս, իսկ Սարգիսը հեծյալ թրամարտում հաղթեց ու սպանեց Եմիրի որդուն:

Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 45 զինվոր: Գերված երեխաները ազատվեցին:

Տեղեկանալով որդու զոհվելու մասին՝ Յերի Եմիրը համոզեց Ռավվադյանների Եմիր Աբուլ-Յաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնին միացյալ ուժերով ներխուժել Վասպուրական: Այդ նպատակով Յերի մոտ կենտրոնացած Ռավվադյանների, Շադդադյանների ու Յերի Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) բաժանվեց երեք մասի և Եմիր Աբուլ-Յաջ Մուհամմեդի գլխավորությամբ պատրաստվեց երեք շարասյուններով ներխուժել Վասպուրականի թագավորության տարածք: Վիճակը բարդանում էր նրանով, որ Վասպուրականի թագավորության հիմնական բանակային ուժերը դեռևս գտնվում էին Անիի թագավորության հյուսիսում և անմիջականորեն թշնամուն դիմադրելու համար առկա էին սակավաթիվ ուժեր:

I փուլ – Հայկական մի ջոկատ (մոտ 100) գիշերը աննկատ թափանցեց հակառակորդի ճամբար և սպանեց Եմիր Աբուլ-Յաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնին ու նրա օգնականներին:

II փուլ – Ստեղծված խառնաշփոթ իրավիճակում հակառակորդի բանակն այլևս չիրականացրեց նախատեսված ներխուժում դեպի Վասպուրական և սկսեց հետ քաշվել: Հայկական բանակը կարճ տարածություն հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին, սակայն շուտով դադարեցրեց այդ:

Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր: Գերված երեխաները ազատվեցին: Արդյունքում, սակայն, Ռավվադյանների Եմիրությունը սկսեց տենդագին պատրաստվել քիչ անց ձեռնարկվելիք ավելի խոշոր գործողությունների:

պատմաբանները, որոնք առանց այդ էլ չէին ցանկանում խոսել «կովկասյան եղբայրական ժողովուրդներ»-ի միջև տեղի ունեցած որևէ մի առճակատման մասին, միանշանակորեն այս ճակատամարտը հռչակել են «վիպական կամ հնարովի»: Ըստ իս, սակայն, այս ճակատամարտը անիրական համարելու ոչ մի իրական հիմք չկա, բացառությամբ թերևս վերջինիս չկոնկրետացվող թվականի՝ մի թերություն, որը չափազանց տարածված է ոչ միայն հայկական, այլև օտարագծի աղբյուրներում: Միաժամանակ ես կարծում եմ, որ այս ճակատամարտը պետք է տեղադրել ոչ թե 893, այլ 988 թ-ին: Իրոք, քննարկվող իրադարձություններում որպես արխագների արքա հիշատակվում է ոմն Թաթոս, որը իրականում ոչ այլ ոք է, քան Աբխազական թագավորության վերջին արքա Թեոդոսիոս II Կույրը (975-978, 987-988): Սրան հակառակ, IX դարի վերջում Աբխազական թագավորության Թաթոս կամ Թեոդոսիոս անուններով որևէ արքայի մասին տեղեկություն չկա: Միաժամանակ հիշատակվող Սմբատ արքան ինչքան հավանականությամբ կարող է լինել Սմբատ I-ը, նույնքան հավանականությամբ էլ՝ Սմբատ II Տիեզերակալը: Իր հերթին, որպես Վասպուրականի բանակի հրամանատար հիշատակված Գուրգենը առավել հավանական է ոչ թե Գուրգեն Ապուլայեց Արծրունին է, այլ Վասպուրականի Գուրգեն արքան, քանի որ 890-ական թվականներին Գուրգեն Ապուլայեց Արծրունին մեկուսացած տիրում էր Անձևացիքում, Վասպուրականի իշխանների հետ գտնվում էր բարդ ներանձնային հարաբերությունների մեջ և դժվար թե նրան վստահվեր Արծրունյաց բանակի հրամանատարությունը, այն դեպքում, երբ Վասպուրականի թագավորության լրիվ տարածքը իր, որդու ու եղբոր տիրապետության տակ ունեցող Գուրգեն արքան հենց ինքն էլ պիտի գլխավորեր սեփական բանակը: Եվ վերջապես Ստեփանոս Տարրուսեցին, թեև չկոնկրետացնելով ու խիստ անորոշ կերպով, սակայն տեղեկացնում է 980 թվականների վերջին Անիի թագավորության և արխագների միջև սրված հարաբերությունների ու Անիի թագավորության ձեռնարկված հյուսիսային արշավանքի մասին: Այսպիսով՝ առավել հավանական է այս իրադարձությունները տեղադրել 988 թ-ին, հենց այն ժամանակ, երբ արխագները, կրկին իրենց արքա հռչակելով միևնույն այդ զանգվածը արված Թեոդոսիոս II Կույրին, վերջին անգամ փորձեցին վիճարկել համակովկասյան գերագահության հարցը Անիի Բագրատունիների հետ: Միաժամանակ պետք է նշել նաև, որ այս ճակատամարտի նկարագրությամբ Շապուհ Բագրատունին մեզ է փոխանցում մի յուրօրինակ շորանամակ, որը հստակ կերպով ցույց է տալիս Ե X դարի վերջի և XI դարի առաջին կեսի Անիի թագավորության 100.000 հոգանոց բանակի կառուցվածքը, ընդ որում մեր պատմիչը, թեև չի հայտնում Կարսի և Լոռու թագավորությունների բանակների մասին, սակայն ակնհայտ է, որ վերջինս, առաջնորդվելով տոհմական սկզբունքով, նրանց ընդգրկել է Անիի Բագրատունիների արքայական բանակի կազմում: Հետաքրքիր է նաև մեկ այլ հանգամանք: Իրոք, թվարկելով Անիի թագավորության բանակի կազմը, Շապուհ Բագրատունին վերջում նշում է. «...ինչպես նաև Պարսից աշխարհից՝ բազմաթիվ ուրիշներ»՝ այս խոսքերով ամենայն հավանականությամբ նկատի ունենալով Անիի արքաների նկատմամբ վասալական պարտավորություններ ունեցող Եմիրությունների ու նրանց տիրապետության տակ գտնվող հայագծի մանր ազնվականների բանակը: Վերջում ավելացնենք նաև, որ դեռևս պարզ չէ միայն, թե ո՞ր իշխանության բանակը հասկանալի հիշատակվող «ճոլ(դ)ի բանակ»-ի տակ: Այս կապակցությամբ կարելի է կարծել, որ, ըստ երևույթին նկատի է ունեցվում ճիղբբ ազգագավառը, որը գտնվում է Կախեթի արևմուտքում: Այսպիսով, երբ հստականում է այս ճակատամարտի թվականը և այլևս որևէ փաստարկ չի մնում այն հռչակել «վիպական», մեր առաջ հառնում է Հայկական բանակի հերթական մի անտեսված, սակայն փայլուն հաղթանակ, որը հսկայական տեղեկատվություն է պարունակում իր ժամանակաշրջանի Հայկական բանակի մասին:

2905. 988 մայիս – Խրիստոսի Ծ-Մ: Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում 6.000 ռուսներ և վարյագներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), աննկատ անցնելով ասիական ափ, կեղծ հարձակումով բաց դաշտ քաշեցին ու դարանակալ և հիմնական ուժերի անակնկալ հարձակումով հաղթեցին մագիստրոս Զողակիր Տլիինասա Հայի³⁵ ու Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած ապստամբների բանակին (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Զողակիրը և Նիկեփորը գերվեցին, որից կարճ ժամանակ անց Զողակիրը սպանվեց:²⁹⁰⁵
2906. 988 մայիս – Բասենի Ծ-Մ: Տարոնի իշխան Չորտվանել Բագրատունու ու նրա եղբայր Չորտվանել-Բագրատի, ինչպես նաև Նիկեփոր Ծովիզ Փոկասի գլխավորած Արտանուշի թագավորության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում 2.000 հեծյալ) հաղթեց Հովհան-Թոռնիկ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Տրապիզոնից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁹⁰⁶
2907. 988 ամառ - 989 ապրիլի սկիզբ – Աբդոնոս Վարդ Փոկասի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000), նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Լևոն Մլեհ Հայր, Եվստաթիոս Մլեհ Հայր և Թեոգնոստոս Մլեհ Հայր), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁰⁷
2908. 989 ապրիլի 13 – Աբդոնոսի Ծ-Մ²⁹⁰⁸

Վասիլ II-ի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ռուսներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) Կոստանդնուպոլիսից աննկատ անցան ասիական ափ ու սկսեցին մոտենալ ապստամբներին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Վարդ Փոկասը, որոշ ուժեր թողնելով պաշարելու Աբդոնոսը, հիմնական բանակով (մոտ 45.000), նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներով (մոտ 15.000, այդ թվում Լևոն Մլեհ Հայր, Եվստաթիոս Մլեհ Հայր և Թեոգնոստոս Մլեհ Հայր), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության բանակով (մոտ 15.000) շարժվեց հակառակորդի բանակի դեմ և երեկոյան ճամբարեց:

I փուլ – Կառավարական բանակը աննկատ մոտեցավ հակառակորդին և գիշերային անակնկալ հարձակումով ցրեց վերջինիս: Լուսաբացին, սակայն, Վարդ Փոկասը հավաքեց ցրված ուժերը և մարտակարգով շարեց սեփական բանակը ծովափին մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակի դեմ գտնվող մոտակա բլուրների վրա:

II փուլ – Արտանուշի թագավորության բանակը Վարդ Փոկասի անձնական ղեկավարությամբ անցավ հարձակման, սակայն Վարդ Փոկասը, որը մինչ այդ թունավորվել էր, կորցրեց գիտակցությունը, ընկավ ձիուց և մահացավ: Միաժամանակ կառավարական բանակը անցավ հակահարձակման, որի պայմաններում Արտանուշի թագավորության բանակը նահանջեց, իսկ ապստամբները ցրվեցին:

III փուլ – Կառավարական բանակը հետապնդեց ապստամբների բանակին և որոշակի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200 զինվոր: Ապստամբներին որոշ ժամանակ գլխավորեց ազատություն ձեռք բերած Վարդ Սկլերոսը, բայց Վասիլ II-ը, Կիևյան Ռուսիայի հետ բարդացած հարաբերությունների պայմաններում բանակցություններ սկսեց վերջինիս

³⁵ Տլիինասների հայակաճության կապակցությամբ կան մի քանի փաստարկներ: Այսպես, մասնավորապես հայտնի է, որ 986-988 թվականների Հելլադայի նահանգապետ Նիկոլիցա Տլիինասը խնամիացել էր Դեմետրիոս Կատակոլոնի հետ, որի հայակաճությունը ավելի որոշակի է, Վարդաս Փոկասի ապստամբությանը վերջինիս կողմից մասնակցել է Զողակիր Տլիինասը, Նիկոլիցայի թոռը կամ թոռան որդին կրում էր Բագրատ անունը, իսկ Կեկավմենոս Կատակոլոնն էլ բավականին դրական կամ, այսպես ասենք, ոչ անտարբեր է վերաբերվում Տլիինասներին, ընդ որում Նիկոլիցա Տլիինասի տղան ամուսնացած էր Կեկավմենոս Կատակոլոնի պապ Դեմետրիոս Կատակոլոնի աղջկա հետ: Այս կապակցությամբ ավելացնենք, որ Ա. Կաթոլանը Տլիինասների հայ լինելը մեծապես համարում է հավանական (տես՝ Каздан А. П. «Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв», Ереван 1975, стр. 109, 110):

հետ և համոզեց դադարեցնել դիմադրությունը, ինչն էլ ի վերջո տեղի ունեցավ նույն տարվա հոկտեմբերի 11-ին:

2909. 989 ամառ – Խեղսոնեց Կիւսյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁰⁹
2910. 989 ամառ – Վերիալ (Սոֆիայի մոտ) Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹¹⁰
2911. 989 նոյեմբեր – Անտիոքի միջնաբերդը Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում արաբներ) 4 օրում գրավեց Վարդ Փոկասի որդի Լևոնի գլխավորությամբ մինչ այդ այն զբաղեցրած ապստամբների բանակից (մոտ 700) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 400): Յայերը կորցրին մոտ 350, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹¹¹
2912. 990 գարուն – Մանազկերտը Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի (մոտ 10.000) և Վասպուրականի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ազատագրեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁹¹² Մանազկերտը և Ապահունիքը միացվեցին Արտանուշի թագավորությանը:
2913. 990 գարուն – Տղաբանակերտի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Բուլեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁹¹³
2914. 990 գարուն – Ամիրի ճ-մ: Տղաբանակերտից առաջխաղացած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Բուլեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 6.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:²⁹¹⁴
2915. 990 գարուն – Խուանք գյուղի ճ-մ (Ապահունիք)²⁹¹⁵

Մանազկերտը կորցրած Մրվանյանները համոզեցին Ռավվադյանների Էմիր Մամլանին ռազմական գործողություններ սկսել Անիի թագավորության դեմ: Այդ նպատակով Յերի մոտ կենտրոնացած Ռավվադյանների, Շադդադյանների, Մրվանյանների ու Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 140.000) բաժանվեց երեք մասի և երեք շարասյուններով պատրաստվեց ներխուժել Անիի թագավորության տարածք: Նախատեսված էր, որ ներխուժման պատրաստվող բանակի հյուսիսային (մոտ 60.000) և հարավային (մոտ 60.000) շարասյունները պետք է ուղղություն վերցնեին, համապատասխանաբար, Յեր-Ճվաշ-Արտագ-Կոզովիտ-Բագրևանդ երթուղով դեպի Արարատի ու Յեր-Մեծ Աղբակ-Անձնաղից-Սոկ երթուղով դեպի Վասպուրականի հարավ՝ խնդիր ունենալով ապահովել Յեր-Թոռնավան-Բերկի-Արձեշ երթուղով սրընթաց երթով դեպի Մանազկերտ ուղղություն վերցնել պատրաստվող Մամլանի հիմնական բանակի (20.000) թևերը:

Մամլանը կարողացավ հաջողությամբ իրագործել իր ծրագիրը, երբ իր բանակի հյուսիսային և հարավային շարասյունների երթի միջոցով նա կարողացավ թևերում կաշկանդել Անիի թագավորության բանակի հիմնական մասին (մոտ 70.000), ինչն ապահովվեց իր գլխավորած հիմնական բանակի հաջող երթը մինչև Ապահունիք: Յակառակորդի հիմնական բանակը հասավ Խուանք գյուղին և ճամբարեց նրա մոտակայքում: Ստեղծված պայմաններում վերջինիս ճանապարհը կարողացավ փակել միայն Գաբրիել սպարապետի, Գամրկելի իշխանի, Վաչեի, Թևդատի և Փերսի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (5.500, որից 3.000 հետևակ նետածիգներ), ընդ որում հակառակորդին քանակապես զիջելու պատճառով Յայկական բանակը որոշեց գիշերային անակնկալ հարված հասցնել:

Ի փուլ – Գամրկելի իշխանի գլխավորությամբ հակառակորդի ուղղությամբ շարժվող Յայկական բանակի առաջապահը (700) անակնկալ հանդիպեց հակառակորդի գիշերապահին (1.000), սակայն հայերը չփոթվեցին և շեշտակի հարվածով պարտության

մատնեցին հակառակորդին, որի ջոկատի մնացորդները սկսեցին փախչել իրենց հիմնական բանակի ուղղությամբ:

II փուլ – Հայկական հիմնական բանակը ներխուժեց հակառակորդի ճամբար և սկսեց անխնա կոտորել անակնկալի եկած հակառակորդի ռազմիկներին: Միաժամանակ կազմակերպվեց նաև լեռներից իջնող գյուղացիների հոծ զանգված, ընդ որում գիշերային խավարում կայծակի ակնթարթային փայլատակումներով լուսավորվող այս տեսարանը ստեղծեց հսկայական բանակի հարձակման տպավորություն, իսկ այդ հանգամանքը վերջնականապես բարոյալքեց հակառակորդի բանակին և կոտորեց վերջինիս ռազմիկների դիմադրական ոգին: Արդյունքում հակառակորդի բանակը դիմեց խուճապահար փախուստի:

III փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, իսկ Գամրկելին գերեց Մամլանի որդուն և կնոջը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 16.000 զինվոր, որոնց թվում հատկապես շատ էին գերիները, ընդ որում Մամլանն ինքը հագիվ փրկվեց գերությունից: Հայերին բաժին հասավ նաև Ռավվադյանների էմիրի մարտական ձին, դրոշը և հարեմը:

2916. 990 գարուն – **Բանակի ճ-մ** (Վասպուրական, Բուժունիք գավառ, Ոստանի մոտակայքում)²⁹¹⁶

Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ **Հեր-Մեծ Աղբակ-Անձևացիք-Բուժունիք** երթուղով Անիի թագավորության տարածքում խորացող հակառակորդի բանակի հարավային զորասյունը (մոտ 60.000), ենթարկվելով իր դեմ գործող Անիի թագավորության բանակի (մոտ 25.000) անկանոն հարվածներին, հասավ **Ոստան**: Այստեղ Վասպուրականի իշխանաց-իշխան Աբլղարիք Հավնունին, նեղացած լինելով Անձևացիքի իշխան Դերենիկ Արծրունուց այն բանի համար, որ վերջինս բանակի հրամանատարությունը հանձնել է տարիներ առաջ աչքի ընկած Սարգիս իշխանին, դավաճանեց իր բանակին և Հայրենիքին: Արդյունքում, կապ հաստատելով հակառակորդի բանակի հրամանատարի հետ, Աբլղարիքը տեղեկացրեց նրան Հայկական հիմնական բանակից առանձին գործող Անձևացիքի իշխանության բանակի (մոտ 4.000) վիճակի մասին և մատնանշեց մի հարմար վայր, որտեղ հնարավոր կլինի անակնկալ հարձակվել Հայկական բանակի վրա:

Օգտագործելով ստացած տվյալները՝ Ռավվադյանների էմիրության բանակը գիշերային անակնկալ հարձակում կազմակերպեց ճամբարած Հայկական բանակի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս, ընդ որում հակառակորդի բանակի ռազմիկները չհամարձակվեցին մոտենալ միայն Աբլղարիքի ու նրա կողմնակիցների վրաններին, քանի որ վերջիններս զինված էին և պատրաստ դիմադրության:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում գերվեց Անձևացիքի իշխան Դերենիկ Արծրունին, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Գերված հայերը բանտարկվեցին Բակեար ամրոցում:

2917. 990 գարուն – **Բակեար ամրոցի ճ-մ**²⁹¹⁷

Դավաճան Աբլղարիք Հավնունին, ցանկանալով որևէ կերպ քավել իր մեղքը, որոշեց ազատել հայ գերիներին: Այդ նպատակով Աբլղարիք Հավնունու գլխավորած Հայկական բանակը (50) դարան մտավ ամրոցի շրջակայքում՝ նախատեսելով գերիներին ազատել այն ժամանակ, երբ պահակային ջոկատը (մոտ 200) նրանց կհանի զբոսանքի:

I փուլ – Աբլղարիքի գլխավորած մի քանի հեծյալներ հարձակվեցին գերիներին հսկող պահակային ջոկատի վրա և դիմեցին կեղծ փախուստի: Այդ ընթացքում, մենամարտելով մի հաղթանակով հակառակորդի հետ, Աբլղարիքը թրատեց նրան:

II փուլ – Դարանում գտնվող Հայկական բանակի հիմնական ուժերը հարվածեցին կեղծ նահանջը շարունակող հայ հեծյալներին հետապնդող հակառակորդին և գլխովին ջախջախեցին վերջինիս, ինչի արդյունքում Դերենիկ Արծրունին ազատվեց:

III փուլ – Թշնամու ջոկատի մնացորդները հետապնդվեցին մինչև **Հեր**, ընդ որում որպես անձնական հաղթանակի նշան Աբլղարիքի հզոր ձեռքով Հերի դարպասին մխրճված տապարը երկար տարիներ մնաց այդպես էլ մխրճված:

Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր:

2918. 990 զարուն - Տարոնի ճ-մ: Տարոնի իշխան Չորտվանել Բագրատունու ու նրա եղբայր Չորտվանել-Բագրատի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹¹⁸
2919. 991 զարուն - Բագանիճի դաշտի ճ-մ (Բարձր Հայք, Դերջան գավառ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ռուսներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Տարոնի իշխան Չորտվանել Բագրատունու ու նրա եղբայր Չորտվանել-Բագրատի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 7.000 զինվոր, ընդ որում Չորտվանելը զոհվեց, իսկ Չորտվանել-Բագրատը գերվեց:²⁹¹⁹ Տարոնի իշխանության տարածքի հիմնական մասը ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ, բայց Տարոնի իշխանությունը շարունակեց իր գոյությունը՝ առժամանակ սահմանափակվելով միայն Սասուն և Խուրթ գավառներով: Սատրապական Հայաստանի XV ապստամբությունը ճնշվեց, թեև Վասիլ II-ը ստիպված եղավ Վարդ Սկլերոսին, Նիկեփոր Ծովիզ Փոկասին և նրանց կողմնակիցներին զիջել հողային հսկայական տարածքներ ու պաշտոններ:
2920. 992 զարուն - Դվինը Կատակոլոնի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 1.000), քաղաք թափանցելով որպես քաղաքին ցորեն նվեր բերող շարասյան ուղեկցորդներ, անակնկալ հարվածով գրավեց Գողթնի Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁹²⁰
2921. 992 զարուն - Վայոց ձոր, Ճահուկ գավառները և Ծղուկ գավառի հյուսիսային մասը արքայից-արքա Գագիկ I Մեծի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 70.000) առանց լուրջ մարտերի միավորվեց Անիի թագավորությանը:²⁹²¹
2922. 992 զարուն - Մանազկերտը Արդյունքում Հայ-Բյուզանդական III պատերազմը սկսած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Արտանուշի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հարձակվողների հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 50 զինվոր:²⁹²²
2923. 992 զարուն - Խյաթը և Արճեշը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 55.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) կարճատև դիմադրությունից հետո գրավեցին Մրվանյանների Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և, ստանալով Եմիրության հպատակության երաշխիքներ, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:²⁹²³
2924. 992 զարուն - ամառ - Բուղարական թագավորության տարածքը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹²⁴
2925. 992 հուլիս - Երկաթյա կամրջի ճ-մ: Հայեայր պաշարած և դրանից կարճ ժամանակ առաջ Ապամեայի ճ-մ-ում Համդանյանների Եմիրության բանակին ջախջախած Մանջու-Թեգինի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (մոտ 60.000) ասպատակելով առաջխաղացած մի մասը (35.000³⁶) հաղթեց Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (50.000³⁷, այդ թվում 2.000 արաբներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000, այդ թվում Միքայել Բուրցեսի բրոջորդին): Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000 զինվոր, ընդ որում արաբները կորցրին 300 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹²⁵
2926. 992 հուլիս - Ամմա ամրոցը (Հալեպից մոտ 30 կմ արևմուտք) Մանջու-Թեգինի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Միքայել Բուրցեսի

³⁶ Այս թիվը ըստ Զեմալ-Էդ-Դինի, այն դեպքում, երբ իբև Տաղրիբերդին հայտնում է 30.000 ռազմիկի մասին, ընդ որում երկու հեղինակներն էլ, ըստ Էուբայան, խոսում էին միայն Անտիոք մտած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի կորիզի մասին: Եական չհամարելով առկա տարբերությունը՝ մատնանշենք միայն, որ 5.000 ռազմիկները արշավող բանակին կարող էին միանալ ընթացքում:

³⁷ Զեմալ-Էդ-Դինը հայտնում է 70.000 ռազմիկի մասին, սակայն ակնհայտ է, որ նա այս թիվը բխեցրել է այն հանգամանքից, որ Միքայել Բուրցեսի բանակում կային թվով 7 «խաչագույներ»: Այս տեսանկյունից կարծում եմ, որ իբև Տաղրիբերդիի տեղեկությունները, որոնցում գուցե արտացոլված են Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի հետախուզական որոշակի տվյալներ, ավելի մոտ են իրականությանը, քանի որ «խաչագույներ»-ն իրոք կարող էին հանդես չգալ իրենց լիակատար հաստիքային թվակազմով, մանավանդ որ Նույն այդ ժամանակ կայսրությունը ծանր պատերազմ էր մղում Բալկանյան ճակատում:

քրոջորդու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁹²⁶

2927. 992 օգոստոս - Անտիոքը Մանչու-Թեգինի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Ֆաթիմյանների խալիֆության համարված բանակը (մոտ 40.000) չգրավեց Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹²⁷
2928. 992 օգոստոս - Եդեսիայի և Մարաշի շրջակայքը Մանչու-Թեգինի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ կենտրոնանալով Հալեպի մոտ և, շարունակելով այս քաղաքի պաշարումը, Դամասկոս նահանջելով միայն 993 թ-ի փետրվարին:²⁹²⁸
2929. 992 աշուն - Լառիկեայի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին՝ վերացնելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²⁹²⁹
2930. 993 գարուն - ամառ - Բուղարական թագավորության տարածքը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁰
2931. 993 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբեր - Անտիոքի և Եդեսիայի շրջակայքը Դամասկոսից ամրոցը Համդանյանների Էմիրության բանակից գրաված Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (30.000) ասպատակեց, որից հետո նահանջեց՝ կենտրոնանալով Հալեպի մոտ, սակայն կարճատև պաշարումից հետո թողնելով այն, վերադարձավ Դամասկոս:²⁹³¹
2932. 994 ամառ - Տալեի ճ-մ: Անիի թագավորության բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց թագավորության տարածք ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000 զինվոր:²⁹³² Հայ-Բյուզանդական III պատերազմը ավարտվեց:
2933. 994 սեպտեմբերի 15 - Բուրգա դաշտի ճ-մ (Հալեպից մոտ 10 կմ հարավ)²⁹³³

Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (30.000) մեծ արշավանք սկսեց դեպի հյուսիս և 994 թ-ի հունիսի սկզբին Սայիդ-Էդ-Դուլայի գուլյամ Լուլուի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) հերթական անգամ պաշարեց Հալեպը: Այս պայմաններում Բյուզանդական կայսրության գերագահության տակ գտնվող Համդանյանների Էմիրությունը օգնություն խնդրեց կայսրությունից: Ի պատասխան դրա՝ Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի և Լևոն Մլեհ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000, այդ թվում Շոփի իշխան Թորոս Հայը) շարժվեցին Հալեպի ուղղությամբ:

Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը նահանջեց և բանակեց քաղաքից հարավ գտնվող գետի հարավային ափին: Շուտով կայսերական, ինչպես նաև Համդանյանների Էմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը մոտեցավ հակառակորդի բանակին և ճամբար դրեց գետի հյուսիսային ափին՝ ճահճուտների մոտ, ընդ որում, միայն այստեղ պարզելով հակառակորդի մեծաթվությունը, Միքայել Բուրցեսը որոշեց խուսափել մարտից, այն դեպքում, երբ Լևոն Մլեհը և Համդանյանները ցանկանում էր անպատճառ հարձակվել հակառակորդի վրա:

I փուլ - Համդանյանների Էմիրության բանակը իր թևում անցավ գետը և հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա: Վերջինս, իր ուժերի հիմնական մասը թողնելով կայսերական բանակի դեմ, մնացած մասը կազմող բեդվինների ուժերով պարտության և փախուստի մատնեց Համդանյանների Էմիրության բանակին:

II փուլ - Գետն անցած և հակառակորդին հետապնդող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի մի մասը թևային, իսկ հիմնական մասը ճակատային համակցված հարված հասցրին կայսերական բանակին՝ ծանր պարտության մատնելով վերջինիս:

III փուլ – Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը, զարգացնելով հաջողությունը և Համդանյանների Էմիրության բանակից առանց լուրջ մարտերի գրավելով Ազազը, կրկին վերադարձավ Հայեայի մոտ՝ շարունակելով բաղաժեյ պաշարումը մինչև 995 թ-ի ապրիլ և թողնելով այդ գործողությունը միայն այն բանից հետո, երբ տեղեկացավ Վասիլ II-ի գլխավորած խոշոր բանակի առաջխաղացման մասին:

Ընդհանուր սպանված 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 500 զինվոր:

2934. 995 ապրիլ – Շեղաղը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Անտիոք-Հայեայ երթուղով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 1.000)՝ մինչ այդ ստիպելով Հայեայը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 25.000) նահանջել Դամասկոս: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁹³⁴
2935. 995 մայիս – Հենսը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Շեղաղից ասպատակելով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 95.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 33.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000)՝ գերի տանելով 10.000 խաղաղ բնակիչ ու առանց մարտերի մտնելով Ռաֆանիա (Տրիպոլիսի մոտ): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր:²⁹³⁵
2936. 995 հունիս - հուլիսի սկիզբ – Տոպուխը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հենսից ասպատակելով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) չգրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 3.000), որից հետո վերադարձան Անտիոք, մինչ այդ վերակառուցելով ու հիմնականում հայերից կազմված կայազորով համալրելով Անտարտուս ամրոցի (Լաոդիկեայից մոտ 50 կմ հարավ, ծովափին) կայազորը: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր:²⁹³⁶
2937. 995 սեպտեմբեր – Տոպուսի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի³⁸ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁷
2938. 995 դեկտեմբեր – Արկալի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁸
2939. 996 սեպտեմբեր – Տոպուսի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁹
2940. 996 հոկտեմբեր – Անտիոքի և Եդեսիայի շրջակայքը Դամասկոսից առաջխաղացած և մինչ այդ Մաառատի մոտից Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 15.000) նահանջել ստիպած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց, որից նահանջեց՝ կենտրոնանալով Հայեայի մոտ, սակայն կարճատև պաշարումից հետո թողնելով նաև այն:²⁹⁴⁰
2941. 996 նոյեմբեր – Անտարտուս ամրոցի ճ-մ: Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև ամրոցից արտագրոհ իրականացրած վերջինիս կայազորը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 950) հաղթեցին մինչ այդ բռնկված փոթորիկից տուժված և ստիպողական ափհանում իրականացրած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 5.000) այն բանից հետո, երբ մինչ այդ Հայեայից առաջխաղացած և ամրոցը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության հիմնական բանակը (մոտ 30.000), լսելով իր դեմ սկսված արշավանքի մասին, խուճապահար լքեց դիրքերը ու հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹⁴¹

³⁸ Ըստ Նիկողայոս Ադոնցի Դալաշները սերում են Անդրեփրատյան Ծովի ծայր հարավ-արևմուտքում գտնվող Դալաշ բաղաժեյ և ազգությամբ հայ էին (տես Ադոնց Ն. «Հայ-բյուզանդական ուսումնասիրություններ», Երևան 2012, էջ 471-484):

2942. 997 գարուն - Շամշուլդե ամրոցը և Դմանխար (Գուգարք, Տաշիր գավառ) Զարթիկի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁴²
2943. 997 գարուն - Տիգրանակերտի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և բաղաթի Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով վտարեցին արաբներին (մոտ 2.000) բաղաթից: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁴³
2944. 997 ամառ - Բուլղարիայի ճ-մ: Նիկեփոր Ուրանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁹⁴⁴
2945. 997 ամառ - Անիի թագավորության տարածք Յեր-Ճվաշ-Արտազ երթուղով Ներխուժեց Մամլանի գլխավորած Ռավվադյանների, Յերի և Գողթնի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 110.000) ու բանակեց Կոզոմիտում, սակայն, այն բանից հետո, երբ հյուսիսից հակառակորդի բանակի դեմ շարժվեց Ոստանիկ, ինչպես նաև Կարսի և Արտանուշի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու ճամբարեց Այաշկերտում: Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) սկսեց սպառնալ հարավից, իսկ Սյունիքի թագավորության բանակը (մոտ 20.000)՝ արևելքից, Ռավվադյանների Էմիրը գերադասեց հաշտություն կնքել և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջել:²⁹⁴⁵
2946. 997 ամառ - Լոռի ամրոցի ճ-մ (Գուգարք, Տաշիր գավառի հարավ): Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու և Խաչենի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Մամլանին օժանդակելու նպատակով Լոռու թագավորության տարածք Ներխուժած Շադդադյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:²⁹⁴⁶
2947. 997 ամառ - Գագ և Շամշուլդե ամրոցները, ինչպես նաև Դմանխար Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու և Խաչենի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Դեմետրե իշխանի գլխավորած Զարթիկի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁴⁷
2948. 997 աշուն - Ամիրի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և բաղաթի Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրին կամ բաղաթից վտարեցին արաբներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁴⁸
2949. 997 աշուն - Բուլղարական թագավորության տարածքը Նիկեփոր Ուրանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹⁴⁹
2950. 998 գարուն - Սերբական իշխանության տարածքը Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և, հաստատելով իր գերիշխանությունը, նահանջեց:²⁹⁵⁰
2951. 998 հունվար - հուլիս - Խլաթի ճ-մ²⁹⁵¹

Մագիստրոս Բագրատ Մամիկոնյանի և իշխանաց-իշխան Բակուրյանի գլխավորած Արտանուշի (մոտ 10.000) ու Զարթիկի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը շարժվեց դեպի հարավ-արևելք, մոտեցավ Խլաթի մոտ մարտակարգ ընդունած Մրվանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000) և մի բարձրադիր վայրում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց:

I փուլ - Հակառակորդի բանակը անցավ հարձակման՝ փորձելով գրավել քրիստոնյաների բանակի դիրքերը: Քրիստոնյաների հեծյալ և հետևակ Նետաձիգների, ինչպես նաև տեգավորների ու պարսատիկավորների խիստ արդյունավետ գործունեության արդյունքում, սակայն, վերջինիս բոլոր գրոհները նրա համար ծանր կորուստներով հետ մղվեցին, ընդ որում քրիստոնյաների ծանր հետևակի, ինչպես նաև հետևակ վիճակում մարտնչող ծանր հեծելազորի ռազմիկները կարողացան մերձամարտում արդյունավետ ապահովել թեթև հետևակի պաշտպանությունը վերջինիս չափազանց մոտեցած և ձեռնամարտի ձգտող հակառակորդի մանր ջոկատներից կամ առանձին ռազմիկներից:

II փուլ – Հակառակորդի բանակի վերջին և ամենահզոր հարձակում հետ մղվեց նրա համար հատկապես ծանր կորուստներով:

III փուլ – Հետևակ վիճակում մարտնչող հեծյալները արագորեն հեծնեցին սեփական նժույգները և, օգտվելով հակառակորդի շարքերում առաջացած շփոթից ու խուճապից, ինչպես նաև օգտագործելով բարձունքից արշավող ծանր հեծելազորի հարվածային հզոր թափը, հուժկու հարվածով ջախջախեցին հակառակորդի ռազմիկներին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջիններին:

IV փուլ – Մայիսից մինչև հուլիս քրիստոնյաների բանակը պաշարեց քաղաքը, սակայն նրա բոլոր գրոհները հետ մղվեցին:

V փուլ – Հուլիսին դաշնակից բանակների ռազմիկների միջև հարաբերությունները սրվեցին, քանի որ վրացիները ախոռի վերածեցին հայկական եկեղեցին: Արդյունքում Արտանուշի թագավորության բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և սկսեց նահանջել:

VI փուլ – Մրվանյանների եմիրության բանակը հուժկու արտագրոհով պարտության մատնեց պաշարումը միայնակ շարունակել փորձող Զարթի թագավորության բանակին և, հարձակվելով նաև Արտանուշի թագավորության բանակի վրա, հարկադրեց նրան ևս նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, այդ թվում գերվեցին մագիստրոս Բագրատ Մամիկոնյան և իշխանաց-իշխան Բակուրյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

2952. 998 զարուն – Թեսալոնիկեի ճ-մ⁹⁵²

Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 15.000) սկսեց մոտենալ քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), ինչպես նաև Գրիգոր Բագրատունու, նրա որդիներ Գրիգորի, Աշոտի և Սահակ Անձիտցու գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 3.000):

I փուլ – Կայսերական բանակն անցավ հարձակման, ինչին ի պատասխան Բուլղարական թագավորության բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել՝ արդյունքում իր հետևից տանելով հակառակորդի հետապնդող բանակին և խառնելով վերջինիս մարտակարգը:

II փուլ – Բուլղարական թագավորության բանակը անցավ հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեց Գրիգոր Բագրատունին և գերվեցին Գրիգորը, Աշոտը ու Սահակը, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2953. 998 մայիսի սկիզբ - հունիսի 19 – Ապամեայի ճ-մ⁹⁵³

Տեղեկանալով, որ Համդանյանների եմիրության բանակը պաշարել է քաղաքը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից և վերջինս գեների ու պարենամթերքի խիստ պակաս ունի՝ Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000, այդ թվում Դամիանի որդիներ Կոնստանդինը և Թեոփիլկատոսը, նրա եղբայր Ռոմանոսը, ինչպես նաև Չորտվանել-Բագրատ Բագրատունին) սկսեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ: Իմանալով այդ մասին՝ Համդանյանների եմիրության բանակը գեներով ու պաշարով ապահովեց Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 1.000) և հետ քաշվեց:

I փուլ – Կայսերական բանակը պաշարեց քաղաքը և սկսեցին լրջորեն սպառնալ վերջինիս: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Դամասկոսի Էմիր Ջալիս իբն Շամշամի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) շարժվեց քաղաքի ուղղությամբ, որից հետո միմյանց մոտեցած կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

II փուլ – Կայսերական բանակը հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին և փախուստի մատնեց վերջինի՝ հետապնդելով մինչև Բաալբեկ:

III փուլ – Բաալբեկի մոտ հակառակորդի ջոկատներից մեկը անակնկալ հարձակվեց կայսերական բանակի հրամանատարական խմբի վրա, որի հետևանքով Դամիանը,

Ռոմանոսը և Չորտվանել-Բագրատը զոհվեցին, իսկ Կոնստանդինը ու Թեոփիլկատոսը՝ գերվեցին:

IV փուլ - Օգտվելով առաջացած խառնաշփոթից՝ շարքերը վերականգնած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը անցավ հզոր հակահարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդին:

Ընդհանուր սպանված 6.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 12.000 զինվոր:

2954. 998 հուլիսի սկիզբ - Անտիոքը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) 4 օրում չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁵⁴

2955. 998 հոկտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի 18 - Շուսը ամրոցի ճ-մ³⁹ (Տուրուբերան, Ապահունիք գավառ, ամրոցից մոտ 15 կմ հյուսիս, Արածանի գետից մոտ 15 կմ արևելք)²⁹⁵⁵

Ռավվադյանների Էմիրության Էմիր Մամլանը, ցանկանալով վերջնականապես ծնկի բերել Անիի թագավորությանը և ոչնչացնել քրիստոնյաներին, նախատեսեց լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսել, ընդ որում վերջինս իր կողմից արդեն իսկ գլխավորվող Էմիրությունների դաշինքի մեջ ներգրավեց նաև Ղազնևիների սուլթանությանը⁴⁰ և նրանից խոշոր ուժեր ստացավ: Արդյունքում, ստեղծվեց մի հսկայական բանակ (մոտ 200.000), որը աշնան սկզբին պատրաստվեց չորս շարասյուններով ներխուժել Անիի թագավորության տարածք: Ըստ նախապես հաստատված ծրագրի՝ Շադդադյանների և Շույուբյանների Էմիրության բանակից կազմված արևելյան առանձնացված շարասյունը (մոտ 20.000) պետք է ներխուժումն իրականացնեի Ուտիք-Գուզադը երթուղով՝ խնդիր ունենալով արագ ռազմերթով մտնել Անիի թագավորության խոր թիկունք, իսկ իր կազմում նաև Գողթնի Էմիրության բանակը ընդգրկող հյուսիսային (մոտ 50.000), ինչպես նաև հարավային (մոտ 30.000) շարասյունները պետք է ուղղություն վերցնեին, համապատասխանաբար, Յեր-Ճվաշ-Արտագ-Կոզուլիտ-Բագրևանը երթուղով դեպի Արարատի և Յեր-Մեծ Աղբակ-Անձնացիք-Մուկը երթուղով դեպի Վասպուրականի հարավ՝ խնդիր ունենալով ապահովել Յեր-Թոռնավան-Բերկրի-Արճեշ երթուղով սրընթաց երթով դեպի Մանազկերտ ուղղություն վերցնել պատրաստվող Մամլանի գլխավորած ու իր կազմում նաև Ռավվադյանների, Մրվանյանների և Յերի Էմիրությունների բանակները ընդգրկող հիմնական շարասյան (100.000) թևերը⁴¹:

Արքայից-արքա Գագիկ I Մեծը, տեղեկանալով հակառակորդի բանակի, շարասյունների թվաքանակի և ներխուժման ուղղությունների մասին, կատարեց զորահավաք ու իրականացրեց սեփական բանակի տեղաբաշխում: Լոռու և Խաչենի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) թողնվեց հյուսիսում, խնդիր ունենալով դիմակայել հակառակորդի արևելյան առանձնացված շարասյանը, Ոստանիկ բանակի, ինչպես նաև Սյունիքի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) առջև խնդիր

³⁹ Այս ճակատամարտը, չնայած իր ունեցած հսկայական ռազմաքաղաքական նշանակությանը, գրականության մեջ իր բավարար լուսաբանումը չի ստացել, իսկ նրա ռազմավարական բովանդակությունը և մարտավարական կառուցվածքը չի վերլուծվել:

⁴⁰ Ըստ Ստեփանոս Տարոնեցու. «*Խորասանի ամիրայի և այլ խուճադուժ ցեղերի օգնությամբ*», որը համապատասխանում է Ղազնևիների սուլթանությանը:

⁴¹ Մամլանի կիրառած այս ռազմավարության մասին ուղղակիորեն նշված էր, սակայն այն, որ թշնամին վարվել է հենց այդ կերպ, գործնականում կասկածից դուրս է: Իրոք, ուշադիր ուսումնասիրության դեպքում ամենից առաջ տեսնում ենք, որ ճակատամարտի դաշտում չեն հիշատակվում X դարի վերջի Անիի թագավորության վասալ հիմնական պետական միավորումները: Այսպես, այս վճռական ընդհարման ժամանակ բացակայում էին Սյունիքի, Խաչենի, Լոռու, Վասպուրականի, Մուկի, Անձնացիքի և Արտանուշի բանակները: Այս հանգամանքը չի կարող իր բավարար բացատրությունը գտնել նաև բավականին չարչրկված «Ֆեոդալական մասնատվածություն» թեզում, քանի որ, եթե դեռ 988 թվականին հեռավոր արքայազան արշավանքի ժամանակ Անիի գահակալի ենթակաները պարտաճանաչորեն կատարեցին իրենց վասալական պարտավորությունները, ապա այս դեպքում, երբ մարտական գործողությունները մղվում էին անմիջականորեն հենց իրենց տարածքում կամ նրանց չափազանց մոտ, անհնար է պատկերացնել հիշատակված պետական միավորների պասիվությունը: Իր հերթին, համաձայն առկա ուղղակի վկայությունների, Անիի թագավորության գերագահության տակ գտնվող և նրա հարևան տարաբնույթ մահմեդական Էմիրությունները, Յայոց թագավորության նկատմամբ տածելով անհաշտ ատելության, ամեն կերպ օժանդակել են Մամլանի բանակին և ներխուժում կամ սպառնալից գործողություններ են իրականացրել իրենց տարածքներից: Եվ վերջապես, ըստ Ստեփանոս Տարոնեցու, 988, 990 և 997 թվականների ներխուժումները Մամլանը իրականացրել էր երեք շարասյուններով, այնպես, որ այս անգամ ևս մեծ հավանականությամբ կարելի է ենթադրել նման գործելակերպ: Վերջին հանգամանքն էլ հենց, ի դեպ, բացատրում է, թե ինչու անմիջականորեն մարտի դաշտում չեն հիշատակվում Անիի թագավորության վասալ հիմնական պետական միավորները: Արդյունքում, պարզ է դառնում, որ իրականում վերջիններս թշնամու մյուս շարասյուններից պաշտպանել են սեփական իշխանությունների սահմանները, մի հանգամանք, որը ռազմական գործից հեռու Ստեփանոս Տարոնեցին կամ չի ըմբռնել, կամ էլ կարևոր չի համարել հատուկ նշել:

դրվեց դիմագրավել հակառակորդի հյուսիսային շարասյանը, իսկ Վասպուրականի թագավորության, ինչպես նաև Մոկքի ու Անձնացիքի իշխանությունների բանակներին (մոտ 30.000) էլ հրամայվեց դիմագրավել հակառակորդի հարավային շարասյանը: Ոստանիկ բանակի հիմնական մասը, նրա կազմում գործող Մաղխազական զուևորդ (վերջինը՝ 6.000 ծանր հեծյալ), ինչպես նաև Աբբաս արքայի գլխավորած Կարսի, Գաբրիել սպարապետի, Գամրկելի եղբայրների և իշխանաց-իշխան Փերսի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) Անիի թագավորության սպարապետ Վահրամ Պահլավունու, նրա որդի Սմբատ Մագիստրոսի, ինչպես նաև Աշոտ մարզպանի ընդհանուր ղեկավարությամբ շարժվեցին Մամլանի գլխավորած հակառակորդի հիմնական շարասյանն ընդառաջ: Արդյունքում, Հայկական բանակը հոկտեմբերի սկզբին ճամբարեց Ծումբ ամրոցի մոտ գտնվող մի բարձրադիր վայրում՝ դաշտային ամրությունների միջոցով ավելի ամրապնդելով իր դիրքերը: Որպես հետևանք, Մամլանի գլխավորած հակառակորդի հիմնական շարասյան առաջխաղացումը կասեցվեց և վերջինս ճամբարեց քրիստոնյաների դիրքերից ներքև:

Հաշվի առնելով հակառակորդի թվական գերազանցությունը և այն, որ վերջինիս հեծելազորը լեռնային պայմաններում կոժվարանա մարտնչել ամուր դիրքեր գրաված իր բանակի դեմ՝ սպարապետ Վահրամ Պահլավունին պատրաստվեց վարել պաշտպանողական մարտ: Հակառակորդ բանակները, սակայն, զգալի ժամանակ մնացին ճամբարած վիճակում և չսկսեցին մարտը, քանի որ Մամլանի բանակը չէր համարձակվում մարտի մեջ մտնել լեռնային, քարքարոտ ու խիստ կտրտված տեղանքում, իսկ սպարապետն էլ իր հերթին չէր ուզում սեփական բանակը իջեցնել բաց դաշտ, որտեղ հակառակորդի բանակական առավելությունը և հատկապես առավելությունը հեծելազորի բանակով կարող էր դառնալ որոշիչ: Շուտով, սակայն, Մամլանի բանակը սկսեց պարենի պակաս զգալ, որի հետևանքով էլ ստիպված անցավ ակտիվ ռազմական գործողությունների:

Հոկտեմբերի 18-ի վաղ առավոտյան Մամլանի բանակը մարտակարգ ընդունեց: Առաջին շարքում տեղավորվեց խոշոր վահաններով զինված ծանր հետևակը, երկրորդում՝ հեծելազորը, իսկ երրորդում՝ թեթև հետևակը: Դրանից հետո հակառակորդի բանակը սկսեց դանդաղ երթով մոտենալ Անիի թագավորության բանակին: Վերջինս, չտապելով մարտի մեջ մտնել և թույլ տալով հակառակորդի բանակին ողջ կազմով խորանալ լեռնային տեղանքում, ինքը ևս մարտակարգ ընդունեց: Կենտրոնի առաջին շարքում լայնարձակ սարահարթի ողջ լայնությամբ տեղավորվեց հետևակի մի մասը, որի առաջին գծում թողնվեց ծանր, իսկ երկրորդում՝ թեթև հետևակը, ընդ որում վերջիններիս թիկունքում գտնվող բարձունքների վրա պատրաստվեցին հատուկ ամրացված պահեստային դիրքեր: Բանակային հիմնական ուժերը, զուգահեռ հակառակորդի շարժման ուղղությանը, դարան մտան աջ և ձախ թևերում՝ սարահարթը եզրող բարձրավանդակների հետևում: Միաժամանակ Արտանուշի թագավորության բանակը լեռնային շրջանցիկ ճանապարհով անցկացվեց հակառակորդի թիկունք՝ խնդիր ունենալով վճռական պահին թիկունքային հարված հասցնել հակառակորդին: Ըստ նախապես հաստատված մարտական ծրագրի՝ Անիի թագավորության բանակը պետք է պարկի մեջ վերցնեք հակառակորդի բանակին և ոչնչացնեք:

I փուլ – Կեսոբին, տեղեկանալով, որ հակառակորդի ամբողջ բանակը արդեն մտել է լեռները, իսկ Արտանուշի թագավորության բանակն էլ զբաղեցրել է ելման դիրքեր, սպարապետ Վահրամ Պահլավունին առաջ ուղարկեց թեթև հեծյալներին, որոնք, նետահարությամբ, առանձին մենամարտերով և մանր մարտերով նահանջելով, հակառակորդի ռազմիկներին քաշեցին իրենց հետևից՝ հասցնելով սարահարթում տեղավորված Անիի թագավորության բանակի կենտրոնի գրաված դիրքերին:

II փուլ – Հայերի կեղծ նահանջից ոգևորված Մամլանի հեծելազորը, տեսնելով Անիի թագավորության բանակի կենտրոնի սակավաթիվ ռազմիկներին, անցավ ուղղակի գրոհի: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Անիի թագավորության բանակի կենտրոնը հզոր նետահարության և ծանր հետևակի պարտադրած ձեռնամարտի շնորհիվ կասեցրեց հակառակորդի գրոհի թափը ու սկսեց նահանջել դեպի պահեստային դիրքեր:

III փուլ – Պահեստային դիրքերում տեղակայված նետաձիգների հուժկու հարվածի տակ ընկած հակառակորդի հեծելազորը հայտնվեց ծանր վիճակում և սկսեց խոշոր կորուստներ կրել, քանի որ հեծյալները մեծամասամբ չէին կարողանում հաղթահարել

կտրուկ բարձունքը ու հասնել նետաձիգներին, իսկ որևէ կերպ այնուհանդերձ առաջ եկած հակառակորդի առանձին ռազմիկներին էլ ձեռնամարտում ոչնչացնում էին նետաձիգների շարքերում մարտնչող ծանր հետևակայինները: Մարտը այս կերպ շարունակվեց բավականին երկար, քանի որ հակառակորդի բանակի հետևի շարքերը, տեղյակ չլինելով առաջացած դժվարությունների մասին, շարունակվում էին առաջխաղացումը՝ կուտակվելով Անիի թագավորության բանակի կենտրոնի կողմից լքված սարահարթում:

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին, զգալով, որ սարահարթում կուտակված հակառակորդի բանակը, թեև ծանր կորուստներ կրելով, բայց այնուհանդերձ աստիճանաբար սկսում է հաղթահարել իր բանակի կենտրոնին, սպարապետը մարտի մեջ մտցրեց դարանում գտնվող սեփական բանակի թևերը, ընդ որում սկզբում հակառակորդի հոծ շարքերի վրա գլորվեցին նախապես պատրաստված խոշոր քարեր, որոնք ծանր կորուստներ պատճառեցին ու խուճապի մատնեցին վերջինիս ռազմիկներին:

V փուլ – Թևերից հակառակորդի վրա շարժվող Անիի թագավորության բանակի հեծելազորի և հետևակի հիմնական ուժերը շրջապատեցին բարոյալքված հակառակորդին՝ սկսելով անխնա կոտորել վերջինիս: Միաժամանակ ճակատից շարունակեցին հուժկու հարվածներ հասցնել նետաձիգները:

VI փուլ – Հակառակորդի բանակի վերջապահում գտնվող նետաձիգները փորձեցին նահանջել, բայց նրանց վրա հարձակվեց Արտանուշի թագավորության բանակը և, միանգամից անցնելով ձեռնամարտի, գլխովին ջախջախեց, որից հետո փակեց հակառակորդի նահանջի ճանապարհը: Բորբոքված մարտում հատկապես աչքի ընկան Գամրկելի եղբայրները, որոնք հուժկու հարվածներով նժույգներից տապալում էին հակառակորդի ռազմիկներին և որոնց հավասար ռազմիկ հակառակորդի բանակի շարքերում այդպես էլ չգտնվեց: Արդյունքում, լիակատար շրջապատման մեջ հայտնված հակառակորդի բանակը գլխովին ոչնչացվեց:

VII փուլ – Անիի թագավորության բանակը մինչև երեկո հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին մինչև Ատրպատական:

Հայերը կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր: Տեղեկանալով իրենց հիմնական բանակի պարտության մասին՝ թշնամու հյուսիսային և հարավային զորասյուները արագորեն նահանջեցին ու լքեցին Անիի թագավորության տարածքը: Ռավվադյան պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Ապահունիքը անցավ Արտանուշի թագավորությանը, Գողթնի եմիրությունը ոչնչացավ, իսկ Անիի թագավորության տարածքում գտնվող, ինչպես նաև նրա հարևան մյուս եմիրությունները ստիպված եղան հրաժարվել մինչ այդ վարվող ագրեսիվ քաղաքականությունից:

2956. 998 հոկտեմբերի վերջ – Սպերիսիոս գետի ճ-մ (Հյուսիսային Հունաստան): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) անցան վարարած գետը և գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁹⁵⁶

2957. 999 գարուն – Գրավինան (Իտալիա, Բարիից 35 կմ հարավ-արևմուտք) Գրիգոր Տարխանիատես-Կատակոլոնի⁴² գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Ղալբյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁵⁷

2958. 999 հոկտեմբերի 28 - նոյեմբերի սկիզբ – Շելզառո Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Ալսոինգեզ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 1.000)՝ ստիպելով վերջինիս հանձնվել այն բանից հետո, երբ վնասվեց քաղաք տանող ջրատարը: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր: Քաղաքում տեղակայվեց հայերից կազմված կայազոր:²⁹⁵⁸

⁴² «Տարխանիատես»-ը քննարկվող դեպքում այս անձի մականունն է, որը կարող է իր արմատներով գնալ օրինակ դեպի այն փաստը, որ Գրիգորը եղել է էթնիկ թյուրքական զորամասերի հրամանատար կամ էլ կապ է ունեցել Տարոնի հետ: Հետաքրքիր է, որ մի քանի տասնամյակ անց հիշատակվող Հովսեփի որդուն Նիկեիոր Բրիեննոսը ուղղակիորեն կոչում է «Կատակոլոն», մի անուն, որը ընտրոշ է Կեկավմենոսների տոհմին:

2959. 999 նոյեմբերի սկիզբ - Հիսն իբն Կուլեյսը (Շեյքարի մոտ) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 115.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 44.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցները՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:²⁹⁵⁹
2960. 999 նոյեմբերի սկիզբ - Հիսն-Մասյաթը (Համմայից մոտ 45 կմ արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հիսն իբն Կուլեյսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 113.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 43.500) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁶⁰
2961. 999 նոյեմբերի կես - Ռաֆանիս Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հիսն-Մասյաթից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 112.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 43.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁶¹
2962. 999 նոյեմբերի վերջ - Հեմսը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Ռաֆանիսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 42.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500) և ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁶²
2963. 999 դեկտեմբերի սկիզբ - Արկան Դամասկոսում և նրա շրջակայքում կուտակվող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 150.000) խուսափելու նպատակով Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հեմսից ու Բաաբեկի շրջակայքից նահանջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 109.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 41.500) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500) ու ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 250 զինվոր:²⁹⁶³
2964. 999 դեկտեմբերի 6 - 17 - Տոհայոխը Արկայից Վասիլ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 108.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 41.000) չգրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 5.000), որից հետո, ասպատակելով Բեյրութի ու Ջաբալի շրջակայքը, նահանջեց դեպի Ալսոհոք: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁹⁶⁴
2965. 1000 գարուն - Մարայդան (Իտալիա) Իտալիայի կատեպան Գրիգոր Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Ղալբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁶⁵
2966. 1000 գարուն - Կիպրոսի ծովամարտ: Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմը (մոտ 5 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 5 նավ): Թշնամին կորցրեցմոտ 20 զինվոր, 1 նավ:²⁹⁶⁶
2967. 1000 հուլիս - Հավճիչ ամրոցի ճ-վ²⁹⁶⁷

Օգտվելով Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու մահից՝ Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում 6.000 ռուս հետևակ Նիզակակիրներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) մտան Արտանուշի թագավորության տարածք, որը, համաձայն կենդանության օրոք Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու հարկադրված գրած կտակի, պատկանում էր Բյուզանդական կայսրության կայսրին: Ստեղծվեցին լարված հարաբերություններ, որն էլ առիթ դարձավ, որ ամրոցի մոտ տեղավորված ռուսների ջոկատի (6.000) և Հայկական բանակի (մոտ 5.000) մի քանի ռազմիկների միջև խոստի տուկի պատճառով ընդհարում առաջանա:

I փուլ - Ռուսների հիմնական ուժերը շտապեցին ընդհարման վայր և մարտի մեջ մտան: Մարտի մեջ մտավ նաև Արտանուշի թագավորության Մեծ իշխան Պատրիարքի,

սպարապետ Գաբրիելի և Նրա եղբայր Յովհաննեսի, ինչպես նաև Չորտվանել Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը:

II փուլ - Կայսերական բանակը մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր և պարտության մատնեց Հայկական բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Մեծ իշխան Պատրիարքը, սպարապետ Գաբրիելը, Յովհաննեսը, ինչպես նաև Չորտվանելը: Վասիլ II-ը իր բանակով արշավեց Հայք-Մանազկետո-Բազրևանի արևմուտք-Օլթի երթուղով և վերջնականապես ամրապնդվեց գրաված տարածքներում: Արտանուշի թագավորությունը կործանվեց: Նրա տարածքի հյուսիսային մասը, ինչպես նաև արքայական տիտղոսը անցան Զարթլիի թագավորությանը, իսկ Տայքը և Բարձր Հայքը՝ Բյուզանդական կայսրությանը:

2968. 1000 հուլիս - Կոզովիտ և Ճաղկոտն գավառները արքայորդի Յովհաննես-Սմբատի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Վասպուրականի թագավորության բանակից (մոտ 1.000)՝ պատժելով Վասիլ II-ին ներկայացած և դրանով անուղղակի կերպով Բյուզանդական կայսրության կայսեր գերիշխանությունն ընդունած Անիի արքայի քրոջորդի, Վասպուրականի թագավորության արքա Սենեբերիմ-Յովհաննեսի եղբայր Աբուսահլ Արծրունուն:²⁹⁶⁸
2969. 1000 աշուն - Անտիոք-Հայեպ-Համմա-Հեմա-Տրիպոլիս-Սիհուն-Անտիոք երթուղով արշավեցին Վասիլ II-ի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում Բակուրյան եղբայրները, Թևդատը և Փերսը)՝ քաղաքներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության:²⁹⁶⁹
2970. 1001 գարուն - աշուն - Օլթին (Տայք, Ազորդաց Փոր գավառ) Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն մանր մարտերից հետո կքնվեց հաշտություն: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 70 զինվոր:²⁹⁷⁰
2971. 1001 ամառ - Անտիոքի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) մանր մարտերում հաղթեցին քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Նոմայրյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁷¹
2972. 1001 աշուն - Մեծ Պրեսլավը, Փոքր Պրեսլավը և Պիսկովան (Ներկայիս Բուլղարիայի հյուսիս) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000, այդ թվում Թեոդորական Հայը) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹⁷²
2973. 1001 դեկտեմբեր- 1002 փետրվար - Լոռու թագավորության քերդերն ու ամրոցները արքայից-արքա Գագիկ I Մեծի գլխավորությամբ Լոռու թագավորության տարածք մտած Ոստանիկ բանակը (մոտ 50.000) առանց մարտերի գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 5.000): Դավիթ I Անհողին կրկին հնազանդվեց արքայից-արքա Գագիկ I Մեծին, որից հետո կնքվեց հաշտություն:²⁹⁷³
2974. 1002 գարուն - Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ երթուղով Սելջուկի գլխավորությամբ ներխուժած սելջուկներին⁴³ (մոտ 30.000) Վասպուրականի

⁴³ Նախակովկասյան տափաստանները, Վոլգայի ստորին հովիտը և Կասպից ծովի հյուսիս-արևելյան ափերը ընդգրկող Օղուզական խանությունում թափառող օղուզները, արևմուտքում որպես հարևան ունենալով Պաժինակների խանությունը և չկարողանալով արտաքին-ավարառության քաղաքականություն իրականացնել այդ ուղղությամբ, իրենց հիմնական ջանքերը ուղղեցին դեպի հարավ, մանավանդ որ շուտով պարզվեց, թե Նրանց կերպարության ինչ մեջ պահանջ կա այս ուղղությամբ: Բանն այն է, որ այս ժամանակաշրջանում Արաքսական խալիֆության արևելքում ստեղծված իշխանությունները մեծ կարիք ունեին վարձկան և ռազմունակ ուժի: Օգտվելով դրանից՝ իսլամական աշխարհի ծայրամասում ապրող և ավարառությունից ու ռազմական գործից զատ այլ գործունեություն ծավալել չցանկացող օղուզները պատրաստակամորեն ծառայության անցան խալիֆության արևելքում ստեղծված իշխանությունների բանակներում: Այս գործընթացի արդյունքը եղավ այն, որ X դարի կեսերին սկզբում առանձին ռազմիկներ, իսկ հետո արդեն ամբողջական ցեղեր ընդունեցին իսլամը և դարձան խորասանում ու Արաքսյան ծովի հարավային ափերին իշխող Սամանյանների Էմիրության վարձկանները: X դարի վերջին Նրանց սկսեց գլխավորել ծագումով օղուզ Սելջուկը (մոտ 985-1020), որից սկսած էլ իսլամ ընդունած օղուզներին սկսեցին կոչել սելջուկներ: Սամանյանների Էմիրությունը X դարի վերջին մշտական պատերազմների մեջ էր ավելի արևելք գտնվող Ղարախանյանների խանության հետ, ինչը խիստ կարևորեց սելջուկների դերը: 997 թ-ից սկսած սելջուկները, որպես վարձկաններ սկսեցին ծառայել արդեն Սամանյանների Էմիրությանը կործանած և Նրա տարածքին տիրած Ղազնևիների սուլթանությանը: Այս գործընթացից դուրս չմնաց նաև Անիի թագավորության կողմից ծանր պարտության մատնված և իր արևելյան

թագավորության բանակը (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներով դուրս մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁹⁷⁴

2975. 1002 մայիսի սկիզբ - հոկտեմբերի 18 - Բարիս Ղալբյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Իտալիայի կատեպան Գրիգոր Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), բայց ի վերջո, խուսափելով Վենետիկի Հանրապետության առաջխաղացող նավատորմից, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁷⁵
2976. 1002 ամառ - Ազիլ ամրոցը (Աղձնիք, Նփոշետ գավառի կենտրոն) քրդական Միրդասյան ցեղի գլխավորած քրդերը (մոտ 3.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 200): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁷⁶
2977. 1002 աշուն - Բերիան և Սերվիան (Հյուսիսային Հունաստան) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁷⁷
2978. 1003 հունվարի կես - օգոստոսի կես - Վիոնիկ (ներկայիս Բուլղարիայի հյուսիս-արևմուտք, Դանուբի աջ ափին) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) 8 ամսում, չնայած այն բանին, որ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց Աորիանապոլսի շոջակայքը ու նահանջեց, գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹⁷⁸
2979. 1003 ամառ - Խաչենի թագավորության տարածք մտած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) ստիպեց նահանջել Գրիգոր I-ի մահվան հանգամանքից օգտվել փորձելու նպատակով թագավորության տարածք ներխուժած Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Արդյունքում Խաչենի թագավորության հյուսիսային լայնարձակ տարածքներն անցան անցավ Անիի թագավորությանը, իսկ Խաչենի թագավորությունն էլ հիմնականում սահմանափակվեց Արցախով:²⁹⁷⁹
2980. 1004 գարուն - Սկոպիեի ճ-մ (Հյուսիսային Հունաստան): Վասիլ II-ի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած ու այն պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ անցան մոտակա գետը և ծանր պարտության մատնեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորությամբ ճամբարած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁹⁸⁰
2981. 1004 գարուն - Պերնիկ (ներկայիս Բուլղարիա, Սոֆիայից մոտ 20 կմ հարավ-արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 48.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.500) չգրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁹⁸¹
2982. 1004 ամառ - Սոֆիա նահանգի ամրոցները (Բուլղարիա) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000, այդ թվում Թեոդորական Հայը) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁹⁸²
2983. 1005 գարուն - Շելզար ամրոցի ճ-մ: Նոմայոյանների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց բերդում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 900): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁹⁸³
2984. 1005 գարուն - Մախրուսի ճ-մ (Անտիոքից մոտ 10 կմ հարավ): Պողոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Նոմայոյանների էմիրության բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁸⁴

2985. 1005 ամառ - Սրուճի ճ-մ (= Քաֆար-Ազուկի ճ-մ)²⁹⁸⁵

Անտիոքի դքսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին քաղաքը Նոմայրյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ հարձակման և, հաղթահարելով հակառակորդի դիմադրությունը, գրավեց քաղաքը:

II փուլ - Կայսերական բանակը հաղթեց քաղաքին օգնության շտապող Նոմայրյանների եմիրության հեծելազորին (6.000) և խոշոր ավարով նահանջեց:

Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

2986. 1009 - Կիւլյան Ռուսիայի տարածք Բուլետլավ I Խիզախի գլխավորությամբ ներխուժած Լեհական թագավորության բանակին (մոտ 100.000) Կիւլյան Ռուսիայի (մոտ 70.000) և Յայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը հետ մղեց: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁹⁸⁶

2987. 1009 - Կախեթիի բորեպիսկոպոսության տարածքը Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին: Արդյունքում Կախեթիի բորեպիսկոպոս Դավիթ Դոնուրին վտարվեց, իսկ Կախեթիի բորեպիսկոպոսությունը ընդունեց Զարթլիի թագավորության գերիշխանությունը:²⁹⁸⁷

2988. 1010 գարուն - Կախեթիի բորեպիսկոպոսության տարածքը Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին:²⁹⁸⁸

2989. 1010 մարտ - Բարիի ճ-մ: Լանգրբարդները (մոտ 2.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50), որից հետո մտան քաղաք, ինչպես նաև առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Տրակիս և Ասկուանը (Բարիի մոտ): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁹⁸⁹

2990. 1010 աշուն - 1011 գարուն - Բոջորման Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթիի բորեպիսկոպոսության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Գուրգենը: Արդյունքում Կախեթիի բորեպիսկոպոսությունը ընդունեց Զարթլիի թագավորության գերիշխանությունը:²⁹⁹⁰

2991. 1011 հունիսի 10 - Բարիի Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեցին լանգրբարդներից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁹¹

2992. 1011 - Շամքորի շոջակալը Անիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000), ինչպես նաև Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին՝ ստիպելով Շադդադյանների եմիրությանը ընդունել Զարթլիի թագավորության գերագահությունը:²⁹⁹²

2993. 1014 հուլիսի կես - Թեսալոնիկեի ճ-մ: Թեսալոնիկեի կառավարիչ Թեոփիլկատոս Բոտինատես Յայի⁴⁴ և նրա որդի Միքայելի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հանդիպակաց մարտում հաղթեցին Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 40.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁹⁹³

2994. 1014 հուլիսի 29 - Կլեյրոնի ճ-մ (= Կլիդիոնի ճ-մ), (= Բելասիցայի ճ-մ) (ներկայիս Բուլղարիայի հարավ-արևմուտք, Թեսալոնիկեից մոտ 100 կմ հյուսիս-արևելք): Կիրճը փակող պարիսպը թիկունքային և ճակատային գրոհով գրաված Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ

⁴⁴ Բոտինատեսների տոհմի հայականության հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ, ըստ Միքայել Աթալիաթեսի (տես՝ Օտար աղբյուրները հայերի և Յայաստանի մասին «Հովհաննես Սկիլիցես», Երևան 1979, էջ 382, 383) և Միքայել Պսելլոսի (տես՝ Михаил Пселл "Хронография", Москва 1978, стр. 194-196), վերջինս սերում էր Փոկասներից:

ռազմիկները (մոտ 7.000) համակցված հարվածներով հաղթեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 25.000 սպանված և մոտ 15.000 գերի, որոնից ամեն 100 հոգուց 99 հոգին հետագայում կուրացվեցին, իսկ մեկ հոգու էլ միայն մեկ աչքը վնասվեց, որպեսզի վերջինս կարողանա գերիների հարյուրյակին տեղ հասցնել:²⁹⁹⁴

2995. 1014 օգոստոսի կես - Ստորոմսիցիա լճի ճ-մ (ներկայի Հունաստանի հյուսիս): Արքայազն Գաբրիել-Ռոդոմիրի գլխավորությամբ կիրճում դարանած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Թեսալոնիկեի կառավարիչ Թեոփիլկատոս Բոսինատես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թեոփիլկատոսը, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁹⁵
2996. 1014 աշուն - Պրիլապոն, Ստիպիոն, Մայուկ և Մելնիկ (վերջինը՝ առանց մարտի) ամրոցները (ներկայիս Մակեդոնիա) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁹⁹⁶
2997. 1014 աշուն - Հայեպի ճ-մ: Մանսուր-իբն Լուլուի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության (մոտ 1.000) և Էմիրի խնդրանքով Վասիլ II-ի կողմից օգնության ուղարկված Հայկական (1.000) միացյալ բանակը հաղթեց Սալիհ-իբն Միրդասի գլխավորած քոչվոր Միրդասյանների ցեղի գլխավորած արաբներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁹⁷
2998. 1015 գարուն - Վոյինյան Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁹⁸
2999. 1015 ամառ - Մագլենեն և Էնոսիա բերրը (ներկայիս Հունաստանի հյուսիս, Թեսալոնիկեից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁹⁹
3000. 1015 ամառ - Օլթի ճ-մ: Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁰⁰⁰
3001. 1015 աշուն - Պելագոնիայի ճ-մ (= Քիթոյայի ճ-մ): Բուլղարական թագավորության դարանած բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Օխրիդ (Թեսալոնիկեից մոտ 160 կմ հյուսիս-արևմուտք) հասած և առանց մարտերի այս քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 30.000) վերջապահին, որից հետո, սակայն, նահանջեց՝ հեռանալով իր դեմ շարժվող հակառակորդի հիմնական բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰⁰¹
3002. 1015 աշուն - Ստորոմիցան (ներկայիս Մակեդոնիա), ինչպես նաև Թերմիցա և Բոյանա բերրերը (Սոֆիայի մոտ) մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰⁰²
3003. 1016 գարուն - Ղրիմի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կիևյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին տեղի ապստամբած կառավարիչ Գեորգի Ցուլեսի բանակին (մոտ 10.000) և գերեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰⁰³

Չակրի-բեկի գլխավորած սելջուկները (մոտ 20.000) Յեդ-Մեծ Աղբակ-Անձևաղբ-Ռշտունի երթուղով ներխուժեցին Վասպուրական և, ասպատակելով հայկական գյուղերը, ճամբարեցին քաղաքի մոտակայքում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ արքայորդի Դավթի և սպարապետ Շապուհ Երկաթաջարդի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության ծանր հեծելազորը (մոտ 5.000) մոտեցավ թշնամուն:

I փուլ – Հայկական ծանր հեծելազորը հարվածեց հակառակորդին սկզբում նիզակներով, իսկ դրանից հետո անցավ թրամարտի: Սելջուկները ծանր կորուստներ կրեցին և դիմեցին փախուստի:

II փուլ – Հակառակորդի արագաշարժ հեծելազորը պոկվեց Հայկական հեծելազորից և սկսեց հեռվից նետահարել, ինչի արդյունքում հայերը սկսեցին կորուստներ կրել, ընդ որում հատկապես շատ էին վիրավորները:

III փուլ – Հայկական հեծելազորը մի քանի անգամ փորձեց հետապնդել հակառակորդին, սակայն չկարողացավ հասնել վերջինիս: Ստեղծված պայմաններում, երբ թեթև հեծելազորի և հետևակ նետածիզների բացակայությունը հետագա մարտը դարձնում էր անհեռանկար, քանի որ թշնամու հեծյալները խուսափում էին ձեռնամարտից, իսկ Հայկական ծանր հեծյալները չէին կարողանում հասնել նրանց, սպարապետ Շապուհը համոզեց Դավթին նահանջի հրաման տալ, որից հետո Հայկական հեծելազորը նահանջեց Ոստան:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁵

3005. 1016 գարուն – Վանք և Ամյուկ ամրոցը Չակրի-բեկի գլխավորած սելջուկները (մոտ 17.000) չգրավեցին Վասպուրականի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), որից հետո հեռացան Վասպուրականի թագավորության տարածքից: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁰⁵

3006. 1016 գարուն – Պերնիկը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) չգրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰⁰⁶

3007. 1017 ամառ – Լոնգան բերդը (ներկայիս Հունաստանի հյուսիս, Թեսալոնիկեից մոտ 130 կմ արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁰⁷

3008. 1017 ամառ – Կաստորիան (ներկայիս Հունաստանի հյուսիս, Թեսալոնիկեից մոտ 140 կմ արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 75.000) ու

⁴⁵ Այս ճակատամարտը ակնառու կերպով ցույց է տալիս քրիստոնյա բանակների հետ ընդհարումներում հավասարազոր ծանր հեծելազոր չունեցող, սակայն դրա փոխարեն թվական գերակշռություն և մեծաթիվ թեթև հեծելազոր ունեցող ընդհանրապես թուլորների և, մասնավորապես սելջուկյան բանակի մարտավարությունը: Ծանր հեծելազորը հիմնականում թեթև զինված թուլորների հեծելազորի հետ ընդհարվելիս անգերազանցելի է ճակատային հուժկու հարվածի և դրան հաջորդող ձեռնամարտի մեջ, սակայն թուլորների թեթև հեծելազորը, գերազանցելով ծանր հեծելազորին շարժունակությամբ, վերջինիս հիշատակված առավելությանը հակադրում է կտրուկ նահանջը, խուսափումը ձեռնամարտից և աղեղնամարտը: Այս պայմաններում հետևակ նետածիզները և թեթև հեծելազորը, լրացնելով սեփական ծանր հեծելազորին, որպես կանոն ի վիճակի են չեզոքացնել թեթև հեծյալների առավելությունները, ինչն էլ թույլ էր տալիս իր ողջ փայլով դրսևորվել ծանր հեծելազորի հիմնակի հատկանիշներին: Արդեն նշվել է, որ VII դարից սկսած Հայկական բանակում, ի տարբերություն հենց նույն Բյուզանդական կայսրության բանակի, հետևակը ընդհանրապես և հետևակ նետածիզները, մասնավորապես, ոչ միայն չկորցրին իրենց նշանակությունը, այլև զարգացում ապրեցին, ընդ որում մինչև XII դարի վերջ Հայկական բանակի նետածիզ ստորաբաժանումները, ի համեմատ Բյուզանդական կայսրության կամ խաչակիրների բանակների, պահպանեցին իրենց գերազանց հատկանիշները: Մարտավարական բնույթ ունեցող հատկապես այս հանգամանքն էր, որ, այլ հավասար պայմանների առկայության դեպքում և, հատկապես, լեռնային մարտում, գումարվում էր սեփական հողի համար մարտնչելու վճռականություն ցուցաբերող Հայկական բանակի զինանոցին ու թույլ էր տալիս վերջինիս իր քրիստոնյա հարևանների բանակների համեմատ ավելի հաջող գործել թուլոր կամ սելջուկյան տիպի բանակների դեմ: Հարկ է նշել, որ Հայկական բանակում ընդհանրապես հետևակի և, մասնավորապես հետևակ հիմնակի նետածիզների առկայության փաստը ամենևին էլ անբացատրելի մի երևույթ չէ, իսկ վերջիններիս սոցիալական հիմքն էին կազմում կամ Հայաստանի այնպիսի շրջանների բնակիչները, որտեղ դեռևս պահպանվել էին ազատ գյուղական համայնքները (օրինակ՝ Տարոն, Լեռնային Կիլիկիա և այլն), կամ էլ, ինչպես դա հետագայում կտեսնենք XIII-XV դարի Եվրոպայի քաղաքներում, խոշոր առևտրաարհեստավորական քաղաքները: XI դարի կեսերից մինչև XV դարը այս հանգամանքը ավելի կարևորվեց: Քննարկվող ժամանակահատվածում հայ նախարարները, որպես կանոն, ընդհարվում էին բանակապես լողորեն գերազանցող հակառակորդի հետ՝ այս պարագայում ստիպված լինելով իրենց գնդերը համալրել գյուղացիական աշխարհագրով, իսկ վերջինս, ձեռնամարտում զիջելով հեծելազորին և, հատկապես, ծանր հեծելազորին, լավ հնարավորություններ ուներ հաղթանակ տանել վերջինիս նկատմամբ աղեղնամարտում: Որպես օրինակ բերենք Տարոնի իշխան Թոմնիկ Մեծ Մամիկոնյանի (մոտ 1030 - ուղ. 1073) բանակը, որում հասարակ գյուղացիներից կազմված հետևակը, որի մեջ, անկասկած, սովորաբար էին հենց նետածիզները, կազմում էր 56.000 մարդ, այն դեպքում, երբ ազնվականներից կազմված հեծելազորը հաշվվում էր ընդամենը 6.000 հոգի: Եվ սա միակ օրինակը չէ: Ժամանակաշրջանի Հայկական գրեթե բոլոր բանակներում հետևակը և նրա կազմում գործող հետևակ նետածիզները կազմում էին բանակի զգալի մասը:

նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.000) չգրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰⁰⁸

3009. 1017 ամառ – Բոսնոցադը, Վերիան և Սեփեռնան (Սոֆիայի մոտ) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁰⁹
3010. 1017 աշուն – Սեփեռնայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Յովհաննես-Վլադիսլավի գլխավորած Բուլղարական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁰¹⁰
3011. 1017 աշուն – Բարիի ճ-մ⁴⁶: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին ապստամբած նորմաններին և լանգոբարդներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁰¹¹
3012. 1018 փետրվար – Հիրիսիսիս Յովհաննես-Վլադիսլավի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն շուտով Յովհաննես-Վլադիսլավը սպանվեց և նրա բանակը ցրվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:³⁰¹²
3013. 1018 գարուն – Բուլղարական թագավորության տարածքը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին:³⁰¹³ Արդյունքում Յովհաննես-Վլադիսլավի այրին, նրա ընտանիքի անդամները, թագավորության այլ իշխաններ, ինչպես նաև երկար տարիների Բուլղարական թագավորության բանակի կազմում գործող իշխան Գավրասը, Ալինախ Հայը, ինչպես նաև Գրիգոր-Ապուլֆապը և նրա եղբայրը⁴⁷ ընդունեցին Բյուզանդական կայսրության հպատակությունը: Բուլղարական թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ: Խորվաթական թագավորությունը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:
3014. 1018 մայիս – Արենուլայի ճ-մ (Արևելյան Իտալիա, Ֆորտորե գետի ափին): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անորոշ ելքով ընդհարվեցին նորմանների և լանգոբարդների (մոտ 10.000) հետ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰¹⁴
3015. 1018 հունիս – Արենուլայի ճ-մ: Նորմանները և լանգոբարդները (մոտ 15.000) հաղթեցին Իտալիայի կատեպան Լևոն-Թոռնիկ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰¹⁵
3016. 1018 հոկտեմբեր – Օֆալտո գետի ճ-մ (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին նորմաններին և լանգոբարդներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁰¹⁶
3017. Մոտ 1019 – Լեմնուսի ծովագամաքամարտ: Կիբիրեոտների ծովային բանակաթեմի բանակը (մոտ 5.000, 50 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Թեսալոնիկեի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի Հայը) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Կիլիկյան Ռուսիայի ասպատակող բանակին (800, 16 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 790 զինվոր:³⁰¹⁷

⁴⁶ Այս ճակատամարտի տեղը խիստ մոտավոր է, քանի որ նրա համար միակ աղբյուր հանդիսացող Անանուն Բարիացին որևէ տեղագրական տեղեկություն չի հաղորդում, սակայն այնուհանդերձ պարզ է, որ իրադարձությունը տեղի է ունեցել Բարիի մոտակայքում:

⁴⁷ Վերջին երկուսի մասին՝ ըստ Յովհաննես Սիկիցեսի ձեռագրերի տարբերակներից մեկի (տե՛ս՝ Օտար աղբյուրները հայերի և Հայաստանի մասին «Յովհաննես Սիկիցես», Երևան 1979, էջ 328):

Արքայից արքա Գագիկ I Մեծի մահից հետո վերջինիս կրտսեր որդի Աշոտը գահակալական պայքար սկսեց արքայից-արքա հռչակված իր ավագ եղբայր Զովհաննես-Սմբատի դեմ և հեռացավ Վասպուրական: Դրանից հետո, իր կողմը գրավելով Մարզպանական բանակը (60.000, որից 20.000 հեծյալ), Աշոտը շարժվեց դեպի մայրաքաղաք և ճամբարեց նրա մոտակայքում՝ Ախուրյան գետի ձախ ափին, Ոստանիկ բանակի (30.000) մոտակայքում:

I փուլ – Ոստանիկ բանակը անակնկալի հարձակվեց Մարզպանական բանակի վրա, սակայն անհաջողության մատնվեց:

II փուլ – Մարզպանական բանակը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց Ոստանիկ բանակին, որը դժվարությամբ նահանջեց Անի, իսկ նրա շատ ռազմիկներ էլ խեղդվեցին գետում: Այս ընթացքում Աշոտը մարտադաշտում հանդիպեց մինչև մարտը իրեն վիրավորական տոնով մենամարտի հրավիրած Զարթլիի թագավորության դեսպանին և մենամարտեց նրա հետ: Մենամարտի ընթացքում Աշոտը ճարպկորեն խույս տվեց թշնամու նիզակի հարվածից և, ծանր թրով հզոր հարված հասցնելով հակառակորդի ուսին, ջարդեց վերջինիս զրահը ու թրատեց նրան մինչև գոտկատեղ:

Մարզպանական բանակը կորցրեց մոտ 1.000, Ոստանիկը՝ մոտ 5.000 զինվոր: Կնքվեց հաշտություն, համաձայն որի Զովհաննես-Սմբատը պետք է իշխեր Անիում, իսկ Աշոտը՝ Աշոտ V Բաշը, թագավորության մնացած տարածքում:

3019. 1021 գարուն – Նախիջևանի ճ-մ: Լիպարիտ Բաշ Օրբելյանի գլխավորած Անիի թագավորության բանակի հեծյալ առաջապահը (5.000) համառ մարտում ընդհարվեց Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորությամբ Արտավանյան-Գողթն երթուղով Անիի թագավորության ներխուժած Շադդադյանների Էմիրության բանակի (մոտ 25.000, այդ թվում սելջուկներ) հետ և նահանջեց դեպի հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁰¹⁹

3020. 1021 գարուն – Դվինը Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 22.000, այդ թվում սելջուկներ) գրավեց Անիի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰²⁰

3021. 1021 գարուն – Բջնի ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Վարաժնունիք գավառ, Հրազդան գետի աջ ափին)³⁰²¹

Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորությամբ Նախիջևան-Արած-Ուրծաձոր-Դվին-Հրազդան գետի հունով հյուսիս-Վարաժնունիքի հարավ երթուղով առաջխաղացումը շարունակած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հասավ Բջնի, որտեղ նրա ճանապարհը փակեց Վասակ Բաշ Պահլավունու, Լիպարիտ Բաշ Օրբելյանի, Ֆիլիպի, Գեորգիի և Եմրանի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (5.000):

I փուլ – Անիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և ջարդեց թշնամու առաջապահին (մոտ 1.000), որը, մինչ այդ ավերելով գյուղը ու շրջապատելով եկեղեցին, կոտորում էր այնտեղ ապաստանած գյուղացիներին: Թշնամու առաջապահը կորցրեց 300 զինվոր, իսկ նրա մնացորդները նահանջեցին դեպի հիմնական բանակ:

II փուլ – Գյուղին մոտեցան հակառակորդի հիմնական ուժերը, ինչից հետո բռնկվեց համառ հանդիպակաց մարտ: Այդ ընթացքում Յոթ Գայլ մականունով հակառակորդի բանակի առաջնորդը՝ ահռելի ուժի տեր և քաջաբար մարտնչող մի հզոր ռազմիկ, սկսեց մարտահրավերներ նետել հայերին: Չգալով, որ իր զինակիցները տատանվում են ընդհարվել Յոթ Գայլի հետ, Վասակը, իրեն էլ պակաս քաջ և հզոր չհամարելով, ընդունեց մարտահրավերը: Մենամարտի ընթացքում Պահլավունյաց իշխանը ճարպկորեն խույս տվեց թշնամու նիզակի հարվածից և, ծանր թրով հզոր հարված հասցնելով հակառակորդի ուսին, ջարդեց վերջինիս զրահը ու թրատեց նրան մինչև գոտկատեղ:

III փուլ – Շադդադյանների Էմիրության բանակը նոր ուժեր մտցրեց մարտի մեջ, ինչի արդյունքում համառ մարտը շարունակվեց և Հայկական բանակին միայն մեծ դժվարությամբ հաջողվեց ջարդել ու փախուստի մատնել հակառակորդի բանակին:

IV փուլ – Անիի թագավորության բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Դվին: Այդ ընթացքում, սակայն, մենամարտից ու համառ ճակատամարտից ուժասպառ եղած Վասակը բարձրացավ մի բլրի վրա և, պառկելով հանգստանալու, քուն մտավ, ինչից էլ օգտվելով, մի դավաճան մոտեցավ ու, քարով հարվածելով Վասակի գլխին, սպանեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր: Արդյունքում Անիի թագավորությունը կորցրեց Դվինը և Նախիջևանը, ինչպես նաև Ոստան Դվնա, Նախիջևան, Արած ու Ուրծաձոր գավառները:

3022. 1021 ամառ – Օլթի Գեորգի I-ի և Հրահատ Օրբելյանի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰²²
3023. 1021 իուլիս – Անիի ճ-մ: Գեորգի I-ի և Հրահատ Օրբելյանի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 35.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 35.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 900), ինչպես նաև Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակին (մոտ 5.000) և հետապնդեցին մինչև Անի: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր: Հովհաննես-Սմբատը գերվեց և ազատվեց գերությունից միայն Քարթլիի թագավորությանը որոշ ամրություններ զիջելուց հետո:³⁰²³
3024. 1021 օգոստոս – Օլոմի Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) ու հասան Վանանդ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰²⁴
3025. 1021 սեպտեմբերի 11 – Շոփա ամրոցի ճ-մ (= Շովակ լճի ճ-մ) (= Չորր լճի ճ-մ) (Վանանդ, Շովակ լճի ափին)³⁰²⁵

Տեղեկանալով Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Տայք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000, այդ թվում Թեփիկատոս Դալաշը) առաջխաղացման մասին՝ Գեորգի I-ի, Հրահատ Օրբելյանի ու նրա եղբայր Իվանեի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) այրեցին Օլթին ու Նախանջեցին դեպի հյուսիս-արևելք: Հակառակորդի բանակը հասավ Շովակ լճին և ճամբարեց նրա շրջակայքում:

I փուլ – Փորձելով անակնկալի բերել հակառակորդի ճամբարած բանակին՝ Քարթլիի թագավորության բանակը սկսեց արագ երթով մոտենալ վերջինիս, սակայն Վասիլ II-ը ժամանակին տեղեկացավ այդ մասին և օրվա առաջին կեսին մարտական պատրաստության բերեց իր բանակը: Արդյունքում հակառակորդը կայսերական բանակին մոտեցավ հոգնած վիճակում և, տեղեկանալով այն մասին, որ վերջինիս անակնկալի բերել չի հաջողվել, փորձեց արագորեն հետ քաշվել: Ստեղծված պայմաններում, սակայն, կայսերական բանակն իր հերթին անցավ հարձակման՝ արդեն կեսօրին առաջապահը կազմող ուժերով հասնելով Քարթլիի թագավորության Նախանջող բանակի վերջապահին:

II փուլ – Մինչև օրվա վերջը շարունակված համառ մարտում համալրումներ ստացած կայսերական բանակը ի վերջո հաղթանակ տարավ, ընդ որում սեփական ձիով ճահճում խրված Հրահատն և նրա զինակից Խուրսը զոհվեցին, իսկ Իվանեն գերվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3026. 1021 իոկտեմբեր - նոյեմբեր – Արդահանը ասպատակելով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներից (մոտ 500): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր: Վասիլ II-ի բանակը ասպատակեց Տալի արևելքը և Գուգարքի արևմուտքը, սակայն, խուսափելով Թռեղքում կենտրոնացած Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 50.000, այդ թվում ծանարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20.000), Զավախք-Թռեղք երթուղով նահանջեց Տրապիզոն։³⁰²⁶

3027. 1021 նոյեմբեր - 1022 փետրվար - Կապարոպկիա ներխուժեցին Սատրապական Հայաստանի XVI ապստամբությունը սկսած Նիկեիոր Ծովիգ Փոկասի բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Փերսը), ինչպես նաև Աշոտ V Զաչի գլխավորած Անիի (մոտ 20.000) և Դավիթ արքայորդու գլխավորած Սեբաստիայի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը: Սակայն շուտով Նիկեիորը մահացավ, Փերսը գերվեց և սպանվեց։³⁰²⁷

3028. 1022 մարտ - Բասենի ճ-վ։³⁰²⁸

Գեորգի I-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ծանարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) մոտեցան Բասենում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000):

I փուլ - Զարթլիի թագավորության հարձակման անցած բանակը ստիպեց հակառակորդին նահանջել:

II փուլ - Կայսերական բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և պարտության ու փախուստի մատնեց Զարթլիի թագավորության բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 8.000, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XVI ապստամբությունը վերջացավ: Արդյունքում նախկին Արտանուշի թագավորության տարածքը վերջնականապես անցավ Բյուզանդական կայսրությանն, իսկ այս ամենից ահաբեկված Անիի արքա Հովհաննես-Սմբատը Անին կտակեց Վասիլ II-ին:

3029. 1022 ապրիլի 12 - հուլիսի սկիզբ - Տրոպաոս (Հարավային Իտալիա) Հենրիխ II-ի գլխավորած Հռոմեական Սրբազան կայսրության բանակը և լանգոբարդները (մոտ 30.000) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և, խուսափելով սկսվող համաճարակից, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր։³⁰²⁹

3030. 1022 աշուն - Հերի ճ-վ։³⁰³⁰

Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին քաղաքը Հերի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ գրոհի և, գրավելով պարսպի մի մասը, պատրաստվեց ներխուժել քաղաք:

II փուլ - Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին, ինչի մասին տեղեկացած քրիստոնյաները սկսեցին նահանջել:

III փուլ - Սկսված քամու և փոթորիկի պատճառով կայսերական բանակի նահանջը վերածվեց անկանոն փախուստի, որից էլ օգտվելով հակառակորդի բանակն անցավ հարձակման ու զգալի կորուստներ պատճառեց քրիստոնյաներին:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3031. 1025 գարուն - Եղեսիայի շրջակայքը Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ փորձելով խլել այն Նոմայրյանների Էմիրության կրտսեր Էմիր Օթայրից: Ի վերջո, Միրդասյանների Էմիրության Էմիր Սալիի իբն Միրդասիի միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն: Ըստ հաշտության պայմանների, քաղաքի երեք ամրություններից մեկը մնաց Օթայրի տիրապետության տակ, իսկ Վերին բերդ կոչվող միջնաբերդը, ինչպես նաև վերջինիս սահմաններից դուրս գտնվող երկու բերդերն անցան Միրդասյանների

Եմիրությանը, որն իր հերթին, սակայն, պարտավորվեց քաղաքից ստացված Եկամտի իր մասը փոխանցել Մրվանյանների Եմիրությանը:³⁰³¹

3032. 1025 հունիս – Մեսսինայի ճ-մ: Ղալբյանների Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰³²
3033. 1026 գարուն – Արճեշը Նիկեփոր Կոմենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000) գրավեցին Մրվանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 2.400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰³³
3034. 1026 աշուն – Շամբորի ճ-մ: Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Գեորգի I-ի և Լիպարիտ Բաջ Օրբելյանի գլխավորությամբ քաղաքը պաշարած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 15.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակին (մոտ 15.000): Ընդհանուր սպանված 10.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 5.000 զինվոր:³⁰³⁴
3035. 1027 գարուն – Էլյիցի գետի ճ-մ: Գեորգի I-ի և Լիպարիտ Բաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության ու Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթիի բորեպիսկոպոսության միացյալ բանակը (մոտ 28.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000), Ջաֆար իբն Ալիի գլխավորած Շուլուբյանների Եմիրության բանակը (մոտ 3.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակին (մոտ 30.000) Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 18.000 զինվոր:³⁰³⁵
3036. 1027 ամառ – Բուլղարիա մտան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) և առանց լուրջ մարտերի հետ մղեցին Պաժինական խանության բանակին (մոտ 50.000):³⁰³⁶
3037. 1027 ամառ – Բեռնի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 1 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, 12 նավ:³⁰³⁷
3038. 1028 գարուն – Պաֆլագոնիայի ճ-մ: Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Վասիլ Սկլերոսի գլխավորած Անատոլիկոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Պրուսիան Բուլղարի գլխավորած Բուկելարների բանակաթեմի բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰³⁸
3039. 1028 ամառ – Գուգարը և Արխազիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին:³⁰³⁹
3040. 1028 ամառ – Քարադուն ամրոցի ճ-մ (= Կրեթարնի ամրոցի ճ-մ) (Գուգար, Թռեղք գավառի հյուսիս, Տիդիսից մոտ 50 կմ արևմուտք): Լիպարիտ Բաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ամրոցը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁰⁴⁰
3041. 1028 ամառ – Տրեթին (Գուգար, Արդահան գավառի արևմուտք, Արդահանից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000) չգրավեցին Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:³⁰⁴¹
3042. 1029 գարուն – Պարսկահայք-Ճվաշ-Արտաշ-Մարդաստան-Բերկի-Մարդաստան-Արտաշ-Ճվաշ-Պարսկահայք-Կորճայք-Մոսուլ երթուղով Չակրի-բեկի գլխավորած սելջուկները (մոտ 50.000) ասպատակելով արշավեցին և նահանջեցին:³⁰⁴²

3043. 1029 գարուն - Ուրմիա լճի ճ-մ: Չակրի-բեկի գլխավորությամբ Պարսկահայքը ասպատակող սելջուկները (մոտ 30.000) հաղթեցին Աբուլ-Յաջա իբն Ռաբիբ-էդ-Դուլայի գլխավորած Յերի էմիրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁴³
3044. 1029 հուլիսի 14 - Քելբարի ճ-մ (Յալեայի մոտ) (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁴⁴
3045. 1030 գարուն - Մենկոս ամրոցի ճ-մ (Ասորիք): Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց ամրոցում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 400): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰⁴⁵
3046. 1030 գարուն - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ: Կասպից ծով-Կուր գետ երթուղով նավարկելով առաջխաղացած Կիլիկյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 1.500, 38 նավակ) հաղթեց Շիրվանշահերի էմիրության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁰⁴⁶
3047. 1030 գարուն - Քալականը Աբուլ-Ֆաթ Մուսայի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության (մոտ 5.000) և վերջինիս օգնության եկած Կիլիկյան Ռուսիայի (մոտ 1.300, մոտ 30 նավակ) միացյալ բանակը գրավեց գահակալական պայթար սկսած Էմիրի որդի Ասքվեհի բանակից (մոտ 700) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁴⁷
3048. 1030 հուլիս - Քելբարի ճ-մ: Ռոմանոս III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000⁴⁸, այդ թվում բուլղարներ, ռուսներ, աբխազներ, խազարներ, պածիկներ ու ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Թոմսիկ-Ապուբաա Մամիկոնյանը և Կոնստանդին Դալաշը) հաղթեցին Միրդասյանների էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁰⁴⁸
3049. 1030 օգոստոսի 9 - 10 - Ազազի ճ-մ⁰⁴⁹

Ռոմանոս III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում բուլղարներ, ռուսներ, աբխազներ, խազարներ, պածիկներ ու ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Թոմսիկ-Ապուբաա Մամիկոնյանը և Կոնստանդին Դալաշը) Աստիռնից շարժվեցին արևելք, ճամբարեցին ու պատրաստվեցին հետագա առաջխաղացմանը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Շիր-էդ-Դուլայի և Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Միրդասյանների ու Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) շարժվեցին հակառակորդին ընդառաջ:

I փուլ - Օգոստոսի 9-ի լուսաբացին Միրդասյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց հետախուզության ուղարկված հակառակորդի մի ջոկատի:

II փուլ - Կեսօրին Միրդասյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը շրջապատեց հակառակորդի ճամբարը ու, կտրելով վերջինիս ջրից և իրականացնելով հախուռն նետաձգություն, որոշակի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին:

III փուլ - Երեկոյան կայսերական բանակը Կոնստանդին Դալաշի գլխավորությամբ փորձեց հարձակվել և ցրել հակառակորդին, բայց պարտություն կրեց:

IV փուլ - Օգոստոսի 10-ին կայսերական բանակը սկսեց նահանջել, որից էլ օգտվելով, հակառակորդի բանակն անցավ հարձակման և ծանր պարտության մատնեց ու ցրեց վերջինիս:

⁴⁸ Իբն ալ-Ասիրը հայտնում է, որ այս ճակատամարտում Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 300.000 ռազմիկ, ինչը, սակայն, կարծում ենք, որ ակնհայտ չափազանցություն է, քանի որ քննարկվող ժամանակաշրջանում նույնիսկ ողջ կայսրության բանակը չէր կազմում այդքան ռազմիկ:

V փուլ – Միրդասյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը սկսեց հետապնդել ու կոտորել հակառակորդի փախչող բանակին, իսկ Ռոմանոս III-ը փրկվեց միայն շնորհիվ կայսերական թիկնազորի կազմում գործող հայ հեծյալ նետաձիգների հաջող գործողությունների, որոնք հուժկու նետաձգությամբ ապահովեցին վերջինիս նահանջը:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 40.000 զինվոր:

3050. 1030 սեպտեմբեր – **Տյուքի ճ-մ**: Տյուք բանակաթեմի զորավար Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 400) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ց հաղթեցին քաղաքը հանձնել պահանջող Նոմայրյանների էմիրության բանակին (800): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁰⁵⁰
3051. 1030 սեպտեմբեր – **Մենիկոս ամրոցը** Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, այն բանից հետո, երբ ամրոցի կայազորը գիշերային անակնկալ հարձակումով այրեց պաշարողական տեխնիկան, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁰⁵¹
3052. 1030 նոյեմբեր – 1031 հունվար – **Մենիկոս ամրոցը Անտիոք-Հայեայ** երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), հետ մղելով Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 60.000), առանց մարտերի գրավեց Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո արշավեց **Համմա-Հեմա-Ռաֆանիա-Համմա-Հայեայ-Անտիոք** թրթուղով՝ ամրապնդելով Բյուզանդական կայսրության իշխանությունը Ասորիքում ու գերելով 10.000 խաղաղ բնակիչ:³⁰⁵²
3053. 1030 աշուն – **Բաքիի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մանր մարտերում հետ մղեցին Ղալբյանների էմիրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁰⁵³
3054. 1030 աշուն – **Տավուշ ամրոցի ճ-մ** (Ուտիք, Տուչ Կատակ գավառ, Տավուշ գետի ափին): Բագրատ II-ի և Լիպարիտ Բաշ Օրբեյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեցին Զարթլիի թագավորության տարածք ներխուժած և ավարով նահանջող Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:³⁰⁵⁴
3055. 1031 մարտ – **Արճճի վանքի ճ-մ** (Եդեսիայի մոտ): Զադաքի մեկ բերդին տիրող Նոմայրյանների էմիրության կոտսեր Էմիր Օթայրի բանակը (մոտ 50) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքի միջնաբերդին և երկու բերդերին տիրող Շիրվի գլխավորած Միրդասյանների էմիրության բանակին (մոտ 50) ու սպանեց Շիրվին: Հաղթողները կորցրին մոտ 5, պարտվողները՝ մոտ 45 զինվոր:³⁰⁵⁵
3056. 1031 մարտ – **Վերին բերդը** (Եդեսիայի միջնաբերդը) Օթայրի գլխավորած Նոմայրյանների էմիրության բանակը (մոտ 500) պաշարեց Սալմանի գլխավորած Միրդասյանների էմիրության բանակից (մոտ 50), սակայն չկարողացավ գրավել այն: Հարձակվողները կորցրին մոտ 20, պաշտպանվողները՝ մոտ 5 զինվոր:³⁰⁵⁶

«Մանիակը մեկն էր պատմության ընթացքում ժամանակ առ ժամանակ հայտնվող այն մարդկանցից, որոնք, կարծես թե, պետք է գրավեին աշխարհը, բայց վերջին պահին կորցնում են ամեն ինչ՝ վճռական պահին ի հայտ եկած անսկատ մի թերության պատճառով»

Դ. Նորվիչ

«...Մանիակից թշնամիները վախենում էին, քանզի պատերազմներում նրա ունեցած քաջությունը զգացելի էին իրենց կաշվի վրա»

Հովհաննես Սկրիպցես

«Բնությունը հավաքել էր նրանում այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ էր զորավարի համար՝ հասակը հասնում էր գրեթե 10 ոտնաչափի և շրջապատողները նրան նայում էին ներքևից վերև, ինչպես սարի կամ լեռան կատարի, տեսքով էլ նա նուրբ կամ գեղեցիկ չէր, այլ նման էր փոթորկի, որոտացող ձայն ուներ, ձեռքերով կարողանում էր պատեր ցնցել և ջարդել պղնձե դարպասներ, իսկ արագաշարժությամբ չէր զիջում նույնիսկ առյուծի, հոնքերն էլ ահարկու էին։ Մնացած բաներում ևս նա նույն կերպ էր, իսկ լուրերն ավելի էին ուռճացնում այն, ինչ կար իրականում։ Եվ բարբարոսները զգուշանում էին Մանիակից, ոմանք, քանի որ իրենց աչքերով տեսել էին նրան և զարմացել այդ այդի վրա, մյուսներն էլ՝ քանի որ նրա մասին սարսափելի պատմություններ էին լսել»

Միքայել Պսելլոս

Նախորդ իրադարձություններից հետո Վերին բերդում ամրացած Սալմանը Պայելի գլխավորությամբ քաղաք մտցրեց Մրվանյանների Էմիրության հեծելազորը (1.000), որի արդյունքում Պայելը փոխարինեց Սալմանին և Մրվանյանների ու Նոմայրյանների Էմիրությունները կարճ ժամանակով հավասար իրավունքներով սկսեցին տիրել քաղաքին։ Հետագայում, սակայն, Վերին բերդում տեղակայված Պայելը դավադրաբար սպանեց Օթայրին, ինչից հետո Օթայրի որդի իբն Օթայրի և նրա մոր կողմից գլխավորվող Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) պաշարեց Վերին բերդը Պայելի գլխավորած Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 100)։

I փուլ – Մարտի կեսերին Նոմայրյանների Էմիրության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց Վերին բերդի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ։

II փուլ – Մարտի վերջին ծավալվող իրադարձությունների մասին տեղեկացած Մրվանյանների Էմիրության հիմնական բանակը (մոտ 7.000) մոտեցավ քաղաքին, սակայն Նոմայրյանների Էմիրության բանակը ծանր պարտության մատնեց վերջինիս։

III փուլ – Ապրիլին Նոմայրյանների Էմիրության բանակը ավելի ուժեղացրեց Վերին բերդի պաշարումը։ Ստեղծված պայմաններում այլ ելք չտեսնելով՝ քաղաքի համար հետագա պայքարից հրաժարված Մրվանյանները Վերին բերդը կրկին հանձնեցին Պայելին փոխարինած Սալմանի գլխավորած Միրդասյանների Էմիրության բանակին (մոտ 100), սակայն Միրդասյանների Էմիրությունից խոստացված օգնությունը ուշացվեց, ինչի հետևանքով Սալմանը, իր հերթին չունենալով այլ ելք, մի գիշեր գաղտնուղով Վերին բերդ մտցրեց Տյուբ բանակաթեմի զորավար Գևորգ Մանիակ Հայի կողմից գլխավորվող մի ջոկատ (400, որից մոտ 300 հայ)։

IV փուլ – Ապրիլի վերջին տեղի ունեցածի մասին տեղեկացած Մրվանյանների Էմիրության հիմնական բանակը (մոտ 10.000) մտավ քաղաք, ավերեց այն, գրավեց և այրեց քաղաքի եկեղեցին, կոտորեց այնտեղ ապաստանած բնակչությանը, պաշարեց Վերին բերդը, սակայն անհաջողությամբ ավարտված գրոհներից հետո նահանջեց։

V փուլ – Մայիսին Ֆաթիմյանների խալիֆության, ինչպես նաև Ուկայյանների, Բուլեհյանների, Միրդասյանների, Մրվանյանների և Նոմայրյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) մտավ քաղաք ու պաշարեց Վերին բերդը։

VI փուլ – Հունիսից մինչև սեպտեմբեր հակառակորդի միացյալ բանակը բազում գրոհներ կազմակերպեց, սակայն, չկարողանալով գրավել Վերին բերդը, փոխարենը դաժանորեն ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը։

VII փուլ – Հունիսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) փորձ կատարեցին դրսից օգնության հասնել Գևորգին, սակայն, ենթարկվելով հակառակորդի բանակի մանր հարվածներին, ստիպված եղան նահանջել։

VIII փուլ – Հուլիսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) կրկին փորձ կատարեցին դրսից օգնության հասնել Գևորգին, սակայն կրկին, ենթարկվելով հակառակորդի բանակի մանր հարվածներին, նահանջեցին։

IX փուլ – Օգոստոսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հերթական անգամ շարժվեցին քաղաքի ուղղությամբ, սակայն դարանակալ հարձակման ենթարկվեցին հակառակորդի բանակի կողմից և, պարտություն կրելով, ցրվեցին: Չնայած ձեռք բերած հաջողություններին, սակայն, Վերին բերդի գրոհներում անհաջողության մատնված հակառակորդի միացյալ բանակն ի վերջո հեռացավ քաղաքից:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Եդեսիան անցավ Բյուզանդական կայսրությանն, իսկ նրա առաջին դուքս Էլ կարճ ժամանակով դարձավ Գևորգ Մանիակ Հայը:

3058. 1031 օգոստոս - Կործալը և Վասպուրականի հարավը, Մելիտեն ու նրա շրջակայը Մրվանյանների Էմիրության բանակը (10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁵⁸
3059. 1031 օգոստոս - Աղրիատիկ ծովի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Իլիոհան ասպատակելուց հետո վերադարձող Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 1 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 15 նավ:³⁰⁵⁹
3060. 1031 աշուն - Սիցիլիայի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 500 նավ) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմին (10.000, 1.000 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր, 400 նավ:³⁰⁶⁰
3061. 1032 գարուն - Աստիոք-Հայեպ-Մենկոս-ՀամմաՅենս երթուղով արշավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000)՝ քաղաքներում ու ամրոցներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, հետ մղելով Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 20.000) և ամրապնդելով կայսրությանը ենթակա Տրիպոլիսի Էմիրի դիրքերը:³⁰⁶¹
3062. 1032 գարուն - Ալեքսանդրիան և նրա շրջակայը ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁰⁶²
3063. 1032 մարտ - Կասսանոն (Իտալիա, Բարիի մոտ) Ղալբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁰⁶³
3064. 1033 գարուն - Մծբինի շրջակայը Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁶⁴
3065. 1034 գարուն - Ամիդի շրջակայը Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁶⁵
3066. 1035 գարուն - Եդեսիայի, Սևավերակ ամրոցի (Սամոսատից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևելք) և Ալադի (Սևավերակի մոտ) շրջակայը Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁶⁶
3067. 1035 գարուն - Եդեսիայի ճ-վ³⁰⁶⁷

Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), ընդ որում քաղաքում ստեղծվեց պարենամթերքի լուրջ պակաս:

I փուլ - Նոմայրյանների Էմիրության բանակը անցավ հարձակման և, հաղթահարելով քրիստոնյաների բանակի թույլ դիմադրությունը, մտավ քաղաք: Կայսերական կայազորի մնացորդը պատսպարվեց միջնաբերդում:

II փուլ - Նոմայրյանների Էմիրության բանակը անցավ հարձակման միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց՝ կորցնելով 250 զինվոր:

III փուլ - Նոմայրյանների Էմիրության բանակը, ամայացնելով քաղաքը, նահանջեց՝ գերելով 3.000 խաղաղ բնակիչ:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

3068. 1035 մայիս - **Թրակեսիոնի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ափ իջած ու շրջակայքը ասպատակող Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների Էմիրության միացյալ բանակին (7.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁰⁶⁸
3069. 1035 ամառ - **Թրակեսիոնի ծովամարտ**: Կոնստանդին Յայի գլխավորած Կիբիրեոսների ծովային բանակաթեմի նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների Էմիրության միացյալ նավատորմին (մոտ 100 նավ): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր, մոտ 40 նավ:³⁰⁶⁹
3070. 1035 աշուն - **Սյուրիան** (Յարավային Իտալիա) Ղալբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10) և, ավերելով այն, ավարով նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁷⁰
3071. 1035 աշուն - **Գուզադեի արևմուտք** Բարթիլի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰⁷¹

3072. 1036 գարուն - **Բեռլիի ճ-մ**³⁰⁷²

Բյուզանդական կայսրության բանակը (24.000) և նրա կազմում գտնվող ու Գանձի իշխանի և նրա որդի Տաճատի կողմից գլխավորվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Յերի Էմիրության Էմիր Աբուլ-Յայջա իբն Ռաբիա-Էդ-Դուլայի գլխավորած Յերի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ - Կայսրության բանակը գրավեց քաղաքը և սկսեցին միջնաբերդի պաշարումը:

II փուլ - Կայսրության բանակի մեծ մասը պարեն ձեռք բերելու նպատակով ցրվեց շրջակայքում, իսկ միջնաբերդը պաշարել շարունակողները սկսեցին զբաղվել հարբեցողությամբ: Օգտվելով դրանից՝ միջնաբերդից արտագրոհ իրականացրած հակառակորդը, ինչպես նաև Չակրի-բեկի գլխավորությամբ դրսից հարված հասցրած սելջուկները (30.000) գերեցին վերջիններին:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 6.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 500 զինվոր: Գերիներին Չակրի-բեկը հրամայեց մորթել և արյունը լցնել մի փոսի մեջ, որի մեջ լողացավ:

3073. 1036 գարուն - **Ուտիքի հարավային ու կենտրոնական գավառները** սելջուկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁰⁷³

3074. 1036 գարուն - **Մեսսինայի ճ-մ**: Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորությամբ **Սիցիլիայում** ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), աջակցելով գահակալական պայքարում պարտված ու Իտալիայում ապաստանած Ղալբյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդին, հաղթեցին Ղալբյանների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰⁷⁴

3075. 1036 գարուն - **Եռեսիայի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ժամանակին համարում ստանալով Անտիոքից, հաղթեցին Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁰⁷⁵

3076. 1036 ամառ - **Բեռլիի** Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000) առանց մարտերի գրավեցին քաղաքն իրենց հանձնած Յերի Էմիր Աբուլ-Յայջա իբն Ռաբիբ-Էդ-Դուլայի բանակից:³⁰⁷⁶

3077. 1036 աշուն - Բերկրին Յերի, Ռավվադյանների, Ուկայյանների և Մրվանյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁷⁷
3078. 1037 գարուն - Գաբիթյան և Բաբեան գավառները սելջուկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին:³⁰⁷⁸
3079. 1037 գարուն - Ուրմիա լճի ճ-մ: Քաղաքի շրջակայքը ասպատակող սելջուկյան բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Ռավվադյանների եմիրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁷⁹
3080. 1037 գարուն - Սասունի ճ-մ: Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 15.000) ջախջախեց ներխուժած և ասպատակող սելջուկներին (20.000): Յայերը կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁰⁸⁰
3081. 1037 գարուն - Ռեմատայի ճ-մ: Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում 500 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության (50.000) ու Ղալբյանների եմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակին: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:³⁰⁸¹
3082. 1037 ամառ - Մեսսիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 35.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.500, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ սեփական բները վերադարձող աղավաղների միջոցով քաղաքում ուժեղ հրդեհ տարածեցին: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸²
3083. 1037 ամառ - Տավրոմիսիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 33.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.300, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ անակնկալ հարվածով տիրեցին քաղաքի դարպասներին: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸³
3084. 1037 ամառ - Կատանիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ քաղաք ներխուժեցին դեպի այն տանող թուներով: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸⁴
3085. 1037 ամառ - Սիրակուզան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 28.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.800, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ քաղաք ներխուժեցին մեռած ձևացած

Հարադին ուղեկցող թաղման թափորի կազմում: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸⁵

3086. 1037 ամառ – Օրբեթ ամրոցը (Գուգարք, Տաշիր գավառի հյուսիս, Շամշուղե ամրոցից մոտ 19 կմ հյուսիս) և Փարցխիս բերդը (Վերջինը՝ Ալգետ գետի հովտում, Շամշուղեի մոտ, Տփղիսից մոտ 30 կմ հարավ-արևմուտք) Բագրատ II-ի ու Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) զրապեցին Շույուբյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸⁶
3087. 1037 ամառ - 1039 գարուն – Տինդիս Բագրատ II-ի և Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) չգրապեցին Շույուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁰⁸⁷
3088. 1038 հուլիս – Եղեսիայի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության 12 արաբ զորավարներ, ծալովելով որպես առևտրականներ, յուրաքանչյուրում մեկական զինվոր պարունակող 2.000⁴⁹ արկղ ունեցող քարավան մտցրին քաղաք, սակայն մի հայ լսեց արկղերում թաքնված ռազմիկների խոսակցությունը, որից հետո Եղեսիայի դուքս Թոռնիկ-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորած քաղաքի կայազորը կազմող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակվեցին վերջիններիս վրա և նրանց, ինչպես նաև քարավանի անձնակազմը ոչնչացրին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ 3.999 զինվոր: Փրկվեց միայն թշնամու զորավարներից մեկը, որի քիթը և ականջները կտրեցին ու բաց թողեցին:³⁰⁸⁸
3089. 1039 հոկտեմբեր – Միքեղաքորիեի ճ-մ (Կախեթիի արևմուտք): Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Գագիկ Բագրատունու գլխավորած Կախեթիի թագավորության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո ասպատակեցին շրջակայքը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁰⁸⁹
3090. 1039 նոյեմբեր – Աթենի ամրոցի շրջակայքը (Գորիից մոտ 10 կմ հարավ) Տփղիսի Էմիրի հետ կնքած հաշտության ու հայերի նկատմամբ վարվող նոր քաղաքականության պատճառով ասպատակված Զարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև նրան օժանդակող Լոռու (մոտ 5.000) և Կախեթիի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի, Դավիթ I Անհողիի և Գագիկի գլխավորությամբ ասպատակեց: Ասպատակության մասին տեղեկացած Բագրատ II-ը Լիպարիտին շնորհեց Զարթլիի իշխանաց-իշխանի տիտղոսը, սակայն Զարադուռի իշխանությունը փաստացի դուրս եկավ Զարթլիի թագավորության կազմից, իսկ Կախեթիի թագավորությունն էլ դադարեց ընդունել վերջինիս գերիշխանությունը⁵⁰:³⁰⁹⁰

⁴⁹ Ըստ Յովհաննես Սկիլիցեսի Բոննի հրատարակության: Այլ հրատարակություններում՝ 1.000:

⁵⁰ Այս ասպատակությունը երբեք չի դիտարկվել որպես հայերի լայն մասնակցությամբ իրականացված ասպատակություն և երբևիցե չի ընկալվել որպես Հայոց պատմության բաղկացուցիչ մաս, թեև ասպատակների հիմնական մասը հայեր էին և այն ծավալվում էր հոծ հայկական բնակչություն ունեցող բնիկ հայկական տարածքում՝ Գուգարքի հյուսիսային շրջաններն ընդգրկող Զարադուռի Օրբելյանների իշխանությունում: Զարթլիի թագավորությունում հայերի և վրացիների միջև սրված հարաբերությունները, որոնք ի վերջո հանգեցրեցին հայկական տարածքներում բռնկված ասպատակության, ունեին խորը արմատներ և հարցը չի կարող իր բավարար բացատրությունը ստանալ լուր Զարթլիի թագավորության ֆեոդալական բնույթի կամ Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի (1021-1058) փառասիրական նկրտումների մասին ընդհանուր դատողություններով: Իրականում ասպատակության համար հիմք հանդիսացավ վերևում արդեն իսկ քննարկված գործընթաց՝ Արտանուշի թագավորության վերածումը Զարթլիի թագավորության և վրացիների, աբխազների ու ծանարների միաձուլումը, որի արդյունքում նախկինում առաջնային տեղ և դեր ունեցող հայ ազնվականները իրենց խաղաղած դերով աստիճանաբար մղվեցին դեպիս ավան: Այս գործընթացը սկսվեց դեռևս Բագրատ I-ի թագավորության կեսերից, որը ոչ միայն աստիճանաբար իր հենարանը դարձրեց աբխազներին և վրացիներին, այլև սկսեց բռնություններ գործադրել նաև հենց իր տոհմակիցների նկատմամբ (օրինակ՝ Արտանուշի դքսության անեքսիան և նրա տիրակալների ձերբակալումն ու սպանությունը): Այս գործընթացը իր զարգացումը ստացավ հատկապես Բագրատ II-ի (1027-1072) երկարատև իշխանության ընթացքում, իսկ ժամանակակիցների հոգեբանության մեջ Բագրատ II-ի թագավորությունը դեռևս ընկալվում էր որպես մի թագավորություն, որտեղ առաջնային դերը պետք է պատկաներ հայերին: Եվ հենց այդ տրամադրությունների կրողը հանդիսացավ Զարադուռի իշխանությունը, որի իշխան Լիպարիտը, ուղղորդելով հայերին, անջատվեց Զարթլիի թագավորությունից: Այս պայմաններում, երբ Զարթլիի թագավորության Բագրատունիների արքայատոհմը Բագրատ II-ի օրոք վերջնականապես կորցրեց իր հայակաևությունը, իսկ հայերը սկսեցին սպառնալ Զարթլիի թագավորության ամբողջականությանը, Զարթլիի թագավորության արբան վերջնականապես սկսեց հենվել իրենց ընդհանուր թվով թագավորությունում հայերին գերազանցող վրացիների, աբխազների վրա: Արդյունքում XI դարի երրորդ քառորդում Զարթլիի թագավորությունում հայերի ունեցած դերն և նշանակությունը զգալիորեն քչացավ, սակայն XI դարի վերջերին, երբ աբխազները ու ծանարները արդեն հիմնականում

3091. 1039 աշուն - Դրագինե դաշտի ճ-մ (= Տրոնիեի ճ-մ) (Սիցիլիայի հյուսիս-արևելք): Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի և Վասիլ Թեոդորական Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում նորմաններ, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև պավլիկյաններ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000, Արմենիական բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 70.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 17.000, թշնամին՝ 50.000 զինվոր: Շուտով, սակայն, Գևորգ Մանիակ Յայը իր բանակով հետ կանչվեց կղզուց և ձերբակալվեց:³⁰⁹¹
3092. 1040 մարտ - Մեսսինայի ճ-մ: Էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդի գլխավորած Ղալբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Արմենիական բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (350, որից 300 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), որոնք, օգտվելով հակառակորդի անհոգությունից, գիշերային անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեցին վերջինիս և հեռացան: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Էմիր Ահմեդը: Արդյունքում Սիցիլիան, բացառությամբ Մեսսինայի, կրկին ընկավ Ղալբյանների էմիրության տիրապետության տակ:³⁰⁹²
3093. 1040 գարուն - Չետայի ճ-մ (Սերբիայի հարավ-արևմուտք): Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց ապստամբական ելույթները ճնշելու նպատակով առաջխաղացած և դժվարանցանելի վայրերում հայտնված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50, այդ թվում Արմենուպոլ Յայը): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁹³
3094. 1040 ամառ - Թեքեի ճ-մ: Ապստամբած ու առաջխաղացած բուլղարները (մոտ 10.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁹⁴
3095. 1040 ամառ - Դեմետրիասը Թեսալոնիկեից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով գրավեցին մինչ այդ առանց մարտերի քաղաք մտած բուլղարներից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁹⁵
3096. 1040 սեպտեմբեր - Յամմայի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Յայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁰⁹⁶
3097. 1040 հոկտեմբեր - Թեսալոնիկեի ճ-մ: Ալուսիանի գլխավորած ապստամբած բուլղարների բանակը (40.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), որոնք, օգտվելով հակառակորդի անհոգությունից, անակնկալ հարձակումով և «Յունական կրակի» արդյունավետ կիրառմամբ, գլխովին հաղթեցին ու փախուստի մատնեցին թշնամուն: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր, թշնամին՝ 15.000 սպանված, 15.000 գերի:³⁰⁹⁷
3098. 1040 հոկտեմբեր - Գուզարքի ճ-մ³⁰⁹⁸

Աբուլ-Ասվար Շավուրի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Յերի, Ռավվադյանների և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (150.000), սկսած արդեն սեպտեմբերից առաջանալով Ուսիքու, ներխուժեց Գուզարքի արևելք ու ճամբարեց: Մոտ մեկ ամսից իր հերթին Գուզարքում կենտրոնացավ Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 100.000, այդ թվում Մադխազական գունդը (4.000 հեծյալ)), Կարսի (մոտ 20.000), Լոռու (մոտ 20.000, որից 10.000 կանոնավոր բանակի ռազմիկ), Սյունիքի (մոտ 15.000, որից 2.000 հեծյալ), Խաչենի (մոտ 5.000) և

ասիմիլացվել էին վրացիների կողմից, իսկ կործանված Անիի և Կարսի թագավորություններից շատ հայեր շարժվել էին դեպի հյուսիս ու հաստատվել Գուզարքում և Զարթիի թագավորությանը պատկանող հարավային այլ տարածքներում, վրացիներից հետո Զարթիի թագավորությունում իրենց թվով, ազդեցությամբ և մարտունակությամբ կրկին առաջնային տեղը սկսեցին զբաղեցնել հայերը:

Քարթլի (մոտ 10.000, որից 4.000 հեծյալ) թագավորությունների, ինչպես նաև Քարադուռի իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ հակառակորդի բանակը ռազմերթ իրականացրեց և ճամբարեց քրիստոնյաների բանակից ոչ հեռու՝ մեկ անցում հեռավորության վրա: Ստեղծված պայմաններում քրիստոնյաների բանակն իր հերթին ողջ զիշեր ռազմերթ իրականացրեց և փորձեց անակնկալի բերել թշնամուն, սակայն, արդեն լուսաբացին մոտենալով հակառակորդի բանակին, գտավ նրան մարտակարգով շարված:

I փուլ – Կենտրոնում ծանր հեծելազորի և նրան կրկնած ծանր հետևակի հասցրած ճակատային, ինչպես նաև թեթև հետևակի թևային համակցված հուժկու հարվածներով քրիստոնյաների բանակը ջախջախեց թշնամու բանակին ու մատնեց փախուստի:

II փուլ – Քրիստոնյաների բանակը 5 օրվա ընթացքում հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Ատրպատական և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր: Արդյունքում Անիի թագավորությունը առժամանակ չեզոքացրեց հարավ-արևելքից սպառնացող վտանգը:

3099. 1041 մարտի 16 – Ամֆիս գետի ճ-մ (= Օլիվենտո գետի ճ-մ) (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Ապստամբած Նորմանները (500) հաղթեցին իրենց դեմ շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 50 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 45 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 5 զինվոր:³⁰⁹⁹
3100. 1041 գարուն – Սերոկկայի ճ-մ: Միքայել IV Պաֆլագոնացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում Նորմաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին բուլղարների բանակին (մոտ 20.000) և, հետապնդելով վերջիններիս, մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր, թշնամին մոտ 5.000 զինվոր:³¹⁰⁰
3101. 1041 գարուն - ամառ – Բուլղարիան Միքայել IV Պաֆլագոնացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում Նորմաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ ճնշելով բռնկված ապստամբությունը:³¹⁰¹
3102. 1041 հունիս – Անիի միջնաբերդը սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց իշխանությունը զավթած Վեստ Սարգիս Սյունու բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 30 զինվոր:³¹⁰²
3103. 1041 հուլիս – Անիի շոքակալքը Անիի թագավորության արքա հռչակվելու նպատակ հետապնդող Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁰³

Հայ-Բյուզանդական III պատերազմ (1041-1045)

3104. 1041 օգոստոսի սկիզբ – Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (30.000) հաղթեց Հովհաննես-Սմբատի մահից հետո վերջինիս կտակի համաձայն Անին կայսրությանը հանձնելու պահանջով առաջխաղացած և քաղաքը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակի (100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000) մի թևին (20.000)՝ ստիպելով հակառակորդի հիմնական բանակին նահանջել: Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ 19.900 զինվոր, որից մոտ 2.000 հայերը: Անիի թագավորության արքայից-արքա հռչակվեց Գագիկ II-ը:³¹⁰⁴
3105. 1041 օգոստոսի կես – Դվինի շոքակալքը արքայից-արքա Գագիկ II-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁰⁵
3106. 1041 օգոստոսի վերջ – Բջնի ամրոցի ճ-մ: Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ջախջախեց Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000) և գերեց նրա հրամանատարին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³¹⁰⁶

3107. 1041 սեպտեմբերի սկիզբ - Անիի շրջակայքը Անիի թագավորության արքա հռչակվելու նպատակ հետապնդող Դավիթ I Անհողի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁰⁷
3108. 1041 սեպտեմբերի 3 - Օլիվենտոյի ճ-մ: Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Նորմանները և լանգոբարդները (1.200, որից 700 հեծյալ) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³¹⁰⁸
3109. 1041 սեպտեմբերի վերջ - Օֆանտո գետի ճ-մ (= Սոնտեմաչորոյի ճ-մ) (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Նորմանները և լանգոբարդները (2.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (18.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Անգել Հայր): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 որոնց թվում զոհվեց նաև Անգել Հայր, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³¹⁰⁹
3110. 1041 սեպտեմբեր - Նոյեմբեր - Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Միջագետքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:³¹¹⁰
3111. 1041 Նոյեմբեր - Մծքիսի ճ-մ: Քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Մրվանյանների և Ուկայյանների Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹¹¹
3112. 1041 Նոյեմբեր - Ատենուֆի ճ-մ (= Սոնուպոյսի ճ-մ = Սոնտեպոյոզոյի ճ-մ) (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Նորմանները և լանգոբարդները (70.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500, այդ թվում պավլիկյաններ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³¹¹² Ստեղծվեց Ապուլիայի դքսությունը:
3113. 1042 ապրիլի 21 - Կոստանոնուպոլսի ճ-մ: Քաղաքի ապստամբած բնակիչները (մոտ 20.000) գրավեցին պալատը Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած կայսերական թիկնապահ զնդից (մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:³¹¹³ Միքայել V Կալաֆատը գահընկեց արվեց և Բյուզանդական կայսրության կայսր հռչակվեց Կոնստանդին VIII-ի աղջիկ Չոյայի հետ ամուսնացած Կոնստանդինը՝ Կոնստանդին IX-ը:
3114. 1042 մայիս - Կաննի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹¹⁴
3115. 1042 գարուն - Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Միջագետքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց ու նահանջեց:³¹¹⁵
3116. 1042 ամառ - աշուն - Հարավային Իտալիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:³¹¹⁶
3117. 1042 հոկտեմբերի կես - Սկադարի ճ-մ (Ներկայիս Ալբանիայի հյուսիս): Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 20.000) զիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց իշխանության տարածքն ասպատակած և վերադարձած Բյուզանդական կայսրության բանակին (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 40.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 39.800 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր:³¹¹⁷ Արդյունքում Բուլղարիայից հյուսիս ընկած տարածքները դուրս եկան Բյուզանդական կայսրության վերահսկողությունից:
3118. 1042 դեկտեմբեր - Հարավային Իտալիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին, բայց հետո, խուսափելով Ապուլիայի դքսության առաջխաղացած խոշոր բանակից, նահանջեցին և կենտրոնացան Օթբանտի և Տեդեստի շրջակայքում:³¹¹⁸
3119. 1043 փետրվար - Օստրոպի ճ-մ (Թեսալոնիկեից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևմուտք): Ապստամբած Գևորգ Մանիակ Հայի բանակը (20.000, այդ թվում Նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին

Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000), ինչպես նաև եղբայրներ Հասան ու Ճնճղուկ Արծրունիների գլխավորած Վասպուրականի ազատագրողին (մոտ 5.000), սակայն հենց մարտի ընթացքում Գևորգը պատահական մի հարվածից սպանվեց և նրա բանակը դադարեցրեց դիմադրությունը: Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, կառավարական բանակից՝ հայերը մոտ՝ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹¹⁹

3120. 1043 զարուհ - Կհայրոս մտան Կոնստանդին Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000)՝ ճնշելով բռնկված ապստամբությունը:³¹²⁰

3121. 1043 զարուհ - Քարին Սպոլետոյի կոմսության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում նորմաններ) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³¹²¹

3122. 1043 հունիսի սկիզբ - Վառնայի ճ-մ: Արևելյան Բուլղարիայի կառավարիչ Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Կիևյան Ռուսիայի ափ իջած բանակի մի մասին (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³¹²²

3123. 1043 հունիսի 17 - Իսկրեստորոս փարոսի ճ-մ (Կոստանդնուպոլսից մոտ 5 կմ հյուսիս-արևելք)³¹²³

Կիևյան Ռուսիայի բանակը (100.000, այդ թվում նորմաններ, 400 նավ) ծովով ու ցամաքով արևելքից մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին, որից հետո ցամաքային ուժերը ափում տեղավորեց, իսկ նավատորմը թողեց նրա հարևանությամբ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Կոնստանդին IX-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, 50 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Հասան ու Ճնճղուկ Արծրունիների գլխավորած Վասպուրականի ազատագրողը) ցամաքով, իսկ Վասիլ Թեոդորական Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմը՝ ծովով, շարժվեցին հակառակորդի բանակի ուղղությամբ: Անհաջող ավարտված բանակցություններից հետո կողմերը պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ - Կեսոբին կայսերական 2 նավեր Վասիլի անձնական ղեկավարությամբ հարձակվեցին թշնամու նավատորմի առաջապահի վրա և, արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, հասան լիակատար հաջողության: Հակառակորդը կորցրեց 10 նավ, ընդ որում աբորդաժային ընդհարումներից մեկի ժամանակ Վասիլը առաջինը ցատկեց հակառակորդի նավերից մեկի մեջ և իր զինակիցների հետ միասին ոչնչացրեց նրա անձնակազմին: Միաժամանակ կայսերական բանակի մի մասը հարձակվեց հակառակորդի ճամբարի վրա և վերջինիս ցամաքային ուժերին ևս ստիպեց նահանջել:

II փուլ - Կայսերական ցամաքային բանակը ու նավատորմը ողջ ուժով անցան հարձակման և ի վերջո պարտության ու փախուստի մատնեցին հակառակորդին: Կիևյան Ռուսիայի նավատորմը ցրվեց բաց ծովում և շուտով ծանր կորուստներ կրեց սկիզբ առած փոթորիկից, իսկ փրկված ու ափ դուրս եկած հակառակորդի ռազմիկներն էլ սպանվեցին կամ գերվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Կիևյան Ռուսիայի նավատորմի մնացորդը նահանջեց ու սկսեց շարժվել դեպի հյուսիս-արևելք, իսկ ցամաքային ուժերը ուղղություն վերցրին դեպի Դանուբի գետաբերան:

3124. 1043 հունիսի վերջ - Քոսթորի ծովամարտ: Կիևյան Ռուսիայի նավատորմը (մոտ 100 նավ) դարանը զցեց և համառ ծովամարտում հաղթեց հետապնդող Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (24 նավ) ու ոչնչացրեց նավերում գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700 զինվոր, 24 նավ, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, 10 նավ:³¹²⁴

3125. 1043 հուլիսի սկիզբ - Վառնայի ճ-մ: Արևելյան Բուլղարիայի կառավարիչ Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա

կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) շրջապատեցին Կիւյան Ռուսիայի նահանջող բանակի մի մասին (6.000) և ծանր պարտության մատնեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, թշնամին՝ 5.200 սպանված, 800 գերի:³¹²⁵

3126. 1043 հուլիս - Սոսու-Բգաբդե-Յիսն-Բեֆ-Ամիր-Տաղանակերտ-Բաղեշ-Խյաթ երթուղով ասպատակելով արշավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000):³¹²⁶

3127. 1043 օգոստոս - Թոռնավան գավառի ճ-մ (Վասպուրական)³¹²⁷

Խյաթից առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (15.000) սկսեց ասպատակել Թոռնավանը, որտեղ չկային բավարար բանակային ուժեր: Հակառակորդի դեմ շարժվեց միայն Թոռնավանի ծերունագարդ իշխան Խաչիկ Առյուծ Արծրունին՝ 70 հեծյալ ռազմիկներով:

I փուլ - Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա, ընդ որում խիզախ այդ մարտին մասնակցեց Նույնիսկ ամրոցում մարտին իր մասնակցելը արգելելու նպատակով փակված Խաչիկի տասնհինգամյա որդին:

II փուլ - Հակառակորդի բանակը շրջապատեց Հայ հեծյալներին, որի արդյունքում, կռվելով մինչև վերջ, ի վերջո ընկան Խաչիկը ու Նրա որդին և զոհվեցին գրեթե բոլոր Հայ մարտիկները:

III փուլ - Կարճ ժամանակ անց մարտադաշտ հասավ հարձակման մասին տեղեկացված և եղբայրներ Հասան ու Ճնճուկ Արծրունիների գլխավորությամբ Թոռնավանին մոտեցող Վասպուրականի ազատագունդը (5.000): Մարտից անմիջապես առաջ Հասանը դուրս եկավ հակառակորդ բանակների մարտակարգերի միջատարածք և մենամարտի հրավիրեց իր հորը սպանողին: Առաջ եկավ մի հաղթանդամ ռազմիկ, որի հետ տեղի ունեցած հեծյալ թրամարտում Հասանը հաղթեց ու սպանեց Նրան՝ հետ խլելով հոր դրոշը և հանդերձանքը: Այնուհետև հակառակորդի շարքերին մարտահրավեր նետեց Ճնճուկը՝ մարտի կանչելով իր փոքր եղբորը սպանողին: Թշնամու շարքերից առանձնացավ մարտահրավերը ընդունած հակառակորդի հրամանատարը: Անմիջապես էլ տեղի ունեցած մենամարտում Ճնճուկը հաղթեց և սպանեց Նաև սրան՝ հետ խլելով սպանված եղբոր գեները: Դրանից հետո Վասպուրականի ազատագունդը անցավ հզոր հարձակման և գլխովին ջախջախեց հակառակորդի բարոյալքված բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:

3128. 1044 ապրիլ - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 70.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր:³¹²⁸

3129. 1044 մայիս - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 35.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 65.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 13.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:³¹²⁹

3130. 1044 հունիս - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 11.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:³¹³⁰

3131. 1044 հունիս - Սուրմարուն (Արարատ, Մասյացոտն գավառի հյուսիս, Արաքսի աջ ափին), Ամբերդը (Արարատ, Արագածոտն գավառի արևմուտք, Արագածի հարավային լանջին) և Խոր Վիրապ ամրոցը Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³¹³¹

3132. 1044 հուլիս - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 55.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:³¹³² Արդյունքում իր ժամանակի դիվանագիտական երաշխիքների գինանոցի ողջ կիրառմամբ կազմվեց և Գագիկ II-ին ուղարկվեց մի ուղերձ, որով վերջինս, կարծես թե հարաբերությունները վերջնականապես պարզաբանելու համար, հրավիրվում էր Կոստանդնուպոլիս: Չմեկնել կայսրության մայրաքաղաք Հայոց արքային համոզել դժբախտաբար չհաջողվեց, իսկ արդյունքն ավելի քան սպասելի էր, քանի որ, այն բանից հետո, երբ արքայից-արքա Գագիկ II-ը մեկնեց Կոստանդնուպոլիս, այստեղ նա գերվեց և այլևս Անի չվերադարձավ, իսկ ստեղծված ծանր պայմաններում էլ բուն Անիում ծվարած դավաճաններին հաջողվեց մեկուսացնել անգիջում պայքարի կողմնակից ու անկախության ջատագով Վահրամ սպարապետին, զրկել նրան իր կողմնակիցների աջակցությունից և, կապ հաստատելով թշնամու հետ, Անին, իսկ արդյունքում նաև ողջ թագավորությունը, 1045 թ-ի սկզբին հանձնել Բյուզանդական կայսրությանը: Հայ-Բյուզանդական III պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում համահայկական նշանակություն ունեցող Անիի թագավորությունը կործանվեց:

3133. 1045 գարուն – Մեյխունե գավառը Մրվանյանների էմիրության բանակը (120) գիշերով ասպատակեց և նահանջեց:³¹³³
3134. 1045 գարուն – Տեղեստի ճ-մ: Արևմուտքի դոմեստիկոս Արգիրոս Բարիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹³⁴
3135. 1045 ամառ – Տրանոյի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹³⁵

3136. 1045 աշուն – Դվինի ճ-մ³¹³⁶

«XI դարում Բյուզանդական կայսրության վարչական համակարգում հայ ազնվականները ունեին իսկայական նշանակություն: Նրանք կարևոր դեր էին խաղում կայսրության սահմանների պաշտպանության գործում և իրենց վրա էին վերցնում արևելյան պաշտպանական գծի պահպանության հիմնական ծանրությունը»

Ա. Կաժդան

Անիի կառավարիչ Ասիդի, Վահրամ Պահլավունու, նրա որդի Գրիգորի, ինչպես նաև Լիպարիտ Զաչ Օրբելյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Զարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) արշավեցին Դվինի դեմ: Դվինում իշխող Աբուլ-Ասվար Շավուրը, սակայն, որի բանակը (մոտ 5.000) բանակապես գիջում էր հակառակորդին, չցանկացավ բաց մարտի մեջ մտնել, այլ դրա փոխարեն նետածիգներին դարան դրեց Դվինի շրջակայքի այգիներում, ինչպես նաև բաց թողեց Արաքս գետի ջրերը՝ ստեղծելով սայթաքուն ցեխաջրի լայնարձակ մի դաշտ:

I փուլ – Աբուլ-Ասվար Շավուրի հեծելազորը անցավ հարձակման և կեղծ նահանջով հակառակորդի հիմնական ուժերին քաշեց դեպի այգիները:

II փուլ – Հակառակորդին հետապնդող քրիստոնյաների հեծելազորը հայտնվեց Աբուլ-Ասվար Շավուրի կողմից նախապատրաստված ցեխաջրի դաշտում, որտեղ նժույգները սկսեցին սայթաթել կամ խրվեցին, ինչը կոտրեց հեծելազորի հարվածային թափը: Գրեթե միանգամից էլ, թույլ չտալով քրիստոնյաներին ուշքի գալ, դարանակալ նետածիգները հարվածի տակ առան վերջիններին: Հենց այս մարտում էլ ընկան Վահրամ Պահլավունին և Գրիգորը, իսկ կայսերական բանակը զգալի կորուստներով հետ քաշվեց դեպի հյուսիս:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:

3137. 1046 գարուն – Սյունիք ներխուժած և Սյունիքի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000)

հասավ մինչև Տարևի վախճ (Սյունիք, Ծղուկ գավառի հարավ) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³¹³⁷

3138. 1046 գարուն – Անակոսիան Բագրատ II-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն, տեղեկանալով, որ Շուաբյանների էմիրը մահացել է և հրավեր ստանալով քաղաքից, հիմնական ուժերով շարժվեցին դեպի հարավ ու մտան Տիրիս: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 6 զինվոր:³¹³⁸

3139. 1046 ամառ – Ապուլիայի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Դրոգոյի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹³⁹

3140. 1046 աշուն – Շավշեթի ճ-մ (Գուգարք, Շավշեթ գավառ)³¹⁴⁰

Բագրատ II-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում 3.000 նորման) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մեծ արշավանքի դուրս եկան Քարադուռի իշխանության դեմ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության և Լոռու թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Կախեթի թագավորության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին Կուր գետի մոտ՝ վերջինիս մեջ թափվող վտակի ձախ ափին: Շուտով հակառակորդը մոտեցավ վտակի աջ ափին և մարտակարգ ընդունեց:

I փուլ – Դաշնակից բանակը հետ մղեց Կուրի վտակով հարձակման անցած թշնամու ճակատային հարվածը՝ կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

II փուլ – Դաշնակից բանակը անցավ հակահարձակման և փախուստի մատնեց հակառակորդի բանակին:

III փուլ – Դաշնակից բանակը շրջապատեց նորմաններին, որոնք գերի հանձնվեցին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 սպանված և վիրավոր, մոտ 1.000 գերի: Գերված նորմանները սկսեցին ծառայել Քարադուռի իշխանության բանակում:

3141. 1046 աշուն – Արբասթումանի ճ-մ (Ախալցխայից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք): Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 2.500 նորմաններ), Լոռու և Կախեթի (մոտ 1.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Բագրատ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:³¹⁴¹ Շուտով Բյուզանդական կայսրության կայսեր միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Քարթլիի թագավորությունը փաստացի ճանաչեց Քարադուռի իշխանության անկախությունը, իսկ վերջինս էլ հռչակվեց Բյուզանդական կայսրության դաշնակից:

3142. 1046 նոյեմբեր - դեկտեմբեր – Դվինի շրջակայք Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության, Լոռու (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 2.000 նորմաններ) և Կախեթի (մոտ 1.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:³¹⁴²

3143. 1047 սեպտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի կես – Սուրմարուն, Ամբերդ, Խոր Վիրապ ամրոցը և Ծիծեռնակաբերդը (վերջինը՝ Երևանի մոտ) Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի ու Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև

Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեցին Շադդադյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Տեղեկանալով բռնկված թռնիկյան ապստամբության մասին՝ պաշարողները հաշտություն կնքեցին, ըստ որի Շադդադյանների էմիրությունը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը, որից հետո նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³¹⁴³

Թռնիկյան ապստամբություն (1047)

3144. 1047 սեպտեմբերի 25 - հոկտեմբերի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ³¹⁴⁴

Ապստամբած Լևոն-Թռնիկ Զաչ Մամիկոնյանի բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում Հովհաննես Բատացես⁵¹, Թեոդորոս Հայը, Պողոս Հայը և Մարիանոս Բրանասը⁵²) պաշարեցին քաղաքը Կոստանդին IX-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

I փուլ - Սեպտեմբերի 25-ի օրվա առաջին կեսին ապստամբները քաղաքի պարիսպների դիմաց մարտակարգ ընդունեցին: Տեսնելով այդ՝ կառավարական բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) դուրս եկան քաղաքից և գրոհի անցան, սակայն ապստամբները, կեղծ փախուստով հեռացնելով հարձակվողներին պարսպից, անցան կտրուկ հակահարձակման ու ծանր պարտության մատնեցին նրանց: Նույն օրը գիշերն էլ կառավարական ուժերը պարիսպների դիմաց պաշտպանական կառույցներ կառուցեցին, որոնք, սակայն, բավարար հզորություն չունեին:

II փուլ - Սեպտեմբերի 26-ի օրվա երկրորդ կեսին ապստամբները անցան վճռական հարձակման՝ ծանր պարտության մատնելով կառավարական բանակին, գրավելով վերջինիս ամրությունները և ստիպելով հակառակորդին պատսպարվել քաղաքի պարիսպներից ներս: Ապստամբները, սակայն, չգարգացրին հաջողությունը՝ հույս ունենալով խուսափել արյունահեղությունից և հաջորդ օրը խաղաղ մուտք գործել քաղաք:

III փուլ - Սեպտեմբերի 27-ի օրվա առաջին կեսին ապստամբները մոտեցան քաղաքի պարիսպներին, սակայն ընկան քարանետների հզոր հարվածի տակ և վերադարձան սեփական ճամբար:

IV փուլ - Մինչև հոկտեմբերի սկիզբ ապստամբները շրջափակեցին քաղաքը, սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքին սկսեցին մոտենալ արևելքից ժամանած կառավարական խոշոր բանակային ուժեր ու սկիզբ առան տատանողական տրամադրություններ, թողեցին պաշարումը և նահանջեցին հյուսիս:

Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, հակառակորդից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:

3145. 1047 հոկտեմբերի կես - նոյեմբերի սկիզբ - Ռեդեստոսը (Բուլղարիա, Ադրիանապոլսի մոտ) Լևոն-Թռնիկ Զաչ Մամիկոնյանի բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Հովհաննես Բատացես, Թեոդորոս Հայը, Պողոս Հայը և Մարիանոս Բրանասը) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր: Ապստամբները նահանջեցին: Շուտով Կոստանդնուպոլսին մոտեցան կառավարական խոշոր ուժեր: Այս պայմաններում Լևոնի շատ կողմնակիցներ, այդ թվում Թեոդորոս Հայը, Պողոս Հայը և Մարիանոս Բրանասը անցան հակառակորդի կողմը, իսկ դեկտեմբերի 25-ին Լևոն-Թռնիկ Զաչ Մամիկոնյանը խաբեությամբ գերվեց ու կուրացվեց: Թռնիկյան ապստամբությունը ճնշվեց:³¹⁴⁵

3146. 1047 նոյեմբեր - Ամիդի ճ-մ. Մինչեփրատյան ճակատը և քաղաքի շրջակայքը Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության

⁵¹ Ըստ Հովհաննես Սկիլիցեսի («Կոստանդին Մոնոմախ», մաս 8) Բատացեսները ազգական էին Բյուզանդական կայսրության Մամիկոնյաններին (Թռնիկյաններին), ինչից էլ հենց բխեցվել է այն հանգամանքը, որ նրանք ծագումով հայեր էին:

⁵² Ըստ Հովհաննես Սկիլիցեսի («Կոստանդին Մոնոմախ», մաս 8) Բրանասները ազգական էին Բյուզանդական կայսրության Մամիկոնյաններին (Թռնիկյաններին), ինչից էլ հենց բխեցվել է այն հանգամանքը, որ նրանք ծագումով հայեր էին:

բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Նասր-էդ-Դուլայի ու Մութամիդ-էդ-Դուլայի գլխավորած Մրվանյանների և Ուկայյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁴⁶

3147. 1047 նոյեմբեր - Մծքիսի ճ-մ: Նասր-էդ-Դուլայի ու Մութամիդ-էդ-Դուլայի գլխավորած Մրվանյանների և Ուկայյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Ամիրիզ Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ արշաված և ասպատակելով քաղաքին մոտեցած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 24.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³¹⁴⁷

3148. 1047 նոյեմբեր - Արճեշի ճ-մ: Մծքիս-Բաղեշ-Աղթամար-Վան-Ադիոմիս երթուղով Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ Վասպուրականի նահանգած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 14.000) հաղթեց Վասպուրականի կատեպան Ստեփանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), որից հետո նահանջեց Առքերանի-Գառնի-Մարդաստան-Արտագ-Ճվաշ-Չարավանդ-Յեր-Բաքեան-Գաբիթյան-Թավրիզ երթուղով: Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Ստեփանոսը, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁴⁸

3149. 1048 գարուն - Տրիկարիկայի ճ-մ (Չարավանդի Իտալիա, Կալաբրիա): Դրոգոյի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁴⁹

3150. 1048 օգոստոսի սկիզբ - Մեծ Չաք գետի ճ-մ³¹⁵⁰

Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (120.000), արշավելով Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Յեր երթուղով, հիմնական ուժերով ճամբարեց Չարավանդում, սակայն նրա առաջապահը (20.000) շարունակեց արշավանքը ու մտավ Թոռնավան: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) լքեցին իրենց ճամբարը ու իրականացրին կեղծ նահանջ:

I փուլ - Սելջուկյան սուլթանության բանակը մտավ ճամբար և սկսեցին հավաքել տեղում թողած ավարը:

II փուլ - Անակնկալ ճամբար ներխուժած կայսերական բանակը ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Շուտով, սակայն, տեղեկանալով արշավանքի ելած հակառակորդի բանակի հսկայական քանակության մասին, կայսերական բանակը նահանջեց ու բանակեց Բասենում՝ դաշտային ամրություններով ամրացնելով իր ճամբարը և այդ ամենի մասին տեղեկացնելով կայսրին: Ստեղծված պայմաններում կայսրությունը Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանից պահանջեց իրականացնել իր դաշնակցային պարտավորությունները և միանալ Բասենում տեղակայված բանակին:

3151. 1048 օգոստոսի կես - օգոստոսի վերջ - Արարատը, Տալեր, Բարձր Յալեր, Գուգարքի արևմուտքը ու Արշարունիքը Մարդաստան-Կոզոմիս-Բագրևանդ երթուղով Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի ընդհանուր ղեկավարությամբ առաջխաղացած և մի քանի խոշոր ջոկատների բաժանված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:³¹⁵¹

3152. 1048 օգոստոսի վերջ – Արծնի ճ-մ (Բարձր Հայք, Կարին գավառ, Կարինից մոտ 10 կմ հյուսիս-արևմուտք)³¹⁵²

Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ պարիսպներ չունեցող քաղաքին, որի դիմաց նրանց դիմադրեց մարտակարգ ընդունած Հայկական բանակը (մոտ 7.000):

I փուլ – Հայկական բանակը, սպասելով օգնության Բասենում տեղակայված կայսերական բանակից, 6 օր շարունակ համառորեն դիմադրեց հակառակորդին: Կայսերական բանակը, սակայն, չնայած Կեկավմենոս Կատակոլոնի համառ պնդումներին, բանակի հրամանատարական կազմում գտնվող Ահարոն Բուլղարի պնդումների համաձայն այդպես էլ օգնության չհասավ քաղաքին:

II փուլ – Պաշարման յոթերորդ օրը, չդիմանալով հակառակորդի բանակի բանակական առավելությանը, Հայկական բանակը նահանջեց դեպի քաղաքի խորքերը:

III փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը համառ մարտերով և տներն այրելու ու դրանք փլելու միջոցով գրավեց քաղաքը, հիմնովին ավերեց այն և կոտորեց վերջինիս բնակչությանը:

Հայերը կորցրին մոտ 6.800, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3153. 1048 սեպտեմբերի 19 – Կապուտառ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Բասեն գավառ, Արշովիտի դաշտում)³¹⁵³

Կարսի (10.000) և Լոռու (մոտ 10.000) թագավորությունների, ինչպես նաև Քարադուռի իշխանության (16.700, այդ թվում մոտ 700 նորման) միացյալ բանակը միավորվեց Բյուզանդական կայսրության բանակի (60.000, որից 15.000 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000) հետ, որից հետո Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի, Ահարոն Բուլղարի, Միջագետք բանակաթեմի զորավար Գրիգոր Պահլավունու, Լիպարիտ Զաչ Օրբելյանի և Չորտվանել Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող դաշնակից ուժերը դուրս եկան ամրացված ճամբարից ու կենտրոնացան Կապուտառ ամրոցի շրջակայքում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Իբրահիմ Ինալի և Գթմուշ իբն Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (100.000) շարժվեց հակառակորդի ուղղությամբ, ընդ որում դաշնակից ուժերի հրամանատարությունը Ահարոն Բուլղարի պնդումների ազդեցության տակ այս անգամ ևս չհետևեց Կատակոլոն Կեկավմենոսի խորհրդին, որը պահանջում էր հարձակվել դեռևս երթի մեջ գտնվող հակառակորդի բանակի վրա ու անակնկալ բերել վերջինիս: Արդյունքում հակառակորդի բանակը անարգել մոտեցավ քրիստոնյաներին և ճամբարեց: Ստեղծված պայմաններում դաշնակից ուժերի ղեկավարությունը, հաշվի առնելով հակառակորդի բանակական գերակշռությունը, որոշեց աննկատ մոտենալ վերջինիս և լուսաբացին անակնկալ հարված հասցնել, ընդ որում Չորտվանելի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակի մի ջոկատ (700) ստանձնեց գիշերապահի պարտականությունը: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Սելջուկյան սուլթանության բանակը գիշերվա ընթացքում ինքը հայտնաբերեց հակառակորդին և դիմեց ակտիվ գործողությունների:

I փուլ – Վաղ լուսաբացին հակառակորդի բանակի մի ջոկատ փորձեց անակնկալ հարված հասցնել քրիստոնյաների բանակին, սակայն ընդհարվեց Չորտվանելի ջոկատի հետ: Բռնկված համառ հանդիպակաց մարտ, որի ընթացքում Չորտվանելը, բերանին նետի հարված ստանալով, զոհվեց:

II փուլ – Առավոտյան հարձակման անցավ Լիպարիտի անձնական ղեկավարությամբ գործող Քարադուռի իշխանության բանակը և փախուստի մատնեց հակառակորդին: Մարտը որոշ ժամանակ դադարեց և կողմերը սկսեցին արագորեն մարտակարգ ընդունել: Քրիստոնյաների մարտակարգի առաջին շարքը զբաղեցրին Քարադուռի իշխանության և Լոռու թագավորության բանակները, երկրորդ շարքը գրավեց Կարսի թագավորության բանակը, իսկ երրորդ շարքը մնաց կայսերական բանակին: Աջ թևի ղեկավարումը ստանձնեց Կեկավմենոսը, ձախ թևի հրամանատարությունը հանձնվեց Ահարոնին, իսկ կենտրոնի ղեկավար նշանակվեց Լիպարիտը: Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջին շարքը զբաղեցրեց թեթև, իսկ երկրորդ շարքը՝ ծանր հեծելազորը: Մինչև մարտը

հակառակորդի մարտակարգին մոտեցավ Լիպարիտը և, փայլեցնելով հսկայական տապարը, մենամարտի հրավիրեց թշնամու ցանկացած ռազմիկի, սակայն նրա մարտահրավերը այդպես էլ պատասխան չստացավ:

III փուլ – Օրվա առաջին կեսին Զարադուռի իշխանության ու Լոռու թագավորության միացյալ բանակները անցան հարձակման և, փախուստի մատնելով հակառակորդի բանակի առաջին շարքին ու հետապնդելով նրան, հարձակվեցին հակառակորդի բանակի երկրորդ շարքի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, որը շարունակվեց բավականին երկար:

IV փուլ – Կեսօրին մարտի մեջ մտավ Կարսի թագավորության բանակը, սակայն նույն այդ ժամանակ կայսերական բանակը սկսեց խուճապահար լքել մարտադաշտը:

V փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Կարսի ու Լոռու թագավորությունների, ինչպես նաև Զարադուռի իշխանության միացյալ բանակները, չդիմանալով հակառակորդի բանակի հսկայական բանակական գերակշռությանը, սկսեցին նահանջել, ընդ որում Կարսի թագավորության բանակը հասցրեց համեմատաբար հեշտությամբ հեռանալ, սակայն Զարադուռի իշխանության և Լոռու թագավորության բանակները շրջապատվեցին: Բռնկված կատաղի մարտում Լիպարիտ Զաքը, դավաճանի հարվածից վիրավորված ձիու պատճառով ի վերջո մնալով հետևակ վիճակում, թշնամու ռազմիկների միահամուռ ջանքերով գերվեց:

VI փուլ – Օրվա վերջում քրիստոնյաների ծանր հեծելազորի մի մասին հաջողվեց ճեղքել շրջապատման օղակը և հեռանալ, բանի որ հակառակորդը, վախենալով չափազանց հեռանալ ավարով լիքը սեփական ճամբարից, երկար չհետապնդեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 20.000, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000, որոնց թվում 660 նորման, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Սելջուկյան սուլթանության բանակը, արշավելով **Բագրևանդ-Կոզոլիտ-Մարդաստան-Թոռնավան-Չարավանդ-Յեր-Բաքեան-Գաքիթյան-Թավրիզ** երթուղով և ասպատակելով շրջակայքը, զավթած ավարով հեռացավ Սատրապական Հայաստանից: Տուրքի-բեկի արթունք տարված Լիպարիտը, այնտեղ տեղի ունեցած մենամարտերում հաղթելով մի քանի հակառակորդների և վաստակելով անպարտելի ռազմիկի անուն, ի վերջո խոշոր փրկագնի դիմաց ազատություն ձեռք բերեց ու 1050 թ-ին վերադարձավ Հայրենիք, որտեղ նրան վաղուց արդեն մահացած էին համարում:

3154. 1048 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի սկիզբ - **Գանձակը** Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³¹⁵⁴
3155. 1049 մարտ - **Շամքորը և Գանձակը** քաղաքի բնակիչների հրավերով ու համաձայնությամբ առանց մարտերի քաղաք մտած Դվինում իշխող Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) անակնկալ հարվածով գրավեցին Շադդադյանների Էմիրության ավագ Էմիր Անուշիրվանին աջակցող Շադդադյանների Էմիրության բանակի մյուս մասից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³¹⁵⁵ Անուշիրվանը զրկվեց իշխանությունից և Շադդադյանների Էմիրության միակ Էմիր հռչակվեց Աբուլ-Ասվար Շավուրը:
3156. 1049 գարուն - **Գանձակի ճ-մ. Դվին-Սողբ-Քուստ-ի-Փառնես-Գարդման-Շակաշեն** երթուղով չորսօրյա երթով քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև **Կուրի ափով** Բագրատ II-ի գլխավորությամբ հարավ արշաված Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակից քաղաքը պաշարած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³¹⁵⁶ Արդյունքում Աբուլ-Ասվար Շավուրը որպես պատանդ Բյուզանդական կայսրությանն հանձնեց Անուշիրվանին, իսկ Շադդադյանների Էմիրությունն էլ ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:

**Պաժինակական I պատերազմ
(1049-1052)**

3157. 1049 հունվար – **Դանուքի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին գետն անցած շրջակայքն ասպատակող Պաժինակական խանության⁵³ բանակին (մոտ 50.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³¹⁵⁷

3158. 1049 գարուն – **Դամպոյսի ճ-մ** (= **Յաիբոյալի ճ-մ**) (Ադրիանապոլսի մոտ): Օրվա վերջին Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց շոգ և անջրդի տեղանքով շարժված, լրջորեն հոգնած, մարտակարգը կորցրած ու առաջին իսկ ընդհարումից հետո անկանոն փախուստի դիմած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 6.000, այդ թվում Թեոդորոս Յայը և Պողոս Յայը): Յայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Թեոդորոս Յայը և Պողոս Յայը, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁵⁸

3159. 1049 ամառ – **Նիկեենե դաշտի ճ-մ** (Բուլղարիա)³¹⁵⁹

Նիկեփոր Ռեկտորի, Յելվիոս Ֆրանկապոլի և Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում Ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) արշավանքի ելան ընդդեմ Պաժինակական խանության բանակի (մոտ 80.000), ընդ որում Նիկեփորը չհետևեց Կեկավմենոսի հրամանին, որը պահանջում էր հարձակվել դեռևս երթի մեջ գտնվող հակառակորդի բանակի վրա և անակնկալի բերել վերջինիս: Արդյունքում Պաժինակական խանության բանակը անարգել մոտեցավ կայսերական բանակին և ճամբարեց: Յաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Նիկեփորը իր վրա վերցրեց կենտրոնի ղեկավարումը, իսկ ձախ թևի ղեկավարումը հանձնեց Յելվիոսին: Կեկավմենոսը ստանձնեց աջ թևում տեղաբաշխված Յայ ռազմիկների ղեկավարումը:

I փուլ – Պաժինակական խանության բանակը հաղթեց դեռ մարտը սկսելուց առաջ անկանոն փախուստի մատնված կայսերական բանակի ձախ թևին և կենտրոնին:

II փուլ – Պաժինակական խանության բանակը հարձակման անցավ Յայ ռազմիկների ուղղությամբ, որոնք համառորեն դիմադրեցին: Արդյունքում, թեև փախուստի դիմած կայսերական բանակին ի վերջո հաջողվեց կտրվել հակառակորդի հետապնդումից, սակայն անհավասար մարտում ընկան գրեթե բոլոր հայերը: Կեկավմենոսը ծանր վիրավորվեց կոկորդին ստացված հարվածից և, անօգնական ընկած լինելով մարտադաշտում, փրկվեց միայն շնորհիվ դիակապտությամբ զբաղվող մի մարդու ջանքերի:

Յայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3160. 1050 հունիսի 8 – **Լևադայի ճ-մ** (Ադրիանապոլսի մոտ)³¹⁶⁰

Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 70.000), սրընթաց արշավելով դեպի հարավ-արևմուտք, մոտեցավ **Ադրիանապոլսին**: Տեղեկանալով հակառակորդի արշավանքի, ինչպես նաև վերջինիս քանակական գերակշռության մասին, Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000, այդ թվում հետևակի հրամանատար Սամվել Բուրցետը) ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին սեփական ճամբարի մոտակայքում:

I փուլ – Կայսերական բանակի հետևակը հարձակվեց սեփական դիրքերին մոտեցած հակառակորդի բանակի վրա, սակայն պարտություն կրեց և նահանջեց ելման դիրքեր:

⁵³ 1049 թ-ին Արալյան ծովի հյուսիսային ու արևելյան ափերին բնակվող ղվչախները շարժվեցին դեպի արևմուտք և ծանր պարտության մատնեցին սկզբում օղուզներին, իսկ ավելի ուշ՝ արևելյան պաժինակներին: Արդյունքում Ղվչախական խանության սահմաններում հայտնվեցին Արալյան ծովի հյուսիսային ափերից մինչև Դոն ընկած հսկայական տարածքները, իսկ արևելյան պաժինակները, ինչպես նաև օղուզների մի մասը ստիպված եղան անցնել Դոնը և միանալ դեռևս 889 թ-ից Մերձսևծովյան տափաստաններում լիովին անկախ իշխող ու Պաժինակների խանությունը հիմնած արևմտյան պաժինակներին: Այս ամենի հետևանքով Պաժինակների խանությունը, իր մեջ ընդունելով պաժինակների խոշոր նոր հատվածներ և դաշնակցելով օղուզների հետ, կտրուկ ուժեղացավ՝ վերածվելով Բյուզանդական կայսրության չափազանց վտանգավոր ախոյանի: Ղվչախների այս տեղաշարժի արդյունքը եղավ նաև այն, որ օղուզների հիմնական մասը Կասպից ծովի արևելյան ափերով տեղաշարժվեց դեպի հարավ և, հաստատվելով Սելջուկյան սուլթանությունում ու ընդունելով իսլամը, կտրուկ ուժեղացրեց վերջինիս ռազմական պոտենցիալը՝ բոլոր պայմանները ստեղծելով սելջուկյան հետագա հսկայամասշտաբ արշավանքների համար:

II փուլ – Անհաջողությամբ ավարտվեց նաև կայսերական բանակի հեծելազորի հարձակումը, որից հետո կայսերական բանակը թողեց զբաղեցրած դիրքերը և ամրացավ սեփական ճամբարում:

III փուլ – Պաժինակական խանության բանակը շրջապատեց կայսերական բանակի ճամբարը, որտեղից հակառակորդին շարքերին սկսեցին հարվածել բալիստներով: Ի վերջո, ստացվեց այնպես, որ պաժինակների առաջնորդը սեփական ձիու հետ միասին միջանցիկ տեգահարվեց բալիստից արձակված տեգի հզոր հարվածից, որից էլ բարոյալքված վերջինիս բանակը նահանջեց և հետ թաշվեց ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3161. 1050 ամառ – Տինհոյ Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարադուռի իշխանության, ինչպես նաև Լոռու (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 2.500 նորմաններ) և Կախեթի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Բագրատ II-ին ենթակա Զարթլի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 2, դաշնակիցները՝ մոտ 10 զինվոր:³¹⁶¹ Բագրատ II-ը մեկնեց Կոստանդնուպոլիս, որտեղ ընթացած հաշտության բանակցությունները տևեցին մինչև 1053 թվականը:
3162. 1051 իունվարի – Կատասյուրտասի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում ֆրանկներ և նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (20.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³¹⁶²
3163. 1051 գարուն – Գոյնեի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³¹⁶³
3164. 1051 գարուն – Տոյիցայի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին պաժինակներին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³¹⁶⁴
3165. 1051 գարուն – Խարիդայի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³¹⁶⁵
3166. 1051 ամառ – Միսեփրատյան ճիգի արևմուտքը և Անգեղտուն գավառը բռնկված Սատրապական Հայաստանի XVII ապստամբության պայմաններում Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին:³¹⁶⁶
3167. 1051 ամառ – Արկնի ամրոցը (Ադնիք, Անգեղտուն գավառ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին և ստիպեցին հանձնվել Հարպիկ, Դավիթ, Լևոն ու Կոնստանդին եղբայրների գլխավորած Հայկական կայազորին (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ պաշարման երրորդ օրը ամրոցում գտնվող դավաճանները քնած ժամանակ սպանեցին պարսպի խոցելի մասում 3 օր պահակություն արած և իրենց դրդումով քնի անցած Հարպիկին: Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³¹⁶⁷ Սատրապական Հայաստանի XVII ապստամբությունը ճնշվեց: Դավիթը, Լևոնը ու Կոնստանդինը աքսորվեցին և ազատ արձակվեցին միայն 1056 թ-ին՝ հետ ստանալով Արկնի ամրոցը:
3168. 1052 գարուն – Մեծ Պոնտյակի ճ-մ: Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 20.000) արտագրոհ կազմակերպեց և պարտության մատնեցին իր ճամբարը պաշարած, սակայն անկանոն նահանջել սկսած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ 1.000 զինվոր: Պաժինակական I պատերազմը

ավարտվեց: Արդյունքում Բյուզանդական կայսրությանն հաջողվեց առժամանակ ապահովվել իր սահմանների հյուսիս-արևելյան մասի անվտանգությունը:³¹⁶⁸

3169. 1052 գարուն – Տերենտի Ծ-Մ: Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁶⁹
3170. 1052 ամառ – Կրոտոնի Ծ-Մ (Հարավային Իտալիա, Կալաբրիա): Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁷⁰
3171. 1053 գարուն – Քասրա ամրոցը (Վրաստան) Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Քարթլի թագավորության կայազորից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³¹⁷¹
3172. 1053 աշուն – Գեղարբունիքը, այն բանից հետո, երբ Աբուլ-Ասվար Շավուրը բանակցությունների պատրվակով իր մոտ հրավիրեց Ֆիլիպ արքային և ուխտադրժորեն գերեց, Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և նահանջեց: Արդյունքում Ֆիլիպի ազատության փոխարեն Շադդադյանների Էմիրությանը զիջվեցին Շաշուաշ և Սոդե ամրոցները (Գեղարբունիք, Սևանա լճի հարավային ափին):³¹⁷²
3173. 1053 աշուն – Պարտավը Սելջուկյան սուլթանության և Ռավվադյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո մտավ Գանձակ: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁷³
3174. 1054 հունվարի 6 – Կարսը, մինչև հայերը զբաղված էին սուրբ ծնունդ նշելով, Տուղրիլ-բեկի դեմ ապստամբած, սակայն փախուստի դիմած և Բյուզանդական կայսրության կայսրություն անցնել ձգտող Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (6.000) անակնկալ հարձակումով գրավեց քաղաքը Հայկական բանակից (մոտ 100), պաշարեց միջնաբերդը, սակայն ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³¹⁷⁴
3175. 1054 հունվարի կես – Վանանի Ծ-Մ³¹⁷⁵

«Ասում են, որ երբ գերված Թաթուլին ներկայացրել են Տուղրիլ-բեկին, վերջինս Կարսի սպարապետին կյանք է խոստացել, եթե նրա հարվածից ծանր վիրավորված իր զորավարը ապաքինվի: Բայց Թաթուլը միայն ծիծաղել և ձեռք է թափ տվել. «Եթե հարվածն իմն է, չի ապրի...»: Ու երբ թշնամու զորավարը մահացել է, իսկ Թաթուլը՝ սպանվել, Տուղրիլ-բեկը, որպես մխիթարություն իր մահացած զորավարի հորը, ուղարկել է վերջինիս Թաթուլի հզոր բազուկը և պատվիրել հայտնել. «Մխիթարվիր, Էմիր, վատ բազկից չընկավ որդիդ»...

Հայոց ավանդապատում

Սպարապետ Թաթուլ Վանանդեցու գլխավորած Կարսի թագավորության բանակը (մոտ 2.000) սկսեց հետապնդել Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ Կարսից նահանջող Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 5.500):

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

II փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը սկսեց մարտի մեջ մտցնել նոր ուժեր: Այս պայմաններում, զգալով, որ հակառակորդի բանակը առավելություն է ձեռք բերում, Թաթուլը մխրճվեց վերջինիս շարքերի մեջ և տեղի ունեցած մենամարտում ծանր վիրավորեց հակառակորդի բանակի հրամանատարներից մեկին, սակայն շուտով վիրավորվածի թիկնապահներին հաջողվեց գերել Թաթուլին:

III փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը խուճապի մատնվեց և միայն ծանր կորուստներով կարողացավ հեռանալ մարտադաշտից՝ իր հետ տանելով գերված Թաթուլին, որը հետագայում սպանվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3176. 1054 հունվարի վերջ – Սուրմարուկի ճ-մ: Քաղաքի Հայկական աշխարհագրորի ռազմիկները (մոտ 1.000) Գթմուշ իրեն Արսլանի գլխավորությամբ նահանջող Սելջուկյան սուլթանության բանակի (մոտ 3.500) ռազմիկներին իբր նրանց հանգիստը կազմակերպելու համար, ցրեցին տներում, հարբեցրին և գիշերային անակնկալ հարձակումով ոչնչացրին: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³¹⁷⁶ Գթմուշ իրեն Արսլանը ապաստանեց Արաբական թերակղզում, սակայն հետագայում ներում ստացավ և վերադարձավ Սելջուկյան սուլթանություն:
3177. 1054 ամառ – Տայթը և Բարձր Հայթը Գաբիթյան-Բաքեան-Հեղ-Չարավանդ-Թոռնավան-Մարդաստան-Կոզոլիտ-Բագրևանդ երթուղով արշաված մի քանի խոշոր ջոկատների բաժանված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:³¹⁷⁷
3178. 1054 ամառ – Արծկեն, Արճեշ ու Բերկրին Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների, Շադդադյանների և Մրվանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.500) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁷⁸
3179. 1054 ամառ – Բաքերդի ճ-մ: Ֆրանկները (2.000) հաղթեցին շրջակայքը ասպատակած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 5.000)՝ հետ խլելով ավարը և ազատելով գերիներին: Հաղթողները կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³¹⁷⁹
3180. 1054 ամառ – Ալմիկ ամրոցը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:³¹⁸⁰
3181. 1054 ամառ – Կարինը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (140.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:³¹⁸¹
3182. 1054 ամառ – Մանագլետրոսի պաշտպանությունը³¹⁸²

Տուրքիլ-բեկի գլխավորությամբ Կարինից արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) պաշարեց քաղաքը Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000, այդ թվում ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

I փուլ – Հակառակորդի բանակը մի շարք գրոհները ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, որոնք կայսրության բանակը հետ մղեց:

II փուլ – Տուրքիլ-բեկը հրամայեց փորել պարսպահատվածներից մեկի տակ, սակայն քաղաքի կայազորը փորվածքը հատեց մեկ այլ փորվածքով և, անակնկալ հարձակումով ջարդելով աշխատանքները կատարող հակառակորդի ռազմիկներին, ոչնչացրեց թշնամական փորվածքը:

III փուլ – Տուրքիլ-բեկը Բաղեշից քաղաքի մոտ բերել տվեց մի մեծ բաբան, որը հենց առաջին իսկ հարվածով լուրջ վնաս հասցրեց պարսպին, սակայն կարճ ժամանակ անց քաղաքի կայազորը սեփական բաբանի դիպուկ հարվածով փշրեց հակառակորդի բաբանը: Տուրքիլ-բեկը վերանորոգեց Բաղեշից բերված բաբանը և, պաշտպանելով այն վահաններով, շարունակեց հարվածել քաղաքի պարիսպներին: Այս անգամ էլ, սակայն, դրությունից ելք գտավ մի ֆրանկ ռազմիկ, որը իբր բանակցելու նպատակով մոտեցավ հակառակորդի ճամբարին և, նախապես թաքցրած նավթի տարաների պարունակությունը լցնելով բաբանի վրա ու այրելով այն, դրանից հետո, օգտվելով հակառակորդի ռազմիկների շփոթմունքից, անվնաս վերադարձավ քաղաք:

IV փուլ – Հակառակորդի բանակը անցավ գրոհի և փորձեց փորել պարսպահատվածներից ևս մեկի հիմքերը, սակայն պաշտպանվողները սկսեցին կռուվել վերև քաշել պարսպի տակ աշխատողներին ու ոչնչացնել նրանց: Այս ամենի արդյունքում Տուրքիլ-բեկը ի վերջո քաղաքից հեռանալու հրաման տվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3183. 1055 աշուն - Օրհայի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ Օրհա, Նարոն և Լեյֆ: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁸³
3184. 1055 աշուն - Տեթեստի ճ-մ: Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁸⁴
3185. 1055 աշուն - Անին և Կարսը Գաբիթյան-Բաբեան-Հեր-Չարավանդ-Թոռնավան-Մարդաստան-Կոզովիտ-Բագրևանդ-Վանանդ-Շիրակ երթուղով արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³¹⁸⁵
3186. 1056 գարուն - Քարադուռի իշխանության տարածք աննկատ մտած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50), օգտվելով դավաճանական աջակցությունից, անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի շքախմբին (մոտ 100) և գերեց նրան: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, հայերը՝ մոտ 50 զինվոր: Լիպարիտը և նրա որդի Իվանեն գերվեցին ու աքսորվեցին Բյուզանդիա, իսկ նրանց տիրույթներն անցան Քարթլիի թագավորությանը: Լիպարիտը դարձավ վանական և որոշ ժամանակ հետո մահացավ, իսկ Իվանեն հետագայում վերադարձավ և, արդեն որպես Քարթլիի արքայի հպատակ, սկսեց տիրել Քարադուռի իշխանությունում:³¹⁸⁶
3187. 1056 հունվար - ամառ - Տայթ և Բարձր Հայթ Գաբիթյան-Բաբեան-Հեր-Չարավանդ-Թոռնավան-Մարդաստան-Կոզովիտ-Բագրևանդ երթուղով արշաված մի քանի խոշոր ջոկատների բաժանված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց ու նահանջեց:³¹⁸⁷
3188. 1056 աշուն - Խլաթը ու նրա շրջակայքը Բաղեշի Չորա Պահակ Կիրճը Սամուխի գլխավորությամբ անցած Սելջուկյան սուլթանության բանակը⁵⁴ (3.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁸⁸
3189. 1056 աշուն - Խլաթի ճ-մ: Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորությամբ Միքայել VI-ի դեմ ապստամբած ֆրանկները (300) հաղթեցին Սամուխի գլխավորությամբ անակնկալ հարձակվել փորձող Սելջուկյան սուլթանության բանակին (3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³¹⁸⁹
3190. 1056 աշուն - Խլաթի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության և Սելջուկյան սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 1.000) քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեցին Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորությամբ քաղաքում հանգստի տեղավորված ֆրանկներին (մոտ 250): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 230 զինվոր: Հելվիոսը գերվեց և հանձնվեց կենտրոնական իշխանություններին, սակայն ներման արժանացավ և կրկին ուղարկվեց Արևելք:³¹⁹⁰
3191. 1056 դեկտեմբեր - Հաթը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁹¹
3192. 1056 սեպտեմբեր - Տեթեստի ճ-մ: Առանց մարտերի Գալիպոլիս զբաղեցրած Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ Օթբանտ ու Մինեռլինո: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁹²

⁵⁴ 1055 թ-ին Սելջուկյան սուլթանությունը գրավեց Բաղդադը և դարձավ Արաբական խալիֆայության փաստացի տերը՝ իր գերագահությունը տարածելով խալիֆության տարածքում գործող տարաբնույթ Էմիրությունների վրա: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ ես այսուհետ որպես կանոն կօգտագործեմ «Սելջուկյան սուլթանության բանակ» հասկացությունը, որի մեջ ընդգրկվում են տարաբնույթ Էմիրությունների բանակները, նույնիսկ եթե դրա մասին ուղղակի նշում չկա սկզբնաղբյուրներում, իսկ այն դեպքերում, երբ սկզբնաղբյուրներում առկա է ուղղակի նշում, ես կառանձնացնեմ կոնկրետ Էմիրության բանակը:

Սատրապական Հայաստանի XVIII ապստամբություն
(1057)

3193. 1057 զարուն – Եղանց բերոր (Տուրուբերան, Արշամունիք գավառ) և Հավճի ամրոց հորն ազատել փորձող Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) խաբեությամբ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր:³¹⁹³
3194. 1057 զարուն – Կարինը Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն նահանջեց՝ խուսափելով Անիից առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10 զինվոր:³¹⁹⁴
3195. 1057 հունիսի վերջ – Նիկիան Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ֆրանկներ և ռուսներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100, այդ թվում Թեոփիլատոս Մանիակ Հայը): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5 զինվոր:³¹⁹⁵
3196. 1057 հուլիս - օգոստոս – Կորճայք և Աղձնիքը Անձիտ-Բայաշոպիտ-Պաղնատուն-Խորճյան-Մանանադի-Բասեն-Խաղկոտիք-Սպեր-Դերջան-Երզնկա-Փոքր Հայք-Մելիտե-Ամիդ երթուղով ասպատակելով արշավեց Սելջուկյան սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 60.000):³¹⁹⁶
3197. 1057 օգոստոսի վերջ – Հաղեսի ճ-մ (= Պոյոմոնի ճ-մ) (Նիկիայից հյուսիս)³¹⁹⁷

Իսահակ Կոմնենոսի, Կեկավմենոս Կատակոլոնի, Նիկեփոր Բուրիսատեսի և Ռոմանոս Սկլերոսի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում ֆրանկներ և ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) մոտեցան Միֆայել Բուրցեսի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 40.000, այդ թվում ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Մավրո-Կատակոլոնը): Ապստամբների բանակի ձախ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Կեկավմենոսը, աջ թևինը՝ Ռոմանոսը, իսկ կենտրոնի ղեկավարումն իր վրա վերցրեց Իսահակը:

I փուլ – Ապստամբների բանակ անցավ հարձակման և հաղթեց կառավարական բանակի աջ թևին, բայց միաժամանակ նաև հակառակորդի բանակին հաջողվեց պարտության մատնել իրենց բանակի աջ թևին ու գերել Ռոմանոսին:

II փուլ – Ապստամբներին հաջողվեց վերադասավորել ուժերը և վերջնական պարտության մատնել հակառակորդին, ընդ որում Նիկեփորը մարտադաշտում հանդիպեց Նորման Ռուսդոլֆին ու թրամարտում կիսեց նրա վահանը, թեև ինքն էլ թրի մի հարված ստացավ սաղավարտին, որից հետո իր զինակիցների օգնությամբ գերեց հակառակորդին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XVIII ապստամբությունը ավարտվեց: Միֆայել VI-ը հրաժարվեց գահից և կայսր հռչակվեց Իսահակ Կոմնենոսը՝ Իսահակ I-ը:

3198. 1059 հունվար – Մելիտեի ճ-մ: Ամիդից առաջացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (3.000) հաղթեց քաղաքից դուրս ելած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 400), որից հետո մտավ քաղաք, ավերեց այն ու հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³¹⁹⁸

3199. 1059 փետրվարի սկիզբ - Մորմիանոս բերդի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծովք, Խորձյան գավառ)³¹⁹⁹

Խորձյան գավառը ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ բերդին, որտեղ տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անցան ամուր պաշտպանության:

I փուլ - Սելջուկյան սուլթանության բանակը մոտեցավ բերդի պարսպին, սակայն վերջինիս կայազորի հրամանատարը նետահարեց հակառակորդի առաջնորդին: Դրանից հետո, օգտվելով Սելջուկյան սուլթանության բանակի շփոթությունից, ինչպես նաև սպասելով դրսից եկող օգնական ուժերի, կայսերական բանակը հարձակվեց նահանջել սկսած հակառակորդի բանակի վերջապահի վրա և կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

II փուլ - Սպասվող օժանդակ ուժերը այդպես էլ մարտադաշտ չհասան, որից էլ օգտվելով Սելջուկյան սուլթանության բանակը մարտի մեջ մտցրեց հիմնական ուժերը և հաղթանակ տարավ, թեև վերջնական արդյունքում այնուհանդերձ թողեց բերդի պաշարումը ու նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3200. 1059 փետրվարի կես - Եղնուտ գյուղի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծովք, Խորձյան գավառ): Հայկական բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 4.000) և ազատեց գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³²⁰⁰

3201. 1059 մարտի սկիզբ - Սուրբ Կարապետ վանքի ճ-մ³²⁰¹

Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) մոտեցավ Տարոն ներխուժած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Հայկական բանակը անցավ հարձակման և ջախջախեց հակառակորդի բանակի ձախ թևը:

II փուլ - Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին և ջախջախեց նաև այն:

III փուլ - Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:

3202. 1059 հունիս - Սեբաստիան Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Սեբաստիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²⁰²

3203. 1059 ամառ - Վասպուրականը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁰³

3204. 1059 սեպտեմբերի 22 - Դանուբի ճ-մ: Իսահակ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Պաժինական խանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³²⁰⁴

3205. 1059 դեկտեմբեր - 1060 մայիս - Տերենտը և Բոխնիզին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁰⁵

3206. 1060 մայիս - Ռեջին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), որից հետո մտավ Գարիատի, Ռոսանո և Ջերչե (Հարավ-արևմտյան Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁰⁶

3207. 1060 ամառ - Օրիայի ճ-մ: Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁰⁷

3208. 1060 հոկտեմբեր – Տեղեկոսի ճ-մ: Արևմուտքի դոմեստիկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 10.000), տիրեցին Հարավ-արևելյան Իտալիային, սակայն հետո, խուսափելով նոր մարտերից, ամրացան Քարինում՝ առժամանակ մնալով միայն Քոնինդգիում: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³²⁰⁸

3209. 1061 հունվար – Մելֆիի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Առանց մարտերի Ալեքսանդրոս (Հարավային Իտալիա) մտած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁰⁹

3210. 1062 գարուն – Վրաստանի արևելքը և Ուտիքը Ալանանց դուռ լեռնանցքից ներխուժած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 20.000 խաղաղ բնակիչ:³²¹⁰

3211. 1062 ամառ – Քոնինդգի Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²¹¹

3212. 1062 ամառ – Օռիայի ճ-մ: Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²¹²

3213. 1062 նոյեմբերի սկիզբ – Անգեղոսուն գավառը Մելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²¹³

3214. 1063 գարուն – Ամիդի ճ-մ³²¹⁴

Հելվիոս Ֆրանկապոլի և Եդեսիայի դուքս Լևոն Զաչ Դավաթանոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Հովհաննես Սևապերակցին) մտան Անգեղոսուն գավառ՝ նպատակ ունենալով հետ շարտել այն ամայացրած Մելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Վերջինս իր հերթին, միանալով Մրվանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000), քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունեց և պատրաստվեց մարտի, ընդ որում հակառակորդին հաջողվեց մարտից անմիջապես առաջ կաշառել Հելվիոսին, որը դիտավորյալ հապաղեց՝ առաջ թողնելով Լևոնի գլխավորած ուժերին:

I փուլ – Լևոնի գլխավորած ուժերը հարձակվեցին հակառակորդի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում հակառակորդի շարքերում մարտնչող և հզոր ռազմիկի համբավ ունեցող Հեն-Պշարան սպանեց բազում քրիստոնյա ռազմիկների ու սկսեց մոտենալ Լևոնին: Վերջինս սլացավ հակառակորդին ընդառաջ ու, թեև նիզակի ուժեղ հարվածով Հեն-Պշարային տապալեց ձիուց, սակայն ինքն էլ ընկավ գետին: Հակառակորդները մենամարտը շարունակեցին հետևակ վիճակում: Արդյունքում Լևոնը սպանվեց, սակայն գրեթե միաժամանակ էլ մահացավ նաև Լևոնի կողմից ծանր վերք ստացած Հեն-Պշարան:

II փուլ – Մարտի մեջ մտան քաղաքում տեղակայված հակառակորդի բանակի թարմ ուժերը, որի արդյունքում կայսերական բանակը սկսեց նահանջել: Ցանկանալով փրկել իրավիճակը՝ Տավար Հայը սլացավ Հելվիոսի մոտ և, մեղադրելով նրան Եդեսիայի դքսի մահվան մեջ, պահանջեց ի վերջո մարտի մեջ մտնել:

III փուլ – Մարտի մեջ մտան Հելվիոսի գլխավորած ուժերը և ծանր պարտության մատնեցին արդեն հաղթանակ տոնող թշնամուն:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

3215. 1063 ապրիլ – Դամասկոսը Պետրոս Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 7.000) և Հայկական (մոտ 5.000, այդ թվում Պետրոսի մամլուք Ավետիք Հայը) միացյալ

բանակը գրավեց քաղաքի աշխարհագրից ու Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր: Դամասկոսը կրկին ընկավ Ֆաթիմյանների խալիֆության տիրապետության տակ, իսկ Պետրոսը հռչակվեց վերջինիս կառավարիչ:³²¹⁵

3216. 1063 ամառ - **Նիհնտ գավառը** Հովհաննես Սևավերակցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³²¹⁶
3217. 1063 ամառ - **Ամիրի ճ-մ**: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Հովհաննես Սևավերակցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²¹⁷
3218. 1063 ամառ - **Կարինի ճ-մ**: Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³²¹⁸
3219. 1063 աշուն - **Անտիոքի շրջակայքը** մինչ այդ քաղաքում թալանված վաճառական Գևորգ Շիրակացու կողմից վարձված սելջուկները (500) և Հայ ռազմիկները (մոտ 20) ասպատակեցին:³²¹⁹
3220. 1064 մարտ - **Անտիոքի ճ-մ**: Քաղաքում հյուրընկալված հայ վաճառականի քարավանի պահակազորը (80) հաղթեց իր վրա հարձակված քաղաքային աշխարհագրին (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³²²⁰
3221. 1064 ապրիլ - **Սատերաս** (Հարավային Իտալիա) Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²²¹
3222. 1064 մայիսի սկիզբ - **Վանը Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Գողթն** երթուղով առաջխաղացած և ապրիլ ամսից սկսած Արփ-Արսլանի ընդհանուր հրամանատարությամբ **Նախիջևանում** կենտրոնացած Սելջուկյան սուլթանության բանակի (180.000) Մելիք-Շահի գլխավորությամբ գործող Արևմտյան զորասյունը (80.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²²²
3223. 1064 մայիսի սկիզբ - **Ամյուկ ամրոցը Վանից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 77.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²²³
3224. 1064 մայիսի սկիզբ - **Արճեշը Վանից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²²⁴
3225. 1064 հունիսի կես - **Սուրմարուն Արճեշից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 70.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³²²⁵
3226. 1064 հունիսի կես - **Ամբերոք և Բջնի ամրոցը Սուրմարունից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 68.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²²⁶
3227. 1064 հունիսի վերջ - **Սարմաշենը Բջնի ամրոցից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 67.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²²⁷

3228. 1064 մայիսի վերջ – Աղ-կայա ամրոցը (Գուգարք, Ծորոփոր գավառ, Դեբեդ գետի մոտ) Նախիջևան-Ճահուկ-Ճղուկ-Հաքանդ-Մյուս Հաքանդ-Գանձակ երթուղով Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (100.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²²⁸

3229. 1064 հունիս – Շամշուղե ամրոցը Աղ-կայա ամրոցից Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (100.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²²⁹

3230. 1064 հունիս – Ախալքալաքի գրավումը (Գուգարք, Ջավախք գավառ, Շամշուղե ամրոցից մոտ 75 կմ հարավ-արևմուտք)³²³⁰

Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ Շամշուղե ամրոցից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (մոտ 98.000) ներխուժեց Ջավախք և սկսեց մոտենալ քաղաքին, որտեղ ամրացած Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 3.000) անցավ համառ պաշտպանության:

I փուլ – Հայկական բանակը երեք օր հետ մղեց հակառակորդի բանակի գրոհները:

II փուլ – Պաշարման չորրորդ օրը Սելջուկյան սուլթանության բանակը հաղթահարեց պարիսպը և ներխուժեց քաղաք:

III փուլ – Հայկական բանակը քաղաքային մարտերում համառ դիմադրություն ցույց տվեց, սակայն քաղաքն ի վերջո ընկավ: Սելջուկյան սուլթանության բանակը ավերեց քաղաքը և կոտորեց նրա բնակչությանը:

IV փուլ – Քաղաքի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում, սակայն համառ մարտերից հետո միջնաբերդի պատերի տակ հրդեհ առաջացնելու միջոցով Սելջուկյան սուլթանության բանակը գրավեց նաև այն:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

3231. 1064 հունիսի վերջ – Դամասկոսը քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը և Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին քաղաքի կառավարիչ Պետրոս Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 500) ու Հայկական (մոտ 100, այդ թվում Ավետիք Հայը) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³²³¹

3232. 1064 հունիս – Կաստանետան (Հարավային Իտալիա) Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²³²

3233. 1064 հուլիսի սկիզբ – Քվեշ ամրոցը Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյան մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²³³ Այդ ընթացքում Ալի-Արսլանին ներկայացավ Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը և, հպատակություն հայտնելով Ալի-Արսլանին, փրկեց իր թագավորության տարածքը հետագա ասպատակություններից:

3234. 1064 հուլիսի կես - օգոստոսի սկիզբ – Գուգարքի արևմուտք-Տալք երթուղով ասպատակելով արշավեց Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (մոտ 90.000), որից հետո նահանջեց և մտավ Շիրակ: Այդ ընթացքում Ալի-Արսլանին ներկայացավ Լոռու թագավորության արքա Գուրգեն II-ը և, հպատակություն հայտնելով Ալի-Արսլանին, փրկեց իր թագավորության տարածքը հետագա ասպատակություններից:³²³⁴

«Չայաստանը պիտի պաշտպանի հայ զինվորը, հայ զինվորին պիտի ղեկավարի հայ հրամանատարը: Օտարը մեր դաշնակիցն է: Շահը համընկավ՝ կապաշտպանի, չհամընկավ՝ կթողնի կզնա: Մենք պիտի մեզ պաշտպանենք, սա է կյանքի ճշմարտությունը»

Իմ խոսքերն են

Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան (մոտ 90.000) և Արևմտյան (մոտ 70.000) զորասյունները սկսեցին հյուսիսից ու հարավից մոտենալ Անիին, որտեղ գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկները (մոտ 5.000) Գիրգոր Բակուրյանի, Բագրատ Վիկկացու, Սարգիս ու Մխիթար-Կուրտիկ Մամիկոնյանների, ինչպես նաև Գիրգոր-Լապաստակ Չայի գլխավորությամբ պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – Յուլիսի վերջին, օգտվելով հակառակորդի բանակի չհամաձայնեցված գործողություններից, կայսերական բանակը անակնկալ հարձակվեց հարավից մոտեցող վերջինիս զորասյան վրա և, ծանր կորուստներ պատճառելով ու հետ շարտելով հակառակորդին, վերադարձավ քաղաք: Դրանից հետո Սելջուկյան սուլթանության բանակը միավորեց ուժերը և սկսեց քաղաքի պաշարումը:

II փուլ – Յուլիսի վերջից մինչև օգոստոսի կես կայսերական բանակը համառորեն հետ մղեց հակառակորդի բանակի բոլոր գրոհները:

III փուլ – Օգոստոսի 16-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը սկսեց նահանջել: Միաժամանակ, սակայն, կայսերական բանակը լքեց իր պաշտպանությանը հանձնված պարսպի հատվածը և ամրացավ միջնաբերդում: Օգտվելով այս ամենի հետևանքով ստեղծված խառնաշփոթից՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը վերսկսեց գրոհը և, հաղթահարելով պարիսպները, մտավ քաղաք:

IV փուլ – Չայ ռազմիկները քաղաքային մարտերում համառորեն դիմադրեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին, սակայն քաղաքը, բացառությամբ միջնաբերդի, ի վերջո ընկավ: Սելջուկյան սուլթանության բանակը ավերեց քաղաքը և կոտորեց նրա բնակչությանը:

Չայերը կորցրին մոտ 4.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում Ալի-Արսլանին հպատակություն հայտնեց նաև Կարսի թագավորության արքա Գագիկը, որը դրանով իսկ փրկեց իր թագավորության տարածքը հետագա ասպատակություններից: Սելջուկյան սուլթանություն բանակն իր հերթին չամրացավ գրաված տարածքներում և ձեռք բերած հսկայական ավարով հեռացավ Ատրպատական:

3236. 1064 աշուն – Դամասկոսը Պետրոս Չայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Չայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 2.000): Չայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²³⁶

3237. 1064 հոկտեմբեր – Շամբորի ճ-մ. Ալանանց դուռ լեռնանցքից ներխուժած ու Վրաստանի արևելքը և Ուտիքը ասպատակած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գնվող Չայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո, ասպատակելով Գանձակի և Պարտավի շրջակայքը, ինչպես նաև Արցախի հարավը, նահանջեց: Չայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³²³⁷

3238. 1065 գարուն – Շամշուլդե, Լուկիա, Կաթավաքար, Օրբեթ, Կոշկ և Վարազաքարը ամրոցները, ինչպես նաև Գագ քերդը (Գուգարք) Զարթլի թագավորության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 20.000) առանց մարտերի գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 10.000) օգտագործելով մինչ այդ Գուրգեն II-ի խաբեությամբ գերվելու հանգամանքը: Չեռագայում բոլոր ամրությունները վերադարձվեցին Լոռու թագավորությանը՝ բացառությամբ Շամշուլդեի:³²³⁸

3239. 1065 հունիս – Ղանուլի ճ-մ: Գետն անցած Օղուզական խանության բանակը (60.000⁵⁵) ջախջախեց Վասիլ-Ապուբաա Մամիկոնյանի և Նիկեփոր Բոսինատեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), որից հետո, ասպատակելով Թրակիան և Հունաստանը, ավարով վերադարձավ՝ որոշակի կորուստներ կրելով սկսված ցրտերից: Հայերը կորցրին մոտ 5.000 զինվոր, այդ թվում գերվեցին Վասիլ-Ապուբաաը և Նիկեփորը, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³²³⁹ Շուտով Վասիլ-Ապուբաաին և Նիկեփորին հաջողվեց փախչել գերությունից, իսկ Օղուզական խանության բանակն էլ ծանր կորուստներ կրեց Պաժինական խանության բանակի հարձակումներից: Վասիլը նշանակվեց Եդեսիայի, իսկ Նիկեփորը՝ Անտիոքի դուքս:
3240. 1065 ամառ – Թյմուխ ամրոցը (Աղձնիք, Անգեղտուն գավառ) Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁴⁰
3241. 1065 ամառ – Սևապերակ ամրոցի ճ-մ: Նորմանները (200) սկզբում հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 1.000), բայց հետո պարտություն կրեցին: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ 15 զինվոր:³²⁴¹
3242. 1065 ամառ – Սևապերակ ամրոցի ու Նզբիկ շրջակայքը (վերջինը՝ Հայոց Միջագետքի արևմուտք, Եփրատի աջ ափին, Պիրի և Այնթապի միջև) Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴²

3243. 1065 ամառ – Թոռիճայի ճ-մ (Եդեսիայից մոտ 10 կմ հյուսիս)³²⁴³

Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը անցավ գրոհի և գրավեց քաղաքը, սակայն միջնաբերդում ամրացած քրիստոնյաները շարունակեցին դիմադրությունը: Այս ընթացքում Անտիոքի դուքս Խաչատուրի և Եդեսիայի դուքս Պիղոնիտի օգնական Վարդ Հայի գլխավորությամբ Եդեսիայից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) արդեն գիշերով սկսեցին մոտենալ Թոռիճային, ընդ որում Խաչատուրի գլխավորած ուժերը առաջինը մոտեցան հակառակորդին: Վարդը, սակայն, որին Պիղոնիտը հրամայել էր որևէ կերպ վնասել Խաչատուրին, անմիջապես հնչեցրեց մարտական շեփորները՝ դրանով իսկ, ըստ էության, հակառակորդին տեղեկացնելով վտանգի մասին:

II փուլ – Խաչատուրի գլխավորած ուժերը այնուհանդերձ հարձակվեցին քաղաքում տեղակայված Սելջուկյան սուլթանության բանակի վրա և սկզբում հաջողության հասան, սակայն հակառակորդը շուտով մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր:

III փուլ – Խաչատուրի գլխավորած ուժերը արագորեն նահանջեցին և ամրացան Ծուլմանի բերդի շրջակայքում:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Ծավալված իրադարձությունների մասին Խաչատուրը տեղեկացրեց Կոնստանդին X-ին, որը Վարդին մահապատժի ենթարկեց, իսկ Պիղոնիտին էլ պաշտոնազրկեց:

3244. 1066 գարուն – Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴⁴

3245. 1066 գարուն – Տեպ բերդը (Եդեսիայի մոտ) Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²⁴⁵

⁵⁵ Հովհաննես Միկիլիցեսը հայտնում է «60 բյուրի» մասին, սակայն, հաշվի առնելով հունարենի որոշ առանձնահատկություններ, կարելի է ենթադրել, որ խոսքը հենց 6 բյուրի մասին է, քանի որ, ցանկացած դեպքում, Բալկաններից հարձակվող օղուզները չէին կարող 600.000 մարտիկ ունենալ:

3246. 1066 գարուն – Քսու ամրոցի ճ-մ (Եդեսիայից 5 կմ հարավ-արևելք)³²⁴⁶

Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 8.000) սկսեց մոտենալ Բյուզանդական կայսրության բանակին (4.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000):

I փուլ – Դեռևս մինչև մարտի սկիզբը Բյուզանդական կայսրության բանակի ահաբեկված հիմնականում ոչ հայ ռազմիկները լքեցին մարտակարգը և դիմեցին խուճապահար փախուստի:

II փուլ – Ստեղծված ծանր պայմաններում շարքում մնացած ռազմիկները սկսեցին կանոնավոր մարտով նահանջել դեպի Եդեսիա, ընդ որում մոտակա մի կամրջի վրա 2 հայ եղբայր հետևակայիններ իրենց կյանքի գնով այնքան դիմադրեցին թշնամու առաջապահին, մինչև հիմնական բանակը սկսեց ավարտել գետանցը: Դրանից հետո փոքրաթիվ ուժերով մարտի մեջ մտան նորմանները և, դիմադրելով հակառակորդին ու կրելով կորուստներ, հնարավորություն տվեցին սեփական բանակին վերջացնել գետանցը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3247. 1066 գարուն – Սոֆիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³²⁴⁷

3248. 1066 ամառ – Կապադոկիան Գագիկի գլխավորած Ծամնդավի թագավորության բանակը (1.000) ասպատակեց:³²⁴⁸

3249. 1066 ամառ – Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴⁹

3250. 1066 օգոստոս – Սելիստեի ու Հիսն-Կայավդիա ամրոցի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 1.000) և Հայկական (300) միացյալ բանակը ասպատակեց ու նահանջեց:³²⁵⁰

3251. 1066 աշուն – Աղձնիքը, Հայոց Միջագետքը ու Անդրեփրատյան Ծովքի հարավը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁵¹

3252. 1066 աշուն – Թյմուխ և Թյերուր ամրոցները (Միկեփրատյան Ծովք) շրջակայքն ասպատակած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³²⁵²

3253. 1066 աշուն – Լազիկը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:³²⁵³

3254. 1066 աշուն – Օշին ամրոցի ճ-մ (Նիզիքի մոտ)³²⁵⁴

Եդեսիայի դուքս Երվանդ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (21.500, որից 1.500 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), նպատակ ունենալով անակնկալ հարձակում գործել հակառակորդի վրա, մոտեցան Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Վերջինս, սակայն, տեղեկացավ հակառակորդի բանակի արշավանքի մասին, ինչը ստիպեց հարձակվողներին լեռնոտ մի վայրում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավել:

I փուլ – Կայսերական բանակը համառորեն հետ մղեցին թշնամու բոլոր գրոհները:

II փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը հաղթեց կեղծ նահանջով հակառակորդին դարանը գցել փորձող, սակայն ի վերջո այն անկանոն փախուստի վերածած կայսերական բանակին:

III փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Երվանդ Հայը գերվեց և հետագայում ազատվեց գերությունից միայն մեծ փրկագնով:

3255. 1066 դեկտեմբեր – Բոհնոցի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև ապստամբած նորմանները (մոտ 500) հաղթեցին Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 5.000), որից հետո մտան Բոհնոցի, Տեբեստ և Կաստանետա: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³²⁵⁵
3256. 1067 հունիս – Մելիտեի ճ-մ: Ամիոց առաջացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) 7 նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Յայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²⁵⁶
3257. 1067 հունիս - հուլիս – Անդրեդրատյան ճոխքը, Կապարովկիան, Կեսարիան ու Նրա շրջակայքը, Կիլիկիան ու Յուսիսային Անդրիքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:³²⁵⁷
3258. 1067 հուլիս - օգոստոս – Անտիոքի ճ-մ: Անտիոքի դուքս Նիկեփոր Բուտիսատեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) մանր հարձակումներով ստիպեցին Յուսիսային Անդրիքը և Անտիոքի շրջակայքը ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության ու Միրդասյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 30.000) Նահանջել: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²⁵⁸
3259. 1067 օգոստոս – Սծբիսի, Ամիոի և Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և Նահանջեց:³²⁵⁹
3260. 1067 օգոստոս – Դամասկոսը քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը ու Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեցին քաղաքի կառավարիչ Պետրոս Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 1.000) և Յայկական (մոտ 700, այդ թվում Ավետիք Յայը) միացյալ բանակից: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³²⁶⁰
3261. 1067 հոկտեմբեր – Մելիտեն, Նրա շրջակայքը, ինչպես նաև Յիսն-Կալավոհա ամրոցի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 1.000) ու Յայկական (մոտ 300) միացյալ բանակը ասպատակեց և Նահանջեց, ընդ որում Մելիտեի կառավարիչ Կարինիտ Յայը սպանվեց:³²⁶¹
3262. 1067 նոյեմբերի կես - նոյեմբերի վերջ – Պարտավի շրջակայքը Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:³²⁶²
3263. 1067 դեկտեմբերի սկիզբ – Ուտիքը և Կախեթին Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 200.000⁵⁶) ասպատակեց՝ ընդունելով Շադդադյանների, Շիրվանահերի և Դերբենդի Էմիրությունների, ինչպես նաև Կախեթիի թագավորության հնազանդությունը:³²⁶³
3264. 1067 դեկտեմբերի սկիզբ - 1068 հունվար – Տիրիսը և Ռուսթամին (Տիրիսից մոտ 20 կմ հարավ-արևելք) Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ ասպատակելով կրկին առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության, Շադդադյանների, Շիրվանահերի և Դերբենդի Էմիրությունների (մոտ 200.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 10.000) ու Կախեթիի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Զարթլիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, ուժեղ զորախումբ թողնելով տեղում, Նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²⁶⁴
3265. 1068 հունիս – Ռեջին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁶⁵
3266. 1068 օգոստոս – Մուխրանիի ճ-մ (Ալգետ գետի հովտում): Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Տիրիսից առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության ու Շադդադյանների Էմիրության միացյալ բանակին (33.000):

⁵⁶ «Զարթլի-Ցիսուրեթ»-ն («Զարթլիի մատյան») հայտնում է, որ այս և հաջորդող իրադարձություններում Սելջուկյան սուլթանության բանակը կազմել է 500.000 ռազմիկ, ինչը, սակայն, կարծում եմ, որ ակնհայտ չափազանցություն է, քանի որ քննարկվող ժամանակաշրջանում նույնիսկ ողջ սուլթանության բանակը չէր կազմում այդքան ռազմիկ՝ ընդհանուր առմամբ հասնելով 400.000 հոգու:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում Տփղիսը, Ռուսթավին և Գավազնի ամրոցը, ինչպես նաև Գագ ու Սուրբ Գրիգոր բերդերը անցան Զարթլիի թագավորությանը, իսկ Շամշուղե ամրոցը՝ Զարթլիի թագավորությանը ենթակա Զարադուռի իշխանությանը:³²⁶⁶

3267. 1068 օգոստոսի 5 - 1071 ապրիլի 16 - Բաղին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁶⁷
3268. 1068 սեպտեմբեր - Ուտիքը և Գուգարքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ ընդունելով Շադդադյանների և Շիրվանշահերի էմիրությունների հնազանդությունը:³²⁶⁸
3269. 1068 հոկտեմբեր - Օթրանտի ճ-մ: Առանց մարտերի բաղաբ մտած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁶⁹
3270. 1069 գարուն - Ուտիքը Շիրվանշահերի էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁷⁰
3271. 1069 գարուն - Լեչեի ճ-մ: Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ Գավինին ու Օթիանի (Հարավային Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁷¹
3272. 1069 հունիս - Նեոկեսարիան ու նրա շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁷²
3273. 1069 հուլիս - Սերաստիայի ճ-մ: Փռյուզիա-Կեսարիա-Սերաստիա-Տևրիկե-Արզովան երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածիսակներ, ղիչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) հասան և հաղթեցին Նեոկեսարիայից նահանջող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³²⁷³
3274. 1069 հոկտեմբեր - Մելիտեի ճ-մ: Սերաստիա-Կոկիսոն-Մարաշ-Տյուրք երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածիսակներ, ղիչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) մի մասը (մոտ 50.000, այդ թվում ֆրանկներ և հայեր) իր հրամանատարի անվճռականության պատճառով պարտություն կրեց Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 70.000) ու փրկվեց միայն շնորհիվ նրա, որ օգնության հասան սեփական բանակային հիմնական ուժերը: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁷⁴
3275. 1069 նոյեմբեր - Արտաք և Ղաթ ամրոցները (Հյուսիսային Ասորիք) Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածիսակներ, ղիչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.800, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) գրավեցին Միրդասյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁷⁵
3276. 1069 նոյեմբեր - Հալեպի շրջակայքը Արտաքից Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ,

պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.800, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) ասպատակեցին:³²⁷⁶

3277. 1069 Նոյեմբերի կես - Նոյեմբերի 20 – Մեմբիջի ճ-մ³²⁷⁷

Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ Հայեպից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.800, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) Նոյեմբերի կեսին պաշարեցին քաղաքը Միրդասյանների եմիրություն և Սելջուկյան սուլթանության միացյալ կայազորից (մոտ 1.000)՝ միաժամանակ նաև զգալի ուժեր թողնելով արևելքից քաղաքին մոտեցող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 100.000) դեմ:

I փուլ – Մինչ հիմնական բանակը զբաղված էր ճամբար զարկելով՝ հայկական հետևակը, պարզելով, որ պարիսպները ամուր չեն պաշտպանվում, անցավ հարձակման և գրավեց դրանք: Տեսնելով այդ՝ հարձակման անցավ նաև կայսերական հիմնական բանակը և արդյունքում քաղաքը գրավվեց, իսկ մի քանի կետերում դիմադրություն կազմակերպելու հակառակորդի բանակի փորձերն էլ հաջողություն չբերեցին:

II փուլ – Նոյեմբերի 18-ին քրիստոնյաները սկսեցին քաղաքի միջնաբերդի գրոհը և հաջորդ օրը գրավեցին այն: Միաժամանակ Սելջուկյան սուլթանության և Միրդասյանների եմիրություն միացյալ բանակը արևելքից ընդհուպ մոտեցավ քաղաքին: Նույն օրն էլ, սակայն, հրաժարվելով ենթարկվել քաղկեդոնականություն ընդունելու կայսեր պահանջին, հայկական հետևակը ապստամբեց և հանդարտվեց միայն այն բանից հետո, երբ կայսրը հայտարարեց իր մտադրությունից հրաժարվելու մասին: Հայկական հետևակը տեղաբաշխվեց քաղաքի պարիսպների մոտ:

III փուլ – Նոյեմբերի 19-ին հակառակորդի բանակը անցավ հզոր հարձակման և, փախուստի մատնելով իրեն ընդդիմակայող ուժերին, պաշարեց կայսերական բանակի ճամբարը:

IV փուլ – Նոյեմբերի 20-ին ուժերը կենտրոնացրած կայսերական բանակը Ռոմանոս IV-ի անձնական ղեկավարությամբ հզոր հարձակման անցավ հակառակորդի բանակի ուղղությամբ և պարտության ու փախուստի մատնեց վերջինիս, սակայն չհետապնդեց՝ վերադառնալով քաղաք և ամրացնելով այն:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը նշանակվեց Մեմբիջի կառավարիչ:

3278. 1069 Նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբեր – Մեմբիջ-Ազագ-Ալեքսանդրեկ երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 130.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.500) ենթարկվեցին Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 80.000) անկանոն հարվածներին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³²⁷⁸

3279. 1069 Նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբեր – Անդրեփրատյան ճոփքը, Կապադոկիան, Փոյուզիան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու նրա շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 120.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁷⁹

3280. 1069 Նոյեմբերի վերջ - 1070 գարուն – Տյուրքոսը Ալկայի կառավարիչ Պետրոս Հայի գլխավորած Հայկական (մոտ 10.000) ու Ֆաթիմյանների խալիֆության կառավարական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ցամաքից ու ծովից պաշարեց տեղի էմիր բանակից (մոտ 1.000) և, այն բանից հետո, երբ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (12.000 հեծյալ) մոտեցավ Սիդոնին, Պետրոսը թողեց քաղաքի պաշարումը և շարժվեց թշնամու

ուղղությամբ: Ստիպելով վերջինիս նահանջել՝ Պետրոսը իր բանակով կրկին մոտեցավ Տյուրոսին, սակայն այդպես էլ չկարողացավ գրավել քաղաքը և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³²⁸⁰

3281. 1070 փետրվար - Շապին-Գարահիսարի (Կոլոնիայից 45 կմ արևելք) շոքակալը Կրիսպինի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ ապստամբած ֆրանկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:³²⁸¹

3282. 1070 մարտի 4 - Շապին-Գարահիսարի ճ-մ: Կրիսպինի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորած ֆրանկները (մոտ 1.000) հաղթեցին իրենց դեմ ուղարկված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³²⁸²

3283. 1070 մարտի կես - Շապին-Գարահիսարի ճ-մ: Ֆրանկները (մոտ 700) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁸³

3284. 1070 մարտի կես - Միկեդոնատյան ճոփը ֆրանկները (մոտ 600) ասպատակեցին և ցրվեցին:³²⁸⁴

3285. 1070 մարտի կես - Լարիսայի ճ-մ (Արաբկիրից մոտ 105 կմ արևմուտք)³²⁸⁵

Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) մոտեցավ Կիլիկիա-Կեսարիա-Լարիսա երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված ու սեփական ճամբարում ամրացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000):

I փուլ - Հակառակորդի բանակն անցավ գրոհի, սակայն այն հետ մղվեց:

II փուլ - Հակառակորդի բանակը սակավ ուժերով անցավ հարձակման և կեղծ նահանջով դուրս քաշեց կայսերական բանակին սեփական ճամբարից:

III փուլ - Հակառակորդի բանակը մարտի մեջ մտցրեց հիմնական ուժերը, սակայն, հանդիպելով համառ դիմադրության, ստիպված եղավ նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

3286. 1070 ապրիլ - Արճեշ Կոզովիտից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 750, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²⁸⁶

3287. 1070 գարուն - 1071 գարուն - Բրիսնիզի Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁸⁷

3288. 1070 մայիս - հունիս - Եկեղյաց գավառի ճ-մ: Լարիսա-Արաբկիր (վերջինը՝ Անդրեփրատյան ճոփի հյուսիս, Եփրատի Արաբկիր վտակի աջ ափին) - Սելիտե-Խարբերդ-Ճապադդուր-Խորձյան-Մուզուր-Եկեղյաց երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000) վերջապահը (մոտ 40.000), որը գլխավորում էր սխուլերի դոմեստիկոս Փիլարտոս Վարաժնունին, պարտություն կրեց Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների ու Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 50.000) մանր հարձակումներից և դժվարությամբ միացավ հիմնական բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁸⁸

3289. 1070 հունիս - օգոստոս - Անդրեփրատյան ճոփը, Կապադոկիան, Իկոնիան և նրա շոքակալը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների ու Նոմայրյանների էմիրությունների

միացյալ բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և, հետապնդվելով Եկեղյաց գավառ-Սեբաստիա-Կեսարիա-Յերակյեա երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 20.000), մտավ Կիլիկիա։³²⁸⁹

3290. 1070 օգոստոս - Տաթունի ճ-մ։ Աբլղարիբ Արծրունու գլխավորած բանակը (մոտ 10.000) դարանը գցելով ջախջախեց ավարով նահանջող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 40.000)։ Յայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր։³²⁹⁰
3291. 1070 օգոստոս - սեպտեմբեր - Յերակյեա-Տաթուն-Աղանա-Մամեստիա երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000)՝ վերջնականապես դուրս մղելով Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին Կիլիկիայից։³²⁹¹
3292. 1070 աշուն - Յաննի ամրոցի ճ-մ։ Անտիոքի դուքս Խաչատուրի գլխավորած բանակը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) դարանը գցելով ջախջախեց շրջակայքն ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000)։ Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր։³²⁹²
3293. 1070 աշուն - Կապարոսկիայի ճ-մ։ Մանուիլ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մանր մարտերում հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության ցրված և ասպատակող բանակին (մոտ 20.000)։ Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։³²⁹³
3294. 1071 հունվարի վերջ - Սանագլետոք Շադդադյանների ու Շիրվանշահերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 12.000) գրավեց Յայկական բանակից (մոտ 1.000) և ավերեց՝ օգտվելով այն բանից, որ քաղաքի Բյուզանդական կայսրության բանակը մինչ այդ դիմել էր փախուստի։ Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։³²⁹⁴
3295. 1071 փետրվար - Թյմուխ և Թյթուրաթ ամրոցները (վերջինը՝ Կիլիկիա) Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500)։ Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր։³²⁹⁵
3296. 1071 փետրվար - Տիգրանակերտի, Ամիրի և Սևավերակ ամրոցի շրջակայքը սուլթան Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ ստանալով խոշոր փրկագին։³²⁹⁶
3297. 1071 մարտի սկիզբ - ապրիլի վերջ - Եղեսիան սուլթան Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500)։ Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր։³²⁹⁷
3298. 1071 մարտի սկիզբ - ապրիլի վերջ - Մեմփոք սուլթան Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ

ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, խուսափելով Սեբաստիայից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20.000), Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁹⁸

3299. 1071 ապրիլ – Սեբաստիայի ճ-մ³²⁹⁹

Օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի հիմնական ուժերը շարժվել են դեպի Մեմֆիշ՝ Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Արևելքի դոմեստիկոս Մանուիլ Կոմնենոսի, Միքայել Բագրատունու և Նիկեփոր Մլեհ Հայի գլխավորությամբ Սեբաստիային մոտեցած և ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000, այդ թվում Թոռնիկ-Գողերձ Հայը):

I փուլ – Կայսերական բանակը հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա, որը դիմեց կեղծ Նահանջի:

II փուլ – Հակառակորդին հետապնդող կայսերական բանակը ընկավ վերջինիս կողմից Նախապատրաստած թակարդը և ծանր պարտություն կրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մանուիլ Կոմնենոսը, Միքայել Բագրատունին, Նիկեփոր Մլեհ Հայ և Թոռնիկ Գողերձ Հայը գերվեցին, սակայն կարողացան համոզել թշնամու առաջնորդին անցնել կայսրության կողմը: Արդյունքում թշնամու հրամանատարը թողեց իր բանակը և գերիների հետ միասին փախավ Կոստանդնուպոլիս:

3300. 1071 հունիս - հուլիս – Անդրեփրատյան Ծովքը, Կապադոկիան, Փռյուզիան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու Նրա շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:³³⁰⁰

3301. 1071 հուլիս – Սեբաստիայի ճ-մ³⁰¹

«Կայսերական հրամանով հռոմեական բանակը հավաքվեց Անատոլիկոն բանակաթեմում: Այստեղ կարելի էր տեսնել մի ապշեցուցիչ բան. Ողջ արևելքն ու արևմուտքը հպատակեցնող հռոմեական հռչակավոր մարտիկները շատ փոքրաթիվ էին, այն էլ թշվառությունից ու տառապանքներից գլխիկոր, անգրահ, առանց պատերազմական ծիերի և այլ անհրաժեշտ հանդերձանքի: Նրանք անարի էին ու վախկոտ, անընդունակ որևէ սխրանքի, ինչի լուռ վկան էին անգամ նրանց կեղտոտ, կարծես ծխից մրոտված դրոշները, որոնց հետևում էին փոքրաթիվ ու խղճուկ զինվորները»

Հովհաննես Սկիլիցես

Նպատակ ունենալով վերջնականապես մաքրել կայսրության տարածքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակից և վերջ տալ նրա ասպատակություններին՝ ստեղծվեց մի մեծաքանակ, բայց բազմազգ, թույլ և վատ կառավարվող բանակ ու արշավանք սկսեց դեպի արևելք: Ռոմանոս IV-ի, սխուլերի դոմեստիկոս Փիլարտոս Վարաժնունու, Սատրապական Հայաստանի XVIII ապստամբության ղեկավար Նիկեփորի Բրիեննոսի որդի, Արևմուտքի դոմեստիկոս Նիկեփոր Բրիեննոսի և մագիստրոս Հովսեփ Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորությամբ Փռյուզիա-Կեսարիա-Լարիսա-Արաբկիր-Ագրանե երթուղով արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 220.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղփչախներ, խազարներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում այդ թվում, Կարինի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի

Հայը⁵⁷, Եդեսիայի դուքս Պետրոս Հայը, պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, Խատապ Հայը, Թոռնիկ-Գողերձ Հայը և Լևոն Դավաթանոս Հայը) առաջապահը (մոտ 30.000, այդ թվում մոտ 3.000 հայ) սկսեցին մոտենալ Սեբաստիային։ Այս ամենի մասին ժամանակին տեղեկացած սուլթան Ալի-Արսլանը արագորեն կենտրոնացրեց իր բանակը Ապահունիք գավառի արևելքում և Ադիոմլիտում, իսկ մի ուժեղ առաջապահ ջոկատ (մոտ 20.000) էլ ուղարկեց թշնամու շարժման ուղղությամբ։

1 փուլ – Սելջուկների առաջապահը անցավ հարձակման հակառակորդի առաջապահի վրա և կեղծ նահանջով առաջ քաշեց նրան։

II փուլ – Թշնամին մարտի մեջ մտցրեց դարանում տեղադրված հիմնական ուժերը և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին։

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր։

3302. 1071 իուլիս – Սեբաստիայի թագավորության տարածքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ պատժելով իբր Սելջուկյան սուլթանության բանակին օգնած Ատոմ և Աբուսահլ Արծրունիներին։³³⁰²

3303. 1071 օգոստոսի 3 – Խլաթի ճ-մ։ Սելջուկյան սուլթանության հիմնական բանակի առաջապահը (մոտ 20.000) հաղթեց Սեբաստիա-Երզնկա-Կարին-Մուշ երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 197.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղիչախներ, խազարներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 49.500, այդ թվում զորավար-ավտոկրատոր Փիլարտոս Վարաժնունին, Կարինի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի Հայը, Եդեսիայի դուքս Պետրոս Հայը, պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, Խատապ Հայը և Թոռնիկ-Գողերձ Հայը) առաջապահին (20.000, այդ թվում մոտ 5.000 հայ, որոնց թվում և Թոռնիկ-Գողերձ Հայը)։ Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր։³³⁰³

3304. 1071 օգոստոսի 15 - 19 – Մանազկերտի ճ-մ (Տուրուբերան, Հարթ գավառ, Խլաթի և Մանազկերտի միջև, Տողատափի դաշտում)³³⁰⁴

«Ռոմանոս IV-ի բանակում գտնվող հայկական հետևազորը աչքի էր ընկնում բարձր մարտական հատկանիշներով»

Ա. Կաժդան

«Ռա մեծ Բյուզանդայի մահվան ժամն էր... Հայաստանը և Կապադոկիան, նահանգներ որոնցից սերվել էին այնքան հայտնի կայսրեր ու ռազմիկներ և որոնք կազմում էին կայսրության հիմնական ուժը, ընդմիջտ կորան և թուրքը թոշկորի իր վրանը դրեց հինավուրց հռոմեական փառքի վրա»

Գելցեր

Ռոմանոս IV-ի, սխուլերի դոմեստիկոս Փիլարտոս Վարաժնունու, Արևմուտքի դոմեստիկոս Նիկեփոր Բրիեննոսի և մագիստրոս Յովսեփ Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորությամբ Մուշ-Մանազկերտ երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (200.000⁵⁸, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղիչախներ, խազարներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում Կարինի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի Հայը, Եդեսիայի դուքս Պետրոս Հայը, պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, Խատապ Հայը և Թոռնիկ-Գողերձ Հայը) ճամբարեցին Մանազկերտի շրջակայքում։ Այստեղ կայսրը, որևէ տեղեկություն չունենալով թշնամու մասին և իրեն զգալով լիակատար ապահովության մեջ, ինչպես նաև ցանկանալով ապահովել իր

⁵⁷ Բյուզանդական աղբյուրներում այս տոհմը հայտնի է «Վասիլակի» անունով, սակայն այս տոհմի ամենահայտնի ներկայացուցիչ Գող Վասիլը, ըստ ուսումնասիրությունների (օրինակ՝ Հայկական սովետական հանրագիտարան, հատոր 3, էջ 150) Կամսարականների տոհմից էր։ Այնպես, որ սխալ չի լինի, եթե նրանց կոչենք իրենց իրական՝ հայկական տոհմանունով։

⁵⁸ Այս թիվը ըստ իբև ալ-Ասիրի և ալ-Բուհարիի (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»։ ալ-Բուհարիի մասին Садр ад-Дин Али ал-Хусайни. Ахбар ад-даулат ас-сельджукиа. М. Восточная Литература. 1980, стр. 60, комм. 20)։ Ալ-Հուսեյնի և ալ-Ֆարիկի հայտնում են, որ Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 300.000 ռազմիկ, ալ-Ջուզին խոսում է 400.000-ի մասին, իսկ իբև ալ-Կալանիսին այս թիվը հասցնում է 700.000-ի։ Մատթեոս Ուռհայեցին, Միքայել Պսելլոսը և Միքայել Ասորին, առանց կոնկրետ թիվ նշելու, հայտնում են, որ արշավի էր դուրս եկել Բյուզանդական կայսրության գործնականում ողջ բանակը, Արիստակես Լաստիվոնցին հիշատակում է «անհամար բազմություն», Կիրակոս Գանձակեցին հայտնում է. «մեծ բանակ»-ի մասին, իսկ Նիկեփոր Բրիեննոսը տեղեկացնում է, որ Ռոմանոս IV-ի բանակը ավելի մեծ էր, քան որևէ կայսր ունեցել էր դրանից առաջ։ Հաշվի առնելով այս հարդորումները, ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակի քանակական պոտենցիալը XI-րդ դարի կեսերին՝ կարելի է կարծել, որ ճշմարտությանը առավել մոտ են իբև ալ-Ասիրի և ալ-Բուհարիի տվյալները։

մեծաքանակ բանակի պարենավորումը, ցրեց վերջինիս ուժերը⁵⁹: Արդյունքում, հիմնական բանակը ճամբարելով Մանազկերտի մոտ, Ռոմանոս IV-ը Յովսեփ Տարխանիատես-Կատակունի գլխավորությամբ մի ջոկատ (30.000) ուղարկեց Խլաթի ուղղությամբ, մյուսը (12.000⁶⁰) ուղղեց դեպի հյուսիս, իսկ երրորդն էլ Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ (10.000, այդ թվում ֆրանկներ և օղուզներ) ուղարկեց դեպի արևելք: Ջոկատների առջև խնդիր դրվեց զբաղվել ավարառությամբ: Այս ամենի մասին տեղեկացած սուլթան Ալի-Արսլանը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահների, Ուկայյանների և Նոմայյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (150.000⁶¹) վերջնականապես կենտրոնացրեց Յեռի ու Սալմաստի շրջակայքում և, օգտվելով հակառակորդի անհոգությունից, սկսեց աննկատ երթով մոտենալ վերջինիս:

I փուլ – Օգոստոսի 15-ին Յայկական հետևակը անցավ գրոհին և երեկոյան գրավեց Մանազկերտի պարսպի մի հատվածը: Դրանից հետո քաղաքի կայազորը գթություն հայցեց և պարտավորվեց դադարեցնել դիմադրությունը՝ եթե անձի ու գույքի ապահովություն ստանա: Կայսրը համաձայնեց այդ պահանջին, սակայն դրանից հետո քաղաք մտած քրիստոնյա ռազմիկները կոտորվեցին: Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ քրիստոնյաների ողջ բանակը մոտեցավ պարսպին և դրանից ահաբեկված թշնամին, արդեն ավելի մեծ փրկագնի դիմաց, կրկին համաձայնվեց դադարեցնել դիմադրությունը ու հաջորդ օրը, ողջ կազմով դուրս գալով քաղաքից, հեռացավ դեպի արևելք:

II փուլ – Օգոստոսի 18-ի կեսօրին ավարառությամբ զբաղվող Ռասսել Բեյլիի ջոկատը ուղղություն վերցրեց դեպի սեփական ճամբար, սակայն անակնկալ հարձակման ենթարկվեց թշնամու առաջապահի կողմից և պարտություն կրեց: Դրանից հետո Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջապահը անցավ հարձակման, սակայն շուտով սկսեց իրականացնել կեղծ նահանջ՝ ձգտելով իր հետևից տանել հակառակորդին և խառնել նրա մարտակարգը:

III փուլ – Մարտի մեջ մտավ Նիկեփոր Բրիեննոսի ղեկավարությամբ գործող բանակը և վերականգնեց հավասարակշռությունը:

IV փուլ – Նիկեփոր Վասիլակի Յայի անձնական ղեկավարությամբ մարտի մեջ մտավ Յայկական բանակը՝ ի վերջո փախուստի մատնելով թշնամուն: Օգտվելով նրանից, սակայն, որ Ռասսել Բեյլիի և Նիկեփոր Բրիեննոսի ուժերը չեն հետևում Նիկեփոր Վասիլակի Յայի գլխավորած բանակին՝ Ալի-Արսլանը մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր ու շրջապատեց Յայկական բանակին: Բռնկված համառ մարտում Խատապ Յայը զոհվեց, իսկ Նիկեփոր Վասիլակի Յայը՝ գերվեց⁶²:

⁵⁹ Այս կապակցությամբ պետք է ասել, սակայն, որ ամենայն հավանականությամբ, երևի, միայն պարսիկ հիմնախնդիրը չէր, որ կայսեր դրդեց մասնատել ուժերը: Այսպես, թշնամու գտնվելու Նույնիսկ մոտավոր վայրը հայտնի չէր և բացառված չէր, որ կայսրը ուժերը տարբեր կողմեր էր ուղարկելու ինչպես հետախուզության, այնպես էլ այլ ուղղություններով թշնամու առաջխաղացման դեմն անելու համար: Դետաքթերի է, որ վարձկան Նորմանների մոտ կործին էր թե՛ անհոգ, թե՛ կայսրը տարբեր զորավարներ ուղարկեց տարբեր ուղղություններով ամենից առաջ հենց այն պատճառով, որ. «... սրանք տիրել այն քաղաքներին, որոնք իր փառքի պատճառով անցել էին իր կողմը» (տե՛ս՝ Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 3): Իր դերը կարող էր ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ Նույնիսկ բանակի ամենաբարձր հրամայական Ռոմանոս IV-ի դեմ մի խուլ դժգոհություն էր թե՛ անհոգ, իսկ ոմանք էլ արդեն ընդհանրապես սկսել էին ահաբեկվել և, չհավատալով գործի հաջողությանը, փորձում էին այս կամ այն կերպ գլուխ պահել կամ իրենց գլուխը փրկել: Ամենախոշոր ջոկատով այլ կողմ գնաց Յովսեփ Տարխանիատես-Կատակունը, իսկ հենց նրան է, որ ավանտուրա պատմիչ Միքայել Աթալիատեսը, ինչպես նաև Յովհաննես Սիկիցեսի Շարունակողը, ուղղակիորեն մեղադրում են դավաճանության մեջ՝ Յովսեփին իր խոշոր ջոկատով ոչ միայն հետախուզություն չկատարեց կամ որևէ կերպ չառավ թշնամու առաջխաղացման դեմը, այլև, խախտելով իր կողմից ստացվող ուղղակի հրամանները, վարվեց լրիվ հակառակ կերպ և Յուսիսային Միջագետքով ու Ասորիքով վերադարձավ կայսրության տարածքի խորքեր: Իրեն որևէ կերպ չդրսևորեց նաև Վրաստանի ուղղությամբ ուղարկված ջոկատը, դե իսկ Ռասսել Բեյլին էլ կարողացավ լուծել միայն շատ սահմանափակ խնդիրներ: Բոլոր հեղինակները, սկսած հենց ժամանակակիցներից, քննադատում են բանակից խոշոր ուժեր առանձնացնելու կայսեր այս ռազմավարությունը և այդ քննադատությունը մեծապես հիմնավոր է, քանզի իրոք բանակը զգալիորեն թուլացավ: Մյուս կողմից, սակայն, ուժերի մասնատման արդյունքում բանակից հեռացան միայն մոտ 50.000 ռազմիկներ, իսկ այն պարագայում, երբ առկա էին 200.000 ռազմիկներ, դեռևս մնում էին 150.000 հոգի, որոնք, ավելի լավ կառավարման պայմաններում, ի վիճակի էին առնվազն լուրջ դիմադրություն ցույց տալ Ալի-Արսլանին: Այսինքն, քննադատելով հանդերձ ուժերի մասնատման և իրեն, ըստ էության, դավաճանած անձանց զգալի ռազմական ուժերով սեփական բանակից հեռացնելու հարցում Ռոմանոս IV-ի սխալ ռազմավարությունը, միաժամանակ պետք է փաստել, որ մյուս բացասական գործոնների շարքում հետագա աղետի գործում այս հանգամանքը հանդես եկավ որպես ընդամենը գործոններից միայն մեկը և վերջնական պարտության բերեց միայն մյուս բացասական գործոնների հետ միավորվելիս:

⁶⁰ Համաձայն Մատթեոս Ուռուշայեցու և Սմբատ Սպարապետի: Ըստ Մատթեոս Ուռուշայեցու այս ջոկատը կազմել է 20.000, իսկ ըստ Սմբատ Սպարապետի՝ 10.000 ռազմիկ: Կարելի է կարծել, որ Մատթեոս Ուռուշայեցու մոտ այս ջոկատի կազմի մեջ է հաշվվել նաև Ռասսել Բեյլիի ջոկատը:

⁶¹ Այս թիվը ըստ իմն ալ-Ասիրի, ալ-Յուսեֆի, ալ-Բուհարիի և ալ-Ջուզի: Իրականում, սակայն, կարելի է կարծել, որ «մահմեդական ոգեշնչմամբ» տոգորված հեղինակները ոչ պակաս, քան տասն անգամ փոքրացրել են իրենց սիրելի հերոսի բանակի թվաքանակը: Այս պնդումը անուղղակիորեն հաստատվում է նրանով, որ մի կողմից Սելջուկյան սուլթանության ողջ ռազմական պոտենցիալը կազմում էր ոչ պակաս, քան 300.000 ռազմիկ, իսկ մյուս կողմից էլ՝ ճակատամարտի նախօրեին սուլթանության բանակը գտնվում էր ցրված վիճակում և հավանական է համարել, որ Ալի-Արսլանը կարողացել է հավաքել իր բանակի միայն մոտավորապես կեսը, բայց ոչ երբեք հազիվ՝ բաներորդ մասը: Հատկանշական է, որ, համաձայն Սմբատ Սպարապետի, բանակի մեծագույն մասը այնուհանդերձ եղել է Ալի-Արսլանի տրամադրության տակ, իսկ ըստ Մատթեոս Ուռուշայեցու, Ալի-Արսլանը առաջ է շարժվել. «անթիվ բազմությամբ»:

⁶² Համաձայն Մատթեոս Ուռուշայեցու և Սմբատ Սպարապետի՝ Նիկեփորը զոհվել է, սակայն Յովհաննես Սիկիցեսը հայտնում է, որ նա գերվել է, այն դեպքում, երբ բյուզանդական աղբյուրները հայտնում են նրա հետագա գործունեության մասին:

V փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին կայսրը ի վերջո մարտի մեջ մտցրեց իր հիմնական ուժերը և անցավ հարձակման, սակայն Ալփ-Արսլանը ևս խոշոր ուժեր նետեց մարտի ու, հետ մղելով հակառակորդին, շարունակեց նեղել շրջապատված Հայկական բանակին:

VI փուլ – Սելջուկյան սուլթանության և նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը կրկին անցավ հարձակման, բայց, շնորհիվ Հայկական բանակի կայունության, այն հետ մղվեց:

VII փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ կայսերական հիմնական բանակը թիկունքից հարված հասցրեց Հայկական բանակին շրջապատած հակառակորդի բանակին: Գրեթե միաժամանակ էլ շրջապատման օղակի ներսից գրոհի անցան նաև շրջապատվածները: Համակցված հարվածների արդյունքում արդեն երեկոյան շրջապատումը հաջողությամբ ճեղքվեց և քրիստոնյաների ուժերը ապաստանեցին սեփական ճամբարում:

VIII փուլ – Օգոստոսի 18-ի լույս 19-ի ողջ գիշերվա ընթացքում Սելջուկյան սուլթանության և նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը, խոշոր ուժերով անընդհատ մոտենալով քրիստոնյաների ճամբարին, իրականացրեց հախուռն նետածգություն: Ի պատասխան դրա՝ քրիստոնյա ռազմիկները իրենք ևս աղեղների հարվածների տակ առան թշնամու շարքերը՝ թույլ չտալով վերջինիս հասնել էական առավելության: Նույն գիշեր էլ, սակայն, Ալփ-Արսլանին հաջողվեց բանակցություններ սկսել օղուզների և պաժինակների առաջնորդների հետ ու համոզել նրանց իրենց ցեղակիցներով անցնել իր կողմը: Թոռնիկ Գողերձ Հայի ղեկավարության տակ գտնվող օղուզների մի մասը հենց նույն գիշերն էլ միացավ Ալփ-Արսլանին, իսկ օղուզների մյուս մասն ու պաժինակներն էլ պատրաստվեցին նույնը անել մարտի ժամանակ:

IX փուլ – Օգոստոսի 19-ի առավոտյան կայսերական բանակը դուրս եկավ ճամբարից և մարտակարգ ընդունեց: Աջ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Թեոդորոս Ալիաթեանը, ձախ թևինը՝ Նիկեփորի Բրիեննոսը, կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ռոմանոս IV-ը, իսկ պահեստազորը հանձնվեց Հովհաննես Դուկասի որդի Անդրոնիկոսին: Սելջուկյան սուլթանության բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց՝ առաջին շարքում տեղաբաշխելով թեթև, իսկ երկրորդ շարքում՝ ծանր հեծելազորը: Կարճ ժամանակ անց հակառակորդի բանակի ռազմիկները մոտեցան քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքին և սկսեցին նետերի տարափ տեղալ ծանր հեծյալների վրա: Ի պատասխան դրա՝ մարտի մեջ մտան Հայկական բանակի հետևակ նետաձիգները և, չեզոքացնելով հակառակորդի հեծյալ նետաձիգներին, հետ շարտեցին նրանց: Ցանկանալով զարգացնել հաջողությունը՝ կայսրը հարձակման նետեց ծանր հեծյալներին, որոնք կարճ ժամանակամիջոցում պարտության մատնեցին հակառակորդի թեթև հեծյալներին: Վերջիններս, սակայն, հեշտությամբ պոկվեցին ծանր հեծյալներից և սկսեցին հեռվից նետահարել՝ իրենց հերթին ստիպելով ծանր հեծյալներին նահանջել: Չգալով նման կերպ մարտ վարելու անհեռանկարությունը՝ Սելջուկյան սուլթանության և նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը առժամանակ նահանջեց, կենտրոնացրեց հիմնական ուժերը ու ընդունեց դուրս եկած մասով դեպի հակառակորդի մարտակարգի կենտրոնն ուղղված աղեղնաձև մարտակարգ: Ի պատասխան դրա՝ քրիստոնյաները իրենց հերթին ևս ընդունեցին խաչածև մարտակարգ⁶³, առաջին շարքի կենտրոնում տեղավորելով հիմնականում Հայկական բանակը, նրա հետևի երկրորդ շարքում՝ օղուզներին և պաժինակներին, իսկ վերջիններիս հետևում էլ՝ երրորդ շարքի կենտրոնում՝ պահեստազորը: Մնացած ուժերը տեղաբաշխվեցին երկրորդ շարքի թևերում:

X փուլ – Կեսօրին Սելջուկյան սուլթանության և նրա դաշնակիցների միացյալ բանակի կենտրոնը անցավ հարձակման, սակայն շուտով սկսեց իրականացնել կեղծ նահանջ և, իր հետևից տանելով հետապնդող հակառակորդին, խառնեց նրա մարտակարգը: Կռահելով հակառակորդի մարտավարությունը, սակայն՝ քրիստոնյաները դադարեցրեցին հետապնդումը և, վերադառնալով էլման դիրքեր, վերականգնեցին մարտակարգը: Այս կերպ ընթացող փոխադարձ գրոհներով մարտը շարունակվեց բավականին երկար և արդյունքում մահմեդականների բանակը ի վերջո սկսեց աստիճանաբար նահանջել:

XI փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին կայսերական բանակի իրականացրած հերթական հակահարձակումներից մեկի ժամանակ կայսրը մարտի մեջ մտցրեց օղուզներին և

⁶³ Այս մասին հայտնում են Մատթեոս Ուռհայեցին և Սմբատ Սպարապետը: Նկարագրված մարտակարգը քննարկվող ժամանակում հանդիսանում էր Բյուզանդական կայսրության բանակի հիմնական մարտակարգը դաշտային ճակատամարտերում:

պածինակներին: Վերջիններս, սակայն, անակնկալ կերպով անցան հակառակորդի կողմը և, միանալով վերջինիս, հարձակվեցին քրիստոնյաների բանակի վրա: Ստեղծված ծանր պայմաններում, սակայն, Հայկական բանակը արագորեն նահանջեց և, զբաղեցնելով դավաճանների կողմից լքված երկրորդ շարքի կենտրոնը, ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց: Հակառակորդի բանակի հերթական հարձակումը հետ մղվեց:

XII փուլ – Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը, հիմնական ուժերը կենտրոնացնելով սեփական ձախ թևում, անցավ հզոր գրոհի, փախուստի մատնեց ու մասամբ շրջապատեց հակառակորդի բանակի աջ թևը: Այս վճռական պահին պահեստագործի հրամանատար Անդրոնիկոս Դուկասը, կեղծ լուր տարածելով կայսեր մահվան մասին, պահեստագործի հիմնական ուժերով լքեց մարտի դաշտը և դիմեց փախուստի:

XIII փուլ – Հայկական բանակի թիկունքով արշաված կայսերական բանակի ձախ թևը փորձեց օգնության հասնել սեփական աջ թևին, սակայն իր հետևից բերեց թշնամու աջ թևի ուժերին, որոնք, հետապնդելով քրիստոնյաներին, անցան կենտրոնում մարտնչող Հայկական բանակի թիկունք: Այդ ընթացքում պահեստագործը, ինչպես նաև կայսերական բանակի հիմնական այլ ուժերը և հատկապես վարձկանները, թալանելով գումակը, վերջնականապես դիմեցին անկանոն ու խուճապահար փախուստի:

XIV փուլ – Հայկական բանակը, հայտնվելով ճակատից հարձակվող և թիկունք անցած թշնամու խոշոր ուժերի շրջապատման վտանգի մեջ, կարողացավ թևային գորաշարժով պոկվել թշնամուց ու հեռանալ մարտի դաշտից:

XV փուլ – Արդեն մուրթն ընկնելիս Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը շրջապատեց հակառակորդի բանակի մնացորդին ու մինչև ուշ գիշեր անխնա ոչնչացրեց կամ գերեց դեռևս դիմադրող քրիստոնյա ռազմիկներին: Կայսր Ռոմանոս IV-ը, որը մինչ այդ իրավիճակը գոնե ինչ-որ կերպ փրկելու համար իր թիկնազորով և յուրայիններով քաջաբար մարտի էր նետվել, անդուլ մարտնչելով բոլոր կողմերից առաջացող հակառակորդի ռազմիկների դեմ, արդյունքում մնաց լիովին մենակ, իսկ Նրա նժույգն էլ կարկտի պես թափվող նետերի ու նիզակների հարվածներից ի վերջո տապալվեց: Այս պայմաններում Ռոմանոս IV-ը, որի անձնական արիությունն ընդունում էին նույնիսկ հակառակորդները, այնուհանդերձ նույնիսկ հետևակ վիճակում էլ շարունակում էր համառորեն դիմադրել, սակայն ի վերջո հարված ստացավ թևին, այլևս չկարողացավ գործադրել ծանր թուրը և ուժասպառ վիճակում գերի ընկավ:

Հայերը կորցրին մոտ 15.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին Նիկեփոր Վասիլակի Հայը և պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, իսկ խառապ Հայը զոհվեց: Դաշնակիցը կորցրեց մոտ 70.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Հովսեփ Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորած ջոկատը արագորեն վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, դեպի հյուսիս ուղարկված ջոկատը ապաստանեց Տայքում, մեծաթիվ օղուզներն ու պածինակները համալրեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակը և արդյունքում արևելքում գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը, որպես կազմակերպված ուժ, ըստ էության դադարեցրեց իր գոյությունը: Գերության մեջ հայտնված Ռոմանոս IV-ը Սելջուկյան սուլթանությանը զիջեց Հայաստանի 18 նահանգներից 16-ը (բացառությամբ Փոքր Հայքի և Կիլիկիայի) և այդ գնով ազատություն ձեռք բերեց: Պարտություն կրած Բյուզանդական կայսրությունը ոչ միայն կորցրեց Հայաստանի հիմնական մասը, այլև դրանից հետո այլևս երբեք չկարողացավ վերականգնել կրած կորուստները ու զբաղեցնել իր երբեմնի ունեցած դիրքը:

Սատրապական Հայաստանի XIX ապստամբություն (1071-1072)

3305. 1071 սեպտեմբեր - նոյեմբեր – Մամեստիա, Անարգաբա, Տարսուս, Մարաշ, Քեսուն (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևելք, Քեսուն գավառ), Ռաբան, Հավատանք, Մեյխոն, Հռոմկլա (վերջինը՝ Կիլիկիա, Պիրից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք, Եփրատի աջ ափին) քաղաքներին ու ամրոցներին Փիլարտոս Վարաժնունու գլխավորած Հայկական բանակը (20.000) տիրեց առանց լուրջ մարտերի: Ստեղծվեց Կիլիկիան, Անդրեփրատյան Ծոփքը, Մինչեփրատյան Ծոփքի Գավրեք, Անձիտ, Բալահովիտ և Հաշտեանք գավառները, Աղձնիքի Անգեղտուն

գավառը, ինչպես նաև Հայոց Միջագետքի արևմուտքը ընդգրկող Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետությունը:³³⁰⁵

3306. 1071 հոկտեմբեր – Ամասիայի ճ-մ: Միքայել VII-ի կողմում Կոնստանդին Դուկասի գլխավորությամբ հանդես եկող բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), մոտենալով ու հեռամարտով ստիպելով հակառակորդին բաց մարտի համար քաղաքից դուրս գալ, հաղթեցին գերությունից ազատված ու կայսրության գահին վերահաստատվել փորձող Ռոմանոս IV-ի բանակին (մոտ 7.000, այդ թվում ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³⁰⁶

3307. 1072 մարտ – Ադանայի ճ-մ³³⁰⁷

Միքայել VII-ի կողմում Անդրոնիկոս Դուկասի, Կրիսպինի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ գործող բանակը (մոտ 8.000, այդ թվում ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան քաղաքում ապաստանած Անտիոքի դուքս Խաչատուրի և Ռոմանոս IV-ի բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000):

I փուլ – Կրիսպինի գլխավորած կառավարական բանակի ձախ թևը հարվածեց հակառակորդի բանակի աջ թևին և փախուստի մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Կառավարական բանակը փախուստի մատնեց նաև կենտրոնում գտնվող հակառակորդի հեծելազորին ու հետևակին և հաղթանակ տարավ: Խաչատուրը գերվեց:

III փուլ – Մի քանի օրից կառավարական բանակը առանց լուրջ մարտերի դավաճանության շնորհիվ գրավեց քաղաքը, որի միջնաբերդում ապաստանած Ռոմանոս IV-ը հանձնվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ռոմանոս IV-ը և Խաչատուրը շատ այլոց հետ միասին գերվեցին: Սատրապական Հայաստանի XIX ապստամբությունը ճնշվեց: Ռոմանոսը կուրացվեց և աքսորվեց, իսկ Միքայել VII-ի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:

3308. 1072 մարտ – Եղեսիան Արտուխի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 45.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500), սակայն չամրացավ քաղաքում: Հայերը կորցրին մոտ 1, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:³³⁰⁸

3309. 1072 գարուն – Գավազնի և Ագարակ ամրոցները (վերջինը՝ Լոռի ամրոցի մոտ) Փատլուն իբն Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁰⁹

3310. 1072 հունիս - օգոստոս – Ագարակ ամրոցը Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³³¹⁰

3311. 1072 աշուն – Գանձակն և Նրա շրջակայքը Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ալանական թագավորության բանակը (40.000) ասպատակեցին, սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, նահանջեցին:³³¹¹

3312. 1072 աշուն – Ալեյուլայի դաշտի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծոփք, Անձիտ գավառ, Խարբերդի մոտ)³³¹²

Փիլարտոս Վարաժնունին Տարոնի իշխանությունից պահանջեց ընդունել իր գերիշխանությունը, բայց ստացավ մերժում: Ի պատասխան՝ դրա Փիլարտոս Վարաժնունու բանակը (2.000, որից 1.200 հեծյալ), իր կազմում ունենալով Ռասսել Բեյլիի և Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորած վարձկան լորմաններին (800), շարժվեց դեպի Անձիտ ու

մոտեցավ Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի և Կապոսի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (1.300, որից 300 հեծյալ): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Տարոնի իշխանության բանակի առաջին շարքում տեղավորվեցին հետևակ նետաձիգները, երկրորդում տեղաբաշխվեց ծանր հետևակը, իսկ երրորդում՝ Կապոսի գլխավորած հեծելազորը (300): Փիլարտոսը իր բանակի կենտրոնում տեղավորեց նորմաններին, իսկ մասամբ կենտրոնում և հիմնականում թևերում էլ տեղաբաշխեց իր մնացած բանակը:

I փուլ – Տարոնի իշխանության բանակի առաջին շարքը նետերի տարափ տեղաց հակառակորդի բանակի կենտրոնի վրա և կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

II փուլ – Փիլարտոսի բանակի կենտրոնը անցավ հարձակման և, ճեղքելով հակառակորդի մարտակարգի առաջին շարքը, մխրճվեց վերջինիս երկրորդ շարքի դասավորության մեջ:

III փուլ – Տարոնի իշխանության բանակ թևային հարվածեց հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին, շրջապատեց այն և ստիպեց գերի հանձնվել:

IV փուլ – Տարոնի իշխանության բանակը անցավ հարձակման ողջ ճակատով և փախուստի մատնեց հակառակորդին բանակի թևերին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին 300 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200 սպանված և վիրավոր: Պարտվողները կորցրին նաև 1.500 գերի, որոնց թվում գերվեց նաև Ռասսել Բեյլին:

3313. 1073 զարուն – Արշամաշատի ճ-մ: Էմիր Բեքիր զորավարի գլխավորությամբ Տարոնի իշխանության տարածք մտած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) մոտեցավ Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 1.000): Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց ընթացքում տեղի ունեցած խնջույքի ժամանակ Բեքիրը փորձեց սպանել Տարոնի իշխանին: Սակայն Թոռնիկը ինքը սպանեց Բեքիրին և ոչնչացրեց նրա թիկնազորը: Գրեթե անմիջապես էլ հարձակման անցավ Հայկական բանակը և փախուստի մատնեց թշնամուն: Սակայն յուրայինների մոտ վերադառնալիս հակառակորդի դարանակալ նետաձիգը մահացու նետահարեց Մամիկոնյան իշխանին, որը կարճ ժամանակ անց մահացավ: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³¹³

3314. 1073 նոյեմբեր – Գագ բերդը ապստամբած Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Զարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 100) անակնկալ հարվածով գրավեց Զարթիի թագավորության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, պարտվողներից՝ հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 15 զինվոր:³³¹⁴

3315. 1073 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր – Զարադուռի իշխանության տարածքը Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթիի և Կախեթիի (մոտ 50.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ փորձելով ճնշել Իվանե Օրբելյանի ապստամբությունը: Կարճ ժամանակ անց փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն, որը որոշակիորեն ձեռնտու էր այնուհանդերձ Զարադուռի իշխանությանը:³³¹⁵

3316. 1073 աշուն – Կեսարիայի ճ-մ³³¹⁶

Եղբայրներ Իսահակ և Ալեքսեյ Կոմնենոսների, ինչպես նաև գերությունից ազատված Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ Փռնուզիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում 400 ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան Կեսարիային և ճամբարեցին, ինչի մասին տեղեկացած Սելջուկյան սուլթանության բանակն (մոտ 50.000) իր հերթին սկսեց աննկատ մոտենալ հակառակորդին: Այդ ընթացքում Ռասսել Բեյլին, գժովելով Կոմնենոս եղբայրների հետ, օրերից մի օր երեկոյան իր ջոկատով լքեց հիմնական բանակի ճամբարը, իսկ կեսգիշերին էլ աննկատ փախուստի դիմեց Սեբաստիայի ուղղությամբ: Վաղ լուսաբացին, իմանալով Ռասսել Բեյլիի հեռանալու մասին, Իսահակ Կոմնենոսը ցանկացավ Ալեքսեյի գլխավորությամբ հետապնդում ուղարկել, սակայն, հենց այդ պահին էլ հետախույզներից իմանալով թշնամու մոտենալու մասին, փոխեց մտադրությունը, որից հետո, Ալեքսեյին թողնելով ճամբարում, ինքը պատրաստվեց արտագրոհ իրականացնել:

I փուլ – Վաղ առավոտյան Ռասսել Բեյլիի ջոկատը անակնկալ հարձակումով հաղթեց հակառակորդի բանակի մի մասին և հեռացավ:

II փուլ – Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ կայսերական բանակը փորձեց անակնկալ հարձակվել հակառակորդի բանակի վրա, որը, սակայն, իրականում խուճապի չմատնվելով, դիմեց կեղծ փախուստի:

III փուլ – Հակառակորդին հետապնդող կայսերական բանակը ընկավ վերջինիս նախապատրաստած թակարդը և ծանր պարտություն կրեց, ընդ որում Իսահակը գերվեց:

IV փուլ – Օրվա վերջում հակառակորդի բանակը մոտեցավ կայսերական բանակի ճամբարին և անցավ գրոհի, սակայն բրիտանականները այն հետ մղեցին: Դրանից հետո, սակայն, պաշտպանվողները սկսեցին մանր խմբերով լքել ճամբարը և հեռանալ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ ի վերջո հեռացողներին հետևեց նաև Ալեքսեյը՝ արդյունքում հազիվ փրկվելով գերվելուց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Շուտով Իսահակ Կոմնենոսը փրկագնով ազատվեց գերությունից:

3317. 1073 սեպտեմբեր – Պրիստորինայի ճ-մ (Սկոպիեի մոտ): Խորվաթական թագավորության և Սերբական իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում բուլղարներ) հաղթեց Բուլղարիայի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, այդ թվում գերվեց Դամիանը, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³¹⁷
3318. 1073 հոկտեմբեր – Կաստորիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում պատրիկ Թեոդոստոս Բուրցեսը) հաղթեցին Խորվաթական թագավորության ու Սերբական իշխանության միացյալ բանակին (մոտ 28.000, այդ թվում բուլղարներ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:³³¹⁸
3319. 1073 նոյեմբեր – Տանկոսի ճ-մ (Սկոպիեի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում պատրիկ Թեոդոստոս Բուրցեսը) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Խորվաթական թագավորության ու Սերբական իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում բուլղարներ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:³³¹⁹
3320. 1074 հունվար – Կահիրեն Ալկայի կառավարիչ Պետրոս Հայի գլխավորած Հայկական (10.000, այդ թվում Ավետիք Հայը, Պետրոսի որդիներ Ահմեդը, Աֆդալը և Ջաֆարը, ինչպես նաև վերջինիս մամլուք Կոնստանդին Հայը) ու Ֆաթիմյանների կառավարական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, ընդառաջելով Ֆաթիմյանների խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի խնդրանքին, գրավեց ապստամբած և քաղաքը գրաված օղուզներից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Պետրոսը հռչակվեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր⁶⁴ և ոչնչացրեց օղուզների առաջնորդներին՝ սանձահարելով երկրում տիրող անկարգությունները և բարելավելով խալիֆության տնտեսական վիճակը:³³²⁰
3321. 1074 գարուն – Ասուանը (Ստորին Եգիպտոս) վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 15.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Ահմեդը, Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց արաբներից ու սևամորթներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Ստորին Եգիպտոսում տիրող ապստամբական տրամադրությունները վերացան:³³²¹
3322. 1074 գարուն – Ղիքիսիայի ճ-մ: Իլիրիայի դուքս Նիկեփոր Բրիեննոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Խորվաթական թագավորության և Սերբական

⁶⁴ 1073-1169 թվականներին Ֆաթիմյանների խալիֆության ռազմաքաղաքական կյանքում և տնտեսության մեջ խիստ մեծացավ հայերի տեսակարար կշիռն ու դերը: Խոսքը ոչ միայն վերաբերվում է գրեթե անընդհատ կառավարած և երկրի փաստացի ղեկավարներ հանդիսացած հայազգի վեզիրներին, այլև հայկական տարրի ձեռք բերած հսկայական նշանակությանը Եմիրության կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում ու հատկապես բանակում: Ընդ որում՝ խայտաբղետ կազմ ունեցող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակում հայերը, կազմելով 10.000 ռազմիկ և կենտրոնացված լինելով առանձին և զուտ հայերից կազմված ստորաբաժանումում, ի տարբերության տարացել բեդլինների, սևամորթների կամ սելջուկների, հանդես էին գալիս որպես մի կուռ ամբողջություն՝ դրանով իսկ առավել մեծացնելով իրենց դերն ու նշանակությունը:

իշխանության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր: Արդյունքում Թրակիայում և Իլիրիայում Բյուզանդական կայսրության իշխանությունը ամրապնդվեց:³³²²

3323. 1074 զարուհ - Սանգարիա գետի ճ-մ³³²³

Կեսար Հովհաննես Դուկասի, Նրա որդի Անդրոնիկոսի, Նիկեփոր Բուրսաուսի և Պապասի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 7.000, այդ թվում ֆրանկներ և վարյագներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 700) մոտեցան Ռասսել Բեյլիի ու Վասիլ Մլեի Հայի գլխավորած նորմաններին (մոտ 2.000) ու Նրանց միացած Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Կառավարական բանակի աջ թևում Պապասի ղեկավարությամբ տեղակայվեցին ֆրանկները, ձախ թևը Անդրոնիկոսի գլխավորությամբ զբաղեցրին վարյագները, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Հովհաննեսը: Նիկեփորը Նշանակվեց պահեստազորի հրամանատար: Մարտակարգ ընդունեց Նաև ապստամբների բանակը՝ երկու մասի բաժանելով սեփական ուժերը:

I փուլ - Ապստամբների բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման և ընդհարումից անմիջապես հենց առաջ կառավարական բանակի աջ թևը կազմող ֆրանկները անցան վերջինիս կողմը:

II փուլ - Ապստամբների բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի բանակի կենտրոնի և ձախ թևի ուղղությամբ: Արդյունքում կառավարական բանակի ձախ թևի հիմնական ուժերը դիմեցին փախուստի, իսկ կենտրոնը և ձախ թևում համառորեն մարտնչող վարյագներն էլ, ի վերջո, կրելով ծանր կորուստներ, պարտություն կրեցին: Այս ընթացքում Հովհաննես Դուկասը գերի ընկավ: Տեսնելով այս ամենը՝ Նիկեփորի գլխավորած պահեստազորը լքեց մարտադաշտը:

III փուլ - Անդրոնիկոս Դուկասը, հավաքելով փախուստի դիմած որոշ ուժեր, հուսահատ գրոհով փորձ կատարեց ազատել հորը, սակայն բռնկված համառ մարտում ստանալով ծանր վերքեր, ինքն էլ գերի ընկավ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3324. 1074 զարուհ - ամառ - Անդրեփրատյան Ծովքը, Կապադոկիան, Փռյուզիան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու Նրա շրջակայքը Արտուխի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (100.000⁶⁵) ասպատակեց:³³²⁴

3325. 1074 զարուհ - Խրիստապոլսի ճ-մ³³²⁵ (= Մետավոլիի ճ-մ), (= Սոֆոնա լեռան ճ-մ), (= Մարոկոսի ճ-մ), (= Տրիսեայի ճ-մ)

Ապստամբները, բավարար ուժեր չունենալով զարգացնել հաջողությունը, ազատ արձակեցին ծանր վերքեր ստացած Անդրոնիկոսին և կայսր հռչակեցին գերության մեջ գտնվող Հովհաննեսին: Ի պատասխան դրա՝ Միքայել VII-ը, այլևս որևէ ուժ չունենալով դիմադրել հակառակորդին, դիմեց Սելջուկյան սուլթանությանը՝ առաջարկելով արշավանք իրականացնել ապստամբների ուղղությամբ: Արդյունքում Սելջուկյան սուլթանության բանակը (100.000) սկսեց մոտենալ Կեսար Հովհաննես Դուկասի, Ռասսել Բեյլիի և Վասիլ Մլեի Հայի գլխավորությամբ ամուր դիրքեր գրաված ապստամբներին (2.700) ու Նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 250):

I փուլ - Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջապահը (6.000) հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և, Նետերի տարափ տեղալով վերջինիս ամրացված դիրքերի ուղղությամբ, դիմեց կեղծ փախուստի:

II փուլ - Ապստամբները, Նեղվելով թշնամու հարվածներից և ցանկանալով զարգացնել իբր ձեռք բերած հաջողությունը, դուրս եկան ամրացված դիրքերից ու սկսեցին հետապնդել հակառակորդի բանակին:

⁶⁵ Այս թիվը տրվել է այն հիմնավորմամբ, որ քիչ անց, կապված Խրիստապոլսի ճ-մ-ի հետ, Հովհաննես Սիկլիցեսը հայտնում է հենց 100.000 ռազմիկի մասին: Կարծում ենք, որ, եթե Խրիստապոլսի ճ-մ-ի պարագայում դա քիչ հավանական է, ապա, դրան հակառակ, որպես Փոքր Ասիայում 1071 թ-ի աշնանը գործող Սելջուկյան սուլթանության բանակի ընդհանուր թվաքանակն արտահայտող թիվ, այն միանգամայն ընդունելի է:

III փուլ – Հարձակման անցնելով հիմնական ուժերով՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը շրջապատեց և գլխովին ջախջախեց հակառակորդի բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, որոնց թվում գերվեցին Նաև Հովհաննես Դուկասն ու Ռասսել Բեյլին, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Գերված Ռասսել Բեյլին, սակայն, գրեթե անմիջապես էլ, կնոջ ջանքերով խոշոր փրկագնի դիմաց ազատվելով գերությունից, մեկնեց արևելք: Հովհաննես Դուկասը ևս, փրկագնով ազատ արձակվելով, մեկնեց Կոստանդնուպոլիս, սակայն այլևս և ոչ մի քաղաքական կշիռ չվայելելով, դարձավ վանական:

3326. 1074 աշուն – Ամասիայի ճ-մ: Ռասսել Բեյլիի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում մեծաթիվ ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Նիկեփոր Պալեոլոգոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (մոտ 500, այդ թվում մեծաթիվ ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:³³²⁶
3327. 1075 գարուն - ամառ – Ամասիայի ճ-մ: Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 500, այդ թվում 150 ալան) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50), շրջափակելով քաղաքն ու նրա հարակից ամրությունները և մատակարարման լուրջ խնդիրներ ստեղծելով հակառակորդի համար, ի վերջո Թուրուխի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակի (մոտ 30.000) օգնությամբ խաբեությամբ գերեցին Ռասսել Բեյլիին ու ստիպեցին ապստամբներին (մոտ 1.000, այդ թվում մեծաթիվ ֆրանկներ) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200) դադարեցնել դիմադրությունը և հանձնվել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³³²⁷ Ռասսել Բեյլիին տեղափոխեցին Կոստանդնուպոլիս և բանտարկեցին:
3328. 1075 աշուն – Տրապիզոնը Թուրուխի գլխավորությամբ Արտանուշ-խադկտիք երթուղով արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Թեոդորոս Գավրասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և նահանջեց խադկտիք-Արտանուշ-Վանանդ-Անի երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³²⁸ Ստեղծվեց Տրապիզոնի ռազմական պետությունը, որն ընդգրկում էր Փոքր Հայքը:
3329. 1075 աշուն – Սեմփռոն Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 12.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³³²⁹
3330. 1076 ամառ – Լամբրոն ամրոցը (Կիլիկիայի արևմուտք, Լամբրոն գավառ, Տարսուսից մոտ 40 կմ հյուսիս-արևմուտք) Գանձակի շրջակայքի իր տիրույթներից գաղթած իշխան Օշին Հեթումյանի և նրա եղբայր Հալկամի գլխավորած ջոկատը (մոտ 1.000) գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր: Ստեղծվեց Լամբրոնի Հեթումյանների ռազմական պետությունը:³³³⁰
3331. 1076 ամառ – Գանձակը Շավ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (48.000) գրավեց Փատլուն իբն Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³³¹
3332. 1076 ամառ – Շամփուրեն Շավ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Զարադուռի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, որոնց թվում գերվեց Նաև Իվանեն, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³³³²
3333. 1076 աշուն – Փաղցխիսի ճ-մ: Գեորգի II-ի Զարթլիի և Աղսարթան I-ի գլխավորած Կախեթի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Շավ-Թեգինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:³³³³
3334. 1076 ամառ – Երուսաղեմը Ասթիգի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ

ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.900, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Շուտով Սելջուկյան սուլթանության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Քաալբեկ, Դամասկոս, Կալսարիև, Բեյրութ, Սիդոն, Բիբլոս և Տրիպոլիս: Արդյունքում Ասորիքը և Պաղեստինը ընկան Սելջուկյան սուլթանության տիրապետության տակ:³³³⁴

3335. 1076 աշուն - Անտիոքի ճ-մ: Ասթիգի գլխավորած Դամասկոսի էմիրության բանակը (մոտ 100.000) հաղթեց Անտիոք դուքս Իսահակ Կոմնենոսի և Կոնստանդին Դիոգենեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Իսահակը, իսկ Կոնստանդինը սպանվեց, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Շուտով Իսահակ Կոմնենոսը փրկագնով ազատվեց գերությունից:³³³⁵
3336. 1077 գարուն - Անակոպիան Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:³³³⁶
3337. 1077 գարուն - Կահիրեի ճ-մ: Վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 10.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Ահմեդը, Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը հաղթեց Ասթիգի գլխավորած Դամասկոսի էմիրության առաջխաղացած բանակին (20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Արդյունքում Պաղեստինը մնաց Սելջուկյան սուլթանության տիրապետության տակ, սակայն վերջինս դադարեցրեց ոտնձգությունները Ֆաթիմյանների խալիֆության նկատմամբ:³³³⁷
3338. 1077 ամառ - Թեսալոնիկեի ճ-մ: Ապստամբած Նիկեփոր Բրիեննոսի բանակը (մոտ 3.000, այդ թվում նորմաններ և ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) հաղթեցին քաղաքից առաջխաղացած ու իր հերթին ապստամբած Նիկեփոր Վասիլակի Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր: Արդյունքում Նիկեփոր Վասիլակին ընդունեց Նիկեփոր Բրիեննոսի առաջնությունը և միացավ վերջինիս ապստամբությանը:³³³⁸
3339. 1077 հոկտեմբերի կես - Տրայանապոլսի ճ-մ (Հարավային Թրակիա, ծովափից 14 կմ հյուսիս)³³³⁹

Նիկեփոր Բրիեննոսը միավորեց ուժերը իր եղբայր Հովհաննես Բրիեննոսի ուժերի հետ, ինչից հետո ապստամբների բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում նորմաններ և ֆրանկներ) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Նիկեփոր Վասիլակի Հայը, Տարխանիատես-Կատակոլոնը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) կենտրոնացան քաղաքի մոտակայքում, ուր քիչ առաջ ժամանել էին Կոնստանդին Թեոդորական Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500):

I փուլ - Ապստամբներ բանակի ռազմիկները մոտեցան քաղաքին և քաղաքի կայազորը կազմող ռազմիկների հետ փոխադարձ ծանակումներից հետո պատրաստվեցին գրոհի անցնել, սակայն սկիզբ առած մանր ընդհարումներից հետո Նիկեփոր Բրիեննոսը հետ պահեց նրանց այդ ձեռնարկումից՝ քաղաքի մոտ նշանակելով պահակակետեր:

II փուլ - Նիկեփոր Բրիեննոսի որդի Պատրիկը Կացամուտիոսի և Վասիլ-Կուրտիկի հետ միասին մոտեցավ պարիսպներին ու, պարզելով, որ քաղաքի պահակազորը քնած է, մինչ այդ հապճեպ պատրաստված աստիճաններով յուրայինների հետ վերև մագլցեց և, գերելով քնած պահակազորայիններին, ստիպեցին նրանց կայսր հռչակել Նիկեփորին:

III փուլ - Քաղաքի կայազորը զենքի դիմեց, սակայն շուտով ստիպված եղավ դադարեցնել դիմադրությունը և կայսր հռչակել Նիկեփոր Բրիեննոսին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 2, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 400 զինվոր, այդ թվում գերվեց Կոնստանդին Թեոդորական Հայը, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր:

3340. 1077 նոյեմբեր - Կոստանդնուպոլսի շրջակայքը Յովհաննես Բրիեննոսի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում նորմաններ և ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին, սակայն, տեղեկանալով, որ Միքայել VII-ի դրդումով գործող Պաժինական խանության բանակի խոշոր ուժեր հայտնվել են իրենց թիկունքում և ասպատակում են Թրակիան, նահանջեցին:³³⁴⁰
3341. 1077 նոյեմբեր - 1078 հունվար - Թրակիան Ալեքսեյ Կոմնենոսի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին:³³⁴¹

Սատրապական Յայաստանի XX ապստամբություն (1077-1081)

«Յողատեր և ռազմական առաջնորդներ հանդիսացող հայ ազնվականները կազմում էին հենց այն դասակարգը, որը հանդիսանում էր Կոմնենոսների տոհմի սոցիալական հենարանը»

Ա. Կադան

3342. 1077 աշուն - Եղեսիան Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ վեց ամիս քաղաքի մոտ ճամբարած Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետության բանակը (մոտ 10.000) հետո ի վերջո քաղաքի հայերի աջակցությամբ անակնկալ հարվածով գրավեց Եղեսիայի դուքս Լևոն Դավաթանոս Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000): Լևոն Դավաթանոսը սպանվեց: Յայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³³⁴² Քաղաքի կառավարիչ Նշանակվեց Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանը:
3343. 1077 նոյեմբեր - Ակիշուն գյուղի ճ-մ (Անտիոքի մոտ): Անտիոքի դուքս Վասակ Պահլավունու նենգ սպանությունից հետո քաղաքի հայերի աջակցությունը ստացած Փիլարտոս Վարաժնունու բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց Փիլարտոսի առաջարկով իբր սելջուկների դեմ պատերազմելու նպատակով գյուղում հավաքված Անտիոքի Բյուզանդական կայսրության բանակին (700), որից հետո մտավ Անտիոք: Յայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ 700 զինվոր:³³⁴³
3344. 1078 հունվար - Նիկիայի ճ-մ: Ապստամբած Նիկեփոր Բոտինատեսի բանակը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) հետ մղեցին Միքայել VII-ի դրդումով Սուլեյման իբն Գթմուշի գլխավորությամբ իրենց առաջխաղացումը կասեցնել փորձող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000), որը, ստանալով խոշոր զույգ, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³³⁴⁴ Արդյունքում Նիկիան և Փոքր Ասիայի մնացած քաղաքները ընկան Նիկեփոր Բոտինատեսի տիրապետության տակ, իսկ 1078 թ-ի մարտի 31-ին էլ պալատական հեղաշրջման հետևանքով Միքայել VII-ը գահընկեց արվեց և կայսր հռչակվեց Նիկիայից մայրաքաղաք անցած Նիկեփոր Բոտինատեսը՝ Նիկեփոր III-ը:
3345. 1078 գարուն - Կարսը Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթլիի և Աղսարթան I-ի գլխավորած Կախեթի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Կարսի եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³³⁴⁵
3346. 1078 մայիսի կես - Կայովարիայի ճ-մ (Մարմարայի ծովի հյուսիսային ափին, Թրակիական Յերակլեայից արևմուտք)³³⁴⁶

Արևմուտքի դոմեստիկոս Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում 2.000 սելջուկներ, ինչպես նաև նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոստանդին Կատակոլոնը) մոտեցան Նիկեփոր Բրիեննոսի գլխավորած ապստամբների բանակին (12.000, այդ թվում պաժինակներ և ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500, այդ թվում Կատակոլոնը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը): Միաժամանակ Ալեքսեյ Կոմնենոսը, սպասելով մարտադաշտին մոտեցող սելջուկյան լրացուցիչ ուժերի (մոտ 3.000), ցանկանում էր հետաձգել մարտը, սակայն դա չհաջողվեց: Իր հերթին Նիկեփոր Բրիեննոսը, հակառակորդի գերված հետախույզներից իմանալով

թշնամու արշավանքի և նրա բանակի թվակազմի մասին, մարտական պատրաստության բերեց իր ուժերը, որից հետո կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

Ապստամբների բանակը բաժանվեց երկու շարքի: Աջ թևի (5.000) ղեկավարությունը ստանձնեց Յովհաննես Բրիեննոսը, ձախ թևինը (3.000)՝ Կատակոլոնը, իսկ կենտրոնի (4.000) և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Նիկեփոր Բրիեննոսը: Ձախ թևից առանձնացված տեղակայվեցին պածինակները՝ խնդիր ունենալով մարտի ընթացքում թևանցել հակառակորդին և թիկունքային հարված հասցնել: Կառավարական բանակի աջ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Կոնստանդին Կատակոլոնը, իսկ հիմնականում նորմաններից կազմված ձախ թևի, կենտրոնի, ինչպես նաև ողջ բանակի ղեկավարությունն էլ իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ Կոմնենոսը: Թևերից առանձնացված՝ դարաններում տեղակայվեցին սելջուկները՝ խնդիր ունենալով մարտի ընթացքում թևային հարված հասցնել առաջխաղացած հակառակորդին:

I փուլ – Ապստամբների բանակը անցավ հարձակման և, պարտության մատնելով հակառակորդին, ստիպեց վերջինիս նահանջել, սակայն այդ վճռական պահին մինչ այդ դարանում տեղավորված սելջուկյան ջոկատները մտան մարտի մեջ և, հարվածելով հակառակորդին, կանգնեցրին վերջինիս առաջխաղացումը:

II փուլ – Նիկեփոր Բրիեննոսը մարտի մեջ մտցրեց իր բանակի երկրորդ շարքը և կրկին հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի բանակին: Արդյունքում՝ արդեն հակառակորդի ողջ բանակը սկսեց նահանջել, որի հետևանքով կենտրոնում տեղակայված ուժերը գրեթե շրջապատվեցին, իսկ շատ նորմաններ էլ, դադարեցնելով դիմադրությունը, անցան հակառակորդի կողմը: Դրանից հետո պածինակները, սակայն, թողնելով հակառակորդի բանակի հետապնդումը, սկսեցին զբաղվեցին ավարառությամբ, որից հետո էլ, թալանելով ապստամբներ բանակի գումակը, լքեցին մարտադաշտը և հեռացան: Որպես ընդհանուր հետևանք այս ամենին՝ ապստամբների բանակի մարտակարգը խառնվեց և այն մեծապես զրկվեց կառավարումից:

III փուլ – Նորմանների ուղեկցությամբ կենտրոնում շրջապատված Ալեքսեյը իր մտերիմների հետ միասին հուսահատ հարձակումով ճեղքեց հակառակորդի բանակի շարքերը և անցավ վերջինիս թիկունք, որտեղ, պածինակների կողմից առաջացրած խառնաշփոթի պայմաններում ձեռք գցելով Նիկեփոր Բրիեննոսի ձին ու հանդերձանքը, վերադարձավ յուրայինների մոտ՝ տեղեկանալով մարտադաշտին մոտեցող սելջուկյան լրացուցիչ ուժերի մասին և հրամայելով ամենուր հայտարարել, որ Նիկեփոր Բրիեննոսը սպանված է: Դրանից հետո Ալեքսեյը սկսեց կենտրոնացնել ցրված ուժերը՝ միաժամանակ տեղաբաշխելով նաև մարտադաշտ ժամանած սելջուկյան ուժերը, որոնց երկու ջոկատ նա տեղակայեց դրանում, իսկ մեկը առաջ ուղարկեց:

IV փուլ – Առաջ ուղարկված սելջուկյան ջոկատը հարվածեց հակառակորդի բանակին և, այն բանից հետո, երբ Նիկեփոր Բրիեննոսը կարգի բերելով իր ուժերը հետ մղեց այդ հարվածը, դիմեց կեղծ փախուստի:

V փուլ – Դարանում տեղաբաշխված սելջուկյան ջոկատներ սկսեցին սրընթաց հակահարձակում և, անցնելով սեփական կենտրոնում առաջխաղացած ու մարտակարգը կորցրած հակառակորդի բանակի թիկունք, թևանցեցին և շրջապատեցին այն: Գրեթե միաժամանակ էլ ապստամբների բանակին հարվածեց նաև նահանջը դադարեցրած սելջուկյան ջոկատը, ինչպես նաև ճեղքման գնաց կառավարական բանակի շրջապատված կենտրոնի ռազմիկները:

VI փուլ – Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում մարտակարգը վերջնականապես կորցրած ապստամբների բանակը ի վերջո պարտություն կրեց: Նիկեփոր Բրիեննոսը գերվեց, իսկ նրա որդին և եղբայրը միայն մեծ դժվարությամբ ճեղքեցին շրջապատողների օղակը և հեռացան:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր: Նիկեփոր Բրիեննոսը տեղափոխվեց մայրաքաղաք ու կուրացվեց, սակայն ապստամբությունը շարունակվեց:

3347. 1078 հունիսի սկիզբ – Կիզիկոսի ճ-մ: Ռասսել Բեյլիի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Յովհաննես Բրիեննոսի բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100):

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³³⁴⁷ Հովհաննեսը ներման արժանացավ, սակայն հետագայում Կոստանդնուպոլսում սպանվեց:

3348. 1078 հունիսի վերջ - Պերիթեորիսիումի ճ-մ (Թեսալոնիկեի մոտ): Արևմուտքի դոմեստիկոս Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 1.000 սելջուկ և նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոստանդին Կատակոլոնը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Պետրոս Բագրատունին) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Նիկեփոր Վասիլակի Հայի բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³³⁴⁸

3349. 1078 հուլիսի սկիզբ - Թեսալոնիկեի ճ-մ³³⁴⁹

Արևմուտքի դոմեստիկոս Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 1.000 սելջուկներ և նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոստանդին Կատակոլոնը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Պետրոս Բագրատունին) մոտեցան Նիկեփոր Վասիլակի Հայի ու նրա եղբորորդի Մանվելի բանակին (մոտ 7.000, այդ թվում պաժինակներ, ֆրանկներ, նորմաններ, բուլղարներ և ալբանացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 700):

I փուլ - Ուշ երեկոյան կառավարական բանակը լքեց սեփական ճամբարը և նրա շրջակայքում դարան մտավ: Ապստամբները, կարծելով թե հակառակորդը դիմել է փախուստի, մտան ճամբար, գրավեցին այն և սկսեցին զբաղվել ավարառությամբ:

II փուլ - Կառավարական բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա և ողջ գիշեր տևած համառ մարտի արդյունքում ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս: Մարտում աչքի ընկավ հատկապես Պետրոս Բագրատունին:

III փուլ - Մանվել Վասիլակի Հայը սեփական բանակի մի մասին հավաքեց մոտակա բլրի վրա և փորձեց անցնել հակահարձակման, սակայն Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանի անձնական ղեկավարությամբ գործող կառավարական բանակը ինքը անցավ հարձակման բլրի վրա տեղակայված հակառակորդի ուղղությամբ: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Վասիլ-Կուրտիկը մենամարտեց Մանվելի հետ: Մենամարտի ընթացքում Մանվելը փորձեց թրով հարված հասցնել հակառակորդին, սակայն վերջինս ինքը լախտի հզոր հարվածով տապալեց Մանվելին ձիուց ու գերեց:

IV փուլ - Կառավարական բանակը, հետապնդելով Նիկեփոր Վասիլակի Հայի գլխավորությամբ նահանջող հակառակորդի բանակին, կարճատև դիմադրությունից հետո մտավ Թեսալոնիկե և վերջնական հաղթանակ տարավ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր: Նիկեփոր Վասիլակի Հայը գերվեց և կուրացվեց, իսկ նրա ապստամբությունը ճնշվեց:

3350. 1078 աշուն - 1079 գարուն - Դամասկոսը Ավետիք Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Հայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Կոստանդին Հայը) միացյալ բանակը չգրավեց Ասթիզի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³³⁵⁰

3351. 1079 գարուն - Կիլիկիայի հյուսիսը և Կապադոկիան Գագիկի գլխավորած Ծամնդավի թագավորության բանակը (1.000) ասպատակեց: Շուտով, սակայն, Մանդալե եղբայրները խաբեությամբ գերեցին Գագիկին և, բանտարկելով իրենց պատկանող Կիզիստրալ ամրոցում (Կիլիկիա, Տիանա գավառ), սպանեցին:³³⁵¹

3352. 1079 գարուն - Կիզիստրալ Գագիկի սպանության համար վրեժ լուծելու նպատակ հետապնդող Գագիկի որդի Դավթի գլխավորած Ծամնդավի, Գագիկ Բագրատունու գլխավորած Կեսարիայի, Ատոմ ու Աբուսահլ Արծրունիների գլխավորած Սեբաստիայի թագավորությունների, ինչպես նաև Փիլարտոս Վարաժնունու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը չգրավեց Մանդալե եղբայրների գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³³⁵² Ծամնդավի

թագավորությունը կործանվեց, իսկ Ճամնդավ ամրոցն ընկավ Դանիշմանյանների եմիրության տիրապետության տակ:

3353. 1079 նոյեմբեր – Նիկիայի ճ-մ³⁵³

Հովհան Ներքինու, Գեորգի Պալեոլոգոսի և Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Վասիլ ամրոցից (Նիկիայից մոտ 5 կմ հյուսիս) առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարեցին քաղաքը ապստամբած Նիկեփոր Մլեի Հայի բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Չերծ մնալով ակտիվ գործողություններից՝ քաղաքը պաշարողները բանակցություններ սկսեցին դիմադրությունը դադարեցնելու վերաբերյալ, սակայն պաշարյալները, իմանալով, որ Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) մոտենում է քաղաքին, սկսեցին ձգձգել բանակցությունները:

I փուլ – Տեղեկանալով Իկոնիայի սուլթանության բանակի մոտենալու մասին՝ քաղաքը պաշարողները սկսեցին նահանջել:

II փուլ – Օգտվելով ստեղծված խառնաշփոթից՝ Իկոնիայի սուլթանության բանակը սկսեց հետապնդել և մանր հարձակումներով զգալի կորուստներ պատճառեց նահանջողներին, որոնք միայն մեծ դժվարությամբ կարողացան հեռանալ ու կենտրոնանալ Վասիլ ամրոցի մոտակայքում:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Արդյունքում Նիկիան, Կիզիկոսը և Փոքր Ասիայի մնացած քաղաքները ընկան Նիկեփոր Մլեի Հայի տիրապետության տակ, որը, սակայն, չունենալով բավարար ուժեր, դրանցում տեղակայեց Իկոնիայի սուլթանության բանակներ:

3354. 1079 նոյեմբեր – Քարծրաքերոք (Կիլիկիա, Սիսից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևմուտք), ինչպես նաև Կոպիտառ (Կիլիկիա, Սիսից մոտ 20 կմ արևելք) և Կոռոմզուլ (Կիլիկիա, Սիսից մոտ 22 կմ հյուսիս) ամրոցները Ռուբեն Ռուբինյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 10.000) ազատագրեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000)՝ հիմք դնելով Ռուբինյանների իշխանությանը: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: 1081 թ-ի ապրիլին Նիկեփոր Մլեի, համաձայնության գալով հենց նոր կայսր հռչակված իր աներձագ Ալեքսեյ I-ի հետ, դադարեցրեց ապստամբությունը և լքեց Փոքր Ասիան, սակայն Իկոնիայի սուլթանության բանակները չհեռացան գրաված տարածքներից և արդյունքում վերջնականապես ձևավորվեց գրեթե ողջ Փոքր Ասիան ընդգրկող Իկոնիայի սուլթանությունը: Սատրապական Հայաստանի XX ապստամբությունը վերջացավ:³³⁵⁴

3355. 1080 ամառ – Կարսը Ահմեդ Ռուզուղիանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության և Կարսի եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.300 զինվոր:³³⁵⁵

3356. 1080 հոկտեմբեր – Քվեշ ամրոցի ճ-մ: Ահմեդ Ռուզուղիանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության և Կարսի եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Գեորգի II-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³³⁵⁶

3357. 1080 հոկտեմբեր - նոյեմբեր – Տայքը, Գուգարքը, ինչպես նաև Քարթլիի թագավորության մնացած տարածքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Շաղդադյանների և Կարսի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց:³³⁵⁷

3358. 1081 ապրիլ – Եղեսիայի շրջակայքը Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 13.000) ասպատակեց և նահանջեց:³³⁵⁸

3359. 1081 ապրիլ – Լտար քերդի ճ-մ (Եղեսիայի մոտ): Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի և Սմբատ Վիսկացու կողմից գլխավորվող Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³³⁵⁹

3360. 1081 մայիս - Խառանի ճ-մ: Ուկայյանների Էմիրության (2.000 հեծյալ) և Փիլարտոս Վարաժնունու (մոտ 500) միացյալ բանակը հաղթեց Սամոսատի շրջակայքը, Հայոց Միջագետքը ու Հյուսիսային Ասորիքը ասպատակած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (10.000)՝ ազատելով գերվածներին ու հետ խլելով ավարը: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³³⁶⁰

3361. 1081 մայիս - Նիկոմեդիայի ճ-մ³⁶¹

Վարդ Բուրցեսի, Գեորգի-Լևոն Հայի և Նավատորմի հրամանատար Կոնստանդին Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) նավերով մոտեցան փոքրասիական ափին տեղակայված Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը ծովից ձեռնարկած մանր հարձակումներով ոչնչացրեց հակառակորդի բանակի ցրված ջոկատներից ոմանց:

II փուլ - Կայսերական բանակը ափից հանում իրականացրեց ողջ ուժերով և մանր մարտերում պարտության մատնեց հակառակորդին, սակայն, արդյունքում ի վիճակի չլինելով զարգացնել հաջողությունը, հետ քաշվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

Նորմանական I պատերազմ⁶⁶ (1081-1085)

3362. 1081 հունիսի 17 - 1082 փետրվարի 18 - Դիրիսիայի ճ-մ³⁶²

Ապուլիայի դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի և նրա որդի Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորությամբ Բոհունիզիզ ծովով առաջխաղացած Ապուլիայի դքսության բանակը (30.000, 150 նավ⁶⁷), առանց մարտերի տիրելով Կորֆու կղզուն, շարժվեց դեպի հյուսիս ու, ծանր կորուստներ կրելով վրա հասած փոթորկից, ափ իջավ հյուսիս-արևմտյան Հունաստանում, ինչից հետո հունիսի 17-ին պաշարեց Դիրիսիան, որտեղ Գեորգիոս Պալեոլոգոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) անցան համառ պաշտպանության: Տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000⁶⁸, այդ թվում 7.000 սելջուկներ, 2.000 հունգարներ, 1.000 ֆրանկներ, 1.000 հետևակ վարյագներ, ինչպես նաև 2.800 պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Ասպենդ Հայը, Գեորգի Լևոն Հայը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը, Դավաթանոս Հայը և Վարդ Բուրցեսը) սկսեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ:

⁶⁶ Սկանդինավյան երկրներից և Նորմանդիայից արտագաղթող նորմանները, XI դարի առաջին քառորդից սկսած մեծացող թափով հանդես գալով որպես Բյուզանդական կայսրության վարձկաններ, աստիճանաբար հաստատվեցին Իտալիայի հարավում: Արդեն դարի կեսերին, օգտվելով բյուզանդական իշխանության թուլացումից, վերջիններս այստեղ հիմնեցին Ապուլիայի դքսությունը և սկսեցին ավազակային հարձակումների, ասպատակությունների ու ահաբեկությունների միջոցով ընդարձակել այն: Արդյունքում դարավերջին նորմանները, որպես հենակետ ունենալով Հարավային Իտալիան և Սիցիլիան, դարձան Բյուզանդական կայսրության վտանգավոր հակառակորդները ու լուրջ քայլեր ձեռնարկեցին Հունաստանը նվաճելու ուղղությամբ, թեև այդպես էլ հաջողության չհասան: Հետագայում վերջիններս իրենց ռազմական եռանդը լիովին ծախսեցին խաչակրաց առաջին արշավանքներում և արդեն XII դարի կեսերից դադարեցին իրենցից որևէ իրական ուժ ներկայացնել:

⁶⁷ Համաձայն Օրդերիկ Վիտալիսի՝ Ապուլիայի դքսության բանակը ունեցել է հազիվ 10.000 ռազմիկ, իսկ «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»-ը և Պետրոս Սարկավազը հայտնում են 15.000 հոգու մասին: Կարծում են այնուհանդերձ, որ ավելի հավաստի կարող են համարվել հենց Աննա Կոմնենոսի բերած տվյալները, քանի որ մի կողմից նա ավելի լավ էր տեղեկացված կայսերական առաջնակարգ հետախուզական տվյալներից ու նրա բերած թիվն զուտ ռազմական առումով իրոք, որ ավելի հավանական է, իսկ մյուս կողմից էլ՝ եվրոպական հեղինակները, առաջնորդվելով ֆեոդալական մտածելակերպով, նկատի են ունեցել Ապուլիայի դքսության բանակի միայն կորիզը՝ Օրդերիկի դեպքում հաշվի առնելով միայն ազնվականներին կամ ասպետներին, իսկ Պետրոսի և «Նորմանական համառոտ ժամանակագրության» պարագայում էլ՝ հաշվի դուրս թողնելով վարձկաններին և մնացած դաշնակիցներին:

⁶⁸ Լուսա Պրոտոսպարաֆորիոսը հայտնում է, որ կայսրության բանակը կազմել է 70.000 ռազմիկ, Պետրոս Սարկավազը այդ թիվը հասցնում է 170.000-ի, իսկ Գաուֆրեդ Մալատերան ուղղակի հայտնում է. «անթիվ զորք»-ի մասին: Կարծում են, սակայն, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Բյուզանդական կայսրությունը որևէ կերպ չէր կարող ունենալ 170.000 ռազմիկ, իսկ 70.000 հոգի էլ լավագույն դեպքում կարող էր հաշվվել միայն կայսրության ողջ հաստիքային բանակը, այն դեպքում, երբ պարզ է, որ կոնկրետ արշավանքի ելած դաշտային բանակը պետք է, որ ավելի փոքր լիներ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը, ինչպես նաև մարտի պատկերը, կարելի է ենթադրել, որ Ալեքսեյ I Կոմնենոսի բանակը կազմել է մոտ 20.000 ռազմիկ:

I փուլ – Հունիսի երկրորդ կեսին քաղաքը պաշարողները բանակցություններ սկսեցին, սակայն այդ ընթացքում պաշարյալների մի շրկատ հարձակվեց նրանց վրա և, որոշակի կորուստներ պատճառելով, վերադարձավ քաղաք:

II փուլ – Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ Ալեքսեյ I-ի գործադրած դիվանագիտական միջոցառումների շնորհիվ Վենետիկի հանրապետությունն անցավ կայսրության կողմը և արդեն հունիսի վերջին քաղաքին մոտեցած վերջինիս նավատորմը (59 նավ) ծանր պարտության մատնեց Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորությամբ հարձակման անցած Ապուլիայի դքսության նավատորմին, որից հետո, Գեորգիոս Պալեոլոգոսի անձնական ղեկավարությամբ քաղաքից արտագրոհ իրականացրած կայազորի օգնությամբ արդեն ցամաքային ուժերով (մոտ 7.000) պարտության մատնելով նաև թշնամու ցամաքային ուժերին, մտավ Դիրիսիայի նավահանգիստ:

III փուլ – Հունիսի սկզբից մինչև օգոստոսի կեսեր Ապուլիայի դքսության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Անհաջողությամբ ավարտվեց նաև քաղաքի գլխավոր գրոհը, որն իրականացվեց պաշարողական հսկայական մի աշտարակի կիրառմամբ, քանզի պաշտպանվողները հատուկ այդ նպատակով պատրաստված գերանի կիրառմամբ թույլ չտվեցին բացվել պարսպի վերին հատվածի ուղղությամբ բացվող պաշարողական այդ աշտարակի դարպասը, որից հետո նետերի ու այրվող նյութերի տարափ տեղացին աշտարակում տեղակայված ռազմիկների (500) վրա: Արդյունքում թշնամու ռազմիկները դիմեցին փախուստի, իսկ հաջող արտագրոհ իրականացրած պաշտպանվողներն էլ լիովին շարքից հանեցին պաշարողական աշտարակը: Այս և իրականացված այլ գործողությունների, ինչպես նաև սեփական ճամբարում տարածված սովի ու հիվանդությունների պատճառով Ապուլիայի դքսության բանակը կորցրեց 10.500 ռազմիկ:

IV փուլ – Հոկտեմբերի 15-ին Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը, միանալով Կոնստանդին Բողիսի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակին (մոտ 5.000), արևելքից մոտեցավ քաղաքին և ճամբար զարկեց: Գնահատելով իրավիճակը՝ որոշում ընդունվեց մոտ օրերին վճռական մարտի մեջ մտնել հակառակորդի բանակի դեմ: Նախապես որոշվել էր գիշերային հարձակում գործել վերջինիս ճամբարի վրա և այդ նպատակով որոշ ուժեր ուղարկվել էին առաջ՝ թևանցում կատարելով թիկունք դուրս գալու նպատակով, սակայն, այն բանից հետո, երբ, տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, Ապուլիայի դքսության բանակը հոկտեմբերի լույս 18-ի գիշերը իր հերթին շարժվեց վերջինիս դեմ, թերակղզուց, որի վրա տեղավորված էր քաղաքը, դեպի մայրցամաք անցնելով նեղ ջրային հատվածի վրայով գցված կամրջով, նախնական ծրագիրը փոխվեց: Շրջանցման ուղարկված ուժերի հիմնական մասը հետ դարձավ, իսկ ավելի փոքր մասը անցավ քաղաք և միացավ վերջինիս կայազորին: Հոկտեմբերի 18-ի առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակի աջ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Նիկեփոր Մլեհ Հայը, ձախ թևինը՝ Գրիգոր Բակուրյանը, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ I-ը: Կենտրոնի և ձախ թևի առաջին շարքում տեղավորվեցին սելջուկները և հունգարները, ձախ թևի երկրորդ շարքում՝ վարյագները, աջ թևի երկրորդ շարքում՝ սերբերը, իսկ երրորդ շարքում տեղաբաշխվեցին մնացած ուժերը:

V փուլ – Ալեքսեյ I-ի բանակի կենտրոնի և ձախ թևի առաջին շարքը դանդաղորեն շարժվեցին թշնամու մարտակարգի ուղղությամբ, իսկ երկրորդ շարքը աստիճանաբար հետևեց նրան, ընդ որում սելջուկներն ու հունգարները խնդիր ունեին մարտերով առաջ քաշել հակառակորդին, իսկ հետևակ մարտնչող վարյագները՝ ապահովել նրանց պաշտպանությունը մերձամարտում: Իր հերթին Ռոբերտ Գվիսկարը սեփական բանակի կենտրոնում և աջ թևում առաջ ուղարկեց հեծելազորը՝ վերջինիս առաջ խնդիր դնելով հրապուրել հակառակորդին և խախտել նրա մարտակարգը: Արդյունքում երկու կողմերն էլ որոշ ժամանակ չկարողացան իրականացնել նախնական մարտական ծրագիրը և մարտ հեռամարտի բնույթ ստացավ:

VI փուլ – Ապուլիայի դքսության հեծելազորը, աստիճանաբար հետ մղելով սելջուկներին և հունգարներին, ի վերջո հարձակման անցավ սեփական աջ թևում ու հարվածեց վարյագներին, որից հետո, որոշ ժամանակ մարտը շարունակելուց հետո դիմեց կեղծ փախուստի: Հրապուրված իրենց իբր ձեռք բերած հաջողությամբ՝ վարյագները սկսեցին հետապնդել թշնամուն, սակայն, գործելով հետևակ վիճակում, արագորեն

հոգնեցին, ընդ որում, զգալի տարածություն հեռացած լինելով սեփական ուժերից, նրանք շրջապատվեցին և որոշ ժամանակ անց գրեթե ողջ կազմով ոչնչացան: Այս ընթացքում Գեորգիոս Պալեոլոգոսի գլխավորությամբ քաղաքից արտագրոհ իրականացվեց, սակայն այն որևէ էական արդյունքի չհանգեցրեց և քաղաքի կայազորը վերադարձավ ելման դիրքեր:

VII փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ կայսերական բանակի ծախ թևը գործնականում արդեն ոչնչացված է, իսկ կենտրոնն էլ առաջ է անցել աջ թևից՝ Ռոբերտ Գվիսկարը վճռական հարձակման անցավ սեփական աջ թևում և կենտրոնում: Արդյունքում կայսերական բանակի կենտրոնը և ծախ թևի մնացորդները ծանր պարտություն կրեցին ու համառ ձեռնամարտից հետո դիմեցին փախուստի: Բռնկված մարտում այլոց թվում ընկան նաև Նիկեփոր Պալեոլոգոսը և և Կոնստանդինոս III-ը, իսկ Ասպենդ Յայն ու Ալեքսեյ I-ն էլ, համապատասխանաբար, ծանր ու թեթև վերքեր ստացան: Տեսնելով կատարվածը՝ Կոնստանդին Բողիևի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակը, որը մինչ այդ էլ չէր մասնակցել մարտին, հեռացավ մարտադաշտից:

VIII փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում այս ընթացքում գրեթե միայնակ մնացած Ալեքսեյ I-ը, մարտնչելով հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների դեմ, միայն մեծ դժվարությամբ փրկվեց:

IX փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը շարունակեց քաղաքի պաշարումը, որը 1082 թ-ի փետրվարի 18-ին ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 6.000⁶⁹ զինվորից հայերը կորցրին մոտ 300 զինվոր, որոնց թվում ծանր վիրավորվեց Ասպենդ Յայը, դաշնակիցները՝ մոտ 6.700 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 12.000 զինվոր:

3363. 1081 ամառ - աշուն - Խորասանը և Բահիի շրջակայքը ապստամբած Շիհաբ-Էդ-Դուլա Թեկիշի բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (7.000) ասպատակեցին:³³⁶³

3364. 1081 աշուն - Ուտիքը և Կախթեին Սելջուկյան սուլթանության գերիշխանությունն ընդունած Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000), ինչպես նաև Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 80.000) միացյալ բանակն ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին՝ ընդունելով Կախթեիի թագավորության հնազանդությունը:³³⁶⁴ Արդյունքում Զարթլիի թագավորությունը վերջնականապես ընդունեց Սելջուկյան սուլթանության գերիշխանությունը՝ վերջինիս զիջելով Զարադուռի իշխանության տարածքը: Արդյունքում Օրբելյանները լքեցին հայրենի կալվածքները և տեղափոխվեցին Զարթլի:

3365. 1082 մայիսի սկիզբ - Յանիկայի ճ-մ (Յունաստանի հյուսիս-արևմուտք, Յանիկա լճի ափին)³³⁶⁵

Տեղեկանալով այն մասին, որ Ալեքսեյ I-ի դրդումով գործող Յոմեական Սրբազան կայսրության բանակը պատրաստվում է ներխուժել Ապուլիայի դքսության տարածք՝ Ռոբերտ Գվիսկարը մարտական գործողությունները շարունակելու համար տեղում թողեց Բոհեմունդ Տերենտացուն, իսկ ինքը որոշ ուժերով վերադարձավ Իտալիա: Դրանից հետո Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) կենտրոնացավ Յանիկայում և ամրացրեց քաղաքը: Այս պայմաններում Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 700 հեծյալ, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Յայը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը, Գեորգի Լևոն Յայը, Դավաթանոս Յայը և Վարդ Բուրցեսը) սկսեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ:

Տեղեկանալով հակառակորդի բանակի առաջխաղացման մասին՝ Ապուլիայի դքսության բանակը դուրս եկավ քաղաքից և նրա մատույցներում մարտակարգ ընդունեց:

⁶⁹ Համաձայն Լուպ Պրոտոսպարիոսի:

Կայսերական բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում, ցանկանալով խուսափել կենտրոնի ուղղությամբ հակառակորդի հեծելազորի հզոր հարձակումից, այստեղ պատրաստվեցին հատուկ սայլեր, որոնք նախատեսված էին հակառակորդի հարձակումը սկսվելուն պես վերջինիս առաջխաղացող հեծելազորի ուղղությամբ դրանք գլորելու և այդ կերպ հեծելազորի հուժկու հարվածը հնարավորինս չեզոքացնելու համար:

I փուլ – Կայսերական բանակի թեթև հետևակայինները մոտեցան հակառակորդի բանակին և աղեղների հարվածի տակ առան վերջինիս:

II փուլ – Կենտրոնից դեպի թևեր տեղաշարժված և երկու մասի բաժանված Ապուլիայի դքսության բանակը թևային շրջանցիկ հարված հասցրեց հակառակորդին: Բռնկվեց համառ մարտ, սակայն ի վերջո կայսերական բանակը տեղի տվեց և դիմեց փախուստի:

III փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում գրեթե մենակ մնացած Ալեքսեյ I-ը, մարտնչելով հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների դեմ, դժվարությամբ փրկվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3366. 1082 մայիսի վերջ – Յանիայի ճ-մ: Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000), խուսափելով հակառակորդի բանակի կենտրոնի առջև ցրված մանր և սուր չորսծայրանի ուղիներից ու հարվածելով վերջինիս թևերին, հաղթեց Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000 հեծյալ, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³⁶⁶

3367. 1082 հունիս - հոկտեմբեր – Օլսոնո Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Արև Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո, ասպատակելով Բուդաբիայի հյուսիսային և կենտրոնական մասերը, կենտրոնացավ Լարիսսայի շրջակայքում: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³³⁶⁷

3368. 1082 նոյեմբերի 26 - 1083 ապրիլի 26 – Լարիսսայի ճ-մ³³⁶⁸

Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը, որտեղ Լևոն Կեֆալիոնոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – 1082 թ-ի նոյեմբերի 26-ից մինչև 1083 թ-ի ապրիլի կես Ապուլիայի դքսության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – 1083 թ-ի ապրիլի 23-ին սեփական բանակ ժամանեց Բոհեմունդ Տերենտացին՝ պատրաստվելով վճռական գործողությունների: Միաժամանակ, տեղեկանալով զարգացող իրադարձությունների մասին, Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում 7.000 սելջուկներ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) ապրիլի երկրորդ կեսին մոտեցան քաղաքին ու ապրիլի 23-ին ճամբար զարկեցին նրա մոտակայքում: Հակառակորդի մասին անհրաժեշտ տեղեկություններ հավաքելով՝ Ալեքսեյ I-ը գլխավոր հրամանատարներ նշանակեց Նիկեփոր Մլեհին և Վասիլ-Կուրտիկին, ինչից հետո նրանց հիմնական ուժերով թողեց տեղում և հրամայեց սովորական ձևով մարտակարգ ընդունել ու մարտ տալ, իսկ ինքը ընտրյալ ջոկատով անցավ հակառակորդի թիկունք:

III փուլ – Ապրիլի 24-ին, ցանկանալով աննկատ դարձնել Ալեքսեյ I-ի ուժերի տեղաշարժը, Նիկեփոր Մլեհի ու Վասիլ-Կուրտիկի ղեկավարած ուժերը հարձակվեցին հակառակորդի վրա և, մինչև ուշ երեկո մարտնչելով նրա հետ ու շեղելով վերջինիս ուշադրությունը, հնարավորություն տվեցին Ալեքսեյ I-ի ուժերին դարանակալ դիրքեր գրավել, որից հետո նահանջեցին ելման դիրքեր:

IV փուլ - Ապրիլի 25-ի առավոտյան, ցանկանալով վճռական բեկում մտցնել մարտում, Բոհեմունդ Տերենտացին երկու ջոկատների ուժով վճռական հարձակման անցավ կենտրոնում, որտեղ հակառակորդի բանակը, որոշակի դիմադրություն ցույց տալուց հետո, դիմեց կանխամտածված նահանջի՝ իր հետևից քաշելով Ապուլիայի դքսության բանակի հիմնական ուժերին:

V փուլ - Ալեքսեյ I-ի տրամադրության տակ եղած ուժերը թիկունքից ներխուժեցին հակառակորդի ճամբար, որտեղ զգալի ջարդ իրականացրին և մեծ ավար ձեռք գցեցին:

VI փուլ - Ցանկանալով ամրապնդել հաջողությունը՝ Ալեքսեյ I-ը կենտրոնում ճեղքած և առաջ անցած հակառակորդի ջոկատների հետքերով ուղարկեց սելջուկներին և օղուզներին: Սրանք, հասնելով Բրիենի գլխավորությամբ գործող վերջապահ ջոկատին, ուժեղ նետածգությամբ ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս և շփոթի մատնեցին:

VII փուլ - Տեղեկանալով թիկունքում զարգացող իրադարձությունների մասին՝ Բոհեմունդ Տերենտացին շուռ տվեց առաջապահում գործող իր ջոկատը և մյուս ջոկատի հետ միասին հարձակվեց սելջուկների ու օղուզների վրա, որոնք, չդիմանալով այդ հարձակմանը, դիմեցին փախուստի՝ հետապնդվելով հակառակորդի կողմից: Դրանից հետո, հավաքելով ցրված ուժերը, Ապուլիայի դքսության բանակը սկսեց նահանջել և օրվա վերջում ճամբար զարկեց միայն մեկ ու նեղ անցում ունեցող մի հովտում:

VIII փուլ - Ապրիլի 26-ի առավոտյան Միքայել Դուկասի գլխավորությամբ թշնամուն հետապնդող ուժերը մոտեցան Ապուլիայի դքսության ճամբարած բանակին և փորձեցին անակնկալ հարված հասցնել: Արդյունքում առաջապահում գտնվող սելջուկները և օղուզները զգալի կորուստներ պատճառեցին հակառակորդի բանակին, սակայն վերջապահ ուժերի շարքում սկիզբ առած չհամաձայնեցված գործողությունների արդյունքում վերջինս կարողացավ կենտրոնացնել ուժերը, անցնել հակահարձակման և, պարտության մատնելով ընդդիմակալողներին, կեսօրին դուրս շարտել Նրանց հովտից:

IX փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին մարտադաշտին մոտեցող Ալեքսեյ I-ի հիմնական ուժերը, հարվածելով Միքայել Դուկասի ջոկատին հետապնդող հակառակորդի բանակին, հետ շարտեցին վերջինիս: Արդյունքում Ապուլիայի դքսության բանակը, ի վերջո պոկվելով հակառակորդից, շարժվեց դեպի **Տոկլայա** (Լարիսսայի մոտ), իսկ հետո էլ հավաքվեց **Կաստորիայի** մոտ:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Մի քանի օր անց Ապուլիայի դքսության բանակի ռազմիկները, մասամբ սեփական նախաձեռնությամբ, իսկ մասամբ էլ Ալեքսեյ I-ի դրդումով, սկսեցին պահանջել պատերազմի նախորդ տարիների համար իրենց խոստացված ու չվճարված գումարը և, քանի որ Բոհեմունդը ի վիճակի չէր կատարել Նրանց այդ պահանջը, Նրա բանակի մարտունակությունը էականորեն անկում ապրեց, իսկ շատ ռազմիկներ էլ, լքելով Նրա շարքերը, հեռացան:

3369. 1083 Նոյեմբեր - **Կաստորիան** Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) գրավեցին Ապուլիայի դքսության բանակից (մոտ 500) այն բանից հետո, երբ ցամաքի ու լճի կողմից իրականացված միաժամանակյա գրոհի արդյունքում ստիպեցին հակառակորդի կայազորին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր, որոնց մի մասը հետագայում ծառայության անցավ կայսերական բանակի կազմում:³³⁶⁹ Ստեղծված երկիմաստ պայմաններում, աչքի տակ ունենալով սեփական բանակի փաստացի կազմալուծումը, Բոհեմունդ Տերենտացին Նոր ուժեր բերելու նպատակով անցավ Ապենինյան թերակղզի, որտեղ Ռոբերտ Գվիսկարն իր հերթին Նոր պատրաստություններ տեսավ: 1084 թվականին, սակայն, պատերազմական գործողությունների ծանրությունն անցավ ծովին: Արդյունքում Ադրիատիկ ծովում մի շարք ընդհարումներ տեղի ունեցան Ապուլիայի դքսության և Ալեքսեյ I-ի դրդումով գործող Վենետիկի Հանրապետության Նավատորմերի միջև, որոնք ավարտվեցին վերջինիս համոզիչ հաղթանակով: Դրանից հետո Ռոբերտ Գվիսկարը, կենտրոնացնելով Նոր ուժեր և նախատեսելով պատերազմը վերսկսել արդեն հաջորդ տարի, 1085 թվականի հուլիսին 17-ին մահացավ: Դրան հաջորդած խառնաշփոթի պայմաններում Դիրիխիան անցավ Բյուզանդական կայսրությանը, իսկ Նորմանական I պատերազմն էլ փաստացի ավարտվեց:

3370. 1083 սեպտեմբերի 13 – Եղեցիա մտավ Փիլարտոս Վարաժնունու գլխավորած բանակը (մոտ 10.000) և գերեց բաղաթի դուքս հռչակված Սմբատ Վիկացուն, ինչպես նաև նրան ընդդիմացող Արշուն, Իշխան ու Թոտոռակ մեծամեծներին: Արշունը սպանվեց, իսկ մնացածները կուրացվեցին:³³⁷⁰
3371. 1084 հունիս 20 – Ալեքսանդրիան վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը գրավեց Պետրոսի ապստամբած որդի Ահմեդի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁷¹
3372. 1084 հունիսի 24 – Սալիդը (Եգիպտոսի հյուսիս, ծովի ափին) վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը գրավեց Ահմեդի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁷²
3373. 1084 հուլիսի կես – Դամիեթայի ճ-մ: Վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 30.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը հաղթեց Ահմեդի բանակին (ընդհանուր՝ մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³³⁷³ Ահմեդը գերվեց և հորից ներում ստացավ: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ահմեդը կրկին անհնազանդություն ցուցաբերեց, Պետրոսի հրամանով նա սպանվեց:
3374. 1084 սեպտեմբեր - 1085 գարուն – Դամասկոսը վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 50.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը չգրավեց Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³³⁷⁴
3375. 1084 սեպտեմբեր – Ամիրի ճ-մ: Արտուկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) հաջողությամբ ավարտված բանակցություններից և հաշտության կնքումից հետո լուսաբացին անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ուկայյանների և Մրվանյանների Էմիրության ճամբարած միացյալ բանակին (մոտ 20.000), որից հետո պաշարեց բաղաթը, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ: Յաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:³³⁷⁵
3376. 1084 դեկտեմբերի 10 - 1085 հունվարի 12 – Անտիոքի գրավումը³³⁷⁶
- Փիլարտոս Վարաժնունու որդի Պարսամի⁷⁰ աջակցությամբ գործող Սուլեյման իբն Գթլուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (3.000) դեկտեմբերի 10-ի լույս 11-ի գիշերը աննկատ մոտեցավ Փիլարտոս Վարաժնունու բանակի (մոտ 100) կողմից պաշտպանվող բաղաթի պարիսպներին:
- I փուլ – Թշնամու ռազմիկները նիզակներին ամրացված պարանների օգնությամբ բարձրացան պարիսպների վրա և վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակումով գրավեցին բաղաթը, ընդ որում բաղաթի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում:
- II փուլ – 1085 թվականի հունվարի 12-ին, չունենալով պաշտպանվելու հետագա հնարավորություն, միջնաբերդում ամրացած հայերը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեցին, սակայն սպանվեցին:
- Յայերը կորցրին մոտ 95, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:
3377. 1085 հունվարի կես – Սինտաը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարվածով գրավեց Տրապիզոնի իշխանության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³³⁷⁷ Շուտով, սակայն, օգտվելով այն բանից, որ Մելիք-Շահի ղեսպան Չաուշը անցել է իր կողմը, Ալեքսեյ I-ը համոզեց վերջինիս, օգտվելով

⁷⁰ Ըստ իբն ալ-Ասիրի:

սուլթանական հրովարտկից, հեռացնել թշնամական կայազորը քաղաքից և հանձնել այն Բյուզանդական կայսրությանն:

3378. 1085 գարուն - Տարսնը, Ադանան, Մամեստիան, Անարգաբան, Մարաշը, Խարբեղորը և Բայուն, ինչպես նաև Մառ ամրոցը (վերջինը՝ Կիլիկիա, Ալեքսանդրեյ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ Կիլիկիա, Ալեքսանդրեյ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ, Պադրասից մոտ 7 կմ հյուսիս-արևելք) Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Փիլարտոս Վարաժնունու բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Կիլիկիայի հիմնական մասը ընկավ Իկոնիայի սուլթանության տիրապետության տակ:³³⁷⁸ Նույն տարվա հուլիսին, սակայն, Դամասկոսի եմիրության դեմ տրված խոշոր ճակատամարտում Իկոնիայի սուլթանության բանակը ջախջախիչ պարտություն կրեց, Սուլեյմանը, խուսափելով գերությունից, ինքնասպանություն գործեց և Իկոնիայի սուլթանությունը տրոհվեց բազմաթիվ մանր իշխանությունների ու թուլացավ:
3379. 1085 գարուն - Ամիրո, Տարանակեղոր, Խյաթը, ինչպես նաև Բգաբդե ամրոցը Արտուկի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Մրվանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 8.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), որից հետո, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³³⁷⁹
3380. 1085 հոկտեմբեր - Խաչենի թագավորության տարածք Ծղուկ-Բադե-Կոմսական երթուղով ներխուժեց Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000), սակայն, ենթարկվելով Մեհևան և Գևորգ Մեհևանյան իշխանների գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակի (մոտ 8.000) անկանոն հարվածներին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³³⁸⁰
3381. 1085 հոկտեմբերի սկիզբ - Նիկիայի ճ-վ: Թաթիկի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000, այդ թվում նորմաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) նորմանների համարձակ հակազորից հետո հաղթեցին քաղաքից հարձակված Իկոնիայի սուլթանության բանակին (200 հեծյալ), որից հետո, խուսափելով թշնամու առաջխաղացած խոշոր ուժերից (15.000), նահանջեցին Վասիլ ամրոց, իսկ հետո էլ՝ Նիկոմեդիայի շրջակայք: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³³⁸¹
3382. 1085 հոկտեմբերի սկիզբ - Պրենեստոսի ճ-վ (Նիկոմեդիայի մոտ): Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) հասավ Թաթիկի գլխավորությամբ նահանջող Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակին (մոտ 900, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 99) ու փորձեց անակնկալ հարված հասցնել, սակայն պարտություն կրեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³³⁸²
3383. 1085 հոկտեմբերի կես - հոկտեմբերի վերջ - Կիլանդիսիոսի ծովագամաքամարտ (Բեոս կղզու մոտ)³³⁸³

Թաթիկի և Նավատորմի հրամանատար Մանուիլ Բուտումիտի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում նորմաններ, 50 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) մոտեցան Իկոնիայի սուլթանության գերագույն կառավարիչ հռչակված Աբուլ-Կասիմի գլխավորած բանակին (մոտ 7.000), որը զբաղված էր Նավաշինությամբ:

I փուլ - Հոկտեմբերի կեսին կայսրության բանակը, ծովով սրընթաց երթով մոտենալով հակառակորդին, այրեց արդեն իսկ կառուցված կամ կառուցվող նավերը: Մինչ այդ, սակայն, Աբուլ-Կասիմի ռազմիկները հասցրին նահանջել և որոշ հեռավորության վրա ամուր դիրքեր գրավել:

II փուլ - Հաջորդ օրը մոտեցավ քրիստոնյաների ցամաքային բանակը, որը, հարմար դիրքեր գրավելով, 15 օր շարունակ մանր մարտեր մղեց հակառակորդի բանակի դեմ: Վերջինս, սակայն, այդ ընթացքում սկսեց համալրումներ ստանալ:

III փուլ - Հոկտեմբերի վերջինը կայսրության բանակն անցավ համընդհանուր հարձակման և, մեծապես շնորհիվ նորմանական հեծելազորի հաջող գործողությունների, ծանր պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Շուտով, հաշվի առնելով նաև այն, որ թուլանում էին նաև Իկոնիայի սուլթանությունում իշխանությունն ըստ Էուլթյան բռնազավթած Աբուլ-Կասիմի դիրքերը և Էմիր Բուզանի գլխավորությամբ արևելքից արշավանք է սկսվել իր դեմ, վերջինս ընդունեց Ալեքսեյ I-ի առաջարկը և հաշտություն կնքեց:

3384. 1086 մարտի սկիզբ - մայիսի վերջ - Նիկիան Էմիր Բորսուկի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Աբուլ-Կասիմի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁸⁴

Պաժինակական II պատերազմ⁷¹ (1086-1091)

3385. 1086 ամառ - Քելլատովոյի ճ-մ (Բուլղարիա, Պլովդիվից հյուսիս)³³⁸⁵

Արևմուտքի դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանի և Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան Թրակիա ներխուժած Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 70.000) և ճամբարեցին: Հաշվի առնելով ուժերի անհավասարությունը՝ Գրիգոր Բակուրյանը առաջարկեց պաշտպանողական մարտ տալ, սակայն Բրանասը պնդեց հարձակողական գործողության անհրաժեշտության մասին: Արդյունքում Գրիգոր Բակուրյանը ստիպված համաձայնեց վերջինիս հետ, քանի որ հակառակ դեպքում նրան կմեղադրեին հանցավոր անգործության մեջ, որովհետև հակառակորդն ամայացնում էր շրջակայքը: Կայսերական բանակը մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունը ստանձնեց Գրիգոր Բակուրյանը:

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Օգտվելով թվական գերակշռությունից՝ Պաժինակական խանության բանակը շրջապատեց հակառակորդի բանակին և ծանր պարտության մատնեց:

Հայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Գրիգոր Բակուրյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Բրանասը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

3386. 1086 սեպտեմբեր - Մարիցա գետի ճ-մ (Ֆիլիպպոպոլսի մոտ): Թաթևի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), հարձակվելով թևերից, հաղթեցին հավաքած ավարը պահպանող Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ Պաժինակական խանության բանակը հավաքեց ցրված ուժերը, մոտեցավ հակառակորդին, սակայն, այն բանից հետո, երբ կողմերը մարտական կարգ ընդունած երեք օր առավոտից երեկո կանգնեցին միմյանց դիմաց, ի վերջո նահանջեց:³³⁸⁶

3387. 1086 նոյեմբեր - Թլպաշար ամրոցը Խարբերդի Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Ֆրանկներից (մոտ 1.000) և, սպառնալով մահապատժի ենթարկել մինչ այդ գերված Թլպաշարի տեր Հելվիոս Ֆրանկապոլին, ստիպեց ամրոցի կայազորին հանձնվել: Հելվիոսը մահապատժի ենթարկվեց, Թլպաշարի ռազմական պետությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Խարբերդի Էմիրությանը:³³⁸⁷

3388. 1086 աշուն - Խորասանը և Բահիի շրջակայքը ապստամբած Շիհաբ-Էդ-Դուլա Թեկիշի բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (7.000) ասպատակեցին:³³⁸⁸

⁷¹ 1080-ական թվականների սկզբին ղվչախները վերսկսեցին իրենց առաջխաղացումը դեպի արևմուտք և ստիպեցին մինչ այդ Կիլիկյան Ռուսիայից պարտություններ կրած պաժինակներին թողնել Մերձսևծովյան տափաստանները: Ի վիճակի չլինելով դիմադրել ղվչախներին և հետապնդվելով վերջիններիս կողմից՝ պաժինակները անցան Դանուբը և փորձեցին հաստատվել Բուլղարիայի տարածքում: Հենց դրա արդյունքը հանդիսացավ Պաժինակական II պատերազմը:

3389. 1086 աշուն – Թեղսեղ (Հյուսիս-արևելյան Պարսկաստան, Ամու-Դարյա գետի աջ ափին) Սելջուկյան սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 100.000) պաշարեց Շիհաբ-էդ-Դուլա Թեկիշի բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) ու ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³³⁸⁹ Թեկիշը գերվեց և որոշ ժամանակ հետո սպանվեց:
3390. 1087 հունվարի 3 - մարտի 3 – Եղեսիակ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Պարսամ Հայի գլխավորած Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետության կայազորից (մոտ 2.000): Պարսամը զոհվեց, իսկ կարճ ժամանակ անց մահացավ նաև Փիլարտոսը: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³³⁹⁰ Եղեսիայի կառավարիչ դարձավ Փիլարտոսի նախկին վասալ Թորոս իշխանը: Ու, թեև քաղաքի միջնաբերդում տեղավորվեց սելջուկյան կայազոր, սակայն մի քանի տարի անց տարի Թորոսին հաջողվեց հեռացրել նրան քաղաքից: Փիլարտոս Վարաժնունու պետությունը կործանվեց, իսկ նրա տարածքի հիմնական մասը անցավ Իկոնիայի սուլթանությանը, թեև վերջինիս իշխանությունը գրաված տարածքներում մեծապես կրում էր ձևական բնույթ: Զետունը և Ռաբան ամրոցը անցան Վասիլ Գող Կամսարականին, որը ստեղծեց չափերով ավելի փոքր հերթական ռազմական պետությունը: Իրենց հերթին Մելիտեում, Մարաշում և Սևավերակ ամրոցում լիովին անկախ շարունակեցին իշխել համապատասխանաբար Փիլարտոսի նախկին վասալներ Գաբրիել իշխանը, Թաթուլ իշխանը, ինչպես նաև Պողոս Սևավերակցին ու նրա եղբայր Նիկեփորը:
3391. 1087 գարուն – Պիրր և Նզրիկ Աբլղարիբ Պահլավունու և նրա եղբայր Լիկի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) գրավեց Խարբերդի Էմիրության բանակից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր:³³⁹¹ Ստեղծվեց Պիրի Պահլավունիների ռազմական պետությունը:
3392. 1087 գարուն – Կուլիի ճ-մ (Էնոսից մոտ 10 կմ հյուսիս-արևելք): Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնի, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանի և Բեբեցիոտ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) համառ մարտում հաղթեցին Պաժինականական խանության բանակին (80.000, այդ թվում մեծաթիվ ղվչախներ և փոքրաթիվ հունգարներ): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 45.000 զինվոր:³³⁹²
3393. 1087 օգոստոսի 1 - օգոստոսի կես – Ղորոստոյի ճ-մ³³⁹³

Ցանկանալով վերջ տալ Դանուբն անցած և սեփական տերությունը ասպատակող Պաժինականական խանության բանակի (մոտ 60.000, այդ թվում մեծաթիվ ղվչախներ) գործողություններին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում պավլիկյաններ, բուլղարներ, նորմաններ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեխ Հայը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը, Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը, Գրիգոր Մավրո-Կատակոլոն և Բեբեցիոտ Հայը) ամառվա սկզբին սկսեցին աստիճանաբար շարժվել հակառակորդի ուղղությամբ: Միաժամանակ Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնի⁷² գլխավորությամբ Դանուբ գետով Դորոստոլի ուղղությամբ ուղարկվեց ուժեղ նավատորմ (մոտ 100 նավ), որի առջև խնդիր դրվեց ոչնչացնել հակառակորդի հաղորդակցությունը գետով, խոչընդոտել վերջինիս նահանջին և առիթի դեպքում թիկունքային հարված հասցնել:

I փուլ – Օգոստոսի առաջին կեսին, ենթարկվելով հակառակորդի բանակի մանր հարձակումներին, կայսերական բանակը հասավ Դորոստոլ և պաշարեց քաղաքը: Ի պատասխան դրա՝ հակառակորդը ամուր պաշտպանություն կազմակերպեց քաղաքում և սկսեց կենտրոնացնել ուժերը, իսկ Ղվչախական խանության խոշոր ուժեր էլ պաժինակների առաջնորդների խնդրանքով հյուսիսից սկսեցին մոտենալ Դանուբին:

II փուլ – Օգոստոսի կեսին կայսերական բանակը մի քանի գրոհներ ձեռնարկեց և ի վերջո գրավեց քաղաքը, սակայն հակառակորդի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում: Ստեղծված պայմաններում, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ միջնաբերդը գրավելը զգալի դժվարություն էր ներկայացնում, իսկ ուժերը կենտրոնացրած

⁷² Ուսումնասիրողները հակված են մի քանի տարի անց հիշատակվող «Ալեքսանդր Եվթորփիոս» անվան տակ տեսնել Չոնորասի կողմից հիշատակվող Թորփիոս Կատակոլոնին, որի տղա Նիկեփորը հետագայում ամուսնացավ Ալեքսեյ I-ի աղջիկ Մարիայի հետ: Այսպիսով՝ Եվթորփիոսները կարող են համարվել Կատակոլոնների մի ճյուղը:

Պածինակական խանութային բանակն էլ արդեն մոտենում էր քաղաքին, Ալեքսեյ I-ը հետ քաշեց իր ուժերը քաղաքից և ճամբար զարկեց դրա մոտակայքում: Հաջորդ օրը առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակի ձախ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Նիկեփոր Մլեի Հայը, աջ թևի կառավարումը հանձնվեց Կաստամոնիտոսին ու Թաթիկին, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն էլ իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ I-ը: Օղուզները և Նորմանները տեղակայվեցին պահեստազորում: Մարտակարգ ընդունեց նաև Պածինակական խանութային բանակը՝ հիմքում ունենալով իրար կապված սայլերից կազմված դաշտային ամրությունը և սպասելով մարտադաշտին մոտեցող Ղիչախական խանութային բանակին (36.000): Ալեքսեյ I-ը նախատեսել էր մոտիկ թողնել հակառակորդի բանակին և կտրուկ հակահարձակումով պարտության մատնել վերջինիս, այն դեպքում, երբ Պածինակական խանութային բանակի հրամանատարությունը նպատակ ուներ մանր հարձակումներով սեփական ամրացված դիրքերի վրա քրիստոնյաների հարձակում հրահրել, այդ կերպ կորուստներ պատճառել վերջինիս և օգնության հասած ուժերի հետ միասին վերջնական պարտության մատնել:

III փուլ - Վաղ առավոտվանից մինչև երեկո ընթացավ փոխադարձ հարձակումների բնույթ ստացած համառ մարտ, ընդ որում մի քանի անգամ հակառակորդին այնուհանդերձ հաջողվեց իրենց ամրացված դիրքերի վրա հրահրել կայսերական բանակի հարձակումը և զգալի կորուստներ պատճառել վերջինիս: Ծանր կորուստներ կրեցին հատկապես Նորմանները:

IV փուլ - Օրվա վերջում ի վերջո մարտադաշտին մոտեցավ Պածինակական խանութային բանակի մյուս մասը և հուժկու հարված հասցրեց կայսրության բանակին, ինչի հետևանքով վերջինս ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

V փուլ - Պածինակական խանութային բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում գրեթե միայնակ մնացած Ալեքսեյ I-ը, մարտնչելով հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների դեմ, դժվարությամբ փրկվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց, սակայն հետագայում փրկագնվեց նաև Նիկեփոր Մլեիը, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

3394. 1087 ամառ - Գանձակը Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 60.000) և Գրիգոր Զաչ Պահլավունու գլխավորած Անիի (մոտ 6.000) միացյալ բանակը պարիսպը փլելով ու աշտարակներից մեկը զավթելու միջոցով գրավեց Փատլուն իբն Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100, այդ թվում Աշոտ Բագրատունին): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Աշոտը, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր: Արդյունքում Շադդադյանների էմիրությունը կորցրեց Ուտիքում ունեցած իր բոլոր տիրույթները, ինչից հետո էմիրության կենտրոնը տեղափոխվեց Անի, որտեղ իշխանության էր հասել Աբուլ-Ասվար Շավուրի որդի Մանուչիր իբն Շավուրը:³³⁹⁴
3395. 1088 գարուն - աշուն - Սերբական իշխանության տարածքը Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ասպատակեցին:³³⁹⁵
3396. 1088 աշուն - Դուկլայի ճ-մ: Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 250) հաղթեցին Կոնստանդին Բողինի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³³⁹⁶
3397. 1089 գարուն - Ալկան, Տյուրոսը, Սիդոնը և Բիբլոսը վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 60.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը գրավեց տեղի էմիրությունների բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ստեղծվեց գրաված քաղաքներն ընդգրկող Ամմարյանների էմիրությունը:³³⁹⁷
3398. 1089 հոկտեմբեր - Բարգավիան (Ասորիք, Լաոդիկեայից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք) Հայեայից առաջխաղացած Հալեայի էմիրության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Հայկական կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³³⁹⁸

3399. 1090 գարուն – Խարհոպոյսի ճ-մ: Պածինակական խանութային բանակը (մոտ 5.000) դարանը գցեց և անակնկալ հարվածով հաղթեց սեփական ճամբարի վրա հարձակվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 300 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 270 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 20 զինվոր:³³⁹⁹
3400. 1090 գարուն – Ապրոսի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ավար ձեռք բերելու համար մեկնած Պածինակական խանութային բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 300 սպանված և վիրավոր, 300 գերի:³⁴⁰⁰
3401. 1090 մայիսի 19 – Քեոսի ծովամարտ: Էմիր Չախանի գլխավորությամբ ծովափնյա շրջանները ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր, 2 նավ:³⁴⁰¹
3402. 1090 ամառ – Քեոսի ճ-մ³⁴⁰²

Կոնստանդին Դալաշի և Օպոսի գլխավորությամբ ավիանում իրականացրած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ և պածինակներ, մոտ 70 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) պաշարեցին կղզու գլխավոր ամրոցը Էմիր Չախանին ենթարկվող ծովահենական կայազորից (մոտ 500):

I փուլ – Կայսերական բանակը, մի շարք գրոհներից հետո քանդելով պարիսպը, պատրաստվեց ներխուժել քաղաք: Միաժամանակ, չցանկանալով, որ քաղաքը ավերվի, Կոնստանդինը հրամայեց սպասել կայազորի խաղաղ հանձնմանը, սակայն այդ ընթացքում սկսեցին քաղաքին մոտենալ Էմիր Չախանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության նավատորմը (մոտ 80) և բանակը (8.000): Տեղեկանալով այս մասին՝ Օպոսի գլխավորած կայսերական նավատորմը շարժվեց վերջինիս ուղղությամբ, սակայն, չհամարձակվելով մարտի մեջ մտնել, հետ վերադարձավ: Իր հերթին Չախանը, ավիանում իրականացնելով, մանր ընդհարումներից հետո դիրքեր գրավեց կայսերական բանակի մոտակայքում: Այս պայմաններում քրիստոնյաները թողեցին ամրոցի պաշարումը և, որոշակի տարածություն հեռանալով նրանից, տեղակայվեցին ամրացված ճամբարում:

II փուլ – Հաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո Էմիր Չախանի բանակը անցավ հարձակման: Տրվելով խաբկանքին՝ նորմանները փորձեցին հակահարձակում կազմակերպել, սակայն հակառակորդի ռազմիկները, հարվածելով առաջ եկած հեծյալների ձիերին, հետագայում արդեն ձեռնամարտում ծանր պարտության մատնեցին առանց ձիերի մնացած հեծյալներին, որոնցից կենդանի մնացածները միայն մեծ դժվարությամբ պատսպարվեցին նավերում:

III փուլ – Սկիզբ առան բանակցություններ, որոնց անհաջող ավարտից հետո Չախանը մեկնեց նոր ուժեր բերելու, այն դեպքում, երբ Կոնստանդինը, վերսկսելով ամրոցի պաշարումը, ի վերջո գրավեց այն՝ արդյունքում սեփական տիրապետությունը տարածելով նաև ողջ կղզու վրա:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:

3403. 1090 ամառ – Ռուսդուկի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա, Դանուբի հարավային ափին)³⁴⁰³

Պածինակական խանութային բանակը (մոտ 50.000) հյուսիսից սկսեց մոտենալ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ հարավից քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում բուլղարներ, նորմաններ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000, այդ թվում Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Նիկողայոս Մավրո-Կատակունը):

I փուլ – Կայսերական բանակը անակնկալ հանդիպեց պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով գետն անցած հակառակորդի բանակի ռազմիկներին, հանկարծակի սկսված այդ մարտում պարտություն կրեց ու հետ քաշվեց քաղաքի շրջակայք:

II փուլ – Հաջորդ օրը լուսաբացին գետն անցած կայսերական բանակը մարտակարգ ընդունեց և անցավ հարձակման, սակայն հակառակորդը, համառ մարտում պարտության մատնելով նրան, ցրեց ու ստիպեց նահանջել: Միաժամանակ, սակայն, Ալեքսեյ I-ին հաջողվեց գետի հյուսիսային ափին որոշակի դիմադրություն կազմակերպելուց հետո հետ անցնել քաղաք, հավաքել շրջակայքի աշխարհագորը և արդեն օրվա վերջում, գետի հարավային ափին շարելով այն մարտական կարգով ու տպավորություն ստեղծելով, թե դա մի նոր և թարմ բանակ է, ստիպել Պաժինսկական խանության բանակին դադարեցնել առաջխաղացումը:

III փուլ – Հաջորդ օրը Պաժինսկական խանության բանակը անցավ գետը ու հարձակվեց կայսերական բանակի վրա, սակայն վերջինս, առաջին շարքում տեղակայելով նետածիգներին, անցավ հուժկու հակահարձակման և, միաժամանակ նաև թիկունքային հարված հասցնելով, համառ մարտում ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

3404. 1090 աշուն – **Ցուրուկ ամրոցի ճ-մ**⁴⁰⁴

Պաժինսկական խանության համալրված բանակը (մոտ 50.000) մոտեցավ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ քաղաքի մոտ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում բուլղարներ, նորմաններ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Նիկողայոս Մավրո-Կատակունը):

I փուլ – Կայսերական բանակը հարձակումով և կեղծ նահանջով հակառակորդի բանակին քաշեց ամրոցի պատերի տակ, որից հետո, կտրելով պարիսպներից կախած ու քարերով լցված սայլերի պարանները, դրանք թողեց վերջինիս վրա: Միաժամանակ կենտրոնում առաջ եկած հակառակորդին թևային հարվածներ հասցրին նաև քրիստոնյաների բանակի թևերը: Արդյունքում Պաժինսկական խանության բանակը ծանր կորուստներ կրեց և հետ շարտվեց:

II փուլ – Հաջորդ օրը կայսերական բանակը, դուրս գալով ամրացված դիրքերից, հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և, կրկին ծանր պարտության մատնելով վերջինիս, հեռու քշեց նրա մնացորդներին քաղաքից:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

3405. 1091 փետրվարի 17 – **Խիրովկախի ճ-մ** (Կոստանդնուպոլսի մոտ 40 կմ հյուսիս)³⁴⁰⁵

Պաժինսկական խանության բանակը (մոտ 15.000) արշավանք սկսեց դեպի հարավ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ **Կոստանդնուպոլսից** առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) արագորեն մտան քաղաք ու պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – Տեսնելով, որ հակառակորդի բանակի մի մասը (6.000) մեկնել է պարեն ձեռք բերելու՝ կայսերական բանակը դարանակալ հարձակումով ոչնչացրեց այն, որից հետո կայսերական բանակի ռազմիկները հանդերձավորվեցին թշնամու ռազմիկների հանդերձներով:

II փուլ – Կայսերական բանակի ռազմիկները, ընկալվելով որպես արշավանքից վերադարձող յուրայիններ, մտան հակառակորդի ճամբար և անակնկալ հարվածով պարտության մատնեցին Պաժինսկական խանության բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

Ուժերը կենտրոնացրած Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 60.000) սկսեց շարժվել դեպի հարավ, որից հետո, պատրաստվելով դիմագրավել Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ արևելքից մոտեցող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000, այդ թվում 500 նորմաններ, մեծաթիվ բուլղարներ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Կոնստանդին Դալաշը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը), շարժվեց դեպի արևմուտք ու տեղակայվեց Մարիցա գետի ստորին հոսանքում տարածվող հարթավայրում: Այս ընթացքում կայսերական բանակը, գումակը թողնելով Էնսոսում, անցավ Սափցա գետը և Խիռնի ավոնոց մոտակայքում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց: Միաժամանակ հյուսիս-արևելքից Մարիցա գետի աջ ափով սկսեց մարտադաշտին մոտենալ նաև Ղիչախական խանության բանակը (40.000) ու, թեև այն ժամանել էր որպես Ալեքսեյ I-ի դաշնակից, սակայն վերջինս, չվստահելով նոր ժամանողներին, թողեց մինչ այդ զբաղեցրած դիրքերը և երեք օր անց իր բանակով կրկին անցավ գետի ձախ ափ: Կարճ ժամանակ անց կայսեր միացավ զորահավաքային գործը կազմակերպող Նիկեփոր Մլեհ Հայի կողմից ուղարկված մի խոշոր ջոկատ, որին որոշ ժամանակ անց հետևեցին նաև մի քանի այլ ջոկատներ: Հաջորդ օրը Ալեքսեյ I-ը ընդունեց Ղիչախական բանակի առաջնորդներին և հասավ նրան, որ վերջիններս խոստացան մարտնչել իր կողմում, թեև այդ հարցում լիակատար վստահություն մինչև վերջ այդպես էլ չեղավ: Միաժամանակ Ղիչախական խանության բանակը, մանր հարձակումներ գործելով Պաժինակական խանության բանակի վրա և մերժելով պաժինակների կողմից մշտապես արվող դաշնակցելու առաջարկը, իր հերթին շարժվեց դեպի գետանց և այնտեղ ճամբարեց:

I փուլ – Դեռևս լիովին չվստահելով Ղիչախական խանության բանակին՝ Ալեքսեյ I-ը փորձեց իր բանակով նահանջել դեպի Ֆիլակոյյան ծանծաղուտ, սակայն հանդիպեց մինչ այդ գետն անցած հակառակորդի մի խոշոր ջոկատի: Բռնկվեց համառ մարտ և քրիստոնյաները, թեև հաղթանակ տարան, սակայն վերադարձան ելման դիրքեր: Ապրիլի 28-ին կայսերական բանակը հարմար դիրքեր գրավեց Լևոնյան բլրի ստորոտում³⁴⁰⁷ հյուսիսում գտնվող հակառակորդի բանակի դիմաց: Ի վերջո, զիջելով մարտ տալու Ղիչախական խանության բանակի առաջնորդների կոչին, կայսրը, հաշվի առնելով նաև այն, որ վերջին պահին իրեն է միացել մի օժանդակ ջոկատ (5.000 վալախներ) ևս, պատրաստվեց հաջորդ օրը վճռական մարտ տալ:

II փուլ – Ապրիլի 29-ի առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակի ձախ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Կոնստանդին Դալաշը, աջ թևի կառավարումը հանձնվեց Գեորգիոս Պալեոլոգոսին, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ I-ը: Ձախ թևից ավելի ձախ տեղակայվեց Ղիչախական խանության բանակը, նրանից ավելի ձախ դիրքեր գրավեցին դաշնակից օղուզները, իսկ կայսերական բանակի ձախ թևից ավելի ձախ ու Ղիչախական խանության բանակից աջ էլ կայսրը, համենայն դեպս, տեղակայեց լրացուցիչ ուժերը, այդ թվում նաև՝ նորմաններին: Մարտակարգ ընդունեց նաև Պաժինակական խանության բանակը՝ հիմքում ունենալով իրար կապված սայլերից կազմված դաշտային ամրությունը: Դաշնակից ուժերը անցան վճռական հարձակման և, բոլոր կողմերից շրջապատելով հակառակորդի դաշտային ամրությունը, համառ գրոհներից հետո օրվա երկրորդ կեսին ի վերջո գրավեցին այն:

III փուլ – Համառ մարտ շարունակվեց մինչև օրվա վերջ, որի արդյունքում Պաժինակական խանության բանակը գլխովին ջախջախվեց, իսկ կենդանի մնացած ռազմիկներն ու նրանց ընտանիքի անդամներն էլ գերի ընկան: Նույն գիշեր էլ գերիները իրենց հիմնական մասով սպանվեցին, քանի որ պարզվեց, որ կայսերական բանակի ռազմիկներն ուղղակի ի վիճակի չեն պատշաճ կերպով հսկել գերիների այդքան մեծ քանակությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Պաժինակների խանությունը ոչնչացավ, պաժինակները աստիճանաբար ձուլվեցին Ղիչախների մեջ, իսկ Ղիչախական խանության արևմտյան սահմանը հասավ Դանուբին:

Հովհաննես Դուկասի և հետագայում իրեն միացած Կոնստանդին Դալաշի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, մոտ 100 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Ալեքսանդր-Թորոս Կատակոլոնը) պաշարեցին քաղաքը Էմիր Չախանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000, 20 նավ):

I փուլ - Մարտի սկզբից մինչև հունիսի սկիզբ կայսերական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ:

II փուլ - Հունիսի սկզբին քրիստոնյաները անցան վճռական հարձակման և սկսեցին առավելության հասնել: Ստեղծված պայմաններում Չախանը առաջարկեց հաշտություն կնքել՝ պայմանով, որ, որևէ վնաս չպատճառելով քաղաքի բնակչությանը, իրեն թույլ տրվի անարգել հեռանալ Չմյունիա:

III փուլ - Տեղեկանալով այն մասին, որ հեռացող Չախանը փորձում է իր հետ տանել քաղաքի բնակիչներից ոմանց՝ Կոնստանդինը հետապնդեց վերջինիս ուժերին և զգալի կորուստներ պատճառեց, իսկ Հովհաննեսն էլ մտավ թշնամու ճամբար ու մեծ ավար ձեռք բերեց: Հետապնդումից դժվարությամբ խույս տված Չախանը ապաստանեց Չմյունիայում:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

3408. 1092 հուլիս - Սամոսը և հարակից կղզիները Հովհաննես Դուկասի և Կոնստանդին Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, մոտ 100 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁴⁰⁸

3409. 1092 աշուն - Նիկիան Էմիրներ Բուզանի, Յադի-Սիանի և Ադ-Սոնկուրի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Հալեպի ու Անտիոքի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) չգրավեցին Աբուլ-Կասիմի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության ու Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴⁰⁹

3410. 1093 փետրվար - Մծքիկը գահակալական պայքար սկսած Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 60.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Ուկայյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴¹⁰

3411. 1093 ապրիլի սկիզբ - Յեռմես գետի ճ-մ (Դարա ամրոցի մոտ): Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 50.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, հարվածելով կենտրոնին, հաղթեց Մոսուլի Էմիր Իբրահիմի գլխավորած Ուկայյանների Էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:³⁴¹¹

3412. 1093 ապրիլ - մայիս - Ամիդը, Տղանակետը, Խյաթը, ինչպես նաև Բզաբդե ամրոցը Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 40.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի և Թորոս Եղեսիացու միացյալ բանակը հասավ Թալիզ, սակայն այստեղ Եղեսիայի Էմիր Բուզանի և Հալեպի Էմիր Ադ-Սոնկուրի գլխավորությամբ ապստամբած բանակի մեծ մասը լքեց Տուտուշին և անցավ սուլթան Բերքիյարուքի կողմը: Արդյունքում Դամասկոսի Էմիրության և Թորոս Եղեսիացու միացյալ բանակը ստիպված եղավ նահանջել Ասորիք:³⁴¹²

3413. 1093 հուլիս - Տուրոսը վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 60.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը քաղաքի բնակչության

աջակցությամբ գրավեց ապստամբած Ամմարյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴¹³

3414. 1094 մարտ - Չարինակ բերոր (Աստիոբի մոտ) Աստիոբից Յադի Սիանի գլխավորությամբ արշաված Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Յայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 700): Յայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁴¹⁴

3415. 1094 գարուն - Չինգա լեռան ճ-մ (Սերբիայի հարավ-արևելք, Կոսովոյի դաշտում, Չվեչան բաղաձի մոտ): Կուկանի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով ծանր կորուստներ պատճառեց Յովհաննես Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴¹⁵ Յովհաննես Կոմնենոսի բանակը դադարեց իրենից մարտական արժեք ներկայացնել, իսկ Սերբական իշխանության բանակը ասպատակեց հյուսիս-արևմտյան Թրակիան:

3416. 1094 մայիսի 27 - Թել աս-Սուլթանիեի ճ-մ (Յալեայի մոտ): Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 20.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Եղեսիայի Էմիր Բուզանի և Յալեայի Էմիր Ադ-Սոնկուրի բանակին (6.000), ինչպես նաև Եղեսիայի աշխարհագորին (մոտ 1.000)՝ առանց լուրջ մարտերի մոտենալով Սորոճ, Խառան և Եղեսիա: Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Բուզանը և Ադ-Սոնկուրը գերվեցին ու սպանվեցին:³⁴¹⁶

3417. 1095 փետրվարի 26 - Ռեյի ճ-մ: Բերբիյարուքի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 50.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ առաջխաղացած բանակին: Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁴¹⁷ Տուտուշը սպանվեց, իսկ Բերբիյարուքի դիրքերը ամրապնդվեցին:

Ղիչախական պատերազմը (1095)

3418. 1095 մարտ - Գոլոնեի ճ-մ³⁴¹⁸

Ցանկանալով կայսր իռչակել որպես Ռոմանոս IV-ի որդի Լևոն ներկայացող մի ինքնակոչի՝ Ղիչախական խանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 100.000) անցավ Դանուբը և սկսեց շարժվել դեպի հարավ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000, այդ թվում Նիկեիոր Մլեհ Յայը, Յովհաննես Բագրատունին, Կոնստանդին Կատակոլոնը, Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնը, վերջինիս որդի Նիկեիորը, Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնը, Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը, նրա որդի Մարիանը, Դավաթանոս Յայը և Միքայել Անեմասը) կենտրոնացան Անքիոսի մոտ: Ստեղծված պայմաններում Ալեքսեյը I-ը, մնալով տեղում ու ստուգելով պաշտպանական աշխատանքների իրականացման մակարդակը, խոշոր ջոկատներ առանձնացրեց հիմնական բանակից և ուղարկեց տարբեր կողմեր: Դավաթանոսը, Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնը և Կոնստանդին Ումբերտոպոլոսն ուղարկվեցին հսկելու Չիգայի շրջակայքը, Սկալիարիոս Իլիանը, Կանտակուզենոսը ու Թաթիկը՝ Թերմայի շրջակայքը, երբեմնի ապստամբ, հետագայում կուրացված Նիկեիոր Բրիեննոսին, Կոնստանդին Կատակոլոնին և Մարիանոս Մավրո-Կատակոլոնին հանձնարարվեց կազմակերպել Ադրիանապոլսի պաշտպանությունը, իսկ Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնի, Միքայել Անեմասի ու Մոնաստրայի գլխավորած ջոկատն (մոտ 5.000, որոնց թվում մոտ 500 հայ) էլ խնդիր ստացավ անսկառ շարժվել թշնամու առաջխաղացող բանակի հետքերով և անակնկալ հարված հասցնել վերջինիս:

I փուլ - Յաջողությունը զարգացնող Ղիչախական խանության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) մոտեցավ Գոլոնեին, որի բնակչությունը և կայազորը անցավ նրա կողմը ու վերջինիս ներս թողեցին քաղաք:

II փուլ – Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնի, Միքայել Անեմասի և Մոնաստրայի գլխավորած ջոկատը անակնկալ հարձակվեց պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով քաղաքից ելած հակառակորդի մի ջոկատի վրա ու ջախջախեց այն:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 2.000 սպանված և վիրավոր, ինչպես նաև 500 գերի:

3419. 1095 զարուն – Կապանի ճ-մ (Սյունիք, Կովսական գավառ)³⁴¹⁹

Մանուչե իբն Շավուրի և Գրիգոր Զաչ Պահլավունու գլխավորած Շադդադյանների էմիրության (մոտ 45.000, այդ թվում սելջուկներ) ու Անիի (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, ենթարկվելով Սենեքերիմ արքայի գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին, ի վերջո պաշարեց քաղաքը Հայկական բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Խաչենի թագավորության բանակը հետ մղեց հակառակորդի բանակի բոլոր գրոհները: Դրանից հետո անհաջողության մատնված Մանուչե իբն Շավուրի կոչով Գրիգոր Զաչ Պահլավունին բանակցություն սկսեց Սենեքերիմի հետ, որի ընթացքում, սակայն, Սենեքերիմը նենգորեն սպանվեց:

II փուլ – Խաչենի թագավորության բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Խաչենի թագավորության բանակը հետապնդեց փախուստի դիմած հակառակորդի բանակին և, ծանր կորուստներ պատճառելով նրան, դուրս մղեց թագավորության տարածքից:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր:

3420. 1095 զարուն - աշուն – Եղեսիայի ճ-մ⁴²⁰

«Թորոսի ճարտարամիտ իմաստությամբ, մեծ հնարագիտությամբ ու անչափ կարողությամբ էր, որ Եղեսիան ազատվեց չար ու դաժան տաջիկների հարկատվությունից և ծառայությունից»

Աննա Կոմնենոս

Օգտվելով Տուտուշ իբն Ալի-Արսլան պարտությունից՝ Թորոս Եղեսիացին միջնաբերդի դիմաց պարիսպ կառուցելով անջատեց այն քաղաքից և հռչակեց իր անկախությունը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց քաղաքը Թորոս Եղեսիացու բանակից (մոտ 5.000)

I փուլ – Հակառակորդի բանակ մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն Հայկական բանակը դրանք բոլորը հետ մղեց:

II փուլ – Պաշարման 65-րդ օրը հակառակորդի բանակը, մեծ կորուստների գնով հաղթահարելով պարիսպը, ներխուժեց քաղաք:

III փուլ – Հայկական բանակը կենտրոնացրեց ուժերը և, անցնելով հակահարձակման, ծանր պարտության մատնեց ու հետ շարտեց հակառակորդի բանակին:

IV փուլ – Քաղաքին սկսեց մոտենալ Անտիոքի և Հալեպի էմիրությունների միացյալ բանակը (40.000), ինչը ստիպեց Սելջուկյան սուլթանության բանակին նահանջել:

V փուլ – Քաղաքի պաշարումը շարունակած Անտիոքի և Հալեպի էմիրությունների միացյալ բանակը բազում գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն Հայկական բանակը հետ մղեց դրանք՝ ի վերջո ստիպելով նաև այս հակառակորդին նահանջել:

VI փուլ – Թորոս Եղեսիացու բանակը կապ հաստատեց միջնաբերդում դեռևս դիմադրող սելջուկյան կայազորում գտնվող Մխիթար զորականի ու նրա 30 հայազգի ռազմիկների հետ և նրանց օգնությամբ անակնկալ գրոհով ի վերջո գրավեց միջնաբերդը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:

3421. 1095 զարուն – Մելիտեի շրջակայքը Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴²¹

3422. 1095 ապրիլի սկիզբ – Անքիոսի ճ-մ: Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում՝ նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հետ մղեցին քաղաքին մոտեցած Ղիչախական խանության բանակին (մոտ 80.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁴²²

3423. 1095 ապրիլի վերջ - հունիսի սկիզբ – Ադրիանապոլիսի ճ-մ³⁴²³

Անքիոսից առաջխաղացած Ղիչախական խանության բանակը (մոտ 60.000) պաշարեց քաղաքը, որտեղ Նիկեփոր Բրիեննոսի, ինչպես նաև Կոնստանդին Կատակոլոնի և Մարիանոս Մավրո-Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Ապրիլի վերջից մինչև մայիսի կեսեր հակառակորդի բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Մայիսի երկրորդ կեսին Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնի և վերջինիս որդի Նիկեփորի գլխավորած մի ջոկատ փորձեց անսկապ քաղաք թափանցել, սակայն հակառակորդի բանակի հետ սկիզբ առած համառ մարտի արդյունքում ստիպված եղավ նահանջել, ընդ որում մարտի ընթացքում հեծյալ նիզակամարտում աչքի ընկավ Նիկեփորը:

III փուլ – Հունիսի սկզբին քաղաքի կայազորը հզոր արտագրոհ իրականացրեց և ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդի բանակին, որն ի վերջո հետ քաշվեց: Այս մարտի ընթացքում հեծյալ նիզակամարտում աչքի ընկավ Մարիանոսը:

Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3424. 1095 հունիսի կես – Տավրոկոմայի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա)³⁴²⁴

Ղիչախական խանության բանակի մի մասը (12.000) սկսեց ասպատակել քաղաքի շրջակայքը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ Անքիոսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում՝ նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում՝ Նիկեփոր Մլեի Յայը, Հովհաննես Բագրատունին և Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը) շարժվեցին թշնամու դեմ և ճամբար զարկեցին Տավրոկոմայի կիրճում՝ հակառակորդի դիրքերից ներքև:

I փուլ – Ալեքսեյ I-ի հրամանով սելջուկները անցան հարձակման՝ խնդիր ունենալով կեղծ նահանջով ներքև քաշել ամրացված դիրքերում պատսպարված հակառակորդի բանակին: Արդյունքում, սակայն, թեև թշնամու բանակը դուրս եկավ սեփական դիրքերից և սկսեց հետապնդել սելջուկներին, բայց ժամանակին դադարեցրեց այդ ու վերականգնեց մարտակարգը:

II փուլ – Ալեքսեյ I-ի հիմնական բանակը անցավ վճռական հարձակման և համառ մարտում ծանր պարտության մատնեց թշնամուն:

Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր, թշնամին՝ 7.000 սպանված և վիրավոր, 3.000 գերի:

3425. 1095 հունիսի 30 – Ալեքսանդրիայի ճ-մ: Վեզիր Պետրոս Յայի մահից հետո ապստամբած, ալ-Մուսթալիի դեմ պայքար սկսած, Նիզար իբն ալ-Մուսթանսիրին աջակցող և իշխանության համար պայքար սկսած Ավետիք Յայի բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Աֆդալ Շահնշահ Յայի և նրա որդի Ալի Ահմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 5.000) ու Յայկական (մոտ 9.000, այդ թվում՝ Զաֆարը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակին: Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 2.000 դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴²⁵

3426. 1095 հուլիսի կես - Ավրիկայի ճ-մ (Ադրիանապոլսից մոտ 8 կմ հյուսիս-արևմուտք)³⁴²⁶

Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած և Ադրիանապոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում՝ նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.500, այդ թվում՝ Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Հովհաննես Բագրատունին, Կոնստանդին Կատակոլոնը, Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնը, վերջինիս որդի Նիկեփորը, Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնը, Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը, նրա որդի Մարիանոսը, Դավաթանոս Հայը և Միքայել Անեմասը) մոտեցան ուժերը կենտրոնացրած Ղիչախական խանության բանակին (մոտ 70.000), ընդ որում Ալեքսեյ I-ի հրամանով ամեն մի վրանի մոտ գիշերը մեկ տասնյակից ավելի խարույկներ վառվեցին, որպեսզի հակառակորդն ահաբեկվի կայսերական բանակի իբր մեծաթվությունից: Հաջորդ օրը լուսաբացին կողմերը պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ վճռական հարձակման և, ծանր պարտության մատնելով հակառակորդի բանակին, հարկադրեց դիմել փախուստի:

II փուլ - Կայսերական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին, ծանր կորուստներ պատճառեց և խլեց վերջինիս ձեռք բերած գրեթե ողջ ավարը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում Ղիչախական պատերազմն ավարտվեց և Ղիչախական խանության բանակը հետ մղվեց Դանուբից հյուսիս:

3427. 1095 աշուն - Ալեքսանդրիայի ճ-մ: Վեզիր Աֆդալ Շահնշահի Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Հայկական (մոտ 9.000, այդ թվում Ալի Ահմեդը, Ջաֆարը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը հաղթեց Ավետիք Հայի ու Էմիր Նիզար իբն ալ-Մուսթանսիրի բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 800): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 600 դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր: Ավետիքը ու Նիզարը գերվեցին ու սպանվեցին, իսկ ալ-Մուսթալիի և Աֆդալ Շահնշահի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:³⁴²⁷

3428. 1095 աշուն - Թոսիճ բերդի ճ-մ (Եդեսիայի մոտ): Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) հարձակվեց Թորոս Եդեսիացու գլխավորությամբ բերդը պաշարած Հայկական բանակի (մոտ 1.000) վրա և ստիպեց նահանջել: Հայերը կորցրին 150, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁴²⁸

3429. 1096 գարուն - ամառ - Մելիտեն Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Գաբրիել Մելիտեցու գլխավորած Հայկական բանակից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁴²⁹

3430. 1096 գարուն - Ապրոնիայի ծովագամաքամարտ (Կիզիկոսից հարավ, լճի ափին)³⁴³⁰

Ալեքսանդր-Թորոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, 200 նավակ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարեցին քաղաքը Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը 6 օր շարունակ գրոհներ կազմակերպեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն մատնվեց անհաջողության:

II փուլ - Կայսերական բանակը անցավ գիշերային գրոհի և ի վերջո տիրեց պարիսպներին, սակայն հակառակորդի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում:

III փուլ - Տեղեկանալով, որ Խլիճ-Արսլանի գլխավորությամբ քաղաքին է մոտենում Իկոնիայի սուլթանության խոշոր մի բանակ (մոտ 50.000), Ալեքսանդրը, տեղակայելով ռազմիկներին նավակներում, լճի վրայով ուղղություն բռնեց դեպի Մարմարայի ծով դուրս եկող գետերից մեկի գետաբերանը, սակայն այստեղ քրիստոնյաներն ընկան թշնամու կողմից նախապես պատրաստված դարանը և ծանր պարտություն կրեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3431. 1096 ամառ - Կիզիկոսը, Ապրոնիան ու Պիմանիոնը (վերջինը՝ Կիզիկոսի մոտ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁴³¹

3432. 1096 աշուն – Թլպաշար ամրոցը Ռիդվանի գլխավորած Հալեպի էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Խարբերդի էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:³⁴³²

Խաչակրաց I արշավանք (1096-1101)

3433. 1096 դեկտեմբերի սկիզբ - 1097 ապրիլի կես – Կոստանդնուպոլսի ճ-մ³⁴³³

Սկիզբ առած խաչակրաց I արշավանքի պայմաններում առանձին խմբերով ժամանող խաչակիրները սկսեցին աստիճանաբար կենտրոնանալ Կոստանդնուպոլսի մատույցներում: 1096 թ-ի դեկտեմբերի սկզբից սկսած մինչև դեկտեմբերի 23 քաղաքի մոտ հավաքվեց նաև Գոտֆրիդ Բուլյոնացու⁷³, նրա եղբայրներ Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, ինչպես նաև մոր կողմից վերջիններիս ազգական Բալդուին Բուրգոն գլխավորած բանակը (80.000, որից 10.000 հեծյալ), ընդ որում Գոտֆրիդը միանգամից ընդունվեց ոչ միայն որպես յուրայինների, այլև այդ ժամանակ քաղաքի մոտ գտնվող խաչակիրների միասնական առաջնորդ: Որոշակիորեն չվստահելով նորեկներին, բայց միաժամանակ նաև ցանկանալով կիրառել նրանց ուժը Իկոնիայի սուլթանության դեմ մղվող պայքարում՝ Ալեքսեյ I-ը, ապահովելով խաչակիրներին պարենամթերքով, միաժամանակ նաև աստիճանաբար քաղաքում կենտրոնացրեց Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեհ Հայը) և սկսեց համոզել Գոտֆրիդին հպատակության երդում տալ իրեն: Վերջինս, սակայն, սպասելով նոր ժամանող ուժերին, հասկանալով, որ ժամանակն իր օգտին է աշխատում և մեծ հաշվով քիչ հիմքեր տեսնելով կայսրից կախման մեջ հայտնվելու համար, ամեն կերպ սկսեց ձգձգել այդ արարողությունը: Խաչակիրների բանակը, սակայն, աստիճանաբար սկսեց պարենի պակաս զգալ:

I փուլ – 1096 թ-ի դեկտեմբերի 23-ին խաչակիրները ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը՝ բավարարելով պարենամթերքի սեփական պահանջները և ձգտելով ստիպել Ալեքսեյի I-ին գնալ զիջումների:

II փուլ – 1096 թ-ի դեկտեմբերի 24-ին խաչակիրները կրկին ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը, սակայն ենթարկվեցին կայսերական բանակի հարձակմանը և որոշակի կորուստներ կրեցին: Այս պայմաններում Բալդուին Բուլոնացու գլխավորած խաչակիրները օրվա վերջում իրենց հերթին հարձակվեցին հակառակորդի վրա և պարտության մատնեցին վերջինիս՝ գերելով 60 հոգու: Հաջորդ օրը կնքվեց զինադադար, ըստ որի խաչակիրները պետք է հավաքվեին քաղաքի պարիսպների հյուսիսային հատվածի մոտակայքում՝ Լուկոս գետից հյուսիս և Ոսկե Եղջուր հրվանդանի հարևանությամբ:

III փուլ – 1097 թ-ի հունվարի սկզբին հարաբերությունները կրկին սկսեցին սրվել, որի արդյունքում կայսերական իշխանությունները հրաժարվեցին պարենամթերք տրամադրել, իսկ վերջինիս պակասը կրկին զգացած խաչակիրներն էլ, ի պատասխան դրա, կրկին սկսեցին ասպատակել ու ամայացնել քաղաքի շրջակայքը, ընդ որում հատկապես տուժվեցին քաղաքի պարսպի հյուսիսային հատվածների դիմաց գտնվող տարածքները: Միաժամանակ, կասկածելով, թե Ալեքսեյ I-ի մոտ բանակցությունների մեկնած անձիք գերվել են, Գոտֆրիդ Բուլյոնացին մարտական վիճակի բերեց իր բանակը և ուժեղացրեց ասպատակությունները:

IV փուլ – Հունվարի 13-ին առավոտյան, իր հերթին ցանկանալով որևէ կերպ սանձահարել հակառակորդին, Ալեքսեյ I-ի բանակը (500) ափիանում իրականացրեց և աղեղների հարվածների տակ առավ հակառակորդի դասավորությունը: Միաժամանակ երբեմնի ապստամբ, հետո կուրացված Նիկեփոր Բրիեննոսի որդի, կայսեր աղջիկ Աննայի ամուսին Նիկեփորի գլխավորությամբ Սուրբ Ռոմանոսի դարպասներից դուրս եկավ մեկ

⁷³ Գոտֆրիդը ներկայիս Բելգիայի հարավում գտնվող Բուլյոն ամրացված քաղաքի տերն էր և նրա կոչումը, նման Էստաշի ու Բալդուինի կոչմանը, այնուհանդերձ պետք չէ շփոթել վերջինիս հետ, քանի որ Բուլոնը, ի տարբերություն Բուլյոնի, մեր քննարկվող ժամանակաշրջանում իրենից ներկայացնում էր կոմսություն:

այլ ու ավելի խոշոր ջոկատ (20.000)՝ փորձելով գրավել հիշատակված դարպասներից ավելի հյուսիս հոսող Լուկոս գետի կամուրջը և արգելել խաչակիրներին վերադառնալ գետից հարավ ձգվող տարածություններ: Այս պայմաններում խաչակիրները հեռամարտ սկսեցին Ոսկե Եղջյուր հրվանդանի կողմից հարձակվող հակառակորդի հետ, սակայն որևէ հաջողության չհասան, քանի որ հարձակվողների հիմնական ուժերը կազմող թուրքապուլները ու պածինակները գերազանցում էին իրենց որակապես և հաջողությամբ չեզոքացնում էին վերջիններիս նետածիգների քանակական առավելությունը՝ հարկ եղած պարագայում վերադառնալով նավեր ու կրկին ափհանում իրականացնելով: Միաժամանակ Գոտֆրիդ Բուլյոնացին, նկատելով գետի ուղղությամբ հակառակորդի իրականացրած շարժը, Բալդուինի գլխավորությամբ այդ կողմն ուղարկեց մի ուժեղ հեծյալ ջոկատ (500), որին հաջողվեց հակառակորդին կանխելով զբաղեցնել կամրջի երկու ելքերը և այն պահել խաչակիրների հսկողության տակ:

V փուլ – 1097 թ-ի հունվարի 13-ին կեսօրին, ցանկանալով այնուհանդերձ հետ խլել կամուրջը, Ալեքսեյ I-ի բանակը համակցված հարված հասցրեց վերջինիս, որն իրականացվեց հարավից՝ Սուրբ Ռոմանոսի դարպասների, ինչպես նաև հյուսիսից՝ Ադրիանապոլսի դարպասների, կողմից: Բռնկվեց և մինչև երեկո շարունակվեց համառ մարտը, ընդ որում Բալդուին Բուլյոնացին, հիմնական ուժերով գործելով կամրջի հարավային ելքի ուղղությամբ, ի վերջո պարտության մատնեց և քաղաք շարտեց Նիկեփոր Բրիեննոսի ուժերին: Միաժամանակ հաջողությունը Բալդուինի ջոկատի կողմում եղավ նաև կամրջի հյուսիսային ելքի մոտ, որտեղ, գործելով արդեն թիկունքից հակառակորդին հարվածած խաչակիրների հիմնական բանակի հետ միասին, նրան ևս հաջողվեց հետ շարտել հակառակորդին, որը կորցրեց 160 զերի: Արդյունքում կամուրջը մնաց խաչակիրների հսկողության տակ, որոնք դրանից հետո վերադարձան իրենց սկզբնական դիրքերը:

VI փուլ – 1097 թ-ի հունվարի 14-ից 20-ը խաչակիրները հիմնովին ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը՝ առաջանալով դեպի հյուսիս զգալի տարածության վրա:

VII փուլ – 1097 թ-ի հունվարի 20-ին Ալեքսեյ I-ը Գոտֆրիդ Բուլյոնացու մոտ բանակցությունների համար դեսպաններ ուղարկեց, սակայն նրանք ենթարկվեցին հարձակման, ինչը աստիճանաբար վերածվեց խոշոր ընդհարման, որի արդյունքում կողմերն ի վերջո վերադարձան ելման դիրքեր: Մի քանի օր անց կրկին սկիզբ առան բանակցություններ, որոնց արդյունքում Գոտֆրիդ Բուլյոնացին ի վերջո համաձայնեց վասալական երդում տալ Ալեքսեյ I-ին, թեև փետրվարի վերջին խոշոր ուժերով քաղաք ժամանած Բոհեմունդ Տերենտացու քրոջորդի Տանկրեդ Տերենտացին այնուհանդերձ խուսափեց նման երդում տալուց: Վայելելով կայսեր աջակցությունը՝ խաչակիրների բանակը, որին միացել էր արդեն Ռայմոնդ Տուլուզացին, սկսեց աստիճանաբար անցնել Փոքր Ասիա և կուտակվել Քաղկեդոնի շրջակայքում:

VIII փուլ – Ապրիլի կեսին տեղ հասավ կոմս Ռեյնալդ Տուլոնցու գլխավորած բանակը (15.000): Նախնական բանակցություններից հետո, սակայն, կրկին ընդհարում սկսվեց, որի արդյունքում խաչակիրները, ենթարկվելով ծովի կողմից ափհանում իրականացված ուժերի հարձակմանը, ի վերջո դադարեցրին դիմադրությունը և համաձայնեցին դառնալ Ալեքսեյ I-ի վասալները:

Չայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3434. 1097 փետրվարի 18 – Վարդապ գետի ճ-մ (Կաստորիայի մոտ): Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, ինչպես նաև Բոհեմունդի հորեղբոր որդի Ռիչարդ Սալերնացու և վերջինիս որդի Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած խաչակիրները (2.000), որ մինչ այդ ուժերի մի մասով անցել էին գետը, անակնկալ հետ դարձան ու հաղթեցին իրենց վերջապահի վրա հարձակված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000, այդ թվում պածինակներ) և նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկներին (մոտ 50): Չայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր:³⁴³⁴

3435. 1097 մարտի 22 – Կինևարիի ճ-մ: Չալեայի Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Դամասկոսի և Անտիոքի Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Չայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁴³⁵

3436. 1097 մարտի վերջ – Ռեդեստոսի 6-ը: Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 20.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴³⁶
3437. 1097 ապրիլ – Մելիտեի շրջակայքը Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴³⁷
3438. 1097 մայիսի 6 - հունիսի 19 – Նիկիայի գրավումը³⁴³⁸

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Յուզո Մեծի, Ստեփան Շարտրագու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուրգոն, Յուզո Մեն-Պոլի, Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և այլոց կողմից գլխավորվող խաչակիրները (600.000, որից 100.000 հեծյալ⁷⁴) Թաթիկի, Մանուիլ Բուտումիտի ու Սիտտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 200, այդ թվում Բագրատ Կամսարականը) ուղեկցությամբ բազմաթիվ ջոկատների բաժանված, սակայն գործելով ընդհանուր ծրագրով, արշավանքի ելան Իկոնիայի սուլթանության դեմ: Ուժերը կենտրոնացնելով Նիկիայի շրջակայքում՝ քրիստոնյաները հյուսիսից, արևելքից և հարավից պաշարեցին քաղաքը Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 2.000), ընդ որում Գոտֆրիդ Բուլյոնացու ուժերը քաղաքը շրջափակեցին հյուսիսից, Բոհեմունդ Տերենտացունը՝ արևելքից, իսկ մի քիչ ուշ տեղ հասած Ռայմոնդ Տուլուզացունը՝ հարավից: Միաժամանակ, սակայն, արևմուտքում գտնվող Ասկանյան լճի կողմից քաղաքի շրջափակում չիրականացվեց, ինչը հնարավորություն տվեց թշնամու կայազորին կապ պահպանել սեփական հիմնական բանակի հետ:

I փուլ – 16 օր շարունակ քաղաքի կայազորը հետ մղեց քրիստոնյաների գրոհները: Այդ ընթացքում սեփական մայրաքաղաքի պաշարման մասին տեղեկացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (50.000) սկսեց մոտենալ հակառակորդին:

II փուլ – Մայիսի 21-ի առավոտյան Իկոնիայի սուլթանության բանակի առաջապահը (10.000) հարավից հարձակվեց քրիստոնյաների վրա, սակայն հետ շարտվեց՝ կորցնելով 4.000 զինվոր:

III փուլ – Մայիսի 22-ի առավոտյան, նպատակ ունենալով ճեղքելով քաղաք մտնել, մարտի մեջ մտավ Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության հիմնական բանակը, շեղող հարվածը հասցնելով արևմուտքից, իսկ հիմնական հարվածը՝ հարավից, սակայն մինչև օրվա վերջ տևած մարտում այն ևս պարտություն կրեց՝ կորցնելով, այդ թվում 3.000 զեռի:

IV փուլ – Մայիսի վերջից մինչև հունիսի կես խաչակիրները պաշարողական մեթոդների լայն կիրառմամբ բազում գրոհներ իրականացրին, սակայն որևէ հաջողության չհասան: Անհաջողությամբ ավարտվեց նաև թունելի կիրառումը, քանզի, թեև պարսպի մի հատվածը արդյունքում փլուզվեց, սակայն հակառակորդն այն արագորեն վերականգնեց: Միաժամանակ, զգալով, որ առանց Ասկանյան լճի կողմից քաղաքի շրջափակման հաջողության հասնելը անհնարին է, քրիստոնյաները դիմեցին Ալեքսեյ I-ին և, ցամաքով քարշ տալով լիճ մտցնելով վերջինիս կողմից տրամադրված նավակներ, այդ կողմից ևս կտրեցին քաղաքի կապն արտաքին աշխարհի հետ:

⁷⁴ խաչակրաց I արշավանքում խաչակիրների թվաքանակի հարցը մինչ այժմ բուռն վեճերի տեղիք է տալիս: Ինքնին լինելով բարդ և խճճված, ինչպես բանակների թվաքանակի հետ կապված ամեն մի խնդիր, այն առավել բարդանում է աղբյուրների հակասական տեղեկությունների ֆոնին, որոնք այս թիվը հասցնում են մի քանի հարյուր հազարի: Չմտնելով հարցի քննարկումների մանրամասների մեջ և այս հարցում խորհուրդ տալով ծանոթանալ իմ աշխատանքները մեկին (տես՝ Акopian M. И. «Первый крестовый поход и армяне (Столкновение миров и библейский народ)», Ереван 2019, стр. 37-44)՝ այստեղ միայն սեղմ կերպով նշեմ իմ մոտեցումը հարցին: Ըստ Աննա Կոմենսուի, Գոտֆրիդ Բուլյոնացու տրամադրության տակ կար 80.000 ռազմիկներից կազմված բանակ: Գոտֆրիդը ներկայացնում էր Յուսիս-արևելյան Ֆրանսիան հարակից շրջաններով և Յուսիսային Գերմանիան: Խաչակրաց I արշավանքը ճեղհարկողների շարքում սկզբունքորեն ուժով նրան հավասար կային ևս երկու անձիք՝ Յարավայի և Կենտրոնական Ֆրանսիան, ինչպես նաև մասնակիորեն Կենտրոնական Գերմանիան ու Յուսիսային Իտալիան ներկայացնող Ռայմոնդ Տուլուզացին, ինչպես նաև Յուսիսային Ֆրանսիան ներկայացնող Ռոբերտ Ֆլանդրացին: Մի կողմ թողնելով աղբյուրների հակասական տեղեկությունները՝ կարող ենք մոտավորապես ասել, որ նրանք ևս, ընդհանուր առմամբ առաջնորդում էին մոտավորապես այնքան ռազմիկ, ինչքան Գոտֆրիդ Բուլյոնացին: Յիշատակված անձանց հետ միասին պետք է հիշատակել նաև Բոհեմունդ Տերենտացուն, որը ներկայացնում էր Կենտրոնական և Յարավայի Իտալիան: Բոհեմունդը իր ռազմական ուժով զիջում էր առաջին երեքին և նրա բանակի թիվը կարող էր կազմել մոտավորապես 60.000 ռազմիկ: Այսպիսով՝ արդեն իսկ առկա է 300.000 ռազմիկներից կազմված մի բանակ: Այս թվին, սակայն, պետք է գումարել նաև մոտավորապես այդքան էլ կազմող աշխարհագրային-կամավորական բանակը: Այսպիսով՝ կարելի է զգալի վստահությամբ պնդել, որ խաչակրաց I արշավանքի հիմնական փուլին մասնակցել են մոտ 600.000 ամենատարբեր մակարդակի ռազմիկներ:

V փուլ – Հունիսի 19-ին խաչակիրներն անցան համընդհանուր գրոհի և սկսեցին ներխուժել քաղաք: Չգալով, որ քաղաքի գրավումն անխուսափելի է՝ թշնամու կայազորը հանձնվեց Ասկանյան լճի կողմից քաղաքին մոտեցած Մանուիլ Բուտումիտի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:

3439. 1097 հունիսի սկիզբ - հունիսի վերջ – Shawans Անտիոքի Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁴³⁹

3440. 1097 հունիսի 1 – Դորիլեոնի ճ-մ (Նիկայից մոտ 100 կմ հարավ-արևելք)³⁴⁴⁰

Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 2.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200, այդ թվում Բագրատ Կամսարականը) ուղեկցությամբ հունիսի 26-ին Նիկիայից առաջխաղացումը վերսկսած և դեպի հարավ-արևելք շարժված խաչակիրները (մոտ 500.000) հունիսի 28-ին բաժանվեցին 2 զորասյան, որոնցից առաջինը Բոհեմունդ ու Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների, ինչպես նաև Ստեփան Շարտրացու գլխավորությամբ բռնեց որոշակիորեն կարճ՝ ուղիղ դեպի արևելք, իսկ հետո դեպի հարավ-արևելք տանող, ճանապարհը, իսկ մյուսը Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուրգոն և Հյուգո Սեն-Պոլի գլխավորությամբ առաջացավ մի քիչ երկար՝ դեպի հարավ, իսկ հետո՝ կտրուկ դեպի արևելք, ուղղվող ճանապարհով: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Խլիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների, Անտիոքի, Հալեպի և այլ Էմիրությունների միացյալ բանակը (200.000, որից 150.000 հեծյալ) կուտակվեց քաղաքից արևելք՝ պատրաստվելով անակնկալ հարձակում գործել քրիստոնյաների առաջին զորասյան վրա: Հունիսի 30-ի երեկոյան քրիստոնյաների առաջին զորասյունը հասավ Դորիլեոնի հարթավայրի հյուսիս-արևմտյան ծայրամասին և ճամբարեց, իսկ արդեն հուլիսի 1-ի առավոտյան Էլ, շարունակելով առաջխաղացումը, կեսօրին սկսեց մոտենալ Դորիլեոնից մոտ 10 կմ արևմուտք հոսող փոքր գետին, մինչդեռ երկրորդ զորասյան առաջապահ ուժերը հասան առավոտյան առաջին զորասյան կողմից լքված կայանատեղիին:

I փուլ – Հունիսի 1-ի առավոտյան թշնամու բանակը հարձակում գործեց վերջին պահին վտանգի մասին տեղեկացված քրիստոնյաների առաջապահ զորասյան վրա: Արդյունքում բռնկվեց և մի քանի ժամ շարունակվեց համառ մարտ, որի հենց սկզբում Բոհեմունդը հատուկ սուրհանդակի միջոցով հարձակման մասին տեղեկացրեց մյուս զորասյանը:

II փուլ – Կեսօրին թշնամին, կեղծ նահանջով առաջ քաշելով հակահարձակման անցնել փորձող քրիստոնյաների հիմնական ուժերին, աղեղների հարվածի տակ առավ վերջինիս: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաները կորցրին 2.000 զինվոր և դիմեցին փախուստի: Միաժամանակ, կաշկանդելով քրիստոնյաների ուժերը, թշնամին շրջանցեց վերջիններիս աջ թևից, ներխուժեց հակառակորդի ճամբար և ծանր կորուստներ պատճառեց քրիստոնյաներին, որոնք կորցրին 4.000 զինվոր:

III փուլ – Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ Ռոբերտ Նորմանդացին հետ շրջեց թշնամուն հետապնդող իր հիմնական ուժերի մի մասը և հարձակվեց սեփական ճամբար ներխուժած թշնամու բանակի վրա: Կրկին բռնկվեց համառ մարտ, սակայն այս անգամ արդեն թշնամին, մարտի մեջ մտնելով Նոր ուժեր, կրկին սկսեց հաղթանակ տանել: Քրիստոնյաները կորցրին 3.000 զինվոր:

IV փուլ – Մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդի գլխավորած ուժերի մյուս մասը, բայց թշնամին իր հերթին ևս, մարտի նետելով Նոր ուժեր, հերթական անգամ սկսեց առավելության հասնել:

V փուլ – Օրվա վերջին մարտադաշտ հասավ խաչակիրների վերջապահ զորասյունը (60.000, որից 40.000 հեծյալ) և հզոր հարված հասցրեց հակառակորդին, ընդ որում առաջինը մարտի մեջ մտավ Հյուգո Մեծի գլխավորած ջոկատը (300), հետո տեղ հասան Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորած ուժերը, իսկ վերջում արդեն՝ Գոտֆրիդ Բուլյոնացու

գլխավորած երկրորդ գորասյան հիմնական ուժերը: Արդյունքում թշնամու բանակը պարտություն կրեց և սկսեց նահանջել:

VI փուլ – Թշնամու բանակը, ամրանալով հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ տարածվող բլրաշղթաների առաջին շարքում, փորձեց դիմադրություն կազմակերպել, սակայն արդյունքում դուրս մղվեց այդ դիրքերից և, կրելով ծանր կորուստներ, անցավ բլրաշղթայի երկրորդ շարք, որտեղ պահեստագործ ընտիր ուժերի հետ միասին գտնվում էին խլիճ-Արսլանը ու Ահմեդ Ղազին:

VII փուլ – Քրիստոնյաները, վերադասավորելով ուժերը, գրոհեցին թշնամու դիրքերը արդեն գլխավոր հրամանատարի դիտակետի մոտակայքում, ընդ որում Գոտֆրիդ Բուլյոնացու գլխավորած մի քանի ճակատային անհաջող գրոհներից հետո հաջողվեց հաջողության հասնել միայն այն բանից հետո, երբ Յուզո Մեծի գլխավորած ուժերը թևային հարված հասցրին թշնամու ձախ թևին, իսկ դրանից հետո էլ Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ թևանցում իրականացրած քրիստոնյաների ուժերին էլ հաջողվեց թևային հարված հասցնել հակառակորդին արդեն վերջինիս աջ թևում և դուրս գալ նրա թիկունք:

VIII փուլ – Քրիստոնյաները մինչև ուշ գիշեր հետապնդեցին հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեցին՝ ձեռք բերելով նաև հսկայական ավար ու գերիներ:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ 30.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր:

3441. 1097 օգոստոսի սկիզբ – **Հերակլեայի ճ-մ**: Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Յուզո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուրգոն, Յուզո Մեն-Պոլի, Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և այլոց գլխավորությամբ **Հորիզոն-Իկոնիա** երթուղով Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.900) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 190), ինչպես նաև Բագրատ Կամսարականի ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 490.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ու Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակին (80.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³⁴⁴¹
3442. 1097 սեպտեմբերի սկիզբ – **Լուլուա ամրոցի ճ-մ**: Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Յուզո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Յուզո Մեն-Պոլի, Բոհեմունդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ **Հերակլեայից** Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.800) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 180), ինչպես նաև Բագրատ Կամսարականի ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 480.000) տեղի հայ իշխան Սիմոնի գլխավորած բանակի (մոտ 1.000) աջակցությամբ հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ու Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 70.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի տիրեցին Լուլուային: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:³⁴⁴² Լուլուա ամրոցը, ինչպես նաև Դուռն Կիլիկիո և Կուկլակա կիրճի հսկողությունը հանձնվեց Սիմոնին:
3443. 1097 սեպտեմբերի սկիզբ – **Վահկա ամրոց** (Հարգան գավառ, Սարոս գետից արևմուտք) Կոնստանդին Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 100), դեպի ամրոց ճյուղեր տեղափոխող վերջինիս կայազորի ռազմիկների հետ խառնված ներթափանցեց ամրոց և անակնկալ հարվածով գրավեց այն Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 150): Հայերը կորցրին մոտ 1, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁴⁴³

3444. 1097 սեպտեմբերի կես - սեպտեմբերի 25 – **Տաքսոնի գրավումը**³⁴⁴⁴

Հերակլեայում խաչակիրների հիմնական բանակից առանձնացած և սեպտեմբերի սկզբին Կիլիկիա մտած Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (800, որից 500 հեծյալ), ինչպես նաև տեղում վերջինիս միացած Օշին Հեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 500) միացյալ բանակը արշավանք սկսեց դեպի **Տաքսոն**:

I փուլ – Քաղաքի մատույցներում քրիստոնյաների առաջապահը հետ մղեց Իկոնիայի սուլթանության բանակի (500) հարձակումը, որը նահանջեց դեպի քաղաք և պատրաստվեց դիմադրության:

II փուլ – Քրիստոնյաները պաշարեցին քաղաքը: Կարճ ժամանակ անց նրանց միացավ նաև Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի և Բագրատ Կամսարականի գլխավորած խաչակիրների (2.000, որից 700 հեծյալ) բանակը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ թշնամու կայազորը համաձայնեց հանձնել քաղաքի երկու աշտարակ՝ պայմանով, որ մնացած ամրություններն էլ կհանձնի քրիստոնյաների հիմնական բանակի տեղ հասնելուն պես: Թեժ վեճից հետո քաղաքն անցավ Բալդուինին, իսկ Տանկրեդն իր ուժերով շարժվեց Ադանայի ուղղությամբ:

III փուլ – Սեպտեմբերի 24-ին քաղաքին մոտեցավ Տանկրեդ Տերենտացու բանակին միանալ ձգտող նորմանների մի ջոկատ (300), որին, սակայն, Բալդուինը թույլ չտվեց ապաստանել քաղաքում: Օգտվելով դրանից՝ Իկոնիայի սուլթանության բանակի մի մասը (300) նույն գիշեր էլ անակնկալ հարձակում գործեց վերջիններիս վրա և գլխովին ոչնչացրեց:

IV փուլ – Սեպտեմբերի 25-ի առավոտյան քրիստոնյաները, պարզելով գիշերվա իրադարձությունները, հարձակվեցին քաղաքում մնացած թշնամիների վրա և, ոչնչացնելով սրանց, վերջնականապես տիրեցին բոլոր ամրություններին:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 320, թշնամին՝ 200 զինվոր:

3445. 1097 սեպտեմբերի 20 – Անադաքան Կոնստանդին Ռուբինյանի (մոտ 500) Տիանայից առաջխաղացած Վելֆ Բավարացու (մոտ 500) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁴⁴⁵

3446. 1097 սեպտեմբերի 25 – Ադանան Տարսուհից առաջխաղացած Օշին Հեթումյանի, Բագունի իշխանի (մոտ 500), ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 950) միացյալ բանակը, որը մինչ այդ մոտեցել էր Անադաքային, սակայն, չկարողանալով ներս մտնել և ստանալով միայն անհրաժեշտ պարենամթերք, հետ էր վերադարձել, առանց լուրջ մարտերի գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁴⁴⁶

3447. 1097 սեպտեմբերի 28 – Մամեստիայի գրավումը³⁴⁴⁷

Ադանայից առաջխաղացած Օշին Հեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 500), ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 950) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ Մամեստիային, որտեղ գտնվող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 300) պատրաստվեց պաշտպանության, սակայն մինչ այդ Օշինի և Բագունու ռազմիկները, անսկառ տեղավորելով քաղաք մտցվող խոտի սայլերում, կարողացան ներթափանցել քաղաք:

I փուլ – Խաչակիրները անցան ճակատային գրոհի և համառ մարտերով մտան քաղաք:

II փուլ – Իկոնիայի սուլթանության բանակը, կենտրոնացնելով ուժերը, անցավ հակահարձակման: Արդյունքում խաչակիրները սկսեցին հետ մղվել, սակայն այդ պահին անակնկալ թիկունքային հարված հասցրին Օշինի ու Բագունու ռազմիկները և արդյունքում քրիստոնյաները վերջնականապես տիրեցին քաղաքին:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր: Տեղեկանալով այս մասին՝ Ադանայի միջնաբերդում ամրացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը թողեց այս քաղաքն ու հեռացավ: Արդյունքում Տարսունն ու Ադանան ընկան Տանկրեդ Տերենտացու տիրապետության տակ:

3448. 1097 սեպտեմբերի 30 – Մամեստիան Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) պաշարեց Օշին Հեթումյանի, Բագունի իշխանի (մոտ 500), ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու և Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 950) միացյալ բանակից, սակայն, անհաջող գրոհներից հետո տեղեկանալով Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի և Բագրատ Կամսարականի գլխավորությամբ Տարսուհից առաջխաղացող խաչակիրների (մոտ 2.000) մասին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁴⁴⁸

3449. 1097 հոկտեմբերի սկիզբ - Մամեստիայի ճ-մ: Քաղաքի մոտ ճամբարած Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի և Բագրատ Կամսարականի բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց անակնկալ հարձակման անցած Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների բանակին (մոտ 1.000, որից 500 հեծյալ) և, կոտորելով ու գերելով հակառակորդի ռազմիկներին, հետապնդեց վերջիններին մինչև քաղաք: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին Ռիչարդ Սալերնացին և Ռոբերտ Խենսը: Շուտով կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Տանկրեդ Տերենտացու բոլոր ձեռքբերումները անցան Բալդուին Բուլոնացուն և գերիները ազատ արձակվեցին:³⁴⁴⁹
3450. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Կիլիկիայի արևելքը Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Յեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 1.500) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ վերջնականապես նահանգից դուրս մղելով Իկոնիայի սուլթանության բանակները:³⁴⁵⁰
3451. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Ալեքսանդրեկ Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Յեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 1.500) միացյալ բանակը գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտավ Պաստուն (Կիլիկիա, Ալեքսանդրեկ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ, Պադրասից 5 կմ արևելք) ու Ղարապակ (= Սարա) ամրոցներ (Կիլիկիա, Ալեքսանդրեկ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ, Պադրասից մոտ 7 կմ հյուսիս-արևելք): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁴⁵¹ Դրանից հետո, փոքրաթիվ ուժեր թողնելով գրաված քաղաքներում ու ամրոցներում, Տանկրեդ Տերենտացին ամսվա վերջում Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և հայ իշխանների ուղեկցությամբ միացավ Արտաք ամրոցը պաշարած խաչակիրների հիմնական բանակին:
3452. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Թլապաշար ամրոցը Բալդուին Բուլոնացու և Բալդուին Բուրգոնի գլխավորած խաչակիրները (700, որից 200 հեծյալ), ինչպես նաև Բագրատ Կամսարականի և Նրա եղբայր Վասիլ Գոդ Կամսարականի բանակը (մոտ 500), գրավեցին Հալեպի Էմիրության բանակից (մոտ 100), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտան Արևանդան ամրոց (= Ռավանդան) (Կիլիկիայի արևելք, Կյուրոս գավառ, Այնթապից մոտ 40 կմ արևմուտք): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 8, թշնամին՝ մոտ 60 զինվոր:³⁴⁵² Թլապաշար ամրոցը ընկավ կոմս Թոմաս Դ'Լա-Ֆերի, իսկ Արևանդանը՝ Բագրատ Կամսարականի տիրապետության տակ:
3453. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Արտաք ամրոցը Գոտֆրիդ Բուլոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Բոհեմունդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Տիանա-Կեսարիա-Կոմանա-Կոկիսոն երթուղով Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 150) ուղեկցությամբ առաջխաղացած ու մինչ այդ առանց կռվի Սարաք և Այնթապ մտած խաչակիրների (մոտ 330.000) բանակի առաջապահը (1.000) Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի, Ռոջեր Սալերնացու և Տանկրեդ Տերենտացու ընդհանուր ղեկավարությամբ ու Թաթուկ Մարաշցու բանակի (մոտ 1.000) աջակցությամբ պաշարեց Իկոնիայի սուլթանության և Անտիոքի Էմիրության միացյալ կայազորից (500), որը փորձեց ուժերը հետ քաշել միջնաբերդ, բայց այդ ընթացքում քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը (մոտ 500) ոչնչացրեց վերջինիս ու օգնեց քրիստոնյաներին քաղաք մտնել: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁴⁵³ Մարաշը և Այնթապը ընկան Թաթուկ Մարաշցու տիրապետության տակ:
3454. 1097 հոկտեմբերի կես - Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց: Ստեղծված պայմաններում, ցանկանալով ապահովել խաչակիրների աջակցությունը, Թորոս Եդեսիացին առաջարկեց Բալդուին Բուլոնացուն ժամանել քաղաք և համատեղ տիրել Նրան: Բալդուին համաձայնեց և արդեն հոկտեմբերի վերջին իր բանակով (500 հեծյալ) ժամանեց Եդեսիա:³⁴⁵⁴ Եդեսիայի ռազմական պետությունը ոչնչացավ և Նրա փոխարինեց Եդեսիայի կոմսությունը, որի առաջին կոմս հռչակվեց Բալդուին Բուլոնացին:

3455. 1097 հոկտեմբերի 16 – Արտաք ամրոցի ճ-մ⁴⁵⁵

Իկոնիայի սուլթանության ու Անտիոքի Էմիրության միացյալ բանակը (20.000, որից 10.000 հեծյալ) պաշարեց ամրոցը Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգուն, Ռոջեր Սալերնացու և Տանկրեդ Տերենտացու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող խաչակիրների (1.000) ու Թաթուլ Մարաշցու (մոտ 1.000) միացյալ բանակից:

I փուլ – Հակառակորդը փոքր ուժերով անցավ հարձակման և, կեղծ նահանջով դուրս բաշելով քրիստոնյաներին ամրոցից, փորձեց շրջապատել: Արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ և քրիստոնյաները միայն մեծ դժվարությամբ կարողացան վերադառնալ ելման դիրքեր:

II փուլ – Հակառակորդը պաշարեց ամրոցը, սակայն շուտով, իմանալով քրիստոնյաների հիմնական բանակի (մոտ 320.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

3456. 1097 հոկտեմբերի 17 – Ալ-Բալանու ամրոցի ճ-մ (Անտիոքից հյուսիս): Պետրոս Դ'Կաստիլոն, Գիյոմ Մոնպեյեացու, Պետրոս Դ'Ռոեի և Պետրոս-Ռայմոնդ Խաթբուլացու գլխավորած խաչակիրները (500) և նրանց կազմում գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին Անտիոքի Էմիրության բանակին (400) և մտան ամրոց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 350 զինվոր:³⁴⁵⁶

3457. 1097 հոկտեմբերի 19 - 20 – Երկաթյա կամրջի ճ-մ⁴⁵⁷

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Բոհեմունդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Արտաքից Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.400) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 140) ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրների (մոտ 320.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Հեթումյանի, Բագունի իշխանի և Թաթուլ Մարաշցու միացյալ բանակը (մոտ 2.000), երթարկվելով Անտիոքի Էմիրության բանակի (մոտ 1.000) մանր հարձակումներին, աստիճանաբար սկսեց մոտենալ կամրջին, որի կայազորը (900) անցավ համառ պաշտպանության:

I փուլ – Հոկտեմբերի 19-ի օրվա առաջին կեսին Ռոբերտ Նորմանդացու և Հյուգո Սեն-Պոլի գլխավորությամբ գործող քրիստոնյաների առաջապահը (մոտ 10.000) հարձակման անցավ կամրջի ամրությունների ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին տեղ հասած քրիստոնյաների հիմնական բանակը ծանծաղուտով անցավ գետը, պարտության մատնեց գետի մյուս ափին գտնվող հակառակորդի ուժերին, որից հետո, հարվածելով արդեն երկու կողմից, ըստ էության տիրեց գետի երկու ափերին, թեև բուն աշտարակներում և կամրջի մոտ ամրացած թշնամու ռազմիկները շարունակեցին դիմադրությունը:

III փուլ – Հոկտեմբերի լույս 20-ի գիշերը աշտարակներում ամրացած թշնամու ռազմիկները փորձեցին անակնկալ գրոհ իրականացնել քրիստոնյաների բանակի վրա, սակայն, մատնվելով անհաջողության, հեռացան Անտիոքի ուղղությամբ:

IV փուլ – Հոկտեմբերի 20-ին քրիստոնյաների բանակը, հետ մղելով հակառակորդի մանր հարձակումները, վերջնականապես տիրեց գետի բոլոր անցումներին և պատրաստվեց առաջանալ Անտիոքի ուղղությամբ:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

3458. 1097 հոկտեմբերի 21 - 1098 հուլիսի 5 – Անտիոքի գրավումը³⁴⁵⁸

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և այլոց գլխավորությամբ Երկաթյա կամրջից Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության

բանակի (մոտ 1.400) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 140) ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (300.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Յեթումյանի, Բագունի իշխանի, Բագրատ և Վասիլ Գող Կամսարականների ու Թաթուլ Մարաշցու միացյալ բանակը (մոտ 2.000) մոտեցան քաղաքին և հոկտեմբերի 21-ին արևելքից, հյուսիսից ու արևմուտքից պաշարեցին այն: Անտիոքի Էմիր Յադի-Սիանի գլխավորած Անտիոքի Էմիրության բանակը (27.000, որից 7.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը և նրա 2 եղբայրները), օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի մոտ հատկապես սկզբնական շրջանում բացակայում է պաշարողական տեխնիկան, ձեռնամուխ եղան համառ պաշտպանության, թեև քաղաքի պաշտպանությանը մասնակցող հայերը ամեն կերպ օժանդակում էին հակառակորդին, իսկ պարիսպների վրա գործելիս էլ ձգտում էին հնարավորինս քիչ վնաս պատճառել քրիստոնյաներին:

I փուլ – 1097 թ-ի հոկտեմբերի 22-ին քրիստոնյաները ողջ ուժով գրոհ կազմակերպեցին քաղաքի պարիսպների ուղղությամբ, սակայն համառ մարտերից հետո մղվեցին ելման դիրքեր:

II փուլ – 1097 թ-ի հոկտեմբերի 23-ից սկսած 15 օր, օգտվելով պաշարողների ժամանակավոր անգործությունից ու ինքնավստահությունից, քաղաքի կայազորը ներսից՝ հյուսիս-արևմտյան՝ Շան, և արևմտյան՝ Դքսի, դարպասներից, ինչպես նաև Արեգ ամրոցում տեղակայված թշնամու ուժերը՝ դրսից, մի քանի խոշոր ու բազում մանր արտագրոհներ ձեռնարկեցին, որոնցից մեկի արդյունքում ոչնչացվեց հատուկ արտագրոհները կանխելու նպատակով Շան դարպասի դիմաց կառուցված ամրությունը, իսկ մյուսի արդյունքում էլ մասնակիորեն խլվեց Սուրբ Սիմոնի Նավահանգստից (= Սելևկիա Պիերիա) քաղաքի ուղղությամբ շարժվող պարենամթերքով բեռնված քարավանը: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև քրիստոնյաներին Ռայմոնդ Տուկուզացու գլխավորությամբ հաջողվեց խոշոր քարերից և փայտերից կազմված մի ամրության շնորհիվ Շան դարպասների ուղղությամբ փակել թշնամու արտագրոհի հիմնական ուղին: Միաժամանակ քրիստոնյաները, պարզելով, որ իրենց թիկունքից հարձակումներն իրականացվում են Արեգ ամրոցից, Բոհեմունդի գլխավորած ջոկատի (1.000) ուժերով այդ ուղղությամբ հարձակում գործելով ու կեղծ նահանջ ձևացնելով, դուրս բաշեցին թշնամու հիմնական ուժերին ամրոցից և ոչնչացրին: Թշնամին կորցրեց 700 զինվոր: Նոյեմբերի վերջին և դեկտեմբերին քրիստոնյաները իրականացրին քաղաքի լիակատար շրջափակում՝ օղակելով այն նաև հարավից, սակայն սեփական ճամբարում տարածված համաճարակների, ինչպես նաև դաժան սովի պատճառով հենց իրենք հայտնվեցին ծանր վիճակում, քանզի դեռևս նոյեմբերին Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ ժամանած ջնուկական նավերը շատ քիչ պարենամթերք էին բերել: Ծանր պայմանների և անասնակերի պակասի պատճառով շարքից դուրս եկան նաև մարտական նժույգները: Իրավիճակից ելք գտան հայ իշխանները, որոնք քրիստոնյաների ճամբար բերեցին մեծ քանակությամբ սննդամթերք, ինչը մասամբ մեղմեց սովը:

III փուլ – 1097 թ-ի դեկտեմբերի 31-ին պաշար ձեռք բերելու նպատակով Բոհեմունդ Տերենտացու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորությամբ քաղաքից հեռացած խաչակիրները (30.000, որից 20.000 հեծյալ, որից 700 ասպետ) 1098 թ-ի հունվարի 26-ին հանդիպեցին Հալեպի ու Դամասկոսի Էմիրությունների միացյալ բանակին (100.000, որից 60.000 հեծյալ): Արդյունքում՝ հեծելազորի առաջապահ ուժերով մարտի մեջ մտած Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, ժամանակին օգնության չստանալով Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած հետևակայիններից, ստիպված եղավ ի վերջո նահանջել, սակայն կարճ ժամանակ անց, միավորելով ուժերը Բոհեմունդի հետևակի հետ և անցնելով հակահարձակման, քրիստոնյաները կտրտված տեղանքում հասան հաջողությունը զարգացնել փորձող, սակայն ուժերը ցրած Հալեպի Էմիրության ջոկատներից մեկին (12.000) ու ծանր պարտության մատնեցին վերջինիս:

IV փուլ – 1098 թ-ի հունվարի 1-ին քաղաքի կայազորը, տեղեկանալով պաշարողների ուժերի նոսրանալու մասին ու դուրս գալով Շան դարպասից, հարձակում գործեց այդ հատվածում տեղակայված քրիստոնյաների վրա, որի հետևանքով մոտակա կամրջի մոտ համառ մարտ բռնկվեց: Արդյունքում՝ հակառակորդը մի պահ նահանջեց, սակայն հետո փախուստի դիմեցին արդեն քրիստոնյաները և քաղաքի կայազորը, բավարար տարածություն հետապնդելով ու կորուստներ պատճառելով վերջիններին,

վերադարձավ և կրկին պատասպարվեց քաղաքում: Այս ընդհարման ժամանակ վիրավորվեց Ռայմոնդ Տուլուզացին, իսկ 15 հեծյալներ, այդ թվում Բեռնար-Ռայմոնդ Բեգերացին, ինչպես նաև 20 հետևակայիներ ընկան մարտի դաշտում, ընդ որում շատերն էլ խեղդվեցին կամ մահացու վերքեր ստացան Օրոնտես գետում: Հունվարի վերջին Բոհեմունդ Տերենտացու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորած ուժերը, հավաքելով հնարավորինս շատ պարենամթերք, վերադարձան բանակատեղի, որտեղ, սակայն, մինչ այդ սկիզբ առած սովը ու ամենամահաբեր զարազանների պակասը նույնիսկ դրանից հետո էլ աստիճանաբար հսկայական չափերի հասավ: Արդյունքում՝ սովից և տարածված հիվանդություններից շատ-շատերը մահացան կամ հյուծվեցին, վերջնականապես շարքից դուրս եկավ նժույգների հիմնական մասը, իսկ շատերն էլ, այդ թվում Ստեփան Շարտրացին, Թաթիկն ու Նրանց գլխավորած ուժերը փետրվար ամսվա ընթացքում թողեցին բանակը և հեռացան: Միաժամանակ, ցանկանալով որևէ կերպ մեղմել իրավիճակը, քրիստոնյաների բանակի ղեկավարությունը ճամբարից հեռացրեց անմարտունակ հնարավորինս շատ մարդու, ինչպես նաև սկսեց մշտական արշավներ կազմակերպել դեպի հակառակորդի տարածքի խորքերը, թեև Էական արդյունք այդպես էլ չեղավ: Ստեղծված աղետալի վիճակը որոշակիորեն թեթևացրեց այն, որ շրջակա տարածքների հայերն և ասորիները Կոնստանդին Ռուբինյանի գլխավորությամբ հերթական անգամ զգալի քանակությամբ պարեն հասցրեցին քրիստոնյաների ճամբար:

V փուլ – 1098 թ-ի փետրվարի 12-ին քրիստոնյաները, քաղաքում բնակվող հայերից և ասորիներից իմանալով, որ Հալեպում կուտակված Հալեպի ու Դամասկոսի եմիրությունների միացյալ բանակը (30.000, որից 28.000 հեծյալ) պատրաստվում է քաղաքի կայազորի հետ միասին անակնկալ համակցված հարձակում գործել, անցան պատասխան գործողությունների: Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած 6 գնդերից կազմված քրիստոնյաների մի ջոկատ (12.000, որից 7.000 հեծյալ) գիշերով, որպեսզի քաղաքի կայազորը չիմանա այդ մասին, աննկատ դուրս եկավ և դարանակալեց քաղաքից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևելք տարածվող մի վայրում: Լույսը բացվելուն պես քրիստոնյաների բանակի 5 ջոկատները փակեցին ընթացքի մեջ գտնվող հակառակորդի բանակի ճանապարհը, որից անմիջապես հետո Երկաթյա կամրոջ մոտ համառ մարտ բռնկվեց: Արդյունքում, սակայն, երբ մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդի անձնական ղեկավարությամբ գործող վեցերորդ ջոկատը, թշնամին ի վերջո ծանր պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի Խաղիմ ամրոցի (Հյուսիսային Ասորիք, Հալեպից արևմուտք) ուղղությամբ, սակայն, չկարողանալով ամրանալ ամրոցում, այն ևս ավերեց ու դիմեց փախուստի: Այս մարտում աչքի ընկան հայերը, որոնք, սակայն, տարվեցին հետապնդմամբ: Արդյունքում՝ թշնամին, շրջապատելով նահանջող և մի լքված ամրոցում ապաստանած հայերին, երկօրյա մարտերից հետո ստիպեց վերջիններիս հանձնվել: Հայերից գերվեցին 1.500 հոգի, որոնք հետագայում Հալեպում սպանվեցին: Միաժամանակ հետ մղվեց նաև քաղաքի կայազորի կողմից իրականացված արտագրոհը: Արդյունքում՝ թշնամին ընդհանուր առմամբ կորցրեց 2.000 սպանված և մեծ քանակի գերիներ, ինչպես նաև քրիստոնյաներին հասան 1.000 մարտական նժույգներ: Նույն օրն էլ, քաղաքի կայազորը արտագրոհ իրականացրեց, որը համառ մարտերից հետո հետ մղվեց:

VI փուլ – 1098 թ-ի փետրվարի երկրորդ կեսին, տեղեկանալով, որ Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ են ժամանել պարենամթերքով և այլ անհրաժեշտ պարագաներով բարձրած նավեր, Բոհեմունդ Տերենտացու ու Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ քաղաքի մոտից այդ ուղղությամբ շարժվեց խաչակիրների մի ջոկատ՝ նպատակ ունենալով ապահով կերպով քաղաք հասցնել նոր ժամանածներին և Նրանց գույքը:

VII փուլ – 1098 թ-ի փետրվարի վերջին քաղաքից աննկատ դուրս եկած Անտիոքի եմիրության բանակը (4.000) դարանակալ հարձակում գործեց Սուրբ Սիմոնի Նավահանգստից վերադարձող քրիստոնյաների վրա, որոնք պարտություն կրեցին և ցրվեցին: Քրիստոնյաները կորցրին 1.000, հակառակորդը՝ 500 ռազմիկ: Միաժամանակ, փորձելով աջակցել յուրայիններին, քաղաքից արտագրոհ իրականացրեց նաև կայազորային ուժերի մյուս մասը, սակայն միասնական գործողություն իրականացնել չհաջողվեց և այս հարձակումը տեղի ունեցավ բավականին ուշ: Արդյունքում՝ քրիստոնյաներին հաջողվեց ծանր պարտության մատնել քաղաքից արտագրոհ իրականացնողներին և, զգալի կորուստներ պատճառելով վերջիններիս, հետ շարտել դեպի քաղաք: Քրիստոնյաները կորցրին 300, հակառակորդը՝ մարտի դաշտում 5.000 սպանված,

այդ թվում 12 էմիրներ, ընդ որում 1.400 հոգի խեղդվեցին գետում, իսկ 7.000 հոգի էլ գերվեցին:

VIII փուլ – 1098 թ-ի մարտին քրիստոնյաները քաղաքի հարավ-արևմտյան կողմում գտնվող Երկու քույրեր աշտարակի դիմաց ևս մեկ ամրություն կառուցեցին, որը հանձնեցին Տանկրեդ Տերենտացու հրամանի տակ գործող մի ջոկատի (մոտ 1.000, այդ թվում 500 ասպետներ) հսկողությանը և վերջնականապես շրջափակեցին քաղաքը: Այդ ընթացքում քաղաքի կայազորը հարձակում ձեռնարկեց այս ուղղությամբ, որը հետ մղվեց միայն համառ մարտերից հետո: Քրիստոնյաները կորցրին 2.055, հակառակորդը՝ 800 ռազմիկ: Դրանից հետո գրեթե անմիջապես էլ Տանկրեդը ձեռք գցեց քաղաքի համար նախատեսված պարենամթերքի մի մեծ քարավան, ոչնչացնելով վերջինիս պահակազորը (700), ինչը մեծապես մեղմեց քաղաքը պաշարողների պարենային ծանր վիճակը:

IX փուլ – 1098 թ-ի ապրիլի սկզբին քրիստոնյաները անակնկալ հարձակում գործեցին Յալեայի շրջակայքի վրա և ձեռք գցեցին 2.000 նժույգներ ու 3.000 գլուխ այլ անասուն:

X փուլ – 1098 թ-ի մայիսի վերջին քաղաքի կայազորը 14 վայրերում միաժամանակ անակնկալ հարձակում ձեռնարկեց քաղաքը պաշարողների ուղղությամբ: Արդյունքում՝ քրիստոնյաները սկսեցին ծանր կորուստներ կրել և միայն հետագայում, կենտրոնացնելով ուժերը, կարողացան հետ մղել թշնամուն՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս, ընդ որում գերիների թվում հայտնվեց նաև քաղաքի արևմտյան կողմի երեք աշտարակների հրամանատար, զինագործ Գևորգ-Փիրուզ Յայի որդին:

XI փուլ – 1098 թ-ի ապրիլի կեսերից սկսած Քեր-Բուղայի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (300.000, որից 200.000 հեծյալ) սկսեց արևելքից աստիճանաբար մոտենալ Անտիոքին՝ սպառնալից իրավիճակ ստեղծելով խաչակիրների (165.000, որից 15.000 հեծյալ) և Յայ ռազմիկների (մոտ 1.600) համար, ընդ որում շրջակայքի հայերն ու ասորիները հասցրեցին տեղեկացնել խաչակիրներին թշնամու խոշոր ուժերի առաջխաղացման մասին: Այս վճռական պահին մինչ այդ Բոհեմունդի հետ կապ հաստատած Գևորգ-Փիրուզ Յայը առաջարկեց քրիստոնյաներին քաղաք մտնել իր հսկողությանը հանձնված աշտարակներով: Բանակցությունները տևեցին ողջ մայիս ամիսը, սակայն ամսվա վերջում ի վերջո համաձայնություն ձեռք բերվեց: Դրանից հետո, թշնամու զգոնությունը ավելի բթացնելու նպատակով, 1098 թ-ի հունիսի 2-ի երեկոյան քրիստոնյաների ողջ բանակը դուրս եկավ ճամբարից և, ցուցադրաբար շարժվելով Սելջուկյան սուլթանության մոտեցող բանակի դեմ, գիշերը արագորեն հետ վերադարձավ: Գրեթե անմիջապես էլ Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած նորմանները Գևորգ-Փիրուզ Յայի հսկողությանը հանձնված աշտարակներով անարգել մուտք գործեցին քաղաք, որից հետո հարձակման անցան քրիստոնյաների հիմնական ուժերը: Համառ դիմադրությունից հետո հունիսի 3-ին քաղաքը գրավվեց, ընդ որում թշնամին կորցրեց 10.000 խաղաղ բնակիչ, իսկ քաղաքի կայազորի մի մասը (3.000) ամրացավ միջնաբերդում: Յադի-Սիանը փորձեց փախչել, բայց սպանվեց Յայ ռազմիկների կողմից: Տեղեկանալով քաղաքի գրավման մասին՝ թշնամու ուժերը լքեցին նաև Անտիոքի հարակից մի շարք ամրություններ, որոնք գրավվեցին հայերի կողմից:

XII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 4-ից սկսած գրեթե ամեն օր միջնաբերդում ամրացած թշնամին սկսեց համարձակ արտագրոհներ կատարել դեպի քաղաքի փողոցներ, ընդ որում միջնաբերդին տիրելու բոլոր փորձերը, այդ թվում նաև փորձը, որը կատարվեց քաղաքի այդ հատվածը հրդեհելու միջոցով, մատնվեց անհաջողության: Այս պայմաններում քրիստոնյաները միջնաբերդի կողմում թշնամու արտելքի ուղղությամբ բարիկադներով պատեցին քաղաքի փողոցները, սակայն դա էլ միայն որոշակիորեն մեղմեց իրավիճակը:

XIII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 6-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջապահը (300 հեծյալ) մոտեցավ քաղաքին, փոքր ուժերով (30) գրոհելով ու կեղծ նահանջով բաց դաշտ քաշեց Ռոջեր Բառնեհիլի գլխավորած ջոկատին (50, որից 15 ասպետ), զցեց դարանը և ոչնչացրեց:

XIV փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 8-ին հյուսիս-արևելքից քաղաքին մոտեցավ Սելջուկյան սուլթանության բանակը, որը, հետ շարտելով արտագրոհի իրականացնել փորձող քրիստոնյաներին, շրջափակեց քաղաքը:

XV փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 11-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը հզոր գրոհ կազմակերպեց քաղաքի ուղղությամբ, որը հետ մղվեց միայն մեծ դժվարությամբ:

XVI փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 12-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը կրկին հզոր գրոհ կազմակերպեց քաղաքի ուղղությամբ, որը համառ մարտերից հետո այս անգամ ևս հետ մղվեց:

XVII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 13-ին քրիստոնյաները արտագրոհ իրականացրին, սակայն, համառ մարտում մատնվելով անհաջողության և կրելով ծանր կորուստներ, ստիպված նահանջեցին ու կրկին ապաստանեցին քաղաքում, ընդ որում դեպի քաղաք նահանջելիս, միայն դարպասներով խուճապահար անցնելիս, առաջացած հրմշտոցի ժամանակ գոհվեց 100 հոգի: Միաժամանակ միջնաբերդից արտելք իրականացրին նաև այստեղ գտնվող ուժերը և ծանր կորուստներ պատճառեցին քաղաքում գտնվող քրիստոնյաներին: Հենց նույն գիշեր էլ քրիստոնյաներից ոմանք, ցած իջնելով պարիսպներից, փախան դեպի Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ կամ անցան թշնամու կողմը:

XVIII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 14-ին թշնամու մի ջոկատ (30) գաղտնի վեր մագլցեց աշտարակներից մեկով և փորձ կատարեց տիրել քաղաքին, սակայն այդ մասին ժամանակին տեղեկացած քրիստոնյաները կարողացան հետ շարտել հակառակորդին:

XIX փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 15-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը գրոհ իրականացրեց արևելյան ուղղությամբ, որը, թեև համառ մարտերից հետո հետ մղվեց, սակայն թշնամին տիրեց մինչ այդ Տանկրեդ Տերենտացու հսկողությանը հանձնված ամրությանը:

XX փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 16-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակի մի մասը (2.000) գրոհ իրականացրեց մինչ այդ Ռայմոնդ Տուլուզացու հսկողությանը հանձնված ամրության ուղղությամբ, սակայն համառ մարտերից հետո Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորությամբ գործող ամրության կայազորը (500) թշնամուն հետ շարտեց: Նույն գիշեր էլ, սակայն, այլևս հնարավոր չհամարելով հետագա դիմադրությունը, Ռոբերտը իր տրամադրության տակ եղած ուժերով այրեց ամրությունը և վերադարձավ քաղաք:

XXI փուլ – Քրիստոնյաների մոտ սկիզբ առավ և շուտով մեծ չափերի հասավ պարենի պակասը: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ 1098 թ-ի հունիսի 18-ին քրիստոնյաները մի ջոկատ ուղարկեցին Սուրբ Սիմոնի նավահանգստի ուղղությամբ, որը, սակայն, հաջորդ օրը հետ դառնալիս ենթարկվեց թշնամու հարձակմանը և միայն ծանր կորուստներ կրելուց հետո կարողացավ պարենամթերքի մի մասի հետ քաղաք հասնել:

XXII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 20-ի Սելջուկյան սուլթանության բանակի մի մասը (2.000) հարձակվեց Սուրբ Սիմոնի նավահանգստի վրա և գրավեց այն՝ ոչնչացնելով տեղում գտնվողներին, գրավելով պարենի մնացած պաշարները և ստիպելով փրկված փոքրաքանակ մարդկանց նավերով բաց ծով դուրս գալ: Այս պայմաններում պարենամթերքի պակասը քրիստոնյաների մոտ հասավ ծայրահեղ աստիճանի, ինչն էլ հաշվի առնելով, բանակի առաջնորդները որոշեցին վճռական ճակատամարտի մեջ մտնել թշնամու դեմ:

XXIII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 28-ի վաղ առավոտյան քրիստոնյաների բանակը, նախապես բաժանված երկու շարքերից կազմված վեց ջոկատների, երբ հինգ գծից կազմված առաջին շարքում հեծելազորն էր, երկրորդում, կազմված ևս հինգ գծից՝ հետևակը, սկսեց դուրս գալ քաղաքի հարավ-արևմտյան դարպասներից, անցավ Քարե կամուրջը և մարտակարգ ընդունեց: Մարտակարգ ընդունեց նաև հակառակորդը՝ ընդ որում Քեր-Բուդայի բանակի ձախ թևը, գործելով Խլիճ-Արսլանի հրամանի տակ, հասնում էր հյուսիս-արևմուտքում գտնվող լեռներին, աչք՝ հարավ-արևելքում հոսող Օրոնտես գետին, իսկ կենտրոնը տեղակայված էր թևերից քիչ հետ, քանզի նախատեսված էր կենտրոնում առաջ քաշել հակառակորդին և, շրջապատելով թևերից, ոչնչացնել: Քրիստոնյաների բանակի առաջին ջոկատը (30.000) գլխավորում էին Հյուզո Մեծը և Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, երկրորդը (30.000)՝ Գոտֆրիդ Բուլյոնացին, երրորդ ջոկատը (15.000) գործում էր Ռոբերտ Նորմանդացու հրամանի տակ, չորրորդը (20.000)՝ Ռայմոնդ Տուլուզացու ու Եպիսկոպոս Ադեմար Մոնտեյլացու, ընդ որում հիվանդ Ռայմոնդը մի ջոկատով (200) մնաց միջնաբերդի դեմ կառուցած ամրության վրա և նրա ջոկատի հրամանատարությունը փաստացի իրականացնում էր Ադեմար Մոնտեյլացին, հինգերորդ ջոկատի (4.000) հրամանատար կարգվեց Ռեյնալդ Տուլոնցին, վեցերորդ հատուկ ջոկատը (1.000) տրվեց Տանկրեդ Տերենտացուն: Յոթերորդ ջոկատը (30.000), որը թողնվել էր որպես ընդհանուր պահեստազոր, պետք է օգնության հասներ մարտի վճռական պահին, ինչպես նաև խոչընդոտեր միջնաբերդի կողմից իրականացվող արտելքներին, դրվեց

Բոհեմունդ Տերենտացու հրամանի տակ: Քեր-Բուղան, ցանկանալով խանգարել հակառակորդին բացազատվել, մի ուժեղ ջոկատ (2.000) ուղարկեց Քարե կամրջի ուղղությամբ, սակայն վերջինս չկարողացավ լիովին տիրել կամրջին, ընդ որում Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորությամբ ճակատային, ինչպես նաև թևային հարված հասցրած քրիստոնյաներին հաջողվեց պարտության մատնել այս ջոկատին և հետ շարտել, ինչը հնարավորություն տվեց ողջ բանակին անցնել կամուրջը և մարտակարգ ընդունել Օրոնտես գետի աջ ափին:

XXIV փուլ – Կեսօրին քրիստոնյաները ողջ ճակատով անցան հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց ու բավականին երկար շարունակվեց համառ ու խիստ արյունահեղ մի մարտ: Արդյունքում, սակայն, կենտրոնում թշնամին ի վերջո սկսեց տեղի տալ և նահանջել, որին հետևեց նաև թևերի նահանջը, երբ ձախ թևը սկսեց հեռանալ լեռների, իսկ աջ թևը՝ Օրոնտես գետի ուղղությամբ:

XXV փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ կենտրոնում առաջխաղացող քրիստոնյաների թևերը հայտնվել են հարվածի տակ՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը կենտրոնում դադարեցրեց նահանջը և անցավ հակահարձակման՝ միաժամանակ նույնն անելով նաև թևերում ու ստեղծելով թևանցման և շրջապատման վտանգ:

XXVI փուլ – Մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած քրիստոնյաների վեցերորդ ջոկատը, որը փորձեց կանխել հիմնական ուժերի շրջապատումը, բայց դրա հետ միաժամանակ էլ հակառակորդի ձախ թևի լեռներից հարվածեցին խլիճ-Արսլանի գլխավորած ուժերը, որոնք, կիրառելով նաև «Հունական կրակ», կարողացան առժամանակ կանգնեցնել Բոհեմունդ Տերենտացու ուժերին և համառ մարտ պարտադրել:

XXVII փուլ – Մարտի մեջ մտավ Ռեյնալդ Տուլոնցու գլխավորած առանձին հարվածային ջոկատ, որը, թիկունքից շրջանցելով հակառակորդի ձախ թևը, թիկունքային հարված հասցրեց խլիճ-Արսլանի ուժերին: Բռնկվեց համառ մարտի, որ արդյունքում, թեև բաջաբար մարտնչող Ռեյնալդը զոհվեց, սակայն Սելջուկյան սուլթանության բանակի ձախ թևը խուճապի մատնվեց և սկսեց քայքայվել, ինչից օգտվելով էլ կրկին հարձակման անցած Բոհեմունդ Տերենտացու ուժերը դրսից, ինչպես նաև նահանջը դադարեցրած հիմնական բանակը ներսից հարվածեցին հակառակորդին: Արդյունքում՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակի ձախ թևը դիմեց խուճապահար փախուստի:

XXVIII փուլ – Քրիստոնյաները, վերականգնելով շարքերը, հարձակման անցան հակառակորդի կենտրոնի և աջ թևի ուղղությամբ՝ վերջնական պարտության մատնելով Սելջուկյան սուլթանության բանակին:

XXIX փուլ – Քրիստոնյաները, այդ թվում նաև տեղի հայերն ու ասորիները, մինչև օրվա վերջ հետապնդեցին և կոտորեցին թշնամու փախչող բանակին:

XXX փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 29-ից հուլիսի 5-ը քրիստոնյաները շրջափակեցին միջնաբերդը, որտեղ ամրացած թշնամու ռազմիկներն ի վերջո դադարեցրին դիմադրությունը և հանձնվեցին:

Հաղթողներից հայեր կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 170.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 200 զինվոր, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայի եղբայրը, դաշնակիցը՝ մոտ 130.000 զինվոր: Ստեղծվեց Անտիոքի դքսությունը, որի դուքս հռչակվեց Բոհեմունդ Տերենտացին: Նորաստեղծ դքսության կազմում ընդգրկվեցին նաև Կիլիկիայում Բալդուին Բուլոնացու և մնացած խաչակիրների ձեռքբերումները:

3459. 1097 նոյեմբերի կես – **Սամոսատի ճ-վ**: Բալակի գլխավորած Արտուխյանների էմիրության բանակը (300 հեծյալ) անակնկալ հարձակումով պարտության մատնեց քաղաքին մոտեցած ու ավարառություն սկսած Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգցու և Թորոս Եդեսիացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (800), ինչպես նաև Կոնստանդին Կարկառեցու բանակին (50 հեծյալ): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 1.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 994, դաշնակիցները՝ 6 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 50 զինվոր:³⁴⁵⁹

3460. 1098 մարտի 8 – **Եդեսիայի միջնաբերդը** Եդեսիայի աշխարհագրորդ (մոտ 1.000), Բալդուին Բուլոնացու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 50) և Կոնստանդին Կարկառեցու բանակը (մոտ 50) պաշարեցին Թորոս Եդեսիացու կայազորից (մոտ 50): Կարճատև մարտից հետո Թորոսը, բավարար երաշխիքներ ստանալով իր ապահովության վերաբերյալ, հանձնվեց,

սակայն կարճ ժամանակ անց, չնայած ստացված երաշխիքին, Թորոսը սպանվեց, իսկ բաղաքի միանձնյա կառավարիչ հռչակվեց Բալդուին Բուլոնացին:³⁴⁶⁰

3461. 1098 մարտի կես - Եփեսոսի ճ-մ: Առանց մարտերի Չմյուռնիա մտած և Յովհաննես Դուկասի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300, այդ թվում Միքայել Կեկավմենոսը) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո առանց մարտերի մտան Սաորոն, Ֆիլադելֆիա, Լաոդիկիա, Յոմա և Լամպակոս (Փոքր Ասիայի հարավ-արևմուտք): Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁴⁶¹
3462. 1098 մարտի կես - Պոլիպոտի ճ-մ (Փոքր Ասիայի հարավ-արևմուտք): Յովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 250) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁴⁶²
3463. 1098 մարտի վերջ - Բաբերոն Թեոդորոս Գավրասի ու Դավաթանոս Յայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Մանկուչակյանների Էմիրություն բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁴⁶³
3464. 1098 մարտի վերջ - Ճորոխ գետի ճ-մ: Թեոդորոս Գավրասի ու Դավաթանոս Յայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին⁷⁵ Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Մանկուչակյանների և Սալդուխյանների Էմիրությունների միացյալ ճամբարած բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁴⁶⁴
3465. 1098 ապրիլ - Կարինի ճ-մ: Սալդուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հետ մղեց Տրապիզոնից Թեոդորոս Գավրասի ու Դավաթանոս Յայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Յայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թեոդորոս Գավրասը, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁶⁵

3466. 1098 մայիսի սկիզբ - մայիսի վերջ - Եդեսիայի պաշտպանությունը³⁴⁶⁶

Անտիոքին օգնության շտապող Սելջուկյան սուլթանության բանակի (300.000, որից 200.000 հեծյալ) մի մասը (մոտ 20.000), առաջանալով Խառանից, սկսեց մոտենալ բաղաքին, որտեղ Բալդուին Բուլոնացու և Բալդուին Բուրգցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պատրաստվեցին համառ պաշտպանության:

I փուլ - Մայիսի սկզբին քրիստոնյաները անակնկալ հարձակվեցին բաղաքին մոտեցող թշնամու բանակի առաջապահի վրա և, ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս, պատսպարվեցին բաղաքում:

II փուլ - Մինչև մայիսի վերջ Սելջուկյան սուլթանության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց բաղաքի ուղղությամբ, սակայն չհասավ որևէ հաջողության:

III փուլ - Մայիսի կեսին Սելջուկյան սուլթանության բանակը թողեց բաղաքի պաշարումը և հեռացավ, ընդ որում քրիստոնյաները, օգտվելով առիթից, հարձակվեցին թշնամու վերջապահի վրա ու որոշակի կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

3467. 1098 հուլիսի կես - Յալեայի և այ-Բարան ամրոցի շրջակայքը (վերջինը՝ Յալեայի մոտ) Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁴⁶⁷

⁷⁵ Այս ճակատամարտի ելքի մասին նրա հիմնական աղբյուր հանդիսացող Աննա Կոմենենոսը, խոստանալով խոսել հետագայում, դժբախտաբար այդպես էլ չի անում այդ: Այնուհանդերձ, սակայն, հաշվի առնելով, որ դրանից քիչ անց Տրապիզոնի իշխանության բանակը արդեն գործում էր Կարինի մոտակայքում, կարելի է գրեթե վստահությամբ պնդել, որ այս ճակատամարտում քրիստոնյաները հաղթանակ են տարել:

3468. 1098 հուլիսի վերջ – Մարտտ ան-Նումանի ճ-մ (Հալեայից մոտ 55 կմ հարավ-արևմուտք): Հալեայի եմիրության բանակը (մոտ 5.000) դարանը զցեց և հաղթեց Ռայմոնդ Պիղատոսի գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 1.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 800 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:³⁴⁶⁸
3469. 1098 օգոստոս – Արևանդան ամրոցի ճ-մ: Վասիլ Գոդ և Բագրատ Կամսարականների բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց ամրոցի շրջակայքը ասպատակող Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20 դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:³⁴⁶⁹
3470. 1098 օգոստոս – Արևանդան ամրոցի շրջակայքը Բալդուին Բուլոնացու և Բալդուին Բուրգցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (50) ասպատակեց, սակայն շուտով կնքվեց հաշտություն:³⁴⁷⁰
3471. 1098 օգոստոսի սկիզբ - սեպտեմբերի կես – Երուսաղեմը վեզիր Աֆդալի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 50.000) և Հայկական (մոտ 15.000, այդ թվում Ալի Ահմադը, Ջաֆարը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը, պաշարողական բաբանների կիրառմամբ քանդելով քաղաքի պարսպի մի մասը, գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁴⁷¹
3472. 1098 նոյեմբերի 26 - դեկտեմբերի 21 – Մարտտ ան-Նումանը Ռայմոնդ Տուլուզացու, ինչպես նաև Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների ու Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած խաչակիրները (100.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը) գրավեցին համառ դիմադրություն ցույց տված Հալեայի եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Չոկվեց 20.000 խաղաղ բնակիչ, իսկ քաղաքն ավերվեց:³⁴⁷²
3473. 1099 փետրվարի 14 - մայիսի 13 – Արբայի ճ-մ (Հեմսից մոտ 70 կմ հարավ-արևմուտք)³⁴⁷³

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Զյուգո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած խաչակիրները (80.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 350, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը) պաշարեցին քաղաքը Ամմարյանների եմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ – Փետրվարի 15-ին խաչակիրները (14) Տոփայուսի մոտ անակնկալ հարձակում գործեցին դեպի քաղաք անասունների հոտ տեղափոխող Ամմարյանների եմիրության բանակի (մոտ 60) վրա՝ ոչնչացնելով հակառակորդի 60 ռազմիկի ու խլելով 1.500 զուլիս անասուն և 6 ճուլգ:

II փուլ – Փետրվարի երկրորդ կեսից մինչև մայիսի սկիզբ խաչակիրները մի շարք գրոհներ իրականացրին քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասան:

III փուլ – Փետրվարի երկրորդ կեսին խաչակիրները, ասպատակելով շրջակայքը և ահաբեկելով հակառակորդին, առանց լուրջ մարտերի մտան Անտարտոս ու Մարաբեյլա:

IV փուլ – Մարտին խաչակիրները պաշարեցին Ջաբալը, սակայն, ստանալով տեղեկություն, որ Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ Արբայի մոտ մնացած բանակին սպառնում է Սելջուկյան սուլթանության բանակը, փրկագին վերցնելով վերադարձան քաղաքի մոտ:

V փուլ – Ապրիլին Տոփայուսի ուղղությամբ արշաված խաչակիրները (մոտ 5.000) ծանր պարտության մատնեցին Ամմարյանների եմիրության բանակին (մոտ 1.500), ընդ որում խաչակիրները կորցրին 40, հակառակորդը՝ 700 զինվոր:

VI փուլ – Մայիսի սկզբին խաչակիրները մի շարք փորձեր ևս կատարեցին տիրել քաղաքին, սակայն, մատնվելով անհաջողության, բայց միաժամանակ նաև հաշտություն կնքելով Ամմարյանների եմիրության հետ, թողեցին քաղաքի պաշարումը և վերսկսեցին առաջխաղացումը Երուսաղեմի ուղղությամբ:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

3474. 1099 մարտ – Տալանի ճ-մ: Քաղաքի աշխարհագրորդ (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին և գերեցին Կաթանկաճ խաչակիր ծովահեններին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր, այդ թվում մեծաքանակ գերիներ, որոնք, սակայն, հետագայում Բալդուին Բուլոնացու միջնորդությամբ ազատ արձակվեցին:³⁴⁷⁴
3475. 1099 մարտ – Յոթորոսի ծովամարտ: Լանդուֆի և Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) և, արդյունավետ օգտագործելով «Յունական կրակ»-ը, հաղթեց Պիզանյան նավատորմին (90 նավ): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30 զինվոր, մոտ 1 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 15 նավ:³⁴⁷⁵
3476. 1099 մայիսի վերջ – Սիդոնի ճ-մ: Գոտֆրիդ Բուլոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Յուզո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Արքայից առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 65.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 350, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Յայը) հաղթեցին անակնկալ հարված հասցրած Ամարյանների Էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁷⁶
3477. 1099 հունիսի 7 - հուլիսի 15 – Երուսաղեմի գրավումը³⁴⁷⁷

Գոտֆրիդ Բուլոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Յուզո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորած խաչակիրները (60.000⁷⁶) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Յայը) պաշարեցին քաղաքը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (1.500, այդ թվում 500 օղուզներ):

I փուլ – Յունիսի 7-ին խաչակիրները հաղթեցին քաղաքի շրջակայքում գործող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (200), ընդ որում խաչակիրները կորցրին 4, թշնամին՝ 30 զինվոր:

II փուլ – Յունիսի 10-ի առավոտյան խաչակիրները պաշարողական աստիճանների կիրառմամբ անցան գրոհի, սակայն մինչև կեսօր տևած համառ մարտից հետո այն հետ մղվեց:

III փուլ – Յունիսի 13-ին խաչակիրները պաշարողական աստիճանների կիրառմամբ կրկին անցան գրոհի, սակայն հետ մղվեցին ելման դիրքեր:

IV փուլ – Յունիսի 17-ին, տեղեկանալով, որ Յայֆա (Երուսաղեմից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք, ծովի ափին) են ժամանել պարենամթերք և անհրաժեշտ հանդերձանք բերած ջենովական ու պիզանյան 6 նավեր, խաչակիրների մի ջոկատ (200, որից 120 հեծյալ⁷⁷) շարժվեց այդ ուղղությամբ՝ բեռը անվտանգ քաղաք հասցնելու նպատակով: Այդ ընթացքում, սակայն, քաղաքի մոտակայքում գործող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (700) անակնկալ հարձակում գործեց հիմնական ուժերից առանձնացած խաչակիրների ջոկատի մի մասի վրա (80, որից 30 հեծյալ⁷⁸) և որոշակի կորուստներ պատճառեց վերջինիս, բայց հետո, երբ տեղ հասան այս մասին իմացած հիմնական ուժերը, թշնամին պարտություն կրեց ու հետ շարժվեց՝ կորցնելով 200 զինվոր:

⁷⁶ Ըստ Ռայմոնդ Ածիլացու Երուսաղեմը պաշարած խաչակիրների բանակը, ըստ բանակի ղեկավարության իրականացված հաշվարկների, կազմում էր, ոչ ավել, քան 12.000 հոգի, ընդ որում նրա կազմում շատ աղքատներ և հաշմվածներ կային, իսկ ասպետներն էլ հազիվ կազմում էին 1.200 կամ 1.300 հոգի՝ վերջին տվյալը, ըստ հեղինակի իսկ գնահատման: Իր հերթին Ալբերտ Ախենցին փոխանցում է, որ Երուսաղեմին մոտենալիս քրիստոնյաների բանակը կազմում էր 50.000 մարդ, սակայն, ըստ հեղինակի, պայքարելու ունակ էին միայն 20.000 հոգին, այն դեպքում, երբ անմիջապես քաղաքի պաշարման սկզբում այն կազմում էր 60.000 ռազմիկ՝ կանայք, և տղամարդիկ: Եվ վերջապես Գիյոմ Տյուրացին տեղեկացնում է, որ բանակում առկա բոլոր մարդկանց, տղամարդկանց և կանանց ընդհանուր թիվը կազմում էր 40.000 հոգի, որոնցից 20.000-ը հետևակայիններ էին, իսկ հեծյալներն ընդամենը 1.500 հոգի էին, ընդ որում նույն հեղինակը չի զանազան նաև ավելացնել, որ առկա էին նաև այլք, որոնք, սակայն, ուժագուրկ, հիվանդ, թույլ ու ծեր մարդիկ էին: Միաժամանակ ըստ Քեմալ-էդ-Դինի տեղեկությունների հայտնի էր, որ խաչակրաց I արշավանքի վերջին փուլի սկզբում՝ Անտիոքից դեպի Երուսաղեմ իրականացված արշավանքի ամենասկզբում, քրիստոնյաների բանակը կազմել է 100.000 մարդ: Յազվի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում են, որ, հաշվի առնելով բոլոր-բոլորին, որոնք առկա էին քրիստոնյաների բանակում և այս կամ այն կերպ իրենց մասնակցությունն էին բերում մարտական գործողություններին, քրիստոնյաների բանակը կազմել է տարբեր մակարդակի 60.000 ռազմիկ:

⁷⁷ Դեպի Յայֆա մարտարշավի համար առանձնացվել է ասպետների մարտավարական միավոր հանդիսացող մեկ հարյուրյակ, որի կազմում իրականում, ըստ տվյալների, եղել է 80 ասպետ, ընդ որում այս ասպետներից 30-ին ուղեկցել են 50 հետևակայիններ: Յավանական համարելով, որ մոտավորապես այս նույն հարաբերակցությունը կարող էր լինել նաև ասպետների մյուս՝ 50 հոգու, պարագայում, հավանական են համարում, որ նրանց հետ իրենց հերթին եղել են մոտ 70 հետևակայիններ: Այսպիսով՝ Յայֆա արշավող ջոկատի թիվը կարող էր կազմել 200 հոգի, որից 80-ը հեծյալ ասպետներ, իսկ 120-ը՝ հետևակայիններ:

⁷⁸ Ռայմոնդ Ածիլացին, Գվիբերդ Նոմանցին, Օրդերիկ Վիտալիսը և այլ հեղինակներ հայտնում են միայն ասպետական ուժերի մասին ու միայն Գիյոմ Տյուրացին է, որ հայտնում 30 ասպետների հետ եղած 50 հետևակայինների մասին:

V փուլ – Հունիսի լույս 18-ի գիշերը Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմը անակնկալ ծովային հարձակում գործեց Հայֆայի վրա, որի հետևանքով խաչակիրները, կորցնելով նավերը, ստիպված հավաքեցին դրանց բերած բեռները և նավաստիների հետ միասին հետ վերադարձան Երուսաղեմի մոտ:

VI փուլ – Հունիսի 19-ից մինչև հուլիսի 13-ը խաչակիրները, օգտագործելով ծովով ստացված միջոցները, ինչպես նաև անտառանյութ բերելով բավականին հեռվից, կառուցեցին պաշարողական 2 աշտարակներ, ինչպես նաև այլ մեքենաներ: Այս ընթացքում խաչակիրները սկսեցին պարենամթերքի և, հատկապես, ջրի սուր պակաս զգալ, ընդ որում քաղաքի մոտ առկա միակ աղբյուրի ջուրը չէր հերիքում բանակին, իսկ այլ կերպ այն հնարավոր էր ձեռք բերել միայն մոտ 10 կմ հեռավորության վրա գտնվող աղբյուրներից, ինչը, սակայն, կապված էր մեծ վտանգների հետ ու քաղաքի մոտակայքում գործող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի ջանքերով մշտապես ուղեկցվում էր մանր հարձակումների շարանով, որոնք զգալի վնաս էր պատճառում խաչակիրներին: Ի վերջո, պաշարողական աշտարակները և այլ մեքենաների կառուցումը ավարտվեց, ընդ որում դրանց հիմնական մասը տեղավորվեց քաղաքի հարավային և արևմտյան կողմում, բայց հետո, որպեսզի թշնամին անակնկալի գա, վճռական գրոհի հենց նախորդ գիշերը դրանց մեծ մասն ու աշտարակներից մեկը աննկատ տեղափոխվեցին քաղաքի արևելյան կողմ:

VII փուլ – Հուլիսի 14-ին խաչակիրները հյուսիս-արևելքից, հյուսիս-արևմուտքից և հարավից անցան համընդհանուր հարձակման, սակայն ողջ օրը տևած մարտից հետո նրանք կարողացան հասնել միայն այն բանին, որ պաշարողական աշտարակները հաստատվեցին պարիսպների ուղիղ դեմ դիմաց, ընդ որում, թեև վրա հասած գիշերն ընդհատեց մարտը, սակայն երկու կողմերն էլ մնում էին զինված և մարտի պատրաստ վիճակում, քանի որ պաշտպանվողները վախենում էին գիշերային գրոհից, իսկ հարձակվողներն էլ զգուշանում էին այն բանից, որ թշնամին անակնկալ արտագրոհ կիրականացնի ու կայրի պաշարողական մեքենաները:

VIII փուլ – Հուլիսի 15-ի առավոտյան խաչակիրները կրկին անցան գրոհի և ի վերջո սկզբում հյուսիս-արևելյան, իսկ հետո արդեն մյուս ուղղություններով մտան քաղաք՝ կոտորելով քաղաքի ոչ քրիստոնյա բնակչությանը, ընդ որում Դավթի աշտարակում հավաքված քաղաքի կայազորի մնացորդը (500) պատվավոր անձնատվության ենթարկվեց ու հեռացավ Ասկայոն:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր: Կոտորվեցին նաև մոտ 50.000 խաղաղ բնակիչներ: Ստեղծվեց տարածաշրջանում առաջացած խաչակիրների մյուս իշխանությունների նկատմամբ գերագահություն ունեցող Երուսաղեմի թագավորությունը, որի թագավոր հռչակվեց Գոտֆրիդ Բուլյոնացին՝ Գոտֆրիդը:

3478. 1099 հուլիս – Մեյխտեի շոքակալքը Ահմեդ Դագիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴⁷⁸

3479. 1099 օգոստոսի 12 – Ասկայոնի ճ-մ³⁴⁷⁹

Տեղեկանալով Աֆդալի գլխավորությամբ Ասկայոնում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (200.000⁷⁹) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000, այդ թվում Աֆդալի եղբայր Ջաֆարը⁸⁰) կենտրոնական մասին՝ Գոտֆրիդ արքայի, ինչպես նաև Էստաշ Բուլյոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Երուսաղեմից ու հարակից վայրերից առաջխաղացած և ընթացքում ուժերը միավորած Երուսաղեմի

⁷⁹ Ըստ Պետրոս Տուղեբողի և Օրդերիկ Վիտալիսի այս ճակատամարտում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կազմել է 200.000 ռազմիկ, Ալբերտ Ալենցին, Մատթեոս Ուռնայեցին ու Սմբատ Սպարապետը այս թիվը հասցնում են 300.000-ի, Ռաուլ Կաենացին հայտնում է 360.000 հեծյալի և անթիվ հետևակայիների մասին, Էբհարդ Աուրացին տեղեկացնում է 100.000 հեծյալների ու 400.000 հետևակայիների մասին, իսկ Չիգբերտ Ժամբլացին էլ կրկնում է նրան: Այս առումով կարծում եմ, որ իրականությանն ավելի մոտ են, թերևս, Պետրոս Տուղեբողի և Օրդերիկ Վիտալիսի տեղեկությունները, քանի որ մի կողմից դա համապատասխանում է Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ասորիքի միացյալ ռազմական հնարավորություններին, իսկ մյուս կողմից էլ հաստատվում է նաև քրիստոնյաների բանակի թվաքանակի և կողմերի կորուստների վերլուծությամբ, որի մասին կխոսվի ստորև:

⁸⁰ Այս մասին տեղեկացնում է Մակրիզին:

թագավորության բանակը (մոտ 50.000⁸¹) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 250, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը) մոտեցան քաղաքին, ընդ որում հակառակորդի ճամբար մեկնած և վերադարձած Գևորգ-Փիրուզը սպառնիչ տեղեկատվություն ներկայացրեց վերջինիս բանակի, զինվածության ու ռազմական ծրագրերի մասին: Սրան հակառակ, Աֆդալը, տրվելով կործանարար ինքնավստահությանը և վստահ լինելով, որ հակառակորդը անչափ փոքրաքանակ է ու հազիվ միայն կարողանա պաշտպանել Երուսաղեմը, ոչ մի կերպ չնախապատրաստվեց ճակատամարտին:

Օգոստոսի 12-ի առավոտյան խաչակիրները հյուսիս-արևելքից մոտեցան քաղաքին հարակից լայնարձակ դաշտավայրին և մարտակարգ ընդունեցին: Մինչև ծովափ ձգվող աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Ռայմոնդ Տուլուզացին, իսկ ձախ թևինը՝ Գոտֆրիդ արքան, ընդ որում վերջինս իրենից ձախ թողեց մի առանձնացված ուժեղ ջոկատ (5.000, որից 2.000 հեծյալ), որը խնդիր ուներ խոչընդոտել Ասկալոնից դուրս եկած այլ ուժերի կողմից հնարավոր շրջանցիկ թևային հարվածին: Կենտրոնում՝ Գոտֆրիդի ուժերից աջ ու ավելի առաջ, դիրքեր գրավեց Էստաշ Բուլոնացու գլխավորած ջոկատը, նրանից աջ տեղավորվեց Ռոբերտ Ֆլանդրիացու հրամանատարության տակ գտնվող ջոկատը, իսկ նրանց դիմաց Էլ Ռոբերտ Նորմանդացու գլխավորությամբ դիրքեր գրավեցին ծանր հետևակայիններից ու նետածիգներից կազմված առաջապահ ուժերը: Միաժամանակ թողնվեց ուժեղ պահեստագոր, որը պետք է գործեր Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորությամբ: Աֆդալը, տեսնելով հակառակորդի ծավալվող մարտակարգը, իր հերթին մարտակարգով շարեց սեփական ուժերը՝ դաշնակից ուժերին տեղավորելով առաջին շարքում, իսկ ինքը սեփական ուժերով մնալով երկրորդ շարքում:

I փուլ – 09:00-ի մոտակայքում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը մոտեցավ քրիստոնյաների առաջապահին և սկսեց նետերի տարափ տեղալ վերջինիս վրա: Սրան ի պատասխան՝ խաչակիրների աղեղնավորները սկսեցին պատասխան նետածությունը: Հեռամարտը տևեց բավականին երկար, սակայն ի վերջո այն աստիճանաբար սկսեց առավելություն ապահովել խաչակիրներին:

II փուլ – 11:00-ի մոտակայքում Ֆաթիմյանների խալիֆության հեծելազորը, ցանկանալով բեկում մտցնել հեռամարտում, անցավ հարձակման խաչակիրների առաջապահի ուղղությամբ, սակայն հանդիպեց համառ դիմադրության, իսկ այն բանից հետո, երբ խաչակիրներին օգնության հասան Էստաշ Բուլոնացու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորած ուժերը, ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

III փուլ – 14:00-ի մոտակայքում խաչակիրները կենտրոնում և թևերում անցան համընդհանուր հարձակման, ընդ որում այդ ընթացքում Տանկրեդը, իր ուժերից ավելի հետ հաջող դասավորելով ճակատամարտից անմիջապես առաջ որպես ռազմավար ձեռք բերած ու մի քանի հազար գլխից կազմված անասունների խոշոր հոտը, սրանց բարձրացրած փոշում կարողացավ տպավորություն ստեղծել, թե խաչակիրների ուժերն ավելի շատ են, քան իրականում կան, իսկ այդ հանգամանքն էլ իր հերթին կործանարար ազդեցություն ունեցավ հակառակորդի բանակի վրա: Արդյունքում վերջինս ողջ կազմով դիմեց խուճապահար փախուստի՝ մասամբ փորձելով պատսպարվել Ասկալոնում, մասամբ էլ՝ այլ վայրերում ու ընդհանուր առմամբ կորցնելով 30.000 զինվոր, երբ, մասնավորապես 3.000 հոգի խեղդվեց ծովում, 10.000 հոգի զոհվեցին ճամբարում ու դեպի քաղաք փախչելիս, իսկ 2.000 հոգի էլ սպանվեցին քաղաքի դարպասների մոտ առաջացած հրմշտոցի ժամանակ:

IV փուլ – Մինչև օրվա վերջ խաչակիրները հետապնդեցին հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս: Փախուստի դիմեց նաև Աֆդալը՝ միայն մեծ դժվարությամբ կարողանալով պատսպարվել Ասկալոնում:

⁸¹ Ըստ Գիյոմ Տյուրացու այս ճակատամարտում քրիստոնյաների բանակը կազմել է 1.500 հեծյալ և 9.000 հետևակային, Ալբերտ Ախենցին հայտնում է 20.000 ռազմիկի մասին, Էթհարդ Աուրացին, հաստատելով Նախորդին, տեղեկացնում է 5.000 հեծյալների ու 15.000 հետևակայինների մասին, իսկ Չիգբերտ Ժամբլացին էլ կրկնում է Նախորդին: Այս առումով կարծում եմ, սակայն, որ բոլոր հեղինակներն էլ մեծապես նվազեցրել են քրիստոնյաների բանակի թվաքանակը, քանի որ, ինչպես ցույց տրվեց վերևում, Երուսաղեմի պաշարումը իրականացրել է քրիստոնյաների 60.000 հոգանոց բանակը, իսկ, հաշվի առնելով կորուստների և այլ պատճառով բանակի շարքերից դուրս եկած մարդկանց առավելագույնը 10.000 հոգու կազմով, ցանկացած դեպքում կստանանք 50.000-ի մոտ մի թվաքանակ: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ Երուսաղեմի պաշարումից և գրավումից անցել էր համապատասխանաբար հազիվ մի քիչ ավել երկու ամսից և մի քիչ պակաս մեկ ամսից, իսկ այդ պարագայում հիշատակված 30.000 հոգին, այն էլ քննարկվող տարածաշրջանում ու ժամանակաշրջանում, ուղղակի որևէ տեղ կորել չէին կարող, այլ, ընդհակառակը, Սուրբ քաղաքի գրավումը պետք է ուխտավորների նոր հոսք ապահովեր: Այսպիսով՝ հիմնավորված եմ համարում այն տեսակետը, որ այս ճակատամարտում քրիստոնյաների բանակը կազմել է 50.000 ամեն մակարդակի ռազմիկ, ընդ որում սա հաստատվում է նաև կողմերի կորուստների վերլուծությամբ, որի մասին կխոսվի ստորև:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.200, դաշնակիցը՝ մոտ 120.000⁸² զինվոր:

3480. 1099 օգոստոսի վերջ - նոյեմբերի վերջ - Լաոդիկեան Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության և Պիզայի ու Ջենովայի Հանրապետությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Անդրոնիկոս Ցինցիլուկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն կարողացավ տիրել ծովային առևտրական ուղիների վրա գտնվող երկու աշտարակներին: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁴⁸⁰
3481. 1099 աշուն - Կադգվանի ճ-մ (Արարատ, Գաբելյանք գավառ): Մանուչե իբն Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության (մոտ 1.000) և Գրիգոր Զաջ Պահլավունու գլխավորած Անիի (մոտ 3.000) միացյալ բանակը ջախջախեց Էլդագիի ու նրա եղբայր Յակուտի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակին (7.000), ընդ որում մարտի ընթացքում Գրիգորը մենամարտեց անհաղթ ռազմիկ համարվող Յակուտի հետ, հաղթեց և սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁴⁸¹ Անի վերադառնալիս, սակայն, հակառակորդի դարանակալ Նետաձիգները հարվածի տակ առան հաղթողների բանակի ղեկավար կազմին, ինչի ընթացքում, փրկելով Մանուչեի կյանքը, բերանից մահացու վերք ստացավ Պահլավունյաց իշխանը և դրանից կարճ ժամանակ անց մահացավ:
3482. 1100 գարուն - Խլաթթ քաղաքի Հայկական աշխարհագորը (մոտ 3.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո հանձնեցին այն քաղաք ժամանած Մարադայի Էմիր Զուբ-Էդ-Դին Իսմայիլի գուլյամ Սուբման ալ-Զուբեիին: Հայերը կորցրին մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր: Ստեղծվեց Շահարմենների Էմիրությունը:³⁴⁸²
3483. 1100 գարուն - Ամիրո և Տաթանակետո Դամասկոսի Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ինայանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր: Ինայանների Էմիրությունը որոշ ժամանակ ընդունեց Դամասկոսի Էմիրության գերիշխանությունը:³⁴⁸³
3484. 1100 գարուն - Մարաշ Մանուիլ Բուտումիտի գլխավորությամբ Սելյուկիա (Կիլիկիայի հարավ-արևմուտք, ծովի ափին, Կոռիկոսից մոտ 25 կմ հարավ-արևմուտք) -Կոռիկոս-Ադանա-Տարսուս-Մամեստիա երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Կիպրոսի դուքս Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնը և Վարդը) գրավեցին Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:³⁴⁸⁴

⁸² Ըստ Ալբերտ Ախենցու այս ճակատամարտի երեք էպիզոդներում՝ բաց դաշտում տեղի ունեցած ընդհարման վերջին փուլում, դեպի ծով նահանջելիս և Ասկալոնի դարպասների մոտ տեղի ունեցած հրմշտոցում, Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կորցրել է համապատասխանաբար 30.000, 3.000 և 2.000 ռազմիկ: Էփարդ Աուրացին իր հերթին հայտնում է ճակատամարտի մեկ այլ էպիզոդի՝ Ասկալոնի նավահանգստում զոհված հակառակորդի 2.000 ռազմիկների մասին, իսկ հակառակորդի ընդհանուր կորուստներն էլ գնահատում է առնվազն 100.000 իոզի: Այս տվյալները կրկնում է նաև Հիզգերտ ժամբլացին, իսկ վերջին երկու հեղինակների հետ համաձայն են Մատթեոս Ուռհայեցին և Սմբատ Սպարապետը: Իր հերթին, խոսելով այս ճակատամարտում միայն Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի մի մասը կազմող Ասկալոնի ասկարի կրած կորուստների մասին, իբն Կալանիսին հայտնում է, որ, համաձայն հարգարժան ու արժանահավատ ասկալոնցիների պնդումների, այն կազմել է 2.700 մարդ: Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի կրած կորուստների հարցը պարզելիս, ըստ իս, կարևոր է հաշվի առնել նախ հենց այս բանակի իսկ թվաքանակը մինչև ճակատամարտը, իսկ հետո նաև՝ քրիստոնյաների բանակի թվաքանակը: Վերևում ցույց տրվեց, որ ամենայն հավանականությամբ Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կազմել է 200.000, իսկ քրիստոնյաներինը՝ 50.000 ռազմիկ: Կարևոր է նաև հաշվի առնել, որ ամենատարբեր պատճառներով (Աֆղայի ռազմական սխալները, կազմակերպական բացթողումները, ասորիքյան ուժերի չկամությունը Ֆաթիմյանների լուրջ հաջողությանը և այլն) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը Ներքևապես թույլ էր և ռազմիկների զգալի մասը տրամադրված չէր լուրջ մարտի, իսկ դրան հակառակ էլ՝ հենց նոր Սուրբ քաղաքն ազատագրած քրիստոնեական բանակի ռազմիկների մարտական ոգին անչափ բարձր էր և նրանք լի էին իրենց ձեռքբերումները պահպանելու վճռականությամբ, մանավանդ որ պարտությունը կարող էր նշանակել լիակատար կործանում: Ավելին, վերցնելով առաջարկած նվազագույն 200.000 թիվը և հաշվի առնել նաև Ասկալոնի ասկարի կորստի չափը, թեև, դժբախտաբար, մենք չգիտենք այդ ասկարի սկզբնական չափը և այդ հանգամանքը որոշակիորեն արժեզրկում է այս փաստարկը: Այնուհանդերձ կարող ենք ամրագրել, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Ասկալոնի ասկարը կարող էր կազմել առավելագույնը 5.000 ռազմիկ, որոնց մոտ կեսը զոհվել է: Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ հավանական եմ համարում, որ Ֆաթիմյանների խալիֆության 200.000 իոզանոց բանակը այս ճակատամարտում կորցրել է իր կազմի կեսից մի քիչ ավելին՝ մոտ 120.000 ռազմիկ, իսկ 50.000 կազմող քրիստոնյաների բանակը կորցրել է մոտ 20.000 ռազմիկ:

Սրուճի էմիրը, զգալով, որ չի կարող քաղաքը իր ձեռքում պահել, 1100 թվականի հունիսին դիմեց Սամոսատի էմիր Բալակին և նրան իր ուժերով քաղաք հրավիրեց, սակայն դրանից որոշ ժամանակ անց կապ հաստատեց քաղաքին մոտեցած արդեն Բալդուին Բուլոնացու հետ ու քաղաքը հանձնեց վերջինիս: Արդյունքում միջնաբերդում հաստատվեցին կոմս Ֆուրչեր Շարտրացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50): Նույն թվականի օգոստոսի վերջին, սակայն, Սրուճի էմիրը կրկին մտքափոխվեց, որի արդյունքում միջնաբերդի քրիստոնեական կայազորը կորցրեց իշխանությունը քաղաքի նկատմամբ: Ավելին, փորձելով դարանը գցել քաղաքի մասին իրական տեղեկատվություն չունեցող Բալդուին Բուլոնացուն, 1100 թ-ի հուլիսին էմիրը վերջինիս քաղաք հրավիրեց և առաջարկեց բարձրանալ պարիսպների վրա, սակայն Բալդուինը, դարան կասկածելով, իր փոխարեն յուրայիններից առաջ ուղարկեց 12 հոգու, որոնք գերվեցին: Դրանից հետո Բալդուինը, պատրաստ չլինելով քաղաքի պաշարմանը, նահանջեց, իսկ հետո, տեղեկանալով Գոտֆրիդի մահվան մասին, մեկնեց Երուսաղեմ, որտեղ Բալդուինը՝ Բալդուին I-ը, հռչակվեց Երուսաղեմի թագավորության արքա՝ Եդեսիայի կոմս հռչակելով իր քրոջ տղա Բալդուին Բուրգուն, իսկ Անտիոքի դքսության կառավարումն էլ մի քանի ամսից հանձնելով Տանկրեդ Տերենտացուն:

Նպատակ ունենալով վերջնականապես հետ խլել քաղաքը՝ Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 7.000), 1101 թ-ի հունվարի սկզբին ասպատակելով Սրուճի շրջակայքը, մտավ քաղաք, որտեղից իր ուժերի հետ միասին արդեն հեռացել էր նախկին էմիրը: Ֆուրչեր Շարտրացին, իր հերթին ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացնելով Բալդուին Բուրգուն, պատրաստվեց պաշտպանության: Արդյունքում Բալդուին Բուրգու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան քաղաքին:

I փուլ – 1101 թ-ի հունվարի առաջին կեսին Ֆուրչեր Շարտրացին, դարանը քաշելով թշնամու ուժերին, ոչնչացրեց հակառակորդի մի քանի ռազմիկի, իսկ 6 հոգու էլ գերեց՝ նրանց հետագայում փոխանակելով մինչ այդ գերի ընկած 12 յուրայիններից 6-ի հետ, որից հետո ևս 4 գերիներ փախան, իսկ երկուսը մահապատժի ենթարկվեցին:

II փուլ – 1101 թ-ի հունվարի երկրորդ կեսին աննկատ քաղաքին մոտեցած Բալդուին Բուրգուն ուժերը դրսից, իսկ Ֆուրչեր Շարտրացու կայազորը՝ միջնաբերդից, միաժամանակյա հարձակում գործեցին քաղաքում տեղակայված թշնամու վրա, սակայն պարտություն կրեցին: Ֆուրչերը զոհվեց, նրա ուժերի մնացորդները կրկին ամրացան միջնաբերդում, իսկ Բալդուինն էլ իր բանակի մնացորդներով դժվարությամբ պատսպարվեց Եդեսիայում:

III փուլ – 1101 թ-ի փետրվարի սկզբին Բալդուին Բուրգուն և Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (8.700, որից 700 հեծյալ) ու Եդեսիայի կոմսության (1.300, որից 600 հեծյալ) միացյալ բանակը, ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800) անակնկալ հարձակվեցին քաղաքի մոտ ճամբարած թշնամու բանակի վրա և փախուստի մատնեցին վերջինիս, որը կորցրեց 1.000 սպանված, 50 գերի:

IV փուլ – Քրիստոնյաները գրավեցին քաղաքը՝ ոչնչացնելով վերջինիս ոչ քրիստոնյա բնակչությանը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Այս պայմաններում Բալակը, այլևս հույս չունենալով իր իշխանության տակ պահել նաև Սամոսատը, այն վաճառեց Բալդուին Բուրգուն, որը այստեղ իշխող նշանակեց Կոնստանդին Կարկառեցուն:

3486. 1100 հուլիսի կես – Սեյիտեի շրջակայքը Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց:³⁴⁸⁶

3487. 1100 հուլիսի 22 – օգոստոսի 3 – Մարաշը դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Թաթուլ Մարաշցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության (մոտ 500) ու Հայկական (մոտ 500) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁴⁸⁷

3488. 1100 օգոստոսի 5 – Մելիտեի ճ-մ: Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) անակնկալ հարձակվեց դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորությամբ քաղաքին օգնության շտապող Անտիոքի դքսության բանակի (5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 1.000) վրա և, օգտվելով նրանից, որ վերջինիս ռազմիկները զենքերը թողել էին գումակում, լիակատար հաղթանակ տարավ: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին նաև Բոհեմունդ Տերենտացին և Ռիչարդ Սալերնացին, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁸⁸ Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ քաղաքին օգնության շտապեցին Բալդուին Բուլոնացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչի արդյունքում Գաբրիել Մելիտեցին ընդունեց Եդեսիայի կոմսության գերիշխանությունը:
3489. 1100 հոկտեմբեր – Ասկարոնի ճ-մ: Բալդուին I-ի և Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքին մոտեցած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 150): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴⁸⁹
3490. 1101 գարուն – Ադանան, Տարսնոյ ու Մամեստիան Տանկրեդ Տերենտացու և Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁹⁰
3491. 1101 հունիս – Մելիտեի շրջակայքը Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴⁹¹
3492. 1101 հունիսի 23 – Անկյուրան Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ստեփան Շարտրացու, Ստեփան Բուրգունդացու, Էդ Բուրգունդացու, Ալբերտ ու Հյուգո Բլանդրացիների և այլոց գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից Նիկոմեդիա-Նիկա-Դորիեոն երթուղով Սիտտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (300) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 30) ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 170.000, այդ թվում 50.000 հեծյալ⁸³) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁴⁹²
3493. 1101 հուլիսի 1 - 31 – Մարզվան ամրոցի ճ-մ (Կապադոկիայի հյուսիս, Ամասիայից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևելք)³⁴⁹³

Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ստեփան Շարտրացու, Ստեփան Բուրգունդացու, Էդ Բուրգունդացու, Ալբերտ ու Հյուգո Բլանդրացիների և այլոց գլխավորած խաչակիրները (մոտ 163.000) Սիտտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 295) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 25) ուղեկցությամբ հունիսի վերջին վերսկսեցին իրենց առաջխաղացումը Անկյուրայից և, առանց մարտերի զբաղեցնելով Փանգրան, շարունակեցին առաջանալ դեպի հյուսիս-արևելք: Այս ընթացքում Խլիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների ու Հալեպի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 150.000) տեղաբաշխվեց հակառակորդի բանակի թիկունքում:

I փուլ – Հուլիսի 1-ին թշնամին, գործելով հակառակորդի թիկունքում, բազմաթիվ մանր հարձակումներ գործեց քրիստոնյաների վերջապահի վրա՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս ու նաև՝ ոչնչացնելով բոլոր հետ մնացողներին:

II փուլ – Հուլիսի 2-ին թշնամին վերսկսեց թիկունքային հարձակումները, ընդ որում դրանց վերջը տալու համար առանձնացված հեծյալ ջոկատը (700) ընկավ հակառակորդի հեծյալ նետաձիգների ջոկատի (500) հարվածի տակ և հետ շարտվեց, որից հետո թշնամին շարունակեց հարձակումները: Քրիստոնյաները կորցրին 1.000 զինվոր:

⁸³ Ըստ Ալբերտ Ախենցու այս ճակատամարտում քրիստոնյաները կորցրել են 160.000 հոգի: Հաշվի առնելով, որ փրկվածները կարող էին կազմել մոտ 10.000 հոգի, որպես արշավող բանակի հիմնական բանակություն ընդունվել է իմ բերված թիվը: Միաժամանակ հեծելազորի բանակությունը տրվել է ըստ Աննա Կամենսուի տվյալների:

III փուլ – Հուլիսի 3-ին թշնամին կրկին վերսկսեց թիկունքային հարձակումները, իսկ դրա վերջը տալու համար Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ առանձնացված հեծյալ ջոկատն էլ այս անգամ ևս պարտություն կրեց, ընդ որում հակառակորդը նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Ստեփան Շարտրացու գլխավորությամբ տեղ հասան հիմնական բանակից առանձնացած խոշոր ուժեր (10.000 հեծյալ):

IV փուլ – Հուլիսի 4-ից 18-ը, ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին և աստիճանաբար պարենամթերքի ու անասնակերի պակաս զգալով, քրիստոնյաները հասան Կաստամոնիև (Գանգրայից 120 կմ հյուսիս-արևելք) և ճամբարեցին:

V փուլ – Հուլիսի 19-ին, այրելով շրջակայքի բուսականությունը, թշնամին բազում մանր հարձակումներ գործեց՝ ծանր կորուստներ պատճառելով շրջակայքում պարեն և անասնակեր ձեռք բերելու համար ցրված քրիստոնյաներին:

VI փուլ – Հուլիսի 20-ից 25-ը, կրկին ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին և շարունակելով զգալ պարենամթերքի ու անասնակերի սուր պակաս, քրիստոնյաները հասան մի հարթավայր և ճամբարեցին՝ հավաքելով ցրված ուժերը:

VII փուլ – Հուլիսի 26-ի վաղ առավոտվանից սկսած թշնամին տարբեր կողմերից բազում հարձակումներ գործեց քրիստոնյաների վրա, սակայն ի վերջո մղվեց ելման դիրքեր՝ կորցնելով 700 զինվոր:

VIII փուլ – Հուլիսի 27-ին, կրկին ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին, պարենամթերքի ու անասնակերի արդեն ահազնացող պակաս զգացող քրիստոնյաների բանակի առաջապահը (3.000) հասավ Մարգվանիև և Նույն օրն էլ գրավեց այն, սակայն, այն բանից հետո, երբ փորձեց զարգացնել հաջողությունը, ընկավ դարանը ու հետ շարտվեց ելման դիրքեր՝ կորցնելով 700 զինվոր, դադարեցնելով առաջխաղացումը և հավաքելով ցրված ուժերը:

IX փուլ – Հուլիսի 30-ի վաղ առավոտյան քրիստոնյաները չորս շարքերից կազմված մարտակարգ ընդունեցին և պատրաստվեցին հարձակողական գործողությունների: Նույն կերպ վարվեց նաև հակառակորդը: Վաղ առավոտյան հարձակման անցավ Ալբերտ Բլանդրացու գլխավորած քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքը, սակայն անվերջ նահանջող, մերձամարտից խուսափող և հեռամարտ մղող հակառակորդի դեմ մարտում մոտ մեկ ժամ տևած առճակատումից հետո կորցնելով Նժույզների մեծ մասը ու կրելով զգալի կորուստներ, ստիպված նահանջեց և պատասպարվեց սեփական ճամբարում:

X փուլ – Օրվա առաջին կեսին Կոնրադի գլխավորությամբ հարձակման անցավ քրիստոնյաների բանակի երկրորդ շարքը, սակայն մինչև կեսօր տևած համառ մարտում այն ևս, Նույն կերպ մարտնչող հակառակորդի դեմ մարտում կրելով ծանր կորուստներ, կեսօրին նահանջեց սեփական ճամբար:

XI փուլ – Կեսօրին հարձակման անցավ Ստեփան Շարտրացու գլխավորած քրիստոնյաների բանակի երրորդ շարքը, սակայն մինչև երեկո տևած մարտում այն ևս նահանջեց ելման դիրքեր:

XII փուլ – Օրվա վերջում Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ մարտի մեջ մտավ քրիստոնյաների բանակի չորրորդ շարքը, որի թվում նաև կայսերական բանակը, սակայն սրանք ևս որևէ հաջողության չհասան, ընդ որում արդեն գիշերով կայսերական բանակը լքեց քրիստոնյաների ճամբարը և հեռացավ հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ՝ ձգտելով հասնել Սինոպին: Միաժամանակ հակառակորդի շրջապատման մեջ հայտնվեց Ռայմոնդ Տուլուզացին, որը փրկվեց միայն մեծ դժվարությամբ և Ստեփան Շարտրացու ժամանակին ցույց տված օգնության շնորհիվ: Արդյունքում քրիստոնյաները կորցրին 50.000, թշնամին՝ 3.000 ռազմիկ:

XIII փուլ – Հուլիսի լույս 31-ի գիշերը քրիստոնյաների առաջնորդները, լքելով հիմնական բանակը, փրկություն որոնելու նպատակով շարժվեցին դեպի հյուսիս: Այս կամ այն կերպ Նույնը փորձեցին անել նաև այդ մասին տեղեկացված մնացած ռազմիկները, սակայն այդ մասին ժամանակին իմացած թշնամին սկսեց հետապնդել նրանց, որի արդյունքում սկզբում տիրեց հակառակորդի ճամբարին, իսկ հետո, հետապնդելով մնացածներին, գլխովին ջախջախեց: Ռայմոնդ Տուլուզացու և Ստեփան Շարտրացու գլխավորությամբ փրկվեցին միայն 3.000 հոգի, որոնք մեծ դժվարությամբ հասան Սինոպ և այնտեղից հեռացան Կոստանդնուպոլիս:

Հայերը կորցրին մոտ 15, դաշնակիցները՝ 160.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

Գիյոմ Նեվերցու, Ժոսլին Կուրտունեացու և այլոց գլխավորած խաչակիրները (200.000), Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 20) ուղեկցությամբ օգոստոսի սկզբին առաջանալով Նիկոմեդիայից, հասան Ղորիչեն, որից հետո, տեղեկանալով, որ հյուսիս-արևելքից մոտենում է խլիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների ու Յալեայի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 120.000), փոխեցին արշավանքի ուղղությունը և շարժվեցին Իկոնիայի ուղղությամբ:

I փուլ – Օգոստոսի 8-ից 18-ը քրիստոնյաները, ենթարկվելով թշնամու բազմաթիվ մանր հարձակումների, հասան Իկոնիային, սակայն, որևէ հնարավորություն չունենալով պաշարել այն, շարունակեցին արշավանքը:

II փուլ – Օգոստոսի 18-ից 30-ը քրիստոնյաները, կրկին ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին, առաջացան Յերակլեայի ուղղությամբ, սակայն հետագա օրերին պարենամթերքի և, հատկապես, ջրի պակասից սկսեցին ծանր կորուստներ կրել:

III փուլ – Օգոստոսի 30-ին քրիստոնյաների բանակի առաջապահ ուժերը, համառ մարտեր մղելով հակառակորդի դեմ, հասան Յերակլեային և արդյունքում, կրելով զգալի կորուստներ, այնուհանդերձ կարողացան անցնել Կիլիկիա:

IV փուլ – Օգոստոսի 31-ին մոտեցավ քրիստոնյաների հիմնական բանակը, սակայն, ենթարկվելով հակառակորդի հուժկու հարվածներին և ինքն էլ լինելով անչափ հյուժված, ի վերջո գլխովին ջախջախվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ 100.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

3495. 1101 սեպտեմբերի սկիզբ - վերջ – Ավյոսի ճ-մ (Յերակլեայի մոտ)³⁴⁹⁵

Գիյոմ Պուլատիեցու, Յյուզո Մեծի, Ռայմոնո Տուլուզացու, Ստեփան Շարտրացու, Յյուզո Լուսինյանին և այլոց գլխավորած խաչակիրները (մոտ 120.000, որից 60.000 հեծյալ) Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 20) ուղեկցությամբ սեպտեմբերի սկզբին առաջանալով Նիկոմեդիայից, հասան Ղորիչեն, որից հետո մոտեցան Իկոնիային: Իմանալով այդ մասին՝ խլիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների ու Յալեայի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) պատրաստվեց ակտիվ գործողությունների:

I փուլ – Սեպտեմբերի կեսից մինչև սեպտեմբերի վերջ քրիստոնյաները, ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին և պարենի ու ջրի պակասից կրելով ծանր կորուստներ, ի վերջո հասան Յերակլեային և, անցնելով առաջ, մտան դեպի Կուկյակա կիրճը:

II փուլ – Սեպտեմբերի վերջին Կուկյակա կիրճը մտած քրիստոնյաների բանակը, ընկնելով հակառակորդի դարանը, գլխովին ջախջախվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ 100.000 զինվոր, ընդ որում ծանր վիրավորված Յյուզո Մեծը կարճ ժամանակ անց Տարսոնում մահացավ: Թշնամին կորցրեց մոտ 20.000 զինվոր:

3496. 1101 սեպտեմբերի 7 – Ռամալայի ճ-մ (Երուսաղեմից մոտ 20 կմ հյուսիս)³⁴⁹⁶

Տեղեկանալով Աֆդալի գլխավորությամբ Ռամալայի մոտակայքում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (31.000, որից 11.000 հեծյալ⁸⁴) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 300) կենտրոնանալու մասին՝ Բալդուին I Բուլղոնացու գլխավորությամբ Երուսաղեմից ու հարակից վայրերից առաջխաղացած և ընթացքում ուժերը միավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (մոտ 11.000, որից 1.000 հեծյալ) սկսեց շարժվել հակառակորդի ուղղությամբ: Սեպտեմբերի 7-ի առավոտյան քրիստոնյաները հյուսիս-

⁸⁴ Վիլյամ Մալմսբերցին հայտնում է, որ քրիստոնյաների բանակը կազմված էր 250 հեծյալներից և 700-ից էլ քիչ հետևակայիներից, Գիյոմ Տյուրացին՝ 260 ասպետներից և 900 հետևակայիներից, իսկ Ֆուլխեր Շարտրացին՝ 270 հեծյալներից և 900 հետևակայիներից: Սրան հակառակ, սակայն, իբև ալ-Կալանիսին տեղեկացնում է, որ քրիստոնյաների բանակը կազմված է եղել 1.000 ասպետներից և 10.000 հետևակայիներից: Յաշվի առնելով Երուսաղեմի թագավորության ռազմաքաղաքական դրությունը և մարտի պատկերը՝ հավանական եմ համարում հենց վերջին տեղեկությունը:

արևելքից մոտեցան քաղաքին և ընդունեցին վեց ջոկատների ուժով կազմված իրենից երեք շարք ներկայացնող սեպածն մարտակարգ, երբ թևերի ու կենտրոնի դիմաց տեղակայվեցին ևս երկու ջոկատներ, իսկ մեկն էլ տեղավորվեց դրանցից առաջ՝ սեպի սուր ծայրում: Միաժամանակ նաև թողնվեց ուժեղ պահեստագոր, որը պետք է գործեր Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորությամբ: Աֆդալը, տեսնելով հակառակորդի ծավալվող մարտակարգը, իր հերթին ևս մարտակարգով շարեց սեփական բանակը՝ հիմնական ուժերը տեղավորելով թևերում:

I փուլ – Առավոտյան Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը անցավ հարձակման քրիստոնյաների թևերի ուղղությամբ, իսկ քրիստոնյաներն էլ հարձակման անցան կենտրոնում: Ողջ ճակատով բռնկվեց և մի քանի ժամ շարունակվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաները աստիճանաբար սկսեցին տեղի տալ:

II փուլ – Կեսօրին Բալդուին I Բուլոնացու անձնական գլխավորությամբ մարտի մեջ մտավ պահեստագորը և մեկ ժամ տևած համառ ձեռնամարտից հետո պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդի կենտրոնին:

III փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին քրիստոնյաները զարգացրին հաջողությունը և համառ մարտից հետո արդեն երեկոյան պարտության մատնեցին հակառակորդի բանակի թևերին ու գրավեցին հակառակորդի ճամբարը:

IV փուլ – Չտարվելով հետապնդմամբ՝ քրիստոնյաները բանակը սկսեց նահանջել Հայֆայի ուղղությամբ՝ ողջ կազմով գերելով այդ ուղղությամբ շարժված թշնամու հեծյալ ջոկատին (500):

Ընդհանուր սպանված ու ծանր վիրավորված 5.000 և գերված 500 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:

1102 թ-ից սկսեցին գործել խաչակրաց իշխանությունները:

Երրորդ գրքի վերջ

Սկզբնաղբյուրներ

²⁴²¹ «Յիջրի 272 թվականին Սիցիլիայի կառավարիչ Սևադան իր ջոկատներն ուղարկեց հույների մարզերի վրա հարձակվելու նպատակով: Նրանք ավար ձեռք գցեցին ու վերադարձան» (Իբն Ադարի «Մարդիկ պատմությունը»):

«Մի մեծ զորք ուղղվեց Կաստան քաղաք և ոչնչացրեց այն ամենը, ինչ այնտեղ կար, որից հետո ուղղվեց դեպի Տավրոսիկ, ոչնչացրեց նրա ցանքերը և հարձակում գործեց քաղաքի վրա: Սեվադայի մոտ դեսպանորդի կարգավիճակով եկավ հունական պատրիկներից մեկը՝ խաղաղության և փոխանակություն իրականացնելու խնդրանքով: Նրանք 3 ամսվա համար զինադադար կնքեցին և փրկագներին նրա մոտ եղած 300 մահմեդական գերիներին, որից հետո Սևադան վերադարձավ Պալերմո» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴²² «Դրանից հետո, երբ Կազանը գնաց Կոստանդնուպոլիս, ոմն կայսերական ստրատեգոս ուղարկեց կանդիդատ Յովիանին, որին պեղասգական լեզվով կոչում էին Յովիանիկոս: Սա 300 ռազմիկների հետ եկավ եպիսկոպոս Աթանասիոսի (Նեապոլի իշխանության իշխան Աթանասիոսը (877-898) – Մ.Ֆ.) մոտ և վերջինս, նրանց գլուխն անցած, թալանեց Կաստանյի շրջակայքը՝ Նույն այս մարդկանց միջոցով ազատելով շրթաներից ու ազատություն պարգևելով նաև Պանդուլֆին (Կաստանյի իշխանության իշխան Պանդուլֆին (862-864, 879-882) – Մ.Ֆ.): Նա ընդունելություն գտավ նաև Սվեթ Մագիստրոսի կողմից, որը միացավ հույներին և արդյունքում Կաստանյի շրջակայքից տարվեցին անասունների բոլոր հոտերը: Այս պատճառով, ահա, Լանդուլֆի (Կաստանյի իշխանության իշխան Լանդուլֆի (864-879) – Մ.Ֆ.) որդի (Կաստանյի իշխանության իշխան Լանդուլֆի (882-885) – Մ.Ֆ.) և եպիսկոպոս Լանդուլֆը եկան Սպոլետոյի հիշատակված դեպի (Սպոլետոյի դեպության դուքս Գվիդոյի (880-891) – Մ.Ֆ.) մոտ և խնդրեցին նրա օգնությունը: Դրանից հետո Լանդուլֆը Սպոլետոյից հետ դարձավ, իսկ Լանդոն էլ հիշատակված դեպի հետ միասին Սիպոնտով անցավ Կաստան: Մի բանի օր կանգ առնելով Անտյետում՝ դուքսը Կաստան լցրեց հացով, որից հետո, ստանալով որոշ լուրեր, անակնկալ վերադարձավ Դոմո՝ Կաստանյի թողնելով հիշատակված եպիսկոպոսի ձեռքում: Այդ ժամանակ հույներն ու Նեապոլիցիները կրկին ոտքի ելան և ուղղվեցին սուրբ Էրազմի աշտարակի վրա: Նրանք բավականին երկար ժամանակ շրջափակեցին այն և ի վերջո ձեռք գցեցին այդ վայրերում ամրացած մարդկանց, որից հետո սկսեցին երկու կողմից դաժանորեն նեղել Կաստանյի, կարծես վերջինս պաշարված էր: Իրոք, հույներն ու Նեապոլիցիները, Պանդուլֆի հետ միասին, որը տեղակայվել էր Սիկոպոլիսի մոտ, շրջակայքում ամեն ինչ ոտնատակ տվեցին ու արմատախիլ արեցին: Ահա այդ պատճառով էլ այնպես եղավ, որ, երբ նրանցից 80 հոգի եկան Կալինոլ ու գաղտնի հարձակվեցին Տեանի վրա, մյուս՝ սուրբ Սիդոաստիկոսի, կողմից, որը Տեան ամրոցի մոտակայքում էր, նրանց դեմ ելան Լանդոն (Կաստանյի իշխանության իշխան Լանդոն – Մ.Ֆ.) տեսնելիքի ու Անտյետով (Կաստանյի իշխանության ապագա իշխան Անտյետով – Մ.Ֆ.) զգալի բանակի կապուցանելի հետ միասին, ինչի արդյունքում այդ անտեսները պարտվեցին» (Էրիստեմետր «Բենվենտի լանգուբարդների պատմությունը», գլուխ 60):

²⁴²³ «Այդ տարի Յազարը ամառային արշավանք իրականացրեց» (Տաբարի «Արևելքի ու մարգարեների պատմություն»):

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴²⁴ «Նրան փոխարինում է «Փոկաս» մականվանյալ Նիկեփորը՝ եռանդուն, արյուն, ֆիզիկական ուժով ու մտավոր կարողություններով օժտված մի համեստ մարդ, որն ի հետ վերցրեց Արևելքի հրամանատարների ճեպարկվող մեծ զորք, ինչպես նաև այն Դիակոնիցեսին, որը ժամանակին Տեֆորիկետում խրիստիանոս էր ծառայում՝ Մանիի հավատը դավանող մի մեծ զորամասով: Նիկեփորը, գլխավորելով Ստեպանոսի զորքերը, ցուցաբերեց խոհեմություն, պատերազմական արիություն և սխրանք: Նա իսկույն գրավեց Ամանտիա քաղաքը և, դիմադրություն ցուցաբերած թշնամիներին փախուստի մատնելով ու նրանց մեծ ջարդ տալով, վերստին հռոմեական տիրապետությանը ենթարկեց Տրոպաս կոչվող ամրոցը և սուրբ Սևերինային: Մարտում և կռիվներում նա հաղթեց հազարացիներին ու նրանցից գրաված ավարով լիացրեց իր զորքը: Այդպիսի գործեր արվեց երանելի կայսր Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլի I-ի – Մ.Ֆ.) կենդանության օրոք, իսկ պակասը նա լրացրեց հետագայում՝ ամենանիեզ և ամենաիմաստուն կայսր Լևոնի՝ Վասիլի որդու (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.), ժամանակ: Թեև ժամանակագրական տեսակետից այս մարտերը իրար չեն հաջորդել, ինչպես սույն պատմության մեջ է ցույց տրված, սակայն, յուրաքանչյուր դեպքի ճշգրիտ ժամանակը հայտնի չլինելու պատճառով, բոլորը մի տեղում շարադրվեց՝ իրար հետևից: Ահա այն, ինչ ես լսեցի անմիջականորեն Վասիլ ճշգրիտ, ինչպես նաև նրա զորադրամատարներից միջոցով հարավի մասին ցամաքում և ծովում, Արևելքում ու Արևմուտքում» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 71):

«Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.), ընկնելով անել վիճակի մեջ, սրանց ընդդիմակայելու կարող մի անձնավորություն էր փնտրեց: Եվ ահա նա նպատակահարմար գտավ այդ գործը վստահել իր նախնիներից մեկի օրոք աչքի ընկած սխուրեղի դոմեստիկոս պատրիկ Նիկեփորին, մականունը Փոկաս: Այս Նիկեփորը, Նիկեփոր կայսեր պապյն էր, մի քաջարի ու խոհեմ մարդ, աստուծո հանդեպ բարեպաշտ, իսկ մարդկանց հանդեպ՝ արդար: Նա մի զորամասով անցավ Իտալիա և, կարճ ժամանակահատվածում սարակինոսներին Իտալիայից դուրս շարժելով, ստիպեց հանգիստ մնալ Սիկիլիայում: Պատմում են, թե իտալացիներն այս մարդու առաքելության հավերժական հիշատակի համար տաճար կառուցեցին, ոչ ի նշանավորումն իրենց ձեռք բերածի ազատության, այլ՝ արժանաիրիշատակ մի այլ գործի: Իրոք, երբ հռոմեացիները պետք է իրենց զորավարի հետ տուն վերադառնային, նրանք, բազում իտալացիների բռնելով, ուզում էին որպես ստրուկ նրանց դիմացի ափը տանել: Երբ այդ բանն իմացվեց, Նիկեփորը մինչև Բոնետսիոն հասնելը, որտեղից պետք է նավերին դեպի Իլլիրիա, ոչինչ չսասց, ոչ էլ որևէ կասկած հարուցեց, սակայն, երբ հասան Բոնետսիոն, ինք գինկորներից յուրաքանչյուրին անձամբ նավ բարձրացնելով ճամփա դրեց, իսկ տեղացիներին էլ թողեց աներկյուղ բնակվել իրենց երկրում» (Ռովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 4):

«Այդ տարի ընդհարում եղավ մահմեդականների և Նիխֆուր անունով պատրիկի միջև, որը մեծ զորքով եկել էր Կոստանդնուպոլիսից: Նա մտավ Սերբա քաղաքը, որտեղից մահմեդականները ելան, հանձնվեցին ու հեռացան Սիցիլիա» (Իբն Ադարի «Մարդիկ պատմությունը»):

«Այդ տարի Կոստանդնուպոլիսից Նիկեփոր անունով մի պատրիկ եկավ, որի հետ մեծ զորք կար: Նա պաշարեց Սանտա-Սեվերինա քաղաքը, շրջապատեց այն և սկսեց ճնշել ներսում գտնվող մահմեդականներին: Նրանք, իրենց խնայելու պայմանով, հանձնեցին քաղաքը և հասան Սիցիլիա: Դրանից հետո Նիկեփորը զորք ուղարկեց Ամանտիա քաղաք և սա այն աստիճան ճնշեց քաղաքին, որ բնակչությունը ամակնի պայմանով նրան հանձնվեց և մեկնեց Պալերմո, որը Սիցիլիայում էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴²⁵ «Այդ տարի Բազարը սպանելով ու գերեվարելով խորացավ հունական հողում, որից հետո նա ավարով ու գերիներով վերադարձավ Տարսուս» (Իբն Դալուն «Մեծ պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴²⁶ «Այդ տարի ավարտվեց Սիցիլիայի կառավարիչ Սևադայի և հույների միջև կնքված զինադադարը: Սևադան ջոկատներ ուղարկեց Սիցիլիայում գտնվող հույների երկիր, որոնք ավար ձեռք գցեցին ու վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴²⁷ «Երբ Դերենիկը գնաց Վասպուրականի իշխանների ձեռքոցը, նա մեկնեց դեպի Ընծայից ձորը, որի ճանապարհն անցնում էր Զեթ քաղաքի գավառով: Ազատագրողի մարդկանցից, սակայն, նրան արգելեցին, բանգի նրանք լսել էին, որ շրջաբերական թղթով Լճոտ իշխանաց-իշխանը դարան էր պատրաստել նրա դեմ: Նա, սակայն, չանսաց դրան: Նրան ասացին. «Թող տեսնեք, թե լուրերից ի՞նչ է դուրս գալու», բայց նա, դրան չանսալու պատճառով, մնաց անորդվելի և գնաց ու գիշերեց Փետրոսակ գյուղում՝ քաղաքի դիմաց, որտեղ քաղաքապետը, որին Ալպերոս էին կոչում, պարսկական զորքի օժանդակությամբ երկար ժամանակ չարությամբ սպասում էր նրան: Եվ ահա սա զորքը գումարեց և ելավ նրան ընդառաջ: Ազատագրողի հրավիրակները փութացնելով և ասացին. «Եկ հանդիպե՛ք միմյանց սիրով ու խաղաղությամբ»: Այդ ժամանակ ազատանին կրկին արգելեց նրան, սակայն նա կրկին բնավ չանսաց ոչ-ոքի: Այն, որ երկուսի աշխարհներն ընդհուպ միացած էին իրար և քաղաքը հովտաձև դաշտում էր, նպաստում էր մարդասպանների լինելու ամեն ակնի բացասիրտ: Դերենիկը իրեն պատահած հրավիրակներից հոգե պատասխան տանելու նրան և լրտեսները փութալով ասացին քաղաքապետին. «Ահա, նա հեռացել է զորքից և, ընկած որսի հետևից, անհոգությամբ ու անզգուշությամբ գալիս է այսինչ տեղը: Արդ, փութա պատահել նրան, բանգի աստված մատնել է նրան թո ձեռքը»: Նրանք ճեպով վազեցին՝ հախուռն հարձակմամբ և սպառնազինված այրուձիով: Այս ընթացքում Դերենիկը, սիգաբալլ երիվարով հանդարտ ճեմելով սպառնազինված զորազորի առջև, միայնակ և առանց ուղեկցի հասավ առունի միջև ընկած տեղը: Եվ ահա թշնամու զորքը այս ու այն կողմ ճեղքվեց և նրան առավ իր մեջ: Նույն ժամանակ բազմությամբ շրջափակեցին նրան և պահեցին, ինչպես ամուր անձավում, և նրանք նրա շուրջը ձգեցին մահաբեր ցանցը՝ բաջ նահատակին կործանելու համար: Քաղաքապետը, ինչպես Զուլան էր համթորել տիրոջը, միջև այդ նշան էր տվել և ասել. «Երբ որ կհամթորեմ նրա այսինչ տեղը, դուք նիզակի ուժով խորունկ վերք կհասցնեք նրան»: Եվ նույն ժամանակ մերկացրած սրերով ու նիզակներով հախառն հարձակվեցին վրան և, ինչպես արյունաբոլոր ու մարդուրիշ գազաններ, սրափորիտը արեցին և սպանեցին նրան, ինչից հետո խավար դարձրին Վասպուրական աշխարհը, որտեղ ապրում էր իշխանը: Դերենիկը բառասուն տարեկան էր, երբ մեռավ: Այնժամ նա որդորմագին աչքերը շրջեց իր բաջ նիզակակիցների կողմը, թե ո՞վ արդյոք իրեն օգնության կհասնի, բայց, որովհետև տեղը նրան մատնեց նրանց ձեռքը, ինչպես ասել է Դավիթը. «Տիրոջ ափը եղավ ամենքի վրա», ուստի ամեն մի տղամարդ մազապուրծ փախավ ու գնաց իր աշխարհը: Ձերբակալեցին միայն

Ամատուկնյաց Լահապետ Ապուսակրին և առան ու գնացին դեպի քաղաք: Վերցրին նաև սպանվածի դին և տարան իրենց հետ՝ պարծենալով համար» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 20):

«Եվ ահա մեծանուն իշխանը իր Լահակին սովորությամբ ճանապարհ ընկավ Անձահիձորով, եկավ և իջավ Յերական կոչված դաշտը, երբ կամենում էր շտապ կերպով հասնել իր արքունի ձմեռանոցը՝ ճվաշ գավառի Մարական ավանը: Այդ ժամանակ նրան ընդառաջ եկավ մարդն այն անօրեն, նեղգավորի սիրելին, կեղծավոր բարեկամը, ծնողը կորստյան պահակի, մահացու խորհուրդների չար այդ կաթնատուն, խավարի դայակը, արյունարբունների հենարանը, չարի արքանյակը, դժոխքի բանալին... և խավարի տիղմը, որը ծովային լուսավոր մարգարիտը կորստյան խորխորատն ընկղմեց: Սա խրատատուների հանձնարարությամբ աղաչում է Վասպուրականի մեծանուն իշխանին, որ, հանուն մտերմության, իր մոտ իջևանի: Այդ, սակայն, իր գավառը շտապելու պատճառով իշխանը հանձն չառավ, սակայն նա, ինչեցնելով մտերմության դաշինքը, ստիպում է իշխանին, որ գոնե թույլ տա կրկին արժանանալու նրա փառազարդ երեսիտեսությանը: Եվ այսպես, գտնելով մահառիթ հնարանքը, նա գալիս է հանդիպելու հզորին...: Այն պիղծ ալյազգին, բանի որ անծամբ չէր կարող ընդդիմանալ հզորին, իր հետ վերցրել էր ծածուկ գինված ուժեղ ըմբշամարտիկ մարդկանց՝ խախապես խրատելով գործակիցներին, թե ինչպես պիտի վարվեն: Մոտ է գալիս իշխանը, և նա, գրկելով պարանոցը, իր հուրայական համբույրն է տալիս: Դրանից հետո գործի մարդիկ բռնում են սանձն ու իշխանի երկու ձեռքերն, ինչպես նաև պողպատե քաջահատ սուսերը, որպեսզի բաժը չկարողանան որևէ կողմ փախչել, որից հետո նիզակահարելով, վերջ են տալիս նրա կյանքին: Դրանից հետո, բանի որ նրանից սերված տղաներ Աշոտը, Գագիկը և Գուրգենը մանուկ էին ու դեռ չէին դարձել չափահաս, ուստի ոչ-ոք չգտնվեց, որ վրեժխնդիր լինեի անարգալից թափած արյան համար» (Անանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 1):

«Ամռան օրերին Դերենն իր Վասպուրական երկրում մնաց, բայց, երբ աշնան օրերը եկան, նա, ինչպես իր սովորությունն էր, հարմար համարեց Յեր քաղաքը գնալ: Այդ ժամանակ նրա բոլոր ազնվականները լսել էին, որ Սմբատ թագավորը նամակ է ուղարկել Արտուշի որդիներին, բայց ոչ-ոք չէր համարձակվում այդ ամսին ասել Դերենին, որովհետև խիստ բարկացկոտ մարդ էր: Եվ ապա նա հրաման տվեց իր սպասավորներին, բարձեցին հաց և գինի, գեր ու պարարտ խոշոր անասուններ, ինչպես նաև ոչխարներ և ամեն տեսակի բարիք, որ կար Վասպուրական աշխարհում: Դրանից հետո նա ուղարկեց մեկին, որի անունը Մլեհ ճախամանեցի էր, ասելով. «Առ այս ամեն բարիքները, գնա Յեր և ասա Արտուշի որդիներ Ալիին ու Մահմեդին, թե կամենում եմ գալ ու ձմեռել իրենց մոտ, որովհետև նրանց Մարանդի լեռներում և Մահդազանի դաշտերում որս շատ է լինում»: Դրանից հետո նա, վերցնելով իր ազատներին, գնաց Ծախուկ գավառը: Այս Դերենը մինչ այդ ուս էր պահել Ապուսակրյան Արծրունու դեմ, որն իր որդի Աշոտի անունով էր: Եվ ահա, երբ հասան Ծախուկ գավառի Աստեշատ գուղը և օթևանեցին, Դերենը հրամայեց Ազատ Արծրունուն ու նրա եղբայրներին, որոնց անուններն էին Կոտու, Վահան, Սարայ ու Զուրդ, և ասաց. «Բռնեք Ապուսակրյանին, կապեք երկաթյա կապանքներով ու տարեք, որքեք Ազարտիկ ամրոցում»: Եվ ահա նրանք բռնեցին Ապուսակրյանին, նրա ոտքերը երկաթյա կապանքներով մեջ երեցին ու առան և տարան Ազարտիկ բերդը: Ապուսակրյանը, սակայն, մարդ ուղարկեց իշխան Դերենի մոտ և ասաց. «Որ ինձ կապանքներից, բոլորս էլ բայց լսիր ինձ ու մի գնա Յեր քաղաքը: Վերադարձիր և տիրիր իմ տանը, որովհետև այնտեղ իմ գույքի, խոշոր անասունների, ոչխարների, ձիերի ու ջորիների շատ հարստություն կա, չլինի թե իմ ծառաները կողոպտեն տունս: Եթե այդպես է, դու պետք չես ունենան գնալու ուղիղ իժերի այդ բույն Յեր քաղաքը, բանգի այնտեղ շատ արյուն են հեղել»: Դերենը, սակայն, երբ լսեց Ապուսակրյանի պատգամը, անպատվեց նրան ու նույն ժամին էլ շարժվեց դեպի Յեր: Եվ ահա նրանք եկան ու հասան Սայմաստ քաղաքը: Եպիսկոպոս Փոկասը, երբ լսեց այդ, եկավ վրանց ընդառաջ, տարավ և իջեցրեց իր վանքը: Դերենն այնտեղ մեկ օր մնաց, իսկ առավոտյան ելավ ու գնաց հասավ այն գետի վտակին, որը վար է հոսում Անձախի ձորից: Ապուսակրյանը էլ եկան ու գնացին Յերի դաշտը: Այդ ժամանակ նրանց դեմ դուրս եկան Ապուսակրյանի որդիները, նրանց հետ էլ բազմաթիվ զորք, ընդ որում Ալին իր Մահմեդ եղբորը իմաց տվեց ու ասաց. «Եթե իշխանի հետ մարդիկ թիչ լինեն, ես ձախ բազուկս կբարձրացնեմ դեպի նրա գլուխը, իսկ այդ ժամանակ դու նիզակով հարվածիր նրան, իսկ եթե նրա հետ մարդիկ շատ լինեն, ես աջ բազուկս կբարձրացնեմ, կհամբուրեմ նրան ու դու լուռ կմնաս»: Եվ ահա, երբ հասան ջրին, Ազատն ու նրա եղբայրները խոսեցին և ասացին. «Իշխան Դերեն, լավ չե՞նք գզում մեզ նրանց բանակը տեսնելով, որովհետև շատ բազմամբոխ են: Մեզ այսօր պետք է՝ գնալ նրանց մոտ, դարձիր ու գնանք մեր Կոտորի ամրոցը»: Դերենը, սակայն, չկամեցավ նրանց լսեց, գոռաց ծիու վրա, վազեցրեց այն վտակի միջով, ապա՝ մյուսով, հետո էլ՝ երրորդով, բանի որ երեք ճյուղեր էին, որ ելնում էին ու հոսում Յերի դիմաց: Նրա ազատագուհը, սակայն, կանգնեց և ոչ-ոք չկարողացավ ջուրն անցնել: Եվ ահա, երբ իշխանը հասավ գազանաբարդ այդ ցեղի գորգաղնիկ, Ալին ընդառաջ եկավ նրան ու ձախ ձեռքի բազուկը գցեց նրա վզով՝ համբուրելով նրան: Այդ ժամանակ Մահմեդը ինչպե՞ս էր հարվածեց նրա կողմ: Դերենը, ձին բաշտելով, կամեցավ փախչել և սպաստանել իր ազատակնի մոտ, բայց ալյազգիները հետապնդելով շրջապատեցին նրան: Այդ ժամանակ նա բարձր ձայնով կանչում էր նրանց, թե. «Ո՛վ իմ սնուցած ազատներ, այս օրվա համար եմ պահել ձեզ», սակայն նրանք հետ չդարձան նրա ձայնի վրա, այլ շուրջ եկան ու գնացին Ծախուկի բերդը՝ Ապուսակրյանի մոտ, որին հանեցին կապանքներից ու կարգեցին Վասպուրականի իշխան՝ հաստատելով Վանում, որը իրենց մայրաքաղաքն էր: Ալյազգիները վերցրեցին Դերենի դիակն ու տարան Յեր քաղաքը, սակայն նրանց բոլոր Կուլինարը փրկագնեց նրա դիակն ու ուղարկեց Յայոց աշխարհ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Իսմայելի ցեղի ղեկավարները, սակայն, որ տիրում էին Յերի ու Զարեհվանդի գավառներին ու բաղաբերին ինչպես սեփականը, չնայած խոսքով իրենց սրտագին բարեկամությունն էին ցույց տալիս Գրիգոր կոչված Արծրունյաց Դերենի իշխանին, ինչպես նաև՝ հնազանդություն, սակայն իրենց հոգիներում հեռու էին դրանից: Եվ ահա մի անգամ աշնանային օրերին Գրիգոր իշխանը ճանապարհ ընկավ Յեր քաղաքի կողմերը, որպեսզի հանդիպի այդ քաղաքի տիրոջ հետ: Այդ ժամանակ նա, ելնելով իշխանին ընդառաջ, դավաճանաբար գործ թաքցրեց խաղողանոցներում: Եվ այսպես, հանդիպելով իշխան, իսմայելցիների զորքն անակնկալ դուրս թափվեց թաքստոցից և, անմիջապես էլ սուր սրերով խոցելով վերջինիս, գետին տապալեց: Այսպես, խաբված անհավատներից, Արծրունյաց իշխանը զոհվեց՝ հետո թաղվելով իր նախնիների դամբարանում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 30):

²⁴²⁸ «Եվ ապա Աշոտը, ձեռք գցելով հյուսիսային կողմերում գտնվող մեծ Կովկասի ծործորներին, հովիտներում ու երկայնագոգ ծորերում բնակված ազգերին իրեն է ենթարկում: Նա ամբողջությամբ իր ազդեցության տակ է գցում նաև Գուգարքի խոշակարար ժողովուրդներին, ինչպես նաև Ուտի գավառի ավազակային մարդկանց: Իրոք, Աշոտը, նրանցից վանելով ավազակությունը, բոլորին դարձնում է օրինավոր ու հնազանդ և նրանց համար առաջնորդներ ու իշխաններ է կարգում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 28):

«Իսկ այս Դավիթ կյուրապարտան թշնամացավ Գուարմ իշխանի որդի Նասրը, որն այս Դավիթի հորեղբայրն էր: Գուարմի որդի Նասրը և Գուրգենն աբխազաց կողմն էին, իսկ Դավիթն ու Լիպարիտն օգնում էին հայերին և միասին Զարթլիի համար կռվում էին աբխազների դեմ...: Սկսե՞նք սկզբնական պատմությունն այն Դավիթ կյուրապարտի, որին սպանեց Գուարմ մասնիկի որդի Նասրը՝ իր հորեղբոր որդին: Եվ ահա Նասրին սկսեցին թշնամանալ հայերը, Լիպարիտը, վրացիներն ու Աշոտի եղբայր Դավիթը: Սրանց հետ էին սարակինոսները: Եվ ահա նրանք հարձակվեցին Նասրի վրա, փախուստի տեսնեցին և խլեցին բերդերը, որից հետո Նասրը մեկնեց Դուռաստան՝ հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն V-ի – Մ.Յ.) մոտ» («Զարթլի-Ցխովերա», «Զարթլիի մատյանը»):

«Եվ ահա մարդասպան Նասրը փախավ Կոստանդնուպոլիս թագավորություն և այնտեղ մնաց երկար տարիներ» («Զարթլի-Ցխովերա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

²⁴²⁹ «Այդ տարի Մուհամմադ իբն Աբու-Սաջի (Սաջանների էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Մուհամմադ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Յ.) և Իսահակ իբն Զունդաջի միջև հարաբերությունները սրվեցին, միևնույն նրանք նախապես հաշտ իշխում էին Զազիրայում: Բանն այն է, որ իբն Աբու-Սաջը վեճ ունեցավ Իսահակի հետ կառավարման գործերում և ուզեց առաջինը լինել, սակայն Իսահակը չհնազանդվեց նրան: Աբու-Սաջը լուր ուղարկեց Եգիպտոսի տիրոջ Ահմեդ իբն Թուլունի (Թուլունյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Ահմեդ իբն Թուլունի – Մ.Յ.), որդուն՝ Դուռաստան իբն Թուլունին (Թուլունյանների էմիրության էմիր Դուռաստանի (884-896) – Մ.Յ.), հնազանդություն հայտնեց, նրա կողմն անցավ և իր գավառում, որն էր Կիննասարինը, խուճբայում նրա անունը ինչե՞նք որպես տիրակալի: Նա իր որդի Դիվլիարին (Սաջանների էմիրության ապագա Էմիր Մուհամմադ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշին – Մ.Յ.) Դուռաստանի մոտ որպես պատանդ ուղարկեց և Դուռաստանը շատ փող ուղարկեց նրան ու նրա զորավարներին: Դուռաստանը եկավ Ասորիք և Բալխի մոտ հանդիպեց իբն Աբու-Սաջին: Իբն Աբու-Սաջը անցավ Եփրատը դեպի Ռակկա, բախվեց իբն Զունդաջի հետ և կռիվ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ իբն Զունդաջը պարտվեց ու իբն Աբու-Սաջը գրավեց նրա ունեցվածքը: Դուռաստանը անցավ Եփրատը և իջևանեց Ռաֆիկայում: Իսահակը փախավ Մարդինի ամրոցը, իսկ իբն Աբու-Սաջը պաշարեց նրան, այնտեղից գնաց Սիսիսի ու հաղթեց մի խումբ արաբ բեդվիների: Իբն Զունդաջը Մարդինից գնաց Մոսուլ, իսկ իբն Աբու-Սաջը Բառկալիդում հանդիպեց նրան և ռազմիկներին դարձանակալ պահեց: Սրանք կռիվ ժամանակ դուրս եկան իբն Զունդաջի դեմ և նա պարտվեց ու փախավ՝ վերադառնալով Մարդին, ուր նախապես մնում էր: Իբն Աբու-Սաջը ուժեղացավ, նրա անունը բարձրացավ, նա տիրեց Զազիրայում ու Մոսուլին և սկզբից սկսեց ինչե՞նք նախ Դուռաստանին և ապա արդեն հենց իր անունը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիպակոստայ պատմություն»):

²⁴³⁰ «Իսկ Անտենուֆը (Կապուրայի իշխանության իշխան Անտենուֆը (887-910) – Մ.Յ.), երդումով ենթարկվելով Ացոյին (Բենվեճի իշխանության իշխան Ացոյին (884-890) – Մ.Յ.), նրանից որպես օգնություն ստացավ զորեղ 120 ռազմիկ և սրանց հետ միասին դաժանորեն ոտնատակ տվեց Լիբարիտին: Այնուհանդերձ հուսահատությունը հաճախ արիություն առաջացնելու հատկություն ունի և ահա մատերացիներն ու որդը

կապուսացիներ, միավորվելով հիշատակված ապուլիացիների հետ, մեծ արշավանքի ելան Կալվիայից, անցան Լիբուրիան և, ամայացնելով Սվետուլան, սկսեցին հետ դառնալ: Լանի գետի մոտ, սակայն, այն անօրենները անակնկալ ելան հույների ու նեպալոցիների զորքի դեմ: Արդյունքում Ատենուլֆի կողմը հույների նկատմամբ սկզբում որոշակի առավելության հասավ, սակայն հետո հայտնվեցին ամֆիթատրոնի մոտ ապրող զինվորները, որի արդյունքում, շրջապատված թիկունքից և ճակատից, Ատենուլֆի մարդիկ պարտություն կրեցին՝ մասամբ սրահար լինելով, մասամբ էլ գերվելով: Այս ամենի արդյունքում արիության ձեռք բերած Աթանասիոսը (**Նեպալոյի իշխանության իշխան Աթանասիոսը – Մ.Յ.**) սկսեց պատերազմի ձգտել, սակայն Ատենուլֆն էլ իր հերթին անմիջապես հետ դարձավ և, բանի որ Նոր ընդհարումներ չեղավ, իր մարդկանց հետ Ատելայի մոտից տուն դարձավ» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 72):

²⁴³¹ «Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Յ.**) թագավորության օրոք Լոնգիբարդիայի դուքսը (**Բենվենտի իշխանության իշխան Ացցոյի (884-890) – Մ.Յ.**), որ Ֆրանկիայի ռեքսի (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Լյուդովիկոս II-ի (843-876) – Մ.Յ.**) փեսան էր եղել, կայսեր դեմ ապստամբություն բարձրացրեց և համայն երկիրն իրեն ենթարկեց: Կայսրն, իմանալով այդ մասին, Երզնիկի ապստամբությունը ձեռնելու համար արևմտյան բոլոր բանակաթեմերի զորքերով ուղարկեց սեղանապետ Կոստանդինին: Ճակատամարտում, սակայն, Կոստանդինի զորքերը պարտություն կրեցին և սրի բաշվեցին, Կոստանդինը հազիվ փրկվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 6):

²⁴³² «Յազմանը հարձակում իրականացրեց ու հասավ մինչև ալ-Մաս բանինա, ձեռք գցելով գերիներ ու ավար, այն դեպքում, երբ ինքն ու մահմեդականները անվտանգ մնացին: Դա այդ տարվա Ռամադան ամսին էր» (Տաբարի «Արբանյանի ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի արշավանք իրականացրեց Բազմալը և խորը խորացավ հունական երկրում: Նա հարձակվեց բնակչության դեպակարներից մեկի վրա, սպանեց, ավարառեց, գերեվարեց և անվտանգ վերադարձավ Տարսուս» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տաղիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴³³ «Ապա արիագագ թագավոր Բազրատը (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը (887-898) – Մ.Յ.**) Դունաստանից վերադարձրեց իր փեսա Նասրին՝ տալով նրան իր զորքը: Դրանից հետո Նասրը Սամցխեում գրավեց երեք բերդ՝ Օծրխեն, Ջվարիսցիխեն և Լոսիսիանյան, որոնք Նույնպես Գուրամն էր կառուցել» («Զարթիս-Ֆիստվերա», «Զարթիսի մատյանը»):

²⁴³⁴ «Դրանից հետո իռանց թագավորությունից ելավ Նասրը և ժամանեց Արիագիայի արքան Նրա փեսա Բազրատն էր (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը – Մ.Յ.**), որը Նասրին մեծ զորք տվեց: Արիագիայից Նասրը անցավ Սամցխե, որտեղ ևս մեծաթիվ զորք հավաքեց: Եվ ահա սպանված կյուրապաղատի որդի Ատրներսեից ելավ, որպեսզի մարտնչի Նրա դեմ, և Նրան օգնության եկան Գուրգեն կյուրապաղատն ու իր որդիները: Նրանք բոլորը մեծ մարտ տվեցին, ընդհարվեցին Նասրի հետ և աստված օգնեց փոքրաբանակ կողմին, բանգի Ատրներսեից հաղթեց Նասրին ու փախուստի մատնեց Նրա զորքին, իսկ իրեն՝ Նասրին, էլ սպանեցին Սամցխե-խևի Ասպինձա գյուղում: Դա եղավ Զրոնիկոսի 108 թվականին: Նասրը երեխաներ չթողեց և այդպես ջնջվեց հիշողությունը Նրա մասին» («Զարթիս-Ֆիստվերա», Սմբատ Դավթորդի «Բազրատունյաց պատմություն»):

«Եկան Դավթի որդիներ Գուրգենն ու Ատրներսեի և օգնեցին հայերը: Նրանք բախվեցին Կուրի ափին, որտեղ արիագները հաղթվեցին, իսկ Նասրին, օսերի իշխան Բադաբարին ու արիագաց Երիսապին էլ սպանեցին» («Զարթիս-Ֆիստվերա», «Զարթիսի մատյանը»):

«Այս կերպ ուժեղանալով Արիագիայում և դաշինք կնքելով կողիտական իշխան Նասրեի հետ՝ նա (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը – Մ.Յ.**) համարձակվեց թշնամական գործողություններ սկսել Ատրներսեի դեմ, որին հարկն էր, որ ենթակա լինի: Ապստամբներ Բազրատը ու Նասրեն, հավաքելով կովկասյան լեռների զորքը, տիրեցին Իմերեթիային, հետո անցան երկիրն Իբերիայից բաժանող լեռները և Կուր գետի վրա ճակատամարտի մեջ մտան Ատրներսեի արքայի դեմ, սակայն ի վերջո պարտություն կրեցին իբերներից, իսկ Նասրեն իշխանն էլ գերվեց ու սպանվեց» (Դավիթ Բազրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

«Այս Բազրատը (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը – Մ.Յ.**) բերեց Ներսեհին, որն իր աներձակն էր, և օգնեց նրան Ատրներսեի արքայի դեմ գործում» (Վախուշտի Բազրատունի «Եգեթի, Արիագիայի և Իմերեթիայի կյանքը»):

²⁴³⁵ «Դրանից կարճ ժամանակ անց մարդկության թշնամի Աթանասիոսը (**Նեպալոյի իշխանության իշխան Աթանասիոսը – Մ.Յ.**) մեծաբանակ ու հեծյալ ու հետևակ խառնաբաժնի զորք հավաքեց հույներից, նեպալոցիներից ու իսմալիցիներից, որից հետո այն մարտի ուղարկեց Կապուսայի դեմ: Այդ ժամանակ Սուրբ Կարգիոսի մոտ, որը Լանի գետի մոտակայքում է, Նրա դեմ ելավ Ատենուլֆը (**Կապուսայի իշխանության իշխան Ատենուլֆը – Մ.Յ.**), որը, որպես օգնականներ ուներ Այոյի (**Բենվենտի իշխանության իշխան Ացցոյի – Մ.Յ.**) ուղարկած մարդկանց, ինչպես նաև սարակինոսների: Վերջիններս, սակայն, որ առկա էին երկու կողմերում, գործեցին համաձայնեցված ու չօգնեցին կողմերից և ոչ մեկին: Այդ ժամանակ Ատենուլֆը, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ավելի մեծ վճռակամությամբ հարվածեց իր թշնամիներին և առաջին իսկ հարվածով իր հզոր արիությանը սկսեց հաղթանակ տանել՝ ամեն ինչ ջարդ ու փշուր անելով մինչև լիակատար ոչնչացում, շատերին սպանելով, շատերին գերելով, իսկ շատերին էլ ստիպելով փախչել բաղաբնի: Դրանից հետո նա իր մարդկանց հետ ավարով ծանրաբեռնված հաղթականորեն սեփական ճամբար վերադարձավ, ընդ որում սեփական մարդկանցից նա կորցրել էր միայն Ալդերիկ անունով մեկին, այն էլ, ասում էին, սա սպանվել էր յուրախների կողմից: Այդ ժամանակից ի վեր Ատենուլֆը սկսեց աստիճանաբար ուժեղանալ, իսկ Աթանասիոսը՝ թուլանալ» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 73):

²⁴³⁶ «Դյուսպիլե կոչվող բաղաբն հանձնվեց հազարացիներին, որոնք Նրա ողջ բնակչությունը գերի բռնեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 4):

²⁴³⁷ «Այդ տարի Յազմանը ծովից հարձակում գործեց և հույներից 4 նավ խլեց» (Տաբարի «Արբանյանի ու մարգարեների պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տաղիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴³⁸ «Դիջրի 275 թվականին Սիցիլիայի բնակիչները ուժեղ հարձակում գործեցին անհավատների վրա, որի ընթացքում անհավատներից սպանվեց ավելի քան 7.000 հոգի և խեղդվեցին 5.000 հոգին, այնպես որ հույները թողեցին շատ բաղաբներ ու ամրոցներ, որոնք սահմանակից էին մահմեդականներին: Դրանից հետո մահմեդականները հասան Մեծ երկրին, այնտեղ էլ գերիներ վերցրին ու վերադարձան» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«6397 թվականին գրավվեցին հունական նավերը Միլացյուրում ու նրանցից սպանվեց 5.000 հոգի: Ռեզիումի բնակչությունը դիմեց փախուստի» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ հույներն իրենց նավերով Կոստանդնուպոլսից եկան Ռեջիո, իսկ մյուս կողմից էլ եկան Աֆրիկայի ու Սիցիլիայի իսմայելցիները և երկու կողմերն իրար եկան Սիցիլիայի բաղաբ Մեսինայի ու Ռեջիոյի միջև: Այն բանից հետո, երբ նրանք կարճաժամ մարտում ընդհանրվեցին, հույները պարտություն կրեցին...: Սա տեղի ունեցավ ծովի այն նեղ հատվածում, որը Ռեջիոն բաժանում է Սիցիլիայից...: Դա տեղի ունեցավ Տիրոջ 888 թվականի հոկտեմբեր ամսին» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 81):

²⁴³⁹ «Իսկ Գուրգեն կյուրապաղատը իր նստավայր Տայթից ու Կաղամախից բնակվելու տեղափոխվեց Ծավչեթի Արդահան: Դրանից հետո իրար մեջ սկսեցին թշնամանալ և միմյանց դեմ սկսեցին զորք հավաքել մի կողմից Գուրգեն կյուրապաղատն ու Նրա մարդիկ, իսկ մյուս կողմից էլ Վրաց արքա Ատրներսեին ու Բազրատ Արտանուշեցին: Նրանք բոլորը ժամանեցին Արդահան-խևիում գտնվող Սզինապի գյուղ և իրար եկան մարտում: Արդյունքում Գուրգեն կյուրապաղատը փախուստի մատնվեց, բռնվեց, այդ ընթացքում վիրավորվեց և ստացած վերքից էլ Ատրներսեի որդի ու մեծն Աշուտի թոռ Գուրգենը Զրոնիկոսի 111 թվականին մահացավ՝ իրենից հետո թողնելով երկու որդիների՝ Ատրներսեի և իշխանաց-իշխան Աշուտին» («Զարթիս-Ֆիստվերա», Սմբատ Դավթորդի «Բազրատունյաց պատմություն»):

²⁴⁴⁰ «Դիջրի 276 թվականին Սիցիլիայում Տավրոմիսիայի վրա սրբազան պատերազմի ելավ Սևադա իբն Մուհամմեդը և պաշարեց այն» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

²⁴⁴¹ «Սմբատը գնացել էր Գուգարքի կողմերը՝ այնտեղի ժողովուրդներին նվաճելու համար, այդ պատճառով էլ նա չկարողացավ հասնել ժամանակին» (Ռովիանեն Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 30):

«Այդ ժամանակ ուժեղացավ բորեպիսկոպոս Փադուրը (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Փադուրն Դոնուրին (881-893) – Մ.Յ.**) և իրեն ենթարկեցրեց գարդաբանցիներին» («Զարթիս-Ֆիստվերա», «Զարթիսի մատյանը»):

«Նա (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Փադուրն Դոնուրին – Մ.Յ.**) նվաճեց Գարդաբանին» (Վախուշտի Բազրատունի «Կախեթի և Զեթի կյանքը»):

²⁴⁴² «Լուրը հասնելուն պես արքայի որդի Սմբատը խիստ վշտահար հեծածանքով սեփական երազավորք կալվածքից գալիս, հասնում է Զիրակավան: Մեծ կարողիկոսը գնալով՝ համոզում, միաթաքում ու հանգստացնում է նրան՝ չփոխվելով իր ազնիվ ու բարեբարո բնավորությունից: Այնուհետև Նրա մոտ է գալիս Վրաց մեծ իշխան Ատրներսեից՝ ցավակցություն ու վշտակցություն հայտնելու համար: Եվ, բանի որ Հայոց սպարապետ Աբբազը՝ Աշուտ արքայի եղբայրը, գտնվում էր Վանանդի իշխանության կողմերում, սովորության համաձայն նա հասնում է Նրա մոտ՝

մտնելու, սփռվելու և սգո տխուր խոսքեր ասելու համար: Դրանք սիրով ու հոժարությամբ ընդունելով՝ Աբբասը, սակայն, չէր կամենում որ Ատրնեբսեից որակից հետո գնա Սմբատի մոտ՝ մտածելով, թե զուցե, ամեն ինչ իմանալով, նրանք դավեն ու դրժեն իրեն: Մինչ այդ նա չէր կարողացել վերցնել այն, ինչ կամենում էր, որովհետև իրականանում ձգտում էր թագավորությունն ինքը նվաճել: Սակայն, ինչպես նա լսեց ի պատասխան, չգնալն ավելի անպատշաճ էր: Եվ այսպես, առանց ինչ-որ փաստի, առանց հուզվելու, շփոթվելու և աղմկելու Ատրնեբսեից անստեղծում է այս ամենը, գնում, հանդիպում է Սմբատի հետ ու նրա վրայից հանում է նրա հագած թագավորական սևաթույր զգեստները: Սմբատը նրան մեծարում է մեծամեծ ու պատվական ընծաներով, որից հետո Ատրնեբսեից նորից վերադառնում է Աբբաս սպարապետի մոտ: Վերջինս, բարկանալով կամ ոմանց բուռնության, կամ թե իր հասցեին Սմբատի մոտ վատ խորհելուց, Ատրնեբսեիին բռնում, կապում է երկաթյա շղթաներով և գցում Կարոց բերդի բանտը: Այնուհետև նրանցից յուրաքանչյուրը սաստիկ աղմուկ ու աղաղակ է թափում մյուսի գլխին: Եվ ահա Սմբատն ու Աբբասը, իրենց մոտ կուտակելով մեծ հեծելազոր, մարտնչում են միմյանց դեմ և երկուրում քիչ խառնակություն ու ավերածություն չի, որ կատարում են: Մեծ կյաթողիկոսը, կանգնելով նրանց միջև, մտածում է խոտել խաղաղության մասին և ահա նա խնդրում է Ատրնեբսեիին արձակել իր տեղը ու չեզոքացնել տեղացող հրաբորբոք բարկությունը, սակայն սպարապետը, խորամանկելով ու հավանություն ցույց տալով, ասում է. «Ատրնեբսեից այստեղից ինձ կտա երկու ամրոց, որ հափշտակել է իմ քոջ ամուսնու՝ Գուրգենի ձեռքից, հետո իր որդի Դավթին կթողնի ինձ մոտ որպես պատանդ և ես նրան բաց կթողնեմ խաղաղությամբ»: Դրանից հետո, կնքելով ձեռագիր եղովմագիրը, նա այն տալիս է մեծ հայրապետին: Եվ ապա, երբ առավ իր խնդրածը, դարձյալ խաբվելով այն դժոժող դեպք, նա բաց չի թողնում Ատրնեբսեիին և նույնիսկ արհամարհում է մեծ կյաթողիկոսի միջնորդությունը: Դրա վրա տրտմելով, սրտի գառնությամբ հուզվելով ու մեծ խռովությամբ խոժոռվելով՝ մեծ հայրապետը լեզավ ալ այնտեղից գնաց Զիրակ գավառը: Այդ ժամանակ սպարապետը, իմանալով այդ մասին, թերևս, խուժան ավազակներից, սաստիկ բարկանալով գնում, հասնում է ամրոցի դուռը և, մտնելով ներս, դադար է առնում ամրոցի պատերի տակ: Այնուհետև, մեծ զորք հավաքելով, Սմբատը ասպատակում է Աբբասի ընդարձակ շենքերը, որոնք գտնվում էին ամրոցի շուրջը, ուր գաղթել, թաքնվել ու պահվել էր գավառի բնակչությունը: Նա թալանում է արի մարդկանց ու ընտիր երիկաների վրայի գեղեթերը՝ ժամանակավորապես մասին և ահա նա խնդրում է Ատրնեբսեիին արձակել իր տեղը: Եվ շատ օրեր նա հաճախակի այդ բանն է անում, որից նեղվելով, տագնապի ու տարակուսանքի մեջ ընկնելով ու ճար չկարողանալով գտնել՝ եղբորորդուն հեղոթյամբ պատանդներ վստահելով Աբբասը նրանից խնդրում է նրա որդուն՝ իր համանուն Աշոտին, ինչպես նաև իր եղբայր Ծապուռի կրկին Աշոտ անունով որդուն, որպեսզի ինքն էլ ազատի ու նրան տա Ատրնեբսեիին: Այդ ժամանակ այն խաղաղատեղ, որ ամեն ինչում չէր վիրավոր, ընդունեց պատանդները տալու հարցը: Եվ ահա նա վերցնում, բերում է Ատրնեբսեիին, միաթաղում է և մեծապատիվ շքեղությամբ ուղարկում իր աշխարհը» (Րովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 30):

²⁴⁴³ «Այդ տարի Յուստուս Բ ամսի 25-ին Ամիտը ալ-Ուջայֆը եկավ Տարսոն ու Յազանիի հետ միասին ամառային արշավանք իրականացրեց՝ հասնելով Սալանդը: Այդ արշավանքի ժամանակ էլ հենց Յազանը մահացավ: Նրա մահվան պատճառն այն էր, որ նետորական սարքից արձակված մի բան կապվ նրա կողին, երբ նա գտնվում էր Սալանդի ամրոցի մոտ: Չորքը հեռացավ ամրոցից, չնայած իր արդեն մոտ էր այն բանին, որ գրավի բաղաբը: Նա մահացավ ճանապարհին հաջորդ օրը՝ Ռեջեբ ամսի 14-ին, որն ուրբաթ էր, մարդկանց ուսերի վրա փոխադրվեց Տարսոն և այնտեղ էլ թաղվեց» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Ներքին Յազանի մահը քրիստոնեական հողում, երբ նա այնտեղ էր գտնվում մահմեդական զորքի հետ, տեղի ունեցավ Կաուկար կոչվող ամրոցի մոտ: Նա ալ-Ֆաթի իբն Խականի ազատարձակայն էր: Նա փոխադրվեց Տարսոն և թաղվեց ալ-Ֆիհադ դարպասների մոտ: Դա տեղի ունեցավ Հիջրի 278 թվականին Ռեջեբ ամսի կեսին: Նրա հետ այդ արշավանքում սուլթանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլադիսի (892-902) – Մ.Ֆ.) այլ հրամանատարներ ևս կային՝ ալ-Ռեջեֆը և իբն Աբի-Իսան՝ Տարսոնի կառավարիչը: Անհավատների դեմ պատերազմում, որը սկսվում էր ծովում ու ցամաքում, Յազանը հիմնապի եռանդով էր աչքի ընկնում, իսկ նրա նավաստիները այնպիսին էին, որ նրանց նմանը երբեք չէր եղել ու որոնցից բացը չկար: Թշնամին վախենում էր նրանից և քրիստոնյաները վախեցած փախչում էին իրենց ամրոցներ: Մեյխտեի կառավարիչ Ամր իբն Ռաբեղայի իբն Մոլան ալ-Աբթայից, ինչպես նաև Ատրիքի սահմանային շրջանի կառավարիչ Ալի իբն Յահիա ալ-Արմալիցից հետո հույների դեմ ավելի բաց ռազմիկ չէր հայտնվել, բան ներքին Յազանն էր» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուդը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁴⁴ «Տիրոջ 891 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնին, հույները մտան Բենվենտ» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁴⁵ «Հիջրի 279 թվականին Ամիտը իբն Իսա իբն աշ-Շեյխը (Շեյքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսան (894-898) – Մ.Ֆ.) տիրեց Մարդին ամրոցին, որը մինչ այդ գտնվում էր իբն Զուրաբիի ձեռքում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁴⁶ «Իսկ երբ Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ի – Մ.Ֆ.) հետ դաշինքի և կայսրի հետ նրա հաստատուն ու ճշմարիտ սիրո միակամության մասին լուրս է Սմբատի թագադրումն՝ ոստիկան Ավիշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը (890-901) – Մ.Ֆ.), խորապես վիրավորվում ու նախանձում է այն բաների համար, թե զուգե նրանք իրեն դավեն: Եվ ահա նա աշխատում էր եղծել ու հատել նրանց սիրո միաբանության կապը: Այդ նպատակով մեծ զորք գումարելով՝ նա խորհում է զայ ու հասնել Հայաստան: Սմբատ արքան, իսկույն գզգյով Ավիշինի չարամիտ խարդախանքը, անմիջապես տոթի է հանում նախարարներից հավաքված մեծ զորք՝ բաղկացած կտրիճ, լավ կռվող ու զինավարժ մարդկանցից՝ մոտավորապես 30.000 հոգի: Նա Ավիշինին ընդառաջ է գնում մինչև Ռոտուկի գավառը, որը գտնվում է Ատրպատականի մոտիկ: Եվ, մինչև թշնամիների զորքին հասնելն ու մոտենալը, սուրհանդակի միջոցով նա Ավիշինին լուր է առաքում. «Ինչո՞ւ», - ասում է. - «Կարացած դիմելով գալիս ես չեցին բաների համար, չլինի՞ թե այն բանի համար, որ ես բարեկամություն հաստատեցի կայսեր հետ: Այդ իմացիր, որ դա նաև ձեր օգտի համար է, որպեսզի թերևս, ինչ-որ պետք է մեծ ամիրապետին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլադիսին – Մ.Ֆ.), հեշտությամբ կարողանում ձեռք բերել նաև հույներից: Այնտեղից իբրև օգնություն ընծայել են ոչ միայն երևելի հագուստներ, գաղտնի ու վայելուչ սպասքներ, այլև նպաստներ վաճառականների համար, ինչը քո կրոնակիցների համար էլ ճանապարհ կբացի դեպի նրանց աշխարհը, երբ լիության կհարստանան նաև ձեր գանձարանները»: Երբ Ավիշինը խոսքի այսպիսի հաճելի ոճ լսեց ու տեսավ, որ ընտրյալ մարդիկ սպառազինված ելել ու հասել են դռների մոտ, նա իր չար խոսքերը փոխարինեց սիրո պատգամավորությամբ: Եվ ապա նրանք երկուսն էլ հեծնում են բարձրավիզ երկրի վրաներ, որից հետո, հանդիպելով ու թագավորական բազմաթիվ պառզանքներ ու պատիվ ընծայելով միմյանց, Ավիշինը վերադառնում, գնում է Ատրպատական» (Րովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

²⁴⁴⁷ «Սմբատ արքան հետ դարձավ և գնաց Դվին մայրաքաղաքը: Այստեղ, քանի որ դրած առաջին պայմանի համաձայն նա բաղաբը չտեսավ իրեն հնազանդեցված ու իր ծառայության տակ ընկած, արքունի հարկերի ու մաքսերի չափը նվազեցրած գտավ, իսկ բաղաբը դռներն էլ՝ իր առաջ փակ, այդ պատճառով նա ուժգնորեն պաշարում է նրանց: Նա այնտեղ առաջ բերեց խառնակություն և իրարանցում, զբաղվեց ավարառության, ծառահատումով և հրաթափումով: Այս կերպ մեկ-երկու ամիս նա ստեպ-ստեպ այն բանն էր անում: Դրանից նեղվելով, տագնապելով ու տարակուսելով՝ նրանք ձգտում էին հաղթել մեկը մյուսին: Հետո պատերազմ հրահրողներ, բաղաբի գլխավոր ոստիկաններ ու հրամանատարներ Մահմեդ և Ռամայի անունով եղբայրները, գիշերով դուրս գալով բաղաբից, փախչում են: Այդ մասին իմանալով ու հետապնդելով՝ զորքը նրանց ձեռքակալում ու բերում է արքայի մոտ: Նրանց պարանով կապելով, գավազանով տանջելով և նրանցից վերցնելով ոսկու ու արծաթի շատ գանձեր՝ արքան նրանց երկաթյա շղթայելով ուղարկում է Լևոն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Այնուհետև քաղաքացիներին իսկապես նվաճելով, իրեն ենթարկելով ու ձեռք բերելով՝ նա բոլորին գցում է իր ազդեցության տակ: Նա հոգ էր տանում նրանց մասին և, ոմանց հաճելի խոսքերով, ոմանց էլ ունեցվածք տալով, գրավում է իր կողմը» (Րովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

«(Իտիհակը մեջբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեյքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու բռնությամբ գրավեցիր... մեծ շահաստան Դվինը» (Ծապուռ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Այս նույն ժամանակներում էր, որ Դվինը ապստամբեց, որի պատճառով թագավորը պատերազմով գրավեց բաղաբը ավագ ուրբաթ օրը» (Ստեփանոս Տարսնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

²⁴⁴⁸ «Սմբատը կառուցեց Խլաթի ամրությունը, վերաշինեց ռոջ գավառը և տիրեց Առեբրանի երկրին...: Ապա Տաքկաց երկրից մի մարդ կար, որի անունը Հաբիբ էր: Սա տիրեց Մոսուլին և կամեցավ պատերազմել Հայոց թագավոր Սմբատի դեմ, որովհետև Սմբատը Խլաթ աշխարհի մոտ էր, որտեղ իր համար բերդ չիսեց, իսկ հետո էլ ցանկացավ տիրել Ատրվից Միջագետքին...: (Իտիհակը մեջբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեյքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու բռնությամբ գրավեցիր Արձեշն ու Արձկեն..., ապա դարձյալ հանդգնեցիր ու գրավեցիր Խլաթ գավառը» (Ծապուռ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁴⁴⁹ «Սմբատ արքան հոգ էր տանում բոլորի մասին և, ոմանց հաճելի խոսքերով, ոմանց էլ ունեցվածք տալով, գրավում է իր կողմը, ըստ որում Կրաց մեծ կուրապաղատն ու նրա համախոհները, հավանելով նրա գեղեցիկ կարգերին ու ուղղությանը, հնազանդվում են նրան, իսկ

ըմբռնատագրողներին էլ համարձակ զորությամբ ու բռնիորեն նեղելով, նա իրեն է հնազանդեցնում: Եվ այսպես ձգտելով՝ նա ընդլայնում է իր տերության սահմանները հյուսիս-արևմուտքից մինչև Կարին քաղաքը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 31):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեքսպիանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու գրավեցիր... Մանազկերտը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁴⁵⁰ «Եվ այսպես ձգտելով՝ Սմբատ արքան ընդլայնում է իր տերության հյուսիս-արևմուտքից մինչև Կարին քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ, Կորաբեով այն կողմ անցնելով, հասնելով մինչև մեծ ծովի ափը՝ եգերացիների սահմանները, հետո՝ Կովկասյան մեծ լեռան ստորոտները՝ գրավելով գուգարացիներին ու Ծանարքը: Այսպիսով՝ նա հասավ մինչև Ալանաց դռանը՝ գրավելով նաև երկաթյա դռնով նրանց այդ ամրոցը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 31):

²⁴⁵¹ «Այստեղից Սմբատ արքան հասավ մինչև հարավային կողմը, այն է՝ Կուր գետով եկավ մինչև Տիդիս քաղաքը, ինչպես նաև Ուտի գավառն ու մինչև Դուևարակերտ քաղաքը՝ Տուս և Շամբոր: Եվ այդպես, ընդարձակելով իր տերության սահմանները ու ղեկով այս տարածքները արքունի հարկերի, տուրքերի ու մաքսերի լծի տակ, նա իր քաջամարտության գեներ տնկում է որպես հաղթության նշան» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 31):

²⁴⁵² «Այդ տարի Ռեջեբ երկրորդ ամսի 5-ին Ահմեդ իբն Աբբասը ամառային արշավանքի համար Դուևարվեհի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից եկավ Տարսոն, որից հետո ժամանեց նաև Բադր ալ-Դամմալին: Նրանք Տարսոնի կառավարիչ ալ-Ռեջեֆայի հետ միասին ամառային արշավանք իրականացրին ու հասան Բլխուտը» (Տաբարի «Աբբասների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Ահմեդ իբն Աբբասը ամառային արշավանքի համար Դուևարվեհի իբն Ահմեդ իբն Թուլունի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից եկավ Տարսոն, որից հետո ժամանեց նաև Բադր ալ-Դամմալին: Նրանք Տարսոնի կառավարիչ Ռեջեֆայի հետ միասին արշավանք իրականացրին ու հասան Բլխուտը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴⁵³ «Չազարացիները պաշարմամբ գրավեցին Սամսը և ուրիշների թվում գերի վերցրին նաև նրա զորավար Պասալալան» (Թեովանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 7):

²⁴⁵⁴ «Իսկ դավաճան այն Ավիշին ոստիկանը (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), որի մասին Նախապես ասացինք, երբ մի կողմից տեսավ Սմբատ արքայի մեծ հաջողությունները, նրա ձեռք բարձրացնելը, հաղթելն ու տիրելը հյուսիսային ժողովուրդներին, իսկ մյուս կողմից էլ՝ զազանաբար ժողովուրդին համոզելն ու հնազանդեցնելը, իր մտքում որոշեց դրանից հետո չնալ նրա հետ կնքած սիրո ու հնազանդության դաշինքի և միաբանության մեջ մնալ: Նա, սակայն, նաև կասկածում էր, թե զուցե Սմբատը արքան չկատարի հարկերի պայմանը, որ դրված էր վրան ու դրա համար էլ աճապարում է հատել ու խզել վնասների պատճառների կապը, որը, նրա կարծիքով, Սմբատն էր: Եվ ապա, վարանելով գաղտնիքի մեջ, նա, իբր թե ինչ-որ կողմերում իբրև գործի գնալու համար հասնելու կարիք կա, իր մոտ մեծ զորք է հավաքում: Դրանից հետո, ինչպես շոխը հորդեց, դուրս ելնելով ու կոտորելով, նա հեղեղի նման սկսում է ողողել, գռվել ու կործանել լավության դրած հիմքերը: Սմբատ արքան չգիտեր այդ մասին, իսկ այդ ընթացքում ոստիկանը գալիս, հասնում է մինչև Նախիջևան» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 33):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեքսպիանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու բռնությամբ գրավեցիր Նախիջևանը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁴⁵⁵ «Սմբատ արքան չգիտեր այդ մասին, իսկ այդ ընթացքում ոստիկանը գալիս, հասնում է մինչև Նախիջևան: Սմբատը, թեև լսում է բոլոր ու աշխատում է հապճեպ իր մոտ հավաքել զորքը, սակայն չի հասցնում այն անգամվա պես շտապ դուրս գալ նրա առաջ, մինչև որ Ավիշինը (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) եկավ, հասավ Դիլիս քաղաքը: Այդ ժամանակ արքան ապալվում է ապահով վայրերին, ինչից հետո բոլոր կողմերը իրավարարներ էր տարածում: Եվ ահա Յայոց Նախարարները մեծ զորքով անմիջապես խմբով գալիս ու կուտակվում են, բայց արքայի կանչով հյուսիսային կողմից բոլորովին չեկան կորովի աղեղնավորներ, տեգավորներ ու նիզակավորներ՝ սպառազինված գեներով ու զարդերով: Եվ ապա դեպքերին հետևելով՝ նրանք հավաքվում են Կժան գյուղում, որ գտնվում է Արագած լեռան ստորոտում: Այնուհետև Գեորգ մեծ կաթողիկոսը ընդառաջ է գնում ոստիկանին, որպեսզի թերևս կարողանա հնար գտնել Ավիշինի դեմ, կարողանա փափկեցնել նրա բարեղեն սիրտը և խնամել Տիրոջ բանավոր հոտը: Մեծ կաթողիկոսին նախ բարեխիտ տեսակցությանը ընդունելով և, ըստ նեռի պաշտամունքի, նրա միտքը իր կողմը դարձնելով՝ հենց նրան էլ Ավիշինը հետո պատգամավոր է ուղարկում Սմբատ արքայի մոտ՝ դավաճանությամբ ու դավադրությամբ թագավորին կանչելով իր մոտ: Աստծո այդ կաթողիկոսը, սակայն, արդարամիտ ու պարզ սրտով չհասկացավ, որ դրանով ջանում է իր արքային թակարդը գցել, հրապուրելով նրան իր մոտ տանել, և ահա, երբ խորագետն ու խոհեմ մարդը չի համաձայնվում Նախարարների սաղարթով գնալ Ավիշինի մոտ, կաթողիկոսը վերադառնում, գնում է ոստիկանի մոտ: Թեպետև շատերը շատ անգամ աղաչում էին նրան չգնալ չարաբար հեղանուսի մոտ, սակայն նա հենց չկանգնեց՝ որպես թե չորժելու ոստիկանի հետ կնքած դաշինքը: Այդ ժամանակ ոստիկանը, իմանալով, որ կաթողիկոսի պատգամավորությամբ Սմբատը չի եկել, հրամայում է բռնել կաթողիկոսին, շղթայել և երկաթյա ձեռնակապեր դնել, որից հետո ինքը շարժվում, գնում է Սմբատ արքայի վրա ու, մոտենալով, տեղավորվում է Դոդս գյուղի մոտ: Երեք օրից հետո նա կազմում է գունդ ու գումարտակ և կռվի է ելնում արքայի դեմ: Այնտեղ, սակայն, բաջ տուներավորներն և լայնալիճ աղեղնավորները շատ մեծ վնաս ու կորուստ են հասցնում իմալեցիների գնդին: Եվ այդտեղ, հարվածելով թշնամուն, նրան գետին են գցում ու փռում դաշտի վրա, իսկ մնացածներին էլ, փախցնելով և ցրելով, գցում են օտարների բանակի շուրջը, իսկ նրանք հագիվ էին կարողանում պահել ու պաշտպանել իրենց տեղերը և կազարանները: Այնուհետև չար ոստիկանը, այնպիսի ծովի նման կուտակվելով, փրփրելով ու լեռնալայով, հանգում ու սպառվում է և, փոխանակ գազանաբար սաստելու, աղերսում ու խնդրում է իրեն, տալ արքունի տուրքը և երդման դաշինք կնքել՝ նրա միաբանությունից չզատվելու համար: Իր հեղթին արքան, տնօրինելով աշխարհի խաղաղությունը, անհապաղ կատարում է նրա խնդրանքը, նրան մատուցում է երևելի ու պատվական ընծաներ և պարգևներ՝ նրա կողմից արժանանալով թագավորների վայել ոչ պակաս փառավոր պատվի: Ոստիկանն այնուհետև ուղևորվում, գնում է՝ իր հետ նույն շղթաներով տանելով մեծ կաթողիկոսին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 33):

«Արաբների Յայաստան գալը, երկիրը գրավելն ու ստրկական հարկերի տակ դնելը տեղի ունեցավ Յայոց 342 թվականին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Դրանից մի բանի տարի հետո ուժեղացած մահմեդականները ամայացրեցին Յայաստանը և շատերին գերեցին» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբը», գլուխ 10):

²⁴⁵⁶ «Բայց դրանից առաջ երկու մեծամեծ ու գլխավոր պեհեր իշխաններ՝ Մուկաց Մուշեղ իշխանը և Անձնացյաց Գուրգեն իշխանը, միմյանց նկատմամբ սաստիկ թշնամանք բորբոքելով, անողորմ կռիվ են մղում իրար դեմ: Այդ պատերազմում Գուրգենը սպանեց Մուկաց Մուշեղ իշխանին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 34):

²⁴⁵⁷ «Դրանից հետո Սմբատ արքան, երբ տեսավ, որ Յայաստանում միատարր ու մշտական խաղաղություն է հաստատվել և Նախարարները հնազանդ են իրեն սիրո դաշինքով, մտադրվեց գնալ հարթել, հաստատել, նվաճել նաև Տարսոնի աշխարհի ու Աղձնյաք Նահանգի կողմերը, որպեսզի բուն տերությունից չառանձնացվի այդ տոհմերի սեփականությունը: Զանի որ իսմայելյան մեծ իշխան Ահմատը (Շեքսպիանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ իբն Իսան – Մ.Ֆ.), որ տիրել է Ասորիքի Միջագետքին մինչև Պաղեստին, ձերբակալելով Արծրունիներին փեսայացած Ալյսմախրային (Չուրարիկների Էմիրության Էմիր Աբու-Մարդա իբն Մուսա իբն Չուրարային – Մ.Ֆ.), որ գաղտնի պաշտում էր բրիստոնեական հավատը և բռնեցիների փոխարեն իշխում էր Աղձնյաք աշխարհի վրա, ու նրան բանտ գցելով՝ ինքն է գրավում նրա սեփականությունն ու Սիմ լեռան բնակիչներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 34):

²⁴⁵⁸ «Այդ տարի Ջուսմադա Բ ամսի կեսին, հինգաբարձի օրը Դուևարվեհի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից Տարսոն եկավ Թուգջ իբն Ջուգժ: Ինչպես ասում են, նա արշավանք իրականացրեց, հասավ մինչև Տրայուն և գրավեց Մալուրիան» (Տաբարի «Աբբասների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Դուևարվեհի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից ամառային արշավանք իրականացնելու նպատակով Տարսոն եկավ Թուգջ իբն Ջուգժ: Նա այդպես էլ վարվեց և Ջուսմադա Բ ամսին հասավ մինչև Տրաբզոն ու գրավեց Բուրդիան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իջիրի 281 թվականին հույների երկրում գրավեց Մալուրիան» (Աս-Սուլիտի «Պատմություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Դամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

2459 «Միսեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Միսեոնը (893-927) – Մ.Ֆ.) զազազած հռոմեացիների դեմ գեներալացրեց: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն V-ը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ստրատեգիա Կրիսիտեսին ուղարկեց՝ տալով բազում զորք ու հրամանատարներ: Մակեդոնիայում տեղի ունեցած ճակատամարտում, սակայն, հռոմեացիները պարտվում են և հենց Կրեսիտեսն ինքը, ինչպես նաև հայազգի Կուրտիկեսը շատ ուրիշների հետ սրբախորհուրդ են լինում» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 9):

2460 «Սարակինոսներին, որոնք ապրում են Անտիոքի միջագետքում, դու կկարողանաս հաղթել այն միջոցների կիրառմամբ, որոնք օգտագործվել են ստրատեգոսներից մեկի կողմից, որը վերջերս ազատագրեց Թեոդոսիոսից և այն ենթարկեցրեց մեր կայսրությանը: Զանի որ հռոմեացիների սովոր չեն ուղտերի տեսքին և դրան գումարած էլ դրանք դրանց տեսքից փախուստի են դիմում, պետք է ստրատիոնների նծույզները, բայց հատկապես պրոտոստատների ու արխոնտների նծույզները, հատուկ վարժանքների միջոցով սովորեցնել տասնականների ու կիսկյանների աղմուկին և նրանց պահել ուղտերի հետ միասին, որպեսզի դրանք ուղտերի տեսքից չվախենան: Կան նաև այլ միջոցներ, որոնք հնարավոր է կիրառել նման պայմաններում» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 18, գլուխ 141):

«Միսեոնը երկու տարի հետո հունական զորքը պաշարեց Կարին քաղաքը, ապա հետ դարձան այնտեղից և իրենց կաթնով թողեցին գնացին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 22):

2461 «Մեզ հայտնի է, որ այս կերպ է վարվել մեր ստրատեգոս Նիկեիտորը բուլղարական արշավանքի ժամանակ» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 11, գլուխ 25):

2462 «Եվ Աշոտը, առանց երկյուղի, համարձակությամբ ելավ ու գնաց Ավշինի (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) հրավերների հետևից, իսկ Դայոց թագավոր Սմբատը անվայել համարեց Աշոտի մեկնելն Ավշինի մոտ, քանզի նա մտածեց, թե միգրացիոն իշխաններից ուրիշներն էլ կհետևեն նրան և կգնան: Նա արգելեց Աշոտին, որը սակայն չանսաց ոչ-ոքի: Այնժամ Սմբատ թագավորը հույժ գայլաբան էր և զրեց Գուրգենին՝ Անձնացյալ տիրոջը, ինչպես նաև Գագիկ Աբուրմովանին, ասելով. «Քնական արդարությամբ Վասպուրական աշխարհը եղել է ձեր ժառանգությունը և, ձեզ արտաթելով, այն թողել են Աշոտի նախնիներին: Ուրեմն ելե՛ք այդ աշխարհի դեմ համարձակ ու զորությամբ և այդ երկիրը կդառնա ձեր ժառանգությունը»: Այս հրամանը փութով ի կատար ածվեց, ըստ նրանց իշխանատեղի ցանկության: Եվ հարձակվելով մեր աշխարհի վրա՝ այն կիսեցին երկու բաժին: Այսպես՝ եկան պատերազմելու Վան քաղաքի ամրոցի դեմ և, որովհետև Ավշինի մոտ գնալիս Աշոտը Վանում թողել էր Վասպուրականի տիկին Սեդային, իսկ ամրոցի ռազմի պատրաստությունը վստահել էր Դիսեին և սրա եղբայրը Թադևոսին, որոնց անվանում էին Շերեփի որդիներ, նրանք Ավշացի տոհմից էին և քաջ էին ու հմուտ պատերազմելու մեջ, նրանք պատերազմեցին 30 օր, սակայն ոչնչով չկարողացան վնասել: Դիսեից պարտվում էին, քան թե հաղթանակ կորզում, մինչև որ բերդի միջոցները պակասեցին, մանավանդ ջուրը: Այդ ժամանակ նրանք ակամայից լքեցին, թուլացրեցին մարտը և ամրոցը տվեցին Գագիկ Աբուրմովանին: Եվ մինչև մեր երկիրն այսպիսի խառնաշփոթության մեջ էր, եղածի լուրը հասավ Ավշինին և իշխան Աշոտին, թե. «Երկիրը վրդովված է և տարակույսի մեջ են թա ամրոցների տերերը, արդ չանա անհապաղ վերջ տալ ու բակտել նրանց միասնական դավաթությունը», որից չհամբերելով, Աշոտը Ավշինի գործով եկավ նրանց վրա, որոնք տեղի տվեցին և գնացին իրենց ամրոցները, իսկ Վասպուրականի զորքը գնաց Աշոտի հետևից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 22):

2463 «Նույն տարում մեռավ Տարոնի տերը՝ Դավիթ Արքան: Այդ ժամանակ Դիսեի որդի Ամիտը (Շեքանյանների Էմիրության Էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.) բռնությամբ նվաճեց նրա երկիրը, ընդ որում Տարոնի իշխան, Աշոտ կյուրապաղատի որդի Գուրգենը նենգությամբ սպանվեց Ամիտի զորագլուխներից: Նա քաջ ու երանելի տղամարդ էր և Դայաստանում՝ հոյժ հայտնի» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 22):

«Տարիներ անց վախճանվում է նաև Տարոնի մեծ իշխանը Դավիթ Բագրատունին և նրա փոխարեն նշանակվում է նրա եղբորորդի Գուրգենը: Դետո նրա դեմ կռվում է Ամիտը (Շեքանյանների Էմիրության Էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.), մինչև որ Գուրգեն սպանվում է պատերազմում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գլուխ 34):

2464 Аль-Табари, т. 38: стр. 15-17:

2465 «Տիրոջ 894 թվականի 12-րդ ինդիկտոնիսն հույները ֆրանկների ճնշման տակ հեռացան Բենվենտից» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

2466 «Այդ տարի Շավալ ամսին մահմեդականները հարձակվեցին հույների վրա և նրանց միջև պատերազմը շարունակվեց 12 օր: Մահմեդականները հաղթեցին, մեծ ավար ձեռք գցեցին ու հեռացան» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբների պատմություն»):

«Նույն այդ տարում մահմեդականները հարձակվեցին հույների վրա և նրանց միջև պատերազմը շարունակվեց 12 օր: Մահմեդականները հաղթեցին, մեծ ավար ձեռք գցեցին ու վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

2467 «Իսկ Ամիտը (Շեքանյանների Էմիրության Էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.), կանաց-կանաց առաջ շարժվելով, ձգտում է տիրապետել այդ կողմերի վրա: Եվ, բանի որ Դավիթ մեծ իշխանի որդին փետապցել էր արքայի եղբայր Շապուհին, շատացել էր նրա մեղադրանքը և Ամիտի չարությունը բացահայտվել ու հայտնի էր դարձել: Դրա համար արքան, հավաքելով Դայոց նախարարների զորքը ու միացնելով իր զորքին, որ ընդհանուր մոտավորապես 60.000 հոգի կազմեց, շարժվում, գնում, հասնում է Տարոնի արևելքում գտնվող լեռան դիմաց ու այնտեղ բանակ է դնում՝ տեսնելու համար, թե վիճակն ինչպիսին է: Այդ ժամանակ բիրտ բռնակալ Ամիտը նստում է Տարոնի արևմտյան կողմում՝ բանակը տեղավորելով Եփրատ գետի ափին: Եվ ահա, բանի որ Ամիտի ու Վասպուրականում գաղտնի իշխանացած Գագիկի միջև միաբանություն կար, Գագիկը նենգորեն ու խաբեությամբ համաձայնեցրեց արքային այնտեղից մեկնել, գնալ դեպի հարավ՝ Դոդաս քաղաքագլուխի դիմաց, իբր թե երկրի այդ կողմում հարմար է գործն ավարտելու խոշորությամբ կամ խաղաղությամբ: Արքան, բոլորովին չկասկածելով, որ նա լուրջ է, գնում է նրա հետ, իսկ նա, նախ անապարանքով Ամիտին գեկուցում է այդ խաբեության մասին, և ապա պայմանավորվում է նշանակված հարմար պահին հարձակվելու նրա վրա, որից հետո ինքը զորքի բազմությունը առաջնորդում է, դեպի լեռան կողմը: Ամրոցը գործը գնում էր անջրդի, ապառաժուտ, մացառախիտ ու քարքարոտ տեղերով մագլցելով, այնպես որ շատերը ծարավից տանջվելով մեռնում են, իսկ մյուսները, միլիոն, հոգևած, տանջված, հուսալքված, թուլացած, ծանրաշարժ ու չնչապառ թափառելով, հագիվ հասնում են ջրի՝ Թուղիս անունով մի վայրում: Եվ այնտեղ բոլորը, որպես ծեծված ու հողակտոր արված, փռվում են գետնին, իսկ Ամիտը, Գագիկի դրած պայմանի համաձայն, ստիպում է իր զորքին սպասել մինչև լուսաբաց, մինչև որ հասնում է իրոսակ զորքը և ասպատակում: Եվ ահա, ավազակներից հարձակումից դրդված, հուսալքված զորքը, շտապ դիմելով գրահներին, գեղեթին ու զարդերին, իսկ բոլորից առաջ նախ ինքը՝ արքան, ձի հեծնելով ու մեկնելով ասպարեզ, առաքինաբան է: Նրա հետևից մյուսները ևս, ձի հեծնելով ու ասպատակելով, կռվող թշնամու զորքի բազմությունը հետ են դարձնում ու ջարդոխորդ անում: Այդ ժամանակ Գագիկը, երբ տեսնում է այդպիսի խիզախ կռիվը, որ սկսվել էր իր պատճառով, մահվան հոտ է առնում ու սրտնեղվում է, բայց այնուհանդերձ, չար ստաղորությամբ ու առհասարակ բանական ավագակաբար հարվածելով, նա հրամայում է նախ իր վրան գետնին գցել և բռնակիրներին բարձել, իսկ հետո՝ հետ դառնալ ու գնալ: Երբ այդ բանը տեսնում է բազմությունը, այն համարում է իրավացի և բոլորը նույն ձևով են վարվում: Դրա համար, երբ արքան իր հերթին տեսնում է այդ բանը, հասկանում է, որ այլևս չի հաջողվի նրանց պատերազմի գործը, դրա համար էլ նաև ևս հետ է դառնում ու փախչում: Այնտեղ ընկնում է անվիրձ ու անվարժ երիտասարդը՝ արքայի բեռնորդին չնաղազեղ Աշոտը, որը հայկական մեծ նախարարության ցեղից էր: Սրա հետ ընկնում են նաև ոչ նշանավոր իշխաններ 50 հոգուց ավելի կամ պակաս, իսկ մյուս զինվորները ցրվում են ու գնում՝ յուրաքանչյուրը իր տեղը: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա, իրեն հանգիստ տալու համար, գալիս ու դադար է առնում Բագրավան գավառում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գլուխ 34):

«/22/ Նույն ժամանակ եկավ թագավորի եղբայր Շապուհը և Գագիկ Աբուրմովանին կարգեց Վասպուրական տերության իշխան, մանավանդ որ Գագիկը փեսայացրել էր Շապուհին՝ տալով իր դստերը, իսկ Ատոմը թագավորի երկյուղից մուռն մնաց: Եվ Վասպուրականի ազատությունը գլուխները վերցրեցին ու գնացին ամրացրեց քաղաքը Դիսեի որդի Ամիտի (Շեքանյանների Էմիրության Էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.) մոտ, որը մեծ հաճությամբ իր հետ կապեց նրանց, իբրև պատվավոր այրերի ու զորավոր բազմաբազմությունների, մանավանդ որ բազում անգամ արժանացել էին հաղթողի անվան, իսկ ավելի առաջ էլ նա իմացել էր նրանց համբավի մասին: Դրա համար էլ նա մեծ հոժարությամբ ընդունեց նրանց, մանավանդ որ զավթել էր Տարոնի կողմերը և հետամտում էր բնական կարգով ամրապայտելու ողջ Դայաստանում, բանից Տարոնն անվանում էին Դայոց առաջին տունը: Այն գրավել էր Ամիտը և կամենում էր ավելի ևս առաջ գալ, որպեսզի Դայոց նախարարներին գրավի մեծապատիվ սիրով և նրանց միջոցով հաստատ մնա երկյուղալի այն հրամանների հանդեպ, որ հանապազոր Դայոց Սմբատ թագավորն ուղարկում էր նրան... /23/ Ինչպես վերևում մի փոքր հիշեցինք, Ամիտը գրավել էր Տարոնի աշխարհը և այն անջատեց Դայոց պետությունից: Սմբատը բազում անգամ զրեց նրան՝ փութապես թողնել գավառը և տալ Դավիթ իշխանի որդի Աշոտի, ձեռքը, նա նրան խոստացավ Դայոց զորապետությունը, արքունի հրամանով և հայերի հնազանդության հանդերձ, բայց Ամիտը չխոնարհվեց և ոչ ունկնդրեց նրա ասածներին՝ արհամարհելով իր մոտ առաքվածներին: Այնժամ թագավորը դեսպաններ ուղարկեց իր տերության բոլոր կողմեր՝ Դայաստան, Վրաստան և Ադվանք՝ քաղաքացիներին, զորապետներին, գավառապետներին, ովքեր սիրով հնազանդվում և հարկ էին վճարում նրան: Նրա մոտ եկան Վրաց Արքունեսի իշխանը և ուրիշներ: Եվ, ինչպես ասում են, գումարված զորքի թիվը եղավ 100.000 հոգի: Այսպես՝ թագավորը Բզունիաց ծովի եզերքով գնաց դեպի Ապախունիաց կողմերը և

բանակեց այն գետի ափին, որը լցվում է Աղծինքի խոխոտներով: Ամենը իրագույն եղավ դեպի իր կողմը Սմբատի գալստյան մասին, ինչից հետո, գունարելով իր նահանգի, ինչպես նաև Միջագետքի ու Չեթագետքի գոյքը, եկավ, հասավ նրա դիմացը: Եվ անհապաղ, մի անկախորթում սպառնալից աստիճան դարձավ կազմ ու կուռ և պատրաստվեց մարտի: Վասպուրականի քաղաքը, որոնց անունները հիշեցինք վերևում, կտրիճաբար նետվեցին առաջ, փակեցին բանակի առջևը և հետ դարձրեցին գորագույններին: Եվ ինչպես հողմն է այս ու այն կողմ շարժում եղեգների անտառը, նրանք սասանեցին ու շփոթեցին գործին, սակայն թագավորը, երբ իմացավ, որ գործերը, հարձակվեցին միմյանց վրա, մտածեց, որ միգուցե կարողանա դարձրեցնել մաքառումը: Նա սաստեց պատերազմող իր զորագնդին, բայց չկարողացավ հանդարտեցնել սրախողխող կոտորածի գեղազեղ կոհակներն ու բորբոքված հնոցը: Նույն ժամանակ էլ նա շուռ տվեց ձիու երասանները և մտավ պատերազմի մեջ, այնտեղ ցուցաբերեց բազում արիություններ, սակայն ոչ մի օգուտ չկարողացավ բերել, այլ դուրս եկավ մարտից և փախավ դեպի Յոդցի ուղղությամբ, իսկ Ամենը շրջափակեց գործը և անխնա հարվածներ հասցրեց, մանավանդ նրանց հետ եղած հետևակազոր բազմությանն ու ռազմիկներին: Եվ, ինչպես ասում է, սպանվածների թիվը եղավ ավելի քան 5.000 հոգի: Նրանց մարմինները մեկ տարի մնացին առանց հողմուղեւու գազաններից ու թռչուններից: Այդ ժամանակ պատերազմում ընկել էր նաև Չեթագետքի իշխան Աշոտ Յակակը, որը ճանաչվում էր որպես Սուփանի որդի: Սպարապետի տիկինը եկավ Տարոնից, մի նշանով գտավ նրա դին, տարավ իր Պորպ ավանը և գերեզման դրեց» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 22, 23):

«Տաքվաց արաբների երկրից մի մարդ կար, որի անունը Յաքիբ էր (խոսքը **Շեքանյանների եմիրության եմիր Ամենը իբն Իսայի մասին է - Մ.Ֆ.**): Սա տիրեց Մոսուլին և կամեցավ պատերազմել Յայոց թագավոր Սմբատի դեմ, որովհետև Սմբատը խլաթ աշխարհի մոտ էր, այստեղ իր համար բերդ էր գցել և ցանկանում էր տիրել Ասորվոց Միջագետքին: Եվ ահա Յաքիբը, որ Մոսուլի տերն էր և Սալիիքի որդին, լինելով մի պատերազմասեր մարդ, գործ կազմեց և այսպիսի մի հրովարտակ գրեց Սմբատ թագավորին. «Յաքիբից՝ Սալիիքի որդուց, Մոսուլի թագավորից՝ Յայոց իշխան Սմբատին՝ Աշոտի որդուն: Դու հանդգնեցին ինքնագույն քեզ թագ կապել, որովհետև աշխարհն անտառավոր գտար: Դա քեզ հաջողվեց և դու բռնությամբ գրավեցիր բոլոր Ասորվոցը՝ արևմուտքից մինչև արևելք, մինչև հասար Պարտուսի և մի ինքն ընդառաջը: Նույն կերպ առավ նաև Նախիջևանն ու մեծ շահաստան Դվինը: Դրանով էլ չհագեցար, դարձար դեպի Ասորվոց կողմերը և գրավեցիր Արծեշը, Արծեյն ու Մանազկերտը: Դրանից հետո դարձյալ հանդգնեցիր ու գրավեցիր խլաթի գավառը: Եվ ահա դու ձեռք ես պարգել դեպի ինձ ու ցանկանում ես անցնել Միջագետք՝ դեպի Բաբելոնի երկիրը: Բայց արդ ես կամենում եմ թո՛ղ դեմ պատերազմել, ես գալու եմ ու ավարի եմ առնելու թո՛ղ, ինչպես նաև այն երկրի ունեցվածքը, որ թո՛ղ ձեռքի տասլ է: Եվ այսպես, եթե դու կամենում ես, վստահելով քեզ վրա, գործը հավաքի ու եկ ինձ ընդառաջը: Երբ Սմբատ թագավորը այս լսեց, հրաման արձակեց ողջ Յայոց, Վրաց, Աղվանից և Տայոց երկրներին: Նա նաև լուր ուղարկեց Վասպուրականի իշխան Ապուրվակին. «Վերցրու թո՛ղ գործը և եկ ինձ մոտ»: Ապուրվակը, սակայն, երբ լսեց դա, չարացավ, որովհետև նեղավոր մարդ էր և ապստամբ: Նա մի նամակ գրեց Մոսուլի՝ համարյա, որովհետև սիրելի էին միմյանց ու վաղուց երդվել էին, որ. «Եթե՛ պատերազմ սկսվի թո՛ղ ու Սմբատի միջև, ոչ թե՛ նրան եմ օգնելու, այլ՝ քեզ»: Այդ ժամանակ Յաքիբը լուր ուղարկեց նրան, թե. «Եթե՛ թո՛ղ խոսքերը ճշմարիտ են, ահա, ժամը հասել է, դու հապաղիր մեկ օր, ես կհասնեմ Սմբատին, իսկ հետո կտեսնես, թե՛ ինչ կանեմ նրա գործին»: Ապուրվակին ուղարկեց Արեղյան տոհմից մեկին՝ Կատենի որդի Վասակին, երդում արեց ու տվեց՝ տանելու այն Յաքիբին: Այդ ընթացքում Սմբատը վերցրեց Յայոց գործը, հավաքեց շատ զորքեր ու նրանք եկան հասան խլաթի երկիր՝ բանակ դնելով Մոսուլի դաշտում: Այստեղ նրանք կանգնել ու ապստամբ էին Ապուրվակին, սակայն նա ուշացնում էր գալը, քանի որ նենգել էր Սմբատին: Երբ Յաքիբն իմացավ Սմբատի մտադրությունը ու Սրվակին ուշանալը, իր գործից ընտրեց 10.000 նիզակավոր մարդկանց՝ բաց կռվողների, իսկ ինքը մարդ ուղարկեց Սմբատի մոտ և հաշտություն առաջարկեց, ընդ որում պատգամավորին ասեց ինչպիսիք ասել. «Սմբատիս ասա, որ մեզ տա խլաթի բերդը ու այդ ժամանակ մենք հաշտություն կհաստատենք, իսկ ինքը ամեն կերպ պահիր նրան այնտեղ»: Եվ ահա պատգամավորը գնաց ու Սմբատին հանդիպեց Մոսուլի դաշտում: Իր հերթին Յաքիբը գիշերով շտապ գործաշարժ արեց և հարձակվեց Սմբատի գործի վրա: Երբ Յայոց գործերը գիշերով լսեցին այլազգիների աղմուկը, սարսափեցին ու մատուցեցին փախուստի, իսկ թշնամիները, հետապնդելով նրանց, ծանր հարվածներով այդ օրը չարդեցին Յայոց գոյքն ու տիրեցին նրանց ինչպիսիք: Սմբատը ամառահար հեռացավ Յաքիբից, ճանապարհ ընկավ Թխաջրով, եկավ, հասավ Յոդցի ամրոցը և, մազապուրծ գալով, ընկավ Ռշտունյաց գավառը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Չորս տարի հետո Աշոտ Բագրատունու որդի Յայոց Սմբատ թագավորը գործադուլ է անում և ասպատակ սփռելով անցնում է Ասորիք: Այստեղ նրա դեմ դուրս են գալիս արաբական զորքերը ու փախուստով նրան վերադարձնում են Յայաստան՝ ամեն ինչ թափուր և ունայն դարձնելով: Այդտեղ մեռնում են Յայակազն Աշոտ իշխանը և սակավաբանակ զորքեր: Միևնույն ժամանակ Վասպուրականի մեծ իշխան Ապուրվակը սպանվում է իր գործի կողմից» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այնուհետև Սմբատը պատերազմում է Ամենոյի (**Շեքանյանների եմիրության եմիր Ամենը իբն Իսայի - Մ.Ֆ.**) դեմ և, բազում հարվածներ կրելով, պարտվում է նրանից ու փախուստով է դիմում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տեղեկական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

²⁴⁶⁸ «Իսկ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը - Մ.Ֆ.**), ինչպես ասվեց, Լևոն Կատակոլոնիս ղումեստիկոս նշանակեց և Սիմեոնի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնի - Մ.Ֆ.**) դեմ ուղարկեց, նրա հետ միասին նաև պրոտոպոստիարիոս Թեոդոսիոս պատրիկին: Արևելյան բանակապետների և տազմանների զորքերն անցան Արևմուտք: Բուլղարաֆիզոնում տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որտեղ հռոմեացիները չարաչար պարտության կրեցին և գլխովին ոչնչացան: Հռոմեացիների թվում էր և պրոտոպոստիարիոս Թեոդոսիոսը» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

«Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի - Մ.Ֆ.**) ժամանակ բուլղարների առաջնորդը, որի անունը Սիմոն կամ Սիմեոն էր (**Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը - Մ.Ֆ.**), աչք ուղղեց չարության վրա և եկավ կայսերական բաղաբի ուղղությամբ: Նա հաղթահարեց հույներին և հաղթեց նրանց: Նա մեծ նեղություն պատճառեց նաև քաղաքին և մի մեծ խրամ փորեց, որը հասավ մինչև Ոսկյա կղզի ողորպաններին: Այդ ժամանակ հիշատակված մարտերում շատ հայտնի հոռոմ ռազմիկներ սպանվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 2):

«Իր թագավորության սկզբում բուլղարների և սակավների առաջնորդ Սիմոնը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը - Մ.Ֆ.**) եկավ արքայական բաղաբի վրա և շատ բնակավայրեր ավերեց: Նա մեծ նեղություն պատճառեց նաև քաղաքին և մի մեծ խրամ փորեց, որը հասավ մինչև Ոսկյա կղզի ողորպաններին: Այդ ժամանակ հոռոմների արքան (**Բյուզանդական կայսր Լևոն VI-ը - Մ.Ֆ.**) դիմեց Սիմոնին, թե. «Մենք բոլորս բրիստոնյաներ ենք, արդ ինչո՞ւ չենք կարող խաղաղ լուծել մեր միջև առաջացած վեճը»: Սիմոնը, սակայն, հրաժարվեց մեղմել իր վարքագիծը և այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսի արքան հավաքեց Կոստանդնուպոլսում գտնվող բոլոր արաբներին և խոստացավ նրանց, որ, եթե նրանք օգնեն հոռոմներին հաղթանակ տանել բուլղարների նկատմամբ, ապա նա նրանց բոլորին բաց կթողնի: Եվ ահա արաբները հոռոմներին հետ միասին փրանական նպատակով ելան, հաղթեցին սակավներին և նրանցից շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ մատնեցին փախուստի: Կոստանդնուպոլսի արքան, սակայն, հետ կանգնեց իր խոստումին, խլեց արաբների գեղերը և, նրանց կրկին շղթայակապ անելով, ցրեց տարբեր տեղեր, քանզի նա վախենում էր նրանցից: Այս մասին տեղեկացնում է նաև երջանկահիշատակ Մար-Միքայելի վարքաբանությունը, որտեղ պատմվում է արաբների կողմից հոռոմների այս պատերազմին մասնակցության մասին, բայց նաև արաբական զորքերում է ներկայացված, թե՛ ինչպես իրականում եղավ սակավների դեմ մղված այդ պատերազմը: Մինչ այդ հոռոմները չէին հավատում, որ անվտանգ է պատերազմի համար ինչպես արաբ ռազմագերիներին և նրանց գեղք վստահել» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի, ինչպես պատմում են, նամակ եկավ Տարոնից այն մասին, որ սլավոնները մեծ քանակությամբ հարձակվել են հույների վրա, նրանցից մեծ քանակություն սպանել, ավերել շատ բնակավայրեր և հասել մինչև Կոստանդնուպոլիս՝ ստիպելով հույներին ապաստան որոնել այնտեղ: Դրանից հետո հույների բռնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը - Մ.Ֆ.**) սլավոնների արքայի մոտ մարդ էր ուղարկել ասելու հետևյալը. «Մեր հավաքողը նույնն է, արդ ինչո՞ւ մենք իրար մարդկանց սպանեմք»: Այդ ժամանակ սլավոնների արքան պատասխանեց նրան. «Դա իմ նախնիների թագավորությունն է և ես չեմ հեռանա, մինչև որ մեզից մեկը չսպանի մյուսին»: Երբ հույների արքան փրկություն չգտավ սլավոնների արքայից, նա հավաքեց իր մոտ գտնվող մահմեդականներին, նրանց գեղք բաժանեց և խնդրեց օգնել իրեն սլավոնների դեմ: Նրանք արեցին այդ և սլավոնները հեռացան: Եվ երբ հույների արքան տեսավ այդ, նա սկսեց վախենալ իր համար և նրանց մոտ մարդիկ ուղարկեց, հեռացրեց նրանց, վերցրեց նրանց գեղքը և ցրեց տարբեր վայրեր՝ վախենալով, որ նրանք հանկարծ իր դեմ հանցագործություն չգործեն» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբանների պատմություն»):

«Նույն այդ տարի սլավոնները մեծ քանակությամբ հարձակվեցին հոռոմների վրա, պաշարեցին Կոստանդնուպոլիսը: Նրանք այդ բաղաբի բնակչությանից մեծ քանակություն սպանեցին ու ամապցրին երկիրը: Չմանալով ինչպես փրկվել նրանցից՝ հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը - Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր մոտ գտնվող մահմեդականներին, նրանց գեղք բաժանեց և խնդրեց օգնել իրեն սլավոնների դեմ: Նրանք արեցին այդ և ստիպեցին սլավոններին հեռանալ Կոստանդնուպոլսից: Երբ հույների արքան տեսավ այդ, նա սկսեց վախենալ նրանցից, դրա համար էլ հետ կանչեց նրանց, վերցրեց նրանց գեղքը և ցրեց տարբեր վայրեր՝ վախենալով, որ նրանք հանկարծ իր դեմ հանցագործություն չգործեն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այլ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴⁶⁹ «Իսկ վշտաւեր եւ չարատեր Ափշին ոստիկանը (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), լսելով կատարված այդպիսի ոճիրների, Սմբատի դավադիր փախուստի, ինչպես նաև Յայոց գործի լուծարվելու ու հեռանալու, մեծամեծ ավագանու նենգության և այլոց շեշտակի երկպառակության մասին, իր կամքը կատարելու համար այդ պահը հարմար ժամանակ է համարում և, չարությամբ մտածելով ու առաջնորդվելով, վեր է կենում: Նա, սաստիկ հեղեղի նման մոնչալով, գալիս է, որպեսզի հորդահոս ջրի նման սարսափներով ողորդի Յայաստանն ու թագավորի գլխին թափի իր դառն թույլը: Եվ ահա, մեկնելով Ուտի գավառ, նա գալիս է զուգարաց ու Վրաց կողմերը, որ նախ նրանց նկատի կամ խառնաշփոթություն գցի նրանց մեջ, որպեսզի Սմբատի փախուստը իրենից որևէ տեղ երբեք չհաջողվի: Եվ, քանի որ այն կողմերի նախարարները չհամաձայնվեցին նրա հետ ապստամբվել և նա չկարողացավ ուժ գործադրելով մոտենալ նրանց անսատչելի ամրոցին՝ դարձյալ գնաց Յայոց Վանանդ գավառը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 35):

«Ավշինը (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) անհուն գործով ու գեներով ելավ Յայոց երկրի վրա և եկավ ու հասավ Սմբատին, որը փախավ և մագապուրծ ընկավ Վրաց աշխարհը» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

«Յայոց 361 թվականին Ավշինը (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) եկավ Յայաստան» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁷⁰ «Այնտեղ խորհուրդ տեսնալով՝ նա (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) սկսեց հետապնդել Սմբատին, սակայն, երբ վերջինս ընկավ Տայքի ժայռոտ խոր ու փոս ձորերը, ոստիկանը հասկացավ, որ նրան չի կարող սասանել ոչ դավով, ոչ՝ լ նենգությամբ և ոչ էլ կարող է, կռվելով նրան հալածելով, դուրս վռնել: Եվ ահա նա գնում և պաշարում է Կարուց ամրոցը, որը գտնվում է Վանանդ գավառում: Այնտեղ էին թաքնվել, պահվել ու ձգնավորի կյանքով էին ապրում Յայոց տիկինը՝ Սմբատի կինը, և նրա հարսը, որ եգերացիների արքայի (Աբխազական թագավորության արքա Բագրատի – Մ.Ֆ.) դուստրն էր, ինչպես նաև այլ ազնվականների կանայք: Ամրոցի պահակը Պասան անունով բանակացին էր՝ Ղվթունի ցեղից, չափազանց հավատարմի մի մարդ, որը արքայի ողջ տան հրամանատարն էր: Արքայի գանձեր ու ունեցած շատ այլ բաները պահվում էին ամրոցի գանձարանում, որը Ավշինը ստույգ կերպով իմացավ իրեն տեղյակ պահողներից: Եվ ահա նա ուժգին կատաղությամբ պատում ու պաշարում է ամրոցը: Դրա մասին Պասանը խոհեմ իմացությամբ լրջորեն մտածելով ու իմանալով, որ իրենք ոչ մի կերպ չեն կարող փրկվել նրանից, որովհետև բացվել է կորստյան դուռը, և, զորանալով երկնային նախախնամության կամքով, եղբւնագիր է պահանջում Ավշինից, որպեսզի նրան տա ամրոցը ու նրանից տանն աղյան և ամեն տեսակի չար անկարմխելի ապահովություն: Երբ նա անսխալապես ու աներկբայորեն նրան է տալիս նրա խնդրած վստահագիրը, բացվում է բերդի դուռը և Ավշինը ներս է մտնում: Ամրոցի մարդիկ, թեպետև խուճապահար են լինում նրանից, ինչպես կործանիչ ահագին զագանից, սակայն նա նրանց համար չսահմանեց վտանգավոր, տագնապալի ու մահվան տարակուսանք առաջացնող որևէ բան կամ չփակեց բանտում, այլ, ռաբիկների բազմությունը դուրս հանելով, բոլոր ավագանիների ձեռքից ազատեց միայն տիկնոջը, նրա հարսին, արքունի տան հրամայող Պասանին և մի քանի ազնվական կանանց: Իր հետ վերցնելով նաև գանձեր և ունեցվածք՝ նա տանում է Դվին քաղաք՝ տարածների նկատմամբ ցուցաբերելով ոչ թե մոտալուտ տագնապ ու տարակուսանք, այլ, ավելի շատ՝ նրանցից մեծարանք ու հյուրասիրություն ընդունելով: Մի քանի օր անց նա Պասանին թողնում է գնալ իր թագավորի մոտ, իսկ Սմբատ արքան, դարձյալ գալով Կարուց ամրոցը ու տեսնելով, թե ինչպես է այն հափշտակված թշնամիների կողմից, իրեն չէր կրողում, երկնավոր փրկության հույսից, այլ լիաբերան գոհությամբ հավատում էր Աստծո կամքին, որ, նա իրեն կտա արարելու հնար, իսկ թշնամուն՝ անդառնալի կորուստ: Եվ, քանի որ ձմեռ էր ու նա չկարողացավ որոշել բնակատեղի, Սմբատը այնտեղից գնաց Երասխաձորի ապահով տեղերը՝ Կաղզվան գյուղը: Այնտեղ երկուստեք դեսպան դեսպանի հետևից էին գնում ու գալիս Սմբատի և Ավշինի մոտ: Միմյանց հարցաքննելով՝ նրանցից յուրաքանչյուրն աշխատում է կատարված գործերի մեղադրանքը թափել մյուսի վրա: Այնուհետև ոստիկանը արքայից իբրև պատանդներ է պահանջում նրա ավագ դստերը և արքայի եղբայր Սահակի դստերը, իսկ արքայի կրտսեր եղբայր Շապուհի դստերն էլ պահանջում էր իրեն կնոջն առնելու: Սմբատի եղբւնագիրը նա անհաստատ ու դատարյալ պատրվակ էր համարում և միայն այս ամենն էր նա վստահության ու անվերջ խաղաղության հիմք համարելու պատճառաբանությունները: Եվ ահա արքան, չտեսնելով նախարարների հարթ ու հարմար միաբանությունն իր հետ և դեպի այլ ճար ու ելք չգտնելով՝ ստիպված ենթարկվում է նրա կամքին՝ որպես պատանդ նրան տալով իր որդի Աշոտին, եղբորդի Սմբատին, ինչպես նաև նրան կնության տալով իր կրտսեր եղբայր Շապուհի դստերը: Երբ նա ընդունեց նրան, նրանք հարսանյաց պար պարեցին ու կաթավեցին, սակայն Ավշինը չկամեցավ ցրտաշունչ ձմռան ժամանակ այնտեղից գնալ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 35):

«Նույն տարին անօրեն արաքը (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) երկրորդ անգամ գալիս է Յայաստան և սրա հրամանով Պարտավի արքունիքից դուրս է գալիս ներքինին՝ Յայաստան գալու: Սա լիք էր անասունված մի մարդ էր, ուր որ նրա ոտքը ընկնում էր, ավերում, բանդում էր աստծու եկեղեցիները, իսկ որտեղ Զրիստոսի խաչ էր տեսնում, փռում նման մանրանկարներ: Երբ նա Յայաստան հասավ, Սմբատը ժամանակավորապես փախստական դարձավ: Նա գրավեց Սմբատի ամրոցը և թագուհուն տիկիններով, սրանց որդիներով, ունեցվածքները, կտակարանները ու սուրբ սպաները և խաչերը, բազմաբանակ գանձերի հետ միասին գերեվարեց» (Մովսես Դրասխանակերտցի «Ավգանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այս բաները լսելով՝ Սաճի որդի ամիրա Ավշինը (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), որը Պարտավաթանի ոստիկանն էր և Սմբատին պսակ դնողը, մանավանդ որ խիստ չարացած էր հունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) հետ Սմբատի բարեկամանալու պատճառով, դիմում է դեպի Յայոց աշխարհը, գրավում է Կարին բերդը և իրենց կանանցով ու երեխաներով գերի է տանում ազատների, որոնց ողորմելի տեսքով տանում, հասցնում է Դվին քաղաքը» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

«Ապա նա (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) այնտեղից վերադարձավ և պաշարեց Կարուց բերդը, բացեց մթերված գանձերի տունը, վերցրեց բազում ավար» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷¹ «Այնժամ Վասպուրականի Ազոտ իշխանը ծանապարհվեց դեպի Բագրևանդ գավառ և արագ անցավ իր աշխարհը, իսկ Յայոց Սմբատ թագավորը դեսպան ուղարկեց և Ավշինից (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) խնդրեց խաղաղություն՝ գրավական՝ տալով անդրանիկ որդուն: Ավշինը վերցրեց նրան, վերադարձավ և դիմեց Ազոտի վրա, մեծ սպանալիքով ու ռիս պահելով նրանից իր հրավերը արհամարհելու համար: Եվ ձմռան օրերին նա եկավ ու հասավ Թոռնական գավառը, իսկ իշխան Ազոտը, եղբայրներն ու բոլոր իշխանները, ազատագործի հետ խորհրդակցեցին ու ասացին. «Դաժան ժամանակներ են, ու պատերազմ, ո՞վ գիտիհաղթությունը, թե ում կլինի հաղթությունը»: Եվ այսպես, խնայելով սուրբ եկեղեցիներն ու հավատացյալներին, Ազոտը ելավ ու գնաց Ավշինի մոտ՝ մահվան գրավ դնելով անձը: Անտեղ բարեկամաբար մեղադրանքներով նրանք ջանացին ներել մեկ-մեկու և պատճառեցին միմյանց, ինչ-որ ցանկացան: Ապա՝ իշխանը Ազոտին մեծ պատվով և բազում երևելի պարգևներով վերադարձրեց, սակայն, որովհետև երկուսն սրտերից էլ կասկածը դուրս չեկավ, Ավշինը պահանջեց գրավականներ, իսկ Ազոտը տվեց եղբորը՝ Գագիկին, թեև յոթ ամիս հետո ուղարկեց կրտսերին՝ Գուրգենին և վերադարձրեց Գագիկին: Երբ գարունը եկավ, սակայն, Գուրգենը փախավ Ավշինի մոտից և եկավ հասավ իր եղբայրների մոտ՝ քակելով բարեկամության դաշինքը» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷² «Դրանից հետո ոստիկան Ավշինը (Սաջյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), դարձյալ խաբվելով ճիշտ կարծված առանձին լեզվագարներից և նենգամիտ խաբեություն նյութելով իր սրտում, սկսեց շրջել քաղաքներում՝ իբր դրանք նկատելու համար: Եվ ապա նա չկում, գնում, հասնում է Տփղիս քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ, իբրև հողմից բշտվելով, փոթորկի նման հանկարծակի դիմում, գալիս է Շիրակ գավառի կողմերը՝ իր միտքը շրջելով դեպի հին մուրադությունը և հույսը կենդանի գաղտնի կախարդների վրա, որպեսզի թերևս կարողանա նենգ հնարագիտությունը դավել Սմբատ արքային: Շուտա մի փոքր գնալով անցավ, սակայն, թագավորը սաստիկ տագնապով ընկնում է Տայոց ամրոցի կողմերը՝ իր սիրեցյալ Ատրնեսի կուրապաղատի կալվածքները, իսկ ոստիկանը, երբ տեսավ, որ անհնար է արքային դավաճանել, որ փորձել էր մեկ, երկու, երեք անգամ, դարձյալ այն բարությունից դրդված՝ բարեխիղճության ու զգույնության համար արքայի նկատմամբ ցուցաբերում է անկեղծ վերաբերմունք: Եվ ապա նա մեկնում, գնում է Դվին մայրաքաղաք, որտեղից ջանում է հավաստիացնել իր աննենգ սիրո դաշինքը: Դրանից հետո, իր փոխարեն այնտեղ թողնելով իր որդի Ղևդասին (Սաջյանների էմիրության ապագա էմիր Ղևդասին – Մ.Ֆ.) ու մեծ ներքինապետին՝ նա շտապ գնում է Ատրպատական: Այդ ժամանակ շտապում է նրան ընդառաջ գալ մեծ տիկինը՝ արքայի եղբայր Սահակի կինը՝ իր հետևից տանելով շատ ոսկի, արծաթ, կահ-կարասի ու, նրա հանդիպելով Շարուր դաշտում: Որպես հատուցում նա նրան է ընծայում իր հետ տարած նվերները և, ծնկի գալով նրա առաջ, արտասպաթոր լացուկոծով խնդրում է իր որդյակ Սմբատին, որին նախապես ոստիկանը Սմբատ արքայից վերցրել էր որպես պատանդ: Նա նրան ներկայացնելով իր այրիության ախն ու վախը և հայտնի է դարձնում իր աղեկտուր հոգը: Դրա վրա էլ ավելի է ծնվում ոստիկանի սիրտը ու նա խղճում է բարեհոգություն և ցուցաբերում, որովհետև շատ անգամ մարդիկ, որ չար են լինում, երբեմն դիպվածով բարի են դառնում: Դետո, տիկնոջ ձեռքից առնելով նվերները, նա նրան տալիս իր որդուն, իսկ նա, ընդունելով մեծ պարգևը, վերադառնում է իր տուն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) Սմբատի հետևից գնաց դեպի Տփղիս քաղաք և հույժ հարստահարեց Սմբատին՝ վերցնելով բազում հարկեր» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷³ «Ինչպես պատմում են, ալ-Մուկաֆայի գուլյամ Ռահիբը և իբն Կելուբը հունական քաղաքներից գրավեցին Կուռան ու դա եղավ այդ տարվա Ռեջեբ ամսին» (Տաբարի «Ալթեմաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Հազարացիները և գրավեցին Կորուն՝ Կապարովկայում» (Թեմուխանու խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն և աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴⁷⁴ «Սմբատ արքան Տալեից վերադառնալուց հետո գնում և Ամի ամրոցի մոտ՝ Ախուրյան գետի ափին, հանդիպում է մեծ ներքինապետին, որից հետո նրանք միմյանց հետ սիրո դաշինք են կնքում: Դրան էլ ավելի հավանելով և արքային տեսնելով՝ ներքինապետը խոստովանում, որ, թերևս, նրա նման ոչ-ոքի չի տեսել: Այդ օրվանից ներքինապետը դառնում է արքայի համախոհը, կասակիցն ու գործակիցը: Եվ շատ պարզևներ ու պատիվ ընդունելով նրանից՝ ներքինապետը գնում է Փայտակարան քաղաք: Արդյունքում Ավշինի որդի Դևդադը (Սաջանների էմիրության ապագա էմիր Դևդադը – Մ.Ֆ.) մնաց Դվին քաղաքում և Սմբատ արքան նրա համար օրապարեն է պատրաստել տալիս՝ մեկ տարուց ոչ պակաս: Ներքինապետը, սակայն, երբ գնում է արքայի մոտից, հակամիտած ու բանասարկու մարդկանց խոսքերով ճանապարհին հրապուրվում է դեպի չարը: Նրանց հետո մեկնում էր Սևորդյաց Գեորգի նահապետի, իրենց պապի՝ Սև կոչվելու պատճառով նրանց ազգը Սևորդիք էր անվանվում, մեծ գործը: Այնուհետև նրանք խմբով հարձակում են գործում և, թեպետև արի մարդիկ բազաբար պատերազմ են մղում լավ սպառազինված ներքինու դեմ, սակայն հանկարծակի հարձակման պատճառով չեն կարողանում առնել նրանց դեմը: Եվ ահա իր եղբայր Արվեսի հետ բռնում են Գեորգին և առնում, գնում են Փայտակարան քաղաքը: Այնուհետև մոտ գտնվող դահիճները, հարցաքննելով նրանց, մեծ նեղություն էին պատճառում նրանց ու աշխատում են քրիստոսավեր կրոնից նրանց դարձնել դեպի իրենց՝ Սահմեդի անօրեն կրոնը: Այդ խոսքերին բնավ տեղի չտալով և չհամաձայնելով երկնավոր կյանքի փրկությունը աղավաղել կամ փոխանակել անդառնալի կորստյան ու սնոտիապաշտ կյանքի հետ՝ նրանք սրի բաշվեցին և իրենց անունները գրեցին կենաց գրքում» (Վովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Նույն տարին անօրեն արաբը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) արշավեց Վրաստան, սրա դեմ դուրս եկան վրաց երկու բաջ գորավարներ՝ Գևորգ իշխանը և սրա Արևես եղբայրը, բայց երկուսն էլ չարաչար կերպով սպանվեցին նրա ձեռքով» (Մովսես Դավթուրացի «Աղվակից պատմություն», գլուխ 21):

²⁴⁷⁵ «Այդ տարի Շաբան ամսի 3-ին ալ-Մուկաֆայի գուլյամ Ռահիբը հարձակում իրականացրեց ծովի վրա և Աստված նրա հաղթանակ պարգևեց հունական շատ նավերի ու հույների մեծ բազմության նկատմամբ, որը տեղակայված էր այդ նավերում: Նրանք գլխատեցին այդ նավերի վրա գտնվող 3.000 հույների, այրեցին նավերն ու գրավեցին հունական ամրոցները, որից հետո անվաս հեռացան» (Տաբարի «Ալթեմաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն և աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբեդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁷⁶ «Այդ տարի մեռավ Ամմեդ իբն Իսան (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամմեդ իբն Իսան – Մ.Ֆ.) և Ամիրում ու եղբայր հողերում նրան հաջորդեց որդին՝ Մուհամմադը (Շեքանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբն Ամմեդ (898) – Մ.Ֆ.)՝ որպես բռնի տիրացող: Մուլադիտը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիտը – Մ.Ֆ.) Չուլիքից ամուսն գործով Մոսուլի վրայով նրա դեմ Ամիր եկավ՝ իր հետ ունենալով որդուն՝ Աբու Մուհամմադը՝ իսկ ալ-Մուլթադիին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մուլթադիին – Մ.Ֆ.): Նա հասավ Ամիր ու, բարանետ մեքենաներ դնելով, պաշարեց այն մինչև հիջրի 286 թվականի Ռաբիա Բ ամիսը: Մուհամմադ իբն Ամմեդ իբն Իսան լուր ուղարկեց նրան՝ երաշխավորագիր խնդրելով իր, մերձավորների ու քաղաքի բնակիչների համար: Մուսուդիդը համաձայնեց, և սա դուրս եկավ ու հանձնեց քաղաքը: Մուսուդիդը ընտիր գզետները նվիրեց և պատվեց, սակայն քաղաքի պարիսպները բանդեց: Ապա՝ նրան լուր հասավ, որ Մուհամմադ իբն ալ-Շայխը ուզում է փախչել և նա ձեռքակալեց նրան ու նրա ընտանիքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁷⁷ «Այդ տարի Չուլիքից ամսին իբն ալ-Իշխիդը Տարսունի ու այլ քաղաքների բնակիչների հետ միասին արշավանք իրականացրեց, հասավ Սալանդային ու գրավեց այն: Նրա վերադարձը Տարսուն եղավ 286 թվականին» (Տաբարի «Ալթեմաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի իբն ալ-Իշխիդը Տարսունի բնակիչների հետ միասին արշավանք իրականացրեց: Աստված նրան հաղթանակ տվեց և նա հասավ Իսկանդերունին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուդը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴⁷⁸ «Տփղիսից առաջանալով Ավշինի (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) գործը եկավ, հասավ մինչև Վան ավանը, Վասպուրականի աշխարհ՝ անհամար բազմությանը, իսկ իշխան Աշուտ եղբայրների և ողջ զորքի հետ խույս տվեց և ամրացավ Որսիքանից ձորում: Այնժամ Վասակ Դենադարձի որդին Դասանը, որի մասին ասացինք վերևում՝ անօրեն, ժառանգ ու ապերասան մի մարդ, ավագանների հայր, մարդասպանների մայր և ծնող ամեն մի անօրինության, դարձյալ մոլեգնեց՝ հաղթվելով հորական չարապաշտությունից: Հավանության անարատությունը հազիվ թե պահպանելով անդառնալի՝ նա օգնեց Ավշին ամիրային և կործանարար բազում վանաներ հասցրեց հավատացյալներին ու սուրբ եկեղեցիներին: Նա նվիրվեց պիղծ գործերի և դուռ բացեց չարացի համար՝ սատանայի հանրիմացությանը գործելով մահաբեր դարաններ: Ավշին ամիրան մեծն Վանում և Ռուսան ավանում թողեց երկու ներքինի ոստիկանների՝ բազում հեծյալներով: Նրանց գլխավորը ճանաչվում էր Սափի անունով, իսկ ինքը՝ Ավշինը, գնաց Արբակ գավառ և իջևանեց Դադանակերտ ավանում: Ապա՝ մեծաթիվ զորքով ուղարկեց մի ներքինի մարդու, որի անունն էր Դյուրս էր, որպեսզի սա գնա և պատերազմի իշխանի դեմ: Եվ, որովհետև նրանք ամրացել էին անսամույց Կակեցից գյուղում, ներքինի վերադարձավ մեծ ամիթով՝ տեղի ամրության և գորականների բազմամարտիկ լինելու պատճառով ոչնչով չկարողանալով վնասել նրանց: Ավշին ամիրան այնուհետ մեծ փութով անցավ, գնաց Անուպատական՝ երկու ներքինիների թողնելով երկու ավաններում, որ հիշեցինք վերևում» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷⁹ «Իսկ Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), զրկվելով իր հղացած դիտավորությունից, կրկնեց իր չարակամությունը նաև այսպես: Ելավ, սպառնալով ու մոռնալով, խրոխտ ու դառնալուց, և հանկարծակի եկավ ու ստավ Շափրանի քաղաքը՝ Վան-Տոսպ, իսկ Աշուտ իշխանն ու իր եղբայրները խույս տվեցին Փոքր Երբակի կողմերը՝ Ջվանք և Սրինգ ամրոցների մոտ: Ավշինը Վասպուրական աշխարհը վստահեց Սափի անունով ինչ-որ ծառայի, որը հույն գերայաններից էր, սա մի ներքինի էր, թողել էր հավատն ի Քրիստոս, ընդունել մահմեդական գեներ և լցվել արյունարբու գիտությամբ: Նա տարածեց ու սփռեց իր գործակարներին ամբողջ երկրում, բայց չկարողացան մի հնար գտնել ամրոցները վնասելու համար: Այդպես անհոգ ու աներկյուղ բռնությամբ գործակալներով հարկ էին պահանջում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 25):

²⁴⁸⁰ «Մի ուժեղ զորագունդ եկավ ու մնաց Մարդաստան գավառի Դամբուրյազան ավանում, ուր այն ժամանակ Նախճավան քաղաքից տեղափոխվել էր Մարդաստանի եպիսկոպոսական աթոռը: Ձմեռային եղանակին սակավաթիվ ազատագործով այնտեղ հասան մեր քաջերը՝ երեք եղբայրները, և մթնշաղի լույսի տակ վազեցին վրա հասան ու սրի բաշեցին շատերին, բայց, բանի որ երկար ընթացքից և թանձրամած ձյան կուտակումներից ձիերը հոգնել էին և պակասել էր նրանց ուժը, թշնամիները, աղեղներով ու ինքավներով անաղմուկ հարձակվեցին նրանց վրա և ձեռքակալեցին ոմանց: Նրանք կեսին դատապարտեցին մահվան և, նրանց գլուխները հատելով, բարձրացրին փայտի վրա՝ պարսպի դարպասների վերևում, իսկ ձեռքակալվածներին էլ ուղարկեցին Ավշինի (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Պարտավ: Մոտեց կապանների մեջ գցեցին բանտ, ապա դատապարտեցին մահվան և սրով խոդիտեցին՝ կտրելով մեջքերից: Այսպես՝ բոլոր բռնկաձեռներին տանջանալի արեցին, չարաբարեցին, կտրեցին մեջքերից և ահ ու սարսուռի մեջ դրեցին նրանց տեսողներին, բայց միայն ոմն Արշակի՝ Վարաժմուրյանց տոհմից, որը փրկվեց Շապուհ Բագրատունու դստեր խնդրանքով, որին այն ժամանակ, անօրեն ամուսնությամբ կնության էր առել Ավշինը: Նրան աղերսեց Վասպուրականի Սեդա տիկինը, որն Աշուտի կինն էր ու Ապուրվանի դուստրը, և այդպես փրկեց Ավշինի սրից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 25):

²⁴⁸¹ «Այդ ժամանակ ան-Նուզեյը հարձակվեց հունական մարզի վրա, որից հետո հեռացավ Տարսուն: Այդ ժամանակ էլ հենց լուր եկավ, որ Աբու-Սաքիտը, իսկ նրա հետ էլ նաև մահմեդականների մեծ բանակություն Կուսիայից տեղափոխվել են Կոստանդնուպոլիս» (Տաբարի «Ալթեմաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի արաբների հրամանատար Մուհամմեդը ներխուժեց հռոմեացիների երկիր, թալանեց որոշ գյուղեր և գերեց 100 ռազմիկների, 60 հոգևորականների, բախանների ու վանականների, ինչպես նաև տարավ վանքերի խաչերը» (Բար-Յեքոնու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁴⁸² Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև իբն Դալուդը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

«Մեզ հայտնի է, որ այս կերպ է վարվել մեր ստրատեգոս Նիկեփորը, երբ նա մեր կողմից բավականին մեծ զորքով ուղարկվել էր Ասորիք: Այդ ժամանակ, ձեռք գցելով մեծ բանակությամբ ավար, նա դրանով հեռացավ հենց այս կերպ: Իրոք, երբ թշնամական երկրի հենց կենտրոնում նա հետապնդվան էր ենթարկվել սարակիստների ստրատեգոս, ներքինի Աբուլփեթիսի գլխավորված զորքի կողմից, նա հենց այսպես վարվեց և

արդյունքում բարեհաջող կերպով պահպանեց և գերի բարբարոսներին, և ողջ այն ավարը, որը նրա ձեռքում էր հայտնվել թշնամական երկրի ասպատակումից հետո» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 11, գլուխ 25):

«Այդ տարի, ինչպես պատմում են, թշնամին մոտեցավ Բաբա-Կալամիային, որը գտնվում էր Տարսուհի շրջանում: Պատերազմի ելավ Աբու-Սուբխտը, որը իբն ալ-Իշխիդի մահից հետո Տարսուհի կառավարիչն էր: իբն ալ-Իշխիդը նրան իր փոխարեն նշանակեց Էր շրջանի կառավարիչ, երբ հարձակում էր գործել, և ահա, երբ նա մահացավ, Աբու-Սուբխտը մնաց կառավարելու նրա փոխարեն: Նա իր ջոկատով հասավ առ-Ռիհան գետին՝ հետապնդելով թշնամուն, սակայն հետո գերվեց, իսկ նրա հետ եղած մարդիկ էլ զոհվեցին: Ու մարտնչում էր իբն Կեյուբը՝ Դարբ աս-Սալայայում: Երբ նա վերադարձավ արշավանքից, կանչեց սահմանային շրջանի բնակչության առաջնորդներին, որպեսզի համաձայնության գան գործերի կառավարիչի հարցով: Ու կարծիքները կանգ առան Այի իբն ալ-Արաբիի վրա ու նրան հանձնեցին գործերը, չնայած Աբու-Սուբխտի որդու անհամաձայնությանը: Վերջինս ասում էր, որ հայրը իրեն է նշանակել իր փոխարեն և նա զորք հավաքեց շրջանի բնակչության դեմ պայքարելու համար, սակայն իբն Կեյուբը միջնորդ եղավ այդ գործին և Աբու-Սուբխտի որդին համաձայնեց: Դա Ռաբիա Բ ամսին էր» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Դրանից հետո հոռոմները հավաքվեցին և ցամաքով ու ծովով առաջ ուղարկեցին մի հզոր բանակ, որը հասավ մինչև Քիշում: Նրանք գերի վերցրին ավելի քան 15.000 հոգու՝ արաբների կանանց ու երեխաներին, որոնցից զատ հոռոմների երկիր տեղափոխեցին նաև մեծ քանակի քրիստոնյաների, բանի որ վրանգ կար, որ արաբները կգային ու կսպանեն նրանց» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև իբն Դալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այլ-Այլին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴⁸³ «Յիջրի 288 թվականին Մուբադիտը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբադիտը – Մ.Ֆ.) մտավ Ասորիքի սահմանային շրջան՝ հետապնդելով ներքին Վասիֆին: Նա նամակով նրա մոտ ուղարկեց Ռաշիկին՝ «ալ-Ռումազի» մականվանյալ: Վասիֆ ալ-Բեկթեմուրը և ներքինու այլ հրամանատարներն ու նրանց կողմնակիցները, երբ նրանց շատ մարդիկ բռնվեցին, ուզում էին մտնել հունական երկիր և թաքնվել կիրճերում, սակայն Մուբադիտը հապճեպ ելավ Բադադից, թաքցրեց այդ մասին լուրը և Վասիֆը չգիտեր այդ մասին՝ չնայած նրա մեծ զգուշությանը և զգոնությանը իր գործողություններում: Նա չիմացավ այդ մասին, մինչև որ Մուբադիտը չանցավ Եփրատը և չներկայացավ Ասորիք: Դա, սակայն, վնաս հասցրեց Մուբադիտի առողջությանը, բանի որ նա արագ երթոց հյուժնեց: Երբ Մուբադիտը մտավ Ասորիքի սահմանային շրջանի կենտրոնական հատված, նա իր զորքը թողեց Կենիսես-Սաուդի մոտ և մի բանի հրամանատարներ առանձնացրեց Վասիֆին հետապնդելու համար: Նրանք անցան 15 մղոն, մինչև որ հեծելազորի առաջապահը չհասավ նրան: Նրանց թվում էին Խաբան ալ-Մուֆիհը, Ֆասիֆ-Մուշկինը, Այի-Կուրեն և այլ հրամանատարներ: Նրանց հետ մարտնչեց Վասիֆը ու դա Դարբ ալ-Տուր կոչվող վայրում էր: Երբ Մուբադիտը մոտեցավ և Վասիֆի կողմնակիցները լքեցին նրան ու հեռացան նրանից, նա գերվեց, բերվեց Մուբադիտի մոտ և հանձնվեց ներքինի Մուլիսին» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հալեքեր», գիրք 2, գլուխ 16):

«Իսկ դրանից հետո ներքինապետը, վախենալով ու հեռանալով Ալշիկից (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինից – Մ.Ֆ.) և իր հետ վերցնելով արքայի որդի Աշուտին, որը պատանդ էր և գտնվում է ներքինու մոտ՝ բանտում, ինչպես նաև նրա եղբայր Մուշեդի կնոջը, որին գերել-տարել էին Կարուց բերդից, իսկույն գալիս, հասնում է Սմբատ արքայի մոտ և նրան տալիս նրա որդուն՝ հարսի հետ միասին: Էլ ավելի ուրախանալով Աստծո, նախախնամության ու գերիների փրկության համար՝ նա հոգ է տանում մեծ շնորհակալությամբ սիրով իր մոտ բերել ներքինապետին և, նրան մեծարելով առատ պարգևներով ու ընծաներով, ուղարկում է Ասորեստանի կողմերը: Մեկնելով ու գնալով Եգիպտոսի սահմանները՝ ներքինապետը այնտեղ բռնվում ու սպանվում է իր ամիրապետի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբադիտի – Մ.Ֆ.) կողմից» (Րուվհանես Դրախանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Գարնանամուտին ներքինի մի մարդ, որ կարգվել էր Պարտավ բաղաթի վերակացու, զորք հավաքեց, ապստամբեց Ալշիկի (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) դեմ և անցավ ու գնաց մինչև Շամա երկիրը: Այս լսելով՝ ամիրան ստիպված իր մոտ կանչեց այն մարդկանց, որոնց թողել էր Վասպուրական աշխարհի տեղապահներ, իսկ ինքն աճապարելով հասավ Պարտավ բաղաթը: Այնտեղ էլ հենց նա պատահեց վրեժխնդրության շայատան աշխարհում արած չարագործությունների համար, աստված չներեց նրան և սուրբ հրեշտակի միջոցով պատժեց սոսկալի խոցով, ինչպես մի ժամանակ Վաղես կայսեր (Ռոմի համլիխան կայսր Վաղես II-ը – Մ.Ֆ.) Երիստոսի բաց նախապանդելի ձեռքով, ինչին պակաստես էր սուրբ Թեկը, որի մասին ընծայեց մեծ հավատի կերպով Բուզանդ պատմիչը: Այնտեղ անմիջապես նաև նրա երկու որդիները և զորականներից շատերը սոսկալի մահվանը ոչնչացան նրա աչքերի առաջ, որից հետո ինքը նույնպես չարաչար տանջալիքներով վախճանվեց: Սրանից հետո Յայոց երկիրը խաղաղացավ չարահնար իսմայելական ցեղի հրոսակներից» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

«Արաբների 287 թվականին Վասիֆ ներքինին, որ արաբների զորավարն էր Կիլիկիայում, ապստամբեց և պատրաստվեց ծով դուրս գալ: Այս պատճառով, ահա, Մուբադիտը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբադիտը – Մ.Ֆ.) հրամայեց այրել արաբների բոլոր նավերը, իսկ, քանի որ հենց Տարսուհից էին արաբները հիմնականում հարձակվում քրիստոնյաների վրա, դա քրիստոնյաների շատ օգնեց» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁴⁸⁴ «Դրանից հետո ալ Միցիլիայի Էմիրը մեկնեց դեպի Տավրոսինիա, կտրատեց նրա խաղողի այգիները, մարտնչեց նրա բնակչության հետ, իսկ հետո ուղղվեց դեպի Կաստանիա և պաշարեց այն, սակայն չհասավ իր նպատակին և վերադարձավ Պալեստին, ուր մնաց մինչև 288 թվականը սկսվելը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁸⁵ «Այդ ժամանակներում Արծրունյաց մեծ իշխան Աշոտը, որ սերում էր Սենեբերիմ արքայի սերնդից, մի փոքր գնդով ելնում, գնում ու շրջապատում է իր տերության կողմերում: Եվ, հասնելով մի ձորակի, որ Փորակ Լմբա են անվանում, գիշերում է այնտեղի մի ազարակում, որտեղ բնակվում էին գաղթականացիները՝ ձմեռային ժամանակի անպաճառով մտնելով ու տեղափոխվելով շենքի ներքևի հարկի տակ, իսկ Վասակ Արծրունին՝ Երիստոսին ուրացած Վասակի և Նույն Աշոտ իշխանի հորաբորոջ որդին, իրեն բնակության տեղ էր ընտրել Սևան կոչվող ամրոցը, իսկ երբ նա լսեց այն Փորակում իջևանած իշխանի մասին, խաբվելով այդ չար դեպի և կամավոր կուրուրությունը իր վրա կրելով, գաղտնի զորք է կազմում ու պատրաստում սուռնափող ավազակներ, շեշտակի աղեղնավորներ, կորովի սուռնափողներ և վահանակիրներ, որոնք վարձ էին գեներ օգտագործելու մեջ: Եվ ինքը անմիջապես նրանց հետ տրեհնավորվելով՝ հանկարծակի գիշերով հարձակվում է իշխանի վրա: Եվ, պտտվելով, շրջափակելով, պաշարելով պահում են դռներն այն տների, որտեղ մնում էին Աշոտ իշխանը յուրայինների հետ միասին, որոնց կարծես բռնել, գցել էր բանտ, իսկ Յասակը, հենվելով իր նիզակի վրա, այծամի նման վազում, իրեն միանգամից գցում է այն տանիքի վրա, որտեղ գտնվում էր իշխանը: Նրա ոտքերի թևոյունից ու դոփուկից տանիքը դողորմում, փլուզվում, թափվում է, իսկ փլուզումից հետո էլ Յասակն է սահում, ընկնում այն տան մեջ, իսկ հետո, Յասակի խոթի հագագային ձայնից ճանաչելով նրան, իսկույն բռնում են նրան և բերում իշխանի մոտ: Երբ Յասակի զորքը տեղյակ է դառնում այդ հառնաշփոթությանը, մորիկից հայաձվող ծխի նման փայլում ու անհետ կորչում է: Այսպիսով, Յասակն ընկավ այն փոսը, որը փորեց ու պատրաստեց ինքը, իսկ Աշոտ իշխանը, նրան շղթայակապ անելով, իր հետ առավ տարավ Աման ամրոցը և դրսից պահանջում էր ամրոցը իրեն տալ, իսկ Յասակի մայրը ու նրա եղբայրը, որը Նույն մորից և ոչ Նույն հորից էր, ուժ գործադրելով չէին ուզում բերդը նրան տալ՝ չկարողանալով վստահ լինել իշխանի խոստումներին, թե նա շղթայակապ Յասակին ողջ ու առողջ կթողնի իրեն: Այնուհետև Սմբատ արքան հասկացրեց ստիպեց ինձ՝ գնալ գործն ավարտել, թերևս հնարավոր լինել փակել կորստյան այն դուռը, որը անձամբ բացեց Յասակը, իսկ ես գնացի և համոզեցի տիկնոջը, որպեսզի, նա տա ամրոցը և Յասակին փրկի մահվան երկյուղից, որպեսզի ողջանդամ նրան արձակեն բանտից: Դետո ես իշխանից երդմագիր ստացա, որ նա պետք է ողջանդամ ու անվնաս բաց թողնեի Յասակին, բայց հետո, երբ ես ամրոցը վերցնելով տվեցի իշխանի ձեռքը, նա, խաբվելով առանձին ազնվականների նաևիք ու չար խորհուրդներից, փորում է Յասակի աչքերը» (Րուվհանես Դրախանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 38):

«Այս ժամանակ Աշոտը հիշեց Յասակի՝ Վասակ Դենադարձի որդու, չարաբար արբանյակությունը, որ կատարեց Ալշիկ ամիրայի (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) մոտ: Չորք ուղարկեց և պաշարեց Սևան բերդը, որ հափշտակել էր Վահանի որդի Գագիկը և տվել Յասակի ձեռքը, բանի դեռ Աշոտը կալանքի մեջ էր: Եվ բանգի ձմեռային օրեր էին, երբ հևար չկար ձիարշավներով ճակատամարտել, Յասակը զորագունդ կազմեց և հետիրուն գնաց ճակատելու Աշոտ իշխանի զորքի դեմ, որը Պողոսյան գյուղում էր՝ Լուսիա Փորակ կոչված գավառում: Եվ կեսգիշերին վրա հասնելով՝ հույս ուներ հաղթել, անգիտանալով իմաստունի ասածները, թե. «Մարդը անիրավությամբ հաջողություն չի ունենա», իսկ նախախնամության գործությունը օգնության հասավ իշխանի զորքին, որը, թեպետև փոքրաթիվ էր, բայց հարվածեց և, գիշերային մարտում կտորորելով, թուլացրեց Յասակի հրոսակախումբը: Յասակը չդիմացավ, բարձրացավ մի տան փած ձեղունը, ինչը դարձավ նրա համար ծուղակ, որից փրկություն չկար: Նա սուզվեց տան մեջ, ընկավ բաց տղամարդկանց ձեռքը, որպեսզի կատարվի մարգարեի ասածը թե. «Դոր փորեց, բայց իր շինած փոսի մեջ ինքը պիտի ընկնի»: Եվ իսկույն ձեռքավալեցին Յասակին և կրկին կապանքներով բարձր տվեցին Սևան կոչված բերդի դուռը: Աճապարեց, այնտեղ հասավ ավետաբեր սուրհանդակների շնորհիվ նաև Աշոտ իշխանը՝ եղբայրներով հանդերձ: Կարճ ժամանակ շրջապատեցին բերդը, ապա փորեցին Յասակի աչքերը և առան ամրոցը» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁸⁶ «Երբ այս ամենը լսում է ուսուկյան Ավիշինը, իբրև անվանական գազան կատաղությանը մոռնում է Սմբատի վրա, որպես թե՛ նրան համարելով խրատատու և իր ներքինը կողմից վատ գործեր կատարելու պատճառ: Նա հոխորտում է արթայի վրա թափել մեծ ամպրոպ ու դաժան հեղեղ և ահա իր տերության բոլոր կողմերը հրովարտակներ է ուղարկում, որպեսզի շտապ իր մոտ հասնեն արի ու բազ մարդիկ՝ երիվարներով, զենքերով, զարդերով և հետևակ զորքերի գնդերով: Արդ, միևնույն ժամանակ բազմությունները եկել, դիմել հասել ու հավաքվել էին նրա մատ և, երբ նա պատրաստվել էր արդեն վեր կենալ գալ, իր ներկած սրտի դառը թույլն թափելով արթայի վրա, հանկարծակի ընկնում է սաստիկ ու ծանր հիվանդության մեջ, այրվում է նրա փորը, բայց այնպես էն նրա խորքերը և որովայնից դուրս էին մղվում նրա կտոր-կտոր եղած աղիքները: Եվ, նախքան մարմնից նրա հոգու բաժանվելը, նրանից արդեն մահվան հոտ էր փչում: Եվ այսպես հեղձամաղձուկ կերպով մեռնելով՝ նա իր սաստիկ դառնությանը իջավ դժոխք: Նրա զորքից շատերը, նրա հետ նույն, ցավերի ու դառն ներդրության մեջ ընկնելով, մեռնում են, իսկ մնացածները ցրվում, գնում են իրենց տեղերը» (Յովհաննես Դրասխանասկերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Գարնանամուտին ներքինի մի մարդ, որ կարգվել էր Պարտավ բաղաթի վերակացու, զորք հավաքեց, ապստամբեց Ավիշինի (Սաջանների **Եսիրության հիմնադիր Եսիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.**) դեմ և անցավ գնաց մինչև Շամա երկիրը: Այս լսելով՝ ամիրան ստիպված իր մոտ կանչեց այն մարդկանց, որոնց թողել էր Վասպուրական աշխարհի տեղապահներ, իսկ ինքն աճապարելով հասավ Պարտավ բաղաթը: Այնտեղ պատահեց վրեժխնդրության հայաստան աշխարհում արած չարագործությունների համար: Աստված թերեք նրան և սուրբ իրեշտակի միջոցով պատժեց սոսկալի խոցով, ինչպես մի ժամանակ Վաղես կայսրը (Հռոմի համալիսան կայսր **Վաղես II-ը – Մ.Ֆ.**) Զրիստոսի բազ նահապետների ձեռքով, ինչին ականատես էր սուրբ Թեկըր, որի մասին ընծայեց մեծ հավաստի կերպով Բուզանդ պատմիչը: Այնտեղ ամսիցայես նաև նրա երկու որդիները և զորականներից շատերը սոսկալի մահվամբ ոչնչացան նրա աչքերի առաջ, որից հետո ինքը նույնպես վախճանվեց չարաչար տանջանքներով: Մրանից հետո Հայոց երկիրը խաղաղացավ չարահնար իսմայելական ցեղի հրոսակներից» (Մանանուս «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁸⁷ «Երբ լավ ժամանակներ եկան, նա Սիցիլիայի Եսիրը նավատորմ կազմեց և Ռաբիա Բ ամսի 1-ին պատրաստվեց հարձակման: Նա պաշարեց Դեմոնեն, նրա դիմաց բարանետներ դնելով, և այդտեղ մնաց մի բանի օր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁸⁸ «Հիջրի 288 թվականին արշավանքի ելավ Սիցիլիայի կառավարիչ Աբու-Աբբասը և ուժով մտավ Ռեջիո, որտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց: Ամրոցները նրանից աման խնդրեցին և գլխահարկ վճարեցին» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Այդ տարվա վերջին՝ հունիս ամսվա 10-ին, գրավվեց Ռեգիումը» («Զենքիցյան ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա Սիցիլիայի Եսիրը մեկնեց դեպի Մեսսինա և ռազմականվելով հասավ մինչև Ռեջիո, որտեղ շատ հույներ էին հավաքվել: Նա բաղաթի դարպասների դիմաց մարտնչեց նրանց դեմ, նրանց փախուստի մասնեց և Ռեջեթ ամսին թիփ ուժով տիրեց բաղաթին: Նա այնտեղ այնքան ոսկի և արծաթ ձեռք բերեց, որ հաշվել հնարավոր չէր: Նա այդ ամենը այլուրի և այլ բաների հետ միասին լցրեց նավերը ու վերադարձավ Մեսսինա՝ ավերելով բաղաթի պարիսպները: Նա այնտեղ գտավ Կոստանդնուպոլսից եկած նավեր, դրանցից 30-ը գրավեց, որից հետո վերադարձավ Պալերմո, ու մնաց այնտեղ մինչև Հիջրի 289 թվականը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁸⁹ «Զրիստոսասեր, ծիրանածին և երանելի կայսր Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.**) լսելով, որ սարակինոսները, գալով Ֆասիանե կղզված շրջանը, այնտեղի եկեղեցիները բերդերի վերածեցին, Արմենիականների բանակաթեմի զորավար, պատրիկ Լալակունին և Կոլոնիայի զորավարին Միջագետքի և Խաղկոթի զորավարների հետ ուղարկեց, որոնք բանդեցին այդ բերդերը, ազատեցին եկեղեցիները և ավարի առան ողջ Ֆասիանեն, որն այն ժամանակ գտնվում էր սարակինոսների տիրապետության տակ» (Կոստանունի Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

²⁴⁹⁰ «Այդ տարի ալ-Հասան իբն Ալի Կուրեթի ենթակա Նազիր իբն Մուհամմեդը հույներից շատ ամրոցներ գրավեց ու Տարսուս հասցրեց 100 անգամի հայտնի հույների, 60 պատրիկների և հոգևորականների, ինչպես նաև շատ խաչեր ու դրոշներ: Այդ ամենը Կուրեթ Բաղդադ ուղարկեց» (Տաբարի «Աբբասների ու մարգարեների պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁹¹ «Չուլիից ամսի 12-ին եկավ Ռաբբայի վաճառականների նամակն այն մասին, որ հույները շատ նավերով եկել են ու նրանց մեծ քանակությամբ էլ հեծյալ վիճակով հասել է Զեյթունին՝ մահմեդականներից գերի տանելով ավելի քան 15.000 տղամարդ, կին և երեխա: Նրանք տարան նրանց ու հետները տարան նաև շատ զինվորներ» (Տաբարի «Աբբասների ու մարգարեների պատմություն»):

«Սասունի իշխաններից 50 հոգի, ծառայելով թուրքերին, մեկնեցին Կիլիկիա և Աստծո օգնությամբ սկսեցին աստիճանաբար տարածել այնտեղ իրենց ազդեցությունը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁹² «Բայց ուսուկյան Յուսուֆին (**Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին (901-919, 922-926) – Մ.Ֆ.**) ավելի չար բան էր թվում Սմբատ թագավորի հեռանալը իրենից և նա, անսխալ իմաստությամբ չափելով իր գործը, ծար էր փնտրում նրան կրկին իր կողմը դարձնել ու նրա հետ ընկերանալ, ինչպես որ մի ժամանակ նրա եղբայր Ավիշին (**Սաջանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.**) հետ էր: Նա նախ ամիրապետին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսադիդին – Մ.Ֆ.**) խնդրեց Սմբատին իր կողմը դարձնելու, բայց նա չստեց և ինքը չհասավ իր երազած հույսին: Այնուհետև, խռովության կարգով շարժվելով ու արհամարհելով, նա մեծ զորք է հավաքում, ճանապարհ է ընկնում ու գալիս հասնում է Փայտակարան բաղաթը, իսկ այնտեղից էլ, շտապ անցնելով Ուտի գավառով, գալիս է մինչև Տաշրատախ: Այս բանը, երբ լսում է արթան, բազում, զորքով շարժվելով գնում, պահում է Աջոթի ու Տաշիրի կողմերի ճանապարհների կրճերն ու նեղ տեղերը՝ նրան թույլ չտալով ոտքի ճանապարհով անցնելու: Այդ բանը տեսնելով և գաղտնի շրջանցելով լեռան արևմտյան կողմից՝ Յուսուֆը բարձր լեռան ցածր տեղերով ընկնում է Շիրակ գավառի այս կողմը ու, այնտեղ գիշերելով, շտապ հասնում է Դլին բաղաթը: Արթան, երբ հետազայում իմանում է դեպի լեռան արևմտյան կողմը Յուսուֆի գնալու մասին, թեպետև հետամտում է նրան, սակայն, չկարողանալով հասնել, զորքը հավաքում է Արուճ բաղաթագլուխում՝ Արագած լեռան ծոցերում: Ուսուկյան Յուսուֆը, երբ իմացավ արթայի մոտ լինելը իրեն, ատենադպիրներից ուղարկում է մի պատուական մարդու՝ ազգությանը ասորի ու հավաստով քրիստոնյա, և միշտ սիրալի, հաճելով, դուրին պատգամով ու շատ պատվասեր նախախնամությամբ կնքված դաշինքով ազդում է արթայի սրտի վրա: Նա ողջ վախի ու դող տրոհում ու վտարում է նրա մտքից, իսկ արթունի տուրքն էլ թողնում է նրա կամքին ու կարողությանը, միայն թե նա իր հետ կնքի խաղաղության հարթ ու հավասար դաշինք: Ապա, լսելով բարեկարգ պատգամի այդպիսի բարի լուրը, անորոշելով իր կամքով ու հրաժեշտի հրաման տալով՝ նա հաճելի խոսքերի փոխարեն ատենադպիրին պատասխանում է սիրո, ողջ արգասիքով և նույն պայմանով: Հետո նրանք երդմնագիր են կնքում և տալիս միմյանց» (Յովհաննես Դրասխանասկերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 39):

«Աբուսաճի որդին (**Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.**), որ մի դաժան, չար ու խստասիրտ մարդ էր, ոտնձգություն արեց Հայոց աշխարհի նկատմամբ ու կամեցավ հարկ առնել Սմբատ թագավորից: Սմբատը, սակայն, չկամեցավ հարկ վճարել և ասաց. «Դու ավելի լավը չես, քան Ալին, թեպետև նեղությանը սպանեցիր նրան, ու ես թե՛ հարկ չեմ տա»։ Եվ ապա Աբուսաճի որդին հավաքեց Պարսից բոլոր զորքերը և եկավ Հայոց աշխարհ: Իր հեղթին Սմբատը հավաքեց Հայոց բանակը և գնաց նրան ընդառաջ: Ծակատամարտը բռնկվեց Փնա դաշտում: Մարտը երկարեց, սակայն հաղթեց Սմբատը պարսիկների բանակին, նրանցից շատերին սպանեցին, մյուսներին էլ հալածելով փախուստի մատնեցին: Եվ ահա Աբուսաճի որդին Պարսկաստան վերադարձավ մեծագույն ամոթով ու այս ժամանակից ինչքան անցնում էր, այնքան ավելի էր փքվում Յուսուֆ իբն Աբուսաջը... Սմբատ թագավորի օրերում Հայք եկավ Յուսուֆ ուսուկյանը և իր ասորի բարտաղարի միջնորդությամբ սեր եղավ Սմբատի և Յուսուֆի մեջ: Վերջինս բազում ընծաներ և թագ ուղարկեց Սմբատին և Հայոց հայրապետ Յովհաննեսին էլ առատ պարգևներ տվեց ըստ արժանիքի, որ առավել ուրախացավ արթան իր այնքան պարգևների վրա» (Ծապուն Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Այս բանը լսելով՝ Յուսուֆը (**Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.**) ելնում, գալիս է Պարտավ, այնտեղից էլ գաղտնաժամով անցնում է Տիրիս և գալիս Տաշիր: Այդ իմանալով՝ Սմբատը մեծ զորքով պահում է նրա ճանապարհը, բայց նա գողաբար բարձր լեռների վրայով գնում անցնում է Շիրակ և այնտեղից չկում է դեպի Դլին, իսկ Սմբատը սաստիկ զորությամբ հասնում է նրա հետևից: Այդ ժամանակ Յուսուֆը սարսափահար հաշտություն է խնդրում, բազմաթիվ ընծաներով նորից զարդեցրելով պատվում է Սմբատին և թողնում ու գնում է Պարսկաստան» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Սմբատը բռնեց տաճիկների տուրքային (**Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.**) և հրամայեց բոլոր տաճիկներին, ինչպես կանանց, պահել հյուսեր» (Մխիթար Այրիվանցի, «Հայոց պատմություն», մաս 3):

²⁴⁹³ Այս մասին տեղեկացնում են իբն ալ-Ասիրը:

²⁴⁹⁴ «Հագարացիները գրավեցին Դեմետրիաս բաղաթը Բելլադա բանակաթեմում» (Թեոփանոս Խոստովանոյի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 16):

²⁴⁹⁵ «Երբ զինվորներն զբաղված էին այդ եկեղեցիների կառուցման աշխատանքներով, աֆրիկացիները գրավեցին Սիկիլիայի Տավրոմենիոնը և հռոմեացիների մեծ կոտորած եղավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարուսակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 18):

«Նա (Աղյաթյանների Եփրոփյան Եփր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը (875-902) – Մ.Ֆ.) ելավ Սուսայից Ռաբիա Բ ամսի 16-ին և կանգ առավ Նուբայում: Նա մարդկանց ձերեր ու գեթե տվեց, ինչպես նաև հրամայեց աշխատավարձ բաժանել: Նա ամեն մի հեծյալի 20 դիմար տվեց, իսկ հետևակայինի՝ 10: Նա ելավ Նուբայից դեպի Տրապիսև ու այնտեղ մնաց 17 օր՝ աշխատավարձ բաժանելով նրանց, ովքեր իր հետ էին: Դրանից հետո նա հեռացավ և Ռեջեր ամսի 28-ին մտավ Դալերսո, որից հետո հրամայեց դառն անել: Նա մնաց Սիցիլիայում 14 օր՝ աշխատավարձ բաժանելով և տեղացիներին, և նրանց, ովքեր իր հետ արշավի էին եկել: Շաբան ամսի 7-ին նա կանգ առավ Տավրոմենիայի մոտ և պաշարեց այն: Նրա ու քաղաքի բնակչության միջև թեժ մարտ եղավ, այնպես որ երկու կողմից էլ շատ վիրավորներ եղան: Մահմեդականներն արդեն նահանջում էին, երբ Ղուրան կարդացողը կարդաց. «Ահա այս երկու վիճողները, որոնք վիճում են իրենց աստծու շուրջ»: Այդ ժամանակ զորքից ամենաբացերն ու հմուտները վճռական հարձակում գործեցին և անհավատները դիմեցին փախուստի: Մահմեդականները նրանց հսկայական բանակություն կոտորեցին և նրանց հետ առաջացան մինչև լեռների գագաթներն ու հարթավայրերի խորքերը: Իբրահիմն ու իր հետ եղողները մտան Տավրոմենիա՝ սպանելով ու գերեվարելով: Այդ ժամանակ նա իր թոռ Չիյադ-Ալլահին (Աղյաթյանների Եփրոփյան ապագա Եփր Աբու-Մուդար Չիյադ-Ալլահին – Մ.Ֆ.)՝ Աբու-Աբբասի (Աղյաթյանների Եփրոփյան Եփր Աբու-Աբբաս Աբդալահի (902-903) – Մ.Ֆ.) որդուն, ուղարկեց Սիկիլոս մարտից ուղղությամբ, իսկ իր որդի Աբու-Աղաբին էլ գործով ուղղեց դեպի Դեմոն: Վերջինս գտավ, որ սրա բնակիչներն արդեն փախել են և նա վերցրեց այն ամենը, ինչ գտավ այնտեղ: Նա իր մյուս որդի Աբու-Խուջարին ուղարկեց Ռամետա: Այստեղի բնակչությունը ամեն խնդրեց և համաձայնեց գլխահարկ վճարել: Նա Սաուդ ալ-Ջավալիին ուղարկեց Լիյաջ և նրանք առաջարկեցին ողջ բնակչությանն իսլամ ընդունել կամ գլխահարկ վճարել, սակայն նա համաձայնություն չտվեց, մինչև որ բնակչությունը չիքավ ամրոցներից: Նա ավերեց ամրոցները և դրանց քարերը ծովը լցրեց: Դրանից հետո ևս գործով ուղղություն ընձեռեց դեպի Սեսիլևա և մնաց այնտեղ երկու օր, որից հետո Ռամադան ամսի 26-ին իր մարդկանց հրամայեց անցնել Կալաբրիա» (Նուվեյրի «Պատմություն»):

«Հիջրի 289 թվականին նա (Աղյաթյանների Եփրոփյան Եփր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) նավատորմով եկավ Սիցիլիա, ուղղվեց դեպի Յ.թ.թիևու քաղաք և տիրեց նրան Ռեջեր ամսի վերջին: Նա արդարացիություն էր դրսևորում և լավ էր վերաբերվում հպատակներին: Դրանից հետո նա մեկնեց դեպի Տավրոմենիա: Սրա բնակչությունը պատրաստվում էր նրա դեմ ճակատամարտի: Երբ նա մոտեցավ, նրանք ելան ու մարտնչեցին նրա դեմ...: Եվ նա հարձակվեց ու նրա հետ ամուր հավաքեցի տեր մարդիկ կային: Եվ ահա անհավատները դիմեցին փախուստի, իսկ մահմեդականները սպանում էին նրանց, ինչքան ուզում էին, որից հետո ուժով մտան քաղաք: Այնտեղ գտնվող հույների մի մասը նստեց նավերը և դրանցով հեռացավ, իսկ մյուս մասն էլ սկսեց ապաստան որոնել միջնաբերդում: Մահմեդականները շրջապատեցին նրանց ու մարտնչեցին նրանց դեմ՝ ուժով ստիպելով ներքև իջնել, վերցնելով նրանց գույքը և գերեվարելով երեխաներին: Դա Շաբան ամսի 22-ին էր: Եվ ահա Իբրահիմը հրամայեց սպանել ռազմիկներին, իսկ կանանց, երեխաներին և ավարն էլ վաճառեց: Երբ Տավրոմենիայի գրավյալ մասի լուրը հասավ հույների արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ին – Մ.Ֆ.), այն ուժեղ ազդեց նրա վրա: 7 օրվա ընթացքում նա թագ չէր կրում և ատում էր, որ վշտահարին դա վայել չէ: Դրանից հետո հույները շարժվեցին և որոշեցին ելնել, որպեսզի պաշտպանեն Սիցիլիան մահմեդականներից: Նրանց լուր էր հասել, որ Իբրահիմը պատրաստվում էր ելնել Կոստանդնուպոլսի դեմ: Արքան այստեղ մեծ գործ թողեց և մեծաթիվ ջոկատ ուղարկեց Սիցիլիա: Ինչ վերաբերվում է Եփր Իբրահիմին, ապա սա Տավրոմենիայի գրավումից հետո իր ջոկատներն ուղարկեց Սիցիլիայի քաղաքներ, որոնք գտնվում էին հույների ձեռքին: Նա մի ջոկատ ուղարկեց դեպի Սիկուշ, մեկ այլ ջոկատ էլ՝ Դեմոն: Նրանք հայտնաբերեցին, որ սրանց բնակչությունն արդեն հեռացել է և վերցրին այն ամենը, ինչ այնտեղ մնացել էր: Նա մի ջոկատ ուղարկեց Ռամետա, մեկ այլ ջոկատ էլ ալ-Յաջ: Սրանց բնակչությունը հնազանդվեց գլխահարկ վճարելու պայմանով, սակայն նա չհամաձայնեց դրան և այլ բան նրանցից չէր ընդունում, բացի ամրոցների հանձնումը: Նրանք կատարեցին այդ պահանջը և նա ավերեց դրանք, որից հետո ուղղվեց դեպի Կոսենցա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իբրահիմ իբն Ահմեդը (Աղյաթյանների Եփրոփյան Եփր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) կոչ արեց մարդկանց սրբազան պատերազմի ելնել ու ելավ Սուսա քաղաքից զորքի հետ՝ ճամբարելով Բուսա քաղաքի մոտ Ջումադա Ա ամսի 1-ին, երկուշաբթի օրը: Նա Սիցիլիա ժամանեց Ռեջեր ամսի 3-ին, որից հետո մոտեցավ Տավրոմենիային և վերցրեց այն Շաբան ամսի 21-ին, կիրակի օրը» (Կալ խադիկ «Պատմություն»):

«Գլխավոր Եփրը (Աղյաթյանների Եփրոփյան Նախինի Եփր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) եկավ Աֆրիկայից, մայիս ամսին զորք հավաքեց սիցիլիացիներից ու աֆրիկացիներին և օգոստոս ամսի 1-ին գրավեց Տավրոմենիոնը» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁴⁹⁶ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) այնուհետև սխուրթի դոմեստիկոս, մագիստրոս Կատակոլոնին ուղարկեց, որը, գալով Թեոդոսուպոլսի ամրոցը, ավարի առավ նրա շրջապալքը, ապա նաև, Նույն ձևով ավերելով Ֆասիանե երկիրը և նրա ամրոցները, վերադարձավ՝ տարակիսությունների մեծ վնաս հասցնելով» (Կոնստանդին Շիրմանծին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

²⁴⁹⁷ «Այն ժամանակներում Հայոց Սմբատ թագավորը արշավեց Ապահունյաց աշխարհի վրա, բանգի Աբդուհանի (Կայսիկների Եփրոփյան Եփր Աբու ալ-Համիդի (884-898) – Մ.Ֆ.) որդիները (Կայսիկների Եփրոփյան համիդիան Եփրոփյան Աբու-Սևադան (898-936), ինչպես նաև համիդիան, հետո միանձնյա Եփրոփյան Աբու-Ասվադը (898 - մոտ 940՝ Բերկիրում, մոտ 940 - ուղ. 952), Աբու-Սալիմը (898-952՝ Սերմադույում, 952-953) – Մ.Ֆ.), որ կայսիկներ են անվանվում, ապստամբել էին թագավորի իշխանության դեմ և հրաժարվել, ինչպես օրենք էր, հարկեր ու զինվորներ տալուց: Գրեթե բոլոր Հայոց, Կրաց և Աղվանից իշխանները Հայոց զորքի հետ եկել էին Ապահունյաց աշխարհի վրա: Նրանց հետ էր նաև Վասպուրականի մեծ իշխան Աշոտը՝ Դերենիկի որդին, իսկ նրա հետ նաև՝ Սոկյաց Գրիգոր իշխանն ու Անձնացյաց զորքը, որովհետև Սոկյաց և Անձնացյաց իշխանները հպատակվում էին Վասպուրականի իշխանությանը: Հայոց զորքն անցավ և բանակեց Մանավազյան նահանգի Օշական դաշտում, իսկ կայսիկն էլ, որ տիրում էր Ապահունյաց աշխարհին, հավաքեց իր զորքը: Նրա հետ էին նաև Պարսկաստանի քաղաքաբնակները և ասպատակները, որոնք հարձակումներ էին գործում հույների վրա: Կայսիկը գրեց Սմբատ թագավորին, խնդրեց խաղաղության և խոստացավ, թե ինչ կամենա, իսկույն կլինի: Հայտնին այսպես էր, իսկ ծածուկը՝ ինչպես որ պարզվեց: Թագավորը հանձն առավ խաղաղությունը, իսկ կայսիկները և ովքեր նրանց հետ էին, ինչպես նաև պարսից զորքը, գաղտնի պատրաստվեցին մարտի ու անձապարեցին, հասան Հայոց զորքի դիմացը: Մինչ սրանք մտնում էին անհոգ ու ապափով, նրանք մարտաշարքեր կազմեցին և պատրաստվեցին մարտի, իսկ թագավորը, որի անհոգ էր, փոչալք, ելավ և փախավ բանակից երկար տարածության վրա: Այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը, Սոկյաց տերը և Անձնացյաց զորքը ավերեց քաղաքները արիացան և մնացին, հանգիստ զինավառվեցին ու ժայռի պես կանգնեցին իբրև մի մարդ: Հանդուգն դիմադրությամբ և խուռն հարձակմամբ նրանք հարվածեցին ճակատից, ուր՝ աջակողմյան թևում, կոշկում էին այլազգի բաշերը: Եվ ահա նրանք ցրիվ տվեցին զորագունդն ու պարսկության մատնեցին ախույաններին: Նրանք մի ակնթարթում հետ դարձրին զորքը և, հետապնդելով փախստականներին, սուր գործի դրեցին ու շատ-շատների գլուխներ գետին, իսկ մնացյալները փախուստով ընկան Մանավազյան քաղաքը: Ապա՝ գույժը հասավ թագավորի հետևից, հետ դարձան, եկան ու պաշարեցին քաղաքը, իսկ ովքեր փակված էին քաղաքում, աղոթքներ և պաղատանքներ հղեցին մեծ իշխան Աշոտին, որպեսզի հաշտեցնի իրենց: Բարենտությամբ լցված Աշոտը հոգ տարավ և թագավորի հետ խոսեց խաղաղության մասին: Սմբատը անսաց և ընդունեց հայցածը՝ առնելով հարկ և պատանդներ, ինչպես նաև երիկավ բերդը Հաղացովում: Այս բերդը մանավազեցին խլել էր բերկրացուց, իսկ սրանք այն զավթել էին Գինունի ազգատոհմից՝ Մեծեժ Գևուռու զարմից, Վասպուրականի բաժնից, բանգի Բերկիրին եղել էր նաև Վասպուրականի մասը: Եվ իսկույն վերադարձրեցին բերդը բերկրացիներին, իսկ իրենք վերադարձան մեծ հաղթությամբ և անչափ խնդությամբ: Այս կատարվեց Հայոց 351 թվականին՝ Հայոց կաթողիկոս Դովհանեսի հայրապետության չորրորդ տարում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 28):

«Այս ժամանակ Հայոց թագավոր Սմբատը եկավ, հասավ Ապահունիք գավառ և գլխահարկ պահանջեց Կայսիկ կոչված ցեղից, բայց նրանք ընդդիմացան և պատերազմելու ցանկություն ցույց տվեցին: Այնժամ Սմբատ թագավորը օգնության կանչեց Աշոտ իշխանին, որը, հիշելով արյան հարազատությունն ու սերը, եկավ հասավ մեծ փութով: Պատերազմը սաստկանալիս, սակայն, Սմբատն իր զորքով հանդերձ ի փախուստ դարձավ այլազգիների առջևից, սակայն այստեղ սակավաթիվ զորքով մեջ ընկավ Վասպուրականի իշխան Աշոտը և բարձրալի մեծ օգնությամբ պարտության մատնեց թշնամիներին, որից հետո վերադարձավ ու զնաց Նախճական քաղաք, որը դրված էր իր իշխանության տակ» (Անանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

«Հայոց 351 թվականին եղավ Ուշայի կռիվը» (Դովհանես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁹⁸ «Զիջ օրեր անց Սյունյաց մեծ իշխանը ևս գործում է սրա նման, նա ևս գնում է Աֆշինի (Մաջանների Եփրոփյան հիմնադիր Եփր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) մոտ, որի մոտից նա ևս նրա նման վերադառնում է ոչ դատարկաձեռն: Այնուհետև, սակայն, զոջավով արքայի հետ ինքնեց՝ միաբանությունը պատակովելու համար, նա ողորմագին աղերսում է բանի տեղ չգնել իր հանցանքը և չգրվել իրեն հայրական սիրո առաջին իսկամբից: Եվ ահա Սմբատ արքան, առաջին այցելությամբ, մեջ անջրպետ չգցելով, հոգ է տանում գրկալի սիրով իր մոտ բերել նրան՝ մեծապատիվ պերճությամբ շքեղացնելով իբրև սիրելի որդու» (Դովհանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 34):

«Երբ եկավ մյուս տարին, Սյունյաց Աշոտ իշխանը դուրս եկավ Հայոց թագավորի հնազանդությունից, դադարեցրեց հարկատվությունը թագավորին և ձեռնարկեց հարկերն ու տուրքը Պարսից բռնավորին (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինին – Մ.Ֆ.) հատուցելու գործը: Նա հավաքեց իր զորքը 10.000 զորավոր տղամարդկանց կազմով ու եկավ, մտավ Վայոց ձորի ամրոցները: Այնժամ թագավորը փութով մեկը մյուսի հետևից սուրիանդակներ ուղարկեց Աշոտ իշխանի մոտ, որպեսզի անհապաղ, արագությամբ հասնի իր մոտ: Եվ գրեց այն ժամանակ մի թղթում, հիշեցրեց Աշոտի կատարածը Ապահունյաց գործի դեմ մղած պատերազմում հաղթելու համար և նրա փառավոր անուն հանելով՝ ստելով. «Այս գործը նույնպես խաղաղությամբ կամ պատերազմով զուգի կգա, եթե միայն դու հեռու մասն հապաղելուց»: Եվ խոստացավ տալ նրան քաղաքներ, գավառներ, գյուղեր և ագարակներ, քանզի Նախճավան ոստանը նույնպես տվել էր նրան ի տիրույթուն՝ մանավազեցի կայսրիկին հաղթելու համար: Ինքը՝ թագավորը, հավաքեց մեծ զորք, ավելի քան 25.000 հոգի ու եկավ անցավ Երասխ գետից անդին՝ բանակելով այնտեղ, իսկ Վասպուրականի իշխանը նրա հետևից իսկույն եկավ ժամադրված տեղը, ինչի համար հույժ ուրախացավ թագավորը, քանզի ազատվեց Սյունյաց իշխանի հանդեպ ունեցած երկյուղից: Այգաբացին նրանք անցան Երասխ գետից այն կողմ՝ Շարուր դաշտը, և բանակեցին գետեզերքին: Աշոտ իշխանը գրեց Սյունյաց Աշոտ իշխանին և ապստամբելը համարեց անօգուտ, համոզեց երկուսին և գլուխ բերեց հաշտություն նրանց միջև, մինչև որ եկավ Սյունյաց իշխանի եղբայր Սահակը՝ իր հետ բերելով հարկերը: Ապա՝ վերադարձավ մեծ պարզվելով ու անչափ խնդությամբ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 28):

²⁴⁹⁹ «Այդ տարի Ջուհադա Բ ամսի 4-ին այլ-Կասիմ իբն Միմային հանձնարարվեց ամառային արշավանք իրականացնել միջագետքյան սահմանային շրջանից ու դրա համար նրան բաց թողնվեց 32.000 դինար: Ջուհադա Բ ամսի 10-ին Աբու-Աշարը եկավ իր Տարսուն շրջանը ու նրա հետ նաև շատ կամավորականներ եկան, որպեսզի հարձակում գործեն: Նրա հետ էին նաև ալ-Մուբթաֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթաֆին (902-908) – Մ.Ֆ.) նվերները հունական արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ին – Մ.Ֆ.): Այդ տարի հունական արքայից 2 դեսպաններ եկան, որոնցից մեկը ներքինի էր, իսկ մյուսը՝ իսկական տղամարդ: Նրանք խնդրանք էին բերել փրկագնելու մահմեդականների ձեռքում գտնվող գերիներին ու նրանց հետ էին նաև նվերներ հունական արքայից, ինչպես նաև մահմեդական գերիներ, որոնց նա ուղարկել էր ալ-Մուբթաֆինին: Նա համաձայնություն ստացավ այն բանին, ինչ խնդրում էր, և դեսպաններին թանկարժեք հանդերձներ նվիրվեցին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

²⁵⁰⁰ «Հազարացիները գրավեցին նաև Լեմսուրը և բազում ժողովուրդ գերեվարեցին» (Թեովանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 18):

²⁵⁰¹ «Այդ Ապրիլի (Կրետեի էմիրության էմիր Օմար իբն Շուաբ Աբու Խալիդ – Մ.Ֆ.) Սայապես (Կրետեի էմիրության էմիր Սալիդ իբն Օմար (841-880) – Մ.Ֆ.) անունով մի որդի ունեցավ, որն էլ Բաբդել անունով տղա ունեցավ: Սա երջանկալիշատակ կայսր Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) օրոք ափ իջավ Պելոպոնեսում և դա ստիպված եղավ անել, քանզի նրա նավը փոթորկից ափ նետվեց: Արդյունքում տեղի ստորատեղոս Կոնստանտին Տեսաարակոնտապեցիսի կողմից նա պարտության մատնվեց» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 2):

²⁵⁰² «Այդ տարի Շաբան ամսին լուր եկավ, որ հունական կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) 10 խաչագնդեր է ուղարկել Սահմանային գոտում, իսկ դրանցում կային 100.000 հոգի: Նրանց մեծ քանակություն ուղղվեց դեպի ալ-Հադաս և նրանք հարձակվեցին ու գերեցին այն մահմեդականներին, որոնց կարողացան բռնել, ինչպես նաև այրեցին բնակավայրեր» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Լուր եկավ նաև Սահմանային շրջանից, որ հունական կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) 10 խաչագնդեր է ուղարկել, իսկ դրանցում կային 100.000 հոգի: Հոյները թալանում էին, անակնկալ հարձակումներ գործում և այրում» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի հունական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) 10 խաչագնդեր ուղարկեց Սահմանային գոտի և դրանցից յուրաքանչյուրում 100.000 հոգի կար: Նրանք հասան ալ-Հադաս, թալանեցին ու սպանեցին ում կարողացան, այրեցին ու վերադարձան» (Սիբու իբն ալ-Ջուհի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Իբն ալ-Ասիդը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տարիքերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁰³ «Այդ տարի Ռամադան ամսի վերջին, ինչպես ասում են, Տարսունից եկավ Աբու-Մադանի նամակը այն լուրով, որ Աստված հաղթանակ է տվել ալ-Չարաֆա անունով առաջնորդին իր հարձակման ժամանակ, որը նա իրականացրեց Ե հույների Անթաթիա քաղաքի ուղղությամբ, մի քաղաք, որը, ինչպես պնդում էին, հավասար էր Կոստանդնուպոլսին: Այդ քաղաքը ծովի ափին էր: Ալ-Չարաֆայի նամակում ասվում էր, որ նա գրավել է այն ուժով, սպանել, ինչպես ասում են, 5.000 հոգու, գերել նույն բանակայություն և գերությունից էլ ազատել 4.000 մահմեդական: Նա հույներից գրավել էր 60 նավ և դրանցով տարել այն, ինչ գավթել էր արծաթից, ոսկուց, ապրանքներից ու ստրուկներից: Նա այդ արշավանքին մասնակցած ամեն մարդու համար փայաբաժին էր սահմանել և դա 1.000-ական դինար կազմեց: Մահմեդականներն ուրախացան այդ լուրից» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Եկավ Աբու-Մադանի նամակը այն լուրով, որ ինքը լուր ունի, որ ալ-Չարաֆա անունով գույամը ուժով մտել է ծովափին գտնվող Անթաթիա, հույներից սպանել է 5.000 հոգու, գերել նույն բանակայություն և գերությունից էլ ազատել 4.000 մահմեդական: Նա հույներից գրավել էր 60 նավ և դրանցով տարել այն, ինչ գավթել էր արծաթից, ոսկուց, ապրանքներից ու գույթից: Այդ արշավանքին մասնակցած ամեն մարդու բաժին հասավ 1.000-ական դինար: Մահմեդականներն ուրախացան այդ լուրից» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Տարսունից հույների վրա արշավանք իրականացրեց ալ-Չարաֆայի գույամը և հասավ Անտիոքին, որը Կոստանդնուպոլսի մոտ է: Նա պաշարեց այն, ամարել էր նրա հետ և սրի ուժով գրավեց՝ սպանելով այնտեղ 15.000 հոգու և գերելով կրկնակի ավել: Նա մահմեդական գերիներից ազատեց 4.000 հոգու: Նա այնտեղ ծովափին 60 նավեր գտավ և դրանց վրա բարձեց խլված ավարը՝ ոսկին, արծաթը, ապրանքները և ստրուկներին: Հեծյալի փայաբաժինը կազմեց 1.000 դինար» (Սիբու իբն ալ-Ջուհի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի ալ-Չարաֆայի գույամը Տարսունից գնաց հույների վրա և հասավ Անթաթիային, որը Կոստանդնուպոլսի մոտ է: Նա պաշարեց այն և գրավեց գրոհով: Նա սպանեց մոտ 5.000 հոգու, գերի վերցրեց նույնքան էլ բանակայություն և ազատեց մահմեդական գերիներին: Նա տիրեց հարստությունների այն բանակի, որ հնարավոր չէր հաշվել, այնպես որ ամեն մի հեծյալի փայաբաժինը հասավ 1.000 դինար» (Իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիդը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁰⁴ «Տրիպոլսեցին այստեղ հանդիպեց թշնամիներին, բայց մոտենալ անգամ չհամարձակվեց նրանց նավատորմիդին, որից հետո ինքնաբերաբար շրջվեց և գալով Թեսաղոնիկե, գրավեց այն, գերի վերցրեց «Կացիակիրոս» մականվանակալ նրա զորավարին, կոտորեց և բազում արյունահեղություն կատարեց» (Թեովանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 20):

«Հիջրի 203 թվականի Ռաբիա Բ ամսին հույների երկրում գրավվեց Սելևկիա քաղաքը (Սկառի Ե ունեցվում Սալունիկեն – Մ.Ֆ.), որից հետո արաբները գերիներով Եգիպտոս վերադարձան» (Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացի «Թանկարժեք քարերի շարան»):

«Հիջրի 290 թվականի Ռաբիա Բ ամսին հունական երկրում գրավվեց Սելևկիա քաղաքը» (ալ-Ալիի «Պատմություն»):

Ալ-Մաքսին իր «Պատմություն»-ում հիմնական գծերով կրկնում է Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացու հաղորդումը:

Այս մասին մանրամասներ պատմում է Դովհան Կամեսացին:

²⁵⁰⁵ «Այդ ժամանակներում եգեթացիների Կոստանդին թագավորը (Արիստակես թագավորության արքա Կոստանդինը (898-916) – Մ.Ֆ.), տարվելով այլանդակ ու դժմի բարքով և աչքերը ոչ թե դեպի ճշմարտությանը, այլ դեպի չար խորհուրդները բարձրացնելով, զորք է գումարում և շարժվում, գնում է հյուսիսային կողմերը՝ Կովկասյան լեռների ծործորները, միաժամանակ՝ նաև գուգարացիների աշխարհի ու այն ցեղերի վրա, որոնք բնակվել էին Ալանաց դռան մոտ, որպեսզի նրանք նվաճի ու ցգի իր ձեռքի տակ: Եվ, բանի որ այդ ցեղերը հնազանդվել ու նվաճվել էին Սևրատ արքայի ձեռքով, Կրաց Ատրներստե թագավորը շուտափույթ նամակ է գրում եգեթացիների թագավորին, որը իր փեսան էր, որպեսզի նա իր սրտից ցրի, հեռացնի, կորցնի դատարկ, սին, ապիրատ ու սնտի խորհուրդը և մոլեգին մտքով չհավառակվի ոչ վեհագույններին և ոչ էլ իրեն: Արդյունքում, սակայն, երբ նրա ականջները փակվեցին, նա հեռացավ խուբերն ունկնդրելուց ու չբերվեց իմաստուն խորհրդի, Սևրատ արքան, իր հետ վերցնելով նաև Կրաց թագավորին և մեծ զորքով հախտում հարձակվելով, միասին զորքով ընդառաջ գնացին Կոստանդինին: Վերջին, երբ տեսավ, որ չի կարող նրանց դեմ կանգնել, հետ դառնալով թաքնվում է ապահով վայրերում՝ նրանցից խնդրելով հաշտություն: Այդ ժամանակ արքան իր աներ Ատրներստեին և իր նախարարներից մի քանիսին ուղարկում է նրա հետ խոսելու խաղաղության մասին և, երբ նրանք միմյանց դեմ դուրս եկան ու զբաղվեցին ինչ-որ բանով, Ատրներստեի իրամանով արքայի նախարարները հանկարծակի բռնեցին եգեթացիների թագավորին

ու բերեցին նրա առաջ իբրև այծի մի ուլ, որը, մինչ այդ առյուծի նման բնից դուրս գալով, ձգտում էր ցրել ու կոտորել ազգերին: Դրանից հետո Սմբատ արքան, Վուրի աշխարհում գրավելով բազում ամրոցներ, այդ կողմերում կուսակալներ կարգելով ու վերցնելով Կոստանդին Եգերացուն, բերում է իր հետ ու երկաթյա շղթաներով բանտ գցում Անի ամրոցում: Միաժամանակ նա այդ անում է ոչ թե բանափրկելով, այլ, կրկին և մեծարելով, ավելացնում է նրան անհրաժեշտ հանդերձանքն ու ապրուստի միջոցները՝ ըստ իր բարեխիտ կամքի: Եվ նրան այդպես միայնակ չորս ամիս պահում է փակի տակ, սակայն հետո, երբ նա տեսավ Եգերացիների երկպառակությունը, որոնք շեշտակիորեն անջատվելով, պատրաստվել էին Կոստանդինից ավելի զորեղ մեկ ուրիշին կարգել իրենց թագավոր և երբ դա ստույգ կերպով իմացավ այդ, այնուհանդերձ չէր վախճնում նրան շտապ արձակել ու նշանակել իր տերության թագավոր: Բանն այն էր, որ նախ Սմբատ արքան փեսա էր դարձել Վրաց թագավորին ու դրանով նրան էր շողորդթում և հետո, որպեսզի, թերևս որպես իր սանը, նա այնուհետև գտնվեր հնազանդության մեջ և իրեն երախտահատույց լիներ: Եվ ապա նա Կոստանդին հազցնում է թագավորական գեեստներ, նրա գլխին դնում մարգարիտներով ընդելուզված ոսկյա խույր, մեջքին կապում է ակնանկուռ ոսկյա գոտի, նրա ուղևորության կարիքների համար պատրաստում է գեղեցիկ այլ իրեր և, նրան զորք տալով, ուղարկում է իր աշխարհը: Եվ, երբ նա գնաց ու հաստատվեց որպես միապետ, իշխեց իր սեփական տերության վրա, որից հետո Սմբատ արքայի նկատմամբ դրսևորեց հնազանդություն, մտերմություն ու համախոհություն՝ նրա կողմից իր հանդեպ ցուցաբերած հայրական հոգատարության համար նրան համարելով իրեն հաճելի ու բաղձալի մի անձնավորություն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 41):

«Սմբատը կալանավորում է Եգերացիների Կոստանդին թագավորին (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինին – Մ.Ֆ.) և պահում իր ձեռքի տակ նվաճված» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Շփոթ և աղմուկ է ընկնում Սմբատ թագավորի ու Եգերաց թագավոր Կոստանդինի (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինին – Մ.Ֆ.) միջև, բայց հետո Ներսեհ իշխանի միջնորդությամբ նրանք հաշտվում են: Կոստանդինն բռնելուց և կապելուց հետո Սմբատ թագավորը, նրան թագազակելով, ուղարկում է իր աշխարհը: Վրաց թագավորը, սակայն, հավետ չարացավ Կոստանդինի արձակման պատճառով» (Շապուռի Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Սմբատ Նվաճող արքան բռնեց նաև վրաց արքա Դեմետրեին (հեղինակը սխալվում է, բանի որ բնարկվող ժամանակաշրջանում Արխագական թագավորության արքան էր Կոստանդին III-ը – Մ.Ֆ.) և հրամայեց շատ վրացիների ձեռքեր այրել, որի պատճառով նրանք սկսեցին «աբխազ» կոչվել» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ ելավ աբխազաց թագավոր Կոստանդինը (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Զարթին: Նրան թշնամացավ Հայոց արքա Սմբատ Տիեզերակալը, արշավեց մեծ զորքով և մոտեցավ Ուփլիսցիխեն, որից հետո, թամբերը դարսելով մեկը մյուսի վրա, հնարամտությամբ գրավեցին բերդը: Այսպիսով Սմբատն ու Կոստանդինը սիրահոժար ինամիացան և Սմբատը վերադարձրեց Ուփլիսցիխեն ու բովանդակ Զարթին» («Զարթին-Տիսուկներա», «Զարթինի մատյանը»):

«Եվով Արխագաց թագավոր Կոստանդինը (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Զարթին: Նրան թշնամացավ Հայոց արքա Սմբատ Տիեզերակալը, արշավեց մեծ զորքով և մոտեցավ Ուփլիսցիխեն, որից հետո, թամբերը դարսելով մեկը մյուսի վրա, հնարամտությամբ գրավեցին բերդը: Այսպիսով Սմբատն ու Կոստանդինը սիրահոժար ինամիացան և Սմբատը վերադարձրեց Ուփլիսցիխեն ու բովանդակ Զարթին» («Զարթին-Տիսուկներա», «Զարթինի մատյանը»):

«Այդ տարի Մուսառամ ամսին Անդրոնիկ Հույնը հարձակվեց Մարաշի ու նրա շրջանի վրա: Արշավի ելան Մսիսի ու Տարսուի բնակչությունը և մեծ թվով մահմեդականների հետ միասին ընկավ Աբու-Ռիջալ իբն Բեբարը: Այդ տարվա Շավալ ամսին Տարսուն ժամանեց Ռուստամ իբն Բարդան, որպես նրա, ինչպես նաև Անդրիքի սահմանային շրջանի կառավարիչ: Այդ տարի մահմեդականների ու հույների միջև փոխանակվում տեղի ունեցավ 2ուլբադա ամսի 24-ին: Այդ ընթացքում փրկագնված մահմեդականների թիվը, ինչպես ասում են, 1.200 հոգի կազմեց: Դրանից հետո հույները խախտեցին պայմանավորվածությունը և հեռացան: Մահմեդականները վերադարձան հունական մնացած գերիների հետ: Եվ Աբու-Աշիրի ու կադի իբն Մուբարահի կողմից որոշվեց փոխանակում իրականացնել, սակայն, այն բանից հետո, ինչ եղավ Անդրոնիկի հետ, նկատի ունեն նրա հարձակումը Մարաշի վրա և Աբու-Ռիջալի ու մյուսների սպանությունը, Աբու-Աշիրը հեռացվեց պաշտոնից և կառավարիչ նշանակվեց Ռուստամը: Նա էլ հենց ղեկավարեց փոխանակումը, իսկ հույների կողմից այդ գործ ղեկավարում էր Աստանա անունով մի մարդ» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբնիկների պատմություն»):

«Այդ տարի հույները հարձակվեցին Մարաշի և նրա շրջանի վրա: Արշավանքի ելավ Մսիսի ու Տարսուի ժողովուրդը, սակայն մահմեդականների մեծ բանակություն ընկավ, այդ թվում Աբու-Ռիջալ իբն Աբու-Բեբարը: Այդ տարվա Շավալ ամսի 15-ին Տարսուն մտավ Ռուստամը, որպես նրա, ինչպես նաև Անդրիքի սահմանային շրջանի կառավարիչ: Այդ տարի մահմեդականների ու հույների միջև փոխանակվում տեղի ունեցավ 2ուլբադա ամսի 24-ին: Այդ ընթացքում փրկագնված մահմեդականների թիվը, ինչպես ասում են, 1.200 հոգի կազմեց: Դրանից հետո հույները խախտեցին պայմանավորվածությունը և հեռացան: Մահմեդականները հունական մնացած գերիների հետ վերադարձան» (Արիք իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

«Մեծ պատերազմից հետո, որը եղավ Նախքան այն դեպքերը, որոնք մասին գրեցի և որոնք տեղի ունեցան Մանավազյան Նահանգի ու Հուշո դաշտի սահմանագլխին, բաղաբների խռովարարները հավաքվեցին միևնույն վայրում և զուր տեղը ասպատակեցին երկիրը, բայց այն ժամանակ նրանք դատավճիռ ընդունեցին Վասպուրականի բաշերի սրից, ինչպես գրել եմ: Իսկույն պատերազմում ընկածների գույժը հասավ Պարսից բաղաբը և Անդրպատականի սահմանները: Եվ նրանք, ըստ իրենց օրենսդրության, ձախողակ օրենքների, արյունաբերում և դաժանաբարո չարագործությունների, մանավանդ ստատականական չարությանը լցվածները, ծայրերը գցեցին բուրդ բաղաբները, խռովեցին, ըստ իրենց գազանային մոլեգնության, գայլույթով ելան իրենց որջերից, ինչպես մեղուններն են ծնվելուց հետո դիմում ու դուրս գալիս մեղվանոցներից իրենց որդիածին առաջնորդի գլխավորությամբ և գայլույթով հարձակվում մարդկային սեռի վրա, հույս ունենալով վնասել նրանց, բայց իրենց են ձգում մահվան մեջ: Այսպես պարսկական խուճանն այլևայլ տեսերից ու բաղաբներից՝ Մարուստանից, Պարսկաստանից, Ելամցիներից, հուճաստանից, Կրմանից, Մուկանից, Թուրքաստանից և հորասանից հանկարծակի հասավ Ճվազ գավառը: Այրեցին, ավերեցին և հիմնիկը կործանեցին սուրբ Եկեղեցիները՝ բրիստոնյաների աղոթքի տները, սրի բաշեցին նրա միաբանության բախաններին, ժանտասան արեցին ծերերին ու պառավներին, գերության տարան երիտասարդներին և կույսերին, ավարառությամբ վատեցին նրանց ինչքն ու ստացվածքը: Եվ երկիրն ընկավ մեծ նեղությունների մեջ ու լցվեց վատ կասկածներով: Այն ժամանակ Շամիրան բերդում ապահով նստած էր Ակեսցի տոհմի Թադևոսը, որը ճանաչվում էր որպես Շերեփի որդի: Նախապես սրան հիշեցինք այլ վայրում՝ Արձնիքի կողմերում մղված մեծ պատերազմում: Սա, ինչպես առյուծի կորյուն, նստել էր իր բնում՝ վարանումի մեջ: Նա գրեց Ամատունյաց տոհմի սուրբ եպիսկոպոսին, որը նստում էր սուրբ Թադևոս առաքյալի հանգստարանում՝ Արդողական գավառում՝ ելք գտնելու վրա հասած հորսակներից: Նա պատասխանեց բաշալերոդ խրատով, հորդորեց մարտիրոսական պատկերի անընկալություն և, եթե այդ պատերազմում մահանա, որպես հաղթող կժառանգի խոստովանողի անուն ու կզորանա Բրիստոսի մեր աստծո խաչի զորությամբ: Թադևոսն անսայթաք հավատով փութաց և առաջ անցավ, պատերազմելու համար: Նա, սակավաթիվ զորականներով, որ պահպան էին Շամիրան բերդը, ելավ ապահով տեղից և, սլանալով ինչպես արծիվը որսի վրա, պատահեց անհուն բազմությանը Փայտակաշտան գյուղում: Հենց այնտեղ էլ՝ փոքրիկ գաղթվեր տեղում, նա, ինչպես հեղեղատ, հորդալով հասավ նրանց վրա և, խրախուսվելով Բրիստոսից, մեկ ակնթարթում դաշտի երեսը լցրեց սպանվածների ու վիրավորների դիակներով, իսկ ողջ մնացածների կեսը, ով որ կարողացավ, փախավ նրա առջևից և փրկվեց: Ուրիշները աղաղակ բարձրացրին և վայնասունով փրկություն հայցեցին բաշամարտիկ ախոյան Շերեփյան Թադևոսից: Վասպուրական աշխարհի անորոշացավ, եղավ ապահով ու անհոգ և այլևս պարսկական ասպատակող իրոսակները չկրկնեցին մեր երկրի վրա իրենց հարձակումը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

«Այս լսելով՝ իմայելացող, Մարազ և Պարսից չարահամար ցեղերը ու անգույժ Անդրպատականի պատերազմող տղամարդիկ, առհասարակ շարժվեցին պատերազմելու բաշ Գագիկի՝ մեծն իշխանի, դեմ: Մոմաշույլ, ինչպես արյունարբո գազաններ, նրանք եկան և հասան մինչև Սալմաս բաղաբը: Երդմանք ուխտեցին միմյանց հետ՝ վրեժ առնել, բանդել և ավերել Վասպուրական երկիրը, մինչև որ գրավեն Ամուկն ու առնեն Ութմանի արյան վրեժը: Այդ ժամանակ բաշարի ու երջանիկ իշխանը Գագիկը բազում զորք գումարեց, եկավ Մարդաստան գավառը և իր եղբորը՝ Գուրգենին, առաքեց Հաղամանկերտ բաղաբը: Երկուսով զինավառվեցին ընդդեմ նրանց և պահեցին ճանապարհների նեղ տեղերը, հուսալով, որ թերևս աստված կօգնի իրենց՝ պատերազմը հաղթության պսակելու: Գագիկ իշխանը կանխատեսորեն Ճվազ գավառի և Շամիրան կոչված բերդի վերակացու ու կարգել Ակեսցոց տոհմից ինչ-որ մեկին՝ հավանաբար մի բաշապիտո մի տղամարդու, որի անունն էր Թադևոս: Սա պատերազմներում ցուցաբերել էր բազում արի արարքներ, դարձել պայծառ ու երևելի և փայլում էր Հայոց զորականների մեջ: Նա կատարել էր բարի շատ արարաբներ, զվարթությամբ և առատարտորեն օգնել էր աղքատներին, ժիր էր ու հոգածու եկեղեցիների զարդարման և շինության հանդեպ, օգնող էր որբերին ու այրիներին՝ հանգստացնող բուրդ տառապալների: Նա ինչպեղ դրել էր ոչ միայն իր գեղքի ու զինվորության, այլև

աստօծ գորութեան վրա: Սրա մոտ հասան լրտեսները և ասացին. «Ահալասիկ, այս գիշերով մեջ այլազգիների գործն անթիվ բազմութեամբ անցավ մեր աշխարհին»: Այդ ժամանակ Թաղևուստը սակավաթիվ գործով հետամտեց և Գերատա դաշտում հասավ Արանց: Այնինչ այլազգիները մեծեմալով՝ կամենում էին սրի բերանը տալ աստօծ ժողովրդի բազում խմբերի: Այնժամ քաջ տղամարդ Թաղևուստը, աչքերը բարձրացրեց դեպի երկինք, օգնութեան կանչեց տեր Զորհուստին և, ըստ գրածի, թե. «Աստված պատրաստ է գտնվում իրեն կանչողների համար», փութապես աստօծ գորութեամբ օգնութեան հասավ Յայոց գորագնդին, որը, թեպետև հույժ նվազ էր, սակայն, սուր գործի դնելով, կոտորեց և դաշտի երեսը լցրեց ընկածների դիակներով, որոնք դիզվեցին իրար վրա: Հաստերի ձեռքակալեցին և մեծ հաղթութեամբ բերեցին իշխանի առջև, իսկ մեծանուն Գագիկ իշխանն էլ բազում ու երևելի պարգևներով շքեղացրեց և նախապատվեց հաղթանակող այդ տղամարդուն՝ Թաղևուստին: Այդ ժամանակ այլազգիները, տեսնելով եղածը, ասացին. «Որովհետև քչերից այս կրեցինք, ինչպե՞ս կարող ենք դիմանալ իշխանի բազմաթիվ գործին, մանավանդ որ այնտեղ ինքը՝ իշխանն է, լինելու պատերազմի հարդարողը»: Եվ ահա այսպես ահաբեկված կրունկ դարձրեցին ու խափանվեցին Արանց չար մտադրությունները» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁰⁸ «Երբ Մոկաց տերերը տեսան, որ Գագիկի ձեռքը բարձրացավ բոլորի վրա, ապաստանեցին իրենց ամրոցներում և հրաժարվեցին հարկեր տալուց, հույժ վախենալով մեծն Գագիկ իշխանի սպառնալիքներից: Այդ ժամանակ մեծանուն իշխանը փութապես գործ գումարեց և ձմռան օրերին ասպատակեց Մոկաց երկիրը: Այստեղ գարնանում եմ ամեն օրինակի արժանի և մեծանուն իշխանի քաջութեան վրա, քանզի երկու դժվար գործ նա հաղթահարեց քաջապես, մեկը՝ բանգի Մոկաց երկիրն ունի բարձրաբերձ լեռներ ու անտառախիտ փայտարներ, և մյուսը, որ ձյունն էր պատել, սաստիկ ցուրտ էր, և առհասարակ սառել էր ողջ երկիրը: Նա, սակայն, ելավ բարձրագագաթ լեռները և ողբի կոխան արեց դրանք ինչպես հարթ ճանապարհ, իսկ աշխարհի իշխաններն ու ազատները, ողջ բնակչությամբ հանդերձ, մագապուրծ փախան և մնացին ամրոցներում, բերդերում՝ չկարողանալով ընդդիմակայել հզորին: Գագիկն առավ երկրի ավարը և վերադարձավ երիվարկ անվանված գավառը, գրավեց այնտեղ Պաղա բերդը և Փարիուացը: Նա ամուկ նաև Առվելից ձորը, առավ այն, ինչպես նաև՝ այնտեղի ամրոցը, և տիրեց այդ գավառներին» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁰⁹ «/1/ Տերը Դերենիկին տվեց մեկ այլ որդի, որին անվանեց իր հորեղբոր անունով՝ Գուրգեն: Սա աստօծ օգնությամբ ցույց տվեց բազում արի գործեր և Արա հանդեպ կատարվեց Դավթի սաղմոսների հոգեշունչ մարգարտությունը, թե. «Այն ամենը, որ պիտի անի, կհաջողվի Արան»: Սա վերստին սեփականեց իր և իրենից հետո եկածների համար Սղզանը և իր մերձակայքը՝ Տոսպ գավառից, որը Վարազա լեռան ստորոտում էր: Այն վաղուց հափշտակել էր խրայելացիների ամենաչար ցեղը՝ Դրա համար Դերենիկի խախտեցրեց ջանքեր թափեցին, բայց ոչ մի օգուտ չունեցան, իսկ մեծանուն և քաջամարտիկ իշխանը ջանաց արդարացնել իր նախնիների հույսերը և հույժ խելացի հնարներով, մանավանդ խրախուսվելով աստօծ օգնությունից, մեծ արիությամբ գիշերով առավ ամրոցը ու տիրեց գավառին...: /4/: Իսկ ծովեզերքի գավառում է սքանչելի և անստիկ Ամյուկ բերդը, որը երկար ժամանակ հափշտակել էին այլազգիները՝ բազում ու անհուն պատերազմներում արձակվելով մեր նախնիս աստվածասեր իշխանների վրա: Այսպես տե՛սց գրեթե հարյուր տարի, մինչև քաջն Գագիկ ժամանակները: Սրան հասավ նախնյաց փրկիչ և պատրաստվեց նրանց դեմ պատերազմելու, նեղվեց նրանցից ու նեղեց նրանց, ապա գտավ մեծ հղացում՝ գիշերով գողացավ ամրոցն ու սրախողխող արեց, բնաջնջեց և վերագրեց երկրից Արա բնակիչներին, իսկ խռովարարների գլխավորներին էլ բարավեժ արեց ծովի սրտի խորքերը: Այնտեղ նրանք կունենան անհայտ գերեզմաններ, մինչև որ կհնչի վերջին փողը և կլինի իրենց արարքների դատաստանը, իսկ սքանչելի Ամյուկ ամրոցը, որ երկնայալիչ է և Նայոդի պարանոցը ցավեցնող, բազում ծախսերով ու մեծաթիվ արհեստավորների ձեռքով ևս հրաշակերտեց երևելի շինություններով՝ գագաթից ցած, մինչև ծովի եզրը, ծայրեծայր պարսպավորեց անմեծանալի ամրությամբ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 1, 4):

²⁵¹⁰ «Այս անելուց հետո Գագիկը պատերազմի ելավ նաև Ասորեստանի դեմ և բազում գավառներ գրավեց իրենց ամրոցներով հանդերձ: Ասորեստանի մատուցներում նա Կոտոմ անունով գյուղում տեսավ Աղծնիքի իշխանական տան մի ամրոց, որը սեփականել էր Չուրարիկ կոչված ցեղը: Սրանց նա իսպառ ջնջեց, լորցրեց, տապալեց ամրոցի շինությունները, նրա բարերը բարձեց նավերը և, բերելով ծովի վրայով, տվեց սուրբ եկեղեցու շինության համար» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 9):

²⁵¹¹ «Քանզի Փոքր Աղբակը, Կործեից աշխարհը և Պարսկահայքը սահմանակից էին միմյանց և միշտ գծտույթություններ էին առաջանում, Գուրգեն մարզպանի և Կործերի տերերի միջև, մարզպանը ելավ Արանց դեմ ու գրավեց Տաթեր և Ըռնա գավառները: Նա Ապուլափի բերդում և Կործեից Վիրի բաղաբում ամրությունների պահպանության համար Նշանակեց իր վերակացուներին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

«Գուրգենը այլազգիների ձեռքից բռնությամբ կորզեց նաև Ըռնա գավառը, որը վաղագույն ժամանակներից հափշտակել էին նրանք և ոչ ոք չի կարող հիշատակել, թե դարերից ի վեր ինչ է կատարվել այնտեղ: Դրա հետ միասին նա մեծ գորությամբ տիրեց նաև Ատրապատականի բազում այլ բաղաբների: Այդքան սքանչելի հաղթություններով, ահա, նա հռչակավոր ու երևելի տղամարդ դարձավ Յայաստանում» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 1):

²⁵¹² «Իսկ Պարսկահայքի ռամիկները՝ խառնիճադանք բազմությամբ, գաղտնազնա և անկրիս ճանապարհներով եկան ու հասան Մարդաստան գավառի Վիտահոտ ավանը, բնակիչներին սրի քաշեցին, վարեցին գերության և ավարի մատնեցին: Նրանք անցնելիս եղան նաև Ճվաշ ու Թռնակալան գավառներով և անցան Կրծնույաց գավառով: Նրանք գերեվարեցին և ավարի մատնեցին Լեկը, Աղզին, Կրեիքը և Ծախուկ գավառի ու մասը: Այս մասին տեղեկացավ Թաթեոս Շերեփյանի եղբայր Շապուհը: Նա ելավ Պարսկահայքի ռամիկների դեմ և, այնտեղ ցուցաբերելով բազում արիություններ, ազատեց շատ գերիներ իր խլեց ավարը նրանցից, սակայն, սրով խոցվելով, վախճանվեց Գետիկ անունով բնակավայրում՝ հասնելով մարտիրոսական նահատակության և անձը մահվան տալով Զորհուստի հոտի համար: Դրանից հետո այլազգիներն անցան, գնացին և մտան Թուրք գավառ ու Շոռի: Երբ գուժվանք հասավ Յայոց մարզպան Գուրգենին, նա 1.000 հեծյալ արյեղով ելավ Արանց հետևից, որոնք գինավառված էին և գնաց ու հասավ Այլի գավառը: Նրա գալուստը հայտնի եղավ այլազգիների գորագնդին և ահա նրանք փախան ու գնացին զինվի հեռու: Մտնելով ապահով տեղեր՝ նրանք ցուվեցին լեռնային անհայտ թաքստոցներում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

²⁵¹³ «Այդ տարի Շավալ ասիին Բաղդադ լուր եկավ այն մասին, որ հույները հարձակվել են Կուռսի վրա և նրա բնակչությունը ընդհարվել է նրանց հետ: Դույնները, սակայն, Արանց փախուստի մատնեցին և շատերին սպանեցին, սպանեցին նաև Բենի-Թեմիսի հրամանատարներին, որից հետո տան բաղաբ, այրեցին մզկիթը ու տարան այնտեղ մնացած բնակչությանը» (Տաբարի «Արբանյանի մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Շավալ ասիի 7-ին Բաղդադ լուր եկավ այն մասին, որ հույները հարձակվել են Կուռսի վրա և կոտորել նրա ռազմիկներին: Դրանից հետո նրանք մտել են բաղաբ, ավերել մզկիթը, տարել այնտեղ մնացած բնակչությանը և սպանել Բենի-Թեմիսի հրամանատարներին» (Արիք իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Բալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁵¹⁴ «Ապա այն պատվական նախարարներից Դասան անունով մեկը, որ արքայի ողջ տերության իշխանն ու հրամանատարն էր և չկար մեկը, որ համարձակվեր ձեռք բարձրացնել նրա դեմ, ինչպես նաև ինքը թագավորը, միշտ լսում էր նրա խոսքին, Նույն ինքը՝ Ակիստիկը, ազդվելով չարից ու ձեռք գցելով ճախորդ և անզգամ բաների, խորհում էր արքային սպանելու մասին: Եվ, նրանց միջև գցելով չար անջրպետ, նա արքայից, հեռացնում է Վանանդացիներից, Դավնունիներից ու այլ նախարարներից կազմված իր գլխավոր համազգիներին, թվով մոտավորապես 15 մարդու: Դետո, իր կորուստը թաքուն պատրվակ բերելով, Վրաց թագավորի հետ միասին նրանք որոշում են սպանել Սմբատին և դրա փոխարեն Դասանին կարգել Դայաստանի կուսակալ, միայն թե նա նրանց հետ չար գործերի մասնակցի: Վրաց թագավորը իսկույն հրապարակում է դրանցով և այնուհետև նրանք միասին ձեռնամուխ են լինում արքայի սպանության գործին: Եվ ապա ոմն Դավնունու՝ Դասանի աներից, որ համաձայնել էր նրանց չար մտադրությանը, նրանք բաջալերելով ուղարկում են սպանելու արքային, ինչպես նաև նրա համախոհներին ու կողմնակիցներին: Նրանք գնում են արքային ծառայելու պատրվակով և, նրանցից թաքցնելով իրենց մուգ մտադրությունները, փնտրում են հարմար պահ, իսկ Վրաց թագավորը և Ակիստիկը երկրորդը, այսինքն՝ Դասանը, ինչպես նաև նրանց մյուս համախոհները, այն բանից հետո, երբ Դավնունու հետ միասին, որին էլ առաջեցին, պայտանավորվել էին արքային սպանել, դրանից հետո նրանք հույս ունեին կցվել այնտեղի սպանության պատճառները: Դետո, սակայն, սրտնեղությանը չդիմանալով, նրանք շատ մեծ զորքով շտապ դուրս են գալիս Շիրակ գավառի կողմերը: Այդ ժամանակ Դասանը տեղնուտեղը Անի ամրոցը տալիս է Ատրներսեհին, իսկ իրենք կանգնում ու դարձնում են առնում Երազգավորի արքունական ապարանքում, որովհետև Սմբատ արքան գտնվում էր Տաշիրի սահմաններում: Այնուհետև ոմնաբ արքային մեկ առ մեկ հատնում են գործած դավաճանության և Ատրներսեհի, Դասանի ու նրանց համախոհների մասին, որոնք պատրաստ եկել, հասել ու բռնյ են դրել Երազգավորում: Երբ դեպքերը ստուգապես հայտնի դարձան, արքան ավագակի շտապողականությամբ անմիջապես հասնում է Շիրակ գավառը: Այնուհետև Ատրներսեհին ու Դասանին, երբ տեսան, որ սպանության մտադրությունը գլուխ չի գալիս, պատում ու պաշարում է ահն ու երկյուղը: Եվ ահա նրանք հաճախակի

թալանում են նրանց, ովքեր ընկնում են իրենց ձեռքը, թալանում են նաև Անի ամրոցում պահվող շատ ունեցվածք, որից հետո փախչում, գնում, ընկնում են Տայքի ապահով տեղերը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 42):

«Ապա Հասան անունով մեծ նախարարներից մեկը իր կողմը դարձրեց 15 մարդկանց ու նաև Վրաց թագավորին՝ սպանելու Սմբատ թագավորին, սակայն, երբ գաղտագողի մարդ են ուղարկում Սմբատ թագավորին սպանելու, հայտնի են դառնում իրողությունները: Եվ իսկույն Ատրնեբսեից և Հասանը բազում զորքով հասնում են Անի ու, ինչ-որ կար պրթայի պահեստում, բոլորը ավար առնելով գնում են» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Դրա վրա զայրացած վրաց Ատրնեբսեի թագավորը անջատվում է Սմբատից և նրա նկատմամբ չարիքներ է խորհում» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

²⁵¹⁵ «Իսկ երբ աղմուկ-աղաղակի գուժը տարածվում է արթայի տերության բոլոր կողմերում, պատերազմող ու կռվող ողջ զորքը, հանդիսավոր ձևով անցնելով, առհասարակ բոլորը դառնում են միաբան և սպառազինվում են, նույն ձևով հազնում են ճշմարտության նույն գրահը ու մի գոտիով արդիաբար ամրացնում են իրենց մեջքերը: Նրանք իրենց մահը ճշմարիտ կյանք էին համարում թագավորի վրեժխնդրության համար: Եվ այդպես, երբ բոլորը մեկտեղ գնում, հավաքվում են թագավորի մոտ, վերջինս չվում, գնում է՝ դիմադրելու չար ոստիկանին և մյուս ապստամբներին: Նրանք, երբ հասնում են Ատրնեբսեի տերության երկրներին, ամեն ոք առանձին-առանձին, Դավթի նման իրեն զինվելով նախատակության համար, պարսատիկով խլիում են ոչ միայն վիրիարի հսկային, այլ նաև բազմաթիվ կռվող մարդկանց և շատ արյուն են ուզում թափել: Արբան, սակայն, նրանց չջողդեց այդ անել՝ ասելով. «Այն անձը, որ մեզ գործի, նա էլ կկորչի»: Նա սուրը հեռացնում և բաժանում և ամեն մարդկանցից ու պահանջում է իր ձեռքը տալ վնասակարներին, ուստի և Ատրնեբսեից անձամբ խոստովանվում է չարամիտ դավադրությունն ու արթայից մեղքերի թողություն է հայցում: Եվ ահա հեգահամբույր այդ մարդը, այն ընդունելով պարկեշտ մտքով, նրան հաշտության ձեռք է մեկնում ու, նրա որդուն որպես պատանդ վերցնելով, բերում է իր հետ: Միաժամանակ նա նաև իրեն դավող իր նախարարներին ևս առհասարակ նրանից խլելով՝ բոլորի աչքերը կտրացնում է, որից հետո ոմանց ուղարկում է հռոմեական արթայի **Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Ֆ.**, ոմանց էլ՝ եգերացիների թագավորի (**Աբխազական թագավորության արքա Կոնստանդին - Մ.Ֆ.**) մոտ: Եվ այսպես, ասես աստվածային նախախնամությամբ, նա կրկին հաստատում է իր թագավորությունը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 42):

«Իսկ Սմբատը, առնելով զորքերը, դիմում է նրանց վրա և արթան թույլ չի տալիս մեղանել ոմանց, այլ հակառակն է պահանջում, որ Ատրնեբսեն ինքը գա արթայի մոտ: Դրանից հետո նա արդեն, մյուս վնասակարներին ևս բռնելով, նրանց աչքերը կտրացնում է: Նա Ատրնեբսեի որդուն պատանդ է տանում իր հետ, իսկ Ատրնեբսեին էլ հաշտ համբույրով արձակում է: Այսպես Աստծո նախախնամությամբ Սմբատն հաստատում է իր թագավորությունը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁵¹⁶ «Հռոմեացիների դեմ հազարացիների նավատորմի դուռն եկավ: Կայսրը դրոմոսի լոգոթետ Դեմերիոսին համայն նավատորմի ծովակալ Նշանակեց...: Եվ ահա, երբ հազարացիները վրա հասան..., Հեմերիոսը միայնակ, սուրբ առաքյալ Թովմայի հիշատակ օրը, հազարացիներ հետ կռվի բռնկվեց և մեծ հաղթանակ տարավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 26):

²⁵¹⁷ «Այդ տարի Մուհառամ ամսի սկզբին արշավանք իրականացնելու համար Տարսոն ժամանեց իբն Կայսրալագը ու Ռուստամը ելավ նրա հետ միասին: Դա Ռուստամի երկրորդ արշավանք էր: Նրանք հասան Սալանդա և Աստված նրանց հանձնեց սրանց ձեռքը: Նրանք մեկնեցին դեպի Հայկ և նրանց ձեռքն ընկավ 5.000 հոգի: Նրանք մեծ բանակությամբ հույների սպանեցին և անվնաս հետ դարձան» (Տաբարի «Արթաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Մուհառամ ամսին արշավանք իրականացնելու համար Տարսոն ժամանեց իբն Կայսրալագը ու Ռուստամը ելավ նրա հետ միասին: Դա Ռուստամի երկրորդ արշավանք էր: Նրանք հասան Սալանդա, գրավեցին այն և սպանեցին մեծ բանակությամբ հույների, գերեցին 5.000 հոգու ու անվնաս հետ դարձան» (Արիք իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

²⁵¹⁸ «Նույն տարում էլ իբն Կայսրալագը Տարսոնից արշավանք իրականացրեց և թշնամիներից գերեց 4.000 կանանց ու երեխաների, ինչպես նաև եղբերավոր անասուններ և այլ գույք: Հանձնվելու համար նրա մոտ եկավ մի պատրիկ և իսլամ ընդունեց: իբն Կայսրալագի ելքը Տարսոնից եկավ այդ տարվա Մուհառամ ամսվա սկզբին» (Տաբարի «Արթաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Նույն տարում էլ իբն Կայսրալագը Տարսոնից արշավանք իրականացրեց և թշնամիներից գերեց 4.000 հոգու, ինչպես նաև շատ եղբերավոր անասուններ և այլ գույք: Հանձնվելու համար նրա մոտ եկավ մի պատրիկ և իսլամ ընդունեց» (Արիք իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

²⁵¹⁹ «Անդրոնիկոսը, դրան իրագել դառնալով և հուսալքվելով՝ իր ազգականներով և ծառաներով Կաբալա կոչվող բաղաբը գրավեց ու ապստամբություն բարձրացրեց: Սամոնսը, որ վաղուց էր երազում նման առիթ ձեռք գցել, ասաց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Ֆ.**). «Ես բեգ միշտ չեի՝ ասում, տեր, որ Դուկասը ապստամբ ու խռովարար է՝ քո թագավորության թշնամին»: Կայսրը, առանց հապաղելու, նրա խռովությունը ճնշելու «Իբերիացի» կոչված Գրիգորյանի ուղարկեց, որ փողերի դոմեստիկոս էր և Անդրոնիկոսի խնամին: Անդրոնիկոսը, իմանալով այդ մասին, ինչպես և Նիկողայոս պատրիարքի՝ եկեղեցուց վտարվելու մասին, տնով տեղով փախավ այն ժամանակ հռոմեացիների դեմ արշավանքի դուռն եկած հազարացիների մոտ: Ամերմունին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահին (902-908) - Մ.Ֆ.**) նրան փառք ու պատվով ընդունեց: Կայսրը ցավեց Անդրոնիկոսի համար, բանգի նա մտադիր էր նրան իր ստորագրությամբ նամակ ուղարկել և կոչ անել վերադառնալ հռոմեացիների երկիրը: Ոմանք կայսեր խորհուրդ տվեցին սիրաշահել պրետորիոնում բանտարկված սարակոստներից որևէ մեկին և ստորագրել նամակով Անդրիք ուղարկել: Կայսրը այդպես էլ արեց, կարող թանաքով ստորագրեց, արխտովալով կնքեց և դրեց կարծ, սպիտակ մոմի ֆատիլոնի մեջ: Երբ սարակոստը պալատից դուրս եկավ, Սամոնսը կանչեց նրան ու ասաց. «Դու տեղյակ ես ունեցածիդ էության» և ավելացրեց, թե իր ձեռքում եղած մուրը Անդրիքը կկործանի: Նրան դրամ տալով՝ նա հորորդեց գրությունը Ուզբերին հանձնել: Նա գնալով այդպես էլ արեց: Անդրոնիկոսին բռնեցին և իր բոլոր ազգականներով բանտ նետեցին: Անդրոնիկոսը, տեղեկանալով, որ կատարվածը Սամոնսի նեղությունն արդյունք է, հարկադրաբար ինքն էլ, իր հետ եղբուներն էլ հավատուորաց եղան: Ինչ վերաբերում է նրա որդի Կոստանդինին, ապա նա համոզվելով, որ ամենին չեն թույլատրի այնտեղից հեռանալ Անդրոնիկոսի խորհրդով փախչում է Անդրիքից և իր մարդկանց հետ կայսեր մոտ վերադառնում: Կայսրը նրան առատ նվերներ տվեց, և, կանգնելով մեր Տիրոջ՝ փրկչի, պատկերի արևելյան կողմը, ասաց նրան. «Քեզ թյուրիմացության մեջ թող չգցի շատերի կողմից երգվող երգը, թե հռոմեացիների վրա Կոստանդինն է թագավորելու: Երդվում եմ հանուն թալանների դատաստանի և մեր Տիրոջ պատկերի, որ թեպետև անունը Կոստանդինն է, թագավորությունը բոլոր չի լինելու, այն ի վերուստ և ի սկզբանե ընծայված է իմ պաշտելի որդուն, ինչպես այդ մասին ինձ տեղեկացրել են բազմաթիվ սուրբ այրեր: Եթե դու փորձես որդուս սպանել, այս դռնից ներս քո մարմնից անջատված գլուխն է մտնելու»: Այդպես էլ եղավ, բանգի հետո, երբ նա ապստամբություն բարձրացրեց, արյան ճապարհիցով ու հողով շաղախված նրա գլուխն իրոք այդ դռնից ներս մտցվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 26):

«Քիչ ժամանակ անց բաղաբին անհանգստություն պատեց Դուկասի անկարգության պատճառով: Նա հավաքեց դավադիրների, փախավ Կաբալա, վեց ամսվա ընթացքում այնտեղ դիմադրեց պաշարմանը և հետո անցավ հազարացիների կողմը: Չնայած կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Ֆ.**) նրան բազում անգամ կանչեց, ուղարկելով նրան խրիստոնյաներ, որոնք լի էին սարապիելի երդումներով, և նույնիսկ սեփական հավատքի խորհրդանշաններից ուղարկեց, վերջինս բարե սրտով մերժեց այդ բարի կոչերը ու հանձնվեց ասորեստանցիներին՝ իր մասին քրիստոնյաների մոտ վատ համբավ թողնելով: Այդ ամենից տիրեց ու վշտացավ կայսրը՝ մտածելով, թե ինչ անի ինքը» (Ամանուն վանական «Կոստանդնուպոլսի 2-րդ անկարգության վանքի ժամանակագրությունը», մաս 2, գլուխ 11):

«Այդ տարի պատիկ Անդրոնիկը գրեց սուլթանին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահին - Մ.Ֆ.**) և աման խնդրեց, իսկ նա կայսեր անունից դեկլավարում էր Սահմանային շրջանի բնակչությանը ռազմական գործողություններում: Ամանը նրան տրվեց, նա ելավ ու հետը բերեց մոտ 200 մահմեդական զորիկների, որոնք նրա ամրոցում էին: Չույնելի կայսրը մարդիկ ուղարկեց, որ բռնեն նրան: Այդ ժամանակ Անդրոնիկը ամրոցում գտնվող գերի մահմեդականներին գեղե բաժանեց և նրանց հետ միասին հանեց իր որդիներից մեկին: Նրանք գիշերը անակնկալ հարձակվեցին պատրիկի վրա, որը ուղարկվել էր նրա մոտ, նրա հետ եղող ժողովրդից շատ մարդ սպանեցին և վերջինս այն ամենը, ինչ կար նրանց ճամբարում: Ռուստամը Սահմանային շրջանի բնակչության հետ ելավ Ջուսադա Ա մասին և ուղղություն բռնեց դեպի Անդրոնիկը, որպեսզի ազատի նրան: Ռուստամը Կոնիա եկավ ծակատանարանի ավարտին: Պատրիկները իմացան մահմեդականների գայտյան մասին և հեռացան: Անդրոնիկը իր որդուն ուղարկեց Ռուստամի մոտ, իսկ վերջինս էլ ուղարկեց իր բարոտուղարին և շատ նավաստիների, որոնք գիշերեցին ամրոցում: Երբ առավոտը բացվեց, Անդրոնիկը ելավ ու նրա հետ էին նրա հետ եղած բոլոր գերի մահմեդականները, ինչպես նաև նրանք, որոնք նրա մոտ էին եկել ավելի ուշ ու բացի սրանցից այն բրիտանոյաները, որոնք համաձայնել էին Անդրոնիկին նրա գործողություններում: Նա իր փողերն ու գույքը հանձնեց Կոնիայի մոտ գտնվող մահմեդականների ճամբար: Մահմեդականների թալանի ենթարկեցին Կոնիան, որից հետո Անդրոնիկի, մահմեդական գերիների և Անդրոնիկի հետ եղած քրիստոնյաների հետ միասին վերադարձան Տարսոն» (Տաբարի «Արթաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի պատիկ Անդրոնիկը գրեց սուլթանին (Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ ալ-Մուբթաֆին – Մ.Ֆ.) և աման խնդրեց, իսկ նա կայսեր անունից ղեկավարում էր Սահմանային շրջանի բնակչությանը ռազմական գործողություններում: Ամանը նրան տրվեց ու նա ելավ ու հետը բերեց մոտ 200 մահմեդական գերիների, որոնք նրա ամրոցում էին, և նա հետը Տարսուս տարավ իր ունեցվածքը» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵²⁰ «Իսկ երբ եկավ մյուս տարին և, մինչ նրանք անհոգ, ապահով ու աներկյուղ էին մարզպանի հանդեպ, սա վերցրեց այրուձի, կազմած 700 զորականներից, և անցավ երկար տարածության՝ հասնելու համար պարսից զորքի բազմությանը: Նա դուրս եկավ Զադանակետ քաղաքից ուղղաթիվ օրվա իններորդ ժամին, անցավ Ըմբես ծովակով, Վարաժունիքով ու Զարեհավանով և այգաբացին հասավ Ըռնայի Զամագ գյուղը, իսկ արդեն գիշերով՝ մինչև Տարսուս կոչված գետը: Դրանից հետո, արդեն մյուս առավոտ, նրանք վրա հասան բանակին հոգևած ձիերով և անզգուշությամբ մտան այնտեղ: Նույն ժամին ընկան ինչ որ երկուսը՝ Վլիթն ու Մարաճան, իսկ մարզպանի ձին վազելուց սատկեց: Այնուհանդերձ նրանք պատերազմի հույժ պատշաճող խրոխտությամբ ու հպարտությամբ վանեցին ախյայաններին, ավարի մատնեցին բանակը, սրի բաշեցին շատերին և հասան մի ցածրադիր տեղ՝ Մղունիս գյուղը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

²⁵²¹ «Նրանք հասան մի ցածրադիր տեղ՝ Մղունիս գյուղը: Եվ, որովհետև, ինչպես ասվեց, երկար ճանապարհ գնալուց ու անքնությունից տանքվել, թուլացել էին թե ձիերը և թե հեծյալները, որոնք տոթից, արևի այրող տապից ջերմությունից և ուժեղ ծարավից պապանձվել էին, թշնամին հանկարծակի հանգստությամբ դիմեց հայերի վրա, բանգի սրանք անհոգության մեջ էին: Անհավաստերի զորականները, հոգով դառնացած, իրենց կանանց, որդիների և ազգականների համար, ուժգին սաստկությամբ հարձակվեցին նրանց վրա և, սուր զործի դնելով, անխնա կոտորեցին: Եվ չսված բեկմամբ կործանվեց Զայոց գորագունը, այնպես որ շատերից բլեղը հագավ մազապուրծ փրկվեցին: Այն օրը պատերազմում ընկան գրեթե 500 անվանի մարդիկ, որոնց գերեզմանի տեղն անգամ ցարդ հայտնի չէ: Նրանք հույժ փառավոր տղամարդիկ էին՝ Արծրունյաց ազգատոհմից և ուրիշ ախարարություններից: Թող տեղն այցելու լինի նրանց» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

²⁵²² «Ինդիկտինի 6415 թվականին Օլեգը (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Օլեգը (879-912) – Մ.Ֆ.) գնաց հույների վրա՝ Իզդրին (Կիևյան Ռուսիայի ապագա իշխան Իզդրին – Մ.Ֆ.) թողնելով Կիևում: Օլեգն իր հետ վերցրել էր նաև մեծաքանակ վարյագների, սլավոնների, չուդերի, կրիվիչների, մերերի, դրևյանների, ռադիմիչների, պոլյանների, սեվերյանների, վյատիչների, խորվաթների, դուլբների և տիվերների, որոնք հայտնի էին «տոլուպ» անունով: Այս բոլորին հույները կոչում էին «Մեծ Սկյութներ»: Ահա այս բոլոր ուժերով, առաջանալով ձիերի վրա ու նավերով, Օլեգը եկավ, ընդ որում նա 2.000 նավ ուներ: Օլեգը եկավ Ցարգրադի մոտ, իսկ հույները իրար բերեցին ուժերը և բաղաբնույթ ու նեղուցը փակեցին: Այդ ժամանակ Օլեգը սկսեց մարտնչել և բաղաբնույթ շրջակայքում հույների շատ սպանություններ իրականացրեց: Նա այրեց նրանց մեծաքանակ պալատներն ու եկեղեցիները, իսկ նրանց էլ, որոնց բռնում էին, ունակ մտրակահարում էին, այլոց՝ այլ կերպ տանջում, երրորդներին՝ նետահարում, ունակ էլ ծովն էին նետում, մի խոսքով, այդ ժամանակ ռուսները շատ չարիքներ բերեցին հույների գլխին, ինչպես տվորարք վարկում են թշնամիները: Եվ ահա Օլեգը հրամայեց իր ռազմիկներին անկիներ պատրաստել ու նավերը դնել դրանց վրա, իսկ երբ բախին համընթաց եղավ, նա բարձրացրեց առագաստները և ուղղվեց դեպի բաղաբնույթ: Իրենց հերթին հույները, տեսնելով այդ, վախեցան և, մարդ ուղարկելով Օլեգի մոտ, ասացին. «Մի կործանիր բաղաբնույթ, մենք բեզ ինչքան պետք է, հարկ կտանք»: Այդ ժամանակ Օլեգը կանգնեցրեց ռազմիկներին, որից հետո հույները բերեցին ուսուլիք և գինի, սակայն այն չընդունվեց, բանի որ թունավորված էր: Դույները վախեցան և ասացին. «Այդ Օլեգը չէ, այլ հենց սուրբ Դեմետրիոսն է մեզ վրա ուղարկվել Աստծո ղոլովից»: Դրանից հետո Օլեգը հրամայեց 2.000 նավի համար հարկ վճարել, ընդ որում ամեն նավի վրա կար 40 հոգի, որոնցից յուրաքանչյուրին հասավ 12 գրիվնա: Դույները համաձայնեցին դրան, խաղաղություն խնդրեցին և աղաչեցին այլևս հունաց երկրում չպատերազմել: Եվ ահա Օլեգը, մի բիչ հետ բաշվելով մայրաքաղաքից, խաղաղության բանակցություններ սկսեց» (Անանուս «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

«Այդ ժամանակ հունագրները, հաղթելով հույներին, ստիպեցին նրանց հարկ վճարել» (Չիգբեդտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտուլոսի Շարունակողը:

²⁵²³ «Այդ տարի ամառային արշավանք իրականացրեց ալ-Կասիմ իբն Սիման և Մուսիս ներքինի փրկագնեց այն գերիներին, որոնք հայտնվել էին հույների ձեռքում» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵²⁴ «Իսկ երբ զարնանային հարավային բախն հեռացնում է ձմեռային ցրտությունը, ոստիկանը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), մեծ բանակ կազմելով, ներկած սրտի անհաշտ խռովությամբ, շարժվում, գալիս է մեր աշխարհը՝ իր հետևից շրթայակապ ինձ տանելով: Այնուհետև, ուղևորվելով ու հասնելով Նախջալան քաղաքը՝ նրանք մի բանի օր մտնում են այնտեղ, մինչև որ հրավիրված առաջնորդներ Գագիկին ու Գուրգենը գալիս, հասնում են ու այլևայլ լիմբեր կազմում: Ապա՝ նա հրոսակների նման ամենից առաջ շարժվում, գալիս է Սյունյաց աշխարհի կողմերը, իսկ Սյունյաց գահերեց գլխավոր իշխանն ու ազգակից եղբայրների հետ մեկտեղ զորքով շտապում և իր հոյակապ անվանն ու հռչակին համապատասխան արիությանբ ու քաջությամբ տիրում է մուսթերի անցքերին ու ճանապարհների կիրճերին: Չենք վերցնելով ու քաջաբար զինվելով՝ նրանք շատերին վիրավորում ու թալվազլոր են անում, բայց, բանի որ Աստծո խնամակալությունը անտեսեց նրանց, նրանք չկարողացան զորեղ ու կատաղի թշնամուն հաղթել, այլ փախան և ընկան բարանձավներն ու բարձր լեռների ծործորները: Իսկ այն անօրենք, նրանց մտոյից հետ դաշնակով, երկրից փախածներին ու թալանի համար հետ մնացողներին գտնելով, ունակ սրի ճարակ է տալիս, իսկ ունակ՝ գերության բռնում: Եվ սա կատարվում է գատիկ մեծ պասի օրերի ընթացքում, Զայոց 358 թվականին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Զայոց պատմություն», գլուխ 43):

«Այն ժամանակ Յուսուֆը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), ապստամբված լինելով իր ամիրապետի (Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ ալ-Մուբթաֆի (902-908) – Մ.Ֆ.) դեմ, կամենում էր բախվել նրա հետ: Դրա համար ամիրապետը պատգամ է հղում Սմբատ թագավորին՝ մեծ զորքով գնալ Յուսուֆի վրա՝ Ատրպատական: Սմբատն էլ դա կամեցավ կատարել, ուստի զորք գումարեց և ծածուկ կերպով իրողության մասին տեղեկացրեց Յուսուֆին, բայց նա չհավատաց այդ մտերմությանը և իր մտքում դաժան վերաբերություն էր պատրաստում նրա դեմ ու, աչք պահած, սպասում էր հարմար ժամի: Ապա հնարավոր տիպոցներ ստեղծելով ու հայտնվելով ամիրապետի մոտ՝ նա իր իրավունքին է ենթարկում նաև հայերին, զորք է գումարում և պատրաստություն տեսնում՝ գալիք զարնարի արշավելու համար...: Եվ այսպես, հենց որ զարնարը բացվեց, փչեց դառն բախն և հարավային բոցը ցուլաց մեր աշխարհում, իր որջից դուրս եկավ վանդակազերծ զազան և կատաղի շուրը Յուսուֆը, որը կամենում էր կլանել ողջ Զայաստանը: Պապի օրերին հասնելով Նախիջևան քաղաքը և ասպատակելով՝ նա ուզեց չնցել Սյունիք նահանգը ու իշխաններին բռնել, սակայն Սյունյաց գահերեց իշխան Սմբատը, հավաքելով եղբայրներին ու ազգականներին, ինչպես նաև իր իշխանության բոլոր ազատագուհ զորքերը, դուրս եկավ արաբական զորքերի դեմ՝ բռնելով ճանապարհների անցքերն ու կիրճերը: Այդպես շատերին կոտորեցին, բայց, բանի որ աստծու խնամքը հեռացել էր և աստված ուզում էր մեզ փորձության մատնել, ոչինչ չօգնեց և մերոնք չկարողացան դիմադրել: Սմբատն իր մայր Շուշանին, իր կին Սոփիին, որը Դերեկիկի դուստրը և Վասպուրականում թագավորող Գագիկի թույրն էր ու ձեռքին ուներ մի փոքրիկ ծծկեր տղա, իր եղբայր Սահակի կնոջը, որ Գուգարաց բղձչիսի դուստրն էր, եղբոր հետ տարավ ու ամրացրեց Երևանի անառիկ ամրոցում, իսկ իրենք փախուստի դիմեցին: Սմբատը գնաց Վասպուրական, իր խնամի Գագիկի մոտ, Սահակը՝ Գուգարք՝ իր աներոջ մոտ, բայց Բաբելոնն ու Վասակը մնացին այնտեղ: Գրիգոր Սուփանն ու իր եղբայրները մնացին իրենց տեղերում՝ ամրացած լեռների կատարներին ու ժայռերի ծերպերում, իսկ անիծյալ Յուսուֆին, այդ իմանալով, ասպատակ սփռեց ողջ նահանգում, կողոպուտ հավաքեց ու գերի բռնեց բազմաթիվ մարդկանց, որոնց նույն ժամանակ գտավ: Նրանցից պիտանիներին ու ավելի գեղեցիկներին նա ընտրեց ու գերության բռնեց, մյուսներին էլ, սրի ճարակ դարձնելով, կոտորեց: Սա տեղի ունեցավ սուրբ գատիկ տոնի օրերին: Եվ անհամար սպանվածների արյունը խառնվեց մեր փրկիչ Դիուսի փրկչական արյունը, որ այն օրը թափվեց խաչի վրա: Նրանց մարտիրոսական պատվը պահպանվում է: Սա կատարվեց Զայոց 358 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵²⁵ «Իսկ ոստիկանը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), տասներկու օր այնտեղ մնալուց հետո հյուսիս-արևելքով անցնում, գնում է Դվին մայրաքաղաքը: Այնուհետև նա կանգ է առնում Երասխ գետի ափին և այդ ժամանակ անմիջապես գալիս, նրա մոտ հասնում Սյունյաց տեղ Սուփանը՝ կամավոր հպատակվելով ոստիկանին: Դրա համար շատ է զարմանում և ավելի է հզորանում նրա թշնամանքն ու չարությունը արքայի նկատմամբ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Զայոց պատմություն», գլուխ 43):

«Անիծյալ Յուսուֆը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), այս բոլոր ռդագործությունները կատարելով ու տասներկու գիշեր այստեղ անցկացնելով, անցավ, գնաց Դվին քաղաքը և հսկայական բանակներով նստեց Երասխ գետի ափին...: Անիծյալ Յուսուֆը, Սմբատին դրայլու համար, նրա դեմ ողջ տարին բազմաթիվ ճակատամարտեր էր կազմակերպում, բայց չէր կարողանում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

«Եվ այս են Զայեի սահմաններն և այդ կողմաց ձորերի անունները՝ Վանանդ, Աշորիք, Ապահունիք, Ծաղկոտն, Ծակատք, Կոզովիտի երկու ձորը, Ծարուրը, Վասպուրականի տասներկու ձորը, Վայոց ձորի չորս ձորը, Դվինաղաշտի ձորը, Գեղարքունյաց չորս ձորը, Սյունյաց տաս ձորը, Տաշիկն ու

Կողորմությունը: Այս ու 87 ծորերն աստծո անեծքով ավերվեցին՝ իբրև հետևանք նրանց մեղքերի, քանի որ այդ ծորերում չգտնվեց և ոչ մի աթոռ ուղղափառ եպիսկոպոսների, և ոչ էլ չգտնվեցին ուղղափառ վանքեր հավատացյալ կրոնավորների, ինչպես հարգրեց Աբրահամը աստծուն...: Եվ աստծո հաճությամբ տեղից շարժվեց արաբացոց թագավոր իբև Աբու-Ղասիմ Եփր իբև Աբուսաճ կոչեցյալը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) և պարսից տերը, որին հպատակ էին 60 մեծամեծ թաղաքներ և որին հնազանդ էին 7 հզոր թագավորներ: Սրանց բոլորին տալով զորք՝ բազում և ընտիր հազարապետներով հանդերձ, որոնք ղեկավար էին հազարանոց ու տասնհազարանոց վաշտերի, նա մտավ Ղվին թաղաքը և նրա գալորության հետևող մեծությունը նախազուշակույժ էր Յայթի ավերումը, ինչպես ինկվեցինների կործանումը եղավ, որպեսզի սրանք էլ զոջան» (Ստեփանոս Տեթթի «Գործունի վկայաբանությունը»):

«Յայթն ու իբերները դաժան դժբախտություններ տեսան Ամիր Արաբը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) կողմից, որը Ղազվինից ուղարկվել էր որպեսզի կառավարի այս ժողովուրդներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²⁵²⁶ «Այս դեպքերից հետո Զարթի եկավ հազարացիների ամիրան Աբու-Կասիմ իբև Աբու-Սաջը (Սաջյանների Եփրոյան իհնադիր Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), որին ուղարկել էր ամիրա Մուսան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդին (908-932) - Մ.Ֆ.) այնպիսի մեծ զորքով, որը երկուսում չէր տեղավորվում: Սա, նախ գալով Յայաստան, ավերեց ողջ երկիրը՝ Սյունիքը, Վայոց ձորը և Վասպուրականը: Այդ ժամանակ Յայոց արքա Սմբատը նրա անից չկարողացավ մնալ տեղում, փախավ ու պատռապարվեց աքիսագաց լեռներում, ուր և մնում էր: Եվ ահա Աբու-Սաջի որդին Աբու-Կասիմը եկավ Տիդիս, որտեղ այդ ժամանակ ամիրա էր Ալի իբև Զաֆարը (Շուաբյանների Եփրոյան Եփր Ալի իբև Զաֆարը (909-914) - Մ.Ֆ.)» («Զարթիս-Ցիսկոբեթ», «Զարթիի մատյանը»):

«Սրանից հետո եկավ արաբների ամիրա արաբ Կասիմի որդի Յազարացին (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.): Սրան չդիմացավ Յայոց Սմբատ թագավորը, որը բաշվեց Աբիսագաց լեռները, իսկ ամիրան ավերեց ողջ Յայթը ու եկավ Տիդիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

«Ամայացնելով Յայաստանը՝ Ամիր Արաբը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) զորքով եկավ Տիդիս» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²⁵²⁷ «Նա (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) եկավ ու պաշարեց Ուջարման, որի ներսում կար 300 մարդ: Նրանք բազում օրեր մարտնչեցին և, երբ տեսան, որ չեն կարող դիմադրել, գիշերով փախուստի դիմեցին: Ոմանք փախան, ոմանք էլ հասան և կոտորեցին: Երբ Բոճորման բերդականներն իմացան Ուջարմանի գրավման մասին, թողեցին բերդը ու փախան: Այդ ժամանակ թշնամիները, երբ եկան ու գտան այն մարդաթափ եղած, ասացին. «Փարսիսի ներսում կատաղի դիմադրում էին, իսկ բերդն անտերունջ թողեցին»: Արաբները գրավեցին Բոճորման իր բերդով հանդերձ, իսկ Ուջարմայի պարիսպները քանդեցին: Իր հերթին բորեպիսկոպոս Գուրգենը (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրի (893-918) - Մ.Ֆ.), տեսնելով իր անգործությունը, ապավինեց երդմանը և գնաց տեսության Աբու-Կասիմին, որը հարցրեց. «Ո՞վ ստիպեց բեգ այստեղ գալ»: Նա պատասխանեց. «Ստիպեց մայրս»: Եվ Աբու-Կասիմը սաաց. «Ոչ-ոքի չեմ վշտացնի»: Եվ ահա նա սիրաշահեց բորեպիսկոպոսին իր առաքնության համար և ազատ արձակեց, բայց Բոճորման իրեն պահեց» («Զարթիս-Ցիսկոբեթ», «Զարթիի մատյանը»):

«Ամիր Արաբը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) տիրեց Բոջորմային և Ուջարմային, որոնք Իրե գետի վրա էին, որից հետո, Կախեթում դուբս դնելով Կիդանին (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրի (893-918) - Մ.Ֆ.), դիմեց դեպի Սաաթագո և ամայացրեց այդ մարզը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

«Կյուրիկեի (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրի - Մ.Ֆ.) ժամանակ Կախեթի մտավ հազարացիների Եփրը, որը գրավեց Ուջարման և Բոջորման, իսկ Կյուրիկեն գնաց Եփրի մոտ» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Յերթի կյանքը»):

²⁵²⁸ «Այնուհետև Աբու-Կասիմը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) ներխուժեց Զարթի ու ավերեց, սակայն, մինչ այդ աները, ավերել էին Ուխիսիցիների պարիսպները, որպեսզի այնտեղ արաբները չհիմնավորվեն: Այնտեղից նա անցավ Սամցխե, ավերեց Սամցխեն ու Զավախթը, որից հետո պաշարեց Թմուզի բերդը: Եվ ահա, տեսնելով բերդի անադիկությունն ու ամրությունը, նա հեռացավ այնտեղից» («Զարթիս-Ցիսկոբեթ», «Զարթիի մատյանը»):

«Ապա նա (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) ավերեց Զարթին, մտավ Սամցխե, ավերեց Զավախթը ու մոտեցավ Թմուզիին, որը չկարողացավ վերցնել» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

²⁵²⁹ «Եվ ապա, նենգությամբ գիւղելով, Յուսուֆը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) սուրհանդակ և ուղարկում Սմբատ արքայի մոտ ասելով, որ, եթե նա իրեն վճարի ողջ տարվա տուրքը, ինքը անտարակույս նրան կպարզեն խաղաղության դաշինք ու կանցնի, կգնա: Այդ ժամանակ նա, թեպետ գիտեր խռովաժողով թշնամու խոսքերի վրա չուրախանալ, սակայն, աստվածային ու մարդկային մեղադրությունից իրեն դուրս հանելով, իսկույն տալիս է նրան խնդրածը՝ մոտավորապես 60.000 դահեկանի չափով: Ոստիկանը, երբ այն ընդունեց, իսկույն սկսեց հետապնդել Սմբատին՝ նրան տանելով, մղելով ու հասցնելով մինչև Վրաց աշխարհը և դա այնքան ժամանակ, մինչև որ Սմբատն ընկնում է Կղարքի անմատչելի ամրոցները: Այս ընթացքում նա ինձ նա բանտարկեց Ղվին թաղաքում՝ մետաղյա բանտում, երկայն կապանքների մեջ...: Յուսուֆ ոստիկանը, ամառային բոլոր եղանակներին մոնչալով իբրև անվանդակ առյուծ ու որսի պատրաստվելով Սմբատի դեմ՝ շատ օրեր այդպես սպասում էր, սակայն այդ ժամանակ նրան չկարողացավ որևէ վնաս տալ՝ բարձր լեռներում, խոր ծորերում ու բարանձավներում ամրացված լինելով պատճառով, որից հետո նա դարձյալ շարժվում, գալիս է Ղվին թաղաքը...: Եվ ահա դադար առնելով՝ ոստիկանը բույն է դնում Ղվինում՝ ձմեռվա ցուրտ եղանակը այնտեղ անցկացնելու համար» (Զուլիանես Դրախիսանյանի «Յայոց պատմություն», գլուխ 43, 44):

«Յուսուֆը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) հնազանդվում է ամիրապետին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդին - Մ.Ֆ.) և, զորքերի հսկայական բազմություն գումարելով, գալիս է Սմբատի վրա: Նա իր ողջ զորությամբ գալիս, հասնում է մեր Յայոց աշխարհը՝ Յայոց 356 թվականին: Այդ ժամանակ նրա մոտ են գնալ Վրաստանի Ատրոնեսի թագավորը, Վասպուրականի Գագիկ իշխանը, որը Սմբատի բեռնորդին էր, ինչպես նաև Սմբատի եղբայր Շապուրի որդի Աշոտը: Նրանք իրենց բոլոր զորքերով միանում են Յայոց աշխարհի շենության պատճառով չար նախանձից նենգագործվող Յուսուֆին՝ Սմբատ թագավորին թողնելով միայնակ: Սմբատ թագավորը, երբ լսեց նրանց նենգավոր մտադրության մասին, Յայոց տանուտերերով և բոլոր զորքերով միասին եկավ ու գնաց Տաշիր գավառի Օծուն գյուղ, որտեղից էլ անցավ Աբխազիա: Յուսուֆը հետապնդում է նրան մինչև Կուել ամրոցը և այս բերդի մոտ մարտի է բռնկում» (Ստեփանոս Տարունցի «Տեգեթական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Դարձյալ Յայոց 358 թվականին, Սմբատի թագավորության և Յուսուֆի հայրապետության ժամանակ, Յուսուֆ ոստիկանը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) եկավ Յայթ, որից հետո, Յայոց աշխարհի ավերման երկյուղի պատճառով, նրան անձնատուր եղան հայոց իշխանները՝ Գագիկ թագավորի եղբայր մարզպան Գուրգենը, Սուլիանը, Սմբատ արքայի եղբորորդի, Յայոց սպարապետ Աշոտը, ինչպես նաև Գրիգորը» (Շապուր Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Յայթի սրտերը, սակայն, տաքացած էին ինչպես երկաթը և սառած՝ ինչպես տիեզերքը, քանի որ նրանց հերձվածողական մեղքը աղամանդյա եղունգով էր փորագրված երկաթե տախտակի վրա: Եվ ահա Յայոց այդ տունը նմանվեց այն անմիտ մարդուն, որը իր հիմքը գայթակղության և փխրուն ավազի վրա դրեց ու, հենց որ շինվածքը բարձրացրին, այն իսկույն փուլ եկավ և մեծ էր փլուզվում: Ինչպես սովորություն ունին՝ նրանք նախ և առաջ ապառիկ մնացած հարկերը պահանջեցին, նաև՝ նվեր և ընծաներ իրենց հազարապետներին, քանի որ հայերը նրանց հարկատու էին: Ապա՝ անցյալի բեգարը խնդրեցին... և այսպիսի մեքենայական եղանակներով ծծեցին նրանց նյութական միջոցները, որպեսզի հեշտությամբ տիրեն, որը և եղավ այսպես: Եվ երբ արաբացին սկսեց հաղթահարել, նա չհանդիպեց ոչ մի փորձի, որ Յայոց թագավորը դիմադրություն ցույց տար կամ փրկություն որոներ, քանի որ աստված ճեղքել էր նրա թագավորությունը: Ապա՝ նա փախավ Աբխազաց լեռների կողմը, ուր ի վերջո չխուսափեց մահից: Եվ ահա արաբացոց արքան (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) մեծ գալորությամբ սկսեց նրան փնտրել, որպեսզի մահվան դատապարտի: Եվ եկան նրանք Գուրգեն իշխանաց-իշխանի մոտ՝ Դուելի բերդը, ուր գտնվում էին ազատները ու նրանց հետ Զրիստոսի վկա՝ երանելի Գործունը» (Ստեփանոս Տեթթի «Գործունի վկայաբանությունը»):

«Ամիր Արաբը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) դիմեց դեպի Սաաթագո և ամայացրեց այդ մարզը: Նա գրոհով գրավեց Բվեշ ամրոցը և 130 ազնվականների հետ միասին տանջամահ արեց իբերական իշխան Միթայելին, որը Գործուն էր կոչվում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²⁵³⁰ «Յուսուֆը (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) գրավում է Կուել ամրոցը և դրանից հետո անցնում է Տիդիս» (Ստեփանոս Տարունցի «Տեգեթական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Նա (Սաջյանների Եփրոյան Եփր Յուսուֆ իբև Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) եկավ Ղվելի բերդը և, շրջապատելով այն, սկսեց գրոհել: Բերդում էր գտնվում Գործուն անունով մի պատանի, որը իր հասակակիցների հետ միասին ամեն օր մարտնչում էր թշնամու դեմ: Եվ ահա, երբ գրավեցին այդ բերդը, բռնեցին սուրբ Գործունին և նահատակեցին նրան, որի մարտիրոսությունն ընդարձակ նկարագրեց մեր սուրբ հայր Մտեբեկարի եպիսկոպոս Ստեփանոսը: Եվ այնտեղից Աբու-Կասիմը և գնաց Ղվին թաղաք» («Զարթիս-Ցիսկոբեթ», «Զարթիի մատյանը»):

Նրանց տանում էի ուղտերի վրա և նրանցից շատերի ձեռքերին հունական դրոշներ, ոսկյա և արծաթե խաչեր կային: Դա Ռաբիա Ա մանի 16-ին» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիիր իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

2539 «Միջլիլիայի Էմիրը իր զորքով ելավ Դեմոնեի վրա, ավարտեց, գերեվարեց, այրեց և հետ դարձավ» (իբն ալ-Ասիիր «Լիակատար պատմություն»):

2540 «Անթոն ոստիկանը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ իր կուսակալներն ու կողմակիցները մեր մեծ հաղթության պատճառով ձեռք են բաշտում մեր երկրի բոլոր կողմերից և չկա մեկը, որ նրանց դեմ դուրս գա, չար ավագակների հետ միասին ասպատակվում է բոլոր կողմերում՝ Սիսականի ժողովուրդներին, Տաշիրի ու Կանգարի այն կողմերում և Գեղամա ծովակի ափի» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 47):

2541 «Նա (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) Գագի թագավորին իր նախարարների հետ միասին մեծ զորքով առաքում է Վաղարշակերտի ամրոցը շրջապատելու, պաշարելու ու գրավելու: Նրանք գնացին և շատ օրեր կռվեցին ամրոցի դեմ, բայց ոչ մի վնաս չկարողացան տալ նրան: Եվ, թեպետև շատ մարդիկ են վիրավորվում ամրոցում ու գետին տապալվում թշնամիների կողմից, սակայն նրանք այն մոլեգնածի իրամանով չէին համարձակվում որևէ բան անել, այլ նստում, պահում էին ամրոցը բազում օրեր» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 47):

«Տաճիկ զորքերը նրան հետապնդելով գալիս հասնում են Բագրևանդ գավառ և Հայոց 359 թվականին գրավում են Վաղարշակերտ բերդը» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

2542 «Սմբատ արքան հեռանում, գնում ու թաքնվում է Երասխաձորի բերդում՝ թերևս ակնկալելով հանդարտեցնել այս չարի բորբոքված տոչորումը, որ փաթթվել էր Հայոց վզին...: Այնուհետև նա գնում է Կապուտի բարանձավի ամրոցը, որ գտնվում էր Երասխի ձորում՝ իջևանելով և այնտեղ մնալով, որովհետև այն անառիկ ամրոց էր: Եվ, բանի որ Իսմայելի բռնությունը ավելի էր ծանրանում նրանց վրա, մեկ տարի անց թշնամին պատի նման պաշարեց ու շրջապատեց ամրոցը: Հետո, մոլեգնած ոստիկանի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) իրամանով, ռախիլը առաջ է բերվում պատերազմի ու, ջախջախվող մեծ զազանների ձայների նման, շատերին կոտորելու աղմուկ է առաջանում: Մարդիկ, սակայն, ամրոցին պաշտպան կանգնելով, ամենայն բազույթամբ սանձում էին չարագործի ձգտումը, երբ նետաձիգները լայնալիճ աղեղներից նետել, իսկ պարսաստիկները պարսաստիկներից բարձր էին թափում կռվողների վրա՝ նրանց հասցնելով անհամար վերքեր: Եվ, բանի որ հազարացու ձեռքի տակ բազմաթիվ զինվորներ կային Զրիստոսի հավատացյալներից, նա, նրանց միշտ զինելով, ուղարկում է ամրոցի դեմ պատերազմելու՝ խնայելով յուրայիններին: Տեսնելով այդ բոլոր ոճրագործություններն ու բրիստոնյաների կորուստը, որ կարծես իրեն մոտ կանգնած դահիճների կողմից էին խոխողվում՝ Սմբատ արքան այնուհետև, նպատակ դարձնելով իր մահը, անձամբ վճիռ կտրելով և ուրիշների համար փրկության հոգացող զանվելով, անտեսեց իր փրկությունը: Եվ, Տիրոջ նկատմամբ Հովսեփի մարգարեաբար խոսքի համաձայն, նա արժանի համարեց, որ միայն ինքը մեռնի և ոչ թե ողջ ժողովուրդը կորչի՝ ըստ Երիզագարի լավ համարելով բազույթամբ մեռնելը, բան արատավոր կյանքով ապրելը: Եվ ապա, ոստիկանից երդմնագիր խնդրելով, նա շարժվում և խոնարհվում նրա առաջ ու այդպիսով տարապարտ մահվան վտանգից առհասարակ փրկվում է բրիստոնյա ժողովրդին, ամրոցում եղած իր եկեղեցիներին և հազարացիների ձեռքի եղած այն բրիստոնյաներին, որոնց զինել էր» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 48):

«Այդ պատճառով Յուսուֆը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) սրտմտեց սաստկությամբ անհուն զորքով ու գեղքով հարձակվեց Հայաստանի վրա և մեզ վրա հասան բազում աղետավոր անցքեր, որոնց մասին ինչ-որ մի այլ զորավոր ու մտահարուստ հոռետոր մեզից առաջ գրեց և հանձնեց արքունի գրապահոցը: Երբ Սմբատը տեսավ, որ հնար չունի ընդդիմանալու պարսից արքային, փախավ ու ամրացավ Կապուտ բերդում, իսկ բռնավորը շուրջանակի պաշարեց ամրոցը և մի բանի օրից հետո բռնեց նրան, իբրև անգոր երեխայի» (Անանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

«Քիչ ժամանակ անցած նույն իրեն՝ մեծ թագավոր Սմբատին, հասավ աստվածային պատուհասը, որ կատարվելու էր աշխարհում: Վերնային զորությունը նրանից հեռանալու պատճառով նա բռնեց իր և Հայաստանի կործանման ճանապարհը, ինչից հետո ներկայացավ արաբական զազանաղեմ իշխանին (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.), որը ուներ շան ու չնարդի բարբ: Սա բռնեց կամավոր եկած թագավորին և խաչափայտի վրա սպանեց: Այսպիսով՝ աղետավոր ձայն ինչեց Թորգոմյան տանը, և ընդհանրապես ավերածություն հասավ Հայաստանին, իսկ այս ժամանակ Հայոց 363 թվականն էր» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Սմբատ թագավորը փախչում, ամրանում է Կապուտան բերդում...: Այսպիսով՝ տաճիկ զորքերը գնում, հասնում են Կապուտան ամրոցին: Եվ ահա թագավորը իր մոտ մնացած ազատների դավաճանության հետևանքով սարսափահար և ցուպը ձեռքին գնում է Սաճի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) որդի Յուսուֆի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) մոտ» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Զրիստոսի 914 թվականին Աբուսաջը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) գրավեց Հայաստանն ու ավերեց՝ սպանելով Սմբատին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սմբատ Զրիստոսի համար նախատեսված վախճանվեց Դվինում՝ Ապուտեօի որդի Յուսուֆի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) կողմից կախվելով փայտից...: Սա Դվինում սպանեց Սմբատ թագավորին և թագավորեցրեց Արծրունյաց տանից ուն Գագիին՝ Դերենիկի որդուն, որը մի բարի ու աստվածասեր մարդ էր և Սմբատ Բագրատունի թագավորի բեռնորդին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Իսկ պատվական Սմբատ թագավորը տաճիկ Հոսիփ ոստիկանի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) ձեռքով խեղդամահ է լինում Դվինում և հանուն Զրիստոսի նշավակվում է փայտի վրա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 46):

«Իսկ անիծյալ Յուսուֆը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), քիչ օրեր անց դուրս գալով Դվինից, կրկին անգամ մտածեց ձեռք գցել Սմբատ արքային, որն ամրացել էր Արծրունյաց ձորում՝ Կապուտ կղզված բերդում: Նա երդմամբ հնարամտում ու այնտեղից արքային դուրս է հանում, վերցնում, գալիս է Դվին և դնում երկաթի դաժան կապանքների մեջ՝ լիովին դեն նետելով իր չարության պատրվակի թողը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

«Սմբատ արքան մի տարի խաղաղությամբ բոլորել էր Երասխաձոր վայրի Կապուտ բարանձավում, սակայն հետո իսմայելյան զորքը պաշարեց ամրոցը: Եվ ահա Սմբատ արքան, տեսնելով այն, որ բրիստոնյաներից շատերը կոտորվում էին, դահիճների կողմից խողխողված մարմինները հոգու համար որպես ինչ-որ մոտալուտ նպատակ դրած իջավ ամրոցից՝ երդման ուխտ դնելով ոստիկանի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) հետ: Վերջին, նվիրելով նրան թագումը ընձաներ, սիրով ընդունեց Սմբատին, սակայն հետո, երբումը դժեղով, կապեց նրան և մեկ տարի դրեց բանտում» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Հայոց 360 թվականին եկավ Աբուսաճի որդին (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.), ավերեց Հայաստանը, բռնեց Սմբատին և Դվինում խաչեց» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Հայոց 362 թվականին Յուսուֆ անթոն ոստիկանը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) Դվին բաղաբան սպանեց Հայոց արքա Սմբատին» (Ավագ Նեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Յուսուֆը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) կոտորեց մեր ազգը և Դվին բաղաբան խեղդամահ արեց Սմբատ թագավորին՝ կախելով փայտից» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եկան և հայտնեցին նրան (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.), թե Սմբատ արքան ամրացել է Կապուտ բերդում: Այնուհետև Աբու-Կասիմը շտապ շարժվեց և հրամայեց իր զորքին, որպեսզի որևէ մարդու, որին որ գտնեն, բերեն իր մոտ: Եկավ և պաշարեց Կապուտ բերդը և բերդականների կանանց ու երեխաներին, որոնք գտնվում էին բերդից դուրս, գերեց: Այդ իսկ պատճառով բերդը անձնատուր եղած, Սմբատին գերի վերցրին, տարան Դվին, կախարան հանեցին և նա այդպես մահացավ» («Քարթլի-Ցխովրեբա», «Քարթլիի մատյանը»):

«Իսկ երբ տուրք Գործունի մարտիրոսությունից հետո Սմբատ թագավորը վերադարձավ իր երկիրը, նա ոչ մի հնարավորություն չգտավ, բացի նրանից, որ մոտեր Կապուտ բերդը: Այս Սմբատին այն ժամանակվա բոլոր մարդիկ իմաստնազույն էին համարում, բայց, երբ աստծո օգնությունը նրանից հեռացավ և նա ամբողջապես ուժասպառ եղավ, նա անել վիճակում փակվեց ամրոցում և հետև ուներ զորքի բազմություն: Աբու-Դասիմը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), սակայն, այդ բերդին ևս մոտեցավ, որը և պայթեցրեց հետո գրավեց, ու Հայոց բոլոր իշխաններին, իշխանուհիներին և ազատներին գերեց: Նա Սմբատ թագավորին երկար տանջանքից հետո սպանեց և գլխատած կախաղանի հանեց բաղաբ Դվինի կենտրոնում» (Ստեփանոս Տեղեցի «Գործունի վկայաբանություն»):

«Այնտեղ նա (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) տեղեկացավ, որ Հայոց Սմբատ թագավորը Կապուտ բերդում է, շտապ դիմեց այնտեղ, պաշարեց այն և կարճ ժամանակում բերդից դուրս բերեց Սմբատի ընտանիքը, իսկ Սմբատին էլ Դվինում խաչափայտի վրա կախեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Նա (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Սմբատին Կապուլտում, դուրս հանեց նրան այնտեղից և խաչեց, իսկ Յայաստանն էլ ասպատակեց» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», Չավելված 5):

²⁵⁴³ «Բայց երբ Յուսուֆ ամիրան (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) գնաց Պարսկաստան, Գագիկ թագավորը մեկնեց Կոզոլիտ գավառը, պաշարեց անառիկ Դարույնքը և գիշերով հանկարծակի առավ՝ ի վերուստ իրեն տրված հաջողության շնորհիվ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁴⁴ «Գագիկ թագավորը Առավ Նան Մակվի բերդը, որտեղից առաջանալով էլ գրավեց Ողե բերդը և Մասյացոտնը» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁴⁵ «Նան պատանի մանուկ Վասակը՝ Սյունյաց գահերեց իշխան Աշոտի որդին, որ իր կամքով անձնատուր էր եղել ոստիկանին (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.) և որը նրան բանտարկեց: Մի օր, սակայն, երբ վրա է հասնում գիշերը, Վասակը, հանկարծակի գործածելով պողպատյա կարծ սուրը, պահակին գետին է փռում և ապա, բավական հեռանալով ու զնայով, անցնում է պարսպի պատից և փախչում, իսկ երբ ուժեղանում է պահակների ծայրը, նրանք զորք են պատրաստում նրա հետևից ուղարկելու համար: Այդ ընթացքում նա դուրս է գալիս այգիների ճանապարհի և գնում, հասնում է իրենց աշխարհը՝ իր հայրական ամրոցները...: Այդ ժամանակ ոստիկանի կողմից անտեղի սպանված Գրիգորի Յայկագուն հարազատ եղբայրներ Սահակն ու Վասակը այդ հալածանքների ժամանակ ուժեղ իրարանցում բարձրացրին՝ ձգտելով, որ զոնե կարողանան հնար գտնել իրենց նեղողների ձեռքից ազատվելու, ամրանալու իրենց տերության սեփական ամրոցներում և չհեռանալու, զնայու օտար աշխարհներ, միևնույն ժամանակ ասում են, անցին Տիրոջ բարկությունը: Եվ ապա, նավեր պատրաստելով և, իբրև տապալի մեջ, սրընթաց թիակներով վարելով, նրանք գնացին, թաքնվեցին ու ամրացան Սևան կղզում՝ իրենց քրիստոնյա և ճգնավոր մոր, կանանց, որդիների ու ազնվական բանակի հետ միասին, բանի որ իմայելյան ավագանիների՝ գետի նման հոսող ու պղտոր հորձանքը էլ ավելի սաստկացած բախում էր մեր բնակչության ավազափիմ տունը: Դետո, սակայն, երբ այդ բանը հայտնվեց կնավարի խոսող դաժան հազարացուն, նա զորք է հավաքում և ուղարկում նրանց վրա: Եվ, երբ հասան ծովակի ափին, թշնամու տուրը դատի նման շրջափակեց նրանց: Այնուհետև սիրելի եղբայրները միասին որոշեցին, թե զուգե իրենց հուսալքվելը թշնամիներից լինի և ջրապատ անդունդներում փախչելու տեղ չգտնվի ու իրենք մատնվեն հեթանոս բռնակալների և նրանց տղոտ չարության ձեռքը ու դրա համար, նավաստիների ձեռքերը հզորացնելով, իրենց մոր և առհասարակ ընտանիքների ու գերդաստանների հետ գնացին և հեռացան այնքան, որքան ի վիճակի էին: Նրանք հապճեպ ընկան Միափորի ապափով գավառը, իսկ իսկանյան զորապետը, մտնելով կղզու ամրոցը և մնացած կողողուտից ոչ թե թիչ, այլ շատ քան հավաքելով, փակում է թողնում է և ինքը ասպատակելով ընկնում է նրանց հետևից: Եվ ահա նրանք, հետ դառնալով ու դիմադրա դուրս գալով թշնամու դեմ, նրանցից շատերին վիրավորում են ու սրի ճարակ տալիս, մնացածներին էլ՝ փախուստի մատնում, իսկ իրենք հեռանում, գնում ու թաքնվում են Գարդմանի ու Արցախի անտառների անձավաշատ ամրոցներում՝ ակնկալելով Տիրոջ խնամակալությանը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 46, 47):

«Գեղասլաց պատանի, կտրիճ Վասակը՝ Սյունյաց տեր Սմբատի եղբայրը, որ անիծյալ Յուսուֆի (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) չար կամքին չենթարկվելու պատճառով բանտ էր նետված ավելի քան մեկ տարի, մի օր, երբ մութն ընկավ, օգնության կանչելով վերին կամքը և ետեք խաչակնքելով, ասաց. «Օգնեցե՛ք ինձ, Սյունյաց եկեղեցիներ»»: Վերցնելով պողպատի սուրն ու գործի դնելով՝ նա պահապաններին դիմադրալ արեց, իսկ ինքն էլ, բավական տարածության վազելով, կախվեց պարսպից ու իջավ և, բանի որ նրա ծառաները նախօրոք ձի էին պատրաստ պահել, հեծավ այդ երիվարն ու փախավ: Ապա, միևնույն պահակների ճիչն ու զինվորների ծայրը կուժեղանալիս, միևնույն այս, միևնույն այն, նա ընկավ այգիների միջանկները, այլ և այլ ճանապարհներով անցավ ու գնաց իր երկրի ամուր տեղերը: Այստեղ էլ այնուհետև Սյունյաց Յայկագուն իշխանները՝ Սուփան ակնկալված Գրիգորի եղբայրներ Սահակն ու Վասակը, իրենց մոր՝ երանելի տիկին Սարիսի հետ միասին, իրենց կյանքի փրկության համար հնար որոնելով ու սրտապնդվելով, ուզեցին պոկվել անօրենի ձեռքից և փախչել, ընկնել իրենց աշխարհի ամուր տեղերը, բայց տարադրի չդառա՞յ միևնույն անցին աստծու բարկությունը: Եվ ահա նրանք արագաշարժ նավակներով գնացին ու ամրացան Սևան կղզում: Յուսուֆն այս լսելով՝ նրանց հետևից զորք ուղարկեց, որը եկավ և նստեց կղզու դիմացի լճափին, իսկ նրանք, վախենալով, որ, թերևս, այդ չար մարդկանց ստեղծած հնարավորությամբ իրենց հարազատ փոթորկափուլ լճի գնդաձուլ բռնվեն, այնտեղից դուրս գալով, գիշերը շատ նավակներով անցան այն կողմը և գնացին Միափոր ամուր գավառը: Այդ իմանալով՝ զորքը նրանց հետապնդեց, բայց նախ, մտնելով կղզին, ամեն ինչ կողողացրեց: Ապա՝ իշխանները, տեսնելով եկած ու հասած հրոսակներին, հետ դարձան, հույժ բաշտալով շատերին կոտորեցին, ուրիշներին էլ փախուստի մատնեցին, իսկ իրենք անցան գնացին Գարդմանի ու Արցախի ամուր աշխարհը և մնացին այնտեղ՝ վերին օգնությունն ակնկալելով» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

«Իսկ Գրիգոր իշխանի եղբայրները՝ Սահակն ու Վասակը, իրենց եղբոր մահից հետո ամրությունը անձերի մեջ բարձրացրին և փախան նեղիչներից, որ զոնե հնար գտնեն ամրապալ իրենց տերության սեփական ամրոցներում և չգնան օտար աշխարհի գերության, միևնույն անցին տիրոջ բարկությունը: Եվ ապա նավակարների սրընթաց թիակներով իբրև տապալի մեջ երթալով՝ նրանք բոլորվելով ամրանում են Սևան կղզում՝ իրենց քրիստոնյան և ճգնավոր մայրերով, կանանցով, որդիներով ու ազատագուն թանկով հանդերձ, որովհետև իմայելյան ասպատակների զուր հեղձված պղտոր հորձանքը առավել, բան սաստկանալով բախում էր մեր բնակչության ավազափիմ տունը: Ապա՝ իմացավ այն կանացախոս և դառնահամբուրի հազարացի Յուսուֆը (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) այս մասին ու զորք գումարեց նրանց վրա: Երբ հասան Սևան ծովակի եզրը, թշնամու տուրը պաշարմամբ պատնեջ պատեց նրանց շուրջը, իսկ ապա միտք դրեցին սիրելի եղբայրները բոլոր հետ միասին, որ զուգե բռնեն նրանց թշնամիները, ջրապատ անդունդներից իրենք փախուստի տեղ չգտնեն և մատնվեն հեթանոս բռնադատների ձեռքը ու տրվեն նրանց ցեխոտ չարությանը: Եվ այնուհետև նավարկողների ձեռքերը զորացան և ահա նրանք, նավարկելով իրենց մայրերի հետ և առհասարակ ընտանյոք ու ինչքով, ողբալ ձեռքը կարողացավ կրել, չվեցին, գնացին, հապճեպ ընկան ամուր Միափոր գավառը: Այդ ժամանակ իսկանյան զորապետը մտավ կղզու ամրոցը, մնացյալներին թալանեց, ոչ սակավ, բան թե շատը ժողովելով պահեստ թողեց և ինքը, ասպատակ սփռելով, դիմեց, անցավ նրանց հետևից: Այդ ժամանակ նրանք, կրկին հետ դառնալով դեպի թշնամիները, նրանց դեմ ելան: Արդյունքում նրանցից շատերը վիրավոր խոցոտած և սրի ճարակ եղած դեպի փախուստ էին դարձնում նրանց, իսկ իրենք չվեցին գնացին, բոլորեցին ու դադար առան Գարդման և Արցախի անձավաշիտ մայր ամրոցներում՝ ակնկալելով տեղ Աստծու այցելությանը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁵⁴⁶ «Դրանից հետո ոստիկանը (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), եռացող կաթասիի նման իր մտքում բորբոքվելով, հեռանում, գնում է այն ամրոցը, որ կոչվում Երնջակ՝ այն խլելու, փորելու, կորցնելու և գետնին հավասարեցնելու համար, բանի որ այնտեղ էին թաքնվել ու ամրացել բարեպաշտ տիկնայք՝ Սյունյաց մեծ իշխան Սմբատի մայրը, կինը՝ Գագիկի բույրը, Սմբատի եղբայր Սահակի կինը և ազնվական ու պատվական այլ տղամարդիկ և կնայք: Ապա, վերցնելով իր հետ, նա շրջապակապ վիճակում տանում է նաև Սմբատ արքային: Նա շրջապատում է ամրոցը՝ տալով ահագին մեծ կրիվ և անընդհատ ու անդադար նրանց վրա ավելացնելով աղմուկը և խռովությունը...: Անօրեն ոստիկանը, մնալով ու Երնջակ ամրոցի շուրջը կռելով, այնտեղից չի հեռանում, միևնույն որ գաղտնաբար չի խլում և հափշտակում այդ ամրոցը: Դրանից հետո այնտեղ բնակվողներից շատերի համար նա կյանքի կորստյան դուռ է բացում և նրանցից շատերին կերակուր է դարձնում բազմախոտորտ սրին, իսկ ուրիշներին էլ, իրենց սողոմական չար տանջանքներով, գերության բռնում: Կանանց մեջ ականավորներին ու երանելիներին՝ Սյունյաց Սմբատ իշխանի բարեպաշտ ու խելացի մորը, Սմբատի բարեպաշտ կնոջը, իր սանի ու որդյակի հետ, և նրա եղբայր Սահակի՝ Սյունյաց տիրոջ կնոջը գերի վերցնելով այդ ամրոցից՝ նա նրանց մեծ նեղության ու տառապանքի մեջ որպես վտարանդի պահում են Դվին բաղաբուն, որպեսզի չերևար, թե նրանցից ով է տիկինը, ով՝ աղախիլը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 49, 50):

«Իսկ անօրեն Յուսուֆը (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) թագավորի հետ միասին շարժվում Դվինի և պատերազմի է բռնվում Երնջակ կոչվող բերդի դրյակում, որտեղ պատսպարված էին ազատների կանայք ու նրանց գանձերը: Թշնամիները գրավում են ամրոցն ու այնտեղից վերադառնում Դվին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տեղեգրական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Ապա, վերցրած Սմբատին, Յուսուֆը (Սաջանների էսիրոթյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) գալիս է կռվելու Երնջակի անառիկ ամրոցի դեմ, որտեղ էին գտնվում Սյունյաց պատվական տիկիները Շուշանն ու Սուփին և բազմաթիվ ուրիշ ազնվական կանայք ու տղամարդիկ: Շատ օրեր նա սաստիկ մարտ է մղում բերդի դեմ: Չանազան միջոցներով օր ավուր նա խստացնում էր մարտը, բայց ոչինչ չէր օգնում: Դրանից կատաղած՝ նա թագավորին բերել է տալիս բերդի դիմաց, գանազան կտանալներով չարչարում է ու հրամայում. «Անա, որ բերդը հանձնեն», իսկ նա, իմանալով, որ, միևնույն է, այդ չարից այրվում չկա, ոչինչ չէր խոսում: Ուստի այնտեղ Սմբատ սուրբ թագավորին գերմարդկային սարսափելի տանջանքներով սպանեցին, հրամայեցին տանել Դվին ու մեռած մարմինը կախել փայտից: Այսպես նրա հաճատկությունը լուսաճաճալից փայլեց բարձունքից: Նրա սրբությանը մեծ բժշկություններ եղան և շատերը քրիստոնյա դարձան: Սա տեղի ունեցավ Յայոց 362 թվականին: Անիծյալը, այսպիսի մեծ ու հանդուգն ոճի գործելով, դեռ չհազեցավ չարիքներից, այլ հենց այն ժամանակ ուզում էր իր թույլը թափել բերդում եղած գաղթականների վրա: Այդ պատճառով այնտեղից չհեռացավ, միևնույն որ գիշերը գողունի բերդը գրավեց՝ երկաթե ճանկերի հարկադրեցումով անմատչելի ժայռերը մազցող,

անձամբամուտ ու քարագնաց մարդկանց միջոցով: Ու թեպետև նա գրավեց բերդը, բայց ոչ մարդկանց հնարամտությամբ, այլ այդ աստված էր ուզում կործանում բերել այն և այդպես էլ արեց: Ապա, բացելով բերդի դռները, հանեցին փառավոր տիկիներին՝ կուտակված բազում գանձերով: Այնտեղի բնակիչներին էլ սրակոտոր արեցին, իսկ մեծ բարեպաշտուհի տիկին Շուշանին՝ Աշոտի կնոջը, Սմբատի ու մյուսների մորը, Սուփին՝ Սմբատի կնոջն ու Չագիկ թագավորի բորջը՝ մի տղայով հանդերձ, ինչպես նաև Սահակի կնոջը ուրիշ ազնվական կանանց հետ միասին որպես գերիներ ղեջեցին, տարան Ղպին ու բանտարկեցին խավարչտին բանտի նեղ որջում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁴⁷ «Յոկունբեր առնին լոգրթետ Չեմերիոսի և հազարացիներ Ղափանոսի ու Լևոնի միջև ծովամարտ տեղի ունեցավ, երբ Մամուսում գորավար էր հետագայում թագավորած Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.): Չեմերիոսը պարտվեց և հազիվ փրկվեց, նրա հետ եղած գրեթե բոլորը վտանգվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 31):

²⁵⁴⁸ «Այդ տարի Տարսունի շրջանից ամառային արշավանք իրականացրեց Ռուստամը իբև Բարդան, որը Բենի-Նեֆիսի անունից Սահմանային շրջանի ղեկավարում էր իրականացնում: Ղափանը նրա հետ էր: Ռուստամը պաշարեց Մլեխ ալ-Արմանիի ամրոցը, որից հետո հեռացավ նրանից և այդտեղ Չիլբիլա բաղաբի մատուցեց» (Տաբարի «Արբանյակի ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Տարսունի շրջանից ամառային արշավանք իրականացրեց Ռուստամը, որը Սահմանային շրջանի ղեկավարում էր իրականացնում: Նա պաշարեց Մլեխ ալ-Արմանիի ամրոցը, որից հետո մտավ նրա տիրույթները և այդտեղ Չիլբիլա բաղաբի մատուցեց» (Արիբ իբև Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Սահմանային գոտու իրամանասար Ռուստամը ամառային արշավանք կատարեց Տարսունի կողմից, իր հետ ունենալով Ղափանային: Նա պաշարեց հայազգի Մլեխի բերդը, ապա մտավ նրա գավառը և հրկիզեց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 299 թվականին արաբների գորավար Ռուստամը Տարսունի ամրությունից ներխուժեց հորոմների երկիր՝ գրավելով Մելիբ-ալ-Արմանի ամրոցն ու այդտեղ այն» (Բար-Էբրեեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբև Ղալոունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁴⁹ «Այսպիսին էր կայսրության դրությունը, երբ բաղաբի մեծամեծներից ոմանք, որոնք իր բաջուրյան և խոհեմության համար սիրում էին սխուղերի դոմեստիկոս Կոնստանդին Ղուկասին և գտնում, որ նա կարող է լավ կառավարել կայսրությունը, նրան խորհուրդ տվեցին մտնել բաղաբ և առանց դժվարության տիրապի իշխանության: Ինչպես ուրիշները, այդպես էլ Նիկողայոս պատրիարքը, անտեղյակ, որ Ալեքսանդրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը (912-913) – Մ.Ֆ.) իրեն լիազորել է լինել իշխանության խնամակալը, պատարագից Արտավազգին հանձնարարականով Կոնստանդին Ղուկասի մոտ ուղարկեց՝ հորդորելով մայրաքաղաք մտնել և տիրանալ իշխանության...: Կոնստանդին Ղուկասը, որն ուզում էր թագավորության տիրանալ և անկերջ աչքը թագին էր սևեռած, իրեն հավատարիմ մեծաթիվ զինվորներից ամենաընտիրների հետ փութանալի հասավ մայրաքաղաք, գիշեր ժամանակ ակրոպոլիսի մոտ գտնվող դարպասի պրոտոմեդոսիարիոս Միքայելի փոքր դռնից մտավ ներս և իր մարդկանցով գիշերն անցկացրեց իր աներոջ Գրիգորի տանը: Ասեկոնտ Նիկետառ, սակայն, նրա այդ դեպքերից հետո պրոտոմեդոսիարիոս դարձավ, Կոնստանդին Ղուկասի ժամանման մասին տեղյակ պահեց պատրիկ Կոստանդինին և Էլարդիկոս վանականին: Վերջիններս Նույն գիշերն, իսկ եղան Ղուկասի մոտ և խոհողակցելով, դեռ լույսը չբացված, շահերով, բազում ժողովորդով ու ամբոխով եկան ձիարշավարանի դարպասը՝ Կոստանդին Ղուկասին կայսր ներդրելով, թեև այստեղ Կոստանդին ձիապանը, ձիարշավարանի դարպասի ներսի կողմում գտնվող մեկի կողմից նիզակի հարված ստանալով, սպանվեց: Երբ Կոստանդին ձիարշավարանի ներսում գտնվողները չընդունեցին, դեռ ավելին՝ վնդդեցին, նա կարծես այրահար ու թագավորությունը տիրանալու փափագից խելակորույս, տխուր ու գլխահակ հեռացավ և գնաց փոքր ձիարշավարանը՝ ձիապանի սպանությունը վատ նշան համարելով: Այնտեղ ևս կայսր ներդրվելով՝ նա եկավ մինչև հավիտ և, այդ հավիտի Երկաթե դարպասով մուտք գործելով, հասավ միջև Էբսկոբիտոսները: Մագիստրոս Յովհաննես Էլարդաք, սակայն, հետերիայի զինվորների և հեծյալների մեջ ընտրություն կատարելով, գնեցով նրանց Ղուկասի դեմ ուղարկեց: Նրանք հասան հավիտ և կռվի բռնվեցին, որի ժամանակ երկու կողմից էլ շատերը տրակոտոր լինելով և ընկան, այն աստիճան, որ տեղի պես հոսող արյունը լճացավ: Սպանվողների մեջ էին նաև Գրիգոր Ղուկասի որդին, նրա հորեղբորորդի Միքայելը և հայազգի Կուրտիկը: Կոնստանդին Ղուկասը, իմանալով, որ մեծ ընդհարում է տեղի ունեցել, ձի հեծած ձիարշավարանից դուրս եկավ: Նրա ձին, սակայն, այնտեղ սալահատակված բարձր տախտակների վրա սայթաքելով, իր հեծյալին գետին տապալեց: Երբ ոմն մեկը տեսավ նրան գետին զգված և միայնակ, մնացած բոլորը ցրվել էին, սրով կտրեց նրա գլուխը: Այն բերվեց կայսեր և ցույց տրվեց բոլորին՝ խաբեության ճամփան փակված լինելու համար» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 2):

«Երբ պատրիարքը տեսավ, որ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը – Մ.Ֆ.) մահամերձ է, նա գրեց Անդրոնիկոս Ղուկասի որդի Կոնստանդինին, որպեսզի սա շտապի տիրել քաղաքին ավելի վաղ, քան որն է այլ մեկը կտիրի արքայական իշխանությանը: Չաջորդ օրը կայսրը, արդեն մահանալով, կանչեց պատրիարքին և նրան նշանակեց խնամակալական խորհրդի անդամ՝ մագիստրոս Ստեփանոսին, մագիստրոս «Էլարդաք» մականվանյալ Յովհաննեսին և ռեկտոր Յովհաննեսին՝ Եվթիմիոսի հետ միասին: Այդ ժամանակ Չոյան, օգտվելով իրավիճակից, ժամանեց պալատ, որպեսզի վերջին անգամ տեսնվի մահացող արքայի հետ: Այստեղ արդեն պատրիարքը սկսեց զոջալ, որ գրել է Ղուկասի որդուն ու սկսեց մտածել, թե ինչպես կործանի նրան, երբ սա կժամանի: Այդ ժամանակ Ալեքսանդրը, տառապելով փտախտից և սեռական օրգանների հիվանդությունից, իր թագավորության տասներեքերորդ ամսում մահացավ ամոթային մահով: Ղեռնա երրորդ օրվա արարողությունը չէր կատարվել, երբ ժամանեց Ղուկասի որդին՝ Կոնստանդինը, և սկսեց բոլորին ցույց տալ պատրիարքի նամակ: Երբ վերջինս, գտնվելով պալատում, լսեց այդ մասին, ի սրտե գայրացավ և սկսեց ոտքի հանել ու տրամադրել մարդկանց Կոնստանդինի դեմ: Նա ձեռքերի վրա տանում էր և վրաններում ու հրապարակներում ցույց էր տալիս դեռևս երիտասարդ ինքնակալ կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին (913-959) – Մ.Ֆ.)՝ չդադարելով մարդկանց կոչ անել մարտնչել արքայի համար ու ապստամբին մահվան գիրկը նետել: Ամեն ինչ տեղի ունեցավ ըստ նրա ցանկության, կամ, ավելի լավ է ասել՝ հրամանով: Սկզբում հապկել դարպասների մոտ պատրիկ Գրիգորի կողմից սպանվեց ապստամբի որդի Գրիգորը, որից հետո արդեն հենց իրեն՝ Կոնստանդինին, նրա հորը, այն ժամանակ, երբ նա բարձրաձայն փրավորում էր պատրիարքին, հետերիայի ռազմիկները գլխատեցին՝ օգտվելով այն բանից, որ նրա ձին սայթաքել էր հավիտ աստիճանների վրա: Ես կլեմն այն մասին, թե ինչպես էին կործանվում մարդիկ գավազանների ու նիզակների հարվածներով, չեմ խոսի ամենուր դրված կախաղանների, ինչպես նաև նետերի մեծ քանակությունից մահացածների մասին: Ինչո՞ւ նա չստ պատմեմ, միայն կասեմ, որ այդ օրը մեծագույն անբարոյականություն էր պատճառում գոհվեց 800 մարդ, ինչպես ասում էին նրանք, որոնք թաղել էին մահացածներին, և այդ պատճառով էլ լավ տեղեկացված էին» (Ամանուն վանական «Կոստանդինուպոլիսի Զատկական վանքի ժամանակագրությունը», մաս 2, գլուխ 11):

«Մեկ արդեն հայտնել ենք պատմությունը այն մասին, թե ինչպես Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ելան ապստամբները, որոնք վիճարկում էին նրա թագավորությունը, և դա եղավ ավելի շուտ, քան Ռոմանը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) կանգնեց նրանց գլուխ: Ահա, ուրեմն, Անդրոնիկի որդի Կոնստանդինը, որ կոչվում էր Ղուկաս, ձեռնարկեց այդ գործը: Նա պաշտպանություն էր փնտրել Մութթաֆիի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութթաֆիի – Մ.Ֆ.) մոտ Տարսուն շրջանում: Նա հույների արքա Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) գորավարն էր և Բաղդադ էր մեկնել Չիլբիլ 294 թվականին՝ ընդունելով իսլամը Մութթաֆիի ձեռքից: Ղրանից հետո նա մահացավ և նրա այդ որդին փախավ Ջերբել, Չալաստանի ու Ադրբայջանի ուղղությամբ: Նրա հետևորդները և կողմակիցները շատացան ու մեկնեցին Կոստանդինուպոլիս՝ վիճարկելով Կոնստանդին իբև Լևոնի թագավորելը, ընդ որում դա գրեթե ստացվեց, սակայն հետո Ղուկասի վրա հարձակում գործեցին Կոնստանդինի մարդիկ ու սպանեցին նրան» (Մատուղի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

«Ղրանից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ից – Մ.Ֆ.) հետո թագավորում է նրա եղբայր Ալեքսանդրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը – Մ.Ֆ.), բայց հետո ապստամբ մարդիկ նրա շուրջ աղմուկ-աղաղակ բարձրացրին և այդ պատճառով նա ևս չկարողացավ օգնության հասնել» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 48):

²⁵⁵⁰ «Օգոստոս ամսին Բուլղարիայի իշխան Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով արշավանքի դուրս եկավ, մոտեցավ Կոստանդինուպոլիսի և, Վլախեռնայից մինչև այսպես կոչված Ոսկե դուռ, պաշարման մեջ առավ բաղաբ: Նա տոգորված էր բաղաբը հեշտությամբ գրավելու հույսով, բայց համոզվելով, որ այն ամուր պարիսպներով է պաշտպանված և ապահովված է բազում զինվորներով, ինչպես նաև քարաթմակ ու նետարձակ մեքենաներով, հուսաբեկ վերադարձավ Չեթոմոն կոչված տեղը՝ խնդրելով հաշտություն կնքել: Երբ խնամակալները մեծ սիրով ընդունեցին նրա առաջարկը, Սիմեոնը հաշտության շուրջ բանակցություններ վարելու համար իր մագիստրոս Թեոդորոսին ուղարկեց: Նիկողայոս պատրիարքը, Ստեփանոսը և Յովհաննես մագիստրոսը, առնելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.), եկան մինչև Վլախեռնա, ներս առան Սիմեոնի երկու որդիները և կայսեր հետ պալատում ծառչեցին: Նիկողայոս պատրիարքը գնաց Սիմեոնի մոտ և նրա առջև Սիմեոնը խոնարհեց իր գլուխը: Պատրիարքը աղոթք կարդաց և, ինչպես պատմում են, իր կնգուղը թագի փոխարեն դրեց նրա գլխին: Սիմեոնն ու նրա որդիները, անթիվ, թանկագին նվերների արժանանալով,

վերադարձան իրենց երկիրը՝ հաշտության շուրջ համաձայնություն, սակայն չկայացրած» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 5):

«Ինդիկտիոնի 6422 թվականին Բուլղարիայի տեր Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) գնաց Ցարգրադի վրա և, կնքելով խաղաղություն, վերադարձավ» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

2551 «Այդ տարի ամառային արշավանք իրականացրեց ալ-Ֆուսեյն իբն Չամդան իբն Չամդունը: Նամակ եկավ Տարսուսից, որտեղ պատմվում էր, որ նա շատ ամրոցներ է գրավել և սպանել է շատ հույների» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Ֆուսեյն իբն Չամդանը ամառային արշավանք իրականացրեց, հույների երկրում շատ ամրոցներ գրավեց և անթիվ բանակությամբ ժողովուրդ սպանեց» (ալ-Այսի «Պատմություն»):

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

2552 «Իսկ հույներն արդեն հասել էին Դիրաբեթի և տիրել մի քանի ամրությունների» (Սիբստ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

2553 «Երբ պարսից ամիրա Ապուսականը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Յ.) գերի վերցրեց և գլխատեց Մեծ Յայթի իշխանաց իշխան Սմբատին, Մանցիկերտ ամրոցում նստող Ապուսականն (Կայսիկների էմիրության համիշխան էմիր Աբու-Սևադան – Մ.Յ.) գրավեց Խալիատ և Դերկրի ամրոցները, ինչպես նաև Արգես բաղաբը» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 44):

2554 «Իտալիան խաղաղ ապրեց մինչև Կոնստանդին Ծիրանածինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Յ.) և նրա մոր օրերը: Այն ժամանակներից սկսած սարակիստները դարձյալ ուղիք ելան և, որևէ դիմադրության չհանդիպելով, Իտալիայի վրա ասպատակ սփռեցին: Պետությունը, համոզվելով, որի վիճակի չէր միաժամանակ ընդդիմակայել և արևելքի, և արևմուտքի սարակիստներին, նամանավանդ, որ բուլղարներն էլ վերադարձնեին հին հաշտության պայմանագիրը, որոշեց Սիկիլիայի սարակիստների հետ դաշինք կնքել: Կայսերական սենեկապաններից մեկի՝ Կալաբրիայի զորավար Եվստաթիոսի, միջոցով պայմանագիր ստորագրվեց, որի համաձայն հռոմեացիները սարակիստներին վճարում են տարեկան 22.000 ոսկի» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոյ Փոկաս», մաս 4):

2555 «Իսկ շատ բան կատարածն ու հաջողակ, մարտական գործի մեջ վարժն ու փորձվածը՝ Սմբատ արքայի որդի Աշոտը, հալածանքների ժամանակ ուժեղ կռվելով, ցույց է տալիս նահատակության արժանի բազմաթիվ բացառություններ: Նա արիությամբ գերազանցում է բոլոր նրանց, ովքեր կյանքով ու տարիքով իրեն հավասար էին: Նախքան իր հոր նահատակությամբ վախճանվելը, նա, գրեթե օրում սլացող սավառնաթև արծվի նման սրնթաց արշավելով, խղիւղում էր գիշատիչ այլազգիների հետևից, որոնք ասպատակել էին մեր երկիրը: Եվ կարճ ժամանակվա ընթացքում նա կարողանում է առհասարակ գրավել ու նվաճել իր հոր տերության բոլոր այն ամրոցները, որոնք խլել էր ոստիկանը, իսկ այնտեղ, եթե սարակիստներից պահակներ էր գտնում, արվ սպանում էր: Դրանից հետո պատերով, պահակներով ու սարսափի միջոցներով ամրացնելով ամրոցները՝ ինքը ընկնում էր թշնամիների հետևից, որտեղ էլ, որ խմայելյան ասպատակներն ու ավազակները գտնվեին: Իր հարազատ եղբայր Աբբասի հետ միասին նա ամենուրեք և, ամեն ինչով աներկյուղաբար, գրեթե Իլիական պատերազմ էր մղում հակառակորդների դեմ: Հարձակվելով իսլամական զորքի վրա, որ նստում էր Բագրավանդ գավառում՝ Աշոտը նրանց բոլորին սր ծարակ էր տալիս: Բռնելով նրանց գլխավոր երեցին՝ նա իրամայում է նրան տիկ հանել և կախել ամրոցի պարսպից, որպեսզի բոլորը տեսնեն և ահաբեկվեն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2556 «Իսկ ինքը՝ Աշոտը, գնալով Շիրակ գավառը և հարձակվելով այն զորքի վրա, որ բուն էր դրել, տեղավորվել այնտեղ, նրանց ևս սրի է բաշում, իսկ մնացածներին՝ հալածում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2557 «Այնտեղից վերադառնալով՝ Աշոտը օդալացի նման չվում, գնում է Գուգարքի կողմերը և գրավելով այն, ինչպես նաև իր տերության ամրոցները, գզում է դրանք և դրանք իր հպատակության տակ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2558 «Այնտեղից հանկարծակի մեծ արագությամբ Աշոտը հասնում է հազարացիների զորքի վրա, որ գտնվում էր Վրաստանի մայրաքաղաք Տփղիսում: Եվ այնտեղ ոմանց նա սր ծարակ էր տալիս, իսկ պատվական մարդկանցից ոմանց էլ բռնելով, շղթայակապ պահում էր բանտում, որպեսզի գրավաթափ անելով՝ նրանց փոխանակեր այն բրիտանյանների հետ, որոնք բռնված էին չար ոստիկանի (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Յ.) ձեռքով» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2559 «Եվ ապա վերցնելով շատ առ ու ավար՝ Աշոտը այնտեղից վերադառնում է դեպի Տաշիրքի գավառը: Լսելով, որ խմայելյան զորքը թաքնվել, նստել ու դադար է առել Արստեի ապահով ու խոր ծորերում՝ նա այնուհետև, իր զորքից ընտրելով մոտավորապես 200 մարդ, գնում, հարձակվում է հազարացու զորքի վրա: Նա մեծ կռիվ տալիս, նրանց բոլորին սրի է բաշում և առ ու ավարով վերադառնում իր բանակը: Եվ իսկույն չվում, գնում է իրեն միշտ սիրելի իշխան Գուրգենի մոտ, և այնտեղ միասին, խնեցիցիորեն հոգալով բոլորի կարիքները, նա անցնում, գնում է Արշարունյաց ամրոցների կողմերը: Այնուհետև այն ապակառուցները այլևս չհարձակվեցին նրա տիրույթների վրա» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2560 «Այնուհետև այն վայրերում Գագիկ թագավորը իր վայելչատես ու բարեպաշտ եղբոր՝ Գուրգենի, հետ, քիչ տագնապ ու ներդրություն չէր պատճառում թշնամիներին, որոնք Յուսուֆի (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Յ.) իրամանով Անուպատականի կողմերում ավազակախմբեր էին կազմել: Եվ այսպես, առնական բացություն ցուցաբերելով՝ զորավարական ու իշխանական գնդի հետ միասին հազարացիներից շատերին նրանք թավալզոր են անում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 51):

2561 «Եվ այսպես, առնական բացություն ցուցաբերելով, զորավարական ու իշխանական գնդի հետ միասին հազարացիներից շատերին Գագիկն ու նրա եղբայր Գուրգենը թավալզոր են անում, ընդ որում ոչ թե մեկ անգամ, այլ բազմիցս ու հաճախակի նրանք այս բանն էին անում Կորդվաց, Ռատկաց ու Անուպատական աշխարհների ստորոտներում, որից խոնձապի են մատնվում թշնամիները, ինչպես չախչախվող մեծ գազանների ձայնից: Արդյունքում գավառների բնակիչները պաշտպանվում են ավազակների սաստիկ ասպատակություններից» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 51):

2562 «Ոստիկանին (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Յ.) քիչ աղմուկ ու աղաղակ չէր պատճառվում նաև Սիսական տերերի ու ցեղերի կողմից, որոնք, ամրանալով խոր ծորերում, հեղեղատներում ու քարանձավների ամրոցներում, ավազակային բազում արշավասույր հարձակումներն էին հասցնում թշնամիների և, զորք ուղարկելով, արյունահեղություն էին առաջացնում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 51):

2563 «Այդ տարի Տարսուսից եկավ Այի իբն Իսա վեգիրը...: իբն Աբդ ալ-Բաթին 2.000 հեծյալներով ամառային արշավանքի ուղարկվեց ներքինի Բեշիրին՝ Աբու-Սաջի (Սաջանների էմիրության իհսնակերի էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Յ.) որդուն, օգնության, որը սուլթանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդի – Մ.Յ.) անունից Տարսուսի կառավարիչն էր: Նրանց ամառային արշավանքը չհաջողեց» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

2564 «Ինդիկտիոնի 6423 թվականին Բուլղարիայի տեր Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) եկավ ու սկսեց գերելարել Թրակիան: Իմանալով այդ մասին՝ հույները մարդ ուղարկեցին պաժինակների հետևից, իսկ երբ սրանք եկան, հավաքեցին նաև իրենց ուժերն ու պատրաստվեցին ելնել Սիմոնի դեմ: Այդ ժամանակ, սակայն, հույն զորավարները գծտվեցին, որի պատճառով էլ պաժինակները, տեսնելով, որ հույներն իրենց մեջ գծտվում են, թողեցին ու հեռացան: Եվ ահա, բուլղարները մարտի մեջ մտան հույների դեմ ու կոտորեցին նրանց» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

2565 «Ինդիկտիոնի երրորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին Պագրատուկա հայր Ադրիանապոլիսը ստիպված հանձնեց Սիմեոնին (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնին – Մ.Յ.) ...: Շատ չանցած 2-րդ (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կայսեր ինամակալ 2-րդ – Մ.Յ.) կողմից բազում նվերներով այնտեղ ուղարկվեցին կանիկը և Կապի պատրիկը և Նիկետաս Էլազիկոս պրոտոսպաթարը ու քաղաքը հետ վերցրին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 8):

«Դրանից հետո Սիմոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) տիրեց Ադրիանապոլիսին» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

2566 «Նրանք ձմեռային ցրտի ու ձյան պայմաններում ձմեռային արշավանք իրականացրին: Այդ տարի սուլթանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդին – Մ.Յ.) Տարսուսի սուլթանական կառավարիչ Բեշիրից նամակ եկավ, որտեղ նա պատմում էր հունական երկրի վրա

իրականացված հարձակման և այն մասին, որ այդ ընթացքում նա մի քանի ամրոցներ է գրավել, գերիներ ու ավար է ձեռք գցել և գերել է 150 պատրիկների, այսպես որ գերիների ընդհանուր թիվը կազմել է 2.000 հոգի» (Տաբարի «Աղբաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Յալուրը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁶⁷ «Բայց ես ուզում եմ տիրուր ու տրտում խուլք առաջ տանել ու ասել, որ, քանի որ մեր շուրջը եղած դրացիները ու ցեղերը՝ հույները, եգեթացիները, գուզարացիները, ուտեցիները և Կովկասի ստորոտում բնակվող հյուսիսային ցեղերը, մտածելով, թե զուգե նրանք կարողանան չար ոստիկանին (Մաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Մաջն - Մ.Ֆ.) գրկել առիթից ներխուժել իրենց կողմերը, եթե նա չգտնի ոչ մի շեն քաղաք, ավան ու գյուղ, ահա ուրեմն, այդ պատճառով նրանցից յուրաքանչյուրը ջանաց ավերել, փորել, կորցնել ու գետնին հավասարեցնել իր աշխարհի ստորին մասերը: Եվ այպա այդ ժամանակ նրանց հետ միասին մեր երկրի դեմ կռվի դուրս եկան և գողերը, և ավազակները» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 52):

²⁵⁶⁸ «Այնուհետև, մի քանի տարի անց, և երբ շենացավ երկիրը, այն ժամանակ Կյուրիկե բորեպիսկոպոսյան (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դուռուին - Մ.Ֆ.) օգնության կանչեց աբխազաց թագավոր Կոստանդինին (Աբխազական թագավորության արքա Կոստանդինին - Մ.Ֆ.), և նրան շերք և պաշարեցին Վեժինի բերդը, ընդ որում Աբխազաց թագավորը շրջապատեց վերին, իսկ Կյուրիկեն՝ ստորին կողմից: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք ձեռնամուխ եղան բերդի գրավմանը, այնժամ եկավ Ատրնեստի Պատրիկը (Շերքի թագավորության արքա Ատրնեստի Պատրիկը (895-909, 909-920՝ արքա) - Մ.Ֆ.) և Ավագ ուրբաթին հաշտության պայմաններ գրեց: Նա աբխազաց թագավորին հանձնեց Արիշի և Գավազկի ամրոցները, իսկ Կյուրիկեն՝ Օրծորի ամրոցը: Հաշտություն կնքելուց հետո՝ վերադառնալով, աբխազաց թագավոր Կոստանդինը եկավ, Ավազերի տաճարում երկրպագեց սուրբ Գևորգին և ոսկով դրվագեց նրա պատկերը, իսկ նրա մեծաբանակ գործին էլ Կյուրիկե բորեպիսկոպոսը ճանաչարեց՝ մեծապես պատվելով: Այս ամենից հետո Կոստանդինը վերադարձավ իր երկիրը: Քիչ անց, սակայն աբխազաց թագավոր Կոստանդինը վախճանվեց և Աբխազաց երկիրը որոշ ժամանակ պառակտվեց» («Զարթոյիս-Յիսուկեբա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Այնուհետև Կյուրիկե (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դուռուին - Մ.Ֆ.) Ատրնեստի դեմ բերեց աբխազների արքա Կոստանդինին (Աբխազական թագավորության արքա Կոստանդինին - Մ.Ֆ.) ու դա եղավ Երիստոսի 915 կամ Երրոնկոնի 135 թվականին: Հետո, սակայն, Վաժիսկիում նրանք հաշտվեցին, ինչպես նկարագրվել է, և Շերքը Սար Ատրնեստի պատրիկին (Շերքի թագավորության արքա Ատրնեստի Պատրիկին - Մ.Ֆ.), իսկ Կախեթին՝ Կյուրիկեն» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Շերքի կյանքը»):

²⁵⁶⁹ «Բայց մեր հակառակորդը, որ ոտնակոխ արեց Տիրոջ սրբությանը (Մաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Մաջն - Մ.Ֆ.), դեռևս արձանացած նստում էր Դվին մայրաքաղաքում և, մոնչալով սաստիկ նեղարտությանը, շրջում էր, փնտրում ու որոնում, թե ում կուլ տա: Մեր երկրի բոլոր ծայրերում նա սիրում էր իր ասպատակող զորքը և առավելապես իր մոլերում, որ ի ծնե չար էր, ձգտում է իր չարությանը ավելի շատ Գագիկ թագավորին, բան մեկ ուրիշի վրա թափել: Իսկ Գագիկը, տեղեկանալով նրա նենգավոր ծառայությանը և տեսնելով, որ ավազակները եկել, հասել են դռներին, առնում է իր վտարանդի հարազատներին ու զանաքանիների ավարը և իր խառնիճադանջ տերության բոլոր կողմերից հավաքված մարդկանց հետ հեռանում, գնում է Մոկաց ու Կորդվաց ապսիով լեռների ծործորներ և պատսպարվում ու թաքնվում է այնտեղ: Եվ ահա նա ինքը իր եղբայրների ու ազնվական գինված զնդի հետ ամրանում ու դադար է առնում ցամաքի վրա՝ այնտեղ գոռշանալով անվանական զազանից և այն միշտ պարտադարձ պահելով իրենց մոլերում: Նրանց հետ էր նաև Սյունյաց Սմբատ մեծ իշխանը, որը Աստծո կողմից սպասում էր խաղաղության... բայց, մինչդեռ դառնալուց, թունավոր օձը բույն էր դրել Դվին քաղաքում ու միշտ համակված էր չար մտադրությանը ու չար թույնով խայթելու Գագիկ թագավորին կամ թե բոլոր նախարարներին նրա հետ միասին ամբողջությամբ գցելու ավերածության ու ապականության մեջ, Գագիկը, հույսը դնելով Տիրոջ վրա, քիչ իրարանցում ու խառնաբախություն չէր առաջ բերում, լցնում նրա, նրա կուսակալների, գործակալների, զորքի ու զորապետների վրա, որոնք Շեր, Չարանալը, Մարանդ ու Նախչալան երկրամասերից էին: Եվ նա բազմաթիվ օրեր խիզախ մարտեր էր մղում նրա ասպատակների ու զորապետների դեմ՝ շատ արյուն թափելով, իսկ երբ այդ ողջ ուժը տեսավ չար ոստիկանը, որն, իբրև անարգ ու արհամարհված անձ, միշտ դատապարտվում էր նրա կողմից, նախանձելով այդ դեպքերին, հույժ գայրանալով ու մոնչալով, անցնում գնում և իր շուրջն հավաքում անթիվ գործերի բարավաններ: Հետո նա գնում, գայիս ու հասնում է Մարդաստանի ու Տոսպ գավառի կողմերը և մեծ-մեծ հոխորտում էր ջնջել, չարիքի, ջախջախել, կոտորել, խորտակել, թևերը կտրել, մեղեդից վերացնել և ամբողջովին սրի բաշել նրա տոհմը, ցեղն ու զավակներին: Երբ տեսան, որ տաջկական զորքի ողջ բազմությունը եկել, հասել իրենց վրա, հիշելով յուրայիններից որոշ վախկոտների պատերազմից հուսալքվելը, թեև նրանք չէին կարող հավասարապես միաբանվել, այնուհետև որոշեցին չկարողանալով այնուհանդերձ գործը զույն բերել ու կռվով կանգնել թշնամու դեմ: Ապա՝ նրանք մեկնում, գնում են գաղթականների մոտ և նրանց գոռշաբար պահում են՝ ապահով և անվտանգ կերպով, իսկ իրենք, առհասարակ միասնաբար սպառազինվելով գեներով ու զարդերով, դուրս են գալիս ապահով լեռների ստորոտները, խոր ձորերն ու քարանձավները և, այստեղ-այնտեղ, սպառազինվելով, զարդարվելով ու սրընթաց ընթանալով, գնում-գալիս են իրենց հետաանկող թշնամիների հետևից: Նրանք երթևեկում էին տեղից-տեղ, բլուրից բլուր և սրընթաց սլանալու պատճառով, որ ըստ Սողոմոնի. «Իբրև այծյամների ուլեր վազելով՝ գնում էին Բեթել լեռների վրա»: Արդյունքում թշնամիների գրոհները չեն կարողանում հասնել նրանց հետևից ու նրանք ոչ էլ կարողանում էին իրենց կամքը իրենցազուրկ կերպով կատարել: Այսպես, հալիշտակվելով ինչ-որ խելացևոր կասկածանքով ու հիմարանալով, նրանք մնացին մոտավորապես երկու ամիս, ապա Աստծո նախախնամության թողեցին, անցան ու գնացին Ռստկյաց գավառի հարավային կողմերը՝ Շեր և Սալմաստ, իսկ այնտեղից՝ Ատրպատականի քաղաքը...: Գագիկ թագավորը, նրա ազգակիցներն ու նախարարները, երբ տեսան, որ չորացել, ցամաքել, անցել ու գնացել է չարի՝ գետի նման անտեղի հոսող հեղեղը, առհասարակ փառապիրում էին նախախնամող Աստծուն: Այնուհետև յուրաքանչյուրը վերադառնում է իր գավառը, քաղաքները, կալվածքները, գյուղերն ու տները՝ չվնասվելով չար ոստիկ ավազակներից, բացի մի թուրքից, որոնք, կապկպված վիճելով թշնամուց, չկարողացան հասնել և ընկնել ամրություններում տեղավորվածների մեջ: Նաև խելացի, խոհեմ, արդարամիտ Անձնացյաց իշխան Ատոմն էր, որ ոչ քիչ զորությամբ օգնություն էր ցույց տալիս Գագիկ թագավորին: Նա ինքը իմաստալից խորագիտությամբ, մանավանդ աստվածային նախախնամությամբ դուրս տանելով՝ արտաքսում, դուրս է մղում աշխարհից ու իր հոր տնից չար ազգակները և չարալույս չարության բոլոր հորձանքները՝ առանց պատերազմի: Եվ այսպես նա հրաբորբոք Յուսուֆի բոլոր իրացայտ չարություններից այդ կերպով պահվում է Աստծո թևերի իմպունտ տակ: Նաև Մոկաց իշխան Գրիգորը իր եղբայր Գուրգենի հետ միասին մեծ ծառայություն է մատուցում Գագիկին, որը այնտեղ հալածանքի մեջ էր, իսկ ինքը իր խրոխտ, ժայռոտ ու ապահով աշխարհով ողջ ու առողջ ազատվում է գերողների ու նեղողների ձեռքից» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 54, 55):

²⁵⁷⁰ «Այդ տարի հունական երկրի վրա հարձակում իրականացրեց Տարսունի տիրակալ ներքինի Մուսկիսը: Նա զավթեց այն, ավար ձեռք բերեց ու գրեց պատրիկների: Գերիների թիվը կազմեց 2.000 հոգի» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տարիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁷¹ «Հույների մնացած մասը հաղթեց Մարաշի և Շամշաթի բնակչության մեծաքանակ ամբոխին: Նրանք գերեվարեցին 50.000 մահմեդականների: Այս հանգամանքները շատ լուրջ և լայնորեն հայտնի դարձան, այնպես որ սուլթանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդը - Մ.Ֆ.) մարդիկ և գունարներ ուղարկեց Սահմանային շրջան: Դրանից հետո շատ ընդհարումներ եղան, որոնք հույների համար անհաջող վերջաբան ունեցան» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Յուսուֆ ամսին լուր եկավ այն մասին, որ հույները գորահավաք են արել, շարժվել են մահմեդականների վրա ու հաղթել Տարսունի մի ռազմական ջոկատի» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի հույները հարձակվեցին Միջագետքի սահմանային շրջանի վրա, ուղղվեցին դեպի Հիսն Մանսուր և գերեցին բոլոր նրանց, որոնք գտնվում էին այնտեղ: Մարդիկ լուրջ վտանգի ենթարկվեցին, բանի գործը այլ վայրում զբաղված էր Դուսեյն իբն Համդանի գործով: Այդ տարի հայտնվեցին հույները, որոնց դեկավարում է Լոգոթետը: Նրանք խոցեցին մեծ թվով տարսունյան ռազմիկների, որոնք մարտնչում էին հավատքի համար, և մահմեդականները ամառային արշավանք չիրականացրին: Այդ տարի հայազգի Մեհր հարձակվեց Մարաշի վրա, ասպատակեց և նրա շրջակայքից շատերին գերեվարելով, վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հույների 1227 թվականին հռոմեացի մի բանակ հարձակվեց Տարսունի վրա, իսկ մեկ այլ բանակ՝ Մարաշի: Նրանք արարներից գերեվարեցին մոտ 50.000 հոգու, ինչը մեծ վիշտ եղավ արաբների համար» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Յալուրը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵⁷² «Անցնելով բազմաթիվ իշխաններով՝ Աշոտը հասնում է իր աշխարհը և շատերին նվաճելով գցում է իր ազդեցության տակ, իսկ շատերից էլ, նորընծա հյուրանմեծարության ակնկալելով, նա սպասում էր: Եվ, քանի որ նրանք տեսնում են, որ Կող մեծ դաստակերտը չարությամբ է դիմագրավում նրան, երբեք էլ չցանկանալով հնազանդվել իրեն, այդ պատճառով նա նրանց հունական գերության է մատնում» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 56):

«Այսբան անցքերից հետո Սմբատի եղբորորդի Աշոտը սպարապետության պաշտոնում էր, իսկ իր որդի Աշոտը փախուստի մեջ էր բյուզանդական կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Ռոմանոս կայսրը, սակայն, սրան թագադրելով ուղարկեց Դայաստան: Դրանից սպարապետ Աշոտը զայրացավ և նրանք ուզում էին աստուկությանը կռվել միմյանց դեմ, բայց մեծ կաթողիկոս Դովհաննեսը համոզեց ու խաղաղեցրեց նրանց, և մեր երկիրը մի փոքր շուրջ բաշեց Յուսուփի (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Ֆ.) ավագակալին հարձակումներից» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁷³ «Լսելով այդ՝ պապն անմիջապես դեսպաններ ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ համոզիչ կերպով խնդրելով իրեն օգնություն ցույց տալ: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.), որպես մի աստվածավախ ու սրբազան անձնավորություն, անմիջապես նավերի վրա տեղակայված զորք հանեց: Այս զորքը ափ իջավ Գարեյիանո գետի մոտ, որտեղ էլ հենց նրան դիմավորվեցին Դովհաննեսը, բեկվեցողների հզոր իշխանը (Կասպուլայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդուֆին (910-943) – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Կասերինի ու Սպոլետոյի բնակչության կողմից, որոնք բոլորը գտնվում էին այդ վայրում: Դրանից հետո նրանց միջև մի դաժան մարտ տեղի ունեցավ, սակայն, այն բանից հետո, երբ փոխադրվեցին տեսան, որ քրիստոնյաները առավելության են հասնում, Գարեյիանո լեռան վրայից ներքև նետվեցին և բավարարվեցին նեղ անցումների պահպանությանը ...: Նույն օրն էլ հույները ծավալող զարկեցին այն կողմում, որտեղից գործը դժվար էր՝ փակելով այն ուղիները, որոնցով փոխները կկարողանային հեշտությանը փախչել: Տեղակայվելով այս կերպ՝ նրանք սկսեցին դիտարկում իրականացնել փոխների նկատմամբ՝ փակելով փախուստի նրանց ճանապարհը և ամեն օր ոչնչացնելով թշնամիների մեծ բանակությանը ...: Այդ ամենօրյա մարտերում, որոնք ընթանում էին մի կողմից փոխների, մյուս կողմից էլ հույների ու լատինացիների միջև, Աստծո աջակցությամբ ոչ մի փուն չխուսափեց այն բանից, որպեսզի կամ չգոհվի սրից, կամ էլ կենդանի գերի չընկնի: Այդ պայթյալի ժամանակ սրբազան առաքյալներ Դետրոսոս ու Պողոսը երևացին բարեպաշտ հավատացյալներին և ես հավատում եմ, որ միայն նրանց աղոթքներով էր, որ քրիստոնյաները փախուստի տեսնեցին փոխների և հաղթանակ տարան» (Լիտուպրանդոս Կրեմնացի «Յատուցման գիրք», գիրք 2, գլուխ 52-54):

«Այդ ժամանակ աֆրիկացիները, որոնք Գարիլյանո լեռան վրա գտնվող ամրությունից բզկտում էին ողջ Իտալիան, այնպես ջախջախվեցին պապ Դովհաննիսի, ինչպես նաև Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված օժանդակ ուժերի կողմից, որ ողջ չմնաց ոչ մի մարդ՝ զոհեց փրակվելով կամ գերված: Շատերն են հավատացնում, որ այդ ճակատամարտում տեսել են աստվածային առաքյալներ Դետրոսի և Պողոսի, որոնք օգնության էին եկել քրիստոնյաներին» (Հիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Տիրոջ 916 թվականին՝ 4-րդ ինդիկտիոնին, Աստծո կամքով հազարացիները հեռացան Գարիլյանոյից» (Մանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁵⁷⁴ «Այդ տարի Մուսիս ալ-Մուսաֆարը ամառային արշավանքի համար մեկնեց հունական երկիր ...: Նա մեկնեց Մելիտե և մարտնչեց այնտեղ: Նա գրեց Աբու-Կասիմ Ալի իբն Ահմեդ իբն Բիստամին, որպեսզի սա այնտեղի ժողովրդի հետ միասին ելնի Տարսուսից և վերջինս այդպես էլ վարվեց: Մուսիսը հույներից շատ ամրոցներ գրավեց և ուժեղ ավերածություններ կատարեց: Սահմանային շրջանի բնակչությունը, սակայն, դժգոհ մնաց նրանից, ասելով, որ, եթե նա ցանկանար, ապա իրոք դրանից ավելին կաներ: Մուսիսը վերադարձավ Բաղդադ և խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիրը – Մ.Ֆ.) պատվեց ու պարգևատրեց նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Բ ամսին հունական երկրի վրա Մելիտեի կողմից հարձակում գործեց ներքինի Մուսիսը: Նա գրեց սահմանային էմիրներին և նրանք հավաքվեցին նրա մոտ՝ կիրճում: Նրա մոտ Տարսուսից եկավ նաև Ալի իբն Ահմեդ իբն Բիստամը: Մուսիսը շատ ամրոցներ գրավեց և ուժեղ ամայացումներ իրականացրեց, որից հետո վերադարձավ Բաղդադ: Ալ-Մուբթադիրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիրը – Մ.Ֆ.) նրան պատվավոր հանդերձներ շնորհեց» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Բալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵⁷⁵ «Յետո արքայորդի Աշոտ թագավորը չվում, գնում, հասնում է Գուգարքի կողմերում գտնվող այն մեծ ամրոցը, որը վրացերեն Շամշուլդե, այսինքն «Երեք նետ», է կոչվում, բանի որ նրա հայրը սեփականացրել էր այդ ժողովուրդներին՝ ամրոցի ողջ շրջակայքով, իսկ երկու եղբայրների էլ՝ Վասակ ու Աշոտ եղբայրներին, որոնք Գլթունիների տոհմից էին, այդ նահանգի բերդապահներ ու վերակացուներ էր կարգել: Եվ ահա Աշոտը նույն հնազանդության կարգով կրանցից պահանջում էր զորք իր մոտ հավատարիմ ծառայողս: Եվ, որովհետև նա այնտեղ իր զորքի համար բիշ ու սակավ պարեն է գտնում, այդ պատճառով զորքը ուղարկում է մոտակա գավառը՝ գնալու ու հոգալու իրենց ապրուստը, մինչև ինքը այնտեղից հետ դառնա: Եվ ինքը՝ Աշոտը, այնուհետև իր գեղեցիկ եղբոր՝ Աբբասի, հետ միասին 250 մարդկանցով գնում, տեղավորվում ու դադար է առնում այն ամրոցի մոտ, որը Սակուրդե էր կոչվում: Այդ ժամանակ Վասակն ու Աշոտը, երբ տեսան, որ ամբողջապես պակասել է հեծելազորի քարավանը ու որն է մեկի կողմից չկա անմիջական օգնություն, այնուհետև խտանալով, սովաբանալով ու աքացի տալով, միաժամանակ թաքուն իրենց զորքն են հավաքում՝ իրենց հետ վերցնելով նաև իրենց սիրելիներին, որոնց համարում են Տիգրիսի ու Կովկասի ձորերի զորազնորներ, մոտավորապես 4.000 հոգուց ավելի սուսերամերկեր, վահանավորներ, նիզակավորներ և վաղակավորներ: Եվ ապա նրանք անսպասելիորեն հարձակվում են ու ասպատակում, իսկ սրանք, երբ տեսան, որ իրենց շրջապատել են ավագակներն ու զորքի բազմությանը, բազմապարտա արցունքներով օգնության են կանչում Տեր Աստծո բարձր բազկին, որը կարող էր միայնակ հարձակվելով թշնամիների վրա, անմիջապես ճեղքում են նրանց ճակատի վահանափակ բազմության խմբերը ու նրանց հետ դարձնում: Եվ ահա միայն 200 մարդով նրանք բռնում ու հալածում են 4.000 հոգանոց սպառազինված զորքը՝ նրանցից ոմանց էլ սպանում են սրի բերանով, նետերի սլաքներով ու նիզակների տեգերով: Նրանք սարակինոսներից ոմանց բռնում ու սպանում են, ոմանց էլ բթներն ու ականքներն են կտրում, իսկ քրիստոնյաներին, խնայելով ու կողոպտելով, թողնում են, որ գնան, հեռանան, ընդ որում նրանցից գեթ մեկը չէր կարողանում փախչել, բացի միայն Վասակից, որը մի բանի մարդկանցով փախչում, ընկնում է Շամշուլդե ամրոց: Ահա այսպես իրագործելով, ինչպես Գեղեզնիկ նկանակը, դարձյալ գլորվելով օտարների բանակի մեջ ու նրան բնաջնջելով, Աշոտն իր եղբոր հետ միասին հետ է դառնում և ուղախույսյալ, մեծ հաղթանակով ու բազմաթիվ ավարով գնում Կրաց աշխարհի կողմերը՝ իրեն միշտ սիրելի Գուրգանի իշխանի մոտ» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 57):

²⁵⁷⁶ «Իսկ Աշոտ թագավորը, որի մասին խոսվում է այժմ, չլսելով, որ թագավորից մյուս հորեղբորորդի և նա հավատարիմ չի մնացել իրենց միջև հաստատված դաշինքին, նվաճելով ու իր ձեռքի տակ գցելով Վաղարշապատ քաղաքի շուրջը եղած ավաններն ու ագարակները, հետաքրքրվում է միմյանց միջև եղած թշնամությամբ: Եվ ահա, պատրաստելով մարտիկների ավագանների խմբեր, միջոցներ իր անվանակից մյուս հորեղբորորդի Աշոտը առանց կասկածելու նստել էր Վաղարշավերն կոչվող գյուղում, Աշոտ թագավորը վաղ առավոտյան, անսպասելիորեն հանկարծակի վրա հասնելով, մեծ ոտորոտով ու ջարդ է տալիս նրա զորքին: Եվ նրան մի ձիով, այլ հազուստով և նրա ողջ զորքը բռնելով փախուստի է մատնում՝ ամբողջովին ավարառելով նրանց ողջ կողովապետը՝ չափազանց շատ գեղեքներ, զարդեր, ձիեր ու ջորիներ: Դրանից հետո արքայորդի Աշոտը գնաց Վաղարշապատ քաղաք ու հաստատեց այնտեղ, իսկ մյուս Աշոտը գնաց ու նստեց Դվին քաղաքում» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 58):

²⁵⁷⁷ «Կայսրուհի Չոնե (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կայսեր ինսամակալ Չոնե – Մ.Ֆ.), տեսնելով Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնի – Մ.Ֆ.) փախածությունն ու քրիստոնյաների դեմ գործած ոտնձգությունները, պետական գործիչների հետ որոշում է կայացնում հազարացիների հետ հաշտություն կնքել, ռազմագերիների փոխանակություն կատարել և արևելքի համայն զորքը արևմուտքը տեղափոխել՝ Սիմեոնի պարտության մատնելու և ոչնչացնելու նպատակով: Ռազմագերիների փոխանակություն կատարելու համար Ատորիք ուղարկվեցին պատրիկ Դովհաննես Դոմոնիոսն ու Միքայել Տոբասարը: Փոխանակության կատարումից հետո, կարգի համաձայն, տազմաների զինվորներին հռոգ բաժանվեց և նրանք բանակաթեմային զինվորների հետ անցան Կապադոկիա: Սիմեոնի դոմեստիկոս էր մագիստրոս Լևոն Փոկասը, որը, սակայն ավելի իր քաջությանը էր աչքի ընկնում, քան՝ ղեկավարելու հմտությանը: Պալատի պրոտոպրաթատոր Կոնստանտինը, մականունը՝ «Կեֆալաս», և Կոնստանտին Բալեյիսը Թրակիա տարան Նախկան ու կենարար խաչափայտը, բոլորը երկրպագեցին և նրա վրա երկվեցին միմյանց համար իրենց կյանքը զոհաբերել, որից հետո համայն զորքով արշավեցին բուլղարներին դեմ: Էքսկուբիտոսների տազմայի հրամանատար Դովհաննես Գրասպոնն էր, իսկ ինկանատներինը՝ Մարովիսի որդին: Չորսակարի պաշտոնը վարում էին Կապադոկիայից, նրա եղբայր Լևոն Փոկասը և Վարդաս Փոկասը: Նրանց հետ էին և Մելիսը՝ հայերով, ինչպես նաև բանակաթեմերի մյուս բոլոր զորավարները: Դոմեստիկոսի հետ էր նաև պատրիկ Կոնստանտին Լիպսը, որ նրա խորհրդականն էր բոլոր հարցերի վերաբերյալ: Ինդիկտիոնի 5-րդ տարվա օգոստոս ամսի 20-ին Աբելյոս գետի ափին հռոմեացիների և բուլղարների միջև տեղի ունեցավ ճակատամարտ, բայց աստծո հանդեպ գործած անընդուն և անզնկին մեղքերի համար հռոմեացիները զիջումին պարտություն կրեցին և բոլորը փախուստի դիմեցին: Նրանք սարափելի վայրատուն բարձրացին, մի մասը իրար ոտնատակ անելուց, մյուսը՝ թշնամիների կողմից կոտորվելուց: Այնքան արյուն հոսեց, ինչքան՝ երբևիցե: Լևոնը փախուստի դիմելով փրկվեց Մեսեմբրիայում: Ծակատամարտում մյուսների հետ սրակոտոր եղան Կոնստանտին Լիպսը, Դովհաննես Գրասպոնն և բազում այլ հրամանատարներ: Նավատորմի դրոնգաբ, պատրիկ Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) ողջ տորմիդով

Դանուբ գետն ուղակվեց Լևոն Փոկասին օգնության, ինչպես և, այդ մասին ասվեց, Դովհաննես Բոգասը՝ պաժինակներին մոտ՝ սրանց ոտքի հանելու: Այն ժամանակ, երբ դրուևզար Ռոմանոսը հրաման էր ստացել պաժինակներին նավերով Դանուբ գետով անցկացնել, որպեսզի նրանք սատարեն Լևոն Փոկասին, պաժինակները տեսան, որ Ռոմանոսն ու Դովհաննեսը կռվի են բռնված, իրար հետ վիճում ու զգվառվում են, դրա համար էլ հեռացան իրենց երկիրը: Պատերազմի ավարտին, երբ Ռոմանոսն ու Բոգասը բարդաբե վերադարձան, նրանց մեղադրանք ներկայացվեց: Դրուևզար Ռոմանոսը ամբաստանվեց այն բանում, որ նա իր անփութության, ու ավելի շուտ վնասարարության պատճառով պաժինակներին չանցկացրեց Դանուբ գետով և, որ շտապ նահանգել է՝ անգամ փախստական հռոմեացիներին նավերի մեջ չառած: Նրան մեծ վտանգ սպառնաց, բանգի կուրացման դատապարտվեց, ընդ որում վճիռը ի կատար կածվեր, եթե կայսրուհու մոտ մեծ ազդեցություն ունեցող պատրիկ Կոնստանդին Գոնգիլեսը և Ստեփանոս մագիստրոսը վճիռը չեղյալ չհայտարարեին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

«Երբ կայսր Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.), հիվանդանալով ծանր ախտով, այս կյանքից փոխադրվեց և նրան հետևեց իր եղբայր Ալեքսանդրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը – Մ.Ֆ.), հոռոմների գահը, որն անցել էր Լևոնի փոքրահասակ որդի Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին – Մ.Ֆ.) և ավգուստա Չոեին (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կայսեր խնամակալ Չոեին – Մ.Ֆ.), օրորվեց: Դրանից օգտվեց միսիացիների առաջնորդ Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.):՝ մի բան և մարտերի հակված մարդ, որն արդեն վաղուց էր այրվում հոռոմների դեմ մարտի ելնելու ցանկությունից: Չդադարելով ամայացնել Մակեդոնիան և Թրակիան՝ նա, համակված բնական և ընդհանրապես սկյութներին բնորոշ խելթության, հրամայեց հոռոմներին իրեն ինքնակալ կոչել: Սրանք, սակայն, չտանելով սկյութի բացահայտ լիտիությունը և գոռոզությունը, որոշեցին գեներալ ելնել նրա դեմ: Եվ ահա, նրանք զորքի հրամանատարներ նշանակեցին սիստերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասին, որն այդ ժամանակ այլ զորավարների շարքում աչքի էր ընկնում իր բաջության և հաղթանակներով, իսկ իրակիր նավերի հրամանատարությունն էլ հանձնեցին Ռոմանոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ին – Մ.Ֆ.):՝ այդ պաշտոնին նշանակվողը կոչվում է ծովային նավատորմի դրուևզար: Նրանք ուղարկվեցին միսիացիների դեմ այն հաշվարկով, որ մեկը նրանց վրա հարձակվի ցամաքից, իսկ մյուսը՝ ծովից: Պատմում են, որ, իրականացնելով մտադրվածը և հասնելով Սիսիային, Լևոնը եռանդուն կերպով մարտի նետվեց և ոչնչացրեց անթիվ բանակության թշնամիներ: Դրա արդյունքում Սիմեոնը հայտնվեց ծայրահեղ դժպրտին իրավիճակում: Նա չգիտեր ինչ անել և ինչպես թաքնվել այդ բան և անհանգիստի այդ: Բոլոր միսիացիները արդեն թուլացել էին մարտում և փախուստի էին դիմել, սակայն այստեղ, ինչպես ասում են, Լևոնի թիկնապահներից մեկը նրան լուր բերեց այն մասին, որ Ռոմանոսը, բացելով առագաստները, շուտ է եկել դեպի բաժին ու լողում է Բյուզանդիոն՝ նպատակադրվելով զավթել իշխանությունը: Այդ լուրը խոցեց Լևոնին, նա խառնեց մարտակարգը և, թիկունք դարձնելով միսիացիներին, շտապեց դեպի մայրաքաղաք՝ հույս ունենալով, որ իրեն կհաջողվի կանխել Ռոմանոսին և իշխանության հասնել հոռոմներին նկատմամբ: Տեսնելով հոռոմների այդ անառիժ և տարօրինակ փախուստը՝ Սիմեոնը սկզբում իբր ինչ-որ խորամանկություն կապակցեց, մտածելով, թե միսիացիների կործանում է սպասում, եթե նրանք սկսեց հետապնդել, սակայն հետո, համոզվելով, որ նրանք իրոք ինչքան ուժ ունեն փախչում են, նետվեց նրանց հետևեց և անգթաբար նրանց անհաշիվ բանակություն կոտորեց: Դիմա էլ դեռ երևում են ոսկորների կույտերը Անթիոսի մոտ, որտեղ այն ժամանակ այդ բան անկատարիվ կերպով կոտորվեց հոռոմների փախչող զորքը: Ինչ վերաբերվում է Լևոնին, ապա նա չկարողացավ ժամանակին գալ և խաբվեց իր հույսերով» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 7):

«Երբ այն մեծ և հսկայ հայը, Էկեպատրիա Անդուրիների փեսան, այն երկայնաքաղցուն ու կոփվածը, որին հայերն Աշոտ էին անվանում, չգիտեմ որպես փախստական, թե բարեկամ եկավ իմ երանելի և սուրբ հոր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, նա որպես սպասավոր ուներ հենց վերջերս՝ մի փոքր առաջ, վախճանված հոգևակալոր Մելիսային, ով նրա հետ մասնակցեց բուլղարական շատ անհաջող պատերազմին: Ամենանաստված բուլղար այդ Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) դեմ մղված հիշածս պատերազմում Դայը սպանվեց, նա էթակոբիտոսներ կոչված կայսերական տագմայի հրամանատարն էր, և անհայտ կորավ նաև իմ երանելի հոր պրոտովեստիարիոս Թեոդոսը: Ահա վերոհիշյալ Մելիսա, այս պատերազմում մի կերպ կենդանի մնալով, գնաց Դայոց երկիրը» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բանակաթեմերի մասին», գլուխ 12):

«Դույներին ու բուլղարների արքային (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի և Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնի – Մ.Ֆ.) միջև շատ պատերազմներ տեղի ունեցան» (Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացի «Թանկարժեք բարերի շարան»):

«Այդ ժամանակ Փոկասը, որը ցամաքային զորքերն էր առաջնորդում Բուլղարիայի արքա Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնի – Մ.Ֆ.) դեմ, անառիժված նման լուրերից, փախավ մարտի դաշտից և այս կերպ բուլղարներին ուժ ու բաջություն տվեց հույներին դաժան պարտության մատնելու համար, բայց դեմ ինքն էլ բռնվեց Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից և գրկվեց տեսողությունից» (Չիգրետր Ռեմբլացի «Տարեգրություն»):

Այ-Մաթին իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացու հաղորդումը:

²⁵⁷⁸ «Իսկ հաղթանակից ամբարտապանացած բուլղարները արշավեցին մինչև քաղաք: Այդ ժամանակ սիստերի դոմեստիկոս Լևոնը, հետերիարիս Դովհաննեսը և Դուկասի որդի Նիկողայոսը բազում զորքով բուլղարների դեմ դուրս եկան Թրակիայի Կատասյուրտաս կղզվող վայրը, բայց, երբ բուլղարները գիշեր անցան հանկարծակի նրանց վրա խուժեցին և դոմեստիկոսը դիմեց փախուստի, Դուկասի որդի Նիկողայոսն ու նրա հետ էլ բազմաթիվ ուրիշներ, սրի բաշվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

²⁵⁷⁹ «Այդ տարի ամառային արշավանքի հրամանատարներից լուր եկավ այն մասին, որ Աստված մեզ հունական երկրում շատ ամրոցներ է փոխանցել» (Իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

«Այդ տարի հունական երկրի վրա հարձակվեց Ջանի աս-Սաֆավանին: Նա ավարի տիրեց, թալանեց, գերեվարեց և անվնաս հետ վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դայոնը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում, ընդ որում ըստ հեղինակի ամառային արշավանքի ցամաքային մասը գլխավորել է Ջինին, իսկ ծովայինը՝ Սուվը:

²⁵⁸⁰ «Իսկ արքայորդի թագավորը գնում և կնության է առնում Սևադա կոչվող մեծ իշխան Սահակի դստերը: Եվ այնտեղ, երբ պարեր էին պարում և կաթակում էին, ոստիկան Յուսուֆը (Սաջանների Եմիրության Եմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) նրան առաքում է արքայական թագ ու գեղեցիկ, փայլուն, պատվական զարդարուն զգեստներ, ոսկեսանձ ձիեր՝ զարդարված պատվական գեներով և զարդերով, ինչպես նաև խմայելյան հեծելազունը՝ նրան օգնելու համար: Արքայորդի Աշոտը, պատկվելով ոստիկանի առաքած թագով, նրան է ուղարկում շատ իրեր ու զանձներ, որից հետո, իր հետ առնելով իր աները՝ Սահակ իշխանի, գործը, գալիս, հասնում է Դվին քաղաքի դարպասներին մոտ, բանի որ այնտեղ էր տեղավորվել նրա անվերջապակի մյուս թագավորը: Եվ ապա զորք հանելով՝ նրանք կռվում են միմյանց դեմ, իսկ ես յուրաքանչյուրի հետ խոսում եմ խաղաղության մասին՝ մեկ, երկու, երեք անգամ: Աշոտ արքայորդին, սակայն, ապավինելով իր զորքի բազմությունը և հույսը դնելով իր բաջության վրա, ամբարտապան ու գոռոզ կերպով հոխորտում էր ու թերևս դա հաճելի չէր Տիրոջը: Եվ ահա, երբ նրանք կռվով միմյանց բախվեցին, արքայորդու աները՝ Սևադա իշխանի որդի Գրիգորի, դրոմասը, նրանց առաջ փախուստի է դիմում Աշոտ արքայորդու զորքը և զորքից շատերից սրի են բաշում ըստ այն իմաստուն խոսքի, թե Տերը ամբարտապաններին հակառակ է» (Դովհաննես Դրասխանակերտցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 58):

²⁵⁸¹ «Դետո արքայորդին մեկնում, գնում է Վրաց մեծ իշխան Գուրգենի մոտ և, նրանից ստանալով մեծ զորք, դարձյալ գալիս, հասնում է Վաղարշապատ քաղաքը: Այս անգամ ես արդեն թույլ չտվեցի, որ նրանք կռվով հարձակվեն միմյանց վրա, այլ շարժեցի նրանց միտքը և նրանք ունկնդիր եղան իմ բարի խորատներին, որոնք էլ լսելով՝ միմյանց նկատմամբ սեր դրսևորեցին» (Դովհաննես Դրասխանակերտցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 58):

²⁵⁸² «Արքայորդի Աշոտ թագավորը գնում է իր աները՝ Սահակ մեծ իշխանի, մոտ և ապա, իր հետևից նրան զինելով, ողջ զորքով գնում է Ուտի գավառը՝ հնազանդեցնելու Սուվեսի բիրտ ապստամբությունը, որին հենց ինքն էր կարգել իշխան ու հրամանատար Ուտի գավառի այն վայրենի ցեղերի վրա: Այնտեղ մեծ բորեայինկոպոսը (Կախեթի բորեայինկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Ֆ.), որ տիրում է Գուգարքի այն մասին, որտեղ գտնվում էր Արանաց դռան մոտ, մեծ զորքով գալիս և հասնում է թագավորին՝ օգնելու համար: Այդ մեծ զորքը խմբովին հարձակվում իր վրա՝ Սուվեսը ևս հանդուգն ու անճոռնի մեծ զորք է կազմում և, գրեթե գաղվայրից հոսող հեղեղի նման, իջնում է ցած: Նրանք ընդվզելով շտապում են հանել, հեռացնել իրենց թագավորին: Այդ ժամանակ թագավորը պատգամաբեր է ուղարկում Սուվեսի մոտ՝ տաքացնելու նրա հպարտ բնավորության սառնությունը, որ հնազանդելի ու ապրի խաղաղ և հանգիստ, բայց նա պատգամաբերին ավելի հանդուգն պատասխան է տալիս: Ապա խոհեմ ու ուշիմ թագավորը, Սահակ իշխանի հետ միասին կռու սպառազինվելով աղեղով, սուսերով և նիզակներին տեգերով, իր զորքին՝ նկատի ու հոյակապ մարդկանց, որոնք և կազմում էին նրա առջևի մասը ու ձախ կողմը, հորոսակի նման չվելով իսկույն հասնում են ճորափ, որտեղ իր զորքով ամրացել էր Սուվեսը: Եվ, այնտեղ մեծ իրարանցում առաջացնելով ու գրոհելով, նրանք ահ ու սարսափ են գցում նրանց վրա, սակայն Սուվեսի զորքը, տեսնելով հակառակորդի զորքի այդքան մեծ ուժը, հանկարծակի ցանուցիր այս ու այն կողմ

արշավելով ու փախչելով, հեռանում է և մեկուսանում՝ միայնակ թողնելով Մովսեսին: Այս և ինքը շատ շտապ, խուճապահար դուրս գալով ծորակից, հապճեպ փախչում է դեպի արևմուտք և գնում, ընկնում է Սյունյաց աշխարհը՝ Սմբատ իշխանի մոտ, որպեսզի թերևս կարողանա նրա օգնությամբ ճանապարհ գտնել յուրային տարակույսների համար: Եվ, մինչդեռ թագավորը, տեղավորվելով Ուտի գավառում, այդ աշխարհի համառ ու ավազակաբարո մարդկանց համոզում էր իրեն ենթարկվել, Մովսեսը հանկարծակի չվում գնում է Սիսականի կողմերից՝ մտադրվելով գնալ Ծանաթքի մեծ բորեպակոպուսի մոտ ու բարի խոստմամբ նրան իրեն միաբան դարձնել և իր տերությունը գրավով ազատել: Այդ աղետալի անցքերը անմիջապես հասկանալով՝ թագավորը անապարհում է իսկույն հետևել նրան: Նա, ձի նստելով ու բշտելով Մովսեսի լավ սպառնազինված ու պատրաստված մարդկանց մոտ, մոտենում ու սրով խփում է նրա երկաթյա գլխանոցին, ամուր գլխանոցը մեջտեղից շեշտակի ճեղքում է և այն մխրճում հողի մեջ: Հետո հետ դառնալով և իր հետ վերցնելով Մովսեսին՝ նա նրան տանում է ու փորելով նրա աչքերը կուրացնում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 59):

2583 «Իսկ երբ սա այսպես իր կամքով կատարվեց, ապա Աշոտը չվում, գնում է Հիրակ գավառը և սիրալից սրտով իր մոտ է կանչում իր եղբայր Աբբասին, որին իշխանաց իշխան էր կարգել, ինչպես նաև նրա աներոջը՝ Վրաց Գուրգեն իշխանին՝ չինանալով, որ նրանք իր դեմ նյութել են չարակն նախանձով լի դավաճանություն: Երբ նրանք միմյանց հանդիպում են Որոմանի գյուղում, նա բազմապարզ բարության թագավորներին վայել պատիվ է տալիս նրանց և, որովհետև չի հաջողվում այն տեղում ըստ երկնային Նախախնամության բացել նրա կորստյան դուռը, թագավորը հեռանում է նրանց մոտից, գալիս ու առանց ինչ-որ կասկածանքի տեղավորվում է Երազգավորս բաղաբազուկում: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք մտածեցին սիրո պատրվակով թագավորին դավելու մասին: Եվ այսպես նրանք, որոգայթներ նյութելով, գաղտնի ջարդելու համար հանկարծակի հարձակվում են նրա վրա, սակայն, մի փոքր առաջ իրազեկ լինելով այդ մասին, թագավորը շտապ իր հետ վերցնում է իր եղբայր Աբբասի տղային, ինչպես նաև Երազգավորի գաղթականների և, հազիվ ճողոպրելով խարդավանական որսորդության խայծից, շարժվում, գնում է Ուտի գավառը: Եվ ահա նրանք, գալով ու չկարողանալով գտնել այն, ինչ կամենում էին, ամաչելով ու հետ մնացած գաղթականներին վերցնելով, վերադառնում են» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 59):

2584 «6426 թվականի տարվա վերջին նավեր եկան Աֆրիկայից և գիշերով գրավեցին Ռեգիումը» («Զեմբրիցյան ժամանակագրություն»):

2585 «Այդ տարի ամառային արշավանքի հրամանատարներից լուր եկավ այն մասին, որ Աստված մեզ հունական երկրում շատ ամրոցներ է փոխանցել» (Իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

«Այդ տարի դեպի հունական երկիր արշավանք իրականացրեց Բեշիր ալ-Աֆշինը: Նա շատ ամրոցներ գրավեց, տիրեց ավարի և անվնաս մնաց: Սուլվը հույների դեմ մարտնչեց ծովի վրա, ավարի տեր դարձավ, գերեզարեց և վերադարձավ: Այդ տարի նաև Զանի ալ-Սաֆուսին մտավ հունական երկիր, թալանեց, ավերեց, այրեց, գրավեց ու վերադարձավ: Նրա նամակները այդ ամենի մասին կարդացվեցին Բաղդադի միևրաթեներից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիանատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Խալունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում, ընդ որում ըստ հեղինակի ամառային արշավանքի ցամաքային մասը գլխավորել է Բեշիրը, իսկ ծովային՝ Սուլվը:

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

2586 «Շնաբարո Նարն այս անելով քիչ ժամանակ անց դուրս եկավ, զորքերը սփռեց, որչ երկիրը ասպատակեց և իսպառ ջնջեց մեր ողջ Հայոց աշխարհը Այրարատյան երեք գավառների հետ միասին, որից հետո, ավարով ու գերիներով հարստացած, հետ եկավ ու բնակվեց Դվիում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

2587 «Հետո Աշոտը հետ է դառնում և շտապ չվում, գնում է Դվին բաղաբի դարպասների մոտ: Այնտեղ նա, նրանցից շատ արյուն թափելով և նրանց առհասարակ կորոպտելով, լռեցնում է նրանց ամբարտաճան ու բիրտ ասպատակությունը և գցում իր ծառայության տակ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

2588 «Այստեղ Սիսական տոհմի մեծ իշխան Սմբատը և նրա երեք եղբայրները, ցատումալից սրտով դժգոհելով հազարացուց, որն այն ժամանակ բռնի կերպով իշխում էր Գողթան գավառի վրա, նրանից խնդրում են իրենց վերադարձնել սեփական Երևանյան ամրոցը վերջինիս ստորոտում գտնվող գավառի հետ միասին: Այս գավառը Յուսուփ ոստիկանը (Սաջանների եմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը - Մ.Գ.) վերցրել, տվել էր Գողթան բռնակալի ձեռքը, և սա, իբրև արքունիքի կողմից իրեն շնորհված, դրանք իրեն էր համարում և հանձն չէր առնում տալ: Հետո յուրաքանչյուր կողմը, զորք հավաքելով և գունդ կազմելով, ավազակների նման զորաված հարձակվում են ու կռվում միմյանց դեմ: Երբ ճակատը կազմվեց ու հեծելազորները հարձակվեցին միմյանց վրա, հազարացիների կողմը աղմկելով հետ մղվեց և նրանք մոտ էին պարսվելուն, բայց այդ ժամանակ այրտեղ Սմբատ իշխանի գաբալոնացի զորքը, որ գտնվում էր նրա եղբայր Վասակի թիկունքում, ծախ թևից հանկարծակի չար մտադրությամբ ձի հեծած հարձակվում և քաջ ու կորովի Վասակին գետին են փռում, որից հետո վերադառնալու համար հետ են դառնում և գնում են Նախչախից բաղաբ: Իրենց հերթին, այն գեղեցիկ երիտասարդի դիակը վերցնելով ճակատամարտի տեղից, եղբայրները այն տարան ու թաղեցին իրենց հայրերի մոտ՝ մեծ լացուկոծ անելով նրա վրա» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

«Այս դեպքերից հետո Սյունյաց մեծ իշխան Սմբատը և նրա երեք եղբայրները, ցատկոտ սրտով դժկամելով այն ժամանակ Գողթան գավառին բռնակալաբար տիրող ամիրայից, պահանջեցին իրենց սեփական տիրույթները՝ Երևանյան բերդն ու շրջակա գավառները, որոնք Յուսուփը (Սաջանների եմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը - Մ.Գ.) նրան էր վստահել: Գողթնի ամիրան, սակայն, չկամեցավ տալ, այլ ասաց. «Աբրուևուստ հենց ինձ են պարգևաված»: Սմբատը, այդ լսելով, զորք է գումարում» ահավոր սաստկությամբ պատերազմելու համար իր հետ բերելով նաև սկյութացի թուրքերին, որոնք վրաններով բնակվել էին իր նահանգում: Ամիրան էլ ելնում է նրանց դեմ: Երբ բախվում են միմյանց, հազարացիներ պարտվում է, սակայն այդ ժամանակ թուրք զինվորները, որ ծախ կողմից Վասակի թիկունքում էին, միմյանց հետ դիվային խորհուրդ անելով միասնաբար հարձակվեցին Վասակի վրա, դիպալավ գետին գլորեցին և, ուղղություն վերցրած, փախան Նախիջևանի կողմերով: Այն գեղեցիկ երիտասարդի դիակը ճակատամարտի տեղից վերցնելով՝ նրա եղբայրները անսահման ողբերով, բարձրագույն աղաղակներով տարան ու դրեցին իր հոր՝ Աշոտի, մոտ և վրան մեծ լաց ու կոծ արեցին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

2589 «Երբ Աշոտ թագավորը Դվին բաղաբը պատրաստեց իբրև իր կամակատար, այնտեղից հետ դառնալով, մեկնում է Վրաց աշխարհը, որտեղ, իր հետ վերցնելով Վրաց թագավոր Ատրնեբսեհին, արդեն երկուսով կռիվ են սկսում Գուրգեն իշխանի դեմ՝ իրենց վրեժ լուծելով նրանցից, ովքեր ինձնորեն և չարանկորեն նրան ամիրայով ու աշխարհավեր կործանում պատճառեցին: Թեպետև դրան թագավոր Աշոտը և արքայորդի Աշոտի եղբայր Աբբասը հավաքվում են օգնելու Գուրգենին, սակայն, չկարողանալով պատերազմի կանոններով դիմադրել, ամրանում են խոր հովիտներում և լեռների մեջ ընկած անտառափյտ ու խոր ծորերում: Չնայած այս բանին, սակայն, լեռների անձուկ տեղերը չէին կարողանում իսպառ արգելել ավազակների ասպատակությունները նրանց վրա, ընդ որում սրանց դեմ մշտապես կռվում էր նաև վահանակի զորքի բազմաթիվներ, իբրև ինչ-որ ասպարհախակ մի բան, զինված աղեղներով ու սրերով: Սրանք, նրանցից շատերին վիրավորելով գետին են փռում այնպես ժամանակ, մինչև որ նրանք խոսում են հնազանդության ու խաղաղության: Եվ մեր աշխարհին նրանց ձեռքով ինչ ավերածության ու սասանում, որ բերվեց, կրկին որպես տույժ նրանք են նորոգում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

2590 «Եվ մինչդեռ այսպես նրանք մոտ էին միմյանց միջև խաղաղություն հաստատելուն, իսկույն Ուտի գավառից Աշոտ թագավորի մոտ գուժկան է հասնում՝ հայտնելով նրան իր աներ Սահակ իշխանի շարժվելը դեպի Ուտի գավառ, նրանց կողմից առհասարակ ուժգնորեն այն ամրոցների կորոպտումն ու հափշտակությունը, որոնք գտնվում են Ձորուփորում, իր երկրի գաղթականներին իր տերության ամրոցները տանելը, իր հաստատվելը, մնալն ու նստելը գավառի լեռնային կողմում...: Նաև մյուս ամրոցը, որ գտնվում էր սրան մոտիկ, Սահակը շտապ գրավում է՝ բերդապահներին սրի բերան է տալիս և երկրի բնակիչներին իրենց ունեցվածքով գաղթեցնում իր տերության ապափով տեղերը, ընդ որում նրանք արտերը, որ մոտ էին հնձելուն, նա ժամանակից շուտ գերադիմելուով հնձել է տալիս ու հրկիզում, որպեսզի թագավորը չկարողանա այնտեղ բնակվել, տեղավորվել ու կռվել» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

«Վասակին բռնելով երկաթի կապանքներով՝ Աշոտը դնում է Կայենի ամուր բերդը: Թեպետև կաթողիկոսը, թագավորի մոտ շատ միջոցներ գործադրելով, ջանում էր նրան ազատել, բայց թագավորը չէր ուզում՝ ինչ-ինչ պատճառաբանություններ բերելով: Ապա, որոշ օրեր անց, նա բռնությամբ ազատվեց Ձորագետի ու Գարդմանի իշխան Սահակի ձեռքով և ուղարկվեց իր տուն՝ Գեղարքունիք գավառը, բանի իր հենց նա էր իրենց ժառանգության բաժինը մեր Սիսական աշխարհում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

2591 «Այս բանը լսելով շատ հարուստ ու բազմահանձար Վրաց Ատրնեբսեհ թագավորը մի կողմ է դնում իր բեռնորդ Գուրգենի պատրաստ գործը, որ իր ձեռքի տակ կար և, թողնելով այդ մասին հոգալու մեկ այլ տեղում հարմար ժամանակ, հոժարությամբ իր մոտից անմիջապես ուղարկում է Հայոց Աշոտ թագավորին՝ Սահակ իշխանի գործը գլուխ բերելու համար: Աշոտը, սակայն, իր գործը թողնում է հետևում՝ իր թիկունքում, և միայն մտադրողպես 300 ընտիր մարդկանցով շատ շտապ գալիս, հասնում է Ձորուփոր: Եվ նախ տեսնում են, որ Սահակ իշխանը հափշտակվել է Կայան կղզված բերդը և այնտեղի բանտում գտնվող Սյունյաց տեր Վասակին արձակել է իր հոր տուն, նրա հետ նաև ազնվական կանանց, որոնք նրա հետ էին որպես գերիներ, իսկ ամրոցի վրա էլ պահակներ կարգելով՝ անցել գնացել է...: Այսպիսով, երբ թագավորը տեսնում է այսպիսի տաղտկայի տառապանք ու իրարանցում՝ լցված ու սփռված իր տերության մեջ, այնուհետև, չվախենալով իշխանի մեծ գործից ու չիփշելով իր գործի քիչ լինելու

մասին, գնում է հանդիպելու նրանց, որ բանակ էին դրել ու տեղավորվել Տավուշ ձորի արևմտյան կողմում գտնվող մի փոքր լեռան ծործորներում՝ իրենց թագավորին հափշտակ և ծուղակ գցելու համար։ Այնտեղ գտնելով մի բլրակ, որ շրջապատված է բարաժայտներով, ողջ զորքը բարձրանում է նրա վրա, բանակ դնում ու գիշերում։ Դրանից հետո նրանք եպիսկոպոսներից մեկին պատգամավոր են ուղարկում Սահակ իշխանի մոտ ասելով. «Իդականում ի՞նչ չարություն կամ ինչպիսի՞ վնաս ինձնից հասավ թե՛, որ դրա փոխարեն ես քո կողմից արժանացա այսպիսի ծանր աղետի, որը տեսա կատարված, և մի՞թե քո երդմնագիրն էլ թե՛ չի բերում զոջման կամ ինչո՞ւ ես այժմ դատարկ բաների հետևից ընկնում» առանց որևէ հանցանքի թափելով իմ արյունը։ Լժժմ հետ դարձիր քո բարկությունից և դեպի բարին դարձնու՛ք քո անտեղի թաքցրած ապականության որդայորդը։ Միայն քո հափշտակած երկու ամրոցը նորից տուր ինձ, վերադարձու՛ր իմ աշխարհի գաղթականներին, դրանից հետո, կլինի միասնական խաղաղություն մեր միջև, ինչպես հարազատ հոր և սիրելի որդու միջև»։ Լսելով այսպիսի հրաման՝ իշխանը, թերևս, պատասխանի արժանի չի համարում այն, այլ, էլ ավելի մռնչալով եպիսկոպոսի վրա, ասում է. «Դու նստիր այստեղ՝ իմ վրանում, ես սրով կգնամ նրա մոտ և իսկույն նրա հրամանի պատասխանը կտաս»։ Այս ասելով՝ նա հավաքում է իր ողջ զորքը, ավելի քան 8.000 մարդ, և, առաջ մղվելով ու խուժելով դեպի բլրակը, որի վրա գտնվում է թագավորը, հետևակ զորքին հրամայում է վահաններով փակել չորս կողմ՝ տեսքով նման անպարտելի պարսպի։ Սրանց թիկունքում նա կանգնեցնում է հեծելազոր գունդը՝ սպառազինված զենքերով ու զարդերով։ Եվ առաջապահ զինվորները վահանափակ զորքի առաջ սրընթաց երկվարներով այս ու այն կողմ էին գնում գալիս, իսկ երբ դուրս է գալիս արուսյակը, մերկասպառյան սրերի բազմության սաղավարտները, նրանց թիկունքների, կրծքերի, բազուկների ու սրունքների տախտակները փայլում էին կայծակի շողերի նման։ Իր շուրջը այսպես լավ սպառազինված տեսնելով նրա մեծ զորքին՝ թագավորը հետևում է թողնում իր հարյուրավոր զինվորներին, որոնք հուսալքվել էին երկար ճանապարհի պատճառով, և միայն 200 հոգով իջնում է բլրակից նրանց դեմ։ Այնտեղ, իշխանի երդմնագիրը փռելով Աստծո դիմաց, նա ինքն իրեն ասում էր այսպես. «Եթե ես ինչ-որ տեղ սխալվեցի կամ դժոճեցի այս երդումը, Տեր Աստված, հատուցիր իմ տուտ հանցանքը իմ գլխով, իսկ եթե իշխանը դեմ գնաց դրան, նրան հատուցելով իր հանցանքի դիմաց, փրկիր ինձ այս անտեղի մահվանից, որ նյութելով գցում են ինձ վրա»։ Եվ ապա հրովարտական ձեռագիրը գրաստի վրա տուր խաչին կապելով, որ սուրբ էր միշտ իր հետ ման ածել, նրանցից 200 հոգին, հանկարծակի զինվելով ու բարձր ձայնով աղաղակելով, ձի են հեծնում։ Նախ՝ ինքն է գրոհում, հրապարակում ու ակնթարթորեն հողմի նման փոթորկում նրանց վրա, ինչի արդյունքում ճակատամարտի տեղում ոչ-ոք չի մնում, նրանք նույնիսկ երկուսով ընկալ մեկտեղ չէին մնում, այլ ցանուցի սփռվում են բլրակների գագաթներին, հովիտներում, խոր ձորերում և անտառներում։ Այդ ժամանակ նրանցից բոլորը՝ փոքրից մինչև մեծը, մոլորվում են, բացի երկուսից՝ Սահակ իշխանից և նրա որդի Գրիգորից, որոնց թնում ու տանում են։ Եվ ապա թագավորը Գարդմանի ամրոցը ամբողջությամբ ինքն է գրավում ու ողջ երկիրը նվաճելով իրեն է ենթարկում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60)։

²⁵⁹² «Բայց ոստիկան Սրուկը (Սաջանների էմիրության էմիր Սրուկը (919-922) – Մ.Յ.), դեռևս իր սրտից չհանելով չար թույնի նախանձը, որ միշտ աշխատում է թափել Գագիկ թագավորի վրա, ոչ այնքան շատ օրեր անց իր զորքը հանելով, առաջում է Ճվաճ գավառի կողմերը։ Գավառի բնակիչները, թեպետ նախապես իրազեկ էին չար ավազակի մասին, սակայն բոլորը չկարողացան փախչել ամրոցներ, որովհետև թշնամիները կայծակի նման հարձակվեցին ու ասպատակեցին ողջ գավառը՝ մեծ ավարտ առնելով ու կողոպտելով։ Եվ ովքեր չկարողացան աճապարել ու ընկնել տարբեր վայրերի ամրոցները, նրանց՝ տակա տղամարդկանց, կանանց և մատուցած երեխաներին, գերության են տանում։ Երբ այդ բանը տեսավ Գագիկ թագավորը և իր իմաստուն մտքով հասկացավ, որ անկարող է կռվով կանգնել Սրուկի դեմ, նրա հետ սկսեց խոսել հնազանդության պայմանով։ Եվ ապա հոգևոր դասից Գեորգ անունով մեկին բազում ընծաներով ու նվերներով առաքում է ոստիկան Սրուկի մոտ՝ նրանից խնդրելով առտուգություն։ Սրուկը, նվերներն առնելով ու ընդունելով՝ նրան տալիս է երդմնագիր, որպեսզի այլևս թագավորի դեմ դիմադրություն չանի» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 61)։

²⁵⁹³ «Բուլղարները դարձյալ արշավեցին և հասան մինչև Կատասիրտա» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 5)։

²⁵⁹⁴ «Դոմեստիկոս Ադրայեստոսի մահից հետո սխուրթի դոմեստիկոս Նշանակվեց Պոթոս Արգիրոսը՝ մի գեղեցիկ և անչափ փորձառու մարդ։ Սա, տագմաների հետ գալով Թերմոպոլիս, այնտեղից բուլղարներին լրտեսելու հանձնարարությամբ իր տոպոսներետես Միքայելին՝ Մորլունի որդուն, ուղարկեց, բայց նա անսպասելիորեն ընկավ բուլղարների լարած թակարոց ու, թեև նրանցից շատերին խոդխոդեց, բայց ինքն էլ վիրավորվեց և, բաղաբ գալով, վախճանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 5)։

²⁵⁹⁵ «Թշնամին գրավեց այն Դիցրի 308 թվականի Շավա անի վերջին շաբաթում և 1.500 հոգի մահմեդական բնակիչներ գերի տարվեցին, դրանց մեջ կանայք և երեխաներ» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

²⁵⁹⁶ «Միսենը (Բուլղարական թագավորության արքա Միսենը – Մ.Յ.) դարձյալ է արշավում հռոմեացիների վրա։ Նա հազանի, Մենիկոսի և ուրիշների գլխավորությամբ բազմաթիվ բուլղարների է ուղարկում՝ հրամայելով անհապաղ բաղաբի վրա հարձակվել։ Սրանք չեղնելի միջով եկան մինչև Անգլաբաբ։ Ռոմանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը (920-944) – Մ.Յ.), իմանալով նրանց հարձակման մասին և երկյուղելով, որ նրանք հանկարծ կգնան ու կրակի կտան Պեգեի պալատներն ու Ստենոնը, կայսերական, հետերիայի և տագմանների մեծաթիվ զինվորներով նրանց դեմ է ուղարկում Յովհաննես ռեբետրին, ինչպես նաև Լևոն և Պոթոս Արգիրոսներին։ Սրանց հետ էր նավատորմի ղեկավար, պատրիկ Ալեքսիոս-Մուսելեն՝ սեփական զորքով։ Պահոց ինկվերտոր շաբաթն էր։ Եվ ահա նրանք զինվորներին դասավորեցին Պեգեի դաշտային ու ցածրադիր վայրերում, իսկ բուլղար զինվորներն էլ երևացին բարձրադիր տեղերից։ Այդ ժամանակ անհասկանալի ու ասուսպագորու վայնասունով բուլղարները ուժգնապես հարձակվեցին հռոմեացիների վրա։ Յովհաննես ռեբետրին իսկույն փախուստի դիմեց, իսկ նրա փրկության համար մաքառող Պատիպողեսի որդի Ֆոտիոսը և շատ ուրիշներ էլ սրի բաշվեցին։ Հազիվհազ փրկված ռեբետրը դրոմոն մտավ։ Եկավ և փախուստի դիմած զինվար Ալեքսիոս-Մուսելեն դրուկաբար, որը, սակայն, չկարողացավ բարձրանալ դրոմոնի նավասանդուղը և, ծովն ընկնելով, իր պրոտոսանդառորի հետ խեղդվեց։ Ինչ վերաբերում է Արգիրոսներին՝ Պոթոսին և Լևոն պատրիկին, ապա նրանք, փախուստի դիմելով, բերդում ապաստանեցին ու փրկվեցին։ Նավաստիներն ու բոլոր զինվորները թշնամիներից փախչելով կամ ծովում խեղդվեցին կամ սրակտոր եղան, կամ էլ բուլղարների ձեռքը գերի ընկան։ Բուլղարներին, ահա, այլևս ոչինչ չէր խանգարում և նրան Պեգեի պալատները կրակի տվեցին ու ողջ Ստենոնը մոխրի վերածեցին։ Սարսափելի բան էր, երբ անխոհեմությանն ու անփորձությանը հանդգնությունն է դաշնակցուն» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 8)։

²⁵⁹⁷ «Կայսր, տեր Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Յ.) թագավորության ժամանակ Պելոպոնեսի բանակաթմի գորավար, պրոտոսպաթար Յովհաննես Պրոտենըն հայտնեց նույն տեր Ռոմանոսին և միլիզների, և էբերիտների մասին, թե նրանք ապստամբություն են բարձրացրել ու, չեն ենթարկվում ոչ գորավարին և ոչ էլ կայսեր հրամաններին, այլ ապրում են ինքնավար ու ինքնիշխան։ Նրանք չեն ընդունում գորավարի կողմից նրանց վրա նշանակված կառավարիչին, չեն ուզում գորավարի արշավանքներին մասնակցել, ոչ էլ ուզում են որևէ այլ պետության ծառայության կատարել։ Մինչև սրա գեկուցագրի տեղ հասնելը, Պելոպոնեսի գորավար Նշանակվեց պրոտոսպաթար Կրիսիտես Արտուրասը։ Երբ Պելոպոնեսի գորավար Յովհաննես Պրոտենի գեկուցագիրը տեղ հասավ և ընթերցվեց կայսր տեր Ռոմանոսին, խոսքը վերոհիշյալ սլավոնների ապստամբության, կայսերական հրամաններին դժկամությամբ ենթարկվելու, ավելի ճիշտ չենթարկվելու մասին էր, պրոտոսպաթար Կրիսիտեսը հրաման ստացավ նրանց դեմ արշավել, որպես այդ աստիճան անհնազանդ ու չենթարկվող մարդկանց, պատերազմել նրանց դեմ, պարտության մատնել և ոչնչացնել։ Նա մարտ ամսից սկսեց պատերազմել նրանց դեմ, կրակի տվեց ողջ բերդը և թալանեց բոլոր շրջանները։ Նրանք դիմադրեցին մինչև նոյնմբեր ամիսը և, երբ համոզվեցին, որ գլխովին կտորվելու են, հպատակվելու համար կյանքի անձեռնմխելիության մասին երաշխիքներ խնդրեցին և ներողամտություն՝ իրենց կատարածի համար...։ Երբ պրոտոսպաթար Կրիսիտեսը տեղափոխվեց Դելլադա բանակաթմենը, Պելոպոնեսի գորավար Նշանակվեց պրոտոսպաթար Վարդաս Պատիպողեսը։ Պրոտոսպաթար Վարդաս Պատիպողեսը և նրա համախոհ պրոտոսպաթարներն ու հրամանատարները խռովություն բարձրացրին և բանակաթմից բռնեցին պրոտոսպաթար Լևոն Ագեյաստիսին։ Այդ միջոցին սլավոնները իսկույն հարձակվում գրեթեցին նույն բանակաթմի վրա, իսկ սլավոնները, այն է միլիզներն ու էգերիտները, դիմեցին կայսր Ռոմանոսին՝ խնդրելով և աղերսելով զիջել իրենց վրա բարդված հավելյալ հարկերը, որպեսզի իրենք վճարեն այնքան հարկ, ինչքան նախկինում։ Ինչպես ասվեց, սլավոններն արդեն մուտք էին գործել Պելոպոնեսի բանակաթմ։ Կայսրը, երկյուղելով, որ սլավոնները կարող են միանալ նրանց և լիակատար կործանել բանակաթմը, խրիտոսով շնորհեց նրանց, որի համաձայն հարկի չափը մնում էր նախկինը» (Վոնտասանի Շիրանանի «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 50)։

²⁵⁹⁸ «Բայց դրանից հետո բացահայտվում է բանակացի Վասակ Գևորգուն ապստամբությունը, որին վստահված էր Շանուրդե ամրոցի պահպանությունը։ Երբ գլուխ չի գալիս նրա մտածած դավաճանությունը, նա փախչում է Արտի մոտից, որը շահանշահ է անվանվում, և, անձնատուր լինելով Վրաց Գուրգեն իշխանին՝ խոստանում է նրան տալ մեծ ամրոցը, միայն թե նա իր անհանգից նրան տա Կրուստ ամրոցը։ Այդ ժամանակ Գուրգենը, անմիջապես կատարելով Վասակի խնդրանքը, երդմնագիր կնքելով տալիս է այն նրան տանելու։ Վասակը, հավանադրմ լինելով երդմանը և դուրս գալով ամրոցից, չվում, գնում է Գուրգեն իշխանի մոտ։ Եվ, բանի որ նախքան այդ Վուրի աշխարհի հեծելազորի կողմից սպանվել էր Վասակի եղբայր Աշոտը, դրա համար, երբ մեկնում է, ամրոցը վստահում է իր կրտսեր սաներին։ Երբ նա հանդիպում է Գուրգեն իշխանին, վերջինս, իսկույն վերցնելով նրան անտեղից, հետ է դարձնում, բերում է ամրոցի դռան մոտ և պահանջում է այն իրեն տալ, սակայն

ամրոցի պահակները չկամեցան այն տալ, մինչև որ իրենք չստանան Վասակին: Երբ իշխանը կռիվ է սկսում ամրոցի մարդկանց դեմ, պահապանները անմիջապես հայտնում են շահնշահին այդ մասին և նա ածապարելով գալիս է գործը զլուխ բերելու: Երբ նա եկավ այդ տեղը, Գուրգենը հեռացվեց ամրոցի դռնից, բայց պահապանները ամրոցը նրան էլ չկամեցան տալ, մինչև որ իրենք չստանան Վասակին: Իր հերթին շահնշահը, շրջապատելով ու պաշարելով ամրոցը, սպասում էր հարմար պահի այն գրավելու համար, բայց այդ ընթացքում Գուրգենը մեծ երդմամբ պահապաններին համոզում է Վասակին նրանց տալ, իսկ նրանք էլ պահանջում են գորթ ուղարկել, որպեսզի ամրոցը նրանց տա: Եվ ահա Գուրգեն իշխանն ուղարկում է մոտավորապես 300 բազակորով աղեղնավոր, վահանավոր ու սուներավոր մարդկանց, որոնք, երբ հասան, նրանց առաջ գաղտնի բացեցին մուտքի դռները և նրանք բոլորը մտան ամրոց: Եվ ահա ամրոցի մարդիկ, ճանաչելով իրենց խաբող մահառիթմը ու նենգավոր շուկը, որ պատրաստել էին կատարել, ներքին բերդը լքելով ու հեռանալով, ամրանում են վերին բերդում՝ սաստիկ կռիվ տալով Գուրգենի զորքի դեմ, որպեսզի թերևս կարողանան նրան դուրս հանել: Այդ ժամանակ Աշոտը, չիմանալով իրողությունը, կարծում էր, թե ամրոցի մարդիկ միմյանց հետ ընդհարվելով կռվում են: Եվ ապա ինքը դրսից կռվում էր վերին բերդի դեմ, իսկ նրանք, վերևից ներքև բացականչելով, արքային հասկացնում էին հակառակորդի պատճառները, որպես թե նրա համար է այդ պատերազմը իրենց կողմից իրագործվում Գուրգենի ազնվական զորքի դեմ, իսկ նա ծայր է տալիս նրանց ասելով. «Եթե ինձ համար եք ձգտում այդպիսի կռիվների, ապա ինչո՞ւ իմ առաջ չեք բացում այդ դուռը, որպեսզի ես մտնեմ ու հեշտությամբ կատարեմ այդ հանդեսը և առատորեն ձեզ տամ բոլոր բարիքները»: Եվ ապա նրա առաջ բացվեց ամրոցի դուռը և, ներս մտնելով, նա իսկույն ձերբակալում է Գուրգենի ողջ զորքին: Մի բանի օր անց նա նրանց բոլորին գրկում է աչքերից, բթներից ու ականջներից: Այնուհետև հյուսիսային այդ ցեղերը, նվաճվելով նրա կողմից, հնազանդվում են ծառայելու նրան և Աստծո հաջող նախախնամությամբ նա առաջ է գնում ու հզորանում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 62):

²⁵⁹⁹ «Եվ շահնշահ կոչված Աշոտն ու մյուս Աշոտը իսկապես երկուսով գալիս, հասնում են Դվին մայրաքաղաքի դուռը՝ իրենց կողմը գրավելով այնտեղ պաշտամունքով մոլորված հեթանոսներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 62):

²⁶⁰⁰ «Պայմանագրի ստորագրումից հետո Կալաթրիայի զորավար Նշանակվեց «Մուգավրն» մականվանյալ պատրիկ Դովհանեսը, որին, սակայն, տեղացիները, իրենց հետ դաժան վարվելու պատճառով, սրի բաշեցին և անցան Լոնգիբարդիայի ռեթս Դանդուլոսի (**Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆի – Մ.Գ.**) կողմը» (Յովհաննես Սկիլիցեց «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոր Փոկաս», մաս 5):

²⁶⁰¹ «Բայց Գագիկ թագավորը, մաքուր խորհրդով այստեղ դրսևորելով հստակ ու զգաստ միտք..., սովորական իմաստությամբ հաշտեցնում է համաձայնեցնում էր իր բովանդակ հարևաններին ու մերձակիներին՝ լախակով համամիտ համախոհությամբ, սիրով ու հնազանդությամբ նրանց կապելով իր հետ, իսկ թշնամիների նկատմամբ էլ մեծահոգություն և ցուցաբերում իր սիրելի եղբայր Գուրգենի ու նաև իր կողմից պատվի արժանացած համազգիների հետ միասին: Ոմանց նա իր ձեռքով ձրի նվերներ տալով հաշտեցնում էր, համաձայնեցնում խաղաղության հռչակման համար, իսկ բարին առողջ մյուս հեթանոսներին ու չխրատվողներին էլ, փոփոխական պատերազմներով ու անբոխի կռիվով հնազանդեցնելով, բռնի կերպով ուղք է կանգնեցնում, բայց նաև ամիրայտեղ (**Ամրաբակյան խալիֆայության խալիֆ ալ-Մուքթադին – Մ.Գ.**) անհ ու երկրպագ անհայտ չէր մտնում և նա հարկադրված համաձայնեցնում էր՝ պարտախառույց լինելով բռնակալին: Նա վրանգի համաձայն ուսումնասիրում է հնարավորությունը, որպեսզի իր համար ապրուստ և շատերի համար օգտակար բան կարողանա անել: Եվ մի ողջ տարի այսպես անելով՝ եկեղեցու սուրբ իմբերը կանգուն էին մտում: Եվ աշխարհի ապահովության համար շենության և խաղաղության նորոգումն ընթանում էր բնականորեն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 64):

²⁶⁰² «Երբ բուլղարները դարձյալ արշավելով հասան ու կրակի տվեցին սուրբ Թեոդորայի պալատները, Ռոմանոս կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ը – Մ.Գ.**) տազմաների հրամանատարներին ճաշի հրավիրեց: Նրանց հետ էր և Սակտիկես կոչվածը: Կայսրը հորդորեց նրանց և դրոշեց թշնամիների դեմ դուրս գալ ու պաշտպանել հայրենիքը: Նրանք պատրաստակամությամբ ասացին, թե իրենց կյանքը չեն խնայի հանուն նրա թագավորության և բրիստոնյաների: Հաջորդ օրը հիշյալ Սակտիկեսը, զինվելով կայսեր կողմից, գործով ապացուցեց իր հավատարմությունն ու խիզախությունը: Անցնելով բուլղարների թիկունք և խոյակալով նրանց ճամբարի վրա՝ նա հանդիպածին սրի բաշեց: Բուլղարները, տեղեկանալով կատարվածի մասին, ճամբար են վերադառնում և, բախվելով Սակտիկեսին, փախուստի են մատնում, բանգի նրա զինվորները փոքրաթիվ էին: Սա բաջաբար կռվեց, շատերին սպանեց, բայց, ի վիճակի չլինելով դիմանալ մեծաթիվ թշնամիներին, բաշեց ձիու տանձը և դիմեց փախուստի: Երբ նա պետք է մոտիկից հոսող գետն անցներ, նրա ձիու ոտքը խրվում է գետի տիղմի մեջ և նա թիկունքին ու ազդրին վերք է ստանում: Իր զինվորների օգնությամբ ձիւ վերյա տիղմից դուրս բաշեց և նա հասավ Կախիեռնա ու փրկվեց: Նրան պատկերցին սուրբ սորոսում, բայց վերքը ծանր էր և նա գիշերը վախճանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

²⁶⁰³ «Երբ Ադրիանապոլիսի զորավարն էր Մորուլեոն մականվանյալ պատրիկը, որին ավելի ճիշտ կլիներ կոչել Թիմուլեոն, որպես պատերազմական գործերում շատ կարող ու հմուտ մի մարդու, որ բուլղարների դեմ բազում սխրանքներ էր գործել, բուլղար Սիմեոնը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոն – Մ.Գ.**) համայն զորքով շրջապատեց հիշյալ բաղաբը և այն առավ ամուր օղակի մեջ: Բաղաբի բնակիչների պարենը սպառվեց, նրանց սարսափելի տոկն էր տանջում, բանգի նրանք ոչ մի տեղից պարեն չէին ստանում, և ահա, սննդամթերքի պակասից ներկված, նրանք իրենց էլ, իրենց զորավարին էլ հանձնեցին բուլղարներին: Սիմեոնը զորավարին ձեռք գցելով՝ նրան ամուր կապանքների մեջ առավ և, բյուր խոշտանգումների ենթարկելով, վերջը ենթարկեց դառը մահվան, իր՝ Սիմեոնի, ամենանգույն ու ամենադաժան հոգուն պատշաճող: Դրանից հետո, բաղաբում թողնելով բուլղարների կայազոր, նա վերադարձավ: Կայազորի զինվորները, սակայն, տեղեկանալով, որ իրենց վրա են գալիս հռոմեացիների զորքեր, բաղաբը լքելով հեռացան, և բաղաբը դարձյալ հռոմեացիների իշխանության տակ անցավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 13):

«Երբ հռոմեների վրա թագավորում էր Ռոմանոսը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ը – Մ.Գ.**), բուլղարների տիրակալ Սիմեոնը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոն – Մ.Գ.**) հարձակվեց Կոստանդնուպոլիսի ուղղությամբ: Նա այրեց ու ոտնատակ տվեց Թրակիան ու Մակեդոնիան, որից հետո պաշարեց Ադրիանապոլիսն ու գրավեց այն» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁶⁰⁴ «Այդ տարի Մոսուլի Հաջիբ Մուհամմադ իբն Նասրը հարձակում գործեց Կալիկալայի վրա, երբ հույները հարձակում էին գործել այդ շրջանի ուղղությամբ: Տարսունի բնակչությունը ելավ դեպի Մեյխուե, հաղթանակ տարավ և հունական երկրից այնքան ավար ու գերիներ վերցրեց, ինքեան չէին էլ ենթարկում: Դրանից հետո նրանք վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում՝ ավելացնելով տեղեկությունը նաև Տարսունի մասին: Ալ-Ալկին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶⁰⁵ «Հիջրի 310 թվականին 20 գալերաներով հույների երկրի վրա ծովով հարձակում գործեց Մասուդ ներքինի և գրավեց Ագաթա բաղաբը: Նա գերեզմանեց նրա բնակչությանը և վերադարձավ ալ-Մահրիդ» (Իբն Ալդարի «Մադրիքի պատմություն»):

«6342 թվականին Աֆրիկայից եկավ Մասուդ անունով մի սլավոն և գրավեց Մեն-Ագաթիս ամրոցը» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի մահմեդականները մարտնչեցին ցամաքի ու ծովի վրա: Նրանք ավարի տեղ դարձան և անվստ մնացին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալկին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը: Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁰⁶ «Մեծ գործով ու ռազմականորով հռոմեացիների դեմ դուրս եկավ ԼԼոն Տրիպոլեցին: Նա հասել էր Լեմոս կղզին, երբ հանկարծակի նրա վրա հարձակվեց Նավատորմի դրոնկար, «Հռադիսոս» մականվանյալ Դովհանես պատրիկը: Մարտ տեղի ունեցավ, որում աստծո օգնությամբ հազարացիները պարտվեցին՝ փախուստի դիմելով հազիվ փրկվեց միայն Տրիպոլեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 14):

²⁶⁰⁷ «Այդ տարի Տարսունի զորքը մտավ Մալաթիա, հաղթեց, մտավ Ռումի երկիրը և, սպառնալուց ավելի հաջողություն ունենալով, վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁰⁸ «Իսկ Յուսուֆը (**Սաջանների էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ – Մ.Գ.**), ինչպես փյաճ և ուռած մի բան, օրով սրընթաց սուրալով, պանալով արտրակյան Միջագետքով ու բազմաթիվ այլ օթականներ անցնելով և գնալով, շուտափույթ հասնում է Կորդվաջ աշխարհը: Գագիկ թագավորը, ինչ-որ մեկի միջոցով ավելի շուտ տեղյակ լինելով նրա գալստյանը, առհասարակ իր տերության բնակիչներին ճանապարհ է գցում փախուստի համար և, հետը վերցնելով մի խումբ փախուսականների, տանում, տեղավորում է նրանց Կոգովիտ ու Շադկոտն լեռների ծործորներում: Չնայած», - ասում էր նա, - «մենք ստիպված ենք դողողալով փախչել, տեղից տեղ տեղափոխվել, սակայն Զրիստոսի ժողովուրդը, հնարավոր է, չի ընկնի ստրկադուրների ձեռքը, չարամիտ իմայեցիների սրերի ավար չի դառնա և հանուն հազարացիների փրակ հավանաբար չի մեղքի բրիստոնեական հավատքի ճշմարիտ հավատալիքները»: Եվ այսպես, գաղթականների բարավանք թիկունքում կանգնեցնելով՝ թագավորը և նրա եղբայր Գուրգենը ազնվական բանակով ու հեծյալ գնդով, սպառնալուց զենքերով, գաղթեցին ու Նիզակների տեգերով, միշտ առջևի կողմն էին պահում՝ հետևելով մեծ գզուշությամբ ու անթթիթ աչքերով: Նրանց նման իմաստուն էր նաև Անձնացյաց մեծ իշխան Անտոնը, որը հանձնարեղ

խոհեմությամբ նախապես հոգացող խորհրդով իր տերության բնակիչներին բարձրացնում է երկրի անառիկ լեռների գագաթները՝ նրանց ապահով կերպով պահելով խոր ծորերում, հեռեդատներում, վիհերում և բլուրների ծործորներում՝ յուրային զինված մեծ զորքի հետ պահապան լինելով գաղթականների համար: Ոստիկան Յուսուֆը, մի բանի օր մնալով Կորդուբի սահմաններում, մեկնում է այնտեղից և գալիս, հասնում ու բանակ է դնում Անձալացյալ աշխարհում: Այնտեղ, թերևս ոչ թե չարություն ու խռովություն հարուցելով, այլ, իբրև օձի թույլը հեռացնելով, Ատուփ իշխանի մոտ նա սուրիանդակներ է ուղարկում՝ իրեն տալու արքունի տուրքը: Եվ սովորական կարգով Ատուփ իշխանը թույլատրում է տալ նրա նվերները, որպեսզի վերցնի, գնա ու հեռանա՝ աշխարհը թողնելով անվտանգ ու անվտանգ: Նա, իմաստուն կերպով նշխարելով մոտակա անիրավ բռնությունը մտածում է շատերի օգուտի մասին, չի խնայում գանձերն ու ունեցվածքը և իսկույն նրան վճարում է պահանջվող գումարը՝ այն կրկնակի ավելացնելով: Բացի դրանից նա նաև իր ձեռքով առատ պարգևներ է տալիս, իսկ նրանց շատ պահանջած հարկերի մնացորդի փոխարեն էլ ազնվական տոհմից պատանդներ է տալիս, որոնց վերցնելով, Յուսուֆը մեկնում, գնում է Ականիս լեռան կողմերը՝ Աղբակ գավառը: Եվ այնտեղ նա տեսնում է, որ ողջ երկիրը թափուր ու դատարկ է մնացել բնակիչներից: Նա նաև ստույգ կերպով տեղեկանում է, որ կարող է հասնել ու կատարել իր չար խորհուրդը, որ իր մոլորման պատրաստել է Գագիկ թագավորի համար: Այնուհետև, իբրև սևամորթ իր սևությունը իրենից հանելով՝ նա իր կամքը սրտի սովորական սպիտակությամբ է փոխարինում ու թագավորի մոտ սուրիանդակներ է ուղարկում՝ մոտալուտ բարեգույք հաշտության համար: Միաժամանակ, սակայն, ընչաքանց ու խիստ շահասեր լինելու պատճառով, նա պահանջում է տալ շատ տարիների արքունական հարկը ու, բացի դրանից, խնդրում է առանձին իրեն տալ նվերներ ու ընծաներ՝ միաժամանակ նրան հիշեցնելով նրան թագադրելու երախտիքը ու նրան ազատություն տալով՝ տիրելու համար ողջ Պայաստանին: Թագավորը, ծանոթանալով Յուսուֆի ուռնացած մտադրությանը և իմանալով, որ նա ուժ չունի հակամիտելու դեպի վատթարը կամ ուղղելու չարամիտ խորհրդի նպատակը, այնուհանդերձ վաշտազգե իմաստությամբ իր անխնայի միտքը այս չարությունից պահում ու պահպանում էր և ինչ-որ տարակուսանքով նախընտրելի է համարում երկրորդը՝ կրկնակի կամ եռակի անգամ արքունական հարկը, արքունի բոլոր բեգարները տալը, որպեսզի վերծի քննախնդրության պատճառով սրախողխող կոտորածով միմյանց չբախվեն, որովհետև. «Պատերազմների պտուղը մահն է»,- ասում է,- «Իսկ մահվան հրավերը նայում է դժոխքի հատակին»: Այնուհետև, առանց խնայելու իր ունեցվածքը, նա այն նրա առաջն է դնում և առհասարակ բոլորից՝ մերձավորներից, ազնվականներից, ռաբիկներից ու ոչ ռաբիկներից հավաքելով շատ արծաթ, ոսկի, գարդ, ձիեր ու ջորիներ է տալիս տանելու՝ իր ձեռքով տրված առատ նվերների հետ միասին: Դրանք առնելով ու ընդունելով մեծ շնորհակալությամբ՝ նա իսկույն ճանապարհ է ընկնում ու գնում է Դեր և Չարևանդ գավառների կողմերը, որոնք գտնվում են Ռատրակ նահանգում: Եվ, բանի որ ինքը դիմել էր գնալու մեծ բաղա՛հ Ռեյ, որը գտնվում էր Պարսկաստանում, Պայաստան ուստիքում է ուղարկում Նաըր անունով մեկին, որը շատերի կողմից Սբուբ է անվանվում, իսկ ինքը մնում է այնտեղ, մինչև որ Աղվանքի ու Ատրպատականի կողմերում կարգում է ոստիկաններ, պետեր ու վերակացուներ» (Յուսուֆի Պարսիսանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 64):

²⁶⁰⁹ «Եվ մինչդեռ շահնշահ կոչված Աշոտը ճանապարհն էր գնում դեպի իր սիրելի Ռուտի գավառը, այն երկրից նրան հասավ գույժի ձայն, որ այն Ամրավ կոչեցալը, որը իր ուժեղությամբ համար շատերի կողմից «Տիկի» անունով էր հորդորվում և շահնշահն էլ հենց նրան հրամանատար էր կարգել երկրի վրա, չարատորեն մթան մեր թաթախվելով ու իրեն այլ կերպարանքով ներկայացնելով, դուրս է եկել շահնշահ կոչված շահի հնազանդության տակից և, լքելով, արհամարհելով ու անարգելով իր բնիկ տերությունը, ցանկանում 7 համաձայնվում է մտնել ոչ բնիկ Գամիրի աշխարհի իշխանաց իշխան Գուրգենի լծի տակ: Եվ այդ նահանգի մյուս բոլոր նախարարների հետ միասին հարձակվելով՝ նա նույն ապստամբությանն էր նախապատրաստվում: Եվ ապա, անմիջապես գրավելով Տավուշ ամրոցը, նա ապստամբ կերպով այնտեղ է պահում իր տան անդամներին, որպեսզի, ինքը և յուրայինները պարսպ մնալով, ժամանեն ու կարողանան գործը գլուխ բերել 7 թաթարները որոգայթներն էլ հեշտությամբ վերացնել: Աշոտը, սակայն, երբ գնում հասնում է ուստիացիների աշխարհը, տեսնում է, որ բոլորը իրենից երես են թեթել, անցել-գնացել ու փախել են: Դրանից հետո, ահա, նրան ոչ մի օգնական չգտնվեց, բացի մի բանի աննշան մարդկանցից: Երբ նրան հայտնի են դառնում այդ դեպքերն ու աղետները, նա դիմում է օտարության և գնում է եգերացիների թագավորի (Աբխազական թագավորության **արքա Գորգի II-ի (916-956) – Մ.Յ.**) մոտ՝ աներկբա հյուսով իր հետ ունենալով սիրո նախկին ուղիները, որպեսզի թերևս իրեն այնորոշի պտուղների բաղի նրանից: Այդ ժամանակ եգերացիների թագավորը, հանդիպելով Աշոտին և նրան ընդունելով բազմապատիկ պարգևներով և սիրալիկ սրտով, ամեն ինչով ու ամեն բանով ողջ սրտով, մարտնով ու զորությամբ միանում է նրան: Եվ ապա, նրան տալով մեծ օգնություն ու գումարելով մեծ զորք զրեթ օղազանց երիվարներով, երկաթալուծ գրահներով, զարհուրեցուցիչ սաղավարտներով, լանջապանակ երկաթազանգ տախտակներով, ամուր վահաններով, գեներալներով, գարդոններ ու նիզակների տեգերով սպառազինված, այդ ամբողջը տալիս է նրա ձեռքը, որպեսզի նրանց միջոցով թշնամուց վրեժ առնի: Դեծելագնողով խմբովին անմիջապես գալով, հասնելով և շատերին մի մարդու նման խրախուսելով՝ նա մտածում էր կարել-կարկատել մոտակա դեպքերի ելքը ու անհապաղ իր գեներ թափել թշնամիների վրա, բայց այն Ամրավը, որ «Տիկի» էր կոչվում, և նրա հետ նաև մյուս ապստամբ սրիկաները, ամենուրեք իրենց օգնող շատ զորք հավաքելով, բուն էին դրել ու ամրացել էին ծառախիտ անտառում՝ Կուր գետի ափին: Եվ ահա, երբ Աշոտին չի հաջողվում թշնամու դեմ կռիվ տալ, նա, իր զորքը ճանապարհի հանելով, ինքն ամենաբար ընկնում է և մի արոցի անձուկ և նեղ տեղերը: Եվ ոչ-որ չէր կարողանում դուրս ելնել՝ չուրջը մացառախիտ ու տղմոտ լինելու, պատճառով, բացի միայն նեղ ու անձուկ այն տեղից, որ նրանք մտան: Եվ այդպես կամավոր կերպով իբրև բանտում փակվելով՝ նրանք չէին կարողանում դուրս գալ իրենց մեծ զորք ուստիքում համար, կամ ջուր՝ հովանալու համար, կամ կեր՝ երիվարների համար: Եվ ողջ զորքն առհասարակ նեղվում տառապում ու տարակուսում էր անհաստատ մտքի պատճառով: Եվ այդպես թուլացնելով իրենց կամքը՝ նրանք իրենց գաղտնի խոսքերը թշնամու ականջն են զգում, որպեսզի Աշոտին բռնեն, կապեն ու տան նրանց ձեռքը և իրենցից յուրաքանչյուրը անվտանգ կերպով դուրս ելնելով մեկնում ու գնա իր տեղը: Դրան իրագրել լինելով ու մեծ վախով բռնվելով՝ Աշոտը դաշինքի երդմամբ իր մերձավորներին ու խորհրդատուներին լռելայն կապում է իր հետ, որից հետո նա պատրաստում է օղապարհի ու սրբնթաց երիվարներ և, գիշերվա կեսին անսպասելիորեն ծի հեծնելով ու հեծյալ գնդի միջով կտրելով անցնելով, գնում է դեպի այն ամրոցը, որ կոչվում է Կաթավաթար՝ այնտեղից էլ գնալով ուր ու հաջողում է: Թշնամիները, այդ բանը տեսնելով և այդտեղի մուտքի պաշարներով ու պահելով, առհասարակ կողոպտում են զորքին, այնպես, որ նրանցից ոչ-որ չի կարողանում ճողոպրել, թեև նրանք նրանց գթում են, ինչպես քրիստոնյաների կարգերն են պահանջում, որ նրանցից ոչ մի մարդ չպետք է մեռնի» (Յուսուֆի Պարսիսանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 63):

²⁶¹⁰ «Եվ այդպես, իբր չար գազան խոցոտելու համար նրան արթնացնելով և հորդորելով անարգելու նրա հեթանոսական բարքը, շտապ ուղարկում է մեծ զորք՝ սպառնադիված հեծելազոր ու հետևակ, և նրանց ուղղում է կուսակրոնների վանքը, որ գտնվում է Գամրի գյուղաքաղաքի հյուսիս-արևելյան կողմի քարայրում: Եվ, երբ նրանք գնացին, անսպասելիորեն մտան այն քարայրը, բռնեցին նրանում եղած մենակյացներին և, նրանց ծեծելով ու բազմաթիվ չարչարանքների ենթարկելով, նրանցից պահանջում էին թաթարած ունեցվածքը: Մինչ, որ այդ չարչարողներից ոմանք, թեպետև ոչ այդ ժամանակ, սակայն հետո, բազմապատիկ պատժի ենթարկվելով, հանում Զրիստոսի ավանդեցին իրենց հոգին և հասան երանելի ինչպիս, որ կա ու պահվում է Աստծու սիրողների համար: Այնուհետև, կողոպտելով Զրիստոսի եկեղեցու բոլոր բարեկարգությունները, ավետարանները, մարգարեական և առաքելական սուրբ կտակարանները, նաև ողջ ունեցվածքն ու բազմաթիվ անասունների նախիրներ, միաժամանակ կողոպտելով շատ մեղվապարսեր և այն կուսանոցում եղած գեղեցիկ ու չնաղատես շենքերը հրկիզելով ու հրդեհելով՝ նրանք հեռացան, գնացին» (Յուսուֆի Պարսիսանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 66):

«Ապա Նարին հրաման եկավ գնալ Ատրպատական: Եվ անմիջապես Բշըր անունով իր ծառաներից մեկին նա նշանակեց Դվինում կալանավորված Սյունյաց իշխանների վրա և ինքն անցավ, գնաց Պարսկաստան՝ Ատրպատական: Նա այնտեղ հոգաց արքունի բոլոր հոգսերը ու այնտեղից վերադարձավ սպայակույտ մեծ զորքով: Նա իր մեջ մտածեց գնալ Միսականի կողմերով ու նահանգը ավարի առնել, իսկ եթե հնարավոր լիքի, բռնել Սյունյաց գահերեց իշխան Սմբատին՝ կամ ավազակաբար հանկարծակի հարձակվելով, կամ ճակատամարտերով ոտնատակ անելով, գերել ու ավերել նրա տունը, իրեն էլ տանել Դվին՝ եղբայրների մոտ: Այդ ժամանակ իմաստնազուն Սմբատը իր սեփական գավառում՝ Վայոց ձորում, հանգիստ ու խաղաղ նստած էր: Լսելով նրա գալու լուրը՝ նա ամբարցնեց իր տունն ու Վայոց ձորի ողջ ամուր գավառը: Ինքն էլ զորքերը դուրս բերելով՝ սպայակույտ զորքի մեծ ամբոխով իրեն չոջապատեց արքունական ապարանքում, որը գտնվում էր Եղեգիք գյուղաքաղաքում: Այնուհետև Նարը, գալով և տեսնելով նրան այնպիսի պատրաստությամբ ու անհաղթախարեյի զորությամբ զգուշացած, իր մտադրությունը չկարողացավ ի հայտ բերել, այլ նրա հետ խոսեց խաղաղությամբ ու բազմաթիվ պատգամավորների միջոցով հաշտության և խաղաղության պայմանագիր կնքեց: Սմբատն էլ պահանջեց իր եղբայրներին, որոնք կապակթելու մեջ Դվինում էին, և Նարը խոստացավ բաց թողնել և այնուհետև թմնաց մոտ գալով մեծ ուրախություն արեցին և Նարը, Սմբատից բազմաթիվ նվերներ ու պարգևներ ստանալով, ճանապարհվեց, գնաց մտավ Դվին: Եվ իսկապես, նա Բաբելոնից չարատավորված գլխագին վերցրեց ու նրան ազատեց, բայց Սահակին դեռ բանտարկված թողեց այնտեղ, որովհետև սա դահեկանների այն ծանր չափը չունեց, որ գլխագին էին պահանջում: Ապա նա էլ, քիչ ժամանակ անց, մեծ կշռով ոսկի վճարելով իր փրկագինը ու ազատվելով կապակթելներից, դուրս եկավ, գնաց իր սեփական տերությունը, որից հետո մեծ ուրախության եղավ եղբայրների մեջ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁶¹¹ «Եվ, երբ նրանք ներկայացան Նարին ու իրենց կատարածը պատմեցին նրան, նրա ցույ ու հիմար բնավորությունը նրան բերում է այլանդակ մտքի: Ուստի, անմիջապես իսկ իր նպատակը մահու կամ կենաց կռիվը համարելով, նա ողբ է հանում մեծ բազմություն, որպեսզի զարդեն ու

2618 «Եվ շատ օրեր դար ու դադար առնելով և դարձյալ հանելով առաջինից ավելի մեծ գործ և Նրանց զինելով ասպազեն և սպառազեն զենքերով՝, Բեշիքը շարժվում, գնում և ծովական ափը՝ Մևան կղզու ամրոցի դիմաց, որպեսզի, թերևս հանկարծամիջ շահնեսի կոչվողի վրա հարձակվելով, Նրան կարողանա գցել մահվան թակարդը կամ չղջայակալալ սնել: Նա, սակայն, երբ տեսավ, որ այն մեծ ուժը եկել ու հասել է դռների, շուտապիսյա պատրաստվում է 11 նավ, Նրանց վրա է բարձրացնում 70 ազնվական մարդու և լայնալիճ աղեղներով զինված իր ծառաներին, որոնք բաջակրոյով ու նետաձուլությամբ մեջ հսկում մարդիկ էին և գրեթե մեծ չէին վրիպում: Ապա՝ ինքն էլ Նրանց հետ նավ է բարձրանում և Նրանք գնում են թշնամիների դեմ ծովամարտ տալու: Եվ հաջողությամբ մտնող քաղաքակրթով՝ Նրանք թշնամիներից ոմանց միայթախի են դարձնում, իսկ շատերին էլ

խիստ խոցելով ու վիրավորելով սպանում են: Եվ այդպես նրանք կտրում ու հեռացնում են թշնամիների բազմության ռազմաճակատը և թշնամին նրանց առաջ փախուստի է դիմում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 67):

«Աշտուղ խմայելական զորքերին հալածեց մեր Հայոց աշխարհից, իսկ մարտերում էլ զորավարների կարիքը չէր զգում, այլ ինքն անձամբ էր վարում պատերազմը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

²⁶¹⁹ «Իսկ այն Բեշիրը ամաչելով ձգտում էր դրա փոխարեն վրեժ լուծել: Եվ նա ուղիղ գնում է դեպի Գեղա ամրոցը, որպեսզի թերևս հանկարծակի հարձակվելով՝ կարողանա նրան վրասել: Այնտեղ էլ, սակայն, նա տալիս է իր գլխին, բանի որ այն Գևորգը, որի խիզախ կռվի մասին նախապես պատմեցինք, այդ պահին հանդիպեց նրան այն ամրոցում: Եվ, երբ նա տեսավ, որ ամբողջը հասել է ամրոցի դռների մոտ, զինվում է զենքերով, զարդերով ու տեգավոր Նիզակներով և, իր հետ վերցնելով նաև մի բանի այլ մարդկանց՝, ամրոցից դուրս է գալիս թշնամիների դեմ: Եվ ապա, մենակ կռվելով ողջ զորքի դեմ, նա նախ սրով ջարդողւիչուր է անում Բեշիրի երիվարը, այնպես, որ նա հագիվ մի այլ ձի հեծնելով փախչում է, և ապա մյուս մարտակիցները նա աջակցելով Գևորգին՝ թշնամիներից շատերին գետին էին փռում ու մնացածներին փախուստի մատնում: Եվ նրանք շատերի նկատմամբ վարվում են առավել սաստկությամբ՝ ասելով, թե «Դավիթն ավելի կտրիժ է, քան գեթացիները»: Թշնամիները խմբովին այդպիսի անարգանքով գնացին, մտան Դվին քաղաքը և սպառնալիքներով ջանում էին վրեժ լուծել ամրոցի բնակիչներից» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 67):

²⁶²⁰ «Այդ տարի մահմեդականները մտան հունական երկիր: Նրանք սպանեցին, ավարառեցին և հետ դարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶²¹ «Ինդիկոնի երկրորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին Բուլղարիայի իշխան Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) համայն զորքով Կոստանդնուպոլսի վրա է արշավում, Թրակիայում ու Մակեդոնիայում ասպատակ է սփռում, ամեն ինչ կրակի է տալիս, քարոլքանք անում և ծառերը կտրտում: Հասնելով մինչև Վլախեռնա՝ նա պահանջում է, որ իր մոտ ուղարկեն Նիկողայոս պատրիարքին և մեծամեծներից ոմանց, որպեսզի խաղաղության շուրջ բանակցեն: Երբ երկու կողմերը միմյանց պատանդներ տվեցին, նախ գնաց Նիկողայոս պատրիարքը, ապա «Ստիպիոտես» մականվանյալ Սիբայել պատրիկը, և պարագինաստնոն Յովհաննես Միստիկոսը: Յովհաննես ռեքտորին կայսեր առջև ամբաստանել էին և նա, իրեն հիվանդ ձևացնելով, պալատից դուրս եկավ ու Գալակրեոնի մոտ գտնվող իր վանքում վանական խուզվեց: Վերոհիշյալները Սիմեոնի հետ խաղաղության շուրջ բանակցություններ էին վարում, երբ Սիմեոն նրանց հետ ուղակեց և ցանկացավ տեսնել հենց իրեն՝ Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ին – Մ.Յ.), բանգի շատերից լսել էր նրա խոհեմություն, քաջության ու ողջամտություն մասին: Կայսրը այդ առթիվ շատ ուրախացավ, որովհետև կաթոգին տեղում էր, որ խաղաղություն հաստատվի ու վերջ գտնեն ամեն օր տեղի ունեցող արյունահեղությունները: Նա մարդիկ ուղարկեց և Կոստեդիոսի ափին՝ ծովի վրա, ամրագրյալ հենակետ պատրաստել տվեց՝ այն մտքով, որ կայսերական տիրերան նավարկելով կարողանա այնտեղ խաղիսի գցել: Այդ հենակետը ամեն կողմից շրջափակելով՝ նա հրամայեց իրենց բանակցություններ վարելու տեղի մեջտեղում տեղ չիսնել: Սիմեոնը, սակայն, զորք ուղարկեց և Յուստինիանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ի – Մ.Յ.) կառուցած Պեգեի ամենասուրբ աստվածածնի տաճարը և ողջ շրջակայքը կրակի տվեց, որից պարզվեց, որ նա խաղաղություն չէր ուզում, այլ ցանկանում էր կայսեր խաբել՝ նրան օրորելով սին հույսերով: Կայսրը Նիկողայոս պատրիարքի հետ գնաց Վլախեռնա, մտավ սուրբ Մորոս և ձեռքերը մեկնեց աղոթքի, ապա գետինն ի վայր երկրպագեց, արցունքներով ողորդեց սուրբ հատանը՝ պաղատելով փառավորյալ ու անբժի ճատվածածին մերմել ամբարտավան Սիմեոնի անհաշտ և անզույթ սիրտը ու համոզել, որ հաշտություն կլքի: Նրանք բացեցին սրբազան արկղը, որտեղ պահվում է սուրբ աստվածածնի եմփիորոնը, կայսրը առավ ու հազավ այն, կարծես անխորտակելի զուտ լինել, իսկ հավատքն էլ դեպի ամենասուրբ աստվածածինը նրանց սաղավարտ էր, և ահա, նման ապաիծով զենքերով զինված, նա տաճարից դուրս եկավ: Նա, իրեն ուղեկցողների վահաններով ու զենքերով զինելով, գնաց Նշանակված վայրը՝ Սիմեոնի հետ բանակցելու: Այդ բոլորը տեղի ունեցան հինգշաբթի օրը, նոյեմբեր ամսի 9-ին, օրվա չորրորդ ժամին: Ժամանեց և Սիմեոնը՝ իր հետ բերելով բազում մատերի բաժանված զինվորներին: Ոսկե վահաններ ու նիզակներ կրողները մի խումբ էին կազմում, արծաթե վահաններ ու նիզակներ ունեցողները՝ մի այլ, վերջապես զանազան զույներով զարդարված զենքեր կրողներ երկաթապատները՝ առանձին: Նրանք, իրենց մեջ առնելով Սիմեոնին, հունարեն լեզվով նրան վասիլևս էին ներբողում: Բոլոր սենատորները, բաղաթի պարիսպների վրա կանգնած, դիտում էին կատարվածը: Հիմարի, տեսնելու բան էր կայսեր՝ իսկապես թագավորական ու մեծ հոգին, հիանալու նրա անվեղությունը և քաջությունը: Տեսնելով այդքան թշնամիների վրա տալը՝ նա չէր կյուղեց, չէր երեաց, չնահանջեց և, կարծես բարեկամների բազմության մեջ էր գնում, քաջաբար դիմեց առաջ, ոչ ավելի, ոչ պակաս հոգին տալու թշնամիներին, որպես իր հպատակների փրկագին, բանգի հիշյալ հենակետը առաջինն հասավ և նա էր Սիմեոնին ընդունում: Երբ երկու կողմերն էլ միմյանց պատանդներ տվեցին և բուլղարները ուշադիր զննեցին հենակետը, որպեսզի հանկարծ որևէ որոգայթ կամ թակարդ լարված չլիք, Սիմեոն իջավ ձիուց և դիմեց դեպի կայսրը: Ողջագուրվելով, նրանք խոսեցին խաղաղության շուրջ: Պատմում են, թե կայսրը Սիմեոնին ասաց. «Լսել եմ, բարեպաշտ մարդ ես և ճշմարիտ քրիստոնյա, բայց և տեսնում եմ, որ թո արածն ու ասածը հակասության մեջ են: Բարեպաշտ մարդը, քրիստոնյան, խաղաղության ու սիրո կողմնակից է, բանգի աստված ինքը սեր է և սեր է Նշանակում: Սպանություններով ու իզուր արյունահեղությամբ ամբարիշտ ու անհավատ մարդիկ են հրճվում: Այդ, եթե դու ճշմարիտ քրիստոնյա ես, ինչպես այդ մասին տեղեկացել եք, վերջապես դադարեցրու ամենը մարդկանց կոտորելը և պիղծ արյունահեղությունը, մեզ՝ քրիստոնյաներիս, հետ խաղաղություն կնքիր, չէ՞ որ դու էլ ես քրիստոնյա, քրիստոնյա ես կոչվում, մի ցանկար պղծել քրիստոնյա մարդկանց ձեռքերը համահավատ քրիստոնյաների արյամբ: Դու էլ, արդ, մարդ արարած ես, հավատում ես մահվան, հարության ի մեռելոց, դատ ու դատաստանի: Այսօր կաս, բայց վաղը հող ես դառնալու: Միայն ջերմեռանդաթյունն է ի վիճակի հանգցնել մեծամտությունը: Դու, գնալով այն աշխարհը, ի՞նչ պատասխան ես տալու աստծուն ամենը մարդկանց կոտորելուդ համար, ի՞նչ երեսնով պիտի նայես սարսափելի, բայց արդար դատավորին: Եթե այդ բոլորը գործում ես դրդված սիրուց դեպի գանձերը, ես ցանկությունը ավելիով կհագեցնեմ, միայն թե վերջ տուր պատերազմին, սիրիր խաղաղությունն ու համերաշխությունը, որպեսզի ինքդ էլ ապրես խաղաղ, արյամբ չջարդախված, հանգիստ կյանքով, իսկ քրիստոնյաներն էլ թող փորձություններից դադար առնեն և վերջ տան քրիստոնյաներին կոտորելը, բանգի արդար բան չէ: որ նրան հավատակիցների վրա գեթ բարձրացնեն»: Կայսրն այդքան ասելուց հետո լռեց լռեց ամրոցից արդար եղավ կայսեր այդ աստիճան համեստության վրա և նրա նման խոսքերից ու համաձայնվեց հաշտություն կնքել: Միմյանց ողջագուրելով՝ նրանք բաժանվեցին: Կայսրը Սիմեոնին փառավոր նվերներ տվեց» (Թեոփիանոս Կոստանդնուպոլսի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 15):

«Ինդիկոնի 6437 թվականին Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) եկավ Ցարգրադի վրա ու սկսեց գերեզմարել Թրակիան և Մակեդոնիան: Նա մեծ ուժով ու գործողությամբ մոտեցավ Ցարգրադին, որտեղ, սակայն, խաղաղություն կնքեց Ռոմանոս արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ին – Մ.Յ.) հետ և հետ դարձան» (Անցած օրերի տարեցրություն և քաջություն):

«Այդ ժամանակ Սիմեոն Բուլղարացին (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.), որը փրկիստփայից վանական էր դարձել, իսկ վանականից էլ՝ ռազմիկ, առաջնորդում էր բուլղարներին և դաժանորեն ջարդում էր հույներին, սակայն հույների կայսր Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ը – Մ.Յ.), պայմանագիր կնքելով նրա հետ, սանձեց այդ խենթությունը» (Չիգբերտ Ժամբալի «Տարեգրություն»):

²⁶²² «6433 թվականին եկավ ուղղափառախոսների եվրոի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մուհամմեդ Ուբեյդալլահ ալ-Մահդիի (910-934) – Մ.Յ.) ճաջիք Աֆրիկայից և գրավեց Բարասապալ» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁶²³ «Հիջրի 313 թվականին Յաջիբ Տաֆար իբն Ուբեյդը հարձակվեց Սիցիլիայի հունական մասի վրա, այնտեղ շատ վայրեր նվաճեց, որոնց մեջ էր նաև Ուարիա քաղաքը, այնտեղ 6.000 ռազմիկներ սպանեց, 10.000 հոգու գերեց ու գերեզմարեց նաև պատրիկին, որը միայն 5.000 միղակների ղեկավար նրանից խաղաղություն, ինչպես նաև ներում ստացավ իր ու իր քաղաքի համար: Դրանից հետո Եվրոյ վերադարձավ Սիցիլիա ուր ժամանեց Ռաբիա Բ ամսի 26-ին» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«6434 թվականին Յաջիբն անձամբ եկավ Օրիա կղզիով վայրն ու գրավեց այն: Դրանից հետո նա զինադադար կնքեց Կալաբրիայի բնակչության հետ, համաձայն որի որպես պատանդներ իր մոտ պահեց Սիցիլիայի եպիսկոպոս Լևոնին և Կալաբրիայի տիրակալին» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Սիցիլիական զորքը իր Եվրո Սալիմ իբն Ռաշիի հետ միասին ելավ, ընդ որում ալ-Մահդին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մուհամմեդ Ուբեյդալլահ ալ-Մահդին – Մ.Յ.) նրանց զորք ուղարկեց Աֆրիկայից: Նրանք մտան Լանգոբարդիայի հող, գրավեցին Գիրանը և մեծ ավար ձեռք գցեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Տիրոջ 924 թվականին՝ 14-րդ ինդիկոնիին, Օրիան գրավեց սարակինոսների կողմից» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 924 թվականի հուլիս ամսին Օրիան գրավեց սարակինոսների կողմից» (Անանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

²⁶²⁴ «Երեք տարի անց Կոստանդինը սկսեց թշնամանալ իր հոր (Աբիսազական թագավորության արքա Գեորգի Ի-ի – Մ.Յ.) հետ գահին տիրելու համար: Եվ, երբ հայտնի դարձավ նրա մտադրությունը, Կոստանդինը պատասխարկեց Ուլփիսցիիս բերդի մեջ և նրա հետ էին տրեքացիք և այլ

բազում ազնաւորներ: Գեորգի թագաւորը, երբ համոզվեց, որ իր որդին ապստամբել է, արշավեց իր ողջ հզորութեամբ՝ հետը բերելով Տայքի թագաւորին և Փաղյա բորեայիսկոպոսին (**Կախէթի բորեայիսկոպոսութեան իշխան Փաաւոյն Դոմոնին (918-929) – Մ.Ֆ.**): Նրանք պաշարեցին Ուխիսիսիսը: Երբեմն գրոհում էին հեծելազորով, երբեմն՝ հետևակով, բայց բերդին, ուր բազում մարդ էր պատսպարվել, ոչ մի վնաս չհասցրին: Այնտեղ Գեորգի թագաւորը Սազունեի ազնաւորների միջոցով ապսպրեց հետևյալ կերպ. «Դուք եկ, բեզ կտանենք Աբխազաց երկիրը, դու կթագաւորես և հայրդ կմնա առանց գահի»: Նա հաւատաց և վստահեց, սակայն, նրա մոտ գտնվող ազնաւորներն ընդդիմանում էին: Նա չանցաւ նրանց, գիշերը լատանակով դուրս եկավ Կուր գետը և, երբ հասավ Կուր գետի հանդիպակաց ափը, չկարողանալով այլևս համբերել, հարձակվեցին նրան բռնելու: Կոստանդինը, երբ կռահեց նրանց նենգութիւնը, փորձեց լատերով հետ դառնալ ափից, որպէսզի նորից բերդը մտնի, սակայն չկարողացավ լատերը տեղաշարժել, ցրատուգ եղավ այնտեղ, որտեղ լատանակները խրվել էին: Այդտեղ բարձրացավ, դուրս եկավ թագաւորը՝ ողջ գործով հանդերձ: Նրանք շրջապատեցին բերդը: Եվ, երբ լուսացավ, սկսեցին որոնել, իսկ նա դուրս էր եկել ջրից և թաքնվել էր ժայռերի արանքում: Նրան գտավ մի անհավատարիմ մարդ, բռնեցին և բերեցին թագաւորի մոտ, որը նրան խիստ պատժեց՝ նախ աչքերը խարանեցին և հետո ամորձատեցին, որից հետո Կոստանդինը մահացավ: Բերդի մէջ գտնվող ազնաւորներին ապահովեցնելով դուրս բերելով՝ տրեթացիներին թագաւորը խաղաղութեամբ ճանապարհեց և նրանք գնացին Վասպուրական» (**«Զարթիս-Ցիսովերա», «Զարթիի մատյանը»**):

²⁶²⁵ «Դուք երբ արբան (**Նկատի է ունեցվում սխալների դոմեստիկոս Դովան-Կիրակոսը – Մ.Ֆ.**) գրեց սահմանի ժողովրդի այն մասին, որ իրեն խարաջ վճարեն: «Ու, եթե նրանք վճարեն, լավ, իսկ եթե ոչ՝ ես կմեկնեմ նրանց դէմ, կսպանեմ տղամարդկանց և կգերեվարեմ երեխաներին», - ասաց նա ու ավելացրեց. «Ես ճշգրիտ գիտեմ, որ ձեր տիրակալները թույլ են»: Նրանք չստացան նրանց դէմ և Դիքի 314 թվականին մտավ Մելիտե: Դուք երբ ավերեցին այն, գերեվարեցին նրա բնակչութիւնը և ամայացրին՝ մնալով այնտեղ 16 օր...: Այդ տարի Ռաբիա Բ ամսում Մելիտեի ու շրջակա գավառների վրա հարձակվեցին հոռոմները դոմեստիկոսի հետ, որին ընկերակցում էր Կիրճերի տեր Խալապի Սլեիք: Նրանք պաշարեցին Մալաթիան, իսկ նրա բնակիչները դիմադրեցին: հոռոմները նրա արվարձանի մի բանի դարպասներ գրավեցին ու ներս մտան, սակայն բնակիչները կռուցեցին և դուրս բերեցին նրանց: հոռոմները բաղաբեմ ոչինչ ձեռք չբերեցին, սակայն նրա գլուղերից շատերը ավերեցին, նույնիսկ մեռելները դուրս բերեցին և մեջտեղը գցեցին, ապա հեռացան: Մելիտեի բնակիչները Ջումադա Ա ամսին դիմեցին Բաղդադ օգնութեան խնդրելու, սակայն չստացան և ձեռնուհաս վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմութիւն»):

«Դուք երբ արբան դոմեստիկոսը, թող անիծյալ լինի նա Աստուծո կողմից, գրեց սահմանի ժողովրդի այն մասին, որ իրեն խարաջ վճարեն՝ հակառակ դէպքում սպառնալով, որ կվարտնջի նրանց դէմ: Նրանք դիմադրեցին նրան, նա այդ տարվա սկզբին շարժվեց նրանց դէմ և ամայացումներ իրականացրեց նրանց հողում: Նա մտավ Մելիտե և սպանեց նրա բնակիչների մեծ քանակութիւն ու գերիներ վերցրեց՝ մնալով այնտեղ 16 օր: Զաղաթի բնակչութիւնը փրկվեց Բաղդադում՝ խնդրելով օգնութեան նրա դէմ» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմութիւն»):

«Այդ տարի հուլիսը եկան Մելիտե, ամայացրին ու գերեվարեցին: Եվ եկան Մելիտեի բնակիչները Բաղդադ՝ օգնութեան խնդրելով այն փորձանքի դէմ առնելու համար, որ եկել էր իրենց գլխին հուլիսի կողմից» (Վալ խադիկ «Պատմութիւն»):

«Այդ տարի հուլիսը եկան Մելիտեի վրա» (ալ-Յամադանի «Տաբարիի համառոտագրութիւն»):

«Դուք երբ մոտեցան Մելիտեին՝ գերեվարելով ու սպանելով: Նրանք շատ օրեր մնացին այնտեղ և բաղաթի բնակչութիւնը օգնութեան խնդրանքով Բաղդադ եկավ Ջումադա Ա ամսին» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Ալ-Ալիսին իր «Պատմութիւն» աշխատութիւնում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմութիւն» աշխատութիւնում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալիլը իր «Մեծ պատմութիւն» աշխատութիւնում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տաղրիբերդին իր «Պատմութիւն» աշխատութիւնում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմութիւն» աշխատութիւնում:

²⁶²⁶ «Այդ տարի Տարսուսի գործը ամառային արշավանք կատարեց և ավարով վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմութիւն»):

«Այդ տարի Տարսուսից դեպի հուլիսի երկիր ամառային արշավանք իրականացվեց: Մահմեդականները ավար ձեռք բերեցին և անվնաս մնացին» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմութիւն»):

²⁶²⁷ «Այդ տարի հոռոմները աշխուժացան և հարձակվեցին Մահմեդականի գոտու վրա: Նրանք մտան Սամուսատ ու լրիվ կողոպտեցին ունեցվածք, գէնք և ամեն ինչ, իսկ մարդ մզկիթում էլ արդթի ժամանակ զանգ հնչեցրին: Ապա՝ մահմեդականները հետապնդեցին հոռոմներին, կռվի բռնկեցին և մեծ ավար վերցրեցին: Ալ-Մուբթադիր ալ-Բիլլահին (**Արաբական խալիֆութեան խալիֆ ալ-Մուբթադիրը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց գործին Մուսիս ալ-Մուզաֆարի հետ միասին արշավանքի պատրաստվել: Եվ ահա սրանք եկան ու Ռաբիա Բ ամսին մտան մահմեդականի գոտի ...: Այդ տարի ալ-Մուբթադիրը Մուսիսի պատվավոր հանդերձներ շնորհեց և հրամայեց մտնել մահմեդականի շրջան, բանի որ հուլիսը եկել էին Սամուսատ, տիրել էին Սամուսատ, տիրել էին այնտեղ ամեն ինչին և զանգահարութիւն էին արել մզկիթում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմութիւն»):

«Ռաբիա Բ ամսին ալ-Մուբթադիրը (**Արաբական խալիֆութեան խալիֆ ալ-Մուբթադիրը – Մ.Ֆ.**) Մուսիսի պատվավոր հանդերձներ շնորհեց և հրամայեց մտնել մահմեդականի շրջան, բանի որ հուլիսը եկել էին Սամուսատ, տիրել էին այնտեղ ամեն ինչին և զանգահարութիւն էին արել մզկիթում» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի Մուսիս ալ-Մուզաֆարին հանձնարարվեց մտնել մահմեդականի գոտի, բանի որ հուլիսի արբան եկել էր Սամուսատ ու գլխավոր մզկիթում զանգահարութիւն կազմակերպել, իսկ հուլիսը էլ այնտեղ արդթ էին արել» (Վալ խադիկ «Պատմութիւն»):

«Դիքի 315 թվականին հուլիսը մտան Սամուսատ, գերեցին նրա բնակչութիւնը, զավթեցին ինչ կար չկար և մզկիթում զանգահարութիւն կազմակերպեցին» (Աս-Սուլիսի «Պատմութիւն»):

«Դուք երբ 1238 թվականին հոռոմների բանակը ելավ ու հասավ Սամուսատ: Այստեղ նրանք արբայի վրանը հաստատեցին մեծ մզկիթի մոտ և, խիտեղով արդթի կանչելու համար նախատեսված զանգերը, մարդկանց հավաքեցին ու գերեցին: Դրանից հետո արաբների բանակը հետապնդեց հոռոմների բանակին և հետ բերեց այն, ինչ սրանք տարել էին, ընդ որում գերվեց նաև հոռոմների արբայի (**Բուզանդական կայսրութեան կայսր Ռոմանոս Ի – Մ.Ֆ.**) ազգականը, որին շղթայակապ բերեցին Բաղդադ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմութիւն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմութիւն» աշխատութիւնում:

Ալ-Ալիսին իր «Պատմութիւն» աշխատութիւնում կրճատ կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶²⁸ «Այդ տարի դոմեստիկոսը մեծ բանակով Ռումի երկրից շարժվեց դեպի Դվին քաղաքը, ուր Նասր ալ-Մուբթադին էր նստած՝ պաշտպան գործով: Դոմեստիկոսը ուներ խոյեր, բարանետ մեքենաներ և հրարձակ գործիքներ, որոնցից ամեն մեկը տասներկու մարդ կարող էր վառել և այնքան ուժեղ կրակ ուներ, որ կաշուում էր մարդուն, որ ոչ ոք չէր կարողանում այն հանգցնել: Մահմեդականները ամենից ավելի դրանից էին վախենում: Այդ մեքենաներ ղեկավարում էր մի հրարձակ նետածից, որը նրանց քաջագույններից, սակայն մի մահմեդական գինկո նետահարեց նրան ու սպանեց և Ալլահը մահմեդականներին փրկեց նրան չարիքից: Դոմեստիկոսը նստում էր մի բարձր գահի վրա, որը նայում էր քաղաքին ու գործին: Նա հրամայեց կռիվն սկսել իր աչքի առջև: Զաղաթի բնակիչները դիմադրեցին: հոռոմները դոմեստիկոսի հրամանատարութեան տակ համառ պայքարով հասան քաղաքի պարիսպներին, այնտեղ բազմաթիվ ծեղքվածքներ բացին ու մտան քաղաք: Զաղաթի ժողովուրդը և ներսի գործը սաստիկ պատերազմ տվեցին և մահմեդականները հաղթեցին ու հոռոմներին դուրս բերեցին՝ սպանելով մոտավորապես 10.000 մարդ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմութիւն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալիլը իր «Մեծ պատմութիւն» աշխատութիւնում:

²⁶²⁹ «Այդ տարի Տարսուսից մի ձիավոր զորամաս դուրս եկավ Ռումի երկիրը: Թշնամին հարձակվեց նրա վրա, կռվի բռնկեցին, հոռոմները հաղթեցին ու մահմեդականներից 400 հոգու բռնեցին ու անխնայ սպանեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմութիւն»):

²⁶³⁰ «Դիքի 315 թվականին ներքին Սաբիրը 40 անվերջ մտավ Սիցիլիա՝ հուլիսի մարդի վրա հարձակվելու նպատակով: Նա իր այդ արշավանքում հաղթանակ տարավ՝ սպանելով ու գերեվարելով» (իբն Ադարի «Մաղրիբի պատմութիւն»):

«6436 թվականին Սաբին անուսով մեկ այլ սլավոն կրկին անգամ եկավ Աֆրիկայից ու օգոստոսի 17-ին գրավեց Տարսենտան: Դաքիդ տարի նա արշավեց Լանգոբարդիա, շատ գերիներ վերցրեց, սակայն չգրավեց ոչ մի քաղաք և Կալաբրիայի բնակչութեան հետ հաշտութիւն կնքեց մեկ տարով» (**«Զեմբրիջան ժամանակագրութիւն»**):

«Սիցիլիական գործը վերադարձավ և մտավ Կալաբրիայի երկիր: Այն ուղղվեց դեպի Տարսենտա, պաշարեց և գրոհով գրավեց այն Ռամադան ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմութիւն»):

«Այդ տարի Սաբին ներքինին մեծ գործով ելավ ալ-Մահդիի (**Ֆաթիմանների խալիֆութեան խալիֆ Աբու-Մուհամմեդ Ուբեյդալլահ ալ-Մահդի – Մ.Ֆ.**) կողմից հունական երկրի ուղղութեամբ: Նա գրավեց Տերենտը և այնտեղ 6.000 հայտնի հուլիսի սպանեց առաջին իսկ հարվածով: Նա այնտեղից հարուստ զարդեր վերցրեց, հագուստներ, սորոկներ, ոսկի, արծաթ ու շատ այլ տեսակի թանկագին քարեր, այնքան, որ նրա բանակը ինքն ոչ որոշել էր ինքնավոր, ոչ էլ գնահատել» (Վալ խադիկ «Պատմութիւն»):

«Հիջրի 316 թվականին Աֆրիկայից 30 ռազմանավերով ժամանեց Սարիբ սլավոնը: Սրանցով նա մտավ Կալաբրիայի մարզ և ուժով գրավեց Տերենտը» (Նուվելլիի «Պատմություն»):

«Տիրոջ 927 թվականին՝ 15-րդ ինդիկտիոնին, Տերենտը գրավեց սարակինոսների կողմից, իսկ այդ եղավ օգոստոս ամսին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 927 թվականին Տերենտը գրավեց սարակինոսների կողմից, իսկ այդ եղավ օգոստոս ամսին» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

²⁶³¹ «Դրանից հետո Սարիբը մոտեցավ Օթթանտին, պաշարեց այն ու ավերեց նրա շինությունները: Մարդկանց հիվանդություն պատուհասեց և նրանք վերադարձան մայրաքաղաք, բայց հետո նրանք հետ դարձան ու Կալաբրիայի բնակչության մի մասը նրանց հնազանդվեց՝ համընդհանուր գլխահարկ վճարելու պայմանով» (Նուվելլիի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նրանք մոտեցան Օթթանտո քաղաքին, պաշարեցին այն և ավերեցին նրա տները: Սակայն մահմեդականներին սարսափելի համաճարակ պատուհասեց և նրանք վերադարձան: Այնուհանդերձ Սիցիլիայի բնակչությունը չէր դադարում հարձակումներ գործել, թալանել և ավերել այն ամենը, ինչ Սիցիլիայում ու Կալաբրիայում դեռևս գտնվում էր հույների ձեռքում» (Իբն ալ-Ասիրի «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶³² «Այդ տարի Չուլթադա ամսում Սամալը իր ընկերակիցների հետ ողջ-առողջ ամառային արշավանքից վերադարձավ Տարսուն: Նա կռվի էր բռնվել հռոմեացիների մի մեծ խմբի հետ, մահմեդականները հաղթել էին, հռոմեացիների շատերին սպանել և անհաշիվ ավար էին վերցրել: Նրանց ավարն էր պետք է հաշվել և այն, որ Ռումի երկրում 300.000 գլուխ ոչխար էին մորթել, բացի ողջ վիճակում տարածից: Նրանց դեմ դուրս եկավ իբն ալ-Դահաբ անունով մի բուրդ ցեղապետ, որը Ջաֆարի կոչված մի բերդ ուներ: Սա մահմեդականությանից հավատալիֆո էր եղել ու անցել Ռումի թագավորի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռումանու I-ի – Մ.Ֆ.) կողմը, որը նրան մեծ պարգևներ էր տվել ու հրամայել վերադառնալ իր բերդը: Մահմեդականները հանդիպեցին նրան, կռվեցին, գերեցին և սպանեցին նրան ու նրա բոլոր ընկերակիցներին» (Իբն ալ-Ասիրի «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի նամակ եկավ հունական մարզից այն մասին լուրով, որ մահմեդականները կրկին հարձակում են գործել հույների վրա և նրանց բոլորին, ով կար գործում, հաղթել են ու մեծ ավարի տեր են դարձել: Եվ եկավ հույների կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռումանու I-ի – Մ.Ֆ.) դեսպանը խաղաղության խնդրանքով» (Ալ-Խադիկի «Պատմություն»):

²⁶³³ «Այդ տարի դոմեստիկոսը մեծ բանակով Ռումի երկրից եկավ Դայաստան և պաշարեց խլաթը, որի բնակիչները հաշտություն կնքեցին: Նա հեռացավ այնտեղից մզկիթից բեմը հանելուց և փոխարենը խաչ դնելուց հետո» (Իբն ալ-Ասիրի «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 316 թվականին Ղումուստունը մեծ բանակով Ռումից հասավ Ախլաթ: Խլաթցիք խաղաղություն խնդրեցին և հույները համաձայնվեցին այն հիման վրա, որ, մզկիթի մինքարթը վերացնելով, փոխարենը խաչ դրվի» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶³⁴ «Այդ տարի դոմեստիկոսը մեծ բանակով Ռումի երկրից եկավ Դայաստան և պաշարեց խլաթը, որի բնակիչները հաշտություն կնքեցին: Նա հեռացավ այնտեղից մզկիթից բեմը հանելուց և փոխարենը խաչ դնելուց հետո: Այդ նույնը արեց նաև Բաղեշում: Արզնի և այլ քաղաքների բնակիչները վախեցան նրանից ու, թողնելով իրենց երկիրը, հեռացան, իսկ նրանց մեծամեծերը գնացին Բաղդադ՝ օգնություն խնդրելու խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիի – Մ.Ֆ.), բայց չտուցան» (Իբն ալ-Ասիրի «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 316 թվականին Ղումուստունը մեծ բանակով Ռումից հասավ Ախլաթ: Խլաթցիք խաղաղություն խնդրեցին և հույները համաձայնվեցին այն հիման վրա, որ, մզկիթի մինքարթը վերացնելով, փոխարենը խաչ դրվի: Հետո նա մեկնեց Բիթլիս և նույն վերադավ վարվեց նաև նրա հետ: Ղումուստունը այն պաշտոնյան էր, որի հրամանի ներքո էին գտնվում Կոստանդնուպոլսի ծոցից դեպի արևելք տարածվող երկրները» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶³⁵ «Այդ տարի 700 հոռոմներ ու հայեր հասան Սեյխտե և, ունենալով բախեր ու բրիչներ, ձևացրին, թե իբր թե սևագործ աշխատանքով ապրողներ են: Պարզվեց, սակայն, որ կիծերի տեր հայազգի Սեյխտե նրանց ուղարկել էր, որպեսզի մասն և, եթե որ ինքը պաշարի քաղաքը, այն իրեն հանձնեն: Այդ բանն իմացան Սեյխտեի բնակիչները, կոտորեցին նրանց և ունեցվածքն էլ վերցրեցին...: Սեյխտեի բնակիչները, վատ դրության մեջ լինելով, հաշտություն էին կնքել հռոմեացիների հետ, նրանց էին հանձնել քաղաքի բանալիները և սրանք դարձել էին մահմեդականների տերերը» (Իբն ալ-Ասիրի «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին շատ կարճ հայտնում է ալ-Համադանին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում:

Այս մասին հայտնում է նաև Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատանքում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶³⁶ «Հիջրի 316 թվականին Սիցիլիայում Սարիբը հարձակվեց հույների մասի վրա ու նվաճեց ալ-Գիրան կոչվող վայրը, ինչպես նաև Ղալաթ ալ-Հասանը, որտեղ էլ ձեռք գցեց այն ամենը, ինչ նրանք ունեին: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Սլիր ու նրա բնակիչները նրա հետ խաղաղություն կնքեցին՝ գումար վճարելու և մետաքսյա կտորներ տալու պայմանով: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Նեսապոլ ու նրա բնակիչները ևս հաշտություն կնքեցին՝ գումար վճարելու և հանդերձներ տալու պայմանով: Դրանից հետո նա վերադարձավ Սիցիլիա» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

²⁶³⁷ «Այդ ժամանակ Կամերինոյի ու Սպոլետոյի մարկգրաֆը Թեդեբալդոն էր (Սպոլետոյի դքսության դուքս Թեդեբալդո (928-936) – Մ.Ֆ.), որը մի հայտնի հերոս էր և մոտիկ ազգակցական կապերով կապված էր Զյուզո արքայի (Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Զյուզո Ադալգո (926-945) – Մ.Ֆ.) հետ: Նա օգնության մեկնեց Բենվենտի իշխանին (Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆին – Մ.Ֆ.)՝ աջակցելով նրանց հույների դեմ պայքարում, որոնք ուժեղ նեղում էին նրան: Եվ այսպես, մարտի մեջ մտնելով հույների դեմ, նա հաղթանակ տարավ: Ի վերջո՝ այնպես պատահեց, որ նա գերի վերցրեց մեծաքանակ հույներից, որոնք դրանից հետո սկսեցին իրենց իշխանության տակ ունենալ ոչ թե երկիրը, այլ ամրությունները: Ներքինացնելով գերիներին՝ Թեդեբալդո վերջիններիս ստրատեգիան, որը հրամայում էր նրանց, հայտնեց հետևյալը. «Իմանալով, որ ձեր սրբազան կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռումանու I-ի – Մ.Ֆ.) համար ներքինիներից ավելի արժեքավոր բան չկա, ես համեստորեն ձգտեցի նրանց ուղարկել այս քչերին, սակայն, եթե Աստծուն հաճելի լինի, ես ավելի շատերին կուղարկեմ» (Լիտուարանդոս Կրեմոնացի «Հատուցման գիրք», գիրք 4, գլուխ 9):

«Պրոտոսպաթար Եպիփանի գլխավորությամբ 8-րդ ինդիկտիոնում ծանապարհ ելան կայսերական 11 խելանդիոն: Նրանցից առաջ՝ 7-րդ ինդիկտիոնում, պատրիկ Կոզմայի գլխավորությամբ ծանապարհ ելան 11 խելանդիոն: Այնտեղ էին ռուսների 7 կարավախ՝ 415 հոգով: Հեծելազորից այնտեղ էին՝ Թրակսիոն ու Մակեդոնիա բանակաթևից՝ 202 սպա, 98 սխուլարիոս և 608 նոր սխուլարիոս: Օտարազգի խրամատավորներից կային՝ մեծ հետերիայից 731 հոգի, միջին հետերիայից՝ 46 հոգի, ֆարգանցիներ՝ 645 հոգի, խազարներ՝ 47 հոգի, կայսերական ուժերից՝ 71 հոգի, մայրաքաղաքի Արիթմոսից՝ 35 հոգի, նոր ռազմագերիներից՝ 79 հոգի, մոսուլցի՝ 11 հոգի, պանոնյաններ՝ 18 հոգի, թուրքեր՝ 84 հոգի, ինչպես նաև հայ կամավոր մանգանարիոսներ, բոլորը միասին՝ 36 հոգի: Ընդհանուր առմամբ կային 1.453 հոգի» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 44):

«Այն ժամանակ հռոմեացիների գալիսը դեռ Ռումանու ծերունու (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռումանու I-ի – Մ.Ֆ.) ձեռքում էր գտնվում, որը նպատակահարմար գտավ նավերով գնվողներ ուղարկել և ամբողջից պոկված մասը վերստին փրկել: Ուղարկվեց նաև Ղանուլֆոսին (Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆին – Մ.Ֆ.) ծանոթ Թեսալոնիկեյի Կոսմաս պատրիկը, որը, անցնելով Իտալիա և հանդիպելով Ղանուլֆոսին, հորդորում է հրաժարվել հռոմեացիների հողերից, հաշտվել կայսեր հետ և թշնամու փոխարեն բարեկամ ու դաշնակից դառնալ: Սկզբում նա մերժեց, սակայն Կոսմաս, լինելով խոհեմ ու ողջամիտ մարդ, Ղանուլֆոսին ասաց. «Իմ պարտքն էր բարեկամական փրկարար խորհուրդներ տալ, իսկ եթե դու չես ուզում ուշադրություն դարձնել իմ օգտակար խոսքերին, ապա ճշմարտություն դեմ մեծապես մեղանելուդ կհամոզվես, երբ բեզ էլ, համայն ժողովորդին էլ մեծագույն վնասների ենթարկես՝ ի վիճակի չլինելով ընդդիմակայել այդպիսի մեծ ու հզոր պետության»: Ղանուլֆոսը համոզվեց, որ պատրիկը իսկապես լավ խորհուրդ է տալիս, ընդառաջ գնաց նրա հորդորին և դաշինք կնքեց: Նա խորհուրդ տվեց ապստամբած բանակազորների կառավարիչներին վերադառնալ նախկին իշխանության ներքո՝ ճանաչել իրենց

կայսեր: Նրանք համոզվեցին, և հտալիայում ու Լոնգիրարդիայում դարձյալ տիրեց կայուն խաղաղությունը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոր Փոկաս», մաս 5):

«Այդ ժամանակ բենվենտցիները, պատերազմ մղելով հույների դեմ, բոլոր հույներին, որոնց գերում էին, ներքինացնում էին» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

²⁶³⁸ «Հիջրի 317 թվականին Սաբիր ներքինին իր երրորդ արշավանքն իրականացրեց և ծովի վրա հանդիպեց ստրատեգոսին: Հույները 7 նավեր ունին, իսկ Սաբիրինը 4-ն էին, սակայն ստրատեգոսը դիմեց փախուստի և Սաբիրը գրավեց Թերմոլի բաղաթևն ու այնտեղ գերեվարեց շատ կանանց և երեխաների: Դրանից հետո նա վերադարձավ ալ-Մահդիա» (իբն Ադարի «Մադդիբի պատմությունը»):

«6438 թվականին սլավոնը երրորդ անգամ անձամբ անցավ Կալաբրիա և վերցրեց Տարավա կղզվող ամրոցն ու այնտեղից բերեց 12.000 գերի» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁶³⁹ «Այն ժամանակներն էր, որ սխոլերի դոմեստիկոս, մագիստրոս Հովհաննես Կուրկուասը, որ Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ի – Մ.Յ.) գրեթե գահ բարձրանալու օրից փախուց կերպով դեկավարեց հռոմեական բանակը, անընդմեջ պարտության մատնեց ասորեստանցիներին, գրավեց և նվաճեց նրանց բաղաթևները, բերդերը, գյուղերն ու շրջանները: Նա տիրացավ նաև Անտիոքի նշանավոր և հռչակավոր, շատ անառիկ ու հզոր Մելիտենե կղզվող բերդին: Նա այդ բերդի դեմ շատ հմուտ պատերազմեց, ասպատակ սփռեց, ավերեց այն, իրո ճարտի դարձրեց շրջակա գյուղերն ու շրջանները և, այդ անպարտելի ու անմարտելի բերդը օղակի մեջ առնելով, նրա դեմ գործի դրեց բաղաթևավոր մեքենաներ՝ պաշարայինների դժվարին ու անելանելի վիճակի մեջ գցելով: Նրանք չգիտեին ինչ անեն և բազմիցս դոմեստիկոսի մոտ դեսպաններ ուղարկեցին՝ իրենց անձեռնմխելիության մասին խոստում խնդրելով: Խորալիստ ու խոհեմ սխոլերի դոմեստիկոս Հովհաննես Կուրկուասը ընդառաջ գնաց մարդկանց արցունքներին ու գույք շարժող խոսքերին և, ծակատաղի փոփոխականությունը աչքի առաջ ունենալով, տեղի տվեց ու նրանց անձեռնմխելիության մասին խոսք տվեց, որից հետո Ամերի թոռ, Մելիտենեի ամիրա Աբուխաֆը, ապա և Աբուսալաթը՝ մի մեծատոհմիկ զորավար և Մելիտենեի մեծատուն, Կուրկուասի մոտ եկան: Սխոլերի դոմեստիկոս Հովհաննեսն ընդունեց նրանց և կայսրին ուղարկեց: Նրանք, հաշտության պայմանագիր կնքելով, վերադարձան իրենց բաղաթև և այսուհետև հռոմեացիների հետ դաշնակցած, նրանց հետ արշավանքի էին դուրս գալիս իրենց ցեղակից հազարացիների դեմ՝ գերեվարված հազարացիներով բաղաթև էին գալիս ու հռոմեացիների հետ մասնակից դառնում հաղթանակների առթիվ կազմակերպվող հանդեսներին: Դա արտասովոր, ապշելու մի բան էր՝ անաստված սարակինոսների դժբախտության մի նմուշ էր» (Թեոփիլոս Խառոսկակոսի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 24):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁴⁰ «Այդ տարի Մլեհ ալ-Արմանին եկավ Շամշաթի շրջան՝ նրա բնակչության վրա հարձակվելու համար: Նրա դեմ եկավ Ջինիլի-Սաֆվանիի զուլյալ Նաջմը, որը հասարակական կարգին էր հետևում Դիար-Մուդարում և Ռաբբայի շրջանում: Նա թե՛ մարտում հաղթեց Մլեհին ու նրա զորքին և Մանսուր Բադրիի ու Աբու-Գալանիմս մականվանյալ իր որդուն 400 գերիների հետ միասին Բադրադ ուղարկեց, որոնց մեջ հայտնի առաջնորդներ կային: Նրանց Բադրադ բերեցին այդ տարվա Ռաբիա Ա մասին՝ ամոթահար կերպով նստեցված ուղտերի վրա» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

²⁶⁴¹ «Այդ տարի Ռաբիա Ա մասին Տարսուկի կառավարիչ Սամալը արշավեց Ռումի երկիրը: Նա անցավ մի գետ, ապա ծյուն տեղաց, ծածկելով մինչև ձիերի կրծքերը: Նրանց վրա հարձակվեց հռոմեների մի մեծ բազմություն, սակայն Ալլահը մահմեդականներին հաղթանակ պարգևեց և նրանք ձողովներից 600 հոգու սպանեցին ու մոտավորապես 3.000 հոգու գերեվարեցին՝ կողոպտելով մեծ քանակությամբ ոսկի, արծաթ, դիպակ և այլ բաներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սաֆար ամսվա վերջին դեպի հունական սահման արշավանքի եկավ Տարիֆ աս-Սըլիբին: Ռեջեբ ամսին հունական սահմանի ուղղությամբ շարժվեց նաև Նասիրը՝ աշ-Շարաբիի ներքինին, և նրան պատերազմի էր մղում Մունիս ալ-Մուսաֆարը: Եգիպտոսի Ֆուստատից ելան 11 նավեր, որպեսզի ծովից հարձակվեն հունական երկրի վրա: Նրանց հրամանատարն էլ Աբու Ալի Յուսուֆ ալ-Դաջաթին» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Լուր եկավ այն մասին, որ Մուսլը՝ Տարսուկի կառավարիչը, հարձակում էր գործել հույների վրա: Մահմեդականներն անցան գետը և նրանց վրա առատ ծյուն տեղաց: Դրանից հետո նրանք ընդհարվեցին հույների զորքի հետ, որոնց գլխավորում էին 6 պատրիկներ: Մահմեդականները պաշտպանվեցին նրանցից և սպանվեցին 500 հայտնի հույներ, իսկ 3.000-ն էլ գերվեցին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում կրճատ կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶⁴² «Դրանից հետո պայմանավորվեցին անիծյալները և առավելության հասան մահմեդականների նկատմամբ, սպանեցին նրանց մեծ քանակություն և գերեվարեցին մնացածին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁶⁴³ «Այդ տարի Ռեջեբ ամսին Սամալը վերադարձավ Տարսուկ և մեծ զորքով մտավ Ռումի երկիրը թե՛ ձիավոր, թե՛ հետիոտն: Նրանք Անտիոքն հասան, ուր մեծ թվով հռոմեներ էին հավաքվել, սակայն, հենց որ լսեցին Սամալի գալստյան մասին, ցրվեցին: Մահմեդականները մտան և այնտեղ գտան շատ ապրանք ու մթերք, որը վերցրեցին և ապա վառեցին թշնամու բոլոր կառույցները: Նրանք մտան Ռումի երկիրը և կողոպտելով, կոտորելով ու ավերելով հասան մինչև Անկարա, որն այժմ կոչվում է Անկիրոն, որից հետո ողջ-առողջ վերադարձան՝ առանց որևէ վտանգի հանդիպելու: Ավարի արժեքը կազմում էր 136.000 դինար: Նրանք Տարսուկ հասան Ռամադան ամսի վերջում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո եկավ Տարսուկի կառավարիչ Ռուստամ ներքինին, որը ամառային արշավանքի եկավ 12.000 հեծյալներով ու 10.000 հետևակայիններով: Նրանք հասան Անտիոքն ու ներխուժեցին բաղաթև: Դրանից հետո նրանք խորը մտան հույների երկիր, ավար ձեռք գցեցին ու գերեցին մոտ 16.000 ստրուկների, սպանեցին մեծ քանակությամբ հույների և երեք ամիս մնացին այնտեղ» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁴⁴ «Այդ տարի իբն ալ-Դայրանին (Վասպուրականի թագավորության արքա Գագիկը – Մ.Յ.) և Զայաստանի ծայրամասային գավառների այլ հայազգի իշխաններ գրեցին հռոմեներին՝ դրդելով հարձակվել իսլամի երկրի վրա և խոստանալով իրենց օգնությունը: հռոմեները մեծ բազմությամբ հարձակվեցին, ավերեցին Բերկրին և խլաթը իրենց շրջակայքով, մահմեդականներից շատերին սպանեցին ու մեծ բազմություն գերեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁴⁵ «Այս լուրը հասավ Մուֆիհին (Գիլանի Եմիրության Էմիր Մուֆիհի ալ-Սաջին – Մ.Յ.)՝ Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի (Սաջանների Եմիրության Էմիր Աբու-Կասիմ Յուսուֆին – Մ.Յ.) զուլյալին, որն Անդապատականի կառավարիչն էր: Սա մեծ զորքով, որին հետևում էին կամավորներ, Զայաստան եկավ և տեղ հասավ Ռամադան ամսին: Նա դիմեց իբն ալ-Դայրանի (Վասպուրականի թագավորության արքա Գագիկը – Մ.Յ.) երկիրը և կռվեց նրանց դեմ, որոնք առաջինի հետ համախոհ էին այդ ընդհարումների ժամանակ: Նա սպանեց նրա մարդկանց և կողոպտեց նրա ունեցվածքը: իբն ալ-Դայրանին ամրացավ իր մի բերդում: Հայերից այնքան շատ կոտորեցին, որ ասվում է, թե դրանց թիվը հասնում էր 100.000 հոգու, սակայն Ալլահն ավելի լավ գիտի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁴⁶ «Ռումի զորքերը գնացին Սամոսատ ու պաշարեցին: Բնակիչները օգնություն խնդրեցին Սալիդ իբն Համդանից, որին Մուկտադիրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիրը – Մ.Յ.) Մոսուլի ու Դիար Ռաբիայի կառավարիչ էր կարգել՝ պարտավորեցնելով արշավել Ռումի կողմերը և նրանցից փրկել Մելիտեն, որի բնակիչները, վատ դրության մեջ լինելով, հաշտություն էին կնքել հռոմեների հետ՝ նրանց հանձնելով բաղաթևի բանալիները և սրանք դարձել էին մահմեդականների տերերը: Արդ, երբ Սամոսատի բնակիչների սուրհանդակը եկավ Սալիդ իբն Համդանի մոտ, սա պատրաստվեց ու շտապ գնաց նրանց մոտ: Նա հասավ այն ժամանակ, երբ հռոմեները գրեթե գրավելու վրա էին բաղաթևը, սակայն, երբ նա մոտեցավ, նրանք փախան: Այնտեղից նա գնաց Սալաթիա, ուր կար հռոմեների բազմություն, ինչպես նաև այնտեղ էր հայազգի Մլեհի զորքը: Սրա հետ էր Մուկտադիրի հին զորապետ Բանի իբն Նաֆիսը, որը, լինելով հռոմեների ձեռքում, ընդունել էր քրիստոնեությունը: Երբ իմացան, որ Սալիդը գալիս է, դուրս եկան բաղաթևի՝ վախճնալով, որ բաղաթևի դրսի կողմից Սալիդը կգա իր զորքով, իսկ ներսից էլ բնակիչները կապստառվեն ու կսպանեն իրենց: Ուստի փախան, իսկ Սալիդը մտավ բաղաթև, ապա, որպես փոխանորդ թողնելով իր զորապետներից մեկին, վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մելիտենի ու Սամոսատի բնակչությանը օգնության մեկնեց Սալիդ իբն Համդանը (Համդանյանների Եմիրության համիդյան Էմիր Աբու-Ուլա Սալիդը – Մ.Յ.), որպեսզի փրկի նրանց հույներից, և նա հարձակում գործեց հույների մարզի վրա» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Մունիսին լուր հասավ, որ հույները զորք են հավաքել, որում գտնվում է Բանի իբն Նաֆիսը: Սա դրանից առաջ Մուկտադիրի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիրը – Մ.Յ.) գահազուլումից հետո հունական երկրի վրա էր փախել: Հունական զորքերը ուղղվում էին դեպի Մելիտեն, որպեսզի հարձակվեն մահմեդականների վրա: Եվ գրեց Մունիսը հունական երկիր՝ իր մոտ իրավիճակով Բանի իբն Նաֆիսին՝ խոստումներ տալով նրան ու ցանկություն առաջացնելով նրա մեջ հետ բաշել հույներին Մելիտեից: Բանի իբն Նաֆիսը եկավ Մոսուլ ու հետ բաշեց զորքերը Մելիտեից: Մունիսը դրանից շատ ուրախացավ նվերներ տվեց նրան, պատվեց և ընկերացավ հետը» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

2647 «Այս տարում Մուֆլիի ալ-Սաքին (**Գիլանի Էմիրության Էմիր Մուֆլիի ալ-Սաքին (931-932) – Մ.Ֆ.**) բախվեց դոմեստիկոսի հետ: Նրանք կռվեցին, դոմեստիկոսը պարտվեց և Մուֆլիի Նրա հետևից Ռումի երկիրը մտավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2648 «Սալիդը, որպես դազի Ռումի երկիր մտավ Շավալ ամսին: Նրա երկու առաջապահ զորամասերը, դեռ նախքան իր՝ Ռումի երկիրը ներթափանցելը, արդեն հռոմեացիներից մեծ բազմություն էին կոտորել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2649 «Այս դեպքերից որոշ ժամանակ անցնելուց հետո արաբների ցեղը հեռանում և ասպարեզից և հայտնվում է մի ցեղ, որին կոչում են դելեմիկներ: Սրանց Սալար անունով մի ինչ-որ զվարավոր (**Սալարյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սուհամնե իբն Մուսաֆիրը (935-941) – Մ.Ֆ.**), իր իշխանությունը համատարած կերպով սփռելով, եկավ և տիրեց Աղվանքին, Պարսկաստանին ու Ղազախստանին: Նա եկավ Պարտավ և անմիջապես էլ տիրացավ նաև այդ բաղաբին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Սալարյանները տիրեցին Պարտավին ու Ադրբայջանին» («Զարթիս-Ցիսվերբա», «Զարթիի մատյանը»):

2650 «Աբուխաֆսի, այդ խոհեմ ու խորամիտ այրի մահից հետո, Մեյխտենի բնակիչները վերացրին հաշտությունը: Միտլերի դոմեստիկոս Դովհանես Կուրկուսաբ բանակաթեմային զորքերով և տագմաներով, ինչպես և Մեյխաթ՝ հայերի հետ, դարձյալ արշավում են նրանց դեմ, և անհապաղ բազում ասպատակ են սփռում՝ անվերջ հարձակումներ գործելով նրանք գերեվարում ու թալանում նրանց: Նրանք Մեյխտենի համար այնքան դժվարին կացություն ստեղծեցին, որ կարծ ժամանակում գրոհով վերցրին այն և հիմնահատակ կործանեցին, այն էլ ոչ միայն Մեյխտենն, այլև նրան սահմանակից բազմաթիվ ու առատաբեր շատ եկամտաբեր բաղաբներ ու գյուղեր: Կայսրը Մեյխտենն դարձրեց կուրատորի երկիր և ամեն տարի այնտեղից որպես հարկ գանձում էր բազում հազար ոսկի ու արծաթ» (Թեովիանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 24):

«Ապա հունաց Ռոմանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) օրերում և Դայոց Աբբաս թագավորի ժամանակներում տաճիկների կողմից գրավվեց Մեյխտեն, որը եղավ Դայոց 383 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Իսկ տաճիկները, որ ունեին իրենց ձեռքի տակ Կապադովկիան, ինչպես նաև Դայոց և Անտոկոց Միջագետքները Կիլիկիայի ու Դեռակլեայի հետ միասին, այդժամ տկարացան և պակասեցին, բանգի տրվեցին հարեբեցողության և որկրամոլության: Այդ պատճառով էլ, ահա, եկավ Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) Կիրակոս ստրատեգատը, եկավ Դայոց Մեյխտեն և նստեց բաղաբի վրա: Բաղաբացիները նրանից 40 օրով աման խնդրեցին, մինչև հարցնեն իրենց թագավորն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կահիրին (932-934) – Մ.Ֆ.**), թե կա՞ փրկանքի իրենց և նա անսաց նրանց: Կիրակոսը, սակայն, բռնեց սուրիանդակին, որ տանում էր այդ թուղթը, և նրան ծածուկ պահեցին, իսկ հետո նա ոմանց ծածուկ մտցրեց բաղաբ, որոնք ասացին, թե ավետիս են բերել և այդ օրն, իսկ իրենց զորքը արևամուտի հետ բաղաբ կմտնի: Նրանց հավատացին, իսկ հույները, հանդերձավորվելով որպես տաճիկներ, երեկոյան մտան բաղաբն իբրև յուրախներ և գրավեցին այն, բայց չկոտորեցին արաբներին, այլ հանեցին նրանց բաղաբից ու թողեցին խաղաղությամբ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) և Աբբասի օրում Դայոց 383 թվականին տաճիկներից գրավվեց Մեյխտեն» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

«Այդ ժամանակ հռոմեացիների մեջ հայտնվեց մի հաղթական հերոս, որի անունը Կիրակոս էր: Սա եկավ Մեյխտեն, որը Կապադովկիայի շրջան հանդիսացող Փոքր Դայաստանում էր: Այս բաղաբը կրկնակի պարիսպ ուներ, ինչպես նաև ջրով լի խրամ, այնպես, որ եթե, նպատակ դրվեր այդ բաղաբը մարտով գրավել, ապա դրա համար չորս տարի կպահանջվեր: Միաժամանակ, սակայն, այս բաղաբի բնակչությունը տանջվում էր տվի ճիրաններում ու դրա համար էլ նրանք խոստացան, որ դեսպան կուղարկեն արաբների արքայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կահիրի – Մ.Ֆ.**) մոտ, իսկ եթե նա օգնության չհասնի, կդադարեցնեն դիմադրությունը և բաղաբը կհանձնեն: հռոմեացիները այս ամենի համար արաբներին 40 օր տվեցին, սակայն, երբ դեսպանորդը դուրս եկավ բաղաբից, որ մեկնի արաբների արքայի մոտ, հռոմեացիները բռնեցին նրան և, սպառնալով մահով, ստիպեցին իրենց ուզած հաղորդագրությունը հասցնել բաղաբ: Այդպես էլ եղավ և նրանք ինչպես պետք և օգտվեցին այդ հնարքից: Եվ ահա այս սուրիանդակը նամակը վերցրեց ու հասցրեց բաղաբ՝ ասելով. «Ես եյա և զոտ արաբների արքային, ահա նրա անունը՝ Դրանից հետո նա հանձնեց նամակը, որտեղ ասվում էր. «Չորքերն արդեն մոտիկ են, լսեցեք այս մարդուն: Դուք ինքներդ գիտեք, որ, երբ մենք գանք, պետք է բացեք բաղաբի դարպասները, որ մենք ներս մտնենք ու հանգստանանք, իսկ հետո ելնենք հռոմեացիների դեմ»: Նա այս կերպ համոզեց բաղաբացիներին և նրանք հավատացին նրան: Դրանից հետո այդ սուրիանդակը կրկին եկավ բաղաբից իբր արաբների մոտ գնալու համար, սակայն իրականում եկավ հռոմեացիների մոտ և հայտնեց ամեն ինչի մասին: Դրանից հետո լավ զինված հռոմեացի մի ջոկատ գիշերով եկավ բաղաբից, որից հետո փչեց ռազմական շեփորները և, կարծես թե մարտերով նահանջելով, մթնում մոտեցավ բաղաբի դարպասներին: Այդ ժամանակ ներսում գտնվողները բացեցին դարպասները, հռոմեացիները այս ջոկատը ներս մտավ և գրավեց բոլոր մուտքերն ու ելքերը, որից հետո ներս մտավ արդեն հռոմեացիների մնացած զորքը: հռոմեացիները, սակայն, արաբներին չսպանեցին՝ համաձայն իրենց երդումների, որ տվել էին մինչ այդ: Փոխարենը, սակայն, որոշվեց, որ արաբները պետք է թողնեն բաղաբը: Այսպես որոշվեց՝ կյանքը հեռանալու դիմադ: Զննարկելով այս ամենը՝ արաբները համաձայնեցին, որից հետո բաղաբի բոլոր ամրություններն ու պարիսպներն ավերվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 2):

«Այդ տարի դոմեստիկոս Կուրկուսաբ 50.000 հռոմեացիների հետ եկավ ու պաշարեց Մեյխտեն երկար ժամանակ, այնպես, որ բնակիչների մեծ մասը սովից մեռավ: Նա երկու վրան խիեց, որոնցից մեկի վրա խաչ կար և ասաց. «Ով ուզում է քրիստոնյա դառնալ, թող գա այն վրանի մոտ, որի վրա խաչ կա, որ ստանա իր ընտանիքը և ունեցվածքը, իսկ ով ուզում է մահմեդական մնալ, թող մյուս վրանի մոտ գա և կստանա իր կյանքի ապահովությունը ու ապահով տեղ կհասնի»: Մահմեդականների մեծ մասը եկավ այն վրանի մոտ, ուր խաչ կար՝ զանգվածավոր ստանալ իրենց ընտանիքը և ունեցվածքը: Մնացածներին մի պատրիկի հետ ապահով վայր ուղարկվեցին և երաշխավորագրով գրավեց բաղաբը Զումադա Բ ամսի սկզբին, կիրակի օրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մալաթիան մի մեծ բաղաբ և Սահմանային ամրությունների գոտում, այն ամենապահուստուն էր, ամենալավ զինվածը և բաջարի զորք ուներ: Այս շրջանը տարածվում էր Ամանոսի լեռներից մինչև Զագիրայից այն կողմ ընկած մասերը: Նրանում կան բազմաթիվ լեռներ, որոնց վրա առկա են բոլորին մատչելի ընկուզենիներ, Նշենիներ, որթատանկեր, նոնենիներ և այլ ձմեռային ու ամառային մրգերի ծառեր, որոնք ոչ մի տիրոջ չեն պատկանում: Այժմ նա հռոմեացիներից երկրում ամենահզոր բաղաբներից է: Այնտեղ ասպրում են հայեր: Նա հռոմեացիների կողմից նվաճվել է Դիցրի 319 թվականին և դա իսլամի երկրների համար առաջին մեծ աղետն էր Սահմանային ամրությունների գոտում: Դրանից հետո Սահմանային ամրությունների գոտու բնակիչների, նրանց անձերի, ունեցվածքի, կալվածքների ու նրանց տիրակալների նկատմամբ վրա աղետները շատացան, սակայն այս բոլորն արդեն մոռացվել է» (իբն Դաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Դիցրի 322 թվականին Դուռուստուկը արշավեց իսլամական երկրների վրա և երկար պաշարելուց հետո տիրեց Մալաթիային, որը անձնատուր եղավ: Բնակիչներին նա դուրս հանեց բաղաբից և տեղափոխեց ապահով տեղ: Այդ տեղի ունեցավ Զումադա Ա ամսի սկզբներին: Դուռուստուկը այնտեղ ամահմեդականների հանդեպ գործեցին զազոնելի արարքներ և այդ երկրների մեծ մասը անցավ նրանց ձեռքը» (Աբու-Ֆիդա «Դամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Դիցրի 322 թվականին պատահած դեպքերի կարգում Աբու. Դայիբ Դամմամ իբն ալ-Փադուն իբն Սուհադդաբը իր պատմության գրքի մեջ գրում է, թե Դուռուստուկը այդ բաղաբը գրավեց ու պարիսպը և դուրսկները բախել տվեց» (Յակուտ ալ-Դամադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ տարի հույները տիրեցին Մեյխտենին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում համառոտ կերպով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը: Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալխին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

2651 «Նրանք տիրեցին նաև Սամուսատին, ավերեցին այդ շրջանը, շատ կոտորեցին ու սարսափելի արարքներ գործեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դիսն Սանսուր կոչված բաղաբը մի փոքրիկ ամրացված վայր էր, որն ուներ մզկիթ, շրջակա գավառներ, գյուղեր, որոնք ոռոգում չուներին, սակայն ճակատագիրը որոշել էր նրանց կորստյան մատնել Դամասկոսյանների ու հռոմեացիների ձեռքով» (իբն Դաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Այդ տարի հույները տիրեցին... Սամուսատին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Եվ գրավեց Կիրակոսը Կարսո բաղաբը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

2652 «Եվ գրավեց Կիրակոսը Կարսո բաղաբը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Նույն այդ ժամանակ հռոմեացիները արաբներից գրավեցին նաև Դայաստանում գտնվող Թեոդոսիոպոլիսը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 2):

«Երկրի մեծ մասը նրանց ձեռքն ընկավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երկրի մեծ մասը հայտնվեց նրանց ձեռքում» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

2653 «Երբ չորս արքաներն (**Խուսրո վերաբերում է Դուռուստուկյան խանության խան Չոլթանին (907-950), Պաճինական խանության խանին, որի անունը մեզ չի հասել, ինչպես նաև երկու այլ խոշոր ցեղապետներին – Մ.Ֆ.**) իսկացան այն մասին, թե ինչպես նորահայտ քրիստոնյաներ են եկել իրենց

դեմ, նրանք պատգամավորներ ուղարկեցին իրենց երկրում գտնվող մահմեդականների առևտրականների մոտ, որոնք եկել էին հեռավոր երկրներից՝ խազարների մոտից, ալ-Բաբից, ալանների կողմերից և այլ տեղերից, բանցի սրանք իրենց երկրներում մշտապես պատերազմում էին նման անհավատների դեմ...: Դրանից հետո, երբ գործը շարք կազմեց և նորահայտ այդ քրիստոնյաներն առաջ եկան, թուրքերի շարքերից առաջ եկան այդ առևտրականները, մոտեցան նորահայտ այդ քրիստոնյաներին և փորձ կատարեցին համոզել անցնել իրենց կողմը...: Գիշերվա ընթացքում չորս արքաները ռազմական խորհուրդ գումարեցին, որի ընթացքում պաժինակների արքան ասաց. «Վաղը վաղ առավոտյան ինձ հանձնեցե՛ք զորքի ղեկավարումը», ինչին մյուսները տվեցի իրենց համաձայնությունը...: Այդպես էլ արեցին և վաղ առավոտյան, այն բանից հետո, երբ պաժինակներն առաջ եկան, նրանց հեծյալ ջոկատները սկսեցին հետ ու առաջ սլանալ և նետերի անվերջ հարվածներ հասցնել: Դեծյալները սուրում էին աջից ծախ ու հակառակը, բայց այդ ժամանակ նաև սրեր կային հանված պատյաններից: Երկինքը մթնեց և ամենուր լսվում էին հեծյալների աղաղակները: Հակառակորդը հարված հասցրեց, սակայն մյուս կողմի շարքերը չերեքացին, իսկ հետո հարվածեցին արդեն նրանք և փախուստի մատնեցին իրենց հակառակորդին: Խոռոմներից ու մահմեդականներից, որոնք քրիստոնյա էին դարձել, այդ օրն ընկան 60.000 հոգի, ինչից հետո թուրքերը, օգտագործելով ընկածների մարմինները, ելան քաղաքի պարիսպների վրա: Քաղաքն ընկավ, սակայն սրերը ոչ մի կերպ չէին հանգստանում և մարդիկ էին գերելարվում: Թուրքերը թողեցին այդ քաղաքը միայն երեք օր անց» (Մատուհի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 17):

Այս մասին հայտնում է նաև Սիմեոն Մետաֆրաստը:

²⁶⁵⁴ «Ինդիկոյոն յոթերորդ տարվա ապրիլ ամսին իռմեացիների վրա տեղի ունեցավ թուրքերի առաջին արշավանքը: Նրանք մինչև քաղաքն ընկած տարածքը ասպատակ սփռեցին և բոլոր թրակացիներին կողոպտեցին: Ռազմագերիների փոխանակություն կատարելու ուղարկվեց պրոտովեստիարիոս և պարտիկոնստանտնոն թեոփանես պատրիկը: Նրանց հետ նա փայլուն, խելացի բանակցություններ վարեց և ամեն ինչ իր ուզածի պես լուծեց: Նրանք հիացան ու շատ դրվաճակներն նրա հեռատեսությունն ու լրջախոհությունը: Այստեղ էր, որ Ռոմանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) ցուցաբերեց իր մեծահոգությունն ու մարդասիրությունը՝ ռազմագերիների փրկության համար նա դրամ չխնայեց» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 37):

«Ինդիկոյոնի 6442 թվականին առաջին անգամ Ցարգրադի վրա եկան ուզրները և գերելարեցին ողջ Թրակիան, սակայն Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց հետ խաղաղության կնքեց» (Անանուս «Անցած օրերի տարեգրություն»):

Այս մասին հայտնում են նաև Ամորտուդոսի Շարունակողը, ինչպես նաև Սիմեոն Մետաֆրաստը:

²⁶⁵⁵ «Այդ ժամանակ հույները հաղթեցին սարակինոսներին Ֆրակսինետիի մոտ, որտեղ սրանց ապաստանն էր և որտեղից սրանք հաճախակի հարձակումներ էին գործում Իսալիայի վրա՝ անցնելով Ալպերը: Եվ այսպես, Աստծո աջակցությամբ սրանց հարձակումներին վերջ տրվեց և Իսալիան ու Ալպերը հանգստացան» (Ֆլոդոարդ «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ հույն արքան (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Յուզո Ալիացին – Մ.Ֆ.**), այն բանից հետո, երբ հույների կայսրը նրան «հունական կրակ» ուղարկեց, գրոհեց Ֆրակսինետին: Նա այրեց սարակինոսյան նավերը և, գրավելով քաղաքը, վտարեց այնտեղից սարակինոսներին» (Զիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

²⁶⁵⁶ «Երբ իռմուները լսեցին, թե նա ինչ էր արել, հավաքվեցին ու հարձակվեցին Նփրկերտի վրա, հրկիզեցին երկիրը, կողոպտեցին, ավերեցին, գերելարեցին ժողովրդին և, ողջ ունեցվածքը հափշտակելուց հետո, վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի դոմեստիկոսը հունական զորքերով եկավ Ամիդի և Սամոսատի շրջանները: Դենց այդ ժամանակ էլ Ալի Աբդալլահ իբն Համդանը (**Հալեպի Համդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), նա այդ ժամանակ դեռ երիտասարդ էր ու դա նրա առաջին արշավանքներից մեկն էր, մեկնեց դեպի Ամիդ և պարենամբեթը ուղարկեց Սամոսատի բնակչությանը: Նրան տեղի էմիրներից մեկը դիմարեց... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**): Դենց այդ տարում էլ հույները տիրեցին Սամոսատին և թալան իրականացրին, սակայն դոմեստիկոսը խնայեց բնակիչներին և նրանց անվտանգ տեղ հասցրեց» (Զահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ տարի դոմեստիկոսը հունական զորքով առաջացավ դեպի Ամիդ ու Սամոսատ: Եվ ելավ Սեյֆ-է-Դուլան իբն Համդանը (**Հալեպի Համդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), դա նրա արշավանքներից առաջինն էր, ու մարտնչեց նրա դեմ: Ու նրա գործերը դոմեստիկոսի հետ այնպես գնացին, որ վերջինս տիրեց Սամոսատին, սակայն խնայեց նրա բնակչությանը» (Իբն Թադրի Բիրդի «Դատամբություն»):

«Եվ գրավեց Կիրակոսը... Ետունը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», զուլու 20):

Ալ-Համդանի իր «Տարբիրի համառոտագրություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶⁵⁷ Այս մասին հայտնում են իբն Չաֆիը, իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկին և Դահաբին:

²⁶⁵⁸ «Լաշարին զորք հավաքեց ու շարժվեց Դայսամի դեմ: Նրան օգնեց իբն Դուլան, իսկ Դայսամը փախավ ու անցավ Արաբս գետը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁵⁹ «Լաշարի մարդկանցից ոմանք անցան գետը նրա հետևից և Դայսամը պարտություն կրեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁶⁰ «Ինչպես ավելի վերևում պատմեցինք, Պարսից անխիճասության մասին ասելը, ըստ զրվածի, թե. «Իսրայելը դատավոր չունեւ և յուրաքանչյուր որ հավակնէր էր իր կամեցածը»: Այս ժամանակ արաբացի ցեղից մի մարդ, որը հմուտ էր պատերազմներում և զինվորական գործերում, բարձրակիճ ամբարտապանությանը կամեցավ ինքնագլուխ լինել: Ուստի, զորք գումարեց, հանկարծակիորեն մտավ ու անցավ Գողթնաստանում ու Նախճական ավանով: Նա վերցրեց նաև Շարուր կոչված գավառի զորքը և եկավ հասավ մինչև մեծ մայրաքաղաք Դվինը: Ապա փութապես հարկապահանքներ ու ոստիկաններ ուղարկեց Այրարատյան երկիրը և մինչև Արագածոտն կոչված գավառը, որը Սմբատի որդի Աբբասի կալվածքների մի մասն էր, և այն զցեց իր իշխանության տակ: Եվ, բանգի Աբբասը չէր կարող ընդհարվել իր վրա բռնացողի հետ, իմաց տվեց Գագիկ արքային սուրհարանների ու իրովարտակների միջոցով, որպեսզի գա և փրկի իրեն իրոսականների բռնություններից: Գագիկ արքան, հիշելով արյան հարազատությունն ու սերը, ելավ բազում զորքով գնաց հարազատի վրեժն առնելու, իսկ Աբբասը՝ Սմբատի որդին, հպարտությամբ եկավ Վաղարշապատ քաղաքի դաշտը և կամեցավ, Նախթան Հայոց մեծն թագավոր Գագիկի գալուստը, պարծանք վաստակել իր անձի համար: Այլազգի մարդը, բանգի գիտեր նրա մասին, որ հմուտ չէ պատերազմներում, սակավաթիվ զորքով ելավ նրա դեմ և ջարդեց ու փախուստի մատնեց նրան: Աբբասի զորքից նա արի բաշեց 400 տղամարդու, թալանեց զորքին ու երկրի բնակիչներին, իրի մատնեց ողջ երկիրը և մեծ հաղթությամբ ու բազում ավարով վերադարձավ քաղաք, իսկ Աբբասը այնուհետև փախավ և մագապուծ ընկավ Վրաց աշխարհը: Գագիկ արքան, լսելով այս գույժն ու աղաղակները, փութով հասավ Դվինի մատույցները՝ Երասխ գետի եզերքը, սուրբ Վիրապի դիմաց, որից ելնելով, Մեծն սուրբ Գրիգորիոսը լուսավորեց մեր Հայաստան աշխարհը: Այլազգին տեսավ, որ մեծն արքայի բանակը սփռվել է Գինո լեռ կոչված բլրի ստորոտներում: Բլրակի անունն արդեն մարգարեական է և, ինչպես անապական գինուց, արքան զնայվեց, ուրախացավ իր իսկ հաստատած վայրում, թեպետև հաղթության շնորհն առավ բարձրյալից սուրբ Լուսավորչի բարեխոսությամբ, որի հիշատակը տոնվում է Սահմի ամսի տասներորդ օրը: Գագիկի շնորհները ստանալով, սակայն, բլուրը չի զրկվում այս պատմության մեջ արած գովեստներից: Այնուհետև ամբարիշտ մարդը գումարեց զորք՝ գրեթե 13.000 մարդ, և դիմեց Գագիկ արքայի վրա՝ ինչ-որ ուրիշների պես կարծելով նրան: Մինչդեռ արեգակը երրորդ ժամն էր, ինչ թևածում էր երկնականարով, և դեռ ընթերցվում էր սուրբ Ավետարանը, եկավ սուրհանդակներից ինչ-որ մեկն ու ասաց. «Ինչո՞ւ է երկար ու ձիգ աղոթում իմ տեր արքան, ահա այլազգիների զորքը մոտեցավ մեր բանակին և տիրոջ սուրբ խորանին», սակայն արքան կայուն սրտով ու հեզահամբույր քաջությամբ չբարձրացրեց աչքերը և ոչ էլ խոսեց իմաց տվողի հետ, այլ կատարեց սովորական աղոթքը: Իմաստունը հասկանում էր, որ. «Տիրոջն է պատերազմը» և «Տերը հակառակ է ամբարտապաններին ու շնորհներ է անում խոնարհներին»: Այնժամ արքան զինավառվեց արիության, առավ հաստացյալների բանակը, հանդարտ առաջ շարժեց զորագունդ զորազնդի հետևից և պատշաճաբար ճակատ հարդարեց: Այնուհետև սուղեբախտների խմբերն իրար խառնվեցին, լավեցին ծայրամասեր, թողություններ, իրարանցի ասես անկերից ցած թափվող կայծեր: Օրն սկսեց դառնալ ահավոր: Այնժամ արքան բարձրյալի օգնությամբ զորացավ իր զորքի հետ, մանավանդ որ Հայոց սուրբ հայրապետը՝ մեծ Եղիսեն, բախանայական դատով հանդերձ բարձրացել էր Գինո բլրի կատարը և սուրբ Ներսեսի պես ձեռքերը վեր էր պարզել, մինչև որ պարտվեց երկրորդ Անադեղին: Անցնելով Հայոց զորազնդի միջով՝ արքան եկավ ու կանգնեց այլազգիների զորքի կենտրոնի առջև, որտեղ կային մոտ 4.000 հետևակ տղամարդիկ՝ ըմբռնարար զինակիրներից: Նրանց հետ ընդհարվելով՝ արքան, ինչպես կայծակն է հարվածում թեփվող կայծեր: Օրն սկսեց այլազգիների զորաբանակը: Եվ այնուհետև գետին ընկածների բազում դիակներ թանձրացել էին դաշտի երեսին, ինչպես հնձի օրերին ցորենի խորձերի դեգերը: Այնտեղ սրախողիտող և գետավեժ արվելով սպանվեցին 8.000 մարդ, իսկ նրանցից շատերին էլ ձեռքակալեցին: Արքան ոման շղթայակապ ուղարկեց անադիկ Դարույնը, իսկ 200-ից ավելի կամ պակաս մարդկանց, որպես պարգևներ, շնորհեց կյանք՝ հրամայելով արձակել, որպեսզի գնան քաղաք և պատանե, ինչ-որ տեսան: Եվ ինքը՝ Գագիկ արքան, աճապարելով անցավ Երասխ գետը և կամեցավ ծայրեծայր իրդեհել Դվին քաղաքը ու շրջակա գավառը, մինչև որ քաղաքի ծերերը ընկան նրա ոտքերը և խնդրեցին խաղաղություն՝ տալով հարկեր և պատանդներ, ինչը արքան առավ և խաղաղությամբ վերադարձավ Դարույնը ամրոցը: Արքան այլազգիների այրուձի զորքի անչափ շատ գեները ու զարդեր

վերցրեց, իսկ իր գորականների բազում ավարառուներից ոչ մեկից արքան ոչինչ չպահանջեց, այլ հրամայեց, որ հեռու տանեն իր առջևից, ինչ-որ վաստակել էին» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 10):

²⁶⁶¹ «Այն ժամանակ դեմիկների գործի մի մասը կամեցավ անցնել Ասորեստան աշխարհը: Նրանք հասան Յադանակերտ քաղաքը և Աղբակ գավառը, ինքան կարող էին թալանեցին ինչքը և գերեցին կանանց ու երեխաներին: Այս լսելով՝ Գագիկ արքան հրամայեց իր զորքին նրանց հետևից բաջապիտը հեծալներով հետամուտ լինել, որոնք էլ, արթունաստ ստանալով հրամանը, ածապարեցին և վազընդփույթ հասան նրանց, ովքեր անհոգություն և սուսմ էին Անձևացյալ աշխարհում: Այդ ժամանակ Նիգակալիոր բաջապարտիկները, ընդհարվելով դեմիկների գործին, նրանց դարձրեցին Յայոց երիվարների ոտքի կոխան, ինչպես դաշտի խոյվը և, սուր գործադրելով, կոտորեցին գրեթե 2.000 մարդու: Ապա՝ ավարի մատնեցին նրանց բանակը, փրկեցին գերիներին և վերադարձան յուրաքանչյուրն իրենց տեղերը՝ մեծ հաղթությամբ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 11):

«Լաջարիի գորականները գրեցին Վուշմահիրին (Չիյադանների էմիրության էմիր Վուշմահիր իբն Չիյարին (935-967) – Մ.Ֆ.), տեղեկացնելով, որ իրենք հնազանդ են նրան և, երբ որ տեսնեն նրա զորքը, նրա կողմը կանցնեն՝ ընդդեմ Լաջարու: Լաջարին, սակայն, բռնեց այդ նամակներն ու ծածկեց այդ բանը Վուշմահիրի կողմակիցներից: Երբ Վուշմահիրը մոտեցավ, նա հավաքեց իր զորքը, հայտնեց ամեն ինչ և ասաց, որ ինքը նրանց հետ չի կարող կռվել ու որոշել է գնալ Անձևացյալ կողմերը՝ կողոպտելու ճանապարհի վրա գտնվող հայերին, ապա՝ գնալ Մոսուլ, այն գրավելու և այլ վայրեր արշավելու համար: Նրանք համաձայնեցին և նա գնաց Յայաստան, որի բնակիչները անտեղյակ նստած էին: Նա կողոպտեց, ավարի տվեց և գերեվարեց ու հասավ Անձևացիք՝ իր հետ ունենալով ավարը: Նա կանգ առավ մի հայի տիրույթներում: Սա դրամ առաջարկեց նրան, միայն թե հանգիստ թողնեք իրեն և իր երկիրը: Լաջարին համաձայնեց նրա հետ: Ապա հայը ծուղակ լարեց մի կիրճում ու հրամայեց մի քանի հայերի, որ Լաջարիի ունեցվածքից որևէ բան կողոպտեն ու գնան այդ կիրճի կողմը: Նրանք այդպես էլ արեցին ու լուրը հասավ Լաջարուն: Սա հեծավ իր ձին ու հինգ մարդկանցով հետապնդեց նրանց, իսկ դարան մտածները, դուրս գալով, սպանեցին նրան ու ընկերներին: Ապա՝ եկան նրա զորքերը ու, տեսնելով նրանց սպանված վիճակում, վերադարձան: Նրանք հրամանատար ընտրեցին որդուն՝ Լաջարիստանին, ու որոշեցին գնալ Տինլին լեռնանցքով, որը Ջուրի լեռան այն կողմում էր, և այնտեղ, ապահով վայրում թողնելով իրենց հոտերը, վերադարձան հայազգի Աստուի մոտ, որ վրեժ լուծեն նրանից: Աստու, այս բանը լսելով, մարդկանց տեղավորեց կիրճերի վրա, որպեսզի քարկոծեն նրանց ու թույլ չտան անցնելու: Նրանք մեծ թվով մարդկանց սպանեցին և միայն քչերը փրկվեցին, որոնց մեջ էր Լաջարիստանը: Սա իր մարդկանցով գնաց Նասիր ալ-Ռուլա իբն Յամուդին (Մոսուլի Յամուդյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ադ-Ռուլայի (935-967) – Մ.Ֆ.) մոտ Մոսուլ, նրա զորքի մի մասը սրա մոտ մնաց, իսկ ուրիշները գնացին Բաղդադ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁶² «Յիջրի 326 թվականի արշավանք: Այդ տարի Չուլբադա ամսին նա (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) ելավ ու հասավ Ղադի մարոցին: Դրանից հետո նա ալ-Յասան իբն Ալի ալ-Կալուսին մի ջոկատով ուղարկեց դեպի ալ-Թելեջ մարոց, իսկ ինքը մեկնեց դեպի Յիսն-Չիյադ 7, մնալով ամրոցի մոտ 7 օր, արդեն մոտ էր այն բանին, որ գրավի այն, սակայն 200.000 հոգանոց զորքով նրան մոտեցավ դոմեստիկոսը և նա հետ նահանջեց՝ ուղղություն բռնելով դեպի Շիմշաթ» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Յիջրի 326 թվականի Չուլբադա ամսին Սեյֆ-է-Ռուլան (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ Ղադի մարոցի ուղղությամբ և մոտեցավ Յիսն-Չիյադին: Նա արդեն մոտ էր այն գրավելու, մնալով այդ ամրոցի մոտ 9 օր, սակայն 200.000 հոգանոց զորքով նրան մոտեցավ դոմեստիկոսը: Սեյֆ-է-Ռուլան նահանջեց՝ վերադառնալով և ուղղություն բռնելով դեպի Շամշատ, իսկ հունական հեծելազորը մեկնեց նրա հետևից» (Լուվեյրի «Պատմություն»):

«Այս պայմաններում արաբները Նշանակեցին Բար-Յամուդյանի (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլային – Մ.Ֆ.), որպեսզի նա զորք հավաքի և գնա Սեյիտեի վրա: Սա այդպես էլ արեց, գերեվարեց և թալանեց ողջ Կապադոկիան» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն»), գիրք 13, գլուխ 3):

²⁶⁶³ «Յունական հեծելազորը գնաց նրա (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլային – Մ.Ֆ.) հետևից, իսկ նա կանգ առավ ալ-Մուբադդալի կողմը վայրում՝ մտադրվելով մարտնչել հույների դեմ: Դրանից հետո, սակայն, նա այդ վայրի անվանումը վատ նշան համարեց և հեռացավ, իսկ երբ եկավ Չուլիհջայի 10-ը, նա եկավ 2 ամրոցների միջև գտնվող մի վայր, իսկ այդ ամրոցները Յիսն-Սելյանն ու Յիսն-Չիյադն էին: Այդ անվանումներում նա լավ կանխանքան տեսավ և այդտեղ էլ հեծեց կանգ առավ: Յունական զորքերը մոտեցան և նրանցից մի ջոկատ առանձնացավ՝ մոտավորապես 20.000 հեծելայի կազմով: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որի ընթացքում Սեյֆ-է-Ռուլան իր զույլամներով հարված հասցրեց: Նրա զույլամներից էին Յամուդյան ու Աբդալլահ իբն Մուսլիմը: Աստված փախուստի մատնեց հույներին և նա գերեց նրանցից 70 պատրիկների: Մարտը և գերեվարումը չդադարեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ գիշերը վրա չհասավ: Նա գրավեց նաև դոմեստիկոսի գահավորակն ու աթոռը» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Սեյֆ-է-Ռուլան (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) նահանջեց և վերադառնալով ուղղություն բռնեց դեպի Շամշատ, իսկ հունական հեծելազորը մեկնեց նրա հետևից: Եվ երբ եղավ Չուլիհջայի 10-ը, նա եկավ Յիսն-Չիյադի ու Յիսն-Սալամի միջև ընկած մի վայր: Նա կանգ առավ այնտեղ: Հույների զորքը մոտեցավ և նա մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ: Աստված փախուստի մատնեց հույներին և Սեյֆ-է-Ռուլան գերեց նրանց 70 պատրիկների: Մարտը ու գերեվարումը չդադարեցին մինչև գիշերվա վրա հասնելը: Նա գրավեց նաև դոմեստիկոսի գահն ու գահավորակը» (Լուվեյրի «Պատմություն»):

«Այդ օրը լուր եկավ Բաղդադ այն մասին, որ Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) հանդիպել է դոմեստիկոսին և նրան փախուստի է մատնել» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»): «Այդ տարի ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ ալ-Յասան իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանի (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) ու դոմեստիկոսի միջև: Աստված օգնեց իսլամին ու փախավ դոմեստիկոսը, իսկ քրիստոնյաներից էլ շատ ժողովուրդ սպանվեց: Գրավվեց նաև դոմեստիկոսի գահն ու նրա դռնը» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

²⁶⁶⁴ «Նա (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) մտավ հույների երկիր, նրանց շատ ամրոցները ավերեց, շատ ամրացված կետեր գրավեց և ամայացրեց երկիրը այնպես, ինչպես դա ոչ-ոք նրանից առաջ չէր արել: Եվ անհա նրա մոտ եկավ հույների արքայի նամակը, որով նա գալուցրեց Սեյֆ-է-Ռուլային: Ի պատասխան դրա՝ նա կրպիտ պատասխանում մարդ ուղարկեց նրա մոտ: Այդ ժամանակ արքան Սեյֆ-է-Ռուլային դեսպանին ասաց. «Նա այնպես է գրում ինձ այդ նամակը, կարծեց արդեն պաշարել է Կոլոնիան»՝ դա ակնհայտորեն շատ դժվար գործ համարելով: Նրա խոսքերը հասան Սեյֆ-է-Ռուլային և նա որոշեց ուղղվել դեպի Կոլոնիա ու չհեռանալ այնտեղից, մինչև Աստված այն իր ձեռքը չհանձնի: Նրա մոտիկներից ոմանք կարծիք հայտնեցին, որ դա դժվար ձեռնարկում է, բայց նա ասաց. «Ես չեմ հարժարվի այդ քաղաքի վրա հարձակումից: Կամ հաղթանակ կլինի, կամ էլ ես շահիղ կդառնամ»: Եվ անհա նա ծանկյա ընկավ, պաշարեց այն, այրեց ողջ երկիրը և թալանեց կալվածքները, որից հետո գրեց դոմեստիկոսին, նա արքայի նման էր իրեն պահում՝ նամակ ուղարկելով նրան Կոլոնիայից: Այդ ամենը ազդեց հույների վրա և նրանք սկսեցին ուժեղ վախճնալ նրանից, բանի որ դա մի հարուստ վայր էր, որտեղ դրանից առաջ դեռ ոչ մի մահիճեղական ոտք չէր դրել: Դրանից հետո Սեյֆ-է-Ռուլան վերադարձավ այնտեղից, իսկ դոմեստիկոսն էլ գնաց նրա հետևից: Այդ ժամանակ Սեյֆ-է-Ռուլան հարձակվեց նրա վրա և այնպիսի բանակությամբ հույներ սպանեց, ինչպիսի բանակություն ոչ-ոք Բարձրայից բացի ի վիճակի չէ հաշվել» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ օրը լուր հասավ Բաղդադ այն մասին, որ Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) հանդիպել է դոմեստիկոսին և նրան փախուստի է մատնել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարվա սկզբին լուր եկավ այն մասին, որ Ալի Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) հանդիպել է դոմեստիկոսին և արդյունքում Ալին նրան փախուստի է մատնել» (Չախաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ տարի լուր եկավ Բաղդադ, որ Սեյֆ-է-Ռուլան Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) պարտության է մատնել դոմեստիկոսին (սիսլեյի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսին – Մ.Ֆ.)» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Յայոց 383 թվականին Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) բազմաբանակ զորքով մտավ Կողոնիա և նորից հետ դարձավ» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Յայոց 388 թվականին Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) զորքով մտավ Կոլոնիա ու այնտեղից վերադարձավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն»), գլուխ 47):

²⁶⁶⁵ «Յիջրի 328 թվականին Սեյֆ-է-Ռուլան (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.) Նիսիբիսից ելավ հարձակման համար ու կանգ առավ Մանազկերտի մոտ՝ ուղղություն բռնելով դեպի Կալիկալա: Այդ ժամանակ հույներն այդ քաղաքի դիմաց արդեն մեկ այլ քաղաք էին կառուցել և կոչել էին այն Խաֆջիք, սակայն, երբ նրանք իմացան նրա գալու մասին, ավերեցին այն ամենը, ինչ կառուցել

էին, և հեռացան: Եվ, երբ հույները ավարտեցին բաղաբն ու հեռացան, վերադարձավ Նան. Սեյֆ-էդ-Դուլան և Կանգ առավ Արզնում, մինչև որ ձյուն եկավ ու արշավանքը դարձավ անհաղթ» (Իբն Չաֆիի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Նույն տարում էլ Սեյֆ-էդ-Հին Ալի իբն Չամդանը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվում գործեց հունական երկրի վրա և դոմեստիկոսի հետ մի քանի ընդհարումներ ունեցավ, որտեղ Աստված ուղղափառների հաղթանակ տվեց, փառք նրան» (Չախաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁶⁶⁶ «Դրանից հետո նա (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի խլաթ և մտավ հույների երկիրը, այն բանից հետո, երբ նրա մոտ եկավ Չալաստանի ու Ջուրգանի արքան, որը երբեք ոչ մի արքայի չէր ենթարկվել: Նա նրան լավ վերաբերվեց, պատվավոր հանդերձներ նվիրեց և նրանից մի քանի ամրոցներ ստացավ, որոնք վնաս էին հասցնում մահմեդականներին: Դրանից հետո նա բաց թողեց նրան գնալ իր երկիր այն բանից հետո, երբ նրանից հնազանդության երդում ու ճանապարհների պահպանության երաշխիքներ ստացավ: Նրա մոտ եկան նաև նրանից Չալաստանի ու Ջուրգանի արքաներից՝ հնազանդության և ենթակայության հավաստիացումներով: Դրանից հետո նա մեկնեց իբն Թոռնիկի երկիր և պաշարեց ու ավիրեց Մուշ քաղաքը: Նա նաև ավերեց քրիստոնյաների կողմից շատ հարգվող մի եկեղեցի» (Իբն Չաֆիի «Տրոհված պետության պատմություն»):

²⁶⁶⁷ «Այսուհետև (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության համընդհանուր էմիր Աբու-Ասադայի – Մ.Ֆ.) երկրորդ եղբայր Ապուլեսֆուեդը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության համընդհանուր էմիր Աբու-Ասադայի – Մ.Ֆ.) և նրա հորեղբորորդի և որդեգիր Ահմեդը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության համընդհանուր էմիր Աբու-Ասադայի – Մ.Ֆ.) գրավեցին խլաթ ամրոցը, Արզն ամրոցը և Ալգիլե ամրոցը: Նրանք ևս հպատակություն հայտնեցին հռոմեացիների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ին – Մ.Ֆ.), անցան նրա գերիշխանության ներքո և իրենց եղբայր Ապուլեստայի նման իրենց ամրոցների և շրջանների համար հարկ էին վճարում» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Չալեայի Չամդանյանների էմիրության պատմություն»):

²⁶⁶⁸ «Այդ տարի Սաֆար ամսին հույները մոտեցան Զաֆարթուսային, որը գտնվում է Ջազիրայում, ու սպանեցին և գերեվարեցին» (Իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

²⁶⁶⁹ «Հիջրի 323 թվականին՝ նրա (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության Չալեայի Աբու-Կասիմ Մուհամմեդի (934-946) – Մ.Ֆ.) օրոք, շատ հունական քաղաքներ գրավվեցին» (Իբն Ադարի «Մադրիքի պատմություն»):

«Չալեայի տարի Նոյեմբեր ամսի 20-ին գրավվեց Ջազիրան» («Զեմբրիյան ժամանակագրություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Չամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁶⁷⁰ «Ինդիկոսի տասնչորսերորդ տարվա հունիս ամսի 11-ին 10.000 նավերով Կոստանդնուպոլիսի վրա նավեցին ծագումով ֆրանկ, այսպես կոչված դրոմիտեսոս ռոմները: Զաղաթում առկա տրիերներով և դրոմիտեսոսով նրանց դեմ ուղարկվեց Թեոփանես պատրիկը: Նա պատրաստի վիճակի բերեց նավատորմիդ, այն առավել ևս ամրակուռ դարձրեց պաշտի և արտասուքով առ աստված և ծովամարտում պարտության մատնելու պատրաստակամությամբ գնաց ռոմների ընդառաջ: Ռոմները հասան Թեոփանեսին և մոտեցան Եվբսիլյան Պոնտոսի Փարոսին, ընդ որում փարոս է կոչվում այն շինությունը, որի վրա դրված է մի չափ՝ գիշերը նավորներին ծանապարհ ցույց տալու համար: Թեոփանես պատրիկը նրանց սպասում էր Եվբսիլյան Պոնտոսի բերանի մոտ...: Ահա, Թեոփանես պատրիկ անակնկալ կերպով նրանց վրա հարձակվեց Հիերոնիմոս...: Թեոփանես իր դրոմիտով առաջինը հարձակվեց, ցրեց ռոմների նավատորմի շարքերը, արհեստական հրով նավերից շատերը կրակի տվեց, մնացածներին էլ, վնասներ հասցնելով, ստիպեց փախուստի դիմել: Թեոփանեսի դրոմիտին հետևեցին և մնացած դրոմիտներն ու տրիերները և, հարձակվան անցնելով, ռոմներին գլխովին պարտության մատնեցին, նրանց բազմաթիվ նավեր մարդկանցով հանդերձ ջրատույզ արեցին, շատերին կոտորեցին, իսկ ավելի շատերին էլ գերի վերցրին: Կենդանի մնացած ռոմները նավեցին արևելյան կողմը, այսպես կոչված Ազոդա: Նույն ժամանակ նրանց ճանապարհ կտրելու համար ցամաքով ձիավորներով և ընտիր զինվորներով նախկին գորավար, պատրիկ Վարդաս Փոկասն ուղարկվեց: Ռոմները պարեն և պիտանի այլ բան հայթայթելու համար Բյուզանդիայի շրջաններ մի բավական մեծ գործարհ ուղարկեցին: Ահա, հիշյալ Վարդաս Փոկասը, հանդիպելով այդ գործարհին, նրան մեծ վնասներ պատճառեց, պարտության մատնեց ու սրի բաշեց: Այն ժամանակ Արևելքից համայն զորքով իջավ նաև ամենախմաստուն ու խորամանկ Յուդիկոսի Կուրկուսը՝ սխուրթի դոմեստիկոսը, որը, այստեղ ու այնտեղ ցրվել եկած բազմաթիվ ռոմների բռնելով, կոտորեց: Ռոմները, Յուդիկոսի Կուրկուսի հարձակումից սարսափած, այլևս չէին համարձակվում ափ դուրս գալ և մնում էին տեղում՝ իրենց նավերի մոտ: Նախքան հռոմեական զորքի իջնելը, սակայն, նրանք բազում և տակալի չափերով պատճառեցին, կրակի տվեցին ողջ այսպես կոչված Ստենոնը, գերի վերցրածներից ոմանց նրան խաչում էին, ոմանց՝ գետնին գամում, ուրիշներին էլ, թիրախի անցնեցնելով, նետահար էին անում: Ձեռք գցած հոգևորականների ձեռքերը մեջքին կապելուց հետո, նրանք նրանց գլխի մեջտեղում երկայնք գամել էին գամում: Նրանք բազմաթիվ տուրք տաճարներ կրակի տվեցին: Երբ վրա հասավ ձմեռը և նրանք պարենի պակաս զգացին, ապա և սարսափ՝ իրենց վրա եկած սխուրթի դոմեստիկոս Կուրկուսի գործից, ինչպես և հենց նրանից՝ խոհեմ ու խորամանկ Կուրկուսից, ինչպես նաև ռազմական արվեստի մեջ հմուտ պատրիկ Թեոփանեսին՝ ծովամարտ տալուց, որոշեցին իրենց երկիր վերադառնալ: Ջանալով թաքուն կերպով ճողոպրել հռոմեական նավատորմից՝ նրանք ինդիկոսի տասնհինգերորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին հետ դեպի Թրակիայի կողմերը նավեցին, բայց նրանց դեմ ելավ հիշյալ Թեոփանես պատրիկը, բանգի չկարողացան անևկատ անցնել այդ մշտադրոն ու քաջ մարդուց: Տեղի է ունենում երկրորդ ծովամարտը, որում հիշյալ այդ բազում նավեր ջրատույզ արեց և ռոմներից շատերին կոտորեց: Նավերով փրկվեցին շատ քչեր և, Կյուլեի ափերը դուրս գալով, գիշերը հասնելուն պես փախան: Փայլուն հաղթանակ տարած Թեոփանես պատրիկը հսկայական շարքով վերադարձավ, մեծ պատիվներով ու շուքով ընդունվեց և պարակիսենոսի պատվին արժանացավ» (Թեոփանես Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 39):

«/6. 10/ հնգրի (Կիլիկյան Ռուսիայի իշխան Իզորի (912-945) – Մ.Ֆ.) պարտությունը, որը, խախտելով երդումով կնքված պայմանագիրը, լողալով մոտեցավ մայրաքաղաքին 10.000 նավերի վրա տեղակայված հսկայական զորքով, իսկ հետագայում Կիլիկիայի Բոսպոր ժամանեց հազիվ մեկ տասնյակ նավակներով, ինքն էլ դառնալով իր աղետի լուրբերը...: /9.2/ Սկյութների սարսափ պատեց, քանի որ նրանք վախճում էին, որ իրենց դեմ հեղուկ կրակ կօգտագործվի, բանգի իրենց ժողովրդի ծերերից նրանք լսել էին, որ այդ «մարական կրակ»-ով հռոմեները միարացել էին Եֆեսիսյան Պոնտոսով լողացող իզորի... հսկայական նավատորմով» (Լևոն Արարկավազ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 10, գիրք 9, մաս 2):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց իրեն ներկայանալ նավաշինարարների և ասաց նրանց. «Հենց հիմա ելեք ու հանդերձավորեք այն խելանդիները, որոնք այստեղ են մնացել, սակայն կրակ նետելու համար նախատեսված սարքերը տեղադրեք ոչ միայն նավի թափամասին, այլև՝ նավախելին և երկու կողմերին»: Եվ այսպես, երբ խելանդիները իր հրամանի համաձայն հանդերձավորվեցին, նա դրանց մեջ նստեցրեց անչափ փորձառու այրերի և հրամայեց նրանց գնալ արքա Իզորի (Կիլիկյան Ռուսիայի իշխան Իզորի – Մ.Ֆ.) դեմ: Նրանք ճանապարհի ընկան: Տեսնելով նրանց ծովում՝ արքա Իզորը հրամայեց նրանց կենդանի բռնել և չապանել, սակայն բարի և ողորմած Աստված, ցանկանալով պաշտպանել նրանց, ով մեծարում է իրեն, խոնարհվում է իր առջև և մեծարում է իրեն աղոթքով ու հաղթանակով, սանձեց քամիները, դրանով իսկ խաղաղեցնելով ծովը, քանի որ հակառակ դեպքում հույների համար դժվար կլիներ նետել կրակը: Եվ այսպես, դիրքեր գրավելով ռուսական նավատորմի մեջ, նրանք սկսեցին նետել կրակը բոլոր ուղղություններով: Ռոմները, տեսնելով դա, միանգամից սկսեցին նավերից ծովը նետել, գերադասելով խեղդվել ծովում, քան թե այրվել կրակով: Նրանց որոշ մասը, ծանրացած օդազրահներով ու սաղավարտներով, միանգամից ջրի տակն անցավ և նրանց այլևս չտեսան, իսկ մյուսները նույնիսկ ջրի մեջ էլ շարունակում էին այրվել: Ոչ-ոք այդ օրը չփրկվեց, եթե միայն չհաջողեց պատսպարվել ափում, քանի որ ռուսների նավերը իրենց փոքր չափերի պատճառով լողում են ծանծաղ ջրերում, ինչը իրենց խորը նստվածքի պատճառով հասու չէր հունական խելանդիներին: Դրանից որոշ ժամանակ անց Իզորը, որ հսկայական կորուստներ էր կրել, իր տուն դարձավ, իսկ հույները, հաղթանակ տանելով և իրենց հետ ունենալով մեծ քանակի գերիներ, հաղթականորեն Կոստանդնուպոլիս վերադարձան: Դրանից հետո Ռոմանոսը հրամայեց մահապատժի ենթարկել բոլոր գերիներին իմ հորացուր՝ այսինքն Յուդո արքայի (Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Յուդո Արացու – Մ.Ֆ.) դեսպանի, ներկայությամբ» (Լիտուպրանդոս Կրեմնացի «Չառուցման գիրք», գիրք 5, գլուխ 15):

«Այդ ժամանակ Ռուսիայի արքա Իզորը (Կիլիկյան Ռուսիայի իշխան Իզոր – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ հույների ողջ զորքը տարվել է սարակիստների դեմ և ցրված է կղզիների պաշտպանության համար, ավելի քան 1.000 նավերով եկավ Կոստանդնուպոլիսի վրա, ընդ որում նա այնքան էր վստահ հաղթանակում, որ հրամայեց չապանել հույներին, այլ միայն գերել: Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, քչերի հետ միասին արիաքար ելնելով նրա դեմ և, ամենուր «հունական կրակ» նետելով, նրանց գրեթե բոլորին իրենց նավերի հետ միասին այրեց: Փրկվեցին միայն քչերը, ընդ որում բոլոր գերիներին կայսրը հրամայեց գլխատել» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Ռոմանոսի արքա Իզորը (Կիլիկյան Ռուսիայի իշխան Իզոր – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ հույների զորքերը տարվել են սարակիստների դեմ կամ ցրված են կղզիների պահպանության գործին, 1.000, իսկ զուցե նույնիսկ դրանից ավել թվով նավերով ժամանեց, որպեսզի գրավի Կոստանդնուպոլիսը: Նա այն աստիճան վստահ էր իր հաղթանակում, որ հրամայեց հույներին չապանել, այլ՝ գերի վերցնել: Կայսրը Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, քչերի հետ արիաքար ելավ նրանց դեմ և բոլոր կողմերից նետված «հունական կրակով» գրեթե բոլոր

ռուսներին իրենց նավերի հետ միասին այրեց: Փրկվեցին միայն քչերը, որոնք գերի ընկան, սակայն կայսրը հրամայեց, որ բոլոր գերիներին գլխատեն» (Ֆրուտուզ Միխեյսեթրեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ռուսները արշավանք իրականացրին Կոստանդնուպոլսի վրա և հասան Ակրուբուլուի դարպասին, որը խազարական ծովի վրա է: Հույները մարտնչեցին նրանց դեմ, հետ մղեցին և հաղթեցին նրանց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ինդիկոսինի 6449 թվականին Իգորը (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Իգորը – Մ.Ֆ.**) գնաց հույների վրա: Այդ ժամանակ բուլղարները լուր ուղարկեցին արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ին – Մ.Ֆ.**), թե ռուսները 10.000 նավակներով Յարգրադի վրա են գալիս: Եվ ահա նրանք եկան, լողալով մոտեցան ու սկսեցին մարտնչել Բյուզանդիա երկրում: Նրանք ամայացրին ողջ երկիրը սկսած Պոնտական ծովից մինչև Հերակլեա և Պաֆլագոնիա, ինչպես նաև ողջ Նիկոմեդիան, մի խոթով, Նեղոսների ողջ շրջակայքը նրանք այրեցին: Իր հերթին ռուսները, ում որ բռնում էին, նրանցից ոմանց ծծեում էին, այլոց, դնելով իրենց առջև, նետահարում, մյուսներին էլ՝ կապկալում, որից հետո երկաթյա գամեր էին մեխում նրանց գլուխների մեջ: Այդ ժամանակ Նեղոսի երկու կողմերում շատ տուրք եկեղեցիներ, վանքեր ու գյուղեր իրկիզվեցին և ոչ թիչ հարստություն կորսվեց: Եվ ահա ի վերջո Արևելքից եկան ռազմիկները՝ պանթերոդոմեստիկոսը 40.000 ռազմիկներով, Փոկաս Պատրիկը մակեդոնացիների և Թեոդորոս Ստրատեգոսը թրակիացիների հետ միասին, ընդ որում նրանց հետ էին նաև քոյարների ուժերը: Եվ ահա սրանք բոլորը շրջապատեցին ռուսներին, որոնք, նստելով խորհրդի, գնեք ձեռքին ելան հույների դեմ: Այդ ժամանակ մի դաժան ճակատամարտ սկսվեց և հույները հազիվ հաղթանակ տարան, որից հետո ռուսները, երեկոյան կողմ վերադառնալով իրենց տեղերը, գիշերով նստեցին նավակներն ու լողալով հեռացան: Թեոփանոսը, սակայն, ռուսների դիմադրեց իրավիճակը նրանց հակառակ կողմը և սկսեց խորդակներով կրակ ուղղել ռուսների նավակների վրա: Դա մի հրաշք բան էր, ընդ որում ռուսները, տեսնելով հույրը, նետվում էին ծովի ջրերի մեջ՝ գոնե այդ կերպ փորձելով փրկվել: Ահա այս կերպ մնացածները տուն դարձան, որից հետո, գալով իրենց տները, սկսեցին ամեն մեկը յուրաքանչյուրին պատմել այդ նավակային կրակների մասին: «Կարծես երկնային կայծակ լինե՞ր դա», - ասում էին նրանք,- «կարծես երկնային հուր ունեն հույներն իրենց ձեռքում, հենց որով էլ այրեցին մեզ ու հենց այդ պատճառով էլ մենք չկարողացանք հաղթանակ տանել նրանց նկատմամբ»» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրություն»):

²⁶⁷¹ «Ռաբիա Բ ամսին հույները եկան Հալեպ, մի վայր, որը կոչվում էր Հոմոս ու գտնվում էր Հալեպից 6 փարսախ հեռավորության վրա: Նրանք թալանեցին, այրեցին, սպանեցին ու գերեվարեցին և գերիների թիվը հասավ 10.000 հոգու» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռաբիա Բ ամսին հույները եկան Հալեպ, մի վայր, որը կոչվում էր Հոմոս ու գտնվում էր Հալեպից 6 փարսախ հեռավորության վրա: Նրանք թալանեցին, այրեցին, սպանեցին ու գերեվարեցին և գերիների թիվը հասավ 10.000 հոգու» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները եկան Հալեպի շրջան՝ Հոմոսի մոտ, որը Հալեպից հեռու է 6 փարսախ, և ավերեցին ու այրեցին այն՝ գերեվարելով 10.000 հոգու» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ հույները եկան Հալեպի մոտ գտնվող Հոմոս շրջանը, որը գտնվում է Հալեպից 6 փարսախ հեռավորության վրա, թալանեցին ու այրեցին՝ գերի վերցնելով 10.000 հոգու» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Հույների 1252 թվականին հռոմեացիները եկան Կափարթոնիա երկրի վրա, որը ոտնատակ տվեցին և հեռացան...: Հաջորդ տարի հռոմեացիները կրկին Ներիտուսեցի Կիլիկիան և Հոմոս երկրից գերի բռնեցին 15.000 հոգի՝ այրելով գյուղերը և հեռանալով» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի և Սիբու իբն ալ-Ջուզի հաղորդածները՝ ավելացնելով միայն, որ ըստ որոշ հեղինակների գերիների թիվը կազմել է 15.000 հոգի:

²⁶⁷² «Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Իստայիայի Էռնեստի մասը նրա հյուսիս-արևմտյան հատվածում դաժանորեն ամայացվեց սարակինոսների կողմից, որոնք ապրում էին Ֆրիկսիստենում: Արդյունքում Հյուզան (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Հյուզո Արլանցի – Մ.Ֆ.**) պատվեց մտադրությամբ դեսպաններ ուղարկել Կոստանդնուպոլիս՝ խնդրելով կայսր Ռոմանոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ին – Մ.Ֆ.**) իրեն որպես օգնություն նավեր ուղարկել, որոնք հույներն իրենց լեզվով կոչում էին խելանդիոսներ և ունեին «հունական կրակ»: Հյուզոն նպատակ ուներ այնպես անել, որ, մինչ ինքը կփորձի Ֆրիկսիստեն ավերել հարձակվելով ցամաքից, հույները շրջապատեն թշնամու ամրությունները ծովից, այդտեղ նրանց նավերը և մանրագլին հետևեն այն բանին, որ Իսպանիայի կողմից պարենամթերք և օգնական զորք չգա...: Կայսրը անմիջապես «հունական կրակ» կրող նավեր պատրաստեց և մեծ նվերներով ուղարկեց՝ հրամայելով հայտնել, որ տան այդ առջև...: Եվ այսպես Հյուզո արքան, հավաքելով զորքը և Տիրենյան ծովով նավատորմ ուղարկելով Ֆրիկսիստեն, ինքը առաջացավ այդ կողմը ցամաքով: Եվ ահա հույները, հասնելով տեղ, անմիջապես կրակ նետեցին և արագորեն այրեցին սարակինոսների բոլոր նավերը: Միաժամանակ արքան, պաշարելով Ֆրիկսիստեն, ստիպեց բոլոր սարակինոսներին փախչել Մալոոս լեռան ուղղությամբ: Այստեղ արքան բոլոր կողմերից շրջապատեց սարակինոսներին և նա բոլոր հնարավորություններն ուներ ձեռք գցել նրանց, եթե մի հանգամանք նրան չհանգարեր, որի մասին հիմա կասեմ...: Հյուզո արքան շատ էր վախճնում Բերենգարից (**Միջին Ֆրանկական թագավորության ապագա արքա Բերենգարից – Մ.Ֆ.**), որ վերջինս հանկարծ Ֆրանկոնիայում ու Շվաբիայում զորք չհավաքվի և իր վրա չհարձակվի՝ զրկելով իրեն թագավորությունից: Ահա այս պատճառով էլ հենց, հետևելով վատ խորհրդին, նա անմիջապես հույներին իրենց երկիր ուղարկեց և սարակինոսների հետ խաղաղություն կնքեց՝ ապսմանով, որ նրանք կտեղակայվեն Շվաբիան Իտալիայից բաժանող Էռնեստը, իսկ եթե Բերենգարը որոշի այդ լեռներով զորք անցկացնել մյուս կողմը, ամեն կերպ կհանգարեն այդ անցմանը» (Լիտուպրանդոս Կրեմնացի «Հատուցման գիրք», գիրք 5, գլուխ 9, 14, 16, 17):

²⁶⁷³ «Այդ 330-րդ տարում աս-Սուլը Տարսուսի շրջանից ելավ դեպի հունական երկիր, սպանեց, գերեվարեց, ավարտեց և անվստահ հետ դարձավ: Նա գերի վերցրեց մեծ թվով հունական պատրիկներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում համառոտ կերպով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁷⁴ «Հիջրի 331 թվականին հույների զորքը եկավ Դիարբեքիր և այնտեղից մեծաքանակ մարդկանց գերեվարեց: Հույները վերցրին Արզնը, ամայացրին նրա շրջանի մեծ մասը և մոտեցան Նիսիբիսին...: Եվ ահա հույները այդ տարի վերադարձան Դիարբեքիր և տիրեցին Դարա քաղաքին Հիջրի 331 թվականի Ռամադան ամսի 10-ին, որտեղ մնացին երկու օր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Հույների 1254 թվականին հռոմեացիները եկան Մափարկերտ, Արզան ու Նիսիբիս, շատ մարդկանց գերեցին, այրեցին բնակավայրերը և հեռացան» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի լուր եկավ այն մասին, որ հույները հարձակվել են Արզնի ու Մափարկինի վրա, ավերել են դրանք ու գերի վերցրել դրանց շատ բնակիչներին» (Աալ Խադիկ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սաֆար ամսին հույները եկան Արզն, Մափարկին ու Նիսիբիս՝ սպանելով ու գերեվարելով» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Սաֆար ամսին հույները եկան Արզն, Մափարկին ու Նիսիբիս՝ սպանելով ու գերեվարելով» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Մեխտե քաղաքը զրկված էր պարիսպներից դեռ այն ժամանակից ի վեր, երբ Կիրակոսը գրավել էր այն արաբներից» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁷⁵ «Հույները վերցրին Արզնը, ամայացրին նրա շրջանի մեծ մասը և մոտեցան Նիսիբիսին, որից հետո պահանջեցին Եդեսիայի բնակիչներից, որպեսզի նրանք հանձնեն սրբապատկեր-սավանը, որը գտնվում էր Եդեսիայի եկեղեցում և որով մեր տեր Հիսուս մարգարեն սրբել էր իր դեմքը ու արդյունքում նրա վրա տալվել էր նրա պատկերը: Հույները խոստացան, որ եթե իրենց հանձնեն այն, նրանք բաց կթողնեք հայտնի բանականությամբ մահմեդական գերիների, որոնք գտնվում էին իրենց ձեռքում: Այդ մասին նամակագրություն սկսվեց ալ-Սուլթաբի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Սուլթաբի (940-944) – Մ.Ֆ.**) հետ և վեզիր Աբու-Հասան իբն Սուլթան գեղուցեց խալիֆին այն մասին, ինչ որ հայտնվել էր այդ կապակցությամբ՝ խնդրելով նրա ցուցումը, թե ինչպես պետք է վարվել: Խալիֆը հրամայեց հավաքել կադիներին ու օրենսդիրներին և նրանցից պարզաբանություն խնդրել, թե ինչպես պետք է վարվել և ինչ ուղի ընտրել: Վեզիր Աբու-Հասան իբն Սուլթան կանչեց Ալի իբն Իսային ու նրա հետ էլ նաև պետության այլ հայտնի անձանց, հայտարարեց նրանց այն ամենի մասին, ինչ գիտեր այդ գործի վերաբերյալ, և հարցրեց նրանց կարծիքը: Երկար խոսակցություն սկսվեց: Ներկաներից ոմանք սավանի նշանակությունը այնպես բացատրեցին, որ այն արդեն երկար ժամանակ է, որ գտնվում է Եդեսիական եկեղեցում և հույների արքաներից ոչ մեկը այն չի պահանջել, նրանք ասացին, որ դա խայտառակություն կլինի իսլամի համար ու մահմեդականներն ընդհանրապես Հիսուսի, խաղաղության նրան, սավանի նկատմամբ, որը կրում էր նրա պատկերը, ավելի շատ իրավունքներ ունեն: Այդ ժամանակ Ալի իբն Իսան ասաց, որ մահմեդականներին գերեվարությունից ու անհավատների ձեռքում կրկնող տառապանքներից ու նեղություններից ազատելն ավելի անհրաժեշտ ու կարևոր է: Բոլոր ներկաները համաձայնեցին նրա խոսքերին և նրանք ու մահմեդականների այլ կադիների խորհուրդ տվեցին ընդունել գերիներին և հանել սավանը, քանզի կառավարությունը ուժ չունի մարտնչել նրանց

դեմ և որևէ այլ միջոց չունի ազատել գերիներին նրանց ձեռքից: Այդ ժամանակ վեգորն այդ ամենի մասին արձանագրություն կազմեց և վերցրեց այդ բանին ներկա բոլոր անձանց ստորագրությունները, որից հետո այն ներկայացրեց ալ-Մուլթաթիին: Եվ ահա վերջինս հրամայեց գրել, որ վարվեն այդ արձանագրության համաձայն: Եվ Եդեսիայի բնակիչների ու հույների միջև բանն այնպես կարգավորվեց, որ սրանք հանձնում են 200 մահմեդականների, որոնց գերել էին, իսկ Եդեսիայի բնակիչներն էլ հույների առաջ պայման էին դնում, որ նրանք այլևս թաղաքի վրա չհարձակվեն: Այս կերպ նրանք իրար միջև հավերժական խաղաղություն կնքեցին և հույները սավանդ բերեցին Կոստանդնուպոլիս: Այն տեղ հասցվեց Աբա ամսի 15-ին: Ելան Ստեփանոսն և նրա եղբայր, պատրիարք Թեոփիլկատոսն ու Կոնստանդինը, ինչպես նաև Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**), որդիները Ոսկյա դարպասների մոտ, որպեսզի դիմավորել այդ պատկերը: Նրա առջևից գնում էին պետության բոլոր պաշտոնյաները՝ մեծաթիվ մոմերով: Այն բերվեց սուրբ Սոֆիայի տաճար, իսկ այնտեղի էլ՝ պալատ: Դա տեղի ունեցավ ծերունի Ռոմանոսի՝ Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.**) որդի Կոնստանդինի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.**) հետ համատեղ թագավորության 24-րդ տարում» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Հռոմեական զորք պաշարել էր Եդեսիա թաղաքը, որտեղ էր ամփոփված Երիստոսի սգո վարչամակը: Թաղաքի բնակիչները, գտնվելով անելանելի վիճակում, Ռոմանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ դեսպանություն ուղարկեցին և խնդրեցին վերացնել պաշարումը՝ խոստանալով դրա դիմաց Երիստոսի սուրբ վարչամակը տալ: Իրենց նման նվերի համար նրան պահանջեցին գերի ընկած անվանի մարդկանց, ինչպես և խրիստոսի գրության, որ հռոմեական զորքն այսուհետև չի ասպատակի իրենց տարածքը: Ինչը և տեղի ունեցավ» (Թեոփիլոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 48):

«Այդ ժամանակ հռոմեները պաշարեցին Եդեսիան և սկսեցին նեղել նրան հարձակումներով...: Եվ ահա դեսպաններ եկան Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) մոտ և ասացին, որ, իրենք պատրաստ են տալ մեր տեղ Զիսուս Երիստոս Փրկչի թանկարժեք ծածկոցը, որը կար դեռևս Աբգար արքայի ժամանակներից, եթե հռոմեները թողնեն ու հեռանան: Այդպես էլ, արեցին, որից հետո հռոմեները թողեցին թաղաքի շրջակայքը և հեռացան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Այդ տարում Ռոմի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) լուր ուղարկեց Մուստակի Բիլլահին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթաթիին – Մ.Ֆ.**), խնդրելով մի թաշկինակ, որի մասին ասում էին, թե Երիստոսը իր երեսին էր բռնել, և դեմքը նրա վրա էր պատկերվել: Դա գտնվում էր Եդեսիայի եկեղեցիներից մեկում: Նա Նշում էր, որ, եթե թաշկինակը իրեն ուղարկվի, ապա ինքը մեծ թվով մահմեդական գերիների ազատ կարձակի: Մուստակի Բիլլահից հրավիրեց դատագետների ու օրենսգետների և նրանցից ֆաթվա պահանջեց: Նրանք տարբեր կարծիքներ հայտնեցին, ոմանք համաձայն էին այն հանձնել թագավորին և գերիներին փրկել, իսկ ուրիշներ ասացին, թե այդ թաշկինակը ինձագույն ժամանակներից եղել է իսլամի երկրում և Ռոմի ոչ մի թագավոր այն չի պահանջել, ուստի հանձնելը նվաստացում է: Դավաբվածների մեջ էր նաև Ալի իբն Իսա վեգորը, որն ասաց, որ մահմեդականներին գերությունից, նեղությունից ու գրկալիքից ազատելը ավելի լավ է, քան այդ թաշկինակը մեզ մոտ պահելը: Եվ ահա խալիֆը հրամայեց այն հանձնել ու գերիներին ազատել: Այդպես էլ արվեց և մարդ ուղարկվեց, որ գնա, Ռոմի երկրից գերիներին բերի, և իրոք սրանք ազատ արձակվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սաֆար ամսին հույները եկան Արգենա, Մայփարկին ու Նիսիբին և ասայազրին Միջագետքը: Նրանք սպանում էին, գերեվարում ու պահանջում Եդեսիայի եկեղեցու սավանդ, որով, ինչպես սխալմամբ ասում էին քրիստոնյաները, մարգարեն իր դեմքն էր սրբել և նրա պատկերը մնացել էր նրա վրա: Հույները հայտարարեցին, որ բաց կթողնեն իրենց մոտ գտնվող մահմեդական գերիներին, չնայած որ դրանք շատ հազար էին կազմում: Ալ-Մուլթաթիին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթաթիին – Մ.Ֆ.**) հավաքեց օրենսդատներին և նրանք բնադատեցին այդ: Այդ ժամանակ նրանցից մեկն ասաց, որ դա ստորացում կլինի իսլամի համար և, եթե ծիջտ է այն, որ Զիսուսի դեմքը պատկերվել է նրա վրա, ապա մահմեդականներն ավելի շատ իրավունք ունեն այդ հարցով: Այդ ժամանակ Ալի իբն Իսան ասաց, որ մահմեդականների ազատությունն Աստծուն ավելի հաճելի կլինի, քան որևէ այլ գործը, մանավանդ եթե նկատի ունենան այն կարիքն ու աղետալի վիճակը, որում իրենք գտնվում են հիմա: Ու բոլորը համաձայնեցին, ուղարկեցին սավանդ և հույները բաց թողեցին գերիներին» (Միքայել ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

²⁶⁷⁶ «Ինդիկոսիոնի առաջին տարվա ապրիլ ամսին հսկա բանակով դարձյալ ներխուժեցին թուրքերը: Պարակիմոմենոս Թեոփանես պատրիկը գնաց և նրանց հետ հաշտություն կնքեց՝ պատանդ առնելով երևելի մարդկանց, որը և պատճառ դարձավ, որ խաղաղությունը հինգ տարի պահպանվի» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 45):

«Ինդիկոսիոնի 645 I թվականին կրկին Ցարգրարի վրա եկան ուզրները, սակայն խաղաղություն կնքեցին Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) հետ և հեռացան» (Անանուս «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտուոսի Շարունակողը:

²⁶⁷⁷ «Այս Աբբասը իր քաղցրաբար Վարթի և քաջակորով զորության պատճառով մեր Հայոց աշխարհի խաղաղության ու բարգավաճման հիմքը դրեց և շրջակայքում բոլորին հաղթական հանդիսացավ: Նա դադարեցրեց դեպի Հայոց աշխարհը վրացիների ու սարմատացիների ասպատակությունները, որոնք մի օր բազմախառն բանակներով և բյուրավոր զորքերով, ամբարտապանությամբ Բելի օրինակով, Աբխազիայի իշխան Բերի գլխավորությամբ Կովկասյան լեռներից էլ այն կողմ գտնվող սարմատացիների աշխարհից դուրս գալով, անթիվ բազմությամբ շարժվում, գալիս և հասնում են Կուր կոչվող գետի ափը՝ ցանկանալով անապատացնել մեր Հայոց աշխարհը, ընդ որում Բերը դեսպան է ուղարկում Հայոց թագավորի մոտ՝ պահանջելով չօծել եկեղեցին ըստ սուրբ Գրիգորի ուղղադավան հավատի, այլ ասում է, թե ինքը կգա և կկատարի այդ՝ թաղեղորական օրենքներով: Բանն այն է, որ այդ ժամանակ թագավորը Կարին թաղաքի սուրբ կաթողիկոսն էր կառուցել՝ վեհաշուք արձաններով, որձաքար, պողպատառաջ վեներով, բոլորածև գմբեթավորված, իսկ երկնամասն խորանները՝ պայծառորեն զարդարված: Աբբաս թագավորը, երբ լսում է նրա այդ պահանջը, Հայոց այրուձիուց մի գումարտակ է կազմում, արագորեն հասնում է Կուր գետի ափին ու բանակ է դնում Բերի բանակի դիմաց: Երկու կողմերի զինվորները ամեն օր հարձակվելով ասպատակ էին սփռում գետի այս ու այն ափերում և ահա օրերից մեկում արքազազ ասպատակները անցնում են Կուր գետն ու հասնում Հայոց բանակի մոտերը: Այդ ժամանակ շփոթության աղաղակները հասնում են թագավորին և նա հրամայում է շուտափույթ երիվարը իր մոտ բերել, ասպազենն ու զենքերը անձամբ ինքն է հագնում, երկաթյա սուները ձեռքն է առնում և հարձակվում է ասպատակների վրա: Նա նրանց հետևից հասնում է գետի մեջտեղը, քաջի հզոր ձեռքով հարվածներ է հասցնում և երիվարներից կիսախեղդ ցած է գցում, որոնց համար հուղարկավորը ջուրն է դառնում: Դրանից հետո ինքը, ափ դուրս գալով, ահեղ ձայնով Աստծուն օգնական է կանչում և իր անունն է տալիս, որից էլ ահաբեկված՝ իյուսայային ազգը փախչում է դիմում: Հայոց զորքերը, քաջապիկը զորությամբ հետապնդելով, նրանց բոլորին սրու ճարակ են դարձնում ու ողջ բանակը ավարի առնում: Նրանք նաև ամբարտապան Բերին են ձեռքալքելով և բերում հասցնում Կարուց թաղաքը: Թագավորը ասում է նրան. «Լավ նայիր այդ գեղեցկաշեն եկեղեցուն, բանի որ այլևս չես տեսնելու», և հրամայում է փորել նրա աչքերը: Դրանից հետո նրա խավարած պատկերը իր ազգի մարդիկ արձաթով գնեցին և Հայաստանի հետ երդմամբ խաղաղության դաշինք հաստատեցին, որ այլևս նրանց միջև պատերազմ չլինի» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Աբբաս թագավորը Կարսում գեղեցիկ հորինվածքով շինեց կաթողիկոս: Նրա օրում մեծ զորքով Կուր գետով շարժվեց եկավ Կովկասի այն կողմում գտնվող սարմատացիների ցեղի Բեր անունով իշխանը և, լսելով, որ հայոց թագավորը, ժամանակ գտնելով, եկեղեցի է շինում, նրա մոտ պատվիրակ է ուղարկում ու ասում. «Դու նախապես իմացած եղիր, որ եկել եմ օրինելու քո եկեղեցին ըստ ձեր կրոնի՝ Զաղեղոնի ժողովի կանոններով»: Աբբասը, սակայն, նրա դեմ դուրս գալով Հայոց զորքով, սրի ճարակ է տալիս ողջ զորքը և, Բերին էլ բռնելով, կենդանի բերում է Կարս: Նա թույլ է տալիս նրան մեկ անգամ տեսնելու եկեղեցին և ապա, փորելով նրա աչքերը, նրան վաճառում է իր ցեղին՝ երդմնագիր առնելով, որ այլևս չհարձակվեն Հայաստանի վրա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 46):

²⁶⁷⁸ «Դրանից հետո նրանք երկրորդ անգամ վերադարձան և մտան Ռաշ-Այն Զիջրի 332 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 12-ին, երեքշաբթի օրը, և այնտեղ մնացին երկու օր: Նրանք այդ թաղաքի բնակիչներից գերեցին մոտ 1.000 հոգու և հեռացան» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Հույները երկրորդ անգամ մտան Ռաշ-ալ-Այն այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին: Նրանք այնտեղ մնացին երկու օր, սպանեցին, թալանեցին ու, այնտեղից գերելով 1.000 հոգու, հեռացան իրենց երկիր» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին հույները մտան Ռաշ-Այն, մնացին այնտեղ 3 օր, ամաչացրին այն ու տեղի բնակչությունից շատերին գերեվարեցին: Արաբ-թուրքները ուղղվեցին դեպի նրանք և մարտնչեցին նրանց դեմ, որի արդյունքում հույները, որ դոմեստիկոսի հետ 80.000 հոգի էին կազմում, նահանջեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալիուն իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տարիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁷⁹ «Թուգը իբն Շաբիթը՝ ալ-Ինշյանի (**Ինշյանների եմիրության եմիր Աբու-Քաթր Մուհամմեդ ալ-Ինշիդի իբն Թուգը (935-946) – Մ.Ֆ.**) հայրը, որը Եգիպտոսի կառավարիչն էր, Դիջրի այդ 332 թվականին մեծ զորքով ելավ Դամասկոսից ու մտավ Տարսոս՝ նպատակ ունենալով հարձակում

գործել: Նա գրավեց Մայուրիան, որը Բարգուտա շրջանից ոչ հեռու է գտնվում, ինչպես նաև Դարբ ալ-Ռահիբան» (Մատուղի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հալածներ», գիրք 1):

²⁶⁸⁰ «Միևնույն ժամանակներում հյուսիսային կողմերից հայտնվում է այլակրոն և անծանոթ մի ցեղ, որին ռուզիկ են անվանում: Սրանք մրդկի նման համատարած ոչ ավելի, բան երեք ժամ ընթանալով Կասպից աշխարհածովի ելքով, հանկարծ հասան Աղվանքի Պարտավ մայրաքաղաքը, որը ուժ չունեցավ նրանց դիմադրելու: Նրանք բաղաձայն աստնեցին սրածուրյան և խլեցին բնակիչների ողջ ունեցվածքը» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այդ տարի ռուսների մի խումբ դուրս եկավ դեպի Կասպից ծով և հարձակվեց Ատրպատականի կողմերը: Ծովի վրա նավելով՝ նրանք բարձրացան Կուրն ի վեր, որը մեծ գետ է և հասան Պարտավ: Նրանց դեմ Պարտավի ղեմիկների ու կամավորների բազմությամբ, որոնց թիվը 5.000 հոգուց ավելի էր, ելավ Մարգուրանի (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուրան իբն Մուհամմեդի (942-957) – Մ.Ֆ.) նախիրը: Նրանք բախում ունեցան ռուսների հետ, սակայն, հազիվ մեկ ժամ անց, մահմեդականները պարտություն կրեցին: Դեմիկները լրիվ կոտորվեցին, ռուսները մահմեդականներին հետապնդեցին դեպի քաղաք և, ով որ հեծնելու գրաստ ուներ, փախավ՝ լքելով քաղաքը: Ռուսները գրավեցին քաղաքը, երաշխավորագիր առաջարկեցին և լավ վերաբերվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նույն տարում... տարբեր ժողովուրդներ հայտնվեցին՝ այլաներ, սակավներ և լեզգիներ, որոնք հասան մինչև Ատրպատական: Նրանք թալանեցին քաղաքը, որը կոչվում է Բարդա և այնտեղ 20.000 հոգու սպանեցին» (Բար-Ֆերետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իր պատմության մեջ իբն ալ-Ասիրը հայտնում է, որ Ֆիդրի 332 թվականին ռուսները նավակներով ծովով ու Կուր գետով եկան Առանի մայրաքաղաք Պարտավի վրա: Նրանց դեմ 5.000 ռազմիկների զուլին անցած ելավ այնտեղի կառավարիչը, սակայն ջարդվեց: Ռուսները տիրեցին Պարտավին, սկզբում խնայեցին նրա բնակչությանը, բայց հետո, նկատելով խլրտում սրանց շարքերում, հրամայեցին մեկ շաբաթվա ընթացքում թողնել քաղաքը, իսկ նրանց, որոնք չկատարեցին հրամանը, թվով 19.000 կին ու տղամարդ, գերեցին և վաճառեցին՝ յուրաքանչյուրին 20 դիրհեմ արժեքով» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸¹ «Ապա ամեն կողմից մահմեդականների զորքեր եկան, ռուսները կռվի էին բռնվում նրանց հետ և մահմեդականները չէին կարողանում դիմադրել նրանց: Քաղաքի ռաժիկը դուրս էր գալիս, բարկոծում ռուսներին և աղաղակում: Ռուսները այդ բանն արգելում էին նրանց, սակայն նրանք չէին հրաժարվում այդ բանից, բացի որոշ խելոթներից, որոնք հետ կանգնեցին, իսկ հասարակ ժողովուրդը և ռաժիկը իրենց չէին զսպում: Երբ այս բանը երկարեց, նրանց մոնետիկը հայտարարեց, որ քաղաքի ժողովուրդը պետք է երեք օրում դուրս գա: Դուրս եկավ, ով որևէ գրաստ ուներ, որի միջոցով կարող էր դուրս գալ, սակայն մեծամասնությունը մնաց Նշված ժամկետից հետո: Ռուսները ջարդեցին նրանց, շատ ժողովուրդ կոտորեցին և կոտորելուց հետո էլ մի բանի տասնյակ հազար գերեվարեցին: Մնացածներին հավաքեցին մզկիթում: Ասացին. «Ձեր փրկագինը տվե՛ք, թե՛ չէ՛ կկոտորենք»: Նրանց համար միջնորդեց մի քրիստոնյա և ամեն մի ամբողջ համար բան դիրհեմ որոշեցին, սակայն այս բանը ընդունեցին միայն խոհեմները: Երբ ռուսները տեսան, որ դիրհեմ դուրս չի գալիս, բոլորի կոտորեցին և միայն փախչողներն ազատվեցին: Նրանք քաղաքի բնակիչների ունեցվածքը ավարի տվին, գերեվարեցին և կանանցից, ով որ իրենց հաճելի թվաց, տարան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աղբրագանի տիրակալ Մուհամմեդ իբն Մուզաֆարը, որը կոչվում էր Մարգուրան (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուրան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), 30.000 հոգանոց զորքով գնաց ռուսների դեմ, սակայն ջարդ կրեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸² «Երբ ռուսները Պարտավի բնակիչների նկատմամբ վերոհիշյալն արեցին, մահմեդականները գայրացան և իրար կռվի կոչ արեցին: Մարգուրան իբն Մուհամմադը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուրան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) հավաքեց մարդկանց և կռվի կոչ արեց: Նրա մոտ 30.000 մարդ հավաքվեց, որոնց հետ նա կռվի գնաց, սակայն չկարողացավ ռուսներին դիմադրել: Թե՛ առավոտյան, թե՛ երեկոյան կռիվ էր տալիս, սակայն միշտ պարտված էին վերադառնում: Այդպես տևեց մի բանի օր: Այդ, ռուսները գնացել էին Մարաղայի կողմերը և, որովհետև շատ միդգ էին կերել, հիվանդացան ու նրանց մեջ հիվանդություններ և մահ տարածվեց: Երբ գործը երկարեց, Մարգուրանը խորանալով լուսնի տակ գործադրեց: Նա որոշեց մարդկանց դարանակալ պահել, իր զորքով հարձակվել, ապա նահանջ ձևացնել և, երբ դարանակալ մարդիկ դուրս գալիս, ինքն էլ նորից հարձակվել ռուսների վրա: Այս բանը նա առաջարկեց իր զորքերին և նրանց դարան մտցրեց: Ապա՝ նրանք հանդիպեցին, ընդհարվեցին և Մարգուրանն ու նրա զորքը փախուստ ձևացրին, իսկ ռուսները նրանց հետևեց ընկան, մինչև որ դարանի տեղն անցան, սակայն Մարգուրանի մարդիկ շարունակեցին առանց հետ նայելու փախչել: Մարգուրանը հետազգայում պնտել է այդ մասին, թե՛ «Գոռացի մարդկանց, որ հետ դառնան, սակայն նրանք այդ բանը չարեցին, որովհետև սաստիկ վախեցել էին ռուսներից, և ես հասկացա, որ եթե մարդիկ շարունակեն փախչել, ռուսները նրանց մեծ մասին կկոտորեն, որից հետո, վերադառնալով դարանակալների մոտ, կկռահեն եղածը և սրանց ևս լրիվ կսպանեն: Ապա ես մենակս հետ դարձա», - ասում էր նա, - «և ինձ հետևեցին եղբայրս ու ընկերս: Ես պատրաստ էի շահիդ դառնալ: Այդ ժամանակ ղեմիկների մեծ մասը ամոթից հետ դարձավ և մենք հարձակվեցինք, իսկ դարանակալներին էլ մեր ազդանշանով կանչեցինք: Նրանք հարձակվեցին ռուսներին հետևեց, մենք թաքաբար կռվեցինք և շատերին սպանեցինք, որոնց մեջ էր նաև նրանց իշխանը: Մնացածները ապաստանեցին Շահրիստան կոչված քաղաքի բերդում, ուր նրանք շատ մթերք էին փոխադրել, ինչպես նաև գերիներին և ունեցվածքը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռուսները մեկ տարուց ավել մնացին այդ կողմերում: Մարաղայի վրա նրանց արշավանքի ժամանակ նրանցից մեկը կանաչ միդգ կերավ և ահա զորքում շատ հիվանդություններ տարածվեցին: Օգտվելով դրանից՝ կրկին հայտնվեց Մարգուրանը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուրան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), որը, չհասնելով ռուսների ճամբարին, գործի մի մասին դրեց դարանում, իսկ մյուսների հետ էլ հարձակվեց գործեց նրանց վրա և թեթև ընդհարումից հետո դիմեց փախուստի՝ ռուսներին բաշելով դարան, որտեղ, շրջապատված երկու կողմից, նրանք գլխովին ջախջախվեցին: Ռուսների մնացած մասը ամրացավ Պարտավի ամրոցում, որը կոչվում էր Շահրիստան» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸³ «Այդ տարի դեպի հունական երկիր արշավանք ձեռնարկեց Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան (944-967) – Մ.Ֆ.) ու անփորձանք հետ դարձավ այն բանից հետո, երբ աչքի ընկավ այնտեղ: Այդ ժամանակ դոմեստիկոսը լսել էր, որ Սեյֆ-էդ-Դուլան պատերազմում է իր հակառակորդների դեմ ու դրա համար էլ մեծ զորքով հարձակվել էր Բադրասի ու Մարաշի վրա՝ սպանելով ու գերեվարելով: Լսելով այդ՝ Սեյֆ-էդ-Դուլան շտապեց դեպի լեռնածորակ և հարձակվեց դոմեստիկոսի զորքի վրա: Նրանց միջև մարտ տեղի ունեցավ և Սեյֆ-էդ-Դուլան հետ խլեց գերիներին ու ավարը, իսկ հույներն էլ ամոթայի փախուստի դիմեցին: Դրանից հետո Սեյֆ-էդ-Դուլան գագաց, որ հույների քաղաքի պարսպի մի մասն արդեն ավերվել է, իսկ դա ձմռանն էր, և նա օգտվեց առիթից, պաշարեց նրանց ու գերեվարեց, սակայն նրա զորքի մի մասը կործանվեց: Մյուս տարի Տարսուսում խուրթա կարդացվեց նրա անունով, նա բնակիչներին թանկարժեք հանդերձներ նվիրեց և 80.000 դինար տվեց՝ գերիներին փրկագնելու համար» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Երբ Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) տիրեց Ջալեայ քաղաքին, հույները եկան նրա վրա, սակայն նա ելավ նրանց դեմ, դուրս մղեց նրանց քաղաքից, հաղթեց նրանց և սպանեց նրանցից շատերին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Տարիքիբեդին իր «Պատմություն»-ում գրեթե բառացի կրկնում է ալ-Չահաբիի հաղորդածը:

²⁶⁸⁴ «Ալ-Իշխանը (Իշխանների էմիրության էմիր Աբու-Բաքր ալ-Իշխան իբն Թուզըն – Մ.Ֆ.) Զաֆուրի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց Ջալեայի վրա, իսկ էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ հարձակում էր գործում հույների հողերի վրա: Նա ամայացրեց Սաֆսաֆ և Առնասուս քաղաքները, տիրեց ավարի և վերադարձավ՝ միայն դրանից հետո ելնելով և ուղղվելով Իշխանի գործերի դեմ» (Թեմալ-էդ-Դին «Ջալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁶⁸⁵ «Նույն ինքը՝ Սալարը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուրան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), պաշարեց նրանց, բայց ոչ մի վնաս չկարողացավ տալ, որովհետև ուժի կողմից անհաղթելի էին, սակայն քաղաքի կանաչ, հնար մտածելով, թույլ խնեցին ռուզիկներին: Սրանք իմացան դավադրությունը և անխնա կոտորեցին կանանց ու նրանց մանուկներին: Եվ Պարտավում վեց ամիս մնալով՝ նրանք այն թափուր ու դատարկ թողեցին և գնացին, իսկ մնացածները, իբրև վախկոտներ, բազմատեսակ ավարով գնացին իրենց երկիրը» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Իսկ Մարգուրանի (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուրան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) մարդիկ շարունակեցին կռվել ռուսների դեմ և այդ ժամանակ հիվանդությունները տարածվեցին ռուսների մեջ: Երբ նրանք թաղում էին մարդուն, հետը դնում էին նաև գեղերը և հետազայում, ռուսների հեռանալուց հետո, մահմեդականները դրա մեծ մասը դուրս բերեցին: Ապա նրանք գիշերով բերդից դուրս եկան՝ իրենց մեջքի վրա տանելով ցանկացած ունեցվածք և այլ բաներ: Նրանք իջան Կուր և, իրենց նավերը նստելով, հեռացան: Մարգուրանի զորքերը չկարողացան հետապնդել նրանց և տարած ունեցվածքը խլել նրանցից, դրա համար էլ ձեռք բաշեցին այդ գործից: Եվ ահա Ալլահը երկիրը մաքրեց նրանցից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ֆիդրի 332 թվականին մի խումբ ռուսներ ծովից անցան և Կուր գետով հասան մինչև Պարտավ քաղաքը, որին տիրեցին, ապա նավերով վերադարձան դեպի իրենց երկիրը» (Աբուլ-Ֆիդա «Պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ռուսները, որոնք ներգրավված էին թշնամու կողմից, ինչպես նաև տարածված հիվանդությունների և այդ պատճառով էլ ի վիճակի չէին պաշտպանվել, մի անգամ գիշերը նստեցին նավակները և մեկնեցին իրենց երկիր» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Սալարյանները գրավեցին Պարտավն ու Ատրպատականը» («Զարթիս-Ցիսովերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ Սալարյանները գրավել էին Պարտավն ու Ատրպատականը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

²⁶⁸⁶ «Մարգարեանը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգարան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) ռուսներին համառ կերպով պաշարեց, սակայն նրան լուր հասավ, թե Աբու Աբդալլահ ալ-Ռուսեյն իբն Սալիդ իբն Չամդանը մտել է Ատրպատական ու հասել Սալմաստ: Նրան ուղարկել էր վերջինիս հորեղբորորդին Նասիր ալ-Դուլան (Մոսուլի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ադ-Դուլան - Մ.Ֆ.), որպեսզի նվաճի Ատրպատականը: Երբ լուրը հասավ Մարգարեանին, նա մի գործամաս թողեց ռուսների պաշարման համար, իսկ ինքը գնաց իբն Չամդանի դեմ և նրանք ընդհարվեցին: Ապա ծյուն տեղաց, և իբն Չամդանի զորքը ցրվեց, քանզի մեծ մասամբ անապատի արաբներ էին: Նասիր ալ-Դուլայից նամակ եկավ իբն Չամդանին՝ իմաց տալով, որ Տուգուլը, մահացել է, ինքը կամենում է իջնել Բաղդադ և դրա համար էլ հրամայում էր նրան վերադառնալ, ինչի արդյունքում սա հետ դարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Մարգարեանը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգարան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.), ստիպված լինելով մեկնել Սալմաստ, զորքի մի մասը թողեց Պարտավի պաշարման համար» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸⁷ «Այդ տարի էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Չամդանը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) առաջացավ դեպի Չին-Չիլար և հարձակվեց հույների վրա՝ սպանելով ու գերեվարելով: Նրա դեմ ելավ դոմեստիկոսը, Սեյֆ-էդ-Դուլան հանդիպեց նրա հետ և դոմեստիկոսը փախավ: Նրա ռազմիկներից սպանվեցին մոտ 20.000 հոգի ու գերվեցին մոտ 2.000 հոգի: Սեյֆ-էդ-Դուլան անվնաս հետ դարձավ» (ալ-Մաթին «Պատմություն»):

²⁶⁸⁸ «Թուրքերը հռոմեացիների վրա արշավեցին և, ասպատակ սփռելով, սուրբ Չատկի տոնին հասան մինչև քաղաք: Նրանք ավարտեցին ողջ Թրակիան և ձեռք բերեցին բազմաթիվ գերիներ ու ավար: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը - Մ.Ֆ.) էքսկուբիտորների դոմեստիկոս պատրիկ Պոթոս Արգիրոսին նրա տագմայով, ինչպես և Բուկելլարների, Օպսիկոն և Թրակեսիոն բանակաթևների զորավարներին անհապաղ նրանց դեմ ուղարկեց: Սրանք, Ծիրանածին աստվածը նկատարարելով, արդյունքում գիշերով թշնամիների վրա խուժելով, նրանց գլխովին սրակոտոր արեցին, պարտության մատնեցին, առան նրանց ձեռք բերած ողջ թալանն ու ազատեցին գերիներին: Վերապրածներն, իրենց կրած սարսափից պարտությունից ու փախուստից ամոթահար, իրենց երկիր վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 47):

²⁶⁸⁹ «Չայոց 397 թվականին տաճիկները գրավեցին Մարաշը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Այդ տարի հույները, թող անիծի նրանց Աստված, հարձակվեցին Ատրոքի վրա և գերիներ վերցրին: Սեյֆ-էդ-Դուլան (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հետապնդեց նրանց, հասավ ու կոտորեց ավելի մեծ բանակություն, քան նրանք գերեվարել էին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ տարի հույները հարձակվեցին Ատրոքի վրա և գերիներ վերցրին: Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Չամդանը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հետապնդեց նրանց, հասավ ու նրանցից շատերին սպանեց՝ վերադարձնելով այն ամենը, ինչ վերցրել էին սահմերականներից» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Չույները մտան Ռաշ-Այն ու նրա բնակիչներից գերեցին 3.000 հոգու» (ալ-Ռամադանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Չայոց 396 թվականին Չամդանը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հաղթեց Փոկասին» (Յովհաննես Սելվագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁶⁹⁰ «Թեոփիլոսն ասպատակեց հազարացիների գյուղերն և շրջանները: Նա ամենամանառիկ ու ամենահրաշալի Թեոդոսուպոլիս բերդում և նրա շրջակայքում գտնվող բերդերում բնակվող հազարացիներից գերեվարեց ու ստիպեց նրանց Յովհաննես մագիստրոսին հարկատու և հպատակ դառնալ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 42):

²⁶⁹¹ «Իբն ալ-Ասիրի ալ-Մաթինի մոտ ասված է, որ Չիջրի 337 թվականին էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) մեկնեց դեպի Բարգու ամրոցը և պաշարեց այն: Այնտեղ ամրացել էր բուրդ Աբու-Տադլիբը: Դոմեստիկոսը ելավ ալ-Չալեայի վրա, կանգ առավ նրա մոտ և պաշարեց: Սեյֆ-էդ-Դուլան իմացավ այլ մասին, բայց նա եղավ էր, որ չի հեռանա Բարգույից, մինչև որ չի գրավի այն: Եվ ահա նա մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ չգրավեց այն հանձնվելու միջոցով և չավերեց նրա պարիսպները: Եվ ահա դոմեստիկոսը Լևոնը մնաց ալ-Չադասի մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ չավերեց նրա պարիսպները և ուժով չգրավեց այն» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Չիջրի 337 թվականին Զայնուբի բնակիչներն անվտանգության երաշխիքով այն հանձնել էին հռոմեացի քրիստոնյաների արքա ալ-Ռոմեստիկին» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

²⁶⁹² «Եկավ լուր այն մասին, որ Սեյֆ-էդ-Դուլան (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) փախուստի է դիմել հույներից և նրանք գրավել են Մարաշը» (ալ-Ռամադանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Չիջրի 337 թվականին նա (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) գրավեց Բարգու ամրոցը Աբու-Չաջար ալ-Քուրդիի բրդորդուց ու հենց այդ ժամանակ էլ նրա ու հույների միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, որտեղ հաղթանակը բաժին հասավ հույներին, որոնք տիրեցին Մարաշին» (Էմմալ-էդ-Ղին «Չալեայի պատմության հատուկ»):

«Այդ տարի Սալֆ ալ-Դուլա իբն Չամդանը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ռումի երկրի վրա: Պատերազմ տեղի ունեցավ, պարտվեց Սեյֆ ալ-Դուլան, իսկ հռոմեները գրավեցին Մարաշը և պարտության մատնեցին Տարսուսի գործին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սալֆ ալ-Դուլա իբն Չամդանը (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ռումի երկրի վրա: Պատերազմ տեղի ունեցավ, պարտվեց Սեյֆ ալ-Դուլան, իսկ հռոմեները գրավեցին Մարաշը և պարտության մատնեցին Տարսուսի գործին» (Սիբու իբն ալ-Ջուհի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի լուր եկավ Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Չամդանի (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.) ճակատամարտի մասին, որում նա փախուստի է դիմել և հույները, գրավելով Մարաշը, կանգ են առել Տարսուսում» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

«Չույների 1260 թվականին, որը համապատասխանում է արաբների 337 թվականին, հռոմեները հարձակման անցան արաբների երկրի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Չեմսի ու Չալեայի տեր Սեյֆեդուլան (Չալեայի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ, սակայն արաբները պարտություն կրեցին: Դրանից հետո հռոմեները գրավեցին Գերմանիկեն, այսինքն՝ Մարաշը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Զրիստոսի 950 թվականին գրավեցին Մարաշը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի - Մ.Ֆ.) իր վեցերորդ տարում և Չայոց 398 թվականին տաճիկներից վերցրեց Մարաշը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁹³ «Այնուհետև հռոմեները գնացին Տարսուսի վրա, սպանեցին, թալանեցին և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Չիջրի 337 թվականին... հույները թալանեցին Տարսուսը» (Էմմալ-էդ-Ղին «Չալեայի պատմության հատուկ»):

«Այդ տարի... լուր եկավ..., որ հույները ... կանգ են առել Տարսուսում» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

²⁶⁹⁴ «... իսկ Կուրտիկը, Կրետե նավելիս, դրոմոնիոնների հետ միասին ջրասույզ եղավ...: Ինչպես անցյալում կայսրերի արշավանքները, նորարարությունները և իսկապական ծախսերը ոչ այլ արդյունք չույժեցին հատկապես..., բայց հատկապես Կոնստանդին Ծիրանածինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի - Մ.Ֆ.) օրոք, երբ այնքան շատ դրամական միջոցներ կորան և զինվորներ զոհվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 3, 8):

«Այս արշավանքին, ինչիցիայոց, մասնակցեցին 584 հոգի ռուսներ և նրանց սպասարկող՝ 45 հոգի՝ ընդամենը 629 ռուս: Կային նաև դավաճաններ՝ 368 հոգի, ինչպես նաև ռազմագերիներ՝ 700 հոգի...: Այնտեղ էին նաև Թրակիա բանակաթևից տուպտերետեղ, չորս տագմաների հրամանատարները և զինվորները՝ 139 հոգի, չորս տագմաների սխուրդիոսներ և զինվորներ՝ 354 հոգի: Չորս տագմաների հրամանատարների և սխուրդիոսների ընդհանուր թիվն էր 493 հոգի: Մակեդոնիայի բանակաթևից տուպտերետեղ և չորս տագմաների հրամանատարները, 83 հոգի, չորս տագմաների սխուրդիոսները՝ 293 հոգի: Չորս տագմաների հրամանատարների և սխուրդիոսների ընդհանուր թիվն էր 869 հոգի: Պերսիական տագմաներից այնտեղ էին էքսկուբիտորը իր տուպտերետեղ և իր ողջ տագմայով, հրամանատարներով ու

սխալարհիսներով, ընդամենը՝ 700 հոգի: Հիվանատունն իր տոպոսները տեսնում է իր ողջ տաճարով, հրամանատարներով ու սխալարհիսներով կազմում էին ընդամենը 456 հոգի: Հայերից, ովքեր վերջերս սկսեցին ռոմիկ ստանալ Արևելքի տաճարներից, այնտեղ էին 1.000 հոգի: Օպսիկիոն բանակաթեմում հաստատված սկավեններից այնտեղ էին 220 հոգի: Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավարը իր երեք տուրմարիսներով և բանակաթեմի մյուս իշխանավորներով, բոլոր առաջնորդներով ու բոլոր զինվորներով, ովքեր գտնվում էին դրունգարների և կոմեսների ծառայության մեջ, այնտեղ էին 150 հոգի: Պահանջվեց 800 զինվոր ևս և տրվեց 4-ական դահեկան կանխավճար, այն է՝ 41 լիտր ոսկի և 32 դահեկան: Այդ գումարից ռոմիկ տրվեց հարյուրիկի բանակաթեմի զորքին՝ 24 լիտր և 56 դահեկան: Հրամանատարներից կարելի է ավելի մանրամասն իմանալ Կրետե կղզին ափ դուրս եկած Թրակեսիոն բանակաթեմի զորքի բանակի մասին: Նույն Թրակեսիոն բանակաթեմից Թրակեսիոնի ծովափը պահպանող հայերից պետք է մեկնեն 600 հոգի, բայց, փոխադրանքների սակավաթվության պատճառով, կարողացան ափ դուրս գալ ընդամենը 50 զինվոր: Խարպեդիկի բանակաթեմի զորավարը իր ողջ զորքով, այն է՝ մեծ տուրմարիսներով, կորտեի կոմեսով, բանակաթեմի դոմեստիկոսով կազմում էին 25 հոգի, փոքր տուրմարիսները՝ 47 հոգի էին, դրունգարները՝ 205 հոգի, իսկ շարքայիսները՝ 428 հոգի: Ընդամենը 705 հոգի» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բյուզանդական արքունիքի արարողությունների մասին», գիրք 2, գլուխ 45):

«Վասիլևս Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.**), այլևս ի վիճակի չլինելով տանել կրետացիների հանդգնությունը, մարտունակ զորք հավաքեց, կազմեց հյուսիսի տրիեբալներ և նրանց Կրետե ուղարկեց՝ հուսալով մեկ հարվածով տիրանալ կղզուն: Չորավարի վախկոտության և անփորձության, ծագումով պաշիլագոնացի այդ ողորմելի ալարկոտի պատճառով, սակայն, որը մինչ այդ ներքինի էր եղել պայատում, չնայած որ զարդարված էր պատրիկի փառալուծի և փառալուծի աստիճանով, նրա անունը Կոնստանդին էր, իսկ մականունը՝ Գոնգիլա, ահա ուրեմն, այդ պատճառով ողջ հավաքված զորքը, բացառությամբ մի բանի մարդու, ջախջախվեց և ոչնչացվեց բարբարոսների կողմից» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 1, մաս 2):

²⁶⁹⁵ «Հիջրի 337 թվականին դոմեստիկոս Լևոնը պաշարեց Սուրոնը: Նրա դեմ ելավ Մուհամմեդ իբն Նասիր ադ-Դուլան, նրա ռազմիկներից 400 հոգի սպանեց և գերեց մեծ բանակություն» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

²⁶⁹⁶ «Լևոնը պաշարեց Բուբան: Լսելով այդ մասին՝ Մուհամմեդ իբն Նասիր-է-Դուլան (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ադ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) Հայեայից ելավ նրան ընդառաջ: Լևոնը մարտնչեց Մուհամմեդի ու նրա ընկերների ամբողջի դեմ, նրանցից 400 հոգու սպանեց ու շատ ժողովուրդի գերեց: Դա եղավ Հիջրի 338 թվականին» (Յահա Աստիֆազ «Ժամանակագրություն»):

«Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Մայֆարկին և իր փոխարեն Հայեայի կառավարիչ Նշանակեց իր եղբայր Մուհամմեդ իբն Նասր-է-Դուլային (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ադ-Դուլային – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա Բուբայի վրա ելավ դոմեստիկոս Լևոնը, որը գտնվում է Ամտիկի շրջանում: Մուհամմեդը ելավ նրա դեմ, սակայն դոմեստիկոսը Հիջրի 338 թվականին ջարդեց նրան և շատ ժողովուրդ կոտորեց նրա զորքից» (Էբնալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատվածներ»):

²⁶⁹⁷ «Կոնստանդինի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.**), Չմշկիկ դոմեստիկոսին մեծաքանակ զորքով ուղարկում է Կարինի կողմերը: Սա գալիս, պաշարում է Թեոդոսիոպոլիսը, ծակատամարտ է տալիս և պարտության է մատնում իսմայելցիների զորքերին, որից հետո բարոբանդ է անում բաղաթի խանդակն ու նրա բարձրաբերձ աշտարակները և գրավում է բաղաթը: Այնտեղ բաջուրյան բազում գործեր է ցույց տալիս Չմշկիկի թոռ Կյուռ-ժանը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.**), որ այն ժամանակ դեռևս մանկական տարիքում էր» (Ստեփանոս Տարսնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին հուլիսը գրավեցին Կալիկլայ բաղաթը, տիրեցին նրան, ավերեցին նրա պարիսպները և բնակիչների աման շնորհեցին, որից հետո հեռացան այնտեղից» (Յահա Աստիֆազ «Ժամանակագրություն»):

«Չորավար պատրիկ Թեոֆիլոսը բազմիցս դիմեց ամիրային (**Կալիկլայի էմիրության համալիր էմիր Աբու-Մուհիզ Աբու առ-Ռահման իբն Աբու Սևադային (936-952) – Մ.Ֆ.**), իսկ վերջինս, տեսնելով, որ փրկության ոչ մի հույս չի մնացել, հպատակվեց, համաձայնվեց դառնալ թագավորության ծառայ և որպես պատանդ տվեց իր որդուն: Ինչ վերաբերում է փառալուծին, ապա այն պատկանում էր Թեոդոսուպոլիսին: Ազգաստորոս Հովհաննեսը յոթ ամիս պաշարել էր Թեոդոսուպոլիսը և չէր կարողացել գրավել այն, դրա համար զորք ուղարկեց և գրավեց Մասսատուն ամրոցը և այնտեղ հաստատեց պրոտոպապաթար Պետրոնաս Բոլիպսին, որն այն ժամանակ Նիկոպոլի կատապանն էր: Պանգրատ մագիստրոսը, որ նույն մագիստրոս Հովհաննեսի հետ միասին արշավել էր Թեոդոսուպոլիս վրա, երբ որոշեց հեռանալ, խնդրեց Հովհաննեսին, որ Մասսատուն ամրոցը իրեն տա՝ գրավոր եղբուք ուղարկելու, որ ինքն է դրան տիրելու պարագայում այն ոչ մի դեպքում չի զիջի սարակիստներին» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

«Զրիստոսի 951 թվականին գրավեցին Կարինը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 398 թվականին Կարինը գրավեցին» (Հովհաննես Ավագեց «Ժամանակագրություն»):

²⁶⁹⁸ «Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) արշավաւք իրականացրեց: Նրա մոտ Տարսնից 4.000 հոգի եկան, որոնց գլխավորում էր կարդ Աբու-Հուսեյնը: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Կեսարիա՝ մի բանի ամրոցներ գրավելով, սպանելով ու գերեվարելով» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Վեճի առաքյալ կազմողը գալիս է Միսիս սահմանային մարզում, որի վրա արշավեց Սայֆ ադ-Դուլա իբն Համդանը (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) Հիջրի 339 թվականին» (Յակուբ ալ-Համալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ իրադրությունը չգարարեց գոյություն ունենալ հույների ու եղեսիս բաղաթի բնակիչների միջև, մինչև որ Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) չխախտեց այն 338 թվականին, երբ նա ստիպեց Եդեսիայի բնակիչներին իր հետ միասին հարձակվում գործել Միսիս վրա, ընդ որում այդ արշավանքի ընթացքում նրանցից մեծ բանակություն զոհվեց» (Յահա Աստիֆազ «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 339 թվականին Սեյֆեդուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հավաքեց 30.000 հեծյալ ու հետևակ ռազմիկների և նրանք ներխուժեցին հռոմեոսների երկիր՝ ձեռք գցելով մեծ բանակի ավար» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ականատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁶⁹⁹ «Այդ տարի, ինչպես ասացինք, Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակում իրականացրեց և Ռաբիա Ա ամսին ելավ: Այդ ժամանակ 4.000 հոգու կազմով նրան միացավ նաև Տարսնի զորքը, որոնց գլխավորում էր կարդ Աբու-Հուսեյնը: Նա մեկնեց դեպի Կեսարիա, հետո՝ Կապադոկիա, խորը մտավ հունական երկիր, մեծ թվով ամրոցներ գրավեց, գերեվարեց ու սպանեց, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդա ու խարսնապա՝ կրկին սպանելով ու գերեվարելով: Դրանից հետո նա անդրադարձավ Սարիսի երկրամասին, որից մինչև Կոստանդնուպոլիս 7 օրվա ճանապարհ էր: Եվ ահա, երբ նա պաշարել էր այն, դոմեստիկոսը (**սխալների դոմեստիկոս Վարդ Փոկադ – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց նրա առաջապալի վրա, սակայն վերջինս հաղթանակ տարավ և դոմեստիկոսը փրկվեց իր ամրոցում՝ վախճանալով սեփական կյանքի համար» (Չահաթի «Իսլամի պատմություն»):

«Նա (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) այդ տարի արշավանքի ելավ ու պաշարեց Սաիրիսը, այրեց նրա մատույցները» (իբն Չահաթի «Տրոիկա պատմության պատմություն»):

«Ծամոնալ, հույների երկրի մեջ գտնվող բաղաթ, որի վրա Հիջրի 339 թվականին արշավեց Սայֆ ադ-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) և Դոմոստոկլը նրա առաջից փախուստ տվեց» (Յակուբ ալ-Համալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց Սամանդայի վրա և այրեց այն» (ալ-Ալի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդա» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ականատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁷⁰⁰ «Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) պատրաստվեց հարձակվում գործել հույների հողերի վրա և այդ նպատակով գործնական կերպով մեծ զորք հավաքեց: Նա խորը մտավ հունական երկիր Հիջրի 339 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 15-ին, այնտեղ շատ առաջացավ և հասավ խարսնապալի երկու օրվա արշավի հեռավորությանը՝ հավասար տարածության անդին գտնվող մի վայր: Նա այնտեղ մի բանի հունական ամրոցներ գրավեց ու մեծ բանակությամբ բնակչություն գերեց» (Յահա Աստիֆազ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) այդ տարի արշավանքի ելավ ու... այրեց խարսնային մատույցները: Դրանից հետո նա հեռացավ աս-Սինա, որտեղ հրամայեց մնալ ծառաներին ու գումակը, իսկ ինքը, արդեն ավելի թեթև, կրկին անցավ խարսնան ու հասավ Բատն-ալ-Լակաթին: Նա հանդիպեց դոմեստիկոսին, նրան փախուստի մատնեց և գերեց նրա 120 հայտնի պատրիկներին: Դոմեստիկոսը փրկվեց և վերադարձավ իր զորքի մոտ» (իբն Չահաթի «Տրոիկա պատմության պատմություն»):

«Այդ տարի եղավ այլ-Մայկաթի ճակատամարտը: Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Զամրանը (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հույների վրա և, մտալով այնտեղ 2 ամիս, գերեվարեց ու իրկիզեց: Նրա դեմ ուղղվեց դեպի դոմեստիկոսը և հանդիպեց նրան Մայկաթի մոտ, որը մի վայր է հարսիսանոնից անդին: Նրանք մարտնչեցին և հույներից սպանվեց 30.000 հոգի, իսկ 2.000 պատրիկներ էլ գերվեցին» (այլ-Մաթին «Պատմություն»):

«Հետո դոմեստիկոսը հավաքեց զորքը և մարտնչեց Սեյֆ-Էդ-Դուլայի (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն Աստված նրա ամենամոլեգույն փախուստի մատնեց և շատ պատրիկներ գերվեցին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հարսանայի վրա ու այն ևս այրեց...: իբն Ամիրի մոտ պատմվում է, որ 339 թվականին տեղի ունեցավ այլ-Լկանի ճակատամարտը: Բանն այն էր, որ Սեյֆ-Էդ-Դուլան հարձակվում էր իրականացրել հունական երկրի վրա և մնացել էր այնտեղ 2 ամիս՝ սպանելով, գերեվարելով ու այրելով, բայց հետո նրա վրա գնաց դոմեստիկոսը և հանդիպեց նրան այլ-Լկանում, որը հարսիսանից անդին գտնվող մի վայր է: Նրանք մարտնչեցին և Սեյֆ-Էդ-Դուլան ջարդեց հույներին: Նա նրանցից մոտ 30.000 հոգի կոտորեց, ինչպես նաև գերեց 2.000 պատրիկների և այլոց» (այլ-Այնի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուղղություն բռնեց դեպի... հարսանա՝ սպանելով ու գերեվարելով, որից հետո ուղղվեց դեպի Մարիխ, որի ու Կոստանդնուպոլսի միջև 7 օրվա ճանապարհ է: Եվ ահա, երբ նա պաշարել էր այն, դոմեստիկոսը հարձակվեց նրա առաջապահի վրա, սակայն մահմեդականները հաղթեցին նրան և նա փրկություն գտավ ամրոցում՝ վախճանելով իր անձի համար: Նա զորք էր հավաքել ու մարտնչել էր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի դեմ, սակայն Աստված նրան ամրոցի փախուստի մատնեց և գերի ընկան նրա մի բանի պատրիկներ: Դա իրոք մի փառահեղ արշավանք էր, երբ մահմեդականները այնպիսի ավար ձեռք գցեցին, ինչպիսին նկարագրել հնարավոր չէ: Նրանք արշավանքում մնացին մի բանի ամիս» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ականատես Սեյֆ-Էդ-Դուլայի պալատական պետ ալ-Մուբանաբին:

²⁷⁰¹ «Նա (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) առաջ շարժվեց և, երբ հասավ Կիրճին, որը հայտնի էր «Կոտորածի ծոր» անունով, թշնամին հանդիպեց նրան՝ մարտական կարգով շարժված բարձունքների վրա: Նրանք մարտնչեցին նրա դեմ, հյուժեցին նրան և, երբ նա ներքև իջավ, թշնամին հարձակվեց նրա վրա: Նա մարդկանց հետ մնաց Բարադա անունով հայտնի գետի մոտ: Թշնամին զավթեց ադ-Դարի կիրճը և Սեյֆ-Էդ-Դուլան այդպես էլ չկարողացավ ելնել լեռները: Դրա համար էլ նա ի վերջո ձախ թեքվեց մի ճանապարհով, որը նրան ցույց էր տվել ուղեկիցներից մեկը: Գիշերն եկավ ու նրա ընկերներից ոմանք գաղտնի ուղղվեցին դեպի գուժակ: Նրանք դավաճանեցին ու, թեև Սեյֆ-Էդ-Դուլան նրանց կոչ էր անում սրբազան պատերազմի ելնել, սակայն նրանք չեղան: Սեյֆ-Էդ-Դուլան սկսեց վախճանալ, որ գերիները կփախչեն ու դրա համար էլ նա սպանեց նրանց բոլորին: Դա եղավ այդ տարվա Ջումադա Ա աժմվա 11-ին: Դրանից հետո նա ծանկիա ելավ ու հասավ գուժակին, որը Զադասի լեռան տակ գտնվող լճի մոտ էր: Դա ամենակարևոր արշավանքներից մեկը կլիներ, եթե մարդիկ չքեցին նրան, սակայն այժմ դոմեստիկոսը իր ենթակայներից ստացավ հարկը, այն ենթակայներից, որոնք գտնվում էին Զադասում՝ այդ ամրոցում, որը Սեյֆ-Էդ-Դուլան ավերել էր դեռևս 337 թվականին» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Բայց երբ նա (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուզեց ելնել այնտեղից, հույները փակեցին լեռնային անցումները ու հատկապես այն կիրճը, որով նա ցանկանում էր ելնել, իսկ այն հայտնի էր «Մարդկանց կոտորածի վայր», ինչպես նաև «Դարբ ալ-Կենկուրիոն» անունով՝ գտնվելով այլ-Զադասի շրջանում: Հույները նրան պարտության մատնեցին և մարտում կամ գերության մեջ մահացան մահմեդականներից նրանք, որոնք նրա հետ էին: Հույները ազատեցին այն Սեյֆ-Էդ-Դուլանի, որոնք վերցրել էին մահմեդականները, տիրեցին գուժակին, ծիծերին ու գույթին, ինչպես նաև մեծ ավար ձեռք գցեցին: Սեյֆ-Էդ-Դուլան նրանցից փրկվեց մի փոքր ջոկատով ու դա կատարվեց 339 թվականի Ջումադա Բ ամսին, ընդ որում դրանից հետո Սահմանային գոտու բնակիչներն այդուհետ այդ արշավանքը «Դժբախտ արշավանք» կոչեցին» (Չահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դա մի աչքի ընկնող արշավանք էր, երբ մահմեդականները այնպիսի ավար ձեռք բերեցին, որը նույնիսկ նկարագրել հնարավոր չէ: Նրանք մի բանի ամիս արշավանքի մեջ էին, բայց հետո տարսնցիները վերադարձան ու վերադարձան նաև բերվին արաբները: Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) սկսեց վերադառնալ մի դժվարանցանելի կիրճով: Հույները փակեցին նրա ճանապարհը այդ կիրճում և կանգ առան նրա ու նրա առաջապահի միջև: Նրանք կտրեցին ծառերը և լցրին դրանցով նրա ճանապարհները: Նրանք բարձր էին ներքև գլորում կիրճում գտնվող մարդկանց վրա, ընդ որում հույները տեղաբաշխված էին դոմեստիկոսի հետ գտնվող մարդկանցից ավելի հետ՝ սպանելով ու գերեվարելով: Սեյֆ-Էդ-Դուլային փրկություն չկար: Նրա հետ 400 հայտնի գերված հույներ կային, նա գլխատեց նրանց, խողովոցե բոլոր ուխտերին ու եղբերավոր անասուններին, այրեց գուժակը և, մահացու մարտի մեջ մտնելով, մի փոքր ջոկատով փրկվեց: Դոմեստիկոսը տիրեց զորքի մեծ մասին՝ գերեվարելով էմիրներին ու կադիներին: Սեյֆ-Էդ-Դուլան հազիվ փրկվեց և եկավ Զալեա» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) 339 թվականին արշավանք իրականացրեց ու նրա հետ մեծ զորք կար: Այդ արշավանքի ընթացքում նա հաղթանակի հասավ և մեծաթիվ ավար ձեռք գցեց, սակայն, երբ նա վերադառնում էր, այլ-Զալաթի կիրճում նրանից առանձնացան Սահմանային գոտու բնակիչները ու հենց նույն այդ կիրճում էլ հույները ելան Սեյֆ-Էդ-Դուլայի դեմ: Մեծ բանակությանը մահմեդականներն սպանվեցին և այրեցին էլ գերվեց: Իր ձիու մեջքի վրա փրկվեց միայն Սեյֆ-Էդ-Դուլան: Նրան ճանաչեցին, հետապնդեցին և քեցին միջև բարձր սարի կատարը, որի տակից գետ էր հոսում: Նա վախճանվեց, որ հանկարծ հույներն իրեն գերի կվերցնեն, եթե նա կանգ առնի կամ վերադառնա: Դրա համար էլ նա խթաններով հարվածեց ձիուն և ստիպեց նրան այդ բարձր տեղից ցատկել դեպի գետը, որպեսզի սպանվի ու հույներն իրեն չգտնեն: Ձիւն, սակայն, ընկավ ոտքերի վրա և Սեյֆ-Էդ-Դուլան անվնաս հեռացավ: Այդ արշավանքը կոչվեց «Դժբախտ արշավանք»: Այդ արշավանքում նրանից անթիվ բանակի գումար և հանդերձանք գրավվեց: Նա ինքը պատմեց, որ իր հետ վերցված ձեռագրերից կործանվեցին 5.000 թերթ նամակներ, որոնք ուղղված էին Աբու-Աբդուլլահի իբն Մուբայլին, թող դորո՞ւմս նրան Աստված, իսկ նա Բանու Զամրանի կողմնակիցն էր» (Թեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«339 թվականին Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Զամրանը (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) մտավ հունական երկիր: Նա մարտնչեց այնտեղ և խորը մտավ երկիր, շատ ամրություններ վերցրեց, գերեվարեց ու ավար վերցրեց: Եվ ահա, երբ նա ուզեց ելնել հույների երկրից, վերջիններս փակեցին նրա ճանապարհը լեռնածերպերում, որտեղ էլ նրա հետ եղող մահմեդականները կործանվեցին՝ սպանվելով ու գերեվարվելով: Հույները գերիներին ու ավարը հետ վերցրին, վերցրին նաև մահմեդականների գումակն ու գույքը: Սեյֆ-Էդ-Դուլան քեցրի հետ փախավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ նա (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) վերադարձի ճանապարհին էր բռնել, հույները փակեցին նրա ճանապարհը այն կիրճում, որից նա պետք է դուրս գար: Նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, որոնք նրա հետ էին, գերեցին մնացածին և հետ խլեցին այն ամենը, ինչը մահմեդականները մինչ այդ վերցրել էին հույներից: Սեյֆ-Էդ-Դուլան իր ընկերներից կազմված ջոկատով հազիվ փրկվեց: Եվ ասում է իբն ալ-Ջուզին, որ նրա հետ գտնվող բոլոր մահմեդականները զոհվեցին կամ այդ մարտում, կամ գերության մեջ: Հույները հետ խլեցին գերիներին, որոնք վերցրել էին նրանք, գրավեցին նրա գանձարանը, գումակն ու գեղեցիկը և միայն նա էր, որ փոքրաթիվ մարդկանց հետ փրկվեց, իսկ նրանք 30.000 էին...: իբն Ամիրի մոտ պատմվում է, որ այդ տարի տեղի ունեցավ «Դժբախտության ճակատամարտը»: Դա այսպես եղավ: Սեյֆ-Էդ-Դուլան ուղղություն բռնեց դեպի այն կիրճը, որը հայտն էր «Ընկած մարդկանց կիրճ» կամ «Դարբ ալ-Կենկուրիոն» անուններով: Այդ կիրճում նա գտավ դոմեստիկոսին և մարտնչեց նրա դեմ: Արդյունքում Սեյֆ-Էդ-Դուլան իր ընկերների փոքր բանակությանը փախավ, իսկ երբ առավոտը բացվեց, դոմեստիկոսը հետապնդեց նրանց և նրանցից ևս 5.000 հոգու սպանեց, իսկ 3.000 հոգուն էլ գերեց: Մնացածները դիմեցին փախուստի» (այլ-Այնի «Պատմություն»):

«Բայց մենք աչքել ենք այն բանի վրա, որ այսբան ժամանակ անց ականատես եղանք կանխագուշակման իրականացմանը, թե ինչպես կենցաղով ու դավանանքով ամբարիշտ այդ բարբարոսները նախօրոք հավաստի կերպով իմացել էին ճշմարտությունը: Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի – Մ.Ֆ.) չկարողացավ գրավել Զադասը, բայց այժմ, մեր օրերում Կոնստանդին Շիրանաճինը, (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII – Մ.Ֆ.), ամենախիստապաշտնադիր Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI – Մ.Ֆ.) որդին և Վասիլի թոռը, գլուխ բերեց այդ գործը» (Թեոփիլոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 48):

«Դրանից հետո, երբ արաբները հետ էին դառնում հռոմեները հետապնդեցին նրանց, հասան ու փակեցին այնտեղի ամրություններից մեկի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ արաբների ողջ զորքը սպանվեց կամ գերեվարվեց և հռոմեները հետ բերեցին թալանածը: Ինչ վերաբերվում է Սեյֆ-Էդ-Դուլային (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլային – Մ.Ֆ.), ապա նա մի բանի հոգու հետ հազիվ փախավ, ընդ որում վրդոցը իր ողջ ժողովրդին, Նոսրաֆները, ջորիները, գանձերը և գույքը» (Բար-Բերեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Քրիստոսի 952 թվականին ջարդեցին Զամրանյան (Յալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլային – Մ.Ֆ.)» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Յ.) թուրքերի շատ բեռներ թափել տվեց Ալիս գետը, փախուստի մատնեց Իսմայելի գործը և կոչվեց Թրեաժուլ, այսինքն թրիք ժողովող կամ հավաքող» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Ռամադանին, ընդ որում վերջինս տեղեկացնում է Զամադանյանների եմիրության բանակի թվաքանակի մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև ղեպեբերին ականատես Սեյֆ-էդ-Ղուլայի պալատական պոետն ալ-Մուբանաբին:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Ղանասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Ալ-Ալինին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁷⁰² «Ղրանից հետո հույները խուսափեցին հետապնդումից, թալանեցին երկիրը և գերիներ վերցրին: Մարդիկ դողում էին, բայց հետո Աստված ողորմած գտնվեց և դոստոյիկոսը Սեյֆ-էդ-Ղուլային (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլային – Մ.Յ.) խաղաղության առաջարկով դեսպանություն ուղարկեց, սակայն սա չհամաձայնեց և նրան սպառնալիք ուղարկեց» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁷⁰³ «Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) գործ հավաքեց Միջագետքից, Մոսուլից, Մուղարից, ինչպես նաև մի շարք այլ ցեղերից ու մտավ հույների երկիր: Նա խորը տարածության մտավ նրա խորք և ամեն մի լեռնանցքում մեկական ջուկատ թողեց: Նա սպանեց ու շատերին գերեվարեց, որից հետո անվնաս վերադարձավ Չալեայ» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Ղրանից հետո նա (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) գործ կազմեց և խառանի մոտակայքում մտավ հունական երկիր, ավարի տիրեց և գերեց շատ ժողովուրդ: Նույն կերպ նաև հարձակում գործեց նաև Տարսուսի ժողովուրդը, բայց ծովային ու ցամաքային ճանապարհով» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Թեուր-Ֆիրան իր «Զամառուտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁷⁰⁴ «Ղրանից հետո Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) Չալեայից մեկնեց Ամիր, մարտնչեց հույների դեմ, ամայաբերեց նրանց կալվածքները և անվնաս հեռացավ: Ինչ վերաբերում է հույներին, ապա նրանք մտադրվեցին Ամիրին տիրել խորամանկությամբ: Այդ գործում նրանց փորձում էր օգնել մի քրիստոնյա՝ խոստանալով, որ նրանց համար 4 մղոն երկարությամբ թունել կփորի: Ու նա արեց այդ և լայն թունել փորեց, որը հասնում էր քաղաքի պարսպի մոտ, բայց հետո քաղաքի բնակիչներն իմացան այդ մասին ու տասնեակն այդ քրիստոնյային, իսկ թունելն էլ լցրին ու վերականգնեցին այն ամենը, ինչ փորված էր» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁷⁰⁵ «Նա (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) հաճախակի հարձակումներ էր գործում հույների վրա, այնպես որ սրանք Կոստանդնուպոլիսում գտնվող իրենց արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ից – Մ.Յ.) օգնություն խնդրեցին: Վերջինս մեծ գործ ուղարկեց, որը ավի իջավ Օթրանտում: Ալ-Ռասան իբն Ալին իր հերթին լուր ուղարկեց ալ-Մանսուրին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թահիրին (946-953) – Մ.Յ.)՝ հայտնելով նրան գործերի դրության մասին: Սա ներքինի Ֆարուխի հետ նրան միասին մեծ գործ ուղարկեց: Եվ ահա ալ-Ռասանը իր գործը միավորեց նոր եկածների հետ և, ուղղվելով դեպի Ռեջին, իր ուժերը ցրեց ողջ Կալաբրիայում: Ալ-Ռասանը ամուր պաշարեց Ջերախին և նրա բնակչությունը ուժեղ ծարավից հայտնվեց կործանման եզրին, այնպես որ մտում էր նրան միայն վերցնել: Այդ ժամանակ, սակայն, լուր եկավ, որ հույների գործը մոտենում էր նրան, դրա համար էլ նա Ջերախի բնակչության հետ սրանց կողմից որոշակի գումար վճարելու պայմանով հաշտություն կնքեց, որից հետո ուղղվեց հույների վրա: Երբ նրանք լսեցին, որ նա գտնվում է իրենց մոտիկ, նրանք դիմեցին փախուստի և առանց մարտի թողեցին Օթրանտը» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

²⁷⁰⁶ «Չիջրի 340 թվականի Ջումադա ամսին Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) ամառային արշավանք իրականացրեց: Նա արեց գյուղերը, թալանեց կալվածքները և ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդա: Նրան լուր հասավ, որ թշնամին գործ է հավաքում և 40.000 իռան կազմով պատրաստվում է հարձակման, այդ պատճառով էլ Սեյֆ-էդ-Ղուլայի գործը վախճեցավ ելնել Սամանդայի դեմ, սակայն նա ինքը ցանկանում էր այնտեղ գնալ» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) գործ հավաքեց Միջագետքից, Մոսուլից, Մուղարից, Մուղարից և մի քանի այլ ցեղերից ու մտավ հույների երկիր: Նա խորը խորացավ այնտեղ և ամեն ի կիրճում մեկական ջուկատ թողեց: Նա սպանեց շատ գերեվարեց և անվնաս հեռացավ Չալեայ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Ղուլան իբն Զամադան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) հավաքեց Մոսուլի, Միջագետքի ու Ամորիքի գործերին, ինչպես նաև բերդիկներին, որից հետո մտավ հույների երկիր: Նա շատերին սպանեց ու գերեվարեց, որից հետո անվնաս Չալեայ վերադարձավ» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Յ.) հասավ Սամանդա և այրեց խարաշան» (Բեմալ-էդ-Ղին «Չալեայի պատմության հատվածներ»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահաբին իր «Պատմություն»-ում:

²⁷⁰⁷ «Առաջին Շադդադյանը Մուհամմադ իբն Շադդադ իբն Կուրտակն էր (Շադդադյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շադդադ (951-957) – Մ.Յ.): Նրա երևան գալու և իշխանություն ձեռք բերելու պատճառն այն էր, որ երբ Սալլար Մարգուբան իբն Մուհամմադ իբն Մուսաֆիրը (Սալարյանների եմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմադ – Մ.Յ.) Ռեյի դարպասների մոտ Չիջրի 337 թվականին գերի ընկավ և չորս տարի գերության ու բանտարկության մեջ մնաց, Անուպատականում իշխանությունը խառը վիճակում հայտնվեց և ամեն մի տոհմի ու գերդաստանի տեր գրավեց երկրի մի մասը, դե իսկ Մուհամմադ իբն Շադդադն էլ հաստատվեց Ղվին քաղաքում: Բնակչությունը քաղաքը նրան հանձնեց, որպեսզի պաշտպանվի նրանց պատիվն ու կանանց և ապահով լինեն չարագործներից ու խռովարարներից՝ ինչպես դալլամցիներից, այնպես էլ ուրիշներից: Մուհամմադ իբն Շադդադը տիրացավ նրան մոտակողապես Չիջրի 340 թվին և այնտեղ հաստատվեց իր ընտանիքի, տոհմի և հետնորդների մի փոքր խմբի հետ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Առաջին Շադդադյանը Մուհամմադ իբն Շադդադ իբն Կուրտակն էր (Շադդադյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շադդադ (951-957) – Մ.Յ.): Նրա երևան գալու և իշխանություն ձեռք բերելու պատճառն այն էր, որ երբ Սալլար Մարգուբան իբն Մուհամմադ իբն Մուսաֆիրը (Սալարյանների եմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմադ – Մ.Յ.) Ռեյի դարպասների մոտ Չիջրի 337 թվականին գերի ընկավ և չորս տարի գերության ու բանտարկության մեջ մնաց, Անուպատականում իշխանությունը խառը վիճակում հայտնվեց և ամեն մի տոհմի ու գերդաստանի տեր գրավեց երկրի մի մասը, դե իսկ Մուհամմադ իբն Շադդադն էլ հաստատվեց Ղվին քաղաքում: Բնակչությունը քաղաքը նրան հանձնեց, որպեսզի պաշտպանվի նրանց պատիվն ու կանանց և ապահով լինեն չարագործներից ու խռովարարներից՝ ինչպես դալլամցիներից, այնպես էլ ուրիշներից: Մուհամմադ իբն Շադդադը տիրացավ նրան մոտակողապես Չիջրի 340 թվին և այնտեղ հաստատվեց իր ընտանիքի, տոհմի և հետնորդների մի փոքր խմբի հետ» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷⁰⁸ «Կարելի է զարմանալ նաև աֆրիկացիների դեմ տեղի ունեցած պատերազմի վրա, քանզի շատ չանցած նրանց հետ էլ բախում ու կռիվ եղավ՝ ծովային մարտ: Եվ ահա փչեց մեզ համար նպաստավոր և օգտավետ բաժնի, իսկ բարբարոսների համար՝ աննպաստ ու հակառակ, սաստիկ բաժնի, որի պատճառով նրանք պարտություն կրեցին և գեներով ու նավերով հանդերձ խորտակվեցին: Նրանց ամիրան (Չալեայի Զամադանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Չալեայի – Մ.Յ.) կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին – Մ.Յ.) արդեսեց հաշտություն կնքել, ընդ որում խոստացան կայսրը ծառայել ոչ միայն սրանք: Գալլիայում նավարկող բոլոր բարբարոսները Շիրանաժին արքային իրենց երախտագիտությունն էին հայտնում և թանկագին նվերներ ու պատանդներ էին ուղարկում կայսր: Շիրանաժին բախտը բոլորին հպատակության, ծառայության և լծի ենթարկեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 31):

«Այդ տարի Իսմայիլ իբն ալ-Կափուր (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թահիրը – Մ.Յ.) մեծ նավատորմ կազմեց, որպեսզի հարձակում գործի հունական երկրի վրա: Նա անձամբ զբաղվեց այդ գործով» (Վալի Խադիկ «Պատմություն»):

²⁷⁰⁹ «Սալար Իբրահիմ իբն Մարգուբանը (Սալարյանների եմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանը – Մ.Յ.), որը Անուպատականի որոշ մասերում փոխարինում էր իր բանտարկյալ հորը (Սալարյանների եմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմադին – Մ.Յ.), երբ տեղեկացավ այս մասին, լուր ուղարկեց Դիրմուսի տիրոջ մոտ և նրան թելադրեց Մուհամմադի (Շադդադյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շադդադի – Մ.Յ.) դեմ պայքարելու, նրան պաշարելու ու դուրս բջելու մի ծրագիր: Այս անհավատը, հետևելով սույն ծրագրին, մի քիտ բանակ հավաքեց հայերից, լեզգիներից և ուրիշ անհավատներից ու խաղաղ, գնաց Մուհամմադ իբն Շադդադի դեմ: Սա, երբ լսեց այդ լուրը, կանչեց իր մարդկանց, որոնք պատրաստվեցին կռվելու նրա դեմ ու կասեցնելու նրան: Եվ դուրս եկան քաղաքից՝ Ալլահին վստահելով: Նրանք այդ անիծյալների հետ հանդիպեցին Արաբս և Մանսամուն գետերի միջև և թեժ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մահմեդականները հաղթեցին, իսկ

անհավատները պարտվեցին և նրանց փրկվեցին միայն նրանք, որոնք թաքնվել էին ծառաստանների ու թփուտների մեջ: Մուհամմադ իբն Շարիֆը հաղթական վերադարձավ Դիլին բաղաձայն և օգնություն խնդրեց բնակչությունից՝ ստեղծելու համար բաղաձայն մոտիկ մի այլապիսի վայր, որտեղ իր մարդիկ կապաստանեին իրենց երեխաներով: Բանն այն էր, որ նա անհանգիստ էր լեզգիների կողմից հարձակումից: Նրան օգնեց բաղաձայն ժողովուրդը և նրանց օգնությամբ նա կառուցեց մի ամրոց, որն անվանեց Տալլ-Յասիլ, որտեղ էլ հենց տեղափոխեց իր ընտանիքը: Սա գտնվում է Դիլին բաղաձայնի մի ծայրընկեր հեռավորության վրա» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Սալար Իբրահիմ իբն Մարգուբանը (Սալարյանների էմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանին – Մ.Ֆ.), որը Ատրպատականի որոշ մասերում փոխարինում էր իր բանտարկյալ հորը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմադին – Մ.Ֆ.), երբ տեղեկացավ այս մասին, լուր ուղարկեց Դիրսուսի տիրոջ մոտ և նրան թելադրեց Մուհամմադի (Շարիֆյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարիֆի – Մ.Ֆ.) դեմ պայքարելու, նրան պաշարելու ու դուրս բերելու մի ծրագիր: Այս անհավատը, հետևելով սույն ծրագրին, մի բիրտ բանակ հավաքեց հայերից, լեզգիներից և ուրիշ անհավատներից ու խաղաղ, գնաց Մուհամմադ իբն Շարիֆի դեմ: Սա, երբ լսեց այդ լուրը, կանչեց իր մարդկանց, որոնք պատրաստվեցին կռվելու նրա դեմ ու կասեցնելու նրան: Եվ դուրս եկան բաղաձայն՝ Ալլահին վստահելով: Նրանք այդ անիծյալների հետ հանդիպեցին Արաքս և Մանասմուն գետերի միջև ու թեժ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մահմեդականները հաղթեցին, իսկ անհավատները պարտվեցին և նրանց փրկվեցին միայն նրանք, որոնք թաքնվել էին ծառաստանների ու թփուտների մեջ: Մուհամմադ իբն Շարիֆը հաղթական վերադարձավ Դիլին բաղաձայն և օգնություն խնդրեց բնակչությունից՝ ստեղծելու համար բաղաձայն մոտիկ մի այլապիսի վայր, որտեղ իր մարդիկ կապաստանեին իրենց երեխաներով: Բանն այն էր, որ նա անհանգիստ էր լեզգիների կողմից հարձակումից: Նրան օգնեց բաղաձայն ժողովուրդը և նրանց օգնությամբ նա կառուցեց մի ամրոց, որն անվանեց Տալլ-Յասիլ, որտեղ էլ հենց տեղափոխեց իր ընտանիքը: Սա գտնվում է Դիլին բաղաձայնի մի ծայրընկեր հեռավորության վրա» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷¹⁰ «/7/ Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին Վի-ը – Մ.Ֆ.), ինչպես և նրա աները (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին – Մ.Ֆ.), չուզեց բաղաձայնում լուծել սարակինոսների հետ ունեցած վեճը և վերանորոգել խաղաղությունը, այլ նպատակահարմար գտավ ավելի շուտ հարցը լուծել պատերազմով: Նա մարտունակ զորք ուղարկեց, որը հասնեց, նրա հրամանատար Նշանակեց պատրիկ Մալակենտին և Կալաբրիա ուղարկեց՝ հրամայելով միանալ երկրի զորավարին, սա մի փոքր առաջ հիշատակված Պապալիոսն էր, և միասին գլխավորել կարթերոնացիների ու սիկիլիացիների հրահրած պատերազմը: Նաև Մակրիոնոսների հրամանատարությամբ նավատորմով էլ ուղարկվեց: Նրանք, տեղ հասնելով, իրենց ազանության պատճառով տեղացիների գլխին անթիվ փորձաքններ բերեցին ու այլ վատություններ ևս արեցին, ինչ նույնիսկ իրենք՝ թշնամիները, չէին անի: Երբ այդ մասին իմացավ սարակինոսների ամիրա Աբուլխարեն (Ղալբյանների էմիրության էմիր Յասան իբն Ալին – Մ.Ֆ.), բանգի ծառայուն արդեն մահացել էր, գոտեպնդեց իր մարդկանց և հորդորեց չվախենալ իրենց ազգակիցների գլխին այդպիսի փորձաքններ բերող զորքից: Եվ ահա նա, ընդդիմակայելով նրանց, ուժեղ մարտ տվեց և փայլուն ու հոյակապ հաղթանակ տարավ, այնպես, որ բոլոր էր մնացեց զորավարներն էլ գերի ընկան: /8/ Դրանից հետո Կոնստանդին կայսրը Յուլիանոսին ասելով, մականունը Պիդատուս, ուղարկեց սարակինոսների հետ խաղաղության շուրջ բանակցություններ վարելու: Սարակինոսները սովոր չեն փքվել տարած հաղթանակներով, այլ հզոր վիճակում էլ խաղաղության կողմնակից են, դրա համար ուրախությամբ ընդառաջ գնացին և որոշ ժամանակով հաշտություն կնքեցին» (Գլխախնայ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեոփոր Փոկաս», մաս 7,8):

«Ալ-Յասանը (Ղալբյանների էմիրության էմիր Յասան իբն Ալին – Մ.Ֆ.) ելավ ու անցավ Ջերախի նեղուցը: Մահմեդականները Յիջրի 340 թվականի Արաֆ օրը մարտնչեցին սարաւոնեցիի դեմ, որի հետ հույներ կային: Տեղի ունեցավ ամենաթեժ մարտերից մեկը, որը մարդիկ տեսել էին: Դույնները դիմեցին փախուստի, մահմեդականները մինչև գիշերը վրա հասնելը հետապնդեցին նրանց, նրանցից շատերին սպանեցին և գրավեցին գունակը, գեղերն ու ձիերը...: Մահմեդականների և Կոնստանդինոպոլիսից եկած զորքի, ինչպես նաև նրանց միացած հույների միջև ճակատամարտը տեղի ունեցավ Զուլիջի անտի 10-ին: Նրանք իրար եկան և ուժեղ ճակատամարտ եղավ: Դույնները դիմեցին փախուստի, իսկ մահմեդականները գնեցին կրկնակիս հետապնդել 12-ին, չորեքշաբթի օրը, Աֆրիկայից՝ Պալերմո ժամանեց Ջարաջ-Մուհամմադ անունով մի սպան, որի հետ կային նաև բեռնակիր նավեր ու մեծ զորք՝ ցամաքային և ծովային: Էմիր Յասանը (Ղալբյանների էմիրության էմիր Յասան իբն Ալին – Մ.Ֆ.) զորք վերցրեց սիցիլիացիներից ու աֆրիկացիներից և այդ ամսի 12-ին, շաբաթ օրը, մոտեցավ Ռեգիումին: Նրանք հայտնաբերեցին, որ վայրը լքված է: Նրանք վերադարձան Ջարաջի, ուժեղ մարտնչեցին նրանց դեմ, սակայն ոչինչ չկարողացան անել: Եվ ահա, նրանք նրանց հետ հաշտություն կնքեցին ու պատանդներ վերցրին, որից հետո վերադարձան ու անցան Կասսանո, մարտնչեցին նաև այստեղ ու ևս ոչինչ չկարողացան անել: Դրա համար էլ նրանք նաև Կասսանոյի ժողովրդի հետ հաշտություն կնքեցին, նրանցից պատանդներ վերցրին և վերադարձան» («Բենեդիկտյան ժամանակագրություն»):

²⁷¹¹ «Լուր եկավ այն մասին, որ հույները Սրուժ են մտել, այրել են այնտեղի մզկիթները և գերեվարել բնակչությանը: Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան (Ղալբյանի Համադանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) վերականգնեց Մարաշը» (ալ-Համադանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի հույները մտան Սրուժ, որը Դիար-Ռաբիայում է, սպանեցին ու գերեվարեցին, այրեցին մզկիթները և թալանեցին բաղաձայն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները մտան Սրուժ, որը Դիար-Ռաբիայում է, սպանեցին ու գերեվարեցին, այրեցին մզկիթները և թալանեցին բաղաձայն» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները տիրեցին Սերուջին, գերեվարեցին նրա բնակչությանը և այրեցին նրա մզկիթները» (Վալիսի «Պատմություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով իբն ալ-Ասիրին:

Իբն Կեթիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁷¹² «Այս լուրը հասավ Սալլար Իբրահիմ իբն Մարգուբանին (Սալարյանների էմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանին – Մ.Ֆ.), որն Արդեբիլումն էր: Լսելով այդ՝ վերջինս ուղարկեց մի մեծ բանակ՝ կազմված գանազան տեսակի դալամցիներից, բորդերից և Թարոսի մարդկանցից: Սրանք խաղաղին, գնացին դեպի Դիլին դուռ և նրանց դիմապրեց Մուհամմադ իբն Շարիֆը (Շարիֆյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարիֆի – Մ.Ֆ.), ընդ որում դիմադրեց մեծ ուժով: Երբ կռիվը սաստկացավ, բաղաձայն ժողովուրդը չփխմացավ, դավաճանեց Մուհամմադին և լքեց նրան՝ թողնելով միայնակ իր մի խումբ մերձավորների հետ: Երբ Մուհամմադը նրանց նահանջելը տեսավ, ինքն էլ գիշերով նահանջեց դեպի իր ամրոցը, ինչից հետո իջեցրեց այնտեղից իր մերձավորներին ու տարավ Հայաստանի կողմը: Նա թողեց Դիլին իր բնակիչներին, այնպես որ նրանք դալամցիներից տուժեցին ինչպես որ պետքն էր» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այս լուրը հասավ Սալլար Իբրահիմ իբն Մարգուբանին (Սալարյանների էմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանին – Մ.Ֆ.), որն Արդեբիլումն էր: Լսելով այդ՝ վերջինս ուղարկեց մի մեծ բանակ՝ կազմված գանազան տեսակի դալամցիներից, բորդերից և Թարոսի մարդկանցից: Սրանք խաղաղին, գնացին դեպի Դիլին դուռ և նրանց դիմապրեց Մուհամմադ իբն Շարիֆը (Շարիֆյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարիֆի – Մ.Ֆ.), ընդ որում դիմադրեց մեծ ուժով: Երբ կռիվը սաստկացավ, բաղաձայն ժողովուրդը չփխմացավ, դավաճանեց Մուհամմադին և լքեց նրան՝ թողնելով միայնակ իր մի խումբ մերձավորների հետ: Երբ Մուհամմադը նրանց նահանջելը տեսավ, ինքն էլ գիշերով նահանջեց դեպի իր ամրոցը, ինչից հետո իջեցրեց այնտեղից իր մերձավորներին ու տարավ Հայաստանի կողմը: Նա թողեց Դիլին իր բնակիչներին, այնպես որ նրանք դալամցիներից տուժեցին ինչպես որ պետքն էր» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷¹³ «/Գիջրի 341 թվականին Սեյֆ-է-Դուլան (Ղալբյանի Համադանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) կառուցեց Մարաշը: Նրա մոտ հունական զորքերի հետ միասին եկավ դուռնափոխը, որպեսզի խոչընդոտի այդ կառուցմանը, սակայն Սեյֆ-է-Դուլան մեծ ու հայտնի մի ճակատամարտում խոցեց նրան» (Բենալ-է-Դին «Հալեբի պատմության հատվածներ»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պետ ալ-Մուբանաբին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալաֆից:

²⁷¹⁴ «Այդ ժամանակ դվեցիք իրենց մեծամեծներից շատերին ուղարկեցին Մուհամմադ իբն Շարիֆի (Շարիֆյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարիֆի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ ներդրության խնդրելով նրանից, հրավիրելով վերադառնալ իրենց բաղաձայն՝ երդվելով լինել իշու հնազանդ ու այլևս երբեք չդավաճանել: Հասան նրան ու ասացին այս ամենը այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա սիրտը մեղմացավ նրանց նկատմամբ և նա նրանց հետ Դիլին վերադարձավ: Նա կարգավորեց նրանց գործերը, պաշտպանեց նրանց կռապաշտների ու ապականիչների

չարիքից և կարգավորեց թաղաքի ու բնակիչների վիճակը: Եվ ահա ուժեղացավ Մուհամմադ իբն Շարդադի դիրքը ժողովրդի կառավարման ու գործերի կարգավորման մեջ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ դվենցիք իրենց մեծամեծներից շատերին ուղարկեցին Մուհամմադ իբն Շարդադի (**Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ ներողության խնդրելով նրանից, հրավիրելով վերադառնալ իրենց թաղաքը՝ երդվելով լինել իրու հնազանդ ու այլևս երբեք չդավաճանել: Հասան նրան ու ասացին այս ամենը այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա սիրտը մեղմացավ նրանց նկատմամբ և նա նրանց հետ Դվին վերադարձավ: Նա կարգավորեց նրանց գործերը, պաշտպանեց նրանց կռապաշտների ու ապականիչների չարիքից և կարգավորեց թաղաքի ու բնակիչների վիճակը: Եվ ահա ուժեղացավ Մուհամմադ իբն Շարդադի դիրքը ժողովրդի կառավարման ու գործերի կարգավորման մեջ» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷¹⁵ «Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) Հիջրի 342 թվականին արշավանքի ելավ ու հարձակվեց... Արկայի վրա» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց Սելխտեի շրջանի վրա: Նա գերեվարեց, այրեց և մեծ ամայացումներ իրականացրեց: Նա գրավեց Արկա ամրոցը, այրեց Սելխտեն և ուղղություն բռնեց դեպի հունական երկրից դուրս տանող ճանապարհը» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁷¹⁶ «Վարդ Փոկասի որդի Կոնստանդինը նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) հանդիպեց Դարբ-Սերվանի մոտ և երկու կողմից շատ ժողովուրդ սպանվեց: Դրանից հետո Սեյֆ-է-Դուլան անցավ Եփրատը, ուղղվեց դեպի Բաթն-Հանձիթ և մտավ Մամուսաթ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ դելիկների ամբոխն առաջ անցավ դեպի կիրճը և հայտնաբերեց, որ հույներն այն արդեն զբաղեցրել են: Բոլոր դելիկները գերի ընկան, իսկ Սեյֆ-է-Դուլան հետ դարձավ» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Հիջրի 342 թվականին Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մտավ հույների երկիր ու հարձակվեց Չիբատրայի վրա: Դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի որդի Կոնստանդինը Մաուզանի կիրճում ընդհարվեց նրա հետ և երկու կողմից էլ շատ ժողովուրդ սպանվեց» (Էմնալ-է-Դին «Հալեայի պատմության հատուկություն»):

²⁷¹⁷ «Նրան եփրատի վրա մի ծանծաղուտ ցույց տվեցին, նա անցավ գետը և գնաց Բանթ-Հանձիթ, որի բնակչությունն անակնկալի եկավ: Նա նրանցից այնքան սպանեց, որ սպանվածների թիվը անհայտ մնաց» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Սալֆ ալ-Դուլա իբն Համդանը (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ռուսի երկիրը: Նա կոտորեց, գերեց, գերեվարեց ժողովուրդին, ավարի տվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Հալեայի տիրակալ Սեյֆ-է-Դուլան իբն Համդանը (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մտավ հունական երկիր, մեծ քանակությամբ հույներ սպանեց, մնացածներին էլ գերեվարեց և հարուստ ավարով ու անվնաս վերադարձավ» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁷¹⁸ «Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ամառային արշավանք իրականացրեց: Նրա դեմ ելան ալ-Չմիկը (**Բուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) և նրա եղբայր Նիկեփորը ու դա տեղի ունեցավ հարսանի մոտ: Նրանք մարտնչեցին նրա դեմ ու ջարդեցին նրան, այնպես որ Սեյֆ-է-Դուլան միայն քչերի հետ վերադարձավ» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁷¹⁹ «Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոսը արդեն մտել է Հալեայի շրջան» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոս Վարդ Փոկասն արդեն մտել է Անտիոքի շրջան» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁷²⁰ «Վրաստան նահանգի և Հայաստանի այլ մասերի վրա կար մի թագավոր, որի անունն էր Աշոտ իբն ալ-Աբբաս և նա Շահնշահ տիտղոսն էր կրում: Սա փորձեց պաշարել Դվինը և նրա ժողովրդի դեմ կռվել: Նա 30.000 հոգու կազմով հայերից, լեզգիների և այլ անհավատներից զորք հավաքեց ու ճամբար գարկեց թաղաքին մոտիկ մի վայրում, որը կոչվում էր Նաուարդ: Նա ցրեց իր զորքը, որպեսզի զինվորներն այրեն բերքն և քանդեն շեները: Լուրը հասավ Մուհամմադ իբն Շարդադին (**Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.**), որն իր մի խումբ մարդկանց և մերձավորների հետ անտեղյակ նստած էր: Այս պայմաններում նա մի հնարամտություն մտածեց այս ուժեղ թշնամուն հետ մղելու համար: Նա հրամայեց թաղաքում բոլոր գտնվողներին՝ թե տղամարդկանց, թե երեխաներին, նստել անասունների՝ էշերի, կովերի, ձիերի ու ջորիների վրա, այդ վիճակում թաղաքից դուրս գալ և կանգնել թաղաքին մոտիկ, որպեսզի թշնամին տեսնի նրանց հոծ բազմությունը ու լսի նրանց աղաղակը և բացականչությունները՝ սպասելով, մինչև որ Մուհամմադը հրամայի նրանց շարժվել ու առաջ խաղալ: Այդպես էլ արեցին: Եվ գնաց նա մի խումբ ծիսավորների և քաջերի հետ որպես առաջապահ՝ թշնամու կողմը, որը եղածից անտեղյակ ցրված էր ստվերոտ տեղերում՝ պատսպարվելով սաստիկ շոգից: Նրանք չթթափվեցին, մինչև որ մահմեդականները կատաղած առյուծների նման հարձակվեցին և ամեն կողմից սրահողողող արեցին: Երբ կռիվը սաստկացավ, Մուհամմադ իբն Շարդադը նշան արեց թաղաքի մոտ հավաքված խմբին, որոնք բարձրաձայն գոռացին և մոտեցան թշնամուն՝ տեսանելի լինելու չափով: Երբ թշնամին տեսավ նրանց լեռնանման հոծ բազմությունը, նրա աչքին սրանք ավագի հատիկներից ավելի շատ թվացին: Եվ ահա Ալլահի օգնությամբ և օժանդակությամբ նրանք պարտվեցին» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Վրաստան նահանգի և Հայաստանի այլ մասերի վրա կար մի թագավոր, որի անունն էր Աշոտ իբն ալ-Աբբաս և նա Շահնշահ տիտղոսն էր կրում: Սա փորձեց պաշարել Դվինը և նրա ժողովրդի դեմ կռվել: Նա 30.000 հոգու կազմով հայերից, լեզգիների և այլ անհավատներից զորք հավաքեց ու ճամբար գարկեց թաղաքին մոտիկ մի վայրում, որը կոչվում էր Նաուարդ: Նա ցրեց իր զորքը, որպեսզի զինվորներն այրեն բերքն և քանդեն շեները: Լուրը հասավ Մուհամմադ իբն Շարդադին (**Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.**), որն իր մի խումբ մարդկանց և մերձավորների հետ անտեղյակ նստած էր: Այս պայմաններում նա մի հնարամտություն մտածեց այս ուժեղ թշնամուն հետ մղելու համար: Նա հրամայեց թաղաքում բոլոր գտնվողներին՝ թե տղամարդկանց, թե երեխաներին, նստել անասունների՝ էշերի, կովերի, ձիերի ու ջորիների վրա, այդ վիճակում թաղաքից դուրս գալ և կանգնել թաղաքին մոտիկ, որպեսզի թշնամին տեսնի նրանց հոծ բազմությունը ու լսի նրանց աղաղակը և բացականչությունները՝ սպասելով, մինչև որ Մուհամմադը հրամայի նրանց շարժվել ու առաջ խաղալ: Այդպես էլ արեցին: Եվ գնաց նա մի խումբ ծիսավորների և քաջերի հետ որպես առաջապահ՝ թշնամու կողմը, որը եղածից անտեղյակ ցրված էր ստվերոտ տեղերում՝ պատսպարվելով սաստիկ շոգից: Նրանք չթթափվեցին, մինչև որ մահմեդականները կատաղած առյուծների նման հարձակվեցին և ամեն կողմից սրահողողող արեցին: Երբ կռիվը սաստկացավ, Մուհամմադ իբն Շարդադը նշան արեց թաղաքի մոտ հավաքված խմբին, որոնք բարձրաձայն գոռացին և մոտեցան թշնամուն՝ տեսանելի լինելու չափով: Երբ թշնամին տեսավ նրանց լեռնանման հոծ բազմությունը, նրա աչքին սրանք ավագի հատիկներից ավելի շատ թվացին: Եվ ահա Ալլահի օգնությամբ և օժանդակությամբ նրանք պարտվեցին» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷²¹ «Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոս Վարդ Փոկասն արդեն մտել է Անտիոքի շրջան: Սեյֆ-է-Դուլան հասավ նրան Մարաշից անդին: Նա խոցեց նրա զորքը և գերեց նրա որդի Կոնստանդինին: Այդ ճակատամարտում սպանվեց Սլեեի որդի Լևոնը, իսկ Կոնստանդինը՝ դոմեստիկոսի որդին, տեղափոխվեց Հալեա և իրեն վրա հասած հիվանդությունից այնտեղ էլ մահացավ: Սեյֆ-է-Դուլան հրաման տվեց բրիտանյաններին և նրանք իրենց վրա վերցրին այդ գործը: Նրանք մահացած գեղեցիկ սպանվող պատեցին և եկեղեցիներից սկսում արկղի մեջ դրեցին: Սեյֆ-է-Դուլան գրեց նրա հորը՝ միսիթարեյով որդու մահվան կապակցությամբ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոսն արդեն մտել է Հալեայի շրջան: Լսելով այդ՝ նա նահանջեց՝ ուղղություն բռնելով դեպի Հիսն ալ-Ազազ: Նա Շիւշաթի մոտ անցավ Եփրատը և եկավ Դուլն, իսկ դոմեստիկոսն այդ ժամանակ արդեն ավարով ու գերիներով հետ էր դառնում: Սեյֆ-է-Դուլան հետևեց նրան ու հասավ նրանց Մարաշի շրջանում՝ Սելխան գետի մոտ: Դոմեստիկոսը մեծ գործով էր, իսկ Սեյֆ-է-Դուլան այդ վայրն էր հասել միայն 600 հեծյալներով, բայց հազիվ էին դեռ հույները տեսել նրանց, երբ դիմեցին փախուստի: Սեյֆ-է-Դուլան, ինքնան սիրտն ուզում էր, սպանեց նրանց և շատ գերիներ վերցրեց, որոնց մեջ էին նաև դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինը, ինչպես նաև պատրիկներին մեծ քանակությամբ: Նա ազատեց բոլոր գերված մահմեդականներին ու հետ խլեց հույների ձեռքում հայտնված ողջ ավարը, որից հետո անվնաս մտավ Հալեա» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Սալֆ ալ-Դուլա իբն Համդանը (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ռուսի երկիրը: Նա կոտորեց, գերեց, գերեվարեց ժողովուրդին և ավարի տվեց: Սպանվածների մեջ էր դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինը: Այս բանը ծանր էր հոռոմներին և դոմեստիկոսի համար: Վերջինս զորք հավաքեց հոռոմներից, ռուսներից, բուլղարներից և ուրիշներից ու շարժվեց

դեպի Սահմանային գոտին: Նրա դեմ դուրս եկավ Սայֆ ալ-Դուլա իբն Չամհանը և նրանք Շաբան ամսին հանդիպեցին Չադասի մոտ: Սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ նրանց միջև, բանզի երկու կողմերը համառ դիմադրեցին, սակայն բարձրյալն Ալլահը հաղթանակը տվեց մահմեդականներին և հոռոմները փախուստի դիմեցին: Նրանցից ու նրանց ընկերացողներից մեծ բազմություն կոտորվեց, գերի ընկան նաև դոմեստիկոսի փեսան, աղջկա տղան և բազում պատրիկներ: Դոմեստիկոսը պարտված և ընկճված վերադարձավ, իսկ Սեյֆ-է-Դուլան գերի վերցրեց դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին: Նա այնտեղ շատ ժողովուրդ սպանեց ու վերադարձավ Չալես» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան իբն Չամհանը (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) անվասա վերադարձավ հույների մոտից՝ օգնություն ստացած լինելով աստծուց: Նա գերել էր դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին: Սեյֆ-է-Դուլան մտավ Չալես և դոմեստիկոսի որդին նրա հետ էր: Նա դեմքով հաճելի մի երիտասարդ էր և մնաց արժանապատիվ դրության մեջ, մինչև որ չնահացավ» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Այդ տարի, ինչպես արդեն իշխատակեցին, Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) գերի վերցրեց դոմեստիկոսի որդուն մի մարտում, որը տեղի ունեցավ նրա հոր դեմ, իսկ նրան գերողը Սեվաբ ալ-Ռուկայլն էր: Սեյֆ-է-Դուլան մտավ Չալես, իսկ դոմեստիկոսի որդին էլ՝ Նրանից առաջ: Վերջինս մնաց պատվավոր գերության մեջ մինչև իր մահը» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»): «Լուր եկավ այն մասին, որ Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) արշավաբե է իրականացրել, ավար է ձեռք բերել ու գերել է դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին» (ալ-Չամհանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ավարի հետ միասին անվասա վերադարձավ հույների երկրից: Նա գերի էր վերցրել դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին, այնտեղ շատ ժողովուրդ էր սպանել ու վերադարձել Չալես» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Շամանակների հայելիների գիրք»):

«Դրանից հետո նրա (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մոտ հավաքվեց ինչպես եգիպտացիների զորքը, այնպես էլ Սահմանային շրջանի բանակը: Եկավ նաև իբն ալ-Չիլադը: Նա հաղթեց հույներին և նրանցից շատ մարդ կոտորեց...: Այդ տարի եկավ Սեյֆ-է-Դուլա իբն Չամհանը, մտավ հունական երկիր, շատ հույներ սպանեց, մյուսներին էլ գերեվարեց ու մեծ հարստություններ ձեռք գցեց: Նա հաղթեց դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին, սպանեց նրան և անվասա վերադարձավ՝ ավարի հետ միասին» (ալ-Ալնի «Պատմություն»):

«Սայֆ ալ-Դաուլա Ալի իբն Արադանը (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) վերանվաճեց Չադասը» (իբն Չաուկալ «Երկրի պատկերներ», Շամ):

«Ջուլբաթ, լեռներում մի վայր Անտիոքի և Մարաշի միջև, որտեղ Սայֆ ալ-Դաուլա իբն Չամհանը (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) գեներով չափվեց հույների հետ և փառք ստացավ» (Յակուտ ալ-Չամալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

Իբն Էսփիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁷²² «Երբ Սալլար Մարգուբանը (Սալարյանների **Եմիրության Էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) Յիջրի 342 թվականին բանտից փրկվեց և վերջ տվեց թուրք Ղայսամի չարագործությանը, նա Յիջրի 343 թվականին մի խումբ դալլամցիների ուղարկեց պաշարելու Դվինի քաղաքը և այնտեղից դուրս բջելու Մուհամմադ իբն Շարդադին (Շարդադյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Շարդադին – Մ.Ֆ.**): Դվինի բերդն այդ ժամանակ գտնվում էր մի խումբ դալլամցիների ձեռքում և, երբ Մարգուբանի բանակը պաշարեց Դվինը, բերդի մեջ գտնվող դալլամցիները դավաճանեցին Մուհամմադ իբն Շարդադինի ու բանակի մի մասը ներս թողեցին բերդի մի փոքր դռնից: Նրանք ուզեցին հարձակվել Մուհամմադի, նրա ընտանիքի և մերձավորների վրա ու նրանց հետ համաձայնվեց բաղաբի ժողովրդի մի մասը՝ աչք ունենալով նրա հարստության վրա: Երբ Մուհամմադը զգաց այդ բանը, հավաքեց իր տան անդամներին ու մերձավոր բարեկամներին: Նրանք վերցրին ինչ որ կարելի էր վերցնել և բոլորը եկան բերդի այն դռան մոտ, որ հայտնի էր Գերեզմանների Դուռ անվամբ: Նրանք այն գտան փակված, ընդ որում բանալին իրենց հետ չէր: Նրանց հետ էր նրա մի եղբորորդին՝ իբն Շարաֆան իբն Իսան, որը հայտնի էր իր բարության և ազնվության: Սա մեղկացրեց իր թուրը, խփեց կողպեքին և կոտորեց այն: Դուռը բացեցին և դուրս բերեցին իրենց ընտանիքներին, զավակներին և ունեցվածքը: Ապա այդ գիշեր անցան Արաբս և Մանսաման գետերն ու ապաստանեցին Ասվարջանի տիրոջ մոտ» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաթի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ Սալլար Մարգուբանը (Սալարյանների **Եմիրության Էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) Յիջրի 342 թվականին բանտից փրկվեց և վերջ տվեց թուրք Ղայսամի չարագործությանը, նա Յիջրի 343 թվականին մի խումբ դալլամցիների ուղարկեց պաշարելու Դվինի քաղաքը և այնտեղից դուրս բջելու Մուհամմադ իբն Շարդադին (Շարդադյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Շարդադին – Մ.Ֆ.**): Դվինի բերդն այդ ժամանակ գտնվում էր մի խումբ դալլամցիների ձեռքում և, երբ Մարգուբանի բանակը պաշարեց Դվինը, բերդի մեջ գտնվող դալլամցիները դավաճանեցին Մուհամմադ իբն Շարդադինի ու բանակի մի մասը ներս թողեցին բերդի մի փոքր դռնից: Նրանք ուզեցին հարձակվել Մուհամմադի, նրա ընտանիքի և մերձավորների վրա ու նրանց հետ համաձայնվեց բաղաբի ժողովրդի մի մասը՝ աչք ունենալով նրա հարստության վրա: Երբ Մուհամմադը զգաց այդ բանը, հավաքեց իր տան անդամներին ու մերձավոր բարեկամներին: Նրանք վերցրին ինչ որ կարելի էր վերցնել և բոլորը եկան բերդի այն դռան մոտ, որ հայտնի էր Գերեզմանների Դուռ անվամբ: Նրանք այն գտան փակված, ընդ որում բանալին իրենց հետ չէր: Նրանց հետ էր նրա մի եղբորորդին՝ իբն Շարաֆան իբն Իսան, որը հայտնի էր իր բարության և ազնվության: Սա մեղկացրեց իր թուրը, խփեց կողպեքին և կոտորեց այն: Դուռը բացեցին և դուրս բերեցին իրենց ընտանիքներին, զավակներին և ունեցվածքը: Ապա այդ գիշեր անցան Արաբս և Մանսաման գետերն ու ապաստանեցին Ասվարջանի տիրոջ մոտ» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷²³ Այս մասին հայտնում է իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատանքում:

Այս մասին հայտնում է նաև Աբու-Ֆիդան իր «Չամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատանքում:

²⁷²⁴ «Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) Յիջրի 343 թվականին կանգ առավ ալ-Չադաս ամրոցի մոտ, որպեսզի վերականգնի այն: Այդ ժամանակ դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը շարժվեց նրա վրա: Երկու կողմեր էլ օրվա սկզբից մինչև վերջ մարտնչեցին իրար դեմ և արդյունքում մահմեդականները հաղթեցին հույներին ու այլ հունական առաջնորդների հետ միասին գերեցին Վահրամին, ընդ որում նրանք նաև հույներից շատերին էլ սպանեցին: Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության **սպագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկաս – Մ.Ֆ.**) օրվա մնացած մասը թաքնվեց ալ-Չադասի ջրատարում, իսկ հետո, երբ գիշերն իջավ, հասավ հորը: Սեյֆ-է-Դուլան մնաց ալ-Չադասի մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ չկառուցեց այն» (Յահա Անտիոքացի «Շամանակագրություն»):

«Լուրջ վճիռները կարևոր մարդկանց ունակությունն են: Այդոյ՞թ ալ-Չադաթը գիտի, թե ինչ գույն ունի, կամ մի՞թե գիտի, թե ինչ հեղուկ են ցողում անկերը: Մինչ նրա գալը ճեփ ամպերն էին, անձրև էր տեղացել, իսկ երբ մոտ եկավ, ծածկվեց անթիվ զանգերի արյամբ: Նա շինեց այն վեհորեն, այնինչ նիզակն էր նիզակի բախում, իսկ շուրջը մահվան կոհակներն էին զարկվում իրար: Այնտեղ առկա էր մի ինչ-որ խելագարության զգացում, շուրջը հնախյուներ՝ ահարկոս սպանդից ընկած դիերից: Զջված էր այն ինչպես վտարանդին դարի, բայց թո նիզակով դու հետ բերեցիր այն հանուն կրոնի՞՜ հակառակ դարի» (ալ-Մուբանաթի «Բանաստեղծությունների հավաքածու»):

«Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մեկնեց դեպի Չադաս ու կանգ առավ այնտեղ Ջուլմադա Բ ամսի 17-ին: Նա սկսեց շինարարությունը՝ անձամբ փորելով սկսելով ամրոցի հիվիք շինարարության սկիզբը: Դրանից հետո մարդիկ ևս սկսեցին փորել: Եվ երբ ուրբաթ եղավ, մոտավորապես 50.000 հեծյալներով ու հետևակայիններով՝ ռուսներ, բուլղարներ և հայեր, նրան մոտեցավ իբն Փոկասը: Սեյֆ-է-Դուլան մարտական կարգով մարտնչեց նրա դեմ Ջուլմադա Բ ամսի վերջին, երկուշաբթի օրը: Մարտի ընթացքում նա անձամբ հարձակման տարավ իր 500 գուլյամներին ու թշնամուն փախուստի մատնեց՝ գերելով շատ պատրիկների և ազնվականների ու սպանելով մոտ 3.000 հեծյալների և հետևակայինների: Նա մնաց ալ-Չադասի մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ անձամբ իր ձեռքով ատամնաշարի վերջին բարդ չտեղադրեց: Դա եղավ այդ տարվա Ռեջեբ ամսի 13-ին» (իբն Չաֆի «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Դրանից հետո Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեսի Չամհանյանների **Եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ուղղվեց դեպի Եփրատը, անցավ այն և ուղղվեց դեպի Բանու-Չանձիթ: Նա մոտեցավ Սամոսատին, իսկ այդ ընթացքում դոմեստիկոսը մտավ աշ-Շամ: Եվ ահա Սեյֆ-է-Դուլան վերադարձավ, հասավ նրան Մարտի մոտ, ջարդեց նրան, փախուստի մատնեց նրա զորքը, մարտում սպանեց պատրիկ Լևոնին և, գերելով դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին, ստիպեց նրան ջրով լի դուլը կրել պետության, իսկ սա լրիվ անմորուս էր և, երբ Սեյֆ-է-Դուլան ելավ, նրան լրիվ արցունքների մեջ գտավ: Կոնստանդինը գտնվում էր նրա մոտ, մինչև որ չնահացավ իրեն պատուհասած հիվանդությունից: Այդ մարտի ընթացքում դոմեստիկոսը թաքնվել էր ներքին ջրատարում և վերադարձից հետո նա վանական դարձավ ու վանականի հանդերձ հագավ: Այս կապակցությամբ ալ-Մուբանաթին ասում էր, որ, եթե վանականի սքեմը փրկել Ալիից, ապա արթաները մեկ-մեկ կամ երկու-երկու վանականի սքեմ կհազնեն: Իր հերթին Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Մուհամմեդ ան-Նամին ասել է. «Այնուհանդերձ նա վանականության ձգտում էր նրա նկատմամբ տաճած վախից, որը շատ կյանքեր է կործանցում, սրի կոթի փոխարեն բռնում և գավազանը, իսկ լանջագոտու փոխարեն կրում է վանականի սքեմ»: Եվ այսպես Սեյֆ-է-Դուլան կառուցեց ալ-Չադասը: Դոմեստիկոսն ուղղվել էր նրա կողմը, նրանք մի ողջ օր մարտնչել էին և հաղթանակը մնացել էր մահմեդականների կողմը: Դա Յիջրի 343 թվականին էր, երբ գերվեցին դոմեստիկոսի փեսան՝ նրա աղջկա ամուսին

Ավուվարժարամը, այն բանից հետո... (տեքստը վնասված է - Մ.Յ.) երբ դոմեստիկոսը (տեքստը վնասված է - Մ.Յ.)» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմությունը»):

«Ֆիքրի 343 թվականի Ջուսադա Ա մասի 12-ին, չորեքշաբթի օրը Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի - Մ.Յ.) պաշարեց Զայնուդդինը և մեկ օրվա ընթացքում նրա հիվանդացրեց՝ առաջինը հենց իր ձեռքով փորելով հիվանդը: Նա այնտեղ մնաց այնքան ժամանակ, մինչև նրա շինարարությունն ավարտին չհասցրեց, իսկ դա եղավ Ռեշեք ամսի 13-ին, երեքշաբթի օրը» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Համդանի (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի - Մ.Յ.) և դոմեստիկոսի (սխալեղի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի - Մ.Յ.) միջև և վերջինիս շատ ռազմական սպանվեցին, իսկ շատ առաջնորդ պատրիկներ էլ գերի ընկան: Նրանց մեջ էր նաև դոմեստիկոսի փեսան, ինչպես նաև նրա աղջկա որդին: Նրա մոտ եկավ հույների դեսպանը՝ խաղաղության խնդրանքով» (ալ-Ասիի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ճակատամարտ տեղի ունեցավ Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Համդանի (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի - Մ.Յ.) և դոմեստիկոսի միջև: Վերջինս մեծ ամբոխ էր հավաքել տարբեր ժողովուրդներից՝ թուրքերից, ռուսներից և խազարներից, սակայն նա հաղթեց ու փառք մատնեց: Շատ պատրիկներ սպանվեցին, իսկ նա ինքը փախավ: Գերվեց կանացի կողմից նրա ազգականը ու գերի ընկան նաև շատ այլ պատրիկներ: Ինչ վերաբերվում է սպանվածներին, ապա դրանց թիվ ու հաշիվ չկար: Եվ Սեյֆ-Էդ-Դուլան բռնեց նրանց գործը իր ունեցած չունեցածի հետ միասին» (իբն Թադի Բիրդի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում, որը հիշատակում է բուլղարների մասին, իսկ որպես ճակատամարտի վայր էլ հիշատակում է Հադաս ամրոցի շրջակայքը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում:

Այս մասին հայտնում է նաև Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում:

²⁷²⁵ «Այդ ժամանակ Դարբանդի ժողովուրդը ապստամբեց Մարգուբանի (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ - Մ.Յ.) դեմ: Նա գնաց նրանց դեմ արշավանալիս և ահա Ատրպատականի բուրդ ցեղապետներից մեկը լուր ուղարկեց Դայասմին՝ հրավիրելով Ատրպատական և խոստանալով օգնել նրան իշխանությանը տիրանալու: Սա գնաց ու գրավեց Սալմաստ բաղաքը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷²⁶ «Մարգուբանը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ - Մ.Յ.) գորավարներից մեկին ուղարկեց, սակայն այս գորավարի մարդիկ կռվի մեջ անցան Դայասմի կողմը և նա պարտվեց, իսկ Դայասմը մնաց Սալմաստում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷²⁷ «Երբ Մարգուբանը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ - Մ.Յ.) Դարբանդի ապստամբների գործը վերջացրեց, վերադարձավ Ատրպատական: Երբ մոտեցավ Դայասմին, վերջինս Սալմաստը թողեց, հեռացավ Հայաստան ու դիմեց Փագիկի որդի Դերանկիին, բանի որ վստահում էր նրանց: Մարգուբանը գրեց Դերանկիին, հրամայելով ձերբակալել Դայասմին, սակայն սա չենթարկվեց: Հետո, սակայն նա ի վերջո ձերբակալեց նրան՝ վախճանելով Մարգուբանից: Երբ բռնեցին նրան, Մարգուբանը հրամայեց իրեն հանձնել և այս անգամ էլ Արծրունին չենթարկվեց, սակայն ի վերջո ստիպված եղավ հանձնել նրան: Երբ Մարգուբանը ձեռք բերեց նրան, աչքերը փորել տվեց, կուրացրեց նրան և ապա բանտարկեց: Երբ մեռավ Մարգուբանը, նրա մերձավորներից գորավարներից մի բանիսը սպանեցին Դայասմին՝ վախճանելով նրանում կուտակված ուխից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷²⁸ «Վարդ Փոկասը ալ-Հադասի մոտ վերադարձավ Ֆիքրի 344 թվականին, պաշարեց այն ու ճեղք բացեց պարսպում: Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Յ.) մեկնեց մարտնչելու նրա դեմ, սակայն, երբ նա մոտեցավ, դոմեստիկոսը հեռացավ» (Յահա Աստիթեպի «Ժամանակագրություն»):

«Դոմեստիկոսը ելավ ու պաշարեց Հադասը Ֆիքրի 344 թվականին: Նա ճեղք բացեց պարսպի մեջ: Սեյֆ-Էդ-Դուլային (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Յ.) այդ մասին լուրը հասավ Ջուսադա Ա մասի 11-ին: Նա անմիջապես հեծնեց ձին և մեկնեց Հալեպից: Ալ-Հադասից նրան անհավանալի լուրեր էին հասնում, բանի որ թշնամին զբաղեցրել էր բոլոր ճանապարհները: Սեյֆ-Էդ-Դուլան հազավ գնեցին, հավաքեց իր զույգաներին ու ընկերներին և, երբ մոտեցավ ալ-Հադասին, թշնամին դիմեց փախուստի այն ժամանակ, երբ ալ-Հադասի բնակչությունն արդեն դուրս էր գալիս: Սեյֆ-Էդ-Դուլան գրավեց գուժակի մի մասը» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Նա (սխալեղի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայար Ահլեհիդ II Փոկասը - Մ.Յ.) նրա մոտ հավաքում է ռուսներին, սակայն իրենք ու բուլղարներին, իսկ դու, ով Սեյֆ-Էդ-Դուլա (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլա - Մ.Յ.), նրան համար մահ ես պատրաստում» (ալ-Մուֆթեպի «Բանաստեղծությունների հավաքածու»):

Այս մասին համառոտ հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում՝ կրկնելով իբն ալ-Ասիրին:

²⁷²⁹ «Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը - Մ.Յ.) լուսգիբարդների և Նեապոլսեցիների դեմ զորաբանակ առանձնացրեց, նրա հրամանատար Նեապոլսեցի պատրիկ Մարիանոսին, բանգի Արևմուտքը ապստամբություն էր բարձրացրել և թորափել հռոմեական լուծը: Իրոք, նրանք, ովքեր որպես բնակչության վայր Լոնգիբարդիան և Կալաբրիան էին ստացել, իրենց հույսը դնելով այն բանի վրա, որ Մարիաբաղաքից շատ են հեռու, անչափ լիտիացել էին: Նրանք շարունակ ապստամբություն էին բարձրացնում և այն աստիճան անհնազանդ էին դարձել, որ հազարացիներին պահտ էին տալիս, իսկ մերձակա բաղաքների, բերդերի, գյուղերի բնակիչներին էլ սրի էին բաշում ու կոտորում: Նեապոլսեցիները ևս, հրաժարվելով Քրիստոսին ենթարկվել, որոշեցին ստրկի պես վարվել՝ նրանք ևս բացահայտ ապստամբության դիմեցին: Երբ հարձակվեցին, որպեսզի ապստամբություն բարձրացրած բազմությունն առավել ևս չլիտիանա, ասելով, թե հռոմեացիներին հպատակ ժողովուրդներին է ստրկացրել, Թրակիայի և Մակեդոնիայի բանակաթեմերի գործերով ու հեղուկ կրակով հանդերձված ռազմականներով ասանում է նրանց հիմարությունը: Պատրիկ Մարիանոս Արգիրոսը հռոմեական զորքով ցամաքով ու ծովով հարձակվեց Նեապոլսի վրա, ցամաքում եղածը ամբողջությամբ հրկիզեց, իսկ ափամերձ շրջաններն էլ ապահով փակեց, ինչի արդյունքում Նեապոլսեցիներին ամեն կողմից օղակեց: Սովից ու գերեզարկությունից ճնշվելով ու նեղվելով՝ նրանք աղաչան-պաղատանքով դիմեցին Կոնստանդին արքային՝ ուխտելով հպատակվել, ինչպես անցյալում: Նույն բանն արեցին նաև լուսգիբարդներն ու կալաբրիացիները: Դրա համար էլ, ահա, Սիկիլիայի բարբարոսները հաշտության պայմանագիր կնքեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 30):

«Առ-Ռահիբիա կղզում հույները տիրեցին մահմեդականների 12 նավերի և կղզում նրանցից շատ մարդ սպանեցին, մնացածներին էլ գերեզարկեցին: Դրանից հետո նրանք Սիցիլիա կղզում մի ամրոց գրավեցին և այնտեղ գերիների վերցրին: Եվ մահմեդականներին անհավատներից մեծագույն փորձություն եկավ» (Ալ-Խաթիբի «Պատմություն»):

²⁷³⁰ «6466 թվականին մյուս ափն անցավ Հասանը (Հալեպյանների էմիրության էմիր Հասան իբն Ալին - Մ.Յ.), հանդիպեց իր եղբայր Ամարին ու փախավ նրա առաջ Մարիանոս ստրատեգոսը, երբ գրավեց մեկ նավ: Հաջորդ տարի իր վերադարձի ժամանակ սեպտեմբերի 24-ին մահմեդականների նավատորմը կործանվեց: Դրանից հետո Հասանը նույն տարում այլ նավատորմ հանեց» («Ըմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁷³¹ «Ֆիքրի 345 թվականին Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Յ.) Բաթն-Հանձիթի վրա հարձակում գործեց: Նա կանգ առավ Արսանաս գետի ափին և նավակներով անցավ մյուս ափ: Այդ ժամանակ Հոփհաննես իբն Չճիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայար Հոփհաննես I Չճիկը - Մ.Յ.) գտնվում էր Թեյ-Բատրիկում: Սեյֆ-Էդ-Դուլան հաղթանակ տարավ նրա նկատմամբ և իբն Չճիկը փախավ: Սեյֆ-Էդ-Դուլան գրավեց Թեյ-Բատրիկը» (Յահա Աստիթեպի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Յ.) հարձակում գործեց Բաթն-Հանձիթի վրա, կանգ առավ Արսանասի ափին և, Թեյ-Պատրիկի մոտ անակնկալ կերպով հարձակվելով Հոփհաննես Չճիկի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայար Հոփհաննես I Չճիկը - Մ.Յ.) վրա, նրան փախուստի մատնեց՝ գրավելով բաղաքը: Այդ ճակատամարտում սպանվեց Չճիկի փեսա Ռոման իբն ալ-Բալանայանն ու գերվեց իբն Կալուբը» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմությունը»):

«Այդ տարի Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Յ.) հարձակվեց հույների վրա, պաշարեց Թեյ-Բատրիկը և գրավեց այն: Չճիկն (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայար Հոփհաննես I Չճիկը - Մ.Յ.) ու նրա զորքերը փախան» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁷³² «Եվ հեռացավ Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.)՝ ուղղվելով դեպի այն լեռնանցքը, որը կոչվում է Դարբ ալ-Հայաթին, այսինքն «Դերձակների կիրճ»: Նա հայտնաբերեց, որ Չմշիկն (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) արդեն զբաղեցրել է այդ կիրճն և այն լցրել է մարդկանցով: Նրանց միջև մարտ սկիզբ առավ և Սեյֆ-էդ-Ղուլան հաղթեց նրանց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) հեռացավ դեպի Դարբ ալ-Հայաթին ու այնտեղ գտավ դոմեստիկոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) որդի Կազվային: Սեյֆ-էդ-Ղուլան հարձակվեց նրա վրա, նրան փախուստի մատնեց և իր փոխարեն հանձնարարեց իր հորեղբորորդի Աբուլ-Աշար ալ-Հուսեյին իբն Ալիին վերակառուցել Արանդուրը» (Բեմալ-էդ-Ղին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁷³³ «Լոծթանին տիրում էր Արշիի որդի Իվանեն, որը, դավաճանելով տիրոջը (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.), պատսպարվեց այնտեղ: Կառուցեցին Շուրիս-ցիխե բերդը, ուր և զորք տեղադրեցին: Այն ժամանակ Մարանի բերդին դարձյալ տիրում էր Արշիի որդի և Իվանեի եղբայր Խախուսան, որը կամենում էր իր եղբոր պես գեներով պաշտպանել այն: Եկավ թագավորը և հրամայեց զորքին բացահայտ գործիչ, սակայն նրանք գրավեցին բերդը հնարամտությամբ և կայանված Խախուսային բերեցին թագավորի մոտ: Թագավորը բանտարկեց նրան և աքսորեց Տիբեթ: Նախճավան բերդին տիրում էր Կյուրիկեի որդի Փաղան (Կախեթի բորեպիսկոպոսության ապագա իշխան Փառլուն Դոնուրին – Մ.Ֆ.): Նա էլ ամրացավ այնտեղ: Տեսնելով իր անգործությունը՝ Կյուրիկե բորեպիսկոպոսը (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Ֆ.) խնդրեց երաշխիք, որ իրեն ողջ կթողնեն, որից հետո Կախեթը զինեց Գեորգի թագավորին: Արքայորդի Լևոնը (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Լևոն III-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, չէր կամենում ազատ արձակել Կյուրիկեին, քանզի առաջին անգամ էլ նա դեմ էր դրան, սակայն հայրը չանսաց նրան: Կյուրիկեն պայման դրեց, որպեսզի ձմռանը չգրավեն Բոճորմա բերդը և որ զատկից հետո իրավունք տան գնալու: Նրա խնդրանքը բավարարեցին: Այդ պատճառով, վերցնելով Նախճավան բերդը և որպես պատանդ տանելով նրա կրտսեր որդի Դավթին, Կյուրիկեին լուսարարության օրը բաց թողեցին» («Զարթիս-Ցիսկոբեա», «Զարթիի մատյանը»):

«Գեորգի արքայի (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.) մահից հետո նրա որդի Լևոնի (Աբխազական թագավորության արքա Լևոն III-ի (956-967) – Մ.Ֆ.) օրոք Կյուրիկեն (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Ֆ.) կրկին զբաղեցրեց Կախեթին» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զեթի կյանք»):

²⁷³⁴ «Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) Հիջրի 345 թվականի արշավանքի ելավ: Նա մի ջոկատ ուղարկեց Սամանդա, այնտեղ այն գտավ ստրատեգոս իբն Բալակաթասավային ու գերեց նրան: Նա այրեց, սպանեց, գերեվարեց և վերադարձավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Ռեջբե ամսին Սալֆ ալ-Ղուլա իբն Համդան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով շարժվեց դեպի Ռուսի երկիրը, արշավեց մինչև Խալաբան և Սարիխա, բազում բերդեր գրավեց ու գերեվարեց ժողովրդին, գերեց, հրկիզեց, ավերեց ու շատերին կոտորեց: Նա վերադարձավ Ադանա և մնաց այնտեղ մինչև եկավ Տարսուսի պետը, որին նա պատվական զգեստներ շնորհեց, շատ նվերներ տվեց ու վերադարձավ Հալեայ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) այդ տարվա Ջումադա Բ ամսին Սահմանային շրջանի բնակիչների հետ միասին արշավանք գործեց և հույների երկրում շատ վայրեր թալանեց, այնպիսիք, ինչպիսիք էին Խալաբան և Սարիխը: Բացի դրանից նա գերեց ալ-Ռասաստային, իբն ալ-Բալանաթասավային, ստրատեգոսի որդի Լևոնին, իբն Գազային ու Մակեդոնիայի պատրիկին, իսկ դոմեստիկոսը, Բարկիլն ու պատրիկ ալ-Հալիդիտան էլ փախան: Երբ Սեյֆ-էդ-Ղուլան վերադարձավ, նա գերիների վրայից հանեց շոթաները, նրանց նվերներ տվեց և նրանց հետ լավ վարվեց» (Բեմալ-էդ-Ղին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Հալեայի տիրակալ Սեյֆ-էդ-Ղուլա իբն Համդան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) մտավ հույների երկիր, սպանեց, գերեվարեց և վերադարձավ Ադանա, որից հետո էլ եկավ Հալեայ... Ալ-Միքատը ևս ասում է, որ այդ տարի Սեյֆ-էդ-Ղուլան հարձակում գործեց հույների երկրի վրա, հասավ Խարսանային, շատ ամրոցներ գրավեց, գերիների վերցրեց և անվնաս վերադարձավ Հալեայ» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁷³⁵ «Պետք է պատմել նաև Կիբիրեոսների բանակաթեմի գորավարի Կասիլ Հեքսամիլիտեսի պատերազմական արշավանքի մասին: Այս պատրիկ Վասիլը, երբ վարում էր Կիբիրեոսների բանակաթեմի գորավարի պաշտոնը, թեև տարիքով երիտասարդ էր, սակայն խելքով տարեց էր և իր տարիքի համեմատ՝ շատ փորձառու: Տեսնելով, թե ինչպե՞ս են նշանավոր հազարացիները Տարսուսից դուրս եկած ռազմականությունը հռոմեական շրջանների վրա հարձակումներ գործում և մտադրի լինելով ձեռք գցել դրանք ինչպես թալանի բույներ, զորավարը իր նավերը նրանց դեմ դուրս հանեց: Արդյունքում, թեպետև իր նավերը թվով քիչ էին և թշնամու այդքան մեծաթիվ նավերի դեմ պայքարելու համար՝ ոչ բավարար, բայց նրա միտքն ու կամքն ավելի հզոր էին, քան թշնամու ռազմականների բազմությունը, իսկ ողջամիտ խիզախությունը՝ բազում ռազմականություն: Եվ ահա նրանք հանդիպում են միմյանց, նավերը բախվում են իրար և երկուստեք սկսվում է մարտը: Երկու կողմից էլ նավերի վրա բռնու աղմուկ-աղաղակ բարձրացավ և նավերը շարունակեցին բախվել միմյանց մինչև այն ժամանակ, երբ զորավար Վասիլն անձամբ քրիստոսուրացների մեջ խուժեց: Դրանից հետո, երբ այնուհետև քրիստոսուրացների վրա չորս կողմից հեղուկ կրակ թափվեց, նրանք իսկույն պարտություն կրեցին, սրի քաշվեցին և գերի ընկան, ընդ որում ամենից առաջ՝ նրանց հրամանատարները, իշխաններն ու կադիները: Նրանց նա երջանիկ Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին – Մ.Ֆ.) մոտ քաղաք ուղարկեց և նրանցով ձիադաշտարանում հաղթական շքերթ կազմակերպեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 29):

²⁷³⁶ «Հույները մարդկանցով ամրացրին կիրճերը և ահա, երբ Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) մոտեցավ կիրճին, նրանք մարտնչեցին նրա դեմ: Նրանց վրա գիշեր իջավ և Սեյֆ-էդ-Ղուլան իր ռազմիկների փոքր ջոկատով փախավ, իսկ դոմեստիկոսն ու Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) տիրեցին նրա ռազմիկներին, որոնցից հույները սպանեցին ու գերեվարեցին մեծ բանակային: Նրանք թալանեցին նրա ու նրա զորքի գույքը: Եվ ելավ Լևոն դոմեստիկոսը ու գերեց Աբուլ-Աշար իբն ալ-Հասանին՝ Սեյֆ-էդ-Ղուլայի (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) կառավարչին: Սա տեղափոխվեց Կոստանդնուպոլիս, որտեղ էլ գերության մեջ մահացավ» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

«Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) դեռ դրանից առաջ Տյուբում թողել էլ Աբուլ-Աշիր իբն ալ-Հասան իբն Ալի իբն ալ-Հուսեյին իբն Համդանի՝ հրահանգ տալով նրան ճամբար զարկել Արանդուսի մոտ ու վերակառուցել այն: Եվ ահա դոմեստիկոսի որդի Լևոնը ելավ ու հանդիպեց նրան: Լևոնը գերեց նրան ու տարավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ էլ սա գերության մեջ մահացավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դոմեստիկոսի որդի Լևոնն ուղղվեց դեպի նա Աբուլ-Աշար ալ-Հուսեյին իբն Ալիին, նրան փախուստի մատնեց, գերեց ու տարավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ սա մահացավ» (Բեմալ-էդ-Ղին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի լուր եկավ Սեյֆ-էդ-Ղուլա իբն Համդանի (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) ճակատամարտի մասին, որում նա փախուստի է դիմել» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁷³⁷ «Երբ հռոմեները լսեցին, թե նա ինչ էր արել, հավաքվեցին ու հարձակվեցին Նիդրետրի վրա, հրկիզեցին երկիրը, կողոպտեցին, ավերեցին, գերեվարեցին ժողովրդին և, ողջ ունեցվածքը հափշտակելուց հետո, վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հույները զայրացան, զորք հավաքեցին ու եկան Մայիսարկին: Նրանք սպանեցին, գերեվարեցին ու շատ գյուղեր այրեցին» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Ալ-Համադանին իր «Տաբարիի համառոտագրություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում, որը հիշատակում է նաև Ամիդի ու Արզնի մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում, որը հիշատակում է նաև Ամիդի ու Արզնի մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տադրիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁷³⁸ «Այդ տար Զումադա Բ ամսին հույները ծովից հարձակվեցին Տարսուսի բնակիչների վրա, նրանցից 1.800 հոգի սպանեցին, այրեցին շրջակա գյուղերը և գերեվարեցին նրանց բնակչությանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները ծովից հարձակվեցին Տարսուսի բնակիչների վրա, նրանցից 1.800 հոգի սպանեցին, այրեցին շրջակա գյուղերը և գերեվարեցին նրանց բնակչությանը» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Հույները, գրավելով Մարաշը, կանգ են առել Տարսուսում» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

«Հոյսերի 1268 և արարների 345 թվականին հոռոմները ծովով հարձակվեցին Տարսուրի վրա, այրեցին շատ գյուղեր, սպանեցին արարների 1.800 ռազմիկների և հեռացան» (Բար-Յեքեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Տարդիբերդին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁷³⁹ «Թագավորը (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ն – Մ.Յ.) մեկնեց Աբխազաց երկիր, իսկ Կյուրիկեն (Կախեթիի բորեայիսկուպության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Յ.) Բոնոմս մտավ, իսկ պատրաստվում և կամենում էր զատկից հետո գնալ: Այնժամ դավ նյութեցին վրաց ազնուորդները և նրանց հետ կախեթցիներ Գորգեթի Մզգետուրին, Մամա Դանկանին, Դաչի Կորիկեթին, Դաչի և Իվանե Մխվիլոսեթները, եղբայրներ Սարա և Գրիգոր Փիուեթները և նրանց հետ նաև 50 այլ ազնուորդներ, որոնք զորավիգ եղան Կյուրիկեթին: Սկսեցին գրոհել բերդերի վրա և կարճ ժամանակ անց գրավեցին այդ բոլորը: Նրանք ավերեցին Շուրիս-ցիխե և Լոնոբան բերդերը ու Նորից Կյուրիկեն իր հայրենիքին տիրեց: Եկան և Գեորգի թագավորին հայտնեցին Կախեթի կորստի մասին: Վերջինս հույժ տրտմեց և մեղադրեց բոլոր նրանց, ովքեր օժանդակել էին Կյուրիկե բորեայիսկուպոսին ազատ արձակելուն: Եվ երբ ձմեռն անցավ, նա իր որդի Լևոնի (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Լևոն III-ը – Մ.Յ.) հրամանատարությամբ դարձյալ զորք ուղարկեց, որը ներխուժեց և հորո ճարակ դարձրեց Կախեթը, սակայն հենց այդ արշավանքի ընթացքում ստացան մեծ ու աստվածասեր Գեորգի թագավորի մահվան բոլոր: Այնժամ Լևոնը կանչեց Կյուրիկե բորեայիսկուպոսին: Նրանք, որոնց ուղեկցում էին մեկական հեծյալ, հանդիպեցին Բազալեթ լճի ափին, բանակեցին մեկ օր, մինչև որ Լևոնը նրան հայտնեց իր հոր մահը: Մեր տածելով նրա նկատմամբ՝ նա խոստացավ Կյուրիկեի որդուն իր փեսան դարձնել: Ստելով այդ, Կյուրիկեն ցատկեղ ծիուց և երկրպագելով շնորհակալություն հայտնեց, ուրախացավ հաշտության և սիրո, առավել ևս խնամիրության առաջարկության համար: Եվ ահա Լևոնը վերադարձավ և տիրեց իր հայրենիքին ու թագավորությանը, քանի որ նույն ժամանակ էլ նա մտավ Աբխազաց երկիրը» («Զարթիս-Ցիսվոբեթ», «Զարթիի մատյանը»):

²⁷⁴⁰ «Դրանից հետո Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) ուղղվեց դեպի Հիսն-Չիյադ ու պաշարեց այն, սակայն նրան լուր հասավ, որ դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Յ.) մեկնում է Ատրիք: Նա շտապեց նրան ընդառաջ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից կարճ ժամանակ անց Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) զորք հավաքեց և ներխուժեց հոռոմների երկիր: Նա գերեվարեց, այրեց ու սպանեց, որից հետո եկավ Ադանա, որը Կիլիկիայի մի բաղաբ է, մի բանի օր մնաց այնտեղ, ամրացրեց տեղանքը և կրչ արեց Տարսուրի Եմիրին չվախենալ հոռոմներից: Դրանից հետո նա թողեց այդ վայրը և հեռացավ Հալեա» (Բար-Յեքեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁴¹ «Դրանից հետո Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) ուղղվեց դեպի Հիսն-Չիյադ ու պաշարեց այն, սակայն նրան լուր հասավ, որ դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Յ.) մեկնում է Ատրիք: Նա շտապեց նրան ընդառաջ ու հետ վանեց նրան, սակայն մինչև այդ դոմեստիկոսը պաշարել էր այլ-Հադաս ամրոցը և խաղաղությամբ գրավել այն Հիջրի 346 թ-ի Ռաբիա Ա ամսին: Նա խնայեց ամրոցի բնակիչներին և նրանք հեռացան Հալեա: Դոմեստիկոսը ավերեց այլ-Հադաս ամրոցը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույները ելան ու պաշարեցին այլ-Հադասը: Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) հաղթեց նրանց, որից հետո դոմեստիկոսից դեսպան եկավ ու նրան պատերազմ հայտարարեց» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

²⁷⁴² «Նրան (Սալարյանների Եմիրության Եմիր Հուսթան իբն Մարգուբանին (957-960) – Մ.Յ.) ներկայացան իր հոր զորավարները, բացի Ջաստան իբն Շարմազանից, որը վճռել էր գրավել Հայաստանը, քանի որ նրա կառավարիչն էր համարվում...: Այդ ժամանակ Ջաստան իբն Շարմազանը Հայաստանում էր ամրացած...» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁴³ «Հաշտության վերադարձից հետո նրանք, դարձյալ նավելով, անցնում ու ավարառում էին կալաբրացիներին: Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին – Մ.Յ.) նրանց դեմ վերստին հետևակ ու ծովային ուժ է ուղարկում: Նավատորմիորդ գլխավորում էին Կրամբերաս մականունով մեկը և Մորոկանը, իսկ հետևակի զորավարն էր պատրիկ Մարիանոս Ագիրոսը: Հասնելով Հիդրոունտ և նավերը ափ բաշելով՝ նրան նախապատրաստվում էին Սիկլիա նավելու: Սարակինոսները այդ լուրի վրա շփոթվեցին, այն բերեցրեցին տարածվելով ծավալվեց, իտարությունը եղածից ավելի արտափելի ներկայացվեց և ահա նրանք, վախենալով փորձանքի հանդիպել, բանգի թշնամին իրենց էր մոտեցել անսպասելի կերպով, երբ իրենք անպատրաստի վիճակում էին, խուճապի մատնված լեքցին իրենց ճամբար և Հեգեֆոնից փախան, անցան Սիկլիա: Պանոբոս նավելու ժամանակ, սակայն, նրանց գլխին սոսկայի փոթորիկ պայթեց, նավերն ավելոծությունից, բայց ավելի շուտ իրենց կողմից անարգվող Զրիստոս աստծուց, ջարդուհիշուր եղան և գլխովին կորստյան մատնվեցին: Դրանից հետո, ահա, նրանք հոռոմացիների հետ հաշտություն կնքեցին և խաղաղությունը անխախտ պահպանվեց մինչև Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Յ.) գահ բարձրանալը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 8):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամսեդ-Էբի-Աբդալ Վեգամ Նովայրին, որը տեղեկացնում է, որ հույները, հայերը և ռուսները Սիցիլիայում շրջապատել են Դալթանյանների Եմիրության Եմիր Հասան իբն Ալիի բանակը:

²⁷⁴⁴ «Մի անգամ այնպես ստացվեց, որ Իստրոսի վրայով գետնացեց սկյութական զորքը, այդ ժողովրդին կոչում են հոներ: Ստրատեգոս Լևոնը, սակայն, չէր կարող նրանց դեմ բաց մարտի մեջ մտնել, քանի որ թշնամիները գովերգում էին իրենց ջոկատների մեծաթվությունը, իսկ զորքը, որը Լևոնը բերել էր իր հետ, չնչին էր և ի վիճակի չէր մարտ տալու: Այդ պատճառով էլ նա որոշեց իրեն ու իր ռազմիկներին ակնհայտ վտանգի չենթարկել, այլ սկյութներին վրա հարձակվել թաքուն և ինչ-որ արիական ու բաջարի բան անել: Եվ ահա, անտառներով աննկատ մոտենալով հոներին, նա դարակից դիտարկեց նրանց դիրքերը և ճշգրիտ հաշվեց թշնամիների բանակը, իսկ հետո էլ ուշ գիշերով, բաժանելով ուժերը երեք մասի, մոտեցավ սկյութներին, անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա և կարճ ժամանակվա ընթացքում այնպիսի կոտորած արեց, որ թշնամիների հսկայական բանակությունից միայն շատ քչերին հաջողվեց ճողորպել» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 2):

«Թուրքերը արշավեցին Թարակիայի վրա: Այն ժամանակ Մակեդոնիայի բանակաթեմում մոնոստրատեգոս և Արևմուտքի կատապան էր պատրիկ Մարիանոս Ագիրոսը, որն ընդդիմակալեց նրանց և պարտություն մատնեց, շատերին գերի վերցրեց և մազաճնդների ստիպեց, խայտառակ եղած, իրենց երկիր վերադառնալ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 15):

²⁷⁴⁵ «Ռաբիա ամսին հույները ելան Ամիդի, Արզնի, Մայփարկինի և Դիար-Ռաբիայի վրա, շատ ամրոցները գրավեցին ու շատ ժողովուրդ սպանեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռաբիա ամսին հույները ելան Ամիդի, Արզնի, Մայփարկինի և Դիար-Ռաբիայի վրա, շատ ամրոցները գրավեցին ու շատ ժողովուրդ սպանեցին» (Սիբեռ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները մտան Ամիդ ու Մայփարկին, սպանեցին 1.500 հոգու» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին հույները մոտեցան Ամիդին, Արզնին ու Մայփարկերտին, շատ ամրոցներ գրավեցին ու շատ ժողովուրդ սպանեցին» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Արաբների 346 թվականին հոռոմները եկան Ամիդի, Արզնի ու Մայփարկերտի վրա: Նրանք տիրեցին շատ բերդերի ու ամրոցների և սպանեցին 1.500 հոգու» (Բար-Յեքեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁴⁶ «Հովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) մեկնեց Ամիդ, Արզն ու Մայփարկին և Հիջրի 347 թվականին պաշարեց այլ-Համանի կոչվող ամրոցը, որը Ամիդի մոտ էր: Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) 10.000 հոգանոց զորքով ուղարկեց այլ-Կասկային, սակայն Չմշիկը մարտնեց նրա դեմ և Նաջան փախավ: Հույները նրա զորքից մոտ 5.000 հոգու սպանեցին, իսկ մոտ 3.000 հոգու էլ գերեցին: Նրանք տիրեցին Նաջայի ողջ գումակին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Հովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) ելավ Դիարբեքիր վրա և պաշարեց այլ-Համանի ամրոցը: Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) այդ մասին լուր ստացավ և 10.000 հեծյալներով նրա դեմ ուղարկեց Նաջմ ալ-Կասկային: Չմշիկը մարտնեց նրանց դեմ և արդյունքում Նաջան դիմեց փախուստի, նրա ռազմիկներից 5.000 հոգի սպանվեց, իսկ 3.000-ը՝ գերի ընկան: Չմշիկը տիրեց Նաջայի գումակին» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁷⁴⁷ «Ծիրանածինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Յ.) պարակիմոմենոս Վասիլ պատրիկին զորքով և մեծ պատրաստությամբ անաստված Համդոնի (Հալեայի Համդանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլանի – Մ.Յ.) դեմ արշավանքի ուղարկեց: Վասիլը, Ծիրանածինի աստվածաշունչ խորհուրդներով գինված պալատից և Բյուզանդիոնից դուրս գալով, լինում է բրիտանոսության շրջաններում և նախ պաշարում է Եփրատ գետի ափին գտնվող ու դեռ հինգ ասորիների կողմից բնակեցված անառիկ, բազմամարդ ու

բազմազան Սամոսատ քաղաքը: Նաև գործով այդ քաղաքի վրա էր շարժվում, սակայն, նաև բարբարոսների ամիրան: Նրանք, իրենց բնածին ամբարտապանությամբ գոռոզացած, հոխորտում էին, թե առանց մարտի հաղթանակ կտանեն, սակայն, երբ բարբարոսները բախվեցին հռոմեական բանակին, չկարողանալով նրա թափին ընդդիմակայել, դիմեցին փախուստի, երբ յուրաքանչյուրը ջանում էր մի կերպ սեփական անձը փրկել: Այն ժամանակ հռոմեացիները դիակապուտ արեցին, կապանքների մեջ առան գերվածներին և հսկայական ավար ձեռք բերեցին: Այդ բոլորը ցուցադրվեց հասարակության ձիարշավարանում, հաղթական երթի ժամանակ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 44):

«Հայոց 407 թվականին Ուռհայում ու Եդեսիայի բովանդակ գավառում արաբները զորահավաք կատարեցին և, ահագին բազմությամբ անցնելով Եփրատ մեծ գետը, հարձակվեցին Սամոսատ կղզվոր բերդաքաղաքի վրա: Պատերազմի դուրս եկավ հռոմեների զորահրամանատարը, որի անունը Պատակամենոս էր՝ մի հզոր և բազմ մարդ: Քաղաքի դարպասների առջև նրանք բախվեցին իրար, հռոմեները տաճիկների գործին պարտության մատնեցին և քաղաքի դարպասների մոտ ահավոր կոտորած սարքեցին, իսկ մի բանի օր հետո գրավվեց արդեն Ուռհայի մոտ գտնվող Սամոսատ քաղաքը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 407 թվականին հունաց գործը գրավում է Սամոսատ քաղաքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Քրիստոսի 958 թվականին գրավեցին Սամոսատը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը - Մ.Ֆ.) առաքեց իր որդի Վասիլին, որը գրավեց Սամոսատ քաղաք» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Դրանից հետո հռոմեները գրավեցին Սամոսատը և այրեցին այն» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն կերպ նաև պարսկիմոնեն Վասիլն ու Յովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը - Մ.Ֆ.) ելան ու պաշարեցին Սամոսատը՝ մի բանի օրում վերցնելով այն: Նրանք հեռացան նրանց Ռաբան ամսին, բայց հետո նորից պաշարեցին: Սեյֆ-Էդ-Ղուլան (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլան - Մ.Ֆ.) ելավ ու մարտնչեց նրանց դեմ, սակայն հույները նրա նկատմամբ մի մեծ հաղթանակ տարան: Սեյֆ-Էդ-Ղուլան փախավ, իսկ Չմշիկը հետապնդեց նրան ու հարձակվեց նրա գործի վրա՝ սպանելով ու գերեվարելով նրա մոտիկների, ընկերների ու հայտնի գույսամների մեծ բանակություն: Դա եղավ Հիջրի 347 թվականի Շաբան ամսին: Կոստանդինուպոլիս բերվեցին 1.700 գերի հեծյալներ, որոնց պտտեցրին քաղաքում՝ ձիերի վրա ու լիակատար զինվածության մեջ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Չմշիկն (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը - Մ.Ֆ.) ու պարսկիմոնեն ուղղվեցին դեպի Սուրասայթ ամրոց և գրավեցին այն: Դրանից հետո նրանք մեկնեցին դեպի Ռաբան ու պաշարեցին այն: Սեյֆ-Էդ-Ղուլան (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլան - Մ.Ֆ.) մեկնեց նրանց ուղղությամբ ու հանդիպեց նրանց հետ: Հույները նրա նկատմամբ մեծ հաղթանակ տարան, սպանեցին և գերի բռնեցին նրա անթիվ բանակությամբ ազգականների ու առաջնորդների: Նրա 347 թվականին էր» (Եսայա-Էդ-Ղի «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Ռաբիա ամսին հույները... ի վերջո գրավեցին Սամոսատը, ավերեցին այն ու սպանեցին բոլոր այնտեղ գտնվողներին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռաբիա ամսին հույները... ի վերջո գրավեցին Սամոսատը, ավերեցին այն ու սպանեցին բոլոր այնտեղ գտնվողներին» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին հույները... ավերեցին Սամոսատը» (Իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Պատմում է նաև ալ-Միթատը, որ հույները ի վերջո գրավեցին Սամոսատը, ավերեցին այն ու սպանեցին բոլոր այնտեղ գտնվողներին» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁷⁴⁸ «Մագիստրոս Նիկեփոր Փոկաս... գլխավոր պարտության մատնեց... Հայեայի ամիրա Համդուկին (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլային - Մ.Ֆ.)» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 4):

«Դրանից կարճ ժամանակ անց Հայեայից ելավ Սեյֆեդուլան (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլան - Մ.Ֆ.), սակայն, երբ նա հասավ Տյուբին, հռոմեները մարտ տվեցին նրան, հաղթեցին ու գերեցին շատերին նրա ազգականներից: Նրանք նաև արաբ հետևակայիններից շատ շատերին սպանեցին և միայն թշուր լքեցին կարողացած փրկվել» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ապա հռոմեները բռնեցին կիրճերը և, երբ նա (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլան - Մ.Ֆ.) ուզեց վերադառնալ, նրա հետ եղած Տարսուսի զորքերը ասացին նրան. «Հռոմեները տիրացել են թո թիկունքում գտնվող կիրճերին և չես կարող այստեղից վերադառնալ: Ավելի լավ է, որ մեզ հետ վերադառնաս»: Նա, սակայն, չընդունեց, բանգի համառ էր իր կարծիքի վրա, սիրում էր պնդել և ոչ ոքի հետ չէր խորհրդակցում, որ չսպի, թե ուրիշի կարծիքով շարժվել: Նա վերադարձավ Նույն կիրճով, որի միջով եկել էր, և ահա նրա առջև ելան հռոմեները, խլեցին նրա ողջ ավարն ու բռնեցին, կոտորեցին նրա մարդկանց և շատերին սպանեցին ու գերեցին: Նա մեծ դժվարությամբ հագիվ կարողացավ փրկվել 300 մարդկանց հետ միասին: Սա է խելոթ մարդկանց կարծիքը անտեսելու վատ հետևանքը, իսկ ճշմարտությունը միայն Ալլահը գիտի» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Շաբան ամսին (Հայեայի շրջանում մեծ ճակատամարտ եղավ հույների և Սեյֆ-Էդ-Ղուլա Ալի Իբն Աբդալլահ Իբն Համդանի (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլային - Մ.Ֆ.) միջև: Վերջինս ջարդվեց և հույները նրա շատ մարդկանց ու գույսամների սպանեցին, գերի վերցրին նրա ընտանիքին, իսկ նա ինքն էլ փախավ իր գործի փոքր մասով» (Իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

«Տյուբ, փոքր քաղաք Հայեայի մարզերում, Ավասիմների մաս կազմող, որտեղ Աբու Ֆարաս Իբն Համդանը բախում ունեցավ հույների հետ» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ տարի հույները ջարդեցին Սեյֆ-Էդ-Ղուլային (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլային - Մ.Ֆ.), նրա ռազմիկներից գերեցին 2.000 հեծյալների և լիակատար զինվածության մեջ նրանց Կոստանդինուպոլիս տարան» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Քրիստոսի 964 թվականին Տյուբը գրավեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁴⁹ «Արաբների 347 թվականին, բանի որ Մոսուլի Եփր Լեոստեդուլան (Մոսուլի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Նաթ-ադ-Ղուլային - Մ.Ֆ.) անգուշ էր իրեն պահում և չէր ցանկանում արժաթե տեղով սահմանված հարկը Բաղդադ ուղարկել, Բաղդադի Եփր, այսինքն՝ զորավար Մուհիգեդուլան (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլգեյանների Եփրոսյան Եփր Մուհիգ-Էդ-Ղուլան (945-967) - Մ.Ֆ.) ելավ նրա դեմ: Այդ ժամանակ Նասիրը փախավ Նիսիբիս, սակայն այնտեղ էլ չկարողացավ մնալ ու հեռացավ Հայեայ՝ պատասխանելով իր եղբայր Սեյֆեդուլայի (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլային - Մ.Ֆ.) մոտ, որը եղբորը ընդունեց մեծ սիրով, իրենց շատ անազան պահեց և բանը հասցրեց Նույնիսկ նրան, որ իր իսկ ձեռքերով հանեց Ներսեսիդուլայի կոշիկները» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁵⁰ «Արաբների 348 թվականին հռոմեները գրավեցին Հարունիան և սպանեցին այնտեղ գտնվող տղամարդկանց, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ գերեցին՝ ավերելով ամրոցը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հետո հույները եկան ալ-Հարունիա և սպանեցին բոլոր նրան, որոնց այնտեղ գտան, որից հետո ավերեցին այն» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Հարունիան Ամանոս լեռներից արևմուտք գտնվող կիրճերից մեկում կառուցված մի փոքրիկ բերդ էր, որը շինել էր Հարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.): Ես այն տեսել եմ, երբ բարեկարգ վիճակում էր, նրա բնակչությունը մեծ համառությամբ ու բազմությամբ սրբազան պատերազմ էր մղում, արշավում էր Ռումի երկիրը, հանկարծակի ներխուժում և ավար էր բերում, սակայն հռոմեները հետո նվաճեցին այն» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Ալ-Հարունիա, ունի զույգ պարիսպ և երկաթյա դռներ: Հույները ավերեցին այն և Սալֆ ալ-Դաուլան (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլան - Մ.Ֆ.) ուղարկեց Ղուլամ Ղարկափային, որը վերաշինեց քաղաքը» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

²⁷⁵¹ «Հույները հարձակվեցին Կյուրոսի վրա և շատերին գերեցին: Սեյֆ-Էդ-Ղուլան (Հայեայի Համակայսրների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյֆ-Էդ-Ղուլան - Մ.Ֆ.) գիշերով հարձակվեց նրանց վրա և գերիներին ազատեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁵² «Այդ տարի հույները եկան Եդեսիա ու հառան և գերեցին Աբու-Յեյսամ Իբն ալ-Կադի Իբն Խաֆսին, որը Բահրան քաղաքից էր: Նրանք գերիներ վերցրին, սպանեցին ու վերադարձան իրենց երկիր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները եկան Եդեսիա ու հառան և գերեցին Աբու-Յեյսամ Իբն ալ-Կադի Իբն Խաֆսին, որը Բահրան քաղաքից էր: Նրանք գերիներ վերցրին, սպանեցին ու վերադարձան իրենց երկիր» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Արաբների 348 թվականին հռոմեոսները Հայեայի մոտ գերի վերցրին Ներսեհիդուլայի (Մոսուլի Համալսարանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Նաար-աղ-Ղուլային – Մ.Ֆ.) որդի Մուհամմեդին, նրա որդի ստրուկներին, ինչպես նաև զորավար Աբու ալ-Հաթիմին և սրա ստրուկներին, որոնք Կապարթուրայից էին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁵³ «Արաբների 348 թվականին հռոմեոսները եկան նաև Տարսուսի երկիր, որտեղ շատերին սպանեցին ու գերեվարեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁵⁴ «Հուլյների 1272 թվականին նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը (959-963) – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Հովհաննեսին, որը կոչվում էր նաև Հովհան (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Հովհաննիս – Մ.Ֆ.), այսինքն՝ զորավար, ինչպես նաև Նիկեիոսի դոմեստիկոսին (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոս II Փոկասին – Մ.Ֆ.), որ սրանք մտնեն արաբների երկիր: Նրանք այդպես էլ արեցին և հարձակվեցին Ամիդ քաղաքի վրա, որտեղ սպանեցին մոտ 100 ռազմիկին, գերեցին 30 հոգու, այրեցին ցանքերը և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի հուլյները կրկին անգամ եկան Դիարբեքիր և հասան Մայիարկին» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁵⁵ «Մեր Հայոց 408 թվականին Հայոց զորքը ջարդ տվեց տաճիկների զորահրամանատար Համոնին (Հայեայի Համալսարանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Ղուլային)» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 408 թվականին Աշտուր հաղթեց Համոնին (Հայեայի Համալսարանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Ղուլային – Մ.Ֆ.), որին մինչ այդ ընկճել էր ամրապետը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսանն (946-974) – Մ.Ֆ.)» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁵⁶ «/1.2/ Այդ վասիլևս Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.) խելքին փչեց աստվածային օգնությամբ տապալել կրեոյան արաբներին, որոնք չափից դուրս էին գոռոզացել և մտադրվել էին կործանել հռոմեոսներին: Ուրախանալով հռոմեական տերության հետ վերջերս տեղի ունեցած դժբախտությունից՝ նրանք հաճախակի ամայացնում էին նրա ծովափնյա մասերը... /1.3/ Ցանկանալով հատուցել վնասը, որը հասցվել էր այդ պարտությունից, Ռոմանոսը Կրետեի դեմ պատերազմ վարելու համար ստրատեգոս-ավտոկրատոր Արաբական Նիկեիոսի Փոկասին՝ մագիստրոսներից ամենաարժանիին (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոս II Փոկասին – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ ղեկավարում էր Արևելքի գոթերը, հռոմեոսներն այդ պաշտոնը կոչում են սխոլերի դոմեստիկոս, որպես անհաղթահարելի ուժի, գոթական ու ռազմական գործունե փորձառու մի մարդու: Այդ Նիկեիոսը, վասիլևսի հրամանով հավաքելով Ասիայի զորքերը, նստեցրեց նրանց նավեր, ծով դուրս եկավ ու արագընթաց հրակիր նավերի մեծ բանակությամբ, որոնք հռոմեոսները կոչում են դրոմոններ, ժամանեց Կրետե: Երբ ափիսանալու պահը եկավ, նա գործով ցույց տվեց պատերազմ վարելու հարցում իր փորձառությունը: Նա նավերով իր հետ կամրջակներ էր բերել տվել, որոնցով էլ, դրանք ափ իջեցնելով, ծովից ցամաք հասցրեց զինված հեծյալներին: Ազդված նոր ու իրենց համար անսովոր տեսարանից՝ բարբարոսները մնացին տեղում կանգնած ըստ ջոկատների՝ պահպանելով շարքի կանոնավորությունը և սպասելով հռոմեոսների մոտենալուն: Ծակատը բաժանելով երեք եսախ՝ ստրատեգոս Նիկեիոսը հրամայեց ռազմիկներին իրար հայել վահաններն ու առաջ ցցել նիզակները: Դրանից հետո նա հրամայեց առաջ բերել խաչի նշանով դուռը և, գլխավորելով ռազմական հարվածը, շարժվեց ուղիղ բարբարոսների վրա: Մարտափելի մարտ բռնկվեց: Նետերը կարկուտի պես էին թափվում, սակայն ի վերջո բարբարոսները չկարողացան դիմարդել հռոմեոսների նիզակների հարվածներին, նրանց շարքերը խառնվեցին և նրանք, դիմելով փախուստի, ինչպես ուժ ունեին նետվեցին դեպի ամրությունը: հռոմեոսները, հետապնդելով նրանց, անթիվ բանակությամբ կոտորեցին: Այսպես հաջող վերջացավ հռոմեոսների համար այդ առաջին հարձակումն ու ճակատամարտը: Երբ բարբարոսները, ինչպես ասվեց, փակվեցին իրենց ամրոցում, ստրատեգոսը հավաքեց զորքը և կրետացիների բաղադր դիմաց ճամբար գարկել: Տրիտաներին և մնացած ֆորտիֆիկացիաները նա հրամայեց իրար հետ մնալ անվտանգ նավահանգստում, պահպանել ծովային մատույցները և հետապնդել ու հեղուկ կրակով այրել յուրաքանչյուր բարբարոսական նավ, որը կփորձի հեռանալ: Մանրագլին ամեն ինչ նախատեսելով ու պատրաստելով՝ նա ընտրյալ ռազմիկներից ռազմական մի ջոկատ հանձնեց «Պատտիկան» մակնվանյալ ստրատեգոս Նիկեիոսին՝ մի խիզախ ու շատ պատերազմների անսակարգած, ոչ մեկ անգամ հազարացիների կողմից գերված ու նույնպես անցած էլ փախուստի դիմած այդ մարդուն, որի դեմքին ու կրծքին վերքերի շատ սպիտ կային, որոնք նա ստացել էր մարտի դաշտում: Հենց նրան էլ, որն այդ ժամանակ թրակեսիոն բանակաթմախի ստրատեգոսն էր, հրամայվեց այդ ջոկատը գլխավորած շրջել կղզում ու հետախուզել այն: Նիկեիոսը Փոկասը հրահանգեց նրան սթափ լինել ու մշտադիմել, անգործությունը և տոնականությամբ չտրվել, որպեսզի թշնամու կողմից իրենց գլխին փորձանք չգա: Ընթելով կղզում և որևէ փառաբանություն չունենալով՝ Պատտիկանը պետք է հնարավորինս շուտ ճամբար փարադանար: /1.4/ Բարիքը, սակայն, երբեք մարդկանց անեղծ փրկանք չի տրվում և նրա հետ գալիս է չարիքը, հաջողությունը ուղեկցվում է անհաջողությամբ, հաճույք՝ տխրությամբ, և հնարավոր չէ լիակատար կերպով վայելել երջանկություն: Այդպես եղավ հռոմեոսների հետ նաև այդ անգամ: Մոտենալով ծաղկուն և ամեն ինչով առատ այդ երկիրը, հոգն այնտեղ հարուստ էր հիանալի բարիքներով ու տարաբնույթ հյուպերով, արոտավայրեր կային ու հոտեր, նրանք, փոխանակ, ինչպես կարգն է, խստորեն հետևեին ստրատեգոսի հրահանգներին, լիակատար կերպով աչքաթող արեցին դրանք, մոռացան դրանց մասին և տրվեցին տոնականության ու ալարկություն: Թաթնվելով պաշտպանության համար հարմար անտառածածկ լեռներում՝ բարբարոսները տեսան, որ հռոմեոսները անգուսպ և անփույթ են, դրա համար էլ դուրս եկան անտառներից ու բարայրներից, մարտական կարգ ընդունեցին և կուռ շարքով հարձակվեցին նրանց վրա: հռոմեոսները, չնայած որ լուր հարբած էին ու ոտքի վրա մնալ չէին կարողանում, այնուհանդերձ ելան բարբարոսների դեմ և արիաբար դիմադրեցին նրանց: Ստրատեգոս Պատտիկանը բազաբար մարտնչում էր և կործանում բարբարոսների շարքերը, սակայն նրա ձին, կրծքից խոցված նետերով ու նիզակներով, ընկավ և հոգին փչեց: Նա արագորեն ցատկեղ ծիուց և, որոշ ժամանակ ետ մղելով բարբարոսների հարձակումները թորով, նրանցից շատերին սպանեց: Ի վերջո, արյունաբամ լինելով և վիրավորված շատ նետերից, նա ընկավ երկու մարտնչող բանակների միջատարածքում: Երբ նա գոհվեց, հռոմեոսները փախուստի դիմեցին, իսկ նրանց հետապնդող բարբարոսները, որպես մատաղացու կեղտակների, սպանեցին նրանց գրեթե բոլորին, այնպես որ այդ ջոկատից շատ քչերը անվնաս վերադարձան ճամբար: Երբ Նիկեիոսն իմացավ հռոմեոսների բաժին հասած դժբախտության մասին, նա դատապարտեց գոհվածների անմոտությունը: Վախենալով ճակատագրի փոփոխությունից ու նրա անկայունությունից՝ նա պետքական համարեց այլևս չդառնալու, ժամանակն իզուր չվատնել և, ինչ զնով էլ լինի, ավարտել պատերազմը, քանի դեռ բարբարոսները, համարձակություն ձեռք բերելով, չեն սկսել դարաններից հարձակվել ու իր դեմ չեն ելել միավորված ջոկատներով: /1.5/ Այն ժամանակ, երբ Նիկեիոսն այդ ամենն էր կշռադատում և որոշում էր ընդունում, նա մի հնարագետ ու գործունյա մարդ էր, մեզ հայտնի բոլոր մարդկանցից ամենակարողը օգտակար գործեր հղանալու ու դրանք կրկին կրկին հարցում, ողջամիտ էր և հակում ունեցրել փրկություն տրվելու ու բացի այդ նա հիանալի կարողանում էր օգտագործել ժամանակն ու հանգամանքները, ուներ անհաղթելի ուժ և մարտի ամրություն, ատում են, որ մի անգամ, երբ նրա վրա է հարձակված եղել բարբարոսներից բազազույն մեկը, նրանցից, որոնք սովորաբար սկսում են մարտը, Նիկեիոսը նրա կրծքին է ուղղել նիզակն ու երկու ձեռքով այնպիսի ուժի հարված հասցրել, որ նիզակն անցել է միջաթափանց՝ ծակելով գրասի դիմացի ու հետևի մասերը, ահա ուրեմն, այն ժամանակ, երբ Նիկեիոսն այդ ամենն էր կշռադատում և որոշում էր ընդունում, այս մարդը փոքր իրանք բաղադր չուրքը պատվել և մանրագլին ամեն ինչ դիտարկել, որպեսզի հարձակման համար ամենահարմար վայրն ընտրի: Ավարտելով շրջայցը՝ նա համոզվեց, որ դժվար կլինի ոչ միայն բաղադր մտնելը, այլև նույնիսկ նրան մոտենալը: Մի կողմից հուսալի արգելք էր հանդիսանում ծովը, իսկ մյուս կողմից էլ բարձրանում էր հարթ ու տաշված մի ժայռ, որի վրա հանդիմ էին պարիսպները՝ իրենցից ներկայացնելով անսովոր ու զարմանալի մի տեսարան: Դրանք կառուցված էին հողից, որը մեծապես խառնված էր խոզի և այծի մազերի հետ, իսկ պարսպի հաստությունն այնպիսին էր, որ նրա վրայով ողջ երկարությամբ կարող էին միմյանց կողքին ընթանալ երկու մարտականքներ: Բարձրությամբ ևս նրանք բավարար էին ու, բացի այդ, պարիսպների շուրջ երկու շատ լայն ու խորը խանդակներ էին փորված: Ահա ուրեմն, տեսնելով, ինչպես արդեն ասացինք, որ քաղաքն ամրացված է և բազադակապես անառիկ, Նիկեիոսը մտածեց հետևյալը: Նա ողջ երկարությամբ մի պարիսպ կառուցեց հարավային ափից մինչև դիմացինը և այդ կերպ կոտեց կրետացիների քաղաքը ծովից: Բարբարոսներն արդեն չէին կարողանում անարգել արտագործներ իրականացնել դեպի ափ, իսկ ինքն էլ, դրան հակառակ, հնարավորություն տաճավ սկսել մարտը իր ցանկությամբ: Պարիսպն արագորեն կառուցվեց և Նիկեիոսն ուղղվեց դեպի նոր հաղթանակը, որի մասին մենք հիմա կպատմենք: Նա կանչեց բոլոր զորահրամանատարներին իր վրանի մոտ և հայտարարեց հետևյալը: /1.6/ «Կարծում եմ, որ ձեզից ոչ մեկը չի մոռացել ստրուկուհու սերնդի՝ հազարացիների, դաժանությունները, որոնց այս կղզին բաժին հասավ ճակատագրի թողտվությամբ, չի մոռացել և այն, որ նրանք հարձակվում ու ստրկության էին բռնում մարդկանց և այն, թե ինչպես էր դա կործանարար անորոշառնում հռոմեոսների վրա: Այդո՞րք անապատի չեն կերտածվել ծովափնյա բոլոր փոխադրները նրանց ավագակալության պատճառով: Նրանց հարձակումների պատճառով չէ՞ արդյոք, որ անմարդաբնակ է կղզիների մեծ մասը: Ահա թե ինչու ճակատագիրը թույլ չի տվել խարդախներին, այդ անկուշտ զազաններին, այդ անհատակ շատակներին ոչնչացնել քրիստոնեական ողջ ժողովրդին: Վերինի կամքը այստեղ է ուղղել մեզ, որպեսզի մենք մեզ հասցված տառապանքների համար ամեն կերպ հատուցում տանք: Դրա ապացույցը մեր ոչ վաղուցվա հաղթանակն է: Մենք հաճվել ենք հասցրել ավարտել ծովային ճակատագրությունը և ոտք դնել կղզի, մեր սիրտը դեռ խառնվել էր ծովային ճակատագրությունից, երբ Ամենակարողի օգնությամբ բարբարոսների մեծ մասին սրի ճարակ դարձրինք, մյուսները էլ փակեցինք քաղաքում: Կոչ եմ անում ձեզ, զինակիցներ, չտրվել տոնականությանն ու փափկակեցությանը, թող մեր ոչ վաղուցվա դժբախտությունը ձեզ օրինակ ծառայի: Եթե Նիկեիոսը Պատտիկասի հետ ուղարկվածները աչքաթող չանեին իմ խորհուրդներն և չտրվեին ավելորդություններին ու հաճույքներին, այդքան

սարսափելի կերպով չէին զոհվի: Խախտելով իմ հրահանգները՝ նրանք իրենց անխոհեմության համար արժանի պատիժ ստացան: Չգուշանալով մեր ընկերների արեւտայի ճակատագրից՝ մենք պետք է գուսայ ու մշտադուրս լինենք, եռանդով հետախուզենք և հետևենք այստեղ թաքնվածներին, ինչպես վայրի գազանների՝ նրանց դուրս բերնք բարայրներից ու որջերից և ոչնչացնենք: Այդ չճախսենք ժամանակը տոնականությունների ու հարբեցողության վրա, այլ լինենք հոռոմներ և մարտերում ապացուցենք մեր ցեղի ազնվացեղությունն ու արիությունը»։ /1.7/ Ստրատեգոսն ավարտեց իր խոսքը, ռազմիկները գվարթացան և սկսեցին ծափահարել: Մերկացնելով թորերը՝ նրանք պատրաստակամություն հայտնեցին հնազանդվել նրան ու գնալ նրա հետևից այնտեղ, որտեղ նա ցույց կտա: Նա, սակայն, համոզեց նրանց ջարձվել և հանգստություն պահպանել մինչև այն պահը, երբ ինքը, ընտրելով հարմար պահը, չի հրամայի նրանց մարտի մեջ մտնել: Ընտրելով ողջ բանակից առավել բազ ու ճարպիկ ռազմիկներին՝ նա, ոչ մի աղմուկ չբարձրացնելով, այնպես, որ բարբարոսները չնկատեցին նրա հեռանալը և որևէ վնաս չպատճառեցին մնացած զորքին, խորը գիշերով դուրս եկավ ճամբարից: Այս կերպ դուրս գալով ճամբարից և անցնելով երկրի մի մասը՝ նա գերիներից իմացավ, որ ինչ-որ բարձունքի վրա հավաքվում է բարբարոսական զորք թվով 40.000 հոգի, և, որ այն պատրաստվում է անակնկալ հարձակվել հոռոմների վրա, բշել նրանց բաղաբի մոտից ու ազատել այնտեղ պաշարված կրետացիներին: Զեռք բերելով նման տեղեկություններ՝ ստրատեգոսը իր հետ ընթացող ընտրյալ զորքին մեկ օր հանգիստ տվեց, իսկ ուշ գիշերով, իր հետ վերցնելով ուղեկիցների տեղացիներից, արշավանքի ելավ: Նա, շատ արագ ընթանալով լույսնի պայծառ լույսի տակ, չդանդաղեցնելով ընթացքը, շրջապատեց այն բարձունքը, որի վրա խորը թնով բնած էին բարբարոսները: Դրանից հետո, հրամայելով փչել շեփորները և խփել թմբուկները, նա սկսեց բարձրանալ լեռնի վեր: Լսելով գնեթերի շայցուը, մերկ ու անակնկալի եկած, սարսափահար անակնկալ հարձակումից, բարբարոսները փախուստի դիմեցին, սակայն փրկվելն անհնար էր, բանի որ լեռան բոլոր լանջերը զբաղեցված էին հոռոմեական ուժերի կողմից: Այս կերպ կարճ ժամանակվա ընթացքում 40.000 հոգանոց բարբարոսական զորքը զոհ գնաց հոռոմեական նիզակներին և լիովին ընաչեցվեց: Այդ նոր հաղթական ավարին գորավարը միացրեց նաև մեկ այլ հաղթական ավար: Նա հրամայեց բոլոր սպանվածների գլուխները կտրել և ճանկորդական պայուսակներով դրանք ճամբար տանել: Յուրաքանչյուրին, ով գլուխ կտրեր, նա խոստացավ դրանակն պարգև: Բոլոր ռազմիկները ուրախությամբ սկսեցին կանգնել այդ հրամանը, հատկապես հայերի կազմված ջոկատը: Նրանք կտրում էին բարբարոսների գլուխները և դրանք տեղավորում պայուսակներում: Գիշերը ստրատեգոսը վերադարձավ ճամբար: /1.8/ Դաջորդ օրը, ինչն որ լուսապայծառ արևը բարձրացավ հորիզոնի վրա և ուղղվեց դեպի երկնակամար, Նիկեփորը հրամայեց բարբարոսների գլուխների մի մասը հազցնել նիզակների վրա և ցցել իր կողմից կառուցված հողաթմբի վրա, իսկ մյուս մասն էլ՝ բարանետներով նետել բաղաբ: Երբ կրետացիք տեսան նիզակների շարքը, որին հազցված էին գլուխներ, որ դրանք, ինչպես նաև մյուսները, որոնք նետվում էին բաղաբի պարիսպների ուղղությամբ ու կաշում ատամնաշարին, իրենց հայրենակիցներին և ազգականներին են պատկանում, նրանց սարսափ ու խելագարություն համակեց: Նրանք բարացան անակնկալ և հոգեցունց այդ տեսարանից: Դիմում էին տրամադրկանց ոռնոցներն ու կանանց լացն ու կոծը և թվում էր, թե բաղաբը, որտեղ բոլորը իրենց մարդեն էին փետտում ու ողբում իրենց շատ սիրելիներին, արդեն գրավվել է: Այնուհանդերձ նրանք բացարձակապես չէին պատրաստվում գիշել հոռոմներին և իրենց պարտված ճանաչել: Դուրս դնելով սեփական արիության ներքին անառիկության վրա՝ նրանք փորձում էին չկորցնել արիությունն ու ամբողջովին զինավառ սպասում էին հոռոմների հարձակմանը՝ մտադրվելով հետ չլքելու յուրաքանչյուր մեկին, ով կմոտենա իրենց: Ստրատեգոսը հրամայեց փչել մարտի շեփորները և, կոչ անելով կործնող ընդունել վտանգը, շարժեց զորքը դեպի պարիսպները: Եվ ահա բռնկվեց մարտ, որի ընթացքում հառնեցին ուժի և խիզախության շատ տեսարաններ: Ամենուր սուլում էին նիզակները, ձնամորիկի պես օդն էին հատում նետերը և նետողական մեթենաներից անընդհատ թռչում էին բարեր, որոնք հարվածում էին ատամնաշարին: Անհրաժեշտությունը նաև բարբարոսներին ստիպեց արիաբար մարտնչել: Դանադների դիմադրելով՝ նրանք աղեղներով հարվածում էին պարիսպների վրայից, նետում փոքր կացիններ և փլում հսկայական բարեր: Նրանք պաշտպանության ոչ մի միջոց աչքաթող չէին անում և հոռոմներին ոչ պակաս վնաս էին հասցնում, բան իրենք էին կրում: Վտանգը ընդհուպ նրանց վրա էր գալիս, իսկ փրկության հույս չկար, դրա համար էլ նրանք լարում էին բոլոր ուժերը և արիաբար դիմադրում էին հակառակորդին: /1.9/ հոռոմների ստրատեգոս Նիկեփորը համոզվեց, որ բաղաբի պարիսպները հուսալիորեն ամրացված են, բացարձակապես անհասանելի ու անհաղթահարելի են և դրանք ինքնապիտ չէ գրավել մեկ հարվածով, բանի որ վերջիններս շատ բարձր են ու շրջապատված են երկու խրամատներով, որոնց խորությունը հավասար է պարիսպների բարձրությանը: Նա տեսնում էր, որ բարբարոսները հուսահատորեն դիմադրում են իրենց ուժերից վեր կերպով ու դրա համար էլ որոշեց այլևս մարտնչել խելագարվածների հետ, որոնք հաստատ մահվան ուղի ընտրած մարդիկ էին, դադարեցնել ներքևից պարսպին տիրելու փորձերը և նետերի հեղեղի տակ իզուր հոռոմների զորքը չոչնչացնել, այլ պարիսպների սովի մատնել մինչև այն ժամանակ, երբ բավարար բանակությանը պատրաստված կլինեն «կրիա»-ներ ու այլ պաշարողական մեթենաներ: Նա հետաձգեց մարտը, ճակատի մարտիկներին նահանգի հրաման շեփորահարեց և վերադարձավ ճամբար: Իր ճամբարը նա շրջապատեց ցցապարսպով և այն պատեց հուսալի խանդակով, որից հետո սկսեց մարդեղ զորքը՝ ամենօրյա մարզանքներով մարզելով զորքի ռազմական մեթենանությունը: Նրա հրամանով այդ զործում լավագույնները հանդիսացող մարդիկ կառուցում էին պաշարողական մեթենաներ: Ամեն մի հրամայ արիքի դեպքում նա հարձակումներ էր գործում և հարվածներ էր հասցնում: Դենց այդտեղ էլ՝ պարսպի մոտ, Նիկեփորն իր զորքի հետ անցկացրեց ձմեռը: /2.6/ Լևոնի, որի մասին խոսք եղավ, հարազատ եղբայրը՝ Նիկեփոր Փոկասը, պետք է հիմնական գծերով կրկնել նրա մասին պատմությունն ու շարունակել մեր պատմության հետևողական ընթացքը, մոտեցավ կրետացիների բաղաբին և այնտեղ անցկացրեց ձմեռը՝ պատրաստելով զորքը մարտի և կառուցելով պաշարողական մեթենաներ: Նա ծրագրածին համաձայն հաջողությանը իրականացնում էր մտացածր, իսկ երբ արեգակի ձմեռային դիրքը սկսեց աստիճանաբար փոխվել զարևոտային, զինեց իր ռազմիկներին, դասավորեց նրանց խորը ճակատով և շեփորների ձայների ու թմբուկների աղմուկի տակ շարժվեց բաղաբի գրոհի: Այն ժամանակ, երբ ստրատեգոսը ամրացնում էր առաջին շարքերը և դասավորում ռազմիկների բառանկյան ձևով, պարսպի հետևից դուրս ցցվեց, կոտորատվելով ու ծամածծվելով, ինչ-որ մի անառակ աղբիկ և սկսեց լկտի ու անամոթ կերպով ծղոտալ ու անեծքներ թափել: Կրետացիների մեջ, ասում են, մեծ հարգանք են վայելում գուշակությունները, կախարդությունները, գոհասեղանի մոտ նվիրատվությունները և սնտիապաշտությունները, որը նրանց ստի պաղուց է մոտեց գործել մանիքեացիների ու Մուհամեդների հետ միասին: Այդ կտի աղբիքը, սակայն, ոչ միայն կախարդությանը ցույց տվեց իր անառակ անամոթությունը, այլ, թույլ տվածից ավելի վեր բարձրացնելով զգեստն ու մերկացնելով մարմինը՝ նա անեծքներ ու ծաղրոծանակ էր թափում ստրատեգոսի վրա: Այդ ժամանակ մի դիպուկ նետածիգ, ձգելով աղեղնալարը, չափը կորցրած այդ աղբկա վրա մի նետ արձակեց: Աշտարակից գետին տապալվելով՝ նա ջարդվեց և հոգին փչեց՝ ողորդելու մահվամբ հատուցելով հանդուգության համար: Ամսիջապես էլ թե՛ մարտ բռնկվեց, սակայն կրետացիք որոշ ժամանակ դիմադրեցին՝ պարիսպների վրա կանգնած հետ մղելով հոռոմների հարձակումն ու վիրավորելով շատերին: /2.7/ Տեսնելով այդ՝ ստրատեգոսը արագորեն մոտեցրեց բարանետները և հրամայեց բարբարոսներին հարվածել բարերով: Դրանից հետո նա պարսպին մոտեցրեց պաշարողական մի մեթենա, հոռոմները այդ գյուտը կոչում են «խոյ», բանի որ երկաթը՝ հազցված գերանի վրա ու ճեղքող բաղաբային պարիսպները, իրոք իր տեսքով հիշեցնում է ոչխարի գլուխ երբ այդ «խոյ»-ը հիմնվեց պարսպին և սկսեց նրան ուժեղ հարվածներ հասցնել, շատ ռազմիկներ, զինված բարաջարդ գործիքներով, իջան խանդակ ու սկսեցին փորել պարիսպները՝ կոտորելով ու ջարդելով բարերը, որոնք նրա համար հիմք էին ծառայում: Բարեբախտաբար այդ վայրում ապարը ավագային էր և բավականին հեշտությանը զիջում էր ռազմիկների ջանքերին: Այդ ընթացքում «խոյ»-ը չէր դադարում հարվածել պարսպին և աստիճանաբար հնազանդեցնում էր նրա բարդ ու դժվար ավերվող բնույթը: Խանդակ ուղարկված մարտիկները փորեցին պարսպի մի մասը այնպես, որ նրա տակ բավականին խոր մի տարածք գոյացավ ու այն սկսեց կախվել: Դրանից հետո նրանք ուղիղ գերաններով ամրացրին այն, բարձր տալով բերեցին հեշտ այրվող փայտեղեն, այրեցին դրանք ու դուրս եկան փորվածքից: Կրակը ուժեղացավ, հենասյուները մոխրացան և երկու աշտարակներ իրենց մեջ գտնվող պարսպի հատվածի հետ միասին անակնկալ ճեղքվեցին, նստվածք տվեցին ու փլվեցին: Զարմացած անակնկալ տեսարանից և վախեցած տեղի ունեցածի գերբնականությունից՝ կրետացիք որոշ ժամանակ խուսափեցին մարտից, սակայն շուտով, հիշելով այն մասին, որ իրենց գերությունն և ստրկությունն է սպասում, թշնամիները խտացրին շարքերը ու զարմանալի արիությանը սկսեցին դիմադրած պարսպի ճեղքվածքով առաջ եկող հոռոմացիներին՝ աչք փակելով անկախյալ վտանգի վրա և իրենց կյանքը համար մարտի մեջ մտնելով ամսարողային կատարությանը: Ի վերջո, սակայն, մարտի դաշտում շատ բարբարոսներ ընկան, նոր ջոկատներ հարվածեցին նրանց թիկունքից և հոռոմների հարձակումը դարձավ անկասելի: Այլևս հնարավորություն չկար դիմադրելու այդ ուժեղ հարձակմանը և թշնամիները փախուստի դիմեցին՝ ցրվելով տների արանքներում գտնվող նեղ անցուղիներում: հոռոմները հետապնդում և անխնա ոչնչացնում էին նրանց: Նրանք, որոնք փրկվեցին և ազատվեցին մարտում իրենց բաժնի հասած կործանումից, նետեցին գնեթերը և սկսեցին ներդաժնություն հայցել: Տեսնելով այդ՝ ստրատեգոսը խթանեց ձին և, ողջ թափով առաջ նետվելով մոտենավ բաղաբ, սկսեց զսպել դաժանացած ռազմիկներին՝ համոզելով նրանց չսպանել մարդկանց, որոնք նետել են գնեթերը, դաժան ու անխնա չվարվել անգեների ու անպաշտպանների հետ: Ամսարողային է, համոզում էր նա, կործանել ու ոչնչացնել համնված ու հնազանդված թշնամիներին: Այդ կերպ զորավարը դժվարությամբ կանգնեցրեց իր զորքի արյունալարը պոթթվումը: /2.8/ Այս կերպ գրոհով գրավելով բաղաբը՝ ստրատեգոսը իր համար ընտրեց ռազմավարի վախճանի մասը և ստրկացրեց ամենաղեղն գերիներին: Այդ ամենը նա լավագույն կերպով պահպանեց մոտակա հաղթանակների համար, իսկ մնացած տվեց զորքին՝ թալանի: Ասում են, որ կրետացիների բաղաբում հսկայական, անսպառ հարստություններ էին հավաքված, բանգի նրանք երկար ժամանակ բարգավաճում էին՝ օգտվելով ճակատագրի ողորմածությունից և ոչ մի աղետ չէին տեսնում, որը իր հետ կարող է բերել ժամանակի փոփոխական ընթացքը: Ծովահենական հարձակումներով

ամայացնելով երկու մայրցամաքների ափերը՝ կրետացիք անհաշիվ հարստություններ էին կուտակել: Այս կերպ հոռոմները ուժով գրավեցին ու հնազանդեցին այդ բաղաբը: Այն բանից հետո, երբ ամեն մի արժեքավոր դուրս բերվեց բաղաբից՝ Նիկեփորը հրամայեց ավերել այն շրջապատող պարիսպները և, շատ տեղերում դրանք ավերելով, զորքը տարավ նոր վայրեր: Թալանելով դրանք և բնակիչներին ստրկացնելով՝ նա առանց արյունահեղության ճնշեց ամեն մի դիմադրություն և, բարձրանալով ամայացված բաղաբից ոչ հեռու գտնվող մի բարձր բլուրի վրա, հրամայեց իր ռազմիկներին այնտեղ մի ոչ մեծ ամրոց կառուցել: Այդ վայրը նրան անվանված ու ամրություն կառուցելու համար հարմար թվաց: Բլուրի երկու լանջերն էլ դիք էին, կտրտված էին խորը ծորերով ու ցրվում էին վերևից հոսող աղբյուրների անսպառ ջրով: Կառուցելով ամուր և անառիկ մի ամրություն՝ Նիկեփորը նրանում բավարար կայագոր հաստատեց և բաղաբին տվեց Թեմենոս անունը: Դրանից հետո նա խաղաղեցրեց ողջ կղզին ու բնակեցրեց այն՝ համայնքներում հավաքելով հայերին, հռոմեներին և այլ տեղափոխվածներին: Կղզու պահպանության համար թողնելով հրակիր նավեր՝ նա ավարն ու գերիներին տեղավորեց նավերում և լողաց դեպի Բյուզանդիոն: Ինքնակալ Ռոմանոսն ընդունեց նրան մեծագույն պատիվներով ու ողջ բաղաբը հավաքվեց թատրոնում կազմակերպված նրա հաղթահանողեսին՝ զարմանալով ավարի առատության և հիանալիության վրա: Այնտեղ կարելի էր տեսնել ոսկու և արծաթի կույտներ, մաքուր ոսկուց ձուլված բարդարուսական դրամներ, ոսկով պատված շորեր, վառ կարմիր գորգեր ու ամենամուրթ կերպով պատրաստված ամեն տեսակի թանկարժեք իրեր, որոնք փայլում էին ոսկով և թանկարժեք քարերով: Անհաշիվ էին նաև տարաբնույթ գրահները՝ սաղավարտները, թերթեր, ոսկեգոծ գրահներն ու ինքավանները, վահանները, ձիգ աղեղները և այլ ամեն այնքան մեծ բանականությամբ էր, որ թվում էր, թե առատությունն է լցվում բաղաբ ու թատրոնում գտնվող ամեն ոք կարող էր ասել, որ այդտեղ է կուտակվել բարձրարժեքի հողի ողջ հարստությունը, իսկ վերջում գալիս էր ստրուկի կարգավիճակ ստացած բարձրունների ամբողջը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 1, մաս 2-8, գիրք 2, մաս 6-8):

«Կղզին, իրենց տիրապետության ու գերիշխանության տակ անհավատները պահեցին 158 տարի, մինչև այն օրը, երբ կղզին գրոհով գրավեց դոմեստիկոս մագիստրոս Նիկեփոր Փոկասի (**սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) կողմից...: Կայսրը Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.), լսելով դա, ապաև իր վճռից հետ կանգնել էր կարող: Նա գինեց գորքը, վճարեց նրա հոռոգը և, մագիստրոսին դրամ տալով, Էպիստատես Միքայել Կիտոնիսի հետ ինդիկտիոնի հինգերորդ տարվա հուլիս ամսին ճամփու դրեց: Նավատորմի կազմում կար հեղուկ կրակով զինված 2.000 նավ, 1.000 դրոմոն, ինչպես նաև պարենով ու գնեթով բարձրված 307 բեռնատար նավ: Դոմեստիկոս Նիկեփորը, մայրաքաղաքից դուրս գալով, հասավ Ֆլուզելա և ամենից առաջ մտահոգված էր, որպեսզի ողջ տորմիդը այնտեղ կենտրոնանա ու խարխիս գցի: Խորախիտը նախ արագընթաց գալեոներ ուղարկեց, հրամայելով հետախուզել և լեզու բռնել: Նրանք եղան տեղում և, լեզուներ բռնելով, մագիստրոսին բերեցին: Նա մանրակրկիտ հարցաքննեց նրանց և իմանալով, որ Կրետեի ամիրան (**Կրետեի Էմիրության Էմիր Արդ-ալ-Ազիզ Իբն Սաիդը (949-961) – Մ.Ֆ.**) ու բերդի մեծամեծները բաղաբից դուրս իրենց արվարձաններում են գտնվում, փութանալի, շտապ տեղ հասավ և խարխիս գցեց: Նավերից դուրս գալով՝ նա ցցապատեց սարքեց, խոր խրամ վորեց և գնաց ասպատակության: Սա բոլորին խորհուրդ էր տալիս միասին լինել և թշնամուն չհետապնդել, բախի չեն իմացել ամիրայի ուժը: Շարժվելով բերդի վրա՝ նա նրանից դուրս գտնվող բոլոր կրետացիների վրա սարսափ տարածեց և ստիպեց բերդում ներփակվեն: Դրանից հետո, ահա, ամեն օր բազում մարդիկ անցնում էին մագիստրոսի կողմը: Նիկեփորը, իմանալով, որ բերդից դուրս մնացածները ապաստանել են կիրճերում, կլեյտներում, գետակների ափին, ճահճոտներում ու լեռներում, զորք հանդերձելով, նետածիգ ձիավորների, ռոսների, մետաղիկոնի, թրակիայի և Մակեդոնիայի զինվորների հրամանատարներով նրանց դեմ ուղարկեց, իսկ ինքը՝ խոհեմ ու քաջարի դոմեստիկոսը, մնաց Սակայի հետևում: Այդի խորագիտության պատճառով բոլորին թվում էր, թե հայրենի երկրում են գտնվում: Զինվորները, հասնելով ու խուժելով կրետացիների անասունների, հոտերի և ունեցվածքի թաքստոցները, այնտեղ, որտեղ և իրենք կրետացիք բացօթյա ճամբարել էին, ամեն ինչ ավարառելով, հաղթանակով ու ուրախությամբ վերադարձան: Այսուհետև հռոմեացիները անվախ ու աներկյուղ ճամբարում էին այն վայրերում, որտեղ կային զուլալ աղբյուրներ, ամեն տեսակի բարիքների առատություն: Յուրաքանչյուրն ուներ հյուղակը՝ պտղատու ծառերի մեջ, ինչպես նաև բարիքներ, որոնք գետի նման էին, բոլորը ոգևորված էին ու բերկրալից՝ ամեն ինչի պատրաստ իրենց փառալիր գորավար մագիստրոսի համար: Կրետեի ամիրան, անունը Կուրուպաս, կատարվածքի մասին տեղեկացրեց իր ցեղակիցներին՝ Իսպանիայի ու Աֆրիկայի հազարացիներին, և նրանցից օգնություն ու օժանդակ զորք խնդրեց: Վերջիններս սրընթաց գալեոներ ուղարկեցին՝ իմանալու հռոմեացիների գորավարի, նրա զորքի, վերջինիս դրության և գորավարի հրամաններին նրա ենթարկվելու մասին: Նրանք փութանալի հասան Կրետե, գիշերով պահակներին օգնության մտան բերդը, հանդիպեցին ամիրա Կուրուպասին և մեծամեծներին, նրանց գտան անասունի, ընկճված ու հուսահատ վիճակում, նրան չգիտեին ինչ անեն հռոմեական բանակի և մագիստրոսի դեմ: Իրենց մոտ ժամանածների վզին փաթաթվելով՝ նրան ոչինչ չէին կարողանում ասել, սեղմում էին նրանց ձեռքը և աղիողորմ լաց լինում ու պաղատում, որ ամիրաները դիմեն իրենց օգնության, օժանդակ զորք ուղարկեն, որից հետո նրանց փութանալի հետ ուղարկեցին: Նրանք վերադառնալով, յուրաքանչյուրը ներկայացավ ամիրաներին և զեկուցեց հռոմեացիների հանդերձված և արշավանքի դուրս եկած հսկա նավատորմի, տարբեր դաշակից ժողովուրդներից բաղկացած կուռ բանակի, գորավարի ուշիմություն ու լրջախոհություն, նրա՝ առ աստված ունեցած հավատքի, արդարության, նրա՝ ամեն տեսակի կրթերից խորշելու մասին: Նրանք բար կարոցին և ոչ մի դեպքում չէին ուզում կրետացիներին օգնության հասնել՝ օժանդակ զորք առաքելով: Երբ կղզում բանակած զորքի վրա եկավ սաստիկ ձմեռը, անձրևն ու սառնամանիքը, սպառնեց պարենը և ուտելիքը, մաշվեցին ծանկոցները ու նա մերկ մնաց, զինվորները վիհատվեցին և ուզեցին տուն վերադառնալ, բայց քաջարի ու խոհեմ առաջնորդ Նիկեփորը կոչով ու բաղդը խոսքով բոլորին իրենց մտադրությունից հետ կանգնեցրեց: Նա սասց նրանց. «Իմ եղբայրներ ու մարդրկներներ, մտաբերե՛ք երկուդն առ աստված, մաքատե՛ք վրեժխնդիր լինել աստծո նկատմամբ արված անարդարքի համար, Կրետեում արհաբար պայթարենք ամբարիշտ թշնամիների դեմ, ապավինենք երկուդ փարատող հավատքին ու մտաբերենք, որ ասորական կղզում ենք գտնվում: Փախուստն այստեղից կապված է մեծ վտանգների հետ: Եկե՛ք վրեժխնդիր լինենք անպատված կույսերի համար, մեր սրտերը թող ցավ գգան՝ տեսնելով խեղանդամ եղածներին: Մեր խոնջալքն ու վտանգները, որոնց ենթարկվելու ենք, անվարձ չեն մնա: Աներեր կանգնենք, տոկա՛նք քրիստոսության երկրի դեմ պայքարին և Զրիստոս աստված մեզ աստար կկանգնի, նա կոչեցանք իր թշնամիներին ու Զրիստոսի նկատմամբ ամբարտավանացածների բերդը կգրավվի»: Նա բազում այլ խոսքերով հորդորեց նրանց, իսկ մեկը բոլորի անունից պատասխանեց «Ով մագիստրոս, դու բացեցիր մեր սրտերը, քո խոսքերը գորացրին մեզ ու հետ կանգնեցրին մեր մտադրություններից, դու թևավորեցիր մեր հոգին, մենք կենթարկվենք քո կամքին ու հրամաններին և բե՛զ մեղ կոնվկենք...: Ռոմանոս կայսրը, իմանալով Կրետեում գտնվող բանակի նեղ վիճակի, նրա՝ հանդերձների ու պարենի պակաս գալու մասին, պարակիմոնեսոն Յոլսեփի ողջախոհության իսկույն օգնության հասավ: Զինվորները, կամաց-կամաց սիրտ առնելով, ավելի բան տասնույթ ամիս պաշարման մեջ պահեցին բերդը: Կրետացիների պարենն ու միջոցները սպառվեցին և, կարիքից ճնշված, ամեն օր մագիստրոսի մոտ դասալիք էին լինում: Այսպիսով, հրամանով ամեն ինչ տնօրինող աստծո, ինդիկտիոնի վեցերորդ տարվա մարտ ամսին սխոլերի դոմեստիկոսը, տարբեր փաղանգներ, ծանրաբեզ գնդեր և զորախմբեր կազմելով, բանակն անհապաղ վերադառնալու համար հրամայեց: Այդ նախաձեռնելուց հետո նա հրամայեց տաճարների և բանակաթանային զորքերի կազմավորումները, հայերին ու ռոսներին, սլավոններին, ինչպես նաև Թրակիայի զինվորներին գրոհել բերդի վրա: Տեսնելու էր, թե ինչպես էին իրար հրմշտում, բախվում սլանաց, տեսնելու էր բարերի ու նետերի տարափը, բաբանների հարվածները պարսպի և ատամնաշարերի վրա: Ամբարտավաններին երկուդ, վախ ու սարսափ համակեց: Կարճատև մարտից հետո բերդը գրավվեց: Տեսնելու էր սարակինոսների կանանց ու երեխաներին... (**հետագա տեքստը չի պահպանվել – Մ.Ֆ.**)» (Թեոփիլոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 7, 10-12, 16):

«Այդ տարի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) մագիստրոս Նիկեփոր Փոկասին (**սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) ..., տալով բազմաթիվ ընտիր զինվորներ և լավ համալրված նավատորմի, Կրետեի սարակինոսների դեմ ուղարկեց: Նավելով դեպի կղզի և առաջին անգամ ափ դուրս գալով՝ նա պարտության մատնեց իրեն ընդդիմակալելու ելած սարակինոսներին, նրանց փախուստի մատնեց ու իր զինվորներին անվտանգ ափ ելավ: Նա խոր խրամատով ու ցցերով պաշտպանված ամուր ցանկապատներ շինեց և իր նավերը խարխիսեց պեղծությունից կատարելապես անվտանգ ծովախորշերում: Ամեն ինչ ապահով կերպով կարգի բերելով՝ նա եռանդազին լծվեց կղզու բաղաբների պաշարման աշխատանքին, ողջ ութ ամիս գործի դրեց պաշարողական բոլոր մեքենաները և, բանդելով պարիսպները, գրավեց բաղաբներ ու բերդեր: Ինդիկտիոնի 4-րդ տարվա մարտ ամսի 7-ին նա գրոհով վերցրեց կղզու ամենամարդու բաղաբը, որ տեղացիները հասնուաք էին անվանում, գերեց կղզու ամիրա Կուրուպեսին (**Կրետեի Էմիրության Էմիր Արդ-ալ-Ազիզ Իբն Սաիդը – Մ.Ֆ.**) ու նրանից հետո կղզու առաջին դեմքը հանդիսացող Ամենակին: Նվաճելով բովանդակ կղզին՝ նա մտադիր էր ավելի երկար մնալ այնտեղ և կարգավորելու նրա գործերը, բայց երկրում կանխասացություն էր տարածվել, թե այն հռոմեացի այլը, ով գրավելու է Կրետե կղզին, անխուսափելիորեն դառնալու է հռոմեացիների կայսր: Կղզու գրավման լուրը հասնելուն պես, ահա, Ռոմանոսը, Յոլսեփի խորհրդով, Նիկեփորին այնտեղից հետ կանչեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամանոսություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 4):

«Յունաց բայց և առաքինի կայսր Նիկեփորը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) ... գրավեց Կրետեն» (Պատմալեոն Պոլիստի «Հիշատակարան 965 թվականի»):

«Յայոց 408 թվականին հռոմեների կայսր Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) գորահավաք անելով արշավում է տաճիկների վրա: Նավարկելով լայնատարած Օվկիանոսը՝ նա անցնում է Կրետե կղզիով մեծ կղզին և կատարի պատերազմով եգիպտական

գործերի ձեռքից գրավում է այն, բոլոր կողմերը ու ծովագրյա շրջանները, որոնք 400 տարի գտնվում էին արաբների տիրապետության ներքո» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Եվ կարելի էր տեսնել, թե ինչպես են լացող ու հեծծեացող կրետացիները իրենց էմիր Կուրուպասի (Կրետեի էմիրության էմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Մաիդի – Մ.Ֆ.), կանանց, երեխաների ու ողջ ավարի հետ միասին հաղթական հանդեսով անցնում ձիարշավարանով» (Կատիկանյան Անանուն, մաս 21):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁵⁷ «/1/ Այս կերպ հռոմեական ստրատեգոս Նիկեփորը (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակարգող Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Ֆ.), ինչպես արդեն հիշատակվեց, անցկացրեց իր գործերը Կրետե կղզին, պալլարի մեջ մտավ այնտեղի բարբարոսների դեմ, նրանց մի մասին սրի ճարակ դարձրեց, իսկ մյուսներին էլ շատ շուտով ու առանց առանձնահատուկ ջանքերի պաշարեց քաղաքում, որի մոտ անցկացրեց ձեռքը՝ ամենօրյա զինավարժանքներով պատրաստելով ռազմիկներին առաջիկա մարտերին: Այդ ժամանակ Յամդվանը՝ Կիլիկիայի հարևանությամբ ապրող հազարացիների առաջնորդը, մի սուր մտքի տեր և գործուսույա մարդ, որը դեռ երիտասարդ տարիքից անկախաձեռն գերազանցում էր իր բոլոր հայրենակիցներին ռազմական արվեստում (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.), տեղեկացավ կրետացիների դեմ հռոմեների գործի ծովային արշավանքի մասին և որոշեց, որ ժամանակը հարմար է անկաստիժ ներխուժելու հռոմեների տիրույթներ՝ ոչ մի կայքի արյուն չկորցնելով, մեծ հարստություններ ձեռք գցելու ու իրեն հավերժ փառքով ապահովելու համար: Եվ ահա, հավաքելով ամենախիզախ արաբներին ու հազարացիներին, Յամդվանը մտավ հռոմեների սահմաններ՝ իր ճանապարհին ամեն ինչ թալանելով ու այրելով: Իմանալով Յամդվանի հարձակման և նրա լկտի ու բռնի առաջխաղացման մասին՝ ինքնակալ Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ուղարկեց Լևոն Փոկասին՝ Նիկեփորի հարազատ եղբորը, Եվրոպայի ռազմական ուժերի ղեկավարին, հռոմեները այդ պաշտոնը կոչում են Արևմուտքի դոմեստիկոս: Լևոնը քաջարի, խիզախ ու անսովորության աստիճան խելացի մի մարդ էր և մեզ հայտնի մարդկանցից առավել ընդունակը ղեկավարի պայմաններում ընդունել ճիշտ որոշումներ: Կարծում են, որ մարտերում նրան աջակցում էր ինչ-որ աստվածային ուժ, որը հաղթում էր նրա բոլոր հակառակորդներին և նրանց հնազանդ դարձնում: Նրա կողմից գործ ղեկավարելու ժամանակ շատ մարտեր եղան, սակայն ոչ մի հակառակորդ չկարողացավ նրա նկատմամբ առավելության հասնել և լիակատար հաղթանակը մշտապես իր կողմում էր...: /2/ Դենց այս ստրատեգոս Լևոնին էլ ինքնակալ Ռոմանոսը անցկացրեց Ասիա, որպեսզի նա բոլոր հնարավոր իջրջանքով դիմադրած կանգնի բարբարոսների ավազակային նկրտումներին և հետ միջ նրանց հանդուգն ու անսամոթ հարձակումները: Դենց որ Լևոնը Եվրոպայից անցավ Ասիա, նրան սկսեցին լուրեր հասնել Յամդվանի լկտիության ու դաժանության մասին: Նա տեսավ այրված տաճարներ ու գյուղեր, բանդված ամրություններ և ամայացված ավաններ, որոնցից բնակիչները բռնի գերի էին բռնվել: Չորակարը որոշեց ռազմիկներին ակնհայտ վտանգի չենթարկել և բաց դաշտում, ընդդեմ մեծաթիվ ու լավ զինված և ոչ մեկ անգամ հաղթած ու անսպասելի հաջողություններից հպարտացած բարբարոսների դեմ չհանել իր փորձաթիվ, վատ պատրաստված, հազարացիների հաղթանակներից և նրանց ամենօրյա հաջողություններից վախեցած գործը: Նա գերադասեց դարաներ դնել հիմնական լեռնային անցուղիներում, որտեղից ամենահարմար էր հետևել թշնամիների տեղաշարժին և, երբ նրանք կանցնեին սայթաթուն ու անհուսալի արահետներով, հարձակվել նրանց վրա և կայուն կերպով մարտնչել հետևերը: /3/ Այն ժամանակ, երբ ստրատեգոս Լևոնը այս ամենի շուրջն էր մտածում և որոշումներ էր ընդունում, նրա մտքին եկավ ոգևորել իր ռազմիկներին մի բանի խոսքով՝ մղելով նրանց այն բանին, որ պետք եղած դեպքում ելնեն բարբարոսների դեմ և քաջաբար գործեն մարտում: Առաջ գալով և մի քիչ լռելով՝ նա սկսեց ոգևորել ռազմիկներին հետևյալ խոսքերով. «Չիմակիցներ: Իմանալով ձեր արիությանը, ռազմական խիզախությունն ու փորձառությունը, մեր ընդհանուր տերն ու տիրակալը ուղարկել է մեզ իմ գերագույն հրամանատարությամբ Յամդվանի հարձակումներով ու թալանով տապալկված Ասիա: Ահա թե ինչու ես կոչ եմ անում ձեզ քաջաբար մարտնչել, կարծում եմ, որ կարիք չկա խոսքերով արիության դրդել նրանց, ովքեր դեռ երիտասարդ տարիքից աչքի են ընկնում արիության և խիզախությամբ, այլ ուզում են, որ դուք թշնամիներին հաղթեք ողջանդամությամբ ու խելամուռությամբ, բանից ռազմական հաջողությունը սովորաբար կախված է ոչ այնքան հակառակորդի վրա ուժեղ ճնշում գործադրելուց, որքան իմաստուն հեռատեսությունից և ժամանակին ու հեշտությամբ հաղթանակ տանելու կարողությունից: Դուք ինքներդ էլ պարզորեն տեսնում եք թշնամիների մեծաթիվ և անհաշիվ շարքերը, որոնք ցրվել են մոտակա հարթավայրերում, իսկ մեր գործի մասին ես կասեմ, որ այն անվախ է ու հզոր ոգով, սակայն ոչ-ոք չի կարող պնդել, թե իբր այն մեծ է և նրա զորաստները պատուստ են մարտի: Դրա համար մեզ, որպես իսկական հռոմեների, անհրաժեշտ է լավ մտածել ու խորհուրդացնել այն մասին, թե ինչպես մենք էլք գտնենք այդ ժվար պայմաններում, ինչպես գործենք ի օգուտ, այլ ոչ թե ի վնաս մեզ: Եվ իհարկե մենք հուսահատ քաջություն չենք դրսևորի, անխոհեմ կերպով նետվելով դեպի անխուսափելի կործանումը, բանից անգուսալ խիզախությունը սովորաբար վտանգների հետ է կապված, այլ խոհեմ դանդաղություններով կվարվենք, որը փրկության կերի նրան, ով դիմել է իրեն»: /4/ «Ելնելով այս ամենից, իմ ռազմիկներ, ես խորհուրդ եմ տալիս ձեզ վտանգի չենթարկվել, անգուսալ կերպով նետվելով դեպի բարբարոսները, որոնք տեղակայված են հարթավայրում: Ավելի լավ չէ՞ արդյոք դրա փոխարեն դարաներ դնել անառիկ վայրերում, սպասել թշնամիների մոտենալուն, իսկ հետո էլ արդեն ողջ ուժով հարվածել նրանց ու քաջաբար մարտնչել: Դենց այս կերպ, ես կարծում եմ, մենք աստվածային աջակցությամբ կհաղթենք թշնամիներին ու կիսկենք մեր հայրենակիցներից թալանկալածը: Դաճախ հաջողվում է ոչնչացնել թշնամուն անակնկալ հարձակմամբ: Անակնկալ հարվածով հեշտ է կործանել գոռոզությունն ու սնայաթորությունը: Պահպանելով երիտասարդական ավյունը և մարտերում ձեռք բերած բարձունքները՝ սկսեք մարտը այն ժամանակ միայն, երբ ես շեփոխեցիմ նրան կտանա: Ահա այսպիսի խոսքով հանդես եկավ ստրատեգոսը: Չորքը զոչուններով ու ծափահարություններով իր հավանությունը տվեց, նրա խորհուրդները լավագույնը համարեց և պատրաստակամություն հայտնեց նրա հետևից գնալ ուր կամենա: Եվ ահա, նա դարաներով պատեց ողջ ճանապարհը, որն անցնում էր դիք, բարձրադիր և կորտված կիրճերով ու բարձունքներով, կտրտված էր լանջերով և ձորերով, առատ կերպով պատված էր ծառերով ու տարաբնույթ մացառուտներով: Նախապես զբաղեցնելով թաքնված դիրքեր՝ ստրատեգոսը սկսեց սպասել բարբարոսների մոտենալուն, իսկ Յամդվանը պարծենում և հպարտանում էր իր բազմամարդ ջոկատներով, մնալարծ ու գոռոզ կերպով հպարտանում էր մեծաթիվ ավարով և գերեվարվածներով: Նա ամեն պահի մի կողմ էր թեքվում ճանապարհից, հեծած խոշոր և անսովոր կրակոտ մի հովատակ, ու հայտնվում էր մեկ գործի առաջապահում, մեկ՝ վերջապահում՝ ճոճելով կիզակ, որը մեկ ուղղում էր դեպի առաջ, մեկ՝ քաշում դեպի իրեն: Երբ ձիերի համար հատու ճանապարհը վերջացավ՝ բարբարոսները կուտակվեցին ղեկարանցանելի ու անհարթ արահետներում: Նրանք միտքալարք կտրտվեց և ամեն մեկը սկսեց առանձին մագլցել անհարթությունները: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ գորավարը շեփորահարեց պայմանանշանը և, դարանից բարձրացնելով իր ռազմիկներին, նետվեց բարբարոսների վրա: /5/ Միջև այդ պահը նրանք բոլորը բռնած ունեին թրերի կոթերը և հիմա, մերկացնելով դրանք, սկսեցին աչ ու ձախ կտորել թշնամական գործը, որը հոգնել էր ծանր անցումից, այն ժամանակ, երբ իրենք ուժով լեցուն էին: Ինքը Յամդվանը հազվի գերի չնկալ հռոմեների ձեռքը, բանի որ, լինելով շատ հնարամիտ և աչքաբաց ղեկավարի իրավիճակներում, շեղեց հռոմեացիությունից այն բանի շնորհիվ, որ փախչելիս հրամայեց իր հետևից չաղ տալ ոսկի և արծաթ, որը առատ կերպով տալում էր հետը: հռոմեները սկսեցին հավաքել ոսկին, իսկ այդ ընթացքում նրան հաջողվեց փորձաթիվ թիկնապահներին հետ խույս տալ վտանգից: Այդ մարտում հռոմեները ոչնչացրին այնքան մեծ բանակությամբ բարբարոսներ, որ մինչև հիմա էլ դեռնա այնտեղ ամենուր երևում էին մարդկային ոսկորների կույտեր: Այս կերպ ստրատեգոսը գեներ ուժով և խորամանկությամբ հաղթանակի հասավ, ոչնչացրեց բարբարոսների մեծաթիվ գործը ու փախուստի մատնեց Յամդվանին՝ դուրս վանելով նրանից պարծենկոտությունը և բացախայնելով նրա ամոթալի փորձությունն ու վախկոտությունը: Դրանից հետո նա հրամայեց մի վայրում հավաքել ձեռք բերած ավարը, ինչպես նաև հռոմեներից բարբարոսների թալանածը, և մեծ մասը բաժանեց նրանց միջև: Բարբարոսների կողմից գերված բնակիչներին նա ճանապարհի համար անհրաժեշտ բաներ տվեց և ուղարկեց տներով, իսկ այդ պատերազմում բռնված հազարացիներին շրթալակապ արեց և, շնորհակալական աղոթքներ հղելով նախախնամությանը, հաղթական երգով ճանապարհ բռնեց դեպի ինքնակալ տիրակալը՝ պատրաստվելով հաղթականորեն մուտք գործել Բյուզանդիոն: Ռազմիկները ծափահարում էին գորավարին, արժանի կերպով հիմնադրում նրանով և փառաբանելով այրին, որին հավասարը չէր ծնել կենդանի սերունդը: Տեսնելով, որ նրան մարտերում մշտապես ուղեկցում է հաջողությունը, նրանք պաշտում էին նրան ու նրա աստվածային շնորհքը: Երբ Լևոնը հասավ Բյուզանդիոն և առատ ավարով ու մեծաթիվ գերված հազարացիներով քաղաք մտավ, ինքնակալ Ռոմանոսն ընդունեց նրան պատվով: Զաղթահանդեսի ժամանակ, որը տեղի ունեցավ թատրոնում, Լևոնը զարմացրեց ինքնադատներին ստրուկների մեծ բանակությամբ ու ձեռք գցած բարիքներով: Տիրակալը ըստ արժանկյուն հատուցեց նրա ռազմական սխրագործությունները նվերներով ու պատիվներով: Այսպես, շնորհիվ գորավար Լևոնի, Ասիան փրկվեց, իսկ հաղթված Յամդվանը դարձավ փախստական ու թափառական» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 1-4):

«Ինչ վերաբերում է Արևելքի դոմեստիկոս պատրիկիան, նա, որպես իր եղբոր երեսփոխան, Արևելք ուղարկվեց՝ անաստված Յամդուկին (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) հնարավորություն չտալու Արևելքն անպաշտպան գտնելու և հռոմեական երկիրն ասպատակելու, գերեվարելու ու թալանելու: Պատրիկը միացավ Կասպոնովկիայի գորավար Կոնստանդին Մառցևնոս պատրիկին և տազմաների մնացած գորավարներին, արշավանքի դուրս եկած ամբարտավանին հանդիպեց Անդրասոս կոչվող վայրում և, բախվելով նրան, փայլուն հաղթանակ տարավ, ջարդ տվեց ու փախուստի մատնեց: Այն ժամանակ տեսնելու էր, թե ինչպես են կապտում թշնամիների դիակները,

սրակոտոր անում ամբարտավան հազարացիներին, փախուստի մատնում նրանց և ստրուկների նման գերում: Այլևս նրանց փութը չէին ոչ ձիերը, ոչ դրամները, ոչ էլ գեղակիցները, յուրաքանչյուրն աշխատում էր սեփական անձը փրկել: Այն ժամանակ ամբարտավան ու փրկված Համդունն էլ բիջ մնաց գերվեր, նրա ձին, որին նա հեծել էր, կանգնեց ու ծնկի եկավ, բայց նրա ծառան՝ հավատուրաց Յովհաննեսը, իր ձիու վրայից իջնելով, այն Համդունին տվեց, որով Յովհաննեսը բռնվեց, բայց ամբարտավանը փրկվեց: Պատերազմի ժամանակ ձեռք բերված ողջ ավարը, գերված բրիստոսուրացիներին հետ միասին պատրիկը Բյուզանդիոն բերեց և ցուցադրեց հաղթական երթի ժամանակ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարժանկյոզ «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 14):

«Նիկեփորի (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.)՝ Կրետեում գտնված ժամանակ, Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Յ.), անհանգստանալով, որ արևելքի արաբները, և ամենից առաջ Հայեայի ամիրա Համդունը (Հայեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Յ.)՝ ռազմունակ ու մյուսներից ավելի գործունյա մի մարդ, արևելքը չասպատակեն, Լևոն Փոկասին՝ Նիկեփոր Փոկասի եղբորը, մագիստրոսի պատվաստիճան շնորհելով, ուղարկեց արևելից սխուղերի դոմեստիկոսի պաշտոնը վարելու: Նա, անցնելով Ասիա և Ադրաստո կոչվող վայրում հանդիպելով Համդունին, նրան գլխովին պարտության մատնեց ու ոչնչացրեց: Մարտում ընկածներին հաշվելն անհնարին էր, իսկ գերվածներն ու բաղաբ ուղարկվածներն էլ այնքան շատ էին, որ բաղաբի տներն ու ագարակները ստրուկներով լցվեցին և միայն նրանց առաջնորդ Համդունը կարողացավ փոքրաթիվ մարդկանցով խուսափել վտանգից և գնալ իր երկրներ: Երբ Լևոնը նրա մոտ մտավ, կայսրը նրան մեծ սիրալիրության ընդունեց, նրա պատվին հաղթական շքերթ կազմակերպեց, ըստ արժանիության պարգևներ շնորհեց, նաև՝ պատիվներ ու բարձր աստիճաններ բոլոր նրա հետ աչքի ընկածներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 4):

«Այդ ժամանակ Սեյֆեդուլան Հայեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Յ.) հավաքեց 30.000 հոգու, ելավ տեղից և հասավ Կարսենյանը, որտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց: Հետո, սակայն, երբ նա ցանկանում էր հետ դառնալ, հոռոմները փակեցին նրան ամրությունների դարպասների շուրջը և արդյունքում միայն 300 արաբներ կարողացան փախչել: հոռոմները գլխովին ոչնչացրին արաբներին, գերեցին ողջ մնացածներին և մեծ ավար ձեռք գցեցին: Նրանք ձեռք գցեցին Սեյֆեդուլայի նժույգները, զրահները և բոլոր այն գանձերը, որ ուներ Սեյֆեդուլա Բար-Համդանը: Այդ ժամանակ վերջինիս հետ եղած հայտնի մարդկանցից սպանվեցին Համիդ Բար-Նամուս Մուսասա խանը և Կադի Աբու-Հուսեյնը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ռոմանոս թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Յ.) կոտորած արեց Տաջկաստանում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁵⁸ «Այդ տարի Սայֆ ալ-Ղուլայի (Հայեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլայի – Մ.Յ.) ստրուկ Նաջան գնաց Անձիտի վրա: Նրա հանդիպեց Աբդալլահ ալ-Մալատին հույների հետ միասին, սակայն նա ջարդեց նրանց, նրանցից հսկայական մեծություն կոտորեց և գերեց 600 հոգու՝ 200 ձիու հետ միասին» (Իբն Զաֆիր «Տոհմած պետության պատմություն»):

²⁷⁵⁹ «Նիկեփոր Փոկասը (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.), ինչպես նախապես ասվեց, կարգադրություն ստացավ Կրետեից վերադառնալ, բայց նրան թույլ չտվեցին մուտք գործել մայրաքաղաք, այլ նա հրաման ստացավ համայն զորքով գնալ արևելք: Համդունը (Հայեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Յ.), կրած պարտությունից սթափվելով, սկսել էր հզորանալ: Մարտունակ զորք հավաքելով՝ նա հարձակ առիթ էր սպասում՝ հռոմեացիների պետության վրա հարձակվելու, բայց Փոկասը, մուտք գործելով Ատրիք, համառ ճակատամարտում նրան հաղթեց, գլխովին պարտության մատնեց, հալածեց Ատրիքի խորքերը, գրոհով վերցրեց Բերիա քաղաքը, բացի միջնաբերդից, որպես ավար մեծ հարստություն ու ռազմագերիներ վերցրեց, ազատագրեց այնտեղ կապանքների մեջ պահվող բրիստոնյաներին և տուն ուղարկեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 14):

«Մագիստրոս Նիկիփորը (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.) և պատրիկ Կյուռ-ժանը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Յ.), որոնք իրենց հզորությամբ զարիւրեցրել էին ողջ Տաճկաստանյան երկրները..., պաշարել էին Հայեայը..., որն էլ գրավեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Զրիստոսի 960 թվականին գրավեցին Հայեայը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 350 թվականին արաբ ընտիր ռազմիկները եյան Ատրիքից և ուղղվեցին Տարսոն, սակայն հոռոմները, որ դարանակայել էին, սպանեցին նրանցից ոմանց, իսկ մյուսներին էլ, որ բավական մեծ մի ամբոխ էին կազմում, գերի բռնեցին: Այս կապակցությամբ արաբները շատ զայրացան» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացի իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁰ «Հուլիների 1274 և արաբների 351 թվականին Նիկեփոր դոմեստիկոսը (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.) 165.000 հեծյալների գլուխն անցած եկավ Կիլիկիա, պաշարեց Անարգաբան և դաժանորեն պատերազմեց նրա դեմ: Արաբները, որ ներսում էին, հուսահատվեցին որևէ տեղից օգնություն ստանալ և անվտանգության երաշխիքներ խնդրեցին իրենց կյանքի ու գույքի համար՝ այդ պարտազայում պարտավորվելով հանձնել ամրությունը, իսկ այդ էլ արեցին մեծ պատրաստակամությամբ, բանի որ տեսան, որ այն հաստատվածում, որտեղ լռել է, պարիսպը փուլ է եկել: Այդ ժամանակ Նիկեփորը տվեց նրանց անհրաժեշտ խոստումը և նրանք բացեցին ամրության դռները նրա առաջ: Դրանից հետո, երբ Նիկեփորը ներս մտավ ու տեսավ, որ գրեթե արդեն գրավել էր ամրությունը սրով, նա զոջաց տված խոստման համար, որից հետո հրամայեց, որ բոլոր մարդիկ պետք է հավաքվեն մզկիթում, իսկ ով այդպես չի վարվի, մեղքն իր վրից: Հաջորդ օրը Նիկեփորի հետ եղած մարդիկ բաղաբ տեսն և, ում էլ որ գտան տներում կամ փողոցներում, սպանեցին՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին: Նիկեփորը հավաքեց բաղաբում եղած բոլոր զրահները և պարզվեց, որ այնտեղ 40.000 միայն օղազրահներ կային, ինչպես նաև համապատասխան բանակի թիւրեր ու աղեղներ, որոնք պատրաստվել էին 40.000 արմատիկներից: Այդ ժամանակ դոմեստիկոսը հրամայեց, որ մզկիթում գտնվողները կարող են գնալ ուր ուզում են, իսկ նրանք, ովքեր երեկոյան տեղում կլինեն, կսպանվեն: Այդ ժամանակ արաբները սկսեցին հեռանալ, սակայն այդ արեցին այնպիսի հապճեպությամբ, որ բաղաբի դարպասների մոտ առաջացած իրմշոտում ոտնատակ գնացին շատ տղամարդիկ կանայք ու երեխաներ, իսկ այլք էլ մահացան ճանապարհներին, բանի որ չգիտեին ուր գնալ: Դրանից հետո Նիկեփորը ավերեց մզկիթը և բանդեց բաղաբի երկուսակ պարիսպները, ինչպես նաև մեծ շէնքերը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մագիստրոս Նիկիփորը (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.) և պատրիկ Կյուռ-ժանը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Յ.), որոնք իրենց հզորությամբ զարիւրեցրել էին ողջ Տաճկաստանյան երկրները..., պաշարել էին Անարգաբան..., որն էլ գրավեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Զրիստոսի 960 թվականին գրավեցին Անարգաբան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 408 թվականին արաբների Մարա թագավորից (Հայեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլայից – Մ.Յ.) գրավեցին Անավարգան և... մեծ կոտորած սարքեցին ավելի շատ բրիստոնյաներից, բան նրանց ազգակիցներից» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

²⁷⁶¹ «Կարճ ժամանակի ընթացքում վերցնելով ու ավերելով ավելի քան 60 հազարական ամրոցներ՝ նա (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.) հսկայական ավար ձեռք գցեց և այնպիսի փայլուն հաղթանակով իրեն պատկեց, ինչպիսին մինչ այդ ոչ մեկին բաժին չէր հասել: Ռազմիկներին, որոնք անհաշիվ հարստություն էին հավաքել, նա հանեց հազարացիների հողերից և ցրեց տներով, իսկ ինքը շտապեց ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Յ.) մոտ, որպեսզի պարգև ստանա իր հերոսությունների համար» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 9):

«Նիկեփորը (սխուղերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.) Կիլիկիայում մնաց 22 օր և այդ ընթացքում տիրեց 54 ամրությունների՝ ոմանք սրով, ոմանք էլ խաղաղությամբ: Այս ընթացքում, ասում են, երբ ամրություններից մեկից դուրս էին գալիս արաբ կանայք, հայերը, պատված կրթով, հարձակվեցին սրանց վրա, իսկ այդ ժամանակ էլ արդեն այս կանանց հետ եղող արաբները ձեռքերը մեկնեցին սրերին: Նիկեփորը, որ շատ զայրացավ այդ ամենից, հրամայեց կոտորել բոլորին և արդյունքում հոռոմները արաբներից սպանեցին 400 հոգու, այդ թվում նաև շատ մեծաքանակ կանանց» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հոռոմները նորից եկան ու գրավեցին Մարաշը և Հաղաթը մահմեդականների ձեռքից» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Հոռոմները հարձակվեցին Միս ամրոցի վրա ու տիրեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիպկատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացի իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶² «Պաի օրերին Նիկեփորն (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Յ.) ու նրա հետ եղողները հասան Կեսարիա և թվում էր, թե նրանք կդժարասան վերադառնալ: Այս պայմաններում արաբների այն զորավարը, որ գտնվում էր Տարսոնում, հավաքեց 4.000 հոգու և գնաց հոռոմների հետևից, սակայն նրանք բոլորը հաղթվեցին ու սպանվեցին, ընդ որում ընկան ինչպես բոլոր արաբները,

որոնք այնտեղ էին, այնպես էլ Տարսնի գորավարն և նրա եղբայր Բար-Ռաբարը: Դրանից հետո հոռոմները կրկին մտան Կիլիկիա և զբաղեցրին Սիսը՝ այնտեղ հաստատելով կայազորը» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁶³ «Այս տարվա Ջումադա մասին Սայֆ ալ-Դուլան վերակառուցեց Անազարբան և իր հաջորդին Տարսնի բնակիչներից բաղկացած զորքով ուղարկեց Ռումի երկիրը: Մրանք ավերեցին, կոտորեցին, գերեվարեցին ու վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Սեյֆեդուլայի (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) ստրուկ Նաջան Ներխուժեց հոռոմների երկիր և հասավ Մայիսարկերտ: Նա շատ ավար ձեռք գցեց, ինչպես նաև 2.000 մարդ, որոնցից 500 հոգուն շղթայակապ արեց և իր հետ վերցրեց» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁴ «Այդ տարի Սայֆ ալ-Դուլայի (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) ծառա Նաջան զորքով հարձակվեց Խարբերդի վրա: հոռոմների մի զորամաս դիմադրեց նրան, սակայն նա հաղթեց և հոռոմներից 500 հոգի երաշխավորագրով հանձնվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ հոռոմները, առավելության հասնելով արաբների նկատմամբ, սպանելով ու գերեվարելով հասան մինչև Մեծ Ֆայաստան, որը, սակայն, թողեցին ու հետ դարձան: Այդ ժամանակ էր, որ բոլոր հայերը, վախենալով արաբների վրեժխնդրությունից, քանի որ իրենք ևս քրիստոնյաներ էին, փախան դեպի հոռոմների սահմաններ, որոնք նրանց բնակության համար հատկացրին Կապարովկիայի Մեքաստիան: Արդյունքում հայերն այնտեղ շատ շատացան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁵ «Վասիլանը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը - Մ.Ֆ.) շատ սիրալիր ընդունեց մագիստրոսին և նրանց, ովքեր նրա հետ էին, ու կրկին նրան Արևելք ուղարկեց՝ մարտնչելու հանդուժան Չամդանի (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) դեմ: Ծարժվելով արքայանիստ բաղաբեց՝ մագիստրոսը ժամանեց հարևան բարբարոսական երկրամասեր և սկսեց այրել ու ավերել բաղաբեցերը: Դրանից հետո նա իր ողջ զորքով նետվեց դեպի բազմամարդ և հարստություններով լի հսկայական բաղաբեց, որը կոչվում էր Չալեայ՝ գնալով անաստված Չամդանի վրա: Եվ ահա, մոտենալով հիշատակված բաղաբեցին, նա հայտնաբերեց, որ Չամդանը իր կողմից բաղաբեց շուրջ շարել է գործը, որը կազմված է հսկայական բանակության արաբներից, դելմիկներից, բորդերից ու այլ ռազմական ուժերից, որոնք հավաքվել էին ողջ երկրով մեկ: Չեռնակը, կազմված միայն հայեցիներից, պաշտպանում էր գետի վրայի երկու անցումները՝ խոչընդոտելով հոռոմական զորքի գետանցումը: Չամդանը անշարժ կանգնած էր: Դժբախտը չգիտեր, որ խաբված է իր անօգուտ հույսերում, որ ձեռքում ... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.) ... աջակցությունը պատերազմում և (տեքստը քայքայված է թողնված - Մ.Ֆ.) ... ժամանակ մագիստրոսը հետախուզեց գետի ծանծաղուտը և պետք եղած կերպով ծանոթացավ տեղանքի պայմաններին: Վերին ծանծաղուտի մոտ, չնայած դժվարությանը, հեծելազորային ուժերին հաջողվեց անցնել գետը, բանգի ձիերը սկսեցին լողալ: Եվ այդ ժամանակ հոռոմները սկսեցին թերթով կատարողներ կոտորել համբավական հետևազորին: Տեսնելով նրանց ջարդը՝ դատարկ սնապարծը դիմեց փախուստի՝ ինչքան ուժ ուներ ներդնելով, որ փրկվի: Այսպես՝ մագիստրոսը առանց մարտի տիրեց Չալեայ բաղաբեցին և, բռնելով գերի հազարացիներին ու ձեռք գցելով ավարը, որը հսկայական է, երբ այն ի մի բերեցին, որոշեց վերադառնալ Բյուզանդիոն: Իմանալով, սակայն, վասիլան Ռոմանոսի մահվան մասին, նա ընդհատեց իր երթը և հրամայեց, որ իր հետ եղած հրամանատարներից յուրաքանչյուրը հռոմեական երկրի մի վայրում հավաքի գերի հազարացիներին ու ավարը» (Վասիլևսկայն Անանիոս, մաս 22):

«Այն բանից հետո, երբ Նիկեփորը (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին - Մ.Ֆ.) ողջ ժողովրդի հիացական զարմանքի ուղեկցությամբ հաղթահաղթեց իրականացրեց, ինքնակալ Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը - Մ.Ֆ.) նրան շքեղ նվերներ տվեց և հանձնեց իշխանությունը Ասիայի վրա: Այս կերպ, երկրորդ անգամ ստանալով դոմեստիկոսի պաշտոնը, նա անցավ Բոսպորը, հավաքեց զորքը, անառիկ ծակատ կազմեց և մտավ հազարացիների երկիրը: Իմանալով Նիկեփորի հարձակման մասին՝ բարբարոսները անհնարին համարեցին տեղում մնալը, դարձան լողիկներ և լողալով դեպի ծով, ուղիղ մարտ տալը: Նրանք որոշեցին հարձակվել հոռոմների վրա՝ թաքնվելով վարեց՝ իր ռազմիկներին համառության մղելով մարտերում: Յուրաքանչյուրը պատրաստակամորեն կատարում էր նրա հրամանները, բանգի նա քաջություն էր առաջացնում և խթանում էր այն ոչ միայն խոսքերով, այլ սեփական օրինակով՝ ամեն անգամ զարմանալի արիությամբ մարտնչելով ճակատի դիմաց, գնալով վտանգին ընդառաջ և արիաբար հետ մղելով այն» (Լևոն Սարկվալազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 9):

«Այսպիսին էր Նիկեփորը (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.), նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 քաղաք ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Անտիոքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Չալեայը...» (Ռովհաննես Սկիլիցես «Չամառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 16):

«Եվ ահա Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը - Մ.Ֆ.) դոմեստիկոս Նիկեփորին (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին - Մ.Ֆ.) և Ռովհաննես Չնչիկին (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Ռովհաննես I Չնչիկին - Մ.Ֆ.) զինված հոռոմների հետ միասին ուղարկեց արաբների դեմ: Արաբները հայտնվեցին մեծ փորձանքում և Յուլիետի 1274 թվականին հոռոմները գրավեցին Չալեայը: Այդ ժամանակ, երբ հոռոմները Չալեայում էին ու պաշարում էին արաբների դեմ, նրանք լսեցին իրենց կայսր Ռոմանոսի մահվան մասին, դրա համար էլ վերադարձան: Իրոք, չնայած հոռոմները ջարդել էին Բար-Չամդանին (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.), սակայն նրանք այլևս չէին կարող մնալ այդտեղ, քանի որ կայսերական բաղաբեցը ստացված լուրերը նրանց ստիպում էին վերադառնալ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Դրանից հետո հոռոմները շարժվեցին Չալեայի դեմ: Այդ ժամանակ Սեյֆեդուլան (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) ելավ և մարտ տվեց հոռոմներին, սակայն պարտություն կրեց, ընդ որում գոհվեցին Չամդանի բոլոր որդիները, իսկ Սեյֆեդուլան մի քանի հոգու հետ դիմեց փախուստի ու հազիվ փրկվեց: Եվ ահա դոմեստիկոսը (սխոլերի դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) տիրեց Սեյֆեդուլայի պալատին, որը բաղաբեց պարիսպներից անդին էր, ու այնտեղից հանեց 390 տաղանդ արծաթ, 2.400 ջորիներ և անթիվ բանակի զենք ու զրահ: Նա այրեց այս պալատն ու պաշարեց բաղաբեց: հոռոմները ծեղրեցին բաղաբեցի պարիսպը, ներս մտան և այնքան կոտորեցին, մինչև որ բոլորին չսպանեցին: Չալեայում նրանք գտան 1.200 հոռոմ գերի տղամարդկանց, որոնց ազատություն շնորհեցին: Իրենց հետքին հոռոմները գերեցին ավելի քան 10.000 պատանի և աղջիկ, ինչպես նաև տեղ դարձան մի հսկայական ավարի, այնքան շատ, որ ի վիճակի չէին այդ ամենը տանել, ընդ որում, ինչ-որ չկարողացան տանել, այրեցին: Այդտեղ էր, որ հոռոմները գտան գեթունի ձեռքով լի բազմաթիվ տակառներ, որոնք դատարկեցին, որպեսզի դրանցում ջուր լցնեն, իսկ ձեռք, տարածվելով հողի վրա, կորավ: հոռոմները ավերեցին նաև մզկիթները: Մի խոսքով, նրանք Չալեայում մնացին ինը օր և ավերեցին ամեն ինչ: Դրանից հետո, երբ հոռոմներն ուզում էին հետ դառնալ, Ռոմանոս արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի - Մ.Ֆ.) բրոջ որդին, որը Նիկեփորի հետ էր, դեմ ելավ դրան ու ասաց. «Մենք չպետք է հեռանանք, մինչև որ չտիրենք միջնաբերդին»: Այդ ժամանակ Նիկեփորը, քանի որ չէր կարող հակաճառել, ասաց. «Ահա միջնաբերդը, այն քո դիմաց է, գնա և գրավիր այն»: Այդ ժամանակ, երբ արքայի բրոջորդին մոտեցավ միջնաբերդին, նրա վրա քար նետեցին դարպասից վեր գտնվող հատածից: Այս պայմաններում արքայի բրոջորդին ուզում էր հետ դառնալ, սակայն միջնաբերդում եղողները քսեցին դարպասները, որից հետո դեյլամցի մի մարդ, որի անունը Բաշա էր, ընկավ վերջինիս հետևից ու նիզակով այնպես հարվածեց նրա թիակների արանքին, որ նիզակի ծայրը դուրս եկավ կրծքից: Այդ ժամանակ արքայի այդ բրոջորդու հետ եղողները վերցրին սպանվածի դիակը և տարան Նիկեփորի մոտ: Եվ ահա հոռոմները, որպեսզի վրեժ լուծեն այդ արյան համար, արաբներից գլխատեցին 12 հարյուրյակ մարդ, որոնց գերել էին, որից հետո հետ դարձան հոռոմների երկիր» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Չայոց 410 թվականին արաբների Մարա թագավորից (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) գրավեցին... Չալեայը և մեծ կոտորած սարքեցին ավելի շատ քրիստոնյաներից, քան նրանց ազգակիցներից» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը - Մ.Ֆ.) զորք առաքեց Չալեայի վրա և գրավեց այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Չամդանին (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) հաղթեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»): «Կհննարին ջունդի գլխավոր բաղաբեց Չալեայն է, որը շեն էր, խիտ բնակչությամբ, լի հարստությամբ և ընկած էր Իրաքից եկող ճանապարհի վրա, որն ընթանում է դեպի Սահմանային ամրությունների գոտին ու Ասորիքի մյուս ջունդերը: հոռոմները գրավեցին այն երեք շիջի 370 թ-ից հետո: Նա ունի քարաշեն, ամուր պարիսպ, որը, սակայն, չպաշտպանեց նրանց թշնամիքից՝ Սայֆ ալ-Դուլայի (Չալեայի Չամդանյանների Էմիրության

հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) վատ կառավարման և նրա որոշ մասերում բայթալված լինելու պատճառով: հոռոմները մայր մզկիթը կործանեցին, ժողովրդին գերեվարեցին ու վառեցին բաղաբը: Այն ունի փոքր միջնաբերդ, որը մեր օրերում է վերականգնվել, ուր որոշ մարդիկ ապաստանեցին Հայեայի գրավման ժամանակ և փրկվեցին: Հայեայի գրավման ժամանակ, սակայն, թե օտարների, թե բաղաբի ժողովրդի ապրանքները և պիտույքները փչացան, շատերը կոտորվեցին: Հասարակ ժողովրդից ևս մեծ չափով կոտորվեցին, սակայն այդ մասին ստույգ տեղեկությունները կարող են մարդկանց տառապանք պատճառել և վիստեցնել իսլամը ու մահմեդականներին» (իբն Հաուկալ «Երկրի պատկեր», Շամ):

«Հետո ուղղվեցին դեպի Հայեայ, որտեղ Կարավիան՝ Սայն-ալ-Դաուլա իբն Համդանի (**Հայեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.)** ստրուկը, տիրում էր այն օրից, երբ Աբիմսաարի իբն Իստագան այնտեղից վտարվեց: Կարավիան ամրացավ միջնաբերդում, իսկ հույները տիրեցին Հայեայ բաղաբին և պաշարեցին միջնաբերդը: Հետո հաշտություն կնքվեց այն հիման վրա, որ Կարավիան հույների թագավորին հարկ վճարի, և այդ հարկը այսինքն՝ Համայթի ծանրանա նաև Հայեայից կայուն ունեցող շրջակա մյուս բաղաբների վրա, այսինքն Համայթի, Հոմսի Զաֆրդաբի, Մաարաթի, Աֆամիայի, Շայգարի ու նրանց միջև գտնվող մյուս բաղաբների վրա: Հայեայի ժողովուրդը դրամով վճարեց երաշխավորագիրը և հույները մեկնեցին Հայեայից, որից հետո մահմեդականները վերստին տիրեցին այդ վայրին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ Լիկեփորը (**սխալների դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Լիկեփոր II Փոկասին – Մ.Ֆ.)** ահեղ մի մարդ եղավ մահմեդականների համար: Սա հենց նա էր, որը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի (**Հայեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.)** ժամանակ գրավեց Հայեայը և նրա կշիռը հույների աչքում բարձրացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա Յիջրի 351 թվականին Հայեայի վրա հարձակվեցին հույները: Նրանք բնակիչներից ջարդեցին ինքան, որ կարողացան: Սայֆ ալ-Դաուլան (**Հայեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.)**, տկարացած լինելով, Ասորիքը թողեց առանց պաշտպանության և վերադարձավ Մուֆարդին» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհիկ պատմություն բառափոխ»):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁶ «Այդ ժամանակ էր որ հազարավոր ռազմիկ հետևակայիններ, որոնք ազգությամբ հայ էին, ներխուժեցին Եդեսիայի շրջան և ձեռք գցեցին 1.000 ոչխար, 500 գոմեշ ու 10 արքա, որից հետո հեռացան» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս տարում Ղարբա Ա մասին հայերը, հետիոտն մեծ բազմությամբ հավաքվելով դուրս եկան Եդեսիայի դեմ, հարձակվեցին, կողոպտեցին, գերեցին և, լի ավարով, վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁶⁷ «Այդ տարի հոռոմները դոմեստիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)** հետ պաշարեցին Սամեստիան, բնակիչները դեմ կռվեցին և պարիսպը ծակեցին, սակայն բնակիչները նրան ուժեղ դիմադրություն ցուցաբերեցին, մինչև որ սաստիկ կռիվից հետո նրանց հետ մղեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)** գրավեց Մուպուեստիան և մնացած այլ բաղաբները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Այն բանից հետո, երբ Լիկեփորը (**սխալների դոմեստիկոս, ապագա ավագ համակայսր Լիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.)** հոռոմների բանակով վերադարձավ Հայեայից և նրանք հասել էին Սիմանդու, լսեցին Ռոմանոս արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.)** մահվան լուրը: Այդ ժամանակ իշխանները Չմշիկի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)** գլխավորությամբ մի մտքի եկան և Լիկեփոր դոմեստիկոսին արթա հռչակեցին, իսկ այդ եղավ հույների 1275 թվականին: Դրանից հետո նոր արքան Չմշիկին դոմեստիկոս դարձրեց և ուղարկեց պալատից արաբների դեմ, իսկ ինքը վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս՝ հաստատվելով թագավորության գահին: Եվ ահա Չմշիկ դոմեստիկոսը ելավ Մուպուեստիայի դեմ, ճամբար զարկեց նրա դիմաց և 7 օր շարունակ ավելի քան 60 հազարանոց զործեց պարիսպների վրա, սակայն հաջողության չհասավ» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁸ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեփոր II Փոկասը (363-369) – Մ.Ֆ.)** այդ նույն ժամանակ Կիլիկիայի դեմ ուղարկեց մագիստրոս Հովհաննես Չմշիկին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)**, որն արդեն արևելից զորքերի դոմեստիկոս էր նշանակված: Հասնելով Ադանա բաղաբը՝ նա հանդիպեց համայն Կիլիկիայից զինվորագրված ընտիր հազարացիների և, մարտի բռնկվելով, գլխովին պարտության մատնեց: Հազարացիների մի մասը մարտի դաշտում սրի բաշվեց, իսկ մյուս մասը՝ շուրջ 5.000 հոգի, ձիերից ցած իջնելով, փախուստի դիմեց մի գահավեժ ու ղժվարանցանելի լեռ, որտեղ, ապավինելով վայրի հարմար դիրքին, սկսեց համառորեն դիմադրել հարձակվողներին: Հովհաննեսը շրջապատեց նրանց, սակայն, համոզվելով, որ ձիերով իր վիճակի չէր նրանց դեմ պայքարել, հրամայեց զինվորներին ձիուց ցած իջնել և ինքն էլ նրանց հետ ուղեկ թաղաբացավ լեռը: Հովհաննեսը նրանց բոլորին պարտության մատնեց ու սրի բաշեց: Սարակինոսներից և ոչ ոք փախուստի չդիմեց, արյունը գետի ափն հոսեց բարձրից ցած, որի պատճառով լեռը «Արյան լեռ» կոչվեց: Այս սխալաբեք էլ ավելի փառավորեց Հովհաննեսի անունը և սարակինոսների կատարյալ կորստյան պատճառ դարձավ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Լիկեփոր Փոկաս», մաս 10):

«Եվ ահա զորքի հրամանատար դարձավ Չմշիկը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)**, որը մտավ Կիլիկիա, այնտեղ հանդիպեց արաբներին, նրանց մարտ տվեց և հաղթեց: Դրանից հետո նա գրավեց Տարսուսը... և մնացած այլ բաղաբները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Դրանից հետո Չմշիկի դոմեստիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)** հարձակվեց Ադանայի ու Տարսուսի վրա: Այդ ընթացքում հոռոմները շրջափակեցին և ոչնչացրին 5.000 հոգու, որոնք անապատի որդիներ էին և եկել էին տարսուցիների օգնության: Այսպես նրանք ոչնչացրին արան և հեռացան» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հոռոմները հրկիզեցին նրա, ինչպես նաև Ադանայի ու Տարսուսի գավառները, քանի որ վերջիններիս բնակիչները օգնել էին սրա ժողովրդին: Մահմեդականներից 15.000 մարդ կոտորվեց: հոռոմները երկրում մնացին տասնինը օր, սակայն ոչ ոք նրանց չդիմադրեց: Նրանք գետի թանկության և ուսելիքի պակասի պատճառով հետ դարձան: Այդ ժամանակ կռվելու նպատակով հորաասանից Ասորիք մի մարդ եկավ՝ իր հետ ունենալով մոտավորապես 5.000 ռազմիկ: Նրանց ճանապարհը անցնում էր Հայաստանի ու Լիկեփորի վայրով: Երբ Սաֆար ամսին հասան Սայֆ ալ-Դուլայի (**Հայեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.)** մոտ, նա նրանց կռվի տարավ Ռումի երկրի դեմ, որպեսզի մահմեդականներին զորավիգ լինեն: Տեսնելով, սակայն, որ հոռոմները վերադարձել են, խորասանյան ռազմիկները թանկության պատճառով ցրվեցին Սահանային գոտում, որից հետո նրանց մեծ մասը եկավ Բաղդադ, այնտեղից էլ գնաց հորասան: Երբ դոմեստիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.)** վերադառնում էր Ռումի երկիրը, Մամեստիայի, Ադանայի և Տարսուսի բնակիչներին լուր էր ուղարկել, թե. «Ես հեռանում եմ ձեզանից ոչ թե թուլության, այլ անասանկերի պակասության և ուժեղ թանկության պատճառով: Սակայն ես կվերադառնամ և, ձեզանից, ով որ հեռացած լինի, կփրկվի, իսկ, ում որ տեղում գտնեմ, կսպանեմ»» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հույները եկան Տարսուս և այնտեղի բնակչության մեծ քանակություն սպանեցին» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

²⁷⁶⁹ «/7/ Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.)** Սիջիվա ուղարկեց հրակիր տրիարաներ, հուսայի կերպով դրանք բեռնելով անհրաժեշտ բաներով, ինչպես նաև՝ ռազմիկներով ու զինվորական հանդերձանքով լցված հսկայական նավեր: Նավատորմի վրա նա ստրատեգոս Նշանակեց պատրիկ Լիկիտային՝ մի բարեպաշտ ու պատվավոր մարդու, չնայած ներքին, իսկ հեծյալ զորքի հրամանատարությունն էլ հանձնեց իր հորեղբորորդի Սանուիին, որը ևս կրում էր պատրիկի պատիվ և մի տաքարյուն, ինքնակամ ու անխոհեմ պոթթյունների եկյալակ մարդ էր: Լողալով անցնելով Ադրիատիկ ծովը՝ նրանք իջան նավերից և ծակատ կազմեցին: Սկզբում թաքնված լինելով նրանց հետ էր և նրանք առաջին իսկ հարձակումով գրավեցին փառապանծ Սիրակուզան ու Գիմերան և, դրանից զատ, առանց արյունահեղության զբաղեցրին Տավոլոմիսիան ու Լեոնտիան: Նախանձ ճակատագիրը, սակայն, չցանկացավ դեպի հաջողության տանել նրանց առաջատարները, շատ ուժեղ դաժանությամբ սկսեց փչել հակառակ կողմը և նրանց կործանման հորձանուղու նետեց: Ներքոշարադրյալ պատմությունը դա կբացատրի: /8/ Սիջիվաիցները չէին կարողանում դիմադրել հոռոմների ուժին և անհարթասարտի արիությանը: Լեզվով բաղաբը՝ Նրանք թաքնվում էին լեռնային կիրճերում և հավաքվում էին առավել հարմար վայրերում, քանզի այդ կղզին հարուստ էր լեռներով և անտառներով ու այնտեղ շատ հեշտ էր, եթե պետք լիներ, ձեռքի հետ արագ ամրություն կառուցել: Դրա համար էլ Սանուելը ողջ երկրով մեկ պետք է պահպաներ գրաված բաղաբները, ինչպես նաև արտառավայրերն ու ճանապարհները, որպեսզի զրկեր փախստականներին կենդանիների կերից և այլ պարենամթերքից: Այս դեպքում բաղաբից հյուժնված սիջիվաիցները երկու հնարավորություն կունենային՝ կամ անանվել հոռոմներին, կամ էլ մահանալ կյանքի համար անհրաժեշտ միջոցների պակասից: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ տաքարյուն, բաջոթյունից և խիզախությունից այրվող ու իր նախկին հաղթանակներից չափից դուրս հպարտ Սանուիին չէր հերիքում գործունայնությունը և փորձառությունը ու դրա համար էլ նա վտանգավոր ճանապարհներով նետվեց հետապնդելու փախստականներին: Կիրճերից մեկում ճակատը ցրվեց և սկսեց անհարթություններով ու ժայթքով անկանոն առաջ շարժվել: Ահա

²⁷⁷⁷ «/11/ Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության երկրորդ տարում՝ ինդիկտիոնի 7-րդ տարվա հուլիս ամսին, հռոմեացիներից և դաշնակից իբերներից ու հայերից բաղկացած ծանր զինական ուժով Կիլիկիա արշավեց՝ հետը տանելով նաև իր կին Թեոփանոյին և նրա զավակներին: Թեոփանոյին նա թողեց Կիլիկիայից դուրս գտնվող Դրիզիոն կոչվող ինչ-որ բերդում, իսկ ինքը, մուտք գործելով Կիլիկիա, ավերեց Անազարվա, Ռոստոս և Ադանա քաղաքները ու բազում այլ բերդեր: Նա չիսամարձակվեց գնալ դեպի Տարսուս և Մուպուեստիա, բանի որ ձմեռն արդեն վրա էր հասել: Տեղում անիրաժեշտ բանակությամբ գործ թողնելով՝ նա գնաց Կապարովկիա ձմեռելու...: /16/ Այսպիսին էր Նիկեիոյի, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 քաղաք ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են Անազարվան, Ադանան..., Պազոսը և Մինտեֆիոնը...» (Ռովիանեն Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոյի Փոկաս», մաս 11, 16):

«Մի կողմ գնալով Տարսուսից՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նետվեց մոտակա ամրոցների վրա ու առաջին իսկ գրոհից գրավեց Ադանան, Անազարվան ու ավելի քան 20 նմանատիպ ամրություններ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 3, մաս 10):

«Այդ ժամանակ քաջարի Կիրակոսն իր եղբոր հետ միասին առավելության հասավ՝ գրավելով Բեհսինը, Կարսենայի շրջանը, Հիսն-Մանսուրը, Զեսունը և ողջ Կիլիկիան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Հռոմեները հայերին տեղակայեցին նաև Կիլիկիայում, որը գրավել էին արաբներից, բանի որ բոլոր այն պատերազմներում, որ մղում էին հռոմեները, հայ հետևակայինները նրանց զգալի օգնություն էին ցույց տալիս» (Բար-Յեքեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) առաջ անցնելով գրավեց Ադանան... և Նշանավոր Անազարվան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Իր գործերով նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Կիլիկիա, հարձակվեց տաջիկների վրա ու գրավեց... Ադանան և Անարաբան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև Սայֆ ալ-Հաուլա իբն Համդանը (Հայեյի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էլ-Հուլան – Մ.Ֆ.) երեք հազար անգամ հազար դիրհեմ ծախսելով վերանորոգեց Անարաբան, բայց հույները կրկին տիրեցին այդ քաղաքին նույն Սայֆ ալ-Հաուլայի օրոք» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Սա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նաև նա էր, որը վերցրեց... Ադանան, Անարաբան և այլ քաղաքներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Բաղրասի բերդի ամրակայանն աշխատանքները վավարտին հասցրեց Հոռոմի արքա ալ-Մելիք Նիկիֆորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.), որը Հիջրի 358 թվականի վերջերին դուրս էր եկել իսլամի երկրների դեմ: Նա սպանեց և գերեվարեց, մինչև որ հասավ Ասորիք...: Երբ նա կառուցեց այս Բաղրասը, նրա կառավարիչ Նշանակեց ալ-Բուրջի անունով մեկին՝ նրա մոտ թողնելով 1.000 մարտիկների: Նա Բաղրասն այնպես ամրացրեց, որ այն գրեթե անմատչելի դարձավ» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

²⁷⁷⁸ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Մուպուեստիայի վրա, շրջափակեց այն բոլոր կողմերից և եռանդով ձեռնամուխ եղավ այդ ամրոցի պաշարմանը՝ նետողական մեքենաների միջոցով բոլոր կողմերից հարվածների ենթարկելով այն: Քաղաքի բնակիչները քաջարի դիմադրություն էին ցույց տալիս: Նրանք պաշտպանվում էին ինչպես ուժ ունեին, աշտարակների վրայից հռոմեների վրա հրակիր նետեր էին արձակում ու ծանր քարեր էին նետում, սակայն վասիլևսը ստեղծագործ մի մարդ էր և զարմանալիորեն հեշտ էր ելք գտնում դժվարին իրավիճակից: Պտտվելով քաղաքի շուրջը և ընտրելով ամենահարմար վայրը՝ նա խորը գիշերով աշտարակների մոտ բերեց ռազմիկների և իրավայեց նրանց փորել սկսած այդ վայրում հոսող Պյուրամոս գետից մոտից, այնպես, որ բարձրություններ ոչ մի բան չկատարեցին և այդքան մեծաթիվ հռոմեները կորստյան չնստնվեցին: Ռազմիկները սկսեցին փորել, նրանք հողը հեռացնում էին և նետում ջուրը: Այդ աշխատանքի վերջում երկու աշտարակներ իրենց միջև տարածվող պարսպի մասի հետ միասին կախվեցին առանց որևէ հիմքի և այն բանի համար, որ դրանք չկոխվեց, դրանք ամրացրին գերաններով: Հենց որ արևի ճառագայթները լուսավորեցին շրջակայքը, հազարացիները սպիտակ շորերով դուրս ցցվեցին աշտարակներից և, ինչպես սովորաբար, ձգելով աղեղները ու պատրաստելով այլ մեքենաներ, սկսեցին լուստանքներ թափել տիրակալի անացեին: Նիկեիոյի իրավայեց այրել նեղեւում դրված աշտարակների հիմքերը, իսկ ինքը ճակատ կազմեց և ոտքից գլուխ գինված գրոհի գնաց: Ամրանները արագորեն այրվեցին, որից հետո փորված ու կախված պարսպի մասը օրորվեց ու տապալվեց գետին՝ իր հետ տանելով նաև դրանց վրա կանգնած հազարացիներին: Նրանցից շատերը ջարդվեցին և հենց այդտեղ էլ հոգիները վիշեցին, իսկ մյուսները գերի բռնվեցին հռոմեների կողմից ու սկսեցին ողբալ իրենց բաժին հասած ճակատագիրը: Երբ բանդված պարսպը բավարար լայնությանը անցում բացեց, ինքնակալը ողջ զորքի հետ միասին մտավ Մուպուեստիա: Տիրեցով քաղաքին՝ նա կենդանի մնացած բոլոր բարձրությունների ստրկության մատնեց, ընտրեց ավարի լավագույն մասը ու առանձնացրեց այն արքայական գանձարանի համար՝ արգելելով գորթին թալանել քաղաքը: Եվ երբ Ադեղնավորի համաստեղությունից արեգակն անցավ դեպի Այծեղջյուրի համաստեղություն ու ձմեռային ցրտերը սկսեցին ուժեղ ազդեցություն ունենալ՝ նա ելավ այնտեղից ու նախանքեց հռոմեական տերության սահմանները: Մտնելով Կապարովկիա՝ նա հարկ եղած կերպով պարգևատրեց իր ռազմիկներին և իրավայեց նրանց ցրվել տներով, ընդ որում նա հիշեցրեց նրանց, որ նրանք պետք է կարգին վիճակում պահեն գեները, սրեն թորերը, լավ հոգ տանեն ձիերի մասին և գարնան բացվելուն պես վերադառնան իր մոտ: Եվ ահա զորքը ցրվեց տներով, իսկ ինքը՝ կայսրը, մնացած ռազմիկների հետ միասին ձմեռն անցկացրեց Կապարովկիայում՝ պատրաստվելով պատերազմից» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 3, մաս 10):

«/12/ Վարնան սկզբին նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) դարձյալ մտավ Կիլիկիա և, իր գործերը երկու մասի բաժանելով, մի մասը իր եղբայր Լևոնի գլխավորությամբ թողեց Տարսուսը պաշարելու, իսկ, մնացած մասն էլ ինքը վերցնելով, եկավ Մուպուեստիա: Համառ պաշարման ենթարկելով այն և դաշնակից ունենալով նաև քաղաքում տարածված սովը՝ նա գրավեց քաղաքի մեկ մասը, իսկ քաղաքը մեջտեղից կիսում է Սարոս գետը, կարծես այն երկու քաղաք լինի: Երբ, ինչպես ասվեց, քաղաքի մեկ մասը գրավվեց, սարակինոսները, գրավված կեսը նախօրոք ամեն կողմից կրակի տալով, ապաստանեցին մյուս մասում, սակայն կայսրը ավելի համառ պաշարման գրավեց նաև մյուս մասը և թշնամիներից ոչ ոք չկարողացավ այնտեղից ծոցորդել...: /16/ Այսպիսին էր Նիկեիոյի, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 քաղաք ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Մուպուեստիան...» (Ռովիանեն Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոյի Փոկաս», մաս 12, 16):

«Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) քաջապես հաղթեց իսմայելական զորքերին ու բազմաթիվ քաղաքներ խլեց նրանցից, ինչպես օրինակ Սսիսը, որը տեղի ունեցավ Հայոց 413 թվականին» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.), առաջ անցնելով, գրավեց Սսիսը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Իր գործերով նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Կիլիկիա, հարձակվեց տաջիկների վրա ու գրավեց Սսիսը...» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 965 թվականին նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գրավեց Սսիսը և հասավ մինչև Անտիոքի դուռը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) եկավ դեպի Ասորիք, պաշարեց Սսիսը և գրավեց այն...: Եվ այս տեղի ունեցավ Հիջրի 354 թվականին: Երկիրը մնաց նրանց ձեռքում, մինչև որ այդ վայրերի իշխանությանը տիրացավ Լևոն հայը, որի սերնդի ձեռքն էլ գտնվում է այն մինչև օրս: Հիջրի 354 թվականին հույների Նիկեիոյի թագավորը տիրեց սահմանային նահանգներին ու գրավեց Սսիսը» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Սա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նաև նա էր, որը վերցրեց... Մասիսան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁷⁹ «/1/ Ես պատմեցի, թե ինչպես վասիլևս Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասը – Մ.Ֆ.) վերցրեց Մուպուեստիան և տիրեց նրա մոտակայքում գտնվող ամրություններին, իսկ ինքն էլ ձմեռն անցկացրեց Կապարովկիայում՝ վիշտ ու զայրույթ զգալով: Նրան տանջում էին մտքերն այն մասին, որ նա մի գրոհով չգրավեց Տարսուսը, որ նա հետ չարտվեց այդ քաղաքի պարիսպներից ինչպես թույն մի նետ, որը դիպել է ամուր առարկայի, որ չի արել ոչ մի արիական կամ բարձրին բան: Նա իր համար վիրավորանք, ուղղակի անպատվություն և անուղղելի խայտառակություն էր համարում այն, որ ինքը՝ Նիկեիոյի Փոկասը, լինելով սկզբում ստրատեգոս, իսկ հետո էլ Նշանակվելով սխոլերի դոմեստիկոս, բանդել և այրել, մոխրի էր վերածել անթիվ քաղաքներ, գրավել էր ծաղկուն երկրներ, ստիպել էր մարտի դաշտից փախչել

նազանգանակ ցեղերի ու վախեցրել էր նրանց այնպես, որ նրանց չեն կարողացել դիմադրած կանգնել իր ուժին և անհաղթ ռազմական հզորությանը, ահա ուրեմն նա այժմ, երբ իր արհուրածանն ու ինչքին հնազանդվել է հռոմեական տերությունը և ինքն իր հետևից տանում է 400.000 հոգով հասնող հռոմեական զորք, այնուհանդերձ այդքան անհաջող է մարտնչել ու հետ էր շարժվել, ընդ որում ոչ թե Բաբելոնից, որը Մեմփիսից անմիջապես էր յոթ շաբաթի պարիսպներով, ոչ ինչ Դոմոսից, որը վեր էր խոյացել հռոմեական հզորությունից, ոչ հուդայական պարիսպներից, որոնք այնքան բարձր են ու լավ շարավոր, որ նրանց մասին պատմությունը անհավանական կարող է թվալ նրանց, ովքեր դրանք չեն տեսել, այլ Տարսուսից՝ փոքրիկ մի քաղաքից, որը տեղակայված է հեծելազորի համար հասու դաշտավայրում ու բնակեցված է և տեղի բնիկների, և եվրոպեացի կողմից: Ահա թե ինչի վրա էր մտածում Նիկեփորը՝ անվերջ զայրանալով ու վշտանալով: «Մի՞թե», - մտածում էր նա, - «միայն տարսուսցիները կխուսափեն իրենց ծակատափից»՝ ծաղրելով իր արհուրածանը և արհամարհելով ռազմական փորձառությունը: ԶԷ՝ որ շրջակա բոլոր բնակիչները մարտնչում կտոտրված են, իսկ նրանք, որոնք խուսափել են սրի սայրից, փոխել են ազատությունը ստրկության հետ: Ահա թե ինչու նա, սպասելով տարվա հարմար պահի, ուժեղացված կերպով մարտական գործողությունների էր նախապատրաստում իր հետ գտնվող ռազմիկներին: Արդյունքում, հենց որ զարոնը բացվեց և ձևեռային ցուրտը բացարձակապես տարալուծվեց ամառային շոգի մեջ՝ ըստ իր հրամանի վասիլևսի մոտ սկսեցին հավաքվել զորքերը: Նա կատարյալ կերպով զինեց ռազմիկներին, որոնց թիվն անցավ 400.000 հոգին, բարձրացրեց դրոշը և բռնեց դեպի Տարսուս տանող ճանապարհը: /2/ Այդ արշավանքի ժամանակ թեպե, զինված ռազմիկներից մեկը, հոգնած ճանապարհի դժվարությունից, այդ ժամանակ զորքը անցնում էր ձորերի ու ժայռերի միջև ձգվող նեղ ճանապարհով, թիկունքից նետեց վահանը և թողեց այն ճանապարհին: Տիրակալը, անցնելով ստիկոսի, տեսավ այդ վահանը և հրամայեց իրեն ուղեցցողներին մեկին վերցնել այն: Դա՞ցվել էր զորքը ժամանել հանգստի վայր, երբ նա սկսեց հետաքրքրվել, թե որ լուխանգոսի մոտ է գտնվում այն ռազմիկը, որը դեռ մարտից առաջ, չհանդիպելով վտանգի, նետել է վահանը ու զրկվել է իր գեղեցիկ: Մեղավորը չթաքնվեց և անմիջապես հայտնաբերվեց: Նրա վրա նետելով ահեղ ու խիստ հայացք՝ տիրակալն արտաբերեց. «Ասա ինձ, և նայեմք, եթե մեզ վրա անակնկալ հարձակվել թշնամին, ի՞նչ գեղեցիկ դու, որ նետել ես վահանը ճանապարհին, կաշտապանվելիք թշնամիներին»:

Ռազմիկը տարսուսից բարացել էր ու տառել էր բացված բերանով: Վասիլևսը իրենց լուխանգոսի մտրակահարել նրան, որն ինքն իրեն անհոգությունն ու թուլությունը, չկրկնի նրա արարքը, որպեսզի մարտի դաշտում անգն չհայտնվի և անմիջապես էլ զոհ չգնա հակառակորդին»:

Դրանից հետո նա մտրակով պատժեց լուխանգոսին և կտրեց նրա բիթը, որպեսզի ողջ զորքը զգուշանա այսուհետ անփույթ վերաբերվել գեղեցիկ: /3/ Շուտով Նիկեփորը մոտեցավ Տարսուսի շրջակայքին, ճամբար զարկեց և քաղաքի շուրջը արհուրածաններ կառուցեց: Նա հրամայեց պոկել ծաղիկները և կտրել ծառերը, որոնցով առատորեն պատված էին դաշտերն ու մարգագետինները, որպեսզի մարտը ընթանա քաղ տարածության վրա և որպեսզի բարձրադասները հնարավորություն չունենան, դարաններ դնելով անտառածածկ վայրերում, անակնկալ հարձակվել հռոմեական զորքի վրա: Ողջ շրջակայքը զրկվեց իր բնական գեղեցկությունից, այն, որ առաջ բերքառատ էր, հարուստ արոտավայրերով ու պատված տարաբնույթ բուսականությամբ, որի պտուղները տարաբնույթ հյուսիք էին տալիս: Տարսուսի բնակիչները, հպարտ հռոմեացի նկատմամբ իրենց նախկին հաղթանակներից, սկզբում ի հայտ բերեցին իրենց անվախությունն ու տաքարյունությունը: Նրանք վարողացան զսպվել, դուրս եկան քաղաքից ու շարվեցին ուժեղ և կոռ շարքերով՝ չափից դուրս կերպով ի ցույց դնելով իրենց վտանգի դեմ հանդիման, իսկ վասիլևսը ամրությունից դուրս հանեց զորքի առավել կայուն և ուժեղ մասն ու ճակատ կազմեց երկու ճամբարների միջև ընկած տարածքում: Առջևում նա տեղակայեց զրահ հագած հեծյալներին, իսկ նրանց հետևում տեղակայեց նետաձիգներին ու պարսատիկավորներին՝ հրամայելով նրանց այնտեղից խոցել հակառակորդին: Աջ թևի գլուխ կանգնեց ինքը՝ իր հետևից տանելով անթիվ բանակության հեծյալներ: Զախ թևում մարտնչում էր Զովհաննեսը, կոչված Զմիկ, որը բարձրացել էր դուրսի աստիճանի (Բյուզանդական կայսրության ապագա համակայսր Զովհաննես I Զմիկը - Մ.Ֆ.): Սա մի տաքարյուն մարդ էր և, ինչպես ոչ այլ ոք, իրեն մարտում դրսևորել էր անհավատալիորեն քաջ ու եռանդուն կերպով, չնայած այն բանին, որ, ինչպես վիպական դուցեագուն Թիդեոսը, շատ փոքրահասակ էր: Նրա փոքր մարմնում թաքնված էր հերոսի բազմությունն ու ուժը: Երբ վասիլևսը հրամայեց շեփառահարել ի մարտ՝ երևաց կատարյալ կարգով շարվող հռոմեական ճակատը և ողջ դաշտը լցվեց գեղեցիկ փայլով: Տարսուցիները չփրկացան այդ հարվածին և, խոցվելով նիզակների կարողությամբ ու նետաձիգների և պարսատիկավորների հարվածներից, որոնք գործում էին նրանցից հետ, անմիջապես անդալի կերպով փախուստ դիմեցին ու փակվեցին քաղաքի պարիսպների ներսում՝ այդ ընդհարումում կորցնելով իրենց համաբարձրացիների ոչ քիչ մասին: Անգուստ վախը համակեց նրանց այն ժամանակ, երբ նրանք տեսան այդքան մեծաթիվ և վարպետորեն հարձակվող զորք: Նրանք տեղակայվեցին քաղաքին պարիսպների վրա և, ամրացնելով դրանք նետողական մեքենաներով ու հայտնվելով անհասանելիության մեջ, պարտաստվեցին համառորեն դիմադրած կանգնել թշնամական հարձակմանը: /4/ Ինքնակալ Նիկեփորը, տեսնելով, որ ուղղակիորեն քաղաքին մոտենալով և գրոհելով անհնարին է, իսկ գրոհով էլ այն գրավել հնարավոր չէ, որոշեց վտանգի չենթարկվել, հրաժարվել անխոհեմ կերպով մարտի ձգտելուց ու տարսուցիներին սովի մատնել, որն իր դաժանությամբ և նրանց կամքից անկախ կստիպի վերջիններիս հանձնվել: Ընդունելով նման որոշում՝ նա քաղաքը շրջապատեց հուսալի պահպանությամբ: Բանի դեռ սովը միջև վերջ էր տկարացրել տարսուցիներին՝ նրանք պաշտպանվում էին՝ աշտարակներից նիզակներ նետելով հռոմեացիների վրա, սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքը ողորդելի կերպով տկարացավ, իսկ ուսուցիչի պակասն էլ տկարացրեց նրանց մարմինները, ծանր տիրությունը պատեց քաղաքին և բնակիչները, պատված մահացու գունատությամբ, ոչ մի բանով սկսեցին չտարբերվել սովերներից: Նրանք ընկան սարսափելի հուսահատության գիրկը, բանգի աղետը, որը հասցվում է սովի կողմից, ամենակործանարար ու խղճմանքի արժանի բանն է՝ մարմինը կորցնում է իր գեղը, սովը հանգցնում է նրա տաքությունը, մաշկը նմանվում է տարրոստային նման մի բանի և աստիճանաբար մոտենում է մահի: Երբ տարսուցիները արդեն ուժ չունեին դիմադրել անտանելի սովին և այլևս չէին կարողանում մարտնչել նման մեծաքանակ զորքի դեմ, նրանք վասիլևսի հետ խաղաղություն կնքեցին և դադարեցրին դիմադրությունը՝ պայմանով, որ ցանկացողին թույլ տրվի ազատորեն հեռանալ Ասորիքի ներքին մասերը: Նիկեփորը համաձայնեց այդ պահանջին և, երբ խաղաղությունը կնքվեց, նա հրամայեց անմիջապես դուրս գալ քաղաքից՝ իրենց հետ ունենալով ամենասահմանափակ միայն հագուստը: Եվ այսպես նա տիրեց քաղաքին, հավաքեց անհաշիվ կերպով հարուստ ավար, բաժանեց այն ռազմիկների միջև, պատշաճ պահպանություն դրեց և, հետո վերցնելով ոսկե խաչերը, որոնք պատված էին թանկարժեք քարերով, դրանք տարսուցիներին կողմից ձեռք էին բերվել հռոմեացիների համար անհաջող ելք ունեցած ճակատամարտերում, մեկնեց մայրաքաղաք: Ժամանելուն պես նա հիացական ընդունելության արժանացավ ժողովրդի կողմից և, ձեռք բերած խաչերը տեղակայելով աստվածային հայտնի տաճարում, երկար ժամանակ զվարճացնում էր ժողովրդին մարտականքների միջոյններով ու այլ խաղերով, բանգի բյուզանդիոնցիները այլ մարդկանցից ավելի շատ են հակված տեսարանների» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 1-4):

«Ես (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) հնազանդեցի ասորեստանցիների քաղաքներն ու բոլոր փյունիկցիներին, ես անառիկ Տարսուսը ծնկի բերեցի Դոմոսի լծի տակ» (Զովհաննես Երկրաչափ «Նիկեփոր Փոկաս»):

«/12/ Գալուսի սկզբին նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) դարձյալ մտավ Կիլիկիա և, իր զորքերը երկու մասի բաժանելով, մի մասը իր եղբայր Լևոնի գլխավորությամբ թողեց Տարսուսը պաշարելու...: Ինչ վերաբերում է Տարսուսը պաշարող կայսր եղբայր Լևոնին, ապա նա իր զորքի մի մասը Մոնաստիրիոտեսի գլխավորությամբ խոտ ու պարեն հայթայթելու ուղարկելով, փորձանքի հանդիպեց, բանգի այդ գործով զբաղվողները անզգուշորեն դես ու դեն ցրվեցին, իսկ տարսուցիներն էլ գիշերով աննկատ դուրս գալով հարձակվեցին այդպես ցրված վիճակում գտնվողների վրա և շատերին կոտորեցին, այդ թվում և հենց Մոնաստիրիոտեսին: Տարսուցիները, տեղեկանալով Մոսպոնեստիայի առման մասին և պաշարումից ու սովից նեղվելով, Լևոնի մոտ պատգամավորություն ուղարկեցին, կոչ անելով կայսրն ու պարսպապետը պատժի չենթարկվել, որի դիմաց խոստացան հանձնել իրենց քաղաքը: Նա թույլ տվեց յուրաքանչյուրին որոշակի մեծության բեռով դուրս գալ, իսկ քաղաքի մնացած ողջ հարստությունն տերը դարձավ...: /16/ Այսպիսին էր Նիկեփորը, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 քաղաք ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Տարսուսը...» (Զովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 12, 16):

«Նիկիփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) քաջապես հաղթեց իսմայելական զորքերին ու բազմաթիվ քաղաքներ խլեց նրանցից, ինչպես օրինակ Տարսուսը, որը եղավ Դայոց 414 թվականին» (Ստեփանոս Տարսուցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Դայոսի 1276 և արաբների 354 թվականին Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) ելավ Կոստանդնուպոլսից, եկավ ու հաստատվեց Կապարդոկիայի Կեսարիայում: Այդ ժամանակ Տարսուսի և դաշտերի բնակիչները մի նամակ ուղարկեցին նրան, որում հայտնեցին, որ իրենք ենթարկվում են հռոմեացիների արբային՝ միաժամանակ խնդրելով ուղարկել որևէ մեկին, որը կթաղակարի իրենց վրա: Նիկեփորը, սակայն, պատասխանեց. «Այժմ դուք հուսահատ դրության մեջ եք, բանի որ արաբներից օգնություն ստանալ

«Իր թագավորության երկրորդ տարում Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) Կիպրոս կղզին էլ ամբողջովին հռոմեացիների տիրապետությանը ենթարկեց՝ պատրիկ Նիկետաս խապկուցիսի միջոցով հազարացիներին այնտեղից դուրս չպրտելով» (Յովհաննես Սիլիխցես «Յամառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

²⁷⁸² «Ալեքսանդրեկը մի բերդ էր Միջերկրական ծովի ափին: Այստեղ կային արևմտեղիներ, մշակված դաշտեր, բերք ու առատություն, սակայն թշնամին մտավ, նվաճեց ու ապակալեց» (Իբն Գուրկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.), ավարառելով ու միտքի վերածելով Կիլիկիայի մնացած քաղաքները, ինդիկտիոնի իններորդ տարվա հոկտեմբեր ամսին վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս՝ իր հետ տանելով նաև Տարսոսի և Մոպսուեստիայի դարպասները, որոնք ոսկով պատելով, մայրաքաղաք բերեց որպես զարդ: Մի դարպասը նա կանգնեցրեց Ալոդապոլիսի վրա, իսկ մյուսը՝ Ոսկե Դռան պարսպի վրա» (Յովհաննես Սիլիխցես «Յամառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 14):

²⁷⁸³ «Ասելով այդ՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հրամայեց նրանց կորել իր երկրից, իսկ ինքը, հավաքելով մարտունակ զորք, արշավանքի ելավ միսիացիների դեմ ու առաջին իսկ գրոհից տիրեցի հռոմեներին հարևան բոլոր սահմանային ամրություններին: Դիտարկելով երկիրը, սակայն՝ Նիկեփորը համոզվեց, որ այն լեռնային է ու պատված է անտառներով: Պոետական լեզվով ասած՝ միսիացիների երկիրը: «Փորձանքի բուն էր»՝ անտառներ ու թփուտներ հետևում բարձրանում էին դիք վայրերն ու լեռները, իսկ հետո էլ ճահիճներն ու ճահճուտները, այդ վայրը հարուստ էր խիտ մացառուտներով ու բոլոր կողմերից փակված էր անանցանելի լեռներով՝ տեղակայված լինելով Չեմալի և Ռոդոպայի մոտ ու ողողվելով մեծ գետերով: Տեսնելով այդ՝ վախի՛ս Կիլիկիայի Նիկեփորը որոշեց, որ պետք չէ անպատրաստ զորքը առաջ տանել վտանգավոր վայրերով ու թույլ տալ, որ միսիացիները, ինչպես կենդանիների հոտ, ոչնչացնեն ռազմիկներին: Պնդում են, որ հռոմեները հաճախ են պարտություն կրել Միսիայի նեղ վայրերում ու լիակատար ոչնչացման ենթարկվել» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 5):

«Բուլղարները, օգտվելով այն բանից, որ Նիկեփոր արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) զբաղված էր մահմեդականների հողերը գրավելով, ամայացրին նրա տիրույթների ծայրամասերը և հարձակումներ գործեցին հարևան երկրների վրա: Դրա համար էլ նա գնաց նրանց վրա ու դաշինք կնքեց ռուսների հետ, որոնք պատերազմի ժամանակ նրան դաշնակից դարձան, և նրանք պայմանավորվեցին պատերազմել բուլղարների դեմ ու հարձակվել նրանց վրա: Եվ ահա թշնամություն ծայր առավ ռուսների ու բուլղարների մեջ և նրանք սկսեցին զբաղվել իրար դեմ պատերազմելով: Արդյունքում ռուսները բուլղարների նկատմամբ առավելության հասան, անակնկալ հարձակվեցին Դյուրա կղզիով նրանց բաղաբի վրա, դա նրանց պետության մայրաքաղաքն էր, և գերեցին բուլղարների արքա Սամուիլի (հեղինակը սխալվում է և իրականում խոսքը վերաբերվում է Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսի (927-969) – Մ.Ֆ.) երկու որդիներին (Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Բորիս II-ին և նրա եղբայր Ռոմանոսին – Մ.Ֆ.), որոնք գտնվում էին այնտեղ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁸⁴ «Յուլյների 1279 և արաբների 357 թվականին խորասանցի որոշ մարդիկ, միավորվելով 3.000 անտիոքցիների հետ, ներխուժեցին Կապարովկիայի տարածք: Այդ ժամանակ 40.000 հռոմեներ մարտի մեջ մտան նրանց դեմ և խորասանցիներից ու անտիոքցիներից շատ շատերին սպանեցին և գերեկարեցին» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁵ «Յուլների 1279 և արաբների 357 թվականին հռոմեները հարձակվեցին Սերուջի վրա, գերեցին 300 արաբների, ձեռք գցեցին շատ անասունների ու հեռացան» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁶ «Յուլների 1279 և արաբների 357 թվականին խռովություն ընկավ Անտիոքում գտնվող անտիոքցիների ու խորասանցիների միջև, ինչից էլ օգտվելով հռոմեները հարձակվեցին և Անտիոքի երկրից գերի բռնեցին 12.000 տղամարդ, կին, տղա ու աղջիկ» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁷ «Այդ տարի Շավալ աստի հռոմեները ելան, հարձակվեցին Ամիդ քաղաքի վրա և պաշարեցին ու կռվեցին նրա բնակիչների հետ: Նրանք 300 մարդ կոտորեցին, 400 հոգի գերեցին, սակայն չկարողացան գրավել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յիջրի 355 թվականին հույները, դուրս գալով իրենց սահմաններից, հասան Ամիդ և պաշարեցին այն» (Աբուլ-Ֆիդա «Յամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Մեկ տարուց Նիկեփոր արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ելավ ու պաշարեց Ամիդը, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁸ «Նրանք դիմեցին Դարա ու մոտեցան Սծբինին: Նիկեփորից եկող մի քարավան հանդիպեց նրանց, որը գրավեցին: Մարդիկ, նրանցից վախենալով, Սծբինից փախան այն աստիճան, որ մեկ անասունի գրաստի վարձքը հարյուր դիրհեմ դարձավ: Սալֆ ալ-Դուկան (Չալեսի Գամիսյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուկան – Մ.Ֆ.), որը Սծբինում էր, կապ հաստատեց արաբների հետ, որպեսզի նրանց հետ փախչի, սակայն այնպես պատահեց, որ հռոմեները հեռացան նախքան նրա փախուստը կկայանար և նա մնաց իր տեղում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները երկրորդ անգամ եկան Դիարբեքի և հասան Մայիսարկին» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Յիջրի 355 թվականին հույները, դուրս դալով իրենց սահմաններից, հասան Ամիդ և պաշարեցին այն: Ապա, հեռանալով այնտեղից, նրանք գնացին Նիսիբին և ավարի մատնեցին: Նիսիբին բնակիչները փախուստ տվեցին: Այնուհետև հույները Ջեզիրեից ուղղվեցին դեպի Ասորիք և հասան Անտիոքի առաջ, որտեղ մնացին երկար ժամանակ և այնտեղից վերադարձան Տարսոս» (Աբուլ-Ֆիդա «Յամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

²⁷⁸⁹ «Վասիլևս Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.), պատմությունը կրկին վերադառնում է այն տեղին, որտեղից գնաց ուրիշ ուղղությամբ, հավաքելով հռոմեական զորքը, շտապեց դեպի Ասորիքում գտնվող Անտիոք քաղաք և այնտեղ ճամբար զարկեց: Անտիոքի բնակիչները առատորեն ունեին անհրաժեշտ պարենամթերքներ և նրանք հպարտորեն ու գոռոզաբար մերժեցին խաղաղության ամեն մի հնարավորություն, իսկ Նիկեփորն էլ չէր ուզում պարսպահար մեթենաներով ավերել քաղաքը, բանի որ վստահ էր, որ մոտ ժամանակներում պաշարողական խորամանկություններով կստիպի վերջինիս դադարեցնել դիմադրությունը: Դրա համար էլ, կարճ ժամանակ մնալով Անտիոքի պարիսպների մոտ ու ոչ քիչ չափով վախեցնելով նրա բնակիչներին իր բանակի օրինակելի մարտակարգով, նա գնաց այնտեղից և մեկնեց դեպի երջանիկ երկիր՝ աշխարհի կենտրոնը, որը նույնպես կոչվում է Պարթենոն ու որտեղ, ինչպես սարկավազը և Սուրբ գրքում, հոսում են կաթն և գինին: Նրանից աջ գտնվում էին Կիլիկիան և այլ ծովափնյա երկրամասեր» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

«Իսկ իր թագավորության երրորդ տարին՝ զարնան սկզբին, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) դարձավ ներխուժեց Ասորիք: Նա հասավ Անտիոք, բայց նրա վրա չհարձակվեց, բանգի համոզված էր, որ անտիոքացիք, Կիլիկիայի քաղաքների գլխին եկած փորձանքից արտապաճած, իր անուն անգամ չի վիճակի չէին լինելու լսել: Շրջանցելով Անտիոքը՝ նա Ասորիքի խորքերը գնաց, ավերեց Լիբանանի մերձակա ծովափնյա բազում քաղաքներ ու գյուղեր և դեկտեմբեր ամսին վերադարձավ: Անտիոքացիները, սակայն, համառ դիմադրություն ցուցաբերեցին, բանգի շրջակայքից օգնություն ցուցաբերելու համար քաղաք էր մտել բազում ժողովուրդ: Բացի այդ, նաև հռոմեացիների զորքի անհրաժեշտ պարենը և սպառվելու վրա էր, նաև երկնքից տեղացած անձրևներից մի անանցանելի ճահիճ էր գոյացել» (Յովհաննես Սիլիխցես «Յամառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) մեծ ջարդ տվեց տաճիկներին՝ ընդհուպ մինչև Անտիոք» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Ջալալացիները նրանց՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) թշնամիներին հետապնդեց մինչև Մեծն Անտիոք, որից հետո հաղթականորեն վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Նիկեփոր արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ելավ, պաշարեց Անտիոքը, շատ օրեր պայքարեց այս քաղաքի դեմ, սակայն չկարողացավ գրավել այն, որից հետո անայաջրեց քաղաքի շրջակայքի գյուղերն ու այգիները և հեռացավ» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հռոմեները Ջազիրայից գնացին Ասորիք, պաշարեցին Անտիոքը, երկար ժամանակ կռվեցին նրա բնակիչների դեմ, սակայն չկարողանալով գրավել, շրջակայքը ավերեցին, կողոպտեցին ու վերադարձան Տարսոս» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁹⁰ «Չբաղեցնելով եղեսիան՝ Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) մտավ սուրբ ապաշխարողների տաճարներին, աղոթեց աստծուն և զորքին հանգիստ տվեց: Նրան լուրեր հասան, որ այդ ամրոցում է պահվում կավե սալիկի վրա դրոշմված Փրկչի պատկերը...: Չբաղեցնելով քաղաքը՝ կայսր Նիկեփորը վերցրեց սրբազան այդ կավե սալիկը և տեղավորեց այն ոսկուց ու թանկագին քարերից պատրաստված զարդատուկի մեջ, որից հետո հանձնեց մատվածածին տաճարի պահպանությանը, որը գտնվում էր պալատին կից» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

²⁷⁹¹ «Ահա դրա պատճառով կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ձեռնունայն մայրաքաղաք վերադարձավ՝ իր հետ բերելով նաև Յիդեսապոլիս անուն ժամանակ այնտեղ գտած աղյուսը, որի վրա կար մեր աստծու՝ Քրիստոսի, անձեռակերտ

պատկերը, ապա նաև Հովհաննես Մկրտչի մագերից արյունաներկ մի փունջ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) զբաղեցրեց Մենֆիս ամրոցը, որն իր ծանապարհին էր ընկած» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

²⁷⁹² «Այսպիսով բերդ էր ծովի ափին և Ատրիքի բնակչության համար սահմանային ամրություն է...: Նրա շուրջը պարիսպ կար, որը նրան պաշտպանում էր անապատի բերդներից: Նրանք մի բանի անգամ համառ դիմադրեցին հռոմեացիներին՝ հուսահատական վիճակում գտնվելու պատճառով: Այս է պատճառը, որ Նիկեփոր կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) շատ չհամարեց» (Իբն Գուրկալ «Երկրի պատկերը»):

«Հռոմի արքա ալ-Սեյիբ Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գրավեց Մասարաթ Մասրինը, Մասարաթ ալ-Նումանը, Գաման և Հենը: Հենից նա վերցրեց սուրբ Մար Յուհաննա ալ-Անուրմիսի գլուխը և սրով նվաճեց Արական: Նա էր, որ գրավեց Անտարսուսը, Մարակիյան և Ջաբալան» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Իսկ իր թագավորության երրորդ տարում՝ զարնան սկզբին, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ... Ատրիքի խորքերը գնաց, ավերեց Լիբանանին մերձակա ծովափնյա բազում բաղաբներ ու գյուղեր և դեկտեմբեր ամսին վերադարձավ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

²⁷⁹³ «/15/ Նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) Ատրիքի խորքերը գնաց, ավերեց Լիբանանին մերձակա ծովափնյա բազում բաղաբներ ու գյուղեր և դեկտեմբեր ամսին վերադարձավ...: Այսպիսին էր Նիկեփորը, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 բաղաբ ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ատրիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Լավոդիկիան... /16/ Նա հարկատու դարձրեց Փյունիկեի Տրիպոլիսը և Դամասկոսը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15, 16):

²⁷⁹⁴ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) անցավ լիբանանյան լեռները և մոտեցավ Տրիպոլիսին: Նա տեսավ, որ այդ բաղաբն ամրացված էր և այն վերցնելը դժվար է, բան մյուսները ու, բացի այդ, ուշանում էին հակընթաց բանուց հետ մնացող նավերը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

²⁷⁹⁵ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գնաց թատրոն և նստեց նայելու հեծյալ մրցումները: Սկզբում, սակայն, նա հրամայեց իր հետ եղած ռազմիկներին բաժանվել հակադիր ջոկատների, մերկացնել թերերը և, կարծես կատակով, հարձակվել մեկ մեկու վրա՝ այդ կերպ վարժվելով ռազմական արվեստին: Բյուզանդիոնի բնակիչները, սակայն, ծանոթ չէին ռազմական գործին: Թերերի փայլը կուրացրեց նրանց, իսկ իրար վրա եկող ռազմիկների շառաչը՝ վախեցրեց: Ցնցված անսովոր տեսարանից՝ նրանք դուրս նետվեցին թատրոնից և փախան տները: Հրմշտողի ու անկանոս փախուստի ժամանակ նրանց ոչ քիչ բանակություն գոհիվեց, շատերն էլ ողորմելի կերպով տրորվեցին ու խեղդվեցին: Այդ պատահարը սկիզբ դրեց Բյուզանդիոնի թշնամությանը առ վասիլևս» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 6):

²⁷⁹⁶ «Սրանից հետո գահին նստեց Լևոնի (Աբխազական թագավորության արքա Լևոն III-ի – Մ.Ֆ.) եղբայր Դեմետրեն (Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը (967-976) – Մ.Ֆ.) և տիրեց Զաթլիին: Եվ, մինչ Զաթլիոսը իր թագավորությունը, այդ ընթացքում անցավ որոշ ժամանակ: Երբ նրա եղբայր Թեոդոսը (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Դոնաստանում, այս երկրի որոշ մարդիկ հրահրեցին Թեոդոսին իր եղբոր դեմ: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ աբխազաց Գեորգի Մեծ (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.) թագավորի կենդանության օրում նրա երկու որդիներ Թեոդոսն ու Բագրատն ուղարկվել էին Հունաստան, այնտեղ դաստիարակվելու համար, որպեսզի հետագայում, իր մահից հետո, նրանց միջև տեղի չունենա երկպառակություն և պայքար: Եվ ահա եկավ Թեոդոսը Դոնաստանից ու հասավ Սամցխե: Նա, կանգ առնելով Մարգիս Մերե ավանում, իր մոտ է կոչում մեծիկների ազնաւորներին, զորք է ժողովում և կամենում էր բազկի ուժով նվաճել իր հայրենիքը: Դեմետրե թագավորը, սակայն, ուղարկեց իր զորքը և ահա վերջինս, հանկարծակի հարձակվելով, փախուստի մատնեց Թեոդոսին: Վերջինս եկավ Զաթլի և գնաց մթավար Ատրենքսեի ձախելու մոտ, նրան տարան Ձափի բերդ և այնտեղից նա հետամուտ էր լինում իր նպատակին» («Զաթլիս-Ցխուլկերա», «Զաթլիի մատյանը»):

«Այս Դեմետրեն (Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.) մի բան, խիզախ և անաստված մարդ էր: Հենց դրա համար էլ աբխազները սկսեցին դավեր նյութել նրա դեմ և Կոստանդնուպոլսից բերեցին իր եղբայր Թեոդոսիոսին (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրին – Մ.Ֆ.), սակայն այդպես էլ չկարողացան ազատվել Դեմետրեից» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթի, Աբխազիայի և Խմերթիայի կյանքը»):

²⁷⁹⁷ «Այնժամ Դեմետրե թագավորն (Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր զորքը և, պաշարելով Ձափի բերդը, շուրջ երեք ամիս մարտնչեցին: Նրանք բերդից այս կողմ գտնվողներին մեծապես վնասում էին և, երբ բերդականների վիճակը անտանելի դարձավ, նրանք ինդրեցին տալ երդում ու երաշխիք, որ կթողնեն Թեոդոսին (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրին – Մ.Ֆ.) խաղաղությամբ հեռանալ: Նրանք վստահեցրին ու խաղաղությամբ ծանապարհեցին Թեոդոսին: Նա գնաց Դավիթ կուրապալատի մոտ, որտեղ է մնաց մեկ տարի» («Զաթլիս-Ցխուլկերա», «Զաթլիի մատյանը»):

²⁷⁹⁸ «Մի ուրիշ բան էլ պատահեց, որ էլ ավելի զգոնեց նրա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) դեմ կուտակված ատելությունը: Բանը կայանում էր նրանում, որ սուրբ Չասկի տոնի օրը նավաստիների ու հայերի միջև տեղի ունեցած ընդհարման ժամանակ բազում մարդիկ սպանվեցին, քիչ էր մնացել գոհ դառնար նաև բաղաբի էպարքոս Միսինանկիոս մագիստրոսը: Այդ առթիվ լուր տարածվեց, որ Նիկեփորը, գայրացած լինելով բաղաբացիների, որպես խառնակությունների առիթ տվողների, հանդեպ, մտադիր է ծխաղբյուրությունների օրը դնելուն ծուղակը գցել և պատժել: Արդյունքում, մի կերպ ժամանակ անց, երբ ծխաղբյուրական մրցումներն էին տեղի ունենում, Նիկեփորը, ուզեցնելով բաղաբացիներին ցույց տալ, թե ինչ բան է պատերազմը, իսկ գուցե, ավելի ճիշտ, բաղաբացիների մեջ երկյուղ սփռելու համար, ոմանց հրամայեց, սրերը մերկացնելով, ռազմախաղ կատարել, իբրև թե դիտողներին զվարճացնելու համար: Երբ դա տեղի ունեցավ, դիտողները, իրենց տեսածի նպատակին անտեղյակ լեթադրելով, որ տարածված լուրն արդեն կյանքի է կոչվում, վազբով շտապեցին դեպի դիմ ու նեղ ելքերը, որտեղ էլ նրանք, իրար տրորելով, կոտորվում էին: Այս կերպ բոլորն էլ իրար ոտնատակ լինելով գլխովի կոտորվեցին, եթե չնկատեին, որ կայսրը հանգիստ ու անշարժ նստած է իր բազկաթոռին: Դեմետրե նրան անշարժ տեսնելով և համոզվելով, որ տեղի ունեցածը կայսեր կամքից անկախ եղավ, դադարեցրին փախուստը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 19):

«Տիրոջ համբառման տոնին, երբ տիրակալը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) սովորության համաձայն երթ իրականացրեց բաղաբից դուրս դեպի այսպես կոչված Դիգա, այնտեղ զարմանալի գեղեցկության տաճար էր կառուցված ի պատիվ Աստվածածնի, ջարդ տեղի ունեցավ Բյուզանդիոնի բնակիչների ու հայերի միջև, որի ընթացքում հայերը շատ բաղաբացիների վիրավորեցին: Դրանից հետո երեկոյան, երբ տիրակալը վերադառնում էր պալատ, Բյուզանդիոնի բնակիչները բացահայտորեն վիրավորեցին նրան: Մի կին իր աղջկա հետ միասին հասավ նրան ու, թեքվելով տան տանիքից, տիրակալի վրա թարեր նետեց: Հաջորդ օրը պրետորը բռնեց նրան ու նա իր աղջկա հետ միասին հատուցեց այդ արարքի համար՝ կրակի ծարակ դառնալով Անտարաթ կոչվող թաղամասում: Այդ ժամանակ էս, որ գրում եմ այս տողերը, դեռ երիտասարդ էի ու գիտելիքներ ձեռք բերելու նպատակով ապրում էի Բյուզանդիոնում: Ես տեսա, թե ինչպես վասիլևս Նիկեփորը ծիծաղեց թաղաբնիկներին՝ անվորով կերպով տանելով դաժան վիրավորանքներն ու պահպանելով ոգու ուժը, կարծես ոչ մի անսովոր բան տեղի չէր ունենում: Ինձ զարմացնում էր այդ մարդու հանգստությունը, որը անվերելությունն ու բազմությունը պահպանում էր նույնիսկ ամենասարսափելի իրավիճակներում: Այսուհանդերձ, արդեն երեկոյան խռովությունն ավարտվեց: Տիրակալը դժվար էր տրվում զայրույթին և ընդհանրապես մեծածիղջ մարդ էր ու դրա համար էլ նա մոռացության տվեց վիրավորանքները, որոնք նախորդ օրը նրան հասցվել էին բաղաբացիների կողմից՝ ավելի շուտ դրանք վերագրելով ինչ-որ մթազնածությանը, բան գայրացած ժողովրդի գործունեությանը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 7):

²⁷⁹⁹ «Ֆադլ իբն Մուհամմադը (Շարադյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ իր երկու եղբայրների՝ Լաջարիի (Շարադյանների էմիրության ապագա էմիր Լաջարի իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) և Մարգուբանի (Շարադյանների էմիրության ապագա էմիր ալ-Մարգուբանի – Մ.Ֆ.) մոտ և, կարճ ժամանակ մնալուց հետո, որոշեց հեռանալ ու գնալ այլ ծայրամասային իշխանների մոտ: Նրանք պնդեցին, որ նա մնա իրենց հետ, բայց նա երդվեց, որ չի ծառայի կռապաշտներին և կապի միայն մահմեդական երկրում: Նա դուրս եկավ իր ընկերակիցների հետ, նպատակ ունենալով գնալ ու հասնել մինչև Սալլար Իբրահիմ իբն ալ-Մարգուբանի (Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանի (960-983) – Մ.Ֆ.) մայրաքաղաքը: Նա հասավ Գանձակ քաղաք և իր մարդկանց, ծառաների և գործակիցների հետ, որոնք միացել էին նրան, իջևանեց նրա դարպասների մոտ: Այստեղ Սալլար Իբրահիմի կողմից նշանակված մի կառավարիչ կար, որը կոչվում էր Ալի առ-Տագի: Սա ողջունեց նրան, հյուրասիրեց, սիրալիկ վերաբերվեց ու խոստացավ, որ կգրի Սալլարին և կհայտնի նրա վիճակի մասին, որ նրան բաղաբի հատույթից թոշակ նշանակի, որպեսզի դրսեցիներից այն պաշտպանի, հետ մղի գողերի ու չարագործների և մանավանդ սևորդիների

նունձգությունները: Այդ քաղաքի դարպասների մոտ հավաքվել էին ալ-Սադիյա կոչված մի խումբ մարդիկ, որոնց մեջ կային բազմաթիվ ծիսավորներ՝ մոտավորապես 400 հոգի: Մրանք միացել էին սևորդիներին, միախառնվել նրանց հետ, իջել Ջուռի ափը և, ապաստանելով ծառաստաններում ու թփուտներում, կողոպտում էին այդ ավանների բերքը ու ասպատակ էին սփռում: Այս կառավարիչը Փադլուն իբն Մուհամմադի օգնությանը դիմեց, որպեսզի նրանց հետ մղի և, եթե առիթը գտնի, պատժի նրանց: Երբ նրանք այս վիճակում էին, քաղաքում մի վայրաստուն բարձրացավ, թե նրանք հասել են Սուրբին գյուղը բերքը կողոպտելու և թե մարդիկ վերցրել են գնեքերը ու դուրս են եկել Գանձակից: Այդ ժամանակ Փադլունը իր ընկերների հետ առաջ խաղաց նրանց կողմը և խիստ կոպի մեջ փախուստի մատնեց նրանց: Շադդադյանները հալածեցին նրանց և ապա հետ վերադարձան: Երբ քաղաքի բնակիչները իմացան, թե ինչ էր կատարվել, ավելի մեծացավ նրանց հարգանքը և սկսեցին ավելի ու ավելի վստահել նրան: Եվ այսպես մնաց Փադլունը մինչև Չիջրի 359 թվականը» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ֆադլ իբն Մուհամմադը (Շադդադյանների էմիրության ապագա էմիր Փադլունը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ իր երկու եղբայրների՝ Լաջբարիի (Շադդադյանների էմիրության ապագա էմիր Լաջբարի իբն Մուհամմադի – Մ.Ֆ.) և Մարգուբանի (Շադդադյանների էմիրության ապագա էմիր ալ-Մարգուբանի – Մ.Ֆ.) մոտ և, կարճ ժամանակ մնալուց հետո, որոշեց հեռանալ ու գնալ այլ ծայրաստանային իշխանների մոտ: Նրանք պնդեցին, որ նա մնա իրենց հետ, բայց նա երդվեց, որ չի ծառայի կռապաշտներին և կապի միայն մահմեդական երկրում: Նա դուրս եկավ իր ընկերակիցների հետ, նպատակ ունենալով գնալ ու հասնել մինչև Սալլար Իբրահիմ իբն ալ-Մարգուբանի (Սալլարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանի (960-983) – Մ.Ֆ.) մայրաքաղաքը: Նա հասավ Գանձակ քաղաք և իր մարդկանց, ծառաների և գործակիցների հետ, որոնք միացել էին նրան, իջևանեց նրա դարպասների մոտ: Այստեղ Սալլար Իբրահիմի կողմից նշանակված մի կառավարիչ կար, որը կոչվում էր Այն առ-Տազ: Սա որդունեց նրան, հյուրասիրեց, սիրալիք վերաբերվեց ու խոստացավ, որ կգրի Սալլարին և կհայտնի նրա վիճակի մասին, որ նրան քաղաքի հատույթից թռչակ նշանակի, որպեսզի դրսեցիներից այն պաշտպանի, հետ մղի գողերի ու չարագործների և մանավանդ սևորդիների՝ ոտնձգությունները: Այդ քաղաքի դարպասների մոտ հավաքվել էին ալ-Սադիյա կոչված մի խումբ մարդիկ, որոնց մեջ կային բազմաթիվ ծիսավորներ՝ մոտավորապես 400 հոգի: Մրանք միացել էին սևորդիներին, միախառնվել նրանց հետ, իջել Ջուռի ափը և, ապաստանելով ծառաստաններում ու թփուտներում, կողոպտում էին այդ ավանների բերքը ու ասպատակ էին սփռում: Այս կառավարիչը Փադլուն իբն Մուհամմադի օգնությանը դիմեց, որպեսզի նրանց հետ մղի և, եթե առիթը գտնի, պատժի նրանց: Երբ նրանք այս վիճակում էին, քաղաքում մի վայրաստուն բարձրացավ, թե նրանք հասել են Սուրբին գյուղը բերքը կողոպտելու և թե մարդիկ վերցրել են գնեքերը ու դուրս են եկել Գանձակից: Այդ ժամանակ Փադլունը իր ընկերների հետ առաջ խաղաց նրանց կողմը և խիստ կոպի մեջ փախուստի մատնեց նրանց: Շադդադյանները հալածեցին նրանց և ապա հետ վերադարձան: Երբ քաղաքի բնակիչները իմացան, թե ինչ էր կատարվել, ավելի մեծացավ նրանց հարգանքը և սկսեցին ավելի ու ավելի վստահել նրան: Եվ այսպես մնաց Փադլունը մինչև Չիջրի 359 թվականը» (Սյունեջքի-Բաշի «Պատմություն»):

²⁸⁰⁰ «Նա (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրը – Մ.Ֆ.) գնաց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, որտեղ և մնաց մեկ տարի, իսկ այս Դավիթ կյուրապաղատը այն էր, որը մահացել էր թրոնիկոսի 221-րդ տարում, որի մասին վերը խոսել ենք: Սա Ատրնեյսեսի կյուրապաղատի որդին և Սմբատ թագավոր-կյուրապաղատի թոռն էր՝ Բագրատունիներից: Դրանից հետո Թեոդոսը դարձյալ ելավ Տայից և անցավ Կախեթ: Այնժամ Դենտորե թագավորը (Աբխազական թագավորության արքա Դենտորե II-ը – Մ.Ֆ.) պատվիրակներ ուղարկեց Թեոդոսի և Կյուրիկե բորեախկոպոսի (Կախեթի բորեախկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ պատգամով. «Քանզի եկել է իմ եղբայրը Դոնաստանից, որպեսզի մարդկանց սադրանքով շարունակվի պայքարը իմ միջև, արդ, իմն թո միջնորդությամբ վստահիք եղբորս ինձ, թող լինենք երկուսս էլ հավասար տեղ մեր հայրենիքի, ինչպես էինք ես և Լևոնը, վերցրու ինձանից երաշխիք ու միջնորդներ և թեզնից մեծապես շնորհակալ կլինեմ այդ արարքի համար»: Դենտորե թագավորի առաջարկին տեղեկանալով՝ Կյուրիկե բորեախկոպոսը կանչեց Թեոդոսին, հաղորդեց Դենտորեի երաշխիքը և ասաց. «Ես կլինեմ թո արդյան վրեժխնդիրը»: Եվ Թեոդոսին վստահեցրելով իր եղբորը՝ նա նրան ուղարկեց նրա մոտ: Այնժամ տարան նրան երդումով և երաշխիքով, իսկ երդումը Սվետի Տիսուլեյի առջև տվեցին կաթողիկոսը, վարդապետները և բոլոր դիդերուկները: Գալով իր եղբոր մոտ՝ Թեոդոսը մնաց այնտեղ մի որոշ ժամանակ, սակայն հետո Դենտորե թագավորը, մոռացության տալով ասածը և մարդկանց միջնորդությունը, մտադրվեց երդմանազան լինել, կալանավորեց Թեոդոսին և խարանեց աչքերը» («Բարթիս-Ցիսուկերա», «Բարթիի մատյանը»):

²⁸⁰¹ «(հեղինակը մեջբերում է Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի ուղիղ խոսքը՝ ուղղված Դոմենական Սրբազան կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I Մեծի (936-973) դեսպան Լիստուպանոս Կրեմնացուն – Մ.Ֆ.) նրա (Դոմենական «սրբազան» կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I Մեծի – Մ.Ֆ.) որդին (Դոմենական «սրբազան» կայսրության ապագա կայսր Օտոն II-ը – Մ.Ֆ.) էր այնտեղ, կլինը, ինչպես նաև սակսոնցիները, շվաբները, բավարացիները, բոլոր-բոլորն այնտեղ էին, սակայն, երբ նրանք այդքան թույլ եղան, որ ի վիճակի չեղան գրավել Նույնիսկ իրենց դիմադրություն ցույց տված փոքրիկ մի քաղաք, ինչպես՝ Կկարոդանան նրանք դիմադրել, երբ ես գամ իմ գործերի ուղեկցությամբ, որոնք, ինչպես ասում են, թվով անթիվ են ինչպես Գագարգի լանջի բերքը, Մեթիմայի խաղողները կամ ծովի հորձանուտի ի սկզբանե անհաշիվ ձկները» (Լիստուպանոս Կրեմնացու «Պատմություն», գլուխ 11):

²⁸⁰² «Եվ ահա մեկ տարի անց՝ հուլիսի 1280 թվականին, հոռոմները գնացին նաև Դենսի վրա, գերեվարեցին բնակչությանը, այրեցին ամեն ինչ ու հեռացան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰³ «Եվ ահա մեկ տարի անց՝ հուլիսի 1280 թվականին, հոռոմները եկան Կապաթոթա և այնտեղից գերեցին 800 հոգի, ինչպես նաև տարան մեծ բանակի ավար» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰⁴ «Հայոց 417 թվականին Նիկիփորի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) եղբորորդի Վարդը մեծաբանակ գործով գալիս, հասնում է Ապահունիք, պաշարում է Մանավերտ քաղաքը, զրկում է այն և հիմնահատակ բրոմ ու կործանում է նրա պարիսպները» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Այդ տարի Դուռի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գործ ուղարկեց Մանավերտ, որը Հայաստանում է, պաշարեց այն ու, նեղը գցելով տեղի մահմեդականներին, բռնի ուժով գրավեց: հոռոմների ուժը ավելացավ և երկրի տարբեր կողմերում մահմեդականները վախենում էին նրանցից: Երկիրը անտեր էր մնացել՝ առանց պաշտպանի, և հոռոմները ուր որ կամենային, կհարձակվեին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակաուտար պատմություն»):

«Նույն այդ թվականին հուլիսի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) մի բանակ ուղարկեց Հայաստանում գտնվող Մանավերտ քաղաքի վրա, պաշարեց ու սրով գրավեց այն, որից հետո ողջ երկիրը մնաց անպաշտպան» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

²⁸⁰⁵ «Սուրբ ղովարդյան վերցնելով թշնամու մի շարք ամրոցներ՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ողջ գործի հետ մոտեցավ Անտիոքին, նրա պարիսպների մոտ ճամբար գարկեց, հավաքեց ստրատիոտներին ու լոխանգոսներին բաց երկնքի տակ ու նրանց դիմեց հետևյալ խոսքերով. «Չինակիցներ, ճակատագրի կամքով ու մեր փորձառության շնորհիվ, որը համակցված է արիությանը, մենք, ինչպես գիտենք, հակառակ ամեն մի ակնկալիքի գրավեցինք այս քաղաքից առաջ գտնվող ամրոցները: Տերմորեն շնորհակալ եմ ձեզնից այն բանի համար, որ դուք, հույսը դնելով իմ, որպես ձեր առաջնորդի վրա, չխոնարհվեցիք ձեզ տանջող մեծաթիվ ղովարդյանների առաջ, որոնք սովորական են պատերազմում, և մարտնչեցինք այնպիսի ոգևորությամբ ու արիությամբ, որ ամրոցներից և ոչ մեկը, որին մենք դիմեցինք, չդիմացավ մեր խիզախությանն ու չմնաց չգրավված: Ես գիտեմ, ռազմիկներ, թե ինչպես եք դուք ձգտում հնազանդեցնել այս քաղաքը, ինչ անգույնի կրթով եք ձգտում բանդել ու ավերել այն կրակով: Սակայն ես տիրած կլինեմ, եթե քաղաքը, որը երրորդ տեղն է զբաղեցնում տիեզերքում պարիսպների գեղեցկությամբ ու բարձրությամբ, չէ՞ որ դուք տեսնում եք, թե ինչ բարձրության են դրանք հասնում, իր մեծաթիվ բնակիչներով ու տների զարմանալի կառուցվածքով, ուրեմն ահա, ես տիրած կլինեմ, որ այդ քաղաքը ավերակների կույտ դառնա, ինչպես մի սովորական ամրոց: Ինձ թվում է, որ անխոհեմ է ծախսել հռոմեական զորքի եռանդը այդ քաղաքն ավերելու վրա՝ ոչնչացնելով ու անայացնելով այն, ինչն արդեն իսկ մեզ է պատկանում: Ես նույնիսկ կասեմ, որ առավել հեռառես գորավար է չէ նա, ով իր հարձակումներով ու հարձակման ենթարկված երկրում երկար մնալով ուժասպառ է անում ու կործանում է այն կամ նա, ով հարձակումներ է գործում և, անմիջապես էլ տուն դառնալով, անայացնում ու սպառում իր երկիրը: Ես չեմ վարանի նման զորավարին կոչել անխոհեմ ու վերին աստիճանի չարամիտ: Նման զորավարը նման է առավել ծաղրվող այն շներին, որոնք պետք է բռնեց զայլերի ոհմակին ոչխարների հոտից հեռու, սակայն ոչ միայն չեն իրականացնում այդ գործը, այլև գայլերից վատ են բզկտում ու պատառնոտում ոչխարներին: Ահա ուրեմն, եթե դուք համաձայն եք ինձ հետ ու վստահում եք ինձ, մենք պետք է անմիջապես էլ ամրացնենք ահա այն տեսքից հուսալի ու պիրկ բլուրը, այնտեղ տեղակայեք հեծելազորի ու հետևակի մեկական ջոկատ և դրանից հետո ամենօրյա արտագրոհներով, հարձակումներով ու պարենամթերքի թալանով հնազանդեցնենք անտիդեպոններին, նրանց ղովարդին իրավիճակում դնենք և ստիպենք, թեկուզ իրենց կամքին հակառակ, հնազանդվել հոռոմներին»: Ավարտելով խոսքը՝ վախճանը ուսին վերցրեց մի քար, նման հարցերում նա հասարակ ու համեստ էր, բարձրացավ բլուրը և իրամայեց գործին հետևել իր օրինակին: Եվ ահա երեք օր անց բլրի վրա հայտնվեց հզոր և միանգամայն հուսալի մի ամրոց: Նա այդ ամրոցում թողեց 500 հեծյալից ու հետևակայինից կազմված մի ջոկատ, ապահովեց այն բավարար բանակությամբ պարենամթերքով ու իրամայեց ամենօրյա հարձակումներ գործել

Անտիոքի վրա՝ իրենց ճանապարհին սրի մատնելով ու թալանելով ամեն ինչ, իսկ ինքն ելավ այնտեղից և մեկնեց մայրաքաղաք, որտեղ էլ, հանդիսավոր կերպով ընդունվելով բաղաբացիների կողմից, մնաց որոշ ժամանակ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 11):

«Սրանից կարճ ժամանակ անց հռոմեացիներն արթա Նիկեիոյը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) եկավ ու պաշարեց Անտիոքը» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացիին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁸⁰⁶ «Դրանից հետո հռոմեացիներն արթա Նիկեիոյը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) Անտիոքից շարժվեց Տրիպոլիսի վրա և այրեց բաղաբացի սահմաններից դուրս գտնվող բոլոր կացարանները» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰⁷ «Դրա համար էլ նա անցավ Նրա կողքով ու որոշեց պաշարել Արկա ամրոցը, որտեղ անթիվ հարստություններ էին հավաքվել: Շրջափակելով այն երեք շաբթ ամրություններով՝ նա ուժեղ պաշարման ձեռք զարկեց և, ավերելով աշտարակները պարսպափար մեքենաներով, որը 9 օր ամայացրեց բաղաբը՝ տանելով անթիվ հարստություններ: Միասնական հարվածով նա տիրեց նաև այլ ամրոցների» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) հարկատու դարձրեց Փյունիկեի Տրիպոլիսը և Դամասկոսը» (Յովհաննես Սլիկիցես «Դամասկոսի պատմություն», «Նիկեիոյ Փոկաս», մաս 16):

«Դրանից հետո հռոմեացիներն արթա Նիկեիոյը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) գնաց ու տիրեց Գազայի այն ուժեղ ամրությունը, որտեղից մեծ ավար ձեռք գցեց» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հունաց կայսր Նիկեիոյ Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) պատերազմ սկսելով սարակինոսների դեմ, կանչեց Բագրատ արքային (**Զարթովի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.**) ու հայերին, որպեսզի օժանդակեն բրիտանոնների թշնամիներին զսպելու հարցում: Այս դաշնակիցների օգնությամբ կայսրը շատ ճակատամարտերում հաղթեց խալիֆ Սոթաբին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլային – Մ.Ֆ.**) ու ճնշեց սարակինոսներին: Պատերազմը իր ավարտը գտավ հաղթողի կամքով և Բագրատ արքան մեծ ավարով, որին գումարվեցին նաև կայսեր կողմից տրված նվերները, վերադարձավ իր տիրույթները» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 93):

²⁸⁰⁸ «Դրանից հետո հռոմեացիներն արթա Նիկեիոյը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) գնաց և պաշարեց Դեման ու Դայեպը: Նիկեիոյը այդ վայրերում մնաց երկու ամիս՝ գերելով ու թալանելով, ընդ որում չգտնվեց որևէ մեկը, որ կկարողանար դիմադրել Նրան: Նա գերեց 100.000 միայն երիտասարդներ ու աղջիկներ, իսկ ծերերին ու պառավներին էլ ուղղակի չէին հաշվում: Գերիներից ոմանց սպանեցին, ոմանց էլ թողեցին: Այդ ժամանակ, եթե չլիներ հռոմեացի շարքերում տարածված համաճարակը, նա հաստատ կտիրեր նաև Դայեպին ու Անտիոքին: Արքան դեմքն ուղղել էր դեպի Երուսաղեմ, սակայն նա ի վիճակի չէր գնալ այդ կողմը, քանզի նրա հետ եղած ուժերը հոգնել էին թշնամուն պատճառած այդ մեծ պարտությունից և անչափ ծանրաբեռնված էին ավարով» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰⁹ «Եվ ահա Պանդուլը (**Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Պանդուլֆը (967-981) – Մ.Ֆ.**), հարձակվելով նրանց վրա, վերջին հաշվով հաղթանակ տարավ, որից հետո առաջացավ դեպի բաղաբացի դարպասները, ընդ որում նա իր հետ նաև խոշոր ուժեր էր բերել, որպեսզի դեմ ելն ավելի մեծաքանակ հակառակորդին...: Եվ այսպես, մինչ Պանդուլֆը ուժեղ և վստահ հարվածով ջարդում էր հույներին, սրանք շարունակում էին փախչել: Պանդուլֆն ու իր հետ եղողները մեծ աղմուկ հանելով ավելի առաջացան և տեսան փախչող թշնամիների թիկունքները, որից հետո շարունակեցին նոր եռանդով ջարդել: Այդ ժամանակ բաղաբացի դուրս եկան հույների նոր խմբեր, որոնք պատրաստվում էին հարձակվել Պանդուլֆի վրա: Սրանք, սակայն, երբ տեսան, թե ինչ ջարդ են կրել վերադարձողները, հապաղեցին, ընդ որում այս նորեկները ևս նույնիսկ նայել իսկ չէին կարողանում Պանդուլֆի վրա, կարծես նա մի գերբնական էակ լիներ, որը հույների վերջը պետք է տար: Այս պայմաններում Պանդուլֆը կրկին հարձակվեց հույների վրա և սկիզբ դրեց մի նոր մարտի, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ նրա ձին վերջ ստացավ: Այդ ժամանակ այն մարդկանցից մեկը, որն ուղեկցում էր նրան, անմիջապես, առանց մի պահ իսկ բաց թողնելու, իր սեփական ձին զիջեց տիրոջը, որից հետո Պանդուլֆը վերադարձավ հույների դեմ մարտին: Այս անգամ, սակայն, ոչինչ նրան չօգնեց, քանի որ նրա իսկ ռազմիկները սկսեցին ցրվել, իսկ հույների մի մեծ բանակություն էլ շրջապատեց Պանդուլֆին: Պանդուլֆը, սակայն, բավականին երկար ժամանակ շարունակեց համարձորեն դիմադրել, մինչև որ մի հզոր և ահարկու հարված չստացավ, որի հեղինակը մի հույն էր: Արդյունքում, ահա, Պանդուլֆը ցած տապալվեց նժույգից և կորցրեց շարժականությունը, որից հետո հույները նետվեցին նրա վրա, գերեցին և իրենց պատրիկի մոտ: Դարկ է լնել, որ այդ ընթացքում ոչ քիչ մարդ վիրավորվեց նաև Պանդուլֆի կողմնակիցներից, որոնք սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ այլք էլ փախան մինչև իրենց սահմանները» (Անանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 171):

«Կայսրը (**Հռոմեական «սրբազան» կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I-ը – Մ.Ֆ.**), բավարար չափով վստահելով հույների դեսպանների, հայտնի անձանց հետ միասին պայնականորված վայրն ուղարկեց իր զորքի մի մասին, որպեսզի նրանց, համաձայն դեսպանների հանդիսավոր խոստման, հանձնվի այդ աղջիկը ու ամենայն պատվով բերվի իր որդու (**Հռոմեական «սրբազան» կայսրության ապագա կայսր Օտոն II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Հույները, սակայն, դիմեցին խորամանկության, քանզի հնուց ի վեր նրանք տիրում էին աշխարհի ժողովուրդների մեծ մասին նրանց գերազանցելով ոչ թե արիությանը, այլ խորամանկությանը: Եվ այսպես հույները, անակնկալ հարձակվելով դրան չսպասող ու ոչ մի վատ բան չկանակած մարդկանց վրա, թալանեցին նրանց ճամբարը, շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ բռնեցին Կոստանդնուպոլիս՝ իրենց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) մոտ» (Վիդուկինդ Կորվեացի «Սաքսերի պատմությունը», գլուխ 71):

«Ցանկանալով իր որդուն (**Հռոմեական «սրբազան» կայսրության ապագա կայսր Օտոն II-ին – Մ.Ֆ.**) կին բերել Կոստանդնուպոլիսի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) աղջկան՝ Օտոն Մեծը (**Հռոմեական «սրբազան» կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I-ը – Մ.Ֆ.**) հավատաց այդ տիրակալի դեսպաններին, որոնք նրա մոտ էին ուղարկվել այլ առիթով, որից հետո իր հայտնի մարդկանց դրեց նրանց հետ, որպեսզի կարգի գցեն այդ գործը: Ճանապարհին, սակայն, հույները, ըստ իրենց բնորոշ նենգության, անակնկալ հարձակվեցին այս մարդկանց վրա, ոմանց սպանեցին, իսկ այլոց էլ գերեցին ու բերեցին իրենց տիրակալ օգոստոսի մոտ» (Տիտմար Մարգերիդագի «Ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 15):

²⁸¹⁰ «Եվ ահա պատրիկ Եվգենիոսը... շտապեց դեպի Կապուա և, պատրաստելով բազում մեքենաներ, փորձեց գրավել այդ բաղաբը, իսկ այդ գործողությունը տևեց գրեթե 40 օր: Միաժամանակ Նեապոլի ժողովրդի նկատմամբ իշխանություն ունեցող պատրիկը իր ձեռքի տակ եղած ուժերով իր հերթին ևս եկավ այդ բաղաբի մոտ՝ անայացնելով ու այրելով նրա շրջակայքը: Այս մարդիկ, սակայն, իրենց նպատակին չհասան, քանի որ երկար ժամանակի ընթացքում ներդրված ջանքերը արդյունքի չհասցրին, իսկ պաշարողներից շատերն էլ վիրավորվել կամ սպանվել էին: Այդ ժամանակ պաշարողները, շրջակա լանդգրաֆներից իմանալով, որ իրենց ուղղությամբ է շարժվում ֆրանկների մի խոշոր բանակ, թողեցին Կապուան և Նախանցեցին՝ գերելով շրջակայքի հարուստներին ու երկու սեռի մոտ 500 մարդկանց» (Անանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 172):

²⁸¹¹ «Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, այնտեղի բանակը հասավ Սպոլետո, որից հետո սաքսերը հասան Կապուա, սակայն չգտան հույներին: Դրանից հետո նրանք շարունակեցին առաջխաղացումը և ներխուժեցին Նեապոլի տարածք՝ ավարտելով այս, ինչպես նաև Կապուա բաղաբի շրջակայքը: Այնուհետև, շարունակելով առաջխաղացումը, նրանք հասան Ավելինո, որն արդեն վերցվել էր հույների ձեռքից և հանձնվել մերոնց: Դրանից հետո այնտեղից ֆրանկների հետ միասին հարձակվեցին Բենվենտի վրա... որից հետո ժամանեցին Ապուլիա: Այդ ժամանակ Եվգենիոսը, որի մասին վերևում ասացինք, իր դաժանության պատճառով սեփական մարդկանց կողմից ձեռքակալվել և Կոստանդնուպոլիս էր ուղարկվել...: Եվ այսպես, երբ ֆրանկների ամբոխները մոտեցան Ավելիին, Աբդալի անունով մի պատրիկի գլխավորությամբ, որը նոր էր կանգնել բանակի գլուխ, նրանց դեմ անակնկալ ելավ հույների մի մեծ բանակ: Այսպիսով՝ երկու բանակները բաղաբից ոչ այնքան հեռու իրար եկան, ընդ որում գերանաջիցներն ու անգլիացիները, անցնելով անակնկալ հարձակման, նետվեցին հակառակորդի վրա և արդյունքում, սպանելով շատերին, այլոց էլ ստիպեցին փախուստի դիմել: Միաժամանակ, սակայն, նրանք չէին ցանկանում սպանել պատրիկին և ցանկանում էին գերել վերջինիս, սակայն այդ հարցում քիչ բան կարողացան անել, քանի որ սա իմանալի նժույգ ուներ ու, թեև վիրավոր, կարողացավ փախչել ու փրկվել: Այդ արտում մեծապես աչքի ընկավ Կոնդոյի կոստը...: Այդ կոստը հույների բանակից ընկան գրեթե 5.000 հոգի: Դրանից հետո ֆրանկները, վերցնելով հսկայական ավար, մեծ ցնծությամբ գնացին Ավելիից քաղաք, խոյն արեցին նաև այնտեղ, ոտնատակ տվեցին Բենվենտի շրջակայքը և հեռացան» (Անանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 172, 173):

²⁸¹² «Դարկ է լնել, որ Կապուայի դեմ իրականացված գործողությունների հետ միասին հույները գործողություններ ձեռնարկեցին նաև Սպոլետոյի դեմ, սակայն այստեղ ուժեղ գործով նրա դեմ եկավ Զիգո անունով մի իշխան, որը ստիպեց ռոմանցիներին Նախանցել, ընդ որում նրանք մեծապես զոհ գնացին ֆրանկների հարվածներին, երբ Սպոլետո հասան միայն մի քանի վիրավորներ...» (Անանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 173):

²⁸¹³ «Նիկեիոյը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) Անտիոքից մայրաքաղաք վերադառնալու ճանապարհին Տալիոսը, որը տեղացիները Սև լեռ են անվանում, անցնելիս, լեռան մեջտեղում՝ մի անառիկ բլրի վրա, բերդ կառուցեց, իսկ Միթայել

Բուրցիսին էլ, պատրիկի աստիճան շնորհելով, թողեց այդ բերդում՝ անվանելով Սև լեռան գորավար: Նրան նա կարգադրեց արթուն հսկել ու ամեն միջոցներով խոչընդոտել բաղաբեց անհրաժեշտ պարենամթերքը ձեռք բերելու նպատակով անտիֆեզիների դուրս գալը: Նա թողեց նաև իր ներքինիներից մեկին՝ ստորուկ Պետրոսին՝ մի գործուկյա մարդու: Նշանակելով վերջինիս Կիլիկիայի ստրատուպեդարիս՝ նա հրաման տվեց գործը ցրել ձմեռելու և սպասել իր գալստյան հաջորդ տարի: Պատմում էին, թե կայսրը կարող էր գրոհով վերցնել Անտիոքը, բայց դիտմամբ ձգձգել էր բաղաբե ամուսն՝ վախճանելով տարածում գտած կանխագուշակությունից: Բուրցի շրջներում այն խոսքն էր, թե Անտիոքի գրավման հետ միասին կայսրը կմահանա: Հարկավա՛ր, այդ բանից վախեցած, չհարձակվեց Անտիոքի վրա՝ Պետրոսին ու Բուրցիսին էլ կարգադրեց բաղաբե պիտու ոչ մի հարձակում չգործել: Նիկեփորն, ահա, ասածի պես անելով, մտավ մայրաքաղաք: Բուրցիսը, սակայն, լինելով Անտիոքի կողքին և ցանկանալով հավերժական փառքի արժանանալ, անուշադրության մասնեց կայսեր խորհուրդները, նա գիշեր ու ցերեկ մտածում էր բաղաբե գրավելու ուղիների մասին: Նա շարունակ գնում և համաձայնության գալու բանակցություններ էր վարում անտիֆեզիների հետ: Վերջիններս, սակայն, մեծամտացած հրաժարվում էին բանակցությունների մեջ մտնել: Դրա վրա Բուրցիսը ծածուկ կերպով բարեկամացավ մի սարակինսուի հետ, սրա անունը Ավլաբն էր, նվերներով ու խոստումներով կաշառեց նրան և կորողացավ նրանից ստանալ Անտիոքի արևմտյան աշտարակներից մեկի, անունը Կալլա, չափերը: Դրանից հետո նա մինչև աշտարակի գագաթը հասնող աստիճաններ շինեց և, օգտվելով մի խավար ու անձրևոտ գիշերից, ծածուկ կերպով աստիճանները հենեց պարսպին: Իր 300 մարդկանցով նա վեր բարձրացավ և սրի բաշեց այդ, ինչպես նաև դրա կողքի աշտարակի պահսպաններին: Իր 300 մարդկանցով տիրանալով այս երկու աշտարակներին՝ նա ստրատուպեդարիսի մոտ անհապաղ սուրհանդակ ուղարկեց, հայտնելու, որ շտապի համայն գործով գալ, բանգի բաղաբեն արդեն գրավվել էր: Պետրոսը, սակայն, այդ տեղեկությունը ստանալով, զլացավ ու խուսափեց: Նա երկյուղում էր կայսեր գայության, որի հրամանները դրժելու պատճառով կարող էր գլխին փորձանք գալ: Բուրցիսը պնդում էր, իրար հետևից սուրհանդակներ ուղակելով նա, կոչ էր անում շտապ տեղ հասնել, բանգի ի վիճակի չէր այլևս դիմանալ պաշարմանը: Անտիոքացիք, իմանալով աշտարակների գրավման մասին, ամեն տեղից շտապեցին ու ջանում էին պաշարել այդ աշտարակները: Նրանք բազում նետեր էին արձակում, բարաններ էին գործի դնում, կրակ էին վառում և դիմում էին ամեն բայի, ինչ պետք է անելն մարդիկ, որոնց գլխին կախված էր կանանց ու երեխաներով հանդերձ կործանվելու վտանգը, ովքեր չէին ուզում կորցնել արևելքի ամենաերևելի այդ քաղաքը: Ստրատուպեդարիսը, երկյուղելով, որ այսպես և այսպիսի մարտիկների ու բաղաբե՝ իր անհնազանդության պատճառով տեղի ունենալիք կորուստը հոռմեացիների պետությանը վնաս կբերի, իր կամքին ու ցանկության հակառակ համայն գործով այնուհանդերձ շտապ տեղ հասավ: Նա Բուրցիսի մարդկանց գտավ ուժասպառ վիճակում, նրան երեք օր ու գիշեր պաշարման մեջ էին: Անտիոքացիք, իմանալով Պետրոսի հարձակման մասին, հուսաբեկ եղան և նրանց թափը կոտրվեց: Բուրցիսը, առիթից օգտվելով, դարպասի մոտ իջավ, թողնելով կտրեց կապանքի լծակը, բացեց դարպասները և Պետրոսին համայն գործով հանդերձ ներս մտցրեց: Միայն այս ձևով գրավվեց մեծ ու հռչակավոր Անտիոքը: Նիկեփորը պետք է, որ ուրախանար այսպիսի բաղաբե ամուսն առթիվ և իր ճակատագիրը աստծուն վստահել, բայց նա, ընդհակառակը, տխրեց, ստրատուպեդարիսին պատասխանատվության ենթարկեց, իսկ Բուրցիսի էլ ոչ միայն եռանդն ու բաշտարակներ ըստի տեղ չդրեց և նրան գործած սխրանքին արժանի պարգև չշնորհեց, այլ, գլխին լուռամբներ թափելով, պաշտոնանկ արեց՝ հրամայեց տնային կալանքի մեջ պահել նրան» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկլաս», մաս 17):

«Եվ այսպես, միսիացիները աղերսանքով պարզել էին ձեռքերը՝ կոչ անելով կայսեր (Բուրգանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկլասին – Մ.Գ.) իրենց օգնության գալ, սակայն, մինչև նա կպատրաստվեր արշավանքի, լուր եկավ Մեծն Անտիոքի գրավման մասին: Այն գրավվեց լիովին համապատասխան այն հրամաններին, որոնք տրվել էին այն ինսպանդեցներին, որոնք թողնված գործին: Իրող, ամենօրյա հարձակումներ պատճառով Անտիոքը ուժասպառ էր եղել և ամենայն անհրաժեշտի ծայրահեղ պակաս էր գգում: Այդ ժամանակ պատրիկ և ստրատուպեդարիս Պետրոսը, որը, չնայած ներքինի, սակայն գործուկյա և միանգամայն բաշարի մի մարդ էր, գործով ժամանեց այնտեղ ու իր տաքսիարքոս «Բուրգա» «մակամվանյալ Միթաբելին ուղարկեց բաղաբե դիտարկելու: Միթաբելն մի բանի ընտրյալ ռազմիկներով ընդհուպ մոտեցավ ամրոցին, դիտարկեց հարմար պարտերը պարտիկի վրա և հետ վերադարձավ ճամբար, որից հետո աշտարակների բարձրությանը համապատասխանող համակարգներ կառուցեց ու բարձեց դրանք եղբերավոր անասունների վրա: Գիշերվա կեսին նա բաշերի մի ջոկատով սողոսկեց Անտիոքի պարիսպների մոտակայքը: Հենելով աստիճանները պարսպին՝ նա դրանցով անաղմուկ վերև բարձրացավ ու սրահար արեց խորը թնով թնած հազարացի պահակներին: Այս կերպ տիրելով պարիսպներին՝ հոռմեները իրան աշտարակներից և բոլոր չորս կողմերից այրեցին քաղաքը: Անտիոքացիները, ցնցված անակնկալ աղետից, սարսափելի հուսահատության գիպեց ընկան: Նրանք ոռնում ու հեծկտում էին՝ չիմանալով ինչ անել: Ի վերջո, նրանք որոշեցին հույսները դնել իրենց արիության վրա և բաշաբար մարտնչել հակառակորդի դեմ մինչև լույսը լրիվ չբացվի, սակայն ստրատուպեդարիս Պետրոսը կանխեց նրանց մտադրությունը: Նա գործով ներս մտավ դարպասներից, որը բաց էին արել մինչև այդ այնտեղ սողոսկած հոռմեները: Անտիոքացիները նույնիսկ չհասարձակվեցին դեմ առ դեմ հանդիպել նրան ուժի և, նետելով գեները, սկսեցին ներողամտություն հայցել: Ստրատուպեդարիսը նրանց ստրկացրեց, հանգեցրեց իրդեղը, ընտրեց պակի լավագույն մասը, տիրացավ ողջ քաղաքին և պահակագոր կարգեց պարսպի առավել խոցելի հատվածներում» (Լևոն Սարկիսյան «Պատմություն», գիրք 5, մաս 4):

«Այդ ժամանակ հույները զբաղեցրին նաև Անտիոքն ու ողջ Անտիոքը...: Եվ ահա հոռմեները հարձակվեցին Անտիոքի վրա, արաբները հրաժարվեցին այդ քաղաքից և հոռմեները տիրեցին ինչպես նրան, այնպես էլ ողջ Անտիոքին» (Միթաբել Անտիոքի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Հուլիների 1281 և արաբների 359 թվականին հոռմեները գաղտնի պայմանավորվածություն ձեռք բերեցին Ղուկասի ամրոցի քրիստոնյաների հետ, ըստ որի սրանք պետք է մեկնեին Անտիոք և այնտեղ ձևացնեին, թե իբր վախենում են հոռմեներից ու այդ պատճառով են փախել: Որոշվել էր, որ սրանք պետք է հաստատվեին Անտիոքում և այնտեղ մնային այնքան ժամանակ, մինչև որ հոռմեների բանակը աննկատ չէր մոտենա քաղաքին, իսկ այդ պարագայում նրանք պետք է ելնեին և օգնեին դրսից առաջացող հոռմեներին տիրել քաղաքին: Քրիստոնյաները, այդպես էլ վարվեցին, իսկ երկու ամիս անց 40.000 հոռմեների հետ եկավ Նիկեփոր արքայի եղբայրը և նրանք շրջապատեցին Անտիոքի պարիսպները: Այդ ժամանակ Ղուկասի ամրոցի այն մարդիկ լեռան կողմից օգնություն ցույց տվեցին, հոռմեները մտան Անտիոք ու տիրեցին նրան: Դրանից հետո նրանք բաղաբում մեծ կոտորած արեցին, սակայն մինչև այդ մի կողմ բաշեցին ձեռքերին ու լրիվ երեխաներին, ասելով, թե: «Գնացե՛ք ուր ուզում եք»: Անելով այսպես՝ նրանք վերցրին հասուն տարիքի կանանց ու տղամարդկանց, ինչպես նաև երիտասարդներին, մի խուսքով, ավելի բան 20.000 մարդ, և նրանց ուղարկեցին հոռմեների երկրին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 418 թվականին գրավվում է Անտիոքը քաղաքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8): «Բացի այդ այլ տեղերում նա (Բուրգանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկլասը – Մ.Գ.) ազատագրեց ազնվազարմ Անտիոք քաղաքը, Կիլիկիա և Միջագետքը...» (Յերբեոս «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

«Ավախիմ գավառի անունն է և ոչ ոք բաղաբե: Նրա մայրաքաղաքն է Անտիոքը, որը Ղամակոսից հետո Անտիոքի ամենաբարեկարգ քաղաքն է: Մինչև օրս նրա շուրջը բարե պարիսպ կա, իսկ նրա վրա իշխում է մի լեռ: Ունի դաշտեր, արոտավայրեր, ծառաստաններ, քրաղացներ և այլ միջոցներ, որոնք բավարարում են բնակչությանը: Ասվում է, որ ծիսավոր նրա պարսպի շուրջը միայն մեկ օրում կարող է պտտվել: Ունեն ամուսներ, որոնք հոսում են նրանց շուկաների, տների, փողոցների ու մայր մզկիթի միջով: Անտիոքը ունեցել է կավաձեներ, գյուղեր ու բարեբեր հողեր, սակայն թշնամին գրավեց ու տիրեց նրան: Դեռ Նախօրեին, երբ այն դեռ մահմեդականների ձեռքում էր, այս քաղաքի վիճակն արդեն վատացել էր, սակայն այժմ այն էլ ավելի խանգարվեց: հոռմեներն այն նվաճեցին Հիջրի 359 թվականի սկզբին: Ոչ ոք նեղություն չբաշեց հոռմեների մի մագին դիպչել, ոչ մի փորձ չկատարվեց քաղաքը փրկելու» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկերը», Ծավ):

«Հոռմեների կողմից Անտիոքի գրավումը տեղի ունեցավ հունվարի 1-ին՝ Հիջրի 358 թվականի 2ուկիից ամսի ավարտին մնացած գիշերներից 13-րդին» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայկաի պատմության հատընտիր»):

«Հուլիները արշավեցին Անտիոքի վրա և սրի ուժով գրավեցին Անտիոքը, սպանեցին բնակիչներին և մեծ չարիք հասցրին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Անտիոքը պատկանում էր հոռմեներին, որոնք այն նվաճել էին Հիջրի 358 թվականին» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁸¹⁴ «Միաժամանակ հոռմեները 10.000 հեծյալներ ուղարկեցին Հայկաի վրա և այստեղի մարդիկ պարտավորվեցին ամեն տարի սահմանված հարկ վճարել հոռմեներին, որոնք ութ հոգու վերջինի որպես պատանդներ և հեռացան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸¹⁵ «Անտիոքի և վերևում մեր թվարկած մյուս քաղաքների գրավման առթիվ վշտացած համայն աշխարհի սարակինսուները և նույն կրոնը դավաճող մյուս ազգերը, թվ ահա եգիպտացիները, պարսիկները, էլամացի արաբները, ինչպես նաև Եթյանի կոչված Արաբիայում ու Սարայում բնակվողները համաձայնության եկան և զինակցություն հաստատեցին: Նրանք ամեն տեղից մեծ զորք հավաքեցին և այն գլխավորել տվեցին ցամաքային ու ծովային ճակատամարտերի հմուտ մասնագետ համարվող կարբեդոնացիներին, որոնց հրամանատարն էր Չոխարը՝ մի գործուկյա մարդ և հմուտ պատերազմող: Եվ ահա նրանք բոլոր գինյալ ուժերը՝ 100.000 մարդունակ ռազմիկների, մի տեղ հավաքելով՝ դուրս եկան

հոռմեացիների դեմ: Հասնելով Անտիոքի արվարձանը՝ Ղափնե, նրանք փութաջանությամբ անցան քաղաքի պաշարմանը: Պաշարյալները պաշտպանվում էին քաջաբար ու խիզախորեն, որով պաշարումը երկարեց: Երբ այլազգիների հարձակման մասին հայտնվեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յուլիանոս I Չմշկին (969-975) – Մ.Յ.), շտապ կարգով Մետոպոտամիայի զորավարին նամակներ ուղարկվեցին՝ այնտեղից ուժերը հավաքելու և պաշարվածներին օգնության գնալու հրամանով: Կայսրը զորքի ընդհանուր հրամանատար նշանակեց, այլ զորքեր էլ տվեց պատրիկ Նիկողայոսին՝ իր մտերիմ ներքինիներից մեկին, որը միանալով մյուս ուժերին և ընդհարվելով բյուրապատիկ ավելի բարբարոսների հետ, փայլուն հաղթանակ տարավ, մի ճակատամարտում նրանց ցիրուցան արեց ու հոռմեացիների հպատակ քաղաքների անվտանգությունն ապահովեց» (Յուլիանոս Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յուլիանոս Չմշիկ», մաս 4):

«Կարթագենցիները և արաբները նպատակադրվել էին հարձակվել հոռմեաների կողմից հենց Նոր հպատակեցված ասորիքյան Անտիոքի վրա...: Հաջարացիների հարձակումը, սակայն, նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յուլիանոս I Չմշկին – Մ.Յ.) կանգնեցրեց պատրիկ Նիկողայոսի գլխավորությամբ զործող արևելյան զորքի օգնությամբ, ընդ որում այս Նիկողայոսը, լինելով պալատական ներքինի, շատ ջանքերով փորձառություն էր ձեռք բերել ռազմական գործում» (Լևոն Սարկվալագ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 8):

«Չմշկին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յուլիանոս I Չմշկին – Մ.Յ.) Հայոց Աշոտ թագավորին գրում է այսպիսի մի նամակ: «Մեծ Հայքի շահնշահ Աշոտ, իմ հոգևոր որդի, լսիր իմացիր, թե ինչպես իրաջներ գործեց աստված և մեզ անօրինակ հաղթանակներ պարգևեց: Անհնարին է պատկերացնել աստծո բարոյությունն ու անչափ մարդասիրությունը, որ ցուցաբերեց նա իր ժողովրդի նկատմամբ: Այս տարի մեր թագավորությունը կամեցավ թո մեծությանը էլ հայտնի դարձնել, ով Աշոտ Բագրատունի, իմ որդի, և ահա մենք հայտնում ենք, որ դու էլ, որպես բրիստոնյա և մեր թագավորությանը սիրելի ու հավատարիմ, ուրախանա և փառավորես մեր Զրիստոս Աստծո անհուն մեծությունը, իմանա, թե ինչպես աստված ամեն ժամանակ օգնում է բրիստոնյաներին, թե ինչպես մեր թագավորությանը հարկատու դարձրինք ողջ Պարսից արևելքը, ինչպես հանեցինք Հակոբ Մծնացի սուրբ հայրապետի նշխարները տաջկա քաղաքից, տաճիկներից մեզ հարկատու դարձրինք, ինչպես նրանց ձեռքից փրկեցինք գերիներին և էլանք գնացինք: Մենք աստծո օգնությամբ և մեր մեծ հզորությամբ պարտության մատնեցինք ամբարտաճան ու փեղած ամիր-այ-մուսլիին՝ ափրիկեցվոց իշխանին (Ճաթխյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թամիմ Մաադ ալ-Մուիզին – Մ.Յ.), ամրիկեցվոց, որոնց Մախր արապիկ են անվանում: Նա մեծ գործով մեզ վրա էր եկել և որոշ ժամանակ նեղ վիճակի մեջ գցել մեր գործերին, բայց հետո նրանք, մյուս թշնամիների նման, խայտառակ փախուստի դիմեցին: Այն ժամանակ մենք զարավեցինք նրանց երկրի միջնաշխարհը, սրի քաշեցինք բազմաթիվ զավառների բնակչությանը և փութանակի դուրս եկանք ձեռնելու՝ ողջ մեր հեծելազորին ռոճիկ վճարելով»» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հիջրի 360 թվականին Ջաֆար իբն Ֆելահը իր ստրուկ Ֆուտուխի գլխավորությամբ Ղանասկոսից Անտիոքի վրա մեծ զորք ուղարկեց: Նա պաշարեց այն 5 ամիս և ոչինչ չկարողացավ նրա հետ անել ոչ ուժով, ոչ էլ խորամանկությամբ: Այդ ժամանակ Յուլիանոս Չմշկին (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յուլիանոս I Չմշկին – Մ.Յ.) Բուլղարիայում էր, որտեղ նա մարտնչում էր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Զաղաթն այդպես մնաց մինչև Հիջրի 366 թվականը, երբ Ջաֆար իբն Ֆալահն իր ենթականերից մեկին ուղարկեց Անտիոքը գրավելու: Վերջինս 5 շաբաթ պաշարման մեջ պահեց այն, բայց գրավել չկարողացավ» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

²⁸¹⁶ «Լսելով այդ խելաքար խոսքերը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յուլիանոս I Չմշկին – Մ.Յ.) որոշեց ողջ եռանդով անհապաղ պատերազմի պատրաստվել, որպեսզի կանխի Աֆենդաուլայի (Կիլիկյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավի (945-972) – Մ.Յ.) հարձակումը և փակի նրա ճանապարհը դեպի մայրաքաղաք: Նա անմիջապես էլ քաջ ու խիզախ մարդկանցից մի շուկատ հավաքեց, կոչեց նրանց «անմահներ» և հրամայեց գտնվել իր մոտ: Ղափնեից հետո նա հրամայեց մագիստրոս Վարդասին, որը կոչվում էր Սկլերոս՝ իր հանգուցյալ կին Մարիայի եղբորը՝ մի գործունյա և անսովոր քաջ մարդու, ինչպես նաև պատրիկ Պետրոսին, որին կայսր Նիկեիտորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիտոր II Փոկասը – Մ.Յ.) վերջինիս բնորոշ արիության ու փառահեղ ռազմական հերոսությունների համար ստրատոպեդարխի պաշտոնում էր նշանակել: Այս Պետրոսի մասին պատմում էին, թե Թրակիայի վրա սկյուռների հարձակման ժամանակ, չնայած այն բանի, որ ինքը կրտսած էր, պատահեց այնպես, որ իր շուկատով էլավ նրանց դեմ մարտում, իսկ այդ ժամանակ մարտակարգերի միջատարածք ձի հեծած դուրս էլավ սկյուռների առաջնորդը՝ հսկայական հասակով ու հուսալի պաշտպանված գրախով մի մարդ, որը, պտտելով երկար Նիզակը, սկսեց ցանկացողին իր դեմ մարտի դուրս գալու հրավիրել: Ահա այդ ժամանակ էլ հենց Պետրոսը, հակառակ սպասումների համակված քաջությամբ և արիությամբ, հզոր կերպով շուռ եկավ ու երկու ձեռքերով այնպիսի ուժով ուղղեց Նիզակը դեպի սկյուռի կողմը, որ նրա մարմինը միջաթափանց ծակեց, հանեց թիկունքից և նույնիսկ գրախը չկարողացավ պաշտպանել հսկային: Նա տարածվեց գետնին, իսկ սկյուռները, ազդված տեսածից, դիմեցին փախուստի...» (Լևոն Սարկվալագ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 11):

²⁸¹⁷ «/11/ Ահա, ուրեմն այս երկու զորահրամանատարներին կայսրը հրամայեց զորք հավաքել և մեկնել Միսիային սահմանակից երկրներ: Նրանք հրաման ստացան այնտեղ ձեռնել՝ մարգելով ռազմիկներին և շրջելով երկրում, որպեսզի վերջինս որևէ վնաս չկրի սկյուռների հարձակումներից: Նմանապես հրահանվեց նաև արաբներին թշնամիների զբաղեցրած տարածքներ ուղարկել մարդկանց, որոնք հազած կլինեին սկյուռական շորեր, որպեսզի նրանք իմանան թշնամիների մտադրությունների մասին ու հայտնեն այդ մասին կայսեր: Տիրակալից ստանալով նման հրամանների՝ զորավարները ժամանեցին Եվրոպա: /12/ Իմանալով հոռմեաների արշավանքի մասին՝ տավրոսկյութները իրենց զորքից մի մասն առանձնացրին, միացրին նրանք մեծ բանակի հոներ ու միսիացիներ և ուղարկեցին հոռմեաների դեմ: Հենց որ մագիստրոս Վարդասը, որը միշտ քաջարի և վճռական էր, իսկ այդ ժամանակ էլ հատկապես էր այրվում զայրույթով ու քաջությամբ, իմացավ թշնամիների հարձակման մասին, շուրջը հավաքեց ընտրյալ ռազմիկներից կազմված մի շուկատ և շուտապես մարտի: Կանչելով Յուլիանոս Ավակասին՝ նա նրան հետապնդության ուղարկեց՝ հանձնարարելով դիտարկել սկյուռների, իմանալ նրանց բանակությունը, այն վայրը, որտեղ նրանք տեղակայված են, ինչպես նաև պարզել, թե ինչով են զբաղվում: Բոլոր այդ տեղեկությունները պետք է հնարավորինս արագ ուղարկվեին իրեն, որպեսզի նա կարողանա պատրաստել ու մարտի համար տեղաբաշխել ռազմիկներին: Յուլիանոսը ընտրյալ ռազմիկների հետ արագորեն սուրաց դեպի սկյուռների ճամբարը և հաջորդ օրը մի ռազմիկ ուղարկեց մագիստրոսին՝ համոզելով նրան ողջ զորքով ժամանել, բանի որ սկյուռները ճամբարել էին ոչ հեռու՝ շատ մոտիկ: Լսելով այդ լուրը՝ Վարդասը զորքը բաժանեց երեք մասի: Նրանցից մեկին նա հրամայեց ուղիղ ընդունվել, իսկ մյուս երկուսին՝ թաքնվել կողքերում՝ անտառներում, և դուրս թռչել դարանից միայն այն բանից հետո, երբ կլսեն մարտի կանչող շեփորի ձայնը: Այդ հրահանգները տալով լուխանգոսներին՝ նա ուղիղ գնաց սկյուռների վրա: Թե՛ մարտ բռնկվեց: Թշնամական զորքը զգալիորեն գերազանցում էր հոռմեաների զորքին բանակապես, նրանք ավելի բան 30.000 էին, իսկ մագիստրոսի մոտ, հաշված նաև նրանց, որոնք գտնվում էին դարաններում, ոչ ավել, քան 10.000 ռազմիկ կար: Արդեն մարտն ընթանում էր և երկու կողմից էլ ընկնում էր քաջագույն ռազմիկներ: Եվ այստեղ, ասում են, ոմն սկյուռը, պարծենալով իր ուժով և մարմնի հզորությամբ, առաջ նետվեց իրեն շոջապատող հեծյալների ջակատից, բառատորոպ մոտեցավ Վարդասին և թրով հարվածեց նրա սաղավարտին: Հարվածը, սակայն, անհաջող էր և թուրը, սահելով սաղավարտի ամրության վրայով, ծռվեց ու սահեց մի կողմ: Այդ ժամանակ պատրիկ Կոնստանտինը՝ Վարդասի եղբայրը, մի երիտասարդ, որի աղվամազը հազիվ էր բուսնել ծնոտին և որը, սակայն, հսկայական հասակ ուներ և անհաղթելի ուժի տեր էր, հանեց թուրը ու նետվեց սկյուռի վրա: Սա վախեցավ Կոնստանտինի հարձակումից և մի կողմ թեքվեց հարվածից: Նա թեքվեց ձիու գավակին ու այդ պատճառով էլ հարվածն իջավ ձիու վզին և այդ կենդանու զուլիսը մի կողմ թռցրեց: Սկյուռը ձիու հետ միասին գետին տապալվեց և խոցվեց Կոնստանտինի կողմից: /13/ Բանի որ մարտի հաջողությունը թեքվում էր մեկ այս, մեկ այն զորքի օգտին և անկայուն հաջողությունը անվերջ մի կողմից մյուսին էր անցնում՝ Վարդասը հրամայեց շեփորել ռազմական հավաք և հաճախ խփել թմբուկներ: Այդ նշանով էլավ դարանում թաքնված զորքը և թիկունքից նետվեց սկյուռների վրա: Պատված վախով՝ նրանք սկսեցին հավելի դեպի փախուստը: Այդ ժամանակ, սակայն, երբ նահանջը նոր էր միայն սկսվում, ոմն հայտնի սկյուռը, որը գերազանցում էր մյուսներին իր հասակով ու զրահների փայլով, առաջ եկավ երկու զորքերի միջև գտնվող տարածք ու սկսեց իր գինակիցների արիության կոչ անել: Վարդասը սուրաց դեպի նա և այնպես հարվածեց նրա գլխին, որ թուրը հատեց մինչև գոտկատեղը: Սաղավարտը չկարողացավ պաշտպանել սկյուռին, գրախը չդիմացավ ձեռքի հարվածին և թրի հատող ուժին և նա, մեջտեղից կիսված, գետին տապալվեց: հոռմեաները ոգի առան և օղջ ցնցեցին ուրախ բացականչություններով, իսկ սկյուռները այդ ազդեցիկ ու գերանական հարվածից սարսափի մատնվեցին: Նրանք սկսեցին ոռնալ, բանդեցին շարքը և դիմեցին փախուստի: Մինչև ուշ երեկո հոռմեաները հետապնդում և անողորմ կերպով ոչնչացնում էին նրանց: Ասում են, որ այդ մարտում սպանվել են 55 հոռմեաներ, շատերը վիրավորվել են ու ավելի շատ էլ ձիեր են սպանվել, իսկ սկյուռներից սպանվել են ավելի քան 20.000 հոգի: Ահա թե ինչպես ավարտվեց սկյուռների ու հոռմեաների միջև ընթացած այդ ճակատամարտը, իսկ այդ ընթացքում կայսր Յուլիանոսը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յուլիանոս I Չմշկին – Մ.Յ.) արևմտյան զորքին շտապեցնում էր Հելեսպոնտոսով դեպի Եվրոպա անցնել: Նա հրամայեց նրանց ձեռն անցկացնել Թրակիայի ու Մակեդոնիայի երկրամասերում՝ ամեն օր վարժվելով գնեթին տիրապետելու գործին, որպեսզի առաջիկա մարտերում այն անպատրաստ չլինի և ջարդ չկրի հակառակորդից: Նա նրանց հրամայեց, որ նրանք սպասեն զարնանը, իսկ երբ

գարուներ կվերացնի ծնեռային խստությունը և երկրի դեմքը վերջնականապես կբացվի, ինքն անձամբ կգա նրանց մոտ՝ հետևից տանելով իր գործը և ողջ ուժով ընկնելով տալիսուկությունների վրա» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 11-13):

«15/ Իսկ ռուսների ազգը մեր ասած ձևով Բուլղարիան գրավելով և Պետրոսի (Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսի – Մ.Ֆ.) երկու որդիներ Բորիսին (Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Բորիս II-ին – Մ.Ֆ.) ու Ռոմանոսին գերի վերցնելով, մտադիր չէր այլևս տուն վերադառնալ: Իրոք, հիացած լինելով երկրի բարեբերության վրա, նրանք Նիկեիոյի կայսեր (Բուլղարական կայսրության ալագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասի – Մ.Ֆ.) հետ կնքած պայմանագրին մասն բարով ասացին՝ Նպատակարար գտնելով մնալ այդ երկրում և տիրել այն: Նրանց այդ բանին էլ ավելի էր դրդում Կալոկիրեցը, ասելով, որ, եթե ինքը նրանց կողմից հռոմեացիների կայսր հռչակվի, կիրառարկի Բուլղարիայից, երկարատև խաղաղություն կկնքի, բազմապատիկ ավելի կտա պայմանավորված գումարը և ողջ կյանքում նրանց դաշնակից ու բարեկամ կունենա: Ռուսները այդ խոսքերից մեծամտացած, նրանք ուզում էին Բուլղարիան, որպես գեներով տիրացած երկիր, սեփականացնել և, երբ կայսրը (Բուլղարական կայսրության ալագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասի – Մ.Ֆ.), իմանալով հռոմեական գործի՝ արևմուտք անցնելու մասին, արդեն ստրկացված բուլղարների հետ համագործակցություն հաստատեցին, որպես դաշնակից վերցրին նաև պաժնիակներին և արևմուտքում՝ Պաննոնիայում, բնակված թուրքերին: Ահա այսպես, հավաքելով 308.000 հոգանոց մարտունակ զորք, նրանք անցան Դեմոսը, համայն Թրակիան կրակի տվեցին ու ասպատակեցին: Նրանք Արկադիոպոլիս պարիսպներին մոտիկ տեղում բանակեցին՝ մտադիր լինելով ճակատամարտ տալ հենց այստեղ: Մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսը, զգալով, որ իր զորքը թվական տեսակետից շատ է գիշում հակառակորդին, իր ողջ զորքը 12.000 հոգու էր ասելում, որոշեց ռազմագիտական խորամանկությամբ հաղթահարել հակառակորդներին՝ բնաջնջել նման բազմությունը ճարտարությամբ ու հնարագիտությամբ: Այդպես էլ եղավ: Ինքը, զորքով հանդերձ ներփակվելով պարիսպներից ներս, ականջ չկախեց դուրս գալու և վճռական մարտ տալու թշնամիների բազում կոչերին: Տեսնելով հանդերձ, թե ինչպես են թշնամիները հանդիպածը ունենալ անում, այնուամենայնիվ նա ձևացրեց, որ երկուդում է և հարմար առիթի է սպասում: Սկլերոսի բռնած դիրքը բարբարոսների հռոմեացիների նկատմամբ մեծ արհեստականությամբ չցրեց, նրանք հավատացին, որ Սկլերոսը իսկապես վախից է հռոմեական փառանքները պարիսպների մեջ ներփակել ու չի համարձակվում դուրս գալ: Դրա համար էլ, ահա, նրանք առանց վախճնալու դեսուդեն ցրվեցին, բանակեցին ոչ ինչպես որ պետք էր, ուշադրություն չդարձրին պահակություն վրա և ողջ գիշերը իրենց հանձնեցին բարբարոսական կերուխուրմի, սրիկների, թվերկների նվագին ու պարերին՝ անհրաժեշտ ոչ մի բանի մասին հոգ չտանելով: Վարդասը, հարևան առիթի ձեռք գցելով և թշնամիների վրա ինչպես հարձակվելու մասին լավ կշռադատելով, որոշեց հարձակվանք օրն ու ժամը: Նա գիշերը մի բանի ամենակարևոր տեղերում ծուղակներ ու դարակներ սարքեց, պատրիկ Յովիաննես Արևելյանին էլ փոքր զորախմբով առաջ ուղարկեց՝ կարգադրելով առաջ վազել և լրտեսել թշնամիներին, հաճախակի տեղեկացնել, ճշգրիտ հաղորդել նրանց գտնվելու վայրը, ապա և հարձակվել ու ընդհարվել նրանց հետ, բայց մարտի հենց սկզբում նահանջել ու ձևացնել, թե փախուստի է դիմում, ընդ որում նա պետք է փախուստի դիմեր ոչ թե գլխովին ձիերի սանձերը լրիվ, բայց թողած, այլ՝ հանգիստ ու կազմակերպված, իսկ որտեղ, որ հնարավոր էր, շուռ գար ու կռվի բռնվել թշնամիների հետ: Այդպես պետք է աներ, մինչև որ նրանց բաշեն ծուղակներին ու դարակներին, որից հետո, ահա, արդեն կարող էին փախուստի դիմել խառնիխուռն ու առանց հետ նայելու: Բարբարոսները երբեք մասի բաժանվեցին, առաջին մասը բաղկացած էր բուլղարներից ու ռուսներից, իսկ թուրքերն ու պաժնիակները ամեն մեկն առանձին էին: Յովիաննեսը ճանապարհին պատահմամբ հանդիպում է պաժնիակներին ու, նրանց հետ կռվի բռնվելով, ստացած կարգադրության համաձայն փախուստ է ձևացնում՝ արագ կերպով նահանջելով: Պաժնիակները հետապնդում էին հռոմեացիների իրենց շարքերը ցրած, որպեսզի, ինչպես իրենց կարծում էին, գլխովին ոչնչացնեն փախուստի դիմողներին, իսկ հռոմեացիները մեկ կազմակերպված կեպով նահանջելով, մեկ շուռ գալով ու պաշտպանվելով, շտապում էին դեպի ծուղակները: Երբ հասան ծուղակների մեջտեղը, ահա այդ ժամանակ, բաց թողնելով սանձերը, բառատրոսի փախուստի դիմեցին, իսկ պաժնիակներն էլ վրա, խուժելով, անկազմակերպ հետապնդում էին նրանց: Այդ ժամանակ համայն զորքի գլուխն անցած հանկարծակի հայտնվեց մագիստրոսը՝ Պաժնիակները, անկազմակերպ շանթահարված, հետապնդումը դադարեցրին, բայց փախուստի էլ չդիմեցին, այլ մնացին տեղում՝ հնարավոր հարձակումն ընդդիմակայելու համար: Երբ մագիստրոսի զինվորներն ուժեղ թափով նրանց վրա խոյացան, իսկ մնացած փառանքն էլ կարգ ու կանոնով նրանց հետևից հարձակվեց, սկյութների ամենախիզախներն իսկույն գետին տապալկեցին: Երբ փառանքը խորանալով երկուսի բաժանվեց, պաժնիակներն ընկան այդ ծուղակների մեջ, բանգի փառանքի թևերը, իրար միանալով, նրանց օղակեցին: Նրանք մի փոքր դիմադրեցին, բայց, տեղի տալով, գրեթե բոլորն էլ կոտորվեցին: 16/ Վարդասն ահա այն կերպ պարտության մատնեց նրանց, իսկ գերիներն էլ իմանալով, որ մնացած թալմը ուժերն էլ կազմ ու պատրաստ պատերազմի են սպասում, բառատրոսի շարժվեց նրանց վրա: Նրանք, իմացած լինելով պաժնիակների գլխին եկած անսպասելի փորձանքի մասին, սրտաբեկ եղան, բայց, այնուհանդերձ իրենց գոտեպնդելով և փախուստի դիմաձևերին հավաքելով, հարձակվեցին հռոմեացիների վրա: Առջևից հեծելագործ էր գնում, հետևից՝ հետևակը: Երբ առաջին ընդհարման ժամանակ ծիպվորների թափը կոտրվեց անակնկալ կերպով հայտնված հռոմեացիներից, նրանք նահանջեցին ու միացան հետևակագործին: Այնտեղ նրանք, դարձյալ գոտեպնդվելով, սպասում էին հարձակման անցած հռոմեացիներին: Մարտը մոտավորապես հավասար էր, մինչև այն ժամանակ, երբ մի սկյութ, իր աժդահա մարմնի ու քաջասրտության վրա ապավինած, մյուսներից առաջ անցավ ու հարձակվեց ծի հեծած և զորաշարքերը ոգևորող մագիստրոսի վրա: Նա թողավ հարված իջեցրեց նրա ստղավարտին, բայց թուրք ստղավարտի վրայով սահեց և հարվածը նպատակին չհասավ: Մագիստրոսն իր հերթին թրի հարված իջեցրեց նրա ստղավարտին: Նրա ձեռքի ուժի և թրի երկաթի կուփվածության պատճառով այնպիսի ուժեղ հարված հասցվեց, որ սկյութը վերից վար կիսվեց: Մագիստրոսի եղբայր Կոնստանտինն էլ, որ եղբորն օգնության էր դիմել, շտապեց հարվածել սկյութին օգնության ձեռք մեկնած և ավելի հանդգնություն ցուցաբերող մի այլ սկյութի գլխին, բայց վերջինս մի կողմ թեքվեց, Կոնստանտինի թրի հարվածը շեղվեց ու իջավ սկյութի ծի ու պարանոցին՝ կտրելով այն: Սկյութն ընկավ գետին, իսկ Կոնստանտինը, ծի ու թևերով և բռնելով նրա մորուքը, խոցողորձ նրան: Այս քաջագործությունը ոգևորեց հռոմեացիներին, նրանց ավելի համարձակ դարձրեց, իսկ սկյութներին էլ՝ մահ ու սարսափով պատեց: Իսկույն մոռանալով արիության մասին, նրանք խայտառակ կերպով, առանց որևէ կարգ ու կանոնի, փախուստի դիմեցին: Հռոմեացիներն ընկան նրանց հետևից և համայն դաշտը դիակներով ծածկեցին: Սպանվածներից շատ էին գերի ընկածները, մնացած բոլորն էլ, բացի մի բանիցից, վիրավոր: Վտանգից ոչ ոք չէր պրծնի, եթե վրա չհասներ գիշերը, որի ժամանակ հռոմեացիները դադարեցրին հետապնդումը: Ահա այսպես բյուրավոր բարբարոսներից շատ բնորդ վերապրեցին, իսկ հռոմեացիներից մարտի դաշտում ընկան 25 հոգի, թեև վերջ ստացան գրեթե բոլորը» (Յովիաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովիաննես Չմիկ», մաս 5, 6):

²⁸¹⁸ «1/ Բանի դեռ ինքնակալ Յովիաննեսը (Բուլղարական կայսրության ալագ համակայսր Յովիաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.) զբաղված էր ռուսների դեմ պատերազմի պատրաստվելով՝ դուքս Վարդասը՝ կուրապաղատ Լևոնի որդին և կայսր Նիկեիոյի (Բուլղարական կայսրության ալագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասի – Մ.Ֆ.) եղբորորդին, գաղտնի կերպով հակվելով դեպի հեղաշրջումը, փախուստի դիմեցի Ամասիայից, որտեղ աթոռվել էր: Այդ գործում նրա օգնականներն էին եղբայրները՝ պատրիկներ Թեոդորոսը, Վարդասը և Նիկեիոսը, որոնք, ըստ Պարսկուտայի՝ իրենց ծննդավայրի, կոչվում էին Պարսկուտայաններ ու դուքս Վարդասին խորթ եղբայրներ էին գալիս: Խորը գիշերով Վարդասը գաղտնի կերպով լքեց Ամասիան և, ողջ ընթացքում փոխելով նախապես պատրաստված ձիերին, ժամանեց Կապադովկյան Կեսարիա: Մնալով այնտեղ մի բանի օր՝ նա իր շուրջը հավաքեց մեծաթիվ համարձակ ու ասպատակությանը հարելուն հակված մարդկանց, որոնք ամեն օր հավաքվում էին նրա մոտ: Ամեն օր նրա մոտ էին ժամանում նրա ազգականներն ու հետը շփվող մարդիկ, բանգի այդ ժամանակ սովորական էր հեղաշրջումների ժամանակ անչափ ուրախություն դրսևորելը, բանգի մարդկանց իրապիստիվ էր վաղանցիկ փառքը, պատվավոր կոչումավորել և փողերի բաժանումը: Հավատարմացներից ամենայն եռանդով ռազմիկներ հավաքելով՝ օգնություն էին ցույց տալիս արդեն իսկ հիշատակված Պարսկուտայանները, ինչպես նաև Սիմեոնը, այդ հողագործը, որը զբաղվում էր խաղողագործությամբ և դրա համար էլ կոչվում էր Ամպիլեյա: Ցածր ծագման մի մարդ լինելով՝ սա, սակայն, բազմակների ուժով և արիությանը չէր գիշում փառավոր հզորությամբ ու արիությանը հայտնի այրերին: Երբ Վարդասը տեսավ, որ իր տնո բավականին շատ աշխարհագոր է հավաքվել, որը կարող է անհաղթել մարտակարգ կազմավորել և դեմ առ դեմ մարտնչել հակառակորդի հետ՝ նա մի կողմ նետեց սև կոշիկները ու հագավ կարմիրը, որից հետո ապստամբները բացահայտորեն նրան հռոմեների կայսր ներքոնեցին: Նա խոստացավ բոլորին բավարարել գումարով, բաժանում էր պատվավոր կոչումներ ու հաստատում էր տաքսիարքոսների, ստրատեգոսների և այլ ռազմական պաշտոնյաների, որոնց տիրակալը միշտ շռայլորեն առաջարկում է իր մտերիմներին: Ապստամբության գործում իր բաժինն ուներ նաև կուրապաղատ Լևոնը՝ Վարդասի հայրը, որը բանտարկվում էր Լեթրա լճում: Աբիդոսի եպիսկոպոս Ստեփանոսի միջոցով նա մակեդոնացիների գումար և պատիվներ խոստացավ՝ համոզելով նրանց ընդունել իրեն, երբ ինքը կփախչի կղզուց, ապստամբել Յովիաննեսի դեմ և օգնել իրեն գահընկեց անել նրան: 12/ Այս ամենի մասին լուրը, ինչպես և պետք էր սպասել, անհանգստացրեց կայսրը: Նա անմիջապես Ստեփանոսին հեռացրեց Աբիդոսից և հանձնեց նրան դիվանագիտի դատին: Երբ Ստեփանոսը մերկացվեց հանցագործության մեջ ու

բացահայտվեցին նրա բոլոր մտադրությունները՝ նա գործն ուղարկեց եպիսկոպոսների սինոդ, որպեսզի Ստեփանոսին զրկեն հոգևորականի աստիճանից, իսկ Լևոն կուրապատարին և նրա որդի Նիկեփորին էլ, որոնք դատարանի որոշմամբ դատապարտվել էին մահվան, կայսրը, առաջնորդվելով մարդասիրությամբ, այնուհանդերձ չհրամայեց մահապատժի ենթարկել: Նա միայն նրանց երկուսին էլ կուրացրեց և աքսորեց Լեւքոս կղզի: Ահա թե ինչպես ավարտվեց կուրապատար Լևոնի փորձը անցնել Եվրոպա՝ ինքը սարսափելի պատժի ենթարկվեց, իսկ նրա շատ ընկերներ էլ, որոնք մասնակցություն էին ունեցել դավադրությունում, որն ուղղված էր կայսեր գահընկեցությանը, զրկվեցին հարստությունից ու տներին: Ինչ վերաբերվում է Վարդապետի, ապա նա, մի անգամ հավելվելով դեպի բռնակալությունը, աննահանջ հետևում էր այդ մտադրությանը: Նա հպարտանում էր մարդկանց մեծաթվությամբ, որոնք հավաքվել են իր շուրջը, մեծամտանում էր իր զորքով և երազում էր այն մասին, որ ահա-ահա կտիրի կայսերական գահին: Առաջ շարժվելով Ասիայով՝ նա կրակով ոչնչացնում էր անհնազանդների բնակավայրերը ու դրանք միախառնելի ավար դարձնում: Տիրակալը գրեց նրան հետևյալը...: /3/ Ստանալով այդ ուղերձը՝ Վարդապետ Փոկասը հարկ չհամարեց արժանի գրավոր պատասխան տալ, այլ պայթեց հիշոցներով, կայսեր կոչեց կեղտոտ չարագործ, ստոր մարդասպան, որը սպանել է իր ազգականներին, և պահանջեց, որ սա հրաժարվի բռնատիրած իշխանությունից...: Իմանալով նրա այդ խելագար խոսքերի մասին և համոզվելով, որ Փոկասն ու իրեն հետևողները անբուժելիորեն հիվանդ են թալանի և սպանությունների պիտոյով՝ կայսր Յովհաննեսը որոշեց չդառադել, այլևս անհոգությանը չտրվել ու թույլ չտալ, որ ապստամբի խուճը, օգտվելով իր անգործությունից, ավերի քաղաքներն և ամրապնդվի իր հավակնություններում: Նա նպատակ դրեց, երբ դրա հնարավորությունը լինի, մարտ տալ՝ օգտագործելով բոլոր ուժերը և հետ մղելով ավազակներին: Նա իր մոտ կանչեց Վարդապետին, որը կոչվում էր Սկլերոս՝ անտվոր բայ՝ ու գործունյա այդ մարդուն, որը Թրակիայի բանակի հրամանատարն էր և քաջաբար հետ էր մղել ռոսների ուժեղ հարձակումը հոռոմների վրա: Սրա քույր Մարիան, որը մեծ փառքի էր արժանացել իր գեղեցկությամբ և առաքինությամբ, Յովհաննեսի կինն էր եղել, սակայն դրանից քիչ առաջ նրան խոցել էր դաժան մահը: Իր մոտ կանչելով Վարդապետին, բանի որ վերջերս սա մեր նկարագրած հաղթանակն էր շահել սկյութների նկատմամբ ու նրանց փախուստի էր մատնել, կայսր Յովհաննեսը նրան ստրատելատ Նշանակեց ասպատակների դեմ և ուղարկեց Ասիա: Նա հրամայեց նրան, ինչպես այդ հնարավոր է, չպղծել հողը հայրենակիցների արյունով, եթե դրան ծայրահեղ անհրաժեշտությունը չդրդի, ու իր կողմը գրավել դավաճանի կողմնակիցներին պատիվներ խոստանալով, զույմար բաժանելով և լիակատար ներում խոստանալով: Նա նրան հանձնեց ոսկով կնքված կայսերական հրամանագրեր, որոնցում Նշված էին տաքսիարքոսներին, ստրատելատների և պատրիկների պաշտոններ: Այդ հրամանագրերով նա հրամայեց պարզևստորել նրանց, որոնք կիրառվեցին իրենց մոլորությունից, հետ կկանգնեն ինքնիշխան բռնակալից և կհակվեն հնազանդության կայսեր: Անցնելով Բոսպորը և հասնելով Դորիլեոսին՝ ստրատելատ Սկլերոսը այնտեղ հավաքեց զորքը, ճակատ կազմեց և սկսեց ամենօրյա վարժություններ իրականացնել: Երբ նա տեսավ, որ իր մոտ բավարար բանակությամբ ռազմիկներ են հավաքվել, այն բանի համար, որ առիթի դեպքում մարտնչել կարողանան թշնամիների դեմ բաց մարտում, նա դուքս Վարդապետին, որն իրեն խնամի էր գալիս, Փոկասի քույրը ամուսնացած էր Սկլերոսի եղբայր Կոնստանդինի հետ, հետևյալ նամակն ուղարկեց...: /4/ Հատու լինելով նամակի բովանդակությունը՝ Վարդապետ Փոկասը պատասխանեց հետևյալ կերպ...: /5/ Ստանալով այդ նամակը և համոզվելով, որ ոչ մի խորհուրդներով հնարավոր չէ ազդել մի մարդու վրա, որին հանդգնությունը խելագարության է հասցրել՝ Վարդապետ Սկլերոսը զորքը բաժանեց ջոկատների և գնաց Դիպոտամոսի ուղղությամբ: Գալով այնտեղ՝ նա անմիջապես էլ Վարդապետ Փոկասի ծամբար ուղարկեց արքայների շորեր հազած հետախույզների, որպեսզի նրանց զորքի հրամանատարներին հայտարարեն, որ կայսրը խոստանում է ներել նրանց հանդուգն մտահաղացումը և բացի դրանից հայտնեն, որ, եթե նրանք կապերը չխզեն ապստամբի հետ և չհաշտվեն տիրակալի հետ, ստրատելատը չի հապաղել նրանց դեմ էլնել ողջ զորքով ու նրանց հետ կկապվի ինչպես թշնամիների: Լսելով այդ և խորհելով, որ իրենց համար ավելի շահավետ է գերադասել կայսեր կողմից առաջարկվող պատիվները կասկածելի հաջողության համար պայքարից՝ զիջելով վրա հասնելուն պես նրանք լքեցին Փոկասին և անցան ստրատելատի կողմը: Նրանց մեջ գլխավորը Մնոդրայեստոսն էր՝ Փոկասի խորթ եղբայրը, ինչպես նաև Կլեոնի Ամպիելարը: Իմանալով այն մասին, որ սրանք անակնկալ կերպով հետ են կանգնել իրենից ու դիմել փախուստի՝ Վարդապետ, ինչպես և պետք էր սպասել, զայրացավ: Նա սկսեց կոչ անել մնացածներին, որպես նրանց երդումի վկա կանգնելու և մտածուն, ջգովաճանել է, ինչպես ուժեղը կպատի, օժանդակել իրեն՝ մի մարդու, որն արդեն իսկ տուժել է: Սկլերոսը, ասում էր նա, չի դիմանա մեզ բաց մարտում, եթե հարձակման անցնի՝ մի կողմ թողնելով փոքրգոյությունն ու անվճարակալությունը: Այս կերպ նա կոչ էր անում ու համոզում էր նրանց, սակայն նրանք այնուհանդերձ գաղտնի կերպով լքում էին ճամբարը և գնում ստրատելատ Սկլերոսի մոտ: Հայտնում էին, որ խորը գիշերով, կոտորված իր համակիներին փախուստից, կորցրած թունը և համակված տիրությանը, Փոկասը արդեն հղեց առ Աստված՝ բարձրաձայնելով Դավթի սաղմոսը. «Դատյա դու, տեր, ինձ անիրավողներին», բայց հանկարծ նրա ականջներին հասավ օդում զրնգացող ձայնը, որն արձեցում էր նրան շարունակել սողմոսը, բանի որ ստրատելատ Վարդապետ արդեն նրա դեմ արտասանել էր նույն խոսքերը: Այն բանից հետո, երբ նա այդ ձայնը լսեց երեք անգամ՝ զարմացած հրաշագործ կանխագուշակությունից և պատված վախով՝ ելավ անկողնուց և սկսեց սպասել լուսաբացին: /6/ Երբ լույսը լիով բացվեց՝ նա ցատկեց ձիու վրա և, շրջելով զորքի մեջ, հայացքով հանկարծ կանգ առավ կոչիկների վրա: Այստեղ նա տեսավ ստորոնակ մի բան՝ նրա կոչիկները ոչ թե կարմիր էին, այլ լոլիկ սև: Նա սկսեց հարցնել իր մարդկանց, թե ինչպե՞ս են միասնվել նրանք՝ իրեն կարմիրի փոխարեն լոլիկ սև կոչիկներ տալով՝ կայսերականի փոխարեն՝ սովորական, բայց սրանք պատասխանեցին, որ ճութավոր կոչիկները կարմիր են և խորհուրդ տվեցին ավելի լավ նայել: Նա կրկին հայացք գցեց դրանց վրա և տեսավ, որ դրանք իրոք, ինչպես և առաջ, կարմիր են: Փոկասը հասկացավ, որ նաև այդ երկրորդ հրաշագործ կանխագուշակությունը որևէ լավ բան չի խոստանում: Նա նաև տեսավ, որ զորքը համաձայն չէ իր հետ, դուրս է գալիս հնազանդությունից և դրա համար էլ որոշեց ցանկացած գնով փրկել իր կյանքը: Եվ ահա Փոկասը իրեն առավել մոտիկ 300 մարդկանց՝ հիմնալի գինված այդ ռազմիկների, հետ կեսգիշերին գաղտնի դուրս եկավ ճամբարից ու գնաց Բռնակալների ամրոցի՝ Անտիգոս կոչվողի, ուղղությամբ: Այդ ամրոցը նա, վախենալով ճակատագրի փոփոխություններից, վաղուց էր ամրացրել ու այնտեղ կուտակել հաց և այլ պարենամթերք: Այդ վայրը, որտեղ տեղակայվել էր Վարդապետ Փոկասի զորքը, վաղուց ի վեր կոչվում էր Վարդապետոստա: Հենց որ ստրատելատ Վարդապետ Սկլերոսը իմացավ Փոկասի փախուստի մասին՝ մի բանի ընտրյալ ռազմիկներով սկսեց հետապնդել, սակայն նրան չհաջողվեց հասնել Փոկասին և սա փրկվեց ամրոցում: Փոկասի գերված բոլոր կողմնակիցներին նա կուրացրեց, այդպիսին էր իր՝ կայսեր, հրամանը: Ասում են, որ այն վայրը, որտեղ տառապալները նման դժբախտության հանդիպեցին, կոչվում է Տիֆլիզիկարնիս» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 1-6):

Սկլերոսի սկյութական պատերազմը դեռ չէր վերջացել, իսկ հռոմեացիներն էլ դեռ չէին հասցրել մաքրվել մարտի արյունից, երբ վրա հասավ կայսերական մագիստրոսին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Զեֆլիկ - Մ.Յ.) մոտ կանչող նամակը: Տեղ հասնելով՝ նա հրաման է ստանում անցնել Ասիա, իր հետ ապագա պատերազմի համար անհրաժեշտ բանակությամբ զորք վերցնելով, բանգի Վարդապետ Փոկասը, որ դատապարտվել էր ազգականներով, ընկերներով ու մերձավորներով հանդերձ Ամասիայում մնալ, այնտեղից փախուստի էր դիմել: Նրանց միջև գաղտնի պայմանավորվածություն կար Կապադոկիայի Կեսարիան գրավել: Այնտեղ նա մեծաթիվ վարձկաններ հավաքեց, որոնց գլխավորում էին պատրիկ Թեոդորոս Պարասկուտոսի որդիներն ու Նիկեփորը, ինչպես և մի այլ պատրիկ՝ Սիմեոն Ամպիելարը: Փոկասն, իր գլխին թագ դնելով և առնելով կայսերական մյուս նշանակները, կայսեր դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Իր հայր կուրապատար Լևոնը, սրանցից ոմանց նվերներ տալով, ոմանց էլ պաշտոններ ու կալվածքներ խոստանալով, համոզել էր նրանց միանալ նրան՝ օգտվելով Աբիդոսի եպիսկոպոսի ծառայություններից: Ավելին, նա ինքն էլ մտադիր էր իր որդի Նիկեփորի հետ միասին Լեւքոսից ծածուկ անցնել Թրակիայի շրջանները: Կայսրն իմացավ այդ մասին, եպիսկոպոսը, որ ձերբակալվել էր, չկարողանալով բնությունից խուսափել, ամեն ինչ բացահայտեց, կուրապատարին դատավորների հանձնեցին, որոնք միահամուռ կերպով իրեն և իր որդուն մահվան դատապարտեցին: Կայսրը, սակայն, բարեսրտություն հանդես բերեց և նրանց երկուսին էլ կուրացնում ու ցմահ աքսորի դատապարտեց: Պատմում են, սակայն, թե կայսրը դաիծներին թաքուն պատվիրեց նրանց աչքերին ամենևին վնաս չհասցնել, լույ ձևացնել, որ կուրացնում են, բայց իրականում ինչպե՞ս նրանց աչքի լույսը, ընդ որում նա պատվիրեց չասել, թե կայսրն է այդպես հրամայել, այլ այդ բանը իրենց՝ դաիծներին իբրև թե մարդասիրության վերագրվի, որ նրանց աչքի լույս է պարգևում: Կուրապատարի հարցն ահա այսպես լուծվեց, իսկ Սկլերոսն, անցնելով Ասիա և լինելով Դորիլեոսում, նախ փորձեց Փոկասին և նրա կողմնակիցներին լավ խոստումներով հետ կանգնեցնել իրենց մտադրությունից, Սկլերոսը կայսրից կարգադրություն էր ստացել ինչպես հնարավոր է ջանալ ձեռքերը եղբայրական արյամբ չաղծել, բայց, երբ տեսավ, որ իր ջանքերը արդյունք չեն տալիս, ապստամբները այդ միջնորդություններից ավելի շատ գոռոզ էին դառնում, բան թե տեղի էին տալիս, որոշեց գործի անցնել: Չորքն առնելով՝ նա շարժվեց դեպի Կեսարիա: Մարդիկ, իմանալով այդ մասին, նպատակահարմար գտան, անորոշ հույսերով օրորվելու փոխարեն, ձեռքում եղած չիսպիցներ և, կայսեր կողմից իրենց տրված ընծաներն առնելով, գիշերով անցան Սկլերոսի կողմը: Առաջինը Դիոգենես Աղրալեստոսն էր, ապա Ամպիելասն ու Թեոդոկոսի որդիները: Մի խոսքով, այդպես վարվեցին բոլոր նրանք, ովքեր ապստամբության նախապատրաստմանը առնչություն ունեին, այնուհետև՝ համայն զորքը, այնպես, որ Փոկասը իր ապստամբների հետ միասին մնաց մենակ: Ոչ մեկից օգնություն չստանալով՝ նա ընկղմվեց վշտի ու կսկծի մեջ իրեն ուղի հանողների, բայց հետո դավաճանողների առթիվ: Երբ գիշեր եղավ ու նա բռն մտավ, երազում տեսավ, որ ինքը զայրացած ու զազազած աստծո հետ խոսում է իրեն անիրավողների մասին, ասելով «Դատյա դու, տեր, ինձ անիրավողներին»: Երբ նա ուզեց շարունակել սաղմոսի խոսքերը, սակայն, մի ձայն լսեց, որ ասում էր չարունակել, բանգի պարզվեց, որ Սաղմոսի շարունակությունը Սկլերոսն

ասաց: Փոկասը սարսափահար զարթնեց և, համոզվելով, որ ոչ մի հույս չունի, ինչպես որ էր, ձի նստեց և իր մերձավորների հետ փախավ Տյուրոպիոս բերդը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Հովհաննես Չմշիկ», մաս 7):

«Երբ թագավորեց Յովհաննես Չմշիկը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.**), նրա դեմ խռովություն բարձրացրեց Լևոն կուրապաղատի որդի Վարդը՝ Նիկեիոր արքայի (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդին: Նրա մոտ այդ ժամանակ շատ ժողովուրդ հավաքվեց ու նա տեղակայվեց Կոստանդնուպոլսի մոտ: Այդ ժամանակ Յովհաննես Չմշիկ արքան մեծ զորքով նրա դեմ ուղարկեց Վարդ Սկլերոսին և վերջինս նրան փախուստի մատնեց» (Յահիա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 418 թվականին Նիկեիորի եղբորորդի (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) մեծ դուքս Վարդը ապստամբում և թագավորում Ե ժռանգում: Նրա դեմ պատերազմում Ե հաղթական Կյուր-ժանը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.**), հաղթում Ե Վարդին և նետում Ե կոշուր բանտը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

²⁸¹⁹ «Ինչ վերաբերվում Ե Փոկասին, ապա նա այն ժամանակ շտապեց դեպի ամրոց, որը գտնվում էր իր զորքի հետևում: Հանկարծ հետապնդողներից ինչ-որ մի ինքնավստահ քաջ ձիու վրա մոտեցավ նրան և, պայթելով սպառնալիքներով, պտտեց թուրն ու փորձեց հարվածել: Փոկասը սկսեց խնդրել նրան հեռանալ՝ խղճալով իր աղետալի վիճակը: «ԶԷ՞ որ դու մահկանացու ես», - ասաց նա նրան, - «ու դու պետք է հաշվի առնես ճակատագրի փոփոխականությունն ու անկայունությունը: Պետք չէ խորացնել աղետի մեջ հատնված մարդու տառապանքները, հերքել են այն փորձանքները, որոնք նրան բաժին հասան, երբ հոռոմների զորքի նախկին հրամանատարը թեզ է նայում որպես փախստական»: Վերջինս, սակայն, ուշադրությունը չդարձրեց այդ խոսքերին և սկսեց ավելի մոտենալ՝ մտադրվելով խոցել Փոկասին: Այդ ժամանակ Վարդասը ճանկեց կողքից կախված լախտը և, անակնկալ շուռ գալով, իջեցրեց այն հարձակվողի սաղավարտին: Լախտը, անցնելով սաղավարտի միջով, ջախջախեց գանգը և այդ քաջը, ոչ մի ծայն չարձակելով, գետին ընկավ: Այս կերպ Փոկասը անվտանգ հասավ ամրոցին: Ստրատելատն ու մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսը պաշարեց ամրոցը և սկսեց համոզել Վարդասին ներողամտություն հայցել տիրակալից ու անմիջապես էլ լքել ամրությունը: Փոկասը բացարձակապես անօգնական էր և ծայրահեղ կարիքի մեջ էր ու դրա համար էլ նա, լավ մտածելով և կշռադատելով բոլոր հանգամանքները, որոշեց հույսը դնել ճակատագրի վրա ու հնազանդվել տիրակալին, եթե իրեն և իր մոտիկների ներում տրվի: Նա պահանջեց վստահեցում այն բանում, որ իրեն որևէ վատ բան չեն անի: Սկլերոսը նրան նման խոստում տվեց և նա անմիջապես էլ իր կնոջ ու երեխաների հետ միասին դուրս եկավ ամրոցից: Սկլերոսը ընդունեց նրանց, նրանց իրապատասխան կարգեց, ոչ մի վնաս չհասցրեց և կնքված պայմանի մասին զեկուրեց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկին – Մ.Ֆ.**)՝ հարցնելով, թե ինչպես պետք է ինքը վարվի: Կայսր Յովհաննեսը հրամայեց Վարդաս Փոկասին վանական խուզել և կնոջ ու երեխաների հետ միասին աքսորել Բեռն կղզի, իսկ Սկլերոսին էլ հանձնարարեց հավաքել ռազմիկներին ու հեղհայտնոտով անցնել Եվրոպա՝ ձմեռն անցկացնելով այնտեղ գտնվող ամրություններում: Կայսրը գրեց, որ քարնան բացվելուն պես ինքն իր ուժերով կելնի սկյութների դեմ, բանի որ չի կարող տանել նրանց անգուսպ լկտիությունը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 8):

«Երբ նրա փախուստի մասին տեղեկացրին Վարդաս Սկլերոսին, նա ճարտար ծիավորների ուղարկեց շուտափույթ հասնելու նրան՝ նախքան բերդ մտնելը: Նրանք արագ թափով հետապնդեցին նրան և հասան դաշտում, երբ նա դեռ չէր մոտեցել բերդի պարիսպներին: Հետապնդողներից մեկից համարձակն ու քաջը, անունը Կոնստանտին, մակնունքը՝ Խարոն, մնացածներին հետևում թողնելով, թափով շարժվեց իր վերջապահ զինվորների մեջ գտնվող Փոկասի վրա, որը պատրաստ էր իր վրա հարձակվողին դիմադրելու: Խարոնը հեռվից տեսավ նրան և ճանաչեց, խայտառակ ու ամոթալի լուտանքներ թափեց գլխին, անվանեց ողորմելի և վախկոտ ու կոչ արեց սպասել մի քիչ, որ ստանա իր ապստամբության մրցանակը: Փոկասը, լսելով իր հասցեին ուղղված լուտանքները և ճանաչելով իրեն անարգողին, քաշեց սանձը, շուռ եկավ դեպի նա և ասաց. «Դու, ու՛մ մարդ, նկատի ունենալով մարդու բախտի փոփոխականությունը, մի հայիկի, որ ավիրավորի արդեն դժբախտացած մարդուն, այլ գժա ու ողորմիր ինձ՝ տարաբախտիս, մի քարոհ, որ կուրապաղատ հայր Ե ունեցել, կեսար պապ, կայսր հորեղբայր, մի մարդու, որ ինքն էլ դուքս Ե եղել, գերագույն ավագանու շարքին Ե դասվել, իսկ այժմ ընկել Ե կատարյալ դժբախտության և փորձության մեջ»: Խարոնը պատասխանեց ու ասաց. «Ու՛մ չար գուլիս, այդ բաները լավ Ե երեխաներին ասես, որոնց կարելի Ե խաբել, իսկ նման փուչ խոսքերով ինձ չես հիմարացնի»: Նա խթանեց ձիւն ու ավելի հանդուգն մոտենավ, իսկ Փոկասը, քաշելով իր էֆեմտրիսից կախված լախտը, դեմը կանգնեց, նրա սաղավարտին հարված իջեցրեց և տեղն ու տեղը սպանեց՝ սղոպվարդ չղիմսցավ հարվածի ուժգնությունը: Դրանից հետո Փոկասը, քաշելով սանձը, շարունակեց ճանապարհը: Ետևից եկողները, հասնելով Խարոնի ընկած տեղը, նրա անակնկալ սպանության վրա աաշեցին և բոլորը դադարեցրին հետապնդումը: Ոչ ոք չէր համարձակվում առաջանալ: Այսպիսով, Փոկասը հնարավորություն ստացավ բարձրանալ բերդ: Ապա՝ տեղ հասավ և Սկլերոսը: Նա Փոկասի, որպես իր խնամու մոտ, բանգի Փոկասի թույր Սոֆիան Սկլերոսի հարսն էր՝ իր որդու Կոստանդին կնիք, անվերջ մարդ էր ուղարկում, շահագրգռված երդմանքներ էր տալիս, խորհուրդ էր տալիս կայսեր կողմն անցնել և որ առաջ ձեռք բերել նրա ներողամտությունը: Իր անձի ապահովության մասին երդումներ տալուցով՝ նա իր մարդկանցով հանձնվեց Սկլերոսին: Նա ոչ մի պատիժ չստացավ, այլ միայն, երբ դարձավ վանական, կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.**) նրան Բիոս կղզին աքսորեց, իսկ Սկլերոսին էլ հրաման տվեց թեթևազեն տագմաներով դարձյալ անցնել արևմուտք» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Հովհաննես Չմշիկ», մաս 7):

«Եվ ահա Վարդ Սկլերոսը Փոկասին փախուստի մատնեց և Վարդ Փոկասը փրկվեց մի ամրոցում, որտեղ էլ Սկլերոսը գերեց նրան՝ նախապես արքայից (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկից – Մ.Ֆ.**) խոստում վերցնելով ինայել նրան: Երբ նա ներկայացավ արքային, վերջինս նրան, նրա կնոջն ու եղբորը աքսորեց կղզիներից մեկը» (Յահիա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸²⁰ «/7.9/ Ե տարրեն պատմել են, որ ստրատելատ Վարդասը կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.**) կողմից Եվրոպայից ուղարկվել էր Ասիա հենց նոր բռնկված Վարդաս Փոկասի ապստամբության դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ սկյութները անակնկալ հարձակումներ էին կատարում և անգթորեն ամայացնում ու ասպատակում էին Մակեդոնիան՝ դրանով իսկ հոռոմների հսկայական վնաս պատճառելով: Այս առումով պետք է ասել, որ «Կուրկուաս» մակակնկանյալ մագիստրոս Յովհաննեսը, որին վստահվել էր այնտեղ գտնվող զորքը, չափից ավել էր տրվում և անգործությանն ու հարբեցողությանը՝ գործերի կառավարման հարցերում ցուցադրելով անփորձություն և անկարողություն ու դրա համար էլ ռոմների մտադրություններով կյանքի էին կոչվում ինքնակամ հանդուստությանը: Տիրակալը այլևս չէր կարողանում տանել հանդուստությունը և իրեն պատճառվող ակնհայտ վիրավորանքները ու դրա համար էլ շտապեց նրանց հետ չափվել բաց մարտում, որպեսզի ողջ ուժով խոցի ու դուրս մղի նրանց: Դրա համար նա հրամայեց հրակիր նավեր պատրաստել և պարենատար նավերի վրա բարձած Ադրիանապոլիս ուղարկեց շատ հաց ու կենդանիների կեր, ինչպես նաև զորքի համար գնեք, որպեսզի հոռոմները մարտի ընթացքում ոչ մի բանի պակաս չգզան...: Սկսալով գարնանը՝ նա ամեն օր ուռուցանում էր իր հետ գտնվող զորքին ամեն կողմ լիակատար զինվորական շարժվելու հարցում և վարժեցնում տարաբնույթ ռազմական հնարքներին՝ որոնք մարտերի համար իրոհվում էին անենախիզախ արյերից կողմից: /8.1/ Հենց որ վառ գարունը փոխարինեց մռայլ ձմեռանը՝ կայսրն անմիջապես պարզեց խաչե դրոշը և արշավով շտապեց տավրոսկյութների վրա...: Պետք եղած կարգով աղոթքներ հղելով առ աստված՝ նա ելավ այնտեղ գտնվող պալատ, որպեսզի դիտարկի հրակիր տրիեռաները: Նրանք օրորվում էին Բոսֆորի նեղուցում, շարված իրար կողք, այնտեղ, որտեղ բեռնակիր նավերի համար հարմար նավահանգիստը ձգվում է, կարծես թեքվելով, մինչև կամուրջն ու գետը, որը կամրջից այն կողմ թափվում Ե ծովը: Հիանալով մարտակարգում նավերի վարպետ ընթացքով ու նրանց միջև ընթացած ցուցադրական մարտով, նավերի հետ նաև մեկ այլ տեսակի նավեր կային, որոնք ժողովրդի մեջ կոչվում են գալեաներ և մոներիաներ, թվով ավելի քան 300 հատ, կայսրը պարզևատրեց թիավարներին ու ռազմիկներին գումարով և նրանց գետային ճանապարհը պահպանելու համար ուղարկեց Իստրոս, որպեսզի սկյութները չկարողանան այնտեղից լողալով հեռանալ իրենց երկիր ու Կիսմերյան Բոսպոր այն դեպքում, եթե փախուստի մատնվեն...: /8.2/ Այսպիսով՝ նավերը հասան Իստրոսին: Այդ ընթացքում ինքնակալը ելավ Բյուզանդիոնից և ժամանակահատվածից հետո հասավ Եվրոպա...: Ժամանելով այնտեղ՝ կայսր Յովհաննեսը հետախույզներից իմացավ, որ դեպի Միսիա ճանապարհը տանում Ե անանցանելի ու նեղ արահետներով, որոնք կոչվում են կլետուրներ, ու դրա համար էլ դրանք, կարծես փակված բոլոր կողմերից, չեն պաշտպանվում սկյութների կողմից: Հավաքելով լիխանգոսներին ու տաքսիարքոսներին՝ նա հետևյալ խոսքերն ասաց. «Ես կարծում եմ, իմ զինակիցներ, որ սկյութները արդեն փաղուց սպասում են մեզ անցումի մոտ և ջանք չեն խնայել պարիսպներով ու բուրեղներով փակել առավել վտանգավոր վայրերը արահետի ներքև ու դժվարանալու էին վայրերում, որպեսզի մեզ համար հեշտ չլինի առաջ շարժվել, սակայն, բանի որ նրանց խաբեց տուրք գատկի մոտենալը, նրանք չփակեցին ճանապարհը և չառան մեր դեմը՝ կարծելով, թե, հանուն պատերազմի, մենք չենք իրաժարվի հիմնալի շորերից, հանդիսավոր երթերից, ինչույնով ենք ու տեսարաններից, որոնցով մենք լցնում ենք մեծ տոնի օրերը: Կարծում եմ, որ մենք լավագույն կերպով կվարվենք, եթե հենց հիմա օգտվենք բարեպատեն առիթից, զինվե՛ք և ինչպես հնարավոր Ե արագ անցնե՛ք նեղ ճանապարհով, բանի դեմ տավրոսկյութները չեն իմացել մեր գալու մասին ու լեռնային անցումներում մեզ մարտ չեն պարտադրել: Եթե մենք, առաջ անցնելով սկյութներից, անցնենք նեղ վայրերը և անակնկալ հարձակվենք նրանց վրա, ապա կարծում եմ, որ, թող օգնական լինի մեզ Աստված, առաջին իսկ հարվածով կտիրենք Պրեսլավ քաղաքին՝ միսիացիներն այնպեսալաքին, իսկ հետո էլ, առաջ շարժվելով, կանձենք ռոսները խեղճությունը»։ Այսպիսին էր կայսեր խոսքը: /8.3/

Ստորաւեգոսներին ու տաքսիարքոսներին նրա խոսքերը անտեղի և չափից ավելի համարձակ թվացին, իսկ անցկացնել հռոմեական զորքերը օտար երկիր կիրճերով ու նեղ անցումներով՝ թեթևամիտ ու չմտածված մի հանդգնություն, որը հասնում էր ինչպես քաղաքական, նրաև բավականին երկար լեռնային, իսկ գայրացած կայսրն ասաց հետևյալ խոսքերը. «Ես ինքս էլ գիտեմ, որ անգոգնությունն ու ինքնակամ հանդգնությունը մարտերում սովորաբար բերում է վտանգի ու անուղղելի աղետի, չէ՞ որ ողջ կյանքս ամենաերիտասարդ տարիքից ես անցկացրել եմ մարտերում և, ինչպես գիտեմ, շատ հաղթանակներ եմ տարել ու մեծ հաջողություններ եմ տարել: Մեր հաջողությունները, սակայն, աստեղի ծայրին է և ճակատագիրը մեզ հետո հնարավորությունն չի տա վարվել մեր պատկերացումով ու հիմա մենք պետք է վճռական գործենք և, ինչպես հնարավոր է, լավ օգտվենք հանգամանքներից: Կարծում եմ, որ դուք, իմաստնացած մեծ փորձով փոփոխական հանգամանքներում ու ռազմական հաջողություններով, կհամաձայնեք ինձ հետ: Եվ այսպես, եթե դուք հավատում եք այն բանին, ինչը ես խորհուրդ եմ տալիս որպես ամենից լավ, ապա հաշվի առեք, որ սկյութները դեռևս անգործության են մատնված, գլխի չեն ընկնում մեր գալու մասին և մենք պետք է օգտվենք հարմար առիթից: Այն բանից հետո, երբ մենք կանցնենք լեռնային անցումները, մեզ հաղթանակ է սպասում, սակայն, եթե նրանք հայտնաբերեն մեր մտադրությունը անցնել լեռնային անցումները և այնտեղ մեր դեմ գործ շարեն, գործը հաջողության չի ավարտվի ու այդ ժամանակ մեզ սարսափելի աղետներ կսպասեն, իսկ մեր վիճակն էլ անելանելի կդառնա: Այդ ոգի առեք, հիշեք, որ դուք հոռոմներ էր, որոնք զենքի ուժով փախուստի են մատնում ցանկացած թշնամու, եկեք իմ հետևից ինչպես հնարավոր է արագ և գործով ցույց տվեք ձեր բազմությունը»: /8.4/ Խոսելով այդ կերպ՝ հիմալի գինված Դովիանները ցատկեղ արագ և ազնվացող ձիու վրա, մեքենի գցեց երկար նիզակը ու ճանապարհ ընկավ: Նրանից առաջ շարժվում էր ռազմիկների ջոկատը, որը ոտքից գլուխ պատված էր զրափով ու կոչվում էր «Ամսահների ջոկատ», իսկ նրանից հետո էլ շարժվում էին 15.000 ընտրյալ իսկյուներն ու 13.000 հեծյալներ: Մնացած զորքի մասին հոգալը կայսրը հանձնարարեց Վասիլ պրոնոտոսին, որը պետք է գումակի հետ միասին վերջապահում դանդաղ շարժվեր՝ տանելով պաշարողական և այլ մեքենաներ: Երբ, հակառակ սպասումների, նրանք անցան լեռնային ու վտանգավոր վայրերը, կայսրն ընդհատեց վտանգավոր երթը և հանգիստ տվեց հետևակ ու հեծյալ զորքին՝ տեղակայելով այն անառիկ բլրի վրա, որի կողքով հոսում էր գետը, որը առատ ջուր էր մատակարարում: Երբ բացվեց հաջորդ օրվա լուսաբացը՝ նա ոտքի հանեց զորքը, այն խորը մարտակարգով շարեց և, հրամայելով անընդհատ ռազմական կոչ շեփորահարել, խիստ թթվորակներն ու հարվածել ծնծղաներին, ելավ Պրեսպլի վրա: Անպատկերացելի աղմուկ բարձրացավ: Դարևան լեռներում տարածվեց ծնծղանների գվկոցը, շաջում էին զենքերը, խրիսնջում ձիերը և բարձրաձայն գոռում էին մարդիկ՝ ոգի տալով իրար, ինչպես լինում է մարտից առաջ: Տավրոսկյութները, տեսնելով վարժ կերպով մոտեցող զորքը, անակնկալից ցնցվեցին: Նրանք վախ պատեց և նրանք իրենց անօգնական զգացին, սակայն այնուհանդերձ նրանք շտապեցին գնել վերջին, ծածկելի թիկունքները վահաններով, որոնք ամուր են և առավել անվտանգության համար հասնում են ոտքերին, ու, սպառնալից մարտակարգ ընդունելով, ելան քաղաքի դիմաց գտնվող բաց դաշտ: Ոռնալով ինչպես զազաններ և արձակելով տարօրինակ ձայներ՝ նրանք նետվեցին հոռոմների վրա: հոռոմները ընդհատեց նրանց հետ և քայքայող մարտ տվեցին՝ զարմանալի սխրագործություններ կատարելով: Այնուհանդերձ ոչ այս ու ոչ էլ այն կողմը չէին կարողանում հաջողության հասնել և այդ ժամանակ տիրակալը հրամայեց «ամսահներ»-ին հարձակվել սկյութների ծախ թևի վրա: «Ամսահներ»-ը, առաջ ցցելով նիզակները և ուժեղ խթանելով ձիերին՝ նետվեցին թշնամիների վրա: Սկյութները միշտ հետևակ են մարտնչում: Նրանք սովոր չեն մարտնչել ձիերի վրա և չեն վարժվում այդ բանին: Դրա համար էլ նրանք չդիմացան հոռոմների նիզակների հարվածին և, դիմելով փախուստի, փակվեցին քաղաքի պարիսպների մեջ: հոռոմները հետապնդում էին նրանց և անգործն սպանում: Պատմում են, թե իբր այդ հարձակման ժամանակ զոհվեց ավելի քան 8.500 սկյութ: /8.5/ Կենդանի մնացածները թաքնվեցին ամրոցում և, կատարողեն դիմադրելով, վերևից՝ պարսպի վրայից, նետեր էին արձակում ու նիզակներ էին նետում: Ամում էին, որ Պրեսպլիում էր գտնվում Կալոկիրես պատրիկը, որը, ինչպես ես այդ մասին ասել եմ իր ժամանակին, շարժել էր ռոսների զորքը միսիացիների վրա: Իմանալով կայսր ժամանման մասի, իսկ դա հնարավոր չէր գաղտնի պահել, բանգի կայսերական ոսկե նշանները հիմալի փայլով փայլում էին, նա խորը գիշերով գաղտնի կերպով փախավ քաղաքից և ներկայացավ Մեքենոսալիին (Կիլևան Ռուսիայի իշխան Սկատուսալին – Մ.3.), որը ողջ զորքի հետ միասին գտնվում էր Դորոստոլում, որն հիմա կոչվում է Դրիստոլ: Ահա այս կերպ փախավ Կալոկիրեսը: Վրա հասած գիշերը հոռոմների դադարեցնել մարտը, բայց ահա բացվեց հաջորդ օրվա առավոտը, որը կոչվում էր Մեծ հինգշաբթի...: Դենց այդ ժամանակ էլ ժամանեց մնացած զորքը պաշարողական մեքենաներով հանդերձ և կայսր Դովիանները, թողնելով ճամբարը, շարեց զորքը: Անհաղթ ռազմական կարգով և հաղթական հիմն երգելով՝ զորքը նետվեց դեպի պարիսպները՝ նպատակադրվելով առաջին իսկ հարվածով վերցնել քաղաքը: Ռոսները, ոգևորված իրենց հրամանատար Սֆանգելիոսի հորդորներով, որը սկյութների մոտ իր պատվով Մեքենոսալից հետո երրորդն էր՝ նրանք բարձրագույն կատարելություն հետո, պաշտպանվում էին աստամաշարների հետևում և, ինչպես ուժ ունեին, հետ էին մղում հոռոմների հարձակումը՝ վերևից տեգեր ու քարեր նետելով և նետեր արձակելով: Իրենց հերթին հոռոմները ներքևից վերև հարվածում էին քարանետ մեքենաներով, պաշարյալներին հարվածում էին քարերի, նետերի և տեգերի հեղեղով, հետ էին մղում նրանց հարվածները ու հնարավորություն չէին տալիս առանց իրենց համար վտանգի ծիկրակել աստամաշարների արանիքից: Ի վերջո, կայսրը ուժեղ ծայրով հրաման տվեց պարիսպներին աստիճաններ հեռել և նրա ձայնը պաշարողների ուժն ավելացրեց: Յուրաքանչյուրի, ում վրա ընկնում էր տիրակալի հայացքը, քայքայող մարտի էր նետվում՝ հուսալով արժանի պարզև ստանալ իր սխրագործության համար: /8.6/ Երբ հոռոմները նետվեցին հարձակման և դեպի պարիսպները շարժեցին աստիճաններ՝ նրանցից մեկով վերև բարձրացավ մի ինչ-որ քաջ պատանի՝ դեմքին հագնվ թուսած կարմիր աղվաճաղով: Նա ծնւղով Ամատոլիկոն թեմից էր, նրա անունն էր Ընդորոսիոս, իսկ մականունը՝ «Մետոնկիտ»: Աջ ձեռքում նա բռնել էր թուրը, իսկ ձախում պահում էր վահանը, որով պաշտպանում էր գլուխը լծողից թափվող սկյութների հարվածներից: Դասնելով պարսպի կատարին՝ նա հարձակվեց մի սկյութի վրա, որը երևաց ատամաշարի հետևում և ցանկացավ նիզակով նրան ներքև հրել: Նա հասեց հակառակորդի վիզը և նրա գլուխը սաղավարտի հետ միասին գլորվեց պարսպից այն կողմ: հոռոմները ողջունեցին այդ անսովոր սխրագործությունը հիացական բացականչություններով և նրանցից շատերը, քաջությամբ մրցելով այս մեկի հետ, որը առաջինն էր մազցել պարիսպը, աստիճաններով վերև գնացին: Այդ ընթացքում «Մետոնկիտ» կոչվածը, ելնելով պարսպի վրա, տիրեց նրա վերևի մասին և, շուտ գալով տարբեր կողմեր, ոչնչացրեց հսկայական բանակության պաշտպանվող սկյութների՝ ներքև նետելով նրանց պարիսպներից: Շուտով արդեն շատերը ելան պարսպի վրա տարբեր վայրերում և սկսեցին, ինչպես ուժ ունեին, ոչնչացնել թշնամիներին: Այդ ժամանակ սկյութները լքեցին ամրությունը և ամրալի կերպով հավաքվեցին ամուր պատով ամրացված արքայական պալատում, որտեղ պահվում էին միսիացիների գանձերը, բայց մուտքերից մեկը նրանք բաց թողեցին: Այդ ընթացքում շատ հոռոմներ, որոնք գտնվում էին պարսպից այն կողմ, պոկվեցին դարպասների շրջանակները, շարժեցին կողակները և մտան քաղաք՝ ոչնչացնելով նախիվ բանակության սկյութներ: Այդ ժամանակ, ասում են, բռնվեց և կնոջ ու երկու փոքրահասակ երեխաների հետ միասին տիրակալի մոտ բերվեց նաև միսիացիների արքա Բորիսը (Բուլդարական թագավորության արքա Բորիս II-ը (969-971) – Մ.3.), որը հագնվ կարմիր աղվաճաղ ուներ: Ընդունելով նրան՝ կայսրը պատվեց նրան և կոչեց բուլդարների տիրակալ՝ հավաստիացնելով, որ նա եկել է վրեժ լուծել միսիացիների համար, որոնք սարսափելի աղետներ են կրել սկյութներից: /8.7/ հոռոմները բոլորը միասին ներխուժեցին քաղաք և ցրվեցին նեղ փողոցներում՝ սպանելով թշնամիներին ու թալանելով նրանց բարիքը: Այսպես՝ նրանք հասան արքայական պալատին, որտեղ հավաքվել էր ռոսների զորքի լավագույն մասը: Սկյութները, սակայն, որոնք գտնվում էին պալատում, կատաղի կերպով դիմադրում էին դարպասներով ներս մտած հոռոմներին և նրանք սպանեցին մոտ 150 քաջ ռազմիկների: Իմանալով այդ անհաջողության մասին՝ կայսրը, ինչպես ուժ ունեւ, սուրաց պալատի մոտ և հրամայեց իր ջոկատին ողջ ուժով հարձակվել թշնամու վրա, սակայն, տեսնելով, որ դրանից ոչ մի լավ բան դուրս չի գա, բանգի տավրոսկյութները մեծ բանակի ռազմիկներ էին խոցում, որոնք նրանց հանդիպում էին նեղ անցումում, նա կանգնեցրեց հոռոմների անխոհեմ մղումները և հրամայեց բոլոր կողմերից պալատի վրա կրակ նետել: Երբ ուժեղ կրակ բռնկվեց, որն ամեն ինչ խժռում էր իր ճանապարհին, թվով ավելի քան 7.000 հոգի դուրս եկան շենքից և բաց տեղանքում մարտակարգ ընդունեցին՝ պատրաստվելով հետ մղել հոռոմների հարձակումը: Կայսրը հուսալի ջոկատով նրանց դեմ ուղարկեց մագիստրոս Կարդաս Սկլերոսին: Շրջապատելով սկյութներին իր զորքի բաջարի ռազմիկներով՝ Սկլերոսը մարտի մեջ մտավ: Մարտ բռնկվեց ու հոռոմների տիրապետության տակ ընկավ Պրեսպլի քաղաքը: /8.8/ Կայսր Դովիանները սովորության համաձայն պարզևստեղ զորքին, նրան հանգիստ տվեց և հենց այդ վայրում էլ տոնեց Փրկչի սուրբ հարությունը: Ընտրելով մի բանի գերի տավրոսկյութներ՝ նա քաղաքի գրավման ու նրա կողմակիցների կործանման մասին հաղորդումով նրանց ուղարկեց Մեքենոսալիի մոտ: Նա նրանց հանձնարարեց նաև փոխանցելու, որ Մեքենոսալիը առանց հասաղելու ընտրի երկուսից մեկը՝ կամ վայր դնի զենքը, հանձնվի հաղթողներին և, հանդուգության համար ներողություն խնդրելով անմիջապես հեռանա միսիացիների երկրից, կամ էլ, եթե չի ցանկանում այդ անել և հակվում էր դեպի բնածին ինքնակամությունը, ողջ ուղիներով պաշտպանվի իր վրա եկող հռոմեական զորքից: Ահա այս ամենը նա հանձնարարեց հայտնել Մեքենոսալիին, իսկ ինքը մի բանի օր անցկացրեց քաղաքում և վերականգնեց ավերված պարիսպները, որից հետո, այնտեղ թողնելով մի ուժեղ ջոկատ և իր անունով կոչելով քաղաքը Դովիաննուպոլիս, ողջ զորքով գնաց դեպի Դորոստոլ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 9, գիրք 8, մաս 1-8):

«/9/ Իր թագավորության երկրորդ տարում նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.**) վճռեց ռուսների դեմ արշավել: Նվերներ բաժանելով՝ նա սիրաշահեց զորքը, զորավար Նշանակեց իրենց խոհեմությամբ ու ռազմավարական փորձով անուն համաժ մարդկանց և այլ պատրաստություն տեսավ, որպեսզի զորքը ոչ մի բանի պակասը չզգա: Նա նավատորմիդ դրոնգար, հետագայում պրոտովեստիստ դարձած Լեոնտիոսի միջոցով նաև նավատորմիդ կարգի բերեց՝ ինչ նավերը վերանորոգեց, ապա և նորերը շինեց՝ ուժեղ նավատորմիդ ստեղծելով: Գարնանն արդեն ամեն ինչ պատրաստ էր և նա, աստծուն աղոթելով, քաղաքացիներին հրաժեշտ տվեց ու մայրաքաղաքից դուրս եկավ: Հասնելով Ռեդեստոս՝ իր մոտ նա ընդունեց սկյութների երկու դեսպանների, որոնք առեղծ տեսպանության էին ժամանել, բայց իրականում եկել էին հռոմեացիներին լրտեսելու: Սրանք նախատում էին հռոմեացիներին, ասում, թե իզուր են իրենց փորձության ենթարկում, որի վրա կայսրը հրամայեց նրանց ողջ ճամբարով մեկ պտույտ կատարել և ականատես լինել զորաշարքերին, բանձի նա շատ լավ հասկացավ նրանց գալստյան նպատակը: Երբ նրանք այդպես պտույտ կատարեցին և ամեն ինչ հետախուզեցին, կայսրը նրանց հրամայեց վերադառնալ և իրենց առաջնորդին (**Կիկլյան Ռուսիայի իշխան Սկյատոսյավը – Մ.Ֆ.**) հայտնել, թե այդպիսի կազմակերպված ու կարգապահ զորքով է հռոմեացիների կայսրը սպառնալիս գալիս նրա դեմ պատերազմելու: Ահա այսպես նա ճանաչեց դեսպաններին, իսկ ինքն էլ այնուհետև, մարտունակ զինվորներ վերցնելով, շուրջ 5.000 հետևակ և 4.000 հեծյալ, առաջ շարժվեց՝ մնացած համայն զորքին հրամայելով Վասիլ պարակիմոնենոսի գլխավորությամբ առանց շտապելու հետևել իրեն: Աննկատ հեռուսն անցնելով՝ նա ոտք դրեց թշնամու երկիր ու բանակեց բուլղարների արքայանիստ Մեծ Պրեսլավա քաղաքի մոտ: Իր հանկարծակի գալուստը սկյութների ապշեցրեց ու անելանելի վիճակի մեջ գցեց, իսկ այդ փորձությունների վերազանցվելից ու պատճառ Կալոկրիտեց, նախքան պատերազմական փողերի ծայրը լսելը, սա էլ էր այնտեղ գտնվում, և իմանալով, որ կայսրը եկել է պատերազմին անձամբ մասնակցելու, քաղաքից ծածուկ ծողոպրեց՝ հասնելով ռուսների ճամբար: Ռուսները, տեսնելով նրան և իմանալով կայսր ժամանման մասին, մեծ տագնապի մեջ ընկան, բայց Սկյատոսյավի բազում հորդորների և նրա՝ տվյալ իրադրության հարմար արտասանած ճառի վրա իրենց հավաքելով, գնացին ու բանակեցին հռոմեացիներին մոտիկ: Այդ ընթացքում կայսրը հետ գտնվող զորամասը, հասնելով քաղաքի առջև տարածված դաշտը, հանկարծակի ու անսպասելի հարձակվելով վրա: Նա հասավ պարիսպներից դուրս զորավարությանը զբաղված 8.500 հոգուց բաղկացած թշնամիներին, որոնք, որոշ ժամանակ դիմադրելուց հետո, հոգնատանջ փախուստի դիմեցին: Նրանցից մի մասը անփառունակ կոտորվեց, մյուսն էլ փրկություն գտավ քաղաքում: Այս դեպքերի ժամանակ, քաղաքի ներսում գտնվող սկյութները, իմանալով հռոմեացիների անակնկալ գալուստն և յուրայիների հետ նրանց մարտի բռնկվելու մասին, յուրաքանչյուրն իրենց ձեռքն անցած զենքն առնելով, դուրս եկան օգնության: Հռոմեացիները, հանդիպելով նրանց հանդակմանը ու ցրված վիճակում, կոտորում էին: Չկարողանալով անգամ կարճատև դիմադրություն ցույց տալ՝ նրանք փախուստի դիմեցին: Հռոմեական փաղանգի հեծյալների առաջ անցնելով՝ փակեցին քաղաք տանող ճանապարհը, իսկ դաշտով մեկ ցրված թշնամիները, փորձելով փախուստի դիմել, հռոմեացիների ձեռքն էին ընկնում ու կոտորվում: Համայն դաշտը լցվեց դիակներով, իսկ ավելի շատ մարդիկ էլ գերի ընկան: Պրեսլավայի համայն զորքի առաջնորդ Քաստրկուսը, սա Սկյատոսյավից հետո սկյութների մեկ երկրորդ մարդն էր համարվում, երկուդեղով քաղաքի մասին, փակեց դարպասները, լծակներով դրանք ապահովեց և, բարձրանալով պարիսպը, ամեն տեսակի նետերով ու քարերով դիմադրում էր հարձակման անցած հռոմեացիներին: Երբ վրա հասավ գիշերը, պաշարումը դադարեց: Վաղ առավոտյան երևաց պրոտերոս Վասիլը՝ իր գլխավորած համայն զորքով: Սրա գալստյան վրա կայսրը շատ ուրախացավ: Նա մի բլրի վրա բարձրացավ, որպեսզի սկյութներն իրեն տեսնեն, իսկ մնացյալ զորքերը քաղաքը շրջափակեց մեծ առան: Կայսրը նրանց բազմիցս կոչ արեց տեղի տալ և գլխովին չկոտորվել, բայց սկյութները չէին համաձայնվում պարիսպից իջնել: Դրա վրա հռոմեացիները, արդար զայրույթով լցված, շարունակեցին պաշարումը՝ նետաձգությամբ զալելով պարիսպների վրա կանգնածներին և պարիսպներին աստիճաններ հենելով: Այդ ժամանակ մի քաջարի զինվոր, աջ ձեռքին թուր բռնած, իսկ ձախ ձեռքով էլ իր զուլիքը վահանով ծածկված, առաջինը բարձրացավ աստիճաններից մեկից վեր: Վահանով նա հետ էր մղում հարվածները, իսկ թողով՝ մարտնչում իր վրա հարձակվողներին ու ճանապարհը փակել փորձողներին դեմ: Նա բարձրացավ պարսպի ատամնաշարի վրա և, այնտեղ գտնվող բոլոր թշնամիներին ցիռուցան անելով, հնարավորություն տալով ձեռք իր հետևից ելողներին բարձրանալու: Սրա օրինակին հետևեցին և շատ ուրիշներ: Ընդհանրապես ժամանակ սկյութները պարտություն կրելով՝ իրենց պարսպից ցած էին զլորում: Նախորդների եռանդից վարակված բազում այլ հռոմեացիներ ևս, պարսպի տարբեր տեղերում աստիճաններ հենելով, վեր էին բարձրանում: Երբ սկյութներն իրարանցման մեջ ընկան, հռոմեացիներից մի քանիսին հաջողվեց աննկատ և առանց որևէ դժվարության մոտենալ դարպասին ու, բացելով այն, հնարավորություն տալ զորքերին ներս մտնելու: Այս ձևով, ահա, քաղաքը գրավվեց: Սկյութները փախուստի դիմեցին քաղաքի փողոցներով և հռոմեացիների ձեռքն ընկնելով կոտորվում էին, իսկ կանայք ու երեխաներն էլ գերեվարվում էին: Կնոջ ու երեխաներով գերի ընկավ նաև բուլղարների թագավոր Բորիսը (**Բուլղարական թագավորության արքա Բորիս II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ դեռևս թագավորի նշանակները վրան: Նրան կայսրը մոտ բերեցին, որը մարդասիրաբար վարվեց՝ նրան կոչելով բուլղարների թագավոր: Նա ազատ էր արձակում գերի ընկնող ամեն մի բուլղարի՝ թույլ տալով նրանց գնալ ուր ցանկանան և ասելով, որ ինքը եկել է ոչ թե բուլղարներին ստրկացնելու, այլ նրանց ազատագրելու և որ միայն ռուսներին է նա թշնամի համարում ու նրանց նկատմամբ է վերաբերվում որպես թշնամիների: /10/ Սկյութներից ամենաքաջերը՝ 8.000 հոգու կազմով, տիրելով քաղաքի ներսում գտնվող պալատի ինչ-որ ամրության, որոշ ժամանակ վրիպեցին հռոմեացիների ուշադրությունից և այդ ընթացքում, թաքուն բռնելով, կոտորում էին բազում հռոմեացիների, ովքեր հետ էին մնում կամ դիակապտության նպատակով այնտեղ էին լինում: Երբ կայսրն այդ մասին իմացավ, նա նրանց դեմ ուժեղ զորք ուղարկեց, որը, սակայն, եռանդով գործի չլծվեց և վախճեցավ պաշարման անցնել, ոչ թե ռուսներից երկուդեղու պատճառով, այլ՝ որովհետև տեղանքը շատ ամուր էր ու անառիկ: Կայսրը, սակայն, այս հարցն էլ հեշտությամբ լուծեց՝ զենքն առնելով և հետիոտն մյուսներին առաջ անցնելով: Չինվորները, տեսնելով դա, իրենք էլ իսկույն զենքերն առան ու վազեցին՝ յուրաքանչյուրը շտապելով կայսրից առաջ անցնելով և աղմուկ-աղաղակով բերդի վրա հարձակվելով: Ռուսները պաշարողներին համառ դիմադրություն ցույց տվեցին և հռոմեացիները, բազում տեղերից հրդեհ գցելով, դիմադրողներին հարթեցին: Կրակի ուժին ու հռոմեացիների զենքին չդիմանալով՝ նրանք յուրաքանչյուրն, իրեն ցած տեսնելով, փախուստի էր դիմում: Շատերը իրո զոհ դարձան կամ գահավիժելով սպանվեցին, իսկ մնացածներն էլ սրի բաշվեցին ու գերի ընկան: Ահա քաղաքը այս կերպ գրավվեց, այն չկարողացավ ողջ երկու օր անգամ դիմադրել: Գրավված քաղաքին վերստին տիրանալով՝ կայսրը տեղում ուժեղ կայազոր հաստատեց, առատ պարենով ապահովեց, ապա Նշեց սուրբ հարության տոնը, քաղաքն էլ իր անունով Յովհաննեսուպոլիս կոչելով, հաջորդ օրը ճամփա ընկավ դեպի Դորոստոլոն, որը Դրիստրա էլ է կոչվում (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմշկի», մաս 9, 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁸²¹ «Ճանապարհին նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Պիսկուվա կոչվող քաղաքը, Դինիան և շատ այլ քաղաքներ, որոնք մերժում էին սկյութների իշխանությունը և անցնում հռոմեների կողմը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 8, մաս 8):

«Իսկ Սկյատոսյավը (**Կիկլյան Ռուսիայի իշխան Սկյատոսյավը – Մ.Ֆ.**), իմանալով Պրեսլավայի առման մասին, ինչպես սպասելի էր, իրարանցման մեջ ընկավ, բայց և այնպես միտքը չփոխեց, այլ իր մարդկանց գոտակնդեց: Կոչ անելով ավելի մեծ քաջություն ցուցաբերել և, ինչ հնարավոր է կատարելով, ապա և բոլոր կանկածելի բուլղարներին՝ շուրջ 300 հոգի, սպանելով՝ նա դուրս եկավ հռոմեացիների դեմ: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.**) իր ճանապարհին ընկած քաղաքները գրավեց, նրանց մեջ զորավարներ հաստատեց, զորով վերցրեց բազմաթիվ բերդեր ու քաղաքներ և, դրանք հանձնելով զինվորներին թալանելու, առաջ շարժվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմշկի», մաս 11):

²⁸²² «/8.8/ Մենդոսյավը (**Կիկլյան Ռուսիայի իշխան Սկյատոսյավը – Մ.Ֆ.**), իմանալով Պրեսլավի մոտ իրեն բաժին հասած պարտության մասին, տխրություն ու զայրույթ արթնեց: Նա դա ապագայի համար վատ կանխաշան համարեց, սակայն, համակված սկյութական խելությունով և պարծենալով միսիացիների նկատմամբ տարած իր հաղթանակներով, հույս ուներ հեշտությամբ հաղթել հռոմեների զորքին: /8.9/ Նա տեսնում էր, որ միսիացիները հրաժարվում են իր հետ դաշինքից և անցնում են կայսր (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.**) կողմը: Հասնում դատողությամբ հասկանալով, որ, եթե միսիացիներն անցնեն հռոմեների կողմը, իր գործերը վատ ավարտ կունենան, նա իր մոտ կանչեց միսիացիներից 300 առավել տոհմիկների և հայտնիների ու անմարդկային դաժանությամբ հաշիվ տեսավ նրանց հետ՝ նրանց բոլորին նա գլխատեց, իսկ շատերին էլ շրջալեց: Դրանից հետո, հավաքելով տավրուկություն ողջ զորքը, մոտ 60.000 հոգի, նա շարժվեց հռոմեների դեմ: Այն ժամանակ, երբ տիրակալը դանդաղորեն շարժվում էր ռուսների զորքի ուղղությամբ, սրանց զորքից առանձնացան խենթ հանդգնությամբ աչքի ընկնող մի քանի քաջեր, որոնք, դարան դնելով, անակնկալ հարձակում գործեցին և սպանեցին հռոմեների առաջապահ ջոկատից մի քանի հոգու: Տեսնելով սրանց դիակները, որոնք ցրված էին ճանապարհի շուրջը, կայսրը թողեց սանձերը և կանգնեցրեց ձին: Յայրենակիցները կործանվում նրան զայրացրեց և նա հրամայեց հետապնդել ու գտնել այդ չարագործությունը կատարածներին: Յովհաննեսի թիկնապալները, անընդհանր խուզարկելով շրջակա անտառներն ու մացառուտները, բռնեցին այդ ավազակներին և բերեցին կայսրը մոտ: Նա անմիջապես հրամայեց սպանել նրանց և թիկնապալները, առանց վարանելու մերկացնելով թերերը, միևնույն վերջին մարդը կտոր-կտոր արեցին նրանց: Այդ ժամանակ զորքը մոտեցավ Դորոստոլի դեմ տարածվող տարածքին, որը ընդունված է կոչել նաև Դրիստրա: Տավրուկությունները, կիպ

իրար հպելով վահաններն ու նիզակներն և իրենց ջոկատին պարսպի տեսք տալով, մարտի դաշտում սպասում էին հակառակորդին: Կայսրը նրանց դեմ շարեց հոռոմներին, զրահի հագած հեծյալներին տեղակայելով կողքերում, իսկ նետածիգներին ու պարսատիկավորներին էլ՝ հետևում, հրամայելով նրանց առանց դադարի հարվածել: Ահա այս կերպ նա գործը մարտի տարավ: /8. 10/ Ռազմիկները հանդիպեցին ձեռնամարտում, թեժ մարտ բռնկվեց և առաջին այդ ընդհարումներում երկու կողմն էլ մարտնչում էր միանման հաջողությամբ: Ռոմները, որոնք հարևան ժողովուրդների մեջ մարտերում մշտական հաղթողների փառքն էին վայելում, հասարում էին, որ իրենց սարսափելի ռժախտություն կպատահի, եթե նրանք անդադրի պարտություն կրեն հոռոմներից, ու դրա համար էլ բոլոր ուժերը լարած մարտնչում էին: Իրենց հերթին հոռոմների ամրոք ու չարություն էր պատում այն մտքից, որ նրանք, գնեթի ուժով հաղթելով իրենց բոլոր հակառակորդներին, պետք է, ինչպես մարտին անփորձ Նորելուկներ, նահանջեն ու կարճ ժամանակի ընթացքում կորցնեն մեծագույն փառքը՝ պարտություն կրելով մի ժողովրդից, որը մարտնչում է հետևակ մարտակարգով և ընդհանրապես չի կարողանում հեծելավարել: Առաջ մղվելով նման մտքերով՝ երկու գործն էլ մարտնչում էր անգերազանցելի բաշտությամբ՝ ռոմները, որոնց առաջնորդում էր գազանությունը և կատարությունը, կատաղի պոռթկումով նետվում էին հոռոմների վրա, իսկ արևելք էլ հարձակվում էին՝ օգտագործելով փորձն ու ռազմական արվեստը: Երկու կողմից էլ շատ ռազմիկներ ընկան, մարտն ընթացավ փոփոխակի հաջողությամբ և ընդհուպ մինչև երեկո չէր կարելի պարզել, թե ում կողմն է թեքվում հաղթանակը, սակայն, երբ արեգակը սկսեց թեքվել դեպի արևմուտք, կայսրը ողջ թափով սկյութների վրա նետեց ողջ հեծելագործը: Ուժեղ ձայնով կոչ անելով ռազմիկներին գործում ցույց տալ հոռոմական բնածին խիզախությունը՝ նա նրանց ոգի էր տալիս: Նրանք հարձակվեցին անսովոր ուժով, շեփորահարները մարտ էին շեփորում, իսկ հզոր մարտնչներն էլ տարածվում էր հոռոմների շարքերի վրայով: Սկյութները, չդիմանալով այդ հարձակմանը, դիմեցին փախուստի և բշկեցին պարիսպներից ներս: Այդ մարտում նրանք իրենց ռազմիկներից շատերին կորցրին, իսկ հոռոմներն էլ սկսեցին հաղթական հիմներ երգել և փառաբանել կայսրը: Նա նրանց պարզևներ էր բաժանում և խնջույքներ կազմակերպում՝ ուժեղացնելով նրանց եռանդը մարտում: /9. 1/ Դենց որ լույսը բացվեց, կայսրը սկսեց ճամբարն ուժեղացնել հզոր հողաթմբով՝ գործելով հետևյալ կերպ: Դորոստոլից ոչ հեռու հարթավայրի վրա մի ոչ մեծ բլուր էր բարձրանում: Տեղակայելով բանակն այդ բլրի վրա՝ Դովիանները հրամայեց նրա շուրջ խանդակ փորել, իսկ հողը էլ հանել ու կուտակել ճամբարի մոտ գտնվող տարածքում, որ բարձր թուփ ստացվի: Դրանից հետո նա հրամայեց այդ հողաթմբի վերևում նիզակներ ցցել ու դրանց վրա վահաններ կախել: Այս կերպ ճամբարը պատվեց խանդակով ու հողաթմբով, իսկ թշնամիներն էլ այլևս չէին կարողանա ներս թափանցել՝ մոտենալով խանդակին, նրանք կանգ կառնեին: Սովորաբար հենց այսպես են ճամբար զարկում հոռոմները թշնամիներն երկրում: Այս կերպ ամրացնելով ճամբարը՝ հաջորդ օրը Դովիանները շարեց գործը և շարժեց այն բաղաբային պարսպի ուղղությամբ: Երևալով աշտարակներից՝ սկյութները հոռոմական գործի ուղղությամբ նետեր էին արձակում, բարեր ու այն ամենն էին նետում, ինչ հնարավոր է բաց թողնել նետողական գնեթերից, իսկ հոռոմները, պաշտպանվելով սկյութներից, իրենց հերթին ներքևից հարվածում էին նետերով ու պարսատիկներով: Մարտը այդ փոխհարվածներից այն կողմ չանցավ և հոռոմները հեռացան ճամբար, որպեսզի հաց ուտեն, այն դեպքում, երբ սկյութները հեծյալ վիճակում դուրս եկան բաղաբայից: Այդ ժամանակ նրանք առաջին անգամ երևացին ձիերի վրա: Առաջ նրանք միշտ մարտի էին գնում իհենակ վիճակում, իսկ հեծյալ վիճակում մարտնչել թշնամիների դեմ չգիտեին: հոռոմներն անմիջապես գիկվեցին, նետվեցին ձիերի վրա, ճանկեցին նիզակները, նրանք մարտերում շատ երկար նիզակներ էին օգտագործում, և սրընթաց ու հզոր հեղեղով սուրացին թշնամիների վրա: Դոմոմական նիզակները խոցում էին սկյութներին, որոնք չէին կարողանում սանձերի միջոցով կառավարել ձիերին ու դրա համար էլ փախուստի դիմեցին և պատսպարվեցին պարիսպների հետևում: /9.2/ Այդ ընթացքում երևացին Բստրոսով լողացող իրակի նավերը, ինչպես նաև հոռոմների պարեն տեղափոխող նավերը: Այդ պատճառով հոռոմները անասելի ուրախացան, իսկ սկյութներին սարսափ պատեց, բանի որ նրանք վախենում էին, որ իրենց դեմ հեղուկ կրակ կօգտագործվի, բանգի իրենց ժողովրդի ծերերից նրանք լսել էին, որ այդ «մարական կրակ»-ով հոռոմները մոխրացրել էին Եֆեսիական Պոնտոսով լողացող Ինգորի (**Վիկյան Ռուսիայի իշխան Իգորի – Մ.3.**)՝ Աֆենդոսյավի հոր, հսկայական նավատորմը: Դրա համար էլ նրանք արագորեն հավաքեցին իրենց նավակները և դրանք մոտեցրին բաղաբայի պարսպին այն վայրում, որտեղ կողքով հոսող Բստրոսը պատում է Դորոստոլի մի կողմը: Դրակիր նավերը, սակայն, սպառնում էին սկյութներին բոլոր կողմերից, որպեսզի նրանք չկարողանան նավակների վրա տեղակայված սողոսկել իրենց երկիրը: Դաջորդ օրը տավրոսկյութները դուրս եկան բաղաբայի և տեղակայվեցին հարթավայրում՝ պաշտպանված օղագրահներով ու մինչև ոտքերը հասնող վահաններով: Ծամբարից դուրս եկան նաև հոռոմները՝ նույնպես հուսալիորեն պաշտպանված գրահներով: Երկու կողմերն էլ բաշքարար մարտնչում էին, հերթով նեղելով մեկը մյուսին, և պարզ չէր, թե որ մեկը կհաղթի, բայց ահա հոռոմների գործից դուրս թռած մի ռազմիկ խոցեց Աֆանգելյուսին, որը տավրոսկյութների մոտ երրորդ պատիվն ուներ Աֆենդոսյավից հետո՝ բաշքարի, հսկայական հասակի տեր մի այրի, որը այդ մարտում բաշքարար մարտնչում էր: Ցնցված վերջինիս կործանումից՝ տավրոսկյութները սկսեցին դաշտավայրում բայլ առ բայլ նահանջել՝ նետվելով դեպի բաղաբայ: Այդ ժամանակ «Լայակոնոն» մականանյալ Թեոդորոսը, մի անհաղթ և իր խիզախությամբ ու մարմնական հզորությամբ սարսափելի մարդ, երկայթ լախտի հարվածներով շատ թշնամիներ սպանեց: Նրա ձեռքի ուժն այնքան հզոր էր, որ լախտի հարվածը կտորներ էր վերածում ոչ միայն սաղավարտը, այլև՝ սաղավարտով ծածկված գլուխը: Այս կերպ սկյութները, թիկունք դարձնելով, պատսպարվեցին բաղաբայում: Կայսրը հրամայեց հավաք շեփորահարներ և, հավաքելով հոռոմներին ճամբարում ու ուրախացնելով նրանց նվերներով և խնջույքներով, ոգևորում էր բաշքարար մարտնչել առաջիկա մարտերում... /9.3/ Ահա այս կերպ մարտերը շարունակվում էին և դրանց ելքն անորոշ էր մնում... /9.5/ Ահա այսպիսի տխուր և կործանարար ելք ունեցավ կուրապաղատ Լևոնի ձգտումը դեպի բռնակալություն: Ինչ վերաբերվում է ռոմներին, ես կրկին վերադառնում եմ այնտեղ, որտեղից շեղվեցին, ապա նրանք շարվեցին և դուրս եկան հարթավայր՝ ձգտելով ողջ ուժերը ներդնելով այդտեղ հոռոմների ռազմական մեքենաները: Նրանք չէին կարողանում տանել նետոված արկերի աղմուկը, որոնք սուղոցով անցնում էին նրանց գլխավերևում: Ամեն օր բարերի հարվածներից, որոնք նետվում էին այդ մեքենաներից, մեծաթիվ սկյութներ էին սպանվում: Այդ մեքենաները պաշտպանում էր տիրակալի ազգական Դովիանեն Կուրկուսաը: Նկատելով թշնամիների հանդեպ արտագործի՝ Կուրկուսաը, չնայած այն բանին, որ նրա գլուխն ուժեղ ցավում էր և խմած գինուց նրա բունը տանում էր, բանը խախտաճաշից հետո էր, ցատկեղ ձիու վրա ու ընտելի ռազմիկների ուղեկցությամբ նետվեց նրանց ընդառաջ: Նրա ձին հենց ընթացքի ժամանակ սայթաքեց մի փոսի վրա և վրայից նետեց մագիստրոսին: Սկյութները տեսան նրա ընտիր հանդերձանքը, հիանալի կոփված գրահաթեփուկները ձիու վրա և այլ բաներ, դրանք ոչ քիչ բանակության պատված էին ոսկով, ու մտածեցին, թե դա հենց ինքը կայսրն է: Կիպ շրջապատելով նրան՝ նրանք հենց տեղում էլ իրենց թորելով ու տապալարելով գրահներից հետ միասին գազանաբար կտոր-կտոր արեցին նրան, գլուխը հազգրին նիզակին, ցցեցին այն աշտարակի վրա և սկսեցին ծաղրել հոռոմներին՝ գռռալով, թե իրենք խոցել են հենց իրեն՝ կայսրը, ինչպես մատաղապու: Մագիստրոս Դովիանենը, այսպիսով՝ բարբարոսների ցատուժի զոհը դարձավ և սուրբ տաճարների դեմ կատարած հանցանքների համար պատիժ ստացավ, բանգի ասում են, թե Միսիայում նա շատ եկեղեցիների էր թալանել և իր անձնական ունեցվածքի վերածել սրբազան պարագաներն ու անոթները: /9.6/ Ոգևորված նման հաղթանակով՝ հաջորդ օրը ռոմները դուրս եկան բաղաբայի և մարտի համար դասավորվեցին բաց վայրում: հոռոմները ևս շարվեցին խորը մարտակարգով և շարժվեցին նրանց ընդառաջ: Սկյութների մեջ էր Իվմորը՝ հսկայական հասակի տեր մի բաշ մարդ, Աֆենդոսյավից հետո գործի առաջին առաջնորդը, որին սկյութները երկրորդն էին պատվում իրենց շաղքերում: Երջապատված իրեն մոտիկ համարվող ռազմիկների ջոկատով՝ նա գայրոթով շարժվեց հոռոմների դեմ և նրանցից շատերին խոցեց: Տեսնելով այդ՝ կայսրը թիկնապահներից մեկը՝ կրետացիների առաջնորդ Անեմասի (**վերևում արդեն նշվեց, որ իրականում սա Կրետեի էմիրության էմիր Արդ-ալ-Անզի իբն Սադիի որդեգիրն էր – Մ.3.**) որդին, այրվելով ոգու խիզախությունից, բաշեց, հանեց կողքից կախված թուրը, ձիու վրա ցատկոտեց տարբեր կողմեր և, խթանելով այն, նետվեց Իվմորի վրա, հասավ նրան և թրով հարվածեց վզին: Արդյունքում սկյութ գլուխը, կտրված աջ ձեռքի հետ միասին, գլորվեց գետին: Դենց որ Իվմորը զոհվեց, սկյութները աղաղակ բարձրացրին, որը խառնված էր տեքոցների հետ, իսկ հոռոմները նետվեցին նրանց վրա: Սկյութները չկարողացան դիմանալ հակառակորդի հարձակմանը: Անչափ տրտմած իրենց առաջնորդի կործանումից՝ նրանք վահանները գցեցին ուսերին և սկսեցին նահանջել բաղաբայի ուղղությամբ, իսկ հոռոմներն էլ հետապնդում ու սպանում էին նրանց: Եվ ահա, երբ գիշերը եկավ և լուսին լրիվ պատկերը փայլեց, սկյութները դուրս եկան հարթավայր ու սկսեցին հավաքել իրենց մահացածներին: Նրանք նրանց կուտակեցին պարսպի դիմաց, շատ խարույկներ ստեղծեցին և այրեցին... /9.7/ Դաջորդ օրը լուսաբացին Աֆենդոսյավը ազնվականներին խորհրդի հավաքեց, որը նրանց լեզվով կոչվում է «կոմենտ»: Երբ նրանք հավաքվեցին նրա շուրջը՝ Աֆենդոսյավը հարցրեց նրանց, թե ինչպե՞ս պետք է վարվել: Ոմանք կարծիք հայտնեցին, թե պետք է ուշ գիշերով նստել նավերն ու փորձել գաղտնի կերպով հեռանալ, բանի որ հնարավոր չէ մարտնչել երկաթյա գրահներով պատված հեծյալների դեմ, մանավանդ, երբ կորցրել են լավագույն ռազմիկներին, որոնք ողջ գործի հիմքն էին և ամրապնդում էին ռազմիկների արիությունը, մյուսները հակադարձում էին, այնքանով, թե պետք է հաշտվել հոռոմների հետ և նրանցից երդում վերցնել՝ այդ կերպ պահպանելով մնացած գործը: Նրանք ասում էին, որ հեշտ չի լինի թաքցնել փախուստը, բանի որ հրակիր նավերը, որոնք հսկում են Բստրոսի անցումները երկու ափերում, անմիջապես կայրեն իրենց բոլոր նավերը, հենց որ նրանք փորձեն հայտնվել գետում: Այդ ժամանակ Աֆենդոսյավը խորը հոգոց հանեց և ցավով գոչեց. «Կկործանվի փառքը, որը գալիս է հեշտությանը հարևան ժողովուրդների հաղթող և առանց արյունահեղության ամբողջական երկրների տիրող ռոմների գործի հետևից, եթե մենք հիմա նահանջեմք հոռոմների առաջ: Արդ լցվեք արիությամբ, որը ժառանգել են մեզ նախնիները, հիշենք այն մասին, որ ռոմների հզորությունը մինչ այս անհաղթելի էր և դաժանորեն մարտնչեմք մեր կյանքերի համար: Մեզ համար չէ փախուստով փրկվելով հայրենիք վերադառնալը: Մենք պետք է կամ հաղթենք և կենդանի մնանք, կամ էլ

փառքով զոհվե՞նք՝ գործելով քաջարի տղամարդկանց արժանի սխրագործություններ»։ Ահա թե ինչ կարծիք արտահայտեց ԱՖենդրուսյալը։ /9.8/ Տավրոսկյութների մասին պատմում են նաև այն, թե նրանք մինչև մեր օրերը երբեք չեն հանձնվում թշնամիների նույնիսկ հաղթված վիճակում, իսկ երբ փրկության հույս չկա, նրանք թորելով խոցում են իրենց ներքին օրգանները և այս կերպ իրենց սպանում են։ Նրանք այդպես են վարվում՝ հենվելով այն հավատալիքի վրա, որ մարտում թշնամիների կողմից սպանվողները, ինչպես իրենք են կարծում, մահվանից ու այն բանից հետո, երբ հոգին լքում է մարմինը, դառնում են իրենց սպանողների ստրուկը հանդերձյալ կյանքում։ Վախենալով նման ծառայությունից և զգվելով ծառայել իրենց սպանողներին՝ նրանք իրենց իրենց մահ են պատճառում։ Ահա թե ինչ հավատալիք է տիրում նրանց մոտ, իսկ այդ ժամանակ, լսելով իրենց տիրակալի խոսքերը, ռոսները ուրախությամբ համաձայնեցին վտանգավոր պայքարի մեջ մտնել իրենց փրկության համար և որոշում ընդունեցին արիաբար դիմադրել հոռոմների հզորությանը։ Չաջորդ օրը, շաբաթվա վեցերորդ օրն էր գնում՝ հուլիս ամսի 24-ը, երբ արեգակի մայր մոտեցու ժամանակ տավրոսկյութների ողջ զորքը դուրս եկավ քաղաքից։ Նրանք որոշել էին ինչքան ուժ ունեն մարտնչել ու դրա համար էլ հզոր մարտակարգ ընդունեցին և նիզակները առաջ մղեցին։ Կայսրն էլ իր կողմից շարեց հոռոմներին և հանեց արվարթունից։ Ահա արդեն սկսվել էր մարտը և սկյութները ողջ ուժով հարձակվեցին հոռոմների վրա՝ խոցելով նիզակներով, նետերով վիրավորելով ձիերին և գետին նետելով հեծյալներին։ Տեսնելով, թե ինչ կատաղությամբ է Աֆենդրուսյալը նետվում հոռոմների վրա և ի մարտ կոչում սեփական շարքերը՝ Ամենասը, որը փառավորվել էր նախորդ օրը Իկմորի սպանությամբ, ձիով առաջ նետվեց, այդ անելը նրա սովորությունն էր դարձել, և նա այդ կերպ խոցել էր շատ սկյութների։ Դրանից հետո, բաց թողնելով ասնծերը, նա նետվեց ռոսների առաջնորդի վրա, թրով հարվածեց նրա կրծքին, գլխիվայր գետին տապալեց, սակայն չսպանեց։ Աֆենդրուսյալին փրկեց օղազրահից կառավարած բաժնուկը և վախանք, որով նա զինվել էր՝ վախենալով հոռոմների նիզակներից։ Ամենասն անմիջապես շրջապատվեց սկյութների շարքերի կողմից և նրա ձին ընկավ՝ խոցված նիզակների ամպից։ Նա նրանցից շատերին սպանեց, սակայն զոհվեց նաև ինքը՝ մի մարդ, որին ոչ մեկն իր հասակակիցներին չէր կարող գերազանցել ռազմական սխրագործություններով։ /9.9/ Ամենասի մահը ոգևորեց ռոսներին և նրանք վայրենի ու սուր ոռնոցներով սկսեցին նեղել հոռոմներին։ Մրանք հապշտապ հետ շուռ եկան՝ խուսափելով սկյութների հրդեհներից։ Այսպիսով, սկսվեցին ծառայությունները, որ հոռոմների մարտակարգը նահանջում է, անհանգստացած սկյութների չտեսնված հարձակումից և վախենալով, որ հանկարծ զորքը չհայտնվի ծայրահեղ աղետալի դրության մեջ, հավաքեց իր մոտիկ ռազմիկներին, ինչքան ուժ ուներ սեղմեց նիզակը և նետվեց թշնամիների վրա։ Չարվածեցին թմբուկներն ու ռազմական կոչ շեփոհահարեցին շեփոհները։ Ամաչելով այն բանից, որ ինքը՝ կայսրն է, մարտի գնում, հոռոմները շուռ տվին ձիերին և, ինչքան ուժ ունեին, նետվեցին սկյութների վրա։ Այս պահին հանկարծ անձրևի հետ խառնված քամորիկ բարձրացավ և, բարձրաձայնով երկինք, իրարից բաժանեց հակառակորդներին ու, բացի այդ, փոշին լցվեց թշնամու ռազմիկների աչքերը։ Ասում են, որ հոռոմների դիմաց սափտակ ձիով ինչ-որ հեծյալ հայտնվեց, որը, կանգնելով զորքի գլուխ կոչ արեց նրանց հարձակվել սկյութների վրա՝ հրաշագործ կերպով հասնելով ու խառնելով նրանց շարքերը։ Ոչ-ոք չէր տեսել նրան, ինչպես պատմում էին, ոչ մարտից առաջ, ոչ էլ հետո, չնայած որ կայսրը փնտրում էր նրան, որ արժանի կերպով պարգևատրել իր արածի համար։ Բոլոր փնտրողները, սակայն, անարդյունք անցան։ Արդյունքում հաստատ կարծիք ձևավորվեց, որ դա Թեոդորոս նահապետն էր, որին կայսրը աղոթում էր լինել աջակից և իրեն, և զորքին՝ հովանավորելով ու փրկելով մարտերի ժամանակ... /9.10/ Դետնելով այդ սուրբ այրին՝ հոռոմները մարտի մեջ մտան թշնամիների դեմ։ Թեժ մարտ բռնկվեց ու սկյութները չդիմացան հոռոմական հեծյալ մարտակարգի հարձակմանը։ Շրջապատված «Սկլերոս» մակնավանդակ մագիստրոս Վարդասի կողմից, որը մեծաթիվ ռազմիկներով շրջանցել էր նրանց թիկունքից, նրանք փախուստի դիմեցին։ Հոռոմները հետապնդեցին նրանց մինչև պարիսպ և նրանք անփառունակ կերպով կործանվեցին։ Ինքը՝ Աֆենդրուսյալը, խոցուղված նետերով ու շատ արյուն կորցրած, հազիվ խուսափեց գերությունից և նրան փրկեց միայն գիշերվա վրա հասնելը։ Ասում են, որ այդ մարտում պառկեցին 15.500 սկյութներ, մարտի դաշտից էլ հավաքվեցին 20.000 վահաններ և շատ մեծ քանակությամբ թրեր։ Հոռոմներից սպանվեցին 350 հոգի, սակայն վիրավորները քիչ չէին։ Ահա թե ինչպիսի հաղթանակ ձեռք բերեցին հոռոմները այդ մարտում։ Ողջ գիշերը Աֆենդրուսյալը անցկացրեց գայլույթի ու տխրության մեջ։ Տեսնելով, որ հոռոմների ամենագոր հզորության դեմ արդեն հնարավոր չէ ոչինչ ձեռնարկել՝ նա ողջամտ գորավայրի պարտքը համարեց ոգին չկորցնել անբարենպաստ հանգամանքների ազդեցության տակ և բոլոր ջանքերը ներդնել իր ռազմիկների փրկության համար։ Դրա համար էլ լուսաբացին նա դեսպաններ ուղարկեց կայսր Չոփհաննեսի մոտ և սկսեց նրանից խաղաղություն խնդրել հետևյալ պայմաններով՝ տավրոսկյութները հոռոմներին են գիցում Դորոստոլը, ազատում են գերիներին, լքում են Միսիան ու վերադառնում իրենց հայրենիք, իսկ հոռոմները հնարավորություն են տալիս նրանց լողալով հեռանալ, իրավիճակներով չեն հարձակվում իրենց վրա ճանապարհին, նրանք շատ էին վախենում «մարտական կրակ»-ից, որը Նուկիսի բարձր էր մոխրացնում, ու բացի այդ, իրենց ապահովում են հացով և իրենց բարեկամներն են համարում նրանց, որոնք առևտրական գործերով կզան Բյուզանդիոն, ինչպես որոշված էր առաջ։ /9.11/ Կայսրը խաղաղությունը լավ համարեց պատերազմից, բանի որ գիտեր, որ խաղաղությունը պահպանում է ժողովրդին, իսկ պատերազմը, ընդհակառակը՝ կործանում։ Դրա համար էլ նա ուրախությամբ ընդունեց ռոսների պահանջները, նրանց հետ դաշինք և համաձայնություն կնքեց ու հաց տվեց՝ ասել մեկին երկուական մեղով։ Ասում են, որ ռոսների 60.000 հոգանց զորքից միայն 22.000 մարդ, որոնք խուսափել էին կործանումից, հաց ստացան, իսկ մնացած 38.000 հոգին զոհվել էին հոռոմների գեղեթից... /9.12/ Ահա այսպես ավարտվեց հոռոմների այդ պատերազմը սկյութների դեմ։ Աֆենդրուսյալը թողեց Դորոստոլը, համաձայն պայմանավորվածության վերադարձեց գերիներին և մնացած զինակիցների հետ ուղի բռնեց դեպի հայրենիք։ Ծանապարհին նրանք ընկան պացինականների՝ այդ մեծաթիվ ու բոլորից ցեղի, որը իր հետ տանում է բնակարանները և կյանքի մեծ մասն անցկացնում է սայլերում, պատրաստած դարանը։ Նրանք կոտորեցին գրեթե բոլոր ռոսներին, այլոց թվում սպանելով նաև Աֆենդրուսյալին, այնպես որ ռոսների հսկայական զորքից միայն շատ քչերը անվնաս վերադարձան հարազատ վայրեր» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 8, մաս 8-10, գիրք 9, մաս 1-3, 5-12)։

«/11/ Երբ հետախույզներն ասացին, թե ինչ-որ սկյութներ են գալիս, նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Չոփհաննես I Զնիկը – Խ.Ֆ.) ընտիր գինկորներն ուղարկեց։ Թեոդորոս Միսթեացուն նա գորահրամանատար Նշանակեց և կարգադրեց գլխավորել զորքը, հետախույզել հակառակորդների բանակը և իրեն այդ մասին տեղյակ պահել, իսկ թե՛ թշնամին առաջ անցնի, ապա հեռանարությունյամբ գաղափար կազմել նրանց զորության մասին, իսկ ինքը հետևեց նրանց՝ համայն բանակը կարգի բերած։ Երբ Թեոդորոսի զորքը բախվեց թշնամիներին, ուժեղ թափով նրանց վրա խուժեցին։ Ռուսները, վախենալով ծուղակի մեջ ընկնել, առաջ էին գնում և, որովհետև նրանցից շատերը վիրավորվել էին, ունայն էլ՝ սպանվել, տեղի տալով ցրիվ եկան մերձակայքում գտնվող լեռները, այնտեղի խիտ ու ընդարձակ անտառները, և լեռնային կածանով ապավինեցին Դորոստոլում։ Նրանք 700 հոգի էին, իսկ իրենց հետ կրկի բռնված ու պարտության մատնած հոռոմները՝ 300։ Սկյութները միացան Սկյատոսյալին (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սկյատոսյալին – Խ.Ֆ.) և, նրան այնտեղից վերցնելով, 330.000 հոգուց բաղկացած համայն զորքով բանակեցին Դորոստոլից տասներկու մղոն առաջ՝ վճռելով քաջաբար և ուժով իրենց վրա եկող կայսեր ընդդիմակայելու։ Դոմեացիները, մոտալուռ հաղթանակներից բերկրացած, սպասում էին վճռական ճակատամարտին։ Նրանք վստահ էին, որ աստված իրենց սատար է կանգնելու, նա չի սիրում անարդար իշխանավորներին, այլ մշտապես օգնում է նրանց, ում նկատմամբ անարդար են վարվել, այդ իսկ պատճառով ոչ միայն քաջարիները, այլև վախկոտներն ու թույլ հոգու տեր մարդիկ պատրաստակամություն հանդես բերեցին, արիության և մարտին մասնակից դառնալու անհամբերությամբ լցվեցին։ Դակառակորդ զորքերը, երբ մոտեցան միմյանց, և կայսրը, և Սկյատոսյալը իրենց գինկորներինը կոչով դիմեցին, ոգևորեցին նրանց, ապա, ստեղծված իրարդրության կապակցությամբ անհրաժեշտ կարգադրություններն անելով, պատերազմական փողերը ինչելուց հետո նույն հեռանալով բախվեցին միմյանց։ Առաջին ընդհարման ժամանակ հոռոմացիները, ուժեղ թափով հարձակում գործելով և շատերին գետին տապալելով, սասանեցին բարբարոսների զորաշարքերը։ Բարբարոսները չնահանջեցին, հոռոմացիներն էլ գլխովին չհալածեցին նրանց, և սկյութները, իրենց դարձյալ գոտեպնդելով, աղաղակներով հոռոմացիների վրա վերստին հարձակվեցին։ Որոշ ժամանակ պայքարը հավասար էր, բայց երբ սկսեց մթնել, հոռոմացիները, իրար ոգևորելով և հորդորներից կարծես ուժ ստացած, խուժեցին սկյութների ծախ թևի վրա ու իրենց անկասելի թափով շատերին տապալեցին։ Ռուսները, սակայն, ընկնելով ծանր դրության մեջ, դեռ դիմադրում էին, դրա համար կայսրն իր մտորվածներից մի բանիսին օգնության ուղարկեց, ինքն էլ, առանց կայսերական Նշանակների, նիզակը ձեռքին, ձին խառնելով և գինկորներին ոգևորելով, շտապեց նրանց հետևից։ Դամառ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, մարտի ելքը բազմիցս փոփոխվեց, պատմում են, որ պայքարի ելքը տասներկու անգամ մեկ այս, մեկ այն կողմ սասանվեց, և ռուսները փտանգներից հուսաբեկ եղած, խայտառակ կերպով փախուստի դիմեցին ու դաշտով մեկ ցրիվ եկան։ Դոմեացիները, հետապնդելով նրանց, ձեռքն անցածին կոտորում էին։ Շատերն ընկան, դրանցից ավելին էլ գերի վերցվեց, իսկ ուժեղ, որ կարողացան վտանգից պրծնել, ապավինեցին Դորոստոլում։ /12/ Կայսրը հաղթանակի առթիվ բարեհաղթ վկա գերություն գոհություն մատուցեց, թշնամիներին նա ճակատամարտ տվեց նրա հիշատակի օրը, իսկ հաջորդ օրը ինքն էլ ծամիա ընկավ դեպի Դորոստոլը։ Տեղ հասնելով՝ նա ամուր ճամբար հաստատեց, բայց պաշարման չանցավ, բանգի վախճեցավ, որ, գետի ափը բռնած չլինելով, ռուսների կիսաջողով նավերով փախուստի դիմել։ Դրա համար նա բանակեց՝ սպասելով հոռոմական նավատորմիդին։ Այդ միջոցին Սկյատոսյալը, երկուդղելով, որ իր մոտ գտնվող շուրջ 2000 բոլորդար ռազմագերիները կարող են ապստամբել, նրանց առավ երկար ժամ և այլ կապակցություն մեջ ու նախապարտատվեց պաշարման դեմ պայքարելուն։ Երբ նավատորմիդը տեղ հասավ, կայսրն անցավ պարսպամարտի և բազմիցս հարձակման անցած սկյութներին փախուստի մատնեց։ Օրերից մեկը, երբ հոռոմացիները երեկոյան մոտ ցրվեցին ճաշելու, բարբարոսները, երկու մասի բաժանված՝ ձիավոր ու հետևակ, մարտնչելու համար դուրս եկան քաղաքի երկու փողոցներից՝ արևելյանից, որի հսկողությունը դրված էր

ստորատուպեղարի Պետրոսի և Նրա թրակացի ու մակերոնացի զինվորների վրա, ինչպես նաև արևմտյանից, որի հսկողությունը վստահված էր Վարդապետ Սկյութրոսին և Նրա արևելյան զորաբանակին: Սկյութերը առաջին անգամ այստեղ ահա ծիպվոր հանդես եկան, նախորդ մարտերում Նրանք հետևակ մարտնչեցին: Հռոմեացիները Նրանց համառորեն ընդդիմակայեցին և քաջաբար կռվեցին: Երկար ժամանակ պայքարը հավասար էր, բայց ի վերջո հռոմեացիներն իրենց արիությանը բարբարոսներին փախուստի մատնեցին դեպի պարիսպները: Այս մարտի ընթացքում Նրանցից շատերը ընկան, հատկապես ծիպվորներ, իսկ հռոմեացիները ոչ ոք չվիրավորվեց, միայն 3 ձի սպանվեց: Բարբարոսներն, ահա, այսպիսի ջարդ ստանալով, պարիսպներից ներս բխեցին: Վրա հասավ գիշերը, բայց Նրանք գիշերն անքուն անցկացրին: Նրանք թափուրն ու սարսափներ կոծով ողբացին մարտում ընկածներին՝ այն աստիճանի, որ խողովների թվում էր, թե զազաններ են ոռնում ու կաղկանձում, այլ ոչ թե մարդիկ՝ ողբում ու կռվում: Երբ լույսը բացվեց, ռուսները տարբեր բերդերում հաստատված իրենց բոլոր կայազորները Ղորոստոլոն կանչեցին: Մրանք շտապ կարգով տեղ հասան, իսկ կայսրը, վերցնելով իր ողջ զորքը, եկավ քաղաքի առջև փռված դաշտը և բարբարոսներին պատերազմի էր դրդում: Երբ Նրանք չեկան, նա ճամբարը վերադարձավ ու հանգիստ մնաց: Կոստանտինյանից և Խսորոս գետից այն կողմ գտնվող բերդերից Նրա մոտ դեսպաններ ժամանեցին, իրենց գործած չարիքների համար ներում աղերսելով և իրենց, ամբողջություններով հանդերձ, կայսեր հանձնելով: Կայսրը Նրանց սիրալիոր ընդունեց, այդ բերդերը ընդունելու համար մարդկանց ուղարկեց, ինչպես և Նրանց պահպանության համար բավարար կայազոր սահմանեց: Երբ վրա հասավ երեկոն, ռուսները, բացելով քաղաքի բոլոր դարպասները, նախորդներից շատ ավելի մեծ թվով հարձակվեցին հռոմեացիների վրա, որոնք գիշերակ վրա հույս դրած հանգիստ վիճակում էին: Առաջին ընդհարման ժամանակ, Նրան կարծես գերակշռեցին, բայց փոքր անց հռոմեացիները գերազանցեցին: Երբ հերոսաբար կռվող Սֆանգելլոսն սպանվեց, ռուսները շփոթվեցին և Նրանց թափող կտորվեց, հակառակ դրան, ողջ գիշերը Նրանք տեղի չտվեցին, ինչպես և հաջորդ օրը՝ մինչև կեսօր: Երբ կայսրը զորք ուղարկեց, փակելու համար բարբարոսների մուտքը դեպի քաղաք և այդ բանը ռուսներն իմացան, դիմեցին փախուստի: Քաղաք տանող ճանապարհները փակված գտնելով՝ Նրանք դաշտի վրայով փորձեցին փախուստի դիմել, բայց բռնվելով, սպանվում էին: Սկյութույալը գիշերը քաղաքի պարիսպը օղակցեց խոր խրամով, որպեսզի խոչընդոտի հռոմեացիների թափով հարձակվող քաղաքի պարսպի վրա: Միա այսպես ապահովելով քաղաքը՝ նա կարծեց, թե կկարողանա քաջաբար դիմանալ պաշարմանը: Այն պատճառով, որ Նրա զինվորների մեծ մասը վիրավոր լինելով վատ վիճակում էր, որի վրա բարոյվեց և սովը, Նրանց պարենն արդեն սպառվել էր, իսկ հռոմեացիներն էլ արգելակում էին Նրանց դրսից մատակարարումը, Սկյութույալը, ահա, օգտվելով մուգ և անլուսին մի գիշերից, երբ երկնքից տեղատարափ անձրև ու սարսափելի կարկուտ էր թափվում ու նաև սահմանկետցիչ դուր ու կայծակ էր, 2.000 ռոմլ, մոտելով միափայտ նավերը, դուրս եկավ պարեն հայթայթելու: Յուրաքանչյուրն որոտելից, իր կարողացածը հացահատիկ, կորեկ և այլ սննդամթերքներ հավաքելով՝ միափայտ նավակներով, գետի վրայով, վերադառնում էին դեպի Ղորոստոլոն: Վերադարձին Նրանք գետափին նկատեցին զինվորների բազում սպասավորների, որոնցից ոմանք ծիծերին էին ջրում, ոմանք՝ խոտ հավաքում, ուրիշներն էլ՝ փայտ ջարդում: Նավերից դուրս գալով՝ Նրանք անշուշտ գնացին, և, անսպասելիորեն ու թաքուն հարձակվելով, Նրանցից շատերն սպանեցին, մնացածներին էլ ստիպեցին ցրվել մերձակա թավրեղներում: Այս դարձյալ նավերը մոտենալ, նպաստավոր բանու օգնությանը Նրանք հասան Ղորոստոլոն: Երբ այդ բանն իմացվեց՝ կայսրն ընկավ մեծ տրտմության մեջ: Նա նավատորմիդ հրամանատարներին խիստ պախարակեց այն բանի համար, որ Նրանք չիմացան բարբարոսների՝ Ղորոստոլոնից դուրս նավելու մասին: Նա սպառնաց Նրանց մահապատժի ենթարկել, եթե այդ բանը մի անգամ ևս կրկնվի: Նավատորմիդ հրամանատարները արդեն ուշադիր հսկում էին գետի երկու ափերն էլ, իսկ կայսրը ողջ 65 օր պաշարման մասնակցելով, ամեն օր համառ մարտ տալով, գտավ որ պետք է օղակմամբ և պաշարյալներին սովի մատնելով փորձել քաղաքին տիրանալ: Դրա համար նա ամեն տեղից խրամներով փակեց ճանապարհները և պահակություն հաստատեց այդտեղ, որպեսզի ոչ ոք չկարողանա դուրս գալ պարեն հայթայթելու, իսկ ինքը հանգիստ մնաց: Ղորոստոլոնում, ահա, դրությունն այսպիսին էր: /14/ Պաշարված սկյութները, ներսում սովից տառապելով, դրսից էլ՝ պարսպավոր մեքենաներից, հատկապես այն կողմից, որի հսկողությունը դրված էր Ռոմանոս Կուրկուսափի որդի մագիստրոս Յուլիանոսի վրա, այնտեղ գտնվող բարանետ մեքենան պաշարյալներին շատ էր վնաս հասցնում, առանձնացնելով ամենաքաջ ծակառուցի զինվորներից ոմանց, թեթևագնեների հետ միասին ուղարկեց առաջ՝ փորձելու այդ մեքենան ղեկացնել: Կուրկուսափը, իմանալով դա, վերցրեց իր լավագույն մարդկանց և շտապ օգնության դիմեց, բայց, ընկնելով սկյութների շրջապատման մեջ, Նիզակի հարվածից ձին կորցրեց, Նրա հետ գետին գլորվեց և քրախողխող արվեց: Վրա հասած հռոմեացիները ռուսների ետ կռվի բռնվեցին, մեքենան փրկեցին, իսկ սկյութներին էլ, հետ շարունակ, ստիպեցին քաղաքում փակվել: Յուլիան 20-ին ռուսները հսկայական բազմությանը քաղաքից դուրս եկան և հռոմեացիների հետ կռվի բռնվեցին: Նրանց գոտեպնդում և մարտի քաղաքում սկյութների մոտ Նշանավոր Իկմիր անունով մեկը, որը Մճանգելլոսի սպանությանից հետո Նրանց մոտ մեծ պատիվ ուներ: Մրան բոլորը հարգում էին ոչ թե իր տոհմիկ ծագման պատճառով, ոչ էլ համակրելով Նրան, այլ՝ իր քաջության համար: Կրետեի ամիրա Կուրուպետի (վերնում արդեն Նշվեց, որ իրականում սա Կրետեի Եմիրության Եմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Մաիդիի որդեգիրն էր - Մ.Յ.) որդի Անեսաթը, որ կայսերական թիկնապահներից մեկն էր, տեսնելով, թե ինչպես Իկմիրը, քաջաբար կռվելով և մյուսների էլ ոգևորելով ու Նույն բանին մղելով, սասանում է հռոմեացիների շարքերը, Նրա ոչ ամբառ կառուցվածքից ամենևին երկույնդեց, ոչ էլ՝ արիությանից: Նա, քաջությանը լի և ձին դետուղեն շարժելուց հետո իր ազդրից կախված թուրք քաշելով, անզուսպ թափով շարժվեց սկյութի վրա, հարվածեց Նրա ծախ ուսին անրակի մոտ ու կտրեց վիզը: Գլուխը աջ թևի հետ միասին գետին ընկավ: Սկյութը գետին փռվեց, իսկ Անեսաթը անվնաս վերադարձավ ճամբար: Այս դեպքի առթիվ խառնիճադանք աղմուկ բարձրացրել, հռոմեացիները հաղթականորեն աղաղակեցին, իսկ սկյութները՝ անփառունակ կոծեցին ու տեղի տվեցին: Հռոմեացիների աղաղակների տակ Նրանք փախուստի դիմեցին և խայտառակ կերպով քաղաքում ապաստանեցին: Այդ օրը Նրանցից շատերը սպանվեցին, ոմանք տեղի նեղվածքի պատճառով իրար ոտնատակ անելով, մյուսները՝ ընկնելով հռոմեացիների ձեռքը: Զիչ էր մնացել գերի ընկներ հենց ինքը՝ Սկյութույալը, բայց վրա հասած գիշերը փրկեց Նրան: Վերապրածները պարիսպների հետևում Իկմիրի սպանության առթիվ մեծ լացուկոծ բարձրացրին: Ընկած բարբարոսների թաղելու ժամանակ հռոմեացիները սպանվածների մեջ կանանց էլ գտան, որոնք տղամարդու շորեր հագած տղամարդկանց հետ հռոմեացիների դեմ էին կռվել: /15/ Զանի որ պատերազմը բարբարոսների համար անհաջող էր ընթանում և ոչ մի տեղից օգնության հույս չկար, ցեղակիցները հեռու էին գտնվում, իսկ սահմանակից այլազգի բարբարոսները, հռոմեացիներից սարսափած, մերժեցին օգնել: Նրանց պարենն էլ սպառվեց և ոչ մի տեղից հնարավոր չէր այն ձեռք բերել, բանգի հռոմեական նավատորմից ուշադիր կերպով հսկում էր գետի ափերը, իսկ հռոմեացիների համար ամեն օր, կարծես առատ աղբյուրից, հոսում էր ամեն մի բարիք, հեծելազորն ու հետևակն էլ գնալով ստվարանում էին: Սկյութները չէին կարող նաև իրենց նավակներին մեջ մտնելով փախուստի դիմել, բանգի, ինչպես առաջինը, դուրս գալու տեղերը ուշադիր հսկվում էին: Այս պայմաններում Նրանք ժողով արեցին: Նրանցից ոմանք խորհուրդ էին տալիս գիշերով ծածուկ հեռանալ, մյուսները գտնում էին, բանի որ նահանջելու ոչ մի հնարավորություն չկա, հռոմեացիների հետ պայան կնքեն, երաշխիքներ խնդրեն և այդպես հեռանան դեպի իրենց երկիրը, ուրիշներն էլ իրենց կարծիքով ձեռնառու այլ խորհուրդներ էին տալիս: Բոլորն էլ ցանկանում էին մեկընդմիջ տվեց տալ պատերազմին, բայց Սկյութույալն ասաց՝ մի անգամ ևս պատերազմել հռոմեացիների դեմ և կամ հաղթել հակառակորդների լավ մարտնչելով, կամ էլ պարտություն դեպքում գերադասել փառալուսի և արիության մեղի խայտառակ և ամոլալի կյանքից, բանգի փախուստով փրկվելու դեպքում կյանքն իրենց համար անտանելի կլինի, իրենք արիամարիանքի առարկա կդառնան անցյալում իրենցից սարսափող հարևան ազգերին: Սկյութույալի խորհուրդը Նրանց դուր եկավ և բոլորը համաձայնվեցին ողջ Ռոմով մասնակցել մահու: և կենաց պայքարին: Հաջորդ օրը Նրանք բոլորը միասին դուրս եկան քաղաքից, փակեցին դարպասները, որպեսզի ոչ ոք չկարողանա փախուստի դիմելով ապաստանել քաղաքում, և բախվեցին հռոմեացիներին: Տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, բարբարոսները քաջաբար էին կռվում, իսկ ծանր սպառնալիքված հռոմեացիները, կիզիչ արևից ու ծարավից տանջվելով, միջօրե էր, սկսեցին տեղի տալ: Կայսրը, տեսնելով դա, իր մարդկանցով շտապեց օգնության, կռվի ողջ ծանրությունը նա իր վրա վերցրեց, իսկ արևից ու ծարավից տանջվող զինվորների համար էլ կարգադրեց գինով ու ջրով լի տիկեր բերել: Իրենց ծարավը հագեցնելով և կիզիչ արևից որոշ ժամանակ խուսափելով՝ Նրանք իրենց կարգի բերեցին և ուժգնությամբ ու թափով խուժեցին սկյութների վրա: Վերջիններս քաջաբար դիմադրեցին և մարտը հավասար էր: Կայսրը հասկացավ, որ սկյութների տկուրության պատճառը նեղ տեղանքն էր, որը հռոմեացիներին չի թողնում ծավալվել և իրենց արիությանը վայել մեծագործություն ցուցաբերել, դրա համար զորավարներին հրամայեց նահանջել դեպի դաշտը, հեռանալ քաղաքից, փախուստի դիմելու տալավորություն թողնելով, բայց ոչ շտապողականությամբ, այլ հանդարտ ու քիչ-քիչ և, երբ իրենց հետապնդողներին քաղաքից հեռու բաշեն, հանկարծակի ձգեն սանձերը, շրջեն ձիերին և սկյութների հետ կռվի բռնվեն: Չորավարները կատարում էին հրամանը, իսկ ռուսները, հռոմեացիներին նահանջը փախուստ համարելով, իրար կոչ անելով, աղաղակներով անցան հետապնդման: Հռոմեացիները, երբ հասան կանխորոշված վայրը, շրջվեցին ու քաջաբար հարձակվեցին Նրանց վրա: Այստեղ կատաղի մարտ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ զորավար Թեոդորոս Միսթեացու ձին Նիզակահար եղավ, իսկ Թեոդորոսը գետին ընկավ: Նրա շորքը իր համար կռվի տեղի ունեցավ, ռուսները ջանում էին սպանել Նրան, իսկ հռոմեացիները՝ փրկել: Այս Թեոդորոսը, ձիուց ընկնելով, սկյութներից մեկի գոտիից բռնեց և կարծես մի թեթև վահանիկ լինել, իր բազկի զորությանը այս ու այն կողմ շարժելով, հետ էր մղում իր վրա ուղղված հարվածները և քիչ ան քիչ նահանջում դեպի հռոմեացիները, որոնք, ի վերջո, գերակշռության հասնելով, սկյութներին հետ մղեցին ու այդ մարդուն վտանգից փրկեցին: Պատերազմը ելք չգտած, գործերը բաժանվեցին միմյանցից: /16/ Կայսրը, տեսնելով, որ սկյութները նախկինից ավելի համառորեն են պայքարում, ցավելով չարաբար և պատերազմից տառապող հռոմեացիներին, ապա նաև ժամավաճառությունից նեղված, վճռեց հարցը մեկամարտությամբ լուծել: Նա

Սկյատտուլավի մոտ դեսպանություն ուղարկեց՝ կոչ անելով մենամարտել, ասելով, թե ավելի լավ է մի մարդու մահվամբ հարցը լուծվի, քան թե ժողովուրդները սրբախորհուրդ արվեն և կամաց-կամաց սպառվեն, որ թող հաղթող տերը լինի ամենայնի: Սկյատտուլավը, սակայն, չընդառաջեց կայսեր կոչին և գոռոզաբար պատասխանեց, թե ինքը թշնամուց լավ գիտի իր համար ինչն է ավելի լավ և, եթե կայսրը մտահոգված է այս աշխարհից հեռանալու, ապա մահվան բյուր ճանապարհներ կան, թող ուզածն ընտրի: Ահա այսպես պոռոտախոսելով՝ նա ավելի եռանդով պատերազմի նախապատրաստություն տեսավ: Կայսրը մենամարտից հույսը կորած աշխատում էր բոլոր միջոցներով փակել բարբարոսների մոտոթը դեպի բաղաբ: Այդ գործը գլուխ բերելու համար նա իր գլխավորած տագմաններով ուղարկեց մագիստրոս Կարդաս Սկլետոսին, իսկ ծերունի Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի - Մ.3.**) որդի Կոնստանդին կայսեր որդի պատրիկ Ռոմանոսին և Պետրոս ստրատուպեդարխին էլ իրենց գլխավորած ուժերով կարգադրեց հարձակվել թշնամիների վրա: Նրանք համառ կռվի բռնվեցին սկյութների հետ, որոնք դիմադրություն ցույց տվեցին: Մարտի ելքը շատ փոփոխական էր, երկար ժամանակ՝ հավասար: Այստեղ ևս Կրետեի ամիրայի որդի Անեմասը, ձին այստեղ-այնտեղ շարժելով և ավելի ուժեղ խթանելով՝ երիտասարդական ավյունով խուժեց հենց Սկյատտուլավի վրա ու, թշնամու փաղանգն երկուսի բաժանելով, թողով նրա գլխին հարված իջեցրեց: Նա, թեև նրան ձիուց ցած գլորեց, բայց չսպանեց, քանզի նրա հազած գրառը թույլ չտվեց այդ բանն անել: Անեմասին շրջապատեցին և նա, շատերից հարվածներ ստանալով, հերոսաբար զոհվեց՝ արժանանալով անգամ հակառակորդների մեծ հիացմունքին: /17/ Պատմում են, թե հռոմեացիները վերոստ էլ օգնություն ստացան՝ հարավից սկյութների դեմքին մրրիկ բարձրացավ, որ թույլ չէր տալիս նրանց իրենց ուզածի պես մարտնչել: Հռոմեացիների ողջ բանակին մի ինչ-որ մարդ էլ երևաց, որ սպիտակ ձիու վրա նստած առջևից մարտնչում էր, սասանում ու դողդացնում թշնամիների փաղանգները: Նա ոչ նախապես, ոչ էլ դրանից հետո չճանաչվեց: Անում են, թե նա Թեոդորոսներից՝ բարեհաղթ մարտիրոսներից, մեկն էր: Կայսրն, ահա, մշտապես այսպիսի պաշտպաններ ու սատարներ ուներ թշնամիների դեմ: Այսպես էր պատահել, որ այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ հենց այն օրը, երբ մենք, ընդունված կարգի համաձայն, Նշում ենք ստրատուպեդի հիշատակը: Բյուզանդիոնում էլ մի առաքելի կին հաստատեց, որ երևույթը գերագույն ուժից էր, նա ճակատամարտի նախօրեին երգած էր տեսել: Իրեն թվաց, թե աստվածածինն է մոտը կանգնել և լսել նրա ասածը ինչ-որ գիւղիկի, թե. «Տեր Թեոդորոս, իմ և քո Հովհաննեսը դժվարին կացության մեջ էր, շտապիր նրա օգնության»: Առավոտյան նա իր տեսածը հարևաններին պատմեց: Այդպիսին էր, ահա, երազը, իսկ սկյութները դարձյալ փախուստի մատնվեցին, բայց, բաղաբի դարպասները Սկլետոսի կողմից փակված գտնելով, դաշտով մեկ ցովեցին ու կոտորվեցին՝ մի մասը իրար կոտորելով, իսկ մեծ մասն էլ հռոմեացիներից սրի բաշվելով: Մնացած գրեթե բոլորը վիրավոր էին: Կայսրը ի պատիվ Թեոդորոս մարտիրոսի, նրա օժանդակությանը փոխհատուց լինելով, հիմնովին բանդեց այն տաճարը, որտեղ ամփոփված էր նրա սուրբ անուշիքը, շատ ավելի մեծն ու գեղեցիկը կառուցեց, նրա համար նա առանձնացրեց հողակապ տիրույթներ, իսկ այդ քաղաքը Եվխայիտիայի փոխարեն վերանվանեց Թեոդորոպոլիս: /18/ Իսկ Սկյատտուլավը, բոլոր միջոցները փորձելով, բայց ոչ մի արդյունքի չհասնելով, համոզվելով, որ իրեն ոչ մի հույս չի մնացել, որոշեց հասնալույթյան գալ: Նա կայսեր մոտ դեսպաններ ուղարկեց, ապահովության երաշխիքներ խնդրելով, որ հռոմեացիների դաշնակիցն ու բարեկամը դառնալով, իրեն թույլ տալիս իր մարդկանց հետ տուն վերադառնալ, սկյութներից էլ ով խնդրեցին առևտուր անելու, առանց վախի իրավունք ունենա գալ Ռոմանոսի: Կայսրն ընդունեց դեսպաններին, նա ասաց ընդունված խոսքը, թե հռոմեացիները սովորություն ունեն թշնամիներին պարտություն մատնել, ոչ թե գնելով, այլ՝ բարերարությամբ: Նա հաստատեց Սկյատտուլավի բոլոր խնդրանքները: Երբ հաշտությունը կնքվեց, Սկյատտուլավը աղերսեց տեսակցել կայսեր հետ: Նրա այդ խնդրանքն էլ նա բավարարեց և Սկյատտուլավն եկավ կայսրի մոտ: Հանդիպելով միմյանց, նրանք տեսակցություն ունեցան իրենց ցանկացած նյութի շուրջ և բաժանվեցին: Դարձյալ Սկյատտուլավի խնդրանքով, կայսրը պաժինակների մոտ դեսպանություն ուղարկեց՝ բարեկամություն և դաշնակցություն առաջարկելով, որպեսզի նրանք այլևս չանցնեն Խսորոս գետը և չսպառնան Բուլղարիան, թույլ տան ռուսներին առանց խոչընդոտի անցնել իրենց երկրի վրայով և նույն տեղով էլ տուն վերադառնալ: Դեսպանության գնացողը Եվխայիտների Եպիսկոպոս Թեոփիլոսն էր: Պաժինակները, ընդունելով դեսպանությունը, մերժեցին միայն ռուսներին անցում տալու կետը, իսկ մնացածների վերաբերյալ պայմանագիր կնքեցին: Ռուսները նավեցին, գնացին, իսկ կայսրը գետի ափին գտնվող բերդերի ու բաղաբների մասին հոգայով, դեպի հռոմեացիների երկիր շարժվեց» (Հովհաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Հովհաննես Զմբիկ», մաս 11, 12, 14-18):

«Ինդիկտիոնի 6479 թվականին Սկյատտուլավը (**Կիլյան Ռուսիայի իշխան Սկյատտուլավին - Մ.3.**) մարդ ուղարկեց հույների մոտ, թե. «Ուզում եմ ձեզ վրա գալ ու գրավել ձեր քաղաքը, ինչպես բուլղարների այս քաղաքը»: Այդ ժամանակ հույներն ասացին. «Ի պիճակի չենք մենք թեզ դիմադրել, արդ ավելի լավ է մեզնից հարկ վերցրու քո ողջ դրուժինայի համար, իսկ որպեսզի ամեն ինչ ճիշտ լինի, ասա մեզ, թե բանի երբ երբ ուր»։ Ռուսներին խաբելով այսպես խոսեցին հույները, բանգի նրանք ստախոս ազգ են ու այդպես է մինչև մեր օրերը: Եվ ահա Սկյատտուլավն ասաց. «Մենք 20.000 հոգի ենք», սակայն նա ավելացրեց 10.000-ը, բանի որ իրականում ռուսները 10.000 հոգի էին կազմում: Եվ ահա հույները Սկյատտուլավի դեմ հանեցին 100.000 հոգու և հարկ վճարելուց հրաժարվեցին: Դրանից հետո Սկյատտուլավը գնաց հույների վրա և սրանք ելան ռուսների դեմ: Երբ ռուսները տեսան հույներին, շատ վախեցան, բանի որ տեսան նման հսկայական մեծություններին, բայց այդ ժամանակ Սկյատտուլավն ասաց. «Մենք այլևս ոչ մի տեղ կորել չենք կարող, ուզենք թե չուզենք, պետք է մարտնչենք: Արդ եկե՛ք չխայտառնալու համարձակվեք Ռուսիո երկիրը, այլ, եթե պետք է, ոսկրացած հենց այստեղ էլ մնանք, բանգի մահացածներին խայտառակություն չի սպառնում, իսկ եթե փախչենք՝ խայտառակ կլինենք: Արդ եկե՛ք չփախչենք, այլ ամուր կանգնած մնանք տեղում, իսկ ես էլ բոլորիցդ առաջ կընթանամ: Եվ ահա իմացե՛ք, եթե իմ գլուխը դնեմ, այդ ժամանակ դուք ձեր գլուխների մասին հոգացե՛ք»: Ռազմիկները վերցին խոսքերի վերաբերյալ պատասխանեցին. «Որտեղ քո գլուխը դնես, այնտեղ էլ մենք մերը կդնենք»: Եվ ահա գինավառված ելան ռուսները և մի դաժան մարտ բռնկվեց, երբ Սկյատտուլավը հաղթանակ տարավ, իսկ հույները փախան: Դրանից հետո Սկյատտուլավը ուղղվեց դեպի մայրաքաղաք՝ մարտնչելով ու ոտնատակ տալով իր ճանապարհին գտնվող բաղաբները, որոնք մինչ այժմ էլ դատարկ են: Այդ ժամանակ արքան (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմբիկը - Մ.3.**) սեփական վրանում հավաքեց իր իշխաններին..., որից հետո մարդ ուղարկեց Սկյատտուլավի մոտ ասելով. «Մի արի մայրաքաղաքի վրա, այլ վերցրու նվերներն ու հեռացիր», բանգի, իրոք, քիչ էր մնացել, որ Սկյատտուլավը մայրաքաղաքին հասնի: Այդ ժամանակ նրանք հարկ տվեցին, իսկ նա վերցրեց այդ ամենը նաև սպանվածների փոխարեն ասելով. «Թող սա էլ հասնի սպանվածի ցեղին»: Եվ ահա, վերցնելով այդ ամենը, Սկյատտուլավը մեծ փառքով Պերայավ վերադարձավ, սակայն այստեղ, տեսնելով, որ իր դրուժինան փոքրացել է ինքն իրեն ասաց. «Հանկարծ մի որևէ խորամանկությամբ չոչնչացնեն ինձ ու իմ դրուժինան», բանգի շատերն էին ընկել մարտերում: Եվ ահա նա ասաց. «Գնամ Ռուսիա, դրուժինայի նոր ուժեր բերեմ», որից հետո մարդ ուղարկեց Դորոստոլում գտնվող արքայի մոտ, թե. «Ուզում եմ թեզ հետ ամուր խաղաղություն և սեր ունենալ» (Անանուս «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

«Հայոց 418 թվականին Կյուր-ժամը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմբիկը - Մ.3.**) գնում է Բուլղարաց երկիր ու պատերազմում է բուլղարների դեմ, իսկ նրանք, ռուզաց ազգը օգնության կանչելով, մարտի են դուրս գալիս նրանց դեմ: Միմյանց դեմ ճակատամարտելիս ռուզները Հունաց ճակատի երկու լեռերը հետ են շարժում, իսկ թագավորը Հայոց ողջ հետևակ գնդով հանդերձ առաջ մտնում է ճակատամարտի մեջտեղում: Այստեղ հերոսաբար գործում է հետևակ գնդը, որին սաղարք են ասում: Այն թագավորի առջև պատռում է նրան դիմաց եկող թշնամու վահանափակոցը, որից հետո թագավորի հետ եղած ողջ հեծելազորը Ներս է թափվում և, սրերը գործի դնելով, նրանց բոլորին սրախողխող են անում ու տարբեր վայրեր ցրուցան սփռում, հնազանդեցնում ու տիրում են Բուլղարական ազգին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Զմբիկին (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմբիկին - Մ.3.**) լուր հասավ, որ ռուսները, որոնց հետ Նիկեփորը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկարը - Մ.3.**) խաղաղություն էր կնքել և պայմանավորվել բուլղարների դեմ պատերազմի հարցով, մտադիր են գալ իր վրա ու պատերազմելով՝ վրեժխնդիր լինելով Նիկեփորի սպանության համար: Նա կանխեց նրանց, եկավ նրանց դեմ ու պաշարեց Դեսարա քաղաքը, որը ռուսները վերցրել էին բուլղարներից: Նա այնտեղ մնաց երեք ամիս, պաշարված պահելով նրանց, և ի վերջո ռուսների արքան (**Կիլյան Ռուսիայի իշխան Սկյատտուլավ - Մ.3.**) Սկյատտուլավը իրենց ու թույլ տա իրեն ու իր հետ եղող մարդկանց լեռն քաղաքից ու վերադառնալ իր երկիր: Արքան համաձայնեց դրան ու նրանցից ընդունեց քաղաքն ու հարակից տարածքները, որոնց տիրել էին ռուսները: Նա ընդունեց նաև բուլղարների արքա Սամուիլի (**Իտերիակը սիպլվում է և իրականում խոսքը վերաբերվում է Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսին - Մ.3.**) որդիներին (**Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Բորիս II-ին և նրա եղբայր Ռոմանոսին - Մ.3.**), որոնք ռուսների մոտ էին, և նրանց ամիցների կառավարիչներ Նշանակեց: Դրանից հետո արքան վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ մահացավ Բուլղարիայի արքա Պետրոսը (**Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսը - Մ.3.**), որի մայրաքաղաքը Մեծ Պրեդավն էր, և հունական արքան (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմբիկը - Մ.3.**), անթիվ զորք հավաքելով իր ժողովրդից, վերջնականապես տիրեց ողջ Բուլղարիային ու այն իր իշխանությանը ենթարկեցրեց, որից հետո, թողնելով իր զորքը, վերադարձավ տուն: Նրա գործակարները, սակայն, շարժվելով Ռաբլայի վրա, զբաղեցրին այդ շրջանը» (Դուկլանսին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 30):

²⁸²³ «Այդ ժամանակ նա (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլը - Մ.3.**) որոշեց գնալ Անդապատական, սակայն նրա մոտ եկան Գանձակի մեծամեծներն ու ասացին. «Մի հիսարացիր, ով ամիրա, մնա քո տեղում ու մարդ ուղարկիր երբորդ՝ Լաշբարիի (**Շարդարյանների**

Եւփրոքայան ապագա Եւփր Լաւաքարի իրն Մուհամմէտի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպէսզի այս բաղադրը Նրան հանձնվի, Նա ձեռք բաշի անհավատներին ծառայելուց և թող Ալլահն ու դուք լինե՞ք մեր ապաստանը այս ամբարիշտների չարիքների դիմաց»: Եվ Նա կատարեց ինչ լսել էր Նրանցից և ինչ-որ իր սիրտը վկայում էր: Նա սուրհանդակ ուղարկեց իր եղբոր մոտ, հրավիրեց Նրան և տեղեկացրեց մարդկանց ասածների մասին, թէ Գանձակի գրավումը ապահովված է: Երբ լուրը հասավ Լաւաքարին, սա ոչինչ չարեց, այլ չար ու սխալ մտադրություններ վերագրեց Նրան: Այդ ժամանակ Փաղունը իր եղբորը բերել տալու մի հնարք մտածեց: Նա իր մի ծառային ուղարկեց եղբորը՝ Լաւաքարին, տեղեկացնելու, թէ ինքը հիվանդութեամբ է բռնկված և չի կարող ձի նստել: Լաւաքարին անմիջապէս ձի նստեց և այդ ծառայի հետ եկավ: Ծառան հասավ և լուր բերեց Փաղունին, թէ Լաւաքարին իջնանել է այսինչ գյուղում: Նա անմիջապէս հեծավ և դիմավորեց իր եղբայր Լաւաքարին: Նրանք ողջագուրվեցին և արտասուեցին: Ապա Լաւաքարին Նրան մեղադրեց, ասելով. «Փառք Ալլահին, դու առողջ ես, էլ ի՞նչն էր միում բեզ անելու այն, ինչ-որ ցավ պատճառեց մեր սրտերին»: Ասաց Նրան Փաղունը. «Իմ ամիրա եղբայրս, արդո՞ւք ժամանակը չի եկել, որ դու հրաժարվես հողագործ անհավատների ծառայությունից և առավարից երեկո խոզերի հետ անցկացնելուց ու ազակի փոխարեն գանգերի ձայնը լսելուց, երբ այս բաղադր մեզ հանձնել են ինքնակամ և իրար միջև համաձայնութեամբ»: Լաւաքարին, սակայն, հակառակվեց Նրան այս հարցում և ասաց. «Դու գիտե՞ս, եղբայր իմ, թէ մեր հայրը (Շարդադայանների Եւփրոքայան հիմնադիր Եւփր Մուհամմէտ իրն Շարդադը – Մ.Ֆ.) ինչ արեց Դվին բաղաբում ու բանի տարի է դրանից հետո, որ մենք թափառում ենք, մեզ ոչ մի տեղ չեն ընդունում և մեր կյանքը ոչ մի ժամանակ էլ բաղոր չի եղել: Ուստի, եթե մտնենք այս բաղաբ, մեր դեմ դուրս կգա Նրա տերը (Սալարյանների Եւփրոքայան Եւփր Իբրահիմ իրն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.), կպաշարի ու կնեղի մեզ, իսկ մենք փոքրաթիվ խումբ ենք և ո՞վ պետք է ազատի մեզ Նրա ձեռքից: Կան որոշ կարծիքներ, որոնք սխալ են և նման դէպքերում ամեն կարծիք չէ, որ ճիշտ է: Մենք արդեն մի դաս ունեցանք և ունեցածը մեզ բավական է»: Փաղունն ասաց. «Մարդ պետք է բարձրացնան ձգտի և, եթե ձեռք բերի իր ուզածը, նպատակին հասած կլինի, իսկ եթե քայլերն անբավարար լինեն, մեղադրելու ոչինչ չկա, որ Նա որևէ բանի ձգտել և կամ ցանկացել»: Եվ ահա համաձայնվեց Լաւաքարին իր եղբոր այս խոսքերի և մտքերի հետ, ընդունեց Նրա խնդիրը: Ու վերադարձավ Փաղունը Գանձակի դռան մոտ, որպէսզի հավաքի բաղաբի բնակիչներին և ուխտը նորոգի: Զաղաթի ռայիսի անունն էր Յուսուֆ ալ-Կազազ: Նա բերել տվեց սրան և Նրա հետևողներին, համաձայնութեան կնքեց Նրանց հետ ու բոլորը միասին երդվեցին, որ, հենց որ Լաւաքարին և Փաղունը շարժվեն, ըստ նախապէս գծված ծրագրի, բաղաբի դռները բացեն, ձերբակալեն կառավարչին ու հանձնեն Նրան: Երբ Նրանց միջև բաղաբը հանձնելու մասին համաձայնութեանը կայացավ, Յուսուֆ ալ-Կազազը հավաքեց բաղաբի դռները, իսկ Լաւաքարին մտավ ու նստեց բարձերի ու ամիրայական այթոռի վրա Դիշրի 360 թվականին» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Նա (Շարդադայանների Եւփրոքայան ապագա Եւփր Փաղունը – Մ.Ֆ.) որոշեց գնալ Ատրպատական, սակայն Նրա մոտ եկան Գանձակի սեծաւեծներն ու ասացին. «Մի հիմարացիր, ով ամիրա, մտնա՞ր տեղում ու մարդ ուղարկիր եղբորդ՝ Լաւաքարի (Շարդադայանների Եւփրոքայան ապագա Եւփր Լաւաքարի իրն Մուհամմէտի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպէսզի այս բաղաբը Նրան հանձնվի, Նա ձեռք բաշի անհավատներին ծառայելուց և թող Ալլահն ու դուք լինե՞ք մեր ապաստանը այս ամբարիշտների չարիքների դիմաց»: Եվ Նա կատարեց ինչ լսել էր Նրանցից և ինչ-որ իր սիրտը վկայում էր: Նա սուրհանդակ ուղարկեց իր եղբոր մոտ, հրավիրեց Նրան և տեղեկացրեց մարդկանց ասածների մասին, թէ Գանձակի գրավումը ապահովված է: Երբ լուրը հասավ Լաւաքարին, սա ոչինչ չարեց, այլ չար ու սխալ մտադրություններ վերագրեց Նրան: Այդ ժամանակ Փաղունը իր եղբորը բերել տալու մի հնարք մտածեց: Նա իր մի ծառային ուղարկեց եղբորը՝ Լաւաքարին, տեղեկացնելու, թէ ինքը հիվանդութեամբ է բռնկված և չի կարող ձի նստել: Լաւաքարին անմիջապէս ձի նստեց և այդ ծառայի հետ եկավ: Ծառան հասավ և լուր բերեց Փաղունին, թէ Լաւաքարին իջնանել է այսինչ գյուղում: Նա անմիջապէս հեծավ և դիմավորեց իր եղբայր Լաւաքարին: Նրանք ողջագուրվեցին և արտասուեցին: Ապա Լաւաքարին Նրան մեղադրեց, ասելով. «Փառք Ալլահին, դու առողջ ես, էլ ի՞նչն էր միում բեզ անելու այն, ինչ-որ ցավ պատճառեց մեր սրտերին»: Ասաց Նրան Փաղունը. «Իմ ամիրա եղբայրս, արդո՞ւք ժամանակը չի եկել, որ դու հրաժարվես հողագործ անհավատների ծառայությունից և առավարից երեկո խոզերի հետ անցկացնելուց ու ազակի փոխարեն գանգերի ձայնը լսելուց, երբ այս բաղաբը մեզ հանձնել են ինքնակամ և իրար միջև համաձայնութեամբ»: Լաւաքարին, սակայն, հակառակվեց Նրան այս հարցում և ասաց. «Դու գիտե՞ս, եղբայր իմ, թէ մեր հայրը (Շարդադայանների Եւփրոքայան հիմնադիր Եւփր Մուհամմէտ իրն Շարդադը – Մ.Ֆ.) ինչ արեց Դվին բաղաբում ու բանի տարի է դրանից հետո, որ մենք թափառում ենք, մեզ ոչ մի տեղ չեն ընդունում և մեր կյանքը ոչ մի ժամանակ էլ բաղոր չի եղել: Ուստի, եթե մտնենք այս բաղաբ, մեր դեմ դուրս կգա Նրա տերը (Սալարյանների Եւփրոքայան Եւփր Իբրահիմ իրն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.), կպաշարի ու կնեղի մեզ, իսկ մենք փոքրաթիվ խումբ ենք և ո՞վ պետք է ազատի մեզ Նրա ձեռքից: Կան որոշ կարծիքներ, որոնք սխալ են և նման դէպքերում ամեն կարծիք չէ, որ ճիշտ է: Մենք արդեն մի դաս ունեցանք և ունեցածը մեզ բավական է»: Փաղունն ասաց. «Մարդ պետք է բարձրացնան ձգտի և, եթե ձեռք բերի իր ուզածը, նպատակին հասած կլինի, իսկ եթե քայլերն անբավարար լինեն, մեղադրելու ոչինչ չկա, որ Նա որևէ բանի ձգտել և կամ ցանկացել»: Եվ ահա համաձայնվեց Լաւաքարին իր եղբոր այս խոսքերի և մտքերի հետ, ընդունեց Նրա խնդիրը: Ու վերադարձավ Փաղունը Գանձակի դռան մոտ, որպէսզի հավաքի բաղաբի բնակիչներին և ուխտը նորոգի: Զաղաթի ռայիսի անունն էր Յուսուֆ ալ-Կազազ: Նա բերել տվեց սրան և Նրա հետևողներին, համաձայնութեան կնքեց Նրանց հետ ու բոլորը միասին երդվեցին, որ, հենց որ Լաւաքարին և Փաղունը շարժվեն, ըստ նախապէս գծված ծրագրի, բաղաբի դռները բացեն, ձերբակալեն կառավարչին ու հանձնեն Նրան: Երբ Նրանց միջև բաղաբը հանձնելու մասին համաձայնութեանը կայացավ, Յուսուֆ ալ-Կազազը հավաքեց բաղաբի երիտասարդներին և զինեց Նրան: Նրանք դիմեցին կառավարչի տունը, Նրան ձերբակալեցին ու բացին բաղաբի դռները, իսկ Լաւաքարին մտավ ու նստեց բարձերի ու ամիրայական այթոռի վրա Դիշրի 360 թվականին» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁸²⁴ «Երբ լուրը հասավ Արդեբիլ Սալար Իբրահիմ իրն Մարգուբանին (Սալարյանների Եւփրոքայան Եւփր Իբրահիմ իրն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.)՝ Նա առաջ խաղաց իր գործով Դիշրի 361 թվականին, պաշարեց Գանձակ բաղաբն ու կռվեց Լաւաքարի (Շարդադայանների Եւփրոքայան Եւփր Լաւաքարի իրն Մուհամմէտի (971-978) – Մ.Ֆ.) դեմ: Նրանց միջև տեղի ունեցան սաստիկ պատերազմ և ճակատամարտեր, որոնց մասին կարելի է երկար խոսել: Երբ, սակայն, Նա չհաղթեց, հաշտվեց Լաւաքարի հետ և Գանձակի դռնից վերադարձավ Արդեբիլ: Լաւաքարին բարեկարգեց երկիրը, հեռացրեց ապականիչներին և դալամցիներին դուրս բռնեց Նրա գավառներից: Մարդիկ հանգստացան, Նրա հեղինակությունը բարձրացավ և գործերը հաջող գնացին: Լաւաքարին օրեցօր ընդարձակից իր թագավորությունը, մինչև որ տիրեց ողջ Առանին և Դալաստանի մի մասին: Նա իր հպատակների գործերը լավագույն կերպով էր դեկավարում և իր գնվողների հետ վարվում էր մեծ հստակությամբ, մինչև որ հասավ Դիշրի 368 թվականը, երբ իր աթոռանիստ Գանձակում մահացավ ալ-Լաւաքարի Աբու-Հասան Ալի իրն Մուհամմադ իրն Շարդադը: Նրա իշխանության տևողությունը միայն իր ցեղի վրա մոտավորապէս 24 տարի էր, իսկ իր ցեղի և Գանձակ բաղաբի ու Նրա բոլոր գավառների վրա՝ 28 տարի» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ լուրը հասավ Արդեբիլ Սալար Իբրահիմ իրն Մարգուբանին (Սալարյանների Եւփրոքայան Եւփր Իբրահիմ իրն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.)՝ Նա առաջ խաղաց իր գործով Դիշրի 361 թվականին, պաշարեց Գանձակ բաղաբն ու կռվեց Լաւաքարի (Շարդադայանների Եւփրոքայան Եւփր Լաւաքարի իրն Մուհամմէտի – Մ.Ֆ.) դեմ: Նրանց միջև տեղի ունեցան սաստիկ պատերազմ և ճակատամարտեր, որոնց մասին կարելի է երկար խոսել: Երբ, սակայն, Նա չհաղթեց, հաշտվեց Լաւաքարի հետ և Գանձակի դռնից վերադարձավ Արդեբիլ: Լաւաքարին բարեկարգեց երկիրը, հեռացրեց ապականիչներին և դալամցիներին դուրս բռնեց Նրա գավառներից: Մարդիկ հանգստացան, Նրա հեղինակությունը բարձրացավ և գործերը հաջող գնացին: Լաւաքարին օրեցօր ընդարձակից իր թագավորությունը, մինչև որ տիրեց ողջ Առանին և Դալաստանի մի մասին: Նա իր հպատակների գործերը լավագույն կերպով էր դեկավարում և իր գնվողների հետ վարվում էր մեծ հստակությամբ, մինչև որ հասավ Դիշրի 368 թվականը, երբ իր աթոռանիստ Գանձակում մահացավ ալ-Լաւաքարի Աբու-Հասան Ալի իրն Մուհամմադ իրն Շարդադը: Նրա իշխանության տևողությունը միայն իր ցեղի վրա մոտավորապէս 24 տարի էր, իսկ իր ցեղի և Գանձակ բաղաբի ու Նրա բոլոր գավառների վրա՝ 28 տարի» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁸²⁵ «Եվ ահա, երբ Նա (Բուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաննես I Զնիկը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Բուլղարիայից, պատերազմի գնաց իսլամի երկրի դեմ՝ Մելիտեի մոտ անցնելով Եփրատը Դիշրի 361 թվականի 2ուլիից ամսին» (Յահա Աստիքեացի «Ժամանակագրություն»): «Դայոց 421 թվականին հռոմեոների սպարապետը՝ այն է Դենսիլիոսը, որին Սլեօ Էրն կոչում, բազմաթիվ գործով հարձակվում է տաճիկների վրա և Բրիտտոսի օգնությամբ տարբեր տեղերում Նրանց պարտության է մատնում: Նա շարժվում, հասնում է Մելիտեն, գրկելով հացից ու ջրից, այդ բաղաբը դնում է թվարկի դրության մեջ և այդ ճանապարհով ստիպում է հանձնվել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դայոց 421 թվականին հռոմեոների գորավար Դենսիլիոսը բազմաթիվ գործով հարձակվում է Մելիտեն բաղաբի վրա և, գրկելով հացից ու ջրից, այդ ճանապարհով ստիպում է հանձնվել» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁸²⁶ «Եվ ահա, երբ Նա (Բուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաննես I Զնիկը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Բուլղարիայից, պատերազմի գնաց իսլամի երկրի դեմ: Մելիտեի մոտ անցնելով Եփրատը Դիշրի 361 թվականի 2ուլիից ամսին՝ Նա մեծ գործով ուղղվեց դեպի Դիար-Բաքիա ու Դիշրի 362 թվականի Մուհամմադ ամսի 1-ին, շաբաթ օրը մտավ Նիսիբին: Նա սպանեց, գերեվարեց, այրեց ու մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ գործը իր և Աբու Տաղիբի՝ Նասր-ադ-Դուլա ալ-Հասան իրն Արդալլահ իրն Համդանի (Մոսուլի Համդանյանների Եւփրոքայան Եւփր Ուրաու-

աղ-Դուլա Աբու-Տաղլիի (Կրճատ՝ Աբու-Տաղլի) (969-973, 978) – Մ.Ֆ.) միջև չավարտվեց և պայմանավորվածություն ձեռք չբերվեց խաղաղության ու ամենամյա հարկ վճարելու վերաբերյալ: Նա նրանից վերցրեց մեկ տարվա հարկի կանխավճարը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»): «Արաբների 362 թվականին դոմեստիկոսը հոռոմների բանակով Ներխուժեց Նիսիբիսի շրջան, որտեղ նա մեծ կոտորած արեց: Նա այնտեղ մնաց երկու օր՝ գերելով, թալանելով և այս ու այն կողմ նետվելով» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸²⁷ «Նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.) նրանից (Մոսուլի Յամհանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիի – Մ.Ֆ.) վերցրեց մեկ տարվա հարկի կանխավճարը և ուղղվեց դեպի Մայփարկին՝ պահանջելով նրա հանձնվելը, սակայն այդ պահանջը չիրականացվեց և նա հեռացավ՝ իր փոխարեն Բաթ Անձիտում թողնելով Արևելքի դոմեստիկոսին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»): «Բանն այն է, որ, ինչպես հիշեցինք, դոմեստիկոսը արշավել էր իսլամի երկիրը և կողոպտել Դիար Բաթը...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸²⁸ «Բանն այն է, որ, ինչպես հիշեցինք, դոմեստիկոսը արշավել էր իսլամի երկիրը և կողոպտել... Դիար Բաթին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸²⁹ «Այն բանից հետո, երբ արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.) գնաց այդ երկրից, Բաթն-Անձիտից նա գնաց Ամիդ ու պաշարեց այն: Այդ ժամանակ նրա ու մահմեդականների միջև Ֆիջրի 362 թվականի Ռասմադան ամսին մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Այդ ժամանակ երկու կողմերից էլ հսկայական մեծությամբ թվով մարդիկ ընկան և դոմեստիկոսն իր շատ մարդկանց հետ գերվեց ու մահմեդականները հարուստ ավար, շատ գնեթեր ու պաշարներ գրավեցին: Դոմեստիկոսը մնաց գերության մեջ Աբու Տաղլիի (Մոսուլի Յամհանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիի – Մ.Ֆ.) ձեռքում այնքան ժամանակ, մինչև որ Ֆիջրի 363 թվականի Ջումադա Բ ամսին չնահացավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև, Գունաց Կյուռ-ժանը թագավորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկը – Մ.Ֆ.) Մլեհ դեմեսիկոսին քյուրավոր զորքերով ուղարկում է Ամիդի վրա, որը գալիս և շրջապատում Դամոսի թոռ Աբու-Թադլաբի (Մոսուլի Յամհանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիի – Մ.Ֆ.) զորքին, բայց անակնկալ ժամին 400 տուներամերկ մարդիկ երկվարներին հեծած հանկարծակի դուրս են արշավում քաղաքի դարպասից, տուներահար են անում դռների առջև եղած գունդը, բոլոր զորքերին ցիր ու ցան են անում, բազմաթիվ մարդկանց սրախտիտող են անում և դեմեսիկոս Մլեհին էլ գերի բռնում, ընդ որում նա տաճիկների մոտ էլ մահացավ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 10):

«Այնտեղից վեր կենալով՝ Դեմեսիկոսը, որին Մլեհ էին կոչում, մեծ ոգևորությամբ հարձակվում է Տգլաթ գետի վրա կառուցված Տիգրանակերտ քաղաքի վրա, որը Ամիդ էլ է կոչվում, սակայն այս անգամ տաճիկների զորքը պատերազմի դուրս եկավ հոռոմների դեմ: Ամիդ քաղաքի դարպասների մոտ տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, հոռոմը զորքը տաճիկներին փախուստի մատնեց և տաճիկները, բազում զոհեր տալով, մտան քաղաք: հոռոմների զորքը ճամբարեց գետի ափին՝ Ավալ կոչվող վայրում՝ քաղաքից երկու նետոնկեց հեռավորության վրա: Մի բանի օր անց երկրից թափվեց աստծո ցատուրը և սաստիկ քամի բարձրացավ, որի սարսափիչ ոռնոցից երկիրն էր սասանում: Ուժգին հողմը գետնի հողը երկինք բարձրացրեց ու թափեց քրիստոնյա զինվորների վրա: Թանձր փոշին ծածկեց մարդ և անասուն ու նրանց ողջ գունակը գետը թափվեց: Աստծո պատիժը՝ սաստիկ փոշին, կուրացրեց մարդկանց և անասուններին, փակվեցին, խավարեցին բոլորի աչքերը, հոռոմների բովանդակ զորքն ընկավ պաշարման մեջ ու չէր կարողանում այդ վիճակից դուրս գալու ելք գտնել: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով քրիստոնյաների գլխին եկած աղետը, ենթադրեցին, որ աստված պատերազմում իրենց հետ կլինի, դրա համար էլ բոլորը միասին հարձակվեցին քրիստոնյա զինվորների վրա և, առանց խնայելու, անգթաբար սրախտիտող արեցին ու կոտորեցին նրանց: Քրիստոնյաների շուրջ 50.000 հոգանոց զորքից բերը միայն կարողացան սրից խուսափել, զորքի մեծ մասը կոտորվեց: Այլազգիները գերեցին հոռոմների դեմեսիկոս զորավարին, նրա հետ նաև 40 այլ մեծածուծ ու երևելի իշխանների և տարան Ամիդ քաղաքը: Այլազգիների իշխանավորները, ականատես լինելով հոռոմներին զորքի կործանմանը, ահ ու սարսափի մեջ ընկան և սասցին. «Այսքան արյունը, որ թափեցինք հոռոմների տևից, մեզ չի մնա: հոռոմները կան և կկործանեն տաշկաց տունը: Եկեք հաշտվենք ու համաձայնության գանք հոռոմների զորահրամանատարների և իշխանավորների հետ, նրանցից երդում առնենք ու թույլ տանք, որ խաղաղությամբ գնան իրենց երկիրը»: Երբ նրանք այդ բանի շուրջն էին մտածում, հասավ հոռոմաց Նիկեփոր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) սպանության լուրը և դրա վրա այլազգիների ավագները 40 քրիստոնյա իշխանավորների ուղարկեցին Բաղդադ՝ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուալլի-Մ.Ֆ.) մոտ, ուր բոլորն էլ նահատակվեցին» (Մատթեոս Ուռնալեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այնտեղից վեր կենալով՝ Դեմեսիկոսը հարձակվում է Տիգրանակերտ քաղաքի վրա, որը Ամիդ էլ է կոչվում, սակայն այս անգամ տաճիկների զորքը պատերազմի դուրս եկավ հոռոմների դեմ: Ամիդ քաղաքի դարպասների մոտ տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, հոռոմը զորքը տաճիկներին փախուստի մատնեց և տաճիկները մտան քաղաք: հոռոմների զորքը մեծ հաղթանակով հետ դարձավ և ճամբարեց գետի ափին՝ Ավալ կոչվող վայրում՝ քաղաքից երկու նետոնկեց հեռավորության վրա: Մի բանի օր անց երկրից թափվեց աստծո ցատուրը, բարձրացավ սաստիկ քամի, թանձր փոշին ծածկեց մարդ և անասուն ու նրանց ողջ գունակը գետը թափվեց: Աստծո պատիժը՝ սաստիկ փոշին, կուրացրեց մարդկանց և անասուններին, փակվեցին, խավարեցին բոլորի աչքերը, հոռոմների բովանդակ զորքն ընկավ պաշարման մեջ ու չէր կարողանում այդ վիճակից դուրս գալու ելք գտնել: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով քրիստոնյաների գլխին եկած աղետը, ենթադրեցին, որ աստված պատերազմում իրենց հետ կլինի, դրա համար բոլորը միասին հարձակվեցին քրիստոնյա զինվորների վրա և առանց խնայելու անգթաբար կոտորեցին նրանց: Այլազգիները գերեցին հոռոմների Դեմեսիկոս զորավարին, նրա հետ նաև 40 այլ իշխանների, քրիստոնյաներից բերին հաջողվեց փրկվել: Այլազգիների իշխանավորները, երբ հասկացան, թե ինչ են արել ու ինչ վնաս է կրել քրիստոնեական զորքը, սկսեցին վախճելով Նիկեփոր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) զայրությանը, բանգի այդ լուրը նրան դեռ չէր հասել: Եվ ահա նրանք որոշեցին բաց թողնել հույների իշխաններին, նրանցից երդում վերցնելով, բայց, միջև նրանք այդ բանի շուրջն էին մտածում, հասավ Նիկեփորի սպանության լուրը և դրա վրա այլազգիների ավագները 40 քրիստոնյա իշխանավորներին ուղարկեցին Բաղդադ՝ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուալլի – Մ.Ֆ.) մոտ, ուր բոլորն էլ նահատակվեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ընդհարում տեղի ունեցավ Ֆիբաստուլլահ իբն Նասիր և ալ-Դուլա իբն Յամհանի ու դոմեստիկոսի միջև Նիսրիտիկոսի գավառում: Բանն այն է, որ, ինչպես հիշեցինք, դոմեստիկոսը արշավել էր իսլամի երկիրը և կողոպտել Դիար Բաթին ու Դիար Բաթը: Երբ դոմեստիկոսը տեսավ, որ դիմադրող չկար, ցանկացավ տիրանալ նաև Ամիդին: Նա առաջ շարժվեց, իսկ այնտեղ էր Աբու-Յաջա իբն Յամհանի դուստր Գազարմարդը: Սա նաև կարճ, օգնություն և օժանդակություն խնդրելով Աբու-Տաղլիից (Մոսուլի Յամհանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիի – Մ.Ֆ.)՝ բացատրելով դրությունը: Վերջինս նրա մոտ ուղարկեց իր եղբորը Աբու-Կասիմ Ֆիբաստուլլահ իբն Նասիր և ալ-Դուլային և սրանք երկուսով բացատրեցին դոմեստիկոսի դեմ կռվի: Նրանք եկան ու հանդիպեցին նրան Ռասմադանի վերջին: Դոմեստիկոսը պետք չէր զորքով էր, սակայն այն երկուսը նրան հանդիպեցին մի կիրճում, որի միջով ձիերը չէին կարող անցնել, իսկ հոռոմները պատրաստ չէին, պարտվեցին և մահմեդականները գերի վերցրեցին դոմեստիկոսին: Սա բանտարկված մնաց, մինչև որ հիվանդացավ Ֆիջրի 363 թվականին: Աբու Տաղլիը շատ ջանք թափեց նրան բուժելու: Դավաբեց բժիշկներին, սակայն ոչինչ չօգնեց ու մեռավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո դոմեստիկոսը ելավ Ամիդի դեմ, որի հրամանատարը Գազարմարդ անունով մի մարդ էր: Սա, իմանալով արշավանքի մասին, մարդ ուղարկեց Մոսուլի տիրակալ Աբու-Թադլաբի (Մոսուլի Յամհանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը եղբոր հետ միասին անմիջապես եկավ: Եվ ահա սրանք հարձակվեցին հոռոմների վրա և արդյունքում արաբները հաղթանակ տարան, իսկ դոմեստիկոսին էլ գերեցին և որպես գերի փոխադրեցին Մոսուլ: Ինչ վերաբերյալ է մնացած հոռոմներին, ապա նրանք փախան: Դարկ է կշել, որ Աբու-Թադլիը շատ ուշադիր էր դոմեստիկոսի հետ, բանի որ հույս ուներ այդ միջոցով բարեկամություն հաստատել հոռոմների հետ, սակայն դոմեստիկոսի ջերմաստիճանը բարձրացավ և նա շուտով մահացավ» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸³⁰ «Դեմեսիկոսը սարսափելի անեծքներով լի մի նամակ ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս, ուր ասված էր. «Մենք արժանի չգարձանք քրիստոնեական կարգով գերեզմանի օրհնված հողին հանձնվելու, մեզ բաժին ընկավ անիծված հողն ու չարագործների գերեզմանը: Մենք չգիտենք, թե ով է նստած հոռոմների սուրբ թագավորության գահին, բայց, եթե դու մեր մահվան և Ամիդ քաղաքի դռների առջև թափված արյան համար Ամիդ քաղաքից վրժ չլուծես, վերջին դատաստանի օրը Քրիստոս աստվածը մեր անտեղի մահը թո գլխից պիտի պահանջի»: Երբ այս նամակը հասավ Կոստանդնուպոլիս՝ Չմշկի կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկին – Մ.Ֆ.), և նա տեղեկացավ եղածի մասին, շատ զայրացավ ու համակվեց մեծ ցասմամբ: Նույն տարին էլ նա համայն արևմտական աշխարհում գործադալք կատարեց և հզորացած՝ բոլորքայլ կրակի պես, դիմեց պատերազմի ընդդեմ տաճիկների: Նա որոշեց անցնել Դայոց աշխարհի վրայով: Այն ժամանակ Դայոց Աշուր Բագրատունի թագավորի մոտ հավաքվեցին Դայոց բոլոր թագավորագունները, ազատները, իշխաններն ու արևելյան շրջանների ղեկավարները՝ Կասանի թագավոր Փիլիպեն, Աղվանից թագավոր Գուրգենը (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոմուրին (929-976) – Մ.Ֆ.), Կարսի տեր Աբբասը, Վասպուրականի տեր Սենեբերիմը և ողջ Սասնա տունը: Նրանք՝ շուրջ 80.000 հոգի, բանակեցին Դայր գավառում: Դոմոսից կայսեր սուրհանդակները, գալով նրանց մոտ և տեսնելով, որ Դայոց աշխարհի ողջ զորքը պատրաստ կենտրոնացած է

մի տեղ, վերադարձան և այդ մասին պատմեցին Չճկիկ կայսեր: Զոռոմոց սուրհանդակների հետևից գնացին նաև Հայոց իշխաններից Լևոն Իմաստասերը, իշխան Առատ Թոռնեցին, մի բանի եպիսկոպոսները ու վարդապետները և հոռոմների կայսեր ու Հայոց արքա Աշոտի միջև հաշտության և բարեկամության հաստատեցին: Չճկիկ կայսրը հսկայական զորքով եկավ հասավ Հայոց Տարոն գավառը և բանակեց Աշո Այծյաջ բերդի առջև: Առաջին գիշերը հոռոմաց զորքը շատ նեղություն կրեց Սասունի հետևակից, իսկ հետո Հայոց իշխաններն ու վարդապետները եկան հոռոմաց կայսեր մոտ և նրան հանձնեցին Հայոց Վահան կաթողիկոսին նամակը: Կայսրը ընդունեց նամակը, գովեց այն և պատվեց նամակաբերին: Նա հաշտության կնքեց Հայոց հետ և խնդրեց, որ Աշոտը իրեն օգնական զորք ուղարկի: Աշոտը Հայաստանի սպանազեն զորքի շուրջ 10.000 ռազմիկներ տվեց: Չճկիկը խնդրեց նաև կերակուր և ռոճիկ: Աշոտը նրան ամեն ինչ տվեց: Դրանից հետո Չճկիկը Հայոց վարդապետ Դևոտիին, եպիսկոպոսներին և իշխաններին մեծ նվերներով հետ ուղարկեց Հայոց թագավոր Աշոտի մոտ: Այն ժամանակ Չճկիկը, որին Կյուր Յան էին անվանում, զայրացած գնաց տաճիկների դեմ պատերազմի և մեծ հաղթանակ տարավ: Նա, ջարդ տալով ողջ երկիրը, արյամբ ողողեց և մինչև Բաղրադ բաղաբի սահմանները հիմնահատակ կործանեց բազմաթիվ բաղաբներ ու անառիկ բերդեր՝ շուրջ 300: Սակայն Ուռհային նա ձեռք չտվեց՝ շուրջ 12.000 այն վանականների սիրուն, որոնք բնակվում էին լեռներում և բաղաբի ողջ շրջակայքում: Անհուն զայրույթով լցված՝ նա եկավ Ամիդ բաղաբի վրա: Ամիդ բաղաբի տերը կին էր՝ տաջկաց Համտուն ամիրայի (Հալեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեֆ-է-Հուլայի - Մ.Ֆ.), բույրը: Կայսրն անցյալներում հանցավոր կենսակցություն էր ունեցել նրա հետ, որի պատճառով էլ չիորոճեց գրավել Ամիդ բաղաբը: Կինը, բարձրանալով բաղաբի պարսպի վրա, ասաց կայսրը. «Կնոջ վրա ես գալիս պատերազմի և այդ բանը բեզ համար ամոթաբեր չէ՞ն համարում»: Կայսրը պատասխանեց. «Ես երդվել եմ բանդել բաղաբի պարիսպը, որպեսզի ազատվեն թու մարդիկ»: Բաղաբի տիրուհին պատասխանեց. «Ի՞նչ, բանդիդ Տգլաթ գետի վրա գցված կամուրջ և այդպիսով դրժած չես լինի թո երդումը»: Կայսրն այդպես էլ արեց, վերցրեց բազում ոսկի ու արծաթ և թողեց Ամիդը այդ կնոջ սիրուն: Չճկիկը խոզան գավառից էր, այն վայրից, որն այժմ Չճկածագ է կոչվում, իսկ կինը այդ նույն կողմերից էր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դեմեպիկոսը արարածների անձեքներով լի մի նամակ ուղարկեց Չճկիկին (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չճիկը - Մ.Ֆ.), ուր ասված էր. «Մենք մեր արյունը թափեցինք Տիգրանակերտի դարպասների դիմաց և չարժանացանք քրիստոնեական կարգով գերեզմանի օրհնված հողին հանձնվելու: Եվ ահա, եթե դու մեր վրեժը չունես մահադատությանն փոխ, վերջին դատաստանի օրը Աստվածը մեր անտեղի մահը թո գլխից պիտի պահանջի»: Ներվով այդ՝ Չճկիկ կայսրը զայրացավ և Ֆրանկների ու հունական զորքը շարժի մեջ դրեց: Նա որոշեց սկզբում տիրել Հայոց չախարհին ու դրա համար էլ նրա զորքերը հավաքվեցին Կիլիկիայում՝ տեղակայվելով Տարոնի սահմաններում: Ամենուր լուրեր տարածվեցին, որ Չճիկը պատրաստվում է գալ Հայոց երկրի վրա: Այդ ժամանակ Հայոց Աշոտ Բագրատունի թագավորի մոտ հավաքվեցին Կասյանի թագավոր Փիլիպեն, Աղվանից թագավոր Գեորգին (Կասխեթի բողոքականության իշխան Գուրգեն Դոնուրին - Մ.Ֆ.), Կարսի տեր Աբրահմ, Կասպրակյանի տեր Սենեբերիսը, Անձևացիքի տեր Գուրգենը, ողջ Հայոց տոհմը և արքայական զորքերը: Ի մի բերելով բաշերի զորքը՝ Աշոտ արքան տեղակայվեց Հայքում, որտեղ, հաշվելով զորքը, պարզեցին, որ այնտեղ 300.600 հեծյալ կա: Կայսր Չճիկի դեպակը, գալով նրանց մոտ և տեսնելով ռազմական այդ մեծ պատրաստությունները, վերադարձավ և այդ մասին պատմեց Չճկիկ կայսեր: Զոռոմոց դեսպանի հետևից եպիսկոպոսների ու վարդապետների ուղեկցությամբ ուղարկվեց Հայոց արքայի դեսպանը, որը հոռոմների կայսեր ու Հայոց արքայի միջև հաշտության ու բարեկամության հաստատեց: Չճկիկ կայսրը հսկայական զորքով եկավ հասավ Տարոն գավառը և Աշոտ արքան մեծ զորքով եկավ նրա դեմ: Նրանք հանդիպեցին իրար և սիրով ողջունեցին, որից հետո Աշոտը Չճիկին օգնական զորք տվեց՝ 80.000 հեծյալ և 20.000 հետևակային, որոնց հրամանատարությունը հանձնեց բաջարի Գևորգին, ինչպես նաև առանձնացրեց պարենասվեթը և մեծ ռոճիկ: Աշոտը նրանց հետ ուղարկեց եպիսկոպոս Տեր-Սարգսին, վարդապետ Դևոտիին և իշխան Իվանին, իսկ ինքը վերադարձավ իր երկիր: Այն ժամանակ Չճիկը գնաց տաջիկների դեմ պատերազմի, ողջ երկիրը, արյամբ ողողեց: Նա հիմնահատակ կործանեց բազմաթիվ բաղաբներ ու անառիկ բերդեր՝ շուրջ 300, և մինչև Բաբելոնի դարպասները, որ կոչվում է Բաղրադ, իրեն ենթարկեցրեց: Զաղելով խալիֆի զորքերին և ձեռք գցելով 100.000 ձի ու ջորի՝ նա եկավ Ամիդ բաղաբի վրա: Ամիդ բաղաբի տերը կին էր՝ տաջկաց Համտուն ամիրայի (Հալեայի Համդանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեֆ-է-Հուլայի - Մ.Ֆ.), բույրը: Կինը, բարձրանալով բաղաբի պարսպի վրա, ասաց կայսրը. «Կնոջ վրա ես գալիս պատերազմի և այդ բանը բեզ համար ամոթաբեր չէ՞ն համարում»: Կայսրը պատասխանեց. «Ես երդվել եմ բանդել բաղաբի պարիսպը»: Բաղաբի տիրուհին պատասխանեց. «Ի՞նչ, բանդիդ Տգլաթ գետի վրա գցված խոշոր կամուրջ և այդպիսով դրժած չես լինի թո երդումը»: Կայսրն այդպես էլ արեց, բանդի ասում էին, թե կայսրն անցյալներում մեղք էր գործել այդ կնոջ հետ, որի պատճառով էլ չիորոճեց գրավել Ամիդ բաղաբը: Չճիկից իրական գավառից էր, այն վայրից, որն այժմ Չճկածագ է կոչվում, իսկ կինը այդ նույն կողմերից էր: Նա ուզում էր ավերել նաև Ուռհան, սակայն այդ տեղի մեծ բանակի վանքերի սիրուն հրաժարվեց իր այդ մտքից: Դրանից հետո նա մեկնեց երկրի ներքին կողմերը՝ դեպի Երուսաղեմ, և ազատեց քրիստոնյաներին անհավատներից: Կրկին վերադառնալով տաջիկներին՝ նա հայոց իշխաններին, զորքին ու եպիսկոպոսին մեծ զորքով ու նվերներով ուղարկեց Աշոտ արքայի մոտ, ընդ որում արքայի նվերները կազմված էին գանձերից, ոսկուց և արծաթից, իսկ նրանք էլ հետևյալ մի նամակ էր կցված. «Մեծ Հայքի արքա Աշոտին՝ իմ հոգևոր որդուն, որին հանուն Աստծու ուրախություն են գանկանում: Թող թո իմաստություն իմանա, թե ինչքան ողորմածություններ մեծ ուղարկեց Աստված՝ հաղթանակ պարգևելով մեր թշնամիների նկատմամբ, բանդի ոչ-ոք չկարողացավ դիմադրել մեզ: Արդյունքում մենք ջարդեցինք տաջիկների զորքերին, իսկ մնացածին էլ հարկատու դարձրինք՝ մեծ ավար ու գերիներ ձեռք գցելով ու վերադառնալով երկրի խորքերը: Մենք ձեռք գցեցինք Հակոբ Սծբինցու Նշխարի հացը ու տարանք մեզ հետ երկրի խորքը, ոչնչացրինք մեր բոլոր թշնամիներին ու դրանից հետո վերադարձանք և ձեռն անցկացրինք պալատում՝ պարգևատրելով մեր բոլոր ռազմիկներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Աշոտն ուժեղացավ իշխանությամբ և նրա ձեռքին 90.000 հոգանոց բանակ կար, որի գլուխ կանգնած էր զորավար Գոռը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«10/ Երբ ամառ եկավ և ողջ երկրով մեկ պարզ եղանակ բացվեց, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չճիկը - Մ.Ֆ.) Բյուզանդիոնից արշավանքի ելավ Ասորիքը բնակեցնող հազարացիների դեմ: Անցնելով ցամաքային ողջ ճանապարհը՝ նա գետնացեց Եփրատը...: Տիրակալը ողջ զորքով արագորեն շարժվում էր Ասորիքում և թշնամիներից ոչ մեկը չէր եկել նրա դեմ: Ահաբեկված նրա հարձակման լուրից՝ նրանք փակվեցին իրենց ամրոցներում ու բնակություններում: Այս կերպ Հովհաննեսը հարձակվեց ամրացված բաղաբ Ամեդի վրա, ընդունեց նրա հանձնվելը, հսկայական փրկական վերցրեց և անմիջապես էլ ուղղություն վերցրեց դեպի Մալիարին: Դա մի հիմնադիր ու փառաշեղ բաղաբ է, որը իր հարստություններով ու կենդանիների հոստերով գերազանցում է բոլոր այլ բնակավայրերին այդ վայրում: Նա նաև այդ բաղաբին ստիպեց հանձնվել և, բնակիչներից վերցնելով հիմնադիր ու գերեզմանի նվերներ, կազմված ոսկուց, արծաթից և ոսկեթել կտորներից, ուղղություն վերցրեց դեպի Նիսիբիս, որտեղ մեծն Հակոբը, որը կանգնած էր եղել եպիսկոպոսության լուխ մի ժամանակ մեծ զորքով բաղաբին մոտեցած պարսիկների հարձակումը հետ էր մղել նրանց վրա ծանծեղի ու մոծակների պարսեր բաց թողնելով, այդ կերպ թշնամիներին փախուստի մատնելով և հաղթանակ ձեռք բերելով: Կայսրը բաղաբը դատարկ գտավ, բանդի հռոմեական զորքի հարձակումից վախեցած բնակիչները լքել էին այն ու փախել երկրի խորքերը: 2/ Անցնելով առաջ ու հոռոմներին ենթարկեցնելով հարևան երկրամասը՝ Հովհաննեսը շտապեց դեպի Եկբատան, որտեղ հազարացիների իշխանությունն է: Այնտեղ անթիվ բանակությամբ արծաթ, ոսկի և այլ բնույթի հարստություն կա: Հովհաննեսը մտադրվել էր անակնկալ հարձակումով տիրել բաղաբին: Ասում են, որ Եկբատանում ավելի շատ ոսկի ու հարստություն կա, քան որևէ այլ բաղաբում արեգակի տակ: Դրա պատճառն այն է, որ Եկբատանից հարստանում են բազում այլ երկրների հաշվին, իսկ իրենք մինչև մեր ժամանակները որևէ թշնամական հարձակման չեն ենթարկվել: Սակայն ջրի ու անհրաժեշտ պարենամթերքի պակասը հետ պահեցին Հովհաննեսին բաղաբի վրա հարձակվելուց: Այդ վայրերում տարածվում է Կարմանտյան կոչվող անապատը, որտեղ չկան անջուրներ, ոչիչ չի աճում, այն չոր է և անջուր, ճանապարհը նրանով անհարթ է և դժվարանցանելի: Դրա համար էլ նա վերադարձավ Բյուզանդիոն՝ իր հետ վերցնելով հազարացիներից ստացված նվերները՝ 300 բյուր արծաթ ու ոսկի» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 1-2):

2831 «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Հովհաննես I Չճիկի նամակից - Մ.Ֆ.) Այրիկ ամսի սկզբին մենք արշավեցինք Փյունիկե և Դադեստին ու ցրիվ տվեցինք պիղծ ամիրայացիներին, որոնք Շամ գավառն էին եկել: Մենք մեր ողջ զորքով շարժվեցինք Ասորիքից, անցանք մեր թագավորության բոլոր գավառներով և բոլորին հնազանդեցրեցինք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

2832 «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Հովհաննես I Չճիկի նամակից - Մ.Ֆ.) Դրանից հետո մենք ներխուժեցինք Մեծն Ամտիոք և, հնազանդեցնելով սրա շրջակայքի ողջ բնակավայրերը, հասանք Հենս ու Համմա: Նրանք հնազանդորեն ընդունեցին մեր հարկը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մեր օրերում հոռոմները ներխուժեցին, նրա դաշտերը ապակալեցին ու ավերեցին ամեն ինչ» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկեր»):

2833 «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Հովհաննես I Չճիկի նամակից - Մ.Ֆ.) Շատը հարկեր նշանակելով ու անհամար գերիներ վերցնելով՝ մենք հասանք մինչև Հենս բաղաբը: Հարկատու գավառների բնակչությունը մեզ սիրալիք ընդունեց: Մենք հասանք մինչև Վատովվե, որ կոչվում է Նաև Իլիուպոլիս, այն է՝ Արեց բաղաբ, մի նշանավոր ու հարուստ բաղաբ՝ շատ բարձր, ահռելի պարիսպներով պարփակված: Նրանք մեր դեմ պատերազմի դուրս եկան, սակայն մեր մեծաթիվ զորքը նրանց հալածեց և սրի բաշեց: Մի բանի օր անց մենք պաշարեցինք Արեց բաղաբը:

Մեր գործերը ձեռք բերեցին մեծ թվով գերիներ, տղաներ ու աղջիկներ, նաև ոսկի և արծաթ, ինչպես նաև բազմաթիվ անասուններ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Դրանից հետո մենք շարժվեցինք անառիկ Հայեայի վրա: Նրանք մեր դեմ պատերազմի դուրս եկան, սակայն մեր մեծաթիվ զորքը նրանց հալածեց և սրի բաշեց, մենք ձեռք բերեցինք շատ գանձեր, ոսկի, արծաթ և աղբիկներ: Նույնը եղավ նաև Անատոլիայում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 364 և հուլյների 1286 թվականին, հռոմեոսների արքա Չմշիկ կոչվող Յովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) ելավ ու տիրեց Դեմսիսի ու Բաալբեկին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸³³ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Այնտեղից առաջ շարժվեցինք դեպի Դամասկոս մեծ քաղաքը՝ վճռելով այն ևս պաշարել: Զաղաքապետը, որ մի այլևոր և խելամիտ մարդ էր, դիմեց մեր թագավորությանը և, բազմաթիվ նվերներ տալով, խնդրեց չգերել ու չտորկացնել, ինչպես Վատովվեթի բնակիչներին, չավերել գավառը, ինչպես նրանցը: Նրանք բազմաթիվ թանկարժեք նվերներ բերեցին և մեծ քանակի երկվարներ ու ջորիներ, ոսկե և արծաթե գեղեցիկ առարկաներ ու հարկ արաբական ոսկով՝ 40.000 դահեկան: Նրանք ընդունեցին մեր զորապետներին և գրություն տվեցին, թե սերնդետերունդ հավիտյան կլինեն մեր թագավորության ծառաները: Մենք այնտեղ զորավար Նշանակեցինք Թուրք կոչվող մեկին՝ բաղդադցի անվանի մի մարդու, որ 500 ձիավորով մեր կողմն էր անցել մեզ ծառայելու համար ու բրիտաններություն էր ընդունել: Սա անցյալում էլ ծառայել էր մեր թագավորությանը: Դամասկոսցիները երրորդանգամ հաստատված հաշտություն կնքեցին այն մասին, թե հարկերը կվճարեն անխափան, փառաբանեցին մեր թագավորությունը և համաձայնեցին կռվել մեր թշնամիների դեմ: Միայն այդ պատճառով է, որ մենք չպաշարեցինք Դամասկոսը: Այնտեղից ելանք և գնացինք դեպի Տիբերական ծովը, որտեղ մեր տեր Դիսուս Երիստոսը երկու ձկով հրաշքներ գործեց: Մենք ուզեցինք այդ քաղաքն էլ պաշարել, սակայն նրա բնակիչները եկան ու հպատակություն հայտնեցին մեր թագավորությանը՝ բերելով, ինչպես և Դամասկոսցիները, բազմաթիվ նվերներ ու 30.000 դահեկան հարկ՝ չհաշված այլ տուրքերը: Նրանք մեզվց գորավարներ խնդրեցին և, դամասկոսցիների պես, ծառայական վստահելի գրություն տվեցին մեզ՝ հավիտյանս հպատակ լինելու և անխափան հարկ վճարելու մասին: Դրա վրա մենք չգերեվարեցինք նրանց, չավերեցինք ոչ քաղաքը, ոչ էլ գավառները, մենք այնտեղից ավար էլ չվերցրինք, որովհետև դա սուրբ առաքյալների հայրենիքն էր: Ահավասիկ Նազարեթը, որտեղ սուրբ կույս Մարիամ Աստվածածինը հրեշտակից ավետիսը ստացավ: Մենք գնացինք և Տափուրական լեռը բարձրացանք, այն տեղը, որտեղ մեր Դիսուս աստվածը այլակերպվեց: Մեր՝ այնտեղ գտնվելու միջոցին Ռամլեից և Երուսաղեմից մեզ մոտ մարդիկ եկան՝ հայցելով մեր թագավորության ողորմածությունը նրանց հանդեպ: Նրանք զորավար խնդրեցին, եղան մեզ հարկատու և ուխտեցին ծառայել մեզ, մի բան, որին մենք ընդառաջ գնացինք: Մենք ցանկացանք տաջիկների գերությունից ազատագրել նաև մեր Երիստոս աստծո սուրբ Գերեզմանը: Մենք զորավարներ Նշանակեցինք բոլոր այն շրջաններում, որոնք հպատակություն հայտնեցին մեզ և դարձան մեր թագավորության հարկատու, դրանք են՝ Դենիսիդան, որ կոչվում է Նալկապոլիս, Գենեսարեթը և Կրեկես, որ կոչվում է Պոլոմիս: Նրանք գրավոր համաձայնություն տվեցին ամեն տարի անխափան հարկ վճարել և մեզ ծառայել: Մենք գնացինք մինչև Կեսարես, որը գտնվում է Օսկիանոս մեծ ծովի ափին, որի բնակիչները հնազանդություն հայտնեցին և անցան մեր գերիշխանության ներքո: Եվ եթե պիղծ պիրիկեցիները մեզնից սարսափած ապաստանած չլինեին ծովեզրյա բերդերում, մենք աստծո օգնությամբ սուրբ Երուսաղեմ քաղաքն էլ կզավայինք և կաղորեինք աստծո սուրբ վայրերում, բայց, երբ ինքսանք, որ ծովեզրյա բնակիչները փախել էին, այն ժամանակ գավառի վերին կողմը հպատակեցրեցինք ու հռոմոնց գերիշխանությանը ինքարկեցինք, այնտեղ զորավար Նշանակեցինք և դարձրինք մեզ կողմնակից, իսկ նրանք, որոնք մեզ չհնազանդվեցին, նրանց մարտ տվեցինք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Այնտեղից առաջ շարժվեցինք դեպի Դամասկոս մեծ քաղաքը՝ վճռելով այն ևս պաշարել: Զաղաքապետը, որ մի այլևոր և խելամիտ մարդ էր, պատրաստակամորեն մեր մոտ եկավ և, բազմաթիվ նվերներ տալով, խնդրեց մեր հարկատու ու դառնալ: Նա ընդունեց մեր զորավարին և գրավոր պարտավորվեց մեր հափորդական դառնալ: Այնտեղից ելանք և գնացինք դեպի Տիբերիա, որտեղ մեր տեր Դիսուս Երիստոսը պտուղեց և աստվածային հրաշքներ գործեց: Այս քաղաքի բնակիչները եկան ու հպատակություն հայտնեցին մեր թագավորությանը՝ բերելով, ինչպես և Դամասկոսցիները, բազմաթիվ նվերներ: Նրանք մեզնից զորավարներ խնդրեցին և, դամասկոսցիների պես, ծառայական վստահելի գրություն տվեցին մեզ՝ հավիտյանս հպատակ լինելու մասին: Ահավասիկ Նազարեթը, որտեղ սուրբ կույս Մարիամ Աստվածածինը հրեշտակից ավետիսը ստացավ: Մենք գնացինք և Տափուրական լեռը բարձրացանք՝ ուխտի գնալով այդ վայրերը: Մեր՝ այնտեղ գտնվելու միջոցին Ռամլեից և Երուսաղեմից մեզ մոտ մարդիկ եկան՝ հայցելով մեր ողորմածությունը և մեզնից զորավար խնդրեցին: Մենք ուզում էին սուրբ Գերեզմանն ազատել տաջիկների ստրկությունից և բոլոր նվաճված շրջաններում հեծյալներ ու զորավարներ թողեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո, երբ Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) ցանկանում էր շարժվել Դամասկոս Բար-Չայթի վրա, Ասորիքի արաբ առաջնորդների մեկը գրեց Դամասկոսի տիրակալ ալ-Փետեզանին և խորհուրդ տվեց նրան դիմադրություն ցույց չտալ հռոմեոսներին, բանի որ այդ անել հնարավոր չէր: Ալ-Փետեզանը հետևեց այս խորհրդին և, մարդ ուղարկելով Չմշիկի մոտ, խոստացավ ընդունել նրա իշխանությունը՝ պարտավորվելով ամեն տարի վճարել 300.000 զուգե: Չմշիկը տվեց իր համաձայնությունը, որից հետո մոտեցավ Դամասկոսին: Այդ ժամանակ ալ-Փետեզանը ընդառաջ ելավ արքային, նրա առաջ իջավ նժույգից և բազում անգամներ համբուրեց հողը նրա առաջ: Արքան ուրախացավ ալ-Փետեզանի այդ հնազանդության վրա և զուգեց, որից հետո ալ-Փետեզանը ցատկեղ նժույգի վրա և սկսեց ցույց տալ իր հեծելավարության հմտությունները: Արքան այս անգամ ևս զուգեց ալ-Փետեզանին, որից հետո վերջինս կրկին հառնեց արքայի առաջ: Չմշիկն այս անգամ ևս զուգեց ալ-Փետեզանին, որից հետո սա ևս մեկ անգամ համբուրեց գետինը: Այդ ժամանակ արքան ուզեց այն նժույգը, որով սա այդպես վարպետորեն հեծելավարում էր և ալ-Փետեզանը չմտքեց՝ դրան ավելացնելով իր զրահը և նիզակը: Այդ ժամանակ ալ-Փետեզանը առաջարկեց այլ բաներ, ինչպես նաև պարենամթերք՝ դրան գումարելով 30 ձիեր և մեծ քանակի նիզակներ: Արքան ընդունեց այդ ամենը, սակայն վերցրեց միայն մեկ ձի և մեկ նիզակ, իսկ մնացածը շնորհակալությամբ հետ դարձրեց: Այդ ժամանակ ալ-Փետեզանը հարուստ հագուստներ, թանկարժեք գավաթներ, այլ թանկարժեք իրեր, ինչպես նաև գավաթներ նվիրեց արքային» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ելավ արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) ու ուղղություն վերցրեց դեպի ծովակ» (Յահա Աստիքեացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸³⁴ «Արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) զբաղեցրեց Բեյրութն ու գերեց այս քաղաքի Էմիրին՝ Նեբեհին Նասրին՝ ուղարկելով վերջինիս հունաց երկիր» (Յահա Աստիքեացի «Ժամանակագրություն»):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Այսպես, շարժվելով ծովեզրյա ճանապարհով, որն ուղիղ տանում էր դեպի երևելի և անվանի, ամուր պարիսպներով պարսպապատված Վիտոն քաղաքը, որն այժմ կոչվում է Պերուս, պատերազմեցինք, կատաղի ճակատամարտում գրավեցինք այն ու 1.000 պիրիկեցու գերեցինք, նմանապես և Ամիր-ալ-մուսնիի Նասեր զորավարի ու երևելի այլ իշխանավորների: Այդ քաղաքում ևս զորավար Նշանակեցինք և այնտեղից ուզեցինք գնալ Երիթուկ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո, թողնելով սրանց, Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) ելավ ու հարձակվեց Բեյրութի վրա, որին տիրեց սրի ուժով և այնտեղից ավար վերցրեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸³⁵ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Երբ սիրոնացի լսեցին այդ մասին, մեզ մոտ ուղարկեցին իրենց քաղաքի ավագներին, որոնք աղաչեցին մեր թագավորությանը և խնդրեցին՝ մեզ իր հարկատու լինել և ծառայել մեզ: Մենք նրանց աղաչանքներին ընդառաջ գնացինք և կատարեցինք նրանց ցանկությունը նրանցից սուրբ վերցրեցինք և տվեցինք զորավարներ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) գնաց Սիրոնի վրա: Այս քաղաքի բնակիչները, սակայն, արտագործ իրականացրին և դիմադրություն ցույց տվեցին, որից հետո նա հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸³⁶ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Սիրոնից վեր կենալով՝ գնացինք Բիբլոն հին և ամուր բերդը, որին նմանապես գեղեցի ուժով տիրեցինք, իսկ բնակիչներին էլ գերեվարեցինք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

²⁸³⁷ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Յ.) Մեծ ավարով ու ռազմագերիներով մենք անցանք ծովեզրյա բոլոր քաղաքները՝ դժվարամատչելի, նեղ ու վտանգավոր ճանապարհներով, որոնցով մինչև այդ որևէ հեծելագոր երբևիցե չէր անցել: Այնտեղ մենք հանդիպեցինք շեն և գեղեցիկ քաղաքների ու ամուր բերդերի, որտեղ հաստատված էր տաջիկ կայսրը: Մենք բոլորն էլ պաշարեցինք և հիմնահատակ կործանեցինք, իսկ բնակիչներին գերի տարանք: Նախքան Դենկապոլիս հասնելը, մենք հեծելագոր ուղարկեցինք թիմազիններին և տաջիկամատուցիներին, այն լեռնանցքը, որ Զարեթն է կոչվում, մենք լսել էինք, որ պիղծ պիրիկեցիներն այդ լեռնանցքը պահում

են: Զրաման տվեցին դարանակայել և կործանիչ ծուղակներ լարել նրանց դեմ: Մեր կարգադրության համաձայն էլ գործեցին: Թշնամու 2.000 հոգի բացահայտ հարձակում գործեց մեր զինվորների վրա, բայց վերջիններս նրանցից շատերին սպանեցին, առավել շատերին էլ գերեվարեցին ու մեր թագավորության առջև բերեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Մենք գրավեցինք Ակլան, Տրիպոլիսը և բոլոր ծովափնյա բաղաբները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

2838 «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Դովհանես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Բացի այդ մերոնք, որտեղ որ նրանցից հանդիպեցին, փախուստի մատնեցին: Այդպիսով, մենք բնաջնջեցինք Դեկասպոսի ողջ զավառը, ամբողջությամբ կտրատեցինք, արևմտախիչ արեցինք նրանց այգիները, ձիթենիները և պարտեզները, ավերեցինք բովանդակ գավառը, որտեղ գտնվող ափրիկեցիք հանդգնեցին մեր դեմ պատերազմի դուրս գալ: Այն ժամանակ մենք հարձակվեցինք նրանց վրա և խալառ կոտորեցինք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Տրիպոլիսի և պաշարեց այն, սակայն, ի վիճակի չեղավ վնաս հասցնել այս բաղաբին» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Իբն այ-Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ... գնաց ասորիքյան երկրներ և հեռուն խորացավ դրանցում: Նա, ինչքան ցանկանում էր, վնաս հասցրեց մահմեդականներին և հասավ Տրիպոլիս, սակայն սրա բնակիչները նրան դիմադրություն ցույց տվեցին և նա պաշարեց նրանց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2839 «Այն ժամանակ բազում շրջանների վրա տաճիկներն էին տիրում: Եվ ահա հունաց կայսրը, արյունահեղություններ կատարելով, տաջկաց երկրով գնում է մինչև Բաղդադ բաղաբի սահմանները, հետո, երկրի խորքերում շրջվելով, շարժվում է դեպի Երուսաղեմ բաղաբը...: (հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Դովհանես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Մենք գրավեցինք ծուռ բաղաբը, որ Գաբալոն է կոչվում, ապա Վաղանյացը, Սիհունը և հռչակավոր Չուրգավը: Մինչև Բաբելոն ընկած երկիրը մենք հպատակեցրեցինք մենք հենց իրեն՝ ամիր-այ-մումինին (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ աթ-Թալիս (974-991) – Մ.Ֆ.) Նույնիսկ չհամարձակվեց Բաբելոնից դուրս գալ մեր դեմ կամ հեծելագոր ուղարկել իր զորքերի օգնության: Եվ, եթե Բաբելոնի մերձակա այդ վայրերում աստիկ ռոգ ու անջրդի ճանապարհը չխանգարեր, ինչպես այդ մասին քո մեծապատիվությունն էլ գիտի, մեր թագավորությունը մինչև Բաբելոն կգնար: Այնուհանդերձ մենք հենց իրեն՝ ամիր-այ-մումինին (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թամիմ Մաադ ալ-Մուհիդին – Մ.Ֆ.) հալածական արեցինք եգիպտացվոց երկիրը և մեզ թագավորեցնող աստծո շնորհիվ վերջնականապես պարտության մատնեցինք: Այժմ բովանդակ Փունիկեն, Պաղեստինն ու Ասորիքը ազատագրվել են տաջկաց հպատակությունից և ընդունել հռոմոսոց գերիշխանությունը: Լիբանանի մեծ լեռն անգամ մեր տիրապետության տակ անցավ, իսկ այնտեղ եղած անձրի-անհամար տաքիկներին էլ մենք գերեցինք և բաժանեցինք մեր հեծյալներին: Մենք մեղմորեն ու մարդասիրաբար կառավարեցինք Ասորեստանը, շուրջ 20.000 հոգի տեղահան արեցինք և Գաբալոնում բնակեցրինք: Ահա, իմացիդ, որ աստված քրիստոնյաներին այսպիսի հաղթանակներ պարգևեց, հաղթանակներ, որոնց նմանը դեռ չէր եղել երբեք: Գաբալոն բաղաբում մենք գտանք մեր Զրիստոս աստծո հողաթափները, որոնցով նա շրջեց երկրի վրա, նմանապես և մեր Փրկչի պատկերը, որն անցյալում հրեաները խոցել էին և որից իսկույն արյուն է շուր էր հոսել, մենք գտանք նաև գեղարդը: Այդ բաղաբում մենք գտանք նաև Կարապետի՝ Դովհանեսի Սկրտչի, գլխի պատվական մազերը: Այդ բոլորը վերցնելով՝ ահա այժմ մենք դրանք տանում ենք պահելու մեր աստվածապաի բաղաբում: Այնուհետև, սեպտեմբեր ամսին, աստծո կամքով մեր աստվածապահապան գործը տարանք Աստիոբ: Մենք այդ բոլորի մասին տեղյակ պահեցինք քո փառավորությանը, որպեսզի դու հիմնաս մեր հրամաններով, կատարվածի վրա դու էլ փառավորես աստծո մեծ մարդասիրությունը և իմանաս, թե այս օրերին ինչքան բարի գործեր կատարվեցին, ինչքան մեծացավ ու ընդարձակվեց Զրիստոսի սուրբ խաչի տիրապետությունը, որ այս վայրերում էլ զովաբանվում և փառավորվում է աստծո անունը: Մեր թագավորությունը ճոխանում է անունով և մեծությամբ, իսկ աստծո գործությունը մեր շուրջերով փառաբանվում և գովաբանվում է, բանգի նրա կամքով թշնամիները մեզ ենթարկվեցին: Թող միշտ օրինյալ լինի Իսրայելի տեր աստվածը: Դերջանի պրոտոսպաթար և Տարոնի գորավար Լևոնի գեղուցագրից իմացանք, որ, հակառակ քո համաձայնության, դեռ չես տվել Այծյաց բերդը: Մենք այժմ գրեցինք մեր գորավարին, որ ոչ բերդն առնի, ոչ էլ ցորենը, որ հանձն էիր առել տալ, որովհետև այն այժմ մեզ պետք չէ: Համենայն դեպս, դու մեր գորավարին վերադարձրու բեզ ուղարկված խրիստիվը, որպեսզի նա էլ ուղարկի այն մեր թագավորությանը: Զո վաստակի և թափած ջանքերի դիմաց, ըստ քո ցանկացածի, դու կստանաս ամեն մի բարիք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Մենք գրավեցինք Չեպելը, Սեյիունը ու Բուրգավը՝ ամենուր թողնելով մեր հրամանատարներին: Գաբալոն բաղաբում մենք գտանք մեր Զրիստոս աստծո հողաթափները, իսկ Բյուրիստոնում՝ նրա պատկերը հրեաների կողմից խաչվելուց հետո, ինչպես նաև Դովհանեսի Սկրտչի գլխի պատվական մազերը, որոնք, վերցնելով ահա, այժմ մենք դրանք տանում ենք պահելու Կոստանդնուպոլսում: Եվ ահա, լսելով այս ամենը ուրախացիդ և Աստծուն փառաբանիր այն բանի համար, որ մեր թագավորությանը հնարավորություն է տրվել լայնորեն փառաբանել Զրիստոսի անունը, բանգի Մեծն Կեսարիայից մինչև Մեծն Բաբելոն ողջ հարավային ափեր մենք հնազանդեցրեցինք և մեր իշխանության տակ գցեցինք, ինչի համար պետք է շնորհակալ լինեք մեր տեր Զիստոս Զրիստոսի դարեդար՝ մենք ու մեր սերունդները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«/4/ Երբ կրկին գարունը փայլեց, կայսր Դովհանեսը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) հավաքեց հռոմեական ուժերը, հուսայի կերպով զինեց դրանք, ելավ մայրաքաղաքի ու անցավ Պաղեստինի՝ երջանիկ այդ երկրի միջով, որում, ինչպես մարգարեներն են ասում, կաթ ու մեղր է հոսում: Նա մոտեցավ ասորերեն Մեմբեջ կոչվող ամրոցին և այն պատերազմով ու տարաբնույթ խորամանկություններով իրեն ենթարկեցրեց...: Ելնելով այնտեղից՝ նա մոտեցավ ուժեղ և անառիկ ամրոց Ապամեային: Մի բանի օրում նա գրավեց ու հնազանդեցրեց այդ ամրոցը, իսկ հետո էլ գործեց ուղղություն վերցրեց դեպի Դամասկոս: Դամասկոսի բնակիչները կայսեր դիմալորեցին այդ առևտրական բաղաբի դարպասների մոտ ձեռքերին կլերներ՝ հույս ունենալով խաղաղեցնել նրա զայրույթը և ողորմածության հակել: Դովհանեսը պարտավորեցրեց նրանց որոշված հարկերը վճարել և հնազանդեցրեց հռոմեական իշխանությանը, որից հետո ելավ այնտեղից, կտրեց անցավ Լիբանանը, դա մի երկար ու ժայռոտ լեռնաշղթա է, որը տարածվում է այդ վայրում Պաղեստինից ու Փունիկիայից սկսած, և, անցնելով ամենակատարով, անակնկալ հարձակումով գրավեց Բորգո բաղաբը: Ելնելով այնտեղից՝ նա իջավ Փուլսիկիս, գրավեց Ապամեա ամրոցը և պաշարեց Բերիթը...: /6/ Նա մարտերով գրավեց Վալանես ու Բերիթը ու մոտեցավ Տրիպոլիսի: Այդ բաղաբին կայսրը չկարողացավ միանգամից տիրել, բանի որ այն տեղակայված է դիք բլրի վրա և ցամաքի կողմից պատված է ամուր պարիսպներով: Մյուս կողմից էլ այն ողողվում է ծովով, ունի անվտանգ ու հուսալի նավահանգիստ: Նահանջելով այնտեղից՝ Դովհանեսն անցավ ափի երկայնքով և սկսեց զբաղեցնել ճանապարհին հանդիպող վայրերը...: /10/ Ելնելով այնտեղից՝ կայսրը Բյուզանդիոնի ուղղությամբ բռնեց...» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 4, 6, 10):

«Լիկեւիոր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեւիոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) կողմից գրավված և հռոմեացիներին հարկատու դարձած բաղաբները, ինչպես վերևում ասացինք, ապստամբություն բարձրացնելով, տապալել էին հռոմեական գերիշխանությունը: Ահա սրանց դեմ դուրս եկավ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) և հասավ մինչև Դամասկոս: Համոզելով, բաղժր խոսքով, բայց և պատերազմով ու բռնությամբ նա դրանք վերագրավեց և, ամեն ինչ պետք եղածի պես կարգի բերելով, ճանապարհ ընկավ դեպի մայրաքաղաքը» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Դովհանես Չմշիկ», մաս 21):

«Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ելավ բազում զորքով, հասավ Կեսարիայի դուռը հետո՝ մինչև Բաղդադ և Երուսաղեմ՝ գրավելով ծովագերքը ու հարկատու դարձնելով բոլորին՝ 300 բաղաբ Նա կոտորեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ աթ-Թալիս – Մ.Ֆ.) զորքն ու նրանցից խլեց 40.000 ձի ու ջորի, որից հետո 2.000 ծառա և 10.000 ձի ուղարկեց Զայոց արբա Աշոտին, բանգի Աշոտը նրան օգնական էր տվել 10.000 ձիավոր և այլ բազում հետևակայիններին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դովհանեսը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) տաջկաց աշխարհում բազում տեղեր առավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Սա գրվեց Զոյուգիս գավառի Եռապայացում, որն այժմ Չմշիկ Դովհանես թագավորի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհանես I Չմշիկի – Մ.Ֆ.) պատվին է կոչվում: Սա նա էր... որ տիրեց բազում բաղաբների ու աշխարհների՝ ծովագրով մինչև Բաղդադի դուռը: Նա հարկատու դարձրեց 300 բաղաբ, կոտորեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ աթ-Թալիս – Մ.Ֆ.) զորքը, վերցրեց 40.000 ձի ու ջորի, 100.000 ծառա: Սրանցից նա 2.000 տաջիկ ծառաներ ու 50.000 ձի ու ջորի ուղարկեց Զայոց արբային՝ Աշոտ Դովհանեսին, բանգի նա, որպես օգնականություն նրան, տվել էր 300.000 ձիավոր և բազում այլ հետևակայիններ» (Մկրտիչ Չմկաճագեցի «Հիշատակարան 1436 թվականին»):

«Այդ ժամանակ իյուները զբաղեցրին նաև Պաղեստինը և Երուսաղեմը, բանի որ արաբները խրվել էին վախերի մեջ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Դրանից հետո Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) հարձակվեց Ջաբալի վրա և, բանի որ նրա բնակիչները անհնազանդություն դրսևորեցին, նա այս անգամ ևս գործի դրեց սուրը և ավարի տեր դարձավ: Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի Տարսուս» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) վերցրեց Բալանիս ամրոցն ու Ջաբալան: Նա ընդունեց նաև Բորգա, ինչպես նաև Սիհուն ամրոցների հանձնվելը: Բանն այն էր, որ Զուլեյքը, այդ բրիտանյան, որը Ռթուսի բարտալարն էր, երկու այս ամրոցներն էլ հանձնեց նրան: Այդ ժամանակ արքան այդ ամրոցների վրա հրամանատարներ նշանակեց և այդ ժամանակից ի վեր միջև այժմ դրանք սկսեցին պատկանել հույներին: Այս ամենի դիմաց արքան Զուլեյքին պատրիկի տիտղոս շնորհեց, ընդ որում նա երկու որդի ուներ, նա նրանց ևս նույն տիտղոսը տվեց, սակայն, բացի դրանից նաև, նա նրան Անտիոքի վասիլիկ դարձրեց և մեծ մի կալվածք նվիրեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁴⁰ «Այնժամ եկան կայսերը և պաշարեցին Ուլիսիսիսեն: Այդ ժամանակ Զարթոյի երիտասարդները և բազում զորք ունեցող Մարուշի որդի Իվանեն: Սա պատվիրակներ ուղարկեց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ՝ հորդորելով նրան, որպեսզի արշավի իր զորքով, նվաճի Զարթոյին և կամ այն իրեն պահի, կամ՝ շնորհի Գուրգենի որդի Բագրատին՝ արիագաց թագավոր Գեորգիի (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Յ.) դստեր որդուն, որին մոր կողմից հասնում էր Աբխազաց երկիրը և Զարթոյին (խոսքը վերաբերում է Զարթոյի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին (975-978՝ Զարթոյի կառավարիչ, 978-980՝ Զարթոյի կառավարիչ և Աբխազիայի արքա, 980 - մոտ 1005՝ Աբխազիայի արքա, մոտ 1005 - ուղ. 1014՝ Աբխազիայի և Զարթոյի արքա) – Մ.Յ.): Այդպես էլ Մարուշի որդի Իվանեն էր կամենում Բագրատին գահ բարձրացնել: Իրագել դառնալով Մարուշի որդի Իվանեի ցանկությանը՝ Դավիթ կյուրապաղատն իր ողջ զորքով մտավ Զարթոյ: Եվ իմանալով նրա՝ Դավթի, գալստյան մասին, կախերը փախուստի դիմեցին՝ նրանց թողնելով Զարթոյին: Եկավ Դավիթ կյուրապաղատը և կանգ առավ Զվախվելիում: Այստեղ նրան ներկայացավ Զարթոյի երիտասարդ Մարուշի որդի Իվանեն և ահա Դավիթը վերցրեց Իվանեից Ուլիսիսիսեն, շնորհեց այն Բագրատին ու նրա հայր Գուրգենին, բանի որ ինքը ժառանգ չուներ և որդեգրել էր Գուրգենի որդի Բագրատին: Տայի բոլոր թագավորներից առավել հզորացավ այս Դավիթ կյուրապաղատը...: Եվ երբ վերադարձավ այնտեղից՝ թողեց Ուլիսիսիսենում Գուրգենին և նրա որդի Բագրատին: Այդ ժամանակ Բագրատը դեռևս անչափահաս էր, այդ իսկ պատճառով որպես գահակից թողեց հորը՝ Գուրգենին: Ժողովեց վրաց ազնաւորներին և հրամայեց. «Սա Տայի, Զարթոյի և Աբխազաց երկրի գահաժառանգն է, իմ որդին և սակը, և ևս եմ քրա խնամակալը ու սատարը, քրան հպատակվեց բոլորը»: Եվ որոշ ժամանակ մնալով՝ նա գնաց Տայ» («Զարթոյի-Ցխուլիերա», «Զարթոյի մատյանը»):

²⁸⁴¹ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը (963, 976-1025) – Մ.Յ.) Միջայել ալ-Բուրջեսի հետ զորք ուղարկեց արշավանքի իսլամի երկիր: Եվ ահա ալ-Բուրջեսը հարձակվում գործեց Տրիպոլիի վրա, այնտեղ շատ ավար ձեռք գցեց, վերադարձավ Անտիոք և սկսեց զորք հավաքել երկրորդ արշավանքի համար» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁴² «Եվ ահա ալ-Բուրջեսը հարձակվում գործեց Տրիպոլիի վրա, այնտեղ շատ ավար ձեռք գցեց, վերադարձավ Անտիոք և սկսեց զորք հավաքել երկրորդ արշավանքի համար...: Եվ հանձնեց Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) Լաթաքիայի կառավարումը Գրմուկին քրա Նախկին միսրագործությունների համար, այն բանի համար, որ նա հարձակվում էր գործել Տրիպոլիի ու նրա շրջակայքի վրա և այդ ընթացքում գերելարել ու սպանել էր նրա բնակիչների և մադրիցիների մեծ բանակություն, ինչպես նաև հարուստ ավար էր ձեռք գցել» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁴³ «Երբ անցավ որոշ ժամանակ, սկսեցին խորամանկությամբ վերստին դավեր նյութել, ինչպես այդ բնորոշ է Զարթոյի ազնաւորներին: Եվ ահա նրանք, դավադրության մեջ մտնելով նախորդելիների և սաքոտարելների հետ, զորք բերեցին Կախեթից, հանձնեցին Ուլիսիսիսեն, ձերբակալեցին Գուրգենին, նրա որդի Բագրատին (Զարթոյի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Յ.) և Գորանդուխտ թագուհուն ու տարան Կախեթ: Երբ այս իմացավ Դավիթ կյուրապաղատը, հույժ տրտմեց, արշավեց իր զորքով և եկավ Թռեղք՝ Կախեթ անցնելու Նպատակով: Կախեթը, իմանալով այդ, պատվիրակներ ուղարկեց և դաշն կնքեցին: Նրանք ազատ արձակեցին Գուրգենին, Բագրատին և Գորանդուխտ թագուհուն: Վերադարձնելով Զարթոյին և Ուլիսիսիսեն՝ Ծիբուլայի և Գորդի բերդերը նրանք պահեցին իրենց» («Զարթոյի-Ցխուլիերա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Դավիթ կյուրապաղատը հավաքեց իր բոլոր ուժերը, հայերին ևս կանչեց, ապա եկավ Թռեղք՝ Կախեթ անցնելու Նպատակով» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմություն»):

²⁸⁴⁴ «Մովսեսը, Սերբեն պաշարելու ժամանակ, պարսպից նետված մի քարից վիրավորվելով, մեռավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 11):

²⁸⁴⁵ «Հայոց 425 թվականին մի անօրեն իշխան, որին Սկլերոս էին կոչում, ապստամբություն բարձրացրեց հոռոմոց Վասիլ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Յ.) դեմ: Նա, գորահավաք կատարելով, անիրավ և անօրեն մարդկանց բազմությամբ սրի էր բաշտում հոռոմոց երկիրը: Այդ աստվածորոտացը մեծաթիվ զորքով եկավ, մուտք գործեց Հայոց երկիրը և մեծ կոտորած սարքեց: Հայոց զորքը հարձակվեց անօրեն իշխանի վրա, նրան պարտության մատնեց, մեծ հաղթանակ տարավ և, ջարդ տալով նրան փախուստի մատնեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 427 թվականին մի անօրեն իշխան, որին Սկլերոս էին կոչում, ապստամբություն բարձրացրեց հոռոմոց Վասիլ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Յ.) դեմ: Նա, ներխուժելով հոռոմոց երկիր, մեծ կոտորած արեց: Հայոց զորքը հարձակվեց անօրեն իշխանի վրա, նրան պարտության մատնեց, մեծ հաղթանակ տարավ և, ջարդ տալով նրան, փախուստի մատնեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁴⁶ «/1/ Յովհաննես (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) ահա ասված ձևով վախճանվեց, իսկ թագավորական իշխանությունը 6484 թվականին, ինդիկտոնի 4-րդ տարվա դեկտեմբեր ամսին, անցավ Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Յ.) որդիներ Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Յ.) և Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Յ.): Վասիլի 20-րդ տարին էր ընթանում, Կոնստանդինը նրանից երեք տարով փոքր էր: Սրանք դեռ ջահել էին ու թույլ՝ ոչ հաստատուն կամբով, և անունով էին կայսրեր, պետական գործերի փաստական տերը պրոտերոս Վասիլն էր: Երբ իշխանությունն անցավ Ռոմանոսի որդիներին, Վասիլը սուրհանդակներ ուղարկեց և աքսորից պալատ բերեց նրանց մոտը: Նա վախենում էր թագավորության դեմ հնարավոր ապստամբություններից, հատկապես մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսից, որը թագավորության վրա շարունակ աչք ուներ և մշտապես ապստամբելու ցանկություն: Նա դեռ Յովհաննես կայսր դեմ դավադրություն նյութելու համար էր ձերբակալվել և դատապարտվել կուրացման, բայց Յովհաննեսը փրկվել էր նրան այդ դատաւճռից: Ահա Վասիլը ամենից շատ ինքն սրանից էր վախենում, բանից այն ժամանակ հռոմեական բոլոր գինիված ուժերը նրա ձեռքում էին և նա հեշտությամբ ցանկացած տեղի էր նրանց տանում՝ նա նշանակված էր համայն Արևելքի ստրատելատ: Վասիլը գտավ, որ թագավորության համար նպատակահարմար է ու անհրաժեշտ է ջլատել, թուլացնել նրա անասան գործությունը՝ ենթադրվող ապստամբության առնչությամբ: Նա Վարդասին զրկում է ստրատելատի աստիճանից և նշանակում Մետապոտամիայի տազմաների դուքս՝ հրամայելով արթուն կերպով հսկել սարակինոսների արշավանքները: Նա նույնպես վարվեց և կասկածներ հարուցող Միջայել Բուրցիսի հետ՝ ջանալով հեռացնել նրան Սկլերոսի հետ ունեցած ընկերությունից, Բուրցիսն էլ նրա հետ էր և ինչ-որ գինիորական տազմա էր գլխավորում: Ահա Վասիլը սրան, մագիստրոսի պատվաստիճանը շնորհելով, նշանակեց Օրոնտես գետի վրա գտնվող Անտիոքի դքսության դուքս, իսկ արևելից համայն գործերի վերատեսուչ ու վերակացու էլ նշանակեց Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասի – Մ.Յ.) ստրուկ պատրիկ Պետրոսին՝ տալով ստրատուպեդարխի կոչումը: Սա ներքին էր, բայց արտակարգ գործունյա և պատերազմական հարցերում շատ հմուտ: Այդ բանը Սկլերոսին շատ տխրեցրեց, այն աստիճան, որ նա չկարողացավ արիաբար իր մեջ պահել կսկիծը: Նա պարսավեց ու նախատեց պետությանը, ասելով, թե իր գործած միսրաքների ու տարած հաղթանակների դիմաց ահա այսպիսի հատուցում է ստանում, փոխանակ առաջ քաշելու, հետ են մղում, և դա պարակիմոնենոսին քիչ, գուցե ամենն էլ չի հետաքրքրում պարակիմոնենոսն: Անել էր, թե Սկլերոսը թող բավարարվի տրվածով և ավելին չպահանջի, թե չէ, լինելով սեփական տան տեր, կարող է դրա ծառան դառնալ: /2/ Պարակիմոնենոսն ահա այդ բայելերից դիմեց: Վարդաքը մայրաքաղաքից վաղվաղակի գնաց և տանն էր իրեն տրված պաշտոնը: Անցյալում նա ռազմավարական հարցերում բազմիցս հանդես եկավ որպես խոհուն և գործունյա մարդ, ու, բանաստեղծաբար ասած, նա համայն գործի սիրելին դարձավ: Իր գաղտնիքը հայտնեց նրանց, որոնց վստահում էր, հատկապես ստրատելատների տազմային: Եվ ահա իր ծրագրերը ի հայտ բերելու հարմար ժամանակ որսալով և իր մեծավորների հետ խոհրդակցելուց հետո՝ երկար ժամանակ երկնած ապստամբությունը ծնավ ու նա կայսրերի և ցեղակիցների դեմ գեղեցիկ բարձրացրեց: Նա առանց հասպաղելու մայրաքաղաք ուղարկեց Անթեսին, մակնոնը Ալիաթեն՝ իր ամենագործունյա սպասավորին, որպեսզի փորձի փախցնել, իր մոտ բերել մայրաքաղաքում գտնվող իր որդուն՝ Ռոմանոսին: Անթեսը, լինելով բաղաբուն և ջանալով իսկությունը ծածկել, սկսեց Սկլերոսի հասցեին վատ լուրեր տարածել, որով հաջողվեց առանց իր վրա կասկած հարուցելու Ռոմանոսին փախցնել և Սկլերոսի մոտ բերել: Այդ ժամանակ Վարդասն իր մտադրություններն արդեն բացահայտեց, կապեց թագը, վերցրեց թագավորության մնացած նշանակները և իր հետ եղող հռոմեական համայն զորք կողմից կայսր իջեցվեց: Առաջինը

Նրան կայսր Ներսիսը հայերը: Զանի որ այսպիսի վեճ գցողը բազում դրամի կարիք ունի, առանց որի, ինչպես հռետոր Դամոսթենեսն է ասում, ոչինչ չես կարող անել, նա իսկույն դիմեց դրամ հավաքելու: Նա բռնեց պետական հարկահավաքներին և սկսեց ինքը գանձել պետական գումարները՝ ձեռքակալել ու պատժել փող ունենալու մեջ ենթադրյալ մարդկանց: Ոմանք էլ կամավոր էին բերում ու հանձնում իրենց ունեցվածքը, հույս ունենալով ապագայում բազմապատիկը ստանալ: Եվ ահա կարճ ժամանակամիջոցում նա բազում դրամ է կուտակում: Գրավելով Մետաքրատափայուն գտնվող խարբերդ անունով անառիկ բերդը և ամեն տեսակետից այն ապահովելով ու պետք եղած կայազորը հաստատելով՝ նա այնտեղ էր պահում հավաքված դրամները՝ որոշելով անհաջողության դեպքում այն դարձնել ապաստարան ու փրկության նավահանգիստ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 1, 2):

«Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.3.**) Վարդաս Սկլերոսին նշանակեց Անձիոս և ալ-հալիֆիտա երկրամասերի կառավարիչ, սակայն, երբ նա եկավ այնտեղ, անակնկալ հարձակվեց Մելիտեի վրա, բռնեց այնտեղ գտնվող վասիլական և խլեց նրա մոտ գտնվող գումարը 6 կենտինարի չափով: Դրանից հետո նա ապստամբեց արքայի դեմ և իրեն արքա հռչակեց: Նրա մոտ շատ ժողովուրդ հավաքվեց իուլներից, հայերից, ինչպես նաև մահմեդականներից և նա տիրեց ողջ այդ երկրին» (Յահա Աստիֆեացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ որ Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.3.**) նստեց գահին Յայոց 425 թվականին, ինչպես Նախօրոք արդեն ասել ենք, Վարդը, որ մականվամբ Սիկլառոս էր կոչվում և բաց ու կորովի տղամարդ էր պատերազմական գործերում, ապստամբում է ու թագավորում Զահանի և Մելիտենի կողմերում» (Ստեփանոս Տարրոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁴⁷ «Իմ մտերիմ Համարիյա բորդերից մեկը, որ Բադի (**Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստունի (կոճառ՝ Բադ) (964-990) – Մ.3.**) մասին հետաքրքրվում է, ինձ պատմել է, որ Բադի բունյան էր Աբու Շուբա, անունը Բադ, իսկ Աբու Աբդալլահը Դուստին իբն Դուստաբը Բադի եղբայրն է: Նա սկզբում հոտեր էր արածացնում, հյուրասեր էր և առատաձեռն, իր ունեցած ոչխարները մորթում էր ու մարդկանց հյուրասիրում և այդ պատճառով, որպես առատաձեռն, հայտնի դարձավ: Նրա մոտ գործ հավաքվեց, նա սկսեց ճանապարհ կտրել և, ինչ-որ ստանում էր, բաժանում էր: Նրա մարդկանց թիվը աստիճանաբար շատացավ և նա սկսեց արշավանքներ կատարել, ապա մտավ Յայաստան, գրավեց Արձեշ քաղաքը և դա առաջին քաղաքն էր, որ նա գրավել էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸⁴⁸ «Նա (**Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստունը – Մ.3.**) ուժեղացավ և այնտեղից գնաց Դիար Բաբը ու գրավեց Ամիր քաղաքը, ապա՝ Նիքիդերոս և Դիար Բաբի այլ քաղաքներ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸⁴⁹ «Վարդը հարևան սարակիստների հետ դաշինք կնքեց, որ Էմել և Կոչկերում, ամիրա Աբու Դուլափի (**Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստունի – Մ.3.**), և Մարտիրոսյանի, որ Մայաֆարիկին են կոչում, ամիրա Աբու Տալիֆի հետ (**Մուսուլի Համանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տալիֆի – Մ.3.**): Նա նրանց հետ խնամիական կապեր հաստատեց, որոնցով ամրապնդեց բարեկամությունը, նրանցից բազում դրամ ստացավ և դաշինքից զորք՝ 300 արաբ ձիավորներ: Երբ ապստամբության լուրը տարածվեց ամենուրեք, խառնակությունների սիրահար ամեն մարդ նրա մոտ հավաքվեց: Երբ ամառը եկավ, նա համայն գործով հույսերով լի շտապ ճամփա ընկավ դեպի մայրաքաղաքը՝ ոչ ավելի, ոչ պակաս՝ պալատ մտնելու ակնկալությամբ: Այս բային դիմելու հարցում իրեն ավելի համարձակ ու հանդուգն դարձրեց ինչ-որ առաքինի մարդ լինելու հավակնություն ունեցող մի վանականի գիշերային տեսիլքը: Սա երազում հրեղեն այրեր էր տեսել, որոնք, Վարդասին առնելով, տանում էին դեպի մի շատ բարձր տեղ, որտեղ տղամարդուց ավելի խոժոռադեմ մի կին հանդիպեց և նրան ընձեռեց կայսերական խարազանը: Վարդասն այդ խարազանը թագավորության նշանակեց, բայց իրականում դա աստծու ցատումն էր հռոմեացիների դեմ: Երբ ապստամբության լուրը մայրաքաղաք հասավ, կայսրերը սարսափահար եղան, իսկ պետության ամբողջականության մասին մտածող ողջախոս մարդկանց էլ տազնապ համակեց: Բերկրանք պարեցին միայն նրանք, ովքեր պետական հեղաշրջումների և թալանի սիրահարներ էին: Անհապաղ Պետրոս ստրատոպեդարխին նամակ ուղարկվեց և զորքի առողջ մասը անհապաղ Կեսարիայում հավաքվեց: Այդ ընթացքում Նիկուդեիայի պարտերոս սինկլետոս Ստեփանոսը՝ մի անվանի, իր իմաստությանը մի առաքինությանը հռչակված մարդու, դաժան ու անզուսպ մտադրությունները քաղցր խոսքով մեղմել կարողացող մեկը, Սկլերոսի մոտ դեսպան է ուղարկվում՝ քանալու նրան համոզել, որ զեմբը ցած դիկ: Սկլերոսը, սակայն, մի բանի մասին էր մտածում՝ թագավորությունը ձեռք գցելու, և երբ Ստեփանոսը նրա մոտ գալով բազում սիրալիր ու հրապուրիչ խոսքեր ասաց, նա երկար-բարակ պատասխան չտվեց, այլ, երկարելով աջ ոտքը և ցույց տալով կարմիր կոշիկը, ասաց «Ով մարդ, բազում մարդկանց ներկայության սա մի անգամ հազնելուց հետո, հնարավոր չէ հեշտությանը հանել: Մեզ ուղարկողներին ասա, որ ինձ կամովին կայսր ընտրվում, մեկ է, ես նրանց կամեին հակառակ էլ կքանամ տիրել իշխանության»: Այդ ասելով և բառապես օր ժամկետ տալով՝ նա հրամայեց նրան բաց թողնել: Սինկլետոս վերադարձավ և կայսրերին ու թագավորության ղեկավար Վասիլին հայտնեց Սկլերոսի պատասխանը: Դրա վրա ստրատոպեդարխին գրություն ուղարկվեց ներքին պատերազմ չսկսել, այլ ապահով կերպով հսկել անցումները և, եթե որևէ մեկը պատերազմելու գա, պաշտպանվել: Սկլերոսը, ճանաչա ընկնելով դեպի Կեսարիա, առաջընթաց մարտիկներ և հետախույզներ ուղարկեց, որպեսզի լուր տեսն, իրեն տեղեկացնել հակառակորդների գտնված վայրը ու հարթեցնել իր ճանապարհը: Ուղարկվածների հրամանատար էր նշանակված Ալթես Ալիթթեք: Նրանք մի կիրճ հասան, այդ վայրը կոչում են Կուկոսի քար, որտեղ հանդիպեցին կայսերական բանակի մի զորամասի, որին գլխավորում էր մագիստրոս Եվստաթիոս Մալեյինոսը: Հեռամարտի բռնկվելով՝ նրանք փորձեցին բախվել: Որոշ ժամանակ, ահա, երկու կողմերն էլ այդպես հեռամարտությամբ էին զբաղված և ոչ ոք թիկունք չէր ցույց տալիս, երբ Ալիթթեքը, չկարողանալով այլևս իրեն զսպել, տաքացած, խթանեց իր ձին և աննկարագրելի թափով բախվեց հակառակորդների հետ: Խոսքի արժանի բան չգործած՝ նա մահացու վերք ստացավ և ընկավ, իսկ իր ողջ զորքը ցրվեց մերձակա անտառներում: Այդ ժամանակ լուր տարածվեց, թե Վարդասն հետերիարից մտադիր է կայսրը զորքի կողմն անցնել: Սինկլետոսը նրան իր մոտ կանչեց, պախարակեց, բացահայտ ոչինչ չարած ազատ արձակեց, բայց վարձկան սարակիստներին ծածուկ կարգադրեց, որ սպանեն: Եվ ահա օրը ցերեկով, փողոցում անցնելիս, նրան դաշույններով վրա խուժեցին և խողխողեցին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 3):

«Վարդը իրեն է միացնում Հունաց թագավորության մեջ եղած Յայոց այրուձին և մասնատում է Հունաց թագավորությունը» (Ստեփանոս Տարրոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵⁰ «Ինչ վերաբերում է Ահարոնին (**Բուլղարական թագավորության համիշխան արքա Ահարոնին (972-976) – Մ.3.**), ապա նրան էլ, ինչպես ասում են, որպես հռոմեացի, ողջ ընտանիքով հանդերձ կոտորեց Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոնստանդ (972-1014) – Մ.3.**): Սամուիլի որդի Ահարոնը-Ռոմանոսի (**Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.3.**) օգնությամբ փրկվեց միայն Ահարոնի որդի Յովհաննես-Վլադիսլավը (**Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Յովհաննես-Վլադիսլավը – Մ.3.**): Համայն Բուլղարիայի վրա միահեծան իշխեց Սամուիլը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 11):

²⁸⁵¹ «Այս աշխարհից կայսր Յովհաննեսի (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմեչկի – Մ.3.**) հեռանալուց հետո «Սկլերոս» մականունով մագիստրոս Վարդասը, այրվելով իշխանության ծարավից ու ազատությունից, գալթալեցիներին և հիմարացիներին մեծաթիվ ու դյուրահավատ ամբոխին՝ տիրակալներին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.3.**) դեմ վտանգավոր ապստամբություն նյութելով: Չորս տարի շարունակ նա տեղաշարժվում էր Ասիայում՝ կրակով ամայացնելով ամբողջական երկրամասեր, ոչնչացնելով քաղաքներ, բշտելով ու կատաղությամբ կոտորելով իր դեմ ելնող հռոմեական զորքը: Առաջին պարտությունը պատրիկ և ստրատոպեդարխ Պետրոսի գլխավորած հռոմեացի զորքը կրեց հայերի երկրի հետ սահմանակից Լապարայի դաշտավայրում, որտեղ նաև ինքը՝ Պետրոսը, խոցված նիզակով, ընկավ ձիուց և ուղիղ հենց մարտակարգի կենտրոնում էլ հոգին վիճեց: Նա հետ միասին գոհվեցին նաև մեծաթիվ ռազմիկներ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Կայսերական զորաբանակների հրամանատարները որոշեցին Նախքան Սկլերոսի հայտնվելը ճանապարհի կարևոր դիպերը բռնել: Նրանք ողջ զորքով գնացին ու բանակեցին նրա դիմաց՝ կանխօրոք բռնելով այն ճանապարհները, որոնցով անցնելու էլ Սկլերոսը: Երբ Սկլերոսն այդ բանը իմացավ, նրա թափը կոտորվեց, նա այլևս չէր շտապում առաջանալ և ձգձգմամբ ժամանակն էր վատնում՝ սպասելով, թե ինչ ցույց կտա ապագան: Նրան ոտքի հանեց ու եռանդն էր բորբոքում, սակայն, իր մոտ եկած դասալիք մի զորավարը, անունը՝ Սահակ, մականունը՝ Վահրամ: Նա, Սկլերոսի մոտ գալով, խորհուրդ տվեց իզուր ժամավաճառ չլինել, բանգի, նրա ասելով, ժամավաճառությունը անկումայնություն է առաջացնում: Սկլերոսը, գտնելով, որ նա իրավացի է, նրան նշանակում է արշավանքի ղեկավար ու առաջնորդ: Ահա ուրեմն, Սահակը առջևից էր գնում, իսկ Սկլերոսը՝ հետևում նրան: Երեք օրից նա հասնում է Լապարա: Սա Կասարովիկայի մի մասն է կազմում, որ այժմ Լիկանոս է կոչվում: Նա Լապարա է կոչվել իր բարեբերության և բերքառատության պատճառով: Ստրատոպեդարիցը, իմանալով այդ մասին և երկյուղելով, որ Սկլերոսը կարող է իրեն շրջանցելով անցնել, գիշերով առաջ շարժվեց ու բանակեց հակառակորդի դիմաց: Դրանից հետո որոշ ժամանակ երկու կողմերն էլ խուսափում էին, ձգձգում բացահայտ բախումը և քանում խորանակությամբ հաղթանակ տանել: Վարդասը, սակայն, գերազանցեց իր հակառակորդներին: Նա առատ ընթրիք պատրաստեց, ձևացնելով, թե ուզում էր իր զորքերին ծաշ տալ, և այդպիսով խաբեց թշնամիներին, որոնք, ենթադրելով, որ Սկլերոսն այդ օրը պատերազմ չի ձեռնարկի, իրենք էլ իրենց կերպուխուխ տվեցին: Երբ Սկլերոսը այդ մասին իմացավ, նա զորքերը մարտական պատրաստության մեջ էր պահում, հանկարծակի պատերազմական շեփոր հնչեցնելով, հարձակվեց ճաշի նստած թշնամիների վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը, պատահած գեղեն առնելով և առանց անակնկալից շփոթվելու, ընդդիմակայեցին հարձակվողներին: Նրանք որոշ ժամանակ

համառորեն դիմարդում էին: Այնուհետև Վարդասը, թեանցում կատարելով, թշնամիների մեջ շրջապատման սարսափ գցեց: Միաժամանակ նա, վարձկաններին ուղարկելով թիկունքից հարձակվելու, նրանց փախուստի մատնեց և մեծ ջարդ տվեց: Առաջինը նահանգեց Անտիոքի դքսության դուքս Բուրցիսը՝ կամ վախկոտությունից, կամ էլ դավաճանելով, երկու վարկածն էլ կար: Վարդասը տիրացավ ողջ ճամբարին իր կայքով հանդերձ: Նա անհաշիվ հարստություն ձեռք բերեց: Այնտեղից այնուհետև նա եկավ Ծամաղավ կոչվող վայրը: Ծամաղավը գահավեժ ժայռի վրա գտնվող բազմամարդ ու շատ հարուստ բաղաբ էր: Տեղացիք կամավոր բաղաբը նրան տվեցին և նա հսկայական հարստություն հավաքեց: Այս հարձակմանը կայսեր կողմնակիցներից շատերին ցնցեց և ստիպեց Սկլերոսի կողմն անցնել: Սկլերոսի կողմն առաջինն անցավ Բուրցիսը, պատրիկ Անդրոնիկոս Դուկաս Լիդոսը՝ որդիներով հանդերձ, իսկ այթափացիներն էլ, կայսեր ծովակալին բանտարկելով, համայն նավատորմիդով անցան Սկլերոսի՝ Կիբիրեոտների բանակաթեմի գորավար նշանակած Միթայել Կուրտիկի կողմը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 4):

«Արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) գրեց Անտիոքում գտնվող Միթայել ալ-Բուրջեսին, որ նա արշավանքի ելնի ու Սկլերոսի դեմ պատերազմելու համար միանա իբև ալ Մլեի պատրիկին, որն այդ ժամանակ Տարսոսի կառավարիչն էր: Նրանք ընդհարվեցին Սկլերոսի հետ Զահանում, սակայն նա նրանց փախուստի մատնեց: իբև ալ Մլեիը հեռացավ Կապադովկիայում գտնվող իր տունը, իսկ ալ-Բուրջեսն ամրացավ իր երկրի ամրոցներից մեկում, որը գտնվում էր Անատոլիկոնում: Սկլերոսը մոտեցավ նրան, ստիպեց դուրս ելնել, խոստանալով անվանագութություն, և այդ ժամանակ նա անցավ նրա կողմը և Սկլերոսը նրան նշանակեց մագիստրոսի պաշտոնում» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Չորս տարի շարունակ ճակատամարտ մղելով Վասիլ թագավորի դեմ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.)՝ Վարդը հասնում է մինչև Բյուզանդիա՝ արյան ճապաղիթով լցնելով այդ ամբողջ աշխարհը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵² «Եվ մինչդեռ այսպիսի շփոթություն էր տիրում Հունաց տիրապետության մեջ, խլաթի և Լիդիեոսի ամիրա Բատը (Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբև Դուստուկին – Մ.Ֆ.) վերստին կառուցում է Մանազկերտ բաղաբը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵³ «Խլաթի և Լիդիեոսի ամիրա Բատը (Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբև Դուստուկին – Մ.Ֆ.) սրով ու գերությամբ Տարոնի ողջ գավառը աննարդաբանակ է դարձնում, ավարի է վերցնում Ե Մուշ բաղաբը և զարհուրելի տեսքով խոդախոլում Ե Մուր Թրիկի անվանված եկեղեցու բախաններին, որոնց արյան դաշվածքը մինչ օրս ցույց են տալիս Նույն եկեղեցու վրա» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵⁴ «Հայոց 423 թվականին եղավ Տարոնի գերությունը» (Յովհաննես Ավագեղեց «Ժամանակագրություն»):

«Երբ այդ բոլորի մասին հայտնվեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) և պարակլինոնտսին, նրան խորհրդակցելով որոշեցին կայսեր մտերիմներից մեկին կայսերական դարձնել, ազատելով նրան որևէ պատասխանատվությունից և իրավունք տալով վերջինիս իր կողմն անցած մարդկանց պաշտոններ ու առատ ընծաներ շնորհել՝ ի վերջո շարժվելով ապստամբների դեմ: Այդ միտքը հավանություն գտավ և ուղարկվեց կայսեր պրոտովեստիարիոս Լևոն: Նա որպես խորհրդական վերցրեց ուն պատրիկ Յովհաննեսի, հայտնի և ճարտասան մի մարդու: Այս Լևոնը կայսեր կողմից լիազորություն ստացավ անարգել գործելու որպես կայսր և ահա նա դուրս գալով, հասավ Փոյոզգիայի Կոտիեռն, միացավ Պետրոս ստրատոպեդարիին ու այնտեղ բանակեց: Վարդասը վրան էր խփել Դիպոտամոնում: Սա մի կայսերական գյուղ էր, որը տեղացիք Մեսանակտա են կոչում: Լևոնը ծածուկ ցանում էր ապստամբներին իր կողմը գրավել և, նրանց նվերներ խոստանալով, կայսրը կողմնակից դարձնել, բայց իր հաշիվների մեջ նա սխալվեց, բանգի, իր կոչը հակառակորդը թուլության նշան համարելով, նա իրականում ավելի զոտեպկոնեց ապստամբներին: Նա, որպես իրապր կտրած, գիշերով Կոտիեռնից ելնելով ու Սկլերոսի կողքից անցնելով, շարժվեց դեպի արևելք: Այդ բանը Սկլերոսի մարդկանց ահուդողի մեջ գցեց, բանգի նրանք երկուդեցին ոչ միայն իրենց ունեցվածքի ու կալվածքների, այլև իրենց ամբարանակալին բաղիթի համար: Այդ ժամանակ վազում և մարդիկ, հրաժարվելով ապստամբությունից, պրոտովեստիարիոսի կողմն էին անցնում, այնպես, որ ապստամբների փոշիացման վտանգ առաջացավ: Սկլերոսը, դրանից վախեցած, մագիստրոս Միթայել Բուրցիսին, որը, ինչպես ասացինք, վերջերս էր իր կողմն էր անցել, ինչպես և պատրիկ Ռոմանոս Տարոնեցուն, զորքով առաջ ուղարկեց՝ հրամայելով խոչընդոտել պրոտովեստիարիոսին, նրա վրա հանկարծակի հարձակումներ գործել, ինչպես հնարավոր է խանգարել նրա գրոհները, բայց խուսափել վճռական ճակատամարտից: Բուրցիսի զինվորները, սակայն, մոտենալով կայսերական զորքին, հակառակ Սկլերոսի կարգադրության, ստիպված եղան ակամայից կռվի բռնվել: Պատճառը հետևյալն էր: Լուր ստացվեց, որ Արևելքի Բերիայի սարակինոնտները դուրս են եկել գնալու մայրաքաղաք՝ հռոմեացիներին տանելու տարեկան հարկը, ընդ որում իմացվեց, որ այսինչ օրը նրան պետք է անցնեն բանակների միջով: Երբ այդ օրը եկավ և սարակինոնտները պետք է Օթսիլիոս կոչվող բերդի մոտով անցնեին, Բուրցիսի մարդիկ զինեցին իրենց զինվորներին, Նույն բանն արեցին նաև պրոտովեստիարիոսի մարդիկ, և նրանք եռանդագին դիմեցին մարտի, երբ նրանց առջև, կարծես միջանակ, դրված էր սարակինոնտների ոսկին: Երբ սարակինոնտները մոտեցան, նրանք հարձակվեցին միմյանց վրա և մարտի բռնվեցին: Բուրցիսը պարտվեց, նրա զինվորներից շատերը սպանվեցին և, հատկապես, հայերը, բանգի հռոմեացիները, այն բանի համար, որ հայերն առաջինն անցան ապստամբի կողմը, իրենց ձեռքն ընկած բոլոր հայերին անխնա սրի էին բաշտում» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 5):

²⁸⁵⁵ «Երբ պարտության լուրն իրեն հայտնվեց, Վարդասն, առանց հապաղելու իր զորքերը վերցնելով, շտապեց օգնության: Հասնելով Ռագեսա կոչվող ինչ-որ վայր՝ նա բանակեց՝ սպասելով մարտ տալու հարավ պահի: Կայսերական զորքերի ժամավաճառությունն պատճառով, սակայն, ճակատամարտի պահը ձգձգվում էր, որի ընթացքում բազում ապստամբներ, նախորդ պարտությունից ցնցված, անցնում էին պրոտովեստիարիոսի կողմը: Այդ ժամանակ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) բանակում եղած երիտասարդներն և պատերազմների փորձ չունեցողները, մոտալուտ հաղթանակից ամբարտաճանացած, կռիվն սկսելու մեծ եռանդ էին ցուցաբերում, իսկ ավելի տարեցներն ու մարտում կրիվածները վախենում էին և խուսափում ճակատամարտից: Ի վերջո, սակայն, ինչպես մի մարդ էր ասել, թե. «դյուրահավատը փորձանքի հետևից է գնում», պրոտովեստիարիոս ականջ է դնում երիտասարդների խոսքին և, պատերազմական շեփոք հնչեցնելով, զորքը կռվի է տանում: Վարդասն իր զորքեր երեք մասի բաժանեց, կենտրոնը գլխավորեց ինքը, աջ թևի վրա հրամանատար նշանակեց իր եղբայր Կոնստանդինին, իսկ ձախ թևի՝ Կոնստանդին Գավրասին: Բախման ընթացքում թևերի գորավարները հեծելազորով հարձակվեցին հակառակորդների վրա և պրոտովեստիարիոսի զինվորները, չկարողանալով դիմադրել, պարտություն կրեցին: Տեղի ունեցավ մեծ կոտորած: Այստեղ, ի դեպ, ընկան պատրիկ Յովհաննեսը, Պետրոս ստրատոպեդարիսը և երևելիներից շատ ուրիշներ, իսկ պրոտովեստիարիոսը և այլ հրամանատարներ էլ գերի ընկան: Վարդասը հրաման տվեց պրոտովեստիարիոսին հսկողության տակ պահել, իսկ եղբայրներ Թեոդորոս ու Լիկետյոս Հագիոդախարիտներին էլ, որպես թե իր նկատմամբ ուխտադրուժ եղածներ և պրոտովեստիարիոսի կողմն անցածների, ողջ զորքի ներկայությամբ կուրացրեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 6):

«Սկլերոսը իր զորքով մեկնեց Կապադովկիայի մարզ ու գնաց իբև ալ Մլեիի վրա...: Այդ ժամանակ Վասիլ արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) պատրաստեց պատրիկ ստրատոպեդարիին, որը հայտնի էր ալ-Ատրաբազի անունով՝ մի ներքինու, որը մասնակցել էր Անտիոքի գրավմանը, նրան մեծ զորք հանձնեց և հրահանգ տվեց միանալ ալ Մլեիի հետ ու մարտնչել Սկլերոսի դեմ: Նրանք ընդհարվեցին Կապադովկիայում, որտեղ ալ-Ատրաբազին սպանվեց, իսկ իբև ալ Մլեիը դիմեց փախուստի: Սկլերոսը ուժեղացավ և նրա դիրքերն ամրապնդվեցին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ պատճառով Վասիլ թագավորը գումարում է Բյուզանդիոնի, Թրակիայի և Մակեդոնիայի զորքերին ու արևմտյան բոլոր ազգերի հետ միասին ուղարկում է Վարդ բռնակալի դեմ: Վարդը իր հեղթին զինվում է նրանց դեմ պատերազմի և նրան հետ քաջաբար մարտնչում էին նաև Հայոց զորքերը: Այնտեղ էին Տարոնի իշխանի որդիներ Գրիգորն ու Բագրատը, ինչպես նաև Մոկաց իշխան Զափրանիկը, որոնք սարսափահար են անում հունական զորքին: Եվ ահա նրանք, ահաբեկվելով և, ինչպես փոթորկալից մորիկի դեմ, շփոթահար անելով, շատերին սրախտիտող արեցին, բազմաթիվ մարդկանց էլ ձերբակալեցին: Այնտեղ սպանվում է նաև նրանց գորահրամանատար, ներքինի Պետրոսանոսը: Հետագայում, սակայն, ողորմաճաբար և հանուն քրիստոնեական հավատի գթասրտությամբ, հաղթողները մնացածներին կյանք շնորհեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵⁶ «Այս հարթմանից հետո Վարդասի համբավը մեծացավ ու տարածվեց, բոլորը, այսպես ասած մեծն ու փոքրը, նրա կողմն էին անցնում, իսկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) համար մի հույս էր մնացել, սուրբ խարիսխը՝ աստծո օգնությունը: Պարակլինոնտը, թեև իր ուշադրությունը բնեռել էր ցամաքի վրա, բայց ավելի շատ հոգ էր տանում ծովի մասին, բանգի նրան ներություն էր պատճառում հակառակորդի նավատորմիդի հրամանատար Միթայել Կուրտիկը, որը, գրավելով բոլոր կղզիները, մտադիր էր պաշարել Դելլեսաթևոնոսի Աբիդոսը: Այս իսկ պատճառով պարակլինոնտն, ահա, նավատորմիդը շատ սակ կարգի բերելով, պատրիկ Թեոդորոս Կարանտենոսի ծովակալությամբ Կուրտիկի դեմ է ուղարկում: Պատրիկ Թեոդորոսը, նավալով և Դելլեսաթևոնոսի ներդններն անցնելով, Փոկետյում բախվում է Կուրտիկին: Տեղի ունեցավ համառ նավամարտ, որտեղ Կուրտիկի մարդիկ պարտություն են կրում ու ցրվում: Կարանտենոսը ծովի տերը դարձավ և ծովում անորոշոր տիրեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 7):

2857 «Դրանից հետո Վարդը գրոհով գրավեց Նիկիան» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Ծովում հաջողություն ձեռք բերելուց հետո, պարակնիմենտը սկսեց ցամաքի վրա ուշադրություն դարձնել: Նա պատրիկ Մանուիլ Էրոտիկոսին՝ ազնվական, իր առաքինությամբ ու արհուրությամբ անուն հանած մի մարդու, ուղարկեց Նիկիայի պաշտպանության: Մի փոքր անց տեղ է հասնում նաև Սկյերոսը, որը, Նիկիայի շուրջ գտնվող գյուղերը իրկիզելով, վերջը հենց Նիկիայի վրա է հարձակվում՝ ջանալով բաղաբալեր մեքենաներով գրավել այն: Մանուիլը արիարար դիմադրում էր և պարիսպների վրա հակառակորդի հենած աստիճաններն ու մեքենաները հունակելու միջոցով կրակի տալիս: Սկյերոսը, պաշարումից արդյունքի չհասնելով, դրանից հետո ինչպե՞ս ուներ բաղաբալեր գրավել բնակչությանը սովի մատնելու միջոցով: Պաշարումը երկարեց, բաղաբալերները պարենի պակասից սկսեցին տառապել և Մանուիլը չգիտեր ինչ անել, բանգի Սկյերոսը շատ ուշադիր հսկում էր մուտքերը և ինքը չէր կարող բաղաբալեր պարեն բերել: Դրա համար էլ, ահա, նա որոշեց Սկյերոսին խորամանկությամբ հաղթահարել: Նա Նիկիայի ցորենի ամբարները ավազով լցրեց, ավազը ցորենով ծածկեց, այնպես արեց, որ դիտողը խաբվի, որից հետո հակառակորդը գորհամասից գերի ընկած ոմանց բերեց և, ամբարները ցույց տալով, արձակեց, որ զնան Սկյերոսի մոտ ու ասե՛ն, թե. «Ես սովից չեմ վախճնում, բանգի երկու տարվա համար բավարար պարեն ունեմ, իսկ պաշարելով էլ բաղաբալեր առնել ինքս ավելի չէ: Արդ, լինելով թո համախոհը, ես պատրաստ եմ թո օգտին հեռանալ բաղաբալեր, եթե դու ինձ և իմ մարդկանց երդումներով երաշխիք տաս անվնաս գնալու ուր որ ցանկանանք»: Վարդասն ուղարկությանը ընդունեց դա, երաշխիքներ տվեց, և Մանուիլը, առնելով Նիկիացիներին ու իր գործը իրենց ողջ ունեցվածքով, մտան մայրաքաղաք: Սկյերոսն առավ Նիկիան և, տեսնելով հացահատիկի հետ կապված խորամանկությունը, իր խաբվելու համար տխրեց, բայց և այնպես, տեղում ուժեղ կայացրո թողնելով ու նրա գործակար նշանակելով ոմն Պեգասիոսի, ինքը անցավ իր անելիքին» (Յովհաննես Սկիլիցե «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 7):

«/1/ Այդ անվանումը աշտարակը ստացել էր վաղուց, երբ հայտնի Մանուիլին՝ կայսր Իսահակ Կոմնենոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ Ի - Մ.Ֆ.) և նրա եղբայր Դովհաննեսի՝ հորական կողմից իմ հոր պապին, կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) նշանակել էր որդ Կրեմլի ստրատեգոս-պատրիարքի, որպեսզի նա վերջ տա Սկյերոսին կամ ուժ գործադրելով, կամ էլ հակելով խաղաղության պայմանագիր կնքելուն: Ռազմասեր և արյունաբու Սկյերոսը, սակայն, մշտապես պատերազմը գերադասում էր խաղաղությունից ու ամեն օր մարտ էր տալիս, բանգի նա ոչ միայն խաղաղություն չէր ցանկանում, այլև ձգտում էր հզոր գեյտադյունների միջոցով վերցնել Նիկիան: Եվ ահա նա, ճեղքելով պարիսպը, բանդեց աշտարակի հիմքը և արդյունքում այն նստեց՝ կարծես ծնկի գալով, ու հենց այդ պատճառով էլ հետագայում ստացավ նման անվանում: Ահա սա է այդ աշտարակի պատմությունը» (Ամեն Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 1):

2858 «Այ-Բուրջեար իր ավագ որդուն թողել էր Անտիոքում՝ նշանակելով նրան կառավարիչ: Նա գաղտնի, մինչ կվերցվեր Սկյերոսի կողմից, գրեց նրան, կանչեց իր մոտ և հանձնարարեց բաղաբալեր հանձնել Վասիլի Բելլույս պատրիկին: Այ-Բուրջեսի որդին կատարեց այն, ինչ հանձնարարել էր նրան իր հայրը, և մեկնեց նրա մոտ...: Սկյերոսի մոտ էր գտնվում բրիտանոնությունը ընդունած Ռեբելյալլահ անունով մի շեյխ, որը Մեյխտեի բնակիչներից էր: Նա նրան մագիստրոս դարձրեց և, հետո ընելով նաև իր ստրուկ Բևտիտի ներքինին, ուղարկեց Անտիոքի վրա կառավարելու: Եվ ահա, երբ նրանք ժամանեցին Անտիոք, Բելլույսը հանձնեց նրանց բաղաբալեր և այդ ժամանակ էլ հենց որդ Կրեմլին ու Սահմանային շրջանը, ինչպես նաև Կրեմլի բոլոր երկրները դարձան Սկյերոսի հպատակ...: Մագիստրոս Ռեբելյալլահը պատրիկ Բելլույսին ուղարկեց Մեյխտե այդ բաղաբալեր տիրելու, իսկ Անտիոքի ավագանուն էլ՝ Սկյերոսի աչքի դիմաց՝ Կապադոկիա...: Սկյերոսը հաստատեց Բելլույսին Մեյխտեում, իսկ Անտիոքի ավագանուն էլ, որոնք եկել էին իր, մոտ, հետ ուղարկեց բաղաբալեր...: Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) դեռ Սկյերոսի ապստամբության սկզբում Անտիոքի պատրիարքի հետևելով ծովով մի խելանդին էր ուղարկել, որպեսզի նրան իր մոտ բերեր: Սա, լինելով հիվանդ, ծանապարհ ընկավ, սակայն, չհասնելով Տարսուս, մահացավ...: Այդ ժամանակ Ագապիոս անունով մի եպիսկոպոս կար Դայեպոլ: Անտիոքի բնակիչները մարդ ուղարկեցին նրա հետևից, որպեսզի պատրիարք Թեոդորոսի մահվանից հետո նա գա ու տիրություն անի իրենց բաղաբալեր: Եվ ահա նրանք հարցն այնպես լուծեցին, որ կզբե՛ն Վասիլ արքային, խնդրելով նրան հենց այս մարդուն նշանակել պատրիարք: Նրանք նախաճառով գրել էին նաև այլ անձանց անուններ, բայց հանձնարարել էին նամակը տեղ հասցնել Դայեպի եպիսկոպոս Ագապիոսին, որը խնդրել էր նրանց, որպեսզի թեկնածուների շարքում իր անունն էլ ավելացնեն, և նրանք համաձայնել էին դրան: Նա այդ նամակով ծանապարհ ընկավ և արքային ներկայացրեց բաղաբալեր փճակն ու բնակչության տրամադրվածությունը, որ նրանք ամուր հավատարմություն են պահում իր նկատմամբ և միաժամանակ նաև ավելացրեց, որ ողջամտությունը պահանջում է, որ բաղաբալեր պատրիարք լինի, որը կկառավարի նրանց ու բնակչությանը կպահի հավատարմության մեջ արքայի նկատմամբ: Արքան շնորհակալություն հայտնեց նրան իր թափած ջանքերի համար և հավանություն տվեց նրա գործողություններին: Փոխարենը Ագապիոսը խոստացավ, որ կվերադառնա Անտիոք, մագիստրոս Ռեբելյալլահին կհամոզի անցնել արքայի կողմն ու կհեռացնի Սկյերոսի անունը, որը Էյստենիոնում կփոխարինի արքայի անվամբ: Արքան հարցը լուծեց այն պայմանով, որ, եթե նա ամեն ինչ կանի հենց այդպես, նա կնշանակվի Անտիոքի պատրիարք: Եվ ահա արքան Ագապիոսի հետ Ռեբելյալլահին մի նամակ է ուղարկում, լրիվ գրած իր ձեռքով, որում նա նրան համոզում էր իր կողմն անցնել, տարաբնույթ ողորմածություններ է խոստանում, խոստանում է ցմահ նշանակել Անտիոքի կառավարիչ և իրականացնել նրա բոլոր այն ցանկությունները, որոնք նա անունից կարտահայտի Ագապիոսը՝ Դայեպի եպիսկոպոսը, ամեն ինչ կլինի այնպես, ինչպես իրենք կորոշեն, իսկ Ագապիոսին էլ կնշանակի Անտիոքի պատրիարք: Ագապիոսը, կերպարանափոխվելով որպես վանական, ծանապարհ ընկավ և հասավ Անտիոքի ամրություններին: Նա կորեց իր մոտ եղած Սրբազան գրքի գրվածքի փայտյա կազմը, խոսնում տեղադրեց արքայի նամակը և կրկին ամրացրեց այնտեղ ձեռագրի ուշքը, այնպես որ նամակը նկատելի չէր: Եվ ահա, երբ նա բաղաբալեր եկավ ու խուճալակեց, նրա մոտ ոչ մի կապվածելի բան չգտան: Նա հանդիպում ունեցավ Ռեբելյալլահի հետ, նրա հետ առանձին տեսակցեց և խոսքը տարավ այն բանի ուղղությամբ, ինչի մասին խոսելու էր՝ ցույց տալով արքայի նամակը: Ռեբելյալլահը ընդունեց նրան, արքա հռչակեց Վասիլին, մերժեց Սկյերոսի անունը և Ագապիոսին նշանակեց Անտիոքի պատրիարք...: Երբ Վարդաս Սկյերոսն իմացավ, որ Վասիլը կրկին արքա է հռչակվել Անտիոքում, նա այնտեղ ուղարկեց իբն Բահրամին, որպեսզի բնակչությանը կրկին հնազանդության բերի և իրեն կրկին արքա հռչակի այնտեղ, սակայն անտիոքցիները թույլ տվեցին նրան բաղաբալեր մտնել: Այդ ժամանակ նա պաշարեց նրանց ու մարտնչեց հետևորդ՝ տանելով նրանց անասուններն ու ձիերը, որոնք մեծ բանակությամբ արածում էին բաղաբալեր շրջակայքում...: Դայերը, որոնք ապրում էին Անտիոքում, խռովություն բարձրացրին բաղաբալեր ու նրա շրջակայքում: Նրանք բոլորը լսում էին Մանուիլ անունով մի մարդու: Նրանք անանկեալ ներխուժեցին պալատ՝ մագիստրոս Ռեբելյալլահի մոտ, որպեսզի սպանեն նրան: Եվ հարցրեց Ռեբելյալլահը իր ստրուկներին և կողմնակիցներին, թե իր կողմն է՞ն մարդու Անտիոքի բնակիչները, թե՞ իր դեմ: Նրանք նրան ասացի, որ իր կողմն է՛ն: Այդ ժամանակ նա վաղորացավ և ելավ հայերին դեմ: Նրա մոտ հավաքվեցին բաղաբալեր բնակիչները, մարտնչեցին հայերի դեմ և նրանցից շատերին պառկեցրին: Դայերը փախուստի մատնվեցին ու նրանց հետ փախավ նաև Մանուիլը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքցուն:

2859 «Սկյերոսի միջոցով Մախֆուզ իբն Դաբիբ իբն ալ-Բագիլը, որը գրավեց Արթաթ ամրոցը: Դրանից հետո նա գործով շարժվեց Անտիոքի վրա, գործ, որը նա հավաքել էր հայերից, ինչպես նաև այլ խառնամբոխից» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2860 «Սկյերոսին միացավ Մախֆուզ իբն Դաբիբ իբն ալ-Բագիլը, որը գրավեց Արթաթ ամրոցը, որից հետո գործով շարժվեց Անտիոքի վրա, գործ, որը նա հավաքել էր հայերից, ինչպես նաև այլ խառնամբոխից: Նրա դեմ ելավ մագիստրոս Ռեբելյալլահը ու մարտնչեց նրա դեմ: Արդյունքում իբն ալ-Բագիլը փախավ Դայեպ, ու կրկին բռնեց Վասիլ արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) հնազանդելու ուղին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2861 «Ապա Սմբատը սկսեց հոխորտալ իր հորեղբայր Մուշեղի դեմ, որը Կարսում էր, և գրավեց Շատիկ կոչված բերդը, որը ճակատում էր: Այդ է պատճառ դառնում, որ Տայրց Դավիթ կյուրապաղատը Կրաց ողջ բանակով շարժվի, գա Սմբատի վրա: Նա գալիս, իջնում է Շիրակի Բավազ ձոր կոչված գյուղը և նրա հետ էր նաև Մուշեղը, որն էլ հենց նրան օգնության էր կանչել: Այդ ժամանակ Սմբատը բերդը նորից նրանց է հանձնում ու խաղաղություն է հաստատում, ընդ որում Սմբատի երկրում հանգավոր ոչինչ չեն անում, բանի որ խաղաղասեր ու արդարամիտ էր Կյուրապաղատը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 11):

2862 «Երկրորդ պարտությունը հռոմեները կրեցին Վարդաս Փոկասի ղեկավարությամբ, որը, տիրակալներից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ից և կրոսեր համակարար, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ից - Մ.Ֆ.) սխուրթի դոմեստիկոսի կոչում ստանալով, Դանկալիայում, որ հենձյալ տեղաշարժվելու համար հայրամար մի հարթավայր է Ամորիոսի մոտ, ելավ Սկյերոսի դեմ: Այդ մարտում Փոկասը իջակալ հարված ստացավ և, ընկնելով ձիուց, փռվեց գետին: Նա կռնվել թշնամիների կողմից և անփառունակ կերպով կսպանվեց, սակայն նրա հակառակորդները դեմքով չէին ծանաղում նրան և վրան ուշադրություն չդարձրեցին, ընդունելով շատերից ընդամենը մեկի փոխարեն, իսկ վրա հասած գիշերն էլ փրկեց գորավարին: Միաժամանակ Սկյերոսը, հպարտանալով ու պարծենալով նման հաղթանակներով, սկսեց իրեն անդիմադրելի ու անհաղթ երևանակալել» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Դիմադրության հանդիպելով՝ այնտեղից Փոկասը մայրաքաղաք վերադարձավ, որտեղից կրկին նավ նստելով, հակառակորդից ծածուկ անցավ նեղուցների դիմացի ափ, և գիշերներն ընթանալով, եկավ Կեսարիա: Այստեղ նա, մագիստրոս Եվստաթիոս Մայեյնիոսին և Միքայել Բուրցիսին ընկերանալով, վերջինս մեղայի գալով դարձյալ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) կողմն էր անցել, նրանց հետ

պատերազմի նախապատրաստություն տեսավ: Ինչքան որ ժամանակները թույլ էին տալիս գործ հավաքելով ու նաև փախուստի դիմաձեռնելն էլ որսալով՝ նա եկավ Ամրոհուն: Սկզբում, լսելով սրա դուրս գալու մասին, առաջին անգամ լինելով հասկացավ, որ մարտնչելու է պատերազմող, քաջարի և ռազմավարության արվեստի գիտակ մի մարդու հետ, ոչ թե ինչպես մինչ այդ էր՝ ձկնատ, կանանոցում օրն անցկացնող և փափկասուն մարդուկների: Եվ ահա նա, Նիկիայից դուրս գալով շարժվեց, դեպի Ամրոհուն և, հանդիպելով Փոկասին, նրա հետ կռվի բռնվեց: Փոկասի գինկորները, սակայն, որոնց արիությունն ու հանդգնությունը նախկինում կրած պարտությունների պատճառով խամրել էր, չդիմացան և Սկլերոսը գերազանցեց, բայց Փոկասի գործն անկազմակերպ ցիրուցան չեղավ, այն, թեև տեղի տվեց, բայց նախանցեց դանդաղորեն, որպեսզի չստեղծվի այն տպավորությունը, որ վախից դրոպած է փախչում, այլ ձգտեց այնպես անել, որ տպավորություն լինի, թե նա այդ անում է ենթարկվելով գորավարական հրամանին՝ կարգ ու կանոնով: Երբ գինկորները թիկունքը շրջելով դիմում էին փախուստի, նրանց գորաշարքերը եզրափակող Փոկասն ընդդիմակալում էր հարձակողներին և թույլ չէր տալիս, որ նրանք մեծ ուժով ու թափով հարձակվեն: Պատմում են, որ այդ ընթացքում իր գինկորներով փախուստի դիմողներին հետապնդող Կոնստանդին Գալիասը, անտեղի փառամոլությունից դրոպած և կարծելով, թե մեծ փառքի կարծանանա, եթե Փոկասին անձամբ գերեվարի, խթանելով իր ձին, մեծագույն թափով նետվեց Փոկասի վրա: Փոկասը տեսավ ու ծանաչեց նրան և ձին հանգիստ մի կողմ քաշելով, դիմադրեց ու գուրգուլ հարվածեց Գալիասի սաղավարտին: Ուժգին հարվածից Գալիասն ուշաթափվեց և ձիուց ցած գլորվեց, իսկ Փոկասը, առիթից օգտվելով, առանց շտապելու, ոտքով գնաց առաջ՝ ձեռքից բաց չթողնելով սանձերը: Այդ ժամանակ Գալիասի գինկորները, տեսնելով իրենց գորավարի տապալումը, դադարեցրին հետապնդումը և նրա մասին էին հոգում» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 8):

«Երբ Սկլերոսի գործը վտանգավոր ընթացք ընդունեց, Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) ողորմածություն դրսևորեց Նիկեիի արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիի II Փոկասի – Մ.Յ.) եղբայր Լևոնի որդի Վարդաս Փոկասի նկատմամբ, նրան հետ կանչեց այն կղզուց, որտեղ աքսորվել էր այն բանից հետո, երբ սա աքսորում անցկացրել էր 7 տարի, նրան սիտերի դոմեստիկոսի, այսինքն՝ բոլոր գործերի հրամանատար, Նշանակեց, տվեց նրան իր գործերը և պատերազմի ուղարկեց Սկլերոսի դեմ: Դա ապստամբության... (տեքստը վնասված է – Մ.Յ.) տարում էր: Վարդաս Փոկասը ելավ Սկլերոսի դեմ և նրանք ընդհարվեցին Պանկալիայում, որտեղ Դիքրի 367 թվականի Չուբադա ամսի 10-ին (978 թ-ի հունիսի 19-ին, սակայն հեղինակը շփոթում է Նույն վայրում գրեթե 3 ամիս տարբերությամբ տեղի ունեցած երկու ճակատամարտերի թվականները – Մ.Յ.) Վարդաս Փոկասը փախուստի մատնվեց ու երկու կողմերից բազում մեծաթիվ մարդիկ զոհվեցին» (Յանա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն», մաս 7):

«Եվ այս Նույն ձևով երկրորդ անգամ... ճակատամարտ տալով՝ Վարդը անընդհատ հաղթում են արևմտյան գործերին, այնպես որ Դուռնաց ողջ աշխարհը գրեթե բռնվում է պատերազմով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁶³ «Դրանից հետո Սկլերոսը գրոհով գրավեց... Մթալիան» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

²⁸⁶⁴ «Դրանից հետո Սկլերոսը գրոհով գրավեց... Աբիդոսը, իրենց ենթարկեցրեց հռոմեացի բոլոր տիրույթները Ասիայում, գրավեց մեծաթիվ տրիերներ, սկսեց գերիշխել ծովում և մեծաթիվ աղետներ հասցրեց կաճառականներին ու Նույնիսկ մայրաքաղաքին՝ հնարավորություն չտալով, ինչպես առաջ, լողալով գալ հացով բեռնված նավերին: Դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև տիրակալները (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և կուսերի համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Յ.) գաղտնի Բյուզանդիոնից չուղարկեցին հրակիր նավեր, որոնց ղեկավարում էր Վարդաս Պարասկուտենոսը: Այս նավատորմը անակնկալ մոտեցավ Աբիդոսին, այրեց բռնակալի նավերը, կոտորեց այնտեղ գտնվող ռազմիկներին և տիրեց ամրոցին» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Պարակիսմենոսը, ամեն ինչից հույսը կտրած, Սկլերոսն արդեն մոտենում էր մայրաքաղաքին, մի բանից էր միայն իրական օգնություն ակնկալում՝ աքսորից Վարդաս Փոկասին կանչելուց: Միայն սրան էր նա Սկլերոսի դեմ պայքարելու ընդունակ ուժ համարում: Նա անհասպաղ կանչեց նրան, երդումներով ապահովեց, մեծ հարստություն տվեց, պատմեց մագիստրոսի պատմականորեն և, սիտերի դոմեստիկոս Նշանակելով, Սկլերոսի դեմ հանեց: Փոկասը համուսն ամենայն ընթացող պայքարը գլխավորելով, նախ և առաջ փորձեց թրակիայից Աբիդոս անցնել: Դեպքում որտեղ չըջաններ Սկլերոսի որդի Դոմանոսն էր պահպանում: Դիմադրության հանդիպելով, այնտեղից նա մայրաքաղաք վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 8):

«Իր ուժերը տեղաբաշխելով ու դրանք բաժանելով ջոկատների՝ Փոկասը ոչ մեկ կամ երկու անգամ փախուստի մատնեց Սկլերոսի ջոկատներին, որոնք ավելի մեծաթիվ էին, քան իրենը: Ինչքան նա զիջում էր թշնամիներին ռազմիկների բանակությանը, այդքան էլ գերազանցում էր խիզախությանը, ռազմական արվեստով ու խորամանկությանը» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 7):

²⁸⁶⁵ «Իսկ Փոկասը, իր գինկորներով հասնելով Խարսիանոն կոչված նահանգը, այնտեղ բանակեց և իր անելիքի մասին էր մտածում: Այնտեղ նա կայսերական պատիվներ էր շնորհում իր կողմն անցնող բազում մարդկանց և, շնորհներ ցուցաբերելով, գրգռում էր գինկորների ջերմանությունը: Սկլերոսը ևս, հետապնդելով նրան, վրաններ խիչեց թագավորական ջեմուկներ կոչվող վայրում և իր անվանակցին մարտի հրավիրեց: Փոկասը սիրով ընդունեց նրա հրավերը և դարձյալ մարտ տեղի ունեցավ: Փոկասի գինկորները որոշ ժամանակ ընդդիմակալեցին, իսկ Փոկասն ինքը ձի նստած ամեն տեղ էր հասնում և երկայնի գուրգուլ ճեղքում հակառակորդի շարքերն ու անհամար կոտորած սարքում, բայց նրա գինկորները, դարձյալ թիկունքը շուռ տալով, փախուստի դիմեցին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 8):

«Իր ուժերը տեղաբաշխելով ու դրանք բաժանելով ջոկատների՝ Փոկասը ոչ մեկ կամ երկու անգամ փախուստի մատնեց Սկլերոսի ջոկատներին, որոնք ավելի մեծաթիվ էին, քան իրենը: Ինչքան նա զիջում էր թշնամիներին ռազմիկների բանակությանը, այդքան էլ գերազանցում էր խիզախությանը, ռազմական արվեստով ու խորամանկությանը» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 7):

«Եվ այս Նույն ձևով... երրորդ անգամ և բազմաթիվ անգամներ ճակատամարտ տալով՝ Վարդը անընդհատ հաղթում է արևմտյան գործերին, այնպես որ Դուռնաց ողջ աշխարհը գրեթե բռնվում է պատերազմով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁶⁶ «Իբն խոսքովից (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլգեյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-է-Դուլայից (978-983) – Մ.Յ.) զարհուրած՝ Դամասկոսի (Հալեպի Դամասկոսների Եմիրության իմամարի Եմիր Մեջն-է-Դուլայի – Մ.Յ.) մեծ ազգաստիճ, որ բնակվում էին Ամրոհունի հարթավայրում, լքում են իրենց ամրակուռ բաղաթները՝ Նիկիոսը, Ամիրը, Ագրոն և մնացած բոլորը, ու փախստական գնում են Դուռնաց աշխարհը, ապա Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Յ.) հրամանով վերադառնում և բնակվում են Հալեպում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 16):

«Երբ Աբու Տաղիբը (Մոսուլի Դամասկոսների Եմիրության Եմիր Աբու-Տաղիբը – Մ.Յ.) և Բախտիարը (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլգեյանների Եմիրության Եմիր Իզ-է-Դուլան (967-978) – Մ.Յ.) պարժեց ղեպի Մոսուլ և Չուբադա ամսի 12-ին այն հարակից շրջանների հետ միասին գրավեց: Աբու Տաղիբը կարծեց, որ սա ևս ուրիշների նման մի քիչ մնալուց հետո հաշտություն կկնքի և կվերադառնա, սակայն Ադուդ ալ-Դուլան շատ վճռական էր: Մոսուլ գալիս նա իր հետ բերել էր պարեն և անասնակեր, ինչպես նաև Մոսուլն ու նրա նահանգը ճանաչող մարդկանց: Նա վստահ հաստատվեց Մոսուլում ու ձիավոր ջոկատներ ուղարկեց փնտրելու համար Աբու Տաղիբին: Աբու Տաղիբը լուր ուղարկեց նրան, խնդրելով, որ երաշխավորի իր տիրույթները, սակայն Ադուդ ալ-Դուլան չընդառաջեց նրան և ասաց. «Այս երկիրը ինձ համար ավելի ցանկալի է, քան Իրաքը»: Աբու Տաղիբի մոտ էին Մուհիդ ալ-Դուլայի որդիներ Մարգուբան և Բախտիարը, Աբու Իսահակը և Աբու Թահիրը, ինչպես նաև նրանց մայրը, որը հայր Բախտիարն էր՝ իրենց իրերով: Աբու Տաղիբը շարժվեց դեպի Մծբին, իսկ Ադուդ ալ-Դուլան իր Դաջիր Աբու Դարը Թուդանի գլխավորությամբ մի ջոկատ ուղարկեց Զագիրատ իբն Ումար: Մի ջոկատ էլ նա ուղարկեց Միսցարի դեպի ճանապարհ՝ Աբու Տաղիբին գտնելու համար այն ուղղությամբ հրամանատար նշանակելով Աբու-Վաֆա Բահիր իբն Մուհամմադին: Աբու Տաղիբը աճապարեց, եկավ Նիկիոսը և ընտանիքի հետ այնտեղ հաստատվեց, սակայն, երբ լսեց Աբու-Վաֆայի գալուստը իր դեմ, շարժվեց դեպի Բաղդա՝ հետը տանելով իր կանանց և ընտանիքի անդամներին: Աբու-Վաֆան հասավ Նիկիոս, որի դռները փակ էին իր առջև: Սա անառիկ մի բերդ էր՝ հռոմեացիների հին բերդերից: Նա թողեց այն ու գնաց Աբու Տաղիբին փնտրելու, իսկ վերջինս Կարիսից հեռացել էր Դասասիյա, որը Զագիրայի շրջաններից էր, բարձրացել էր Զավաշի ամրոցը և այլ ամրոցներ՝ հավաքելով իր ողջ ունեցվածքը: Աբու-Վաֆան վերադարձավ Նիկիոսը ու պաշարեց այն: Երբ Ադուդ ալ-Դուլան լսեց, թե Աբու Տաղիբը գնացել է իր բերդերը, ինքն անձամբ գալուստը իր դեմ, սակայն չգտավ նրան, այլ միայն նրա մերձավորներից շատերը հանձնվեցին նրան: Նա վերադարձավ Մոսուլ և Աբու Տաղիբի հետևից իր բարեկամ գորավարներից մեկի հետ, որի անունն էր Թուդան, գործ ուղարկեց: Աբու Տաղիբը փախավ Բաղդա, կարծելով, թե ոչ ոք չի հետևի իրեն, սակայն Թուդանը հետապնդեց նրան և նա, Բաղդեից փախչելով դիմեց Ռուսի երկիրը, որպեսզի հարաբերության մեջ մտնի նրանց Վարդ ալ-Դուլի կոչված թագավորի հետ, որը թագավորական ընտանիքից չէր, այլ բռնության թագավոր էր դարձել: Խռոմեացի, սակայն, նրան չէին ենթարկվել և մեկ ուրիշին էլ չէին թողնել իրենց թագավորների որդիներից, ինչի արդյունքում պատերազմը նրանց միջև երկարել էր: Այս Վարդը, որպեսզի հզորանար, ազգակցական կապ հաստատեց Աբու Տաղիբի հետ, սակայն իրականում այդ Աբու Տաղիբն էր, որ կարիք ուներ նրա օգնությանը...: Ազատվելով նրանցից՝ նա եկավ Դիսն-Չիլար, որն այժմ Խալոնի է և Խարբերդ անունով: Դիլյալ Վարդը գրեց նրան, տեղեկացնելով, որ Խռոմեացիները հավաքվել են իր դեմ և օգնություն

խնդրեց, ասելով. «Եթե վերջացնեմ այս գործը, կգամ թեզ մոտ օգնության»: Աբու Տաղիբն իր գործից մի մաս ուղարկեց, սակայն այնպես պատահեց, որ Վարդը պարտվեց: Աբու Տաղիբը, երբ այդ բանն իմացավ, հույսը կորցրեց հաղթանակից, վերադարձավ իսլամի երկիրը ու հաստատվեց Ամիրում: Այստեղ նա մնաց երկու ամիս, մինչև որ Նիկիեթտը գրավվեց: Երբ Աբու-Վաֆան վերադարձավ Աբու Տաղիբին հետապնդելուց, պաշարեց Նիկիեթտը, որի կառավարիչն էր Զազարմարդը: Սա կազմակերպեց բաղաբի պաշտպանությունը և երեք ամիս կատաղի կռվեց Աբու-Վաֆայի դեմ: Ապա Զազարմարդը մեռավ և Աբու Տաղիբին այդ մասին գրվեց, ինչից հետո նա հրամայեց, որ նրա փոխարեն դրվի Զարմանյանների ծառաներից դուլամ Մուկիսը, որը դարձավ կառավարիչ: Աբու-Վաֆան իր հերթին, ելք չգտնելով, փրկաշահելու նպատակով նամակ գրեց բաղաբի երևելիներից մեկը հանդիսացող Ամսեդ իբն Ուբայդալլահին: Սա համաձայնեց ու սկսեց բաղաբի հպատակներին սիրաշահել Աբու-Վաֆայի կողմը, սրանք ևս համաձայնեցին ու նրա ազդեցությունն ուժեղացավ: Այդ ժամանակ վերջինս լուր ուղարկեց Մուկիսին, պահանջելով բաղաբի բանակները, որը չկարողացավ մերժել, բանի որ Ամսեդը համակիրներ շատ ուներ, և նա ուղարկեց բանակները՝ միաժամանակ նաև խնդրելով, որ իր համար երաշխավորագիր ստանա: Ամսեդ իբն Ուբայդալլահը լուր ուղարկեց Աբու-Վաֆային, որը երաշխավորեց Մուկիսի և ողջ բնակչության անվտանգությունը: Այսպիսով՝ ռոմերը բացվեցին և բաղաբը հանձնվեց: Աբու-Վաֆան Նիկիեթտը պաշարելու ժամանակ իր ջոկատներն էր ուղարկել դրացի բերդերը, որոնք բոլորը գրավվեցին: Երբ Աբու Տաղիբն այս լսեց, ինքը և իր թույրը Տամուրան Ամիրից գնացին Ռահբա, իսկ իր մերձավորներից ոմանց էլ նա հրամայեց ապաստան խնդրել Աբու-Վաֆայից ու նրանք այդպես էլ արեցին: Ապա Աբու-Վաֆան եկավ ու պաշարեց Ամիրը: Այս բաղաբի բնակիչները, այս տեսելով, Նիկիեթտի բնակիչների օրինակին հետևեցին և, երաշխավորագիր ստանալով, բաղաբը հանձնեցին: Աբու-Վաֆան տիրեց ողջ Դիարբաքրին, Աբու Տաղիբի մերձավորները եկան հանձնվելու, նա երաշխավորեց նրանց և վերադարձավ Մոսուլը՝ (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աղուդ-էր-Դուլայի (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդյանների էմիրության էմիր Աղուդ-էր-Դուլան – Մ.3.) բարոտուղար Աբու-Վաֆան հետապնդում էր Աբու Տաղիբ իբն Զամրանին (Մոսուլի Զամրանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղիբը – Մ.3.) այն ժամանակ, երբ սա փախուստի դիմեց Մոսուլից: Աբու Տաղիբը վախճեցին ու իր համար էլ նա բռնեց Միջագետքի ուղին: Միաժամանակ նա գրեց Վարդաս Սկլերոսին՝ նրանից օգնություն խնդրելով, բանի որ Սկլերոսը առաջ նրա հետ բարեկամություն էր անում և նրա օգնությանն էր դիմել Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.3.) դեմ պատերազմելու համար: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ այդ նամակը նրան եկավ այն ժամանակ, երբ նրա զորքերն արդեն պատերազմի մեջ էին մտնում Վասիլի ու Վարդ Փոկասի զորքերի դեմ ու դրա համար էլ Սկլերոսը, շատ զբաղված եղավ իր հոգսերով, որպեսզի հոգար Աբու-Թաղիբի մասին: Այնուհանդերձ նա նրան այնուհանդերձ զգայի բանակի պաշար ուղարկեց և խորհուրդ տվեց գալ իր մոտ, որպեսզի միացյալ ուժերով պայքարեն իր թշնամիների դեմ, իսկ երբ սրանք կջարդվեն ու նա հաղթանակ կտանի նրանց նկատմամբ, կվերադառնան ու կօգնեն նրան: Աբու-Թաղիբը, սակայն, չէր կարող որոշում ընդունել գնալ նրա մոտ ու դրա համար էլ նա որպես օգնություն մի ջոկատ ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց Զիսն-Չիյադում՝ սպասելով որ տեսնի, թե ինչով կավարտվի գործը...: Երբ պարտության լուրը հասավ Աբու Տաղիբին, որը գտնվում էր Զիսն-Չիյադում, նա վերադարձավ իսլամի երկիր ու կանգ առավ Ամիրում: Աղուդ-ադ-Դուլայի զորքերը շրջապատեցին նրան և նա գնաց Ռահբա: Աբու-Վաֆան պաշարեց Մայիսարկինը, գրավեց այն, որից հետո տիրեց Ամիրին, Դիարբեքրի մյուս մասերին և Զամրանյանների մնացած ամրոցներին» (Յահա Աստիֆազի «Ժամանակագրություն»):

«Աղուդ-ադ-Դուլան (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդյանների էմիրության էմիր Աղուդ-էր-Դուլան – Մ.3.) նրան (Մոսուլի Զամրանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղիբին – Մ.3.) հետապնդելու համար ուղարկեց Աբու-Զար Թուդանին և հրամայեց հետապնդել ու մարտնչել նրա դեմ: Աբու Տաղիբը ճանապարհից մի կողմ թեքվեց դեպի Բիթլիս և մտածեց, որ չի հետապնդվի: Թուդանին հրահանգվեց հետապնդել նրան և միաժամանակ էլ զորքով նրան օգնության ուղարկվեց Աբու-Սադ Բահրամ իբն Արտաշիդը: Եվ ահա նրանք երկուսն էլ ընկան նրա հետևից: Այդ ժամանակ նա Բիթլիսից բռնեց դեպի հուլների երկիր տանող ճանապարհը՝ ձգտելով դեպի Վարդ ալ-Դում կոչվող հուլների դաշն, իսկ վերջինս մի մարդ էր, որը գավառ էր իշխանությունը հուլների նկատմամբ, բայց հետո ապստամբել էին նրա դեմ Կոստանդուպոլսում գտնվող զորքերը և արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռուսսանո II-ի – Մ.3.) որդիներից երկու եղբայրների (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին և կոստեդ համակայսր, ապագա կայսր Կոստանդին VIII-ին – Մ.3.) դրել թագավոր: Եվ ահա հուլների մեջ անհամաձայնություն առաջացավ, ինչի արդյունքում երկու զորքերի միջև պատերազմն ու խռովությունը երկար տևեց: Վարդն արդեն ուզում էր ինքը դիմել Աբու Տաղիբին, բայց ահա այնպես ստացվեց, որ հենց սա դարձավ նրա մոտ ապաստան փնտրող: Եվ նաև այնպես պատահեց, որ Աբու Տաղիբը գնում էր մի լեռնածոցով, երբ այստեղ նրան հասավ Աղուդ-ադ-Դուլայի ուղարկած զորքը...: Զետո, երբ Թուդանին ու Աբու-Սադը պարտվեցին, Աբու Տաղիբն իրեն մի քիչ ավելի անվտանգ զգաց: Նա գնաց Զիսն-Չիյադ և մնաց այնտեղ, իսկ կոստանդուպոլսյան զորքերը մոտեցան Վարդին և նա շատ զբաղված դարձավ իր հոգսերով, որպեսզի հոգար Աբու Տաղիբի մասին, սակայն նա նրան այնուհանդերձ զգայի պաշարներ ուղարկեց և խորհուրդ տվեց գալ իր մոտ, որպեսզի միացյալ ուժերով պայքարեն իր թշնամիների դեմ, իսկ երբ սրանք կջարդվեն ու նա հաղթանակ կտանի նրանց նկատմամբ, ապա կվերադառնան ու կօգնեն նրան: Աբու Տաղիբը, սակայն, չէր կարող որոշում ընդունել գնալ նրա մոտ ու դրա համար էլ նա որպես օգնություն մի ջոկատ ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց Զիսն-Չիյադում՝ սպասելով, որ տեսնի, թե ինչով կավարտվի գործը: Եվ ահա հուլական երկու բանակներն ընդհարվեցին և Վարդը փախուստի մատնվեց: Այդ լուրը հասավ Աբու Տաղիբին և այդ ժամանակ նա հույսը կորցրեց նրանից օգնություն ստանալ, դրա համար էլ գնաց իսլամի երկիր ու կանգ առավ Ամիրում: Նա այստեղ մնաց 2 ամիս, մինչև որ Մայիսարկինը գրավվեց» (իբն Միսթաֆա «Ժողովուրդների փորձը»):

²⁸⁶⁷ «Երբ Աբու Տաղիբը (Մոսուլի Զամրանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղիբը – Մ.3.) Բաղեշից հեռանում էր, Աղուդ ալ-Դուլայի (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդյանների էմիրության էմիր Աղուդ-էր-Դուլայի – Մ.3.) զորքը հասավ նրա հետևից և ցանկացավ կողոպտել նրա մոտ եղած ողջ ունեցվածքը, բանի լիք էր որ այն շատ մեծ է: Երբ զորքը հարձակվել էր, հրամանատարը զոչեց. «Ձեռք չտաք այդ հարստությանը, դա Աղուդ ալ-Դուլայինն է», սակայն այդ ժամանակ զինվորները հետ կանգնեցին կռվից: Տեսնելով, որ նրանք թուլացան, Աբու Տաղիբը հարձակվեց նրանց վրա և պարտության մատնեց՝ մեծ կոտորած սարքելով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸⁶⁸ «Փոկասն այնտեղից անհապաղ բարձրացավ Իբերիա և, գալով Իբերիայի արիստո Դավթի մոտ, նրանից օգնական զորք խնդրեց: Նա պատրաստակամորեն ընդառաջեց, բանի նա Փոկասի հետ լավ հարաբերությունների մեջ էր, երբ վերջինս դեռ Զալգիայի դուքսն էր: Փոկասը, այնտեղից մեծ զորք առնելով, փախուստի ժամանակ ցիրուցան եղած իր զինվորներին հավաքելով, իջավ Դանկալիա, որտեղ Սկլերոսն էր բանակել: Դանկալիան բարձրադիր իր վայր է՝ ծխավարդության համար հարմար, Զալիս գետին շատ մոտիկ: Դարձյալ համար մարտ է լինում: Այստեղ Փոկասը, տեսնելով, թե ինչպես է իր զորքը աստիճանաբար տեղի տալիս և մտադիր է փախուստի դիմել, համարելով, որ փառքով մեռնելը խայտառակ ու անթափանչ արդյունք լավ է, հակառակորդների շարքերը ճեղքելով ուժեղ թափով շարժվեց Սկլերոսի վրա: Սկլերոսը արիաբար դիմադրեց նրան և նրանք ուզում էին հարցը լուծել առաջնորդների մենամարտով, առանց զինվորների որևէ օգնության: Դիտելու հույսակալ տեսարան էր, Նայոդների համար ապշեցուցիչ, մենամարտը իրենց շատ բացարձակ ու ռոգվ հզոր համարող երկու տղամարդկանց միջև: Նրանք, իրար դեմ դիմաց կանգնելով, մոտիկից կռվում էին: Սկլերոսը թրի հարվածով սանձով հանդերձ կորեց Փոկասի ձիու աչ ակակնը, իսկ Փոկասը, զուրգով հարվածելով նրա գլխին, ծանր վերք հասցրեց և ձիու պարանոցի վրա փռեց, ապա, խթանելով ձիւն, ճեղքեց հակառակորդների շարքերը, դուրս եկավ և, մի բլուր բարձրանալով, կանգնեց փախուստի դիմած իր զինվորներին: Սկլերոսի զինվորները, տեսնելով ստացած վերքից վատ վիճակում, արդեն ուշաթափվելու վրա գտնվող իրենց հրամանատարին, նրան մի աղբյուրի մոտ տարան՝ վերքի արյունը լվանալու: Այլը, սակայն, ենթադրում էին, թե Սկլերոսը գլխովին կորել է, բանի նրա ձիւն մի կողմ նետվեց, իր տիրոջ մոտից փախավ, զորքերի միջով առանց հեծյալի ու արյունվա, սանձարձակ թափով անցավ և գնաց, այդ ձիուն եզիպտական էին անվանում: Եվ ահա զինվորները, իմանալով, թե ում ձիւն է այն և ենթադրելով, որ իրենց հրամանատարը սպանված է, երբ նրանց ոչ ոք չէր հալածում, անկազմակերպ փախուստի դիմեցին և, իրենց զահավեժ անելով անդունդի ու Զալիս գետի մեջ, անփառունակ կոտորվեցին: Փոկասը, բլրի վրայից այդ բանին ականատես լինելով և ենթադրելով, որ կատարվածը աստվածուստ էր, իսկ դա հենց այդպես էր, իր զինվորներով ցած իջավ և իրար որոնող, արիության մասին կատարելապես մոռացած փախուսականներին հալածեց, ոմանց սպանեց, ոմանց էլ գերի վերցրեց: Եվ ահա Սկլերոսը, փոքրաթիվ մարդկանց հետ փրկվելով, փախչում է Մարտիրոսապոլիս և այնտեղից իր եղբայր Կոստանդին դեպանությանն է ուղարկում Բաբելոնի արիստո Խոսրովի (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդյանների էմիրության էմիր Աղուդ-էր-Դուլայի – Մ.3.) մոտ՝ օգնություն և դաշնակցություն արձեռնելով: Խոսրովը, սակայն, հարցը ձգձգում էր, ոչ խոստանում էր օգնություն տալ, ոչ էլ մերժում էր այդ: Կոստանդինը երկար ժամակաճառ եղավ և Սկլերոսի իր բոլոր մարդկանցով ի վերջո ստիպված էր գնալ Խոսրովի մոտ» (Բովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 9):

«Դրանից հետո Փոկասը ռազմիկների մեծաթիվ ջոկատ կազմեց, հարձակվեց Սկլերոսի վրա, հաղթեց նրան և ստիպեց փախչել հազարացիների մոտ՝ Էլբատան» (Լևոն Սարկավազ «Դատություն», գիրք 10, մաս 7):

«8/ Ի վերջո երկու գորավարները որոշեցին մարտնչել իրար դեմ ու հանդիպել մենամարտում: Եվ ահա նրանք հանդիպեցին մարտադաշտում, որը բաժանում էր գործին, երբ, հազիվ հայացք գցելով իրար վրա, նրանք անմիջապես էլ սկսեցին մենամարտը: Ապստամբ Սկլերոսը իր կատաղի հարձակման մեջ, չիղգալով անհրաժեշտ զգուշության մասին և մոտենալով Փոկասին, առաջինը ողջ ուժով հարվածեց նրա գլխին, ընդ որում ձիու սրընթաց ընթացքը նրա հարվածին ավելի մեծ ուժ տվեց: Փոկասը, սակայն, չնայած որ մի պահ անակնկալից ձեռքից բաց թողեց սանձերը,

արագորեն խելքը գլուխը հավաքեց և պատասխանեց հակառակորդին՝ նույնատիպ հարված հասցնելով նրա գլխին, սառեցնելով եռանդը ու մատնելով փախուստի: /9/ Երկուսն էլ նման դատաստանը վերջնական ու անվիճելի համարեցին: Հունահատված Սկլերոսը, որը ի վիճակի չէր մարտնչել Փոկասի դեմ, իսկ կայսեր կողմն անցնելուց էլ ամաչում էր, շատ անակնկալ ու անխոհեմ որոշում ընդունեց և զորքի հետ միասին լքեց հռոմեական սահմանները: Նա անցավ ասորական երկրի՝ իր գալու մասին տեղյակ պահելով խոսքով արքային (**Արաքական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների էմիրության էմիր Արուդ-Էր-Ռուլայի - Մ.Ֆ.**): Չնայած դրան՝ վերջինս նրա մեջ կասկածներ առաջացրեց, դրա համար էլ, վախճանալով ի մի հավաքված ռազմիկներին և անակնկալ հարձակումից, արքան հրամայեց նրանց շրջայել և պահել հուսալի բանտում» (Միքայել Պետլյու «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 8, 9):

«Այնուհետև, այս բոլոր իրադարձությունները անցնելուց հետո, Հունաց Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) Թոմսիկ գորավարին, որն ազգությամբ վրացի էր և սուրբ լեռան արեղա, հանում, ուղարկում է Տայոց Ղալիթ կյուրապաղատի մոտ: Նա խոստանում է նրան տալ խաղտոհաղծիք, Կղեսուրի հետ միասին, Չորմայրին և Կարինը, Բասենն ու Սևուկ բերդակը, որ Մարդարյան են, Դաթեն և Ալախունիքը, որոնք էլ հենց տվեց, որպեսզի իրեն օգնական զորք ուղարկեն: Ղալիթ կյուրապաղատը գումարում է Վրաց ողջ զորքը, իշխանաց-իշխան Ջոջիկին դնում է Թոմսիկի հետ և ուղարկում է պատերազմելու բռնակալ Վարդի դեմ: Նրանք, սկսելով Տայոց աշխարհից, բանդում և ավերում են հունաց ողջ երկիրը, որը բռնակալի ձեռքի տակ էր: Վարդ թագավորին, որը նաև Փոկաս էր կոչվում և բանտարկել էր կղզում, հունաց Վասիլ թագավորը նույնպես ազատում է բանտից, նրա ձեռքն է տալիս հունաց արևմտյան ողջ գորաբանակը և վրացական զորքերի հետ միասին երկու բանակներն ուղարկում է բռնակալ Վարդի դեմ: Բռնակալը, որ միայն մեկ բանակի դեմ պատերազմելով քիչ էր մնացել այն փախուստի մատնեք, երկրորդ բանակի վրա հասնելուն պես, երբ ճակատամարտը հիմնավորապես կարգավորում, դրանից հանկարծակի գալով, փախուստի է մատնվում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

«Ինքնակալի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.**) թագավորության սկզբում, երբ նրա դեմ առաջին անգամ ապստամբեց Վարդը, որ կոչվում է Միկլառոս և համարյա բոլոր հռոմեական տարավ իր հետ, թագավորը օգնության համար զորք խնդրեց վրաց Կյուրապաղատից և նրանով հաղթելով բռնակալին ու փախցրեց երկրից, այնպես, որ սա գնաց և ընկավ Բաբելոն՝ քաղղեացիների քաղաքը» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Այդ ընթացքում հունաց թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբել էր Սկլիրոսը և գրավել էր ողջ ցամաքային կողմը՝ թագավորներին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կոստեր համակայսր, ապագա կայսր Կոստանդին VIII-ի - Մ.Ֆ.**) և թագուհուն պաշարելով Կոստանդնուպոլսում ու մեծ նեղություն պատճառելով նրանց: Լինելով այդ վիճակում, ահա, նրանք խորհեցին այսպես. «Ղալիթ կյուրապաղատից գատ, մեզ ոչ-ոք զորավիճ չի կարող լինել»: Դրա համար էլ նրանք նամակ գրեցին և հղեցին Թոմսիկե Զարթվելուն, որը գտնվում էր Սուրբ Լեռան մեծ մայրավանք Մեծն Աթանասիոսի վանքում՝ Ղալիթ կյուրապաղատի մոտ, խնդրելով, որ աստարի իրենց: Այս տեսելով, կյուրապաղատը հույժ ուրախացավ և ընդունեց հունաց արքայի նամակները ու Թոմսիկեին իրազեկ դարձրեց ողջ իրողությանը: Հունաստան զորք ուղարկելու մասին խորհրդակցեցին և սպասակար նշանակեցին Թոմսիկեին, որը մինչ այդ Թոմսիկեն կյուրապաղատի և նրա նամակները տարավ հանձնեց հունաց արքային և տեղեկացրեց կյուրապաղատի ցանկությանը: Եվ այնժամ հունաց արքան Հունաստանի վերին երկրները շնորհեց կյուրապաղատին ի տիրություն՝ իր կենդանության օրոք: Միաժամանակ, որպես պատանդ, նա Ղալիթ կյուրապաղատից պահանջեց ազնաւորների որդիներին ու Ղալիթը արքայորդիներին որպես պատանդ տվեց: Դրանից հետո կայսրը դարձյալ պահանջեց նրա կնոջ Եղբայր՝ հայր Իվանեի որդի Եփթիմիոսին, որ նրան էլ ուղարկեց Հունաց արքայի մոտ: Իմանալով այս՝ Իվանեն, իր կամքից անկախ, ելավ և մեկնեց մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիս: Եվ, բանի որ թագավորները ճանաչում էին Աթուհարքին, որը հայր Իվանեի անդին էր, Իվանեն ևս մեծ սեր ցույց տվին ու լավ ընդունեցին: Այնուհետև, սակայն, Իվանեի և իր աներոջ միջև Եփթիմիոսի համար երկարատև վեճ տեղի ունեցավ, բանից չէր կամենում նրան տալ և խիստ մեղադրեց նրան Իվանեն, այսպես ասելով. «Ի՞նչ է այս: Մի՞թե դուք որդի չունեք: Արդյո՞ք պարզ չէ, թե ում եք դուք որպես ձեր որդիներին կարելիցում, իսկ իմ որդուն որքի պես գոհ բերեցիք որպես պատանդ, մի՞թե Տերը ձեզ կների»: Եվ այսպես աստօծ կամքով և թագավորների որոշմամբ նա տարավ իր որդուն և նորից վերադարձավ Օլիմպոս, իսկ Թոմսիկեն գրեց կյուրապաղատին. «Գիտե՛ք, որ աստված զորավիճ է քեզ, մի դավաճանիր: Եվ երբ աստօծ հովանավորությամբ մեր բոլոր թշնամիներին գերես, ողջ ավարդ բռնեք թող լինի»: Այդ իսկ պատճառով կյուրապաղատը տվեց 12.000 ընտիր հեծյալներ և Զրիստոսի օգնությանը փախուստի մատնեց Սկլիրոսին, որը փախավ մինչև Պարսկաստան: Այնուհետև, թագավորների հրամանով նա վերադարձավ և գերեց Հունաստանի բոլոր մեծամեծերին ու նրանց ողջ ինչքն ավարի առավ, որի մի մասը բաժանեց զորքին, իսկ թանկարժեք և մեծ մասն էլ պահեց իրեն՝ ոսկի, արծաթ, գործվածքներ ոսկեչուս և այլ այսպիսի բաներ» («Զարթիս-Ցիսովերբա», «Զարթիի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ հռոմեաներ վրա թագավորող երկու եղբայրները (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և կոստեր համակայսր, ապագա կայսր Կոստանդին VIII-ը - Մ.Ֆ.**) դոմեստիկոս նշանակեցին Վարդ անունով մի մարդու, որն ապստամբեց նրանց դեմ և ցանկացավ անկախ իշխել այն երկրների վրա, որ հռոմեաները գրավել էին արքաներից: Եվ ահա այս Վարդը մի պատգամավոր ուղարկեց Աղաղեղուլայի (**Արաքական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների էմիրության էմիր Արուդ-Էր-Ռուլայի - Մ.Ֆ.**) մոտ, որը Բաղդադի ամիրան էր, որպեսզի սա օգնի իրեն հաստատվել հռոմեաների թագավորության գահին Արևելքում, ընդ որում նա խոստացավ ողջ կյանքում հնազանդ լինել արաբներին: Այդ ժամանակ արաբներ Վասիլն ու Կոստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և կոստեր համակայսր, ապագա կայսր Կոստանդին VIII-ը - Մ.Ֆ.**) իրենց հեթին ղեկավարեցին ուղարկեցին Աղաղեղուլայի մոտ և խնդրեցին նրան աջակցություն ցույց չտալ ապստամբին և չօգնել մեկին, որը ելել է իր արքաների դեմ: Աղաղեղուլան համոզվեց, սակայն Վարդի դեսպանորդին այդ ցույց չտվեց և խոստացավ օգնել վերջինիս ինչով հնարավոր է: Դրանից հետո հռոմեաների արքաները բանակ ուղարկեցին ապստամբների դեմ, ինչի մասին իմանալով, Վարդասը մի բանի մարդկանցով մոտեցավ արաբական սահմանին և նամակ ուղարկեց Աղաղեղուլայի մոտ, որպեսզի սա օգնական բանակ ուղարկի: Աղաղեղուլան, հավանաբար ներքից, որ այդպես էլ կվարվի, փոխարենը բանակ ուղարկեց և, իր հետ եղած մարդկանց հետ միասին, բռնեց Վարդին: Արդյունքում Վարդն ու մնացած ապստամբները բերվեցին Բաղդադ և երկար ժամանակով փակվեցին Բաղդադի բանտում» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Վարդ իբն Մուսնիդը, որը ամենազինավոր հրամանատարներից և ամենատոհմիկ պատրիկներից էր, սկսեց երազել իշխանության մասին: Նա նամակագրական կապ հաստատեց Աբու Տալիբ իբն Համդանի (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տալիբը - Մ.Ֆ.**) հետ, խնամիացավ նրա հետ և սկսեց իր համար ալ-Մուդուրի մահմեդականներից զորք հավաքել: Նրանք հավաքվեցին նրա մոտ և նա գնաց հույների վրա: Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) իրար հետևից նրա դեմ զորքեր ուղարկեց, սակայն նա ջարդեց դրանց բոլորին: Եվ ահա հպարտացավ նրա սիրտը, ուժեղացավ նրա դիրքությունը և նա գնաց Կոստանդնուպոլիս վրա: Այդ ժամանակ արքան սկսեց նրանից վախճանալ և ազատ արձակեց Վարդիս իբն Լևոնին ու նրան Վարդի դեմ մղվող պատերազմի հրամանատար նշանակեց: Նրանք համառոտեցին մարտնչեցին և նրանց միջև այդ պայքարը երկար տևեց: Ի վերջո, Վարդը փախավ իսլամի երկիր» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Եվ ահա Վարդաս Փոկասն ու Վարդաս Սկլերոսը երկրորդ անգամ ընդհարվեցին Դիջի 368 թ-ի Շաբան ամսի 21-ին, կիրակի օրը (**979 թ-ի մարտի 24-ին, հեղինակը, ինչպես և Պանկալիայի նախորդ ճ-մի պարագայում, շփոթում է թվագրությունը - Մ.Ֆ.**), և Սկլերոսը փախուստի մատնվեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁶⁹ «Սկլերոսի հետ չգնացող ապստամբները՝ Լևոն Գերին, Անդրոնիկոս Դուկաս Լիդոսի որդիներ Զրիստափոր Էպիփատը և Վարդաս Մոնգոսը, Անդրոնիկոսն արդեն մահացել էր, Թրակեսիոն բանակաթեմում գտնվող Արմակուրիոն, Տափակ Քար և այլ անառիկ բերդերը գրավելով, դիմադրեցին մինչև ինդիպտիոնի ուժերորոշ տարին: Նրանք, այդ վայրերից հարձակումներ գործելով, ասպատակում էին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.**) երկիրը: Այս կերպ նրանք շարունակեցին նահանգների ավարառությունները, մինչև որ, պատրիկ Նիկեփոր Պարսպուռեսի միջոցով ներում ստանալով, անցան կայսեր կողմը» (Ռովհաննես Սկլիրցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 10):

²⁸⁷⁰ «Այդ ընթացքում անցավ երեք տարի, երբ Աբիսագաց երկրում թագավորում էր Թեոդոս Կուլըր (**Աբիսագական թագավորության արքա Թեոդոսիոս II Կուլըր - Մ.Ֆ.**): Զայթալվեց, սակայն, այդ երկիրը և խաթարվեց նախորդ թագավորների կողմից սահմանված կարգ ու կանոնը: Տեսնելով այդ՝ նրա երկրի երևելիները՝ բոլորն անխտիր, հույժ վշտացան: Եվ ահա նույն Մարուշի որդի Իվանեն կամեցավ Աբիսագ աշխարհի թագավոր դարձնել Բագրատին (**Զարթիի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին - Մ.Ֆ.**): Նրա հետ էին Աբիսագաց երկրի և Զարթիի բոլոր մեծամեծերը, Երիթալվներն ու ազնաւորները և ահա նրանք բոլորով Ղալիթ կյուրապաղատին խնդրեցին Բագրատին տալ որպես իրենց թագավոր, իսկ նա ստիպված ու մեծ դժկամությամբ կատարեց նրանց խնդրանքը: Ինչպես նախապես ասացինք, Ղալիթ կյուրապաղատը ժառանգ չունեք և Բագրատին որդեգրել էր որպես Տայքի երկու կողմերի թագաժառանգ, սակայն, բանից անժառանգ էր մնացել Զարթիի և Աբիսագաց երկիրը, նրանց տվեց Բագրատին՝ երաշխիք ու պատանդ վերցնելով նրանցից: Բերեցին Բագրատին Աբիսագաց երկիր, օժեցին թագավոր և բոլորը հպատակվեցին նրա հրամանին բանից չափահաս էր դարձել: Երբ անցավ երկու տարի, նա սկսեց կառավարել ու ձեռնամուխ եղավ կարգավորելու ամեն մի գործ իր պապի՝ Գեորգի մեծ թագավորի (**Աբիսագական թագավորության արքա Գեորգի II-ի - Մ.Ֆ.**) նման, դեռ ավելին՝ բանի որ ամեն

ինչով նմանվում էր իր դաստիարակին՝ մեծ թագավոր Դավիթ կյուրապաղատին: Ավներն էին նրա բարության բոլոր գործերը: Ինչ վերաբերում է իր մորեքայր Թեոդոս թագավորին, ապա նրան նա ուղարկեց Տալթ՝ Դավիթ կյուրապաղատի մոտ՝ ավելի բարվոք համարելով այն, որ յուրաքանչյուր մարդ, մեծ թե փոքր, բարի գործի համար հույս, իսկ չարագործության համար վախ ունենա հենց իրենից: Այս բոլորից հետո նա անցավ Զարթօյի, որպեսզի կարգավորի Զարթօյի խառնաշփոթ կացությունը, եկավ և կանգ առավ Թիդուայում: Այդ ժամանակ Զարթօյի ազնաւորները, որոնցից յուրաքանչյուրն առանձին էր տնօրինում Զարթօյի գործերը, թեև Գորանդուխտի հպատակության ներքո էին, դժգոհ էին նրա գալուց: Եվ ահա Զավթար Տեդյու առաջնորդությանը նրանք մարտնչելու համար նրան ընդառաջ ելան և կանգ առան Սողորի սահմանագլխին: Աբխազաց թագավոր Բագրատն այդ տեսնելով՝ ոտքի հանեց իր զորքը, գնաց և նրանք մարտնչեցին: Այդ ժամանակ փախուստի մատնեցին բարթվելներին, ոմանց կոտորեցին, ոմանց գերի վերցրին, իսկ այլք էլ փախան և ցրվեցին: Բագրատը եկավ Ուփիսցիխե, վերցրեց բերրին իր մորից, մնաց մի բանի օր, փոքր ինչ կարգի բերեց դրությունը Զարթօյում, ապա մեկնեց Աբխազաց երկիր՝ հետը վերցնելով մորը» («Զարթօյի-Յիսուկերա», «Զարթօյի մատյանը»):

²⁸⁷¹ «Ֆիդրի 370 թվականի Ռամադան ամիսն էր, երբ հույները տիրեցին իբև Իբրահիմի ամրոցին, որը գտնվում էր Ռաբան քաղաքում: Դա մի շատ ուժեղ ամրոց էր, որին նրանք տիրեցին խորամանկության շնորհիվ: Բանն այն էր, որ այդ ամրոցում էր գտնվում մի գերյալ հայ կին, որը ծառայում էր ամրոցի տիրակալին: Նա Ռաբանում եղբայրներ ու բույր ունեւ: Եվ ահա օրերից մի օր նրա բույրը հյուր եկավ նրա մոտ, մնաց որոշ ժամանակ և նկատեց, որ ամրոցը լքված է, այն չի հսկվում և հնարավոր է գրավել, եթե գործի դովի խորամանկություն: Նա հաշվեց բարձրությունն այն տեղից, որտեղից հնարավոր էր մտնել ամրոց, իյիկի թելի միջոցով հաշվեց տարածությանը մինչև գետին, որից հետո տուն դարձավ և հայտնեց իր եղբայրներին ամրոցի դրության ու այն մասին, թե ինչպիսի միտք է ինքը հղացել: Նա պատմեց, որ ամրոցը շատ վատ է պահպանվում և, եթե նրանք միջոցներ ձեռնարկեն, կգրավեն այն: Նա նրանց այդ գործը, որպես մի հեշտ գործ ներկայացրեց և դրոճեց աստիճան պատրաստել այն թելի երկարությամբ, որով ինքը հաշվել էր բարձրությունը: Եվ ահա նրանք, հետևելով վերցրած այն աստիճանը, որը նախապես պատրաստել էին, գիշերը ելան ու վեր մագլցեցին այն մարդկանց հետ միասին, որոնց վերցրել էին հետևելով: Այդ գիշերը ամրոցի տիրակալի մոտ միտք էր հայտնվել միայնակ մնալ իր կանանց հետ և հարեցողությամբ զբաղվել: Նա հրամայել էր պահապաններին, որ այդ գիշեր իրենց կոչերով չանհանգստացնեն իրեն ու չխանգարեն ծառայությանը: Արդյունքում նրանց մեծ մասը ցրվեց, իսկ մնացածներն էլ իրենց պահակակետներում պառկեցին քնելու: Եվ ահա, երբ այդ կնոջ եղբայրներն ու նրանց մարդիկ հայտնվեցին ամրոցում, նրանք հանդիպեցին մի քնած պահապանի, սպանեցին նրան, որից հետո ներխուժեցին ամրոցի տիրակալի սենյակ, երբ սա քնած էր իր բարձի վրա, որի ու հետ միասին սպանեցին նաև նրան և Վասիլին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) արքա հռչակեցին: Այդ ժամանակ, երբ ամրոցում եղածները տեսան այդ ամենը, նրանք վազելով դուրս փախան այնտեղից: Հայերը զբաղեցրին այդ ամրոցը, տիրեցին նրան ու փոխանցեցին Վասիլ արքային: Նա նրանց պարգևատրեց, նրանց վրա ողորմածություններ թափեց ու հրամայեց ավելի ամրացնել ու բնակեցնել այն, այնպես որ այն անառիկ լինի գրոհի համար և անհաղթահարելի մի ռազմական ուժ դառնա» (Յահա Աստիթեացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիթեացին:

²⁸⁷² «Մադրիթցիների գործը ալ-Մինիաջ անունով մի Էմիրի գլխավորությամբ եկավ Աստիթեի շրջան: Նրանք գումակն ու իրենց պաշարները թողեցին իրենցից հետո: Եվ ահա Գոմրուկը գիշերով եկավ, գրավեց այդ գումակը, որից հետո հարձակվեց արդեն բուն գործի վրա, չարդեց այն, Էմիրին էլ գերեց ու սպանեց նրա շատ ռազմիկները» (Յահա Աստիթեացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիթեացին:

²⁸⁷³ «Ֆիդրի 370 թվականին Նազալն ու իբև Ծաթիրը Տրիպոլից Լաթաքիա գնացին ու պաշարեցին Գոմրուկի ամրոցը: Այդ ժամանակ Գոմրուկն իր գործի առաջապահի գլուխն անցած եկավ, սակայն նրա վրա նետվեց իբև Ծաթիրի ստրուկ Յունուսը, վիրավորեց նրա ձիուն և այն ընկավ: Արդյունքում Գոմրուկը գերվեց, ուղարկվեց Կահիրե և հետագայում մուհեթիկների կողմից հայտարարվեց նրա դատապարտման մասին, ինչից հետո նա մահապատժի ենթարկվեց» (Յահա Աստիթեացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիթեացին:

²⁸⁷⁴ «Ֆիդրի 371 թվականի Ջումադա Ա ամսին դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը եկավ Հայեայի վրա ու նրա գալու հաջորդ օրը Բաբ ալ-Յահուդում ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Եվ ահա նա Սաադ-Էր-Դուլայից (**Հայեայի Հանդակյանների Էմիրության Էմիր Սաադ-Էր-Դուլան (967-991) – Մ.Ֆ.**) ըստ կնքված պայմանագրի գումար պահանջեց: Նրանք դեսպատություններ փոխանակեցին ու ի վերջո հարյոց լյծովեց այնպես, որ հույներին ամեն տարի պետք է վճարվեր 400.000 դիրհեմ մաքուր արծաթ՝ 20 դիրհեմ մեկ դինարի դիմաց հաշվարկով: Գալու հինգերորդ օրը նա հեռացավ» (Յահա Աստիթեացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև Զեմալ-Էր-Դինը՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիթեացին:

²⁸⁷⁵ «168/ Եթե շրջակայքում բոլորը ապստամբեն, ապա, ինչքան ունես, հավաքիր բերքն ու կերը կենդանիների համար և կուտակիր այն ամրոցում: Գնիր նաև այլ պարենամթերք ու տար այնտեղ: Այնքան պարենամթերք կուտակիր, որ հերթի լինի թո և թո տոհմի, ինչպես նաև ազատների ու անազատների համար, որոնք բեզ հետ միասին հեծնում են ձիերը և մարտական կարգ զբաղեցնում: Թող նույնը թո խորհրդով անեն նաև մյուսները՝ մեծից փոքր: Եթե դու ներսում հացի պաշարներ ունենաս, ապա, ես վստահ եմ դրանում, երբ թշնամիները ուզենան մարտնչել թո դեմ, դու, աստվածային օգնությամբ նրանց փախուստի կմատնես, իսկ եթե դու այդպես չկարգես, ապա, ինչպես բեզ ավանդել եմ, բեզ կես կլինի այն, ինչ եղել է Նիկոլիցա Լարիսացու ծնողների հետ: /169/ Երբ իմ հանգուցյալ պապ Կեկավենուսը Լարիսայում էր գտնվում, իշխելով Հելլադայի վրա, բուլղարական բռնակալ Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսածագը – Մ.Ֆ.**) շատ անգամ փորձեց մեկ պատերազմով, մեկ խորամանկությամբ տիրել այդ քաղաքին, սակայն չկարողացավ այդ անել, այլ ամեն անգամ հետ էր մղվում ու խայտառակ էր լիտում: Իր հերթին պապս մեկ հետապնդում էր նրան պատերազմով, մեկ փորձում էր փափկեցնել նրան ու նրա մոտիկներիս նվերներով: Գործելով այդպես՝ նա առանց խոչընդոտի հանդիպելու հնարավորություն էր ստանում վարել ու ցանել և այդ կերպ իր մարդկանց ապահովում էր, սակայն երբ նա տեսավ, որ բռնակալը արդեն լրիվ առավելության է հասել, նա նրան արքա հռչակեց և, այդ կերպ խաբելով նրան ու մոլորության մեջ գցելով, շարունակեց վարել ու ցանել: Նա նաև գրեց ծիրանածին Վասիլին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**), թե. «Գիտե՞ս ինչ, իմ սրբազան տեր, ես ստիպված եմ ուրացել և ստիպողաբար եմ հրամայել լարիսացիներին նրան հռչակել ու հիմա նրանք Աստծո օգնությամբ վար և ցանեն են անում ու թո արքայական արդեքներով ես այնքան բերք եմ հավաքել, որ լարիսացիներին դա հերթի կլինի չորս տարի: Այդ լիացիք, մեք ցանկացած դեպքում թո արքայական ստրուկներն ենք»: Իմանալով այդ մասին՝ արքան հավանություն տվեց իմ պապի գործադրած խորամանկությանը» (Վաստակյուն Կեկավենեսոս «Ստրատեգիկոն», մաս 168, 169):

²⁸⁷⁶ «Անցավ մի բանի տարի: Այդ ժամանակ Կլեոկարիի Երիսթամն էր Ռատը և նա տիրում էր Ատենի բերդին ու Զարթօյի այն մասին, որ ընկած էր գետից հարավ՝ Թեռեթին, Այվազեաց փողին և Սկվիրեթին: Ռատը կամվոր չէր հնազանդվում Բագրատ թագավորին (**Զարթօյի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.**) և ահա Բագրատ թագավորը ծածուկ ժողովեց իր ողջ զորքը ու մտավ Զարթօյ՝ կամենալով բռնել Երիսթավ Ռատին: Այնժամ իսկույն հայտնեցին Դավիթ կյուրապաղատին՝ ամբաստանելով հետևյալ կերպ. «Ուրիշ այլ տեղ չի գնալու, այլ թո մահն է փնտրում»: Պատրաստվել էր նաև Գուրգենը՝ Բագրատի հայրը՝ գնալու իր որդու մոտ: Եվ ահա Դավիթ կյուրապաղատը շտապ եկավ, հավաքեց իր զորքը և իրազեկ դարձրեց Հայոց բոլոր թագավորներին: Այդ ժամանակ դեռևս ողջ էր Բագրատի պապը՝ վրաց թագավոր Բագրատը: Նա ևս եկավ Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, բանգի երկուդ էր կրում, որ իր որդին՝ Գուրգենը, իրենից կյսի թագավորությունը: Նրանք մեծ զորքով եկան և կանգ առան Դյիվում: Չորքն անհամար էր և այն ուղարկվեց Գուրգենի դեմ: Ելան Գուրգենի դեմ, կռվի բռնկեցին Գաղղաթիսիում՝ Շավլեթի սահմանագլխին, և փախուստի մատնեցին Գուրգենին, որը մազապուրծ եղած պատսպարվեց Ծեփթիսցիիսում: Այս ժամանակ Բագրատը եկել էր Թեռեթը ու կանգ առել Կարուշեթում: Նա պատմիրակներ ուղարկեց, զորատես կատարեց և տեսավ, որ ուժով չի կարող դիմակայել Դավիթ կյուրապաղատին: Այնժամ թողնելով իր զորքը տեղում՝ նա ինքը միայնակ գնաց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, ներում հայցեց և ասաց հետևյալը. «Ուրիշ այլ նպատակով չեմ եկել, բան Ռատի անհնազանդության պատճառով», իսկ նա ճանապարհեց նրան և հրամայեց. «Ասացին ինձ, թե ելել էիր իմ մահը փնտրելու, սակայն այժմ հավաստի իմացա, որ դու անմեղ ես: Այնպես արտոնում եմ քեզ Ռատին հնազանդեցնել, ինչպես ինքը կամենաս»: Այնժամ Բագրատը բերկրանքով լի վերադարձավ Աբխազաց երկիր, որպեսզի Ռատին կասկածի տեղիք չտա և, անակնկալ հարձակվելով, հանկարծակի բերի նրան» («Զարթօյի-Յիսուկերա», «Զարթօյի մատյանը»):

²⁸⁷⁷ «Մուշեղը առաքեց, կանչեց Դեմաստանի պարսիկ ամիրա Սալարի (**Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարգուբան իբև Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) թոռ Աբլիհան (**Սալարյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Հաջ Սալարին (982) – Մ.Ֆ.**) ու սա, թեպետ ժամանակին չեկավ, բայց հետագայում եկավ, Հայոց 431 թվականին այրեց Հռոմոսիսի վանքը և ճուպանով ցած գցեց սուրբ Շողապաթի վրա կանգնեցված փրկչական Նշանը: Շուտով, սակայն նրա վրա շարժվեց Աստծո զայրույթը, նա դիվանար եղած պատերազմի մեջ մտավ Գողթնի Էմիր Աբուուլափի (**Գողթնի Էմիրության Էմիր Աբու-Դուլուֆի (մոտ 970-1000) – Մ.Ֆ.**) դեմ և պարտվեց նրանից» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12):

²⁸⁷⁸ «Գողթնի Էմիր Աբուուլափը (**Գողթնի Էմիրության Էմիր Աբու-Դուլուֆը – Մ.Ֆ.**) Աբլիհանց (**Սալարյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Հաջ Սալարից – Մ.Ֆ.**) գրավեց Դյիվն ու մյուս բոլոր քաղաքները, նրան էլ ձերբակալեց» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12):

2879 «Յիջրի մոտավորապես 372 թվականին նա (**Շիրվանշահերի եմիրության ապագա եմիր Մուհամմեդ իբն Ահմեդ - Մ.Ֆ.**) գրավեց Բարդա բաղաբը և այնտեղ կառավարելու նշանակեց իր տեղակալ Մուսա իբն Ալիին» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Յիջրի մոտավորապես 372 թվականին նա (**Շիրվանշահերի եմիրության ապագա եմիր Մուհամմեդ իբն Ահմեդ - Մ.Ֆ.**) գրավեց Բարդա բաղաբը և այնտեղ կառավարելու նշանակեց իր տեղակալ Մուսա իբն Ալիին» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

2880 «Փատյունը (**Շարդադյանների եմիրության ապագա եմիր Փատյունը - Մ.Ֆ.**) Սալարից (**Սալարյանների եմիրության եմիր Աբու-Ջաջ Սալարից - Մ.Ֆ.**) խլում է Պարտավն ու Շամբորը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 56):

«Նա (**Շարդադյանների եմիրության ապագա եմիր Փատյունը - Մ.Ֆ.**) հաստատվեց իր իշխանության մեջ, այն վարեց լավագույն կերպով, առաջ խաղաց և Յիջրի 383 թվականին գրավեց Պարտավն ու Բայլականը» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նա (**Շարդադյանների եմիրության ապագա եմիր Փատյունը - Մ.Ֆ.**) հաստատվեց իր իշխանության մեջ, այն վարեց լավագույն կերպով, առաջ խաղաց և Յիջրի 383 թվականին գրավեց Պարտավն ու Բայլականը» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

2881 «Այս ժամանակներում Գողթնի եմիր Աբուտալիբը (**Գողթնի եմիրության եմիր Աբու-Դուլուֆը - Մ.Ֆ.**) 907 հետևակ դաշինքով գալիս է Վասպուրական աշխարհը: Վասպուրականի թագավոր Աշոտի հրամանով մեծաթանակ զորքով նրանց դեմ է դուրս գալիս Վասպուրականի իշխանաց-իշխան Աբլխարիբ կոչվածը՝ Գրիգոր իշխանի ու Տիգրան մարզպանի հետ միասին: Նրանք գալիս և իջևանում են Ճուռա գավառի Բակետ կոչված վայրում՝ իրենց երիվարներ թողնելով արածելու: Եվ ահա նրանց վրահասու են լինում տաքկաց գործերը, հալիչտակում են ողջ երիվարները, իսկ նրանք մնում են ամրոցում արգելափակված: Այդ ժամանակ տաքիկ գործերն, ըստ իրենց սնահավատ օրենքի, երդումով հավաստիացնում են, թե. «Մեղք չեմք գործի ձեր նկատմամբ, միայն ձեր գեները հանձնեք մեզ, իսկ դուք գնացեք խաղաղությանը»: Եվ նրանք, իրենց անստույգությամբ հիմարացած, տալիս են իրենց գեները, բայց նրանք, ըստ իրենց հեթանոսական անօրեն կրոնի, ստում են իրենց երդմանը, բոլորին արսադողնող են անում և միայն Աբլխարիբին ու նաև երկու իշխանների՝ Գրիգորին ու Տիգրան մարզպանին է, որ ձերբակալում են: Մրանք միայն հետո գանձագին եղավ փրկվեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 13):

«Յայոց 433 թվականին եղավ Աբուտուլուֆի (**Գողթնի եմիրության եմիր Աբու-Դուլուֆի - Մ.Ֆ.**) կողմից Բակի կոտորածը» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

2882 «Բակչուրը Յենում ասպատակեց Սաադ-է-Դուլայի (**Յալեայի Յամդանյանների եմիրության եմիր Սաադ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.**) դեմ և իրեն օգնության կանչեց ալ-Ազիզի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզի (975-996) - Մ.Ֆ.**) զորքերին: Նրանք գնացին նրա հետ ու բանակ գարկեցին Բաբ ալ-Յահուբի մոտ Յիջրի 373 թվականի Ռաբիա Բ ամսին, որից հետո երկու օր մարտնչեցին: Վարդ Փոկաս դոմեստիկոսը գնաց Յալեայի վրա: Այդ մասին լուրը հասավ Բակչուրին և նա ելավ նրա դեմ Ռաբիա Բ ամսի 8-ին: Վարդ Փոկասը մոտեցավ Բաբ ալ-Յահուբին նույն ամսվա 14-ին ու Մուֆարաջը նրա հետ էր: Տեղի ունեցավ ծակատամարտ, որից հետո նա դեսպանություններ փոխանակեց Սաադ-է-Դուլայի հետ ու նրանք այն տիպի համաձայնության եկան, որ վերջինս նրան երկու տարվա հարկը կվճարի՝ 40.000 դինարի չափով» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Յիջրի 373 թվականի Ռաբիա Բ ամսին, չորեքշաբթի օրը դոմեստիկոս Ֆիրդուսը 500.000 հոգանոց հեծյալ ու հետևակ զորքով մոտեցավ Յալեայի դարպասներին: Նա պարտավորվեց էր Վասիլ և Կոնստանտին եղբայրների (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կրտսեր համակալսր, ապագա կայսր Կոնստանտին VIII-ի - Մ.Ֆ.**) դիմաց, որ կվերցնի Յալեայը, կալերի նրա պարիսպները, բարդ բարին չի թողնի և գերիներին էլ կբերի Կոնստանտնուպոլիս: Նա հոգացել էր զորք հավաքելու մասին և անթիվ բանակի բարանետ մեքենաներ ու խոյեր էր պատրաստել: Նա մի բանի օր մնաց ալ-Յադասում, սարսափ տարածելով մարդկանց վրա, սակայն Սաադ-է-Դուլան (**Յալեայի Յամդանյանների եմիրության եմիր Սաադ-է-Դուլան - Մ.Ֆ.**) նրա վրա ուշադրություն չդարձրեց: Դրանից հետո նա առաջ շարժվեց: Առաջապահը գլխավորում էր Տրֆավիլի ալ-Ջուրգին, իսկ աջ ու ձախ թևերում էին երկայնիս գրահներով պատրիկները: Նա ժողովրդի մեջ սարսափ տարածեց: Նա իր թեթևագին ջոկատները տարբեր կողմեր ուղարկեց: Սաադ-է-Դուլան հրամայեց ելնել նրա դեմ: Նրանք ընդհարվեցին ալ-Սալդանում, սակայն նրա զորքը ամրապնդվեց իր զորքը մարտական կարգով՝ պատրաստվելով բաղաթի պաշարմանը: Սաադ-է-Դուլան ոչ մեկին դուրս չէր թողնում նրա մոտ, մինչև որ նրա ռազմիկները չլքվեցին պատերազմի տեղնով: Յետո յոթերորդ օրը նա հրամայեց իր ստրուկներին ելնել հույների դեմ: Նա նախկինում չտեսնված եռանդով հարձակվեց նրանց վրա և սպանեց վրացիների արթա Տրֆավիլին, որը նրանց զորքի հիմքն էր, և այդ ժամանակ էլ հենց պատերազմը թեժացավ: Սաադ-է-Դուլան իր սեփական զորքին ևս հրամայեց ելնել նրա դեմ: Նրանք ընդհարվեցին ալ-Սալդանում, սակայն նրա զորքը ամրապնդվեց իր զորքը մարտական կարգով և վիշտը հաղթահարեց նրան...: Պատմում են, որ դոմեստիկոսը երազում մարզարեին էր տեսել, որը նրան սպառնալով ասել էր, թե, թե. «Մի՞թե դու համարձակվում ես սպառնալ այդ բաղաթին, որտեղ աստծուն արդողող պարսպի վրա է կանգնած», ընդ որում նա ցույց էր տվել Բաբ-Կիմեստիկի ու Բուրջ ալ-Գանամի միջև պարսպի վրա մի վայր, որտեղ Մեշխեդ ալ-Նուրի մզկիթն էր: Եվ երբ հույների արթան արթնացավ, նա սկսեց հարցուփորձ անել և պարզեցին, որ դա իբն Աբի Նուամիր Աբդուրազակ իբն Աբու ալ-Սալան էր՝ Յալեայի այդ արդողը: Նա էլ հենց պատճառ հանդիսացավ, որ Վարդը հեռացավ Յալեայից: Այլ էլ ասում էր, որ նա խաղաղության պայման էր կնքել հալեացիների հետ և հեռացել: Դա կարող է տեղի ունեցած լինել նաև Յիջրի 372 թվականին, երբ Բակչուրը ալ-Ազիզից (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզի - Մ.Ֆ.**) պահանջեց, որ իրեն Դամասկոսի նահանգապետ նշանակի և գրեց նրան, որ նա զորք ուղարկի իրեն, որով ինքը կվերցնի Յալեայը: Նա նրան զորք ուղարկեց և նա այնքան ժամանակ մնաց Յալեայի մոտ, մինչև որ դոմեստիկոսը չհեռացավ Աստիոբ: Այդ ժամանակ Բակչուրը, վախենալով անակնկալ հարձակման ենթարկվել, հեռացավ Յալեայից» (Բեմալ-է-Դին «Յալեայի պատմության հատմանտի»):

2883 «Ամսի 26-ին, երկուշաբթի օրը Վարդ Փոկասը գնաց այնտեղից ու եկավ Յեն, որտեղ նա գերեզմանեց բնակչությանը և այրեց շատերին, որոնք թաքնվել էին բարանավանդներում: Դրանից հետո նա գնաց դեպի Թեյլ-Խալիֆ ու առաջ անցավ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ դոմեստիկոսը հույսը կտրեց գրավել Յալեայը և սկսեց վախենալ, որ հույների արթան կսպանի իրեն, նա գնաց Յենի կողմը: Բակչուրը փախավ նաև Յենից և գնաց դեպի Ջուլա, որից հետո դոմեստիկոսը գրեց Յենի բնակիչներին, որ նրանք անկտանգության մեջ են և ասաց նրանց, որ ինքը գնում է Դամասկոսի վրա ու խաղաղության մեջ է գտնվում Սաադ-է-Դուլայի (**Յալեայի Յամդանյանների եմիրության եմիր Սաադ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.**) տիրությունների հետ: Նրանք հանգստացան և նա նրանց հրամայեց իրեն պարենամթերք ու պաշար մատակարարել, բայց հետո Ռաբիա Բ ամսին նա հանկարծակի հարձակվեց Յենի վրա և նրանք այրեցին բաղաթային մզկիթը» (Բեմալ-է-Դին «Յալեայի պատմության հատմանտի»):

2884 «Այդ տարի ուժեղացավ Բադ ալ-Ջուրդին, իսկ նրա անունն էր Աբու Աբդալլահ ալ-Յուսեյն իբն Դուստաբ (**Մրվանյանների եմիրության հիմնադիր եմիր Բադ իբն Դուստուկին - Մ.Ֆ.**): Նա Յամիդի բողոքից էր՝ հաստատարմին, ջլալինը և ուժեղ: Սկզբում նա հաճախ ասպատակում էր Դիար Բաքրի Սահմանային գոտին, իսկ երբ Ադուդ ալ-Դուլան (**Արաբական խալիֆության ինսանակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների եմիրության եմիր Ադուդ-է-Դուլան - Մ.Ֆ.**) գրավեց Մոսուլը, սա եկավ նրա մոտ ծառայության: Ադուդ ալ-Դուլան, սակայն, երբ տեսավ նրան, փախուստով և ասաց. «Չեմ կարծում, թե ինձ մոտ մնա» և իրոք, հենց որ դուրս եկավ, փախավ: Նրա դուրս գալուց հետո Ադուդ ալ-Դուլան հրամայեց ձերբակալել նրան ու բերել, որովհետև, ասաց Դուլան. «Նա ջլալինը է և ուժեղ, նրանում չարություն կա և այդպիսին չի կարելի կենդանի թողնել»: Յայտնեցին, սակայն, թե նա փախել է և Դուլան այլևս չհետաքրքրվեց նրանով: Աբու Աբդալլահ ալ-Յուսեյն իբն Դուստաբ գնաց Դիար Բաքրի սահմանային գոտին, մինչև որ հաջողություն գտավ, ուժեղացավ, իսկ Ադուդ ալ-Դուլայի մահվանից հետո էլ գրավեց Նիդրկերտը ու Դիար Բաքրի մեծ մասը: Նրա մարդկանցից մի խումբ եկավ ու գրավեց Մծքինը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2885 «Բուվեհ Սամսամ ալ-Դուլան (**Արաբական խալիֆության ինսանակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների եմիրության եմիր Սամսամ-է-Դուլան (983-998) - Մ.Ֆ.**) զորք պատրաստեց և ուղարկեց Աբու Սադ Բահրամ իբն Արդաշիրի հետ, սակայն կոլմով պարտվեց Բահրամը և նրա մերձավորների մի խումբ գերի ընկավ, իսկ Բադի (**Մրվանյանների եմիրության հիմնադիր եմիր Բադ իբն Դուստուկի - Մ.Ֆ.**) ուժն ավելացավ: Սամսամ ալ-Դուլան մեծ զորքով ուղարկեց Յալեայի վրա՝ Վասիմ Սաադ իբն Մուհամմադին, և բախվեցին Բաջլայայում, ևսարուր ալ-Դուսայինայի վրա, Զավաշի գյուղի մոտ: Սաստիկ կռիվ եղավ, Սասուդ և ընկերները փախուստի դիմեցին, իսկ Բադը շատ դելիկների բռնեց, սպանեց ու գերեզմանեց, ապա անխնա կոտորեց գերիներին: Երբ Բադը փախուստի մատնեց դելիկներին ու Սասուդին և արեց այն, ինչ-որ ասվեց, Սասուդ կանխեց նրան ու մտավ Մոսուլ, սակայն Բադը հետապնդեց նրան: Ժողովուրդը, սակայն, դելիկների վատ վերաբերմունքի պատճառով ասպատակեց Սադի դեմ, սա հազիվ ազատվեց նրանցից, իսկ Բադը մտավ Մոսուլ ու գրավեց: Նրա ուժն ավելացավ, նա դուրս եկավ ծայրամասայինների շարքից, դասվեց մեծամեծների շարքը և նա մտածեց նույնիսկ գրավել Բադդադը ու այնտեղից վերացնել դելիկներին: Սամսամ ալ-Դուլան վախեցավ ու մտահոգվեց և միայն այս հարցով էր զբաղվում: Նա զորք հավաքեց նրա դեմ ուղարկելու համար, սակայն տարին վերջացել էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2886 «Աբու-Սալի Սաադ-է-Դուլան (**Յալեայի Յամդանյանների եմիրության եմիր Սաադ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.**) դանդաղեց հույների հետ որոշված գումարը վճարել, ինչից հետո դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը գնաց Կիլիզայի վրա, մարտնչեց և ուժով գրավեց այն՝ գերակալելով նրա բնակչությանը Յիջրի 375 թվականի Սաֆար ամսին» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Սաադ-էդ-Դուլա Աբուլ-Փադլը (Չալեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հրաժարվեց հույներին այն հարկը վճարել, որը վճարվում էր ամեն տարի, և ահա Վարդ Փոկապը գնաց նրա բաղաթի վրա, պաշարեց այն, սրի ուժով գրավեց և բնակիչներին գերի տարավ, իսկ դա եղավ Չիքրի 375 թվականի Սաֆար ամսին» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

²⁸⁸⁷ «Դրանից հետո Փոկապը ջարդեց համդանյանների մի ջոկատ, որն ուզում էր հարձակվել իր ճամբարի վրա» (Յահա Աստիքացի «ժամանակագրություն»):

²⁸⁸⁸ «Փոկապը մոտեցավ Ապամեային ու նրա դեմ ուղղեց իր պաշարողական մեքենաները: Նա ավերեց որոշ աշտարակներ և ուժեղ կերպով մարտնչեց ամրոցի դեմ: Այդ ժամանակ Կարգուլը (Չալեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) գնաց Սիմոն Չալեացու վանքի վրա, այն գտնվում է Աստիքի շրջանի վերջում ու Չալեայի շրջանի սկզբում, պաշարեց վանքը 3 օր շարունակ, բավականին ուժեղ մարտնչեց նրա դեմ և սրով գրավեց այն Այլուլա անսի 8-ին, այսինքն Չիքրի 375 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 12-ին: Նա շատ վանականներ սպանեց, բանձի դա մի բազմամարդ ու ծաղկուն վանք էր, և գերեվարեց շատ շատերին, որոնք շրջակայքից այդտեղ էին հավաքվել փրկվելու նպատակով: Նրանք բերվեցին Չալեայ և ամոթանքի ենթարկվեցին...: Երբ այդ լուրը այն մասին, ինչ տեղի էր ունեցել Սիմոն Չալեացու վանքի հետ, հասավ Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.), նա գրեց Վարդին, որ սա հեռանա Ապամեայից» (Յահա Աստիքացի «ժամանակագրություն»):

«Սաադ-էդ-Դուլան (Չալեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) գնաց Աստիքի շրջանում գտնվող Սիմոնի վանք, այն 3 օր պաշարեց և նույն տարվա Ռաբիա Բ ամսին էլ գրավեց: Նա սպանեց այնտեղ ապրող վանականներից շատերին: Դա մի ծաղկուն և բազմամարդ վանք էր: Նա շատերին գերի տարավ նրանցից, որոնք փրկություն էին որոնել այնտեղ Աստիքի մոտերից, ու նրանց Չալեայ բերեց: Երբ այդ լուրը այն մասին, ինչ տեղի էր ունեցել վանքի հետ, հասավ Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.), նա գրեց Վարդին, որ սա հեռանա Ապամեայից, այն դեպքում, երբ սա արդեն մոտեցել էր քաղաքին ու սկսել էր պաշարել այն» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

²⁸⁸⁹ «Դոմեստիկոս Վարդը իր զորքի մի ջոկատ ուղարկեց Զաֆար-Տաբ և այն ջախջախեց արաբներին ու համդանյաններին» (Յահա Աստիքացի «ժամանակագրություն»):

²⁸⁹⁰ «Այդ ժամանակ մարդիքեցիները տիրեցին Բայանիսա ամրոցին» (Յահա Աստիքացի «ժամանակագրություն»):

²⁸⁹¹ «Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) Աստիքը կառավարիչ նշանակեց Լևոն-Մելիսիան մագիստրոսին և սա զորքով գնաց ու պաշարեց Բայանիսան: Այդ ժամանակվա զորքի մեջ աղաղակ բարձրացավ և այն հեռացավ Բայանիսայից: Դրա վրա Վասիլը զայրացավ Մելիսիանի վրա և հրամայեց նրան ընտրել երկուսի միջև՝ կամ նա կվերադառնա ամրոցի մոտ ու կգրավի այն, կամ էլ կվճարի իրեն այն գումարները, որոնք նա ծախսել է բանակի վրա, որպես զինվորների ռոճիկ, ու նա մեկ ուրիշին կուղարկի ամրոցի մոտ: Այդ ժամանակ Լևոն-Մելիսիանը խոստացավ, որ կվերադառնա ու կգրավի այն: Նա զորքով հետ դարձավ, մի խոյ պատրաստեց և դրանով այնպես հարվածեց պարսիկին, որ նրա վերադարձիցից ու պարսպախառվածներից մեկը իվկեց: Ներսում գտնվող մարդիքեցիները ներում հայցեցին ու հեռացան ամրոցից: Մելիսիանը վերականգնեց այն, ինչ ավերել էր, և քաղաքը պարսպապատեց» (Յահա Աստիքացի «ժամանակագրություն»):

²⁸⁹² «Երեք տարի անց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեկ ուրիշին ստրատեգոս նշանակեց Չելլադայում: Երբ իմ պապը Լարիսայում չէր, այլ մայրաքաղաքում էր, իսկ ստրատեգոսը նման հատկություններ չուներ, որ որևէ ռազմական խորամանկություն հորիներ, Սամուիլը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսանդակ – Մ.Ֆ.) եկավ ու թույլ չտվեց նրանց բերքահավաք անել: Այդ ժամանակ նա թույլ տվեց նրանց ցանել, սակայն ամռանը ընդհանրապես հնարավորություն չտվեց ելնել քաղաքից: Դա նա անում էր երեք տարվա ընթացքում, այնպես որ ուտելիքի պակասի պատճառով նրանք սկսեցին ուտել շներին, էշերին և այլ անմաքուր ուտելիք, իսկ երբ դա էլ հատեց, սկսեցին հավաքել կաշիներ, որոնք թափված են աղտոտությունների մեջ՝ ցանկանալով հագցնել քաղցը: Մի կին այդ ժամանակ, երբ նրա ամուսինը մահացավ, կերավ նրա ագորը: Անտանելի սուլի արդյունքում Սամուիլը նրանց հնազանդեցրեց առանց արյուն թափելու և ստրկացրեց բոլոր լարիսացիներին, բացառությամբ Եփրոսիացի ցեղի: Միայն նրանց նա առանց վնաս հասցնելու հեռացրեց իրենց գույքի հետ, ընդ որում անելով. «Ես շատ շնորհակալ եմ ծիրանածին տեր Վասիլից այն բանի համար, որ նա հետ կանչեց թո խնամի Կեկավմենոսին և ազատեց ինձ նրա խորամանկությունից» (Կատակլոյուն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 170):

«Սա (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսանդակ – Մ.Ֆ.) պատերազմող և անհանգիստ մարդ էր, որը օգտվելով հռոմեական զորքերի՝ Սկլերոսի դեմ մղվող մարտերով զբաղված լինելու հանգամանքից, բովանդակ արևմուտքը ոտնատակ արեց, ոչ միայն Թրակիան ու Սակեդոնիան և Թեսաղոնիկեի շրջակայքը, այլև Թեստալիան, Չելլազան ու Պելոպոնեսը: Նա գրավեց բազմաթիվ բերդեր, որոնցից ամենագլխավորը Լարիսան էր, նրա բնակիչներին տնով-տեղով վերաբնակեցրեց Բուլղարիայի խորքերը, նրանց զինվորագրեց և հռոմեացիների դեմ դաշնակից դարձրեց: Նա Լարիսայի եպիսկոպոս եղած տուրք Աբիլիոսի աճյունը տեղափոխեց և Պրեսպայում ամփոփեց, որտեղ որ իր պապի խնամքի էր գտնվում» (Յովիաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոմսանդակ», մաս 11):

²⁸⁹³ «Ինչպես ասացինք, Բաբելոնում խոսրոմի (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիրության էմիր Աբու-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) կողմից նա և իր մարդիկ բանտ էին նետվել: Նա, ամեն տեսակի հոգատարությունից զրկված, տառապում էր չարարանքներից ու բանտապահների վարդապետություններից: Հանկարծակի, սակայն, բախտը նրան ժպտաց և նա ու իր մարդիկ բանտից տարօրինակ կերպով ազատ արձակվեցին: Ես այժմ կպատմեմ, թե նա ինչպես կապակներից ազատվեց և ինչպես ողջ-առողջ վերադարձավ հռոմեական պետության ասիականները: Պարսից ժողովուրդը, սարակինոսներից իշխանությունից զրկվելով, նրանց նկատմամբ մշտապես թաքուն թշնամություն էր տածում և առիթ ու միջոց էր որոնում տապալելու նրանց գերիշխանությունը և վերականգնելու պետականությունը: Սրանց մեջ ազնվական ծագումով մի մարդ կար, անունը Ինարգոս, որը ծարտար հռետոր էր, բացի այդ նաև՝ պատերազմական գործերին հմուտ ու գործունյա: Սա նկատում էր, որ ստորով թագավորը (Նկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիրության էմիր Սամու-էդ-Դուլա – Մ.Ֆ.) իշխում է վատ ու անընդուն, որոշելով, որ պարսիկների սպասած հարձակ ժամանակը դա է, որ կա, ոտքի է հանում Աբեմենյանների ողջ տոհմը ու սարակինոսների դեմ ապստամբություն է բարձրացնում: Նա ընդունեց նաև արևելքի թուրքերից բաղկացած շուրջ 20.000 հոգանոց վարձկան զորք և սկսեց ավարտել ու ասպատակել սարակինոսներին՝ գլխավոր կոտորել գերի ընկածներին ու չխնայելով անգամ երեխաներին: Խոսրովը բազմիցս անգամ նրա դեմ իր զորավարներին ուղարկեց, ապա և ինքը անձամբ նրա դեմ դուրս եկավ, բայց բոլոր մարտերում էլ պարտություն կրեց: Դրա վրա նա, հուսաբերել եղած և հասկանալով, որ այսուհետև ի վիճակի չէ գեղնել մարտնչել պարսիկների դեմ, բանձի զինվորները, բազում անգամ ջարդ ստանալով, պարսիկի անունից անգամ վախենում էին, մտաբերում է բանտարկյալ հռոմեացիներին: Նա միանգամայն խոհեմ կերպով մտածեց, որ բանտարկյալը, եթե նշանակվի ու երևելի, հոգով ու մարմնով հզոր մեղք չլինել, չէր կարող սեփական տիրոջ դեմ ապստամբել և նրան նման օրի հասցնել, չէր կարող փախստական լինելուց ու դժբախտ մնալուց հետո էլ, այդքան և այդպիսի մարդկանց կողմից որպես կայսր ներքոզվել: Ահա ուրեմն խոսրովը, խոհորակցելով իր ծրարկություններից իրեն, բանտից ազատում է Սկլերոսին, նրա նկատմամբ ցուցաբերում է ամեն տեսակի հոգատարություն և վերջում պահանջ դնում՝ պատերազմին ասանակցություն ունենալու: Սկլերոսը նախ սկսեց կոտորվել և ծիծաղով ասաց, թե այսքան ժամանակ բանտարկված ու բանտի տառապանքները կատարելապես ճաշակած մարդիկ ինչպե՞ս կարող են գեղե շարժել: Խոսրովը դարձյալ իր ասածի վրա էր պնդում, խնդրում նրան վերցնել անհաշիվ դրամ, անթիվ, գերազանց զինված զինվորներ և գլխավորել պատերազմը՝ մոռանալով բանտարկության հետ կապված ամեն մի դժվարություն, բանձի ինքը կարող է իր ապագա լավություններով ու պատիվներով կոծկել նախկին վատություններն և բանտային անտանելի կյանքը: Սկլերոսն իր ի վերջո տեղի է տալիս և խոստանում կատարել խնդիրը: Նա կտրականապես մերժեց վերցնել արաբ, սարակինոս կամ էլ այլազգի ու խոսրովին ենթակա զինվորների, այլ պահանջեց Աստիքի քաղաքների բանտերը ստուգել և ազատ հարձակել ու զինել այնտեղ բանտարկված հռոմեացիներին: Նա ասաց, որ միայն նրանցով, և ոչ այլ ձևով, ինքը կարող է նախաձեռնել պատերազմը ընդդեմ պարսիկների: Խոսրովն ընդունեց նրա պահանջը, բանտերի դռներն անհապաղ բացվեցին և այնտեղ գտնվող հռոմեացիներն ազատ արձակվեցին: Նրանցից 3.000 հոգի հավաքվեց: Սկլերոսը նրանք բաղնիք ուղարկեց, մաքրեց բանտի աղտոտությունից, նրանց հագուստ և հանդերձներ հագրեց, յուրաքանչյուրին անհրաժեշտ ու բավարար կերպով զինեց և, ճանապարհ ցույց տվողների վերցնելով, շարժվեց ընդդեմ պարսիկների: Հանդիպելով միմյանց՝ Սկլերոսի զինվորները ուժեղ թափով հարձակվեցին պարսիկների վրա, որոնք, հակառակորդի տարօրինակ գեղեցիկ, օտար բարբառից, իրենց համար անսովոր մարտական կարգից, ի վերա ամենայնի՝ հռոմեացիների արտակարգ թափից և ուժգնությունից ապուշ տարած, գլխովին պարտություն կրեցին ու կոտորվեցին, այն աստիճան, որ, ինչպես ասում են, բոթն անգամ տանող չէղավ: Այդ մարտում ընկավ նաև Ինարգոսը: Հսկայական ավար վերցնելով և բազում ձիեր ձեռք բերելով՝ նրանք վճռեցին այլևս խոսրովի մոտ չվերադառնալ, այլ բռնեցին դեպի Ռոմանոսիա տանող ճանապարհ: Նրանք, փոթանակի ճանապարհ կտրելով, կարողացան ծածուկ ճողոպրել ու փրկվել իրենց սահմաններում: Այս առթիվ մի այլ վավերական էլ կա, թե պարսիկների դեմ տարած հաղթանակից հետո նրանք վերադարձան և խոսրովի կողմից փրկվող ընդունակության արժանանալ, որի փոքր անց վախճանվելուց հետո նրան հաջորդած համանուն որդին նրանց, որպես իրենց դաշնակիցների, զորք տվեց և տուն ուղարկեց: Սկլերոսն ահա, ըստ վերևում ասված երկու վարկածներից մեկի, եկավ հռոմեացիների երկիրը, գտավ Վարդաս Փոկասին կայսր հռչակված և ինքն էլ այդպիսին հռչակվեց իր մարդկանց կողմից» (Յովիաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոմսանդակ», մաս 15):

«Իսկ հետո ահա թե ինչ է տեղի ունենում: Բաբելոնում, որտեղ պաշտպանություն էին փնտրում և, ինչպես արդեն ասվեց, իրենց հույսերում խաբվեցին Վարդաս Սկլերոսի ռազմիկները, պատերազմ սկսվեց օտարականների դեմ՝ մի ծանր ու սարսափելի պատերազմ, որը շատ ջոկատների ու ռազմիկների կարիք առաջացրեց: Խոսքովը (Նկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլգիանների Էմիրության Էմիր Սամսամ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) չէր կարող յուր գնալ սեփական բանակով ու դրա համար էլ, հույսը դնելով փախստականների վրա, անմիջապես ազատեց նրանց շրջաններից, հանեց բանտից և շարեց թշնամական ջոկատների դեմ: Այդ քաջարի, ռազմունակ և ռազմական գործում փորձված այրերը բացազատեցին մարտակարգը և ռազմական մարտականքներով նետվեցին թշնամիների վրա, ոմանց հենց տեղում սպանեցին, մյուսներին էլ փախուստի մատնեցին, հետապնդեցին մինչև ծամբար ու ոչնչացրեցին մինչև վերջին մարդը: Նրանք արդեն գրեթե հետ էին վերադառնում, սակայն հետո, կարծես ենթարկվելով հոգեկան պրոթեզման, հեռու սլացան, բանգի վախճնում էին, որ բարբարոսը ոչ սիրալիր կդիմավորի իրենց ու կրկին կշռթայի» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 11):

²⁸⁹⁴ «Բոլոր հոռոմները միասին սրընթաց սլացան և, միայն այն բանից հետո, երբ նրանք հեռացան Ասորեստանից, բարբարոսը (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլգիանների Էմիրության Էմիր Սամսամ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) իմացավ նրանց անհետանալու մասին և հրամայեց հավաքված ռազմիկներին հետապնդել նրանց: Թշնամիների հորդան թիկունքից թափվեց ռազմիկների վրա, սակայն կարողացավ միայն համոզվել, թե ինչքան է ինքը զիջում հոռոմեական ուժին: Դետապոնովոնները անակնկալ կերպով հետ դարձրին ձիերին և մտան մարդի մեջ՝ բռնելով ընդդեմ մեծաթիվներին, սակայն թշնամիներից շուտով բռնելով մնացին, դե իսկ փրկվածներն էլ փախուստի դիմեցին» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 11):

²⁸⁹⁵ «Այն բանից հետո, երբ Վարդաս Սկլերոսի ավագակախումբը լիովին ցրվեց, կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) հավաքեց զորքն ու ելավ միսիացիների դեմ: Այդ վայրենի ու դաժան ցեղը մտածում է միայն սպանությունների մասին: Այն վնաս էր հասցնում հոռոմների պետությանը՝ անգթաբար ասպատակելով Մակեդոնիան ու ոչնչացնելով ծաղկուն հասակի բոլոր մարդկանց: Դրա համար էլ Վասիլը, մղված ավելի շատ տաքսիդոնությունից, բանձնազրկեց շուտապես մեկ արագվածով հնազանդեցին Միսիան, սակայն ծաղկունագրի անարդարության պատճառով խաբվեց իր հույսերով: Ծանապարի բռնելով նեղ ու դիք արահետներով և մոտենալով Սարդիկա բաղաբնի, որը սկյութները տվորաբար կոչում են Տրալիցա՝ Վասիլը նրա մոտ ծամբար գարկել և 20 օր պաշարեց բաղաբն: Այդ գործում, սակայն, նա հաջողության չհասավ, բանի որ ստրատեգների անպետքության պատճառով զորքը հակվեց անգործությանը և ալարկոտությանը: Սկզբում, երբ հոռոմները կանաչ խոտի փնտրուղիք նպատակով դուրս եկան ծամբարից, միսիացիների դարանից հարձակվեցին նրանց վրա, ասպատակեցին կոտորած արեցին և մեծաթիվ կենդանիներ ու ձիեր տարան: Դետո տեղի ունեցավ հետևյալը՝ պաշարողական սարքերը և այլ մեքենաները դրանք՝ պարիսպներին մոտեցնողների անվարժության պատճառով չգործեցին ու այրվեցին թշնամիների կողմից: Բացի այդ ռազմիկները, չափից շատ օգտագործելով, սպառեցին պաշարները և սկսեցին ամենամահաբաժնի պակաս գգալ: Դրա համար էլ կայսրը, հավաքելով գույքը, ողջ զորքով ուղղորդեց թունդ Բյուզանդիան: Մեկ ողջ օր ծանապարի անցնելուց հետո նա ծամբար գարկեց անտառային մի կողմում ու ռազմիկներին հանգիստ տվեց...: Հաջորդ օրը զորքը անցնում էր անտառապատ ու բարայրներով կտրտված մի կիրճով: Հագիվ անցնելով այն՝ այն ընկավ մացառուտներով պատած ու դժվարանցանելի մի վայր, որտեղ միսիացիները հարձակվեցին հոռոմների վրա և կոտորեցին ռազմիկների մեծ մասին՝ գրավելով կայսեր փախը, գանձարանը ու ողջ գունակը: Ես ևս այնտեղ էի, ես, որ վշտով եմ պատմում այդ մասին: Ի դժբախտություն ինձ, ես ուղեկցում էի կայսեր՝ իրականացնելով սարկավագի ծառայությունը: Ոտքերս հագիվ խույս տվեցին և ես կոռնուայի սկոյթական սրի ավար, եթե Եստանդից ինձ փրկելը ինչ-որ աստվածային հովանավորություն, որը ընդլեցեց ինձ արագորեն բռնել ձին, բարձրանալ կիրճի պատով, բանի որ այն զբաղեցված էր թշնամիների կողմից, և արագորեն հասնել սարի կատարին: Չորքի մնացորդը, անանցանելի լեռներով փախչելով, դժվարությամբ փրկություն գտավ հետապնդող միսիացիներից և վերադարձավ հոռոմեական սահմաններ՝ կորցնելով գրեթե ողջ հեծելազորն ու գունակը» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 8):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) մեծ ցանկություն ուներ նրա (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագի – Մ.Ֆ.) գործունեության առաջն առնել և, երբ ազատվեց Սկլերոսի հետ կապված հոգսերից, հավաքեց հոռոմեական զինված ուժերը ու որոշեց անձամբ Բուլղարիա ներխուժել՝ բանի տեղ չլինելով դեռևս սխոլերի դոմեստիկոսի աստիճանն ունեցող Վարդաս Փոկասին և արևելից մյուս մեծամեծներին: Նա Ռոդոպեի և Էրրոս գետի մոտ գտնվող ճանապարհով մուտք գործեց Բուլղարիա՝ կիրճերը պահպանելու հրաման տալով իր հետևում թողնելով Լևոն Մեյխսենտսին: Տրիպոլիցայի, հնում Սարդիկա կոչված, միջև գտնվող կիրճերն ու թավրուտները անցնելով՝ նա հասավ Ստոպոնիոն կոչվող ինչ-որ վայր ու բանակեց՝ մտածելով ինչպես ձեռնարկել Սարդիկեի պաշարումը: Իմացվել էր, որ Սամուիլը շրջակա լեռների գագաթներն է բռնած, նա վախճնում էր բացահայտ ու մոտիկից մղվող մարտից, և նա ամենուրեք ծուղակներ էր լարել՝ հակառակորդներին վնասելու նպատակով: Այդ ընթացքում, երբ կայսրն ահա այդպիսի մտածմունքի մեջ էր, արևմուտքի սխոլերի դոմեստիկոս Ստեփանոսը, որին իր կարծախառնության պատճառով Կոնստանտինոս էին անվանում՝ Լևոն Մեյխսենտսին անչափ առողջ մի մարդ, գիշեր ժամանակ գայիս և կայսեր մոտ և կոչ անում նրան, ամեն ինչ երկրորդական համարելով, անհապաղ մայրաքաղաք վերադառնալ, բանգի, իբրև թե Մեյխսենտսը, թագավորության վրա աչք ունենալով, բառատրոսի այնտեղ է գնացել: Այդ բանը ցնցեց կայսեր և նա իսկույն ճանապարհ ընկնելու հրաման տվեց: Սամուիլը, անկազմակերպ հեռանալով փախուստ համարելով, աղմուկ աղաղակով իսկույն հոռոմեացիների վրա հարձակվեց, նրանց երկյուղով պատեց և ստիպեց փախուստի դիմել: Նա գրավեց հոռոմեացիների ծամբարը և տիրացավ նրանց ողջ ունեցվածքին, այդ թվում և կայսերական վրանին ու կայսերական լքանակներին: Կայսրը, մի կերպ անցնելով կիրճերը, ողջ-առողջ հասավ Ֆրիլիպպոլիս: Հասնելով այնտեղ՝ նա տեսավ որ Մեյխսենտսը անշարժ տեղում կանգնած է և ուշադիր հսկում է այն, ինչ իրեն էր վստահված, որի վրա նա լուռտանքներ թափեց Կոնստանտինոսի գլխին՝ համարելով ստախոս և այսպիսի փորձանքի պատճառ: Վերջինս պարտավանքը հանգիստ չտարավ և էլ ավելի համառությամբ պնդում էր իր խորհրդի ճիշտ լինելու վրա: Կայսրը, նրա անպատկառ մոլորությունից զրգռված, գահից վեր թռավ և, բռնելով նրա մորուքից ու մազերից, գետնին փռեց» (Ռովիանես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանտին», մաս 12):

«Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով գնաց նրանց դեմ, մոտեցավ Արաբիա կոչվող բաղաբն ու պաշարեց այն: Այդ ժամանակ գիշերով զորքում լուր տարածվեց, թե կիրճը փակվել է և այդ ժամանակ էլ հենց արքան ու ողջ զորքը փախուստի դիմեցին և նետվեցին դեպի կիրճը: Դա եղավ 1297 թ-ի Աբայի 17-ին, այսինքն Դիջրի 376 թվականի Ռաբիա Բ ամսին: Բուլղարները հետապնդեցին արքային, թալանեցին նրա գունդանը և այդ ժամանակ նրա զորքի շատ մեծ բանակություն կործանվեց: Դա նրա թագավորության տասներորդ տարում էր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ես ավելի շուտ կիսվաժան, որ այսօր արևը չի ծագի, բայց միսիացին առավելության հասավ Ավստինոսի նկատմամբ, աղեղը հաղթեց Նիգակին: Կարծես շարժման մեջ մտան անտառներն ու վայրի ժայռերը, այնպես, որ Նույնիկ առյուծը վախեցավ դուրս գալ որդից: Դու, Փաետոն, դու, որ գետնի տակ բո մարտակառքն ես վարում, Կեսարի սովերին հանդիպելով նրան փոխանցիր, որ հոռոմեական փառքը բաժին հասավ Խատրոսին, ի գեմ, միսիացին առավելության հասավ Ավստինոսի նկատմամբ, իսկ աղեղը հաղթեց Նիգակին» (Ռովիանես Երկրագիրք «Բուլղարական կիրճում հոռոմների պարտության մասին»):

«Այնուհետև ինքը՝ Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.), գորածողով է անում և շարժվում Բուլղարաց երկրի վրա: Մեծասաստ գործությամբ գնալով լայնածավալ բանակով՝ նա տիրում է նրանց աշխարհի կենտրոնը, սակայն բուլղարները աճապարանքով գրավում են բոլոր նեղ տեղերն ու կիրճերի ճանապարհների կապանները: Եվ ահա, բանի որ մացառուտ և անանցանելի վայրեր էին, թագավորին ու նրա զորքերին արգելափակում են ինչպես բանտում և բոլորին սրախողիտող են անում, սակայն հայոց հետևակագնացը, հետևից ու առջևից շրջապատելով Վասիլ թագավորին, լեռնազանգ ճանապարհով տանում, հասցնում է նրան Մակեդոնիա: Ողջ հեծելազուկը ավարով ու թագավորական արքունիքով մատուցեց նրանց ձեռքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 23):

«Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) որոշեց Բուլղարիան իր թագավորության հպատակեցնել: Նա դիմեց բուլղարների թագավոր Ալուսիանին (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագի – Մ.Ֆ.) և նահանգների բոլոր իշխաններին՝ հպատակվելու իր թագավորությանը: Նրանք հրաժարվեցին հնազանդվել Վասիլ կայսեր հրամաններին: Դրա վրա Վասիլ կայսրն իր ողջ երկրում գորահավաք արեց և մեծ զայրույթով հարձակվեց Բուլղարիայի վրա՝ սրի ու գերության մատնելով երկիրը: Բուլղարների թագավոր Ալուսիանը գորահավաք արեց և հսկայական զորքով եկավ Վասիլի վրա: Երկուսի միջև կատաղի պատերազմ տեղի ունեցավ: Բուլղարների թագավորը հաղթեց Վասիլին և նրա ողջ զորքին փախուստի մատնեց մինչև Կոստանդնուպոլիս: Բուլղարները մեծ ավար վերցրին և Վասիլի բազմաթիվ զինվորների գերեզմանները: Վասիլը անդաժող մտավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնացի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 437 թվականին կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) դեսպան ուղարկեց բուլղարական արքա Ալուսիանի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի սա իրենց ենթարկվի, սակայն Ալուսիանը չհամաձայնեց: Այդ ժամանակ Վասիլը իր զորքով հարձակվեց նրա վրա, սակայն, պարտություն կրելով, խայտառակված հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծացավ, նա մեկնեց դեպի բուլղարների երկիր... սակայն նրանք վշտացրին նրան և նա վերադարձավ» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Զրիստոսի 995 թվականին Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Բուլղարիա և փախստական եղավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ բուլղարների մեջ ապստամբեց Սամուիլ անունով մեկը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանագի – Մ.Ֆ.), որը թույլ տվեց իրենց արքա հռչակել ու մեծաբանակ պատերազմներ մղեց հույների դեմ՝ դուրս մղելով նրանց Բուլղարիայից, այնպես, որ նրա իշխանության ողջ ընթացքում նրանք չէին համարձակվում այնտեղ ոտք դնել» (Ռուկյանի երեք «Տարեգրություն», գլուխ 33):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիքեցուն:

2896 «Այդ ամենի մասին լուրը հասավ Սկլերոսին և նա մարդ ուղարկեց Սամսամ-ադ-Դուլայի (նկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության իսլամական, փաստացի տիրակալ, Բուլղեյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.) առջև: Սամսամ-է-Դուլան համաձայնեց դրան և Սկլերոսից, նրա եղբայր Կոնստանտինից ու որդի Ռոմանոսից երդումներ և պարտավորագրեր վերցրեց այդ ամենի ազնիվ իրականացման մասին: Նա նրանց ու նրանց բոլոր մարդկանց ազատ արձակեց, նրանք ավելի քան 300 հոգի էին, ու դա եղավ Յիջրի 376 թվականի Շաբան ամսին՝ նրանց համար բաց թողնելով ձիեր և զենքեր նրանց թվից, որոնք նա առաջ խլել էր նրանցից: Նա իր մոտ կանչեց նաև Բենի-Մուսեյբա տոհմը՝ Ուկայյանների շեյխերին, որպեսզի նրանք գնան նրանց հետ և ուղեկցեն մինչև Բաղդադի մատույցները: Սկլերոսի այդ ազատումը շատ մահադակասների վրա ծանր տպավորություն թողեց և այդ ոգով շատ խոսեցին: Այդ խոսակցությունները հասան Սկլերոսին և նա սկսեց վախենալ, թե իր գործը հանկարծ չտալալվի: Դրա համար էլ նա խնդրեց արաբներին հնարավորինս շուտ տանել իրեն: Նրանք նրա ու նրա շրջապատի բոլոր մարդկանց հետ սկսեցին: Նույն կերպ էլ արաբներն ելավ Նոմայրյանների մի մասը, նրան հասցրեց ալ-Ջազիրա ու անցկացրեց Եփրատը: Նա ժամանեց Մեյիստի 1298 թվականի Շաբան ամսին, այսինքն Յիջրի 376 թվականի Շաբանի: Այդ ժամանակ Մեյիստի վասիլյակը Կուլեյբ պատրիկն էր, որը հանձնել էր Յիս-Բարզուն: Սկլերոսը բռնեց նրան և նրանից խլեց այն ամենը, ինչ գտավ նրա մոտ՝ գումարներ, ձիեր, շորեր ու զենքեր: Արդյունքում նա դրա շնորհիվ ուժեղացավ և իրեն արքա հռչակեց: Նույն կերպ խորամանկություն կիրառեց նաև Նիկեոսը Ուրանը, որին Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Սկլերոսի առիթով ուղարկել էր Ադուդ-է-Դուլայի մոտ: Նա իր մոտ կանչեց բեդվիններից մեկին, որը վերցրեց նրան և հասցրեց հույների երկիր: Այս կերպ նա վերադարձավ Վասիլ արքայի պալատ: Ուժեղացան Սկլերոսի դիրքերը և նրա մոտ մեծ թվով արաբ ուկայյաններ ու նոմայրյաններ հավաքվեցին, որոնք եկել էին նրանց ու հայտնի հետ: Նա օգնության համար մարդ ուղարկեց նաև Բադ Զուրդի (Մրվանյանների Եմիրության իմամադի Եմիր Բադ իբն Ղուտուկի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը տիրում էր Դիար-Բեթրին, և սա ուժեղ գործով ուղարկեց իր եղբայր Ալիին: Վասիլ արքան ստիպված եղավ Վարդ Փոկասին վերադարձնել դոմեստիկոսի պաշտոնը Յիջրի 376 թվականի Չուլիհջա ամսին, նրան գործ ուղարկեց և հրահանգեց գնալ Սկլերոսի վրա: Նախապես, սակայն, նա Փոկասի մոտ մի մարդ ուղարկեց, որը պետք է նրանից երդում և ամուր պարտավորություններ վերցնեց արքային անկեղծ նվիրվածության ու նրա նկատմամբ անկեղծ բարեմտության և լիակատար հնազանդության մասին: Փոկասը գրեց Սկլերոսին, խնդրելով նրան իր մոտ ուղարկել Սկլերոսի եղբայր Կոնստանտինին, որը նաև Վարդ Փոկասի կնոջ բորոջ ամուսինն էր: Սկլերոսը նրան ուղարկեց նրա մոտ և Վարդ Փոկասը նրան հետ ուղարկեց եղբոր մոտ, որպեսզի պայմանավորվեն, որ նրանք համատեղ պայքարի կեննեն Վասիլի դեմ, կտիրեն նրա երկիրն ու կբաժանեն այն իրենց միջև: Այդ դեպքում Փոկասը կթագավորի Կոնստանտնուպոլսում, իսկ Սկլերոսը՝ նրա պատերից դուրս: Սկլերոսը համաձայնություն տվեց այն ամենին, ինչ ցանկանում էր Փոկասը, և նրանք փոխադարձ երդումներ տվեցին միմյանց ու պարտավորություններ ստանձնեցին իրար հանդեպ, բայց երբ որոշվեց, որ երկու բանակները պետք է միավորվեն, ինչի մասին նրանք պայմանավորվել էին, Սկլերոսի որդի Ռոմանոսը դրան չհամաձայնեց, նրա հայացքները չհամընկան հոր հայացքների հետ և նա ասաց, որ դա, ի վնաս Սկլերոսի, Փոկասի կողմից նյութվող մի խորամանկություն է: Նա չլսեց իր հորը: Եվ այս կերպ Ռոմանոսը հեռացավ նրանից, գնաց Վասիլ արքայի մոտ և բացահայտեց նրան այն ամենը, ինչ նրանք ձեռնարկել էին՝ տեղեկացնելով այն պայմանավորվածությունների մասին, որը ձեռք էր բերվել նրա հոր ու Վարդ Փոկասի միջև: Այդ ընթացքում Փոկասը մեկնեց Ջեհլան ու հանդիպում ունեցավ Սկլերոսի հետ, որտեղ նրանք գործեցին իրենց գործերի մասին և, կրկին հանդիպելու պայմանով խոստում տալով, բաժանվեցին: Ետոտ Սկլերոսը կրկին հանդիպում ունեցավ Փոկասի հետ և այդ հանդիպման ժամանակ արդեն Փոկասը բռնեց Սկլերոսին ու ուղարկեց մի ամրոց, որտեղ գտնվում էր նրա կինը: Նա նրան բանտարկեց այնտեղ և ասաց. «Դու կմնաս այս փոճակում այս ամրոցում, որտեղ իմ կինն է, և, երբ ես կհասնեմ այն ամենին, ինչին ձգտում եմ, այսինքն կտիրեն թագավորությանը, այդ ժամանակ էլ հենց կպահեն իմ խոսքը թո՛ղ հանդեպ ինչպես որ պայմանավորվել էինք, և ես չեմ խաբի բեգ»): Դրանից հետո Վարդ Փոկասը բացահայտ ապստամբեց և իրեն արքա հռչակեց խաչի տոնի օրը, որը չորեքշաբթի էր՝ 1298 թվականի Այլուի 14-ին, այսինքն Յիջրի 377 թվականի Չուսադա Ա ամսի 17-ին: Դրանից հետո նա տիրեց հույների ողջ երկիրը՝ մինչև Դոդիկեոն ու Օռլի ափեր, իսկ նրա գործերն էլ հասան Խրիստոպոլսին» (Յահա Աստիքեցի «Ժամանակագրություն»):

«/24/ Յայոց 435 թվականին Վարդ թագավորը դուրս է գալիս Բաղդաստից և մտնում Մեյիստեն, որովհետև իբև հոսորովը (Արաբական խալիֆության իսլամական, փաստացի տիրակալ, Բուլղեյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.), որի մասին նախօրոք ասել ենք, մահանալիս իր որդուն (Արաբական խալիֆության իսլամական, փաստացի տիրակալ, Բուլղեյանների Եմիրության Եմիր Սամսամ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.) պատվիրել էր կապալաններից արձակել Վարդ թագավորին, բանգի նախապես նրա հետ երդումով դաշինք ունեն կնքած: Նա էլ ազատ է արձակում նրան զենքով, հանդեպանքով, երկվարներով և բոլոր յուրայիններով հանդերձ: Եվ, այն բանից հետո ելնում է Բաղդադ բաղաբից որոշ հեռավորության վրա, ողջ բաղաբի խառնիճաղանջ բազմությունը շարժվում է նրանց հետևից՝ նրան սպանելու համար: Անապատաբանակ արաբացիները, սակայն, ընդդեմ դուրս գալով, առնում են թագավորին և ամայի ճանապարհներով տանում, պահում են իրենց վրաներում, որտեղից էլ գաղտնի ճանապարհներով հասցնում են Մեյիստեն բաղաբը՝ Բաբելոնից 31 օրվա ճանապարհ հեռավորությամբ: Եվ առհասարակ աշխարհի բոլոր գործերը եկան նրան հնազանդության, իսկ Ապահուկյաց Բատը (Մրվանյանների Եմիրության իմամադի Եմիր Բադ իբն Ղուտուկի – Մ.Ֆ.) և Նիկիոսի Եմիրն (Յայեյի Դամանյանների Եմիրության Եմիր Սաադ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) այն վրանաբանակ արաբների հետ միասին նրա հետ էին: Եվ կրկին նախկին խառնությունը գլուխ բարձրացրեց Յուսաբ աշխարհում...: /25/ իսկ Վարդը, որ նույն ինքը Փոկասն է, Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով Յուսաբ և Վրաց ընդհանուր գործերով դուրս է գալիս այս Վարդի դեմ պատերազմի: Այս իր սուրհանդակների ձեռքով ստապատիր խոսքերով նա գիր է ուղարկում նրան, ուր ասում է. «Եկ խաղաղություն կնքենք միմյանց հետ, մեր մեջ բաժանենք Յուսաբ աշխարհը և վերացնենք Վասիլի թագավորությունը»): Դրան հավատալով՝ Վարդ թագավորը իր մոտից ազատ է արձակում տաջկական գործերին, սակայն, երբ հանդիպում են միմյանց, Վարդ Փոկասն ուրախում է իր տված երդումը, յոթ օր հետո կալանավորում է Սիկյառա Վարդին և հրամայում է զինակիրների հսկողությամբ տանել Ժեռավ բերդը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 24, 25):

«/14/ Իսկ հռոմեացիների մեծամեծները՝ Վարդաս Փոկասը և նրա մտերիմներից ոմանք, կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ գալուց անց այն բանի համար, որ նա Բուլղարիա արշավելիս արհամարհեց իրենց և անգամ վարձկանի տեղ չորեք, ուրիշներն էլ իրենց ստացած տարբեր վիրավորանքների ու անարգանքի, իսկ եվստաթիոս Մալեյիստեն էլ այն պատճառով, որ խալատառակ կերպով հեռացվեց ինչպալ արշավանքին մասնակցելուց, խարսխանում հավաքվելով ինչպալ Մալեյիստի տանը, օգոստոս ամսի 15-ին, ինդիկտիոնի 15-րդ տարում, Վարդաս Փոկասին կայսր հռչակեցին՝ նրան թագ կապելով և տալով կայսերական մյուս նշանակները: Երբ նա կայսր հռչակվեց, լուր հասավ, թե Աստիքից Սկլերոսն է գալիս...: /16/ Սկլերոսն, ահա, վիճակն այդպիսին գտնելով, տարակուսանքի մեջ էր: Իրեն նա շատ թույլ էր համարում մեն մենակ շարունակելու ու տանելու ապստամբությունը, բայց և շատ անպատվաբեր ու անարի՛ միանալ Փոկասին կամ կայսերը: Իր մտերիմների հետ երկար կշռադատելուց հետո նա գտավ, որ իրեն միահեծան կայսր հռչակելը վտանգի հետ է կապված և ձեռնտու չէր անհնարինության, իսկ իրերի ելքը պարզ չլիներու պատճառով էլ տերերից մեկի կողմն անցնելուն և մյուսին արհամարհելուն ևս դեմ էր, որա համար, ահա, վճռեց երկու իշխանություններն էլ հնարավորին չափ սիրաշահել, որպեսզի մեկի անհաջողության դեպքում մյուսի օգնությունն ու սատարն ունենա: Նա Փոկասին նամակ ուղարկեց, համագործակցություն և թագավորությունը իրար մեջ բաժանելու առաջարկությամբ, եթե կարողանան հաղթել կայսերը, բայց միաժամանակ իր որդի Ռոմանոսին, իբրև թե դասալիք, ծածուկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց: Նա շատ խոհեմ դատեց, եթե Փոկասը գերակշռեր, ինքը կկրկներ իր որդուն, իսկ եթե կայսեր կողմը հաղթանակներ՝ ինքը իր որդու միջնորդությամբ վտանգից կկրկներ: Ռոմանոսը, փախուստ ձևացնելով, գնում է կայսեր մոտ, որը նրան մեծ պատվով և ուրախությամբ ընդունեց, իսկույն մագիստրոսի պատվաբանության շնորհից և պատերազմներում մշտապես նրա խորհուրդներին էր դիմում: Սկլերոսի՝ Աստիքի նախանշելուց հետո հոգսերից ազատված կայսրն ավելի արիության ձեռք գցեց պետական գործերին: Երբ իմացավ, որ իր միջոցառումները պարսկախմբումն ունեցնում էր, իսկ հարմար առիթ ձեռք գցելու դեպքում հնարավոր է, որ սարսափելի գործերի կրկներ, ահա այդ նկատառումներով նրան պաշտոնական և անուս և տնային կապակցի դատապարտում: Տեսնելով, սակայն, որ նա դարձյալ հանգիստ չի մտնում և

մշտապես ստակալի բաներ է ծրագրում, ջանքեր թափելով նախկին պաշտոնը ձեռք գցելու, նա աքսորում է նրան Ստեփան և գրավում նրա ունեցվածքի մեծ մասը, որպեսզի նա, միջոցներից զուրկ լինելով, հնարավորություն չունենա ահավոր արարքներ գործելու: Դրանից հետո ինքը, այլևս խորհրդական չունենալով և ստեղծված իրադրության մեջ ընկերների ու գործակիցների կարիքը զգալով, այդ ժամանակ սրտաբաց ընդունեց Ռոմանոսին՝ նրա մեջ տեսնելով փորձառու, գործունյա և պատերազմական հարցերում շատ հմուտ մարդու: /17/ Վարդաս Փոկասը, երբ ստացավ Սկլերոսի վերադարձի լուրը, նրան նամակ գրեց, հավանություն տվեց նրա առաջարկներին և երդումներով խոստացավ, թե. «Եթե մեր ծրագրերն իրականանան, դու կիշխես Անտիոքի, Փյունիկի, Կյուլեց Անտիոքի, Պաղեստինի և Միջագետքի վրա, իսկ ես էլ կտիրեմ հենց մայրաքաղաքի և մնացած ազգերի վրա»: Սկլերոսն ուրախությամբ ընդունեց այդ խոստումները և, տրված երդումներին վստահելով, գնաց Փոկասի մոտ Կասպարովկի, իբրև թե համագործակցությունն անհապաղ իրականացնելու, սակայն Փոկասը, նրան ծուղակը գցելով, վրայից հանում է կայսերական նշանակները և ուղարկում Տյուրոպիոս բերդը՝ նրան հսկող ուժեղ պահակություն սահմանելով» (Հովհաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 14, 16, 17):

«Այդ տարի Սամսա՛ն ալ-Դուլան (Արաբական խալիֆայության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդիանների էմիրության էմիր Սամսա՛ն-ե-Դուլան – Մ.Ֆ.) ազատ արձակեց Վարդ ալ-Ռումիին, որի բանտարկության մասին խոսել ենք: Արդ, նա բաց թողեց և ազատ արձակեց նրան այն պայմանով, որ նա մեծ թվով մահմեդական գերիների արձակի Ռումի բերդերից, յոթը շրջակա գավառների հետ միասին հանձնի և քանի կենդանի է, իսլամի երկրի վրա չհարձակվի ոչ նա, ոչ էլ նրա մերձավորներից որևէ մեկը: Նա Վարդին դրամ և այլ բաներ մատակարարեց և սա գնաց Ռումի երկրի: Ճանապարհին նա շատերին ներգրավեց, թե անապատի, թե այլ վայրերի բնակիչներից, և հրապուրեց նրանց վերելների ու կողոպուտի հույսով: Նա եկավ, մինչև որ հասավ Մալաթիա, գրավեց այն և, այսպիսով, իր դիրքը ուժեղացրեց՝ օգտագործելով նաև այն դրամները և միջոցները, որ այնտեղ կային: Նա դիմեց Վարդիս իբն Լևոնին, հետը նամակագրություն ունեցավ և նրանք պայմանավորվեցին, որ Կոստանդնուպոլսի ու ծոցի նրան հարող հյուսիսային շրջանները Վարդիսին լինեն, իսկ ծոցից այս կողմ՝ հարավում ընկածը, Վարդին: Նրանք դաշնակցեցին և միացան, սակայն Վարդիսը հանկարծ ձեռքակալեց Վարդին ու բանտարկեց, բայց զոջաց և շուտով ազատ արձակեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքիս իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքցուն:

²⁸⁹⁷ «Իսկ տաջկական այն զորքերը, որ արձակված էին Սիկյառոսի կողմից, գնացին իրենց բնակության վայրերը, բայց, երբ լսեցին Վարդի՝ ժեռավար բանտարկվելու լուրը, հարավային կողմից հարձակվեցին և գերեցին մինչև Ապահունիք» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 24):

²⁸⁹⁸ «Հայոց 436 թվականին Ռուդի (Ռավվադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Հուսեյն իբն Մուհամմեդ առ-Ռավվադի (մոտ 950-961) – Մ.Ֆ.) որդին և Անուպատական էմիր Աբիհաճը (Ռավվադյանների էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնը (մոտ 961 – ուղ. 988) – Մ.Ֆ.) 100.000 պարսիկ զորքով գալիս, հարձակվում է Արուսիկի (Գողթլի էմիրության էմիր Աբու-Դուլուֆի – Մ.Ֆ.) վրա, խլում է նրանից Մալարի քաղաքը և ավարի է վերցում նրա երկիր Գողթնը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

²⁸⁹⁹ «Անուպատական էմիր Աբիհաճը (Ռավվադյանների էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնը – Մ.Ֆ.) գալիս, հասնում է Դվին քաղաքը, գրավում է այն և Հայոց աշխարհից պահանջում է նախորդ տարիների հարկերը: Սմբատ թագավորը մեծամեծ նվերների հետ միասին նրան ընդառաջ է ուղարկում հարկը և նրան հետ է դարձնում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

²⁹⁰⁰ «Այդ իրադարձություններից քիչ տարիներ առաջ աշխարհի մեծամեծները կուրացրին Աբխազիայի թևկա թագավորին (Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս II Կուրին (975-978, 987-988) – Մ.Ֆ.) և վերցրեցին նրանից թագավորությունը: Այսպիսով՝ Հայոց կյուրապաղատ Դավիթն ու Հայոց արքա Սմբատը Աբխազիայի վրա թագավոր կարգեցին Գուրգենի որդի Սմբատին՝ Վրաց Բագարատ թագավորի թոռանը: Սակայն մահանում է Սմբատի տառը և նրա պապ Բագարատը ուրիշ կին է առնում, որը Գուրգենի որդի Բագարատին (Զաթլիի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.) հալածում է իր հայրենի երկրից: Այս կյանքում Գուրգենի որդին՝ Նրանք իրենց տառնում են նաև Կարոց քաղաքի թագավոր մանուկ Աբբասին՝ իր կարմրագետ գնդով հանդերձ: Եվ Վրաստանի ու Վասպուրականի բոլոր զորքերը, ինչպես նաև Սյունյաց ու Արվանդի իշխանները միագումար հավաքվում են ընդդեմ աբխազական զորքերի: Այդ ժամանակ սրանք վախճանալով խաղաղություն են առաջարկում և բարեկամություն են հաստատում միմյանց միջև: Դավիթ կյուրապաղատը Աբխազիայի թագավորից խնդրում է Սակուրեթի բերդը և, վերցնելով այն, տալիս է Սմբատին՝ իբրև հատուցում նրա տված օգնության համար: Սմբատը մահիվանից հետո, սակայն, Սակուրեթի բերդը հետ են վերցնում: Եվ ահա միմյանց հետ խաղաղություն հաստատելով՝ յուրաքանչյուրը վերադառնում է իր երկրի: Դա տեղի ունեցավ Հայոց 437 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 28):

²⁹⁰¹ «Երբ ձևերը հասավ Բագարատը (Զաթլիի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.) իր ողջ զորքով եկավ և մոտեցավ Կրեդեթի բերդին: Տեսնելով այս՝ Ռատն ընդառաջ ելավ, վերցնելով իր հետ որդուն՝ Լիպարիտին, գթություն աղերսեք թագավոր Բագարատից և իր բերդը տվեց նրան՝ ինքն իր հայրենիքում՝ Ռազվեթ գավառում, մնալով» («Զաթլի-Ցխովկեթ», «Զաթլիի մատյանը»):

²⁹⁰² «Այդ ժամանակ Սմբատը կամեցավ խնամություն հաստատել լազերի թագավորի (Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս II Կուրի – Մ.Ֆ.) հետ, որ աբխազներն են: Եվ ահա նա աբխազաց Դատոս արքայի դստերը կին բերեց իր որդի Մուշեղին ու դրանով նրանք բարեկամացան միմյանց հետ: Այսպիսով թագավորը մտադրվեց գրավել աբխազաց այն գավառները, որ մոտ էին Շիրակի գավառին՝ Կանգարքը, Գոգենը, Ջալյցենը, Կողը և Արտահալքը, որովհետև Սմբատը մեծ ձգտումներով ու հանդուգն մարդ էր և նրա թագավորության ժամանակը հաջող էր անցել: Այդ ժամանակ աբխազաց Դատոս թագավորը լուր ուղարկեց Հայոց թագավոր Սմբատին. «Ըեզ չեմ տա իմ հայրենի գավառները», բայց նա դադար չարավ: Երբ նրան չլսեց, Դատոսը լուռ մնաց մինչև ձմռան օրերը, ապա իր մոտ կանչեց իր փեսա Մուշեղին ու նրան գնդան դրեց: Մուշեղը լուր ուղարկեց իր հայր Սմբատին ասելով, թե. «Այն գավառների համար, որ խլել ես աբխազաց թագավոր Դատոսի ձեռքից, ահա, կապել է ինձ երկրաթյա կապանքներով»: Երբ Սմբատն այդ իմացավ, գորածոքով արեց և շատ ազգեր հավաքեց՝ պատերազմի ենելով Աբխազաց երկրի վրա: Եվ ահա նա ելավ ու հասավ Նավիանյաց երկիրը՝ այն գյուղը, որ կոչվում է Գորի: Իսկ այնտեղ նստած էր աբխազաց թագավորը ու Մուշեղն էլ իր հետ: Կտրեց Սմբատն այն գետի ջուրը, որ շրջապատում էր բերդը, բայց սառույցի պատճառով, քանի որ այն կապել էր ողջ դաշտը, քաղաք մտնելու հնար չկար: Սմբատը մտավ Աբխազաց երկիրը և առհասարակ ավարի ենթարկեց այն ու եկավ հասավ Արդահան գավառը, իսկ նրա հետ այս բազմամբոխ զորքն էր՝ Արևելից իշխան Սմբատը՝ բազմաքանակ զորքով, Փառիտոսի իշխան Շմայակը՝ բազում հեծյալներով, Աղձնյաց իշխան Գրիգորը՝ բազմաքանակ զորքով, Գոռզուի իշխան Վասակը՝ բազում հեծյալներով, Կայոց ձորի իշխան Աբուշալը՝ բազմաքանակ զորքով, Տայոց իշխան Գոռանը՝ բազում հեծյալներով, Ճողբաց իշխանը՝ բազմաքանակ զորքով, Տարոնո իշխան Գագիկը՝ բազում հեծյալներով, Վասպուրականի իշխան Գուրգենը՝ բազմաքանակ զորքով, Մոկաց իշխան Աշոտը՝ բազում հեծյալներով, Անձնացյաց իշխան Համակարը՝ բազմաքանակ զորքով, Կորդվաց իշխանը՝ բազում հեծյալներով, ինչպես նաև Պարսից աշխարհից՝ բազմաթիվ ուրիշներ: Եվ ահա նրանք շրջապատել էին սառցաքի շուրջն ու հնար չկար նրանց՝ Գորի գյուղը գրավելու: Սմբատ թագավորը և տարակուսանքի մեջ էր, բայց Վասպուրականի իշխան Գուրգենը սասց իր ազատանիին, թե որն է հնարը և ապա նրանք իրենց ձիերին նոր պայտերով պայտեցին: Նա հավաքեց նաև Անունյաց, Զաքերունյաց, Գաբեղենից, Ջյունականց, Գագրիկյանց և Պթունյանց տոհմերից քաջ մարդկանց: Ինքը՝ Գուրգենը՝ մի քաջ մարդ, առափոյան լուսանալուն պես եկավ, իսկ Սմբատը տխուր-տրտում կանգնած էր, և Գուրգենը կանգնեց նրա առջև: Գուրգենը հարցրեց. «Ինչո՞ւ ես տխուր, արքա», իսկ Սմբատը ասաց. «Ապա ի՞նչ անեմ, իմ որդի Գուրգեն» և Գուրգենն ասաց. «Ինձ հրաման տուր ու ես քո որդուն կբերեմ քեզ մոտ», բայց Սմբատ թագավորը ծիծաղեց նրա խոսքի վրա: Գուրգենը, սակայն, ասում է. «Մի ծիծաղիր, թագավոր», իսկ Սմբատը հարցնում է. «Մի՞թե հնար կամ ճար է լինելու, որ թշուրմի նման թռչեիր, որդի Գուրգեն» և Գուրգենն ասում է. «Թագավոր, հրաման տուր և ինքը անհող եղիր»: Իշխանները նայում էին ու հարցնում. «Ի՞նչ է կամենում անել Վասպուրականի իշխանը» և ծիծաղում էին իրար հետ ու կատակի տալիս իրար: Բայց թագավորն ասաց. «Պես, որդի Գուրգեն» և Գուրգենը ելավ, գնաց իր ազատանիի մոտ ու հայտնեց թագավորի հրամանի մասին: Եվ ահա Վասպուրականի քաջ երիտասարդները ձի հեծան, ձի հեծեց նաև ինքը՝ Գուրգեն Արծրունին, և նրանք ելան գնացին ցրտից պնդացած սառույցների վրա: Երբ նրանք մոտեցան գյուղին, աբխազաց թագավորի զորքը ելավ՝ գրավելու սառույցի եզրը, ու նրանց իրենց որսն էին համարում: Իսկ սրանք գալիս էին լուռ ու անձայն, որովհետև Գուրգեն իշխանը պատվիրել էր իր ազատանիին՝ ասելով, թե. «Պատրաստված գնացեք, բայց խաբեցեք աբխազաց զորքին ու մի կողմ հեռացեք»: Այդ կերպ նրանք գնացին, հասան ցամաքի մոտ ու հանկարծակի աղաղակեցին: Այդ ձայնի վրա աբխազաց զորքերը փախչողի մատնվեցին նրանց առջև և ահա նրանք, շրջապատելով թշնամիներին, սրի քաշեցին ու սկսեցին կոտորել նրանց: Աբխազաց թագավորը լսեց հանկարծակի աղմուկը, ելավ տանիքը, բարձր ձայնով աղաղակեց ու հարցրեց. «Ո՞վ ես, դա քաջ արյուն գործ է, տուր ինձ անունը»: Եվ Գուրգենն ասաց. «Ես Վասպուրականի իշխանն եմ, իսկ նա որդին է իմ բեռնու՝ Սմբատ թագավորի»: Եվ ահա նա, բռնելով աբխազաց թագավորին ու Սմբատի

որդի Մուշեղին՝ բերեց Սմբատ թագավորի առջև: Ահա այդպես զարմացան բոլոր իշխանատոհմերը, որ Սմբատի հետ էին, իսկ արքայազն թագավորը համաձայնության եկավ, տվեց Կանգարքը, Գոգշենն ու Կողը, որից հետո խաղաղություն հաստատեցին իրար մեջ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Հայոց արքան ելավ վրացիների դեմ և հնազանդեցրեց նրանց» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

2903 «Հայոց 437 թվականին Աբիհաճ իբն Ռուփը (Ռավվադյանների էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյն - Մ.Ֆ.) մեծագույն կատաղությամբ ու ցասումով և լցվում Վասպուրական աշխարհի նկատմամբ հետևյալ պատճառով: Մի անգամ Հեր գավառի Ավերի (Հերի էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուսկի (մոտ 945-990) - Մ.Ֆ.) որդին բաժանության նպատակով անցնում է Ապահունիքի ամիրայի մոտ, ապա, այնտեղից վերադառնալիս, երբ որ մոտենում են Հերի սահմաններին և անցնում էին ինչ-որ գյուղի միջով, այդ ժամանակ նրանք խաղալիս տեսնում են գեղեցկատես բրիստոնյա մանուկների: Այդ ժամանակ նրանք անմիջապես էլ գայլաբար հարձակվում, բռնում են նրանց, դնում երիվարների վրա ու փայցնում, տանում են: Այդ տեսնելով՝ Սարգիս անունով հավատացյալներից մեկը հեծնում է իր երիվարն ու ընկնում նրանց հետևից: «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ եք անում այդ բանը»,- ասում է Սարգիսը նրանց, սակայն նրանք, հետ դառնալով, թշնամաբար դիմում են դեպի նա: Սարգիսը, սակայն, պողպատե թուրը բաջաբար դուրս բաշելով, նրանց արյունով է հարբեցնում, բոլորին կոտորում է, իսկ Ավերի որդուն էլ մեջտեղից երկու կտոր է անում՝ վերադառնելով գերված երեխաներին» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

2904 «Եվ ահա Հերի տեր Ավերը (Հերի էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուսկի - Մ.Ֆ.) բանազնաց է ուղարկում Անդրպատականի ամիրա Աբիհաճի (Ռավվադյանների էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյն - Մ.Ֆ.) մոտ և խոստանում է նվիրել նրան Հեր քաղաքը, միայն թե սա իր որդու արյան վրեժն առնի Վասպուրական աշխարհից: Աբիհաճը, վստահ լինելով իր զորքերի բազմաթիվությանը, խոստանում է անմարդաբնակ դարձնել այդ ողջ երկիրը: Արդյունքում, հավաքելով Պարսից խուժուղուժ գեղերի բազմությունը, նա գալիս, հասնում է Վասպուրականի սահմանի հենց դեմը: Երեկոյան ժամին նա երեք առաջապահ զնդերի է բաժանում իր զորքերը, որպեսզի վաղ առավոտյան բանակի մի գունդն աջակողմից սիռվի երկրի սահմաններին, մյուսը նույնն ակի ձախակողմից, իսկ ինքը բանակի մեծ մասով բռնի երկրի կենտրոնական մասը, որպեսզի բրիստոնյաներից ոչ-ոք չկարողանա կենդանի մնալ: Այս բոլորը նա դասավորում է և կարգադրություն է անում իր զորքին արևամոտին, բայց նույն գիշեր խոսեց նրա դեմ Փրկչի ձայնը... իսկ վաղ առավոտյան էլ նա մահացած գտնվեց, նրա չարության խորհուրդն իսպառ խափանվեց» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 19):

«Հայոց 438 թվականին Մամիսը (Ռավվադյանների էմիրության էմիր Մամյան իբն Աբու-Հաջ Մուհամմեդ (կրճատ՝ Մամյան) (988-1000) - Մ.Ֆ.) մտավ Վասպուրական և գնաց մինչև Ուտան» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

2905 «Դեռ չէին հասցրել ուշքի գալ այս աղետից, երբ մագիստրոս Վարդաս Փոկասը ապստամբություն բարձրացրեց տիրակալների (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի - Մ.Ֆ.) դեմ, իրեն եկթարկեցրեց հռոմեացի զորքը, որը գտնվում էր Ասիայում, զբաղեցրեց նավահանգիստներն ու բաղրվեցրեց, բացի Աբիդոնը, շատ նավեր բերեց ու տրանցով փակեց Հեյեստոսի նեղուց՝ թույլ չտալով բեռնանավերին մոտենալ մայրաքաղաքին՝ մագիստրոս Լևոն Մելիսիանոսի գլխավորությամբ տրիերների պահպանության ու այդ քաղաքի պաշարման համար զորք ափ հանելով: Դրանից հետո նա Բյուզանդիոնի դեմ ուժեղ ամրություն կառուցեց Խրիստոպոլսյան բլրի վրա և այնտեղ ոչ քիչ բանակի հեծյալ ու հետևակ զորք ուղարկեց, որի հրամանատար Նշանակեց իր եղբայր Նիկեփորին, ինչպես նաև պատրիկ Կալոկիրոսին՝ Տիփինաս մականվանյալ: Կայսր Վասիլը, սակայն, մեծ ուժերով անցնելով Բոսֆորը, հաղթեց նրանց մարտում և գերի բռնեց: Փոկասի եղբայր Նիկեփորին նա շղթայեց ու բանտ նետեց, իսկ Կալոկիրոս Տիփինասին էլ այնտեղ, որտեղ նրա վրանն էր զարկված, ցցի հանեց» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 9):

«Ապա նույն Փոկաս Վարդը, որ խիստ բռնակալ թագավոր եղավ, Հայոց 435 թվականին հունաց և վրաց զորքերով միասին երկու տարի շարունակ ճակատամարտ է տալիս արքայախիստ Կոստանդնուպոլիս քաղաքի դեմ: Նա թագավորական քաղաքի դեմ ամրոց է կառուցել տալիս և Տիփինաս մագիստրոսին զորականներով հանդերձ պահապան է կանգնեցնում, որպեսզի ոչ մեկը քաղաքից դուրս չգա կամ դրսից ներս չմտնի: Նավահանգստի պաշտպանները, սակայն, խաղաղության դաշինք հաստատելով Վասիլ թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) հետ, քաղաքում եղած ողջ զորքը և նրանք էլ, որ արևմտյան կողմում էին, մի գիշերվա մեջ այս կողմ են անցկացնում: Մյուս անցնում են ամրոցի թիկունքը և այնտեղ ծածկվելով թաքնվում են, իսկ վաղ առավոտյան էլ պատերազմական նավերը քաղաքի կողմից մոմեղեններով կազմված-պատրաստված շարժվում են ամրոցին ընդդեմ: Ամրոցում գտնվողները, տեսնելով նրանց, դուրս են գալիս նրանց դեմ պատերազմի: Այդ ժամանակ թաքնված զորքերը թիկունքի կողմից հարձակվում են նրանց վրա, սրախողիտոլ և ծովընկեց են անում Տիփինասի ողջ զորքին, իսկ զորքերի գլխավոր Տիփինածերբակյումսին էլ ձերբակալում են և տանում Ներկայացնում Վասիլ թագավորին: Արդյունքում Տիփինասը դատապարտվեց խաչափայտից կախվելու, իսկ դա տեղի ունեցավ Հայոց 437 թվականին» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 25):

«Բանակի մի մասն էլ տալով պատրիկ Կալոկիրոս Տիփինասին՝ Փոկասը նրան ուղարկում էր մայրաքաղաքի դիմացի ափում գտնվող Խրիստոպոլիս, ինքն էլ մնացած բանակով իջնում է Աբիդոս՝ հուսալով, որ, նեղուցներին տիրանալով, մայրաքաղաքի բնակիչներին սովի կմատնի: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) Տիփինասին շատ խնդրեց հեռանալ Խրիստոպոլից և ջրանակել մայրաքաղաքի դիմաց, բայց, չկարողանալով նրան համոզել, գիշեր ժամանակ նավեր նախապատրաստեց, նրանց մեջ ռուսների նստեցրեց, նա նրանց հետ խնամարկական կապեց իր հաստատել, նրանց իշխան Վարդիմիրին (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Վարդիմիր (980-1014) - Մ.Ֆ.) վնդության էր տվել իր քրոջ Աննային ու սրանցից օգնություն էր ստացել, և աննկատ անցնելով դիմացի ափը, հարձակվում է թշնամիների վրա՝ դյուրությանը հաղթանակ տանելով: Տիփինասին հենց վրան խփած տեղում էլ նա փայտից կախում է, իսկ Փոկասի եղբայր Նիկեփոր Կուրյին էլ բանտարկում, որից հետո մյուս գերվածների համար ևս համապատասխան պատիժներ սահմանելով, վերադառնում էր մայրաքաղաք» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 17):

«Եվ այսպես, գործերը վտանգավոր ընթացք ընդունեցին և դրանք անհանգստություն պատճառեցին Վասիլ արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) իր զորքի ուժի և իր նկատմամբ տարած հաղթանակների պատճառով: Նրա հարստությունները սպառվել էին և կարիքը ստիպեց նրան դեսպանություն ուղարկել ռուսների արքային (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Վարդիմիր - Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ նրանք նրա թշնամիներին էին, որպեսզի օգնություն խնդրի իր այդ փնձակում: Նրանք իրար մեջ պայմանագիր կնքեցին խնամարկական մասին և ռուսների արքան ամուսնացավ Վասիլ արքայի քրոջ հետ այն բանից հետո, երբ Վասիլը պայման դրեց, որ նա ու իր ողջ ժողովուրդը, իսկ դա մի մեծ ժողովուրդ էր, կնքվեն: Այդ ժամանակ ռուսներն իրենց որևէ օրենքի չէին համարում և որևէ կրոնի չէին պատկանում: Վասիլ արքան հետազայում նրանց մոտ ուղարկեց մետրոպոլիտներ ու եպիսկոպոսներ և նրանց կնքեցին ու փրկության դուռ բացեցին նրանց համար: Դրանից հետո նա նրանց մոտ ուղարկեց իր քրոջը և ռուսների երկրում նա շատ եկեղեցիներ կառուցեց: Եվ այսպես, երբ նրանց միջև ամուսնություն այդ հարցը որոշվեց, եկավ ռուսների զորքը և միացավ հույների այն զորքին, որը Վասիլ արքայի մոտ էր: Միասնական ուժերով նրանք ծովով մեկնեցին Խրիստոպոլիս՝ Վարդ Փոկասի դեմ պայքարելու համար: Արդյունքում նրանք հաղթանակ տարան նրա նկատմամբ և Վասիլը տիրեց ծովափնյա շրջաններին և բոլոր այն նավերին, որոնք կային Փոկասի ձեռքում» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ իմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքացուն:

2906 «Եվ ահա Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.), այն բանից հետո, երբ Փոկասի զորքերը տեղակայվեցին Կոստանդնուպոլսի մատույցներում ու տիրեցին Արևելքի երկրներին, մագիստրոս Տարունիսին ծովով ուղարկեց Տրապիզոն: Նա այնտեղ հավաքեց մարդկանց և ուղղվեց դեպի Եփրատի ափեր: Վարդ Փոկասն իր որդի Նիկեփոր Ծովիգին ուղարկեց Վրաստանի արքա Դավիթ մոտ, որը տիրում էր ալ-Տայ երկրամասին, որպեսզի խնդրի նրա օգնությունը Տարունիսի դեմ: Դավիթը նրա հետ միասին 1.000 հեծյալներով ուղարկեց իր ստորակին ու նրա հետ զնացին նաև ալ-Հալիտիայի տիրակալ Բագրատ պատրիկի երկու որդիները: Նրանք ընդհարվեցին Տարունիսի հետ և ջարդեցին նրան: Այդ ժամանակ նրանց հասավ Խրիստոպոլիսի մոտ ծովում Փոկասի նկատմամբ Վասիլի տարած հաղթանակի լուրը և Դավիթ վրացու հավատարիմ սարուկն ու Բագրատի երկու որդիները հապճեպ նետվեցին նրա մոտ, որպեսզի արդարանան այն բանի համար, որ արեւ են այն, ինչ նա իրենցից պահանջել էր, այսինքն՝ ջարդել են Տարունիսին: Այդ ժամանակ Փոկասի որդի Նիկեփորի հետ եղած զորքը ցրվեց, իսկ նա ինքն էլ եկավ մոր մոտ, որը դեռ գտնվում էր այն ամրոցում, որտեղ բանտարկված էր Սկլերոսը» (Յահա Անտիոքացի «Տիեզերական պատմություն»):

2907 «Վարդաս Փոկասը, իմանալով Խրիստոպոլիսի մոտ զորքի կործանման և այն մասին, որ իր եղբայրը գերվել է ու բանտ է նետվել, իսկ Տիփինասն էլ ցցի է հանվել, հավաքեց իր բոլոր ուժերը և, գալով Աբիդոս, փորձեց գրավել այնտեղի ամրոցը ու անցնել Եփրոս, որ իրեն եկթարկեցին այն» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 9):

«Փոկասը, հասնելով Աբիդոս, տենդեցին պաշարման մեջ առավ այն: Պաշտպանները բաջաբար դիմադրում էին: Նախօրոք կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) կողմից նրանց մոտ ուղարկված նավատորմի դրուճգար Կիրիակոսը գոտեակցում էր պաշարյալներին: Փոքր անց այնտեղ նավեց նաև կայսեր եղբայր Կոնստանդինը, նրանից հետո տեղ հասավ նաև ինքը՝ կայսրը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 18):

2908 «/10/ Այդ ընթացքում Վարդա Փոկասը վերադարձավ հոռոմների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, արժանացավ հաղթահարողի և դարձավ թագավորին մոտիկ անձանցից մեկը: Այսպես ավարտվեց առաջին ապստամբությունը և կայսր Վասիլը, թվում էր, ազատվեց բոլոր հոգսերից: Այդ ազատումը, սակայն, իրականում բազում աղետների սկիզբն էր միայն: Բանն այն էր, որ Փոկասը, որը սկզբում ոչ քիչ պատիվների արժանացավ, բայց հետո դրանք ավելի ու ավելի քչացան, հասկացավ, որ կրկին խաբվել է իր սպասումներում: Կարծելով, որ ինքը չի դրժի երրորդը, բանի որ այն գործում է միայն որոշակի պայմաններում, Վարդասը գործի մեծ մասի հետ Վասիլի դեմ ապստամբություն բարձրացրեց՝ ավելի վտանգավոր, քան նախորդը: Ամենից առաջ նա իր կողմը գրավեց այդ ժամանակվա ամենահզոր տոհմերին, ապստամբեց կայսեր դեմ, իբերներից զորք հավաքեց, բոլոր այդ այրերը մինչև երեք ոտնաչափ հասակ ունեին և տեսքով շատ խիստ էին, որից հետո ոչ միայն մտքով, այլև գործով գործեց՝ վրան գցեց կայսերական թագ ու հազավ կայսերական շորեր: /12/ Այդ ընթացքում Սկլերոսը կրկին մտադրվեց տիրել գահին և տիրանալ իշխանությանը, բանգի այդ ժամանակ Փոկասը թողել էր մայրաքաղաքը, իսկ արքայական զորքերը ցրված էին, սակայն, մոտենալով հռոմեական սահմաններին, նա իմացավ, որ Փոկասը է իրեն կայսր հռչակել: Այդ ժամանակ Սկլերոսը, բավարար ռուժ չունենալով, որպեսզի նաև արքայի դեմ մարտնչի, նոր վիրավորանք հասցրեց ինքնակալին և Փոկասին ներկայացավ՝ զսպելով հայատնությունը և համաձայնելով նրանից հետո երկրորդ տեղը զբաղեցնել: Դրանից հետո նրանք ռազմական ուժեր բաժանեցին երկու մասի և ապստամբությանը նոր թափի հաղորդեցին: Դուրս գնելով զորքի և ամրությունների վրա՝ նրանք իջան Պրոպոնտիդայի մոտ գտնվող ափամերձ ամրոցների մոտ, այնտեղ անվտանգ պայմաններում ծամբար զարկեցին և պատրաստ եղան ծովով անցումը կազմակերպելուն: /13/ Վասիլ արքան կշտամբում էր անվտանգությանը հոռոմներին և, բանի որ դրանից քիչ առաջ նրա մոտ էր հայտնվել տավր-սկյութների ընտրյալ ռազավիկներից կազմված մի ջոկատ, պահեց այն իր մոտ, նրան գումարեց նաև օտարականներին և ուղարկեց թշնամական զորքի դեմ: Սրանք հակառակորդներին անակնկալի բերեցին, բանի որ վերջիններս պատրաստվում էին ոչ թե թշնամուն ջարդել, այլ զինի խմել, շատերին սպանեցին, մնացածներին էլ ցրեցին և ապստամբների մեջ խռովություն բարձրացավ հենց իր՝ Փոկասի, դեմ: /14/ Ռազմական փորձառություն ձեռք բերելով՝ այդ ժամանակ հռոմեական զորքի հետ էր գտնվում Վասիլ արքան, այդ ժամանակ հազվի աճած բեղմնությունով մի երիտասարդ, սակայն նա իր եղբայր Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) հետ միասին, որը կանգնած էր մարտակարգում, չհասպտեց մարտակարգում տեղ զբաղեցնել՝ հազած գրահներ ու պտտելով երկար իջակը: /15/ Չորքերը շարվեցին իրար դեմ հանդիպման: Ափին արքայական, իսկ բլուրների վրա՝ բռնակալի զորքերն էին: Բանակների միջև ազատ տարածության էր մնում: Երբ Փոկասը իմացավ, որ կայսրը գտնվում է մարտակարգում, նա չհապաղեց մարտը սկսել գործում, քննադատ օրը, որին վիճակված էր վերջնականապես որոշել պատերազմի ելքը, ու հանձնվեց ճակատագրի կամքին, ընդ որում նա գործեց հակառակ իր գուշակների խորհուրդների, որոնք, զոհաբերություններ անելով, փորձեցին հետ պահել նրան ճակատամարտից: Նա հաշվի չնստեց նրանց հետ և բաց թողեց ձիուն: Պատմում են նաև չար նախաշնչանքների մասին: Այն ձին, որի վրա նա նստեց, անսխալապես էլ հենց նրա տակ սայաքաշեց: Փոկասը փոխադրվեց մեկ ուրիշի վրա, որի հետ, սակայն, մի քանի քայլ հետո նույն տեղի ունեցավ: Նրա ձեռքի գույլը փոխվեց, գիտակցությունը մթաճեց ու սկսվեց գլխապտույտ: Ոչինչ, սակայն, չէր կարող կանգնեցնել այդ մարդուն, եթե նա պատրաստվել էր մարտի: Առաջնախույժ դեպի առաջին գիծ և գտնվելով արքայական զորքից արդեն ոչ հեռու՝ նա իր մոտ հետևակ ջոկատ հավաքեց, դրանք ռազմական իբերներն էին՝ կենսախիռը պատանիներ դեմքերին առաջին աղվամագով, միանման բարձրահասակ, ինչպես ընտրված, ձեռքերին թրեր ու հարձակման մեջ անգուսա: Ձեռքի մի շարժումով նա նրանց իր հետևից տարավ, հետևում թողեց մարտակարգը և ռազմակոչ ինքնեցնելով ու բաց թողնելով սանձերը, նետվեց ուղիղ կայսեր վրա: Այլ ձեռքում նա սեղմում էր բարձր պահած թրի կոթը, որով նա պատրաստվում էր խոցել Վասիլին: /16/ Այսօրինակ բեղմնությունով ապստամբը նետվեց Վասիլի վրա, իսկ վերջինս ելավ մարտակարգից ու կանգ առավ՝ մի ձեռքում ունենալով թուր, իսկ մյուսում՝ Աստվածամոր պատկերը, որով հենարան էր տեսնում հակառակորդի անզուսպելի հարձակմանն ընդդիմակալելու: Կարծես հզոր քամուց բլրող ակա՝ Փոկասը փոշի բարձրացնելով պանում էր հակառակորդի վրա, մեր ռազմիկներն էլ երկու կողմերից սկսեցին նրա վրա տեգեր նետել, իսկ Կոնստանդինն էլ, պատնեցնելով երկար իջակը, առաջ անցավ մարտակարգից, սակայն չէր հասցրել դեռ Փոկասը հեռու գնալ իր զորքից, երբ հանկարծ ընկավ թափում ու գետին տապալկեց: Տարբեր մարդիկ այդ մասին տարբեր կերպ են պատմում: Ոմանք պնդում են, որ նա վիրավորվել էր տեգի հարվածից և ընկել մահացու խոցված, մյուսներն ասում էին, թե իբր ստամոքսի ու փորի խանգարումից նրա աչքերը հանկարծ մթնել են ու նա, կորցնելով գիտակցությունը, ընկել է ձիուց: Կոնստանդին արքան բռնակալի սպանությունը պարծախտաբար իրեն էր վերագրում, սակայն մեծամասնությունը կարծում էր, որ դա դավադրությունն արդյունք էր: Թույլ, հատուկ ստեղծված նրա համար ու խնամակն նրա կողմից, շարժման ժամանակ անակնկալ կերպով բարձրացավ դեպի գլուխը, մտավ ուղեղը և բերեց գլխապտույտի ու անկման: Եվ ասում են, թե դա Վասիլի հրամանով էր արվել, իսկ այն իրականացրեց ապստամբի մատուցակը: Ինքս իմ կողմից այդ գործում պարզություն չեմ մտցնում և ամեն ինչ վերագրում եմ Աստվածամորը: /17/ Եվ ահա նա, ով մշտապես անհասանելի էր թրերի ու ինքնակների համար, ընկավ գետին: Իրոք սգալու ու խղճմանալի արժանի տեսարան: Երբ երկու զորքն էլ տեսան այդ, ապստամբները մասերի բաժանվեցին, նրանց սեղմ մարտակարգը թուլացավ, հետ դարձավ ու դիմեց փախուստի, իսկ արքայի մտերիմները շտապեցին ընկածի մոտ և, երբ իբերներն արդեն ցրվել էին, կտրատեցին նրա մարմինը, դուրսը կտրեցին ու հասցրեցին Վասիլին: /18/ Այդ ամենի արդյունքում արքան լրիվ ուրիշ մարդ դարձավ, նրան ոչ այնքան ուրախացնում էր կատարվածը, ինչքան՝ տխրեցնում գործերի տխուր վիճակը: Նա բոլորի նկատմամբ կականճամիտ ու խիստ դարձավ, մտքով՝ նենգամիտ, իսկ մեղավորների նկատմամբ էլ դրանից հետո նա սկսեց զայրույթ ու չարություն դրսևորել» (Միքայել Պետլյու «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 10, 12-18):

«Իմանալով, որ բռնակալը մոտեցել է Աբիդոսին՝ կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.), հավաքեց իր մոտ գտնվող զորքը, զինեց իրակիր նավերը և ելավ նրա դեմ: Անցնելով Դեյեսպոնտոսը՝ նա Աբիդոսի դիմաց գտնվող հարթավայրում զարկեց արքայական վրանը և ամեն օր մարզում ու հրահանգավորում էր զորքը՝ մտածելով այն մասին, թե ինչպես մոտենա ապստամբին: Եվ ահա մի անգամ զիջելու ևս, զորքը բաժանելով ջոկատների, ծովափով շարժվեց թշնամիների վրա: Լուսաբացին, չդադարեցնելով կոտորել նրանց, նա այրեց թշնամու նավերը: Վարդա Փոկասը, ցնցված կայսեր անակնկալ հարձակմանից, ամրությունից դուրս եկավ նրա դեմ: Մարտնչելով երկու զորքերի միջև գտնվող տարածքում՝ նա հանկարծ ընկավ ձիուց ու նրան գլխատեցին: Նրա հսկայական մարմինը թաղեցին Աբիդոսում, իսկ ինքնին հազգված գլուխը հասցրեցին մայրաքաղաք, հանդիսավորությամբ անցկացրին փողոցներում և ուղարկեցին Ամիայում գտնվող ապստամբներին: Այսպես դադարեց հուզումը և խորը հանգստություն տիրեց» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 9):

«/18/ Երբ նրանք (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և իր մեծանկրները – Մ.Ֆ.), ահա, անցան այս ափը, Փոկասը, իր զորքի մի մասին հրաման տալով շարունակել Աբիդոսի պաշարումը, մնացած զորքով կայսրերի դեմ դուրս եկավ: Ծակատամարտն արդեն սկսվելու վրա էր, երբ Փոկասը, ազնվորեն գերադասելով քաջաբար մեռնել, քան թե ամիթով ապրել, հեռվից տեսնելով ձիու վրա նստած և այստեղ այնտեղ գնացող կայսերը, իր զինվորների շարքերը կարգի բերեց, գոտեպնդեց նրան և դատելով, որ եթե նրան հաղթահարի, ապա ռուսներին պարտության մատնելը դյուրին կլինի, ձին խթանելով սրընթացորեն դիմեց նրա վրա: Նա ցիրուցան արեց իր դիմաց գտնվող շարքերը և բոլորի համար անդիմադրապելի մարդու տպավորություն թողեց: Նա արդեն կայսեր մոտ էր, երբ հանկարծակի շրջվեց, մի բլուր բարձրացավ, ձիուց ցած իջավ և, գետին պառկելով, հոգին փչեց: Նա կամ այս ու այն կողմ գնալու ժամանակ զինվորներից մեկից մահացու վերք ստացավ, կամ էլ, ինչ-որ ներքին հիվանդությունից հյուծվեց, ընդ որում, բանգի նրա մարմնի վրա ոչ մի վերք չգտան, դրա համար տիրում է այն կարծիքը, թե թունավորեցին նրան: Անուժ են, թե նրա ամենահավատարիմ սպասավորներից Միմեոնը, կայսեր կողմից նվերներ ստանալով, համարձակվեց նրան թույլով սպանել: Փոկասը տվորություն ուներ պատերազմների ժամանակ մարտից առաջ սառը ջուր խմել: Ըստ իր տվորության նա այստեղ էլ նույն բանն արեց և առանց գիտենալու ջրի հետ միասին թույլն խմեց: Երբ Փոկասը բլրի վրա երկար պառկած մնաց, բոլորը ենթադրեցին, թե, վատ զգալով ցանկացել էր մի փոքր հանգստանալ, բայց, երբ այդ բանը երկար տևեց, մեկը մոտեցավ ու տեսավ, որ նա մեռած է ու անշնչացած: Բոլորն իմացան նրա մահվան մասին և ապստամբներն իսկույն փախուստի դիմեցին, իսկ կայսեր զորքերը, գոտեպնդված դրանից, կրկնակիս հետապնդում էին նրանց: Գերի են վերցվում Լևոն և Թեոդոսոս Մեյխսենոսները, Թեոդորոս Մեսանիկոսը և շատ ուրիշներ: Կայսրը տրանց իր հետ մայրաքաղաք տարավ և ավանակների վրա բարձած հրապարակի միջով ծանակեց: Նա խնայեց միայն Լևոն Մեյխսենոսին: Պատմում են, թե երբ հակառակորդները դեմ դիմաց էին կանգնած և Լևոնի եղբայր Թեոդոսոսը ծաղրի էր ենթարկում կայսրերին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ին – Մ.Ֆ.) ու անպարկեշտ լուսանքներ թափում նրանց վրա, Լևոնը արտասովորյալ աչքերով պարսավում էր նրան, խնդրում փակել բերանը և անպարկեշտորեն չանարգել սեփական տերերին: Երբ, սակայն, նա չկարողացավ նրանց այդ բանից հետ պահել, ինքնակը քաշեց և նրանով բազում հարվածներ իջեցրեց նրան, այն աստիճան, որ կայսրը, դեպքերին ականատես լինելով, ներկաներին բացականցեց. «Տեսե՛ք, մի փայտից պատրաստված խաչ ու բաժի»: Ահա ասում են, այս պատճառով էր, որ Լևոնին վայտառականությունից գերծ պահեցին: /19/ Այդ, ինդիկտիոնի երկրորդ տարվա ապրիլ ամսին՝ Փոկասի մահից և նրա ապստամբության վերացումից հետո, Սկլերոսը, առիթից օգտվելով, դարձյալ հրապարակ եկավ և որոշեց շարունակել նախկին ապստամբությունը: Կայսրը, իմանալով այդ մասին, նրան նամակով հորդորեց քրիստոնյաների արյան հեղմանը վերջ տալ, չէ՞ որ ինքն էլ մարդ էր, մահկանացու և վերջին դատաստանին ենթակա, թեև բավականին ուշացած, գիտենալ, թե ինչն է իր համար ձեռնառու ու ճանաչել աստվածատուր արքային: Այդ նամակի վրա նա տեղի տվեց և, անձեռնմխելիության մասին երաշխիքներ ստանալով, ցած դրեց զենքերը ու հաշտվեց կայսեր հետ՝ կուրապաղատի

պատկանողներն ստանալով: Հարկ է Նշել, որ նա այնուհանդերձ այդպես էլ չարժանացավ կայսրին տեսնելու բախտին, քանզի ճանապարհին տեսողությունը կորցրեց, տեսողական զգայարանը այլևս չգործեց և նա կույր վիճակում կայսեր մոտ բերվեց: Տեսնելով, թե ինչպես են նրան ձեռքից բռնած առաջնորդում, կայսրը ներկաներին ասաց. «Նրան, ումից ես սարսափում էի ու դողում, ձեռքից բռնած են բերում»» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 18, 19):

«Իրենց ու ռուսների զորքերով Վասիլ արքան ու նրա եղբայր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ին – Մ.Ֆ.) Աթիոսում ելան Վարդ Փոկասի դեմ, որը կոստանդնուպոլսյան ափի մոտ էր, ու հաղթեցին Փոկասին, որը սպանվեց նույն տարվա Նիսան ամսի 13-ին, այսինքն Յիզդի 379 թվականի Մուհառամ ամսի 3-ին: Նրա գլուխը բերվեց Կոստանդնուպոլիս և այնտեղ ի ցույց դրվեց: Նրա այդ ապստամբության տևողությունը կազմեց 1 տարի ու 7 ամիս: Երբ Վարդ Փոկասի կնոջը հասավ նրա սպանության լուրը, նա բանտարկությունից բաց թողեց Սկլերոսին, որից հետո նրա մոտ հավաքվեցին նրանք, որոնք Փոկասի մոտ էին Վասիլ արքայի դեմ նրա ապստամբության ժամանակ: Դրանից հետո նա կրկին կարմիր մաշիկ հագավ: Նրան միացավ նաև Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփորը Ծովիզը: Դրանից հետո Կոնստանդինը Վարդ Սկլերոսի մոտ դեսպան ուղարկեց՝ խոստանալով միջնորդ հանդիսանալ նրա ու իր եղբոր միջև Սկլերոսի՝ Վասիլին հնազանդության վերադառնալու և այն հարցում, որ Վասիլը կների նրա նախկին արարքները ու չի պատժի նրան հարած ապստամբներին: Նա նրա անունից նրան լիակատար բարերարություն խոստացավ: Սկլերոսը համոզվեց և 1301 թվականի Թիշրին առաջինի 11-ին, այսինքն Յիզդի 379 թվականի Ռեջեբ ամսի 1-ին հանեց կարմիր մաշիկը: Կոնստանդինը նրան բերեց իր եղբայր Վասիլի մոտ և նա ութ դրեց նրա գորգի վրա ու համբուրեց նրա դիմացի հոդը: Այդ գործն այդպես վերջացավ և Վասիլը Վարդ Սկլերոսին կուրապաղատի կոչում տվեց, պաշտոններ տվեց նաև նրա եղբորն ու մնացած ծառաներին և որպես սեփականություն հանձնեց Ալ-Ամինի ու Ռզանի շրջանները՝ նրանց հողահարկով ու գլխահարկով, բացի նախկին կալվածքներից, որոնք ևս վերադարձվեցին: Նա ներեց նաև Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփորին և նրան հիսնաայի կալվածքներ տվեց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Փոկաս Վարդը ազատ է արձակում իր մոտ եղած վրացական զորքին և ինքը հունական բոլոր զորքերով շարժվում է դեպի ծովի ափը: Ապա՝ հաջորդ տարվա սկզբին, մինչդեռ զարնանային էր ժամանակը, Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), իր եղբայր Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) և բոլոր զորքերի հետ դուրս գալով, զորքը երկու մասի է բաժանում և մի մասին ծովի վրայով ուղարկում է Վարդի բանակի վրա: Սրանք գալիս և հրավառ նյութով հրդեհում են ծովագերիներն եղած նրա նավերը, իսկ ինքը՝ թագավորը, ցամաքով գալիս, մտնում է բանակի և, երբ հրդեհով բռնկվում են նավերը, բանգի այդ իբրև ազդանշան էր ծառայում, հրամայում է պատերազմական փողերը հնչեցնել, ուստի Վարդի բանակը շփոթահար ու անհաբեկված փախուստի է մատնվում: Չարաչար մահվամբ մեռնում է նաև ինքը՝ բռնակալ թագավոր Վարդը, իսկ դա լինում է Յայոց 438 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 26):

«Ապա սրանից հետո նույն ախտով պիտավորվեց սրա անվանակից Փոկասը և յոթ տարի տիրեց ողջ արևելքին: Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), միայն 4.000 մարդով գլխը ծովն անցնելով, հարձակվեց ապստամբ բյուրավոր զորքերի վրա, բայց այդքան բազմության մեջ ոչ ոք չմեռավ, բացի հենց նույն ապստամբ Փոկասից, որի գլուխը կտրելով՝ հրամայեց խաղաղության փող հնչեցնել: Պատերազմ դադարեցրեց հետո զինվորներից ամեն մեկը վերադարձավ իր տուն, իսկ ինքը՝ թագավորը, մեծ հաղթությամբ գնալով մտավ իր քաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Յայոց 435 թվականին հոռոմոց մի իշխան՝ Մորավարդը, Վասիլ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց և ավերեց հոռոմոց երկրի մեծ մասը: Նա շրջում էր երկրում՝ սրի ու գերության մատնելով այն: Հոռոմոց զորքը հարձակվեց նրա վրա և նրան բռնեցին տաջկաց երկիրը: Մեկ տարի անց նա վերադարձավ և Վասիլ կայսեր կողմից մահապատժի ենթարկվեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վարդի(ս) անցավ ծոցն ու պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը, որտեղ կային երկու թագավորներ՝ Արմանուսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.) որդիներ Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) և Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.): Նա նրանց շատ նեղեց, և նրանք նամակով դիմեցին ռուսների թագավորին (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Վլադիմիրին – Մ.Ֆ.), օգնության կանչեցին և նրան ամուսնացրին իրենց բոլոր հետ: Նրանց բույրը, ի սկզբանե մեծել է հանձնվել այլևսկյանին, դրա համար էլ ռուսների թագավորը բրիտանյա դարձավ և սա ռուսների մոտ բրիտանուության սկիզբն էր: Նրանք ամուսնացան, ռուսաց թագավորը գնաց Վարդի(ս)ի դեմ ու կռվեց նրա հետ: Վարդի(ս)ն սպանվեց և երկու թագավորները իրենց իշխանությունը պահպանեցին: Նրանք նամակ գրեցին Վարդի(ս)՝ հաստատելով նրա իշխանությանը այն ամենի վրա, որ իր ձեռքում էր: Սա երկար ապրելուց հետո մեռավ: Ասվում է, որ նա թունավորումից մեռավ» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբեցուն:

²⁹⁰⁹ «Դրանք (հեռիակի նկարագրած կրակային երևույթները – Մ.Ֆ.) նշանավորվեցին տակրոսկյութների կողմից խեղճունի գրավմամբ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 10):

²⁹¹⁰ «Դրանից հետո հունաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), երբ իսպառ անհետացան նրա դեմ դուրս եկած բոլոր ապստամբները, հարմար և ազատ ժամանակ գտնելով, Յայոց 440 թվականին անհամար բազմությանը գործ է հավաքում և դիմում է Բուլղարաց երկրի վրա՝ իր վիճակագրության հաստատելով նրանից պահանջելու: Նա գնում, շրջապատում է Վեռնա քաղաքը, գրավում է այն և Տարոնի իշխանի որդի Գրիգոր մագիստրոսին զորքերով թողնում է այնտեղ՝ բուլղարներին հսկելու» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 33):

«Դրանք (հեռիակի նկարագրած կրակային երևույթները – Մ.Ֆ.) նշանավորվեցին... միսիացիների կողմից Վերիայի գրավմամբ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 10):

²⁹¹¹ «Վարդ Փոկասը գրեց իր որդի Լևոնին, որին նա որպես իրեն փոխարինող էր թողել Աստիոբեցուն և հրահանգել էր, որ նա խորամանկությամբ դուրս անի Ազապիսա պատրիարքին քաղաքից, որպեսզի չտուժի նրա ինտրիգներին: Եվ ահա Լևոնը հրավիրեց նրան ելնել քաղաքից, հասկացնել տալով, որ պետք է գրուցի նրա հետ իրեն հուզող մի գործի մասին, ու նրա հետ հրավիրեց նաև Աստիոբեցուն այլ բնակիչների: Դրանից հետո Լևոնը վերադարձավ Աստիոբեցուն և խոչընդոտեց Ազապիսայի ու նրա հետ քաղաքից ելածների վերադարձը քաղաք: Դա եղավ 1300 թվականի Ադար ամսի 8-ին, այսինքն Չուլբադա ամսի... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ...: Ինչ վերաբերվում էր նրա Նիկեփորի եղբայր Լևոնին՝ Փոկասի որդուն, ապա նա մնաց Աստիոբեցուն և ամրացավ լեռան կողմից պարսպի ամենաբարձր հատվածը հանդիսացող աշտարակում, ընդ որում նրա հետ շատ հայեր ու մահմեդականներ կային: Նա կանգնեց տվեց նաև մահմեդականների աշխարհագրորդ և օգնության համար դիմեց նրան: Նրա դեմ միանվորվեցին Աստիոբեցի բնակիչները նաև քաղաքից հեռացվածների թիվը, 4 օր ամարալեցին նրա դեմ և ինկվերտի օրը, խոստանալով ներել, համոզեցին իջնել աշտարակից: Դա 1301 թվականի Թիշրին երկրորդ ամսին էր, այսինքն Յիզդի 379 թվականի Ռեջեբի 24-ին: Դրանից հետո Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Միթայել ալ-Բուրջեսին ուղարկեց որպես Աստիոբեցի մագիստրոս ու սա այնտեղից ուղարկեց Փոկասի որդի Լևոնին, որին արքան աքսորեց Ադրախիա» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբեցուն:

²⁹¹² «Բասրի (Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկին – Մ.Ֆ.) մեռնելուց հետո Յայոց կուրապաղատող Դավիթը պաշարում է Մանազկերտ քաղաքը և, սրով ու սովով նեղելով նրան, գրավում: Նա այնտեղից դուրս է բերում բոլոր տաջկատանցիներին ու երկրից վտարում և, իր իշխանության ներքո առնելով քաղաքը, այն լցնում է հայ և վրացի բնակիչներով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 38):

«Դավիթ Կուրապաղատող գրավեց Մանազկերտը» (Միսիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

²⁹¹³ «Երբ Բադը (Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկին – Մ.Ֆ.) սպանվեց, նրա բեռորդին Աբու Ալի իբն Մրուանը (Մովսեսյանների էմիրության էմիր Ալ-Հասան իբն Մրվանը (997) – Մ.Ֆ.) գործի մի մասի հետ գնաց Հիսն Զայթ, որը Տիգրիսի վրա է և լավագույն ամրոցներից է: Այնտեղ էր Բադի կինը իր ընտանիքով: Երբ հասավ բերդը, նա ասաց բեռու կնոջը. «Քեռիս ինձ ուղարկել է բեգ մոտ կարևոր գործով»: Նա հավաստաց նրան և, երբ բեռորդին բարձրացավ նրա մոտ, տեղեկացրեց նրա մահը ու համոզեց, որ իր հետ ամուսնանա, իսկ նա համաձայնեց՝ բերդում և այլ վայրերում իշխելու պայմանով: Նա գնաց ու նվաճեց բազում բերդեր, մինչև որ գրավեց իր բեռու բոլոր տիրույթները: Գնաց նաև Նիկիերտ, ուր եկան նաև Աբու Թահիրը և Աբու Աբդալլահը՝ Համլանի որդիները, որոնք աչք ունեին Նիկիերտի վրա: Նրանց մոտ էր Բադի գլուխը: Սրանք, տեսնելով Աբու Ալիի ուժեղանալը, կռվի մտան նրա հետ ու ընդհարվեցին, սակայն հաղթեց Աբու Ալին և գերեց Աբդալլահ իբն Համլանին, որին լավ վերաբերվեց ու ազատ արձակեց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁹¹⁴ «Աբու Աբդալլահը գնաց իր եղբոր՝ Աբու Թահիրի մոտ, որը պաշարել էր Ամիրը, և առաջարկեց նրան հաշտվել իբն Մրուանի (Մովսեսյանների էմիրության էմիր Ալ-Հասան իբն Մրվանի – Մ.Ֆ.) հետ, սակայն նա մերժեց և ինքն էլ ստիպված եղավ նրան միանալ ու գնալ իբն Մրուանի դեմ: Նրանք, սակայն, կռվում պարտվեցին և Աբու Աբդալլահին էլ գերի ընկավ: Նա վատ վերաբերվեց նրանց, մինչև որ Եգիպտոսի տերը (Ֆաթիմյանների

խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը (975-996) – Մ.Ֆ.) գրեց նրան, բարեխոսեց և նա ազատ արձակեց նրան» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

²⁹¹⁵ «Պարսիկների անհավատ և պիղծ բռնակալ Մամլանը՝ անհավատների ամիրապետը (**Ռավադյանների էմիրության էմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**), գործադրեց կատարելով, իրեն հատուկ գազանային դաժանությամբ արյունարբու վիշապի նման հարձակվեց բրիտանյանների վրա՝ մտադիր լինելով Ֆայաստանում մեծ կոտորած սարքել: Ահագին և անհամար բազմությամբ նա շարժվեց, եկավ և իր զորքով ողողեց լեռներն ու դաշտերը: Անօրենի սարսափից ողջ երկիրը ահ ու դողի մեջ ընկավ: Սա հրով ու սրով գրավեց բազմաթիվ վայրեր և, եկեղեցիները իրկիզելով, խախտեց ժամասացությունը՝ բազում անարգական խոսքեր հղելով աստծուն: Եվ պետք էր տեսնել այդ չար գազանի ահից բրիտանյանների գլխին եկած մեծ և ահեղ փորձանքը, որովհետև նա իր չարաթույն կատաղությունը, որպես դառնաշունչ մաղծ, հավաստացյալների վրա թափեց: Նա այդպիսի հսկայական զորքով եկավ, հասավ Ապահունիք գավառը՝ վրաց իշխան Ղավիթ կուրապաղատի երկիրը, և աստծո այդ սուրբ մարդուն՝ աստվածասեր Ղավիթ կուրապաղատին, սոսկալի պառնալիքներով լի այսպիսի մի նամակ գրեց, թե. «Ոչ մեկի վրա հույս չդնե, ով ամենագահիր, գաղթելի, նեխած ու սպիտակ մորոգեով: Ղավիթ: Եթե փութանալի չուղարկես ինձ տասը տարվա հարկ և թո ազատների որդիներին՝ որպես պատանդ, եթե չտաս ինձ հպատակության մասին գրություն, ապա ես իմ հսկայական զորքով կգամ քեզ վրա և ո՛վ կկարողանա փրկել քեզ իմ ձեռքից, ես դառն ու մեծ փորձանք կբերեմ քո գլխին, ով պիղծ և զարշելի ալևուր»: Ահա նման բազմաթիվ սպառնալիքներով նա ահաբեկում էր նրան: Ղավիթը կարողաց անհավատ Մամլան իշխանի նամակը ու այդ նամակը այնքան դառնաշունչ էր, որ Ղավիթը այն դեմ չարտեց և լալով սկսեց աստծուն պաղատել՝ ասելով. «Յույց տուր, տեր, քո զորությանը և ինչի, թե ինչպես վերաբերվեցիր Ռափսակի և Անդրեանտանի անօրեն թագավոր Սենեքերիսի (**Անդրեանտանի թագավորության արքա Սինաբեթիի – Մ.Ֆ.**) հետ, քանզի նա էլ նույնպիսի անարգական խոսքեր ասաց: Տեր իմ, Յիսուս Զրիստոս, մի անտեսիր մեզ՝ քո սուրբ անվանը հավատացողներին»: Դրանից հետո նա անսխալապես գործադրեց հայաարարեց ազատներին՝ իր ողջ հեծելազորին, Վաչեին, Թևդատին, Փերսին և Յայոց երկրի մյուս զորքերին՝ 3.000 հետևակ արեղանավորներ և 2.500 հեծյալներ: Անհավատ Մամլանը 200.000 իրական թանակել էր Ապահունիքի հունակ կոչվող գյուղում: Ղավիթը շարժվեց Մամլան չար գազանի վրա, իսկ ողջ երկրին էլ կարգադրեց աղոթել և թախանձագին աղաչել ու պաղատել աստծուն: Ղավիթը գնաց, իջավ Ապահունիքի սահմանները և, անվեհեր Գամրակեղին 700 ձիավորով գիշերապահ նշանակելով, ինքը ողջ գիշերն անցկացրեց աստծուն աղոթելով: Առավոտյան պահին այլազգիների զինվորներից մեկը 1.000 ձիավորով եկավ, սա էլ Մամլանի զորքերի գիշերապահն էր: Այդ գիշեր նրանց միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, լուսինը լավ լուսավորում էր, լեռների վրա մի փոքր անձրև տեղաց և բոլոր լեռները իրենց բոցի նման կայծակներից փայլատակեցին: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով այդ, կարծեցին թե բրիտանյանների հսկայական բանակությամբ զինվորներ կան այնտեղ և գլխովին դիմեցին փախուստի: Գամրակեղը, տեսնելով նրանց փախուստը, սրով հարձակվեց նրանց վրա և, ինչպես մայրի անտառ կտրես, սկսեց անխնա կտորել: Նա բռնեց Մամլանի կնիքը և նրա պատերազմական ձին և փութանալի ուղարկեց Ղավթին: Վերջինիս ավետիս բերեցին, թե ջարդեցին Մամլանին: Ղավիթը դեռ աղոթում էր աստծուն և, լսելով այդ լուրը, ապշեց: Այնուհետև Ղավթի ողջ զորքը հետապնդեց անհարմարների զորքին և, մեծ ջարդ տալով, փախուստի մատնեց՝ վերցնելով անթիվ-անհամար գերիներ, ավար, ոսկի ու արծաթ: Խայտառակ եղած՝ անհավատ Մամլանը գնաց իր երկիրը և, անչափ ամբարտաճանաչած աստծո դեմ, իր հայացքն անգամ չհառեց երկինք ու իր սին աղոթքներով չդիմեց Աստծուն» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 432 թվականին պարսից անօրեն էմիր Մամլանը (**Ռավադյանների էմիրության էմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**) հսկայական զորքով մտավ Ֆայաստան: Կրակով և թալանով նա ողջ երկրին սարսափի մատնեց և, հասնելով Ղավիթ կուրապաղատին պատկանող Ապահունիք, նրան սուրհանդակ ուղարկեց հետևյալ լիտի պահանջով. «Ինձ վճարիր տաս տարվա հարկը դեպի առաջ, իսկ քո որդիներին էլ ստրկության տուր, հավառակ դեպքում ես կոչնչացնեմ քեզ և ոչ մի աստված քեզ չի փրկի իմ ձեռքից»: Լսելով այդ՝ Ղավիթը հավաքեց իր զորքը, իրար բերեց Յայոց ու վրաց զորքերը և հանուն Աստծո այդ բանակով շարժվեց անօրենների դեմ: Իր զորքով նա հասավ Ապահունիքի սահմաններին, աղոթեց Աստծուն, իսկ դրանից հետո էլ Գամրակեղի գլխավորությամբ գիշերապահակ նշանակեց 700 քաջարի հեծյալների: Լուսաբացին թշնամիների կողմից 1.000 հեծյալների զուլխն անցած հայտնվեց մի գորավար, որը մինչև արևը ելնելը մարտի մեջ մտավ Գամրակեղի հետ: Այդ ժամանակ մի փոքրիկ անձրև էր եկել, հետո լուսինը ելավ ու լեռները փայլեցին այլազգիների աչքի առաջ: Տեսնելով այդ՝ այլազգիները մտածեցին, թե այդ բրիտանյանների հսկայական զորքն է առաջանում և, սարսափից խելքը կորցնելով, անսխալապես հետ դարձան: Գամրակեղը սկսեց հետապնդել նրանց և կոտորել, որից հետո բռնեցին Մամլանի կնիքը: Այս մասին Գամրակեղը հայտնեց Ղավթին, որը իր զորքով ևս եկավ և անողորմ կերպով ոչնչացրեց թշնամիներին, իսկ Մամլանը, հազիվ փրկվելով, մեծ խայտառակությամբ հեռացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹¹⁶ «Այդ ժամանակ քաջազն Աբլղարիի դավաճանությամբ Անձավացյաց գավառի Բանակ կոչվող վայրում տեղի ունեցավ Յայոց զորքի կոտորած: Անձավացյաց թագավորը, որի անունը Դերենիկ էր, իր զորքերի սպարապետության պաշտոնը, առնելով Աբլղարիի՝ մի հզոր և քաջ մարդու ձեռքից, տվեց իր Սարգիս անունով մի ազատի: Այդ բանը սաստիկ վիրավորեց հզոր Աբլղարիին և նա դիմեց այլազգիների իշխանավորներին, իր քայլի բոլոր դրդապատճառները հայտնեց նրանց ու ասաց. «Ես ձեր դեմ պատերազմի դուրս չեմ գա: Դուք գիշերով վեր կացեք և եկեք մեր ճամբարի վրա: Ահա ձեզ իմ վրանի տարբերանշանը՝ որդան կարմիրը, իմ վրանը խփված է բլրի վրա, իմ զորքն էլ իմ հետ է»: Այլազգիների զորքը, երբ թագավորն ու զորքը մեծ խրախճանքի մեջ էին, անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա: Այլազգիների զորքը գիշերով ընկավ Յայոց զորքի վրա և մեծ ջարդ տվեց: Սպանվեցին բազմաթիվ մարտիկներ և անվանի քաջեր: Ամենից ցավալիս այն էր, որ կոչվող տեղի ունեցավ անհարմար ժամանակ: Այլազգիները գերեցին Դերենիկ թագավորին, բայց Աբլղարիի վրանի վրա չհամարձակվեցին գնալ, որովհետև նա իր զինվորներով պատրաստ կանգնած էր: Դերենիկին տարան Յեր քաղաքը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Կայսր Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ Դերենիկ արքայի գորավար Աբլղարիի դավաճանությամբ Անձավացյաց գավառում տեղի ունեցավ Յայոց զորքի մեծ ճակատամարտ: Աբլղարիի զրկվել էր գորավարությունից և այդ պաշտոնը տրվեց իր ուն Սարգիս: Այդ բանը սաստիկ վիրավորեց Աբլղարիին, քանզի նա մի քաջ և խիզախ մարդ էր, ու այդ պատճառով էլ նա դիմեց այլազգիներին և ասաց. «Ես ձեր դեմ պատերազմի դուրս չեմ գա: Դուք գիշերով վեր կացեք ու եկեք մեր ճամբարի վրա: Ահա ձեզ իմ վրանի տարբերանշանը՝ կարմիրը, իմ վրանը խփված է բլրի վրա, որ դուք տեսնեք»: Թագավորն ու զորքը անհոգ խրախճանքի մեջ էին, երբ այլազգիների զորքը գիշերով ընկավ Յայոց զորքի վրա և մեծ ջարդ տվեց: Այլազգիները գերեցին Դերենիկ թագավորին, բայց Աբլղարիի վրանի վրա չհամարձակվեցին գնալ: Դերենիկին տարան Յեր քաղաքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹¹⁷ «Այդ օրը Վարագը և բոլոր վանքերը դառն ու սոսկալի անձեքներ թափեցին Աբլղարիի գլխին: Չայրացած վանականներն ու միաբանները նրան հայտարարեցին ուրացող և աստծո եկեղեցուց դուրս չարտեցին: Աբլղարիի, խելքը զուլվոր զայուց հետո, սկսեց ողբալ, որովհետև հավատացյալ և աստվածավախ մարդ էր: Նա անչափ շատ էր ցավում Յայոց քաջազուն ռազմիկների թափված արյան համար: Նա հարցունքովործ արեց և ուզեց իմանալ, թե թագավորը Յեր քաղաքի ո՞ր բերդում է բանտարկված: Նրան հայտնեցին, որ Ապլիած ամիրան (**Ռավադյանների էմիրության էմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**) Դերենիկին կալանքից ազատել է ու շարունակ նրան տանում է Յեր քաղաքից դուրս գտնվող դաշտը՝ գունդ խաղալու: Աբլղարիի, լսելով այդ, շատ ուրախացավ: Նա, ծածուկ մարդ ուղարկելով Դերենիկ թագավորի մոտ, հայտնեց նրան, թե. «Ես այսինչ ժամին այսինչ տեղում կլինեմ: Դու կատարյալ պատրաստություն տես, հեծիր ընտիր և արագավազ ձի ու աշխատիր, որ հասնես ինձ»: Մի օր Ապլիածը գնացել էր և իր բազմաթիվ ազատներով գունդ էր խաղում: Սրանց շուրջն էին գտնվում 1.000 զինված մարդ: Աբլղարիի 50 իրավոր դարան էր մտել: Դերենիկը իշխանավորների ավագից արագավազ ձի խնդրեց՝ դրա դիմաց ունեցածը տալով: Դերենիկը գունդը իրեն դեպի այն կողմը, որտեղ՝ Յերի անտառախիտ թավուտներում, թաքնված էր Աբլղարիի, ապա, ուժգին ասպանդակելով ձին, գունդը թողած դուրս փախավ: Ապլիած ամիրան և նրա զինվորները, տեսնելով այդ, զազազած նետվեցին նրա հետևից: Թագավորը, ապավինելով աստծուն, աներկյուղ գնաց և հասավ Աբլղարիին: Այլազգիների զինվորներից մի ուժեղ և քաջ խալիֆի հետապնդեց ու հասավ Աբլղարիին, սակայն Աբլղարիին, առյուծի պես զոլեցով, հարձակվեց խալիֆի վրա, կատաղի հարված իջեցրեց և նրա մարմինը վերնից ներքև երկուսի բաժանեց: Այլազգիները, տեսնելով այդ, դիմեցին փախուստի: Աբլղարիի ծայն տվեց իր կտրիճներին, հակահարձակման անցավ և հասավ Ապլիած ամիրային: Կամենալով ամիրային ծիուց ցած առնել, նա հայածեց նրան մինչև քաղաքի դարպասը: Ամիրան կայծակի արագությամբ մտավ Յեր քաղաքի դարպասից ներս: Այն ժամանակ Աբլղարիի իր պողպատե տապարով սկսեց հարվածել քաղաքի երկաթե դարպասին, պատռեց երկաթը և իր տապարը մյուս կողմից դուրս հանեց: Մինչև այսօր տապարը մնացել է անեղանի՝ տեղում գտնված բևեռի նման: Քաջ Աբլղարիին, ահա, գերությունից այսպես ազատեց Դերենիկ թագավորին: Դա տեղի ունեցավ Յայաստանի ճուշտ գավառում՝ Վասպուրականին սահմանակից Բակ կոչվող գյուղում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վարագի տոնի օրը բոլոր վանքերը դառն անձեքներ թափեցին Աբլղարիի գլխին, նրան հայտարարեցին ուրացող և աստծո եկեղեցուց դուրս չարտեցին: Աբլղարիի, սկսեց ողբալ, որովհետև հավատացյալ և աստվածավախ մարդ էր: Նա հարցունքովործ արեց, ուզեց իմանալ, թե թագավորը որ վրանում է բանտարկված և նա մեծ ուրախությամբ իմացավ, որ Ապլիած ամիրան (**Ռավադյանների էմիրության էմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**) Դերենիկին կալանքից ազատել է ու շարունակ նրան տանում է խաղերի: Աբլղարիի, ծածուկ մարդ ուղարկելով թագավորի մոտ և հայտնեց նրան, թե. «Ես այսինչ ժամին այսինչ տեղում թաքնված կլինեմ իմ ցրկատով: Դու կատարյալ պատրաստություն տես, հեծիր ընտիր և արագավազ ձի ու

աշխատիր, որ հասնե ինձ, մնացած թո հոգսը չէ»։ Արքան այդպես էլ վարվեց։ Նա հեծնեց մի լավ ձի և հեռացավ, իսկ հետո, թողնելով ջուկառը, փախավ Աբղարիքի մոտ՝ հույսը դրած Աստծո վրա։ Ապիսի համարան և նրա զինվորները, տեսնելով այդ, զազազած նետվեցին նրա հետևից, սակայն թագավորը հասցրեց հասնել Աբղարիքին։ Այլազգիների զինվորներից մի ուժեղ և բաջ խափշիկ հետապնդեց ու հասավ Աբղարիքին, սակայն Աբղարիքը թողավ այնպիսի հարված է իջեցրեց, որ նրա մարմինը վերևից ներքև երկուսի բաժանեց։ Այլազգիները, տեսնելով այդ, դիմեցին փախուստի։ Աբղարիքը ծայն տվեց իր կտրիճներին, հակահարձակման անցավ և հասավ մինչև բաղաթի դարպասը։ Աբղարիքը իր պողպատե սպառնով սկսեց հարվածել բաղաթի երկաթե դարպասին, պատռեց երկաթը և իր տապալը մյուս կողմից դուրս հանեց, այնպես որ հետո երկար ժամանակ այն չէին կարողանում այնտեղից հանել։ Աբղարիքն, ահա, այսպիսի բաջությամբ գերությունից ազատեց Ղերենիկ թագավորին՝ հասցնելով իր տեղը, որից հետո բոլոր վանքերը սկսեցին միաձայն օրհնել նրան։ Դա տեղի ունեցավ Հայաստանի Ճուլազ գավառում՝ Վասպուրականի սահմանակից Բակ կոչվող գյուղում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

²⁹¹⁸ «Բայց ապստամբներից դեռևս կենդանի էր Փոկաս Վարդի կուսակից Թռնիկ արեղայի եղբորորդի Չորտվանե մագիստրոսը, որը բռնակալում էր Դերբանի և Տարոնի կողմերում։ Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) նրա վրա է ուղարկում ժան պատրիկին, որը նաև Պորտեզ էր կոչվում։ Սա եկավ, առաջին անգամ պատերազմեց նրա դեմ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 27)։

²⁹¹⁹ «Երկրորդ անգամ Պորտեզ գալով՝ Հայոց 439 թվականին ժան պատրիկը Դերբան գավառի Բագահառիճի դաշտում սպանեց Չորտվանե մագիստրոսին։ Դրանից հետո խաղաղանում է հունաց աշխարհը՝ նվաճված Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) տիրապետության տակ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 27)։

«Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) զայրացած էր վրացիների արքա, ալ-Տալի տիրակալ Դավթի, ինչպես նաև ալ-Հալիդի տիրակալ Բագրատի երկու որդիների վրա այն բանի համար, որ նրանք օգնել էին Փոկասին։ Դրա համար էլ նա նրանց դեմ պատերազմելու համար զորք ուղարկեց Տակ Ռուս անունով մի պատրիկի գլխավորությամբ։ Նա գնաց Բագրատի որդիների վրա և նրանցից ավագին սպանեց, իսկ կրտսերին էլ՝ աքսորեց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»)։

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաթին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբացին։

²⁹²⁰ «Ընդ այսպիսի մի դեպք էլ պատմվեմ։ Մեծ Հայաստանի երկրում մի ամրոց կա։ Այն գտնվում է բարձրադիր վայրում ու իր մոտ լայնարձակ հարթավայր ունի, որը բաղադրում ու դեռ մի բան էլ ավել է, որպեսզի ամրոցում ապրողները հող ունենան հաց ցանելու, անասունների արածեցնելու և այլ կարիքների համար։ Ամրոցը բոլոր կողմերից պատված է խորը ձորերով, այնպես որ չկա մի հարմար վայր, որով հնարավոր է այն նվաճել և նույնիսկ մուտք գործել այնտեղ հնարավոր է միայն մեկ ու նեղ ուղով, որից հետո էլ դեռ կարելի է ամրոց մտնել դարպասներով, այն էլ մեծ դժվարությամբ։ Մի խոսքով, չկար որևէ այլ, ավելի հուսալի ամրություն։ Ահա հենց այդ ամրությունն էլ ցանկանում էր գրավել Դվինի տոպաղբոսը, որն իմ պապն էր։ Եվ նա ի՞նչ հնարեց։ Մեծ նվերների օգնությամբ նա ընկերանում է այնտեղի ղեկավար ստրատեգոսի ընկերոջ հետ և իմաց տալիս, թե։ «Եթե ինչ-որ բանի կարիք ունենաս, ամրոց ուղարկիր ինձ մոտ ու ստացիր այն ինձանից»։ Եվ ահա, հրապուրված նման խոսքերից, ստրատեգոսին այնպես պատահեց, որ հացի պակաս պատուհասեց։ Նա իմաց տվեց տոպաղբոսին և սա պատասխանեց. «Հաճությամբ քեզ կհասցնեմ այնքան, ինչքան ուզում ես», որից հետո իրոք ուղարկում է հազարավոր կենդանիներ՝ բարձրած գործելով, ընդ որում ամեն մի զույգ էշին նա կցել էր մի ամրոց՝ կարծես դրանց հսկելու համար։ Ստրատեգոսը ինքն իրեն մտածում էր, որ, եթե իր ամրոցն այսպես ստացել է թշնամի Հայաստանից (թևագրում այս մասը տարբերությունների տեղիք է տվել և առաջարկվել է «Ռումանիա» տարբերակը, սակայն ակնհայտ է, որ այստեղ տեղանիական սխալ է տեղի ունեցել և խոսքը վերաբերվում է Հայաստանին – Մ.Ֆ.), ապա ինչպիսի՞ն կլինի իր բաժինը։ Երբ հացը եկավ, նա ուղարկությամբ բացեց դարպասները, որպեսզի ներս թողնի կենդանիներին ու դրանց ուղեկցող մարդկանց, սակայն այդ մարդիկ զինված էին մարտի համար և իրենց մոտ թաքցրած սրեր ունեին։ Երբ նրանք ներս մտան, անմիջապես էլ լրիվ բացեցին ամրոցի դարպասները, կտորեցին նրա կապազորին և տիրեցին նրան։ Այս կերպ ընկերությունը պատճառ դարձավ դժբախտության և հիշվող դեպքի։ Եվ այսպես, քեզ պետք է զգուշանալ ընկերներից այնքան, ինչքան թշնամիներից, քանզի, եթե այդ ստրատեգոսը չկատարեր կեղծ ընկերներին և հրամայեր էշերին բեռնաթափել դարպասներից դուրս, և հացի հարցով հաղթող կլիներ, և այդ խորամանկությունն իզուր կանցներ, և ստրատեգոսն ամեն ինչով ապահովված կլիներ» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 73)։

²⁹²¹ «Գագիկը Վայոց ձորի սահմաններից տիրեց բազմաթիվ ամրոցների և գավառների» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30)։

²⁹²² «Այդ տարի Ռումի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Հայաստան, պաշարեց... Մանազկերտը» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Արաքսների 380 և հույների 1304 թվականին հռոմեները տիրեցին... Մինազգերտին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

²⁹²³ «Այդ տարի Ռումի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Հայաստան, պաշարեց խլաթը... և Արծեշը։ Մարդիկ վախեցան նրանից, ապա Աբու-ալ-Հասան իրեն Մարուանը (Մրվանյանների եմիրության եմիր Ալ-Հասան իրեն Մրվանը – Մ.Ֆ.), նրա հետ տաս տարվա համար հաշտություն կնքեց և Ռումի թագավորը վերադարձավ» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Արաքսների 380 և հույների 1304 թվականին հռոմեները տիրեցին խլաթին... և Արծեշին։ Այդ ժամանակ հայերի տիրակալ Աբու Ալին (Մրվանյանների եմիրության եմիր Ալ-Հասան իրեն Մրվանը – Մ.Ֆ.) պարտավորվեց հնազանդվել հռոմեների արքա Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.)։ Դրանից հետո հռոմեները լքեցին Հայաստանը և այն տաս տարով այն թողեցին նրա ձեռքում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

²⁹²⁴ «Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), ահա, ներքին պատերազմներից ու հոգսերից ազատված, մտածում էր, թե ինչպես պետք է կարգավորի իր գործերը Սամուիլի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաճագի – Մ.Ֆ.) և մնացած տոպարիների հետ, որոնք, օգտվելով կայսեր՝ ապստամբություններով զբաղված լինելու հանգամանքից, հռոմեական տիրապետություններին մեծ վնաս հասցրին։ Կայսրը դուրս եկավ ու գնաց Թրակիայի և Մակեդոնիայի շրջանները, որից հետո իջավ Թեսալոնիկե՝ վկա Ղեմետոսին գողություն հայտնելու։ Մագիստրոս Գրիգոր Տարոնեցուն թողնելով այնտեղ որպես կառավարիչ, ինչպես նաև տալով նրան Սամուիլի ասպատակությունների դեմ պայքարելու և նրանց ծանկրան փակելու մարտունակ զորք՝ նա այլոքաբաղա՞վ վերադարձավ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 20)։

«Փոկասի ապստամբության ժամանակ, երբ Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) զբաղված էր նրա հետ պատերազմելով, բուլղարները օգտվեցին առիթից, մի բանի անգամ հարձակվեցին հույների երկրի վրա և ասպատակեցին մինչև Թեսալոնիկե ընկած տարածքները, որից հետո հարձակումներ գործեցին նաև ավելի արևմտյան տարածվող հույների երկրի վրա։ Վասիլ արքան պատասխանեց նրանց դեմ պատերազմի... նա հանդիպեց բուլղարներին, նրանց փախուստի մատնեց, գրեց նրանց արքային և վերադարձրեց այն բանտը, որտեղից սա փախել էր, իսկ Կոստանդուլոսը՝ նրա գործի հրամանատարը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաճագ – Մ.Ֆ.), փրկվեց և սկսեց կառավարել բուլղարական պետությունը» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»)։

«Կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) համառորեն պնդեց, որ դուբար (Վենետիկի Հանրապետության դոժ Պետրո Օրսեոլոն (991-1008) – Մ.Ֆ.) չլքի Կոստանդուպոլիսը, մինչև ինքը Աստծո աջակցությամբ տուն չդառնա բուլղարների երկրից, որոնց դեմ արշավանքի էր ելել մի հզոր զորքով» (Հովհան Սարկավագ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 4, գլուխ 6)։

«Երկու տարի անց Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) երկրորդ անգամ գնաց բուլղարների վրա, որպեսզի վրժ լուծի իր կորուստներ համար, սակայն դա ոչինչ չբերեց և նա, թալանելով գյուղերը, վերադարձավ Կոստանդուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաթին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբացին։

²⁹²⁵ «Հայոց 440 թվականին Եգիպտոսի զորքը, որ Մալիկ արապի էր կոչվում, մտավ Աստիոբի գավառը և այն ամբողջությամբ ավերակ դարձրեց։ Հռոմեացի զորքը հավաքվեց նրանց դեմ պատերազմելու։ Մարտում Եգիպտոսի զորքը հռոմեացի զորքին փախուստի մատնեց և, երևելի իշխաններին գերելով, տարավ Եգիպտոս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1)։

«Եգիպտոսի տիրակալ ալ-Ազիզը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ – Մ.Ֆ.) ցանկություն ունեցավ տիրել Հայեպին, քանզի Սալիդ-Էդ-Դուլա իրեն Սաադ-Էդ-Դուլային (Հայեպի Համրանյանների եմիրության եմիր Սեյիդ-Էդ-Դուլային (991-1002) – Մ.Ֆ.) դիմադրության համար չափազանց թույլ էր համարում։ Նա գրեց Բանջուր-թեգին անունով առաջնորդին՝ մի թուրքի, որը այդ ժամանակ ալ-Ազիզի անունից տիրում էր Դանապոսին, և հրամայեց նրան գնալ Հայեպի վրա ու գրավել այն։ Նա ելավ մեծ զորքով, որի կառավարելը Աբու-Ֆադայե-Սալիի իրեն Ալի ալ-Ռուդբարին էր, և Հիջրի 382 թվականին մոտեցավ Հայեպին՝ ծանապարհին գրավելով Հեման ու Համման։ Նա որոշ ժամանակ պաշարեց Հայեպը։ Սեյիդ-Էդ-Դուլան նրան մեծ գումարներ տվեց, որ նա հեռանա՝ միաժամանակ նաև առաջարկելով իր հնազանդությունը և այն, որ կիրամայի արդյթունը ալ-Ազիզին հիշատակել, նրա անունով դրամներ կտրել կտա և նրա անունը կդրոշմի իր տերության դրոշների վրա։ Բանջուր-թեգինը,

սակայն, հրաժարվեց ընդունել այդ առաջարկը և 33 օր մարտնչեց Ֆալեայի դեմ: Ֆալեայի բնակիչները հոգնեցին և ասացին նրան. «Կամ դու կարգի կգես հալեայան գործերը, կամ էլ մենք կհանձնենք բաղաբը»: Նա նրանց պատասխանեց. «3 օր էլ դիմացք, բանգի ալ-Բուրջեպը՝ Անտիոքի տիրակալը, 7 խաչազնդերի գլուխն անցած արդեն ելել է մեզ օգնության»: Այդ լուրը հասավ Բանջու-թեգինին ու նա, իր փոխարեն մեծ զորքով Ֆալեայի մոտ թողնելով այլ հրամանատարների՝ ավելի կոնկրետ Բեշիր ալ-Զալիին, իբն Աբի-Ռամադին, Միդադին ու իբն Չալիին, ինքը ելավ ու Երկաթյա կամրջի մոտ ընդհարվեց ալ-Բուրջեպի հետ: Բանջու-թեգինն ուներ 35.000 հոգի, իսկ հույները 70.000 էին, բայց ալ-Բուրջեպը փախուստի մատուցեց և Բանջու-թեգինը գրավեց նրա գումակը, սպանեց նրա ռազմիկների անթիվ բանակություն և շատ շատերին էլ գերի վերցրեց» (Թեմալ-Էդ-Դին «Ֆալեայի պատմության հատվածներ»):

«Դրանից հետո Բանջու-թեգինը մտավ Դամասկոս և մնաց այնտեղ մինչև Դիցրի 381 թվականի վերջը: Դրանից հետո նա գնաց Ֆալեայ: Այդ ընթացքում Լուլուն (Ֆամականների էմիրության ապագա կրտսեր Լուլուն - Մ.Ֆ.) արդեն գրել էր հույների արքա Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.) ու նրա և Աբուլ-Ֆադայելի՝ իր տիրոջ որդու (Ֆամականների էմիրության էմիր Սեյիդ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.), միջև կնքել էր նույն տիպի պայմանագիր, որը կնքված էր արքայի և Սաադ-Էդ-Դուլայի (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սաադ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.) միջև: Արդյունքում Վասիլը Անտիոքի կառավարիչ ալ-Բուրջեպին գրեց, որ նա օգնի նրան այն բոլորի դեմ, որոնք կհարձակվեն նրա վրա կամ կներխուժեն նրա մարզերից որևէ մեկը: Եվ ահա, երբ Բանջու-թեգինը մոտեցավ Ֆալեային, նա 2 ամիս մարտնչեց նրա դեմ, սակայն որևէ վնաս բաղաձեռն չկարողացավ, երբ Աբուլ-Ֆադայելն ու Լուլուն վճռական հաղթանակ տարան: Նա գնաց Ֆալեայի մոտից Ռամադան ամսին և Զեմար կառավարումը հանձնեց Միդադ Ֆամականին» (իբն Չաֆիք «Տրոիկալ պատմության պատմություն»):

«Երբ Սաադ-Էդ-Դուլան (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սաադ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) մահացավ, նրա հաջորդեց Աբուլ-Ֆադայելը (Ֆամականների էմիրության էմիր Սեյիդ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Լուլուն (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության ապագա էմիր Լուլուն - Մ.Ֆ.) զորքից հավաքածույն տարավ վերցրեց նրա նկատմամբ և զորքը վերադարձավ Ֆալեայ: Վեցիդ Աբուլ-Ֆասան ալ-Սադորիին Մեշիտ-Ալիից ալ-Ազիզի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ - Մ.Ֆ.) մոտ Կահիրե մեկնեց և նրա մոտ ցանկություն վառեց տիրել Ֆալեային: Ալ-Ազիզը իր էմիրներից մեկի՝ Մանջու-թեգինի, հրամանատարության տակ զորք ուղարկեց Ֆալեայ: Վերջինս մեծ զորքով մոտեցավ բաղաբին և պաշարեց այն: Այդ ժամանակ Աբուլ-Ֆադայելն ու Լուլուն բաղաբում էին և նրանք գրեցին հույների արքա Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ մարտնչում էր բուլղարների դեմ՝ նրանից օգնություն խնդրելով: Եվ ահա վերջինս (հեղինակի խոսքերը վերաբերում են Վասիլ II-ին, բայց իրականում այստեղ խոսքը գնում է Անտիոքի դքսության ղեկավար Բուրջեպ մասին - Մ.Ֆ.) 50.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած ելավ և մոտեցավ Երկաթյա կամրջին, որը ձգվում էր Օրոնտեսի վրա: Երբ այդ մասին լուրն հասավ Մանջու-թեգինին, նա գնաց հույներին ընդառաջ, որպեսզի մարտնչի նրանց հետ ավելի շուտ, բան նրանք կմիավորվեն Աբուլ-Ֆադայելի հետ: Նա անցավ Օրոնտեսը, հարձակվեց հույների վրա, ջարդեց նրանց և նրանք հետ՝ դեպի Անտիոք, փախան՝ տալով շատ սպանվածներ...: Այդ ժամանակ Աբուլ-Ֆադայելը մարդ ուղարկեց Ֆալեայի շրջան և բաղաբ տեղափոխեց այնտեղ գտնվող ողջ հացը, իսկ այն, ինչ ի վիճակի չէրավ տանել, այրեց, որպեսզի դրանով իսկ վնաս հասցնի եգիպտական զորքին: Մանջու-թեգինը վերադարձավ Ֆալեայի պաշարումից: Այդ ժամանակ Լուլուն մարդ ուղարկեց Աբուլ-Ֆասան ալ-Սադորիին և այլ էմիրների մոտ և գումար խոստացավ այն բանի համար, որ նրանք այդ տարի ստիպեն Մանջու-թեգինին հեռանալ իրենցից՝ պարենամթերքի հարցում դժվարություններ առաջանալու պատճառով: Նրանք այդ արեցին, դե իսկ Մանջու-թեգինը ևս հոգնել էր պատերազմելուց ու դրա համար էլ համաձայնեց նրանց հետ և նրանք հեռացան Դամասկոս» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ Ալի իբն ալ-Ֆուսեյնին համոզեց ալ-Ազիզին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ - Մ.Ֆ.) Ֆալեայը գրավելու հեշտության մեջ, այդ ժամանակ էլ հենց վերջինիս հոգին այրվեց Աբուլ-Ֆադայելից (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սեյիդ-Էդ-Դուլայից - Մ.Ֆ.) այդ բաղաբը գրավելու մտքով: Ալ-Ազիզը երկու գուլյան ուներ, որոնցից մեկի անունը Մանջու-թեգին էր, մյուսինը՝ Յար-թեգին: Նրանք թուրքերից էին, երկուսն էլ անտուրուս և եռանդուն: Ալ-Սադորիին ալ-Ազիզին խորհուրդ տվեց նրանցից մեկին ուղարկել հայեացքների դեմ պայքարելու՝ հույսով, որ նրան կհանձնվեն Սաադ-Էդ-Դուլայի (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սաադ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.) թուրք մամուլները, բանգի արդեն առաջ՝ Սաադ-Էդ-Դուլայի մահից անմիջապես հետո, նրանցից շատերը Սաադ-Էդ-Դուլայի իբն Սեյիդ-Էդ-Դուլայից անցել էին ալ-Ազիզի կողմ, որն ընդունել էր նրանց, բարերարություն արել նրանց նկատմամբ և մոտեցրել իր անձին: Նրանց թվում էր Վեֆի ալ-Սակլային 300 գուլյանների, այսինքն՝ մամուլների, հետ, Բեշիր ալ-Իֆշյանին 400 գուլյանների հետ և Ռիբայի ալ-Սեյֆին: Ալ-Ազիզը Վեֆի ալ-Սակլային նշանակեց Ալկալայի կառավարիչ, Բեշիրին՝ Թաբարի, իսկ Ռիբային էլ՝ Գազայի: Դրանից հետո նա իր մամուլը Մանջու-թեգինին հանձնարարեց Ֆալեայի հետ պատերազմելու գործը և նրան նշանակեց զորքի, ինչպես նաև Անտիոքի հրամանատար: Որպես նրա բարտուղար նա նշանակեց Ամսեր իբն Մուհամմեդ ալ-Զուրիին և նրա հետ դրեց նաև վերնում ինքնատակած Աբուլ-Ֆասան ալ-Ֆուսեյնի ալ-Սադորիին առ այն, որ նա ղեկավարի Մանջու-թեգինի գործերը հայեացքների դեմ նրա գործողություններում, բանգի հենց ալ-Սադորիին էր այդ արշավանքի իրական նախաձեռնողը: Ալ-Ազիզը անձամբ ելավ ճանապարհելու ու նա հրաժարեց տվեց նրանց: Մանջու-թեգինը գնաց ու ժամանեց Դամասկոս: Այնտեղ նրան հանդիպեցին տեղի բնակիչները, զորավարները, ասորիական զորքերը և արաբական ցեղերը: Մանջու-թեգինը իր զորքերով որոշ ժամանակ մնաց այնտեղ, իսկ հետո 30.000 հոգու գլուխն անցած ոտքի ելավ, որ գնա Ֆալեայ: Այդ ժամանակ Ֆալեայում էր Աբուլ-Ֆադայել իբն Սալիդ-Էդ-Դուլան (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սալիդ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.)՝ Լուլուի (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության ապագա էմիր Լուլուն - Մ.Ֆ.) հետ միասին: Նրանք կանգնեց բաղաբի դուրսից և մարտում եգիպտացիների նկատմամբ լիակատար հաղթանակ տարան: Լուլուն, հենց որ եգիպտական զորքերը ժամանեցին Անտիոք, նամակագրություն սկսեց հույների արքա Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.) հետ՝ խնդրելով նրա օգնություն եգիպտացիների դեմ: Նա մատուցուց արեց արքային Սաադ-Էդ-Դուլայի և նրա միջև կնքված պայմանագիրը և այն, որ Սաադ-Էդ-Դուլայի որդին այժմ պաշարված է եգիպտացիների կողմից՝ խնդրելով արքային օգնել նրան: Դրանից հետո նա մեծաքանակ նվերների հետ միասին Մալեյուն Անտիոքում միջոցով նամակ ուղարկեց՝ օգնություն և աջակցություն խնդրելով եգիպտացիների դեմ: Վերջինս հույների արքային գտավ բուլղարների արքայի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոստանդակ - Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմով զբաղված ու նրան փոխանցեց նվերներն ու նամակը: Արքան ընդունեց նվերները և գրեց ալ-Բուրջեպին՝ Անտիոքում իր փոխանորդին, որ նա զորքով մեկնի Ֆալեայ և հետ մղի մարդիքների, այսինքն ալ-Ազիզի զորքը, Ֆալեայից: Ալ-Բուրջեպը 50.000 հոգու հետ միասին ելավ և իր զորքով կանգ առավ Երկաթյա կամրջի մոտ, որը գտնվում է Ֆալեայի ու Անտիոքի միջև: Երբ այդ լուրը հասավ Մանջու-թեգինին, նա խորհրդակցեց Ալի իբն ալ-Ֆուսեյնի ալ-Սադորիին և այլ հրամանատարների հետ ու նրանք գնացին Ազազ ամրոցի ուղղությամբ և մոտեցան հույներին, այնպես որ նրանց միջև մնաց միայն ալ-Սակլուր կղզիով գետը: Երբ նրանք տեսան հույներին, սկսեցին նետեր արձակել նրանց ուղղությամբ: Նրանց միջև հոսում էր հիշատակված գետը և, բանի որ այն հեղեղվել էր, երկու կողմերից էլ հնարավոր չէր անցնել այն: Մանջու-թեգինը սկսեց հսկել այն վայրերը, որտեղ ջուրը բխեց, և նա այնտեղ տեղակայեց իր ռազմիկներին, որպեսզի գործիք ոչ մեկին չտա գետանցում իրականացնել մինչև աստղագուշակի կողմից որոշվելիք ժամանակը: Այդ ժամանակ նրա զորքի ղեկավարներից ելավ մի տարիքով մարդ, ձեռքում ունենալով վահան ու գուլթ, և կանգ առավ գետի ափին: Նրա դեմ ելան հույներից ոմանք ու սկսեցին նետեր արձակել նրա ուղղությամբ, բայց նա նետվեց ջուրն ու, լողալով անցնելով գետը, այն կողմում կանգնեց ոտքերի վրա, երբ ջուրը դեռ հասնում էր նրա կրծքին: Երբ Մանջու-թեգինի զորքը տեսավ այդ, այն ևս, հեծյալ ու հետևակ, ջուրը նետվեց: Մանջու-թեգինը նրանց հետ էր պահում, բայց նրանք չէին լուսն նրան և, երբ հայտնվեցին հույների հետ նույն ափին, նրանք մարտնչեցին նրանց դեմ: Այդ ժամանակ Բարձրյալ Աստված իր օգնությունը ցույց տվեց մահմեդականներին և նրանք ոչնչացրին թշնամուն՝ սպանություններով ու գերեվարություններով: Յուների հրամանատար ալ-Բուրջեպը քչերի հետ փրկվեց և ապաստանեց Անտիոքում: Մահմեդականները նրանց ճամբարից անթիվ ու անհաշիվ բանակությամբ գումար և այլ գույք վերցրին: Յուների հետ միասին 2.000 հալեայան մահմեդականներ կային, որոնցից Մանջու-թեգինը սպանեց 300 հոգու...: Դրանից հետո նա վերադարձավ Ֆալեայ: Արդեն բերքահավաքի ժամանակ էր և Լուլուն հասկացավ, որ իբն այլևս օգնություն չի տալու և չափազանց թույլ է եգիպտացիների դեմ պայքարելու համար: Դրա համար էլ նա նամակագրություն սկսեց ալ-Սադորիին ու ալ-Զուրիին հետ և սկսեց գայթակղել ու խոստումներ տալ նրանց այն ամենի մասին, ինչ սրանք կցանկանային՝ խնդրելով միայն այն, որ նրանք խորհուրդ տալին Մանջու-թեգինին Ֆալեայից Դամասկոս հեռանալ ու վերադառնալ մյուս տարի: Նրանք խոսեցին նրա հետ այդ մասին և նրանց խոսքերը համբընկան Մանջու-թեգինին՝ եգիպտոս վերադառնալու ցանկության հետ, բանգի նրան արդեն հոգնեցրել էր այդ պատերազմը: Դրա համար էլ նա թույլ տվեց խաբել իրեն: Այդ ժամանակ էլ հենց մյուս հրամանատարները ևս գրեցին ալ-Ազիզին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ - Մ.Ֆ.) և ասացին, որ պարենամթերքը ամբողջովին սպառվել է և զորքն այլևս չի կարող մնալ այդտեղ՝ թույլտվություն խնդրելով վերադառնալ Դամասկոս, բայց մինչ ալ-Ազիզից պատասխան կգար, նրանք Ֆալեայից Դամասկոս հեռացան» (իբն Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

²⁹²⁶ «Սաադ-ար-Դուլա Աբուլ-Մալի իբն Սեյիդ-Էդ-Դուլան (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սաադ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) մահացավ նույն այդ տարվա Ռամադանի 25-ին, կիրակի օրը, և էմիրական գահին բազմեց նրա որդի Աբուլ-Փադայելը (Ֆալեայի Ֆամականների էմիրության էմիր Սեյիդ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինը Դամասկոսից ուղղություն քննեց դեպի Ֆալեայ և արդյունքում Աբուլ-Ֆադայելը օգնություն խնդրեց Անտիոքի տիրակալից, որն այդ ժամանակ Միդադ ալ-Բուրջեպն էր: Ալ-Բուրջեպը հավաքեց այն բոլոր զորքերը, որոնք կային իր ձեռքի

տակ, և մոտեցավ Պաստոնին: Նրա մոտ մարդ ուղարկեց Բանջու-թեգինը հայտարարությամբ, որ իր նպատակը բացառապես Հայեան է և նա հույների ոչ մի շրջան չի մտնի ու թույլ չի տա թալան իրականացնել նրանց երկրում: Այ-Բուրջեսը բռնեց նրա դեպքակնի ու բանտարկեց, իսկ այդ ընթացքում Ապամեայի մոտ տեղի ունեցավ ճակատամարտ Բանջու-թեգինի ու Համդանյանների միջև և Համդանյանները Հիջրի 382 թվականի Ռաբիա Բ ամսին փախուստի դիմեցին, նրանցից շատ շատերը սպանվեցին ու գերվեցին: Բանջու-թեգինը տեղակայվեց Հայեայի մոտ՝ Բաբ ալ-Յահուդի դիմաց, և բաղաբեք բոլոր կողմերում մարտեր բռնկվեցին: Նա Հայեայի մոտ մնաց 33 օր, բայց հետո հեռացավ այնտեղից ու ներխուժեց հույների երկիր, բաժնի որ ալ-Բուրջուսի ազատությունից զոյեց էր նրա դեսպանին: Նա մոտեցավ Ամմա ամրոցին, որը ալ-Բուզիի տիրույթներից մեկն էր Արտաք ամրոցի մոտ, և պաշարեց ու գրավեց այն՝ սպանելով ու գերեվարելով (Յահա Աստիոբացի «ժամանակագրություն»):

«Այ-Բուրջեսի բրդոջորդին փրկվեց և ապաստանեց Ամմա ամրոցում: Բանջու-թեգինը գնաց Ամմայի վրա, մարտով գրավեց ամրոցը և այնտեղից գերեվարեց ալ-Բուրջեսի բրդոջորդուն, ամրոցի կայազորի հրամանատարին ու 300 պատրիկների: Նրա ձեռքում հայտնվեցին 2.000 հեծյալներ: Նա Ամմայից շատ այլ գույք տարավ՝ այրելով ամրոցն ու նրա շրջակայքը: Նա Ամմայում նաև 10.000 գերի մահմեդականներ գտավ, որոնք ելան ու սկսեցին մարտնչել նրա բանակի շարքերում» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

²⁹²⁷ «Բանջու-թեգինը գնաց Աստիոբի վրա, մոտեցավ նրան, կարմիր վրանը զարկեց Բաբ-Փարիսի մոտ և շրջապատեց պարիսպը Բաբ-Փարիսից մինչև Բաբ ալ-Բահիր՝ անընդհատ մարտնչելով: Աստիոբցիները նրա վրա անընդհատ նետերի հեղեղ էին թափում, բայց նա կես օր դիմացավ: Այ-Բուրջուսն զննեց Բանջու-թեգինի զորքը և ընդունեց, որ այն չափազանց ուժեղ է: Նա համոզվեց, որ այն մեծաթիվ ու ուժեղ է իր զորքից ու դրա համար էլ մարտը չընդունեց: Բանջու-թեգինը վերադարձավ Հայեայի պաշարմանը և անընդհատ մարտնչեց նրա դեմ: Այդ ամենը տևեց մեկ տարի ու 30 օր և նա ի վերջո հեռացավ Ղամասկոս այդ տարվա Ռեջեբ ամսին: Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր արևմուտքի երկրներում, մարտնչելով բուլղարների դեմ, և, երբ նրան լուր հասավ, թե ինչ կերպ է վարվել ալ-Բուրջին Բանջու-թեգինի դեսպանին հետ, նա հանդիմանեց նրա դրա համար, մոտը կանչեց դեսպանին, տեսակցություն ունեցավ նրա հետ ու բաց թողեց» (Յահա Աստիոբացի «ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Մանջու-թեգինը գնաց Աստիոբի վրա, թալանեց նրա երկրամասը ու գյուղերը և այրեց դրանք» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մանջու-թեգինը հետապնդեց հույներին մինչև Աստիոբ՝ այրելով քաղաքամերձ գյուղերն ու թալանելով և գերեվարելով դրանք» (իբն Թադրի Բիդրի «Պատմություն»):

«Բանջու-թեգինը գնաց Աստիոբ և նրա շրջակայքից 10.000 գոմեշներ, կովեր և անթիվ բանակությամբ այլ անասուններ տարավ» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Այս նույն ժամանակներում Բաբելոնում նստող Ազազ անունով Եգիպտոսի ամիրան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը – Մ.Ֆ.) մեկին անհամար զորքերով ուղարկում է Հայեայ քաղաքի վրա և անտիոբացիների երկրի կողմերը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

²⁹²⁸ «Նրանց դեմ փոքրաթվանակ զորքով դուրս է գալիս Սիկլառոսի որդի Ռոմանոս մագիստրոսը, բայց, չկարողանալով պատերազմել, ամրանում է լեռներում: Նրանք էլ, սակավ տեղեր ապարի ենթարկելով, վերադառնում են Եգիպտոս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

«Հայոց 440 թվականին տաջիկների ամիրան, որին Երկայնաբազուկ էին կոչում, մեծաթիվ զորքով շարժվելով եկավ, ավերեց և գերեվարեց Եդեսիացիների գավառը՝ մեծամեծ դժբախտություն բերելով Ուռուհայի գլխին: Անցնելով Եփրատ մեծ գետը՝ նա գրավեց գետի մյուս կողմում գտնվող հսկայական շրջաններ և մեծ հաղթանակով վերադարձավ ափրիկացվոց երկիրը» (Մատթեոս Ուռուհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ տարի մեծաթվանակ զորքով հայտնվեց տաջիկների Եփր Երկայնաբազուկը, որն անցավ Եփրատը, ամայացրեց Եդեսիայի շրջանը և հասավ Հայաստանին, որից հետո հաղթանակալից վերադարձավ իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Բանջու-թեգինը Աստիոբի շրջակայքից առաջ շարժվեց դեպի հույների երկիր, հասավ Սարաշին, սպանելով գերեվարելով, թալանելով, ավերելով ու այրելով, որից հետո վերադարձավ Հայեայի դարպասների մոտ գտնվող իր զորքի մոտ, դարպասներ, որոնք կոչվում էին Բաբ ալ-Յահուդ: Նա բոլոր կողմերից մարտնչեց քաղաքի շուրջ և այդ ամենը տեղի ունեցավ Ջումադա Ա և Բ ամիսներին: Նա կանգնեց Հայեայի պատերի տակ մինչև Հիջրի 382 թվականի վերջը, որից հետո վերադարձավ Ղամասկոս» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

²⁹²⁹ «Լաթաքիա քաղաքում մահմեդականները ապստամբեցին, սակայն ալ-Բուրջեսը գնաց նրանց վրա, գերեվարեց նրանց և տարավ հունական երկիր» (Յահա Աստիոբացի «ժամանակագրություն»):

²⁹³⁰ «Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր արևմուտքի երկրներում՝ մարտնչելով բուլղարների դեմ...: Երբ Բանջու-թեգինի պաշարման պատճառով հայեացիները մեծ կարիքի մեջ ընկան, նրանք օգնության համար դիմեցին Վասիլ արքային, իսկ սա այդ ժամանակ իր բանակով բուլղարների դեմ արշավանքի մեջ էր գտնվում» (Յահա Աստիոբացի «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Աբու-Ֆադայեը (Հայեայի Համդանյանների Եփրոսյան Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ու Լուլուն (Հայեայի Համդանյանների Եփրոսյան ապագա Եփր Լուլուն – Մ.Ֆ.) քաղաքում էին և նրանք գրեցին հույների արքա Վասիլին (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ մարտնչում էր բուլղարների դեմ՝ նրանից օգնություն խնդրելով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մալեքը հույների արքային (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) գտավ բուլղարների արքայի (Բուլղարական թագավորության արքա Մամուկ Կոմանազի – Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմով զբաղված ու նրան փոխանցեց նվերներն ու նամակը» (իբն Թադրի Բիդրի «Պատմություն»):

«Այդ պաշարման լուրը հասավ հույների արքա Վասիլին (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.), որը շատ տարիներ էր անցկացրել բուլղարների երկրում և տիրել էր նրա մեծ մասին» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր արևմուտքի երկրներում՝ մարտնչելով բուլղարների դեմ» (Յահա Աստիոբացի «ժամանակագրություն»):

²⁹³¹ «Դրանից հետո Բանջու-թեգինը Հիջրի 383 թվականին կրկին եկավ Ղամասկոսից: Նրա զորքի կառավարիչը Աբու-Սահլ Մանախ իբն Իբրահիմ ալ-Յահուդ ալ-Ղազազն էր: Նրանք մոտեցան Շեյզարին և, մարտնչելով նրա դեմ, վերցրին այն՝ անվտանգություն խոստանալով համդանյան զուլայի Սուսանին, որն այնտեղ կառավարիչ էր, ինչպես նաև նրա հետ բոլոր գտնվողներին: Բանջու-թեգինը դրանից հետո գրանց Ապամեա և ընդունեց նաև այն Սայիդ-էդ-Դուլայի (Հայեայի Համդանյանների Եփրոսյան Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) կողմից նշանակված նրա կառավարիչից, որից հետո արդեն նա ընտիր զորքերով գնաց Աստիոբի վրա: Նա տարավ կովեր և մանր եղջերավոր անասուններ, ձիեր և գոմեշներ՝ հասնելով Բուբայի շրջակայքը և առաջ անցնելով մինչև Բադրաս: Դրանից հետո նրա զորքը վերադարձավ ալ-Դուբ, որից հետո՝ Ապամեա, իսկ հետո էլ գնաց Ղամասկոս: Այնուհետև ալ-Ազիզը Եգիպտոսից ուղարկեց Աբու-Հասան Ալի իբն ալ-Հուսեյնի ալ-Մադրիբիին՝ իր բարոնդարին, որն առաջ Սաադ-էդ-Դուլա Աբու-Մավի (Հայեայի Համդանյանների Եփրոսյան Եփր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) վեզիրն էր և գտնվել էր նրա հետ իրենց միջև առաջացած փոխադարձ հակակրթների պատճառով, սա վեզիր Աբու-Հասան իբն ալ-Մադրիբիի հայրն էր: Սա Բանջու-թեգինի հետ միասին եկավ և դա եղավ Հիջրի 384 թվականի Մուհառամ ամսին: Ալ-Մադրիբիին նշանակվեց զորքի կառավարիչ և Աստիոբի նահանգապետ, եթե այն գրավվեր, բաժնի որ նա ծանոթ էր այդ երկրներին: Նրանց հետ մեծ զորք եկավ ու նրանք ժամանեցին Ղամասկոս» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Բանջու-թեգինը վերադարձավ Ղամասկոսից և մոտեցավ Ապամեային, որը նրան հանձնեց Սեյիդ-էդ-Դուլայի (Հայեայի Համդանյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) ներքինի Վաֆան Հիջրի 383 թվականի Ռեջեբ ամսի 10-ին: Դրանից հետո նա վերադարձավ Շեյզար, պաշարեց այն և ընդունեց քաղաքը Սայիդ-էդ-Դուլայի (Հայեայի Համդանյանների Եփրոսյան Եփր Սայիդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) ստորուկ Սաուսանից նույն ամսվա 16-ին, չորեքշաբթի օրը: Այս ամենն անելուց հետո նա վերադարձավ Հայեայի մոտ» (Յահա Աստիոբացի «ժամանակագրություն»):

«Հիջրի 383 թվականին Բանջու-թեգինը գնաց Հայեայի վրա, բայց հետո հեռացավ նրանից» (իբն Չաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

²⁹³² «Երկու տարի անց հոռոմաց մեծ դուքսը մեծաթիվ զորքով շարժվեց Հայոց երկրի վրա: Նա անողորմ կերպով հարձակվեց բրիտոնյանների վրա, նրանց սրի բաշեց ու գերի տարավ: Գազանի պետ հոռոմեցին՝ նա առաջ էր շարժվում ինչպես թունավոր օձը և լրացրեց անհավատ ազգերի թողած պակասը: Երբ դուքսը մտավ Հայոց երկիրը, նրա դեմ դուրս եկավ հայ ազատների զորքը: Հանդիպելով միմյանց՝ նրանք կատաղի մարտ տվեցին, բաշեղը կռվում էին բաշեղի դեմ և երկու կողմն էլ մտավ էր անպարտելի: Եվ պետք էր տեսնել, թե ինչպես էին նրանք կոտորում միմյանց: Երբ մարտը թեժացավ, հոռոմների զորքը հայոց զորքերից պարտություն կրեց և մազապուրծ ու խալառառակ փախուստի դիմեց՝ դեմքերն ուղղած դեպի իրենց երկիրը» (Մատթեոս Ուռուհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 1):

«Երկու տարի անց հոռոմաց ուն դուքս մեծաթիվ զորքով ներխուժեց Հայաստան և սկսեց կոտորել բրիտոնյաններին, ինչպես անհավատներ: Այդ ժամանակ նրա դեմ դուրս եկավ Հայոց զորքը և կոտորեց նրանց, իսկ փրկվածներն էլ փախուստի դիմեցին իրենց երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

2933 «Յայտագրերը մարդ ուղարկեցին Վասիլ արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ նրանից օգնություն խնդրելով, որպեսզի կարողանան հետ մղել Բանջու-թեգինին: Վերջինս հրամայեց Անտիոքի տիրակալ, մագիստրոս Միքայել ալ-Բուրքեսին, օգնել նրան և Յայտագրից հետ մղել Բանջու-թեգինին: Ալ-Բուրքեսը հավաքեց զորքը, ընդ որում արքան ուղարկել էր նրան օգնության նաև այլ զորք Լևոն-Մելիսիանի գլխավորությամբ: Ալ-Բուրքեսը ռազմիկներ նշանակեց իսլամական երկրամասի վրա հարձակումներ իրականացնելու համար և նրանք սկսեցին գերեզմաններ տղամարդկանց ու կանանց: Նրանց դիմացից փախան նրանք, որոնք նշանակված էին պարենամթերք և ուտելիք հասցնելու Բանջու-թեգինի զորքին: Ալ-Բուրքեսն ու Մելիսիանը զորքով մոտեցան այլ-Աղվաջին և նրանց միացավ Յամդանյանների զորքը: Բանջու-թեգինը նահանջեց Յայտագրի և ելավ մարտնչելու հույների դեմ՝ տեղակայվելով հույների ու Յամդանյանների զորքի դիմաց, այն դեպքում, երբ գետը բաժանում էր նրանց: Եվ ահա, երբ ալ-Բուրքեսը տեսավ Բանջու-թեգինի զորքի մեծաթվությունը, նա հնարավոր չհամարեց նրանց դեմ մարտնչել առկա ուժերով, սակայն հայեցակցիները հասնողում էին նրան մարտնչել նրանց դեմ՝ դա որպես մի հեշտ գործ ներկայացնելով: Հույները տեղակայվել էին մի, հայեցակցիները՝ մյուս ծանծաղուտի մոտ՝ պատրաստվելով գետնացման: Բանջու-թեգինը իր հետ եղած արաբների սեփական զորքի մի մասի հետ ուղարկեց հայեցակցիներին ընդառաջ, իսկ ինքը մնացած բանակով մնաց տեղում, որպեսզի մարտնչի հույների դեմ: Եվ ահա, երբ արաբները մոտեցան հայեցակցիներին, սրանք փախան ծանծաղուտից և արաբները սկսեցին հետապնդել նրանց ու թալանեցին նրանց գումակը: Երբ հույները տեսան այդ, նրանք նույնպես դիմեցին փախուստի և լքեցին այլ-Բուրքեսին ու Մելիսիանին, այնպես որ սրանք ևս ստիպված եղան փախչել: Այդ ժամանակ հույների զորքից սպանվեց ավելի քան 5,000 հոգի: Դա Ֆիդի 384 թվականի Շաբան ամսի 6-ին էր: Ալ-Բուրքեսն ու Մելիսիանը վերադարձան Անտիոք և այդ ճակատամարտը կոչվեց «Ճակատամարտ ծանծաղուտի մոտ», իսկ Բանջու-թեգինը վերադարձավ Յայտագրի շրջափակմանն ու պաշարմանը: Նա տիրեց Ազազ ամրոցին, իր տիրապետությունը հաստատեց Յայտագրի ողջ շրջանի վրա, այնտեղ կառավարիչներ նշանակեց և Յայտագրի դիմաց մի ամրություն կառուցեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Բանջու-թեգինն և իբն ալ-Մադդիբին Ռաբիա Բ ամսին 30.000 ռազմիկների գլուխն անցած ժամանակին Յայտագրի շրջակայք ու սկսեցին պաշարմանը այն ճեղքել: Այդ ժամանակ Մելի-Էդ-Դուլան (**Յայտագրի Յամդանյանների էմիրության ապագա էմիր Սաադ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) օգնության խնդրանքով դիմեց հույներին և ահա հույների զորքի հետ միասին ելավ Անտիոքի կառավարիչ, պատրիկ ալ-Բուրքեսը, որը տեղակայվեց այլ-Աղվաջում՝ բյուրների լանջերին և ծանծաղուտի մոտ: Դրանից հետո նա հետախույզներ ուղարկեց և ռազմիկներ նշանակեց, որոնք պետք է հարձակումներ գործեին Յայտագրի շրջանի վրա և խոչընդոտեին պարենամթերքի մատակարարմանը: Բանջու-թեգինը իր հերթին գնաց և տեղակայվեց հույների դեմ: Այդ ժամանակ ելավ նաև Յայտագրի զորքը, որի մեջ էին էմիր Ռաիյ ալ-Յամդանին և այլ հայտնի Յամդանյաններ: Նրանք հույների հետ միասին տեղակայվեցին մեկ այլ ծանծաղուտի մոտ: Դրանից հետո մադդիբցիներն անցան գետը և եկան նրանց մոտ: Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինը իր զորքի մի ջոկատի հետ միասին հայեցակցիներին ընդառաջ ուղարկեց արաբ բեդվիններին և, երբ սրանք մոտեցան հայեցակցիներին, վերջիններս փախան ծանծաղուտից հեռու և արաբները թալանեցին նրանց: Երբ հույները տեսան այդ՝ նրանք ևս դիմեցին փախուստի և, լքելով այլ-Բուրքեսին, նրան ևս ստիպեցին փախչել: Մադդիբցիները Բանջու-թեգինի հետ միասին հետապնդեցին նրանց Ֆիդի 384 թվականի Շաբան ամսի 6-ին, հաղթեցին նրանց և անթիվ բանակությամբ գումար, գույք և ձիեր գրավեցին՝ սպանելով շատ շատերին և գերի վերցնելով շատ հույների: Դրանից հետո Բանջու-թեգինը գնաց, պաշարեց ու գրավեց Ազազը, որից հետո վերադարձավ Յայտագրի պաշարման գործին» (Էմմա-Էդ-Դին «Յայտագրի պատմության հատվածներ»):

«Եվ ահա, երբ վրա հասավ Ֆիդի 384 թվականը, Բանջու-թեգինը իր զորքով ելավ ու պատրաստվելով մոտեցավ Յայտագրին: Նա նեղեց բաղաձորը երկու ամիս: Այդ ժամանակ Լուլուն (**Յայտագրի Յամդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց այլ-Բուրքեսի մոտ, որը Անտիոքի կառավարիչն էր՝ հրամայելով նրան իրեն օգնության գալ: Ալ-Բուրքեսը հավաքեց հույներին, ընդ որում այդ ժամանակ արդեն նրա մոտ էր եկել մի կարևոր առաքնորդ հույների երկրից, որին կոչում էին Ոսկեմատ անունով: Այս մեկը ևս, ինչպես հնարավոր էր, հավաքեց իր ուժերը և նրանք երկուսն էլ իրենց մարդկանցով մոտեցան այլ-Մակլուբ գետին, որը Ազազի մոտ էր: Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինը հեռացավ Յայտագրից և կանգ առավ նրանց դիմաց: Նրա զորքը ավելի մեծաթիվ էր, քան ալ-Բուրքեսի զորքը: Ալ-Բուրքեսը հույներին խորհուրդ տվեց չխառնվել նրանց դեմ, սակայն Ոսկեմատը չէր ուզում դա լսած լինել: Նրանք մարտնչեցին նրանց հետ գետի ափին: Այդ ժամանակ մի դեմիկ սկզբում մարտնչում էր գետի ափին, բայց հետո նա գետը մտավ՝ ձգտելով դեպի այլ-Դումի զորքը: Ռազմիկները նայում էին նրան, նետերն ընկնում էին նրա վրա, բայց նա չէր ահաբեկվում: Եվ ահա, երբ նա հասավ գետի մյուս ափին և ոտք դրեց ամուր հողին, հաստատվեց այնտեղ և մարտնչեց այնքան ժամանակ, մինչև որ չտիրեց մի վայրի: Երբ Բանջու-թեգինի զորքը տեսավ, թե ինչ արեց այդ դեմիկը, այն ևս ջուրը նետվեց: Այդ ժամանակ հույները փախուստի դիմեցին և նրանցից 5.000 հոգի սպանվեց: Ալ-Բուրքեսը վերադարձավ Անտիոք, իսկ Բանջու-թեգինը՝ Յայտագրի պաշարմանը: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ֆիդի 384 թվականի Շաբան ամսին» (Իբն Զաֆիր «Տոհմված պետության պատմություն»):

«Այսպես երկու տարի անց նույն էմիրը (**Յաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ – Մ.Ֆ.**) բոլոր մայր-արաբներին և Երուսաղեմի ու Լիբիայի ողջ զորքը ուղարկում է Պունաց երկրի՝ Նույն Անտիոքի, կողմերը: Վասիլ թագավորի հրամանով նրանց դեմ է ուղարկվում մագիստրոսը և Յայտագրի 443 թվականին ճակատամարտ է տալիս Բուրգա դաշտում, բայց պարտվում է նրանցից և փախուստի մատնվում: Տաճկաց զորքերը, նրանց հետապնդելով, բազմաթիվ մարդկանց սրախողխող են անում, շատ շատերին էլ գերի բռնում, ինչպես Խոռասանի որդի ժամակ պատրիկին, բարեպաշտ և աստվածասեր Թորոսին՝ Յաշտյանքի գավառից, և Յայտագրի աշխարհի ազատունիներից շատ ուրիշների» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

«Յայտագրի 440 թվականին արաբները Եգիպտոսից ներխուժեցին Անտիոքի շրջան և շատ թալան իրականացրին: Հունական զորքը ելավ նրանց դեմ, սակայն, չդիմանալով, դիմեց փախուստի, իսկ արաբները բռնեցին բոլոր իշխաններին և տարան Եգիպտոս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Եգիպտոսի խալիֆ Ազիզը (**Յաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ – Մ.Ֆ.**) ցանկացավ իշխել Յայտագրի վրա և այն ունենալ իր գանձերի շարքում: Դրա համար էլ նա իր ժողով Մանգութեգինին 30.000 հեծյալների հետ միասին ուղարկեց Յայտագրի դեմ: Այդ ժամանակ այնտեղ իշխող Լուլուն (**Յայտագրի Յամդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**), չտեսնելով մեկին, որ կկարողանա օգնության հասնել իրեն Բաղդադից, դիմեց հոռոմներին: Եվ այսպես այս Լուլուն մարդ ուղարկեց Վասիլ արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, հնազանդվեց նրան և օգնություն խնդրեց նրանից: Այդ ժամանակ Վասիլը ուղարկեց 50.000 հոգով՝ ոմանք հեծյալներ, ոմանք էլ հետևակայիններ: հոռոմների բանակը տեղակայվեց Օրոնտես, այսինքն Այսի, գետի ափին, որը հոսում է Անտիոքի ուղղությամբ: Եվ ահա Եգիպտացիները հասնելով անցան գետը, հարձակվեցին հոռոմների վրա, ջարդեցին ու փախուստի մատնեցին նրանց, որից հետո պաշարեցին Յայտագրը: Այդ ժամանակ Լուլուն կրկին խորամանկորեն գործեց և կաշառեց Մանգութեգինին մեծ բանակի ոսկով: Արդյունքում Մանգութեգինը թողեց Լուլույին, վերադարձավ Դամասկոս և գրեց Ազիզին՝ ասելով, թե. «Չորքը, որն ինձ հետ էր, սովի արդյունքում կործանվեց, դրա համար էլ ես եկա Դամասկոս», որից հետո ավելացրեց, որ, երբ կրկին ուժ կհավաքեի, հետ կդառնա» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2934 «Երբ այդ լուրը հասավ այլ-Ազիզին (**Յաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.**), նրան տիրեցրեց նրանց հեռանալը: Այստեղ էլ հենց այլ-Մադդիբի թշնամիները լավ առիթ գտան այլ-Ազիզի աչքում նրան սևացնելու համար: Եվ հեռացրեց այլ-Ազիզը այլ-Մադդիբին ու այդ գործը հանձնարարեց էմիր Սալիհ իբն ալի ալ-Ռուդբարիին ու դրեց նրան այլ-Մադդիբի տեղը: Դրանից հետո նա ծովով Եգիպտոսից Տրիպոլիս մեծ բանակի պարենամթերք ուղարկեց, իսկ հաջորդ տարի էլ Մանջու-թեգինը վերադարձավ Յայտագրի մոտ, պատրաստեց տներ, բաղնիքներ, խանութներ և մի ողջ շուկա՝ մարտնչելով նրա բնակիչների դեմ: Այդ պաշարումը ծանր եկավ Լուլույին (**Յամդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լուլույին – Մ.Ֆ.**) ու Աբու-Ֆադայելին (**Յայտագրի Յամդանյանների էմիրության էմիր Մելի-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**), որոնք Յայտագրում էին, բանգի նրանց պարենամթերքի պաշարները սկսեցին սպառել: Դրա համար էլ նրանք գրեցին հույների արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) ասելով նրան. «Եթե վերցվի Յայտագր, կվերցվի նաև Անտիոքը, իսկ եթե վերցվի Անտիոքը, ապա կվերցվի նաև Կոստանդնուպոլիսը»: Երբ հույների արքան այդ լսեց, նա անմաք 100.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած ելավ և նրան հետևում էին զորքեր նրա տերության բոլոր երկրներից: Երբ նա արդեն մոտ էր իսլամի երկրին, Լուլուն գրեց Մանջու-թեգինին, ասելով. «Իսլամը ինձ ու բեգ միմյանց է կապում և ես բեգ մի լավ խորհուրդ կտամ: Հույների արքան իր զորքով եկել է ձեզ համար: Չգուշացեք»: Դրանից հետո եկան նաև Մանջու-թեգինի հետախույզները և հայտնեցին նրան նույն բանը: Այդ ժամանակ Մանջու-թեգինը այրեց խանութները և շուկաները ու փրկվեց փախուստով՝ գումանկն ուղարկելով Դամասկոս, իսկ ինքն էլ մնացավ Կիսիսիայի իռլուտում: Հետո, սակայն, նա այնուհանդերձ գնաց Դամասկոս: Եվ ահա հույների արքա Վասիլը իր զորքով եկավ Յայտագրի ու տեղակայվեց Եգիպտացիների ճամբարի տեղում: Նրան ահաբեկեց այն, ինչ արել էր Մանջու-թեգինը, և նա հասկացավ, թե ինչ աստիճան մեծաթիվ է Եգիպտացիների զորքը, որը նրա աչքում սարսափելի դարձավ: Յայտագրի տիրակալ Աբու-Ֆադայելը, ինչպես նաև Լուլուն եկան ու պատվեցին նրան: Դրանից հետո երրորդ օրը արքան ելավ ու մոտեցավ Շեյխարին, որտեղ գտնվում էր Մանսուր իբն Կարադիսը՝ այլ-Ազիզի հրամանատարներից մեկը: Նա հույների դեմ մեկ օր մարտնչեց, որից հետո աման խնդրեց: Արքան նրան ամանը խոստացավ և նա անմաք եկավ արքայի մոտ, իսկ հույների արքա Վասիլը սիրալիկ եղավ նրա հետ, նրան գումար ու շորեր տվեց և այդ ժամանակ էլ սա հանձնեց այդ ամրոցը: Արքան այստեղ թողեց իր հավատարիմ մարդկանցից մեկին» (Իբն Թադիլի Բիդլի «Պատմություն»):

«Բանջուր-թեգինը պաշարեց Գալեպը այդ տարվա Շաբան ամսից մինչև Գիջրի 385 թվականի Ռաբիա Ա ամիսը: Այդ պաշարումը շատ ծանր եղավ քաղաքի համար և նրա բնակիչները սպառեցին բոլոր պաշարները, որ ունեին: Լույու ալ-Գարաքին (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Լույուն – Մ.Ֆ.**), շնորհիվ այն ազնվության, որ նրան տվել էր Աստված, հաց էր գնում վաճառականներից այն գնով, որը նրանք մատնանշում էին, որպեսզի թեթևացնի քաղաքի բնակիչների վիճակը ու դրա շնորհիվ միանգամից երկու քարի գործ էր անում: Այդ պաշարման լուրը հասավ հույների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), որը շատ տարիներ էր անցկացրել բուլղարների երկրում և տիրել էր նրա մեծ մասին: Նա սկսեց վախենալ Գալեպի համար, վշտանալ Գամդանյանների հետ հնարավոր հարևանության վերացման վերաբերյալ ու դրա համար էլ, թողնելով պատերազմը բուլղարների դեմ, վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս: Նա ի վիճակի չէր մեծ գործ հավաքել, դրա համար էլ ելավ իր մոտավորապես 40.000 ընտրյալ ռազմիկների զլուխն անցած, որոնք ընթանում էին արագընթաց ջորիների վրա, իսկ ձիերը պահում էին որպես պահեստային: Նա առաջ էր ընթանում և ուշադրություն չէր դարձնում բանակից հետ մնացողների վրա: Նա կանգ չառավ այնքան ժամանակ, մինչև որ Կոստանդնուպոլիսից ժամանեց Ազազ... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**) օրերի ընթացքում: Այդ ժամանակ նրա մոտ արդեն 17.000 հոգի էին մնացել, իսկ մնացած 23.000 հոգին հետ էին մնացել ճանապարհին, բանգի այդ ընթացքում նա անցել էր (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**) տարածության: Դա մինչ այդ մի չլաված բան էր: Նա մտադիր էր անակնկալ հարձակվել Բանջուր-թեգինի վրա ու դրա համար էլ երկու դեսպաններ ուղարկեց Գալեպ, որպեսզի տեղյակ պահի Աբուլ-Ֆադայելին ու հայտնի, որ երկրորդ օրվա առավոտյան իր ժամանելուն պես նա կհարձակվի նրա թշնամու վրա: Դեսպաններից մեկը, սակայն, ընկավ Բանջուր-թեգինի ջոկատներից մեկի ձեռքը և այն բերեց նրան Բանջուր-թեգինի մոտ: Երբ վերադառնալով այդ լուրը, նա հապճեպ հեռացավ Գալեպի շրջակայքից այն բանից հետո, երբ արյուն հանդիմանքի մեծ մասը և թողեց թալանել իր գույքը: Նրա փախուստը շարունակվեց մինչև Դամասկոս, իսկ Վասիլը մոտեցավ Գալեպին և վախով տեսավ, թե ինչքան մեծ է եղել Բանջուր-թեգինի գործը: Նրա մոտ ելան Աբուլ-Ֆադայելն (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության Եմիր Սեյիդ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) ու Լույուն և գրուցեցին հետո՝ շնորհակալություն հայտնելով նրան այն ամենի համար, ինչ նա արել էր: Դրանից հետո երրորդ օրը նա գնաց նրանց մոտից և մոտեցավ Շեյզար ամրոցին, որտեղ էր գտնվում Մանսուր իբն Կարադիսը՝ Նիզարի (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզի – Մ.Ֆ.**) առաջնորդներից մեկը: Նա գրավեց այդ ամրոցը և այնտեղ իր գործից կայացրո թողեց» (իբն Զաֆիր «Տրոիկաժ պետության պատմություն»):

«Երբ այդ մասին լուրը հասավ ալ-Ազիզին (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.**), նա զայրացավ և հրահանգ տվեց, որ գործը վերադառնալ Գալեպի հետ, իսկ ալ-Մադրիբին էլ՝ հեռանա: Նա ծովով եզիպտոսից պարենամթերք ուղարկեց Տրիպոլիս, որտեղից այն հասցվեց գործին: Չորրորդ մոտեցավ Գալեպին և կանգնեց նրա պատերի տակ 13 ամիս: Այդ ժամանակ Գալեպի կենսամթերքը սպառվեցին և Աբուլ-Ֆադայելը (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության Եմիր Սեյիդ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) օգնություն ստանալու վերաբերյալ վերսկսեց բանակցությունները հույների արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) հետ: Նա այդ ժամանակ ասաց, որ, եթե վերցվի Գալեպը, կվերցվի նաև Անտիոքը և այդ ժամանակ վտանգը իսկայական չափեր կընդունի: Այդ ժամանակ արքան արդեն թափանցել էր բուլղարների երկիր կենտրոն, սակայն նա վերադարձավ և սկսեց արագ զորանալ: Եղանակը գարնանային էր և նա մարդ ուղարկեց Մանջուր-թեգինի մոտ, որպեսզի տեղյակ պահի գործերի վիճակի մասին: Վերջինիս իր հետախույզները ևս նույն լուրերը բերեցին և այդ ժամանակ նա ավերեց այն ամենը, ինչ կառուցել էր՝ շուկան, բաղնիքները և այլ բաները, որից հետո Գալեպի մոտից դիմեց փախուստի այնպես, կարծես արդեն ջարդվել էր: Գալեպի արքան եկավ, մոտեցավ Գալեպի դարպասներին և այդ ժամանակ նրա մոտ ելան Աբուլ-Ֆադայելն ու Լույուն (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Լույուն – Մ.Ֆ.**), որից հետո վերադարձան Գալեպ: Վասիլը գնաց Անտիոք, գրավեց Շեյզարը... ու թալանեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Բանջուր-թեգինը Գալեպի դիմաց քաղաք կառուցեց և ձմեռեց այնտեղ: Այն կառույցների հետքերը, որոնք երևում են Կուլեյկ գետի մոտ, հենց դրանց հետքերն են: Նա չհեռացավ Գալեպից մինչև Գիջրի 384 թվականի վերջը, երբ Գալեպի պաշարումը տևեց 11 ամիս, այն դեպքում, երբ պաշարարկները սկսեցին ուռել ձիերին և էջերին: Այդ ժամանակ Աբուլ-Ֆադայել Սեյիդ-Էդ-Ռուլան (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության Եմիր Սեյիդ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) և Լույուն Աբու Ալի իբն Ղուրեյսը (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Լույուն – Մ.Ֆ.**) հույների արքա Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ Կոստանդնուպոլիս նամակ ուղարկեցին՝ նրանից օգնություն խնդրելով: Նա հարկ էր ստանում Գալեպից, որը ամեն տարի հանձնվում էր նրան, և նրանք ասացին նրան, որ չեն պահանջում, որ նա մարտնչի, այլ միայն ցանկանում են, որ վախեցնի թշնամուն: Վասիլը 13.000 հոգանոց զորքի զլուխն անցած ելավ, իսկ Բանջուր-թեգինը լուր չուներ նրա մասին: Վասիլը հետախույզներ ուղարկեց և հանձնարարեց նրանց. «Մեկնեք դեպի նրա գործը և տեղեկացրեք նրանց մեր մասին»: Այդ ժամանակ Բանջուր-թեգինի ձիերը Ապամեայի մարզագետիներում էին՝ արոտատեղիներում: Եվ ահա, երբ հետախույզները հայտնեցին զորքի առաջնորդին այն մասին, որ Վասիլը ժամանել է ալ-Ամլ, նա անմիջապես այրեց բոլոր կառույցները ու հեռացավ Կիննասարին: Այդ նախանշը փախուստի վերածվեց: Եվ ահա եկավ հույների արքա Վասիլը, տեղակայվեց նրանց տեղում ու զբաղեցրեց բոլոր այն դիրքերը, որ զբաղեցրել էին նրանք: Աբուլ-Ֆադայելը դեռ դրանից առաջ եկել էր հույների արքայի մոտ և շնորհակալություն հայտնել նրա այն ամենի համար, ինչ նա արել էր, այսինքն՝ այն բանի համար, որ նրա ժամանելու շնորհիվ Բանջուր-թեգինը հեռացել էր: Նա արքային արժեքավոր նվերներ մատուցեց: Արքան ընդունեց այդ նվերները նրանից, բայց հետո դրանք Գալեպ վերադարձրեց ու բացի դրանից նաև նրան բաշխեց հաջորդ տարվա կայսերական հարկը: Կոստանդնուպոլիս իր եղբայր Վասիլ արքային ասաց. «Վերցրու Գալեպն ու Անտիոքը, բանգի նրանք չեն դիմանա քեզ», իսկ արքան պատասխանեց. «Ուրիշ արքաները կասեն իմ մասին, որ ես եկել եմ ինչ-որ մի ժողովրդին օգնելու և հետո խաբել եմ նրան»: Այդ ժամանակ պալատականներից մեկն ասաց նրան. «Գալեպն արժե այդ խաբեությանը», իսկ արքան պատասխանեց. «Զարժե, թեկուզ և արժենա մի ողջ աշխարհ»: Երբ Աբուլ-Ֆադայելը եկում էր հույների արքայի մոտ, Լույուն մնում էր Գալեպում, իսկ երբ Լույուն էր եկնում՝ մնում էր Աբուլ-Ֆադայելը: Վերջինիս չափազանց մտահոգել էր պաշարման երկարատևությունը և նա ուզում էր Գալեպը հանձնել Բանջուր-թեգինին: Այդ ժամանակ Լույուն հիվանդ ձևացավ և Աբուլ-Ֆադայելն եկավ, որ տանակցի նրան: Լույուն նրան ստիպեց սպասել մեկ ողջ ժամ և, երբ նա վիրավորվեց դրանից ու ուզում էր գնալ, Լույուն հասավ նրան և ասաց. «Իդրականում ես հիվանդ չեի, ուղղակի ուզում էի հասկացնել տալ քեզ, որ, եթե դու լքես այս քաղաքը, ապա ստիպված կլինես սպասել տարբեր անձանց դռների դիմաց, բայց չե՞ որ քեզ համար վիրավորական էր սպասել ինձ, երբ ես ընդամենը քո ստրուկն եմ: Այդ քաղաքը քո քաղաքն է»: Աբուլ-Ֆադայելը լսեց Լույունի խոսքերը» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Գալեպի պատմության հատվածներ»):

²⁹³⁵ «Երբ Բանջուր-թեգինի պաշարման պատճառով հայեցանքները մեծ կարիքի մեջ ընկան, նրանք օգնության համար դիմեցին Վասիլ արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), իսկ սա այդ ժամանակ իր բանակով բուլղարների դեմ արշավանքի մեջ էր գտնվում: Նա, սակայն, թեթևաորեն ելավ Բուլղարիայից, որպեսզի օգնի նրանց, և Գիջրի 385 թվականի Ռաբիա Ա ամսին լիովին անսպասելի ժամանեց Անտիոք, որից հետո հասավ Մաջ-Դաբին: Բանջուր-թեգինին հասավ արքայի գալու լուրը և նա նույն այդ տարվա Ռաբիա Բ ամսի 1-ին փախավ Դամասկոս, այն բանից հետո, երբ այրեց իր իսկ կառուցած ամրությունը և այն ամենը, ինչ այնտեղ կար՝ վրանները, պաշարները, գեներն ու ռազմական գործիքները: Նա Գալեպի տակ կանգնել էր յոթ ու կես ամիս: Արքան մոտեցավ Գալեպին և նրան դեմ ելան Աբուլ-Ֆադայել իբն Սաադ-Էդ-Ռուլան (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության Եմիր Սաադ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) և Լույուն (**Գալեպի Գամդանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Լույուն – Մ.Ֆ.**)՝ նետվելով նրա ոտքերը: Նա նրանց հետ՝ Գալեպ, ուղարկեց, պայմանագիր կնքելու առթիվ նրանց նվիրեց հարկը, որը վերցվում էր նախկին տարիներին, որից հետո գնաց Ռաֆանեսա ու Դեսն՝ գերի բռնելով շատ բնակիչների, այրելով ու ավարտելով: Այդ ժամանակ նրա զորքի վրա հարձակվեց արաբների ամրոցը, հույս ունենալով, որ հույների հեծելազորը իրենց չի հասնի, սակայն նա դարան դրեց և բուլղարները նրանցից 40 հոգի բռնեցին, որից հետո արքան հրամայեց կտրել նրանց ձեռքերը ու բաց թողնել: Բեղվիները ահաբեկվեցին դրանից և այլևս ոչ-ոք չէր անհանգստացնում նրա գործին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) ուղղվեց դեպի Դեսն, ավերեց այն և այնտեղից, ինչպես նաև շրջակայքից, 10.000 հոգու գերեվարեց: Նա վերցրեց նաև Ռաֆանիան» (իբն Զաֆիր «Տրոիկաժ պետության պատմություն»):

«Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Անտիոք, գրավեց Դեսնն ու թալանեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց և ուժով գրավեց Դեսնը, որտեղից ավելի քան 10.000 գերի տարավ» (իբն Թադրի Բիրդի «Դատություն»):

²⁹³⁶ «Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ Տրիպոլիսին և պաշարեց այն: Այդ ժամանակ նրա մոտ ելավ ալ-Մուգահար իբն Նազարը՝ շատ հայտնի քաղաքացիների հետ միասին: Նրանք նրա առաջ գետին փռվեցին և ասացին, որ հնազանդվում են նրան: Նա նրանց պատվավոր խալաթները նվիրեց, որոնք առաջնություն ցուցաբերեց նրանց հանդեպ և նրանք քաղաք վերադարձան, որպեսզի հանձնի այն նրան: Քաղաքում, սակայն, տեղի քաղաքացիներից Ալի իբն Աբդ ալ-Վահիդ իբն Զեյդար անունով մի կադի կար, որը ժողովրդի զլուխն անցած փակեց դարպասները նրանց դեմ և Մուսաֆար իբն Նազալի ընտանիքին դուրս փնտրեց քաղաքից: Սա վերցրեց իր ընտանիքը և արքայի հետ գնաց: Այդ ժամանակ արքան մոտեցավ Անտարտուս ամրոցին, երեք օրում վերականգնեց այն, բանի որ մինչ այդ այն լրիվ ավերակ էր, և լցրեց հայերից հավաքված ռազմիկներով: Նա հեռացավ Անտիոքից և քաղաքի վրա դուբս նշանակեց Դամիան անունով և «Դալասիան» մականվանյալ մի

պատրիկի: Նա նրան հանձնարարեց արևելքի կառավարումը ու գայրացավ մագիստրոս Միքայել ալ-Բուրջեսի վրա՝ հրամայելով նրան չելնել տնից» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս բանը լսելով՝ Դունաց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) բանակով այնտեղ է հասնում, իսկ եգիպտացիները, իմանալով թագավորի գալուստը, իրենց բանակի ողջ ունեցվածքը կրակի են տալիս և իրենք գիշերով փախստական գնում են իրենց երկիրը: Թագավորը անցնում է նրանց աշխարհը, բազում զավառներ ավարի է առնում, մեծ ծովի ափին իր զորքերի ապահովության համար բաղաբ է կառուցում և ինքը շտապ այնտեղից վերադառնում է Կոստանդնուպոլիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) մոտեցավ Տրիպոլիս: Դրանից հետո նա հեռացավ նրանից և, ճանապարհին վերակառուցելով Անտարտուսը, այնտեղ մի ջոկատ թողեց իր մարդկանցից և իսպիր իբև Մասուդի մահմեդականներից: Այդ ամենից հետո նա վերադարձավ իր երկիր: Դրանից հետո Նիզարի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին - Մ.Ֆ.**) ու Աբու-Ֆադայելի (**Չալեսի Դամիսկյանների եմիրության եմիր Սեյիդ-եդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.**) միջև Դիջրի 385 թվականին պայմանագիր կնքվեց» (Իբև Չաֆիր «Տրոիկաձ պետության պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) անցավ Տրիպոլիս և պաշարեց նաև այն, սակայն այդ բաղաբը համարողեն պաշտպանվում էր և նա նրա պատերի տակ կանգ առավ 40 օր: Երբ նա հույսը կորցրեց գրավել այն, հետ դարձավ հույների երկիր: Երբ այդ ամենի մասին լուրը հասավ ալ-Ազիզինին (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին - Մ.Ֆ.**), դա նրա համար շատ ծանր եղավ և նա սրբազան պատերազմ հռչակեց հույների դեմ: Դուրս գալով Կահիրեից, սակայն, նա ծանր հիվանդացավ, այնպես որ ի վիճակի չէր առաջ գնալ, և նրա մահը վրա հասավ, ինչը մենք դեռ կշարադրենք, եթե դա հաճո լինի Աստծուն» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) մոտեցավ Տրիպոլիս և պաշարեց այն 40 օրվա ընթացքում, սակայն չկարողացավ գրավել և հետ գնաց հույների երկիր: Այդ ամենի մասին լուրը հասավ ալ-Ազիզին (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին - Մ.Ֆ.**) և դա նրա համար ծանր եղավ: Նա սրբազան պատերազմ հռչակեց, բացեց զանաքանի դռները և, զորքին աշխատավարձ բաժանելով, ճամփա ելավ՝ հետ վերցնելով իր նախնիների աճյունները» (Իբև Թադրի Բիրդի «Պատմություն»):

2937 «Իր նշանակման առաջին տարում դուքս Դամիանը գնաց Տրիպոլիսի վրա, գիշերով անակնկալ հարձակվեց նրա վրա և բաղաբի մատուցներից շատ գերիներ տարավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2938 «Երեք ամիս անց նա (**Անտիոքի դքսության դուքս Դամիան Դալաշը - Մ.Ֆ.**) Արկա վերադարձավ ու այնտեղից շատ գերիներ տարավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2939 «Իր նշանակման երկրորդ տարում նա (**Անտիոքի դքսության դուքս Դամիան Դալաշը - Մ.Ֆ.**) արշավանք հռչակեց դեպի Տրիպոլիս և այնտեղից շատ գերիներ տարավ: Նա մեկնեց Ռաֆանես և ալ-Լակամա՝ վերցնելով այնտեղի բերրը, թալանելով ու գերեվարելով» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2940 «Մառում Աբու-Ֆադայելի (**Չալեսի Դամիսկյանների եմիրության եմիր Սալիդ-եդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբեց Ռայիսի ալ-Սեյֆինի տերը: Այդ ժամանակ վերջինս Լուլուի (**Չալեսի Դամիսկյանների եմիրության ապագա եմիր Լուլուի - Մ.Ֆ.**) հետ միասին ելավ նրա դեմ 386 թվականին և Ռայիսի տերը փախավ մարդիբցիների մոտ: Չնայած նրա վրա Աբու-Ֆադայելն ու Լուլուն և որոշ ժամանակ պաշարեցին, բայց հետո նրան օգնության եկավ Բանդու-Ֆեզինի ու այդ ժամանակ նրանք փախուստի դիմեցին և պատսպարվեցին Չալեսում» (Թեմալ-եդ-Դին «Չալեսի պատմության հատընտիր»):

«Բանդու-թեզինը վերադարձավ Անտիոքի դեմ մարտնչելուն և հասավ մինչև նրա դարպասներին: Դրանից հետո նա գնաց Չալես և մի քանի օր պաշարեց այն, որից հետո շարժվեց դեպի Անտարտուս և մի քանի օր էլ պաշարեց այն» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2941 «Դուքս Դալապիանը ելավ Անտիոքից և ուղղություն բռնեց դեպի Անտարտուս, որպեսզի ազատի այն: Այդ ընթացքում Նեստորոսի որդի Իսան Կահիրեում սկսեց մեկ այլ նավատորմի կառուցումը այն մեկի փոխարեն, որն այդպես էր: Կրկին ամեն կողմից շինանյութ հավաքվեց և կտրվեցին նույնիսկ այն մեծ արմավենիները, որոնք զարդարում էին Կահիրեի դրամատունը, ոստիկանության, ինչպես նաև հիվանդանոցի շենքը, որը գտնվում էր Սուլլի ալ-Քամալում: Այս ամենը կտրվեց և նրանից թվով 24 նավից կազմված նավատորմ կառուցվեց: Այդ նավերը լցվեցին զինվորներով և Ռաշիդի գլխավորությամբ ուղարկվեցին առաջ: Նա ժամանեց Անտարտուս այն ժամանակ, երբ Բանդու-թեզինը դեռ պաշարում էր այն: Այդ ժամանակ ծովի վրա սարսափելի փոթորիկ բարձրացավ և նավերը խորտակվեցին, թեև նրանց անձնակազմերին հաջողվեց ափ դուրս գալ: Այդ ընթացքում դուքսն արդեն մոտենում էր Անտարտուսին և, երբ թուրքի զորքում լուր տարածվեց, որ հույների զորքն արդեն մոտեցել է իրենց, Բանդու-թեզինն ու իր ողջ զորքը դիմեցին փախուստի, իսկ Անտարտուսում պաշարվածները ելան ու զավթեցին փրկված նավերն ու գերեզնիս նրանց անձնակազմերից շատերին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2942 Այս մասին ուղղակի նշում չկա սկզբնաղբյուրներում, սակայն, հաշվի առնելով, որ հաջորդ տարի Շամշուկե ամրոցը և Դմանիսը հետ են գրավվել Շույուբյանների եմիրության բանակից, այս փաստը կարելի է համարվել հաստատված:

2943 «Երբ Բաստի (**Մովսեսյանների եմիրության հիմնադիր եմիր Բադ իբև Դուստուկի - Մ.Ֆ.**) բորջորդի Ապուլուսարը (**Մովսեսյանների եմիրության եմիր Ալ-Չասան իբև Մովսանը - Մ.Ֆ.**) եմիր է նստում, կասկածելով Լիդիերտի տաջիկ բնակիչներին, նրանց տոնի օրը, երբ որ գոհաբերություններ են անում, ամսի 3-ը, որը նրանց մոտ Ալիեդեն է կոչվում, հարմարագույնը համարելով, բաղաբի բնակիչներին առաջարկում է թե. «Բաղաբի բոլոր տղամարդիկ թող դուրս գան և պարիսպներից դուրս կատարեն գոհաբերության արարողությունը, որովհետև հունաց թագավորի մեծ դեսպանն է եկել»: Եվ ահա, երբ նրանք պարիսպներից դուրս են ելնում, նա իր երբորը (**Մովսեսյանների եմիրության ապագա եմիր Մուֆախիդ-եդ-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդին - Մ.Ֆ.**) զորքերով դուրս է բերում, ինքը պարսպի դարպասներն է պահում և ոմանց տրախողխող են անում, շատերին էլ ազատ արձակելով հեռավոր տեղեր են արտաքսում, այնպես, որ տաջիկներից ոչ մեկը Լիդիերտում չմնաց, այլ միայն հայ և ասորի բնակիչներ մնացին այնտեղ: Տաճիկները ցրվում են տարբեր տեղեր, շատերը նրանցից գնում են Ամիր» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 39):

2944 «Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.**) մագիստրոս Նիկեփոր Ուրանոսին, սա նա էր, այն ալ-Կոսիլը, որը Բաղդադ էր ուղարկվել Սկլերոսի պարտությունից հետո, պատերազմի ուղարկեց բուլղարների դեմ: Եվ ահա ընդհարվեց նա Կոմիտոպոլսի» նրանց առաջնորդի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսանագի - Մ.Ֆ.**), հետ, հաղթեց նրանց, բուլղարներից հսկայական մեծության թվով մարդ սպանեց և Կոստանդնուպոլիս բերեց 1.000 գլուխ ու 12.000 գերի: Այդ ժամանակ Կոմիտոպոլսը գրեց Վասիլին, ստորաբար խնդրելով նրան և խոստանալով հնազանդություն, որ նա ողորմա իրեն: Այն է, արդեն արքան համաձայնում էր դրան, սակայն այնպես տառցվեց, որ բուլղարների արքան (**Խոսաբ Բուլղարական թագավորության Նոմինալ արքա Ռոմանոսի մասին է - Մ.Ֆ.**), որը Կոստանդնուպոլսում գտնվում էր բանտարկության մեջ, ասիացավ: Այդ լուրը հասավ ստրուկ Կոմիտոպոլսին՝ բուլղարների առաջնորդին, և այդ ժամանակ նա ինքն իրեն արքա հռչակեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երկու տարի անց Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) նորից գորահավաք արեց և գնաց բուլղարների թագավորի դեմ՝ կամենալով վրեժխնդիր լինել: Զանդիպելով բուլղարների զորքին՝ նա փախուստի մատնեց նրան և, առաջը գցած, գերի բռնեց: Վասիլը բուլղարների երկիրը տալի մատնեց, բնակչությանը սրի բաշեց, գերի տարավ և մեծ ուրախությամբ վերադարձավ ու մտավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

2945 «Մանագլերտի գրավման, բաղաբից ու երկրից բոլոր տաջիկստանցիների վտարման ու տեղը հայ և վրացի բնակիչներ լցնելու պատճառով չարանախանն բարկությամբ դրոյված բոլոր պարսիկներն ու տաջիկները իրար միացած, պատվիրակ են ուղարկում Դավիթ կյուրապաղատի մոտ և պահանջում են իրենց վերադարձնել գրաված բաղաբը՝ հակառակ դեպքում սպառնալով պատերազմի դուրս գալ նրա դեմ: Իրենց պահանջի մերժման պատասխանը լսելով՝ Անտարտուսի Մամլան ամիրան (**Ռավկադյանների եմիրության եմիր Մամլանը - Մ.Ֆ.**) զորքի մեծ բազմություն է հավաքում և գալիս ու բանակ է դնում Շաղկոտն գավառի Կուտյանք կղզված գյուղում: Այնժամ Դավիթ կյուրապաղատը, Դայոց Գագիկ արքան, նրա հետ ևս Աբբասը և Վրաստանի թագավոր Բագարատը (**Քարթլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը - Մ.Ֆ.**) գալիս են նրանց դեմ Բագրևանդ գավառը և մեծ բանակով շրջապատում են Վաղարշապետը բաղաբը: Այդ ժամանակ Բագրի զորքերը, վախենալով բաց դաշտում պատերազմի դուրս գալ, ցայգալույսին գունդ-գունդ և հատված առ հատված հեռանում են՝ քաղաքում ու կանթեղներով կրակ տալով այրելով Բագրևանդի ողջ շրջակայքը և արևելյան կողմից բազմաթիվ շենքեր: Դրանից հետո նրանք հեռանում, գնում են իրենց երկիրը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 38):

2946 «Գանձակի եմիր Փատուլունը (**Շարդարյանների եմիրության ավագ եմիր Փատուլունը (984-1031)- Մ.Ֆ.**) շտապեց պատերազմի դուրս գալ Դավթի դեմ, որպեսզի, մինչև ավելի հզորանալը, նրան խեղճացնի, բայց Դավթի արիաբար պատերազմեց նրա դեմ, պարտության մատնեց, նրա ողջ զորքին տրախողխող ու գետնալեժ արեց և միայն Փատուլունը մագապուրծ փախավ, ազատվեց» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30):

²⁹⁴⁷ «Դավիթը իր եղբայր Սմբատի հետ միասին գրավում է Տաշիրի ու վրաց դաշտի շրջակայքը, Շամշուլտի մեծ քաղաքանիստ դղյակը դարձնում է իր համար արքայանիստ, արագորեն տիրում է Դմակյաց քաղաքին ու նաև իրեն է ենթարկում Տիգրիսի ելիորին (**Շուարթանների Եմիրության Ելիոր Ալիին (մոտ 980 - ուղ. 1032 – Մ.Ֆ.)**)՝ մայրաքաղաքով հանդերձ...: Այդ նույն ժամանակներում մարզպան Դեմետրոսը, որ Գագ բերդի և Նրա սահմանների իշխանն էր, կասկածամտությամբ վախենալով Դավթից, թողնում է հայկական հայրենի հավատը և, իրեն օգնական-թիկունք ունենալով՝ Վրաստանը, նրանց օրինակով ջուրը կրկնամեծ է լվանում ու իր որդուն Տաշիրի Գյունեվանքում մտնիլով է հաստատում: Եվ ահա Դավիթը՝ գեղեցիկ այդ մանուկն ու նորաստի արքան, հանձնարի իմաստունությամբ հանում, վրադրում է նրան Գագ բերդից, խլում է նրանից նրա բոլոր բերդերն ու ողջ երկիրը: Դեմետրոսը թափառական եղած շրջում էր և ի վերջո չարաչար մահվամբ սատակեցավ ու նրա ողջ տոհմը վերացավ» (Ստեփանոս Տառնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30):

²⁹⁴⁸ «Մրվանի որդու (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Ալ-Ջասան իբն Մրվանի – Մ.Ֆ.**) փոխարեն նրանց վրա ամիրա է գալիս նրա եղբայրը (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Մուֆախիդ-է-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդը (997-1010) – Մ.Ֆ.**), որը նույնպես Բատի (**Մրվանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.**) բեռորդին էր: Սա տիրեց Ամիդի» (Ստեփանոս Տառնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 40):

²⁹⁴⁹ «Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) կրկին Նիկեփորին ուղարկեց բուլղարների դեմ պատերազմելու: Նա մտավ նրանց երկրի կենտրոնը, սակայն ոչ-ոք դուրս չէկավ նրա դեմ: Նա այնտեղ մնաց 3 ամիս, անայացրեց ու այրեց, որից հետո վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵⁰ «Այն ժամանակ, երբ Վլադիմիրը (**Սերբական իշխանության իշխան Վլադիմիրը (980-1016) – Մ.Ֆ.**) դեռ երեխա էր ու թագավորում էր իր հոր (**Սերբական իշխանության իշխան Պետրիսլավի (970-980) – Մ.Ֆ.**) գահին, վերը հիշատակված Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք հավաքեց ու եկավ Դավանցիայի կողմերը՝ Վլադիմիր արքայի հողերը: Այս արքան, սակայն, սուրբ մի մարդ էր և չէր ցանկանում, որ իր մարդկանցից որևէ մեկը պատերազմում գոլի, ինչի պատճառով էլ համեստորեն նահանջեց ու իր մարդկանցով դիրքեր գրավեց Օբլիկ կոչվող լեռան վրա: Եվ ահա, երբ Սամուիլը իր զորքով տեղ հասավ ու տեսավ, որ չի կարող հաղթել Վլադիմիրին, զորքի մի մասը թողեց լեռան տակ, իսկ մյուս մասն էլ վերջրեց հետը, որպեսզի ձեռք գցի Դուլցինա քաղաքը...: Եվ ահա Սամուիլը դեսպանները ուղարկեց Վլադիմիրի մոտ, որպեսզի սա իր հետ եղող մարդկանց հետ միասին ցած իջնի լեռան վրայից: Արքան սկզբում չէր համաձայնում, սակայն այդ վայրի ժուռը, նման մատնիչ Գուրային, ասաց Սամուիլին հետևելու» «Տեղիս, թեթ թո մեծությունը ցանկանում է, ես թո ձեռքը կհանձնեմ Վլադիմիրին»: Արքան պատասխանեց. «Եթե դու օգնես ինձ այդ գործում, իմացիր, թեք հարուստ ու հայտնի մարդ կդարձնեմ»: Եվ ահա Վլադիմիրը հավաքեց իր կողմակիցներին և ասաց. «Իմ լավ բարեկամներ, կարծես թե պետք է, որ իմ նկատմամբ կատարվեն ավետարանական խոսքերը, թե բարի հովիվը պետք է իր հոգին տա սեփական հոտի համար: Այդ ավելի լավ է, եղբայրներ, որ ես հոգի տամ ձեզ բոլորիդ համար ու կանավոր հանձնեմ ինձ, որպեսզի խցնեմ և հարվածեմ, բան թե դուք բոլոր առաջադեմ սովից ու քրից»: Եվ ահա, ասելով այս ու էյի նման բաներ, նա հրաժեշտ տվեց յուրայիններին և գնաց Սամուիլի մոտ, որն անմիջապես էլ նրան աթոռեց Օբլիկոյի շրջան՝ Պրեսպա կոչվող վայրը, որտեղ իր իսկ սեփական նստավայրն էր: Դրանից հետո, կրկին միավորելով իր զորքերը, Սամուիլը երկար ժամանակ պաշարեց Դուլցինան, սակայն չկարողացավ գրավել այն, որից հետո զայրացած եկավ ու սկսեց ոչնչացնել, այրել ու թալանել ողջ Դավանցին: Նա այրեց Դեկաստար ու Լաուսիզա քաղաքները և շատ այլ գյուղեր՝ այնպես անայացնելով ողջ շրջանը, որ թվում էր, թե այն լրիվ առանց բնակչության է մնացել: Ահա այս կերպ Սամուիլը անցավ մինչև ծովափնյա ու լեռնային շրջաններ՝ հասնելով Յադրա քաղաքին, որից հետո վերադարձավ Բոսնիա ու Ռաշկայի միջոցով գնաց իր երկիրը» (Դուկլյանին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 36):

²⁹⁵¹ «Այդ նույն ժամանակներում այս բաները լսելով՝ Դավիթ կյուրապաղատը վրացական մի մեծ բանակ է ուղարկում՝ պաշարելու հյաթ քաղաքը: Նրանք գալիս են, երբ օրերը ձմեռային էին, դա Դայոց 446 թվականին էր, և սրով ու տովով խիստ նեղում են քաղաքը, սակայն Դայոց եկեղեցին, որը քաղաքի պարիսպներից դուրս էր, Սուրբ Խաչն ու Սուրբ Գամադիդը, որոնք եպիսկոպոսարան և ուխտատեղի էին եղել հայերի համար հիմնադրման օրերից ի վեր, վրացական զորքերի համար դարձան անասնազու ու իջևանատուն: Ուստի տաքիկները պարիսպների վրայից աղաղակում էին, թե. «Մի՞թե դուք քրիստոնյա եք, երբ քրիստոնեական սրբարանների հետ այդպես եք վարվում», որին վրացիները պատասխանում են, թե. «Մենք Դայոց եկեղեցիները ու ձեր սգկիթները հավասար ենք համարում», ինչի համար էլ հենց Աստծո զայրույթը շարժվեց նրանց վրա: Մրվանի որդու (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Աբու Ալի ալ-Ջասան իբն Մրվանի – Մ.Ֆ.**) փոխարեն նրանց վրա ամիրա է գալիս նրա եղբայրը (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Մուֆախիդ-է-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդը – Մ.Ֆ.**), որը նույնպես Բատի (**Մրվանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.**) բեռորդին էր և տիրելով Ամիդին, փոքրաբանակ զորք է վերցնում ու գալիս Կրաստանի վրա: Նրանք պաշարում են հյաթը Դայոց 447 թվականին՝ Մեծ գատուի օրը, և պատերազմը բորբոքվում է նրանց միջև: Այստեղ Տայոց քաջակորով աղեղնավորները նրանցից շատ-շատերին խոցոտում և սատկացնում են ու, այնտեղից վերադառնալով, հանգիստ են առնում: Այդ նույն գիշերը, սակայն, գատուից հետո, Աստծո ցատունը հասավ վրացական զորքերի վրա և իրենք իրենց, առանց պատերազմի, փախստական եղած հեռանում են: Այդ բանը տեսնելով՝ տաքիկների զորքն ու ժողովուրդը հետապնդում են նրանց, սաստկագույն հարվածներով հալածում և, սրի բերանն առած, կոտորում են: Այդ փախուստի ժամանակ սպանվում է նաև Թոռնիկ արքայի որդի Բագարատ մագիստրոսը, գերի են վերցնում նաև իշխանաց-իշխան Բակուրյանին և նրա հետ էլ ուրիշ շատ-շատերի» (Ստեփանոս Տառնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 40):

²⁹⁵² «Գրիգոր մագիստրոսի հետ միասին հունաց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) այնտեղ թողնում է նաև ծագումով Դանձիթից Դաբեյի որդի Սահակին: Սա բազում ճակատամարտեր է տալիս բուլղարների դեմ, սակայն մի անակնկալ ժամի նրա վրա են հարձակվում բուլղարական զորքերը, որոնց դեմ է դուրս գալիս Գրիգորի որդի պատանի Աշոտը, որը և ձերբակալվում է նրանց կողմից: Ապա՝ նրա հարյուր կյանքի և մահու կիզիվ է մղում, մինչև որ ողջ զորքի հետ ինքը ևս մեռնում է այնտեղ: Զերբակալվում է նաև Սահակը, որ նրանց հետ էր» (Ստեփանոս Տառնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 33):

«Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազը – Մ.Ֆ.**) արշավեց Թեսաղոնիկեի վրա: Չորքի մեծ մասը նա տեղադրեց դարանակալելու և որոգայթեր լարելու, իսկ քչերին էլ ուղարկեց ասպատակելու՝ ընդհուպ մինչև Թեսաղոնիկե ընկած շրջանը: Դուքս Գրիգորը, իմանալով հարձակման մասին, իր հարազատ որդի Աշոտին ուղարկեց տեսնելու և որոշեց իր հարձակողներին բանակը ու իրեն այդ մասին տեղյակ պահելու, իսկ ինքն էլ գնաց նրա հետևից: Աշոտը դուրս եկավ և, բուլղարների առաջամարտիկ զինվորներից հետ կռվի բռնվելով, նրանց փախուստի մատնեց, բայց, առանց իմանալու, լարված որոգայթի մեջ ընկավ: Երբ Գրիգորն իմացավ այդ մասին, որդուն գերի ընկնելուց փրկելու համար, անհապաղ օգնության դիմեց, սակայն ինքն էլ բուլղարների կողմից շրջապատվեց ու, թեև քաջաբար ու հերոսաբար մարտնչեց, այնուամենայնիվ սպանվեց» (Դուկլանես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 23):

²⁹⁵³ «Հայեպի տիրապետի Սթու-Ֆարայել իբն Սադու-Դուլան (**Հայեպի Համալայանների Եմիրության Եմիր Սադու-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Լուլուն (**Հայեպի Համալայանների Եմիրության ապագա Եմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) հայեպիների իրենց զորքով ելան ու մոտեցան Ապամեային՝ պաշարելով այն որոշ ժամանակ: Երբ Անտիոքի դքսության դուքս Դամիան Դալասիանը իմացավ, որ այդ ամրոցը ոչ գեներ ունի, ոչ էլ պարենամթերք, նա ուղղություն վերցրեց դեպի այն: Այդ ժամանակ հայեպիցները իրենց մոտ եղած ողջ պարենամթերքը և գեները նրանց աջակցելու համար գիշերին Ապամեայի բնակիչներին՝ վախենալով, թե հույները ի վերջո կտիրեն այդ քաղաքին, որից հետո վերադարձան Հայեպ: Դուքսը ուժեղ զորքով մոտեցավ քաղաքին և մեծագույն եռանդով պաշարեց այն: Նա արդեն գրեթե գրավել էր այն և այդ ժամանակ նրա տիրակալը, որին կոչում էին ալ-Մալայիթի (**Նոմադյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Մուիդ-է-Դուլա Վասաթ իբն Սաթիկ ան-Նոմային (990-1019) – Մ.Ֆ.**), գրեց Ջուրեք իբն Սամասին Դամասկոս՝ նրանից օգնություն և աջակցություն խնդրելով: Վերջինս մեծ զորքով նույն այդ տարվա Շաբան ամսին շարժվեց դեպի նա ու նրանց միջև թեժ ճակատամարտ սկսվեց: Դուքսը հաղթանակ տարավ և նրանցից հսկայական մեծության թվով մարդ սպանեց, ընդ որում բեղմիկները տիրեցին մարդիքների գուժակին, իսկ փախուստն էլ շարունակվեց մինչև Բաայբեյ: Այդ փախուստի ժամանակ, սակայն, դուքսը Նիզակի վերջ ստացավ կողքին և Թամուզ ամսի 19-ին սպանվեց: Այդ ժամանակ արդեն փախուստի դիմեցին հույները և նրանցից սպանվեցին ավելի քան 6.000 հոգի, այդ թվում նաև գերի ընկան դքսի երկու որդիներն, ինչպես նաև շատերը նրա զորավարներից: Նրանք ուղարկվեցին Կահիրե և մնացին այնտեղ 10 տարի, որից հետո փրկագնվեցին ու վերադարձվեցին հույների երկիր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Փոկասի դեմ մղվող պատերազմով էր զբաղված, այդ ամիրաները համաձայնության էին եկել և Անտիոքի դեմ գեներ շարժել, իրենց դիմադրություն ցուցաբերած պատրիկ Դամիանոսին՝ Անտիոքի կառավարչին, սպանել էին և քաղաքի համար մեծ վտանգ էին ստեղծել» (Դուկլանես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 20):

«Հայոց 437 թվականին նույն Եգիպտոսի եմիրի՝ Ազագի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզի – Մ.Ֆ.**), որդին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Հաբիսը (996-1021) – Մ.Ֆ.**) իր հոր մահվանից հետո նրանից առավել բազմաբանակ զորք է հավաքում և դարձյալ ուղարկում է Դունաց երկրի վրա...: Չորքը, դուրս եկնելով Երուսաղեմից ու Բաբելոնից, գալիս և ավարի է ենթարկում Ասորոց Անտիոքի կողմերը:

Այդ ժամանակ Յունաց արքայի հրամանով նրանց դեմ է դուրս գալիս Դալասանոս մագիստրոսը, պատերազմում և, պարտության մատնելով, փախուստի է դարձնում թշնամիներին: Նրանց բանակի ողջ ունեցվածքը Յունաց զորքին ավար մնաց, սակայն հետո տաքելական զորքերը կրունկները հետ են դարձնում նրանց դեմ և քաջաձիգ աղեղներով ու կորովատեզ նիզակներով սուսերահար են անում Յունաց ողջ զորքին: Եղբոր և որդու հետ միասին սպանվում է նաև Դալասանոս մագիստրոսը, իսկ նրա ողջ բանակը փախուստի է դիմում: Նրանցից շատերին ձերբակալում և գերի են տանում, այլոց հետ տանում են նաև Թոռնիկ արեղայի եղբորորդի Չորտվանեյ պատրիկին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 37):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Ապամեայի վրա մի ճակատամարտից հետո, որը տեղի էր ունեցել հույների ու մարդիբեցիների միջև» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵⁴ «Ջուրեյ իբն Մուհամմեդ իբն Սամասը դքսի մահվանից հետո մոտեցավ Անտիոքին և Բաբ ալ-Ջինալին ու նրա և բնակիչների միջև ընդհարում տեղի ունեցավ: Նա մնաց այնտեղ 4 օր, հեռացավ և վերադարձավ մահմեդական երկրներ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵⁵ «Այդ նույն տարում և հենց նույն օրերին՝ Չայոց 447 թվականին, Անտիոքականի Ռովհա Եփրի (Ռավվադյանների Եփրության հիմնադիր Եփր Յուսեյն իբն Մուհամմեդ առ-Ռավվադի – Մ.Ֆ.) թոռ և Աբլիհաճի (Ռավվադյանների Եփրության Եփր Աբու-Չաջ Մուհամմեդ իբն Յուսեյնի – Մ.Ֆ.) որդի Մամլանը (Ռավվադյանների Եփրության Եփր Մամլանը – Մ.Ֆ.) դարձյալ զորահավաք է անում Դավիթ կյուրապաղատի դեմ պատերազմի դուրս գալու համար: Նա իր մոտ է համախմբում Պարսկաստանի և Մարաստանի բոլոր զորքերի բազմությունը ու խորասանի ամիրայի (Ղազնևիների սուլթանության սուլթան Մահմուդ Ղազնևիի (998-1030) – Մ.Ֆ.) և այլ խուժարուժ ցեղերի օգնությամբ մտածում է տիրել Չայաստանին ու Վրաստանին, վերականգնել Վարին քաղաքը և Մանագլետի փոխարեն, որի աղոթատները քրիստոնյաները կործանեցին, ավարի ենթարկել Տայոց աշխարհը: Եվ այսպես, ծանրածանր ամբոխով դուրս գալով իր Թավրիզ քաղաքից ու Յեթ գավառի սահմաններից՝ նա ընդարձակածավալ բանակով անցնում է Վասպուրական աշխարհը և գալիս, իջևանում է Ապահունյաց գավառում: Դավիթ կյուրապաղատը, սակայն, ոչ թե ինքն է գնում նրանց դեմ պատերազմելու, քանզի ծերացել էր և իր օրերն էլ հաշված էին, այլ բանքեր է ուղարկում Չայոց արքա Գագիկի ու Վրաց թագավոր Գուրգենի մոտ, որովհետև նրա հայր Բագարատն արդեն մահացած էր և հոր փոխարեն թագավորում էր հենց այս Գուրգենը, որից էլ հենց օգնական գործ է խնդրում: Ուստի Գագիկը Չայոց զորքից առանձնացնում է 6.000 ամենաընտիր և զինավառ մի զուլուր, հանձնում է Մարսիաշեն ու Բերգենուր կառուցած իշխանաց-իշխան Վահրամի և նրա որդի Սմբատ մագիստրոսի ձեռքը, սպա նաև Անդու մարզպանի ու Վանանդի թագավոր Աբրահիմի զորքն էլ գումարում է դրան: Վրաց թագավոր Գուրգենը նույնպես իր այրուձիգը 6.000 ընտրյալներ է տալիս Ջոքիկի որդի, իշխանաց-իշխան Փերսի ձեռքը և Դավիթ կյուրապաղատի զորքերի այդ ողջ բազմությունը գումարվում է Օշոպետի որդի Գաբրիելի ձեռքը: Նրանք առաջ են շարժվում, անցնում են Սուկավ լեռն և Աղտիզ-ձորի բերդավանդ կտրում են պարսից բանակի դեմը՝ կարծելով, թե առաջին հերթին Բագրևանդ են մտնելու: Այստեղ էլ հենց նրանց հասնում են Չայոց և վրաց ընդհանուր զորքերը և միասին շարժվում են դեպի Ապահունյաց գավառը՝ բանակ դնելով մի ամրակուռ ու բարձրավանդակ տեղում՝ Ծմբ գյուղի մոտակայքում, Մամլանի բանակին դեմ հանդիման, որտեղ բազմաթիվ օրեր հանգիստ էին առնում: Բանն այն էր, որ նրանք պարսկական գնդի բազմաբանակությունից զարհուրած էին և չէին համարձակվում անձուկ տեղերից բաց դաշտ դուրս գալ, այլ միայն իրենց պաղատագին աղորթներն էին առաքում առ Աստված՝ դեպի վեր: Նույն ձևով էլ բոլոր քրիստոնյաները աղերասխառն աղոթքներով ու արտասուքներով սփռվում էին Աստծո առջև՝ նրա ահարկու անունն իրենց անձուկ ու զորքերին օգնական կանչելով: Իրենց հերթին թագավորները առատաձեռնությամբ աղբատներին ողորմություն էին բաշխում և հայրապետի հետ միասին լուսաբացից սաղմոսանվագ երգերով պաշտամունքի սրբազան ուխտն էին կատարում: Իր հերթին պարսկական զորքը, երբ հասկացավ, որ նրանք չեն ցանկանում առաջինը իջնել իրենց մոտ և սկսել պատերազմը, մանավանդ որ տեսնում էին իրենց բազմաբանակության համեմատ նրանց սակավաթիվ լինելը, այդ ժամանակ Արեգի անսի հենց ամսամուտին, երեքշաբթի օրը վաղ լուսաբացին, ճակատամարտի են պատրաստվում: Նրանք բազմաշերտ հորինվածքով, դեմաստանյակ վահանափախոցներով կարգավորում, հարկադրվում են իրենց ուժերը ողջ դաշտի երեսով մեկ՝ լայնածավալ հարձակման անցնելու համար, որից հետո գալիս, մոտենում են Չայոց և վրաց բանակատեղի բլրալանջին: Նրանց բազմաբանակության տեսքն անգամ ահ ու սարսափ էր ազդում Նայոդին, ինչպես վկայել են, թե պարսկական հետևակի ու այրուձիու թիվը 100.000 հոգուց էլ ավելի էր: Ապա՝ ձայն են տալիս Չայոց բանակին ճակատամարտի պատրաստվել, առաջ անցնել և մոտենալ կռվի ասպարեզին ու հանդիմանալին, բայց Չայոց և վրաց զորքերը հանկարծակի գալով հայտնում են, թե. «Ի՞նչ անպայման այսօր, այլ մեկ ուրիշ օր պատերազմենք»: Այդ ժամանակ պարսիկները, վստահ սեփական բազմաբանակությանը, նրանց մոտ դեսպան են ուղարկում և պարծենում. «Ուրեք թե ոչ, այսօր պետք է պատերազմ սկսենք»: Նրանք, սակայն, կրկին հանձն չառան և ոչ էլ երիվարները հեծան, այլ մնացին իրենց տեղը բանակած և միայն սակավաթիվ մարտիկներ էին, որ իջնում էին այնտեղ՝ նրանց հետ մենամարտելու: Այնժամ պարսկաստանցիները թողնում են ճակատամարտի պատրաստվածությունը, լքում են պատերազմի կարգավորությունն ու ռազմական կառուցվածքը և յուրաքանչյուր դե, ձիու գլուխը բաց թողած, դիմում են թալանի ու հալիչականության: Որպես մեռելոց դիակների կամ փախուստի մատնվածների կողոպտիչներ՝ նրանք բոլոր կողմերից հարձակվում են քրիստոնյաների բանակի վրա, իսկ Չայոց և վրաց զորքերը, բանի որ ոչ մեկն էլ թագավոր չունեին, ամենացուր թագավոր ու գլուխ Զրիստոսին ունենալով, միաբերան նրան են ուղղում իրենց աղաչանքը և իրենք, զինավառ եղած, ասպանողական են երիվարներին: Նրանք, սակայն, ոչ թե պատերազմական օրենքներով էին ճակատամարտ տալիս, այլ յուրաքանչյուրն, ըստ իր տոհմական գնդերի ավագության, առաջ էին անցնում և, առյուծաբար մռնչալով, հարձակվում էին պարսկական բանակի անտառախիտ բազմության վրա: Այնտեղ Չայոց զորքերը կայծակնային արագությամբ շահատակում էին աչ ու ձախ, խուռնեղում մեծ խմբով հասնում էին և բռնում ու խորը խոցոտում: Նրանք դաժանորեն սուսերահար էին անում և, խուժարուժ դարձնելով, ծանրորեն հարվածում էին, իսկ վրացական զորքերի մեջ էլ իրենց հսկայական ուժով փառաբանված Մեսիտունի Կարակելանք եղբայրներն էին, որ, կռվի ամենաթեժ տեղը միմյանցից, վիթխարի ուժով հարվածում էին իենյալներին ու երիվարներին՝ դրանք միասին երկու կես արած գետին տապալելով: Նրանց ահից սարսափած՝ պարսիկները ցրտուցան դեմ ու դեն էին փախչում, սակայն Տայոց քաջ մարտիկներն ամենուրեք, ուր պատահում էին այդ փախստականներին, բոլորին դիաթավալ ոտնակոխ էին անում: Այս ամենն իր ձևով հար և նման էր ինչպես հորեղբ անտառում բորբոքվելուն կամ որպես ահեղասպան արծիվը թռչունների երամը խուճապահար անելուն: Այլև պետք էր այնտեղ լինել, տեսնելու համար արյան վտակները առվակներն ու հորդահոս գետեր դարձած, դիաթավալ՝ թավալված, մեռածներն ու կիսամեռները՝ միմյանց վրա թափված: Այնժամ, պապանված և սարսափած, Մամլանն ու մնացած պարսիկները շտապում են փախչել և հեռանալ: Նրանց հետապնդող Չայոց և վրաց մարտիկները, սակայն, հասնելով նրանց՝ սաստիկ կերպով հարվածում էին, սրի և սուսերի բերանն առած կոտորում էին սրանց բոլորին միջև արևամուտ ու հալածում միջև Արծե քաղաքի դռները, իսկ այնտեղից էլ հետ դառնալով՝ ավարի են առնում նրանց բանակի ողջ ունեցվածքը՝ լցված գանձերի բազմաբանակությամբ, երիվարների և պատվական հանդերձների առատությամբ: Եվ առավել ուրախային այն էր, որ Նայտրը մենամարտի ժամանակ սպանված վրացի այն 5 մարտիկներից բացի այլևս ոչ-ոք հարված չստացավ և ոչ ոք սպանված զոհվեց Չայոց ու վրաց ողջ բազմությունից, ուստի ուրախացի ցնծությամբ յուրաքանչյուրը դարձավ իր երկիրը՝ փառք տալով Աստծուն» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», մաս 3, գլուխ 41):

«Զրիստոսի 1000 թվականին Մամլանին (Ռավվադյանների Եփրության Եփր Մամլանի – Մ.Ֆ.) Ապահունիքում հաղթեցին» (Մամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Չոքանդարի որդի Գաբրիելը Ապահունիքում պարտության մատնեց Մամլանին (Ռավվադյանների Եփրության Եփր Մամլանի – Մ.Ֆ.)» (Մխիթար Այրիվանցի «Չայոց պատմություն», մաս 3):

«Չայոց 447 թվականին եղավ Մամլանի (Ռավվադյանների Եփրության Եփր Մամլանի – Մ.Ֆ.) կոտորածը Ապահունիքում» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵⁶ «Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) լսում է դուքսի սպանության մասին, որպես համայն Արևմուտքի կառավարի ուղակում է մագիստրոս Նիկեփոր Ուրանոսին, որին հաջողվել էր Բաբելոնից փախչել և մայրաքաղաք գալ: Լինելով Թեսաղոնիկեում և իմանալով, թե ինչպես Մամուիլը (Բյուզանդական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսանագը – Մ.Ֆ.), դուքս Գրիգոր Տարոնեցու սպանությունն և նրա որդու գերի վերցնելու առթիվ ամբարտաճանախելով, անցել է Թեստալիայի Տեսպեն և Պենիոս գետը, ներխուժել Թեստալիա, Բեռլուհա, Անտիկա, ինչպես և Կորնոսի նեղուցով՝ Պելոպոնես ավեր ու ավար սիրելով, ահա ուրեմն, լսելով այդ ամենի մասին, Նա ինքն էլ, իր զորքերը վերցնելով, Օլիմպոսի փեշերով անցավ, եկավ Լարիսա: Նա բռնեղն այնտեղ թողեց և թեթևազեն զորքով արագ քայլով անցավ Թեստալիան, Ֆարսալիայի դաշտը և Ապիդանոս գետը ու բանակեց Սպերիոս գետի ափին: Դիմացի ափին բանակել էր ինքը՝ Սամուիլը: Երբ երկրքից առատ անձրև տեղաց և գետը հորդացավ, հույս չկար, թե հենց հիմա մարտ տեղի կունենա, սակայն մագիստրոսը, գետը վերից վար ուշադիր զննելով, մի տեղ գտավ, որտեղից իր կարծիքովն չհարավոր էր այն ևս անցնել, և, գիշերով զորքը ոտքի հանելով, անցավ գետն ու հարձակվեց Սամուիլի՝ անհոգ բնած զինվորների վրա: Միևնաժամ հոգի սրի բաշվեց, ոչ ոք անգամ չհամարձակվեց արիության մասին մտածել, ինքը Սամուիլն էլ, ինչպես և իր որդի Ռոմանոսը, ծանր վերք ստացան: Նրանք գերի կրկնեցին, եթե սպանվածների դիակներին չհատնվեին և մեռածի պես պառկած չմնային: Երբ գիշերը վրա հասավ, նրանք ծածուկ Էստոլիայի լեռները փախան, որտեղից, այդ լեռների զազալների վրայով՝ Պիտոսն

անցնելով, ապավինեցին Բուլղարիա: Մագիստրոսը հռոմեացի գերիներին ազատեց, ընկած բուլղարներին դիակապեց, թշնամիների ճամբարը հափշտակեց և, հսկայական հարստություն ձեռք բերելով, գործով Թեսալոնիկե վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 23):

²⁹⁵⁷ «Տիրոջ 999 թվականին՝ 12-րդ ինդիկտոնին, եկավ Տարխանաստեղ, նույն ինքը՝ կատեպան Գրիգորը, պաշարեց Գրավինան ու բռնեց Թեփիկատսին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵⁸ «Դրանից հետո իսլամի երկրի վրա արշավանքի ելավ հենց ինքը՝ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), և մոտեցավ Երկաթյա կամրջին Ֆիջրի 389 թվականի Շավալ ամսի 6-ին: Դրանից հետո նա գնաց Շեյզարի վրա ու պաշարեց այն նույն տարվա Չուլքադա ամսի 15-ին: Նա հեռացրեց ջրատարը: Այդտեղ էր գտնվում Համյան անունով ալ-Ֆաթիմի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Ֆաթիմի – Մ.Ֆ.) կառավարիչը՝ «իբն Կարադիս» մականվանյալ: Արքան նրա մոտ մարդ ուղարկեց, որպեսզի նա հանձնի բաղաբը, զայթակելով նրան գումարով ու այլ բաներով, սակայն նա չհամաձայնեց: Եվ, երբ գործը հասավ պաշարմանը և պաշարյալներից ջրից զրկումը չափից դուրս երկար տևեց, իբն Կարադիսը ինքն առաջարկեց հանձնվել, սակայն պայման դրեց, որ, ելնելով բաղաբից, ինքն ոտք չափտի դևի արքայի գորգի վրա և իրեն ու իր այն մարդկանց, որոնք կցանկանան հեռանալ իր հետ, չեն խոչընդոտի: Արքան համաձայնեց դրան և ուղարկեց իր խաչը: իբն Կարադիսը բացեց դարպասները և շատ բնակիչների հետ Համյա գնաց, որտեղից էլ մեկնեց Հալեպ: Արքան Շեյզարը լցրեց հայերով» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ եգիպտացիների զորքերից հունաց բանակի կրած պարտությունից հետո, որտեղ սպանվեց Ղայասանոս մագիստրոսը, ինքը՝ Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), անձամբ գալիս և Աստիոբ: Երբ նա անցնում էր Ասորեստանյան Հալեպի դաշտով, այնտեղ ուր կուտորվեց հունական զորքը, հավաքել է տալիս որպես ծովատիրոջ կուտակված ոսկորները, հրամայում է փոս փորել և նույն տեղում բոլորին թաղել, ապա նրա մոտ եկեղեցի է շինել տալիս, իսկ ինքը անցնում է այդտեղից ու գրավում է Շաժար բաղաբը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 42):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Ապամեայի վրա մի ճակատամարտից հետո, որը տեղի էր ունեցել հույների ու մարդիբեցիների միջև: Նա հավաքեց սպանված հույների ոսկորները, դրանց վրա աղոթք կարդաց և թաղեց դրանք: Նա գնաց Շեյզար ու խլեց այն մարդիբեցիներից հանձնվելու միջոցով, իսկ դա եղավ Ֆիջրի 389 թվականին» (Բենավ-էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց Շեյզարը» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁹⁵⁹ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) այնտեղից գնաց Հիսն իբն Կուվեյս ու զբաղեցրեց այն հանձնվելու միջոցով» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց... Բահրայի լեռները» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁹⁶⁰ «Հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Հիսն Մասյաֆի վրա, տիրեց նաև նրան և ավերեց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց... Բահրայի լեռները» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁹⁶¹ «Հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Ռաֆանիա, այրեց այն ու գերեվարեց նրա բնակչությանը» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց Շեյզարը, Բահրայի լեռները և ալ-Ռաֆայից» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁹⁶² «Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) առաջ էր ընթանում, այրում ու գերեվարում էր, մինչև որ չհասավ Հենսին և կանգ չառավ այնտեղ: Այդ բաղաբի որոշ բնակիչներ ամրացան սուրբ Կոնստանդինի եկեղեցում՝ իրենց անվտանգության մեջ համարելով, և, երբ ռուսները նրա զորքից իմացան այդ մասին, նրանք այրեցին այդ, իսկ դա մի զարմանալի եկեղեցի էր» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Վադի-Հայրան և այնտեղից շատ մահմեդականներ գերեվարեց: Այդ ժամանակ Հալեպից նրա մոտ Շեյզար եկավ Աբու-Ֆարայելը (Հալեպի Համդանյանների Էմիրության Էմիր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.), արքան պատվով ընդունեց նրան և ասաց. «Ես նվիրում եմ քեզ Հալեպը»: Միաժամանակ նաև այլ բաների թվում նա նրան նաև մի ոսկյա գավաթ նվիրեց և ասաց. «Ստիդ սրանից»: Ֆիջրի 392 թ-ի Ասֆար ամսի 15-ին Աբու-Ֆարայելը մահացավ: Մի ստրկունի էր նրան թույն տվել և նա մահացել էր, բայց ասում էին նաև, որ դա Լուլուն (Հալեպի Համդանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.) էր նրան թույն ուղարկել սեփական աղբյակ՝ Աբու-Ֆարայելի կնոջ, միջոցով, և նրանք երկուսն էլ միաժամանակ մահացան» (Բենավ-էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

²⁹⁶³ «Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Բաալբեկի շրջակայքը և այդ ժամանակ Ջուեյշը օգնության համար Դամասկոսից գրավոր Եգիպտոս դիմեց՝ նկարագրելով հունական բանակի հսկայական թվաքանակը ու իր վախը նրա հետ ընդհարվելուց՝ խնդրելով իրեն աջակցել գումարով, ռազմիկներով և զենքերով: Եվ ահա նրան ուղարկվեցին մեծաթիվ զորքեր, ինչպես նաև այն ամենը, ինչ նա պահանջում էր: Եվ գովեց Ասորիքի բոլոր տիրակալներին, որպեսզի նրանք միավորվեն նրան: Նրանք բոլոր գնացին Դամասկոս և այնտեղ այնքան զորք հավաքվեց, ինչքան, ես չեմթողում եմ, երբեք մահմեդականներից այնտեղ չէր հավաքվել: Արքան կրկին բռնեց ծովափնյա ճանապարհը, այրեց Արկան և բաղեց նրա ամրոցը» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁶⁴ «Դրանից հետո նա Ֆիջրի 389 թվականի Չուլիիջա ամսի 23-ին, Երեքշաբթի օրը, մոտեցավ Տրիպոլիսին և նրա զորքը պաշարեց ամրոցը ժամանելու երրորդ օրը, որը հինգշաբթի էր: Նա իր ճամբարը խանդավով պատեց և ամրոցից հեռացրեց ջրատարը: Այդ ժամանակ նրա մոտ երկու խելանդաններ եկան պարենամթերքով ու պաշարեղենով և նրա զորքը սկսեց ամեն ինչով ապահովված լինել: Նա Բեյրութ ու Ջաբալ ուղարկեց զորքի մի ջոկատ, որը շատերին բռնեց ու գերեվարեց: Նա խելանդանների վրա բարձեց գերիներին և նրանց իր երկրներ փոխարդեց: Եվ թեժացավ մարտը նրա զորքերի ու ամրոցի բնակիչների միջև ցամաքում ու նրանք ընդհարվեցին Ֆիջրի 390 թվականի Մուհառամ ամսի 1-ին, երբ նրա ռազմիկներից շատերը սպանվեցին կամ վիրավորվեցին: Դրանից հետո նա հեռացավ նրանցից նույն այդ տարվա Մուհառամ ամսի 5-ին՝ ու դեպի Աստիոբ ուղղություն բռնելով Լաթաքիայի ճանապարհով: Մահմեդականների երկրում արքայի գտնվելը, հաշված Երկաթյա կամրջից անցնելուց մինչև Տրիպոլիսից Լաթաքիայի կազմեց երկու ամսից 1 օր պակաս: Նա Աստիոբի կառավարիչ Նշանակեց Նիկեդորին, այն ալ-Ֆատույին, որին նա Ադուդ-էդ-Դուլա Փանահ-խոսրովի (Արաբական խալիֆության իմամական, փաստացի տիրակալ, Բուլեխյանների Էմիրության Էմիր Ադուդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) մոտ Բադրադ էր ուղարկել, երբ այնտեղ էր Սկլերոսը» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավում է նաև շատ բերդեր՝ ասպատակ սփռելով մինչև Լիբանոս լեռը ու ավարի ենթարկելով այդ ողջ երկիրը: Խաչվերացի տոնից մինչև Տիրոջ հայտնության օրը նա մտնում է այնտեղ, ապա, հետ դառնալով, գալիս, ձմեռում է Կիլիկիայի Տարսոս բաղաբում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 42):

²⁹⁶⁵ «Տիրոջ 1000 թվականին՝ 13-րդ ինդիկտոնին, Տարխանաստեղ գրավեց Մարադան» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁶⁶ «Հույների նավատորմից մեկ նավ գրավվեց: Նրա վրա 200 հոգի մարդ կար և նրանք բոլորը մինչև վերջին մարդը սպանվեցին» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ընդհարում եղավ եգիպտական ու հունական նավատորմների միջև» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁹⁶⁷ «Քանի որ Դավիթը չուներ ոչ որդի և ոչ էլ եղբայր, որ ժառանգեր նրա թագավորական աթոռը, ուստի նա իր ողջ ազատագունդն ու աշխարհը կտակել էր Դուռաց Վասիլ թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.): Վասիլ թագավորը Կիլիկիայի Տարսոս բաղաբում, երբ լսում է նրա մահվան գույժը, ամեն ինչ թողնում և շուտափույթ գալիս է մեր երկիրը: Նա գնում, բարձրանում է Սելիոնենի կողմերը...: Եվ թագավորը Վարդավառի տոնի օրը անցնելով Հանձիթն ու Բալուն, բարձրանում է Կոնեյա լեռը, որը Հաշտենթի, Շուլթի և Խորձենթի մեջտեղում է, այնտեղից էլ գալիս, հասնում է Արշամուլյաց գավառի Երիզա բաղաբը: Նվիրելուի ամիրան՝ Բատի (Մովսեսյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.) բողոքորին (Մովսեսյանների Էմիրության Էմիր Մուֆախիդ-էդ-Դուլա Աբու-Մանսուր Սելիդը – Մ.Ֆ.), գալիս է նրա մոտ՝ Երիզա բաղաբ: Վասիլը արքունատուր ընծաներով պատվում է նրան, շնորհում մագիստրոսի կոչում և հրամայում է Զորորդո Հայքի ու Տարոնի զորքերի անկախժեշտության դեպքում նրան օգնության ձեռք մեկնել, երբ որ կանչե: Այնուհետև արքան այնտեղից շարժվում, գնում հասնում է Հավճիք կոչված լեռը, այն բաղաբը, այսինքն՝ Տայոց աշխարհը: Այստեղ նրան ընդառաջ են եկնում Աբխազիայի թագավոր Բագարատը (Բաղթիկ թագավորության հիմնադիր արքա Բագարատ I Մեծը – Մ.Ֆ.) և նրա հայր, Կրաստանի թագավոր Գուրգենը, որոնց նա առանձնահատուկ մեծարանքով է ընդունում, կյուրապաղատության պաշտոն է տալիս Աբխազների թագավորին, իսկ նրա հորն էլ, մագիստրոս կարգելով, ազատ է

արձակում՝ գնալու իրենց երկրները: Նրա գնալու հենց նույն օրը, սակայն, մի շատ աննշան պատճառով սաստիկ կոշիվ բռնկվեց հունաց բանակում: Բանն այն էր, որ Դավիթ կյուրապաղատի իշխաններն ու ազատանին եկել և բանակ էին դրել հունական զորքերի մեծամարտությանը: Այդ ժամանակ ռուզաց հետևակ գնդից մեկը ելնում է և խոտ է վերցնում, որպեսզի տանի իր ձիու համար, բայց վրացիներից մեկը ցանկանում է խլել խոտը: Խոտը տանողը աղաղակ է բարձրացնում և յուրայիններից մեկը գալիս է իրեն օգնության: Նույնպես և վրացին է ձայն տալիս յուրայիններին, որոնք գալիս և հասնում են առաջին ռուզին: Դրա համար ռուզաց ողջ զորքը՝ այնտեղ գտնվող զինվորները, շարժվում են նրանց դեմ կռվելու, իսկ այնտեղ կային 6.000 հետևակային մարտիկներ՝ նիզակներով և սալաքներով զինված, որոնց Վասիլ թագավորն էր խնդրել ռուզաց թագավորից (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Վլադիմիրին – Մ.Ֆ.), երբ որ իր քրոջը նրան կնության էր տվել և դա նույն ժամանակ էր, երբ որ նրանք Զրիստոսի հավատն ընդունեցին: Այնժամ Տայյոց բոլոր իշխաններն ու ազատանին դուրս են գալիս նրանց դեմ և նրանցից պարտության կրում: Այնտեղ սպանվում են մեծ իշխանը, որին Պատրիարք էին կոչում, նաև Օչոպետյորի երկու որդիներ Գաբրիելն ու Յովհաննեսը, Ապուհարայի թոռ Չորտվանեն և բազմաթիվ ուրիշներ, որովհետև Աստծո ցառումն էր շարժվել նրանց վրա՝ իրենց մեծամարտության պատճառով...: Դրանից հետո Վասիլ արքան չվում, անցնում է Յարթի գավառի Մանագվերտ քաղաքը, այնտեղից էլ՝ դեպի Բագրևանդ ու բանակ է դնում Վաղարշակերտ քաղաքին մերձակա բաց դաշտում, որտեղ մնում և սպասում է Յայոց արքա Գագիկի գալստյանը: Գագիկը, սակայն, իր համար փոքրություն է համարում նրա մոտ գնալը... իսկ Վասիլ թագավորը բանակով չվում, հասնում է Ուխթաթա քաղաքը: Նա իր ձեռքի տակ է նվաճում Տայյոց բոլոր բերդերն ու ամրոցները, իրեն հավանաբար մարդկանց կարգում է նրանց վրա և, Տայյոց աշխարհի մնացած պատանիներին իր հետ առնելով, տանում բնակեցնում է Յունաց աշխարհում, որից հետո ինքը վերադառնում է Վարին ու Խաղտոհառնով անցում է Կոստանդնուպոլիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

«Դավիթ կյուրապաղատը, որ մի հզոր, աշխարհաշեն, առատածեռն ու աղբատասեր մարդ էր, իսկապես խաղաղություն սահմանող էր, քանի որ նրա օրերում, ինչպես մարգարեն է ասում, ամեն մարդ հանգիստանում էր իր որթի ու թզենու ներքո: Նրա մահվանից հետո Յոռունից ինքնակալ Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) իր գահակալության քսանհինգերորդ տարում ծանր զենված շարժվեց ու, շրջանցելով շատ օթևաններ, եկավ հասավ Եկեղյաց գավառը: Տայթի ազատագրվող զորքը դիմավորեց նրան և, առատատուր պարզվելով նրանից մեծարված, յուրաքանչյուրն ըստ իր արժանիքի հասնելով իշխանության, փառքի ու պատվի՝ ցնձալով մեծապես ուրախացավ, բայց նրանց նկատմամբ կատարվեց Դավիթ ոգեբողի մարգարեությունը, թե. «Առավոտյան կանաչի պես կրուսեն, առավոտյան կանաչի պես կծաղկեն ու կպայծառանան, երեկոյան կթառամեն, կցորանան ու կընկնեն»: Թագավորը, անցնելով Աղորի աշխարհը, Դավիթի կոչված բերդի մոտ գիշերեց: Այդ ժամանակ, չգիտեմ ինչ պատճառով, Ըռուզը կոչված արևմտյան զորքը և ազատագրվող իրար հետ ընդհարվեցին և այդտեղ ազատների ասենապատվավորներից 30 մարդ մեռավ: Եվ այս ոչ թե անտեղի ու իզուր պատահեց նրանց, այլ այն պատճառով, որ նրանք, սակավ ինքզնուբեր օրը մահաբալույն խառնելով պատարագի Յաղորդությանը, խմեցին երանելի անձին ու, խեղդամահ անելով նրան, գրկեցին կյանքից: Նրանք այդ արեցին նրանից ձանձրացած և թագավորից սպասվող խոստովների անկկախելով, այդ պատճառով էլ Աստծու արդար դատաստանը, ըստ նրանց գործի հատուկեց նրանց: Այն օրից մինչև այժմ երբեք չհաջողվեց ազատ դուրս գալ Տայթից ու, թեպետ այդ աշխարհը երկարաձգեց իր գոյությունը, բայց նրանք, վաղահաս մահով գրկվելով, կյանքից վերջացան: Այդտեղ գալիս, Յոռունից թագավորին են հանդիպում Աբխազաց թագավոր Բագրատը (Զարթլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.) և նրա հայր Գուրգենը: Ինքնակալը մեծապես պատվում է նրանց, Բագրատին տալիս է կյուրապաղատության պատիվ, նրա հորը՝ մագիստրոսության, և խաղաղությանը ծանապարհ դնում: Դրանից հետո նա ինքը գնում, անցնում է Յարթով ու Մանագվերտով և արշավելով դառնում է Բագրևանդի վրա, գալիս է Ուխթաթա քաղաքը և տիրում շատ գավառների, բերդերի ու քաղաքների, նրանց վրա նշանակում է գործակալներ, դատավորներ և վերակացուներ, իսկ ինքը հանգիստ վերադառնում է իր ճանապարհով ու հասնում իր թագավորական քաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս: Այս կատարվեց Յայոց 450 թվականին և երկիրը խաղաղվելով՝ հանգստացավ տասնչորս տարի» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 1):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մայրաքաղաք վերադարձավ, որտեղից էլ բարձրացավ Իբերիա: Դավիթ կյուրապաղատն արդեն մեռել էր՝ իր տիրույթների ժառանգ կայսեր նշանակելով: Նա եղավ տեղում, իրեն տրված ժառանգությունը կարգի բերեց և Դավիթ կյուրապաղատի եղբայր Ներթևագույն Իբերիայի իշխան Գեորգիոսին համոզեց իր սեփական տիրույթներով բավարարվել ու այք չունենալ ուրիշների ունեցվածքին: Նա նրա հետ դաշինք կնքեց և, նրա որդուն պատանդ վերցնելով, գնաց Փյունիկե՝ իր հետ տանելով նաև իրեն պատկանող Իբերիայի տոհմի իշխաններին, որոնցից գլխավորներն էին եղբայրներ Պակուրիանը, Ֆեդաստն ու Ֆեդրը, որոնց նաև պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 20):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Իբերիա, որպեսզի տեր կանգնի արդեն մահացած Դավիթ կյուրապաղատի ժառանգությանը որ երկիրն իրենով անի: Եվ այսպես նա տեղ հասավ, իրեն տրված ժառանգությունը կարգի բերեց, Դավիթ կյուրապաղատի եղբայր, Ներթևագույն Իբերիայի իշխան Գեորգիոսին, համոզեց իր սեփական տիրույթներով բավարարվել և այք չունենալ ուրիշների ունեցվածքին: Նա նրա հետ դաշինք կնքեց և, նրա որդուն պատանդ վերցնելով, գնաց Փյունիկե» (Չոնոբաս «Պատմություն»):

«Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) իր զորքով 6 ամիս մնաց Մսիսի ու Տարսուսի երկրում՝ նպատակ ունենալով կրկին վերադառնալ իսլամի երկիր, սակայն նրան հասավ ալ-Տայ քաղաքում վրացիների արքա Դավիթ կյուրապաղատի մահվան լուրը և այդ ժամանակ նա գնաց այնտեղ ու նրան հետևեց նաև Անտիոքի կառավարիչ մագիստրոսը՝ իր զորքի հետ միասին: Արքան ընդունեց վրացիների ողջ երկիրը և նրա վրա հույներից կառավարիչ նշանակեց: Այդ ժամանակ նրա մոտ եկավ թորեղի եմիր Մուհամմեդ-է-Դուլա Աբու Մանսուր Սեյիդը (997-1010) – Մ.Ֆ.), և ուղի դրեց նրա գորգի վրա: Նա նրան մագիստրոսի կոչում շնորհեց, նշանակեց Արևելքի դուքս և ողորմածություն ու բարերարություն թափեց նրա վրա, որից հետո հետ ուղարկեց իր տիրույթներ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Գնում ենք Անտիոք, երբ հասնում Իբերիան, այն, որ գտնվում էր Դավիթ կյուրապաղատի իշխանության ներքո, աստծո օգնությամբ ենթարկվեց մեր տիրոջ և կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)» (Անտիոքի դքսության դուքս Սիկեմիոր Ուրանոսի նամակից, տես Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության» Երևան 1979, էջ 320):

«Իսկ այս ընթացքում վախճանվել էր մեծ կյուրապաղատ Դավիթը, ինչպես վերն ասացինք: Դավիթը մահացավ անժառանգ: Եվ Յայնկույս Տայթն ավերվեց ու եկավ հունաց արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), որին Դավթի ազնաւորները համնեցին բերդերը և արքա Վասիլը նվաճեց Դավիթ կյուրապաղատի հայրենիքը: Այդ ժամանակ գնացին նրա մոտ աբխազաց թագավոր Բագրատը (Զարթլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.) ու նրա հայր Գուրգենը և Վասիլ արքան, մեծարելով Գուրգենին, նրան մագիստրոսություն շնորհեց, իսկ Բագրատին՝ կյուրապաղատություն, որպեսզի դրանով իսկ միմյանց թշնամացի հորն ու որդուն և այդպես տարդի: Գուրգենը, սակայն, ծննդատասեր և ուղղամիտ էր, նրա հոգին չխոռովեց խարդավանքից ու նա չդիմեց որևէ նենգության» («Զարթլի-Յիսուկեթա», «Զարթլի մատյանը»):

«Եվ ահա ամայացավ այն կողմի Տայթը, բանգի ելավ հույների արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) և այս Դավթի ազնաւորները նրան հանձնեցին Դավիթ կյուրապաղատի տիրույթները» («Զարթլի-Յիսուկեթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

²⁹⁶⁸ «Գագիկի քրոջորդի Ապուսահլը չարախոսում է նրան Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտ և դրա համար Գագիկը հրամայում է իր որդի Յովհաննեսին ու նա ավարի է ենթարկում Ապուսահլին պատկանող Կոգոհովիտ և Ծաղկոտն գավառները» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

²⁹⁶⁹ «Լինելով Փյունիկեում՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), Տրիպոլիս, Դամասկոսի, Տյուրոսի և Բերիտոսի ամիրաներին նախկին պես հռոմեացիների կապտակության տակ առավ և նրանցից պատանդ վերցնելով, վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 20):

²⁹⁷⁰ «Վրաստանի թագավոր Գուրգենը, իր համար խիստ անպատվաբեր համարելով մարտիրոսության աստիճանը, որ իրեն էր շնորհել Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) և ի ծնել էլ խելից թեթև լինելով, արհամարհեց նրան, մեծ գորաբանակով եկավ ու տիրեց Տայթ աշխարհին: Նա հարձակվեց Ուխթաթա փոքր բերդի վրա, կոշիվ տվեց, չկարողացավ հաղթել, ինչպես նաև ոչ էլ ուրիշ որևէ բերդի, ուստի հավաքեց իր զորքերի բազմությունն ու գնաց, բանակ դրեց Մամրուռանի ձորաբերանին: Վասիլ թագավորը, երբ լսեց այդ բանը, հրամայեց իր մագիստրոսներից մեկին, որին Կանիկ էին կոչում, հունաց ողջ բանակով դուրս գալ նրա դեմ: Ինքը՝ թագավորը, ևս իսկույն ծանապարի ընկավ, եկավ ու բանակ դրեց Բասեն գավառում, իսկ դա եղավ հայոց 450 թվականին: Երկու բանակները, սակայն, ողջ տարի մինչև ձմեռ մնացին նույն տեղում կանգնած, իսկ այնուհետև Կանիկը խաղաղության առաջարկ է անում Գուրգենին և թագավորի անունից խոստանալով կատարել նրա ցանկությունը: Այս Գուրգենն ու մագիստրոսը գալիս, հանդիպում են միմյանց Մեծփոխ մայրաքաղաք լեռան մոտ գտնվող Սուրբ Աստվածածին գյուղում, որը այդպես է կոչվել այնտեղ եղած եկեղեցու անունով: Հանդիպելով իրար հետ՝ նրանք խաղաղության դաշն են կնքում և յուրաքանչյուրը վերադառնում է իր տեղը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 44):

²⁹⁷¹ «Այն պատճառով, որ Նոմերյան և Ատաֆիտյան արաբները չարաչար ոտնատակ էին անում Կյուլե Ատրիքն ու հենց Անտիոքը, կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)**, մագիստրոս Նիկեեիոր Ուրանոսին կառավարիչ նշանակելով, Անտիոք ուղարկեց՝ նրա փոխարեն Թեսաղոնիկեի կառավարիչ նշանակելով պատրիկ Դավիթ Արիանտեսին: Նա Ֆիլիպպոլոսում զորավար նշանակեց պրոտոսպաթարոս Նիկեեիոր Ըսիֆիասին, բանգի Թեոդորականը ծերության պատճառով հրաժարական էր տվել: Մագիստրոս Նիկեեիոր Ուրանոսը, լինելով Անտիոքում, արաբների առաջնորդ Կիտրինիտեսի **(Նոմայրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուկի-Էր-Ղուլա Վասսաթ իբն Սաբիկի – Մ.Ֆ.)** հետ երկու-երեք անգամ մարտի բռնկեց և, նրան պարտության մատնելով, համոզեց հանգիստ մնալ, որով էլ հենց կայսրն ու անխախտ խաղաղություն հաստատեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 29):

²⁹⁷² «6508 թվականին, ինդիկտիոնի 13-րդ տարում կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** Յենսից այն կողմ գտնվող բուլղարական բերդերի դեմ պատրիկ Թեոդորականի և պրոտոսպաթար Նիկեեիոր Ըսիֆիասի առաջնորդությամբ մեծ զորք ուղարկեց ու գրավեց Մեծ և Փոքր Պրեսլավաներն ու Պլիսկովան, որից հետո հռոմեական զորքն անվսառ և հաղթական հետ վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 26):

«Այնուհետև Վասիլ թագավորը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** սուրիանդակ է ուղարկում Արևելք, կանչում է Զորավանդին սպանող Ժան պատրիկին, մագիստրոս է կարգում և ուղարկում Մակեդոնիա՝ բուլղարների դեմ: Այնտեղ նա բազմաթիվ անգամներ հեղոսաբար մարտնչեց, սակայն հետո պարտվեց ու ընկավ նրանց ձեռքը: Նրան առնում, տանում են իրենց երկիրը և բանտարկում են բերդերից մեկում, ինչպես Սահակին: Եվ այդպես բազում տարիներ երկարաձգվում է պատերազմը բուլղարների դեմ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 34):

²⁹⁷³ «Իսկ Գագիկի եղբորորդի Դավիթը, որին վերևում հիշատակեցինք, փոքր ինչ մեծամտանում է և անհնազանդություն է ցուցաբերում իր հորեղբայր Գագիկի նկատմամբ, ուստի Գագիկը զայրացած մեծ զորքով գնում է Տաշիրը, շուրջանակի պատում է Շամշուղեն ու Վրաց դաշտը և բանդում ու ավերում է ամբողջությամբ, որովհետև 3 ամիս շարունակ այնտեղ մնաց՝ ողջ ձմեռվա ընթացքում, Դայոց 450 թվականին: Այս նա, անցնելով Գագ բերդը, դուրս է գալիս Աղստևի գավառ: Դավիթը, թեև մեկ կամ երկու անգամ ցանկացավ պատերազմի բռնկել նրա դեմ, սակայն Գագիկի զորքի բազմության համեմատ իր զորքի սակավության պատճառով ոչինչ ձեռնարկել չհամարձակվեց, ուստի Տեր Սարգիս հայրապետի միջնորդությամբ նա գալիս ու հնազանդվում է Գագիկ արքային՝ հանդիպելով նրան Շիրակ ավանում: Տեր Սարգիս ձեռքով խաղաղության ուխտ հաստատվեց, որի համաձայն Դավիթը պետք է հնազանդ լիներ նրան, որպես իր հորը, իսկ Գագիկն էլ պետք է հայրական խնամքով սիրեր Դավիթին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 45):

²⁹⁷⁴ «Երիտասարդ 1002 թվականին ելավ թուրքերի ագզն ու ավերեց Վասպուրականի գավառը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁷⁵ «Տիրոջ 1002 թվականի մայիս ամսին՝ 15-րդ ինդիկտիոնին, եկավ Սաթի Ուրացողը և մինչև սուրբ Դուկաս առաքյալի տոնի օրը պաշարեց բաղաբը, որը փրկվեց Սուրբ Մարիամի և Վենետիկի դոժ Պետրոսի **(Վենետիկի Հանրապետության դոժ Պետրո Օրսետոլին – Մ.Ֆ.)** կողմից» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1003 թվականին Բարի եկավ Սաթի Ուրացողը և պաշարեց բաղաբը մայիս ամսից մինչև հոկտեմբերյան կայնեադի տասներորդ օրը: Բաղաբը փրկվեց Վենետիկի դոժ Պետրոսի **(Վենետիկի Հանրապետության դոժ Պետրո Օրսետոլին – Մ.Ֆ.)** կողմից» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁷⁶ «Փոքր Բաղրը **(Միդրասյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սալիի իբն Միրդասը – Մ.Ֆ.)**, տեսնելով, որ Միդրասյանների նվիրվածությունը իր ցեղին հասել է ամենաբարձր աստիճանի, ցանկացավ ապստամբել ու վեր հանել՝ հոգևոր իշխանությանը միացնելով աշխարհիկը: Եվ ահա նա ուժով գրավեց Ագիլ ամրոցը, որը տեղակայված էր մի բարձր ժայռի կատարին» (Շարաֆ խան Բաղիշեցի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 2):

²⁹⁷⁷ «Հաջորդ տարին կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** Թեսաղոնիկեի վրայով դարձյալ գնաց բուլղարների դեմ: Նրա կողմն անցավ Բերիայի կառավարիչ Դորոմիորը, կայսեր հանձնելով բաղաբը և նրա կողմից անթիպատրոսի պատվաստիճանն ստանալով, իսկ Սերվիան պահպանող Նիկողայոսը, որին իր կարծախապությունն պատճառով փաղաքշորեն Նիկոլիցա էին անվանում, բացաբար դիմանում էր և պատրաստակամությամբ տանում պաշարումը, թեև կայսեր եռանդագին գործելու հետևանքով բերդն ի վերջո գրավվեց, իսկ Նիկոլիցան էլ գերի ընկավ: Կայսրը բուլղարներին այդտեղից վերաբնակեցրեց և բերդի պահպանությունը թողեց հռոմեացիների ձեռքը: Այդ բոլորը կատարելուց հետո նա մայրաքաղաք վերադարձավ՝ իր հետ տանելով նաև Նիկոլիցային, որին պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց: Նիկոլիցան, սակայն, միտքը փոխելով, այնտեղից փախավ և ծածուկ Սամուիլի **(Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագի – Մ.Ֆ.)** մոտ եկավ, որից հետ գնաց ու պաշարեց Սերվիան, բայց կայսրը այս անգամ ևս եռանդ ցուցաբերելով, ջարդեց պաշարման օղակը, Նիկոլիցան ու Սամուիլը փախան, բայց ուխտադրուժ Նիկոլիցային այդ բանը մինչև վերջ անել չհաջողեց, բանից նա ընկավ հռոմեացիների որոգայթը, գերի վերցվեց, շրջապակա կայսեր մոտ բերվեց և, Կոստանդնուպոլիսում ուղարկվելով, բանտ նետվեց: Կայսրը, գալով Թեստալիա, վերականգնեց Սամուիլի կողմից ավերված բերդերը, իսկ բուլղարների ձեռքում գտնվողներն էլ պաշարելով, գրավեց: Նա բուլղարներին Վոլերոսում վերաբնակեցրեց և, բոլոր բերդերում մարտունակ կայազոր թողնելով, վերադարձավ Վոդինա կղզված վայրը: Վոդինան գահավեժ ժայռի վրա գտնվող մի բերդ էր, որի մոտից հոսում է Օստրով լճի ջուրը, այն հոսում է գետնի տակով, չի երևում և այնտեղ է երկրի երեսը դուրս գալիս: Ըանի որ Վոդինայի պաշտպանները կամավոր կերպով չհանձնվեցին, կայսրն այն պաշարմամբ գրավեց: Սրանց էլ նա Վոլերոսում վերաբնակեցրեց, իսկ Վոդինան էլ, մարտունակ կայազորով ապահովելով, Թեսաղոնիկե վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 26):

«Վասիլ արքան **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** բուլղարների հետ թշնամական ու պատերազմական հարաբերություններն մեջ մնաց 4 տարի շարունակ, երբ ի վերջո ձմռանը մտավ բուլղարական երկիր, պատերազմեց, գերեվարեց և այդ ընթացքում մի բանի ամրոցներ գրավեց: Նա դրանցից ոմանք իր ձեռքում, իսկ վրայից էլ, որոնք չէր կարող պահել, ավերեց: Նա ավերեց նաև Բերիա բաղաբը, որը ավերվածների թվում էր հայտնվել» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁷⁸ «Կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** հաջորդ ինդիկտիոնի 15-րդ տարում արշավում է Վիդինի դեմ և, ողջ ութ ամիս պաշարման մեջ առնելով, գրոհով գրավում է բաղաբը: Երբ ինքը պաշարմամբ էր զբաղված, Սամուիլը **(Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագ – Մ.Ֆ.)**, բառատրոփ վրա հասնելով, հենց ընթացքից հարձակվում է Ադրիանապոլիս վրա՝ ամենալեռն աստվածածնի հենց ննջման օրը, երբ ամեն տարի ընդունված սովորության համաձայն պետական ծախսերով տոնահանդես է կատարվում: Եվ ահա նա, հանկարծակի գրոհելով, գրավում է այն ու, հսկայական ավար վերցնելով, վերադառնում է իր երկիրը: Կայսրը, Վիդինը շատ լավ ամրացնելով, ողջ-առողջ մայրաքաղաք վերադարձավ՝ ճանապարհին հանդիպած բոլոր բուլղարական բերդերը գրավելով ու կործանելով» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 30):

²⁹⁷⁹ «/30/ Գագիկը Վայոց ձորի, Խաչենի ու Փառիսոսի սահմաններից տիրեց բազմաթիվ ամրոցների և գավառների: /48/ Այս նույն ժամանակներում՝ Դայոց 452 թվականին, Փառիսոսի իշխանները, որոնք ծագումով Հայկազյան գարմից էին, մահացան և իսպառ վերացան՝ գոյատևելով մինչև Սենեբերիսն ու Գուրգենը: Այդ ժամանակ նրանց երկիրը հակառակությամբ իրենց մեջ բաժանեցին Դայոց արքա Գագիկն ու Գանձակի Փառլուն ամիրան **(Շարաղայանների էմիրության էմիր Փատլունը – Մ.Ֆ.)**» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30, 48):

²⁹⁸⁰ «Մոտենալով Սկոպիա բաղաբին՝ նա **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** Սամուիլին **(Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագ – Մ.Ֆ.)** անհոգ վրան խփած գտավ Աբսիոս գետի, որին այժմ Վարդարաք են կոչում, այն կողմում: Նա իրեն ապահով էր զգում, բանգի գետը վարարել էր և նրա կարծիքով այն անանցանելի էր, դրա համար հանգիստ բանակել էր: Չինվորներից ոմանք, սակայն, գետանց գտան և այդտեղով կայսրին դիմացի ափ անցկացրին: Սամուիլը, անակնկալից ապաշօ, գլխովին փախուստի դիմեց: Նրա վրանն ու ողջ ճամբարը ընկավ հռոմեացիների ձեռքը: Սկոպիա բաղաբը կայսեր հանձնեց Սամուիլի կողմից նրա կառավարիչ նշանակված Ռոմանոսը, որը բուլղարների թագավոր Պետրոսի **(Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսի – Մ.Ֆ.)** որդին և Բորիսի **(Բուլղարական թագավորության արքա Բորիս II-ի – Մ.Ֆ.)** եղբայրն էր, որին պապի անունով Սիմեոն էին վերանվանել: Կայսրը, նրա արարքից զոհ, նրանք պատրիկի և արեպրոգիտսի պատվաստիճան տվեց և զորավարելու ուղարկեց Աբիդոս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 30):

²⁹⁸¹ «Կայսրն **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** այնտեղից եկավ Պերնիկ, որի պահպանությունը Կրակոպասի ձեռքում էր՝ պատերազմական գործերում արտակարգ հմուտ մի մարդու: Այստեղ նա երկար մնաց, պաշարման ընթացքում բազում զինվորներ կորցրեց, և, երբ տեսավ, որ ամրությունն անառիկ է, իսկ Կրակոպասն էլ չոյող խոսքերով և այլ խոստումներով հնարավոր չէ համոզել, գնաց Ֆիլիպպոպոլիս, որտեղից էլ դուրս գալով, եկավ Կոստանդնուպոլիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 31):

²⁹⁸² «Կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** ներխուժում գործեց Բուլղարիա Ֆիլիպպոպոլիս վրայով, որի պաշտպանությունը վստահեց պատրիկ Թեոդորականին: Տրիադիցայի բազմաթիվ բերդեր ավերելով՝ նա վերադարձավ Մոսինուպոլիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 25):

«Հայոց 455 թվականին Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) իր բովանդակ պետության սահմաններում զորահալվաբ արեց և շարժվեց, գնաց բուլղարաց երկրի վրա: Նա այդ երկրում երկարատև և կատաղի պատերազմ մղեց...: Վասիլ կայսրը, հաղթելով և հպատակեցնելով բուլղարների թագավորությունը՝ մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 455 թվականին Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) մեծաքանակ զորքի զլուխն անցած կրկին ներխուժեց Բուլղարիա և երկար ժամանակ այնտեղ մեծ մարտեր տեղի ունեցան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸³ «Հիջրի 395 թվականին Հայեայի շրջանում հայտնվեց հավատի համար պայքարող ալ-Հուսեյն Ասֆար Տաղլիբ անունով մի մարդ մականվանյալ «ալ-Ասֆար»: Նա ֆաթիմի հանդերձ հազար և նրան հետևեցին արաբների ամբողջ, ինչպես նաև գյուղերում ապրող մահմեդականները: Նրա հետ մի մարդ կար հայտնի արաբներից, որը հայտնի էր ալ-Համալի անունով: Նա մոտեցավ Շեյքարին, իր մոտ հավաքված արաբների ջոկատով հարձակում գործեց, հանդիպեց հույների զորքին, ընդգրկեց այն, անակնկալ հարձակվեց Արուսթ ամրոցի կառավարչի վրա, որից հետո սկսեց երկաթյա կամրջի ուղղությամբ ձգտել դեպի Անտիոք» (Յահիա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ալ-Ասֆարը Անտիոք էր եկել Միջագետքից՝ բարոգելով պատերազմ հույների դեմ: Նրան ժողովրդի խումբ էր հետևում: Մեկ նա գլխավորում էր 30.000, մեկ 10.000 հոգանոց զորք, մեկ ավել, մեկ պակաս: Նա պաշարեց Շեյքարը, սակայն այդ գործը ձգձգվեց: Այդ ժամանակ Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) բողոքեց ալ-Հաթիմին (**Ճաթիմյանների խալիֆ Ալ-Հաթիմին – Մ.Ֆ.**) և սա նրա դեմ մեծ զորքով ուղարկեց Ղամասկոսի տիրակալին, որը հեռու բջեջ նրան Շեյքարից» (Յահիա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸⁴ «Մախրունիի մոտ, սակայն, նրան հանդիպեց Պիղաս անունով մի պատրիկ՝ Սկյերոսի ստրուկը, որը զորքով գտնվում էր նրա մոտ: Այդ ժամանակ գոհվեց այն հայտնի ալ-Համալի այրը, իսկ ալ-Ասֆարը փախավ Մարուզի շրջան» (Յահիա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸⁵ «Մագիստրոսին լուր հասավ, որ ալ-Ասֆարը հաստատվել է ալ-Ջազիրայում, իսկ ավելի կոնկրետ՝ Զաֆար-Ազունում՝ Սրուճի երկրամասում: Դա մի խիտ բնակչություն ունեցող բաղաբ էր, որը շրջապատված էր պարսպով: Եվ ահա մարզային զորքերով մագիստրոսը գնաց նրա վրա, անցավ Եփրատը և մոտեցավ Զաֆար-Ազունին: Այնտեղ էին հավաքվել այդ մարզի շատ բնակիչներ՝ բաղաբի դիրքի ամրության պատճառով: Նա 28 օր կանգ առավ այդ բաղաբի դիմաց, որից հետո վերցրեց այն և 12.000 գերիներ ու հարուստ ավար ձեռք գցեց՝ գերելով նաև ալ-Ասֆարի կնոջը, այն դեպքում, երբ ալ-Ասֆարը գիշերով փախավ: Այդ ընթացքում Լոմայրյանների ու Քիլաբյանների ցեղին պատկանող բոլոր արաբները, թվով ավելի քան 6.000 հեծյալ, հավաքվեցին Սրուճի տիրակալ Վասսաթ իբն Ջաֆարին (**Լոմայրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուրի-Էդ-Ղուլա Վասսաթ իբն Սաթիկի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ ու ելան մագիստրոսի դեմ, բայց նա ընդհարվեց նրանց հետ, ջարդեց և վերադարձավ Անտիոք՝ հաղթական ու ավարով: Դրանից հետո մագիստրոսը ջանքեր թափեց ալ-Ասֆարին հետապնդելու ուղղությամբ և ալ-Ջազիրայի տիրակալ Վասսաթից սկսեց պահանջել հանձնել նրան, սակայն սա այդ հնարավոր չէր համարում՝ վախենալով ապստամբությունից: Այդ ժամանակ նրանց միջև միջնորդ հանդիսացավ Հայեայի այն ժամանակակից տիրակալ Լուլու Ավագը՝ առաջարկելով ալ-Ասֆարին հավերժական ժամանակով իր ամրոցում փակել: Եվ ահա նա նրան այնտեղ ուղարկեց Հիջրի 397 թվականի Շաբան ամսին, Լուլուն (**Հայեայի Համադյանների էմիրության էմիր Լուլուն (1002-1008) – Մ.Ֆ.**) ուրախացավ այդ առիթով ու ամրոցում պահեց նրան բանտարկության մեջ: Ալ-Ասֆարը այնտեղ մնաց բանտարկված այնքան ժամանակ, մինչև որ մարդիքները չհարձակվեցին Հայեայի վրա Հիջրի 406 թվականին» (Յահիա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Լուլուն (**Հայեայի Համադյանների էմիրության էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) ցանկացավ լինել Հայեայի միակ տիրակալը ու դրա համար էլ Աբու-Հուսեյնի և Աբու-Մասադին՝ Սեյիդ-Էդ-Ղուլայի (**Հայեայի Համադյանների էմիրության էմիր Սեյիդ-Էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) որդիներին Սաադ-Էդ-Ղուլայի (**Հայեայի Համադյանների էմիրության էմիր Սաադ-Էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) հարեմի հետ միասին Հիջրի 394 թվականին Հայեայից Եփրատի ուղարկեց: Այդ ժամանակ իշխանություն ամբողջովին հայտնվեց նրա ու նրա որդի Աբու-Մանսուր իբն Լուլուի (**Հայեայի Համադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Մանսուր իբն Լուլուն – Մ.Ֆ.**) ձեռքում: Լուլուն բռնեց Անտիոք իբն ալ-Հուսեյն ալ-Ասֆարին՝ խաբելով նրան: Բանն այն էր, որ նա պահանջեց, որ ալ-Ասֆարը գա Հայեայ, նրան հասկացնել տալով, որ կանցնի նրա կողմը, իսկ երբ սա եկավ, նա բռնեց նրան և փակեց ամրոցում, սակայն նրա հետ լավ էր վարվում, բանի օգտագործում էր հույների և հաբեկելու համար...: Ալ-Ասֆարը մնաց բանտարկության մեջ Հայեայի ամրոցում այնքան ժամանակ, մինչև որ այն չհայտնվեց մարդիքների ձեռքում Հիջրի 406 թվականին» (Յահիա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸⁶ Այս մասին տեղեկացնում է Բ. Քուլենդյանը իր «Պատմություն գաղթականության խրիմի Հայոց» (Վենետիկ 1895) աշխատության մեջ (Էջեր 187-188), սակայն խնդիրը դեռևս լրացուցիչ լուրջ հետազոտության կարիք ունի, բանի որ հիշատակված աշխատությունն առայժմ ինձ հասանելի չէ, ինչպես նաև հայտնի չէ, թե ի՞նչ սկզբնաղբյուր է հիմք հանդիսացել այս հաղորդման համար: Ավելացնելք, սակայն, որ օրինակ Վ. Ոսկանյանը իր «Հին Ռուսիան և Հայաստանը» հոդվածում (ԼՀԳ, 1983, 1 (51), էջ 57) իրեն թույլ է տալիս զգուշորեն համաձայնել այս հաղորդման հետ, թեև սկզբնաղբյուրն իրեն էլ հաստ էլ եղել: Այլ, հիմնականում ոչ հայագի, հետազոտողներ այս իրադարձություններին Հայ ռազմիկների մասնակցության հարցը դնում են կասկածի տակ:

²⁹⁸⁷ «Մի բանի տարի անց՝ Քրոնիկոնի 228-րդ տարում, վախճանվեց իսկ Բագրատ արքայի որդի, արքայից-արքա Գուրգենը՝ Բագրատ թագավորի հայրը: Դարձյալ որոշ ժամանակ անց, ինչպես նախապես ասացինք, նա (**Զարթովի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) բարեկամեց և կարգավորեց Աբխազաց երկրի բոլոր գործերը, անհնազանդների շնորհագրկեց և նրանց տեղ կարգեց իր կամքին հավասարում և ծառայախոս հնազանդներին: Իր կառավարմամբ այս Բագրատը գերազանցեց արքազաց ու Զարթովի բոլոր թագավորներին և բյուրապատկեց իր զորքն առավել, բան երբևիցե: Բագրատն արշավեց իր ողջ զորքով, եկավ Զարթով, պատմիրակներ ուղարկեց Կախեթ և պահանջեց Զարթովի այն բերդերը, որ նրանք գրավել էին: Այդ ժամանակ Կախեթում բորեայիսկուպոս էր Դավիթը (**Կախեթի բորեայիսկուպոսության իշխան Դավիթ Դոնուրին (976-1010) – Մ.Ֆ.**), սակայն նա չկամեցավ հանձնել բերդերը, այլ տվեց հետևյալ պատասխանը. «Եթե կամենում ես բերդերը վերցնել, ապա մեր մեջ այդ կորոշեն հավասարում բազուկը և պատերազմը, իսկ ես կդիմավորեմ բեզ ըսանի գետի վրա»: Չարքացավ արքազաց և վրաց թագավոր Բագրատը, իսկ կյուրապաղատը այնժամ գտնվում էր Դիլիում, որովհետև կարգավորում էր Տայքի և Զարթովի գործերը, բանի որ այն ժամանակ, իր որդի՝ արքայից արքա Գուրգենի մահից հետո ինքն էր տիրում Տայքին: Նա շտապ սուրհանդակ ուղարկեց, կանչեց արքազաց և վրաց զորքին, իսկ ինքը շարժվեց Վերին Զարթով, անցավ Թռեղքը և Սցիսթեի կամուրջը: Նրան միացան արքազացը և վրացիները: Նա կանգ առավ Թիսանում և սկսեց ասպատակել Կախեթը: Չկարողացավ դիմակայել նրան Դավիթը, բանի որ Բագրատի զորքն անհամար էր: Բագրատը սկսեց պաշարել բերդերը և այդ ժամանակ նվաճեց Դերք երկիրը, իշխան կարգեց Աբուլային և հետ դարձավ» («Զարթովի-Ցիսկոպեթ», «Զարթովի մատյանը»):

«Այս բորեայիսկուպոս Դավիթն (**Կախեթի բորեայիսկուպոսության իշխան Դավիթ Դոնուրին – Մ.Ֆ.**) ու Բագրատ արքան (**Զարթովի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) պատերազմի մեջ մտան, որի ընթացքում Դավիթը հաղթվեց Բագրատի կողմից» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Դերքի կյանքը»):

²⁹⁸⁸ «Եվ նույն ժամանակ, երբ արքազաց Բագրատ թագավորը (**Զարթովի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ, նորից հերթեցին նրանց անջատվեցին և միացան Դավթին (**Կախեթի բորեայիսկուպոսության իշխան Դավիթ Դոնուրին – Մ.Ֆ.**), որը գրավեց Դերքը: Փոքր-ինչ անց, սակայն, Դավիթը մահացավ: Դարձյալ եկավ Բագրատն իր ողջ զորքով և կրկին նվաճեց Դերքը, իսկ Դիմար թագուհուն էլ ի կնություն առնանգեց» («Զարթովի-Ցիսկոպեթ», «Զարթովի մատյանը»):

²⁹⁸⁹ «Բարի բաղաբի նորաբնակներից Մելես անունով մի իշխանավոր Լոնգիբարդիայի ժողովրդին գրգռեց ու հռոմեացիների դեմ գեղք բարձրացրեց: Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց դեմ ուղարկեց Սամոսի զորավար Արգիրոսին և Կեֆալոնիայի զորավար Կոնստանտինին՝ հռոմեական տիրապետությունը վերականգնելու համար: Մելեսը, նրանց դեմ դուրս գալով, փառավոր հաղթանակ տարավ, հավաքակողորդներից շատերն ընկան, ոչ քչերն էլ գերի վերցվեցին, իսկ մնացածները, ամրոթյալ կյանքը նախընտրելով, դիմեցին փախուստի» (Յուլիանոս Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանտին», մաս 31):

«Բեկվենտցիները վարվեցին հենց այնպես, ինչպես ասել էր պապը, որից հետո Ռուդոլֆի (**Կապուայի և Բեկվենտի իշխանությունների իշխան Դանուլդը (981-1014) – Մ.Ֆ.**) հետ միասին սկսեցին հարձակվել հույների բաղաբների վրա, ավարառել ու ոտնատակ տալ դրանք: Այս լուրերը տարածվելուն պես հիշատակված մարդկանց միացան նորերը, որոնք տիրում էին բաղաբներին և ամրություններին, որից հետո, հավաքելով իրենց ուժերը, կանգնեցին Ռուդոլֆի դրոշի տակ: Արդյունքում հույները զգալի բանակի զինվորներ կորցրին և նույնիսկ ստիպված եղան լքել որոշ ուժեղ ամրություններ՝ շտապելով հետ բաշվել Ռուդոլֆի հաղթական բանակից» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

²⁹⁹⁰ «Նա (**Զարթովի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) ձգտեց գրավել Կախեթը և իր անհամար զորքով երկու տարում գրավեց Կախեթի բոլոր բերդերը, Կյուրիկենի (**Կախեթի բորեայիսկուպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին (1010-1039) – Մ.Ֆ.**) շրջափակեց Բոնորմայում, մոտ մեկ տարի բերդը պաշարեց և գրավեց Բոնորման: Նա ողջ Դերքն ու ամբողջ Կախեթը գրավեց, Կյուրիկենի գերեց և պահեց իր պալատում» («Զարթովի-Ցիսկոպեթ», «Զարթովի մատյանը»):

2991 «Տիրոջ 1010 թվականին»՝ 8-րդ ինդիկտիոնին, մահացավ Կուրկուսար և նրա փոխարեն եկավ Վասիլ Մեսարոնիստես..., որը Տիրոջ 1011 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնին, շատ տանջանքներ կրեց հանուն կատեպանի ամրոցին տիրելու» (Ամանուն Բարիացի «ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1013 թվականին Բարին պաշարվեց «Սարդոնտի» մականվանյալ կատեպան Վասիլի կողմից, իսկ դա եղավ ապրիլ ամսի 11-րդ օրը: 61 օր անց, սակայն, նրա հետ խաղաղության պայմանագիր կնքվեց և նա անձամբ մուտք գործեց Բարիի ամրություն, որտեղ հունական առաջնորդների գահին էր հաստատված» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Այդ աղետից հետո Կոստանդնուպոլիսից օգնություն արեցրվեց, որը եկավ: Ուղքի էր հանվել մի իսկական արշավախումբ ի դեմս Նոր մի Նավատորմի, որը ափ իջավ Իստալիայի ափերին: Դա մի ավելի մեծ բանակ էր, քան Նախորդը» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

2992 «Այն ժամանակ հզորացավ Գանձակի ամիրա Փադունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատունը - Մ.Ֆ.), որը սկսեց հաճախակի ներել Դեբեի և Կախեթի երիտասարդներին, ժամանակ առ ժամանակ ավագակարար ու գաղտագողի տեղ-տեղ ասպատակելով և գերեվարելով: Բագրատ մեծ արքան (Զարթիկ թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը - Մ.Ֆ.), տեսնելով նրա հանդեմությունը, խիստ զայրացավ և լցվեց վրեժխնդրությամբ: Նա իր ողջ զորքով պատրաստվեց և պատմիրակ ուղարկեց Գագիկ շահնշահ Դայոց թագավորի մոտ, խնդրելով, որ վրիժառու լինի Փադունից: Գագիկը մեծապես ուրախացավ, շտապ կանչեց իր ողջ զորքը և գնաց արխագաց թագավոր Բագրատի մոտ: Երկուսն էլ եկան Ձորակերտ և գնացին խիստ ամբարտապան դարձած Փադունի թրիստոնյաններին այդ ատողի, դեմ, որն, ըստ ամենայնի, ձգտում էր ոչնչացնել խաչի երկրպագուներին: Եվ, երբ Փադունը տեսավ նրանց հզոր ուժը, վախեցավ, հեռացավ և գնաց ամրոցները՝ պատսպարվելու: Մեծ և ամեն գործով փառաբանված Բագրատ արքան գերեվարեց Ռանի երկիրը, պաշարեց Շամբոր քաղաքը, տեղադրեց քարանետ գործիքները և մի բանի օրից ավերեց Շամբորի պարիսպները: Դաջորդ օրը նա մտադիր էր ավարի և գերեվարության մատնել քաղաքը: Նույն գիշեր, սակայն, Փադունը պատմիրակ ուղարկեց և ներում խնդրեց՝ խոստանալով իր ողջ կյանքի ընթացքում ծառայել, տվեց խաբաջ և պարտավորվեց անձամբ արշավել Բագրատի թշնամիների դեմ: Այնժամ Բագրատը հրամայեց և բոլոր դիդեբուկներին ժողովեց իր մոտ՝ Նախ հրամայելով, որ այն քաղաքը գրավեն իրենց ուժով: Խորհուրդ արեցին, խորհեցին և ասացին, որ ոչ-ոք ի վիճակի չէ այդ կատարել, առավել ևս այն պատճառով, որ ռազմական այլ գործերով զբաղված լինելով, ժամանակ չունենին: Դարձյալ հրամայեց և մտադրվեց դաշն կնքել Փադունի հետ, որից հետո նրանցից յուրաքանչյուրն, իր իմաստությամբ դատելով, լավագույնը համարեց դաշինքը: Դրանից և ուղարկեց պատմիրակ, որի միջոցով հայտնեց հավաստի դաշն ընդունելու մասին: Այնժամ Փադունը մեծապես ուրախացավ, կատարեց իր բոլոր տված խոստումները, մեծ ու անհամար նվերներ շնորհեց, բոլոր դիդեբուկներին անհամար ընծաներ շնորհեց և հաղթանակած վերադարձավ» («Զարթիկ-Ցիլոկեթա», «Զարթիկ մատյանը»):

«Փատունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատունը - Մ.Ֆ.) հզորանալով կռիվ է սկսում Ձորագետի Գագիկ թագավորի, Աղվանից Կյուրիկե թագավորի (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիի - Մ.Ֆ.) ու Կրաց Բագրատ թագավորի (Զարթիկ թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծի - Մ.Ֆ.) դեմ և ներում նրանց» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 56):

«Առանի դուքս Փատունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատունը - Մ.Ֆ.), ընկնելով երազանքների գիրկը, հրաժարվեց Բագրատի (Զարթիկ թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծի - Մ.Ֆ.) հպատակությունից, սակայն իր այդ հանդեմության համար արժանի պատիժ ստացավ...: Բագրատի բացակայության ժամանակ Գանձակի դուքս Փադունը խռովություն բարձրացրեց Իբերիայի ներսում, սակայն, ինչքան էլ որ մեծ եղան այս ապստամբի ջանքերը, այնուհանդերձ Բագրատ արքան շուտով զսպեց նրա կողմից գայթակղված մարդկանց և, կարգի գցելով ամեն ինչ, շարունակեց բարոյությամբ և արդարությամբ տիրել Իբերիային» (Ղափիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 91, 93):

2993 «Այս դեպքերից առաջ Արիանիտսի փոխարեն Թեսաղոնիկեի կառավարիչ էր Նանակվել Թեոփիլակտոս Բոտանիատեսը: Բուլղար մեծամեծներից Դավիթ Նեստորիցեսը Սամուխի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդ - Մ.Ֆ.) կողմից մեծ ուժով Թեսաղոնիկեի վրա էր ուղարկվել: Թեոփիլակտոսը, սակայն, իր որդի Միքայելի հետ ընդդիմակալեց նրանց և, կռվի բռնկվելով, գլխովին պարտություն մատնեց: Նա ձեռք բերեց մեծ ավար ու բազմաթիվ գերիներ, որոնց ուղարկեց այն ժամանակ Կլիդիոնի կլետսուրում գտնվող կառույցը պաշարող կայսերը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.)» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 36):

2994 «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) չէր դադարում ամեն տարի Բուլղարիա ներխուժել և հանդիպածն ավերել ու ասպատակել: Սամուխը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդ - Մ.Ֆ.), ի վիճակի չլինելով ոչ բաց դաշտում դիմադրության ցույց տալ, ոչ էլ կայսեր բացօթյա ճակատամարտ տալ, ամեն տեղից ջարդ կրելով և կորցնելով սեփական զորությունը, որոշեց խրամներով ու պատնեշներով փակել նրա ճանապարհը դեպի Բուլղարիա: Գիտնալով, որ կայսրը սովորաբար, այսպես կոչված, Կիսկա Լոնդոսի և Կլիդիոնի միջով է ներխուժում, ահա, նա որոշեց այդ կիրճը պարսպապատել ու կայսեր մուտքը փակել: Նա շատ լայն մի պատնեշ կառուցեց և, այնտեղ կարող պահապաններ հաստատելով, սպասում էր կայսեր: Կայսրը ժամանեց ու փորձեց մուտք գործել, բայց, բանի որ պահապանները քաջաբար դիմադրում էին և, հարձակվողներին բարձրից հարկածելով ու խոցելով՝ կոտորում, մի կայսրն էլ անցումը հաղթահարելու հույս չունեց, այն ժամանակվա Ֆիլիպպոպոլսի գործարար Նիկեփոր Զիֆիասը, որ կայսեր հետ արշավանքի էր դուրս եկել, խորհուրդ տվեց մնալ տեղում և անդադար հարձակումներ գործել կառույցի վրա, իսկ ինքն ասաց, թե գնում է որևէ օգտակար ու փոկարար գործ կատարելու: Իր զորքը վերցնելով և շրջանցելով Կլիդիոնից հարավ գտնվող բարձրագույն լեռը, որին Բալասիցա են անվանում, կտրելով դժվարանցանելի ու ճանապարհներից զուրկ տեղերը՝ նա ինդիկտիոնի 12-րդ տարվա հուլիս ամսի 29-ին վերևից հանկարծակի աղմուկ աղաղակով անցնում է բուլղարների թիկունքը: Բուլղարները, անակնկալից շփոթված, դիմում են փախուստի, իսկ կայսրն էլ, անպաշտպան մնացած պարիսպ բախելով, սկսում է թշնամուն հետապնդել: Շատերը սպանվեցին, դրանցից ավելին էլ գերի ընկան: Իր որդու օգնությամբ, որ քաջաբար դիմադրում էր հետապնդողներին, Սամուխին ինքն էլ հազիվից կարողացավ փոսնագից խուսափել: Սամուխի որդին, հորը ձի նստեցնելով, բերեց Պրիպատս կոչվող բերդը: Կայսրը, ինչպես պատմում են, շուրջ 15.000 գերված բուլղարների կուրացրեց, յուրաքանչյուր հարյուրյակին առաջնորդել հրամայեց մեկ միակնանու և Սամուխին ուղարկեց: Վերցնելով, տեսնելով ժամանողների բանակն ու վիճակը, չկարողացավ արհավիրքի արիւթաբար ու քաջաբար տուկալ, նվաղեց, ուշաթափվեց ու գետին ընկավ: Ներկաները ջրով ու վարդաջրով նրան մի փոքր սթափեցրին և ուշքի բերեցին: Ուշքի գալով, նա սառը ջուր ուզեց խմել, խմեց, բայց, սրտի կաթված ստանալով, երկու օր հետո մեռավ: Բուլղարների իշխանությունը վերցնում է նրա որդի Գաբրիել-Ռոմանոսը (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրը (1014-1015) - Մ.Ֆ.), որը, թեև ֆիզիկական ուժով ու կարողությամբ գերազանցում էր հորը, բայց մտավոր ընդունակություններով նրան շատ էր գիշում: Սամուխի այդ որդուն ունեցել էր լարիաքից ինչ-որ գերուհուց: Նա իշխանությունը ստացավ ինդիկտիոնի 13-րդ տարվա սեպտեմբեր ամսի 15-ին, բայց, մի տարին էլ չբոլորելով, որսի ժամանակ սրախողխող արվեց Ահարոնի որդի Յովհաննես-Վլադիսլավի (Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Յովհաննես-Վլադիսլավի - Մ.Ֆ.) կողմից, որին Գաբրիելը ժամանակին մտից փրկել էր» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 35):

«Եթե թո թշնամի գտնվում է ամրության ներսում, դուրս չի գալիս այնտեղից ու դու չգիտես նրա ուժերի քանակը, իմացիր, որ նա, թեև փոքրաբանակ է և ուժ չունի, սակայն այնուհանդերձ չարիամարինե նրան այդ պատճառով: Եթե բավարար ուժեր ունես, նրանց թույլ մի տուր հանգիստ մնալ, այլ ճանապարհ գտնելու նպատակով խուզարկուներ ուղարկիր դեպի ամրություն: Մի ասա և ինքը էլ մի հավատա ասողներին, թե ճանապարհ չկա, բանգի ինչպե՞ն թշնամին կարող է հսկել մեծ տարածությամբ, երբ ամեն մի ամրոց իր սահմաններն ունի: Եվ ահա, երբ դու կգտնես ուղին, ինքը մի անհանգստացիր, այլ մնա դրա դեմ, փոխարենը գործիչ ուղարկիր այդ ճանապարհով, որը դու գտել ես: Թող թո մարդիկ ընդունակ մի մարդ ունենան որպես զլխավոր և, երբ նրանք տեղ կհասնեն, եթե դա գիշեր է, թող կրակ տան, իսկ եթե ցերեկ է, թող ծուխ անեն: Դրանից հետո դիտիր, թե երբ թշնամիներն իրար կխառնվեն ու կհուզվեն և այդ ժամանակ անձամբ էլ նրանց դեմ: Այս կերպ ծիրանածին արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) 2ագորյան լեռնածորայեղում ճանկեց 14.000 բուլղարների, երբ նրանց գլխավորում էր ռազմական գործում փորձառու Սամուխը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդ - Մ.Ֆ.)» (Կատակլուն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 49):

«Դայոց 460 թվականին Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) զորահավաք անելով շարժվեց բուլղարաց երկրի վրա, պարտության մատնեց նրանց թագավորությունը և մեծ ցասմամբ սրի քաշեց բազմաթիվ գավառներ: Նա ավերեց ու գերեվարեց ողջ Արևմուտքը և, ընալքնելով, վերացրեց բուլղարաց բովանդակ թագավորությունը, իսկ բուլղարաց թագավոր քաջ Ալուսիանին (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդին - Մ.Ֆ.) էլ թույլ խնցրեց և սպանեց՝ նրա կնոջն ու որդիներին վերցնելով ու գնալով Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «ժամանակագրություն», մաս 1):

«Մրանից վեց տարի հետո Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) բազում զորք ժողովեց և գնաց Բուլղարիայի վրա, որոնց արքա Կուրտին (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդին - Մ.Ֆ.), որը Ալուսիանն էր, սպանեց մահացու դեղով, իսկ նրա կնոջն ու որդիներին էլ գերեց» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

«Դայոց 460 թվականին Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) կրկին ներխուժեց Բուլղարիա և ամայացրեց երկրի արևմտյան մասը: Նա թույլտվ սպանեց Ալուսիան արքային (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդին - Մ.Ֆ.), իսկ նրա կնոջն ու երեխաներն էլ գերի բռնեց Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 466 թվականին յուրայինների դավի հետևանքով սպանվեց բուլղարների թագավորը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձազին – Մ.Յ.) և տիրեց Վասիլը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.)» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Վասիլը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) նաև հաղթեց բուլղարներին, վերացրեց նրանց կայսրությունը և այն դրեց հռոմեոսների իշխանության տակ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 5):

«Մահացավ հռոմեոսների արքա Վասիլը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.), որ տիրել էր բուլղարներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) մնաց Կոստանդնուպոլսում, որոշ ժամանակ պատրաստվեց վերադառնալու և ի վերջո վերադարձավ նրանց մոտ: Նա շարդեց նրանց, սպանեց նրանց արքային (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձազը – Մ.Յ.), գերեց նրա ընտանիքը և երեխաներին և տիրեց նրա հողերին: Նա սրա բնակչությանը տեղափոխեց ապրելու հույների երկիր, իսկ այնտեղ էլ շատ հույներ բնակեցրեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁹⁹⁵ «Այդ կառույցն անցնելով, ինչպես ասվեց, կայսրը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) հասնում է Ստրումպիցա, պաշարում Ստրումպիցայի մոտիկ գտնվող Մացուկ բերդը, իսկ Թեսաղոնիկեի դուքս Թեոփիլակտոս Բոտանիատեսին էլ հրամայում է գործով անցնել Ստրումպիցայի լեռները, նրանց մոտիկ ճանապարհներում գտնվող կառույցները կրակի տալ ու հարթել իր ճանապարհ դեպի Թեսաղոնիկե: Վայրը պահպանող բուլղարները, առանց խոչընդոտելու, թույլ տվեցին նրան մուտք գործել, բայց, երբ նա հրաման կատարելուց հետո ուզեց կայսեր մոտ վերադառնալ, մի երկար կիրճում ընկավ նրա համարի հարսնի մտած բուլղարների ծուղակը: Ընկնելով, ահա, այդ ծուղակը, նա բոլոր կողմերից շրջապատվեց, նրա վրա վերևից սկսեցին քարեր չարտել և նետեր արձակել: Կիրճի անանցանելիության ու զինվորների խտության պատճառով ոչ ոք չէր կարողանում մարտնչել, և նույնիսկ ինքը՝ Թեոփիլակտոսն, ընկավ, չկարողանալով անգամ իր ձեռքերը գործի դնել, ընդ որում նրա հետ ոչնչացավ նաև գործի մեծ մասը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 36):

²⁹⁹⁶ «/35/ Այդ կառույցն անցնելով, ինչպես ասվեց, կայսրը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) հասնում է Ստրումպիցա և պաշարում Ստրումպիցայի մոտիկ գտնվող Մացուկ բերդը... /36/ Երբ այդ մասին տեղեկացրին կայսեր (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.), նա մեծ կսկիծ ապրեց ու որոշեց այնևս չխորանալ: Նահանջելով՝ նա եկավ 2ագորա, որտեղ մի ժայռի վրա, բոլոր կողմերից խորագույն անդունդներով ու կիրճերով շրջապատված, կառուցված էր ամենամառիկ Մելիկոս բերդը: Շրջակայքի բոլոր բուլղարներն այստեղ էին ապավինել՝ ամենևին ուշադրություն չդարձնելով հռոմեացիների կարագորություններին: Կայսրը սրանց մոտ ուղարկեց ներքին ուն Մեդադոնիկե՝ իր ամենամտերիմ սենեկապաններից մեկին, խոհեմ, ճարտարախոս մի մարդու, որպեսզի փորձի խելքի բերել: Լինելով տեղում՝ բազում խոստումներով նա կարողացավ համոզել նրանց ծիշտ ընտրություն կատարել, գնեքըր ցած դնել և իրենց էլ, բերդն էլ՝ կայսեր հանձնել: Կայսրը սիրալիկ ու պատվով ընդունեց նրանց և, բերդում անհրաժեշտ կայագոր թողնելով, շարժվեց դեպի Մոսիստապոլիս: Այդտեղ գտնվելու ժամանակ՝ հոկտեմբեր ամսի 24-ին, նրան հայտնեցին Սամուիլի մահվան լուրը: Կայսրը, Մոսիստապոլիսի անհապաղ դուրս գալով, իջնում է Մեդադոնիկե, այնտեղից էլ գնում է Պելագոնիա՝ ճանապարհին ոչինչ չասպատակելով: Նա կրակի տվեց միայն Բուստելիում գտնվող Գաբրիելի (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.Յ.) ապարանքը: Այնուհետև նա գործ ուղարկեց ու գրավեց Պրիլապոն ու Սոփիսոն բերդերը, ապա հասավ Չեռնա կոչվող գետը, լաստերի ու փչած տիկերի օգնությամբ անցավ այն և վերադարձավ Վոդինա, որտեղից էլ հունվարի 9-ին եկավ Թեսաղոնիկե» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 35, 36):

²⁹⁹⁷ «Իբն Լուլուս (Ջալեայի Համանյանների Եմիրության Նախկին Եմիր Աբու-Մանսուր Իբն Լուլուս (1008-1016) – Մ.Յ.), վերադառնալով Հալեպ, չկատարեց այն, ինչ պայմանավորվել էր Սալիհի (Միդասյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սալիհ Իբն Միրդասի – Մ.Յ.) հետ, այսինքն՝ չփոխանցեց Բենի-Ղալբե գետին հալեպյան երկրի կեսը և իր աղջկան չամուսնացրեց նրա հետ: Այդ ժամանակ Սալիհը կրկին սկսեց մարտնչել նրա դեմ և ճնշել Հալեպի բնակչությանը՝ խանգարելով պարենամթերքի ու այլ բաների մուտքը քաղաք: Այդ ժամանակ իբն Լուլուս Վասիլին (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Յ.) խնդրեց իրեն գործով օգնություն ցույց տալ, գործ, որի վրա ինքը կարողանար հիմնվել բեռվիների դեմ պայքարելիս: Այդ ժամանակ արքան նրան հայերից 1.000 հոգի ուղարկեց և իբն Լուլուս հաղթանակ տարավ արաբների դեմ պատերազմում: Այդ ժամանակ Սալիհն իր հերթին գրեց արքային և նրան հնազանդություն հայտնեց՝ պատմելով այն նենգության մասին, որն ինքը իբն Լուլուսից տեսնում է արդեն երկրորդ անգամ, չնայած որ նա խնայել էր նրան, երբ գերել էր: Եվ, բանի որ արքան գիտեր, որ Սալիհը ճշմարտություն է ասում, նա հետ կանգնեց այն գործը, որն ուղարկել էր իբն Լուլուսին օգնության՝ ներշնչելով սրան, որ նա կատարի այն, ինչ պարտավորվել է» (Յահա Աստիֆազի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁹⁸ «Գարնանը նա (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) դարձյալ վերադարձավ Բուլղարիա և դեմ արեց Վոդինա բերդին, բանգի նրանց հասցրել էին կայսեր հանդեպ հայտնած իրենց հպատակությունը դրժել և հռոմեացիների դեմ գնեց բարձրացնել: Համառ պաշարման նեթարկելով՝ նա նրանց տակցեց, երաշխիքներ ստանալով, հանձնել ներսում գտնվողներին: Կայսրը սրանց դարձյալ Վոլերոսում վերաբնակեցրեց, որից հետո դժվարանցանելի վայրերի մեջտեղում երկու այլ բերդեր կառուցեց, որոնցից մեկն անվանեց Կարդիա, մյուսը՝ Սուրբ Եղիա, որից հետո Թեսաղոնիկե վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 37):

²⁹⁹⁹ «/37/ Այստեղ Բոմանոս-Գաբրիելի (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.Յ.) կողմից մի ուն կռնատ հռոմեացի էր ուղարկվել՝ հպատակություն ու հնազանդություն հայտնելու: Կայսրը կասկածեց նաևակի իսկության վրա, դրա համար էլ պատրիկ Նիկեփոր Զոփիլասին, Բոտանիատեսից հետո Թեսաղոնիկեի գորավար Նշանակված Կոստանդին Ղիոզենտի հետ գործով Մոգլենայի նահանգն ուղարկեց, որի ողջ շրջանն ասպատակելու և քաղաքը պաշարելու ժամանակ վրա հասավ նաև կայսրը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.): Նա, քաղաքի մոտով հոսող գետի հունը փոխելով, քայքայեց պարիսպների հիմքերը, բանդված տեղերում ցախ ու այլ դյուրավառ նյութ դրեց և, կրակի տալով, պարիսպն ավերեց: Ներսում եղողները, տեսնելով դա, աղիողորմ կայսեր ողորմածությանը դիմեցին և բերդն ու իրենց նրան հանձնեցին: Գերի վերցվեց մի իշխանավոր, Գաբրիելի սիմպարեորոս կալվածի Դոմենտիոսը, Մոգլենայի կառավարիչ Իլիցեսը և բազում այլ իշխանավորներ ու անթիվ մարտիկներ: Չենք կրելու ընդունակ մարդկանց կայսրը Վասպուրական ուղարկեց, հրամայեց մնացած ամբոխի ունեցվածքը թալանել, իսկ բերդն էլ կրակի տալ: Նա գրավեց նաև Մոգլենայի մոտիկ գտնվող մի այլ բերդ՝ Կոչվող Էնտոսիա: /38/ Հինգերորդ օրը եկավ կռնատ հռոմեացին՝ Անարոնի որդի Յովհաննես-Վադիսլավի (Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վադիսլավի (1015-1018) – Մ.Յ.) ծառաներով՝ նաևակ բերելով, որով հայտնվում էր, թե ինքը սպանել է Գաբրիելին (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.Յ.) ու ողջ իշխանությունն իր ձեռքն է վերցրել: Նա խոստանում էր ինչպես պետք է հպատակություն ու հնազանդություն հայտնել կայսերը: Կարդավով դա՝ կայսրը անհրաժեշտ երաշխիքները տալով խրիստոնյա գրեց և այն Յովհաննեսին ուղարկեց: Մի բանի օր անց կռնատ հռոմեացին դարձյալ վերադարձավ՝ բերելով Յովհաննեսի և Բուլղարիայի իշխանների գրույթյունները, որոնցով նրանք խոստանում էին լինել կայսեր հպատակներն ու ծառաները: Կայսեր կողմից անցավ նաև Մոգլենայում գերի ընկած Դոմենտիոսի եղբայր Կալիստոս: Կայսրը սրան սիրալիկ ընդունեց ու պատիվների արժանացրեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 37, 38):

³⁰⁰⁰ «Յայոց 464 թվականին Աբխազաց Բագրատ թագավորը (Ջարթլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Յ.) մեռավ և թագավորեց նրա որդի Գևորգը (Ջարթլի թագավորության արքա Գեորգի I-ը (1014-1028) – Մ.Յ.): Վասիլ ինքնակալ թագավորը (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) նրան գրեց այսպիսի հրովարտակ. «Ինչ որ Կյուրապաղատի բաժնից պարզև տվի թո հորը, թող և իշխի միայն թո հայրենիքի վրա», իսկ սա հանձն չառավ, այլ իր մանկական հասակով հպարտացավ՝ հակառակ պատասխան տվեց, թե. «Ինչ որ իմ հայրը իշխանությամբ ունեցել է, նրանից մի տուն անգամ չեմ տա մեկին»: Այս լսելով՝ ինքնակալը գործ ուղարկեց երկիրը բռնությամբ տիրելու համար: Ուխտյաց մեծ ավանի մոտ նրանց դեմ դուրս եկան Տաթի քաղաքը և հռոմեաց գործը փախուստի մատնեցին, բայց քաղաքին և մյուս շինանիստ տեղերին ոչ մի վնաս չհասցրին: Այս եղավ Յայոց աշխարհի կործանման սկիզբը» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 1):

³⁰⁰¹ «Իմաստավոր, որ Յովհաննեսի (Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վադիսլավի – Մ.Յ.) գրածը անկեղծ չէ, այլ հետին մտքեր է հետապնդում, որ նա իր գրածի հակառակն է մտադիր անել, նա (Բուլղարական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) դարձյալ Բուլղարիա վերադարձավ և ասպատակեց Օստրովի ու Սոսկոսի շրջակայքը, ինչպես նաև Պելագոնիայի դաշտավայրը՝ կուրացնելով գերի ընկնող բոլոր բուլղարներին: Նա հասավ մինչև Աֆրիդա քաղաքը, որտեղ գտնվում էին Բուլղարիայի թագավորների ապարանքները: Նա առավ քաղաքը, ամեն ինչ կարգի բերեց և մտադիր էր առաջ անցնել ու Դյուրախիոնի շրջանով էլ զբաղվել, բանգի այդ շրջաններն իր ներկայության կարիքն էին զգում: Բանի Տրիվալիային և Սերբիային անմիջապես հարող շրջանների վրա իշխում էր Սամուիլի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձազի – Մ.Յ.) փեսան՝ նրա դստեր ամուսին Վադիմիրը (Սերբական իշխանության իշխան Վադիմիրը – Մ.Յ.), մի հեզ, խաղաղասեր ու առաքինի մարդ, Դյուրախիոնի շրջանը անդորրության մեջ էր: Յովհաննեսը Գաբրիելին (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.Յ.) սպանեց, իսկ երբ Վադիմիրն էլ Բուլղարիայի արքայությանը Նավթի միջնորդությանը Յովհաննեսի տված պատվով երդումներից խաբվելով հանձնվեց ու միջոց գոհվեց, այդ շրջանները մեծ խառնաշփոթության ու տակնուվրայության մեջ էին: Յովհաննեսն անձամբ կամ իր գորավարների հետ, շարունակ փորձեր էր անում վերագրավելու քաղաքը: Ահա սրա համար էր կայսրն ուզում գնալ և օգնել, բայց մի ծանրակշիռ պատճառ խանգարեց դրան: Նա Աֆրիդա գնալիս, բազում զինվորներով իր հետևում թողեց գորավար Գեորգիոս Գոնիցիատեսին

և պրոտոսպաթար Օրեստես Գերին՝ նրանց հրաման տալով ասպատակել Պելագոնիայի հարթավայրերը: Բուլղարները մի շատ երևելի ու փորձված մարդու, զորավար Իվանցևի, գլխավորությամբ սրանց ծուղակն են գցում և բոլորին կոտորում: Կայսրը, այդ բանից կսկիծով լի, Պելագոնիա վերադարձավ, հարձակվեց Իվանցևի վրա և, հալածական անելով, գնաց Թեսալոնիկե» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 38):

³⁰⁰² «Այստեղից նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) անցավ Մոսինուպոլիս՝ նախապես Ստրումպիցայի դեմ պատրիկ Դավիթ Արիանտեսի գլխավորությամբ զորք ուղարկելով: Սա, հանկարծակի հայտնվելով, գրավեց Թերմիցա կոչվող բերդը: Կայսրը Զարֆիասի գլխավորությամբ մի ուրիշ զորք էլ Տրիպոլիցայի բերդերի դեմ ուղարկեց: Սա, բայց տեղանքներում ինչ հանդիպեց, ավերեց, իսկ պաշարմամբ էլ գրավեց Բոլիո կոչվող ամրոցը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 38):

³⁰⁰³ «Կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) 6524 թվականի հունվարին Կոստանդնուպոլիս գնաց և Անդրոնիկոս Դուկաս Լյուգոսի որդի Մոնոսի գլխավորությամբ խազարիա նավատորմի ուղարկեց: Սա թագավորի փեսա Վլադիմիրի (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Վլադիմիր – Մ.Ֆ.) եղբայր Սֆեցգուսի (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավի (1014-1018) – Մ.Ֆ.) համագործակցությամբ հպատակեցրեց երկիրը, իսկ նահանգի կառավարիչ Գեորգիոս Ցուլեսն էլ հենց առաջին ընդհարման ժամանակ գերի ընկավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 39):

³⁰⁰⁴ «Երբ հասավ Ֆայոց 465 թվականը, աստվածային ցասումը թափվեց բոլոր բրիտանյա և սուրբ խաչին երկրպագող ժողովուրդների գլխին, բանգի զարթոնց մահաշունչ վիշապը իր մահաբեր հրով և հարվածեց սուրբ երրորդությունը պաշտողներին: Այս թվականին սասանյեցին առաքելական և մարգարեական վարդապետության հիմքերը, բանգի թևավոր օժերը վրա հասան՝ ցանկանալով տարածվել ողջ բրիտանյա աշխարհով մեկ: Սա արյունարբու գազանների առաջին հանդեսն էր: Այդ օրերին անհավատների խուժարում ժողովուրդը, որոնք թուրք են կոչվում, արշավելով մտան Հայաստանի Վասպուրական գավառը և սկսեց անգթաբար սրի բաշել բրիտանյանները: Փորձանքի լուրը հասավ Սենեբերի թագավորին: Նրա ավագ որդի Դավիթը, հավաքելով ազատների զորքը, հարձակվեց թուրքերի ճամբարի վրա: Նրանք միջև կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Միևն այն ժամանակ ոչ-ոք չէր տեսել թուրքական հեծելազոր և ահա, հանդիպելով սրան, նրանք տեսան նրանց տարօրինակ արտաքինը, իսկ նրանք արեղնավորներ էին և կանանց նման հեղարձակ: Այն ժամանակ Ֆայոց զորքը նետերից պաշտպանվելու փորձ չուներ: Հայ կորիճների գունդը, սրերը պատյանից հանելով, բաջաբար հարձակվեց այլազգիների վրա, կռվի բռնվեց և շատերին կոտորեց, սակայն այլազգիները, նետաձուլությամբ հայ զինվորներից շատերին խոցելով, վիրավորում էին: Հայուհիը, տեսնելով կատարվածը, ասաց Դավթին. «Ով թագավոր, նահանգի թշնամիների առաջ, որովհետև մեր զորքի մեծ մասը նետահար է եղել: Չնայած այլազգիների օգտագործած այսպիսի գեղեցիկ դեմ Նոր զրահ պատրաստենք՝ նետերից անխոցելի»: Դավիթը, սակայն, նայելով իր բարձր դիրքին, փքվեց ամբարտապանությամբ և ուշադրություն չդարձրեց Հայուհի խոսքերին՝ թողնել պատերազմը և վերադառնալ: Դրա վրա Հայուհիը գազազած հարձակվեց Դավթի վրա, բռնուցքով ուժեղ հարված իջեցրեց նրա թիկունքին ու ստիպեց վերադառնալ: Հայուհիը բաշ մարդ էր ու հզոր պատերազմող, նա Դավթի դաստիարակն էր ու դրա համար էլ նրանից չէր վախճնում: Ահա այսպես նա Դավթին զորքով հանդերձ հետ դարձրեց» (Մատթեոս Ուռուխյացի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Ֆայոց 465 թվականին աստվածային պատիժը թափվեց բրիտանյանների վրա, բանգի հայտնվեց բարբարոսական մ ժողովուրդ, որին կոչում էին թուրքեր: Նրանք ներխուժեցին Ֆայոց երկիր և հասան Վասպուրական, որտեղ սկսեցին անողորմ կերպով կոտորել հավատացյալ բրիտանյաններին: Այս լուրը հասավ Սենեբերիմին, որն այդ ժամանակ մեծաբանակ զորքով նրանց դեմ ուղարկեց իր որդի Դավթին: Երբ նրանք հանդիպեցին, սարսափելի ճակատամարտ եղավ, ընդ որում կանանց նման թափված մագերով նետաձիգները սկսեցին նետեր արձակել Ֆայոց զորքի ուղղությամբ, որը դրան դիմադրության պատրաստ չէր: Թաղը՝ Դավթի որդին, հույսը դրած իր ուժի վրա, չէր ցանկանում լքել մարտի դաշտը և այդ ժամանակ նրա դաստիարակ Հայուհիը, հետ բաշելով նրան, զարթացած հանեց մարտի դաշտից և տարավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ երևաց ինչ-որ երևելի մարդ, ազգակից Սենեբերիմ մեծ թագավորին, որի մասին խոսում է Եսայի մարգարեն: Այս մարդը անվանակից էր իր նախնուն, ուներ Սենեբերիմ անունը, իսկ իր մոտիկ ազգականն էր մեծ իշխան Դերենիկը: Սրանք աստծո օժանդակությամբ և սուրբ հոգու նախախնամությամբ տիրեցին Վասպուրականի իրենց հայրենի բնիկ գավառներին և, դիմագրավելով այլազգիներին, թույլ չտվեցին ավերել երկիրը» (Ամանուն «Պատմության Արծրունյաց տան», Հավելված):

«Ֆայոց 467 թվականին զարթոնց աստվածային բարկությունը բրիտանյանների վրա և ահա թուրքը եկավ Վասպուրական գավառն ու սկսեց կոտորել» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ֆայոց 467 թվականին զարթոնց աստվածային բարկությունը, թուրքերի ազգը ելավ բրիտանյանների վրա և անխնա կոտորեցին Վասպուրականը Սենեբերիմ թագավորի օրոք» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ֆայոց 467 թվականին զարթոնց աստվածային բարկությունը, թուրքերի ազգը ելավ բրիտանյանների վրա և Սենեբերիմ թագավորի օրոք անխնա կոտորեցին Վասպուրականը» (Ամիրա Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Ֆայոց 465 թվականին աստվածասատ բարկությունը արթնացավ բրիտանյանների դեմ ու բրիտանյանների դեմ ելավ թուրքերի ցեղը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Այս ժամանակ Վասպուրականի Սենեբերիմ թագավորը նեղվեց անօրեններից...: Ահա ուրեմն, այս ժամանակ Սենեբերիմ Արծրունին Վասպուրականի կողմերում նեղվեց անօրեններից» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁰⁵ «Այդ ժամանակ երևաց ինչ-որ երևելի մարդ, ազգակից Սենեբերիմ մեծ թագավորին, որի մասին խոսում է Եսայի մարգարեն: Այս մարդը անվանակից էր իր նախնուն, ուներ Սենեբերիմ անունը, իսկ իր մոտիկ ազգականն էր մեծ իշխան Դերենիկը: Սրանք աստծո օժանդակությամբ և սուրբ հոգու նախախնամությամբ տիրեցին Վասպուրականի իրենց հայրենի բնիկ գավառներին և, դիմագրավելով այլազգիներին, թույլ չտվեցին ավերել երկիրը, որովհետև դեռ իրենց ձեռքում էին պահում անմատուց Համիրաշեն ամրոցը, երկնաբերձ, նայելիս պարանոցը ցավեցնող, անառիկ Ամյուկ բերդը և առ ոչինչ էին համարում այլազգիների հարածամ հարձակումները, որոնց աստծո օգնությամբ հանապազօր հետ էին սղում» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

³⁰⁰⁶ «6524 թվականի ինդիկտիսի 14-րդ տարում կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), մայրաքաղաքից դուրս գալով, գնում է դեպի Տրիպոլիցա և պաշարում է Պերնիկ ամրոցը, որի պաշտպանները հաստատակամ ու բաջարի դիմադրություն ցուցաբերեցին, երբ բազում հռոմեացիներ ընկան: Կայսրը ողջ 88 օր համառորեն պաշարեց, բայց համոզվելով, որ անկարելի է ձեռնարկում, ձեռնունայն նահանջեց և իջավ Մոսինուպոլիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 39):

³⁰⁰⁷ «Այստեղ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) զորքերին հանգիստ տվեց, իսկ գարնանը Մոսինուպոլիսից դուրս գալով, մուտք գործեց Բուլղարիա և, պաշարելով Լոնգան կոչվող բերդը, գրավեց այն: Դավիթ Արիանտեսին և Կոնստանդին Դիոգենեսին նա Պելագոնիայի դաշտերն ուղարկեց և բազում անատուններ ու գերիներ ձեռք բերեց: Կայսրը գրավված բերդը կրակի տվեց, գերիներին երեք մասի բաժանեց, մի մասը տվեց դաշնակից ռուսներին, մյուսը՝ հռոմեացիներին, իսկ երրորդն էլ ինքը վերցնելով, առաջ շարժվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 40):

³⁰⁰⁸ «Հասնելով միևն Կաստորիա, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) փորձ արեց գրավել քաղաքը, բայց համոզվելով, որ դա անհնարին է, վերադարձավ: Կայսրը Դորոստոլի զորավար իբերացի պատրիկ Թևդատի որդի Ջոջիկից, նամակ ստացավ, թե Կրակրասը, բազում զորք հավաքելով և Դովհանեսին միանալով, պաժիակների էլ վերցնելով, մտադիր է Ռոմանոսիա ներխուժել: Այս նամակի վրա իրար անցած՝ կայսրը շտապ կարգով վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 40):

³⁰⁰⁹ «Ճանապարհին նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Բոսոգրադ բերդը, որը կրակի տվեց, գրավեց Բերիան, ասպատակ սփռեց ու ավերակ դարձրեց Օստրոմի և Մոլիսկոսի շրջակայքը, որից հետո կանգ առավ, բանգի իրեն հայտնեցին, որ Կրակրասի ու Դովհանեսի նախատեսած հարձակումը հռոմեացիների դեմ խոցնդոտի հանդիպեց պաժիակներից՝ նրանց զինական օգնություն չտալու պատճառով: Ահա դրա համար կայսրը վերադառնալով՝ մի այլ բերդ պաշարեց՝ Սետեան, որտեղ Սամուիլի ապարանքն էր գտնվում, ինչպես նաև մեծ բանակությամբ հացահատիկ, որը հրամայեց իր զինվորներին հափշտակել, իսկ մնացած ամեն ինչ նա կրակի տվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 40):

³⁰¹⁰ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտիկ գտնվող Դովհանեսի (Բուլղարական թագավորության արքա Դովհանես-Վադիլայի – Մ.Ֆ.) դեմ Արևմուտքի սխյուրերի տազման ուղղակեց, ինչպես և Թեսալոնիկեի՝ Կոնստանդին Դիոգենեսի գլխավորությամբ: Երբ սրանք ճամփա ելան, Դովհանեսը դարանակայեց: Կայսրը, իմանալով այդ մասին, ձի նստեց և միայն. «Ով կռվող էր, թող ինձ հետևի» ասելով, անհապաղ ճամփա ընկավ: Դովհանեսի հետախույզները, իմանալով այդ մասին, սարսափահար Դովհանեսի ճամբարն եկան և այն ահով ու իրարանցմամբ լցրին՝ միայն մի բան աղաղակելով՝ «Բեժիտե, ցեսար»: Բոլորը Դովհանեսի հետ խառնիճաղանջ փախուստի դիմեցին, իսկ Դիոգենեսի զինվորները գոտեպնդված հալածում էին նրան: Նրանք շատերին սպանեցին, 200 հոգու կատարյալ սպառազինությամբ գերեցին,

ինչպես նաև ձեռք գցեցին Յովհաննեսի ձիերն և հանդերձանքը ու նրա եղբորորդուն: Այդ գործը կատարելուց հետո նա վերադարձավ Վորդինա և, այդտեղի ամեն ինչ կարգի բերելով, ինդիկտիոնի 15-րդ տարին, 6526 թվականի, հունվար ամսի 9-ին վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 41):

³⁰¹¹ «Տիրոջ 1017 թվականին՝ 15-րդ ինդիկտիոնին, որպես կատեպան եկավ Անդրոնիկոսը, մարտի մեջ մտավ Մելոսի դեմ և հաղթեց նրան» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³⁰¹² «Յովհաննեսը (Բուզանդական կայսրության արքա Յովհաննես-Վադիսյավ - Մ.Յ.), առիթ ձեռք բերելով, բարբարոսին հատուկ փաշտությանը ու գոռոզությանը գնում և Դյուրախիոնը պաշարելու: Պաշարման ժամանակ տեղի ունեցած ընդհարման ընթացքում, սակայն, նա սպանվեց և ոչ ոք չիմացավ, թե ով էր նրան սպանել: Նա բուլղարների վրա իշխեց 2 տարի և 5 ամիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 41):

³⁰¹³ «/41/ Երբ կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.) Դյուրախիոնի գորավար պատրիկ Նիկետաս Պեգոնիտեսի միջոցով իմացավ Յովհաննեսի (Բուզանդական թագավորության արքա Յովհաննես-Վադիսյավ - Մ.Յ.) մահվան մասին, իսկույն դուրս եկավ և, երբ հասավ Ադրիանապոլիս, նրան ընդառաջ ելան համբավավոր Կրակրասի եղբայրն ու որդին՝ ավետելով նշանավոր Պերնիկ բերդի և ուրիշ 35 բերդերի հանձնման մասին: Կայսրը նրանց ըստ արժանիության պատվեց, Կրակրասին պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց և եկավ Մոսինուպոլիս: Այստեղ Պեղագոնիայից, Մորոսիսից և Լիպեմիոնից դեսպաններ եկան՝ բաղաձայնելով կայսրի հանձնելու: Այստեղից կայսրը գնաց Սերե, որտեղ ժամանեց Կրակրասը՝ հանձնվելու համաձայնության տվածը 35 արխունների հետ: Նա լավ ընդունելության արժանացավ: Հանձնվեց և Դրագոմուզոսը, որը Ստրումպիցայի բերդերը տվեց և նա պատրիկի պատվաստիճան ստացավ: Սա իր հետ բերեց և պատրիկ Յովհաննես Հայդին, որ երկարամյա բանտարկությունից ազատ էր արձակվել: Այդ դեռ Սամուիլն (Բուզանդական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսածագը - Մ.Յ.) էր նրան բռնել և նա 22 տարի բանտում էր մնացել: Երբ կայսրը մոտեցավ Ստրումպիցային, նրա մոտ եկավ Բուզարիայի արքեպիսկոպոս Դավիթը՝ Յովհաննեսի կին Սարիայի նամակով: Նա խոստանում է հեռանալ Բուզարիայից, եթե իր մտադրությունն իրականանա: Ընդառաջ եկավ նաև երկրի խոյրոս գտնվող բերդերի տոպարիս Բոգրանը, որը և ստացավ պատրիկի պատվաստիճան, որպես կայսերատեր և իր աներոջը սպանող: Կայսրն այնտեղից գնաց Սկուպիս, բաղաձայն գորավար-ավտոկրատոր թողեց պատրիկ Դավիթ Արիանիտեսին և Սոխիոն ու Պրոսպե բերդերի վրայով հետ վերադարձավ՝ աղոթքների, փառաբանությունների ու պատիվների արժանանալով: Ապա նա բաջբար գնաց Ախրիդա և բանակեց: Համայն բնակչությանը հաղթական երգերով նրան ընդառաջ եկավ՝ ծափահարություններով ու փառաբանություններով: Ախրիդա բաղաձայնելով պատրիկ Եվստաթիոս Դաֆնոմեդեսին և նրան թողնելով ուժեղ կայազոր՝ նա դուրս եկավ ճամբար, ուր ընդունեց իր մոտ առաջնորդված Յովհաննես-Վադիսյավի կնոջը, որն իր հետ էր բերել նաև երեք որդիներին ու վեց դուստներին, Սամուիլի ապօրինածին որդուն, Սամուիլի որդի Ռադոմիրի (Բուզանդական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի - Մ.Յ.) երկու դուստներին ու հինգ որդիներին, որոնցից մեկը, Յովհաննեսի ձեռքն ընկնելով, կուրացվել էր: Դա այն ժամանակ էր եղել, երբ Յովհաննեսը սպանել էր Սամուիլի որդի Ռադոմիրին, վերջինս կնոջը և Սամուիլի փեսա Վարդիմիրին: Սարիան Յովհաննեսից երեք որդի էլ ուներ, բայց նրանց հաջողվել էր փախուստի դիմել Տիրոս կեղծ՝ Կերավալիս լեռնաշղթայի գագաթը: Կայսրը Սարիայից մեղմ ու սիրալիկ ընդունեց և հրամայեց պահպանել նրան մյուսների հետ միասին: Կայսեր մոտ եկան բուլղարների և այլ մեծամեծներ՝ Նեստորիցեսը, Լազարիցեսը և կրոստեր Դորոմիրը, յուրաքանչյուրն իր տագմաներով, որոնք սիրալիկ ընդունելության և նրա թագավորական պատվի արժանացան: Այն ժամանակները նաև Վադիսյավի՝ Տիրոս փախած, այդ մասին սովեց, որդիներ և նրա երկու եղբայրները, երկարատև շրջապատման մեջ ընկնելով, կայսեր փառանքով գնդկորները հսկում էին լեռից իջնելու ուղիները, կայսեր դիմեցին և երաշխիքներ խնդրեցին՝ խոստանալով հանձնվել: Կայսրը նրանց մարդասիրական պատասխան տվեց: Ախրիդայից դուրս գալով՝ նա եկավ Պրեսպա կղզիով լիճը, որի մեջտեղում գտնվող լեռն անցնելիս նրա վրա բերո՞ւ կառուցեց, որը Վասիլիդա կղզեց, մի ուրիշն է՝ հիշյալ լճի ափին: Պրեսպայից կայսրը գնաց Դիարիոս: Այստեղ մի բարձր բեմ շինեցին, որի վրա կայսրն ընդունեց ներս մտած Պրուսիանին և նրա եղբայրներին և մեղմ ու մարդասիրական խոսքերով մխիթարեց: Պրուսիանին՝ նա մագիստրոսի, իսկ մյուսներին՝ պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց: Այստեղ բերվեց և կուրացված Իվացեսը...: Այն ժամանակ էր, որ բազում անգամ բռնված և նույնքան էլ ազատ հարձակված Նիկոլիցան ինքնաբերաբար իջավ կայսեր ճամբարը և, իր ձեռքով թակելով դուռը, հայտնեց իսկությունն ու ասաց, թե կամովին հանձնում է իր մարմինը կայսր: Նա ինչ-որ լեռներում էր թաքնվում և նման քայլին դիմեց այն բանից հետո, երբ նրա և նրա հետ եղողների դեմ գործ ուղարկվեց ու մի մասը կամովին հանձնվեց, մյուսն էլ գերի վերցվեց: Կայսրը, սակայն, չուզեց նրան տեսնել անգամ, և Թեսաղոնիկե ուղարկեց՝ հրամայելով բանտարկել, ապա Դյուրախիոնի, Կոլոնիայի ու Դյուրիսպոլիս գործերը, իր կարծիքով հնարավորին չափ լավ կարգավորելով, բանակաթևներում կայազորներ ու գորավարներ հաստատելով և ռազմագերի հռոմեացիներից, ով որ ցանկացավ, տեղում մնալ թողնելով, մյուսներին հրամայեց իրեն հետևել: Նա եկավ Կաստորիա, որտեղ իր մոտ բերվեցին Սամուիլի երկու դուստները, որոնք, տեսնելով կայսեր մոտ կանգնած Սարիային, Յովհաննեսի կնոջ վրա հարձակվեցին իր սպանել: Կայսր նրանց գայրույթը մեղմեց՝ խոստանալով պատիվների ու անչափ հարստության արժանացնել: Նա Սարիային տվեց զուտ պատրիկոսի պատվաստիճան և որդիներով մայրաքաղաք ուղարկեց: Կայսրը Զսիֆիայի ձեռքով բառեց, գետնին հավասարեցրեց Սերբիայում և Սոկրոսում գտնվող բոլոր բերդերը, սպա եկավ Սոուզոս բերդը, որտեղ իր իշխանավորներով ժամանեց ու նրան հնազանդության հայտնեց Բեզդարդի արխուն Էլեմագոսը: Կայսրն այդտեղից հեռացավ, եկավ Աթենք: Չեստունիոնի միջով անցնելիս նա տեսավ ու աաշքեց այնտեղ ընկած բուլղարների ոսկորների վրա, այն բուլղարների, որոնք սպանվեցին, երբ մագիստրոս Նիկեփոր Ուրանոս պարտության մատնեց Սամուիլին: Նա իրացավ նաև բուլղարների առաջն առնելու համար Թերմոպիլեում Ռուբենի կողմից կառուցված պարսպի վրա, որն այժմ Սկելոս է կոչվում: Լինելով Աթենքում, նա հաղթանակի առթիվ աստվածածնին գորության հայտնեց, բազում, փառահեղ ու արժեքավոր նվերներով պերճացրեց նրա տաճարը, որից հետո վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս: Նա Ռուբեն դռան մեծ դարպասներով, ցցունքով ուլե պասկը գլխին, հաղթական երթ կազմակերպեց: Առջևից գնում էին Վադիսյավի կին Սարիան, Սամուիլի դուստրերը և մնացած բուլղարները: Ինդիկտիոնի 2-րդ տարին էր, 6527 թվականը: Միայն այդպես հաղթանակելով ու հաղթական նա մտավ Մեծ եկեղեցին, սասժոն գոհուրդներն հայտնեց ու գնաց արքունիք...: /44/ Բուզարիայի հպատակվելուց հետո, կայսեր կողմն անցան նաև սահմանակից խորվաթների ցեղերը, որոնց արխուններն էին երկու եղբայրներ (խորվաթական թագավորության համիշխան արքաներ Կրեշիմիր II-ը (1000-1030) և Գրիսյավը (1000-1019) - Մ.Յ.), երբ նրանք հպատակություն հայտնեցին և պաշտոններ ու լայնատարած կալվածքներ ստացան, ապա այդ ցեղերն էլ հպատակ դարձան» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 41, 44):

«Բուլղարների առաջնորդները գրեցին Վասիլին (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Յ.)՝ ստորանալով նրա առաջ ու արտահայտելով իրենց ցանկությունը, որ նա ընդունի իրենց ձեռքում գտնվող ամրոցները: Միաժամանակ նրանք թույլտվություն էին խնդրում գալ նրա մոտ և գործել ըստ նրա հրահանգների: Այդ ժամանակ արքան Հիջդի 408 թվականի Շավայ ամսին մեկնեց Բուզարիա և նրան ընդառաջ ելան այնտեղի առաջնորդներն ու նույն կերպ ելան նաև Ահարոնի՝ բուլղարների արքայի (Բուզանդական թագավորության արքա Յովհաննես-Վադիսյավ - Մ.Յ.) կինն ու երեխաները: Նա նրանց ընդունեց ամրոցում, ողորմածություն ցուցաբերեց և ամեն մեկին ըստ իր արժանիքի պաշտոններ բաշխեց: Նա իրեն թողեց ուժեղ ամրոցները և այնտեղ հույներից կառավարիչներ նշանակեց, իսկ մյուսները՝ ավերեց: Նա կարգի գցեց Բուզարիայի գործերը և այնտեղ վասիլաներ, այսինքն՝ գործերը և գույքը կառավարողներ թողեց: Բուլղարները պետությունը դարձավ հույների պետությանը միացված և նա այն կատեպանություն դարձրեց: Դա նրա թագավորության 44-րդ տարում եղավ և նա վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս: Դրանից հետո բուլղարների աղջիկները ամուսնանում էին հույների որդիների հետ, բուլղարների տղաները հույների աղջիկների հետ և խառնվեցին նրանք իրար, ինչը ոչնչացրեց հին թշնամությունը, որ կար նրանց միջև» (Յահա Անտիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ ինքը՝ թագավորը (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.), գնում, հոգում է արևմտյան կողմի գործերը և տիրում է Բուլղարաց աշխարհին, նրանց գավառներին ու քաղաքներին, որոնք, իր թագավորության սկզբից, երկարատև ու անհանգիստ պատերազմներով ձեռքի տակ գցել էր կարողացել, իսկ այժմ հանգամանքները նպաստեցին դրան, բանի որ երկրի տիրակալը՝ պատերազմներում հաղթողը (Բուզանդական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսածագը - Մ.Յ.), իր մահով վախճանվեց, իսկ նրա որդիները (Բուզանդական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրն ու Յովհաննես-Վադիսյավը - Մ.Յ.) միմյանց չհնազանդվելով՝ անձնատուր եղան թագավորին ու գնացին նրա մոտ, որովհետև. «Ամեն թագավորություն, որ իր մեջ բաժանված է, չի կարող ապրել»: Այսպես առնվեց Բուզարաց թագավորությունը: Ինքնակալ Բուլղարաց բռնակալի որդիներին ազգով ու ցեղով հանեց իրենց երկրից և նրանց տեղ տվեց Հռոմեաց աշխարհում, իսկ երկրի գործը խաբեությանը մի տեղ հավաքեց իբր թե նրանց պարզևներ տալու համար, որից հետո, գրավոր հաշվառում կատարելով, անվերադարձ ուղարկեց դեպի արևելք: Նրանք եկան և երկիրը ավեր դարձրին, վայ նրանց արևելք գալուն, վայ այն երկրին, ուր նրանք անցուղարձ արին, ահա չար ու անողորմ մի ազգ, ազգ

Աշոտը դառնալու էր ողջ երկրի թագավոր: Այսպիսով, ահա, ողջ աշխարհում խաղաղություն տիրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 420 թվականին վեճ սկսվեց Գագիկի որդիների՝ Յովհաննեսի ու Աշոտի, միջև: Յովհաննեսն ավագ էր և ավելի իմաստուն, սակայն նա անվճարական էր, անդյուրաշարժ, հոգով թույլ և պատերազմական գործերից չհասկացող, այն դեպքում, երբ Աշոտը բաջ էր, անհաղթ և պատերազմներում խիզախ: Այնուհանդերձ, չնայած այս ամենին, Հայոց թագավորության գահին տիրացավ Յովհաննեսը, իսկ Աշոտը զորքով շրջում էր թագավորությունով մեկ, ավարի առնում և ներում էր մկրիս: Դետո նա գնաց Վասպուրականի թագավոր Սենեբերիսի՝ Ապուսահիի որդու ու Գագիկ Արծրունու որդու մոտ, որոնք սերում էին Ասորեստանի արքա Ադրաբելիթից (Ասորեստանի թագավորության արքա Սինաբերիթից – Մ.Ֆ.): Աշոտը, նրանից գործ ստանալով, հասնում է Վարազա լեռը, ուր մոտում Զրիստոսի Սուրբ Նշանի վանք և երկրպագում աստծո աստվածընդդեմ խաչի ու սրբուհի աստվածածնի պատկերի առջև: Աշոտը խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կադիրից – Մ.Ֆ.) պարզև ստացած է Բաղդադ բաղաբից իր հետ բերած արաբական ոսկուց 30.000 դահեկանև ընծայում է Սուրբ Նշանին՝ վերածելով այն սրբերի կացարանի: Այնուհետև Աշոտը մեծաթիվ զորքով հասնում է Անի թագավորանիստ քաղաքը: Երբ Յովհաննեսը լսեց այդ մասին, իր զորքերը հանեց նրա դեմ, բայց ինքը անշարժ մնաց իր գահի վրա, որովհետև պատերազմ վարելու փորձ չուներ: Եվ ահա Անի քաղաքը անհանգստացած ոտքի ելավ պատերազմելու Աշոտի դեմ: Այն ժամանակ վրաց թագավորի զինվորականներից մի իշխան դեսպանությամբ եկել էր Յովհաննես արքայի մոտ և այդ օրերին դեռ այնտեղ էր: Եվ ահա Վրաց իշխանը Յովհաննես թագավորին ասաց. «Ով արքա Յովհաննես, հրամայիր ինձ ցույց տան Աշոտին, ես նրան կծերբակայեմ ու շղթայակապ բեգ կբերեմ», իսկ նա այսպես էր ասում, որովհետև հույսը դրել էր իր բաջության և պատերազմական խիզախության վրա: Թագավորը պատասխանեց նրան. «Առյուծի ձագին չտեսած, մի արհամարհիր»: Երբ ճակատ առ ճակատ բախվեցին միմյանց, վրաց իշխանը բարձրաձայն Աշոտին էր կանչում: Աշոտը, լսելով դա, կատաղեց: Դենց որ նրանք իրար եկան, Աշոտը թորով հարվածեց հակառակորդի սաղավարտին, նրա մարմինը երկուսի բաժանեց և գետին տապալեց: Այդ օրը կատաղի մարտ տեղի ունեցավ և արքայական զորքը դիմեց փախուստի, որի ընթացքում Աշոտը հետապնդեց հակառակորդին և, թույլ չտալով բաղաբ մտնել, լցրեց վիրուղյան գետը: Այդ ժամանակ Բագրատունիները, և Պահլավունիները որոշեցին Յովհաննեսին ու Աշոտին հաշտեցնել: Այն ժամանակ սուրբ պատրիարք Անանիան և քաղաքի իշխանները գնացին Աշոտի մոտ ու նման մի խաղաղության որոշում ընդունեցին, որ Աշոտը թագավորի մարգերում, իսկ Յովհաննեսը՝ Անի քաղաքում, ընդ որում Յովհաննեսի մահվան դեպքում Աշոտը դառնալու էր ողջ Հայաստանի թագավոր: Աշոտը սրան համաձայնեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Գագիկ թագավորը երկար ժամանակ վարելով թագավորությունը և բարի հիշատակի արժանանալով՝ խոր ծերության հասած վախճանվեց: Իշխանությունը ժառանգեցին նրա որդիները՝ Սմբատը, որին Յովհաննես էին կոչում, և նրա հարազատ եղբայր Աշոտը: Սմբատը հաղթանակում էր ու շատ գեղ, բայց իմաստությանը, ասում են, շատերից բարձր էր, իսկ Աշոտը վայելչակազմ էր, բաջասիրտ ու պատերազմասեր: Սրանք, երկիրը բաժանելու համար իրար դեմ թշնամանալով, ընդհարվեցին և կարիք ունեցան արդար միջնորդի: Արքայազն Գևորգ թագավորը (Քաղալիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) գալով՝ համոզելով հաշտեցրեց նրանց: Երկանուն Սմբատին, անդրանկության պատճառով, բաժին տվեց Անի ամրոցը իր շրջակա գավառներով, իսկ Աշոտին՝ երկրի ներքին մասը, որը սահմանակից է Պարսկաստանին ու Վրաստանին» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Յովհաննեսի եղբայր Աշոտը դրսի աշխարհում թագավորեց, բանգի գնացել էր Բաղդադի խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կադիրի – Մ.Ֆ.) մոտ և հետ էր եկել 30.000 դահեկանով, որոնք նվիրեց Վարազի սուրբ Նշանին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Յովհաննեսի եղբայր Աշոտը՝ Գագիկի մյուս որդին, բոլորի հավանությամբ թագավորեց թագավորության մյուս մասում» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁰¹⁹ «Հայոց 470 թվականին Հայաստանի վրա հարձակվեց Տուրքի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության ապագա սուլթան Տուրքի-բեկ – Մ.Ֆ.) և Նախճավանում 5.000 հեծյալով նրան հանդիպեց Լիպարիտը, որը փախավ մեծ բազմությունից» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰²⁰ «Թուրքը, երբ եկավ Դվին, ասպատակեց այն» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰²¹ «Հայոց 420 թվականին դելմիկների թագավորը, գորահավաք, անելով անսպասելիորեն գալիս, հասնում է հայոց Նիզ գավառը՝ Բջնի ամրոցի մոտ, ուր իր սիրելի որդի Գրիգորի և անվանի այլ ազատների հետ մեծ ուրախությամբ հանգստանում էր հայոց սպարապետ Վասակը: Վասակը, Նայելով բարբարոս ճանապարհին, տեսավ, որ հետիոտն զնացողներից մեկը շտապում է, ու ասաց. «Այս մարդը բոթաբեր է»: Մարդը, հասնելով Բջնի բերդի դարպասին, աղաղակեց և ասաց. «Ողջ Նիզ գավառը գրավվել է»: Ամառացյա ամյուծի պես մռնչաց Վասակ Բաջ գորավարը և բարձրանալով հագավ իր գրահապատ զգեստները: Նրան հետևեցին նաև յոթ ազատներ և դիպվածով այնտեղ գտնվող մյուս հեծյալները: Ազատները շարժվեցին Վասակի հետևից: Եվ սլացավ բաջ և անվանի Փիլիպեն, նրա հետ և Գորգն ու Չորսուկները և ուրիշներ, որոնք բաջ մարդիկ էին՝ պատերազմներում հաղթող: Վասակը չէր կարողանում սպասել մինչև զորքը գումարվի, նա իր հրամանատարության ներքո 5.000 հոգի ուներ: Ապալինելով իր ուժին՝ նա 500 հոգով ամյուծի պես առաջ նետվեց դեպի Նիզ գավառը՝ իր ընտանիքն ու Բջնի ամրոցը հանձնելով իր Գրիգոր որդուն: Վասակը հասավ մի վանք, որտեղ ինքը և ողջ զորքը հաղորդության ստացան ու անկեղծորեն խոստովանեցին Հիսուս Զրիստոսի հանդեպ գործած իրենց մեղքերը: Ծանապարհին նրանք հանդիպեցին մի գյուղի և ականատես եղան, թե ինչպես այլազգիները գլխուկո կտորոել էին գյուղի բնակչությանը, ինչպես նրանք շրջապատել էին եկեղեցին և անխնայ արտիտոյող էին անում ներսում ապաստանած հավատացյալների: Բաջ Վասակը, տեսնելով դա, ամյուծի պես մռնչաց, հարձակվեց այլազգիների զորքի վրա ու կոտորեց 300 հոգի, իսկ մնացածները, փախուստի դիմելով, միացան այլազգիների հիմնական զորաբանակին: Հայոց մեծաթիվ բանակը հարձակվեց այլազգիների զորքի վրա: Տեսնելով, որ այլազգիների զորքը անթիվ-անհամար է, բոլորը միասին, աչքի առջև ունենալով մահը, սրտասկոզությամբ պատերազմի և, ինչպես գայլերը այծերի մեջ ու արծիվները՝ թռչունների երաններին, ահա այդպես խիզախորեն դիմեցին պատերազմի և շատերին խոդադուրդող դիպալակ գետին տապալեցին: Այդ միջոցին այլազգիների զորքի միջից դուրս եկավ մի բաջ մենամարտիկ սևամորթ խալիջիկ, որին «Յոթ գալլ» էին անվանում, որովհետև այն, ինչ յոթ գալլ կարող էին անել ոչխարի հոտի մեջ, սա ավելին էր անում պատերազմի դաշտում: Ահա գալիս էր խալիջիկը սև ամպի նման որոտալով, նրա գրաից բոցի պես փայլում էր, նա կանչում և հանվանե փնտրում էր Վասակին: Նայեց բաջ Եսրանը և տեսավ նրան, որ գալիս էր ինչպես մրկյալ լեռ, ու դիմելով Վասակին, ասաց. «Ահա անպարտելի և բաջ մեր մարդ, որը նման էր երկրի վրա դեռ չի ծնվել»: Վասակը պատասխանեց. «Ով դու՜ ամյուծասիրտ և բաջ Եսրան ինչո՞ւ վախեցար նրա տեսքից, ահա, ես դուրս եմ գալիս նրա դեմ ու նրան կտամ այն նույն պարգևը, ինչ Դավիթը տվեց աստծուն անարգող Գողթաթին»: Դենց այդ պահին վրա խուժեց այդ մարդ-գազանը և փորձեց բաջ Վասակին իր Նիզակի ծայրին առնել, սակայն Վասակը, փութով անցնելով նրա Նիզակի տակից, արդողապտիկ թորով հարվածում է նրա սաղավարտին և, բաջ խալիջիկին երկուսի բաժանելով, մարմնի մասերը փռում է գետնին: Դրա վրա հաղորդ սրտասկոզվեցին կռվելու և կատարելու անհնազանդ իր որդի Գրիգորին, երբ տուներներից խոցվածները շատացան, բաջ Եսրանը կորավ երկարալուս և ղժվարին մարտում, ազատների խմբավորումները ցիրուցան եղան և մեկը մյուսի մահը չկարողացավ տեսնել: Մնալով միայնակ՝ բաջ Վասակը գազազած ամյուծի նման մխրճվեց այլազգիների զորքի մեջ և ճեղքելով դուրս եկավ: Կատաղի մարտից հոգնած՝ նա գնաց, բարձրացավ Սերկևիլ կոչվող լեռը և պատերազմի տանջանքներից հանգստանում էր ժայռերի հովին: Փախուստական, գյուղացիները տեսնում են նրան և, ոճրագործ Կայենի նման մեկը, գտնելով նրան վշտահար բուն մտած, ուժգին հարված հասցնելով ժայռից ցած է գործում: Ահա այսպես մեռավ բաջ Վասակ Պահլավունին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ դելմիկների զորավարը մեծաբանակ զորքով գալիս, հասնում է Բջնի, որի տերը՝ հայոց սպարապետ Վասակ Պահլավունին, իր սիրելի որդի Գրիգորի և անվանի այլ ազատների հետ գահավորակին բազմած խնջույքով էր զբաղված: Վասակը, Նայելով բարբարոս ճանապարհին, տեսավ, որ հետիոտն զնացողներից մեկը շտապում է, և ասաց. «Այս մարդը բոթաբեր է»: Մարդը, հասնելով Բջնի բերդի դարպասին, աղաղակեց և ասաց. «Ողջ գավառը գրավված է»: Ամառացյա Վասակը բարձրացավ՝ տունն ու ամրոցը թողնելով իր որդի Գրիգորին, հաղորդություն ընդունեց, հագավ իր գրահապատ զգեստները և մոտակայքում գտնվող ազատների հետ պատրաստվեց պատերազմի: Նա չհավաքեց իր ողջ զորքը, որը կազմված էր 5.000 հոգուց, այլ հետը վերցրեց Փիլիպեն, Գորգին, Չորսուկներին և քաջարի Միհրանին: Ապալինելով իր ուժին՝ նա 100 հոգով ելավ այլազգիների դեմ: Ծանապարհին նրանք հանդիպեցին մի գյուղից փախչող մեծաբանակ ռազմիկների, որոնք լցվել էին եկեղեցին, իսկ թշնամին շրջապատել էր նրանց և գառների նման անխնայ արտիտոյող էր անում: Այդ ժամանակ բաջ Վասակը, տեսնելով դա, ամյուծի պես մռնչաց և հարձակվեց այլազգիների զորքի վրա ու կոտորեց մոտ 3.000 հոգու, իսկ մնացածները, փախուստի դիմելով, միացան այլազգիների հիմնական զորաբանակին: Այդ ժամանակ այլազգիների ողջ զորքը եկավ քրիստոնյաների վրա, իսկ քրիստոնյա ռազմիկները, աչքի առջև ունենալով մահը, հարձակվեցին նրանց վրա, երկու մասի բաժանեցին և հրաշքով չտեսնված մի կտորած արեցին: Այդ միջոցին այլազգիների զորքի միջից դուրս եկավ մի բաջ մենամարտիկ սևամորթ խալիջիկ, որին «Յոթ գալլ» էին անվանում իր բաջության համար: Ահա գալիս էր խալիջիկը սև ամպի նման որոտալով, սակայն Վասակը, փութով առաջ անցնելով, թորով հարվածում է նրա գլխին և, երկուսի բաժանելով, մարմնի մասերը փռում գետնին: Այլազգիների զորքի մեծաբանակության պատճառով, սակայն, Վասակի զորքի ռազմիկները ցիրուցան եղան և մեկը մյուսին չկարողացան տեսնել: Այդ օրը մարտում ընկավ քաջարի Միհրանը, իսկ Վասակը ճեղքելով հետ եկավ: Դենանալով

թշնամուց՝ նա ցանկացավ հանգստանալ, բանգի անչափ հոգնել էր պատերազմից: Եվ ահա, գալով մի քարանձավի մոտ, նա բնեց: Այդ ժամանակ ինչ-որ մեկը նրանց գտավ այնտեղ և, ընդունելով թշնամու փոխարեն, ուժգին հարված հասցնելով սպանեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքի դեմ դուրս ելավ բայն Վասակը, որը մեծ բաջազորություն ցուցաբերելով վերադարձավ Սերկելի: Եվ այնտեղ, երբ նա մի փոքր բնում է, մեծը պատահաբար բարդ խփում է նրա գլխին և նա մեռնում է» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰²² «Նրա թագավորության յոթերորդ տարում ողջ Յունաստանի և օտարազգիների անհամար զորքերով **Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.)** դեմ ելավ հունաց արքա Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)**: Գեորգի արքան իր հերթին մեծ զորքով նրան ընդառաջ ելավ: Եվ երկուսն էլ բազում օրեր ծամբար դրեցին Բասեն երկրում, բայց մարտի մեջ չմտան: Յեռացավ Գեորգի թագավորը, եկավ և հրկիզեց Օլթիս բաղաբը» («Զարթովի-Ցխովյեբա», «Զարթովի մատյանը»):

«Նրա թագավորության յոթերորդ տարում Գեորգիի (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.)** դեմ ելավ հունաց արքա Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)**: Եվ երկուսն էլ բազում օրեր ծամբար դրեցին Բասեն երկրում, բայց մարտի մեջ չմտան՝ չէլենելով կռվի իրար դեմ: Խուսափելով Վասիլից՝ Գեորգին հետ դարձավ և ավերեց Օլթիսը» («Զարթովի-Ցխովյեբա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Ինչ վերաբերվում է այն բանին, թե ինչ կատարվեց Վասիլ արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.)** հետ, այն բանից հետո, երբ նա զբաղեցրեց Բուլղարիան, ապա ահա թե ինչու մեծ է բանը: Երբ նա զբաղված էր այնտեղ, եռանդով մարտնչելով բուլղարների դեմ, արիսազների արքա Գեորգին (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)** իր տիրույթներին սահմանակից մասերում ցանկություն ունեցավ նրան վնաս հասցնել և նա տիրեց այն մարզերին ու ամրոցներին, որոնք նրա հորեղբայր Դավիթ կուրապաղատը գիշել էր Վասիլին» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Աբազգիայի արիստո Գեորգիոսը (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)** խախտեց հռոմեացիների հետ ունեցած պայմանագիրը և սկսեց ասպատակել սահմանակից շրջանները» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանտին», մաս 45):

³⁰²³ «Սմբատը, համաձայնելով դրան, վերադարձավ իր բաղաբը, բայց ճանապարհին, մարմնի ծանրության պատճառով իջևանելով, անհոգաբար բնեց: Աշտի կողմի իշխաններից մեկը Գեորգի (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)** առաջ կանգնելով բողոքում և ասում է: «Հատկապես իմ սեփական հողն է, որը Սմբատը անիրադարձ խլեց ինձանից»: Գեորգն այդ լսելով՝ սաստիկ ցասմամբ բարկացած զորք ուղարկեց Սմբատի հետևից, որոնք գալով, հանկարծ հարձակվեցին նրա վրա: Սմբատը մարմնի ծանրության պատճառով չկարողացավ երիվար նստել, իսկ նրա հետ եղած իշխանները արագորեն փախուստի դիմեցին: Յետապնդողները մինչև Ամիի դուռը նրանց շատ դիակույտեր փռեցին ճանապարհին, իսկ այնտեղից դառնալով էլ՝ կաթողիկոսարանի եկեղեցիները զարդերից կողոպտեցին և, խաչի բնեռները հանելով, նախատիկնելով ասում էին: «Տանում ենք, ձիերին պայտեր չինեյք»: Արդարադատ Աստված, սակայն, պատեն ժամին հռոմեացի ձեռքով հատուցեց նրանց, որը իր տեղում կպատմեն: Ինչ վերաբերում է Սմբատին, ապա նրան բռնելով տարան Գեորգի մոտ, որը հրամայեց նրան պահել հսկողության տակ, բայց հետո, երբ բերդ առնելով, ազատ արձակեց» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 2):

³⁰²⁴ «Յայոց 470 թվականին ինքնակալ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** դարձյալ շարժվում է մեծ զորքով, գալիս է դեպի արևելք և իջևանում Կարոն ընդարձակ դաշտում, որտեղից դեսպաններ է ուղարկում Վրաստանի թագավոր Գեորգի (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.)** մոտ, որ հնազանդվի իրեն: Ազգությամբ վրացի մի եպիսկոպոս, որ նստում էր Վաղարշապետ բաղաբում, թագավորին դիմակորելով հավատացրեց, թե. «Երբ Եկեղյաց կամ Կարին հասնեն, նա թե՛ք ընդառաջ կգա»: Եվ նա, հավատալով այս խոսքերին ու հույս դնելով սրա վրա, օթևանից օթևաններ փոխադրվելով սպասում էր Գեորգի գալուն: Վերջինս, սակայն, հանձն չառավ գալ թագավորի մոտ, որովհետև յուրայիններից շատերը ահաբեկում էին նրան, թե թե՛ք տեսնելուն պես կամ կսպանին, կամ կբանտարկին, և թո պատվին չես հասնի: Թագավորը, գնալով Բասեն, երկու-երեք պատգամավոր ուղարկեց, որովհետև շատ էր ցանկանում իր ճանապարհորդությունը խաղաղությամբ ավարտել ու աշխարհը շեն թողնել: Ապա, երբ պատգամավորությունն ապարդյուն անցավ, թագավորը բարկանալով հրաման տվեց իրով, սրով ու գերությանբ ավերել Օլոմի կղզված մեծ ավանն և նրան շրջապատող այդ մասի գյուղերն ու ագարակները» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 2):

³⁰²⁵ «Այնտեղից նա (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)** անցավ Կոյա գավառ, սակայն հունաց արքա Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)**, նրան հետապնդելով, հայտնվեց Գեորգիի թիկունքում: Մարտի բռնկվելին Գեորգիի վերջապահ և Վասիլի առաջապահ զորքերը ու տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ՝ Շիրիսի գյուղի մոտ: Երկուստե՛ք շատերը կոտորվեցին, սպանվեցին էրիսթավները և դիդեբուկները, ընկան Լիպարիտի որդի Ռատը և Խուրսը: Ուշ հասավ լուրը Գեորգի թագավորին, թե հարձակում է տեղի ունեցել վերջապահների վրա: Այնժամ նա հրաման արձակեց իր զորքին և շտապ գնկվեցին: Գեորգի թագավորն, որն ըստ ամենայնի բայ էր և անվախ՝ ասես միս ու պրյունից չէր ստեղծված, իր զորքի բազմությամբ հանդերձ ելավ և նրա հետ էին իր բազմաթիվ ռազմիկները: Այնտեղ իր ողջ զորքով եկավ նաև Վասիլ արքան: Երկուստե՛ք մարտի բռնկվելին, տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ, բազում հույներ կոտորվեցին և ավար վերցրեցին: Նրանց միջև ճակատամարտն այնչափ երկարեց, այնպես որ Վասիլ արքան պատրաստ էր փախուստի դիմելու, սակայն, երբ վրացիները այլևս չդիմացան, տեղի տվեցին ու նահանջեցին, իռլները հետապնդեցին և սրի բաշեցին շատերին» («Զարթովի-Ցխովյեբա», «Զարթովի մատյանը»):

«Ապա նրան (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.)** հետամուտ եղավ հունաց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)**, հասավ նրան և ահա մարտի բռնկվելին Գեորգիի վերջապահ ու Վասիլի առաջապահ զորքերը ու տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ՝ Շիրիսի գյուղի մոտ: Երկուստե՛ք շատերը կոտորվեցին, սպանվեցին նաև մեծ էրիսթավ Լիպարիտի որդի Ռատը և Խուրսը: Երբ հասավ լուրը Գեորգի թագավորին, թե հարձակում է տեղի ունեցել վերջապահների վրա, այնժամ նա կատաղեց և եկավ: Եկավ նաև Վասիլ արքան՝ իր ողջ զորքով: Երկուստե՛ք մարտի բռնկվելին, տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ և բազում հույներ կոտորվեցին: Գեորգիի ռազմիկները սկսեցին ավար հավաքել, ընդ որում մարտն այնչափ ծանր էր: Վասիլ արքան պատրաստ էր նահանջել, սակայն ի վերջո Գեորգիի ռազմիկները այլևս չդիմացան, տեղի տվեցին և նահանջեցին ու հեռացան» («Զարթովի-Ցխովյեբա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Այստեղից վերցրած գերիներին՝ ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** հրամայեց տանել Խաղտյաց գավառը, իսկ ինքը, Բասենից անցնելով, գնաց հասավ Վանանդ գավառը և Կարսի փոքր: Իր հերթին Գևորգը (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)** հարմար ժամանակ գտնելով՝ հասավ Ուխտյաց բաղաբը և զորքին հրամայեց հրկիզել նրա գեղեցիկ դաստակերտները և կողոպտել ունեցվածքը, բայց մարդկանց ամենևին չվնասել: Երբ թագավորն այդ լսեց՝ ավելի ու ավելի բարկանալով նրա վրա գնաց: Չորքերը, հանդիպելով Պաղակացիս կղզված ծովակի մոտ՝ սարսափելի դողդոջությամբ իրար բախվեցին: Մուսերները շողալու և սաղավարտների փայլելու ժամանակ հրաշող փայլակները լեռների վրա էին արթնալով և սրերի հարվածներից դուրս ցայտած կրակի կյանքը գետին էին ընկնում: Նայելով սրան, նույնիսկ ինքը՝ թագավորը զարմանում էր կռվողների բաջության վրա, որովհետև գետերի ժայռերին խիվող հորձանների նման հոռոմոց զորքերը նրանց բախվելով հետ էին ընկնում: Այդտեղ մեռավ մեծ իշխան Ըռատը, որի ձին ճահճի պատահելով, չկարողացավ անցնել և թշնամիները, վրա հասնելով, սրահար սպանեցին գովելի այդ մարդուն, որը մեծ սուգ պատճառեց Յայոց աշխարհին» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Յայոց 470 թվականին Վասիլն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** անթիվ-անհամար զորքով գնաց արևելք և Յայոց թագավորից պահանջեց Ամին ու Կարսը: Գագիկի որդի Յովհաննեսը իր թուլամորթության պատճառով որոշեց տալ պահանջածը ու Վասիլը, վերադարձավ իր երկիրը: Վասիլը նաև նամակ գրեց վրաց թագավոր Գորգիին՝ առաջարկելով իրեն հպատակություն հայտնել, մի բան, որ Գորգին (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)** մերժեց: Դրա վրա Վասիլը պատերազմ հայտարարեց և շարժվեց նրա դեմ: Վրաց զորքը, ինչպես նաև Լիպարիտի բաջ եղբայրները Ռատն ու Չոյատը գնացին նրա դեմ և Վասիլի զինվորներին ծանր կարված հասցրին: Երբ Ռատը սպանվեց, սակայն, վերջինիս ձին խրվել էր տղմոտ մի վայրում և Ռատն այնտեղ էլ հենց սպանվեց, վրաց զինվորները դիմեցին փախուստի, իսկ Վասիլի զինվորները կոտորելով հայաժուռ էին նրանց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 470 թվականին Վասիլն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** անթիվ զորքով շարժվեց Արևելք՝ պահանջելով Ամին ու Կարսը: Գագիկի որդի Յովհաննեսը իր վախկոտության պատճառով որոշեց հանձնել այդ բաղաբները և Վասիլը վերադարձավ իր երկիր: Նա գրեց նաև վրաց արքա Գեորգիին (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.)**, որպեսզի սա ենթարկվի իրեն, սակայն վերջինս մերժեց: Այդ ժամանակ Վասիլը զորքով գնաց նրա վրա, իսկ վրաց զորքերն էլ ընդառաջ ելան: Այդ ճակատամարտում Լիպարիտի եղբայրներ Ռատն ու Չվիաթը, բաջարի ռազմիկներ լինելով, ուժեղ դիմադրություն էին ցույց տալիս այնքան ժամանակ, մինչև որ Ռատը չսպանվեց, երբ նրա ձին խրվել էր ճահճում: Դրանից հետո վրաց զորքը դիմեց փախուստի, իսկ Վասիլն էլ, հետապնդելով նրանց, կոտորեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ելան վրաց գորավարներ Ռատն ու Չվիաթն ու խրվեցին ճահճում: Շիրակի դաշտում Ռատն ընկավ: Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.)** հետ դարձավ, ձմեռեց հռոմեացիների մոտ, իսկ հետո կրկին դարձավ Կապաստին: Ռատն ու Չվիաթը, որոնք Լիպարիտի

հարազատ եղբայրներն էին, բազում թաղութայիններ ցույց տվեցին Վասիլի հույների դեմ, բայց հետո Ռատը խրվեց ճահճուտում և սպանվեց, իսկ Չվիթթին բռնեցին ու տարան» (Սամվել Անցի «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) այնտեղ մնաց երեք ամիս, մինչև որ հնազանդեցրեց նրանց և ապա գնաց ու ձմեռեց Տրապիզոնում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1018 թվականին Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաստան ու ավարեց Վրացատունը՝ հորով, սրով ու սովով անմարդաբնակ դարձնելով 24 գավառ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) իր մոտ կանչեց Վրաց Գորգի թագավորին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.), որը չեկավ նրա կանչով: Այդ պատճառով նա զայրացած գնում է, ավերում է նրա տասներկու գավառները, վերադառնում է Խաղտիք ու այնտեղ ձմեռում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 52):

«Յունաց գործը, հասնելով Արտանի, գերեվարեց բևակիներին և ավերեց այն: Եվ երբ Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) եկավ թռեղք, Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) նրան հետապնդեց, ավերեց Ջավախք երկիրը և անցավ Թռեղք: Ղարծյալ մոտ եկան միմյանց, բանի որ ուժեղացել էր Գեորգի թագավորը, բերելով Կախեթի և Չերքի գործը, սակայն խանգարեցին կրկին մարտի բռնկել: Նահանգեց Վասիլ արքան Թռեղքից՝ շրջանցելով Ջավախքը և Արտանին: Եվ դարձյալ չարամիտ վրեժխնդրությամբ ավերեց այդ երկրները, գնաց ու ձմեռեց Խաղտեաց երկրում՝ Տրապիզոն քաղաքի մոտ: Եվ նրանց միջև պատվիրակներ էին գնում-գալիս՝ դաշինք և բարեկամություն հաստատելու համար» («Զարթովի-Ցիսովրեբա», «Զարթովի մատյանը»):

«Յունաց գործը հասնելով Արտանի, գերեվարեց բևակիներին և ավերեց այն: Եվ երբ Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) եկավ թռեղք, Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) հետապնդեց նրան, ավերեց Ջավախք երկիրը և անցավ Թռեղք: Ղարծյալ մոտ եկան միմյանց, բանի որ ուժեղացել էր Գեորգի թագավորը՝ բերելով Կախեթի և Չերքի գործը, սակայն խանգարեցին կրկին մարտի բռնկել: Նահանգեց Վասիլ արքան Թռեղքից՝ շրջանցելով Ջավախքը և Արտանին: Եվ դարձյալ չարամիտ վրեժխնդրությամբ ավերեց այդ երկրները, գնաց ու ձմեռեց Խաղտեաց երկրում՝ Տրապիզոն քաղաքի մոտ: Եվ նրանց միջև պատվիրակներ էին գնում-գալիս՝ դաշինք և բարեկամություն հաստատելու համար» («Զարթովի-Ցիսովրեբա», Սմբատ Ղավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

³⁰²⁷ «Այդ ժամանակ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեց, որպեսզի ընդունի այն ամրոցներն ու մարզերը, որոնք նրան խոստացել էր արքայազն (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև վերցնի նրա որդուն (Զարթովի թագավորության ասպազա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.): Նույն այդ ժամանակ, սակայն, Վասիլ արքային լուր հասավ, որ պատրիկ Նիկեիորը, որը հայտնի էր նաև Զսիֆիաս անունով, սա Անատոլիոսի կառավարիչն էր, միացել է Վարդ Փոկասի որդի Նիկեիոր Ծովիգի հետ և նրանք համաձայնության են եկել ապստամբել իր դեմ: Բանն այն էր, որ Զսիֆիասը երազանքներով էր պատվել արքա դառնալ և Փոկասի հետ բանակցությունների մեջ էր մտել, որպեսզի այդ նպատակով միավորվեն: Նա գիտեր, որ հույներից շատերը հակված են դեպի Փոկասը և կապված են նրան նրա նախնիների նկատմամբ տաճած սիրո պատճառով: Եվ ահա նա կապ հաստատեց նրա հետ, որպեսզի նրանք օգնեն իրար, իրար հետ միասնական գործեն այդ հանգամանքներում՝ օգուվելով հույների երկրից Վասիլի բացակայությունից, ինչպես նաև այն բանից, որ նա զբաղված է արքայազների դեմ մղվող պատերազմով, բայց նրանցից ամեն մեկը հոգու խորքում թաքցնում էր սյուսի դեմ գործելու մտադրությունը, երբ իրենց գործը վերջնականապես կբացահայտվի ու նրանք թագավորությունը կվերցնեն իրենց ձեռքը: Եվ ահա Վասիլ արքան, հենց որ իմացավ այդ ամենի մասին, շտապեց պրոտոպապարիոս ու դրուևզար Թեփիկյատոս Ղալասիանին Անատոլիոս ուղարկել, որպեսզի սա տեղում պարզի, թե ինչ աստիճանի է հասել գործը և նուրբ կերպով ծախեց երկուսի համար որևէ թակարդ հնարի: Նա նրան նշանակեց Անատոլիոսի կառավարիչ և նրա հետ գումար ուղարկեց գործի վրա ծախսելու համար՝ միաժամանակ դա թաքցնելով բոլորից և յուրաքանչյուրից: Երբ Թեփիկյատոս Ղալասիանը եկավ Անատոլիա, նա համոզվեց լուրերի իսկության և այն բանի մեջ, որ հայտնի ու անհայտ հույներից շատերը հոսում է նրանց մոտ և ձգտում են դեպի նրանք, բայց դա քիչ էր, շատերը նույնիսկ նրանցից, որոնք Վասիլի հետ միասին արշավանքում էին, շեղվել էին ճշմարիտ ուղուց, երբ իմացել էին, թե ինչու է բանը՝ նպատակադրվելով փախչել, որպեսզի պաշտպանեն իրենց ընտանիքներն ու հարազատներին: Նրանք վախճանում էին, որ սրանք կբռնեն ու կտիրանան դրանց, ընդ որում բոլոր նրանք, որոնք այդ կողմն էին գալիս, բացառապես բռնում էին Փոկասի կողմը: Եվ ահա, երբ Զսիֆիաս նկատեց այդ, նրա հոգում նախանձ ծագեց նրա նկատմամբ և նա որոշեց սպանել Փոկասին: Նա նրան հրավեր ուղարկեց իբր իր ծրագրած ինչ-որ բանի մասին գրուցելու շուրջ և Փոկասը ջորու վրա նստած շտապեց ժամանել՝ առանց որևէ նախապատրաստության: Նրանք հանդիպում ունեցան, գրուցեցին միմյանց հետ, իրար հրաժեշտ տվեցին և բաժանվեցին, որպեսզի ամեն մեկն իր տեղը դառնա: Եվ ահա, երբ Փոկասն արդեն հեռանում էր, Զսիֆիասի ստորկներից մեկը, ըստ նրա իսկ հրամանի, դաժանակով հարկածեց նրան այնպես, որ սա ընկավ ջրորոց: Անմիջապես էլ նրա գլուխը կտրեցին ու դա եղավ Աստվածածնի հիշատակման օրը, այսինքն Յիջդի 413 թվականի Տոմարդա Ա մասի 14-ին: Երբ Փոկասը սպանվեց, մինչև վերջին մարդը հեռացան ու ցրվեցին նաև բոլոր այն մարդիկ, որոնք հավաքվել էին նրա մոտ, ամեն մեկը վերադարձավ իր տեղը: Զսիֆիասը, հույսը կտրելով այն ամենից, ինչին ձգտում էր, իր Թեթիսն ևս փախավ: Նա վերցրեց Փոկասի գլուխն ու ուղարկեց այն Վասիլ արքային՝ արդարանալով այն բանով, թե իբր ինքը, երբ իմացել էր, որ Փոկասը նպատակադրվել է ապստամբել արքայի դեմ, ընդարձակ ձևացրել էր, որ ցանկանում է մասնակցել նրա մտադրված գործին, մինչև որ նրա նկատմամբ իշխանություն ձեռք չի բերի և չի սպանի նրան: Երբ Թեփիկյատոս Ղալասիանը իմացավ Զսիֆիասի փախուստի մասին, նա իր մոտ հավաքված բոլոր զորքերով, որոնց վրա նա ծախսել էր իրեն տրամադրված փողերը, հետապնդեց նրան դեպի այն վայրը, որտեղ սա գնացել էր, բռնեց և իրեն նրա նկատմամբ ապահովագրեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), որը ձմեռը անցկացնելով բարեխառն Պոնտոսում, զարնանաբեր ժամանակն հասնելուն պես կրկին շարժվեց Տայքի վրա և, անցնելով շատ օթևաններ, եկավ բանակ դրեց Բասենի գավառում: Այդ ժամանակ հոռոմաց իշխաններից շատերը, որոնք տարբեր ժամանակներ այլևայլ պատճառներով թագավորը գցել էր պատվից ու իշխանությունից և որոնք վանդակներում փակված առյուծների նման մռնչում էին, այժմ, հարմար ժամանակ գտնելով, մի տեղ հավաքվեցին ու չար խորհուրդ արին, որը չկարողացան կատարել: Նրանք մտածեցին միաբանված ապստամբել թագավորի դեմ և իրենց ցանկացածին դարձնել թագավոր: Երբ այդ հաստատ որոշեցին, մինչև լույս զբաղվեցին դրանով և հենց այդտեղ էլ ընդարձակ դաշտում բանակ դրին: Անթիվ մարդկանց բազմություն հավաքվեց, բայց նրանք սկսեցին թագավորական պատիվը իրար վրա ձգել: Վերջը բոլորը միաբանվելով՝ բռնեցին Փոկասի որդուն, որին Ծովիգ էին կոչում և որը իր իր հանցանքի պատճառով վաղուց արդեն իշխանական պատվից ընկած էր: Սա անհամաձայն լինելով՝ հանձն չառավ, բայց նրանք ջղապարեցին խնդրելու և բռնադատելով համոզեցին, մինչև որ համաձայնվեց: Երբ այս լսեց ինքնակալը, մեծ անհանգստության մեջ ընկած գնաց և ամրացավ Սազոստ կոչված բերդի ամրոցներում, որովհետև այդ Յունաց արքունիքի հին սովորությունն է, բայց չգիտեմ աստվածային օրե՞նք է այդ, որ ծառաները տերերի վրա չպետք է հարձակվեն, թե՞ թագավորն այն ժամանակ առանձին բարեշնորհություն ուներ, միայն այս հավաստի գիտեմ և իմ աչքով էլ տեսա, որ նրանք, ովքեր գնացին նրա վրա, ծիծաղելի մահով մեռան...: Այդպես էլ այստեղ նրանք մանկական խաղի դարձրեցին իրար չտեղ, այլ, ինչպես ավագի վրայի շինվելուց, հեղեղների բախվելու հետևանքով անմիջապես փլվելով կործանվեց՝ ահա թե ինչպես: Դարձիթը, որը Սենեթերիմ էր կոչվում, պարսիկներից նեղվելով՝ իր հայրենի ժառանգությունը՝ Վասադուրյանը, տվել էր ինքնակալ Վասիլին ու փոխարենը ստացել Սեբաստիա քաղաքը իր շրջակա գավառներով: Սրանք կատարվեցին ոչ թե հեռավոր ժամանակում, այլ երկու կամ երեք տարի առաջ և ահա այն ժամանակից մինչև այժմ արևելքը ընկավ Յունաց տիրապետության տակ: Այն ժամանակ Սենեթերիմը խորհրդակցից միաբան էր ապստամբներին ու նրանց հավատարիմ, բայց հանկարծ քնից արթնացածի կամ հոգի մի մարդու նման, որ սթափվում է գիտարթությունից, տեսնելով բռնակալի գլուխը, հրամայեց այն ի տես ողջ բանակի ձողի վրա բարձրացնել, բանի որ նրանցից շատերը, թեպետ անձամբ թագավորի հետ էին, բաց մտքով ապստամբին էին միաբան: Նա այս կատարեց ըստ իր խորին իմաստության, որպեսզի այդ տեսնելով նրանք հեռանան իրենց փուռ մտադրությունից և ուղղված սրտով հնազանդվեն իրեն: Սրանից հետո թագավորը գործով իջավ Բասենի ընդարձակ դաշտը և հեթանոս գործիք հեծյալներ ուղարկեց ապստամբ Փերսին կայանավորելու համար, իսկ ինքը շարժվելով հասավ Բասենի սահմանագլուխը, այն տեղը, որ Սալբորոս է կոչվում: Բանակի շուրջը խոր հոսով պատնշելով՝ նա դադար առավ մեկ ողջ ամիս կամ ավելի, իսկ այդ ընթացքում թագավորից ուղարկվածները բռնելով Փերսին և նրա փեսա Անդրոնիկոսին, որը նրա համախոհն էր, բերին մինչև Կարնո սահմանագլուխում գտնվող Խաղտո Առիժ կոչված բերդը և, հասնելով ամրոցի դիմաց գտնվող ագարակը, իջևանեցին: Այստեղ, Փերսին ու Անդրոնիկոսին առաջ բերելով, նրանց գլուխները կտրեցին: Այդպես էր պատվիրել նրանց թագավորը, բանի որ նրանք իրենց ապստամբելու ժամանակ դաշնակց եղան արխանդերին և խոստացան մինչև այդ տեղը տալ նրանց բաժին, որովհետև առաջ այդ մասին տիրում էր Ղավիթ Կյուրասպարադը, բայց ոչ որպես իր հայրենի ժառանգություն, այլ իբրև թագավորից ստացած պարգև՝ իր հավատարիմ ծառայության համար, ընդ որում նա խոստացել էր իր մահվանից հետո այդ գավառը հանձնել թագավորին, սակայն նրանք այդ չէին մտաբերում, այլ առատաձեռն պարգևներ էին բաշխում, որ իրենցը չէր: Այդ պատճառով էլ, ահա, թագավորը հրամայեց այնտեղ գլխատել նրանց» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Յայոց 471 թվականին հունաց երկրից մի մեծ իշխան, որի անունը Նիկեփոր Ծովիզ էր, ապստամբեց Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ու իրեն դաշնակցելու կոչ արեց վրաց թագավոր Գեորգիին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.) և Չափիկի որդիներին: Նիկեփորի վախից դրոշմած՝ Դավիթը հայոց զորքով միացավ նրան: Վասիլն ընկավ մեծ սարսափի մեջ և թախանձագին դիմեց Դավթին, որպեսզի նա կազմակերպի Նիկեփորի սպանությունը: Ծովիզը շատ էր սիրում Դավթին և խոստանում էր նրան Յայոց թագավորության գահին նստեցնել, բայց Դավիթը չուզեց խախտել Վասիլի հետ կնքած դաշինքը: Մի օր Դավիթը խռոված թողեց իր տունը: Նիկեփորը մենակ գնաց Դավթի մոտ և խնդրեց վերադառնալ: Այդ ժամանակ Դավթի ազդանշանով վերջինիս մարդիկ իսկույն սպանեցին Ծովիզին, իսկ նրա զորքը ցրվեց և փախուստի դիմեց: Վասիլը, լսելով այդ մասին, շատ ուրախացավ և Դավթին որպես պարգև տվեց Կեսարիան, Ծամնոպոլիս և Խավատանները՝ իրենց գավառներով հանդերձ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 471 թվականին հունաց երկրից մի մեծ իշխան, որի անունը Նիկեփոր Ծովիզ էր, ապստամբեց Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ու իրեն դաշնակցելու կոչ արեց վրաց թագավոր Գեորգիին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.) և Չափիկի որդիներին՝ Չովհաննեսին և Աշոտին: Նիկեփորի վախից դրոշմած՝ Դավիթը հայոց զորքով միացավ նրան: Վասիլն վախեցում էր Ծովիզից, դրա համար էլ մարդ ուղարկեց և դիմեց Դավթին, որպեսզի նա կազմակերպի Նիկեփորի սպանությունը: Ծովիզը շատ էր սիրում Դավթին և խոստանում էր նրան Յայոց թագավորության գահին նստեցնել, բայց Դավիթը չուզեց խախտել Վասիլի հետ կնքած դաշինքը: Մի օր Դավիթը խռոված թողեց գնաց իր տունը: Նիկեփորը մենակ գնաց Դավթի մոտ և խնդրեց վերադառնալ: Այդ ժամանակ Դավթի ազդանշանով վերջինիս մարդիկ իսկույն սպանեցին Ծովիզին, իսկ նրա զորքը ցրվեց և փախուստի դիմեց: Վասիլը, լսելով այդ մասին, շատ ուրախացավ և Դավթին որպես պարգև տվեց Կեսարիան, Ծամնոպոլիս և Խավատանները՝ իրենց գավառներով հանդերձ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Փոկաս Ծովիզը, որ Նիկեփորն էր, սակայն Սենեբերիմ թագավորի որդի Դավիթը սպանեց նրան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դավիթը հետո սպանեց Փոկաս ապստամբին և զորությամբ ստացավ Խավատանները» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 51):

«Այն ժամանակ մեծ խռովություն տեղի ունեցավ Յունաստանում: Միացան սպարապետ և Փոկա ապստամբայի որդի Ծովիզը ու Արևելից կողմանց երկիրն իրենց թիկունք դարձրին: Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծ սարսափի ու շփոթանքի մեջ ընկավ, սակայն աստված ողորմաց նրան, Զսիփեդր սպանեց Ծովիզին և նրա համախոհները զսպեցին, իսկ Զսիփեդր հատուցում ստացավ Ծովիզի հանդեպ ցուցաբերած նեղության համար: Զսիփեսին գերեցին Դալասանոսների բերդում Փոկայի որդուն սպանելու համար, բռնեցին և տարան Վասիլ արքայի մոտ, որը նրան աքսորեց կղզիներից մեկը: Եվ նրա նման ապստամբներից շատերին գլխատեցին, որոնց մեջ էր նաև Փերսի որդի Տոջիկը, որը սերում էր Տայթից, իսկ մյուսները հույներ էին» («Զարթովիս-Ցիսովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Այն ժամանակ մեծ խռովություն տեղի ունեցավ Յունաստանում: Միացան սպարապետ և Փոկա ապստամբայի որդի Ծովիզը ու Արևելից կողմանց երկիրն իրենց թիկունք դարձրին, իսկ Զսիփեդր արքա դարձավ, սակայն աստված ողորմած եղավ Վասիլ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) նկատմամբ, բանգի Զսիփեդր ելավ Ծովիզի դեմ, նրա բոլոր կողմնակիցներին մի ամրոցում հավաքեց, բռնեց և ուղարկեց Վասիլի մոտ, որը նրան աքսորեց մի կղզի, իսկ շատ կողմնակիցների էլ գլխատեց, այդ թվում Տոջիկ իբերացու որդի Փերսին» («Զարթովիս-Ցիսովերթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

³⁰²⁸ «Վերադարձավ Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), եկավ Բասեն և սկսեց պահանջել երկրները և բերդերը՝ խոստանալով հաշտություն ու խաղաղություն: Գեորգի թագավորն (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.), այդ իմանալով, իր իսկ զորքով ուղարկեց Չվիադ երիտթավին և հրամայեց որոշ ժամանակ դաշն կնքելու պատրվակով նրան տեղում պահել, մինչդեռ ինքը հզոր զորքով հետևեց նրան: Եվ այսպես էր դատում, որ, եթե Վասիլ արքան հաշտություն կամենա, թող լինի այդպես, իսկ եթե պատերազմ կամենա, դրան էլ պատրաստ լինեն, ընդ որում նրանք, ովքեր չէին կամենում խաղաղություն, սկսեցին պատերազմաբար ևս: Ահա այսպես շարժվեցին Վասիլ արքայի դեմ, որը ճամբար էր դրել Սվինդաքս կոչվող վայրում: Մարտի բռնկվեցին և նրա զորքի մի մասը փախուստի մատնեցին: Չայրացավ Վասիլ արքան, հրամայեց բերել կենաց խաչը և սուրբ թիկնոցը փռեց գետնին, ասելով. «Եթե ինձ թշնամու ձեռքը հանձնես, այլևս հավիտյանս ձեր երկրպագուն չեմ լինի»: Երբ նրանց միջև մարտը երկարեց, վրաց զորքերը դարձյալ փախուստի դիմեցին և փախչելով հեռացան: Անհամար թվով մարդիկ սրի ճարակ դարձան, ոմանք էլ գերի ընկան: Ավար վերցրին նաև հոյժ մեծ այն թագավորական գանձը, որ իր հետ Գեորգի ուներ: Վասիլ արքան սկսեց հետապնդել նրանց, սակայն նորից առաջվա պես սկսեցին հաշտության բանակցությունները, բանի որ Վասիլը մեծապես երկյուղ էր կրում Յունաստանում սպասվող խռովությունից: Եվ ահա դաշն կնքելով՝ նրանք խաղաղություն հաստատեցին ու Գեորգի թագավորը պատանդ տվեց երեք տարեկան իր որդուն՝ Բագրատին (Զարթովի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև ազնաւորներին: Նաև, խախտեց շնորհած բերդերը դատարկելով, նա դրանք հանձնեց, սկզբում հանձնած բերդերին ևս տասնչորս ավելացնելով, ինչպես նաև Դավիթ կյուրապաղատին Տայթում, Բասենում, Կոլ-Արտանիում և Ջավախքում պատկանող երկրները, թեև այս երկրների որոշ եկեղեցիներ, գյուղեր ու բնակավայրեր Վասիլը շնորհեց Գեորգի թագավորին» («Զարթովիս-Ցիսովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Ապա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) կրկին վերադարձավ ու, գալով Բասեն, Գեորգի թագավորից (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ից – Մ.Ֆ.) պահանջեց իջել իրեն բերդերն ու գավառները՝ փոխարենը հաշտություն և խաղաղություն խոստանալով: Գեորգի թագավորն (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) առաջ ուղարկեց Չվիադ երիտթավին մեծ զորքով: Չվիադը այս կողմից տեղակայվեց Բասենում ու ճամբարեց, կարծես ձմեռելու, մինչդեռ ինքը հետևեց նրան մեծ ու հզոր զորքով: Նենգամիտ ազնաւորները, սակայն, երկու կողմից էլ չէին կամենում խաղաղություն ու սկսեցին պատերազմի նախապատրաստվել: Նրանք դրոշմ էին նրան շարժվել Վասիլ արքայի դեմ, որը կարծում էր, թե նրանք եկել են խաղաղություն կնքելու համար: Եվ այսպես մարտի բռնկվեցին և Վասիլի զորքին փախուստի մատնեցին: Չայրացավ Վասիլ արքան: Նա բերեց ու ինքիցի վրա ամրացնել տվեց այն նամակը, որը վկայում էր խաղաղության և դաշինքի մասին: Վասիլ արքան ինքիցի ծայրին պարզեց այն և, դիմելով աստծուն, ասաց. «Տես, աստված, նայիր այս նամակին ու նրանց այն գործերին, որ նրանք հիմա անում են»: Դրանից հետո նա հրամայեց բերել կենաց խաչը և սուրբ թիկնոցը փռեց գետնին, ասելով. «Եթե ինձ թշնամու ձեռքը հանձնես, այլևս հավիտյանս ձեր երկրպագուն չեմ լինի»: Եվ, հենց որ նա այդպես վարվեց, Գեորգիի զորքերը ամենապես էլ փախուստի դիմեցին ու փախչելով հեռացան, փախան նրանք, որոնք եկել էին մինչ այդ: Այն կողմից ելան նաև արքայի ռուսական ջոկատները: Եվ չփոխվեցին ոչ-ոք նրանցից, որոնք եկել էին առաջինը, բացառությամբ շատ քչերի, բանի որ Գեորգի արքան ու նրա ուժեղ զորքը դեռևս չէին եկել: Այդ օրը զոհվեցին նրանք, որոնք խաղաղություն չէին ուզում, իսկ մնացածներն էլ դիմեցին փախուստի: Յուրեղեց մեծ ավար վերցրին, ինչպես նաև թագավորական գանձը, որ իր հետ Գեորգի ուներ: Եվ Վասիլ արքան սկսեց հետապնդել նրանց, սակայն նորից սկսեցին հաշտության բանակցությունները առաջվա պես, բանի որ Վասիլը մեծապես երկյուղ էր կրում Յունաստանում սպասվող խռովությունից: Ի վերջո, նրանք դաշն կնքելով խաղաղություն հաստատեցին ու Գեորգի թագավորը պատանդ տվեց երեք տարեկան իր որդուն՝ երեքամյա Բագրատին (Զարթովի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), հանձնեց ևս տասներկու բերդ, ինչպես նաև Դավիթ կյուրապաղատին Տայթում, Բասենում, Ջավախքում և Շավշթում պատկանող երկրները: Եվ ահա մեկնեց Վասիլը և խոսք տվեց Գեորգի թագավորին երեք տարի անց Բագրատին վերադարձնել» («Զարթովիս-Ցիսովերթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) այն օրերին, որ Սալյուրայում մնաց, Գեորգից (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ից – Մ.Ֆ.) պահանջում էր այն երեք բերդերը իրենց դաստակերտներով, որոնք Գուրգենն անիրավաբար խլել էր կյուրապաղատի բաժնից: Այդ նպատակով նա դեսպաններ ուղարկեց նրա մոտ և բաղձր խոսքերով զրեց նրան, թե. «Ինչ որ քո հայրենի ժառանգությունը չէ, թող և ասորի խաղաղությամբ քո բաժնում և իմ՝ Պարսկաստան գնալու ճանապարհին արգելք մի եղիր», բայց նա հանձն չառավ, որից հետո ուղարկեց Վաղարշավանդի եպիսկոպոս Չաբարիային, որին փորդի-ինչ առաջ ինքեցին: Սա գնում և համոզիչ խոսքերով խաբում է Գեորգին, որը և հանձն է առնում ու գրում է թագավորին, թե տալիս է այն, ինչ արքան պահանջում է: Եպիսկոպոսը գրությունն առնելով, ուրախությամբ վերադառնում է, բայց մի օրվա ճանապարհի գալուց հետո, այն իջևանում, ուր օթևանելու էր, սուրիանդակները փութանակի հասան նրա հետևից՝ գրությունը պահանջելու, բանի որ անմիտը զղջացել էր: Վերցնելով այն՝ նրանք կրկին հետ դարձան, իսկ եպիսկոպոսը գնալով ներկայացավ թագավորին ու պատմեց կատարվածը: Ապա՝ թագավորը հարցրեց նրանց զորքերի և պատերազմական պատրաստության մասին: Չաբարիան պատասխանելով ասում է, թե. «Ամենից շատ զորք ունի, զորությամբ հզոր է ու պատրաստ պատերազմելու»: Այս լսելով՝ թագավորը բարկացած ասում է. «Դու էլ ապստամբների կողմից ես եկել, որ ահաբեկես ինձ»: Եվ հրամայում է տանել նրան Կոստանդնուպոլիս՝ ասելով. «Չես հանգստացի այնտեղ, մինչև որ ես փախստական գամ չեմ դառնում», իսկ տանողներին էլ հրամայում է կտրել նրա լեզուն: Նա գնալով՝ այլևս չվերադարձավ իր տեղը, այլ մնաց այնտեղ մինչև իր մահվան օրը: Դրանից հետո թագավորը, թողնելով Սալյուրա իջևանի բանակատեղը, զորքով առաջ գնաց դեպի Շոփա կոչված վայրը: Աբիսազն այս իմանալով, բանի դեմ նրանք բանակ չէին դրել ու պատնեշով ամրացրել, դիմում է այսպիսի խորամանկության՝ նա իր գլխավոր եպիսկոպոսներից մեկին դեսպան է ուղարկում, իսկ ինքը զորքով գնում է դեսպանի հետևից, որպեսզի, իբր թե, անսպասելի վրա հասնելով, ահաբեկելով նրանց փախուստի մատնի: Եվ այսպես, նրանք աշխույժ ձիերով անկանոն առաջ էին գնում, ոչ թե պատերազմական

կարգով, այլ իբր թե ավարառության, բայց ինչպես հնում՝ Յովրամի օրերում, մովթացիները Իսրայելի վրա հարձակվելով իրենք դաժանորեն սրակոտոր եղան, նույնպես էլ սրանց հետ պատահեց: Ձիերին նստած նրանք հանդգնաբար վրա հասան, բայց, որովհետև երկաթակուռ ծակը գնեքերի և արագ անցած երկար ճանապարհի պատճառով ուժից ընկել էին, ուստի Յոռամոց զորքերը, իսկույն առանց դժվարության նրանց շրջապատելով, կոտորեցին անթիվ բանակությանը, իսկ մնացածները, իրենց թագավորի հետ փախչելով ընկան Աբիսագաց բերդը: Յոռամոց զորքերը նրանց հետապնդելով կոտորեցին մինչև արևամուտ, ապա թագավորը հրամայեց սպանվածների գլուխները հավաքել մի տեղ՝ ամեն մի գլխի համար բերդների խոտանալով տալ մեկական դաժնեկան: Արդյունքում նրանք, ամենուրեք որոնելով, սպանվածների գլուխները բերեցին թագավորի առաջ և հավաքեցին մի տեղ, իսկ նա էլ հրամայեց ճանապարհի վրա կույտ-կույտ դնել դրանք՝ որպես սարսափ ու երկյուղ տեսնողներին: Մրանից հետո, երբ Գևորգը տեսավ, որ կորվել են բոլոր հույսերը, դրա համար էլ թագավորին աղաչեց զայլ հաշտության: Սա այդ լսելով՝ խղճաց նրան և գրեց այսպիսի հրովարտակ. «Մի կարծիր», - ասում է, - «թե թեզ հաղթելով ավելի մի բան կպահանջեմ քեզից, բան առաջ, տուր իմ հայրենի երկիրը, որը Կյուրապաղատն էր ինձ տվել, տուր որդուդ (Թարթլիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) պատանդ և իմ ու թո միջև խաղաղություն կլինի»: Գեորգին սրան համաձայնելով՝ հանձն է առնում: Թագավորը զավառի վրա վերակացունեղ նշանակեց, որոնք գավառը բաժանեցին տուն առ տուն, գյուղ առ գյուղ և ագարակ առ ագարակ, ինչպես, նախկինում էր եղել» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) սաստիկ զայրացած և մեծաթիվ զորքով եկավ վրաց թագավոր Գորգիի (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) վրա: Ձիուք բերդի առաջ նրանք մեծ ճակատամարտ տվեցին և Գորգին, փախուստի դիմելով, ապաստանեց ամուր բերդում: Դրանից հետո նա, հպատակություն խոստանալով, նամակ գրեց Վասիլին և իր որդուն (Թարթլիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) պատանդ տվեց» (Սատրեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) սաստիկ զայրացած մեծաթիվ զորքով եկավ վրաց թագավոր Գորգիի (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) վրա: Ձիուք բերդի առաջ մեծ ճակատամարտ տվեցին և Գորգին, փախուստի դիմելով, ապաստանեց ամուր բերդում: Դրանից հետո նա, հպատակություն խոստանալով, նամակ գրեց Վասիլին և իր որդուն (Թարթլիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) պատանդ տվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 472 թվականին եղավ Վրաց թագավորի (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմը, բազում արյուն հեղվեց ու նրա երկիրը ավարտուլեց» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո տեղի ունեցավ երկրորդ ընդհարում ինդիկտիոնի 6-րդ տարում, 6531 թվականի սեպտեմբեր ամսի 11-ին, որտեղ և սպանվում է Լիպարիտը, սա Գեորգիոսի (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) սպարապետն էր, նրա հետ նաև՝ արագների ողջ ընտրանին: Գեորգիոսը փախուստի դիմեց դեպի Իբերիայի խորքերում գտնվող լեռները: Փոքր անց նա կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) մոտ ղեկավարություն ուղարկեց, նրան զիջեց ինչպես տարածության, որ նա ցանկանում էր և հաշտություն վսեմեց՝ որպես պատանդ տալով իր որդի Բագրատին (Թարթլիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.): Կայսրը, սրան անգիտաբար անվանելով, հետ վերադարձրեց» («Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանտին», մաս 45):

«Ի վերջո վրաց թագավորը (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) տվեց իր որդուն և ազատեց Չվիպիլ» (Սամվել Ամեցի «Ժամանակագրություն»):

«Գեորգի թագավորը (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց ու գնաց Բասեն» (Վախուշտի Բագրատունի «Թարթլիի պատմությունը»):

«Սակայն հետո, երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) իր ողջ ուժերով եկավ նրա (Թարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ, Գեորգի արքան, գտնելով իրեն հույների մեծաբանակ բազմության կողմից շրջապատված և երբ պարտություն կրեց կայսրի թեղադրում, ստիպված եղավ նահանջել: Նման կորուստներից հետո իբերները սկսեցին վախճալ զայրացած հույների դաժան հալածանքներից, սակայն կայսրը հակվեց դեպի խաղաղությունը, ելավ Իբերիայից ու գնաց՝ պատանդ վերցնելով արքայորդի Բագրատին Թարթլիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.), որին վերադարձրեց երկու տարի անց» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 92):

³⁰²⁹ «Եվ ահա Յենրիխն (Հոմոնեական «սրբազան» կայսրության կայսր Յենրիխ II-ը (1002-1024) - Մ.Ֆ.) անմիջապես ոտքի հանեց իր հզոր բանակը՝ պատրաստ պաշտպանել այդ պետությանը: Իրենց հերթին հույները, որոնք վստահ էին, որ Ռուդոլֆը (Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆը (1014-1033) - Մ.Ֆ.) լքել է երկիրը, սրընթաց կերպով նետվեցին նրան ամրությունների վրա, որ տիրեն դրանց, սակայն հաջողության չհասան: Միաժամանակ նրանք պարիսպներ բարձրացրին հիմնավոր Տրոպալ քաղաքի մոտ և այն լցրեցին մեծ բանակի տղամարդկանցով ու կանանցով: Այդ ժամանակ կայսրն արդեն արշավում էր դեպի Բենվենտի երկիր՝ իր ճանապարհին տիրելով հույներին պատկանող քաղաքներին և ամրություններին: Եվ այսպես կայսրը հասավ Տրոպալի, որի ապստամբ բնակչությունը փակեց դարպասները նրա առաջ ու պատրաստվեց երկար ու համար դիմադրության՝ հույսով, որ մյուս ամառ Վասիլ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) իրենց օգնությանը կգա, այսպիսի հույսեր էին տվել նրանց հույները, թե, ահա, կայսրն անձամբ կգա ու նրանք կհամարույնեն նրա ուղեղը: Այսպես թե այնպես, սակայն արքան իր բանակով ձեռք զարկեց քաղաքի պաշարմանը, ընդ որում նա նաև մեքենաներ կառուցեց, որպեսզի քաղաքը ավելի հեշտությանը գրավի: Իմանալով այդ մասին, սակայն, պաշարյալները գիշերը ջահերը ձեռքերին դուրս եկան և, կուլար ու այլ այրվող նյութեր լցնելով այդ մեքենաների վրա, դրանք այրեցին: Այդ մասին իմացած կայսրը շատ զայրացավ և մեկ այլ մի մեծ մեքենա կառուցեց, որը պատեց թաքով կաշիներով ու որի պաշտպանությունը հանձնեց մշտադրույն պահակներին: Պաշարումն արդեն ձգվում էր երեք ամիս և երկու կողմերն էլ հյուժնում էին կրած կորուստներից, սակայն հատկապես ծանր էր կայսեր բանակի վիճակը, որտեղ տարածվել էր դեգենտերիան: Ի վերջո, պաշարյալները մի հնար մտածեցին, որ խուսափեն կործանումից: Այդ ժամանակ նրանք ընտրեցին մի վանականի, ինչպիսին շատ կան այդ կողմերում, որի ձեռքը տվեցին խաչը և ուղղեցին դեպի կայսր ծամբար, ընդ որում նա իր առջևից տանում էր նաև բոլոր այն փոքրահասակ երեխաներին, որոնց հնարավոր էր գտնել քաղաքում: Մրանք բոլորը ուղղվեցին դեպի կայսեր վրանի կողմը և սկսեց բարձրաձայն աղաչել ողորմալ իրենց: Կայսրը, տեսնելով նրանց, հարցրեց, թե ինչ է եղել, իսկ նրանք պատասխանեցին, թե ողորմածություն են խնդրում այդ խելոք քաղաքի համար: Այդ ժամանակ կայսրն ասաց, որ նրանք սխալ հասցեով են եկել, բանից տանջվածները հեղինակները հենց իրենց հայրենի են, որ քաղաքում են: Այնուհանդերձ կայսեր հրամանով այդ երեխաներին ոչ մի վնաս չհասցվեց և նրանց բաց թողեցին: Մեկ այլ անգամ քաղաքից լաց ու կոծ անելով դուրս եկավ մարդկանց մեկ այլ խումբ, որից հետո կայսրը, լսելով այդ աղմուկը, կրկին ելավ վրանից: Այս անգամ, սակայն, նրա սիրտն արդեն չդիմացավ և նա լցվեց խղճահարությանը: Մենք ինքներս էինք լսել, թե նա ինչպես էր ասել, որ, եթե հաջողվեր քաղաքը գրավել, սակայն ներսում եղող բոլոր տղամարդկանց ինքը պետք է կախարհի հանդե, այն ինչ պետք է ավերեր ու այրեր մարդիկ հետք վերացնելը, ապալն այժմ, ահա, նա խղճահարվեց և պատրաստակամությամբ լցվեց օգնել այդ խնդրառուներին: Իրոք, նա տեսավ մարդկանց, որոնք ամենաողորմելի վիճակում խնդրում էին ու դա հենց նրանք էին, որ դեռ վերջերս վնասել էին նրա մեքենաները: Եվ այսպես այս մարդիկ պատրաստակամություն հայտնեցին կատարել կայսեր հրամանները, իսկ նա էլ հրամայեց, որ բոլորը անգն դուրս գան՝ պարտավորվելով ինչպե՛ս ներսիներին միայն այդ պարագայում: Ի վերջո, ահա, կայսրը պատանդներ վերցրեց այդ երկրից և վերադարձավ Սաբսոնի» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

«Զրիստոսի 1022 թվականին, անցնելով մեկ վայրից մյուսը, նա (Հոմոնեական «սրբազան» կայսրության կայսր Յենրիխ II-ը - Մ.Ֆ.) իր ռազմական ջոկատները բերեց մի բավականին ամրացված քաղաքի պարիսպների տակ: Խոսքը Տրոպալի մասին է, որի բնակչությունը, ինչպես հայտնի էր դարձել գավառականների սուրհմադակներից, ապստամբել էին արքայական իշխանությունից դեմ: Այնուհանդերձ, չնայած երկարատև պաշարմանը և մարդկանց մեծագույն ջանքերին, նա իր արքայական պապանքի և նախապապերի սովորության համաձայն հաղթականորեն հաղթահարեց ամեն ինչ՝ հրամայելով մահվան գիրկը նետել կամ գերեզմարել բոլոր նրանց, ովքեր Աստծո աջակցությամբ իր ձեռքն էին ընկել ու այդքան համառ դիմադրություն էին ցույց տվել» (Ամասուն «Կվելլինբուրգյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ կայսր Յենրիխը (Հոմոնեական «սրբազան» կայսրության կայսր Յենրիխ II-ը - Մ.Ֆ.) մեկնելով Իտալիա, որպեսզի օգնի իր մարդկանց, որոնք կենդանի էին Բենվենտի, Սալերնոյի, Կապուայի մոտ դաժանացած հույներից, գրավեց Տրոպալ» (Չիգլերտ ժամկացի «Տարեգրություն»):

³⁰³⁰ «Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) պատանդները վերցնելով՝ խոստացավ երեք տարուց հետո վերադարձնել, իսկ ինքը, զորքով շարժվելով, պատվեց Յայաստանի շուրջը, հեծելազորով իջավ և բանակ գրեց Յերի ընդարձակ դաշտում: Նա զորքերին հրամայեց կտրատել քաղաքի ծառատունկերը, սակայն քաղաքի իշխանը (Յերի եպիսկոպոս Եփր Լեոն-Յայա իմ Ռաբիք-Էդ-Դուլան (մոտ 1010-1040) - Մ.Ֆ.) աղաչեց հարկատու լինել և հնազանդ մնալ թագավորին: Եվ մինչդեռ նա այս մտքերի մեջ էր, բանի որ ողջ Պարսից աշխարհը, սարսափով ու երկյուղով պաշարված, փրկության հնարներ էր փնտրում, հանկարծակի երկինքը խոսացավ ամպերով և հորդ անձրևներ հոսեցին երկիր: Դրանից հետո փչեց հյուսիսային սառնաշունչ բաքի, անձրևը փոխեց կարկտի ու ձյան և այն սառույցի թանձրանած նստվածքով ծածկեց երկրի երեսը, բանից հենց ժամանակն էլ նպաստավոր էր դրա համար, բանի որ ձեռք խիստ մոտեցել էր: Յորդանառ ձյան ու խոստաշունչ

սառնամանիքների երկարելու պատճառով ձիերի ու ջորիների ջուկերը փայտացած չէին կարողանում շարժվել, հետևակ գորականների ոտքերի ու ձեռքերի ծայրամասերը, ասես հիկիզված, կտրվելով թափվում էին, իսկ վրանների լարերն և ցցերը, դաժան կործանության սաստկությունից գետնի կպած, անշարժ մնացին: Եվ այս, ինչպես ինձ թվում է, հատուցումն էր նրանց անողորմ սրի, որը նրանք բրիստոնյաների վրա բաշեցին, որովհետև, թեպետ նրանք իրենց մեղքերի համար մատակցվեցին, բայց սրանք պետք է խնայեին, ինչպես Աստվածն էր ասում բարեպաշտը: «Ես մատնեցի իմ ժողովուրդը թո՛ղ ձեռքը և դու նրանց չխղճացիր»: Այդ պատճառով էլ դաժան սառնամանիքով տանջվեցին ոչ թե բարձր լեռների վրա, այլ խոր ու խիստ ջերմ դաշտավայրերում, իրենց թշնամիների աչքերի առաջ, ինչպես Մովսեսի ժամանակ Եգիպտոսը պատժեց եղյամով ու կարկտով՝ այն երկրի բնության հակառակ, որից այդ բարբարոսները հայտնապես իմացան, որ ամենակարող ձեռքն է պատերազմում իրենց դեմ: Եվ, երբ այս այսպես եղավ, նրանք, որոնց վրա ուժ ու զորություն էր մնացել, ձիերը նստելով, թագավորի հետ, սառնամանիքից ինչպես թշնամիներից հալածված, ունեցածների մասին ամենակին չմտածելով փախան Արծրունյաց գավառը: Քաղաքի բնակիչները, երբ այս տեսան, հանկարծակի խուռն բազմությանը դուրս նետվեցին և, մեծ ուրախության վրա հասնելով, լիացան ձիերի, ջորիների, վրանների ու այլ պիտույքների ավարով, որոնց համար, ցրտից մոլորված, նրանք չէին կարողացել հոգ տանել: Իր ձեռքին թագավորը, ավարառուների կողմից նախատվելով, հայտնապես հասկացավ, որ տիրոջ ձեռքն էր վրացիների մատնել իր ձեռքը, ինչպես թագավորության գրքում է գրված: «Հզորը իր զորությանը չի գորանում, այլ տերն է տկարացնում հակառակորդին»: Այսպե՛ս թագավորը իր գործերով շարժվելով և շատ օթևաններով անցնելով՝ գնաց, հասավ իր քաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Լաստիվոնցի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Դրանից հետո Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց պարսից երկիրը և բանակեց Հեր քաղաքի դարպասի առջև: Թեև ամառ ժամանակ էր, բայց մի օր ծամբարի վրա սաստիկ ծյուն տեղաց: Հինվորները մեծ տագնապի մեջ ընկան և, չիմանալով ինչ անել, դիմեցին փախուստի: Երկիրը ջրի հորդումից հեղեղվեց: Հասնելով մի տեղ՝ զինվորները տիղմի առատությունից չէին կարողանում առաջ շարժվել և անել դրության մեջ էին: Այդ ժամանակ կայսր հրամանով 13.000 հետևակային սպանեցին և նրանց դիակները լցրին այդ տղմոտ տեղը, որոնց վրայից անցնելով էլ, գորթը եկավ Մելիտեն և ձմեռեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց պարսից երկիրը և բանակեց Հեր քաղաքի դարպասի առջև: Թեև ամառ ժամանակ էր, բայց մի օր ծամբարի վրա սաստիկ ծյուն տեղաց: Հինվորները մեծ տագնապի մեջ ընկան և, չիմանալով ինչ անել, դիմեցին փախուստի: Երկիրը ջրի հորդումից հեղեղվեց: Հասնելով մի տեղ՝ զինվորները տիղմի առատությունից չէին կարողանում առաջ շարժվել և անել դրության մեջ էին: Այդ ժամանակ կայսր հրամանով 13.000 հետևակային սպանեցին և նրանց դիակները լցրին այդ տղմոտ տեղը, որոնց վրայից անցնելով էլ, գորթը եկավ Մելիտեն և ձմեռեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁰³¹ «Հիջրի 422 թվականին հուլյների թագավորը տիրեց Ուռնային: Ուռնան Օթայրի սեփականությունն էր, որը Բանու-Նումայուններից էր (**Եղեսիայի Նումայունների Եփրոփյան Եփր Օթայրը (1014-1031) – Մ.Ֆ.**): Աբու Նասր իբն Մովսևը՝ Դիարբեքի տերը (**Մովսևյանների Եփրոփյան Եփր Նասր-Է-Դուլայի(1011-1061) – Մ.Ֆ.**) խառնակն տիրեցին հետո պարտություն կրելով Ուռնայի տիրող Օթայրի դեմ: Այդ առթիվ Սալիի իբն Մարդասը (**Միդդայանների Եփրոփյան հիմնադիր Եփր Սալիի իբն Միդդասը (1025-1029) – Մ.Ֆ.**) միջամտեց Աբու Նասր իբն Մովսևի մոտ, որպեսզի համաձայնվի կես առ կես բաժանելու Ուռնան իբն Օթայրի և իբն Հիբի (**Միդդայանների Եփրոփյան ապագա Եփր Հիբ-Է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) միջև: Այդ միջնորդությունն ընդունվեց և քաղաքը նրանց հանձնվեց Հիջրի 416 թվականին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁰³² «Պրոտոպաթար Օրեստեսը, որին, ինչպես վերևում ասվեց, Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Սիկիլիա էր ուղարկել, պատերազմական հարցերում լինելով անփորձ, գործերը ապաշնորհ կերպով էր վարում, այդ պատճառով Սիկիլիայի սարակինոսները, հարմար առիթ ձեռք գցելով, հանկարծակի հարձակվեցին հռոմեացի զինվորների վրա, որոնք, ի դեպ, վարելով շվայտ կյանք, որովայնային հիվանդությամբ էին տառապում, և մեծ ջարդ տվեցին» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 8):

«Տիրոջ 1025 թվականին՝ 8-րդ հնդիկոսին, Կիտոնի Օրեստեսը գործով եկավ, որպեսզի անցնի Սիցիլիա, և ահա հունիս ամսին Բոլիառը բարեցիների հետ միասին անցավ Մեսսինա» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1027 թվականին Իսալիա եկավ Իսպո սենեկապետը՝ իր հետ ունենալով ռուսներից, վանդալներից, թուրքերից, բուլղարներից, վլախներից, մակեդոնացիներից և այլոցից կազմված մի մեծ զորք: Նա գրավեց Սիցիլիան» (Անանուս Բարիացի «Տարեգրություն»):

³⁰³³ «Շատ ցավալի է, որ այնպիսի բարի հիշատակի արժանի պատմական մարդը՝ Կոմիտաս անունով այդ քաջ ու պատերազմասեր մարդը, որը Հռոմում ձեռքի տակ դրեց Արծեշը իր դաստակերտներով, այդպես հիմարանալով՝ ընկավ վատ գործերի մեջ» (Արիստակես Լաստիվոնցի «Պատմություն», գլուխ 5):

«Այս Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը, սիսալը հեղինակինն է – Մ.Ֆ.**) հենց նա էր..., որ Հիջրի 415 թվականին Հայաստան երկրում գրավեց Արծեշը» (Իբն Աբդ ալ-Չափիրի «Պատմություն»):

³⁰³⁴ «Հիջրի 417 թվականին արխագաց տերը (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը և օրեր շարունակ պաշարեց Շամբորը: Նրա դեմ մեծ բանակով դուրս եկավ Փադունը (**Շարդարյանների Եփրոփյան Եփր Փադունը – Մ.Ֆ.**), կռվեց ու հաղթեց նրան, նրա գորթից ավելի բան 10.000 մարդ սպանեց և ափսազաց տերը պարտված վերադարձավ իր երկիրը» (Ալ-Ֆակի «Ալ-Բաբի և Հիբվանի պատմություն»):

«Հիջրի 417 թվականին արխագաց տերը (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը և օրեր շարունակ պաշարեց Շամբորը: Նրա դեմ մեծ բանակով դուրս եկավ Փադունը (**Շարդարյանների Եփրոփյան Եփր Փադունը – Մ.Ֆ.**), կռվեց ու հաղթեց նրան, նրա գորթից ավելի բան 10.000 մարդ սպանեց և ափսազաց տերը պարտված վերադարձավ իր երկիրը» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰³⁵ «Մեծ Փադունը (**Շարդարյանների Եփրոփյան Եփր Փադունը – Մ.Ֆ.**) վատ ընթացք ուներ և ատում էր սույն թագավորության բոլոր գլխավորներին: Երբ Բագրատը (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը (1028-1074) – Մ.Ֆ.**) տակավին դեռ մանուկ էր, ժողովեցին սույն թագավորության գործերը, Լիպարիտի և Աբազայի որդի Իվանեի հետ խոսքը մեկ արին, եկավ նաև մեծ Կյուրիկեն՝ ռուսների ու կախերի թագավորը (**Կախերի բորեայիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**), Հայոց արքա Դավիթը և Տիգրիսի ամիրա Ջաֆարը (**Շուաբյանների Եփրոփյան Եփր Ջաֆար իբն Ալին (1032-1046) – Մ.Ֆ.**), որից հետո սրանք բոլորը Կյուրիկեի գորահրամանատարությամբ հավաքվեցին Էկլեցի գետի ափին՝ Փադունին դեմ արշավելու համար: Նրանք Փադունին փախուստի մատնեցին և գորթ կոտորելով՝ վերցնելով ավար ու անհամար գանձեր: Այդ ժամանակվանից մինչև մեռնելը Փադունը չարությանը էր լցված» («Զարթոյի-Ցիվոլիքա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Բագրատ թագավորին (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) միացան Լիպարիտը, Իվանե Աբադանեն, Կախերի թագավոր Կյուրիկեն (**Կախերի բորեայիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**), Հերթի և Հայոց թագավոր Դավիթը և Տիգրիսի ամիրա (**Շուաբյանների Եփրոփյան Եփր Ջաֆար իբն Ալին – Մ.Ֆ.**): Սրանք բոլորն իրար եկան Էկլիցի գավառում, որտեղ և տեղի ունեցավ պատերազմը, երբ նրանք հարձակվեցին Փադունի (**Շարդարյանների Եփրոփյան Եփր Փադունին – Մ.Ֆ.**) վրա» («Կախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»): «Կյուրիկեն (**Կախերի բորեայիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**) օգնեց Բագրատ արքային (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) Առանի հարցով» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախերի և Հերթի կյանքը»):

³⁰³⁶ «Այդ տարի պաժինակներն էլ ներխուժեցին Բուլղարիա: Նրանք սրի բաշեցին ու գերի վերցրին բազում զինվորների, զորավարների ու տազմատարիների: Դրա համար Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) Սիրմիոնի կառավարիչ Դիոգենեսին դարձրեց նաև Բուլղարիայի դուքս: Սա բազմիցս բախվեց երկրով մեկ ցրված պաժինակների հետ և, նրանց փախուստի մատնելով, ստիպեց անցնել Իստրոս գետն ու հանգիստ մնալ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին՝ եղբայրը Վասիլի», մաս 2):

³⁰³⁷ «Հազարացիների նավատորմից էլ դուրս եկավ Կիկլադյան կղզիների դեմ: Սրանց հետ Ջիոսի գորավար Բերիբոնեսի հետ միասին բախվեց Սամոսի գորավար Գեորգիոս Թեոդորականը, որը նրանց պարտության մատնեց, տասներկու նավեր անձնակազմով հանդերձ գրավեց, մնացածներն էլ ցրվի արեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին՝ եղբայրը Վասիլի», մաս 2):

³⁰³⁸ «Ռոմանոս Սկլերոսի որդի պատրիկ Վասիլը ընդհարվել էր Բուլեջլարների զորավար, մագիստրոս Պրոսպան բուլղարիի հետ, ընդ որում նա այն աստիճան հանդուգն էր դարձել, որ անգամ մարտ տվեց նրան: Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը (1025-1028) – Մ.Ֆ.**), սրանց վեճը թագավորություն նկատմամբ անպատվություն որակելով, երկուսին էլ աքսորում է՝ մեկին Օբսիա կղզում, մյուսին՝ Պլատե: Փոքր անց, փախուստի փորձ կատարելու մեջ ամբաստանելով՝ նա Վասիլին կուրացրեց, իսկ Պրոսպանին, որ քիչ էր մնացել նույն բախտին արժանանալ, ազատ արձակեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին՝ եղբայրը Վասիլի», մաս 1):

³⁰³⁹ «Իր մահից որոշ ժամանակից առաջ Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) բաց թողեց արխագների արքա Գեորգիի (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) որդի Բագրատին (**Զարթոյի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) և նրան հետ՝ իր մոտ ուղարկեց: Նրա ժամանելուց որոշ ժամանակ հետո, բայց արդեն Կոնստանդինի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ, Գեորգին մահացավ և թագավորեց նրա որդի Բագրատը (**Զարթոյի թագավորության արքա**

Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.): Սա այդ ժամանակ դեռ երիտասարդ էր ու անչափահաս և գործերը կառավարում էր նրա մայրը՝ Սինաբերիքի աղջիկը, նրա աղջիկը, որը Վասիլին զիջել էր Ասվարջանը: Եվ ահա նրան պալատականները ներշնչեցին որպես օգտակար գործ պահանջել այն ամրոցների վերադարձը, որոնք իր հայրը զիջել էր Վասիլին, ու՝ դրանց զբաղեցումը: Այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան իր ծառա Նիկողայոս պարակիմենտին իր թագավորության երրորդ տարում Աբխազիա ուղարկեց: Սա ամալացրեց, այրեց ու սպանեց՝ այնտեղից անթիվ բանակության մարդ գերեվարելով: Փրկվեցին միայն անմատչելի լեռներ ու ամրացված վայրեր փախածները, որտեղ գործը չէր կարող մտնել: Այդ ժամանակ նրա մոտ եկան նրանց առաջնորդներից շատերը, ինչպես նաև Սինաբերիքի աղջիկ թագուհին և նրա որդի Բագրատը՝ ներողություն խնդրելով կատարվածի համար և խոստանալով լիակատար հնազանդություն ու հավատարմություն Կոնստանդին արքային, այնպես որ բոլորը նրա կամքը կկատարեն և ոչ-ոք այլևս նրան չի հակաճառի: Այս կերպ գործը նրանց միջև լուծում ստացավ փոխադարձ գոհությամբ և Նիկողայոս պարակիմենտը վերադարձավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Կոստանդին արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) Բագրատի (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.**) վերադարձից մոտ մեկ տարի անց մեծ զորքով հանդերձ ուղարկեց պարկիսանոզին, որը եկավ, ճամբար դրեց և ավերեց Նույն երկրները, ինչը՝ Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) էր ավերել» («Զարթոյի-Յիսուկերա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Երկրորդ տարին Կոստանդին արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) անթիվ զորքով ուղարկեց իր պարակիմենտին՝ հետը դնելով անթիվ հարստություններ, ընդ որում նրա ուժերը գերազանցում էին այն ուժերին, որոնք բերել էր ժամանակին Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա սա եկավ ու ավելի ուժեղ ավերեց այն երկրները, ինչը և Վասիլ արքան էր ավերել» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Գերդի արքայի (**Զարթոյի թագավորության արքա Գերդի I-ի – Մ.Ֆ.**) խաղաղ թագավորությունը խռովվեց որոշ սաաթբագոյան ազնաւորների կողմից, որոնք, հեռանալով Կոնստանդին Ճիրանածին արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, իրենց խորանանկուց խաղաղությունն ու հաշտությունը՝ որպեսզի նրանց առաջ Գանձայում և Լուվի բռնվեցին բերդի տակ: Պարկիմանոզը, տեսնելով, որ ոչնչով չի կարող վնասել, հետ դարձավ» («Զարթոյի-Յիսուկերա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Պարկիմանոզը եկավ Թոնդը՝ Կլոնկարի բերդի մերձակայքը: Այդ ժամանակ այդ ամրոցին տիրում էր Երիսթավազ-Էրիսթավ Լիպարիտի որդի Լիպարիտը: Լիպարիտը ժողովեց և այլ ազնաւորներ, այլ ազնաւորներ, որ Գանձայում և Լուվի բռնվեցին բերդի տակ: Պարկիմանոզը, տեսնելով, որ ոչնչով չի կարող վնասել, հետ դարձավ» («Զարթոյի-Յիսուկերա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Պարկիմանոզը եկավ Թոնդը՝ Կլոնկարի բերդի մերձակայքը, որին այդ ժամանակ տիրում էին Բագրատի ազնաւորները: Նրանք մարտնչեցին, բայց ոչ ուժեղ» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Փրկվեցին միայն անմատչելի լեռներ ու ամրացված վայրեր փախածները, որտեղ գործը չէր կարող մտնել» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ապստամբները և հույները հասան Կլոնկարին, որը Տիգրիսից հեռու էր գտնվում 80 վերստի չափով: Այդ ժամանակ Գերդի արքան (**Զարթոյի թագավորության արքա Գերդի I-ը – Մ.Ֆ.**) արդեն թուլացած էր ծերությունից, սակայն ոչ մի կերպ չվախեցավ թշնամիներից, զորք հավաքեց, տանձնեց նրա դեկավորությունը, հաղթեց հույներին և վտարեց նրանց Իբերիայից: Ապստամբները անհետացան և իր այդ եռանդով արքան վերականգնեց խաղաղությունն ու հանգստությունը» (Դավիթ Բագրատունի «Կոնստանդին պատմությունը», գլուխ 92):

³⁰⁴⁰ «Այդ Նույն ժամանակ Դոնաստան գնաց Չանչախ Փալեյին և, միանալով հույներին, հանձնեց Գարդլոքի բերդը, իսկ Դոյոյի որդի Արշեվանն էլ հույների տվեց Ծերեփի բերդը: Եպիսկոպոս Սաբան, տեսնելով, որ Շալվեթը պաշտպանելու այլ միջոց չկա, Տեթի Տուր բերդը կառուցեց և տիրեց Շալվեթ երկրին՝ մեծ հավատարմություն ցուցաբերելով աբխազաց թագավոր Բագրատի (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.**) հանդեպ: Աստծո նորոգմանով թշնամիները չկարողացան գրավել երկիրը, բանից այդ ժամանակ պարկիմանոզն ու պողոթնոսն ուղարկեցին խարտուկար Իվանն Բարեյոնին, որն իր հետ մեծ զորքով բերեց Վալանգին ու նրան տվեց Սմբատի որդի Դեմետրե Կոլարեցուն՝ երկրի մարդկանց խաբելու համար: Այդ պատճառով տույն երկրի ռաբիկներից բազում մարդ հարեց նրանց: Եզա Անչելին պատսպարվեց Նույն Արտանուցի բերդում: Ազնաւորներից հավատարմները Նույնպես պատսպարվեցին այդ բերդում և էլ ավելի ամրացան, իսկ Արտանուցի բերդին տիրում էր Երիսթավ Իվանն Աբուները: Այդ ժամանակ Լուված երկրներում տեղի էին ունենում մարտեր, գծադրություններ և երկուստեք բազում ասպատակություններ: Եվ, երբ մեծապես ալեկոծվում էր այս երկիրը, դարձյալ աստված ողորմաց աբխազաց և վրաց թագավոր Բագրատին: Մահացու հիվանդությամբ բռնվեց Կոստանդին արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**): Նա գրեց պարկիմանոզ պրոտրոսին և հետ կանչեց, իսկ նա իսկույն գնաց, սակայն մինչև նրա՝ Կոստանդինուպոլիս հասնելը Կոստանդին արքան մահացավ: Մահանալից առաջ գահին նա բազմեցրեց Ռոմանոս անվամբ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը (1028-1034) – Մ.Ֆ.**) այլ արքայի, որին կնության տվեց իր դուստր Չոյային: Կաթողիկոս Մեդիսեդեղեղ գնաց Կոստանդինուպոլիս՝ հունաց արքա Ռոմանոսի մոտ: Նա ընդունեց և շնորհեց եկեղեցիների զարդեր, սրբապատկերներ ու խաչեր, վարդապետների և բաժանների զգեստներ, որից հետո վերադարձավ իր երկիրը ու իր թեմը: Այնուհետև, երրորդ տարում, Մարիամ թագուհին՝ աբխազաց թագավոր Բագրատի մայրը, գնաց Դոնաստան՝ հաշտություն և միասնություն հայցելու ու վերստին կյուրապաղատության տիտոսը իր որդու համար խնդրելու, ինչպես նաև, ինչպես նրանց տոհմի սովորությունն էր, իր որդի Բագրատին կին բերելու նպատակով: Այդ ժամանակ՝ Քրիստոսից հետո 1068 թվականին, դեռևս կար Մթածմիլիեյի թարգմանիչը, որն ուղեկցում էր Մարիամ թագուհուն: Մենք դառնանք, սակայն, մեր սկզբնական խոսքին: Եվ ահա, գնալով Դոնաստան, Մարիամը ներկայացավ հունաց արքային ու վերջինս ուրախությամբ կատարեց նրա բոլոր խնդրանքները՝ միասնության և սիրո ուխտ դրեց և երաշխիքներ տվեց: Նա ոսկե կնիքով կնքված իրավասույն գրեց, շնորհեց կյուրապաղատության պատիվը և Դեմետրե թագուհուն կնության տվեց Բագրատին: Մարիամ թագուհին, հասնելով իր որդու հայրենիք՝ Տայոց աշխարհը, հանձնեց կյուրապաղատության պատիվը, կատարեցին հարսանյաց հանդեսը և Բանայում օծեցին թագը» («Զարթոյի-Յիսուկերա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Եվ ահա կրկին խռովություն բարձրացրին ազնաւորները և հանձնեցին ամրոցները: Շալվեթի Երիսթավ Չանչախը հանձնեց Տեպտին և նրանք բոլորը մեկնեցին Դոնաստան, իսկ Տեթիի Եպիսկոպոս Սաբան Տեթյան եկեղեցին պարսպով պատեց, որը կոչեց Սյունը, մարդկանց հավաքեց և նրանք ամրացան այնտեղ՝ նա ինքը՝ Տեթիի Եպիսկոպոսը, Անչիի Եպիսկոպոսը և Շալվեթի ազնաւորները: Այդ ժամանակ պարկիմանոզը Դովհանն այնտեղ ուղարկեց Վալանգ անունով խարտուկար մեկին, որը հետ մեծաթիվ զորք բերեց: Նա նրան տվեց նաև Գուրգեն Կոլարեցուն որդի Դեմետրեին, որպեսզի մոլորության մեջ մտցնեն տեղական բնակչությանը: Ամեն ինչ հեց այդպես էլ եղավ, բանից գյուղական բնակչությունը մուսուլման էր և տգետ: Արդյունքում մարդիկ անցան նրանց կողմը: Եվ ահա գործը շրջապատեց Տեթյան Սյունը և, որը ուժեղ ներդնելով, համար մարտ մղեց, սակայն ներսում եղողները վերինի ուժով և բաժանների արդյունքով ամրացան ...: Եվ, մինչ մեծապես ալեկոծվում էր Արևելքը ու գրկանքներ կրում, աստվածային զայրույթը պատեց Կոստանդին արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ին – Մ.Ֆ.**), ինչպես անհավատ Դովհանսյան (**Դոմնի կայսր Դովհանսյան – Մ.Ֆ.**), իսկ դա եղավ մեր Բագրատի (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.**) նկատմամբ դոստոյած թշնամության ու երկրների ամալացման համար: Եվ ահա նա գրեց իր պարկիմանոզ պրոտրոսին, որ սա իր զորքի հետ միասին ժամանի Կոստանդինուպոլիս ու նա իսկույն գնաց: Մահացավ Կոստանդին արքան: Մահանալից առաջ գահին բազմեցրեց Ռոմանոս անվամբ այլ արքայի՝ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ին – Մ.Ֆ.**)՝ իր ազգականին: Այնուհետև, երրորդ տարում, Մարիամ թագուհին համարձակություն առավ և գնաց Կոստանդինուպոլիս, որպեսզի ներկայանա Ռոմանոս արքային՝ հաշտություն ու միասնություն հայցելու Արևելքի համար, որպեսզի դադարի պատերազմը հույների և վրացիների միջև, ընչազուրկները խաղաղություն ու անդորր ձեռք բերեն, իսկ իր որդի Բագրատին էլ իրենց տանը հարկի պատիվ տրվի» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ եկան նրանց առաջնորդներից շատերը, ինչպես նաև Սինաբերիքի աղջիկ թագուհին, նրա որդի Բագրատը (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ ներողություն խնդրելով կատարվածի համար և խոստանալով լիակատար հնազանդություն և հավատարմություն Կոնստանդին արքային, այնպես որ բոլորը նրա կամքը կկատարեն և ոչ-ոք այլևս նրան չի հակաճառի: Այս կերպ գործը նրանց միջև լուծում ստացավ փոխադարձ գոհությամբ և Նիկողայոս պարակիմենտը վերադարձավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Չորսհավաքի միջոցին հիվանդացավ ու վախճանվեց Աբազգիայի արխոնտ Գերդիոսը (**Զարթոյի թագավորության արքա Գերդի I-ը – Մ.Ֆ.**), իսկ նրա կինը Եվդոկիան ղեկավարեց ուղարկեց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, խնդրելով խաղաղության դաշինք կնքել, ինչպես և իր որդի Բագրատի (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.**) համար՝ կին: Կայսրն ընդունեց նրա դեսպանությունը և հաստատեց դաշինքը, իսկ իր եղբոր Վասիլի դուստր Դեմետրեին էլ հարսնության ուղարկեց Աբազգիա՝ նրան պետապագա Բագրատին բարձրացնելով կուրապաղատի աստիճանին» (Դովհանես Սիկիցե «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 3):

«Իսկ երրորդ տարվա սկզբում բազմաթիվ զորքով դեպի արևելք շարժվեց Սիմոն Ներսիսյան, որն ուներ կեսթագավորական իշխանության, որին հունարեն լեզվով պատելիսմանոս են անվանում: Սա գալով անցավ Կրաց աշխարհը, բայց չհասցրեց որևէ գործ կատարել, որովհետև իսկույն եկավ թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) մահվան բոթը, իսկ երբ նա այդ լսեց, առանց հապաղելու զորքով վերադարձավ ու գնաց Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 5):

³⁰⁴² «Նրանցից մի խումբ կար Ուրմիայում, որը գնաց Յայոց երկիր, հարձակվեց, ջարդեց, շատերին կոտորեց, կողոպտեց, գերելարեց ու վերադարձավ Ուրմիա՝ Արու-Յայոց ալ-Յանդաբանիի (**Յերի Եփրոսյան Եփր Արու-Յայոց ինն Ռաքիթ-Էր-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) գավառը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁴³ «Նրանցից մի խումբ կար Ուրմիայում, որը գնաց Յայոց երկիր, հարձակվեց, ջարդեց, շատերին կոտորեց, կողոպտեց, գերելարեց ու վերադարձավ Ուրմիա՝ Արու-Յայոց ալ-Յանդաբանիի (**Յերի Եփրոսյան Եփր Արու-Յայոց ինն Ռաքիթ-Էր-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) գավառը: Այստեղ նրանց հետ կռվի մտան բորեղը, որոնք զայրացած էին նրանց վատ հարևանությունից: Շատերը սպանվեցին, ուզեղը կողոպտեցին ողջ երկիրը և բորեղից շատերին սպանեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁴⁴ «/3/ Հոկտեմբեր ամսի 31-ին աստղի թափում եղավ: Նա ընթանում էր արևմուտքից արևելք: Նույն օրը Ասորիքում հռոմեական զորքի մեծ կոտորած եղավ, երբ ավագ Անտիոքի զորավարն էր Միթաթեյ Սպրնդիլյանը... /4/ Այդ տարի Թուրքեստան բանակաթեմում մի զարմանալի իրադե եղավ: Կուրդիան լեռան ստորոտին, որտեղ շատ լավ ու գուլպա ջրի աղբյուր կա, լաց ու կոծի ծայն էր լսվում, վայնաստուն՝ կնոջ ողբի նման: Դա ոչ թե մեկ, կամ երկու անգամ տեղի ունեցավ, այլ մարտ ամսից մինչև հունիսը՝ օր ու գիշեր: Երբ ոմանք գնացին զննելու վայրը, որտեղից ծայն էր գալիս, այս անգամ աղաղակը սկսեց այլ տեղից դուրս գալ: Ըստ երևույթին դա կանխագուշակությունն էր Կյուլե Ասորիքում հռոմեացիների գլխին պայթելի փորձանքի: Նիկեիտի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիտի II Փոկատը – Մ.Ֆ.**) գրավել էր Ասորիքի և Փյունիկի բազմաթիվ բաղաբներ, նրանից հետո Հովհաննես Չմշկիկը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.**) գրավեց մեծ վայրերում ամրապնդեց հռոմեացիները գերիշխանությունը և սահմաններն ընդարձակեց մինչև Դամասկոս, բայց նրանց հաջորդող Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), սկզբնական շրջանում զբաղված լինելով Ներքին պատերազմներով, ապա Սամուկի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուկի Կոմսանագի – Մ.Ֆ.**) դեմ գործերով, ժամանակ չունեցավ լավ, ինչպես որ պետք էր, ապահովել դրություններն Արևելքում: Նա այնտեղ եղավ ուրվականի պես և, ժամանակի պահանջների չափով կարգի բերելով, վերադարձավ: Նրա մշտական զբաղմունքն ու հոգը բուլղար ժողովրդին հնազանդեցնելն էր: Ահա դա պատճառ եղավ, որ համեմատաբար ավելի ուժեղ բաղաբները թողալիս լուծը և ջանքն ազատություն ձեռք բերել: Զանի Վասիլը կենդանի էր, ապստամբությունը ծրագրվում էր, բայց ծածուկ և ոչ բացահայտ, իսկ երբ նա հոգին ավանդեց, նրա եղբայր Կոնստանդին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) էլ սկսեց անշնորհ ու թույլ կերպով թագավորել, խելք և միտք ունենալով այն բարցերի վրա, որոնց մասին արդեն ասվել էր, իսկ մնացածն էլ մեծ անուշադրության մատնել, սարափխտություն, ահա, առիթով օգտվելով, բաղաբի կայազորներին պարտության մատնեցին ու կոտորեցին: Նրանցից հատկապես աչքի ընկավ Բերիայի, որին Յալեպ է են ասում, առաջնորդը (**Միդդասյանների Եփրոսյան Եփր Շիլ-Էր-Դուլան (1029-1038) – Մ.Ֆ.**): Նա անվերջ հարձակումներ էր գործում և վնասներ հասցնում Անտիոքին, ինչպես և հռոմեացիներին հարևան ու մերձակա ժողովուրդներին: Ահա, ինչպես ասվեց, Անտիոքի դքսության դուքս Սպրնդիլյանը նրա վրա արշավեց դեռ Կոստանդին կենդանության օրոք (**Դրակասում, ինչպես քիչ վերևում նշում է հենց հերիսյանը, այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ արդեն Ռոմանոս III-ի օրոք, երբ Կոնստանդին VIII-ը արդեն մահացել էր – Մ.Ֆ.**), մտադիր լինելով սխրանք ու քաջագործություն ցուցաբերել: Նա մարտ տվեց Բերիայի առաջնորդին, բայց պարտվեց, նրա զինվորների շատերը սպանվեցին, իսկ ինքն էր խայտառակ կեպով արծավ Անտիոքում» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 3, 4):

«Հուլյանի 1341 և արաբների 421 թվականին հռոմեական բանակը ելավ Անտիոքից և պաշարեց Յալեպը: Այդ ժամանակ արաբների մի փոքր խումբ բացեց բաղաբի դարպասները, ջարդեց հռոմեներին ու նրանցից շատերին սպանեց, ընդ որում արաբները հռոմեներից շատ ձիեր ու գեյքեր խլեցին» (Բար-Յեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Սալիհ իբն Միդդասին (**Միդդասյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սալիհ իբն Միդդասին – Մ.Ֆ.**) սպանվեց, Յալեպում սկսեցին կառավարել նրա երկու որդիները՝ Մուհի-Էր-Դուլա Աբու-Ռուվան-Սիմալը (**Միդդասյանների Եփրոսյան ավագ Եփր Մուհի-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ամրոցում, իսկ Շիլ-Էր-Դուլա Նասրը (**Միդդասյանների Եփրոսյան Եփր Շիլ-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**)՝ բաղաբում: Այդ տարի Զայբարում նրանք հարձակվեցին Անտիոքի կատնային Միթաթեյ Ներսիսյան վրա: Սա ելել էր նրանց դեմ Յալեպից առանց արքայի (**Բյուզանդական կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) հրամանի և նրան փորձում էին այդ գործից հետ պահել Սիմալն ու Նասրը, սակայն նա չիրաժարվեց հալեպյան երկիր գնալու մտքից: Այդ ժամանակ էլ հենց Զեյբարի մոտ, երբ նա պաշարել էր այնտեղի միջնաբերդը, նրանք անակնկալ հարձակվեցին նրա վրա: Երկու կողմից էլ շատ մարդ սպանվեց և հույների զորքը փախուստի մատնվեց, իսկ դա եղավ Ջուլասդա Բ ամսի 28-ին: Դրանից հետո նրանք երկուսը նրան կրկին իրենց կողմը գրավեցին և հաշտվեցին նրա հետ» (Ըբմալ-Էր-Դիև «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

³⁰⁴⁵ «Դուքս Սպրնդիլյանին ռազմական պարտության մատնեց և ուն արաբ, անունը Մուշարաֆ, և ահա թե ինչպես: Այս Մուշարաֆը ռազմագերի էր Անտիոքում, նրան գերի էր վերցրել Պոթոս Արգիրոսը: Երբ Անտիոքի կառավարչի պաշտոնն անցավ Սպրնդիլյանի ձեռքը, Մուշարաֆը, քաջատեղյակ լինելով Սպրնդիլյանի անկալուն նկարագրին, խոստացավ մեծապես օգտակար լինել հռոմեացիներին և ամեն ինչ կատարել, եթե ազատեն իրեն կապանքներից: Նա խոստացավ վնասել իր ազգակիցներին, ցույց տվեց մի վայր և ասաց, որ եթե այնտեղ բերդ կառուցվի ու տրվի իրեն, դրանից հռոմեացիները մեծ օգուտ կբերեն: Սպրնդիլյանը, նրա նենգությանն անտեղյակ, բանտը ազատեց, նրա ասածի պես բերդը կառուցեց և պաշտպանությունը վստահեց նրան՝ տեղում 1.000 հռոմեացիներից բաղկացած կայազոր հաստատելով: Մուշարաֆը, սպասած առիթը ձեռք գցելով, ծածուկ բանակցությունների մեջ մտավ Տրիպոլիսի ամիրայի և Եգիպտոսի սպարապետ Տուսթերի հետ և նրանց ուղարկեց զորքով կոտորեց այդ 1.000 հոգուն, իսկ բերդն էլ նրանց հանձնեց: Ահա այդ բարձրադիր տեղում գտնվող բերդից էլ հենց սարակինոսներն անդադար ավերում ու ավարառում էին Ասորիքի՝ հռոմեացիներին հպատակ շրջանները» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 4):

³⁰⁴⁶ «Դրանից հետո ռուսները բարձրացան մինչև Կուր գետ: Եվ այսպես, որպեսզի կանգնեցին ռուսների առաջխաղացումը, Սանուճիորը (**Շիրվանշահերի Եփրոսյան Եփր Արու-Մուզաֆար Սանուճիոր իբն Աֆրիդունը (1020-1050) – Մ.Ֆ.**) փակեց Արաքսը, սակայն նրանք ջրասույգ արեցին շատ մահմեդականներին» (Անանյան «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Դրանից հետո ռուսները բարձրացան մինչև Կուր գետ: Եվ այսպես, որպեսզի կանգնեցին ռուսների առաջխաղացումը, Սանուճիորը (**Շիրվանշահերի Եփրոսյան Եփր Արու-Մուզաֆար Սանուճիոր իբն Աֆրիդունը – Մ.Ֆ.**) փակեց Արաքսը, սակայն նրանք ջրասույգ արեցին շատ մահմեդականներին» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Դրանից հետո ռուսները բարձրացան մինչև Կուր գետ: Եվ այսպես, որպեսզի կանգնեցին ռուսների առաջխաղացումը, Սանուճիորը (**Շիրվանշահերի Եփրոսյան Եփր Արու-Մուզաֆար Սանուճիոր իբն Աֆրիդունը – Մ.Ֆ.**) փակեց Արաքսը, սակայն նրանք ջրասույգ արեցին շատ մահմեդականներին» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰⁴⁷ «Հիջրի 421 թվականին Փադլունը (**Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Փադլունը – Մ.Ֆ.**) իր որդի և ժառանգ Մուսա իբն ալ-Փադլունին (**Շարդարյանների Եփրոսյան ավագ Եփր Արու-Ֆաթի Մուսային – Մ.Ֆ.**) մի զորամասով ուղարկեց՝ կռվելու իր մյուս որդի Աքսույեի դեմ, որն իր հոր և եղբոր դեմ ապստամբել էր Բալլականում ու, զորք հավաքելով, ուզում էր հարձակվել հոր վրա: Առաջ խաղաց Մուսան իր եղբոր դեմ՝ հենկելով ռուս զորքի վրա, որոնցից մի խումբ, մոտավորապես 38 նալի վրա տեղակայված, մտել էր Շիրվանի երկիր...: Մուսա իբն ալ-Փադլունը դուրս բերեց նրանց, տվեց մեծ գումարներ, տարավ իր հետ Բալլական և նրանց միջոցով գրավեց այն՝ ձերբակալելով իր եղբայր Աքսույեին և սպանելով նրան: Ապա՝ ռուսները դուրս եկան Առանից դեպի հռոմեների երկիրը և այնտեղից տարածվեցին դեպի Ռուսաց երկիրը» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Հիջրի 421 թվականին Փադլունը (**Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Փադլունը – Մ.Ֆ.**) իր որդի և ժառանգ Մուսա իբն ալ-Փադլունին (**Շարդարյանների Եփրոսյան ավագ Եփր Արու-Ֆաթի Մուսային – Մ.Ֆ.**) մի զորամասով ուղարկեց՝ կռվելու իր մյուս որդի Աքսույեի դեմ, որն իր հոր և եղբոր դեմ ապստամբել էր Բալլականում ու, զորք հավաքելով, ուզում էր հարձակվել հոր վրա: Առաջ խաղաց Մուսան իր եղբոր դեմ՝ հենկելով ռուս զորքի վրա, որոնցից մի խումբ, մոտավորապես 38 նալի վրա տեղակայված, մտել էր Շիրվանի երկիր...: Մուսա իբն ալ-Փադլունը դուրս բերեց նրանց, տվեց մեծ գումարներ, տարավ իր հետ Բալլական և նրանց միջոցով գրավեց այն՝ ձերբակալելով իր եղբայր Աքսույեին և սպանելով նրան: Ապա՝ ռուսները դուրս եկան Առանից դեպի հռոմեների երկիրը և այնտեղից տարածվեցին դեպի Ռուսաց երկիր» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰⁴⁸ «Գործերն այսպես էին ընթանում, մինչև որ Մուհի-Էր-Դուլա Սիմալը (**Միդդասյանների Եփրոսյան ավագ Եփր Մուհի-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**) չգտնվեց իր կնոջ հետ: Ենթինս զայրացավ և հեռացավ Յալեպի շրջակայքում գտնվող քիլաբցիների վրանատեղին: Այդ ժամանակ Սիմալը հրամայեց նրա համար թանկարժեք բարերով պատված ոսկյա կոշիկ պատրաստել և, երբ այն արդեն պատրաստ էր, նա վերցրեց այն ու ելավ քաղաքից: Երբ Նասրն (**Միդդասյանների Եփրոսյան Եփր Շիլ-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**) իմացավ այդ մասին, նա հեծնեց ձին և գնաց միջնաբերդից

ներքև, կարծես պատրաստվում էր դուրս գալ Բար ալ-Իրաք դարպասից՝ իր մարդկանց ամբոխի հետ միասին մերկացնելով թերերը: Երբ նա մոտեցավ միջնաբերդի դռանը, հանկարծակի ներս խուժեց և ռազմիկներից ոչ մեկը նրան չհուշարեց, բանի որ նա այնտեղ մեծ հարգանք էր վայելում: Նրա մարդիկ մերկացած թերերով հետևեցին նրան, նա նստեց ամրոցի կենտրոնում և ասաց. «Ով գերադասում է իմ եղբորը, լավ չի վարվում, բանի որ ես ավելի լավ եմ դեկավարում տղամարդկանց, քան նա՝ կանանց»: Այդ օրվանից սկսած Ֆայեայի միջնաբերդի դարպասներին մի շղթա ամրացվեց, որը խանգարում էր հեծյալ վիճակում ներս մտնել: Դրանից հետո նա նաև հրամայեց, որ ոչ-ոք այնտեղից թուրք կապած ներս չմտնի, նույնիսկ ամրոցի տիրակալին ամենավիրաված մարդը: Այս կերպ Նասրը դարձավ ամրոցի և բաղաթի միակի տիրակալը: Դա Յիջրի 421 թվականին եղավ: Նրա վեցիրդ Բար-Ֆերդոս ալ-Մուսամմալ իբն Յուսուֆ ալ-Շամմասն էր, հենց այն մեկը, որի անունով էլ կոչվում են ալ-Ջալուսում գտնվող «Մարկավազյան բաղնիքները»: Նա քրիստոնյա էր, մի վարպետ կառավարող և բարեգույք մարդ: Նրա եղբայրը բաղաթի արտաքին հատվածում տարածվող տարածքների կառավարիչն էր և կարգի էր գցում ինչպես այնտեղի, այնպես էլ արտաբաղաթային մզկիթների գործերը: Աբու-Ուլվան-Սիմալ իբն Սալիդը հավաքեց բեդվիններին և դորոշեց պաշարել իր եղբայր Նասրին: Այդ ժամանակ սա մարդ ուղարկեց հույների այդքա Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.), մոտ, Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Յիջրի 415 թվականին մահացել էր և այդ ժամանակ թագավորում էր այս մեկը, կանչելով նրան Ֆայե: Եվ ահա սա ելավ, ինչպես ասում են, և 600.000 հոգու գլուխն անցած ժամանեց Անտիոք: Այդ ժամանակ բեդվինների անաշնորհները իրենց վրա վերցրին միջնորդության գործը Նասրի և Սիմալի միջև՝ պայմանով, որ Նասրին պետք է պատկանին Ֆայեյը, իսկ Սիմալին՝ Բայիսն ու Ռահբան: Այդ ժամանակ Նասրը հետ կանգնեց այն բանից, ինչի մասին գրագրություն էր սկսել հույների արքայի հետ, և իր խորթ եղբայր Սուբալիի Ջամիլ իբն Միդրասիին ուղարկեց հույների արքայի մոտ՝ խնդրելով նրան չգալ և առաջարկելով մուծել այն հարկը, որը ժամանակին Վասիլին վճարում էին Սեյֆ-էր-Ռուլայի (Համալայանների էմիրության էմիր Սեյֆ-էր-Ռուլայի – Մ.Ֆ.) որդիները: Արբան, սակայն, հրաժարվեց դրանից և Սուբալիի իբն Ջամիլին իր մոտ պահեց: Երբ արբան վերջնականապես համոզվեց, որ Նասրը հետ է կանգնել իր սկզբնական մտադրությունից, վախեցավ և իրեն չափազանց թույլ համարեց Ֆայեայի կառավարման համար: Դրա համար էլ նա Անտիոքից 10 և ավել օրում գնաց Զեյթար և ջարդեց հայեպայան արաբների ջոկատներից մեկին, որը հարձակվել էր հույների գործի վրա: Հույները հաղթեցին» (Էմմալ-էր-Դիև «Ֆայեայի պատմության հատված»)։

3049 «/3/ Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.), ուզեալով Անտիոքի պատահարը դարձնել փրկություն, արշավեց Բերիայի դեմ: Նա զգալի ուժով այնտեղ ուղարկեց իր բոլոր ամուսին, պատրիարկ Կոնստանտինի Կարանտենոսին՝ կարգադրելով գնալ, հետախուզել անցման վայրերը, և հնարավորին չափ վնաս պատճառել թշնամիներին, բայց մինչև իր՝ Կայսեր, գալը ճակատ առ ճակատ մարտնչելուց ձեռնպահ մնալ.../5/ Ռոմանոսը Սպոնդիլեային պաշտոնանկ է անում և նրա փոխարեն դուքս է նշանակում իր բոլոր ամուսին Կոնստանտինի Կարանտենոսին, իսկ ինքը Նախապատրաստություն է տեսնում դրանից հետո սարակինոսների վրա արշավելու: Երբ նա հասավ Ֆիլոսոփիոն, Բերիայից առատ նվերներով դեսպաններ եկան՝ թողություն աղերսելով, խոստանալով դարձյալ հպատակություն հայտնել և պատրաստակամություն՝ տարեկան հարկներ վճարելու: Ռոմանոսի հետ արշավանքի դուրս եկած բազում ու խոհեմ զինվորականներ, նրանցից մեկը պատրիարկ Դովհանես Ֆայեյում էր, կայսեր կողմ էին անում անառ ժամանակ չարշավել Անտիոքի վրա, բանգի այդ ժամանակ ջրի պակասություն էր զգացվում, բացի այդ, արաբ ժողովուրդն անպարտելի էր, բանգի նա սովոր է բաջաբար տոկալու տեղական շոգին ու տապին, իսկ հռոմեացիները լրիվ զինվածությամբ իր վիճակի չեն դիմանալու այդ եղանակին: Կայսրը, սակայն, սավածի վրա ուշադրություն չդարձրեց՝ հիշելով իրենից առաջ թագավորածների սխրագործությունները և ջանալով ինքն էլ ինչ-որ հերոսություն գործել, ինչի պատճառով էլ հենց գնաց Անտիոք: Նա Բերիայից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա գտնվող ինչ-որ բերդում, դրա անունը Ազագ էր, բանակեց՝ անելիքի մասին մտածելով: Ահա այս բերդում սկսվեց խփած՝ Ռոմանոսը Էսկուրբիտների հրամանատար, պատրիկ Լևոն Խիրոսֆակտեսին սեփական տագմայով հետախուզության ուղարկեց, իմանալով՝ գալի՞ս են արդյոք ինչ-որ արաբներ և որտե՞ղ է ավելի նպատակահարմար տեղափոխելու ճամբարը, բայց դարանակալած ու մոտակա դաշտերի վրա հսկող արաբները, հարմար առիթ ձեռք գցելով, հանկարծակի հարձակվեցին ու բռնեցին Լևոնին, իսկ նրա զինվորներին էլ ցիրուցան արեցին: Նրանք այնքան հանդգնություն ու անամոթություն ունեցան, որ բացահայտորեն չէին թողնում հռոմեացիներին ձիերի համար խոտ հավաքել և անհրաժեշտ այլ պարեն ձեռք բերել, բայց նրանք ավելի մեծ վնաս էին հասցնում ջրի գնացած հռոմեացիներին: Նրանք, իրենց ձիերն ու գոաստները ծարավից նեղվելով, իրենց ենթարկում բացահայտ վտանգի էին, արաբների ձեռքն ընկնողներն էլ սպանվում էին: Այդ պատճառով պատրիկ Կոնստանտինը Ղալաստենուն ուղարկվեց հետ մղելու հարձակվողներին և բաջություն ու սխրանք գործելու, բայց, նրանց բախվելով, նա անփառունակ փախուստի դիմեց՝ հռոմեացիների և անգամ կայսեր մեծ խորանցման ու շփոթության մեջ գցելով: Երբ նա շվարած վերադարձավ և ողջ ճամբարը ահ ու դողի մեջ գցեց ու անկարգությամբ լցրեց, այլևս պատերազմի մասին խոսք լինել չէր կարող և յուրաքանչյուրը, ինչպես կարող էր, իր գլխի ճարն էր տեսնում: Առաջարկություն եղավ հենց արշալույսին վերացնել ճամբարը ու վերադառնալ Անտիոք: Եվ ահա 6538 թվականի օգոստոս ամսի 10-ին, ինդիկտիոնի 13-րդ տարին, ընդունած որոշման համաձայն ամեն տեղից ճամբարի դռները բացվելով, նրանք դեպի Անտիոք շտապեցին: Նրանցից շատերը դրովայաների հիվանդությամբ էին տառապում, շատերն էլ ծարավից էին հյուժված: Արաբները ուժեղ թափով հարձակվեցին ճամբարի դուրս եկողների վրա, որոնք ամենևին չկարողացան այդ թափի առաջն առնել և սարսափելի պարտություն կրեցին, ոմանք մահը գտան իրար տորդելով, մյուսներն էլ գերի ընկան: Այստեղ մի գեղեցիկ բան էլ տեղի ունեցավ: Այն ժամանակ, երբ բացի անուն համաժ գործակարներն ու բոլոր զինվորները չէին համարձակվում իրենց վտանգի ենթարկել, այլ անփառունակ կերպով փախուստի էին դիմում, կայսերական սենեկապաններից մի ներքինի, տեսնելով, թե ինչպես են տանում իր իրերն ու ծառաներին և այդ բանը շատ ծանր տանելով, իր ձին այստեղ ու այնտեղ շարժվելով, ուժեղ թափով հարձակվում է սարակինոսների վրա, ձգելով արեղը սպանում է մեկին, իսկ մյուսներին՝ փախուստի մատնում, և փրկելով իրեն պատկանածը, ուրախությամբ հետ վերադառնում: Այդ ժամանակ կայսրը, գերվելուց հազիվ պրծած, մի կերպ փրկվում է Անտիոքում: Այդ բանում օգնեցին կայսեր մերձավորները, որոնք, բաջաբար կռվելով, փրկեցին և իրենց, և կայսեր» (Ռովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 3, 5):

«/7/ Մտադրվելով իր համար փառք ձեռք բերել ռազմական ավարտով՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) պատրաստվեց պատերազմել արևելյան ու արևմտյան բարբարոսների դեմ, սակայն հետո որոշեց, որ հաղթանակը արևմուտքում, եթե նույնիսկ նա հեշտությամբ այն ձեռք բերի, իրեն քիչ օգուտ կտա, իսկ ահա, եթե նա շարժվի դեպի այն երկիրը, որտեղ բարձրանում է արեգակը, ապա կավելացնի իր մեծությունը և հպարտ տեսքով կստորինի արքայական գործերը: Ահա թե ինչու իրական պատճառի բացակայության պատճառով նա կեղծ պատճառ հորինեց սարակինոսների դեմ պատերազմի համար, որոնք ասում են Կեյեսարիայում, նրանց մայրաքաղաքը տեղական լեզվով կոչվում է Ֆայեյ, զորք հավաքեց նրանց դեմ, մեծացրեց նրա ջոկատները, հնարեց նոր ռազմական կարգեր, ի մի բերեց դաշնակից ջոկատները և լրացուցիչ ուժեր հավաքեց, որպեսզի մեկ հարվածով վերջ տա թշնամուն, ընդ որում նա կարծում էր, որ բավական է իրեն սովորականից ավել մեծացնել գործը, ստեղծել մեծ քանակ ու հռոմեացիների և դաշնակիցների այդ հորդան շարժել թշնամիների վրա, ոչ-ոք այլևս չի կարողանա դիմանալ իր հարձականքը: Ու, չնայած բարձրանալիս հրամանատարները անհանգստություն էին արտահայտում էին արտահայտել ինչ հետ կանգնել այդ արշավանքից, նա հրամայեց արդեն իսկ պատրաստել շքեղ պսակներ, որոնք պետք է պսակելին իրեն, երբ ինքը հաղթանակ կհռչակի: /8/ Արշավանքի պատրաստությունը ավարտված համարելով՝ նա ելավ Բյուզանդիոնից և ուղղություն վերցրեց դեպի Անտիոք: Անտիոք ժամանելուն պես նա հանդիսավոր կերպով մուտք գործեց բաղաթ ու, թեև նրա այդ երթը արքայավայել էր, բայց ավելի շուտ՝ թատերական, քան թե իրոք ռազմական, և այն ի վիճակի չէր ազդել հակառակորդների վրա: Բարբարոսները, խորհրդակցելով իրենց մեջ և մտածելով այդ ամենի շուրջ, ամենից առաջ դեսպաններ ուղարկեցին ինքնակալի մոտ՝ հաղորդելով, որ մարտնչել չեն ցանկանում, պատերազմի համար առիթ չեն տվել, խաղաղության պայմանները պահպանում են, նախկին երդումները ու պայմանագրերն էլ չեն խախտում, բայց եթե իրենց գլխին սուր բարձրացվի, ապա իրենք, եթե կայսրը անդորդվելի մնա, կպատրաստվեց պատերազմի և հույզը կընեն հաջողության վրա: Դեսպանները սրա վրա էին համառում, իսկ ինչ վերաբերում է կայսեր, ապա նա, կարծես ծնված միայն այն բանի համար, որ դասավորի ու կազմի մարտական կարգեր, դարձան իրենց ու հարձակումներ գործի, խրամաններ փորի, հեռացնի գետերը, ավելի ամրոցներ և անի այն ամենը, ինչ արել էին այնտեղի Տրայանոսը (Հռոմի կայսր Տրայանոսը – Մ.Ֆ.), Ադրիանոսը (Հռոմի կայսր Ադրիանոսի (117-138) – Մ.Ֆ.), իսկ ավելի շուտ կայսր Ավգուստոսը (Հռոմի կայսր օգոստոսը – Մ.Ֆ.), իսկ նրանցից առաջ էլ Կլեոսանդրը (Հռոմանկերոսական տերության արքա Կլեոսանդր II Մեծի – Մ.Ֆ.), Ֆիլիպի (Մակեդոնիայի արքա Ֆիլիպ II-ի – Մ.Ֆ.) որդին, ահա ուրեմն, նա հետ ուղարկեց դեսպանությունը, բանգի այն խաղաղության համար էր եկել, ու ավելի մեծ եռանդով շարունակեց պատրաստվել մարտի, ընդ որում իր նպատակների համար ընտրեց ոչ լավագույն մարդկանց, այլ գերակայությունը տվեց հասարակ մարդկանց, որոնց վրա էլ հիմնականում հույս էր դրում: /9/ Երբ նա ելավ Անտիոքից՝ բլուրների վրա անակնկալ կերպով հայտնվեցին բարբարոսական ռազմիկներ, որոնք տեղակայվել էին դարաններում՝ ճանապարհի երկու կողմերում: Չինված ինչով պատահի և առանց գրախի՝ այդ բաջերը ռազմական գոյուններով ու իրենց անակնկալ հայտնության սարսափ էին տարածում, խլացնում մեր ռազմիկներին ձիերի բառատրուփով և հսկայական հորդայի տպավորություն էին ստեղծում, բանգի շարժվում էին ոչ թե կրու մարտականքով, այլ անկանոն կերպով խմբերով արշավում էին տարբեր կողմեր: Նրանք այնպիսի վախ տարածեցին, այնպիսի խառնաշփոթ գցեցին հսկայական գործի շարժերում և այնպես կոտրեցին մարդկանց կամքը, որ բոլորը, ինչ տեսքով, որ կային, այնպես էլ սլացան՝ արդեն որևէ այլ բանի մասին չմտածելով: Դեծյալները շուտ տվեցին և սուրալու թողեցին ձիերին, իսկ մյուսները, ժամանակ չկորցնելով, թամբեցին մնացած ձիերը, բաժանեցին դրանք

առաջին իսկ պատահածին, իսկ իրենք էլ, ով ոնց կարող էր, փրկություն սկսեցին փնտրել անկանոն փախուստում ու թափառումներում: Այդ ժամանակ տեղի ունեցածը գերազանցեց բոլոր սպասումները: Նրանք, որոնք իրենց ռազմական վարժվածության ու մարտակարգի շնորհիվ հնազանդեցրել էին ողջ երկիրը և, թվում էր, անխոցելի են ցանկացած բարբարոսական հորդայի համար, չդիմացան թշնամիների նույնիսկ տեսքին, աղաղակներից խլացան ու, մինչև հոգիների խորքը վախեցած, դիմեցին փախուստի՝ կարծես ջախջախիչ պարտություն էին կրել: Առաջինը խուճանի մատակցելի կայսեր թիկնապահները, որոնք թողնեցին ինքնակալին և առանց հետ նայելու կորան: Ու եթե ինչ-որ մի մարդ նրան ծիու վրա չնստեցներ, չտար սանձը ձեռքը և չհրամայեր փախչել, հնարավոր է, որ թշնամիների ձեռքը կընկներ նա, որը հույս ուներ ցնցել հողի ողջ ամրությունը: Ավելին, եթե այդ օրը աստված չզսպեր բարբարոսների հարձակումը և նրանց հաջողության մեջ չափավորություն չներշնչեր, ոչինչ կործանումից չէր փրկի հռոմեական գործին ու ամենից առաջ կայսրին: /10/ Եվ ահա մերոնք խուճապահար ճողորպեցին, իսկ թշնամիները, հասարակ վկաներ դառնալով իրենց անակնկալ հաղթանակին, զարմացած կանգնել էին նմանատիպ անհիմ ու առանց որևէ պատճառի տեղի ունեցած նահանջի և փախուստի տեսարանի առջև: Դրանից հետո, գերելով մի քանի ռազմիկների, այն էլ միայն նրանց, ի դեմս որոնց հայտնի մարդկանց ճանաչեցին, նրանք մյուսների հետ ժամավաճառ չեղան ու նետվեցին վալարի հետևից: Ամենից առաջ նրանք ձեռք գցեցին արքայական վրանը, որը իր շքեղությամբ կարող էր մրցել ներկայիս որոշ արքայական պալատների հետ, այնքան շատ էին նրանում ապարանքանները, ականջօղները, պսակները, մարգարիտներն ու այլ հարստությունները, ամեն ինչ ամենահիմնականներից: Այդ հարստություններին թիվ չկար, իսկ դրանց գեղեցկությամբ էլ արդեն հնարավոր չէր հիմնալ, այնքան շատ էին դրանք այդ չափ շքեղությամբ պահվում արքայական վրանում: Սկզբում նրանք հանեցին վրանը, հետո հավաքեցին նաև մնացած վալարը և, բարձրելով այն, վերադարձան իրենց ընկերների մոտ: Սա բարբարոսների մասին, իսկ ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա, պոկվելով բարբարոսական ջոկատից, սլացավ այնտեղ, որտեղ տանում էին նրա ծիու ոտքերն ու փոշին, իսկ հետո էլ կանգ առավ մի բլրի վրա, որտեղից լավ երևում էր փախչողների ու վազողների համար, իսկ իրեն հնարավոր էր ճանաչել ոտնամանների գույնից: Նա իր շուրջը հավաքեց շատ փախստականների և նրանցով շրջապատված կանգ առավ: Շուտով նրա մասին լուրը տարածվեց, մոտեցան նաև այլ ռազմիկներ, հետո նրանց դիմաց հայտնվեց Աստվածամոր սրբապատկերը, որը հռոմեական արքաները սովորաբար վերցնում են հետներն արշավանքի ժամանակ որպես ողջ գործի հովանավոր ու առաջնորդ և միայն այն էր, որ չէր ընկել թշնամիների ձեռքը: /11/ Տեսնելով սրբազան պատկերը՝ արքան միշտ ուրախությամբ պաշտում էր այն, նա անմիջապես էլ ոգի առավ, գրկեց, եթե չասենք ջերմորեն այն սրտին հպեց, ցողեց արցունքներով և հիշեցրեց վերջինիս բարեգործություններն ու հովանավորչությունն մասին, երբ նա ոչ մեկ անգամ էր հռոմեաների տերությունը փրկել վտանգից: Աստվածամոր ողորմածության արիությունը ձեռք բերելով՝ նա, որը հենց նոր ինքն էլ փախստական էր, սկսեց պարսավել փախչողներին, ոգևորել նրանց գոյությունը ու կանգնեցնել: Ռազմիկները տեսնելով ու ձայնով ճանաչեցին արքային, մեծ ամբոխ հավաքվեց և նա ամենից առաջ նրանց հետ միասին շարժվեց դեպի հապճեպ խփված վրանը: Այդտեղ տեղակայվելով գիշերելու՝ առավոտյան նա ոչ երկարատև հանգստից հետո կանչեց գործի հրամանատարներին և առաջարկեց նրանք քննարկել, թե ի՞նչ պետք է անել հետագայում: Բոլորը սկսեցին խորհուրդ տալ վերադառնալ Բյուզանդիոն և արդեն այնտեղ քննարկեց կատարվածը ու արքան, համաձայնելով նրանց կարծիքին, իր համար ամենաողջամիտը համարեց այդ և մեկնեց Կոստանդնուպոլիս» (Միքայել Դսեյլու «Ժամանակագրություն», «Ռոմանոս», մաս 7-11):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության առաջին տարում գործեր հավաքեց և շարժվեց դեպի Անտիոքի կողմերը, նա ցանկանում էր գնալ Դայեա կոչված բաղաբի վրա, առնել ու ավերել այն: Եկավ հասավ Սև կոչված լեռանը և այնտեղ տեսավ վանականների ու մենաստանների ձգնավորների բազմություն, որոնք մարտավար լինելով նմանվում էին անմարմինների, բավարարվում էին միայն այժի մազե ծածկություն կամ բաժկոնով, ինչպես Դովհաննես Մկրտիչը, միայն թե նա կերակրվում էր մարախով ու վայրի մեղրով, իսկ սրանք, երկաթե բոխք ձեռքն առած, անհանգիստ աշխատում էին գալու հատիկներից օրապահիկ կերակուր պատրաստելու համար: Մյուս պառնակն արտաքին ու բաղադրահամ կերակուրները՝ ուրախարար գինիով հանդերձ, որ խաղողի աղբյուրներն են տալիս, թողած աշխարհիկ կյանք սիրողներին և սարի գլուխը բարձրացած ու նախադարձներին դասակարգող միջոցով միշտ խոսում էին Աստծու հետ: Նրանք տեսնելով՝ թագավորը հարցրեց իր մեծամեծներին. «Այս ի՞նչ հերետիկոսների բազմություն է»: Նրանք ասացին. «Սրանք բոլորը աղոթողների խմբեր են, որոնք միշտ մաղթում են աշխարհին խաղաղություն և ձեր կյանքին առողջություն»: Թագավորը պատասխանելով ասաց. «Սրանց աղոթքն ինձ պետք չէ, բոլոր վանքերից աղերասնողները հավաքագրեք իմ թագավորությանը ծառայելու համար», բանի որ Զաղեդոնի սահմանադրությունը շատ էր հավանել՝ ասելով բոլոր ուղղափառ հավատները: Նա ասողների եպիսկոպոսին տարավ Կոստանդնուպոլիս, ծաղր ու ծանակի ենթարկելով հրամայեց խուզել մորուքը և էշի վրա նստած պատեցնելով հրապարակներում ու փողոցներում, որից հետո բարկոծել նրան, հետո հրամայեց աքսորել, որտեղ և նա մեռավ: Այսպիսի խավարամիտ մեկն էր թագավորը, նա չնայած թագավորների, թե ինչպիսի հոգատարություն էին ցուցաբերում նրանք դեպի այն ազգերը, որոնք իրենց իշխանության ներքո էին գտնվում, այլ ինքնակամ հրամանով ուզում էր նորաձևություն մտցնել Աստծու եկեղեցիների մեջ՝ չիփշելով տերունական այն անսուտ հրամանը, թե. «Ով բախվի այս ժայռի, իսկ ով մի վրա ընկնի, կոչնչացնի նրան»: Այդ պատճառով շուտով հասավ նրա վրա Աստծու արդար դատաստանը, բանգի նույն ճանապարհին տաջիկների գործից ոչ ավելի քան 800 կամ 1.000 մարդ, հարձակվելով բյուրավոր բազմության վրա, անչափ կոտորեցին և, թագավորի ու գործերի գանձերը ավար առնելով, վերադարձան իրենց բաղաբը, իսկ թագավորը, մեծ անարգանքով փախստական եղած, ձիարշավ ընկավ իր թագավորության բաղաբը» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 5):

«Յայոց 479 թվականին հռոմեաց կայսր Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) հավաքեց Դունաց երկրի բոլոր գործերը և բազմությամբ շարժվեց տաջկաց երկրի վրա: Նա եկավ և բանակեց Դայեա բաղաբին մոտիկ գտնվող Ազագ կոչված ամուր բերդի մոտ: Տաճիկների անհամար զորքը հավաքվեց և հարձակվեց Ռոմանոս կայսրի վրա: Սարսափահար կայսրը չհամարձակվեց տաջիկների զորքի դեմ մարտի դուրս գալ: Կայսրը թուլամորթ էր և անզոր, բայց հույժ չարաբար, ուղղափառ դավանանքն անչափ անարգող էր ու հենց այդ պատճառով գործի իր հետ համախոհ չէր և ծրագրում էր մարտի պահին տաջիկների զորքի մեջ լքել նրան՝ չմասնակցելով պատերազմին, որպեսզի անօրեն կայսրը սատկի: Այդ ժամանակ իր զինվորականներից մի իշխան, որը Ապուբաս էր կոչվում, նա անցյալում վրաց Դավիթ Կուրապաղատի վրանապահն էր եղել, կայսրը տեղյակ պահեց գործերի դավադրության մասին: Կայսրը, լսելով դա, սարսափահար եղավ և գիշերով իր մեծամեծներին հետ միասին փախուստի դիմեց: Տաճկաց զորքը, իմանալով այդ մասին, հալածեց հռոմեաների զորքը և մեծ ջարդով կոտորելով շուրջ 20.000 հոգի: Դոռոնց զինվորները երկրով մեկ ցրվեցին եղան, ինքը կայսրը ևս անցնալով իր զինվորներից և վերջիններս չիմացան նրա հետ ինչ կատարվեց: Տասնչորս օր անց Կուրիս բաղաբից մի գյուղացի գտավ ծառերի միջև ընկած և ցրտից մեռելի պես ընդարմացած Ռոմանոս կայսրը: Գործը թողնելով՝ նա նրան իր տունը տարավ և դարմանելով կենդանացրեց՝ անգիտանալով մարդու իսկությանը: Օրեր հետո գյուղացին նրան արդյունք հետ ճանփառ դրեց: Երբ Ռոմանոսը հասավ Մարաշ բաղաբը, նրա շուրջը հավաքվեցին մնացած զինվորները և նրան Կոստանդնուպոլիս տարան: Մի քանի օր անց Ռոմանոսը կանչեց այդ մարդուն, նշանակեց Կուրիսի բոլոր գավառների տեր և մեծամեծ ընծաներով ճանփեց իր տունը՝ խորապես շնորհակալ լինելով: Այս ամենը տեղի ունեցավ, բանի որ կայսրը թուլամորթ էր և չարամիտ՝ հավատքը հայիտորդ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 479 թվականին հռոմեաց կայսր Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով շարժվեց տաջկաց երկրի վրա: Դասնելով Դայեա բաղաբին մոտիկ գտնվող Ազագին՝ նրանք պաշարեցին այն: Տաճիկների անհամար զորքը հավաքվեց և հարձակվեց Ռոմանոս կայսրի վրա, իսկ սարսափահար կայսրը գիշերով փախուստի դիմեց: Այլազգիների զորքը, իմանալով այդ մասին, հալածեց հռոմեաների զորքին և մեծ ջարդով կոտորեց: Տասնչորս օր անց Կուրիս բաղաբից մի գյուղացի գտավ ծառերի միջև ընկած և ցրտից ու սովից իրենց կորցրած կայսրը, նրան իր տունը տարավ և դարմանելով կենդանացրեց՝ անգիտանալով մարդու իսկությունը: Օրեր հետո այդ գյուղացին նրան ազատեց: Երբ Ռոմանոսը հասավ Մարաշ բաղաբը, նրա շուրջը հավաքվեցին մնացած զինվորները և նրան Կոստանդնուպոլիս տարան: Մի քանի օր անց Ռոմանոսը կանչեց այդ մարդուն, նշանակեց Կուրիսի բոլոր գավառների տեր և մեծամեծ ընծաներով ճանփեց իր տունը՝ խորապես շնորհակալ լինելով: Այս ամենը տեղի ունեցավ, բանի որ կայսրը թուլամորթ էր և չարամիտ՝ հավատքը հայիտորդ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) գնաց պատերազմելու ընդդեմ տաջիկների, սակայն ինքն ու իր զորքը եղան փախստական» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) ուղղափառ վանականների բշեց արևելյան երկրներ: Մեծ զորքով Դայեայի կողմերը գնալու ժամանակ նա այդ բանը ցանկացավ կատարել նաև Սև լեռան վանքերում, բայց, Տիրոջ բարկությունից հազիվ մազապուծ, հետիոտն փախավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 49):

«Սա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) գնաց տաջիկների վրա և Սև լեռներով անցնելիս սպառնաց այդտեղի վանականներին, թե պատերազմից հետո նրանց բոլորին զինվոր ու բաղկերիկ է դարձնելու, սակայն անհաջողության մատակցեց ու նրա զորքերը ջարդված հետ դարձան» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի, երբ, Ռոմանոս արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.) լսեց, որ հռոմեաները Դայեայի մոտ պարտություն են կրել, մի մեծ բանակ հավաքեց, ավելի քան 100.000 հոգի, և եկավ Անտիոք, որտեղից պատրաստվում էր գնալ Դայեայի վրա: Այդ ժամանակ

բանակում ասկավ երկու իշխաններ կային, որոնք, արշավելով արքայից մի քիչ առաջ, ընդհարվեցի մադայացի մոտ 100 հեծյալների և 1.000 հետևակայիների հետ, պարտություն կրեցին ու փախուստի դիմեցին: Եվ ահա սրանք հռոմեներին գեկուցեցին, թե, այսպես ու այսպես, եգիպտացիների ու մադայացիների անթիվ ռազմիկներ քրիստոնյաների վրա են գալիս: Այդ ժամանակ հռոմեների վրա մեծ վախ ընկավ և Ռոմանոսն ու իր զորքը միայն մեծ դժվարությամբ իրենց նույնզետրով մեկը մյուսի հետևից առանց մարտի ու դիմադրության Անտիոք փախան: Եվ ահա արաբները, հետապնդելով նրանց, իրենց բեռները հետ միասին, որոնք կազմված էին դիմարներից, զուգաներից, ոսկուց, արծաթից, թանկարժեք կտորեղենից և պարենամթերքից ձեռք գցեցին հռոմեների 70 ուղտերի ու ջորիների: Այս ամենը բերվեց Չալես, որտեղ այնպիսի առատություն տիրեց, որ մեկ ջորին վաճառվում էր երկու դինարով: Ասում են, որ Ռոմանոսն ինքը հազիվ է կարողացել փրկվել մեկ ձեռք հագուստով ու մեկ բաժակով, որ ջուր խմի» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմի ելավ, սակայն պարտվեց արաբներից ու դիմեց փախուստի, որից հետո արաբները գրավեցին նրա ողջ ծամբարը և տիրեցին նրա գեղերին ու մեծ գուժարներին՝ ներխուժելով հռոմեների զբաղեցրած երկիրը: Դրանից հետո նրանք վերադարձան Չալես և հռոմեները ոչինչ անել չկարողացան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 6):

«**Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.)** հետ էին բուլղարների, ռուսների, աբխազների, խազարների, հայերի, պարսիկների ու ֆրանկների արբանեքը: Արբան իր զորքով տեղակայվեց Թուվկալայի շրջակայքում՝ սարի մոտ, ջրից հեռու մի վայրում: Նա իր ծամբարը խանդավոր պատեց: Նրա գանձերը փոխադրվում էին 70 ուղտերի վրա, իսկ ծամբարի զբաղեցրած վայրը արագ ընթացող ձիու համար մեկ օրվա ճանապարհի հեռավորություն էր զբաղեցնում լայնքով ու երկայնքով: Ճանապարհին նրան հանդիպեց Աբու Ռաֆան Դիֆա իբն Ներհան քալիբիցի մի փոքր հեծյալ ջոկատով և արբան նրա ջոկատներից խլեց այն ամենը, ինչ ցանկացավ: Դրանից հետո արբան մի ջոկատ ուղարկեց Ազգա և այդ ջոկատում ամենաբազմ ռազմիկներն էին: Քալիբիցիները հանդիպեցին նրանց, հաղթեցին ու սպանեցին նրանց պատրիկներին՝ գերելով արքայական ուղիներից շատերին, որոնք նրանց հետ էին: Այդ ժամանակ քալիբիցիները ավելի հանդուգն դարձան և պաշարեցին նրանց այն վայրում, որտեղ նրանք կանգ էին առել: Ականատեսները պատմում են, որ ծամբարի մոտ վարունգի մի դաշտ կար, սակայն հույները այնքան անհաբեկված էին արաբներից, որ մի վարունգ իսկ չպոկեցին: Եվ ահա, երբ շարվեց այն ջոկատը, որը ուղարկվել էր, արբան որոշեց հետ դառնալ իր երկրի՝ արդարանալով այն բանով, որ ինքն իրեն ասում էր, թե, եթե ես գրեզ չտառապեիր ջրի պակասից, ես կհասնեի իմ նպատակին: Այդ ժամանակ Նասրն (**Միդոպասների էմիրության էմիր Շիբլ-Է-Դուլայ – Մ.Ֆ.**) և արաբները հարձակվեցին հունական բանակի ջոկայի վրա ու թալանեցին այն: Ծամբարի վայրից հույների արքայի նահանջը դանդաղեց երեք օր: Այդ ժամանակ Շիբլ-Է-Դուլայ Նասրը 923, իսկ ըստ ոմանց էլ՝ 700 հեծյալների զլուխն անցած մոտեցավ հույներին և, երբ նրանք մտածեցին, թե նա հարձակվում է իրենց վրա, փախուստի դիմեցին ու հենց այդ ժամանակ էլ Աստված նրանց նկատմամբ հաղթանակ պարգևեց Չիբլի 421 թվականի Շաբան ամսի 7-ին: Այդ ժամանակ Ռոմանոս արբան հանեց իր կարմիր մաշիկը, որպեսզի չճանաչվի, սև մաշիկ հագավ, բանգի կարմիր մաշիկ հագվում էին միայն արաբները: Շիբլ-Է-Դուլայ Շիբլ-Է-Դուլայ վերցրեց նրա զանիք, վրանը, զրահները և արբան փախավ՝ շրջապատված հայերով, որոնք պաշտպանում էին նրան իրենց նետերով: Չույները ուղղություն բռնեցին դեպի լեռը, բարձրացան նրան վրա և ժամանեցին Կուռաս քաղաքը: Նրանք փախչելիս իրարից առաջ էին ընկնում և արքայի մոտ շատ բջերը մնացին: Մահմեդականները անթիվ բանակությամբ պատրիկների և այլոց սպանեցին, գերեցին արքայական ուղիներից և այլ ժողովրդից շատ շատերին: Դրանից հետո մարդիկ սկսեցին թալանով զբաղվել և անթիվ բանակությամբ ձիեր, շորեր, մետաքս, ամեն տեսակի զույգ ու ռազմական հանդերձանք ձեռք բերեցին: Պատմում են, որ Բենի-Կատան քաղաքից եկած նոմադացիների ամբողջ, որոնք տեղ հասավ հույների փախուստի ժամանակ, ձեռք էր գցել արքայի գուժակը, իսկ այն կազմում էր 300 սանձած ջորիներ, և, երբ նրանք սկսեցին իրար մեջ բաժանել Ռոմանից բաժին հասած նվերները, ամեն մեկին դիմարներով լցված 18 մատուցարան բաժին հասավ: Չույների արբան, երբ որոշեց փախչել, այդքան մանգլիկները, խոյներ ու վահանները: Արաբները տարան այն ամենը, ինչը խնայվել էր կրակից, և Չալեսի տների կտուրների մի մասը ծածկվեց այդ վահանների տախտակներով: Պատմում են նաև, որ հայերիցները շատերը ճակատամարտի ճակարդի օրը անցկացրել էին պատերի վրա...: Այլք ասում էին, որ հույների արբան զայրացել էր Սիմաի (**Միդոպասների էմիրության ապագա էմիր Մուհի-Է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) ու Նասրի վրա այն պարտության համար, որ նրանք պատճառել էին Միքայելին Բայբարի մոտ ու դրա համար էլ ելել էր նրանց դեմ: Այդ ժամանակ նրանք իրենց հորեղբորորդի Ռաբալի իբն Զամիլին ուղարկել էին արքայի մոտ, նրան հնազանդություն և հավատարմի ծառայություն խոստանալով, բայց արբան արդեն ուղարկված էր եղել դեսպանների, որոնք պետք է առաջարկեին իրեն փոխանցել Չալեսը և փոխարենը ստանալ այն, ինչ իրենք կընտրեին, բանի որ նա վախենում էր, որ Չալեսը դուրս կտողոսի նրանց իշխանության տակից, բայց նրանք բանտարկել էին դեսպանին՝ սպասելով իրենց դեսպանության վերադարձին: Եվ ահա, երբ այս լուրը հասել էր արքային, նա ինքն էլ էր բանտարկել Ռաբալի իբն Զամիլին և անձամբ առաջացել: Տեղեկանալով այդ մասին՝ նրանք իրենց հարեմը Չալեսից անսպասելի էին ուղարկել՝ վախենալով նրանից: Դե իսկ հետո էլ գործն այն ավարտն ունեցավ, որի մասին պատմեցին: Ավելացնելով միայն, որ այդ ժամանակ Սիմալը պահպանում էր ամրոցը, իսկ Նասրը ներկա էր ճակատամարտին: Եվ ահա, երբ հույների արբան վերադարձավ, Նասրն ու Սիմալը երկուսն էլ զնացին, որպեսզի բերեն իրենց հարեմները, բայց Նասրը առաջ անցավ իր եղբորից, գրավեց նրա ամրոցը և փոխարենը նրանց զիջեց, շնորհիվ մարդկանց միջնորդության, Ռահաբը, Բալիսն ու Մեմբիքը՝ իրենց շրջաններով» (Թեմալ-Է-Դիլ «Չալեսի պատմություն» հատվածներ):

«Այդ տարի Ռոմի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) Կոստանդնուպոլսից 300.000 զինվորներով հարձակվեց Անտիոքի վրա: Նրանք հասան Չալես, որի տերն էր Շիբլ ալ-Դուլայ Նասր իբն Սալիի իբն Միդոպը (**Միդոպասների էմիրության էմիր Շիբլ-Է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), և կանգ առան մեկ օրվա հեռավորության վրա: Նրանք խիստ ծարավեցին, իսկ ժամանակն անառ էր: Թագավորի մարդիկ տարբեր տրամադրություններ ունեին, ոմանք նախանձում էին նրան, ոմանք՝ ատում: Նրա հետ էր նաև իբն Դուլասը, որը նրա մեծամեծներից էր և կամենում էր թագավորի մահը, որպեսզի նրանից հետո ինքը թագավորի: Թագավորն ասաց. «Կարծում եմ պետք է սպասենք, մինչև որ անձրևներ գան ու ջուրը շատանա»: իբն Դուլասը այս կարծիքը մեծեց և խորհուրդ տվեց անապարել, բանգի չարիք էր կամենում և դավաճանությամբ էր Նյուլթե: Նա առաջ շարվեց, իսկ Դուլասի որդին և Լուլուի որդին (**Չալեսի ճանապարհների էմիրության էմիր Աբու-Մանսուր իբն Լուլուն – Մ.Ֆ.**) 10.000 ծիսավորներով բաժանվեցին ու այլ ճանապարհով ընթացան: Թագավորի մտերիներից ոմանք տեղեկացրին, որ Դուլասի որդին և Լուլուի որդին 40 հոգու հետ որոշել են սպանել իրեն: Նա զգացվեց ու վախեցավ այս բանից և անմիջապես վերադարձավ: Դուլասի որդին հասավ նրա հետևից ու հարցրեց վերադարձի պատճառը: Նա ասաց. «Արաբները մեզ շրջապատել էին և նրանք մոտ են»: Նա անմիջապես ձեռնալվացեց Դուլասի որդուն, Լուլուի որդուն և մյուսներին: Մարդիկ վրդովվեցին և իրարանցման մեջ ընկան: Թագավորը հեռացավ, իսկ արաբները, գլուխացիները և Նույնիսկ հայերը հետապնդեցին նրանց՝ կոտորելով ու կողոպտելով: Նրանք թագավորից խլեցին 400 ջորի՝ բեռնավորված դրամով ունեցվածքով և զգեստներով: հռոմեներից շատերը մեռան ծարավից: Փրկվեց միայն թագավորը, սակայն նրա ունեցվածքից ու գանձերից ոչինչ չփրկվեց և Ալաիը հավատացյալների փրկեց կոտորածից, բանգի հզոր է ու բարեգույն: Նրա վերադարձի մասին այլ բան էլ է պատմվում: Արաբների մի խումբ, ոչ շատ բազմամարդ, մոտենում է նրա զորքին և հռոմեները կարծելով, թե դա շուրջկալ է, չեն իմանում ինչ անել, այն աստիճանի, որ թագավորը հագնում է սև կոշիկ, մինչդեռ սովորաբար նրանց թագավորները կարմիր կոշիկ են հագնում, բայց նա, թողնելով կարմիր սև և հագնում, որպեսզի իրեն հետապնդողները չճանաչեն: Նրանք փախուստի դիմեցին և մահմեդականները ավարի տվեցին ինչ որ կար նրանց մոտ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁵⁰ «Այն ժամանակները Տյուբ բանակայթեսի գորավար Գեորգիոս Մանիակեսի մոտ հաղթանակից գլխապտույտ ստացած 800 արաբներ եկան՝ կոչ անելով անհապաղ թողնել քաղաքը ու հեռանալ և, բանգի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) գերի է ընկել, հռոմեական ողջ բանակը գլխովին կորել, բացահայտ վտանգի չեկարկել իրեն, բանգի հենց լույսը բացվեց, ինքն էլ, իր զինվորներն էլ օդակի են առնվելու և չարաչար կոտորվելու են: Մանիակեսը ձևացրեց, թե ընդունում է նրանց առաջարկը և մտադիր է ընդառաջ գնալ նրանց կոչին: Նա, նրանց բազում հաց ու խմիչք ուղարկելով, ասաց հանգստանան, իսկ ինքն որ լուսացավ, ինչն իր զինվորներով կհետանա՝ արաբներին դարձնելով Տյուբ քաղաքի և հռոմեական բովանդակ ունեցվածքի տերը: Նրանք Մանիակեսի ասածից և արածից խաբված ու համոզված, որ հաջորդ օրը ձեռք կբերեն ամեն ինչ, իրենց հարբեցողության տվեցին և գիշերն անցկացնում էին միանգամայն անփութ ու անհոգ, իսկ Մանիակեսը կես գիշերին հարձակվեց այդ գիտված ու անհոգ բանակների վրա և բոլորին սրի բաշեց: Նա ձեռք գցեց հռոմեական ամեն տեսակի բարիքներով բարձրած ու լի 280 ուղտ, ապա, սպանվածների ականջներն ու բռնեղ կտրելով, տարավ Կասարովկիա՝ կայսեր: Վերջինս, փախուստի դիմելով, ապաստանել էր Փոկասի տանը, ուր և մնում էր: Կայսրը, հավանություն տալով Մանիակեսի արածին, նրան նշանակեց Անտիոքի Մարաստանի կատապան» (Ռովիանես Սկիլիցես «Չամառոտություն պատմություն», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 6):

³⁰⁵¹ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**), հեռանալով Անտիոքից, սխուղել դոմեստիկոս Նշանակեց իր աներ Կոստանդինի սպասավոր Միսենին, իսկ Անտիոքի կառավարիչ էլ՝ Միսիսիցի Լիկետոսին: Մրանց նա կարգադրեց հնարավոր բոլոր միջոցներով փորձել գրավել Մուշարաֆի կառուցած բերդը, որի անունը Մեմիկոս էր, Անտիոքը ազատելու համար նրա ասպատակություններից, բայց նրանք պետք եղածը չարեցին և պաշարումը կատարեցին ապաշորի կերպով: Եվ ահա Մուշարաֆը, գիշեր ժամանակ բերդից դուրս գալով, կրակի տվեց

բաբանները և նրանց խայտառակ կերպով քեզեց այնտեղից» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռումանոս Արգիրոս», մաս 7):

³⁰⁵² «Երբ կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) այդ իմացավ, չկարողացավ խայտառակությունը տանել և իր ամենահավատարիմ սպասավորներից մեկին՝ պրոտոդուպաթար Թեոկտիստոսին, որ այն ժամանակ մեծ հետերիարխ էր, զորավար ավտորկրատոր Նշանակելով, հռոմեացիներից և այլազգիներից բաղկացած ծանր ուժով Ասորիքի դեմ ուղարկեց՝ կարգադրելով միանալ Տրիպոլիս ամիրա իբն Ջարախին և նրա հետ ավարտել արաբների շրջանները: Այս իբն Ջարախը ինչ-որ փրկավորանքի պատճառով, մի փոքր առաջ ապստամբություն էր բարձրացրել Եգիպտոսի ամիր ալ-մումսիի (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Չահիրի (1021-1036) – Մ.Ֆ.**) դեմ և նրա դեմ գեներ էր բարձրացրել և ահա Եգիպտոսի ամիր ալ-մումսիին իր զնդերի հրամանատար, թուրք Տուսքերին մեծ ուժով իբն Ջարախի դեմ ուղարկեց, նրան ոչնչացնելու համար: Այս պայմաններում վերջինս, համոզված լինելով, որ միայնակ ի վիճակի չէ ընդդիմակայելու եգիպտացիների ուժերին, դիմում է հռոմեացիների կայսր և զինակցություն արերտում, իսկ Ռոմանոսն էլ, ինչպես ասվեց, ընդառաջ գնաց նրա արդեսանքին և ուժեղ զորքով Թեոկտիստոսին ուղարկեց՝ կարգադրելով զինական օգնություն ցուցաբերել իբն Ջարախին և այդ ընթացքում գրավել Մենիկոս բերդը: Թեոկտիստոսը գնաց, միացավ իբն Ջարախին և գործի անցավ: Եգիպտացիների սպարապետ Տուսքերը, անակնկալ հարձակումից ու հակառակորդի բազմաթվությունից սարսափած, իր երկիրը նահանջեց: Իր հերթին Մուշարաֆն էլ չկարողացավ ընդդիմակայել թշնամիների հարձակմանը և, լքելով Մենիկոս բերդը, փախուստի դիմեց, բայց, Տրիպոլիս սահմաններում բռնվելով, սպանվեց: Թեոկտիստոսի զինվորները գրավեցին և Մենիկոսը, որ նրանց հանձնվեց Մուշարաֆի եղբորորդու կողմից, և զառիթափ ժայռի վրա գտնվող մի այլ բերդ, որ Արգիրոկաստրոն է կոչվում: Ահա այդ բոլորը կատարելուց հետո, Թեոկտիստոսը մտավ մայրաքաղաք՝ իր հետ բերելով իբն Ջարախի որդուն՝ Ալախին, որին ինքնակալը նրան պատրիկի աստիճանին արժանացրեց: Այնուհետև, Անտիոքի կառավարիչ դարձած Միսթիսի Երկեստասի միջնորդությամբ ու ուղեկցությամբ ժամանեց նաև իբն Ջարախը, որին կայսրը սիրալիք ընդունեց, մեծ նվերներ տվեց, բազում բարերարություններ ցուցաբերեց և նրան տուն ուղարկեց: Կայսրը փրկագանձամբ գերությունից ազատեց խորոսֆակտեսին և հանձնեց նրա հարազատներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռումանոս Արգիրոս», մաս 7):

«Այդ ջարդից հետո մեծ զորքով ելավ Երկիստա անունով մի ներքինի, այս անունը թարգմանաբար նշանակում է աբլորիկ, և սկսեց թալանել արևմտյան հողերը: Նա գրավեց ալ-Մենիկա ամրոցը ու անակնկալ հարձակվեց Ռաֆանիայի վրա՝ գերելավելով նրա 10.000 բնակիչներին ու ավերելով նրա պարիսպների աշտարակները Յիջրի 421 թվականին, իսկ Յիջրի 422 թվականին էլ նա գրավեց Բենի-Աստը, Բենի-Գանաջ, ինչպես նաև շատ այլ դղյակներ և ավերեց դրանք: Շիր-Էր-Դուլան (**Միրդասյանների էմիրության էմիր Շիր-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**) նրա հետ բանակցություններ սկսեց և այնքան ժամանակ փորձեց բարիացնել նրան, մինչև որ նրան իր միջնորդը չդարձրեց արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) հետ խաղաղություն կնքելուն ուղղված բանակցություններում: Ի վերջո, գործն ավարտվեց նրանով, որ Նասրը պետք է ամեն տարի հուլիների արքային երկու հիզդով տարեկան 500.000 դիրհեմ վճարեր, իսկ դրանք փոխարժեքը պետք է կազմեր 18.000 միթալ ոսկի: Դրանից հետո արքան բաց թողեց Մուբալիդ իբն Զամիլ իբն Միրդասին՝ Նասրի դեսպանին, և նրան թանկարժեք թարերով զարդարված ոսկյա խաչ տվեց՝ ի կատարում պայմանագրի» (Բենավ-Էր-Դին «Հայկեայ պատմության հատընտիր»):

³⁰⁵³ «Դժբախտությունը դարձանելու համար կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) Իտալիա ուղարկեց Յելլադայում ու Մակեդոնիայում հավաքած զգալի զորք, որը, սակայն, զորավարի պաշտոնորդություն և վախկոտության պատճառով խոսքի արժանի ոչինչ անել չկարողացավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռումանոս Արգիրոս», մաս 8):

«Տիրոջ 1029 թվականին՝ 12-րդ ինդիկտոնին... եկավ կատեսպան Պոթոսը, որը մարտի մեջ մտավ Ռայկի դեմ Բարիի մոտ» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁵⁴ «Այս Փաղուռն ալ-Քուրդին (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Փաղուռն – Մ.Ֆ.**) իր ձեռքում ուներ Ատրպատականի մի մասը, որին նա տիրապեց էր ու իշխեց: Այնպես պատահեց, որ այդ տարում նա արշավեց ցուրդերի դեմ, կոտորեց նրանց, գերելավելով ու մեծ ավար վերցրեց: Երբ վերադառնում էր իր երկիրը, սակայն, նա դանդաղեցրեց իր ընթացքը և անտարբեր գտնվեց՝ կարծելով, թե արդեն նրանց ջարդել ու թուլացրել է: Տուրքերը, սակայն, ուշադիր հետևեցին նրան և հարձակվեցին՝ նրա մերձավորներից ու կամավոր զորքից կոտորելով 10.000 հոգուց ավելի: Նրանք վերստին ձեռք բերեցին նրանց տարած ավարը և իրենք, կողոպտելով մահմեդական զորքերի ունեցվածքը, վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁵⁵ «Հայոց 480 թվականի սկզբին վախճանվեց Ուռհա քաղաքի ամիրան, որի անունը Շեպլ էր: Այն ժամանակ Ուռհայում երկու ամիրա էին նստում՝ Շեպլն ու Օթայրը (**Երեսիայի Նումայրյանների էմիրության էմիր Օթայր – Մ.Ֆ.**): Ուռհա քաղաքն ուներ երեք բերդ, ընդ որում երկու բերդը և քաղաքի երկու երրորդ մասը պատկանում էին Շեպլին, իսկ մեկ բերդը և քաղաքի մեկ երրորդ մասը՝ Օթայրին: Երկուսն էլ մտադրել էին մեկը մյուսին պանել: Մի օր Օթայրը ճաշի է հրավիրում Շեպլին, նրան քաղաքից դուրս է հանում և տանում է Արժի վանք կոչված տեղը, այնտեղ, որտեղ բերդի դիմաց քարե սյուն կա: Այնտեղ երկուսն էլ մեկը մյուսից ծածուկ դարանակալելու էին դրել իրենց զինվորներին և, երբ Շեպլը իր զինվորներին Օթայրին սպանելու ազդանշան տվեց, փութանակի վրա հասան Օթայրի զինվորները ու սպանեցին Շեպլին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն»), մաս 1):

³⁰⁵⁶ «Օթայրի (**Երեսիայի Նումայրյանների էմիրության էմիր Օթայր – Մ.Ֆ.**) զորքը հավաքվեց Շեպլի գլխավոր բերդի դեմ, կամենալով գրոհով վերցնել այն, իսկ Վերին բերդի բերդապախը Սալման անունով մեկն էր: Օթայրը համար պատերազմով դժվար դրության մեջ դրեց Սալմանին, որը ճարահատյալ մարդ ուղարկեց Մուսիարդին ու նստող տաքկաց մեծ ամիրա Նարտոյի (**Մրվանյանների էմիրության էմիր Նար-Էր-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) մոտ և Ուռհայի բերդը հանձնեց նրան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն»), մաս 1):

³⁰⁵⁷ «Նարտոյը (**Մրվանյանների էմիրության էմիր Նար-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**) 1.000 ձիավորով Ուռհայի բերդն ուղարկեց Պայել ռայիսին, իսկ Սալմանին կնոջ և որդիների հետ բերել տվեց իր մոտ՝ նրան մեծ պարգևներ տալով: Օթայրն այլևս ոչինչ չկարողացավ անել և նենգաբար համաձայնության եկավ Պայել ռայիսի հետ, որին որոշել էր ծածուկ սպանել: Պայելն իմացավ այդ մասին և, երբ դեռ քաղաքից դուրս գինարբուքով էին տարված, նա ինքը սպանեց Օթայր ամիրային և տիրեց ողջ Ուռհա քաղաքին: Օթայրի կինը, տեսնելով ամուսնու սպանությունը, արիաբար դուրս եկավ Պայելի դեմ և, սգավառ լինելով, ճշալով մտավ համայն արաբ ժողովրդի մեջ, ասաց. «Թուրքերը եկան, գրավեցին արաբների հայրենի քաղաքը և սպանեցին իմ ամուսնուն՝ Օթայր ամիրային»: Նա հավաքեց բազում զինվորներ և շարժվեց Պայելի վրա: Նարտոյը, իմանալով այդ մասին, մեծաթիվ զորքով եկավ արաբների դեմ: Օթայրի կինը հարձակվեց Նարտոյի վրա և, կատաղի մարտ տալով, նրան փախուստի մատնեց, ապա խուժեց ռայիս Պայելի վրա և տոկայի պատերազմ մղեց բերդի դեմ: Չգտնելով վիճակից դուրս գալու որևէ ելք՝ Պայելը ճարահատյալ դիմեց Նարտոյին, տեղեկացրեց նրան իր վտանգված դրության մասին և ասաց. «Ես և համայն Զորդստանը դժվարին կացության մեջ ենք»: Նարտոյը ճարահատյալ Սալմանին Ուռհայի բերդն ուղարկեց, իսկ Պայելին էլ բերեց իր Մուսիարդին քաղաքը: Օթայրի կինը, սակայն, անդադրաբար կռիվ էր մղում Սալմանի դեմ և ահա Սալմանը, նրանից ձանձրացած, նամակ դրեց Սամուսաթ՝ հոռոմոց իշխան Մանիակին, որի անունը Գերոգ էր, և ասաց. «Եթե դու հոռոմոց կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ից – Մ.Ֆ.**) ապահովես ինձ համար պաշտոն և գավառներ, ես Ուռհան քեզ կհանձնեմ»: Մանիակը, լսելով դա, շատ ուրախացավ և մեծ երդումով նրան վստահեցրեց, որ հոռոմաց կայսրը կկատարի նրա բոլոր ցանկությունները, նրան ու նրա որդիների կալվածքներ և պաշտոններ կտա: Այդ ժամանակ Սալմանը կանչեց Մանիակին ու նրան տվեց Ուռհայի բերդը: Մանիակը գիշերով գաղտնագործ 400 հոգով եկավ բերդի դուռը և Սալմանին իմաց տվեցին նրա գալստյան մասին: Սալմանը, առնելով բերդի բանալիները, գնաց Մանիակի մոտ, երկրպագեց և նրան հանձնեց բերդը, իսկ ինքը, նույն գիշեր իսկ վերցնելով կնոջն ու որդիներին, մեկնեց Սամուսաթ: Տաճկաց ժողովուրդը, լսելով Մանիակի գալուստը, վերջինիս դեմ երկարատև ու սարսափելի պատերազմ մղեց՝ Ուռհայի դեմ հավաքելով անթիվ զորք: Ասորիներն ապաստանեցին մեծ եկեղեցում՝ Սուրբ Սոֆիայում: Նրանք իրենց կանանց և ահագին ոսկու ու արծաթի պատճառով չհամարձակվեցին ապաստանել բերդում՝ վախճանալով, որ կալանքին իրենց, բայց մի քանի օր անց նրանց շատերը իրենց ողջ ունեցվածքով հրո ճարակ դարձան: Մնացածները փախան բերդը՝ Մանիակի մոտ, և փրկվեցին: Տաճիկները կատաղի կռիվ մղեցին Սուրբ Սոֆիա եկեղեցու դեմ, նրանք հյուսիսային կողմում բաբան դրեցին և ուժգին հարվածներ էին հասցնում եկեղեցուն, մինչև որ հիմքեց խարխվեց, ապա, ներսը կրակ գցելով, շատերին ողջակեզ արեցին, քաղաքի ողջ ազգաբնակչության հսկայական ունեցվածքն ու պարենամթերքը հրո ճարակ դարձավ: Դրանից հետո տաքկաց ողջ երկիրը դրդում և շարժվեց Մանիակի վրա: Մանիակը 400 հոգով Ուռհայի բերդում մասնակցեց մեծ մարտին: Եգիպտոսի և բաբելացոց ողջ երկրի բոլոր քաղաքների մեծ ամիրաները Ուռհա էին գալիս: Ահա խառանից եկավ Շեպլը (**խառանի Նումայրյանների էմիրության էմիր Շաբիբ իբն Վասաթ – Մ.Ֆ.**), նա, ով Մանիակի ռուս սպասավորից վերջ էր ստացել: Իրոք, վերջինս որպես սուրիանդակ գնացել էր Շեպլի մոտ, նրա վրա չէին կասկածել և, երբ նա մտնեցել էր ամիրային, ճկուն հարվածել էր նրա ուսին, իսկ ինքը, արծալի նման սլանալով, հասել էր և ընկել քաղաքի խրատի մեջ, ընդ որում նրա ձին ստացած ծանր վերքից սատկեց: Հայեպից եկավ և Սալեի ամիրան (**Միրդասյանների էմիրության էմիր Շիր-Էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**), Դամասկոսից՝ Մեհմուդը, Զենից Սահմեդը, Սարից՝ Ազիզը, Մեմբիցից՝ Ալին, Բաղդադից՝ Այրույան, Մոսուլից՝ Խուրեշը (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուբալիդ-Էր-Դուլան (1001-1050) – Մ.Ֆ.**), Մուսիարդիից՝ Նարտոյը, Անիից՝ Ալին, Ջազիրայից՝ Պշարան, խլաթից՝ Անատը, Բաղեջից՝ Չուրայը, Զերից՝ Դուսեյնը (**Զերի էմիրության էմիր Դուսեյնը (մոտ 1000-1035) –**

Մ.Ֆ.), Սալմաստից՝ Կուտանը, Արզունից՝ Ահին, Տիգրունից՝ Ահվարը, Բարսայից՝ Ահուն, Կերկեսերից՝ Վրեայնը, Սծբինից՝ Շահվարը և ուրիշ 40 այլ ամիրաներ նա: Նրանք կուտակվեցին Ուռհայի բերդի դեմ և ողջ ամռան ընթացքում ծանր մարտերով նեղում էին բերդը: Բազում օրեր անց տաջիկները որոշեցին ողջ բաղաբը կրակի տալ և հեռանալ: Բաղաբի բնակիչները թախանձագին աղաչանքով ու կաշառքով փրկեցին բաղաբը հրո ճարակ դառնալուց, ասելով տաջիկների մեծամեծներին, թե հոռոմները ի վիճակի չեն տաջիկների շրջապատում իրենց ձեռքում պահել բաղաբը, որ քիչ ժամանակ անց նրանք կթողնեն, կփախչեն և ամեն մարդ կվերադառնա իր տունը: Տաջիկների բոլոր մեծամեծներին այդ խոսքերը դուր եկան: Բազմաթիվ նեղություններից ու պատերազմներից հետո տաջկաց բոլոր զորքերը վերադարձան իրենց գավառները, սակայն Մանիակը Ուռհայի բերդից անդադար կռիվ էր մղում: Գավառի տաջիկ բնակչությունը չէր դադարում գիշեր-ցերեկ պատերազմել Մանիակի դեմ, որն ու իր բոլոր զինվորները ծանր դրության մեջ էին, բանգի վերջացել էր բերդի պարետը և, բաղաբի տները մտնելով, նրանք իրենց համար ուտելիք էին փնտրում: Այն ժամանակ կայսրը մարդ ուղարկեց և Սալմանին իր որդիներով տարավ հոռոմոց երկիրը, նրանց դարձրեց մեծապատիվ իշխաններ ու գավառներ տվեց, իսկ նրանք բրիտանոսություն ընդունեցին: Այնուհետև կայսրը ամեն տարի զորք էր ուղարկում Ուռհա: Նա իր անունով բերդ էլ կառուցեց և կոչեց Ռոմանոպոլիս: Գավառներում բնակվող արաբները շատ դժվարին կացության մեջ գցեցին հոռոմոց զինվորներին Ռոմանոպոլիսի Ուռհա ընկած ճանապարհի վրա: Ամեն տարի անթիվ բրիտանոսների կոտորած էր լինում, այնքան, որ մարդ ի վիճակի չէ պատմել: Սալմանի մարդկանց ոսկորները բարակույտների էին նմանվում: Մանիակը օրհասական վիճակում էր: Դրա վրա, ահա, Ռոմանոս կայսրը մտածեց չալակով հաց մատակարարել բաղաբին և ահա գիշերով 60.000 հոռոմ կիզակալիկներն անցան Եփրատ գետը և շարժվեցին Ուռհա: Ուռհա գավառում շեն էր մնացել միայն Լուարը: Երբ հասան Դարուտը, նրանց նրա հարձակվեց Շիպիսը և միևնույն ժամանակ կոտորեց այդ 60.000 կիզակալիկներին: Ահա այսպիսի նեղության մեջ էր Ուռհան, միևնույն որ հզորացավ բաղաբը, հաղթահարեց թշնամիներին և բարեկամություն հաստատեց նրանց հետ: Ուռհայում տիրեց խաղաղություն և բրիտանոսների հալածանքը դադարեց.....: Հակառակ բաց Մանիակի կրած այս բոլոր տառապանքներին, նեղություններին և չարչարանքներին, Ռոմանոսը հեռացրեց նրան և Ուռհան տվեց Դավիթ Կուրապաղատի վրանապահ Ապուբապին» (Մատթեոս Ուռհայի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Ուռհա բաղաբում երկու էմիրներ սպանեցին իրար, խռովություն սկսվեց և տաջկական զորքը ամեն կողմից հավաքվելով սկսեցին պատերազմել մեկը մյուսի հետ: Բաղաբը անհանգիստ վիճակում էր և ահա, հայտնվելով անելանելի դրության մեջ, բաղաբի ամրությունները մեկի տերը կանչեց Մանիակին, որը մի բրիտանոս էր Մամոստից, նրան զորքով գիշերով գաղտնի ամրություն բարձրացրեց և այն հանձնեց նրան: Իմանալով այդ մասին՝ բոլոր կողմերից տաջիկները հավաքվեցին և եկան բաղաբի մոտ՝ փորձելով հետ գրավել ամրությունը: Մանիակ վտանգավոր դրության մեջ էր, սակայն տաջիկները, չկարողանալով գրավել ամրությունը, որոշեցին այրել բաղաբն ու հեռանալ: Բաղաբի բնակիչները, սակայն, խնդրեցին այրաբն չվարկել և ահա թուրքերը թողեցին բաղաբն ու հեռացան: Մանիակը, սակայն, իր զորքերի հետ շարունակում էր մնալ վտանգի մեջ, նրա զորքը սովում էր և ուտելիք չուներ: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի - Մ.Ֆ.) հրամանով ցրեց ուղարկվեց բաղաբին, սակայն տաջիկների խնայան այդ մասին, կոտորեցին բոլորին, իսկ ցրեցին էլ խլեցին: Մանիակը մնաց վտանգավոր դրության մեջ այնքան ժամանակ, քանի դեռ կայսրը թուրքերի հետ դաշինք չկնքեց և խաղաղություն չեղավ, իսկ բաղաբն էլ չնմանվեց լիքը գավաթի: Սա եղավ Ռոմանոսի թագավորության ժամանակ Դայոց 480 թվականին, իսկ Մանիակը, քանի որ շատ դժվարություններ էր տարել, փրկվեց և նրա տեղը Ուռհայի տեր Նշանակվեց Ապուբապը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ուռհան գրավեցին թուրքերից» (Մամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլիման տաջիկը Ուռհան հույներից տվեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Դայոց 478 թվականին Ուռհայի կոտորածը եղավ» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Հետագայում Եդեսիայում կրկին հաստատվեցին հույները ու դա եղավ Սալմանի շնորհիվ, որը խաբեց էմիրին ու իրեն վստահված ամրությունը հանձնեց հույն Մանիակին: Այդ ժամանակ բաղաբում գտնվող արաբները իրենց ընտանիքների հետ որոշեցին փախչել, սակայն փախչել որոշեցին նաև տեղի բրիտանոսները, բանի որ նրանք սովորել էին արաբներից, նրանց չեզվին ու գրին և վախենում էին հույներից սրանց հերետիկոսության ու թշնամության պատճառով: Բրիտանոսները հեռացան արաբների հետ միասին ու բաղաբը մարդագրկվեց: Այդ ժամանակ մի ոմն արաբ այրեց տներն ու եկեղեցին և բաղաբը հույների ձեռքն ընկավ մարդագուրկ եղած ու դատարկ վիճակում, ընդ որում բնակչության միայն փոքր մասը հետ եկավ, իսկ մնացածը ցրվեցին ընդհուպ միևնույն Տիկրիս» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ Եդեսիային տիրում էին երկու արաբ էմիրներ՝ Բար Օթայրը (Եդեսիայի Նոմարյանների էմիրության էմիր Օթայրը - Մ.Ֆ.) ու Բար-Շիբը , որոնցից ամեն մեկն իր տիրապետության տակ մի բերդ ուներ: Եվ ահա Բար Օթայրը հոռոմների արքա Միքայելի (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Միքայել IV-ին, սակայն այդ ժամանակ դեռ կայսր էր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) մոտ մարդ ուղարկեց և իր բերդը վաճառեց նրան 20.000 դիրհեմի և հոռոմների տիրապետությունում գտնվող 4 գյուղերի դիմաց, որից հետո հոռոմները գիշերով եկան ու վարպետորեն ամրություն մասն, ինչից հետո պաշտպանություն կազմակերպեցին միջնաբերդում: Դրանից հետո հոռոմները սկսեցին բաղաբ իջնել և ավերել արաբների մզկիթները: Եվ ահա Ներսեհողյան (Մրվանյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Դուլան - Մ.Ֆ.), երբ լսեց այս մասին, մի բանակ ուղարկեց Եդեսիայի վրա, որպեսզի ավերի նրա պարիսպներն ու տիրի բաղաբին: Այդպես էլ արեցին, այս բանակը եկավ ու տիրեց այն եկեղեցուն, որտեղ պատասպարվել էին բրիտանոսները, որից հետո զինվորները սկսեցին անմաքրություններ անել բրիտանոսների կանանց հետ, ընդ որում հոռոմները ոչ մի կերպ դրա դեմն առնել չէին: Դրանից հետո, սակայն, ծնեմը եկավ և, պատճառ ունենալով այդ, թշնամու զինվորները թողեցին բաղաբն ու հեռացան: հոռոմները Եդեսիա մտան հույների 1343 և արաբների 422 թվականի աշնանը: Այդ ժամանակ Ներսեհողյան պատգամավոր ուղարկեց Միքայելի մոտ, որն ասաց. «Ինչի՞ հասաք դուք, երբ երկու անգամ ելաք Դայեյի դեմ, ոչնչի, արդ ինչի՞ կհասնեք դուք այժմ՝ գործելով Եդեսիայի դեմ: Հաշվի առնելով այս՝ ես խորհուրդ եմ տալիս բեգ դուրս հանել թո՛ղ ուղղորդին այդ բաղաբից, իսկ եթե այդպես չկարվես, ապա գործ կունենաս արաբների բանակի հետ»: Այդ ժամանակ Միքայելը պատասխանեց. «Ես Եդեսիան ոչ թե տրեմ և եմ գրավել, այլ, իմացիդ, գնել եմ այն իր տիրոջից օրենքի համաձայն: Եթե ես իմանամ, որ այն բուն է, ապա այն բեգ հետ կստան ինչպես և պտղե Ե արվի, սակայն ես գիտեմ, որ Նումայրի որդի մադայացիները չեն հրաժարվում այդ բաղաբից»: Եվ ահա Միքայելը, բանի որ արհամարհում էր արաբներին, Եդեսիա ուղարկեց 12.000 հեծյալների, որոնք վերականգնեցին ավերված վայրերը: Դրանից հետո հոռոմները սկսեցին բաղաբից արտագրոհել իրարանցել Աբսասի ու խառանի, ինչպես նաև Սրուճի ուղղությամբ և չլաղարկեցին թալանել այնքան ժամանակ, մինչև որ խառանի տիրակալ Բար-Վասաթ Նոմարյանը (խառանի Նոմարյանների էմիրության էմիր Շաբիթ իբն Վասաթը - Մ.Ֆ.) նրանց հարկառու դարձավ, իսկ Սրուճի տիրակալ Դասանն էլ (Սրուճի Նոմարյանների էմիրության էմիր Դասան իբն Վասաթը (մոտ 1019-1045) - Մ.Ֆ.) չընդունեց հոռոմների իշխանությունը ու իր նիզակների վրա խաչեր չհաստատեց» (Բար-Շեբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն տարին Գուղեղիտ Մանիակեսի որդի պրոտոսպարթար Գեորգիոս Մանիակեց, որ Մերձեփրատյան բաղաբների զորավարն էր և հաստատված էր Մամոսաթ բաղաբում, փորձեց գրավել Օսրոնեի Եդեսիա բաղաբը: Այն գտնվում էր թուրք Սալմանի ձեռքում, նրան բաղաբի կառավարիչ էր Նշանակել Մարտիրոսապոլիսի, այն է՝ Մայաֆարիկիսի ամիրան: Մանիակեցը նվերներով, խոստումներով ու պատիվներով կաշառեց Սալմանին, որը մի խավար գիշեր բաղաբը նրան հանձնեց: Մանիակեցը, տիրանալով երեք շատ ամուր բերդերի, իրեն օղակի մեջ առնողների դեմ բաջաբար պաշտպանվում էր և դրսից օգնություն աղերսում: Մայաֆարիկիսի ամիրա Աբու Մրվանը (Մրվանյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Դուլան - Մ.Ֆ.), իմանալով բաղաբի առանձն մասին, մեծ զորքով շտապ տեղ հասավ և ձեռնարկեց աշտարակները պաշարելու գործը: Գեորգիոսը բաջաբար նրան հետ մղեց և Աբու Մրվանը, չգիտենալով ինչ անել, ավերեց ամենագեղեցիկ ապարանքները, ոչնչացրեց բաղաբի զարդերը, այդ թվում և Մեծ եկեղեցին, իսկ լավագույն իրերն էլ, ուղտերի վրա բարձրելով ու բաղաբի մնացած մասն էլ կրակի տալով, վերադարձավ Մարտիրոսապոլիս: Մանիակեցը, հարմար առիթ ձեռք գցելով, գրավեց բաղաբի մեջտեղում՝ ժայռոտ բլրի վրա գտնվող բերդը և, դրսից օգնություն աղերսելով, ապահով կերպով տիրացավ բաղաբին: Մանիակեցը Եդեսիայում գտավ տիրոջ՝ Հիսուս Երիստոսի, Աբգարին ուղղված ինքնագիր նամակը, որը կայսեր ուղարկեց՝ Բյուզանդիոն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

«Մանիակը գրավեց Եդեսիան, բայց ընկավ բնության տակ» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոստանտին IX», մաս 76):

«1343 թվականի Թեոդորի առաջին ամսին, այսինքն՝ Չուլբադա ամսին, հույների արքա Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության երրորդ տարում հույները տիրեցին Եդեսիա բաղաբին, որը նրանց հանձնեց այնտեղ գտնվող Սուլեյման իբն ալ-Գուրջին ու դա եղավ Մամոսաթի ստրատեգոս Գեորգի Մանիակի շնորհիվ: Գեորգին մտավ այնտեղ, իսկ Սուլեյմանը մեկնեց Ռոմանոսի պալատ՝ Կոստանտինուպոլիս» (Յահա Աստիթեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հիջրի 422 թվականին հույների թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) տիրեց Ուռհային: Ուռհան Օթայրի սեփականությունն էր, որը Բանու-Նումարյաններից էր (Եդեսիայի Նոմարյանների էմիրության էմիր Օթայրը - Մ.Ֆ.): Դիարբեքիի տեր Աբու Նասր իբն Մրվանը (Մրվանյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Դուլան - Մ.Ֆ.) խառանին տիրելուց հետո պատրաստվեց կռվել Ուռհայի տեր Օթայրի դեմ: Այդ առթիվ Սալիի իբն Մարդասը (Միդրասյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սալիի իբն Միդրասը - Մ.Ֆ.) միջամտեց Աբու Նասր իբն Մրվանի մոտ, որպեսզի համաձայնվի կես առ կես բաժանելու Ուռհան իբն Օթայրի և իբն Շիբի միջև: Այդ միջնորդությունն ընդունվեց և բաղաբը նրանց

հետ էին լինում բոլոր մարտերում: Ավելին, շուտով Հարալդը դարձավ բոլոր վերինգների առաջնորդը: Այդ ժամանակ Գյուրգիրը գործերի գլուխն անցած լողում էր Հյուսիսի երկրի կղզիներին միջև՝ հարձակումներ գործելով կորսարների վրա» (Ստորի Սթուրլուսոն «Աշխարհապատմում», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 3):

³⁰⁷⁰ «Այդ օրերին սարակինոսները գրավեցին Մյուրան» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 6):

³⁰⁷¹ «Իսկ արագ Բագարատը (Զարթիկ թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.), Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.) սպանության վրեժն առնելու պատրվակի տակ, կայսրը իր կնոջ հորեղբայրն էր, վերացրեց հռոմեացիների հետ ունեցած հաշտությունը և վերագրավեց անցյալում հռոմեացիներին հանձնված բոլոր բերդերն ու ամրոցները» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 6):

³⁰⁷² «Մրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ Հռոմոսը գործերի մեծ կոտորած եղավ Արծրունյաց աշխարհի Բերկրի կղզված բերդաբաղաբուն, որը իր դաստակերտներով հանդերձ վաղուց պարսիկները հափշտակել էին և իրենց իշխանության տակ էին պահում: Վասպուրականի գավառապետ ոմն Կավասիյասը մեծ զորքով եկավ պարսիկների վրա, բաղաբն առավ և հեծյալ գործերը կանգնեցրեց վրան պահապան: Այն ժամանակ մեկ ուրիշը փոխարինեց նրան և, զորքն առնելով, գնաց իջևանեց ավելի հեռավոր մի տեղում, որն Արծակի է կոչվում՝ հեծելագործի ուսուստի և այլ անհրաժեշտությունների առատության պատճառով: Զաղաթի տերը, որի անունը հստակ էր, բերդում փակված, իմաց տվեց Պարսից աշխարհի գլխավորներին: Պարսիկները, հանկարծակի միմյանց ձայն տալով, մի տեղ հավաքվեցին և, գալով բաղաթի վրա, պատնեշով պաշարեցին այն: Հռոմոսը գործերն, անառակությամբ ու գինիով թմրած, չկարողացան պաշտպանել իրենց, մանավանդ որ Իսրայելի պահապանը նրանց զրկեց իր օգնությունից: Պարսիկները սրի բաշելով կոտորեցին նրանցից մոտ 24.000 մարդ: Անշուշտ, այդ պարսիկների արդարության պատճառով չեղավ, այլ՝ մեր գործերի անիրավության, որոնք դաժանորեն սրի բաշվեցին տիրոջ խոսքի համաձայն, թե: «Զարեհի չարով կկոտցվի», ընդ որում Արծակում եղած գործերը չհասան նրանց օգնության: Պարսից գործերը, կողոպտելով սպանվածների ունեցածները, գնացին իրենց աշխարհը, բայց ճանապարհին, քանի որ շատ կալանավորներ ունեին, հստակը հրամայեց մի իջևանում գետնը մարդաչափ փորել և կապվածներին նույն փոսի վրա մորթել, մինչև որ արյունով լցվի, և ինքը մտավ ու լողացավ սպանվածների արյունով, որպեսզի հանգստացնի իր վաշտված սիրտը» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Հայոց 485 թվականին Հայոց իշխան Գանձին գործակալք կատարեց, գնաց արևելք և պարսիկների ձեռքից գրավեց Բերկրի բաղաբը: Նա գլխովին կոտորեց բաղաթի ողջ բնակչությանը, իսկ տաջկաց գործերին էլ սրի բաշեց: Նա բազում օրեր մարտնչեց միջնաբերդի դեմ և պահակազորին շատ դժվարին դրության մեջ գցեց, շատերը սատակեցին ջրի պակասից: Պատերազմի նման ելքից անփութացած՝ Հայոց գործը հանձնվեց գինարբուքի: Բերկրի բաղաթի ամիրա հստակը, տեսնելով Հայոց գործի անպատրաստ լինելը, նամակ գրեց իր համաբաղաբացիներին՝ օգնության հասնել: Այլազգիները գործակալք անելով եկան և հայերին գտան անպատրաստ վիճակում: Առավոտյան նրանք հարձակվեցին քրիստոնյաների գործերի վրա և մեծ ջարդ տվեցին: Այդ օրը սպանվեց Հայոց մեծ իշխան Գանձին, իսկ նրա հայրենի երկիրը ժառանգություն մնաց որդուն՝ Տաճառին: Այսպես՝ Գանձին և նրա բովանդակ գործը ընկան Բերկրի բաղաբուն» (Մատթեոս Ռոմալեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1): «Հայոց 485 թվականին Հայոց իշխան Գանձին հսկայական զորք հավաքեց, մտավ Բերկրի բաղաթ և գրավեց այն: Այնտեղ նա ոչնչացրեց պարսիկներին, որից հետո պաշարեց միջնաբերդը: Տեղակայվելով այնտեղ՝ նա իր զորքի հետ միասին հանձնվեց գինարբուքի: Բերկրի բաղաթի ամիրան իր զորքով եկավ և, տեսնելով նրանց անպատրաստ լինելը, սպանեց Գանձինն ու ոչնչացրեց նրա զորքին, իսկ նրա հայրենի երկիրը ժառանգություն մնաց որդուն՝ Տաճառին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այս ժամանակ տաջիկներից գրավեց Բերկրին, սակայն հետո քրիստոնյաների մեծ արյուն հեղվեց և բաղաթի մեծ ավեր եղավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 478 թվականին Բերկրի կոտորածը եղավ» (Հովհաննես Ավագեբեց «Ժամանակագրություն»):

«Բաբելոնի մոտ գտնվող Բերկրի կղզվող բերդի տեր սարակինոս Ալիմը բերդը Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ին – Մ.Ֆ.) հանձնեց՝ հուսալով դրա դիմաց նրանից պատրիկություն ստանալ և բազում այլ պարգևներ: Այդ գործով նա կայսեր մոտ ուղարկեց իր որդուն: Բերդը ստացավ պատրիկ Նիկողայոս Բուլղարը, մականունը՝ Խրիստեյիոս, բայց սարակինոսի որդին, գալով Բյուզանդիոն և կայսեր հիվանդության պատճառով ոչ մի ուշադրության չարժանանալով, գալրացած հետ վերադարձավ ու հորը համոզեց ինչպես նաև վերցնել սեփական բերդը: Ալիմը, սահմանակից պարսիկների հետ համաձայնության գալով և օգտվելով բերդին տիրացած խրիստեյիոսի անփութությունից ու անհոգությունից, գիշեր ժամանակ գրավեց բերդը և կոտորեց հռոմեացի 6.000 ռազմիկների» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

«Հանգելով այդ մոթին՝ Տուրղիլ-բեկը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրղիլ-բեկի (1029-1063) – Մ.Ֆ.) մեկնեց անապատ, իսկ նրա եղբայր Զակրի-բեկն էլ 30.000 բաջարի հեծյալների հետ, որոնց համեմատ Ռուստամի և Իսֆանդիարի ճակատոհմերը ոչինչ էին, գնաց Խորասան, որպեսզի այնտեղից էլ ուղղվի դեպի Հայաստան: Տուսի տիրակալը, ստանալով այս լուրը, զորք ուղարկեց, որպեսզի բռնի նրան, սակայն ուղարկված մարդիկ առանց որևէ արդյունքի հետ դարձան և գեկուցեցին, որ Զակրի-բեկը, անցնելով Ռեյի մոտով, ուղղվել է Ռումի երկիր: Միաժամանակ նաև սուլթան Մահմուդ իբն Սեբուկթեյնը (հեղինակը նկատի ունի Ղազնևիների սուլթանության սուլթան Մահմուդ Ղազնևին, սակայն այս ժամանակ արդեն իշխում էր նրա որդի Մատուղը (1030-1040) – Մ.Ֆ.) Տուս մի հրաման ուղարկեց, որով դիտողություն էր անում այստեղի իշխանին այն բանի համար, որ սա անփութ է եղել ու թույլ է տվել Զակրի-բեկին անպատիժ անցնել պետության ամենակենտրոնով: Տուսի տիրակալը, ահաբեկված ստացած նկատողությունից, հրամայեց փորձառու մարդկանց բռնել ու հսկել ճանապարհները, որպեսզի բռնեն Զակրի-բեկին, երբ սա վերադառնալիս կլինի, որից հետո նրա հասցեն Ղազնև: Ինչ վերաբերվում է Զակրի բեկին, ապա վերջինիս միացավ մի թուրքմենական ցեղ և նա, զբաղվելով անհավատների վրա իրականացվող ապառախություններով, մի բանի ամրությունների տիրեց, մեծ ավայր տեր դարձավ և այս կերպ կոծքին սեղմեց ցանկությունների հարսնացուին: Այն բանից հետո, երբ Զակրի-բեկը հասավ ուզածին, նա հրաժեշտ տվեց թուրքմեններին և մեկնեց իր երկիր՝ Իրականացնելով անցումը անցումի հետևից» (Միրհոնը «Մաթրության այգի»):

³⁰⁷³ «Նրա (Շարդադյանների էմիրության էմիր Լաջբարի (1034-1049) – Մ.Ֆ.) իշխանության տարիները խռովափույզ էին: Օղուզների և այլ թշնամիների հարձակումից ոչ նա հանգիստ ուներ, ոչ էլ իր հպատակները: Լինելով թույլ ու ճնշված՝ նա մի բերդից մյուսն էր տեղափոխվում, մինչև որ Հիջրի 441 թվին մահացավ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաթի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նրա (Շարդադյանների էմիրության էմիր Լաջբարիի – Մ.Ֆ.) իշխանության տարիները խռովափույզ էին: Օղուզների և այլ թշնամիների հարձակումից ոչ նա հանգիստ ուներ, ոչ էլ իր հպատակները: Լինելով թույլ ու ճնշված՝ նա մի բերդից մյուսն էր տեղափոխվում, մինչև որ Հիջրի 441 թվին մահացավ» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰⁷⁴ «/9/ Միկիլիայի ամիրա Աբուլաֆար Մուհամմեդը (Ղաթյանների էմիրության էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդը (1019-1040) – Մ.Ֆ.), որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ դաշնակցություն էր կնքել, մագիստրոսի պատվաստիճան ստացավ: Նեղվելով իր դեմ ապստամբություն բարձրացրած սեփական եղբայր Աբու Խաֆսից (Ղաթյանների էմիրության ապագա էմիր Հասան ա-Սամսամից – Մ.Ֆ.)՝ նա դիմեց կայսեր օգնության: Այդ ժամանակ գինական ուժով որպես գորավար-ավտոկրատոր Լոնգիբարդիա և ուղարկվում պատրիկ Գեորգիոս Մանիակեան, նրա հետ նաև ծովակալ պատրիկ Ստեփանոսը՝ կայսեր քոջ ամուսինը... /11/ Ինչպես ասվեց, Միկիլիայում երկու եղբայրներն իրար դեմ էին կռվում և, երբ գերակշռության հասավ Աբուլաֆարը, մյուս եղբայրը օգնության կանչեց Աֆրիկայի արիստո Ռումարին (ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Զիդյանների տոհմի ներկայացուցիչ, Թունիսի Ֆաթիմյան կառավարիչ Շարաֆ-է-դ-Ռուպա ալ-Մուհիդը (1016-1061) – Մ.Ֆ.): Վերջինս խոստանում էր դաշնակցել, այլամանով, որ կդրուժե որևէ կալված ստանա: Միկիլիացին սիրով համաձայնվեց և նա, տեղ հասնելով, բախվեց Աբուլաֆարին: Օգտվելով այն բանից, որ պատրիկ Գեորգիոս Մանիակեանի հետ Աբուլաֆարի իշխանի ուղարկված օգնական զորքն ուշանում էր, Ռումարը նրան գլխովին պարտության մատնեց և նա ապաստան գտավ Լոնգիբարդիայի արիստո Լևոն Օպոսի մոտ, որից և օգնություն էր խնդրում: Լևոն Օպոսը, հնարավորության սահմաններում զորք հավաքելով, անցնում է Միկիլիա և, բազմիցս բախվելով աֆրիկացիների առաջնորդի հետ ու գերակշռության հասնելով, կոտորում նրա անսանձելի թափը: Հետագայում, երբ նա իմացավ, որ երկու եղբայրները դաշինք են կնքում և նպատակ ունեն միացյալ ուժերով հռոմեացիների վրա հարձակվել, նա դարձյալ Իստիլիա և անցնում: Նրա հետ նալ նստեցին և 15.000 հռոմեացի ռազմագերիներ, որոնք Իստիլիայում փրկվեցին և իրենց տները վերադարձան: Կարբեղունացին հարմար առիթ ձեռք բերելով, ներում էր Միկիլիան, և իրեն շատ ազատ զգալով, ավերում այն: Միկիլիայում ահա գործելն այսպիսի վիճակում էին» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 9, 11): «Երբ Միքայելի կողմից առաջին անգամ Իստիլիա ուղարկվեց դաշնակցելու Միկիլիայի ամիրա Աբուլաֆա Մուհամմեդին (Ղաթյանների էմիրության էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.), որի դեմ պատերազմ էին մղում հարազատ եղբայրը և աֆրիկացիները, Մանիակեանը իր ծառայության մեջ էր առել Գալլիայի Ալպերի այն կողմի մի երկրամասի անկախ իշխանի Արդուինոսի (Բերգամիոյ կոմսության կոմս Արդուինը (1026-1053) – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղարկված 500

Ֆրանկների, որոնցով սարակինոսներին պարտության էր մատնել» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):

«Եվ ահա եկավ Մանիակ անունով մի հույն, որին Կոստանդնուպոլսի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) նշանակել էր Կալաբրիայի և Ալպոլիայի այն շրջանները կառավարելու համար, որոնք կայսրությանն էին պատկանում: Այս Մանիակը, մտադրվելով գրավել Սիցիլիան, սկսեց ամեն տեղից օժանդակություն փնտրել: Այսպես ուրեմն, կայսեր անունից նա դիմեց նաև Սալերնոյի իշխանին (**Սալերնոյի կոմսության կոմս Գալսլարին (1030-1052) – Մ.Ֆ.**), որը վայելում էր կայսեր աջակցությունը, և խնդրեց նրան ուղարկել այն անձանց, որոնց օգնությամբ սա, ինչպես հայտնի էր, նվաճել էր իր բոլոր թշնամիներին, որպեսզի սրանք աջակցեն նաև սրբազան կայսրությանը: Այս ամենի փոխարեն Մանիակը հարուստ փոխհատուցում խոստացավ, իսկ իշխանն էլ, բանի որ հնարավորություն էր փնտրում արժանապատիվ ձևով ազատվել նորմաններից, անմիջապես տվեց իր համաձայնությունը՝ դրդելով նորմաններին մեկնել այդ գործին, որը նրանց հարուստ պարգև էր խոստանում: Սալերնոյի իշխանը նաև խոստացավ օգնություն ցույց տալ իր մարդկանցով և ահա ի վերջո, ավարտելով բոլոր նախապատրաստությունները, նորմանները միացան Մանիակին, ընդ որում ավելի շատ ենթարկվելով ոչ թե իշխանի դրդումներին, այլ՝ որպեսզի ստանան խոստացված պարգևը: Մանիակն իր հերթին շատ ուրախացավ սրանց գալով, բանի որ մեծ հույսեր էր կապում նրանց օգնության հետ: Եվ ահա Մանիակը հսկայական զորքի գլուխն անցած ծով դուրս եկավ ու այն իջավ Սիցիլիայում, որտեղ ամենից առաջ հարձակում գործեց Մեսսինայի վրա, բանգի սա ափից գտնվում էր ոչ հեռու: Եվ այսպես, Մանիակը մոտեցավ այս բաղաբնի և սկսեց նրա բնակչության հետ բննարկել հանձնվելու նախապայմանները: Դրանից հետո, սակայն, Մեսսինայի ընտիր բնակիչներից կազմված մի ջոկատ արտագրոհ իրականացրեց և հույներին դիմավորեց մեծագույն մի ճակատամարտով, ընդ որում հույները նահանջեցին և մարտի դաշտը թողեցին մեր մարդկանց: Իրենց հերթին մեսսինացիները, որոնք մինչ այդ սեփական կաշվի վրա չէին զգացել մերոնց արիությունը, սկզբում համար մարտի մեջ մտան, բայց հետո, տեսնելով, որ իրենց վրա հարձակվում են անսովոր ուժով, կարծես շփոթվեցին այս նոր ժողովրդի անսովոր ուժից և ոգուց, թիկունք դարձին ու փախչել՝ պատսպարվելով մոտակայքում գտնվող բաղաբնի ամրությունների պաշտպանության տակ ու իրաժարվելով հետագա գործից: Այն բանից հետո, երբ մեր մարդիկ այս կերպ աչքի ընկան այդ բաղաբնի գրավման ժամանակ, Մանիակը սկսեց գնահատել նրանց՝ նոր ուժ հաղորդելով նրանց եռանդին նվերներով ու խոստումներով» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Այն ժամանակ, երբ կայսերական գահի վրա բազմած էր Միքայել Էպիֆանիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**), վերջինս հրամայեց, որ Սիցիլիա թշնամիների դեմ զորք ուղարկեն, բանգի սրանք անվերջ հարձակումներ էին գործում Կալաբրիայի վրա: Այս աղշավակն ղեկավարելու ուղարկվել էր Դոկիան անունով մեկը, որը, տեղում հավաքելով մեծ բանակի հեծյալների ու հետևակայինների, սիցիլիական թշնամիներին պարտության մատնեց: Այս հավաքագրվածների մեջ էր նաև Արդուինը (**Բեդաստի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Ֆ.**), ընդ որում նրան էին հետևում նաև լուբարոները, ինչպես նաև այն գալլերը, որոնք կենդանի էին մնացել Վասիլից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ից – Մ.Ֆ.**) կրած այն պարտությունից հետո» (Վիլհելմ Ալպոլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1038 թվականին՝ 6-րդ ինդիկտոնին, եկավ պատրիկ և դուքս Միքայելը, Նույն ինքը Սալերնոյը, և Մանիակի հետ միասին անցավ Սիցիլիա» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁷⁵ «Այն բանից հետո, երբ պատրիկ Գեորգիոս Մանիակը, որը, ինչպես ասացինք, Եդեսիայից տեղափոխվեց և նրա փոխարեն բաղաբնի կառավարիչ նշանակվեց Լեպեդորինոսը, Միքագեոնում բնակվող արաբները, համագործակցություն հաստատելով, Եդեսիայի վրա հարձակվեցին և պաշարեցին բաղաբն: Այն բիչ էր մնացել գրավվել, բայց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Կոնստանդինը, Անտիոքից անհաժեշտ օգնություն ուղարկելով, անակնկալորեն փրկեց Եդեսիան: Կայսրը, գնահատելով նրա արարքը, նրան արևելքի սխուրթի դռներսկիսում նշանակեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 10):

³⁰⁷⁶ «Հաջորդ տարվա սկզբում թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) դարձյալ զորքեր ուղարկեց, որոնք եկան և մեքենակներով ու մանգոլիներով սկսեցին բանդել ամրոցի պարիսպը: Ամրոցում գտնվողները, տեսնելով, որ փրկություն հնար չկա, որովհետև Նույնիսկ նրանցից շատերը մեռան, զորագլուխներին աղաչեցին, որ իրենց անվնաս արձակեն դեպի իրենց աշխարհը և տիրեն ամրոցն ու նրա դաստակերտները: Նրանք, երբ լսեցին, արին սրանց ասածի պես և այնուհետև պարսից իշխանությունն ընդմիջտ վերացավ այդտեղից» (Արիստակես Լաստիկոնցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Փոքր անց արյուտեղի կառավարիչ նշանակվեց Նեփեստա Պեդրիստե, որը ռուսներից ու հռոմեական այլ ուժերից բաղկացած զորքով պաշարումից հետո գրոհով գրավեց բերդը, իսկ Ալիմին էլ իր որդու հետ մահապատժի ենթարկեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արպիրոս», մաս 13):

«Սա Հայոց երկրին սահմանակից ամրոց էր և գտնվում էր Վասիստոյան իբն Մամլանի (**Ռավվադյանների էմիրության էմիր Վասիստոյանը (մոտ 1019-1054) – Մ.Ֆ.**) բեռնորդի Աբու-Հայջա իբն Ռաբիբ ալ-Դուլայի (**Հեթի էմիրության էմիր Աբու-Հայջա իբն Ռաբիբ-է-Դուլայի (մոտ 1035-1070) – Մ.Ֆ.**) ձեռքում: Նրա և իր բեռնո հարաբերությունները վատացան և վերջինս հռոմեներին լուր ուղարկեց՝ համոզելով գրավել այն: Ռուսի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք ուղարկեց, որը գրավեց այն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁷⁷ «Երբ լուրը հասավ խալիֆային (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քալիմին (1031-1075) – Մ.Ֆ.**), մարդ ուղարկեց հաշտեցնելու Աբու-Հայջային (**Հեթի էմիրության էմիր Աբու-Հայջա իբն Ռաբիբ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) և բեռնո, որպեսզի համաձայն ուժերով ամրոցը հետ գրավեն: Նրանք հաշտվեցին, սակայն չկարողացան այն վերստին գրավել: Սրանց միացավ նաև կամավորների մի մեծ խումբ, սակայն չկարողացան վերագրավել, բանգի հռոմեները հաստատուն կերպով ոտք էին գրել այնտեղ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 427 թվականին հառանի տիրակալ Բար-Վասսաբ Նոմայրյանը (**Խառանի Նոմայրյանների էմիրության էմիր Շաբիբ իբն Վասսաբը – Մ.Ֆ.**) հսկայական բանակի բորդեր ու մաղայացիներ հավաքեց ու ելավ Միքաբարակի դեմ, որը պատկանում էր հռոմեներին, որ տիրեց նրան: Նա այնտեղ սպանեց 3.500 հոգու և մեծ բանակի կանանց ու երեխաների գերի տարավ» (Բար-Շեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁷⁸ «Արաբների 429 տարում դուգերը կրկին գնացին Հայաստան, այնտեղ բորդերից ու արաբներից շատերին մահվան հասցրին և մեծ ավար ձեռք բերեցին» (Բար-Շեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁷⁹ «Այնտեղից նրանք գնացին Ուրմիա՝ Ատրպատականի այդ բաղաբն, գրավեցին շրջանը և սպանեցին շատ բուրդ-լեռնեցիների, որոնք իջել էին լեռներից և դիմադրում էին նրանց» (Բար-Շեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁸⁰ «Այդ տարի Ատրպատականից, Խորասանից, Թաբարիստանից և այլ երկրներից մեծ բազմություն ելավ ուխտի գնալու և սրանք իրենց ճանապարհը ընտրեցին Հայաստանի ու Խլաթի վրայով: Նրանք եկան Անի և Ուստան, սակայն այդ կողմերի հայերը ընդվզեցին նրանց դեմ: Նրանց օգնեցին սասունցիք, որոնք Նույնպես հայեր են, սակայն անառիկ բերդեր ունեն Խլաթի մոտ և դաշինք ունեն Խլաթի տիրոջ հետ: Այդ բերդերը, ըստ պայմանագրի իրենց ձեռքում պահեցին ինքնուրույն կերպով, մինչև Հիջրի 580 թվականը, երբ մահմեդականները գրավեցին այն բերդերը և նրանց դուրս բերեցին այնտեղից, ինչպես իրիշտու ենք կամոնք Ալլաի: Երբ սասունցիք պայմանավորվեցին երկրի հպատակ հայերի հետ, բռնեցին ուխտավորներին, շատերին սպանեցին, գերեցին, գերեվարեցին և ունեցվածքը կողոպտեցին: Այս բոլորը տարան Ռուսի կողմերը, և հայերը ցանկացան նաև տիրանալ այդ երկրին: Նասր ալ-Դուլա իբն Մարուանը (**Մովսեսյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այս լուրը, զորք հավաքեց, որոշելով հարձակվել նրանց վրա, սակայն սասունցիների թագավորը, երբ իմացավ ու տեսավ նրանց ջանքերը, նամակ գրեց ու խոստացավ վերադարձնել իր մարդկանց վերցրած ողջ ավարը, արձակել գերիներին և գերեվարված ժողովրդին: Սա հաշտության համաձայնեց և հետ դարձավ, բանգի սասունցիք անառիկ բերդեր ունեն, նեղ կիրճեր և հռոմեներին մերձակա են: Եվ այսպես Նասրը, վախենալով, որ օգնության կկանչեն նրանց ու կպաշտպանվեն, հաշտություն կնքեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁸¹ «Այս միջոցին, երբ Սիկիլիա ժամանեց պատրիկ Արդուին Մանիակը, կղզու իշխանները հարազատ եղբայրները, միմյանց հետ դաշինք կնքելով, աշխատում էին նրան կղզու դուրս չափում: Այդ բանի համար նրան Աֆրիկայից 50.000 հոգանոց օգնական զորք խնդրեցին: Երբ այդ օգնությունը տեղ հասավ, Ռեմատա կոչվող տեղում ուժեղ բախում տեղի ունեցավ և Մանիակը կարբերունացիներին գլխովին պարտության մատնեց: Չարդն այնպիսի ծավալ ստացավ, որ մոտիկից հոսող գետը արյամբ հորդացավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«Հարավը (**Նոմվեզական թագավորության թագավոր արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.**), լինելով երիտասարդ, ցանկացավ գալ ու խոնարհվել տեղ արքա Միքայել Պափլագոնացուն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**) և անձամբ տեսնել հռոմեական կարգերը: Նա իր հետ բերեց 500 բաջարի տղամարդկանցից կազմված մի ջոկատ: Երբ նա ժամանեց, արքան ընդունեց նրան ինչպես հարկն է և ուղարկեց Սիցիլիա, բանգի այնտեղ էր գտնվում հռոմեական զորքը և կղզում պատերազմ էր վարում: Այնտեղ նա մեծ հերոսություններ գործեց և Սիցիլիայի նվաճումից հետո իր մարդկանց հետ վերադարձավ արքայի մոտ, որը նրան մանկավիճիկ կոչման արժանացրեց» (Կատակալուն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 246):

«Դրանից հետո Մանիակը ելավ, որպեսզի զբաղեցնի Սիցիլիայի ավելի հեռավոր շրջաններ և հայտնվեց Սիրակուզայում: Այդ ժամանակ բաղաբնացիները արտագրոհ իրականացրին և մարտ տվեցին Մանիակի մարդկանց, ընդ որում այդ բաղաբնի տիրակալ Արկադիաքը կռվեց շատ

համառորեն և սպանեց մերոնցից շատերին: Այդ ժամանակ Տանկերտի որդի Վիլհելմը, որը հայտնի էր նաև «Երկաթածեղք» մականունով (Ապուլիայի դքսության ապագա հիմնադիր դուքս Վիլհելմ Երկաթածեղքը – Մ.Ֆ.), անսպասելի կատաղության մեջ ընկավ և բազմաթիվ մարտիկներ սպանեց՝ սլանալով վերջինիս վրա և հզոր հարվածով մահացու խոցելով: Այս սխրագործությունը փառաբանվեց և հույների, և սիցիլիացիների կողմից» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոբերտի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Դրանից հետո Հարալդը (Լորդեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) նավարկեց դեպի Սիցիլիա: Նա այնտեղ կռիվ տվեց» (Սնորրի Սթուրլուտսոն «Ալֆարհապատուն», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 6):

³⁰⁸² «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկիլիական քաղաք և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփհանսեն Սկլիփցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«Հարալդը (Լորդեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) իր բանակով մոտեցավ մի խոշոր քաղաքի, որտեղ մեծաքանակ բնակչություն կար: Նա պաշարեց քաղաքը, բայց, բանի որ այնտեղ պարիսպներն անչափ ամուր էին, նա չէր էլ մտածում դրանք փլուզելու մասին: Իր հերթին, քաղաքի բնակիչները բավականաչափ սնունդ ունեին և նրանց մոտ կար այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ էր պաշարմանը դիմակայելու համար: Դրա համար էլ Հարալդը դիմեց մի այսպիսի հնարքի: Նա հրամայեց իր թռչնորսներին բռնել այն թռչուններին, որոնք քաղաքում բույն էին սարքում և ցերեղը թռչում էին անտառ՝ սնունդ փնտրելու: Հարալդը հրամայեց մոտով և ծծմբով ներծծված սոճու կտորներ կապել թռչունների մեջքին ու վառել: Երբ թռչունները ազատ արձակվեցին, նրանք թռան դեպի քաղաք՝ տանիքներում տեղադրված իրենց բներում գտնվող սեփական ծագերի մոտ՝ այրվող սոճու կտորները վրաները: Կրակը թռչուններից տարածվեց դեպի տանիքներ: Արդյունքում, չնայած թռչուններից յուրաքանչյուրը միայն մի փոքր կրակ էր բերում, շուտով մեծ հրդեհ բռնկվեց, բանի որ թռչունները թռան դեպի տարբեր տանիքներ՝ ողջ քաղաքով մեկ: Որպես հետևանք, մի տունը սկսեց հրդեհվել մյուսից և ամբողջ քաղաքը այրվեց: Դրանից հետո ողջ ժողովուրդը դուրս եկավ քաղաքից՝ խնդրելով խնայել իրեն, ընդ որում դա այն նայն ժողովուրդն էր, որը մինչ այդ շատ օրեր Հարունակ ծաղրում և հայիյում էր հունական բանակին ու նրա առաջնորդին: Հարալդը ներեց բոլոր այն մարդկանց, ովքեր դա խնդրեցին, ինչից հետո քաղաքը վերցրեց իր իշխանության տակ» (Սնորրի Սթուրլուտսոն «Ալֆարհապատուն», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 6):

³⁰⁸³ «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկիլիական քաղաք և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփհանսեն Սկլիփցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«8/ Պրանից հետո նրանք մոտեցան երրորդ քաղաքին: Այն ավելի մեծ էր, բան նախկինները, ավելի անառիկ և ունեցվածքով ու մարդկանցով ավելի հարուստ: Քաղաքի շուրջ լայն խրամատներ կային և ահա նրանք տեսան, որ նախկինում օգտագործած հնարքներն իրենց այստեղ չեն օգնի: Նրանք երկար կանգնած մնացին այնտեղ, բայց ոչինչ անել չկարողացան: Իրենց հերթին քաղաքաբնակները, տեսնելով այդ, ավելի համարձակ դարձան: Նրանք իրենց ռազմիկներին տեղավորեցին քաղաքի պարիսպների վրա, բացեցին դարպասները և սկսեցին գոռալ վերինգներին՝ հրավիրելով նրանց մտնել բերդ: Նրանք ծաղրում էին նրանց՝ ասելով, որ նրանք ավելի լավ չեն ծնվել, բան հավերժ: Եվ ահա Հարալդը (Լորդեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) իր մարդկանց հրամայեց ձևացնել, թե նրանք չեն հասկանում, թե քաղաքաբնակներն ինչ են ասում: «Մենք ոչինչ չենք հասկ»,- ասաց նա,- «նույնիսկ եթե հարձակվենք բերդի վրա: Վերևից մեզ վրա գնեք են նետերու, ընդ որում, եթե մեզ նույնիսկ հաջողվի էլ գործի մի մասով ամրություն մտնել, նրանք, ցանկության դեպքում, կարող են կողպել դարպասները և գործի մյուս մասին թողնել դրսում, բանի որ քաղաքի բոլոր դարպասների վրա պահակներ են դրել: Մենք, սակայն, նրանց վրա կծիծաղենք և ցույց կտանք, որ չենք վախենում նրանցից: Թող մեր ժողովուրդը դուրս գա հարթավայր և մոտենա քաղաքին, բայց այնպես, որ չընկնի նրանց նետերի հարվածների տակ: Եվ թող մեր ամբողջ ժողովուրդը լինի անգն ու ցույց տա, թե զբաղված է խաղով, իսկ քաղաքաբնակները թող տեսնեն, որ մենք ուշադրություն չենք դարձնում իրենց մարտիկներին»: Սա Հարունակվեց մի բանի օր: /9/... Մի բանի օր այսպես Հարունակվելուց հետո, քաղաքաբնակները ցանկացան և ավելի բաշտություն դրսևորել: Եվ ահա նրանք անգն մագլցեցին քաղաքի պարիսպների վրա՝ բաց թողնելով քաղաքի դարպասները: Վերինգները տեսան դա և կոկին խաղերի զնացին՝ թողնել թաքցնելով թիկնոցները, իսկ սաղավարտները՝ գլխարկների տակ: Նրանք մի քիչ այսպես խաղացին և տեսան, որ քաղաքաբնակները չեն անհանգստանում: Այդ ժամանակ նրանք արագորեն վերցրին գնեքները և վազեցին դեպի քաղաքի դարպասները: Դարպասների մոտ վերինգների և քաղաքաբնակների միջև կռիվ սկսվեց: Այլ քաղաքաբնակներ, տեսնելով դա, սպառնալիքներով դուրս եկան նրանց դիմադրելու: Դարպասի մոտ մարտ սկսվեց: Վերինգները այլ պաշտպանություն չունեին, բան ծախ թևերին կապված թիկնոցները: Ոմանք վիրավորվում էին, մյուսներն ընկան և բոլորը հայտնվեցին ծախ վիճակում: Հարալդը և նրա հետ ճամբարում գտնվող զինվորները, սակայն, օգնության հասան նրանց: Քաղաքի պարիսպների վրայով բարձրացած քաղաքաբնակները իրենց հերթին, տեսնելով այդ, սկսեցին աղերսներով հարվածել նրանց և նրանց ուղղությամբ քարեր նետել: Սկսվեց դաժան մարտ, երբ դարպասների մոտ կռվողներին թվում էր, թե օգնություն ավելի դանդաղ է գալիս, բան նրանք կցանկանային: Երբ Հարալդը մոտեցավ դարպասին, նրա դրոշակավորն ընկավ: Այդ ժամանակ Հարալդը բղավեց. «Հողորդ, բարձրացրու դրոշակը»: Հողորդը գլխով արեց և, բարձրացնելով դրոշը, անզգույրներն նետեց. «Ո՛րվ թեզնից առաջ կտանի թո դրոշը, եթե դու այդքան անվճռական ես գործում»: Դա, սակայն, ավելի շատ վիրավորական, բան արդար բան էր, բանի որ իրականում Հարալդը շատ խիզախ մարտիկ էր: Եվ ահա նրանք ուղղվեցին դեպի քաղաք: Կռիվը կատաղի տեսք ստացավ, սակայն ավարտվեց Հարալդի հաղթանակով և ամրության գրավումով: Հողորդը մարտում բազմաթիվ վերքեր ստացավ և ծանր վիրավորվեց դեմքից: Այս վերքի սպին նրա հետ մնաց ողջ կյանքում» (Սնորրի Սթուրլուտսոն «Ալֆարհապատուն», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 8, 9):

³⁰⁸⁴ «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկիլիական քաղաք և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփհանսեն Սկլիփցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«Իսկ Հարալդը (Լորդեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) իր գործով պաշարեց մեկ այլ քաղաք: Վերջինս այնքան բազմամարդ էր ու ամրացված, որ հնարավոր չէր հաջողության հույս ունենալ, ընդ որում քաղաքը շրջապատված էր հարթ և անջուր հարթավայրով: Տեսնելով այդ՝ Հարալդը հրամայեց այն տեղից, որտեղ խորը կիրճում հոսում էր մի գետակ, թունել փորել և անել այդ այն կերպ, որ դա չերևա քաղաքից: Նրանք փորված հողը նետում էին ջրի մեջ, որպեսզի գետակը տանի այն: Աշխատում էին հեթափորիտով՝ և ցերեղը, և գիշերը: Բանակը ամեն օր մոտենում էր քաղաքին, իսկ քաղաքաբնակներն այդ ընթացքում դուրս էին գալիս ամրությունների վրա և նրանք հարվածում էին միմյան: Գիշերները, սակայն, կողմերը հանգստանում էին: Եվ ահա, երբ Հարալդը համոզվեց, որ ստորգետնյա անցումը այնքան է երկարել, որ հնարավոր է անցնել քաղաքի պարիսպների տակով, նա հրամայեց իր բանակին գինվել: Լուսադեմին նրա ռազմիկները մտան թունել: Երբ նրանք հասան դրա ծայրին, սկսեցին փորել իրենց գլխավերևը այնքան ժամանակ, մինչև հասան կրաքարի հետ միասին շարահաված քարերի: Դա տների սենյակների քարե հատակն էր: Արդյունքում նրանք կտրեցին հատակը և մտան սենյակ: Նրանք տեսան նստած բազմաթիվ քաղաքաբնակների, ովքեր ուտում և խմում էին, ընդ որում թշնամու հայտնվելը նրանց համար լիովին անակնկալ եղավ: Եվ ահա վերինգները սրերով նետվեցին նրանց վրա և ոմանց տեղում սպանեցին, իսկ ոմանց էլ հաջողվեց փախչել: Վերինգները հետապնդեցին նրանց, ընդ որում այդ ընթացքում նրանցից ոմանք գրավեցին քաղաքի դարպասները և բացեցին դրանք, ինչից հետո ամբողջ բանակը մտավ քաղաք: Երբ նրանք մտան քաղաք, նրա բնակիչները փախան, իսկ շատերն էլ ողորմածություն խնդրեցին, երբ բոլոր հանձնվողները ստացան այն: Այսպիսով, Հարալդը տիրեց քաղաքին և իսկայական հարստության» (Սնորրի Սթուրլուտսոն «Ալֆարհապատուն», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 7):

³⁰⁸⁵ «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկիլիական քաղաք և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփհանսեն Սկլիփցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«Հողորդը քաղաքը, որին Հարալդը (Լորդեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ իր բանակով, ավելի մեծ էր, բան բոլոր նրանք, որոնց մասին նախկինում ասվել էր: Այն այնքան ամրացված էր, որ ներս խուժելու որևէ հույս չկար: Այդ պատճառով նրանք պաշարեցին քաղաքը և կտրեցին այնտեղ տանող բոլոր ճանապարհները, որպեսզի նրա բնակիչներին սնունդ չհասնի: Երբ մի քիչ պատճառով անցավ, Հարալդը այնքան շատ հիվանդացավ, որ ստիպված էր հեռանալ գործից: Նա հրամայեց իր վրանը խիստ մնացած ճամբարից հեռու, բանի որ, կարծում էր, որ ավելի լավ կլիի ջրեղ բանակի արմուկն ու զվարթ աղաղակը: Նրա մարդիկ հաճախ էին գալիս նրա մոտ՝ խորհուրդներ ստանալու համար: Եվ ահա քաղաքաբնակները տեսան, որ ինչ-որ արտասովոր բան է կատարվում վերինգների մեջ: Նրանք լրտեսներ ուղարկեցին՝ պարզելու, թե դա ինչ կարող է լինել: Երբ լրտեսները վերադարձան քաղաք, ասացին, որ վերինգները առաջնորդը հիվանդացել է և այդ պատճառով քաղաքի վրա հարձակումներ չեն լինում: Այդպես որոշ ժամանակ անցավ և Հարալդը թուլացավ: Այդ ժամանակ նրա մարդիկ սկսեցին տիրել և մտածող դառնալ: Այս ամենի մասին իմացան քաղաքաբնակները: Ի վերջո հիվանդությունն այնքան պատեց Հարալդին, որ ողջ բանակում սկսեցին խոսել նրա վերջին ժամի մասին: Այդ ժամանակ ղեկավարները բանակցությունների մեջ մտան քաղաքի բնակիչների հետ, պատմեցին իրենց առաջնորդի մահվան մասին և խնդրեցին բաժանակցություն թույլ տալ նրան խաղել քաղաքում: Եվ ահա, երբ քաղաքաբնակներն իմացան այս կերպ, քաղաքում վանքեր կան եկեղեցիներ տնօրինողների շատերը ցանկություն հայտնեցին նրա մարմինն ընդունել իրենց եկեղեցիներում՝ իմանալով, որ այդ դեպքում նվիրատվությունների մեծ հոսք կլինի: Այնուհետև բոլոր բաժանակները հազան իրենց զգեստները և սպասքերով ու մատուցներով հեռացան քաղաքից՝ կազմելով հողակապ թափոք: Վերինգները պատրաստել էին շքեղ հուղարկավորություն: Դազաղը

բարձրագրին, ծածկեցին թանկարժեք կտորով, իսկ տեղափոխեցին այն բազմաթիվ դրոշներով պատած: Երբ դազադը բերեցին քաղաքի դարպասների մոտ, իջեցրին այն՝ դնելով ճանապարհի վրա: Հենց այստեղ էլ վերինգները փչեցին իրենց բոլոր փողերը և բաշեցին իրենց արեղը: Այնուհետև վերինգների ամբողջ բանակը լիակատար սպառազինությամբ դուրս եկավ ճամբարից՝ բղավելով և աղաղակելով ներխուժելով քաղաք: Եվ ահա թաղման թափորին մասնակցած վանականներն ու մյուս բախանները, մրցելով միմյանց միջև, թե ով է առաջինը ստանալու ընծաները, այժմ սկսեցին մրցել փախչելու հարցում, բանի որ վերինգները սպանում բոլոր նրանց, ում որ հանդիպում էին՝ լինի դա հոգևորական, թե աշխարհական: Այսպիսով, վերինգները լցվեցին քաղաք՝ սպանելով մարդկանց: Նրանք կողոպտեցին քաղաքի բոլոր եկեղեցիները և հսկայական ավար վերցրեցին» (Սուրբ Ստեփանոս Առաքելապետում, «Առաքելաբանության մասին», մաս 10):

³⁰⁸⁶ «Քաղաքի համար մղվող մարտերի ընթացքում արհազագ թագավորի զորքերը գրավեցին Օրբեթ և Փարցխիսի ամրոցները» («Քաղաքի-Ցխովրեթա», «Քաղաքի մատյանը»):

³⁰⁸⁷ «Բագրատ թագավորի (Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Յ.) պատանելության տարիներին Լիպարիտի որդի Լիպարիտը և Քաղաքի Երիսթայ, Արագայի որդի Իվանեն խաբելով Մոխրաթվերդիում գերեցին Տիգրիսի ամիրա Ջաֆարին (Շուրաթյանների Էմիրության Էմիր Ջաֆար իբն Ալիին - Մ.Յ.), բռնեցին և երկար ժամանակ կալանքի տակ պահեցին՝ խլելով նրանից Բիրթվիսի ամրոցը: Գթաց, սակայն, ափսազագ թագավորը նրան և Տիգրիսի ամիրայությունը թողեց Ջաֆարին, բայց այդ ժամանակակից թշնամություն մնաց Լիպարիտի ու ամիրայի միջև: Եվ սակավ ժամանակ անց Լիպարիտը խորհուրդ տվեց Բագրատին գրավել Տիգրիսը: Արհազագ թագավորի զորքերը պաշարեցին Տիգրիս Կուրի այս կողմից՝ վերից և վարից, իսկ ջրից այն կողմ՝ Խասկի կողմից, մերձեցան հերթեցիկները և կախեցին: Այդ ժամանակ ոմն օս ստրուկի կողմից սպանվեց կախեցիկների մեծ թագավոր Կյուրիկեն (Կախեթի բորեախկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին - Մ.Յ.): Բանն այն էր, որ մարտի ընթացքում օսերի թագավոր Օրդուրեին (Ավանական թագավորության արքա Օրդուրեին (մոտ 1010-1035) - Մ.Յ.) սպանել էր Կյուրիկեն թագավորը և ահա, արյան վրեժխնդրությունից դրդված, այս օս ստրուկը որսի ժամանակ Փիդրագի լեռներում սպանեց Կյուրիկեն թագավորին: Եվ ահա, երբ երկու տարի կռվում էին Տիգրիսի համար, Կախեթում արդեն թագավորում էր Գագիկը, որը Մամշվիդեի և Ջորագետի իշխող Դավիթ Հայոց արքայի որդին և Կյուրիկեն բորեոդորին էր: Այդ ժամանակ Տիգրիսում ամիրան էր Ալիի իբն Ջաֆարը: Եվ այնպես նեղը գցեցին տիգրիսիցներին, որ մի լիտր ավանակի միջոց 500 դրամով էին վաճառում: Ի վերջո, նրանք այլևս չկարողացան դիմանալ տվին ու հուժկու գրոհներին և մտադրվեցին հանձնել Տիգրիսը: Քաղաքի համար մղվող մարտերի ընթացքում արհազագ թագավորի զորքերը գրավեցին Օրբեթ և Փարցխիսի ամրոցները, իսկ ամիրան մտադրվեց իր զորքով հանդերձ, լաստեր և նավեր պատրաստելով, գիշերով գնալ Գանձակ՝ Փաղունի որդի Լաշքարի (Շաղադյանների Էմիրության Էմիր Լաշքարիի - Մ.Յ.) մոտ: Եվ ահա արհազագ թագավորի դիմադրությանը ոմն Լիպարիտից ծածկել թագավորին խորհուրդ տվեցին չվտարել ամիրային ու Լիպարիտից գաղտնի դաշն կնքեցին ամիրայի հետ՝ նրան կրկին հռչակելով և հաստատելով Տիգրիսի ամիրա: Արհազագ թագավորը Գագիկ թագավորի դեմ իր կողմը գրավեց կախեցիկներին, նրա բեռնորդի իշխան Ազոտ Մարիլեին և Խախվիլա Գորթային՝ Տվարի-Տիլիս բերդով հանդերձ: Արդյունքում արհազագ թագավորը զորքով մտավ քաղաք և թշնամացավ կախեցիկներին: Եվ հենց այդ ժամանակակից էլ նաև Լիպարիտը թշնամությամբ լցվեց իր տիրոջ հանդեպ» («Քաղաքի-Ցխովրեթա», «Քաղաքի մատյանը»):

«Այդ տարի արհազագ թագավորը (Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ը - Մ.Յ.) Տիգրիս քաղաքը պաշարեց, սակայն բնակիչները պաշտպանվեցին, իսկ նա պաշարեց ու նեղեց նրանց այնքան, որ սննդամթերքը և պարերը վերջացավ: Մահերդական բնակիչները լուր ուղարկեցին Ատրպատական՝ հրահրելով մահմեդականներին և օգնության կանչելով: Երբ դուգզեղը Ատրպատական հասան, արհազները լսելով նրանց մտտի լինելը և թե ինչ էին արել հայերի հետ, խիստ վախեցած հեռացան Տիգրիսից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այս Գագիկը Տիգրիսի վրա հարձակվելիս օգնեց Բագրատ արքային (Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ին - Մ.Յ.)» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զեթի կյանքը»):

³⁰⁸⁸ «6546 թվականին՝ ինդիկտոնի 6-րդ տարում, խարդավանք տեղի ունեցավ Եդեսիա քաղաքի դեմ և քիչ մնաց այն գրավվեց, եթե աստված այն չփրկեր: Քաղաքի գորալար, պորոտսպաթար Վարազդակե Իբրեադու (Ըստ ուսումնասիրողների, խոսք Թոմոնի-Ապուբայ Մամիկոնյանի մասին է (տես՝ Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության» Երևան 1979, էջ 342) - Մ.Յ.) օրոք Եդեսիա ժամանեցին արաբների 12 իշխաններ: Նրանք 500 ծիպոր և 500 ուղտ ունեին, ուղտերի վրա բարձած 1.000 սնդուկ, որոնց մեջ թաքնված էին 1.000 զինվոր: Իշխաններն ասացին, թե կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին - Մ.Յ.) նվերներ են տալու: Նրանք նպատակը սնդուկները քաղաք մտցնելն էր և գիշերը, գիշերոթներից դուրս հանելով, քաղաքը գրավել: Չորապարսպ արաբ իշխաններին սիրալիք ընդունեց, սեղան տվեց, իսկ ծիպորներին ու գունակն էլ կարգադրեց, որ դրսում մնան: Ողորմություն խնդրող մի ոմն հայ, լինելով այն տեղում, որտեղ սարակինոսներն էին գտնվում, լսեց սնդուկի մեջ գտնվող մեկի հարցը մի ուրիշին, թե որտեղ են գտնվում, հայը արաբներն գիտեր, և վազելով հայտնեց գորավարին: Վերջինս, իշխաններին թողնելով շարունակել ճաշը, զինվորներով դուրս եկավ և, շարդելով սնդուկները, գտավ նրանց մեջ թաքնված արաբ զինվորներին: Նա ծիպորներին ու ուղտատարներով հանդերձ բոլորին արի բաշեց, ապա վերադարձավ քաղաք, իշխաններից տասնամեկին սպանեց, իսկ մեկի՝ նրանից ամենամեծի, ձեռքերը, ականջներն ու բիրթ կտրելով, տուն ուղարկեց՝ կատարվածի բոլոր տանելու» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 17):

³⁰⁸⁹ «Արհազագ թագավորը (Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ը - Մ.Յ.) արշավեց Կախեթ, ճակատամարտ տվեց Միքեյզարիելի լեռան վրա և մարտի ժամանակ բռնեց Դանիսի Երիսթայ Ստեփանոսին՝ Վարչանի որդուն, խորնաբույք Երիսթայ Վաչեին՝ Գուրգեն Երեցի որդուն, ինչպես նաև Շոորի Երիսթայ Տեղիին՝ Գորդեթի և Մամեյի բեռնորդուն: Նա անցավ Թեոթը և հոր մատնեց Բորդի հռչակագրի պալատը, որը կառուցել էր մեծ թագավոր Կյուրիկեն (Կախեթի բորեախկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին - Մ.Յ.): Եվ այսպես աղերսանքով Երիսթայները հանձնում էին իրենց բերդերը» («Քաղաքի-Ցխովրեթա», «Քաղաքի մատյանը»):

³⁰⁹⁰ «Եվ այսպես աղերսանքով Երիսթայները հանձնում էին իրենց բերդերը, սակայն Բագրատը (Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ը - Մ.Յ.) չկարողացավ անցնել Կախեթ, այլ հետ դարձավ, բանի որ Լիպարիտը սկսեց իր դավեր նյութել: Սակավ ժամանակ անց Լիպարիտը Բագրատի եղբայր Դեմետրեին հունաստանից հուճաք թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի - Մ.Յ.) զորքով բերեց և այդ ժամանակ այլևս ևս՝ դիրքերովներից ու ազնուորներից ոմնաք, միացան նրանց: Նրանք, շրջանցելով Վերին աշխարհի, անցան Քաղաքի և մոտեցան Ատեմիին՝ տեղ-տեղ հոր ճարակ դարձնելով Քաղաքին: Լիպարիտին հարեցին կախեցիկներն ու հույները, սակայն չկարողացան գրավել Ատեմը, որովհետև բերդատներըն հույժ հարստարիմ էին Բագրատին, բացի Փարսան Թմոզկելունց ու Թոխարիսի Երիսթայ Բեթեն Տաղեյունց: Անցնելով Տվարիսը՝ նրանք սկսեցին Ախալքալաքի պարիսպների կառուցումը, բանի որ այդ ժամանակ այն պարիսպ չուներ: Ձմեռնամուտ էր: Հույները կանեցան հայրենիք գնալ և Լիպարիտը հաշտվեց արհազագ թագավորի հետ, որը նրան շնորհեց Քաղաքի Երիսթայությունը: Հույները վերադարձան հունաստան՝ իրենց հետ տանելով Դեմետրեին: Եվ իր հայրենիքում վերստին հզորացավ ու երջանկացավ Բագրատ թագավորը» («Քաղաքի-Ցխովրեթա», «Քաղաքի մատյանը»):

«Իշխան Լիպարիտը, ապստամբվելով Բագրատի (Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Յ.) դեմ, փախուստի է մատնում Արհազիայի կողմերը ու Միքայել կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի - Մ.Յ.) օգնությամբ իմաստությամբ շեն է պահում աշխարհը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰⁹¹ «Կարբեղունացիների առաջնորդը (ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Չիրյանների տոհմի ներկայացուցիչ, Թունիսի Ֆաթիմյան կառավարիչ Շարաֆ-Էդ-դուլա ալ-Մուհիդ - Մ.Յ.), իրեն կարգի բերելով և նախկինից էլ ավելի շատ զինական ուժ հավաքելով, Միկիլիա եկավ՝ Մանիակեսին այնտեղից դուրս շարտելու համար: Նա բանակեց ցածրադիր ու լայնարձակ մի դաշտում, դաշտը կոչվում էր Դրագիեն, և պատերազմը սկսելու հարմար պահի էր սպասում: Մանիակեսը, լսելով այդ մասին, վերցրեց իր զինվորներին ու գնաց նրան ընդառաջ՝ նախապես կարգադրելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի - Մ.Յ.) փեսա, պատրիկ Ստեփանոսին, որն, ինչպես ասել ենք, ծովակալն էր, ուշադիր հսկել ծովափը, որպեսզի, եթե հանկարծ պատերազմ լինի և կարբեղունացիների իշխանը պարտություն կրի, չկարողանա անկախտ փախուստի դիմել ու վերադառնալ իր երկիրը: Մանիակեսն, ահա, կռվի բռնվելով, կարբեղունացուն գլխովին պարտության է մատնում: Անփրկացիներից սպանվեց 50.000 հոգուց ավելի բազմություն: Նրանց առաջնորդը, փոսնից ազատվելով, գալիս է ծովափ, մոտում արագընթաց մի նավի մեջ և, Ստեփանոսի հսկողությունից խուսափելով, փախչում է իր երկիրը: Մանիակեսը, իմանալով այդ մասին, շատ զայրացավ, հանդիպելով Ստեփանոսին նրա վրա սարսափելի լուսանկեր բախելով, սիրոմաստեր բարձրացնելով, գլխին բազում հարվածներ իջեցրեց, նրան անվանեց անհոգ, անարի և կայսեր գործերի դավաճան: Ստեփանոսը, չկարողանալով տանել զանախարությունն ու անարգանքը, շտապ նամակ է գրում Օրֆանտորոֆոսին՝ հարողորդելով, թե Մանիակեսը կայսեր դեմ ապստամբություն է ծրագրում: Մանիակեսն իսկույն շղթայակապ մայրաքաղաք է բերվում և պատրիկ Վասիլ Թեոդորականի հետ բանտ նետվում, իսկ ողջ իշխանությունը տրվում է Ստեփանոսին, որի մոտ ուղարկվեց և ոմն ներքինի, պրեպոզիտոս Վասիլ Դեդիարիտեսը» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 17):

«Հենց այդ ժամանակ էլ երջանկահիշատակ կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը - Մ.Յ.), որի հայրենիքը Պափլագոնիան էր և որն այդ ժամանակ կառավարում էր հռոմեական կայսրությունը, հազարացիների նկրտումները Միցիլիայում զսպելու համար

այնտեղ ուղարկեց հռոմեական ցամաքային ու ծովային ուժեր: Եվ եթե Գեորգի Մանիակեսին, որին հանձնվել էր այդ արշավանքի հրամանատարությունը, չգրգռարտեին ու չհեռացնեին այդ պատերազմը վարելու գործից և այդ գործը չհանձնարարեին ուրիշին, այդ կղզին, որտեղ մեծ բաղաբներ կան և այն որևէ բանի կարիք չունեն, հիմա պատկանելիս կլինեն հռոմեացիներին: Մանիակեսը, սակայն, հեռացվեց այդ գործից և պատերազմի վարումը հանձնվեց ուրիշին, որը վատ կատարեց իրեն հանձնարարված գործը և ասոթայի կերպով ցրեց հռոմեական բանակը, որի հետևանքով նաև կղզին կորավ: Ավելին, մեր դաշնակից լատինացիներն ու այբանացիները, որոնք բաղաբացիական ու կրոնական գործերում մեզ հետ հավասար իրավունքներ ունեին, դրանից հետո անհասկանալի կերպով մեր թշնամիները դարձան հռոմեական արևմուտքում և այդ ամենը եղավ այն պատճառով, որ նրանց ղեկավար դուքսը վիրավորանք կրեց Միքայել Դոկիասի կողմից» (Միքայել Աթալիաթես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«Հարալդը (Լորդեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III-ը – Մ.Ֆ.), լինելով երիտասարդ, ցանկացավ զայլ ու խոնարհվել տեր արքա Միքայել Պափագոնացուն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.) և անձամբ տեսնել հռոմեական կարգերը: Նա իր հետ բերեց 500 բաջարի տղամարդկանցից կազմված մի ջոկատ: Երբ նա ժամանեց, արքան ընդունեց նրան ինչպես հարկն է և ուղարկեց Սիցիլիա, բանգի այնտեղ էր գտնվում հռոմեական գործը և կղզում պատերազմ էր վարում: Այնտեղ նա մեծ հերոսություններ գործեց և Սիցիլիայի նվաճումից հետո իր մարդկանց հետ վերադարձավ արքայի մոտ, որը նրան մանկյալիկի կոչման արժանացրեց» (Կատակյուն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 246):

«Դրանից հետո սիցիլիացիները հավաքեցին զրեթե 60.000 հոգու կազմով և փորձեցին Տրոյանի մոտ մարտ տալ Մանիակին ու նրա մարդկանց, սակայն այդ ժամանակահատվածին Մանիակի որդին՝ փառահեղ ռազմական փառք վայելող Վիլիելմը (Ապուլիայի դքսության ապագա հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղ – Մ.Ֆ.), որը հիմնալի կերպով էր տիրապետում գեներին, կանգնեց հույների գործի գլուխ ու սկիզբ դրեց մարտին՝ այդ գործի մեջ բաշտելով և թշնամիներին, և յուրայիններին, մինչև մարտի դաշտ կհասնեին հույները: Արդյունքում իր այդ բաջարի արարքով Վիլիելմը խոցեց շատ շատերին և, ստիպելով թշնամուն փախչել, ինքը մնաց հաղթական: Մեր ռազմիկները հետապնդեցին հակառակորդին, մինչդեռ հույները, որոնք մարտի դաշտ էին հասել միայն հետո, սկսեցին ավարառությամբ զբաղվել: Այսպիսով, բաժանելով ավարն իրար մեջ, մերոնց, մինչ արանք հետապնդում էին թշնամիներին, նրանք ոչինչ չթողեցին: Թշնամուն հետապնդելուց վերադարձած մեր մարդիկ հասկացան, թե ինչ է տեղի ունեցել ու դրա համար էլ մեծատես տխրեցին: Այնուհետև, որոշ ժամանակ անց, նրանք մերոնցից մեկին, որի անունը Արդուին էր (Բերգանդի կոմսության կոմս Արդուին – Մ.Ֆ.), Մանիակի հետ բանակցությունների ուղարկեցին, բանգի սա կարողանում էր խոսել հունարեն: Արդուինը պետք է Մանիակից ուզեր ավարի կեսը կամ գոնե այն մասը, որին արժանի էին իրենց ջանքերը: Չորավարը, սակայն, արդյունքում ընկավ կատաղության գիրկը և դա գնահատեց որպես վիրավորանք իր իշխանությանը, բանգի հենց ինքը պետք է որոշեր, թե ավարի որ մասը ում պետք է հասներ: Եվ ահա նա հրամայեց որպես պատիժ ոչ միայն Արդուինին վռնել, այլև, որպեսզի ստորացնի նրան, ճամբարով մեկ անցկացնել՝ այդ ընթացքում ծեծելով փայտերով: Եվ այսպես, երբ Արդուինը նման կերպ վերադարձավ, մերոնք այդ ամենը շատ թշնամաբար ընդունեցին և որոշեցին անսիջապես հարձակվել հույների վրա: Արդուինը, սակայն, մի կերպ զսպեց նրանց և ավելի լավ բան մտածեց: Եվ ահա նա, զսպելով զայրույթը, մեծ հնազանդությամբ դիմեց Մանիակին, որից հետո, ցրելով վերջինիս կասկածները, Մանիակի գրագրից, որի հետ մտոյի էր, մի թուղթ վերցրեց, որը թույլ էր տալու իրենց բաղաբը գրավելուց հետո ներուցն անցնել ու վերադառնալ Իտալիա: Արդուինը նման մի բան էր մտածել, իսկ Մանիակը չգիտեր այդ մասին, որը համար էլ նա սկսեց գովել այդ ասպետի ազնվությունը և նրան նվերներ խոստանալ, թեև իրականում յուրայինների մեջ նա ծիծաղում էր նրա վրա և ծաղրում: Իր հերթին Արդուինը, ձևացնելով, թե մի կարևոր գործ ունի Կալաբրիայում, վերցրեց այդ թուղթը գրագրից, որից հետո մեր մարդիկ գիշերով գաղտնի փախան Մեսինայից՝ անվնաս անցնելով նաև ներուցը: Մեր մարդիկ ուղղվեցին Ապուլիա և հապճեպ անցան Կալաբրիան՝ ճանապարհի երկայնքով թալանելով այն ամենը, ինչ, ըստ իրենց, պատկանում էր հույներին: Այս կերպ նրանք հասան Ապուլիային, սակայն, իմանալով իշխան Գվեմարի (Սալերնոյի կոմսության կոմս Գալմարի – Մ.Ֆ.) անհուսալիությունը, նրանք չվերադարձան նրա մոտ, այլ որոշեցին ներդառնալ այդ մարզ և ուժով տիրել դրան» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոնդերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 7): Այս ճակատամարտի մասին հայտնում է նաև Նիդոս Դեկսոպատրեսը իր «Հինգ Պատրիարքներ» աշխատանքում, որն այս պահին ինձ անհասանելի է:

3092 «Սրանք շուտով ամեն ինչ բարուբանդ արեցին և իրենց ազահությանը, վախկոտությանը ու անհոգությանը դավաճանորեն լքեցին Սիկիլիան: Մանիակեսը, գրավելով կղզու բաղաբները, նրա մեջ միջնաբերդներ էր կառուցում և կարող կայացրեր հաստատում, որպեսզի տեղացիները չկարողանան դավով վերստին տիրանալ բաղաբներին: Երբ նրան, ինչպես ասվեց, շղթայակապ Բյուզանդիոն բերեցին, տեղացիները, կառավարիչների թերացումից ու անհոգությունից օգտվելով և կարբեղոնացիներից զինական ուժ ստանալով, հարձակվեցին բաղաբների վրա, գերեցին պահապան զինվորներին, հիմնահատակ ավերեցին միջնաբերդերը և վերագրավեցին բոլոր բաղաբները, բացառյալ Մեսենի, որի պահպանությունը վիճակված էր Արմենիակների տագմայի գորհադրամանատար, պրոտոսպաթար Կատակյունին, մակամունը Կեկավմենոս, նա իր հետ ուներ 300 հեծյալ ու 50 հետևակ: Կղզու բնակիչները, ջանք թափելով, որպեսզի կղզում որքացած հռոմեական զինական ուժի հետքն անգամ չմնա, հավաքելով գեներ կրելու ընդունակ ամեն մեկին և ունենալով կարբեղոնացիների մեծաթիվ դաշնակից զորք, գնացին ու պաշարեցին Մեսենե բաղաբը: Կատակյունը երեք օր փակ պահեց դարպասները, ոչ ոքի չթողեց խրամից այն կողմ գնալ և ձևացրեց թե վախենում է, որի հետևանքով սարակինոսները աներկյուղ ցրվել են: Օր ու գիշեր գինարքություն, սրիկ ու թմբակով տարված՝ նրանք հավառացած լինելով, թե վաղն իսկ բաղաբը գրավելու էր: Չորեքշաբթի օրը, երբ սովորության համաձայն նշում ենք Պենտեկոստեն, Կեկավմենոսը, սարակինոսների անհոգությունն ու անփութությունը և այն, որ նրանք շատ հանգիստ են իրենց զգում ու պարսպից ներս գտնվողներից չեն վախենում, գոտեպնդեց իր զինվորներին, հրամայեց բաժանանալ նրանց հաղորդություն տալ և, ինքն էլ բոլորի հետ հաղորդվելով, ճաշի ժամանակ բաց արեց բաղաբը՝ դարպասները: Նա ուժեղ թափով հարձակվեց հարթած և ուղեղները մթազնված հակառակորդների վրա: Առաջին ինքը՝ Կեկավմենոսը, իր զինվորներով ձի նստած, եկավ կղզու կառավարիչ Աբուլաֆարի (Ղալսյանների էպիոթյան էպի Ամսեղ ալ-Ամար Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) փակը: Աբուլաֆարը հարթած էր ու երերում էր, նրան տեղն ու տեղը սպանում են, վրան էլ թրատում: Սարակինոսներից ուրիշներն էլ, հարբածությունից երեքալով, խմբերով կոտորվում էին, հարձակման անակնկալության պատճառով նրան չկարողացան գեների դիմել: Ծամբարային ողջ գործը դիմել փախուստի, ընդ որում սարակինոսները տորոպելով սպանում էին միմյան, դաշտը, մերձակա կիրճերն ու գետերը դիմելներով ծածկվեցին: Եվ այդպես բոլոր մարդկանցից շատ քչերը կարողացան հասնել Պանմոս ու փրկվել: Գրավվեց ոսկով, արծաթով, մարգարիտներով, թանկագին բարերով լի ողջ ճամբարը: Պատմում են, որ զինվորներն այդ բոլորը մեղիմներով բաժանեցին իրենց մեջ: Ահա այսպես կարճ ժամանակում ողջ Սիկիլիան գրավվեց Մանիակեսի կողմից, բայց շուտով գորավարների անսիրտության ու վատության պատճառով դարձյալ սարակինոսների ձեռքն անցավ: Մնաց միայն Մեսենեն, թե ինչպես, մենք ասել ենք, իսկ Ստեփանոսն ու Պեդիադիտեսը հասան Ըոնգրաբարիա: Այսպիսին էր վիճակը Սիկիլիայում» (Ռովիանես Սիկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափագոնացի», մաս 20):

3093 «Այդ ժամանակ Դորբուսյավը (Դուկլայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոյսլավը (1016-1050) – Մ.Ֆ.), որը իմաստուն ու հնարամիտ մի մարդ էր, հնազանդվեց հույներին և կարծես նրանց օգնականն ու խորհրդատուն դարձավ, այնպես որ պտտվում էր մարգերում և հույներին խորհուրդ տալիս ժողովրդի հետ առավել անարդար ու դաժան վարվել, սակայն գաղտնի ասում էր ժողովրդին. «Ինչո՞ւ եք հույներից եկող նման մեծ զրկանքների հետ համակերպվում: Ձեզ անարդար դատում են, խլում են ձեր գույքը, հեշտասիրությանը են զբաղվում ձեր կանանց հետ ու պատվազրկում են ձեր օրիորդ աղջիկներին: Ի՞մ հայրերը երբեք՝ նրանք, որ ինձնից առաջ են իշխել, ձեզ հետ նման կերպ չեն վարվել, սրանք մեծ ու ծանր հանցագործություններն են»: Զանի որ նա այս կերպ էր վարվում շատ տեղերում, ժողովուրդը աստիճանաբար հայացքն ուղղեց դեպի նա ու շատ սիրեց, իսկ հույները սարսափելի ատեցին: Այդ ընթացքում մարդիկ ի վերջո մեկ կարծիքի եկան ու մի անգամ էլ, միանձնյա դեսպաններ ուղարկելով ու նամակներով փոխանակվելով, մեկ օրում ապստամբեցին և սպանեցին Ղալսյանցիները գտնվող բոլոր հույն ազնվականներին: Դրանից հետո մարդիկ հավաքվեցին և հայտնեցին Դորբուսյանի ու նրա որդիներին, որ սրանք գան և ընդունեն թագավորությունն ու իրենց հորենական տիրույթները: Դորբուսյավը իր հինգ որդիների հետ, որոնք արդեն երիտասարդ ու բաջարի ասպետներ էին, եկավ, ընդունեց թագավորությունը և նրանք, պատերազմ սկսելով հույների դեմ, զբաղեցրին ողջ շրջանը ընդհուպ մինչև Տոպլիցա: Այդ ժամանակ հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) զայրացավ, կանչեց իր գորավարներից մեկին, որի անունը Արմենուպոլ էր, և հրամայեց զևալ ու հաղթել Դորբուսյանի ու նրա որդիներին: Սա, հետևանքալիս նրան ու հեծյալների մեծ զորք հավաքելով, հասավ վերջինիս հարթավայրին: Դորբուսյավ արքան ևս զորք հավաքեց ու նրա մի մասը տվեց իր չորս որդիներին՝ ուղարկելով նրան Բրանաս՝ արևելյան ուղղությամբ, որպեսզի սրանք այնտեղ սպասեն մարտի ելքին: Դրանից հետո նա ինքը իր որդի Ռոդոսյավի հետ միասին արևմտյան կողմից հարձակում գործեց հույների վրա և սկսեց նրանց սարսափելի կերպով կոտորել: Իր հերթին Ռոդոսյավը (Սերբական իշխանության ապագա իշխան Ռոդոսյավը – Մ.Ֆ.)՝ այդ եռանդուն ու խիզախ պատանին, աչ ու ձախ կոտորելով հասավ գորավարին և, ճանաչելով նրան, սրահար արեց ու ձիուց գետին տապալեց: Երբ հույներն այդ տեսան՝ դիմեցին փախուստի և նրանցից այնպիսի մեծ բանակություն զոհվեց, որ ոչ ոք չի կարող հաշվել: Ահա այդ ժամանակ էլ նրանցից շատերի վրա, որոնք արդեն մտածում էին, թե փրկվել են, հարձակվեցին Դորբուսյավի մյուս որդիները, որոնք արևելյան կողմում էին, և սկսեցին սպանել նրանց: Այդ օրը հույները մեծ պարտություն և ջարդ կրեցին» (Դուկլայի թեոֆանես «Տարեգրություն», գլուխ 38):

«Ստեփանը (Դուկայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոյսլավը – Մ.Ֆ.) ոսկին չվերադարձրեց, դրա պատճառով կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ներքինի գերդպիտ Պոպատոսի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց, սակայն սա, տեղ հասնելով, անխոհեմաբար ընկավ վատ տեղանքների, կիրճերի ու դժվարանցանելի վայրերի մեջ, կորցրեց ողջ զորքը, իսկ ինքն էլ մի կերպ փրկվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 22):

³⁰⁹⁴ «Իսկ Դեյանը (ապստամբության առաջնորդ Պետրոս Օդեյանը (1040-1041) – Մ.Ֆ.), ինչպես ասացիք, մեջտեղից վերացնելով Տիխոմիրին և իրերի տերը դառնալով, ողջ եռանդով լծվեց գործի: Նախ և առաջ նա մի գործանաս ուղարկեց Կավխան կղզվածի գլխավորությամբ և գրավեց Դյուրախիոնը: Մի այլ զորաբանակ էլ Անթիմոսի գորավարությամբ նա Դելլադա ուղարկեց: Այդ զորաբանակին ընդառաջ ելավ և Թեբեում կռվի բռնվեց Ավակասանը, բայց պարտություն կրեց: Թեբեցիներից շատ շատեր սպանվեցին: Այն ժամանակ Նիկոպոլսի բանակապետն էլ, բացառյալ Նավկակտոսի, բուլղարների կողմն անցավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 25):

³⁰⁹⁵ «Դիսիտորիայան ծովափնյա բաղաբ է Դելլադայում, որը լավ պաշտպանված է ծովով ու հարակից ճահիճներով: Դելիանը՝ բուլղարական տոպարիսը (ապստամբության առաջնորդ Պետրոս Օդեյանը – Մ.Ֆ.), տիրեց վերջինիս և դա արեց հետևյալ կերպ: Նա այնտեղ ուղարկվեց ռազմական գործում փորձառու ու ծեր մի առաջնորդի, բուլղարական լեզվով ստորառեգուր կոչվում է չելնիկ, որի անունն էր Լիտովայա Դափիդիոթա՝ նրան նաև ջոկատ տալով բաղաբի պահպանության համար: Գալով այնտեղ՝ նա վերականգնեց պարիսպները, որոնք անփութության էին մատնվել, ինչպես նաև պաշտպանողական, Նետողական և այլ սարքեր տեղադրեց, ինչպես հարկ էր վարվել ստորառեգուրին: Անրացնելով բաղաբը՝ նա ընկավ անհղակային գիրկը՝ չվախենալով, որ դրսից կհարձակվեն և որն էլ չար մտադրության մեջ չկասկածելով ներսիններին, բանի որ սրանք հասարակ ու ռազմական գործին անսովոր մարդիկ էին, ընդ որում՝ կաշկանդված երդումով: Անփութությունը, սակայն, սովորաբար տիրություն և անակնկալ վտանգներ է բերում: Հանգստանալով և կասկածներ չունենալով ներսում գտնվողների վրա՝ գորավարը հանձնվեց շեղություն ու գեխությանը, իսկ այդ ընթացքում տեղաբնիկները, չնայած անփորձ էին ռազմական գործին, սակայն, բանի որ նրանց բնական ուսուցիչ բնությունը նրանց որոշակի հատկանիշներով էր օժտել, իմաց տվեցին Թեսալոնիկի դեպի, որ նա որևէ մեկին ուղարկի ամրոցը գրավելու համար ու պատմի իրենց: Դուքսը մարդկանց հետ ուղարկեց ուսն պանթոնո Չեպայի: Երբ նավերը նավահանգստի մոտ մի գաղտնի վայրում խարխիս ձգեցին, դրա մասին գաղտնի հայտնվեց տեղի բնակիչներին: Նրանք գնացին, անսխալապես բռնեցին այդ առաջնորդին և, կապկպելով նրան ու իր պահակախմբին, հանձնեցին հռոմեացիներին» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 75):

³⁰⁹⁶ «Արաբների 432 թվականին հռոմեացիները մտան Անտիոք, սակայն Եմիր Անուշեգինը Համասի մոտ մարդիկ մեծ մտավ նրանց դեմ և հաղթանակ տարավ, ընդ որում նա գերեց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) հորեղբոր որդուն և սպանեց մի բարձրաստիճան խեղճին» (Բար-Յեբրեոն «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁹⁷ «6549 թվականի սեպտեմբեր ամսին, ինդիկտիոնի 9-րդ տարին, Թեոդոսուպոլսի գորավար պատրիկ Ալուսիանը՝ Ահարոնի երկրորդ որդին, հանկարծակի բաղաբի փախավ ու հարեց Դեյանի: Պատճառը հետևյալն էր: Նա Թեոդոսուպոլսի գորավարն էր և ամբաստանվեց անօրինություններ գործելու մեջ, իսկ Յովհաննեսն էլ, նախքան նրան ներկայացված ամբաստանությունը ընկնելը, նրանից 50 լիտր ոսկի պահանջեց, ինչպես նաև նրա ձեռքից խլեց նաև նրա կնոջը պատկանող և հարսիանոն բանակապետում գտնվող շատ գեղեցիկ մի գյուղ: Այդ գյուղը հետ ստանալու համար Ալուսիանը բազում անգամ դիմեց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.), բայց ապարդյուն էր գրավել Թեսալոնիկին: Այն ժամանակ Թեսալոնիկի բաղաբի կառավարիչն էր կայսր եղբորորդի պատրիկ Կոնստանտինը: Ալուսիանը բաղաբը խրամով շրջապատեց և աջարջորեն ձեռնամուխ եղավ պաշարմանը: Նա վեց օր շարունակ գործի դրեց բաղաբավոր մեքենաներն ու բաբանները, բայց ամեն տեղից դիմադրության հանդիպեց և բացարձակապես հուսաբեկված, փորձեց հաջողության հասնել երկարատև պաշարմամբ: Օրերից մի օր բաղաբի բնակիչներն եկան մեծ վկա Դեմետրիոսի գերեզմանը, ողջ գիշերը հսկեցին և, սուրբ գերեզմանից բխող մեղմունք օձվելով, մեկ թափով բացեցին դարպասներն ու դուրս եկան բուլղարների դեմ: Թեսալոնիկիների հետ էր Զաքարյոս գուռը: Դուրս գալով՝ նրանք անկնկալից բուլղարների սարսափահար արեցին և փախուստի մատնեցին: Վերջիններս չուզեցին անգամ պաշարված կամ ընկնել: Հռոմեական բանակին առաջնորդում էր և նրա ուղին հարթում վկա Դեմետրիոսը, այդ բանը երդումներով հաստատեցին գերի ընկած բուլղարները: Նրանք ասում էին, թե հռոմեական գորաշարքի առջևից գնացող ոչ ծիավոր պատանի տեսան, որից հուր էր ցայտում և ճարակ դարձնում հակառակորդներին: 15.000 հոգուց ավելին սպանվեց, դրանցից ոչ պակասը գերի ընկավ, մնացածներն էլ խայտառակ կերպով Ալուսիանի հետ ապաստան գտան Դեյանի մոտ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 27):

«Եթե ձեռք զարկես հնազանդեցնելու ինչ-որ մի ժողովուրդ կամ ամրոց, ապա ամենից առաջ ճամբար գարկիր և, հիմնվելով այնտեղ, շարիր թո գործը այնպես, որ ամեն մեկն իր տեղը զբաղեցնի: Կանգ մի առ թշնամուց շատ մոտիկ, որ հետախույզներին գործելու առիթ չտաս: Դասավորելով թո գործը և հանգստանալով՝ եթե ուզում ես, թո ուզած ժամանակ ելիր մարտի հակառակորդի դեմ: Լսիր, թե ինչպես տուժվեցին որոշ մարդիկ, որոնք չպահպանեցին այս կարգը: Կա մի բաղաբ Թեսալոնիկի անունով: Ալուսիանը բուլղարների մեծ ամբարիտ եկավ այն նվաճելու, սակայն նա սկզբից չամրացրեց վարձները և իր գործը հարմար վայրում չճամբարեց, այլ, հենց այնպես եկավ, իր աշխարհագրորդ մոտեցավ պարիսպների և սկսեց մարտնչել: Իմիջիայոց, նրա մարդիկ հյուժված էին արշավանքի դժվարություններից, բանգի դա սովորական բան է, որ երկարատև անցումները թուլացնում և ալարկոտ են դարձնում նույնիսկ մինչ այդ ամուր առողջությամբ ու մարմնական ուժով աչքի ընկնող մարդկանց: Եվ ահա, ճամբար գարկելով, նրանք ցրվեցին ով ուր պատահի, մեկն ուզում էր ջուր խմել, մյուսը՝ ջրել իր ձիուն, երրորդը՝ հանգստանալ հոգածությունից: Երբ դղյակի ներսում գտնվողները տեսան այդ, որ սրանք նման անկանոն կերպով ցրվել են, անակնկալ ցատկելով ձիերի վրա հարձակվեցին նրանց վրա և անսխալապես էլ բուլղարներին ամոթալի փախուստի մատնեցին: Նրանցից ոմանք սպանվեցին, մյուսները մահացան ծարավից ու հոգեհեծությունից, իսկ երրորդներն էլ, ինչպես դիտարկելի հոռոք փարախ բլվելիս, գերի վերցվեցին: Ինքը՝ Ալուսիանը, այդ զարմանալի ռազմիկը, փախավ՝ վրայից գցելով զրահները: Սրան ուշադիր եղիր» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 63):

³⁰⁹⁸ «Հայոց 489 թվականին պարսիկ մեծ ամիրա Ապուսամուրը (Շարաբյանների էմիրության ապագա էմիր Աբուլ-Պափուր Շավուրը – Մ.Ֆ.) շուրջ 150.000 անհավատների զորահավաք արեց և մեծ զայրույթով հարձակվեց բրիտանյանների վրա: Նա ավերիչ կատաղությամբ մտավ Աղվանից երկիրը՝ Դավիթ Ամիրիկի գավառը, և մեծ փորձանք բերեց հավատացյալների գլխին: Դավիթը, այլազգիների հսկայական զորքից սարսափած, խուսափեց պատերազմից: Անհավատ Ապուսամուրը գրավեց բազմաթիվ գավառներ և 400 թեմաբերդ: Մի տարի մալով այնտեղ՝ նա երկրի մեծ մասը իրեն ենթարկեց, ապա որոշեց հարձակվել Դավիթի վրա: Դավիթը ճարտաստյալ դիմեց Յովհաննես թագավորին, որ Ամիրում էր նստում, և ասաց. «Ապուսամուրը, գրավելով Հայոց երկրի բոլոր գավառները, ինձ վրա է գալիս: Արդ, եթե ինձ օգնության չհասնեք, ես կզնամ, հպատակություն կհայտնեմ նրան, կդառնամ նրա առաջնորդը և թո Շիրակ գավառը կհավարեցնեմ»: Յովհաննեսը, լսելով այդ, Դավիթին 4.000 հոգի ուղարկեց, ապա միջնորդեց Կապանի թագավորին, որը նույնպես նրան օգնություն ուղարկեց՝ 2.000 հոգի: Դավիթը նույն ձևով սպառնաց և ափիսագների թագավորին (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), որը ևս օգնություն ուղարկեց՝ 4.000 հոգի: Ինքը՝ Դավիթը, հավաքելով իր շուրջ 10.000 հոգուց բաղկացած զորքը, նամակ ուղարկեց Աղվանից կաթողիկոսին՝ ասելով, թե. «Անհավատներն այս ժողովուրդը մեզ վրա է գալիս, որովհետև մենք բրիտանյա ենք, նա ուզում է վերացնել մեր՝ խաչապաշտներին, հավատքը ու բնաջնջել բրիտանոնությունը: Արդ, անհրաժեշտ է, դա բոլոր հավատացյալների պարտքն է, թշնամու սրի դեմ դուրս գալ և նահատակվել հանուն բրիտանոնական հավատքի: Դու հավաքիր Աղվանքում գտնվող Հայոց բոլոր եպիսկոպոսներին և հասիր այստեղ՝ ճամբարը, որպեսզի մեզ հետ գոհվեք»: Տեղ Յովսեփի այդպես էլ արեց և 200 եպիսկոպոսներով գնաց բրիտանյանների ճամբարը: Նա նամակ ուղարկեց Աղվանից կաթողիկոսին՝ կարծես դիտարկելու և գառների հոտով: Ապուսամուրը, իմանալով այդ մասին, ծիծաղեց և շարժվեց բրիտանյանների զորքի վրա: Այն ժամանակ Դավիթը հրամայեց եպիսկոպոսներին, վանականներին և բաժանաներին բարոգ կարգան, յուրաքանչյուրը, որպես պատերազմի գեյք, մի ձեռքում խաչը, մյուս ձեռքում Բրիտանոսի ավետարանը առնեն և այդպես գնան թշնամիների սրին ընդառաջ: Ողջ ճամբարը խաչ ու ավետարան դարձավ: Ահա մոտեցան անհավատների զինվորները, իսկ բաժանաների բազմությունը նրանց դիմադրեց: Դավիթը 20.000 հոգով հարձակվեց այլազգիների բազմությունների վրա: Երբ նրանք ճակատեցին, բաժանալական դասը միաբերան աղաղակեց առ աստված. «Եվ, տեղ, օգնիր և փրկիր մեզ հանուն թո սուրբ անվան», և այդ ձայնից թնդաց երկիրը: Հավատացյալների զորքը խրվեց անհավատների բազմությամբ ծովացած ճամբարը և ողողվեց: Հենց այդ ժամանակ բաժանալական դասը մեկ մարդու պես բարձրացրեց բրիտանյան Սուրբ Նշանը և հարձակվեց թշնամիների վրա: Նրանցից սաստիկ հուր ցրվաց

և հարվածեց այլազգիների ռազմիկներին, որոնք գլխովին դիմեցին փախուստի: Հայոց զինվորները սրամերկ հետապնդեցին նրանց և, հինգ օր շարունակ մեծ ջարդ տալով, հալածական արեցին այլազգիների զինվորներին, դաշտերն ու լեռները արյամբ ողողվեցին: Հայերը տիրացան ոսկե և արծաթե անհամար գանձերի, ինչպես նաև բազում ավարի: Պարսից կենդանի մնացած զինվորները մազապուրծ, մերկ ու բոքիկ հասան իրենց երկիրը: Նրանց գաղթելի դիակներից հոտեց Աղվանից երկիրը: Երեք օրվա ընթացքում Ղափիթը տիրացավ այլազգիների ձեռքն անցած բոլոր գավառներին: Օգնության հասած բոլոր զինվորներին նա, մեծամեծ պարգևներ տալով, տուն ուղարկեց: Նա բազում ինչք բաժանեց նաև եպիսկոպոսներին, բաժանակներին, իր մոտ եկած բոլորին և տուն ուղարկեց ու տիրեց խաղաղությունը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ պարսից ամիրա Ապուսավորը (**Շարդադյանների Եփրոսյան ապագա Եփր Աբու-Ասվար Շավորը – Մ.Յ.**) մեծ զորք հավաքեց և մտավ Աղվանից երկիրը՝ Ղափիթ Անիողլիի գավառը՝ կոտորելով մեծ քանակի հավատացյալների: Ղափիթը խուսափեց ելնել նրանց դեմ, իսկ անհավատ Ապուսավորը գրավեց բազմաթիվ գավառներ և բերդեր: Մի տարի մնալով այնտեղ՝ երկրի մեծ մասը նա իրեն ենթարկեց: Այդ ժամանակ Ղափիթը դիմեց Յովհաննես թագավորին և ասաց. «Ապուսավորը, գրավելով Հայոց երկրի բոլոր գավառները, ինձ վրա է գալիս: Արդ, եթե ինձ օգնության չհասնեք, ես կնստամ, հպատակություն կհայտնեմ նրան, կդառնամ նրա առաջնորդը և թո Շիրակ գավառը կխալարեցնեմ»: Յովհաննեսը, լսելով այդ, Ղափիթին 3.000 հեծյալ ուղարկեց: Ղափիթը նույն ձևով սպառնաց և ափիսագների թագավորին (**Քարթլի թագավորության արքա Ազդատ II-ի – Մ.Յ.**), որը նա օգնություն ուղարկեց՝ 5.000 հեծյալ: Ինքը՝ Ղափիթը, հավաքելով իր շուրջ 12.000 հոգուց բաղկացած զորքը, կանգնեց Աղվանից կայսրոյիկոս Տեր-Յովսեփին, եպիսկոպոսներին և վանականներին, բաժանակներին ու աշխարհականներին, ողջ բնակչությանը բանակ կանչեց և կանանց ու երեխաների հետ միասին և բոլորի ներկայությամբ ասաց. «Ով ուզում է կամավոր կերպով նահատակվել, ժամը հասել է»: Ապուսավորը, իմանալով այդ մասին, ծիծաղեց, իսկ Ղափիթը 20.000 հեծյալով ելավ թշնամու դեմ: Ողջ ճամբարը իսպ ու ավետարան դարձավ: Նա իրվել անհավատների բազմության մեջ, իսկ բաժանակներն էլ Աստծուն էին աղոթում ասելով. «Աստված, օգնիր մեզ թո անուժով»: Այդ ժամանակ այլազգիների գորքը գլխովին դիմեցին փախուստի: Քրիստոսյան զորքը հետապնդեց նրանց և գլխովին ոչնչացրեց: Ղափիթը երեք օրում հետ գրավեց թշնամու գրաված երկիրը՝ պարգևատրելով ռազմիկներին ու եպիսկոպոսներին, և ահա խաղաղվեց երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁹⁹ «Արդեն շատ ժամանակ էր անցել այն ժամանակից, երբ Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ից – Մ.Յ.**) պարտության էր մատնել կայսրության թշնամի Մելոսիին ու ստիպել նորմաններին նահանջել, որից հետո գալլերն Իտալիային արդեն նախկին վայրը չէին ներշնչում: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ Լուսբարդիայից Ավերսա եկավ Արդուին անունով մեկը (**Բերգամոյի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Յ.**), որը, տեղում ոչ թիչ ժողովուրդ հավաքելով, սկսեց ահ ու սարսափ տարածել Ապուլիայում՝ ցանկանալով վտարել հույներին այնտեղից, իսկ դրա պատճառը հետևյալն էր: Այն ժամանակ, երբ կայսերական գահի վրա բազմած էր Միքայել Եպիֆանիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Յ.**) վերջինս հրամայեց, որ սիցիլիական թշնամիների դեմ զորք ուղարկեն, բանգի սրանք անվերջ հարձակումներ էին գործում Կալաբրիայի վրա: Այս արշավանք ղեկավարելու էր ուղարկվել Ղոկիան անունով մեկը, որը, տեղում հավաքելով մեծ քանակի հեծյալների ու հետևակայինների, սիցիլիական թշնամիներին պարտության մատնեց: Այս հավաքագրվածների մեջ էր նաև Արդուինը, ընդ որում նրան էին հետևում նաև լուսբարդները, ինչպես նաև այն գալլերը, որոնք կենդանի էին մնացել Վասիլից կրած այն պարտությունից հետո: Եվ ահա հաղթականորեն վերադառնալուց հետո այդ Ղոկիանը հունական բանակում իրականացրեց ավարի բաժանում, սակայն Ռեջիո Քադաբուս տեղի ունեցած այդ գործողությունից Արդուինը այդպես էլ ոչինչ չստացավ և խեղճը առանց որևէ պարգևի մնաց: Այդ ժամանակ, ահա, նա զայրացած հավաքեց իր մարդկանց ու սկսեց նրանց առաջ մեղադրել հույներին սրանց ժառողջության, ինչպես նաև այն բանի համար, որ ավարը բաժանվել է ոչ թե իսկական տղամարդկանց, այլ կանացիական հույների միջև: Ղոկիանը զայրացավ այդ ամենից և հրամայեց մտրակահարել Արդուինին՝ ենթարկելով նրան այն արանական պատժին, որը տարածված էր հույների մեջ և համարվում էր ամոթալի մի պատժի առած հանցագործության համար: Կատարված իր նկատմամբ դրսևորած իրեն ստորացուցիչ վերաբերմունքից և որոշելով այդ ամենը առանց պատասխան չողովել՝ այս Արդուինը և նրա մարդիկ գաղտնի լեռնի հունական ճամբարը, իսկ այն հունական ջոկատին էլ, որ իրենց հետապնդելու էր ուղարկվել, նրանք մի բաց վայրում մարտ տվեցին և պարտության մատնեցին, ընդ որում ջարդված հույները կորցրին 50 հոգի» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտո Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Այս ամենից հետո նորմանները, որոնք ցանկանում էին պաշտպանել ինչպես իրենց, այնպես էլ այդ վայրի այլ բնակիչների, մի ամբողջ կառուցեցին, որը կոչեցին Մելֆի: Այս ամբողջում ընդամենը 500 ասպետ ռազմիկներ կային: Հույները, որոնք կառավարում էին այդ վայրերում, Կալաբրիայից ու Ապուլիայից մի հսկայական զորք հավաքեցին, որի կազմում 60.000 զինված մարդիկ կային, և եկան նրանց վրա՝ մտադիր լինելով վտարել նորմաններին այդ երկրից: Իրենցից առաջ, սակայն, հույները թողնեցին մի դեսպանորդի, որպեսզի նորմաններին կամ հաջորդ օրը ամբարտաաջարկեն, կամ էլ՝ խաղաղություն, որպեսզի սրանք անվտանգ լքեն այդ երկրի սահմանները, առաջ ընթանալով նման հանձնարարությանը, մի անտույտ գեղեցկության տեր ձիու վրա էր, ընդ որում այդ ժամանակ Յուզո անունով նորմաններից մեկը՝ մակևականյալ «Տյուդերոս», սկսեց գովել այդ ձիուն: Դրանից հետո, ցանկանալով իր և իր ընկերների անունից որևէ կերպ շլացնել հույներին, որպեսզի նաև վախեցնի նրանց, Յուզոն մերկ ձեռքով հարված հասցրեց այս ձիու վզին, սակայն այդ արեց այնպիսի մի ուժով, որ մեկ հարվածով կծղակների վրայից տապալեց կենդանու, բանգի սա անմիջապես սատկեց: Այդ ժամանակն Յուզոյին մոտեցան նաև մյուս նորմանները և բարձրացրին մեռածի պես գետին տապալված հույներին, որը, սակայն, միայն խիստ վախեցրեց էր: Այդ ընթացքում նրանք ձին բարձր տվեցին և ցած նետեցին ձորը, իսկ այն հույնին էլ, որն ի վերջո ուշքի եկավ, նորմանները մի ավելի լավ ձի տվեցին և ուղարկեցին հետ, որպեսզի հայտնի, որ իրենք պատրաստ են մարտի: Այն բանից հետո, սակայն, երբ այս դեսպանորդը իր ժողովրդի առաջնորդներին հայտնեց, թե ինչ է եկել իր գլխին, սրանց պատեց հիացմունք ու սարսափեր, ընդ որում նրանք այդ լուրը իրենց մեջ պահեցին, որովհետև, եթե դա հայտնի դառնար, զորքը կարող էր ահաբեկվել և դիմել փախուստի: Հաջորդ օրը առավոտյան, երբ լույսը բացվեց, հույները ենթարկվեցին նորմանների հարձակմանը և քաջաբար մարտի մեջ մտան: Երկու կողմերն էլ համառորեն ճակատում էին, ընդ որում այդ ճակատամարտում հատկապես աչքի ընկան Տանկրեդի որդիներ Վիլիելմ Երկաթածեղը (**Ապուլիայի դքսության հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղը (1041-1046) – Մ.Յ.**) և կոմս Դյուզոն (**Ապուլիայի դքսության ապագա դուքս Դյուզոն – Մ.Յ.**), բանգի սրանց մյուս եղբայրներն այդ ժամանակ իրենց հետ չէին: Եվ ահա այս երկու քաջարի ասպետները, ոգևորելով յուրաքանչյուրին և իրենք էլ արիաբար մարտնչելով, գետին տապալեցին շատ թշնամիներին, մինչև որ մարցածներին էլ ճատնեցին փախուստի: Այս կերպ հասնելով հաղթանակի՝ նրանք հետապնդեցին մնացածներին, ընդ որում թշնամիներից շատերը խեղդվեցին, երբ փորձում էին լողալով անցնել Օլիվենտո գետը» (Գաուֆրեդ Սալատերա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 9):

«Քրիստոսի 1041 թվականին, երբ իշխում էր նորմանական իշխան Արդուին Լանգոբարդյանը (**Բերգամոյի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Յ.**) նորմաններն առաջին անգամ մեծ զորքով ներխուժեցին Ապուլիա» (Անանիոս «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Երբ Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Յ.**) կողմից առաջին անգամ Իտալիա ուղարկվեց դաշնակցելու Սիկիլիայի ամիրա Աբուլաֆա Մուհամմեդին (**Ղալթյանների Եփրոսյան Եփր Անիողլի-Անիողլի Մուհամմեդին – Մ.Յ.**), որի դեմ պատերազմ էին սկսում հարազատ եղբայրը և աֆրիկացիները, Մանիակեսը իր ծառայության մեջ էր առել Գալլիայի Ալպերի այն կողմի մի երկրամասի անկախ իշխանի Արդուինոսի (**Բերգամոյի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Յ.**) գլխավորությամբ ուղարկված 500 ֆրանկների, որոնցով սարակինոսներին պարտության էր մատնել: Երբ իր դեմ ներկայացված ամբաստանության հիման վրա նա պաշտոնական արվեց և քաղաք բերվելով բաժնու նետվեց, նրա փոխարեն, որպես Իտալիայի կառավարիչ, պրոտոսպաթար Միքայել Ղոկիանոսն ուղարկվեց՝ անկարող, կառավարելու անընդունակ մի մարդ, որը կարճ ժամանակամիջոցում ամեն ինչ տակնուվրա արեց ու փչացրեց: Նա ֆրանկներին չէր վճարում սահմանված ամսական ռոժիկը, դեռ ավելին, ինչպես պատմում են, նա անարգեց ու խաչատառակ կերպով մտրակահարեց նրանց առաջնորդին (**Ապուլիայի դքսության դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղին – Մ.Յ.**), որն իր մոտ էր եկել խնդրելու մեղմ վարվել զինվորների հետ ու չգրկել նրանց իրենց աշխատանքի վարձից, որով և ստիպեց այդ մարդկանց ապստամբվել: Երբ նրանք գնեց բարձրացրին, նա չուզեց հավաքել հռոմեական բովանդակ ուժերը և նրանց վրա հարձակվել, այլ, Օպիկինոսի մեկ տագմա վերցնելով, ինչպես նաև Թրակեսիոնի մի մասը, Կաննետո՝ Անֆիս գետի մոտ, այնտեղ, որտեղ հնում Հաննիբալը կոտորել էր բազմաթիվ հռոմեացիների, նրանց մարտ տվեց, պարտություն կրեց և կորցնելով իր բանակի մեծ մասը, խաչատառակ կերպով փրկվեց հենց նույն Կաննետոն (**Յովհաննես Սիկիլից «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):**

³¹⁰⁰ «Եթե կգա թշնամին իր ողջ ուժով, դու դուրս մի արի քաղաքից, այլ զգուշացիր և նրա դեմ երկու կամ երեք օրվա ընթացքում մարտնչիր աշտարակների վրայից: Դրանից հետո, երբ դու կհասկանաս նրա ուժն ու հնարավորությունները, մարտ մղելու եղանակներն ու զինվածությունը, այդ ժամանակ կարող ես վնաս հասցնել նրան անակնկալ հարձակումով, բայց թող դուրս գաս միայն նրանք, որոնք պարիսպները չեն պահպանում, իսկ նրանք, որոնք այդ գործով են զբաղված, թող ընդհանուրապես դուրս չգան, բավարար Է միայն արդեն այն, որ նրանք այդ անում են: Եթե նման մի դեպք պատմեմ: Կա Բոյան անունով մի բուլղարական քաղաք: Միքայել արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Յ.**), պատերազմի ժամանակ մտնելով Բուլղարիա և ուղղություն բռնելով դեպի Սերդիկա, հասավ Բոյանին: Այնտեղ բուլղարներից մեծանուն ու ռազմունակ մարդիկ կային, իսկ նրանց ղեկավարում էր Բոսկոմ անունով մեկը: Պարծենալով իրենց քաղաքային՝ նրանք, կարծես ամաչելով մալ

ամրություններից ներս, մարտի համար ելան քաղաքից: Երբ մարտ բռնկվեց և ուժեղ կռիվ եղավ, Բուլղարիայում հայտնի այդ մարդիկ թիկունք դարձրին, բայց երբ նրանք ուզում էին մտնել քաղաքային դարպասներից ներս, նրանց հետ տեղ հասան նաև հոռուները և մեծ կոտորած արեցին՝ վերցնելով քաղաքը: Ուշադիր եղիր սրան» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 80):

«Սակայն հերիք է այդ մասին, այժմ հարկ է խոսել միսիացիների մասին, որոնք նաև կոչվում են բուլղարներ և որոնք, գայրացած իրենց վրա դրված ծանր հարկերից ու իրավագույն վիճակից, ապստամբեցին ու հեռու վանեցին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ գտնվում էր Թեսալոնիկում միայն իր շքախմբի և թիկնապահների գնդի ուղեկցությամբ, բաժնի որ դա բարեկամ երկիր էր համարվում: Այնուհանդերձ, սակայն, վերադառնալով մայրաքաղաք, նա արիաքար ու արագորեն, չնայած այն բանին, որ հիվանդ էր, նա անակնկալ ուշագնացությունների էր հակված և էպիլեպսիայի նոպաներ ուներ, արագորեն բոլոր նախնականներից զորք հավաքեց, իսկ հետո էլ հարձակվեց Սերդիկայի վրա, որը հիմա Տրիպոլիցիա է կոչվում՝ սանձելով Իլիրիայից այնտեղ հավաքված ապստամբներին» (Միքայել Աթալիաթես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«Հայոց 489 թվականին բուլղարները հարձակվեցին հոռուների վրա: Հոռուները կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.), հույների բովանդակ երկրում գորահալվաբ կատարելով, գնաց բուլղարների վրա: Սաստիկ գայրացած՝ նա բազմաթիվ զավառներ ավարի առավ, գերեվարեց և ջարդ տալով հասավ մինչև բուլղարների թագավորանիստ քաղաքը: Բուլղարների գործերը հավաքվեցին ընդդեմ հույների կայսեր: Այդ օրը սարսափելի կոտորած եղավ, բուլղարների զորքը հաղթեց հոռուների զորքին, փախուստի մատնեց նրան ու սրով հալածական արեց: Այդ օրը դառնորեն ամբողջությամբ արյամբ ողողվեցին» (Սատրեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) հսկայական զորքով ներխուժեց Բուլղարիա և ոչնչացրեց մեծ քանակի ռազմիկների՝ հաղթանակ տանելով: Բուլղարները, սակայն, միաձայն աղոթելով Աստծուն, գնացին հույների վրա և, ոչնչացնելով նրանց զորքը, փախուստի մատնեցին կայսր Միքայելին, որը միայնակ հասավ Կոստանդնուպոլիս: Բուլղարները ձեռք գցեցին նրա ու նրա ռազմիկների զույգը և այդ օրվանից Բուլղարական թագավորությունն ազատվեց նրանց ստրկությունից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰¹ «Երբ պարտությունից հետո Դեյանն (ապստամբության առաջնորդ Դետրոս Օրեյանը – Մ.Ֆ.) ու Ալուսիանը միացան իրար, սկսեցին մեկը մյուսի վրա կասկածով նայել: Ալուսիանը ամիթ էր գզում իր կրած պարտության համար, իսկ Դեյանն էլ կասկածում էր, թե նա դավաճանել էր, որով երկուսն էլ իրար նկատմամբ դավ էին նյութում և հարմար առիթի սպասում: Ալուսիանն իր մտերիմներից ոմանց հետ սեղան տվեց և ճաշի հրավիրեց Դեյանին, որին, երբ նա արդեն խմած էր ու հարբած, բռնեց ու կուրացրեց: Բուլղարները կատաղածի մասին չիմացան իսկ, որանից հետո Ալուսիանը փախավ Մոսինուպոլիս՝ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Կայսրը նրան Բյուզանդիոն ուղարկեց՝ Օրֆանոստրոֆոսի մոտ, շնորհելով մագիստրոսի բարձր պատվաստիճան, իսկ ինքն էլ, դուրս գալով Մոսինուպոլիսից, գնաց Թեսալոնիկե, այնտեղից էլ մտավ Բուլղարիա և, Դեյանին բռնելով, ուղարկեց Թեսալոնիկե, որից հետո էլ ավելի խորացավ երկրում: Մանուիլ Իվանցեյ Պրիլյապտուն փայտյա մի պատուեղ էր պատրաստել, մտածելով լատենել կայսերական բանակի առաջնապետի և ներքին նախագահի գրավումը, բայց կայսրը, լինելով տեղում, շատ հեշտությամբ բանդեց փայտե պարիսպը, ցիրուցան արեց բուլղարների զորքը, Իվանցեյին էլ գերի վերցրեց: Բուլղարիայի բոլոր հարցերը կարգավորելով՝ նա բանակաթեմերում գորավարներ հաստատեց, որից հետո մտավ մայրաքաղաք՝ իր հետ տանելով Դեյանին և Իվանցեյին» (Ռովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պալիագոնացի», մաս 29):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) հզոր հարվածով տիրեց նրանց երկրին, որը մեծ տարածության վրա էր տարածվում, նեղ անցումներ ուներ և տեղանքի դժվար հասանելիության պատճառով հաջողությամբ դիմարդել էր նախկին կայսերին: Ահա ուրեմն, նա ողջ ու առողջ այնտեղից վերադարձավ, գործերը կարգի գցեց, հետևակի ու հեծելազորի մեծագույն հաղթահանդես իրականացրեց և ավարտեց իր կյանքը որոշ ժամանակ անց՝ իր թագավորության ընթացքում տալով հիմնադիր գործերի օրինակներ և իշխելով յոթ ամիս ու յոթ օր» (Միքայել Աթալիաթես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«43/ Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) նախանշեց նպատակը և ամեն ինչ արեց նրան հասնելու համար: Նա արշավանքի ելավ ոչ թե անմիջապես ու անկանոն, այլ, ես ամեն ինչ հերթով չեմ թվարկի, ամենից առաջ պատրաստեց զորքը և ոչ թե միանգամից թշնամու դեմ տարավ ողջ զորքը, հույսը դնելով նրա մեծության վրա, այլ ընտրեց լավագույն ռազմիկներին և ամենահմուտ զորավարներին: Նրանց հետ միասին նա շարժվեց սկյութների դեմ՝ պահպանելով կարգը և զորքը շարժելով ըստ ռազմական արվեստի կանոնների: 44/ Մոտենալով բուլղարական սահմաններին՝ նա ճամբար գարկեց հարմար մի վայրում...: 49/ Դրանից հետո Ալուսիանը ոչ թե անմիջապես անցավ կայսեր կողմը, այլ զորք հավաքեց ու արշավի ելավ, հարձակվեց, պարտություն կրեց, փրկվեց փախուստով և միայն այդ ժամանակ, հասկանալով, որ այնքան էլ հեշտ չէ պայքարել հոռուական արքայի դեմ ու բացի այդ, հիշելով իր համար թանկագին մարդկանց, գաղտնորեն իմաց տվեց կայսեր, որ, եթե արքայական պատիվների ու այլ ողորմածությունների արժանանա, նրա ձեռքը կհանձնի իրեն և իր ողջ ունեցվածքը: Կայսրն ընդունեց այդ առաջարկը և կրկին, նրա ցանկության համաձայն, գարդին բանակցություններ սկսեց բուլղարի հետ: Ի վերջո, Ալուսիանը երկրորդ անգամ մոտեցավ մեր զորքին, իբր մարտի համար, սակայն անակնկալ կերպով թողեց իր մարտակարգը և անցավ կայսեր կողմը: Ինքնակալը նրան բարձրագույն պատիվների արժանացրեց և ուղարկեց Բյուզանդիոն, իսկ թշնամությունից բզկտվող ու դեռևս նոր առաջնորդ չգտած ժողովրդին էլ փախուստի մատնեց, հաղթեց ու կրկին նրա վրա դրեց լուծը, որից հենց նոր ազատվել էր: Դրանից հետո Միքայելը փայլուն կերպով ու փառքով վերադարձավ պալատ՝ իր հետ բերելով մեծաթիվ գերիներ, որոնց թվում նաև շատ հայտնի մարդկանց, ինչպես նաև նրանց կեղծ իշխանին՝ կարկաճ թթով և առանց աչքերի» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Միքայել IV», մաս 43, 44, 49):

«Դրանից հետո տեղի ունեցավ Դեյանի ապստամբությունը Բուլղարիայում և Հարալդը (Նորովեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III-ը – Մ.Ֆ.) արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ միասին արշավանքի ելավ՝ հետև ունենալով նաև իր ջոկատը: Այնտեղ նա թշնամիների դեմ արժանի ու տղամարդկային գործեր կատարեց: Հնազանդեցնելով Բուլղարիան՝ արքան վերադարձավ: Ես ինքս էլ այդ ժամանակ մարտնչում էին հանուն արքայի ինչքան ուժ ունեի և ներկա էի այդ ամենին» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 246):

«Հայոց 490 թվականին հոռուները կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) հունաց բովանդակ երկրում գորահալվաբ կատարեց, այդ թվում և հոռուները տիրապետության տակ գտնվող հայերի գործերից՝ Սեբաստիայում, Տարոնում և ողջ Կասաղխորանում, ու անհամար բազմությամբ գնաց Կոնստանդնուպոլիս: Նա գերեվարեց գործերի համայն երկիրը, ապստամբներին հնազանդեցրեց և, ողջ երկիրն իրեն ենթարկելով, վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, որից հետո շատ չանցած էլ՝ վախճանվեց» (Սատրեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³¹⁰² «Իսկ Սարգիս անունով Հայաստանի գլխավոր իշխաններից մեկը մտադրվեց թագավորել Շիրակի ու սրա շրջակա զավառների վրա, անգամանոր իր ուժի հանձնի տան ողջ գանձերը վերցրել էր իրեն, բաժնի որ մահաճախի ինքն էր նրան խնամակալում: Վահրամը, սակայն, որը մի հզոր, անվանի, բարեպաշտ և վեհ մարդ էր, այնպես որ ոչ-ոք չկար նրան հավասար, իր ազգակիցներով, որդիներով ու եղբորդիներով հանդերձ, թվով մոտ 30 իշխաններ, չխաբանվեցին նրա հետ, այլ հրավիրելով իրենց մոտ Աշոտի որդի Գագիկին, թագավորեցրին իրենց վրա և հնարամտորեն քաղաք բերին: Սարգիսը, երբ տեսավ կատարվածը, թագավորական գանձերն առնելով մտավ միջնաբերդը՝ անառիկ Անին: Գագիկը տղամարդու բաջարտությամբ միայնակ գնաց նրա մոտ, հորդորելով համոզեց նրան և նա, ամբողջ դուրս գալով, գնաց Սուրմարու կոչված բերդաքաղաքը: Ամրոցը, սակայն, և իր ձեռքի տակ եղած մյուս բերդերը նա Գագիկին չհանձնեց, ավելին, այնտեղ գնալով, նա դարձյալ բռնկվում է անմիտ ու չար դիտավորությամբ՝ իր ունեցածը հանձնել հոռուներին ու գնալ նրանց մոտ: Այդ ժամանակ Գագիկը, սակավ մարդկանցով գնալով, մտավ բանակալեց՝ այն վրանը, ուր Սարգիսն էր, և, նրան ձերբակալելով, վերադարձավ իր քաղաքը: Ապստամբին սպանել էր պետք, մինչդեռ Գագիկը Սավուդի նման երկրորդ Ազգահին խնայելով, իր հետ կառք նստեցրեց, որի համար և Սավուդի պատիժը ստացավ ու ապրեց մի կյանքով, որը ծանր էր մահից» (Արիստակես Լաստիվոլեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Հովհաննեսի մահվանից հետո Հայոց երկրի իշխաններից մի նեղ մարդ, անունը ազատ Սարգիս Հայկազն, իմացրեց հոռուներին, որպես նվեր նրանց տվեց Հայոց երկիրը, Հայոց առաջին թագավորների գանձարանը հափշտակելով տարավ Աբխազիա, իսկ ինքն էլ ապաստանեց բերդում: Նա բազմաթիվ ավաններ գրավեց և ցանկացավ Հայոց վրա թագավորել: Այդ բանին չհամաձայնեց Բագրատունիների տոհմը, որովհետև Սարգիսը Հայկազն էր» (Սատրեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Անաստված Սարգիս Հայկազնը այս ամենի մասին տեղյակ պահեց Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.)՝ հանձնելով նրան Հայոց երկիրը, իսկ ինքը, հափշտակելով արքայական գանձարանը, պատսպարվեց միջնաբերդում: Նա իրեն շատ գուղեր ենթարկեցրեց և ուզում էր Հայոց թագավոր դառնալ, սակայն Բագրատունիները դեմ էին...: Այդ ժամանակ Գագիկը իր զորքի միջոցով բռնեց ապստամբած Սարգիսին, նրան տանջալիքների ենթարկեց և տիրեց նրա ամրություններին ու թալանած պալատական գանձերին՝ ձեռք գցած շրջանների հետ միասին: Այս ամենի արդյունքում հունական զորքը դադարեց Անին պահանջել և երկիրը խաղաղվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰³ «Յայոց 490 թվականին Յայոց արքա Դովհանեսի ազգապետ Դավիթ Անողինը Յայոց երկրի գլխին բազում փորձանքներ բերեց: Նա հարձակվեց Յայոց թագավորության վրա, բազում զավառներ սրի բաշեց ու գերեվարեց: Թողնելով Աղվանից երկիրը՝ նա իր զորքով եկավ ու անցավ Յայոց երկիրը: Նրա զինվորները բազում տառապանքներ պատճառեցին, որից հետո Դավիթը վերադարձավ իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Ապստամբեց նաև Անողինը և շատ շրջաններ գրավեց, բանգի Յայաստանը ղեկավար չունեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰⁴ «Յայոց 490 թվականին վախճանվեց Յայոց թագավոր Դովհանեսը...: Այդ բանի լուրը հասավ հոռոմներին և Միջայե կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայե IV-ը – Մ.Յ.**), զորահավաք անելով, Յայոց երկիրը եկավ ու սրով և գերությամբ ավերեց այն, իսկ դրա պատճառն այն էր, որ Դովհանեսն իր կենդանության օրոք հոռոմներին գրություն էր տվել, թե իր մահվանից հետո Անին թող հոռոմներին լինի: Դրա հիման վրա էր, ահա, որ նա հոռոմներից տասնհինգ տարի շարունակ ռոճիկ և իշխանություն էր ստանում: Այդ տարին հոռոմները կրկին անգամ հարձակվեցին Յայոց երկրի վրա: Յայոց զորքը, հրամանատար չունենալու պատճառով, բազմաթիվ շրջաններ հոռոմներին հպատակության հայտնեցին: Յայոց աշխարհի օրհասն էր: հոռոմների 100.000 հոգանոց զորքը համախմբվեց ընդդեմ թագավորաբնակ Անի քաղաքի և բանակեց նրա դարպասի առջև: Յայոց մնացած զորքը հավաքվեց մեծ սպարապետ Վահրամ Պահլավունու շուրջը՝ խնդրելով նրան պատերազմի դուրս գալ հոռոմոց զորքերի դեմ, որովհետև նրանք մեծապես անարգելով ու նախատելով էին դիմում պատերազմի: Յայոց զորքերը, մեծ զայրույթով ու բարկությամբ լցված, գազազած գազավեցին նման, բոլորը միասին՝ 30.000 հետևակ և ձիավոր, դուրս գալով Ճաղկոց կոչող դարպասով, դիմեցին մարտի և որպես կայծակ թափվեցին հոռոմոց զորքերի գլխին: Նրանք, անխնայ սրի բաշելով և կոտորելով, այսօր գազազած ու ամբարտապանացած զորքերին փախուստի մատնեցին: Ախուրյան, գետի արյուն դարձավ: Յայոց գազազած զորքերի աղաղակից սարսափած փախստականները չէին կարողանում փախուստի դիմել, նրանք խելակորույս գամվել էին տեղում ու սրահար էին լինում: Տեսնելու բան էր հոռոմոց զորքերի համար սարսափելի և օրհասական այդ օրը, երբ 20.000 հոգուց միայն 100 հոգի կենդանի մնաց են: Դրա վրա սրբակրոն, մեծ սպարապետ Վահրամ Պահլավունին միջամտեց, մարդիկ ուղարկեց Յայոց զինվորների մոտ, շատ աղաչեց ու պաղատեց նրանց և հազիվ կարողացավ համոզել, որ թույլ տան կենդանի մնացած սակավաթիվ հոռոմ զինվորներին գնալու: Հոռոմոց կենդանի մնացած զինվորներն, ահա, այդպիսով փրկվեցին: Այս բանից հետո հոռոմոց զորքերը այլևս չպահանջեցին Անի քաղաքը, այլ խայտառակ եղած դարձան, գնացին Կոստանդնուպոլիս՝ Միջայե կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայե IV-ի – Մ.Յ.**) մոտ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 490 թվականին վախճանվեց Յայոց թագավոր Դովհանեսը...: Այդ ժամանակ հոռոմների Միջայե թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայե IV-ը – Մ.Յ.**) մեծաբանակ զորքով Յայոց երկիրը մտավ ու սրով և գերությամբ սկսեց ավերել այն, իսկ դրա պատճառն այն էր, որ Դովհանեսն իր կենդանության օրոք հոռոմներին գրություն էր տվել, թե իր մահվանից հետո Անին թող հոռոմներին լինի...: հոռոմների զորքը համախմբվեց ընդդեմ թագավորաբնակ Անի քաղաքի և այդ ժամանակ Յայոց մնացած զորքը և ազնվականները հավաքվեցին սպարապետ Վահրամ Պահլավունու շուրջը՝ խնդրելով նրան պատերազմի դուրս գալ հոռոմոց զորքերի դեմ, որովհետև նրանք մեծապես անարգելով ու նախատելով էին դիմում պատերազմի: Յայոց զորքերը, Աստծո անուշը շուրթերին, մեծ զայրույթով ու բարկությամբ լցված թափվեցին հոռոմոց զորքերի գլխին: Եվ ահա նրանք այսօր գազազած ու ամբարտապանացած զորքերին փախուստի մատնեցին՝ տորդելով հեծելազորի ուղեղի տակ ու սրատելով: Յայոց գազազած զորքերի աղաղակից սարսափած՝ փախստականները չէին կարողանում փախուստի դիմել, նրանք խելակորույս գամվել էին տեղում և դրա վրա սրբակրոն Վահրամ միջամտեց Յայոց զինվորների մոտ, որ թույլ տան գոնե կենդանի մնացած սակավաթիվ հոռոմ զինվորներին փախչելու: Ամեն մի հազարյակ ռազմիկից փրկվեց միայն հարյուրը: Այս բանից հետո հոռոմոց զորքերը այլևս չպահանջեցին Անի քաղաքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰⁵ «Այդ օրերին Գագիկ թագավորը, զորահավաք անելով, շարժվեց, գնաց իր հայրենի շրջանները և բոլոր անհնազանդներին հնազանդեցրեց, թշնամիներին սաստիկ զայրույթով երկրից դուրս չարտեց և բազում զորքերով բանակեց Արարատյան գավառում՝ հարավային ազգից վրեժ լուծելու նպատակով» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ օրերին Գագիկ թագավորը, զորահավաք անելով, շարժվեց, գնաց իր հայրենի շրջանները և բոլոր անհնազանդներին հնազանդեցրեց, թշնամիներին սաստիկ զայրույթով երկրից դուրս չարտեց և բազում զորքերով բանակեց Արարատյան գավառում՝ հարավային կողմից ներխուժած ազգից վրեժ լուծելու նպատակով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰⁶ «Այն ժամանակ մեծ իշխան Գրիգորը՝ Վասակ Պահլավունու որդին, սպառազինվեց և զորքի գլուխն անցած գնաց բանակեց Զուրաստան գետի ափին՝ Բջնի մեծ ամրոցի մոտ: Այն ժամանակ այլազգիների զորքը եկավ Յայոց զորքի վրա, կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ և Յայոց զորքը հաղթեց պարսից զորքին: Զուրաստան գետի ափին մեծ ջարդ տվեց: Թուրք զորքերի հրամանատարներին գերեցին, իսկ մնացածներն էլ, փախուստի դիմելով, գնացին Պարսկաստան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ զինվեց մեծ իշխան Գրիգորը՝ Վասակ Պահլավունի թագ Վասակի որդին, որը շարժվեց և տեղակայվեց Բջնի ամրոցի մոտ՝ Ախուրյան գետի ափին: Օտարականների զորքը մարտի մեջ մտավ Յայոց զորքերի դեմ, սարսափելի ճակատամարտ եղավ: Թշնամիները սկզբում հաղթեցին Յայոց զորքին, սակայն հետո Աստծո օգնությամբ Յայոց զորքը ինքը փախուստի մատնեց այլազգիների զորքին և անողորմ կերպով ոչնչացրեց թշնամիներին՝ որոնց հրամանատարները գերի ընկան, իսկ մնացածները փախան Պարսկաստան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰⁷ «Այն ժամանակ հույները չարի ազդմամբ, սուտ բրիստոնյան Դավիթ Անողինի նենգությամբ և դավաճանությամբ նորից ուղեղ տեղադրեցին: Մենք ստիպված եղանք փոխել նրա անունը և դնել Դավիթ, որովհետև նա մի բրիստոնյան ժողովրդին տառապանքների վիճի գործեց, սակայն բանասրկուն նրա հոգին էլ տանջեց և կորստյան վիճիում հավիտենական խոշտանգումների մատնեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³¹⁰⁸ «Արդուհինը (**Բերգանդի կոմսության կոմս Արդուհինը – Մ.Յ.**) շտապեց Ավերսայում գտնվող Նորմանների մոտ և պատմեց, թե ինչ է եկել իր գլխին՝ խստորեն մեղադրելով նրանց, որ նրանք թույլ են տալիս կանաչահաման հույների և տեղակայված Բջնի ամրոցի մոտ՝ Ախուրյան գետի ափին Ապուլիային, ընդ որում դա այն պայմաններում, երբ հույների վախկոտ ժողովուրդը փախում է գետի խնջույքներում և դիմում է փախուստի նույնիսկ թշնամիների մի փոքրիկ խումբ իսկ տեսնելով՝ որևէ կերպ պատրաստ չլինելով մարտի: Դրանից հետո, թեև առաջ հենց հույների արիությանից դրդված էին Նորմանները լքել Ապուլիան, նրանք, ոգևորված նման խոսքերից, կրկին պատրաստակամությամբ հայտնեցին ելնել նրանց դեմ՝ միայն թե ավելի շատ զորքով՝ եվ ահա նրանք հավաքվեցին իրար գոյու 12 ազնվաժողիսի, վարքաբարձր լավ ու ընդունելի անձանց ընտրեցին որպես իրենց առաջնորդներ և նրանց «կոմս» տիտղոսը տվեցին, որից հետո ամենուր երկիրը բաժանեցին իրար մեջ ու որոշեցին, թե ով, ինչպես և ում պետք է հարկ վճարի, եթե, իհարկե, չար ճակատագիրը չխանգարի նրանց իրենց ծրագրերում: Եվ այսպես, որոշելով ամեն ինչ, Նորմանները շտապեցին ճակատամարտի: Այդ ժամանակ Իտալիայում կայսերական զորքեր չկային, բանգի Ապուլիայում ամեն ինչ հանգիստ էր և, եթե մի ինչ որ պատերազմի մասին խոսում էլ էին, ապա այդ միայն սիցիլիականների դեմ սկսվող պատերազմն էր: Արդուհինը Նորմանները ներխուժեցին Ապուլիա և տիրեցին Մեյֆիին, ընդ որում դրանից հետո նրանցից ով ինչ ավար որ ձեռք էր բերում, այն բերում էր հենց այս քաղաք: Բանն այն էր, որ վերը հիշատակված Վասիլ Բոհունը, իր ժամանակին տեսնելով, որ դա բացառիկ հուսալի մի տեղ է, այնտեղ մի շարք համեստ կառույցներ էր կառուցել, մարդիկ հաստատել է այժմ, ահա, սա դարձել էր Իտալիայի ամենաաչքի ընկնող քաղաքներից մեկը՝ հարուստ մի քաղաք, որը ոչ խելելու ցոր, ոչ էլ ցորենի պակաս չունեց՝ պատիվ լինելով այն իշխանի համար, որի իշխանության տակ որ գտնվելիս լինի: Եվ այսպես, լսելով Նորմանների գործողությունների մասին, Միջայե Դովհանը վերադարձավ Սիցիլիայից և պատրաստվեց Նորմանների դեմ պատերազմի: Հարկ է նշել, որ հույների ուժերը հսկայական էին, այն դեպքում, երբ Նորմանների բանակը կազմված էր միայն 500 հետևակայիններից և 700 հեծյալ ասպետներից, ընդ որում այս մարդկանցից միայն քչերն էին, որ ունեին զրահներ ու վահաններ: Այնուհանդերձ Նորմանները չուսափեցին մարտից, ընդ որում նրանք հետևակ ռազմիկներին հրամայեցին դիրքեր գրավել աջից ու ձախից, իսկ մի բանի հեծյալներ էլ հատկացվեցին, որպեսզի աջակցեն հետևակայիններին: Մյուսն քողարկի խիստ հրամանով արգելվեց լքել մարտի դաշտը, իսկ այն պարագայում, եթե թշնամին հանկարծ կսուլայի իրենց այնուհանդերձ նահանջել, նրանք պետք է ուղղակի փոխեին շարքերը: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ բանակը նման հրաման ստացավ ու զբաղեցրեց իր դիրքերը, հեծյալների ջոկատը մի քիչ առաջ անցավ: Իրենց հեղթին հույները սրանց դեմ մի ջոկատ ուղարկեցին, բանգի հույները իրենց սովորության համաձայն ոչ թե միանգամից էին բոլոր ուժերով մարտի մեջ մտնում, այլ սկզբում ուղարկում էին մի ջոկատ, իսկ հետո, երբ թշնամին թուլանում էր՝ մյուսը, ընդ որում ամեն ինչից զատ սա օգնում էր նաև վարքա պահել իրենց ռազմականությանը: Եվ վերջապես, եթե հույները տեսնում էին, որ հեծյալ զորքերը համառում են, իսկ թշնամին տեղի չի տալիս, ապա այդ ժամանակ միայն, պահպանելով կարգը, նրանք հարվածում էին անկա բոլոր ուժերով, ընդ որում այդ հանգամանքը հերթական անգամ ոգևորում էր յուրաքանչյուրին և ստիպում հակառակորդին ամոթալի փախուստի դիմել: Եվ այսպես երկու զորքերը կանգնեցին միմյանց դեմ հանդիման և այդ ժամանակ հորդափոս Ալիվեհուտ գետի ափին մի մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ հույները պարտվեցին, իսկ զավթեց էլ սկսեցին, ինչքան ուժ ունեին, հետապնդել նրանց: Արդուհինը սպանված մարդկանց շատ դիակներ մնացին ապուլյան հովտում, բայց ավելի շատ դիակներ էլ գետը քշեց տարավ: Բանն այն է, որ հույներն այն աստիճան սարսափահար էին փախչում, որ արդյունքում ոչ հորդափոս գետը և ոչ էլ կոշտ քարերը չէին կարողանում զսպել նրանց այդ խելագար վազբույ: Դույնների մեծ մասը գոհվեց գետի հեղեղում, այլ ոչ թե սրից ընկավ, թեև զավթեց ոմանց խոցեցին նիզակներով, այլոց էլ սրահար արեցին,

մի խոսքով, հույների հսկայական բանակություն սպանվեց: Ինչ վերաբերվում է Միթայեյին, ապա սա մի բուռ մարդկանցով կարողացավ փրկվել և ելնել մի լեռան վրա, որտեղից լավ երևում էին շրջակա բլուրները: Այս հաղթանակը մեծապես ամրապնդեց զայլերի ոգին և դրանից հետո նրանք արդեն չէին վախենում մարտի մեջ մտնել հույների դեմ, ինչպես բազեն, որը սովոր է բռնել միայն փոքր թաղանթներին և վախենում է մեծի վրա հարձակվել, բայց, եթե մեկ անգամ անում է այդ, ապա արդեն ոչ սիրամարգը ու ոչ էլ կարապը նրան չեն վախեցնի, բանգի նա կորցնում է վախը ամեն մի մեծ թաղանթի հանդեպ» (Վիլհելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1041 թվականին Սիցիլիայից Լոմբարդիա եկավ պրոտոսպաթարիոս և կատեպան Միթայեյը՝ Նույն ինքը Դուլխիան Փոքրը: Սա Նույեմբեր ամսին մտավ Բարի և հրամայեց Բոստոնյան պարիսպների վրա կախաղան հանել չորս հոգու: Եվ ահա մարտի 27-ին Դուլիբեևտի մոտ Նորմանների ու հույների միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ զոհվեցին շատ ռուսներ և օժանդակ ջոկատների այլ ռազմիկներ: Ինչ վերաբերվում է Դուլխիանին, ապա նա այդ ճակատամարտում փրկված զորքերի մնացորդների հետ միասին ապաստանեց Մոնտե-Պելուզոյում» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Տիրոջ 1040 թվականին՝ 8-րդ ինդիկտիոնին, Նիզակակիրները Մոտոլայի մոտ սպանեցին կրետացի էպիրոսյակտոսին և Ռոմանոսին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Այսպիսի հարված ստանալուց հետո, սակայն, այս Միթայեյը առակի ձկնորսի խոհեմությունն իսկ չունեցավ, բանգի թշնամիների վրա հարձակվեց ոչ թե իրեն ապահոված լինելով բովանդակ բանակով, այլ հանդգնությունից դրոպված, վերցնելով պարտություն կրած զինվորներին, ինչպես և այնպիսիների ու լիկառնացիների, որոնք ֆեդերատների տագման են կազմում: Նա թշնամիների վրա հարձակվեց Զորե կոչվող վայրում, բայց դարձյալ գլխովին պարտվեց, բանգի ֆրանկները մեծաթիվ զինակցություն էին ստացել Պարոսդեսի շուրջ և Ալպերի ստորոտներում բնակվող լեռնալսիկներից» (Ռովիանես Սկիլիցե «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):

³¹⁰⁹ «Պարտված, սակայն չուժազրկված, հույները կրկին սկսեցին ոգևորել միմյանց և, հավաքելով ավելի մեծաքանակ զորք, պատրաստվեցին մարտի: Նրանց միացավ նաև Դուլեանը, որն այդ գործին էր ուղարկվել Կոստանդնուպոլսի կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Միթայեյ V-ի (1041-1042) - Մ.Ֆ.) կողմից: Այդ ժամանակ Նորմանները առանց հապաղելու եկան հույների վրա և արիաբար նրանց դիմադրեցին Մոնտեպիլոզոյի մոտ: Մարտից առաջ մագաչափ իսկ չվախենալով՝ Նորմանները այնպես էին ձգտում դրան, կարծես դա իրենց սեփական ընտրությունն էր: Այդ ճակատամարտում հույները, հակառակ իրենց սովորության, իրենց բաջաբար էին պահում, այնպես, որ Նորմանները, կրելով մեծ կորուստներ, արդեն սկսում էին տեղի տալ: Այդ ժամանակ Վիլհելմը առաջարկ էր չորսօրյա տենդին և չէր կարող մասնակցել այդ մարտին այդ սարսափելի հիվանդության պատճառով՝ գրեթե մեռած պառկած լինելով մոտակայքում: Այնուհանդերձ, տեսնելով, որ իր մարդիկ մոռացել են արիության մասին և արդեն մոտ են պարտությանը, նա ստիպված եղավ, մոռանալով իրեն տանջող հիվանդության մասին, զայրացած ու կատաղած մարտի մեջ մտնել: Եվ այսպես, ծանկնդով գնեցեր, Վիլհելմը կատաղած մի առյուծի նման նետով թշնամիների շարքերի ամենախիտ տեղը: Արդյունքում նա կրկին հավաքեց իր մարդիկը, ոգևորիչ խոսով ոգևորեց նրանց ու փախուստի մատնեց հակառակորդին, ընդ որում հույների առաջնորդը՝ դուքս Դուլեանը, ինչպես պարզվեց մի վախկոտ մարդ էր, որը ծեծվեց, ինչպես մի ցուլ: Դուլեանի մարդիկ ընկել էին հուսահատության գիրկը և չէին հավատում իրենց չար ճակատագրին, ընդ որում նրանք դիմադրեցին գրավել մի ամրացված վայրում և որևէ կերպ չէին ցանկանում Նորմանների դեմ մարտի մեջ մտնել պարիսպներից դուրս, սակայն դրանք ևս չէին կարողանում պաշտպանել նրանց, բանգի Նորմանները հաճախակի կործանարար հարձակումներ էին գործում հույների վրա՝ ոչնչացնելով խաղողանոցները և ծիսապատկեր վազերը, տանելով անասունների և ոչխարների հոտերը՝ այլ պաշարների հետ միասին: Այս կերպ նրանք տանում էին ամեն ինչ, ոչինչ չթողնելով հույներին պարիսպներից դուրս, ընդ որում հույները մեծ կարիքի մեջ ընկան: Իրոք, Նորմանների զորքը լիովին շրջափակել էր այն ամրությունը, որտեղ պատսպարվել էին հույները, և, պաշարողական մեթոդների կիրառմամբ, որոնց համար քիչ չէին վարպետ մասնագետները և դրանց սպասարկող Նյուպակյան միջոցները, հարձակումներ էր գործում: Արդյունքում այդ ամրության պարիսպները և աշտարակները ավերվեցին հարվածների հետքերից, իսկ իմպերն էլ փորվեցին: Դրանից հետո Նորմանները հնարավորություն ստացան գրոհի գնալ ու արդյունքում նրանք բռնեցին ներսում եղող բոլորին: Արդյունքում Նորմանները հանգեցին այն մտքին, որ կարող են գրավել նաև հարակից ամրությունները և այդ վայրի նկատմամբ հաստատել իրենց իշխանությունը» (Գաուֆրեդ Մայստերա «Ռոբերտի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 10):

«Դրանից հետո, հավաքելով նոր զորք ինչպես կարողացավ, Միթայեյ Դուլխանը կրկին իր մարդկանց տարավ Կաննի մոտ գտնվող Օֆանտո գետի մոտ: Գալլերը ևս վերադարձան ճակատամարտի ու այս անգամ ևս Միթայեյը ջարդ կրեց, ընդ որում շատ հույներ գերվեցին, շատերն էլ սպանվեցին: Այդ մարտում Դուլխանը գետին տապալվեց ձիուց, սակայն նրա ձիապանը փրկեց տիրոջը: Բանն այն է, որ Դուլխանի ձին կատաղած գետն էր նետվել և նա անխուսափելիորեն կրնկներ թշնամիների ձեռքը, սակայն նրա ձիապանը, ինչպես ասվեց, փրկեց նրան՝ զիջելով իր ձին: Այսպես՝ մարտերում Նորմանների հաջողականությունը, իսկ դրա հետ նաև ինքնավստահությունը մեծացավ» (Վիլհելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1041 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնին, կատեպան Միթայեյ Դուլխանը եկավ Սիցիլիայից և մեկնեց Ասկոյա, բանի որ այն Նիզակակիրները այնտեղ սպանություններ էին իրականացրել: Նա այնտեղ մի հոգու սպանության համար կախեց, իսկ հետո անցավ Բոստոն, որտեղ էլ կախեց 3 և կուրացրեց 4 հոգու: Արդյունքում Լանգոբարդյանը (Բեդգամոյի կոմսության կոմս Արդուինը - Մ.Ֆ.), որը կատեպանի մոտ տույադներտես էր եղել, ելավ Մեդֆի, հավաքեց այնտեղ գտնվող ֆրանկներին ինչպես կարողացավ և ապստամբություն բարձրացրեց կատեպանի դեմ: Արդյունքում հույները պարտություն կրեցին, իսկ կատեպանն էլ այս պատճառով փախավ Բարի» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո մայիս ամսին հույները իրար եկան Աուֆիդա գետի մոտ գտնվող Մոնտե-Մաջորոյում, որից հետո ամսվա չորրորդ օրը ճակատամարտ եղավ, որտեղ զոհվեցին շատ անատոլիացիներ, օքսեվկիաններ, ռուսներ, թրակիացիներ, կալաբրիացիներ, լանգոբարդներ ու կալաիդոցներ: Այնտեղ սպանվեց արեալիտեր Անգելը, եպիսկոպոս Տրայանոսը և եպիսկոպոս Աբերանտիոս Ստեֆանոսը: Իրոք, ինչպես պատմում էին ականատեսները, այնտեղ հազիվ 2.000 հոգուց քիչ ավել Նորմաններ կայն, այն դեպքում, երբ հույները կազմում էին 18.000 հոգի՝ չհաշված ծառաներին: Այսպիսով՝ Միթայեյի մարտակարգերը խառնվեցին և նա, հետ դառնալով փոքրաթիվ ողջ մնացածների հետ և կիսակենդանի կատաղի Նորմանների նկատմամբ զգացած վախից, գրեց Սիցիլիա՝ այնտեղից կանչելով խեղճուկրակ մակեդոնացիներին, պավլիկյաններին ու կալաբրիացիներին» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

³¹¹⁰ «Իբրահիմ Յաննալը, որը Թուրքիի-բեկի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկ - Մ.Ֆ.) եղբայր էր, գնաց Ռեյ, սակայն, երբ այնտեղ եղած դուզգերը լսեցին այդ, վախից թողնեցին Ջաբալ երկիրը և հեռացան: Նրանք գնացին Ատրպատական, բայց այստեղ ևս չէին կարող մնալ, բանի որ վատ էին վերաբերվել նրա ժողովրդին և Իբրահիմ Յաննալը իրենց հետևում էր, իսկ նրանից վախենում էին, որովհետև նրանք Թուրքի-բեկ և Դաուդ եղբայրների հպատակներն էին: Այդ պատճառով նրանք իրենց հետ վերցրին մի խումբ բորդերի, որոնք ճանապարհը գիտեին, անանցանելի լեռներով գնացին Անձաղիք և այնտեղից դուրս եկան Ջազիրա տեղի Ումար: Բուկան, Նատուղի և ուրիշներ եկան Դիար Բաք, կողոպտեցին Կարդան, Բազաբդան, ալ-Ռասսանյան և Ֆիշաբուրը, իսկ Մանսուր իբն Դիզուլլին մնաց Ջազիրայի արևելյան կողմերում: Նրա հետ Նամակակցեց Ջազիրայում իշխող Սուլեյման իբն Նասր ալ-Դուլա իբն Մարուանը (Մովսևյանների եմիրության եմիր Նասր-է-Դուլան - Մ.Ֆ.)՝ առաջարկելով հաշտություն կնքել և մնալ Ջազիրայում, միևնույն օրը ձմեռն անցնել, որից հետո այլ դուզգերի հետ կզնար Ատրիք: Նրանք հաշտություն կնքեցին և հավատարմություն երդվեցին, սակայն Սուլեյմանը դավադրություն էր նյութում Մանսուրի դեմ: Նա հանդիսավոր ճաշկերույթ ասքեց ու իրավիճակը նրան, սակայն, երբ սա մտավ Ջազիրայի իրեն պատկանող մասը, նա ձերբակալել տվեց նրան, բանտարկեց, իսկ նրա զորքը ցրվեց ամեն կողմ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Տուղրի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկ - Մ.Ֆ.) ամայացրեց Նիսիբիսի, Մայիարկերտի, Սնջարի, Զաբուրի և Անիի շրջակայքը» (Բար-Յեբրեոս «Ալֆաբիկի պատմություն», գիրք 10):

³¹¹¹ «Երբ այդ ամսին իմացավ Կարվաշը (Ուկրաինայի եմիրության եմիր Սուլթանի-է-Դուլան - Մ.Ֆ.), մեծ զորք ուղարկեց, որին միացան Բաշնալի բորդերը, Ֆանսի գորդը և Նասր ալ-Դուլայի (Մովսևյանների եմիրության եմիր Նասր-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) զորքը: Նրանք հետապնդեցին դուզգերին, հասան ու կռվի բռնվեցին նրանց հետ: Դուզգերը առաջարկեցին վերադարձնել ամեն ինչ, որ իրենք ավարի էին տվել, պայմանով, որ երաշխավորագիր տրվի, սակայն չտրվեց: Այն ժամանակ դուզգերը կռվեցին այնպես, ինչպես կվճռվին մահվան սպառնալիքից վախեցող մարդիկ, արքաներից շատերին սպանեցին ու նրանք ցրվեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Տուղրի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկ - Մ.Ֆ.) ...սպանեց Միջագետքի կառավարիչ Ժիրաբին» (Բար-Յեբրեոս «Ալֆաբիկի պատմություն», գիրք 10):

³¹¹² «Երբ սիցիլիական բանակը Դուլխանից ստացավ օգնության հասնելու լուրը, անմիջապես էլ սկսեց հավաքել Կալաբրիայում ցրված ուժերը, որպեսզի վրեժ լուծի նրանց համար, որոնց դիակները անթաղ ընկած մնացել էին այն գետի ափին, ընդ որում քանց մեջ այնպիսի խելագարներ կային, որ հավանում էին մի սարսափելի հերետիկոսության, բանգի պնդում էին, թե Որդու հետ միասին տառապել է նաև հայրը, իսկ խաչակնքվում է էին նրանք միայն մեկ մատով դիպելով ճակատին՝ սովորեցնելով, որ Դայրը, Որդին և Սուրբ հոգին մեկ են: Եվ ահա նրանք, ենթարկվելով սխանական սղման, նետվեցին մարտի՝ հետևելով այն խելագար Միթայեյին: Այդ ժամանակ, սակայն, հոռոմները տերության

դեկավարը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.)** արգելեց Միքայելին հետագա մարտերի մեջ մտնել, բանի որ սա մինչ այդ նորմանների դեմ որևէ հաջողության հասնել չէր կարողացել: Եվ ահա կայսրը հրամայեց էքսավզուստոսին իր վրա վերցնել հույների մարտի տանելու գործը: Ասում էին, որ այս մարդու հայրը այն հաղթական Վասիլ Բոհոանն էր, որը մի ժամանակ փախուստի էր մատնել Մելուսի գլխավորած զավեռին: Մինչ այս, մինչ այն, Դոկիանը վերադարձավ Միցիլիս, իսկ էքսավզուստոսը հատուկ կոչով դիմեց զորքին...: Այս խոսքերով ևս ոգի տվեց հույներին և, հրամայելով իջնել լեռներից, ճամբար գարկեց հաղթավայրում: Երբ նրանք այդպես վարվեցին, զավեռը հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի տեղեկություններ ստանան հույների մասին: Այս հետախույզները վերադարձան և հայտնեցին, որ հույները, չնայած, որ նրանց հրամանատարը փոխվել է, պատրաստ են մարտի, թեև մարդիկ այն նույն են և նրանցից վախենալու կարիք չկա: Այդ ժամանակ լեռներում հույները դեռևս ոչ քիչ թվով կողմնակիցներ ունեին, որոնց պաշտպանության տակ, եթե կարիք լիներ, կարող էին վերադառնալ, ընդ որում տեղաբնակները օգնում էին նրանց: Եվ ահա երկու բանակները իրար եկան հաղթավայրում: Բռնկվեց մի ծանր մարտ, երբ և այս, և մյուս կողմը ձգտում էր հաղթանակի՝ մեկ իրենք փախչելով, մեկ փախուստի մատնելով հակառակորդին: Եվ այսպես զավեռը երկար դիմադրեցին կատաղի հույների հարձակումներին, սակայն հետո հույները այնուհանդերձ աստիճանաբար սկսեցին առավելության հասնել: Այդ ժամանակ Վալտերը՝ Ամիկայի որդին, որը մեկն էր այն 12 կոմսերից, որ զավեռը ժամանակին ընտրել էին որպես իրենց հրամանատար, նետվեց հույների շարքերի մեջ և կրկին նորմաններին առաջ տարավ: Իրոք, հույները նման ծանր կորուստներ դեռ երբեք չէին կրել, բանգի նրանց բոլոր հասարակ ռազմիկները սպանվեցին, սակայն ոչ քիչ թվով զոհվեցին նաև ռազմիկները հայտնի մարդկանցից: Ինչ վերաբերում է այն դժբախտ էքսավզուստոսին, ապա նա, շղթայակապ բռնկվելով հաղթողների ձեռքից, տարվեց Ատենույ՝ թաղաք, որտեղ նորմանները ուզում էին հաղթահանդես տոնել: Սա երրորդ հաղթանակն էր, որ զավեռը տարան այդ տարվա ընթացքում: Արդյունքում հույները գլխովին ջախջախվեցին և կորցրին հաղթանակի հասնելու ասեն մի հույս, ընդ որում Ակուլիայի ամրություններ ունեցող բոլոր բնակավայրերը, այդ թվում Բարին, Մոնուպոլին, Տոպենցան, ինչպես նաև մյուսները խզեցին պայմանագիրը հույների հետ և պայմանավորվածություն ձեռք բերեցին ֆրանկների հետ» (Վիլհելմ Ակուլիացի «Ռոբերտ Գվիկարի կյանք», գիրք 1):

«Տիրոջ 1042 թվականին՝ 10-րդ ինդիկտոնին, եկավ կատեպան էքսավզուստոսը՝ Բոհոանի որդին: Նա կրկին մարտի մեջ մտավ նորմանների ու նրանց դուքս Ատենույ՝ Բենկենտագու դեմ Մոնտեպելոզոյի մոտ: Այս անգամ ևս հույները պարտություն կրեցին, իսկ կատեպանն էլ գերի տարվեց Բենկենտ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1042 թվականի սեպտեմբեր ամսի երրորդ օրը հույների զորքը մոտեցավ Մոնտե-Պիլագոյին, իսկ նորմանների զորքն էլ եկավ Սիրիկոյո դոլակից: Այդ ժամանակ երկու լեռների միջև ձգվող տարածքում ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ զոհվեցին շատ խեղճուկրակ մակերդոնացիներ, իսկ բուն զորքից էլ քչերը փրկվեցին: Այնտեղ կենդանի գերի ընկավ Բուգիանոն, որին անցկացրին ողջ Ակուլիայով ու Բենկենտով: Իրոք, ինչպես արժանահավատ կերպով հայտնում են այդ ճակատամարտի մասնակիցները, այնտեղ եղել են 70.000 նորմաններ և 10.000 հույներ» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Քրիստոսի 1042 թվականի մարտ ամսին կայսերական պրոտոսպաթարիոս Միքայելի դեմ, որը նաև կոչվում էր Դոկիան, ևս մարտ տվեց ու հաղթեց նրան» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ նորմանները Ակուլիայում, այն բանից հետո, երբ նրանց ուժերը մեծացան Նորմանդիայից ստացված համալրումների հաշվին, իրենց ուժի և իտալացիների թուլության պատճառով մտադրվեցին տիրել Ակուլիային: Եվ ահա նրանք խորամանկությամբ և ուժով սկսեցին տիրել բաղաբների ու ամրությունների՝ Ակուլիայում իրենց պահելով իսկական տերերի նման և միայն իրենց անուկով սարսափ տածելով հարևան ժողովուրդների վրա» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Երբ Միքայել կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.)** իմացավ կատարվածի մասին, Միքայելին պաշտոնանկ արեց և նրա փոխարեն Բոյանին ուղարկեց, որը համարվում էր գործունե մարդ և հաջող պատերազմող: Նա սերում էր Բոյանի այն տոհմից, որին Վասիլ կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)** Իտալիա էր ուղարկել և որը կայսեր համար նվաճել էր ողջ Բոյանիան ընդհուպ մինչև Դոմոն, բայց սա ևս այդ երկիրը գնալով և իր հետ վերցրած չլինելով ուժեղ ու թարմ զինական ուժ, ստիպված էր Մոնուպոլիսում նախկինում պարտված հռոմեացիներով մարտ տալ թշնամիներին, որոնք ավելի հզոր էին դարձել և պաշտպանում էին երկիրը՝ այն համարելով իրենց սեփականը: Բոյանը, ահա, պարտություն կրեց և իր զորքի հետ գերի ընկավ, իսկ ուկեր կարողացան սրից խուսափել, դեսուդեն ցրվեցին, փրկություն գտնելով դեռևս հռոմեացիներին հավատարիմ մնացած բերդերում: Այսպիսով՝ ահա ֆրանկները Իտալիան համարում էին գնելի ուժով նվաճված տիրույթ, տեղաբնիկները, ոմանք կամովին, ոմանք բռնությամբ կամ ստիպված, իրենց կողմն էին անցնում, բացի Բենկենտից, Դիոդոնից, Տարանտից ու Բարիից: Այս չորս բաղաբները հավատարիմ մնացին հռոմեացիներին» (Յովհաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնուպոլիս», մաս 3):

³¹¹³ «25/ Կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.)** տրվել էր հաճույքներին և լի էր գոռոզությամբ, իսկ ողջ բաղաբը, ես նկատի ունեմ ամեն տեսակի, կարողության ու տարիքի մարդկանց, կարծես խախտվել էր բաղաբի մարմին միաձևությունը, մասամբ արդեն շփոթմունքի մեջ էր հայտնվել, հուզվում էր, և ոչ մեկը չմնաց այնտեղ, որ ատամների արանքից դժգոհություն չնետեր, իսկ հետո էլ, հոգում ավելի վտանգավոր մտադրություններ ունենալով, ազատություն չտար լեզվին: Երբ ամեն տեղ լուրեր տարածվեցին կայսրուհուն **(Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.)** պատուհասած նոր աղետների մասին՝ բաղաբն իրենից սկսեց համընդհանուր սգո տեսարան ներկայացնել: Ինչպես մեծ ու համընդհանուր աղետների օրերին բոլորը տիրության մեջ են գտնվում, հիշում են անցյալ աղետները ու սպասում տոներին, այնպես էլ այն ժամանակ սարսափելի հուսահատությունն ու անսպասելի փշուր պատեց նրանց ու արդեն հաջորդ օրը ոչ մեկը լեզուն իրեն չէր պահում, որ ազնվական մարդիկ, ոչ եկեղեցական սպասավորները, ոչ էլ նույնիսկ կայսեր ազգականներն ու տնեցիք: Մեծազույն բաղաբությամբ համակվեցին նաև արիստոկրատիկ և նույնիսկ դաշնակիցներն ու օտարականները, ես նկատի ունեմ տավրոսկյութներին և ուրիշներին ոմանց, որոնց արքան տոկոսաբար պահում էր իր մոտ, ահա ուրեմն, նրանք ևս չէին կարողանում զայրույթ և պատրաստ լին կյանք զոհել թագուհու համար: /26/ Ինչ վերաբերվում է շուկայի մարդկանց, ապա նրանք էլ դուրս եկան ակերից ու հուզվեցին՝ պատրաստ բռնակալին բռնությամբ պատասխանել, իսկ կանացի ցեղը...: Այսպես էին նրանք խոսում և նետվեցին դեպի պալատ, որպեսզի այրեն այն և արդեն ոչինչ չէր կարող նրանց կանգնեցնել, բանգի բռնակալի դեմ էր ելել ողջ ժողովուրդը: Սկզբում նրանք խմբերով ու ջոկատներով շարվեցին մարտի համար, իսկ հետո էլ ողջ բաղաբով ու զորքով շարվեցին արքայի վրա: /27/ Չինված էին բոլորը: Ոմանք ձեռքերում սեղմում էին տապալներ, մյուսները ցնցում էին երկաթե կացիններ, երրորդները կրում էին նետեր ու նիզակներ, իսկ հասարակ ժողովուրդը առաջ էր շարժվում անկանոն ամբոխով՝ ձեռքերում կամ էլ թիկունքի վրա կրելով մեծ քարեր: Այդ օրը ես կանգնած էի պալատի մուտքի մոտ, վաղուց ծառայելով որպես արքայական բարտուղար, դրանից կարճ ժամանակ առաջ ես արքայական ընդունարանի կազմում էին ընդգրկվել: Եվ ահա, այդ պահին ես գտնվում էին ներքին սենյակում և գաղտնի փաստաթղթեր էի թելադրում: Հանկարծ մեզ գվկոց հասավ, կարծես ձիերի դուրիսն, որը վախով պատեց շատերի հոգիները, իսկ հետո էլ մի մարդ հայտնվեց և հայտնեց, որ ողջ ժողովուրդը ապստամբել է արքայի դեմ և, կարծես ինչ-որ մեկի ձեռքի շարժումով, միավորվել է մեկ ցանկությամբ: Այդ ժամանակ շուրջ բոլորը կատարվող թվում էր անակնկալ ու անհնար մի բան, սակայն, շնորհիվ նախկինում իմ տեսածի ու լսածի, ես հասկացա, որ կայծը խարույկ է բռնկել, որը հանգցնել արդեն հնարավոր է միայն գետերով ու ջրերի հեղեղով և դրա համար էլ թամբեցին ձին ու սլացա բաղաբով՝ իմ աչքերով տեսնելով այն, ինչին հիմա էլ նույնիսկ դժվարությամբ եմ հավատում: /28/ Մարդկանց կարծես ինչ-որ վերին ուժ էր պատել և արդեն ոչ մեկը նախկին վիճակում չէր: Բոլորը սլանում էին ինչպես կատաղածներ, նրանց ձեռքերը լցվել էին ուժով, աչքերը կայծակներ էին շայթում ու փայլում էին զայրույթով, մկանները ծգվել էին և ոչ մեկը չէր ցանկանում իրեն բարեմիտ տրամադրել ու հրաժարվել իր ցանկություններից: /29/ Ամենից առաջ որոշվեց շարժվել դեպի արքայական ազգականներն ու ավերել նրանց գեղեցիկ ու շքեղ տները: Ամառապես գործի անցնելով՝ ամբոխը միասնական պողոթնումով նետվեց հարձակման և տները փլվեցին...: Ընդ որում տների մեծ մասը բանդում էին ոչ թե հատուն ու ծաղկուն տարիներով գտնվող տղամարդիկ, այլ աղջիկները և ամեն մի տարիքի երեխաներ, իսկ բարիքն էր բաժին էր հասնում նրան, ով առաջինն այն ձեռք կգցեր: Ավերողը հանգիստ իր վրա էր վերցնում այն, ինչ ջարդել կամ բանդել էր, և վաճառքի հանում շուկայում՝ առանց սակարկելու գնի մասին: /30/ Այսպիսի բաներ էին կատարվում բաղաբում և այս կերպ արագորեն փոխվեց նրա արտաքին տեսքը, իսկ արքան այդ ընթացքում գտնվելով էր պալատում: Նա սկզբում որևէ անհանգստություն չէր դրսևորում և բաղաբացիների ապստամբությունն ուզում էր ճնշել առանց արյուն թափելու, սակայն հետո, երբ սկսվեց բացահայտ ապստամբությունը, ժողովուրդը շարվեց ըստ ջոկատների ու գզալի գործ հավաքվեց, նա սարսափելի հուզմունքի մեջ ընկավ և, կարծես հայտնվելով դարանում, չգիտեր ինչ անել: Դուրս գալ վախենում էր, սակայն պաշարումից էլ վախենում էր ավելի շատ, բանգի դաշնակից ջոկատներ պալատում չկային, նրանց հետևից ուղարկել ևս հնարավոր չէր, իսկ ինչ վերաբերվում էր պալատում գտնվող վարձկաններին, ապա նրանց մի մասն արդեն տառամալվում էր և անխոս չէր ենթարկվում, հրամաններին, իսկ մյուս մասն էլ ապստամբել էր, լքել նրան և միացել ամբոխին: /31/ Այդ ժամանակ արդեն իսկ հուսահատվող արքային ներկայացավ նույնիսկիմ: Երբ սկսվել էր ապստամբությունը, նա ապալանում չէր: Իմանալով կատարվածի մասին ու վախենալով փորձանքից, նա սկզբում փակվեց իր տանը և չէր երևում այնտեղից, վախենալով, որ ելքի մոտ ամբոխը իրեն կենդանի չի թողնի, եթե դուրս գա, բայց հետո զինեց իր ծառաներին ու տնեցիներին, ինքը նույնիսկ զոհա էլ չհազնելով, որից հետո նրանք բոլորի համար անկուստ լեռնի թաթստոցը և կայծակի արագությամբ ու

դաշույնները ձեռքբերին սլացան քաղաքով՝ պատրաստ հենց տեղում պառնկեցին յուրաքանչյուրին, ով կկանգնի իրենց ճանապարհին: Այս կերպ վազելով անցնելով քաղաքով՝ նրանք թմբկահարեցին պալատական դարպասները և հայտնվեցին, որպեսզի օգնեն կայսեր: Սա նրանց ուրախությամբ ընդունեց հազիվ չհամբուրեց հորեղբորը, որը որոշել էր մահանալ իր հետ միասին: Եվ ահա նրանք որոշում են անհապաղ աքսորից վերադարձնել թագուհուն, որի պատճառով էլ ապստամբել էր ժողովուրդը և սկսվել էր այդ մարտը, իսկ մինչ այդ պալատական մարդկանց կհզակակցվեին որ պարստախիզվորների վերածել ու շարել նրանց դեմ, ովքեր անսահմանաբար գրոհի են գալիս: Տեղակայվելով թաքստոցներում՝ սրանք սկսեցին վերնից քարեր ու կիզակներ նետել, շատերին սպանեցին և բանդեցին հարձակվողների կուռ շարքերը, սակայն սրանք, հասկանալով, թե բանն ինչու է, կրկին ոգի առան ու նախկինից կուռ շարքերով շարվեցին: /32/ Այդ ընթացքում պալատ բերեցին կայսրուհուն...: Սակայն ոմանք այդպես էլ չհասցրեցին տեսնել նրան, ում իրենց ցույց են տալիս, իսկ մյուսներն էլ, չնայած ճանաչեցին նրան, սակայն ավելի շատ ասեցին բռնակալին, որը մարտի թուխուրով իսկ չէր ազատել հոգին չարությունից ու գազանությունից: Դրանից հետո մարտը բոլորեցվեց նոր ուժով, բայց հետո, ապստամբներից շատերը, վախենալով, որ բռնակալը թագուհու հետ միասին իրենց փախուստի չնստի, ենթարկվեցին նրա խոսքերին և այլ որոշում ընդունեցին, որն ի վիճակի էր տապալել բռնակալի ծրագրերը... /36/ Այդ ընթացքում, երբ, ինչպես արդեն ասվեց, ապստամբները վախենում էին դեպքերի վատ զարգացումից և նրանից, որ բռնակալը առավելության կհասնի ու նրանց ողջ գործը կավարտվի միայն աղմուկով ու նաև այն պատճառով, որ ստանալ առաջին թագուհուն չէին կարող, բանի որ կայսրը նրան իր կողմն էր գրավել և բերել իր նավահանգիստը, դիմեցին նրա բոլոր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորային – Մ.3.**), որպես արքայական արմատի երկրորդ պատուիր...: Նրանք համարձակվեցին դուրս հանել նրան եկեղեցուց, բերել փողոց, նստեցնել ձիու վրա և, շրջապատելով բոլոր կողմերից, հասցնել Աստծու իմաստության տուն: Դրանից հետո արդեն ոչ միայն հասարակ ժողովուրդը, այլև լավագույն մարդիկ բռնեցին Թեոդորայի կողմը, երես թեքեցին բռնակալից և խոսքերով Թեոդորային թագուհի հռչակեցին: /37/ Տեղի ունեցածի մասին հայտնեցին բռնակալին և նա, վախենալով, թե հանկարծակի վրա տվող ամբոխը չբռնի իրեն պալատում, նստեց արքայական նավերից մեկը և հորեղբոր հետ միասին հասավ Ստուդիական վանք, որտեղ էլ արքայական հանդերձները փոխեցին խնդրարկողի և պաշտպանության փնտրողի հանդերձների» (Միքայել Դսեվլու «Ժամանակագրություն», «Միքայել V», մաս 25-33, 36-37):

«Իսկ գիշերը նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.3.**) թագուհուն (**Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չորային – Մ.3.**) գահընդեց արեց և արգելափակեց Էջիսանաց կղզում՝ հրամայելով տանողներին խուզել նրա մազերը և դրանք իրեն բերել: Չնացողները հրաման իր կատարածների, իսկ կայսրը արշալույսին ուղերձ գրեց և տվեց քաղաքի էպարքոսին՝ հրամայելով նրան Կոնստանդնուպոլիս Մեծի հրապարակում այն ընթերցել քաղաքացիներին: Դիմումի մեջ ասված էր, թե. «Չոն չարամտաբար էր տրամադրված իր թագավորությանը, դրա համար իր կողմից նա աքսորվեց: Զանի որ նրան համախոհ էր նաև Ալեքսիոսը, այդ իսկ պատճառով, ահա, նա էլ եկեղեցուց վնդվեց, իսկ դուք, իմ ժողովուրդ, եթե իմ նկատմամբ բարոյացական լինեք, ապա կարծանանաք մեծ պատիվների ու բարիքների, անհոգ ու անասալ կյանք կունենաք»: Երբ էպարքոսը կարդաց դիմումը ժողովրդին, մի ձայն լսվեց, բայց ձայն տվողին չգտան, թե. «Մեծ խաչակրի կայաքանդ կայսր չեմք ուզում, նրան ուզում եմք իսկական թագաժառանգ Չոնին, մեր մորը»: Իսկույն ժողովուրդը միահամուռ կերպով գոչեց «Փորձիր վեն կալաֆատի ոսկորները»: Դրանից հետո ամեն մեկը քարեր ու այծոռներ, ինչպես նաև պատահած փայտերը առած, բիչ էր մնացել էպարքոսին սպանելի, նա պատրիկ մաստատախոս էր, որ դեռ Չոնի հոր մոտ էր ծառայել: Սա փախուստի դիմել և այդպես գլուխը փրկել: Քաղաքացիները շտապեցին Մեծ եկեղեցին, պատրիարքն էլ հաջողացրել էր վերադառնալ, նա վախաբանում էր կայսեր և պահանջում թագուհուն հետ բերել: Շտապեցին նաև թագուհու բոլոր ներքինիները, պատրիկ Կոնստանդին Կալաֆալասը, սենատի մնացած ողջ բազմությունը, որոնք միահամուռ կերպով Դեոդորին Մեծ եկեղեցի բերեցին Թեոդորային, թագավորական ծիրան հագցրին և իր բոլոր՝ Չոնի, հետ միասին կայսրուհի հռչակեցին: Այնուհետև, հարձակվելով պալատի վրա, նրանք ջանում էին Միքայելին պալատից դուրս հանել: Միքայելը, ժողովրդի ցատումից ու գայլույթից սարսափած, Չոնին պալատ բերել տվեց և, հանելով նրա վանակին սքեմը, թագավորական հանդերձներ հագցրեց, բայց երբ փորձեց ծիարչավարանի իր այծոռից խոսքով դիմել ժողովրդին, ասել, թե թագուհին բերվել էր, թե ամեն ինչ լավ էր՝ ըստ ժողովրդի ցանկություն, ժողովուրդը թույլ չտվեց նրան, ասել կողմից նրա գլխին լուսանքներ էին թափվում, ցածից նրա վրա քարեր էին շարտում և նետեր արձակում: Գնալով եղած՝ նա որոշեց գնալ Ստուդիոնի վանքը և վանական դառնալ, բայց դոմեստիկոսը չթույլատրեց, ասաց, թե պետք չէ այդպես հեշտությամբ լքել իշխանությունն ու հեռանալ, այլ պետք է քաջաբար դիմադրել և հաղթանակ տանել, կամ էլ արիաբար ու արքայապալել գոհվել ինչպես վայել է թագավորին: Այդ կարծիքն ընդունվեց և նա, ինչպես որ հիմնավորություն էին տալիս պայմանները, գինեով պալատում գտնվող բոլորին, նորեխախմոսն էլ իր բոլոր գինիորդներին իր տնից ուղարկեց, հենց այդ օրերին Սիկլիայից ժամանել էր նաև զորավար Կատակոլոն Կեկավենետը, որ Մեսենի մասին ավետիս էր բերել, քաջաբար գործի լծվեց: Այն պատճառով, որ դեմոսը երեք մասի էր բաժանվել, հետո հարձակման էր անցել ծիարչավարանում, մյուսը էքսպոզիտայում, իսկ երրորդն էլ՝ ցուկանիստերիոնում, կայսեր կողմնակիցներն էլ, ահա, իրենց ուժերը երեք մասի բաժանելով, համառորեն պաշտպանվում էին: Տեղի ունեցավ քաղաքացիների մեծ կոտորած, բանգի որակը, անգեմ լինելով, սպառազինվածների դեմ էին փորձում կռվել փայտեղով, քարերով և պատանդներով առարկաներով: Պատմում են, թե այդ օրը, դա անտիպասբայի երեքշաբթին էր, կոտորվեց շուրջ 3.000 հոգի, բայց ի վերջո թվական տեսակետից գերակշռի քաղաքացիները, կայսեր կողմնակիցների նկատմամբ առավելության հասնելով, ջարդեցին պալատի դարպասները, ներս մտան ու հափշտակեցին սեկրետներում գտնվող ոսկին և մնացած պատահած իրերը, պատառ-պատառ արեցին պետական հարկացուցակները ու ջանացին ձեռքբալել կայսեր: Վերջին, երբ համոզվեց, որ պարտություն է կրում, Չոնին պալատում թողնելով, նորեխախմոսն և իր շատ մտերիները մի բանիսի հետ չորեքշաբթի առավոտյան կայսերական դրոմոնը մտավ, փախավ դեպի Ստուդիոնի վանքը և անհապաղ իր հորեղբոր հետ միասին հազավ վանականի սքեմը: Պատերազմ, ահա, որ սկսվեց անտիպասբայի երկուշաբթի օրվա երկրորդ ժամին, ավարտվեց երեքշաբթի օրվա գիշերը» (Գովհաննես Սիկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Կալաֆատես», մաս 1):

«Հաջորդ օրը, երբ կատարվածը ժողովրդին դեռ հայտնի չէր ու մարդիկ դեռ եկեղեցիներն արարողության տալավորության տակ էին, որը երբևէ նրանց տեսածներից ամենախիստալին էր ու միաբանեց գովում էին այն, հանկուժ թողնող իմացան կատարվածի մասին ու այդ լուրը տարածվեց քաղաքում, ինչը անակնկալ կերպով մարդկանց տրամադրությունները փոխեց և ուրախությունը, հարգանք ու պատիվը, որոնք նրանք տածում էին կայսեր նկատմամբ, փոխվեց անհաշտ ատելության, երբ արդեն ամեն մեկը փորձում էր մյուսին գերազանցել թշնամական խոսքով և գործով: Երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.3.**) իմացավ այդ մասին, ցանկանալով ասանել բյուզանդիոնցիների ատելությունը, հրամայեց գրավոր հայտարարություն կարդալ հրապարակում, որտեղ պարզաբանվում էին իր արարքները: Նա հույս ուներ անկասկած խոտորության ալիքը, ամրապնդել իր դիրքերը և խուսափել վտանգից, որը կարող էր իր գլխին պայթել, բայց ավելի բարդացրեց իր վիճակը: Երբ այդ հայտարարությունը տարածվեց՝ մեծ պաշտոնյան, որը կռված էր կարդալու այն հավաքված մարդկանց աղմկող ծովի դիմաց, որոնք վառվում էին արդարությունը վերականգնելու զգացումից, ի պատասխան դրա վիրավորանք լսեց ինչ-որ մեկի կողմից, մի քար նետվեց և ամբոխը, կարծես ինչ-որ դիվական իշխանության ազդեցության տակ, փոխեց կարծիքը: Տղամարդիկ հետևելով էին պրեֆեկտին ինչպես կոկորդիներում ուժ կար, այրվում էին գայլույթից ու կատաղությունից: Եվ ահա նրանք սկսեցին հարձակվել կայսեր ու պրեֆեկտի մարդկանց վրա՝ կրելով մարտական գործողություններ մղելու համար պատշաճ գնեքեր: Նրանք ջարդեցին կառավարական ուժերին և ստիպեցին նրանց ամոթալի փախուստի դիմել և, եթե ինչ-որ պատշաճ առաջնորդ ունենային, ավելիին կհասներին, բանի որ ամեն պահի համարվում էին ժամանող նոր ուժերով: Բանն այն էր, որ նրանք ոչ թե ինչ-որ բանի պակասից էին նեղվում կամ ինչ-որ բան էին ուզում, այլ ուղղակի ուզում էին պատժել մեղք գործած մեկին, որն ապերախություն էր դրսևորել իր բարերարուհու նկատմամբ՝ չնայած հանդիսավոր կերպով տված երդումների: Ոմանք հարձակվեցին բանտերի վրա և արքայական կապանքներից ազատեցին այնտեղ գտնվող բանտարկյալներին ու սրանք ևս միացան ապստամբությանը և հարձակման անցան, որպեսզի արդարության հասնեն: Սրանից ոմանք եկան նույնիսկ արդեն պալատի վրա և քաղաքի կողմից մարտ սկսեցին, իսկ մյուսները, շրջապատելով ու ավերելով կայսրը հետ կապված մարդկանց տները, մեծ եռանդով թալանեցին դրանք, բանի որ ողջ այդ շքեղությունը անբաժանելի տառապանքների հաշվին էր կուտակվել: Նրանք չինայեցին նույնիսկ եկեղեցիներն ու հոգևոր հաստատությունները՝ թալանելով ու պղծելով նաև դրանք: Ոմանք էլ սրբազան աստվածային տաճար եկան ու պատրիարքից պահանջում էին միանալ իրենց և դեկավար կարգել իրական հետևորդին, որը անարդար կերպով տուժվել էր այն մարդու կողմից, որն ինքը պետք է նրա ձեռքին նայեր: Եվ ահա այս կերպ նրանք այդ սուրբ ուրուրն ստիպեցին իրենց գործակիցը դառնալ սեփական արդարացի գայլույթի մեջ: Դա Ալեքսիոսն էր, որն առաջ անբեժ վանականի համբավ ուներ: Բացի դրանից նրանք մեջտեղ բերեցին նաև տապալված կայսրուհու բոլոր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորային – Մ.3.**), որը մինչ այդ ապրում էր Դեոդիայում որպես մասնավոր անձ, բանգի նրանք համոզեցին նրան մի կողմ թողնել կանացի ամոթախճությունն ու թուլությունը և հետևել իրենց, բանգի իրենք պատրաստ են հանուն նրա և նրա բոլոր տանել բոլոր դժվարությունները, որպեսզի նրանց ազատեն թշնամու կողմից սպառնացող վախից ու վտանգներից: Եվ ահա, նստեցրած ձիերի վրա, նրանք սկսեցին ներքոնել նրանք և զինված այրերի մեծ խմբի ուղեկցությամբ անցկացրին քաղաքով: Նրանք վերջնական հռչակում ստացան և պայքարի ելան բռնակալի դեմ: Հայտնվելով անվտանգության մեջ Մեծ եկեղեցում արդեն ուշ գիշերով՝ նրանք բարձրացան պատրիարքի նստավայրը և իրենց աչքով տեսան եկեղեցում հավաքված մարդկանց ամբոխը: Պաշտպանվելով նրանց կողմից՝ նրանք համարձակություն ձեռք բերեցին և ողջ գիշերն անցկացրին շտապողականության մեջ՝ կարգի գցելով գործերը ու կարևոր նշանակումներ կատարելով պաշտոններում, մի խոսքով, արդեն իսկ իրենց

փաստացի պահելով որպես տիրակալներ: Վաղ առափույտյան այդ ռազմական ու պատվական այրերը հարձակում գործեցին պալատի վրա: Մեծ ազմունկ և աղաղակ բարձրացավ, սկսեցին շեփորահարել շեփորները, խիթ թմբուկները ու իսկական մի փոթորիկ բարձրացավ, որի արդյունքում կայսրն ի վերջո ծովով փախավ Ստուդիոնյան վանք, որտեղ փակվեց խորանում՝ փորձելով փրկվել իր արարքների համար իրեն հասնող պատժից: Սակայն արդարությունը չուշացավ: Նրա դեմ դեռևս կատաղություն տածող մարդիկ հավաքվեցին այդտեղ և ուժով նրան դուրս բացեցին այնտեղից՝ սզացող այդ անձին նստեցրած մի ողորմելի ու խղճուկ ջորու վրա: Դրանից հետո նրանք նրան Սիզան բերեցին, որտեղ էլ եկավ ավզուտալի (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.) հրամանը՝ հանել նրա ու նրա հորեղբոր՝ Նոբեխիմոսի, որ նրա խորհրդակալն ու դժբախտ ճակատագրի գործակիցն էր, աչքերը: Եվ ահա նրանք իջեցվեցին ջորիներից և բոլորի աչքի առաջ նրանց աչքերը հանեցին: Սրա հետ միասին նրանք նաև հրաժարվեցին գահից ու վանական կյանքի անցան՝ հետնորդների մոտ ողորմելի անուն թողնելով և օրինակ ծառայելով այն բանին, թե ինչպես պետք է անարդար գրկվածների իրավունքը վերականգնել: Կայսր Միքայելը թագավորեց ընդամենը հինգ ամիս» (Միքայել Աթալիարես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«Երբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը - Մ.Ֆ.) մահացավ խաղաղության ու ապաշխարանքի մեջ և նրա փոխարեն թագավորեց զարմիր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը - Մ.Ֆ.), այդ ժամանակ ողջ բաղաբը ոտքի ելավ ու ոտքի ելան նաև նրա մոտ գտնվող օտարականները՝ պատճառ դարձնելով այն, որ նա աքսորել է իր խորթ մայր Չոյային (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.) ու հենց նույն օրն էլ կորան և նա, և իր տոհմը» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 250):

«Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին - Մ.Ֆ.) իր բոլոր իրողուն (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Միքայել V-ը - Մ.Ֆ.) կեսար է անվանում և յոթ տարի ութ ամիս թագավորելուց հետո հիվանդանալով մեռնում է: Թագուհին (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.) կեսարին դարձնում է իրեն որդեգիր և ամուսնու փոխարեն թագավորեցնում, բայց սա թագուհու արած բարիքի դիմաց փոխանակ երախտահատույց լինելու, որոշում է նրան իր ազգականներով հանդերձ աքսորել հեռաքնակ կղզիներ, որպեսզի իշխանությունը հաստատապես իրենց մնա, որը և կատարեց: Թագուհու թույլը, սակայն, որի անունը Թեոդորա էր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորան - Մ.Ֆ.), կանչում է բաղաբի գլխավորներին ու հայտնում կատարվածը: Նրանք, երբ այս լսեցին, արևմտյան զորքը կանչելով իրենց մոտ, հավաքվեցին և, բռնությամբ վրա հասնելով, պահանջեցին, թե. «Ցույց տուր մեզ մեր ծիրանափառ թագուհուն, որն իր պապերից ու հայրերից այս թագավորության ժառանգորդն է», որովհետև շատերը կարծում էին, թե թագուհին իսկապես մեռած է: Երբ նա տեսավ սրանց բռնությունն ու միաբանությունը, երկյուղով պաշարված, հրամայեց թագուհուն հետ բերել աքսորից: Թեոդորան իր հեղորդներ, երբ տեսավ թուրքը, իսկույն հրամայեց թագավորին իր ազգականներով ու մտերիմներով հանդերձ բռնել: Այդ ժամանակ թագավորը փախչելով՝ ցանկանում էր մտնել ավազ եկեղեցին ու, սեղանի տակ թաքնվելով, ազատվել, բայց չհասցրեց, որովհետև հետամուտներն, անմիջապես հասնելով ու բռնելով, նրան վերադարձրին և, մի անմաքուր տեղում գետին գցելով, աչքերը կուրացրին: Նրանք այդպես վարվեցին նաև. Դեմետրիոս կոչվածի և ուրիշ շատերի հետ: Այս Թեոդորան հրամայեց նրանց տները թալանել ու ավերել: Բոլոր բաղաբացիներն առհասարակ գնալով կողոպտեցին և, նրանց մեծամեծ ու գեղեցիկ ապարանքները մինչև հիմքերը բանդելով, տակնուվրա արին և ոչնչացրին: Եվ այսպես բազմաթիվ ավարտության մոլորեցով վառված խռովահոյզ ամբոխը՝ մարդիկ մինչև անգամ պալատի պարիսպը ծեղքելով՝ թագավորական գանձարանից շատ գանձեր դուրս տարան: Դրանից հետո բաղաբի մեծամեծները հազիվ կարողացան հանդարտեցնել ամբոխին և այն էլ արեգակի օգնությամբ, որն արդեն անկոփում էր իր ճառագայթները, իսկ թագավորը, որ երեկ ոսկի աթոռին բազմած հրաման էր տալիս աշխարհին, այսօր կուրացած նստած է ունայնության ու նախատիքի պառնիկ, այդպես էլ մնաց» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ի - Մ.Ֆ.) այնքան մեծամտացավ, որ չափն ու սահմանն անցկացրեց, որ հանդգնություն ունեցավ Կոստանդին կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VIII-ի - Մ.Ֆ.) աղջկան՝ Կիր Չոեին (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.), պոռնկի նման խուզել և շրջափակյալ մի կղզի աքսորել: Նա ձերբակալեց նաև Կոստանդնուպոլսի պատրիարքին և շրջափակյալ բանտ նետեց, բանգի կեսարը ցանկանում էր կայսերական գահը իր տոհմին ժառանգել, իսկ նրա տոհմը պիղծ էր, անօրեն մեծամեծ ու գեղեցիկ ապարանքները մինչև հիմքերը բանդելով, տակնուվրա արին և ոչնչացրին: Եվ այսպես բազմաթիվ ավարտության մոլորեցով վառված խռովահոյզ ամբոխը՝ մարդիկ մինչև անգամ պալատի պարիսպը ծեղքելով՝ թագավորական գանձարանից շատ գանձեր դուրս տարան: Դրանից հետո բաղաբի մեծամեծները հազիվ կարողացան հանդարտեցնել ամբոխին և այն էլ արեգակի օգնությամբ, որն արդեն անկոփում էր իր ճառագայթները, իսկ թագավորը, որ երեկ ոսկի աթոռին բազմած հրաման էր տալիս աշխարհին, այսօր կուրացած նստած է ունայնության ու նախատիքի պառնիկ, այդպես էլ մնաց» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ մահացավ հունաց կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը - Մ.Ֆ.) և կայսր դարձավ Կեսարոսը՝ հանգուցյալ բորոգորդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը - Մ.Ֆ.), որը իշխեց ընդամենը 4 ամիս, բանի որ նեղ մի բան արեց՝ մեղադրեց Կոստանդին կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VIII-ի - Մ.Ֆ.) աղջիկ Կիր Չոյային (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.) հեռափախության մեջ, ստիպեց անառնակ նման խուզվել և աքսորեց երկրից: Նույն կերպ նա վարվեց նաև պատրիարքի հետ, որին բանադրեց, որպեսզի իր կեղտոտ ու մեղսավոր տոհմին ամիսացի թագավորության գահին: Պատրիարքը, սակայն, իր իմաստությամբ կարողացավ փախչել Սուրբ Սոֆիայի, որտեղ հավաքեց իշխաններին, որոնք բռնեցին Կեսարոսին ու նրա ազգականներին և փորեցին նրանց աչքերը: Դրանից հետո նրանք մեծ հարգանքով վերադարձրին կայսրություն ու բոլոր աքսորված իշխաններին վերադարձրին Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ այս ապերախորդ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը - Մ.Ֆ.), փոխանակ երախտապարտ լինել կնոջը (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.) գաղտնի և անարգանքով փախցրեց թագուհուն: Այդ ժամանակ նրա թույր Թեոդորան (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորան - Մ.Ֆ.) ճիշ բարձրացրեց առ զորք, թե ո՞ր է ծիրանափառ թագուհին, և ահա նրանք խուռն բարկությամբ ելան ու բռնեցին թագավորին, որի աչքերը փորեցին» (Դավիթ Բաղիվեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ հավաքվեցին նրա (Կոստանդնուպոլսի պատրիարքի - Մ.Ֆ.) մոտ հույները և նա հրավիրեց նրանց գահընկեց անել արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին - Մ.Ֆ.): Նրանք տվեցին իրենց համաձայնությունը և պաշարեցին արքային իր պալատում: Արքան մարդ ուղարկեց իր կնոջ (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.) հետևից, կանչեց նրան այն կղզուց, ուր աքսորել էր և ցանկացավ, որ նա պաշարանի իրեն: Նա, սակայն, չարեց այդ, այլ վտարեց նրան մի եկեղեցի, որտեղ սա պետք է վանական խուզվեց: Դրանից հետո պատրիարքն ու հույները նրա կնոջը գրկեցին իշխանությունի և թագուհի հռչակեցին Թեոդորա անունով նրա երիտասարդ բորոջ (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորային - Մ.Ֆ.)՝ պետության կառավարման համար նրան կցելով նրա հոր ծառաներին, իսկ Միքայելին էլ կուրացրին: Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում պայքար սկսվեց Թեոդորային, պատրիարքի ու Միքայելի կողմնակիցների միջև և Թեոդորայի կողմնակիցները հաղթանակ տարան մյուսերին նկատմամբ ու թալանեցին նրանց ունեցվածքը: Դրանից հետո հույները անհրաժեշտություն գագին ունենալ մի արքա, որը կկառավարեր իրենց, դրա համար էլ նրանք տարբեր արժանի մարդկանց անուններ գրեցին թղթի կտորների վրա, դրանք պատեցին կավե գնդիկներով ու հրամայեցին մի մարդու, որը չգիտեր, թե ում անուններ են գրված, հանել այդ գնդերից մեկը: Եվ այս կերպ ելավ Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ի (1042-1055) - Մ.Ֆ.) անունը ու նրան արքա հռչակեցին: Ավազ թույր թագուհին ամուսնացավ նրա հետ և ստիպեց փոքր բորոջ հրաժարվել գահից մի պարզևատրման դիմաց, որը նա նրան խոստացավ: Եվ այսպես Կոստանդինը հաստատվեց գահի վրա 3ից 434 թվականին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Չորս ամիս անց, սակայն, կեղտոտ մարդիկ կուրացրին հենց իրեն՝ Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին - Մ.Ֆ.), որը մինչ այդ վտարել էր Չոյային (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային - Մ.Ֆ.)» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹¹⁴ «Բրիտոսի 1042 թվականի մայիս ամսին կրկին ճակատամարտ տեղի ունեցավ և այս անգամ, ընդհակառակը, հաղթեցին պրոտոպարիոսի գլխավորած հույները: Այնուհանդերձ նորմանները Ապոլիպարով շատ բաղաբներ ու կալվածքներ գրավեցին, որոնք պատկանում էին հույներին ու կայսր Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին - Մ.Ֆ.), որին այդ տարի փոխարինեց Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.)» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա թագավորեց Կոստանդին Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Արգիրոսը մեկնեց Ցովինացոյ և ներքին դավաճանության շնորհիվ տիրեց դրան» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹¹⁵ «Ղուզգերից ոմանք գնացել էին Մծբին և Մինջար արշավանքի, սակայն վերադարձան Ջազիրա ու պաշարեցին այն: Արաբները գնացին Իրաք այնտեղ ձմեռելու համար, իսկ ղուզգերը ավերեցին Դիար Բաքը, կողոպտեցին և կոտորեցին: Նապ ալ-Դուլան (Մրվանյանների Էմիրության Էմիր Նապ-է-Դուլան - Մ.Ֆ.) վերցրեց էր որդու Սուլեյմանի մոտ գերի միջոցում գտնվող ղուզգերի ամիր Մանսուրին և նամակ գրեց ղուզգերին՝ առաջարկելով դրամ տալ ու Մանսուրին ազատ արձակել՝ պայմանով, որ հեռանա իր տիրույթներից, և նրանք համաձայնեցին: Նա բաց թողեց Մանսուրին, որոշ գումար ուղարկեց, սակայն ղուզգերը դավաճանեցին և էլ ավելի մեծ չարքներ գործեցին: Նրանց մի մասը գնաց Մծբին, Մինջար և Խաբուր, կողոպտեց ու վերադարձավ մի մասն էլ գնաց Ցովինացոյ և ալ-Ջաբրի կողմերն ու կողոպտեցին: Նրանցից վախենալով՝ Կարվաջը (Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Սուլթանի-է-Դուլան - Մ.Ֆ.) մտավ Մոսուլ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դրանից հետո դուզերը Մոսուլում մի կառավարիչ կարգեցին, որից հետո ճամբար զարկեցին Բալադահ քաղաքի մոտ, սակայն չկարողացան գրավել այն: Եվ ահա մի բանի օրից դուզերից մեկը վիճեց մոսուլցի մի երիտասարդի հետ և խոցեց նրան կրակով: Այդ ժամանակ սպանված երիտասարդի մայրը, որը մի աղմկոտ և շատախոս կին էր, որդու արյունը բաց դնեմին և սկսեց շուկաներում աղաղակել, թե դուզերը սպանել են իմ որդուն ու աղջիկներին: Այս կինը մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց, արաբները նրա խոսքերից ոգևորվեցին, ելան դուզերի դեմ և սպանեցին նրանց: Իրենց հերթին Բալադահի մոտ գտնվող դուզերը, երբ իմացան այս մասին, վերադարձան մոսուլ և սպանեցին 2.000 հոգի՝ ծեր ու երիտասարդ: Նրանք այնտեղ մնացին 12 օր՝ սպանելով ու թալանելով, ընդ որում ամեն մի գերի ընկածին ատում էին: «Փրկվա՞ցիք բեգ»:

Արդյունքում նրանք հավաքեցին ողջ այն արծաթը, որ կար այդ մարզում ու թաքցված էր, որից հետո հաշտվեցին մոսուլցիների հետ՝ թույլ տալով գյուղացիներին ելնել ու վշակել հողը» (Բար-Յեթեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹¹⁶ «Այդ ժամանակ հայտնվեց նեղությունը մի Մանիակը, որին Միթայելը հրամայել էր կառավարել Իտալիան: Սա հույների մեծ բանակով ժամանեց Օթրանտո, սակայն ոչ մի գովեստի արժանի բան մինչ այդ նա չէր արել, թերևս միայն աչքի ընկնող արտաքին ուներ: Այս Մանիակը հպարտ մի բնավորություն ուներ և լի էր սարսափելի դաժանությամբ: Նա նավատորմը թողեց Օթրանտոյում, իսկ իր չար բանակն էլ տարածեց այն քաղաքներով, որոնք պայմանագիր էին կնքել ֆրանկների դեմ: Նրա ուժերը սկզբում ներխուժեցին Մոնուպոլա, որտեղ Մանիակը մարդկանց ծանր պատիժների ենթարկեց՝ ոմանց կախելով ծառերից, այլոց էլ գլխատելով: Բանը հասավ նրան, որ այս բռնակալը մինչ այդ մի չսված հանցագործության դիմեց, բանգի գերի ընկած ծծկեր երեխաներին հրամայեց կենդանի թաղել հողում՝ դուրս թողնելով միայն նրանց գլուխները: Ահա այսպես շատերը զոհվեցին, բանի որ նա ոչ-ոքի չէր խնայում: Դրանից հետո Մանիակը մտավ Մատերա..., որտեղ սպանեց դաշտերում բռնված 200 գյուղացիների, ընդ որում բոլորը վտանգի մեջ էին՝ ծեր թե երեխա, աշխարհական, թե հոգևորական, բանգի նա ոչ-ոքի չէր խնայում» (Վիլիելմ Ալուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Մանիակն իրեն Իտալիայում կայսր հայտարարեց, որից հետո եկավ Մոնուպոլի քաղաքի մոտ, դաշտերում շատ մարդկանց բռնեց ու գլխատեց դարձյալաների դիմաց: Նույն կերպ նա սպանեց նաև 200 հոգու Մատերե քաղաքում: Այդ ժամանակ Արգիրոսը ուղղվեց դեպի Տրանի և ծովից ու ցամաքից պաշարեց քաղաքը: Նա այնտեղ բարձր պաշարողական աշտարակներ, խոյեր ու բարանետներ կառուցեց, որ հասնի իր նպատակին, սակայն այդ ժամանակ Վասիլիսի հետ եկավ Թեոդորիտ Մոնոմախոսը և պատրիկին սիդալիի հաղորդումներ ու պաշտոն բերեց, որի արդյունքում սա հրամայեց այրել պաշարողական մեքենաները և վերադառնալ Բարի» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Ջիդատիսի 1043 թվականին գործարկեց, գլխավորելով հունական զորքը, ճակատամարտ տվեց Լորոմաների դեմ Մատերայի մոտ և երկու զորքերն էլ մեծ կորուստներ կրեցին» (Ամանուն «Լորոմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹¹⁷ «Այդ ընթացքում, երբ հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.3.**) լսեց, թե ինչ է տեղի ունեցել, շատ զայրացավ, հոգով նեղվեց և անմիջապես էլ մեծ բանակությամբ ոսկով ու արծաթով դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի սրանք վճարեին Ռաշկայի ժուլիսանին, Բոսնիայի բանին և Շելմյան շրջանի իշխանին, որպեսզի սրանք զորք ուղարկեն արքայի (**Ռուկյայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոյսլավին - Մ.3.**) դեմ: Այդ ժամանակ ժուլիսանն ու բանը անթիվ ժողովուրդ հավաքեցին և տեղյակ պահեցին իսելյան իշխան Լյուտովիդին, որպեսզի միավորեն ուժերը և ողջ ժողովուրդի ու զորքի գլուխ սա կանգնի: Այդպես էլ վարվեցին, իսկ ահա հույների արքան իր հերթին, ավելի շատ զորք հավաքելով, բան առաջ էր, այն Դիրիխա ուղարկեց և հրամայեց ուն Գուրսիլի՝ տուպարխին, որն այդ օրերին իշխում էր Դրաչում և սրա շրջակա հողերում, որ սա հավաքի այդ կողմերի բոլոր ուժերը, կանգնի զորքի գլուխ, ելնի ու գերեվարի արքային ու նրա որդիներին, որտեղ էլ որ նրանք լինեն: Եվ ահա Գուրսիլին ողջ զորքով ելավ ու կանգ առավ Սկադար քաղաքի մոտ գտնվող հարթավայրերում, որտեղ պետք է հավաքեց ուժերը: Արդյունքում այստեղ անթիվ ժողովուրդ հավաքվեց, այնպես, որ մարդիկ հազիվ էին տեղավորվում: Հենց այս պատճառով էլ նրանք անցան գետը և ժամանեցին Անթիբարա կղզիով քաղաք: Լյուտովիդ իշխանը իր զորքով ևս ժամանեց Տրիբունիա, սակայն Դորբուսավ արքան իր որդիների ու ժողովուրդի հետ մնաց Ցրմիսցայում, բանի որ տեսնում էր, որ հույները եկել են անթիվ բանակությամբ և վախենում էր, որ Լյուտովիդը հանկարծ կանցնի նեղուցը և իրեն բոլոր կողմերից կշրջապատի: Եվ ահա, կանցնելով իր հինգ որդիներին, նա նրանց ասաց. «Տեսնում եք, որդիներս, որ հույները մեծ զորք ունեն ու մենք նրանց համեմատ շատ փոքրաբանակ ենք: Կարծում եմ, որ բաց մարտում մենք ոչ մի կերպ չենք դիմանա, դրա համար էլ եկեք այսպես անենք: Թող ձեզնից երկուսը մնան այստեղ՝ Գոիսլավն (**Սերբական իշխանության սպագա իշխան Միթայել-Վոյսլավ - Մ.3.**) ու Ռոդուպլավ (**Սերբական իշխանության սպագա իշխան Ռոդուպլավ - Մ.3.**), իսկ մյուս երեքը, վերցնելով տասական փորձառու ռազմիկներ շեփորների ու եղջրափողերով, մազցնեն լեռների կատարները այնպես, որ հույներին թվա, թե նրանք շրջապատված են, իսկ ես էլ ինձ հետ եղողների հետ կենգիշերին կընկնեմ նրանց ճամբարի վրա: Դուք, երբ կլսեք շեփորների ու եղջրափողերի ձայները, շրջակա լեռներում ձեր հերթին շեփորների ու եղջրափողերի ձայն բարձրացրեք և ինչպես ուժ ունեք աղաղակեք, իսկ հետո, աստիճանաբար մոտենալով ճամբարին, երբ մոտիկ կլինեք, չկախենաք, բաց եղեք և արիաբար մարտնչեք: Այդ ժամանակ ամենակարող Աստված նրանց մեր ձեռքը կմատնի»: Եվ այսպես, երբ մուլթը սկսեց ընկնել, արքայի երեք որդիների գնացին լեռները և ամեն ինչ արեցին այնպես, ինչպես ասել էր արքան: Այդ ժամանակ մի ինչ-որ իշխան, որը հունաց արքային թշնամի էր, մտնեցավ Գուրսիլի և, մտադիր լինելով ահաբեկել հույներին, ասաց. «Չգուշ եղիր, տեր իմ, նայիր ու մտածիր, թե ինչպես վարվես այս մեծ բանակության հետ, բանգի դու ամեն կողմից հսկայական ուժերով ես շրջապատված»: Այս լուրը տարածվեց ճամբարում և բոլորին մեծ սարսափ համակեց: Այդ ժամանակ Գուրսիլը հրամայեց բոլորին ի գն մնալ, պահակակետեր դրեց ու դրանք տեղակայեց ճամբարից հեռու: Իր հերթին Դուրսավ արքան իր զորքով աննկատ մոտենավ էր հույների ճամբարին և ահա, կեսգիշերին հասնելով այն վայրը, որտեղ տեղակայված էին հույների ժամանակահատվածն ու պահակայինները, նա հարձակվեց նրանց վրա և ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ փախուստի մատնեց: Երբ հույներն այդ տեսան, շատ անհանգստացան: Այդ ժամանակ հնչեց արքայական շեփորը և նրանք, որոնք արքայի հետ էին, դրա հետ միասին սկսեցին շատ ուժեղ աղաղակել: Իրենց հերթին արքայի որդիները, որոնք լեռներում էին, ևս սկսեցին մեկ այստեղ, մեկ այնտեղ շեփորահարել ու փչել եղջրափողները՝ աստիճանաբար իջնելով լեռներից ու մոտենալով թշնամիներին: Այդ ժամանակ արքան ևս նույն կերպ էր վարվում: Արդյունքում հույները մեծապես սարսափեցին, բանի որ լույս էին, թե ինչպես են թշնամիները դանդաղ ներքև իջնում, իսկ գիշերվա շնորհիվ էլ չէին կարողանում տեսնել զայացողներին և կարծում էին, թե դա մի մեծ բանակ էր, ինչպես լսել էին այն իշխանից: Եվ ահա, երբ նրանք սկսեցին լսել, որ աղաղակները, շեփորների ու եղջրափողների ձայներն արդեն մոտիկ են, նետվեցին փախչելու: Իր հերթին արքան, երբ տեսավ, որ հույները փախչում են, իր մարդկանց հետ ավելի մեծ եռանդով հարձակվեց նրանց ճամբարի վրա ու սկսեց հետապնդելով վիրավորել, կոտորել ու սպանել նրանց: Երկվ նույն կերպ վարվեցին նաև արքայի որդիները՝ հարձակվելով ու սպանելով: Այդ ընթացքում, երբ արքան ու իր որդիները հետապնդելով հասան հեղեղատի մոտ, որը հոսում է Դրապրատնայի միջով ու հասան անտառին, Գոիսլավը չճանաչեց հորը և, բանի որ երկուսն էլ արյունաքայքայի ու փոշեթաթախ էին, նրանք իրար չճանաչեցին և որդին հարձակվեց հոր վրա՝ ցած տապալելով վերջինիս ձիուց, սակայն չվիրավորելով: Այդ ժամանակ հայրը բարձր գոչեց. «Աստված ողորմա՛» և որդին անմիջապես ձայնից ճանաչեց հորը, որից հետո առաջինը ներքև ցատկեց ձիուց, ընկավ հոր ուսերի ու ասաց. «Ներիր, հայր, ես թե՛ չճանաչեցի»: Դրան ի պատասխան արքան ասաց. «Մի վախեցիր, որդիս, Աստված ողորմած եղավ մեր նկատմամբ, բանգի դու ինձ ոչ սպանեցիր, ոչ էլ վիրավորեցիր»: Այդ ժամանակ արքան ուղի կանգնեց և այդ տեղը կոչեց «Աստծո ողորմածություն»...: Այդ տեղը հիմա էլ է այդպես կոչվում, բանգի այդտեղ Աստված ողորմած եղավ արքայի նկատմամբ և ոչ միայն նրա սեփական որդին նրան չսպանեց, այլև արքայի ձեռքը հանձնեց թշնամիների մեծ բանակություն: Արքայի որդիները թշնամիներին բռնեցին մինչև Դրինա՝ սպանելով ու վիրավորելով, իսկ շատերին էլ գերեցին ու կապկպված բերեցին «Աստծո ողորմածություն» կոչվող վայրը: Գուրսիլը ծանր վիրավորված փախավ և, երբ ժամանեց Սկադար քաղաքի հարթավայրը, այնտեղ էլ մահացավ: Նրա մահվան վայրում մի խաչ դրվեց, որը մինչ օրս էլ կոչվում է «Գուրսիլի խաչ»» (Ռուկյանին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 38):

«Այդ տարին երկնքում արևելքից արևմուտք ընթացող գիսավոր աստղ հայտնվեց, որ այդ ամսում պայծառ երևաց: Նա կանխագուշակեց աշխարհի գլխին զայիք փորձանքները: Ստեփանոս Վոյսլավը (**Ռուկյայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոյսլավ - Մ.3.**), ինչպես վերևում ասվեց, փախչելով Բյուզանդիոնից և հասնելով Իլլիրիայի լեռները, ասպատակել էր ու ավարտել տրիվալլոսներին, սերբերին և հռոմեացիներին հպատակ հարևան ժողովուրդներին: Մոնոմախը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.3.**), չկարողանալով տանել նրա ասպատակությունները, Դյուրոխիոնի այն ժամանակվա կառավարիչին՝ սա պատրիկ Միթայելն էր, լոգոթետ Ամաստափոսի որդին, նամակով կարգադրում է հավաքել Դյուրափոխիոնի զորքերը, ինչպես նաև իրեն ենթակա հարևան բանակաթևերի զորքերը և հյուպատոսատեղուների հետ միասին գնալ տրիվալլոսների երկիրը՝ Ստեփանոսի դեմ պատերազմելու: Միթայելը, սակայն, ռազմական արվեստից շատ հեռու կանգնած, սովորի տակ փափուկ մեծացած մի մարդ էր, այդ իսկ պատճառով նա ապաշնորհ ու անպիկարորեն գործի անցավ և մեծ դժբախտության պատճառ դարձավ հռոմեացիների պետության համար: Նա ստացած հրամանի համաձայն հավաքեց զինված ուժերը, որոնք, ինչպես ասում են, շուրջ 60.000 հոգի էին, և մտավ տրիվալլոսների երկիրը, անցնելով գաղիկեր, բարբարոս, գահավեժ ճանապարհներով՝ այն աստիճանի նեղ, որ երկու ձիավորներ էին կարող կողք կողքի գնալ: Ինչպես պատմում են, սերբերը դիմումս Լախանեցին ու թույլ տվեցին հռոմեացիներին մուտք գործել, իսկ Միթայելն էլ Լախանի անվտանգության մասին հոգ չտարավ, կիրճերում մարտունակ պահպանություն չհաստատեց, այլ մտնելով, ավելում ու հրկիզում էր դաշտերը: Այդ ժամանակ սերբերը վրա հասնելով, բռնեցին ճանապարհի նեղ ու գահավեժ տեղերը և սպասում էին հռոմեացիների վերադարձին: Միթայելը գտավ, որ արդեն բավական ասպատակել էր, ձեռք բերել բազում ավար ու գերիներ և վերադառնալու ժամանակն էր, բայց

երբ հռոմեացիները հասան ճանապարհի նեղ տեղերը, թշնամիներն, ահա, բարձրից սկսեցին նրանց վրա շարժել ժայռաքեղոսներ, գործի դրեցին աղեղներն ու այլ հարձակողական զենքերը: Հսկայական բարեք զորքով՝ նրանք կոտորում էին հռոմեացիներին, հսկ Միքայելի զինվորներին ի վիճակի չէին գործի դնել ոչ իրենց ձեռքերը, ոչ զենքերը, ոչ էլ որևէ առաքելություն ցուցաբերել: Հարված ստացողները տեղն ու տեղը ընկնում էին, ոմանք գահավեժ էին լինում ու եղելիորեն սպանվում: Մերձակա կիծերն ու առվակները դիակներով լցվեցին և հալածողների համար անանցանելի դարձան: Մոտ 40.000 հոգի սպանվեցին, այդ թվում նաև յոթ զորավար: Մնացածները, պահվելով թփուտների, անտառների և ձորերի մեջ, խուսափեցին թշնամիներից և, լեռների զազաթները մազվեցնելով, գիշերով փրկվեցին՝ անձի ու անգն: Նրանք ողորմելի ու ողբայի տեսարան էին ներկայացնում: Փրկվեց նաև Միքայելը՝ նրանց դժբախտությունը կիսած» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնումախոս», մաս 2):

«Ու նաև ահա թե ինչ: Երբ դու մտնես նրա հողը և ամայացնես այն, ապա, եթե կան կղեսուրներ այնտեղ, որտեղից դու մտել ես, մի վերադարձիր նույն ճանապարհով, բանգի, իմանալով կղեսուրների անանցանելիության մասին, թշնամիները նախապես կզբաղեցնեն այն և հետ գալու ճանապարհին թեզ մեծ վնաս կհասցնեն: Այդպես վարվեց Տրեբիսյան Սերբը (**Դուկայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոլիսլավը – Մ.3.**) Դիաչի Միքայել կատապանի՝ Դուկայի լոգոթետի, հետ, երբ ոչնչացրեց ավելի քան 40.000 մարդ: Այդ ստրատեգոսը, մտնելով Դուկլա, ամայացրեց այն և հետադարձին, այն կղեսուրը, որով անցել էր, գտնելով զբաղեցված, գերի ընկավ: Չնայած ասեմ, որ կարծես այնտեղ մեկ այլ ճանապարհ կար անվտանգ նահանջի համար, սակայն անխոհեմության, իսկ ավելի շուտ անփորձության արդյունքում նա թույլ տվեց գերել իրեն» (Կատապոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 71):

³¹¹⁸ «Ահա այսպես հրամայեց Մանիակը վարվել իր հրամանատարության տակ եղած հույներին, բայց հետո դուրս եկավ Մոնումախի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.3.**) հրամանի տակից: Բանն այն էր, որ այդ դավաճան Մանիակը, վրան գցելով կայսերական հանդերձներ, առանց հապաղելու ձեռք էր մեկնել այդ բարձր իշխանությանը...: Եվ ահա ժամանեց կայսերական դեսպանորդը և հետո բերեց թանկարժեք նվերներ: Այս դժբախտը, սակայն, ընկավ Դուկլայի հետո Մանիակի ձեռքը, որը նրան շատ տանջանքների ենթարկեց, որից հետո կորեց ականջները և քիթը, իսկ բերանն էլ լցրեց ձուռ թրիթով ու այս կերպ նետեց ձիանոցում մեռնելու: Տեսնելով, թե այժմ ինչքան շատ ոսկի կա իր տիրապետության տակ՝ Մանիակը բաբուրություն ձեռք բերեց, որից հետո, երբ վերադարձավ Տերեստ, ոչ քիչ բանակով այն բաժանեց հույներին, որպեսզի ապահովի նրանց հավատարմությունը առաջիկա գործում: Նա նաև իրենով արեց կայսերական ծիրանին, իսկ այդ ուղին էլ կարմիր կոշիկ հագավ, ընդ որում նման իրավունք ունեին միայն կայսրերը: Դրանից հետո Մանիակը իր բանակով ժամանեց Բարի՝ հույս ունենալով այդ հզոր ուժի ցուցադրմամբ իր կողմը գրավել Արգիրոսին: Նույն կերպ նա փորձ կատարեց ընդհանուր լեզու գտնել նաև գալլերի հետ՝ հույս ունենալով, որ սրանք իրեն բավարար ուժ կապահովեն թշնամուն ոչնչացնելու և կայսրության թագին հեշտությամբ տիրելու համար: Նրա հույսերը, սակայն, ի դերն ելան, բանգի նա չկարողացավ ազդել ոչ նորմաններին, ոչ էլ նրանց առաջնորդի վրա, որից հետո հեռացավ: Լի կատարությանը այդ մերժման համար՝ նա զորքը բաժանեց 4 մասի և ուղարկեց զորապետության: Սրանք ցրվեցին երկրով մեկ և հետ վերադարձան գերիներին ու կենդանիների ավարով լի: Այդ ժամանակ Արգիրոսը նորմաններին շատ տաղանդ ունի ու արծաթ բաժանեց, որն ուղարկել էր Կոնստանդինը՝ օգնության թախանձագին խնդրանքի հետ միասին, որպեսզի նորմանների օգնությամբ ոչնչացնի կայսրության այդ թշնամուն: Իրոք, Կոնստանդինը խոստացել էր հավատարմության համար մեծ պարգև տալ, երբ թշնամին սանձվի, սակայն Մանիակի նկատմամբ նորմանների թշնամության իրական պատճառը ոչ թե այդ ամենն էր, այլ՝ սերը Արգիրոսի նկատմամբ: Այդ ժամանակ եկան Ավերսայի կոմսերը և հավաքվեցին Արգիրոսի մոտ՝ հետևելու բերելով մեծ բանակի մարդկանց: Սրանց բոլորից Արգիրոսը առավելապես հույս էր դնում Տանկրեդի որդի Վիլիսլավի (**Ապուլիայի դքսության հիմնադիր դուքս Վիլիսլավ Երկաթածեղի – Մ.3.**) վրա, որի մի հիմնալի ռազմիկ էր, ընդ որում նրա հետ էին Ռադուլֆ Տրինկանոկտան (**Ավերսայի կոմսության ապագա կոմս Ռայնուլֆը – Մ.3.**), որը դարձավ Ավերսայի կոմս Ռայնուլֆի (**Ավերսայի կոմսության հիմնադիր կոմս Ռայնուլֆ Դրեզդոնցի (1038-1045) – Մ.3.**) մահից հետո: Վիլիսլավի փառավոր անունը հույներին մեծ վախի մեջ գցեց, ընդ որում նրա հզոր ուժն ու արիությունն էլ իրեն արժանի էին դարձնել «Երկաթածեղի» մականվանը: Այս երկաթածեղին այն Ռոբերտի եղբայրն էր, որը հետո դարձավ դուքս և ստացավ Գվիսկար, այսինքն «Նեկամիտ» մականունը (**Ապուլիայի դքսության ապագա դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.3.**): Եվ այսպես, ուղեկցվելով այս հզոր կոմսերի կողմից, Արգիրոսը եկավ թշնամուն ընդառաջ: Իր հերթին Մանիակը, որն այդ ժամանակ հասել էր Տարա կղզվոր գետի մոտ և այնտեղ ծամբարել, իմանալով մնան հսկայական բանակի արշավանքի մասին, որին ինքը ի վիճակի չէր դիմարդել, կրկին հեռացավ ու պատսպարվեց Տերեստում: Այդ ժամանակ գալլերը հասան Տարա գետին և տեսան հունական բանակի լիզված ծամբարը: Դրանից հետո նրանք անցան գետի վրա ափը և մոտեցան Տերեստին: Գետից դեպի բաղաթ տանող ճանապարհը կազմված էր գառնիթի ժայռերով և, չնայած մեծ հաշվով կարճ էր, սակայն երկար եղավ այն մարդկանց համար, որոնք թափառում էին այնտեղ՝ ծովափին: Բանն այն էր, որ Տերեստը գրեթե լիովին ողողվում էր ծովի ջրերով և կարող էր իսկական մի կղզի համարվել, եթե չլիներ իր դիմաց բարձրացող միակ բլուրը: Եվ ահա Վիլիսլավը մարտի դրավիկեց հույներին, որոնք թաքնվել էին դարձաբերի ներսում, սակայն սրանք, այդտեղ գտնվելով անվտանգության մեջ, չէին ուզում լքել իրենց ամրությունները: Իրոք, գետի հեղեղն իսկ ավելի մեծ սարսափ չէր առաջացնի, բանի այդ հզոր զորականի նիզակը: Ինչպես ուժ որսացողը, որն իր նպատակին հասնելու համար փորձում էր այն ամենը, ինչ մտքին կգար, որպեսզի հողի խորքերից դուրս հաներ օձին, որտեղ սա մնում էր անվտանգության մեջ, երբ մի ականջը ծածկած մյուսը հեռում էր գետին, այդպես էլ գալլերն էին վարվում հույների հետ, սակայն սրանք մարտի ելնելու բոլոր կոչերի նկատմամբ խուլ էին մնում՝ փակված մնալով բաղաթի փակ ռաների հետևում: Եվ ահա, երբ գալլերը տեսան, որ հույները հրաժարվում են ելնել մարտի և ոչ մի հույս չկա գրավել բաղաթը, բանի որ այն շատ լավ էր դիրքավորված, նահանջեցին: Իր հերթին Մանիակը կարճ մնաց Տերեստում և վերադարձավ Օթրանտ» (Վիլիսլավ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Ապրիլ ամսին Մանիկիոսը մտավ Տերեստա, որտեղ իրար բերեց հույների բոլոր զորքերը և ամրություն կառուցեց Տարա կղզվոր վայրում: Հենց այդ ժամանակ էլ նա գրեց Ավերսայում գտնվող Արգիրոսին, ինչպես նաև Մեյիֆիոն գտնվող նորմաններին, որոնք բոլորը, թվով 7.000 հոգի, հավաքվեցին Մոնումախոս: Հետո, սակայն, անօրեն Մանիակը, պատված թշնամիների հորդանքով, ահով ու սարսափով պատված գիշերով փախավ ու փակվեց Տերեստում: Այդ ժամանակ նորմանները, որոնք կանգ էին առել ցամաքային դարպասների դիմաց և անհապաղ ճակատամարտ էին պահանջում, ամայացրին Օրիայի ողջ շրջակայքը և հետ դարձան: Իսկ հույիս ամսին Յուվենցիայի խեղճ բնակչությունը պայմանագիր կնքեց Տրանում կանգնած հույների հետ, որից հետո Արգիրոս իշխանն անձամբ պաշարեց Յուվենցիան նորմանների ու Բարիի բնակչության հետ այդ ողբերգական պաշարման երրորդ օրը ուժով գրավելով բաղաթը և այնպես թափանցելով այն, որ տեղում ոչինչ չմնաց, իսկ հույները կոտորվեցին: Հարկ է կշել, սակայն, որ տղամարդկանց ու կանանց մեծաքանակ խնդրանքների համաձայն ժողովուրդը մեծ հաշվով փրկվեց ու իշխանը ազատեց նրանց նորմանների ձեռքից: Դրանից հետո էլ, սակայն, տրանցիները չհանգստացան և չբաղադրեցին վնասներ հասցնել բարեցիներին, որից հետո իշխանը նորմանների ու Բարիի բնակչության հետ հույիս ամսվա վերջին շաբաթում պաշարեց այդ բաղաթը: Այդ պաշարումը տևեց 36 օր: Իշխանը շատ նեղեց այդ բաղաթին ճակատամարտերով ու ամեն տեսակ մարտերով, ընդ որում նա փայտից մի աշտարակ կառուցեց, որի նմանը մարդկային աչքը մինչ այդ էլ տեսել: Այդ ժամանակ Արգիրոսը, ստանալով կայսերական նամակը դաշնակցության մասին, ինչպես նաև պատրիկության և կատեպանության աստիճանները, հրամայեց այրել դրանք, որից հետո, վերադառնալով Բարի, սկսեց զովեղել սրբազան կայսր Կոնստանդին Մոնումախոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.3.**): Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, պատմենք այն անօրեն Մանիակի մասին, որը, երբ, ինչպես ասացի, նորմաններ հեռացան նրա սահմաններից, հույիս ամսին ի մի բերեց զորքերը և գիշերով առաջացավ դեպի Մատերա բաղաթի շրջակայքը, որտեղ գերեզմանը անհաշիվ բանակի մարդկանց, իսկ հենց բաղաթացիների աչքի առաջ էլ սպանեց 20 հոգու: Այդ անօրենը չվախեցավ նաև ներխուժել Մոնուպոլիս» (Անանուս Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Տիրոջ 1043 թվականին՝ 11-րդ ինդիկտոնին, գանձերով եկան պատրիկ Պարոն և պրոտոպաթարիոս Տուբակին ու Մալգը, որոնք այդ ամենը բերել էին Արգիրոսի համար: Սրանք, սակայն, Մանիակի կողմից Օթրանտ բաղաթում բռնվեցին, որից հետո Պարոնի սպանեցին, Տուբակին սովախար արվեց, իսկ Մանիակն էլ իր բանակով առաջացավ Բարի, որպեսզի ստիպի իրեն կայսր ճանաչել: Ոչ-ոք չկար, սակայն, որ ենթարկվեր նրան և նա Տերեստ վերադարձավ: Այդ ժամանակ եկավ Սալերնոյի կոմս Գվիմարը (**Սալերնոյի կոմսության կոմս Գալմարի – Մ.3.**) և ֆրանկների հետ միասին 5 օրով պաշարեց Բարին: Դրանից հետո Բարի եկավ կատեպան Թեոդորակսը և Արգիրոսի հետ մասին մեկնեց Օթրանտ, որպեսզի բռնեն Մանիակին: Առաջինը գնաց ծովով, իսկ երկրորդը նորմանների ու լանգոբարդների գործով առաջացավ ցամաքով, սակայն Մանիակին բռնել նրանք չկարողացան» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹¹⁹ «79/ Երբ Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին – Մ.3.**) տապալեցին և իշխանությունն անցավ ինքնակալ Կոնստանդինին, որին ես հիմա նկարագրում եմ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.3.**), նոր արքան պետք է Մանիակենին ամեն տեսակի ուղեղներով պատիվ տար, պսակեր նրան հազարավոր պսակներով և հարգանք մատուցեր այլ միջոցներով, սակայն նա նման ոչ մի բան չարեց, կասկածներ առաջացրեց և հենց սկզբից էլ ցնցեց թագադրության հիմքերը, իսկ երբ Մանիակենը ինքն իր մասին հիշեցրեց՝ ընկավ կասկածների տակ, մերկացվեց որպես ապստամբական մտադրություններ ունեցող և նույնիսկ այդ ժամանակ էլ Կոնստանդինը նրա հետ ինչպես հարկն է չվարվեց: Նա չձևացրեց, թե ոչինչ չգիտի Մանիակեսի ծրագրերի մասին, այլ տրամադրվեց նրա դեմ որպես բացահայտ ապստամբի: /80/ Արքան մարդկանց ուղարկեց Մանիակեսի մոտ, հրահանգով դուր չգալ զորավարին, չփախկնեցնել ու նրան իրական ճանապարհի չբերել, այլ,

կարելի է ասել, կործանել նրան, կամ, մեղմ ասած, կշտամբել թշնամական վերաբերմունքի համար ու թերևս միայն չնորակահարել, չբանտարկել և չվտարել բարաբից: Այդ դեպքավորությունը գլխավորում էր ոչ թե նման հարցերում փորձված ու երկար ժամանակ ռազմական կամ բարաբացիական ծառայության մեջ գտնվողներից մեկը, այլ մեկը նրանցից, որոնք փողոցի խաչմերուկից ուղիղ հայտնվում են պալատում: /81/ Երբ այդ մարդը ափ իջավ Իտալիայում՝ Մանիակեսն արդեն սկսել էր ապստամբությունը, կանգնած էր գորթի գլուխ ու դրա համար էլ անհանգստությամբ սպասում էր արթալական դեսպանին, իսկ սա ոչ մի կերպ չտեղեկացրեց իր խաղաղ մտադրությունների մասին նախապես և ավելին, նույնիսկ չգգոլաչառեց էլ իր գալու մասին, այլ, մարդկային տեսողության համար անկատար, ժամանեց Մանիակեսի մոտ ու ծիու վրա հեծած անակնկալ վերադավ հանեց նրա առաջ: Ընդ որում՝ այդ ընթացքում նա խաղաղեցնող մեկ խոսք իսկ չասաց, որպեսզի թեթևացնի գրոյցը, այլ անմիջապես էլ գորավարի վրա լուռանքներ թափեց ու սպառնաց սարսափելի պատիժներով: Իր աչքով տեսնելով, թե ինչպես են կյանքի կոչվում իր կասկածները և վախենալով գաղտնի դավերից՝ Մանիակեսը բռնկվեց և, ձեռք բարձրացրեց դեսպանի վրա, բայց ոչ թե այն բանի համար, որ հարվածի, այլ՝ որպեսզի վախեցնի, իսկ սա, կարծես հենց հանցանքի վայրում բռնած լինել Մանիակեսին, բոլորին կոչ արեց վկա լինել նման հանդգնությանը և ավելացրեց, որ մեղավորը չի խուսափել պատիժից: Մանիակեսն ու իր ռազմիկները որոշեցին, որ բանը բուրդ է, դրա համար էլ նետվեցին դեսպանի վրա, սպանեցին նրան և, այլևս որևէ լավ բան չսպասելով կայսրից, ապստամբություն բարձրացրին: /82/ Այդ քաջարի ու ռազմական արվեստում անգերազանցելի մարդու մոտ էին հավաքվում մարդկանց խմբեր, ընդ որում ոչ միայն նրանք, որոնք տարիքով հարմար էին ռազմական ծառայության համար, այլև ահելներն ու ցահելները, բոլորը գնում էին Մանիակի մոտ: Նա, սակայն, հասկանում էր, որ հաղթահանելու համարում են ոչ թե թվով, այլ հմտությամբ և փորձով, ու դրա համար էլ ընտրեց միայն մարտերում ամենափորձված ռազմիկներին, որոնց հետ ոչ քիչ բաղաբներ էր թալանել և ոչ քիչ բանակի ավար ու գերիներ էր ձեռք բերել: Նրանց հետ միասին նա պահակային կետերի համար աննկատ անցավ մյուս ափը և ոչ-ոք չէր համարձակվում նրան դեմ դուրս գալ: Բոլորը վախենում էին Մանիակեսից և ձգտում էին նրանից հեռու մնալ: /83/ Այսպիսին էին գործերը Մանիակեսի հետ, իսկ ինքնակալը, իմանալով դեսպանի մահվան ու ապստամբի խեղճության մասին, նրա դեմ բազմահազարանոց զորք հանեց, սակայն ավելի ուշ սկսեց անհանգստանալ, թե չլինի հանկարծ ապագա գորավարը հարթակներից հետո, ինչպես իր հաջորդությունից գեներալ մարտի տիրակալի դեմ ու ավելի հզոր ապստամբություն նյուրթի, բանգի նրա տիրապետության տակ կլինի հսկայական բանակ, ընդ որում բանակ, որը հենց նոր է ջարդել հակառակորդին, դրա համար էլ ռազմիկների գլուխ դրեց ոչ թե ինչ-որ մի քաջարի այրի, այլ իրեն հավատարմի մի ներքինու, մի մարդու, որն առանձնահատուկ բարենաստություններով պարծենալ չէր կարող: Մեծաթիվ զորքով սա ելավ բռնակալի դեմ: Երբ Մանիակեսն իմացավ, որ իր վրա է շարժվում հոռուական ողջ բանակը, նա չխախտեցավ նրա բանակից, չահաբեկվեց հարձակումից, այլ որևէ այլ բանի մասին, քան ապստամբությունն էր, սկսեց չնոստեղ ու փորձեց անակնկալի բերել թշնամուն՝ հանկարծակի հարձակվելով նրա վրա թեթև զինված ռազմիկների ջոկատների գլուխն անցած: /84/ Ի վերջո մեր ռազմիկներին այնուհանդերձ հաջողվեց մարտական կարգ ընդունել, սակայն այդ ժամանակ ևս նրանք ավելի շուտ հանդիսատեսի, քան թե Մանիակեսի հակառակորդի դեր ստանձնեցին, իսկ շատերին էլ իր վրա նույնիսկ նայել նա թույլ չտվեց: Նա կուրացնում էր նրանց ինչպես կայծառ, իսկացնում ռազմական կոչերի աղմուկով, ինչորոշում մեր շարքերը և ամենուր, որտեղ որ հայտնվում էր, սարսափ տարածում: Իր արիության շնորհիվ նա առավելության էր հասնում մեր գորթի նկատմամբ, սակայն նա հանաչեց վերին որոշման արդյունքում, որի իմաստն իրեն հայտնի չէր: Երբ Մանիակեսը մեկը մյուսի հետևից շփոթի էր մատնում մեր ջոկատները, հերթ էր նա հայտնվել, որ կուր շարքերը բանդվում էին և ռազմիկների շարքերը հետ էին սղվում, ողջ մարտակարգն արդեն մատերի էր բաժանվում ու շփոթի մատնվում, գորավարի աջ կողմ խրվեց մի նիզակ, որը ոչ միայն հատեց մաշկը, այլև միտքվեց մարմնի խորքը, ինչից հետո վերքից անմիջապես էլ արյուն հորդեց: Սկզբում Մանիակեսը, կարծես թե, նույնիսկ չգզաց էլ հարվածը, սակայն, տեսնելով հոտող արյունը, ձեռք դրեց այն մասին, որտեղից հոսում էր արյունը, հասկացավ, որ վերքը մահացու է ու հրաժեշտ տվեց իր հույսերին: Սկզբում նա փորձ կատարեց վերադառնալ իր ճամբար և նույնիսկ որոշ տարածության հեռացավ գորթից, սակայն, թուլություն գգալով ողջ մարմնում, չկարողացավ դեկավարել նեոլգին: Նրա աչքերի առաջը մշուշվեց, նա կամաց, ինչքան ուժը պատում էր, տնթաց, բաց թողեց սանձերը ձեռքից և տապալվեց թամբից, ով վշտայից տեսարան, ու փռվեց գետնին: /85/ Նույնիսկ գետնին տարածված էլ, սակայն, ողջ ռազմիկներին վախ էր պատճառում և նրանք, պահելով ձեռքին, վախենում էին, որ դա հանկարծ խորամանկ մի հնարք չլինի: Դեռու, սակայն, երբ ազատություն ստացած ձին սկսեց անկանոն սլանալ դաշտով, մոտեցրեց ձիապան չկար, նրանք բոլորը միասին նետվեցին դեպի մահացածը և, դիտարկելով նրան, սկսեցին զարմանալ, թե ինչքան տեղ է զբաղեցնում գետնին փռված նրա մարմինը: Կտրելով Մանիակեսի գլուխը՝ նրանք այն հասցրին գորթի հրամանատարին: Դետապարում այդ այրիի սպանությունը շատերն իրենց էին վերագրում ու այդ կապակցությամբ տարբեր պատմություններ հորինում, սակայն, բանի որ ոչինչ ապացույցի հնարավոր չէր, պնդում էին նույնիսկ, թե Մանիակի վրա են նետվել ինչ-որ անտեսանելի հեծյալներ ու գլխատել նրան: Նման պատմություններ քիչ չհորինվեցին, սակայն դրանցից և ոչ մեկի համար ապացույց չկար: Մանիակի կողմ խոցված էր, կարծում են, որ նրան խոցել է նիզակը, սակայն թե ով է հարված հասցրել, նույնիսկ հիմա էլ անհայտ է մնում, երբ են գրում են այս շարադրանքը: /86/ Ծառ չարություն տարավ այդ մարդը, ոչ քիչ էլ ինքն արեց ու ահա նման մահով մահացավ: Ինչ վերաբերվում է նրա բանակին, ապա առանձին ջոկատները գաղտնաբար վերադառնան իրենց հայրենիք, սակայն մեծ մասը անցավ մեր կողմը: Դեռևս ռազմիկների վերադարձից առաջ ինքնակալին ուղարկվեց ապստամբի գլուխը և նա, մի կողմ նետելով իրեն պատած ծովի ալիքը, մի քիչ շունչը տեղը բերեց, շնորհակալություն հայտնեց Աստծուն, իսկ Մանիակի գլուխն էլ հրամայեց Մեծ թաուրոնում բարձր կախել, որպեսզի բոլորին հեռվից տեսանելի լինի՝ օրում թևածող վիճակում» (Միքայել Պետլյու «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 79-86):

«Մագդարոս Գեորգիոս Մանիակեսը, որն, ինչպես ասվեց թագուհի Զոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Զոյայ – Մ.Գ.**) կողմից Իտալիա էր ուղարկվել, տեղի դրությունը բարելավելու համար, կառավարիչների անփորձության ու ապաշնորհության պատճառով ամեն ինչ տակնուվրա էր եղել և վատ վիճակում էր գտնվում, որոշեց ապստամբություն բարձրացնել...: Այս Մանիակեսը որ բնակվում էր Ամատոլիկոն բանակաթեմում, հարևան էր Ռոմանոս Սկլերոսի և, նրա հետ գծոված լինելով, բազում անգամներ փորձել էր սպանել նրան և կսպանել էլ, եթե նա իր փրկությունը չապահովեր փայտատի դիմելով: Երբ հռոմեական պետության գայիտին անցավ Կոնստանդին Մոնոմախի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Գ.**) ձեռքը և Սկլերոսը բարձր դիրքի հասավ, Սկլերոսի քույրը Մոնոմախի հոմանունին էր: Ստանալով մագիստրոսի և պրոտոսպարտորի պատվաստիճանները՝ նա հիշեց Գեորգիոսի՝ իր վրա կատարած հարձակումները և սկսեց չարաշահել իր դիրքը՝ օգտագործելով Մանիակեսի բացակայությունը: Նա սկսեց կողոպտել ու ավերել Մանիակեսին պատկանող գյուղերը և անգամ առանց թալվելու պղծեց նրա մահիճը: Մանիակեսը Իտալիայում իմացավ այդ մասին և գայրույթից ու բարկությունից եռում էր: Այդ բոլորի վրա, երբ Ռոմանոսի ջանքերով նա պաշտոնանկ էլ եղավ և ամեն ինչից հույսը կտրեց, քանզի նա գիտեր, որ եթե Բյուզանդիոն վերադառնա, գլխին փորձանք կգա, Իտալիայի հռոմեականը ուժերը ոտքի հանեց ու գայթակղեցրեց, բանգի զինվորներն իրենք էլ շատ էին ուզում վերադառնալ իրենց հայրենիքը, և կայսեր դեմ գեներալ բարձրացրեց: Նրան, ով ուղարկվել էր իր պաշտոնն առնելու, նա սպանեց: Խոսքը պրոտոսպարթար Դարգոսին մասին է՝ մի հույն, որն ուղարկվել էր կառավարելու նման մի երկիր ոչ թե ինչ-որ իր արժանիքների պատճառով, այլ պարզապես, որովհետև կայսեր ծանոթ էր: Դրանից հետո Մանիակեսը, գլխին թագ կապելով և առնելով կայսերական նշանակները, կայսր է հռչակվում, իսկ զինական ուժերն էլ նալ նստեցնելով, անցնում է Բուլղարիա: Կայսրը, իմանալով այդ մասին, ընկավ անասելի ահ ու սարսափի մեջ, նա Մանիակեսին և նրա զինվորներին անվտանգության երաշխիքներ բովանդակող նամակ գրեց գեներալ Գաբրիելին, ամեն տեսակի բարիքների խոստումներով, բայց բանի որ Մանիակեսը անգիջում էր ու իր մտադրությունից հետ չկանգնեց, նա էլ, հավաքելով իր ուժերը և նրանց վրա գորավար-ավտորկրատոր հաստատելով Դասմոկրատիսայում իր կայսր դառնալու մասին ավետիսները բերող սևաստնաֆորոս Ստեփանոսին, ապստամբի դեմ ուղարկեց: Բանակներն իրար հանդիպեցին Մարմարիոնի Օստրովոս կղզիով տեղում, ճակատամարտում Ստեփանոսի զորքերը պարտություն կրեցին, Մանիակեսը գնում էր գորթի առջևից և հաստում հակառակորդի ռազմաշարքերը: Նրան կայսր էին ներբողում, բայց այդ միջոցին Մանիակեսը հանկարծակի ձիուց գլորվեց ու մեռավ, ընդ որում ոչ-ոք չտեսավ՝ ո՞վ նրան խոցեց, թեև նրա կրծքին մահացու վերք կար: Երբ հակառակորդ զորքը լսում է կատարվածի մասին, կտրում են Գեորգիոսի գլուխը և գերեզմանում բոլոր նրանց, ովքեր Մանիակեսի հետ գեներալ բարձրացրել էր: Իրենց առաջնորդի սպանությունից հետո նրանք գեներալ Գաբրիելին ու հանձնվեցին: Կայսրը հաղթանակի ավետիսները տանող սուրհանդակ ուղարկվեց, իսկ մի բանի օր անց քաղաք մտավ Ստեփանոսը՝ բերելով Մանիակեսի գլուխը և ռազմագերիներին: Ստեփանոսը Մեծն պրոտոսպարթար հաղթանակի շքերթ կազմակերպեց, որի առջևից Նիզակի վրա տանում էին Մանիակեսի գլուխը, իսկ ապստամբներին էլ՝ ավանակների վրա նստեցրած: Նրանց հետևից սպիտակ ձի նստած գայիս էր Ստեփանոսը: Մանիակեսի ապստամբությունն, ահա, այսպիսի վախճան ունեցավ» (Զովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):

«Եվ ահա կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Գ.**) հրամանով Արգիրոսն ու Թեոդորոսը կրկին ելան, որպեսզի հարձակում գործեն Մանիակի վրա, ընդ որում առաջինը ընթանում էր ցամաքային գործերով, իսկ երկրորդը առաջնորդում էր մեծ նավատորմը: Այդ ժամանակ Մանիակի վճռականությունը սասանվեց և նա չգիտեր ինչ անել: Ի վերջո, նա ստիպված եղավ թողնել բաղաբը և ծամբար զարկել բարձր լեռների մեջ ընկած մի վայրում, որպեսզի հսկեր ծովին, ինչը չէր կարող անել ցամաքից, իսկ իր նավերն էլ կապեց լեռներին: Դրանից հետո, որպեսզի խաղաղեցնի ծովը, որի վրայով իրեն վիճակված էր լողալ, նա մի կախարդի, որին մեղավոր համարեց ծովի ալեկոծության համար, հրամայեց այրել: Ի վերջո, տեսնելով, որ ծովը հանգստանում է, նա նստեց նավը և ելավ նավարկության: Ծանախարհորդությունը, սակայն, լավ

չավարտվեց այդ սրիկայի համար, քանի որ հետո նա հարձակման ենթարկվեց Մոնոմախի գորբերի կողմից և սպանվեց՝ այսպիսով՝ հատուցելով իր բոլոր հանցանքների համար» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ պարզվեց, որ Մանիակը անցել է Բուլղարիա, որտեղ նա մարտի մեջ մտավ սեվաստոթորոսի հետ և այդտեղ էլ զոհվեց, իսկ նրա գլուխը կտրեցին և ներկայացրին կայսր Մոնոմախոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**)» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Միա առաջին տարում ևս ապստամբեց Մանյակի որդին՝ բայց ու անվանի մի տղամարդ, որն իշխում էր արևմտյան կողմին: Սա շատերին միաբանեց իր հետ, մեծ զորքով եկավ մինչև թագավորական բաղաբի դուռը և իր ուժով ու բաջուրյալքով այնքան բռնացավ նրանց վրա, որ շատերը, կամա թե ակամա, ենթարկվեցին նրան ու հնազանդվեցին՝ կարծելով, թե թագավոր կլինի այն հաջողությունների պատճառով, որ ուղեկցում էին նրան: Թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) զորքերը երկու-երեք անգամ դուրս եկան, կռվեցին նրա դեմ և պարտվելով, անարգված վերադարձան թագավորի մոտ, իսկ վերջին ճակատամարտը սկսելիս էլ բոլորն արդեն մոթում դրել էին այս անգամ էլ հաղթելուց հետո հնազանդվեն նրան ու դարձնեն թագավոր: Նա, սակայն, որոպիեռն չմտածեց մատնով թագավորել, այլ, Աբիսողոմի նման ամբարտաճանալով հոգիացած, հույսը իր ուժի վրա դրեց, Աբիսողոմի պատժով էլ մատնված հատուցեց նրան և նրան գտան պատերազմի մեջ ընկած՝ առանց մեկի հետ ընդհարված լինելու՝ հզոր իրեշտակն էր տարել նրա հոգին» (Աբիսողոմի Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Յայտ 492 թվականի սկզբին հռոմոսը վրա թագավորեց Մոնոմախոսը, որի անունը Կոնստանդին էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**): Այն ժամանակ հռոմոսը մեծ սաստիկ պատերազմ եղավ: Մանիակ իշխանը, նա, ով անցյալում գրավել էր Ունիա բաղաբը, զորահավաք անելով դիմեց Մոնոմախի դեմ: Մանիակը իր գլխին թագ կապեց, զորահավաք կատարեց բովանդակ արևմուտքում և հռոմայեցվոց երկիրը իրեն սատար դարձրեց: Նրա վախից ու սարսափից, նա հսկա էր և բայց պատերազմող, ողջ արևմուտքը նրա կողմն անցավ: Մոնոմախոսը զորակոչեց ողջ հույն ժողովրդին ու Յայտը աշխարհի զինվորներին և վեր կենալով գնաց արևմուտք՝ Մանիակի դեմ, որը, իր բաջուրյալքով վրա ապանկեցելով, պատարձում էր թագավորական գահը: Հռոմոսը զինվորները ահ ու դող մեջ էին, բայց, նախքան մարտն սկսվելը, արևմտյան զորքերի վրա խոյացավ աստծո ցատունը, հաղթող Մանիակը հանկարծամահ եղավ, չարը վերացավ մեջտեղից և տիրեց կայուն խաղաղությունը: Բոլոր ապստամբները փախուստի դիմեցին, որոնցից մի մասին կայսրը հնազանդեցրեց, ու նրանք վերադարձան Կոնստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ունիացի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայտ 492 թվականի Մանիակ իշխանը, նա, ով անցյալում գրավել էր Ունիա բաղաբը, մեծ զորք հավաքեց ու գնաց նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) վրա: Նա բովանդակ արևմուտքում զորահավաք կատարեց և հռոմայեցվոց երկիրը իրեն սատար դարձրեց: Նրա վախից ու սարսափից, նա հսկա էր և բայց պատերազմող, ողջ արևմուտքը նրա կողմն անցավ: Իսկ Մոնոմախոսը զորակոչեց ողջ իտալական զինվորներին և վեր կենալով գնաց Մանիակի դեմ պատերազմի, սակայն Մանիակը հանկարծամահ եղավ ու հույների երկիրը խաղաղվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հուլյանի 1354 թվականին հռոմոսների մեջ Միսակոս անունով մի ապստամբ հայտնվեց, որը իր մոտ հավաքեց 20.000 հոգու: Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) 40.000 հոգու հետ միասին նրա դեմ ուղարկեց ներքինի Զրիստոփորին, որը սանձեց այդ ապստամբին, իսկ նրա գլուխն էլ ձողին հագցրեց» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն տարում էլ նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց հուլյանցի Արմինաս անունով մի ապստամբ և իրեն արքա հռչակեց: Նրա կողմնակիցների թիվը մեծացավ և անցավ 20.000 հոգին: Այս հանգամանքը անհանգստացրեց Կոնստանդինին և նա նրա դեմ մեծ զորք ուղարկեց, որը հաղթեց ապստամբին, սպանեց նրան ու գլուխն ուղարկեց Կոնստանդնուպոլիս: Նրա կողմնակիցներից գերի ընկան 100 հոգի, որոնք ամոթալի տեսքով տարվեցին բաղաբով, իսկ հետո էլ բաց թողնվեցին: Նրանց գույնար տրվեց և հրամայվեց գնալ ուր ուզում են» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³¹²⁰ «Նույն տարին մի ապստամբություն էլ Կիպրոսում բռնկվեց, որի կազմակերպիչը էր Թեոփիլոս Երոտիկոսը: Սա կղզու զորավարն էր՝ խառը զործեր նախաձեռնող: Երբ իմացավ Կալաֆատեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ի – Մ.Ֆ.**) կործանման և պետություն մեջ տիրող խառը իրավիճակի մասին, նա գտավ, որ իր ծրագիրն իրականացնելու համար պահը ինչել է և, ոտքի հանելով կիպրացի ողջ ժողովրդին, կազմակերպում էր պետական հարկերի պրակտոր պրոտոսպարաթ Թեոփիլոսի սպանությունը՝ նրան մեղադրանք ներկայացնելով, թե բարձրացրել է հարկերի չափը: Սա, սակայն, Մոնոմախոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) համար մեծ գլխացավանք չեղավ, այնտեղ ուղարկված ծովակալ պատրիկ Կոնստանդին խայեին հաջողվեց կիպրացի համայն ժողովրդին սիրաշահել, ձերբակալել նրան և կայսեր մոտ բերել: Կայսրը նրան կանացի շորեր հագցրեց, միջուկների ժամանակ ծիրազավարանում ծաղոծանակի ենթարկեց և, ունեցվածքը գրավելով, արձակեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 4):

³¹²¹ «Երբ Մանիակը թողեց Իտալիան, Արգիրոսը հզոր զորք գլուխն անցած գնաց Թթանտի վրա և բաղաբը հանձնվեց նրան, իսկ բաղաբացիներն էլ ուրախությամբ ընդունեցին նոր տիրակալին: Թթանտից Արգիրոսը վերադարձավ Բարի, իսկ գալլերին էլ թույլ տվեց հեռանալ: Դրանից հետո գալլերը ծառայության անցան Սալերնոյի տեր Գայսարի (**Սալերնոյի կոմսության կոմս Գայսարի – Մ.Ֆ.**) մոտ, իսկ վերջինս, վստահելով նրանց խիզախությանը, զորք կազմեց ու գալլերի հետ միասին գնաց Բարիի վրա: Տեղ հասնելուն պես նա հրամայեց Արգիրոսին հանձնվել, լքել բաղաբը և հույների հետ միասին հեռանալ: Արգիրոսը, սակայն, չենթարկվեց նման հորդորների, բայց միաժամանակ նաև, իմանալով, որ իր ուժերը շատ թույլ են, փակվեց բաղաբում և խուսափեց բաց մարտից: Այդ ժամանակ Գայսարը թալանեց Բարիի հարակից տարածքներն ու դաշտերը և հեռացավ իր տեղը» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 2):

³¹²² «Այս այդ, երբ սրանից առաջ սկոթները, ելնելով իրենց երկրից, շարժվում էին դեպի մայրաքաղաք և ոտք դնելով իրեն ենթակա շրջանները, ավարառություններ էին գործում, հավաքելով իր զորքերը նրանց հետ կռվի բռնվեց և, արիաքար մարտնչելով, գլխովին պարտության մատնեց թշնամուն ու ստիպեց փախուստի դիմել դեպի իրենց նավերը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 6):

«Հռոմոսները նաև գերեցին շատ շատերին, որոնք առաջացել էին ցամաքային ճանապարհով, և կտրեցին գերիների աջ ձեռքը: Այսպես, ահա, հռոմոսները մեծ հաղթանակի հասան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹²³ «90/ Չէին հասցրել դեռ ճնշել այդ ապստամբությունը, երբ սկսվեց պատերազմ բարբարոսների դեմ: Անհամար, եթե կարելի է այդպես, ասել, ռուսական նավերի քանակություն, պոկվելով մայրաքաղաքի հեռավոր մատույցներում իրենց հետ մղող նավերից ու ճեղքելով նրանց շարքերը, մտավ Պրոպոնտիդա: Ամպը, որ անանկալ բարձրացել էր ծովից, բթամրիկով պատեց բաղաբը: Հասնելով այստեղ, ուզում եմ պատմել, թե ինչո՞ւ նրանք հանկարծ առանց որևէ պատճառի տիրակալի կողմից ծով ելան ու արշավանքով շարժվեցին մեզ վրա: /91/ Այդ բարբարոսական ցեղը մշտապես այրվում է չարությունից ու ատելությունից դեպի հռոմոսների տերությունները և անվերջ հորինում է այս այս, մեկ այլ առիթ: Երբ մահացավ նրանց սարսափ ազդող ինքնակալ Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), իսկ հետո էլ իր դարն արած Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) և ազնվացեղ կառավարումն ավարտվեց, նրանք կրկին հիշեցին իրենց հինավուրց թշնամության մասին և սկսեցին աստիճանաբար պատրաստվել ապագա պատերազմներին, սակայն նաև Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորությունը նրանք բավարար փայլուն ու փառավոր համարեցին և, բացի այդ, դեռևս չէին հասցրել ավարտել պատրաստությունները: Երբ ոչ երկարատև իշխելուց հետո Ռոմանոսը մահացավ և իշխանությունն անցավ անհայտ Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**), բարբարոսները նրա դեմ զորք հանեցին: Ընտրելով ծովային ուղին՝ նրանք ինչ-որ տեղ իրենց երկրի խորքերում անտառ հատեցին, փոքր ու մեծ նավակներ պատրաստեցին և ամեն ինչ անելով գաղտնի ու աստիճանաբար, մեծ նավատորմ կազմեցին ու պատրաստ եղան շարժվել Միքայելի վրա: Մինչ այս ամենը տեղի էր ունենում և պատերազմը դեռ նոր էր սպառնում մեզ՝ չսպացնելով ռոսների հայտնվելուն, կյանքից հրաժեշտ տվեց նաև այս արքան, նրանից հետո, չհասցնելով ինչպես կարգև և հաստատվել պալատում՝ նաև մյուսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.**), և իշխանությունը հասավ Կոնստանդինին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**): Ահա բարբարոսները, չնայած որ չէին կարող նոր արքային որևէ բանում կշտամբել, առանց որևէ պատճառի պատերազմով ելան նրա դեմ, որպեսզի իրենց պատրաստություններն իզուր եղած չլինեն: Ահա այսպիսին է նրանց առանց որևէ առիթի արշավանքի պատճառը ինքնակալի դեմ: /92/ Աննկատ թափանցող Պրոպոնտիդա՝ նրանք ամենից առաջ մեզ խաղաղություն առաջարկեցին, եթե մենք համաձայնեինք իրադրված մեր դիմաց մեծ փրկագին տալ, ընդ որում նրանք կշեցին նաև գինը՝ 1.000-ական ստատիրա նալի համար և այդ գույնարը պետք է վճարվեր ոչ այլ կերպ, քան նրանց նավերից մեկի վրա: Նրանք նման բան հորինեցին, կամ ենթադրելով, թե մեզ մոտ ինչ-որ ոսկերեղ աղբյուրներ են հոսում, կամ էլ այն պատճառով, որ ցանկացած դեպքում նպատակ ունեին մարտնչել և հատուկ էին առաջ բաշում անկատարելի պայմաններ՝ պատերազմի համար առիթ որոնելով: Դրա համար էլ, երբ դեպքաններին որևէ պատասխանի չարժանացրին, բարբարոսները պատրաստվեցին մարտի: Նրանք այն աստիճան էին հույները դնում իրենց ուժերի վրա, որ նախատեսում էին զավթել բաղաբը նրա բնակիչների հետ միասին: /93/ Այդ ժամանակ հռոմոսների ծովային ուժերը փոքր էին, իսկ հրակիր նավերը, ցրված տարբեր ափամերձ վայրերում, տարբեր տեղերում հսկում էին մեր սահմանները: Ինքնակալը մեկ վայրում հավաքեց նախկին նավատորմի մնացորդները, միավորեց դրանք իրար հետ,

հավաքեց բեռնանավերը, մի քանի տրիերաներ կազմեց, դրանց վրա փորձառու ռազմիկներ տեղադրեց, առատորեն ապահովեց հեղուկ կրակով, դրանց բարբարոսական նավակների դեմ շարեց հակադիր ափին, իսկ ինքն էլ ընտրյալ սինկլիտոսների ուղեկցությամբ գիշերվա սկզբին նավով եկավ Նույն այդ նավահանգիստը: Նա բարբարոսներին հանդիսավոր կերպով հայտարարեց առաջիկա մարտի մասին և լուսաբացին նավերը շարեց ռազմական կարգով: Իրենց հեղթին բարբարոսները, լքելով խաղաղական և իրենց ճամբարը, ելան մեր դիմաց գտնվող նավահանգիստից, որոշ տարածության հեռացան ափից, իրենց նավերը մեկ գծով շարեցին, ծովը մեկ ափից մյուսը փակեցին ու այս կերպ արդեն կարող էին և հարձակվել, և մեր հարձակումը հետ մղել ու չկար մեր մեջ մեկը, որը կատարվածին առանց ուժեղ հոգսերի անհանգստության կվերաբերվեր: Ինքս, կանգնած ինքնակալի մոտ, նա նստած էր բլրի վրա, որն իջնում էր դեպի ծովը, հեծվից դիտարկում էի իրադարձությունները: /94/ Այսպես հակառակորդները շարվեցին, սակայն ոչ մեկը, ոչ էլ մյուսը մարտը չէին սկսում և երկու կողմն էլ անշարժ էին մնում: Անցել էր արդեն օրվա մեծ մասը, երբ արբան, Նշան տալով, հրամայեց երկու խոշոր նավերին աննկատ մոտենալ բարբարոսական նավերին: Սրանք հեշտությամբ և կարգով մոտեցան բարբարոսների նավակներին, բարանետներն ու նիզակներն ռազմական կոչ արձակեցին, կրակ նետողներն իրենց տեղերը զբաղեցրին և պատրաստվեցին գործել, սակայն այդ ժամանակ մեծաթիվ բարբարոսական նավակներ, առանձնապես իրենց նավատորմից, արագորեն նետվեցին դեպի մեր նավերը: Դրանից հետո բարբարոսները բաժանվեցին, ամեն կողմից շրջապատեցին տրիերաներից յուրաքանչյուրը և սկսեցին նիզակներով ներքևից ծակել հռոմեական նավերը: Այդ ժամանակ մերոնք վերևից նրանց հարվածում էին բարերով ու նիզակներով, իսկ երբ հակառակորդի վրա նետվեց նաև կրակը, որը այրում էր աչքերը, բարբարոսներից ոմանք ծովը նետվեցին, որպեսզի լողան դեպի յուրայինները, իսկ մյուսներն էլ, լիովին հուսահատվելով, սկսեցին մտածել, թե ինչպես փրկվեն: /95/ Այդ պահին հետևեց երկրորդ ազդանշանը և ծով իջան մեծաթիվ տրիերաներ, իսկ նրանց հետ նաև այլ նավեր, ոմանք հետևից, մյուսներն էլ՝ կողքից: Այստեղ մերոնք ոգի առան, իսկ թշնամիները սարսափահար սառեցին տեղում: Երբ տրիերաները կորեցին ծովը և հայտնվեցին նավակների կիսա հարևանությամբ՝ բարբարոսական մարտակարգը բանդվեց և նրանց նավերից ոմանք միայն համարձակվեցին տեղում մնալ, իսկ մեծ մասը փախուստի դիմեցին: Այստեղ արեգակը ներքևից հանկարծ դեպի իրեն բաշեց մշուշը և, երբ հորիզոնը մաքրվեց, ուժեղ արևոցյան բամի վիշեց, որը փողորկեց ծովի ալիքները և հսկայական ալիքներ նետեց բարբարոսների վրա: Նավակներից ոմանց բարձրացած ալիքը միանգամից ծածկեց, իսկ մյուսներին էլ սկսեց բարձր տալ ծովում և հետո նետեց բարերի ու դիք ժայռերի վրա: Դրանցից ոմանց հետևից հետապնդման նետվեցին մեր տրիերաները և մի մասին իրենց անձնակազմերի հետ ջրի տակն անցկացրին, իսկ մյուսներն էլ ծակծկեցին ու լիսասուզված փլուզվեցին հասցրին մոտական ափը: Եվ այդ ժամանակ բարբարոսների համար իսկական արյունահեղություն կազմակերպեցին և թվում էր, թե գետից հոսող արյան հոսանքն է գունավորել ծովը» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 90-95):

«Ինդիկտիոնի Նույն տարվա հուլիս ամսին մայրաքաղաքի վրա ռուս ազգի հարձակում էլ եղավ: Ռուսները մինչև այդ համագործակցում էին հռոմեացիների հետ, հաշտ ու խաղաղ ապրում, աներկյուղ հարաբերվում միմյանց և առևտրականներ ուղարկում ու ընդունում: Այս ժամանակները, սակայն, Բյուզանդիոնում սկյուրթ առևտրականների հետ տեղի ունեցած ինչ-որ վեճի ժամանակ կրիվ առաջացավ, որի թղթացումը սպանվեց մի երևելի սկյուրթ: Նրանց ազգի այն ժամանակվա իշխան Վլադիմիրը (իրականում այդ ժամանակ Կիևյան Ռուսիայի իշխանն էր Յարոսլավը (1016-1054), իսկ հիշատակվող Վլադիմիրը՝ վերջինիս որդին, Նովգորոդի իշխան Վլադիմիրը (1036-1052) է – Մ.Ֆ.), մի բարկացկոտ ու շատ տաքարյուն մարդ, իմանալով կատարվածի մասին և ազդվելով, առանց հապաղելու վերցրեց իր ողջ զորքը, ինչպես և՛ դաշնակից ռազմիկների Օվկիանոսի հյուսիսում գտնվող կղզիների բնակիչներին, գուսարեց, ինչպես ասում են, շուրջ 100.000 հոգու և, տեղավորելով մոնոթեիզմն կոչվող նավերի մեջ, արշավեց քաղաքի վրա: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, դեսպաններ ուղարկեց, խնդրեց ցած դնել գեները, խոստացավ, եթե տեղի է ունեցել որևէ վատ բան, կարգավորել այն, կոչ արեց թույլ չտալ, որ մի աննշան դեսպի համար երկար ժամանակվա ընթացքում ամիսավորված խաղաղություն վերանա և ժողովուրդներին իրար դեմ ցիանել: Երբ Վլադիմիրը, ստանալով նամակը, խայտառակ կերպով վնդռեց դեսպաններին, զոռոզ ու ամբարտապան պատասխան տվեց, կայսրն այլևս խաղաղությունն ապահովելու մասին հույսը կորսեց, ինքն էլ հնարավորին չափ պատրաստվեց ընդդիմակալելու: Նախ և առաջ նա մայրաքաղաքում գտնվող սկյուրթ առևտրականներին, ապա և իր սկյուրթ դաշնակցային զորքերը ցրիվ տվեց բանակայթեմերում ու այդ ձևով նա ապահովեց իրեն ներքին, տվյալ իրավիճակում շատ հավանական վտանգից: Նա հանդերձեց կայսերական տրիերաները, ինչպես և այլ բազում թեթև ու արագընթաց նավեր, նրանց մեջ նստեցրեց այն ժամանակ Բյուզանդիոնում գտնվող զինվորներին, ինքն էլ կայսերական դրուսին գտնելով, դուրս եկավ սկյուրթների ընդառաջ՝ Պոնտոսի մուտքում, նավազնվեցների կողմից Փարոս կղզվող տեղում: Նրա կողքից ցամաքով առաջ էր շարժվում նաև մեծաթիվ հեծելազոր: Երբ հակառակորդ ուժերը կանգնեցին դեմ առ դեմ, ոչ ոք նախահարձակ չեղավ: Սկյուրթները հանգիստ կանգնել էին խաղիսիս գետի իրենց նավահանգստում, իսկ կայսրն էլ նրանց շարժվելուն էր սպասում: Քանի որ ժամանակը գնում էր և արդեն ուշ էր, կայսրը դարձյալ դեսպաններ ուղարկեց խաղաղության մասին խոսելու, բայց բարբարոսը վերստին նրանց անարգելով հետ ուղարկեց, հայտնելով, որ, եթե կայսրն ուզում էր, որ ինքը գեները ցած դնի, իր յուրաքանչյուր զինվորին երեքական լիտր ոսկի վճարի: Նման պահանջը կայսրն անիրագործելի համարելով, որոշեց անցնել գործի: Քանի որ սկյուրթները անշարժ կանգնած էին, կայսրը մագիստրոս Վասիլ Թեոդորականին հրամայեց երեք արագընթաց տրիերա վերցնել, գնալ և հեռամարտությամբ փորձել սկյուրթներին մարտի ներքաշել: Վասիլը, վերցնելով տրիերաներ և սկյուրթներին մոտենալով, ոչ թե հեռամարտությամբ ուզեց նրանց ներքաշել, այլ, խուժելով նրանց շարքերը, արհեստական կրակով հրկիզեց նավերից յոթը, իսկ երեք նավ էլ, մարդկանցով, հանդերձ քրասույգ արեց: Նա տիրացավ նաև մի այլ նավի՝ անձնավ նրա մեջ թռչելով: Նավի մեջ եղածների մի մասին նա սրի բաշեց, մյուսները գեները ցած դրեցին՝ Վասիլի հանդգնության վրա զարմացած: Սկյուրթները, նավատորմից առաջ շարժվող կայսրին տեսնելով և, բնական է, մտածելով, որ եթե լոկ երեք տրիերաներ իրենց այդ օրը գցեցին, ապա ինչ կլինի, երբ ստիպված լինեն մարտի բռնվել ողջ նավատորմի դեմ, որոշեցին փախուստի դիմել: Ընկնելով խուլթեր ու ստորջրյա ժայռեր ունեցող վայրեր՝ նրանք կորցրին նավերի մեծ մասը: Բացի այդ, նրանց վրա սկսեցին հարձակվել ու կոտորել նաև ցամաքով մոտիկից գնացող զինվորները: Պատերազմից հետո ծովի ափերին մնաց շուրջ 15.000 դիակ: Սկյուրթների պարտությանցից հետո կայսրը ողջ երկու օր մնաց այնտեղ, իսկ երրորդ օրը պարակիմոմենոս Նիկողայոսի և մագիստրոս Վասիլ Թեոդորականի հրամանատարության ներքո երկու տազմա և, այսպես կոչված, հետերիաներ թողնելով ափերը հսկելու, շրջելու և պահպանելու, որպեսզի հանկարծ բարբարոսների ափիստում չլինի, բովանդակ նավատորմի ինչ էլ հրամայելով մնալ Փարոսում, վերադարձավ մայրաքաղաք» (Յովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 6):

«Ինդիկտիոնի 6551 թվականին Յարոսլավը (Կիևյան Ռուսիայի իշխանն էր Յարոսլավը – Մ.Ֆ.) իր որդի Վլադիմիրին ուղարկեց հույների վրա, ընդ որում նա նրան շատ ռազմիկներ տվեց, իսկ զորավարությունն էլ համենց Յանյայի հայր Վիշատային: Եվ ահա Վլադիմիրը նավակներով ելավ ու հասավ Դանուբ, որից հետո ուղղվեց դեպի Յարգարա: Ծանապարհին, սակայն, մի ուժեղ փոթորիկ սկսվեց, որը փշրեց ռուսների նավակները, ընդ որում բամի կտորեց նաև իշխանական նավը, որից հետո իշխանին իր վրա վերցրեց Յարոսլավի վոյեվոդ Իվան Տվորիմիրիչի նավակը» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

«Տիրոջ 1044 թվականին՝ 12-րդ ինդիկտիոնին, ռուսների անթիվ մի բանակություն ծովով մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին, սակայն, մինչ սրանք կառաջանային, Աստծո կամքով նրանց դեմ ելավ Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) և հաղթեց: Նա սպանեց ու գերեց շատ շատերին, իսկ մյուսներն էլ փախան» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Յուլյանի 1355 թվականին ասկլավների, այսինքն՝ ռուսների, մեծագույն մի բանակ ծովով ելավ արքայական բաղաթի դեմ, սակայն Աստված հաջողություն տվեց հռոմեաներին, որոնք այրեցին նրանց նավերը հենց ծովի վրա, իսկ թշնամիներից շատերն էլ այդ նավերի հետ միասին այրվեցին կամ խեղդվեցին» (Բար-Յեբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յիդի 435 թվականին Սաֆար ամսին ծովով Կոստանդնուպոլսի եկան մեծ բանակի ռուսներ, որոնք դիմեցին հռոմեաների արքա Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) անսկզբ պահանջներով: Կոնստանդին դիմաձայն որոշեցին նրանց դեմ պատերազմի ելնել: Ռուսների մի մասը լքեց նավերը և ցամաք ելավ, իսկ մյուս մասն էլ մնաց նավերի վրա: Կոնստանդինը նրանց նավերի վրա կրակ նետեցին, որը սրանք չկարողացան հանգցնել և, այդ պատճառով էլ նրանց նավերից շատերը կործանվեցին կրակում ու ջրում: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք ցամաքում էին, ապա սկզբում նրանք արիաքար մարտնչում էին և իրենց պիղո էին պահում, սակայն հետո դիմեցին փախուստի և, բանի որ նրանք ապաստարան չուներին, նրանցից նրանք, որոնք հասցրեցին հանձնվել, փրկվեցին ու ստրկության մեջ ընկան, իսկ նրանց էլ, որոնք հրաժարվեցին այդ անել և ուժով վերցվեցին, հռոմեաները կտրեցին աջ ձեռքերը ու անցկացրին քաղաքով: Ռուսների արքայի որդու հետ միասին նրանցից միայն քչերը փրկվեցին և հռոմեաները ազատվեցին նրանց չարագործություններից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³¹²⁴ «Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), ահա, այդ բանն անելուց հետո մտավ Բյուզանդիոն, իսկ պարակիմոմենոսի և Թեոդորականի զորքերը շրջում էին այն ափերով, որտեղ թշնամու պարտությանցից հետո ալիքները ափ էին նետել բարբարոսների դիակները: Նրանք ձեռք գցեցին բազում ավար ու կողոպուտ: Նավատորմից անցնալված տասնչորս տրիերաներ սկսեցին հետապնդել փախուստի դիմող բարբարոսներին: Բարբարոսները մի ծոցում խաղիսիս էին գցել, երբ իրենց կողքից անցան այդ հետապնդող նավերը: Սկյուրթները տեսան նրանց փոքրաթիվությունը, հաստատ համոզվեցին, որ հենց այդբան են, և թերակղզու երկու կողմից, թևերից առաջ

անցնելով ու արագ թիավարելով, ջանում էին հակառակորդներին օղակի մեջ առնել: Թիավարությունից ու հետապնդումից ուժասպառ հռոմեացիները բարբարոսական նավերի մեծաթվության առաջ ահ ու դողի մեջ ընկան և դիմեցին փախուստի, բայց բարբարոսների նավերը հասցրին փակել ծոցի բերանը ու այլևս անհնարին էր դեպի բաց ծով դուրս գալը: Կիբիրեոտների բանակաթեմի զորավար, պատրիկ Կոնստանդին Կավալյարիոսը իր մնացած տաս տրիերներով քաջաբար մարտի նետվեց և արիաբար մարտնչելով, սրախողխող արվեց: Թշնամու ձեռքն անցան չորս տրիերնա և ծովակալի նավն անձնակազմով հանդերձ, որը սրի բաշվեց: Հռոմեական մնացած նավերը, շարտվելով ժայռերի, բարբարոս ափերի և ապառաժների տակ, ջարդուփշուր եղան, նրանց անձնակազմի մի ամս ջրասույգ եղավ, սյունն էլ, ընկնելով բարբարոսների ձեռքը, խողխողվեց ու ստրկության բշվեց: Վերապրողները անգեն ու մերկ ապաստան գտան ցամաքի վրայի իրենց ճամբարում» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 6):

«Այդ ժամանակ հույներից հայտնեցին, որ ծովը փշրել է ռուսների նավակները, ինչից էլ օգտվելով Մոնոմախոս անունով արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.**) ռուսների հետևից 14 նավակ ուղարկեց: Վլադիմիրը, իր դրուժնայով տեսնելով, որ իրեն հետապնդում են, շուտ եկավ ու ջարդեց հույների նավակները, որից հետո իր նավակներով Ռուսիա վերադարձավ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

³¹²⁵ «Սկյութները, տեսնելով, որ իրենց ծրագրերը չեն իրականանում, որոշեցին տունդարձի ճանապարհ բռնել: Նրանք վերադառնում էին ոչ միայն ծովով, այլև ցամաքով, նրանց նավերը բոլորին չէին բավականացնում, բանգի մի մասը անցած ժամանակ ջրասույգ արվեց կամ ընկավ հակառակորդի ձեռքը, սյունն էլ ալեկոծության ու փոթորիկի ժամանակ ջարդ ու փշուր եղավ, դրա պատճառով էլ նրանցից շատերը ցամաքով էին գնում: Վառնա կոչվածի ծովափին, սակայն, նրանց հանդիպեց վեստ Կատակոլոն Կեկավմենոսը՝ Խսորոս գետի շրջանի բաղաթների ու շրջանների կառավարիչը, և կռվի բռնվելով, պարտության մատնեց, շատերին կոտորեց, իսկ 800 հոգու էլ գերի վերցրեց ու շղթայակապ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.**) ուղարկեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 6):

«Ինչ վերաբերվում է Վլադիմիրի մնացած ռազմիկներին, որոնք 6.000 հոգու կազմով ափին էին հայտնվել, ապա սրանք, երբ ցանկացան հետ դառնալ Ռուսիա, իշխանական դրուժնայի այլ մարդկանցից ոչ մի հետևորդ չգտան: Եվ ահա Վիշատան ասաց. «Ես կգնամ նրանց հետ», որից հետո իջավ նավից ու ասաց. «Կենդանի թե մեռած, նրանց հետ եմ»: Նրանք ելան, Նպատակ ունենալով հասնել Ռուսիա...: Ինչ վերաբերվում է Վիշատային, սակայն, ապա նրան փախում հայտնվածների հետ միասին բռնեցին ու Ցարգրադ տարան, որտեղ շատ ռուսների կուրացրին և միայն երեք տարի հետո, երբ խաղաղություն հաստատվեց, Վիշատան բաց թողնվեց Ռուսիա՝ Յարոսլավի (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան էր Յարոսլավի - Մ.Ֆ.**) մոտ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

³¹²⁶ «Իսկ ուղգերը հարձակվում էին Հայոց երկրի վրա և կողոպտում ու գերեվարում էին այնքան շատ, որ գեղեցիկ հարձի գինը իջել էր հինգ դինարի, իսկ տղաներին ոչ ոք չէր ուզում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիխակատար պատմություն»):

³¹²⁷ «Վասպուրական գավառում սպանվեցին Հայոց մեծ իշխան հաչիկը և նրա մանկահասակ որդին՝ Իշխանը: Այդ ժամանակ Հերի և Սալմաստի այլազգիները հավաքվելով՝ ավարի էին առել Թոռնական գավառը: Այդ բանի լուրը հասել էր հաչիկին, թե այլազգիների զորքը մտավ թո գավառը: Սա բաջ մարդ էր, պատերազմներում հաղթող, առյուծի ծնունդ, սակայն ծերացել էր և թողել պատերազմական գործը: Նա հառաչում էր և ափսոսում, որ իր որդիներ բաջ Հասանն ու Ճնճուկը զորքերով հանդերձ Միքայել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի - Մ.Ֆ.**) հետ Արևմուտք էին գնացել: Դրա վրա Հայոց իշխան հաչիկը չկարողացավ համբերել և 70 հոգով հարձակվեց այլազգիների վրա, իսկ Իշխան անունով որդուն, այն պատճառով, որ տասնհինգամյա մի տղա էր, նա փակեց տանը: Երբ հաչիկը հասավ այլազգիներին, տեսավ, որ նրանք մեծաթիվ են, բայց այնուհանդերձ, կոչ անելով իր մարտիկներին, կռվի բռնվեց, ուժգին հարվածեց նրանց և գետին տապալեց: Այդ պահին նա տեսավ, որ իր տղան, փակված տեղից փախչելով, պատերազմ է գալիս: հաչիկը սրտախոտոր եղավ, որովհետև տղան դեռ փոքր էր և գեղեցիկ: Ահա Իշխանը, իբրև առյուծի կորյուն, եկավ և մեծ ալյուրով մտավ մարտի մեջ: հաչիկը նրան բռնեց և տուն ուղարկեց, նա լորից փայտավ և դիմեց պատերազմի, բայց, լինելով անփորձ, անզգույշ վարվեց: Երբ այլազգիներն իմացան, որ նա բաջ հաչիկի որդին է, նրան շրջապատեցին, բռնեցին և սպանեցին: Այդ ժամանակ, տեսնելով այդ բանը, հաչիկի մեջքը կոտրվեց և սուրը ձեռքից ընկավ: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով դա հարձակվեցին, ձերբակալեցին նրան և սպանեցին, իսկ մնացածները, փախուստի դիմելով, գնացին իրենց տները: Մի բանի օր հետո Արևմուտքից ժամանեցին հաչիկի որդիները: Լսելով իրենց հոր և մանկահասակ եղբոր մահվան մասին՝ նրանք սև հագան և աղիորդող ողբացին: Այն ժամանակ Հասանը կանչեց մի թուրք ռայիսի, որ իր դրացին էր, նրան 100 դահեկան տվեց և ասաց. «Մտիդ Հեր և Սալմաստ ու ասա, թե Թոռնականում և բովանդակ շրջանում մարդ չի մնացել, ի՞նչ եք պարապ նստել: Այնտեղ ոչխարների բազմաթիվ հոտեր և ծառաներ անտերուկ թափառում են»: Ռայիսի այդպես էլ արեց: Հավաքվեցին շուրջ 15.000 այլազգիներ, որոնք եկան ու մտան Լշված վայրը: Ռայիսը այդ բանն իմացրեց Հասանին և Ճնճուկին: Հասանը հավաքեց իր 5.000 զինվորներին և աստուկի կատարդույամբ խոցված գազակի պես հարձակվեց անհավատների ճամբարի վրա: Հասանն արտասովալից ձայն տվեց այլազգիներին և ասաց. «Ռոտե՛ղ է իմ հորը՝ հաչիկին, սպանողը, թող առաջ գա»: Դուրս եկավ մի սևամորթ, հզոր այլազգի և ձայն տալով ասաց. «Ես եմ առյուծ հաչիկին սպանողը, ահա, ինձ մոտ են նրա պատերազմական ձին, նրա գգեստը, նրա դրոշակը և թուրքը»: հաչիկի որդի Հասանը, տեսնելով դրանք, լաց եղավ, որից հետո, պատյակից բաշելով թուրքը, առյուծի պես խուժեց այլազգիների մեջ և, հարվածելով նրան, երկու կտոր արեց ու գետին տապալեց: Առնելով հաչիկի ձին և դրոշակը՝ նա անվաճառ դուրս եկավ: Հասանի նման գոյեց և Ճնճուկն ու ասաց. «Ո՛ր է իմ Իշխան անունով եղբորս սպանողը, թող ասալարեք գա, տեսնեմ նրան»: Դուրս եկավ մի բաջ պարսիկ, որը ձայն տալով ասաց. «Ես եմ Իշխանին սպանողը, ահա նրա սպիտակ ձին, նրա դրոշակը և թուրքը»: Ճնճուկը կայծակի պես նրա վրա սլացավ, սատկացրեց նրան և, առնելով ձին ու դրոշակը, եկավ Հասանի մոտ: Հասանը ձայն տվեց զինվորներին և, արիաբար մարտ տալով, այլազգիներին փախուստի մատնեց: Նրանցից 4.000 հոգու կոտորեցին, որից հետո խաղաղությամբ ու մեծ ուրախությամբ վերադարձան և փոխեցին իրենց սգավորի գգեստները» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ տարի Հերի և Սալմաստի տիրակալը ներխուժեց Վասպուրական, իսկ վասպուրականի տիրակալ հաչիկը, թեև բաջ ու խիզախ մարդ էր, սակայն ծերացել էր և թողել պատերազմական գործը: Նրա որդիներ Հասանն ու Ճնճուկը զորքերով հանդերձ Միքայել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ էին: Դրա վրա հաչիկը ստիպված ինքը մարտի մեջ մտավ թշնամու մեծաթանակ զորքի հետ: Նա ուժգին հարվածեց նրանց և գետին տապալեց: Այդ պահին նա տեսավ, որ իր տղան, փակված տեղից փախչելով, պատերազմ է գալիս, բայց, լինելով անփորձ, մտավ թշնամու զորքի մեջ, նրան բռնեցին և սպանեցին: Այդ ժամանակ, տեսնելով այդ բանը, հաչիկի մեջքը կոտրվեց և նա ինքն էլ գոհվեց մարտում: Մի բանի օր հետո ժամանեցին հաչիկի որդիները: Լսելով իրենց հոր և եղբոր մահվան մասին՝ նրանք ողբացին: Այն ժամանակ ավագ որդի Հասանը կանչեց մի թուրք ռայիս, նրան 1.000 դահեկան տվեց և ասաց. «Մտիդ Հեր և Սալմաստ ու ասա, թե Թոռնականում և բովանդակ շրջանում մարդ չի մնացել, ի՞նչ եք պարապ նստել: Այնտեղ ոչխարների բազմաթիվ հոտեր և ծառաներ անտերուկ թափառում են»: Ռայիսի այդպես էլ արեց: Հավաքվեց մեծ զորք, որը եկավ և տեղակայվեց նույն վայրում: Ռայիսը այդ բանն իմացրեց Հասանին: Հասանը հավաքեց իր զորքը և պատրաստվեց մարտի: Նա ձայն տվեց այլազգիներին և ասաց. «Ռոտե՛ղ է իմ հորը՝ հաչիկին, և եղբորս՝ Իշխանին, սպանողը, թող առաջ գա»: Դուրս եկավ մի սևամորթ՝ հզոր մեկը, և ձայն տալով ասաց. «Ահա հաչիկի ձին և հանդերձը»: Բաջարի Հասանը հարձակվեց նրա վրա և, հարվածելով թուրք, նրան երկու կտոր արեց և գետին տապալեց, որից հետո, առնելով հոր ձին ու դրոշակը, հետ եկավ: Այդ ժամանակ առաջ եկավ մեկ այլ պարծենկոտ և հպարտորեն ներկայացավ: Ճնճուկը նիզակով հարվածեց նրա ուղիղ սրտին և տապալեց ձիուց՝ խլելով եղբոր ձին ու գնեթը: Դրանից հետո նրանք հարձակվեցին թշնամու վրա, կոտորեցին վերջինիս և, վերցնելով նրանց ձեռք բերած ավարը, տուն դարձան» (Սմբատ Սյաքարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹²⁸ «Երբ Հռոմոսը ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.**) լսեց Հայոց թագավորների մահվան լուրը, Հայաստանի վերաբերող նամակը գտնելով՝ ձեռնամուխ եղավ Ամի քաղաքն ու երկիրը առնելուն՝ իբրև իր սեփական ժառանգություն...: Այս օրերում Հռոմոսը զորքերը չորս անգամ իրար հետևից մտան Հայոց աշխարհը, սրով, հրով ու գերությամբ և անմարդաբնակ դարձրին ողջ երկիրը» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Ինդիկոտինի 13-րդ տարին սկիզբ առավ պատերազմն ընդդեմ Անիի, բայց նախապես պատմենք, թե ինչն էր պատճառը, որ Անիի տոպարիքը հանգիստ նստած և ոչ մի արտառոց բան չարած, Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.**) դիմեց պատերազմի...: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) վախճանվում էր, բազում տարիներ անց վախճանվում է և Հովհաննեսիկը, որի մահից հետո նրա իշխանությունը ժառանգած որդի Գագիկը, թեև շարունակում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն ու զինակցություն պահպանել, բայց իր ձեռքում էր պահում նաև հորենական իշխանությունը և չէր ուզում այն հռոմեացիներից հիշել՝ հակառակ թողած փաստաթղթի: Մոնոմախոսը, արքունիքում գտնելով այդ փաստաթուղթը, և Անիի էր պահանջում, և բովանդակ Մեծ Հայքը՝ որպես Վասիլ կայսեր ժառանգորդը: Այն պատճառով, որ Գագիկը, թեև իրեն հռոմեացիների ծառան էր խոստովանում, չէր ուզում հրաժարվել հորենական իշխանությունից, կայսրը վճռեց պատերազմել: Նա զորահավաք արեց և զորքը հանձնեց վեստ Միքայել Իսախտեսին, որը մինչ այդ Իբերիայի կառավարիչ էր նշանակվել՝ մտադիր լինելով Գագիկի դեմ պատերազմել: Իսախտեսը գնաց և ջանաց հնարավորության սահմաններում ի կատար

ածել հրամանը: Գագիկն, իմանալով այդ, տեսնելով, որ բարեկամի և զինակցի փոխարեն թշնամի է համարվել, ինքն էլ իր զինական ուժերը հավաքելով, իր կարողությունների սահմաններում դիմադրում էր վրան հարձակվողներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹²⁹ «Երբ հռոմեացի ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) լսեց Հայոց թագավորների մահվան լուրը, Հայաստանին վերաբերող նամակը գտնելով՝ ձեռնամուխ եղավ Անի քաղաքն ու երկիրը առնելուն՝ իբրև իր սեփական ժառանգություն...: Այս օրերում հռոմեացի զորքերը չորս անգամ իրար հետևից մտան Հայոց աշխարհը, սրով, հրով ու գերությամբ անմարդաբնակ դարձրին ողջ երկիրը» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Ինդիկտիոնի 13-րդ տարին սկիզբ առավ պատերազմն ընդդեմ Անիի, բայց նախապես պատմենք, թե ինչն էր պատճառը, որ Անիի տոպարիքը հանգիստ նստած, ոչ մի արտառոց բան չարած, Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը (1042-1055) – Մ.Ֆ.) դիմեց պատերազմի...: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) վախճանվում էր, բազում տարիներ անց վախճանվում է և հովհաննեսիկը, որի մահից հետո նրա իշխանությունը ժառանգած որդի Գագիկը, թեև շարունակում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն ու զինակցություն պահպանել, բայց իր ձեռքում էր պահում նաև հորենական իշխանությունը և չէր ուզում այն հռոմեացիներին զիջել՝ հակառակ թողած փաստաթղթի: Մոնոմախը, արքունիքում գտնելով այդ փաստաթուղթը, և Անիի էր պահանջում, և բովանդակ Մեծ Հայքը՝ որպես Վասիլ կայսեր ժառանգորդը: Այն պատճառով, որ Գագիկը, թեև իրեն հռոմեացիների ծառան էր խոստովանում, չէր ուզում հրաժարվել հորենական իշխանությունից, կայսրը վճռեց պատերազմել: Նա զորահավաք արեց և զորքը հանձնեց վեստ Միքայել Խափտեսին, որը մինչ այդ Իբերիայի կառավարիչ էր նշանակվել՝ մտադիր լինելով Գագիկի դեմ պատերազմել: Խափտեսը գնաց և ջանաց հնարավորության սահմաններում ի կատար ածել հրամանը: Գագիկն, իմանալով այդ, տեսնելով, որ բարեկամի և զինակցի փոխարեն թշնամի է համարվել, ինքն էլ իր զինական ուժերը հավաքելով, իր կարողությունների սահմաններում դիմադրում էր վրան հարձակվողներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹³⁰ «Երբ հռոմեացի ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) լսեց Հայոց թագավորների մահվան լուրը, Հայաստանին վերաբերող նամակը գտնելով՝ ձեռնամուխ եղավ Անի քաղաքն ու երկիրը առնելուն՝ իբրև իր սեփական ժառանգություն...: Այս օրերում հռոմեացի զորքերը չորս անգամ իրար հետևից մտան Հայոց աշխարհը, սրով, հրով ու գերությամբ անմարդաբնակ դարձրին ողջ երկիրը» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Ինդիկտիոնի 13-րդ տարին սկիզբ առավ պատերազմն ընդդեմ Անիի, բայց նախապես պատմենք, թե ինչն էր պատճառը, որ Անիի տոպարիքը հանգիստ նստած, ոչ մի արտառոց բան չարած, Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը (1042-1055) – Մ.Ֆ.) դիմեց պատերազմի...: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) վախճանվում էր, բազում տարիներ անց վախճանվում է և հովհաննեսիկը, որի մահից հետո նրա իշխանությունը ժառանգած որդի Գագիկը, թեև շարունակում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն ու զինակցություն պահպանել, բայց իր ձեռքում էր պահում նաև հորենական իշխանությունը և չէր ուզում այն հռոմեացիներին զիջել՝ հակառակ թողած փաստաթղթի: Մոնոմախը, արքունիքում գտնելով այդ փաստաթուղթը, և Անիի էր պահանջում, և բովանդակ Մեծ Հայքը՝ որպես Վասիլ կայսեր ժառանգորդը: Այն պատճառով, որ Գագիկը, թեև իրեն հռոմեացիների ծառան էր խոստովանում, չէր ուզում հրաժարվել հորենական իշխանությունից, կայսրը վճռեց պատերազմել: Նա զորահավաք արեց և զորքը հանձնեց վեստ Միքայել Խափտեսին, որը մինչ այդ Իբերիայի կառավարիչ էր նշանակվել՝ մտադիր լինելով Գագիկի դեմ պատերազմել: Խափտեսը գնաց և ջանաց հնարավորության սահմաններում ի կատար ածել հրամանը: Գագիկն, իմանալով այդ, տեսնելով, որ բարեկամի և զինակցի փոխարեն թշնամի է համարվել, ինքն էլ իր զինական ուժերը հավաքելով, իր կարողությունների սահմաններում դիմադրում էր վրան հարձակվողներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹³¹ «Այն պատճառով, որ Խափտեսի զործերը վատ էին ընթանում, ծանր ուժով ուղարկվեց սխուրեղի դոմեստիկոս պրոեկտոր Նիկողայոսը՝ Կոնստանդին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) պարակիմոնենոսը, որպեսզի բանակական ու զորության գերակշռությամբ Գագիկին պարտության մատնի: Միաժամանակ Դվինի և Արաքս գետի շուրջ ընկած Պետաբունիայի կառավարիչ Ալպեսֆարեսին (Շարդադայանների եփրության ապագա Եմիր Աբու-Ասվար Շավիթին – Մ.Ֆ.) կայսեր նամակն ուղարկվեց, որով կոչ էր արվում ասպատակել Մեծ Հայքը և Գագիկին ենթակա երկիրը: Նիկողայոսը գնաց ու գործի անցավ, նամակն էլ ուղարկեց Ալպեսֆարեսին, իր կողմից էլ գրեց ու հրահրեց, նվերներով ու խոստովանելով նրան դրդեց կյանքի կոչեց կայսեր կամքը: Ալպեսֆարեսը, ստանալով նամակները, պատասխանեց, թե հրամանը կկատարի, եթե իրեն կայսերական հրովարտակ ուղարկվի այն բանը հաստատող, թե ինքը որպես տեր կտիրի Գագիկին պատկանող բոլոր այն բերդերին և շրջաններին, որոնք կկարողանա գրավել պատերազմ օրենքով: Կայսր համաձայնվեց դրան և խրիստով գրությամբ հաստատեց Ալպեսֆարեսի պահանջը, որը փաստաթուղթը ստանալուց հետո, գործի լծվեց: Նա պաշարմամբ գրավեց Գագիկին պատկանող բազմաթիվ ամրոցներ ու շրջաններ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Տեր-Պետրոսի կաթողիկոսության օրոք թուրքերը գրավեցին Անի և այնտեղ կոտորած արեցին» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

³¹³² «Հայոց 494 թվականին առնվեց Անի, բայց ոչ թե պատերազմական կարգով, այլ խաբեբեյական խոսքերով, որովհետև ավետարանով ու խաչով երգվելով համոզեցին Գագիկին թագավորի հրամանով, որ ասում է. «Միայն թեք տեսնելուց հետո թագավորությունը կտամ թեզ և թո բաղադրի ու երկրին հավիտենական ժառանգ կհաստատեն»: Ինչպես ասել են իմաստունները, իմաստունը երգվում է և անմիտը՝ հավաստում, և դարձյալ. «Ատողների խոսքերը լորի պես պարարտ են և հիմարները կլանում են դրանք»: Երդունների ու խաչի, թե խակամտության ու երկյուղած բնավորության պատճառով, չգիտեն, Գագիկը հավատաց և քաղաքի բանալիները տվեց Պետրոսին, որ այն ժամանակ մեր Լուսավորչի հայրապետական գահի աթոռակալն էր, նա մեծամեծ ուխտ ու պայմանով երկրի բոլոր հոգսերը նրան հանձնեց: Նա Վահրամի և իրեն թագավորեցնող մյուս իշխանների խորհուրդը չլսեց, այլ, ենթարկվելով նենգավոր Սարգսի սաղոմախի, դուրս եկավ քաղաքից ու գնաց հունաստան անդառնալի մի ուղևորությամբ՝ կարծով բռնված մի ձկան նման կամ ծուղակն ընկած մի թռչունի պես: Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) նրան տեսնելով՝ ոչ երդունները մտաբերեց և ոչ էլ խաչի միջնորդությունը, այլ փակեց նրան իր մոտ ու պահանջեց. «Տուր ինձ Անի և փոխարենը իր շրջակա գավառները ես թեզ կտամ Մելիտին», բայց նա հանձն չառավ: Երբ այս խնդիրը երկարաձգվեց, բազ Վասակի որդի Գրիգորը, որը իմաստուն և աստվածաբանության հույժ բացահայտ մարդ էր, որի նման ոչ ոք չկար, վեր կացավ և գնաց թագավորի մոտ: Երբ տեսավ, որ Գագիկին չեն թողնելու վերադառնալ իր երկիրը, նա, թագավորին ներկայանալով, հանձնեց նրան Բջնու բանալին ու իր հայրական բոլոր կալվածքները և, նրա կողմից մեծարվելով, ստացավ մագիստրոսության պատիվ ու բնակության տեղ Միջագետքի սահմաններում՝ գյուղեր և քաղաքներ, գրով ու ոսկյա կնիքով հաստատված, որպես ազգեազգ հավիտենական ժառանգություն: Այդ ժամանակ քաղաքի գլխավորները, որ Անիում էին նստում, տեսնելով, որ Գագիկը արգելափակվեց հունաստանում, երբեմն մտածեցին քաղաքը հանձնել Դավթին, երբեմն՝ ուլնեցուն, որովհետև սրա բույրը Դավթի կինն էր, իսկ երբեմն էլ արքայազն Բագրատ (Բագրատի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) թագավորին: Պետրոս հայրապետը, այդ մտադրություններն իմանալով ու հասկանալով, որ քաղաքը, միևնույն է, անցնելու է մեկնումեկի ձեռքը, նամակ է ուղարկում արևելյան կողմին տնօրինող իշխանին, որը նստում էր Սամուսատ քաղաքում, ասում են, որ այն հնում կառուցել է Սամսոնը, թե. «Հայտնի թագավորին, թե փոխարենը ի՞նչ կտա մեզ հատուցում, եթե ես հանձնեմ նրան այս քաղաքն ու երկիրս մյուս բերդերը»: Երբ նա այս իմացավ անմիջապես հայտնեց թագավորին: Այս լսելով թագավորը, գանձերով ու հարստությամբ գոհացնելով հայրապետին, տիրեց Անիին ու ողջ երկրին» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Մոնոմախոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) հունաց բովանդակ երկրում գորահավաք կատարեց և հսկայական զորք ուղարկեց Արևելք՝ Անի քաղաքը պահանջելու: Նա հրամանատար նշանակեց Պառակլամատիսին՝ մի ներքինու, որը բազում զորքերով հասավ Անիի դռան առջև: Մոնոմախոսն ուզում էր հզոր և բազ Գագիկի փոխարեն Հայոց երկրի պահպանական նշանակած լինել մի կնամարդու ու Գագիկին այլևս չթողեց գնալ Արևելք: Անի քաղաքում գտնվող հայ ժողովուրդը, սակայն, մերժեց քաղաքը տալ, նա իր թագավորին էր պահանջում, հայիցում ու նախաստում է հռոմեացի ողջ ժողովուրդին: Ողջ քաղաքը մի մարդու պես Անիի դարպասից դուրս եկավ պատերազմի և հռոմեացի զորքերին փախուստի մատնեց, ջարդ տվեց ու հալածական արեց, թալանեց նրանց ողջ ճամբարը: Հայոց զորքը մեծ հաղթանակով վերադարձավ Անի քաղաք: Հայտարարեց եղած հռոմեացի զորքը գնաց իր երկիրը, իսկ Պառակլամատիսը ձեռքեց Ուղղթից: Երբ Հայոց զորքը իմացավ, որ Հայոց թագավորն այլևս Արևելք չպիտի գա ու հայ նախարարների նենգությունը պարզ դարձավ Հայոց ողջ երկրին, Անի քաղաքի ողջ բնակչությունը հավաքվեց Հայոց առաջին թագավորների գերեզմանոցում և այնտեղ ողբաց հայ ժողովուրդի անտերունչ դառնալը: Բոլորն աղիողորմ ողորմ էին և իրենց թագավորության գահը, իրենց թագավոր Գագիկին, ողբում էին Բագրատունյաց ողջ տոհմը և սուկայի անեծքներ թափում Գագիկին դավաճանների գլխին, բայց հետո, երբ քաղաքի ջնհարկությունը ու ողջ զորքը ծարավախայ համաճարվեցին, այն ժամանակ նամակ գրեցին հռոմեացի զորահրամանատար Պառակլամատիսին և, երդումով նրան Անի քաղաքը հրավիրելով, Անի քաղաքը հանձնեցին հռոմեացի ձեռքը: Այսպես խարխվեց ու փուլ եկավ Բագրատունյաց տոհմի տերությունը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայրորդ տարի, այսինքն՝ Հայոց 493 թվականին, Մոնոմախոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) Պառակամանոսին՝ մի ներթիկու, հսկայական զորքով ուղարկեց Արևելք՝ Ամի քաղաքը պահանջելու։ Սա բազում զորքերով հասավ Ամիի դռան առջև։ Ամի քաղաքում գտնվող հայ ժողովուրդը մեծեց քաղաքը տալ, նա իր թագավորին էր պահանջում, հայիդյուն ու նախատում է հռոմեացի ողջ ժողովուրդը։ Ողջ քաղաքը մի մարդու պես Ամիի դարպասից դուրս եկավ պատերազմի և հռոմեացի զորքերին փախուստի մատնեց։ Հայոց զորքը մեծ ապար ձեռք բերեց և վերադարձավ Ամի քաղաք, հռոմեացի զորքը գնաց իր երկիրը, իսկ Պառակամանոսը ձմեռեց Ուլոթիքում։ Երբ Հայոց զորքն իմանալով, որ Հայոց թագավորն այլևս Արևելք չպիտի գա, Ամի քաղաքի ողջ բնակչությունը հավաքվեց Հայոց առաջին թագավորների գերեզմանոցում և այնտեղ երեք օր ողբաց հայ ժողովուրդի անտերունչ դառնալը, անեծքներ էր թափում Գագիկին դավադրողի գլխին, բայց հետո, նրանք ճարահատյալ նամակ գրեցին հռոմեացի զորահրամանատար Պառակամանոսին և, նրան Ամի քաղաքը հրավիրելով, Ամի քաղաքը հանձնեցին հռոմեաների ձեռքը։ Վերացավ Հայոց թագավորությունը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ՝ Յովհաննեսի մահից հետո, որ և Սմբատ էր կոչվում, իշխաններն ու զորքը միաբանվելով, առավել ևս Պետրոս պատրիարքը, հավաքվեցին Ամիի մեծափառ կաթողիկոսի դռանը և Յովհաննեսի եղբորորդի Գագիկին թագավոր դարձրին իրենց վրա՝ ուխտելով ու երդվելով հավատարմորեն ծառայելու նրան, իսկ նա ռազմական քաջության մասին, որով աշխարհն է կառավարվում, հոգ չէր տանում, մանավանդ որ այն ժամանակ ավելի անհրաժեշտ էր քաջանալ, որովհետև արաբական իշխանությունը խառնաշփոթ վիճակի մեջ էր՝ նրանց վրա սկյութների հարձակվելու պատճառով, ինչպես ցույց տվինք նախապես։ Նույնպես նաև խռովյալ վիճակում էր նաև Բյուզանդիան, բայց, որովհետև նա մանկությունից գրեթե ուսումնասիրության էր զբաղված, դրանցով էլ զվարճվում էր։ Յովհաննես այս բանը իմանալով՝ խաբեություն իրենց մոտ կանչեցին, առավելապես դա եղավ իշխանների սադրանքով, որոնք իրենց վրա նրա իշխանությունը անենգ պահպանելու նրա հետ կնքված ուխտը դրժեցին և չնայած այդ ուխտի վրա։ Եվ զործի վախճանը կորստաբեր եղավ այդ անձանց ու մեր երկրի համար, որովհետև հույները գնացածին արգելափակեցին մի կղզում, իսկ նրա փոխարեն մի տարով վերակացուներ ուղարկեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1)։

«Հայոց 493 թվականին հռոմեաց Տուլիոս թագավորը (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին, սակայն այդ ժամանակ կայսր էր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) տմարդի մի արարք գործեց, քանզի Կոնստանդնուպոլիս կանչեց Գագիկին և այնտեղ ստիպեց փոխանակել Ամիի Կողոմիայում, Պառակամանոս ու Պիզոլում գտնվող կալվածքների հետ» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»)։

«Ապա հույները բռնեցին Գագիկին և տիրեցին Ամիին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Գագիկը, մի կողմից պատերազմելով հռոմեական բանակի դեմ, մյուս կողմից էլ ենթարկվեց Ներսիս կառավարչի (Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Ֆ.) ասպատակություններին, կատարյալ հուսաբեկ եղած, պարակնիմունեսոսի հետ հաշտություն է կնքում և նրա միջոցով հանձնվում կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.) ու տալիս Ամի քաղաքը։ Գալով կայսեր մոտ՝ նա մագիստրոսի պատվաստիճան ստացավ, ինչպես նաև՝ շատ եկամտաբեր շրջաններ Կապադոկիայում, Խարսիանոնում, Լիկանոնում, որից հետո խաղաղ ու անվտանգ կյանք ապրեց» (Յովհաննես Սյրիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8)։

«Հայոց 494 թվականին գրավեցին Ամին (քննադրում ակնհայտ թուրքիսացաբար գրված է «Միսը» - Մ.Ֆ.)» (Անանուն Թավրիզեցի «Ժամանակագրություն»)։

³¹³³ «Արաբների 439 թվականին ծագումով Ռաշայից մի մարդ, որի անունը Ասիար էր, հայտարարեց, թե հենց իր մասին է Ղուրանում ասված, որ նա պետք է հաղթանակ պարգևի արաբների կրոնին։ Դրանից հետո նա երկու անգամ թալանչիական արշավանքներ իրականացրեց հռոմեաների տարածքների ուղղությամբ և շատ ավար վերցրեց։ Այդ ժամանակի հռոմեաների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) գրեց Բար-Մարվանին (Մրվանյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Ղուլային - Մ.Ֆ.), թե. «Իմ ու թո՛ւ միջև խաղաղություն է, արդ՝ եթե այդ մարդը թո՛ւ մարդկանցից է, դու պետք է զսպես նրան, իսկ եթե ոչ, ապա հայտնես մեզ այդ մասին և մենք կվարվենք ինչպես հարկն է»։ Այդ ժամանակ Բար-Մարվանը կանչեց թուրքի արաբների էմիրների և ասաց նրանց. «Այդ Ասիարը հռոմեաների գայողությո՛ւնը կբերի մեզ վրա, իսկ այդ պարագայում ոչ ես ու ոչ էլ դուք հանգիստ չենք ունենալ»։ Այդ պատճառով ճիշտ եմ համարում, որ մտածելու մեր անելիքի մասին և բռնեցե՛ք դրան»։ Եվ ահա արաբները եկան այդ մարդու մոտ և սկսեցին գովել նրան իսլամի հաղթանակի գործում վերջինիս գործադրած ջանքերի համար, որից հետո սա, ուրախանալով, արաբների հետ ճամփա ելավ։ Դրանից հետո նրանք սկսեցին հեծելավարության վարպետություն ցուցադրել այնքան ժամանակ, մինչև որ բավարար չհեռանան գյուղից, իսկ այդ ժամանակ արդեն բռնեցին նրան ու բերեցին Բար-Մարվանի մոտ, որը Ասիարին շղթայակապ արեց, բանտ նետեց և ամուր պահեց խաղաղությունը հռոմեաների հետ» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Նույն 1356 թվականին թուրք ավագանները, մոտ 120 հոգի, եկան և գիշերով գաղտնագողի մտան Մար Բարսումա վանքը։ Նրանք ավարի մատնեցին և կողոպտեցին, ինչ որ գտան վանքում՝ սպանելով բազմաթիվ վանականների ու սպասավորների» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 235)։

³¹³⁴ «Զրիստոսի 1045 թվականին կայսերական կապիտան և հունական իշխան Արգիրոս Բարիացին Տերենտում ելավ Նորմանների դեմ և հաղթանակ տարավ նրանց նկատմամբ» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»)։

³¹³⁵ «Դրանից հետո Արգիրոս Բարիացին գնաց Տրանո և այստեղ պարտություն կրեց իշխան Գիյերմո Ֆերաբրախիացու կողմից, որին հռչակեցին Ակուլիայի առաջին կոմս (Ակուլիայի դքսության հիմնադիր դուքս Վիլհելմ Երկաթածեղը - Մ.Ֆ.)» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»)։

«Տիրքը 1046 թվականին՝ 14-րդ ինդիկտիոնին, այս Պալատինը մեկնեց Տերենտ և մարտի մեջ մտավ Նորմանների դեմ։ Այդ ժամանակ հույները և շատ ուրիշներ սրահար եղան ու խեղդվեցին ծովում» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»)։

³¹³⁶ «(Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) Ամի քաղաքին տեղակալ ուղարկեց Ասիտ անունով մի իշխանի, որն առաջ արևելյան կողմի կուռսակալն էր։ Սա գալով՝ անչափ պատիվ տվեց ու մեծաբան Պետրոս հայրապետին, երկիրը նվաճեց իր ձեռքի տակ և մեծաբանակ զորքով շարժվեց, գնաց Դվին քաղաքի վրա, բայց քաղաքի տեր Արտասավորը (Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Ֆ.), պատերազմելով նրա դեմ, անչափ կոտորած է գործում քաղաքի դռանը, որտեղ իր որդով հանդերձ մեռավ և Հայոց մեծ իշխան Վահրամը՝ մեծ սուգ պատճառելով հայերին» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 10)։

«Հայոց 494 թվականի աշնանը հռոմեացի զորքը շարժվեց և գնաց Դվին քաղաքի վրա։ Մարտի պահին աստծո բարկությունը թափվեց հռոմեացի զորքերի գլխին, նրանք այլազգիներից պարտություն կրեցին և փախուստի դիմեցին։ Զրիստոսյանների մեծ կոտորած եղավ, հռոմեացի բազմաթիվ զինվորներ սրի բաշվեցին և գերելարվեցին։ Դվինի մեծ ճակատամարտում իր Գրիգոր որդու հետ միասին սպանվեց նաև Հայոց մեծ սպարապետ Վահրամը» (Սատրեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1)։

«Հայոց 494 թվականին հունական զորքը հարձակվեց Դվին քաղաքի վրա, սակայն նրանք այլազգիներից պարտություն կրեցին և կործանվեցին։ Նրանց հետ միասին այդ ճակատամարտում իր Գրիգոր որդու հետ միասին ընկավ մեծ սպարապետ Վահրամը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Մոնոմախը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) սկսեց պահանջել Դվնեցու (Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Ֆ.) գրաված բերդերն ու շրջանները, որպես Ամիի բաղկացուցիչ մասեր, և, քանի որ Դվինեցին, ներկայացնելով խորհուրդով փաստաթուղթ, չէր ուզում կամուփն հրաժարվել դրանցից, նրան պատերազմ է հայտարարում։ Մոնոմախոսը դարձյալ հրաման է տալիս պարակնիմունեսոսին հռոմեական զինական ուժով, իբերական զորքով, ինչպես և Մեծ Հայքի առկա ու Անեցու հրամանատարության տակ գտնվող ուժերով պատերազմել Ապլեսֆարեսի դեմ։ Պարակնիմունեսոսը հավաքեց բոլոր ուժերը, և, նրանց հրամանատար կարգելով վեստարի Միթայե Իսախանի ու իր ծառա, մագիստրոս Կոնստանդին Այսին, Դվինի դեմ ուղարկեց։ Ապլեսֆարեսը արտակարգ հմուտ, մի անօրինակ զորական էր՝ թշնամու գեղեքն ու միտքը հաղթահարելու ընդունակ։ Գիտակցելով, որ ինքն ի վիճակի չէ ընդդիմակայելու հռոմեացիների զինյալ ուժերին՝ նա փակվեց քաղաքի պարիսպների հետևում, մոտիկից հոսող գետի հունը պիղծեց, ողողեց համայն դաշտը և, այն տիղմի վրտեղել էին քաղաքին, Ապլեսֆարեսը ինչեղոց շեփոքը և հրամայեց գործի անցնել։ Այդ ժամանակ դարան մտած հետևակայինները դուրս գալով, ոմանք աղեղով, ոմանք սրերով, հարվածում էին հռոմեացիներին, որոնք չէին կարող թշնամիների դիմադրել, քանզի ուրիշներն էլ խոցում էին իրենց պարսպի առաստաղաշարի վրայից։ Հռոմեացիները կատարյալ պարտություն կրեցին և նրանցից անհամար բազմություն սրի բաշվեց, քանզի ձիերը, ընկնելով ցեխի ու ճահիճների մեջ, չէին կարողանում փախչել։ Իսախանն ու Կոնստանդին հազիվ փախան Ամի և բոթ բերեցին Նիկողայոսին» (Յովհաննես Սյրիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8)։

³¹³⁷ «Ապա չար սատանան, նախանձելով սրան, չկարողացավ հանդուրժել և մտավ իմայելական զորագույնների սիրտը, որոնք գտնվում էին Մովկանում, Թալիշում, Արիում, Արտավիում և Ատրպատականում, զրգռեց ու բորբոքեց՝ տանս երևելի համբավի պատճառով։ Նրանք էլ, միմյանց

իմաց տալով, հավաքվեցին, համախմբվեցին մեծաթիվ զորքերով և որոշեցին զաղտագողի հարձակվել վանքի վրա ու կողոպտել նրա անհամար կարասիները, այսինքն՝ եկեղեցու սրբությունների պարագաներն ու կահավորանքները: Եվ ահա նրանք վեր կացան, անցան Երասխը, անաղմուկ եկան ու անսպասելիորեն հարձակվեցին սուրբ ուխտի վրա՝ սաստիկ կրակի թափվելով վանքի մեջ: Վանականներից ոմբեր կարողացան, ցած թափվեցին փողը, ազատվեցին և փախան, բայց Տեր-Յովհաննեսն այնտեղ չէր գտնվում, իսկ մյուս բոլորին սրի ճարակ դարձրին և եկեղեցին, որ սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի անունով էր, փայտով լցրին ու, կրակ տալով, հրդեհեցին գեղեցկակերտ այդ շենքը, բանդեցին ու կործանեցին: Ուզեցին նաև կործանել Տեր-Յովհաննեսի սբանքի սյունը, որը կանգնեցրել էր եկեղեցու նորոգումից երկու տարի առաջ, սակայն ինչ-որ հրաշք տեսնելով, չհամարձակվեցին մոտենալ նրան, նույնպես նաև՝ մեծ եկեղեցուն: Վանքի մյուս բոլոր շինությունները, սակայն, նրանք այրեցին, բանդելով հիմնահատակ կործանեցին արհեստանոցները, մարմարյան սեղանատունը, կրոնավորների և մյուս բնակիչների բոլոր կացարանները, իսկ ինչ որ էլ գտան, ավար վերցրին և գնացին այնտեղ, որտեղից եկել էին...: Սա եղավ Յայոց 495 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 58):

³¹³⁸ «Այդ ժամանակ բախտը Բագրատին (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) ժպտաց և Վեստ Սարգիսը Անիի ինը բերդերով հանդերձ, բացի Ամբերդից, միացավ նրան: Եվ անեցինքնը տվեցին Անին Բագրատի մորը, բանի որ նրա հոր կողմից հայերը թագուհուն ազգակից էին: Թագուհի Մարիամը՝ Բագրատի մայրը, Յայոց արքա Սենեթերիմի դուստրն էր: Գարուն էր: Բագրատը, որ գտնվում էր արխազաց երկրում, պաշարեց Անակոփան և գրեթե գրավելու վրա էր, սակայն եկան Տիգրիսի երեցները, բանի որ այդ ժամանակվանից առաջ մեռել էր Տիգրիսի ասորի Ջաֆարը (Շուարյանների էմիրության էմիր Ջաֆար իբն Ալին – Մ.Ֆ.), և խոստացան հանձնել բաղալը՝ կոչելով անհապաղ զայ: Բագրատը հետ դարձավ՝ Անակոփայի պաշարումը հանձնելով Զվարուլեից Օթագո Ճաճաճին՝ արխազաց զորքով հանդերձ: Նա շարժվեց և եկավ Զուլայիս, հավաքեց Զուլայիսի Սամոթայաթ մարզի զորքը, Գորիայի և Լոմսիանիի ազնաւորներին և նրանց բոլորին բերեց խուլիաթ: Վանկեցրին բարանետ գործիքները և սկսեցին գրոհել: Ապա թագավորը շարժվեց և եկավ Զարթի: Եկան նաև Տիգրիսի այլ երեցները՝ նրան հրավիրողները: Գնաց Տիգրիս և բաղալիք երեցները, արքունի ծառաները և ձիավորները դիմավորեցին նրան Դիդոնի դաշտում, իսկ Ումեդեուլի թագամասում դաս-դաս շարված էր հետիոտն ողջ ժողովուրդը, ինչպես նաև հրապարակում բազում կանայք ու տղամարդիկ կային: Երկուստեք ինչում էին փողերը և թմբուկները, որոնց ժխորից ու անավոր ծայներից երկիրն էր ցնցվում, երկուստեք սբանքի ուրախություն էր տիրում: Ներս առան թագավորին և շրջապակեցին բաղալում՝ տեղալով նրա վրա դրամ ու դահեկան, մատուցեցին բաղալիք բանակիները և տարան ամիրայի պալատ: Բագրատ թագավորը, բազմելով այնտեղ, սկսեց իշխել: Նա տեղավորեց իր ամրակները բաղալիք դարպասների բոլոր աշտարակներում, գրավեց բաղալիք Դարիջեյի բերդը, ապա՝ Ճարդիկի երկու աշտարակները և Թաբորի ամրոցը՝ տեղավորելով այնտեղ իր զորքերն ու երիտասարդներին, սակայն իսանցները խորտակեցին կամուրջը և չհանձնեցին Իսանին: Այդ ժամանակ բարանետ գործիքներ կանգնեցրին և սկսեցին գրոհել Իսանիի վրա՝ արձակելով նետեր: Իսանիի դաշտում Բագրատ թագավորի առաջ ներկայացան Կախեթի թագավոր Գագիկը (Կախեթի թագավորության արքա Գագիկը (1039-1058) – Մ.Ֆ.) և երիտասարդ-երիտասարդ Գողերձին, ինչպես և Կախեթի ողջ դիդերուկները՝ բանակելու և հաշտություն հայցելու նպատակով: Այնժամ Իսանիի դաշտ եկավ Բագրատ թագավորը և կախեթցիներից բերեց: Ընդունելով նրանց հպատակության խոստումը՝ նա նրանց խաղաղություն շնորհեց և ազատ արձակեց: Ուրախություն և խաղաղություն էր տիրում և օրըստօրե ավելանում էին կառավարելու հոգեւորը» («Զարթովի-Յիսուկեթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Նա (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) խլեց հույներից Անակոփան» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»): «Իբերիայի արքա Բագրատը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.)՝ Յովհան արքայի որդին, Կախեթի արքա Գագիկի (Կախեթի թագավորության արքա Գագիկ – Մ.Ֆ.) աջակցությամբ Ջաֆարից (Շուարյանների էմիրության էմիր Ջաֆար իբն Ալին – Մ.Ֆ.) գրավեց Տիգրիսը» (Միսիթար Արիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

³¹³⁹ «Երիտասարդ 1046 թվականին Ապուլիայում ճակատամարտ տեղի ունեցավ հույների ու նորմանների միջև, երբ նորմանները փախուստի մատնեցին ու ցրեցին հույների զորքը: Այդ ժամանակ նրանց իշխանը Դրոգոն էր (Ապուլիայի դքսության դուքս Դրոգոն (1046-1051) – Մ.Ֆ.), որն էլ հենց հռչակվեց Ապուլիայի երկրորդ կոմս» (Անանու «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁴⁰ «Անցան ամռան օրերը և Լիպարիտը դարձյալ սկսեց չարագործություններ նրանց դեմ: Եվ խաբեությամբ Անիից՝ թագուհու մոտից, նա տարավ Արտանուշի երիտասարդ խիսիթի, Տիգրիս-Չվարի և Անդուլիի բերդի տեր Աբուսերին, ինչպես և Իվանե երիտասարդին, Իվանե Դադիանին ու Գողերձիի որդի Ավարիանին՝ Բեժի բերդի տիրույթը, որոնց կալանավորեց Անիի դարպասի մոտ: Թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.), թողնելով Տիգրիսը, անցավ Ջավախք: Այնուհետև Մաժդվերելը դուրս բերեց Բագրատի գանձերով մյուս ձիերին՝ ի սատարումն թագավորի: Թագավորը Դրտիայում էր, իսկ Լիպարիտը ժողովեց կախեթցիներին և պաշարեց Փոկանի գյուղը: Մաժդվերելը լքեց Բագրատ թագավորին և միաբանեց Լիպարիտի հետ: Յենց որ թագավորն այդ իմացավ, ձմռան սոսկայի բքին անցավ Շավշեթը և իջավ Զարթի: Լիպարիտը նորից Յունաստանից բերեց Դենտրեին՝ Բագրատ թագավորի եղբորը: Յունաց արքայի գանձերը և զորքը զորավիճ էին: Եվ ասիս սույն թագավորության հպատակները պառակտվեցին, ոմանք Դենտրեին հարեցին, իսկ ոմանք էլ շարունակեցին հավատարիմ մնալ Բագրատին: Լիպարիտի որդի Իվանեն որպես պատանդ մնացել էր Բագրատի մոտ և ահա Լիպարիտը խնդրեց Բագրատին նրան տալ իրեն և դրա փոխարեն իր բերդով հանդերձ Աբուսերին ազատ արձակեց: Լիպարիտի դաշնակիցներն էին կախեթցիներն իրենց զորքով և Յայոց արքա Դավիթն իր զորքով: Նրանց ուժով հզորացավ Լիպարիտը Զարթիի այս կողմում: Երկուստեք շարունակվում էին բանասրկությունները: Եկան վարանգները 3.000 հոգով, որոնց թագավորը բնակեցրեց Բաշուն՝ իր հետ տալով 700 մարդ: Եկավ Բագրատը Ներքին Զարթիի զորքով: Այս վարանգները, մեխիերին չսպանելով, գնացին և ընդհարվեցին Մասիթեթի անտառի մերձակայքում: Ներքին Զարթիի զորքը փախավ: Այս մարտում բռնեցին Աբուսերին ու նրա հետ նաև՝ այլ դիդերուկներ: Դժվարացան մարտնչել վարանգների հետ ու դրա համար էլ Լիպարիտը տվեց նրանց վարձը, նրանց աղ ու հացով դիմադրեց ու այդպես անցան Լիպի լեռները: Նախքան այդ, սակայն, մահացել էր Բագրատի եղբայր Դենտրեին: Փախուստից հետո Բագրատը երկուրդ էր կրում իր թագավորության և հայրենիքի պառակտումից, դրա համար էլ նա խնդրանք ուղղեց Լիպարիտին և սակավաթիվ հեծյալներով գնաց խուլվել՝ Լիպարիտի մոտ, սակայն սա, իմանալով նրա գալստյան մասին, չկամեցավ հանդիպել նրան՝ խույս տվեց այնտեղից: Այս պայմաններում թագավորը ևս հետ դարձավ ու մեկնեց Արխազաց երկիր» («Զարթովի-Յիսուկեթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Իբերիայի առաջնորդ Բագրատը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.)՝ մի անառաղ մարդ, պղծել էր Լիպարիտի մահիճը, որը որդին էր Վասիկ կայսեր օրոք Գեորգիոսի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ մղված պատերազմում սպանված Օրատիոս Լիպարիտի՝ իր ողջամտությամբ ու արիությամբ հռչակված մի մարդու: Այս Լիպարիտը իբերների մեջ Բագրատից հետո ամենամեծ ուժն ուներ և իր այդ արաբից անչափ զայրացած Լիպարիտին նա այսպիսով՝ ստիպեց իր դեմ ապստամբություն բարձրացնել: Դատերազմում հաղթելով՝ Լիպարիտը նրան չպարտում է Կովկասյան լեռները և հորին Աբագգիա, որից հետո, մտնելով արքունիք, բռնաբարում է իր տիրուհուն՝ Բագրատի մորը՝ դառնալով Իբերիայի տերն ու տիրակալը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Արտանուշի», մաս 11): «Ապա ուժեղացավ Բագրատ թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.), որ գրավեց Վեստը իր իննը բերդով, իսկ Անին էլ Բագրատի մորը տվին...: Լիպարիտը... խաբուսիկ հնարով վերցրեց թագուհուց Անին...: Լիպարիտն Յայոց թագավորի հետ Կախեթից եկավ Բագրատի դեմ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Շավշեթի լեռանի մոտ: Բագրատի կողմակիցները պարտվեցին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

«Յայոց 498 թվականին Վրաց թագավոր Դավիթը և Յայոց Գագիկ Վանանդեցի թագավորը, ինչպես նաև հունաց Մոնոմախոսը (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) գորացան Վրաստանում և Օրբելյանների առաջնորդությամբ մեր աշխարհին տիրեցին» (Անանու Սյունեցի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴¹ «Եվ փոքր-ինչ ժամանակ անց Կալմախի երիտասարդ Սուլան և Արտանուշի երիտասարդ Գրիգորը դաշնակից դարձան: Իրենց միացնելով մեխի այլ ազնաւորների՝ նրանք կանչեցին Բագրատ թագավորին (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.): Եվ ահա, շարժվելով զորքով, Բագրատն անցավ Ռկինիսըվարիի ճանապարհը և գումարվեցին Արիզ-ցիխե բերդում: Իմանալով այդ, Լիպարիտը ժողովեց իր զորքը՝ կանչելով կախեթցիներին ու հայերին: Յույնները ևս իր հետ էին: Նա անակնկալ մոտեցավ Արիզ-ցիխե բերդին և բախվեցին: Դարձյալ հաղթեց Լիպարիտը, փախուստի մատնելով թագավորին, իսկ երիտասարդ Սուլային բռնեցին և, բազում կոտանքով ու ցից նստեցնելով, պահանջեցին Կալմախը, սակայն նա հրաժարվեց տալ: Նույն մարտում բռնեցին նաև Աբուսերի որդի Գրիգորին և մահվան սպառնալիքով պահանջեցին Արտանուշի, որը և տվեց այն: Գորացավ Լիպարիտը Վերին երկրում և գրավեց բերդերը՝ միավորելով գլխավոր մարդկանց» («Զարթովի-Յիսուկեթա», «Զարթովի մատյանը»): «Լիպարիտը զորք ժողովեց, սրա հետ միասին նաև իրեն օգնող կախիերին, հայերին և հույներին, հարձակվեց թագավորի վրա և տեղի ունեցավ սաստիկ պատերազմ: Թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) նորից պարտվեց, իսկ Լիպարիտը կալանավորեց Սուլային, որից հետո պահանջեց Կալմախը: Նա չուլեց Արտանուշը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»): «Նույն այս Գագիկը (Կախեթի թագավորության արքա Գագիկ – Մ.Ֆ.) ձակապեց Բագրատ արքայի դեմ Միթայել-Գավրիլա լեռան վրա... և հենց նա էր, որ օգնեց Լիպարիտ Բաղվաշին Բագրատ արքայի դեմ, թեև նաև հենց սրա օրոք էր, որ Բագրատ արքան հիմնականում խլեց նրանից Զերքը» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զերքի կյանքը»):

«Նա (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) նաևակ է գրում կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.)՝ խնդրելով դառնալ հռոմեացիների բարեկամն ու դաշնակիցը: Կայսրն ընդունեց նրա դեսպանությունը և Լիպարիտի հետ համագործակցություն հաստատեց: Որոշ ժամանակ անց, Բագրատը Փասիս գետի վրայով, սկանների և կոխների երկրով ընթանալով, գալիս է Տրապիզոն, որտեղից կայսեր սուրհանդակներն է ուղարկում՝ հայտնելով, թե ցանկություն ունի մայրաքաղաք գալ և նրան հանդիպել: Կայսրը թույլ տվեց և նա, գալով մայրաքաղաք, հանդիպեց կայսեր: Նա նախ շատ պարտապնդեց նրան, ասելով, թե նա, կայսր լինելով և Աբազգիայի նման մի մեծ երկրի առաջնորդի հետ դաշինք ունենալով, դժեք այր և անցած հասարակ մի մարդու՝ ապստամբ ստորակի, կողմը: Վերցնում նա ինչորեք, որ կայսրն իրենց հաշտեցնի: Կայսեր ջանքերով նրանք համաձայնություն կնքեցին, որով Բագրատը համայն Իբերիայի և Աբազգիայի տերն ու առաջնորդն էր, իսկ Լիպարիտը՝ Մեսիխայի մի մասի կառավարիչը, ընդ որում նա ցմահ տեր և թագավոր է ճանաչելու իրեն՝ Բագրատին: Ահա Աբազգիայի հարցն էլ այսպես լուծվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 11):

³¹⁴² «Հայոց 495 թվականի հոռոմոց կայսր Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) գործադաժեք արեց և զորքի հրամանատար Նշանակեց հոռոմոց մեծ իշխանին, որին Տելիարիս էին անվանում և որը կուրտ էր ու ներքինի: Վերջինս հսկայական բազմությամբ և անհամար զորքով եկավ Ղվին բաղաթի վրա և բաղաթի դարպասի մոտ բանակեց: Ձմեռ ժամանակ էր և ահա սաստիկ սառնամանիքի ու հորդառաշտ անձրևների պատճառով նա ոչինչ չկարողացավ անել, որից հետո, առանց որևէ վնաս կրելու, վերադարձավ հոռոմոց երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) մեծաթանակ զորքով ուղարկեց Մելիարիտս անունով մի ներքինի, որը եկավ Ղվին բաղաթի մոտ և պաշարեց այն: Ձմեռ էր, հորդառաշտ անձրևի պատճառով նա ոչինչ չկարողացավ անել ու հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սահմանը շրջանցելով՝ Լիպարիտը նույն զորքով գնաց և կռվի բռնվեց Ղվինի տիրոջ (Շարդարյանների Եմիրության ապագա Եմիր Արուս-Ասլաթ Շավուրի – Մ.Ֆ.) հետ հոգում հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.), ապա հետ դարձավ իր երկիրը» (Զարթովի-Տիտլիբեթա, «Զարթովի մատյանը»):

«Ապա Լիպարիտը հույներին ուղարկեց Ղվին և այնտեղից վերադարձավ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

³¹⁴³ «Երբ աղետի մասին կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ, Նիկողայոսին ու Իսախանիսի պաշտոնակ արեց, Իսախանիսի փոխարեն Իբերիայի դուքս Նշանակվեց Կեկավմենտը, իսկ Նիկողայոսի փոխարեն էլ զորավար ավտորիտար Նշանակվեց մեծ հետերիարիս, ներքինի Կոնստանդինը՝ ծագումով սարակինոս: Նա կայսեր ծառայել էր նախքան նրա գահ բարձրանալը և նրան հավատարիմ էր: Սրանք, ահա, տեղ հասնելով և հավաքելով զինված ուժերը, զործի անցան: Նրանք չուզեցին հարձակվել Ղվին բաղաթի վրա, որ համայն ազգի մայրաքաղաքն էր, այլ փորձեցին տիրանալ Անիի ստորանկյալ բերդին: Նրանք գրավեցին գահավեժ տեղանքում գտնվող շատ անառիկ Սուրբ Մարիամը, Ամբերդ կոչվածը և Սուրբ Գրիգորը: Ալվեսֆարեսը (Շարդարյանների Եմիրության ապագա Եմիր Արուս-Ասլաթ Շավուրի – Մ.Ֆ.) բազմիցս անգամ փորձեց պաշարյալներին օգնության հասնել, բայց ամեն անգամ պարտություն կրեց: Նրանք եկան նաև Խելիդոնիոն կոչվող բերդը, որ գահավեժ լեռան վրա էր կառուցված և գտնվում է Ղվինից ոչ հեռու: Այդ բերդին, խանդակներով ու ցանկապատով օղակի մեջ առնելով այն, նրանք ջանում էին երկարատև պաշարմամբ տիրանալ: Պաշարյալները պարենի պակաս էին գգում, բանգի անակնկալ հարձակման պատճառով նրանք չէին հասցրել իրենց պարենով ապահովել: Հոռոմեացիները այս բերդն էլ կորավեցին, եթե Արևմուտքում հանկարծակի չբռնկվեք պատրիկ Լևոն Թոռնիկի պատասխանությունը...: Կայսրը նրան ընդդիմակալելու բավարար զորք չունեց, ոչ էլ հավատում էր, թե բաղաթացիներն իր նկատմամբ սեր ու հավատարմություն կցուցաբերեն, դրա համար կայսերական նամակով Կոնստանդինի մոտ պետական ծիսերով Իբերիա սուրհանդակ է ուղարկվում, որով հրամայվում է ձեռքի գործը թողնել և զինական ուժերով շտապ մայրաքաղաք վերադառնալ: Կոնստանդինը, նամակը ստանալով, հակառակ այն բանի, որ համարյա գրավել էր բերդը, վերացնում է պաշարումը, Ալվեսֆարեսի հետ հաշտություն է կնքում, ստանում է նրա ուխտ ու երդումով հաստատված հավանացումը կայսեր հանդեպ տաժեղ բարոյականության մասին, որ երբևիցե չի ծրագրելու որևէ վատություն ընդդեմ հռոմեացիների, որից հետո, վերցնելով զորքերը, շտապում է դեպի մայրաքաղաք: Խելիդոնիոնն ահա այսպես խույս տվեց գրավումից» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Ինչ վերաբերվում է արևելյան բանակին, ապա այն ևս տեղում չէր ու դրա համար էլ չէր կարող ըստ ազդանշանի արագորեն ի մի հավաքվել, որպեսզի օգնության վտանգի մեջ հայտնված ինքնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.): Այն կանգնած էր Իբերիայի խորքերում՝ հետ մղելով ինչ-որ բարբարոսական ցեղի հարձակումը» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 105):

«Երբ եկավ Հայոց 496 թվականը, Տելիարիտը բազմաթիվ զորքերով նորից եկավ և հարձակվեց Ղվին բաղաթի վրա: Նա մեծ վնաս և աղետ պատճառեց այդ գավառին, սրի բաշեց ու գերեվարեց տաջկաց ողջ ժողովուրդը, ապա խաղաղությամբ վերադարձավ հունաց երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Նույն տարվա ամռանը Մելիարիտը կրկին ելավ ու պաշարեց Ղվինը, սակայն այս անգամ ևս չկարողացավ գրավել բաղաթը, որից հետո, թալանելով հարակից շրջանները, հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴⁴ «/99/ Հարունակեմ իմ պատմությունը այնտեղից, որտեղից կանգ առա: Այդ ինքնակալը մայրական գծով ուներ Լևոն անունով մի ազգական՝ տոհմով Թոռնիկյան, որն ապրում է Ադրիանապոլիսում ու լրիվ տարված էր մակեդոնական գոռոզությամբ: Նա ոչ վատ արտաքին, սակայն նենգ բնավորություն ուներ և մշտապես տարված էր ինչ-որ խռովարարական ծրագրերով: Դեռևս երիտասարդ տարիքում շատերը նրան հիանալի ապագա էին կանխագուշակում, այսպես, երբեմն, անգզուղորեն արտահայտվում են մարդկանց մասին, իսկ երբ նա առնականացավ և կամքի որոշակի ամրություն ունեցող, բոլոր մակեդոնացիները միանգամից հավաքվեցին նրա շուրջը: Արդեն ոչ մեկ անգամ էր, որ նրանք պատրաստ էին ապստամբություն սկսել, սակայն ամեն անգամ ժամանակը ծիշտ չէին ընտրում կամ Թոռնիկը նրանց հետ չէր լինում և կամ էլ բարեպատեհ առիթ չէր լինում խռովության համար: Հոգում նրանք շատ խռովահույզ մտքեր ունեին և հետագայում արդեն տեղի ունեցավ մի բան, որը նրանց ապստամբության դրոշմեց... /104/ Դրանից հետո Լևոնը անմիջապես շարժվեց մայրաքաղաքի վրա: Այս կերպ մակեդոնացիները պատրաստվում էին կանխել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) մտադրությունները և հարձակվել նրա վրա ավելի շուտ, քան նա կհասցնի իրենց դեմ շարժել արևելյան բանակը: Նրանք հույսները դնում էին նաև մայրաքաղաքի բնակիչների վրա, որ նրանք չեն օգնի արքային և չեն ելն իրենց դեմ, բանգի, ինչպես հայտնի էր մակեդոնացիներին, նրանք իրենք էլ վիրավորված էին ինքնակալից անարդարությունների համար, որ նա թույլ էր տվել, դժգոհ էին նրա վարքագծից, իսկ գահի վրա էլ ուզում էին տեսնել ռազմիկ-արքայի, որը պատրաստ կլիներ հանուն իրենց կյանքը վտանգի ենթարկել ու բարբարոսական հարձակումները հետ մղել: /105/ Եվ իրոք, մակեդոնացիները դեռ չէին մոտեցել բաղաթի պարիսպներին, երբ արդեն ճանապարհին նրանց էին միացել մեծաթիվ կամավորներ ու լեռնային մասերից ժամանել էր ռազմիկների մի ողջ ամբոխ: Բոլոր բնակիչները, ընդհուպ մինչև մայրաքաղաք, կարեկցում էին նրանց ու աջակցում նրանց մտադրություններին: Այսպես էին ընթանում ապստամբների գործերը, իսկ ինքնակալի մոտ ամեն ինչ ստացվեց ոչ այնպես, ինչպես պետք էր: Ոչ մեր զորքն էր հավաքվել, ոչ էլ դաշնակիցները, եթե չհաշվեք օտարականների փոքրիկ ջոկատը, որը սովորաբար ընթանում է արքայական արարողությունների ժամանակ: Ինչ վերաբերվում է արևելյան բանակին, ապա այն ևս տեղում չէր ու դրա համար էլ չէր կարող ըստ ազդանշանի արագորեն ի մի հավաքվել, որպեսզի օգնության վտանգի մեջ հայտնված ինքնակալին: Այն կանգնած էր Իբերիայի խորքերում՝ հետ մղելով ինչ-որ բարբարոսական ցեղի հարձակումը: Դրա համար էլ արքան հուսահատության մեջ էր և հույսը դնում էր հազիվ միայն պարիսպների վրա, որոնց պաշտպանության տակ էլ գտնվում էր: Հենց այդ պատճառով էլ նա զբաղվեց նրանցով՝ հրամայեց վերականգնել լքված տեղերը և պարիսպների վրա խիտ կերպով տեղադրել բարակետ մեքենաներ: /106/ Հենց այդ ժամանակ էլ արքայի մոտ խորացավ երակների հիվանդությունը, այն աստիճան, որ ձեռքերը լրիվ թուլացան, իսկ ոտքերը չէին կարողանում բալլել ու ձկվում էին անտանելի ցավից: Վերջնականապես փչացավ ու խախտվեց նաև նրա ստամոքսը ու Կոնստանդինի ողջ մարմինը սկսեց հանգչել ու քայքայվել: Արքան չէր կարողանում շարժվել ու դուրս գալ ժողովրդի մոտ և բաղաթի բնակչությունը, որոշելով, որ նա արդեն մահացել է, տարբեր տեղերում հավաքություններ էր կազմակերպում ու քննարկում, թե պե՞տք է արդյոք փախչել բաղաթից ու միանալ ապստամբին, թե՞ ոչ: Ահա թե ինչու Կոնստանդինը, հաղթահարելով իրեն, պետք է ժամանակ առ ժամանակ խոսեր ժողովրդի հետ կամ էլ գոնե հեռվից երևար և իր արտաքինով վկայեր, որ դեռ կենդանի է: /107/ Այդ փնտրում էր գտնվում կայսրը, երբ ապստամբ զորքի հետ միասին փոթորկի նման սուրաց դեպի մայրաքաղաք և գիշերելու տեղավորվեց բաղաթի դիմաց և ամեն ինչ ոչ թե պատերազմի և դիմակայության, այլ պաշարման ու գրոհի տեսք ստացավ: Ինչպես ասում էին ինձ ռազմիկները և որոշ ծեր մարդիկ, երբեք դրանից առաջ ոչ մի ապստամբ չէր հասել նման լկտիության, որպեսզի պաշարողական մեքենաները տեղադրել բաղաթի պարիսպի դիմաց և, իր զորքով շրջապատելով մայրաքաղաքը իր ողջ երկարությամբ, արդեն ընդունալ նրա պաշտպանների ուղղությամբ: Բոլոր բնակիչներին սարսափ պատեց և թվում էր, թե ուր էր բաղաթը կհանձնվի, իսկ այդ ընթացքում ապստամբը, կանգ առնելով պարսպից ոչ հեռու, ծամբար գարկեց և հանդիսավոր կերպով սկսեց հրամաններ արձակել, սակայն այնտեղ անցկացրեց միայն գիշերվա մի մասը, որից հետո հեծյալ վիճակում ելավ ծամբարից՝ հրամայելով նույն անել նաև զորքին: Այնուհետև, իջնելով ծիսերից, նա առաջ եկավ ու առավոտյան մակեդոնացիները արդեն կանգնած էին պարիսպների դիմաց ոչ թե

խառնիխուռն ու մի տեղ լցված, այլ՝ մարտի պատրաստ և մարտական կարգով: Ու որպեսզի նաև վախեցնեն մեզ՝ ոչ զինվորական մարդկանց, նրանք բոլորը ծանր զինվածություն ունեին: Ով աստիճանով բարձր էր, հազած էր գրահներ ու ոտնապաններ և իր ձին ևս գրահների մեջ էր, իսկ մնացածները զինված էին ոնց կարող էին: /108/ Ինչ վերաբերվում է ապստամբին, ապա նա, սպիտակ ձիու վրա, ընտրյալ հեծյալների ու զորքի լավագույն մասի հետ միասին գտնվում էր մարտակարգի կենտրոնում: Նրան շրջապատում էին թեթև զինված ռազմիկները՝ դիպուկ հարվածող, շարժունակ և սրընթաց, իսկ մնացած ուժերը տեղակայված էին զորավարների հրամանատարության տակ, ընդ որում լուխերը պահպանում էին իրենց կառուցվածքը, սակայն, որպեսզի մարտակարգը ձգվի, դրանք բաժանված էին ոչ թե 16 հոգանոց ջոկատների, այլ ավելի քիչ բանակի, ու դրա համար էլ ռազմիկները վահանը վահանին հենած չէին, որ կանգնած էին: Նրանց հետևում շարված ամբողջ պարիսպներից նայողին հսկայական ու անթիվ էր թվում: Այդ մարդիկ ևս բաժանված էին ջոկատների: Նրանք հանդիսավոր քայլում էին և սուրում ձիերի վրա, սակայն ոչ թե ռազմական ուժի, այլ անկանոն ամբոխի տպավորություն էին թողնում: /109/ Այդ ժամանակ պաշարման մեջ հայտնված ինքնակալը, ցանկանալով ցույց տալ թշնամուն, որ ինքը դեռ կենդանի է, իրեն զարդարեց արքայական հանդերձներով և թագուհիների հետ միասին տեղակայվեց արքայական պալատի պատշգամբներից մեկում: Կոնստանդինը հագավ էր շնչում, կամաց տևում էր և կարող էր տեսնել միայն զորքի մի մասը, որը կանգնած էր ոչ հեռու՝ ուղիղ իր դիմացը: Ընդհուպ մոտենալով բաղաձի պարսպին՝ թշնամիները մարտական կարգ ընդունեցին և ամենից առաջ խոսքով դիմեցին պարսպի վրա գտնվողներին՝ հերթով թվարկելով այն փորձաքնները, որոնք իրենց գլխին բերել է Կոնստանդինը, նրանք, որոնցից իրենք կիսուսափեն, թե՛ բռնեն արքային ու նրանք, որոնք, ընդհակառակը, իրենց գլխին կայաթեմ, թե՛ բաց չողնեն: Նրանք խնդրում էին բաղաձիների բացել դարպասները և ներս թողնել լավ ու արժանի կայսեր, որն արդեն իրենց հետ մարդասիրաբար կվարվի, իսկ հռոմեական տերությունն էլ կբարձրացնի բարբարոսների դեմ հաղթական պատերազմներում: /110/ Նրանք, ում դիմում էին մակերդուացիները, այդ խոսքերին ի պատասխան նույնիսկ մեկ բարի բառ իսկ չասացին, այլ նրանց ու նրանց առաջնորդի գլխին ամենաընտրյալ լուստանքներ ու վիրավորանքներ թափեցին: Այս կերպ ապստամբների հաշվարկը և հույսը հասարակ ժողովրդի վրա չարդարացավ ու նրանք սկսեցին չարագուշակ սպառնալիքներ տեղալ արքայի վրա՝ մեկ ծաղրելով նրա մարմնական անկարողությունը, մեկ կոչելով հաշմանդամ ու մարմնական հաճույքների սիրահարար, բաղաձի և ժողովրդի կործանիչ ու նման անիմաստ և անտեղի վիրավորանքներ: Շատ մակերդուացիներ, իսկ այդ ցեղը ինքնահավան ու հանդուգն է, սովոր ոչ այնքան ռազմական պարզության, ինչքան հրապարակային պոռոտախոսության, իջան ձիերից և սկսեցին բոլորի առջև հենց տեղում էլ հորինած կոմիկական տեսարաններ խաղալ կայսեր մասին՝ այդ ընթացքում ոտքով տոն տալով և պարելով: Արքան տեսնում էր նրանց ծանաժողությունները և լսում գողոցները, իսկ ես, կանգնած Կոնստանդինի կողքին, մեկ սարսափում էին նրանց խոսքերից, մեկ սիփանքի խոսքեր ասում արքային, և տանելով նրանց վիրավորանքները խոսքով ու գործով, նա չգիտեր ինչ անել: /111/ Այդ ընթացքում բաղաձիների որոշ բանակություն դուրս եկավ պարիսպներից ու սկսեց հետ մղել թշնամու հեծելազորին: Ոմանք պարսպադիմներից բարձր էին արձակում, մյուսները նետեր էին արձակում, իսկ թշնամիները, ձևացնելով փախուստ, անակնկալ հետ դարձրին ձիերին և թերով ու նիզակներով կոտորեցին դրանց: Ինչ-որ մի թշնամու ռազմիկ, որը հենց ընթացքի ժամանակ աղեղից նետահարելու վարպետության էր տիրապետում, մեզ համար աննկատ մոտեցավ բաղաձի պարսպի, նշան բռնեց ուղիղ արքայի վրա և նետ արձակեց: Այն հեշտորեն ճեղքեց օդը, սակայն, բանի որ կայսրը հասցրեց թեթևակի մի կողմ թեքվել, բերձեց արքայական ծառաներից մեկի կողմ՝ մի ամենևին էլ ոչ անհայտ պատահում: Մենք վախեցանք, իսկ ինքնակալը, փոխելով տեղը, թշնամու շարքերից ավելի հեռու նստեց: Մինչև կեսօր մակերդուացիները այդ ստահող խոսքերն էին ասում, որոնց մասին արդեն պատմեցի, սակայն ոչ միայն իրենք էին ասում, այլև մեզնից էլ պատասխան էին տալիս և մեկ թծում էին, մեկ սպառնում: Դեռու, շուտ ապավինելով ձիերին, նրանք գնացին իրենց ծամբար, որպեսզի պատրաստեն գործիքներ և անմիջապես պաշարեն բաղաձի: /112/ Ուշքի գալով՝ արքան որոշեց ինչ գնով էլ լինի ռազմիկներ ձեռք բերել թշնամուն հետ մղելու համար: Նա նաև որոշեց խրամով փակել վերջինիս ճանապարհը դեպի բաղաձի և պատով պաշտպանել նրա հարձակումից, իսկ ինքը որոշեց ինչ-որ տեղ հեռվում տեղակայվել, որպեսզի չենթարկվի վիրավորանքների: Սկզբում սխալ մտածելով ու հետո մտքերը կիսելով ռազմական գործից ոչինչ չհասկացող մարդկանց հետ և ի վերջո ստանալով մեծանախության համաձայնությունը՝ արքան առաջին հերթին պարզեց, թե ռազմական դասից ովքեր են նստած բանտերում, ազատ արձակեց ու զինեց այդ մարդկանց, նրանց ձեռքը աղեղներ և նիզակներ տվեց ու պատրաստեց մարտի: Բացի դրանից, նա բանակին միացրեց նաև բաղաձի մեծաթիվ բնակիչների՝ սրանք բոլորը կամավոր միացան ջոկատներին, բանի որ պատերազմը նրանց համար որևէ այլ զվարճալիքից վատ բան չէր: Ողջ գիշեր նրանք բաղաձի դիմաց գտնվող տարածքը խառնակով պատեցին և այնտեղ մարդկանքներ կառուցեցին, իսկ առավոտյան, բանի դեռ թշնամին չէր հայտնվել պարսպի մոտ, արքան ավագույն հեծյալ ու թեթև զինված ռազմիկներին շարեց թշնամու դեմ հանդիման, ամեն մեկին պաշտպանության համար ապահովեց զենքով ու բաժանեց ջոկատների: Ինչ վերաբերվում է իրեն, ապա նա տեղավորվեց մի բարձրադիր վայրում, որպեսզի հեռվից դիտարկի կատարվելիքը: /113/ Թշնամիները ոչինչ չէին տեսել, իսկ երբ մոտեցան ու հանդիպեցին մեր ջոկատների կուռ պարսպին, պահեցին ձիերը և ցանկացան պարզել, թե որտեղի՞ց հանկարծ մեզ մոտ նման զորք հայտնվեց, նրանք վախեցնում էին, որ հանկարծ մեզ մոտեցած չլինե՞ն ուժերը արևելքից, իսկ երբ հասկացան, որ մեր զորքը խոցելի մի հավաքածու է, երբ տեսան, որ փոսը խրամը խորը չէ և հեշտ անցանելի է, միայն ծիծաղեցին կայսեր հիմարության վրա: Այդ ժամանակ, որոշելով, որ վրա է հասել երկար սպասված պահը, նրանք խոսացին շարքերը և ռազմական կոչերով մարտի նետվեցին, առանց դժվարության հաղթահարեցին խրամը: Արդյունքում նրանք անմիջապես էլ մեր ռազմիկների մարտաշարքը փախուստի մատնեցին, նետվեցին նրանց հետապնդելու և շատերին սպանեցին՝ ոմանց թորելով, իսկ ոմանց, իսկ ոմանց էլ նիզակներով, թե՛ մեծամասամբ հենց մերոնք էին խառնաշփոթ մեջ իրար վրա ընկնում, տապալվում գետնին ու ոտքի տակ գնում կամ էլ կտոր-կտոր լինում: Այդ ժամանակ փախուստի դիմեցին ոչ միայն բաղաձիների պարսպից դուրս հայտնվածները, այլև կայսեր մոտ գտնվողները, բանից նրանք որոշեցին, որ ապստամբը ուր որ է կմտնի բաղաձի և բոլորին կկործանի: /114/ Եթե չլուսեց ճակատագրի մասին, ապա արդեն ոչինչ չէր խանգարում ապստամբին մտնել բաղաձի ու առանց դժվարության նահանջած նպատակին հասնել: Դարպասների պահպանները լքել էին իրենց պահակապետները և պաշտպանություն էին վիճակում, իսկ բաղաձիներից զրկել էին տներով ու կամ էլ արդեն պատրաստ էին դիմադրելու դուրս գալ բռնակալին: Թռռռիկը, սակայն, գնուցացավ մտնել բաղաձի, կամ, ավելի ճիշտն ասած, սկսեց հույս տաժել, որ մենք ինքներս նրան մայրաքաղաք կհրավիրենք, արքայական շքերթի ուղեկցությամբ կմտնենք պալատ ու նրան կդիմավորենք այրվող ջահերով: Դեհ դրա համար էլ նա մոտեց բաղաձի հետնագծեց հաջորդ օրվա, իսկ առաջիկա ձիու վրա հեծած իրար հետևից անցնում էր իր զորքի ջոկատներով ու ամեն տեղ գոռում, որ դադարեցնեն սպանությունները և իրենց եղբայրների արյունը չպղծեն, իսկ եթե ինչ-որ տեղ տեսնում էր նիզակ ծոծող կամ այն նետել պատրաստվող մեկին, կանգնեցնում էր նրա ձեռքը և փրկում գոհին: /115/ Այստեղ արքան, իսկ նրան՝ կործանման դատապարտված, արդեն բոլորը լքել էին, լսելով աղաղակները և տեսնելով, թե ինչպես է ապստամբը փորձում խանգարել սպանություններին, դիմեց ինձ և ասաց. «Միայն մի բան է ինձ անհանգստացնում, որ հանկարծ իշխանության վրա աչք դրած այս խորամանկը իր մարդասիրությամբ և համեստությամբ մատվածային օժանդակության չարժանանա»: /116/ Երբ նրա թուրը, ես նկատի ունեմ ավագին, բանից Եվպրեպիան քաղորված էր, լաց լինելով սկսեց նրա փախուստի հակել և խորհուրդ տվեց աստվածային տաճարներից մեկը փախչել, Կոնստանդինը, կատաղի հայացք գցելով նրա վրա, ասաց. «Եթե ինձ մոտ նույնիսկ մեկն է մնացել, ապա տարեք նրան ու թող ինքն իրեն ողբա ու չփախկեցնի իմ հոգին: Դաժողությունը», - այստեղ նա կրկին դարձավ ինձ, - «կուղեկցի ապստամբին միայն այսօր ու դրա համար էլ կտողոսի նրանից, ինչպես ավագը ոտքի տակից, ու նրա գործերը վատ ընթացք կստանան»: /117/ Դրանից հետո, ոչ քիչ թվով գերիներ վերցնելով, բռնակալը ռազմական կարգով վերադարձավ իր ճամբար, իսկ ինքնակալը, ոչ մի նոր խորամանկություն չմտածելով թշնամու դեմ, կարգի բերեց ամրության դարպասները, բաղաձիներից օժանդակություն և ապահովեց, գովեց նրանց նվիրվածության համար և ապագայում, որպես մրցույթում հաղթողի, պարգև խոստացավ՝ հանգիստ պատրաստվելով պաշտպանության: Այդ ընթացքում ապստամբը, այդ միակ գիշերն անցկացնելով ճամբարում, լուսաբացին զորքի գլխավորությամբ սուրաց դեպի արքայական գահը, որը, կարծես, արդեն նրան էր սպասում: Իր հետ միասին նա բերում էր կապաված գերիներին, որոնց տեղակայեց պարիսպների դիմաց և սովորեցրեց պետքական պահին գոռալ: Ցրված տարբեր տեղեր՝ գերիները իրենց արտաքինում ու գոռոցողներով փորձում էին խոցանախություն առաջացնել բաղաձի պաշտպանության մոտ, ընդ որում ոչ մի խոսք չասացին արքային, այլ ուղղակի խնդրում էին ժողովրդին թույլ չտալ թափվել եղբայրակիցների ու ազգակիցները արյանը, թույլ չտալ իրենց աչքերին տեսնել վշտայից տեսարանը, թե ինչպես են իրար կտրատում ինչպես մատաղացու, իրենց վրա մեծ աղետ չբերեն ու աչքաթող չանեն այնպիսի ինքնակալի, ինչպիսին ծնված օրվանից չէր եղել, ինչին իրենք կարողացել են համոզվել: Նրանք ասում էին, որ նա կարող էր իրենց հետ ինչպես թշնամի վարվել, բայց այնուհանդերձ մինչև իրեն հետաձգում է մահապատիժը և իրենց հոգուն ողորմածություն ու փրկություն: Նրանք նաև տարաբնույթ սարսափելի բաներ էին հորինում մեր արքայի մասին, որն իբր սկզբում բաղաձի հույսով էր արել ու բարձրացրել մինչև ամպերը, բայց հետո այնտեղից բարերի վրա էր նետել: Ահա գլխավորը, ինչի մասին խոսում էին գերիները, սակայն ժողովուրդը նրանց պատասխանում էր նույն կերպ, ինչ-որ առաջ: /118/ Դեռագայում դեպքերը հետևյալ կերպ զարգացան: Թշնամիների վրա ներքին պարսպից թռան ծանր բարեր, սակայն անցան նպատակակետի կողքով և ոչ մեկին չկրկան: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկները ավելի ուժեղ ձգեցին մեթեանները և հսկայական բար նետեցին հենց իր՝ Թռռռիկի, ուղղությամբ: Կապել, իհարկե, չկար, սակայն վախեցրին նրան ու նրա շրջապատին, որից հետո, ենթարկված վախին ու իրար խառնված, սրանք խախտեցին մարտակարգը և վերադարձան իրենց ճամբար: /119/ Այդ պահից սկսած նրանց գործերն արդեն լրիվ ուրիշ ընթացք ստացան: Կարճ ժամանակի ընթացքում հուսալքառ լինելով, կարելի է ասել, մեր դժբախտ վիճակով, ապստամբը արագորեն հուսալքեց

ու թառամեց: Զաղաթի պարիսպներին ապստամբներն այլևս չէին մոտենում, այլ, մի քանի օր անցկացնելով իրենց ճամբարում, գնացին այնտեղ, որտեղից եկել էին՝ մեծամասամբ առանց որևէ մարտակարգի և որպես փախստականներ: Եթե տասնյակ կամ մի քիչ ավել հեծյալներ այդ ժամանակ նրանց թիկունքից հարվածեին, ապա բռնուհի-կրակաբեր էլ չէր մնա այդ ցրված ու անկանոն զորքում, սակայն ինքնակալը, չնայած որ նախապես տեսնում էր նրանց փախուստը, չհետապնդեց նրանց: Նա դեռ ուշքի չէր եկել վախից ու բաց թողեց հարմար պահը» (Սիբալեյ Պետլյուս «Ժամանակագրություն», «Հոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 99, 104-119):

«Թոռնիկը, երբ Իբերիայի զորավորն էր, ամբաստանվեց պատամուրթություն և նախապատրաստելու մեջ, որի համար պաշտոնանկ արվեց, բռնի վանական խուզվեց և, բաղաբ թերվելով, տնային կալանքի դատապարտվեց իր տանը՝ Ադրիանապոլսում: Թոռնիկը, սակայն, իր նկատմամբ կատարված անօրինությունները հանգիստ չտարավ: Նա աստիճանաբար սիրաշահեց Ադրիանապոլսի շնորհագրիված ու պաշտոնագրով գորավարներին, ապա իր ազգականների միջոցով կասաց-կասեց գայթակղեցրեց մակեդոնական և թրակիական տազմաների հրամանատարներին, զորացրված զինվորներին, հափշտակությունների ու թալանի սիրահարներին: Դրանից հետո, զգալի ուժ կազմելով, նա կայսր հռչակվեց, որից հետո իր ողջ զորքը վերցնելով, հանկարծակի հայտնվեց մայրաքաղաքի առջև: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Յ.**) նրան ընդդիմակայելու բավարար զորք չունեց, ոչ էլ հավատում էր, թե բաղաբացիներն իր նկատմամբ սեր ու հավատարմություն կցուցաբերեն, դրա համար կայսերական նամակով Կոնստանդին մոտ պետական ձիերով Իբերիա սուրիանդակ է ուղարկվում, որով հրամայվում է ձեռքի գործը թողնել և զինական ուժերով շտապ մայրաքաղաք վերադառնալ: Կոնստանդինը, նամակը ստանալով, հակառակ այն բանի, որ համարյա գրավել էր բերդը, վերացնում է պաշարումը, Ալվեսֆարտի (**Ճաղդարյանների էմիրության ապագա էմիր Արուս-Ավար Ծավուրի - Մ.Յ.**) հետ հաշտություն է կնքում, ստանում է նրա ուխտ ու երդումով հաստատված հավաստիացումը կայսեր հանդեպ տածելիք բարյացակամության մասին, որ երբևիցե չի ծրագրելու որևէ վատություն ընդդեմ հռոմեացիների, որից հետո, վերցնելով զորքերը, շտապում է դեպի մայրաքաղաք: Խելիդոնիոնն ահա այսպես խույս տվեց գրավումից: Կոնստանդինը արևելից տազմաներով և բովանդակ զորքով վերադարձավ և մտավ մայրաքաղաք, իսկ ողջ բանակը, կայսեր հրամանով տեղափոխվեց Թրակիա: Մինչ այդ ինչպիսի զորքի մի մասը մայրաքաղաքի ներքուցի դիմացի ափին գտնվող խրիստապոլսում էր մնում, մյուսը՝ Դելլեսպոլսոսում գտնվող Աբյուդոսում, բայց դրանք Թրակիա տեղափոխվեցին հետագայում: Նախքան զինված ուժերի տեղ հասնելը, սեպտեմբեր ամսին, ինդիկտիոնի առաջին տարում, Թոռնիկը, ինչպես սասվեց, կայս հռչակվելով, կայծակի արագության բաղաբ է հասնում՝ հույս ունենալով մեկ հարվածով այն գրավել, բանգի կայսրն անհրաժեշտ զորք չունեց: Նա Վլախերնայի դիմաց, Սուրբ Ամարթաթից վանքին շատ ուռ, խարաթս դրեց և սկզբում փորձում էր խույս ու խոստումով բաղաբացիներին սիրաշահել, բայց, երբ ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց իր ասածին, անցավ գործի: Կայսրը բաղաբացիներով և պատահաբար տեղում հայտնված զինվորներով հակառակորդի դեմ կանգնեց: Զաղաթացիներին ու դեմոսին նա պարսպի վրա դասավորեց, իսկ տեղում հայտնված զինվորներին էլ, ինչպես և նրանց, ում իր հրամանով սենատի գլխավորները զինեցին, 1000-ից ոչ ավելի մարդ, Վլախերնայի դարպասի միջով պարսպից դուրս հանելով, կանգնեցրեց ապստամբին դեմ՝ նրանց առջև հակառակորդի հարձակման խոչընդոտող խրամ փորելով, թեև անհրաժեշտ էր, որ նրանք դարպասից ներս գտնվեին և պարիսպներից պաշտպանվեին: Մագիստրոս Արգիրոս Իտալոսը աղաչում էր դուրս չգալ, մնալ ներսում և փոթաթիվ զինվորներով ու պատերազմելու փորձ չունեցող ժողովորդով չճակատել մոլեգնած, բռնկված և պատերազմական փորձ ունեցող զորքի հետ, բայց նա չկարողացավ նրան համոզել, բանգի իրեն հակադրվում էր «Լիխուդես» մակեդոնական Կոնստանդինը, որ այն ժամանակ կայսեր կողմից գլխավոր էր նշանակված և նրա վրա մեծ ազդեցություն ուներ, բացի այդ դրսում կմվելու միտքն էլ իրենն էր: Եվ ահա, երբ ապստամբն իմացավ, որ նրանք երեկոյան դուրս են եկել, զինեց զինվորներին և ուժեղ թափով հարձակվեց: Կայծակի արագության մեջ անցնելով խրամը՝ նա պարտության մատնեց նրա հետևում գտնվողներին, որոնց մի մասը գերի ընկավ, իսկ մյուս մասը, փախչելով դեպի քաղաքի խրամը, վայր ընկավ և չարաչար կոտորվեց: Փախուստի էին դիմում քաղաքացիները՝ իրենց պարսպից ցած գահավիժելով, նաև Վլախերնայի պարսպի դարպասապահները՝ դարպասները բացելով: Եթե բախտը ինչ-որ տեղում չդառնա՞նք Թոռնիկին, նա հեշտության մոտեց կործան էր և ամեն ինչի դրադարձ, բայց նա, հակառակորդներին հետապնդելով մինչև պարսպի մոտ գտնվող խրամը, կանգ առավ, որի ընթացքում կայսեր կողմակիցները դարձյալ գոտեպնդվելով, տիրացան դարպասներին և զբաղվեցին պարիսպների պահպանությամբ: Այն ժամանակ կայսրն էլ քիչ էր մնացել նետահար լինելու ու սպանվել, բայց, իսկապես աստված փրկեց նրան, բանգի նետը խրվեց ապստամբներից մեկի կրնածն գլխանոցի մեջ, որը փրկեց և գլխանոցը կորոցին, և կայսեր: Ընկնելու մոտ գտնվող քաղաքն ահա այսպես փրկվեց, իսկ ապստամբը, ճամբարում մի քանի օր մնալուց հետո, այնտեղից վեր կացավ ու վերադարձավ Ալկալոնիայի: Պատճառն այն էր, որ իր մարդիկ կասեց-կասեց հեռանում էին և կանոնի կայսեր կողմն անցնում, դրա համար էլ նա վախեցավ, որ բոլորն էլ իրեն կլքեն և կհեռանան, զուցե անգամ կբռնեն ու կայսեր ձեռքը կհանձնեն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Հայոց 496 թվականին Թոռնիկ անունով մի հայ պատրիկ՝ քաջ և հզոր պատերազմող, որ Ադրիանապոլիս քաղաքից էր, Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Յ.**) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Բովանդակ արևմուտքում և գոթերի երկրում գործադակեց անելով՝ նա հսկայական զորքով եկավ Կոնստանդնուպոլիսի վրա և քաղաքը գցեց մեծ տազմայի ու դժվարին կացության մեջ: Կայսրը չհամարձակվեց պատերազմի դուրս գալ: Կոնստանդնուպոլիս քաղաքի բնակչությունը այնքան զգվեց պատերազմից, որ նույնիսկ բար ու կրով շարեք քաղաքի դարպասը: Թոռնիկը կատարի պատերազմ տվեց և հիմնադրական ավերեց քաղաքից դուրս գտնվող Սուրբ Ամարթաթից եկեղեցին անգամ, իսկ Սուրբ վկաների եկեղեցու բոլոր բարերը նա Օվկիանոսը թափեց: Մոնոմախոս կայսրը և Կոնստանդնուպոլիս քաղաքի բոլոր իշխանները ահ ու սարսափի մեջ ընկան: Վիճակից դուրս գալու ելք չէին գտնում, սակայն նրանք ի վիճակի չէին ընդդիմակայել Թոռնիկի բաշտությանը: Այդ ժամանակ պատրիարքը, բոլոր իշխաններն ու կայսրը մտածեցին Թոռնիկի դեմ նենգության բանեցնել: Եվ ահա նրանք ահավոր, բայց կեղծ ու խաբեպատիր երդումներով հաստատված մի գիր շարադրեցին, թե Թոռնիկին կեսար են հռչակում, որ Մոնոմախոսի մահից հետո Թոռնիկը լինի կայսր: Ահա այսպիսի գիր շարադրեցին և իրենց նենգությունը երդումներով հաստատեցին: Նրանք ասում էին, թե. «Գրքերում գտել եմք գրված, որ Մոնոմախոսի մահից հետո դու կնստես կայսրության գահին»: Պատրիարքը, բանասերները և իշխանները զնացին Թոռնիկի մոտ և նրա առաջ կրկնեցին երդումը, որով սեր ու խաղաղություն եղավ: Նրանք հաշտված Թոռնիկին Կոնստանդնուպոլիս բերեցին, բայց մի քանի օր անց, ուրանալով իրենց տված երդումը և ուրանալով միջոտոր կոչած աստծուն, հռոմոմը ազգը սովոր է երդումով մեջտեղից վերացնել երկրի բոլոր մեծամեծներին, քաջ Թոռնիկի աչքի յույթը խավարեցրին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Ադրիանապոլիս քաղաքից ուն քաջ ու պատերազմող մի մարդ, որի անունը Թոռնիկ էր, շարժվեց Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Յ.**) վրա: Հորքի գլուխն անցած նա եկավ Արևմուտքից ու գնաց Կոնստանդնուպոլիսի վրա: Նա քարերով պատեց քաղաքի դարպասները և, երբ քաղաքացիները համոզվեցին, որ ի վիճակի չեն դիմադրել նրան, գրեցին Թոռնիկի, ինչպես իրենց սովորությունն էր, և սուտ կերպով խոստացան կեսար դարձնել, իսկ Մոնոմախոսի մահվանից հետո էլ՝ կայսր: Բոլոր պատրիարքները և իշխանները եկան Թոռնիկի մոտ, երդումով նրա հետ պայանաագիր կնքեցին և այս կերպ խաղաղություն հաստատվեց, սակայն, երբ այս միջոցով Թոռնիկի բերեցին Կոնստանդնուպոլիս, մի քանի օրից փորեցին աչքերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1048 թվականին՝ 1-ին ինդիկտիոնին, Թոռնիկը մակեդոնացիների և իր աներ Բատացեսի հետ միասին մեկնեց Կոնստանդնուպոլիսի վրա, որպեսզի կայսր դառնա: Այդ ժամանակ մագիստրոս Արգիրոսը ֆրանկների որոշ բանակության հետ եկավ և գիշերով նրանց մեծ վնաս պատճառեց: Դրանից հետո Թոռնիկը բռնվեց Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Յ.**) կողմից և սա հրամայեց նրան կուրացնել: Կուրացվեց նաև Բատացեսը» (Անանուս Բարիազի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴⁵ «/120/ Նրանց նույնիսկ հեռանալը մեզ փառահեղ հաղթանակ թվաց և, ներխուժելով թշնամու ճամբար, քաղաքացիները այնտեղ մեծաթիվ պաշարներ գտան, որոնք թողնվել էին նախկինների կողմից, բանգի արևել չէին կարողացել դրանք բարձել անասունների վրա և հեռանալ, որովհետև ձգտում էին նահանջն անկատ իրականացնել: Լքելով ճամբարը՝ մակեդոնացիները անմիջապես էլ աստվածություն զգացին իրենց առաջնորդի նկատմամբ և նրանցից յուրաքանչյուրը, վախենալով սեփական ճակատագրի համար, լքեց Թոռնիկին, թեև իրար նկատմամբ վախն ու անելանելիության վիճակը նրանց առաջմ իրար հետ էր պահում: Ինչ վերաբերում է նրանց, ում պատահականությունը հնարավորություն տվեց թաքնվել, ապա սրանք, ոտքերն իրենց տակ չգցալով, նետվեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Յ.**) մոտ՝ բաղաբ, ու սրանց մեջ էին ոչ միայն հասարակ ռազմիկները, որքան գորավարներն ու ազնվականները: Դրանից հետո ապստամբին երկրորդ, հետո արդեն երրորդ ու նորանոր անհաջողություններ պատճառեցին: Այսպես, արևմուտքի կողմերում հարձակվելով ամրոցների վրա, որոնք հեշտությանը հնարավոր էր զբաղեցնել դրանց տեղադրության, համընդհանուր պարսպի ու նաև այն պատճառով, որ այնտեղ վաղուց ի վեր է, որ չէին սպասում թշնամիների, դրանցից և ոչ մեկը նա պաշարմամբ կարծես չգրավեց, բանգի նրանց, ում հրամայված էր գործի պարիսպները, ոչ այնքան պաշարներ, ինչքան տուն դառնալու մասին էին մտածում և հասկացնել էին տալիս պաշտպանվողներին, որ նրանց հետ պատրաստվում են մարտնչել միայն ձկն համար: /121/ Ապստամբը խայտառակությամբ հեռացավ մեծ բաղաբից, բայց ավելի մեծ խայտառակությամբ էլ բռնեց այլ ամրոցներից: Այդ ընթացքում ինքնակալը կանգեց արևելյան զորքը և, երբ այն շուտով հայտնվեց, այն ուղարկեց արևմտյան ցեղակիցների ու բարբարոսների դեմ: Իմանալով արևելյան զորքի ժամանման մասին և նույնիսկ չմտածելով էլ դիմադրել՝ նրանք անմիջապես, անիծելով բռնակալին, ցրվեցին, ընդ որում նրանցից ոմանք տուն դարձան, իսկ մեծ մասը անցավ ինքնակալի կողմը: Եթե առաջ նրանք երդվում էին, որ

պատրաստ են բոլորը միասին մահանալ ապստամբի աչքի առաջ, ապա այժմ պատվեցին սարսափով և ամենից քիչ էին մտածում երդումների մասին» (Միքայել Պետլու «Ժամանակագրություն», «Հոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 120-121):

«Թռռնիկը Յովհաննես Բատացուի հետ բանակեց այնտեղ ու սպասողական վիճակում էր, իսկ իր արյունակից ազգականները՝ արևմտյան տազմաների հրամանատարներ, «Ստրավոնիտես» մականանակալ Թեոդորոսին, Պոյուս կոչվածին և Մարիանոս Բրանսահին ուղարկեց պաշարելու Ռեդեստոս քաղաքը: Այնպես էր պատահել, որ մակեդոնական ու թրակական բաղաբներն իր կողմն էին անցել բացի Ռեդեստոսից, որը բաղաբի եպիսկոպոսի և տեղացի ուն մեծատուն Բատացու կոչվածի՝ Թռռնիկի ազգականի, ջանքերով, հավաստարիմ էր մնացել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**): Այն պատճառով, որ նրանք, գնալով այնտեղ, ժամավաճառ եղան և ոչինչ գլուխ չբերեցին, նա ինքն էլ բովանդակ բանակով գնաց այնտեղ, բաղաբի վրա գործեց և գործի դրեց ամեն տեսակի մեքենաներ, բայց չորս կողմից դիմադրության հանդիպեց, պաշարյալները քաջաբար հետ էին մղում մեքենաները, դրա համար էլ նա, վերացնելով պաշարումը, Արկադիուպոլիս վերադարձավ: Չենց այդ միջոցին արևելյան գործերը խրիսուպոլիսից ու Արյուդոսից անցան Թրակիա: Կայսրը, նրանց գորավար Նշանակելով մագիստրոս Միքայել Իասիտեսին, ապստամբի դեմ ուղարկեց: Վերջինս, ուժերը մի տեղում հավաքելով ապստամբների դեմ հանդիման, նախահարձակ չէր լինում, այլ միայն ասպատակում էր ապստամբներին պատկանող շրջանները, իր ձեռքն ընկնողների նկատմամբ մարդասիրաբար էր վարվում, ապստամբներին ծածուկ նամակներ էր ուղարկում՝ ներում և առատ պարգևատրություն խոստանալով: Երբ վրա հասավ ձմեռը և իրենք՝ ապստամբներն, ու նրանց գրաստներն ու ծիերը պարենի պակաս զգացին, ի վիճակի չլինելով ընդդիմակալել և սառնամանիքին, և սովին, և հակառակորդներին, կամաց-կամաց սկսեցին անցնել մագիստրոսի կողմը: Զանի դեռ դասալսությունն անկարևոր մարդկանց շարքերում էր և ոչ անվանիների, Թռռնիկը սպասողական վիճակում էր ու սնվում էր հույսերով, բայց երբ Մարիանոս Բրանսաը, Պոյուսը, Թեոդորոս Ստավրոմիտեսը, Գլավայի ընտանիքին պատկանողները և Նշանավոր այլ անձինք, իրեն լեքցին ու Իասիտեսի կողմն անցան, Թռռնիկը ապստամբների ծամբարում իրենից հետո երկրորդ մարդը համարվող Յովհաննես Բատացուի հետ դիմեց փախուստի, բայց բանի որն հնարավոր չէրավ ճողոպրել, ապավինեց ինչ-որ եկեղեցու, իսկ ապստամբների խաժամուժը ցրվեց: Իասիտեսը մարդ ուղարկեց և, ձերբակալելով նրանց, շղթայակապ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց, իսկ զինվորներից յուրաքանչյուրն էլ կայսեր հրամանով իր հայրենիքը վերադարձավ: Թռռնիկն ու Բատացուը կուրացվեցին Քրիստոսի ծննդյան օրվա երեկոյան, ապստամբին մինչև վերջ հավաստարիմ մնացածները, հրապարակայնորեն ծաղր ու ծանակի ենթարկվելով, աքսոր ուղարկվեցին, իսկ նրանց ունեցվածքն էլ բռնագրավվեց: Ապստամբությունն ահա այսպիսի վախճան ունեցավ, որին հաջորդեցին թուրքերի փորձանքները» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹⁴⁶ «Այդ տարին պարսից երկրից մեծ փորձանք եկավ, բանգի Տուրդի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկ – Մ.Ֆ.**) արքունիքից երեք հոգի՝ Պողին, Պուկին և Անագուդին, բազում զորքերով եկան ու հասան տաջկաց երկիրը: Անթիվ գերիներ խլեցնելով՝ նրանք եկան ու բանակեցին Արեսն գետի վրա՝ Մոսուլի սահմաններում: Այդ ժամանակ Մոսուլի տերն ու հրամանատարը, որին խորեշ էին առում (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլան (1001-1050) – Մ.Ֆ.**), զորահավաք անելով, արաբական զորքով եկավ նրանց դեմ: Տեղի ունեցավ կատաղի ճակատամարտ, թուրքական զորքը հաղթեց արաբական զորքին և փախուստի մատնեց, իսկ նրանց կանանց և երեխաներին էլ գերի վերցրեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ տարի Պարսից երկրից ելան երեք Էմիրներ, որոնք մեծաբանակ զորքով հասան Մոսուլին: Մոսուլի տերը (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) անթիվ արաբական զորքով հարձակվեց նրանց վրա, նրանք ճակատեցին և երկուսն էլ ընկան մարտում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴⁷ «Երբ նա (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկ – Մ.Ֆ.**) որոշեց, որ իրավիճակն իր օգտին էր, նախ որոշեց իր սահմանակից տիրակալներին դեմ պատերազմել: Ինքն անձամբ ճակատեց Բաբեղոնի արքունի Պիսասիիոսի (**Արաբական խալիֆության իմամական, փաստացի տիրակալ, Բուվայանների Էմիրության Էմիր Իմադ-է-Դուլայի (1044-1048) – Մ.Ֆ.**) դեմ, և տարբեր մարտերում նրան հաղթելու և ոչնչացնելով, դարձավ բաբեղացվող երկրի տիրակալը, իսկ արաբների առաջնորդ Խարվեստի (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) դեմ էլ Կուտլունուշին ուղարկեց՝ իր հարազատ հորեղբորորդուն՝ տալով հզոր բանակ: Սա գնաց, արաբներին պատերազմ տվեց, բայց պարտվեց ու խայտառակ կերպով փախուստի դիմեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 10):

«Արաբների առաջնորդ Խարվեստի (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) դեմ նա (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկ – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր հորեղբորորդի Կուտլունին՝ նրան տալով զորքի ուժով ջոկատ: Սա, սակայն, մարտնչելով արաբների հետ, հաղթեց և ամենաամոթալի կերպով փախավ» (Նիկեեի Բրիենոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 10):

«Դրա վրա տաջկաց ամիրա Խուրեշը (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), սգավորի սև Նշան կապելով, որպես գուժկան գնաց արաբների մեջ և, մեծ զորք հավաքելով, եկավ թուրքերի դեմ ու կատաղի մարտում հաղթեց նրանց: Նա ազատեց գերիներին, ապա և նրանցից էլ գերիներ վերցրեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո հաղթանակ տարան պարսիկները և փախուստի մատնեցին նրանց մինչև Անձիտի սահմանները, իսկ հաղթողները, վերցնելով ավար ու գերիներ, վերադարձան իրենց երկիր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Մուլաֆիդը (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հավաքեց մադայացիներին և, հարվածելով դուգերին, նրանց շարքերում մեծ կոտորած արեց, իսկ ով էլ, որ կենդանի մնաց, փախավ Ադրբաջան» (Բար-Շեբեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ալլահը Մոսուլի ժողովրդին ազատեց դուգերի չարիքներից, Խարվաշը (**Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուլաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հետևալուց նրանց մինչև Սծքին ու վերադարձավ: Դուգերը դիմեցին Դիար Բաթը, կողոպտեցին, ապա թեքվեցին հայերի ու հոռոմների երկրների դեմ, կողոպտեցին նրանց և գնացին Անդրպատական» (Իբն ալ-Ասիր «Էփակատար պատմություն»):

³¹⁴⁸ «Այդ տարիներից երկրի բարկության դուռը բացվեց մեր աշխարհի վրա, բանգի Թուրքեստանից եկան բազմաթիվ զորականներ, որոնց երիվարները սրընթաց էին արծիվների պես, իսկ նրանց սմբակներն ամուր էին, ինչպես ապառաժ: Նրանք սաստիկ սպառնալից էին, աղեղներ՝ լարված, նետերը՝ միշտ սուր և նրանք երեք չարձակեցին իրանց կոշիկների կապերը: Հասնելով Վասպուրական գավառը՝ նրանք բաղձած ու անհագուրդ գայլերի նման նրանք հարձակվեցին քրիստոնյաների վրա և հասնելով մինչև Բասեն գավառ ու Վաղարշավան կոչված մեծ դասակներու, սրով, հրով և գերությամբ ավերեցին բնակչության գավառները: Կսկծալի և անսպառ ողբ ու արտասուքների է արժանի այս պատմությանը: Նրանք սուրացին ինչպես առյուծներ և առյուծների կորյուների պես էլ անողորմաբար փռեցին շատերի դիակները, որպես գիշակեր գազաններին ու երկրի թռչուններին կեր, և Նույն նպատակով էլ ցանկանում էին գալ Կարին քաղաք, բայց... Բարձրալը փակեց նրանց առաջընթացը» (Արիստակես Լաստիվոնցի «Պատմություն», գլուխ 11):

«Թուրքերը փախելով հասան Պաղին, Թլմուխ գավառում մեծ կոտորած սպրեցին ու բազում վայրերում քրիստոնյաների շատ արյան թափվեց: Ապա՝ թուրքական զորքն անհամար զինվորներով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը և հասավ մինչև Հայոց Արձեշ քաղաքը: Այնտեղ էր գտնվում հոռոմոց մի զորավար, որի անունն էր կատապան Ստեփան: Պարսից ամիրաները հոռոմոց զորավարին բազում ավար ուղարկեցին, որպեսզի նա իրենց սեփական երկիրը գնալու ճանապարհի տա, սակայն, Ստեփանը ամբարտաճանացած պատերազմի դուրս եկավ թուրք զորքի դեմ: Արյունընթուր թուրքերը հաղթեցին հոռոմոց զորքին, մեծ ջարդ տվեցին և, կատապան Ստեփանին գերի վերցնելով, տարան Չեր քաղաքը, որտեղ նա, անհավատների ձեռքից բազում խոշտանգումների ենթարկվելով, մեռավ: Նրա մորթուց տիկ հանեցին, խոռով լցրին և պարսպից կախեցին: Նրա ազգականները, լսելով այդ մասին, եկան և տասը հազար դահեկանով գնեցին նրա մորթին ու մարմինը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Չեղարածի ճանապարհին պարսկական զորքը կոտորեց շատ քրիստոնյաների: Նրանք հասան մինչև Հայոց Արձեշ քաղաքին և սկսեցին բանակցել հույն կատեպանի հետ, որն այդ ժամանակ այնտեղ էր՝ նրան շատ հարստություն խոստանալով, եթե հնարավորություն տա անվտանգ անցնել: Կատապանը, սակայն, չհամաձայնեց և հպարտորեն ելավ նրանց դեմ, սակայն հունական զորքը պարտություն կրեց, հույներից շատ ռազմիկների զոհվեցին, իսկ կատապան Կիր Ստեփանն էլ գերվեց: Նրան հասցրին Չեր քաղաք, որտեղ սարսափելի տանջանքների ենթարկեցին և նա մահացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Պարտությունից հետո հետ վերադառնալիս Կուտլունուշը պտեց Է Մեդիայի, այն Է՝ Վասպուրականի միջով անցնել, այս նահանգի կառավարիչն էր կայսեր կողմից ուղարկված պատրիկ Ստեփանոսը, կայսեր պարադիմաստեն Կոստանդին Լիխունդեսի որդին, դրա համար Կուտլունուշը նրա մոտ պատվիրակներ ուղարկեց, խնդրելով թույլ տալ առանց որևէ խոչընդոտի անցնել և ամենասարսափելի երդումներով խոստանալով ձեռք չտալ ու անվնաս թողնել նահանգը: Ստեփանոսն ընդունեց պատվիրակներին և, նրա խնդրանքը երկուրդի նշան համարելով, հավաքեց տեղական զորքը՝ թուրքերին պատերազմով դիմադրելու համար: Այդ բանը Կուտլունուշին գցեց խոր մտահոգության մեջ, իր ողջ զորքը, պարտությունից էր վերադառնում, առանց ծի եր և անձեք, բայց իր կամքից անկախ նա ստիպված եղավ ճակատել: Մարտում Ստեփանին զինվորները պարտություն են կրում, հենց ինքը՝ Ստեփանոսն էլ, բազում ուրիշների հետ գերի է ընկնում: Թավրիզի վրայով անցնելիս Կուտլունուշը նրան այդ երկրի տոպարիսին (**Ռավվադյանների Էմիրության Էմիր Վահանապին – Մ.Ֆ.**) է ծախում, իսկ ինքը վերադառնում սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության**

սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ, զեկուցում իր պարտության մասին, պարտություն մեղք ուրիշների վրա գցում և խոստանում, որ, եթե ինքը դարձյալ զորք ստանա և արշավի Կարվեստի դեմ, կրաքիան հեշտությամբ կհպատակեցնի սուլթանին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 10):

«Վերադառնալով այնտեղից և նպատակադրվելով անցնել մարերի երկրի միջով՝ Կուտլումը ուզում էր ճամբար գարկել Վահագի մոտ, սակայն, վախենալով այդ ժամանակ Մարաստանին տիրող հռոմեացիներից, նա դեսպանություն ուղարկեց այդ երկրի կառավարչի մոտ, իսկ դա այդ ժամանակ Ստեփանոսն էր՝ Կոնստանդինի հորեղբայրը, որը այդ ժամանակվա վասիլևսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.)** առանձնահատուկ համակրանքն էր վարում և կոչվում էր Լիխուդես: Նա նրանից ազատ անցում խնդրեց, խոստանալով երկրին ձեռք չտալ և այն անձեռնամխելի թողնել, սակայն կառավարիչը, խոսելով դեսպանների հետ և նրանց խնդրանքը, որպես վախկոտություն ընկալելով, հավաքեց մարզալիս զորքը ու մարտնչեց թուրքերի դեմ՝ ռազմական գործում անկողորձ փորձառուի դեմ: Ահա հենց այդ պատճառով էլ նա ոչ մի աջիք ընկնող բան չարեց, այլ հաղթվեց այդ ընդհարումում, ընդ որում շատ հռոմեացի ընկան, իսկ ինքն էլ գերի վերցվեց: Գտնվելով Բրիգիոմում՝ Կուտլումը վաճառեց իր գերուն, իսկ ինքը, վերադառնալով սուլթանին (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.)** մոտ և արդարանալով իր արշավանքի անհաջողության համար, կարծես, խիջիխալոց, նկատեց Մարաստանի մասին, որ այդ երկիրը շատ բերքառատ է, բայց պահպանվում է կանանց կողմից՝ նա ակնարկեց այնտեղ մարտնչող ռազմիկներին» (Նիկեիտոր Բրիգենսոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 10):

³¹⁴⁹ «Զրիտոսի 1048 թվականին նորմանները Կալաբրիայում ելան հույների դեմ, ներս խուժեցին և հույները պարտություն կրեցին Տրիկարիկայի մոտ» (Մևստուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁵⁰ «/10/ Իմիջիայոց, Կուտլումը պատմեց նաև Վասպուրականի մասին, թե շատ բարեբեր երկիր է, բայց գտնվում է կանանց ձեռքում՝ ակնարկելով իր դեմ ելած զինվորներին: Սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.)**, սակայն, նրա կրած խայտառակ պարտությունից զազազած, ծրագրում էր բռնել ու սպանել նրան, բայց և երկյուղում էր հռոմեացիների դեմ գնեք շարժել, նա վախենում ու սարսափում էր նախորդ երեք կայսրերի՝ Նիկեիտորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիտոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.)**, Յովհաննեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես I Զմեյիկի – Մ.Ֆ.)** և Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.)** բազմազորությունների համբավից միայն, կարծում, թե հռոմեացիները դեռ այդ նույն արիության ու զորության տեր են: Նա տատանողական վիճակում էր, երկմտության մեջ էր և իր անելիքի մասին էր մտածում: Կուտլումը, իմանալով սուլթանի խաղաղականքի մասին, իր մարդկանց հետ փախուստի է դիմում և, խորեզմցիների երկրում գտնվող մի ամրաշրջված բաղաձ քաղաքում, անունը Պասար, դառնում է սուլթանի հակառակորդը: Սուլթանը, տվյալ պահին զբաղված լինելով, չփորձեց նրա դեմ պատերազմել, և հավաքելով իր բովանդակ ուժերը, դուրս եկավ ընդդեմ արաբների, բայց ճակատամարտում ինքը ևս պարտվեց: Պարտությունից վերադառնալով և չկարողանալով հաշտվել խայտառակության հետ, ինչպես և Կուտլումը չէր՝ կրած անարգանքի, վերցնելով զորքի մեծ մասը, նա անձամբ գնում է Պասար և երկարատև պատերազմում հարազատ հորեղբորդու դեմ, որը վստահ լինելով բաղաձի բարոյական, հաճախ բայց էր անում դրապակներն ու, որոշ գալով, մեծ վնաս հասցնում սուլթանի զորքերին: Միաժամանակ հռոմեացիների դեմ սուլթանը 20.000 հոգուց բաղկացած մի այլ բանակ է ուղարկում՝ զորավար նշանակելով իր եղբորդու Յասսանին, մականուն՝ Խուլ, կարգադրելով շատ շտապ տեղ հասնել և, եթե հաջողվի, իրեն ենթարկի Սեդիան: Ահա այս վիճակն էր տիրում Պարսկաստանում... /12/ Սուլթանի կողմից հռոմեացիների դեմ ուղարկված Յասսանը, անցնելով Թավրիզ և Թիֆլիս կոչվող ու եկավ Վասպուրական՝ հանդիպածին ավերելով և կրակի տալով, ձեռքն ընկնողին սպանելով ու չնմայելով անգամ երեխաներին: Նահանգի կառավարիչ վեստ Ահարոնը՝ Վլադիսլավի (**Բյուզանդական թագավորության արքա Յովհաննես-Վլադիսլավի – Մ.Ֆ.)** որդին և Պրուսիայի եղբայրը, տեսնելով, որ ինքը կարող էր պետք եղածին պես պատերազմելու և ընդդիմակայելու թուրքերի այդպիսի բազմության, նամակ ուղարկեց Անիի և Իբերիայի կառավարիչ վեստ Կատակոյուն Կեկապետնոսին՝ կոչ անելով հնարավոր բոլոր ուժերով օգնության հասնել: Նա, ստանալով նամակը, անհապաղ իր զորքերը հավաքեց, շտապ կարգով ճանկար և ընկավ ու միացավ Ահարոնին: Նրանք խորհուրդներից, թե ինչպե՞ս անել, գիշեր ժամանակ մարտ տալ, թե՞՝ ցերեկով: Կեկապետնոսը դեմ էր և մեկ, և մյուս առաջարկին, նա մտածում էր այլ ձևով՝ հաղթահարել թշնամիներին: Նա խորհուրդ տվեց թողնել ճամբարը ինչպես որ կա՝ վրաններով, գրաստներով ու մնացած հանդերձանքով, և գիշեր ժամանակ ամենակարևոր տեղերում դարանակալել: Նա նախատեսում էր, որ թուրքերը, տեղ հասնելով, կկսեն հալիչտակությամբ զբաղվել, իսկ ահա այդ միջոցին պետք է դարաններից դուրս գալ և հարձակվել նրանց վրա: Նրա ենթադրությունը ճիշտ դուրս եկավ: Յասսան, արշավույսին դուրս գալով Սարազևս գետի մոտ գտնվող իր ճամբարից, գնում է պատերազմելու: Երբ նրան ոչ ոք դեմ չեկավ, նա մոտեցավ հռոմեացիների ճամբարին, որը ոչ պահականջուն ուներ, ոչ էլ որևէ տեղից ծայր էր լսվում: Այնտեղ չկար և ոչ մի զինվոր: Ենթադրելով, թե հռոմեացիները փախուստի են դիմել, նա բազում տեղերից անցնում է ցանկապատը և հրամայում ավար հալիչտակել: Հռոմեացիները, երեկոյան մոտ դարաններից դուրս գալով, կազմ ու պատրաստ հարձակվում են անկազմակերպ թուրքերի վրա և իսկույն փախուստի մատնում նրանց, որ չկարողացան ընդդիմակայել հռոմեացիների անընկճելի թափին: Առաջինն ընկնում է Յասսանը, որ առաջին շարքի վրա էր կռվում, ընկնում է նաև Սելբերի զորքի ողջ ծաղիկը: Շատ բլբլն ազատվեցին և անգնել, լեռների վրայով ապաստան գտան Պերտրակոնիայի բաղաձներում» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 10, 12):

«Ոգևորված այդ խոսքերից՝ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.)** հռոմեացիների դեմ ուղարկեց մոտ 20.000 հոգուց բաղկացած մի բանակ՝ զորավար նշանակելով իր եղբորդու Յասսանին, մականուն՝ Խուլ, կարգադրելով շատ շտապ հասնել Մարական երկրին և, եթե այն իրեն չենթարկի, նրան տիրել ուժով: Ահա հենց այդ ժամանակվանից էր, որ թուրքերը, պատերազմ սկսեցին հռոմեացիների դեմ, որը շարունակվում է մինչև մեր ժամանակները» (Նիկեիտոր Բրիգենսոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 10):

«Մրանից առաջ Ռուսի երկիրը մտել էր դուզգերի մի խումբ Թուղրիլ-բեկի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.)** մի ազգականի գլխավորությամբ, որը մեծ գործ կատարեց, նրա ընկերակիցները շատերը սպանվեցին, ու նա վերադարձավ: Ահա նրանից հետո մտավ Իբրահիմ Յաննալը և արեց այն, ինչ-որ հիշեցիկ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալիստար պատմություն»):

³¹⁵¹ «Մեր 497 թվականին, որը մեր գերության երկրորդ տարին էր, Պարսից աշխարհից բարկության լեցուն դառն մուրը անհեղ ծիսանքով դարձյալ եկավ և լցվեց Կարոն ու Բասենի ընդարձակ դաշտերը և այդ հեղեղի ցայտերը հասան, բռնեցին երկրի չորս անկյունները դեպի արևմուտք՝ մինչև Խաղտյաց գավառը, դեպի Կուլսուս՝ մինչև Սպեր, Տայքի ու Արշարունյաց բերդերը և դեպի հարավ՝ մինչև Տարոն, հաշտենից գավառն ու հորձենի անտառները: Տասնչորս օր արտադրում էր ու ծովանալով՝ այն ծածկեց լեռներն ու մացառուները և բռնեց ողջ աշխարհը: Ինձ թվում է, որ այս եղավ այն անապակ գինուց, որ մանուկ Երեմիան իր տեսիլի մեջ ոսկի բաժակով մատուցվելով, խմեցրեց թագավորներին, ազգերին, բաղաձներին, իշխաններին ու նրանց զորքերին, իսկ հետո՝ նաև Միսական տանը: Ահա այդ մարգարեությունը ստույգ կատարվեց: Հայոց աշխարհը խմեց այն անապակ գինուց և հարբեց, հարբեց չարապես ու թուրելով հիմարացավ, խմեց այնպես, որ բոլոր պատուհասներն ընդունեց իր վրա և այժմ ընկած է բոլոր ճանապարհների խաչմերուկներում մերկ, խայտառակված, երբ նրան նախատիվներ կոխկրտում են ճանապարհների բոլոր անցողիկները: Ելած հայրենի աշխարհից, օտարացած ծանոթներին, հեռացած ընտանիքից, բարեկամներից ու ազգականներից՝ այն դարձել է գերի ու կալանավոր բոլոր ազգերին...: Առաջին անգամ, երբ պարսիկներն ու այլ խուժարուժ հեթանոս ազգեր եկան և մարդակոտոր սպանող ընթացիկներ շատ գավառներ ու, բազում ավար և գերի առած, գնացին իրենց աշխարհը, նրանք ավերիկ տվին ազգերին ու թագավորներին և, նրանց հրավիրելով, մարգարեի նման ասացին. «Անապատի գազաններ, եկեք կերեք այս անապատում եղածը»: Եվ ահա հաջորդ տարվա սկզբում արեղնավոր ու տուներամարտիկ զորքերի անհամար բազմություններ հավաքվեցին, ինչպես արծիվները կերակրի վրա, և սեպտեմբեր ամսին, սուրբ խաչի տոնի չորեքշաբթի օրը մեծ խրախուսանքով շտապ մտան մեր աշխարհը: Այդ ժամանակը մեզ համար եղավ ողբ ու վայերի պատմության, իմ այս երկն էլ հրավիրում է ամենքին կոծի...: Տղամարդիկ կոտորվել են հրապարակներում, իսկ կանայք՝ տներից բլվել գերության, կաթնակեր երեխաները խիլվել են բարին և թառամել է պատանիների գեղեցիկ դեմքը, կույսերը խայտառակվել են հրապարակներում, իսկ երիտասարդները ծերերի առաջ սրբախոյտող եղել, պատվական ծերերի դիակներն էլ, արնաշաղափ ասիկներով, թափաղվող շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց ամենից ավելի եղավ Մանանաղի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սմբատաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ և ամենուրեք շարունակ են: Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...: Թեպետ ամեն

կարող հիշել փեսայի սերը, ոչ էլ այդ մարդը՝ գեղեցկությունը ցանկալի կնոջ, լռեցին պաշտամունքի երգերը քահանաների բերաններից ու կտրվեց սաղմոսների ձայնը սաղմոսողների շրջակայքներից, բոլորին առհասարակ պատեց սարսափ ու երկյուղ, շատ կանայք այնտեղ, հոյի լինելով, սաստիկ տազանայից վիժում էին երեխաներին: Որսորդների պես ասես ցանցերով նրանք շրջափակել էին ողջ լեռը, մինչև բոլորն էլ թուլացան և ընկան գողությունից, իսկ երբ իջավ երեկոն, վերցնելով ավարը, գերիներին ու սպանվածների կողոպուտը՝ նրանք հեռացան այնտեղից, բայց նրանց գնալուց հետո բացված տեսարանն էլ շատ ավելի սրտաճնկիկ ու ողբալի էր: Բազմատեսակ էին այնտեղ մահվան օրհասները, ընկածներից ոմանք, դեռևս կենդանի, լեզուները ծարավից պապանձված, թույլ և նվաղ ձայնով ջուր էին հայցում, բայց տվող չկար, ոմանք, չարացար վիրավորված ու ձայնը կորցրած, ծանր էին շնչում, ոմանք, կոկորդից մորթված և դեռևս կիսամեռ լինելով, հագիվ խոխուռում էին, ոմանք էլ, ծանր վերքերից սաստիկ կսկիծ զգալով, ոտներով գետինն էին դուրսում ու ձեռքերի եղունգներով ճանկարում էին հողը: Սրանից ավելի զարհուրելի տեսարան էլ, սակայն, կար, որ նույնիսկ քարերի և այլ անշունչ արարածների ողբ ու հառաչանքն էր շարժում, որովհետև, երբ անօրենները գերիներին, որոնց բազմությունից ողջ բանակատեղը եռում էր, սարից իջեցրին, ծնողների գրկից երեխաներին հափշտակելով նետեցին գետին, երբ նրանցից ոմանք, խփվելով քարի, սպանվել էին, ոմանց կողքերն էին պատառնուկվել և կողոպուտի թափվել էր գետին: Կենդանի մնացածների կակաչը, որ լսելիքը կարող էր տանել, նրանք, որ կարողանում էին քայլել, այս ու այն կողմ հաճելով իրենց մայրերին էին փնտրում, որոնց բարձրածայն լացին լեռները արձագանքում էին, որոնք դեռ ոտի չէին հաստատվել, ծնկների վրա սողալով կառաչում էին, իսկ սրանցից էլ ավելի փոթորահասակները ոտներով գետինն էին դուրսում և սողալով, ծայները նվաղած՝ չէին կարողանում շունչ արձակել: Այսպիսի սրտաճնկիկ ծայներով ու անվերջ աղաղակներով նրանք նմանվում էին այն գառնուկներին, որոնք, մայրերից դեռ նոր բաժանված, բռնություն անհամբեր լինելով անհանգիստ այս ու այն կողմ էին խփվում՝ անդադար դողալներով վիրավորելով օդն ու ձանձրացնելով լսողների լսելիքը: Այս և դառնաղետ քո պատմությունը, ով լեռ՝ ամուր լեռ Սմբատի, բայց ոչ այն, որի վրա կանենար Աստված բնակվել, այլ արյան, ոտնակոխության ու կորստյան լեռ, բեզ չի կարելի նույնիսկ լեռ կոչել, այլ՝ ողջ երկրի բնակիչների տիղմի խորխորատ, բնակիչ բեզ վրա հիմա գազաններն են իջևանում, ցիններն ու անգղները բնակություն հաստատեցին և աղվեսներն են խմբերով խաչաձած...: Դառնալուր այս պատմությունը, սակայն, այդ լեռան մասին թող որ դադարի, թեպետ շատերից քիչ մասը պատմեցի» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 11):

«Այդ տարի Իբրահիմ Յաննալը արշավեց Ռումի դեմ, հաղթեց և ավար բերեց: Բանն այն է, որ Մավարաննահից դուգզերի մեծ բազմություն եկավ նրա մոտ, սակայն նա ասաց. «Իմ երկիրը չի կարող ձեզ տեղավորել ու գոհացնել ձեր կարիքները: Կարծում եմ, որ պետք է արշավեք Ռումի երկիրը և կրկնեք հանուն Ալլահի ու ավար ձեզ կգտնվեք հեռուսից և ձեզ գորավից կլինեն»: Այդպես էլ արեցին ու գնացին նրա առջևից, իսկ նա հետևեց նրանց: Հասան Մանազկերտ, Արզան ալ-Ռում և Կալիկալա, ապա հասան Տրապիզոն ու մինչև այլ վայրեր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ - Մ.3.) Շիհաբ-է-Դուլա Գթսուշ իբն Իսրայել իբն Սելջուկին ուղարկեց Հայաստանի ու Արդաբազանի լեռնային շրջանները և սա տիրեց դրանց» (Սադր-է-Դին ալ-Ռուեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 4):

³¹⁵² «Այժմ կաշխատեմ ուժերս ներածին չափ ընդարձակ գրել մեր պատմությունը, որպեսզի բոլորին ստիպեն արտասվել: Կկանչեմ նաև երեսնայից հետ ձայնարկու կանանց, որ ինձ հետ ողբեր հորինեն, բանգի անում եմ այս պատմությունը ոչ թե լեռների, քարանձավների ու անապատ տեղերի մասին, ուր խաժամուժ թափափուկները փախչելով հասան ու բնակեցին, այլ քաղաքի և այնպիսի քաղաքի մասին, որ հոյակապ էր ու երևելի ամբողջ աշխարհում իբրև մի քաղաք, որ կանգնած է լեռան վրա, երբ ծով և ցամաք աշխատու, վաստակում ու ջանում էին այստեղ կրել իրենց կարողությունը, ինչպես մեծ Եսայի էր մարգարեանում երուսաղեմի համար: Նախկինում, երբ բարիքների առատությամբ խճողված ամեն ինչ ուզածի պես էր, սա նմանվում էր այն նորահարս կնոջ, որն իր վայելչագեղությամբ ու շքեղ զարդերով սիրելի է լինում բոլորին: Սրա իշխողները մարդասեր էին, դատավորները՝ արդարադատ ու անկաշառ, վաճառականները՝ եկեղեցի չիտող ու զարդարող, կրոնավորներին օբեան տվող, աղքատներին ողորդացող ու խնամող: Չկար խաբեություն վաճառքի մեջ և ոչ էլ խարդախություն՝ առևտրի ու փոխանակության ժամանակ: Նախատրիք էր ենթարկվում վաշխի ու տոկոսների շահը, խոտելի ու անարք էր համարվում նվերներ և ընծաների անվան տակ տրվող կաշառքը: Բոլորն էլ բարեպաշտության նախանձախնդիրներ էին, քահանաները սրբակյաց էին և աղոթասեր, եկեղեցու կարգերին հյուս հնազանդ, այդ պատճառով էլ սրա վաճառականները վայելապիսի մարդիկ էին, իսկ գնորդները՝ ազգերի թագավորներ: Եվ իբրև, պատվական մի ակ, մեր այս քաղաք լուսազեղ պայծառությամբ փայլում էր բոլոր քաղաքների մեջ՝ ամեն ինչով գեղեցիկ, ամեն ինչով զարդարուն: Այնուհետև, սակայն, մեր եկեղեցիները մտան սեքստացիներն ու պիհոռնացիները և արդարության օրենքը փոխեցին անիրավության, արծաթափորությունը ավելի հարգի դարձավ, բան աստվածափորությունը ու մամոնան ավելի՝ բան Զրիստոսը: Ահա այդ ժամանակ էլ հենց, ամեն կարգի համեստությունը խոտորվելով, վերածվեց անկարգության: Սրա իշխանները դարձան գողերի գողակից, վրիժառու և արծաթի ծառաներ, դատավորները՝ կաշառակեր ու կաշառքի համար արդարության խարդախողներ, ոչ որբերի իրավունքն էին պաշտպանում, ոչ էլ այրիների դատը հանձն առնում: Վաշխի ու տոկոսների համար նրանք օրենքներ հաստատվեցին, իսկ ցորենի փոխառության համար էլ բազմապատկության սահմանվեց, որի պատճառով, հողը պղծվելով, արգելակիչ է դառնում, իր եռանդի ժամանակին պայքարելուն ու մարդկանց կերակրելու համար...: Ես այս բոլորը իզուր չպատմեցի, այլ որպեսզի ցույց տամ, թե, ինչպես մեր հանցանքն էր նրանց նման, այնպես էլ մենք պետք է նրանց պես, և նույնիսկ ավելի խիստ, պատիժ կրեինք...: Մեր այս քաղաքի բազմապիսի ու անհնարին աղետները, սակայն, ո՛վ կարող է գրի առնել, որովհետև, ինչպես գրված է Սողոմոն մասին, թե. «Արեգակը ծագեց երկրի վրա, իսկ տեղը հուր ու ծծումբ տեղաց Սողոմոն վրա և այրեց այն», ճիշտ այդպես էլ եղավ նաև այստեղ, բանգի արևածայրի անօրենների ոմաները բացած շների նման հարձակվեցին քաղաքի վրա, շրջապատեցին ու, ներս խուճելով, ագարակները հնձողների պես իրենց սրերը գործի դնելով հնձեցին այնքան, մինչև որ քաղաքը զրկվեց կենդանությունից, իսկ տներ կամ եկեղեցիներ, փախչողների կրակի մատնելով, անողորմաբար այրեցին...: Այդ կործանիչ օրվան նպաստում էր նաև օդը, բանգի սաստկաշունչ հողով փչելով, ուժգին բորբոքում էր կրակը, որի ծուխը ծառանալով երկինք էր հասնում, իսկ բոցի ցնցուղները հաղթում էին արեգակի ճառագայթներին: Տեսարանը շատ ողբալի էր ու զարհուրելի, ողջ քաղաքը՝ վաճառափողոցները, կրթափողոցները ու ընդարձակ բակերը լի էին ընկածների դիակներով, իսկ այրվածներին ո՛վ կարող էր հաշվել: Բոլոր նրանք, որոնք, սրի փայլից փախած թաքնվեցին տներում, հրաճարակ եղան: Զահանաներից նրանց, որոնց եկեղեցիներում բռնեցին, այրեցին, որոնց, դրսում ոմանց սպանեցին ու մեծամեծ թագեր դրեցին գրկերը՝ մեզ նախատելու և խաչառաշունչ համար: Սրով ու հրով սպանված միայն թեմ ու եկեղեցի տնօրինող քահանաների թիվը 150 հոգուց ավելի եղավ՝ չհաշված նրանց, որոնք, տարբեր տեղերից ու երկրներից եկած, այնտեղ թիվն էին գտնվում, նրանց թիվն արդեն ո՛վ կարող է հաշվել...: Արևից այս տիուր պատմությանը այստեղ էր թող դադարի: Մենք բոլոր աղետային անցքերը չկարողացանք՝ գրի առանել, բայց մեր բաց թողածը ցանկացողը կարող է իմանալ ավերակներից» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 12):

«Հայոց 498 թվականին Սոնոմախ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.3.) գահակալության ժամանակ, որը նենգություն և սուտ եղբայր վերացրեց Բազանդակների Հայոց թագավորությունը, ինչպես նաև Հայոց կայսրության սեր Պետրոսի հայրապետության ժամանակ զարթնեց աստծո բարկությունը պարսից երկրից՝ սուլթան Տուղրիլի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ - Մ.3.) հրամանով: Այնտեղի արքունիքից երկու գորապետ, որոնք Աբրեիմ և Գթսուշ էին կոչվում, հսկայական գործով եկան Հայոց երկիր՝ համոզված, որ հոռոմոց տիրապետության տակ գտնվող Հայոց ողջ երկիրը անտերունչ ու անապաշտպան կլինի, բանի որ հոռոմները քաջ և հզոր տղամարդկանց հեռացրել էին Արևելքից ու աշխատում էին Հայոց երկիրն և ողջ Արևելքը պահել ձկատ գորահրամանատարներով: Ահա, այդ տարի անհավատների գործը հասավ Հայոց ինչակալի ու մարդաշատ Արծն քաղաքը: Նրանք քաղաքը գտան անպարհապ, տղամարդկանց և կանանց անհամար բազմությամբ, հսկայական ոսկով և արծաթով լի: Քաղաքացիները, տեսնելով այլազգիների գործը, մի մարդու պես դուրս եկան մարտի: Քաղաքի սահմանների վրա կատաղի և ահարկու ճակատամարտ եղավ: Մինչև օրվա վեցերորդ ժամը նրանք հարկաժուռ էին միմյանց: Դաշտերն արյամբ ողողվեցին, բանգի ոչ օգնող կար, ոչ էլ փախչելու տեղ, նրանց հույսը միայն մահն էր: Քաղաքի կայազորը, հուսահատված անհավատների շատությունից, դիմեց փախուստի: Այլազգիները սրով հարձակվեցին քաղաքի վրա և ողջ քաղաքը սրի բաշտեց իշխանների և քահանաների ջարդի մասին, որոնք անթաղ մնացին և գազանների ճարակ դարձան, փառավոր կանանց մասին, ովքեր իրենց երեխաներով պարսից երկիրը գերեվարվեցին ստրկության: Սա Հայոց կորստյան սկիզբը դարձավ: Լսեք, ուշադրություն դարձրեք, թե ինչպես աստիճանաբար, տարեցտարի արևելքը կործանվեց և ավերակ դարձավ: Սա առաջին քաղաքն էր, որ հայերի ձեռքից գրավվեց սրով ու գերությանը» (Մատթեոս Ուռեայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 498 թվականին Սոնոմախ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.3.) գահակալության օրոք պարսից սուլթան Տուղրիլի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ - Մ.3.) հրամանով երկու գորապետ ներխուժեցին Հայոց երկիր: Դա տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ հոռոմները քաջ ու հզոր տղամարդկանց հեռացրել էին Արևելքից և աշխատում էին Հայոց երկիրն ու ողջ Արևելքը պահել ձկատ

գորահրամանատարներով: Եվ ահա, հենց որ այլազգիները իմացան, որ Հայոց երկիրն անտեր է մնացել, եկան և պաշարեցին Արծն քաղաքը: Նրանք քաղաքը գտան անպարհսպ, մարդկանց անհամար բազմությանը և հսկայական զանվերքով լի, որից հետո սկսեցին մարտնչել նրան տիրելու համար: Քաղաքացիները մի մարդու պես դուրս եկան մարտի: Նրանք այդպես վարվեցին, բանգի ոչ օգնող կար, ոչ էլ փախչելու տեղ, նրանց հույսը միայն մահն էր: Քաղաքի կայսրը, սակայն, անհավատների շատությունից դիմեց փախուստի, իսկ այլազգիները սրով հարձակվեցին քաղաքի վրա և ողջ քաղաքը սրի բաշեցին՝ ավարի թվում ունենալով կողոպուտած ոսկու, արծաթի ու դիպակների մեծ քանակություն: Այնտեղ ապրում էր Դավթունի բոլորախնդիրը և, երբ նրա զանազան ձեռք գցեցին, 40 ուղտի վրա բարձեցին: Դավթունի տեղից 100 գուլգ եգ եր դուրս գալիս: Այն ժամանակ Արծնում 700 եկեղեցի կար և անչափ գեղեցիկ ու փառավոր էր Արծն քաղաքը, որն այդ անօրեններն ավերեցին: Շատ դիպակներ անթաղ մնացին և զազանների ու թռչունների ճարակ դարձան, գեղեցիկ կանանց իրենց երեխաներով պարսից երկիրը գերեվարվեցին ստրկության: Սա Հայոց երկրի կորստյան սկիզբը դարձավ: Լսեք, ուշադրություն դարձրեք, թե ինչպես աստիճանաբար, տարեցտարի արևելքը կործանվեց և ավերակ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ տաքիկները գրավեցին Արծն քաղաքը և սուր սուների մաշեցին 140.000 հոգու, իսկ մնացածներին էլ գերության բռնեցին՝ իրո ճարակ դարձնելով քաղաքը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Արքահամը, չհանդիպելով հռոմեական բանակին, եկավ Արծն կոչվող տեղը: Արծնը բազմաթիվ բնակչություն ունեցող մի հարուստ գյուղաքաղաք էր, այստեղ բնակվում էին բնիկ վաճառականներ և ասորիների, հայերի ու այլ ազգերի մեծաթիվ ժողովուրդ: Մոտիկ էր գտնվում Թեոդոսուպոլիսը՝ ամուրը ու անառիկ պարիսպ ունեցող մեծագույն մի քաղաք, և, հակառակ որ Կեկավմենտը նամակ գրելով սպառնաց ու իրամայեց նրանց պատասխարվել այդ քաղաքի պարիսպների մեջ, նրանք, հույսը դնելով իրենց բազմաթիվության վրա, չուզեցին այդ ամենը: Թուրքերը, վրա հասնելով, գործի անցան, իսկ Արծնի բնակիչները, փակվելով ճանապարհները և բարձրանալով տների տանիքները, քարերով, փայտերով ու աղեղներով ընդդիմակայում էին հարձակվողներին: Նրանք ողջ վեց օր մարտնչեցին: Երբ այդ բանը հայտնեցին գորավարներին, Կեկավմենտը շատ էր պնդում ու ինքնորոշում գնալ և հարձակվել թուրքերի վրա, որոնք մտադիր էին պաշարման անցնել: Նա պնդում էր իզուր չնստել ու ժամակաճառ չլինել, սպասելով Լիպարիտի փուչ օգնությանը, ինչպես նաև հարմար առիթը ձեռքից բաց չթողնել, որը հետո դժվար կլինի դարձյալ ձեռք բերել: Նրան հակադրվեց, սակայն, Ահարոնը, որն ասում էր, թե չպետք է կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Գ.**) հրամանին հակառակ որևէ բան անել, դրա վրա, ահա, Կեկավմենտն արհամարհեց էլ հանգիստ խոսել էր: Արքահամը, տեսնելով որ դեպքերն իր ուզածին հակառակ են ընթանում և նա չի կարողանում պաշարմամբ գրավել գյուղաքաղաքը, արհամարհեց հարստությունն ու ավարդն ու իրամայեց տները կրակի տալ: Թուրքերն, անհապաղ ջահեր և դյուրավառ նյութեր վերցնելով, կրակի տալով դրանք գցում էին տների վրա: Չորս կողմից հուր բորբոքվեց և հսկայական հրդեհ բռնկվեց: Արծնցիք, չկարողանալով դիմապահ կրակին ու նետահարությանը, դիմեցին փախուստի: Ասում են, թե կորավ շուրջ 150.000 տղամարդ, որոնց մի մասը սրի, մյուսը՝ կրակի գոհ դարձավ: Նրանք, երբ համոզվեցին, որ պարտվելու են, կանանց ու երեխաներին սրի բաշելուց հետո իրենց էին կրակել նետում: Ահա այսպես գրավվեց Արծնը: Արքահամն այնտեղ շատ ոսկի, գնեք և այլ փիտանի մետաղյա իրեր գտավ, ինչ-որ կրակից չէր վնասվել, նա ձեռք բերեց նաև մեծ թվով ձիեր ու զրաստներ և, իր զորքը պետք եղածին պես պիտելով, հեռացավ՝ փնտրելով հռոմեական զորքը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 13):

«Այլազգիները նախ և առաջ գրավեցին Արծն քաղաքը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքերը գրավեցին Արգանս ու Կալիկալան» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

³¹⁵³ «Հռոմեները արևելյան կողմին պահպան քիչ հեծելազոր չունեին, իսկ նրանց, բանակի թիվը, ասում են, հասնում էր 60.000 հոգու, որոնց գլխավորներն էին Կամենասը, որ թարգմանվում էր կրակ: Սա իշխում էր Հայոց աշխարհին: Բուլղարի որդի Ահարոնը, իշխում էր Վասպուրականի կողմին, իսկ հայ իշխան Գրիգորը, որ մագիստրոսության պատիվ ուներ: Ինչպես Մուրք գիրքն է ասում, սակայն, թե բազմաշխատությունը խառնված է, անհարմար ու բայթայման ենթակա, այնպես էլ սրանց պատահեց, միևնույն տրանց պետք էր միահամուռ միաբանությանը պատերազմում հաղթություն տվող տեր Աստծոն կանչել օգնության, ինչպես տվորություն ունեին Նախկինում հաղթողները: «Զանգի հզորը գործակում է ոչ թե իր զորությանը, այլ տերն է թուլացնում հակառակորդի զորությունը»: Սրանք, սակայն, այսպես չմտածեցին, այլ անօրենը անօրինություն էր գործում և կարծում էին, թե մարդկային հնարագիտությամբ կկարողանան մարել այն ահռելի կրակի բոցը: Այդ պատճառով էլ, շփոթության մեջ ընկած, նրանք մեկնելի խուսիքն չէին համաձայնում, որովհետև Աստված, իրեն չխնդրելով պատճառով, վերացրեց իմաստությունը նրանց մտքերից, և այս պարզ երևում է նրանից, որ նրանք Լիպարիտին խնդրեցին գալ օգնության...: Շատ աղաչանքներից հետո առատ պարգևներ տասնալով՝ Լիպարիտը եկավ, բայց նրանով էլ ոչինչ չեկավ, որովհետև հենց իրենք միմյանց հետ միաբան չէին, ուստի պատերազմը սկսելիս Բուլղարի որդին յուրաքանչյուրով փախուստի դիմեց՝ վստահություն տալով թշնամիներին: Սրանք, բարձրաձայն աղաղակելով, միմյանց քաջալերելով և Լիպարիտին իր քաջ մարդկանցով շրջապատելով՝ ունանց սպանեցին, իսկ իրեն, երկվորի ջերը տուներով կտրելով, գերի վերցրին: Սյուր գործերն այս տեսելով փախան, իսկ թշնամիներն էլ, նրանց հետապնդելով, անչափ կոտորեցին՝ ունանց սրով, շատեցին էլ, բանի որ գիշերը վրա էր հասել, բարձր տեղերից ու բարանձավներից գահավեժ անելով: Մնացածները, մերկ ու կողոպտված, ուներ կարող էին, ոտքով ծկլեցին: Թշնամիները չափից դուրս մեծ ավարով ու կողոպուտով լիացած ուրախացան, իսկ մերոնք մնացին ողբ ու վայնասունով լի: Այն օրվանից մինչև այժմ նրանք գիշակեր շների կամ արաբացի գայլերի նման բորխտոնյաների արյունով երբեք չհագեցան, մինչև սպառեցին ու վերացրին մեջտեղից: Ամբողջ երկիրը նմանվեց ասես հնձելու համար հասած մի անդառանի, ուր հնձողների հետքից գնում են խուրձ կապողները՝ հետևում թողած միայն հասկաբաժնի ու խոզանի իբրև անատունների արտատուներ: Հաղթական պատերազմից հետո նրանք, առնելով կողոպուտն ու գերիներին, մեկնեցին իրենց աշխարհը և անչափ ավարով լիացրին ողջ երկիրը: Ինչ վերաբերում է Վրաց իշխանին, ապա նրան տարան տվին խալիֆին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քալիմին – Մ.Գ.**), իբրև մի մեծ գանձ, որ բոլոր գերիներից հաճելի էր նրա համար: Սա, շնորհակալությամբ ընդունելով նրան, մեծ պարգևներով ու խաղաղության ճանապարհ դրեց դեպի իր աշխարհը: Այս մասին այստեղ այսպես» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 13):

«Այս տխուր լուրը հասավ Մոնոմախոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Գ.**) և նա բազմաթիվ զորքեր ուղարկեց արևելք՝ գորահրամանատարներ նշանակելով Կամենին, Վասակի որդի Գրիգորին և Լիպարիտին՝ քաջ Ռատի եղբորը: Նրանք բազում զորքերով հասան Հայոց երկիրը՝ պարսից զորքերի դեմ պատերազմելու...: Հունաց զորքը Կամենի, Առնի և Վասակի որդի Գրիգորի գլխավորությամբ հասավ Արևելք, վերջիններս իրենց մոտ կանչեցին և վրաց իշխան Լիպարիտին, ապա գնացին Կապուտոռն բերդը՝ Արթուրիտ կոչվող տեղը: Թուրք զորքերը, լսելով այդ մասին, դիմեցին այնտեղ: Հռոմեաց զորքը բանակեց Արթուրիտում: Այն ժամանակ այլազգիների զորքը եկավ քաջ Լիպարիտի վրա: Նա գիշերով հեռացրել էր պահակներին՝ իր բեռնորդի Չորտվանելին, հզոր և պատերազմող կատարուն: Ահա այն ժամանակ՝ գիշերով, այլազգիների զորքը մարտ տվեց: Մարտի տեղից Լիպարիտին ձայն հասավ, թե. «Հասիք, այլազգիների զորքը շրջապատել է մեզ»: Լիպարիտն ասաց. «Շաքաթ է, վրացիները համար ընդունված չէ շաքաթ օրը պատերազմել»: Դրա վրա Չորտվանելը գիշեր ժամանակ առնուրդ պես ճակատեց այլազգիների դեմ, սակայն նրանց փախուստի մատնելու պահին նրա բերանը մի նետ մխրձվեց և ծոծրակից դուրս եկավ: Ահա այսպես մեռավ Չորտվանելը՝ մի քաջ ու հզոր մարդ: Լսելով Չորտվանելի սպանության մասին՝ Լիպարիտը կատաղած զազանի նման դուրս եկավ պատերազմի, բոլոր այլազգիներին դաշտի երեսով մեկ ցրիվ տվեց ու սրի բաշեց: Երբ հռոմեաց զորքը տեսավ Լիպարիտի քաջությունը՝ դավաճանեց նրան և, լքելով այլազգիների մեջ, փախուստի դիմեց, որպեսզի Լիպարիտը քաջ մարդու համբավին չարժանանա: Անհավատների զորքը, տեսնելով այդ բանը, մի մարդու պես մարտի բռնվեց վրաց զորքի հետ: Մարտը թեժացավ, երբ անհավատների շրջապատման մեջ գտնվող Լիպարիտը առնուրդ նման էր մռնելուն: Այդ պահին վրաց զինվորներից մեկը, որ հետ էր մնացել, թողնվ կտրեց Լիպարիտի ձիու երկու ջերը: Լիպարիտը, իմանալով այդ, փութանալի շուռ եկավ և սատկեցրեց նրան: Ինքը՝ Լիպարիտը, ցած իջնելով, նստեց գետնին՝ վահանի վրա, և ձայն տալով ասաց. «Ես Լիպարիտն եմ»: Այլազգիներն այն ժամանակ վրաց զինվորներից շատերին կոտորեցին, մնացածներին էլ փախուստի մատնեցին, իսկ Լիպարիտին էլ, գերի վերցնելով, տարան Խորասան՝ Տուրքի տուլթանի (**Սելջուկյան տուլթանության տուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Գ.**) մոտ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այս տխուր լուրը հասավ Մոնոմախոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Գ.**) և նա զորքեր ուղարկեց արևելք՝ գորահրամանատարներ նշանակելով Կամենին, Վասակի որդի Գրիգորին և քաջ Լիպարիտին՝ Ռատի եղբորը, որպեսզի նրանք պաշտպանեին երկիրը թշնամիներից...: Երբ Հունաց զորավարները հասան Արևելք՝ Գրիգոր Մագիստրոսը և մյուսները, որոնց մասին վերևում գրեցի, մոտեցան Կապուտոռն բերդին և կանգ առան Արթուրիտ կոչվող տեղում: Թուրքերը, որոնք գտնվում էին դաշտավայրի ծայրին, լսելով այդ մասին, ելան նրանց ընդառաջ: Լիպարիտը բոլոր այլազգիներին ցրիվ տվեց, բայց, երբ հռոմեաց զորքը տեսավ Լիպարիտի քաջությունը, դավաճանեց նրան և, լքելով այլազգիների մեջ, հետ դարձավ, որպեսզի Լիպարիտը քաջ մարդու համբավին չարժանանա: Լիպարիտը բռնվեց այլազգիների կողմից և նրան տարան Խորասան՝ Տուրքի տուլթանի (**Սելջուկյան տուլթանության տուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Գ.**) մոտ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 498 թվականին Վրաստանի Դավիթ թագավորի (**հեղինակը ամենայն հավանականությամբ նկատի ունի Լոռու թագավորության արքա Դավիթ I Անողիին – Մ.Գ.**), Հայաստանի՝ Վանանդում նստող Գագիկ Շահնշահի թագավորության և Բյուզանդական կայսրության Մոնոմախի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Գ.**) կայսրության ժամանակ հազարաճին իմայելացիները, թուլացած տեսնելով

քրիստոնյա ժողովուրդներին, իմաց տվին իրենց կրոնակիցներին հորասանում, հորեզմում, Ֆարսում, Զիրմանում, Բուխարայում, Մագանդարանում, Իրաքում՝ Բաղդադում և Բասրայում, Առանում և Ատրպատականում: Հավաքվեցին պարսիկների, խազիների, խորեզմացիների, արաբների, ինչպես և թուրքեստանցի սկյութացիների բազմություններ, եկան ու անթիվ և անհամար զորքերով բանակեցին Կարնո դաշտում: Նրանք մտածեցին մի գաղափար, որ, սակայն, չկարողացան իրագործել, այն է՝ Հայոց, Վրաց և Հունաց աշխարհներից վերացնել ու ջնջել քրիստոնյաների կրոնը և անունը: Այսպե՛ս այդ աշխարհակործան գործի դառնահաջակ հույժը ամենից առաջ հասավ Բյուզանդական կայսրության կայսրին և արաբալի ահուդողը համակնց յուրաքանչյուր մարդու էությունը: Այդ պատճառով նա Կոմսենոս զորավարին Տրապիզոնի զորախմբով այս կողմ և ուղարկում, նաև Հայաստանից ու Վրաստանից է միանական օգնություն խնդրում, որպեսզի թերևս կարողանան ազատվել հարավցիների այեկոծուն ու բորբոքուն բարկությունից: Հավիթ թագավորն ու Գագիկը այդ լսելով չհամարձակվեցին իմայելացիների զորքի դեմ ելնել, այլ մեծ աղաչանք-պաղատանքներով համաձայնեցին թաք ու անպարտելի Լիպարիտ Օրբելյանին՝ գնալու և միանալու հունական զորքերին՝ վրա հասնող պատերազմում թշնամուն ընդդիմանալու համար, իսկ իրենք թաքնվելով պատասպարվեցին իրենց երկրների ամուր տեղերում: Այսպե՛ս Լիպարիտը հանձն առնելով դիմում է հավթին ու անվախ սրտով ասում. «Ես գնում եմ այլազգիների դեմ, կյանքս դնում եմ քրիստոնեական մեր հավատքի համար և աստծու գորույթյամբ կամ կվերադառնամ, կա կմեռնեմ Զրիստոսի համար, բայց, ով թագավոր, իմ հետևորդներին հանձնում եմ բեզ, որ, վրաց չարաբարո իշխանավորների նախանձից դրդված, նրանց նկատմամբ նեղգութուն չանես և մեր պատվին ու տիրույթներից չզրկես»: Լիպարիտը, որ տիրում էր թագավորության կեսին, այս ասելուց հետո ինքն անձամբ իր ազատների ու զորքի հանդես կազմակերպեց: Այդ հանդեսով անցան 700 մեծամեծ ազատներ, որոնք իր իսկ ստորադրյալներն էին, ինչպես նաև 16.000 մարտիկներ: Արթուրի զորքերից էլ նա վերցրեց 10.000 մարդ, գնաց դեպի Վանանդ՝ Կարուց դաշտը, որտեղ նրանց միացավ հունական զորքը՝ 15.000 մարդով: Այսպիսով՝ բոլորը միասին 41.000 հեծյալներ էին: Եվ, բանի որ այլազգիները մինչ այդ ավերել էին Որդու գյուղն ու ասպատակել շրջակա բոլոր գավառները, բանակ էին դրել նույն դաշտում: Հակառակորդները միմյանց բախվեցին լուսաբացին՝ ճակատամարտելով ճակարպ՝ առաջապահ, միջնապահ և վերջնապահ ջոկատներով: Իսմայելացիների անթիվ բազմության հանդեպ Լիպարիտի զորքը չկնից էր երևում: Նրա զինվորները նրանց մոտ թվում էին ջուր մատակարարողներ և մարտում ընկածների գեները հավաքողներ: Անպարտելի առաջամարտիկ թաք Լիպարիտը, այդ տեսնելով, բաջալերեց իր զորքին՝ ասելով. «Մի վախենաք, այլ միայն գոտեպնդվեցեք Զրիստոսի անվամբ, խաչակնքվեցեք խաչի նշանով և մեր կլինի հաղթանակը»: Ու ինքն, իջնելով ձիուց, ծուր դրեց, խաչակնքեց սուրբ խաչի նշանով, ապավնեց Զրիստոսին, պարանոցին կապեց փրկական խաչի մատուցիչ և, այդպես նախապատրաստվելով ու զինվելով, հեծավ արագաբայլ ձին: Ոսկեզարդ վահանը նա գցել էր թիկունքին, ճկուն նիզակը՝ բռնել ձախ ձեռքում, պողպատե երկաթյա լայն սուրը՝ աջ ձեռքում, կոնքն ի վար էլ կախել էր ահավոր վաղորդ՝ դարբնի կռահի կամ քարիատի կտցավոր սակրի նման: Անցնելով պատերազմողների համախմբված տեղը՝ նա հպարտորեն այս ու այն կողմ էր արշավում: Նրա ոսկեկուռ գրահից ու սաղավարտից ճառագայթներ էին ցայտում, ինչպես արեգակից: Նա առյուծի նման մռնչում և գոռում էր և հակառակորդի կողմից մեկնամարտիկներ էր պահանջում՝ ասելով. «Ես արիագահ Լիպարիտն եմ, պարսից եմ, պարսից եմ, պարսից եմ, քաջ եմ, եկեք նախ միմյանց հետ մեկնամարտենք»: Հնայած որ շատ անգամ պահանջեց, բայց ոչ-ոք չհամարձակվեց նրա դեմ դուրս գալ: Լիպարիտը, որտեղ որ սլանում էր, արծվի նման էր վրա հասնում, իսկ նրանք, հետ-հետ գնալով, իրար ոտնատակ էին տալիս, տրորում: Այնուհետև Լիպարիտը, տեսնելով, որ հակառակորդը սրտաբեկվեց, ուժն էլ սասանվեց, դիմեց իր զորքին, բաջալերեց ու առաջ շարժեց: Անեղ աղաղակ բարձրացնելով՝ կողմերը խառնվեցին միմյանց և ճակատամարտ տեղի ունեցավ այնպիսի դողդուհով, որ թվում էր, թե անվերջ որոտում ու կայծակների ծայթույթներ են: Ինքը՝ Լիպարիտն էլ, որպես իրախառն ամպ, մտնում ու ելնում էր՝ շատերին կայծակնափայլ անելով: Նա, ինչպես որ իրդեն և եղեգնատուր փոթորկայից անցնում, ճեղքում է հակառակորդի զորքը, անցնում այն կողմ և աջ ու ձախ արյան գետեր է հոսեցնում, դիակների կույտեր է առաջացնում, այդ այլազգիներից ջոկատ առ ջոկատ մասնատում է և, ինչպես նապաստակների խմբեր, դաշտի մեջ դիաթավալ անում: Եվ այսպես կոտորելով՝ թաք Լիպարիտը մեր աստված Հիտուն Զրիստոսի գորույթյամբ հաղթեց իսմայելացիներին, կենդանի մնացած սակավաթիվ մարդկանց էլ փախուստի մատնեց: Եվ, երբ կեսօր եղավ, նրանք մեծաքանակ անվերքներից ու չարադրանքներից հետո մեծ գոհունակությամբ ու շատ ուրախությամբ վերադարձան, բայց վրաց անիծյալ ու տիրասպան ազատները, վախենալով Լիպարիտի մեծ ազդեցությունից, նրա մեծավոր զորագլուխների հետ խորհրդակցելով, հանկարծակի կտրեցին նրա ձիու ջիլը ու Լիպարիտին գետին գցեցին: Բազմությամբ շրջապատելով՝ նրանք տեղուտեղը սպանեցին նրան և քրիստոնյաների համար խաված իրենք բերեցին: Իսմայելացիներն, այս իմանալով, մեծ խնդությամբ հետ դարձան և, սրերը գործի դնելով կտորեցին վրաց զորքը, իսկ ոմանք էլ փախչելով ցրվի եկան երկրում: Եվ դա Հայոց ու Վրաց երկրների համար կորուստաբեր վախճան եղավ, որովհետև բոլոր գավառներին տիրեցին սելջուկ-թուրքերը...: Այն օրն ահա քրիստոնյաների մեծ կորստի և համընդհանուր կործանման այսպիսի դուռ բացեց վրաց անիծյալ և տիրասպան զորքը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«/13/ Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղուրի-բեկը – Մ.Հ.), աղետի մասին փախստականներից տեղեկանալով, մեծ տագնապի մեջ ընկավ և մտածում էր ինչպես դուրս գալ ծանր վիճակից: Նա թուրքերից, կաբիրներից և դալամցիներից բաղկացած 100.000 հոգանոց ընտիր զորք կազմեց, այն տվեց իր խորթ եղբայր Աբրահամ Ալիին և հռոմեացիների դեմ ուղարկեց: Երբ թուրքերի արշավանքի մասին լուրը տեղ հասավ, զորքերի վերոհիշյալ զորահրամանատարները, դարձյալ միանալով, նստեցին խորհրդակցության՝ վճռելու իրենց անելիքը: Կեկավմենոսը գտնում էր, որ արշակ զորքով պետք է թուրքերին հռոմեական սահմաններից դուրս ընդդիմակայել և այնտեղ պատերազմել, բանի դեռ հակառակորդների մեծ մասը առանց ձի էր, իսկ մնացած զորքն էլ՝ երկար ճանապարհորդությունից հոգնած: Բացի այդ, թուրքերը երկաթների պակաս են գզում, որոնցով նրան տոկորություն ունեն ծածկել իրենց անասունների սմբակները: Ինչ վերաբերում է հռոմեացիներին, ապա նրանք, իրենց տարած հաղթանակից արիացած ու գոտեպնդված, թշնամիների հետ կռվի բռնվելու ցանկություն ունեն: Ահարոնը, ընդհակառակը, ասում էր գործի չոնել զորքերը, այլ գտնում էր, որ պետք է ամրացնել բաղաթներն ու բերդերը, ամեն ինչ ներփակել պարիսպների հետևում, վիճակի մասին հայտնել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Հ.) և, առանց նրա համաձայնության, փոքրաթիվ ուժերով չպատերազմել բարբարոսների այդպես մեծաթիվ զորքերի դեմ: Չորավարներն այդպես ասացին և ընդունեց Լիպարին առաջադրել: Նրանք բանակով գնացին Իբերիա և տեղացիների կողմից Ուրտուրու կոչվող դաշտում, բայց երկնքի տակ, հանգիստ մնացին՝ նախապես ամրությունների մեջ առնելով շատ ժողովրդին, կանանց ու երեխաներին ու արժեք ներկայացնող ամեն մի առարկա, ինչից հետո սուրհանդակով կայսեր նամակ ուղարկեցին՝ հայտնելով նրան հակառակորդների հարձակման մասին: Կայսրը, ստանալով նամակը, իրապեք սպասեց, մինչև Լիպարիտը իբերական զորքով կախանա հռոմեական զորքերին, իսկ Լիպարիտին էլ նամակ ուղարկեց՝ կարգադրելով, որ թեք նա իրեն հռոմեացիների բարեկամ է համարում և դաշնակիցը, ապա անհապաղ պետք է վերցնի իր համայն զորքը, միանա հռոմեացիների զորավարներին ու նրանց հետ միասին պատերազմի բարբարոսների դեմ: Չորավարները, նամակը ստանալով, իրամանի համաձայն հանգիստ էին, սպասելով Լիպարիտի գալստյան, իսկ վերջինս, ստանալով կայսեր հրամանը, ճանապարհի հավաքեց իր զորքը և սկսեց այն զինել: Զանի դեռ նա հավաքում էր իր ուժերը, ժամանակն անցնում էր, և այդ միջոցին Աբրահամը հասավ Վասպուրական: Իմանալով, որ հռոմեացիները նախապես այնտեղ էին կենտրոնացած և, իր գալստյան մասին իմանալով, նահանջեցին Իբերիա, նա, բնական է, այդ բանը երկյուղի նշան համարեց և, թալանն ու ավարառությունը մի կողմ թողած, ընկավ նրանց հետևից՝ ջանալով ճակատամարտ տալ նախքան նոր ուժեր կմիանային նրանց: Հռոմեացիների զորավարները, իմանալով այդ մասին, երկյուղեցին, որ չլինի, թե ստիպված լինեն պատերազմի բռնվել նախքան Լիպարիտի հասնելը: Նրանք իջան մի գահավեժ, չորս կողմից կիրճերով շրջապատված և դժվարանցանելի վայր ու հանգիստ մնացին՝ միաժամանակ նամակ գրելով Լիպարիտին, որ նա առանց հապաղելու գա...: /14/ Լիպարիտը վերջը տեղ հասավ և հռոմեական բանակը, իջնելով հիշյալ ամրությունից, բանակեց մի դաշտում, մի լեռան ստորոտում, որտեղ գտնվում է Կապետոն բերդ: Թուրքերն անկազմակերպ առաջանում էին և այդ ժամանակ Կեկավմենոսը դարձյալ խորհուրդ էր տալիս, բանի նրանք ցրված են և անկազմակերպ, հարձակվել նրանց վրա, բայց Լիպարիտը չէր ուզում այդպես վարվել, որովհետև օրը շաբաթ էր, ինդիկտիսի 2-րդ տարվա սեպտեմբեր ամսի 18-ը, իսկ Լիպարիտի համար շաբաթը չարագուշակ օր էր և նա, վախենալով դրանից, խուսափում էր պատերազմել: Հռոմեացիների դրոպությունն ահա այսպիսին էր, իսկ Աբրահամը, առաջ ուղարկվածներից իմանալով, իրենց դիմելու թվերը պարտության մատնեցին և մինչև արշալույս հետապնդում էին, իսկ Լիպարիտը, որի թեռնորդին մարտում ընկած լինելու պատճառով վիշտ էր ապրում, ուժեղ թափով հարձակվեց, բայց իր ձին խցվեց ու ընկավ, ինքն էլ գերի վերցվեց: Այստեղ վիճակն այսպիսին էր, իսկ հռոմեացիները, դադարեցնելով թշնամու հետապնդումը, իջան ձիերից և հաղթանակի առթիվ աստծուն գոհություն հայտնեցին, միաբերան՝ երգելով. «Մեր աստծուց մեծ աստված չկա» իմելով: Նրանք Լիպարիտին էին սպասում, վստահ լինելով, որ նա ևս հետապնդում է թշնամիներին, բայց, երբ նա ոչ մի տեղից չէր ելած, դժվարին վիճակի մեջ ընկան, չգիտեին, թե ինչ կարող է պատահած լինել: Նրանք այդպես շվարած մնացել էին, երբ Լիպարիտի զինվորներից մեկն եկավ ու զորավարներին հայտնեց նրա պարտվելու և գերեզմարվելու մասին, թե ինչպես Աբրահամը, փախուստից վերադառնալով և միանալով իր հարազատ եղբորը, մարտում Հասանը սպանվել էր, վերցրեց Լիպարիտին և գերի ընկած իբերներին ու արագ շարժվեց Կաստրոնում կոչված

վայրը: Չորահարամանատարներն, այս լուրը լսելով, ապշեցին, գիշերն անքուն անցկացրին, իսկ, երբ լույսը բացվեց, նստեցին խորհրդակցության: Այդ ժամանակ բոլորը նպատակահարմար գտան, որ յուրաքանչյուրն իր տեղը գնա: Ահարոնն, ահա, վերցնելով իր զինվորներին գնաց Վան, սա Վասպուրականի մայրաքաղաքն էր, իսկ Կեկավենտոն էլ իր զինվորներով բարձրացավ Անի: Աբրահամը բավարարվեց գերի վերցրած Լիպարիտով, այդ բախտավորության համար իրեն ամենաերջանիկ մարդն համարեց և, առանց երկար-բարակ մտածելու, արագացրած բայով հիշեց օրում հասավ Ռեյ կղզվող տեղը, այնտեղից էլ գնաց սուլթանի մոտ՝ նախապես հաղթանակի մասին ավետիս ուղարկելով և Լիպարիտին գերելու մասին լուրը հայտնելով: Սուլթանը Լիպարիտին գերի վերցնելու կապակցությամբ արտաքուստ ուրախացավ և բերկրեց, բայց չար նախանձով լցվեց նման հաջողության հասած իր եղբոր դեմ և շարունակ մտածում էր ու առիթ էր որոնում նրան մեջտեղից վերացնելու» (Յովհաննես Սևիկյան «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 13, 14):

«Իսկ Լիպարիտի վերադարձից մեկ տարի անց Բասեն երկրում երևացին սուլթան Բարսիմ-Իվիանի թուրքերը: Ապա՝ ելավ հունաց գործը և կանչեցին Լիպարիտին: Լիպարիտը ողջ զորքով գնաց օգնելու հույներին Բասեն երկրի վերին կողմերում: Բախվեցին Որոքորու և Ուկումի գյուղերից ներքև և թուրքերը փախուստի մատնեցին Յուսաստանի ու Լիպարիտի ողջ զորքը: Մեծ չարդ տեղի ունեցավ, բռնեցին Լիպարիտին և տարան Խորասան՝ սուլթանի (Սեյդուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ: Սույն թագավորության դիմեցողները և Լիպարիտի որդիներ Իվանեն ու Նիսանին փնտրում էին անվտանգության երաշխիք և դրա համար էլ նրանք Բագրատին (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) ճանաչեցին իրենց թագավոր: Ապա՝ Բագրատը վերստին հզորացավ և իրեն ենթարկեց Լիպարիտի որդիներին, գրավեց Ուլիսիսիսեն և ազատ արձակեց Իվանեն» («Քարթլիս-Ցխովերթա», «Քարթլիի մատյանը»):

«Նրանց դեմ ելավ հռոմեների և արբազների 50.000 հոգանոց մի մեծ բանակ: Նրանք կռվի բռնվեցին, որը սաստկացավ և բազում ընդհարումներ եղան: Մերթ արանք էին հաղթում, մերթ նրանք, սակայն ի վերջո հաղթանակը մահմեդականներինը եղավ, նրանք մեծ կոտորած տվեցին հռոմեներին, փախուստի մատնեցին նրանց և մեծ թվով պատրիկները գերի վերցրեցին: Գերվածների մեջ էր արբազաց թագավոր Լիֆարիթը, որն իր համար առաջարկեց երեք հարյուր հազար դինար, և հարյուր հազար արժողությամբ ընծաներ, սակայն Իբրահիմ Յաննալ չընդունեց նրան: Նա շարունակեց ավերել և կողոպտել, մինչև որ իր և Կոստանդնուպոլսի միջև մնացել էր տասնհինգ օրվա ճանապարհ: Մահմեդականները գրավեցին այն կողմերը, կողոպտեցին և ավարի տվեցին ամեն ինչ: Նրանք գերեվարեցին 100.000 մարդուց ավելի, այնքան զրատ, ջորիներ, ավար և հարստություն խլեցին, որ անհնար էր հաշվել: Ասվում է, որ ավարը տարան 10.000 սայլի վրա, ընդ որում ավարի մեջ կար 19.000 գրախ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիպակատար պատմություն»):

«Տուրդիլ-բեկի (Սեյդուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբայր Յաննալը ներխուժեց Ռումի երկիր: հռոմեները հանդիպեցին նրան Լիպարիտ արքայազնու հետ միավորված, սակայն նրանք չարդվեցին, իսկ արբազներն էլ գերված վիճակում բերվեցին Տուրդիլ-բեկի մոտ» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

«Հաժան արեւոտներ եկան Իբերիայի գլխին Գեորգիի (հեղինակը նկատի ունի Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի II-ին, սակայն այդ ժամանակ Քարթլի թագավորության արքան էր Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ, բանգի այս ժամանակ թուրք առաջնորդ Տուրդիլ-բեկը (Սեյդուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկի – Մ.Ֆ.), տիրելով Պարսկաստանին, մոտեցավ Արևելյան կայսրության սահմաններին: Կայսր Միքայել Պաֆագոնցին (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին, սակայն այդ ժամանակ Բյուզանդական կայսրության կայսր էր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) գործ ուղարկեց ժողովուրդների այս անհանգստացնողի դեմ և խնդրեց Իբերական արքային ու հայերին օգնել վերջինիս հետ շարունակել հարցում: Առանց ժամանակ կորցնելու՝ զինված իբերները հասան Կարթլին՝ Երզրումի, և այնտեղ, միավորվելով հույների հետ, ելան Տուրդիլ-բեկի դեմ: Թուրքերը կատաղի կերպով նետվեցին մոտակայքում խփված նրանց ճամբարի վրա, սակայն բոլոր ճակատամարտերում ցրվեցին և մատնվեցին փախուստի: Իբերների նման հաջողությունները թուրքերին խոցելու հարցում նախանձ առաջացրին հույների մոտ, որ հաղթանակի փառքը միայն նրանց դաշնակիցներին կհասնի, և դրա համար էլ նրանք, առանձնանալով իբերներից, նահանջեցին իրենց ներքե՝ կախին իր տիրույթների դեպիստոր ամայացրում, Տուրդիլ-բեկը, իմանալով նման հակապատկանությունների մասին, իր բոլոր ուժերով եկավ իբերների վրա, որոնք լքվել էին հույների կողմից, նրանց նկատմամբ հաղթանակի հասավ և գերեց զորավար Լիպարիտ Օրբելիանին: Արագացնելով իրենց ընթացքը՝ նրանք ամայացրին Յայաստանը, մտան իբերական մարզեր, տիրեցին Ախալցխա, Ախլալալի և Շաղբուլդե բաղաբերի և 14.000 իբերներ մնացին թուրքերի ստրկության մեջ: Լինելով դիմաւոր երիտասարդ՝ Գեորգի արքան չկարողացավ դիմադրություն ցույց տալ նման ուժեղ հակառակորդի և, որպեսզի կախին իր տիրույթների իրականտար ամայացրում, Տուրդիլ-բեկից խաղաղություն խնդրեց: Սուլթանը, կշտացած իր կատաղության զոհերով, խաղաղություն կնքեց և իրեն կին վերցրեց Գեորգի արքայի խորթ քրոջը» (Վալիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 94):

«Իսկ Լիպարիտի վերադարձի տարում Բասենում երևացին թուրքերը» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

³¹⁵⁴ «Գուրպիշը նույն այդ ժամանակ տարի ու կես պաշարեց Գանձակը, սակայն հետ մղվեց բաղաբերի» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

³¹⁵⁵ «Եվ ահա թուրքերն իրենց վրանները դրեցին Գանձակի շրջանում, որը, պաշարված թուրքերից, հայտնվեց անկման եզրին: Այդ ժամանակ հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) իր փոխարեն մեծ զորքով ուղարկեց լիստուրին: Իր ողջ զորքով կանչեցին նաև Բագրատին (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), որը միացավ նրանց: Եվ ահա նրանք գնացին թուրքերի վրա ու մոտեցան Գանձակին դարպասներին, սակայն թուրքերը խուսափեցին նրանցից ու լքեցին Գանձակի երկիրը, որից հետո դաշնակիցները խաղաղությամբ հետ դարձան» («Քարթլիս-Ցխովերթա», «Քարթլիի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ Ալի Լաջարին (Շաղաղայանների Եմիրության Եմիր Ալի Լաջարին – Մ.Ֆ.) դաշինք կնքեց ռումների հետ ու նաև Գանձակի վրա արշավանքի հանեց Աբու-Ասվարին (Շաղաղայանների Եմիրության ապագա Եմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.): Քրիստոնյաների մոտենալը ստիպեց Աբու-Ասվարին նահանջել, որից հետո սա դիմեց Կուտուլիշին, որը մինչ այդ, արդեն տարի ու կես էր, Գանձակի համար պայքար էր մղում անհաղթաների մեղիքի (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) դեմ: Աբու-Ասվարը բաղաբեր ուղարկեց լուսններ, որոնք, սպանելով հաջիբին, ի վերջո բացեցին բաղաբերի դռները նրա համար» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

«Նրա (Շաղաղայանների Եմիրության Եմիր Լաջարիի – Մ.Ֆ.) փոխարեն դրեցին որդուն՝ Անուշիրվան իբն ալ-Լաջարի Ալիին (Շաղաղայանների Եմիրության Եմիր Անուշիրվանի (1049) – Մ.Ֆ.), որի գործերը վարում էր Աբու-Մանսուր Յաջիբը: Սա գորավարների և մերձավորների հետ համաձայնության եկավ որոշ բերդեր անհավատներին զիջելու համար, խուսքը վերաբերվում է Թաթալանին, Մուլքանին և ալ-Բայրանին, որը պետք է տրվեր Շաբիի տիրոջը, Քրոստանը՝ դիդոներին, Քրոման բերդը՝ արխազներին, իսկ Ռուստակը՝ հռոմեներին, որպեսզի այլևս չցանկանան Անանին տիրել, որովհետև նրանք ձգտում էին այդ անել Լաջարի թուլության և նրա որդի Անուշիրվանի անչափահաս լինելու պատճառով: Երբ մեծամեծները իմացան Աբու-Մանսուրի և այլոց մտադրության մասին, հավաքվեցին ալ-Յայսամ իբն Մայսուն ալ-Բայիի՝ կաշեգործների պետի, մոտ՝ Շամբորի շրջակայքի բանակատեղիում: Նրանք մտածեցին և ասացին. «Եթե այս բերդերը և շրջակա վայրերը անհավատների ձեռքն ընկնեն, ապա այս բաղաբեր կկորչի և մեզ կմնա միայն այս բաղաբեր մեր ընտանիքի և որդիների հետ ամբողջովին հեռանալ, որովհետև այդ ստորացմանը չենք դիմանա»: Բերդում գտնվողները զգացին չարիքը, իսկ Յաջիբ Աբու-Մանսուրը, որն այնտեղ էր, կանչեց Յայսամին և հրամայեց փակել բաղաբերի դուռը: Կահրանը Խաթիբի հետ թաքնվեց և մեծամեծներից իր ծառաների հետ մնաց միայն Յայսամը: Յաջիբի մերձավորները շրջապատեցին նրան, որպեսզի բռնեն, բայց Յայսամն ու իր ծառաները իջան բերդից և մերկացրին իրենց դաշույնները՝ կանչելով Աբու-Ասվար Շավուր իբն Փադլունի (Շաղաղայանների Եմիրության ապագա Եմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.) կռվի նշանը ու բացելով բաղաբերի դուռը: Երևան եկան Կահրանը, Խաթիբը և այլ մեծամեծներ ու ճիշդի 441 թվականին՝ Անուշիրվանի իշխան դառնալուց երկու ամիս հետո, երկրի իշխանությունը հանձնվեց Աբու-Ասվար Շավուր իբն ալ-Փադլունի իբն Մուհամմադ իբն Շաղաղային: Սա նախ մտավ Շամբոր բաղաբեր և, նրա գործերը կարգավորելուց հետո, գնաց Գանձակ, մտավ բաղաբեր և միավորեց ողջ Անանի երկիրը ու նրա բերդերը: Նա ձերբակալեց Անուշիրվանին և Աբու-Մանսուր Յաջիբին, ինչպես նաև նրա եղբայրներին ու որդիներին, որոնք հայտնի էին որպես «Աբու-Յայսամ դպիր որդիներ» և Շաղաղայան պետության մեծամեծներից էին: Աբու-Ասվարը նրանց բոլորին ձերբակալեց և վերականգնեց գրեթե մահվան շեմին հասած պետության վարկը: Ուժեղացավ պետությունը և կարգավորվեց հպատակների գործի վիճակը» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նրա (Շաղաղայանների Եմիրության Եմիր Լաջարիի – Մ.Ֆ.) փոխարեն դրեցին որդուն՝ Անուշիրվան իբն ալ-Լաջարի Ալիին (Շաղաղայանների Եմիրության Եմիր Անուշիրվանի (1049) – Մ.Ֆ.), որի գործերը վարում էր Աբու-Մանսուր Յաջիբը: Սա գորավարների և մերձավորների հետ համաձայնության եկավ որոշ բերդեր անհավատներին զիջելու համար, խուսքը վերաբերվում է Թաթալանին, Մուլքանին և ալ-Բայրանին, որը պետք է տրվեր Շաբիի տիրոջը, Քրոստանը՝ դիդոներին, Քրոման բերդը՝ արխազներին, իսկ Ռուստակը՝ հռոմեներին, որպեսզի այլևս չցանկանան Անանին տիրել, որովհետև նրանք ձգտում էին այդ անել Լաջարի թուլության և նրա որդի Անուշիրվանի անչափահաս լինելու պատճառով: Երբ մեծամեծները իմացան Աբու-Մանսուրի և այլոց մտադրության մասին, հավաքվեցին ալ-Յայսամ իբն Մայսուն ալ-Բայիի՝ կաշեգործների պետի, մոտ՝ Շամբորի շրջակայքի բանակատեղիում: Նրանք մտածեցին և ասացին. «Եթե այս բերդերը և շրջակա վայրերը անհավատների ձեռքն ընկնեն, ապա այս բաղաբեր կկորչի և մեզ կմնա միայն այս բաղաբեր մեր ընտանիքի և որդիների հետ ամբողջովին հեռանալ, որովհետև այդ ստորացմանը չենք դիմանա»: Բերդում գտնվողները զգացին չարիքը, իսկ Յաջիբ Աբու-Մանսուրը, որն այնտեղ էր, կանչեց Յայսամին և հրամայեց փակել բաղաբերի

դուռը: Կահթանը խաթիբի հետ թաքնվեց և մեծամեծներից իր ծառաների հետ մնաց միայն Հայասան: Հացիքի մերձավորները շրջապատեցին նրան, որպեսզի բռնեն, բայց Հայասան ու իր ծառաները իջան բերդից և մերկացրին իրենց դաշույնները՝ կանչելով Աբու-Ասվար Շավուրի ին Փաղուրի (Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.) կռիվի նշանը ու բացելով բաղաբի դուռը: Երևան եկան Կահթանը, խաթիբը և այլ մեծամեծներ ու Հիջրի 441 թվականին՝ Անուշիրվանի իշխանի դառնալուց երկու ամիս հետո, երկրի իշխանությունը հանձնվեց Աբու-Ասվար Շավուրի ինն ալ-Փաղուրին ինն Մուհամմադ ինն Շարդադին: Սա նախ մտավ Շամթոր բաղաբը և, նրա գործերը կարգավորելուց հետո, գնաց Գանձակ, մտավ բաղաբը և միավորեց ողջ Առանի երկիրը ու նրա բերդերը: Նա ձեռքբերակցեց Անուշիրվանին և Աբու-Մանսուր Հաջիբին, ինչպես նաև նրա եղբայրներին ու որդիներին, որոնք հայտնի էին որպես «Աբու-Հայասան դարի որդիներ» և Շարդադյան պետության մեծամեծներից էին: Աբու-Ասվարը նրանց բոլորին ձեռքակալեց և վերականգնեց գրեթե մահվան շեմին հասած պետության վարկը: Ուժեղացավ պետությունը և կարգավորվեց հպատակների գործի վիճակը» (Մյուսնեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³¹⁵⁶ «Մոնոմախը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ը – Մ.Ֆ.), բացի այդ, մտահոգված էր նաև Դվինի արխոնտ Ապլեսֆարետով (Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.), որը Կոստանտինի ժամանակ կնքված պայմանագիրը խախտել էր և, հռոմեացիներից վրեժ առնելով, տակնուվրա էր անում նրանց երկիրը: Կայսրը, հավաքելով արևելից բոլոր տագմանները, նրանց հրամանատար նշանակեց մի ում ներքինի Նիկեիորի: Սա անցյալում քահանա էր եղել և ծառայում էր կայսեր նախնի նրա գահ բարձրանալը, բայց հետագայում աշխարհիկ կյանքի ու փառքի սիրտյուն հրաժարվել էր հոգևոր կոչումից: Կայսրը, տալով նրան ռեքտորի պատվանդանին ու ստրատոպեդարի կոչում, արևելք ուղարկեց ոչ թե այն պատճառով, որ նա պատրաստակալ հարցերում գործուկայա ու կարող մեկն էր, այլ պարզապես այն բանի համար, որ նա կայսեր հանդեպ լավ էր տրամադրված: Նիկեիորը գործով բարձրացավ մինչև, այսպես կոչված, Երկաթե կամուրջը և Գանձակ, բայց թուրքերի ջանքից, բանգի նրանք Կոստանտինի եղբոր, ում Արիմելեզ գործակարի հետ միասին, բանակել էին Պերսապոնեսիայի ինչ-որ դաշտում, սակայն հետո, լսելով ծանր ուժով հռոմեացիների արշավելու մասին, չհամարձակվեցին նրան ընդդիմակալել և տուն վերադարձան: Այդ ժամանակ հռոմեական բանակը, Ապլեսֆարետին ստիպելով ներսիսկվել պարիսպների հետևում, ասպատակեց բովանդակ ուղարկվող և նրան հարկադրեց ակամայից վերանորոգել դաշինքը՝ որպես պատանդ տալով իր եղբոր, Գանձակի շրջանի արխոնտ Փատուրի (Շարդադյանների էմիրության էմիր Աշքաբի – Մ.Ֆ.) որդի Արտաշիրին (Շարդադյանների էմիրության էմիր Անուշիրվանին – Մ.Ֆ.): Ահա այսպես, Նիկեիորը նրան վերցնելով, վերադարձավ բաղաբ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանտին Մոնոմախոս», մաս 20):

«Թուրքերը, որ հաստատվել էին Գանձակի երկրում, մոտեցան Գանձակը գրավելու և ոչինչ չէր խանգարում նրանց: Այդ ժամանակ Հունաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով իր փոխարեն ուղարկեց լիկտորին: Իր ողջ զորքով կանչեցին նաև Բագրատին (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) ու իրենց հետ տարան: Հարձակվելով թուրքերի վրա՝ նրանք հասան Գանձակի դարպասին: Թուրքերը խուսափեցին մարտից և, թողնելով Գանձակի երկիրը, խաղաղությամբ վերադարձան: Այնուհետև դարձյալ կոչեցին տիգրիսեցիները և Բագրատին հանձնեցին Տիգրիսը՝ ներս տանելով նրան բաղաբ: Եվ մեծ ուրախություն ու խաղաղություն էր տիրում» («Զարթիկ-Տիգրիս», «Զարթիկի մատյանը»):

³¹⁵⁷ «Աշունը վերջանում էր, վրա հասավ ծնունդ, արեգակն Այծեղջյուրում էր, փչեց հյուսիսային ուժեղ քամի և գետը մինչև տասնհինգ կանգուն խորության սառցակալեց: Գետին հսկելը բացարձակապես դարձավ անհնարին դարձավ և ահա Տյուրախը, ձեռք բերելով իր աղերսած առիթը, բոլոր պաժինակներով, որոնք, ինչպես ասում են, 800.000 հոգի էին, անցնում է Իստորոսը և, դիրքեր գրավելով դիմացի կողմում, հանդիպածն ավերում ու ոչնչացնում է: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ին – Մ.Ֆ.) նամակներ ուղարկվեցին՝ շտապ օգնության հասնելու խնդրանքով: Նա անհապաղ Ադրիանապոլիսի դուքսին, նա մագիստրոս Կոնստանտին Արիանիտեսն էր, նամակ գրեց՝ հրամայելով վերցնել մակեդոնական ուժերը, ինչպես և Բուլղարիայի հեգեմոն Կասիլ Մոնախոսին բուլղարական զորքը, գնալ, միանալ Միթայելին ու Կեգեհին, և նրանց հետ միասին կռվել պաժինակների դեմ: Նրանք կայսեր հրամանի համաձայն իրար միացան: Կեգեհը, վերցնելով հռոմեական փառանգները, բացօթյա բանակեց և, ամեն օր հանկարծակի հարձակումներ գործելով, մեծ մասն էր հասցնում պաժինակներին: Նրանք գետն անցնելով, ձեռք բերեցին հսկայական բանակությամբ անասուններ, գինի և մեղրից պատրաստված խմիչքներ, որոնց անունն անգամ չէին լսել: Առատորեն օգտագործելով այդ բոլորը՝ նրանք որոգայտային ինչ-որ ախտով հիվանդացան և ամեն օր նրանցից անհամար մարդիկ էին մեռնում: Կեգեհը, մի ում դասալիքից այդ մասին իմանալով և գտնելով, որ սառնամանքից ու հիվանդությունից ընկճված թշնամու վրա հարձակվելը հարմար է, համոզեց հռոմեացիներին, որոնք ծուլանում էին և վախճում էին պաժինակներին պաժինակները և մտան հռոմեական թուրքերի թշնամու վրա հարձակվելու թշնամուների վրա: Նրանք ուժգին հարձակումից երկուրդեցին մարտ տալ և Տյուրախն էլ, բոլոր հրամանատարներն ու մնացած բազմությունը, զենքերը ցած գցելով, գերի են հանձնվում: Կեգեհը խորհուրդ էր տալիս և պնդում, բոլորին սրի բաշել: Նա նաև, թեև բարբարոսական, բայց շատ խորիմաստ ունեցող առակ էլ ասաց, թե օձին պետք է սպանել, բանի ձեռք էր, երբ նա դեռ իր վիճակի չէր պրոջ շարժել, բանգի, արևից տաքանալուց հետո, նա գործ ու գլխացավաբե կկապոճառի: Հռոմեացիներից հրամանատարները, սակայն, դրան դեմ էին, այդ բան նրան բարբարոսական համարեցին ու մեղսական՝ հռոմեական մարդասիրությանը ոչ վախել: Նրանք գտան, որ ավելի ձեռնտու է նրանց ցրել Բուլղարիայի անմարդաբնակ դաշտերով մեկ, բնակեցնել տարբեր վայրերում և հարկատու դարձնել՝ համոզված լինելով, որ նրանցից գանձված հարկը հսկայական կլինի: Բացի այդ, եթե կայսրը թուրքերի և ուրիշ այլազգիների դեմ զորքի կարիք գա, ապա կարող է նրանց գինվորագրել: Թեք ու դեմ բազում կարծիքներ արտահայտվեցին, բայց հաղթեց հռոմեացիներին: Կեգեհն իր բոլոր գերի վերցրածներին, բացի նրանցից, որոնք վաճառեց, սրի բաշեց ու տուն վերադարձավ: Բյուրավոր պաժինակներից Բուլղարիայի կառավարիչ Կասիլ Մոնախոսը բնակեցրեց Մերդիկայի, Նայսոսի և Օլցապոլոսի դաշտերում՝ ցոր ու ցան անելով և, նրանց հնարավոր ոտնձգության առաջն առնելու համար ամեն տեսակի զենքերը նրանց ձեռքից վերցնելով: Ինչ վերաբերում է Տյուրախին, ապա նա և այլ 140 հոգի կայսեր մոտ բերվեցին: Վերջինս նրանց սիրալիկ ընդունեց, մկրտեց և, ամենաբարձր պաշտոններ շնորհելով, հաճելի կյանք պարգևեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանտին Մոնոմախոս», մաս 17):

³¹⁵⁸ «Երբ աստվածային թողութվության պաժինակները և մտան հռոմեական սահմաններ, այդ ժամանակ բարեպաշտ արքա Կոնստանտին Մոնոմախոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ին – Մ.Ֆ.) կողմից գործով ու մեծ ուժով ուղարկվեց Կոնստանտին Ռեկտորը, որ մարտնչի նրանց դեմ: Բաջաբար ելնելով նրանց անթիվ զորքի դեմ՝ նա ծամբար չգարկեց, վրաններ չդրեց և հանգիստ չուրեց իր հոգնած ռազմիկներին, այլ անմիջապես էլ թշնամիների դեմ մարտի նետվեց: Պաժինակները, որոնք հասցրել էին հանգստանալ, առույգ կերպով առաջ եկան և մարտնչարկով շարվեցին, բանգի ուտելիքն ու հանգիստը սովորաբար ավելի բաշե են դարձնում նույնիսկ շատ վեհերոս մարդկանց: հռոմեներն ու նրանց ձիերը, մասամբ հոգնած կատարված աշխատանքից և անցած ճանապարհից, մասամբ էլ հյուժնված շոգից ու ծարավից, նույնիսկ ամենաթույլ հարձակմանը չդիմացան և անմիջապես նետվեցին փախչելու, երբ նրանց մեծ կոտորած տեղի ունեցավ: Այստեղ ընկան հռոմեները ամենաուժեղներն ու բաջազույնները, զոհվեցին ամբողջական տասնյակ հազարներ և գրեթե ողջ հռոմեական երկիրը լցվեց լազուկ» (Կաստակորոն Կեկավմենոս «Մարտնչական» (Մարտնչական), մաս 64):

«Երբ այդ մասին իմացավ արևմտալեզու արխոնտ ու մագիստրոս Կոնստանտին Արիանիտեսը, նա, պատրաստ ունենալով իր ուժերը, Ադրիանապոլսից եկավ նրանց վրա: Ծանապարհին նա, առանձին ջոկատների հանդիպելով հաջողության հասավ, բայց, Դանապոլիս կոչվող բերդի մոտ հանդիպելով նրանց բազմությանը և բախվելով, պարտություն կրեց: Մարտում բազմաթիվ մակեդոնացիներ ու թրակացիներ ընկան, այդ թվում և Թեոդորոս Ստրավոմիտիսն ու Պոլուսը՝ փառավոր տոհմերից սերող մարդիկ, որոնք բարձր աստիճանների արժանացան Թոմնիկի նկատմամբ ցուցաբերած իրենց անհավատարմության համար» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանտին Մոնոմախոս», մաս 22):

³¹⁵⁹ «Մագիստրոսը Ադրիանապոլիս վերադարձավ և նամակով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ին – Մ.Ֆ.) հայտնեց պատահարի մասին: Նա տեղեկացրեց նաև, որ կարիք ունի թարմ ուժերի, բանգի եղած ուժերով, այն էլ մի անգամ պարտություն կրած, հնարավոր չէր ընդդիմակալել արքան բազմության: Կայսրը կատարվածի մասին գիտեց նախքան մագիստրոսի նամակները, դրա համար էլ նա Տյուրախին և բաղաբում պահվող պաժինակների իշխաններին նվերներով ու շնորհներով սիրաշահելով, երբ նրանք էլ երդումներով խոստանում էին խաղաղեցնել ցեղը, ծամիւու դրեց, ապա, նամակ գրելով, արևելից բոլոր տագմանները հետ կանչեց: Նրանք եկան և Աբուլոսի ու Խրիստոպոլի վայրում դիմացի ապին անցան: Կայսրը նրանց զորավար-ավտոկրատոր նշանակեց ռեքտոր Նիկեիորին և պաժինակների դեմ ուղարկեց: Նրա հետ կայսրն ուղարկեց Կաստակորոն Կեկավմենոսին, որին արևելից ստրատելատ էր նշանակված, ինչպես և Երվանդոս Ֆրանկոպոլոսին՝ իր ցեղակիցների այն ժամանակվա արխոնտին՝ հրամայելով նրան միանալ ռեքտորին, գործել նրա վճիռների համաձայն ու հետևել նրա հրամաններին և կամքին: Նա, վերցնելով ուժերը և Սիդերա կոչվող տեղով անցնելով Հեմոսը, շարժվեց պաժինակների վրա: Տեղ հասնելով՝ նա վրաններ խիտեց Դիակենե կոչվող վայրում՝ Հարյուր լեռներից ոչ հեռու: Ահա այդտեղ, ամուր ցանկանալու կառուցելով, նա նպատակ ուներ հաջորդ օրը, գոմակն ու զորքի ավելորդ մասը այնտեղ թողնելով, ինքը մարտունակ զորքով գնալ և մարտ տալ հակառակորդներին: Նա անխիստեմբար ենթադրում էր, որ իսկույն պարտության կմատնի նրանց: Նա նույնիսկ վախճում էր ու մտահոգված էր, որ չլինի հանկարծ հակառակորդներից որևէ մեկին հաջողվի թաքուն փախուստի դիմել: Եվ այդպես էր մտածում ոչ միայն ինքը, այլև համայն զորքը: Նրանք իրենց հետ վերցրին նույնիսկ պարաններ և փոկեր՝ ձեռք գցածին կապելու համար: Այդպես վատահ լինելու պատճառը նախկինում, Կեգեհի ժամանակ, նրանց կրած պարտությունն էր: Հասկանալի էր,

պածինականներն իմացան հռոմեացիների արշավանքի մասին, Տյուրախն ու Նրա հետ քաղաքից հեռացած արխոնտներն արդեն միացել էին պածինականներին և նրանց օգտին էին աշխատում, մասս բարով ասելով Մոնոմախին տված իրենց խոստումներին, և ամենաքաջերը ելան նրանց ընդառաջ: Կեկավմենոսը պաղատագին խնդրում էր և կոչ էր անում, թե մարտ տալու հարմար առիթը հենց սա է, երբ պածինականները ցրված են և սփռված ու չպետք է սպասել նրանց ի մի գումարվելուն, բայց հռոմեացիների մնացած բազմությունը հավանություն չէր տալիս նրա խոսքերին, իսկ ռեբտորը բացահայտ ծիծաղում էր նրա վրա, ասելով. «Ով ստորառելա՛տ, վերջ տուր, բանի ես եմ գորավալը, մի խառնվիր իմ գործերին, պետք չէ հարծակվել ցիր ու ցան եղած պածինականների վրա, բանգին հնարավոր է, որ նրանք երկյուղելով, թաքելով թափուտների մեջ, իսկ ես, սիրելիս, հետապնդելով նրանց, չունեն որական շներ, որոնք հոտ քաշելով, նրանց դուրս հանեն թաքստոցներից»: Հռոմեացիներն, ահա, այսպիսի վիճակում էին, իսկ պածինականների առաջամարտիկները, մոտենալով հռոմեացիների ճամբարին, մի փոքր հեռավորության վրա, իրենք ևս բանակում են և հետևից եկողներին հայտնում շտապ տեղ հասնել: Երբ բոլորն եկան ու միացան իրար, հաջորդ օրը ռեբտորը հանեց հռոմեական ուժերը, իսկ պածինականներն էլ շարվեցին նրանց դեմ: Հռոմեական փաղանգի կենտրոնը գլխավորեց ինքը ռեբտորը, աջ թևը՝ Կեկավմենոսը, իսկ ձախը՝ Ֆրանկոպոլոսը: Մարտի ժամանակ հռոմեացիները փախուստի դիմեցին, ամենից առաջ՝ ստորառելառները: Նրանք, ինչպես ասում են, չդիմացան ձիերի սմբակների ձայնին անգամ ու փախան: Միայն Կեկավմենոսն էր, որ իր սպասավորների և փոքրաթիվ ազգականների հետ կանգնեց ու, հերոսաբար մարտնչելով, իր բոլոր մարդկանց հետ միասին ընկավ: Պածինականները, երկյուղելով, որ կարող են թակարդի մեջ ընկնել, նրանց չհետապնդեցին և այդ պատճառով հռոմեացիները կարողացան անվաս փրկվել: Պածինականները այդ միջոցին սպանվածների դիակապուտ տեղեցին, տիրացան բազում գեղեցիկ և հենց հռոմեական ճամբարին՝ ողջ հանդերձանքով հանդերձ: Նրանք վրաններ խփեցին հռոմեական խրամի տակ: Այդ ժամանակ մի պածինակ, անունը Կուլինոս, որ դեմքով ճանաչում էր Կեկավմենոսին այն ժամանակվանից, երբ վերջինս Պարիստրիոնի բերդերի կառավարիչն էր, երբ դեռ գեղերը իրար հետ շփում ունեին, դիակապուտությամբ զբաղված ժամանակ դիակների մեջ գտավ նրան և, մարմինը շուռ տալով, դեմքից ճանաչեց: Նա դեռ չնչում էր, թեև, ծանր վերք ստացած լինելով, անձայն գետին էր տապալված: Նա մի հարված գլխին էր ստացել, նրա ստղավարտն ընկել էր՝ գագաթից և միջև հոնքերը, իսկ մյուսը՝ պարանոցին՝ լեզվի պարանոցին: Հարվածը կտրել էր պարանոցը և լեզուն, որ բերանի մեջ է ընկել: Նա արյունվա էր: Պածինակը, Կեկավմենոսին ձիու վրա դնելով, տարավ իր վրանը և հոգատարություն ու խնամք ցուցաբերեց: Պածինակներն, ահա այսպես հեշտությամբ ոչնչացնելով իրենց դեմ ուղարկված զորքը, այսուհետ և աներկյուղ ասպատակում էին հռոմեացիների երկիրը» (Յուդիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 22):

³¹⁶⁰ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), փախստականներից իմանալով պատահարի մասին, բնական էր, տիրեց: Նա դարձյալ գործեր հավաքեց և վերցրեց ինչ-որ մնացել էր՝ ջանալով կրած պարտության տեղը հաջորդ տարի հատուցել: Երբ եկավ 6558 թվականը՝ ինդիկտիոնի երրորդ տարին, կայսրը, հետերեքին Կոնստանդինի կողմից գորավար-ավտորիստոր Նշանակելով, պածինականների դեմ ուղարկեց Սա. վերցնելով արևելքից դիմացի ափն անցած ուժերը, ապա և հավաքելով արևմուտքում ծննդող զորքերը, հասնում է Ադրիանապոլիս ու, խոր խրամ վորելով, գլխավորների հետ խորհուրդ է անում՝ որտեղից առաջ շարժվել: Երբ նա այդ բանի շուրջն էր մտածում, պածինականները, հունիս ամսի 8-ին հանկարծակի անցնելով Հեմոսը, հայտնվում են Ադրիանապոլիսի առաջ: Նրանց հարձակման մասին ժամապահները Կոնստանդին տեղյակ պահեցին և հարց դրվեց՝ մարտի բռնվե՞լ նրանց հետ, թե՞ ոչ: Երբ գլխավորները հետերիարխի վրանում նստած իրենց անելիքի շուրջն էին խորհրդակցում, պատրիկ Սամուիլ Բուրցեսը, մի ինքնավստահ ու հանդուգն մարդ, որն այն ժամանակ հետևակագործի հրամանատարն էր և Նշանակված էր ճամբարի վրա հսկելու, առանց հրամանատարի ազգանշանը ստանալու, շարքերը թողնելով ու ճամբարը վերացնելով, հետևակագործով դուրս է գալիս և մարտի է բռնվում պածինականների հետ, որոնց ուժեղ ծնշման տակ հետևակներն սկսում են տեղի տալ: Ահա այդ պատճառով Սամուիլը իրար հետևից մարդ էր ուղարկում հետերիարխի մոտ՝ օգնություն խնդրելով: Այդ ժամանակ հետերիարխը ստիպվեց ակամայից պատերազմի ազգանշան տալ: Բովանդակ գործը դուրս եկավ Թագավորական Լիվանդ կոչվող տեղը: Ծակատամարտում հռոմեացիները սարսափելի պարտություն կրեցին, բանգի մարտի դիմեցին անակնկալ, նրանք սկսեցին խրամը լցնել բարձրով ու ծյուղերով և ջանում էին, ծնշում գործադրելով, գրավել ճամբարը: Այդ բանը շուտով կիրականանար, եթե Սուլցուն իր ձիու հետ միասին չջանկուրվեր բալիստից արձակված նետով, մի բան, որ մեծապես շշմեցրեց այդ բանին ակամատես եղած պածինականներին: Ադրիանապոլիսից օգնության դիմեց պրոտոպաթար Նիկետաս Գլաբատը՝ սխուրթի տագնալի տուպուրերետեք: Պածինականները, տեսնելով նրան և կարծելով, թե այդ Վասիլ սինկելուն է բուլղարական ուժերով տեղ հասել, ըստ գայտյանն էլ էին սպասում, այս ամենից երկյուղելով ցիրուցան եղած Նահանջեցին, այլապես հռոմեական բանակը գլխովին կորած էր» (Յուդիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 22):

«Հայոց 499 թվականին հռոմեաց երկրում մեծ տակնուվրայություն եղավ և բազում գավառներ սրի քաշվեցին: Սոսկայի դժբախտություններ և դառն օրեր եկան չար ու արյունարբու գագանների՝ պածինականների, անհավատ և պիոծ ժողովրդի ձեռքով: Օձերի ազգը խոշոր եկավ և հարվածեց խարտաշնեղին, խարտաշնեղին ելան ու հարվածեցին ուղերին և պածինականներին, որից հետո սրանք բոլորը միասին խուճեցին հռոմեաց երկիր՝ Կոնստանդինոպոլիսի դնելով ծանր դրության մեջ: Փառաքելը իշխաններ գերի տարվեցին: Ես ի վիճակի չեմ պատմել այդ տարին հռոմեաց երկրի գլխին եկած ծանր աղետների մասին, բանգի գագանի անգթությամբ նրանք գերեցին հույն ժողովրդին: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), սարսափած այդ ամենից, չհամարձակվեց կոչի դուրս գալ, որովհետև թշնամու գործն անթիվ-անհամար էր: Նրանք, բազում օրեր մնալուց հետո, գնացին իրենց երկիրը և հռոմեաց երկրում խաղաղություն տիրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³¹⁶¹ «Սրանից հետո թուրքերն ազատ արձակեցին Լիպարիտին և նա անցավ Ամի: Բագրատը (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) Լիպարիտի պատճառով թողեց Տիդիսը և, անցնելով Քարթլին, մտավ Զավախք: Այդ ժամանակ հզորացավ Լիպարիտը, բանգի հունաց արքային ծառայելու համար էր գերվել, ու գնաց Հունաստան: Հունաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) ընդունեց նրան և գործ տվեց, որից հետո Բագրատը չկարողացավ դիմակայել նրան: Մինչ այդ Բագրատը արդեն ունեցել էր Գեորգի անվան որդի (Քարթլիի թագավորության ապագա արքա Գեորգի II-ը – Մ.Ֆ.), որին էլ հենց նա Քուբայիսում Նորիցեց Աբխազաց թագավորությունը, իսկ ինքը մեկնեց Հունաստան: Այդ ժամանակ հունաց արքան էր Կոնստանդին Մոնոմախը, իսկ հետո՝ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը (1056-1057) – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Լիպարիտի կամքով Բագրատն իսկույն ևեթ չկարողացավ հետ դառնալ իր հայրենիքը և այնտեղ մնաց երեք տարի՝ պահվելով հույժ մեծարանքով ու պատվով... Սակայն դառնալք մեր սկզբունքին խոսքին: Երբ Բագրատը տակավին գտնվում էր Հունաստանում՝ Լիպարիտը խնդրեց նրա մոր և այդ երկրի դիդեբուլների համաձայնությունը՝ Բագրատի որդի Գեորգիին թագավոր օձելու համար: Բերեցին Գեորգիին Ռուսիս տաճար և օձեցին թագավոր, Լիպարիտին դարձրին սրա դաստիարակը, իսկ Բագրատի քույր Գորանդուխտ թագուհուն էլ, որը դեմքով, իմաստությամբ, առատաձեռնությամբ, աստվածապաշտությամբ և ամենայն առաքելությամբ կատարյալ ու անզուգական անձնավորություն էր, Նշանակեցին իսկանակար» (Քարթլիա-Ֆիլովրեթա», «Քարթլիի մատյանը):

«Նույն այս Գագինն էր (Կախեթի թագավորության արքա Գագինը – Մ.Ֆ.), որ ներկայացավ Բագրատ արքային (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), երբ սա գրավեց Տիդիսը» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Հերքի կյանքը):

«Եվ որովհետև կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) պահանջում է Լիպարիտին, նա գնաց նրա մոտ և նրանից գործ առնելով եկավ Վրաստան, բռնեց Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), ուղարկեց կայսրի մոտ և գրավեց անբող երկիրը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրանական պատմություն», գլուխ 55):

³¹⁶² «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), մտահոգված լինելով պածինականների հաղթահարելու հարցով և Կեգեկին բանտից ազատելով, պածինականների մոտ ուղարկեց: Նա խոստանում էր նրանց մեջ սեպ խրել և կայսեր փառալույսի դարձնել: Այնուհետև կայսրը, հավաքելով բովանդակ դաշնակից զորքերը, ես նկատի ունեն ֆրանկներին ու վարյագներին, ապա և Տյուբից, Սև լեռնից ու Կարկառից կանգնեց շուրջ 20.000 հեծյալ աղեղնավորների և յուրաքանչյուր ազգի վրա հայտնի մարդկանց կարգելով, իսկ ընդհանուր հրամանատարությունը տալով պատրիկ Բրիենևիտսին, որին ազգապետ կոչեց, ուղարկեց խափանելու ու կասեցնելու պածինականների հարձակումները: Պածինականները Ադրիանապոլիսի ծակատամարտից հետո բացարձակապես արհամարիում էին հռոմեացիներին, նրանք աներկյուղ ավերում և կրակի ճարակ էին դարձնում Մակեդոնիան ու Թրակիան՝ անգթաբար կոտորելով անգամ ծծկեր երեխաներին: Նրանց մի գորամառն նույնիսկ Կատասիրտա հասավ, որը մայրաքաղաքին շատ մոտիկ էր գտնվում: Սրանց, սակայն, շատ շուտով ջարդ ու փշուր արեցին, բանգի կայսրը, գինեղով արքունիքի պահապաններից և դիպվածով տեղում գտնվողներից ոմանց ու նրանց տալով թագուհի Հռեի ներքինի սենեկապաններից մեկին՝ «Փիլիսոփա» մականվանյալ պատրիկ Յուդիանեսին, հեշտությամբ ոչնչացրեց: Իրոք, նա գիշեր ժամանակ վրա հասավ և, բոլորին գտնելով գինարբուքի մեջ կամ

քնած, սրի բաշեց, որից հետո նրանց գլուխները սայլերի վրա բարձեց ու կայսեր բերեց» (Յովհաննես Ալիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 24):

³¹⁶³ «Իսկ Բրիեննիոսը, վերցնելով իրեն վստահված ուժերը և լինելով Ադրիանապոլսում, հոգում էր գյուղերի պահպանությունը: Այնտեղ ուղարկվեց նաև գլխավոր հրամանատար, պատրիկ Միքայել Ակոյոթոսը, նա ևս հրաման ստացավ ճակատամարտ չտալ, այլ փակել պաժինակների ճանապարհ և հետ մղել նրանց արշավանքները: Միքայելը, բաղաբեցը դուրս գալով և միանալով Բրիեննիոսին, գործի անցավ: Նախ և առաջ նա Գոլդեոմ հանդիպեց պաժինակների մի զորամասի, պարտության մատնեց այն ու ոչնչացրեց» (Յովհաննես Ալիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 25):

³¹⁶⁴ «Միքայել Ակոյոթոսը, պաժինակների մի անջատված զորամասի ևս հանդիպելով Տուպիցայում, սա Էվրոսի մոտ գտնվող բերդ էր, սրան ևս կոտորեց» (Յովհաննես Ալիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 25):

³¹⁶⁵ «Այդ ժամանակ պաժինակներն արդեն սկսեցին վախճնալ նման ուժերից և, իրաժարվելով Յենոսի ստորոտներում ընկած գյուղերը ասպատակելուց, ողջ ուժով հարձակվեցին Մակեդոնիայի վրա: Նրանց ամենաազմունակ մասը առանձնանալով՝ ոտնատակ էր անում Մակեդոնիայի գյուղերը և մտադիր էր, եթե գործը դրան հասնի, բաջաբար ճակատամարտ տալ: Բրիեննիոսն ու Միքայելը, իմանալով այդ մասին, գիշերով ճանախ ընկան, այնպես, որ ոչ ոք չիմանա, թե ուր են գնում: Նրանք արագ բայլով հասան Խարիուպոլիս և, զորքով այնտեղ մտնելով, հարմար առիթի էին սպասում: Պաժինակները, բոլոր գյուղերում ու պրոնատիոններում ասպատակ սիռնելով, երեկոյան մոտ վերադարձան Խարիուպոլիս շատ մոտիկ և բանակեցին՝ բացարձակապես անգիտանալով, որ բաղաբուն գործ կա: Դրա համար նրանք աներկյուղ իրենց խորախճանքի տվեցին՝ սրինգ-թմբուկով: Երբ գիշերը վրա հասավ, Բրիեննիոսի ու Միքայելի զինվորները բաղաբեց դուրս գալով և նրանց խռմիպով քնած գտնելով, բոլորին կոտորեցին: Այս պատահարը պաժինակներին ընկճեց ու սարսափով պատեց և նրանք ասպատակություններն արդեն առաջվա նման խաղաղ ու հանգիստ չէին կատարում, այլ վախով՝ ինդիկտիոնի 4-րդ և 5-րդ տարիներուն» (Յովհաննես Ալիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 25):

³¹⁶⁶ «Երբ սկիզբ առավ մեր Հայոց ազգի 500 թվականը, քսու և նենգավոր մարդիկ գնացին Մոնոմախ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և վատաբար ամբաստանեցին Պադին գավառում բնակվող Հայոց փառավոր իշխաններին, թե. «Նրանք չեն հնազանդվում թո հրամաններին և ուզում են թո դեմ ապստամբության բարձրացնել»: Կայսրը զորահրամանատարի գլխավորությամբ զորքեր ուղարկեց Պադին, որն անարդար կերպով իր չարության թույլը թափեց անմեղ մարդկանց վրա: Սա զայրացած սկսեց ավերել բովանդակ գավառը և բոլոր իշխաններին պատվազուրկ արեց, բանգի պիղծ ու չար մարդ էր՝ սատանայի զորահրամանատարը, որ հայտնի էր Պեռոս անունով» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց ազգի 500 թվականի վերջում քսու մարդիկ գնացին Մոնոմախ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և վատաբար ամբաստանեցին Պադին գավառում բնակվող Հայոց փառավոր իշխաններին, թե. «Նրանք չեն հնազանդվում թո հրամաններին և ուզում են թո դեմ ապստամբության բարձրացնել»: Կայսրը հավատաց և զորահրամանատարի գլխավորությամբ զորքեր ուղարկեց Պադին, որն անարդար կերպով իր չարության թույլը թափեց անմեղ մարդկանց վրա: Նա բոլոր իշխաններին պատվազուրկ արեց, բանգի չար մարդ էր՝ հայտնի Պեռոս անունով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁶⁷ «Պեռոսը ուզեց ձեռքակալել Հաբեյի որդիներին՝ մեծ իշխաններ, քաջ և հզոր Հարպիկ, Դավիթ, Լևոն ու Կոստանդին չորս եղբայրներին, նույն ձևով նաև՝ մյուս իշխաններին: Դրա վրա բոլոր իշխանները գաղտնի համաձայնության եկան, որ յուրաքանչյուրը տիրանա իր ամրոցին, մինչև որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) տեղեկացնեն անօրեն Պեռոսի՝ գավառն ավերելու մասին: Նրանք մի մարդու պես համերաշխության երդում տվեցին, որ շաբաթ օրվա առավոտյան ամեն մեկը կգրավի իր ամրոցը, բայց պայմանավորվողներից Թլպագի տերը Թորոսյան անունով մեկն ուրացավ երդումը և անօրեն Պեռոսին հայտնեց, թե բոլոր իշխանները համաձայնության են եկել չգալ թո հրավերին: Հաբեյի որդիները, այդ մասին անտեղյակ, պայմանավորվածության համաձայն շաբաթ օրը տիրացան Թլմուխ գավառին մոտիկ գտնվող Արկևի կղզված մեծ ամրոցին, իսկ մնացած բոլոր իշխանները, ովքեր չէին պայմանավորվել, գնացին Պեռոսի հրավերին: Պեռոսը, լսելով Հաբեյի որդիների արածի մասին, Արևի բերդի դեմ բազում զորքեր ուղարկեց: Նա հիացավ բերդի անառիկության վրա ու չէր կարողանում նրան մոտենալ և պատերազմել, որովհետև այն շատ էր բարձր և թշնամիների համար՝ անառիկ: Դրա վրա նա չար միտք հղացավ և ասաց. «Ով որ ինձ բերդի Հարպիկի գլուխը, նա կայսրից կստանա բազում ոսկի, արծաթ, պաշտոն ու պատիվ»: Հարպիկի անկուրթան ընկերները և ինն ծանոթները, ովքեր նրա մոտ բերդում էին գտնվում, լսելով այդ մասին, Հուդայի ու եղբայրասպան Կայեյի անօրեն միտքը հղացան: Բերդի մոտ էր գտնվում մի խոցելի վայր և Հարպիկը զինվորներով այնտեղ էր գնացել ու պահպանում էր այն: Նա երեք օր ամենևին աչք չէր փակել և ահա նենգավորներն ասում են նրան. «Ինչո՞ւ չես բնում, մեր տեր, հենց այսօր իսկ մենք պատրաստ ենք թեգ համար մեր կյանքը զոհել»: Հավատալով նրանց խոսքին՝ Հարպիկը բնեց, բանգի նա շատ էր հոգնած: Երբ բունը խորացավ, նրա ազգականը հզոր և քաջ Հարպիկի գլուխը կտրեց և նույն գիշերը իսկ այն հասցրեց կատապան Պեռոսին: Ոճրագործները, սակայն, բացի անեծքից, այլ բան չկատարեցին: Պեռոսը իմանալով Հարպիկի գլուխը ձողի վրա ցցել և տանել բերդի դռան դիմաց: Երբ լուսացավ, Հարպիկի երեք եղբայրները տեսան այդ բանը, ծանաչեցին իրենց եղբոր գլուխը և, փութանալի բացելով դարպասը, իրենց գլխին ողբ թափեցին և լալագին եկան ընկան Հարպիկի կտրված գլխի առջև: Նրանք այնպես աղիողորմ էին ողբում, որ ճամբարի բոլոր զինվորները լաց եղան: Ահա Պեռոսը այսպիսի ճանապարհով տիրացավ Արկևի անառիկ բերդին և Հարպիկի եղբայրներին տարավ Մոնոմախ կայսեր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս: Կայսրը և հունաց ողջ ժողովուրդը, տեսնելով նրանց ահեղ արտաքինը՝ նրանք ակնածալից տեսք ունեին և իրենց հաղթանախությունը գերազանցում էին բոլոր հույներին, ապշել էին: Նրանց գեղեցիկ արտաքինը նկատի ունենալով՝ կայսրը մարմնական ոչ մի պատժի չենթարկեց նրանց, այլ հրամայեց, որ Հայոց քաջ, հզոր և երևելի իշխաններ Դավթին, Լևոնին և Կոստանդինին կղզի աթոռեն» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Պեռոսը ուզեց ձեռքակալել Հաբեյի որդիներին՝ մեծ իշխաններ քաջ և հզոր Հարպիկ, Դավիթ, Լևոն ու Կոստանդին չորս եղբայրներին: Դրա վրա բոլոր իշխանները գաղտնի համաձայնության եկան, որ յուրաքանչյուրը տիրանա իր ամրոցին, մինչև որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) տեղեկացնեն անօրեն Պեռոսի՝ գավառն ավերելու մասին, բայց պայմանավորվածներից մեկը ուրացավ երդումը և անօրեն Պեռոսին հայտնեց, թե բոլոր իշխանները համաձայնության են եկել: Հաբեյի որդիները, այդ մասին անտեղյակ, պայմանավորվածության համաձայն շաբաթ օրը տիրացան Թլմուխ գավառին մոտիկ գտնվող Արկևի կղզված մեծ ամրոցին, իսկ մնացած բոլոր իշխանները գնացին Պեռոսի հրավերին: Պեռոսը պաշարեց Արևի բերդը, սակայն չէր կարողանում գրավել այն, որովհետև այն շատ էր բարձր և թշնամիների համար՝ անառիկ: Դրա վրա նա մեծ պարզև խոտոցավ Հարպիկի գլխի համար: Բերդի մոտ էր գտնվում մի վայր և Հարպիկը զինվորներով այնտեղ էր գնացել ու քաջաբար պահպանում էր այն: Նա, թշնամիներից գգուշանալով երեք օր ամենևին աչք չէր փակել և ահա նրա նենգավոր ընկերներն ասում են նրան. «Ինչո՞ւ չես բնում, հենց այս օր իսկ մենք պատրաստ ենք թեգ համար մեր կյանքը զոհել»: Հավատալով նրանց խոսքին՝ Հարպիկը բնեց, իսկ նրա մարդկանցից մեկը, Կայեյի նման, քաջ Հարպիկի գլուխը կտրեց և նույն գիշերը իսկ այն հասցրեց Պեռոսին, թեև, բացի անեծքից, այլ բան չկատարեց: Պեռոսը հրամայեց Հարպիկի գլուխը ձողի վրա ցցել և տանել բերդի դռան դիմաց: Երբ լուսացավ, Հարպիկ եղբայրները տեսան այդ բանը և, փութանալի բացելով դարպասը, լալագին եկան, ընկան Հարպիկի կտրված գլխի առջև: Նրանք այնպես աղիողորմ էին ողբում, որ բանակի բոլոր զինվորները լաց եղան: Ահա Պեռոսը այսպիսի ճանապարհով տիրացավ Արկևի անառիկ բերդին և եղբայրներին տարավ Մոնոմախ կայսեր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս: Կայսրը և հունաց ողջ ժողովուրդը, տեսնելով նրանց ահեղ արտաքինը՝ նրանք ակնածալից տեսք ունեին և իրենց հաղթանախությունը գերազանցում էին բոլոր հույներին, ապշել էին, դրա համար էլ կայսրը մարմնական ոչ մի պատժի չենթարկեց նրանց, այլ հրամայեց, որ աթոռեն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁶⁸ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), ուզենալով վերջնականապես դուրս շարտել պաժինակներին, հավաքեց արևելքի և արևմուտքի առկա ուժերը, նրան տվեց Միքայել Ակոյոթոսին, ապա հրամայեց Վասիլ Մինկելյուսին վերցնել բուլղարական զորքերը և երկուսին էլ պաժինակների դեմ ուղարկեց: Նրանք, իմանալով այդ մասին, բանակեցին Մեծ Պրեսլավայում և ծախքաբար խորը խրամով ու ցանկապատով ամրացրեցին: Երբ հռոմեացիները տեղ հասան, նրանք փակվեցին խրամից ներս և պաշարման օրակի մեջ առնվեցին: Հռոմեացիներն իզուր ժամակաճառ էին լինում և ոչ մի խոսքի արժանի բան չէին կատարում, բացի այդ նրանք նաև սկսեցին պարենի պակաս զգալ, դրա համար էլ Նստեցին խորհրդակցելու իրենց անելիքի մասին: Նրանք միահամուռ կերպով որոշեցին վերադառնալ և, ուշ գիշերով առանց աղմուկի ցանկապատի դռները բացելով, բռնեցին նահանգի ճանապարհը: Այդ բանը Տյուրախից թաքուն չմնաց: Իմանալով, որ հռոմեացիները որոշել են գնալ, նա խաղաթափ բազում զորք հանեց և ուղարկեց դեպի անցատեղիները, որոնցով պետք է հռոմեացիներն անցնեին: Երբ հռոմեացիները դուրս եկան, Տյուրախից իսկույն նրանց վրա հարձակվեց և հռոմեացիները դիմեցին սարսափելի փախուստի: Ոմանք, ընկնելով հետապնդողների ձեռքը, սրի էին բաշվում, մյուսները, ղժվարանքների ճանապարհները կանխորոշ բռնածների հանդիպելով, կոտորվում էին: Հսկայական բանակությամբ զորք սպասվեց, այդ թվում և Մինկելյուսը, իսկ մնացածները Միքայել Ակոյոթոսի հետ միասին փրկվեցին Ադրիանապոլսում: Այս աղետի վրա կայսրը մեծ ցավ զգաց, նա վերապրածների սրտապնդեց, այլ զորք զինվորագրեց և հավաքեց վարձկանների՝ գտնելով, որ կյանքն անտանելի էր, բանի գլխովին չի վերացրել պաժինակների ցեղը: Պաժինակները, ոմն դասալիքի կողմից իմանալով կայսեր

վճռի մասին, դեսպանություն ուղարկեցին՝ հաշտություն խնդրելով: Կայսրն ընդունեց նրանց դեսպանությունը և նրանց հետ երեսնամյա հաշտություն կնքեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 28):

«Բուլղարիայի կառավարիչ Վասիլ վանակյանը հանգուցյալ արքա Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկվեց մարտնչելու պաժինականների դեմ: Նա ելավ նրանց դեմ որպես օգնական ունենալով Միքայել Ալուպթոսին՝ երկունս էլ մեծ զորքով: Եվ ահա, ինչպես սասվեց, ելնելով ու հանդիպելով թշնամիներին, նրանք անփորձության պատճառով չցանկացան անմիջապես մարտի մեջ մտնել, այլ հետաձգում էին այն օրից օր: Իմիջիայոց զորքի ու անատունների համար սկսվեց պարենամթերքի պակաս գզգզվել, իսկ թշնամիները, գալով իրենց անգուսպ խնջույքներից, մոտենում էին զորքին, ոռնոց բարձրացնում և կրկին հեռանում: Խռոմները, մասամբ տկարանալով պարենամթերքի և մասամբ էլ ամեն օր նրանց տեսնելու ու նրանց աղաղակները լսելու պատճառով, ի վերջո նույնիսկ առանց մարտի թիկունք դարձին: Գիշերը նրանք նստեցին ձիերը և փախան, թեև չխուսափեցին անիծվածներից: Այդ կերպ այդ անփորձության պատճառով տեղի ունեցավ բանակի ինքնակամ կազմալուծում, բանգի, եթե մարդիկ տանջվում են աշխատանքից, հյուժված են և ուտելիքի պակաս ունեն, ապա, թեկուզ դիմացը մարտ լինի, նրանց հոգին հուզվում է և նրանք դիմում են նահանջի: Առաջնորդ, խուսափիր հաճույքներից, որպեսզի, ինչպես թոշուն, չընկնես թակարդը» (Կատակյուն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 67):

³¹⁶⁹ «Երիստոսի 1052 թվականին Տերենտի մոտ տեղի ունեցավ հունական կատեպան Ազգիրոսի ճակատամարտը Նորմանների դեմ» (Ամանուն «Լորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁷⁰ «Երիստոսի 1052 թվականին Կալաբրիայում գտնվող Կրոտոնի մոտ տեղի ունեցավ ևս մեկ ճակատամարտ հունական կատեպան Սիկոս պրոտոսպաթարիոսի դեմ, որը հաղթվեց, որից հետո վրա հասավ Նորմանների իշխանությունը Կալաբրիայում և Ապուլիայում, երբ աճեց ինչպես նրանց իշխանությունը, այնպես էլ վախճը երկրի վրա նրանց հանդեպ» (Ամանուն «Լորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁷¹ «Հիջրի 445 թվականին ևս (**Ճաղդադյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը (1049-1067) – Մ.Ֆ.**) գնաց և վրացիներից գեներով խլեց Բասրա ամրոցը՝ Բասրա ամրոցը՝ ամրացնելով այն մարդկանցով, մթերքով ու գեներով» (Ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաթի և Շիրվանի պատմություն»):

«Հիջրի 445 թվականին ևս (**Ճաղդադյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.**) գնաց և վրացիներից գեներով խլեց Բասրա ամրոցը՝ ամրացնելով այն մարդկանցով, մթերքով ու գեներով» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³¹⁷² «Դրանից հետո բարենպաստության պատրվակի տակ ևս (**Ճաղդադյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.**) գնաց Գրիգորի որդի Ֆիլիպի մոտ, երբ սրա հայրն արդեն մահացած էր, բայց հետո շղթայեց նրան ու խլեց Շաշուաշն ու Շոթթը» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 56):

³¹⁷³ «Այդ տարի Թուրքի-բեկը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.**) եկավ Ատրպատական և դիմեց Թավրիզ, որի տերն էր ամիր Աբու Մանսուր Վահսուդան իբն Մուհամմադ ալ-Բալվադին (**Ռազվադյանների էմիրության էմիր Վահսուդանը – Մ.Ֆ.**): Սա հպատակվեց նրան, նրա անունը խուլթայի մեջ հիշեց նվիրեց, ինչ-որ նրան ղուր կգար, և իր որդուն պատանդ տվեց: Այստեղից Թուրքի-բեկը եկավ Գանձակի տիրոջ՝ ամիր Աբու-Անուարի (**Ճաղդադյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.**), մոտ և նա էլ հպատակվեց ու խուլթայում հիշեց նրա անունը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հոները կրողներն Գանձակի հովտի բնակչությանը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

³¹⁷⁴ «Կարս բաղաբը վաղուց ի վեր աղետալի փորձության չէր ենթարկվել սրի պատճառով և նրա բնակիչներն ապրում էին անհոգ ու ապահով, դիզելով ծովից ու ցամաքից եկած մեծ հարստություն, բայց ահա տիրոջ հայտնության մեծ տոնի գիշերը, երբ քահանաների դասը բազմամբոխ ժողովրդով հանդերձ ուրախ ձայներով օրվա արարողությունն էր կատարում, հանկարծակի վրա հասան անօրենների զորքերը և որովհետև բաղաբը գիշերապահներ չուներ, սուրը բաշած՝ անողորմաբար կոտորեցին բոլորին՝ մեծ ողբերի է արժանի այս պատմությունը: Զաղաքների կարգն է, որ տունական տոների ժամանակ թե տղամարդ, թե կին, թե ծեր, թե երեխա, ամեն մեկն իր ուժի ու կարողության չափ, զարնան ծաղկապղծելի նման մեծ վայելչագեղությամբ զարդարվեց: Թշնամիների պալեսերն արյունաշարախ, նրանց մոտ սին ընկած: Զաղաք գոկվեց մարդկանցից, փրկվեցին միայն նրանք, ովքեր հասցրին բաղաբի վերևում գտնվող ամրոցը մտնել: Չորքերը, ողջ օր մնալով այնտեղ, կողոպտեցին ու բարուբանդ արին տները, հետո կրակ տալով այրեցին բաղաբը, իսկ իրենք, առնելով ավարն ու գերին, գնացին իրենց երկիրը» (Արիստակես Լաստիվոցի «Պատմություն», գլուխ 15):

«Իսկ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.**), ինչպես սասվեց, իր եղբոր Աբահամի հանդեպ նախանձով լցված, նրա կյանքի դեմ դավեր էր նյութում և անվերջ մտածում էր նրան սպանելու մասին: Աբահամն իմացավ այդ, փախավ իր եղբորորդի Կուտլումուշի մոտ և նրա հետ միասին պատերազմ սկսեցին սուլթանի դեմ, որը նրանց մարտ տվեց Պասար կոչված վայրում և պարտության մատնեց, Աբահամին էլ, գերի վերցնելով, սպանեց: Կուտլումուշը, 6.000 հոգով փախուստի դիմելով, Աբահամի որդի Մեյեֆին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ պատգամավոր ուղարկեց, խնդրելով նրան իրեն ընդունել և համարել հոռմեացիների դաշնակիցն ու բարեկամը, իսկ ինքը եկավ Պերսարմենիա՝ Կարս կոչված բաղաբը, սպասելով պատգամավորության արդյունքներին: Այդ ընթացքում նա պաշարեց Կարսը և գրավեց այն՝ բացի միջնաբերդից» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 27):

«Աբու-Ֆավարիս մականվամբ հիշատակված սելջուկյան Իսրայելի որդին՝ Գթլուշ-բեկը, հորասանը և Իրաքը նվաճելուց հետո, արշավեց քաֆիոների վրա: Կարսի և Անի շրջանները գնալով՝ իսլամի հակառակորդներից նա իսլամի վրեժը լուծեց: Այդ շրջանների միակ գեղեցիկ բաղաբ Կարսը գրավելով՝ Գթլուշը ավերեց այն և անապատան ժողովրդին ոչնչացրեց...: Թուրքերը այնպես ոչնչացրին բաղաբը, որ դա բերնեբերան որպես ապ տարածվեց մահմեդական աշխարհում» (Բուրհան-եղ-Դին ալ-Անի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁷⁵ «Իսկ նրանք, որ հայերի վրա գնացին, ում որ գտան, կամ սրի բաշեցին, կամ վերցրին դերի և ավարով լիացած Նորից վերադարձան, բայց երբ հասան Կանանդի սահմանները, սրանց դեմ ղուրս եկան Աբասի որդի Գաթիի բաշագուն իշխանները և այդտեղ շատերին կոտորեցին: Անօրենների վրա հասած զորքերը, սակայն, շրջապատեցին նրանց և, որովհետև պատերազմի երկարելու ու այն սարսափելի կոտորածի պատճառով թե իրենք և թե իրենց ձիերը ուժից ընկել էին, նրանք չկարողացան պատռել թշնամու պատնեշը և դուրս գալ, ուստի անօրենները, սուրը գործի դնելով կոտորեցին ազատներից 30 մարդ: Ազատներից մեկին, որի անունը Թաթուլ էր և որը բաշ ևս պատերազմատեր մարդ էր, բռնելով տարան սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.**) մոտ, որովհետև պարսից Աբուբակր Բասրայի որդուն Թաթուլը կարևոր վիրավորել էր: Սուլթանը, նրան տեսնելով, ասաց. «Եթե դա ապրի, թեք կազատես, բայց եթե մեռնի, կիրամայել, որ թեք դրան մատաղ անես», իսկ Թաթուլը պատասխանեց. «Եթե իմ զարկածն է, չի ապրի, իսկ թե ուրիշին է, այդ չգիտեմ»: Զիչ օրերից հետո նա մեռավ: Երբ սուլթանն այդ լսեց, հրամայեց Թաթուլին սպանել և, նրա աչք բազուկը կտրելով, ուղարկեց Աբսուբանին՝ որպես միջադարձություն, թե. «Զո որդին վատ բազկից չի մեռել»» (Արիստակես Լաստիվոցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁷⁶ «Կարսը ավերելուց հետո Գթլուշը, լսելով Տուրքի-բեկի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.**) բանակում իրեն հետապնդելու լուրը, արագ կերպով նահանջեց և ճանապարհին մի մեծ փորձանքի պատահեց: Գթլուշը Անիի մոտ Մարին կոչվող 60.000 տուն հաշվով բաղաբ ճանապարհորդի նման մտավ և բանակը տեղավորեց այնտեղ: Վատ աչքերը, սակայն, նրան վնասեցին: Այս բաղաբի քաֆիո ռեյսը, խաբելով Գթլուշի զինվորների, յուրաքանչյուրին հյուրասիրեց մի բնակարանում: Ռեյսի գաղտնի հրամանով յուրաքանչյուր տանը հյուրասիրվող մահմեդական զինվորին առատ գինի և ուտելիք տալուց հետո՝ զինվորացին: Ուշ գիշերը բոլորը թելու ժամանակ հատուկ նշանի վրա տանները 60.000 հյուր զինվորներին առանձին-առանձին սպանեցին: Առավոտյան Գթլուշը, սարսափած ու վշտահարված տեղի ունեցածից, իր շուրջը գտնվող հրամանատարների ուղեկցությամբ հետապնդվելով հայերի կողմից, դիմում է բառամբակ փախուստի» (Բուրհան-եղ-Դին ալ-Անի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁷⁷ «Այս պատմության հաջորդ տարվա, Հայոց 503 թվականին, Նույն ամսվա Նույն օրն էր, երբ մեր չքնաղ աշխարհը գերի տարան, Արծնը և մյուս բաղաբներն ու ավանները այրեցին, մեզ վրա շարժվեց մահաշունչ ու արյունարբու գազանը՝ մարդախոշոր սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.**)՝ անհամար զորքերով, փղերով, կառքերով, երիվարներով, կանանցով, երեխաներով և ամենամեծ պատրաստությամբ: Շրջանցելով Արծնի և Բերկին՝ նա եկավ, բանակ ձրեց Ապահուկյաց գավառի Մանազկերտ կոչված բաղաբ շուրջը՝ բռնելով ողջ ընդարձակ դաշտավայրը: Սուլթանը ասպատակներ ուղարկեց աշխարհի երեք կողմերը, դեպի հյուսիս՝ մինչև Աբխազաց բերդը, մինչև Պարսիս կոչված լեռն ու Կովկասի ստորոտը, դեպի արևմուտք՝ մինչև Ճանեթի անտառները, և դեպի հարավ՝ մինչև Սիմ կոչված լեռը: Ահա այսպես բռնեցին ողջ աշխարհը՝ արտ ու ազարակ հնձողների պես: Այն աղետները, որ այն ժամանակ նրանք հասցրին, ո՛վ կարող է գրի առնել և կամ ո՛ւմ միտքը կգործի թվել: Ողջ երկիրը լցված էր դիակներով, շեներն և անշեն վայրերը, ճանապարհներն ու անապատ տեղերը, բարանձավներն

և առաւարտները, անտառախիտ ու ապառաժոտ վայրերը, բոլոր շինանիստ տեղերում հրկիզելով ավերեցին տներն և եկեղեցիները, որոնց կրակի բոցը ավելի էր բարձրանում, քան Բաբելոնի հնոցինը: Այս միջոցներով, ոչ թե մեկ անգամ, այլ՝ երեք անգամ իրար հետևից, ողջ աշխարհը քարոքանդ արին, մինչև երկիրը իսպառ կտրվեց բնակիչներից ու լռեց անասունների բառալու: Այս աղետները կրելով՝ երկիրը սուգ հազավ և կործանվեց, որովհետև ոչնչացան նրա բնակիչները, ողջ աշխարհից իսպառ վերացավ ուրախությունը, ամեն տեղ միայն ողբ ու հառաչանք էր, բոլոր տեղերում միայն լաց և կոծ էր, ոչ մի տեղ չէին լսվում բախանների երգերն ու Աստծու փառաբանության ձայնը, ոչ մի տեղ չէին բացվում զոքերը՝ խողովների խրատելու և միջնաբերդի համար, որովհետև ընթերցողները սրամահ եղան հրապարակներում, իսկ խողովները՝ արվեցին ու մոխրացան...: Երբ որ հիշում եմ հորձանն ու Յաննեթը, բոլորը, ինչ-որ այնտեղ կատարվեց, արտասուքներից շունչս կտրվում է, սիրտս փղծվում է, միտքս ցնորվում է, ձեռքս դողողոցում է, շարադրանքս չեմ կարողանում այլևս առաջ տանել: Տեղի ամրության պատճառով վերին զավառներից անթիվ-անհամար մարդիկ էին հավաքվել այնտեղ և ահա արագաթափ թռչունների պես ու անգույթ անողորմ գազանի նման, կատաղությունից բորբոքված որպես վրեժխնդիրներ, անօրենները վրա տվեցին և, որոշելով բարանձավներում ու ծառախիտ մայրի անտառների մեջ, որին որ գտան՝ անհագաբար կտորոցեցին: Ինչպես որ գարնան գալու ժամանակ օդի ջերմությամբ ջուրը ծորալով ելնում է, ձյան մեջ առուններ կազմում, վիժելով քանդում, հեղեղատում է հետևից հողը, այդպես էր լինում և այն ժամանակ սպանվածներից ելած հորդահոտ առուններն արյան գառիվայր հոսելով՝ հետքից հողն էին բանդում...: Իսկ այն կոտորածը, որ եղավ Դեբեան ու Եկեղյաց գավառներում և նրանց միջաստիճաններում, ոչ-ոք չի կարող նկարագրել, բայց դու պատմածներովս չափիր այն: Իսկ նրանք, որ Տայբ մտան, ամբողջ երկիրն առնելով հասան մինչև Զորոխ կոչված մեծ գետը, ապա գետի ընթացքով իջան հաղոյաց գավառը և, կողոպտելով ու գերելով, վերադարձան և եկան հասան մինչև Բաբելոն կոչված բերդաբաշտը» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.), իր դեսպանների ձեռնունայն վերադարձից վիրավորված, ի մի հավաքեց Պարսկաստանում գտնվող բովանդակ ուժերը, ինչպես և բաբելական, ու ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը: Մոնոմախը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), կանխավ իմանալով այդ մասին, փուլաց իր ուժերով ընդդիմակալել թշնամուն...: Այդ ժամանակ սուլթանը, ինչպես ասացինք, իր դեսպանների նկատմամբ ցուցաբերված արհամարհական վերաբերմունքից և իր ցանկություններին դեմ դուրս գալուց զայրացած, բովանդակ ուժերով արշավում է հռոմեական տիրապետությունների վրա: Իջնելով մինչև Կոմիո կոչվող վայրը՝ խ խոսքի արժանի ոչինչ անել չկարողացավ, բանգի երկրի բնակիչները հասցրեցին նախօրոք ապաստան գտնել բերդերում և այնտեղ կուսակել պետք եղած պաշարը, այդ Իբերիան լի էր ամենանառիկ բերդերով: Այս կերպ նա չհամարձակվեց խորանալ, բանգի ինսցել էր, որ հռոմեական ուժերը կենտրոնանում են Կեսարիայում, դրա համար էլ կատաղությունից փրփրած և ինչ-որ մեծ բան կատարելու ցանկությամբ վերադարձավ...: Կուսլումուշին հետապնդող սուլթանն (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.) իր զորքերով եկավ Իբերիա: Իմանալով դա՝ սա փախավ Սաբա և Երջանիկ Արաբիա, իսկ սուլթանը, մուտք գործելով Իբերիա, հանդիպածն ասպատակում ու կրակի էր տալիս: Այդ պատճառով կայսրը շտապ կարգով արևմուտքից կանչեց և Իբերիա ուղարկեց Միքայել Այկուրդոսին, որը, տեղ հասնելով և հարցրիմում ու Իբերիայում ցրված ֆրանկներին ու վարդապետներին առաջնորդելով, հնարավորին չափ ջանում էր խոչընդոտել սուլթանի հարձակումներին: Սուլթանն, իմանալով նրա սրընթաց հարձակման մասին, այն մասին, թե նա զորք հավաքելով շտապում է իր հետ կռվի բռնվել, մտածեց, որ երկու ելքն էլ իր համար սրկալու է: Իսկ ինչպե՞ս իր հաղթելու դեպքում հաղթած է լինելու կայսրը ծառային, իսկ պարտվելու դեպքում մեծապես խայտառակվելու է, ուստի, համայն զորքը վերցնելով, վերադարձավ Թավրիզ» (Հովհաննես Սևիկիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոստանդին Մոնոմախոս», մաս 27):

«Նա գնաց ու նաև ասպատակեց Արզան-առ-Ռումի շրջանը, որը սահմանակից էր հռոմեացիներին: Նա վերադարձավ ձմեռելու Ատրպատական, որ հետագայում կրկին դիմի Բեթ-Ռոմանոս» (Բար-Յեբրեդես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դետո լա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.) անցավ դեպի Ռումի երկիրը, ներխուժեց այնտեղ կողոպտեց, ջարդեց և ծանր հետքեր թողեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³¹⁷⁸ «Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.), երկու օրից հետո իր բանակով շարժվելով, հեռացավ այնտեղից և գնալով հանդիպեց Արծն բադաթին, որը գտնվում է Բզունյաց ծովում: Այն իր մոտ մի ամուր և անառիկ բերդ ուներ, իսկ նրա բադաթացիները, հույսը դնելով ծովի ու ամրոցի, վրա անհող էին: Այն արյունարբու գազանները որևէ մեկի առաջնորդությամբ, թե իրենց հնարագիտությամբ, ծովում ծանծաղ տեղ գտնելով մտան բադաթ և, սրի բաշելով, կտորոցեցին բոլորին, ապա, վերցնելով ավարն ու գերիներին, գնացին այնտեղից: Սա սուլթանի սիրտը թեթևացրեց, բայց նա իր աշխարհը գնաց մեծ տրտմությամբ, որովհետև ինչ-որ ուզում էր, չկարողացավ կատարել» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

«Հայոց 503 թվականին Հայոց աշխարհի վրա փչեց դառնաշունչ և մահաբեր բամբ: Պարսից Տուղրիլ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.) հսկայական, ինչպես ծովի ավազ, բազմությամբ իր մայրաքաղաքից դուրս գալով՝ անթիվ զորքով շարժվեց, եկավ Հայաստան և իջավ Բերկրի կոչվող բադաթի վրա: Նա գործով առավ այն, իսկ բնակչությանն էլ չարաչար կտորոցեց: Ապա, ելնելով այնտեղից, նա, որպես հրացայտ սև ամպ, իր մահաբեր կարկտի հետ միասին եկավ, հասավ ու պաշարեց Արծն կոչվող բադաթը, որի դեմ 8 օր կատաղի պատերազմ մղեց: Բադաթացիները, թշնամու վիթխարի զորքից սարսափած և դժվարին պատերազմից ուժասպառ, բազում նվերներով՝ ոսկի, արծաթ, ձիեր և ջորիներ, մեծ աղաչանքով ու պարտաճանքով նրա մոտ եկան, հնազանդություն հայտնեցին և, հաշտություն խնդրելով, ասացին. «Ով աշխարհակալ սուլթան, գնա Մանազկերտ բադաթը գրավիր, որից հետո մենք և Հայոց բովանդակ երկիրը կմտնենք թո ծառայության մեջ»» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 503 թվականին Պարսից Տուղրիլ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.), հսկայական բազմությամբ դուրս գալով, շարժվեց եկավ Հայաստան և գործով առավ Բերկրին, իսկ բնակչությանն էլ կտորոցեց՝ վերցնելով շատ գերիներ: Դրանից հետո, նա պաշարեց Արծն կոչվող բադաթը, որի դեմ 8 օր կատաղի պատերազմ մղեց: Բադաթացիները բազում նվերներով նրա մոտ եկան և հնազանդություն հայտնեցին՝ համոզելով գնալ Մանազկերտի վրա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁷⁹ «Բաբելոնում սրանց պատահմամբ հանդիպեց հռոմոնց զորքից մի զունը, որոնք վռանգներ են կոչվում: Ընդհարվելով՝ նրանք կռվեցին միմյանց դեմ: Աստծո ողորմությամբ հռոմոնների զորքերն ուժեղացան և նրանք, հաղթելով զորագլխին, նրա հետ շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ, փախուստի մատնելով, խլեցին ամբողջ ավարն ու գերիներին: Փախչողներին երկար հետապնդել, սակայն, նրանք չհամարձակվեցին՝ վախենալով, թե զուգե՞ս հանկարծ մեծ զորքի հանդիպել: Ազատված գերիներն Աստծուն փառք տալով գնացին իրենց տները» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁸⁰ «Բայց դու այս թողած՝ հետո զարմացիր Սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) անմոտության և Աստծո բազմապատիկ իմաստության վրա, նրա անմոտության վրա, որովհետև ինքն իրեն ամենակալ էր հռչակում և՛ Աստծուն աթոռակից, ինչպես նաև՝ Աստծո իմաստության վրա, որ մի արդյու միջոցով խաղաց նրա հետ և, անարգանքով լի, վերադարձրեց իր աշխարհը: Այժմ լսիր ասածներս: Առաջին անգամ, երբ անհամար զորքով նա եկավ ու շրջապատեց Մանազկերտ բադաթը, բնակիչները թե մարդկանց և թե անասունների կողմից անպատրաստ էին: Եթե նա տասն օր շարունակե՞ր պաշարումը, ապա բադաթը առած կլինե՞ր, բայց Աստված, որ ընդմիշտ բարկացած չի մնում և ոչ դիս է պահում հալիսոյան, ոչ էլ անում է ըստ մեր մեղքերի, նրա միտքը միջոցեցեց և նա, երեք օրից հետո ամբողջ բանակով շարժվելով, գնաց, իջավ Տվարածատափ, իսկ այնտեղից էլ՝ Բասենի ընդարձակ դաշտը՝ Ավնի կոչված անառիկ ամրոցի մոտ: Այնտեղ, սակայն, տեսնելով մարդկանց ու անասունների աշխարհաժողով և միայն նայելով զգալով, որ անառիկ է, նա ոչ մի բան չձեռնարկեց և, նրա մոտով անցնելով, եկավ Բասենի գյուղը, այն գյուղի մոտ, որ Դու է կոչվում» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁸¹ «Այնտեղից, չիմանալով և քիչ մարդկանցով ելնելով հենց այն բարձունքի վրա, որ նայում է դեպի Կարին, սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ բադաթը զինված է ամեն պատրաստությամբ: Ահա այսպես, երկար ժամանակ նայելուց հետո նա կրկին հետ դարձավ» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁸² «Իսկ Մանազկերտի բնակիչները, բանի որ հենց հնձի ժամանակն էլ էր, առանց վախենալու դուրս գալով բադաթից, մարդկանց ու անասունների համար առատ պաշար պատրաստեցին: Եվ մինչև սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Ֆ.) այս ու այն գործն անելուց հետո նորից կվերադառնար այնտեղ, նրանք արդեն անհող ապահովված էին: Ապա՝ նա, կատաղությամբ բորբոքված գալով, սկսում է պատերազմել բադաթի դեմ, իսկ բադաթի վերակալու իշխանը, բանի որ բարեպաշտ մարդ էր, ամենակալ Աստծուն էր օգնության կանչում: Պահս ու աղոթքներով կործելով իրեն և դրանով սպառնալիքով՝ նա բաշելվելով էր անասան հավատով ու Աստծուն սաղմոսելով ասում. «Ես չեմ վախենում չարից, որովհետև դու, տեր, ինձ հետ ես, և ապա ես չեմ վախենում նրանց բյուրավոր զորքերից, որ իմ շուրջն են»: Միաժամանակ, բադաթի մարդկանց ու զորքերին խրախուսելով, նա ասում էր. «Բաշելվեցե՞ք, իմ ընկերներ և եղբայրներ, բաշելվեցե՞ք և մի վախեցե՞ք, սա մի հեշտ գործ է Աստծո համար, նրանք մեզ վրա գալիս են կառքերով ու երկիքալաշտ մարդ, իսկ մենք Եկե՞ք մեր տիրույթն հիշենք և Աստծով պարծենանք հավիտյան, նրա անունը փառաբանելով հավատանք, որ կտա նա իր ժողովրդին ուժ ու ամրություն, նա օրհնված է հավիտյան»: Նա բախաններին հորդորում էր աղոթել ու սաղմոսներ երգել, որոնք և անհատում աղաղակներով գիշեր ու ցերեկ խաչով և զանգերի բարձրաձայնությամբ դիմում էին Աստծուն, պարիսպների վրա աղաչում էին նրան օգնության գալ վտանգվածներին: Բռնակորը լսելուց

ձանձրանալով հարցնում է, թե այդ ի՞նչ անվերջ աղաղակ է, իսկ իմացողները պատասխանում են, թե՝ Աստծուն են դիմում: Այսպես՝ մի ամիս նա բաղաբեր պաշարած պահեց, որի ընթացքում օրը երկու անգամ՝ մեկ լուսանալիս և մեկ էլ երեկոյան, կռվի բռնկվեց բաղաբեր հետ: Այստեղ դու տես Աստծո իմաստությունը, թե ինչպես գիտի հակառակներով էլ հակառակի համար օգուտ առաջ բերել: Իրոք, մինչդեռ բաղաբեր այս ծանր դրության ու վտանգի մեջ էր, նա մի բարի միտք է ծնեցնում մի իշխանի մեջ, որը սուլթանի ամենամտերիմներից էր: Սա սուլթանի մտադրությունները կամ բանավոր, կամ գրավոր հայտնում էր բաղաբերին: Շատ անգամ թղթի վրա գրելով և այն նետի սլաքին կապելով՝ նա պատերազմի կարգով մոտենում էր պարսպին, նետը բաղաբեր ձգում և դրանով կռվի բոլոր հանգամանքները հայտնում էր նրանց, թե վաղը այսպիսի կամ այնպիսի ձևով է լինելու կռիվը, կամ թե այս Նշված տեղում գիշերը ցանկանում են պարսպի տակը փորել ու ներս մտնել, բայց դուք ամուր կացեք և այդ տեղերի վրա հսկեցեք: Այս անում է Աստված, որ գիտի մեծամեծ գործերի հիմքը դնել հեռվից, նա, որ Բաղասմին Բաղանի ժամանակ մարգարե դարձրեց ժողովրդին կառավարելու համար և անխոս անասունին խոսել տվեց մարդկային լեզվով, Եղիային Քիրիաթի ձորում սովի ժամանակ երեք տարի ագռավներով կերակրեց, այդ ի՞նչ զարմանալի է, որ այստեղ էլ հակառակորդների ձեռքով բաղաբեր փրկությունը տևորինեց: Այսպիսով, թե գիշեր, թե ցերեկ, որ կողմում որ նրանք ճակատամարտ սկսեցին, սրանք զինավառված ու պատրաստ այնտեղ էին գտնվում: Դրանից հետո մեքենաները պատրաստելով՝ նրանք դրանցով էին պատերազմում, բայց մերոնցից մի ծեր բահանա, որ բաջատեղյակ էր այդ արհեստին, ինքն էլ իր փիլիկանը շինեց և, երբ նրանք բարդ մեքենայի պարսատիկի մեջ դնելով դեպի բաղաբեր էին ձգում, բահանան իր բարդ ուղիղ դեպի նրանց բարն էր արձակում, որը դիպչելով նրանց բարին, իրենց վրա էր զգում: Անօրենները յոթ անգամ ու կրկնելով ոչինչ կլարողացան անել, որովհետև երեցեք բարն ավելի զորեղ էր նրանցինից: Ապա, այլ պատերազմական գործից պատրաստելով, որ իրենք բաբան էին կոչում, այն շատ զարիւրների էր այնպես որ, ասում էին, թե 100 սպասավորներ ուներ, որոնք պարաններն էին բաշում և 60 լիտր բար դնելով պարսատիկի մեջ դեպի բաղաբեր էին ձգում, նրանք դրա դիմաց բամբակի բեռներից ու այլ շատ կոպերից պարիսպ կանգնեցրին, որպեսզի երեցի բարը նրան չդիպչի: Եվ, երբ այս այսպես կարգավորեցին, արձակեցին մի բար, որը ուժգնությամբ դիպչելով պարսպին, փլցրեց և անցք բացեց: Այս տեսնելով՝ բաղաբեր բնակիչները, սաստիկ ահաբեկված, ողբ ու հառաչով Աստծուն էին աղաղակում, որ հասնի օգնության, իսկ անօրենները իրենցով էին: Հարցող առաքիլության դեմիկների գորավարը, որովհետև բաջ մարդ էր, իր գործն առնելով ու գալով, սկսեց կռվել մերոնց դեմ: Հարձակվելով բացվածքի ուղղությամբ՝ նա ցանկանում էր ուժով ներս մտնել, բայց հանկարծ, ինքն իրեն գնալով, ընկավ: Այդ ժամանակ պարսպի վրա եղողները, երկայթ ճանկը ձգելով, նրան բռնեցին ու բաշելով զցեցին պարսպից ներս: Նրա գործերն այդ տեսնելով՝ տրուսության վերադարձան իրենց բանակը, իսկ բաղաբեր համար դա մեծ ուրախություն եղավ: Այն ժամանակ հռոմեների գործերից մի կործի բաջ, նավթով ու ծծմբով կրակ պատրաստելով և լցնելով դրանք ապակյա ամանի մեջ, բաջասիրտ արհուրությամբ, վահանով միայն թիկունքը ապահոված, նստեց ազնվացեղ նծույզը, բաղաբեր դռներից դուրս եկավ ու մտավ այլազգիների բանակը՝ իրեն մանդատոր, այսինքն՝ թղթաբեր, հայտարարելով: Սա, գնալով մինչև բաբանը, պտտվեց նրա շուրջը և, հանկարծակի վերցնելով շիշը թափեց նրա վրա: Անմիջապես էլ բորբոքված կրակի ծիրանի բոց բարձրացավ, իսկ ինքը շտապով վերադարձավ: Անօրեններն, այդ տեսնելով, աչքած մնացին, ծիծեր նստեցին և ընկան նրա հետևից, բայց հասնել կլարողացան և նա անվաճա մտավ բաղաբեր՝ Աստծո օգնությամբ ոչ մի վերջ չունենալով: Սուլթանը, կատարվածք տեսնելով մեծ բարկությամբ հրամայեց բաբանի պահապաններին սրակոտոր անել: Տեսնո՞ւմ ես Աստծո մարդասիրական իմաստը, թե ինչպես մոտ է նրա փրկությունը իր երկյուղածներին, տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես գիտի փոքր բաներով հաղթել մեծերին...: Վասիլը, որ Մանագլերտ բաղաբերի իշխանն էր, ռասիկներին հրամայեց պարսպի վրայից բարձրածայն աղաղակելով անարգել ու հայիոյել սուլթանին» (Արիստակես Լաստիվյոցի «Պատմություն», գլուխ 16):

«Տուրդիլ սուլթանին (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկին – Մ.Ֆ.) դուր եկան այս խոսքերը և նա իր հսկայական զորքով ելավ, հասավ Մանագլերտ բաղաբեր՝ նման չարությանը լցված օձի: Իջնելով Զարագուխ կոչվող վայրը՝ նա այնտեղ իջևանեց, բանակեց և պաշարեց բաղաբեր: Երբ լույսը բացվեց, նա հրամայեց ինչեցնել պատերազմական փողերը: Պետք էր տեսնել ահավոր օրը և քրիստոնյաների գլխին եկած դժբախտությունը, երբ պաշարվեց Մանագլերտ բաղաբեր: Պատերազմական փողերի ձայնն ու աղմուկը, ապա կռվող զինվորների աղաղակը սասանեցնում էին բովանդակ պարիսպը: Այժմ ի՞նչ պատմեմ քրիստոնյաների բաղաբեր մասին, բաղաբեր ողջ բնակչության մասին, որ անվերջ պատերազմ էր մղում և համերաշխաբար նահատակվեց: Բաղաբեր գորագույնն էր հռոմեացի իշխան Վասիլը՝ Ապուբապի որդին՝ մի բարի և աստվածապաշտ մարդ: Նա օր ու գիշեր հորդորում էր, սրտավորում ու բաջալերում էր բաղաբեր ողջ բնակչությանը՝ տղամարդկանց ու կանանց, բոլորին կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) անունից խոստանում պաշտոն և պատիվ, մինչ այլազգիների զորքը բազում օրեր անդադար կռվում էր: Բաղաբեր գրավելու մտադրությամբ այլազգիները ստորերկրյա անցք փորեցին, բայց բաղաբեր կայազորի մարտիկները, իմանալով այդ, սկսեցին հակառակ կողմից փորել և գետնափոր անող բոլոր թշնամիներին բռնեցին, այդ թվում և սուլթանի աներոջը, որի անունը Ոսկեծամ էր, որոնց բոլորին, պարսպի վրա բարձրացնելով, սպանեցին: Սուլթանը, տեսնելով դա, շատ տխրեց: Նա մարդ ուղարկեց Բաղեշ և բերել տվեց տասնհինգ առիվանց ահավոր և զարմանալի մի բաբանը, որը Վասիլ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) էր սարքել տվել Յթ բաղաբերի համար: Երբ այդ վիթխարի բաբանը կանգնեցրին, ողջ բաղաբեր սուլթան: Առաջին իսկ հարվածով կայազորի երեք մարտիկներ և կրճապահը գետին տապալկվեցին: Այն ժամանակ բաղաբերում հայտնվեց մի երեց և փուլթանակի այդ բաբանի դեմ կանգնեցրեց մի մեքենա, որը բարի առաջին իսկ հարվածով ջարդեց բաբանի կոճակը: Բաղաբացիները սրտապնդվեցին, որովհետև թշնամին սարսափեց: Մի բանի օր անց այլազգիները վերանորոգեցին բաբանը, ամեն կողմից անմատչելի դարձրին այն և սկսեցին հսկայական բարերով հարվածել բաղաբեր պարսպին, ինչից բոլոր բաղաբացիները կրկին ահ ու դողի մեջ ընկան: Վասիլը, դիմելով բոլոր բաղաբացիներին, ասաց. «Ով կկարողանա դուրս գալ և կրակի տալ այդ բաբանը, նա ինձնից որպես ընծա կստանա բազում ոսկի, արծաթ, ծիծեր ու ջորիներ, իսկ կայսրից էլ՝ պաշտոն և պատիվ: Եթե նա անհավատների զոհը դառնա, ապա նշածս ամեն ինչ նրա ազգականը կամ որդին կստանան, եթե այդպիսիք կան»: Դրա վրա դուրս եկավ մի ֆրանկ և ասաց. «Ես կգնամ և կիրդեհեմ այդ բաբանը: Թող հիմ արյունն այսօր հեղվի բոլոր քրիստոնյաների փրկության համար, բանգի միմիայն ես եմ, որ չունեմ ոչ կին, ոչ էլ երեխաներ, որ վրաս լաց լինեն»: Նա մեր ուժեղ և անվախ ձի խնդրեց, հազավ գրահը, գլխին գրեց սաղավարտը, ապա, մի թուղթ առնելով, այն կապեց նիզակի ծայրին, գրպանը դրեց շիշ նավթ և, որպես տրիսանդակ, գնաց առաջ: Եվ ահա, քրիստոնյաների աղոթքին արժանանալով և աստծուն իրեն գորավիզ ունենալով, նա դիմեց դեպի այլազգիների զորքը: Անհավատների զինվորները, թուղթը տեսնելով, նրան սուրիանդակ համարեցին և բան չսասցին: Կեսօր էր, սարսափելի շոգ էր և անհավատների զինվորները բնել էին իրենց պարաների մեջ: Ֆրանկը, մոտենալով բաբանին, կանգնեց և չէր հեռանում այնտեղից, իսկ թշնամիներն էլ կարծեցին, թե նա կանգնած հիանում է բաբանի մեծության վրա: Այդ ժամանակ նա, հանելով շիշը, ջարդեց այն բաբանի վրա և արծիվ պես պտտվելով բաբանի շուրջը, ջարդեց նաև մյուս շիշը, ապա նորից շուռ եկավ ու բաբանի վրա ջարդեց նաև երրորդ շիշը: Բաբանը սարսափելի բռնկվեց, իսկ ֆրանկն էլ դիմեց փախուստի: Մրա արածին ականատես եղած այլազգիների ողջ ծամբարը հարձակվեց նրա հետևից, բայց ֆրանկին հաջողվեց անվաճա բաղաբեր հասնել: Բաբանը հիմնովին հոր ճարակ դարձավ: Բոլոր հավատացյալները անչափ ուրախացան, իսկ ֆրանկն էլ արժանացավ բոլոր բաղաբացիների նվերներին: Մոնոմարխոս կայսրը, լսելով նրա մասին, իր մոտ հրավիրեց նրան և պաշտոններ տվեց: Սուլթանը, ապշեց ֆրանկի արածի վրա, Վասիլին խնդրեց տեսնել սխրանք կատարողին՝ խոստանալով պարգևներ տալ նրան, բայց ֆրանկը հանձն չառավ գնալ: Սուլթանը, սաստիկ զայրացած, նորից ձեռնարկեց գետնափոր անելուն՝ մտադիր լինելով պարիսպը տապալել, բայց սրտամոկված բաղաբացիները նրա բոլոր մեքենայությունները բանի տեղ չէին գնում: Երկայթ կեռ սարքելով՝ նրանք թշնամու բոլոր փողոկներին դուրս էին բաշում և սպանում: Սուլթանը, տեսնելով դա, խայտառակ եղած վերջ տվեց գործին: Դրա վրա բաղաբացիները բաբանի օգնությամբ սուլթանի ճամբարը մի խոգ արձակեցին և բոլորը, միասին ձայն տալով, ասացին. «Ան, սուլթան, այդ խոգը բեգ կին արա, իսկ մենք էլ Մանագլերտը բեգ օժիտ կտանք»: Սուլթանը, լսելով դա, զազազեց, գլխատեց իրեն Մանագլերտ բերդոյին, իսկ ինքն էլ մեծ ամոթով գնաց պարսից երկիրը: Ահա այսպես աստծո ողորմածությամբ Մանագլերտ բաղաբեր փրկվեց թուրքերի պիղծ ազգի ձեռքից» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տուրդիլ սուլթանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկին – Մ.Ֆ.) տեղակայվեց Զարագուխ կոչվող վայրում ու սկսեց բաղաբեր պաշարումը: Բաղաբեր գորագույնն էր հռոմեացի իշխան Վասիլը՝ Ապուբապի որդին՝ մի բաջար և ռազմունակ մարդ: Նա բոլորին, սրտավորում էր մարտի: Բաղաբեր գրավելու մտադրությամբ այլազգիները ստորերկրյա անցք փորեցին պարիսպների տակ, բայց քրիստոնյաները, իմանալով այդ, սկսեցին հակառակ կողմից փորել և գետնափոր անող բոլոր թշնամիներին բռնեցին ու սպանեցին: Սուլթանը մարդ ուղարկեց Բաղեշ և բերել տվեց տասնհինգ օղականոց ահավոր բարձրության բաբանը, որը Վասիլ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) էր սարքել տվել Յթ բաղաբերի համար: Երբ այդ վիթխարի բաբանը կանգնեցրին, ողջ բաղաբեր սուլթան: Այն ժամանակ բաղաբերում հայտնվեց մի երեց և փուլթանակի այդ բաբանի դեմ կանգնեցրեց մի մեքենա, որը բարի առաջին իսկ հարվածով ջարդեց բաբանի կոճակը: Որոշ ժամանակ անց այլազգիները վերանորոգեցին բաբանը և սկսեցին հսկայական բարերով հարվածել բաղաբեր պարսպին, որը ցնցվեց: Վասիլը, դիմելով բոլոր բաղաբացիներին, ասաց. «Ով կկարողանա դուրս գալ և կրակի տալ այդ բաբանը, նա ինձնից որպես ընծա կստանա բազում ոսկի և արծաթ, իսկ կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ից – Մ.Ֆ.) էլ՝ պաշտոն և պատիվ: Եթե նա անհավատների զոհը դառնա, ապա նշածս ամեն ինչ նրա ազգականը կամ որդին կստանա»: Դրա վրա դուրս եկավ մի հունական ֆրանկ և ասաց. «Ես կգնամ և կիրդեհեմ այդ բաբանը: Թող իմ արյունն այսօր հեղվի բոլոր քրիստոնյաների փրկության համար, բանգի միմիայն ես եմ, որ չունեմ ոչ կին, ոչ էլ երեխաներ, որ վրաս լաց լինեն»: Նրան մի ուժեղ ձի տվեցին, գրահ ու սաղավարտ: Ապա, մի թուղթ առնելով, նա այն կապեց նիզակի ծայրին, գրպանը դրեց երեք շիշ նավթ և,

որպես սուրհանդակ, գնաց առաջ: Եվ ահա, քրիստոնյաների աղոթքին արժանանալով և աստծուն իրեն գորավիզ ունենալով, նա դիմեց դեպի այլազգիների գործը: Անհավատների զինվորները, թուրքը տեսնելով, նրան սուրհանդակ համարեցին և բան չստացին: Կեսօր էր, սարսափելի շոգ էր և անհավատների զինվորները թնել էին իրենց վրաների մեջ: Ֆրանկը, մոտենալով բարանին, կանգնեց և չէր հեռանում այնտեղից, իսկ թշնամիներն էլ կարծեցին, թե նա կանգնած հիսնում է բարանի մեծության վրա: Այդ ժամանակ նա, հանելով շիշը, ջարդեց այն բարանի վրա և, պատվելով բարանի շուրջը, նա ջարդեց և մյուս շիշը, ապա նորից շուռ եկավ և բարանի վրա ջարդեց նաև երրորդ շիշը: Բարանը սարսափելի բռնկվեց, իսկ ֆրանկն էլ դիմեց փախուստի: Սրա արածին անվանատես եղած այլազգիների խումբը հարձակվեց նրա հետևից, բայց ֆրանկին հաջողվեց անվնաս բաղաբ հասնել: Բարանը հիմնովին հոր ճարակ դարձավ: Բոլոր հավատացյալները անչափ ուրախացան, իսկ ֆրանկն էլ արժանացավ բոլոր հավատացյալների նվերներին: Մոնոմախոս կայսրը, լսելով նրա մասին, իր մոտ հրավիրեց նրան և մեծ պարգևներ ու իշխանություն տվեց: Սուլթանը ապեց ֆրանկի արածի վրա և Վասիլին խնդրեց տեսնել սխրանք կատարողին, երդումով հավաստելով, որ չի վնասի վերջինիս, բայց Վասիլը չհամաձայնեց: Այդ ժամանակ այլազգիները կրկին ձեռնարկեցին գետնափոր անելու գործը, բայց բաղաբացիները, երկայթե կեռ սարքելով, թշնամու բոլոր փորողներին դուրս էին բաշտում և սպանում: Զաղաբացիները բարանի օգնությանը սուլթանի ճախարը մի խոզ արձակեցին և բոլորը միասին ձայն տալով, ասացին. «Առ, սուլթան, այդ խոզը բեզ կին արա, իսկ մենք էլ Մանազկերտը բեզ օժիտ կտանք»: Սուլթանը, լսելով դա, սպանեց իրեն Մանազկերտ բերողին, իսկ ինքը մեծ անոթով գնաց իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հասնելով Վասպուրական և այդ տեղում էլ ամեն ինչ նույն ձևով պարսպապատված գտնելով՝ նա (Սեջունյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկը – Մ.Ֆ.) որոշեց դիմել պաշարման: Նա ամենից առաջ փորձեց Մանծկերտը գրավել: Մանծկերտը, որ հարթ տարածության վրա էր գտնվում, պարսպապատված է երեք շարք պարիսպներով և ներսում ունի հորդառատ աղբյուրներ: Այդ պահին բաղաբին հաջողվել էր առատ պարենով ապահովել իրեն: Ենթադրելով, որ դյուրին կլինի այն պաշարել բաղաբի՝ մատչելի տեղում կառուցված լինելու պատճառով, սուլթանը պարսպին շատ մոտիկ տեղում ցանկապատեց այն, անցավ սուլթանի օղակի մեջ պահեց բաղաբը՝ գործի դնելով ամեն տեսակի բարաններ ու բաղաբավեր մեքենաներ: Պաշարյալները իրենց գորավարի, որ Վասիլ Ապուբայան էր, փորձառությամբ ու խոհեմությամբ հաջող կերպով քնդդիմակալում էին թշնամու հարձակումներին և սուլթանը, համոզվելով, որ անհնարին բան է ձեռնարկել, որոշեց վերացնել պաշարումը ու վերադառնալ: Նրան ընդունած վճռից հետո կանգնեցրեց խորեզվցիների առաջնորդ Ավկանը, որը խնդրեց մեկ օր էլ մնալ և իրեն վստահել բաղաբի դեմ մղվող պատերազմը: Սուլթանին դա դուր եկավ և նա որոշեց չհեռանալ: Ավկանն արշավույսին հավաքեց իր ողջ զորքը, սուլթանին ու թուրքերի երևելիներին թողեց արևելյան դարպասի դիմաց գտնվող մի բլրի վրա դիտելու, վերցրեց բաղաբավեր մեքենաները և գնաց հիշյալ դարպասի դեմ: Նա գտնում էր, որ այս վայրում բաղաբի պարիսպները ավելի ցածրադիր են ու թույլ, դրսում էլ վայրում՝ ավելի բարձրադիր ու պաշարման օժանդակող՝ պարիսպի հետևում գտնվողների դրսից հարվածելու հնարավորություն ընձեռող: Նա գործը երկուսի բաժանեց, մի մասը տեղադրեց բարձունքի վրա, հրամայելով անդադրադադրաբար զբաղվել: Դրանից հետո նա ինքը ուրիշների ճյուղերից հյուսված, եզան կաշիներով պատված, իրենց սյուների տակ անիվներ ունեցող վրաններ ունեցող մեքենաները վերցրած, որոնք լեռա են անվանում, դրանք երկատամանավոր բլուրներ, փորիչներ և երկրագործական այլ գործիքներ ունեցող զինվորներով լցրեց՝ որոշելով դրանք կանաչ-կանաչ երևելու հետև լեռներից անցնելու: Նա նախատեսում էր այդ կերպ հանգիստ ու աներկյուղ փորել դրանց հիմքերը՝ համոզված լինելով, որ նետերի տարափը պաշարյալներից և ոչ մեկին թույլ չի տա պարսպի վրա երևալ: Ահա նա այս կերպ էր ենթադրում գրավել բաղաբը: Ապուբայա, պարիսպներից այդ բանը տեսնելով, հրամայեց և պարսպապահներին հաստատման մնալ և չերևալ, միայն պատրաստ ունենալ հսկայական բարաբեկորներ, աղեղներ ու այլ արձակող գործիքներ և սպասել իր ազդանշանին, դա «Քրիստոս, օգնիր»-ն էր, որի տրվելուց հետո արդեն՝ գործի անցնել: Ապուբայան իր մոտ ուներ նաև ծայրերը սրած հսկայական գերաններ: Ահա այսպիսի կարգադրություն արեց Ապուբայա, իսկ Ավկանը դուրս թուրքերի՝ պաշարյալների նեղելու նպատակով կարկուտի պես նետեր արձակելու ժամանակ, կանաչ-կանաչ լեռաները տակից իրելով, դրանք հենեց պարսպին: Երբ վրանները կպան պատիկը և արդեն թփում է, թե այլևս հնարավոր չէր դրանք հետ բաշել, Ապուբայա հանկարծակի ազդանշան տվեց և գերանները գործի դնողները դրանք բաց թողեցին վրանների վրա, մյուսներն էլ սկսեցին նետեր ու բարեր արձակել: Այն վրանը, որի մեջ էր Ավկանը, ծածկի վրա ընկած բազմաթիվ գերաններից խոցվելով, նրանց ծանրությունից շուռ եկավ, իսկ նրա մեջ գտնվողներն էլ, մնալով անձաձկ, ամեն կողմից բարերի ու նետերի հարվածներ էին ստանում, որոնցից պաշտպանվելու ի պիճակի չէին: Մնացած բոլորը տեղն ու տեղը սպանվեցին, իսկ Ավկանը գերի ընկավ: Նրան ճանաչեցին իր փառասիրտ գեներալից: Երկու բաշարի պատանիներ, բաղաբի դարպասից դուրս թողնելով, նրան բռնեցին ավազից և բարձր տալով բաղաբ բերեցին: Վասիլը նրա գլուխն իսկույն կտրեց ու թուրքերին շարտեց: Սուլթանը, այդ փորձանքի վրա շատ վշտացած, վերացրեց պաշարումն ու ծանկիա ընկավ՝ անհետաձգելի պատճառներ հորինելով, որոնք իրեն իբրև թե ստիպում էին անհապաղ տուն վերադառնալ՝ միաժամանակ սպառնալով հաջորդ գարնանն ավելի մեծ ուժերով արշավել իռանացիների դեմ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 19):

«Արաբների 446 թվականին պարսիկների ողջ երկիրը, որ ենթակա էր Ռուբն-է-Դին Տուղրի-բեկին (Սեջունյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկին – Մ.Ֆ.), ելավ հռոմեոսների երկրի վրա: Նրանք հարձակվեցին Միհազգերտ ամրության վրա և երկար ժամանակ պաշարեցին այն: Ի վերջո, սակայն, չկարողանալով գրավել այս ամրությունը, նրանք ոտնատակ տվեցին շրջակայքը» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այսպես, այդ բոլոր կողմերից դեսպաններ ուղարկեցին, հնազանդության հայտնելով նրան (Սեջունյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկին – Մ.Ֆ.), անունը խոթբալի մեջ հիշելով և գործ ուղարկելով, իսկ նա նրանց թողեց իրենց տիրույթներում: Նա վերցրեց նրանցից պատանիներ, եկավ Հայաստան ու դիմեց Մանազկերտ, որը պատկանում էր հռոմեոսներին: Նա պաշարեց այն, ժողովողին նեղեց և շրջակա գավառները կողոպտեց ու ավերեց, սակայն սա մի անտիկ բաղաբ էր: Դիար Բաբրի տեղ Նապր ալ-Դաուլա իբն Մարուանը (Մրվանյանների էմիրության էմիր Նապր-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) բազում ընծաներ և գործ ուղարկեց: Նա դրանից առաջ էլ նրա անունը հիշում էր խոթբալում և հնազանդություն էր հայտնել նրան: Սուլթան Ռուդրի-բեկը հռոմեոսների դեմ արշավանքի ընթացքում մեծ գործեր կատարեց և շատ կողոպտեց, սպանեց, գերեզմաններ ու արշավելով հասավ Կարնո բաղաբ: Ապա, երբ ձմեռը վրա հասավ, նրանք վերադարձավ Անուպատական՝ առանց Մանազկերտը գրավելու: Նա ձևացրեց, թե Անուպատականում մնալու է մինչև ձմեռվա վերջը, ապա վերադառնալու ու շարունակելու է նվաճումները, սակայն դիմեց դեպի Ռեյ և այնտեղ մնաց մինչև Հիջրի 447 թվականն ու վերադարձավ Իրաքի կողմերը, ինչպես հիշելու ենք, եթե Ավսիդ կամենա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 446 թվականին Տուղրի-բեկը (Սեջունյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկը – Մ.Ֆ.)... արշավեց Հայաստանի վրա և պաշարեց Մանազկերտը, որը հույների էր պատկանում, բայց չկարողացավ գրավել այն» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³¹⁸³ «Քրիստոսի 1055 թվականին Գուսֆորեցը (Ապուլիայի դքսության դուքս Գուսֆորեցը (1051-1055) – Մ.Ֆ.) ճակատամարտ տվեց հույների դեմ Օրիպի մոտ և հաղթանակ տարավ, որից հետո գրավեց Նեփիսիս և Լիչիան» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁸⁴ «Քրիստոսի 1055 թվականին Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) նվաճեց Հալիպոլիս, որից հետո Տերենտի մոտ հաղթեց հունական զորքին ու գրավեց Հիդրոնտոս ու Միներվա ամրոցը» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Այնտեղից գողի նման դուրս գալով՝ նա (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) ասպատակում էր Ռոմանոսիային ենթակա շրջանները, մեկ գերեզմարում էր Կալաբրիան, մեկ՝ ստրկացնում Իտալիան: Նա գերվածներից ոմանց ձեռքերն էր կտրում, ուրիշների՝ ոտքերը, ոմանց՝ ձեռքերն ու ոտքերը միասին, ոմանց էլ մեծ փրկագնով ազատ արձակում՝ սպառնալով, որ եթե բաղաբները իրեն չհանձնեն և հպատակություն չհայտնեն, ավելի մեծ փորձանքների կհանդիպեն: Արթուրիբում տիրող խառն վիճակի պատճառով Իտալիայում տեղի ունեցած փորձություններից և ոչ մեկը չկասկածեց, Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանտին IX-ը – Մ.Ֆ.) մի փոքր անց վախճանվեց, ավգուստա թեոդորան (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորան (1055-1056) – Մ.Ֆ.) ընդամենը մեկ տարի իշխեց, իսկ երբ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.) չէր բարձրացավ, ասպատակեց Կոմսենտը (Բյուզանդական կայսրության սպառա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.), երբ գործերը բաղաբացիական կռիվներին մասնակից դարձան: Եվ այսպես, բանի որ չկար մեկը, որ կտորեր Ռոբերտի թափը, նա հզորացավ և անուն հանեց: Նա ուժեղ բանակ կազմակերպեց, տեղ դարձավ ձիերի, դրամի ու գնեքերի, իսկ բաղաբներում էլ կայսեր կողմից նշանակված գորավարները, իրենց գործերի սակավաթիվության ու վախկոտության պատճառով, կարողություն չունեին նրա դեմ հանդես գալու» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

«Չնկիր, ընդ որում ամեն օր, պարիսպները՝ ներսից ու դրսից, նույն կերպ նաև դարպասները: Դրանի պարիսպները թող ազատ լինեն ու թող չլինի այնպես, որ ինչ-որ մի կառույց նրա մոտ լինի, իսկ եթե կա նման կառույց, ապա հրամայիր բախել այն և մերկացրու պարիսպները դրսից ու ներսից, որպեսզի անվտանգ պտտվես ու ամեն ինչ գնես: Եթե նույնիսկ պարսպին հինավուրց ու թանկագին տուն է հարում, թող դա ևս բեզ չվախեցնի, որ ոչնչացնես այն: Դառնում նման մի դեպք: Իտալիայում ծովի ափին կա Օթրանտո բաղաբը: Այդ պահպանում էր օթրանտոցի Մալապետցիներ, որն ուներ ռուսներից և վարյալներից, հետևակայիններից ու նավատիկներից կազմված կայազոր: Նրա Մալապետցիներն էլ գարնունի ուներ, իսկ սրան էլ հենց պարսպի մոտ մի տուն էր պատկանում: Մասամբ այն պատճառով, որ դա հինավուրց մի տուն էր, մասամբ էլ այն պատճառով, որ դա նրա գարնունի տն էր պատկանում, հորեղբայրը ինչպես էր այն և չէր հրամայում բանդել՝ որևէ վտանգ չտեսնելով այդ կողմից: Ֆրանկները շատ ցանք

էին թափում գրավել Օթրանտոն պատերազմով և չէին կարողանում, իսկ ի՞նչ մտածեց կոմսը: Նա իմաց տվեց Մալապետցիի վերը հիշատակված զարմուհուն, թե. «Եթե դու ինձ օգնես անցնել բաղաբ պարսպի միջով, ես բեզ կին կվերցնեմ»: Նա նրան այդ հարցում երդում տվեց՝ այն ուղեկցելով թանկարժեք նվերներով: Հրապուրված դրանով՝ նա համաձայնեց անել այն, ինչ իրենից պահանջվում էր: Գիշերը նա պարանով բաղաբ բաշեց, մտցրեց մի բանի ֆրանկների՝ ամենախելոքներին և ճարպիկներին, իսկ սրանք, գիշերը վրա հասնելուն պես, ճեղքեցին դղակի պարիսպը և արդեն մեծ բանակությամբ ֆրանկներ մտցրեցին բաղաբ, որից հետո, լուսաբացից առաջ, աղաղակով հարձակվեցին բաղաբացիների վրա: Թշնամիների անակոնկալ կերպով տեսնելով անոցի ներսում՝ սրանք փախուստի դիմեցին: Անակոնկալ աղետը ունի այն հատկությունը, որ այն վրա հասնելուն պես շփոթվում են նույնիսկ ամենաարիական ու ողջամիտ մարդիկ: Նա, ում հանձնված էր այդ բաղաբի հսկողությունը՝ Մալապետցին, անմիջապես դիմեց փախուստի: Նա միայնակ բարձրացավ նավի վրա և փրկվեց ամոթալի ու խոճախարության արժանի փրկությամբ, իսկ իր կնոջն ու երեխաներին էլ թողեց թշնամիների ձեռքում» (Կատակոլոն Կեկավմեսոս «Ստրատեգիկոն», մաս 78):

³¹⁸⁵ «Մեր Հայոց թվականի 504 տարում պարսից զորքերը եկան Հայոց աշխարհի սուլթանի (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկի – Մ.Ֆ.) անվան տակ, թեև ասում էին, թե դրանք Ապուսակուրի (Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ավար Շավուրի – Մ.Ֆ.) զորքերն էին, որը Ղվինի ու Գանձակի իշխանն էր և Հայոց Աշոտ թագավորի փեսան: Նրանց ասպատակներից փախչելով՝ տարբեր տեղերի բնակիչները հավաքվեցին Անի բաղաբում, բայց ոչ բոլորը հասցրին ներս մտնել, որովհետև մուգն ընկավ և բաղաբի դռները փակեցին, իսկ պարսից զորքերը գիշերով եկան, բաղաբի դուռը բռնեցին և անօգնական ժողովրդի վրա սուրը գործի դնելով անհնարին կոտորած գործեցին, որից հետո, վերցնելով ավարն ու գերիները, գնացին իրենց երկիրը» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

³¹⁸⁶ «Սակավ ժամանակ անց Գորանդուխտը հունաց արքայից (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ից – Մ.Ֆ.) խնդրեց վերադարձնել Բագրատին (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) և հունաց արքան ճանապարհեց նրան մեծ փառքով, նվերներով ու անհամար գանձերով: Ծովափին՝ Խուլիաթոմ, Բագրատին ընդառաջ եկան Աբիսազաց երկրի բովանդակ զորքերը: Եվ եղավ ճնծություն ու տվեցին աստծուն մեծ փառավորում: Նա ժամանեց ու բարեհաճեց մտնել իր տունը՝ Զուբայիսի պալատը, իսկ ողջ Վերին երկրին տիրում էր Լիպարիտը, որի դաշնակիցն էին Խորասանում սուլթան Դողուբեկը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկը – Մ.Ֆ.) և Հունաստանում՝ Հունաց արքան: Լիպարիտը խնամակալում էր Բագրատի որդի մանուկ Գեորգիին (Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.), որպես թագավորի: Բագրատը տիրում էր Լիխից ներքև գտնվող երկրներին: Մի որոշ ժամանակ անց Բագրատի թագավորության դիզբեզուները դժգոհեցին Լիպարիտի իշխանությունից, Սուլա Կալմախեցին և բոլոր մեխյեթներն ինքնացան Լիպարիտից, Ղվինում կալանավորեցին Լիպարիտին ու նրա որդի Իվանեին, իսկ Նիսիան փախավ ու գնաց դեպի Կյոնեկարի: Հոր բերդապահները, սակայն, նրան ներս չթողեցին և նա անցավ Անի՝ հույների մոտ, իսկ Սուլան, կալանելով Լիպարիտին և Իվանեին, տարավ Կալմախ, որից հետո իսկույն ավետաբեր սուրհանդակներ ուղարկեց թագավորին: Գորանդուխտը և Բագրատի որդի Գեորգին, որոնք Ղրտիսյալում էին, լսելով Լիպարիտի կալանավորումը, նրան տարան Ախալբալաբ, որտեղ բերդալի լուրով հանդերձ սկսեցին սպասել Բագրատին: Եկավ Բագրատը և, ի հատուցումն սրա ծառայությունից, թագավորը Սուլային որպես հայրենիք շնորհեց Ցիլիս-ջվարին ու Օծրիսեն Բողո-Կյոնեյով հանդերձ, ինչպես նաև այլ բազում ինչք, եկեղեցական իրեր և այլն, ինչ նա կամեցավ: Սուլան եկավ թագավորի մոտ Ջավախք՝ բերելով կալանավորված Լիպարիտին և Իվանեին, ու հայտնեց, որ Լիպարիտյաններից խել է Արտանուշը, Ղվեյի, Ուփլիսցիյես և Բիրթվիս բերդերը, իսկ Կյոնեկարին էլ հաստատապես պահում են բերդապահները, բանի որ այնտեղ է գտնվում Անասիրը՝ Լիպարիտի մծիգնորաթուխուցեսը: Լիպարիտին տարան Թռեղք և, երբ նրանց խնդրանքով բերդակալները չհանձնեցին Կյոնեկարին, նրանք գերանկրոն ցցեցին ու դրանց կապեցին Լիպարիտին և Իվանեին՝ մահվան մատնելով նրանց: Մի բանի օր անց Լիպարիտի բերդապահները թագավորի ու նրա թագավորության դիզբեզուների հետ պայմանավորվեցին Լիպարիտին և Իվանեին անվաճա ազատ արձակելու մասին, որից հետո հանձնեցին Կյոնեկարին: Այդ ժամանակ Լիպարիտը դուրս բերեց իր ունեցվածքը, վանական ձեռնադրվեց ու իր որդի Իվանեին հանձնեց թագավորին: Արգելեք տիրույթը մնաց Իվանեին: Լիպարիտը երովեց թագավորին, որ այլևս չի դավի, որից հետո նրան ազատ արձակեցին ու նա գնաց հունաց թագավորության: Ղրտիսից փոքր-ինչ անց փախուստի դիմելով՝ Հունաստան գնաց նաև Իվանեին և այնտեղ մնաց մի քանի տարի, իսկ Նիսիան մահացավ Անիում՝ հունաց ծառայության մեջ: Իվանեի համար նրա հայրը միջնորդեց Բագրատի առջև: Ինքը Բագրատը ևս Իվանեին կանչեց, բերեց իր թագավորություն և հայրենիք պարգևեց Արգվեթում ու Զարթիկում, որից հետո Իվանեին հավատարմորեն ծառայում էր: Իվանեին թագավորի շնորհիվ սույն թագավորության իշխանաց իշխան էր և սպասալար, իսկ Լիպարիտը վախճանվեց Հունաստանում՝ թագավորանիստ Կոստանդուկոպոլիս բաղաբում, որից հետո նրա հավատարմակները և ծառայողները մեծ փառքով բերեցին նրան ու թաղեցին Կացիխում՝ նրա նախնիների գերեզմանատանը: Եվ զորացավ ու առավել հզորացավ Բագրատը, ավելի, բան սույն երկրի որևէ այլ թագավոր» («Զարթիկ-Ցիլսիկեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Արբան (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը (1057-1059) – Մ.Ֆ.) սկզբում հանգստացրեց արևելյան բարբարոսներին և այդ գործը նրան մեծ դժվարություն չպատճառեց» (Միքայել Պետլու «Ժամանակագրություն», «Միքայել VI, Իսահակ Կոմնենոս», մաս 67):

³¹⁸⁷ «Մոնումարի (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) մահից հետո մատակ առյուծը առյուծային կատաղությամբ մոռնում էր իր խշտիքում, ինչպես առաջ երևացել էր Ղանիել մարգարեին իր տեսիլքի մեջ, և ահա, կանչելով բաղաբի գլխավորներին ու իշխաններին մեծամեծներին, թագուհին (Բուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.) ասաց նրանց. «Ձեզանից ով որ խիզախի գործով մեկնել արևելք, վերջ տա պարսիկների զորքին և երկիրը խաղաղությանը նվաճի, այն ժամանակ թող համարձակ գա և Նստի թագավոր: Աստծո օրենքով նա է արժանի թագավորության, իսկ եթե ոչ-ոք ասածներս հանձն չառնի, ես բավականապես եմ տեղապահով: Իշխաններ, այս լսելով, ամեն մեկն առանց պատասխան տալու գնացին իր պալատը, իսկ թագուհին սուլթանին, ինչպես բաղճած գազանի, տուրքերի առատությամբ այնպես հագեցրեց, որ նա, մոռանալով մեզ վրա հարձակվելը, բանի որ պատերազմաբեր մարդ էր, նորից շարունակեց կռիվները Բաբելոնում և նրա շրջակա կողմերում: Մեր սահմանակիցներն ու դրացիները, սակայն, բորբոքված, ամառ ու ձմեռ չդադարեցին Հայոց աշխարհի ավերելուց, նրանք լրտեսներով որոնում և իմանում էին մարդաբնակ տեղերի մասին, որից հետո, գիշերը գնալով, հանկարծակի վրա էին ընկնում և անօրինակ տանջանքներով անողորմաբար կոտորում առհասարակ բոլորին: Ղնչից չվախենալով՝ նրանք անհոգ ու աներկյուղ շարունակում էին շատ օրեր մնալ այդ տեղերում, խուզարկում էին տները, գտնում ու կողոպտում էին թաքցրած ամեն ինչ, ապա հիմնիվեր ավերելով ու բարոբանդ անելով բնակավայրը, ավարն ու գերին վերցրած վերադառնում էին իրենց աշխարհը: Բասեն գավառում Ծիրանիս կոչված լեռան ստորոտի մոտ Օկոսի անունով մարդաշատ ու հարուստ մի ավան կար և ահա աստվածահայտնության մեծ տոնի օրվա գիշերը անօրենները շարժվեցին նրա վրա: Դաշտի սառնամանիքի պատճառով մարդակերպ գազանների ձեռքերն ու ոտները սառել էին և, երբ հասան ավանի մոտ, տեսան մեծ քանակությամբ խոտ՝ դիզված անասունների կերակրելու համար, որը իրդեղեցին: Կրակի բորբոքումից ողջ դաշտը առհասարակ կետորվա նման լուսավորվեց, նրա մոտ կանգնելով տաքացան և իրենք, և իրենց երիվարները: Ապա՝ արդեն լարելով ու գեղեցիկ տեսքով մեկնեցին, նրանք հարձակվեցին ավանի վրա և սրի բաշելով կոտորեցին բոլորին, մոտ 3.000 մարդ՝ չթողնելով տեղի բնակիչներին և ոչ մեկին, բացի նրանցից, որոնք որևէ տեղ ճանապարհորդության էին գնացել: Երեք օր նրանք մնացին այդտեղ, ապա եզերի, էջերի ու ձիերի վրա բառնալով ողջ ամբարված ցորենը, մթերքն ու կարողությունը և որոշ անհրաժեշտ բաներ ու վերցնելով գերիներին՝ գնացին իրենց աշխարհը, բայց նրանց գործած բազմատեսակ չարիքները ո՞վ կարող է գրի առնել: Այս արդենների հետևանքով ողջ երկիրը ամալացավ բնակիչներից, ոչ մեկը կենդանի չմնաց, բացի նրանցից, որոնք ամրոցներում էին գտնվում» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 18):

³¹⁸⁸ «Աթուրից կանչելով Բրիեննիսիին՝ նա (Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.) նրան Կապադոկիայի կառավարիչ Նշանակեց, ապա՝ մակեդոնական տագմանների զորավար ավտորկրատոր, և ուղարկեց թուրքերի դեմ: Մի ոմն թուրք, անունը Սամուխ, ծագմամբ աննշան, բայց պատերազմական հարցերում բաշ ու գործույնա, որ գինակցել էր սուլթանին (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկին – Մ.Ֆ.), երբ վերջինս երկրորդ անգամ ներխուժել էր հռոմեացիների երկիրը, սուլթանի՝ Պարսկաստան վերադառնալուց հետո 3.000 զինվորներով մնաց տեղում և, ղեգերելով Մեծ Հայքի սարախթաններով ու ցածրադիր վայրերով, հանկարծակի հարձակումներ էր գործում, ասվումովա անում ու ասպատակում հռոմեացիների նահանգները» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Ծերունի», մաս 3):

³¹⁸⁹ «Իսկ Տարոնի կողմերում, թեև առանց զրավոր հաստատման, զավառի իշխանն էր Ախարոնի որդի Թեոդորոսը, որին իրենց լեզվով Ավան էին կոչում: Թուրքեստանից նրա մոտ մի գունդ զինվորներ գալով հնազանդվեցին նրան և, կամենալով իրենց նվիրվածությունը ցուցադրել, մտան խլալա գազավառ ու առան ավար բերեցին Տարոն: Պարսկաստանից զորքեր հավաքելով և ուղարկելով Թեոդորոսի մոտ՝ նրանից պահանջեցին. «Կամ հանձնիր մեզ այդ ապստամբներին, կամ, եթե ոչ, երկիրը կգերեզմարեմ»: Թեոդորոսը հանձն չառավ, որի պատճառով նրանք գալով սկսեցին պատերազմել: Ճակատամարտեցին միմյանց դեմ» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

«Նա, (Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.) այդ կերպ վարվեց նաև Էրվալիոս Ֆրանկոպոլի հետ, մի մարդու, որ Մանիակեսի հետ Միլիիլիս էր արշավել, մեծ հաղթանակներ տարել և այդ օրվակց, միևն յա մի հռոմեասիրություն էր ցուցաբերել: Սա խնդրում էր արժանանալ մագիստրոսի պատվաստիճանին, բայց կայսրը ոչ միայն արժանի չգտավ նրան ընդունել, այլ, շատ ծաղրուծանակի ենթարկելով ու անարգելով, ճանկու որեց: Խնդրանքների հարցում նա այդպես անխոհեմ էր, և ղժվարամտաչելի: Էրվալիոսը, որպես բարբարոս և զայրույթը զսպելու անկարող, վիրավորանքը հեշտությամբ չտարավ, ու թեպետև հռոմեացիների ծրագրած մեղենայությունների անտեղյակ էր, քանաց

վրիժառու լինել անարգողից: Նա խնդրեց թույլ տան իրեն գնալ տուն և, թույլտվություն ստանալով, կայսեր մնաց բարով ասաց ու քաղաքից իսկույն դուրս եկավ: Անցնելով արևելք՝ նա բարձրացավ Արմենիակաների բանակաթեմում գտնվող իր տուն՝ Դազարաբե, և, ձմեռելու համար այնտեղ ցրված ֆրանկներից մի քանիսի հետ համաձայնության գալով, կարողացավ նրանցից 300 հոգու գայթակղեցնել: Այնտեղից դուրս գալով՝ նա բարձրացավ Մարաստան ու հռոմեացիների դեմ պատերազմելու համար համագործակցություն հաստատեց այնտեղ գտնվող Սամուխի հետ: Որոշ ժամանակ նրանց դաշինքը մնաց անասան, բայց երբ մի անգամ ֆրանկների ու թուրքերի միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, այդ երկու ցեղերը սկսեցին միմյանց նկատմամբ դավեր նյութել: Սամուխը ձևացնում էր, թե անխախտ է պահում դաշինքը, բայց Երվեկոսը շատ էր կասկածում և հանկարծակի հարձակում ակնկալում: Նա խնդրում էր ֆրանկներին անհոգ չլինել, այլ՝ հենց գեներալի վրա: Այդ բանը նա ծածուկ էր անում, Սամուխին բացարձակապես զգացնել չտալով դա, միևնույն ժամ վերջինս կարծելով, թե իր ծրագիրը թաքուն է մնացել, այն ի հայտ չբերեց: Մի օր, գինեով իր ունեցած բոլոր թուրքերին, նա հարձակվեց ճաշի սառած ֆրանկների վրա, որոնք իրենց զորավարի կարգադրություն համաձայն, ձիերին կազմ ու պատրաստ ունենալով, հենց որ զգացին թուրքերի հարձակումը, անհապաղ նստեցին ձիերի վրա և դուրս եկան նրանց ընդառաջ: Տեղի ունեցավ սաստիկ մարտ և թուրքերը, մի փոքր դիմադրելուց հետո, դիմեցին փախուստի: Նրանցից շատերը սպանվեցին, մնացածները, առանց ձի ու անգնե, փրկվեցին խլաթում» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Ծերունի», մաս 3):

³¹⁹⁰ «Յետո նորից ճակատեցին և այս անգամ Ահարոնի որդի Թեոդորոսը, որին իրենց լեզվով Ավան էին կոչում, ցուցաբերելով մեծ արիություն ի վերջո ծանր վիրավորվեց և քիչ օրերից հետո վախճանվեց, իսկ նրա տարածած վախճանը շատ ցավալի էր, որովհետև իր մատուցած հասակով ու վայելչազեղ տեսքով նա նման էր Դավիթ մարգարեին (Դավիթ-Յուդայի թագավորության արքա Դավթին – Մ.Ֆ.), իսկ իր քաջությամբ բարձր էր շատերից» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

«Երվեկոսը, ֆրանկների հետ հետապնդումից վերադառնալով, խորհուրդ տվեց վրանները խփել ցանկապատված ճամբարում, բայց նրանք այնուամենայն ու ստիպում խլաթ քաղաքը մտնել: Նրա ամիրայի (Արվանյանների Եմիրության Եմիր Նասր-է-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) հետ իրենք երդումներով հաստատված դաշինք ունեին, որպեսզի հանգստանան, բաղնիք ընդունեն և մաքրվեն պատերազմի արյուններից: Երվեկոսը համառում էր ասածի վրա, խնդրում այդ մտքից հրաժարվել, ամենևին հավատ չընծայել այլադեմ ու այլազգի մարդկանց երդումներին, մարդկանց, որոնք համոզված են, թե բարեպաշտություն է բազում քրիստոնյաների սպանությունը: Երբ իր ասածի վրա ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց և բոլորը միաժամանակ գտնույն էին, որ անհրաժեշտ էր քաղաք մտնել, նա էլ վեր կացավ ու նրանց հետ մտավ՝ նախապես հանուն աստծո շատ պաղատելով, աղաչելով ու հորդորելով նրանց լինել շատ զգույշ, գնեք միշտ ձեռքում բռնած ունեւալ: Ֆրանկները, սակայն, մտնելով քաղաք, անգոսնեցին զորավարի կարգադրությունները և իրենց նետեցին բաղնիքներն ու կերուխումի: Այդ ժամանակ ամիրա Ապոնասարը, Սամուխի և քաղաքի սարակինոսների հետ խոհրդակցելով, կարգադրություն արեց պանդոկապաններին, որ, երբ ազդանշանը տրվի, բռնել հյուրընկալվողներին, շղթայեն նրանց, կամ, եթե դա հնարավոր չէր, սրի քաշեն: Սկզբում նա հանգիստ էր մտնում, բայց երբ ֆրանկները, բավարար չստանալով զվարճացած բուն մտան, նա, տալով ազդանշան, հարձակման ելքով: Ֆրանկների մի մասն իսկույն սրի քաշվեց, մյուսը՝ բռնվեց, ոմանք էլ, իրենց պարսպից դուրս նետելով, կարողացան փրկվել: Բռնվեց և Երվեկոսը, որը շղթայվեց ու հսկողության տակ առնվեց: Ամիրան, այդ բանն անելուց հետո, լուր ուղարկեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ին – Մ.Ֆ.), թե իբր, նրա հանդեպ բարեկամական զգացումներ տածելով, իր՝ կայսեր, դեմ դավեր նյութողներին ոչնչացրեց և նրանց առաջնորդին բռնեց: Ահա այդ էր, ինչ տեղի ունեցավ Ֆրանկոպոլսի հետ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Ծերունի», մաս 3):

³¹⁹¹ «Յաջորդ ձմռանը աստվածահայտության տոնի օրերին անօրենների զորքերը գիշերով եկան Զարքի Մանկան Գոմ կոչված գյուղաքաղաքը: Երբ բնակիչները դեռ գիշերվա արարողությունն էին կատարում, վրա հասած անհավատները սրի քաշելով կոտորեցին բոլորին՝ թե նրանց և թե շրջապատի գյուղերի ու ագարակների բնակիչներին: Դրանից հետո, վերցնելով ավար ու գերիներ, նրանք գնացին Արածանիս գյուղ, քանի որ հենց այնտեղով էին անցնելու: Գերիների ու ավարը հանեցին սառույցի վրա սառույցը հանկարծ կտրվեց և բոլորին, որ իր վրա էին գտնվում, տակոյն արավ» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

³¹⁹² «Քրիստոսի 1056 թվականի սեպտեմբերին Տերենտի մոտ տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որում հույները պարտություն կրեցին, շատ մարդիկ զոհվեցին և Տերենտը ու Գիդրունտը, ինչպես նաև մնացած քաղաքներն ու ավանները բոլորը հայտնվեցին նորմանների իշխանության տակ» (Անանուս «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁹³ «Հռոմեոսը պատերազմի ժամանակ Լիպարիտի որդի Իվանեն, որին որպես պարզև բնակության տեղ էին տվել Զաշտենից գավառի Երիզա մեծ ավանը իր շրջակա դաստակերտներով, երբ լսեց, որ Դուռնաց թագավորությունը երկուսի է բաժանվել, գնաց և խաբեությամբ առավ Եղանց բերդ կոչված ամրոցը: Այն իր ձեռքի տակ առնելուց հետո նա նորից վերադարձավ Արդրի գավառը և այն ամրոցը, որ Զավդիչ էր կոչվում: Քաղաքը նրան բարեկամաբար դիմավորեց: Երբ Իվանեն տեսավ այն իշխանին, որ արևելյան կողմի կառավարիչն էր և այն ժամանակ այնտեղ էր գտնվում, հրամայեց, անմիջապես բռնել: Նա նրանից վերցրեց անչափ գանձ, ձիեր, ջորիներ և այն բոլորը, ինչ-որ նա հավաքել էր արևելքից, իսկ իրեն էլ բանտարկեց Եղնուտում» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 18):

«Որդի Իվանեն բազում վնասներ հասցրեց Տայթին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁹⁴ «Դրանից հետո Իվանեն շտապ գնաց Կարին ամուր քաղաքի վրա, որտեղ որոշ ժամանակ խաբեությամբ աշխատեց քաղաքն առնել, ասելով թե. «Թագավորից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ից – Մ.Ֆ.) հրաման ունեմ, այդ քաղաքն, իմն է, ձեռքերը քանցե, որ ներս մտնեմ»: Երբ այդ միջոցով չկարողացավ հնազանդեցնել քաղաքը՝ կոչվի սկսելով պատերազմով էր ուզում տիրել քաղաքին, սակայն քաղաքի իշխանը շուտափույթ հայտնեց Անիում նստող իշխանին, որը մագիստրոսության պատիվ ունեց: Երբ սա լսեց այդ, գլխավորներից մեկին զորքով ուղարկեց Իվանեի վրա: Իվանեն, երբ այդ իմացավ, երկիրն ասպատակելով վերադարձավ իր տեղը» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 18):

³¹⁹⁵ «/7/ Կեկավմենոսը իջնելու ժամանակ Արմենիակաների տագման էլ ստիպեց իր հետ գնալ, բանակաթեմի գլխավորներին էլ ոմանց կամովին, ոմանց՝ իրենց կամքին հակառակ այդ անել տվեց, որից հետո, ընթացել արագացնելով, եկավ, միացավ Կոմնենոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ին – Մ.Ֆ.): Վերջինս, գտնելով արդեն, որ իր գործերն ապահով վիճակում են, կնոջ և իր ունեցած գանձերը հանձնեց հարազատ եղբորը՝ Հովհաննեսին, և ուղարկեց Պեմոլիսսա բերդը, սա Զալիս գետի ափին գտնվող մի քարայր էր, իսկ ինքը, վերցնելով բյուզանդական զորքը, անցավ Սանգարիոս գետը: Նա բայով փութանակի գնում է դեպի Նիկիա՝ կայսր ներքոգնելով ու փառաբանվելով: Նա գտնում էր, որ, տիրելով Նիկիային, բախտի բանահաճությունների համար այն ինանկների կվերածի և ապա առաջ կշարժվի: Նա կայսեր հավանատրի մնացած զինվորներին ու զորավարներին հնարավորություն տվեց հեռանալու: Սրանք, իմանալով Կոմնենոսի՝ Նիկիա գալու մասին, խաղաղ նահանջում էին ու ցրվում, զինվորները տուն էին գնում՝ յուրաքանչյուրը մտահոգված կնոջ, երեխաների և այլ կարևորագույն հարցերով, իսկ զորավարներն էլ՝ դեպի կայսրը՝ նրան Կոմնենոսի գալուստը ազդարարելով: Նրանք էին՝ Անատոլիկոն բանակաթեմի տագմանների հրամանատար Լյուկանթեղը, Թեոփիլակտոս Մանիակեսը, խարսիանացիների ֆալանգի հրամանատար Պլյուտիոս Իբերացին, և շատ ուրիշներ, ոչ այնքան հայտնի մարդիկ: /8/ Կայսրը, իմանալով ապստամբության մասին, թե հռոմեական արևելից համայն զորքերը, չնչին բացառություններով, իր վրա են գալիս, չփորձեց հաշտության բանակցություններ վարել, և, երբ արդեն ապստամբությունը բռնկվել էր ու դեպքերը տենդազին զարգացման մեջ էին, ինքն էլ նախապատրաստություն տեսավ և, ինչպես հնարավոր է, զինվեց՝ ընդդիմակալելու համար: Նա կանչեց արևմտական բոլոր ուժերը և նրանց վրա հրամանատար նշանակեց մակեդոնական փառավոր ընտանիքներից սերող մարդկանց, ովքեր նախկինում աչքի էին ընկել իրենց քաջագործություններով: Նա աստիճաններ ու նվերներ շնորհեց, առաջ էր դրած բաժանեց հրամանատարներին և զինվորներին, նմանապես նաև Կոմնենոսին չհարած արևելյան տագմաններին, այն էր՝ Անատոլիկոն և Խարսիանոն բանակաթեմների տագմաններին, և, նրանց վրա զորավար-պատկոկրատոր նշանակելով արևելից դոմեստիկոս Թեոդորոսին՝ Թեոդորա կայսրուհու (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորայի – Մ.Ֆ.) ներքինում: Դրանից հետո, նրան կալով որպես սյունարիտն ու խորհրդական Կոմնենոսի աներձագ, մագիստրոս Ահարոն Դուկասին՝ բազում մարտերում կոդիված մի մարդու, Կոմնենոսի դեմ ուղարկեց: Ահա այդ երկուսը, վերցնելով հիշյալ ուժերը, քաղաքի զինվորները տիրել են Սոֆոնի գագաթին, նա արագ բայով հասավ Նիկիա, գրոհով վերցրեց այն և, իր ունեցած գանձերը, ինչպես նաև ավելորդ հանդերձանքը, այնտեղ թողնելով ու ապահովելով բանակեց Նիկիայի հյուսիսային կողմում՝ մոտ տասներկու ասպարեզ հեռավորության վրա» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Ծերունի», մաս 7-9):

³¹⁹⁶ «Երբ Դուռնաց թագավորությանը բաժանվեց երկու մասի և երկաթե գավազանը եղեգյա գավազանի պես ջարդուկաղ լիցավ՝ նախատելով ասորեստանցին այսպես էր բնութագրում եգիպտական թագավորությանը և Երեմիային երևացած եռացող կաթսան, որ այն ժամանակ իր եռքի ցնցուղները հյուսիսից դեպի հարավ էր ձգում, սակայն այժմ, ահավոր եռքով հարավից դեպի հյուսիս ձգելով, այրվելով ոչնչացրեց քրիստոնյա ազգերին: Արդարև կատարվեց տիրոջ պատվիրանը, ըստ որի բաժանված թագավորությունը մնալ չի կարող, այլ կործանված է, քանի որ, երբ

պարսիկներն իմացան սրանց հակառակությունն ու կոչվր միմյանց դեմ, համարձակ հարձակվեցին մեզ վրա և անդադար ասպատակելով աշխարհավեր կործանումը վերջին ծայրը հասցրին: Հենց այն տարվա սկզբից, որի հիշատակությանը վերևում արեցիք, ինչպես գիշարահամ գայլերը, որոնք անհովիվ հոտի են հանդիպում, չեն բավարարվում միայն իրենց կերով, այլ բոլորին են ջանում կոտորել, այդպես էլ Դարսկաստանից եկած զորքերը ոչ թե հազելում էին ավարով, այլ մեր բնաջնջման անհաղուրդ քաղցն ունեին, քանզի, ում որ տեսնեին, անհնարին էր, որ սա կարողանար նրանք ձեռքից ազատվել և դա համարում էին մեծ բարեգործություն...: Այդ ժամանակ Իվանեն... օգնության համար զորքերը բերելու նպատակով մարդ ուղարկեց Դարսկաստան: Այս եղավ սկիզբն այն անհնարին աղետների, որ եկան մեզ վրա: Ամօրենները, երբ լսեցին այս հրավերը, իրար ձայն տալով իսկույն մի տեղ հավաքվեցին և փութով հասան նրա մոտ, իսկ նա, երբ տեսավ զորքի բազմությունը, սարսափեց, որովհետև ոչ-ոք չկար նրանց դիմադրող, քանի որ այդ իշխանը, որի պատճառով նրանք եկել էին, երբ լսեց նրանց գալու աղմուկը, մեծ բերդը մտնելով, ամրացավ: Այն ժամանակ եկած զորքերն ասացին. «Մեզ ավարի ճանապարհի ցույց տուր և դատարկ մի վերադարձուր», իսկ նա ճարահատված իր մարդկանցից նրանց առաջնորդ տվեց: Եվ ահա նրանք, գիշերն անցնելով անապատ տեղերով, հարձակվեցին հաղադարձ գավառի վրա, որտեղ, բնակիչներին անհոգ գտնելով, ում որ հանդիպեցին, բոլոր տղամարդկանց սրակոտոր արեցին մինչև ճանձնթի հարթի կոչված անտառը, որից հետո, անչափ ավար ու գերի առնելով, մեծ հաղթությամբ վերադարձան: Դրանից հետո նրանք, գալով այդ չարիքների առաջնորդի մոտ, մեծամեծ պարգևներով շնորհակալություն մատուցեցին նրան այն մեծ հաջողության համար, որ իրենց հանդիպեց, ապա զնացին իրենց աշխարհը: Հետո սակայն, որովհետև տեսան երկիրը անտեղունչ և ու առանց պահապանի, այդ պատճառով էլ չարի արբանյակները նորից վերադարձան և, մտնելով Մանանաղի գավառը, բաժանվեցին երկու մասի: Մի մասը գնաց Եկեղյաց գավառ և գիշերով հարձակվեց այնտեղ եղած քաղաքի վրա, ընդ որում անօրենները քաղաքը գտան անպատրաստ ու անփութ: Այնտեղ կատարված աղետավոր ու ողորմագին չարիքները ես անկարող եմ գրի առնել, քանզի, երբ որ առավոտը լուսացավ, այնքան լալագին ու խռովահույզ մի տեսարան էր այնտեղ երևում, որ և մարդկանց, և բոլոր անշունչ արարածներին անգամ հառաչել ու ողբալ էր տալիս: Այդ ո՞ր տեսնողը չէր դողա ցավից, այդ ո՞րի՞ սիրտը չէր կոտորատվելու, որի՞ աչքերը չէին խավարի միգով մթանած, որովհետև պարզվեց, որ իրապարակները, տներն ու ընդարձակ սրահները, կրթափողոցներն ու այգիները լի էին դիակներով, քաղաքի գրեթե ողջ սահմանը ներկված էր կոտորվածների արյամբ: Կային շատերը, որոնք դեռ հոգին չէին ավանդել և կտրված ծայրով ծակը շնչում էին, ոմանք չարաչար, անողորմաբար վիրավորելով, փորոտիքն էին դուրս թափել գետին, այլոց լյարդը հանելով բերանն էին դրել և նույնիսկ ուտել էին ստիպում դեռևս կենդանի մնացածներին: Վայ, Աստված, այն ժամանակվա թո ներդողայանը, վայ սահմանն անցած մեր աղետներին, որովհետև այս է տասներեք տարի է, ինչ բրիտանակաների ազգը այսպիսի անտանելի տառապանքներ է կրում, բայց տիրող բարկությունն ու գայրույթը չմարեց, այլ տակավին դառնությամբ լեցուն բաժակով բարձրացած է ձեռքը մատուցակելու մեզ նոր փորձություններ, աստիճաններն դեռևս ներել և զթալ չի ուզում, այլ՝ պատուհասել: Քաղաքը և նրա շրջակա գյուղերն ու ագարակները պաշարեցին այնքան, մինչև որ մարդկանցից ոչ-ոք կենդանի չմնաց, բացի բերդերում եղածներից, իսկ անօրենները, ավարով լիացած ու հազեցած, քաղաքն արյունքին և, վերցնելով գավառի գերին ու կողոպտելու, կրկին հետ դարձան: Այս է վշտաբեր թո պատմությունը, ով քաղաք, այլևս ոչ թե բնակիչների համար ապաստանելու քաղաք, այլ՝ կոտորանի խորխորատ, թո բազմատեսակ աղետներից մեկը դեռ միայն մի փոքր հիշատակեցինք: Ամօրենները, գալով հասան Կարին գավառի Բլուրս կոչված գյուղի մոտ, որտեղի բնակիչները, բլուրը պարսպապատելով, հիմքը հողի վրա էին դրել, ըստ տերունական առանկի, որի պատճառով, երբ անօրենները հորդահոտ հեղեղի նման գալով բախվեցին նրան, մի վայրկյան անգամ չկարողացավ դիմակայել, այլ անմիջապես կործանվեց, ու նրա կործանումը եղավ աշխարհայուր և հավիտյան հավիտենից անմոռանալի: Ինչը որ նրանք համարում էին փրկության հույս ու ապավենի տեղ, եղավ կորստյան դուռ նրանց համար: Այստեղ էին հավաքվել Եփրատ գետի այս կողմի բոլոր գյուղերի ու վանքերի բնակիչները, ինչպես նաև շատերը Արծն ավանից և ահա թշնամիները հարձակվելով իսկույն կործանեցին ամրություններն ու ներս խուճեցին: Սրերի փայլից ու աղեղների լարերի ձայնից բոլորն ահաբեկ սարսափից ասես պիրի շրթաններով կապված լինեին և, որովհետև չկար ոչ իշխան ու ոչ էլ առաջնորդ, որ աստելով կամ խրախուսելով ոգևորեր ու բորբոքեր նրանց ընդդեմ թշնամու, մղեր բաջուրայան ու խիզախում, ինչպես վկայել է բոլոր պատերազմողներին, այդ պատճառով էլ, անտերունչ լինելով, հենց միայն նրանց տեսքից ահաբեկվեցին, իրենց կորցրին, հուսալքվեցին, և նրանց ողջ ողջամտությունն ասես չբացավ: Նրանք սկսեցին միմյանցից թաքնվել, ոմանք, գիշերը պարսպից իջնելով, փախչում էին, ոմանք կամովին անձնատուր էին լինում, իսկ նրանք, որ ներսն էին մնացել՝ պատերազմի հոգսը թողած փոսեր փորելով հողի տակ էին թաքնվում: Ամօրենները, հանդգնաբար հարձակվելով, սկսեցին նրանց կոտորել ոչ թե պատերազմական կարգով, այլ՝ ինչպես փարախի մեջ թաքնված դժախտներ: Ոմանք, բռնելով ու առաջ բերելով, նրանք տուներով գլուխներն էին կտրում ու կրկնապես մահով էին սպանում, սուտերը նրանց վրա շողալով, որը մահվանից ավելի ծանր է, և, մահվան վճռով ոմանց էլ պատահելով ու զազանաբար հարձակվելով վրան, սուրը սիրտն էին խրում և իսկույն սպանում: Գեր ու հաղթանալով մարդկանց գետնի վրա ծնկի իջնելով՝ ձեռքերը պարզելով ցցերի միջոցով գետնին էին պրկում և մաշկը, եղունգներով հանդերձ բոլոր կողմերից պոկելով, բազուկով ու թիկունքով մինչև երկրորդ ձեռքի ծայրը ուժով բաշտում, հանում էին ու աղեղների լարեր պարտասույն, օհ, որքան դառն և այս պատմությունը: Իսկ երեցներն ու կրոնավորները կրած չտեսնված չարաչարությունները ո՞ր լսելիքը կարող է տանել, քանզի, նրանց մաշկը կրծքի վերևից բերթելով, երեսուն ու գլխով հանդերձ պրկում էին ու շրջում և, այսպիսի դաժան տառապանքներով տանջելուց հետո, սպանում, սրանից էլ դառն ու անտանելի էլ ի՞նչ տանջանքներ որևէ մեկը կարող է հնարել, քանզի նույնիսկ սրբերի վկայությունների մեջ որևէ տեղ չենք տեսնում նման բան կատարված: Այսպիսով, բոլորին կյանքից զրկեցին, մինչև իսկ փնտրելով կենդանի թաղված-թաքնվածների չարաչար խոցոտելով սպանեցին, տանջվողները վայնաստունների բոլոր լեռները արձագանք էին տալիս: Եվ, երբ բոլորին էլ կոտորեցին, հետո մեռածների կողերը ծակելով ու լեղիները հանելով, ամանների մեջ հավաքեցին և տվեցին գերի զանազան՝ իրենց հետ տանելու համար...: Սպանվածների ու գերիների թիվը, ասացին, որ 7.000 է, իսկ կրոնավորներինը՝ 60...: Այն որ սկզբում հիշատակեցինք, թե երբ թշնամիներն իջան Մանանաղիի սահմանը, երկու մասի բաժանվեցին, առաջինը այն կատարեց, ինչ-որ գրեցի, իսկ երկրորդը, արագընթաց ձիարշավով և առանց աջ ու ձախ խոտորվելու, աղեղնավորի ուժգին ձգումով դեպի նպատակ անշեղ սուրացող մի նետի նման սլացավ դեպի Հանձեթ ու հորձյան: Գիշերազմուց լինելով, առանց աչքերին քուն ու արտևառնությունների նիչք ունենալու, նրանք, քարախառն կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խուճապից ու հանկարծանալ օրհասից մարդիկ մոռացան և փրկելիների սերը, գուց և արյունալի կարկուր պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային քաղաքի բնակիչների վրա, քանզի քաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ պեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, քանզի անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը ամանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Ամփոփալալալ էլ բարեշեն քաղաքը դարձավ արյան գույն: Սաստիկ խ

բռնվում հակառակորդ բանակի զինվորների հետ, որպեսզի ում կարողանան, իրենց կողմը քաշեն: Որոշ ժամանակ նրանք այդպես իրար էին փորձում, բայց ոչ ոք սալվածների մոքին ուշադրություն չէր դարձնում: Կոմենտոր խորհուրդ տվեց մեծ խնայողությամբ գործածել անտառանյութն ու խոտը և ճամբարից շատ չհեռանալ: Դոմեստիկոսի զինվորները, հատկապես մակեդոնացիները, ենթադրելով, որ հակառակորդի տատանվելը նրա վիստողության և վախկոտության մասին է վկայում, գտնում էին, որ պետք է մարտի դիմել: Մնացածները, հակառակ իրենց կամքի, համաձայնվեցին նրանց ասածին և բանակեցին Պետրոե կոչվող վայրում՝ հակառակորդի ճամբարից ոչ շատ հեռու, մոտ տասնհինգ ասպարեզ հեռավորության վրա: Միայն զորքերը իրար շատ մոտեցան և ստիպում էին իրենց զորավարներին մարտի դուրս գալ ու չխանգարել: Կոմենտոր, համոզվելով նրանց խոսքին, դուրս հանեց իր փաղանգները և շարքի դրեց: Չախ թևի հրամանատարությունը նա տվեց Կեկավմենոսին, աջը գտնվում էր Ռոմանոս Սկլետոսի ձեռքում, իսկ ինքը կանգնեց կենտրոնում: Իրենց զինվորների խոսքը լսեցին նաև դոմեստիկոսն ու Միարոնը, որ դուրս հանելով իր զորքը, կանգնեցրեց հակառակորդների դեմ՝ ճակատ առ ճակատ: Աջ թևի հրամանատարն էր Կասիլ Տարխանիատեսը՝ այն ժամանակվա արևմտյան ստրատեգիան, մակեդոնացիներից ամենաերևելիս՝ և ծագմամբ, և խոհեմությամբ, և փորձառությամբ ամենափառաբանվածը: Չախ թևը վերցրեց Միարոն մագիստրոսը՝ որպես փոխզորավարներ ունենալով Լյուկանյեսին, Պյուլետիոսին ու պատրիկ ֆրանկ Ռանդուլֆոսին: Չորքերն, ահա, այսպես շարքի կանգնեցին: Երբ տրվեց պատերազմի ազդանշանը, նրանք բախվեցին միմյանց տեղացիների կողմից Չաղես կոչվող մի ինչ-որ վայրում: Միարոնը պարտության մատնեց հակառակորդի աջ թևը և հալածեց մինչև խարաբը՝ գերի վերցնելով նաև Ռոմանոս Սկլետոսին: Նա շատ շուտով լրիվ հաղթանակ կտաներ, եթե ավելորդ զգուշավորությունը հանդես չերեր և հրաժարվեր ճամբարը թալանելուց, նախնականոր, որ Կոմենտորը ջարդ էր ստացել և մտադիր էր Նիկիոս փախչել: Ինչ վերաբերում է Կեկավմենոսին, ապա նա, թեև պարտության մատնեց իր դիմացի հակառակորդին, բայց մինչև վերջ նրան չհետապնդեց, այլ, հասնելով խարաբը, նա բանդեց այն, մտավ ներս, թալանեց վրանները և դրանք գետին տապալեց: Երբ այդ բանը տեսան հեռվում գտնվողները, բանակատեղին գտնվում էր բարձրադիր վայրում, Կոմենտոսի մարդիկ սրտապնդվեցին, իսկ Միարոնի մարդիկ՝ երկյուղով լցվեցին: Խարաբը թալանված տեսնելով, մի կողմից ուռա զոչեց, իսկ մյուսը՝ դիմեց իսկառաջ: Կասյե կողմակիցներից բազմաթիվ զինվորներ ընկան, հատկապես մակեդոնացիներ, ոչ միայն շարքայիներ, այլև բազում զորավարներ, Մագիոկատակալոսը, Պյուլետիոսը, Կացամուլետեսը և շատ ուրիշներ, սպանվածներից շատ ավելին էլ գերի ընկավ: /10/ Պատմում են, որ այս ճակատամարտի ժամանակ կայսեր՝ փախուստի դիմած կողմակիցներից ֆրանկ Ռանդուլֆոսը, դեգերելով փախստականների ու նրանց հետապնդողների վեջ, ուզում էր մենամարտել անվանի զորականներից մեկի դեմ: Իմանալով, որ Նիկեմիոր Բոտանիատեսն (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեմիոր III-ը – Մ.Ֆ.**) և անցնում՝ մյուսներին թողնելով, գնաց դեպի նա, հեռվից ձայն տվեց և կոչ արեց կանգնել՝ հայտնելով իր ուժ լինելը ու նրան կանչելու նպատակը: Բոտանիատեսը կանգ առավ, իսկ երբ Ռանդուլֆոսը մոտեցավ, բախվեց նրան, թրով հարվածեց ու երկու կես արեց Ռանդուլֆոսի վահանը, բայց և Ռանդուլֆոսը հարվածեց նրա սողավարտին, թեև, թուրը սահելով, վնաս չհասցրեց: Դրա վրա դեպի Բոտանիատեսի մարդիկ շտապեցին և, Ռանդուլֆոսին բռնելով, Կոմենտոսի մոտ բերեցին: Կոմենտոսի կողմակիցներից ընկավ մի զորավար՝ Լևոն Մևտիոթեսը, և մի բանի զինվոր» (Ռովիանենտ Սկլիդես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Երուսի», մաս 9, 10):

«/11/ Հակառակորդները իրենց ճամբարները զարկեցին իրարից ոչ մեծ հեռավորության վրա և նրանց փոքր տարածության էր բաժանում, սակայն կողմերից ոչ մեկը հարձակում գործելու փորձ չէր կատարում և միջևնախում գտնվող դաշտը դատարկ էր մնում: Թվական տեսակետից արքայական զորքը ակնհայտորեն գերազանցում էր թշնամիներին, սակայն զիջում էր նրան ուժով ու մարտականքով: Ինչն էր, սակայն, ավելի կարևոր ու զարմանալի, որ ապստամբների շարքերը մնում էին անբախտելի, իսկ նրանց բարձրագույն հրամանատարը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ի – Մ.Ֆ.**) իշխանությունը՝ անորոշվելի, այն ժամանակ, երբ մեր զորքը բլանում էր, բայցայնում ու մեր ռազմիկների մեծ բանակություն ամեն օր միանում էր ապստամբներին: Ինչ վերաբերվում է հրամանատարին, պետք չէ, որ ես նրան անունով կոչեմ, ապա նա բաժանվում էր սրանց ու նրանց միջև, բայց իրականում հակվում էր միայն մեկ կողմ: /12/ Դրա համար էլ մեզ ջարդեցին ճակատից ու թիկունքից և պարտությունը զորահրամանատարներին տրամադրվածությամբ կանխորոշված էր դեռևս մարտից առաջ: Դաշնակից ջոկատները և մեզ հետ մնացած սեփական ռազմիկները, սակայն, ոչինչ չգիտեին զորահրամանատարի տատանումների մասին և ահա հենց սրանք, ինչպես ասում է պոետը. «Արևի մարդիկ, որոնք այրվում էին զայրությանից», հիմնալի հանդերձավորված ու լավագույն զինվածությամբ գոտկատեղում ու ձեռքերը, շարվեցին հակառակորդ զորքի դեմ, իսկ հետո էլ, մարտական կոչ արձակելով ու նետելով սանձերը, անզուսպ ուժով նետվեցին մարտի, հետ շարտեցին նրանց աջ թևը ու հեռու տարածության վրա հետապնդեցին: /13/ Երբ իմացան կատարվածի մասին, այնտեղ կանգնած ռազմիկները չսպասեցին ռազմական աղաղակների ու թշնամիների հարձակմանը, այլ անմիջապես էլ նահանջեցին ու վախից ցրվեցին, որ հանկարծ հաղթողները այժմ իրենց դեմ շուռ չգան և, արիություն ներշնչվելով փախչողներից, ողջ ուժով իրենց վրա չընկնեն: Եվ այսպես, թշնամու աջ թևը անբողոքությամբ դիմեց փախուստի և հաղթանակը մեր ձեռքում մնաց: Ամբոխի ամենախիտ տեղում, վեր հառնելով փախչողների ու հետապնդողների վրա, ինչպես հողում ցցված կանգնած էր բռնակալը: Մի բանի մեր ռազմիկները, դրանք ստվարություններ էին, թվով ոչ պակաս, բան չորս հոգի, նկատեցին նրան և երկու կողմերից Կոմենտոսի վրա ուղղեցին ինքնակները: Չարվածները, սակայն, իջան Իսահակի գրանիդի վրա և երկաթը նրա մարմնին չդիպավ: Տավրոսյանները չկարողացան նույնիսկ տեղից շարժել այդ այրին, բանգի հակառակ կողմից նրան նույնանման ուժով ինքնակներով աջակցում էին և ամեն կերպ պահում, որպեսզի չկորցնի հավասարակշռությունը և չջեղվի կենտրոնից: Իսահակը կատարված լավ նշան համարեց, որ ինքը անշարժ է մնում, ինքնա էլ որ հարվածներ իրեն չեն հասցվում երկու կողմից, ու դրա համար էլ հրամայեց իր զորքին կրկնապես ուժով հարձակվել մեզ վրա, մարտ տալ, հակառակորդին փախուստի մատնել և հետապնդել: /14/ Մարտի ծանր ելքի մասին լուրերը, մեկը մյուսից տխուր, հասան մեզ և արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ին – Մ.Ֆ.**) տխրության ու լիակատար հուսահատության գիրով նետեցին: Արագորեն հավաքել նման պարտություն կրած արևմտյան զորքը այլևս հնարավոր չէր, նորակազմներից համալրումներ հավաքել նաև հնարավոր չէր, իսկ զինական ուժերի հրամանատար, Ներքինի Թեոդորոսը, նա, որին թագուհի Թեոդորան (**Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.**) սկզբում պրոտեկտորի աստիճան էր շնորհել, իսկ հետո էլ նշանակել էր ղեկավարելու արևմտյան բանակը, վճռականորեն հրաժարվում էր հրամանատարությունից՝ ոչ միայն երկրորդ անգամ մարտ տալու վախից, այլև այն պատճառով, որ անցել էր մյուս կողմը և գաղտնի համաձայնության էր եկել Կոմենտոսի հետ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Միքայել VI, Իսահակ Կոմենտոս», մաս 11-14):

«Իսկ թագուհին (**Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.**) երկու տարի թագավորությունը վարելով և հասնելով խորին ծերության՝ հիվանդացավ և այդ հիվանդությամբ էլ մեռավ: Մինչև մեռնելը քաղաքի գլխավորները եկան նրա առաջ ու խնդրեցին, թե. «Քանի կենդանի ես, մեկին թագավոր կարգիր, որպեսզի այս քաղաքը մնա առանց խռովության»: Թագուհին հրամայեց իր մոտ բերել քաղաքի գլխավորներից Միքայել անունով մեկին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ին – Մ.Ֆ.**), որն իր նախնիների ժամանակ պալատի պաշտոնյաներից էր՝ հասակով արդեն ծեր ու չափազանց հարուստ: Քաղաքի համաձայնությամբ նա նրան թագավոր կարգեց, իսկ ինքը երեք օրից հետո գնաց այն ճանապարհով, ուր, ըստ Դավթի (**Իսրայել-Յոդայի թագավորության արքա Դավթի – Մ.Ֆ.**) երգի, երկրի բոլոր թագավորներն ու տնակները միասին են լինում: Երկրի բոլոր կողմերի մեծ ու փոքր իշխանները, երբ լսեցին Միքայելի թագավորելը, բոլորն էլ հնազանդվեցին նրան, բայց սա, փոխանակ ամենաին էլ բաղձր խոսքերով ու առատ պարգևներով ուրախացնելու և իր իշխանության ներքո հնազանդությամբ պահելու, տմարդի լինելով, կարծես Ռոբոլամի ախտով վարակված, իշխաններից ոմանց, որոնք անարժան էին իշխելու, պահեց, իսկ մեծամեծների հետ ճառաբանելով ասաց. «Կամ դուրս եկեք պարսիկների դեմ պատերազմի և թույլ մի տվեք երկիրը, ավերել, կամ, եթե ոչ, ձեր ռոճիկը պարսիկներին հարկ կտամ և երկիրը կպահեմ խաղաղության մեջ»: Իշխանները, դրան չհամաձայնելով, առանց պատասխան տալու դուրս եկան թագավորի մոտից և, միաբանության դաշինք կապելով, ծովն անցան ու անթիվ զորքեր հավաքվեցին այնտեղ: Նրանց առաջնորդներն էին Կոմիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), որը և թագավորեց էլ, առաջնորդ էր նաև Կամենաթը: Այսպես ապստամբեցին թագավորից և երդվեցին չհնազանդվել նրա իշխանությանը: Այս կատարվեց մեր Չայոց 506 թվականին, որը հռոմեացի ինդիքսիոնի տասն էր...: Կոմիանոսը, բանի որ առատաձեռն էր ու զանձերով հարուստ, իր համար շատ զորքեր հավաքեց: Թագավորը, երբ տեսավ, որ հանգամանքները իր հակառակորդի համար շատ նպաստավոր են դասավորվում, սկսեց դեսպաններ ուղարկել նրա մոտ, թախանձագին աղաչելով խոստացավ պարգևներ տալ նրան և արևելքի կյուրապաղատության իշխանությունը՝ ասելով. «Միայն թե հաշտվեն, որ բրիտանյանների արյան համար վրեժխնդիր լինենք», բայց Կոմիանոսը չհավատաց ու հանձն չառավ: Երբ դեսպանությամբ ոչինչ դուրս չեկավ, թագավորի ինդիքսիոնի աշխատում էին պատերազմով հաղթելով հնազանդեցնել նրան: Եվ այսպես, կատարելով մեծ զորածիղով, նրանք եկան նրա վրա, հասնելով միմյանց ճակատամարտեցին: Ասում են, որ այդպիսի մեծ արյունահեղություն ու կոտորած Դոմոնց երկրում երբեք ոչ-ոք չէր տեսել, այդտեղ ընկան նաև երկու կողմերի գլխավարները՝ շատերը, բայց Կոմիանոսի զորքը հաղթեց: Դրանից հետո, որովհետև պատրիարքը Կոմիանոսի կողմն էր, քաղաքի գլխավարներից շատերին նա միաբանեց իր հետ և, Կոմիանոսին ներս տանելով թագավորեցրին, իսկ Միքայելին, արեղա զործնելով, կղզի ուղարկեցին, բայց ասում են, թե ինքը հոժարությամբ գնաց: Այս ամբողջը տույն աշխարհավոր տարում կատարվեց» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 18, 20):

«Այդ օրերում հոռոմոց երկրից մի իշխան, որի անունը Կոմանոս էր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), ահագին բազմության գլուխն անցած եկավ Կոստանդնուպոլսի վրա և, բանակելով Օվկիանոս ծովի այս ափին, մեծ բռնությամբ պահանջում էր հոռոմոց թագավորության գահը: Դա տեղի ունեցավ Հայոց 505 թվականին: Այն ժամանակ Միքայել կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**) բուզանդակ արևմտյան աշխարհում գործադաշնադրեց և իր զորքերի ողջ բազմությունն Օվկիանոսով անցկացրեց խրիստոպոլիս՝ ընդդեմ Կոմանոսի: Այդ օրը քրիստոնյաների միջև մեծ և ահավոր պատերազմ տեղի ունեցավ, նրանք կատաղորեն կոտորում էին միմյանց և երկիրը ողողվում էր բազում հալածանքների արյունով: Կոմանոսը ցատումնայից առյուծի պես մոկացավ և, հարձակվելով, սկսեց հարվածել հոռոմոց կայսեր գինկորներին: Նա, սրի բաշելով, գլխովին փախուստի մատնեց նրանց և անողորմաբար կոտորեց հոռոմոց բոլոր գինկորներին՝ նրանց բոլորին շրջապատելով Օվկիանոս մեծ ծովի ափին: Կատաղի պատերազմից հոռոմոց գինկորները նման էին բամուռ քնարանցած մորեխի և, լցվելով Օվկիանոս ծովը ջրահեղձ էին լինում, թեև շատերը դառն սրով մահ ընդունեցին: Այդ օրը հոռոմոց զորքից 115.000 մարտիկ զոհվեց: Կոմանոսը գերի վերցրեց բոլոր իշխանավորներին և տիրացավ թագավորությանը, բանգի բոլոր փորձանքներին և անչափ արյան թափվելուն ականատես եղած պալատի իշխանավորները որոշեցին թագավորական գահը նրան տալ, որովհետև նա հույների ողջ ժողովրդի գլխին մեծ սուզ կապեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ մի հույն, որի անունը Կոմանոս էր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), ապստամբեց Միքայել կայսրեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**) դեմ: Նա զորք հավաքեց և ելավ Կոստանդնուպոլսի վրա՝ ցանկանալով տիրել իշխանությանը: Միքայելն իր հերթին բուզանդակ արևմտյան աշխարհում գործադաշնադրեց և ցանկանում էր հարձակվել Կոմանոսի վրա, սակայն Միքայելի զորքերը պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի: Սարսափելի կոտորած եղավ, Միքայելի շատ զորավարներ գերի ընկան, իսկ այլք էլ, տեսնելով այդ արյունահեղությունը, անցան Կոմանոսի կողմը: Պատրիարքն ու բոլոր իշխանները եկան Կոմանոսի մոտ և որոշեցին թագավորական գահը նրան տալ, սակայն երկիրը մինչ այդ ավերվել էր, բանգի այս երկուսը, պայքարելով իրար դեմ, ամայացրել էին այն» (Սմբատ Սյաքարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ընթացքում հույները մարտնչում էին իրար դեմ, բանգի Իսահակը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), որը Կոմանոսների տոհմից էր, մտադրվեց հարձակվել արքայախիստ բաղաբի վրա: Եվ ահա նա մեծաբանակ զորքով ուղղվեց դեպի Բյուզանդիայի բաղաբներ՝ Նիկոմեդիա ու Նիկիա, հասավ արքայախիստ բաղաբին և ուժով տիրեց թագավորությանը: Միքայել կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ վանք, որը ինքն էր հիմնել, նա վանական խուզվեց և ահա այս կերպ ավարտեց իր օրերը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Կիրթոտոմը, որին Կոմանոս էին կոչում (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), բռնությամբ թագավորեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոմանոս անունով մի իշխան (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**) ապստամբեց և Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**), խուզվելով գլուխը, գնաց վանք: Կոմանոսը թագավորությունը վարեց երկու տարի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ զորացավ Կոմանոս անունով մեկը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), որին նաև Կիթառոտ էին ասում, ու տիրեց 3 ամիս, իսկ Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**), վերցրեց իր գլուխն ու կրոնավոր դարձավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁹⁸ «Այդ վշտաբեր տարվա աշնանը, մինչդեռ հոռոմները թագավորների աղմուկով էին զբաղված, Արեգ ամսվա սկզբում Պարսկաստանից ուրիշ զորքեր դուրս եկան, նախկիններից էին, թե Նոր, չգիտեմ, և անսպաս տեղեկով անցան այնպիսի զգուշությամբ, որ ոչ-ոք չկարողացավ իմանալ: Նրանք հասան մինչև Կասախ կոչված գավառը, ապա այնտեղ բաժանվեցին երկուսի՝ կեսը գնաց մինչև Կողոման, և իրենց սովորության համաձայն, կողոպտեց երկիրը, նրանց անցնելը մեկը հետո՝ վերադարձին, իմացան, իսկ կեսը, ուշադրությունը դարձնելով դեպի Մեյխտեն, գիշերով հարձակվեց նրա վրա: Որովհետև, սակայն, հոռոմների մի հեծյալ գունդ մնացել էր բաղաբին պահապան, հորսակների հասնելու ժամանակ սրանք, հանկարծակի գրոհ տալով, դուրս եկան: Հանդիպելով իրար՝ երկու կողմերից էլ նրանք մեծ կոտորած գործեցին: Պատերազմի ժամանակ ով կարողացավ բաղաբից դուրս գալ, նա փրկվեց, մնացած կռվողներն էլ փախչողների հետևից գնացին, իսկ բաղաբում բռնածներին բոլորին սրակոտոր արին և, տասնեկուսի օր մնալով այնտեղ, բաղաբն ու նրա շրջակա դատարկությունները հիմնահատակ ավերեցին: Այս եղավ նրանց ամբարտաճանության հատուցումը անկաշառ ու արդարադատ տիրոջ կողմից, որ ամեն մեկին նրա գործերի համաձայն արժանի հատուցում է տալիս» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 21):

«Հայոց 507 թվականին անհավատ ժողովուրդը երկրորդ անգամ հարձակվեց քրիստոնյաների վրա: Ահա պարսից երկրից առանց երկյուղի, բազմաթիվ զորքերով, ժամույթյամբ ու դաժանությամբ, բայց և նեղգործն, սքողելով իր սրտի չարությունը, շարժվեց եկավ մի մեծ ու հզոր ամիրա, որի անունը Դիմար էր: Նա անվնաս անցավ բազում վայրերով և գնաց, հասավ հոջակավոր ու անվանի Մեյխտեն բաղաբը: Դեռ վաղուց պարսիկներին հայտնի էին դարձել, որ բաղաբում կա ոսկու և արծաթի, թանկագին բարերի ու մարգարիտների, ինչպես նաև դիպակների անհամար հարստություն, իսկ բաղաբն անպարիսպ էր: Դիմարը առաջանալով գրավեց Հասավը և բնակիչների գլխովին սրի բալեց, որից հետո շարժվեց, հասավ Մեյխտեն: Անհավատների զորքի առաջնորդն էր դարձել Լիպարիտի որդին, որը նրանց կողմն էր անցել: Ձմեռ ժամանակ էր՝ Հիմարին սկիզբը, երբ Դիմարը պաշարեց Մեյխտեն բաղաբի և պաշարեց այն հոջակավոր անվան համար, որի գեղեցկության համբավը տարածվել էր պարսից երկրով մեկ: Երբ նա սև ամպի նման շուրջանակի պատեց ողջ բաղաբը, բաղաբացիները, տեսնելով սարսափելի վտանգը, բոլորը միասին, տղամարդ թե կին, ծեր թե երեխա, ուզեցին փախուստի դիմել, բայց փախչելու տեղ չկար: Բոլորի մոտից վերացել էր սերը դեպի բարեխանները և կենդանի մնալու հույսը: Դառն օրհասի առջև հայրը մոռացավ որդուն և որդին՝ հորը: Մայրն իր դստերն էր ողորդ, դուստրը՝ իր սիրը, եղբայրը՝ եղբորը և սիրելիներին՝ սիրելիներին: Զաղաբացիները փախան դեպի բաղաբի լայնատարած դաշտերը, բայց ընկան թշնամիների մեջ: Անհավատները, տեսնելով այդ, մի քիչ կանգ առան՝ բաղաբի՝ ծովի ավազի պես անբանակ բնակչության վրա ապշած: Այլազգիները չէին համարձակվում մտնել բաղաբ, բանի չէր սկսվել բաղաբացիների փախուստը: Երբ այն սկսվեց, նրանք սուտերամերկ հարձակվեցին բաղաբի վրա և նրանց բոլորի սրերը սկսեցին իրենց արյունայի գործը կատարել: Կարճ ժամանակում Մեյխտեն բաղաբը ողողվեց արյամբ և ծայրեծայր ծիաց արյան մեջ: Ոչ-ոք չէր իմալորի ոչ ծերերին և ոչ էլ մանկան ու պեղծը և պատվական մարդկանց արյունաբալակ դիակները: Երեխաներն իրենց մայրերի գրկում անդամահատվում էին ու խողխողվում, արյունը և կաթը խառնվում էին իրար: Ո՛վ կարող է գրի առնել աստծո ցատումը, որ այդ օրն եկավ Մեյխտեն բաղաբի գլխին: Անդաստանների բոլոր դավար բույսերը բաղաբ ծոփ փոխարեն արյամբ էին պատվել: Ահա այդբան արյուն թափելուց հետո, պատվավոր և գեղադեմ կանանց, գեղատեսիլ պատանիների ու աղքիկների գերի վերցնելուց, ոսկու և արծաթի անվիշտ-անհամար գանձեր ավարտելուց հետո այլազգիներն ուրախությամբ հեռացան, գնացին պարսից երկիրը: Անցնելով Եփրատ գետը՝ նրանք ձմեռեցին Անձիսում: Այդ ժամանակ հոռոմոց զորքերը շտապեցին հետապնդել թուրքին, բայց, հասնելով նրան, չհամարձակվեցին մարտ տալ, այլ խաղաղությամբ վերադարձան հոռոմոց երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Պարսկաստանից հայտնվեց Դիմար անունով մի էմիր, որը, հանգիստ ու առանց խոչընդոտի անցնելով շատ տեղեր, հասավ Հայոց Մեյխտե բաղաբին, բանգի նախապես գիտեր, որ դա մի շատ հարուստ բաղաբ էր: Զաղաբը պատրաստ չէր դիմադրության, զորք ու ապաստարաններ չուներ, որի պատճառով էլ բաղաբացիները դիմեցին փախուստի: Այլազգիները նրանց հետևից մտան բաղաբ և սկսեցին անողորմ կերպով ոչնչացնել նրա բնակչությանը այնքան ժամանակ, մինչև որ այն չհեղեղեցին սպանվածների արյունով: Նրանք տարան գեղեցիկ կանանց ու երեխաներին, գերեվարեցին բոլորին և ուրախ հետ դարձան» (Սմբատ Սյաքարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1058 և Հայոց 505 թվականին Դիմար անունով մի ամիրա եկավ Մեյխտե բաղաբը և այն սրի բաշեց: Զաղաբը ծայրից ծայր ծիաց արյունից, երեխաներին սպանեցին մայրերի գրկերի մեջ, իսկ հունաց զորքը, որ այնտեղ էր, չհամարձակվեց պատերազմել» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Մեյխտեյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկ-բեկ - Մ.Ֆ.**) Հայոց սահմանները մինչև Մեյխտեն բազում զորքեր առաքեց և սրանք գրավեցին բազում ավար ու ձեռք գցեցին գերիներ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այլազգիները գրավեցին Մեյխտեն» (Քրիզոստ Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Սրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը (1057-1059) – Մ.Ֆ.**) ժամանակ զորացան թուրքերը և տիրեցին աշխարհի բազում մասերի» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1055 թվականին թուրքերը 3.000 ռազմիկների կազմով հասան մինչև Մեյխտե մեծ բաղաբը: Զանի որ այս բաղաբը զրկված էր պաշտպանական պարիսպներից, որոնք ավերել էր դեռևս Կիդանոսը, երբ այն վերցրել էր արաբներից, բաղաբացիների մի մասը փախավ լեռները, որտեղ էլ ցուրտն ու սովը կործանեց նրանց: Զաղաբը գրավելուց հետո առաջին օրը թուրքերը անխղճաբար բոլորին մահվան մատնեցին, ընդ որում այնպիսի մի կոտորած եղավ, որ շատերը փրկվեցին՝ թաքնվելով սպանվածների դիակների տակ: Թուրքերն իրենց ճամբարը զարկեցին բաղաբից դուրս՝ բլրի լանջին: Նրանցից ոչ-ոք գիշերը չէր անցկացնում ճամբարից դուրս և ողջ գիշեր մեղադանում մտներ էին վառում: Երկրորդ օրը

նրանք սկսեցին տանջել մարդկանց, որպեսզի նրանք թաքցրած գանձերի տեղը ցույց տան, և շատերը տանջանքներից մահացան: Թուրքերը այդ քաղաքի մոտ մնացին 10 օր՝ ամայացնելով ու թալանելով ամեն ինչ: Հետո նրանք այրեցին դժբախտ քաղաքը, մեկօրյա ճանապարհի հեռավորության վրա ավերեցին նրա շրջակայքը և ամեն ինչ կրակի մատնեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ թուրքերը ելան և գրավեցին Մեյխտենեն, որովհետև այն պարիսպներ չուներ, և սպանեցին բոլորավոր մարդկանց: Նրա վրա հարձակվեցին Սուլեյման թագավորի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկի - Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված 3.000 թուրքեր, մինչև մարդիկ նեղվում էին ցուցից, ծյունից ու սառնամանկիքից» (Ամսառոմ Նեփիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 234):

«Հուլյանի 1369 թվականին, երբ ժամանակը ձմեռային էր, 3.000 թուրքեր ներխուժեցին Մեյխտեի շրջան, իսկ այս քաղաքը գրկված էր պարիսպներից դեռ այն ժամանակից ի վեր, երբ Կիրիակը այն գրավել էր այն արարներից: Եվ ահա այս թուրքերը ընկան քաղաքացիների վրա և սկսեցին տանջել նրանց, որպեսզի սրանք ցույց տան իրենց գանձերի տեղը: Այդ ժամանակ շատերը տանջանքներից մահացան, այդ թվում նաև Պետրոս սարկավազը գրիչը, որը նաև երեխաների ուսուցիչ էր...: Թուրքերը Մեյխտեում մնացին 20 օր՝ թալանելով քաղաքը» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹⁹⁹ «Բայց եկեղյաց գավառից ներքև ընկած գավառները, որով անցան գիշերը, երբ իմացան Մեյխտենի հասած աղետները, աղեղնավոր զորքերի մեծ բազմություն հավաքեցին և բռնեցին ճանապարհի կի՛ծերը: Անօրենները, քանի որ այլ ճանապարհ չգիտեին, իսկ լեռները ծածկված էին թանձրամաճ ծնով, ծարախառված հինգ ամիս ողջ ձմեռը, մինչև Նավասարդ ամիսը, այնտեղ մնացին և երկրի բնակիչներին կյանքի հույսից կտրեցին: Այն անհնարին չարիքները, որ նրանք այնտեղ գործեցին, թողին ազգեագգ հիշատակ: Երեխաներին և այլ դեռահասներին թիրախ դարձնելով՝ նրանք, աշտեններով ու նետերով խաղալով, չարաչար խոցոտելով սպանում էին, և նրանց սրտի մեջ ողորմության գույք չէր ընկնում, էլ չէ՛մ ասում, թե ինչպե՛ս երեխաներին, ծնողների գոկերից առնելով, քարերին էին խփում, իսկ պարկեշտ կանանց և սեյլակներում մնացած աղջիկներին խայտառակելը ի՛նչ հարկավոր է մեզ գրի առնել: Տեսնո՞ւմ ես, թե որքան անհնարին են լինում չարիքները, երբ Աստված ձեռք է բաշտում մեզից: Եվ, որովհետև մարդկանց ու անասունների կերակուրը պակասեց, նրանք կարիքի սաստկությունից հարկադրված բարձրացան դեպի հորձրանի ի վեր, բայց որովհետև նրանց երկյուղից ճանապարհները կտրված էին, իսկ ծյունը թանձրությամբ դեռ շարունակվում էր պատել երկիրը, նրանք կրկնակի ընթացքով էին գնում առաջ՝ ձիերն ու ջորիները երամակներով դատարկ բշտում էին և ճանապարհ բացում, իսկ հետո՝ գերին և ունեցվածքը տանում: Այսպես եկան մինչև այդ գավառի ծայրը՝ Մորիսյանոս կոչված գյուղը, իսկ որովհետև գյուղը բերդ ուներ, այդտեղի բոլոր բնակիչները հավաքվել էին այնտեղ: Երբ պարսիկները հասան այնտեղ, իջևանեցին, որովհետև կարծեցին, թե հեծելագոր կա բերդում, որից հետո, ծյունը ամրապնդելով, պատերազմի պատրաստություն տեսան: Նրանց գլխավորը, մոտենալով բերդին սկսեց ինչ-որ բաներ ասել բերդի իշխանին, նա բազմաթիվ զորգերով ծածկել էր ծյունը և, նրանց վրա նստած ու վախանք պահած առջևում, մեծամիտ ամբարտաճանությունը դժոխալուր խոսքեր էր բարբառում: Անրոցի իշխանը, որ հարմար միջոցի էր սպասում, երբ մի կողմ ծռվեց վախանք, նետով խփելով նրա կոկորդին՝ տեղումնեցրեց: Հետևից հոռոմների զորք էր գալիս, որոնք իսկույն փողեր հնչեցրին, իսկ անօրեններն, այդ լսելով, փախել: Դրանից հետո բերդի բնակիչները, դուրս գալով, որքան կարողացան, գերի ու ավար տարան ներս, բայց հոռոմները առաջ չեկան: Պարսիկները, երբ տեսան, որ էլ ուրիշ զորք չկա, վերադարձան և, ավարառուներից ու հանդիպեցին, կոտորեցին, իսկ մնացածներին էլ վերցնելով՝ հետ դարձան» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 21):

³²⁰⁰ «Երբ հասան Եդնուտի սահմանների մոտ, այնտեղի մարդիկ ելան սրանց դեմ, կռվելով խլեցին շատ գերիներ ու առատ ավար և մտան բերդը» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 21):

³²⁰¹ «Իսկ արյունարբու գազանները պարտված ու շփոթված մտան Տարոնի սահմանը: Այստեղ զորքեր իջան Սիմ կոչված սարից, որն ավանդությունը Սանասունը է կոչում, ըստ իրենց նախահոր ավան: Նրանք, կռվելով անօրենների դեմ, հաղթեցին ու կոտորեցին բոլորին և ազատելով ավարն ու գերին, ուրախությամբ վերադարձան՝ փառաբանելով Աստծուն: Սույն տարում այրեցին Սուրբ Կարապետի գեղեցիկ ապարանքը, որը մեծ քանքերով շինել էր Վասակի որդի մեծ Գրիգորի գործակալներից Հրախատ անունով սեկը, քանի դեռ այդ երկրի տերն էին, այրեցին նաև Սուրբ Կարապետի առջևի ժամատունը, որը վայելչագեղ ձևավորումով պատրաստել էր ի փառս և ի պատիվ մեծ վկայի՝ Քրիստոսի Կարապետի, ինչպես և մյուս շինվածքներն ու փայտակներն եկեղեցին, որը Սուրբ Գրիգոր են կոչում: Մեր 507 թվականին էր, երբ այս այսպես եղավ» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 21):

«Երբ գարունը եկավ, այլազգիների զորքը գնաց Տարոն գավառը և բանակեց Տավրոս լեռան ստորոտում՝ Սասունի մոտ: Հայոց հզոր և քաջ իշխան Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, լսելով այդ մասին, բովանդակ Սասունում զորահավաք արեց և արշավեց այլազգիների զորքի վրա: Այլազգիների զինվորները հնչեցրին պատերազմական շեփորները և բոլորը միասին մարտի ելան: Այդ օրը տոկայի և ահավոր եղավ, բանգի երկու կողմն էլ միմյանց դեմ էին կռվում առյուծների ջոկերի նման: Զաջ Թոռնիկը ծայն տվեց իր զորքի աջ թևին, հարձակվեց այլազգիների ծայն թևի վրա և մեծ ուժգնությամբ ճեղքեց այն, հետո նա դարձավ, նայեց Սուրբ Կարապետի վանքին և գոչեց. «Գլակա վանք, Սուրբ Կարապետ, հասիր մեզ օգնության և այս օրը հավատացյալների համար երևելի դարձրու»: Բոլորը, միասին իրար ծայն տալով, հարձակվեցին այլազգիների վրա, նրանցից խլեցին ողջ ավարը և ազատեցին բոլոր գերվածներին: Մի կերպ կենդանի մնացած այլազգիները խայտառակ կերպով գնացին պարսից երկիրը: Զաջ Թոռնիկը մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Սասուն և շնորհակալություն հայտնեց աստծուն, որ Մեյխտեն քաղաքի անթիվ բազմությունը ազատեց պարսից անհավատ ժողովրդի ստրկությունից» (Մատթեոս Ուռեպեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Քանի որ ձմեռ էր, նրանք մնացին ձմեռելու Անձիտ գավառում, իսկ երբ գարունը եկավ, այլազգիների զորքը գնաց Տարոն գավառը և բանակեց լեռան ստորոտում՝ Սասունի մոտ: Հայոց հզոր և քաջ իշխան Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, լսելով այդ մասին, իր զորքով պատերազմի ելավ այլազգիների դեմ: Այդ ժամանակ, դիմելով Բարձրյալին, քաջարի Թոռնիկը գոչեց. «Գլակա վանք, Սուրբ Կարապետ, հասիր մեզ օգնության և այս օրը հավատացյալների համար երևելի դարձրու»: Դրանից հետո Թոռնիկը աստվածային օգնությամբ անվախ հալածեց ու ոչնչացրեց նրանց, ազատեց բոլոր գերվածներին, խլեց ավարը և մեծ ուրախությամբ վերադարձավ տուն, որտեղ նա ու իր զորքը շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն և սուրբ Կարապետին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Դինարը մտավ Տարոն և բազում ավերներ գործեց, սակայն Մուշեղի որդին՝ Հայոց իշխան Թոռնիկը, պատրաստվեց պատերազմի ու, նայելով Գլակա վանքին և ասելով. «Սուրբ Կարապետ, հասիր մեզ օգնության», կոտորեց պարսից զորքն ու խլեց նրանց ձեռք գցած ավարը, որով մեծ ուրախություն եղավ քրիստոնյաների համար» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նրանք դարձան դեպի վերին կողմերը և նրանց ձիերը դեմ առան Սասուն դիպ լեռներին, որտեղ թուրքերից մեռան 3.000 հոգի, իսկ գերիները ազատվեցին, բանգի վարժ էին ցրտի և ձնանը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Մեյխտեն այրելուց հետո, քանի որ խիստ ձմեռ էր, թուրքերը շարժվեցին Սանասուն լեռան կողմը, սակայն հայերը եկան և նրանց բոլորին սպանեցին, իսկ ով էլ որ փրկվեց, քարերի հարվածներից ծնված էին դարձավ» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁰² «Հայոց 508 թվականի սկզբին քրիստոնյաների գլխին արհավիրք և մահ տեղաց: Մեկը ի վիճակի չէր պատմել այդ տարին վրա հասած ահավոր ու դառն աղետի մասին: Պարսից ողջ երկիրը ահագին և անհամար բազմությամբ, որպես ծովի ավազ, ելավ, եկավ Հայաստանի հավատացյալների վրա, երբ այդ ամբարիշտ գազանների ձեռքով բազում գավառներ սրով ու գերեվարությամբ ավերակ դարձան: Տուրքի սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկի - Մ.Ֆ.) արքունիքից դուրս եկան երեք ամիրաներ՝ Սամուխը, Ամրեպիրը և Գիծաճիճիկը՝ գազաններից ավելի չար և արյունարբու մարդիկ, որոնք սևագունը զինվորներով ու մահասպան ուրոշներով եկան բազմամարդ և նշանավոր Սեբաստիա քաղաքի վրա: Մոռնալով ու որոտալով՝ նրանք ուզեցին իրենց կատաղությունը թափել քրիստոնյաների վրա: Դեռ ավելին, նրանք մտածեցին ձերբակալել Հայոց թագավոր Սենեբերիմի որդիներ Ատոմին և Աբուսալիին, որոնք, սակայն, նախօրոք տեղյակ լինելով այլազգիների զորքի գալստյան մասին, փախել էին հավատալով: Նրանց էին հետևել և բազմաթիվ այլ իշխաններ: Բարեկենդանի վարդավառի օրը անհավատների զորքերի բազմությունը շրջապատելով պաշարեց ողջ քաղաքը: Բոլոր զինվորները գործի դրեցին իրենց սրերը և անհամար մարմիններ չարաչար մահով թավալվեցին գետին: Երկիրն այնպես արյամբ ողողվեց, որ դիտողին սարսափ էր ազդում: Պատվական մարդկանց մարմինները անտառափայտի նման դիզված էին գետնի վրա, իսկ գետինը դիակների շատությունից արյամբ էր ծածկված: Թեև Սեբաստիա քաղաքը պարիսպներ չուներ, այնուամենայնիվ, այլազգիները սկզբում չէին համարձակվում մուտք գործել՝ տեսնելով սպիտակ և զմբեթավոր բազմաթիվ եկեղեցիները, նրանց թվում էր, թե զինվորական վրաններ են դրանք: Այնուամենայնիվ, երբ իմացան իրականությունը, ահա այն ժամանակ իրենց կատաղությունը թափեցին քրիստոնյաների գլխին՝ անողորմաբար և անխնա կոտորելով քաղաքի ողջ բնակչությանը ու հափշտակելով ոսկու, արծաթի, թանկագին քարերի, մարգարիտների և դիպակների անթանակ գանձեր: Գերեվարելով տղամարդկանց և կանանց, մանկանց ու աղջիկներին՝ անհամար ավարով և գերիներով նրանք հեռացան Սեբաստիայից: Նման հարստության այնտեղ կուտակվելու պատճառն այն էր, որ Սեբաստիան հայոց թագավորների մայրաքաղաք էր դարձել: Այդ օրը քաղաքի բնակիչների համար դառն էր և ծանր, որովհետև կարճ ժամանակամիջոցում քաղաքն ու դաշտը արյամբ ողողվեց: Քաղաքի միջով հոսող գետի գուլպա ջրի գույնը փոխվեց արյան, իսկ շատերն էլ ողջակիզվեցին: Բազում մեծ ու փառավոր իշխաններ, մահացու վերք ստացած, արյունվա փռվել էին սուրբ և պատվական դիակների մեջ, ու մարմինների սպիտակությունից շողողում էին որպես աստղ: Իսկ ի՞նչ պատմեմ քահանաների ու սարկավազների մասին, 600 եկեղեցիների

մասին, որ կային այնտեղ: Բոլորն էլ սրի բաշվեցին և ավերակ դարձան: Բազում կույսեր, հարսներ և երևելի տիկիներ պարսից երկիրը գերության բռնեցին: Կարճ ժամանակափոքում Սեբաստիան վերածվեց մոխրի դարձած հյուղակ: Այլագզիների գողերը Սեբաստիայում մնացին ութ օր և անթիվ ու անհամար գերիներով շարժվեցին, գնացին պարսից երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 508 թվականի Պարսից ողջ երկիրը ելավ եկավ Հայաստանի վրա, բազում գավառներ ամայացրեց և հասավ Սեբաստիա քաղաք: Սենեքերիսի որդիներ Ատոսն և Աբուսահը, Նախօրոք տեղյակ լինելով դրանց գալստյան մասին, փախել էին հավատանք: Այլագզիները, սակայն, սկզբում չէին համարձակվում մուտք գործել քաղաք, բանգի, տեսնելով գնեթավոր բազմաթիվ եկեղեցիները, նրանց թվում էր, թե դրանք հունական բանակի զինվորական վրաններ են: Այնուհանդերձ, երբ իմացան իրականությունը, շրջապատեցին ու սկսեցին սրով կտորել բնակչությանը՝ գերեվարելով անթիվ բանակությանը մարդկանց: Փառավոր տղամարդիկ, կանայք, բախաններ ու սարկավազները ընկած էին արյան մեջ և ոչ-ոք չկար, որ հոգանոց տաներ նրանց մասին: Թշնամիները այրեցին քաղաքը, Սեբաստիայում մնացին ութ օր և անթիվ ու անհամար գերիներով, կանանցով ու երեխաներով գնացին պարսից երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Հայոց 509 թվականին պարսից Տուրդիլ արքան (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիլ-բեկ-բեկ - Մ.3.) հորատանի գորավարից տեղեկացավ, որ հույները թուլացել են ու չեն կարողանում այլևս պահել իրենց աշխարհը: Դրա համար էլ նա որոշեց ուղի հանել իր գունդը և ասպատակել նրանց երկիրը: Եվ ահա շարժվեց պարսից ու սկյութների ողջ աշխարհը, իրար գլուխ հավաքվեց և գունդվեց մարդկանց անթիվ բազմությամբ: Դրանից հետո Տուրդիլ արքան սրանց բոլորին հանձնեց Սամուխ, Ամուրքավիր և Գիծողիզ անունով գորավարներին ու նրանց առաջեց Հայոց աշխարհը և Նրա բոլոր սահմաններ, որպեսզի սրանք կորեն ու անցնեն այն, որից հետո, հասնելով մինչև Սեբաստիա քաղաք, ավերեն այն: Այսպիսով՝ հիշատակված հորդան անարգել հոսեց ու խաղաց Հայոց աշխարհի վրա: Ինչպես կատարած մի գետ կամ ինչպես մի կրակ, որ ընկել էր եղեգների մեջ, այն մտավ մեր աշխարհ, ամեն ինչ լափեց և ի վերջո հասավ Սեբաստիա գավառին՝ ապականելով սրա դաշտերի գեղեցկությունը և արյամբ ներկելով ողջ երկիրը, ինչպես նաև կրակի մատնելով գրեթե բոլոր ավանները ու գյուղերը: Ատոմ արքան, Նրա եղբայր Աբուսահին ու հայոց մնացած իշխանները լսեցին դեպի Սեբաստիա սրանց արշավանքի մասին և փախան այնտեղից ու եկան հավատանք կոչվող ավանը, ամրանալով այնտեղ, բանգի խիստ անառիկ էր այս վայրը: Այդ ընթացքում պարսից զորքը Բարեկենդանի վարդավառի օրը հասավ Սեբաստիա և պաշարեց այն, ընդ որում, բանգի քաղաքը ամուր պարիսպ չուներ, պարսից զորքը առանց դժվարությամբ իսկ խուժեց ու սրի մատնեց բոլոր հասարակ մարդկանց, որոնց մարմինները կտրված փայտերի նման դարսված մնացին քաղաքի փողոցներում, իսկ արյունն էլ սկսեց գետի նման հոսել նույն այդ փողոցներով՝ այսպես հորդաններով գնալով, առաջանալով և ի վերջո լցվելով Հայիս գետը: Եվ ահա նրանք հափշտակեցին Ատոմ թագավորի բոլոր գանձերը, որոնք գտան, ինչպես նաև գերի բռնեցին բոլոր մանուկներին, աղջիկներին ու կանանց: Այդ ամենից հետո նրանք կրակի մատնեցին քաղաքը, այդ թվում նաև պալատները և մեծամեծ շինությունները: Ըստ Ուռհայեցի պատմիչի, այդ քաղաքում մեծամեծ շինություններ և եկեղեցիներ կային՝ գնեթավոր ու ահեղ, սակայն, չնայած դրան, ողջ քաղաքը երկու ժամում մոխրի վերածվեց: Եվ այսպես կարճ ժամանակում մեծ Սեբաստիա քաղաքը մոխրի մի կույտի վերածվեց ու նրա ողջ շրջանը» (Հովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

«Ահա անվերջ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը (1059-1067) - Մ.3.) նման գործերով զբաղված լինելով և անուշադրության ու անգոստության մատնելով ռազմական գործերը՝ հռոմեական կայսրության արևելյան, հատկապես սահմանամերձ շրջանները տակնուվրա էին լինում ու թալանվում թշնամիների կողմից: Թուրքերի հարձակումների ու գերակշռության, աչքաթող, սարսափահար եղած զինվորների՝ թշնամու ճնշման տակ նահանջելու հետևանքով ամեն ինչ ավարի ու ավերան էր ենթարկվում: Արշավանքներն անդադրում էին, ավարառությունները՝ հաճախակի, հանդիպած ոչնչացվում էր: Այդ պատճառով էր, որ Իբերիայի հարուստ երկիրը, որն արդեն դրանից առաջ էլ ավերվել էր ու թուլացել, աստիճանաբար իյուծվեց ու կործանման ճակատն բռնեց, այն ամբողջությամբ ավերակ դարձավ ու ոչնչացավ: Նույն բախտի արժանացան նաև մերձակա շրջանները Միջագետքն ու Խաղտիքը, նաև Մելիտենն ու Կոլոնիան, Եփրատ գետին մոտիկ գտնվողները...» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Հայոց 509 թվականին թուրքերը գրավեցին Սեբաստիան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այլագզիները գրավեցին Սեբաստիան» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

3203 «Նույն բախտին արժանացան նաև... Արմենիակոնն ու Վասպուրականը» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

3204 «Հունգարները, խախտելով հռոմեացիների հետ կնքած հաշտությունը, իսկ պաժինակներն էլ՝ դուրս սողոսկելով իրենց թաքնված որջերից, ասպատակում էին իրենց հարևան երկիրը: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը - Մ.3.), արշավանքի նախապատրաստություն տեսնելով, ողջ ուժով շարժվեց դեպի Տրիպոլիս: Այնտեղ նա ընդունեց հունգարների դեսպաններին և ամրապնդեց ու վերահաստատեց նախկին դաշինքը, որից հետո հարձակվեց պաժինակների վրա: Նրանք, ցեղերի ու տոհմերի էին բաժանված, որոնց իշխանները, հպատակվելով կայսրը, խաղաղ ու բարեկամական հարաբերություններ էին հաստատել: Նրանցից միայն Սելտեն չուզեց հաշտվել կայսրը հետ. Նա ամրացավ Խաղտիս ճահճուտներում, ուր փախել էր, ինչպես նաև այնտեղի գահավեժ ժայռում, և նրանց ապավինել՝ ցանկանալով կայսրը հետ կռվի բռնվել, բայց սեփական անմտության հետևանքները նա շատ շուտ գզաց: Նրա դեմ դուրս եկավ կայսերական զորքի մի փոքր մասը, որի առջև Սելտեն փախուստի դիմեց, նրա ասպատարանը գրավվեց և հիմնահատակ կործակվեց: Կայսրը, նրան պարտության մատնելուց ու ոչնչացնելուց հետո, վերադարձավ ու բանակեց Լովիցոս լեռան ստորոտին: Այդ ժամանակ ճամբարի վրա հորդառատ անձրև տեղաց և տարածված ձյուն եկավ, սեպտեմբերի բանչորսն էր, քրիստոնյաների կողմից նշվող սուրբ Նախավկա Թեկլայի տոնի օրը, որը զորքին մեծ վնաս ու կորուստ պատճառեց: Գրեթե բոլոր ձիերը սատկեցին, իսկ զինվորներից շատերն էլ, սառնամանիքին անպատրաստ ու թեթև հագնված, կտորվեցին: Անսպասելի կերպով կորավ նաև պարենի՝ հորդացած գետի հոսանքից ու սառնամանիքից: Երբ եղանակը մի փոքր լավացավ և ձյունը դադարեց, կայսրը դուրս եկավ, իր զինվորներից շատերին գտնում կորցրեց, իսկ մնաց էլ, իր մերձավորների հետ, կանգնեց ծառի ստվերում: Մի փոքր անց այդ կողմու ծառից ինչ-որ ճարձատյուն լսվեց և կայսրը մի կողմ բաշվեց, այնքան, որ ծառի երկարությունից հեռու լինի, երբ ծառը արմատախիլ եղավ և գետին տապալվեց: Կայսրը պապանձվեց, պատկերացնելով, թե ինչպես քիչ էր մնացել չարաչար մահվան արժանանալ: Պատահածը չարագուշակ նշան էր, այն կանխագուշակում էր կայսրը գլխին շուտով գալիք փորձանքի մասին, դա արդեն գործվածների հատուցումն էր ու պատիժը: Իր փրկության համար նա աստճում «Գոհանում» ասաց և Վլախերայի պալատում Նախավկա Թեկլայի անվան իտյակյան սուլթան տաճար կառուցեց՝ նախ թաքնված դրոշմը՝ նա փոթանակի շարժվեց դեպի մայրաքաղաք, բանգի սուտ լուր էր ստացել, թե արևելքում ասպատակություն են բարձրացրել: Հասնելով քաղաք և համոզվելով, որ դա խաբեություն է՝ նա իրեն տվեց որսորդության հաճույքներին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Իսահակ Կոմնենոս»):

«Ահա այսպիսի մի ժողովրդի էլ նպատակ դրեց հռոմեական տիրույթներից դուրս մղել Իսահակ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը - Մ.3.) և մեծ ուժերով շարժվեց թշնամիների վրա: Միախաղիների մոտ ներքին անհամաձայնություններ առաջ եկան և նրանց տրամադրվածությունը փոխվեց, սակայն արքան, այնքան էլ չվստահելով նրանց, զորքը տարավ նրանց ցեղերից ամենաուժեղի դեմ՝ անհաղթ ու անհաղթահարելի, որից հետո, մոտենալով, սարսափ ազդեց հակառակորդի վրա: Թշնամիները վախենում էին հենց իրենցից՝ Իսահակից, ինչպես նաև նրա բանակից, իսկ արքայի վրա էլ նայում էին որպես կայծակներ արձակող մեկի ու չէին համարձակվում նույնիսկ աչքերը բարձրացնել և տեսնելով նրա զորքերի կուռ շարված շարքերը, ցրվում էին: Միայն առանձին խմբերով էին նրանք հարձակվում և ուժեղ աղաղակով նետվում մեր անդրդվելի ռազմիկների վրա, սակայն նրանք չկարողացան հաղթել մեզ ոչ դարանների միջոցով, ոչ էլ ի փճակի էին հանդիպել բաց մարտում ու դրա համար էլ երրորդ օրը մարտ նշանակեցին, սակայն իրենք արդեն նույնիսկ մինչև երեկո, թողնելով իրենց վրաններն և փախուստի անընդունակ ծերերին ու երեխաներին, ցրվեցին դժվարիասանելի վայրերում: Համանալ պայմանավորվածության՝ արքան ռազմական կարգով շարված զորքի գլուխն անցած ելավ, սակայն ոչ մի բարբարոսի նա ոչ մի տեղ չտեսավ, իսկ հետապնդվեց՝ նախ թաքնված դարաններից վախենալով ու հետո էլ այն պատճառով, որ թշնամին հեռացել էր դրանից երեք օր առաջ: Իսահակը ավերեց նրանց վրանները, վերցրեց ավարը, որն այնտեղ գտավ և որպես հաղթող հետ վերադարձավ: Նրան, սակայն, հաջորդությունը չուղեցրեց նաև հետադարձ ճանապարհին, բանգի սարսափելի փողոթինը պատուհասեց զորքին և Իսահակը այդ ժամանակ կորցրեց շատ ռազմիկներ: Չնայած դրան, սակայն, մայրաքաղաք մտավ հաղթական պատվերով պատված» (Միքայել Պետլյուս «Ժամանակագրություն», «Միքայել VI, Իսահակ Կոմնենոս», մաս 70):

«Լսելով այդ մասին՝ Իսահակը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը - Մ.3.) որոշեց զբաղեցնել Տրիպոլիսը և, բանի որ նա այդ ժամանակ արդեն հասցրել էր բանդել իր դեմ արևելյան բարբարոսների ուղղված ծրագրերը, դա նրան հաջողվեց առանց ինչ-որ հատուկ ջանքի: Իսահակը հավաքեց իր ողջ զորքը և մեկնեց Տրիպոլիսից մահապարիով՝ նպատակ ունենալով սպիտակաշորներին վտարել հռոմեական սահմաններից: Նա ռազմական շարքեր շարեց և զորքի գլուխն անցած ելավ բարբարոսների դեմ: Երբ վերջիններս տեսան նրան, նրանց ճամբարում վեճեր սկսվեցին, իսկ Իսահակը, ոչ այնքան վստահելով հակառակորդին, ուժեղ զորքի գլուխն անցած նետվեց բարբարոսների զորքի ամենաուժեղ ու կայուն մասի վրա, որին սարսափ պատեց այդ տեսարանից: Բարբարոսները չհամարձակվեցին նույնիսկ նայել այդ շանթարձակի

վրա, այլ, տեսնելով նրա զորքի կուռ շարքերը, տարբեր կողմեր ցրվեցին: Մի քիչ նահանջելով՝ նրանք նրան առաջարկեցին մարտնչել երրորդ օրը, սակայն նշանակված օրը թողեցին ծամբարը և դիմեցին փախուստի: Իսաիակը, ժամանելով նրանց ծամբարելու վայրը, ավերեց վիանները, վերցրեց այնտեղ գտնված ավարը և հաղթականորեն հետդարձի ճանապարհը բռնեց: Լուվե լեռան ստորոտում նրան հորդառատ անձրև ու այդ վայրերի համար անտույր ձնամրոխի հանդիպեց» (Ամնա Կոմսենու «Ալեքսիական», գիրք 3, մաս 8):

«Մի բանի օր անց նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսաիակ I-ը – Մ.Ֆ.**) գորհալաբ արեց և, հսկայական զորքի գլուխն անցած, ուզեց պատերազմել պածինականների դեմ: Նա գնաց անցավ Տոնավիս գետը և առաջ գնաց՝ ավերելու ողջ Արևմուտքը: Ուր հասնում էր, սրտի չարությունից մռնելով էր զազանի պես, իսկ որստեղծով որ անցնում էր՝ բազում արյուն էր թափել տալիս: Համայն Արևմուտքում մեծ կոծ բարձրացավ և ամենից շատ՝ բուլղարների երկրում: Ամառ ժամանակ էր, երբ աստվածասատ բարկությունը թափվեց Կոմանոսի զորքերի գլխին, այնքան սարսափելի, որ անկարելի է ըստ արժանվույն նկարագրել նրանց կրածը: Ահա արևմուտքից անկա բարձրացավ և շարժվեց Կոմանոսի ծամբարի վրա: Անպը սև էր և տեսնողին սարսափ էր պատում: Ոչ ոք չէր համարձակվում նայել դրան: Ճայթյուն ու որոտում եղավ և հրացայտ փայլատակումներ եղան: Ապա՝ սկսեց խոշոր կարկուտ տեղալ, որ ջարդովիշոր արեց ծամբարը և ուժգնորեն հարվածեց բոլոր զինվորներին: Նրանք, չիմանալով ինչ անել, մեկ առ մեկ փախուստի դիմեցին: Կայսրը, տեսնելով դա, լցվեց զայրույթով և ստիպված փախստականի նման վերադարձավ: Ամբողջ զորքը իսպառ ցրվել ընկավ լեռներն ու դաշտերը: Տեսնելու բան էր սոսկալի փորձանքը, որ եկավ նրանց գլխին: Անհամար մարդիկ կրան, հայրը կորցրեց որդուն, որդին՝ հորը, եղբայրը՝ եղբորը: Տոնավիս գետի ափին իր երեք թիկնապաններով կորավ և կայսրը, բայց հետո գտնվեց: Երբ նա գունամրեց իր զինվորներին, տեսավ, որ նրանց մեծ մասը երկնքի բարկության գոհն էր դարձել, իսկ ձիերի, ջորիների, ոսկու, արծաթի և այլ սպասքների, պատերազմական ամեն տեսակի սարքերի կորստյան մասին ավելորդ էլ էր խոսել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսաիակ I-ը – Մ.Ֆ.**) զորքի գլուխն անցան գնաց Արևմուտք: Անցնելով Տոնավիս գետը՝ նա ավերեց բրիտանոյա երկիրը, ինչի համար նրան բաժին հասավ Աստծո արդար պատիժը, բանգի նրա զորքի վրա թափվեց կայծակ ու որոտ, խոշոր կարկուտ եկավ և արդյունքում նրա ռազմիկները դիմեցին փախուստի, ցրվեցին և չէին կարողանում իրար գտնել: Կայսրը, երեք ուղեկիցների հետ միասին մոլորվելով, հասավ Տոնավիս գետին և հասկացավ, որ այդ ամենը աստվածային պատիժն էր իր չար արարքի համար» (Սմբատ Սկայապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսաիակ I-ը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց դեպի արևմտյան սահման, որտեղ, պատերազմի մեջ մտնելով պածինականների դեմ, կարողացավ նրանց հաղթել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 2):

³²⁰⁵ «Զրիստոսի 1060 թվականի մայիս ամսին Ռոբերտ իշխանը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) նվաճեց Տերենտ քաղաքը, որից հետո տիրեց Բրունդիզիոսին» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁰⁶ «Եվ այսպես, երբ ձմեռը վերջացավ, այրվելով Ռեջիոյին տիրելու մեծ ցանկությամբ, նա (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) պարենամթերեց և ամենվայն անհրաժեշտը պատրաստեց ու մեծ զորք հավաքեց, որպեսզի մտնի Կալաբրիա: Դա եղավ մեր Տեր Աստված Զրիստոսի մարդեղության 1059 թվականին, երբ Ռոբերտը եղբոր (**Միցիլիայի կոմսության ապագա կոմս Ռոջերի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին, որին վերցրել էր հետը, անակնկալի բերեց Ռեջիոն և, ցցապարիսպ կառուցելով, սկսեց պաշարումը: Զաղաթի պաշտպանները, իրենց կյանքները փրկելու համար, քաջաբար մարտի մեջ մտան, այնպես որ այս երկու եղբայրները ստիպված էին շատ համոզել իրենց մարդկանց, որպեսզի սրանք մարտի մտնեն, թեև թշնամիների դեմ պայքարում նրանք իրենք մեծ սխրագործություններ էին կատարում: Իրոք, որևէ կերպ հնարավոր չէր ասել, որ Ռոջերը մարտերում թաքնվում էր, բանգի հենց նա էր, որ հարձակվեց հսկայական չափերի մի հակառակորդի վրա, որը մինչ այդ շատերին մեծ չարիքներ և հսկայական սարսափ էր պատճառել: Ահա, ուրեմն, Ռոջերը, գործելով իր կաղնե Նիզակով, հարվածեց վերջինիս և տապալեց: Այս հսկայի կործանումը սարսափի մատնեց ամրության ներսում գտնվողներին, որոնք դրանից զատ տեսնում էին նաև, որ քաղաք գրավման համար նախապատրաստվել են պաշարողական մեթեմաներ: Եվ փրա նրանք հուսահատվեցին և ի վերջո համաձայնության եկան այն երկու այրերի հետ, որպեսզի ով կուզենա, յուրայինների հետ ելնի քաղաքից ու հեռանա, իսկ մնացածներն էլ այն հանձնեն Նորմաններին» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանք», գիրք 1, գլուխ 34):

³²⁰⁷ «Զրիստոսի 1060 թվականին կոմս Մալգերը գնաց Օրիայի վրա և այնտեղ հույներին պարտության մատնեց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁰⁸ «Զրիստոսի 1060 թվականի հոկտեմբեր ամսին կայսերական զորքերով ժամանեց մերաբոսը և մեծ ճակատամարտ տվեց Ռոբերտի (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) ու Մալգերի դեմ: Նա ջարդեց Նորմաններին ու խլեց նրանց բոլոր հողերը, այդ թվում նաև Դիորոունտը» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Երբ արևմուտքի միսիացիները և տրիբալները, դավադրություն կազմելով դաշինք կազմեցին և արեաների այիքը թափվեց հռոմեական տերության վրա, արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը (1059-1067) – Մ.Ֆ.**) առաջին հերթին ելավ նրանց դեմ ու վերադարձավ պալատ միայն այն բանի հետևանքով, որ ես կառչեցի նրան երկու ձեռքերով: Եվ այնուհանդերձ նա հավաքեց մի փոքր զորք, ուղարկեց այն բարձրարժեքների դեմ և ահա Աստված այդ ժամանակ իրաջե գործեց, ոչ պակաս զարմանալի, բան Մովսեսի դեպքում, բանգի բարձրարժեքները, իրենց առջև կարծես հսկայական զորք տեսնելով, դողացին հոգով, նետվեցին փախչելու և ցրվեցին ով, որտեղ կարող էր, իսկ նրանցից շատերն էլ ընկան հետապնդողների սրերից: Մահացածները դարձան թռչունների կեր, իսկ փախստականները ցրվեցին երկրով մեկ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Կոնստանդին X», մաս 70):

³²⁰⁹ «Զրիստոսի 1061 թվականի հունվար ամսին Ռոբերտ իշխանը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) նվաճեց Աբերտոնիոսը և ելավ Մեյֆիում ամրացած հույների դեմ՝ հաղթելով նրանց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²¹⁰ «Դիցիլի 454 թվականին ալանները անցան Ալանաց դռներից, մտան Առանի երկիրը ու շատերին սպանեցին: Նրանք գերեվարեցին ավելի բան 20.000 հոգու ողանարդկանց, կանանց, տղաների ու աղջիկների» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Դիցիլի 454 թվականին ալանները անցան Ալանաց դռներից, մտան Առանի երկիրը ու շատերին սպանեցին: Նրանք գերեվարեցին ավելի բան 20.000 հոգու ողանարդկանց, կանանց, տղաների ու աղջիկների» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²¹¹ «Զրիստոսի 1062 թվականին Ռոբերտ իշխանը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) կրկին գրավեց Բրինդիզին» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²¹² «Զրիստոսի 1062 թվականին Ռոբերտ իշխանը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) ջարդեց հույներին և բռնեց միլիարթոսին, որից հետո ելավ Օրիայի դեմ ու Մեյֆիում մի ամրոց կառուցեց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²¹³ «Երբ հասավ մեր 511 թվականի դռնաշուկ բաժին բրիտանոյաների գլխին դժուր փորձություններ բերեց: Աշխարհ ժամանակ՝ արեգ ամսին, փորձանքը եկավ պարսից արքունիքից, բանգի երեք մեծ և երևելի մարդիկ Սալար-Խորասանը, Ճմճը և Իսուկը, Տուրքի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկի – Մ.Ֆ.**) արքունիքից դուրս գալով, բազում արյունահեղությամբ շարժվեցին բրիտանոյաների վրա: Հսկայական զորքով նրանք հասան Պադին կղզիով գավառը և զազագած սրի բաշեցին բազում հավատացյալների՝ գերեվարելով ողջ Պադին գավառի բնակչությանը: Այնտեղից հեռանալով՝ նրանք թունավոր օձերի նման արշավեցին Թմուխ գավառի Արկի բերդի վրա: Բովանդակ գավառը ոչ մի պատրաստություն չէր տեսել: Համոզվելով, որ ողջ գավառը զուրկ է ամրություններից՝ նրանք շատ ուրախացան և, ինչպես արյունարբու գալյեր կամ կատաղած շներ, սրերով սկսեցին անխնա, իսպառ կոտորել գավառի բնակչությանը: Ամբողջ գավառը շեն էր, մարդաշատ ու բազմամբոխ, անասուններով հարուստ և ահա Արեգ ամսվա 4-ին, շաքաթ օրվա ութերորդ ժամին, լայնատարած դաշտը արյամբ ողողվեց, գերողթամբ ու անխնա կոտորածով, որն անհնարին է նկարագրել: Անթվի-անհամար մարդիկ իրո ճարակ դարձան, ողջ գավառի բնակիչներից և ոչ մեկին չհաջողվեց փրկ պրծնել, այդ օրը շատերը նահատակվեցին: Անհամար գերյալների և սարսափելի ստոնալորի մասին պատմելուց հետո կատն և աստծո ճշմարիտ բահաններ Զրիստափորի և նրա որդիներ Թորոսի ու Ստեփանոսի մասին, որոնք համայն ժողովրդի հետ միասին, նահատակվեցին: Զրիստափորը, տեսնելով այլազգիների զորքերի բազմությունը, գյուղի ողջ բնակչությունը՝ տղանարդկանց ու կանանց, երեխաներով հանդերձ, հավաքեց եկեղեցում և սկսեց Զրիստոսին պատարագ մատուցել, ապա ողջ ժողովրդին հաղորդություն տվեց: Անհավատների զինվորները շրջապատեցին եկեղեցին, իսկ Զրիստոսի հավատացյալները, հաղորդություն ստանալով, մեկ առ մեկ դուրս էին գալիս դեպի արյունառու զազանները, որոնք նրանց սրի էին բաշում: Երբ մնացին ինքն ու իր որդիները, ծնրադրեցին աստծո առջև, ապա փառաբանելով համբուրվեցին միմյանց հետ և, դուրս գալով, բարի խոստովանությամբ ի Դիոս Զրիստոս մարտիրոսական մահով ընկան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 511 թվականին սուլթան Տուրքի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկի – Մ.Ֆ.**) իրամանով պարսից զորավարները մեծ զորքով ներխուժեցին Կասախի, Պադինի, Թմուխի և Արկի գավառներ: Նրանք շատ մարդկանց կոտորեցին և մեծ ավար տարան: Այնտեղ Զրիստափոր անունով մի աստվածային բահանա կար, որն իր երկու որդիների հետ մտավ եկեղեցի, հաղորդություն տվեց ժողովրդին, իսկ հետո,

դուրս գալով, բոլոր նրանք սրի բաժին դարձան: Նա ու իր որդիները համալրեցին սրերի շարքերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁴ «Այդ բոլոր աղետալի փորձանքներից հետո, որոնց մասին պատմեցինք, բոլոր հասավ կայսր Տուկծին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.**), որն իսկույն գորահավաք արեց և, զորավար նշանակելով մեծ իշխանին, որին Փռանգապոլ էին կոչում, բազում զորքերով ուղարկեց Թյմուխ գավառ: Փռանգապոլը մեծ զորությամբ եկավ, հասավ Թյմուխ: Չորահավաք արեց և Ուռնայի դուկը, որի անունը Դավաթանոս էր՝ երկրում հռչակված, հզոր ու բազ պատերազմող մի մարդ: Նա զորակոչեց Ուռնան, Կառնառը և Դարսն-Մուրը ու զորքով շարժվեց տաքիկների դեմ՝ քրիստոնյաների թափած արյան համար նրանցից վրեժ լուծելու համար: Բազմաթիվ զորքերով նա գնաց, բանակեց Թյմուխի դաշտում, ընդ որում, տեսնելով դիակների անհամար բազմությունը, բոլոր զինվորները լաց էին լինում: Թուրքերի զորքը, լսելով հոռոմների գայատյան մասին, փախավ պարսից երկիրը: Դրա վրա Դավաթանոսը առյուծի նման մոնչաց տաքիկների վրա և կռվի դուրս եկավ ևնիդ բաղաթի դեմ, նամանավանդ, որ այդ օրերին Նարտուի (**Միդականների էմիրության էմիր Նարտ-էր-Դուլան – Մ.Ֆ.**) որդի, մեծ ամիրա Ամիր Սալիդին բաղաթացիները թունավորել ու սպանել էին: Զաղաթացիները, լսելով հոռոմների զորքի գայատյան մասին, Փռանգապոլին ծածուկ 10.000 դահեկան ուղարկեցին, որի սիրուն նա թաթուն բարեկամացավ տաճիկների հետ: Դավաթանոսն իմացավ այդ մասին: Փռանգապոլին շատ պահապանեցին: Երբ հասան Ամիր բաղաթի դռան մոտ, այն տեղը, որ Դոռոմի Դուռ է կոչվում, այլազգիների բոլոր զորքերը դուրս եկան կռվի: Փռանգապոլը, նենգությամբ պատերազմի ողջ բեռը թողնելով Դավաթանոսի վրա, ինքը ողջ զորքով՝ 60.000 հեծյալ, մարտին չմասնակցեց: Դատերազմի թեժ պահին այլազգիների զինվորներից մի բաջ մարդ, որի անունը Դեմ-Նարա էր, արծալի պես ճեղքելով Դավաթանոսի զորքերի ճակատը, սկսեց անխնա կոտորել հոռոմ զինվորներին: Դավաթանոսը, տեսնելով դա, ծայն տվեց և ասաց. «Կամալին ինձ բերեք»: Երբ Դարան առաջ եկավ, Դավաթանոսը առյուծի պես հարձակվեց նրա վրա և, նիզակով ճեղքելով զրահը, նրա սրտի մեջ մխրձեց այն և մյուս կողմից դուրս հանեց: Երկուսն էլ ձիերից ցած գլորվեցին: Ոստիկներն սկսեցին միմյանց հարվածել, Դավաթանոսը տեղն ու տեղը սպանվեց, իսկ Դարան էլ նիզակի հարվածից սատակեց: Զաղաթացիները, լսելով Դավաթանոսի սպանության մասին, բոլորը միասին դուրս եկան: Այդ պահին Դավաթանոսի զինվորներից Տավար անունով մեկը գնաց Փռանգապոլի մոտ և Դավաթանոսի մահվան մեղքը նրա վրա գցեց: Փռանգապոլը, իմանալով Դավաթանոսի մահվան մասին, հարձակվեց այլազգիների վրա ու, բաղաթի դարպասի առջև մեծ ջարդ տալով և 15.000 հոգի կոտորելով, վերադարձավ հոռոմոց երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Երբ այս տխուր լուրը հասավ կայսր Տուկծին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.**), նա հրամայեց մեծ զորք հավաքել, հրամանատար նշանակեց մեծ իշխան Ֆրանկապոլին և ուղարկեց Թյմուխի շրջան, որպեսզի վրեժ լուծի պարսիկներից նրանց չարագործությունների համար: Եկավ նաև Եդեսիայի դուքս Դավաթանոսը և իր զորքերով միացավ կայսր զորքերին: Երբ նրանք հասան մարտի վայրը, տեսան սպանվածների մեծ բանակությունը և ուժգին լաց եղան, որից հետո հարձակվեցին տաքիկների վրա, որոնք փախուստի դիմեցին պարսիկների կողմը: Այդ ժամանակ Դավաթանոսը հարձակում գործեց Ամիր բաղաթի ուղղությամբ: Իմանալով հույների գալու մասին՝ բաղաթացիները Ֆրանկապոլին 10.000 դահեկան ուղարկեցին և ահա, երբ հույները մտնեցին բաղաթի սահմաններին, այլազգիների զորքերը ելան նրանց դեմ: Այդ ժամանակ Ֆրանկապոլը Դավաթանոսին ուղարկեց նրանց դեմ, իսկ ինքը 60.000 հեծյալներով չմասնակցեց պատերազմին: Այդ ընթացքում այլազգիներից մեկը՝ մի բաջ մարդ, մտավ մարտի մեջ և սկսեց կոտորել քրիստոնյա ռազմիկներին: Երբ Դավաթանոսը տեսավ այդ, շուտ տվեց ձին, նիզակով հարձակվեց նրա վրա ու սպանեց այդ բաջ ռազմիկին, թեև այդ մարտում զոհվեց նաև ինքը: Ֆրանկապոլը իմացավ այս ամենի մասին, զորեղ այլազգիների զորքի վրա և հաղթականորեն վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ եթե շատ անգամ զորքերով, երբեմն էլ սոսկ ուժերի գայատյան մասին լուրերով բարբարոսները չկանգնեցվեին, նրանց առաջնորդներից խորոսպարն ու Սամուխը (**Դրակառնում Ակատի Է ունեցվում մեկ մարդ՝ Խորասանի սպայր Սամուխը – Մ.Ֆ.**) բախտի բերմամբ պարտության չմատուցվեին, ապա հակառակորդը մինչև Գալատիան, Դոնորիան ու հենց Փոյուզիան ոտքի տակ կանոն: Նրանց դեմ ուղարկված զորքը թեթև էր զինված կամ անպես էր ու անվարժ, իսկ լավագույններից էլ շարունակ վատարում էին՝ բարձր ռոճիկներ ու բարձր աստիճաններ պահանջելու պատճառով: Դա դատապարտելի բայլ էր, բանգի դրա հետևանքով ոչ մի բաջարի ու խոսքի արժանի բան չէր արվում: Դա պատճառ էր դառնում մի կողմից հոռոմացիների խեղճանալուն և երկուստ լինելուն, իսկ մյուս կողմից՝ բարբարոսների փքման ու ամբարտապանացմանն և ավելի վստահ կռվի նետվելուն» (Դովհանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Դույներին 1374 թվականին հոռոմների բանակը եկավ ու երկար օրերի ընթացքում պաշարեց Ամիր բաղաթը: Այդ ժամանակ թուրքերի և արաբների զորքը եկավ նրանց դեմ: Արդյունքում երկու կողմից էլ շատերը սպանվեցին և հոռոմներն ի վերջո հեռացան այդ բաղաթից» (Բար-Դեբեդեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²¹⁵ «Այդ տարի ամիր ալ-Ջույուշ Բադրը (**Ճաթիսյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Դայը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Դամասկոսին և կառավարիչ նշանակվեց Եգիպտոսի տեր Մուստանսիր խալիֆայի (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի (1036-1094) – Մ.Ֆ.**) կողմից: Նա այնտեղ հասավ Ռաբիա Բ ամսի 23-ին և մնաց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դիջրի 455 թվականին Դամասկոսի կառավարիչ կարգվեց ամիր ալ-Ջույուշ Բադրը (**Ճաթիսյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Դայը – Մ.Ֆ.**)՝ Եգիպտոսի խալիֆ Մուստանսիր Ալավու (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³²¹⁶ «Դայը 511 թվականին ուն Յեհնուկ գորահավաք կառարեց և 5.000 հոգով գնաց Երզնտանի վրա՝ Ամիր գավառը՝ Ճեպու-Շահար կոչվող վայրը: Վերցնելով անհամար ավար՝ ոչխարներ, խոշոր եղջյուրավոր անասուններ, ձիեր, գերիներ և այլ շատ բան, նա գալիս է Սևերեկ կոչվող բերդը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յեհնուկ անունով ուն հայ հավաքեց 5.000 հետևակային և ներխուժեց Թյմուխի շրջան: Ջարդելով բերդերին՝ նա մեծաքանակ գերիներով ու ավարով վերադարձավ Սևերեկ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁷ «Յեհնուկի հետևից հասնում է խալդ անունով բերդի ավազը իր երեք որդիներով: Յեհնուկն ու նրա զինվորները, տեսնելով նրանց, դիմում են փախուստի: Այդ ժամանակ, ահա, նրանց գլխին, թափվեց աստծո պատիժը, որովհետև Ամիրից զորք եկավ և, մեծ ջարդ տալով, հետ վերադարձրեց ողջ ավարն ու բոլոր գերիներին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տաքիկներից մեկը, որի անունը Շահաղակ էր, հարձակվեց Յեհնուկի վրա, իսկ վերջինս թողեց զորքն ու դիմեց փախուստի: Թշնամիները հետ խլեցին ավարն ու վերադարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁸ «Դայը 511 թվականին Փռանգապոլը գնաց Կարսո բաղաթը, որտեղ հանդիպեց այն թուրք զինվորներին, որոնք սրի էին բաշել Թյմուխ գավառը: Նրանք միմյանց մարտ տվեցին: Դաղթող դուրս եկավ Փռանգապոլը: Նա կոտորեց բոլոր թուրք զինվորներին, սպանեց այլազգիների ամիրային, որի անունը Իսուկ էր, և թափվ ավար վերցրեց և թուրքերի ձեռքից ազատեց անհամար գերիներ: Երբ Տուկծի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը – Մ.Ֆ.**) տեղեկացավ Դավաթանոսի սպանության մասին, սակայն, որի պատճառը Փռանգապոլի նենգությունն էր, վերջինիս Կոնստանդնուպոլիս կանչեց, նրա վզից բար կապեց և, Օվկիանոսը գցելով, ծովահեղձ արեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ֆրանկապոլը մեկնեց Թեոդոսուպոլիս և, հանդիպելով այլազգիներին, խլեց նրանց ավարը: Նա ոչնչացնում էր թուրքերին, որտեղ էլ որ հանդիպում էր և վերցնում էր այն ամենը, ինչ գտնում էր: Երբ, սակայն, Տուկծին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը – Մ.Ֆ.**) իմացավ Դավաթանոսի մահվան մասին, իր մոտ կանչեց Ֆրանկապոլին, նրա վզին բար կապեց և ծովը նետեց, բանգի սա օգնություն ցույց չէր տվել Դավաթանոսին և արդյունքում վերջինս սպանվել էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁹ «Մի ուրիշ հետաքրքիր բան էլ պատմեմ ձեզ, որը բնական տարի առաջ կատարվեց Աստիթում, որը մենք ինքներս ենք լսել բաղաթացիներից: Աստիթաբաջի այլքան վատ և հայախոսք մարդիկ էին, որ բաղաթում հայտնված հայ օտարականի մորուքը կտրում և նրան բաղաթի դուկից դուրս էին հանում: Մի օր նրանք բռնեցին մի պատկառելի անեցու, կտրեցին նրա մորուքը, թալանեցին ունեցած-չունեցածը և բաղաթից դուրս շարտեցին: Նա, սաստիկ վիրավորված, գնաց, 500 թուրք զինվորներ առավ, եկավ և գրավեց ողջ Աստիթ գավառը, որուկին պատկանող տասներկու գյուղերն էլ կրակի տվեց: Նա բաղաթի դուկը բերեց բազում գերիների, կոտորեց նրանց, գետը թափեց և, դիմելով բնակիչներին, ասաց. «Ես Գևորգ Շիրակացին եմ, որի մորուքը դուք կտրեցիք: Դիմի ասեք, իմ արածը մի մորուք արժի՞, թե՞ ոչ», որից հետո նա բազում ավարով հեռացավ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այս պեղծերիցները այլքան էին ատում հայերին, որ նրանց մոտ նույնիսկ սովորություն էր դարձել, որ, երբ բաղաթ ժամանած հայերից որևէ մեկը նրանց ձեռքում էր հայտնվում, նրանք սափում էին նրա մորուքը և այս կերպ խայտառակա՞ծ աքսորում բաղաթից: Ահա այդպես եղավ նաև 20 տարի առաջ այն բանից, երբ Եմիր Գթյմուշը իրեն նկատելիցեց Ուռնան: Ահա, ուրեմն, նրանք բռնեցին մի անեցու, խլեցին նրա գույքը, խուճեցին մորուքը և խայտառակա՞ծ աքսորեցին: Իսկ սա վիրավորված հեռացավ իր երկիրը, հավաքեց 500 թուրք հեծյալներ, նրանց հարձակման տարավ ու գերեց Աստիթի ողջ շրջանը: Նա այրեց դուկի 12 գյուղ, իսկ բնակչությանն էլ կոտորեց ու խեղդեց գետում: Մոտենալով բաղաթին՝ նա բարձրաձայն

հայտարարեց. «Սա ես եմ՝ Գևորգ Շիրակացիս, որի մորուքը դուք սափրեցիք: Այս ամենը հանուն իմ մորուքի եղավ, որից հետո մեծ ավարով իր երկիրը վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²²⁰ «Լույս տարվա բարեկենդանի օրերը արևելքից Անտիոք քաղաքն եկավ մի քարավան՝ բերելով տառեխ ձուկ: Քարավանի մարդիկ շուկայում հարեցողությամբ էին զբաղված: Քաղաքացիները, նրանց պարի նվագի ձայնը լսելով, բոլորը միասին թափվեցին, սաստիկ գանակոծեցին և սկսեցին քաղաքից դուրս հանել նրանց: Նրանք շուրջ 80 հոգի էին՝ մահակավոր և շատ քաջ: Իրենց ավագի կոչով նրանք, սակայն, որոնց գլուխները գինեց դեռ տաք էր, հարձակվեցին քաղաքացիների վրա և Սենտիի դռնից սկսած մինչև տեղ Պետրոսի եկեղեցին բոլորին փախուստի մատնեցին, շատերի գլուխը կտրեցին ու ոտքերը ջարդեցին: Այդ բանի վրա քաղաքացիները խաչով և ավետարանով երդվեցին հայերին այլևս վատություն չանել, դրա վրա հաշտվեցին ու վերադարձան իրենց տեղերը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²²¹ «Քրիստոսի 1064 թվականի ապրիլ ամսին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո - Մ.Ֆ.) գրավեց Մատերան» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²²² «Լույս ձևով ինչ-որ ներքինի մի մարդ Սրահանգ անունով՝ ժանտ ու ապերասան, սատանայի փութաջան արքանյակ, արյունարբու և գիշակեր, եկավ և ավարի մատնեց Վասպուրական երկիրը: Նա, հասնելով մինչև Վան ավանը, պաշարեց այն, եկթարկեց սաստիկ տառապանքների, սրածուրթյան մատնեց, այրեց բնակարանները» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

«Այդ տարվա Ջուսուդա Մ ամսի 7-ին խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քաֆուր - Մ.Ֆ.) հանդիսավոր ընդունելություն սարքեց և տեղնեցեց Ալի-Արսլանին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը 1063-1072) - Մ.Ֆ.) դեսպանների հետ՝ Ալի-Արսլանին սուլթանություն տալու նպատակով: Նա պատվական նրան ժողովրդի ներկայությամբ զգեստներ շնորհեց: Դիվանի կողմից ուղարկվեց նախի թիրաղ ալ-Չայնաբին՝ հավատարմության երդում վերցնելու համար: Սրանք բոլորը հասան Ալի-Արսլանի մոտ, երբ Նախճավանում էր, որը Ատրպատականի մեջ է, և նա հազավ պատվական զգեստներ՝ հավատարմության երդում տալով խալիֆային...: Ապա՝ սուլթանը Ռաբիա Մ ամսի 1-ին Ռեյից դուրս եկավ ու գնաց Անգրավ քաղաք: Սարանդ, որոշած լինելով կռվել և արշավանք կատարել հոռոմների դեմ: Երբ նա Մարանդում էր, նրա մոտ եկավ թուրքմենների ամիրներից մեկը, որը հաճախ էր արշավել հոռոմների դեմ և անունն էր Թուրթաթին (Բուրյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրթեզին - Մ.Ֆ.): Սրա հետ իր ցեղակիցների մեծ բազմություն կար, որը ջիհադի սովոր էր և այդ երկիրը ճանաչում էր: Սա համոզեց նրան հարձակվել այդ երկրի վրա՝ խոստանալով ցույց տալ այնտեղ գնալու ուղիղ ճանապարհը: Սուլթանը գնաց նրա հետ, որը զորքը տարավ այդ երկրի կիրճերով և լեռնային ճանապարհներով ու հասավ Նախճավան: Նա հրամայեց նավեր պատրաստել՝ Արաքս գետը անցնելու համար: Նրան ասվեց, որ Ատրպատականում խոյի և Սալմաստի բնակիչները հրաժարվել են հնազանդվելուց՝ ամրանալով իրենց երկրում: Նա նրանց դեմ ուղարկեց խորասանի ամիրին, որը կոչ արեց հնազանդվել, իսկ հակառակ դեպքում սպառնաց: Նրանք հնազանդվեցին և, անցնելով նրա կողմը, դարձան նրա զինվորները: Այստեղ նրա մոտ հավաքվեցին անթիվ թագավորներ ու զորքեր և, երբ զորքերի հավաքումն ու նավերի կատարաստումն ավարտվեց, շարժվեց դեպի վրաց երկիրը՝ իր փոխարեն գործի հրամանատար Աշանակելով իր որդուն՝ Մելիքշահին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահին - Մ.Ֆ.) և վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքին: Մելիքշահը և Նիզամ ալ-Մուլքը ուղղվեցին դեպի մի ամրոց, ուր շատ հոռոմներ կային: Նրա բնակիչները դուրս եկան և, զորքից շատերին բռնելով, սպանեցին, սակայն Նիզամ ալ-Մուլքը ու Մելիքշահը իջան և կռվի ելնելով, սպանեցին ամրոցի մարդկանց: Ներխուժելով ամրոց՝ նրանք սպանեցին ամրոցի ամիրին և մահմեդականները գրավեցին այն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³²²³ «Քրիստոսիաներին ապաստանի տեղ չմնաց, բացի անմատուց Ամյուկ ամրոցից և աստվածաբնակ Աղթամար կղզուց, որոնք վայելչագեղ են ու պաշտպանված՝ պարսպավորված խրոհատ կոհակներով» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

«Դրանից հետո Ռաբիա Մ ամսին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) Ռեյից ուղղություն վերցրեց դեպի առ-Ռում: Սուլթանին լուրեր էին հասել, թե բորդան ավազակների մի խումբ փակել է ճանապարհի խուլվանի անցումում և այնտեղ չարիք է սերմանում: Սուլթանը զորքը կազմեց դրանց դեմ, ինչը ստիպեց այդ ավազակներին խուլել մահվան բաժակը և այդ վայրերում դրանցից այլևս և ոչ մեկը չմնաց: Այնուհետև սուլթանի ճամբար եկավ բորդերի մի խումբ, որը փրկվել էր սրից: Նրանք իրենց վրա վերցրին ավազակներից ճանապարհների ապահովության գործը, իսկ այդ շրջանի կառավարումն էր սուլթանը հանձնեց Եփր Բեյ-Արսլանին: Դրանից հետո զորքն ուղղություն վերցրեց դեպի Սարանդ և կանգ առավ այնտեղ: Առ-Ռումի ճանապարհին մի Եփր-առաջնորդ կար, որին կոչում էին Եփր Թուգ-Թեզին (Բուրյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրթեզին - Մ.Ֆ.): Նրա մոտ էին հավաքվել ռազմավորված խմբեր թուրքմեններից: Նրանք վնաս էին հասցնում հոռոմներին և նրանց հարձակումների ու արշավանքների պատճառով առ-Ռումը հայտնվել էր ստորացված վիճակում: Այդ Եփրը բարեկամություն հաստատեց սուլթանի հետ և սա հանձնարարեց նրան ուղեցնել զորքը այդ երկրի ղեկավարանցանելի վայրերով: Միաժամանակ սա հայտնեց սուլթանին, որ ալ-Գուրջը առ-Ռումի համար գայթակղության քար է դարձել՝ անաստվածության ու բռնության կենտրոն: Եվ այսպես սուլթանն ուղղություն վերցրեց դեպի ալ-Գուրջ՝ իր փոխարեն սեփական զորքերի ճամբարում թողնելով որդուն՝ Ջալալ-Էդ-Ղուլա Մելիք-Շահին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահին - Մ.Ֆ.) ...: Վերջինս մտնեցավ մի ամրոցի, որտեղ առ-Ռումից հերետիկոսներ-հավատարացյալներ էին գտնվում: Նրանք մեծ բանակությամբ ռազմիկ մահմեդականներ սպանեցին: Նիզամ ալ-Մուլքն ու խորասանի Եփրը իջան ծիծերից, իսկ սուլթան Մելիք-Շահը մի նետ արձակեց, որը կպավ ամրոցի տիրակալի կոկորդին: Պաշարյալները սկսեցին քարեր նետել, ամրացան մի բարձր բլրի վրա և սկսեցին պատասպարվել սարերի գագաթներին, սակայն իսլամի զորքը շուտով հաղթահարեց նրանց, նրանց նկատմամբ իշխանություն ձեռք բերեցին թերեր և այլևս նրանց ոչ ձայնը լսվեց, ոչ ծայտունը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

³²²⁴ «Լույս ձևով ինչ-որ ներքինի մի մարդ Սրահանգ անունով՝ ժանտ և ապերասան, սատանայի փութաջան արքանյակ, արյունարբու ու գիշակեր, եկավ և ավարի մատնեց Վասպուրական երկիրը: Նա, հասնելով մինչև Արծեշ ավանը, պաշարեց այն, եկթարկեց սաստիկ տառապանքների, մատնեց սրածուրթյան և այրեց բնակարանները» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

³²²⁵ «Այստեղից նրանք (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը և նրա վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը - Մ.Ֆ.) գնացին Սուրմարի ամրոցը, ուր կան հոսող ջրեր ու պարտեզներ: Նրանք կռվեցին, գրավեցին այն և բնակիչներին դուրս բերեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հետո նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.) գնաց Սուրմարի կղզիով ամրոցը, ուր կան հոսող ջրեր ու պարտեզներ: Նա գրավեց այն» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

³²²⁶ «Սրա մոտակայքում կար մի այլ ամրոց, որը Մելիքշահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.) գրավեց և ուզեց բանդել, սակայն Նիզամ ալ-Մուլքը համոզեց չանել այդ՝ ասելով, թե դա սահմանային ամրություն է մահմեդականների համար: Նա, ռազմիկներ, ռազմամթերք, դրամ ու գնեք մատակարարելուց հետո, այս ամրոցները հանձնեց Նախճավանի ամիրին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սրա մոտակայքում կար մի այլ ամրոց, որը ևս գրավվեց սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.) կողմից: Երբ նա ուզեց բանդել այն, Նիզամ ալ-Մուլքը համոզեց չանել այդ՝ ասելով, որ սա սահմանային ամրություն է մահմեդականների համար: Դրանից հետո վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը ամրացրեց այդ սահմանագլուխը քաջերով ու հերոսներով» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

«Ապա նա (Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Արու-Ասվար Շավուրը - Մ.Ֆ.) մտավ հոռոմների երկիրը, որն ասպատակեց, հետո Անիի մոտ գրավեց մի ամուր բերդ և այնտեղ նշանակեց իր մերձավորներին ու վստահելիներին: Դրանից հետո նա թեքվեց ու կանգ առավ Բիջին բերդի դռան առաջ, որն ամուր էր ու անառիկ՝ շայոց բերդերեց լավագույնը: Նա բանակ դրեց նրա շուրջը, հարձակմամբ գրավեց այն, այնտեղ բնակեցրեց իր վստահելիներին, ապա սուրաց դեպի Գանձակ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ապա նա (Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Արու-Ասվար Շավուրը - Մ.Ֆ.) մտավ հոռոմների երկիրը, որն ասպատակեց, հետո Անիի մոտ գրավեց մի ամուր բերդ և այնտեղ նշանակեց իր մերձավորներին ու վստահելիներին: Դրանից հետո նա թեքվեց ու կանգ առավ Բիջին բերդի դռան առաջ, որն ամուր էր ու անառիկ՝ շայոց բերդերեց լավագույնը: Նա բանակ դրեց նրա շուրջը, հարձակմամբ գրավեց այն, այնտեղ բնակեցրեց իր վստահելիներին, ապա սուրաց դեպի Գանձակ» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

³²²⁷ «Մելիքշահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.) և Նիզամ ալ-Մուլքը շարժվեցին դեպի Սարիամ Նիշին, ուր շատ վանականներ ու բախմաններ կային: Քրիստոսյա թագավորներն ու նրանց ժողովուրդը բարյացակամ էին այս քաղաքի բնակիչների նկատմամբ: Սա մի ամրացված քաղաք էր, որի պարիսպները պատրաստված էին հսկայական, պինդ քարերով, որոնք կապարի ու երկաթի միջոցով իրար էին կապված, իսկ նրա մոտ կար մի մեծ գետ: Նիզամ ալ-Մուլքը կռվի համար պետք եղած նավերը և այլ բաներ պատրաստեց ու կռվի բռնվեց: Կռվով տևեց գիշեր ու ցերեկ, իսկ նա զինվորներին կռվի էր բերում էրդոսով: Անհավատները հոգնեցին և հուսահատությունը պատեց նրանց: Մահմեդականները հասան և պարիսպները ու աստիճաններ դնելով վեր բարձրացան, բանգի բրիչները բթացան քարի կարծրության պատճառով: Երբ բնակիչները մահմեդականներին պարսպի վրա տեսան, թուլացան և հուսալքվեցին: Մելիքշահը Նիզամ ալ-Մուլքի հետ մտավ

բաղաբ: Նրանք վառեցին ու կործանեցին եկեղեցիները, բնակիչներից շատերին կոտորեցին, իսկ շատերն էլ, մահմեդականություն ընդունելով, մահվանից փրկվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սուլթան Մելիք-Շահը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Մարիամ-Նեշիման կոչվող բաղաբ, որը բնակեցված էր բախաններով ու վանականներով: Քրիստոնյա տիրակալները և նրանց հպատակները ուխտի էին գալիս դեպի այս բաղաբ, իսկ նրա ամրությունները նկարագրման ենթակա չեն: Նրա պարիսպները բարից էին, որոնք իրար հավասար դրված էին՝ ամրացված մեխերով ու երկաթյա շերտերով, իսկ շրջակայքն էլ, ուր էլ նայես, ջուր էր: Մարտի համար վեգիր Նիզամ ալ-Մուլքը նավեր ու նավակներ պատրաստեց: Նրանք վաղ առավոտվանից մարտի մեջ էին մտնում և վերադառնում գիշերը, կամ էլ հակառակը, բանգի մարտը չէր դադարում ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը: Ի վերջո, սուլթան Մելիք-Շահը խորը գիշերով պարան նետեց պարսպի գագաթին և սկսեց վեր մագլցեց, սակայն ընկավ ջուրը: Եվ այնուհանդերձ Ալլահը փրկեց նրան փորձանքից ու նա ելավ՝ փառավորելով Ալլահին: Պարսպի վրա էին մագլցում գուլյամներ, սակայն նրանք ևս չէին կարողանում հաջողության հասնել: Պարսպի մեջ ծեղվածք բացելու փորձը ևս չհաջողեց, բանի որ այն պատրաստված էր բարերից, որոնք իրար էին ամրացված երկաթյա շերտերով: Գիշերներից մեկում նրանք ձիերի վրա էին, երբ նույն պահին էլ երկրաշարժ տեղի ունեցավ, որն ավերեց ամրոցի արևելյան մասը, որտեղ քրիստոնյաների պաշտպանությունն ավելի թույլ էր: Առավոտյան, հագիվ էր արևի սկավառակը մոտեցել, սուլթան Մելիք-Շահը և վեգիր Նիզամ ալ-Մուլքը մտան բաղաբ: Եկեղեցիները այրվեցին, քրիստոնյաների կյանքերի նկատմամբ սկսեցին իրենց իշխանությունը բանեցնել թերեղ, իսկ նրանք էլ, որոնք կենդանի մնացին, իսլամն ընդունեցին» (Սադր-էդ-Դին ալ-Ջուսեյնի «Չաղորդումներ Մելքունյան պետության մասին», գլուխ 13):

³²²⁸ «Ալի Արսլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) իր մոտ կանչեց որդուն (Մելքունյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահին – Մ.Ֆ.) և Նիզամ ալ-Մուլքին՝ ուրախանալով, որ Ալլահի օգնությամբ իր որդին նվաճումներ էր կատարել: Մելիք-Շահը իր ճանապարհին գրավեց բազմաթիվ ամրոցներ և բերդեր ու անհամար թվով քրիստոնյաներ գերեվարեց: Այսպե՛ս գնացին Սաբիդշահը, որի բնակիչները և մահմեդականների միջև սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ, երբ բազմաթիվ մահմեդականներ նահատակվեցին: Ալլահի օգնությամբ, սակայն, այն նվաճվեց և Ալի Արսլանն այն գրավեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո սուրիանդակ եկավ մեծ սուլթան Ալի-Արսլանի (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) կողմից, որը իր ծամբար էր կանգնում Մելիք-Շահի որդուն (Մելքունյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահին – Մ.Ֆ.) և վեգիր Նիզամ ալ-Մուլքին: Սուլթանը տեղային չէր Ալլահի կողմից նրանց երկուսին նվիրաբերված հաղթանակների մասին: Սուլթան Մելիք-Շահը մեկնեց հորը՝ մեծ սուլթան Ալի-Արսլանին, ընդառաջ: Ծանապարհին նա մեծն Ալլահի օգնությամբ գրավեց իր ճանապարհին գտնվող ամրությունները, մինչև որ չժամանեց հոր մոտ: Դրանից հետո մեծ սուլթան Ալի-Արսլանը զորք կազմեց Սաբիդշահի վրա արշավելու համար: Այդ ամրոցի բնակիչների ու սուլթանի զորքի միջև դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ, սակայն բարձրյալ Ալլահը օգնեց նվաճել այդ բաղաբը» (Սադր-էդ-Դին ալ-Ջուսեյնի «Չաղորդումներ Մելքունյան պետության մասին», գլուխ 13):

³²²⁹ «Չայոց 513 թվականին պարսից թագավոր սուլթան Արբասլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ Տուրքիլ սուլթանի (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Տուրքիլ-բեկ-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբայրը, որն իր եղբոր մահից հետո նստեց թագավորական գահին, զորակոչեց պարսիկներին և համայն հուժաստան աշխարհը մինչև Սագաստան, որից հետո, հսկայական զորքի գլուխն անցած, այլեպետված ծովի կամ հորդած գետի նման փողորկայի ցամաքում ու կատաղությամբ, ինչպես արյունոտ զազան, եկավ, հասավ Չայաստան: Չինկոյների ահագին բազմությամբ նա մտավ Աղվանք, բնակիչներին սրի բաշեց ու գերեվարեց և անհամար քրիստոնյաների կոտորեց: Ոչ-ոք ի վիճակի չէ պատմել քրիստոնյաների գլխին եկած դառն աղետի մասին, բանգի նրանք չարաչար սպանվեցին կատաղած ու չարաթույն թուրք ազգի ձեռքով: Թուրքերի զորքերի բազմությունը ողողել էր համայն դաշտերը՝ փակելով փախուստի բոլոր ճանապարհները: Ահա այստեղ է, որ իրականացան Փրկչի խոսքերը, թե՛. «Այդ օրերին վայ հոյի և սոստու կանանց»: Բազմաթիվ բախաններ և վանականներ, հայրապետներ ու փառավոր իշխաններ դառն մահվան արժանացան և զազանների ու թռչունների ճարակ դարձան: Այբաս փորձանքից հետո սուլթանը դիմեց Աղվանից թագավոր Կյուրիկին և նրա դստեր կնության խնդրեց, որին և Կյուրիկեն, երկուսից դրոճված, տվեց: Սուլթանը Աղվանից թագավոր Կյուրիկին՝ Դավիթ Անհողինի որդու, հետ կայուն բարեկամություն ու խաղաղություն հաստատեց և մեծ պատիվներով ու բազում նվերներով ուղարկեց իր բաղաբը՝ Լոռի: Սուլթանը, իր հսկայական զորքով այն տեղից հեռանալով, մտավ վրաց երկիրը և զազազած սրի բաշեց ու գերեվարեց նրանց: Առաջանալով՝ նա բանակեց Ջավախի կոչվող գավառում և, կատաղի մարտ տալով, պաշարեց Ախալ բաղաբը, որը և գրոհով գրավեց: Նա անգթորեն սրի բաշեց ողջ բնակիչները՝ տղամարդկանց ու կանանց, բոլոր բախաններին, վանականներին ու իշխաններին: Անբողջ բաղաբը արյամբ ողողվեց: Անհամար տղաների ու աղջիկների գերի բռնեցին Պարսկաստան, ավար վերցրին ոսկու և արծաթի, թանկագին բարերի և մարգարիտների անթիվ գանձեր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ալիասլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որ անձամբ եկավ Չայաստան, հնազանդեց այն և գրավեց Շամշուլտեն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ալիասլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ... գրավեց... Սամշուլտեն» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Չայոց 513 թվականին սա (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հավաքեց 100.000 հոգի ու գրավեց... Շամշուլտեն» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

³²³⁰ «Բագրատի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ երևաց Պարսկաստանի թագավոր, սուլթան Ալիասլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ ասպատակելու Նպատակով: Սա անակնկալ եկավ և ավերեց Կանգարթն ու Թեռեղը և մի օր այս ասպատակողը հասավ Ղվեյի մատույցները: Նա անցավ Շավլքը, Կոարքը և Տայքը՝ հասնելով մինչև Փանասկերտ: Նույն օրն իջան Թոր ու Ղվիկիսեյի և ինքը սուլթանը երեք օր մնաց Թեռեղում: Զանի որ այդ ժամանակ Տայք էր եկել թագավորը, նրա հետ էին նաև մայրը, քույրը և իր որդի Գեորգին, որոնք իջևանել էին խեղճերությամբ վայրում, իսկ երբ նրանք ուզում էին գնալ, սուլթանի զորքը հարձակվեց: Նրանք հասան և կանգ առան լեռնաշղթայի վրա, հետո իջան Զարթով, անցան Ջավախք և պաշարեցին Ախալբալաբը: Զանի որ մեխն ազնաւորները և Վերին Զարթովի կողմից եկածներն ամուր պատսպարվել էին Ախալբալաբում, նրանք մարտնչեցին ընդամենը երեք օր, որովհետև բաղաբը ամուր պարսպով լրիվ չէր պատված: Չկարողանալով դիմադրել հուժկու գրոհին՝ բաղաբաբնակները զինվեցին, բացեցին դարպասները և կատաղի մարտնչեցին: Շատերը սրից ընկան, թուրքերը ներխուժեցին բաղաբ և գերեցին անհամար քրիստոնյաների, վերցրին բազում գանձ ու գերի և Ախալբալաբի գետն արյունով ներկվեց: Այդ ժամանակ սուլթանը բանազնացներ ուղարկեց Բագրատ թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ ու պարտադրեց խնամախանալ՝ պահանջելով կնության նրա քրոջ դստերը» («Զարթովի-Ցխուրիբա», «Զարթովի մատույց»):

«Սուլթանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), իր հսկայական զորքով այնտեղից հեռանալով, մտավ վրաց երկիրը և զազազած սրի բաշեց ու գերեվարեց այն: Առաջանալով՝ նա բանակեց Ջավախի կոչվող գավառում և, կատաղի մարտ տալով, պաշարեց Ախալ բաղաբը, որը և գրոհով գրավեց: Նա անգթորեն սրի բաշեց ողջ բաղաբը՝ տղամարդկանց և կանանց, բոլոր բախաններին, վանականներին ու իշխաններին: Անբողջ բաղաբը արյամբ ողողվեց: Անհամար տղաների ու աղջիկների գերի բռնեցին Պարսկաստան, ավար վերցրին ոսկու և արծաթի, թանկագին բարերի ու մարգարիտների անթիվ գանձեր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Անիի Չայոց թագավորության վերացումից հետո Չայաստանի վրա հարձակվեց Տուրքիլի (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Տուրքիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) հորեղբորդի Ալիասլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) և ավերեց թասնորս գավառ: Նա սուլթանի զորագլուխն էր և նրա մահից հետո սուլթան դարձավ: Նա դարձրեց 100.000 հոգով եկավ և գրավեց Նոր բաղաբը, որը վրացիները Ախալբալաբ են կոչում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Չայոց 514 թվականին եկավ Ալի-Ասլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.): Նա գրավեց Ախալբալաբը» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Չայոց 513 թվականին սա (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հավաքեց 100.000 հոգի ու գրավեց Ախալբալաբը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ալի Արսլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ... այնտեղից գնաց Ախալ Լալ բաղաբը, որն ամրակուռ էր, բարձր պարիսպներով, բարձրաբերձ կերտվածքներով, արևելյան և արևմտյան կողմերից գտնվում էր բարձր լեռան վրա, իսկ լեռան վրա էլ կային բազմաթիվ բերդեր: Մյուս երկու կողմերում կար մի անանցանելի մեծ գետ: Երբ մահմեդականները այն տեսան այս ամենը, հասկացան, որ անկարելի է գրավել ու նվաճել այն: Սրա, ինչպես նաև վերոհիշյալ նվաճված վայրերի թագավորը վրացի էր: Սուլթանը գետի վրա մեծ կամուրջ կառուցել տվեց, կռիվը բողբոջեց ու վիճակը ծանրացավ: Զարթովից երկու մարդ դուրս եկան օգնություն խնդրելու և երաշխավորագիր հայցելու, խնդրելով սուլթանից, որ մի գործմաս ուղարկի, և նա ուղարկեց մի բավական մեծ զորամաս: Երբ սրանք կամուրջն անցան, բաղաբի բնակիչ վրացիները շրջապատեցին նրանց, սկսեցին կռվել ու շատերին կոտորեցին, իսկ մահմեդականները, ճանապարհի ներ լինելու պատճառով,

չկարողացան փախչել: վրացիները դուրս եկան քաղաքից, հարձակվեցին զորքի վրա և կոխվր սաստկացավ: Այդ ժամանակ սուլթանը աղոթում էր և, լսելով գոռում գոչումը, չվերկացավ, մինչև որ չավարտեց աղոթքը: Ապա նա նստեց իր ձիւն, հարձակվեց անհավատների վրա ու սկսեց կռիվը: Մահմեդականները «Ալլահ աքբար» գոչելով հարձակվեցին, իսկ նրանք սկսեցին փախուստը, մտան քաղաք և մահմեդականներն էլ՝ նրանց հետևեց: Ստավ նաև սուլթանը ու գրավեց այն: Քնակիչների մի խումբ ապաստանեց քաղաքի աշտարակներից մեկում և մահմեդականները կռվի բռնկվեցին նրանց հետ: Սուլթանը հրամայեց աշտարակի շուրջը փայտ լցնել ու վառել: Այդպես էլ արվեց և աշտարակը վառվեց այնտեղ եղածների հետ միասին: Սուլթանը վերադարձավ իր վրանները, իսկ մահմեդականները քաղաքից անթիվ-անհամար ավար տարան: Երբ գիշերը վրա հասավ, սաստիկ քամի փչեց և, աշտարակը վառող կրակը դեռ բավական բոցավառ լինելով, բամուլ տարածվեց ու ողջ քաղաքը վառեց: Սա տեղի ունեցավ 3իջրի 456 թվականի Ռեջեբ ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այստեղից սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) ուղղություն բռնեց դեպի մեկ այլ քաղաք, որը կոչվում էր Ախալ-Կալա: Նրա պարիսպները 100 արմակաչափ բարձրություն ունեին, իսկ լայնությամբ էլ դրանից ավել էին: Արևելյան, արևմտյան ու հյուսիսային կողմից քաղաքը շրջապատում էին լեռներ, որոնց կատարներին ամրոցներ կային, իսկ պարիսպներն էլ, որոնց մասին հիշատակեցինք, գտնվում էին հարավային կողմում: Այդ պարիսպների դիմաց ջրի մի շերտ կար, որը Ջեյհանի խորությունն ուներ: Այնտեղ մի կամուրջ կար, սակայն պաշարյալները բարձրացրել էին այն և իսլամի գործը հույսը կտրեց նվաճել քաղաքը: Սուլթան Ալի-Արսլանը իր վրանը խիփեց քաղաքի դարպասների դիմաց՝ եռանդուն կերպով աղոթելով ու խնդրաբե ռուզելով առ Ալլահ: Սուլթանական զորքը մեծ կամուրջ գցեց և մարտը բռնկվեց: Այդ ժամանակ քաղաքից երկու մարդ եկան, որոնք սկսեցին ողորմածություն և խնայում խնդրել: Նրանք սուլթանին խնդրեցին իրենց արդարացի խաղաղություն տալ, որը թույլ չէր տա հանցագործություն կատարել և ոտնձգել կանանց նկատմամբ: Սուլթանը նրանց մոտ ուղարկեց եմիր իբն Մուջափիդին և Աբու Մուսուրին, սակայն, երբ նրանք անցան առաջին պարիսպը, վրացիները շրջապատեցին նրանց ու նետվեցին նրանց վրա: Վերջիններս հայտնվեցին երկու կրակի արանքում՝ առաջը սուր, հետևին՝ ջուր: Սուլթանի մոտ մտավ Սավաթ ալ-Ֆադլը այն ժամանակ, երբ վերջինս աղոթում էր, և հայտնեց նրան, թե ինչ փնձել է ստեղծվել, որ վրացիները նետվել են մահմեդականների վրա ու սրանք նահանջել են: Սուլթանը, սակայն, չընդհատեց աղոթքը և այն հնազանդությամբ ու համակերպվածությամբ վերջացրեց: Դրանից հետո նա ելավ, հեծնեց ձիւն և սառնարյուն կերպով մարտի նետվեց՝ թափելով թշնամիների արյունն այնքան ժամանակ, մինչև որ չմտավ քաղաք և հողը չազատեց այդ կեղտոտներից: Այդ քաղաքի աշտարակներից մեկում դեռևս մնում էին բաշեր, որոնք սուլթանի հետ շարունակում էին մարտնչել մեծ համառությամբ: Սուլթանը հրամայեց այդ աշտարակը փայտեղով պատել, այրել դրանք և նրանք դրանց հետ միասին էլ այրվեցին ու մոխրացան: Սուլթանը վերադարձավ իր ճամբար ամենալավ վիճակում և հիանալի տրամադրության մեջ: Իսլամի ռազմիկները այնքան ավար ձեռք գցեցին, որ նրա բանակությունը հնարավոր չէր ոչ հաշվել, ոչ էլ որոշել: Երբ գիշերն իջավ, ուժեղ քամի փչեց, իսկ այն աշտարակի մոտ դեռևս այրվող մոխրիներ կային, որոնց մասին մենք հիշատակել էինք: Ահա, ուրեմն, բամբակ բորբոքեց հուրը, տարածեց այն քաղաքում և քաղաքը մոխրացավ» (Սադր-է-Դին ալ-Ջուսեյնի «Չաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

«Գրավեցին Ախալքալը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³²³¹ «Սակայն նրա (Ճաթիլյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չայի – Մ.3.) և զորքերի միջև տարակարծություն առաջացավ, և գինյորները ապստամբեցին նրա դեմ: Հասարակ ժողովուրդը նրանց կողմակից եղավ և նա, անկարող լինելով նրանց ճնշել, 3իջրի 456 թվականի Ռեջեբ ամսին հեռացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Սա նշանակել էր նրան Ասորիի կառավարիչ 3իջրի 455 թվականին: Նա, իր և հպատակների ու զորքի միջև Դամասկոսում պատահածի պատճառով վախեցավ սեփական անձի համար և, դուրս գալով, հեռացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այնուհետև բանակը իր (Ճաթիլյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չայի – Մ.3.) դեմ ընթրտացավ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³²³² «Ջրիստոսի 1064 թվականի հունիս ամսին կոմս Գոտֆրիդը գրավեց Կաստաները» (Անսուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²³³ «Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) գրավեց մի ամուր բերդ, որն այդ քաղաքի մերձակայքում էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ամրոցի մոտ մեկ այլ հզոր ամրոց էլ կար և սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) գրավեց նաև այն: Այդ ժամանակ վրացիների արքան (Ջաթիլի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.3.) սուլթանի մոտ դեսպաններ ուղարկեց, սկսեց թակել խաղաղության դռները և ճանապարհ հարթել դեպի արդարացումը: Սուլթանի ճամբարից վրացական դեսպանների հետ մեկնեցին եմիր Թեմուր ալ-Չաջիդը և Ալբեյ ալ-Խաթը: Սուլթանը գրեց վրացիների արքային, որ սա պետք է կամ ընդունի իսլամը, կամ էլ գլխահարկ վճարի: Արքան համաձայնեց գլխահարկ վճարել (Սադր-է-Դին ալ-Ջուսեյնի «Չաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

Այս մասին հայտնում է նաև Սիբու իբն ալ-Ջուզին:

³²³⁴ «Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) ... շարժվեց դեպի Կարսի կողմերը և Անի քաղաքը, որին մոտիկ կային երկու գավառներ, որոնք կոչվում էին Դաբիլ, Ուարդա և Նուրա: Սրանց բնակիչները դուրս եկան, հնազանդվեցին իսլամին և մահմեդականները բանդեցին եկեղեցիներն ու մզկիթները կառուցեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) ուղղվեց դեպի Առ-Ռումի երկիր: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Կարսի և Անիի շրջան, ինչպես նաև սրան հարակից երկու շրջաններ՝ Ջավախք ու Լոռի: Այդ շրջանների բնակչությունը ելավ սուլթանին ընդառաջ և ընդունեց իրական հավատքի ուսմունքը: Սուլթանը մեծ ուրախությամբ պատվեց և ցնծում էր: Նա հրամայեց նրանց բոլորին մաքրագործել, եկեղեցիները բանդել և դրանց փոխարեն մզկիթներ կառուցել» (Սադր-է-Դին ալ-Ջուսեյնի «Չաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 14):

«Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) ստիպեց Աբխազի արքա Բագրատ իբն Գեորգիին (Ջաթիլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.3.) խաղաղություն խնդրել և աղջկան կնության տալ իրեն: Նա, ընդունելով տրվածը, նրան աման բաշխեց: Դրանից հետո նա վրաց արքայադստերը ամուսնացրեց Նիզամ ալ-Մուլքի հետ» (ալ-Բունդարի):

«Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.), ամայացնելով Դայաստանը, մտավ Իբերիայի սահմաններ: Գեորգի արքան (հեղինակը նկատի ունի Ջաթիլի թագավորության արքա Գեորգի II-ին, սակայն այդ ժամանակ Ջաթիլի թագավորության արքան էր Բագրատ II-ը – Մ.3.), ահաբեկված այս նվաճողից, թաքնվեց Կովկասյան լեռներում: Սուլթանը, ոչ մի դիմադրության չհանդիպելով իբերների կողմից, ուղարկեց իր զորավար Ջակուսին, որպեսզի ստրկացնի Ջաթիլի և Իմերեթիան: Այս մարզերի բնակչությունը հնազանդ կերպով ընդունեց օտարագիների լուծը, սակայն թուրքերի կատաղությունը դա չսահմանափակեց, և նրանք իրենց զազանության ծանրագույն Ջաթիլի ու Իմերեթիայի վրա: Կախեթի դուքս Աղսարթանը (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը (1058-1084) – Մ.3.), սակայն, ընդունելով մահմեդական օրենքը, սուլթանի հետ բարենպաստ հարաբերություններ հաստատեց և դրանով ազատեց Կախեթի իրեն սպասվող աղետներից: Այս կերպ ամայացնելով Իբերական թագավորությունը՝ Ալի-Արսլանը վերադարձավ Պարսկաստան և շուտով մահացավ» (Դավիթ Բագրատունի «Կրատանի պատմություն», գլուխ 94):

³²³⁵ «Անի ամրոցն ու շրջապատի իր դուռտերը, ամբարտաժանության ավելի սովոր, ընդդեմ երկրի ձեռք էին թափահարում, մինչև որ Աստված իր փոխարեն շարժեց պարսից թագավորին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին – Մ.3.), տեսնելու, թե ինչ է կատարվում այնտեղ: Նա Դայոց երկրում պատերազմեց ուրիշ թագավորության սահմանը տիրելու և իր աշխարհը ընդարձակելու համար, իսկ այդ եղավ մեր Դայոց 513 թվականին: Ահա թագավորը, բազմաբլուր ու անթիվ զորքերով սպառնալից, եկավ հասավ ու մտավ մեր աշխարհը, ահ ու երկյուղ պատճառելով հեռանկից ու մերձավորների: Նա ոտնատակ արեց ու ավերեց շատ գավառներ, մինչև հասավ այն քաղաքը, որ մեղսեղով կուռարկության սահմանին էր հասել: Նա իր վրանը խիփեց Անի քաղաքի դիմաց, իսկ բանակները սփռեց երկրի լայնությամբ: Նա ճգնում, հնարներ էր փնտրում երկաթե գունձ ու պղնձե Նիգերը խորտակելու, որ իր թագավորության դեմ էին կանգնած, բայց ամրությունից հուսահատված, թաքնուտ կոխվր սաստկացնում էր, բայց ուզում էր հեռանալ: Նա չգիտեր, որ տեղը պահպանների ու իշխանների միջև կրկնառակություն, անմիաբանության, խառնակում ու բաժանում է ձգել: Դենց այդ ժամանակ էլ նրանք, թողած պատերազմի գործը, փախուստի դիմեցին և, երկուդից խուճապահար ու ահաբեկված, բոլորն էլ մոռացան և հարազատներին, և կարևոր բարեկամներին: Սպառնալից զորքերը, որոնք դրսում էին կռվում, այս տեսնելով իրենց հանդեպ, պարսիկ վրա ճանապարհ բացելով ծովի փոփոխեց ալիքների պես թափվեցին քաղաք, որից հետո, պարսկական սուրը գործի դնելով, ոչ-ոքի չհնայեցին: Տղամարդկանց ու կանանց բազմությունը դիմեց դեպի թագավորական պալատ, կարծելով, թե այնտեղ կկարողանան փրկվել, ոմանք ճողորկեցին այն ամրոցը, որ Ներքին բերդ է կոչվում, իսկ նրանց, որ քաղաքի մեջ էին ամրացել, թշնամիները երբ որ իմացան, թե անպատրաստ են, ոչ պատերազմող տղամարդ ունեն և ոչ էլ ուսելիք կամ ըմպելիք, անմիջապես շրջապատեցին և ահաբեկելով հարկադրաբար ակամա դուրս հանեցին: Այնտեղ պետք էր տեսնել բոլոր հասակի մարդկանց տանջալիք ու հոգեվարքը, մանուկները մայրերի գրկերից հափշտակվելով քարերին էին խփվում, իսկ կանայք իրենց աղցունքով ու արյամբ էին թրջում նրանց, հորը և որդուն նույն սուրն էր խոշորում,

ծերերն ու երիտասարդները, բախաններն ու սարկավազները միևնույն սրով մահ ճաշակեցին, այնպես որ ողջ բաղաբը ծայրեծայր լցվեց դիակներով: Սպանվածների մարմինները վերածվեցին ճանապարհի, կոտորվածների բազմությունից ու անթիվ դիակներից այն մեծ վտակը, որ անցնում էր բաղաբի մոտով, ներկված էր արյամբ, իսկ վայրի ու ընտանի գազաններն էլ եղան դիակների գերեզմաններ, որովհետև ոչ ոք չկար, որ թաղեր է անհրաժեշտ հողով ծածկեր խողխողվածներին: Նաև նրանում կատարված սաստիկ անիրավությունից բարձրաշեն ու գեղեցկահարմար ապարանքն այրվեց, բոլոր շենքերը նսնակեցին հողաբլուրներին, իսկ այն վաշխն ու նեղությունը, որ այնտեղ կային, վերացան: Այս է բաժնիր անիրավ բաղաբների, որոնք կառուցվում են օտարների արյամբ և փարթամանում են տնակների բրտիկներով, իրենց տները ամրացնում են վաշխով ու անիրավությամբ, գուրջ չունենալով դեպի աղքատներն ու տնակները, սպասում են միայն զվարճության ու վայելքի և աղտեղի գործերից չեն խորշում՝ հարբելով միայն իրենց համակած ցանկամոլությամբ: Էլ ի՞նչ պիտի լինի այսպիսիներին, երբ որ հասնում է տիրոջ բարկությունը, պիտի սպառվեն ու ոչնչանան, ինչպես մոռն կրակից, թե թագավոր և թե իշխան, ինչպես իմացանք գրածներին: Պարսից թագավորը շատ գավառների տիրելով անթիվ ավարով վերադարձավ իր աշխարհը» (Արիստակես Լաստիվնեցի «Պատմություն», գլուխ 24):

«Այդ տարին սուլթանը՝ պարսից չար վիշապը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), մեծ ուժով շարժվեց, եկավ մտավ Հայոց աշխարհը և իր կատաղությունը թափեց արևելից երկրի վրա՝ իր դառն մարդը ճաշակել տալով ողջ հայ ժողովրդին: Մահվան բորբոքած բոցը տարածվեց բոլոր բրիստոկյանների մեջ, Հայոց ողջ երկիրն արյամբ ողողվեց, սրի ու գերության մատնվեց: Եվ, վեր կենալով, սև ամպի նման նա իջավ թագավորանիստ Անի բաղաբի վրա՝ չար վիշապի նման չորս կողմից շրջապատելով այն: Բաղաբացիների բազմությունը, տեսնելով նրանց, սարսուռի մեջ ընկավ ու պատրաստվեց պարսիկներին ահեղ մարտ տալու: Անհավանների զինվորները սաստիկ կատաղած գազանների պես հարձակման անցան, Անի բաղաբում բախեցին հոռոմ զինվորներին և բոլորին ստիպեցին բաղաբում կուտակվել: Սարսափելի մարտ տալով՝ նրանք բաղաբը մեծ վտանգի ենթարկեցին: Չար գազանի վախից ողջ հավատացյալ ժողովուրդը ահ ու դողի մեջ ընկավ, հայրը որդուն էր ողբում, որդին՝ հորը, մայրը դստեր, իսկ դուստրը՝ մորը, ողբում էր եղբայրը եղբորը, սիրելին՝ իր սիրելիներին: Անի բաղաբի մեծաթիվ բնակչությունը անավոր վտանգի մեջ էր: Մարտը գնալով թեժացավ և բովանդակ բաղաբը սաստկանում էր: Երբ պատերազմը երկարեց, բաղաբի ողջ բնակչությունը սկսեց աղոթել և պառ պահել, լալ ու հառաչել, նրանք բոլորը միասին, դիմելով աստծուն, աղաչում էին փրկել իրենց չար գազանի ձեռքից: Անին մարդաշատ բաղաբ էր, լի բյուրավոր տղամարդկանցով և կանանցով, ծերերով ու երեխաներով, մի բան, որ տեսնողներին զարմանք էր պատճառում և թշնամու զինվորների մեծ մասին կարծել տալիս, թե Հայոց աշխարհի մեծ մասն է դա: Այդ օրերին Անիում հազար ու մեկ եկեղեցի պատարագ էին անում: Բաղաբը ամբողջովին գտնվում էր բարաժյալի վրա՝ շրջապատված Ախուրյան գետով և միայն մեկ կողմից մեկ նետրևեցի չափ հարթավայր էր, որտեղից պարիսպը այլազգիները բարանի օգնությամբ տապալեցին: Բազում օրեր մարտ մղելով՝ նրանք չկարողացան բաղաբ մտնել և կռվի թափը թուլացրին, բայց հոռոմների անօրեն իշխանները՝ Սմբատի հայր Բագարատը և Բակուրյանի որդի Գրիգորը, ազգությամբ վրացի, որոնց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը – Մ.Ֆ.) նշանակել էր Հայոց երկրի պահպանները, ամրացան Վերին և Ներքին բերդերում: Այդ օրը սուլթանը և պարսից բոլոր զինվորները, վերացնելով ճախերը, որոշեցին գնալ Պարսկաստան: Երբ բաղաբացիները տեսան, որ աստվածուհուց պահպանները ապաստանել են միջնաբերդում, հուսաբեկ եղան և անեն մեկը, առանց որևէ պատճառի, փախուստի դիմեցին: Ամբողջ բնակչությունը փոշու նման ցրվեց: Բաղաբի մեծամեծները ողբալով գնացին, ծունկ չոքեցին Հայոց իրեն թագավորների գերեզմանների վրա և, աղիողորմ լաց ու կոծ բարձրացնելով, ասացին. «Եկեք, տեսե՛ք ձեր հայրենիքի վիճակը»: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով դա, եկան և այդ մասին պատմեցին սուլթանին, բայց նա չհավատաց: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով անկաշտության մնացած պարիսպը, բոլորը միասին մտան բաղաբ, մի երեխայի հափքանակեցին իր մոր ձեռքից և, հասցնելով սուլթանին, ասացին. «Սա բե՛զ վկա բաղաբից, ապացույց, որ մենք գրավեցինք Անի բաղաբը»: Սուլթանը, լսելով դա, ապշեց և ասաց. «Սրանց աստվածն այսօր իմ ձեռքը մատնեց իրենց անառիկ Անի բաղաբը»: Նա բազմաթիվ զինվորներով հետ դարձավ և մտավ Անի բաղաբ: Անհավատների բոլոր զինվորները ձեռքերի մեջ բռնած ունեին մեկական շատ հաստ դաշույն, իսկ մեկն էլ՝ ատամների մեջ: Այսպիսով, ահա, նրանք սկսեցին անգթորեն կոտորել բաղաբի ողջ բնակչությունը: Նրանք դալար խոտի նման հնձեցին բաղաբացիների այդչափ բազմությունը և նրանց դիակները բարակվածներին նման դիզեցին: Ամբողջ բաղաբն արյան մեջ ծիլում էր, Հայոց երկրի բոլոր մեծամեծ իշխանները և ազատաց դասը շղթայակապ սուլթանի առջև կանգնեցին: Փառավոր ընտանիքների գեղադեմ և հարգալի կանայք Պարսկաստան բշկեցին գերության: Իրենց մայրերի հետևից բռնեցին նաև անթիվ-անհամար լուսադեմ տղաներ ու չքնաղ աղջիկներ: Բազում սրբակրոն բախաններ իրո ճարակ դարձան, ոմանք ոտքից էլ գլուխ չարաչար բերթեցին, որոնց տեսքը սարսափ էր ազդում: Չարագործ ազգից մի մարդ, Սուրբ Կաթողիկե եկեղեցու գմբեթը բարձրանալով, նրա վրայի թանկագին խաչը գետին տապալեց, ապա, մտնելով եկեղեցու գմբեթի վրա գտնվող դռնից ներս, Հնդկաստանից մեկ բյուր գանձով Սմբատ Տիգեբերակալի բերել տված կլոր կանթեղը գցեց եկեղեցու մեջ և չարորկիչուր արեց: Նա տասներկու լիտր էր կշռում և տարողությունն էլ նմանապես տասներկու լիտր էր: Խաչը գմբեթից ցած գցելուն պես սաստիկ որոտում եղավ, ուժեղ անձրև տեղաց, որը բոլոր դիակները Ախուրյան գետը լցրեց և ողջ բաղաբը արյունից մաքրեց: Աշխարհում նմանը չգտնվող բյուրեղապակյա կանթեղի ջարդուկիչուր լինելու լուրը սուլթանին շատ տխրեցրեց, իսկ մեկ մարդաչափ արծաթե խաչը, որ ցած գցեցին, տարան իրեն Նախճավանք բաղաբի մզկիթի շէմին, որ անընդհատ տորդեն այն: Մինչև օրս էլ այդ խաչն այնտեղ է» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 513 թվականին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մեծաբանակ զորքով շարժվեց Անի բաղաբի վրա ու շրջապատեց այն: Բաղաբի բնակիչները մարտի մեջ մտան նրա դեմ, հաղթանակ տարան այդ անհավատի նկատմամբ ու հետ շարժվեցին՝ չթողնելով բաղաբ: Երկարատև պատերազմից, սակայն, բաղաբացիները հուսահատվեցին և, չունենալով ոչ մի օգնություն, սկսեցին աղոթել՝ հույսները դրաց աստվածային օգնության վրա: Բաղաբը լիքն էր ժողովրդով, իսկ թշնամիները, թեև բարանով ավերել էին պարիսպը, սակայն չէին կարողանում բաղաբ մտնել ու դրա համար էլ որոշեցին հետ դառնալ: Այդ ժամանակ իշխանները՝ Բագարատի հայր պարոն Սմբատը և Բակուրյանի հայր պարոն Գրիգորը, որոնց վրա դրված էր բաղաբի պաշտպանության պատասխանատվությունը, ամրացան միջնաբերդում: Սուլթանի զորքը ուզում էր լորենել պաշարումը, սակայն բաղաբացիները, տեսնելով, որ իշխանները ամրացել են միջնաբերդում, հուսահատվեցին և դիմեցին փախուստի: Բաղաբի տիրակալները ընկան իրենց արքաների գերեզմանների վրա և սկսեցին ողբաձայն լաց լինել, որ մնացել են անտեր: Իմացան այդ մասին անհավատները, հետ դարձան, մտան բաղաբ և սկսեցին գազանաբար ոչնչացնել բոլորին՝ վերցնելով կանանց ու երեխաներին և մեծ ավար ձեռք գցելով: Նրանք եկեղեցու կատարից ցած նետեցին մեծ խաչը, ներքև գցեցին ու կտոր-կտոր արեցին ճենապակե ջահը, որը կարիված էր եկեղեցու մեջ և 10.000 դաիեղանով տեղադրել էր Սմբատ Տիգեբերակալը: Այս ջահը 12 լիտր էր կշռում: Երբ խաչ ընկավ, ուժեղ որոտ պայթեց և անձրև եկավ, որից առաջացած հեղեղն էլ տարավ բոլոր դիակներն ու արբեց արյունը բաղաբի հրապարակներից և փողոցներից: Սուլթանը զոջաց այն մասին, որ ջահը կտորվել էր, բանգի այն շատ գեղեցիկ էր, իսկ այդ խաչը տարան Նախիջևան և դրեցին մզկիթի դռան դիմաց, որպեսզի յուրաքանչյուր ոք, ով կմտնի մզկիթ, անցնի դրա վրայով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ իմացվեց Հայաստանից թագավորների գնալու և հոռոմների երկրին անօրեն, արյունարբու ու գազանաբար ելիմացիների զորքի տիրելու մասին, շառաչյունով, ինչպես արծիվն է սլանալ հավթերի երանի հետևից, ելիմացիների թագավորը, սուլթան կոչեցինք՝ Տաղույի անունով (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), ծիարշավեց ու եկավ հասավ Անի մայրաքաղաք: Նա պաշարեց այն, գրավեց և ենթարկեց սրածության: Արյունահեղությունից ողողվեց գետինը, ինչպես հեղեղների ժամանակ: Բազում անկանատեսներ ասում էին, թե արյունը ծծկեր երեխաներին գլորում, հասցնում էր բաղաբադռան մոտով հոսող գետին» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

«Պարսից զորապետ Ալիապանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Հայոց 513 թվականին մեծ ուժերով հարձակվեց Անի բաղաբի վրա և 27-րդ օրը գրավեց այն: Նա անխնա կոտորեց շատ մարդկանց և անթիվ տղամարդկանց ու կանանց գերի առավ: Նա կաթողիկե արծաթե խաչը տարավ Դվին և կամուրջ կապեց իրենց մզկիթի մուտքի մոտ, որպեսզի կոխտեսն ու անցնեն նրա վրայով: Այսպես ավերվեց բազմամարդ բաղաբը, որտեղ 1000 ու 1 եկեղեցի կար» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված):

«Եկավ Ալիապանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Անի մայրաքաղաքը՝ կործանելով Աստծո եկեղեցիներն ու Բագրատունյաց թագավորության բարձր...: Սուլթանի որդին (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին...: Հայոց 514 թվականի Տիրամոր տոնին, երկուշաբթի օրը Ալիապանը գրավեց Անի բաղաբը: Նա անգթաբար բոլորին սրի բաշեց ու գերության բռնեց կանանց ու մանուկներին: Ահա այսպես Գագիկից հետո հույները բաժան տարի տիրեցին, իսկ հետո էլ եկավ Ալիապանը, գրավեց Անի մայրաքաղաքը և Աստծո եկեղեցին հիմնովին կործանեց...: Այսպես անցավ 21 տարի, ինչից հետո հարավային բքի հուրը շարժվեց և բերեց մարդախանձ գազանին, որը հրդեհեց ու բնաջինջ արեց մեր ազգը, մանավանդ՝ Անի բաղաբը, որը պաշարեց և 25 օրում Աստծո տեսչությամբ գրավեց, բանգի շատացել էին մեր մեղքերը: Դրանից հետո, առանց ազգին նայելու, նրանք կոտորեցին բոլոր մարդկանց, կարծես անտառ կտրեին, երբ երկիրը արյամբ լցրեցին, ինչից հետո, պիղծ գործեր անելով ու պոռնկանալով, գնացին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հարավային խորշակի հուրը շարժվեց և բերեց մարդախոտող գազանին, որ իրդեհելով բնաջինջ մեր ազգը և առավելապես Անի բաղաբը, որովհետև պաշարեց այն 25 օր և ապա գրավելով կոտորեց Անի բաղաբի բնակիչներին: Ոչ-բքի չիղճաց Ալի-Ապան կոչված արյունարբու գազանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.)» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Այլազգիները գրավեցին Անի քաղաքը, որից հետո մինչև Կոստանդնուպոլիս քաղաքի սահմաններն ընկած երկրի վրա բռնությամբ տիրեցին թուրքերը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Ալիասանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) կնության է տանում Կյուրիկե թագավորի և Վրաց թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) դուստրերին: Նա վերցնում է Անին, մորթում է 1.000 մարդու, լցնում մի փոսի մեջ և լողանում արյան մեջ՝ իր մեռելների համար գոհ անելով» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Ալիարսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) 100.000 հոգով անցավ Անի, գրավեց այն և սպանեց 1.000 հոգու: Նա նրանց արյունը մի փոսի մեջ լցրեց, լողացավ արյանք և դարձավ Նախիջևան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այս Կյուրիկեի ժամանակ էր, որ Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) տիրեց Հայաստանին ու Վրաստանին: Աստվածածնի տոնի օրը նա գրավեց Անին և սրտ ծարակ դարձրեց նրա բնակչությանը...: Ահա այսպես նա գրավեց Անին» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Հայոց 513 թվականին Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1064 թվականին Ալիարսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Երբ այդ բանը լսում է թաթարների մեծ խանը՝ Թավրիզի տերը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որը մեծ ատելությամբ էր լցված քրիստոնյաների նկատմամբ և ցանկանում էր ընդարձակել իր պետությունը, զորքերի մեծ բազմությամբ դուրս գալով իր աշխարհից՝ ներխուժում է վերին Հայաստան և, հանկարծակի հարձակվելով, ավերում է ողջ երկիրը: Եվ այդպես հայերը կորցնում են իրենց թագավորությունը Տիրոջ 1098 թվականին» (Յովհաննես Դարդե «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 7):

«Հայոց 513 թվականին վերացավ Անիի թագավորության բարձր, որի վերջին թագավոր Յովհաննեսի մասից 23 տարի հետո Ալիարսլան զորագլուխը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որի հորեղբայրը Տուղրիկ սուլթանն էր (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիկ-բեկը – Մ.Ֆ.), գրավեց 24 գավառ, իսկ Տուղրիկի մահից հետո ինքը սուլթան դարձավ: Եվ ահա սա հավաքեց 100.000 հոգի ու գրավեց... Անին, որտեղ 1.000 հոգու արյուն լցրեց մի փոսի մեջ ու լողացավ մեջ՝ ասելով, թե դրանց իրեն է գոհել» (Ավագ Աբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին ու կոտորեց նրա բնակչությանը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Մի փոքր ժամանակ անց՝ Հայոց 513 թվականին, Ալիարսլան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ վերցրին Անին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց 513 թվականին գրավեց Անին» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ զորացավ Արսիլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որ Տուղրիկից (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիկ-բեկից – Մ.Ֆ.), հետո թագավորեց: Ահա, ուրեմն, նա անձամբ եկավ Հայաստան, նվաճեց այն, իսկ հետո հաստատվեց Կարսում» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1066 կամ Հայոց 513 թվականին Տիրամորի տոնի հավուր երկուշաբթի Անին գրավեցին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև թագավորեց Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որը գրավեց Անի քաղաքն ու նրա հողերը՝ ընդհուպ մինչև Վրաց տան սահմանները» (Եսայի Հասան-Ջալայյան «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

«1/ Հայոց 519 թվականին կարողորհու Պետրոսի ժամանակ հայտնվեց անօրեն Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որը ավերեց Անին ու նրա եկեղեցիները...: 2/ Եվ ահա Հայոց 513 թվականին եկավ անիծյալ Ալի-Արսլանը, գրավեց Անին ու նվաճեց Հայաստանը» (Սիմեոն Երևանցի «Ձամբ», գլուխ 1, 2):

«Ահա այն ժամանակներն էր, որ Անի է ուղարկվում Բագրատ անունով ոմն հայազգի դուքս, որ խոստացել էր տեղի զորքերը եղածով ապահովել: Երբ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Անիի մոտով էր անցնում և դեռ չէր Նախաձեռնել հռոմեական երկիրն ասպատակելուն, Բագրատի մարդկանցից ոմանք դուրս գալով՝ սուլթանի բանակի վերջապահ զինվորներին մեծ վնաս հասցրին ու կոտորած սարքեցին: Սուլթանը, դրա վրա զայրացած, առաջխաղացումը կանգնեցրեց, վերադարձավ Անի և մի բանի օրվա ընթացքում Անին էլ, նրա ողջ շրջակայքն էլ նվաճեց, կայազոր հաստատեց այդ շրջանների վրա, հիմուս գորավարների նշանակեց և Անիից ու նրա շրջակա երկրի վրայից վերացրեց հռոմեական տիրապետությունը: Իրերի դրույթունն ահա այդպիսին էր, հռոմեացիների երկիրն Անիայում և ողջ արևելքում ահա այսպես հռոմեական էր» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Եվ դիմեց սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) դեպի Անի, գրավեց ու ավերեց Անին, կոտորեց և գերեվարեց անհամար մարդ, ապա գնաց իր երկիրը՝ Պարսկաստան: Նա Անին խլեց հույներից և շնորհեց Աբուլսափուրի որդի Մանուչեին (Շարդարյանների Էմիրության ապագա Էմիր Մանուչե իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.)» («Զարթովս-Տիտլիբեա», «Զարթովի մատյան»):

«Նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) արևմուտք ուղարկեց Սուլեյման անունով իր ազգականին (Իկոնիայի սուլթանության ապագա հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշին – Մ.Ֆ.), իսկ ինքը, շարժվելով վերջինիս հետքերով և տիրեց հայերի երկրին» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 3):

«Արաբների 456 թվականին Ալիարսլան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց Չորրորդ Հայաստանում հռոմեոսների առաջին բաղադր համարվող Անիի դեմ, գրավեց այն և մեծ կոտորած արեց: Այս քաղաքը շատ ամուր էր, բանգի այն երեք կողմից օղակված էր Արաքս գետով, իսկ մյուս կողմից էլ մի խորը խանդակ ուներ, որը լցվում էր նույն այդ գետի ջրերով, իսկ քաղաքացիները ներս ու դուրս էին անում խանդակի վրա գցված կամրջով: Այդ քաղաքում 700.000 տներ և 1.000 եկեղեցիներ կային: Եվ ահա, երբ թուրքերն արդեն հուսահատվել էին այդ քաղաքը գրավելու հարցում, երկնային կամքով հանկարծ աշտարակներից մեկը փլվեց, որից հետո նրանք կամուրջ գցեցին ու քաղաք մտան» (Բար-Ռեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնտեղից նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց Անի քաղաքը և, երբ հասավ, տեսավ, որ ամուր ու խիստ անառիկ քաղաք է: Նրա երեք բաղադրը գտնվում էր Արաքս գետի վրա, իսկ մի բաղադրը՝ արագահոս, խորը գետի վրա էր, որի մեջ, եթե խոշոր բարեր նետեին, ջուրը կարող էր ջարդել ու բռնել տանել: Ճանապարհը դեպի քաղաք գտնում էր մի խրամատի միջով, որի վրա պինդ բարեք ապրիսպ կար: Սա մի շեն ու բազմամարդ քաղաք էր, ուր կար 500-ից ավելի եկեղեցի: Նա պաշարեց և սկսեց նեղել նրանց, սակայն մահմեդականները հուսահատվեցին գրավելուց, երբ տեսան, թե ինչ անառիկ է: Սուլթանը փայտե աշտարակ շինել տվեց, լցրեց զինվորներով և դրեց բարանետ մեքենա՝ նետաձիգների հետ միասին: Սրանք հռոմեոսներին բռնեցին պարիսպից հեռու ու մահմեդականները մոտեցան, որպեսզի բանդեն այն և ահա Ալիարի ողորմածությամբ պատահեց այն, ինչ նրանց հաշվի մեջ կար՝ պարսպից մի մեծ կտոր փուլ եկավ՝ առանց պատճառի: Նրանք քաղաք մտան և անթիվ, անհամար կոտորեցին բնակիչներին, այնքան, որ մահմեդականներից շատերը դիակների շատության պատճառով չկարողացան քաղաք մտնել: Նրանք գրեթե նույնքան էլ գերի տարան: Այս նվաճումների ուրախ լուրը տարածվեց երկրում և մահմեդականները հրճվեցին: Նվաճման մասին նամակը կարդացվեց՝ Բաղդադում խալիֆայական տան մեջ: Ալի Արսլանին ուղարկվեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քալիմը – Մ.Ֆ.) գրությամբ, որի մեջ գտնվում էր նրան և աղոթում նրա համար: Ալի Արսլանը հսկայական զորքի հետ միասին այնտեղ մի ամիս (Շարդարյանների Էմիրության Էմիր Մանուչե իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.) թողեց ու վերադարձավ: Վրաց թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) գրեց նրան հաշտության մասին, սուլթանը պայմանագիր կնքեց ամեն տարի ջիզիա վճարելու պայմանով և նա ընդունեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ոչ մի տեղ կանգ չառավ, մինչև որ չհասավ Անիի շրջանին: Այստեղ նա տեսավ, որ Անիի պարիսպները նման են բարձր սարերի, որոնցից ամեն մեկի կատարին հզոր մի ամրոց է կանգնած: Այդ քաղաքը հռոմեոսների երկրի ամրությունն էր և հենց այստեղ էին գտնվում նրա գանձերը: Քաղաքի բնակիչները մտածեցին, որ սուլթանն ու նրա բանակը վաճառականներ են, բանգի մինչ այդ ոչ-ոք չէր տեսել թշնամիների զորք: Սուլթանը վրանները զարկեց քաղաքի շրջակա դաշտերում: Քաղաքից ելան հեծյալներ, որոնց հանձնարարված էր պահպանել դաշտերը և ոռոգման ջրանցքները: Նրանք ուզում էին ռազմիկներին ասել, որ սրանք հեռանալն այդ դաշտերում, սակայն սուլթանների զուլյանների մի խումբ նրանց կանխեց և առաջինը հարձակվեց հռոմեոսների վրա, որոնք նահանգեցին: Սուլթանը սկսեց հետապնդել նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չպատասխարկեցին բաղադր: Երբ սուլթանը սկսեց թափառել նրանց երկրում ու հասավ ալ-Անջանին, հռոմեոսները գցեցին ոգին և նրան այլևս եռանդով չէին դիմարդում: Նրանք շարքերում անհամաձայնություն առաջացավ և նրանց կարծիքները բաժանվեցին: Նրանք զգացին, թե ինչպիսին է սուլթանի հզորությունը և սկսեցին բարձրանալ քաղաքը պատող սարերի գագաթները, որոնք շրջապատում էին այն պարիսպերի նման՝ ճանապարհները լցնելով գերաններով ու այլ բաներով և լեռնային ճանապարհները փակելով այդ

թակարողներով: Սուլթանը հրամայեց նավթ նետողներին այրել այդ փլվածքներն ու խոչընդոտները: Այդ ժամանակ հոռոմները իջան լեռներից և պարտավորվեցին գլխահարկ վճարել: Սուլթանը նրանց կառավարումը հանձնեց խորասանի ամիրին և Շամս ալ-Ֆադիին, իսկ հոռոմներն էլ սկսեցին երկու ձեռքով ստորացված փրկագին տալ: Չետո, սակայն, նրանք սկսեցին զոջալ այդ հաշտության մասին և պայթարի մեջ մտան: Մարտը թեժաղացավ, սուլթանը հրամայեց պարկերը խոտով և ավազով լցնել ու դրանք իրար վրա դնել, այնպես որ բարձր բլրակներ ստեղծվեին: Պարսառիկավորները, նավթ նետողները, նետեր արձակող մեքենաներով կռվողները, բարանետները և արքայետավորները բարձրացան դրանց վրա: Այդ ընթացքում հոռոմները իրենց բաղաբեց ընտրեցին ամենագեղեցիկ կանանց և անմորուս պատանիներին, նրանց հանեցին բաղաբեց ու դրեցին սուլթանական ճամբարի դիմաց, որպեսզի դրանք գայթակղեն ռազմիկներին՝ շեղելով նրանց մարտից: Սուլթանը հրամայեց նրանց բոլորին հավաքել և պահել փակի տակ: Սուլթանն ու նրա զորքը համառորեն տանում էին մարտի ծանրությունը՝ բացարձակապես մոռանալով ուտելիքի, խմելիքի և բնի մասին: Դրանից հետո սուլթանը փայտից ամրոց կառուցեց, այն ծածկեց կաշվե ծածկով, որը ներծծված էր բացախով, և ահա, օգտագործելով այն, սուլթանական ռազմիկները մարտի մեջ մտան՝ խոչընդոտելով հոռոմներին բարձրանալ պարիսպների ու աշտարակների վրա: Ռազմիկները սկսեցին բանդել պարիսպների հիմքերը և ներխուժեցին բաղաբ: Զաղաբի շատ բնակիչները գոհվեցին ձիերի սմբակների տակ: Սուլթանն այստեղ մզկիթ կառուցեց և, այդ բաղաբում զորքի հետ միասին թողնելով էմիր (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Սանուզե իբն Շավուրին - Մ.Ֆ.**), մեկնեց Սպահան» (Սադր-է-Դին ալ-Ռուսեյնի «Չաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 14):

«Ալի-Արսլան սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.Ֆ.**) մոտ էր գտնվում խալիֆ ալ-Բաիսի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Բաիսի - Մ.Ֆ.**) շերիֆների ներկայացուցիչ Աբու-Փավարիս ալ-Բաիսի, որը հետևյալը հայտնեց Բաղդադ. «Չիշատակված այդ բաղաբում ես սարսափելի պատկերի ականատես եղա, այնպիսին, որ, երևի թե, հնարավոր չէ դրանից սարսափելին հիշել: Չհարավոր չէ հիշել, որ երբևէ որևէ տիրակալ նման հաղթանակի հասած լիներ: Զաղաբի երեք բառորդը գտնվում էր Արաբս գետի վրա, իսկ մի բառորդը՝ արազահոս, խորը գետի վրա էր, որի մեջ, թեթ խոշոր բարեր նետեցին, ջուրը կարող էր ջարդել ու բշել, տանել: Ծանապարից դեպի բաղաբ գնում էր մի խրամատի միջով, որի վրա պինդ բարե պարիսպ կար: Զաղաբային դարպասներին ճանապարհը մոտեցնում էր մի կամրջով, որը նրա հենց դիմացն էր, իսկ բաղաբի պարիսպները ամուր բարից էին: Ասում էին, որ այդ բաղաբում 700.000 տուն կար, ինչպես նաև 1.000 եկեղեցի ու վանք: Եվ ոչ մի մոտեցման, ինչպես նաև մարտ տալու հնար չկար: Չորքը հուսահատվեց վերցնել բաղաբը նրա անառիկության պատճառով և անօգնական փնտրելով էր մինչև այն պահը, երբ, առանց որևէ պատճառի, պարսպից մի մեծ կտոր փուլ եկավ: Դա բերեց բաղաբի պաշտպանության թուլացմանը: Ալի-Արսլանի զորքերը ներս խուժեցին բաղաբ, կոտորեցին նրա բնակչության, թալանեցին այն, այրեցին, կողոպտեցին ու գերեցին նրանց, որոնք փրկվել էին սրից՝ տիրելով բաղաբին: Զաղաբի փողոցները անանցանելի դարձան սպանված մարդկանց մեծ բանակությունից: Գերիները թիվը ոչ պակաս, քան 50.000 էր: Ես ուզեցի մտնել բաղաբ և ինքս տեսա այդ ամենը՝ փորձելով այնպիսի մի կերպ այդ անել, որ սպանվածների չհանդիպեմ, սակայն չգտա նման մի ճանապարհ: Փոխանցում էին, որ եկեղեցիների մեկում գտել են ջրով լի 9 բյուրեղյա գավաթներ: Դրանք ջարդել էին ու իրար մեջ բաժանել ռազմիկները, իսկ ամեն մի կտորը կշռում էր 18 ռաթ» (Սիբու իբն ալ-Տուգի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Չիջրի 457 թվականին սելջուկյան սուլթան Ալի-Արսլանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.Ֆ.**) արշավեց Չայոց և հոռոմների երկիր ու գրավեց շատ բերդեր, որոնք հանձնեց Առանի տեր Աբու-Ասվարին (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Աբու-Ասվար Շավուրին - Մ.Ֆ.**), որպեսզի միացնի այն իր թագավորության, բանի որ այն մոտ էր նրա երկրին: Եվ ահա նույն թվականի Ռեջեբ ամսին Աբու-Ասվարը հավաքեց իր զորքը, մտավ Չայոց և հոռոմների երկիրը ու շարժվեց դեպի Անի սահմանային ամրությունը: Նա գրավեց ու վերանորոգեց այն ինչ վնասված էր և այնտեղ նշանակեց իր պաշտոնյաներին՝ ապահովեց գինամթերքով ու մարդկանցով» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«... Ալի-Արսլանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.Ֆ.**) մեծաբանակ զորքերով հարձակվեց Արմենիայի վրա և Գագիկի բանակի դեմ մղած մարտերում հաղթեց նրան: 25 օրվա պաշարումից հետո Չիջրի 456 թվականին նա գրավեց Անի մայրաքաղաքը, կոտորեց բնակչության մեծ մասին և թալանեց նրանց ունեցվածքը... Չիջրի 457 թվականին սելջուկյան սուլթան Ալի-Արսլանը արշավեց Չայոց և հոռոմների երկիր ու գրավեց շատ բերդեր, որոնք հանձնեց Առանի տեր Աբու-Ասվարին (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Աբու-Ասվար Շավուրին - Մ.Ֆ.**), որպեսզի միացնի այն իր թագավորության, բանի որ այն մոտ էր նրա երկրին: Եվ ահա նույն թվականի Ռեջեբ ամսին Աբու-Ասվարը հավաքեց իր զորքը, մտավ Չայոց և հոռոմների երկիրը ու շարժվեց դեպի Անի սահմանային ամրությունը: Նա գրավեց ու վերանորոգեց այն ինչ վնասված էր և այնտեղ նշանակեց իր պաշտոնյաներին՝ ապահովեց գինամթերքով ու մարդկանցով» (Սյունեյքիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²³⁶ «Նա (**Չաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չայլ - Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց ու կուտակեց, ապա եկավ Ասորիք և լրիվ գրավեց այն Չիջրի 456 թվականին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ուստի նա (**Չաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չայլ - Մ.Ֆ.**) ցրեց ապստամբների բանակը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³²³⁷ «Երբ նա (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Աբու-Ասվար Շավուր - Մ.Ֆ.**) այնտեղ իջավ և իր զորքը ցրեց, Չուլբադա ամսին այլաները մեծ բազմությամբ դուրս եկան Ալանաց դռներից և մտան Շաթիի երկիրը ու Վրաստան, որից հետո Շաթիի անհավատների հետ ներխուժեցին Առան: Նրանք ներթափանցեցին ու առանց որևէ արգելքի ասպատակեցին, սպանեցին, կողոպտեցին դաշտերն ու սարերը: Սահմանամերձ Շավթոր բաղաբի դռան առաջ այլաները հավատի համար կամավոր կռվողներից ավելի քան 200 մարդ սպանեցին, ապա ասպատակեցին մինչև Գանձակի դուռը և նրա գյուղերում, ում որ գտան, սպանեցին: Այդ ժամանակ Աբու-Ասվարը իր զորավարների հետ գտնվում էր Գանձակում, բայց նրանք համարձակության չունեցան դուրս գալու և կռվելու նրանց դեմ: Ապա անիծյալները գնացին Պարտավ և երեք օր կանգ առան նրա դռան առաջ և ասպատակեցին նրա շրջակայքը, որից հետո թողեցին ու անցան առաջ, մինչև որ հասան Խանիկին՝ սա գտնվում է Արաբսի մոտ: Նրանք Առանի մահմեդականներին ու նրանց դաշնակիցներին անթիվ և անհամար գերիներ դուրս բերեցին» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ նա (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Աբու-Ասվար Շավուր - Մ.Ֆ.**) այնտեղ իջավ և իր զորքը ցրեց, Չուլբադա ամսին այլաները մեծ բազմությամբ դուրս եկան Ալանաց դռներից և մտան Շաթիի երկիրը ու Վրաստան, որից հետո Շաթիի անհավատների հետ ներխուժեցին Առան: Նրանք ներթափանցեցին ու առանց որևէ արգելքի ասպատակեցին, սպանեցին, կողոպտեցին դաշտերն ու սարերը: Սահմանամերձ Շավթոր բաղաբի դռան առաջ այլաները հավատի համար կամավոր կռվողներից ավելի քան 200 մարդ սպանեցին, ապա ասպատակեցին մինչև Գանձակի դուռը և նրա գյուղերում, ում որ գտան, սպանեցին: Այդ ժամանակ Աբու-Ասվարը իր զորավարների հետ գտնվում էր Գանձակում, բայց նրանք համարձակության չունեցան դուրս գալու և կռվելու նրանց դեմ: Ապա անիծյալները գնացին Պարտավ և երեք օր կանգ առան նրա դռան առաջ և ասպատակեցին նրա շրջակայքը, որից հետո թողեցին ու անցան առաջ, մինչև որ հասան Խանիկին՝ սա գտնվում է Արաբսի մոտ: Նրանք Առանի մահմեդականներին ու նրանց դաշնակիցներին անթիվ և անհամար գերիներ դուրս բերեցին» (Սյունեյքիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²³⁸ «Իսկ Բագրատի (**Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Ֆ.**) բրոջ դուստրը, որին սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.Ֆ.**) պահանջում էր կնության, Չայոց Կյուրիկե թագավորի եղբոր դուստրն էր: Խնդրեց Բագրատը նրան, բայց Չայոց թագավորը չուլեց: Ապա՝ Բագրատը որպես բանագնաց ուղարկեց ազդեցիկ երիտազավ Կարաթ-Բակուր Գամրեկուն: Բագրատը Չայոց թագավորի մարդկանց իր կողմը գրավեց և Սամվիլիդե մոտող Չայոց Կյուրիկե թագավորին ու նրա եղբայր Սմբատին Զվեշի անտառում կալանավորեցին, որից հետո հայտնեցին Բագրատին: Նա շտապ եկավ Զվախուրելիից ու կալանավորվածներին բերեցին Կլեկարիի մատուցները: Բագրատը պահանջեց Սամվիլիդեն, սակայն հայերը չուլեցին այն, բանի որ Կյուրիկեի և Սմբատի մեկ այլ եղբայր՝ Ատրներստեղ, պատասպարվել էր Սամվիլիդեում: Կյուրիկեի և Սմբատի տարան Սամվիլիդե, խաչափայտեր սարքեցին և Չայոց Կյուրիկե թագավորին երեք օր կախված թողեցին: Չայերը խաղաղություն խնդրեցին և լուլեցին Սամվիլիդեն: Ապա՝ եկան Չայոց թագավորի երկու իշխանները՝ Լուկիայի իշխանը և Կաբալաբարինը: Կյուրիկեի եղբայր Սմբատն առաջարկում էր, որ համաձայն էր հանձնել երեք բերդ՝ Օփրեթը, Կոչկը և Վարազաբարը, իսկ Բագրատը թագավորը խոցած նրանց ու վերադարձրեց՝ ազատելով բոլոր բերդերը Սամվիլիդեից գատ: Նա Սամվիլիդեում այլ բերդատեր մեծանեծերի չթողեց, այլ այն գրավեց հաղթուն և այդպես էլ հպատակվեցին հայերը» («Քարթլի-Ֆիսովերթ», «Քարթլիի մատյանը»):

«Բագրատի (**Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Ֆ.**) բրոջ աղջիկը, որի հետ ուզում էր ամուսնանալ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.Ֆ.**), Չայոց Կյուրիկե թագավորի եղբոր աղջիկն էր և Կյուրիկեն չուլեց նրան: Այս պատճառով Բագրատը զորեղեց մարդկանց, որոնք կալանավորեցին Շամշլիդե մոտող Կյուրիկեի և նրա եղբայր Սմբատին, որից հետո ներկայացրին Բագրատը թագավորին: Թագավորը Շամշլիդեի մոտեցավ: Չայաստանցիները զիջեցին Շամշլիդեն, Օփրեթը և այլ բերդեր, իսկ Բագրատը խնայեց Կյուրիկեի և բոլորը վերադարձրեց, բացի Շամշլիդեից, և Կյուրիկեի իր արքունիքում պահեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Մյուս տարի Բագրատը (**Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Ֆ.**) բռնեց Կյուրիկեին ու խլեց նրանից Շամշլիդեն» (Սամվել Ամեցի «Միմանակագրություն»):

³²³⁹ «Ինդիկտիոնի երրորդ տարում արևմուտքում մերձիստրոպյան բաղաբների կառավարիչներ, մագիստրոս Վասիլ Ապոկապի և մագիստրոս Նիկեփոր Բուտանիատեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր II-ի - Մ.Ֆ.**) օրոք, ուզեցին ազգը, սրանք էլ սկյութական ցեղ են, պաժինակներից ավելի բաղաբակիրք ու բազմամարդ, տնով տեղով և սեփական ինչքով երկար գերաններ, միակտոր նավակներ ու տների վրա

անցան Իստորոսը ու անակնկալ կերպով հարձակվեցին իրենց անցումը խոչընդոտելու համար նշանակված զինվորների՝ բուլղարների, հռոմեացիների և նրանց հետ եղող մյուսների վրա: Նրանք գերի վերցրին և տարան նրանց առաջնորդներ Վասիլ Ապոկապին ու Նիկեիոս Բոտանիատեսին և ողողեցին Իստորոսի շուրջ ընկած ողջ տարածությանը: Իրազեկ մարդկանց ասելով՝ բարբարոսները վաթսուս քյուր կռվող մարդիկ էին ու մարտիկներ: Մի մեծ զորամաս անջատվելով նրանցից՝ խորացավ մինչև Թեսալոնիկե ու հենց Յելլադա, ինչը ճանապարհին հանդիպեց թալանեց, ոչնչացրեց և անհաշիվ ավար ձեռք բերեց: Իրենց ցեղակիցների մոտ վերադառնալիս, սակայն, վրա հասավ սաստիկ ձմեռը և նրանք ոչ միայն թալանածոր կորցրին, այլ գրեթե ողջ սեփականը, ու սարսափելի վիճակում վերադարձան բանակատեղի...: Հենց այն օրը, երբ Ցուրուլոսում բանակած ուզերի վրա սլացող օդազնաց բազում զորքեր երևացին, նրանց վրա նետերի տարափ արձակելով, այն աստիճան, որ նրանցից և ոչ-ոք անխոցելի չմնաց» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Հայոց 514 թվականի սկզբին հռոմոնց արքա Տուլիոն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության օրոք, արևմտյան երկրում ուզերի ժողովուրդը մեծ պատերազմ սկսեց: Կայսր Տուլիոն ողջ հույն ժողովուրդի և Հայոց երկրի զորքերի գործադավաբ արեց ու նրանց զորահրամանատար նշանակեց հռոմոնց մեծ իշխան Վասիլին՝ Ապոկապի որդուն, որը, բազմաթիվ զորքերի զուգահեռ անցած գնաց, և իջավ Տոնալիս կոչվող մեծ գետի ափը: Տեղի ունեցավ կատաղի պատերազմ և, գետի ափին ընդհարվելով միմյանց, երկու կողմից էլ շատերն ընկան: Պետք էր տեսնել սարսափելի օրհասը, օրվա մեծ մասը իրար էին հարվածում և երկու կողմից էլ մեկը մյուսին կոտորում էին ինչպես ոչխարների հոտ: Մարտը թեժացավ և հռոմոնց զորքերը, պարտություն կրելով, դիմեցին փախուստի: Ուզերի զորքերը սրերով հալածեցին նրանց և մեծ ջարդ տեղեցին, գերի վերցրեցին հռոմոնց զորահրամանատար Վասիլին ու տարան իրենց երկիրը: Ուզերը գրավեցին հռոմոնց ճամբարը, հափշտակեցին բազում ոսկի, արծաթ և մեծաքանակ այլ ավար, իսկ հուռաց մեծամեծ իշխաններին էլ գերի տարան: Վասիլն ուզերի երկրում երկար ժամանակ մնաց գերության մեջ և նրան չկարողացան փրկագնով ազատել, քանզի շատ մեծ գումար էին պահանջում: Մի այլազգի զինվոր, սակայն, Վասիլի հետ պայմանավորվեց կազմակերպել նրա փախուստը, վերջինս էլ նրան խոստացավ մեծ հարստություն, իսկ կայսրից՝ պաշտոններ: Մի քանի օր անց որիշ ընկերների հետ միասին նա փախցրեց Վասիլին և շուտափույթ հասցրեց Տուլիոն կայսրը: Ամբողջ հունաց երկրում մեծ ուրախություն եղավ: Կայսրը Վասիլին ազատողներին բազում նվերներ տվեց: Վասիլը եկավ Ուռհա՝ իր հայր Ապոկապի մոտ: Հայրը և Վասիլի ողջ գերդաստանը ուրախությամբ լցվեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 514 թվականին արևմտյան ժողովուրդները ելան հունաց կայսր Տուլիոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Վերջինս հավաքեց ու նրանց դեմ մեծաքանակ զորք հանեց: Նա գլխավոր հրամանատար նշանակեց Ապոկապի որդի Վասիլին: Նրանք գնացին ու տեղակայվեցին Տոնալիս գետի ափին: Սարսափելի ճակատամարտ տեղի ունեցավ, հույները պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Թշնամիները գրավեցին այն ամենը, ինչ հույներն ունեին՝ գերելով նաև Վասիլին: Երեք հոգի, սակայն, գողացան Վասիլին, բերեցին Կոստանդնուպոլիս և ներկայացրին Տուլիոնին, ինչի համար մեծ պարգև ստացան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁰ «Հայոց 514 թվականին պարսից անհավատ իշխան Սլար-հորասանը նորից գործադավաբ արեց և արշավեց Թյմուխ բերդի վրա: Նա բազում օրեր կատաղի մարտերով նեղ դուրսան մեջ գցեց այն, բայց չկարողացավ գրավել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴¹ «Այնտեղից հեռանալով՝ Սլար-հորասանը բազմաթիվ զորքերով մտավ Ուռհայի գավառը և հասավ Սևերեկ կոչված բերդը: Այնտեղ էր գտնվում 200 հեծյալներից բաղկացած մի ֆրանկ կայազոր, որը պատերազմի էլավ թուրքերի դեմ և, նրանց առաջամարտիկներին կոտորելով, փախուստի մատնեց, բայց, երբ այլազինների զորքերը սովորացան, ֆրանկներին փախուստի մատնեցին և 15 հոգու սպանեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴² «Դրանից հետո անհավատների զինվորները հարձակվեցին Սևերեկ գավառի և Նեսպինի վրա: Ողջ գավառը բազմամարդ էր՝ լի տղամարդկանցով ու և կանանցով, որը ոչխարների մեծաքանակ հոտի պես ծովի նման ծփում էր: Թուրքերը, զազանաբար հարձակվելով բնակչության վրա, անգործությամբ սրի բաշեցին տղամարդկանց, երկիրը այրանք ողողեցին, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ, անհամար ավարով հանդերձ, գերի տարան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴³ «Մի քանի օր անց թուրքերը հասան Ուռհա գավառը և բանակեցին հռչակավոր Թոռիճա բերդի առջև ու ողջ գավառը ավարի առան: Չորքի կեսը հարձակվեց միջնաբերդի վրա, որ Լեռնեկ էր կոչվում, և, կատաղի մարտ տալով, գրավեց այն: Հայոց բազմաթիվ զինվորներից մեկը, Անտիոք բաղաձի դուռը, որի անունը Պեխտ էր, դիպվածով Ուռհայում էր գտնվում: Սա, իր զորքերին ձայն տալով, հարձակվեց թուրքերի վրա: Ուռհա բաղաձի դուռը, որ Պիդոնիս էր կոչվում, բաղաձի զորքերը տվեց իր պոռթխմանը՝ պատվիրելով ոչնչացնել Պեխտին, որպեսզի վերջինս սիրաբաններ չգործի և բաջության համբավը չտարածվի: Պեխտը գիշերվա պահին հասավ Լեռնեկ: Թուրքերը, ոչինչ չկասկածելով, կրակ էին վառել և ճաշ էին պատրաստում: Նենգ պոռթխմանը, որի սրտում Պեխտին ոչնչացնելու չարադավությունը կար, հեռվից պատերազմական շեփորը ինչեցնելով, թուրքերին տեղյակ դարձրեց, իսկ ինքը զինվորներով այլ կողմ գնաց: Հայոց իշխանը հասու եղավ հռոմոնց նենգությանը, ձայն տվեց իր հազմակցներին և հարձակվեց թուրքերի վրա: Հասնելով նրանց՝ նա մի մասին գլխավոր ջարդեց, իսկ մյուսին էլ փախուստի մատնեց՝ ամրացնելով բերդը: Երբ նրա վրա հարձակվեցին բազում անհավատներ, նա անվստահ մտավ Ծուլմանի մոտ գտնվող բերդը և հարցրեց, թե որտե՞ղ է բաղաձի ֆրանկ զորքը, իսկ նրան էլ պատասխանեցին, թե պոռթխմանը ողջ զորքով գնաց տեղ Կոզմայի մոտ: Պեխտն ասաց. «Ով աստվածուրաց հռոմոներ, այստեղ էլ ցույց տվեցի՞ք ձեր նենգությունը»: Նա վերադարձավ Ուռհա, իսկ մի քանի օր անց գնաց Անտիոք բաղաձի, որտեղից Տուլիոն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) նաև գրեց և ամեն ինչ հայտնեց: Կայսրը պոռթխմանի Կոստանդնուպոլիս բերել տվեց, նրա մորթին տիկ հանեց, խոտով լցրեց այն և ուղարկեց Ուռհա, իսկ Պիդոնիսին էլ պատվազուրկ արեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Անտիոքի դեսպանության դուքս Պեխտը, որն այդ ժամանակ Ուռհայում էր, ազգությամբ հայ, իր զորքի զուգահեռ անցած բազմաբար ելավ: Ուռհայի դուքս Պեխտնիստանը իր պոռթխմանի նշանակեց զորքի հրամանատար և որդեգ ղավաճանել Պեխտին, որպեսզի հաղթանակի փառքն իրեն հասնի: Պեխտը ուզում էր գիշերով հարձակվել այլազգիների զորքի վրա, սակայն այն դավաճան պոռթխմանը, որի անունը Վարդ էր, հնարավորություն չտվեց նրան մոտենալ թշնամուն և ժամանակից շուտ հարձակման ազդանշան տվեց: Այլազգիները, որոնք չէին սպասում հարձակման, լսեցին այդ ազդանշանը ու պատրաստվեցին: Պեխտն այնուհանդերձ հարձակվեց թշնամու վրա, շատերին կոտորեց, իսկ մնացածին էլ փախուստի մատնեց, ընդ որում պոռթխմանը ազդանշանը տալուց հետո իր հեծյալներով մի կողմում էր մնում և լսեցնեց Պեխտին: Երբ Պեխտն այդ մասին իմացավ, ասաց. «Ով անհավատներ, այստեղ էլ ձեր նենգությունը իր ցույց դրեցիք»: Դրանից հետո Պեխտը վերադարձավ Ուռհա, որից հետո գնաց Անտիոք: Այդ ամենի մասին նա տեղյակ պահեց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.), որը իր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս, կանչեց պոռթխմանի, հրամայեց նրա կաշին բերթել, իսկ հետո էլ՝ սպանել, որից հետո Պեխտին մեծ պարգևով հետ ուղարկեց, իսկ Ուռհայի դուքս Պեխտնիստանին էլ իսկեղ պաշտոնից և աքսորեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁴ «Հայոց 514 թվականին անհավատ և արյունարբու գազան Սլար-հորասանը հարձակվեց Տեպ կոչված բերդի վրա: Նա, կատաղի մարտ տալով, բազմաթիվ բնակավայրերի բնակիչներին ամբողջությամբ սրի բաշեց, մեծ ջարդ տվեց և բազմաթիվ գերիներ վերցրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սլար-հորասանը Ուռհայում շատ մարդկանց սպանեց և խոշոր ավարով վերադարձավ Պարսկաստան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁵ «Հայոց 514 թվականին անհավատ և արյունարբու գազան Սլար-հորասանը հարձակվեց Տեպ կոչված բերդի վրա: Նա, կատաղի մարտ տալով, գրավեց Տեպը և բոլորին իսպառ կոտորեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴⁶ «Հեռանալով այնտեղից՝ նա եկավ և բանակեց Զոսս կոչվող վայրում: Ուռհա բաղաձի գտնվող հռոմոնց 4.000 հոգանոց հետևակ և ձիավոր զորքը գնաց թուրքերի վրա ու հասավ Զոսսի մոտ գտնվող Թյակը: Սլար-հորասանը, տեսնելով նրանց, ձայն տվեց իր զինվորներին և դիմեց մարտի: Մարտը չսկսված՝ հռոմոնց զինվորները փախուստի դիմեցին: Հայ հետևակներից երկու եղբայր, սակայն, բռնեցին կամուրջը և թուրքերի ողջ զորքի ճանապարհը փակեցին, մինչև որ ընկան կատաղի մարտում: Հռոմոնց զորքը փախուստի դիմեց, իսկ թուրքերն էլ սկսեցին սրերով հալածել: Այն ժամանակ մի ֆրանկ շուրջ եկավ և հարձակվեց թուրքերի վրա: Նա, առյուծի նման մոնչալով, շատերին սրափոխող արեց, թշնամու ճանկան կտրեց ու պահեց այնքան ժամանակ, մինչև որ փախուստականները հեռացան: Նրա ձին բազում վերքեր ստացավ, ինքն էլ տեղում քաջի մահով ընկավ: Թուրքերը, մեծ ջարդ տալով, հալածեցին հռոմոնցիներին մինչև բաղաձի խրամը, դաշտն այրանք ողողվեց, բազմաթիվ իշխաններ սպանվեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 514 թվականին Սլար-հորասան անունով պարսից մի իշխան շատ զորք հավաքեց և շարժվեց Ուռհայի գավառի վրա: Նրա դեմ բաղաձից մի փոքրիկ զորք դուրս եկավ ու փախուստի մատնեց, բայց հետո, երբ թշնամու զորքերի թիվը սկսեց ավելանալ, նրանք պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Այլազգիների կոտորեցին նրանց և թալանեցին ողջ երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁷ «Հանդիպելով արշավանքի դուրս եկած և երկիրն ավարառող պաժնականների՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) նրանց գլխովին պարտության մատնեց, որից հետո բազում գերիների և սպանվածների գլուխները կայսրը (Բյուզանդական կայսրության

կայար Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց, որով արժանացավ վեստարիսի աստիճանի» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»):

³²⁴⁸ «Դրանից հետո Գագիկն ու Յայոց վարդապետները հեռացան կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայար Կոնստանդին X-ից – Մ.Ֆ.)** և առաջ փառք գնացին իրենց երկրները: Շահնշահ Գագիկը ելավ ու գնաց հասավ Գամիթի Կեսարիա քաղաքը: Նա դեռ վաղուց շատ էր զայրացած հույների դեմ, դրա համար էլ ցատունայից հարձակվեց Կեսարիայի մետրոպոլիտի վրա, որի անունը Մարկոս էր, քանզի այս չարապիղծ հերետիկոսը հայերին շատ էր անարգում: Անօրենս այն աստիճան էր լրջացել, որ նույնիսկ իր շան անունը Արմեն էր դրել: Յայոց արքա Գագիկը վաղորդը լսել էր այդ բոլորի մասին և շատ զայրացել, բայց, լինելով հոռոմոց շրջապատում, ոչինչ չէր կարողանում անել: Մետրոպոլիտը համայն հունաց երկրում անուն էր հանել, նա մեծ էր և ահարկու, բայց նա շատ էր անարգում մեր հայ ազգը ու բոլոր շների Արմեն էր անվանում: Սա, երբ իմացավ, որ կայսրը ուզում է հոռոմ մկրտել Յայոց թագավորազուններին, անկարագրելի փորձանք բերեց Յայոց գլխին: Գագիկը, որտեղ որ իջևաներ, Յայոց բոլոր գիևկոթերին հրաման էր տալիս խայտառակել հոռոմոց երևելի կանանց: Նա նրանց անարգում էր, քանզի որոշել էր այլևս ոտք չգնել Կոստանդնուպոլիս, այլ՝ գնալ պարսից սուլթան Աբասյանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան – Մ.Ֆ.)** մոտ և տիրանալ Յայոց երկրի թագավորական գահին: Սուլթանը բազմիցս էր հրավիրել Գագիկին, բայց բրիստոնեական հավատքը թույլ չէր տալիս գնալ: Գագիկը, երբ մտռեցավ մետրոպոլիտին, ցանկության հայտնեց նրա մոտ իջևանել: Գագիկի ներկայացուցիչները գնացին և, դիմելով հերետիկոս Մարկոսին, ասացին. «Յայոց Գագիկ արքան ասում է, որ այսօր բեզ մոտ է իջևանելու»: Կիր Մարկոսը, լսելով այդ, ուրախացավ և հրաման տվեց իր ողջ տունը զարդարել, որից հետո նա, կամա-ակամա, քահանաներով հանդերձ, գնաց Գագիկին ընդունալ ու մեծ պատիվներով նրան բերեց տեղավորեց իր տունը: Մարկոսը մեծ ճաշկերույթ տվեց, բայց Գագիկը ողջ օրը շատ զայրացած էր: Երբ գիտու ազդեցության տակ սկսեց ուրախանալ, Գագիկն ասաց Կիր Մարկոսին. «Լսել եմ, որ դու մի գործել շուն ունես, մենք ուզում ենք նրան տեսնել»: Մարկոսը գլխի ընկավ, թե ինչի համար է նա այդ բանը կամենում և չստեղծ տվեց: Երբ Գագիկն իր ասածը կրկնեց, կանչեցին շանը, բայց նա չէր գալիս, որովհետև չէին համարձակվում «Արմեն» անունով կանչել: Գագիկն ասաց. «Անունը տվեք, որ գա»: Այն ժամանակ Մարկոսը գիտու ազդեցության տակ շանը կանչեց և ասաց. «Արմեն, Արմեն»: Շունը եկավ, իսկ նա առյուծի էր նման: Գագիկը, տեսնելով նրան, ասաց. «Այս շան անունն Արմեն է»: Մարկոսը շատ ամաչեց և ասաց. «Զաչ է, դրա համար է, որ Արմեն ենք ասում նրան»: Գագիկը պատասխանեց. «Յիմա կտեսնենք ով է բազ, Արմենը, թե՞ հոռոմը»: Նրանք պատրաստեցին մի պարկ, Գագիկի ազդանշանով թիկնապահները շրջապատեցին շանը ու մեծ դժվարությամբ գցեցին պարկի մեջ: Կիր Մարկոսը, կարծելով, որ ուզում են շանը իրենց հետ տանել, զայրացավ և սկսեց գոռալ սպասավորների վրա: Գագիկը ժպտաց, ծեռքով նշան արեց սպասավորներին, որոնք շրջապատեցին անօրեն Մարկոսին ու, բռնությամբ և բաշքելով պարկի մեջ գցեցին՝ Արմեն կոչված շան մոտ: Գագիկն ասաց. «Տեսնենք ո՞վ է ուժեղ և բազ, հոռոմ մետրոպոլիտը, թե՞ նրա կողմից Արմեն կոչված շունը»: Գագիկը հրաման տվեց սաստիկ ծեծել շանը, որը կատաղած հարձակվեց Մարկոսի վրա և ատամներով բզկտեց նրան: Օրվա մեծ մասը այսպես ծեծում էին շանը, իսկ նա, կատաղած դրանից, թափում էր պիղծ հերետիկոս Մարկոսի արյունը: Մարկոսն ուժեղ ու աղիղորդ աղաղակովում էր: Ահա, այսպիսի ահավոր պատերազմ էր գնում պարկի մեջ և ատամների կրճտոց ու սրտի հառաչ էր դուրս գալիս պարկից: Այսպիսի տանջանքներով էլ սատակեց չար և պիղծ անարգիչը՝ դառնալով շան ճարակ: Այնուհետև Գագիկը հրամայեց ավարի մատնել Մարկոսի տունը, իսկ նա մեծահարուստ էր և շատ անվանի: Յափշտակելով ոսկու և արծաթի անհամար գանձերը, այդ թվում նրա 6.000 ոխյար, 40 լուծ գոմեշ, 20 լուծ եզ՝ Գագիկը ձիերի և ջորիների մեծ երասակով վերադարձավ իր տունը: Ահա, Գագիկի հոռոմոց մեջ կատարածը, մի բան, որ ոչ նախկինում, ոչ էլ հետագայում որևէ մեկը չհամարձակվեց անել: Դրանից հետո նա այլևս ոտք չդրեց Կոստանդնուպոլիս ու ոչ էլ ուշադրություն դարձրեց հոռոմոց կոչին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Մեծ հաղթանակ տանելով կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայար Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.)** հետ բանակեցում՝ Գագիկը զայրացած հեռացավ և, որտեղ որ լինում էր, հրամայում էր պատվազրկել հույն ազնվական կանանց ու թալանել նրանց գանձերը, քանզի մտադիր էր այլևս երբեք չվերադառնալ Կոստանդնուպոլիս և չընդունել հույների հրավերը: Նա մտադիր էր մեկնել Ալի-Արսլանի՝ Պարսկաստանի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան – Մ.Ֆ.)**, մոտ և նրա օգնությամբ կրկին բազմել իր գահին, քանզի սուլթանը մեկ անգամ չէր, որ նրան հրավիրել էր, սակայն նա բրիստոնեական իր հավատքի պատճառով հրաժարվել էր: Այդ ժամանակ Կեսարիայում Մարկոս անունով մի մետրոպոլիտ կար՝ հայտնի և հարուստ, որը վատասնում էր Յայոց ազգին: Նա զրպարտանքներ էր բարդում հայերի վրա և ատում էր նրանց այն աստիճան, որ նույնիսկ իր շանը Արմեն էր կոչում՝ այդպես կոչելով նաև մացած բոլոր շներին: Գագիկ արքան գիտել էր մասին, սակայն հարմար առիթի էր սպասում, որ վրեժ լուծի: Եվ ահա, երբ նա եկավ Կեսարիա, կանգ առավ Մարկոսի տանը, որն իր կամքից անկախ ընդունեց նրանց: Երբ նրանք ճաշում էին և գիտուց հետո ուրախացան, Գագիկը դիմեց Մարկոսին. «Լսել եմ, թե դու մի մեծ շուն ունես, ուզում եմ տեսնել նրան»: Մարկոսը կանչեց շանը, ասելով. «Արմեն, Արմեն», շունը նետ փախեց, իսկ Գագիկը հարցրեց. «Մի՞թե քո շան անունը Արմեն է», իսկ նա էլ պատասխանեց, թե. «Մենք նրան Արմեն ենք կոչում իր մեծ ուժի համար»: Գագիկ արքան նշան տվեց իր ռազմիկներին և նրանք շանը բռնեցին նախապես պատրաստված պարկի մեջ: Տեսնելով այդ՝ Մարկոսը զայրացավ, կարծելով, թե ուզում են խլել իր շանը, սակայն Գագիկը, բաժնաժող տալով, հրամայեց Մարկոսին ևս բռնել և շան հետ նույն պարկի մեջ մտցնել: Այդպես էլ արեցին, որից հետո կապեցին պարկը և սկսեցին պիղծ մտրակներով ծեծել շանը, որը կատաղած նետվեց Մարկոսի վրա ու այնքան բզկտեց նրան, մինչև որ սա հոգին չփչեց: Գագիկը հրամայեց թալանել Մարկոսի տունն և նրա գանձերը՝ արծաթ, ոսկի, ինչպես նա անասուններ, ձիեր ու ջորիներ, որոնք բոլորը վերցրած հեռացավ: Նա համարձակվեց այսպես գործել հույների երկրում, իսկ հետո այդպես էլ գնաց Կոստանդնուպոլիս և չընդունեց որևէ հրավեր» (Մաթեոս Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գագիկը հոռոմների մոտից փառքով վերադարձավ Կեսարիա, իսկ այնտեղ Մարկոս անունով մի մետրոպոլիտ կար, որը իր շան անունը, քանի որ ատելություն ուներ հայերի նկատմամբ, արմեն էր դրել: Գագիկը եկավ ու հույժ մեծարվեց այս Մարկոսի կողմից և, մինչև ուրախ կերուխումի մեջ էին, Գագիկն ասաց. «Տե՛ր հոգևոր, լսել եմ, թե մի լավ շուն ունես, բեր տեսնենք նրան»: Եպիսկոպոսը հրամայեց կանչել շանը, սակայն նրա անունը վախեցնում էին տալ ու դրա համար էլ շունը չեկավ: Այդ ժամանակ արքան ասաց. «Նրան իր անունով կանչեք»: Կանչեցին և շունը եկավ, իսկ եպիսկոպոսն էլ ասաց, թե շանը տիրապիտության և արիության համար են այդպես կոչում: Դրանից հետո արքայի հրամանով շանն ու մետրոպոլիտին գցեցին մի պարկի մեջ և այնքան ծեծեցին, մինչև մետրոպոլիտը շան կողմից սպանվեց, հետո էլ սպանվեց շունը, որից հետո, կողոպտելով եպիսկոպոսարանը, նրանք հեռացան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ հայերը պանդխտության ուղին բռնեցին և, նահանջելով ու խույս տալով հունաց ազգից, եկան Կապադոկիայի Կեսարիայի սահմանները, որին բաջություն տիրեց մեծն Գագիկ արքան: Նա բազում հույների սատկեցրեց, իսկ նրանց մեջ էլ նաև քաղաքի մետրոպոլիտ Մարկոսը, որը, վատ վերաբերվելով հայերին, իր շան անունը «Արմեն» էր դրել: Եվ ահա արքան նրան ու իր շանը մի պարկի մեջ դրեց և ուժեղ հարվածներով միասին սատկեցրեց» (Պարթև Սկանացի «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁹ «Այդ տարին Սյար-հորասանը նորից եկավ Ուռհա գավառ՝ Կապին կոչված վայրը, որտեղ սոսկալի կոտորած արեց: Նա այնտեղ բանակեց բազում օրեր, ողջ գավառն ավարի առավ և գերեվարեց: Անհամար ավարով և բազում գերիներով լի՝ նա գնաց պարսից երկիրը և այնտեղ էլ սատկեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁵⁰ «Երբ այդ ավազակներն այնտեղ էին, նրանք իմացան այն մասին, որ բոլորը մեռած են, թալանեցին ամեն ինչ և հեռացան: Այդ ժամանակ Մեյխոնի կատեպան Կրիստոսը գինված մարդկանց ուղարկեց նրանց հետևից ու դա եղավ հունաց 1377 թ-ի օգոստոսի 9-ին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Յուլյանի 377 և արաբների 458 թվականին մոտ 300 հայազգի ավազակներ միացան դագիններին և, դարանելով Մեյխոնի լեռներում, թալանեցին Գուբոս ու Կլավդիա երկրները՝ հատկապես վանքերը: Այս ընթացքում նրանք հարձակվեցին Սարգիսա վանքի վրա և, գետին նետելով նահատակներին, տարան նրանց դագաղները: Սարգիսա գյուղից, որը գտնվում էր Մադրի վանքի մոտակայքում, նրանք վերցրին 1.000 դիակարի ցորեն, ինչպես նաև Էշեր և խոշոր եղջերավոր անասուններ՝ 500 դիակար գլխի չափով: Այդ ժամանակ Մեյխոնի կառավարիչը որոշեց նրանց տալ Գուբոս և Կլավդիա երկրի հողերը, որոնք անվնաս էին: Նրանք նաև մարդ ուղարկեցին արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայար Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.)** մոտ և իրավունք ստացան չորս գյուղերի նկատմամբ, բայց այնուհանդերձ չդադարեցին հետագայում ևս թալանել (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁵¹ «Յայոց 515 թվականին այլազգիները հարձակվեցին և ապականելով ավերեցին Յայոց ողջ երկիրը, բոլոր հավատացյալներին սրի բաշեցին ու գերի տարան: Այս ժամանակ պարսից ամիրան, որին Օշին էին ասում, զորահավաք արեց, ավերեց բազմաթիվ գավառներ և բրիստոնյաներին խեղդեց արյուն մեջ: Այդ անհավատի ձեռքով երկրում մեծ սուգ և խավար տարածվեց: Նա մեծաթիվ զորքով եկավ և ձմեռեց Սև լեռան ստորոտում: Ողջ գավառում սոսկալի արյունահեղություն և կոտորած եղավ, սուրբ վանականների շատերը սրի բաշեցին, հոր ծարակ, գազակների ու թռչունների կերակուր դարձան: Նրանք հողով անգամ չծածկվեցին, որով և նրանք առհավատ անթաղ մացին, բազում վանքեր ու գյուղեր հոր ծարակ դարձան, որոնց ավերակները մինչև օրս էլ երևում են Սև լեռան շուրջը, և ողջ գավառը ծայրեծայր վանականների ու քահանաների, տղամարդկանց և կանանց, ծերերի ու երեխաների արյամբ ողողվեց մարգարեի ասածի նման, թե «Նրանց երիտասարդներին կրակը լափեց, ոչ-ոք

չազաց նրանց կույսերին, նրանց բախանաները սրի բաշվեցին և նրանց այրիներին ողբացող չկար», և կամ էլ «նրանց արյունը, ինչպես ջուր, թափեցին երուսաղեմի շուրջը և ոչ ոք չկաթ, որ թաղեր նրանց»։ Ահա այսպիսի օրհաս բերեց հավատացյալների գլխին անհավատ և չար գազան Օշինը և անհնարին է պատմել նրա կատարածը։ Դրա վրա Գովմշտիկինը անցավ Եփրատ գետի հունը, սրով հարձակվեց Հարսանմսի զավառի վրա և սոսկալի գայլույթով սրի բաշեց այնքան գեղեցիկ այդ գավառը իր՝ չարության դառն մաղձը թափելով ողջ գավառի վրա։ Նա կարկտախառն իրացայտ կայծակի նման հարձակվեց երկրի բոլոր բնակիչների վրա՝ սոսկալի կոտորած տալով։ Նրանք կրակի տվեցին Հարսանմսի զավառը, նրա բոլոր իշխաններին սրախողիտող արեցին և կոտորեցին, իսկ նրանց փառավոր կանանց, գեղեցիկ որդիներին ու դուստրերին էլ գերի բռնեցին։ Պետք էր տեսնել բրիտանական զինվորի եկած օրհասը, բոլորը՝ մեծահարուստ թե աղքատ, միևնույն դառնությունը ճաշակեցին անզույժ գազանի՝ թուրքերի, չարաշունչ ժողովրդի ձեռքով։ Այդ գեղեցիկ գավառը ամբողջությամբ սրի բաշվեց։ Զրիստոնյաների կոտորածը տևեց երեք օր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Հայոց 515 թվականին չարաբար պարսից Եփրնեղից մեկը, որի անունը Օշին է, մեծ գործով ներխուժեց Կիլիկիա և ամայացրեց ողջ երկիրը։ Նա հասավ մինչև Սև լեռ, որտեղ անթիվ բանակի մարդկանց կոտորեց, այդ թվում նա վանականների, անապատականների և ասկետների։ Նա ամայացրեց շատ գավառներ և շատ մարդկանց կոտորեց։ Դրանից հետո Գովմշտիկը անցավ Եփրատ գետը և ներխուժեց Հարսանմսուրի շրջան՝ կոտորելով այնտեղի բոլոր բնակիչներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

³²⁵² «Հայոց 515 թվականին սուլթան Աբասյանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի - Մ.Ֆ.) արքունիքից մի մեծ և հզոր ամիրա դուրս եկավ՝ Գովմշտիկին անունով սուլթանի սենեկապետը։ Նա, կոչվող գործի գլուխն անցած և մեծ սարսափ սփռելով, եկավ բրիտանականների վրա ու հավատացյալ ժողովրդից արյան վտակներ հոսեցրեց։ Բազում վերքեր ստացած գազանի կատաղությամբ նա եկավ Թլմուխ գավառի վրա և առաջին կոտորածից վերապորոզներին սաստիկ ջարդեց։ Կատաղի մարտով նա գրավեց Թեթուս կոչվող բերդը և բոլորին անխնա սրի բաշեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Աստվածային պատիժն անընդհատ ուժեղանում էր և չարը գալիս էր չարի հետևից, բանգի գայրացած շարժվեց պարսից ամիրա Գովմշտիկը, որը Ավի-Արսլան սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի - Մ.Ֆ.) տոհմից էր։ Սա մեծ գործով ներխուժեց Ամիդի շրջան և ամայացրեց այն, որից հետո այն վերածեց անապատի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

³²⁵³ «Անհամար գերիներով Գովմշտիկինը հասավ Ուռհա գավառը, հարձակվեց Նետաին կոչվող բերդի վրա, մի բանի օր մարտ մղեց նրա դեմ, բայց չկարողացավ այն գրավել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Աստվածային պատիժն անընդհատ ուժեղանում էր և չարը գալիս էր չարի հետևից, բանգի գայրացած շարժվեց պարսից ամիրա Գովմշտիկը, որը Ավի-Արսլան սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի - Մ.Ֆ.) տոհմից էր։ Սա մեծ գործով ներխուժեց Ամիդի շրջան և ամայացրեց այն, որից հետո վերածեց անապատի։ Դրանից հետո նա շարժվեց Ուռհայի շրջանի վրա, պաշարեց Նետաինը և մի բանի օր մարտնչեց, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

³²⁵⁴ «Այս բանի փորձությունների և սարսափելի ավերածության վրա հետևյալն էլ գումարվեց։ Նետաինի Սիբար բաղաբ կոչվող բերդում նստող մի իշխան փոխանակի լուր ուղարկեց Ուռհա բաղաբ և Արվանդանոս անունով դուկին հայտնեց, թե. «Պարսից գործերի ամիրան 100 հոգով այստեղ է գտնվում՝ Եփրատ գետի ափին, ել, վրա հասի և ձերբակալիր նրան»։ Արվանդանոսը մեծաթիվ գործով առանց շտապելու ու դատադորեն գնաց Գովմշտիկին ամիրայի վրա։ Ամիրան, լսելով այդ մասին, մարդ ուղարկեց Հարսանմսի՝ իր գործը բերել տալու համար։ Եվ ահա, երբ Արվանդանոսն իր գործով՝ 1.500 ձիավոր և 20.000 հետևակ, հասավ Օշեն կոչվող հոջակավոր բերդը, նրանք մարտ տվեցին միմյանց։ Արվանդանոսը առյուծի պես հարձակվեց թուրքերի վրա, նա բաջ և պատերազմող մարդ էր, սակայն տեղանքը, դժվարանցանելի էր և խորոլորտոր։ Թուրքերը սկսեցին շատանալ։ Արվանդանոսը դիմեց իր զինվորներին և ասաց. «Մի փոքր նահանջեցեք, որպեսզի թուրքերը հետապնդեն մեզ և, երբ հակահարձակման անցնեն, նրանք չկարողանան փախչել»։ Այն բանից հետո, սակայն, երբ մի փոքր նահանջեցին, հոռոմոց ողջ գործը փախուստի դիմեց՝ Արվանդանոսին թողնելով այլազգիների գործի մեջ։ Այդ օրը ահավոր և սոսկալի եղավ, տեղի ունեցավ բրիտանականների սարսափելի կոտորած՝ այն աստիճան սաստիկ, որ ողջ դաշտը արյամբ ու գերիներով լցվեց։ Արվանդանոսը և բրիտանականների բոլոր իշխանները գերի ընկան, մնացածներն էլ փախուստի դիմեցին և, ապաստանելով Օշեն կոչվող բերդում, փրկվեցին։ Այդ օրը կոտորվեց շուրջ 11.000 հոգի։ Ամիրան Արվանդանոսի վզին եզան լուծ դրեց և այդ ձևով գերի տարավ։ Բերդով Ուռհայի դուռը՝ նա ծախեց նրան 40.000 դահեկանով, ընդ որում, այդ գումարից 20.000 դահեկանի դիմաց Արվանդանոսը պատանդ տվեց իր որդուն, որ մինչև օրս էլ մնացել է պարսից երկրում։ Մնացած իշխանավորներն էլ մեկ առ մեկ ոսկով և արծաթով փրկագնվեցին։ Գովմշտիկինը մեծ հաղթանակով, բազմաթիվ գերիներով և անհամար ավարով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը և սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի - Մ.Ֆ.) ոտքին դրեց շուրջ 2.000 գեղեցիկ ծառաներ՝ տղաներ ու աղջիկներ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Մի ոմն իշխան, որը նստում էր Նետաին ամրոցում, լուր ուղարկեց Ուռհա բաղաբ և Արվանդանոս անունով դուկին հայտնեց, թե Գովմշտիկը մի փոքրի ջոկատով գտնվում է գետի ափին, հնարավոր է գալ և բռնել նրան։ Արվանդանոսը, սակայն չէր շտապում և, մինչ կմոտենար Գովմշտիկին, սա այդ մասին իմացավ ու հապճեպ օժանդակ ուժեր կանչեց Հարսանմսուրից։ Եվ ահա, երբ Արվանդանոսն իր գործով՝ 1.500 ձիավոր և 20.000 հետևակ, հասավ Օշեն բերդին, նրանք մարտ տվեցին միմյանց։ Արվանդանոսը առյուծի պես հարձակվեց թուրքերի վրա։ Նա բաջ և պատերազմող մարդ էր, սակայն տեղանքը դժվարանցանելի էր և խորոլորտոր ու դրա համար ի թուրքերը հաջողությամբ դիմադրում էին։ Այդ ժամանակ Արվանդանոսը դիմեց իր զինվորներին և ասաց. «Ելե՛ք ձևացնե՛ք, թե նահանջում ե՛ք, որպեսզի թուրքերը հետապնդեն մեզ և, երբ հակահարձակման անցնեն, նրանք չկարողանան փախչել»։ Ողջ գործը չէր, սակայն, որ համաձայն էր նրա հետ, հատկապես հույները, և ահա նրանք, Արվանդանոսին թողնելով այլազգիների գործի մեջ, փախան։ Այդ օրը ահավոր մարտ եղավ, որում կոտորվեց ավելի քան 11.000 հավատացյալ, իսկ Արվանդանոսն ու շատ այլ իշխաններ էլ գերվեցին։ Փրկվեցին միայն նրանք, որոնք պատսպարվեցին Օշին ամրոցում։ Այլազգիները Արվանդանոսի վզին եզան լուծ դրեցին և, այդ ձևով բերդով Ուռհայի մոտ, ծախեցին 40.000 դահեկանով, ընդ որում, այդ գումարից 20.000 դահեկանի դիմաց Արվանդանոսը պատանդ տվեց իր որդուն, որ մինչև օրս էլ մնացել է պարսից երկրում։ Մնացած իշխանավորներն էլ մեկ առ մեկ ոսկով և արծաթով փրկագնվեցին։ Գովմշտիկը մեծ ավարով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը և սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի - Մ.Ֆ.) ոտքին դրեց շուրջ 2.000 գեղեցիկ ծառաներ՝ տղաներ ու աղջիկներ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Արաբների 458 թվականին Գյումուշթեգինը, որ թուրքերի գորավարն էր, հարձակվեց Եդեսիայի վրա։ Այդ ժամանակ Եդեսիայի դուքսը ելավ ու հանդիպեց նրան, սակայն պարտություն կրեց ու գերի ընկավ։ Նա փրկագնվեց 20.000 դինարով և կրկին Եդեսիա մտավ, իսկ Գյումուշթեգինը տիրեց հառանքին, Սրուժին և Կալիսիկումին, որից հետո վերադարձավ Ավիարյան սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի - Մ.Ֆ.) մոտ» (Բար-Յեբրեոս «Ավիարիկի պատմություն», գիրք 10)։

«Այդ ժամանակ Գյումուշթեգինը եկավ Ուռհա և կոտորեց հոռոմների գործը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ ժամանակ Գյումուշթեգինը եկավ Ուռհա և կոտորեց հոռոմների գործը» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»)։

³²⁵⁵ «Բրիտանոսի 1067 թվականի հունական մեծ գործով եկավ Մավրիկան ու, պարտության մատնելով Նորմաններին, գրավեց Բրունդիզան և Տերենտը։ Դրանից հետո Մավրիկան գնաց Կաստանետ ու այն ևս վերադարձրեց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»)։

³²⁵⁶ «Այն բանից հետո, երբ կայսրը մահացավ, հոները տիրեցին Արևելքին, մոտեցան Միջագետքին և հարձակված գործեցին Մելիտենի շուրջ բանակած հռոմեական զորքերի վրա, որոնք, ռոմիկ ստացած չլինելով, վատ ու խղճուկ դրության մեջ էին՝ զազազած նաև այն բանի համար, որ տեղացի զինվորները չէին ուզում իրենց միանալ և միասին անցնել Եփրատ գետը։ Երբ թուրքերը վրա եկան՝ նրանք պատնեշ կառուցեցին գետի մոտ, սակայն բարբարոսների նետաձիգները հեռու տարածությունից հեշտությամբ հարվածում էին նրանց։ Նրանք այնուհանդերձ կոխմանային, եթե ի վերջո գետը չմտնեն ու առաջ չգալին, սակայն, երբ նրանք այդպես կարողացան, նրանցից վերև՝ գետի ափերին, տեղակայված թշնամիները հարվածեցին ավելի ներքև գտնվող հոռոմներին ու նրանց շփոթի և փախուստի մատնեցին՝ ստիպելով փրկություն որոնել փախուստի մեջ։ Դրան հետևած հետապնդման ընթացքում շատերը կոտորվեցին, մյուսներն էլ գերի ընկան և միայն փոքրաթիվ փրկվածները ապաստանեցին քաղաքում» (Միքայել Աթալիստես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»)։

«Արևելքն ասպատակ եղավ և թուրքերը դարձյալ աչքերը հառնեցին Միջագետքի շուրջ գտնվողների վրա, հատկապես Մելիտենի շուրջ բանակած հռոմեական զորքերի, որոնք, ռոմիկ ստացած չլինելով և, ընդունված կարգի համաձայն, իրենց ստանալիք վերավորից զրկված, վատ ու խղճուկ դրության մեջ էին, զազազած ոչ միայն թշնամության, այլև այն բանի համար, որ տեղացի զինվորները չէին ուզում իրենց միանալ և միասին անցնել Եփրատ գետը։ Երբ վրա եկան թուրքերը, մելիտենացիք միայնակ ընդդիմակալեցին։ Նրանք նետարձակ բարբարոսների կողմից հեշտությամբ ջարդ կերան ու խոցվեցին, իսկ թուրքերն անկասա մնացին։ Մելիտենացիք ստիպված փախուստի դիմեցին դեպի գետը, աղանայից կոչի բռնվեցին և ձկնալան տակ թիկունք դարձրին։ Պարտություն կրելով՝ նրանցից շատերը սպանվեցին, ոմանք բարբարոսների ձեռքը գերի ընկան, իսկ մնացածները ապաստանեցին Մելիտենե քաղաքում» (Յովհաննես Սիլիվեստր «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»)։

³²⁵⁷ «Բարբարոսները, արհամարհելով այդ ջարդվածներին ու անգորացածներին, արշավում են մինչև Կեսարիա, ամեն ինչ ավերելով ու իրկիզելով։ Նրանք խուժեցին Բարսեղ Մեծի հոջակավոր տաճարը, ամեն ինչ ջարդ ու փշուր արեցին, հափշտակեցին սուրբ սպասքը, հարձակվեցին նրա սուրբ

գերեզմանի վրա, բայց նրա աճյունին չկարողացան որևէ վնաս հասցնել, բանձի գերեզմանը շատ ապահով էր կառուցված և նրա շուրջը շինված էին ամուր կառույցներ, որոնք բանդելու համար շատ ժամանակ էր պետք: Ոսկով, մարգարիտներով և թանկագին քարերով ազուցված պատուհանները, սակայն, տեղից հանեցին ու, բոլոր զարդերը մի տեղ հավաքելով, թողեցին գնացին՝ կեսարացիներից շատերին սրի բաշելով և տաճարը նրանց արյամբ ներկելով: Այնտեղից հետ գնալով՝ նրանք անցան Կիլիկիա տանող կիրճերով: Նրանց արշավանքի մասին ոչ-ոք չգիտեր և, հայտնվելով, նրանք կիլիկիացիներին արասպահար արեցին: Հանդիպածին կոտորելով՝ նրանք որոշ ժամանակ այդ երկրում մնացին, թալանեցին այն, լիացան ռազմավարով, ավարով և գերեվարությամբ, որից հետո հռոմեացիների նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված Ամեդիոսի կողմից մի դասալիքի առաջնորդությամբ շարժվեցին Հայեա: Ամեդիոսի հռոմեացիների կողմն էր անցել Միթայել Ծերունու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել ՎԻ - Մ.Ֆ.**) ժամանակ և արժանացել սիրալիք ընդունելության, բազում նվերների ու պատիվների: Հետագայում, սակայն, մեղադրվելով Կոնստանդին Դուկաս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին - Մ.Ֆ.**) դաշնակցության մեջ, նա ցմահ աքսորի դատապարտվեց, բայց, դարձյալ հետ կանչվելով, թուրքերի դեմ ուղարկվեց: Ինչ անհրաժեշտ էր չստանալով՝ նա միացավ թուրքերին ու սկսեց վնասներ պատճառել երկրին: Երբ այդ մասին պատմեցին, մեկ և մեծ մտորումների մեջ ընկանք, մտածելով, որ տեղի ունեցածը աստվածային Նշան է, աստծո ցասման ու բարկության հետևանք, որ մեր դեմ մաքառում են ոչ միայն թշնամիները, այլև բնության տարերքը: Միջազգային առաջ ալլազգիների այսքան մեծ ուժն և փրկածությունը, ինչպես նաև հռոմեական հպատակների կոտորածը համարվում էր Իբերիայում, Միջազգային, մինչև Լիկանոս ու Մեյիտեն և կից Հայաստանում ապրող հեբրեյկոս բնակիչների՝ Նեստորի հրեադավան ու Ալեքսանդրի հեթանոսական պաշտոնողների, դեմ ուղղված աստծո ցասման հետևանք, բանձի այդ շրջանները վիստում են նման չարախառությամբ, բայց, երբ փորձանք սկսեց թափվել նաև ուղղափառների գլխին, բոլոր հունադավաններն ընկան տարակուսանքի մեջ, երբ եկան մտքի և սկսեցին հավատալ, որ, ամովյացիների նման, իրենց էլ գործած մեղքերի բաժակը ևս լցվել է, իսկ ուղղափառ հավատքը դավանելն էլ դեռ բավական չէ, անհրաժեշտ է նաև այդ հավատքին չհակասող ապրելակերպ: Այդ պատճառով երկուսն էլ, այսինքն և հավատքի հարցում սխալվողը, և կյանքում կաղաքողն ու թերազողը, Նույն պատժին են արժանանում, իսկ արարողն և վարդապետողը՝ ներքոցվում ու փառավորվում» (Միթայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Բարբարոսները, արիամարիելով այդ ջարդվածներին ու անգործացածներին, արշավում են մինչև Կեսարիա, ամեն ինչ ավերելով ու հրկիզելով: Նրանք խուժեցին Բարսեղ Մեծի հուշակավոր տաճարը, ամեն ինչ ջարդ ու փշոր արեցին, հափշտակեցին սուրբ սպասքը, հարձակվեցին նրա սուրբ գերեզմանի վրա, բայց նրա աճյունին չկարողացան որևէ վնաս հասցնել, բանձի գերեզմանը շատ ապահով էր կառուցված և նրա շուրջը շինված էին ամուր կառույցներ, որոնք բանդելու համար շատ ժամանակ էր պետք: Ոսկով, մարգարիտներով և թանկագին քարերով ազուցված պատուհանները, սակայն, տեղից հանեցին ու, բոլոր զարդերը մի տեղ հավաքելով, թողեցին գնացին՝ կեսարացիներից շատերին սրի բաշելով և տաճարը նրանց արյամբ ներկելով: Այնտեղից հետ գնալով՝ նրանք անցան Կիլիկիա տանող կիրճերով: Նրանց արշավանքի մասին ոչ-ոք չգիտեր և, հայտնվելով, նրանք կիլիկիացիներին արասպահար արեցին: Հանդիպածին կոտորելով՝ նրանք որոշ ժամանակ այդ երկրում մնացին, թալանեցին այն, լիացան ռազմավարով, ավարով և գերեվարությամբ, որից հետո հռոմեացիների նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված Ամեդիոսի կողմից մի դասալիքի առաջնորդությամբ շարժվեցին Հայեա: Ամեդիոսի հռոմեացիների կողմն էր անցել Միթայել Ծերունու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել ՎԻ - Մ.Ֆ.**) ժամանակ և արժանացել սիրալիք ընդունելության, բազում նվերների ու պատիվների: Հետագայում, սակայն, մեղադրվելով Կոնստանդին Դուկաս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին - Մ.Ֆ.**) դաշնակցության մեջ, նա ցմահ աքսորի դատապարտվեց, բայց, դարձյալ հետ կանչվելով, թուրքերի դեմ ուղարկվեց: Ինչ անհրաժեշտ էր չստանալով՝ նա միացավ թուրքերին ու սկսեց վնասներ պատճառել երկրին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»):

«Հոները, հասնելով Հայեա, միանալով հայեացիներին ու դաշինք կնքել այնտեղի արաբների հետ, սկսեցին ամայացնել Ատրիքի Անտիոքն և նրա շրջակայքը՝ սրի բաշելով, հրկիզելով, ստրկացնելով, ասպատակ սփռելով ու գերեվարելով: Նրանց դեմ բաղաբի դուքս Նիկեփոր Բոտանիատեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոտանիատ - Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ խուսիք արժանի զորք հավաքվեց, բայց ժառանգությունը դարձյալ ամեն ինչ անգործության մատնեց: Հինվորների ռոմիկը լրիվ չէր տրված, այլ փոքր մասը միայն, և դրա համար էլ նրանք չէին ուզում իրենց կյանքը մարտերում վտանգի ենթարկել ու դրա համար էլ ամեն ինչ խառնվեց: Առնելով ինչ տվեցին՝ նրանք անորոշ բաներ ասացին, ցրվեցին իրենց տները և բարբարոսները դարձյալ տիրեցին հռոմեական երկրին՝ առանց որևէ պատիժ կրելու: Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը - Մ.Ֆ.**), հավաքելով չնչին միջոցներ, Անտիոքի քաղաքի փոքրամիջոց պատանիներ հանձնեց: Այնուհանդերձ սրանք որևէ կարգին բան անել չէին կարողանում, և ինչ-որ օտարերկրացի զինվորներով կարողացավ մի կերպ հաղթահարել նրանց և բաշտելով առաջադրված, բայց հետո, երբ Բոտանիատեսը պաշտոնական եղավ, բարբարոսներն էլ ավելի կտրիցան, նամանակաւոր, որ բաղաբները տառապանք էին պարենի ու անհրաժեշտ այլ միջոցների պակասից» (Միթայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»): «Թուրքերն ու հայեացիք միանալով և դաշինք կնքելով, սկսեցին ամայացնել Ատրիքի Անտիոքն ու նրա շրջակայքը՝ սրի բաշելով, հրկիզելով, ստրկացնելով, ասպատակ սփռելով, գերեվարելով, ամեն տեսակի վատություն գործելով: Նրանց դեմ բաղաբի դուքս Նիկեփոր Բոտանիատեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոտանիատ - Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ խուսիք արժանի զորք հավաքվեց, բայց ժառանգությունն ու կոծիկությունը դարձյալ ամեն ինչ անգործության մատնեցին: Հինվորների ռոմիկը լրիվ չէր տրված, այլ փոքր մասը միայն, և դա զգեց նրանց տրամադրությունը: Առնելով ինչ տվեցին՝ նրանք ցրվեցին իրենց տները և բարբարոսները դարձյալ սկսեցին ավերել երկիրը ու անեղկուղ ասպատակ սփռել: Փոքրաթիվ պատանիներ, փախչելով իրենց դպրոցներից, հավաքեցին չնչին միջոցներ և հանձնեցին Անտիոքի դեպի: Նրանք, պատանեկան անխոհեմ հանդգնությունից դրդված, ցանկանում էին ինչ-որ բան անել, բայց, չունենալով պատերազմի փորձ, ձիեր, զենք ու զորահ, օրվա հացի կարոտ, մեծ փորձությունների հանդիպելին և անփառունակ իրենց տները վերադարձան: Դուքս Բոտանիատեսը իր թիկնապահներով և ինչ-որ օտարերկրացի զինվորներով կարողացան նրանց մի քիչ վախեցնել: Երբ Բոտանիատեսը պաշտոնական եղավ, բարբարոսներն էլ ավելի կտրիցան, նամանակաւոր, որ բաղաբները տառապանք էին պարենի ու անհրաժեշտ այլ միջոցների պակասից» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»):

«Անշինքը հավաքեց թուրքերի զորքը, գնաց Անտիոքի վրա, գրավեց այդ շրջանը և թալանեց» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ալփալյան սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի - Մ.Ֆ.**) հրամանով Գոսեթեկին անունով մի պարսիկ ամիրա զորքով եկավ Անտեստան, հասավ Դիսիքին, Ամիր և Ուռհա՝ կոտորելով հունաց զորքերը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ապա Դամասկոսի ժողովուրդը նորեն ապստամբեց և նա (**Ճաթիսյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Դետորո Հալը - Մ.Ֆ.**) հիշող 460 թվականին փախավ այնտեղից: Ժողովրդի ռոմիկը ու զորքը ավերեցին ամիրի պալատը: Ապա ամիր ալ-Ջույուշը գնաց Եգիպտոս, հաջողություն ունեցավ և իշխանության տերը դարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Աթթի-Իբն-Աուլ ալ-Խորեզմիի տիրեց Դամասկոսին» (Մուջիր-է-Դին «Երուսաղեմի և Հեվրոնի պատմությունը»):

«Այս Ախսիանը (**Դամասկոսի Եմիրության հիմնադիր Եմիր Աթթի-Ի - Մ.Ֆ.**) Եգիպտոսի ձեռքից գրավեց Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը, Դամասկոսը և ծովեզրայն բոլոր քաղաքները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Ախսիանը (**Դամասկոսի Եմիրության հիմնադիր Եմիր Աթթի-Ի - Մ.Ֆ.**) ... գրավել էր Դամասկոսը և տիրել Եգիպտոսի ողջ ծովափին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Աթթի-Ի (**Դամասկոսի Եմիրության հիմնադիր Եմիր Աթթի-Ի - Մ.Ֆ.**), որ Արտուխի ցեղից էր, Եգիպտացիներից խլեց Դամասկոսը» (Միթայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Հունաց 1378 թվականի թեշինի ամսի 20-ին, երբ վանականները վերադարձան, Մեյիտեից եկած ավագանները կրկին հարձակվեցին նրանց վրա, իսկ այդ այս անգամ տեղի ունեցավ Կլավդիա լեռան վրա, մի վայրում, որը կոչվում է Հագուրին: Նրանք սկսեցին նետեր արձակել միմյանց վրա և այդ ժամանակ հայերից 10 հոգի սպանվեցին: Ի վերջո, սակայն, սպանվեցին նաև վանականներն ու գյուղացիները, որոնցից հայտնի էին Դավիթ, Մովսես և Հովհաննես գյուղացիները, Բար Լաունա ու Էլիաս վանականները և այլ պահապաններ: Թող սա կարողացողը աղոթի նրանց համար, բանձի նրանք սպանեցին մարդասպանների և ընկան համուն սուրբ վանքի: Այսպես թե այնպես, սակայն այդ ավագաններից 7 հոգի ի վերջո բռնվեցին և բերվեցին Մեյիտե, սակայն տեղի այն անիծյալ դատավորը նրանց նկատմամբ ներողամիտ եղավ ու նրանք փախան: Ի վերջո, Նույն այդ ավագանները, երբ կրկին եկան Մեյիտե, մտան Նույն այդ անիծյալ դատավորի տուն, սպանեցին նրան և տարան այն ամենը, ինչ կար այնտեղ: Մեյիտեն այդ ժամանակ դեռևս պարսիկներ չունեց: Անիծյալ լինեն այդ ավագանները» (Միթայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Եվ ահա այս մարդիկ որոշեցին հարձակվել Մար Բար-Սումայի վանքը, որպեսզի թալանեն նրա հարստությունները: Այդ ժամանակ թուրքերից լուր եկավ, որ այս մարդիկ կրկին ցանկանում են ներխուժել Մեյիտեի երկիր: Եվ ահա Կլավդիա երկիր մարդիկ փախան և ապաստանեցին վանքում, իսկ նրանց հետևից էլ գնացին 10 հայազգի ավագաններ, այն դեպքում, երբ մյուսները դարան դրեցին լեռներում, որպեսզի այս մարդիկ զիջերը

բացել վանքի դարպասները և նրանք կարողանան ներս մտնել ու տիրել վանքին: Եվ ահա, երբ վանահայր Յովհաննեսը իմացավ այս մասին, նա վերցրեց մի բանի ուժեղ և պատրաստված տղամարդկանց, որոնք վանքում էին, ու բռնեց այդ 10 հոգուն, այնպես որ նույնիսկ արքեպիսկոպոսն էլ չիմացավ այդ մասին: Երբ լույսը բացվեց այս մարդիկ մեռած գտնվեցին լեռան ստորոտում, իսկ նրանց ուղեկիցները, երբ իմացան այս մասին, դիմեցին փախուստի: Դրանից մի բանի օր հետո, երբ վանականներն ու վանքի ծառայողները Մելիտեից վանք տեղափոխվեցին, գողերը հարձակվեցին նրանց վրա և սպանեցին երեք վանականներին ու երկու ծառայողներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁶² «Յիջրի 460 թվականին Աբխազի արքա Բագրատը (**Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց Բարդայի վրա, որը մահմեդականների երկրում գտնվող բաղաձեռնից մեկն էր» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 17):

³²⁶³ «Այս երեք տարի անց ելավ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**), ասպատակեց Ռանը և անակնկալ ներխուժեց Յեթը, իսկ այդ երկրի դիրքությունը զինակից ու հավատարիմ էին Բագրատին (**Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**): Եվ այդ ժամանակ Կախեթի սակավազոր թագավորության թագավորն էր Գագիկի (**Կախեթի թագավորության արքա Գագիկի – Մ.Ֆ.**) որդի Աղսարթանը (**Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը – Մ.Ֆ.**): Եվ բոլորը, լեռնով իրենց բերդերը, փախան Կովկասյան լեռներ: Բագրատն արշավել էր Կախեթը նվաճելու և նրա գոթքը առաջ էր ուղարկվել Վեժինի Երիթյալ Ժիրքավելու մոտ, բայց հետո նրանք խաղաղությամբ հետ դարձան, պատմեցին սուլթանի գալու և բերդերը լեռնով մասին: Լսելով այդ՝ Բագրատը շտապ վերադարձավ, եկավ իր երկիրը, իսկ Աղսարթանը միացավ սուլթանին, նրան մեծ նվերներ շնորհեց, հավատարիմ լի եղավ, թվապատվեց, խոստացավ խաղաղ և սուլթանը նրան տվեց ոչ միայն բոլոր լեռները, այլև արքայազն թագավորի հպատակների լեռն բերդերը» («Զարթովի-Յիսուկերա», «Զարթովի մատյանը»):

«Սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) ժամանելուց հետո Աղսարթանը ներկայացավ նրան և մահմեդական դարձավ, որի համար էլ սուլթանը նրան տվեց ողջ Կախեթին ու Յեթը, որը պատկանում էր Բագրատ արքային (**Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**): Սրա մոտ էր, որ բերդեցին փախստական դարձած Փաղուն Գանձակցուն (**Շարդադյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրը (1067-1068, 1069-1076) – Մ.Ֆ.**) և տեղի ունեցավ այն, ինչի մասին արդեն գրել ենք» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Յեթի կյանք»):

«Արարածի 466 թվականին հայերի պատրիկը, որին կոչում էին Արիստակես, ելավ իր ամրացված ամրությունից, որ անցնի մեկ այլ ու ավելի ամրացված ամրություն, սակայն այդ ժամանակ Շիրվանշահի կոչվող մի Եփր (**Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը (1062-1094) – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց նրա վրա և այդ ժամանակ հիշատակված հայն ասաց. «Մենք պատրաստվում ենք մեկնել սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) մոտ և մահմեդական դառնալ»: Այսպիսով՝ նրանց ուղարկեցին սուլթանի մոտ և նրանք, հակառակ իրենց կամքի, իսլամն ընդունեցին ու թվապատվեցին, իսկ սուլթանն էլ այդ պատրիկին ամեն տարի 20.000 դինար աշխատավարձ նշանակեց: Յետո, սակայն, հիշատակված պատրիկը փախավ Ներքին Յայաստան և վերադարձավ քրիստոնեական հավատքին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) ամրացավ իր մտադրության մեջ և նետվեց դեպի Աբխազի երկիր: Առաջապահի հրամանատարը Շավ-Թեգինն էր: Առ-Ռուսի ամենաբազմազան ֆրանկներն էին, ինչպես նաև հետևակայինները՝ Շաբիից: Շաբիի դա մի շրջան էր, որտեղ կառավարում էր Արսիթանը (**Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը – Մ.Ֆ.**): Շաբիի շրջանը հարուստ էր անտառներով ու թավուտներով, որտեղ թաքնվում էին Առ-Ռուսի ու Աբխազի ավազակները: Սուլթանը նավթ նետողների հրամայեց այրել այդ թավուտները և նրանք արեցին այդ: Սուլթանը տեսավ, որ այդ թավուտներում երկու ամրոցներ կան, որոնք կառուցված են երկաթյա շերտերից՝ ամրացված պղնձե գամերով, սակայն ձեռքի վրա դրանց մոտենալ հնարավոր չէր և սուլթանը թողեց այդ բանը: Այդ ամրոցների և Շաբիի մեջի միջև, սակայն, հիսնավոր թշնամուկներ կար և դրանց տիրակալը ելավ, ընդունեց իսլամն ու հանձնեց երկու ամրոցները: Դրանից հետո սուլթանը խորացավ այդ երկրում և անցավ այն՝ զավթելով նորանոր ամրոցներ և թավուտներ՝ երկրի այլևս ժամանակի միջև որ այլևս բարիք չիսկաբեց, որ աչքերը կհոգնեին այդ ամենը նկարագրել: Սուլթանական ծամբար ներկայացան ֆրանկների հրամանատարը և Շաբիի տիրակալ Արսիթանը՝ որոշ թվով հեծյալներով: Նա կանգ առավ սուլթանի շենի առջև, իսկ սուլթանն ասաց. «Օգնեք նրան ինչն է ձուց և ծառայեք նրան, բանգի նա տոհմիկ ծագման տիրակալ է»: Երբ նա իջավ ձիուց և մտավ սուլթանի մոտ, նրան ասաց հետևյալը. «Փորձը սովորեցրել է ինձ թողնել սովորությունը, որը ընդուն է մարդկանց, իսկ թո զահավորակի մոտ ինձ բերել է ոչ այլ բան, այլ պատկերացումը իսլամ հավատքի մասին, որը առաջացավ իմ մոտ և ամուր վճռականություն առաջացրեց թողնել քրիստոնեությունն ու կտրել բոլոր կապերն և մտքերը նրա հետ»: Սուլթանն իջավ գահից, դիմավորեց նրան, ողջագուրվեց և համբուրեց երեսը: Արսիթանը համբուրեց սուլթանի ոտքը և նրանք երկուսն էլ չոխիմացան ու լաց եղան, բանգի նրանց սրտերում զգացմունքներ փոթորկվեցին: Մեկից Արսիթանը ընդունեց բանաձևը, որ. «Չկա այլ Աստված Ալլահից բացի, իսկ Մուհամմեդն էլ, թող ողջունի ու օրինի նրան Ալլահը, նրա ստրուկն ու մարգարեն է»: Սուլթանը Արսիթանին իր գանձարանից ողողեց թանկարժեք բարեբով, իսկ դրանից հետո էլ պատվեց ու հարգեց նրան՝ նստեցնելով ձիու վրա: Նրանց դիմացով անցան ձիերից իջած Եփրներն ու հաջիբները, որից հետո նրանք մտան արքայական շքեղությամբ ու այլ բարիքներով լցված վրանը: Սուլթանը նրան կցեց մի ֆակի, որը պետք է սովորեցներ նրան իսլամի կանոնները և աղոթքը, ըստ Ղուրանի սուրաների: Նա հրամայեց թվապատել նրան և հանձնեց այդ շրջանի կառավարումը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 17):

«Այս նույն Յիջրի 459 թվականի վերջին սուլթան Ալի-Արսլանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը: Այդ ժամանակ նրան ներկայացավ նաև Շիրվանի տերը Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը (**Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.**)՝ նվերներով ու ծառայության պատրաստակամությամբ» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաբի պատմություն»):

«Այս նույն 459 թվի Չուլիիջա ամսին սուլթան Ալի-Արսլանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը: Նրան հնազանդությամբ ու ստրկական խոնարհությամբ դիմավորեց Փաղուն իբն Շավուրը (**Շարդադյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**), ներկայացրեց նրան իր գանձերի բանալիները և հանձնեց իր ունեցած բոլոր պահեստները: Այսպես նրան ներկայացավ նաև Շիրվանի տերը Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը (**Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.**)՝ նվերներով ու ծառայության պատրաստակամությամբ» (ալ-Ֆակի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այս նույն 459 թվի Չուլիիջա ամսին սուլթան Ալի-Արսլանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը: Նրան հնազանդությամբ ու ստրկական խոնարհությամբ դիմավորեց Փաղուն իբն Շավուրը (**Շարդադյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**), ներկայացրեց նրան իր գանձերի բանալիները և հանձնեց իր ունեցած բոլոր պահեստները: Այսպես նրան ներկայացավ նաև Շիրվանի տերը Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը (**Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիբուրդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.**)՝ նվերներով ու ծառայության պատրաստակամությամբ» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁶⁴ «Երեք շաբաթ անց սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) արշավեց արքայազն թագավորի (**Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Նրան միացան Յայոց թագավոր Կյուրիկեն, Տիգրիսի ամիրան (**Շույուքյանների Եփրոսյան Եփրներ Մանսուրը կամ Արու-Յայոցն (մոտ 1050-1067) – Մ.Ֆ.**), և Աղսարթանը (**Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը – Մ.Ֆ.**), որոնք Չաճվիթի կողմից ներխուժեցին Զարթով: Լուսաբացին նրանք ասպատակողներ արձակեցին և սգով լցվեց ողջ Զարթովն՝ դեկտեմբերի 10-ին, երեքշաբթի օրը, իսկ տարին էր Զորնիկունի 288 թվական: Զարթովում հուժժ շատ հաց ու գինի կար: Սուլթանը մնաց վեց շաբաթ, ապա սկսեց ավերել և մարդկանց կոտորել: Նրա հրոսակներն անցան Արզվեթ: Հասան և ասպատակեցին միջև Սվերի բերդը: Անհամար քրիստոնյաներ կոտորվեցին ու գերեվարվեցին: Զարթովի երկիրը եղևի մի տեսարանի էր վերածվել, ավերվեցին բոլոր եկեղեցիները, դիերի բազմությունից գետինը չէր երևում՝ ի հատուցումն մեր մեղքերի: Աստծո գայլոսյթ վերևից երկինքն էր վկայում, բանգի արյուն տեղացող ամպը արևելքից ծածկեց Զարթովի երկրակամարը, ցերեկվա լույսն էլ խավար գիշեր դարձավ: Տեսարանն այդ գայլոսյթի էր ու սահմանեցուցիչ, տեղ-տեղ էլ մարդիկ արյան անձրև տեսան: Եվ եղավ սաստիկ ձմեռ ու փախած և լեռներում ապաստանածներն էլ կոտորվեցին ձմռան դաժանությունից: Ողջ Զարթովում գորք հաստատվեց, իսկ ինքը՝ սուլթանը, գտնվում էր Կարթիում, որտեղից հետո անցավ Շեղուլյա, բանգի ծավր ձմեռն ու դաժան բերդը ներում էին նաև նրանց: Բագրատ թագավորը դեսպան ուղարկեց Լիպարիտի որդի Իվանեին՝ խաղաղություն հայցելու համար: Սուլթանը նրան հետ ուղարկեց Աբխազաց երկիր՝ Բագրատի մոտ, և, խաղաղ պահպանելով, խաղաղություն խոստացավ, սակայն, ձմռան դաժանությամբ չոխիմացվող, հետ վերադարձավ: Նա գնաց Զարթով, գրավեց Տիգրիսը և Ռուսթավը ու դրանք շնորհեց Փաղունին՝ Գանձակի տիրոջը (**Շարդադյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**): Եվ ոչ թե մեր թագավորների հանդեպ ունեցած թշնամության համար ոչնչացրեց նա այս թագավորության բաղաձեռնը՝ Տիգրիսն ու Ռուսթավը, և ոչ էլ նրա համար, որ այդ ամիրանները երեսպաշտոնե ծառայում էին նրա արքունիքում, այլ բարոն և ծառայության դիմաց չարություն էին անում յուրաքանչյուրին, բանգի նրանք ապավինում էին իրենց անհավատության ուժին և ամենից առաջ վայրագ էին: Զարթովն ավերելու ժամանակ սուլթանի զորքերի թիվը հասնում էր 500.000 հոգու: Դրանից հետո սուլթանը գնաց իր երկիրը» («Զարթովի-Յիսուկերա», «Զարթովի մատյանը»):

«Դրանից հետո սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ելավ Աբխազի արքա Բագրատի (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ու իր զորքին լիակատար ազատություն տվեց այդ երկրում սպանել ու թալանել: Այդպես էլ եղավ, մինչև որ նա չժամանեց Տփղիսի շրջան: Այստեղ նա տեսավ մի բաղնիք, որ կառուցվել էր Սուլեյման իբն Դաուդի կողմից, թող օրինի Ալլահը նրանց երկուսին էլ, և այն կառուցված էր տաք ջրի արդյուր վրա: Այդ ջուր ոչ մեկի կողմից չէր տաքացվում, այլ այն տաքանում էր բնական կրակով: Դա երկրի վրա կառուցված առաջին բաղնիքն էր: Տփղիսի պարիսպների բարձրությունը 40 արմնկաչափ էր ու այդքան էլ լայնությունն էր: Այնտեղ մի քրիստոնեական եկեղեցի կար, որը նույնն է նրանց համար, ինչ Կապաբն՝ մահմեդականների սպանել: Սուլթանը տիրեց այդ բաղնիքին և այնտեղ բաղնիքային մզկիթ կառուցեց: Աբխազի սահմաններում կա մի ամրոց, որը կոչվում էր Կալաթ աս-Սալբ՝ Խաչի ամրոց: Այնտեղ էին գտնվում բաշեր, որոնք չէին վախենում նիզակածայրին ու սրերի սայրերին հանդիպելուց և ոչինչ էին համարում մարտի դաժանությունը: Այդ ամրոցում շատ եկեղեցիներ կային, որոնցում պատկերված էին Իսայի ու Մարիամի պատկերները, խաղաղություն նրանց երկուսին էլ, որոնք ոսկուց էին, ինչպես նաև հուրիների պատկերներ, որոնք արված էին արծաթից: Այնտեղ կար նաև Իսայու ընթրիքի պատկերը, որը ևս ոսկուց էր: Բարձրալ Ալլահը Նիզամ ալ-Մուլք վեզիրի ջանքերով օգնեց նվաճել այդ ամրոցը և ողջ այդ բարիքը բաժին հասավ մահմեդականներին, իսկ ամրոցի բնակիչները մնացին անօգնական, ինչպես չորացող խոտը, որը բշվում է բամու կողմից: Բագրատը սուլթանական ծառքար ուղարկեց դեսպաններ, ինդրանք հղելով պաշտպանություն ապահովել սուլթանական ողորմածությամբ, և սուլթանը դրան համաձայնությամբ պատասխանեց: Բագրատը, սակայն, զրջաց այն բանում, որ ներում է հայցել և կրկին համակվեց սատարակական մոլագարությամբ: Այդ ժամանակ երկրի երեսը խռովվեց և անընդհատ սկսեց ծյուն գալ: Սուլթանը սկսեց սպանել, որ եղանակը հանդարտվի և ծյունը հալվի: Այդ ժամանակ Բագրատը կրկին սկսեց ներում հայցել, սակայն սուլթանը մերժեց նրա թաքնված մտադրությունները ու ստիպեց կրել իր կործանարար արարքի բոլոր հետևանքները: Բագրատը զորք կազմեց, սակայն այն կործանվեց ձմեռային ցրտից: Նրանց բաժին հասան տանջանքներ ու փորձանքներ: Սուլթանը ամսապարտեց այն բաղնիքը, որտեղ ապրել էր Ներսիս իբն Կանանը և որտեղից երկինք էր հառնել: Դրա հարևանությամբ նա մեկ այլ բաղնիք ու մզկիթ կառուցեց: Սուլթանը Գուրգիստանում մնաց 5 ամիս: Դետո նրան հայտնեցին, որ թուրքերի խաբարը (Դարախանյանների խանության խան Բարահիմ իբն Նադը (1040-1068) – Մ.Ֆ.) մահացել է և նրա մարգերի գործերն իրար են խառնվել: Դրա համար էլ սուլթանը վերադարձավ Գանձակ, որից հետո՝ Բարդա, իսկ հետո էլ առանց նավերի ու նավաստիների անցավ Առ-Ռաս գետը, իսկ դա նույնափսի գետ է, ինչպիսին Ջեյհանն է: Այդ ամենից հետո սուլթանը ժամանեց Լարիանիս կոչվող գյուղը, որից հետո մեկնեց Պարսբ և այնտեղ անցկացրեց տոնը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Հունեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 17):

«Հիջրի 460 թվականի Մուհառամ ամսին սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) արշավանքի դուրս եկավ ու մտավ Շաբիի երկիրը, Կրաստան և ապա արխագների երկիրը: Նա շատերին կոտորեց, գերեվարեց, կողոպտեց ու անհավատների երկրում բերդեր գրավեց, հետո իր վերադարձին գերի վերցրեց Թիֆլիսի երկու տերերին՝ Մանսուրին ու Աբուլ-Ֆայջային (Շույուբյանների Էմիրության Էմիրներ Գրանուրին և Աբուլ-Ֆայջային – Մ.Ֆ.), որից հետո Թիֆլիս սահմանային բերդը հանձնեց Փադլուն իբն Շավուրին (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փատլուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.)» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բարի և Շիրվանի պատմություն»):

«Հիջրի 460 թվականի Մուհառամ ամսին սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) արշավանքի դուրս եկավ ու մտավ Շաբիի երկիրը, Կրաստան և ապա արխագների երկիրը: Նա շատերին կոտորեց, գերեվարեց, կողոպտեց ու անհավատների երկրում բերդեր գրավեց, հետո իր վերադարձին գերի վերցրեց Թիֆլիսի երկու տերերին՝ Մանսուրին ու Աբուլ-Ֆայջային (Շույուբյանների Էմիրության Էմիրներ Գրանուրին և Աբուլ-Ֆայջային – Մ.Ֆ.), որից հետո Թիֆլիս սահմանային բերդը հանձնեց Փադլուն իբն Շավուրին (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փատլուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.)» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁶⁵ «Երբ Կոմենետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.) տիրացավ իշխանության, մի կողմից թուրքերն էին արևելքի վրա ճնշված գործադրում, մյուս կողմից էլ պաժինակները՝ արևմուտքի: Կալաբրիայի գորավարը Թյուրմբուր, սկրիբոնների նկատմամբ ոճիրն առանց բաշկվելու իրականացնելով, հեռացավ Կալաբրիայից: Նա տեսավ, որ արածը տեղացիներին դուրը չէկավ, դրա համար էլ փախավ վայսեր մոտ: Իտալիայի դուքս Է ուղարկվում Աբուլխարեն: Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ Կալաբրիայի ժողովուրդը ծանր տարավ սկրիբոնների կոտորածը և այդ իսկ պատճառով մտադրություն ունի ապստամբել, դուրս է գալիս, այլևս չվերադառնալու համար, և, փոխանակի արշավելով, գրավում մեծ ու երևելի շնեգինս բաղնիքը, որտեղ տվորաբար Իտալիայի դուքսն էր նստում: Այդ բաղնիքում կային հողակապ ապարանքներ և պարենի մեծ առատություն էր: Աբուլխարեն հասավ Դյուրախիոն, այնտեղից նավեց Բարի և իմանալով, որ շնեգինսը գրավվել է, մնաց Բարիում, որտեղից հնարավորության սահմաններում օգնում էր դեռևս հռոմեացիներին հավատարիմ մնացած բաղնիքներին՝ զորավարներ Նշանակելով և զորք ուղարկելով պահպանության համար: Շնեգինսներին հավատարիմ էին մնացել Բարին, Դիոդոնսը, Կալիպոլիսը, Տարանտը, Բենդեսիոնը, Դորեն և բազում այլ ավաններ ու բոլոր գյուղերը» (Բովիանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիակես»):

«Քրիստոսի 1068 թվականի հունիս ամսին կոնս Գոտֆրիդը պաշարեց Մոնտե-Պիզոսը և գրավեց այն» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁶⁶ «Եվ երբ գարուն եկավ, խիստ հորդացան գետերը ու Կուրը դուրս ելավ իր ափերից, այն տարածվեց դաշտերով մեկ ու բշեց, տարավ բազում մարդկանց, որոնք փրկվել էին սուլթանից: Այնուհետև Փադլունը (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փատլուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.) դիմեց ամբարտաճանության և անիրավության՝ նա Տփղիսի որոշ արվարձաններից տեղահանում էր արհեստավորներին: Այդ ժամանակ թագավորն (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) անցավ Զարթոյին ու կանգ առավ Դիզգորիում, բանի որ այն թագավորական ամառանոցն էր, իսկ Փադլունը հաշվի չառավ թագավորի Դիզգորիում գտնվելը, 33.000 հոգանոց զորքով եկավ Տփղիս ու բանակ դրեց Իսանի դաշտում: Այնտեղ թողնելով վրանները՝ նրանք ամեն գիշեր բարձրանում էր դեպի Մոխնիս և ասպատակում Զարթոյի սահմանները: Ապա արխագաց թագավորը, որը գտնվում էր Տփղիսից այն կողմ, տեղեկանալով Զարթոյի կրած տառապանքի ու Փադլունի ասպատակության մասին, հետաքրքրվելու ուղարկեց Լիպարիտի որդի Իվանեին, Զվարուլիի որդի Նիանիային և Մուրվան Ջաղելուն՝ Իվելիի Երիսթավին, ու նրանց հետ նաև այլ սակավաթիվ ազնաւորների՝ ընտիր զորքով հանդերձ: Նրանք, սակայն, չկարողացան նրանց հանդիպել Զարթոյի, այլ սահմանադրություն հասան Մոխնարի մերձակայքում՝ Շիլկանի լեռների մոտ: Նրանք հարձակվեցին թշնամու բանակի վերջապահ ուժերի վրա և, սուրը մերկացնելուն պես, փախուստի մատնեցին Փադլունին: Փադլունի փախած զորքերը կանգ առան Նարեկավի ձորում, որտեղ էլ հենց արանց կոտորում ու գերում էր արխագաց թագավորի բանակը: Չորը լցվեց ձիերի և մարդկանց դիերով: Ապա՝ փախչող զորքի մեծ մասը սկսեց նահանջել Շորոյի անտառով: Բագրատի զինվորները անտառներից ու թփուտներից հավաքում էին Փադլունի թաքնված զինվորներին, ինչպես ազնվասարների ձագերին: Կորեցին նաև Դարթիի կիրճը ու Փադլունի զորքից բխող ազատվեցին: Ապա՝ Բագրատի զորքը նրանց հետապնդեց մինչև Խերկ լեռը: Կոտորեցին ու գերեցին Փադլունի զորքը, իսկ Փադլունը մոտ 15 հեծյալով Շիլկանի ծանապարհով ճողոպրեց, հեղեղված Արաքսի գետի ափին մտնեցավ և ուղևորվեց դեպի Էրծո՝ իրեն որպես բանազնաց ներկայացնելով, թե իբր ես Փադլունի բանազնացն եմ և որպես արվեստագետ գնում եմ Աղսարթանի (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, բանի որ արխագաց թագավորի զորքը փախուստի մատնեցին: Նրան մի ծանոթ մարդ հանդիպեց, որը ծանաղում էր Փադլունին, և ասաց. «Դու բանազնաց չես, այլ ամիրայից-ամիրա Փադլունն ես»: Փադլունը այդ մարդուն ասաց. «Ընդունիր ինձանից մեծաթանակ ոսկի, արծաթ և հարստություն ու մի մատնիր ինձ, տեղափոխիր և ուղեկցիր ինձ մինչև դաշտ ու արի ինձ հետ»: Այն մարդը նրան ասաց. «Զեմ կարող այդ գործը անել, բանգի տույն երկրի բնակիչ եմ: Այդ, լսիր ինձ ու արի ինձ հետ, և ես բեզ կտանեմ Աղսարթանի մոտ, որը բեզ կուղարկի քո երկիրը»: Կամովին այդ չէր ցանկանում անել Փադլունը, սակայն այլևս անկարող էր գնալ Էրծո: Առաջնորդեց այդ մարդը նրան և ժայթքում հանձնեց ազնաւոր Տղոբեյու որդի Իսահակին՝ մեսիս ազնաւորին: Ապա, իմանալով Փադլունի պալատ գալու մասին, Իսահակը կողոպտեց Փադլունի մարդկանց, իջեցրեց ձիերից և կալանավորեց, իսկ Փադլունին էլ նստեցրեց ջորու վրա: Դրանից հետո Իսահակը, մոռանալով արխագաց թագավորին հպատակ լինելը, արխագաց թագավորից փախած Փադլունին կալանավորեց և տարավ Բոճորմա՝ իբր Բագրատին հանձնելու համար, սակայն շտապ տարավ Թելավ և հանձնեց Աղսարթանին, որը նրան փութով տարավ Խորնաբուց, բանի որ երկյուղ էր կրում արխագաց թագավորի հետապնդումից: Խորնաբուցում կալանավորեցին Փադլունին և վերջինս տվեց նրան Խորնաբուցը: Փադլունին տարան Արագեթ, Արագեթը ևս տվեց Աղսարթանին, իսկ Բագրատը, որ երկյուղ էր կրում Փադլունին ազատ արձակելուց, Բոճորման և Ուջարման տվեց կախեցիներին ու իր հետ տարավ Փադլունին: Նրան կապեցին ցցին և ուղևորվեցին Տփղիս: Դժվարությամբ գրավեցին Տփղիսը, բանի որ այնտեղ ներսում գտնվող մարդն ինքն էր ջանում ամիրա դառնալ: Բագրատն, սակայն, իրեն չպահեց Տփղիսը այլ Դանկիսում թողած Միթ-արարին գտավ, բերեց Տփղիս և նրան հանձնեց Տփղիսը, իսկ իրեն վերցրեց Ռոսթավը, Փարցիսիսը, Ագարանը, Գրիգոր-Շմիդան, Զավագինը և 44.000 դահեկան, նաև պատանդներ՝ նրա Փադլունի եղբոր Մանուկի (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Մանուկ իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.) որդուն և Գանձակի երեք իշխաններին...: Ապա՝ սուլթանը ուղարկեց Սարիսիսը, նրա փղնջորդությամբ ու սուլթանի երաշխիքով Բագրատը հաշտվեց, արձակեց Փադլունին ու ճանապարհեց նրան դեպի Գանձակ, նրա հետ գնաց նաև Սարիսիսը: Մատուցեցին Գագի բանակները և արխագաց թագավորը գրավեց Գագը» («Զարթոյի-Ֆիտվերեա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ Բագրատը (Զարթօնի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) հարթեց Փաղունին (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատունը իրեն Շավուրին – Մ.Ֆ.) և ձերբակալեց» (Սամվել Ամեցի «ժամանակագրություն»):

«Նույն տարվա Ռասադանին Փաղունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատունը իրեն Շավուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Թիֆլիս բերդի վրա, այնտեղից արշավեց արխագաց երկիրը և, երբ մահմեդականների ձեռքերը ավարով լցվեցին, արխագները գրավեցին կիրճերը ու նրանց դեմ կռվի դուրս եկան: Մահմեդականները պարտվեցին, իսկ Առանի տեր Փաղունը մնաց բաջերի մի փոքր խմբի հետ: Այն բանից հետո, երբ իր հետ կռվող բոլոր ընկերները սպանվեցին, ինքն էլ փախավ, սակայն մոլորվեց ճանապարհին ու հասավ Իվասա իրեն Լիպարիտի, որը Շաքիի և Կրաստանի պատրիկներից էր, գյուղը: Սա նրան մի ժամ պահեց, ապա տարավ անիծյալ Աղսարթանի (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Երբ իջավ նրա մոտ, սա անմիջապես դավադրաբար ձերբակալեց նրան, օտեր շարունակ պահեց իր մոտ և ապա հանձնեց արխագաց տիրոջը (Զարթօնի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.):» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նույն տարվա Ռասադանին Փաղունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատունը իրեն Շավուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Թիֆլիս բերդի վրա, այնտեղից արշավեց արխագաց երկիրը և, երբ մահմեդականների ձեռքերը ավարով լցվեցին, արխագները գրավեցին կիրճերը ու նրանց դեմ կռվի դուրս եկան: Մահմեդականները պարտվեցին, իսկ Առանի տեր Փաղունը մնաց բաջերի մի փոքր խմբի հետ: Այն բանից հետո, երբ իր հետ կռվող բոլոր ընկերները սպանվեցին, ինքն էլ փախավ, սակայն մոլորվեց ճանապարհին ու հասավ Իվասա իրեն Լիպարիտի, որը Շաքիի և Կրաստանի պատրիկներից էր, գյուղը: Սա նրան մի ժամ պահեց, ապա տարավ անիծյալ Աղսարթանի (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Երբ իջավ նրա մոտ, սա անմիջապես դավադրաբար ձերբակալեց նրան, օտեր շարունակ պահեց իր մոտ և ապա հանձնեց արխագաց տիրոջը (Զարթօնի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.):» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁶⁷ «/2/ Եվ այսպես թշնամիները հնազանդվեցին Ռոբերտին (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.), իսկ նրանց ամրություններն էլ անցան նրա ձեռքը, որից հետո Ռոբերտը պատրաստվեց պաշարել Բարին: Այդ ժամանակ ողջ Ապուլիայում Բարիից հարուստ քաղաք չկար և հենց այս քաղաքն էլ՝ Կարուսը և ուժեղ ամրացված, նա պաշարեց, որպեսզի, այդ իզուր քաղաքի դիմադրությունը կտրտելով, նա վախեցնի նաև ավելի փոքր քաղաքներին ու տիրի դրանց, բանգի Ապուլիայի ավերին Բարին ամենամեծ քաղաքն էր: Դուքսը իր ծավալած լցրեց զորքերով, իսկ ծովը՝ նավերով, որոնք վարում էին կապերիացիները: Բարիի բնակիչները սկսեցին սրբազան կայսրությունից օգնություն հայցել, ընդ որում, հաշվի առնելով իրենց տված երդումը, նրանք քաղաքացիներ ուղարկեցին այնտեղ և սկսեցին բոլորը միասին կայսերական օգնություն աղերսել: Իր հերթին դուքսը քաղաքացիներից պահանջեց իրեն հանձնել Արգիրոսի տունը, բանգի այն այնտեղ ամենաբարձր շինությունն էր և նա հույս ուներ, տիրելով դրան, այնտեղից հետևել ողջ քաղաքին: Բարեցիները, սակայն, դքսին կոպիտ կերպով մերժեցին, որից հետո վերջինս խիզախ հարձակում գործեց քաղաքի վրա: Պարզվեց, սակայն, որ Բարիի բնակիչները ոչ մի կերպ չեն պատրաստվում հանձնվել և ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեցին: Այդ ժամանակ Ռոբերտը դարպասների դեմ մեծ վահաններ դրեց, որոնց պաշտպանության տակ մարդիկ տեղավորեց: Նա դրեց նաև մի բարձր աշտարակ, որն ավելի բարձր էր, բան քաղաքի պարիսպները, ընդ որում դրա բոլոր կողմերում բարանետներ էին տեղադրված: Նա աչքաթող չարեց նաև պաշարողական այլ գործիքները, որոնցով ճեղքում էին պարիսպները, բայց ամեն ինչ իզուր անցավ, բանգի քաղաքացիները շարունակում էին պաշտպանվել, ընդ որում նրանք ոչ միայն թաքնվում էին պարիսպների հետևում, այլ նաև բաց մարտի էին դուրս գալիս: Արդյունքում և նրանք էին դքսի մարդկանց փախուստի մատնում, և իրենք էին խոցված ընկնում, բանգի, ինչպես տվողաբար լինում էր պատերազմի ժամանակ, մեկ մի կողմն էր մյուսին փախուստի մատնում, մեկը մյուսը՝ սրան, փոխադարձ հարձակումներ էին լինում, ինչպես նաև փոխադարձ ջարդեր: Կողմերը մարտնչում էին վայրի վարազների նման՝ օգտագործելով ժանիկներ, երախներից հոսող թուփ ցայտելով պատելով իրար, տրորում էին գետինը, հարվածում դաժանորեն և մեծ ուժով, վնասում մեկ մեկու ծնկներն ու կողերը, մի խոսքով, դաժան մի ընդհարումով նրանք իրար վրա էին գալիս և կողմերից ոչ մեկը չէր ցանկանում զիջել մյուսին, բանգի, թեև հոգևած ու բզկուված, կողմերից և ոչ մեկը չէր ուզում հեռանալ ու իրեն հաղթված ճանաչել: Նորմանների հարձակումը կատաղի էր, սակայն ոչ պակաս կատաղի էր նաև քաղաքի բնակչության դիմադրությունը: Այդ ժամանակ դուքսը շատ տարաբնույթ գեներներ գործի դրեց, որպեսզի ավելի պարիսպները կամ գուն ճեղք բացի դրանց մեջ, բանգի նեղ կամրջով, որի երկու կողմերում ծովն էր, հնարավոր չէր անցնել: Դուքսը իր բանակը դրել էր ցամաքի կողմից, իսկ ծովն էլ լցրել էր նավերով, այնպես որ բարեցիների նավերը նավահանգստից դուրս գալ չէին կարողանում: Իր հերթին դուքսն իր նավերի համար մի նավահանգիստ կառուցեց, որտեղ կամուրջ և աշտարակ դրեց, որպեսզի բնակչության համար այդ ուղղությամբ անակնկալ արտագործի իրականացնել անհնար լիներ: Արդյունքում այս նավահանգիստը հուսալի պաշտպանեց նորմանների նավատորմը, սակայն բարեցիները կի վերջը կարողացան և այդ աշտարակին տիրել, և փշրել ծովի վրա գցված կամրջի մեծ մասը՝ պաշտպանելով քաղաքը ծովից ու ցամաքից: Ի վերջո, երբ Ռոբերտը հուսահատվեց գրոհով քաղաքի պարիսպներին տիրելու գաղափարից, սկսեց քաղաքի իշխաններին հարուստ նվերներ խոստանալ՝ հենց նրանց, որոնք քաղաքում գլխավոր ուժն էին կազմում: Իրոք, նա հասկանում էր, որ, իր կողմը գրավելով ամենաուժեղ մարդկանց, հետո ավելի հեշտ կլինի մյուսներին ևս խոստումներով ու էլանաթերթով համոզել: Միաժամանակ, սակայն, Ռոբերտը հաճախ անցնում էր նաև սպանակիներով, որպեսզի վախ տարածվեց, թե կայսերական նավատորմով քաղաքին օգնության է շտապում ժուլիներ: Լսելով այդ մասին՝ խորամանկ դուքսը մարդիկ ուղարկեց, որ բռնեն նրան: Ինչ վերաբերվում է քաղաքին, ապա այստեղ կատավարում էր Ստեփանոսը, որը կոչվում էր նաև Պատրեմոս: Սա կայսեր իրամասով զբաղեցնում էր այդ պատշտոնը և, որպես մի նվիրված, առատաձեռն ու սիրո և գովանդների արժանի մարդ, վայելում էր բոլորի փառահռույթին, թեև հենց նա էր, որ մի անգամ փորձեց կազմակերպել դքսի սպանությունը, իսկ դա այսպես եղավ: Բարիում օտար երկրներից եկած մի ասպետ կար, որին մի ժամանակ դուքսը մահացու վիրավորանք էր հասցրել՝ սա մի հանդուգն, դաժան ու ամեն մի չարիքի ունակ մարդ էր: Եվ ահա Ստեփանը իրամայեց սրան խաբեությամբ անցնել դքսի ծավալած, գիշերը անակնկալ նրա վրա հարձակվել և մահացու խոցել: Այս գործի համար նա նրան ոչ քիչ ոսկի խոստացավ և սա, ձգտելով պարգևի ու հիշելով իրեն հասցված վիրավորանքը, գիշերով մեկնեց թշնամիների ծավալած: Ինչպես պետք է զննելով տեղանքը և որևէ խոչընդոտի չհանդիպելով՝ այս ասպետը հասավ մինչև դուքս Ռոբերտի բնակվելու վրանը, որի պատերը կազմված էին ճյուղերից, իսկ վերևից էլ ձմեռային ցրտից դքսին պաշտպանում էր բաշված մի կտոր: Երեկո էր և դուքսը ընթրում էր: Եվ ահա այն ասպետը տեսավ, թե որտեղ է նստած դուքսը, մի կողմ քաշեց ճյուղերը և նիզակը նետեց դքսի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ, սակայն, բերանում մեծ բանակի ջուր համալքած լինելու պատճառով դուքս մի կողմ թեքվեց, որ թեի այն, և նիզակը նրա կողքով անցավ, իսկ այն ասպետն էլ հասցրեց փախչել ու թաքնվել: Դքսի մահվան մասին լուրը տարածվեց քաղաքով և թեի և մարդիկ սկսեցին ուրախանալ ու բարձրձայն ցնծալ, ընդ որում նրանց ձայները երկնքին էին հասնում, սակայն հենց այդ ժամանակ նրանց դեմ հայտնվեց դուքսը, ցույց տվեց, որ ինքը կենդանի է ու անվնաս, և գոչեց քաղաքացիներին, որ իզուր են նման ուրախ երգեր երգում: Եվ ահա, երբ հնչեց Ռոբերտի ձայնը, ամեն ինչ լռեց և ուրախությունն իր վերջը գտավ: /3/ Այն դեպքում, որ Բարիից մեկնել էր Կոստանդնուպոլիս, սկսեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի (1067-1071) – Մ.Ֆ.) աղաչել օգնել դժբախտ բարեցիներին և ահա նրա իրամասով պատրաստվեցին ծովահենական նավեր, որպեսզի ճանապարհին պաշտպանեն քաղաքացիներին ցորեն և գեղեցիկ հասցնող նավերին: Այստեղ իրամասով այդ նավատորմի իրամասնատու նշանակվեց ժուլիներ, որը մինչ այդ, ահաբեկված դքսից, որից վախենում էր և որի դեմ մինչ այդ դավադրություն էր կազմել, փախել էր Իտալիայից: Եվ ահա ժուլիներ ռազմականվելով մոտեցավ, որպեսզի ոգևորի դողացող քաղաքացիներին: Նա արդեն մոտ էր և հույս ուներ գիշերով անվտանգ քաղաք մտնել, սակայն այդ ժամանակ Ռոբերտի նավատորմը հանկարծակի հանդիպեց հույներին, որոնք մեկնում էին իրենց թշնամիներին ուժեղացնելու: Սրանք հենց գիշերով էլ պատրաստակամորեն մարտի մեջ մտան, բանգի, ինչպես ենթադրում էին, այդ ջրերում իրենց լուրջ հակառակորդ չպետք է լիներ: Արդյունքում, սակայն, ժուլիին նավերը պարտություն կրեցին և բռնվեցին, թեև միայն մեծ ջանքեր թափելուց հետո, ընդ որում նա ինքը բռնվեց և որպես գերի տարվեց դքսի մոտ: Այդ ժամանակ հույները կորցրին մեկ նավ, իսկ մյուսները կարողացան ծոցաբերել: Մինչ այդ նորմանները ծովակարսու չէին տեսել, սակայն այս հաղթական մարտը լրացուցիչ փառահռույթն տվեց նրանց առաջնորդին, բանգի նա հասկացավ, որ այդուհետ հույներն արդեն ծովով ևս չեն կարողանա քաղաք միջոցներ հասցնել և իր դեմ ելնել: Միաժամանակ նա ուրախ էր այդ հաղթական համար նաև այն պատճառով, որ հույս ուներ, որ հետագայում նորմանները կկարողանան նաև ծովային մարտեր տալ՝ հաջողության մեծ հույսերով: Ժուլիներ բանտում երկար ու տանջալից կյանք տեսավ, անցավ շատ տանջանքների և տառապանքների միջով ու այդպես շարունակվեց մինչև նրա մահը: Այդ ժամանակ ընթանում էր քաղաքի պաշարման արդեն երրորդ տարին և ահա ի վերջո, հյուժնված տարատեսակ փորձանքներից ու հատկապես սովից, այն տեղից տվեց: Այդ ժամանակ քաղաքացիների ղեկավարն էր Արգիրիցիոսը, իսկ երբ դուքսը կարողացավ սրան համոզել, որ քաղաքն այնուհանդերձ պետք է հանձնել, սրա համար մեծ դժվարություն չհանդիսացավ համոզել նաև մնացած քաղաքացիներին, բանգի միշտ այդպես է, երբ ղեկավարներն ավելի մեծ ազդեցություն ունեն իրենցից ներքև գտնվող մարդկանց նկատմամբ: Դարձ է կել, որ Ռոբերտը բարի եղավ քաղաքացիների նկատմամբ, ինչպես ընդհանրապես նրա տվողությունն էր՝ հոգալ իր ենթակաների մասին, որի համար սրանք նրան սիրում էին: Արդյունքում դուքսը քաղաքացիներին վերադարձրեց մեծագույն մասը այն գույքից, որ մինչ այդ խլել էր նրանցից խորամանկության կամ ուժով՝ դաշտեր, արտեր ու կալվածքներ: Նա հատուցեց նաև այն վնասը, որ կրել էին քաղաքացիները, ինչպես նաև որևէ հարկ չսահմանեց ոչ ինքը, ոչ էլ թույլ տվեց որևէ մեկին այդպես վարվել: Այսպիսով՝ Ռոբերտը քաղաքացիներին խաղաղություն և ազատություն բերեց՝ նրանց, որ արդեն հաճույքով էին ենթարկվում նորմաններին, ահա այս աստիճանի բարի էր նա: Ռոբերտը խոցեց նաև սպիտակափայլ Ստեփանին և չցանկացավ

նրա հետ որպես թշնամի վարվել՝ մոռանալով այն, որ սա փորձել էր սպանել իրեն, ընդ որում նա նրան նույնիսկ չգրկեց էլ ազատությունից, այլ միայն մարդիկ դրեց, որ հետևեն նրան՝ ի գարմանս շատ հույսերի: Եվ այսպես, մի բանի օր մնալով Բարիում, Ռոբերտը հրամայեց բաղաբացիների գնեքեր ու պաշարներ պատրաստել և ամենուր հետևել իրեն» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 2, 3):

«/2.41/ Զրիստոսի մարդեղության 1068 թվականին, տեսնելով, թե ինչպես է հաջողություն ունեցում իրեն իր բոլոր ձեռնարկումներում, դուքս Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.) ձեռք գրկեց Բարի փառահեղ բաղաբան տիրելու գործին՝ այն պաշարելով միաժամանակ ցամաքից ու ծովից: Այս բաղաբան արդեն առանց այդ էլ գոնթե նրա ձեռքում էր՝ տեղակայված լինելով Մոնտեպեդիգորի մոտ, ընդ որում առաջ այն ապստամբել էր և դաշինք կնքել դքսի հետ, բայց հետո կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) կրկին կարողացել էր այն իր հավատարմությանը բերել՝ անելով տարբեր գիշումներ: Այս հանգամանքն էր, ահա, որ դքսին ստիպեց պաշարել Բարին: Եվ այսպես, բանի որ բաղաբան ինքը, կարծես, տեղակայված էր մի անկյունում և երեք կողմից պատված էր ծովով, դուքսն իր ասպետական զորքով տեղակայվեց բաղաբանի չորրորդ՝ ցամաքային, կողմում՝ փակելով բաղաբանի ելքը դեպի ցամաք: Միաժամանակ, սակայն, նա նաև իր նավերը տեղակայեց ծովում՝ դրանք ամուր կապելով մեկը մյուսին երկաթյա շղթաներով ու ցցապարսպի նման մի բան ստեղծելով, այնպես որ այժմ արդեն կարող էր չանհանգստանալ, որ որևէ մեկը գաղտնի մուտք կգործի բաղաբան կամ կելնի այնտեղից: Այս ամենից զատ Ռոբերտը նաև երկու կամուրջներ կառուցեց, ձգվող ծովից դեպի ափը և ամրապնդելով դրանք խարսխածուպաներով, այնպես որ այժմ կարող էր նաև չվախենալ բարեցիների հարձակումներից, որովհետև այդ դեպքում նրա ասպետները կարող էին հեշտությամբ օգնության գալ նավերին: Բարեցիները, սակայն, ամեն ինչով ցույց էին տալիս, որ իրենց համար ոչինչ չարժեն դքսի այդ ջանքերը ու դրա համար էլ ի ցույց դրեցին իրենց բոլոր զանձեղը՝ հուսալով դրանով իսկ տանջանքների գիրկը նետել Գլիսկարին: Հույսերը դրած իրենց աշտարակների հզորության վրա՝ նրանք չէին վախենում կորցնել իրենց գույքը, սակայն բարեցիները չգիտեին, որ այդ կերպ հնարավոր չէր Գլիսկարի նման մարդուն ստիպել հրաժարվել իր գործից, ավելի, այդ նրա սրտում ավելի մեծ կրակ կարող էր վառել բաղաբան տիրելու հարցում, որի պարիսպների ներսում նման զանձեղ կան: Եվ ահա, վստահ լինելով, որ բաղաբան արժե պաշարել, Ռոբերտը ժպտալով ասաց բարեցիներին. «Այն, ինչով պարծենում եք, արդեն իմն է և, բանի որ կամավոր եք այդ ամենը ինձ տալիս, դրա համար ձեզին շնորհակալ եմ: Առայժմ, սակայն, պահեք դրանք, իսկ երբ ես կտիրեմ իմ ունեցվածքին, ողորմության հարցով ժպտ չեմ լինի»: Նման խոսքերով ու խոստումներով նա իր մարդկանց մղում էր պաշարելու բաղաբան, բանգի տրանց պետք է, որ պարզ լինե, թե ինչ զանձեղի համար են իրենք պայքարում: Իր հեղթին Ռոբերտն ինքն էլ ձգտում էր ամեն կերպ սարսափ տարածել թշնամու վրա առաջիկա գրոհի հարցով: Այդ նպատակով նա զորահանդեսներ էր կազմակերպում բաղաբանի դեմ հանդիման, լցնում էր խանդակները, բաղաբան շրջապատել էր ցցապարսպով և խոյեր ու պաշարողական այլ գործիքներ էր պատրաստել, որոնք անհրաժեշտ են բաղաբան գրավելու համար, մի խոսքով, նա անում էր ամեն ինչ, որպեսզի ահաբեկի թշնամիներին և ոգևորի յուրայիններին: Բարեցիները, տեսնելով դքսի նման ձեռնարկումները, որին չէին սպասում, լիակատար շրջափակման մեջ լինելով հասկացան, որ պարենամթերքի մատակարարման համար ոչ մի հարմար ճանապարհ չունեն, ընդ որում մարտի համար անօգուտ կանայք ու երեխաները նույն այդ պարենամթերքը մեծ բանակությանը սպառում էին: Եվ ահա, հնարավորություն չունենալով ուժով հասնել իրենց նպատակին, նրանք դիմեցին նենգության՝ դավադրություն կազմելով դքսի կյանքի դեմ: Արդյունքում նախապես որոշված գնով նրանք վարձեցին մի անօրեն մարդու, որպեսզի սա ելներ բաղաբանից և փորձեր նիզակահարել դքսին: Ամերիկոս անունով այս մարդը, բռնվելով ազատության ճանկերում, շտապեց կյանքի կոչել այդ չար մտադրությունը, որը նրան հերոսություն էր թվում: Եվ ահա սա, տրվելով այդ հմուտ խաբեությանը, թունավորված նիզակով գինված լեցե բաղաբան, կարծես մերոնցից մեկն էր, որոնք պարսպանիկներով բարեր էին նետում պարիսպների վրա գտնվող թշնամիների ուղղությամբ, որից հետո հանգիստ անցավ պահակայինների մոտով: Երեկոյան, երբ գիշերը հանգցրեց վերջին ծառագայթները և եկավ ընթրիքի ժամը, որի ընթացքում դուքսը պետք է բազմեր իրար հյուսված ծուղերից կազմված վրանում, Ամերիկոսը կանգնեց դրանց մոտ, դիրք գրավեց դքսի թիկունքում, որին լավ ճանաչեց տեսքով ու ձայնով, իսկ հետո, համոզվելով, որ ամեն ինչ կստացվի, ողջ ուժով նետեց նիզակը, որը մասնակի վնասեց դքսի հագուստը, սակայն, շնորհիվ Աստծո միջնորդության, չհուցեց ոչ-ոքի և խրվեց հողի մեջ: Վստահ լինելով, որ վիրավորել է դքսին, թեև հարվածել էր դատարկ տարածության մեջ, այդ Ամերիկոսը դրանից հետո հարկ համարեց փախչել և թաքնվել բաղաբանում: Այս ամենից ահաբեկված՝ դքսի ծառաները դուրս թափվեցին և, իմանալով այդ նենգության մասին, ուժեղացրին սովորական պահակությունը, իսկ իրենք էլ սկսեցին մշտադիմել հսկել դքսին: Դրանից հետո դքսի հրամանով բարագործները արդեն լուսաբացից սկսեցին բարե մի փոքրի խրճիթ կառուցել նրա համար: /2.43/ Այդ ժամանակ Բարի բաղաբան կառավարող և Արգիրիցիոս անունով մի հույն, որը ենթարկվում էր կայսրեր: Եվ այսպես, բնակարանից իրավիճակը այլ բաղաբացիների հետ, նա դրանից հետո նամակով կայսր Ներկայացրեց այն աղետալի վիճակը, որի մեջ իր բնակչության հետ միասին գտնվում է բաղաբանը, որից հետո մի մարդու հրամայեց գիշերով աննկատ լեզ բաղաբան, որպեսզի նամակ հասցնի Կոստանդնուպոլսի կայսր: Այս մարդը իրոք տեղ հասավ և իմաց տվեց կայսր, որ այն բաղաբան, որն իրեն հավատարմություն է պահպանում, բոլոր կողմերից գտնվում է թշնամական հարվածների տակ և պարենամթերքի խիստ պակաս ունի, այնպես որ, եթե շտապ օգնություն չլինի, այն այլևս չի դիմանա: Իրոք, բաղաբան արդեն երեք տարի էր, որ գտնվում էր թշնամու օղակի մեջ և բաղաբացիները, վերջնականապես զգված այդ ամենից, արդեն պատրաստ էին հանձնվել, ընդ որում կայսրը, եթե չկարողանա այն իր ձեռքում պահել, ապագայում այլևս ոչ մի հույս չի ունենա տիրել այդ երկրին և ամեն ինչ կրկնվի թշնամիների ձեռքը: Այն մարդը, ճշտորեն հետևելով ստացած հրահանգներին, արեց իր գործը, եկավ ու կայսրը հայտնեց ամեն ինչի մասին՝ շատ բան էլ ավելացնելով բանավոր խոսքերով: Կայսրը կարողաց ստացված նամակը, որից հետո նավատորմ կազմեց և այն ուղարկեց Դուրացո: Այս նավատորմի հրամանատարությունը նա հանձնվեց կարին Դ՝Արդիմոնիս, որը ծագումով մի նորման էր և կայսրից հետո պայատուրում համարվում էր երկրորդ մարդը, բանգի շատ գործունյա էր ռազմական հարցերում ու լավ խորհուրդներ է տալիս: Եվ այսպես կայսրն այս մարդուն բավարար գործ տվեց և ուղարկեց բարեցիներին օգնության: Իր հեղթին այն մարդը կայսր հրամանով գաղտնիորեն Բարի վերադարձավ, այնպես, ինչպես եղել էր այնտեղից, որից հետո բարեցիներին նկարագրեց իրավիճակը՝ լքելով այն պայմանակցանք, որը պետք է տրվեր, երբ օգնությունը մոտ լիներ: Միաժամանակ նա նաև ասաց, որ բարեցիներն իրենք էլ նման մի լքան դեն մոտեցողների համար՝ խոսքը ամրությունների վրա դրված պայմանով չափերի մասին էր, որպեսզի գալացողները հեշտությամբ կարողանային նավահանգիստ մտնել: Բարեցիները շատ ուրախացան այդ ամենից և հույսերով պատվեցին՝ անհամբեր սպասելով օգնությանը: Եվ ահա մոտակա գիշերներից մեկում նրանք վառեցին ջահերը և սկսեցին արվուկ-աղաղակով իրենց ուրախությունը ցուցադրել: Այդ ժամանակ մերոնք սկսեցին բնակարանի այդ ուրախության պատճառը, արվելու շատ ենթադրություններ, ինչեցին շատ բացատրություններ, սակայն ի վերջո ամենաիմաստուն մարդիկ համակցան, որ ծովով բարեցիներին օգնության է սպասվում: Այդ ժամանակ եղբոր հրավերով դքսին օգնության էր եկել Միցիլիայի կոմս Ռոջերը (Միցիլիայի կոմսության ապագա կոմս Ռոջերը – Մ.Ֆ.)՝ հետը բերելով մեծ բանակի զալերաներ: Ռոջերը բոլոր մարտերում աչքի էր ընկնում առյուծային բաջությամբ, բայց նա նաև գործում էր գլխով ու խելքով՝ վայելելով ճակատագրի բարեհաճությունը: Եվ այսպես, գործելով խորամանկությամբ, նա ամեն գիշեր պահակայիններ էր կարգում, որպեսզի տրանք հեռվից նկատեն մոտեցող նավերին: Այսպես բանը շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ մի անգամ գիշերված վերջին նրանք հանկարծ նկատեցին, որ հեռվից, կարծես կրակներ ունենալով առաջատարափայտերի ծայրերին, հայտնվեցին նավեր: Երբ այդ մասին հայտնի եղավ կոմսին, նա շտապեց, ինչքան արագ, որ հնարավոր էր, իր նավատորմով այդ նավերի դեմ ելնել՝ հույսը դրած այն բանի վրա, որ ինքը բավարար զալերաներ ունի: Իրենց հեղթին նկատելով թշնամու շարժը՝ բարեցիները ևս պատրաստվեցին դուրս ելնել, թեև մեծապես հապաղելով, բանգի շատ էին գիշում հակառակորդին ուժով: Այդ ժամանակ կոմսը տեսավ, որ ինքը հեռու չէ թշնամիների առաջնորդ ժայլինի նավից, որը մյուսներից տարբերվում էր իր վրա վառվող երկու ջահերով, դրա համար էլ հրամայեց իր մարդկանց հարձակման անցնել: Եվ այսպես, մինչ ընթանում էր համառ մարտը, նրա մարդիկ մագլցեցին հակառակորդի նավի վրա, սակայն տրանք իրենց զենքերով ու զրահներով այնքան ծանր էին, որ, ոտք դնելով նավի մի կողմի վրա, այն շուտ տվեցին և մերոնցից 150 լրիվ գինվորական հանդերձանքի մեջ գտնվող մարդիկ խեղդվեցին: Այնուհանդերձ, չնայած դրան, կոմսը շարունակեց մարտը և ի վերջո հաղթեց ժայլինին, որին որպես գերի բերեց իր նավը ու փառքով պատված վերադարձավ եղբոր մոտ: Այդ ընթացքում դուքսը շատ էր անհանգստանում, որ մարտում հանկարծ չկորցնի եղբորը, բանգի ինքը որևէ հնարավորություն չունեք օգնել նրան, իսկ իր բոլոր եղբայրներն էլ արդեն մահացել էին: Եվ այսպես, երբ հայտնի դարձավ, որ կոմսը հաղթական ու անվնաս վերադառնում է, դուքսը հայտարարեց, որ չի հավատա դրան, մինչև չտեսնի եղբորը սեփական աչքերով, իսկ երբ համոզվեց, որ կոմսն իրոք անվնաս է, լցվեց արցունքներով: Կոմսը, որպես գերի դքսին ներկայացրեց ժայլինին, որը շեղ հազված էր հունական ձևով: Եվ այսպես բարեցիները, լրիվին հուսահատանալով և այլևս ի վիճակի չլինելով դիմարդել թշնամիներին, հանձնվեցին ու դաշինք կնքեցին դքսի հետ, ինչը եղավ Զրիստոսի 1071 թվականին» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 2, գլուխ 41, 43):

«Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.) տիրեց... Բարին...: Եվ ահա Զրիստոսի 1070 թվականին Գոտֆրիդը մեծ և ուժեղ զորքով նավերով եկավ, համառ և դաժան ճակատամարտից հետո բռնեց Մալդիկային և ոչնչացրեց պաշարյալներին» (Ամանուն «Արմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1071 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնի ապրիլին Բարին պայմանագիր կնքեց դքսի (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարի – Մ.Ֆ.) հետ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Դիոգենեսն էլ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), իր հիմնական ուշադրությունը թուրքերի դեմ մղվող պատերազմի վրա էր բևեռել: Նա ողջ ջանքը թափում էր ավելի մեծ վտանգի առաջն առնելու համար, որից օգտվելով էլ ֆրանկները, այլևս ոչ թե տիրոջ նման, այլ գողի ու ավազակի պես խուժելով, իրենց հարկատու դարձրին Իտալիայի շրջանները» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիմակես»):

3268 «Երբ Առանի ժողովուրդը հույսը կտրեց Նրանից (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Շավուրից – Մ.Ֆ.), նրա փոխարեն իշխան Նստեցրին եղբորը՝ Աշոտ իբն Շավուր իբն ալ-Փադունին (Շարդադյանների էմիրության էմիր Աշոտ իբն Շավուրին (1068-1069) – Մ.Ֆ.) ու դա եղավ Դիոգրի 460 թվականի Շավալ ամսին: Չուլբադա ամսին երկու իրաքների տեր Շավ-թեգին ալ-խասը թուրքերի հետ մտավ Առանի երկիրը, որից հետո անհավաստների դեմ արշավանքի գնաց: Փադուն իբն Շավուրը արհազագ տիրոջ մոտ գերության ու բանտարկության մեջ մնաց մինչև որ բարձրյալն Ալահը Նրան փրկեց Դիոգրի 461 թվականի Ջուսմադա ամսին, երբ նա եկավ իր թագավորությունը ու Նստեց իշխանական աթոռին Գանձակում: Նրա եղբայր Աշոտի իշխանությանը տևեց 8 ամիս» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ Առանի ժողովուրդը հույսը կտրեց Նրանից (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Շավուրից – Մ.Ֆ.), նրա փոխարեն իշխան Նստեցրին եղբորը՝ Աշոտ իբն Շավուր իբն ալ-Փադունին (Շարդադյանների էմիրության էմիր Աշոտ իբն Շավուրին (1068-1069) – Մ.Ֆ.) ու դա եղավ Դիոգրի 460 թվականի Շավալ ամսին: Չուլբադա ամսին երկու իրաքների տեր Շավ-թեգին ալ-խասը թուրքերի հետ մտավ Առանի երկիրը, որից հետո անհավաստների դեմ արշավանքի գնաց: Փադուն իբն Շավուրը արհազագ տիրոջ մոտ գերության ու բանտարկության մեջ մնաց մինչև որ բարձրյալն Ալահը Նրան փրկեց Դիոգրի 461 թվականի Ջուսմադա ամսին, երբ նա եկավ իր թագավորությունը ու Նստեց իշխանական աթոռին Գանձակում: Նրա եղբայր Աշոտի իշխանությանը տևեց 8 ամիս» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Նույն այդ տարի սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Զարթի մտավ» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

3269 «Զրիստոսի 1068 թվականի հոկտեմբեր ամսին կոմս Գոտֆրիդը տիրեց Դիոդոուստին և պարտության մատնեց հույներին» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

3270 «Ճադլի (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.) գերության ժամանակ Շիրվանի տերը (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ֆարիդուդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.) ուխտն և դաշինքը խախտել էր ու կողոպտելով և ասպատակելով մտել Առանի երկիրը» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ճադլի (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.) գերության ժամանակ Շիրվանի տերը (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ֆարիդուդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.) ուխտն և դաշինքը խախտել էր ու կողոպտելով և ասպատակելով մտել Առանի երկիրը» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

3271 «Զրիստոսի 1069 թվականին ճակատամարտ տեղի ունեցավ Լիտիայի մոտ և հույները պարտության կրեցին, որից հետո Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) տիրեց Գալիլիին, Օրփանիին և Բարիին» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

3272 «Այդ միջոցին թուրքերն անսպասելիորեն հարձակվում են Նեոկեսարիայի վրա և ավերում այն՝ ձեռք բերելով բազում դրամ ու գերիներ և տանելով հսկայական ավար» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

3273 «Ամեն ինչ եղավ այնպես, ինչպես ժողովուրդը հույս ուներ: Երբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) բազմեց գահին, սկսեց քիչ ուշադրություն դարձնել թաղաքի գործերին, բայց փոխարենը կարգի բերեց իր ռազմիկներին, բանգի իր զինվորների համար նա կարծես հայր լինեց: Նա նաև իրեն համիշխողներ և հետևորդներ նշանակեց, ամենից առաջ որպես կեսար նշանակելով Յովհաննեսին: Նա անմիջապես էլ սկսեց թաղաքային գնդերից, հավաքագրեց փորձառու ռազմիկներ, որոնք ունակ էին տանելու պատերազմի դժվարությունները, միջոցներ պատրաստեց և պատրաստվեց ամեն կողմից առաջխաղացող թշնամուն արգելակել: Ահա թե ինչու նա երկար չմնաց պալատում, այլ երկու լուսնային պայրերաշրջան անցնելուց հետո անցավ արևելք՝ Դյուդոնտին՝ թողնելով մայրաքաղաքը: Կրիժառության զգացումը հարթեց մայրաքաղաքի փափկակեցությունն ու վայելքը: Բոլորն աաշել էին պետությունը դժվարին վիճակից դուրս բերելու համար նրա արագ պատրաստություն տեսնելու և ամեն ինչ կարգի բերելու ջանքերի վրա: Եվ ահա նա ամեն ինչ կարգի բերեց ու գումակից բացի հավաքեց նաև ռազմիկներ արևմուտքից ու Կապադոկիայից, ինչպես նաև սյուրբները: Ծանփա ելնելուց առաջ նա ընտրեց Նույնիսկ դրան ձգտող այրերին կայսրական պալատի պահակախմբից: Զանի որ այս տողերը գրող անձը նրա հետ էր որպես բանակի գործերի հետևելու նշանակված մի մարդ, ապա ես ամեն ինչին, ինչ գրում եմ, ակնատես եմ եղել, ոչ թե գրում եմ լսածս: Կայսերական հրամանով բոլորն էլ հավաքվեցին Փռյուզիայում, այսինքն՝ Անատոլիոս բանակաթեմում: Ըստ Նախնական հրամանի այնտեղ հավաքվեցին գնդերի հրամանատարները և նրանց զինվորները, որոնք համալրեցին գնդերը: Ըստ հայտնի գնդերից, սակայն, միայն անուններն էին մնացել և՛ մի բանի տղամարդիկ, որոնք թշվառ ու տառապած տեսք ունեին, լիովին զինված չէին ու առանց ծի էին: Դրա պատճառն այն էր, որ վարդը էր, որ նրանց պատշաճ ուշադրություն չէին հատկացնում, բանի որ ահագին ժամանակ էր, ինչ կայսրը պատերազմի չէր գնացել արևելք, նրանք ռոճիկ չէին ստացել և, այդ պատճառով էլ թուլանալով ու անհրաժեշտ ուշադրությունից զրկված լինելով, սեփական խեղճության և թշվառության պատճառով թիկունք էին դարձրել հակառակորդներին: Այս կերպ նրանք անարի և անկարող էին դարձել ու ոչ մի լավ բանի պիտանի չէին: Այդ բանի լուռ վկան անգամ նրանց կեղտոտ, կարծես ծխից մրուտված դրոշմներն էին, որոնց հետևում էին փոքրաթիվ ու խոցուն զինվորներ: Ծառերը ոգևորված էին, որ կարծես գալիս են հինավուրց ռազմական փառքի ժամանակները, սակայն սյուրբները էլ մտածում էին, թե ինչքան ժամանակվա ընթացքում հնարավոր կլինի վերականգնել վաղեմին, չէ՞ որ ավելի տարեցներն և պատերազմի փորձ ունեցողները առանց ծի էին ու անգնե, իսկ երիտասարդ զինվորները՝ պատերազմի փորձից զուրկ ու մարտերում չկոփված, և այդ բոլորն այն ժամանակ, երբ հակադիր կողմում կանգնած են անչափ փորձառու զորքեր: Կայսրը, թեև ամեն ինչի կարիքն զգում էր, հասարակաց օգուտի համար չուզեց հանգիստ մնալ և վճռեց, որ անհրաժեշտ է եղածով թշնամու դեմ մարտի դուրս գալ ու նրա թափել մասամբ ասնձել և գալել: Հակառակորդները, անտոյակ լինելով կայսեր ճնշող ու տրոսնեցնող ներքին դուրսիստի մասին, նրա թափն ու արշավանքի դուրս գալուց շատ զարմացան, նրանք, ինչպես հետո իմացանք, կարծեցին, թե այդ մարդը վտանգներից ամենևին չի վախենում, և, լինելով Արեսի աշակերտը, պետք է բարեկամի ու երիտասարդացնի հռոմեական կայսրության վիճակը՝ փոխհատուցելով թշնամիներին իրենց կատարածների համար: Այդ պատճառով է, որ սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) նահանջեց՝ մի մեծ զորամաս առանձնացնելով և այն երկու մասի բաժանելով: Այդ ջոկատներից մեկը նա ուղարկեց դեպի վերին՝ հյուսիսային Ասիա, իսկ մյուսին հրամայեց լինել հարավային Ասիայում: Կայսրը, ինչպես որ կար, իր զինվորներին արագ շարժման մեջ դրեց, նրանց աստիճաններ ու նվերներ բաշխելով ոգևորեց, յուրաքանչյուր տագմայի վրա փութով կարող լիազգուսներ ու տաքսիարիներ նշանակեց և կարճ ժամանակամիջոցում ուժեղ բանակ ստեղծեց, որի զուլիս անցնելով, ավելի եռանդազին շարժվեց պարսիկների դեմ: Երբ պարսիկների հյուսիսային բանակը, որ հայապես ասպատակ էր սփռել, ձևացրեց, թե նահանջում է կայսեր առաջխաղացման հետևելու, Դիոգենեսը որոշեց հարձակվել հարավայինների՝ Կյուլե Ատորիքը, Կիլիկիան և հենց Ատորիքը ավարտառողների վրա: Հրաժարվելով ուղիղ Կոլոնիայի և Սեբաստիայի վրա գնալուց՝ նա ամառ ժամանակ մտավ Լիկանոս բանակաթեմը, բանգի մտադիր էր դեպի Ատորիքի շրջանները ուղղվել աշնանը, որպեսզի զորքը շոգից չտառապի և այդ պատճառով անհաջողության չմատնվի ու չվնասվի: Այդ միջոցին պարսիկները, այդպես են սովորաբար կոչում թուրքերին, անսպասելիորեն հարձակվում են Նեոկեսարիայի վրա և ավերում այն՝ ձեռք բերելով բազում դրամ ու գերիներ ու տանելով հսկայական ավար: Այդ բանի լուրը հասավ կայսեր և նրան շատ տխրեցրեց, որովհետև, թեև ինքը անձամբ էր արշավանքի դուրս եկել, հակառակ դրան, թշնամիները իր ներկայության լափում են իր երկիրը: Համենայն դեպս, վերցնելով իր զորքերը, նա դժվարանցանելի կաճաններով երասանակները թողած գնաց նրանց հետևից: Մոտենալով Սեբաստիային՝ ռազմական հանդերձանքն ու ողջ հետևակը նա թողեց այնտեղ: Այնտեղ թողեց նաև իր հետ եղող կնոջ որդի Անդրոնիկոսին, որին նա, կայսր նշանակելով, իր մոտ էր պահում որպես պատանդ կամ համագորակար, որպեսզի բազում արշավանքների ժամանակ, եթե հանկարծ իրեն բան պատահի, նա իր վրա վերցնի ղեկավարությունը: Դրանից հետո նա ինքը ավելի ռազմունակ զինվորներով Տեֆրիկեի և Արգաուսի բազում ու շատ բարձր լեռների վրայով սկսեց հետապնդել թշնամիներին՝ ջանալով հարձակվել կողքից: Նա անսպասելի կերպով նրանց վրա խուժեց, իր ներկայության մասին համբավով բոլորի մեջ սարսափ տարածեց և ստիպեց նրանց իսկույն թիկունք շրջել ու փախուստի դիմել, սակայն նրանցից քչերը սպանվեցին, բանգի կայսեր զինվորները, ճանապարհազուրկ վայրերով գնալիս հոգնել էին: Այնուհանդերձ նրանք բազում գերիներ վերցրին, որոնք տի չբաշխեցին և կենդանի մնացին» (Միքայել Աթալիաստես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Ռոմանոս Դիոգենեսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), ահա այդ ձևով գալիսունի տիրանալով, առօրյա հարցերից ոչ պակաս մեծ հոգ տարավ նաև զինվորական գործերը կարգի բերել ու և ոտքի կանգնեցնելու մասին, հակառակ իր գործակիցները, որոնք ավելի ծիշտ կլինեք հակառակորդներ անվանել, դրանք նրա կնոջ որդիներն էին, ինչպես և Նախկին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին X-ի – Մ.Ֆ.) եղբայր, կեսար Յովհաննեսը: Սրանք առաջին տիգ մինչև վերջը իր համար խոչընդոտներ էին, նրանք հռոմեական պետության գործերը վատթարացրին և հասցրին այսօրվա վիճակին: Նա սկսեց աջակցել երևելի զինվորականներին, շփվել խոհեմ ու փորձառու զինվորների հետ, ուշադրություն դարձնել պատերազմական գործերին, դեսպաններ պատրաստել և ամեն կողմից փակել հակառակորդներին

ճանապարհը: Այդ էր պատճառը, որ երկու ամիս անց նա գնաց արևելքի Պրոպոնտիս: Վրիժառության զգացումը հաղթեց մայրաքաղաքի փափկակեցությունն ու վայելքը: Բոլորն ապշել էին պետությունը ղեկավարի վիճակից դուրս բերելու համար նրա արագ պատրաստություն տեսնելու և ամեն ինչ կարգի բերելու ջանքերի վրա: Անտիոքն ու Կիլիկիան վերոհիշյալ ասպատակությունների ժամանակ թուլացել և սարսափելի վտանգի առաջ էին կանգնել, իսկ հյուսիսում սուլթանը (**Սելյուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Ասլանը – Մ.Ֆ.**) համայն գործով՝ հզոր ու ծանր ուժերով, աշխատեց ժամանակ եկավ հռոմեական սահմանները՝ մտադիր լինելով ձեռնել այնտեղ, զարնան սկզբին շարունակ հարձակվել և գլխովին տապալել ու վերացնել հռոմեացիների պետությունը: Կայսրը հռոմեացիների կայսեր համար ոչ ավանդական, այլ տվյալ իրավիճակում ինչպես որ հնարավոր էր, մակերդնացիներից, բուլղարներից, կապարովկացիներից, ուզերից, պատահած այլազգիներից, ապա նաև ֆրանկներից ու վարյազներից հավաքագրված զորքերով փութանակի ճանապարհ ընկավ: Կայսերական հրամանով բոլորն էլ հավաքվեցին Փոյուզհայում, այսինքն՝ Անատոլիոսն բանակաթեմում: Այստեղ կարելի էր տեսնել մի ապշեցուցիչ բան: Ողջ արևելքն ու արևմուտքը հպատակեցնող հռոմեացիների իռչակավոր մարտիկներն այստեղ շատ փոքրաթիվ էին, այն էլ թշվառությունից ու տառապանքներից գլխիկոր, անգրահ: Սուրբ գրքի ասածի պես՝ նրանք թերի և այլ զենքերի տեղ պատերազմի ժամանակ կրում էին խոփեր ու մանգաղներ, չունեին պատերազմական ձիեր և այլ անհրաժեշտ հանդերձանք: Դրա պատճառն այն էր, որ վաղուց էր, ինչ կայսրը պատերազմի չէր գնացել, իսկ նրանք, որպես ոչ պետական ու ոչ զինապարտ, ռոճիկ, ինչպես նաև սովորական ուսուցանող չէին ստանում: Նրանք անարի էին և վախկոտ, անընդունակ ոչ մի սխրանքի և այդ բանի լուռ վկան անգամ նրանց կեղտոտ, կարծե՞ծ ծիցի փրոտած դրոշներն էին, որոնք հետևում էին փոքրաթիվ ու խոճով գինիորներ: Այդ բանին ականատես եղողները շատ էին ընկճվում, տեսնում, թե ինչպիսի վեհությունից ինչ օրի են ընկել հռոմեական զորքերը, մտածում, թե ի՞նչ ձևով, ինչքան դրամով և ինչքան ժամանակվա ընթացքում հնարավոր կլինի վերականգնել վաղեմին, չէ՞ որ ավելի տարեցներն ու պատերազմի փորձ ունեցողները առանց ձի էին և անզեն, իսկ երիտասարդ գինիորները՝ պատերազմի փորձից զուրկ ու մարտերում չկոփված, և այդ բոլորն այն ժամանակ, երբ հակադիր կողմում կանգնած են վտանգներն արհամարհող, պատերազմներում համառ, փորձառու ու կարող զորքեր: Կայսրը, թեև ամեն ինչի կարիքն էլ զգում էր, հասարակաց օգուտի համար չուզեց հանգիստ մնալ: Նա վճռեց, որ անհրաժեշտ է եղածով թշնամել և այն երկու մասի բաժանելով, որոնցից մեկն նա ուղարկեց դեպի վերին՝ հյուսիսային Ասիա, իսկ մյուսին հրամայեց լինել հարավային Ասիայում: Կայսրը, ինչպես որ կար, իր գինիորներին արագ շարժման մեջ դրեց, նրանց ոգևորեց աստիճաններ և նվերներ բաշխելով, յուրաքանչյուր տազմալի վրա փութով կարող լուսագոսներ ու տաքսիարիներ նշանակեց և կարճ ժամանակամիջոցում ուժեղ բանակ ստեղծեց, որի գլուխն անցնելով, ավելի եռանդալի շարժվեց պարսիկների դեմ: Երբ պարսիկների հյուսիսային բանակը, որ նախապես ասպատակ էր սփռել, ձևացրեց, թե նահանջում և կայսեր առաջխաղացման պատճառով, Դիոգենեսը որոշեց հարձակվել հարավայինների՝ Կյուլե Ասորիքը, Կիլիկիան և հենց Անտիոքը ավարտառողների վրա: Հրամարվելով ուղիղ Կյուլեի և Սեբաստիայի վրա գնալուց՝ նա ամառ ժամանակ մտավ Լիկանոս բանակաթեմը, բանգի մտադիր էր դեպի Ասորիքի շրջանները ուղղվել աշնանը, որպեսզի զորքը շոգից չտառապի և այդ պատճառով անհաջողության չմատնվի ու չվնասվի: Այդ միջոցին թուրքերն անսպասելիորեն հարձակվում են Նեոկեսարիայի վրա և ավերում այն, ձեռք բերում բազում դրամ ու գերիներ և տանում հսկայական ավար: Այդ բանի լուրը հասավ կայսեր և նրան շատ տխրեցրեց, որովհետև ինքը, թեև անձամբ էր արշավանքի դուրս եկել, հակառակ դրան, թշնամիները իր ներկայության լափում են իր երկիրը: Համենայն դեպս, վերցնելով իր զորքերը, նա ղեկարանցանելի կաժաններով երասանակները թողած գնաց նրանց հետևից: Մոտենալով Սեբաստիային՝ ռազմական հանդերձանքն ու ողջ հետևակը նա թողեց այնտեղ: Այնտեղ թողեց նաև իր հետ եղող կնոջ որդի Անդրոնիկոսին, որին նա, կայսր նշանակելով, իր մոտ էր պահում որպես պատանդ կամ համագործակար, որպեսզի բազում արշավանքներին ժամանակ, եթե հանկարծ իրեն բան պատահի, նա իր վրա վերցնի ղեկավարությունը: Դրանից հետո նա ինքը ավելի ռազմական գինիորներով Տեֆրիկեի և Արգաուսի բազում ու շատ բարձր լեռների վրայով սկսեց հետապնդել թշնամիներին՝ ջանալով հարձակվել կողմից: Նա անսպասելի կերպով նրանց վրա խուժեց, իր ներկայության մասին համբավով բոլորի մեջ սարսափ տարածեց և ստիպեց նրանց իսկույն թիկունք շրջել ու փախուստի դիմել, սակայն նրանցից քչերը սպանվեցին, բանգի կայսեր գինիորները, ճանապարհազուրկ վայրերով գնալիս հոգնել էին: Այնուհանդերձ նրանք բազում գերիներ վերցրին, որոնք սրի չբաշխեցին և կենդանի մնացին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռումանոս IV»):

³²⁷⁴ «Ողջ ավարը, լինի այն մարդ, թե անասուն, ազատ արձակվեց և գերիներ հրաշքի առթիվ փառաբանեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**): Տեղի ունեցածը հակառակորդների համար ապշեցուցիչ էր, այն, թե ինչպես հռոմեացիների կայսրը անզսպելիորեն իրենց վրա արշավեց՝ թեթևազեն ռազմիկի նման: Կայսրը, հոկտեմբերի 1-ին վերադառնալով Սեբաստիա և լույ երեք օր այստեղ հանգիստ տալով իր զորքին, շարժվեց դեպի Ասորիք: Կուկուստի կիրճերով նա հասավ Գերմանիկիա և Ներիսուժեց հայերի կողմից Տյուբ կոչվող բանակաթեմը: Նախօրոք, սակայն, մի մեծ զորամաս առանձնացնելով, նա այն սինտագմատարիտի գլխավորությամբ Մեյիտենն ուղարկեց՝ ի պաշտպանություն արևելքի և քաղաքը պաշարող, նենգ ու պատերազմող Ապսինալիոս անունով մեկի հրամանատարության տակ գտնվող թշնամիներին դեմ: Այդ էր պատճառը, որ կայսրը, իր լավագույն ռազմիկներին, այդ թվում հենց ֆրանկներին՝ արյունառուշտ և պատերազմասեր այդ մարդկանց, սինտագմատարիտիսն հանձնեց: Հրամանատարը, սակայն, երկուդ կրելով անհաջողության մատնվելուց, տատանվում էր և ապագայից վախենում: Այդ պատճառով էլ նա բարիաճորեն գործի չծնկեց և քիչ էր մնացել, որ կայսրը կրկնակի պատերազմի մեջ ընկներ՝ զրկված լինելով նման ուժից: Թշնամիներին նրանք բազմիցս կոչ էին անում հեռանալ Մեյիտենն քաղաքից, բայց, երբ վերջիններս տեսան, որ հռոմեացիները անգործության են մատնված, հանգիստ նստած, կարծես նիրհած, թաքուն վայրերով աննկատելիորեն հանդգնեցին հարձակվել կայսերական զորաբանակի վրա: Նրանք պարեն գնելու դուրս եկած մի փոքր զորամասի հանդիպեցին և նրա վրա հարձակվեցին, իսկ հռոմեացիներն էլ, առանց դիմադրություն ցուցաբերելու, փախուստի դիմեցին: Այդ գինիորներից շատերը կկոտորվեին, եթե շտապ կարգով օգնության չհասներ կայսրը, որը նրանց հարձակումից փրկեց: Եթե որևէ մեկը, ընդհանրապես ասած, զորավարներին վերագրի փրկության փաստը, ափ, թե նրանք լավ են արել, կամ վատ են արել, որ մի տեղ են հավաքվել, նա սխալված չի լինի» (Միքայել Աթալիստե «Պատմություն», «Ռումանոս IV»):

«Ողջ ավարը, լինի այն մարդ, թե անասուն, ազատ արձակվեց և գերիներ հրաշքի առթիվ փառաբանեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**): Տեղի ունեցածը հակառակորդների համար ապշեցուցիչ էր, այն, թե ինչպես հռոմեացիների կայսրը անզսպելիորեն իրենց վրա արշավեց՝ թեթևազեն ռազմիկի նման: Կայսրը, հոկտեմբերի 1-ին վերադառնալով Սեբաստիա և լույ երեք օր այստեղ հանգիստ տալով իր զորքին, շարժվեց դեպի Ասորիք: Կուկուստի կիրճերով նա հասավ Գերմանիկիա և Ներիսուժեց հայերի կողմից Տյուբ կոչվող բանակաթեմը: Նախօրոք, սակայն, մի մեծ զորամաս առանձնացնելով, նա այն սինտագմատարիտի գլխավորությամբ Մեյիտենն ուղարկեց՝ ի պաշտպանություն արևելքի և քաղաքը պաշարող, նենգ ու պատերազմող Ապսինալիոս անունով մեկի հրամանատարության տակ գտնվող թշնամիներին դեմ: Այդ էր պատճառը, որ կայսրը, իր լավագույն ռազմիկներին, այդ թվում հենց ֆրանկներին՝ արյունառուշտ և պատերազմասեր այդ մարդկանց, սինտագմատարիտիսն հանձնեց: Հրամանատարը, սակայն, երկուդ կրելով անհաջողության մատնվելուց, տատանվում էր և ապագայից վախենում: Այդ պատճառով էլ նա բարիաճորեն գործի չծնկեց և քիչ էր մնացել, որ կայսրը կրկնակի պատերազմի մեջ ընկներ՝ զրկված լինելով նման ուժից: Թշնամիներին նրանք բազմիցս կոչ էին անում հեռանալ Մեյիտենն քաղաքից, բայց, երբ վերջիններս տեսան, որ հռոմեացիները անգործության են մատնված, հանգիստ նստած, կարծես նիրհած, թաքուն վայրերով աննկատելիորեն հանդգնեցին հարձակվել կայսերական զորաբանակի վրա: Նրանք պարեն գնելու դուրս եկած մի փոքր զորամասի հանդիպեցին և նրա վրա հարձակվեցին, իսկ հռոմեացիներն էլ, առանց դիմադրություն ցուցաբերելու, փախուստի դիմեցին: Այդ գինիորներից շատերը կկոտորվեին, եթե շտապ կարգով օգնության չհասներ կայսրը, որը նրանց հարձակումից փրկեց: Եթե որևէ մեկը, ընդհանրապես ասած, զորավարներին վերագրի փրկության փաստը, ափ, թե նրանք լավ են արել, կամ վատ են արել, որ մի տեղ են հավաքվել, նա սխալված չի լինի: Հենց լավ են ասել, թե գերադասելի է, որ առյուծը իշխի եղնիկների վրա, քան թե եղնիկը՝ առյուծների» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռումանոս IV»):

³²⁷⁵ «Հուլիների 1380 թվականին նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) 200.000 հեծյալի գլուխն անցած Ասորիք մտավ, որտեղ հանդիպեց մարաջի շնեթի զորքին՝ հաղթելով նրանց ու գրավելով Ղաթ և Արտաք ամրոցները արաբներից» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁷⁶ «Կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) ահա այսպես փրկվելով ու զորքը փրկելով, համայն զորքով բանակեց Հալեպի առաջ ընկած տարածության վրա: Նախքան ձիուց ցած իջնելը, սակայն, նա սկյուռներին ու բազում հռոմեացիների ուղարկեց երկիրն ասպատակելու: Նրանք այդպես էլ արեցին և բռնեցին ու բերեցին տղամարդկանց, կանանց բազմություն և բազում անասունների» (Միքայել Աթալիստե «Պատմություն», «Ռումանոս IV»):

«Կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) ահա այսպես փրկվելով ու զորքը փրկելով, համայն զորքով բանակեց Հալեպի առաջ ընկած տարածության վրա: Նախքան ձիուց ցած իջնելը, սակայն, նա սկյուռներին ու բազում հռոմեացիների ուղարկեց երկիրն

ասպատակելու: Նրանք այդպես էլ արեցին և բռնեցին ու բերեցին տղամարդկանց, կանանց բազմություն և բազում անասուններ» (3ովհաննես Սկրիպեցի Շարունասկոյ «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

3277 «Այնտեղից կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) առաջ տարավ բանակը թշնամական երկրի վրայով, որ ավար ու պարենամթերք հավաքի, և երեք օր անց հասավ Հիերապոլիս, որտեղ կենտրոնացել էին արաբներն ու թուրքերը և նրանց գլխավոր նկերտիկիսը, որն իրեն Պարսկաստանի թագավորներից սերված էր համարում: Ընկալվելով, թե ուզում են հարձակման անցնել, նրանք, այնուամենայնիվ, չհամարձակվեցին հռոմեացիների հետ մոտիկից մարտի բռնվել, այլ՝ հեռավարությամբ ու մեկ-մեկ առաջ անցնելով: Կայսրը հողաթմբերի օգնությամբ, պարսպամարտով ու զորհներով կեսօրին գրավեց Հիերապոլիսը: Սա եղավ այն բանի շնորհիվ, որ, մինչև հռոմեացիները դեռևս չէին ավարտել իրենց վրանների տեղադրումը և գունակի տեղաբաշխումը ու հասպարում էին այդ գործի վրա, հայկական հետևակը հարձակվեց թաղաքի վրա: Վերջինս միանգամից էլ հայտնաբերեց, որ թաղաքը այնտեղ գտնվողների կողմից ոչ այնքան ուժեղ է պաշտպանվում, քանի որ սարակինոսները, իմանալով կայսեր գալստյան մասին, նախապես փախել էին Եփրատից այն կողմ: Հենց այդ պատճառով էլ հայկական հետևակը ճեղքեց ու մտավ դարպասներով: Նրանք առատորեն ձեռք բերեցին պարենամթերք, ընտիր իրեր և նույնիսկ մի քիչ էլ գինի, բայց, դժբախտաբար, ավարի առավել արժեքավոր մասը թշնամին իր հետ էր վերցրել, երբ դիմել էր փախուստի: Եվ ահա, թաղաքի արտաքին մասը վերցվեց գրեթե ամբողջ մարտի ու այդ հաջողությունը հետոքոքեց բաժին հասավ զինվորների, բացառությամբ, իհարկե, երեք կամ չորս բարձր ու դժվարամտալից աշտարակների, որտեղ տեղակայվել էին նրանց գլխավորների, որոնք պատրաստ էին մահանալ իրենց կրոնի ու թաղաքի համար: Այնուհանդերձ նրանք չէին կարող հավերժ դիմադրել, քանի որ հռոմեացիները շատ տեղերում թևակոխեցին նրանց և մեծ քաջությամբ, կիրառելով նետաձիգների ու վահանավորների, հարձակման անցան, որի հետևանքով նրանց ի վերջո գերեցին և կապկպեցին: Ինչ վերաբերվում է միջնաբերդին, որը թաղաքային պարիսպներից պակաս բարձրություն չուներ, օդահայաց ու անչափ բարձր աշտարակներով էր պատված և անառիկ էր, ապա դրա գործի այնքան էլ հեշտ բան չէր, մանավանդ որ սարակինոսները տրամադրված էին դրանք պաշտպանել վճռականորեն: Այնուհանդերձ, սակայն, սրա կայացումը չէր կարող երկար դիմադրել, քանի որ կայսրը շրջափակել էր այն զինվորներով ու պաշտպանություն մեքենայներով, որոնք հետեղի նման այրվող նյութեր ու նետեր էին արձակում և, բացի այդ, նա հրամայել էր հողաթմբեր կառուցել, մի խոսքով, ամեն ինչ արել էր, որ ստիպի թշնամուն հնազանդվել: Նա նրանց մոտ դեսպանություն ուղարկեց՝ ողորմություն խոստանալով: Ի վերջո, նրանք համաձայնվեցին դադարեցնել դիմադրությունը՝ երաշխիքներ ստանալով իրենց կանանց, երեխաների ու գույքի վերաբերյալ, որ դրանց ձեռք չի տրվի: Եվ այսպես հռոմեացիները տեղ դարձան միջնաբերդին և այդ միջնորդի դերը խաղաց մագիստրոս Պետրոս Լիբեյլիսը՝ հունական ու ասորական փայլուն կրթություն ստացած մի մարդ, որ ծնվել ու մեծացել էր Անտիոք թաղաքում և այդ թաղաքի առաջին մարդկանցից մեկի որդին: Հենց նա էր, որ մտավ միջնաբերդ և պայմանավորվեց ամեն ինչ մասին: Մի խոսքով, ահա այսպես թաղաքը գրավվեց՝ մասամբ բռնությամբ, մասամբ էլ համաձայնությամբ, որից հետո կայսերական ճամբարը ձեռք գրավեց հետագա գործողություններին: Բանն այն էր, որ Հալեպի Էմիրը (Միդդասյանների Էմիրության Էմիր Մահմուդ իբն Նաֆիթ) (1060-1061, 1065-1075) – Մ.Ֆ.), միանալով արաբներին ու թուրքերին և հզոր բանակ ստեղծելով, մտածում էր կայսեր հետ մարտի բռնվել ու պատերազմել: Կայսրը գրավված թաղաքում էր գտնվում և մարտնչում էր դեռևս դիմադրություն ցուցաբերող մի աշտարակի պաշտպանների դեմ: Երկու մարտական գործամասեր էին առանձնացվել՝ հակառակորդներին հսկելու և նրանց առջև ճամփան փակելու համար: Հիերապոլիսի շուրջ կան լայնատարած դաշտեր, որտեղ երևացին մի քանի ծխավոր սարակինոսներ, կան բլուրներ, բայց և ոչ մի բարձր լեռ: Կայսրը տոթակեզ էր, չուրդ՝ օդի ջերմության ու շոգի պատճառով՝ գոյ: Թշնամիները, ստեպ-ստեպ մոտենալով մարտադաշտերին, վերստին հետ էին վերադառնում, բանից դեռևս բացակայում էր Մահմուդ ամիրը: Նրանք, հեռվից նետեր արձակելով, հռոմեացիներին ոմանց ստիպեցին հեռանալ: Այդ բանը նրանք երկու-երեք անգամ արեցին: Մի այլ ընդհարման ժամանակ նրանք չբավարարվեցին հռոմեացիներին մի փոքր հետապնդելով ու կանգնելով, այլ, բռնելով նրանց, մարտի բռնվեցին ստրատեգիաների տագմայի հետ: Նրանք, թևանցնելով սխուրթի տագման, շատերին կոտորեցին, իսկ մնացածներին ստիպեցին խալտառակ փախուստի դիմել՝ աջ կողմում թողնելով սխուրթի սինտաքման, որը, հակառակը, ակնառույց լինով հռոմեացիների պարտության, տեղից շարժվեց և, կարծես բան չէր պատահել, հանգիստ կանգնել էր: Թվում էր, մտահոգված լինելով, որ չնկատվի թշնամու կողմից՝ նա ջանում ամեն կերպ խուսափել նրա ուշադրությունից, բայց թշնամիները, փութանալով վերադառնալով, նրան էլ պարտության մատնեցին, շատերին կոտորեցին, մնացածներին էլ ստիպեցին ծամբարում փակվել՝ խորամանկությամբ տիրանալով նրանց որոշներին: Նրանք բազում զինվորների գլուխները կտրեցին և, ի նշան իրենց հաղթանակի, Հալեպ ուղարկեցին: Ես ինքս էլ ապշած էի, տեսնելով, թե ինչպես, երբ հռոմեացիները այդպիսի հարվածներ էին ստանում ու պարտություն կրում, մնացած բանակից և ոչ-ոք օգնության չդիմեց, ոչ-որ Մաքի չեղավ ու բոլորը ներսում նստած, կարծես բարեկամական երկրում վրաններ խփած, լույս իրենց մասին էին մտածում, նրանց մոտ բացարձակապես բացակայում էր հոգու բռնկումը, հոգաստարությունն և խռովահույզությունը: Կայսրը, որ թաղաքի ներսում էր գտնվում, իմանալով այդ մասին, շատ տխրեց և իր հետ եղող կապաղովկացիների հետ փութանալով վերադարձավ՝ խորհելով պատահածի համար դարման գտնելու, ինչպես նաև հռոմեացիների մասին: Այդ գիշերը բոլորի համար չարագուշակ էր, նախանակված հայկական հետևակն էլ, որին հրաման էր տրվել խրալի մոտ գիշերել, որոշեց ապստամբել և չկատարել հրամանը: Դա մի տազնապալից ու դաժան գիշեր էր հռոմեացիների համար: Դեռ լույսը չծագած, թշնամիները օդակեցին խարաբը: Հալեպի ամիրան, իմանալով կատարվածի մասին, իր ողջ զինական ուժով եկավ՝ մեկ հարվածով կայսեր ու դաշնակից բանակին առանց մարտի բռնելու համար: Միայն թե ինչու նրանք չէին դադարում սուրալ մեր շուրջը իրենց նժույգներով՝ փորձելով ասրսափ ազդել իրենց բարբարոսական ուժեղ գոյություններով: Կայսրը, որ վրանի ներսում մարտի պլանն էր կազմում, երրորդ ժամին հանկարծ նստած տեղից դուրս եկավ: Երբ ինքս էլ ապշած էի, տեսնելով, որ չեմարտնչեց չէին ինչեղ, ոչ էլ որևէ ազդանշան տրվել, գործի որոշները բարձրացված բանակը շարք կազմած դուրս եկավ: Այդ ժամանակ թշնամիները սկսեցին մի տեղ կենտրոնանալ, այն կողմում, որտեղից հռոմեացիներն էին շարժվում: Բոլորի հոգին խռովված էր, երբ նրանք պատկերացնում էին, թե ինչպիսին կլինի ճակատամարտը և ինչպիսի ելք կունենա այն: Ծակատուղները պատերազմական կոչերով հարձակման անցան և հռոմեացիները հակառակորդներից շատերին հաղթեցին: Երբ մնացած գործն էլ հարձակման անցավ, թշնամին գլխավոր փախուստի դիմեց: Նրանց հետապնդողները շատերին կոտորեցին ու գերի վերցրին: Հակառակորդի հետապնդումը շարունակվեց երկար ժամանակ և հռոմեացիները խոշոր հաջողություն ու փառավոր հաղթանակ ձեռքից գցեցին՝ արժանանալով մեծագույն պարծալի: Արաբական ձիերը, թեև արագավազ են, բայց անվեհեր չեն, ոչ էլ վազբում՝ սուղուն, իսկ հռոմեացիները չուզեցին նրանց թուլությունից օգտվել: Կայսերական հրամանով շրջելով իրենց ձիերին՝ նրանք անակարար թողեցին իրենց հաղթանակը և բավարարվեցին հակառակորդին լույս փախուստի մատնելով: Այսպիսով էս վկա եղա այն բանին, որ հռոմեացիները չօգտվեցին այդ հնարավորությունից, որը նրանք ունեն, քանի որ այնտեղ ոչ դարան կար, ոչ էլ արդեն ինչ-որ կանոնավոր մարտ էր գնում, դաժան կամ վճռական դիմադրություն չկար, ոչ էլ հակառակորդի ուժերն էին ի մի հավաքված կամ նրանք ուժեղ էին կամ էլ տեղանքին էին տիրում: Ինչ կարիք կար վախճանալու Հալեպի տիրապետից, երբ կարելի էր հետապնդել նրան, այն դեպքում, երբ կայսրը մնացած բանակով կպահպաներ թիկունքը, իսկ այդ ամենը հնարավորություն չէր տա հակառակորդին հասնել Հալեպ ու կրկին իշխել այնտեղ: Կարելի էր ամառացնել թաղաքի շրջակայքը և ստիպել նրա տիրակալին համաձայնության գալ, քանի որ նրա ռազմիկների մեծ մասը կոտորվել էր: Ինչպես մենք հետո իմացանք, հալեպի ժողովուրդը պատրաստ էր տանելի պայմաններով թաղաքը հանձնել կայսեր ողորմածությանը ու նրանց նույնիսկ երիտասարդությունը չէր դիմադրի, եթե զինվորները առաջ գնային, բայց զինվորները առաջ էին գնում միայն թշնամուն հեռու բռնելու համար, որ նրանք չհարձակվեն հռոմեական ամրությունների վրա: Միայն այդ հրամանատարների անվճռականության և մյուսների, ինչպես նաև կայսեր և այլ մարդկանց թուլության պատճառով հաղթանակի օգուտները բաց թողնվեցին ու արդյունքը ավելի վատը եղավ, քան կարելի էր սպասել: Բաց թողնվեցին հաղթանակի պտուղները և թշնամուն թույլ տրվեց ուշքի գալ, ընդ որում ոչ միայն բաց թողնվեց ավելի մեծ փառքի հասնելու հնարավորությունը, այլ և թշնամին որևէ կերպ չհետապնդվեց, ինչն էլ նրան հնարավորություն տվեց օգտվել, ինչպես պետք է, արդուակալներից, որոնք նրանց բոլոր պահանջները բավարարեցին: Միայն բանն այդպես եղավ: Կայսրը, թշնամիների փախուստից հետո վերադառնալով խարաբ, որոշեց բնակեցնել Հիերապոլիսի միջնաբերդը և այնտեղ ստրատեգոս նշանակել, որ սա աստիճանաբար թաղաքը հռոմեական դարձնի ու այնտեղ հայեր հաստատի, որպեսզի նրանք բնակվողներն այնտեղ և աստիճանաբար այն իրենց բնակավայրը ու հռոմեական մի սովորական թաղաք դարձնեն՝ պաշտպանելով և իրենց, և պետությունը: Նա, այնտեղ ստրատեգոս հաստատեց վեստ Փարեսման Ապոկապին, որը ծագումով Հայաստանից էր: Դրանով կայսրը հենակետ ստեղծեց՝ շարունակելու հակառակորդներին պարտության մատնելը և նրանց ընդդիմակայելը» (Միդդասյան Աթախան «Պատմություն», «Ռոմանոս IV-ը»):

«Այնտեղից կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) թշնամական երկրի վրայով երեք օր անց հասնում է Հիերապոլիս: Այնտեղ գտնվող գործը՝ արաբներն ու թուրքերը, ինչպես նաև նրանց գլխավոր նկերտիկիսը, որն իրեն Պարսկաստանի թագավորներից սերված էր համարում, ձևացնելով, թե ուզում են հարձակման անցնել, այնուամենայնիվ չհամարձակվեցին հռոմեացիների հետ մոտիկից մարտի բռնվել, այլ գործում էին հեռավարությամբ ու մեկ-մեկ առաջ անցնելով: Կայսրը հողաթմբերի օգնությամբ, պարսպամարտով ու զորհներով գրավեց Հիերապոլիսը, որից հետո օտարազգի գործը, պայմանի համաձայն, առանց զենքի ու զրահի արձակեց: Այդ բոլոր գործերում միջնորդի դեր էր խաղում մագիստրոս Պետրոս Լիբեյլիսը, հունական ու ասորական փայլուն կրթություն ստացած մի մարդ, որ ծնվել ու մեծացել էր Անտիոք թաղաքում, այդ թաղաքի առաջին մարդկանցից մեկի որդին էր: Հալեպի, այն է Բերիայի ամիրան (Միդդասյանների Էմիրության Էմիր Մահմուդ իբն

Նախորդ – Մ.Ֆ.), միանալով արաբներին ու թուրքերին և հզոր բանակ ստեղծելով, մտածում էր կայսեր հետ մարտի բռնվել ու պատերազմել: Կայսրը գրավված քաղաքում էր գտնվում և մարտնչում էր դեռևս դիմադրություն ցուցաբերող մի աշտարակի պաշտպանների դեմ: Երկու մարտական գործարարներ էին առանձնացվել հակառակորդներին հսկելու և նրանց առջև ճանաչել փակելու համար: Հիերապոլիսի շուրջ կան լայնատարած դաշտեր, որտեղ երևացին մի բանի ծիսավոր սարակիստներ, կան բուրներ, բայց և ոչ մի բարձր լեռ: Կայսրը տոթալեզ էր, չուրը՝ օդի քերմության ու շոգի պատճառով՝ գոլ: Թշնամիները, ստեպ-ստեպ մոտենալով մարտաշարքերին, վերստին հետ էին վերադառնում, բանգի դեռևս բացակայում էր Մահմուդ ամիրան: Նրանք, հենվելով նետեր արձակելով, հռոմեացիներից ոմանց ստիպեցին հեռանալ: Այդ բանը նրանք երկու-երեք անգամ արեցին: Մի այլ ընդհարման ժամանակ նրանք չբավարարվեցին հռոմեացիներին մի փոքր հետապնդելով ու կանգնելով, այլ, բռնելով նրանց, մարտի բռնվեցին ստրատեգատների տագմայի հետ: Նրանք, թեև անցելով սխուրթի տագման, շատերին կոտորեցին, իսկ մնացածներին ստիպեցին խայտառակ փախուստի դիմել՝ աջ կողմում թողնելով սխուրթի սինտագման, որը, հակառակը, ակնատես լինով հռոմեացիների պարտության, տեղից չշարժվեց և, կարծես բան չէր պատահել, հանգիստ կանգնել էր: Թվում էր, մտադրված լինելով, որ չնկատվի թշնամու կողմից՝ նա ջանում ասեն կերպ խուսափել նրա ուշադրությունից, բայց թշնամիները, փութանալով վերադառնալով, նրան էլ պարտության մատնեցին, շատերին կոտորեցին, մնացածներին էլ ստիպեցին ծանաբար փակվել՝ խորամանկությամբ տիրանալով նրանց դրոշներին: Նրանք բազում զինվորների գլուխները կտրեցին և, ի նշան իրենց հաղթանակի, հալածեցին: Ես ինքս էլ ապշած էի, տեսնելով, թե ինչպես, երբ հռոմեացիները այդպիսի հարվածներ էին ստանում ու պարտություն կրում, մնացած բանակից և ոչ-ոք օգնության չգիտեց, ոչ-ոք ոտքի չէլավ ու բոլորը ներսում նստած, կարծես բարեկամական երկրում վրաններ խփած, լոկ իրենց մասին էին մտածում, նրանց մոտ բացարձակապես բացակայում էր հոգու բռնկումը, հոգատարությունն և խռովահույզությունը: Կայսրը, որ քաղաքի ներսում էր գտնվում, իմանալով այդ մասին, շատ տխրեց և իր հետ եղող կապաղովկացիների հետ փութանալով վերադարձավ՝ խորհելով պատահածի համար դարման գտնելու, ինչպես նաև հռոմեացիների մասին: Այդ գիշերը բոլորի համար չարագուշակ էր, նամանավանդ հայկական հետևակն էլ, որին հրաման էր տրվել խրամի մոտ գիշերել, որոշեց ապստամբել և զինադրել: Դա մի տագնապալից ու դաժան գիշեր էր հռոմեացիների համար: Դեռ լույսը չծագած, թշնամիները օղակեցին խարաբը: Հայեայի ամիրան, իմանալով կատարվածի մասին, իր ողջ զինական ուժով եկավ՝ մեկ հարվածով կայսեր ու դաշնակից բանակին առանց մարտի բռնելու համար: Ահա թե ինչու նրանք չէին դադարում սուրբ մեր շուրջը իրենց նեղվածներով՝ փորձելով սարսափ ազդել իրենց բարբարոսական ուժեր գոյններով: Կայսրը, որ վրանի ներսում մարտի պլանն էր կազմում, երրորդ ժամին հանկարծ նստած տեղից դուրս եկավ: Նոյեմբեր ամսի բանակն էր, ինդիկտիոնի 7-րդ տարին: Երբ դեռ քաջահայտ կերպով փողոցը, ոչ էլ շեփորները չէին հնչել, ոչ էլ որևէ ազդանշան տրվել, գորթի դրոշները բարձրացված բանակը շարք կազմած դուրս եկավ: Այդ ժամանակ թշնամիներ սկսեցին մի տեղ կենտրոնանալ, այն կողմում, որտեղից հռոմեացիներն էին շարժվում: Բոլորի հոգին խռովված էր, երբ նրանք պատկերացնում էին, թե ինչպիսին կլինի ճակատամարտը և ինչպիսի ելք կունենա այն: Ծակատողները պատերազմական կոչերով հարձակման անցան և հռոմեացիները հակառակորդներից շատերին հաղթեցին ու գետորեցին: Երբ մնացած զորքն էլ հարձակման անցավ, թշնամին գլխովի փախուստի դիմեց: Նրանց հետապնդողները շատերին կտորեցին ու գերի վերցրին: Հակառակորդի հետապնդումը շարունակվեց երկար ժամանակ և հռոմեացիները խոշոր հաջողություն ու փառավոր հաղթանակ ձեռքից գցեցին՝ արժանանալով մեծագույն պարծանքի: Արաբական ձիերը, թեև արագավազ են, բայց անվեհեր չեն, ոչ էլ վազում՝ տոկուն, իսկ հռոմեացիները չուզեցին նրանց թուլությունից օգտվել: Կայսերական հրամանով շրջելով իրենց ձիերին՝ նրանք անապարտ թողեցին իրենց հաղթանակը և բավարարվեցին հակառակորդին լոկ փախուստի մատնելով: Կայսրը գտնում էր, որ դա էլ մեծ բարեբախտություն է, որ վեհերոսները սրտապնդվեցին և մեռածները, այսպես ասած, վերակենդանացան: Կայսրը, թշնամիների փախուստից հետո վերադառնալով խարաբ, որոշեց բնակեցնել Հիերապոլիսի միջնաբերդը: Նա, այնտեղ ստրատեգոս հաստատեց վեստ Փարեսան Արկոկապին, որը ծագումով Մայսատանից էր: Դրանով կայսրը հենակետ ստեղծեց՝ շարունակելու հակառակորդներին պարտության մատնելը և նրանց ընդդիմակալելը» (Հովսեփոս Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Հայոց 518 թվականին Տիոյեն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) ողջ հունաց երկրում՝ մինչև հռոմոց սահմանները և ողջ արևելքում, մեծ զորահավաք արեց ու հսկայական զորքով շարժվեց, եկավ, հասավ տաջկաց երկրի վրա: Նա իջավ ու բանակեց Մուպեճ կոչվող անվանի քաղաքի պարիսպների տակ՝ տաջիկների հռչակավոր Հայեայ քաղաքին մոտիկ: Տեղի ունեցավ կատաղի պատերազմ: Կայսրը խուժարուժ և անհամար զինվորների օգնությամբ վտանգի մեջ գցեց քաղաքը և բնակչությանը պատճառած այրբան նեղություններից հետո հրամայեց քաղաքի դեմ բարձրանել և փիղիկյանները կանգնեցնել, բանգի քաղաքը ամուր պարիսպներով էր շրջապատված: Մեծամեծ քարերի հարվածները բանդեցին պարսպի մի մասը և այն տապալեցին քաղաքի մեջ: Դրա վրա բովանդակ քաղաքի բնակչությունը ահ ու դողի մեջ ընկավ, բոլորը խաչեր սարքեցին և դրանք բռնած դուրս թափվեցին ու դիմեցին կայսեր: Քաղաքի բոլոր երևելիները մեծամեծ նվերներով եկան ու ընկան կայսեր ոտքերը, դարձան նրան հարկատու և մահից փրկվեցին: Կայսրը ողորմածությամբ վերաբերվեց քաղաքի բնակչությանը և նրանց հարկատու դարձրեց: Այդ պահին Տիոյեն կայսրը կայսրությունը նաևս վաղ փրկեց՝ վաղվաղակի Կոստանդնուպոլիս վերադառնալով: Կայսրը, լսելով գա, փութանալով գնաց» (Մատթեոս Ուռնիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 518 թվականին Տիոյեն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) հսկայական զորքով շարժվեց Արևելք: Նա հասավ տաջիկների երկրի ու պաշարեց Մուպեճը: Կայսրը պաշարողական մեթոդների օգնությամբ բանդեց պարսպի մի մասը: Դրա վրա բովանդակ քաղաքի բնակչությունը ահ ու դողի մեջ ընկավ, բոլորը խաչեր սարքեցին և դրանք բռնած դուրս թափվեցին ու դիմեցին կայսեր: Կայսրը ողորմածությամբ վերաբերվեց քաղաքի բնակչությանը, նրանց հարկատու դարձրեց և հեծյալների հետ թողեց իր կառավարիչներին, որից հետո կայսրուհու ինտրանսով վաղվաղակի Կոստանդնուպոլիս վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) արշավանք իրականացրեց Մաբոզ քաղաքի վրա, որը Հիերոպոլիսն է, գրավեց այն ու վերադարձեց այնտեղից արաբներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 3):

«Եվ ահա հռոմեները տարածվեցին մինչև Մաբոզ, որի բնակիչներից շատերը փախան Հայեայ, ընդ որում ուղտի վարձը, որը Մաբոզից մեկնում էր Հայեայ, հասավ 80 ոսկե դիմարի: հռոմեները տիրեցին Մաբոզին և այնտեղ մեծ կոտորած արեցին՝ ավերելով քաղաքի պարիսպները, որի քարերից կառուցեցին այն միջնաբերդը, որը կա մինչ այժմ: հռոմեները, սակայն, այնքան մեծաքանակ էին, որ չէին կարողանում լուծել պարենամթերքով ապահովման հարցը և բացի այդ ուժեղ հարձակումներ էին գործում նաև թուրքերը, ինչի պատճառով մեծ տոկ եղավ: Այդ ժամանակ, հայտնեցին նաև, որ Ալֆինը այլ թուրքերի հետ միասին ամալացնում և հռոմեների մնացած տարածքները և հասել ու տիրել է Նույիսին Անտիոխին: Այս պայմաններում արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) կայազոր հաստատեց Նորակառույց միջնաբերդում և հետ դարձավ» (Բար-Յերեմես «Ալֆինիի պատմություն», գիրք 10):

³²⁷⁸ «Զանի դեռ հռոմեական զորքը բանակած մտնում էր, թվում էր, թե արաբները տեղում անշարժ են, բայց երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) զորքն առնելով շարժվեց ուղիղ Ազգա բերդի վրա, նրանք սկսեցին իրենց սովորության համաձայն որոշ հետապնդության վրա տեղ-տեղ երևալ և, հաճախակի գործելով վերջապահ գործի վրա, վնասել պարենը փոխադրողներին ու նեղել հռոմեացիներին, բանգի հարձակվում էին հանկարծակի և դարան մտած: Կայսրը, ճամբարը առնելով նետածիգների ու վահանակիրների պաշտպանության մեջ, ողջ զորքով, զրահը հագած հարձակվում է Ազգա բերդի վրա՝ նախորդ իմանալով, որ վայրը հարմար է օթևանելու համար, որ այնտեղ շատ ջուր կա, որն ի վիճակի է բավարարել իր բանակի ջրի պակասը: Երբ, սակայն, նետի կես թռիչքի հեռավորության վրա նա մոտեցավ ու տեսավ, որ այն շատ ամուր է և անմատչելի, գտնվում է ջրի գագաթին՝ երկու շարք պարիսպներով պատսպարված, կարծես ժայռերով ամրացված դարպասը տանող քարե ճանապարհով, հոսող ջուրն էլ սակավ է այրբան գործի համար ու ոչ բավարար, հեռացավ, գնաց ու բանակեց մի տեղում, որտեղ ավելի առատ էր հոսում ջուրը: Այս ամենը հաշվի առնելով, հաշվի առնելով նաև, որ քաղաքի վրա շարժվել հնարավոր չէ, տեղ էլ չկա հեռահար մեթոդներ ղեշել, հնար չկա այնպես ամրությունները կառուցել, որ դրանք չայրվեն թշնամու կողմից ու նաև հաշվի առնելով, որ ձմեռը ահա-ահա կսկսվի, թշնամու ուժերն էլ դեռ կտրված չեն, նա այնտեղից շարժվեց դեպի Ավանտիոսի սահմանները: Այստեղ էր հրկիզեց հունց Հայեայի ամիրային հատկացված Կատսա կոչվող մեծ գյուղը և կանգ առավ Տերխույա կոչվող մի այլ գյուղում: Ցանկապատը շինելու ժամանակ, երբ կայսրը աջ կողմում էր կանգնած, երկու արաբներ բարձունքի հետևից ձիերով աննկատ բառատրոսի եկան ու երկու հետևակայինների նիզակահար արեցին: Կայսրը, առաջինը տեսնելով նրանց, զինվորներին ոտքի հանեց նրանց հետապնդելու, բայց արաբները իրենց արագավազ ձիերով փրկվեցին ճամբարում: Այնտեղից էլ վեր կենալով՝ նա գնացին ուղիղ դեպի Արուսի, որը գտնվում էր իրենց գոյակարի ջշած արաբների ձեռքում, բայց դրա պահապանները դարձյալ փախուստի դիմեցին, որով կայսրը վերագրավեց սեփական ավանը, որտեղ կայազոր հաստատելով և թողնելով բավարար պարեն, ամեն ինչ կարգավորեց իրադրության համեմատ: Դրանից հետո, երբ գիշերեցին ոչ առանց անհանգստություն կրելու, արաբները դուրս ոռնում էին, մեկը ուղղություն բռնեցին դեպի հռոմեական երկիր, որը հիմա ամալացված ու թալանված էր: Իրոք, թեև այն առաջ հարուստ էր և այնտեղ կային մեծաթիվ, պողատու ծառեր, հիմա մեկը միայն հատուկներն ամրոթիկ տեսան, որոնք մնացել էին փոքրաթիվ պաշտպանության տակ: Մեկը անցանք նմանաթիվ շատ վայրերով, երբ ի վերջո եկանք Արթաք: Այդ քաղաքը գտնվում էր գործարանականության տիրապետության տակ և պահպանվում էր մեծ ու ուժեղ կայազորի կողմից, որն իր մասն էր ունեցել հարձակումների մեջ: Նա նաև նախապես սարակիստներից ուժեր էր հավաքել, ուստի իշխում էր մինչ այդ: Զանի որ այդ վայրը Անտիոքին շատ մոտ էր, նա նրանց թույլ էր տալիս ամեն մի

վնաս հասցնել շրջակայքին և այդ բաղաբնի լուրջ հակառակորդ էր դարձել: Կայսրը պատրաստվեց պաշարման, սակայն սարակինսուները, որոնք կայազորն էին կազմում, թողնեցին բաղաբն և զիջեցին փախալ: Այդ ժամանակ կայսրը մնաց և կազմակերպեց ճամբարի կառուցման աշխատանքները: Գործերը կարգի գցելով՝ նա այնտեղ կայազոր ու հրամանատար հաստատեց՝ ամեն ջանք գործադրելով անհրաժեշտ ձեռք բերելու համար: Հռոմեացիները իրենց այս կայսեր օրոք սկսեցին թշնամիներին դիմադրություն ցուցաբերել, արիության հանդես բերել և հավաքվել դիմադրելու համար, իսկ մի փոքր առաջ թագավորող վայսերը, Մոնոմախտից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ից - Մ.Ֆ.**) սկսած, իրենց ցույց տալուց և գործեր կուտակելուց բացի, ոչ մի տեղ հանդուգն մարտ չսկսեցին, որից որոշակի է, որ, ընդհանրապես առած, ամեն ինչում հաջողության գրավականը հենց վեհապետն է: Կայսրն այնտեղից չկարողացավ Անտիոք գնալ, վախճանալով դարանում հայտնվել, մանավանդ որ հնարավորություն չուներ լրացնել պաշարները, ու դրա համար էլ նա հետ կանգնեց այդ մտքից: Մի բանի դժվարանցանելի կիրճերի միջով նա հասավ Կիլիկիայի Ալեքսանդրոս կոչվող բաղաբն և այնտեղ բանակեց, ապա Տավրոս լեռան վրայով ողջ գործով մուտք գործեց հռոմեացիների երկիրը: Հիմնվորները անսպասելիորեն եղան ցուրտ վայրերում, դա դեկտեմբեր ամսվա վերջն էր, և, եկած լինելով տոթակեղ ու շոգ տեղերից, ջերմաստիճանի զգալի տարբերություն զգացին: Դրա պատճառով բազում մարդիկ մեռան և բազում անասուններ սատկեցին» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Զանի դեռ հռոմեական գործը բանակած մնում էր, թվում էր, թե արաբները տեղում անշարժ են, բայց երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.**) գործն առնելով շարժվեց ուղիղ Ազգաք բերդի վրա, Նրանք սկսեցին իրենց սովորության համաձայն որոշ ինքնավորության վրա տեղ-տեղ երևալ և, հաճախակի գործելով վերջապահ գործի վրա, վնասել պարեն փոխարդողներին ու նեղել հռոմեացիներին, բանգի հարձակում էին հանկարծակի և դարան մտած: Կայսրը, ճամբարը առնելով նետածիգների ու վահանակիւրների պաշտպանության մեջ, ողջ գործով, զրաիւր հագած հարձակվում է Ազգաք բերդի վրա՝ նախօրոք իմանալով, որ վայրը հարմար է օթևանելու: Երբ, սակայն, նա մոտեցավ ու տեսավ, որ այն շատ ամուր է և անմատչելի, գտնվում է բլրի գագաթին՝ երկու շարք պարիսպներով պատսպարված, կարծես ծայրերով ամրացված դարպակով տանող բարձր ճանապարհով, հոսող ջրուն էլ՝ սակավ այդքան հեռավորելու, բայց արաբները իրենց արագակալ գնաց ու բանակեց մի տեղում, որտեղ ավելի առատ էր հոսում ջուրը: Այնտեղից էլ շարժվեց դեպի Ավսոնիտիս սահմանները, հրկիզեց հնուց Հայկաի ամիրային հատկացված Կասոնա կոչվող մի մեծ գյուղը և կանգ առավ Տերիսոյա կոչվող մի այլ գյուղում: Ցանկապատը շինելու ժամանակ, երբ կայսրը աջ կողմում էր կանգնած, երկու արաբներ աննկատ բարձունքի հետևից ձիերով բառատրոփ եկան ու երկու հետևակայիների նիզաղորդարդ արեցին: Կայսրը, առաջինը տեսնելով նրանց, զինվորներին ուղիղ հանձն նրանց հետապնդելու, բայց արաբները իրենց արագակալ ձիերով փրկվեցին ճամբարում: Այնտեղից էլ վեր կենալով, գնացին ուղիղ դեպի Արտախ, որը գտնվում էր իրենց գորավարին բնած արաբների ձեռքում, բայց դրա պահապանները դարձյալ փախուստի դիմեցին, որով կայսրը վերագրավեց սեփական ավանը, որտեղ, կայազոր հաստատելով և թողնելով բավարար պարեն, ամեն ինչ կարգավորեց՝ իրադրության համեմատ: Հռոմեացիները իրենց այս կայսեր օրոք սկսեցին թշնամիներին դիմադրություն ցուցաբերել, արիության հանդես բերել, հավաքվել դիմադրելու համար, իսկ մի փոքր առաջ թագավորող կայսրերը, իրենց ցույց տալուց և գործեր կուտակելուց բացի, ոչ մի տեղ հանդուգն մարտ չսկսեցին, որից որոշակի է, որ, ընդհանրապես առած, ամեն ինչում հաջողության գրավականը հենց վեհապետն է: Կայսրն այնտեղից չկարողացավ Անտիոք գնալ, բանգի սովից ու բազում պատահարներից արդեն կորուրվել էր: Նա դաշտերի վրայով ու մի բանի դժվարանցանելի կիրճերի միջով հասնում է Կիլիկիայի Ալեքսանդրոս կոչվող բաղաբն և այնտեղ բանակում, ապա Տավրոս լեռան վրայով ողջ գործով մուտք գործում հռոմեացիների երկիրը: Նրանք անսպասելիորեն եղան ցուրտ վայրերում և, եկած լինելով տոթակեղ ու շոգ տեղերից, զգացին ջերմաստիճանի զգալի տարբերությունը: Դրա պատճառով բազում մարդիկ մեռան և բազում անասուններ սատկեցին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁷⁹ «Պողանդոս կեյսուրի Դյուտարիոն կոչվող մի գյուղ դուրս գալով՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.**) լսեց Անորիոն բաղաբնում տեղի ունեցած ավարառության և անթիվ ու անհամար մարդկանց կոտորածի մասին: Թշնամու ճամբարը գտնվում էր հալկլա կայանում, բայց Մելիտենի գորահրամանատարը ամենևին չցանկացավ նրա վրա հարձակվել, այն էլ այն ժամանակ, երբ իր՝ կայսեր, գործը կենտրոնացած էր Ծամուդավ բաղաբնում: Ինքն ևս, սակայն, հնարավորություն չունեցավ հարձակվել նրանց վրա, բանի որ նրանք անցել էին այնտեղով, մինչ ինքը ամրացնում էր այլ վայրեր: Կայսրը այդ բոլորի վրա շատ տխրեց, բայց, չկարողանալով որևէ օգնություն ցույց տալ, գործի գործերը հնարավորության սահմաններում լավ կարգավորելով, նրա մեծ մասը ուղարկեց ձմեռելու, իսկ ինքն էլ գնաց Բյուզանդիոն՝ տեղ հասնելով հունվար ամսի վերջերին» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Պողանդոս կեյսուրի Դյուտարիոն կոչվող մի գյուղ դուրս գալով՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.**) լսեց Անորիոն բաղաբնում տեղի ունեցած ավարառության և անթիվ ու անհամար մարդկանց կոտորածի մասին: Թշնամու ճամբարը գտնվում էր հալկլա կայանում, բայց Մելիտենի գորահրամանատարը ամենևին չցանկացավ նրա վրա հարձակվել, այն էլ այն ժամանակ, երբ իր՝ կայսեր, գործը կենտրոնացած էր Ծամուդավ բաղաբնում: Ինքն ևս, սակայն, հնարավորություն չունեցավ հարձակվել նրանց վրա, բանի որ նրանք անցել էին այնտեղով, մինչ ինքը ամրացնում էր այլ վայրեր: Կայսրը այդ բոլորի վրա շատ տխրեց, բայց, չկարողանալով որևէ օգնություն ցույց տալ, գործի գործերը հնարավորության սահմաններում լավ կարգավորելով, նրա մեծ մասը ուղարկեց ձմեռելու, իսկ ինքն էլ գնաց Բյուզանդիոն՝ տեղ հասնելով հունվար ամսի վերջերին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Եվ ահա գործի գլուխն անցած արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.**) ելավ բարբարոսների դեմ՝ չիմանալով ոչ ուր գնալ, ոչ էլ ինչ անել: Նա մեկ մի վայրում է հայտնվում, մեկ ժամանակ մեկ այլ վայր, թափառում էր Անորիոնում ու Պարսկաստանում և, թե՛ ինչ-որ բան էլ նրան հաջողվեց, ապա դա այն էր, որ գործը տարավ լեռները ու բարձրադիր վայրերում տեղավորեց, հետո կրկին իջեցրեց, տարավ նեղ վայրերով և նման հիմուտ գորաշարժերով շատ մարդկանց կործանեց: Այնուհանդերձ նա հաղթական տեսքով վերադարձավ, սակայն ոչ հնդկական ու ոչ էլ պարսկական ավեր իր հետ չբերեց ու մեծարեց իրեն, թերևս, միայն այն բանով, որ արշավի ելավ թշնամու դեմ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Աթալիախտես, Ռոմանոս IV», մաս 13):

«Այդ ժամանակ, սակայն, հայտնեցին, որ Ափշինը այլ թուրքերի հետ միասին ամայացնում է հռոմեների մնացած տարածքները և հասել ու տիրել է Նույնիսկ Անորիոնին...: Եվ ահա հռոմեների Դիոգենես արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի - Մ.Ֆ.**) դեսպանորդը ներկայացավ սուլթանին (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանին - Մ.Ֆ.**) և ասաց. «Եթե այս ամենն անում ես Մաքրոի համար, ապա եկ ու մենք այն բեզ կհանձնենք, սակայն մինչ այդ վերականգնիր իրձեշն ու Միհնազգերտը և մենք բեզ ամենամյա հարկը լորից կվճարենք»: Սուլթանը համաձայնեց և վերականգնեց ոչ միայն այդ բաղաբնները, այլ նաև հյաթը, սակայն հետո մարդ ուղարկեց Ափշինի մոտ և ասաց. «Ահա, ես ներխուժում եմ հռոմեների երկիր, որտեղ մեծ ավար կա և չկա մեկը, որ կկարողանա մարտով մեզ դեմ ելնել»: Դրանից հետո սուլթանը կոչ արեց կրկին մտնել հռոմեների երկիր և դա արեցին այն սատիճանի ուրախությամբ և արագությամբ, որ այդ ընթացքում շատ ուղտեր սատկեցին: Եվ ահա Ափշինը այնքան խորացավ հռոմեների տարածքներում, մինչև որ չիսսավ Կոստանդնուպոլսի պարիսպների մոտ հոսող գետին՝ ամեն ինչ թալանելով» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁸⁰ «Այս տարում ամիր ալ-Տույուշ Բադրը (**Ճաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Պետրոս Հայր - Մ.Ֆ.**) Եգիպտոսից մեծ գործով գնաց ու պաշարեց Տյուրոսը, որը գրավել էր դատավոր այն ալ-Դաուլա իբն Աբու Ուկայլը: Երբ նա պաշարեց բաղաբն, դատավորը օգնության կանչեց Անորիոնի թուրքերի առաջնորդ ամիր Կուրույին: Սա 12.000 ձիավորներով եկավ և պաշարեց Միդոն բաղաբն, որը գորահրամանատար Բադրի ձեռքում էր: Այդ ժամանակ Բադրը հեռացավ և թուրքերն էլ վերադարձան, սակայն Բադրը մեկ տարի ևս շարունակեց Տյուրոսի պաշարումը ցամաքից ու ծովից և այնքան նեղեց բնակիչներին, որ հացի լիտրը կես դինարով էին վերցնում: Այնուհանդերձ Բադրը չիսսավ իր նպատակին ու հեռացավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

³²⁸¹ «Մի այլ դեպք էլ պատահեց, որն ստիպեց իրեն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին - Մ.Ֆ.**) շտապել արշավանքի գնալու: Մի ոմն լատին, անունը Կրիսպինոս, որը կայսեր մոտ էր ժամանել Իտալիայից, Արևելքը ուղարկվեց այնտեղ ձմեռելու: Իր սպասած փառք ու պատվին չարժանանալով, սակայն, նա ապստամբություն ծրագրեց և առանց այլևայլի հանդիպած հարկահավաքներին ու այլ մարդկանց սկսեց կողոպտել և թալանել, սակայն ոչ մի հռոմեացու չսպանեց: Շատերը նրա դեմ մարտի գնացին, բայց պարտվեցին» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Մի այլ դեպք էլ պատահեց, որն ստիպեց իրեն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին - Մ.Ֆ.**) շտապել արշավանքի գնալու: Մի ոմն լատին, անունը Կրիսպինոս, որը կայսեր մոտ էր ժամանել Իտալիայից, Արևելքը ուղարկվեց այնտեղ ձմեռելու: Իր սպասած փառք ու պատվին չարժանանալով, սակայն, նա ապստամբություն ծրագրեց և առանց այլևայլի հանդիպած հարկահավաքներին ու այլ մարդկանց սկսեց կողոպտել և թալանել, սակայն ոչ մի հռոմեացու չսպանեց: Շատերը նրա դեմ մարտի գնացին, բայց պարտվեցին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸² «Ի վերջո Արմենիականի բանակաթեմում ձմեռող վեստարի Սամուի Ալուսիան բուլղարը, արևմտական հինգ տազմաներով Հարության մեծ օրը, այն է Չատկի, ընթացքից Կրիսպինոսի վրա հարձակվեց, սակայն ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց: Հիմնվորները հարձակվեցին նրանց վրաների վրա ու դաս տվեցին ֆրանկներին նրանց դավաճանության համար, սակայն ֆրանկները համախալվեցին ու հզոր պաշտպանություն

կազմակերպեցին, ինչի արդյունքում հռոմեացիները որոշակի կորուստներով փախուստի դիմեցին: Այդ ժամանակ էլ հենց ֆրանկները ցատկեցին ձիերի վրա և անցան հակահարձակման՝ հետապնդելով, սպանելով և գերելով շատերին: Այդ ժամանակի Կրիսպինոսը խոսքով հանդես եկավ, որում մեղադրեց հռոմեացիների նեկոությունը, քանի որ այդ մեծ ու հիմնական օրը, որը տոների տոնն է հանդիսանում, նրանք զինվեցին քրիստոնյաների դեմ, բայց չէ՝ որ հավատացյալները այդ օրը չպետք է պղծեին հարության օրը: Այնուհանդերձ նա գերիների հանդեպ մարդասիրաբար վարվեց, իսկ վիրավորներին էլ ուղարկեց դարձանքներու» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Այդ միջոցին Արմենիականների բանակաթեմում ձմեռող վեստարյիս Մամուխի Ալուսիան բուլղարաց, եղբայրը կայսեր կնոջ, որին կայսրը կնույթան էր առել դեռ Նախքան գահին տիրանալը, արևմտական հինգ տազմաներով Զարության մեծ օրը, այն է 2առկի, ընթացքից Կրիսպինոսի վրա հարձակվեց: Ֆրանկները, սակայն, համախմբվեցին, հռոմեացիները փախուստի դիմեցին, նրանցից շատերը սպանվեցին ու անթիվ, անհամար մարդիկ էլ գերի ընկան: Կրիսպինոսը, սակայն, նրանց հանդեպ մարդասիրաբար վարվեց, բոլորին ազատ արձակեց, դեռ ավելին, վիրավորներին էլ ուղարկեց դարձանքներու» (Ռովիանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸³ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), ժամանելով Դորիլեոն, ընդունեց Կրիսպինոսի պատվիրակությունը, որի միջոցով նա խոստովանում էր իր հնազանդությունը, պարզում ապստամբություն բարձրացնելու պատճառները և խնդրում ներում կամա կամ ակամա գործած վատ արարքների համար: Կայսրը նրան ընդառաջ գնաց և բոլոր խնդրածը կատարեց՝ գնահատելով մարդու քաջությունն ու պատերազմական հմտությունը: Ապստամբություն բարձրացրած միջոցին մեծաթիվ թուրքերի հանդիպելով՝ սա մարտում նա մեծ սխալներ էր գործել: Նա կայսեր դիմապիտեց ծառայի պես և բարեկամաբար հետևեց նրան՝ իր հետ տանելով փոքրաթիվ զինվորների: Մնացածներին նա թողել էր Արմենիականների բանակաթեմում, մի բարձր բլրի վրա գտնվող և իր կողմից գրավված Մավրոկաստրոն քաղաքում» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), ժամանելով Դորիլեոն, ընդունեց Կրիսպինոսի պատվիրակությունը, որի միջոցով նա խոստովանում էր իր հնազանդությունը, պարզում ապստամբություն բարձրացնելու պատճառները և խնդրում ներում կամա կամ ակամա գործած վատ արարքների համար: Կայսրը նրան ընդառաջ գնաց և բոլոր խնդրածը կատարեց՝ գնահատելով մարդու քաջությունն ու պատերազմական հմտությունը: Ապստամբություն բարձրացրած միջոցին մեծաթիվ թուրքերի հանդիպելով՝ սա մարտում նա մեծ սխալներ էր գործել: Նա կայսեր դիմապիտեց ծառայի պես և բարեկամաբար հետևեց նրան՝ իր հետ տանելով փոքրաթիվ զինվորների: Մնացածներին նա թողել էր Արմենիականների բանակաթեմում, մի բարձր բլրի վրա գտնվող և իր կողմից գրավված Մավրոկաստրոն քաղաքում» (Ռովիանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁴ «Շատ չանցած, սակայն, կասկածվելով իր ծրագրերին մասնակցություն ունենալուց հրաժարվող ցեղակիցների հանդեպ ինչ-որ դաժանություն գործելու մեջ, ֆրանկների ազգը անհավատ է և ազաի, դեռ ավելին ապերախտ, չնչին առիթով մեծ ոճիրներ գործող, խռովություններ ու ապստամբություններ բարձրացնող և դրանից հաճույք ստացող, նա հեռացվեց բանակից: Նրան բացեցիքաց որևէ մեղադրանք չներկայացվեց, այլ այդպես եղավ պարզապես՝ երևելի ոմն նեմիցի ամբաստանության հիման վրա: Այդ ժամանակ Կրիսպինոսի ընկերները, կատարվածից դժգոհ, թողնելով բերդը եկան Միջագետք և բնակիչների գլխին բազում փորձանք բերեցին» (Ռովիանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Շատ չանցած, սակայն, կասկածվելով իր ծրագրերին մասնակցություն ունենալուց հրաժարվող ցեղակիցների հանդեպ ինչ-որ դաժանություն գործելու մեջ, ֆրանկների ազգը անհավատ է և ազաի, դեռ ավելին ապերախտ, չնչին առիթով մեծ ոճիրներ գործող, խռովություններ ու ապստամբություններ բարձրացնող և դրանից հաճույք ստացող, նա հեռացվեց բանակից: Նրան բացեցիքաց որևէ մեղադրանք չներկայացվեց, այլ այդպես եղավ պարզապես՝ երևելի ոմն նեմիցի ամբաստանության հիման վրա: Այդ ժամանակ Կրիսպինոսի ընկերները, կատարվածից դժգոհ, թողնելով բերդը եկան Միջագետք և բնակիչների գլխին բազում փորձանք բերեցին» (Ռովիանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁵ «Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ թուրքերի մեծաթիվ բազմություն ավարառում է երկիրը, գործով եկավ Կեսարիա, հետո էլ գնաց Լարիսա և զորքի մի մասը նրանց դեմ ուղարկեց: Ղիկիս գուլիս չբերած և ենթադրելով, որ թշնամին փախուստի է դիմում, այն կարգ ու կանոնով շտապեց առաջ, բայց, դեռ ոչ մի խրամ չփորած, ոչ էլ՝ վրան խիհած, թշնամիներն երևացին վայրերի ամենաամուր տեղերը և բլուրների գագաթները բռնած: Արդուկ բարձրացավ և կայսրը, դեռ չհանգստացած, մարտի շեփորը հիշեցրեց ու նրանք, փաղանգները դրոշները բարձրացրած, շարքով առաջ շարժվեցին: Դավաճանություններից շատերը դուրս եկան, բայց վրա հասած տազմաները՝ մեկը լիկառնացիների կոչվածը, մյուսը՝ արևմտյան արիթմոսների, սովորականից ավելի հանդուգն հարձակվեցին և ստիպեցին նրանց անհապաղ փախուստի դիմել: Կայսրը մարտի մոտեցրեց նաև մնացած զորքերը և թշնամիների մյուս զինվորներն էլ փախստականների հետ միասին թիկունք դարձրին: Երբ անցնում էին զինվորները և վարձկան սկյութները, մանգաղած և լեռների մոտ թուրքական մի մեծ զորամաս հարձակվեց հռոմեացիների վրա: Նրանց ընդդիմակալեցին պահակության համար առանձնացված զինվորները, հատկապես ֆրանկները, որոնք ձեռնամարտի բռնվելով և համառորեն մարտնչելով, փախուստի մատնեցին: Այնտեղ կանգնած հռոմեական տազմաներից և ոչ մեկը, սակայն, ֆրանկներին ամենափոքր օգնությունն անգամ ցույց չտվեց: Այդ միջոցին, երեկոյան մոտ թշնամուն հետապնդելուց վերադարձավ և կայսրը: Պատերազմը երեկոյան մոտ տեղի ունեցավ, բայց զորքը գեներ վայր չդրեց, քանի որ հետախույզները հայտարարեցին, որ այն կարող է շարունակվել: Դաջորդ օրը կայսրը հրապարակային դատաստան տեսավ թշնամի ռազմագերիների դատապարտեց հետ: Նա նրանց մահվան դատապարտեց և այլևս ոչ-ոքի չխնայեց: Նա չխնայեց նույնիսկ նրանց հրամանատարին, հակառակ այն բանի, որ սա իր կյանքի համար հսկայական փրկագին էր խոստանում և խոստանում էր իր փոխարեն մեծաթիվ հռոմեացի գերիներ ազատել» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ թուրքերի մեծաթիվ բազմություն ավարառում է երկիրը, գործով եկավ Կեսարիա, հետո էլ գնաց Լարիսա և զորքի մի մասը նրանց դեմ ուղարկեց: Ղիկիս գուլիս չբերած և ենթադրելով, որ թշնամին փախուստի է դիմում, այն կարգ ու կանոնով շտապեց առաջ, բայց, դեռ ոչ մի խրամ չփորած, ոչ էլ՝ վրան խիհած, թշնամիներն երևացին վայրերի ամենաամուր տեղերը և բլուրների գագաթները բռնած: Արդուկ բարձրացավ և կայսրը, դեռ չհանգստացած, մարտի շեփորը հիշեցրեց ու նրանք, փաղանգները դրոշները բարձրացրած, շարքով առաջ շարժվեցին: Դավաճանություններից շատերը դուրս եկան, բայց վրա հասած տազմաները՝ մեկը լիկառնացիների կոչվածը, մյուսը՝ արևմտյան արիթմոսների, սովորականից ավելի հանդուգն հարձակվեցին և ստիպեցին նրանց անհապաղ փախուստի դիմել: Կայսրը մարտի մոտեցրեց նաև մնացած զորքերը և թշնամիների մյուս զինվորներն էլ փախստականների հետ միասին թիկունք դարձրին: Երբ անցնում էին զինվորները և վարձկան սկյութները, մանգաղած և լեռների մոտ թուրքական մի մեծ զորամաս հարձակվեց հռոմեացիների վրա: Նրանց ընդդիմակալեցին պահակության համար առանձնացված զինվորները, հատկապես ֆրանկները, որոնք ձեռնամարտի բռնվելով և համառորեն մարտնչելով, փախուստի մատնեցին: Այնտեղ կանգնած հռոմեական տազմաներից և ոչ մեկը, սակայն, ֆրանկներին ամենափոքր օգնությունն անգամ ցույց չտվեց: Այդ միջոցին, երեկոյան մոտ թշնամուն հետապնդելուց վերադարձավ և կայսրը: Պատերազմը երեկոյան մոտ տեղի ունեցավ, բայց զորքը գեներ վայր չդրեց, քանի որ հետախույզները հայտարարեցին, որ այն կարող է շարունակվել: Դաջորդ օրը կայսրը հրապարակային դատաստան տեսավ թշնամի ռազմագերիների հետ: Նա նրանց մահվան դատապարտեց և այլևս ոչ-ոքի չխնայեց: Նա չխնայեց նույնիսկ նրանց հրամանատարին, հակառակ այն բանի, որ սա իր կյանքի համար հսկայական փրկագին էր խոստանում և խոստանում էր իր փոխարեն մեծաթիվ հռոմեացի գերիներ ազատել» (Ռովիանես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁶ «Դույնների 1382 և արաբների 463 թվականին սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ելավ Արձիճի դեմ, սա Արձեջ քաղաքն է, գրավեց այն, մեծ կոտորած արեց և հսկայական բանակի ավար ուղարկեց Խորասան» (Բար-Նբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁸⁷ «Զրիստոսի 1070 թվականին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դեպության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) ելավ Բրինդիզիայի դեմ..., և հաջորդ տարի գրավեց այն» (Անանուս «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁸⁸ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) բանակատեղիում մնաց երեք օր և, ունեցած հաջողությունից կշտացած, հնարավորություն տվեց բազում հակառակորդների առանց որևէ դժվարության փախուստի դիմելու ու իրենց հետ տանելու անգամ ավարը: Երբ ի վերջո կայսրը ելավ այնտեղից ու սկսեց հետապնդել, թշնամին արդեն անցել էր Եփրատը: Քանի որ նա Մեդիոնեից մեկ կամ մի քանի օրվա ծանալարի հեռավորության վրա էր բանակել, սկսեց անհիմն ու կտրուկ ծրագրեր հղանալ և հայտարարեց դրանք բանակին, որը համաձայն էր դրան, բանի որ դա արշավանքի վերջը ու տուն դարձ կնշանակեր: Կայսրը որոշեց, որ, քանի որ հակառակորդը շատ հեռու է գնացել, այլևս չի հարձակվի հռոմեացիների վրա և լիակատար անորսալի վիճակում է, իսկ այդ պայմաններում այլևս անիմաստ է արշավանքը շարունակել և պետք է զորքի մի մասը առանձնացնել, թողնել, որպես հակառակորդների դեմ պատվար, իսկ ինքը մնացած ողջ զորքով կարող է վերադառնալ արքունիք՝ զորքին տները ցրելով, որ այն վերականգնվի, հանգստանա ու մյուս տարի ավելի եռանդով հարձակվի թշնամու վրա: Երբ այդ որոշումը հայտարարվեց, կայսրը որոշեց խորհրդակցել բանակի խորհրդի հետ: Օրվա երկրորդ կեսին, հավաքելով մեզ իր մոտ, նա կիսեց մեզ հետ իր մտադրությունները և հարցրեց մեր կարծիքը այդ մասին: Այլ, ճշմարիտն եմ ասում, բանզի ես չեմ ուզում որևէ կերպ իմ մեղքը մեղմել, ոչ էլ ինչ-որ

փառքի հետևից եմ վազում, քանի որ չեմ ուզում և կարիքն էլ չունեմ որևէ զովեստի, քանի որ առանց այդ էլ որոշակի հեղինակություն ունեմ ողջամիտ մարդկանց, մոտ, ահա ուրեմն, իմ պաշտոնակիցները և ինձ հետ հավասար դաս ունեցող անձիք համաձայնեցին դրա հետ ու հավանություն տվեցին նրա ծրագրերին, այն ժամանակ, երբ ես լռություն էի պահպանում: Կայսրը, նկատելով իմ լռությունը, հարցրեց, թե ե՞ս ինչ կարծիքի եմ: Ես չէի ուզում ասել իմ կարծիքը, քանի որ այն լիովին հակառակն էր մեծամասնության կարծիքին, սակայն կայսրը մեծ եռանդով ու համառության ստիպում էր ինձ արտահայտվել առանց անհամաձայնալու, մատված է վկա: Ի վերջո, ես արտահայտվեցի և միանգամից սասացի, որ ծրագիրն ինձ դուր չի գալիս և ավելացրի, որ հակառակորդն իրականում ծեծված է և հնարավորություն կա փոփոխություն մտցնել պատերազմի ընթացքի մեջ: Նրանց վիճակը ծանր էր և երեք օր տևած հետապնդման առկայությունը պետք է, որ նրանց վախեցրած լիներ: Դա երևում էր նաև նրանից, որ նրանք վերջ էին տվել թալանին և մեզ հետ մարտնչում էին ճանապարհին, մանավանդ որ մեր ձեռքում հայտնված գերիները, թվով մոտ 100 հոգի, պնդում էին, որ նրանց հիմնական բանակը դեռևս կորուստներ չի կրել ու ընդհանրապես, պարտությունը այդ ժողովրդի համար ոչինչ չի նշանակում և նրանք դեռևս բոլոր հնարավորություններն ունեն ամայացնելու հարևան բաղաթները: Ես ավելացրի, որ նրանց ռազմիկները արագորեն են վերականգնում ուժերը և հավաքվում մարտի համար: Այդ պատճառով էլ, սասացի ես, եթե հռոմեացիների բանակը մնա, դրանով թշնամու պողոթնումը կգապի ու նրան վախ կներշնչվի: Բացի այդ, ավելացրեցի ես, թիկունքում գտնվող հռոմեացիները վախկոտության կզգեն ու թշնամին կամայաջնի մեր հողերը, այն դեպքում, երբ առաջնորդի ներկայությամբ նրանք բաշքաբար են դրսևորում իրենց: Եվ ի վերջո, նույնիսկ եթե մենք նահանջենք էլ, թշնամին կհետապնդի մեզ, կամայաջնի մեր երկրները և զուցե հանկարծ նույնիսկ ամիսյալի հաղթանակ էլ հասնի՝ գտնելով մեր ուժերը նահանջող ու ցրված վիճակում: «Միաժամանակ», - սասացի ես, - «արդյո՞ք չափից ավելին չի լինի, եթե մենք թողնենք հակառակորդին մեր հետևում տիրություն անել հռոմեական երկրում, երբ դեռ ամռան վերջն է միայն ու արդյո՞ք այդ պայմաններում մենք հետագայում հաջողության կհասնենք: Ինչո՞ւ, օրինակ, մենք չտիրենք խլաթ բաղաթին, այնպես, որ զինվորները կկարողանան թալանի իրենց ծարավը հագեցնել, արիությանը համակվել, թշնամուն վախ կներշնչեն և, բացի այդ, այդ բաղաթը կհարստացնի հռոմեաների տերությունը, այլ ոչ թե թշնամունը: Այդ դեպքում թուրքերը մեծապես հետ կմղվեն, նրանց հարձակումները անհաջող տարածության վրա կդադարեն և նրանք կզրկվեն իրենց ճամբարներից, կայանատեղիներից ու ամրոցներից ու, բացի այդ, կզրկվեն դեպի Միջագետք իջնող ճանապարհներից»: Այն բանից հետո, երբ ես այսքանն սասացի, կարծես շքեղ ու հարուստ սերներ ցանելով, կայսրը հրաժարվեց իր նախկին ծրագրից ու դրա համար էլ, փոխելով միտքը, շարժվեց դեպի Եփրատ, քանզի թշնամիները նրա ափերին էին վրաններ խփել, բայց, իմանալով կայսրը՝ իրենց վրա դիմելու մասին, իսկույն հեռացան: Նրանք այնտեղ կուտակվել էին մեր հեռանալու դեպքում թալանը շարունակելու համար, սակայն ճակատագիրն այլ կերպ որոշեց: Կայսրը շարժվեց դեպի Ռոմանոստապոլիս, որտեղից ճանապարհորդ նեղ տեղերով ուղիղ դեպի խլաթ էր տանում, սակայն մտադրությունը փոխեց և, ձախ շուռ գալով, սկսեց թափառել այդ վայրերում, մինչև որ կրկին դեպի աջ ընթացավ: Իջնելով մի քանի դժվար ու անանցանելի ճանապարհներով՝ նա կրկին վերադարձավ իր նախկին և անփառունակ ծրագրին: Նա գործը երկու մասի բաժանեց և ավելի հզոր մասը տվեց Ֆիլարետոսին, մի մարդու, որ պարծենում էր իր զորավարական տաղանդով, բայց խայտառակ ու անթափաչ բարքերի տեր էր և վարում էր ամենասանտառկ սկի կանաչ: Նույնիսկ իր ցեղակիցները չէին հարգում և արհամարհում էին նրան, բնականաբար ձգտելով նրանից հեռու մնալ՝ թեև այնուհանդերձ կատարում էին նրա հրամանները՝ օգուտի ու փառքի ձգտելով» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) բանակատեղիում մնաց երեք օր և, ունեցած հաջողությունից կշտացած, հնարավորություն տվեց բազում հակառակորդների փախուստի դիմելու ու իրենց հետ տանելու անգամ ավարդ: Նա Մեյիտենից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա բանակեց, մտածելով իր գործի մի մասը առանձնացնել, թողնել, որպես հակառակորդների դեմ պատվար, իսկ ինքը մնացած ողջ զորքով վերադառնալ արթունիք: Այդ որոշումը, սակայն, անարդի համարվեց ու ոչ ձեռնառու, դրա համար էլ, փոխելով իր միտքը, նա շարժվեց դեպի Եփրատ, քանզի թշնամիները նրա ափերին էին վրաններ խփել, բայց իմանալով կայսրը՝ իրենց վրա դիմելու մասին, իսկույն հեռացան: Կայսրը շարժվեց դեպի Ռոմանոստապոլիս և, մտադիր լինելով այնտեղից գնալ դեպի խլաթ, մի վայրում բանակեց, իսկ Ֆիլարետոսին էլ, նա Վափրանյանների տոհմից էր, զորավար-ավտոկրատը նշանակեց: Կայսրը գործը երկու մասի բաժանեց, ավելի հզոր մասը տվեց Ֆիլարետոսին, մի մարդու, որ պարծենում էր իր զորավարական տաղանդով, բայց խայտառակ ու անթափաչ բարքերի տեր էր, վարում էր ամենասանտառկ կյանք: Նա, թեև արտակարգ կովեց թուրքերի դեմ, բայց ամենակարևոր մարտում պարտություն կրեց, որի պատճառով էլ արհամարհվեց, բայց հասառակ դրան նա չփոխեց իր կենցաղավարությունը և, լինելով շահամուլ ու փառասեր, ձգտում էր իշխանության» (Ռոմանոս Ալիիդեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁹ «Իսկ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) գնաց ավելի հյուսիսային շրջանները ձյուն ու սառը աղբյուրներ գտնելու համար, նա շատ էր շոգում և նրա մարմինը մեծապես դրանց պահանջն էր զգում: Այդ պատճառով էլ հենց նա իր հարվածն ուղիղ կողմ ուղղեց և թշնամուն դիմադրելու համար պահակազոր թողեց: Դրանից հետո նա պատերազմի գործը թողեց Ֆիլարետոսին, բայց ինքը մյուս զինվորների հետ ևս բեղ ղժվարությունների չհանդիպեց: Անցնելով բարբարոս ու ղժվարանցանելի վայրերով՝ նա հասավ Աթիաս կղզված մի վայր, այն խոտառատ էր ու հացառատ, այստեղ եկողներին մեծ բավականություն պատճառող, կարծես երկրի պորտոլ լինի: Այնտեղից նա Տավրոս լեռան վրայով, որին տեղացիները Մունգարոս են կոչում, հասնում է Կեյցենե կոչված երկիրը՝ երկրորդ անգամ անցնելով Եփրատ գետը, որը մոտիկից է հոսում և ջրբաժան է լեռան ու Կեյցենեի միջև: Մի քանի օր այստեղ հանգստանալուց հետո լուր եկավ, որ բանակի այն մասը, որը հետևում է թողնվել, ջարդ է կրել թուրքերի դեմ մարտում և շատ մարդկանց կորցրել, այն դեպքում, երբ մյուսները փախել են ու ապաստան են փնտրում Տավրոսյան լեռներում: Նրանք փախչում էին դեպի այս կողմ, որ պատսպարվեն մեր ճամբարում...: Հռոմեացիները լքված էին սարսափով, քանի որ նրանք կտրված էին կայսրի հիմնական ուժերից և միայն հետագայում և մաս առ մաս նրանք կարողացան հասնել վերոհիշյալ Աթիաս վայրը: Այստեղ, երբ թշնամիները երևացին վերջապահ զինվորներին, նրանք, առանց մարտ տալու, խայտառակ կերպով փախուստի դիմեցին, որը ձիով, որը ոտքով, և մի կերպ հասան Կեյցենեում գտնվող կայսրը: Հակառակորդները տիրացան սրանց հանդերձանքին: Երբ այդ բոլորի մասին հայտնեցին կայսրը, նա մեծ իրարանցման մեջ ընկավ, մեծապես տխրեց և իր զինվորների կրած պարտության, և հակառակորդների ձեռք բերած հաղթանակի առթիվ, իսկ բանակում էլ շփոթություն տարածվեց: Եվ, եթե չլինեք նրանց սարսափեցնող և մասամբ սթափեցնող կայսրի համբավը, թշնամիներն առանց որևէ խոչընդոտի կավարտեին ու հիմնովին կավերեն այդ շրջանը: Նրանց նաև կանգնեցրեց այդ վայրի կտրտված, ղժվարանցանելի տեղանքը, որը կկործաներ նրանց ձիերին: Ահա նման բաներ այն ժամանակ տեղի ունեցան մեզ հետ և ահա հենց այս պատճառով նրանց առաջխաղացումը կանգնեցվեց և նրանք սկսեցին ավարդի հանդեմ նահանջել դեպի արևմուտք՝ անցնելով Մեյիտեի կողքով և առանց վարանելու ուղղություն բռնելով դեպի Կապարովկիա: Այնտեղ նրանք թալանեցին հանդիպածը և ողջ ուժով շարժվեցին Իկոնիա քաղաքի վրա: Այդ ժամանակ դա մի մարդաշատ, շատ տներ ու մեծ հարստություններ ունեցող և ամեն ինչով հարուստ քաղաք էր՝ լիքը ամեն տեսակի կենդանիներով: Կայսրը որոշ ժամանակ մնաց Կեյցենեում՝ ընդունելով փախուստի դիմած ու ցիր ու ցան եղած զինվորներին, որպեսզի նրանք, հանկարծ մենակ մնալով հայերի զորից չդառնան, որից հետո շրջվեց ու շարժվեց հակառակորդների հետևից: Վեհապետի և նրա հրամանատարների խորհրդակցությունը ոչ մի արդյունք չունեցավ, միայն մեկ բան այդպեղ դարձավ, որ կայսրից բացի հռոմեացիներից ոչ-ոք պատերազմի մասին չի մտածում, բացառությամբ թերևս միայն իմ շտապողականության և ջանքերի, որը կայսրի համար բացառություն եղավ: Երբ կայսրը պատրաստվում էր իր գործով գնալ դեպի Եփրատի ափերին գտնվող Գերամում քաղաքը՝ Մեյիտեի կողմերում, ես եռանդով դրա դեմ հանդես եկա ու սասացի, որ դա նպատակահարմար չէ, քանի որ մեզ պետք չէ արդեն իսկ ամայացված մասերի մասին հոգալ, մանավանդ որ այնտեղ մենք պարենամթերքի ու անասնակերի լուրջ պակաս կունենանք: Միաժամանակ դա ժամանակ կարծես՝ մեր անցումը նեղ վայրերով, որտեղ մարդիկ ու կենդանիները իրար հետևից միայն կկարողանան առաջանալ: Ես նաև սասացի, որ մենք պետք է հոգանք այն թեմերի մասին, որոնք դեռևս ասպատակության չեն ենթարկվել և պաշտպանենք դրանք թշնամու ոտնձգություններից: Ընդունելով այս խորհուրդը՝ կայսրը գործով Կոլոնիայի և Արմենիական բանակաթեմերի վրայով հասավ Սեբաստիա: Այստեղ իմանալով, որ թուրքերը, Դիսիրիայի և Լիկաոնիայի վրա արշավելով, ծրագրում են գրավել Իկոնիոնը, հետապնդեց նրանց մինչև Դերակլեսի կոչված գյուղաքաղաքը, որտեղ ինձացավ, որ թուրքերը արդեն ավերակ են դարձրել Իկոնիոնը և, վախենալով իր հետապնդումից, թողել ու հեռացել են: Դրա վրա կայսրը տագմաններից մի գորամաս Կիլիկիա ուղարկեց՝ միանալու մտրիոքի դքսության դուքս Խաչատուրին՝ մի բաշարի մարդու, որ դեռ անցյալում ցույց էր տվել իր բազում աչքի ընկնող առաքելությունները՝ հրաման տալով նրան փութանակի Մոպսուեստիայում ընդդիմակայել հակառակորդին, քանզի սպասվում էր, որ թուրքերն այնտեղից պետք է անցնեն, այնտեղ սպասել նրանց և, հավաքվելով Սելևկիայում ու շրջակայքում բնակվող հայերին, ամեն գնով ջարդ տալ նրանց, երբ սրանք կանցնեն նեղ վայրերով» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Իսկ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) գնաց ավելի հյուսիսային շրջանները ձյուն ու սառը աղբյուրներ գտնելու, նա շատ էր շոգում և նրա մարմինը մեծապես դրանց պահանջն էր զգում: Անցնելով բարբարոս ու ղժվարանցանելի վայրերով՝ նա հասավ Աթիաս կղզված մի վայր, այն խոտառատ էր ու հացառատ, այստեղ եկողներին մեծ բավականություն պատճառող, կարծես երկրի պորտոլ լինի: Այնտեղից նա Տավրոս լեռան վրայով, որին տեղացիները Մունգարոս են կոչում, հասնում է Կեյցենե կոչված երկիրը՝ երկրորդ անգամ անցնելով Եփրատ գետը, որը մոտիկից է հոսում և ջրբաժան է լեռան ու Կեյցենեի միջև: Ֆիլարետոսի մոտ մնացած զինվորները, հակառակորդների հայտնվելուց վեհերոտած ու սրտաճաք եղած, շարժվեցին կայսրի հետևից, լքելով այն վայրերը, որոնց պահպանության համար էին թողնված, և հասան

վերոհիշյալ Անթիաս վայրը: Այստեղ, երբ թշնամիներն երևացին վերջապահ զինվորներին, նրանք, առանց մարտ տալու, խայտառակ կերպով փախուստի դիմեցին և ուղքով հասան Կեցեներում գտնվող կայսեր: Հակառակորդները տիրացան սրանց հանդերձանքին: Երբ այդ բոլորի մասին հայտնեցին կայսեր, նա մեծ իրարանցման մեջ ընկավ, մեծապես տխրեց և իր զինվորների կրած պարտության, և հակառակորդների ձեռք բերած հաղթանակի առթիվ: Եվ եթե չլիներ նրանց սարսափեցնող և մասամբ սթափեցնող կայսեր համբավը, առանց որևէ խոչընդոտի կավարձեին ու հիմնովին կալեցին այդ շրջանը: Նահանջելով՝ նրանք ուղիղ, ըստ իրենց սովորության, մեծ թափով կապարովկացիների բանակաթանի վրա արշավեցին, երթից հանդիպածը ավարառեցին, ապա ողջ բանակով գրոհեցին մարդաշատ ու բազմատուն, պիտանի ու ցանկալի ամեն ինչով հարուստ Իկոնիոն քաղաքի վրա: Կայսրը Կեցեներում ընդունեց փախուստի դիմած և ցիր ու ցան եղած զինվորներին և, որպեսզի նրանք հանկարծ մենակ մնալով հայերի զոհը չդառնան, շրջվեց ու շարժվեց հակառակորդների հետևից: Վեհապետի և նրա հրամանատարների խորհրդակցությունը ոչ մի արդյունք չունեցավ, միայն մեկ բան պարզ դարձավ, որ կայսրից բացի հռոմեացիներից ոչ-ոք պատերազմի մասին չի մտածում, բանգի զորքի մեծ մասը արդեն շարքից դուրս էր եկել, իսկ հրամանատարներն էլ ջանք էին թափում մի փոքր ու պատահական հաջողության դիմաց իրենց և իրենց ազգականների համար ամենաբարձրագույն աստիճաններն ու պատիվները կորզել, որի պատճառով էլ մյուսները ոչ մի ցանկություն չէին ցուցաբերում սիրայի, տղամարդուն վայել որևէ արարք գործել, բայց, բանի որ ներկա էր կայսրը, նման բան չէր էլ լինի, բանգի ինքն անձամբ էր տնօրինում ամեն ինչ, հանապազ հետևում դեպքերին և հատուցում մարդկանց ըստ իրենց գործարարած ջանքերի: Կայսրը զորքով Կոլոնիայի և Արմենիական բանակաթանների վրայով հասավ Սեբաստիա: Այստեղ, իմանալով, որ թուրքերը, Պիսիդիայի և Լիկատնիայի վրա արշավելով, ծրագրում են գրավել Իկոնիոնը, նա հետապնդեց նրանց մինչև Հերակլեոս կոչված գյուղաքաղաքը, որտեղ իմացավ, որ թուրքերն արդեն ավերակ են դարձրել Իկոնիոնը և, վախենալով իր հետապնդումից, թողել հեռացել են: Դրա վրա կայսրը տազմաներից մի զորամաս Կիլիկիա ուղարկեց՝ միանալու Անտիոքի դքսության դուքս Խաչատուրին՝ մի քաջարի մարդու, որ դեռ անցյալում ցույց էր տվել իր բազում աչքի ընկնող առաքելությունները, հրաման տալով նրան փութանալի Մոպսուեստիայում ընդդիմակայել հակառակորդին, բանգի սպասվում էր, թե թուրքերն այնտեղից պետք է անցնեն, այնտեղ սպասել նրանց և ամեն գնով ջարդ տալ» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁹⁰ «Բանի որ թշնամիները վախենում էին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետապնդումից՝ նրանք, Սեւեկիայի լեռների վրայով անցնելով, փորձեցին Հալեպ հասնել, սակայն Տարսոնի դաշտում ջարդ կերան: Հենց այդտեղ պատահմամբ հայերին հանդիպելով, զրեթե ողջ ավարը կորցրին: Զգալի բանակի հակառակորդների հանդիպելով՝ նրանք հասկացան, որ Մոպսուեստիայի մոտ իրենց սպասում են: Մինչ այդ կայսեր ուղարկած մարդիկ և Անտիոքի կողմից առաջացող բանակն արդեն միավորել էր ուժերը, սակայն, թեև հարձակման համար հարմար պահը եկել էր, բայց նրանք, իբր թե ուժերը դեռ չէին կենտրոնացել, չգործեին ու դրա համար էլ բաց թողեցին այն: Իրենց հերթին թշնամիները, իմանալով հռոմեացիների՝ Մոպսուեստիայում բանակելու մասին, առանց ժամանակ կորցնելու, ինչքան հնարավոր էր հանգստանալով Վալտոլիվարիում, գիշերով ճանապարհ ընկան և, անցնելով Սարվանդիկոն լեռը, ինչպես նաև շուտափույթ՝ Հալեպի սահմանները, մի կերպ վտանգից արձան» (Միքայել Աթալիաետս «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Նրանք, Սեւեկիայի լեռների վրայով անցնելով, Տարսոնի դաշտում ջարդ կերան և, հենց այդտեղ պատահմամբ հայերին հանդիպելով, զրեթե ողջ ավարը կորցրին: Թշնամիները, իմանալով հռոմեացիների՝ Մոպսուեստիայում բանակելու մասին, առանց ժամանակ կորցնելու, ինչքան հնարավոր էր հանգստանալով Վալտոլիվարիում, գիշերով ճանապարհ ընկան և, անցնելով Սարվանդիկոն լեռը, ինչպես նաև շուտափույթ՝ Հալեպի սահմանները, մի կերպ վտանգից արձան» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁹¹ «Մոպսուեստիայում գտնվող զորքի անգործությունը տխրեցրեց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**), նա ուղիղ գնաց Սեւեկիայի Կլավդիոպոլիսը և, իմանալով նրանց փախուստի մասին, հույսը կորած, Բյուզանդիոն վերադառնալու ճանապարհը բռնեց: Նա շտապում էր, բանգի աշունը արդեն վրա էր հասել՝ հետևում թողնելով զորքեր, բանգի ավազակախմբերի և հրոսակների բաժանված ուրիշ թուրքեր էլ ավարառում էին հռոմեական երկիրը, գողերի ու ավազակների նման ասպատակում, հանդիպածը, ավերում և թալանում: Երբ նա մայրաքաղաք մտավ, մնացած զորքն էլ տուն վերադարձավ» (Միքայել Աթալիաետս «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Մոպսուեստիայում գտնվող զորքի անգործությունը տխրեցրեց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**), նա ուղիղ գնաց Սեւեկիայի Կլավդիոպոլիսը և, իմանալով նրանց փախուստի մասին, հույսը կորած, Բյուզանդիոն վերադառնալու ճանապարհը բռնեց: Նա շտապում էր, բանգի աշունը արդեն վրա էր հասել՝ հետևում թողնելով զորքեր, բանգի ավազակախմբերի ու հրոսակների բաժանված ուրիշ թուրքեր էլ ավարառում էին հռոմեական երկիրը, գողերի ու ավազակների նման ասպատակում, հանդիպածը, ավերում և թալանում: Այդ իսկ պատճառով դժվար էր նրանց արգելեց կանգնելը, նրանք դարձան էին դրե բոլոր ճանապարհներին, հռոմեական զորքերը մեկուսացած վիճակում էին և չէին կարող նրանց դիմադրել, իսկ կայսրն էլ չէր կարող մի բանի կտոր լինել, նա միայն մեկ տեղում կարող էր հայտնվել: Երբ նա մայրաքաղաք մտավ, մնացած զորքն էլ տուն վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Եվ ահա սկսվեց նոր պատերազմ, ոչ ավելի լավը, բան նախորդը: Մեկը մյուսին արժեք և նույնատիպ հաջողությամբ ներկայացվեց: Չնայած որ մենք հազարավոր ռազմիկներ կորցրինք, իսկ թշնամի ռազմիկներից էլ բռնեցինք երկուսը կամ երեք, բայց այնուհանդերձ պարտություն չկրեցինք և բարբարոսների դեմ հսկայական չափի աղմուկ հանեցինք» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Եվդոկիա, Ռոմանոս IV», մաս 17):

³²⁹² «Փրկական 1070 թվականին Գողձախմատը ավերեց Սև լեռի շրջակայքը, սակայն Գրիգոր Պետտը Հարունիայի մոտ գտնվող փշոտ դաշտում կոտորեց նրան» (Վասիլ Դաիր «Ժամանակագրություն»):

³²⁹³ «Գարնան սկզբին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**) որոշեց մայրաքաղաքում մնալ: Առաջ բաշելով պրոտոպրոտոս Մանուիլ Կոմենենոսին, նա նրան կուրապաղատի աստիճան շնորհեց և Նշանակեց գորավար ու սպարապետ: Ահա սրանից հետո է, որ սկսեցին հռոմեացիների կայսրության գլխին թափվել փորձանքները, դժվարություններն ու դառնությունները: Սպարապետը, թեև երիտասարդ էր, այդուհանդերձ ոչ մի սխալ ու մանկամիտ բան չարեց, ընդհակառակը, անում էր, ինչ պետք էր. Հավաքելով զորքերը՝ նա ողջ զինական ուժով հաստատվեց Կեսարիայում՝ հոգ տանելով ոչ միայն օրինականության մասին, այլև անիրաժեշտ չափով նաև զորքի՝ նա պատժում էր հանցագործ զինվորներին: Մի բանի մարտերում նա հաղթող էլ եղավ և ջանաց իր բարի հռչակն էլ ավելի ծավալել ու մեծացնել» (Միքայել Աթալիաետս «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Գարնան սկզբին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**) որոշեց մայրաքաղաքում մնալ: Առաջ բաշելով պրոտոպրոտոս Մանուիլ Կոմենենոսին, նա նրան կուրապաղատի աստիճան շնորհեց և Նշանակեց գորավար ու սպարապետ: Ահա սրանից հետո է, որ սկսեցին հռոմեացիների կայսրության գլխին թափվել փորձանքները, դժվարություններն ու դառնությունները: Սպարապետը, թեև երիտասարդ էր, այդուհանդերձ ոչ մի սխալ ու մանկամիտ բան չարեց, ընդհակառակը, անում էր, ինչ պետք էր. Հավաքելով զորքերը՝ նա ողջ զինական ուժով հաստատվեց Կեսարիայում՝ հոգ տանելով ոչ միայն օրինականության մասին, այլև անիրաժեշտ չափով նաև զորքի՝ նա պատժում էր հանցագործ զինվորներին: Մի բանի մարտերում նա հաղթող էլ եղավ և ջանաց իր բարի հռչակն էլ ավելի ծավալել ու մեծացնել» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁹⁴ «Հայոց 519 թվականին Աբասյան սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**)՝ Տուրքիի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.**) եղբայրը, հորդած գետի նման մեծ կոտորածով ու արյունահեղությամբ շարժվեց եկավ Հայոց երկիրը: Նա եկավ ու հարձակվեց Մանազկերտի վրա: Կայազորի չգոյության պատճառով, հռոմ կայազորը թողել, փախել էր, նա մեկ օրում գրավեց Մանազկերտ քաղաքը և նրա բնակիչներին սրի բաշեց՝ իր եղբայր Տուրքիի սուլթանին անցյալում անարգած լինելու պատճառով: Տուրքիի սուլթանը մահվան ժամին կտակել էր նրան՝ վրեժխնդիր լինել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 519 թվականին Ալի-Արսլանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) մեծաբանակ զորքով ներխուժեց Հայաստան և հասավ Մանազկերտին, իսկ, բանի որ քաղաքն անապաշտպան էր, նա մեկ օրում գրավեց այն և կոտորեց բոլորին, բանգի նրանք անարգել էին իր եղբորը՝ սուլթան Տուրքիիին (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկին – Մ.Ֆ.**)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մանձկերտ՝ հռոմեական մի քաղաք, որը, սակայն, նախապես գրավվել էր սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) գրավեց նաև Մինազգերտը, մեծ կոտորած արեց և հսկայական բանակի ավար ուղարկեց Խորասան» (Բար-Յեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 464 թվականին Փադունը (**Շադդադյանների Էմիրության Էմիր Փադուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**) և Շիրվանի տերը (**Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Ֆարիդուդ իբն Սալարը – Մ.Ֆ.**) հաշտվեցին, որից հետո Ռամադան ամսին իրենց ողջ զորքով գնացին Մալուդ բերդի դուռը և հարձակմամբ գրավեցին այն: Այնտեղ գտնվող բոլոր անհավատներին նրանք սպանեցին, ապա կործանեցին և հետքն էլ ջնջեցին» (Ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Հիջրի 464 թվականին Փադունը (**Շադդադյանների Էմիրության Էմիր Փադուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**) և Շիրվանի տերը (**Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Ֆարիդուդ իբն Սալարը – Մ.Ֆ.**) հաշտվեցին, որից հետո Ռամադան ամսին իրենց ողջ զորքով գնացին Մալուդ բերդի դուռը և

հարձակմամբ գրավեցին այն: Այնտեղ գտնվող բոլոր անհավատներին նրանք սպանեցին, ապա կործանեցին և հետքն էլ չնշեցին» (Մյուլենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁹⁵ «Վեր կենալով այնտեղից՝ Աբասյան սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) խուժարուժ և անթիվ զորքով հասավ Ամիդ կոչվող քաղաքը և բանակեց քաղաքի դարպասի դիմաց: Այդ ճամբարում նրա կինը որդի ունեցավ, որին Աբասյանը կոչեց Դոլու: Այնտեղից հեռանալով՝ նա եկավ Թյուսիս գավառը և բերդաքաղաքը սաստիկ պաշարման ենթարկեց, բազում օրեր պատերազմական բոլոր միջոցները գործի դրեց, բայց չկարողացավ ոչինչ անել: Նա հաշտության առաջարկ արեց և հարկեր պահանջեց: Բնակիչները, այդ բանի վրա հանգստացած, իրենց ապահով զգացին և պարիսպը անպաշտպան թողեցին: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով նրանց անպատրաստ լինելը, սուլթանի կամքին հակառակ, ողջ բանակով գրոհեցին և, կատաղի մարտ տալով, գրավեցին քաղաքը՝ մեծ ջարդ տալով ու անհամար գերիներ վերցնելով: Սուլթանը, լսելով այդ մասին, ապեց: Նա ափսոսաց կոտորված մարդկանց, որովհետև երդվել էր ժողովրդին ձեռք չտալ: Սուլթանը, այնտեղից վեր կենալով, իր ահագին զորքով շարժվեց, գնաց և հասավ Ուռհա գավառը: Նա գլխովին ասպատակեց այն մինչև քաղաքի դուռը և Սևերեկի մոտ գտնվող Թյուսիս քաղաքը կոչվող անվանի բերդի մոտ բանակեց՝ ուժեղ գրոհով վերցնելով ինչպես այն, այնպես էլ Անյուծաթիլը: Նա մեծ ջարդ տվեց և ողջ շրջանը արյամբ ողողեց» (Մաթթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Արի-Ասյան սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հասավ Ամիդին և հարմար բանակեց քաղաքի մոտ: Այդ ճամբարում նրա կինը որդի ունեցավ, որին Աբասյանը կոչեց Դոլու: Այնտեղից հեռանալով՝ նա եկավ Թյուսիս և սաստիկ պաշարման ենթարկեց, բազում միջոցներ գործի դրեց, բայց չկարողացավ ոչինչ անել: Դրանից հետո նա հաշտության առաջարկ արեց և հարկեր պահանջեց: Բնակիչները, այդ բանի վրա հանգստացած, իրենց ապահով զգացին և պարիսպը անպաշտպան թողեցին: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով նրանց անպատրաստ լինելը, գրոհեցին և գրավեցին քաղաքը՝ բնակչության մի մասին կոտորելով, մյուս մասին էլ գերի վերցնելով: Սուլթանը, այնտեղից վեր կենալով, իր ահագին զորքով շարժվեց, գնաց և հասավ Ուռհա գավառը: Նա գլխովին ասպատակեց այն մինչև քաղաքի դուռը և Սևերեկի մոտ գտնվող Թյուսիս քաղաքը կոչվող անվանի բերդի մոտ բանակեց՝ ուժեղ գրոհով վերցնելով ինչպես այն, այնպես էլ Անյուծաթիլը: Նա մեծ ջարդ տվեց և ողջ շրջանը արյամբ ողողեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁹⁶ «Դրանից հետո նա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց դեռևս արաբներին պատկանող Մալիարկերտի կողմը, որի տիրոջից ավելի բան 100.000 դիմար ստացավ, իսկ հետո շարժվեց Ամիդի ուղղությամբ: Նա մոտեցավ այս քաղաքի պարսպին և ձեռք բերեց նրան, իսկ հետո՝ իր դեմքին, կրծքին և ուղեղն ուղեղն ստանալով: Սրանից հետո սուլթանը մեկնեց Սաբիթար, որը հռոմեացիներին էր պատկանում: Այս վայրերից ևս, վերցնելով 1.000-ական դիմար, նա հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁹⁷ «Բազում ավար և գերիներ վերցնելով՝ նա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց և գնաց Ուռհա քաղաքի վրա՝ պաշարելով այն ու ծայրից ծայր ողողելով զինվորներով: Ձմեռ ժամանակ էր՝ մարտի ամսի 10-ը, Ուռհա քաղաքի դուռն էր Վասիլը՝ բուլղարների թագավոր Ալուսիանի որդին: Ուռհայի քաղաքացիները՝ բոլոր հավատացյալները, տեսնելով այլազգիների հսկայական զորքը, ահ ու դող մեջ ընկան: Սուլթանի զորքերի բազմությունը ողողել էր դաշտերն ու լեռնազառթները: Չարաշունչ վիշապից՝ այդ դառնաշունչ գազանից, սասանվեց քաղաքը, բանգի սուլթանը արյունարբու մարդ էր: Նա ութ օր մնաց առանց պատերազմելու, իսկ քաղաքը ապուշ կտրած ու անպատրաստ վիճակում էր: Սուլթանի զինվորներից մեկը, տեսնելով քաղաքացիների խեղճությունը, ծածուկ ձայն տվեց և ասաց. «Ի՜նչ եք հիմարացել, ամրացրե՛ք ձեր պարիսպը և թամբեցե՛ք ձեր ձիերը»: Զաղաքացիները ուշքի եկան և բովանդակ պարիսպը կատարելապես ամրացրին: Բոլորը սրտապնդվեցին պատերազմելու: Վասիլը՝ քաղաքի դուռը՝ մի քաջ և պատերազմող մարդ, սկսեց բաջալերել ողջ քաղաքը: Սուլթանը, տեսնելով դա, շատ բարկացավ, նա հրամայեց ինչեցնել պատերազմական շեփորը և գազանի պես նետվեց պատերազմի: Այլազգիների բոլոր զինվորներն իրար անցան և շրջապատեցին ողջ Ուռհա քաղաքը: Այդ օրը դարձավ նշանավոր օր, պատերազմը ահավոր և սաստիկ էր, ողջ քաղաքը լցվեց արձակված նետերով, հավատացյալները լաց ու կոծով աստծուն էին աղոթում փրկել իրենց չար գազանի ձեռքից: Պարսից երկրի բոլոր զորքերը օրվա մեծ մասը մարտնչեցին Ուռհայի դեմ, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև տերը նրանց պարտության մատնեց և խայտառակ արեց: Դրա վրա սուլթանը պարսպի դեմ բաբաններ և փիլիկալներ կանգնեցրեց, կտրատեց պարտեզների ու այգիների բոլոր ծառերը և քաղաքի խրամի մեջ լցրեց: Նա Ուռհան գրավելու համար 10 սայլերի վրա փայտե աշտարակ կանգնեցրեց, բայց, հենց որ սայլերը շարժեցին, պարսպի մոտ բերելու համար փայտե աշտարակը, այն հանկարծակի փուլ եկավ և կործանվեց: Պաշարյալները քաղաքի ներսից գետնափոր արեցին և, բերդի արևելյան կողմում դուռ գալով խրամից, աշտարակի բոլոր փայտերը բերեցին, գցեցին քաղաքի մեջ, մնացածն էլ կրակի տվեցին: Դրա վրա այլազգիները պարիսպը կործանելու նպատակով խոր խրամի միջից յոթ անգը փորեցին: Զաղաքացիները նրանց փորածի դիմացից փորել սկսեցին և, այլազգիներին բռնելով, սատկացրին: Տերը զորացրեց քաղաքը ընդդեմ այլազգիների: Սուլթանն Ուռհայի դեմ հիսուն օր կատաղի պատերազմ անեց, բայց ոչինչ չկարողացավ անել: Նա գանձ և իշխանություն խոստացավ նրան, ով կկարողանա պարսպից մի բար հանել, բանգի ուղևոր էր այն որպես իշխանական Պարսկաստան տանել: Այդ ժամանակ Դվինի ամիրա Ապուսվարն (Շադարյանների էմիրության էմիր Փառլուն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) ասաց նրան. «Ահա, մեր կողմում է գտնվում եկեղեցին, նրան ոչ ոք չի պաշտպանում»: Նրանք շատ ջանք թափեցին, բայց չկարողացան Սուրբ Սարգիս եկեղեցու արևելյան խորանից հանել և ոչ մի բար: Սուլթանն ամաչեց: Արաբների ավագ ամիրա Խուրեշը (Ուլայյանների էմիրության էմիր Մուսաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.), վերցնելով Աբասյան սուլթանին և պարսից ողջ զորքը, գնաց Դալեայ քաղաքի վրա: Այդ օրը Ուռհա քաղաքում մեծ գազանից փրկվելու առթիվ մեծ ուրախության եղավ» (Մաթթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այնտեղից նա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց գնաց Ուռհա քաղաքի վրա պաշարեց այն՝ ծայրից ծայր ողողելով զինվորներով: Ձմեռ ժամանակ էր՝ մարտի ամսի 10-ը, Ուռհա քաղաքի դուռն էր Վասիլը՝ բուլղարների թագավոր Ալուսիանի որդին: Ուռհայի քաղաքացիները, տեսնելով այլազգիների հսկայական զորքը, ահ ու դող մեջ ընկան, բանգի սուլթանի զորքերի բազմությունը ողողել էր դաշտերն ու լեռնազառթները: Չարաշունչ վիշապից՝ այդ դառնաշունչ գազանից սասանվեց քաղաքը, բանգի սուլթանը արյունարբու մարդ էր: Նա ութ օր մնաց առանց պատերազմելու, իսկ քաղաքը ապուշ կտրած ու անպատրաստ վիճակում էր: Սուլթանի զինվորներից մեկը, տեսնելով քաղաքացիների խեղճությունը, ծածուկ ձայն տվեց և ասաց. «Ի՜նչ եք հիմարացել, ամրացրե՛ք ձեր պարիսպը և թամբեցե՛ք ձեր ձիերը»: Զաղաքացիները ուշքի եկան և բովանդակ պարիսպը կատարելապես ամրացրին: Բոլորը սրտապնդվեցին պատերազմելու: Վասիլը՝ քաղաքի դուռը՝ մի քաջ և պատերազմող մարդ, սկսեց բաջալերել ողջ քաղաքը: Սուլթանը, տեսնելով դա, շատ բարկացավ, նա հրամայեց ինչեցնել պատերազմական շեփորը և գազանի պես նետվեց պատերազմի: Այլազգիների բոլոր զինվորներն իրար անցան և շրջապատեցին ողջ Ուռհա քաղաքը: Այդ օրը դարձավ նշանավոր օր, պատերազմը ահավոր և սաստիկ էր, ողջ քաղաքը լցվեց արձակված նետերով, հավատացյալները լաց ու կոծով աստծուն էին աղոթում փրկել իրենց չար գազանի ձեռքից: Պարսից երկրի բոլոր զորքերը օրվա մեծ մասը մարտնչեցին Ուռհայի դեմ, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև տերը նրանց պարտության մատնեց և խայտառակ արեց: Դրա վրա սուլթանը պարսպի դեմ բաբաններ և փիլիկալներ կանգնեցրեց, կտրատեց պարտեզների ու այգիների բոլոր ծառերը և քաղաքի խրամի մեջ լցրեց: Նա 10 սայլերի վրա փայտե աշտարակ կանգնեցրեց Ուռհան գրավելու համար, բայց, հենց որ շարժեցին սայլերը, պարսպի մոտ բերելու համար փայտե աշտարակը հանկարծակի փուլ եկավ և կործանվեց: Պաշարվածները քաղաքի ներսից գետնափոր արեցին և, բերդի արևելյան կողմում դուռ գալով խրամից, աշտարակի բոլոր փայտերը բերեցին, գցեցին քաղաքի մեջ, մնացածն էլ կրակի տվեցին: Դրա վրա այլազգիները պարիսպը կործանելու նպատակով խոր խրամի միջից յոթ անգը փորեցին: Զաղաքացիները նրանց փորածի դիմացից փորել սկսեցին և այլազգիներին բռնելով սատկացրին: Տերը զորացրեց քաղաքը ընդդեմ այլազգիների: Սուլթանն Ուռհայի դեմ հիսուն օր կատաղի պատերազմ անեց, բայց ոչինչ չկարողացավ անել: Նա գանձ և իշխանություն խոստացավ նրան, ով կկարողանա պարսպից մի բար հանել, բանգի նա ուղևոր էր այն որպես իշխանական Պարսկաստան տանել: Այդ ժամանակ Դվինի ամիրա Ապուսվարն (Շադարյանների էմիրության էմիր Փառլուն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) ասաց նրան. «Ահա, մեր կողմում է գտնվում եկեղեցին, նրան ոչ ոք չի պաշտպանում»: Նրանք շատ ջանք թափեցին, բայց չկարողացան Սուրբ Սարգիս եկեղեցու արևելյան խորանից հանել և ոչ մի բար: Սուլթանն ամաչեց: Արաբների ավագ ամիրա Խուրեշը (Ուլայյանների էմիրության էմիր Մուսաֆիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.), վերցնելով Արի-Արսլան սուլթանին և պարսից ողջ զորքը, գնաց Դալեայ քաղաքի վրա: Այդ օրը Ուռհա քաղաքում մեծ ուրախության եղավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ալ-Մեյիբ ալ-Ադիլ Ալի-Արսլանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով, որի թիվը կազմում էր 600.000 ծիպավոր ռազմիկներ, չհաշված նրանց ծառաներին, եկավ Արևելքից: Երկրները իրարանցման մեջ ընկան, իսկ եգիպտոսի թագավորությունն էլ տազնապեց: Ալ-Ադիլը Վերին Ասորիքում և հույների երկրներում նվաճեց բազմաթիվ երկրներ, մինչև ընկերները նրան խորհուրդ տվեցին գրավել հոյակապ Երեսա քաղաքը: Այդ ժամանակ Երեսայում մի դուբս կար, որի անունը Վասիլ էր՝ Դիոգենեսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Դուսմանու IV-ի – Մ.Ֆ.) կողմից թագավոր նշանակված դուգերի թագավորի որդի Ասարի որդին: Այդ ժամանակ եղեալում կար 8.000 հայ, 20.000 ասորի, 6.000 հույն և 1.000 կաթոնացի: Ալ-Ադիլը 600.000 ռազմիկներով հարձակվեց նրանց վրա, փախեց իր վրանը և հաղորդագրություն ուղարկեց քաղաքի բնակիչներին՝ խաբելով նրանց ասելով, թե. «Ես Եսադիդ չեմ գրավել ձեր երկիրը, բայց ուղևոր եմ, որ ինձ որոշակի գումար հանձնեք: Այդ դեպքում ես կթողնեմ ձեզ»: Երբ բնակիչները լսեցին դա, սկսեցին փող հավաքել, բայց նույն այդ ժամանակ ալ-Ադիլը սկսեց փորել քաղաքի պարիսպների տակ: Տրո՞ք օր անց մի ասորի երիտասարդ, ով ալ-Ադիլի բանակում էր, գրություն գրեց, որտեղ եղեացիներին ասաց. «Ալ-

Աղիլը խաբում է ձեզ, նա արդեն փորել է այսինչ աշտարակի տակ և այսինչ վայրում»։ Ահա այսպես նա նկարագրեց նրանց մոտ տասնմեկ տեղ, որտեղ սակրավորները փորում էին։ Նրանք արդեն հասել էին պարսպի տակ և Նույնիսկ դուրս էին եկել նրա սահմաններից։ Երիտասարդը գրոթյունը դրեց իր նետի մեջ և այն նետեց քաղաք։ Քաղաքի բնակիչները վերցրին այն և իմացան այն մասին, թե որ վայրերի դիմաց են փորում՝ սկսելով փորել ի պատասխան։ Քաղաքի տիրակալը վերցրեց մի խողովակ և դրա ծայրը դրեց գետնին այն վայրերում, որոնք գտնվում էին քաղաքի արտաքին պարսպի մոտ, իսկ զագաթն էլ պահեց ականջին՝ լսելու համար փորելու ձայնը։ Դրանից հետո սակրավորները հանկարծակի բերվեցին թունելներում և սպանվեցին։ Եդեսիայի սակրավորներից սպանվեցին երեքը, իսկ Ալի-Արսլան իբն Դաուդ ալ-Աղիլի կողմից էլ՝ բաժն սակրավորներ։ Ալեյին, նրանցից իննիս բռնեցին ու սպանեցին, որից հետո բալիստներով ու քարանետներով դրանց գլուխները նետեցին վերջինս։ Նրանք ունեին 90 բալիստ և քարանետ։ Նրանք նախատում էին ալ-Աղիլին և բղավում նրա վրա։ Ալ-Աղիլը երեսունութե օր նրանց դաժան կռիվների ենթարկեց՝ նրանց դեմ կռվելով նաև փղերով, որոնց վրա զրահապատ մարդիկ էին։ Երբ նրանք մոտենում էին բերդի պարսպին, սակայն, քաղաքի բնակիչները հսկայական քարեր էին նետում նրանց վրա, այնպես որ սպանում էին նրանցից շատերին։ Նրանք հաղթեցին նրան Տեր Երիտասարդ զորությանը, քանի որ սա այն քաղաքն էր, որի համար նրա և նրա թագավոր Աբգարի համար աղոթեց Երիտասարդ Թադեոս աշակերտը։ Այնուհետև ալ-Աղիլը յոթ հսկայական աշտարակներ շարժեց դեպի քաղաքը, սակայն նրա բնակիչները դրանց դեմ երկար ծողոց օգտագործեցին, ինչպես նաև ճարպ, խեժ, յուղ, քարեր ու կրակ նետեցին դրանց վրա՝ կրակի մատնելով դրանք և սպանելով բոլոր նրանց, ովքեր գտնվում էին դրանց մեջ։ Այնուհետև ալ-Աղիլ թագավորը հրամայեց կտրել ծառերն ու գերանները և դրանք նետել ամրության մոտ գտնվող խրամատի մեջ, որպեսզի հեծելազորն ու հեռուակը կարողանան դրանց վրայով դեպի ամրություն անցնել։ Այդ ժամանակ քաղաքի բնակիչները քաղաքի կտրված թունելների միջով հասան այդ ծառերին ու գերաններին և այրեցին դրանք։ Կրակն այնպես բռնկվեց, որ քաղաքի խրամատը վերածվեց կատաղի բոցի։ Միաժամանակ քաղաքում ալ-Աղիլի և իր զորքերի դեմ ծաղրով աղաղակներ բարձրացան, իսկ ամրության վերևից էլ փրավորաբեներ հնչեցին։ Այդ ժամանակ ալ-Աղիլը մարդիկ ուղարկեց քաղաքի բնակիչների մոտ՝ նրանց ասելու. «Լավ չի լինի, որ ես թողնեմ ձեզ այն բանից հետո, երբ ես կռվել եմ ձեզ հետ։ Բոլոր հողերը հանձնվել են ինձ, եթե ինձ չլնին գուժար հատկացնեք, ես կաողնեմ ձեզ, որպեսզի ինձ անպատվություն չպատահի»։ Քաղաքի տիրակալը այդ բանազնացին տեղավորեց տանը և նրան պատիվներ ցույց տվեց։ Երբ առավոտը եկավ, նա քաղաքից քնտրեց 10.000 երիտասարդ մարտիկներ և բոլորին զրահ հագցրեց, այնպես որ նրանցից ոչինչ բաց չմնաց, բացի կուպերից։ Նա նրանց երկու շարքով շարեց այն վայրում, որտեղով բանազնացը պետք է անցներ Եդեսիայի դարպասները, և բանազնացին ասաց. «Վերադարձիր թո տիրոջ մոտ»։ Բանազնացը հեծավ ձին և անցավ այս երիտասարդների միջով ու նրանք գոռում և աղաղակներ էին այնքան ժամանակ, մինչև որ բանազնացը հասավ քաղաքի դարպասներին։ Այդ ժամանակ Վասիլ տիրակալը ասաց նրան. «Այն դավաճան շանը, ով ուղարկեց քեզ, ասա. «Բացի սրից մենք ոչինչ չունենք ձեզ համար, որովհետև մենք գիտենք ձեր ստերը և ձեր անհավատությունը։ Թունելների ու աշտարակների կարիք չկա։ Ահա, քաղաքի դարպասները բաց են և, իմ Տեր Դիտուս Երիտասարդ ժնարտության համաձայն, ես այսօր չեմ փակի դրանք, բացի ամրամուտից հետո փրակել։ Եթե ուզում եք լուրջ՝ հարձակվեք»։ Քաղաքի դարպասները շարունակեցին բաց լինել և այդ երիտասարդները մինչև ամրամուտ պատրաստ կանգնեցին ամրության պահպանության համար։ Այնուհետև Վասիլը փակեց դարպասները և քաղաքի բնակիչները պարսպի վերևից գոռոռացին ալ-Աղիլի վրա։ Այդ գիշեր ալ-Աղիլը թողեց նրանց, երբ քաղաքի մոտ մնացել էր քառասունհինգ օր։ Նա գնաց Սերուշ քաղաք և Դալեյ։ Նա պաշարեց այն, սակայն այստեղ ևս բնակիչները ծաղոցեցին նրան այն ամենով, ինչ նրան ասել էին Եդեսիայի բնակիչները։ Դրանից հետո Մահմուդ իբն Սալիհը (Միդգասյանների Եմիրության Եմիր Մահմուդ իբն Նասիրը – Մ.Ֆ.) գիշերը դուգի կերպարանքով դուրս եկավ նրա մոտ, հասավ ալ-Աղիլի փրակին և խոնարհվեց նրա առաջ։ Ալ-Աղիլը ընդունեց նրան, բարեհամբույր վարվեց նրա հետ, նրան պատվով գգեստ շնորհեց և հետ ուղարկեց իր քաղաքը։ Այնուհետև ալ-Աղիլը Բասան և մասին նորից վերադարձավ Եդեսիա և չորս օր առանց կռվի մնաց այստեղ։ Այս ժամանակ Նասր իբն Նասր-Էր-Դուլան (Մրվազանների Եմիրության Եմիր Աբգա-Էր-Դիլը (1061-1079) – Մ.Ֆ.) գրեց նրան՝ ասելով. «Դու ինչ ես Եդեսիա և չես կարողանում գրավել այն, մինչդեռ հույների թագավոր Դիոգենեսը ավերում է իսլամի հողերը, մինչև որ մոտենա խորասանի հողերին»» (Անանուներ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց ու պաշարեց Եդեսիան, որի դեմ մարտնչեց երկար օրեր, սակայն, չկարողանալով գրավել, կտրեցին քաղաքի մոտի ծառերն ու այգիները։ Այդ ժամանակ Եդեսիացիները պարտավորվեցին սուլթանին 50.000 դինար տալ, եթե նա հեռանա իրենցից, իսկ երբ սուլթանը համաձայնեց, Եդեսիացիներն ասացին. «Մենք չենք վճարի, մինչև դու չայրես պաշարողական ու ռազմական բոլոր մեքենաները, բանգի վախճանով ենք, որ կխաբես մեզ, կվերցնես ոսկին և չես դադարեցնի պատերազմը»։ Սուլթանը հավատաց այս խոսքերին և այրեց պատերազմի բոլոր մեքենաները, սակայն Եդեսիացիները խաբեցին նրան և ոչինչ չտվեցին։ Այդ ժամանակ սուլթանը թողեց նրանց և վշտահար անցավ Եփրատը» (Բար-Յեբրեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁹⁸ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, թեև արտաքուստ ցույց էր տալիս, որ գոհ է, բայց թաթեն նախանձում էր, իբրև թե Դիերապոլսի պաշարումը վերացնելու և քաղաքը պարենով ապահովելու նպատակով՝ նա բանակից մի մեծ զորամաս առանձնացրեց և կարգադրեց Անտիոքի դեմ գնալ, որով զորավարին զրկեց այդ ուժից» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, թեև արտաքուստ ցույց էր տալիս, որ գոհ է, բայց թաթեն նախանձում էր, իբրև թե Դիերապոլսի պաշարումը վերացնելու և քաղաքը պարենով ապահովելու նպատակով՝ նա բանակից մի մեծ զորամաս առանձնացրեց և կարգադրեց Անտիոքի դեմ գնալ, որով զորավարին զրկեց այդ ուժից» (Ռոմանոս Դիոգենես) (Ռոմանոս IV-ը)»:

³²⁹⁹ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, թեև արտաքուստ ցույց էր տալիս, որ գոհ է, բայց թաթեն նախանձում էր, իբրև թե Դիերապոլսի պաշարումը վերացնելու և քաղաքը պարենով ապահովելու նպատակով, նա բանակից մի մեծ զորամաս առանձնացրեց և կարգադրեց Անտիոքի դեմ գնալ, որով զորավարին զրկեց այդ ուժից։ Երբ զորավարը Մանուիլ մնացած զինական ուժով եկավ Սեբաստիա ու բանակեց քաղաքի շուրջ, վրա հասավ հունական մի մեծաթիվ զորք։ Թե՛ մարտ տեղի ունեցավ, երբ թշնամիները պայմանավորված ազդանշանով փախուստ ձևացրին, դա մարտը վարելու նրանց սիրած ձևն էր, իսկ երբ հռոմեացիները գրիվ եկած իրենց էին հետապնդում, նրանք հանկարծակի շուռ եկան ու հռոմեացիներից շատերը գերի ընկան, իսկ նրանց մեծ մասն էլ սրի բաշվեց։ Գերի ընկավ նաև հենց ինքը՝ Մանուիլը, բանակի հրամանատարը։ Նրանց ճամբարը հախիչապիվ են թալանվեց և, եթե կողքին չլիներ քաղաքը, որտեղ ապաստանելով շատերը փրկվեցին, ապա հիշյալ արշավանքին մասնակցած հռոմեական ողջ զորքը վտանգի էր ենթարկվելու...։ Մի բանի օր անց լուր եկավ, որ գալիս է թուրք զորահրամանատարը, որը կամովին նախընտրել էր կայսեր ծառայել։ Սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) թշնամաբար էր տրամադրված իր նկատմամբ, ինչ-որ զանցանքի մեջ էր մեղադրում և սրա դեմ զորահրամանատարի գլխավորությամբ զորք էր ուղարկել՝ բոլոր միջոցներով նրան բռնելու։ Ահա դրանից սարսափած թուրքը ապաստանեց կայսեր մոտ կուրապաղատի հետ միասին» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, թեև արտաքուստ ցույց էր տալիս, որ գոհ է, բայց թաթեն նախանձում էր, իբրև թե Դիերապոլսի պաշարումը վերացնելու և քաղաքը պարենով ապահովելու նպատակով, նա բանակից մի մեծ զորամաս առանձնացրեց և կարգադրեց Անտիոքի դեմ գնալ, որով զորավարին զրկեց այդ ուժից։ Երբ զորավարը մնացած զինական ուժով եկավ Սեբաստիա ու բանակեց քաղաքի շուրջ, վրա հասավ թուրքական մի մեծաթիվ զորք։ Կուրապաղատը նրանց դեմ դուրս եկավ։ Թշնամիները պայմանավորված ազդանշանով փախուստ ձևացրին և, երբ հռոմեացիները գրիվ եկած իրենց էին հետապնդում, նրանք հանկարծակի շուռ եկան և պարտվածի փոխարեն հաղթող դարձան։ Հռոմեացիներից շատերը գերի ընկան, իսկ նրանց մեծ մասն էլ սրի բաշվեց։ Իմիջիպալոց գերի ընկավ նաև հենց ինքը՝ կուրապաղատը։ Ճամբարում եղողները փախուստի դիմեցին, իսկ ճամբարն էլ հախիչապիվ են թալանվեց և, եթե կողքին չլիներ քաղաքը, որտեղ ապաստանելով շատերը փրկվեցին, ապա հիշյալ արշավանքին մասնակցած հռոմեական ողջ զորքը վտանգի էր ենթարկվելու...։ Մի բանի օր անց ժամանեց և Մանուիլ կուրապաղատը, հետը բերելով իրեն բռնող թուրքին, որը կամովին նախընտրել էր կայսեր ծառայել։ Սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) թշնամաբար էր տրամադրված իր նկատմամբ, ինչ-որ զանցանքի մեջ էր մեղադրում և սրա դեմ զորահրամանատարի գլխավորությամբ զորք էր ուղարկել՝ բոլոր միջոցներով նրան բռնելու։ Ահա դրանից սարսափած թուրքը ապաստանեց կայսեր մոտ և իսկույն պրոտեղոսի աստիճանին արժանացավ։ Սա երիտասարդ էր, գաճած հասակով ու սկրթական տգեղ դեմքով։ Կայսրը հույս ուներ, որ իր առաջիկա արշավանքի ժամանակ նա իրեն կհամագործակցի ընդդեմ թուրքերի» (Ռոմանոս Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս IV-ը»):

«/7/ Երբ կառավարման ասնձերն իր ձեռքը վերցրեց Դիոգենես Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.), եղբայրներից առաջինը՝ Մանուիլը, վախճանի մոտ մարդ դարձավ ու բարձրացվեց արտոտտարտոսի աստիճանի, իսկ կարճ ժամանակ անց էլ կռվեց արևելյան զորքերի գլխավոր հրամանատար։ Այդ ժամանակ էլ հենց, անցնելով Դորպոնտիդան, նա տեղակայվեց Գալաթիայում, քանի որ թուրքերն արդեն սկսել էին ասպատակել արևելյան երկրները...։ Մանուիլ կուրապաղատը, ինչպես ասվեց, Դիոգենեսի կողմից նշանակվեց արևելյան զորքերի գլխավոր հրամանատար և, գտնվելով հաղկարի մոտակայքում, վկան եղավ թուրքերի հարձակմանը։ Դեռ այստեղ էլ նա հետախույզներից լուր

ստացավ, թե թալանի նպատակով խրիզոսկուլայի գլխավորությամբ, որը ծագում էր սուլթանական տոհմից և կարծում էր, որ պարսիկների նկատմամբ իշխանությունը հենց իրեն է պատկանում, Յավական մարզին են մոտենում մեծաթիվ թուրքեր: Իմանալով այդ մասին՝ նա վերցրեց զորքը, ելավ թուրքերի դեմ և, նրանց ցրված երթևեկելիս գտնելով, ինչպես սովորաբար ելնում են պարեն ձեռք բերելու, հեշտությամբ փախուստի մատնեց, սակայն, հետապնդելով նրանց, չափից ավելի մոտեցավ թուրքական ճամբարին ու ընկավ դարանը: Նա երկար ու արհաբար մարտնչեց, սակայն, երբ հռոմեական զորքը փախուստի դիմեց, այլևս չկարողացավ դիմադրել ու ինքը ևս փախավ, սակայն շրջապատվեց թուրքերի կողմից և գերի վերցվեց իր երկու փեսաների՝ Մլեիի ու Տարունեցու հետ: Չենց այդտեղ էլ բռնկեցին նաև այլ հռոմեացիներ... /11/ խրիզոսկուլը ընդունեց նրա խորհրդին և, հանձնվելով նրա ղեկավարությանը, նրա հետ միասին շտապ եկավ մայրաքաղաք: Այս կերպ գեներալ հաղթողը գերվեց խոսքի խորամանկությամբ: Դա կուրապաղատին մեծ փառքի բերեց և նա իրոք արժանի էր գովեստի: Վասիլևսը բարեհաճ ընդունեց երկուսին էլ և պատվեց մեծ նվերներով» (Սիկեիոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 7, 11):

«Յայոց 518 թվականին մի երիտասարդ ամիրա, անունը Կորիծ, որոշեց ծածուկ ապստամբել պարսիկների դեմ և Կոստանդնուպոլիս գնալ՝ հռոմեոց կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.), մոտ: Նա Աբասյան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) տոհմից էր: Բազմաթիվ զորքերով նա հասավ Սեբաստիա: Կուրապաղատը, դուրս գալով Կոստանդնուպոլիսից, շարժվեց նրա վրա պատերազմի: Սեբաստիայի մոտ նրանք ճակատամարտեցին, որտեղ հույները պարտություն կրելով փախան: Չաջորդ օրը թուրքերը հարձակվեցին հույների վրա, նրանց հետ մղեցին և փախուստի մատնեցին, իսկ կուրապաղատին էլ գերի վերցրին: Չունակ գինկորները փոշուց կուրացած փախան և գնացին Մակրիտի կղզիով ուր ժայռաբլուր, որտեղից էլ ցած գլորվելով մեռան: Մի բանի օր անց Յայոց թագավորը, իշխանները և բոլոր նախարարները բարեկամություն և հաշտություն կնքեցին երիտասարդ ամիրայի հետ, որը, վերցնելով կուրապաղատին և մյուս գերիներին, շուրջ 3.000 հոգու, ծածուկ հասավ Կոստանդնուպոլիս՝ հունաց կայսեր մոտ: Կայսրը նրան ընդունեց մեծ պատիվներով ու մեծարանքով: Այդ ամիրան բարեսիրտ մարդ դարձավ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յայոց 518 թվականին մի երիտասարդ ամիրա, որոշեց ապստամբել պարսիկների դեմ և Կոստանդնուպոլիս գնալ մոտ: Նա Ալի-Արսլան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) տոհմից էր: Բազմաթիվ զորքերով նա հասավ Սեբաստիա: Կուրապաղատը, դուրս գալով Կոստանդնուպոլիսից, շարժվեց նրա վրա պատերազմի: Սեբաստիայի մոտ նրանք ճակատամարտեցին, որտեղ հույները, պարտություն կրելով, փախան: Չաջորդ օրը թուրքերը հարձակվեցին հույների վրա, նրանց հետ մղեցին և փախուստի մատնեցին, իսկ կուրապաղատին էլ գերի վերցրին: Չունակ գինկորները փոշուց կուրացած փախան գնացին Մակրիտի կղզիով ուր ժայռաբլուր, որտեղից ցած գլորվելով մեռան: Մի բանի օր անց Յայոց թագավորը, իշխանները և բոլոր նախարարները բարեկամություն կնքեցին նրա հետ, որից հետո Յայոց արքան փրկագնեց կուրապաղատին և մյուս գերիներին, շուրջ 3.000 հոգու, և ծածուկ ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) նրան ընդունեց մեծ պատիվներով ու մեծարանքով ու նրանց միջև բարեկամություն հաստատվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Չազիվ էր Սեբաստիա քաղաք մի քիչ ոգի առել, երբ Յայոց 518 թվականին իսրում անունով պարսից սպարապետը, որին մեր մատյանները Կորիծ են ասում, սա Տուրդիի տոհմից էր, ապստամբեց Ալիսլանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) դեմ և ծանր զորքով դիմեց Յայաստանի սահմանները: Այդ ժամանակ նրա դեմ ելավ հունաց զորավար Մանուիլ կուրապաղատը, սակայն պատերազմում պարտություն կրեց Կորիծից և գերի ընկավ, իսկ նրա զորքն էլ ցրվեց ու փախավ: Դրանից հետո թշնամիները համարձակ առաջ խաղացին ու, հարձակվելով Սեբաստիայի կողմերում գտնվող բազում վայրերի վրա, մեծ նեղություններ պատճառեցին Յայոց ազգին» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

³³⁰⁰ «Երբ այդ բանի լուրը հասավ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), նա մեծ տրտմության մեջ ընկավ: Այդ պատուհասի բոլոր դեռ չտարածված, շատ ավելի սարսափելի ու ազդու հասավ, թե թուրքերը գեներալ խուժել են հունե քաղաքի, իր հրաշագործությամբ ու հարստությանը հոչակավոր Յրեշտակապետի տաճարը, որ ամեն ինչ ողողվել է սպանվածների դիակներով ու արյան ճապաղիքով, որ ամենասուրբ տաճարը սրբապղծվել է թուրքերի կողմից, վերածվել ախոռի, բայց ամենասարսափելի այն էր, որ ծերպերն էլ չկարողացան այդտեղ ապաստանածներին պաշտպանել և վտանգից փրկել: Ծերպերի կողքով հոսող գետերը թափվում են մի փոսի մեջ: Նրանց հոսանքն հնում այստեղ այցելած Յրեշտակապետի հրաշքով կարծես կանգնած է, հոսում է սահուն, բայց այս անգամ աննախադեպ մի բան պատահեց, ջուրը հորդացավ, ծովացավ, ժխորով իր մեջ բաշեց, ողողեց ու ջրատակ արեց բոլոր ապաստանածներին» (Միքայել Աթալիստես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Երբ այդ բանի լուրը հասավ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), նա մեծ տրտմության մեջ ընկավ: Այդ պատուհասի բոլոր դեռ չտարածված, շատ ավելի սարսափելի ու ազդու հասավ, թե թուրքերը գեներալ խուժել են հունե քաղաքի, իր հրաշագործությամբ ու հարստությանը հոչակավոր Յրեշտակապետի տաճարը, որ ամեն ինչ ողողվել է սպանվածների դիակներով ու արյան ճապաղիքով, որ ամենասուրբ տաճարը սրբապղծվել է թուրքերի կողմից, վերածվել ախոռի, բայց ամենասարսափելի այն էր, որ ծերպերն էլ չկարողացան այդտեղ ապաստանածներին պաշտպանել և վտանգից փրկել: Ծերպերի կողքով հոսող գետերը թափվում են մի փոսի մեջ: Նրանց հոսանքն հնում այստեղ այցելած Յրեշտակապետի հրաշքով կարծես կանգնած է, հոսում է սահուն, բայց այս անգամ աննախադեպ մի բան պատահեց, ջուրը հորդացավ, ծովացավ, ժխորով իր մեջ բաշեց, ողողեց ու ջրատակ արեց բոլոր ապաստանածներին: Երբ այդ բանի պատմեցին, մենք մեծ մտորումներ մեջ ընկանք, մտածելով, որ տեղի ունեցածը աստվածային նշան է, սատծո ցասման ու բարկության հետևանք, որ մեր դեմ մաքառում են ոչ միայն թշնամիները, այլև բնության տարերքը: Սրանից առաջ այլազգիների այսքան մեծ ուժն և փրկածությունը, ինչպես նաև հռոմեական հպատակների կոտորածը համարվում էր Իբերիայում, Միջագետքում, մինչև Լիկանոս ու Սելիտենե և կից Յայաստանում ապրող հերետիկոս բնակիչների՝ Նեստորի հրեադավան ու Ալեքսանդրի հերձվածով պաշտողներ, դեմ ուղղված աստծո ցասման հետևանք, բանգի այդ շրջանները վրառում են նման չարափառությամբ, բայց, երբ փորձանքը սկսեց թափվել նաև ուղղափառների գլխին, բոլոր հունադավաններն ընկան տարակուսանքի մեջ, երբ եկան մտքի և սկսեցին հավատալ, որ, ամուլիացիների նման, իրենց էլ գործած մեղքերի բաժակը ևս լցվել է, իսկ ուղղափառ հավատքը դավանելն էլ դեռ բավական չէ: անհրաժեշտ է նաև այդ հավատքին չիակատող ապրելակերպ: Այդ պատճառով երկուսն էլ, այսինքն և հավատքի հարցում սխալվողը, և կյանքում կաղաքողն ու թերաքողը, նույն պատժին են արժանանում, իսկ արարողն և վարդապետողը՝ ներդրվում ու փառավորվում» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³³⁰¹ «Երբ նա (Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) հասնեց նեղուց և Զադկեղոս հասավ, ոչ սպիտակ, այլ ավելի շատ սև գույնի մի աղավաղ, ինչ-որ տեղից թռչելով, ծախրում էր կայսեր տրիերայի շուրջ, մինչև որ իջավ ու կանգնեց նրա ձեռքերին: Կայսրը աղավաղում կայսրուհուն ուղարկեց: Դա չարագուշակ ու նահանգի նշան համարվեց, թեև շատերն էլ դա որպես լավը մեկնաբանեցին և ընդհանուր մտքի այդպես էլ չեկան: Բացի այդ կայսրուհին նրանից նեղացած էր և դրա համար էլ չէր ուղեկցվում նրան, բայց հետո նա մի կողմ դրեց ամուսնուհիների մեջ առկա այդ սովորական գծողությունը և, ցավելով ամուսնու համար ու սիրելով նրան, եկավ մոտը, մի բանի օր անցկացրեց հետը, փառաբանեց նրան, բարի վերադարձ մաղթեց և հրաժեշտի սովորական արարողությունից հետո բաց թողեց նրան դեպի Արևելք: Կայսրը, այնտեղից դուրս գալով, խաբիսի գեցե ոչ Նեակմեում, ոչ էլ ինչ-որ կոնստալար կամ կայսերական վայրերում, այլ Չելեսապոլսում, որին տեղացիները ռամկորեն էլեյնուպոլիս են անվանում: Սա էլ վատ նշան համարվեց: Մի ուրիշ բան էլ պատահեց, կայսերական վրանը պահող հսկա գերանը ջարդվեց և վրանը հանկարծակի գետին տապալվեց, բայց մարդկանց տիմարությունն ու վատությունը թույլ չտվեցին, որ այդ նշանների մեջ տեսնեն իրենց ծայրահեղ անհավատությունը, նրանց թվում էր, թե ջերմեռանդ են հավատքի հարցերում, ճակատագիրն էր ամենուր խոչընդոտ կանգնում, թույլ չէր տալիս կռահել անգամ, թե ինչ օրի են ընկնելու: Կայսրը շարժվեց առաջ, դեպի արևելք և հասավ Անատոլիկոս նահանգը՝ բոլորի հանդեպ ցուցաբերելով անտեղի ժխտություն: Նկատելով, որ անդադրում նախաշնաններն իրեն են վերաբերում, նա տեղավորվեց ոչ վրանում, ոչ էլ բաց դաշտում, որի կողքից գետ էր հոսում, այլ՝ բլուրների վրա և տնակներում, բայց այնտեղ էլ պակաս վատ նշաններ չեղան: Չգիտես ինչպես այն տների մեջ, որտեղ կայսրը ապավինեց, հրդեհ բռնկվեց ու ավերակ դարձրեց, նրանց հետ կրակի զոհ դարձան նաև այնտեղ գտնվող ձիերը, կայսերական էֆեստրիսները, արտասովոր սանձերը: Բոլորը կարճ ժամանակում իր ճարակ դարձան: Բանակած զինվորները ակնատես եղան կիսակեց եղած ձիերի սարսափելի տեսարանին: Յուսկոս կոչվող կամրիզ վրայով անցնելով Սանգարիոս գետը, որի մոտիկ վայրում տեղի ունեցավ վերոհիշյալ դեպքը, կայսրը սկսեց հավաքել թշնամիների հարձակման պատճառով ցրված եղած իր զորքերը: Նրանցից ընտրելով ինչքան, որ ցանկացավ՝ նա մնացածներին զինվորներին ու լոխագոսներին ճամփու դրեց, զինվորներին, որպես անցյալում կրած պարտություններից ջախջախված, իսկ լոխագոսներին էլ, որովհետև վախենում էր նրանց իր հետ տանել՝ որպես ախոյանների կողմնակիցների: Երբ նա զորքն անցկացրեց Ալիս կղզված գետը, ինքը մնաց ու օթևանեց իր կողմից կառուցված մի նորաշեն բերդում: Այնուհետև ինքն էլ անցավ բաժանող գետը և մյուս զինվորների հետ դասավորվեց սեփական տիրույթներում: Անցնելով կեսարացից քաղաքը՝ նա հասավ Պաղ Աղբյուր կղզիով վայրը, որը զորք ընդունելու համար շատ հարմար էր, այնտեղ առատորեն կային ամեն տեսակի մթերքներ և իր բազմազան կարողությունների շնորհիվ այն հայտնի է և որպես քաղաքագյուղ, և՛ գյուղաքաղաք: Չինվորները թալանում ու ավերում էին շրջանը, որի համար ավելի անողորմաբար պատժեցին նեմիցների տագմայից ոմանց: Դրանից վրդովված՝ նրանք խռովություն բարձրացրին: Նրանք պատրաստվում էին հարձակվել կայսեր վրա: Երբ

այոյ բանն իմացվեց, կայսրը ձի նստեց և, զորք հավաքելով, օտարերկրացիներին ճնշեց ու վերստին դաշնակից դարձրեց: Նրանց կրած միակ պատիժն այն էր, որ նրանք, ովքեր մինչ այդ իրեն մոտիկ էին կանգնած և թիկնապահների թվում էին, այժմ զորաշարքում ամենից վերջում կանգնեցրեց: Այնտեղից նա, շտապելով Իբերիա հասնել, բռնեց Սեբաստիա տանող ճանապարհը, մոտեցավ Կոլոնիա բանակաթեմին և մի քիչ ձախ վերցրեց, որտեղ ականատես եղավ կուրապաղատ Մանուիլ Կոմնենոսի ընկած զինվորների դիակներին, բանգի հենց այստեղ էր անցած տարի տեղի ունեցել կուրապաղատ Մանուիլ Կոմնենոսի ու թուրքերի այն ընդհարումը, որտեղ հռոմեական բանակը պարտություն էր կրել: Չհիսվորները տեղակայվեցին այնտեղ և ամեն ինչում իրենց համոզվեցին» (Միքայել Աթալիախտե «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**), լսելով այդ մասին, անհապաղ արշավելու և իր երկրին սատար կանգնելու պատրաստակամություն ցուցաբերեց, բայց հակառակորդի բանակը չիմանալու պատճառով, ինչպես և խորհրդականների հորդորով, հրաժարվեց՝ Նրանք էին՝ Նիկեիոյի Պալեոլոգոսը, գերապատիվ, փիլիսոփաների իյուլիանոս Կոնստանդին Պետրոսը և, ի վերա ամենայնի, կեսար Յովհաննեսը՝ Նախորդ կայսեր եղբայրը: Եթե նրանց մնար, ապա կհամոզեին չապրել անգամ: Կայսեր շատ աչքի ընկնելը իրենց համար անտանելի էր, նրանք շատ էին ստույգ նրան, բանգի նա քաջ էր ու հանդուգն, իր աչիի մեջ էր առել ախոյաններին, ես նկատի ունեմ Դուկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.**) զավակներին, բայց չէին էլ համարձակվում բացահայտ կերպով նրան վնասաբեր խորհուրդ տալ...: Կայսրը, զորահավաք անելով, զարնան սկզբին նավեց Երիոն, ուր հասավ հենց ուղղափառության տոնի օրը: Նախորդ օրը նա զորքին ու սենատին բաժանել էր նրանց տարեկան առճիթը, բայց ոչ ամբողջությամբ և ոսկով, իսկ պակասող մասը նա համայնեց մետաքսե գործվածքներով: Նավելիս ոչ սպիտակ, ավելի շատ սև գույնի մի աղավախ, ինչ-որ տեղից թռչելով, ծախրում էր կայսեր տրիեռայի շուրջ, մինչև որ իջավ ու կանգնեց նրա ձեռքերին: Կայսրը աղավախն կայսրուհուն ուղարկեց, որը, հակառակ սովորության, պալատում էր մնացել կանացի ինչը թուլության կամ նազուկուզի պատճառով: Աղավախն չարագուշակ համարվեց և ուղարկողի, և ստացողի համար: Կայսրուհին, որի թուլությունը շինծու էր, զոջացած գնաց կայսեր մոտ՝ նրան բարի ճանապարհ մաղթելու և ճանապարհելու: Կայսրը, այնտեղից գուրս գալով, խարխիս գցեց ոչ Նեպոմոնում, ոչ էլ ինչ-որ կոնսուլար կամ կայսերական վայրերում, այլ՝ Դելեմասիոնում, որին տեղացիները ռամկորեն էլեյնուպոլիս են անվանում: Սա էլ վատ նշան համարվեց: Մի ուրիշ բան էլ պատահեց, կայսերական վրանը պահող իսկա գերանը ջարդվեց և վրանը հանկարծակի գետին տապալվեց, բայց մարդկանց տխմարությունն ու վատությունը թույլ չույժեցին, որ այդ նշանների մեջ տեսնեն իրենց ծայրահեղ անհավատությունը, նրանց թվում էր, թե ջերմեռանդ են հավատքի հարցերում, ճակատագիրն էր ամենուր խոչընդոտ կանգնում, թույլ չէր տալիս կռահել անգամ, թե ինչ օրի են ընկնելու: Կայսրը շարժվեց առաջ՝ դեպի արևելք, և հասավ Անատոլիկոն նահանգ՝ բոլորի հանդեպ ցուցաբերելով անտեղի ժառանգություն: Նկատելով, որ անդադրում նախանշաններն իրեն են վերաբերում՝ նա տեղավորվեց ոչ վրանում, ոչ էլ բաց դաշտում, այլ՝ բլուրների վրա և տնակներում, բայց այնտեղ էլ պակաս վատ նշաններ չեղան: Զգիտես ինչպես այն տների մեջ, որտեղ կայսրը ապավինեց, հորդե թռկվեց ու ավերակ դարձրեց, նրանց հետ կրակի զոր դարձան նաև այնտեղ գտնվող ձիերը, կայսերական Էֆեստրիսները, արտասովոր սանձերը: Բոլորը կարճ ժամանակում հոր ճարպ դարձան: Բանակած զինվորները ականատես եղան կիսանգեց եղած ձիերի սարսափելի տեսարանին: Ցուսկուս կոչվող կամրջի վրայով անցնելով Սանգարիոս գետը, որի մոտիկ վայրում տեղի ունեցավ վերոհիշյալ դեպքը, կայսրը սկսեց հավաքել թշնամիների հարձակման պատճառով ցրտուցան եղած իր զորքերը: Նրանցից ընտրելով, ինչքան որ ցանկացավ, մնացածներին զինվորներին ու լոխագոսներին ծախի ուրեց, զինվորներին, որպես անցյալում կրած պարտություններից ջախջախված, իսկ լոխագոսներին էլ՝ որովհետև վախենում էր նրանց իր հետ տանել, որպես իր ախոյանների կողմնակիցների: Երանի թե այդ բանը բոլորի նկատմամբ կատարվեց: Ծիշտ է, անհնարին է փախչել աստծո սահմանածից և խուսափել պատրաստված բաժակից, բայց, այնուամենայնիվ, նա ճիշտ արած կլինեց: Թեև Նիկեիոյի Բոտանիատեսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոյի III Բոտինատին – Մ.Ֆ.**) և մի բանի նրա նմանների, որպես կասկածելիների, հեռացրեց, բայց նենգությանը ու վատաբարոյությանը լի մարդկանց իր հետ տարավ, քրանց մասին դեռ ասվելու է: Եվ այսպես նա, իր գլխին գալիք փորձանքին անտեղյակ, այդպես շարժվեց առաջ, զորքն անցկացրեց Ալիս կոչված գետը, իսկ ինքը մնաց ու օթևանեց իր կողմից կառուցված մի նորաշեն բերդում: Այնուհետև ինքն էլ անցավ բաժանող գետը և մյուս զինվորների հետ դասավորվեց սեփական տիրույթներում: Անցնելով կեսարացվոց բաղաբը՝ նա հասավ Պաղ Արթուր կոչվող վայրը, որը զորք ընդունելու համար շատ հարմար էր, այնտեղ առատորեն կային ամեն տեսակի մթերքներ և իր բազմազան կարողությունների շնորհիվ այն հայտնի է և որպես բարաբազյուղ, և՛ գյուղաբարաբ: Չհիսվորները թալանում ու ավերում էին շրջանը, որի համար ավելի անողորմաբար պատժեցին նենիցների տազմայից ոմանց: Դրանից վրդովված՝ նրանք խռովություն բարձրացրին: Երբ այդ բանն իմացվեց, կայսրը ձի նստեց և, զորք հավաքելով, օտարերկրացիներին ճնշեց ու վերստին դաշնակից դարձրեց: Նրանց կրած միակ պատիժն այն էր, որ նրանք, ովքեր մինչ այդ իրեն մոտիկ էին կանգնած և թիկնապահների թվում էին, այժմ զորաշարքում ամենից վերջում կանգնեցրեց: Այնտեղից նա, շտապելով Իբերիա հասնել, գնաց Սեբաստիա, որտեղ ականատես եղավ կուրապաղատ Մանուիլ Կոմնենոսի ընկած զինվորների դիակներին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³³⁰² «Հունաց կայսր Տիոդեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**), լսելով նման փորձության մասին, առյուծի պես մոնչաց: Իր ողջ զորքի զորահավաք հայտարարեց: Յրովարտակներ և մունեսիկներ ուղարկվեցին արևմտյան բոլոր երկրները: Նա գործերի ողջ երկրում, համայն բուլղար ժողովրդի մեջ, բոլոր հեռավոր կղզիներում, Գամիթում, ողջ Բյուքանիայում, Կիլիկիայում, Անտիոքում, Տրապիզոնում և Յայոց երկրում դեռ մնացած քաջ զորականներից հսկայական զորահավաք արեց: Նա նույնիսկ այլազգիներից բաղկացած զորք բերեց խուժաստանից: Տիոդեյի զորակազմը հսկայական բազմությունը նման էր ծովի ավազի: Յայոց 520 թվականին նա, հոխորտալով ինչպես կարկտաբար անկ, շարժվեց, հասավ Սեբաստիա քաղաքը: Մեծ հանդիսավորությամբ նրան ընդառաջ գնացին Յայոց թագավորազուներն Ատոմն ու Ապուսահիլը, սակայն հոռոմները, դիմելով կայսեր, չարախոսեցին Սեբաստիայի բնակիչներին և բոլոր հայերին, ասելով, թե. «Երբ մեզ վրա Կտրիճ ամիրան էր հարձակվել, հայերը մեզ ավելի շատ կոտորեցին, քան թուրքերը»: Տիոդեյ կայսրը հավատաց հոռոմոց տուտ խոսքերին և սարսափելի երդումով սպառնաց. «Պարսից պատերազմից վերադարձին ես կվերացնեմ հայադավանությունը»: Նա իսկույն հրաման տվեց հոռոմոց զինվորներին՝ ավարի առնել ողջ Սեբաստիա քաղաքը: Ավարառելու հետ միասին նրանք շատերին անարդար ու սուտ դատաստանի համաձայն ամսանցին, որն արեց անօրեն կայսր Տիոդեյը: Նա պատվազուրկ արեց Յայոց թագավորազուներն Ատոմին և Ապուսահիլին ու Սեբաստիան մեծ սգո մեջ գցեց: Այնուհետև հոռոմոց մեծամեծ իշխանները, Աշոտի որդի Գագիկ շահնշահը և կուրապաղատին գերի վերցնող Կտրիճ ամիրան ասացին Տիոդեյ կայսեր. «Դու թո ազգակիցների տուտ խոսքին ականջ մի դիր, բանգի նրանց ամեն ասածը տուտ է: Իրականում թուրքի դեմ մղված պատերազմից վերադարձողներին հենց քրանք օգնեցին»: Կայսրը, լսելով դա, հաշտվեց, թեև սպառնաց իր վերադարձին վերացնել հայադավանությունը: Կանականները, լսելով այդ, նրա գլխին սոսկայի անեծքներ թափեցին, որ նա չվերադառնա արշավանքից, ինչպես անօրեն Յուլիանոսին (**Հռոմի կայսր Յուլիանոսին – Մ.Ֆ.**), որին սուրբ Բարսեղն անիծեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հունաց կայսր Տիոդեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**), լսելով այդ մասին, առյուծի պես մոնչաց: Նա Արևելքից մեծ զորք հավաքեց՝ բուլղարներից, պարսիկներից, Գամիթից, Բյուքանիայում, Կիլիկիայում, Անտոքում, Տրապիզոնում և այլ տեղերից: Յայոց 520 թվականին նա այդ հսկայական բանակով շարժվեց, հասավ Սեբաստիա քաղաքը: Մեծ հանդիսավորությամբ նրան ընդառաջ գնացին Յայոց թագավորազուներն Ատոմն ու Ապուսահիլը, սակայն հոռոմները, դիմելով կայսեր, չարախոսեցին Սեբաստիայի բնակիչներին և բոլոր հայերին, ասելով, թե. «Երբ մեզ վրա Կտրիճ ամիրան էր հարձակվել, հայերը մեզ ավելի շատ կոտորեցին, քան թուրքերը»: Տիոդեյ կայսրը հավատաց հոռոմոց տուտ խոսքերին և սարսափելի երդումով սպառնաց. «Պարսից պատերազմից վերադարձին ես կվերացնեմ հայադավանությունը»: Նա իսկույն հրաման տվեց հոռոմոց զինվորներին ավարի առնել ողջ Սեբաստիա քաղաքը: Արդյունքում շատ մարդ զոհվեց, զոհվեցին նաև Յայոց արքայի որդիները: Սեբաստիան մեծ սգի մեջ ընկավ: Գագիկ արքան, այլ իշխաններ, ինչպես նաև կուրապաղատին գերի վերցնող այն քաջ ամիրան ասացին Տիոդեյ կայսեր. «Դու թո ազգակիցների տուտ խոսքին ականջ մի դիր, բանգի նրանց ամեն ասածը տուտ է: Իրականում թուրքի դեմ մղված պատերազմից վերադարձողներին հենց քրանք օգնեցին»: Կայսրը, լսելով դա, հաշտվեց, թեև սպառնաց վերացնել հայադավանությունը: Կանականները, լսելով այդ, նրա գլխին սոսկայի անեծքներ թափեցին, որ նա չվերադառնա արշավանքից, ինչպես անօրեն Յուլիանոսը (**Հռոմի կայսր Յուլիանոսը – Մ.Ֆ.**)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Դիոցեն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) լսեց այս մասին, անհամար մարդկանց զորածորով արեց և դիմեց պարսիկներին վրա պատերազմի: Եվ ահա նա հասավ Սեբաստիա քաղաքին, որտեղ նրան դիմավորելու ելան Ատոմն ու նրա եղբայր Աբուսահիլը՝ մեծ ներքերը տալով կայսեր: Այդ ժամանակ նրանց թշնամիները, սակայն՝ հունաց իշխանները, շատ չարախոսեցին այս եղբայրների և Յայոց ազգի հարցով, իբր թե հենց նրանք են Կտրիճին մեր աշխարհը կանգել և, ընդհանրապես, պարսիկներին հենց նրանք են գրգռում հույների դեմ: Այդ ժամանակ անմիտ կայսրը հավատաց այս զրպարտությանը և առանց քննելու հրամայեց իր զորքի զորագնդերին կրկին ավարառել Սեբաստիան ու շատ կոտորած անել: Այդ տեսան Յայոց ու հունաց իշխանները, եկան կայսեր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս, և մի կերպ շարժեցին նրա գույքը, որ հրաման տա դարձրեցնել սեփական զորքի անիրավությունները: Եվ այսպես կայսրը, թեև լսեց նրանց, բայց զրկեց իշխանությունից Ատոմին ու Աբուսահիլին և սպառնաց, որ պարսիկների դեմ արշավանքից վերադառնալուց հետո բոլոր հայերին իր հավաքելին կդարձնի» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

³³⁰³ Համաձայն ալ-Բունդարիի:

3304 «Այնտեղից ուղքով, առանց շտապելու, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուսնոս IV-ը – Մ.Ֆ.) հասավ Թեոդոսուպոլիս, որն անցյալում երեսի վրա էր թողնված, բայց այն ժամանակվանից, երբ պաշարման ենթարկվեց Արծնը, վերակառուցվել էր ու ամրացվել և այնտեղ էին տեղակայվել մարդիկ, որոնք առևտուր էին անում Պարսկաստանի, Յնդկաստանի ու այլ երկրամասերի հետ, և այս բաղաբը կարող էր հպարտանալ իր անթիվ բնակչությանը: Թեոդոսիոպոլիսը վերակառուցվել էր, նրա շուրջը խանութներ էին փորվել և պարիսպները ամրացվել էին, բանգի այն չէր կարող հույս ունենալ Արծնն ավերած իր թուրք հարևանների վրա՝ որոնք թալանել ու գերեզմարել էին այդ բաղաբը: Կայսրը այստեղ ոչ քիչ օրեր մնաց և, նկատի ունենալով, որ գնալու են անմարդաբերական ու ավերակ դարձած երկրի միջով, կարգադրեց յուրաքանչյուր զինվորի համար երկու ամսվա պարեն վերցնել: Երբ բոլորը կատարեցին կարգադրությունը, վարձկան սկյութներին ու նեմեցներին, որոնց նաև ֆրանկներ են կոչում, բաց ու պատերազմող Ռուսեյիտի գլխավորությամբ նա ուղարկեց դեպի խլաթ՝ անասունների համար կեր հայթայթելու: Այդ բանը նա դրանից առաջ էլ էր արել: Կայսրը, նրա հետևից գնալով, հասավ Մանծկերտ՝ հռոմեական մի բաղաբ, որը, սակայն, նախապես գրավվել էր սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) կողմից և այնտեղ թուրքեր ու դելմիկներին էին հաստատվել: Կայսրը որոշել էր պաշարել և գրավել այն, ամրացնել, այստեղ հռոմեացիների ուժեր թողնել ու դրանից հետո միայն հարձակվել այլ բաղաբների և ամենից առաջ խլաթի վրա, որը այս բաղաբից հեռու չէր գտնվում: Կայսրը, վերջիններիս փոթաբաժնությունը նկատի ունենալով, արհամարիեց նրանց և բանակից մի ուրիշ վայրում: Բավականին մեծ գործաժառ առանձնացնելով՝ նա այն համձնեց իր ամենաաչքի ընկնող գործակար, մագիստրոս Դովսեփ Տարխանիատեսին, տալով նաև զգալի բանակությամբ հետևակայինների մի զորաբաժին, որը պատերազմներում միշտ առաջինն էր իրեն կրակի մեջ գցում ու առաջամարտիկ լինում, այնպես որ արևելք թվով ավելի գերազանցեցին կայսր տրամադրության տակ մնացած ուժերին: Բանն այն էր, որ նախկին մարտերում անհրաժեշտություն էր եղել, որ կայսրն ինքը վտանգի ենթարկվի ու մարտի տանի ռազմիկներին, սակայն այժմ մի իրավիճակ ստեղծվեց, երբ հաղթական զորքը այլ կողմ գնաց, իսկ կայսրը հետ մնացին միայն նրանք, որոնք ամեն կերպ ձգտում էին գերծ մնալ մարտի փոթորիկներից: Եվ այսպես, Տարխանիատեսը վերցնելով այդ լավագույն ուժերը, ինչպես արդեն ասվեց, ելավ, գնաց խլաթ՝ ուզեցին, ֆրանկներին և ողջ վարձկան զորքին օգնության, բանգի լուր էր եկել, թե նրանց դեմ թուրքերի բյուրավոր զորք է շարժվում: Նրանք շտապում էին, բանի որ ուզում էին պահպանել բաղաբից դուրս գտնվող պարենամթերքը: Նրանք ուզում էին զավթել խլաթը, այնտեղ կուտակել ձեռք բերած պարենամթերքը և հասնել մի վիճակի, որ խլաթին մոտեցող կայսրն ու նրա բանակը, ինչպես էլ այնտեղ մնան, պարենի պակաս չունենան: Ահա սա էր ծրագիրը: Կայսրը զորքը մաս-մաս արեց, հուսալով շտապ Մանծկերտ հասնել, ինչը և եղավ, ու օգնել խլաթում գտնվողներին, եթե անհրաժեշտություն գզացվի, միավորվել նրանց, կամ էլ անհապաղ նրանց կանչել հենց մարտի ժամանակ, բանի որ զորքերը մոտիկ տեղում էին վրաններ խփել: Նա ուզում էր սուլթանին հետ՝ դեպի Պարսկաստան, մղել, ու, թեև զորքի մասնատումը անխոհեմ բայլ չէր, ռազմագիտական առումով էլ ոչ անխմաստ, բայց ճակատագիրը, ավելի ճիշտ ասած՝ ցատումը, կամ էլ մեզ համար անխմաստի ինչ-որ պատճառ, հակառակ արդյունքի բերեց և գործի էլքի առումով, և զորքերի անհապաղ միացման հարցում, և այն բանում, որ նա թուրքերի սուլթանին ուղիք հանեց ու արգելք հանդիսացավ, որ իրավասություն դառնա այն, ինչ ակնկալվում էր: Շատ անգետ մարդիկ բանակի այս բաժնի մասին համար մեղադրում են կայսրը, սակայն նրանք չեն հասկանում, թե ինչ կար մեր տխուր, երբ մենք այդպես վարվեցինք: Երբ բանակը մոտեցավ Մանազկերտին՝ նա հրամայեց ճամբար զարկել, տեղակայել գումակը և պատնեշ կառուցել, ինչպես դա սովորաբար արվում է, իսկ ինքը ընտրյալ ռազմիկների ուղեկցությամբ մոտեցավ ու սկսեց զննել բաղաբի պարիսպները, որպեսզի մի հարմար վայր ընտրի, որտեղից կարելի կլիներ հարվածել պարիսպներին՝ տեղակայելով պարսպահար մեքենաներ: Այս մեքենաները կազմված էին հսկայական գերաններից և 1.000 հոգի մարդու կարիք ունեին, որ սպասարկեին դրանք առանց խնդիր առաջացնելու: Նա նույնպես եղեբակոր անասունների բյուրավոր բերեց, որպեսզի կերակրի բանակը: Բաղաբի ներսում գտնվող թշնամին անհանգստացավ, մերկացրեց թրերը և պատրաստեց նետողական մեքենաները, այն ժամանակ, երբ կայսրը, պատվելով պարիսպների շուրջը, վերադարձավ ճամբար: Դրանից հետո հայկական հետևակայինները մոտեցան ամրության պարսպին, մի կողմից հարձակում գործելով դուր վրա, և, երբ արևն արդեն դեպի արևմուտ էր թեքվում, հաղթական աղաղակ բարձրացրին: Կայսրը գոհ էր կատարվածից, մանավանդ, երբ թշնամու կողմից դեսպաններ ենրկայացան և որդորմություն ու երաշխիքներ խնդրեցին իրենց անձի և գույքի համար, պայմանով, որ կհանձնեն բաղաբը կայսրը: Նա համաձայնեց դրան և դեսպանների հետ նվերներով ուղարկեց իր մարդուն, որ վերցնի բաղաբը: Այնուհանդերձ բաղաբի ներսում գտնվողները մտափոխվեցին և գիշերվա մթնում փորձանք բերեցին իրենց թշնամիների գլխին՝ ուշադրություն չդարձնելով ձեռք բերված համաձայնությանը: Այդ պատճառով կայսրը մարտական փող փչել տվեց, իր ողջ բանակով դուրս եկավ ճամբարից և մոտեցավ բաղաբի պարիսպներին: Թուրքերը ազդվեցին դրանից և կրկին փորձեցին հաշտություն կնքել՝ ավելի մեծ փրկագին խոստանալով, որից հետո դուրս եկան բաղաբից իրենց ողջ գույքով ու ծնկները ծալեցին կայսրը առաջ, թեև նրանցից ոմանք թրերով էին, բայց մեծ մասը՝ առանց որևէ զինվածության: Այդ ժամանակ ինքս էլ ենրկա էի և խորհուրդ չէի տալիս կայսրը այդքան հեշտ նրանց բաց թողնել, մանավանդ մեր սպանված այրերի, նրանց բաղաբի ու անխոհեմության ֆոնի վրա: Այսպես թե այնպես, կայսրը առավ Մանծկերտը և այստեղ մի բան եղավ, որը ցույց տվեց կայսր արդարապատյունը, թե ինչպես և նա հավասարապես գործում պատժի հարցում: Մի հռոմեացի մեղադրվեց մի թուրքի ջոդի գողնալու մեջ և նա դատապարտվեց ոչ թե գումարային տուգանքի, այլ նրա քիթը կտրեցին: Այս մարդը ամեն ինչ առաջարկում էր և նույնիսկ կոչ արեց Վաթերնյան տաճարի սրբազան Աստվածածնի պատկերին, որը կայսրը հետ է սովորաբար գտնվում նրա ռազմադրավների ժամանակ, սակայն կայսրը ուզեց իր տված երդման տեղ կանգնած լինել ու դժբախտի տարան և նրա բարձր գոգոռոցների ու հեծծանքի ուղեկցությամբ բթից զրկեցին: Այդ պահից սե գզացի, որ մեծագույն աստվածային հատուցումը մեզ է սպասում: Եվ ահա, հռոմեական բանակի զուլխն անցած, կայսրը մտավ բաղաբ, այնտեղ հրամանատար Նշանակեց, որից հետո հաղթական ու գովասանական զոյուղների ուղեկցությամբ ճամբար վերադարձավ: Հաջորդ օրը, երբ նա պատրաստվում էր հրաման տալ, որ շարժվեն դեպի խլաթ ու աջակցեն այնտեղ գտնվող մարդկանց, լուր եկավ, թե, թուրքական մի մեծաթիվ զորամաս հարձակվել է ավարի դուրս եկած հռոմեացի զինվորների վրա: Կայսրը ենթադրեց, թե զինական ուժով սուլթանի ինչ-որ հրամանատար է հասել ու ներդուր է դեսուդեն ցրված կայսրական զինվորներին, նրանց դեմ բախվալով զորքով մագիստրոս Նիկեփոր Բրիենիիոսին ուղարկեց, որը բախվելով նրանց, թեև տեղի չտվեց, բայց իր զինվորների շատերը վիրավորվեցին, դրանցից ոչ պակասն էլ սպանվեց, բանգի մարտը առանձին խմբերի մեջ էր ընթանում: Այս թուրքերը մեր իմացածներից ավելի հզոր երևացին և սրանք ավելի հանդուգն էին բախվում մոտիկ մարտ մղելու գեներով և ահա սարսափահար եղած Բրիենիիոսը կայսրից սկսեց օգնություն խնդրել: Կայսրը պարսպվեց նրան վախկոտության համար, իրականությանը նա տեղյակ չէր, և, ժողով գումարելով, ճառախոսեց պատերազմի շուրջ, ի միջի այլոց, ավելի խիստ խոսքեր էլ ասաց: Այդ միջոցին բախանք էլ արտասանեց ավետարանի ընթերցվածը...: Մարտի թեժ պահին կայսրը ուղարկեց նաև Թեոդոսուպոլիսի դուքս, կատեպան ու մագիստրոս Նիկեփոր Վասիլյակին, քնիկ զորքերով, բանգի մնացածը Տարխանիատեսի հետ խլաթի մոտ էին: Սա ևս որոշ ժամանակ Բրիենիիոսի հետ միասին կռվին մասնակցեց: Երբ զինվորները համաձայնվեցին գորավարների հետևից գնալ, նա խոստացավ նախաճարտիկ լինել և սկսեց հետապնդել փախուստի դիմող հակառակորդներին: Հետո, երբ Բրիենիիոսը իր զինվորներին հրաման տվեց բաշել ասնձերը, չհետևելով Վասիլյակիի հիմարությանը, սա, այդ բանին անտեղյակ, շարունակում էր միայնակ հալածել ու մեծ տարածության առաջ անցավ: Երբ նա մոտեցավ հակառակորդների խարաբսին, ձին գետին տապալվեց՝ իր հետ գլորելով նաև ծանր գեները կրող Վասիլյակին, որից հետո թշնամիները վրան թափվեցին և գերեցին նրան: Երբ կատարվածի լուրը հասավ կայսրական բանակին, բանգի արյունաթաթախ ու վիրավոր ռազմիկներից ոմանք կարողացան վերադառնալ, այնտեղ վախ տարածվեց և մարդիկ անհանգստացան: Արդյունքում կայսրը ստիպված մնացած զորքով դուրս եկավ անձամբ տեսնելու տեղի ունեցածը: Նա մինչև երեկո ինչ-որ բլուրների վրա կանգնած մնաց, և տեսնելով, որ ընդդիմակալող չկա, վերադարձավ ճամբար, բանգի թուրքերը, նեմեցությամբ ու խորամանկությամբ պատրաստելով հաղթանակը, ավելի ու ավելի էին հետ բաշվում և հենց այդ պատճառով էլ, ինչպես ասացինք, նա ճամբար վերադարձավ, հենց որ արևը սկսեց դեպի մայրամուտ թեքվել: Դրանից հետո, սակայն, թուրքերն իսկույն խուժեցին և, նետաձգությամբ ու ձիերով թևակոխելով կատարելով, հռոմեացիների բանակը մեծապես ահաբեկեցին՝ եռանդ թափելով մուռք գործել խարաբսի մեջ: Այս բոլորը տեղի էր ունենում ակունիսի գիշերը և հնարավոր չէր զանազանել օտարին ծանոթից, փախուստի դիմողներին՝ հալածողներից: Շատերը շատ բան կտային, որ այդ ամենի ականատեսը չլինեին, իսկ ով դրան ենրկա չի եղել, կարող է համարել, որ իր բախտը բերել է: Այնուհանդերձ թշնամին չկարողացավ պատնեշն անցնել, բանի որ և վախեցում էր և մեզվից, և՛ իր շարքերում խառնաշփոթ առաջացնելուց: Թուրքերն ողջ գիշեր հռոմեացիների ճամբարը պատնեցին խառնախնթոր հաչոցներով, այնպես, որ բոլորն էլ ստիպված եղան արթուն մնալ ու աչք չփակել, բանգի ու՛լ կարող է աչք փակել, երբ գլխին հարված է տուրը: Այդ ժամանակ սկյութային մի զորամաս Տամիլի գլխավորությամբ հակառակորդներին կռվում անցավ: Դա անլուսին մի գիշեր էր, փախչողն ու հարձակվողը չէին զանգանվում և այդ ամենը սարսափի մեջ գցեց հռոմեացիներին, բանգի նրանք կասկածեցին, որ մնացած այլազգիներն էլ են թշնամաբար տրամադրված: Ամենուր խառնաշփոթ էր, անորոշ վիճակ, աղմուկ, վտանգ ու կաղկանձ: Իրենց հերթին հետևակայիններից ոմանք դուրս գալով, նետ ու աղեղով և մոտիկից մարտնչելու գեներով թուրքերից շատերին սպանեցին ու ստիպեցին ճամբարը հանգիստ թողնել: Կայսրը խլաթ ստրիանդակներ ուղարկեց և այնտեղի հրամանատարներին կանչեց՝ ժամանել իրենց ուժերով: Նա ցանկանում էր հենց այստեղ ճակատամարտում վճռել հարցը: Նրանց օգնությամբ սպասելով՝ նրանք պատերազմի փորձ ունեցող ռազմիկներ էին, նա իզուր ժամավաճառ էր լինում: Երբ նրանցից օգնություն ստանալու հույսը կորեց, ենթադրելով, որ ինչ-որ բան խոչընդոտում է դրան, որոշեց իր առկա ուժերով մահու և կենաց ճակատամարտ տալ: Կայսրը տեղյակ չէր, որ Տարխանիատեսը, իմանալով սուլթանի ժամանման

և նրա՝ կայսեր դեմ շարժվելու մասին, իր ողջ զորքերը վերցնելով, Միջագետքի վրայով հռոմեացիների երկիրն է մտել և այդ վայելուտ մարդը նույնիսկ մի կարգին բան էլ չէր արել, կամ էլ գոնե տեղյակ չէր պահել իր տիրակալին: Կայսրն իր վճռի համաձայն վաղվա ճակատամարտի համար պատրաստություններ էր տեսնում: Դեռևս գտնվելով կայսերական վրանում՝ նա ճակատամարտի մասին կարգադրություններ էր անում, երբ նրան խորհուրդ տվեցին մի կողմ դնել սկյութների վերաբերյալ իր կասկածները և նրանց իրեն կապել երդումներով: Նա սկսեց լսել իմ խորհուրդները և անմիջապես ինձ այդ ամենի գլխավոր կարգեց: Ես նախատեսել էին նրանց մեզ հավատարիմ դարձնել իրենց հայրենական երդումներով, որպեսզի ազնվորեն ու առանց դավաճանության ծառայեն հռոմեացիներին: Ու ես իմ նախակալին հասա, բանգի լրանցից ոչ մեկը այդ պատերազմի ժամանակ գաղտնի կապեր չհաստատեց թշնամու հետ: Այդ ընթացքում, երբ զինվորները գեներալ առած ձի էին նստում և շարվում էին ըստ տաքսիսների ու լիսերի, երկու կողմերի միջև խաղաղություն հաստատելու կոչով ժամանեցին սուլթանի դեսպանները: Կայսրն ընդունեց նրանց ոչ շատ մարդասիրաբար, թեև դիմեց այն խոսքերով, ինչ ընդունված էր ասել դեսպաններին: Նա հավանություն տվեց սուլթանի կոչին և դեսպաններին մի խաչ տվեց, որպեսզի հռոմեացիներին այն ցույց տալով, անվտանգ վերադառնան իր՝ կայսեր մոտ, բերելով սուլթանի պատասխանը: Կայսրը սուլթանի անսպասելի առաջարկը ստանալով, փքվեց, նա նրանից արդեն պահանջում էր հեռանալ իր ճամբարից և ավելի հեռու տեղում բանակել, որ կայսրը իր խարաքը հաստատի այն տեղում, որտեղ նախապես սուլթանն էր բանակել, որից հետո նա համաձայնվում էր նրա հետ բանակցություններ վարել: Հակառակորդների նկատմամբ ցուցաբերած իր մեծամտությունը, սակայն, ինչպես ասում են այդ հարցերում գիտակ մարդիկ, նա ձեռքից բաց թողեց հաղթանակը, բանգի սուլթանին ուղարկեց ամենահարթ խաչի նշանը: Հենց սա էլ սկիզբ հանդիսացավ, որ սկիզբ առնեն անսովորության աստիճանի մեծ դժբախտություններ, որոնք թափվեցին հռոմեացիների գլխին: Դեռ հարցը չունեցավ և դեսպանները չվերադարձան՝ կայսեր ամենամոտերի մարդիկ նրան խորհուրդ տվեցին ձեռք բաշել խաղաղությունից, որպես անիրական ու ավելի մոլորության մեջ գցող, բան օգուտ բերող: Նրանք կասկածում էին, որ սուլթանը, ըստ երևույթին բավարար գործեր չունի և, սպասելով օժանդակ ուժերի, խաղաղության պատրվակի տակ ժամանակ է ուզում շահել: Երբ դեսպանները վերադարձան իրենց տեղը և սուլթանի մարդիկ խորհրդակցում էին խաղաղության շուրջը և ամբողջությամբ այդ հարցով էին զբաղվում, կայսրը, առանց պատերազմ հայտարարելու, պատերազմական փողերը հնչեցրեց և անսպասելիորեն մարտ տվեց: Այդ լուրը ապշեցրեց հակառակորդներին, որոնք էլ, իրենց հերթին զինվելով, անմարտունակ ամբոխը հետ ուղարկեցին, իրենք էլ նրանց հետևեցին՝ կազմակերպված ռազմատարվորություն ստեղծելով, թեև իրականում նրանք փախուստի էին դիմում, տեսնելով հռոմեական փաղաքանքի կարգն ու կանոնը և ռազմական հյուսկապ գորաշարքերը: Թուրքերն, ահա, նահանգի ճանփն բռնեցին, իսկ կայսրն ողջ զորքով սկսեց նրանց հետապնդել, մինչև վրա հասավ ուշ ետևելու: Երբ կայսրը տեսավ, որ իր դեմ շարված ու մարտնչող զորք չկա, ապա և գիտնելով, որ իր բանակած տեղում շատ քիչ զինվորներ ու պահապան հեծյալներ և հետևակայիններ են մնացել, ինքն էլ բավարար բանակությանը զորք չունեցող, որ ճամբարում թողնելը, տազմաներն արդեն Նոսրաթել էին, որոշեց այլևս չշարունակել հետապնդումը, որպեսզի թուրքերը հարձակում չգործեն անպաշտպան մնացած ճամբարի վրա: Բացի այդ, նա մտածում էր, որ, եթե ավելի շատ հեռանա, վրա կհասնի զիջելու և այս անգամ թուրքերը կանցնեն հարձակված՝ լինելով հմուտ նետածիգներ ու փոխելով եղթի ուղղությունը: Այդ անստանալով, ահա, նա հետ բերել տվեց կայսեր դրոշմը՝ կարգադրելով ինչեզ վերադարձի մասին: Առաջ ընկած զինվորների փաղաքանքը, տեսնելով հետ տարվող դրոշները, եկթաղեցին, որ կայսրը պարտություն է կրել: Ավելի շուտ իրեն չար կամեցողներից մեկը, սակայն՝ Միթայել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել VII-ի (1067-1078) – Մ.Գ.**)՝ իր որդեգրի, եղբայրը, չարիք հյուսելով, ինքը, տարածեց այդ լուրը, որից հետո, իր զինվորներին առնելով, բանգի կայսրը նրան շատ զինվորներ էր տրամադրել, որպես փախստական շտապ կարգով վերադարձավ ճամբար: Մնացածներն էլ, նրա օրինակին հետևելով, մեկ առ մեկ, առանց մարտի բռնվելու, փախուստի դիմեցին: Կայսրը, այդ առանց որևէ պատժադի և տարօրինակ փախուստը տեսնելով, հրամայեց յուրայիններին կանգ առնել և հավաքել զորքը, բայց իրեն լսող չկար: Բլոյի վրա կանգնած հակառակորդները, հանկարծ տեսնելով արտասովոր դեպքը և հռոմեացիների գլխին եկած անսպասելի փոփոխությունը, իրենց տեսածը շուտափույթ հաղորդում են սուլթանին ու շտապեցնում են նրան վերադառնալ: Նա ևս փախուստի էր դիմել և սեփական բանակատեղից հեռու էր գտնվում: Նա իսկույն վերադարձավ և կայսրը ճակատամարտի բռնեց, նա կոչ արեց իր զինվորներին ջնկրկել, թուլակամությունն հանդես բերել, ու իսկական տղամարդու պես կռվել: Նա երկար և քաջաբար մարտնչեց: Այդ ընթացքում ուրիշներն էլ փախան, ողորդեցին խարաքից դուրս ընկած տարածությանը, ոչ մի խելքը գլխին բան չէր լսվում, ամեն մեկը մի բան էր ասում, ոմանք պարտության մասին էին խոսում, ուրիշները՝ հաղթանակի, անկապ ու խառնափնթոր բաներ պատմում, մինչև որ կապադովկացիներից ոմանք էլ իրենց խմբերով և ջոկատներով սկսեցին այստեղ վերադառնալ, իսկ այն մասին, որ ես, կանգնելով փախչողների դիմաց, փորձում էի նրանց հետ դարձնել, թող պատմեն ուրիշները: Ձիերով հանդերձ ճամբար էին վերադառնում նաև կայսերական ձիապաններից շատերը՝ պատճառաբանելով, թե կայսեր չեն տեսել: Կարծես երկրաշարժ լինել, աննկարագրելի ողբ ու սարսափ, թուրքերն էլ ամեն կողմից վրա էին թափվում և հռոմեացիներից յուրաքանչյուրն իր կարողության չափ սեփական անձի փրկության մասին էր մտածում: Հակառակորդները, հետապնդելով նրանց, ոմանց կոտորում էին, ոմանց՝ գերելալում, ուրիշներին էլ՝ ոտնատակ անում: Իհնակը շատ էր եղեռնական, գերողբայի ու գերկռվելի, բանգի ի՛նչը կարող է լինել ավելի ողբայի, բան ողբի ուրիշ գնացող կայսերական զորքը, ճամբարը, գորավարների և զինվորների վրանները, որոնք թշնամուն ավար դարձան ու ի՛նչը կարող էր ավելի տխուր լինել, բան ամեն ինչից զրկված կայսրը, որը շրջապատվել էր բարբարոսների զորքի կողմից և այն, որ ընդամենը մի պահում պետությունը փլուզվեց: Այսպիսին էր գորքի բանը, իսկ այդ ընթացքում, շրջապատելով կայսեր, թշնամիները նրան այնուհանդերձ հեշտությանը և իսկույն բռնեցին: Լինելով ռազմական ու պատերազմական գործերին գիտակ՝ նա համառորեն երկար մարտնչեց, քաջաբար պաշտպանվեց, շատերին սպանեց, բայց վերջիվերջո ձեռքին թրի հարված ստացավ, բացի այդ նրա ձին էլ ինքնակաշար էր եղել և նա ստիպված հետիոտն էր կռվում: Նա ուժասպառ եղավ և երեկոյան մոտ արդեն դժվար չէր նրան գերել: Ավա՛ղ դժբախտություն, հռոմեացիների հռչակավոր կայսրը դարձավ թուրքի գերին...: Այն ժամանակները պատերազմում սպանվեցին Լևոն Եպիտոմոնիստը՝ ամենահայտնի, խելքի և մտքի տեր այդ այրը, մագիստրոս Եվստաթիոսը և պրոտոսանկերտ Խիրոսֆակտեքը: Պրոտովեստիարիոս Վասիլ Մալեսիսը, որը կայսեր լուրեր էր հաղորդում, նրա տան լողոթեսն էր և շատ մարդկանց իր խելքով ու փորձով գերազանցում էր, ևս հայտնվեց գերիների շարքում» (Միթայել Աթալիատես «Դատություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Այնտեղից, ոտքով և առանց շտապելու, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Գ.**) հասավ Թեոդոսուպոլիս, որն անցալուս էրեսի վրա էր գտնված, բայց այն ժամանակվանից, երբ պաշարման եկադրվեց Արծնը, վերակառուցվել էր ու ամրացվել: Այստեղ կայսրը, նկատի ունենալով, որ ձևադուռ են անմարտական ու ավերակ դարձած երկրի միջով, կարգադրեց յուրաքանչյուր զինվորի համար երկու անվա պարեն վերցնել: Երբ բոլորը կատարեցին կարգադրությունը, վարձկան ուզեցին և ֆրանկներին քաջ ու պատերազմող Ռուսելիոսի գլխավորությամբ նա ուղարկեց դեպի Խալաթ՝ անասունների համար կեր հայթայթելու: Այդ բանը նա դրանից առաջ էլ էր արել: Կայսրը, նրա հետևից գնալով, հասավ Մանծկերտ՝ հռոմեական մի քաղաք, որը, սակայն, նախապես գրավվել էր սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլան – Մ.Գ.**) կողմից և այնտեղ թուրքեր էին հաստատվել: Կայսրը, վերջիններիս փոքրաթվությունը նկատի ունենալով, արհամարհեց նրանց և բանակից մի ուրիշ, բավականին մեծ գորամաս առանձնացնելով, հանձնեց մագիստրոս Դովաեմ Տարիասիատեսին, ինչպես նաև զգալի բանակությանը հետևակայինների մի գորաքաժին ու հեծյալների լավագույն և մարտունակ մասը, որ պատերազմներում միշտ առաջինն էր իրեն կրակի մեջ գցում ու առաջամարտիկ լինում: Տարիասիատեսը ելավ, զնաց Խալաթ՝ ուզեցին, ֆրանկներին և ողջ վարձկան զորքին օգնության, բանգի կայսրը լսել էր, որ նրանց դեմ թուրքերի բյուրավոր զորք է շարժվում: Կայսրը զորքը մաս-մաս արեց, հուսալով շտապ Մանծկերտ հասնել, ինչը և եղավ, ու օգնել Խալաթում գտնվողներին, եթե անհրաժեշտություն զգացի, անհապաղ նրանց կանչել, զորքերը մոտիկ տեղում էին վրաններ խփել, բանգի լսել էր, որ սուլթանը շտապում է իր դեմ: Թեև զորքի մասնատումը անխոհեմ բայլ չէր ռազմագիտական առումով և ոչ անխմաստ, բայց ճակատագիրը, ավելի ծիշտ՝ աստծո ցատումը, կամ էլ մեզ համար անիմանալի ինչ-որ պատճառ հակառակ արդյունքի բերեց և գործի ելքի առումով, և զորքերի անհապաղ միացմանը հարցում, և այն բանում, որ նա թուրքերին սուլթան կարգեց ու արգելեց հանդիսացավ, որ իրականություն դառնա այն, ինչ ակնկալվում էր: Կայսրը առավ Մանծկերտը և թուրքերն ապշել ու սարսափել էին նրա զայտյան առջիկ: Նրանք երաշխիքներ խնդրեցին և, ստանալով դրանք, տվեցին քաղաքը: Այստեղ մի հռոմեացու քիթը կտրեցին այն պատճառով, որ նա թուրքի բուռն էր խլել, իսկ կայսրը ուզեց իր տված երդման տեր կանգնած լինել: Նա երդվել էր աստվածածնի և Զրիստոսի անվամբ, բոլոր սրբերի միջնորդությամբ: Այն միջոցին, երբ կայսրն այստեղ զորքը շարք էր կանգնեցնում, թուրքական մի մեծաթիվ գորամաս հարձակվեց ավարի դուրս եկած հռոմեացի զինվորների վրա: Կայսրը եկադրեցին, թե զինական ուժով սուլթանի ինչ-որ հրամանատար է հասել և ներում և ներողնեց ցրված կայսերական զինվորներին, նրանց դեմ բավարար զորքով մագիստրոս Նիկեփոր Բրիեննիոսին ուղարկեց, որը, բախվելով նրանց, թեև տեղի չտվեց, բայց իր զինվորներից շատերը վիրավորվեցին, դրանցից ոչ պակասն էլ սպանվեց: Այս թուրքերը մեր իմացածներից ավելի հզոր երևացին և սրանք ավելի համուրձ էին բախվում մոտիկ մարտ մղելու գնեքերով: Ահա սարսափահար եղած Բրիեննիոսը կայսրից օգնություն էր խնդրում: Կայսրը պարսպվեց նրան վայելուտության համար, իրականությանը նա տեղյակ չէր և, ժողով գումարներով, ծառայության պատերազմի շուրջ, ի միջի այլոց, նա շատ խիստ խոսքեր էր ասաց: Այդ միջոցին բախման արտասանեց ավետարանի ընթերցվածը...: Մարտի թեժ պահին բնիկ զորքերով կայսրը ուղարկեց նաև Թեոդոսուպոլիսի դուքս, մագիստրոս Նիկեփոր Վասիլակին: Բրիեննիոսի՝ օգնություն ստանալուց հետո որոշ ժամանակ կռիվը հեռամարտության բնույթ էր կրում և հավասար էր, իսկ ելքը՝ անորոշ: Երբ զինվորները համաձայնվեցին զորավարների հետևից գնալ, նա խոստացավ նախամարտիկ լինել և սկսեց

հետապնդել փախուստի դիմող հակառակորդներին: Այդ ժամանակ Բրիտենկոսը իր զինվորներին հրաման տվեց բաշել սանձերը, Վասիլյակը, այդ բանին անտեղյակ, շարունակում էր միայնակ հալածել: Երբ նա մոտեցավ հակառակորդների խարաքսին, ձին գետին տապալկեց՝ իր հետ զլորելով նաև ծանր գեղեթը կրող Վասիլյակին: Դրանից հետո թշնամիները նրա վրա թափվեցին, գերի վերցրին և կապելով սուլթանի մոտ տարան: Նա նրան ներկայացավ ոչ որպես արդեն ստրուկ դարձած, ոչ է որպես ռազմագերի տարված: Նա սուլթանին հնազանդություն հայտնեց, սուլթանն էլ իր հերթին նրան չվերաբերվեց ինչպես ստրուկի կամ ռազմագերու, այլ, շարունակ իր մոտ կանչելով, կայսեր մասին հարցեր էր տալիս, ցուցադրում սեփական հզորությունը և ահ ու սարսափ սփռում: Վասիլյակը, թեև դրվախում էր ու գովաբանում նրա ամեն ինչը, բայց խորհուրդ չէր տալիս հռոմեացիների կայսեր դեմ մարտի դուրս գալ՝ համարելով դա ոչ ձեռնադր: Վասիլյակի մասին ահա այսքան, իսկ կայսրը ստիպված մնացած զորքով դուրս եկավ՝ անձամբ տեսնելու տեղի ունեցածը: Նա մինչև երեկո ինչ-որ բլուրների վրա կանգնած մնաց, և տեսնելով, որ ընդդիմակալող չկա, վերադարձավ ճամբարը: Թուրքերն իսկույն խուժեցին և նետաձգությամբ ու ձիերով թևանցումներ կատարելով, հռոմեացիների բանակը մեծապես ահաբեկեցին, եռանդ թափեցին մուտք գործել խարաքսի մեջ: Այս բոլորը տեղի էր ունենում անլուսին գիշերը և հնարավոր չէր զանազանել օտարին ծանոթից, փախուստի դիմողներին՝ հալածողներից: Թուրքերն ողջ գիշեր հռոմեացիների ճամբարը պատեցին խառնափնթոր հաչոցներով, այնպես, որ բոլորն էլ ստիպված եղան արթուն մնալ ու աչք չփակել: Առափնյայն ուզական մի գորամաս, որի հրամանատարն էր Թոմնիկ Կոտերձին ստորադաս Տաւես անունով մի սկյուբ, հակառակորդների կողմն անցավ: Դա սարսափի մեջ գցեց հռոմեացիներին, բանգի նրանք կասկածեցին, որ մնացած այլազգիներն էլ են թշնամաբար տրամադրված: Հետևակայիններից ոմանք դուրս գալով, նետ ու աղեղով և մոտիկից մարտնչելու գեղեցրով թուրքերից շատերին սպանեցին և ստիպեցին հեռանալ ճամբարից: Կայսրը խլաթ ստրիհապիկներ ուղարկեց և այնտեղի հրամանատարներին կանչեց ժամանել իրենց ուժերով: Նա ցանկանում էր հենց այստեղ ու ճակատամարտում էլ վճռել հարցը: Նրանց օգնությամբ սպասելով, նրանք պատերազմի փորձ ունեցող ռազմիկներ էին, նա իզուր ժամավաճառ էր լինում: Երբ կայսրը նրանցից օգնություն ստանալու հույսը կորեց, ենթադրելով, թե ինչ-որ բան խոչընդոտում է դրան, որոշեց իր առկա ուժերով կենաց և մահու ճակատամարտ տալ: Կայսրը տեղյակ չէր, որ Տարխանիատներ, իմանալով սուլթանի ժամանման և նրա՝ կայսեր դեմ շարժվելու մասին, իր ողջ զորքերը վերցնելով, Միջագետքի վայրով հռոմեացիների երկիրն է մտել՝ համոզելով նույն բանն անել նաև կայսեր միանալու ցանկություն ունեցող Բուսելիոսին: Կայսեր և ոչ մի հրամանը այդ խայտառակը բանի տեղ չդրեց: Կայսրն իր վճռի համաձայն վաղվա ճակատամարտի համար պատրաստություն տեսավ, դեռևս գտնվելով կայսերական վրանում, նա ճակատամարտի մասին կարգադրություններ արեց: Նա իր մոտ ծառայող սկյուբներին, այն է՝ ուզերին, իրենց կրոնի երդումներով պնդեցնելով, նրանցից սպասված վտանգից ձերբազատվեց: Նրանց հավատարմությունն ապահովեց: Այդ ընթացքում, երբ զինվորները գեղքն առած ձի էին նստում և շարվում ըստ տաքսիսների ու լոխերի, սուլթանի դեսպանները ժամանեցին երկու կողմերի միջև խաղաղություն հաստատելու կոչով: Կայսրն ընդունեց նրանց ոչ շատ մարդասիրաբար, թեև դիմեց այն խոսքերով, ինչ ընդունված է ասել դեսպաններին: Նա հավանություն տվեց սուլթանի կոչին, դեսպաններին էլ մի խաչ տվեց, որպեսզի, հռոմեացիներին այն ցույց տալով, անվտանգ վերադառնան իր՝ կայսեր մոտ՝ բերելով սուլթանի պատասխանը: Կայսրը, սուլթանի անսպասելի առաջարկը ստանալով, փքվեց և նրանից արդեն պահանջում էր հեռանալ իր ճամբարից, ավելի հեռու տեղում բանակել: Նա այդուհի էր, որ կայսրը պետք է իր խարաքսը հաստատեր այն տեղում, որտեղ նախապես սուլթանն էր բանակել, որից հետո նա համաձայնվում էր նրա հետ բանակցություններ վարել: Հակառակորդների նկատմամբ ցուցաբերած իր մեծամտությամբ, սակայն, ինչպես ասում են այդ հարցերում գիտակ մարդիկ, նա ձեռքից բաց թողեց հաղթանակը, բանգի սուլթանին ուղարկեց ամենահաղթ խաչի նշանը: Դեռ հարցը չուժձված և դեսպանները չվերադարձան՝ կայսեր ամենատների մարդիկ նրան խորհուրդ տվեցին ձեռք բաշել խաղաղությունից, որպես անիրական ու ավելի մոլորություն մեջ գցող, բան օգուտ բերող: Նրանք կասկածում էին, թե սուլթանը, ըստ երևույթի, բավարար գործեր չունի և, սպասելով օժանդակ ուժերի, խաղաղության պատրվակի տակ ժամանակ է ուզում շահել: Երբ դեսպանները վերադարձան իրենց տեղը և սուլթանի մարդիկ խորհրդակցում էին խաղաղության շուրջը ու նրանք ամբողջությամբ այդ հարցով էին կանգնած, կայսրը, առանց պատերազմ հայտարարելու, պատերազմական փողերը ինչեցրեց և անսպասելիորեն մարտ տվեց: Այդ լուրը աաշեցրեց հակառակորդներին, որոնք էլ, իրենց հերթին զինվելով, անմարտական ամբողջ հետ ուղարկեցին, իրենք էլ նրանց հետևեցին՝ կազմակերպված ռազմատապալություն ստեղծելով: Իրականում, սակայն, նրանք փախուստի էին դիմում՝ տեսնելով հռոմեական փաղանգների կարգն ու կանոնը և ռազմական հոյակապ գորաշարքերը: Թուրքերն, ահա, նահանգի ճամփան բռնեցին, իսկ կայսրն ողջ զորքով սկսեց նրանց հետապնդել, մինչև վրա հասավ ուշ երեկոն: Երբ կայսրը տեսավ, որ իր դեմ շարված ու մարտնչող զորք չկա, ապա և գիտենալով, որ իր բանակած տեղում շատ քիչ զինվորներ ու պահապան հետևակայիններ են մնացել, ինքն էլ բավարար բանակության գործ չունեց, որ ճամբարում թողնել, տազմաներն արդեն նոսրացել էին, որոշեց այլևս չշարունակել հետապնդումը, որպեսզի թուրքերը հարձակում չգործեն անպաշտպան մնացած ճամբարի վրա: Բացի այդ, նա մտածում, որ, եթե ավելի շատ հեռանա, վրա կհասնի գիշերը և այս անգամ արդեն թուրքերը, լինելով հինուտ նետածիզներ, կանցնեն հարձակման: Այդ նկատառումներով, ահա, նա հետ բերել տվեց կայսեր դրոշը՝ կարգադրելով ինչեզ վերադարձի մասին: Անաջ ընկած զինվորների փաղանգները, տեսնելով հետ տարվող դրոշները, ենթադրեցին, որ կայսրը պարտություն է կրել: Ավելի շուտ իր խիղճներինքն մեղք, սակայն, կետարիորդի Անդրոնիկոսը՝ կայսրերի հորեղբորդի, դավադրություն նյութած լինելով, ինքը տարածեց այդ լուրը և, իր զինվորներին առնելով, շտապ կարգով վերադարձավ ճամբար: Մնացածներն էլ, նրա օրինակին հետևելով, մեկ առ մեկ և առանց մարտի բռնվելու, փախուստի դիմեցին: Կայսրը, այդ տարօրինակ դեպքերին ականատես լինելով, բնական է, հրաման տվեց իր զինվորներին կանգնել, բայց իրեն լսող չէր: Բլրի վրա կանգնած հակառակորդները, հանկարծ տեսնելով արտասովոր դեպքը և հռոմեացիների գլխին եկած անսպասելի հարձակումը, իրենց տեսածը շուտափույթ հաղորդում են սուլթանին ու շտապեցնում նրան վերադառնալ: Նա ևս փախուստի էր դիմել և սեփական բանակատեղից հեռու էր գտնվում: Նա իսկույն վերադարձավ և կայսրը ճակատամարտի բռնվեց: Նա կոչ արեց իր զինվորներին չընկրկել, թուլամորթություն հանդես չբերել և իսկական տղամարդու պես կռվել: Նա երկար ու բաջաբար մարտնչեց: Այդ ընթացքումը ուրիշներն էլ փախան, ողողեցին խարաքսից դուրս ընկած տարածությանը, ոչ մի խելքը գլխին բան չէր լսվում, ամեն մեկը մի բան էր ասում, ոմանք պարտության մասին էին խոսում, ուրիշները՝ հաղթանակի, անկախ ու խառնափնթոր բաներ էին պատմում, մինչև որ կապարովկացիներից ոմանք էլ սկսեցին իրենց խմբերով ու ջոկատներով այստեղ վերադառնալ: Ձիերով հանդերձ ճամբար էին վերադառնում նաև կայսերական ծխապաններից շատերը՝ պատճառաբանելով, թե կայսեր չեն տեսել: Կարծես երկրաշարժ լինել, աննկարագրելի ուրբ ու սարսափ, թուրքերն էլ ամեն կողմից վրա էին թափվում և հռոմեացիներից յուրաքանչյուրն իր կարողության չափ սեփական անձի փրկության մասին էր մտածում: Հակառակորդները, հետապնդելով նրանց, ոմանք կոտորում էին, ոմանք՝ գերեզմանում, ուրիշներն էլ՝ ոտնախալ անում: Վիճակը շատ էր եղեռնակալ, գերողայի ու գերկռվելի: Շրջապատելով կայսեր՝ թշնամիները նրան հեշտությամբ և իսկույն չբռնեցին, բանգի, լինելով ռազմական ու պատերազմական գործերին գիտակ, նա համառորեն երկար մարտնչեց, բաջաբար պաշտպանվեց, շատերին սպանեց, բայց վերջիվերջո ձեռքին թրի հարված ստացավ և, բացի այդ, նրա ձին էլ նիզակահար էր եղել և նա ստիպված հետիոտն էր կռվում: Ի վերջո, նա ուժասպառ եղավ և երեկոյան մոտ արդեն դժվար չէր նրան գերել: Ավա՜ղ դժբախտություն, հռոմեացիների ոռչակավոր կայսրը գերվեց...: Այն ժամանակները պատերազմում սպանվեցին Լևոն Եպիստոնդիստենը, մագիստրոս Եվստաթիոսը և պրոտոսենյրետ Խիրոսֆակտեսը, իսկ պրոտոկեստիարիոս Վասիլ Մալեսիսը գերվեց» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«/12/ Գարնան բացվելուն պես նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) արշավանքի ելավ թուրքերի դեմ՝ իր հետ տանելով խրիզոսուկային, սակայն, երբ նրանք հասան Բյուզանդիային, կուրապաղատը, խոցված օթալգիայով, մահացավ՝ վասիլևսին թողնելով մեծ վշտի մեջ...: /13/ Հասնելով Կապարովկիսի՝ նա գլխավոր հրամանատարների խորհուրդը իրավիճեց և, առաջարկելով քննարկել պատերազմի հարցը, հարցրեց, թե պե՞տք է արդյոք իրենք ներխուժեն Պարսկաստան և այնտեղ մարտի բռնվեն թուրքերի հետ, թե՞ ավելի լավ է մնան իրենց հողերում և սպասեն նրանց գալստյանը, բանգի արդեն գեկուցվել էր, որ սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) ելել է Պարսկաստանից ու հանգիստ և դանդաղ բայով գալիս է հռոմեոսների վրա: Այդ ժամանակ առավել ինքնավստահ ու բժնանքի հակված ոմանք առաջարկեցին, որ ավելի լավ է չմնալ տեղում, այլ առաջ գնալ ու մարտի բռնվել սուլթանի հետ մարտական բառանում: Մագիստրոս Յովեսի Տարխանիատեսին, որն այդ ժամանակ շատ գնդերի հրամանատար էր, ինչպես նաև արևմուտքի դուքս Նիկեփոր Բրիեննոսին, սակայն, նման խորհուրդները ահագին փտանգավոր ու սխալ թվացին: Դրա համար էլ նրանք արաչում էին վասիլևսին, եթե կարելի է, հակառակորդին դեպի իրենց բաշել, իսկ շրջակա բաղաթներն էլ ամրացնել ու դաշտերը արյել, որպեսզի թշնամին պարենամթերքի պակաս ունենա, իսկ եթե այդպես չկարվեն, ապա ծայրահեղ դեպքում առաջանա գոնե միևնույն Թեոդոսիոսի վրա, ծամբար զարկելով այնտեղ, սպանալ հակառակորդին, որպեսզի ամենաանհրաժեշտ իրերի պակասը ստիպի սուլթանին մարտի մեջ մտնել հռոմեոսների դեմ այն վայրում, որն իրենց համար շահավետ կլինի: Սակայն դա խույժ համար երգվող մի երգ էր և բժնողների խորհուրդներին առավելություն տրվեց: Դետք էր լսել մարդկանց, որոնք ապացուցել էին իրենց արիությանը, իսկ նա ավելի շուտ լսում էր բժնողներին, ոչ թե բարի խորհրդատուներին՝ հպարտանալով իր նախնին ավարով ու բարձր կարծիք ունենալով այն մասին, որ, հանդիպելով ընդամենը պարեն ձեռք բերելու համար առանձին ջոկատներով ելած թշնամուն, նրանք փախուստի է մատնել, շատերին կոտորում ու ոչ քիչ էլ գերի է վերցրել: Ահա հենց այս հաջողություններով հպարտանալով և ավելի շատ հույսը դնելով այն բանի վրա, որ իր մոտ կար ավելի շատ զորք, բան երբևէ առաջ եղել էր իր նախնիներից որևէ մեկի մոտ, նա ողջ զորքի հետ միասին ուղղություն բռնեց ուղիղ դեպի Պարսկաստան՝ թշնամիների դեմ: /14/ Երբ նա հասավ Մանազկերտին, նրա հետ հանդիպեց Վասիլյակին, որն իր հետ ոչ քիչ զորք էր

տանում՝ հավաքված Ասորիքից և Յայաստանից: Դա մի համարձակ, ուժեղ, սակայն հանդուգն և պոռթկուն մեջ անգուսպ մարդ էր: Ցանկանալով փաղաքել վասիլիսին՝ նա նրա հարցին ոչ մի կարգին բան չստաց այն մասին, ինչ գրել էր իրեն վեստարթոս Լևոն Դվինցին, այն մասին, որ սուլթանը, իմանալով հոռոմների արշավանքի մասին և, վախենալով նրա ուժից, թողել է Պարսկաստանը ու փախել Բաբելոն: Միայն մեկնաբանելով այս ամենը՝ վասիլիսը գործը բաժանեց երկու մասի: Մի մասը նա թողեց տեղում, իսկ մյուսն ուղարկեց հայթի ուղղությամբ՝ որպես նրա հրամանատար նշանակելով Դովսեփ Տարխանիատեսին՝ ռազմական գործում մի իմաստուն ու հմուտ զորավարի, որը, սակայն, այդ ժամանակ դեմ էր նման հրամանի և խորհուրդի էր տալիս բոլոր ուժերը պահել սեփական երկրի ներսում ու չբաժանել գործը, բանգի թշնամին գտնվում է մոտակայքում: Զիամոզելով, սակայն, վասիլիսին իր խոսքերով, նա ելավ ու մեկնեց հայթ: Հայթ քաղաքը գտնվում էր թուրքերի տիրույթներում և բավարար չափով ապահովված էր կայազորով: Հոր անցել դեռ երեք օր, երբ թուրքերն այդեն հարձակում գործեցին հոռոմների վրա, որոնք խոտ հավաքելու նպատակով ելել էին ճամբարից: Նրանք ունեց կոտորեցին, ունեց էլ գերեցին: Հենց որ այդ մասին զեկուցեցին վասիլիսին, նա անմիջապես կանչեց Վասիլիսին և սկսեց հարցնել թուրքերի մասին՝ ուլբե՛ր են այստեղ հարձակվում և որտեղի՞ց են եկել: Սա, իր սովորական գոռոզ հանդգնության համաձայն, սկսեց պնդել, որ դա ուղղակի հայթից եկած մի ամբոխ է, որը ելել է թալանի: Այս կերպ վասիլիսը լիակատար անտեղյակության մեջ մնաց, որ սուլթանը գործի հետ միասին իր ճամբարից ոչ հեռու է գտնվում և ղեկավարում է պատերազմը: Ցանկանալով առաջ քաշել վասիլիսին և զգել իր ցանցը՝ սուլթանը առաջ ուղարկեց առաջապահ ջոկատներ, որոնք սկսեցին մոտենալ հոռոմեական ճամբարին և անմիջապես էլ հետ փախել՝ ձևացնելով, թե դիմում են փախուստի: Դա հաճախ անելով՝ նրանք բռնեցին ղեկավարներից ոման, որոնցից առաջինը բռնեց Վասիլիսին: Ցանկանալով համոզել վասիլիսին, թե այդ հարձակումները ոչ թե պարսկական զորքի ռազմիկներին են գործում, այլ՝ հայթի բնակիչները, նա թույլտվություն խնդրեց ելնել ճամբարի պատնեշից այն կողմ, մերկացրեց թուրք, խթանեց ձին և առանց որևէ նախազգուշության սուրաց թշնամու վրա, դե իսկ նրան շրջապատողները ևս նույնն արեցին ոչ թե կարգով, այլ այնպես, ոնց պատահի: Թշնամիները, նկատելով, որ սրանք սուրում են առանց որևէ կարգի, փախչողներ ձևացան, սակայն, երբ տեսան, որ նրանց ճամբարի սահմանից հեռու են քաշել, անակնկալ կերպով շուռ տվեցին ձիերին և, առանձին-առանձին հարձակվելով նրանց վրա, գլխուկի ջարդեցին: Այստեղ ընկան շատ ռազմիկների, այնպես որ գրեթե չմնաց մեկը, որ, ինչպես ասվում է, լուր տա դժբախտության մասին: Հենց այստեղ էլ գերի ընկավ Վասիլիսին: /15/ Երբ այդ մասին զեկուցվեց կայսեր, որ Վասիլիսին ելել է ճամբարի պատնեշից դուրս ու առանց որևէ կարգի սուրացել հակառակորդի վրա, նա կանչեց Բրիեննոսին՝ ողջ Արևմուտքի այդ դքսին, որն այժմ ղեկավարում էր ծախ թևը, և հրամայեց, որ նա իրեն հանձնված գործով հնարավորինս արագ դուրս գա և օգնի Վասիլիսին, եթե սրա հետ որևէ վտանգավոր բան պատահած լինի, ու աջակցի նրան նախաճեխի, բանգի արդեն ստիպել էր կանխազգալ վտանգը: Բրիեննոսը գործը դուրս հանեց պատնեշից այն կողմ, սակայն դրանից հետո ոչ-ոքի չտեսավ՝ ոչ բարեկամների, ոչ թշնամիների: Դրանից հետո, շտապ առաջանալով, նա սկսեց նկատել, որ թշնամիները տեղակայվել են բլուրների մոտ, իսկ մի քիչ էլ առաջանալով, գտավ մահացածների դիակներ ու սկսեց զարմանալ, թե ի՞նչ կարող էր եղած լինել Վասիլիսիի հետ: Այդ պահին նա հանդիպեց մի ռազմիկի, որը հազիվ էր շնչում, և հարցրեց նրան, թե ո՞ր է կորել Վասիլիսին և ի՞նչ է նշանակում այդ ամենը: Մինչ սա պատմում էր, թուրքերը սկսեցին բլուրի կողմերից հավաքվել՝ նպատակադրվելով շրջապատել նրա գործը: Նկատելով այդ՝ դուքսը սկսեց համոզել ռազմիկներին քաջարի լինել և ոչ մի ամոթայի ու հոռոմեական հերոսական ոգուն անհարիր արարք չգործել: Դրանից հետո նա դեմքով դեպի ճամբար շուռ տվեց գործը և կարգով սկսեց ընթանալ՝ ուշադրություն չդարձնելով հետապնդողների վրա: Մոտենալով պատնեշին՝ նա վերցրեց գործի մի մասը և, հրամայելով մնացածին մնալ տեղում, անակնկալ սուրաց հետապնդողների վրա և հեշտությանմբ նրանց փախուստի մատնեց, սակայն, երբ տեսավ, որ թշնամիներից ուրիշները ևս հսկայական թվով այդտեղ են հավաքվում, վերցրեց յուրաքանչյուրին ու կրկին սկսեց նախաճեխ դեպի գործի հիմնական մասը: Այդ ընթացքում թուրքերը շարժվեցին նրա վրա և շրջապատեցին: Նա արդեն նիզակի հարվածից վիրավորվել էր կրծքից և, երկու նետերի հարվածներից էլ, թիկունքից, սակայն, հերոսաբար իրեն պահելով, միացավ գործին ու նրա հետ միասին ժամանեց ճամբար: Գալով վասիլիսի մոտ՝ նա պատմեց տեղի ունեցածի մասին և հրաման ստացավ մնալ ու բուժվել վերքերը: /16/ Այդ ժամանակ նա գնաց իր վրանը, սակայն, հենց որ լուսացավ ու արևը բարձրացավ հորիզոնի վրա, ուշադրություն չդարձնելով վերքերին, նրան անմիջապես կանչեցին ինքնակալի մոտ և նա ինքն էլ, ուշադրություն չդարձնելով վերքերին, գնաց: Այստեղ սկսված խորհրդում երկու որոշումներ էին քննարկվում՝ ելնել պատերազմի, թե՞ գործը պահել ճամբարի ներսում: Ոմանք բավականին խելամուտ կերպով ենթադրում էին մնալ պատնեշի ներսում և հետ կանչել գնդերը հայթից, իսկ բժնողներին էլ ավելի լավ թվաց հակառակը, երևի թե այն պատճառով, որ նրանք իրոք այդպես էին մտածում, չէ՛մ կարող ասել, սակայն վատը կրկին առավելության հասավ: Եվ ահա, գործը դուրս հանվեց ու թուրքերը մեծ ուժով և բանակության հարձակման անցան: Մարտ տեղի ունեցավ և մարտում շատ թուրքեր, բայց ավելի շատ հոռոմներ ընկան: Մարմնի շատ մասերում վերքեր ստացավ նաև Բրիեննոսը, սակայն նա, ռազմական գործում լինելով հմուտ, իր գործի մեծ մասին անվնաս պահեց: Տեսնելով, որ թուրքերը ուժեղ հարձակվում են, վասիլիսն ինքը հանեց գործը, կարծես ճակատամարտի համար և շարեց պատնեշի դեմ: Աչ թևը գլխավորում էր Ալիաթես Կապպադոկիացին, վասիլիսին մոտին մի մարդ, ծախը՝ Բրիեննոսը, իսկ կենտրոնը՝ ինքը կայսրը: Հորքի վերջապահի նկատմամբ ղեկավարությունը հանձնվեց կեսարի որդի, պրոտորոս Անդրոնիկոսին, որը գլխավորում էր դաշնակցների և արքունիների զորքը, հայտնի տոհմից մի մարդ ու հիմնալի բոլոր առումներով, բանգի ողջամտությամբ նա բոլորից բարձր էր, արիությանմբ էլ էր գերազանցում ուրիշներին և հիմնալի գիտեր ռազմական գործը, թեև այնքան էլ տրամադրված չէր առ վասիլիսը: /17/ Տեսնելով, որ վասիլիսը գործը դասավորում էր ոչ թե ըստ թևերի ու ջոկատների և չցանկանալով ընկնել հոռոմների ձեռքը՝ թուրքերը հանգստացան: Սուլթանը, կանգնած ինչ-որ տեղ հեռվում, պատերազմի պատրաստություն էր տեսնում, իսկ բուն մարտի վարումը հանձնարարել, որ Թարսնագա անունով ոմն ներքինու, որը նրա մոտ շատ ազդեցիկ մի մարդ էր՝ նրան հանձնելով գործի գլխի մասը: Թարսնագան, գործը շատ մասերի բաժանելով, դարաններ դրեց, դրանցում ջոկատներ տեղավորեց և հրամայեց, շրջանցելով հոռոմների գնդերը բոլոր կողմերից, նրանց վրա նետեր արձակել: հոռոմները, տեսնելով, որ իրենց ձիերն ընկնում էին, ստիպված էին հարձակվել թշնամիների վրա, և, երբ սրանք դիտակարգալ փախուստի էին դիմում, հետապնդում էին նրանց, այդ կերպ ընկնում դարանները ու շատ վնաս կրում, իսկ երբ վասիլիսը, ցանկանալով բոլորի համար իր վրա վերցնել ողջ դժբախտությունը, դանդաղ առաջ գնաց, հույսով, որ, որտեղ գտնի թուրքերի գործը, կընդհարվի նրա հետ և դրանով իսկ կավարտի պատերազմը, ահա ուրեմն, այդ ժամանակ թուրքերը տարբեր կողմեր ցրվեցին, բայց հետո, սրընթաց հետ դառնալով, աղադակով հարձակվեցին հոռոմների վրա ու նրանց աչ թևը փախուստի մատնեցին: Այդ ընթացքում նախաճեխ նաև վերջապահը և թուրքերը, շրջապատելով վասիլիսին, բոլոր կողմերից հարվածեցին նրան: Վերջինիս պաշտպանության նետովեց ծախ թևը, սակայն դա նրան անել թույլ չտրվեց թուրքերի կողմից, որոնք, գտնվելով արքայական ջոկատի թիկունքում, շրջապատեցին նաև այդ թևը ու ստիպեցին փախուստի դիմել: Լինելով կտրված բոլոր կողմերից ու զրկված աջակցությունից՝ վասիլիսը մերկացրեց թուրք թշնամիների դեմ, շատերին սպանեց, մյուսներին էլ ստիպեց փախուստի դիմել, սակայն, շրջապատված շատ թշնամիների կողմից, վերջ ստացավ ձեռքին և, ճանաչվելով ամեն կողմից, ճանկվեց թշնամիների կողմից, ընդ որում նետը խոցեց նրա ձիուն և սա տապալկվելով, իր հետ միասին ներքև գլորեց նաև հեծյալին: Այս կերպ հոռոմների վասիլիսը, չգիտնել էլ, թե ինչ պատճառով այդպես վարվեց աստվածային կամքը, դարձավ գերի և կապված վիճակում տարվեց սուլթանի մոտ, ընդ որում գերի վերցվեց նաև մյուս հրամանատարների ոչ քիչ մասը, իսկ մյուսները կամ սրի ճարակ դարձան, կամ փախուստով փրկվեցին: Գրավվեց նաև ողջ ճամբար, ինչպես նաև թշնամու ձեռքն ընկան և արքայական վրանը, և գանձարանը, և արքայական տարբերանշաններից ամենաթանկագինները, որոնց մեջ, ի դեպ, գտնվում էր նաև այն հայտնի մարգարիտը, որ կոչվում էր Որբ: Պարտությունից փրկվածները ցրվեցին ով ուր կարող էր և հասան իրենց երկրները» (Նիկեիոյ Բրիեննոս «Պատմական նորեր», գիրք 1, մաս 12-17):

«/18/ Եվ ահա կրկին, արդեն երրորդ ու վերջին անգամ, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.3.**) արշավանքի ելավ բարբարոսների դեմ, բանգի զարնան գալուն պես նրանք չէին դադարում թալանել հոռոմեական հողերը և հսկայական ամբողջով արշավանքներ էին կատարում: Ռոմանոսը կրկին ելավ մայրաքաղաքից՝ իր հետևից տանելով ավելի մեծաթիվ ուժեր, քան առաջ՝ դաշնակիցներից և իր սեփական ուժերից...: /19/ Ռոմանոսն այնպես վարվեց, ինչպես քաղաքացիական ու ռազմական հարցերում վարվում էր՝ ոչ մեկի կարծիքով չհետաքրքրվեց, այլ, անմիջապես ելնելով քաղաքից, գործով ուղղություն բռնեց դեպի Կեսարիա: Այնտեղ, սակայն, նա հանդիպեց և, հետագա արշավանքը հետաձգելով, իրեն ու մյուսներին առիթ տվեց մտածելու վերադարձի մասին: Նա, սակայն, չէր կարող նման անպատվություն իր վրա վերցնել և, փոխանակ թշնամիների հետ խաղաղության պայմանագիր կնքել ու ստիպել դադարեցնել ամենամյա հարձակումները և, կամ էլ հուսահատվելով կամ չափից ավելի քաջանալով, ի վերջո, ամեն ինչ մի կողմ թողնելով, շարժվեց թշնամու վրա, իսկ սրանք, իմանալով նրա մոտենալու մասին, որոշեցին նրան հեռու քաշել ու դարանը գցել: Այդ նպատակով նրանք մարտարկից ձիերով առաջ էին գալիս նրա դեմ, իսկ հետո, կարծես փախուստի դիմելով, հետ էին դառնում: Մի քանի անգամ նրանք կրկնեցին այդ գործաշարժը և այդ կերպ կարողացան բռնել ու գերել մեր մի քանի հրամանատարների: /20/ Մոռացա ասել, որ Ռոմանոսից անհայտ էր մնացել այն, որ պարսիկների կամ քրդերի արքան (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.**) այնտեղ էր գտնվում գործով և հենց նրան էր այդ գործը պարտական իր հաջողություններով: Եվ Ռոմանոսը չէր հավատում մարդկանց, որոնք իրենց աչքերով էին տեսել այդ արքային, խաղաղություն կնքել չէր ցանկանում և կարծում էր, որ մեկ հարվածով հաշիվ կտեսնի հակառակորդի հետ: Ռազմական գործում այդ անգրագետը ցրեց ուժերը, մի մասը թողեց իր մոտ, մյուսը ուղարկեց այլ վայր և, փոխանակ մարտի դաշտ հանի ողջ բանակը, թշնամու դեմ շարեց դրա կեսից էլ քիչը: /21/ Այն, ինչ հետո տեղի ունեցավ, ես ոչ գովել կարող եմ, ոչ էլ փնտել: Արքան ինքն իր վրա վերցրեց վտանգը: Դրանով էլ հենց հակապատվություն, բանգի, եթե գնահատենք Ռոմանոսին, որպես անվախ մի մարդու

ու քաջարի ռազմիկի, նրա վարքագիծը գովեստի տեղիք է տալիս, սակայն, եթե հաշվի առնենք, որ ռազմական կանոնների համաձայն Ռումանոսին, որպես ամենազինավոր հրամանատարի, անհրաժեշտ էր հեռու մնալ, ու ռազմիկներին անհրաժեշտ հրամաններ տալ և իր կյանքը վտանգի չենթարկել, այդ տեսակետից, ահա, արքան արժանի է ծաղրի: Ինչ վերաբերվում է ինձ, ապա ես ավելի շուտ նրանց կողմնակիցն եմ, ովքեր գովաբանում են, այլ ոչ թե մեղադրում: /22/ Եվ այսպես, ոտքից գլուխ զինվելով, Ռումանոսը մերկացրեց թուրը թշնամու դեմ: Ես շատերից եմ լսել, որ այդ օրը նա թշնամիների շատ ռազմիկներ սպանեց, իսկ մնացածներին էլ փախուստի մատնեց, բայց հետո հարձակողները, ի դեմս նրան ճանաչելով կայսեր, պատի պես բոլոր կողմերից շրջապատեցին նրան և, երբ Ռումանոսը վիրավոր վիճակում ընկավ ծիղը, բռնեցին նրան ու գերի վիճակում բերեցին թշնամու ճամբար: Նրա զորքը ցրվեց, քիչ մասը փախուստով փրկվեց, իսկ մեծ մասը գերվեց կամ սրի ճարակ դարձավ» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Եվդոկիա, Ռումանոս IV», մաս 18-22):

«Դիոգենես թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), որ Կոստանդինոս Մեծից (Հռոմի համըջիան կայսր, հետագայում կայսր Կոնստանդին I Մեծից – Մ.Ֆ.) հետո, ըստ թագավորների կարգի, վաթսուներորդն էր, փոքր-ինչ ավել կամ պակաս, երբ տեսավ, որ պարսից թագավորը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) իր թագավորությունից քիչ երկրներ չլիցեց, հունաց կուսակալներին փախստական արեց ու ինքը մեծ ավարով և գերության մեջ վերադարձավ իր աշխարհը, բնության արի ու նախանձախնդիր լինելով, տասը տարի հետո որոշեց պատերազմել, որպեսզի թուլամորթ ու վախկոտ չերևա և իրենից հետո վատ հիշատակ չթողնի: Մեծ ցամաքում ու հոխորտանքով նա ցամաքի պես անցավ ծովը և, տեղակայվելով Բյուզանդիայում, անհամար բազմություն հավաքեց: Նա դեռ պահում էր թագավորության լայն և ընդարձակ սահմանը Փյունիկեի հովիտներից սկսած, որտեղ Մեծ Անտիոքն է, մինչև Կան ամրոցը և Ֆերի դիմացի ամրոցը Ռշտունյաց երկիրը: Թագավորը, երբ տեսավ մի տեղ հավաքված զորքերի այսքան բազմություն, ամբարտավանացավ ու հպարտացավ: Նա մտածեց, որ երկրածին թագավորներից ոչ-ոք չի հաղթի իրեն և չմտաբերեց մարգարեի այն խոսքերը, թե ոչ զորքերի բազմությունն ու ոչ էլ իր վիթխարի զորությունը կարող են ապահովել թագավորին, այլ միայն՝ ամենակալի աջն ու բազուկը: Ահա, մի ինչ-որ անպատեհ մտադրությանը, սպարապետների ձեռքով նա շատ զորքեր ուղարկեց այլ ուղղությամբ, իսկ ինքը, մեծ բազմությանը շարժվելով դեպի արևելք, լեռներ, եկավ, հասավ Թեոդոպոլիս մեծ քաղաքը, որտեղ այնտեղ այրուծին կազմակերպեց: Մեղքը սոսկալի է և այն գործողները զրկվում են իմաստությունից ու Աստծո որդեգրությունից, բայց առավել ևս անտանելի է ամբարտավանությունը, որով գործում են իշխաններն ու թագավորները, չխրատվելով նախորդ ոչնչացված ամբարտավանների հիշատակով, այդ չար փառք ոչնչացնում է բոլոր իր կողմնակիցներին, որովհետև ամբարտավանի հակադրությունը, ըստ առակորի, ուրիշ մեղք չէ, այլ ինքը՝ Աստված: Ուստի և սա չգողեց զորքերին հանգիստ առնել, որպեսզի մյուս բազմություններն էլ գային, հավաքվեին, նրանց միանային և, միմյանց քաջալերելով, դառնային թշնամիների համար սոսկալի ու մեծ բանակ, այլ միայն իր մարդկանցով ցանկացավ պատերազմում հաղթության հասնել: Անցնելով Մանազկետր գավառի սահմանների մոտերքով՝ նա շուտափույթ հասավ Պարսից թագավորի բանակատեղը և այնտեղ՝ Պարսից բանակի դիմաց, իր արքայական վրանը խիփեց, շուրջը ամրացրեց և պատերազմի օր նշանակեց: Պարսից թագավորը, երկյուղից մղված, խորանակությամբ, ուզում էր պատերազմը սկսել, որպեսզի ցրված զորքերը չհասնեն թագավորին, չուժեղացնեն ու նրա դեմ պատերազմ ելնելն անհնարին դարձնեն, ավելի լավ էր համարում կռվել երկու մասի դեմ, քան երեքի, այդ պատճառով էլ շտապեցրեց ու արագացրեց նախապատրաստությունը, մինչև որ հույներն էլ ստիպված դուրս եկան պարսկական կազմ ու պատրաստ բանակի դեմ: Եվ, երբ խիզախորեն իրար վրա հարձակվելով, նրանք պատերազմական կարգով բախվեցին միմյանց ու դեռ չէր երևում ոչ մի բանակի պարտությունը, անաստվածների մի մեծ գունդ, հունաց թագավորից ապստամբելով, անցավ թշնամիների կողով: Այդ պատճառով էլ շատ զորքեր կոտորվեցին, որից հետո անվճռականության էին կոչվում և ոչ թե քաջության ու կազմակերպված, իսկ, դրանից էլ ոգևորվելով, պարսիկները խիզախ ու անհաղթելի դարձան: Իր հերթին հունաց թագավորը, կատարվածից անտեղյակ լինելով և պատճառը չիմանալով, բարկությամբ լցվեց Չայոց զորքի ու ազգի դեմ և խեղճ աչքերով էր նայում նրանց, բայց, երբ տեսավ նրանց նվիրվածության պատերազմներ, թե քաջերի խիզախությունը, որոնք չէին վախենում Պարսից կորովի աղեղնավորներից, այլ, արիության դիմակայելով, թիկունք չէին դարձնում, թեև շատերը թագավորին լեցին, բայց նրանք նվիրվածության մահը հանձն առան, որպեսզի մահից հետո էլ հավատարիմ քաջության բարի ատուն թողնեն, ապա չափից դուրս սեր ցուցաբերեց և չտեսնված պարզվեց խոստացավ: Թագավորն, իր բազմած տեղից վեր նայելով դեպի թշնամիները, տեսավ, որ իր զորքերի մի մասը խուճապահար փախչում է և դրա համար էլ, անմիջապես արագորեն մարտիկի նման հանդերձարվելով ու սպառազինվելով, կայծակի պես հասավ ճակատամարտի տեղը և պարսից քաջերից շատերի դիմակները գետին փռեց ու զորքն ահաբեկեց, բայց նա չգիտեր, որ տիրող զորքերի զորավարը, որ Ֆեոդոս երևաց ու հաղթություն տվեց, իր հեն չէ: Տեղը դուրս չեկավ մեր զորքերի հետ գնե՞նք ու վահանով և սուր չհանեց մեր թշնամիների դեմ, նա չարգելեց նրանց, զորության տեղը ոչ միջամտեց, ոչ էլ մեզ համար փրկության ու հույսի գորավիզ եղավ, այլ մեզ զրկեց իր զորությունից, մատնեց մեզ թշնամիների ձեռքը, դարձրեց մեզ դրացիների անարգանքի առարկան և ոչխարի պես մորթել տվեց: Մեր աշտները փշրվեցին, մեր գնեքերը խորտակվեցին, մեր զորականները տկարացան ու թուլացան, որովհետև տեղը վերացրեց իր զորությունն ու քաջության ոգին մեզ զորականներից և իշխաններից, ուժն ու տուները նրանցից առնելով տվեց թշնամիներին՝ նրանց անվախելի վաթիկ պատճառով: Եվ ահա այն աշխարհակալ մեծ զառախորդող, վախկոտ ու հանցավոր մի ստրուկի պես ձեռքակալվելով, տարան Պարսից թագավորի առաջ, բայց Աստված, որ վիրավորում և բժշկում է, որի մարդասիրական բարությանն անսահման է, ուժ որ խրատում է, բոլորովին չի կործանում, այլ սակավ փորձությամբ ներում է, որ մենք իմանանք մեր տկարությունը: Ահա այդպես էլ այս անգամ նա խնայեց ու ներեց իր պատվանդանի աթոռակալին: Արդյունքում Պարսից գազանամիտ թագավորի սրտում սեր ձգեց և սա իր սիրելի եղբոր նման մեծ հոգածությանը հանգիստ ծանապարհ դրեց նրան, բայց, ուժ որ Աստված ազատեց այլազգու ձեռքից, յուրայինների նենգությունը խայտառակաբար կուրացրին ու սպանեցին և անքնելի արյուն թափեցին այն թագավորության վրա: Այնուհետև վերացավ իշխանների ու զինվորների զորությունը և այդ թագավորությունը հաղթություն չտեսավ, իշխանները նախանձում, դավում էին միմյանց և դատաստանի արդարությունը վերացրին, աշխարհը միայն ավերում էին և ոչ թե փրկում: Այդ պատճառով էլ տեղը բարկությամբ լցված բազմաթիվ ազգեր ուղարկեց նրանցից վրեժխնդիր լինելու համար: Լուսավորները ու այն մեծ գետի եզերքներից, որ անցնում է Յնդկաստանի հյուսիսում, այլազգու և անգույն ազգերը հորդ հեղեղի պես եկան ու թափվեցին մեր աշխարհի վրա: Հիմնավորվելով Օվկիանոս ծովի եզերքին՝ նրանք իրենց վրանները խիփեցին մեծ քաղաքի դիմաց, մեր ամբողջ աշխարհը արյամբ ու դիակներով լցնելու և քրիստոնեականկարգն ու կրոնը վերացնելու համար: Այսպիսով, Պարսից Ալքասյան թագավորը, տեսնելով իր տարած այնքան հաղթությունները և վարած երեք պատերազմները հաջողություններ, թեպետև սկզբում Մանազկետրը անառիկ մնաց, բայց շատ զավաթներ սրով ու գերությամբ քարոքելով արեց, ապա Ամրի սրբախորտը և հրաճարակ ամայի անապատ դարձրեց: Այդ պատճառով էլ, ահա, նա աներկյուղ ու համարձակ դուրս եկավ հունաց թագավորի դեմ, բայց նա մտքում ուխտել էր, որ եթե սրան բռնի, սիրով ու պատվով պիտի ճանապարհ դնի դեպի իր թագավորությունը, և այդ ուխտը հաստատել էր երդմամբ, որպեսզի խաղաղություն լինի Պարսից ու հունաց թագավորությունների միջև: Եվ, երբ նա պարզերես դուրս եկավ նաև այս պատերազմից, ինչ-որ կամենում էր կատարվեց, ումից որ դուրսում ու զարհուրում էր, մի ծառայի պես շոքայակապ կանգնեց իր առաջ, հիշեց Աստծո հետ ունեցած իր ուխտը, և վեր կենալով սրան նստեցրեց իր աջ կողմում՝ հավատարիմ բարեկամի պես պատվեց ու հետո պայման կապեց, որ. «Այսուհետև իմ ու թո միջև թշնամություն չպետք է լինի, այլ խաղաղությանը դու կպահես թո թագավորությունը, իսկ մենք՝ պարսկական տերությունը, բայց ինչ որ ես պատերազմով վերցրի, կմնա ինձ, և մենք այլևս ձեր երկրի վրա չենք արշավի»: Այսպիսով՝ նա մեծ պատվով նրան ճանապարհ դրեց» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 25):

«Տիոդեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), ողջ զորքով գնաց Արևելք՝ Չայոց երկիրը, և իջավ ու գրավեց Մանազկետր քաղաքը: Քաղաքում գտնվող սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) զորքը փախուստի դիմեց: Տիոդենը ձեռքն ընկածին սպանեց: Այս բանի լուրը հասավ Չալեպ քաղաք՝ սուլթանին: Նա վերադարձավ Արևելք, որովհետև իրեն ասացին, թե հռոմեաց կայսրը ահագին բազմությամբ շարժվել է դեպի պարսից երկիրը: Այդ տարվա ձմռանը սուլթանը պատերազմեց Չալեպի դեմ, բայց, քաղաքի մեծաթիվ կայազորի պագածառնով, իրեն չհաջողվեց քաղաքը գրավել: Հակառակ, որ նա փորկիթեց ողջ պարսիկը՝ խարխիլելով այն, այնուամենայնիվ, չկարողացավ որևէ վնաս հասցնել քաղաքին: Գարնանը սուլթանը լսեց Տիոդեն կայսեր արշավանքի դուրս գալու մասին և, թողնելով Չալեպը, փութանակի հասավ Ուռնա: Քաղաքի դուրը նրան ձիեր, ջորիներ և պարեն մատակարարեց: Սուլթանը, վերցնելով դրանք, անվնաս անցավ սահմանն ու եկավ արևելք՝ Լեսուն կոչվող լեռը: Ծոայք գնալով պատճառով անհամար բանակության ձի և ուղտ սատակեց, քանզի նա իր զորքերը փախստականի արագությանը էր առաջ տանում: Նա ցանկանում էր Պարսկաստան գնալ, բայց հենց այդ պահին Տիոդեն ճամբարից սուլթանին բերեցին նենգ հռոմեների նամակը և ասացին. «Մի փախչեք, զորքի մեծ մասով բեզ հետ եկեք»: Սուլթանը, լսելով այդ, կանգ առավ: Նա Տիոդեն կայսեր մի նամակ գրեց սիրո, միաբանության, միմյանց նկատմամբ խաղաղ մնալու և առիավետ անիրավություն չգործելու մասին, նա վստահեցրեց, որ ինքը սիրալիկ վերաբերմունք կցուցադրի քրիստոնյաների նկատմամբ, որ պարսիկների և հռոմեների միջև առիավետ սեր ու միաբանության կտրիք: Տիոդեն, սակայն, ամբարտաճած դրանից, ուշադրություն դարձրեց այս խոսքերի վրա և առավել նախանձախնդրություն դիմեց պատերազմի: Չարանեկ մարդիկ, դիմելով Տիոդենին, ասացին. «Ով կայսր, ոչ-ոք ի վիճակի չէ ընդդիմակայել թո մեծաթիվ զորքին: Նրա պարենն արդեն վերջանալու վրա է, դու մաս-մաս արձակիր նրանց, որպեսզի մինչև պատերազմի օրը պարենի պակաս չգզան»: Դրա վրա Տիոդենը Կորիճ ամիրային Կոստանդնուպոլիս վերադարձրեց: Բացի այդ նա Տարխանիստենին 30.000 հոգով հայաթ ուղարկեց, 12.000 հոգի էլ՝ Աբխազիա:

Այսպիսով՝ կայսեր ողջ զորքը ցիրուցան արեցին և այս չարանենգության մասին սուլթանին տեղյակ պահեցին: Սուլթանը, տեսնելով, որ Տիոյենը համառում է պատերազմի դիմեց հռոմոց զորքի դեմ: Ողպես առյուծի կրոյուն՝ Նա հորաասանի բոլոր զորքերը առաջ տարավ: Տիոյենը, լսելով, որ պարսից զորքն իր վրա է հարձակվել, հրամայեց հնչեցնել պատերազմական շփոթը և հռոմոց ողջ զորքը գունդ առ գունդ շարքի դրեց: Նա իր զորքի հրամանատար Նշանակեց հայ իշխաններ հաստապին և Վասիլակին՝ բայց և պատերազմող մարդկանց: Օրվա մեծ մասի ընթացքում կատաղի պատերազմ տեղի ունեցավ և հռոմոց զորքը պարտություն կրեց, իսկ հաստապին ու Վասիլակին էլ սպանվեցին: Թուրքերը հռոմոց ողջ զորքը փախուստի մատնեցին մինչև կայսեր ճամբարը: Տիոյենը, տեսնելով վիճակը, հրամայեց իր բոլոր զինվորներին հավաքվել, բայց նրա կոչին ոչ-ոք ուշադրություն չդարձրեց, իսկ Տարխանիատեն և հռոմոց այլ իշխաններ էլ Կոստանդնուպոլիս էին գնացել: Կայսրը, տեղեկանալով այդ մասին, համոզվեց իր ազգակից հռոմոների և Նեպոլեոնի մեջ: Չաջորդ օրը ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Առաջնության հնչեցրին պատերազմական շփոթը և մունեսիկները հրապարակեցին Տիոյեն կայսեր հրամանը՝ Նա փառք և իշխանություն էր խոստանում, բաղաբներ ու գավառներ, եթե արիարար մարտունակ պարսից զորքերի դեմ: Սուլթանը հռոմոց զորքերի դեմ պատերազմի դիմեց մեծ պատրաստությամբ: Տիոյեն կայսրը եկավ, հասավ ճակատամարտի տեղը Մանազկերտի մոտ՝ Տողատափ կոչվող վայրը: Նա ուզեցին և պաժինակներին կանգնեցրեց իր աջ ու ձախ կողմերում, իսկ մնացած զինվորներին՝ առջևում և թիկունքում: Մարտի թեժ պահին ուզեցին ու պաժինակներն անցան սուլթանի կողմը, հռոմոց ողջ զորքը պարտություն կրեց և գլխովին դիմեց փախուստի: Տեղի ունեցավ հռոմոց զինվորների անթիվ-անհամար կոտորած, Տիոյեն կայսեր գերի վերցրին և տարան սուլթանին: Սուլթանի մոտ շղթայակապ տարան և բազմաթիվ այլ հռոմ իշխանների, ինչպես նաև անթիվ-անհամար գերիներ» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տիոյեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) ողջ զորքով գնաց Չայոց երկիրը և գրավեց Մանազկերտ քաղաքը: Քաղաքում գտնվող սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) զորքը փախուստի դիմեց: Տիոյենը ձեռք բերեց ընկածին սպանեց: Այս բանի լուրը հասավ Ղալեպ քաղաք՝ սուլթանին, որը, բարերով հարվածելով պարսիկն, այն արդեն մի քանի տեղերում ձեռք էր, սակայն տիրել դեռևս չէր կարողանալ: Եվ ահա, թողնելով Ղալեպը, Նա փոխադրվեց հասավ Ուռուխ: Քաղաքի դուրը նրան նվերներ տվեց: Սուլթանը, վերցնելով դրանք, անցավ Լեսուն կոչվող լեռը: Շտապ գնալու պատճառով անհամար բանակությամբ ձի սատակեց: Տիոյենի մոտից մի չար նամակ գրեցին, որում ասվում էր. «Մի փախչեք, զորքի մեծ մասը թե՛ք հետ է»: Սուլթանը, լսելով այդ, կանգ առավ: Նա Տիոյեն կայսեր մի նամակ գրեց սիրո և միաբանության մասին և վստահեցրեց, բայց Տիոյեն ամբարտաճած ուշադրություն չդարձրեց այս խոսքերի վրա և առավել նախանձախնդրության դիմեց պատերազմի: Չարանենգ մարդիկ, դիմելով Տիոյենին, ասացին. «Ով կայսր, ոչ-ոք ի վիճակի չէ ընդդիմակալել թո մեծաթիվ զորքին: Նրա պարենն արդեն վերջանալու վրա է, դու մաս-մաս արձակիր նրանց, որպեսզի մինչև պատերազմի օրը պարենի պակաս չգզան»: Դրա վրա Տիոյենը բայց ամիսային Կոստանդնուպոլիս վերադարձրեց: Բացի այդ Նա Տարխանիատենին 30.000 հոգով հայաթ ուղարկեց, 10.000 հոգի էլ՝ Աբխազիա: Այսպիսով՝ կայսրը ողջ զորքը ամենաառաք ցիրուցան արեց: Այս ամենը հայտնի դարձավ սուլթանին, որը հավաքեց իր զորքերը, որպեսզի սկսի ճակատամարտը: Իմանալով այդ մասին՝ Տիոյենը իր զորքը շարքի դրեց: Նա իր զորքի հրամանատար Նշանակեց բաջարի հայ իշխաններ հաստապին և Վասիլակին՝ բայց և պատերազմող մարդկանց: Ծակատամարտը սկսվեց և հաստապին ու Վասիլակին էլ սպանվեցին: Դունական զորքը պարտություն կրեց ու փախուստի դիմեց: Տիոյենը հրամայեց հավաքել իր բոլոր ցրված զորքերը, բայց նրա կոչին ոչ-ոք ուշադրություն չդարձրեց, բանգի նրանք, որոնք առանձնացել էին, Կոստանդնուպոլիս էին գնացել: Կայսրը միայն այստեղ հասկացավ իր ազգակիցների նենգությունը: Չաջորդ օրը ճակատամարտը վերսկսվեց Մանազկերտի մոտ՝ Տողատափ կոչվող վայրում: Նա ուզեցին և պաժինակներին կանգնեցրեց իր աջ ու ձախ կողմերում՝ հրամանատարներ Նշանակելով Ուզին և Պաժինակներ, իսկ ինքը ստանձնեց առաջադասակի ու թիկունքի հրամանատարությունը: Երբ մարտը սկսվեց, ուզեցին ու պաժինակներն անցան սուլթանի կողմը, հունական ողջ զորքը պարտություն կրեց և գլխովին ողնացավ: Կայսեր այլ շատ իշխանների հետ գերի վերցրին, կապեցին և տարան սուլթանի մոտ՝ ձեռք բերելով նաև մեծ ավար» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ թագավորեց Դիոսեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), Նա բազում զորքերով պատերազմեց պարսիկների դեմ, եկավ Մանազկերտ, գրավեց այն: Բռնակալ Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), սակայն, եկավ նրա դեմ, նրանք ուժեղ պատերազմեցին, բայց ի վերջո Դիոսենը պարտվեց ու գերի ընկավ, որից հետո պարտավորվեց հարկ վճարել և ազատ արձակվեց» (Սամվել Ամեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դիոսեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) անթիվ զորք կուտակեց, եկավ Ալփասլանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) վրա, ժամանեց Կարին, այրեց Չայոց եկեղեցին և երդվեց, որ, եթե հաղթի թուրքերին, կամ լիովին կջնջի բոլոր հայերին, կամ իր կողմին կդարձնի: Եվ լսեց այդ Տերը ու չհաջողացրեց նրան, բանգի կոտորվեց նրա զորքն ու Նա ինքն էլ հայտնվեց գերության մեջ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ ելավ հունաց Տիափոն թագավորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) ու եկավ արևելք, որպեսզի պատերազմի: Նա հասավ Դիարբեքիր և բազում այլազգիների կոտորեց: Եվ ահա նրա դեմ ելավ պարսից թագավոր Մելիքշահը (հեղինակը սխալվում է և իրականում խոսքը գնում է Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի մասին – Մ.Ֆ.): Տիափոնը ուխտել էր, որ, եթե բռնի պարսից թագավորին, նրա մորթին խոտ է լցնելու և գերելով իր աշխարհին է տանելու: Դրան հակառակ, սակայն, Մելիքշահը ուխտել էր, որ, եթե բռնի Տիափոնին, ապա նրան պարգևներով նրա իսկ աշխարհն է հետ դարձնելու: Եվ ահա Տերը վարվեց ամբարտաճանի կամքին հակառակ՝ այնպես անելով, որ բարի ուխտը հաղթի: Արդյունքում իր մեծամեծների հետ միասին բռնվեց Տիափոնին, սակայն իր իսկ աշխարհը հետ ուղարկվեց» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Դիոսենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) գնաց սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) վրա՝ սպառնալով հայերին բոլորին հույն դարձնել: Այդ նպատակով Նա գալիս է Կարին և այրում է հայկական փայտակերտ եկեղեցին: Այնուհետև Նա գնում է Մանսկերտ և գրավում այն: Սուլթանը հարձակվում է նրա վրա և նրան նեղել գցում, մինչև որ բռնում է նրան, չնայած հետո նրան ողորմությամբ արձակում է» (Կարոյան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Իր թագավորության ութերորդ տարում Դիոսենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով գնաց Պարսկաստանի վրա պատերազմի: Նա եկավ Մանազկերտ ու գրավեց այն: Այս լսելով՝ բռնակալ Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ընդառաջ դուրս եկավ: Տեղի ունեցավ զորեղ ճակատամարտ: Դիոսենը պարտվեց ու նրա կողմից բռնվեց, բայց Ալփասլանը, հարկ դնելով նրա վրա, բաց թողեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Եվ ահա 24 ցեղից կազմված թուրքերի այդ ազգը տաջկաց իշխանությանը տիրեց, թեև ինքն էլ նրանց աղանդը վերցրեց, որից հետո թագավորին տապալեց ու հաղթեց նաև կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.)՝ պատերազմով լցնելով երկիրը և մաշելով մեր բնակավայրը» (Վահրամ Դաբունի «Ռուսիայաց պատմություն»):

«Փրկչական 1070 թվականին Դիոսենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) եկավ արևելք և թուրքերից գրավեց Մանազկերտը: Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), սակայն, պատերազմեց նրա դեմ, հաղթեց և գերեց, ինչից հետո ուխտադրությամբ ազատ արձակեց» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ կայսր Տիոսենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) բազում զորքով եկավ նրա դեմ Մանազկերտ, սակայն անհաջողության մատնվեց, բռնվեց ու նրան նետեցին նրա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) առաջ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա հորձանք տվեցին Դիոսենի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) զորքերը ու խաղացին Տուրքերան Չայոց աշխարհի վրա, որտեղ դիմեցին դեպի Մանազկերտ ու զբաղեցրին այն, իսկ տեղում գտնված պարսից զորքերին էլ սրահար արեցին: Այդ ժամանակ Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) լսեց կայսեր արշավանքի մասին և ինքն էլ դիմեց նրա վրա: Եվ ահա դավաճանեց հունաց զորքը և կայսեր մատնեց Ալփասլանի ձեռքը, որը, սակայն, նրան բաց թողեց» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմություն», գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ հույների կայսրությունում իշխում էր Միխայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միխայել VII-ը – Մ.Ֆ.)՝ իր եղբայր Կոստանդինի հետ միասին: Չարի է լեցել, սակայն, որ հույների համար սրանց իշխանությունը կործանարար էր. բանգի սրանք, մի կողմ թողնելով ռազմական գործերը, գերադասում էին գեխ կյանքը: Արդյունքում նրանք գերի դարձան կեղծ հաճույքներին, իսկ թուլությունն ու խայտառակությունն էլ պատեց նրանց: Այդ ժամանակ, սակայն, բրիտանյա ժողովուրդը, որ բնակվում էր փառահեղ հռոմեական կայսրության սահմաններում, սարսափի էր մատնված թուրքերի երեսից, որոնք եկել էին արևելքից, ու փախստական էր դարձել: Արդյունքում չար թուրքերի սրերից շատ մարդիկ կոտորվեցին, իսկ թուրքերն էլ տիրեցին շատ քաղաքների և հողերի ու դրանք հարկի տակ դրեցին: Այս պայմաններում Նույնիսկ այն երկու թույլ տիրակալները՝ թուրքերի դեմ գործ չուղարկեցին, դրա համար էլ ի վերջո սենատի հրամանով նրանց արքայը՝ Եվդոկիան, կնության տրվեց հայտնի մի ռազմիկի՝ Ռոմանոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), բանգի Եվդոկիան ամենից շատ հենց նրան սիրեց իր արիության և տոհմիկության համար: Այս մարդուն կոչում էին Դիոգենես, բանգի նրա մորուքը կիսվում էր երկու մասին: Եվ այսպես, իր ձեռքը վերցնելով

կառավարման սանձերը, սա հաճախվելու թողնել իր խորթ որդիներին, իսկ ինքը սկսեց զբաղվել ռազմական գործերով՝ ելնելով դժբախտ հույների վրա հարձակված պարսիկների դեմ: Այդ պատերազմում հաջողությունը փոփոխական եղավ, բանգի, թեև Ռոմանոսը մի կողմից հաղթական էր մնում ու փախուստի էր մատնում հակառակորդին, բայց մյուս կողմից էլ վճռական ճակատամարտ չէր լինում: Եվ ահա Դիոգենեսն էլ վերջո ուղարկեց իր մեծաբանակ կոնստանդին, որպեսզի սրանք տիրեն այն բաղաբեկներին, որոնք իր փառքի պատճառով անցել էին իր կողմը, իսկ ինքն էլ փոքրաբանակ ուժերի հետ մնաց սեփական ճամբարում: Այդ ժամանակ, առաջնորդվելով իրենց արքայի (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.3.**) կողմից, պարսիկների հսկայական ուժեր շրջապատեցին Ռոմանոսի ճամբարը և փորձեցին ներս խուժել՝ այդ նպատակով իրականացնելով մի բանի հզոր հարձակումներ: Առաջին և երկրորդ հարձակումները, սակայն, հետ մղվեցին, թեև Ռոմանոսը ընկավ անհանգստության գիրկը, բանգի նա հասկանում էր, որ այդ ճամբարը նախատեսված չէ երկարատև պաշտպանության համար: Արդյունքում նա որոշեց գործել, որպեսզի ամենից առաջ փրկի իր մոտիկների կյանքները, այլ ոչ թե իր, բանգի տեսնում էր, թե նրանք ինչ աստիճանի էին թուլացել՝ տանքվելով մարտերից ու տոլից: Եվ ահա կայսրը հրամայեց, որ բոլոր զուսմարային միջոցները, որ կային, թանկարժեք հագուստները, ոսկյա զարդերը և արծաթեղենը ցրեն ճամբարով մեկ, որպեսզի թուրքերը, երբ ի վերջո ներս կմտնեն, տեսնեն այդ ամենը, հրապուրվեն ու դադարեն հույներին հետապնդել: Լուսաբացին պարսիկների հսկայական բանակը եկավ ու շրջապատեց հույների ճամբարը, ընդ որում հույներին բաժին էր հասել մի անթուն և անհանգիստ գիշեր: Եվ այսպես երկու կողմից էլ թռան նիզակներ, իսկ նետերի ամպերն էլ ծածկեցին երկինքը, սակայն այնպես չեղավ, ինչպես Ռոմանոսն էր նախատեսել, բանգի այն թանկարժեք իրերն ու փողերը հավաքեցին մարտից խուսափած ծառաները: Այդ ժամանակ հույներն իրոք չկարողացան դիմարդել պարսիկների հսկայական բանակին և, ծեղքելով պաշտպանությունը, թշնամին ուժով իր համար ուղի բացեց դեպի ճամբար: Այնուհանդերձ, ավելի շատ հակված լինելով դեպի թալանը, բան թե գործը կոտորելուն, պարսիկները շատերին թույլ տվեցին հեռանալ, թեև հույների առաջնորդը, որի սաղավարտի ու գրահների վրա փայլվում էր ոսկյա արծիվը, այդպես էլ չկարողացավ այդ անել: Կայսրը պաշտպանվում էր բոլոր հնարավոր միջոցներով, ջարդելով հակառակորդին իր թուրով, սակայն ի վերջո նետը խոցեց նրա մարմնի չափազանցված մասնակը մեկը և նա իր մարդկանցից մի բանիսի հետ միասին բռնվեց: Եվ այսպես, թալանելով Ռոմանոսի ճամբարը, պարսիկները կայսրին տարան իրենց արքայի մոտ» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 3):

«Կոստանդնուպոլսի տիրակալ Ռոմանոս Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.3.**) տիրապետության ժամանակ Բելֆետ անունով Պարսկաստանի հզոր իշխանը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.3.**) եկավ արևելքից ու իր հետ այնքան ժողովուրդներ բերեց, որ սրանք իրենց բանակով ծածկում էին ամբողջական երկրները: Այս ամբոխն այնքան մեծ էր, որ, կարելի է ասել, այն անթիվ էր: Նրանք իրենց հետ բերել էին շատ պաշարողական մեքենաներ և այդ հսկայական ամբոխի գլուխն անցած էլ Բելֆետը մտավ Կոստանդնուպոլսի կայսրության տարածք՝ վնաս հասցնելով այն ամենին, ինչ կիսատնաբերեր: Երբ թուրքերը հայտնվում էին մի որևէ բաղաբեկ կամ ամրոցի մոտ, նրանք այն գրավում էին գրոհով և ոչ-ոք չէր կարողանում դիմարդել նրանց, երբ նրանք ոչնչացնում էին երկիրը: Մարդիկ փախչում էին թուրքերի առաջ և այս չարագուշակ լուրն ի վերջո հասավ կայսրն ականջին, որ Իրևելքի այդ մեծ տիրակալը ցանկանում է ոչնչացնել իր ողջ երկիրը: Եվ ահա կայսրն արագորեն կոչ տարածեց ողջ կայսրությունում, հավաքեց իր բանակը և մեծ բանակի մարդկանց կենտրոնացրեց, բանգի այդ սարսափելի լարման մեջ մարդկանց կուտակեց ինչքան կարողացավ: Եվ այսպես, երբ մարդիկ հավաքվեցին, նա մեծ բանակի ծանր զինված հեծյալներով և նավերի ուղեկցությամբ գնաց թագավորության այն մասը, որը ենթարկվում էր Բելֆետի թալանին: Շուտով նա նրան հենց այնտեղ էլ գտավ, որտեղ սպասում էր, ընդ որում սա ուզում էր ավելի խորանալ երկրում: Երբ այս ամենի մասին բոլորին հայտնի դարձավ, կայսրն իր բանակը մարտի պատրաստեց և նրանք սկսեցին ճակատել այնքան կատաղած ու դաժանորեն, ինչպես կարող են մարտնչել միայն միմյանց նկատմամբ խորը ատելություն տածող մարդիկ: Մարտն անհավատալի մեծ ու դաժան էր, շատ մարդիկ սպանվեցին և շատ արյուն հեղվեց, սակայն ի վերջո հույներն արդեն ի վիճակի չեղան մարտում դեմ կանգնել մեծաբանակ հեթանոսներին: Եվ ահա հույները խառնաշփոթում անհանգեցին, թուրքերը սպանեցին շատ շատերին ու այլ գերիների թվում կենդանի բռնեցին նաև հենց իրեն՝ կայսրը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 8):

«Երբ կայսր Ռոմանոս Դիոգենեսն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.3.**) իմացավ այս ամենի մասին, նա հավաքեց հույների զորքը, մեկնեց Մեծ Դայաստան և պատրաստվեց հարձակվել թուրքերի վրա: Այդ ժամանակ նա պարծենկոտաբար հայտարարեց, որ կհաղթի թուրքերին, կբռնի նրանց արքային (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան - Մ.3.**) և կայրի: Իր հերթին, սակայն, թուրքերի արքան ևս պատրաստվում էր հաղթանակի, սակայն Դիոգենեսին բռնելու դեպքում նրա նկատմամբ նա պատրաստվում էր ողորմած լինել և խաղաղությանը դարձնել նրան իր տիրույթները: Այս ամենը հրաշալի կերպով հայտնի եղավ հետագայում: Եվ ահա սկիզբ առած ճակատամարտի ժամանակ անակնկալ կերպով հակառակորդն առաջացավ հայտնի հույների ու կայսրի միջև, իսկ հայ ռազմիկներն էլ, որոնց նա ցանկանում էր ստիպել տալ ընդունել իրենց հերետիկոսությունը, առաջինը դիմեցին փախուստի և թիկունք դարձրին մարտին: Այդ ժամանակ թուրքերը իրենց կուռ միասնության շնորհիվ հաղթեցին հույներին: Այդ ճակատամարտում տեղի ունեցավ նման մի հիշարժան բան: Երբ երկու կողմերը պատրաստվում էին պատերազմի, սուլթանի հորդորայր Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշ - Մ.3.**) խնդրեց ճակատամարտը իրեն հանձնարարել, իսկ սուլթանին էլ աղաչեց, որ նա բազմի գահին՝ մի լեռան վրա: Սուլթանը համաձայնեց և ահա Սուլեյմանը դասավորեց իր 12 ընտրյալ որդիներին ու ամեն մեկին 1.000 հեծյալ տվեց: Սրանք պատրաստվեցին և ներքև իջան, որպեսզի հարձակվեն հույների վրա: Երբ երկու կողմերը մարտում իրար խառնվեցին, սուլթանի բրոնզորդիներից մեկը, որը գտնվում էր նրա մոտ, իր հերթին ևս ցանկացավ մասնակցել մարտին, սակայն սուլթանը թույլ չէր տալիս: Պնդելով իր ասածի վրա և կրկնելով խնդրանքը տարբեր ձևերով՝ նա ի վերջո թույլտվություն ստացավ և ներքև իջավ: Նրան դեմ դուրս եկավ կայսր Դիոգենեսը, որը շատ քաջ ու խիզախ այդ էր և շարունակում էր մնալ մարտի դաշտում, չնայած որ նրա երևելիների մեծ մասը հայերի հետ միասին արդեն փախել էին: Եվ ահա, երբ սուլթանի զարմիկը, որն այնուհանդերձ իջել է, հանդիպեց կայսրը, նա հարվածեց նրան, տապալեց ձիուց ու մտադրվեց սպանել: Այդ ժամանակ հույների կայսրը հայտնեց իր ուժ լինելը, թուրքը նրախաջավ, բռնեց նրան և տարավ սուլթանի մոտ, սակայն ոմն մի ռազմիկ տեսավ այդ և հարցրեց, թե ո՞վ է այդ գերին: Սուլթանի զարմիկն ասաց, որ կայսրն է, և ահա այդ ժամանակ այդ սրիկան, ցանկանալով իրենով անել հաղթանակը, սրով հարվածեց նրան, իսկ ինքն էլ, բռնելով կայսրը, կապկապված փեմակում նրան հասցրեց սուլթանին: Երեկոյան, իմանալով, որ զարմիկը չի վերադարձել, սուլթանը մի բանի ռազմիկները ուղարկեց վերջինիս որոնելու և նրանք գտան նրան այնպիսի, բայց դեռ կենդանի, ու հասցրին սուլթանի մոտ: Դիոգենեսը ճանաչեց նրան և պատմեց, թե ինչ է եղել: Այդ ժամանակ սուլթանը հրամայեց խաչել այն նեղ ռազմիկին, իսկ նրա գույքն էլ տվեց նրան, ով այդպես անազնիվ կերպով վիրավորվել էր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 3):

«Թագավորնեց Ռոմանոս Դիոգենեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.3.**) և, զորք հավաքելով, կռվի ելավ թուրքերի Սուլեյման թագավորի (**հեղինակը, նկատի ունենալով Իկոնիայի սուլթանության ապագա հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշին, նրան չփորձում է Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին հետ - Մ.3.**)) դեմ: Այս Սուլեյմանը թուրք թագավորների մեծ եղից էր: Անցնելով իշխանության գլուխ՝ նա եկավ, հաստատվեց Պարսիք երկրում և արաբներից թագավորություն ստացավ: Այնուհետև նա սկսեց կոչվել սուլթան, մինչդեռ արաբ թագավորներն անվանվում էին խալիֆներ, այսինքն՝ մարգարեի փոխանորդներ: Սրանք նստում էին Բաղդադում և հռչակ վայելում ողջ մահմեդական Աշխարհում, սակայն կորցրել էին իրենց ազդեցությունը բանակի վրա և թուրքերն էին տիրում ամենուրեք: Երբ Դայոց երկրում ճակատամարտ տեղի ունեցավ հոռոմների կայսր Ռոմանոսի և սուլթան Սուլեյմանի միջև, հոռոմները պարտվեցին և թիկունք դարձրին: Շատերը նրանց զորքից սպանվեցին, մյուսները փախան, իսկ Ռոմանոս կայսրը ողջ-առողջ ընկավ սուլթան Սուլեյմանի մի պատանի զինակրի ձեռքը: Երբ վերջինս ուզեց սպանել նրան, նա ասաց. «Մի սպանիր ինձ, ես հոռոմների կայսրն եմ»: Մինչ պատանին պատրաստվում էր տանել նրան թագավորի, այսինքն՝ սուլթանի մոտ, պատահեց մի այլ թուրք, որը հարցրեց. «Ո՞վ է այդ գերին, որին բռնել ես»: Նա ասաց, «Հոռոմների թագավորն է»: Այդ ժամանակ, անցնելով սուլթանի պատանի զինակրի հետևը, նա իր ձեռքում եղած թուրք խրեց նրա կրկրորդ և Ռոմանոս կայսրին առավ, տարավ սուլթան Սուլեյմանի մոտ՝ պարծենալով, թե ինքն է բռնել նրան: Վիրավորվածին, սակայն, որը դեռ ողջ էր, նրա ծանոթներից մեկն անցնելիս վերցրեց, կապեց, նստեցրեց ձիու վրա և ճամբար բերեց, իսկ Ռոմանոս կայսրը, տեսնելով այդ, ասաց սուլթանին. «Սա էր, որ ինձ բռնեց, իսկ թեք մոտ բերողը խիղեց նրան և խլեց ինձ նրանից»: Սուլթան Սուլեյմանի կարգադրությամբ վիրավորվածը հանձնվեց բժիշկներին և ապաքինվեց, իսկ մյուսը կախաղան հանվեց: Ինչ վերաբերում է Ռոմանոս կայսրին, ապա սուլթանը, նրան նվերներ տալով, ազատ արձակեց, առանձն երկրպագու ուղարկեց իր երկիրը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 236):

«Այդ ժամանակ Դիոգենես արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.3.**) մեծաբանակ բանակ հավաքեց, մեծ զորությամբ մտավ Դայաստան և ելավ Միհնագետի դեմ՝ բռնելով սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի - Մ.3.**) մարդկանց, սակայն չսպանելով նրանց ու տիրելով բաղաբեկին: Երբ սուլթանը լսեց այս մասին, նա սկսեց հեռանալ հոռոմների տարածքից, բանի որ նրա ուժերը փոքրաբանակ էին: Այդ ժամանակ Ալիարսլանը Սարոնիքեզին անունով մեկին ուղարկեց Դիոգենեսի մոտ և խաղաղության առաջարկ արեց՝ պայմանով, որ ամեն մեկը վերադարձի իր գրաված երկրները: Այս անգամ, սակայն, սկսեց պարծենալ Դիոգենեսը և ասաց. «Այժմ, երբ ես այսքան գանձ եմ ծախսել և այսքան զորք եմ հավաքել, իսկ իմ հաղթանակն էլ անկասկածելի է, ինչո՞ւ ես պետք է հետ դառնամ: Ես ձեզ համար այլ բան չունեմ պահած, բան սուրը»: Այդ ժամանակ Աստված, փառք նրան, ստորացրեց գորոզին և մեծացրեց սուլթանի ուժը: Եվ ահա նա զորք

պատրաստեց և ոգևորիչ խոսքով դիմեց նրան, որից հետո վերցրեց նետն ու աղեղը, հագավ զրահը, ձեռքը վերցրեց նիզակն և վահանը, կապեց նժույգի պղջը ու ցատկեց դրա վրա: Բոլոր թուրքերը լրիվ նույնն արեցին, որից հետո նրանք ուղքաթ օդվա կեսօրին հոռոմների դեմ ելան խլաթի և Մինազգերտի մինչև տարածվող մի դաշտում: Նրանք բարձր աղաղակեցին և մեծ բանակությամբ նետվեցին հոռոմների վրա, որոնց սարսափ պատեց ու նրանք փախան, իսկ ոմանք էլ գերվեցին: Այդ ժամանակ Կահարա կոչվող թուրք ներքինիներից մեկը, որ սուլթանի պալատականներից էր, եկավ նրա մոտ և ասաց. «Ստրուկներիցս մեկն ասում է, որ նա գերել է հոռոմների արքային և նա նրա հետ է» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև ալ-Ադիլը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) զիջեցրով ելավ և ճանապարհ ընկավ, մինչև հասավ խլաթ, որը Մանազկերտի շրջակայքում էր՝ հայերի երկրում: Երկու բաղաբների միջև մի մեծ գետ կար: Յույների թագավոր Դիոգենեսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) իր զորքով իջավ Մանազկերտի այդ գետը՝ հետև ունենալով 600.000 ձիավոր ռազմիկներ: Երկու թագավորներն իրար եկան և հանդիպեցին Բաուուն ամսի 7-րդ օրը: Դիոգենես Յույնի զորքերի ղեկավարները Մարիամի որդի Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) միջոցով, ով իր հորեղբայր Կեսարի հետ թագավոր էր իրենից առաջ, նրա դեմ դավադրության մեջ ներթափվեցին: Երբ Դիոգենես թագավորը հարձակվեց դուգերի բանակի վրա և նա զորքի մեջ էր, կարծելով, թե իր ընկերները ու իր զորքերը հարձակվում են իր հետ միասին, հնազանդվում են իրեն և լավ խորհրդատուներ են, նրանք թողեցին ու լքեցին նրան: Նա իր սեփական ձեռքով բազմաթիվ դուգերի սպանեց: Նա շարունակեց սպանել և պաշտպանվել, մինչև որ նրան գերեցին ու նրա զորքերը ցրվեցին՝ այն բանից հետո, երբ նրանցից շատերը գերվեցին, իսկ ոմանք էլ մտան Մանազկերտ» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»)

«Դրանից հետո սուլթանությունը թուրքերի նկատմամբ ընդունեց Տուրքիլ-բեկի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբորորդի Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.): Գործնական հատկանիշները, խոհեմությունը և խիզախությունը վերջինիս մատուցեցին հայտնի հաղթանակներով հույներին նկատմամբ այն սարսափելի ճակատամարտում, որտեղ Ռոմանոս Չորրորդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), որը կոչվում էր նաև Դիոգենես, գերի ընկավ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 94):

«Այդ տարի Ռումի թագավոր Արմանուրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ 200.000 հոռոմների, ֆրանկների, արևմտյան ազգերի, ռուսների, պաժինակների և վրացիների ու այդ երկրներից եկած ուրիշ խմբերի բազմությամբ, որոնք եկան հսկայական զորքով ու գեղեցիկ հանդերձանքով ու դիմեցին իսլամի երկիրը: Նա եկավ խլաթ Նահանգի Մանազկերտ քաղաքը: Այս լուրը հասավ Ալի Արսլանին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին – Մ.Ֆ.), երբ նա վերադարձել էր Յալեբից և Ատրպատականի հոյ քաղաքում էր: Նա լսեց, թե ինչպիսի մեծ զորքով էր եկել Ռումի թագավորը, սակայն չկարողացավ իր զորքերը ի մի հավաքել, բանգի նրանք հեռու էին գտնվում, իսկ թշնամին մոտ էր: Նա իր գանձերը կնքեց ու Նիզամ ալ-Մուլքի հետ ուղարկեց Դամադան, իսկ ինքն իր մոտ եղած 15.000 հեծյալներով ճանապարհ ընկավ: Նա ասաց. «Ես կռվելու եմ ճակատագրին հնազանդ և համբերատար կերպով, եթե ողջ մնամ, դա կլինի Ալլահի ողորմությունը, իսկ եթե նահատակվեմ, ապա իմ որդին՝ Սելիբշահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Սելիբ-Շահը – Մ.Ֆ.), իմ գահաժառանգն է»: Նրանք շարժվեցին առաջ, և երբ թշնամին մոտեցավ, նա առաջապահ գործառնա ուղարկեց, որը խլաթի մոտ հանդիպեց ռուսների առաջապահ գործառնաին, որի մեջ կային 10.000 հոռոմներ: Նրանք բախվեցին և ռուսները պարտվեցին, նրանց առաջապահի հրամանատարը գերի ընկավ, տարվեց սուլթանի մոտ և նրա քիթը կտրեցին: Ավարը նա ուղարկեց Նիզամ ալ-Մուլքին՝ հրամայելով, որ ուղարկի Բաղդադ: Երբ երկու զորքերը իրար մոտեցան, սուլթանը լուր ուղարկեց Ռումի թագավորին հաշտություն խնդրելով, բայց սա ասաց՝ հաշտություն կկնքվի միայն Ռեյում: Սուլթանը վրդովվեց այս բանի համար: Նրա իմամը և ֆակիրը Աբու Նասր Մուհամմադ իբն Ադր ալ-Սելիբ-ալ-Բուխարի ալ-Համաֆին ասաց. «Դու այն հավատի համար ես կռվում, որին Ալլահը խոստացել է օգնություն և հաղթանակ բոլոր մյուս կրոնների նկատմամբ: Ես հույս ունեմ, որ բարձրակույց կվայելք քո անունով Է գրել այս հաղթանակը: Եվ իր նրանց դեմ ուղքաթ օրը մայրամուտից հետո, այն ժամին, երբ բարոզիկները մինարներից աղոթելու են սրբազան պալատի ռազմիկների հաղթանակի համար, իսկ աղոթքը անպատասխան չի մնա»: Երբ այդ ժամը հասավ, իմամը նրանց հետ աղոթք կատարեց և սուլթանն արտասվեց, մարդիկ ևս լաց եղան նրա հետ, նա աղոթեց, և նրանք աղոթեցին նրա հետ: Նա ասաց. «Ով կամենում է հեռանալ, թող գնա, բանգի այստեղ չկա տիրակալ, որը իրամայի կամ արգելի»: Նա դեմ գցեց աղեղն և նետը, վերցրեց տուրն ու գուրգը և իր ձիու պղջ սեփական ձեռքով կապեց: Նույնը արեց նաև նրա զորքը: Նա սպիտակ հագավ և օծվելուց հետո ասաց. «Եթե սպանվեմ, սա է իմ պատանքը»: Նա արշավեց հոռոմների դեմ, իսկ նրանք նույնպես դուրս եկան նրա դեմ: Երբ նա մոտեցավ նրանց, իջավ ձիուց, իր դեմքը շփեց հողին, արտասվեց և երկար աղոթեց, ապա հեծավ իր ձիւն ու սկսեց հարձակվել և զորքը նույնպես հարձակվեց: Մահմեդականները մնացին հոռոմների մեջտեղում և փոշին նրանց անջատել էր իրարից: Մահմեդականները կոտորեցին նրանց ինչքան, որ կամեցան, Ալլահը հաղթանակ պարգևեց նրանց, հոռոմները փախուսելու դիմեցին և անհետաց գոհեղ տվեցին, այնպես, որ երկիրը ծածկվեց սպանվածների դիակներով: Ռումի թագավորը գերի ընկավ: Նրան բռնեց Զաուհարայինի ղույսամներից մեկը և ուզեց սպանել, բանգի չգիտեր նրան, բայց թագավորի մոտ գտնվող մի ծառա ասաց. «Մի սպանիր, սա թագավորն է»: Այս ծառային Զաուհարայինը ժամանակին առաջարկել էր Նիզամ ալ-Մուլքին, բայց վերջինս արհամարհանքով հրաժարվել էր: Զաուհարայինը գովել էր նրան, իսկ Նիզամ ալ-Մուլքը կատակով ասել էր. «Գուցե նա Ռումի թագավորին է գերի բռնած բերի»: Այդպես էլ եղավ: Երբ ծառան թագավորին գերի բերեց Զաուհարայինի մոտ, սա տեղեկացրեց սուլթանին թագավորի գերի ընկնելը և նա հրամայեց նրան բերել իր մոտ: Երբ բերեցին, սուլթան Ալի Արսլանը երեք անգամ իր ձեռքով մտրակի հարված տվեց, ասելով. «ԶԷ՞ որ ես բեզ հաշտություն առաջարկեցի, իսկ դու մերժեցիր»: «Թող ինձ այսպես և արա ինչ-որ կամենում ես», - ասաց նրան թագավորը: Սուլթանն ասաց. «Ինչ կանելի ինձ, եթե գերի վերցնեիր»: Նա ասաց. «Վատ կվերաբերվեի», «Իսկ ի՞նչ ես կարծում, ես քո նկատմամբ ի՞նչ կանեմ», - պատասխանեց սուլթանը: Ռումի թագավորն ասաց. «Կամ կսպանես ինձ, կամ խայտառակ ցուցադրության կենդարկես մահմեդական երկրներում, իսկ վերջինը, որը քիչ հավանական է, ներում կշնորհես՝ դրամ վերցնելով և ինձ քո տեղակալը դարձնելով»: Սուլթանն ասաց. «Յենց այդպես էլ որոշել եմ անել»: Նա թագավորի համար փրկագին Նշանակեց հազար-հազար հինգ հարյուր հազար դինար՝ պարտավորեցնելով, որ Ռումի զորքեր ուղարկվեն, հենց որ ինքը պահանջի, ինչպես նաև այն, որ նա ազատ արձակի Ռումի երկրում եղած բոլոր մահմեդական գերիներին: Այդպես էլ գործերը կարգավորվեցին: Նա թագավորին տվեց մի վրան և տասը հազար դինար ուղարկեց, որպեսզի պարտականություն տեսնի, նա նաև պատրիկների մի մասին էլ ազատ արձակեց: Մյուս օրը Ռումի թագավորն ասաց. «Ո՞րն է խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ջաֆին – Մ.Ֆ.) կողմը»: Ցույց տվեցին նրան, նա ելավ, գլուխը բացեց ու երկրպագեց՝ որպես ծառայության Նշան: Սուլթանը հիստոն տարվա համար հաշտություն կնքեց, զորքի ընկերակցությամբ ուղարկեց նրան իր երկիրը և նրան ապահով տեղ հասցրեց: Մեկ փարսան տարածության վրա սուլթանը ուղեկցեց նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դիջրի 463 թվականին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) անցավ աշ-Շամի հարթավայրով ու ժամանեց Յալեայի շրջան՝ իր փոխարեն գորքի մի ջոկատով թողնելով որդուն (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Սելիբ-Շահին – Մ.Ֆ.): Նա անցավ Եփրատ գետը նժույգների թիկունքի վրա՝ առանց նավերի ու նավակների օգնության: Դետո նա ժամանեց հոյ ու Սալմաստ, բանգի նրան լուրեր էին հասել, որ առ-Ռումում պետությունը վատանում են քրիստոնեական տիրակալներից սերող մեկին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) և նրա համար գորք են հավաքել, որի թիվը հասնում է մինչև 300.000 հեծյալի ու հետևակի: Առ-Ռումը սուլթանի վրա էր նետել իր լավագույն զորքի և «թափեց երկիրն իր փորոտիքը» անհաշիվ բանակությամբ: Այդ արքային միացան առ-Ռումի գլխակները, որոնց թվում նաև հայեր, պարսիկներ, պաժինակներ, դուգեր ու ֆրանկներ, ժողովուրդներ, որոնց միայն տեսքը սարսափեցնում էր հայացքը, իսկ քրիստոնյաները նրանցում իրենց հիմքերի վեր հառնումն էին տեսնում: Նրանք երդվեցին, որ կքչեն խալիֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ջաֆին – Մ.Ֆ.) և նրա փոխարեն կհաստատեն իրենց բահանային, կավերեն մզկիթները և այնտեղ եկեղեցիներ կկառուցեն: Այդ ժամանակ սուլթանը իր կնոջ ու վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքի մոտ մի մարդ ուղարկեց, որը նրանց հետևյալը փոխարկեց. «Ես գնում եմ թշնամիների վրա զորքով, որը կա իմ ձեռքի տակ: Եթե կենդանի մնամ, դա Ալլահի կողմից տրված բարիք կհամարեմ, իսկ եթե հավատի համար զոհվեմ, դա ևս կլինի Ալլահի ողորմածությունը: Իմ հետնորդը կլինի որդիս՝ Սելիբ-Շահը»: Սուլթանը 15.000 քաջերի հեծյալներ ուներ և ամեն մեկը ուներ նաև պահեստային ձի...: Դիջրի 463 թվականի Չուլբաթա ամսի 15-ին սուլթանը մոտեցավ առ-Ռումի արքային մի վայրում, որը հայտնի էր ազ-Չուլիթա անունով, այն խլաթի ու Սալազգերդի միջև էր գտնվում: Սուլթանը արքային խաղաղության առաջարկ ուղարկեց, սակայն սա պատասխանեց, որ խաղաղությունը կկնքվի միայն Ռեյում...: Վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը վերադարձավ Դամադան, որպեսզի պաշտպանի Իրաքը, Խորասանն և Մազանդարանը մերսավոր մարդկանցից ու խռովարարներից, իսկ սուլթանը անձամբ նետվեց դեպի վտանգը...: Նա մի կողմ նետեց նետեր ու աղեղեղ, ձեռքը վերցրեց թուրքը, սեփական ձեռքով հանգույց արեց ձիու պղջը և մնացած բոլոր ռազմիկներն էլ այդպես վարվեցին: Երբ թշնամիներն իրար եկան, երևաց, որ հոռոմները խախտել են փորել իրենց զորքի շուրջ: Այդ ժամանակ սուլթանն ասաց. «Երբվա եմ Ալլահով, նրանք կքախախտվեն, բանգի այն, որ նրանք այդքան մեծաբանակ ռազմիկներ ունեն, բայց խախտել են փորել, վկան է նրանց վախկոտությանն ու փոքրոգությանը»: Առ-Ռումի արքան կարմիր մահուդից կարված մի սրահ էր զարկել, նույն գույնի էլ վրան ու այլ վրաններ, որոնք հասարակ կտորից էին: Նա բազմել էր ոսկյա գահի վրա, նրա գլխավերևում ոսկյա խաչ կար, որը զարդարված էր անգին թանկարժեք բարեղով: Արքայի

դիմաց շարված էին շատ վանականներ ու բաժաններ, որոնք ավետարան էին կարողում: Չորեքըն իրար եկան ուրբաթ օրը, երբ մահմեդականների խաթիբը միևնույն ժամանակ արձակեց: Սուլթանի ծամբարում բարձրացավ Ղուրան կարդացողների ձայնը և հնչեց թափուկների ձայնը, իսկ հոռոմների ծամբարից էլ լսվեցին իրենց թափուկների ձայները: Հանկարծ բամի բարձրացավ և մահմեդականների աչքերը կտրացրեց փոշուց: Սուլթանի գործը պատրաստվեց փախուստի և այդ ժամանակ սուլթանն իջավ ծիուց ու սկսեց աղոթել Բարձրյալ Ալլահին...: Այդ աղոթքն ու լացը նա շատ անգամ կրկնեց, մինչև որ բամու ուղղությունը չփոխվեց և փոշին չսկսեց կտրացնել անաստվածների աչքերը, բռնակալության հիմքը չհնազանդվեց, մեծամիտ մուրդությունը չկործանվեց և բրիտանականների դրոշակը չկորավ, ինչպես: «Հարբած մարդիկ, որոնք հարբած չեն»: Երբ արեգակն արդեն սկսում էր դեպի մայրամուտ թեքվել, մարտի փոշին սկսեց աստիճանաբար նստել և այդ ժամանակ առ-Ռումի արքան փարվեց կործանման ու գերության ոտքերին: Դա տեղի ունեցավ այսպես: Սուլթանական գուլամներից մեկի ծիու սանձը կտրվեց, նա գնաց նրա հետևից և գտավ մի ծի, որը զարդարված էր թանկարժեք բարեբով ու ոսկյա թափ ուներ: Այդ ծիու կողքին նստած էր մի մարդ, որի դիմաց դրված էր ոսկյա մի սաղավարտ, որի վրա ոսկյա օղակներից հավաքված օղազրահ կար: Գուլամն ուզեց սպանել նրան, բայց այդ մարդն ասաց. «Ես առ-Ռումի արքան եմ: Մի սպանիր ինձ, բանդի արքայապալանությունը խայտառակ մի բան է»: Գուլամը կասեց նրա ձեռքերը և բարձր տվեց սուլթանական ծամբար, որտեղ առ-Ռումի գերիներից ոչ մեկը նրան այլ կերպ չէր դիմավորում, բան դեմքը նրա դիմաց փռելու մեջ խրելով: Ուրախ լուր եկավ սուլթանի նստավայր, երբ նա զբարված էր երեկոյան աղոթքով, և արքային ներս հրեցին նրա մոտ: Հաջիբները ճանկեցին նրա մագերից ու օձիբից և գետին նետեցին, որպեսզի նա հողը համբուրի, սակայն նա չհամբուրեց հողը սուլթանի դիմաց, բանի որ արքայական հպարտությունն ու ինքնասիրությունը թույլ չէին տալիս նրան այդ կերպ վարվել: Այդ ժամանակ սուլթանն ասաց. «Թողեք նրան, հերիք է և այն, ինչ նա տեսավ այսօր»: Սաղ-է-Ղուլա Գավթար խանը մի մամլուր ուներ, որը նա նվիրել էր վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքին, սակայն սա հրաժարվել էր դրանից, ուշադրություն չէր դարձրել այդ նվերի վրա և դա համարել էր արհամարհելի մի բան: Սաղ-է-Ղուլան հաճախ էր վեզիրի մոտ փորձում հետաքրքրություն առաջացնել այդ մամլուրի նկատմամբ և ի վերջո Նիզամ ալ-Մուլքն ասաց. «Ինչ օգուտ նրանից, գուցե նա գերեզմարված կբերի առ-Ռումի արքային»: Եվ ահա այդպես էլ եղավ, ինչպես ասել էր Նիզամ ալ-Մուլքը, և ճակատամարտի օրը հենց այս գուլամը, որպես գերի վերցնեց առ-Ռումի գերված արքային: Սուլթանը հրամայեց շղթայել արքային և ասաց գուլամին, որ նա խնդրի իրենց այն, ինչ ուզում է: Ի պատասխան դրան գուլամն ասաց, որ իր համար իրավունք է խնդրում առաջինը սուլթանի հաղթանակի մասին լուրը Ղազնա հասցնել: Սուլթանը տվեց նրան այդ իրավունքը: Ես խոջա իմամ Մուշարաֆ ալ-Շիրազիից՝ Ջեյհան գետի ափին ապրող այդ վաճառականից, լսել եմ, դա Դարգամի դիմաց էր, երբ մեք գետով հորդեղ էինք իջնում, որ նա ասաց հետևյալը. «Ես լսել եմ իմ ուսուցիչ Նեյներից, որ, երբ սուլթանը կիր-Արսլանի և առ-Ռումի գործը հանդիպել է, առ-Ռումի արքան դեսպան է ուղարկել սուլթանի մոտ և փոխանցել նրան հետևյալը. «Ես մոտեցել եմ քեզ և ինձ հետ այնքան զորք կա, որ դու չես կարող դիմարդել ինձ: Եթե դու հնազանդություն հայտնես, ես քեզ բավարար բանակությամբ հող կնվիրեմ և դու իմ իշխանության իմ հզորության շնորհիվ տակ անվտանգ կլինես, իսկ եթե չանես այդ, ապա ես 300.000 հեծյալից ու հետևակից կազմված զորք ունեմ, ինչպես նաև 14.000 սայլեր, որոնցում պահպանվում են իմ գուժամարտի ու պաշարները: Ինձ չի կարողանա դիմարդել մահմեդականների ոչ մի զորք, իմ դիմաց իր դարպասները չի կարողանա փակել նրանց, որ մի բաղաբ ու ամրոց»: Երբ սուլթանը լսեց այդ ուղերձը, նրան համակեց խաղաղ հպարտությունը, նրա սրտում տիրակալի քաջասրտությունը առաջացավ և նա ասաց դեսպանին. «Ասա բո տիրակալին հետևյալը. «Այդ դու չես եկել իմ վրա, այդ Ալլահն է քեզ հանել իմ դեմ ու փառք նրան դրա համար: Նա քեզ ու բո զորքը մահմեդականների սրի համար կերակուր է դարձրել: Դու իմ գերին ու ստրուկն ես: Երբ զորքի մի մասն արդեն սպանված է, մյուս մասը՝ գերված: Ողջ բո գանձարանը արդեն ինձ է բաժին հասել և իմն է, արդ ամուր եղիր փորձանքի մեջ, պատրաստվիր պայքարի ու դու շուտով կտեսնես, թե ինչպես ես քո ռազմիկների վզները հարվածի տակ դրվելու, իսկ քո գանձերն էլ նրան բաժին հասնելու, ով կթալանի այն»: Հաջորդ առավոտյան նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ և Ալլահի օգնությամբ ու օժանդակության կատարվեց այն, ինչ ասել էր սուլթանը: Երբ առ-Ռումի արքան բերվեց սուլթանի շենի մոտ, նա ասաց թարգմանչին. «Ասա սուլթանին, որ նա վերադարձին ինձ իմ մայրաքաղաք ավելի շուտ, բան առ-Ռումի բնակիչները կհամախմբվեն մեկ այլ արքայի շուրջը, որը պայքար ու պատերազմի մասին կհայտարարի նրա դեմ, կբացի թշնամության գիղքը և կկարողանա անհնազանդության էջերը: Ես հնազանդ կլինեմ քեզ ավելին, բան բո ստրուկները, և պարտավորվում եմ ամեն տարի քեզ գլխահարկ վճարել հազար անգամ հազար դիմարդ»: Սուլթանը համաձայնեց նրա խնդրանքին միայն այն բանից հետո, երբ ստրկավաճառները նրան տեղական շուկայում վաճառքի հանեցին: Միայն դրանից հետո սուլթանը ազատ արձակեց նրան, պատվավոր հանդերձներ նվիրելով նրան ու նրանց, ովքեր նրա հետ միասին գերության մեջ էին հայտնվել: Արքան վերադարձավ իր մայրաքաղաք և հավատարիմ մնաց իր պարտավորությանը» (Սաղ-է-Ղուլա ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 18):

«Հունական շունը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) գտնվում էր հյալթի ու Մալագգետի միջև, մի վայրում, որը հայտնի էր որպես Չուխրա: Նրա հետ 200.000 ռազմիկներ կային՝ սև սրտերով ու մռայլ դեմքերով: Երկու զորքերին էլ միայն մեկ փարսախ էր բաժանում, սակայն սկստվածներն ու եռասույվածները բաժանված էին անդրի անդունդով» (ալ-Բուհարի «Պատմություն»):

«Հիջրի 463 թվականին հուլյների թագավոր Արմանուսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) այլացել գնդերի բազմությամբ, բաղկացած հույներից, ռուսներից, չերեզներից և այլն, առաջացավ մինչև Մանագլերտ: Նրա վրա եկավ Ալփարուլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.3.) և զինադադար խնդրեց հոռոմների թագավորից, բայց մերժում ստացավ: Կռվում հույներից շատ մարդ սպանվեց և նրանք խուճապահար փախուստ տվեցին, իսկ սպանվածները նրանցից անհամար էին: Արմանուս թագավորը գերի բռնվեց, Ալփարուլանը պայման դրեց, որ նա դրամական տուգանք վճարի և գերիներից անգատ արձակի: Արմանուսը համաձայնեց և Ալփարուլանը նրան ազատ արձակեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³³⁰⁵ «/4/ Այդ ժամանակներում, երբ ստեղծվում էին բոլոր այդ իշխանությունները, այդ կողմերում հանկարծ մի նոր իշխանություն հայտնվեց, որը սկսեց արագորեն մեծանալ: Հայ ավազակները, թվով մոտ 15 հոգի, միավորվեցին և շուկա կազմեցին: Օգտվելով թուրքերի ներխուժումից՝ նրանք ելան ու սկսեցին ավազակությամբ զբաղվել: Մարաշի շրջանում նրանք հանդիպեցին Շիրազ գյուղից Փիլարտոս անունով մի երիտասարդ հայի, որը ուժեղ, նենգամիտ և սպանության ու թալանի գործում, հանդուգն մի մարդ էր, ու նրան վերցրին իրենց մոտ: Ի վերջո, հենց նա էլ դարձավ նրանց առաջնորդը, իսկ երբ այդ կողմերը առանց ղեկավարի մնացին, այդ հայերը սկսեցին թալանել թուրքերի հետ միասին: Դրանից հետո Փիլարտոսը գրավեց Կիլիկիայի ամրոցներից մեկը, նրա մոտ մեծ բանակի հայեր հավաքվեցին և նա շարունակեց գրավել նաև Կիլիկիայի այլ վայրեր: Լսելով այդ մասին՝ հույների կայսրը նրան նվերներ ուղարկեց: Այդ ժամանակ Փիլարտոսը գնաց Կոստանդնուպոլիս և հույները ուրախացան նրա գալով: Նրանք նրան ոսկեգծ զենք տվեցին և օգոստոս հռչակեցին, որից հետո նա մեկնեց և հաստատեց իր իշխանությունը Տարսուսի ու Մոպսուեստիայի վրա՝ գրավելով Մարաշը, Եստուլը, Ռաբանը... և Անարզաբանը...: Նա գրավեց նաև Զահանի շրջանը և տիրեց Մելիտեին: Ունենալով բանակական առավելություն՝ նա հունական զորքերի հետ միասին պայքարում էր թուրքերի դեմ... /8/ Հույները Փիլարտոսին տվեցին իշխանությունը Կիլիկիայի նկատմամբ, որպեսզի նա դիմադրություն ցույց տա թուրքերին, բանի որ նա մարտնակ էր եղել, ինչպես բավարար չափով ցույց տվեցին վերևում: Այդ ժամանակից ի վեր հայերը դարձան Կիլիկիայի ու Անտիոքի այդ վայրերի տերերը» (Միքայել Անտրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4, 8):

«Այդ ժամանակ Սելևկիան, Տարսուլը, Անարզաբան, Մելիտենեն իր շրջակայքով և Անտիոքը գտնվում էին Փիլարտոս դոմեստիկոսի ձեռքում, որը դրանք պաշտպանում էր թուրքերից» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 237):

«Այն ժամանակ, երբ հույների թագավորությունը սկսեց թուլանալ, իսկ թուրքերն էլ սկսեցին ամենուր տիրել նրանց երկրներին, որոշ բանակի հայեր, որոնք իրենցից ներկայացնում էին քաջ և արի տղամարդիկ, իրար գլուխ եկան, միավորվեցին և 50 հոգու կազմով մի ավազակախումբ ստեղծեցին, որից հետո անցան հոռոմների տարածք և թալանեցին ու թալանեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ Մարաշ քաղաքում հանդիպեցին իրենց հայրենակից մի մարդու, որի անուն Փիլարտոս էր: Եվ ահա այս հայերը, երբ տեսան, որ այս Փիլարտոսը մի ուժեղ և խորամանկ այդ է՝ համարձակ թալանի ու սպանությունների հարցերում, նրան իրենց առաջնորդ դարձրին, նա դարձավ նրանց գլխավոր ու կանգնեց նրանց գլուխ: Դրանից հետո նրանք Կիլիկիա երկրում որոշ վայրերի տիրեցին և նրանց խուճապ ավելի մեծացավ: Այդ ժամանակ հոռոմների արքան, երբ լսեց այս մասին, նվերներ ուղարկեց նրան, որից հետո Փիլարտոսը մեկնեց Կոստանդնուպոլիս: Մայրաքաղաքում հույները նրան հիմապի ընդունելություն կազմակերպեցին և պատերազմի համար ոսկի ու զենք տվեցին՝ պատվելով նաև սեքստոսի կոչումով: Եվ ահա Փիլարտոսը ելավ ու թագավորեց Կիլիկիայի ու Անտիոքի վրա, իսկ նրա իշխանությունն էլ տարածվեց նաև Մարաշի, Եստուլի, Ռաբանի, Երեմիայի ու Մելիտեի, ինչպես նաև Ջեյհան գետի տարածքների վրա: Այս Փիլարտոսը սեփական բանակ ուներ, որը կազմված էր պարսիկներից, թուրքերից ու հայերից» (Բար-Յեբրեոս «Ալփարիկի պատմություն», գիրք 10):

«Նա հաստատվեց ամուր, պարսիկներով ու կիրճերով շրջապատված վայրերում, հավաքեց հայերի ու փախստական տղամարդկանց մի հոծ բազմություն, նախորդ կայսր Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.3.) հպատակություն չհայտնեց, այն, ընդհանրապես, սկսեց սեփականացնել կայսր տիրույթները» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Լիկելիոր Բուրխաուտեն»):

«Նախկին կայսր Ռոմանոս Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) դոմեստիկի պատմի էր արժանացրել Փիլարտոս անունով մի հայի, որը հիմապի արիության և խելքի տեր մի մարդ էր: Վերջինս վկան դարձավ այն բանին, ինչ տեղի ունեցավ Դիոգենեսի հետ, և

իմացավ նրա կուրացման մասին: Անսովոր սեր տածելով **Դիոգենեսի** նկատմամբ՝ նա չկարողացավ համակերպվել դրա հետ և ապստամբություն կրթեց» (Աննա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 9):

«Այդ ժամանակ բնությանը համընդհանուր պարտքի իր մասը վճարեց Անտիոքի պրոտոպրոտերո Դոմետի Տարխանիատեը և այնտեղի գործերը այնպես խառնվեցին ու վտանգավոր դրության մեջ հայտնվեցին, մանավանդ երբ սկսեց աճել Ֆիլարտոսի բռնակալությունը, որ դրանք դժգոհությամբ կարողացավ կարգավորել միայն մահացածի որդի Կատակոլոնը» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 28):

«Հայոց 521 թվականին բռնատիրեց անօրեն և ամենաչար Փիլարտոս իշխանը՝ սատանայի անդրանիկի որդին: Չարաշուկ ու պիղծ նեղի այդ կարապետը, դիվային և այլանդակ վատաբարո այդ մարդը, օգտվելով Տիոդենի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) գահընկեցությունից, բռնատիրեց գավառի վրա...: Տիրելով բազում գավառների և քաղաքների վրա՝ նա անգթաբար ոչնչացրեց բազում մեծամեծ իշխանների և եկավ հաստատվես Մշարուն» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 521 թվականին բռնատիրեց անօրեն և ամենաչար Փիլարտոս իշխանը...: Տիրելով բազում գավառների և քաղաքների վրա՝ նա անգթաբար ոչնչացրեց բազում մեծամեծ իշխանների և եկավ, հաստատվես Մշարուն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքերի թագավորությունը սկսվելուց հետո ազգով հայ 50 մարդ, նրանցից հայաժվելով սպառազինված զնացին անապատ, ապա եկան Մարաշ, գտան Փիլարտոս անունով մի քաջ հայ մարդ, դարձրին իրենց ղեկավար: Նրանք մտան Կիլիկիա և գրավեցին ողջ երկիրը, որտեղ գտնվում էին նաև ծագումով թագավորազուն Ռուբինյանները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Հայոց իշխանները Կիլիկիայում ուժեղացան և գրավեցին նաև Պարաշը և Բեհեսնին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Սրա ժամանակ Փիլարտոսը գրավեց Կիլիկիան ու նրա բոլոր սահմանները» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք հայտնվեց ազգությամբ հայ մի ոմն Փիլարտոս, որը 50 հոգով թուրքերից գրավեց Կիլիկիան, տիրեց նրա բերդերին և ամրացավ: Դրանից հետո Փիլարտոսը մեծացրեց իր իշխանությունը, դուրս ելավ Կիլիկիայից ու գրավեց Մարաշը, Ալյաստայնը, Մեյխոնեն, Էստունը, Կարկառը և Ուռհան՝ իրենց բոլոր լեռներով, դղյակներով, քաղաքներով ու դաշտերով» (Ալեքսիոս Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

3306 «Կեսարը, թագավորության գործերն իր կարծիքով լավագույն ձևով ամրապնդելով, իր որդիներից ամենակրտսերին՝ պրոտերոս Կոստանդինին փորձառու գինական ուժով հաաչառությամբ ուղարկեց քաղաքից: Սա իր ուժերին գումարեց նաև կայսերական որոշ ուժեր և, հզոր բանակ կազմելով, ճամբար գարկեց Դիոգենից (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) ոչ հեռու՝ Դոկիայում: Այդ ժամանակ ֆրանկների մեծ մասը անցավ Դիոգենեսի կողմը, բանի որ բոլորը սպասում էին, որ հենց նա առավելության կհասնի: Դրանից հետո նրանց միջև մանր մարտեր տեղի ունեցան և ի վերջո Դիոգենեսը որոշեց դեմ առ դեմ մարտի դուրս գալ և ազատվել իրեն դիմակայողներից, կարծելով, թե դրանից ինքը ոչ մի վտան չի տեսնա: Զանի որ կայսրը մոլենտիկի միջոցով հավաքեց եր շատ կապաղոկիացիների՝ նա նրանց իրամանասար լշանակներ պրոտերոս Թեոդորոս Ալիաթեսին՝ քաջ ու նշանավոր, զարմանալի հասակ ու արտաքին ունեցող մի մարդու: Դիոգենեսին թվում էր, թե ինքը կարողանա առավելության հասնել իր հակառակորդի նկատմամբ և կարճ ժամանակվա ընթացքում հեռու բշել նրան Դոկիայից, որից հետո ինքը կարշավի Կապաղոկիա, որտեղից էր ծննդով: Այնուհանդերձ նրա հակառակորդները գիշերը Կոստանդնուպոլսից օգնական ուժեր ստացան և թվով սկսեցին զիջել հակառակորդին: Այդ ուժերը ուղարկվել էին Կրիսպինոսի գլխավորությամբ, որին անցյալում Դիոգենեսը Աբյուդոս էր աքսորել: Հենց սրան Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) կանչեց աքսորից և հարգանքի ու պատվի արժանացրեց՝ ապահովվելով նրա հավատարմությունը: Դա մարտում խիստ հմուտ մի մարդ էր՝ բարձրահասակ և մարմնեղ, ու հազիվ թե նրանից առաջ, ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը և նրա նախկին սխալագործությունների ցանկը, նրան գերազանցող լինեք: Եվ ահա, երբ Դիոգենեսը ուղղություն բռնեց դեպի Դոկիա, նա ելավ նրա դեմ և պարզեց դրոշները: Թեոդորոս Ալիաթեսը, հավաքելով իր բոլոր զինվորներին, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ, բայց թշնամի զինվորները նրանցից ուժեղ գտնվեցին, հատկապես այն բանից հետո, երբ Կրիսպինոսի կոչին արձագանքելով, որը նա ֆրանկներին ուղղեց իրենց հարազատ լեզվով, Ալիաթեսի կողմում մարտնչող ֆրանկները դիմեցին անկանոն փախուստի: Դիոգենեսի ռազմիկներից ոմանք ընկան հարվածներից, իսկ ինքը՝ Ալիաթեսը, գերի ընկնելով կուրացվեց վրանի երկաթե ցցերով, ինքը ցավով ընկալվեց ռազմիկների կողմից, բանի որ նա հայտնի ընտանիքից էր և սիրվում էր բոլորի կողմից» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կեսարը, թագավորության գործերն իր կարծիքով լավագույն ձևով ամրապնդելով, իր որդիներից ամենակրտսերին՝ պրոտերոս Կոստանդինին հզոր զինական ուժով Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ ուղարկեց, որը, սակայն, հանդիպելով Դիոգենեսին Դոկիայում, վախճնում էր պատերազմ սկսել: Դիոգենեսը, տեսնելով, որ Կոստանդինն իրենից հզոր է, այնտեղից ելավ ու եկավ Կապաղոկիա: Այդ միջոցին Կոստանդինն միացավ ֆրանկների մի բազմության, ապա և հենց ինքը՝ Կրիսպինոսը՝ իր ազգակիցների հետ: Սրան անցյալում Դիոգենեսը Աբյուդոս էր աքսորել: Դիոգենեսը լայնց դեմ ուղարկեց Թեոդորոս Ալիաթեսին, քաջ ու նշանավոր, զարմանալի հասակ ու արտաքին ունեցող մի մարդու: Կոստանդինի զինվորները, քաջաբար կռվելով, պարտության մատնեցին Ալիաթեսի զինվորներին, ինքը Ալիաթեսն էլ գերի ընկնելով կուրացվեց վրանի երկաթե ցցերով» (Յովհաննես Սիլիխցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Իսկ գերությունից ազատված վասիլևս Դիոգենեսը (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) իրեն անչափ վստայի փնձանում էր գգում, եթե կրկին չհասներ բարձրագույն իշխանության: Դրա համար էլ, բոլոր քաղաքներ ու գյուղեր մարդիկ ուղարկելով, նա զորք հավաքեց ու գումար կուտակեց: Երբ նրա մոտ հավաքված մեծաթիվ մարդկանցից նա զգալի ջոկատ կազմեց, իր զորքի հետ միասին զբաղեցրեց բոլորի կողմից փառաբանվող Ամասիա քաղաքը: Իմանալով այդ մասին՝ վասիլևսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) և կեսարի մտերիները սկսեցին մտածել, թե ում առաջ բաշեն Դիոգենեսի հետ պայքարելու համար և որոշեցին հռոմեական զորքը հանձնել կեսարի որդիներից փոքրին՝ արիությանը ու մտքի զարմանալի սրության տեր այդ անձին: Ելեքնելով զորքը՝ նա ելավ Դիոգենեսի դեմ և, մոտենալով Ամասիային, սկզբում առաջ բաշեց գնդերը և, անհնազանդանելով հակառակորդին հեռամարտով, ամեն կերպ փորձում էր կամ վերցնել քաղաքը, կամ բշել այնտեղից Դիոգենեսին: Իրոք, հայտնվելով նեղ դրության մեջ, Դիոգենեսը ստիպված եղավ զորքը դուրս հանել ու մարտնչել Դոկիայի հետ: Այն ժամանակ, երբ երկու զորքերն իրար եկան և ընկան շատ քաջ ու խիզախ ռազմիկներ և այս, և այն կողմից, ի վերջո Կոստանդին Դոկիայը քաջաբար նետվեց գլխավորների վրա ու հարվածեց նրանց զորքին, որի արդյունքում Դիոգենեսի զորքերը փախուստի դիմեցին: Ընկան Դիոգենեսի շատ պաշտպաններ, իսկ ինքը բշերի հետ դիմեց փախուստի և փակվեց մի ամրոցում» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 21):

«Իսկ Դիոգենեսը (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**), ջգավարալվելով գերությունից ազատվելով, պատրաստ էր ամեն ինչի, որ կրկին տիրի գահին ու նրա մոտ բոլոր կողմերից հավաքվում էր ռազմիկների հսկայական մի ամբոխ: Մի վայրից մեկ այլ վայր անցնելով ու ոչ մի տեղ դիմադրության չհանդիպելով՝ նա իրեն լիակատար անվտանգության մեջ էր գգում, սեփականացնում էր պետական փողերը և ի վերջո իր ողջ զորքով ժամանեց բոլոր բարբառներով փառաբանվող քաղաքը՝ ես նկատի ունեմ Ամասիան: Այդ ժամանակ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) զորքը վստահեց կեսարի որդիներից փոքրին, դա գործնական, անգերազանցելի ու սուր խելքի տեր մի մարդ էր, որը բոլորից լավ էր կարողանում մեկնաբանել կատարվածը: Եվ ահա, մոտենալով քաղաքին, որտեղ հաստատվել էր Դիոգենեսը, նա սկզբում կանգնեցրեց զորքը, իսկ հետո անվերջ ընդհարումներ սկսեց թշնամիների հետ, նրան շփոթության մեջ գցեց և ողջ ուժով փորձում էր կամ բռնել Ռոմանոսին, կամ էլ բշել նրան քաղաքից: Ու վերջինիս այլ բան էր մտում անել, բան էլնեղ քաղաքի պարիսպներից ու իր զորքով մարտական կարգով գալ թշնամու վրա: Ցուկատները հանդիպեցին և երկու կողմերից շատ ռազմիկներ ընկան: Հետո մեր զորավարը, կարծես թեավոր հեծյալ, ինչպես աշտարակ ծին բշեց թշնամու վրա, հարվածեց հակառակորդի մարտակարգին, բշեց ու մասերի բաժանեց այն: Թշնամիներից ոմանք այդ մարտում սպանվեցին, մյուսները գերվեցին: Միայն շատ բշերը փրկվեցին փախուստով ու նրանց մեջ էր նաև Դիոգենեսը, որը քաջ էր թողել ծիուռ: Այս պատահարը մեզ առաջին հույսերը տվեց» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Եվդոկիա, Ռոմանոս IV», մաս 32):

«Ռոմի երկրում լսելով ճակատամարտի լուրը՝ թագավորի դեմ ապստամբություն բարձրացրեց Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**), որը տիրացավ երկրին: Երբ Արմանոս թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) հասավ Դոկիա ամրոցը և լսեց կատարվածը, բոլոր հազավ և սկսեց խստակրոն կյանք վարել: Նա լուր ուղարկեց Միքայելին, տեղեկացնելով, թե ինչ էր որոշվել սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) հետ և ասաց. «Եթե ուզում ես ընդունիր այն, ինչ որոշված է, իսկ եթե ոչ՝ վերցրու իշխանությունը»: Միքայելը պատասխանեց, որ նախընտրում է ընդունել որոշվածը և խնդրեց նրա միջնորդությանը սուլթանի կարծիքը հարցնելու համար: Արմանոսը հավաքեց իր մոտ ունեցած հարստությունը, որը երկու հարյուր հազար դինար էր, և ուղարկեց սուլթանին, ինչպես նաև գոհարներով զարդարված մի ոսկե ափսե՝ ինձնուր հազար դինար արժողությամբ, ընդ որում նա երդվեց, որ ավելին չի կարող վճարել: Այսպես Արմանոսը գրավեց Հայոց կողմերը և նրանց երկիրը, իսկ բանաստեղծները ներթողեցին սուլթանին և շատ հաճախ հիշում էին այս նվաճումը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այ-Աղիլը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Պիոգենսի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ դաշինք կնքեց և նրան ակերներ առաջարկեց, ինչից հետո նրա հետ ուղարկեց 3.000 ծիսավոր, որպեսզի նրանք կարողանան ուղեկցել նրան ալ-Մասա, ինչից հետո սրանք վերադարձան: Երբ Պիոգենսը հասավ ալ-Մասու, նրան լուր հասավ, որ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) արդեն որպես թագավոր Կոստանդնուպոլսում նստած է գահին...: Միքայելը զորքեր պատրաստեց, բայց Պիոգենսը ևս, գտնվելով ալ-Մասայում, մեծաթիվ զորք հավաքեց և պահանջեց թագավորությունը: Հուլիսի նախադրյալները բաժանվեցին երկու մասերի: Մի մասը Պիոգենսին հետ էր, իսկ մյուսը՝ Միքայելի: Միքայելը մեծ բանակով Պիոգենսի մոտ ուղարկեց իր հորդորքը որդի դոմեստիկոսին և նա հանդիպեց նրան Ադանայում: Պիոգենսը հաղթեց նրան, ինչից հետո դոմեստիկոսը պարտված վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Ամանուկներ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

3307 «Պիոգենսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.), կատարվածից վշտահար, մտավ Կապարովկիա՝ ամեն տեղից կանչելով իր զինվորներին: Ինքը մտավ էր Տիրուպիոսում, որը զառիթափ տեղում կառուցված մի շատ ամուր բերդ է: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) Պիոգենսի դեմ դաշնակցելու կոչ արեց նաև Անտիոքի դքսության դուքս Խաչատուրին, բայց նա մերժեց, բանգի Պիոգենսի կողմն էր անցել: Նա ներկայացավ նրան Տիրուպիոսում՝ իր հետ բերելով մեծաթիվ հեծյալ և հետևակ ռազմիկներ: Որոշելով երախտագիտություն դրսևորել նրա նկատմամբ դժբախտության մեջ, բանի որ ժամանակին կայսրը բարի էր եղել իր նկատմամբ ու Անտիոքն էր հանձնել իրեն, նա այդպես վարվեց՝ զոկելով նաև Պիոգենսի դեմ ելնող զինվորների ծիրից և այլ անհրաժեշտ բաներից: Կայսեր և նրա զինվորների հետ մնալով կարծ ժամանակ՝ նա գալիս է Կիլիկիա, որտեղ սպասում էր սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) օգնությանը, որը սպասվում էր այդ ժամանակ: Նրանք, սակայն, իրենց համար վնասակար ուղի ընտրեցին, իսկ Կոնստանդինը, առաջին մարտում հաղթելով Պիոգենսին, Բյուզանդիոն վերադարձավ: Նրա զորքը ցրվեց և, բանի որ ձմեռը մոտենում էր, Պիոգենսի մարդկանց համար անարավորություն առաջացավ ներխուժել Պիսիդիա, Իսապիրիա և Լակոնիա, ինչպես նաև Պաֆագոնիա ու Օնորիադա, իրենց նեթարկեցնել այդ տարածքները և անցնել Բյուզանդիա: Փոխարեն դժվար էր նրա դեմ զորք հավաքել ու որևէ արժանի բան անել: Իրենց հերթին արևմտյան զորքերը հրաժարվեցին նրա դեմ ելնել, բանի որ առաջ երդում էին տվել նրան... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ... այժմ նա անսահման չարություն էր տածում... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ... հարցերով: Ահա ուրեմն, նա հասնում է Կիլիկիա, որը, պատված լինելով տափույսյան լեռներով, հուսալի էր թվում, կարծես պաշտպանված ամեն կողմից, բայց չի առաջանում՝ թույլ տալով հեշտությամբ իր դեմ զորք հավաքել ու ուժեր կենտրոնացնել: Այդ ժամանակ արդեն նրա դեմ ուղարկվեց կեսարի (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կեսար Ռուֆինուսի – Մ.Ֆ.) որդի պրոտեորոս Անդրոնիկոսը, որն իր տրամադրության տակ ստացավ ողջ Արևելքը՝ այնտեղի զինվորներին և հանդերձանքը: Նա, զինվորներին ռոճիկ բաժանելուց հետո, ապահովեց նրանց հավատարմությունը և միացավ Կիսապիոսի մարդկանց: Միավորելով ուժերը՝ նրանք սկսում են հարձակումը Պիոգենսի վրա արդեն Կիլիկիայում, և, խուսափելով Պողոսյանի սովորական անցումից, առաջ են գալիս Իսապիրիայով, որը հեռու է Տարսուսից: Կիլիկիայի լեռնածոների պայմաններում դա արդարացված բայլ էր, բանի որ այնտեղ շատ անառիկ ու անանցանելի լեռներ կային և, եթե Պիոգենսը պահեր բարձունքները և այնտեղ նետածիգներ տեղադրեր, Անդրոնիկոսի բանակը երբեք չէր կարողանա անցնել նրանց միջով, բանգի զինվորները վախից կփախչեին: Նա, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց դրա վրա և վտանգավոր վիճակում հայտնվեց: Երբ Անդրոնիկոսի բանակը հարթավայր իջավ՝ Խաչատուրը հարձակվեց նրա վրա, սակայն չէր կարող այնպես լինել, որ հռոմեական զորքը ինքն իրեն թաքցնեց զինազանցեր: Մարտի ժամանակ Խաչատուրն ընկավ ծիղոց, գերվեց և հետևակ վիճակում ներկայացվեց Անդրոնիկոսին՝ սերկ ու ողբալի վիճակում, ընդ որում վախճանալով, որ սպազան ավելի մեծ չարիք կբերի: Մնացածները փախչում են Ադանա, բանգի Պիոգենսին այնտեղ էր գտնվում: Անդրոնիկոսը պաշարման ենթարկեց բաղաբը, սակայն այնտեղ պաշար քիչ կար և շուտով համաձայնություն է կնքվում, որով Պիոգենսը հրաժարվում է թագավորությունից և, մագերը խուզելով, վանականի կյանք էր վարելու» (Միքայել Աթալիաոս «Պատմություն», «Ռոմանոս Պիոգենս»):

«Պիոգենսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.), կատարվածից վշտահար, մտավ Կապարովկիա՝ ամեն տեղից կանչելով իր զինվորներին: Ինքը մտավ էր Տիրուպիոսում, որը զառիթափ տեղում կառուցված մի շատ ամուր բերդ է: Կոնստանդին Պիոգենսի դեմ դաշնակցելու կոչ արեց նաև Անտիոքի դքսության դուքս Խաչատուրին, բայց նա մերժեց, բանգի Պիոգենսի կողմն էր անցել: Պիոգենսը, վերցնելով Խաչատուրին, գալիս է Կիլիկիա, որտեղ սպասում էր սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) օգնությանը՝ միաժամանակ մտադրել լինելով այնտեղ ձմեռել՝ Կիլիկիայում ավելի տաք լինելու պատճառով: Այնտեղ նա դարձյալ զբաղվեց զորք հավաքելու գործով, իսկ Կոնստանդինը Պիոգենսի հեռանալուց հետո Բյուզանդիոն վերադարձավ: Սրա փոխարեն Պիոգենսի դեմ ուղարկվեց կեսարի որդի, պրոտեորոս Անդրոնիկոսը: Նա, զինվորներին ռոճիկ բաժանելուց հետո, Պողոսյանի կենտրոնով հասնում է Կիլիկիա, որտեղ նրան ընդդիմակայում է Խաչատուրը: Սա, սակայն, մի փոքր մարտնչելուց հետո գերվում է Անդրոնիկոսի զինվորների կողմից: Մնացածները փախչում են Ադանա, բանգի Պիոգենսին այնտեղ էր գտնվում: Անդրոնիկոսը պաշարման է ենթարկում բաղաբը: Համաձայնություն է կնքվում, որով Պիոգենսը հրաժարվում է թագավորությունից և, մագերը խուզելով, մասնավոր կյանք է վարելու: Դրանից հետո նա, սև շորեր հագած և իր բախտը ողբալով, բերդից դուրս է գալիս: Անդրոնիկոսն իսկույն որոշում է վերադառնալ և, սկսազգեստ Պիոգենսին հասարակ կառքով տանում էր այն գյուղերով ու բաղաբներով, որտեղ նրան անցյալում աստվածացնում էին: Մինչև Կոստիոն նա ցավատանջ ճամփա անցավ, նա աղիքային հիվանդությամբ էր տառապում, բանգի իրան չարանեզորեն թույլն էին խմեցրել, ուր կանգ առան՝ սպասելով նրա նկատմամբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) վճռին: Օրեր անց տեղ հասավ իր կամքից անկախ՝ դժբախտացածին կուրացնելու վճիռը: Տեղն ու տեղը նա կուրացվում է, իսկ այն միջնորդ եպիսկոպոսները, որոնք ուղարկվել էին Պիոգենսին ներման համար միջնորդելու, ոչ մի օգնություն չցուցաբերեցին» (Ռուֆինուս Ալիլիցեսի Շարունակով «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«/21/ Այդ առաջին հաջողությունը ոգևորեց Միքայել վասիլևսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) կողմնակիցներին և սկիզբ դրեց Պիոգենսի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) կործանմանը: Նա հենց այն ժամանակ էլ գերի կլնվեց, եթե չլիներ հետևյալ դեպքը: Այդ ժամանակ կար Խաչատուր անունով ոմն մի անձ, որն իր ծագումը Հայաստանից էր բխեցնում՝ մի խելոք ու արիական այր: Պիոգենսից ստանալով պետական ամենակարևոր պաշտոններից մեկը, երբ սա դեռ հռոմեական վասիլևսն էր, ու, ցանկանալով երախտահատույց լինել նրան դժբախտության մեջ, նա նրա մոտ մեծ թվով ռազմիկներ բերեց, խորհուրդ տվեց չհուսալքվել և շատ բան խոստացավ, սակայն հետ պահեց Կոնստանդին Ռուկասի հետ մտադիր, այլ անցկացրեց Կիլիկիա՝ այնտեղ լեռնածոներով, որտեղ մեծացրեց նրա զորքը, ապահովեց գեներով, փող տվեց և հակառակորդի դեմ պատերազմի ժամանակ խոստացավ իր վրա վերցնել ռազմական ծախսերը: /22/ Այդ առթիվ վասիլևս Միքայելը և կեսարը կոկին խորհուրդների կարիք ունեցան և սիկոդիտոսի անդամների հավաքեցին: Ոմանց թվում էր, թե ավելի լավ հաշտվել Պիոգենսի հետ և նրան զիջել բարձրագույն իշխանության մի մասը, սակայն մյուսները կողմ էին նրա դեմ պատերազմելուն և գահին նրան մոտ չթողնելու մոթին: Սկզբում ընդունվեց խաղաղության առաջարկը և վասիլևս Միքայելից նրան դեսպանների միջոցով հրամանագիր ուղարկվեց չարը մոռանալու խոստումով, սակայն Պիոգենսը, որին կարծես ինչ-որ չար բան էին վերագրում, այն դեպքում, երբ նա ոչ մի չար բան չէր արել, արդարացված կերպով մերժեց այդ առաջարկը և ոչ միայն չհրաժարվեց թագավորությունից, այլև իրեն ծայրահեղ անարդար կերպով վիրավորված համարեց: Այսպես էին գնում գործերը Պիոգենսի պահով...: /23/ Այդպես վարվեցին Կոնստանդինի հետ, իսկ այդ ընթացքում վասիլևս Միքայելն ու կեսարի կողմնակիցները, այն բանից հետո, երբ Կոնստանդին Ռուկասը վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, ինչպես ասվեց, սա կեսարի երկրորդ որդին էր, որը մարտնչել էր Պիոգենսի դեմ և հաղթել նրան, ահա ուրեմն, հույսը կտրելով գործ խաղաղությամբ վերջացնել, նրանք սկսեցին մտածել այն մասին, թե ո՞ւմ հանեն Պիոգենսի դեմ: Նրանք վախենում էին, որ այժմ, օգտվելով անվտանգությունից և ազատությունից, վերջինիս նախկինից ավելի շատ զորք հավաքի, անտիոքյան երկրում գումար չկուտակի և չլեծացնի իրեն հաղթելու դժվարությունները: Դրա համար էլ կեսարն անսիջապես իր մոտ կանչեց իր որդի Կոնստանդինի և հրամայեց նրան զորք վերցնել ու ելնել Պիոգենսի դեմ, սակայն, երբ սա հրաժարվեց, նա կանչվեց ավագ որդի Անդրոնիկոսին և նա նույն հրամանը ստացավ՝ արշավել ելնել: Հնազանդ հորը, ավելի, բան որևէ մեկը, նա անսիջապես պատրաստություն տեսավ և նույն օրն էլ, հրաժեշտ տալով կեսարին, անցավ Զադկեդոնյան նեղուցը: Զադկեդոնի մոտակայքում նա անցկացրեց վեց օր, մինչև արշավանքի համար ամեն ինչ պատրաստվեց, իսկ հետո էլ, ուղիություն բռնելով դեպի արևելք, սկսեց զորք հավաքել: Հապճեպ հավաքելով ամեն ինչ՝ նա, այդ ամենով հանդերձ, զնաց դեպի Կիլիկիա: Անդրոնիկոսի առաջին հոգսն էր համաձայնություն ու միակամություն սերմանել սեփական գրքում: Հասնելով դրան յուրաքանչյուրի նկատմամբ դրսևորած արարածություններ և ընկերական վերաբերմունքով առ բոլորը՝ նա նոր նպատակ դրեց՝ գործել թշնամու համար աննկատ և անցնել Կիլիկյան լեռնածոներով ավելի վաղ, բան Պիոգենսը կիսանա արշավանքի մասի: Եվ դա կատարվեց ըստ նրա ցանկության: Անդրոնիկոսի զորքերը, անցնելով լեռնածոներով և Կիլիկիայի կիրճերը՝ բոլորը միասին անակնկալ կերպով հառնեցին Պիոգենսի դիմաց: /24/ Իմանալով նրանց հարձակման մասին՝ վասիլևսը ևս դուրս հանեց իր բոլոր ուժերը, իսկ պատերազմի գործը հանձնեց Խաչատուր Հային, որի մասին մեծ վերևում խոսեցին՝ սրան հնազանդեցնելով գրեթե ողջ զորքը: Դեկավարելով և հեծելազորի, և հետևակին, Խաչատուրը հապճեպ փորձեց զբաղեցնել բարենպաստ դիրքեր, սակայն խաբվեց իր հույսերում, բանի որ սխուրթի դոմեստիկոս Անդրոնիկոսը դրանք զբաղեցրել էր ավելի վաղ: Անհաջողության մատնվելով այդ հարցում՝ նա իր զորքը տեղաբաշխեց հակառակորդի ուղիղ դիմացը, իսկ Անդրոնիկոսն էլ կանգնեց նրան դեմ հանդիման: Իր զորքի կենտրոնը դեկավարում էր ինքը,

ծախս թելը՝ ֆրանկս Կրիսպինը, իսկ աչքը՝ Մնդրոնիկոսին ենթակա առաջնորդներից մեկը, սակայն, մինչ գործերն իրար կգային և բանը կհասներ ընդհարման, ֆրանկը, հնուց ի վեր առելով Ռոմանոսին և նրա նկատմամբ վրեժխնդրության զգացմունքներ տածելով, հակառակորդի հեծելագործի երևալուն պես սառց Մնդրոնիկոսին, որ այն փախուստի կմատնվի, և, խթանելով ձիուն, իրեն շրջապատողների հետ միասին նետվեց հակառակորդի վրա։ Այդ ուժեղ հարձակումից հաջատուրը դիմեց փախուստի, իսկ հետապնդողները շատերին սպանեցին, շատերի էլ գերեցին։

Երբ հեծելագործը այս կերպ ցրվեց, այդ ժամանակ նաև հետևանքը, վախենալով շրջապատված ու կորված վիճակում հայտնվելուց, թիկունք դարձրեց ու դիմեց փախուստի։ Փոկվեցին միայն լեռնածերպեղում ու անտառների թափուտներում թաքնվածները, իսկ մյուսները կամ ընկան, կամ էլ գերվեցին։ Այսպես՝ Դիոգենեսի գործը ցարդվեց ու ցրվեց։ Երբ Մնդրոնիկոսը հաղթանակից հետո վերադառնում էր իր ճամբար և սրտի ուրախությանը շնորհակալություն էր հայտնում Աստծուն, մի նոր երջանիկ դեպք մեծացրեց նրա ուրախությունը։ Հաջատույա նրան մոտեցավ մի հեծյալ, որը հենը բերել էր թշնամիներից մեկին, որը ցանկանում էր տեսնել գորախալմանատարին։ Դուրս նայելով վրանից՝ Մնդրոնիկոսը տեսավ իրեն անչափ ուրախացած մի բան, նա տեսավ, որ իր մոտ են բերում կապկպված հաջատուրին։ Փախուստի ժամանակ գրկվելով ձիուց, նա, ինչպես պատմեց, պատսպարվել էր թափուտներում, հույս ունենալով թաքնվել, սակայն հետապնդողներից մեկը նկատել էր նրան և ցանկացել էր սպանել։ Խաջատուրը սկսել էր խնդրել նրան չանել այդ և սա, տեսնելով նրա արցունքները, միայն հանել էր շորերը և այդ վիճակում թողնելով թափուտները, հեռացել։ Դրանից հետո նրան տեսել էր մեկ ուրիշը և, նկատելով, որ նա ուզում է թաքնվել, կրկին ցանկացել էր կյանքից գրկել նրան, սակայն սա նրան հայտարարել էր իր անունը և խնդրել էր տանել գորախալմանատարի մոտ։ Այդ ժամանակ այդ ռազմիկը, նստեցնելով նրան ձիու վրա, բերեց Մնդրոնիկոսի մոտ։ Իր վրանից տեսնելով, որ նրան մերկ են բերել, Մնդրոնիկոսը ելավ ու ողորմալից հայացքով նայեց նրա վրա, որից հետո նրա մերկությունը արհալան գորավաղրին վայել հազուստով ծածկեց ու պահեց հսկողության տակ, բայց ոչ շղթայակապ։ Հուզված իր նկատմամբ Մնդրոնիկոսի բարոյացակալությանը՝ հաջատուրը հայտարարեց, որ այն թափուտում, որտեղ իրեն բռնել են, նա թաքցրել է մի թանկարժեք բար և խնդրեց մարդ ուղարկել, որպեսզի բերեն այն։ Այդ մարդիկ ուղարկվեցին և բերեցին դա, որն արժեր, որ իր վրա նայեին։ Մեծությամբ այդ բարը մեծ էր գրեթե բոլոր թանկարժեք բարերից, իսկ փայլով գերազանցում էր բոլոր բնական բարերը։ Հետագայում Մնդրոնիկոսը նվիրեց այն թագուհի Մարիային։ Այդ ընթացքում Դիոգենեսը, չնայած գործերի ոչ բարենպաստ ընթացքին, չընկավ հուսահատության գիրկը, այլ հույս էր տալիս յուրայիններին և նրանց մեջ հույսը վառ պահում, որ, ըստ իր խոսքերի, շուտով պետք էր իրեն Պարսկաստանի օգնություն գար։ Դրանից բացի նա դեսպաններ ուղարկեց Կրիսպինի մոտ, որոնք պետք է սրա մոտ վառ զգացումներ առաջացնեին Մնդրոնիկոսի նկատմամբ։ Իմանալով այդ մասին, սակայն, Մնդրոնիկոսը սպեյց ավելի սիրալիկ վարվել Կրիսպինի հետ և այդ կերպ Դիոգենեսի դեսպանությունը անհաջողությամբ ավարտվեց։ Դեսպանության անհաջողության և պարսկական օգնության ուշանալու պայմաններում Դիոգենեսի հետ եղողները, կորցնելով ամեն մի հույս, հարաբերությունների մեջ մտան Մնդրոնիկոսի հետ և, նրանից իրենց անվտանգության մասին երաշխիքներ ստանալով, ծանծեցին նրան վախիճասին ու ամրոցը։ Մարդիկ, որոնք Մնդրոնիկոս Դուկասի կողմում էին գործում, բռնեցին Դիոգենեսին, հանեցին նրա վրայից իմանալիս, վանականի սքեմ հագցրին և, այդ տեսքով հանելով ամրոցից, առանձնահատուկ ուրախությամբ բերեցին Մնդրոնիկոսի մոտ» (Նիկեոյի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 21-24)։

կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Տիոյենի բոլոր զինվորները լքեցին նրան և փախան, իսկ Տիոյենն էլ փախավ, գնաց Առանա բաղաբը: Նրա դեմ կուտակվեցին Միքայել կայսեր զորքերը: Տիոյենը վտանգավոր իրավիճակում արեղայի սքեմ հազավ և, գնալով հոռոմոց զորահրամանատարի մոտ, որ Տուկծի եղբայրն էր, ասաց. «Այսուհետ ես ձեզ գլխազավանք չեմ պատճառի, բանզի ես սրանից հետո ուզում եմ վանք մտնել: Թող ձեր կայսրը լինի Միքայելը, աստված նրա հետ»: Այդ օրը, սակայն, հոռոմները հրեաների նման նորից խաչեցին աստծուն, որովհետև խաակարեցրին Տիոյենի՝ կայսր մարդու աչքի լույսը, և նա սարսափելի ցավից մեռավ» (Մատթեոս Ուռնաբեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Մի բանի օր անց սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հոռոմոց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ բարեկամության և հաշտություն հաստատեց, արյամբ եղբայրացավ Տիոյենի հետ, նա այդ բանը աստծուն ուխտ էր արել, և պարսիկների ու հոռոմների միջև առիավետ մեծ բարեկամության և հաշտություն հաստատեց: Նա կայսրին մեծ պատիվներով ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ իր գահը, սակայն, հասնելով Սեբաստիա, Տիոյենը լսեց, որ գահ է բարձրացել Տուկծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Տիոյենի բոլոր զինվորները լքեցին նրան և փախան, իսկ եղածներն էլ պատրաստվեցին հարձակվել Տիոյենի վրա: Այս վտանգավոր վիճակում Տիոյենը արեղայի սքեմ հազավ և, գնալով հոռոմոց զորահրամանատարի մոտ, որ Տուկծի եղբայրն էր, ասաց. «Այսուհետ ես ձեզ գլխազավանք չեմ պատճառի, բանզի ես սրանից հետո ուզում եմ վանք մտնել», սակայն անաստված հույները փորեցին նրա աչքերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մանիկը հետո, երբ նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ նա (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) դավաճանությամբ իր նախարարներից բռնվեց, աչքերից զրկվեց ու իր թագավորությանը չհասավ, այլ տանջահար մեռավ, այնպիսով որ բարկությամբ լցված ուզեց իր սիրելու վրեժը լուծել: Մանիկը, սակայն, հասավ նրան, և նա անցնելով այս աշխարհից բոլոր հոգածիների հետևից, գնաց այնտեղ, որ թագավորներն ու աղբատները միասին են լինում» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 25):

«Դիոմենի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) ազգը, սակայն, չհնազանդվեց նրան և թագավորեցրեց Դուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ դարձյալ պատերազմեցին և Միքայելը զորքը, հաղթելով Դիոմենին, նրան Միքայելի մոտ տարավ, բայց ճանապարհին կայսեր հրամանով նրա աչքերը փորեցին ու նա ցավից մեռավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.), չնայած Դեոմենին (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) արձակում է որդուությամբ, բայց նա չի ընդունվում իր ցեղի կողմից: Եվ թագը տալիս են Տուկծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.), որը բռնում ու կուրացնում է Դեոմենին, որը մեռում է ցավերից 7այոց 521 թվականին» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 57):

«Իսկ Դիոմենի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) ազգը չհնազանդվեց իրեն, այլ թագավորեցրին Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Միքայելը, կրկին պատերազմելով, ջարդեց Դիոմենին, իսկ զորքը, նրան բուրձ հազցնելով, բերեց Միքայել թագավորի մոտ: Կայսեր հրամանով ճանապարհին նրա աչքերը փորեցին և նա 7այոց 521 թվականին լակիծից մեռավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) կամեցավ գնալ Կոստանդնուպոլիս, սակայն նրան բռնեցին և հանեցին աչքերը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Փրկական 1070 թվականին ոմանք կոտորեցին Դիոմենին (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) և գերեցին» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Մրան (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) բազում մեծարանքով ազատ արձակեցին, բայց իր իսկ զորքը կուրացրեց նրան» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդնուպոլսում, սակայն, երբ լսեցին այս ամենի մասին, կայսր Աշանակեցին Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.), որից հետո պատերազմեցին Տիոմենի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, բռնեցին նրան ու փորեցին աչքերը՝ փակելով Պրոտե կղզու մի մեհաստանում, որտեղ նա չարաչար մահվան արժանացավ» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

«Խաղաղությունը, սակայն, որ լնվեց ընդունելի պայմաններով, ընդունել չեղավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) խորթ որդիների (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի և նրա եղբայրներ – Մ.Ֆ.) համար՝ նրանց համար, որոնք մինչ այդ զորքերով չէին օգնում հույներին: Արդյունքում սրանք որոշեցին, որ Ռոմանոսը չպետք է տուն դառնա, իսկ Ռոմանոսն էլ իր եղբորն, իմանալով, որ իր խորթ որդիները իրեն թշնամի է դարձել և կռվի են պատրաստվում, հույսը դրեց պարսիկների աջակցության վրա: Այդ ժամանակ նրա խորթ որդիները, տեսնելով, որ չեն կարող դիմադրել Դիոգենեսին, գործեցին կեղծ խաղաղության միջոցով: Եվ այսպես նրանք Ռոմանոսի մոտ, որպես խաղաղության պատգամաբերների, ուղարկեցին խաբեության մասին այնտեղյակ եպիսկոպոսների, ինչպես նաև Շուլիկին, որի նկատմամբ Ռոմանոսը վաղուց ի վեր սեր էր տածում և, որպես ընկերոջը, նրան անչափ վստահում էր: Արդյունքում Ռոմանոսը հավատաց Շուլիկին ու այն եպիսկոպոսներին, ինչպես նաև նրանց տված երդումներին, սակայն հետո պարզվեց, որ նա խղճը այդպես վարվեց, բանզի չեղավեց հասնելուն պես նա բռնվեց ու կուրացվեց: Ահա թե ինչպես եղավ բանը, որ իր տոհմիկությամբ հայտնի այն փառափառ ռազմիկը և կայսրը ի վերջո վանական դարձավ» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 3):

«Երբ հույները լսեցին, որ Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) բռնվել է, նրա փոխարեն արքա դրեցին Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): ... Այդ ժամանակ Դիոգենեսը, որ վերադարձել էր հոռոմների տարածք, լսեց, թե ինչ է կատարվել, որից հետո մոտեցավ Դուկիա ամրոցին, որտեղ գտնված 200.000 զինարդ իր հետ եղող նրա երկու լեյտենանտների հետ միասին նա ուղարկեց սուլթանին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.)՝ միաժամանակ հայտնելով ամեն ինչի մասին: Դրանից հետո նա վանականի սքեմ հազավ և հաստատվեց Դուկիայում..., իսկ հետո ելավ, հանեց վանականի հագուստները և, ամրոցում գտնվող որոշ վաճառականներից աստղաճ հագուստներ գնելով, զորք հավաքեց: Դրանից հետո նա Փոքր Հայաստանի պատրիկ Բար-Սանդրիոսի, որը եկել էր իր մոտ, բռնեց և փորեց աչքերը՝ մինչ այդ նրանից ստանալով 80 ոսկեդրամ: Այնուհետև, հավաքելով բավարար ուժ, Դիոգենեսը եկավ Մելիտեն, որից հետո կրկին մարդ ուղարկեց Ալփարսլան սուլթանի մոտ և նրանից օգնություն խնդրեց: Սուլթանը պատասխանեց, որ ինքը օգնության կգա, սակայն որոշ պատճառներով չկարողացավ այդ անել: Այդ ընթացքում Դիոգենեսը Մելիտենց մտավ Կիլիկիա, սակայն Յովհաննեսը հարձակվեց նրա վրա և Ադանա բաղաբում բռնեց, որից հետո ուղարկեց Միքայել արքային» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) փորձեց համոզել անտիոքեցիների բացել Անտիոքը իր առջև, բայց նրանք դա չարեցին և նա մնաց ապրելու իր զորքերի հետ՝ ալ-Մասայից Ադանա ու Տարսոս գնալով: Հետո Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) իր հորեղբոր որդի դոմեստիկոսի հետ այլ զորքեր ուղարկեց, մինչև որ Ադանայում հանդիպեց Դիոգենեսին: Դոմեստիկոսը Դիոգենեսին փախուստի մատնեց և հաղթեց, ինչից հետո Դիոգենեսը մտավ Ադանա: Հաղթելով նրան՝ դոմեստիկոսը գերի վերցրեց ալ-Կուսին, ով Դիոգենեսին աջակցողն էր: Դիոգենեսը և նրա հետ եղողները շատ օրեր մնացին պաշարված Ադանայի բերդում, այնուհետև Դիոգենեսը ասաց բաղաբի դեկավարներին. «Մենք արդեն բավականին բրիստոնյաների ենք ոչնչացրել մեր մեջ: Այս հանգամանքներում ինձ թագավորություն պետք չէ»: Այնուհետև նա մարդ ուղարկեց Դոմեստիկոսի մոտ՝ ասելու նրան. «Այս գիշեր ես մազերս կկտրեմ, վանական կդառնամ, բոլոր գզեստներ կհազնեմ և Աստված կօրինի թե թագավորությունը բեզ համար: Մեր հանդիպման ժամանակ կգա, երբ ես վաղը դուրս կգամ ձեզ մոտ, հազնված սև, բոլորս հագուստով, և մազերս սկուտելի վրա կտանեն իմ առջև»: Երբ առավոտը եկավ, դոմեստիկոսը ելավ նրան ընդառաջ: Դիոգենեսը վանական գզեստներով դուրս եկավ նրա մոտ և նրա կտրած մազերը բերեցին նրանից առաջ: Երբ դոմեստիկոսն ու իր ամբողջ բանակը տեսան Դիոգենեսին, իբան ծիծերից, երեսի վրա ընկան նրա առաջ ու լաց եղան: Դոմեստիկոսը գրկեց նրան և լաց եղավ, ինչից հետո նրանք բոլորը գնացին Խարսամուլի՝ Կոստանդնուպոլսի ափին» (Անանուներ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³⁰⁸ «Արտուրը մեծ բանակով պաշարեց Ուռնա բաղաբը և գրավեց ամբողջ Միքագետքը: Իր նստավայրը նա հիմնեց Մարդին բաղաբում և այնտեղ իրեն սուլթան հռչակեց» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

³³⁰⁹ «Այնուհետև երթևեկագնաց եղած Փաղուրը (Շարդարյանների էփրոպյան էփր Փաղուրն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) խախտեց մեծ սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) միջնորդությունն ու հափշտակեց Զավազին: Եվ երբ դրանից հետո թագավորը (Զարդյի թագավորության արքա Բազդատ II-ը – Մ.Ֆ.) արխազաց երկրում էր, եկավ Փաղուրը, պաշարեց Ագարակը և բերդապետն անձնատուր եղավ» («Զարդյի-Յիսուկերա», «Զարդյի մատյանը»):

«Բագրատը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Յ.) ստիպված եղավ մարտնչել երեք ամիս, որպեսզի գրավի Ագարակը» («Զարթովի-Ցխովերթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

3310 «Շտապ եկավ թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Յ.), պաշարեց Ագարակը և գրավեց այն» («Զարթովի-Ցխովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

3311 «Եվ նա (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Յ.) 40.000 օվս ռազմիկներով դուրս բերեց օսերի թագավոր Դորդոլեյուն (Ալանական թագավորության արքա Դորդոլեյուն (մոտ 1035-1080) – Մ.Յ.), զորահրամանատարություն շնորհեց իր որդի Գեորգի կուրապաղատին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Յ.) և ավերեց Գանձակը: Նա գերի ու անհամար ավար վերցրեց և ուղարկեց իր թագավորությունը» («Զարթովի-Ցխովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

3312 «Փիլարտոսը դիմեց Սասունի տեր քաջ Թոռնիկին՝ պահանջելով հպատակություն հայտնել իրեն: Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, նրա այդ ապուշ հրամանի վրա ծիծաղելիս ասաց. «Ես նրա երեսն անգամ չեմ ուզում տեսնել»: Փիլարտոսի ներկայացուցիչները Թոռնիկին ասացին, թե. «Նա բազմաթիվ զինվորներով կգա թո ղեմ և կավերի, կկործանի թո գավառները»: Թոռնիկը պատասխանեց. «Ինչքա՞ն գորք ունի Փիլարտոսը»: Նրանք պատասխանեցին, թե. «Շուրջ 20.000»: Թոռնիկն ասաց. «Ես 1.000 ձիավոր ունեմ, որոնք միշտ հաղորդվում են աստծո որդու մարմնով և արյամբ: Ես համոզված եմ, որ Փիլարտոսն ու նրա բոլոր զինվորները հեռու են և անսասն Զրիստոսի հավատքից՝ ամեն տեսակի մեծ մեղքերով ծանրաբեռնված»: Այդ բոլորը գնացին, պատմեցին Փիլարտոսին, որը, կանչելով տեր Գրիգորիսին, ասաց. «Թոռնիկը թո փեսան է, գնա և կոչ արա, որ գա ինձ հպատակություն հայտնել: Սուրբ հայրը Փիլարտոսի չարաքարության առաջ տեղի տվեց, ակասան գնաց Թոռնիկի մոտ և այլևս Փիլարտոսի երեսը չտեսավ: Նա Թոռնիկին պատմեց իր գալստյան պատճառը: Թոռնիկն ապշեց ու ասաց. «Այդ ամենալիքը անօրենը չամաչեց և իր սուտ երդումով հանդերձ թե՛ դրպես դեսպան ինձ մոտ ուղարկեց»: Փիլարտոսը, համոզվելով, որ Թոռնիկը չի ուզում իր կոչին ընդառաջ գնալ, զորահավաք արեց և Թոռնիկի վրա շարժվեց: Թոռնիկն անտեղյակ էր Փիլարտոսի գալստյան մասին, բայց, երբ տեղեկացավ, ծայն տվեց իր զինվորներին և, ողջ Սասունում զորահավաք անելով՝ 50.000 հետևակ և 6.000 ձիավոր, նա եկավ Ճապաղադը: Թոռնիկը, սակայն չէր հավատում, որ Փիլարտոսը կարող է իր վրա գալ, դրա համար էլ իր ողջ հետևակագործը հետ ուղարկեց, իսկ ինքը 1.000 ձիավորով գնաց Դայոց Աշմուշատ քաղաքը: Այնուհետև դաշտում նրանք հանդիպեցին Փիլարտոսի զորքերին: Փիլարտոսի հետ էր ֆրանկների կոմս Ռմբադատը՝ 800 հոգով: Թոռնիկն ապիտակ, որ իր հետևակագործը հետ ուղարկեց: Նա իր հետևակներին խուճ-խուճ դասավորեց ձախ ու աջ կողմերում, ապա՝ ճակատում, իսկ թիկունքի պաշտպանությանը հանձնեց քաջ Կապուսին՝ 300 հոգով: Թոռնիկն ասեց Ֆրանկների շատ ֆրանկները էր վախճում, դրա համար կարգադրեց. «Այնպես արե՛ք, որ մի գունդ գնա ֆրանկների դեմ»: Եվ ահա Ռմբադատն իր զորքով եկավ և բախվեց Թոռնիկի գնդի ճակատին, ճեղքեց այն ու ներս խուճեց, սակայն Թոռնիկն իր զինվորներին ծայն տվեց և, բոլորը միասին շրջապատելով նրան, բոլոր իշխաններին՝ 1.500 հոգու, գերեցին: Նրանք բռնեցին նրանց կոմսին, իսկ Փիլարտոսին և նրա բոլոր զինվորներին էլ փախուստի մատնեցին: Այդ օրը ֆրանկների և այլ քրիստոնյաների մեծ կոտորած եղավ: Թոռնիկը և Դայոց բոլոր զինվորները մեծ վախով գնացին Սասուն, իսկ Փիլարտոսը փախուստի մատնեց և խայտառակված մտավ հարբերդ: Այս դեպքը տեղի ունեցավ Անձիտ գավառի Ալեյուս դաշտում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Փիլարտոսը դիմեց Սասունի տեր քաջ Թոռնիկին՝ պահանջելով հպատակություն հայտնել իրեն: Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, նրա այդ հրամանի վրա ծիծաղելիս ասաց. «Ես նրա կեղտոտ երեսն անգամ չեմ ուզում տեսնել»: Փիլարտոսի ներկայացուցիչները Թոռնիկին ասացին, թե. «Եթե՛ դու չինչազանդես նրան, նա բազմաթիվ զինվորներով կգա թո ղեմ և կավերի թո գավառները»: Թոռնիկը պատասխանեց. «Ես 1.000 ձիավոր ունեմ, որոնք, ի տարբերություն այդ անմաքուր ռազմիկների, անկեղծ հավատացյալներ են և մշտապես պատրաստ են համուն աստծո կամքի իրենց կյանքը տալ, ես հենց նման տիպի հեծյալների հետ կմարտնչեմ նրա դեմ»: Լսելով այդ ամենը՝ Փիլարտոսը, կանչելով սուրբ պատրիարք, տեր Գրիգոր Վկայաբերին, հրահանգեց. «Թոռնիկը թո փեսան է, գնա և կոչ արա, որ գա, ինձ հպատակություն հայտնի»: Սուրբ հայրը Փիլարտոսի չարաքարության առաջ տեղի տվեց, ակասան գնաց Թոռնիկի մոտ և այլևս Փիլարտոսի երեսը չտեսավ: Նա Թոռնիկին պատմեց իր գալստյան պատճառը: Թոռնիկն ապշեց ու ասաց. «Այդ անօրենը չամաչեց և թե՛ դրպես դեսպան ինձ մոտ ուղարկեց»: Փիլարտոսը, համոզվելով, որ Թոռնիկը չի ուզում իր կոչին ընդառաջ գնալ, զորահավաք արեց և Թոռնիկի վրա շարժվեց: Թոռնիկը, հավաքելով 50.000 հետևակ և 6.000 ձիավոր, եկավ Ճապաղադ: Դեռ, սակայն, նա իր ողջ հետևակագործը հետ ուղարկեց, իսկ ինքը մնացած զորքով գնաց Աշմուշատ քաղաք՝ դեռևս չհավատալով, որ այն անմաքուր կգա իրենց դեմ: Այնուհանդերձ Ալեյուս դաշտում նրանք հանդիպեցին Փիլարտոսի զորքերին, որտեղ էլ հենց տեղի ունեցավ ճակատամարտը: Փիլարտոսի հետ էր ֆրանկների կոմս Ռմբադատը՝ 800 հոգով: Թոռնիկ, տեսնելով նրան, շատ ափսոսաց, որ քաջ է թողել իր հետևակորդին, բայց այնուհանդերձ մարտի մեջ մտավ: Աստված օգնեց Թոռնիկին, նա բռնեց ֆրանկների իշխանին, ոչնչացրեց նրա զորքը, հետո փախուստի մատնեց Փիլարտոսին և գերեց 1.500 հոգու: Փիլարտոսը վերադարձավ հարբերդ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

3313 «Թոռնիկը փոքրաթիվ զորքով եկավ և մտավ Աշմուշատ քաղաքի իր բերդը, որ կառուցված էր Արածանի գետի վրա: Անսպասելիորեն բազում զորքերով երևաց մի ոմն ամիրա, որի անունը Ամր-Քափր էր: Իմանալով, որ Թոռնիկն առանց զինվորների է, Փիլարտոսի հրամանով նա խաբեպատիր խոսքերով ու սուտ երդումներով դիմեց նրան, նրա հետ փորձեց բարեկամություն հաստատել: Արդյունքում նրան հաջողվեց բազմաթիվ նվերներով և ընծաներով համոզել Թոռնիկի սպասավորներին, նրանց օգնությամբ խաբել նրան ու երեք հոգով իր մոտ հրավիրել: Երբ նրանք զինարքուրով էին տարված, ամիրան գազանաբար հարձակվեց Թոռնիկի վրա՝ ուզենալով սպանել նրան: Թոռնիկի մոտ, բացի մի փոքր դանակից, ոչինչ չկար: Ահա նա դրանով խփեց ամիրային և թափեց նրա փորոտիքը, մյուս ամիրաներին էլ, գլուխները մեկը մյուսին զարնելով, սատկեցրեց, իսկ ինքն էլ, անվնաս մնալով, ելավ գնաց դեպի իր բերդը, որ մոտիկ էր գտնվում: Բոլոր թուրքերը փախուստի դիմեցին, սակայն, երբ նա մոտեցավ բերդին, դարան մտած մի այլազգի թուրք թաթուն հարվածեց Թոռնիկի սրտին, որից քաջ Թոռնիկը մահացավ: Նրա գլուխը տարան Փիլարտոսին: Անօրեն Փիլարտոսը Թոռնիկի գանգից թաա սարքեց և սրանով էր գինի խմում, գանգի մնացած մասը նա Մուփարիկի ամիրային ուղարկեց, մարմինն էլ կրակի տվեց: Դետազայում այդ քաջ ու աստվածապաշտ մարդու այրված ոսկորները հավաքեցին և տարան թաղեցին Սուրբ Կարապետի վանքի շենքին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Թոռնիկը փոքրաթիվ զորքով եկավ, մտավ Աշմուշատ քաղաքի իր բերդը, որ կառուցված էր Արածանի գետի վրա: Անսպասելիորեն բազում զորքերով երևաց մի ոմն ամիրա, որի անունը Ամր-Քափր էր: Իմանալով, որ Թոռնիկն առանց զինվորների է, Փիլարտոսի հրամանով նա խաբեպատիր խոսքերով ու սուտ երդումներով դիմեց նրան, նրա հետ փորձեց բարեկամություն հաստատել: Արդյունքում նրան հաջողվեց բազմաթիվ նվերներով և ընծաներով համոզել Թոռնիկի սպասավորներին, նրանց օգնությամբ խաբել նրան և երեք հոգով իր մոտ հրավիրել: Երբ նրանք զինարքուրով էին տարված, ամիրան գազանաբար հարձակվեց Թոռնիկի վրա՝ ուզենալով սպանել նրան: Թոռնիկի մոտ, բացի մի փոքր դանակից, ոչինչ չկար: Ահա, նա դրանով խփեց ամիրային և թափեց նրա փորոտիքը, մյուս ամիրաներին էլ, գլուխները մեկը մյուսին զարնելով, սատկեցրեց, իսկ ինքն էլ, անվնաս մնալով, ելավ գնաց դեպի իր բերդը, որ մոտիկ էր գտնվում: Բոլոր թուրքերը փախուստի դիմեցին, սակայն, երբ նա մոտեցավ բերդին, դարան մտած մի այլազգի թուրք թաթուն հարվածեց Թոռնիկի սրտին, որից քաջ Թոռնիկը մահացավ: Նրա գլուխը տարան Փիլարտոսին: Անօրեն Փիլարտոսը Թոռնիկի գանգից թաա սարքեց և սրանով էր գինի խմում, մարմինն էլ կրակի տվեց: Դետազայում այդ քաջ ու աստվածապաշտ մարդու այրված ոսկորները հավաքեցին և տարան ու թաղեցին Սուրբ Կարապետի վանքի շենքին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

3314 «Իվանեն դարձյալ ապստամբեց, Գեորգի թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Յ.) բերդապահներից խաբեությանը գրավեց Գազը և վաճառեց այն Գանձակի տեր Փաղուկուն (Շաղադյանների էմիրության էմիր Փաղուկուն իբն Շավուրին – Մ.Յ.)» («Զարթովի-Ցխովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

3315 «Դորից (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ից – Մ.Յ.) հետո նա (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի II-ը (1072-1089) – Մ.Յ.) խաղաղ անցկացրեց մեկ ձմեռ և կես ամառ, բայց այնուհետև նրա թագավորության իշխանները՝ Զվարթուհի որդի Կանինան, Լիպարիտի որդի Իվանեն և սվանների Էրիսթավ Վարդանը իբրև թե՛ Գեորգի թագավորի մանկահասակ լինելուց ինչ-որ ձևով օգտվել կամեցան և խառնակություն գցեցին երկրում: Իվանեն, դաշնակցելով կախեթցիներին, եկավ, կանգնեց Զսանի գետի ափին, Կանինան, հափշտակելով Զուբայիսի գանձարանը, ամրացավ այստեղ, իսկ Վարդանը ոտքի հանեց սվաններին՝ անհնազանդ այդ հարկատուներին, որոնք ասպատակեցին և կոտորեցին Սաեղեղ երկիրը: Գեորգի թագավորը, սակայն, հաղթեց առաքինությանը ու իմաստությամբ և ներողամիտ դարձավ: Նա Իվանեին շնորհեց Սամշվիլդեն, Ռոսթաֆալի փոխարեն, որը տվեց իր կախեթցիներին, նրա որդի Լիպարիտին տվեց Լոնծանը, Կանինային շնորհեց Թմոզվին և այլ ընտիր իրեր, Վարդանին պարգևեց Ասկալանան, իսկ Զաղեփներին էլ՝ Ութադուրեն: Իվանեի առաջարկով բոլոր հավատարիմներին և անհավատարիմներին ողորմաճություն շնորհվեց և թագավոր Գեորգին խաղաղեցրեց իր թագավորությունը: Դեռ, սակայն Լիպարիտի որդի Իվանեն կրկին ապստամբեց և այդ մասին իմացավ Գեորգի թագավորը: Զուբայիսից նա եկավ Սամսխե՝ իր հետ բերելով մեսխեթի: Նա անցավ և եկավ Սամշվիլդեի դարպասների մոտ, ուր բերեց կախեթցիների թագավոր Աղսարթանին (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան Իին – Մ.Յ.): Իվանեն չկարողացավ պատսպարվել բերդում և հեռացավ դեպի հարավային լեռները: Այդ խառնակության ընթացքում Աղսարթանը Լիպարիտից խլեց Լոնծանը, ներխուժեց Սամշվիլդե, թողեց, անցավ Զավախք և բերեց արքայից-արքա Գեորգին նրանց իր առջև ու Էկրանյայում

հավատարմության երդում տվեցին, որից հետո Իվանեի իրավունքները հաստատվեցին Կլոեկարիի և Սաւշվիլիդեի նկատմամբ» («Զարթիս-Ցխովեբա», «Զարթիի մատյանը»):

«Իրանե Լիպարիտորդին փախավ Դայե...: Ապա թագավորը մտավ Շաւշուրէ եւ Կլոեկարի» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):³³¹⁶ «/3/ Նման նեղ դրության մեջ թուրքերի հետ պատերազմի զորահրամանատար Աշանակվեց Իսահակ Կոմնենոսը, որին վասիլկը վերցրեց Կապարովկիա: Եր մոտեցրել ազգացնական կապերով ու դարձրել էր սխուրեղի դոմեստիկոս: Աճեցնելով զորքը՝ Իսահակը ուղղություն վերցրեց Կապարովկիա: Նրան ուղեկցում էր նաև իր եղբայր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության սպազա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**), որն այդ ժամանակ էլ դեռ հռոմեացիների մեծ հույսեր էր ներշնչում և հետագայում իրոք նրանց կարևորագույն օգուտ տվեց...: Գալով Կապարովկիայի կենտրոն՝ հայտնի բաղաձ Կեսարիան, նրանք ճամբար գաղթեցին հին բաղաձի մոտ և նրա ավերված պարիսպները օգտագործեցին որպես խանութ և պատնեշի պարիսպ: Այդ բաղաձ վաղուց էր արդեն, որ լրիվ կործանվել էր երկրաշարժից...: Դրանից հետո նրանք սկսեցին բնակարկել, թե ինչ կերպ հետ մղեն թուրքերի հարձակումներն ու վերջ դնեն բնակավայրերի ավերակները: Դրանով էին նրանք զբաղված: /4/ Այդ ընթացքում նրանց հետ գտնվող ֆրանկ Ռուսելիոսը, որը պատմականորեն Կրիսպինի ջոկատին և սրա մահից հետո ղեկավարում էր զորքը, փորձում էր հարմար առիթ գտնել վաղուց ի վեր հղացած դավաճանությունը կյանքի կոչելու համար: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ նրա ջոկատից մեկը ուժեղ վիրավորեց տեղաբնիկներից մեկին և սա, գալով հրամանատարի մոտ, սկսեց բարձրաձայն բողոքել անարդարության դեմ: Չորավարը վիրավորողին դատի կանչեց և ահա հենց այդ դեպքն էլ պատճառ դարձավ Ռուսելիոսի համար, որ դավաճանություն գործի: Նա իր ջոկատը տեղավորեց ընդհանուր ճամբարից դուրս, խոստանալով կրկին վերադառնալ ճամբար, սակայն կեսգիշերին, ուղիք հանելով իր կենտրոնական զորքը, փախավ Սերաստիայի ուղղությամբ: Երբ լուսաբացին այդ մասին տեղյակ պահեցին Իսահակ Կոմնենոսին, նա հրամայեց զորքի մի մասը հանձնել եղբորը՝ Ալեքսեյին, և հետապնդման ուղարկել Ռուսելիոսի հետևից: Մինչև, սակայն, այդ ամենն էր տեղի ունենում զորքի հետ, հետախույզները հայտնեցին, որ հռոմեացիներն վրա են գալիս մեծաքանակ թուրքեր և նրանք ճամբար են զարկել ինչ-որ տեղ մոտակայքում: Այդ ժամանակ Իսահակը հրաժարվեց Ռուսելիոսին հետապնդելու գաղափարից և սկսեց պատրաստվել մարտի, իսկ եղբորն էլ հրամայեց մնալ պատնեշի ներսում ու պահպանել ճամբարը: Վերջինս չցանկանալով ընդունեց այդ հրամանը, խոստացավ մնալ միայն այն պայմանով, եթե հետո նրան հռոմեացիների զգալի ուժերով ուղարկեն թուրքերի դեմ: /5/ Հնազանդվելով եղբորը՝ Ալեքսեյը մնաց ճամբարում, իսկ Իսահակը, ելնելով ճամբարից, զորքը տարավ թուրքերի դեմ ու հանդիպեց նրանց Կապարովկիայի սահմանին, սակայն հռոմեացիները դիմեցին փախուստի և միայն ինքն էր արիաքար մարտնչում իրեն շրջապատող մեծաթիվ թշնամիների դեմ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրա տակի ձի վիրավորվեց և ընկնելով իր հետ բաշե նաև հեծելով, նա գերկեց: Ցրելով հռոմեացիների զորքը՝ թուրքերը ուղղվեցին դեպի նրանց ճամբարը: Այն բանից հետո, երբ նրանք հարձակվեցին նրա վրա, Ալեքսեյը այնտեղ եղած փոքրաթիվ մարդկանց հետ միասին փորձեց պաշտպանել այն: Եվ իրոք, նա հասցրեց հետ մղել այդ հարձակումը և փրկել գրեթե բոլորին, թեև վտանգի ենթարկվեց նաև ինքը և հազիվ գերի չլինեց: Ընդհանրապես շարքերի խորքը՝ նա խիզակվել խոցեց և սպանեց իր վրա հարձակված մի ռազմիկի, բայց հետո շրջապատվեց թշնամիների կողմից, որոնք բոլոր կողմերից նրա վրա նետեցին քարեր և սպանեցին նրան, երկու, միայն աստվածային ձեռքը փրկեց նրան: Ձին, որին նա հեծնել էր, շատ տեղերից վիրավորված նետերով, հեծյալի հետ միասին գետին տապալկվեց, սակայն Ալեքսեյին շրջապատողները, այդ արժանապատիվ այդի նկատմամբ սիրով տոգորված, ցած թռան իրենց ձիերից և նրա հետ միասին արիաքար սկսեցին հետ մղել հարձակումը: Դրանով նրանք ազատեցին նրան վտանգից, թեև 15 հոգուց միայն հինգը ճամբար վերադարձան, իսկ մյուսները սպանվեցին կամ գերկվեցին: Վերադառնալով ճամբար՝ նա իրեն բանգիստ չտվեց, այլ, պատվելով ճամբարում, սկսեց ոգևորել ռազմիկներին, որպեսզի նրանք հռոմեացիների բարեձնությանը հակառակ ողնէ հասնեցնեց խնդիր: Այսպես, բանի դեռ օրը լուսավոր էր, նրանք ամուր էին մտնում և զարմանում էին Ալեքսեյի արիության վրա, փառաբանում էին նրան, ձեռքերն էին մեկնում դեպի նա և կոչում իրենց բարերար ու փրկիչ: «Կեցցե երիտասարդ փրկիչը», - զոչում էին նրանք, - «տեղը, որը փրկեց հռոմեական զորքը: Կեցցե գրեթե անմարմին իր մարմնում նա, ուր է, թե մենք դեռ երկար հիանալք բո բաջարի սիրագործություններով ու դու դեռ երկար լինես համընդհանուր բարիքի պահպանը»: Նման խոսքերով հավանություն տալով երիտասարդ առաջնորդի արիությանը՝ նրանք մտնում էին ճամբարում, իսկ ինքը հասնելով արտադրողներ էր իրականացնում դեպի դուրս և թշնամիներից ոմանց սպանում, մյուսներին՝ հեռու բռնում: Գիշերը վրա հասնելուն պես, սակայն, տեսնելով, որ բոլորը պատրաստվում են, նա ուրախացավ, ինչպես երևում էր, այն մտքից, որ նրանք իրոք մարտի են պատրաստվում, և սկսեց ծառաներին հրահանգներ տալ: /6/ Այն ժամանակ, սակայն, երբ մյուսները լուռ էին, Թեոդոտոս անունով մի ազնիվ մարդ, որը մյուսներից տարբերվում էր բազմակնքի ուժով ու փորձառությամբ, ասաց. «Այն, ինչ հիմա կատարվում է, ոչ մի լավ բան չի խոստանում: Գիշերը վրա հասնելուն պես նրանք կցրվեն»: Այդ խոսքերը տխրեցին երիտասարդին, որը կարծում էր, թե նրանք նույնքան ազնիվ են, ինչքան ինքը, սակայն այնուհանդերձ նա գնաց իր վրանը, բանի որ ողջ օրը ոչինչ չէր կերել: Զանի դեռ Ալեքսեյը դեռ վրանում էր ու ընթրում էր, նրա ռազմիկները, զարտնագորի դուրս գալով ճամբարից, փախան: Երբ նրանք գեկուցեցին այն մասին, որ զորքը փախել է ու ինքը մնացել է քչերի հետ, նա ձի պահանջեց, ուզեց օգնել գործին ու կանգնեցնել փախչողներին, սակայն ձիու փոխարեն հազիվ մի ջորի գտավ, որի վրա նստած էլ շտապեց դեպի մուտք, որպեսզի զբաղեցնի այն և ճամբարի ներսում պահի գոնե դեռ այնտեղ մնացածներին: Գրեթե բոլորը, սակայն, արդեն հասցրել էին հեռանալ: Այդ ժամանակ լեպլ նաև ինքը, իսկ թուրքերը, իմանալով հռոմեացիների փախուստի մասին, արագ ու մեծ թվով նետվեցին նրանց հետապնդելու և Ալեքսեյը գերի կվերցվեր, եթե չլինեք Թեոդոտոսը, որի մասին մենք վերևում ասացինք: Լսելով ձիերի դուրսույնը և հասկանալով, որ իրենց վրա մեծաթիվ թուրքեր են գալիս, նա հանդգեց նրան մի կողմ թեքվել ճանապարհից» (Նիկեիոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 3-6):

«Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**), լսելով այդ մասին, բավական մեծ զորք ուղիք հանեց, դրա զորավար Աշանակեց մի երիտասարդ հրամանատար, որին որպես օգնություն տվեց նաև լատին Ռուսելիոսին՝ 400 ֆրանկներից բաղկացած ֆրանկական սինտագմայով: Ամբողջ զորքը կենտրոնացավ Իկոնիոսում, բայց մի վերի առնչությամբ Ռուսելիոսը բացեիքաց պատասխանում է և, ֆրանկներին առնելով, գնում է այլ ճանապարհով՝ իր ենթականերին ցանկացածը կարգադրելով: Բարձրանալով Մելիտենե՝ նա հանդիպում է թուրքերի և, ընթացքից նրանց վրա հարձակվելով, հաղթանակ է տանում: Մնացած զորքը շարժվում է դեպի Կեսարիա և այնտեղ ճամբար է գաղկում: Բանակի հրամանատարը, դա Կոմնենոսն էր, որոշում է հակառակորդների վրա հարձակվել ընթացքից և գիշերով առաջ է շարժվում՝ նպատակ ունենալով նրանց վրա խոյանալ, երբ նրանք դեռ անպատրաստ վիճակում են գտնվում, բայց իր հաշիվները ի դեռ են գալիս, բանգի նրանք կազմ ու պատրաստ վիճակում էին գտնվում: Նրանց հետ ակամայից մարտի բռնկվելով՝ նա իսկույն պարտություն է կրում և գերի ընկնում: Թշնամու ձեռքն է ընկնում նաև խարաբսի ողջ հանդերձանքը, հռոմեացիների շատերը սպանվում են, ոմանք գերի են ընկնում, իսկ մի մասն էլ փրկվում է փախուստի դիմելով» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**), լսելով այդ մասին, բավական մեծ զորք ուղիք հանեց և դրա զորավար Աշանակեց Իսահակ Կոմնենոսին, որին որպես օգնություն տվեց նաև լատին Ռուսելիոսին՝ 400 ֆրանկներից բաղկացած ֆրանկական սինտագմայով: Ամբողջ զորքը կենտրոնացավ Իկոնիոսում, բայց մի վերի առնչությամբ Ռուսելիոսը բացեիքաց պատասխանում է և, ֆրանկներին առնելով, գնում է այլ ճանապարհով՝ իր ենթականերին ցանկացածը կարգադրելով: Բարձրանալով Մելիտենե՝ նա հանդիպում է թուրքերի և, ընթացքից նրանց վրա հարձակվելով, հաղթանակ տանում: Մնացած զորքը շարժվում է դեպի Կեսարիա: Կոմնենոսը որոշում է հակառակորդների վրա հարձակվել ընթացքից և գիշերով առաջ է շարժվում, նպատակ ունենալով նրանց վրա խոյանալ, երբ նրանք դեռ անպատրաստ վիճակում են գտնվում, բայց իր հաշիվները ի դեռ են գալիս, բանգի նրանք կազմ ու պատրաստ վիճակում էին գտնվում: Նրանց հետ ակամայից մարտի բռնկվելով՝ նա իսկույն պարտություն է կրում և գերի ընկնում: Թշնամու ձեռքն է ընկնում նաև խարաբսի ողջ հանդերձանքը, հռոմեացիների շատերը սպանվում են, ոմանք գերի են ընկնում, իսկ մի մասն էլ փրկվում է փախուստի դիմելով» (Ռուսելիոս «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

³³¹⁷ «Բուլղարիայի մեծամեծներն, ահա Միքայելայից՝ վերոհիշյալ խրվաթների առաջնորդից (**Պուկայի իշխանության իշխան Միքայել-Վոյսլավից (1050-1081) – Մ.3.**), որ բնակվում էր Դեկատերունում ու Պրապրատունում և իր տիրապետության տակ ուներ ոչ փոքր երկիր, խնդրում էին օգնել իրենց ու գործակցել, տալ իր որդուն, որպեսզի Բուլղարիայի թագավոր հռչակեն, ազատագրվեն հռոմեացիների լծից ու ստրկությունից: Միքայելայսը ուրախությամբ ընդունում է նրանց առաջարկը և, իր մարդկանցից 300 հոգու ընտրելով, հանձնում է իր հարազատ որդի Կոստանդինին, որին նա Կողիմոս էին կոչում (**Սերբական իշխանության սպազա իշխան Կոստանդին Բողինին – Մ.3.**), և Բուլղարիա է ուղարկում: Նրանք հասնում են Պրիպորիանա, այնտեղ են հավաքվում նաև Սկուպիեի մեծամեծները, Կոպիանների տոհմին պատկանող Գեորգ Կոյաֆիսի գլխավորությամբ, և նրան Բուլղարիայի թագավոր հռչակում՝ Կոստանդինի փոխարեն Պետրոս վերանվանելով: Սկուպիեում դուքսի իշխանություն ունեցող Նիկեիոր Կարանտենոսը, իմանալով այդ մասին, վերցրեց իրեն ենթակա զորավարներին և բուլղարական ուժերով գնաց Պրիպորիանա: Երբ նա պատերազմի նախապատրաստություն էր տեսնում, ժամանեց նրան փոխարինող Դամիանոս Ղալասենոսը: Նա, հանդիպելով Կարանտենոսին, նրան ծաղր ու ծանակի ենթադրեց, նրա զորավարներից յուրաքանչյուրին բազում վիրավորանքներ հասցրեց, խայտառակ արեց որպես վախկոտների, որից հետո, զորքը կարգի բերելով, անմիջապես կռիվ բռնեց սերբերի հետ: Տեղի ունեցավ սարսափելի ճակատամարտ և առավել սարսափելի՝ հռոմեացիների փախուստ: Հռոմեացիներից ու բուլղարներից բազում մարդիկ սպանվեցին, շատերն էլ գերի ընկան, այդ թվում և Դամիանոս Ղալասենոսը, նաև «Պրովատաս» կոչեցյալ Լոնգիբարդուպուլոսը և նրանց հետ ուրիշ շատ շատեր: Ողջ

ճամբարը թշնամու ձեռքն ընկավ ու ամբողջովին թալանվեց: Դրանից հետո, ահա բուլղարները Վոդինոսին բացեցին թագավոր հռչակեցին, ինչպես ասվեց՝ վերանվանելով Պետրոս» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիկական»):

«/2.3/ Իսկ վասիլև Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ պետության գործերը նեղ դրության մեջ են..., քանզի ապստամբած սկյուրները հարձակումներ էին գործում Թրակիայի ու Մակեդոնիայի վրա...: /3.1/ սլավոնները դուրս եկան հնազանդությունից և ասպատակեցին Բուլղարիան..., իսկ մյուս կողմից էլ խորվաթներն ու դիոկլեացիներն էին չարագործություններ անում Իլլիրիայում» (Նիկեոսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 3, գիրք 3, մաս 1):

³³¹⁸ «Երկու մասի բաժանվելով՝ նրանց մի մասը Վոդինոսի (**Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոնստանտին Բողինը – Մ.Ֆ.**) հետ Նիշ գնաց, մյուսը մասը ոմն Պետրիկոսի՝ Վոդինոսի առաջին մարդու հետ, շարժվեցին Կաստորիայում գտնվող հռոմեացիների դեմ: Հռոմեացիները, նկատի ունենալով քաղաքի պարսպապատ լինելը, այնտեղ էին հավաքվել: Պետրիկոսը մոտեցավ Ալբիրդային և գրոհով վերցրեց այն, նա ամբողջովին անպարհապ էր, այդպես ավերակ էլ մնացել էր այն ժամանակվանից, երբ Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) քարոնքանք էր արել՝ վախենալով, որ այնտեղ գտնվող բուլղարների թագավորների պալատները կարող են ապստամբության պատճառ լինել: Այստեղ նրան սիրայիր ընդունեցին և նա տեղացիներին նախապատրաստեց, որ իր տիրոջը թագավոր հռչակեն: Նա նույն բանն արեց նաև Դիարբոլիսում, որից հետո փոթանակի գնաց Կաստորիա: Ինչպես ասվեց, հռոմեացիները այնտեղ էին հավաքվում, Ալբիրդայի գորավար Մարիանոսը, Դիարբոլիսի անթիպատ պատրիկ Թեոֆանոսոս Բուրցեսը, ինչպես նաև Կաստորիայի գորավարը: Նրանց հետ էին նաև Բորիս-Ղալիթը և շատ ուրիշներ, որոնք գեղակից բուլղարների երկրորդից որպես ապաստարան Կաստորիան էին ընտրել: Պետրիկոսը, բուլղարների անհամար զինվորներով հասնելով Կաստորիա, պատերազմի նախապատրաստություն էր տեսնում: Հռոմեացիները ևս ռազմաշարք կազմած նրանց դեմ դուրս եկան և, ուժգին բախվելով, ստիպեցին Պետրիկոսին փախուստի դիմել, որն անանցանելի լեռներով նա գնաց, հասավ իր տեղ Միքայելասի (**Ղուկայի իշխանության իշխան Միքայել-Վոլիսլավի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Հռոմեացիները սպանեցին բազում բուլղարների, գերի վերցրին նաև խրճարձակության մոտ Պետրիկոսից հետո առաջին մարդուն և շղթայակապ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ բերեցին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիկական»):

³³¹⁹ «Իսկ Վոդինոսը, (**Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոնստանտին Բողինը – Մ.Ֆ.**) հասնելով Նիշ, արդեն որպես բուլղարական պետության թագավոր էր գործում: Նա, հանդիպածը ավարառեց, իրեն չճանաչողներին ու չհնազանդողներին կոտորեց ու թալանեց: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**), լսելով դուքսի պարտության և Վոդինոսի թագավոր հռչակվելու մասին, ջանաց, քանի փորձանք էր տարածվել և բոցը չի բորբոքվել, այն հանգցնել: Եվ ահա նա նրա դեմ Սարոնիստեսի ուղարկեց՝ մակեդոնացիներից ու ֆրանկներից բաղկացած իզոք գործով: Սարոնիստեսը, սակայն, ողջ ուշադրությունը ընեռնելով Սկոպիե քաղաքի վրա, անուշադրության մատնեց Նիշում գտնվողներին: Հասնելով Սկոպիե և նրա հրամանատար Գեորգ Վոյսախին երաշխիքներ տալով՝ նա գրավեց Սկոպիեն, այնտեղ էլ բանակեց ու սկսեց մտածել ու ծրագրել Նիշի վերաբերյալ իր անելիքի մասին: Վոյսախը, սակայն, զոջալով այն բանի համար, որ ինչ-որ չափով լավություն արեց և հռոմեացիներին ենթարկեց, Նիշում գտնվողներին ծածուկ կերպով հայտնեց, որ անհապաղ իր մոտ ժամանեն և Սարոնիստեսի անհոգ ու անզգույշ զինվորներին անխնայ և գլխովին կոտորեն: Նրանք, ստանալով այդ լուրը, Նիշից դուրս եկան և ձյունապատ ծանապարհով շարժվեցին դեպի Սկոպիե: Չմտա էր, դեկտեմբեր ամիսը: Երբ այդ բանն իմացան Սարոնիստեսի մարդիկ, վերջինս ողջ գործով նրանց դեմ դուրս եկավ և, ճանապարհին վրա հասնելով, Տանիսոս կոչվող վայրում գրեթե բոլորին կոտորեց, իսկ Վոդինոսը գերվեց: Այստեղ և բազկի գործությամբ, և համարձակության բոլորից շատ աչքի ընկավ Բալանուսը: Լուսգիրադոկոպուսը, ինչպես ասվեց, տարվեց Միքայելասի (**Ղուկայի իշխանության իշխան Միքայել-Վոլիսլավի – Մ.Ֆ.**), մոտ, գեկուցեց, ապա կնության առավ Միքայելասի դստեր, և Միքայելասից, լուսգիրադոկոսից ու սերբերից բաղկացած բազում զինվորներ ստանալով, Վոդինոսին օգնության դիմեց, բայց նա վերստին հռոմեացիների մոտ վերադարձավ, իսկ Սարոնիստեսը Վոդինոսին շղթայակապ կայսրը ուղարկեց» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիկական»):

«Այդ ժամանակ Բողինը (**Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոնստանտին Բողինը – Մ.Ֆ.**) արքայապսակ դրեց և հրամայեց իրեն արքա կոչել, սակայն հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այդ մասին, զայրացավ և, ուժեղ զորք հավաքելով, ուղարկեց այն Բողինին պարտության մատնելու: Վերջինս ևս զորք հավաքեց և ընդառաջ ելավ: Երկու զորքերն էլ սկսեցին համառորեն մարտնչել և արյուն թափել, սակայն ի վերջո բուլղարական արքա Բողինը պարտություն կրեց և ընկավ հույների ձեռքը, որոնք արքայի հրամանով նրան մնտիոք աքսորեցին» (Ղուկյանի Նեց «Տարեգրություն», գլուխ 40):

³³²⁰ «Հիջրի 466 թվականին Եգիպտոսում իշխանության տեղ դարձավ Բադր ալ-Չամայի ամիր ալ-Չուլուշը (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Պետրոս Հայը (1073-1093) – Մ.Ֆ.**): Նա սպանեց Ալիզիզին, վեզիր իբն Զադինային և պահակազորի մարդկանց մի խմբի: Նա պետության դեկն իր ձեռքում պահեց մինչև իր մահը: Նրանից հետո իշխեց որդին՝ Աֆդալը (**Ճաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆդալը – Մ.Ֆ.**): Նրանց մասին խոսվելու և տարրը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ մեծարգո էմիր ալ-Կալուշը (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Պետրոս Հայը – Մ.Ֆ.**) Ալկալից Եգիպտոս ժամանեց: Նա սպանեց նրանց բոլորին, ովքեր գտնվում էին Եգիպտոսում և երկպառակտություն էին գործում...: Նրա գլխավորությամբ բարեկարգվեցին բոլոր հողերը: Նա հակառակվեց ընդդիմադիրներին և Ռիֆի շրջաններում սպանեց բոլորին, ովքեր իրեն դեմ էին» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³²¹ «Այդ ժամանակ ալ-Կալուշը գնաց նաև Վերին Եգիպտոս և նվաճեց այն՝ ոչնչացնելով նրանց, ովքեր գտնվում էին նրանում և անհնազանդություն էին գործում: Նա տհնազանդեցրեց նրան և վերադարձավ Կահիրե՝ մնալով այնտեղ: Նա գործերը դասավորեց ըստ իրենց նախկին կարգի և վերականգնեց դրանք իրենց պատշաճ վիճակով, փառք նստծուն և շնորհակալություն նրան» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³²² «Դրա համար էլ Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) նպատակադրվեց Բրիեննոսին Բուլղարիայից փոխադրել Դիրիխիա՝ Իլլիրիայի նախկին մայրաքաղաքը, ու դրա համար էլ անմիջապես նրան հրամանագիր ուղարկեց, որում նրան ոչ այնքան հրամայում, որքան խնդրում էր անցնել Իլլիրիա: Բրիեննոսը ժամանեց այնտեղ և բոլոր բնակիչները նրան ընդունեցին ուրախությամբ, քանի որ նա բարեհիմար էր և առատաձեռն մարդ էր: Որոշ ժամանակ մնալով այնտեղ, որպեսզի պատրաստվի պատերազմի, նա զորքը տարավ դիոկլիացիների ու խորվաթների դեմ: Զանի որ սրանք ծամբարներ էին զարկել ամենամահալի վայրերում, նա փորձ կատարեց սկզբում ոչնչացնել դրանք: Ամենից առաջ, զինելով ռազմիկներին, նա անցկացրեց նրանց լեռնածրեպետով, սակայն զորքը սարսափեց այն մտքից, որ պետք է տախլաված լինի վերադառնալ այդ անանցանելի վայրերով ու դրա համար էլ նա հավաքեց մեծաթիվ տեղաբնիկների և հրամայեց նրանց ընթանալ գործի հետևից՝ լայնացնելով այդ անանցանելի ճանապարհները: Այդ ժամանակ արդեն ռազմիկները պատրաստակամորեն հետևեցին նրան և այս կերպ եկան այն վայրը, որտեղ գտնվում էր թշնամու բանակը: Հարձակվելով նրա վրա՝ Բրիեննոսը դաժան մարտից հետո լիակատար հաղթանակ տարավ: Եվ այսպես, բոլոր այդ քաղաքները, ինչպես և առաջ, դարձնելով հռոմեների հարկատուները և ամեն մեկում բավարար պահակազոր թողնելով՝ նա վերադարձավ Դիրիխիա» (Նիկեոսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 3, մաս 3):

³³²³ «Այդ ժամանակվանից սկսած, ահա, արևելքը ոտնատակ անող հազարացիներն առանց դադարի ամեն օր այն ավերում ու ասպատակում էին: Իսահակը մեծ փրկագնով գերությունից ազատվեց, իսկ կեսար Յովհաննեսը, վերստին գորավար-ավտոկրատոր նշանակվելով, անցավ դիմացի ափը, գնաց մինչև Դորիլենոն, այնտեղից էլ դուրս գալով ավելի առաջ անցավ, հասավ Տունալոսի կամուրջը, որը բաժանում է Ամատոլիկոն թեմը կապարովկիացիներից: Նախքան Սանգարիոս գետն անցնելը, շտապ կարգով Արմենիականների բանակաթեմից վրա է հասնում Ռուսելիոսը և այնտեղ բանակում: Կեսարը նրա մոտ մարդ ուղարկեց և իր անհնազանդության ու զանցանքի համար ներումն և մեղքերի քավություն խոստացավ, եթե ձեռք քաշի իր նախկին մտադրություններից ու ճանաչի սեփական տիրոջը: Բարբարոսը, ապավինելով իր բազկին և իր զինվորների մեծաթիվության վրա, ամբարտապանացավ, որով դեպի ամատոլիկոն ձեռնունայն հետ վերադարձավ: Ամեն ինչ պատերազմի դաշտում պետք է լուծվեր: Կեսարը փորձեց անցնել կամուրջը, թեև նրա համագորավար Նիկեոսը Բոսիանտեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսիանտես – Մ.Ֆ.**), սա մի հռչակավոր մարդ էր, որի նախնիները հայտնի զինվորականներ էին, նա աչքի էր ընկնում իր խելով և ողջ արևելքում հայտնի մի տոհմից էր, խորհուրդ չէր տալիս նրան այդպես վարվել՝ փոխարենը առաջարկելով սպասել մտացած ուժերին: Դրանից հետո միայն, պնդում էր նա, հնարավոր կլինի մեղմել բարբարոսի սիրող խոստովանելով կամ էլ, եթե դա չստացվի, արդեն ավելի մեծ ուժերով անցնել գետը ու հաղթել թշնամուն: Այնուհանդերձ կեսարը չստաց նրա այդ հիմնադր խորհուրդը: Նա, քիչ բազմությամբ անցնելով գետը, տեղն ու տեղը Ռուսելիոսի հետ կռվի են բռնվում: Հռոմեացիները, չկարողանալով ընդդիմակայել ֆրանկների հարձակումը, գլխովին փախուստի են դիմում: Ռուսելիոսը բոլոր առկա ուժերով հարձակվեց նրա վրա ու ջարդ տվեց: Կեսարը և այլ բազմաթիվ մարդիկ ընկան Ռուսելիոսի ձեռքը: Այս մեծ հաղթանակի առթիվ Ռուսելիոսի համբավը տարածվեց ու ծովացավ: Դրանից հետո Ռուսելիոսը բազում տառապանքներից ու անվերջ տանջալիքների կոհակների հարկաձեռններից հյուսված և շղթայակապ կեսարով գնաց իր տուն» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Այդ ժամանակվանից սկսած, ահա, արևելքը ոտնատակ անող հազարացիներն առանց դադարի ամեն օր այն ավերում ու ասպատակում էին: Իսահակը մեծ փրկագնով գերությունից ազատվեց, իսկ կեսար Յովհաննեսը, վերստին զորավար-ավտոկրատոր նշանակվելով, անցավ դիմացի ավիդ, գնաց մինչև Դորիլեոն, այնտեղից էլ դուրս գալով, ավելի առաջ անցավ, հասավ Ցուսկոսի կամուրջը: Նախքան Սանգարիոս գետն անցնելը՝ շտապ կարգով Արմենիականների բանակաթեմից վրա է հասնում Ռուսելիոսը և այնտեղ բանակում: Կեսարը նրա մոտ մարդ ուղարկեց և իր անհնազանդության ու զանցանքի համար ներումն և մեղքերի բավություն խոստացավ, եթե ձեռք բաշի իր նախկին մտադրություններից ու ճանաչի սեփական տիրոջը: Բարբարոսը, ապավինելով իր բազկին և իր զինվորների մեծաթվությանը, ամբարտապանացավ, որով դեսպանությունը ձեռնունայն հետ վերադարձավ: Ամեն ինչ պատերազմի դաշտում պետք է լուծվեր: Կեսարը և նրա համագործակար Նիկեփոր Բոսինաստեղ (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոսինաստը – Մ.Ֆ.), մասացած բազմությանը անցնելով գետը, տեղն ու տեղը Ռուսելիոսի հետ կռվի են բռնվում: Հռոմեացիները, չկարողանալով ընդդիմակայել ֆրանկների հարձակմանը, գլխովին փախուստի են դիմում: Կեսարը և այլ բազմաթիվ մարդիկ ընկան Ռուսելիոսի ձեռքը, միայն Բոսանիատեսին հաջողվեց փոքրաթիվ մարդկանցով փախուստի դիմել: Այս մեծ հաղթանակի առթիվ Ռուսելիոսի համբավը տարածվեց ու ծովացավ: Դրանից հետո Ռուսելիոսը բազում տառապանքներից ու անվերջ տանջանքների կոհակների հարվածներից հյուսված և շղթայակապ կեսարով շարժվեց ուղիղ Բյուզանդիոնի վրա» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», (Միքայել VII- Պարապիսակես):

«14/ Բավարար պատրաստվելով՝ նա կեսարն անցավ Ասիա և, զորք հավաքելով, գնաց հակառակորդի վրա: Անցնելով Բյուզանդիայի սահմանները և իմանալով, որ թշնամին ծամբար է զարկել Սանգարիա գետի ակունքների մոտ, նա անցավ Դորիլեոնը և շարունակեց առաջ գնալ: Այդ հարձակման մասին լուրն առնելուն պես բարբարոսը ևս շարժեց իր ուժերը: Երկու հակառակորդներն էլ հանդիպեցին այսպես կոչված Ցուսկոսի կամրջի մոտ և, ծամբար զարկելով, պատրաստվեցին ճակատամարտի: Հաջորդ օրն առավոտյան նրանք հանեցին զորքերը և դրանք շարեցին հետևյալ կերպ: Ինքը՝ կեսարը, ղեկավարում էր հռոմեական զորքի կենտրոնը, տրամադրության տակ ունենալով վահաններով ու տապարներով զինված բարբարոսներին, որոնց մշտապես հանձնվում էր քաջայական պալատի պահպանությունը: Այլ թևը կարծում էին վարձկան կետերը, որոնց գլխավորում էր Պապաս անունով մի կետ: Ձախ թև ղեկավարում էր սխուլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոսը, իսկ վերջապահ ջոկատը գտնվում էր Նիկեփոր Բոսինաստեսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոսինաստը – Մ.Ֆ.), հետագայում՝ հռոմեական վասիլևսի, ղեկավարության տակ, որն այդ ժամանակ իր տրամադրության տակ ուներ թրակիացիներին, լիկոնիացիներին և ասիացիներին: Տեսնելով, որ հռոմեական զորքը այդ կետը է շարվել՝ Ռուսելիոսը ինքը ևս իր զորքը երկու մասի բաժանեց, որի մի մասը պահեց իր տրամադրության տակ և դանդաղ առաջ տարավ, իսկ մյուսին հրամայեց ուղիղ գնալ վարձկան կետերի վրա: Երբ սրանք արդեն իրարից ոչ հեռու էին գտնվում՝ վարձկանները և թշնամիները սկսեցին խոսել իրար մեջ ու հանկարծ վարձկան ողջ զորքը Պապասի գլխավորությամբ անցավ թշնամու կողմը և, միանալով վերջինիս, փորձեց շրջապատել կեսարի զորքը: Այստեղ իր զորքի ընտրյալ մասով ժամանեց նաև Ռուսելիոսը: Բարբարոսների հարձակման ժամանակ ընկած մարտ տեղի ունեցավ և երկու կողմերից էլ շատերն ընկան: Կոտրելով նիզակները՝ թշնամիները մերկացրին թորերը և, մարտնչելով մերձամարտում, իրար վերքեր էին հասցնում: 15/ Երբ մարտը այս կերպ ընթանում էր, վերջապահ ջոկատի հրամանատարը, տեսնելով, որ վարձկանները անցել են հակառակորդի կողմը և ձգտում են շրջապատել կեսարի կողմից գլխավորվող զորքը, պետք է օգնության ձեռք մեկներ, սակայն նա իր ուժերով նահանջեց, չնայած որ բաց մարդ էր, ինչն ապացուցվեց էր շատ դեպքերում: Օգտվելով դրանից՝ թշնամիները առանց որևէ վախի շրջապատեցին կեսարին: Նրա մոտ գտնվող բարբարոսները որոշ ժամանակի ընթացքում ամուր կանգնած էին, խոցելով թշնամուն և իրենք էլ խոցվելով նրա կողմից, սակայն, երբ տեսնելով, որ իրենց վրա դիմացից ու հետևից են հարձակվում, շփոթմունքի մատնվեցին: Կեսարն իր անվախությամբ նրանց ոգին ամրացնում էր և նրանք ինչքան ուժ ունեին դիմադրում էին, սակայն շուտով թուլացան և ի վիճակի չեղան հետ մղել հարձակվողներին, բանի որ նրանց մեծ մասը սպանվեց: Այդ ժամանակ նա, ջգանքանալով փախուստով փրկվել, գերի ընկավ: Միաժամանակ, հաղթահարվելով հակառակորդի կողմից, փախուստի դիմեց նաև Անդրոնիկոսի ջոկատը, սակայն ինքը՝ Անդրոնիկոսը, չնայած լրիվ պատված էր վերքերով, նրան մահացու վերքեր էին հասցրել, այնուհանդերձ սպանում էր ու փնտրում հորը: Իմանալով, որ հայրը գերի է ընկել, նա, ունենալով փրկվելու բոլոր հնարավորությունները, բանի որ արդեն հեռու էր մարտի վայրից, գերադասեց հոր փրկության համար վտանգի ենթարկվել: Դրա համար էլ, շուտ տալով ձի, նա նետվեց թշնամիների մեջ ու թրով նրանցից շատերին կտորեց: Նա, երբ արդեն կեսարից ոչ հեռու էր գտնվում, արդեն ուղղակի անգալելի էր թվում ու մահկանացու և մարդու նման չէր, նա կարծես անմահ և անմարմին էր: Չնայած այն բանին, սակայն, որ նրան խոցում են նիզակներով, նա անկալի էր գործում, ոմանք սպանում էր, մյուսներն էլ՝ բռնում փորձելով ձեռքից հասնել այնտեղ, որտեղ գտնվում էր իր գերված հայրը: Թշնամիները, տեսնելով երիտասարդի անգալելի սրընթացությունը, բոլորով հավաքվեցին և ոմանք նետերով, ոմանք էլ երկար նիզակներով սկսեցին խոցել նրա ձի, ու հենց իրեն, մինչև որ հեծյալի հետ միասին գետին չտապալվեց: Այդ ժամանակ բարբարոսները, շրջապատելով նրան, ուժեղան արկել սաղավարտը և կտրել այդ բաջարի այրի գլուխը, սակայն կեսարը, իրելով նրանց բռնողներին, վազբով նետվեց դեպի նա, ընկավ իր բաջարի որդու վրա, որն արդեն ուժասպառ էր եղել մեծապառ վերքերից, և իմաց տվեց բարբարոսներին, թե ով է այդ ու փրկեց անխուսափելի մահից» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 14, 15):

«Ռուսելիոսը հարձակվեց հռոմեական տերության վրա: Սա բռնակալի հոգի ուներ և այն ողբալի վիճակը, որում գտնվում էին կայսրության գործերը, նրա մոտ միանգամից արթնացրեց բռնակալական ձգտումները: Ռուսելիոսը ամայացրեց արևելյան գրեթե բոլոր հողերը և, չնայած նրա դեմ պատերազմելու ուղարկվեցին շատ զորավարներ, որոնք իմաստնացած էին փորձով և փառավոր էին արիությանը, Ռուսելիոսը նրանց նկատմամբ առավելության հասավ մեծաթվությամբ: Ռուսելիոսը մեկ անգամ էր հարձակվում, կարծես հողմամորիկ ընկնելով հակառակորդի վրա, մեկ օգտվում էր թուրք դաշնակիցների ծառայություններից և ոչ մի հնարավորություն չկար դիմանալ նրա հարձակմանը: Շատ հայտնի մարդիկ նրա մոտ գերի ընկան և նրանց զորքերը խորտակվեցին» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 1):

³³²⁴ «Դրուբյունն այսպիսին էր, երբ արևելքի գլխին աստվածաստոս բարկությունը թափվեց: Թուրքերը, տեսնելով, որ Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ կնքված հաշտության պայմանները չիրագործվեցին և թղթի վրա մնացին, ապա նաև զազազած այն պատճառով, որ իրենք, թեև Դիոգենեսին որպես թշնամի գերի վերցրին, բայց արժանացրին ամեն մի հոգատարության ու պատվի և սեփական պետության վրա վերստին հաստատեցին, իսկ իր հարազատները նրան վայրագորեն, որպես ոխերիմ թշնամու վերաբերվեցին, այն ինչ իրենց թուրքերի կողմից պետք է նա կրեր, նրա մտերիմներն ու ազգականները, խաղաղության օրենքները պաշտոնները կատարեցին, ամենասարսափելի ու ցավատանջ մահվան ենթարկեցին, օտարներն էլ ծայր աստիճան տիրեցին Դիոգենեսի կրած բազում պատուհանների, անխիթարելի փորձանքի համար, ողջ բազմությամբ Պարսկաստանից դուրս գալով, և ընդդիմակայողի բացակայությունից օգտվելով, արշավեցին հռոմեական բանակաթեմերի վրա՝ գլխովին ավարառելով դրանք: Նրանք արդեն առաջվա պես չէին գործում, այստեղ ու այնտեղ ցրվելով և իսկույն փախուստի դիմելով, այլ նվաճածի վրա տիրություն էին անում» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

«Իսկ վաղխա Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ պետության գործերը նեղ դրության մեջ են..., բանգի թուրքերը, իմանալով այն մասին, թե ինչ է տեղի ունեցել Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ և դատելով, որ դրա հետ միասին վերացել են նաև նրա միջոցով հռոմեների հետ կնքված պայմանավորվածությունները, այդուր ու թալանում էին ողջ Արևելքը» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 3):

«Մեռավ սուլթան Սուլեյմանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան – Մ.Ֆ.) և ապա թագավորեց նրա Աբուլֆաթի որդին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը (1072-1092) – Մ.Ֆ.): Վերջինս իր Սուլեյման անունով որդուն (Իլդնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոլմուշին (1064-1086), որը, սակայն, Մելիք-Շահի որդին էր – Մ.Ֆ.) ուղարկեց հռոմեների երկիրը: Սա նվաճեց մինչև մայրաքաղաքի դուռն ընկած բոլոր տարածությունները» (Ամաուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 237):

³³²⁵ «Այնուհանդերձ Ռուսելիոսը, չհամաձայնելով այս ամենի հետ և իր հետ տանելով կեսարին, ինչպես նաև Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ հենց նոր Պարսկաստանի գերությունից ազատ արձակված սեբաստոս Վասիլ Մալեստին՝ մի խելացի և ողջամիտ մարդու: Չնայած այդ հանգամանքին՝ Ռուսելիոսը նրան իր մոտ վերցրեց և մեծ պատիվների արժանացրեց: Որպես փորձառու ու գիտակ մի մարդու, որն իր փորձին հասել էր նախկինում տրված մարտերում, նա նրան դարձրեց իր խորհրդականներից մեկը, նույնիսկ հետևիցի առաջինը՝ օգտագործելով նրա լեզուն և գործը բաղաբացիական հարցերում: Մալեսը խորհուրդ էր տալիս Ռուսելիոսին ընդունել խաղաղության պայմանները, չնայած որ ինքն էլ էր ատում բռնակալ Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.), որը հետապնդում էր նրան, փոխանակ գերությունից ազատելու միջոցներ ձեռնարկել, առգրավել էր իր ունեցվածքը և զրկել էր իր երեխաներին ամեն ինչից: Սա կայսեր ամենասպառնալից պատիժներից մեկն էր, այդպես էին խոսում շատ մարդիկ ու նույնիսկ իմ լավ ընկերներից մեկը երդումով հաստատեց այդ: Այսպիսով՝ Ռուսելիոսը շարունակեց ճանապարհը և վրան փսիեց խրիստոպոլսում՝ հասչտապ նահանջելով Նիկոնիայից: Նա նպատակ էր դրել իր բանակում հավաքել ցրված հռոմեական զինվորներին և մեծացնել այն: Այդ նպատակով նա, կեսարին կապակցությունից ազատելով, կայսր է հռչակում, որից հետո մեծագոր և ուժեղամայն փառաբանություններով իշխանության կոչում: Երբ դեռ կեսարի կայսր հռչակելու համբավը չէր տարածվել, որի պատճառով զինվորներ էլ դեռ չէին անցել նրա կողմը, նա ծամբար զարկեց Մետափոյի ամրոցի մոտ, բայց հանկարծ Սոֆոն լեռան մոտից թուրքերի բազմությունն երևաց՝ մոտավորապես 5-6.000 հազար հոգի: Ռուսելիոսը տեղն ու տեղը պատերազմի

պատրաստություն տեսավ: Նրա հետ 2.700 ֆրանկներ կային: Այդ ժամանակ կեսադր և երևելիներից ոմանք ջանում էին զսպել Նրան՝ Նախապես իմանալու համար հարձակվողների թիվը: Ռուսելիոսը, սակայն, չհամաձայնեց Նրանց հետ, նա մեծ փոքրություն համարեց այն, թե վեց, կամ տասը հազարի դեմ է կռվելու և ֆրանկների հետ մեծ թափով հարձակվեց հակառակորդների վրա: Թուրքերից շատերն ընկան, ֆրանկներից և ոչ մեկի նիզակն անգործ չմնաց, իսկ մնացածները դիմեցին փախուստի: Ռուսելիոսը, հակառակ ֆրանկների սովորության, երկար տարածության վրա հետապնդեց թշնամիներին, այն էլ անանցանելի ու դժվարամատչելի լեռներով: Նա, առանց իմանալու, իր զինվորներից շատերին հետևում թողեց, որով կեսարի ու փոքրաթիվ մարդկանց հետ մնաց մենակ, այն էլ անդադար ու երկարատև հետապնդումից հոգևած ձիերի վրա: Այդպիսին էր դրությունը, երբ թուրքերի մի ուրիշ և անհամար բազմություն երևաց, հավանաբար 100.000 հոգու հասնող: Օղակի մեջ ընկնելով՝ նա իր չափազանց փոքրաթիվ մարդկանցով ակամայից բախվեց Նրանց հետ: Թուրքերը տեղի չտվեցին, թեև այդ ընթացքում շատերն ընկան: Այդպիսի բազմությամբ շրջապատվելով և հեռարձակ նետերից խոցվելով՝ նրանք կորցրին իրենց ձիերին, բայց այդ վիճակում էլ չընկրկեցին: Շատերը սպանվեցին, իսկ թուրքերից՝ տասնապատիկ Մետաբոլե բերդում և ջանում էին պահել ու պահպանել այն: Թուրքերը Ռուսելիոսի ուղեքը կապանքների մեջ առան, իսկ կեսարինը՝ ոչ, նրանք նրա անձին վայել պատիվներ ցուցաբերեցին: Թշնամիները գերվածների համար փրկագին պահանջեցին և կայսրը շտապեց նրանց գնել: Տեղ հասավ և Մալեսեսը, որ Նոր էր արձակվել կեսարի կողմից, որին իսկույն աթուրեցին, իսկ ունեցվածքը բռնագրավեցին: Այսպիսով՝ նա Պոգոնեսի հետ գերությունն այժմ փոխեց Ռուսելիոսի հետ գերությամբ, ունեցվածքի բռնագրավմամբ ու աթուրով: Ռուսելիոսի կինը, սակայն, մեծ ջանք թափեց ու փրկեց իր ամուսնուն: Այդ իսկ պատճառով կայսեր կողմից ուղարկված մարդիկ, միայն կեսարին փրկագնելով, վերադարձան» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Այս անձնական դժբախտության և ֆրանկի ժամանման մասին կայսեր հայտնված լուրը բոլորին ապշեցրեց, կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**) և մյուս բոլորին մեծ վիատություն և տաճակալ համակեց: Ռուսելիոսը, իր հետ տանելով կեսարին և Ղիոգենեսի (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.3.**) հետ գերությունից հենց Նոր ազատ արձակված Վասիլ Մալեսեսին, զորանվաճեց ճանապարհը և վրան խիստ խրիստոլալոսում՝ կրակի տալով այնտեղի տները ու բնակիչների մեծ լաց և կոծի պատճառ դառնալով: Կայսրը, ջանալով մեղմել բարբարոսի հանդուրժությունը, Նրան կուրապաղատի աստիճան է խոստանում, ուղարկում է Նրան նրա կնոջն ու երեխաներին, բայց ծածուկ դիմում է նաև թուրքերին՝ բազում խոստումներով համոզելով նրանց մարտնչել Ռուսելիոսի դեմ: Վերջինս, տեսնելով, որ ինքն ի վիճակի չէ ընդդիմադրելու այդպիսի բազմությանը, կեսարին կապանքներից զգալով, կայսր է հռչակում և մեծագույն ու ուժգնաձայն փառաբանություններով իշխանության կոչում: Երբ դեռ կեսարի կայսր հռչակելու համբավը չէր տարածվել, որի պատճառով զինվորներ էլ դեռ չէին անցել նրա կողմը, հանկարծ Սոֆոն լեռան մոտից թուրքերի բազմություն երևաց, մոտավորապես 5-6.000 հազար հոգի: Ռուսելիոսը տեղն ու տեղը պատերազմի պատրաստություն տեսավ: Կեսարը և երևելիներից ոմանք ջանում էին զսպել Նրան՝ Նախապես իմանալու համար հարձակվողների թիվը: Ռուսելիոսը չհամաձայնեց նրանց, նա մեծ փոքրություն համարեց այն, թե վեց, թե տասը հազարի դեմ է կռվելու, որից հետո ֆրանկների հետ մեծ թափով հարձակվեց հակառակորդների վրա: Թուրքերից շատերն ընկան, ֆրանկներից և ոչ մեկի նիզակն անգործ չմնաց, իսկ մնացածները դիմեցին փախուստի: Ռուսելիոսը, հակառակ ֆրանկների սովորության, երկար տարածության վրա հետապնդեց թշնամիներին, այն էլ անանցանելի ու դժվարամատչելի լեռներով: Նա, առանց իմանալու, իր զինվորներից շատերին հետևում թողեց, որով կեսարի ու փոքրաթիվ մարդկանց հետ մնաց մենակ, այն էլ անդադար ու երկարատև հետապնդումից հոգևած ձիերի վրա: Այդպիսին էր դրությունը, երբ թուրքերի մի ուրիշ և անհամար բազմություն երևաց, հավանաբար 100.000-ի հասնող: Օղակի մեջ ընկնելով, նա իր չափազանց փոքրաթիվ մարդկանցով ակամայից բախվեց նրանց: Թուրքերը տեղի չտվեցին, թեև այդ ընթացքում շատերն ընկան: Այդպիսի բազմությամբ շրջապատվելով և հեռարձակ նետերից խոցվելով՝ նրանք կորցրին իրենց ձիերին, բայց այդ վիճակում էլ չընկրկեցին: Շատերը սպանվեցին, իսկ թուրքերից՝ տասնապատիկ Մետաբոլե բերդում և ջանում էին պահել ու պահպանել այն: Թուրքերը Ռուսելիոսի ուղեքը կապանքների մեջ առան, իսկ կեսարինը՝ ոչ, նրա անձին վայել պատիվներ ցուցաբերեցին: Թշնամիները գերվածների համար փրկագին պահանջեցին, և կայսրը շտապեց նրանց գնել: Տեղ հասավ և Մալեսեսը, որ Նոր էր արձակվել կեսարի կողմից, որին իսկույն աթուրեցին, իսկ ունեցվածքը բռնագրավեցին: Այսպիսով՝ նա Պոգոնեսի հետ գերությունն այժմ փոխեց Ռուսելիոսի հետ գերությամբ, ունեցվածքի բռնագրավմամբ ու աթուրով: Ռուսելիոսի կինը, սակայն, մեծ ջանք թափեց ու փրկեց իր ամուսնուն: Այդ իսկ պատճառով կայսեր կողմից ուղարկված մարդիկ, միայն կեսարին փրկագնելով, վերադարձան» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարուակալող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

«Իմանալով այն մասին, որ թուրքերը ճամփա են ելել և Արտուխը անթիվ մեծություն ունեցող զորքով գալիս է իրենց դեմ, կեսարն (**Բուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կեսար Յովհաննես – Մ.3.**) ու Ռուսելիոսը անցան լեռան կատարով, որի վրա գտնվում էր ամրոցը, իսկ մոտիկ՝ արաբական պալատը, ամրոցի անունը Մետափոլի էր, ու, Սոֆոնա լեռան ստորոտում գտնվելով մի հարթ դաշտավայրում ճամբար հարկեցին: Այդ նեղ տեղը նրանք ընտրեցին վախենալով այն բանից, որ հանկարծ նրանց փոքր ջոկատը շրջապատվում ու չոչնչացվի մեծաթիվ հակառակորդի կողմից, իսկ Սոֆոնից հոսող գետակն էլ նրանց պատնեշի տեղ էր ծառայում: Արտուխն արագորեն անցավ Սանգարիան և շտապեց դեպի Մետափոլի, սակայն, չգտնելով այստեղ կեսարին ու Ռուսելիոսին, նրանց հետևից անցավ այդ լեռնածորապետը և հետո, ելնելով Մարոկոս կոչվող լեռան կատարը, այնտեղ ճամբար զարկեց ու սկսեց գննել այդ վայրից ոչ հեռու՝ Տրիսես վայրում, ճամբար զարկած հակառակորդին: Արտուխն անմիջապես սկսեց հարձակվել նրանց վրա: Սկզբում նա նետեր էր արձակում շրջակա բարձունքներից՝ զորքը բաժանելով երեք մասի ու փորձելով շրջապատել Ռուսելիոսի ու կեսարի ջոկատը: Թշնամիները թիկունքից չէին կարողանում մոտենալ նրանց, բանի որ խոչընդոտում էր լեռը, բայց փոխարենը ուժեղ ճնշում էին երեք կողմից և փորձում էին ճեղքել լատիկների ճակատը: Փոքրաթիվ հոռոմները, նեղվելով թուրքերի մեծաթիվ զորքից և ամեն կողմից խոցվելով նետերով՝ ի վերջո որոշեցին անակնկալ կերպով միասնաբար ելնել թշնամու դեմ, որպեսզի նրան խոցեն հեծելազորի հարձակվմամբ: Եվ ահա, բոլորով հավաքվելով ու խոսքանելով շարքերը, նրանք սրղնթաց առաջ սուրբալիք ու դրա արդյունքն այն եղավ, որ և թշնամիներից շատերն ընկան, և իրենք, շրջապատված լինելով թուրքերի կողմից, մասամբ ընկան, բայց մասամբ էլ գերվեցին: Վերջիններս թվում էին նաև կեսարն ու Ռուսելիոսը: Ուրախացած այդ հաղթանակով՝ Արտուխը, նրանից փրկագին վերցնելով, Ռուսելիոսին վերադարձրեց իր գործին, որից հետո կեսարի հետ միասին ուղղվեց դեպի Վերին Փռյուզգիա: Իմանալով կատարվածի մասին՝ վասիլուս Միքայելը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**) փրկազին ուղարկեց կեսարի համար: Բարբարոսը մեծ փրկագին դիմաց տվեց նաև Նրան: Արդեն հեռու չլինելով մայրաքաղաքից ու վախենալով ավելի մեծ դժբախտության ենթարկվել՝ կեսարն անցավ Տրախոնես, վանականի սքեմ հազավ, վանական խուզվեց և այս կերպ ներկայացավ վասիլուս Միքայելին: Տեսնելով Նրան այդ տեսքով՝ վերջինս ձևացրեց, թե շատ ցավում է նրա համար» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 16):

³³²⁶ «Ինչ վերաբերվում է Ռուսելիոսին, ապա նա, դուրս պրծնելով գերությունից, գնաց Պոնտոս և, զբաղեցնելով որոշ ամրոցներ, այստեղից սկսեց անհանգստացնել պոնտական Ամասիա և Նեոկեսարիա բաղաբները, ամայացնել դրանց շրջակայքն ու հարկ պահանջել: Իմանալով այդ մասին՝ վասիլուս Միքայելը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**) Նիկեփոր Պալեոլոգոսին ուղարկեց Ալանիայի տիրակալի (**Ալանական թագավորության արքա Դորդուելու – Մ.3.**) մոտ, որպեսզի նա այնտեղից վարձկան զորք բերի: Նիկեփորը մեկնեց այնտեղ և, հավաքելով 6.000 հոգի, գնաց Պոնտոս ու դրանից հետո ձգտում էր զսպել Ռուսելիոսին: Այդ ընթացքում այլանները սկսեցին պահանջել պայմանավորված գումարը և Նիկեփորը, ոչինչ չունենալով նրանց վճարելու համար, ավելի լավ համարեց ինքնան հնարավոր է շուտ մարտնչել Ռուսելիոսի հետ, բան ցրել այլանական զորքը: Այլանները, սակայն, համառորեն պահանջում էին աշխատավարձը և, բանի որ Նիկեփորը չէր կարող այն վճարել, գրեթե բոլորը հետ գնացին և միայն քերը մնացին: Դրանցով նա մարտնչեց, սակայն Ռուսելիոսը նրանց փախուստի մատնեց և ոչ քիչ բանակությամբ կոտորեց, իսկ մյուսներին էլ ցրեց Պոնտոսի բաղաբներում» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 19):

³³²⁷ «Կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**), լսելով այդ մասին, գտնում է, որ ավելի ձեռնտու է, որ թուրքերը տիրեն հռոմեացիների շրջաններին, բան թե Ռուսելիոսը հաստատվի մի վայրում, այդ միտքը Նիկեփորն էր նրա գլուխը մտցրել: Կայսրը ահա, թեև երիտասարդ, բայց գործունյա ու խելամիտ մի ազնվականի՝ պրոեդրոս Ալեքսիոս Կոմնենոսին (**Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի-ն – Մ.3.**) ուղարկեց, որն Ամասիա բաղաբը գալով, սպասողական վիճակի մեջ էր: Ռուսելիոսը, թուրքերի առաջնորդի հետ բարեկամական դաշինք կնքած լինելով, որպես արդեն նրա ծանոթ ու մտերմ, առանց զինվորների նրա մոտ գնաց: Մի օր նրանց հետ ընթերցին, նա ձեռքակալվեց և կապանքների մեջ առնվեց: Թուրքերի համար հռոմեացիներին երդվել և երդումը դրժելով խաբելը սովորական բան է...: Թուրքերը կարծում էին, որ Ռուսելիոսի համար անչափ մեծ բանակությամբ ոսկի կատանան, սակայն Ալեքսեյին հաջողվեց իջեցնել նրանց պահանջած գինը: Եվ ահա, տեղեկացնելով կայսեր իր գալու մասին, նա Սև ծովի ափերով ուղղություն բռնեց դեպի մայրաքաղաք...: Պրոեդրոս Ալեքսիոսը Ռուսելիոսին մեծ գումարով գնելով, կապյալ վիճակում բերեց կայսեր, որը, կարծես Ռուսելիոսը փախստական ստորակ լինելը, նրան համձնեց դաիհմներին: Նրանք արջառաջիկներով սարուստիկի խոշտանգումների ենթարկվեցին նրան, ապա ամենախափաղաչուն մի աշտարակում բանտարկեցին՝ շոթայակապ և առանց որևէ հոգածության» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, գտնում էր, որ ավելի ծեռնտու է, որ թուրքերը տիրեն հռոմեացիների շրջաններին, քան թե Ռուսելիոսը հաստատվի մի վայրում, այդ միտքը Նիկեիոսը և Երևանը մտցրել: Կայսրը ահա, թեև երիտասարդ, բայց գործունյա և խելամիտ մի ազնվականի՝ պրոտորոս Ալեքսիոս Կոմնենոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց, որն Ամասիա քաղաքը գալով, սպասողական վիճակի մեջ էր: Ռուսելիոսը, թուրքերի առաջնորդի հետ բարեկամական դաշինք կնքած լինելով, որպես արդեն նրա ծանոթ և մտերիմ, առանց զինվորների նրա մոտ գնաց: Մի օր նրանց հետ ընթերցիս՝ նա ծերբակալվեց և կապանքների մեջ առնվեց: Թուրքերի համար հռոմեացիներին երդվել և երդումը դրժելով խաբելը սովորական բան է: Պրոտորոս Ալեքսիոսը, Ռուսելիոսին մեծ գումարով գնելով, կապալ վիճակում բերեց կայսեր, որը կարծես Ռուսելիոսը փախստական ստորուկ լինելը, նրան հանձնեց դաիհներին: Մտանք նրան արջառաքելիքով սարսափելի խոշտանգումների ենթարկեցին, ապա ամենախաղաղությամբ մի աշտարակում բանտարկեցին՝ շղթայակապ և առանց որևէ հոգածության» (Ռովիանտես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII-Պարապիսակես»):

«19/ Երբ այդ մասին գեկուցեցին վասիլևս Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.), նա իր մոտ կանչեց հիանալի երիտասարդ Ալեքսեյին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), բանգի նախախնամությանը հաճո էր եղել, որ նրա խիզախությունը ի վերջո հայտնի դառնա: Կանչված վասիլևսի մոտ՝ նա հայտարարվեց ստրատոպեդարխ և Ռուսելիոսի դեմ մղվող պատերազմի լիիրավ առաջնորդ: /20/ Ալեքսեյը պատրաստակամորեն ընդունեց վասիլևսի այդ առաջարկը, սակայն նրա մայրը, լսելով այդ մասին, սկսեց ստիպել որդուն հրաժարվել իրեն տրված իշխանությունից, ասելով, որ Ռուսելիոսի դեմ պատերազմը ոչ երիտասարդական ուժ ու խելք է պահանջում, որ դրա համար պետք է շատ տեսած ու արած մի մարդ: Ալեքսեյը, սակայն, ուժեղ խնդրանքներով համոզեց նրան և, ուղեկցվելով վերջինիս աղոթքներով, ճանաչեց ինչ ոչ փող ուզելով վասիլևսից ռազմական ծախսերի համար, ոչ էլ՝ բավարար գորք: Անցնելով պահպանողական Ռոմսոսը և ժամանելով Ամասիա՝ նա այստեղ գտավ փրկված ալաններից բերին, թվով մոտ 150 հոգի, և, անհանգստացնելով հակառակորդին, ինքնա հարձակվում էր նրա վրա, այնքան էլ հաղթում էր: Եվ ահա, երբ նա թշնամու հարձակումներ դադարեցրեց, այդ ժամանակ, այլևս վերջինիս կողմից հարձակման չսպասելով, ինքը մոտեցավ Ռուսելիոսի տիրած ամրոցին և, դարան դնելով, ջոկատներն ավարառության համար դրա շրջակայքն ուղարկեց: Գործված դրանից՝ թշնամիները ելնում ու փորձում էին հետապնդել թալանողներին, սակայն նա դուրս էր թողնում դարանից և, զբաղեցնելով ամրոց տանող ճանապարհը, փակում նրանց հետադարձի ուղին և ուղղվում էր այնտեղ, որտեղ ամրացված էր նա: Ալեքսեյը կենդանի գտնում էր, բանի որ ամրոց ճանապարհը փակ էր լինում: Հաճախ կրկնվող այդ հնարքը՝ նա բարբարոսին ուժ ղեկավարություններ հարուցեց: Բավարար ուժեր ունենալով՝ Ռուսելիոսը ցանկանում էր նրա հետ հարցը վերջացնել մեկ մարտում, բայց ստրատոպեդարխը իր հերթին, զորքի պակաս զգալով, ձգտում էր հակառակորդին հարթել ռազմավարական արվեստով: Դրա համար էլ, երբ սա կենտրոնացրեց զորքը, նա ցույց տվեց, թե պատրաստակամ է հանգիստ մնալ, բայց մի բանի օր անց գաղտնի կերպով ծանախ ելավ ու, գտնվելով հակառակորդից ոչ հեռու, սկսեց դարաններ դնել, հաճախակի հարձակումներ գործել և իսկ ռազմական փոխարդարալիքները: Երբ այդ մասին հայտնի դարձավ բարբարոսին՝ նա այստեղ օգնական ռազմիկներ ուղարկեց, սակայն, ընկնելով դարանը, նրանք բոլորը կենդանի գերի ընկան: Նրանց պատելով Ալեքսեյը հանցագործություն էր համարում, բանգի նրանք բոլորը բրիտանոյաններ էին: /21/ Այս հաճախ կրկնվող դեպքերն ուժեղ տխրեցրին բարբարոսին, բանգի, որ քաղաքները, որ առաջ հնազանդվում էին նրան կամ վախից, կամ էլ նրա կողմը տրամադրված լինելուց, այժմ, հույս չունենալով նրա օգնության վրա, նրան ոչինչ չէին տալիս: Դրա համար էլ, կարիք ունենալով գումարի, Ռուսելիոսը մտածեց մի բան, սակայն, ինչպես հետազգայում պարզվեց, անմիտ մի բան: Դրանից բխ առաջ Պարսկաստանից մեծաթիվ թուրքերի հետ ելել էր Թուրքախը, որպեսզի ամայացնի հռոմեական երկիրը, և ահա Ռուսելիոսը որոշեց կապ հաստատել նրա հետ ու դաշնակից դարձնել ստրատոպեդարխի դեմ: Եվ ահա, սկզբում նա դեսպաններ ուղարկեց, իսկ հետո էլ ինքն անձամբ եկավ թուրքերի ճամբար, հանդիպեց Թուրքախին, նրանից խոսք առավ ու վերադարձավ ամրոց՝ խոստանալով շուտով կրկին գալ նրա մոտ: Իր հերթին, նա պարզեց, որ Ռուսելիոսը գնացել է Թուրքախի մոտ, ստրատոպեդարխը ինքը ևս հարուստ նվերներով դեսպաններ ուղարկեց և հիշեցրեց նրան պարսից տիրակալին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մեյի-Շահի – Մ.Ֆ.) հետ հռոմեական վասիլևսի բարեկամության մասին՝ խնդրելով նրան որպես դեսպաններ ուղարկել ամենավստահելի մարդկանց, բանի որ պատրաստվում է նրան մի գաղտնի բան հայտնել, որն իրեն մեծ օգուտ կտա... /22/ Եվ ահա, երբ Ռուսելիոսը եկավ Թուրքախի մոտ, նա ձևացրեց, թե ուրախ է նրան, սակայն, ընթերցելով նրան հետ միասին, ծանկեց նրան ու կապակված ուղարկեց ստրատոպեդարխին... /24/ Ազատվելով այս ծայրահեղությունից՝ նա այժմ սկսեց մտածել այն մասին, թե ինչպես տիրի Ռուսելիոսի զորքի կողմից զբաղեցրած ամրոցները, սակայն վասիլևսի մոտիկները, որոնք ուղարկվել էին նրա մոտ, ստիպում էին նրան, վերցնելով Ռուսելիոսին, վերադառնալ մայրաքաղաք: Դրան ի պատասխան Ալեքսեյը ասում էր. «Միայն կլինի, եթե մենք, տիրելով մեծ բռնակալի, հանգիստ թողնե՞ք նրա մյուս կողմնակիցներին և զնանք այստեղից, բանգի այդ դեպքում մնացածներից ինչ-որ մեկը անպայման կկարողանա բռնակալել և կրկին կապտամարքեցի քաղաքները: Կարծում եմ, որ բռնակալի հետ միասին պետք է ոչնչացնել նաև բռնակալությունը և, եթե հնարավոր է, տիրել ամրոցներին»: Ասելով այդ՝ նա գործի անցավ և ամենից առաջ սկսեց հսկել ճանապարհները, որպեսզի անհրաժեշտ բաներից ոչ մի բան ամրոց չհասնի: Նա ուժեղ կերպով խոցում էր յուրաքանչյուրին, ով հացի կամ կենսականորեն անհրաժեշտ այլ բաների համար ելնում էր ամրություններից, դարաններ էր դնում և յուրայիններին իր հերթին պարեն ձեռք բերելու ուղարկում, իսկ այդ կայազորները, պարենամթերքի համար դուրս գալով ամրոցներից, ընկնում էին թակարար և ոչնչանում: Այդ անելով հաճախ ու տարբեր կերպ՝ նա ֆրանկներին ղեկավար դրության մեջ դրեց, բանգի այդպես էր վարվում գրեթե ամեն օր: Դրա համար էլ ամրոցներում ամրացածները, չիմանալով ինչ անել, հանձնեցին ստրատոպեդարխին և իրենց անձը, և ամրոցները, իսկ այլ ոչ ոք՝ ուղղակի փախան: Այս կերպ Ալեքսեյը ամեն ինչի տեր դարձավ: Որոշ ժամանակ մնալով Ամասիայում՝ նա հանգստացրեց բոլոր քաղաքները և հաստատուն խաղաղություն հաստատեց՝ համբերակամոր սիրո արժանանալով: Դրանից հետո, վերցնելով իր հետ Ռուսելիոսին, նա ողջունեցի և մեծաթիվ բարենախթանների ուղեկցությամբ գնաց այդտեղից» (Նիկեիոս Բրիենոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 19-22, գիրք 2):

«Իսկ Ռուսելիոսը, պարտություն կրելով ստրատոպեդարխից (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ից – Մ.Ֆ.) մի ամրությունը մյուսի հետևից էր հանձնում և, ղեկավարելով մեծաքանակ զորք ու ունենալով հիանալի զինված ռազմիկներ, զգալիորեն զիջում էր իմ հայր Ալեքսեյին հնարամտությանը...» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 2):

³³²⁸ «Թագավորանիստ քաղաքում էր գտնվում նաև Թեոդորոս Գավրաթը: Իմանալով նրա հանդգնությունը ու եռանդը՝ Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը (1081-1118) – Մ.Ֆ.) որոշեց հեռացնել նրան մայրաքաղաքից ու դրա համար էլ նշանակեց Տրապիզոնի դուքս, մի քաղաքի, որը նա նախկինում խլել էր թուրքերից: Գավրաթը ծննդով խաղիայի լեռնային շրջաններից էր և քաջարի ռազմիկի համբավ էր վայելում, բանգի գերազանցում էր բոլոր մարդկանց իր խելով ու արիությամբ: Ոչ մի և Նույնիսկ ամենափոքր գործում նա անհաջողություն չէր կրում և մշտապես առավելության էր հասնում իր հակառակորդների նկատմամբ, իսկ, տիրելով էլ Տրապիզոնին ու այն տնօրինելով ինչպես իր սեփականությունը, նա ընդհանրապես անհաղթ դարձավ» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 8, մաս 1):

³³²⁹ «Արաբների 468 թվականին արաբները հռոմեներից գրավեցին Մաբուգի նոր միջնաբերդը այն բանից հետո, երբ ութ տարի շարունակ հռոմեները այնտեղ փակված մնացին արաբներից» (Բար-Յերբուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³³³⁰ «Յայտը 572 թվականին Օջին իշխանն ու նրա եղբայր Յալկանը, որ տիրում էին Գանձակի մոտ գտնվող Մայրաք ջուր վայրին, ներգրավվելով տաջիկներից, իրենց ազատագրումով, իշխաններով և ամենայն ունեցվածքով, իրենց հետ ունենալով նաև տուրք Պետրոս առաքյալի մատը, եկան Կիլիկիա աշխարհ: Այստեղ, հաջողությամբ Զրիստոսի ու առաքյալի տուրք մատի, նրանք տաջիկներից գրավեցին ականավոր Լամբրոն բերդը, որը Տավրոսի լեռներում էր՝ մայրաքաղաք Տարսոսի մոտ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1075 կամ Յայտը 522 թվականին Օջին իշխանը, որ տիրում էին Գանձակի մոտ գտնվող Մայրաք ջուր վայրին, հեռանալով տաջիկների բռնություններից, իր եղբայր Յալկանի, ինչպես նաև մոր, կնոջ, ազատագրող, իշխանների հետ և ամենայն ունեցվածքով, իրենց հետ ունենալով նաև տուրք Պետրոս առաքյալի մատը, եկան Կիլիկիա աշխարհ: Այստեղ, հաջողությամբ Զրիստոսի ու առաքյալի տուրք մատի, նրանք տաջիկներից գրավեցին ականավոր Լամբրոն բերդը, որը Տավրոսի լեռներում էր՝ մայրաքաղաք Տարսոսի մոտ» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Յայտը 522 թվականին Օջին իշխանը եկավ Միս և գրավեց Լամբրոն բերդը...: Գագիկի մահից հետո հայերը հունաց ու տաջկաց տիրապետության տակ անիշխան էին մնացել ու դա տևեց 33 տարի, այնքան ժամանակ, մինչև որ Օջին իշխանը գրավեց Լամբրոն բերդը, որը Սսի մոտ է» (Եփրեմ Վարդապետ «Ժամանակագրություն»):

³³³¹ «Ալի-Արսլան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Դերբենտը և Առանը որպես ավատ տվեց իր ամենամեծ գորավար և ամենամերձավոր ծառա Շավթեգինին: Սա Յիջի 469 թվականին եկավ թուրքերի բազմությանը: Փառլունը (Շաղղադյանների Լիդիոյան տնի Ժառոսի իմ Շավիդը – Մ.Ֆ.) հրաժարվեց երկիրը նրան հանձնել: Շավթեգինը հարձակման անցավ և, այն բանից հետո, երբ Փառլունը տեսավ, որ կռվելու ու պաշտպանվելու անկարող է, իրենց պառոնանիստ քաղաք Գանձակը և Առանի այլ մասերը հանձնեց սուլթանի փոխանորդներին: Թուրքերը տեղավորվեցին Առանի երկրում, նրա դաշտերում և սարերում, նրա բոլոր գավառներում ու բերդերում: Ջնջվեց Շաղղադյանների տունը և թուրքերի ձեռքն ընկան նրանց բոլոր գանձերն ու պախտանքները: Ալ-Փառլուն իմ Շավիդը մնաց պաշարված հարապ

բերողում մի որոշ ժամանակ, ապա այն նրանից վերցվեց և նա ձեռքակալվեց: Այսպիսով՝ ջնջվեց նրանց հիշատակը: Փառք նրան, որի հզորությունն անջնջելի է...: Հիշքի 466 թվականին Ֆազլուն ապստամբվեց և նրա երկիրը ձեռքից խլեց, բայց երկու տարի շարունակ չկարողացավ իր կրում կարգ հաստատել: Ալի-Արսլանը (հեղինակը նկատի ունի Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին, սակայն այս ժամանակ Սելջուկյան սուլթանության սուլթան էր Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.) հարձակումներ գործեց Արանի երկրի վրա և այդ տոհմը կործանվեց» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ալի-Արսլան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Ղերբեստը և Առանը որպես ավատ տվեց իր ամենամեծ զորավար և ամենամեծավոր ծառա Շավ-թեգինին: Սա Հիշքի 469 թվականին եկավ թուրքերի բազմությանը: Փաղույնը (Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.) հրաժարվեց երկիրը նրան հանձնել: Շավ-թեգինը հարձակման անցավ և, այն բանից հետո, երբ Փաղույնը տեսավ, որ կռվելու ու պաշտպանվելու անկարող է, իրենց աթոռանիստ բաղաբ Գանձակը և Առանի այլ մասերը հանձնեց սուլթանի փոխանորդներին: Թուրքերը տեղակործնեցին Առանի երկրում, նրա դաշտերում և սարերում, նրա բոլոր գավառներում ու բերդերում: Ջնջվեց Շադդադյանների տունը և թուրքերի ձեռքն ընկան նրանց բոլոր գանձերն ու պահեստները: Ալ-Փաղույն իբն Շավուրը մնաց պաշարված հարադր բերդում մի որոշ ժամանակ, ապա այն նրանից վերցվեց և նա ձեռքակալվեց: Այսպիսով՝ ջնջվեց նրանց հիշատակը: Փառք նրան, որի հզորությունն անջնջելի է...: Հիշքի 466 թվականին Ֆազլուն ապստամբվեց և նրա երկիրը ձեռքից խլեց, բայց երկու տարի շարունակ չկարողացավ իր կրում կարգ հաստատել: Ալի-Արսլանը (հեղինակը նկատի ունի Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին, սակայն այս ժամանակ Սելջուկյան սուլթանության սուլթան էր Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.) հարձակումներ գործեց Արանի երկրի վրա և այդ տոհմը կործանվեց» (Մյունստեր-Բաշի «Պատմություն»):

«Այնուհետև սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Գանձակը: Գանձակի իշխող կարգերով Սարիանգին՝ նա, ողջ այդ երկիրը նվաճելու նպատակով, նրան թողեց 48.000 զինվոր: Փաղույնը (Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.) պատասխարկեց ամուր բերդերում, սակայն չկարողացավ դիմակայել: Նրան ևս դուրս բերեցին ու կալանավորեցին» («Զարթոն-Ցիսվոյեթա», «Զարթոնի մատյանը»):

³³³² «Ապա եկավ սուլթան Սելիմ-Շահը՝ համայն բրիտանական թշնամի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.): Իվանեն իր որդի Հիպարիտին նրան ընդառաջ ուղարկեց, որն էլ իրեն նկատարեց սուլթանին և մնաց նրա մոտ որոշ ժամանակ, ապա փախավ: Սուլթանը եկավ և պաշարելով գրավեց Սաւվիլդը: Եվ ահա գերի դարձավ արդեն ինքը՝ Իվանեն, կնոջ հետ, թոռներով և բոլոր ազնաւորների կանանցով հանդերձ, իսկ Սաւվիլդը սուլթանը պահեց իրեն: Այնտեղ գտնվելու ժամանակ սուլթանը ասպատակեց Զարթոնին, անթիվ գերի և ավար տարավ, ապա հետ դարձավ» («Զարթոն-Ցիսվոյեթա», «Զարթոնի մատյանը»):

«Ապա եկավ սուլթան Սելիմ-Շահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.) և մոտեցավ Սաւվիլդին, որն էլ գրավեց: Նա Հիպարիտի որդի Իվանենին գերեց և ողջ շաբաթ ավերեց» («Զարթոն-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Սրանից հետո նորից եկավ սուլթան Սելիմ-Շահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.), պաշարեց Շաւնուդեն, կրկին գերեց Իվանեն Հիպարիտի որդուն, ավերեց շաբաթ և գնաց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոնի պատմությունը»):

³³³³ «Կարծ ժամանակ անց Սարիանգը ժողովեց իր և Գանձակի ողջ զորքը ու Ղվինի և Ղմանիսի ամիրաների զինակցությամբ շարժվեց Գետրգի թագավորի (Զարթոնի թագավորության արքա Գետրգի II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Ժողովեց արքայից-արքա Գետրգին իր ողջ զորքը Վերին և Ներքին երկրներից, իր մոտ բերեց նաև Կախեթի թագավոր Աղսարթանին (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ին – Մ.Ֆ.) ու բախվեցին միմյան: Աստված հզորացրեց Գետրգի թագավորին, փառավոր խաչի հովանավորությամբ Փարցիսիսի մոտ նա հարձակվեց նրանց վրա, փախուստի մատնեց Սարիանգի բանակին, ցրիվ տվեց և կոտորեց: Երեկու էր և գիշերը փրկեց Սարիանգի զորքի մնացորդներին, իսկ արքայից-արքա Գետրգին էլ անկողնուստ ու խաղաղ վերադարձավ իր թագավորությունը» («Զարթոն-Ցիսվոյեթա», «Զարթոնի մատյանը»):

«Ապա նույն տարին Սարիանգը, գալով սուլթանական զորքով, բանակեց Սաւվիլդի դաշտում, ուր եկան նաև Գետրգի թագավորի (Զարթոնի թագավորության արքա Գետրգի II-ի – Մ.Ֆ.) զորքերը: Ընդհարում տեղի ունեցավ Փարցիսիսում, Գետրգի զորքը հաղթեց և փախուստի մատնեց պարսիկներին, բանգի մեծ հաղթանակ տվեց նրան աստված» («Զարթոն-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³³³⁴ «Ախսիւր թուրք էր՝ բայց և պատերազմող մարդ: Նա պարտության էր մատնել Եգիպտոսը և նրա թագավոր Ադիլին գանահարելով դուրս հանել այդ երկրից: Նա Եգիպտոսի ձեռքից գրավեց Երուսաղեմը սուրբ քաղաքը, Ղամակուրը և ծովեզոյա բոլոր քաղաքները» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այս Արդուխը գրավեց Երուսաղեմը» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Արթիզը (Ղամակուրի էմիրության հիմնադիր էմիր Արթիզը – Մ.Ֆ.) հասավ Երուսաղեմին և տիրեց նրան: Նա տիրեց նաև Պաղեստինին, Տյուրոսին ու Սիդոնին» (Սիբայե Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալմուշը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև ողջ Պաղեստինը, Տյուրոսը, Սիդոնը, Ղամակուրը, Երուսաղեմը, Մեծ Շաբաթ և ողջ Կիլիկիա երկիրը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 237):

«Պետք է ասել, որ դեռ այն ժամանակ, երբ Աստիզը գտնվում էր պաշարման մեջ, Երուսաղեմին տիրել էին Պարսից արքայի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահը – Մ.Ֆ.) հրամանին ենթարկվող թուրքերը» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 7, գլուխ 1):

«Այս ընթացքում թուրքերը գրավեցին նաև սուրբ քաղաք Երուսաղեմը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Հիշքի 463 թվականին եգիպտական խալիֆ ալ-Մուլթասիմ-բիլլահ Ուբայդալլի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի – Մ.Ֆ.) օրոք Ղամակուրի կառավարիչ Աթիզ-իբն-Աուկ ալ-Խորեզմի տիրեց Երուսաղեմին և Ռամլային» (Մուլքի-Էդ-Ղին «Երուսաղեմի և Յեվրոնի պատմությունը»):

³³³⁵ «Մի բանի օր անց լուր ստացվեց, որ թուրքերը մեծ թվով ուղղություն են բռնել դեպի Ասորիք: Դրա համար էլ, վերցնելով զորքը, դուբար եկավ նրանց դեմ: Նրան ուղեկցում էր նաև բոլոր կողմից փեսան՝ Կոնստանդինը՝ վասիլևս Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) որդին: Հանդիպելով, սակայն, թուրքերին ու նրանց հետ մարտի մեջ մտնելով՝ դուբար ջարդվեց և, չնայած արիքաբար մարտնչում էր, սակայն այնուհանդերձ, մեծաթիվ վերքեր ստանալով, գերի վերցվեց, իսկ Կոնստանդինը սպանվեց: Անտիոքացիք, սակայն, անմիջապես ուղարկեցին 20.000 ոսկեդրամ և, փրկագնելով նրան գերությունից, փորձում էին բուժել պատերազմում ստացած նրա բոլոր վերքերը» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 29):

³³³⁶ «Այնուհետև աստված Գետրգին (Զարթոնի թագավորության արքա Գետրգի II-ին – Մ.Ֆ.) շնորհեց հույների բռնագրաված բերդերը: Նա հույներից գրավեց Անակոփիան՝ Աբխազաց երկրի բերդերից գլխավորը, ինչպես նաև Կղարջի, Շավքի, Զավախի և Արտահանի բազում բերդեր» («Զարթոն-Ցիսվոյեթա», «Զարթոնի մատյանը»):

³³³⁷ «Ասորիքի պատմիչներից մեկը հիշել է, թե Աթիզը (Ղամակուրի էմիրության հիմնադիր էմիր Աթիզը – Մ.Ֆ.), երբ հասավ Կախիք, զորահրամանատարը ամիր ալ-Զույուշ Բադրի (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չալը – Մ.Ֆ.) զորքը կազմակերպեց և արաբներից ու երկրի այլ բնակիչներից մեծ զորք հավաքեց: Նրանք ընդհարվեցին, Աթիզը փախուստի մատնվեց և նրա զորքի մեծ մասը կոտորվեց ու փախավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Էմիր ալ-Կիայուսը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չալը – Մ.Ֆ.) ուժեղ էր պատերազմներում, երբ դուրեցրել 2.000 ծիպկորներով հասան Սահրազտ և տիրեցին ալ-Սարիային: Նրանցից ոմանք անցան ալ-Մահալլա, թալանեցին այն և սպանեցին նրա բնակիչների մեծ մասին: Նրանք տիրեցին ալ-Ղարբիային և հասան Բիթմա: Նրանց առաջնորդը Սալարն էր, որի անունը Աթիզ էր (Ղամակուրի էմիրության հիմնադիր էմիր Աթիզը – Մ.Ֆ.), և նա հայտնի էր որպես ալ-Աբսիս: Նրա հետ էին նրա եղբայրները և ալ-Մամուլը, ինչպես նաև՝ Նասր ալ-Կիայուս իբն Բալդուինը: Ամիր ալ-Կիայուսը եկավ նրանց դեմ, հաղթեց նրանց և սպանեց: Աթիզը պարտվեց և մի փոքր խմբի հետ փախավ Ասորիք: Այդ ժամանակ էմիր ալ-Կիայուսը սպանեց նրա վերոհիշյալ երկու եղբայրներին, ինչպես նաև Նասր ալ-Կիայուսին: Էմիր ալ-Կիայուսն իր զորքով վերադարձավ Կախիք՝ հզոր, հաղթական, ուրախ և երջանիկ: Էմիր ալ-Կիայուսի բանակի մեծ մասը հայեր էին» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Այս Արսիանը Եգիպտոսը սարսափի մեջ էր գցել ու դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա դեմ դուրս եկավ Եգիպտոսի թագավոր Ագիզի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի – Մ.Ֆ.) հայազգի ծառան, որին նա անցյալում գերի էր բռնել ու բերել էր՝ նրան տալով Ամիր-Շոշ անունը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Չալը – Մ.Ֆ.): Սա հայ զինվորներից բաղկացած զորագունդը հանեց Ախսիսի դեմ և պատերազմեց, որից հետո Եգիպտոսում խաղաղություն տիրեց» (Ամբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ այսպես, երբ թուրքերը գրավեցին արևելյան բոլոր երկրները, նրանք հսկայական ուժի հասան և ներխուժեցին Լույսիկ Եգիպտոս» (Գիյոմ Տյուրպացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ Անտրիբուս թուրքմենների ու եգիպտացիների զորքերի միջև մեծ պատերազմ եղավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³³³⁸ «Այդ ընթացքում Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) չիմանալով, ինչպես ինձ է թվում, Վասիլակիի և Բրիեննոսի համախոհության մասին, առաջինին Նշանակեց Իլիոիայի դուքս և հրամայեց, եթե կարող է, բռնել Բրիեննոսին ու կապկալված բերել Կոստանդնուպոլիս: Երբ այդ մասին լուրը հասավ Բրիեննոսին, նա տեսավ, որ իրեն այլևս պետք չէ դանդաղել և հապտապ եկավ Ադրիանապոլիս: Եվ ահա նա ծանապարհ ընկավ՝ հետը տանելով ոչ մեծաթիվ մի զորք: Նույն այդ ժամանակ Դրիոիսիա շտապեց Վասիլակին՝ հույս ունենալով այնտեղ հանդիպել Բրիեննոսին: Ահա և այնպես ստացվեց, որ նրանք հանդիպեցին Թեսալոնիկեի մոտ և Վասիլակին հասցրեց զբաղեցնել բաղաբը: Տեսնելով, որ Բրիեննոսը իր հետևից փոքրաթիվ զորք է տանում և այն զգալիորեն թույլ է իր բանակից, Վասիլակին կարծես մոռացավ երդումն ու պայմանավորվածությունները նրա եղբոր հետ և հարձակվեց Բրիեննոսի վրա: Վերջինս, սակայն, արհաբար դիմացավ հարձակմանը և, սպանելով Վասիլակիի շատ ռազմիկների, ստիպեց վերջինիս դիմել փախուստի ու ապաստանել բաղաբում: Այստեղից Վասիլակին նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց և խնդրեց վերականգնել երդումով հաստատված պայմանավորվածությունը, որը կնքված էր նրա եղբոր հետ: Բրիեննոսը շատ պատրաստակամ կերպով հաստատեց այդ պայմանը» (Նիկեիոս Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 3, մաս 8):

«Երբ Բուստարիստեսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոս III Բուսիմառը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Բյուզանդիոն, արևմուտքը սասանեց մի այլ ապստամբական չարամտություն: Դյուրոիսիոնի պաշտոնանկ արված դուքս, պրոտեորոս Նիկեիոս Բրիեննոսը իրեն կայսր հռչակեց և, տեղի զինվորների իր հետևից տանելով ու օգտվելով նրանց համագործակցությունից, այնտեղից դուրս եկավ, փութալով դեպի Ադրիանապոլիս, բանձի Չովհանները, իր հարազատ եղբայրը, ծրագրվող խռովության համար արևմտյան զորքերից ոմանց կարգի էր բերել և մեծաթիվ վարյազների ու ֆրանկների էր նախապատրաստել՝ միանալու եղբորը, ինչպես և այդ բաղաբի կատապանին, որ իր ազգականն էր: Սրանք, նախքան Բրիեննոսի՝ Ադրիանապոլիս հասնելը, նրան կայսր հռչակեցին և հայտարարեցին: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) պետական գործերը թույլ էր վարում, թե չէ նա շատ հեշտությամբ պարտության կմատներ Բրիեննոսին, բանի որ «Ամահներ» կոչվող հատուկ զորք ուներ, ինչպես և ամբոխից հավաքագրված մի ուրիշ կարգին զորք: Նրա համար ամենից դյուրինը նախ և առաջ Ադրիանապոլիս գտնվողների վրա հարձակվելն էր, ապա նաև հենց՝ Բրիեննոսի, բայց, ինչպես ասվեց, հարցին մատների արանքով նայելով, նա Բրիեննոսին բարձրացրեց, փոքրից մեծ դարձրեց և իր համար գործ բացեց: Նրան փոխարինելու ուղարկված պրոտեորոս Նիկեիոս Վասիլակիսը Թեսալոնիկեում հանդիպեց Բրիեննոսին և, եթե նա խելամիտ գործեր, հենց ապստամբության սկզբում նրան հեշտությամբ կհաղթահարեք» (Չովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

³³³⁹ «Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի Ադրիանապոլիս և հանդիպեց եղբոր հետ, որը հսկայական զորք էր առաջնորդում: Չովհաննեսին մոտ էին մակեդոնական ու թրակական զնդերն, իրենց թևալին հրամանատարների հետ: Նրանց հետ էին միացել նաև բաղաբային իշխանությունները և նա բոլորին սիրալիք ընդունելություն էր ցույց տալիս, բանի որ ավելի ուշադիր ու շփոթ մարդ էր, քան եղբայրը: Եվ ահա, ծամբար զարկելով, նրանք պատրաստվեցին սիրագործությունների: Չովհաննես Բրիեննոսին թվում էր, թե չպետք է դանդաղել ու ժամանակը բաց թողնել: Փայլով եղբոր մոտ արքայական Նշանակներով՝ նա սկսեց ստիպել վերջինիս դրանք իր վրա դնել և, երբ աս հրաժարվեց ու ժամանակ պահանջեց մտածելու համար, Չովհանները սկսեց համոզել բոլորին, որ, եթե կարող է, ստիպել նրան այդ անել ուժով: Բրիեննոսի ոգու ամրությունը, սակայն, հաղթանակեց և նա հայտարարեց, որ հաջորդ օրը կհավաքի բաղաբացիական առաջնորդների, այլ առաջնորդների և զնդերի պետերի խորհուրդ, որպեսզի այդ ընդհանուր հավաքություն բոլորի համար օգտակար մի որոշման հանգեցնի: Այս կերպ այդ օրը նա հաղթանակ տարավ եղբոր և այլ առաջնորդների պառթկման դեմ, սակայն մի դեպք այնուհանդերձ ստիպեց նրան հնազանդվել համառ ցանկությանը: Տրայանապոլիս կայազորը, ցանկանալով հավատարմություն պահպանել իր սիրականի, փակեց բաղաբային դարպասները և բարձրացավ պարիսպների վրա՝ բաղաբը հսկելու նպատակով: Լսելով այդ մասին՝ Բրիեննոսի ռազմիկներից շատերը այդտեղ վազեցին, որպես տեսարան դիտելու՝ անգնե: Այդ ժամանակ բաղաբում գտնվողները սկսեց փրկվելով նրանց ու մեղադրել անհավատարմության մեջ, իսկ բաղաբից դուրս գտնվողներն էլ պատասխանեցին այդ ծանկունտներին: Դետո սկսեցին իրար վրա փայտել նետեր, իսկ երբ այդ վնասն լուրը ճամբար հասավ, կռվի վայր ավելի շատ զորք շտապեց և ոմանք մտածեցին աստիճաններ պատրաստել՝ սպառնալով անմիջապես վերադառնալ: Երբ այդ մասին լուրը հասավ Բրիեննոսին՝ նրան անչափ անախորժ թվաց, որ, բանի դեռ ինքը դանդաղում է ու հեռու մնում բռնակալությունից, իր ռազմիկներն արդեն բռնակալության հատկանիշներ են ի հայտ բերում մի բաղաբի նկատմամբ, որտեղ շատ լավ մարդիկ կան և առաջին քայլի վրա են ձեռքերը հայրենակիցների արյունով պղծելու: Դրա համար էլ նա անմիջապես մարդ ուղարկեց ռազմիկներին հարձակումից հետ պահելու համար: Ուղարկվածները ժամանեցին կռվի վայր ավելի շուտ, քան այն մի մեծ ճակատամարտի կկերպանվեր, և զայեցին ռազմիկների կատաղությունը: Այդ դեպքից հետո պետքական համարվեց բաղաբային պարիսպների մոտ պահակազոր թողնել, որպեսզի բաղաբացիները գիշերը բաղաբից արտագրոհ չիրականացնեն և զորքը չփոթի չմատեն: Իրականացվեց նաև այդ հրահանգը: Այդ ժամանակ արքայական իշխանությանը ձեռք մեկնողի որդի Պատրիկոս Բրիեննոսը, որը հազիվ էր ելել մանկական հասակից, մի առույգ և համարձակ տղա, իր հետ վերցնելով երկու հասակակիցներ, դրանք Կացամուտիոսին ու Վասիլ Կուրտիկին էին, որը նաև Չովհաննեսիցն էր կոչվում, կարծես խաղալու համար գնաց այնտեղ, որտեղ գտնվում էին բաղաբից դուրս պահակություն անելու համար Նշանակված ռազմիկները: Հասնողվելով, որ նրանք զվարթ են մնում՝ նա նրանց գովեստի արժանացրեց, իսկ հետո, հետևում թողնելով նրանց, մոտեցավ բաղաբին ու սկսեց քայլել պարիսպների մոտ, որպեսզի գննի այն, ինչպես նաև բաղաբային պահակազորին: Տեսնելով, որ բաղաբի կողմից պահակության համար դրված բոլոր պահակները քնած են, նա հետադարձ ճանապարհի պատահաբար գտավ հապճեպ պատրաստված աստիճաններ և, հրամայելով հետևել իրեն, որպեսզի դրանք վերցնեն ու հենեն բաղաբային պարսպին, առաջինը ելավ պարսպի վրա, իսկ նրա հետևից էլ ելան ուրիշները: Հայտնաբերելով, որ պահակազորը իրոք խորը քնի մեջ է ընկղմված և չի գիտակցում, թե ինչ է կատարվում շուրջբոլորը, նրանք, մերկացնելով թերթը, շրջապատեցին քնածներին, հետո արթնացրին և հրամայեցին հռոմեական կայսր հռչակել Նիկեիոսին: Այստեղ, ազդված անակնկալից և իրենց առջև փորձանք տեսնելով, ոմանք հիմքաբերաբար նետեցին իրենց պարիսպներից, իսկ մյուսներն էլ հրամանին իրականացրին թույլ ու կորտվող ձայնով, բանից նրանց ձայնը վախից կորել էր: Անմիջապես էլ այդ մասին հայտնի դարձավ բաղաբի բնակիչներին, որոնք ենթադրեցին, որ բաղաբն արդեն գրավված է, բոլորը վազեցին, որպեսզի գեներ վերցնեն ու պաշտպանվեն, բայց արդեն հուսահատվել էին և փրկության միակ միջոցը Բրիեննոսին կայսր հռչակելն էին համարում: Եվ ահա բոլոր սկսեցին միասնաբար կոչեղով ներքոցել Նիկեիոսին և, ձեռքերը մեկնելով պարիսպների վրայից, խնդրում էին նրան փրկել բաղաբը: Երբ այդ կոչերը ուժեղացան, ողջ զորքը վազելով հավաքվեց բաղաբի մոտ և փորձեց աստիճաններով մագլցել պարիսպները, սակայն Բրիեննոսի որդին զսպեց նրանց ձգտումները և հրամայեց զորքին, կանգնելով ներքևում՝ իրենց կոչերը միացնելով բաղաբի ներսում գտնվողների կոչերի հետ» (Նիկեիոս Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 3, մաս 8, 9):

«Բրիեննոսը, հասնելով Տրայանապոլիս, այնտեղ հանդիպեց իր եղբորը՝ Չովհաննեսին, և Ադրիանապոլսից եկած ֆրանկներին ու մակեդոնացիներին՝ համակիր մյուս զորքին: Հենց այնտեղ նա հազավ կայսերական Նշանակները: Ամեն ինչ սարսափելի երդումներով և դաշնադրությամբ ապահովելով՝ նա կայսր հռչակեց ու մեծաթիվ թիկնապահներով որպես կայսր գործի լծվեց: Նա փառք ու պատվով մուտք գործեց Ադրիանապոլիս, որտեղ իր նկատմամբ սիրալիք ու հնազանդորեն տրամադրված բաղաբացիների կողմից փառավոր ընդունելության արժանացավ: Պրոտեորոս Կոստանդին Թեոդորականը, փոքրաթիվ մարդկանցով հարձակման անցնելով, Բրիեննոսի համակիրների կողմից ձերբակալվեց ու նրա մոտ գերի բերվեց: Նա փառավորված մարդ էր, Նշանավոր ստիճից սերող, նա անուն էր հանել իր անբժ լեղեղաղավարությանը, բայց կարծես հասարակ ու սովորական ծագում ունեցող մարդ լինել և անուշադրության էր մատուցել: Նա, սակայն, խռտանգումների չենթարկվեց, թեև, նկատի ունենալով Բրիեննոսի և իր միջև եղած նախկին թշնամությունն ու արյունահեղ հակամարտությունը, սպասում էր այդ բանին: Նա նրան աքսոր ուղարկեցին Մակեդոնիայի ինչ-որ բաղաբ, որտեղ նա շուտով կնքեց իր անկյանացուն» (Չովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

³³⁴⁰ «Երբ այդ ամենը որոշվեց, Բրիեննոսը, պատվելով իր եղբայրը, մագիստրոս Չովհաննեսին կուրապալատի աստիճանով և հայտարարելով նրան սխտերի դուստրիոսը, բավարար ուժերով նրան ուղարկեց Բյուզանդիոնի վրա՝ տալով նաև զորավարների ոչ քիչ բանակություն: Ընդունելով զորքը՝ Չովհաննեսը ճանապարհ ընկավ: Նրան հետևեցին ոչ քիչ թվով սկյութներ, ոչ թե օտար կամ վարձկան, այլ նրանց թվից, որոնք հինուց ի վեր հռոմեական տերության հպատակներն էին: Մոտենալով Կոստանդնուպոլիս՝ սխտերի դուստրիոսը ճամբար զարկեց և սկսեց փորձեր կատարել առաջանալ: Բաղաբի ներսում գտնվողները, զայրացած լինելով ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) վրա և իմանալով Բրիեննոսի արիությանը, արդեն սկսեցին ցույց տալ այն, ինչ տածում էին նրա նկատմամբ ներքուստ, սակայն թշնամաբար տրամադրված սատանան ամեն ինչ շուտով թշնամության վերածեց և ահա թե ինչի կապակցությամբ: Դուստրիոսի ճամբարը գտնվում էր Վլախերնյան պալատի դիմաց Կոստիդիոն կոչվող վայրում, որտեղ մեծ ու գեղեցիկ սրբոց Անարժաթից տաճարն էր և ամրություն էր կառուցված: Եվ ահա նրա ծառաներից ոմանք, իսկ հնարավոր է նաև ռազմիկների թվից, աննկատ հատելով բաղաբի դիմաց բաշված շղթան,

սկսեցին թափառել Ստեփանոսի մասերով և, պատճառ բռնելով անհրաժեշտը ձեռք բերելու հանգամանքը, սկսեցին թալանել այն ամենը, ինչ ձեռքերն էր ընկնում: Քանի որ, սակայն, քաղաքամատուցի բնակիչները ամեն ինչ նախապես բաղաբ էին տեղափոխել, նրանք, բռնկելով գայլորայթություն, որոշեցին այրել դրանք: Լսելով այդ մասին՝ դոմեստիկոսը հրամայեց անմիջապես հետ պահել նրան այդ անխոհեմ գործից և հանգցնել կրակը, սակայն դա ոչ մի օգուտ չտվեց, քանի որ կրակը արդեն բարձր էր հառնել և լավում էր ամեն հանդիպածը: Այդ ժամանակ շատ զեղեցիկ շենքեր այրվեցին: Այդ պատահարը բաղաբի բնակիչների մոտ գայլորայթ առաջացրեց և փոխեց նրանց նախկին տրամադրվածությունը: Բրիտենոսի նկատմամբ: Եվ այսպես, հույսը կորելով բաղաբի իր կողմը գրավել համոզելու միջոցով, գործից հրամանատարը սկսեց պատրաստվել պաշարման, իսկ այդ ընթացքում ցամաքի կողմից վասիլևսը բաղաբի պարսպի պահապան նշանակեց իր հարազատ եղբայր Կոնստանտին և Ալեքսեյ Կոմենտոսին (**Բրուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**), որոնք, ռազմիկների պակաս զգալով, պարսպների վրա տեղակայում էին ում պատահի՝ զինելով նույնիսկ իրենց տնային մարդկանց և իրենք էլ հսկելով ու պահպանելով բաղաբը: Մի օր Ալեքսեյ Կոմենտոսի ռազմիկները, նկատելով, որ Բրիտենոսի ռազմիկներից ոմանք, որոնք ելել էին պարենամթերք ձեռք բերելու համար, մոտեցել էին ծովափին ու վերադառնում էին բաղաբ, սակայն հետ էին մնացել յուրայիններից, շտապ դուրս եկան դարպասներից, հարձակվեցին նրանց վրա և, մինչ մյուսները իմացան այդ մասին, գերելով միևնույն 20 հոգու, նրանց հետ միասին վերադարձան բաղաբ: Այդ սխրագործության մասին լուրը անմիջապես տարածվեց ամենուր և այնպիսի մեծ նախանձ առաջացրեց Կոնստանտինի մոտ, որը դեմ առ դեմ մեղադրում էր Ալեքսեյ Կոմենտոսին, թե ինչու՞ նա իրեն էլ մասնակից չի դարձրել այդ գործին: Վասիլևսը, ընդհանրապես, ուրախացավ այդ պատահարից և հանդիսավոր կերպով շնորհակալություն հայտնեց: Կոմենտոսի այդ արարքը առիթ տվեց կենտրոնի, որ կազմակերպի իր թոռան և Ալեքսեյի ամուսնությունը ու իրոք այն անմիջապես էլ կատարվեց, հենց որ բաղաբի պաշարումը հանվեց, իսկ դա տեղի ունեցավ հետևյալ կերպ: Բրիտենոսի գործերի հրամանատարը, բաղաբի պաշարումը դիտարկելով որպես ժամանակի իզուր կորուստ, մտադրվեց այլևս չտանջել գործին և հանել պաշարումը: Նա, սակայն, ամաչում և նույնիսկ վախճում էր, որ, նախանցի կապակցությամբ գործը չբաժանվի: Եվ ահա նրա պատշաճ պատրվակ էր պետք, որպեսզի հանկ պաշարումը և դրանից որևէ վնաս չկրի: Գտնվելով այդ մտածումներով մեջ՝ նա լուր ստացավ, թե սկյութների մեծ բանակություն անցել է Էմնոնը և, ցրվելով հերոսներում, ամայացնում է այն: Որպես առիթ օգտագործելով այդ հանգամանքը՝ գորավարը հանեց պաշարումը և նետվեց սկյութների վրա: Նրանց հանդիպելով հետադարձ ճանապարհին՝ նա սրանց փախուստի մասնեց և ահագին մարդ կոտորեց, իսկ մյուսներին էլ գերեց ու բերեց եղբոր մոտ: Գերի վերցվածները նրան հնարավորություն ընձեռեցին սկյութների հետ խաղաղ բանակցություններ սկսել: Սրանք, տալով հայտնի պատմություններ, հետ ստացան իրենց գերիներին և պարտավորվեցին լինել նրա դաշնակիցները» (Նիկեփոր Բրիտենոս «Պատմական նոթեր», գիրք 3, մաս 11):

«Բրիտենոսը, լինելիքին անտեղյակ, մարդը ապագայի հանդեպ կույր է, գործի լծվեց: Իր ազգականուհի Բատացիայի գործակցությամբ Ռեդեստոսն էլ իր կողմն անցավ: Ռեդեստոսից նույնիսկ, Պանիոնի վրա հարձակվելով, նրա բնակիչներին ստիպեցին Բրիտենոսի կայսր հռչակել: Նա, իր եղբորը կուրապարտելու պատվաստիճանը տալով, նախ մյուսներին էլ՝ իրենց դիրքին համեմատ, որոշեց մայրաքաղաքը սարսափահար անել՝ իր եղբորը ուղարկելով: Նա նրան տվեց մեծաթիվ զորք և ինչու ունեղ, որ բաղաբացիներն, անչափ գայլորայթ ու ատելությամբ լցված լինելով կայսեր (**Բրուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը - Մ.3.**) ու լողորթի դեմ, իր կողմը կանցնեն և որոշ պայմաններով իրեն բաղաբ կընդունեն, որով ինքն էլ, առանց որևէ երկյուղի, թագավորական արդուզարդով մուտք կգործի, բայց նա իր հաշիվների մեջ չարաչար սխալվեց: Թեև նա ավերեց Դերակլիան, նրա բազում բնակիչներին կոտորեց, իսկ մի փոքր առաջ Սիլիվիոսը Նստող պրոնեորոս Ալեքսիոս Կոմենտոսը (**Բրուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) նախանցել էր, բայց նախաբաղաբի բնակիչներն ամենևին էլ իրար չանցան Բրիտենոսի գործի ներկայությունից: Այդ գործը դիրք գրավեց Վասիլևսի պարսպի երկարությամբ և, դիմադրության հանդիպելով, անցավ սուրբ Պանտելեիմոնի կամուրջի վրայով: Դրանից հետո, այն կողմում գտնված ամեն ինչը կրակի տալով, բայց խոսքի արժանի ոչինչ չանելով, այս գործը վերադարձավ: Ինքը՝ Բրիտենոսը, երկու տազմա վերցնելով, հասավ Աթյուրա, իսկ մնացած գործն ուղարկեց ձմեռելու» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»):

³³⁴¹ «Կայսրն (**Բրուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը - Մ.3.**) իր գլխին եկած փորձություններից հետո հազիվ մտաբերեց դեռևս բանտում շղթայակապ գտնվող Ռուսելիոսին, որը փորձ էր արել Բոստանիստեսի (**Բրուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոսիմաստի - Մ.3.**) մոտ փախչել: Ահա, նրան բանտից հանելով և ամեն տեսակի պատուով ու հանգստի արժանացնելով, նա դիմեց նրան բազում հրապարիչ ու բաղաբ խնայելուն և որոշեց Բրիտենոսի գործի դեմ դուրս գալ՝ համոզելով պարսպների վրայից Բրիտենոսի հետ եղող ֆրանկների հետ լեզու գտնել: Երբ նրան հաջողվեց ֆրանկներին համոզել, Ռուսելիոսը արշավեց Աթյուրայում գտնվող Բրիտենոսի եղբոր դեմ՝ նախապես ամուր երդումներով հաստատելով կայսեր հանդեպ ունեցած իր հավատարմությունը: Իր հետ ծովով Բրիտենոսի եղբոր դեմ ուղարկվեցին նաև ռուսական նավեր, իսկ իրենք հետիոտն շտապեցին դեպի Աթյուրա: Գլխավոր հրամանատարությունը գտնվում էր պրոնեորոս Ալեքսիոս Կոմենտոսի (**Բրուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) ձեռքում, որ եկել էր մայրաքաղաքի զինվորներով, բայց նրանք, այդ մասին նախօրոք իմանալով, կարողացան փախչել: Ռուսելիոսի և Կոմենտոսի մերձավորները ուզում էին հետապնդել նրանց և հակառակորդներից շատերին ջարդ տալ, բայց զինվորներն, ապագայի նկատմամբ երկյուղ կրելով, չհամաձայնվեցին: Բազում մակերոնացիներ սպանվեցին, ոչ քչերն էլ գերի ընկան: Զեռք բերվեց հսկայական ավար, ի միջի այլոց նաև կուրապարտի կանաչ կառքերը: Նա փախավ եկավ Ռեդեստոս» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»):

«Ռուսական նավերը, որոնք հրաման էին ստացել հարձակումն իրականացնել ծովի կողմից, իմաց տվեցին ցամաքում գտնվող ռազմիկներին, որ սրանք վաղ առավոտյան մոտենան Աթյուրային, իր բոլոր կողմնակիցների հետ փակեն հակառակորդին այնտեղ, մարտի մեջ մտնեն նրա դեմ և սեղվեն ծովին, բանգի այդ պարագայում սրանք, կարծես ցանցի մեջ հայտնված լինելով, կընկնեին նավերով առաջացողների ձեռքերը՝ սպանվելով կամ գերեզմանվելով: Դա մի պարզ, ռազմական առումով հիմնավորված և մեծ ավար խոստացող ծրագիր էր, սակայն, կյանքի կոչվելով ոչ այնպես, ինչպես հարկն է, վերջինիս պտուղները կորսվեցին: Իրոք, ցամաքային ու ծովային զորքերը հավաքվեցին մեկ վայրում, բայց դրանից հետո ցամաքային զորքերը, որոնք առաջ ընթացան, ճանապարհից շեղվեցին, քանի որ հեռվում՝ դաշտերի մեջ, տեսան տեղակայված որոշ մակերոնացիների ու փորձեցին բռնել դրանց: Այս գործում, սակայն, նրանք հաջողություն չունեցան, սակայն տապալեցին նաև հիմնական ծրագիրը, բանգի հասցրին միավորվել վարյագների հետ, երբ սրանք մոտենալ Աթյուրային: Իրոք, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, վարյագներն այնուհանդերձ, կորոնելով ամրություն դարձան, ներս խուժեցին բաղաբ, որտեղ վաղ առավոտյանից սկսած համար մարտի մեջ մտան Բրիտենոսի կողմնակիցների դեմ: Սրանք, սակայն, լինելով հեծյալներ, ցատկեցին նժույգների վրա և նետվեցին փախուստի, քանի որ ցամաքային ճանապարհից ոչ-ոք չէր փակել, որովհետև չկային այն մարդիկ, որոնք պետք է այս կողմից նրանց դեմ ելնեին: Այսպես՝ թշնամիները խուսափեցին կործանումից, իսկ ավելի ուշ Ռուսելիոն հետ միասին հայտնվեց Ալեքսեյը (**Բրուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**), որոնք ընկան փախչողների հետևից, սակայն, երբ ցանկացան շարունակել հետապնդումը և ոչնչացնել մեծ բանակի թշնամիներին՝ նրանք արդեն անհասել էին գլուխները կորցրած, սեփական ռազմիկների կողմից անհնազանդության հանդիպեցին, քանի որ սրանք անաքեկված էին այդ ամենի ելքից: Մի քանի մակերոնացիներ այնուհանդերձ ամրության ներսում ռուսների կողմից սպանվեցին, իսկ մի քանիսն էլ գերվեցին նրանց, ինչպես նաև հեծյալների կողմից» (Միքայել Աթալիաստես «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»):

³³⁴² «Այս ժամանակ Դավիթ կուրապարտի նախկին վրանապահ Ապուբասի որդին՝ Վասիլը, Փիլարոսի հրամանով հեծելազորի գորահավաք արեց և եկավ Ուռհա քաղաքի վրա: Նա, բազում մարտեր մղելով, վեց ամիս նեղ վիճակի մեջ գցեց բաղաբը: Այդ տարին Վասիլը կառուցեց հռոմոնց կայսր Ռոմանոսի (**Բրուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի - Մ.3.**) շինած Ռոմանոպոլիս բերդաքաղաքի պարիսպը, որից հետո պաշարեց Ուռհա քաղաքը: Զարթաթացիները Լևոն անուկով իրենց դուկի՝ Դավաթանոսի եղբոր, դեմ խռովություն բարձրացրին: Լևոնը դիմեց փախուստի և ապաստանեց Վերին բերդում, իսկ նրա պրոնեորոսը՝ Սուրբ Աստվածածին կոչվող եկեղեցում: Մտնելով ներս՝ նա բռնեց աստծո սուրբ սեղանի եղջյուրից, բայց բաղաբացիները, եկեղեցի մտնելով, աստծո սուրբ սեղանի առջև զազանաբար սպանեցին նրան: Նույն օրն իսկ նրանք Ուռհան տվեցին Վասիլին՝ Ապուբասի որդուն, որ բարի և աստվածասեր մարդ էր, որքերի և այլրիների գթացող, խաղաղարար և երկիրը շենացնող: Դրանից առաջ Ուռհա քաղաքի դուկն էր եղել իր հայր Ապուբասը, նա էր շենացու և պարսպապատել ողջ գավառը: Դա տեղի ունեցավ Դայոց 526 թվականին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ տարի Ապուբասի որդին՝ Վասիլը, Փիլարոսի հրամանով հեծելազորի գորահավաք արեց և եկավ Ուռհա քաղաքի վրա: Նա, բազում մարտեր մղելով, երեք ամիս պաշարեց բաղաբը: Զարթաթացիները հարձակվեցին Լևոն անուկով իրենց դուկի վրա, նա դիմեց փախուստի և ապաստանեց եկեղեցում: Ժողովուրդը բռնեց նրան, դուրս հանեց այնտեղից ու սպանեց, իսկ քաղաքն էլ տվեցին Վասիլին՝ Ապուբասի որդուն, որ բարի և աստվածասեր մարդ էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁴³ «Դայոց 525 թվականին սպանվեց Դայոց Վասակ իշխանը՝ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին և տեղ Գրիգորիսի եղբայրը: Նա Ամսիոք քաղաքի դուկն էր և նենգ հռոմեաների ձեռքով սպանվեց Ամսիոքի շուկայի փողոցում: Երբ նա անցնում էր փողոցով, երկու հաստատներ եկան, Վասակին երկրպագեցին և ինչ-որ կերպ նամակ մեկնեցին նրան: Երբ նա խոնարհվեց այն վերցնելու՝ նրանք տապալարով հարված իջեցրին նրա աջ կողին և ահա ստոր ու ախոջ մարդկանց ձեռքով սպանվեց մեծ Վասակը: Վասակի զինվորները հավաքվեցին Ամսիոքի բերդում, նրա ազատագրող գործը

Փիլարտոսին հրավիրեց և նրան հանձնեց Ամտիոքը: Մի քանի օր անց Փիլարտոսը հավաքեց բոլոր հոռոմներին՝ 700 նեզավոր հաստատների, և ձևացրեց, թե ցանկանում է պատերազմի գնալ: Տանելով նրանց Ափշուն կոչվող մի գյուղ՝ հենց այնտեղ էլ նա բոլոր հաստատներին սրի բաշեց և խալար կոտորեց, որից հետո բռնությամբ տիրեց Ամտիոքին ու մեծ Վասակ Պաիականու արյան վրեժն առավ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Ամտիոքի դուռը իշխան Վասակ Պաիականուն էր՝ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին: Մի անգամ, երբ սա գնում էր փողոցով, նրան ընդառաջ ելան երկու պահակախմբեր և խոնարհվեցին՝ նրան տալով մի ինչ-որ նամակ: Երբ նա կոռացավ, որ վերցնի այն, նրանք մեջքից հարվածեցին նրան տապարով ու սպանեցին: Ահա այսպես անօրենների ձեռքով զոհվեց բաջարի Վասակը: Նրա գորթը, սակայն, ողջ կազմով հավաքվեց միջնաբերդում և ահա նրանք որոշեցին կանչեց Փիլարտոսին և բաղաբը նրան տալ: Իր հերթին Փիլարտոսը այդ բոլոր չարախնդող մարդկանց 700 հոգու կազմով հավաքեց գյուղերից մեկում, սրանք բոլորը հույներ էին և նա չէր ասել, թե հետո ուր պետք է գնան: Արդեն Ափշուն գյուղում, սակայն, նա հարձակվեց ու կոտորեց նրանց բոլորին: Դրանով իսկ նա վրեժխնդիր եղավ բաջարի Վասակի արյան համար և իր իշխանությունը հաստատեց Ամտիոքում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նախկին կայսր Ռոմանոս Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) դոմեստիկի պատմի էր արժանացրել Փիլարտոս անունով մի հայի, որը հիմնադրվել արիության և խելքի տեր մի մարդ էր: Վերջինս վկան դարձավ այն բանին, ինչ տեղի ունեցավ Դիոգենեսի հետ, և իմացավ նրա կուրացման մասին: Անտվոր սեր տաժելով Դիոգենեսի նկատմամբ՝ նա չկարողացավ համակերպվել դրա հետ, ապստամբություն կոչվեց և տիրեց իշխանությանը: Ամտիոքի նկատմամբ» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 9):

«Հայոց 525 թվականին հռոմեացիները Ամտիոք բաղաբում նենգությամբ սպանում են Վահրամ կաթողիկոսի եղբայր Վասակ իշխանին, որը նույն Ամտիոք բաղաբի իշխանն էր: Եվ նրա գորթը, ամրանալով բերդում, բաղաբը հանձնում է ծագումով հայ Փիլարտոսին, որը այն ժամանակ բազմաթիվ գավառներ էր տիրացել: Առնելով բաղաբը՝ նա Վասակի արյան համար վրեժ է պահանջում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 60):

«Փրկչական 1091 կամ Հայոց 531 թվականին հորդասանից եկավ Մելիքշահ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Ամտիոքը, որը Փիլարտոսն էր գրավել տաջիկներից: Նա գրավեց նաև Մարաշը, որից հետո իր ձին ծովը մտցրեց: Դրանից հետո Աստծո հովանավորությամբ նա տիրեց Դարսից ծովից մինչև Արևմտյան ծով» (Ամնուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Փիլարտոսը գրավեց Ամտիոքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ այս Փիլարտոսը, քանի որ մի անարդարացի անձնավորություն էր, ձեռք բարձրացրեց Ամտիոքի իշխանների վրա, վերցրեց նրանց հարստությունները և բաժանեց իր գործին: Այս պատճառով, ահա, անտիոքցիները ատում էին նրան, իսկ նա էլ ատում էր նրանց: Փիլարտոսը Ամտիոքի վրա Իսմայիլ անունով մի պարսիկի նշանակեց և հեռացավ» (Բար-Յեբրեես «Ալիսարիիկ պատմություն», գիրք 10):

³³⁴⁴ «15/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Նիկեիոր Բոսիլիատը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսիլիատը (1078-1081) – Մ.Ֆ.), Արևելքի ամենաարիագույն մարդկանցից մեկը, որին դրանից քիչ առաջ վասիլևը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) դարձրել էր արևելյան զորքերի հրամանատար, բացահայտ արեց վաղուց ի վեր պատրաստվող ապստամբությունը: Իմանալով, որ Արևմուտքում հուզումներ են տեղի ունենում և բոլոր բաղաբները ենթարկվել են Բրիենոսին, նա հավաքեց Արևելքում ցրված զորքերը և, որպես գործակից վերցնելով այդ ժամանակ արևմտյան կողմերից ժամանած խրիզոսկոպասին, սա վաղուցվանից էր, որ միացել էր հռոմեներին, դեռ այն ժամանակվանից, երբ կառավարության ասնծերը գտնվում էին Ռոմանոս Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) ձեռքում, ինչպես այդ մասին ասել ենք վերևում, նա սկսեց շրջել բաղաբներում ու իրեն ենթարկեցնել դրանք: Այն ժամանակ, սակայն, մինչ բոլորը անցնում էին նրա կողմը, Նիկեիոր Մելիք, որը իր տոհմը սերած է համարում Բուրգեսներից և Մելիեններից, պահպանելով հավատարմությունը այն ժամանակվա ինքնակալի նկատմամբ, իրեն Բոսիլիատի թշնամի հայտարարեց: Նրան միացավ նաև Գեորգի Պալեոկոստը՝ մի արիական և ռազմական գործում մեծապես հմուտ մարդ: Վերջերս ժամանելով Միջագետքից, որտեղ նա ապրում էր Միջագետքի կառավարող իր հոր հետ, նա ևս որոշեց ամուր հավատարմություն պահպանել ինքնակալին: /16/ Եվ ահա Բոսիլիատը, երբ նրա կողմը անցան մնացած բոլորը, շարժվելով Փոյուգիայից, շտապեց Բյուզանդիա և գաղտնի կերպով սուրհանդակներ ուղարկեց մայրաքաղաքի դեպարտների մոտ՝ նրանց մեծ պարզվելու ու պատվիրելու խոստանալով, թե օգնեն իրեն տիրել հռոմեական տերությանը: Այդ ժամանակ սինդիստոսից և բարձր հոգևորականությունից շատերը, իսկ բոլորից ավել Ամտիոքի պատերազմը Եսիլիանը, որի մասին վերևում ասվեց, ատյունություն էին տաժում ինքնակալի ու լոգոթետի նկատմամբ և հարմար առիթ էին փնտրում գործերն իրենց ուզածի պես դարձնելու համար: Այդ ընթացքում վասիլևսն ու լոգոթետը, չիմանալով ներքին պատերազմի մասին, պատրաստվում էին արտաքինին և դեսպանություն ուղարկեցին թուրքերի առաջնորդի մոտ, որի անունը Կոստյուսի որդի Սոլիման էր (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոթմուշ – Մ.Ֆ.), որպեսզի զինեն նրան Բոսիլիատի դեմ: Վերջիններիս հետ դաշինք կնքելով՝ Սոլիմանը պատերազմ հայտարարեց Բոսիլիատին, անմիջապես էլ զբաղեցրեց բոլոր ճանապարհներն ու կիրճերը և սկսեց հետևել Բոսիլիատի զորքին ու նրա շարժին: Բոսիլիատը, սակայն, հենց որ ժամանեց Կոստյուսի, իմացավ Սոլիմանի գործողությունների մասին և սկսեց բավարար գործ չունենալով նման մեծաթիվ թշնամիների դեմ պայքարելու համար, հիմուտ մի ծրագիր մշակեց: Թողնելով ուղիղ ճանապարհը, որտեղ նրան ապաստում էին, նա գիշերը շուռ եկավ նրանից և, չնկատվելով պահակալին ջոկատի կողմից, ստորկայ Սանգարիա գետի մոտ գտնվող Ացուկա կոչվող ամրոցը, որը Նիկիայից հեռու է մոտ 200 մղոն: Ելնելով այնտեղից՝ նա հասցրեց Նիկիա հասնել ավելի վաղ, քան թուրքերն իմացան նրա շարժի մասին: Իմանալով նրա գաղտնի երթի ու գործի բանակի մասին՝ թուրքերը կարգով հետևեցին նրան, իսկ որպես առաջապահ էլ ուղարկեցին փոքրաթիվ հեծյալների, որպեսզի խանգարեն նրան ու դադարեցնեն անցումը, բաց այնքան էլ նպատակին չհասան: Առաջ ուղարկվածները հասան նրան Նիկիայից ոչ հեռու և աղաղակով նետվեցին նրա վրա, փորձելով հեռամարտով փակել նրա ճանապարհը, սակայն Բոսիլիատի քաջարի, թեև փոքրաթիվ զնդերը դիմադրություն ցույց տվեցին և դիմացան հարձակմանը: Այնուհանդերձ, վախենալով, որ իրենց մեծաթիվությամբ թուրքերը կորցրապատեն և կգերեն իրեն ռազմիկների հետ միասին՝ Բոսիլիատը նրանց մոտ ուղարկեց խրիզոսկոպասին: Բանակցելով նրանց հետ և համոզելով վերցնել գումարն ու հետ դառնալ՝ խրիզոսկոպոսը դրանով իսկ հնարավորություն տվեց Բոսիլիատի զորքերին անվտանգ առաջանալ դեպի Նիկիա: /17/ Ժամանելով Նիկիայի մատույցները՝ նրանք այնտեղ մեծաթիվ ու մարտավարագով շարված զորք տեսան: Կարծելով, թե դրանք թշնամիներ են, որոնք պատրաստվում են հարձակվել իրենց վրա, նրանք վախից զրեթե բարացան, քանի որ նման մեծաթիվ ուժերը դեմ իրենց վրդաբալության պայմաններում անհար համարեց, իսկ հետ դառնալ էլ՝ վտանգավոր, սակայն այդ պայմաններում նրանց մոտ են գալիս դեսպաններ և հարցնում, թե ո՞վ են և ի՞նչ են ուզում: Ստանալով պատասխան՝ այդ զորքը անմիջապես էլ բարձրաձայն Բոսիլիատին կայսր է հռչակում: Ազատվելով վախից՝ Բոսիլիատը, հրաշքով փրկված, մտավ Նիկիա: Նրա հետ այդ դավաճանությունը գործելիս կար ոչ ավել, քան 300 հոգի» (Նիկեիոր Բրիենոս «Պատմական նոթեր», գիրք 3, մաս 15-17):

«Կայսրուհին նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) սուրբ վարքագծի համար, որ իր հետ ամուսնական հարաբերության մեջ չի մտնում, հետը թշնամացավ, սիրային կապերը հաստատեց հռոմոնց մի իշխանի հետ, որին Վոտանիատ էին ասում (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիլիատը – Մ.Ֆ.), և նրան որոշեց Միքայելի դեմ: Վոտանիատը Միքայելի դեմ ոտքի հանեց ողջ Կոստանդնուպոլիսը և բռնությամբ պահանջեց կայսերական գահը: Միքայել կայսրը, տեսնելով, որ Վոտանիատը ողջ Կոստանդնուպոլիսը բաղաբը իր դեմ է հանել, չդիմադրեց, այլ, բացեիքաց անիծելով ամենապիղծ թագուհուն, հրաժարվեց թագավորական գահից, գնաց վանք, ճգնավորի սքեմ հագավ և սկսեց վանականի կյանք վարել, քանզի նա վաղուց էր ձգտում դրան՝ հրաժարվելով թագավորական գահից ու թագից» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Կայսրուհին կրթոտ կերպով սիրում էր Բոսիլիատ անունով մի իշխանի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիլիատին – Մ.Ֆ.) և որդուով էր նրան ու բոլորին Կոստանդնուպոլիսում, որ էլնեն Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Երբ Միքայելն իմացավ այդ մասին, նա դեմ դուրս չեկավ, այլ, բացահայտորեն անիծելով կայսրուհուն, թագավորությունը թողեց նրան և հեռացավ վանք, ինչի մտադրություն ուներ վաղուց ի վեր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ վատասիրտ հունաց թագավոր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) անհաջողության մատնվեց թուրքերի դեմ պատերազմում: Այդ ժամանակ Նիկեիոր անունով մի չարասիրտ իշխան (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիլիատը – Մ.Ֆ.) ապստամբեց և մարտով եկավ Կոստանդնուպոլիսի վրա: Նա գրավեց բաղաբը և սկսեց կոտորել, իսկ Միքայելը թագն առավ ձեռք, գնաց նրանց ընդառաջ և, հանուն քրիստոնեության խաղաղության, խնդրեց դառնալով կրոնավոր: Նրա որդիներին Նիկեիորը ներքինացրեց, որով աստելի դարձավ բոլորին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ գորացավ Նիկեիորը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիլիատը – Մ.Ֆ.) և սկսեց կոտորել բաղաբները, իսկ Միքայել կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) թագը ձեռքին եկավ նրա մոտ, խոնարհեց գլուխն ու ասաց. «Առ, եթե տես ես փախչազում», իսկ ինքը կրոնավոր եղավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ, քանի դեռ հույների մոտ կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) երջանիկ անգործության մեջ էր, Նիկեիորը, որ կոչվում է Բոսիլիատ (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիլիատը – Մ.Ֆ.), Ջրիստոսի 1078 թվականին

նրա դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Նա մեծաքանակ զորք հավաքեց ու մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին: Ոչ երկարատև պաշարումից հետո նա ներս մտավ, բնակչության մի մասին սրի բաժին դարձրեց և հասավ պալատին: Այդ ժամանակ Միքայելը ոտքով ելավ նրան ընդառաջ՝ ձեռքում պահած թագապսակը և ասելով ապստամբին. «Ահա, վերցրու, սակայն դադարեցրու բնակչությանը կոտորել: Եթե դու նպատակ ունես տիրել թագապսակին, ապա ահա, ես այն զիջում եմ քեզ առանց պայքարի»: Նիկեփորը հրահանգեց, որպեսզի Միքայելին վանական խուզեն: Դառնալով վանական՝ նա ավարտեց իր օրերը վանքում, իսկ Նիկեփորը ներքինացրեց նրա երկու փոքր որդիներին և կին վերցրեց նրա կնոջը: Այդ պատճառով էր հենց, որ բոլորը արիամարիեցին նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 5):

«Յուլյեների 1389 և արաբների 470 թվականին Նիկեփոր Բոսինաստը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոսինաստը – Մ.Ֆ.) ապստամբեց Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) դեմ և, միանալով Կոստանդնուպոլսի մի սելջուկի հետ..., չորս ամիս պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը, որտեղ ուժեղ սով սկսվեց..., որին գումարվեց համաճարակը և մեծացավ մահացածությունը: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ պատրիարքն ու իշխանները տեսան, որ Միքայելը չի կարողանում հաղթել պաշարողներին, նրանք բացեցին դարպասները և քաղաքը Նիկեփորին հանձնեցին: Երբ Նիկեփորը ներս մտավ, նրան թագը ձեռքին դիմավորեց Միքայելը, ասելով. «Ահա, վերցրու, եթե սրա համար ես այսքան մարդկանց կոտորում, թող այն քեզ լինի», որից հետո վանականի սքեմ հագավ» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³³⁴⁵ «Ապա աստված այսպիսի շնորհ արեց նաև Գեորգիին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.) և նա գրավեց Կարս քաղաքը՝ բերդ-երկիրը, ինչպես նաև Վանանդի ու Կարնու փոքի ամրոցները՝ թուրքերին վտարելով այդ երկրներից» («Զարթովի-Յիսուպեթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Գեորգը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց իր հայրենի Տայբ, ապա հասավ Բանա: Այնտեղ նրա մոտ եկավ արևելքի զորավար Գրիգորը՝ Բակուրյանի որդին, որը տեր էր Օղթթի, Կարն քաղաքի և Կարսի: Նրանք հույժ ուրախացան և հանդարտեցին, որից հետո Գրիգորը Գեորգ թագավորին հանձնեց քաղաքաբերդն Կարսն ու նրա ջրակա գավառները, որից հետո բաժանվեցին: Գեորգ թագավորը թողեց Կարսում շավշավթեցի ազատներին և տուն վերադարձավ» («Զարթովի-Յիսուպեթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Նա (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) ... Կղարջը, Շավշեթը, Ջավախքը, Աբստանուջը, գրավեց Կարս քաղաքը, Վանանդը, Անին և այդ երկրի թուրքերին օգնականությամբ աստծո քշեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

³³⁴⁶ «/4/ Յետ գալով՝ դեսպանները վասիլևսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսինաստին – Մ.Ֆ.) տեղեկացրին խաղաղության պայմանների մասին և որոշվեց, այլևս ժամանակ չկորցնելով, զորքով ուղարկել սխուրեղ դոմեստիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), բանի որ խաղաղության առաջարկված պայմանների վրա վասիլևսը որևէ հույս չէր դնում: Եվ ահա, Կոմնենոսը ելավ՝ իր տրամադրության տակ ունենալով դաշնակից թուրքերին, վասիլևս Բոսինաստի հետ եկած այսպես կոչված խոմատիցիներին, Իսալիայից ժամանած ֆրանկների փոքր մի ջոկատ և ռազմիկների գունդը, որը կոչվում է «Անմահներ»... /5/ Սրանց ևս միացնելով մնացած զորքին՝ Ալեքսեյը ճամփա ընկավ ու ճամբար գարկեց մի գետի մոտ, որը չգիտեմ, թե ինչպես էր կոչվում հնում, բանի որ անունները հաճախ են փոխվում: Այդ գետը, հոսելով լեռնաշխարհի լեռներից, տեղաբնիկներից ստացել էր Ամիրա անունը: Նրա մոտ բլրի վրա մի ամրոց էր կառուցված, որ կրում էր Կալովարիա անունը: Այստեղ տեղավորվելով ճամբարում՝ Կոմնենոսը ոչ խանդակ փորեց, ոչ էլ պատնեշ կառուցեց, բանից ուզում էր սպասել հակառակորդի հարձակմանը և, եթե դա հնարավոր էր, հաղթել նրան: Չորքի փոքր բանակությամբ նա պետք է ելներ փորձառու առաջնորդների դեմ՝ արիական ու մեծաթիվ, որոնց վրա, ինչպես արևը աստղերի, ծածկնում էր վասիլևսը հռչակվածը: Դրա համար էլ, զիջելով հակառակորդին զորքի բանակությանը, սխուրեղ դոմեստիկոսը պատրաստվում էր թշնամու ապստամբության մատնել ոչ թե քաջությամբ, այլ խելով ու կանխատեսությամբ: Ուղարկված հետախույզներից նա իմացավ, որ Բրիեննոսը ճամբար է գարկել Կալովարիայի մոտ, բանի որ Ալեքսեյ Կոմնենոսի հետ գտնվող թուրքերից ոմանք, որոնք գիշերով ուղարկվել էին հետախույզելու թշնամու ճամբարը, ընկել էին սրա մարդկանց ձեռքը և, բերվելով Բրիեննոսի մոտ, նրան ամեն ինչ պատմել էին: Եվ ահա, առավոտյան ելնելով, նա հրամայեց, որ զորքը լիակատար զինված վիճակում լինի և այն բաժանեց ջոկատների: Ահա թե ինչ կարգով այն շարվեց: Աջ թև դեկավարում էր Բրիեննոսի եղբայր Յովհաննես կուրապաղատը, որին նա սխուրեղ դոմեստիկոս էր դարձրել: Այդ զորքը կազմված էր Մանիակի կողմից Իսալիայից բերված ֆրանկներից և իր մեջ ընդգրկում էր թեսալիական հեծյալների զգալի բանակություն ու բացի այդ վարձկանների ջոկատը, թվով ոչ պակաս, բան 5.000 հոգի: Այդպիսին էր այդ թևի կազմը: Ձախ թևում դեկավար էր Նանակված Կատակոլոն Տարխալիենտը, որը աջի էր ընկնում և իր կյանքի ապահովածով, և խոսքով, և զինվորական գիտելիքներով: Այդ ջոկատը կազմված էր մակեդոնական և թրակիական ջոկատներից 3.000 հոգու կազմով, իսկ կենտրոնական ջոկատ դեկավարում էր հենց ինքը՝ Բրիեննոսը, ու այնտեղ էին գտնվում ընտրյալ և գլխավոր ուժեր թրակիացիների, մակեդոնացիների ու թեսալիացիների հեծելազորից: Ձախ թևից անդին սկյութական օժանդակ զորքն էր տեղաբաշխված՝ երկու ասպարեզ հեռավորության վրա: Բրիեննոսը իր զորքը այնպես կառուցեց, որ ճակատը ձգեց ողջ երկարությամբ և հրամայեց, որ սկյութները, հենց որ թշնամին երևա ու մարտական շեփորը փչի, փորձեն արմուկ-աղաղակով հարվածել թիկունքից: Ահա հենց այն նա հրամայեց իր հրամանատարներին: /7/ Յետախույզներից իմանալով, որ թշնամին արդեն մոտիկ է, Ալեքսեյ Կոմնենոսը իր զորքը թաքցրեց ներքևում, իսկ ինքը, բարձրանալով բլրի վրա, սկսեց հետևել թշնամու շարժին: Տեսնելով թշնամու մեծաքանակությունը և վախենալով, որ իր զորքով, հանկարծ նույնիսկ առանց թշնամու հետ ընդհարվելու էլ փախուստի չգիտի, Կոմնենոսը հղացավ հիմնալի ու մեծապես հիմնավորված մի ծրագիր՝ թույլ չտալ, որ զորքը բոլորին միանգամից տեսնի: Նրան հատկապես անհանգստացնում էր այն, որ այդ օրը մարտի մեծ մասերը նշանակում էր վարվել արքայի հրամանին հակառակ, բանի որ նախորդ օրը նրան հրամանագիր էր եկել՝ չսկսել մարտը մինչև օգնության եկող թուրքերը տեղ չեն հասնի: Սպասելու որևէ հնարավորություն, սակայն, չկար, բանի որ բանը արդեն ձեռնամարտի էր հասնում, իսկ նահանգել առանց մարտի նա անպատկություն էր համարում: Դրա համար էլ Ալեքսեյը որոշեց, որ ավելի լավ է կամ հաղթել, կամ էլ մարտում մեղնել ու նա եկավ այն մտքի, որ դա ավելի լավ է, քան անարի նահանջը: Չնկնելով հակառակորդի կողմից զբաղեցված ամրոցը՝ նա մի կողմից նկատեց բաց հարթավայրը, իսկ մյուս կողմից էլ՝ մեծաթիվ բլուրներ և ձորեր, այնպես որ Բրիեննոսի զորքի մի մասը չէր երևում և միայն մի մասն էր երևում: Չինելով զորքը՝ նա այն երկու մասի բաժանեց: Ինքը ստանձնեց «անմահներ»-ի և ֆրանկների դեկավարությունը, իսկ խոմատիցիներին և թուրքերին էլ հանձնեց Կոստանդնուպոլսի Կատակոլոնին ու նրանց տեղակայեց սկյութների զորքի դեմ: /8/ Եվ ահա, հենց որ Բրիեննոսի զորքը ներքև իջավ, Կոմնենոսը իր ռազմիկներից ցույց տվեց հակառակորդի զորքի միայն աջ թևը ու հրամայեց սրընթաց կերպով հարվածել նրան: Դուրս թօչելով կարծես դարակա՝ Կոմնենոսի զորքը կարծես խիթիայոց իրականացված այդ հարձակմամբ այնպես ազդեց հակառակորդի վրա, որ նրան գրեթե փախուստի մատնեց, սակայն այդ ժամանակ այդ թևի առաջնորդ Յովհաննես Բրիեննոսը, մերկացնելով թուրք, խոցեց «անմահներ»-ի առաջին շարքերում ընթացող մեկին, մյուսները դա արեցին իրենց դիմացը ելածների հետ և այս կերպ բոլոր «անմահներ»-ը դիմեցին փախուստի: Այդ ընթացքում Ալեքսեյ Կոմնենոսը, որն այդ ժամանակ թշնամու թիկունքում էր և կարծում էր, թե իր ջոկատը հետևում է իրեն, արիաբար մարտնչում էր, խոցելով ամեն մի հանդիպողին, սակայն, երբ նա տեսավ, որ իր զորքը փախուստի դիմեց, իր մոտ կանգնեց յուրայիններին, նրա հետ մի բանի, թվով մինչև 6 հոգի լավագույն ռազմիկներ կային, և համարձակ մի ծրագիր առաջարկեց՝ անցնել Բրիեննոսի թիկունք և, խառնվելով նրա թիկնագործի հետ, հետևել նրա մինչև մոտենան, իսկ հենց մոտենան, մերկացնեն թերթը ու կյանքից զրկեն նրան, թեկուզ էլ իրենք էլ նույն բախտին արժանանան: Ամեն դեպքում, ըստ նրա, դա ավելի լավ էլ էլ կլինի, քան թե վասիլևսի դատին ենթարկվելը նրա հրամանը չկատարելու համար: Այդ մտադրությունից, սակայն, Ալեքսեյին հետ պահեց Թեոդոտոսը, որին հիշել ենք վերևում: Նա ասաց, որ դա մի անմիտ ու հիմար ձեռնարկ է և իրենց հիմա ուղղակի պետք է դուրս պրծնել թշնամու զորքի շարքերից և մեկնել յուրայինների մոտ: Միայն այն բանից հետո, ասաց նա, երբ իրենք կմիանան յուրայիններին, նա կարող է, հետը վերցնելով ընկերների հայտնի բանակություն և մեկնել այդ վտանգավոր գործին: /9/ Այսպիսին էր գործերի վիճակը աջ թևում, իսկ ձախ թևում սկյութները, հազիվ միայն տեսնելով Կոստանդնուպոլսի Կատակոլոնի հրամանատարության տակ գտնվող խոմատիցիներին, անմիջապես էլ ուժեղ աղմուկ-աղաղակով նետվեցին նրանց վրա և, ավել արագ, քան կարելի էր մի խոսք ասել, նրանց փախուստի մատնեցին: Ավարտելով հետապնդումը՝ նրանք կարգով հետ դարձան, իսկ հետո էլ մեծ արագությամբ նետվեցին Բրիեննոսի թիկունքը պահպանող զորքի վրա: Դրանից հետո, համաձայն վարձկանների սովորության թալանելով սպանվածների ու ձիերը և ավարը գավթելով, նրանք տան ճամփան բռնեցին: Դրանից նրանց շարքերում խառնաշփոթ առաջացավ և հռոմեական որոշ այսպես կոչված թուլիդոններ, ահաբեկվելով սկյութներից, սկսեցին ապաստան որոնել զինված ռազմիկների շարքերում, որով իսկ խառնաշփոթ տարածեցին այնտեղ: Նկատելով այդ՝ Ալեքսեյ Կոմնենոսը, որը դեռ գտնվում էր Բրիեննոսի զորքի մեջ, դեմքը ծածկեց սաղավարտից կախված փետուրներով, իսկ հետո էլ Բրիեննոսի ձիապաններից մեկից խլեց Բրիեննոսի ձի, որ վրա կարմիր սանձն ու թամբն էին հառնում և այն պատված էր ոսկե գրահով ու ավելին՝ ճանկեց նաև այն թուրք, որը արքաների կողմից կոչվում է ճամփորդության ժամանակ: Դրանից հետո նա անկարող կորավ Բրիեննոսի զորքից: Արդեն ամեն մի վտանգից դուրս գտնվելով՝ նա այդ ձիու հետ մոնետիկին ուղարկեց, որպեսզի սա բարձրաձայն հայտարարի, թե Բրիեննոսը ընկել է մարտում: Դա շատերին փախուստից հետ պահեց, իսկ մյուսներին էլ ստիպեց իրեն դառնալ, քանզի այնպես պատահեց, որ սկյութները, որոնք մտածում էին Բրիեննոսի զորքից ձեռք բերվելիք ավարի մասին, Ալեքսեյ Կոմնենոսի ռազմիկների հետևից այնքան էլ եռանդով չէին սլանում և սրանք այնքան էլ հեռու չփախան, այլ անորոշ վիճակում թափառում էին մոտերքում, երբ մոնետիկը ցույց տվեց նրանց Բրիեննոսի ձին ու թուրքը և վստահ տոնով հայտարարեց Բրիեննոսի մահվան մասին: Ահա այդ պատճառով նրանք կրկին

հավաքվեցին: /10/ Դրա հետ համընկավ մեկ այլ հանգամանք ևս: Թուրքերի մի ոչ փոքր ջոկատ, որը վասիլևսի կողմից օգնության էր ուղարկվել և որի մասին նա տեղեկացրել էր Կոմսենտսին, հենց այն ժամանակ տեղ հասավ, երբ մարտը տր էր սկսվել և փախուստը տր էր սկիզբ առել: Տեսնելով փախչողներին՝ նրանք գտան սխուրի դոմեստիկոսին և, մոտենալով նրան, հորդորեցին չհուսահատվել ու ցանկություն արտահայտեցին հանդիպել թշնամուն: Կոմսենտսը վերցրեց նրանց առաջնորդներին, բարձրացավ բլրի վրա, որից կարելի էր տեսնել թշնամիներին, և ցույց տվեց նրանց այնտեղից: Թուրքերը նկատեցին թշնամու բանակի իրար խառնվելը, որը առաջ էր գալիս անկարգ ու կարծես չուզենալով, թուլացած կերպով, բանի որ տրվել էին անհոգությանը, որպես մարդիկ, որոնք հենց նոր հաղթանակ են տարել ու փախուստի են մատնել թշնամուն: Այդ ժամանակ Բոսնիա-սերբի հավատարիմ ֆրանկները արդեն սկսում էին անցնել հակառակորդի կողմը և, իջնելով ձիերից, որպես հավատարմության նշան իրենց հայրենի սովորության համաձայն ձեռքերն էին մեկնում, իսկ մյուսներն էլ հավաքվում էին, որ նայեն այդ տեսարանը: Տեսնելով այդ ամենը՝ թուրքական հրամանատարները իջան բլրից և իրենց զորքը երեք մասի բաժանեցին: Երկու մասը նրանք թաքցրին դարանում, իսկ երրորդին հրամայվեց ցրված շարքերով նետվել թշնամիների վրա, բայց ոչ թե մարտակարգում գտնվողների, այլ փոքր ջոկատներով առաջխաղացողների՝ ձիերը առաջ բռնելով արընթաց երթով, նիզակներ նետելով ու ավելի շատ նետեր արձակելով: /11/ Նրանց հետևեց նաև Ալեքսեյ Կոմսենտսը, որը հաջողացրել էր իր ցրված զորքից այդքան կարճ ժամանակում ինչքան հնարավոր է ուժեղ հավաքել, ընդ որում «անմահներ»-ից ոմանք, առաջ անցնելով թուրքերից, ներխուժեցին թշնամու մարտակարգի կենտրոն և նրանցից մեկը նույնիսկ հենց իրեն՝ Բրիենտսին, նիզակով հարված հասցրեց կրծքից: Սա, սակայն, բաշտելով թուրքը պատյանից, այդ նիզակը կտրեց կեսից և, հարվածելով իրեն խիստ ռազմիկ կրծքավանդակին, միջադասիանց կտրեց ու խոցեց նրա ուռը գրաիկ հետ միասին: Յենց այդ պահին էլ գոռգոռոցներով վրա հասան թուրքերը, սկսեցին նետեր արձակել և այդ անակնկալից Բրիենտսի մարդիկ շփոթի մատնվեցին: Նրանք, սակայն, որոնք փորձառու էին ռազմական գործում, շարժեցին զորքը և սկսեցին կոչ անել իրենց ռազմիկներին բաջաբար վարվել ու չկործանել ձեռք բերված հաղթանակով պատկված փառքը: Վերականգնելով կարգը սեփական շարքերում, ինչպես այդ թույլ էր տալիս կարճ ժամանակը, նրանք արհաբար նետվեցին թուրքերի վրա: /12/ Եվ ահա արևն առանց հետ նայելու հետ վազեցին և բաշեցին նրանց դարանը, մինչև որ հավասարվեցին նրանցից առաջինին ու միայն այդ պահին հետ դարձան: Դարանում գտնվողների հետ միասին նրանք սկսեցին ամեն կողմից նիզակներ նետել ու վնասեցին ինչպես ձիերին, այնպես էլ հեծյալներին: Երբ դրա հետևանքով Բրիենտսի զորքը արդեն պատրաստ էր դիմել փախուստի, այդ ժամանակ մեծագույն արագությամբ եկավ սխուրի դոմեստիկոս Դովհանես կուրապաղատը՝ վերևում հիշատակված Բրիենտսի հարազատ եղբայրը: Տեսնելով նրան՝ Բրիենտսի ռազմիկները սկսեցին բաջաբար հարձակվել թուրքերի վրա և արևն երկին թփուկն դարձրին ու չդադարեցին փախչել այնքան ժամանակ, բանի դեռ չէին հասել մյուս դարանին: Ահա հենց այստեղ էլ, երբ թուրքերի ճնշումից արդեն բոլորը պատրաստ էին փախուստի դիմել, ընկան շատ մեծ բանակությամբ մարդիկ, որոնք շրջապատել էին Բրիենտսին: Տեսնելով այդ՝ նա անմիջապես օգնության նետվեց: Չանդիպելով շատ հետապնդողների ու սպանելով նրանց՝ նա փախչողներին կոչ էր անում կանգ առնել, սակայն այս անգամ նրա կոչերը արդյունքի չհասան և բոլորը փախուստի դիմեցին՝ թողնելով նրան միայնակ որդու և եղբոր հետ միասին: Նրանք փայլուն կերպով մարտնչեցին թուրքերի դեմ և շատերին կոտորեցին, սակայն, տեսնելով որ իրենց ողջ զորքը ցրվել է, իրենք էլ դիմեցին փախուստի: Թուրքերը սկսեցին հետապնդել նրանց և նրանք ստիպված էին անընդհատ հետ դառնալ ու հետ մղել նրանց, իսկ դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Բրիենտսի ձին հոգնածությունից հրաժարվեց վազել: Այդ պայմաններում Բրիենտսը ոտքով գնաց, իսկ նրա եղբայրն ու որդին շարունակում էին անընդհատ հետ դառնալ ու հետ մղել թշնամիներին: /13/ Ընսի դեռ հետապնդողները այնքան էլ մեծաթիվ չէին, նրանք կարողանում էին հաջողությամբ իրականացնել իրենց նախաընդ, բայց երբ արևը մեծ բանակությամբ վրա հասան, իսկ Բրիենտսի ձին էլ վազեց անպարտ անպարտ համար դարձավ, այդ ժամանակ նրա և որդին, և եղբայրը երկուսն էլ մեծագույն ջանքերով նետվեցին թշնամիների վրա ու նրանցից երկուսին խոցեցին, մյուսներին ստիպեցին փախչել ու կարճ մի ժամանակահատվածում կարողացան աննկատ նահանջել: Թուրքերը, սակայն, կրկին վերադարձան ավելի մեծ բանակությամբ և կատաղությամբ նետվեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ նրանք կրկին նախկինի պես վարվեցին և գնացին թուրքերի վրա, սակայն նրանց արհուրեցրել նախկին հաջողությունը չունեցավ: Դովհանես կուրապաղատը, տապալելով մեկին, մարտի ընկնել մյուսի հետ, սակայն արդյունքում երկուսի ձիերն էլ հեծյալների հետ միասին գետին տապալվեցին: Վասիլևս հռչակվածի որդին, տարվելով թշնամիներին հետապնդելով ու խոցելով մի թուրքի, ընկավ նրանց մեջ և այլևս ի վիճակի չէր վերադառնալ հոր մոտ, չնայած որ երկար ժամանակ փորձեց այդ անել: Այդ ամենի արդյունքում ավելի համարձակ դառնալով՝ թուրքերը մեծ ուժով հարձակվեցին Բրիենտսի վրա: Նրանցից մեկը մերկացրեց թուրքը և հանդգնեց արդյունքում նետվեց նրա վրա, սակայն Բրիենտսը, շուռ գալով, թողր հարվածեց նրա ձեռքին և կտրված ձեռքը թոր հետ միասին գետին ընկավ: Մյուսները շրջապատեցին Բրիենտսին, սակայն նա արհաբար պաշտպանվում էր՝ նիզակով խոցելով իր դիմացից հարձակվողներին: Այն ժամանակ, սակայն, երբ նրա նիզակը աշխատում էր ուրիշների դեմ, առաջին թուրքը կտրված ձեռքով, ցած թաչելով ձիուց, կախվեց նրա թիկունքից և Բրիենտսը այլևս չէր կարողանում այնպես ուղղել թուրքը, որ հարվածի իր թիկունքում պատասպարված թուրքին: Այդ ընթացքում ձիերից ցած թռան նաև մյուս թուրքերը և սկսեցին կոչ անել Բրիենտսին մահվան գիրկը չնետվել, այլ՝ հնազանդվել ճակատագրին: Չնայած արև՝ բանի դեռ Բրիենտսի ձեռքերը չէին հոգնել, նա չէր դադարում հարվածներ հասցնել և ստանալ, սակայն, երբ նա ի վերջո հոգնեց, կամավոր զիջեց թշնամիների հորդորներին և այդ կերպ գերի ընկավ: /14/ Բարբարոսները վերցրեցին Բրիենտսի և մեծ պատվով գնացին Ալեքսեյ Կոմսենտսի մոտ՝ նախապես լուր ուղարկելով գերվածի մասին հայտնելու համար, իսկ այդ ընթացքում ֆրանկներից մեկը հանդիպեց Բրիենտսի եղբորը շատ ողբալի վիճակում, ոտքով ընթանալիս, նստեցրեց նրան իր ձիու վրա ու հասցեց Ադրիանապոլիս: Փրկվեց նաև Բրիենտսի որդին, որը ճեղքեց, անցավ թշնամիների ամբոխի միջով և խուսափեց նրանց նետերից: Երբ նրանք դեռ փախչում էին՝ հայրը ներշնչում էր նրան, որ Ադրիանապոլիս հասնելուն պես իրենց կնքեց ու մորն ասեն, որ, եթե եղբայրն էլ չփրկվի, ապա իրար հետ միասին հավաքեն ռազմիկներին ու հանձնվեն վասիլևսին միայն այն բանից հետո, երբ նրանից զրավոր հավաստագիր կստանան, որ իրենց պատվին որևէ վտանգ չի սպառնա և նրանցից ոչ մեկի գույքը նա չի խլի: Յետագայում այդպես էլ արվեց (Նիկեփոր Բրիենտս «Պատմական նորք», գիրք 4, մաս 4-14):

«/4/ Բրիենտսը կատարյալ կերպով տիրապետում էր ռազմական արվեստին: Նա ծագում էր շատ հայտնի տոհմից, բարձրահասակ էր, գեղեցիկ դեմք ուներ և շրջապատողներին գերազանցում էր իր խելով ու ձեռքերի ամրությամբ: Նա լիովին արժանի էր կայսերական իշխանության, նա այնպիսի համոզելու շնորհքով էր օժտված և այնպես էր ի վիճակի միայն մեկ հայացքով կամ խոսքով իր կողմը գոյակել մարդկանց, որ բոլորը միաձայն, ինչպես ռազմական, այնպես էլ բաղաբաղական ոլորտից, առաջնությունը հենց նրան տվեցին ու արժանի համարեցին Արևելքի ու Արևմուտքի վրա տիրելու: Բոլոր բաղաբանների ընկալիչները մոտեցող Նիկեփորին դիմավորում էին զրկաբաց և ծափահարություններով ուղեկցում էին նրան մինչև հաջորդ բաղաբ: Այդ ամենը անհանգստացրեց Բոսնիա-սերբի (Բուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսնիա-սերբի – Մ.Ֆ.), շփոթի մատնեց նրա զորքին և խառնաշփոթ տարածեց ողջ պետության մեջ: Որոշվեց իր տրամադրության տակ եղած զորքով Բրիենտսի դեմ ուղարկել իմ հայր Ալեքսեյ Կոմսենտսի (Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), իմ հորը, որը վերջերս նշանակվել էր սխուրի դոմեստիկոս: Իրոք, այդ ոլորտում հռոմեական տերության գործերը շատ ծանր վիճակում էին: Արևելյան զորքերը ցրված էին տարբեր վայրերում, իսկ թուրքերն էլ լայնացնում էին իրենց տիրույթները և զբաղեցրել էին Եֆեսիոսյան Պոնտոսից մինչև Յելենիոսյան, ասորիական ծովեր, ինչպես նաև Սարոս և հատկապես Պամֆիլիայից ու Կիլիկիայից ձգվող և Եգիպտական ծով թափվող ողջ տարածքը: Այս վիճակում էր գտնվում արևելյան զորքը, իսկ արևմտյանում Բրիենտսի կողմը այնքան ռազմիկներ անցան, որ հռոմեական տերությանը փոքրաթիվ զորք մնաց: Նրա տրամադրության տակ մնացին որոշ «անմահ»-ներ, որոնք միայն վերջերս էին ձեռքերը թուր ու նիզակ վերցրել, փոքրաթիվ խոսիտիացիներ, ինչպես նաև կելտական զորքը, որի թիվը զգալիորեն կրճատվել էր: Չորս նման զորք տալով և իրավիճակը դաշնակից թուրքերին՝ կայսրը հրամայեց նրան ելնել ու պատերազմ սկսել Բրիենտսի դեմ, թեև նա ավելի շատ հույսը դնում էր զորավարի ռազմական արվեստի, բան նրա զորքի վրա: Ալեքսեյը չսպասեց դաշնակիցներին, այլ, լսելով, որ թշնամին արագորեն առաջանում է, լավ զինեց իր ռազմիկներին, լավ զինվեց նաև ինքը և ելավ արքայախոս բաղաբից: Չանելով Թրակիա՝ նա Ալփիդ գետի մոտ առանց խանդակի ու պատմեղի ճամբար գարկեց: Իմանալով, որ Բրիենտսը ճամբար է գարկել Եգրեկոստի հարթավայրում՝ նա գերադասեց այնպես անել, որ իր ու հակառակորդի զորքերը իրարից զգալի հեռավորության վրա մնան: Ալեքսեյը իր զորքը հակառակորդի զորքի դեմ դիմացը չդրեց, բանից չէր ուզում, որ հակառակորդը հասկանա, թե ինչ վիճակում է գտնվում ինքը, բանից նրան վիճակված էր փոքրաթիվ ռազմիկների գլուխն անցած մարտի մեջ մտնել մեծաթիվ զորքի հետ, մարտի տանել անփորձներին փորձառու ռազմիկների դեմ: Նրա համար էլ, մի կողմ թողնելով բացահայտ ու բացարձակ հարձակման մասին միտքը, նա մտածեց գաղտնիորեն գողանալ հաղթանակը: /5/ Եվ ահա իմ պատումը մոտենում է երկու բաջաբար այրերի՝ Բրիենտսի և իմ հայր Ալեքսեյի՝ ընդհարման մասին, ընդ որում ոչ մեկը չէր գերազանցում մյուսին արիությանը ու փորձով: Եվ հիմա, երբ հակառակորդները իրենց զորքերի մարտական կարգը դասավորեցին, պետք է անդրադառնալ մարտի ընթացքին: Երկու այրերն էլ գեղեցիկ ու ազնվածիկ էին, նրանց ուժն ու փորձառությունը, կարծես, հավասարաշուշում էին միմյանց ու մեզ ընդամենը մնում է դիտարկել, թե ում կողմը թեքվեց կռուքի նժարը: Բրիենտսը, հույսը դրել էր ռազմական հզորության վրա ու բացի այդ մեծապես հույս ուներ առավելության հասնել իր ռազմական կրճատության և զորքի լավ դասավորվածության շնորհիվ, իսկ ինչ վերաբերվում է Ալեքսեյին, ապա նա ընդհանրապես հույս չունեց զորքի վրա և ողջ հույսը դրել էր սեփական ռազմարվեստի ու ռազմական խորամանկության վրա: Եվ ահա երկու զորավարները տեսան իրար և հասկացան, որ մարտի ժամը եկել է: Տեղեկանալով, որ Ալեքսեյ Կոմսենտսը ավարտել է առաջխաղացումը և ճամբար է գարկել Կալավարի մոտ՝ Բրիենտսը ելավ նրա դեմ: Իր զորքը նա

դասավորեց հետևյալ կերպ: Նա գործը դասավորեց աջ ու ձախ թևերով, ընդ որում աջ թևի ղեկավարումը հանձնեց իր եղբայր Դովհանեսին: Այդ թևում 5.000 ռազմիկներ կային՝ իտալացիներ հայտնի Մանիակի ջոկատից, թեսալիական հեծյալներ և հետերիայի ռազմիկների մի մեծ խումբ: Ձախ թև ղեկավարում էր Տարխանիատեսի Կատակոլոնը, որը իր տրամադրության տակ ուներ 3.000 լավ զինված մակեդոնացիներ ու թրակիացիներ, իսկ ինքը՝ Բրիեննոսը, ղեկավարում էր գործի կենտրոնը, որը կազմված էր մակեդոնացիներից, թալիացիներից և ազգակականների ծաղկից: Նրանք բոլորը հեծած էին թեսալական ձիեր, ունեին երկաթյա գրահներ ու նրանց գլուխներին փայլում էին երկաթյա սաղավարտներ, ձիերը շարժում էին ականջներ և, ընդհանրապես, վախահանների ու սաղավարտների փայլը սարսափ էր ազդում: Մեջտեղում գտնվող Բրիեննոսը, ինչպես Արեսը կամ մի այլ հինավուրց հսկա, մի արմակաչափ վեր էր հառնում բոլորի նկատմամբ՝ իր այդ տեսքով զարմանք ու վախ առաջացնելով: Մարտակարգից դուրս, մոտավորապես երկու ասպարեզ հեռավորության վրա, տեղակայվել էին դաշնակից սկյութները՝ զինված բարբարոսական ձևով: Դրամայվեց, որ, այն բանից հետո, երբ հակառակորդը կերևա ու մարտը կսկսվի, սկյութները անմիջապես հարձակվեն թշնամու վրա թիկունքից և հյուծեն նրան նետերի անընդհատ հեղեղ թափելով, իսկ մյուսներին՝ խտացնել շարքերը ու ողջ ծանրությամբ ընկնել թշնամու վրա: Ահա այսպիսի հրաման տվեց Բրիեննոսը իր գործերին: Այդ ընթացքում իմ հայր Ալեքսեյ Կոմնենոսը զենեց տեղանքը և գործի մի մասը տեղակայեց ավելի ներքև տեղակայված մարգագետնում, իսկ մի մասն էլ՝ դեմքով դեպի Բրիեննոսի գործը: Մարտի պատրաստելով գործի երկու մասը՝ բացահայտ տեղաբաշխվածին ու դարանում գտնվողին, նա խոսքերով ոգևորեց յուրաքանչյուր ռազմիկի: Դրանից հետո Ալեքսեյը հրամայեց դարանում գտնվող ջոկատին, այն բանից հետո, երբ նա կհայտնվի թշնամու թիկունքում, անակնկալ ու ողջ ուժով հարվածել թշնամու աջ թևին: Այսպես կոչված «անմահ»-ներին և որոշ վեյտերի նա թողեց իր մոտ և անձամբ ընդունեց նրանց նկատմամբ ղեկավարությունը: Խոմիտիացիների ու թուրքերի վրա նա հրամանատար նշանակեց Կատակոլոնին՝ հրամայելով ողջ ուշադրությունը կենտրոնացնել սկյութների վրա և հետ մղել նրանց հարվածները: Այսպես էին ընթանում գործերը: Դենց որ Բրիեննոսի գործը մոտեցավ մարգագետնին՝ իմ հայր Ալեքսեյի ազդանշանով դարանում գտնվող ռազմիկները դուրս թռան այնտեղից և իրենց այդ անակնկալ հայտնվելով հակառակորդին շփոթի մատնեցին՝ խոցելով ու սպանելով ամեն մի հանդիպողի և փախուստի մատնելով թշնամուն: Դովհանեսը Բրիեննոսը, սակայն՝ գործակարի եղբայրը, հիշելով «փոթորկալից ուժ»-ը, գայլույթով լցված շուռ տվեց ձիւն, մեկ հարվածով գետին տապալեց իրեն հետապնդող ռազմիկին՝ մի «անմահ»-ի, որից հետո կանգնեցրեց նահանջող գործը, այն կարգի բերեց ու հետ մղեց թշնամուն: Այս անգամ արդեն «անմահ»-ները անկասուն ու անգուսպ փախուստի դիմեցին և հետապնդող ռազմիկները խոցում էին նրանց: Այդ ընթացքում իմ հայր Ալեքսեյը միտքով թշնամիների շարքերի մեջ և, արիաբար մարտնչելով, ասենուր, որտեղ որ հայտնվում էր, առավելության էր հասնում՝ փրկվելուց և յուրաքանչյուրին, ում հանդիպում էր: Ալեքսեյը շարունակում էր կատաղորեն մարտնչել՝ հույսը դնելով այն բանի վրա, որ ռազմիկները, որոնք պաշտպանում են իրեն, կհետևեն սեփական օրինակին, բայց երբ նա տեսավ, որ իր ջոկատը չարգված ու ցրված է, նա մոտը հավաքեց ասենաարիական ռազմիկներին, դրանք թվով մոտ 6 հոգի էին: Նա որոշեց մերկացված թորեով ձեռքի հասնել Բրիեննոսի մոտ, հանդիպել կերպով հարձակվել նրա վրա և, եթե բանը դրան հասնի, կյանքից հեռանալ նրա հետ միասին, սակայն թեոդոտոս անունով մի ռազմիկ, մի մարդ, որը մանուկ հասակից իրոք ծառայության մեջ էր գտնվում, հակադարձեց նրա այդ ձեռնարկին ու դեմ եղավ այդ վտանգավոր գործի իրականացմանը: Եվ ահա, փոխելով մտադրությունը, Ալեքսեյը որոշեց որոշ տարածության հեռանալ Բրիեննոսի գործից: Նա հավաքեց փախուստի դիմած ռազմիկներից լավագույններին, շարեց նրանց և գործի անցավ: Չէր հասցրել դեռ հայրս նահանջել, սակայն, երբ սկյութները ռազմական կոչերով սկսեցին հետ մղել Կատակոլոնի խոմիտիացիներին: Նրանք սրանց հեշտությամբ փախուստի մատնեցին, իսկ հետո էլ անցան իրենց սովորական գործին՝ թալանին: Այդպիսին է սկյութական ցեղը՝ մինչև վերջ պարտության չմատնելով հակառակորդին և չամրապնդելով հաջողությունը, այն տրվում է թալանի ու կործանում հաղթանակով: Եվ ահա Բրիեննոսի գործի վերջապահում գտնվող ծառաները սկյութների նկատմամբ վախից խառնվեցին մարտական շարքերին և սրանց անվերջ հուպը ոչ քիչ խառնաշփոթ առաջացրեց այնտեղ, իսկ դրոշներն էլ իրար խառնվեցին: Միև տեղի էր ունենում այս ամենը, իմ հայր Ալեքսեյը, որը, ինչպես արդեն ասել եմ, դեռևս գտնվում էր Բրիեննոսի գործի մեջ, տեսավ, որ նրա ձիապաններից մեկը տառնում է կայսերական ձիուն, որը զարդարված էր ծիրանագույն ծածկոցով, ոսկեգծով զարհուրեցիկներ էր կրում ու նրա կողքից, համաձայն կայսերական արարողակարգի, ընթանում էր նրա շքախումբը ռոմֆներով: Տեսնելով այդ՝ Ալեքսեյը դեմքին է իջեցնում սաղավարտի դիմակալը և, իր 6 ռազմիկների հետ միասին, սրանց մասին ես արդեն ասել եմ, սրբաբաց հարձակվում է նրանց վրա: Նա գետին է տապալում ձիապանին, ծանկում կայսերական ձիւն, ձեռք է գցում ռոմֆները և աննկատ ելնում թշնամու գործի շարքերից: Կանգ առնելով մի անվտանգ վայրում՝ նա մոնետիկին տալով ոսկեգծով զարհուրեցիկներով պատված ձիուն և ռոմֆները, որոնք թիկնապահները տանում են կյսյետ երկու կողմերից, ուղարկեց բարձրաձայն հայտարարելու, թե Բրիեննոսը ընկել է: Այդ լուրը ստիպեցի տարբեր տեղեր ցրված մեծ դոմեստիկոսի՝ իմ հոր, ռազմիկներին վերադառնալ ու հավաքվել, իսկ մնացածներին էլ ամրություն տվեց: Ռազմիկները, կարծես քարացած, մնացին այնտեղ, որտեղ նրանց հասավ մոնետիկի ձայնը, և հետ ուղղեցին իրենց հայացքները՝ ցնցված անակնկալ տեսարանից: Ինչ տարօրինակ տեսարան էր: Զիերի գլուխները առաջ էին նայում, իսկ հեծյալներինը հետ էր թեքված, նրանք առաջ չէին գնում, բայց նաև չէին ուզում հետ դառնալ, բոլորը զարմացած էին ու կատարվածից շփոթված: Սկյութները, սակայն, երազելով վերադարձի մասին և գտնվելով արդեն տուն տանող ձանապարհի վրա, չէին պատրաստվում շարունակել հետապնդումը ու, երկու բանակներից հեռու հայտնվելով, իրենց ավարի հետ միասին ինչ-որ տեղ թափառում էին: Մոնետիկի կողմից տարածվող լուրը, թե Բրիեննոսը բռնկված կամ սպանված է, արիությունը հաղորդեց վախկոտներին ու փախչողներին: Այդ լուրը հավաստի էր թվում այն բանի շնորհիվ, որ ամեն տեղ ցույց էին տալիս կայսերական նշաններով զարդարված ձիւն և ռոմֆները ու դրանք կարծես ասում էին այն մասին, որ պահպանության տակ գտնվող Բրիեննոսը ընկել է թշնամու ձեռքից: /6/ Դրանից հետո ձակառազիորը ահա թե ինչ նվեր տվեց: Միտերի դոմեստիկոս Ալեքսեյին մոտեցավ դաշնակից թուրքերի ջոկատը: Իմանալով, որ մարտն արդեն սկսվել է և ցանկանալով պարզել, թե որտեղ է գտնվում թշնամին, թուրքերը իմ հայր Ալեքսեյ Կոմնենոսի հետ միասին բարձրացան բլրի վրա: Դայրս նշանով ցույց տվեց նրանց թշնամու գործը և նրանք դիտարկում էին թշնամուն կարծես դիտահարթակից, իսկ թշնամիների գործերը այդ ժամանակ ահա թե ինչ կերպ էին ընթանում: Իրար գլուխ հավաքվելով և չպահպանելով մարտական շարքերը՝ նրանք անհոգ էին տրամադրված և իրենց վտանգից դուրս էին հանարում, կարծես հաղթանակը արդեն իրենց ձեռքում էր: Նրանք անհոգության մեջ էին գտնվում հիմնականում այն պատճառով, որ իմ հոր ջոկատում գտնվող ֆրանկները, երբ մարտը սկսվեց, անցան Բրիեննոսի կողմը: Երբ նրանք ներքև ցատկեցին ձիերից ու աջ ձեռքերը մեկնեցին դեպի Բրիեննոսը, դրանով, ինչպես իրենց սովորությունն է, սեփական հավատարմությունը հավաստելով, բոլոր կողմերից սկսեցին հավաքվել ռազմիկներ, որ նայեին այդ տեսարանը: Կարծես չեփրիկի հնչյուն՝ Բրիեննոսի գործում լուր տարածվեց այն մասին, որ ֆրանկները արդեն լքել են արիստոստեգոս Ալեքսեյին և անցել Բրիեննոսի կողմը: Տեսնելով, որ թշնամիները մի տեղ են հավաքվել և որ արդեն մոտեցել է թուրքերի մի նոր ջոկատ՝ հայրս այդ գործը երեք մասի բաժանեց և հրամայեց երկուսին դարան դնել տարբեր վայրերում, իսկ երրորդին՝ զնալ թշնամիների վրա: Այդ ծրագիրը լիովին պատկանում էր իմ հայր Ալեքսեյին: Թուրքերը հարձակվում էին ոչ թե մարտակարգով, այլ՝ բաժանված տարբեր ջոկատների, որոնք իրարից հայտնի հեռավորության վրա էին գտնվում: Յուրաքանչյուր ջոկատի հրամայվել էր ձիերն ուղղել թշնամիների վրա և նրա վրա նետերի հեղեղ թափել: Նրանց հետ էր նաև այդ գորաշարժը հորինողը՝ իմ հայր Ալեքսեյը, որը ցրվածներից հավաքել էր այնքան ռազմիկներ, ինչքան կարողացել էր: Այդ պահին իրոք շրջապատող «անմահ»-ներից մեկը՝ մի քաջ ու հանդուգն մարդ, առաջ մղեց իր ձիւն, դուրս պրծավ շարքերից և ինչքան ուժ ուներ սլացավ Բրիեննոսի վրա: Նա նիզակը ինչքան ուժ ուներ ուղղեց Բրիեննոսի կրծքին, սակայն սա արագորեն դուրս բաշեց թուրք պատյանից և, բանի դեմ նիզակը շատ առաջ չէր եկել, ինչքան ուժ ուներ հարվածեց իրեն հարվածող ռազմիկին: Նա կպավ կրծքավանդակին և կտրեց այն վահանի հետ միասին, իսկ թուրքերը, այդ ընթացքում իրար հետևից մոտենալով, անընդհատ թշնամու վրա նետերի հեղեղ էին լցնում: Այդ ժամանակ Բրիեննոսի ռազմիկները, շփոթված անակնկալ հարձակումից, այնուհանդերձ հավաքվեցին և, մարտական կարգերը վերականգնելով, իրենց վրա վերցրեցին մարտի ծանրությունը՝ իրար արիություն ներշնչելով: Թուրքերը և իմ հայրը թշնամու հետ կարճատև մարտից հետո սկսեցին ձևացնել, թե աստիճանաբար փախուստի են դիմում՝ թշնամուն դարանը բաշեելով և վարպետորեն տանելով նրան իր հետևից: Դասնելով առաջին դարանին՝ նրանք դեմքով շուռ եկան դեպի հակառակորդը: Դայնամիկորված ազդանշանով տարբեր տեղերից, կարծես բռնեղի պարս, դուրս թափվեցին դարանում տեղակայված ռազմիկները: Ռազմական աղաղակներով, աղմուկով և աղեղների անընդհատ հարվածներով նրանք խլացրին Բրիեննոսին ու նրա ռազմիկներին և կուրացրին նրան ամեն տեղից թափվող նետերով: Բրիեննոսի ռազմիկները չէին կարողանում դիմանալ, բանգի և ձիերը, և մարդիկ փրկվողից էին, ու դրա համար էլ նրանք հետ դարձրին դրոշը նահանջի և հնարավորություն տվեցին իրենց թիկունքից հարվածել: Բրիեննոսը, սակայն, չնայած որ նա անչափ հոգաճ էր մարտից և թշնամի ուժով ճնշում էր նրան, արիություն և ոգու կորով դրսևորեց: Այն ու ձախ խոցելով հարձակողներին՝ նա արիաբար ու միաժամանակ ողջամիտ կերպով ղեկավարում էր նահանջը: Նրա մի կողմում մարտնչում էր եղբայրը, մյուսում՝ որդին: Արիաբար մարտնչելով՝ նրանք այդ ժամանակ թշնամիներին իսկական իրաքի պես մի բան թվացին: Բրիեննոսի ձիւն հոգնեց և չէր կարողանում ոչ փախչել, ոչ էլ հետապնդել, բանգի անընդհատ վազքի պատճառով գրեթե մահվան վիճակի էր հասել: Դառնելով ձիւն՝ Բրիեննոսը, կարծես ինչ-որ մի քաջարի մարդիկ, կանգ առավ՝ պատրաստվելով ձեռնամարտին և մարտի վախճելով երկու քաջարի թուրքերի: Նրանցից մեկը հարվածում է նիզակով, սակայն չի կարողանում ուժեղ հարված հասցնել, բանգի մինչ այդ ինքն է ուժեղ հարված ստանում Բրիեննոսի ձեռքից: Սա թողնվ կտրեց թուրքի ձեռքը, որը նիզակի հետ միասին ընկավ գետին, սակայն երկրորդ թուրքը, ներքև ցատկեցով ձիւն, ինչպես ինքնազ Նետվեց Բրիեննոսի ձիւն մոտ, տեղավորվեց նրա գավառի մասում և, ուժեղ բռնելով այն, սկսեց մազցնել վերև: Բրիեննոսը

շուր եր գալիս, ինչպես գազան, ու փորձում էր թորով խոցել թուրքին: Դա, սակայն չստացվեց, քանի որ թուրքը ամեն վայրկյան նրա թիկունքում ծռմալում էր և խուսափում հարվածներից, իսկ երբ նրա ձեռքը հոգնեց դատարկ տարածության խոցելուց, հոգնեց նաև ինքը՝ մարդիկը, և իրեն հանձնեց թշնամիների ձեռքը: Ճանկելով նրան և, կարելի է ասել, դրանով իսկ մեծագույն փառքի տեր դառնալով, նրանք նրան հասցնում են Ալեքսեյ Կոմենտսի մոտ, որը, Բրիտենտսի գերման վայրից հեռու գտնվելով, իր ռազմիկներին ու բարբարոսներին մարտաշարք էր կանգնեցնում և պատրաստում մարտի: Սկզբում նրանք Բրիտենտսի գերման մասին հայտնեցին տրոհանդակների միջոցով, իսկ հետո էլ ստրատեգուսի մոտ բերեցին հենց նրան ու նա իրոք սարսափելի տեսք ուներ և մարտի ընթացքում, և դրանից հետո: Այս կերպ ձեռք գցելով Բրիտենտսին՝ Ալեքսեյը նրան ուղարկում է Բոսիանտի մոտ: Ալեքսեյը չկապվ գերու աչքերին, Կոմենտսը այնպիսինը չէր, որ հետապնդեր իր հակառակորդներին, երբ նրանք գերի էին ընկել» (Աննա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 4-6):

«Երբ Ստրափոռոմանտը վերադարձավ և նրա բանագնացությունը մնաց ապարդյուն, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիանտը – Մ.Ֆ.) պատերազմի նախապատրաստություն տեսավ, նրա դեմ զորահավաք արեց և վստահաբար կանխավ Բրիտենտսի պարտությունն էր հայտարարում, բանգի գուշակները գտնում էին, որ «Լ» տառի մասին երգերը մեկ և ոչ զույգ «Լ» նկատի ունեն: Բոսանիատեմը, զորավար և մեծ դոմեստիկոս Նշանակելով մի ազնվականի՝ նորելիսսիմոս Ալեքսիոս Կոմենտսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), ողջամիտ ու կայուն խելքի տեր, պատերազմի վտանգների նկատմամբ հաստատուն ու անսասան մի մարդու, որ անցյալում վարպետներն իր ձեռքն էր գցել Ռուսելիոսին, Բրիտենտսի դեմ ուղարկեց: Կոմենտսը զորքերի գլուխն անցած շարժվեց Բրիտենտսի դեմ: Երբ զորքին նա հանգիստ էր տվել Կալաբրյուե կղզվող վայրում, որ Բրիտենտսը իմացավ, որ Բրիտենտսը, ողջ զորքով Մեսենեից դուրս գալով, մոտենում է: Այդ ժամանակ նորելիսսիմոսը, իր հետ եղած թուրքերին տեղիտեղեղ առանձնացնելով, հրամայեց մոտենան Բրիտենտսին և, նրան սուս ձևական մարտ տալով, իր մոտ վերադառնալ, իսկ ինքն էլ, հարմար վայրերում դարաններ դնելով, և զորքն էլ, իր կարծիքով, լավագույն ձևով դասավորելով, սպասում էր Բրիտենտսի գայտյալը: Երևացին երկու բանակների դրոշները և երկու կողմերն էլ պատերազմական շեփորներ հիչեցրին, տեղի ունեցավ կատաղի ծակատամարտ: Երբ Բրիտենտսը տեսավ իր տազմաների պարտությունը, նրանց տազմապլն ու երեղունը, վերցնելով իր լավագույն ուժերը, դիմեց վճռական մարտի: Կայսեր զորքերը նրա թափը կոտրեցին: Քանի որ երկու կողմերի համար էլ հաղթանակը պատվի հարց էր, մարտը սարսափելի ու զարհուրելի բնույթ ստացավ: Կոմենտսը դարան մտածներին դուրս գալու ազդալնջան տվեց և ուժեղ թափով խուժեց հակառակորդների վրա: Նրանք Բրիտենտսի զորքերին գլխովին փախուստի մատնեցին, Բրիտենտսը գերի վերցրեց, նրա զինվորները շատերը սպանվեցին, ոչ քչերն էլ գերի ընկան՝ հատկապես հրամանատարական կազմից: Գերված Բրիտենտսը իր ցնորամուտային համար դատապարտվեց կուրացման, նա ուշացած ողբաց իր անխոհեմությունը, իսկ կայսրը, հաղթանակի ավետիսներն ստանալով, զոհություն հայտնեց աստծուն և նրա մորը» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիանտես»):

«Այս Ալեքսեյը, որ դեռ կայսր չէր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), հաղթեց Բրիտենտսին՝ նրա դեմ վճռական մարտի մեջ մտնելով բաղաբեց ոչ հեռու՝ հաղթելով ու գերելով» (Վիլիելմ Ապսլիացի «Ռոբերտ Գվիլիակրի կյանք», գիրք 4):

³³⁴⁷ «Բրիտենտսի եղբայրը Յովհաննեսը ուղարկվեց Կիզիկոսի թերակղզին՝ փորձելու տեղացիներին իր հետևից տանել: Նրան հանդիպեց Ռուսելիոսը և գլխովին փախուստի մատնեց: Դա տեղի ունեցավ ինդիկտիոնի առաջին տարվա մարտ ամսին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիանտես»):

³³⁴⁸ «Իսկ պրոտոպորտոս Նիկեփոր Վասիլակիոսը, հասնելով Դյուրախիոն, այդ բոլոր շրջաններից զորք էր հավաքագրում: Նա Դիարիոսի եպիսկոպոս Թեոդոսիոսի միջոցով նվերներ տալով, Իսալիայից ֆրանկների էլ բերեց՝ պատրաստվելով Բրիտենտսի դեմ դուրս գալու: Նա ֆրանկներից, բուլղարներից, հռոմեացիներից ու արվանիստներից բաղկացած բազմականին ուժեղ զորք հավաքեց և, այնտեղից դուրս գալով, փութաց դեպի Թեսաղոնիկե: Հասնելով Ալիոլիա՝ նա որոշեց հենց այնտեղ էլ իրեն կայսր հռչակել, բայց տեղի արքեպիսկոպոսը չթողեց այդ բանն անել: Լինելով Թեսաղոնիկեում՝ նա իմացավ Բոսանիատեսի գահ բարձրանալ ու հպատակություն խոստովանող մի նամակ գրեց, բայց ծածկաբար խոռոչություն էր սերմանում՝ գործակից ունենալով Գյումուր կոչվածին, Գրիգոր Մեսենեիցիոսի և Տեսաղոնիստապոլիսի: Նա պաժնականներին էլ հրավիրեց զինակցելու: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիանտը – Մ.Ֆ.), երբ իմացավ նրա նպատակների ու դիտավորությունների մասին, իր մարդկանցից մեկին նրա մոտ ուղարկեց ապահովության մասին վկայող խրիստով երաշխավորագրով, որով նրան խոստանում էր կատարյալ անվտանգություն, ինչպես և նորելիսսիմոսի աստիճան: Նա, սակայն, առձեռն բարեգործություններն արհամարհելով, այնուհետև իգուր տեղը որոշեց: Հզոր և մեծաթիվ զորքով նրա դեմ ուղարկվեց նորելիսսիմոս Ալեքսիոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), որը ստացել էր սևաստոսի պատիվը: Նա հարձակվեց Պերիթեորիոնում գտնվող և Գյումուրի հրամանատարության տակ ծառայող Վասիլակիոսի պահակախմբի վրա, մարտ տվեց ու ոչնչացրեց» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիանտես»):

³³⁴⁹ «18/ Ալեքսեյ Կոմենտսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) ճամբար գարկեց և հայտարարեց զորքին, որ օրվա մնացած մասը նրանք կնվիրեն հանգստին, քանի որ ենթադրվում էր գիշերն անցկացնել առանց քնի կամ էլ քնել զինված: /19/ Իրոք, այդ մարտը, որը բավարար փորձառություն էր ձեռք բերել իր նախկին գործունեության ընթացքում, կանխագուշակեց թշնամու մտադրությունը իր վրա հարձակվել գիշերով, ինչն էլ եղավ: Հենց նման մի հարձակման էր Ալեքսեյը սպասում ու դրա համար էլ ամենուր ցրեց իր հետախույզներին: Նա այդպես գործեց, իսկ Վասիլակին, երբ նրան Կոմենտսի կողմից ներկայացավ մեկը ու դավաճանաբար հայտնեց, որ, եթե նրան պետք է հարձակվել Կոմենտսի վրա, ինքը նրան կհանձնի վրանում բնած լիճակում, առանց մի պահ իսկ մտածելու հրամայեց զինվել: Ամախայես այդպես էլ վարվեցին, որից հետո, հենց որ արևը դեպի արևամուտ թեքվեց, նա շեփորներով նշան տվեց ելնելու ու նրանք ելան բաղաբեց: Մի կողմ թողնելով ուղիղ ճանապարհը, որպեսզի այդ կերպ թաքնվեն նրանից, ուսից գրեթե ոչինչ հնարավոր չէր թաքցնել, և անցնելով այսպես կոչված Լիտան, նա եկավ մի գետի մոտ, որը շրջակա բնակիչները կոչում են Գալիկ: Անցնելով այն Անտոս կոչվող ամրոցի մոտ և կտրելով այնտեղ ձգվող խանդակը՝ դրանից հետո նա գնաց բաց դաշտով: /20/ Վասիլակին, սակայն, չկարողացավ գաղտնի պահել իր նպատակը: Հազիվ էր նա ելել բաղաբեց, երբ հետախույզները, տեսնելով բարձրացող թանձր փոշին, եզրակացության եկան նրա ելքի մասին ու այդ մասին հայտնեցին սխուղերի դոմեստիկոսին: Սա հրամայեց բոլորին զինվել, պատրաստել ձիերը և սպասել ազդալնջանի, իսկ այդ ընթացքում իրար հետևից մարդիկ ուղարկեց հակառակորդի մասին տեղեկություններ բերելու համար: Այդ ժամանակ նրա մոտ եկավ Թաթիկ անունով իր համախոհներից մեկը՝ մի հավատարմի և իր տարիքի մարդ, որը իր հետ միասին էր դատարարակվել, և ասաց, որ թշնամին ոչ հեռու է գտնվում, իսկ երբ Կոմենտսը արհրցրեց, թե վստա՞հ է նա արդյոք, որ դա հենց Վասիլակին է, սա պնդեց, որ նույնիսկ լսել է նրա ձայնը, թե ինչպես է նա շարում զորքը և հրամայում հետևել իրեն: Ավելին, ավելացրեց նա, իր վրա նույնիսկ նետ են արձակել: Այդ ժամանակ դոմեստիկոսը հրամայեց անմիջապես շեփորահարել ելք, իսկ ճամբարի տեղում էլ վառված վիճակում պահել ջահերը և մոմավառները: /21/ Սեփական վրանում նա թողեց իր մոտ գտնվող ներքինի վանականին, որին, որպես ճարպիկ մի մարդու, Կոմենտսի մայրը հանձնարարել էր իրոգալ որդու մասին: Կոմենտսը համեմատաբար նրան չհանգցնել ջահերը ողջ գիշեր: Նա հրամայեց նաև Կոմենտսին իրենց վրաններում վառ պահել ջահերը և մարիսե կրակները, որպեսզի դրանք վառվեն մինչև առավոտ, իսկ ինքը, զինված զորքի հետ միասին ելնելով ճամբարից, կանգ առավ անտառապատ մի վայրում: /22/ Գտնվելով ճամբարից ոչ հեռու և տեսնելով, որ ռազմիկները անցել են թալանի, Վասիլակին էլ իր հերթին տիրեց դոմեստիկոսի վրանին և սկսեց մտածել, թե այդ կերպ հասել է ամեն ինչի և տիրել նույնիսկ իրեն՝ դոմեստիկոսին: Չնկնելով վրանը և այնտեղ վանականից ու այրվող ջահից բացի այլ բան չգտնելով՝ նա հարցրեց. «Որտե՞ղ է այդ թվաւորը», բանգի Ալեքսեյը «ո» տառը մաքուր չէր արտասանում, - «բերե՛ք նրան ինձ մոտ այստեղ»: Հիշատակված վանականը երդումով սկսեց հավաստիացնել, որ չգիտի, թե որտեղ է նա: Այդ ժամանակ վասիլակին, կարծելով, որ իրեն խաբում են և հուզվելով մեկ զայրույթից, մեկ էլ ուրախությունից, ինչպես ասում են սարդոնյան ծիծաղով ծիծաղեց և հրամայեց իր ենթականերին կտրատել վրանը: Երբ դա արվեց, նա հրամայեց կռակալ ու նայել, թե արդյո՞ք դոմեստիկոսը թաքնված չէ սեփական անկողնու տակ և, երբ նա այնտեղ էլ չգտնվեց, հրամայեց մի կողմ նետել վրանում գտնվող արկղերը: Ահա թե ինչի է հասցնում գողազուրկումը, որը աղավաղում է մարդու ողջամիտ հոգին: Եվ այսպես, կորցնելով հոյակ և հակառակ զգացումի մեջ ընկնելով, քանզի նրա ուրախությունը փոխվեց տխրության, նա բազում անգամներ հարվածեց իր ոտքերին և ասաց. «Դժբախտ լինե՛մ ես, թվաւոր խաբե՛ց ինձ»: Որն է այլ բան չգտնելով, որ ծաղրի այդ մարդուն, նա միայն ծաղրում էր նրա փոքրիկ թերությունը, որը սա ուներ «ո» տառը արտասանելիս: /23/ Ուրանից հետո նա հանկարծ բարձրածայն գոռաց. «Չորավարներ, ելե՛ք ճամբարից, թշնամին նրանից դուրս է գտնվում»: Վասիլակիի ձայնը այնքան ուժեղ էր, որ ողջ զորքը իրար խառնվեց, սակայն, երբ այդ զորավարը ելավ ճամբարից, իսկ նրա զորքը դեռևս զբաղված էր թալանով, նա հանդիպեց արիական Ալեքսեյին, որը գալիս էր իր զորքի գլուխն անցած՝ փոքրաթիվ անձանց հետ միասին: Նկատելով առջևից ընթացող առաջնորդին և կարծելով, թե դա հենց Վասիլակին է, նա մերկացրած թրով անմիջապես նետվեց նրա վրա և, հարվածելով աչք ձեռքին, որով սա նիզակն էր բռնել, կտրեց երեք մատները, որոնց հետ միասին գտնի ընկավ նաև նիզակը: Դա ուժեղ անհանգստացրեց թշնամու զորքին, և ռազմիկները դիմեցին փախուստի, թեև, անկանոն այս ու այն կողմ նետվելով, միայն խանգարում էին մեկ մեկու: /24/ Այստեղ Ալեքսեյի զորքից մեկը՝ Գուլիաս անունով մի կապարդովկացի, ճանաչելով Վասիլակիին, սրով հարվածեց նրա սաղավարտին և սուրը, կտրվելով հենց ձեռքի մոտ, ընկավ: Տեսնելով այդ՝ Կոմենտսը սկսել էր արդեն դիտողություն անել այդ ռազմիկին, թե ինչո՞ւ նա իր անզուգույն պատճառով անգնե մնաց, սակայն սա անմիջապես ցույց տվեց սրի կոթը և ազատվեց հանդիմանանքից: Նույն կերպ նաև մակեդոնացի «Ռոմոնիկ» մականվանյալ Պետրոսը,

ներխուժելով թշնամիների մեջտեղը, շատերին կոտորեց, սակայն զորքը չհասկացավ էլ նույնիսկ, թե ինչ է կատարվում, քանի որ մարտը խավարում էր տեղի ունենում և նրա բոլոր մանրամասները զանազանել հնարավոր չէր: Այդ ընթացքում Կոմենտոսը շարունակում էր հարձակվել հակառակորդի դեմևս դիմադրող մասի վրա, կոտորում էր ձեռքի տակ ընկածին, իսկ հետո՝ կրկին վերադառնում յուրայինների մոտ: Այդ պահին ֆրանկների սեփական զորքից մեկը, տեսնելով, որ նա հենց նոր է ելել թշնամիների շարքի միջից և կարծելով, թե դա հակառակորդի մի ռազմիկ է, նետվեց նրա վրա և Նիզակի հարվածով կտապալել նրան ձիուց, եթե նա ձիու ամենաուժեղ հեծյալներից մեկը չլիներ, իսկ երբ Կոմենտոսը շուռ եկավ ու նրա վրա նետվեց թուրը, այդ ժամանակ արդեն սա հասկացավ, թե ում վրա է հարձակվել և սկսեց աղերսագին նրանից ներողություն խնդրել, պնդելով, թե չիմանալով, այլ ոչ թե չար մտքով է նրա վրա հարձակվել: Այդ ժամանակ արիական Ալեքսեյը ներեց նրան: /25/ Քանի որ թշնամիները մասամբ դեմևս դիմադրում էին, Կոմենտոսը բոլոր ուժերը ներդնելով փորձում էր մասնատել նրանց մարտակարգի մնացորդը ու դրա համար էլ իր զորքին հրաման տվեց, այլևս ժամանակ չկորցնելով, գալ իր մոտ: Ահա այսպիսին էր գործը, որը նա իրականացրեց գիշերով, քչերի հետ միասին, իսկ երբ արևը ծագեց, Վասիլյակիի կողմնակիցները, չնայած փորձում էին կարգի բերել իրենց ռազմիկներին և, ինչքան կարող էին, ոգևորում էին նրանց, քանի որ այդ ժամանակ իրենց ուժերին էին ձգտում միանալ նաև վասիլյական այն ռազմիկները, որոնք թալանով զբաղվելով հեռացել էին յուրայիններից, ահա ուրեմն, սխուլերի դոմեստիկոս Ալեքսեյի զորքից ոմանք սուրացին սրանց ընդառաջ և հեշտությամբ փախուստի մատնեցին նույնիսկ մինչև մարտի սկսվելը, որից հետո, շատերին գերելով, վերադարձան յուրայինների մոտ: /26/ Այդ ընթացքում Վասիլյակիի հորդորողորդի Սանուելը, բարձրանալով մի բլրի վրա, ոգևորում էր իր զորքը և բարձրաձայն գոչում. «Այս օրը և հաղթանակը պատկանում են Վասիլյակիին»: Տեսնելով այդ՝ Վասիլ-Կուրտիկը, Բրիեննոսների տանը պատկանող մի մակերոնացի, խթանեց իր ձիուն և բարձրացավ նրա մոտ բլուր: Սա արդեն մերկացնում էր նրա դեմ թուրը, սակայն Վասիլ-Կուրտիկը հարվածեց նրան լախտով և, ցած նետելով ձիուց, կապկպված վիճակում բերեց սխուլերի դոմեստիկոս, արիական Ալեքսեյի մոտ: Այդ ժամանակ երևաց նաև Կոմենտոսի զորքը և ստիպեց Վասիլյակիի զորքի մնացած մասին ևս դիմել փախուստի: Վասիլյակին ևս փախավ, որպեսզի շուտով զբաղեցնի քաղաքը, իսկ Կոմենտոսը սկսեց հետապնդել նրան...: /27/ Եվ ահա, Վասիլյակին անկվեց քաղաքում, իսկ Ալեքսեյ Կոմենտոսը ամրացավ քաղաքից դուրս խվիված ճամբարում ու, ցանկանալով իր հակառակորդի կյանքը խնայել, նրա մոտ դեսպան ուղարկեց խոստումով, որ, եթե սա քաղաքը հանձնի, իրենի ոչ մի վատ բան չի տեսնի: Այդ դեսպանը մի բարի ու ազնիվ, իր արժանիքներով փայլող գերապատիվ Միստենն էր՝ Եսենտֆոնյան երկրամասի Աթոն վանքի վանահայրը, սակայն ինչքան էլ նա համոզեց Վասիլյակին, չկարողացավ համոզել ու դրա համար էլ Կոմենտոսը բանակցություններ սկսեց նրա հրամանատարների ու քաղաքի բնակիչների հետ, որոնք էլ հենց քաղաքը հանձնեցին: Չնայած որ Վասիլյակին ամրացավ միջնաբերդում՝ նրա մտրիկները, տեսնելով մոտեցող վտանգը, բռնեցին նրան ու հանձնեցին Կոմենտոսին: Դրանից հետո, մտնելով քաղաք, Կոմենտոսը դարձավ Վասիլյակիի հարստության տերը: Վասիլյակի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ սուրհանդակներ ուղարկելով Վասիլյակիի գերման լուրով՝ ինքը մի քանի օր մնաց քաղաքում և, այնտեղի կառավարումը կարգի գցելով, փառահեղ ավարով հետ դարձավ» (Նիկեիոր Բրիեննոս «Պատմական նոթք», գիրք 4, մաս 18-27):

«/7/ Այսպես ավարտվեց արշավանքը Բրիեննոսի դեմ, սակայն մեծ դոմեստիկին՝ իմ հայր Ալեքսեյին, վիճակված չէր հանգստությունը վայելել ու նա ստիպված եղավ մեկ այլ մարտի մեջ մտնել մեկ ուրիշի հետ: Բորիլը՝ Բոտրիստին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոտրիստին – Մ.Ֆ.**) մոտիկ բարբարոսներից մեկը, ելավ քաղաքից մեծ դոմեստիկոսին՝ իմ հորը, ընդառաջ և, նրանից ընդունելով Բրիեննոսին, նրա հետ արեց այն, ինչ արեց: Կայսեր անունից նա հրամայեց իմ հորը ելել Վասիլյակիի դեմ, որը նա իր վրա կայսերական պատմուճան էր գցել ու Բրիեննոսից հետո արդեն ինքն էր անգույակ կերպով արևմուտքում ապստամբության կրակը վառում: Վասիլյակին իր արիությանը, քաջությանը, խիզախությանը և ուժով զարմացնող մի մարդ էր: Ունենալով բռնակալական հակումներ՝ այդ մարդը բարձրագույն պաշտոնների և կոչումների էր հասել, որոշներին հասնելով խորամանկությամբ, մյուսներին էլ՝ բռնատիրելով: Բրիեննոսի տապալումից հետո նա դարձավ նրա հաջորդը և ընդունեց նրանից նրա իշխանությունը: Սկսելով Էպիդամնոսից, դա Իլլիրիայի գլխավոր քաղաքն է, նա գրեթե ընդհուպ մոտեցավ թեսալիացիների քաղաքին՝ իր ճանապարհին ամեն ինչ նվաճելով: Դրանից հետո նա ինքն իրեն կայսր ընտրեց և հռչակեց ու Բրիեննոսի զորքը տանում էր ուր կամենա: Լռելով նրա մյուս հատկանիշների մասին՝ ասենք միայն, որ այդ այդը հիացմունք էր առաջացնում իր հասակով, ձեռքերի ուժով ու դեմքի հանդիսավոր արտահայտությամբ: Դենց նման հատկանիշներն են, որ իրենց կողմն են գրավում ռազմիկների կոպիտ դասին, բանգի այն չի կարող լայել անձի հոգու մեջ և ուշադրություն չի դարձնում նրա առաքինությամբ, այլ բավարարվում է մարմնական բարենաստություններով, հիանում է քաջությամբ, ուժով, վազգի արագությամբ ու հասակով՝ կարծելով, թե այդ հատկանիշները բավարար են ծիրանի ու պատմուճան կրելու համար: Այդ բարենաստությունները ունենալով՝ Վասիլյակին միաժամանակ նաև արիական ու անվախ հոգու տեր էր: Ընդհանրապես, նրա ողջ պատվածքում ինչ-որ իշխանական բան կար: Նա ուներ որոտի նմանվող ձայն, որը շփոթի էր մատնում ողջ զորքը, իսկ նրա գոռոցն էլ ի վիճակի էր յուրաքանչյուր սեփյն զրկել քաջությունից: Դա խոսքով անպարտելի մի մարդ էր, որը և կարողանում էր ռազմիկներին մարտի կոչել, և նրանց փախուստի մատնել: Իր կողմում ունենալով նման բարենաստությունները, հավաքելով անհաղթ զորք ու արշավանք սկսելով՝ այդ այդը, ինչպես սասացի, եկավ թեսալիացիների քաղաքը: Իմ հայրը Ալեքսեյ Կոմենտոսը իր հերթին զորք կազմեց նրա՝ որպես մի անհաղթ Տիֆֆոնի կամ հարյուրածեռք հսկայի, դեմ պայքարելու համար: Օգնության կանչելով ռազմական իր ողջ խորամանկությունը և քաջարի ոգին՝ նա պատրաստվեց հանդիպել արժանի հակառակորդի: Դեմևս չվաթրելով մարտերի փոշին, չվալով արյունը ձեռքերից ու թոթից՝ նա, ինչպես սարսափելի առյուծ, որը բաց է թողնում իր գայլույթը, եկավ այդ ժանիքավոր վարագի՝ Վասիլյակի, դեմ: Ալեքսեյը ժամանեց Վարդապ գետի մոտ, ինչպես այն կոչում են տեղաբնիկները...: Դրանից հետո հիմուս գորավարը՝ իմ հայր Ալեքսեյը նկատեց գետի երկու հունների միջև ձգվող տարածքը՝ ինչի և նրա, որը նոր է ձևավորվել: Կարծելով, թե այդ գետը մի կողմից անվտանգ կդարձնի իրեն՝ նա ճամբար գաղկեց նրա մոտ և, որպես բնական խանդակ, օգտագործեց ինի հունը, որը, վերածվել էր խորը խանդակի, բանգի երկու հուները իրարից ոչ ավել, քան երկու կամ երեք ասպարեզի վրա էին ձգվում: Անմիջապես էլ հրամայվեց օրվա ընթացքում հանգստանալ, անկեղծ բուրն և ձիերին բավարար կեր տա, բանգի երեկոն իջնելուն պես նրանց վիճակված էր լինելու արթուն մնալ և սպասել հակառակորդի անանկվալ հարձակմանը: Դայուս, կարծում եմ, այդ կերպ վարվեց, քանի որ այդ գիշեր սպասում էր թշնամիների հարձակմանը: Նա կամ կանխագգում էր այդ իր բազմակողմնական շնորհիվ, կամ էլ ինչ-որ մի Նշանից գլխի էր ընկել, որ դա լինելու է: Այդ կանխատեսումը նրան այցելեց դեպքերից քիչ ժամանակ առաջ: Գուշակելով դեպքերի զարգացումը՝ նա անհրաժեշտ միջոցները աչքաթող չարեց, այլ իր ռազմիկների, զենքերի, ձիերի և մարտի համար անհրաժեշտ այլ բաների հետ միասին լեցե ճամբարը: Նա այնտեղ ամենուր վառված կրակներ թողեց և Դովհանիկիա անունով իր ստրիկներից մեկին, սա վարդապ էր ընտրել վանականի կյանքը, վստահեց սեփական վրանը, պարենամթերքը, որը տանում էր հետը, ինչպես նաև մնացած գույքը: Ալեքսեյը, հեռանալով ճամբարից, զինված զորքի հետ կանգ առավ՝ սպասելով դեպքերի զարգացմանը: Նա ձգտում էր նրան, որ Վասիլյակին, տեսնելով ամենուր վառվող կրակները և իմ հոր լուսավորված վրանը, որոշի, որ Ալեքսեյը հանգստանում է ու այդ հույսով հեշտ կլինի նրան գերի բռնել: /8/ Իմ հայր Ալեքսեյը չխաբվեց սպասումներում, ինչպես սասացի, և իր կանխատեսումներում: Վասիլյակին մեծաթիվ հեծյալ ու հետևակ զորքով անակալ մոտեցավ այն վայրին, որտեղ, ինչպես ինքն էր կարծում, տեղակայված է ճամբարը: Ամենուր տեսնելով լուսավորված վրանները, ինչպես նաև լուսավորված կայսերական վրանը, նա ուժեղ և սարսափազդու գոռոցով ներխուժեց վրան: Քանի որ վրանում չկար այն մարդը, որին ինքը այդպես ձգտում էր գտնել և ընդհանրապես, ոչ որևէ ռազմիկ, ոչ էլ այլ մարդ առաջ չեկավ, եթե չհաշվեք մի քանի ողորմելի ծառաների, Վասիլյակին ավելի բարձրաձայն գոռաց. «Ո՛ր է կորել այդ թվադրոշմ»: Դրանից նա ծաղրում էր մեծ դոմեստիկի խոսակցական թերությունը: Ընդհանրապես հայրս լավ էր խոսում, նրա նման ի ծնե հռետոր իր խոսքերով ու դատողություններով չկար, սակայն «ն» տառը արտասանելու ժամանակ նրա լեզուն չնչի չեղիով կակացում էր, չնայած որ մյուս տառերը նա հստակ էր արտասանում: Նման վիրավորանքներ գոռալով՝ Վասիլյակին սկսեց փնտրտուքը, շուռ տվեց բոլոր արկղերը, արշավային անկողիները, մնացած իրերը և նույնիսկ ինքու անկողինը, բանգի նա փնտրում էր, թե արդյո՞ք որևէ տեղ չի թաքնվել ստրատեգոսը: Նրա հայացքը ոչ մեկ անգամ սահեց վանական Դովհանիկիայի վրայով, որը, ենթարկվելով մոր խնդրանքին, իր մոտ մշտապես ունենալ մի պատվական վանական, սիրող որդին պահում էր իր մոտ մոր կամքին համաձայն ոչ միայն մանկական, այլև պատանեկան հասակում՝ մինչև ամուսնություն: Վասիլյակին, խուզարկելով ողջ վրանը, չէր դադարում, Արիստոֆանոսի խոսքերով ասած. «Ուսումնասիրել էրեքոսի գաղտնիքները», և նա Դովհանիկիային հարցաքննության ենթարկեց դոմեստիկոսի մասին: Քանի որ սա համառորեն պնդում էր, թե Ալեքսեյը նախապես իր զորքով հեռացել է, Վասիլյակին հասկացավ, որ սարսափելի կերպով խաբվել է և լիովին հուսահատված վիճակում սկսեց տարբեր կերպ գոռալ. «Ո՛րդ գինսկիցներ, ռազմիկներ, մեզ խաբել են, թշնամին դուռն է: Նա դեռ էր ավարտել խաբքը, երբ ճամբարը լեռը հակառակորդի դեմ հառնեց իմ հայր Ալեքսեյ Կոմենտոսը, որը մի քանի ռազմիկների հետ միասին ընթանում էր իր զորքի առջևից: Ալեքսեյը տեսավ մի մարդու, որը փորձում էր կարգի բերել զորքը, քանի որ Վասիլյակիի ռազմիկների մեծ մասը զբաղված էր թալանով ու կողոպուտով և հենց դրա վրա էր հույսը դրել իմ հայրը, ու, մինչև սա մարտական վիճակի կերբեր զորքը, մեծ դոմեստիկոսը, որպես անակնկալ աղետ հառնեց նրա առաջ: Եվ ահա, տեսնելով զորքը շարողին և թե հասակի կամ թե գեղքի փայլի պատճառով նրան Վասիլյակին տեղը դնելով, զրահների վրա փայլում էին աստղերը, Ալեքսեյը մոտեցավ նրան և արագ հարված հասցրեց: Ձեռքը, որը պահում էր թուրը, անմիջապես էլ գետին ընկավ և դա զորքին ուժեղ շփոթի մատնեց: Դա Վասիլյակին չէր, բայց նրա զորքի ամենաքաջ մարդկանցից մեկն էր, որը արիությանը ոչնչով չէր զիջում նրան: Դրանից հետո, ուժեղ ընկնելով թշնամիների վրա, Ալեքսեյը նրանց նետերով հեղեղեց, Նիզակներով վերքեր հասցրեց, մարտական կոչել արձանակ և շփոթ մտցրեց

թշնամիների շարքերում: Սթափ ուղեղի և մտքի տեր մարդ լինելով՝ նա հաշվարկել էր ամեն ինչ՝ տեղը, վայրը, գեները, և այդ բոլորը նա պետք եղած կերպով օգտագործեց հաղթանակի համար: Ալեքսեյը տարբեր կողմեր վազողներից առաջ էր անցնում և ընդհանուր խառնաշփոթում ոչ-ոք չէր կարողանում թշնամիներին տարբերել բարեկամներից: Գուլոս անունով ուն կապաղովկիացի՝ իմ հոր նվիրված ծառան, մի արիական ու մարտական ոգով մարդ, տեսավ Վասիլյակին, վայրկենապես ճանաչեց նրան և հարվածեց սաղավարտին, սակայն նրա հետ տեղի ունեցավ այն, ինչ եղավ Մենելայոսի հետ Ալեքսանդրի դեմ մարտում: Նրա թուրը «բաժանվելով երեք կամ չորս մասի, ընկավ ձեռքից», իսկ ձեռքում մնաց միայն թրի կոթը: Տեսնելով Գուլոսին՝ սորոստեգուր նրան սկսեց մտնադռել այն բանի համար, որ նա առանց թրի մնաց, սակայն այդ ռազմիկը, ցույց տալով նրան թրի կոթը և մեծ դոմեստիկի գայլույթը հանդարտեցրեց: Մեկ ուրիշ ռազմիկ՝ Պետրոս-Թոմնիկ անունով մակեդոնացին, ներխուժելով թշնամիները շարքերը, նրանցից շատերին սպանեց, իսկ այդ ընթացքում գորթը շարժվում էր, որևէ պատկերացում չունենալով, թե ինչ է կատարվում: Մարտը մղվում էր մթնում և ռազմիկները չէին կարողանում տեսնել կատարվողը: Կոմսենոսը մեկ հարձակվում էր հակառակորդի կարգը դեռևս պահպանող ջոկատների վրա, մեկ վերադառնում յուրայինների մոտ: Նա շտապեցնում էր սրանց տապալել Վասիլյակի այն ռազմիկներին, որոնք դեռևս մնում էին շարքում, ու նաև դեսպաններ ուղարկեց հետ մնացողների մոտ՝ հրամայելով նրանց առանց հապաղելու առաջ գալ և ժամանել մարտի վայր: Այդ ժամանակ մեծ դոմեստիկի ռազմիկների թվից ուն կելտ, կարծ ասած՝ մի արիական ռազմիկ, որը լցված էր Արեւի ոգով, նկատեց, թե ինչպես է իմ հայրը մերկացված ու արյունից գոլրի արծակող թուրը ձեռքին ելնում թշնամիների շարքերից և, ընդունելով նրան հակառակորդի փոխարեն, սրընթաց կերպով հարձակվեց նրա վրա ու նիզակով հարվածեց լոքերին: Նա, հավանաբար, կտապալել սորոստեգոսին թամբից, եթե միայն Ալեքսեյը ամուր նստած չլիներ թամբին և չգոռար այդ ռազմիկի վրա՝ սպառնալով գլխատել նրան: Կելտը պահպանեց իր կյանքը՝ արդարանալով այն հանգամանքով միայն, որ մարտի թոհուրթոհում և մթնում չի ճանաչել զորավարին: /9/ Ահա այսպիսի գործեր այդ գիշեր իրականացրեց սիւրդերի դոմեստիկոսը իր փոքրաթիվ ռազմիկներ հետ: Դեռ որ լույսը բացվեց և արևը նայեց հորիզոնից՝ Վասիլյակի ջոկատների հրամանատարները սկսեցին ինչքան ուժ ունեին հավաքել մարտը լքած ու ավար հավաքելով զբաղված ռազմիկներին: Իր հերթին մեծ դոմեստիկոսը, շարժելով գորթը, կրկին ելավ Վասիլյակի դեմ: Դեռվից նկատելով Վասիլյակի գորթը լքած մի բանի հանգիստի թուրը պատյանից և ինչքան ուժ ուներ նետվեց դեպի նա: Կուրտիկը ճանկեց ոչ թե թուրը, այլ թամբից կախված լախտը, և հարված հասցրեց Մանուիլի սաղավարտին, որը անխիշապես տապալվեց ծիուց: Դրանից հետո Կուրտիկը կապկեց նրան և որպես ավար բերեց իմ հոր մոտ: Այստեղ արդեն հայտնվեց Կոմսենոսը իր ջոկատներով և, տեսնելով այդ, Վասիլյակի գորթի մնացորդները կարճատև դիմադրությունից հետո դիմեցին փախուստի: Այժմ արդեն Վասիլյակի էր փախչում և Ալեքսեյ Կոմսենոսը հետապնդում էր նրան: Երբ նրանք հասան Թեսալոնիկեին՝ այդ բանից հանգիստը բնակիչները ներս թողեցին Վասիլյակին, սակայն անխիշապես էլ փակեցին դարպասները սորոստեգոսի առաջ, սակայն իմ հայրը չնահանջեց, չհանեց զրահները և սաղավարտը ու մեջքից չիջեցրեց վահանը, այլ, ընդհակառակը, տեղակայվեց ճամբարում և սկսեց հարձակվում ու ավերում սպառնալ թաղաքին: Դրանից հետո, ցանկանալով պահպանել Վասիլյակի կյանքը, նա իրեն ուղեկցող վանական Դովիանիկիայի՝ իր առաքնությունը հայտնի այդ մարդու, միջոցով Վասիլյակին խաղաղություն և առաջարկում՝ վստահեցնելով նրան, որ իրեն ոչ մի չարիք չի պատճառի, եթե սա հանձնվի Ալեքսեյին: Վասիլյակին մեծեց այդ առաջարկը, սակայն թեսալոնիկեցիները, վախենալով, որ բաղաբը կզրավվի և իրենք աղետներ կկրեն, բացեցին դեպի թաղաք տանող ճանապարհը Կոմսենոսի առջև: Վասիլյակին, իմանալով այն մասին, թե ինչ է արել ամբոխը, անցավ միջնաբերդ և այնտեղից սկսեց հարձակվումներ գործել թաղաքի վրա: Նա չդադարեցրեց մարտական գործողությունները, չնայած որ դոմեստիկոսը նրան անվտանգություն էր խոստանում: Նույնիսկ նման դժվարին իրավիճակներում էլ Վասիլյակին իրեն իսկական հերոսի նման էր պահում: Նա չէր ցանկանում որ արիության նույնիսկ փոքր մասը գիշել, բանի դեմ միջնաբերդի պահպանողները ուժով չկոտորեցին նրան այստեղից, չբռնեցին և չհանձնեցին մեծ դոմեստիկոսին: Ալեքսեյը անխիշապես Վասիլյակի գերման մասին հայտնեց կայսեր, կարճ ժամանակ մնաց Թեսալոնիկեում և, կարգի գցելով այնտեղ ի գործերը, վերադարձի ճամփան բռնեց» (Աննա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 7-9):

«Նրա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) բանակն առաջ անցավ և առանց կորուստների հասավ մինչև Թեսալոնիկե, որից որոշ հեռավորության վրա բանակեց Վարդար կոչվող գետի դիմացի ափին՝ որոշելով գործիքն հենց այդտեղ հանգիստ տալ: Այդ ժամանակ Վասիլյակիոսը, ջանալով նեղաբար հաղթանակի հասնել, մտածեց գիշերով ծածուկ հարձակվել նրանց վրա և գլխովին ջախջախել: Դեմիստոսը, սակայն, նախօրոք սկաստոսին տեղեկացրեց նեղության մասին և վերջինս ու նրա մարդիկ նախազգուշացան վտանգից: Վասիլյակիոսը, որը գիշեր սրընթաց շարժվելով, անակնկալ ներքաշվեց պատերազմի մեջ: Նա գլխովին պարտվեց, իր մարդկանցից շատերին կորցրեց, հատկապես ֆրանկներից, իսկ ինքն էլ, դոմեստիկոսի հետ կռվի բռնվելով և ուժասպառ լինելով, ապաստանեց Թեսալոնիկեի միջնաբերդում՝ մտածելով ևս աստուծո հարձակումը հետ մղել ամրության օգնությամբ: Սկաստոսը առանց հապաղելու հրամայեց իր մարդկանց շուտապես գրավել բերդը: Նրանք, փոթաբանորեն հարձակման անցնելով, թեսալոնիկեցիների համաձայնությամբ շուտով գրավում և հաղթահարում են այն ու գրավում միջնաբերդը: Գերի է վերցվում նաև Վասիլյակին, որը շղթայվում և կապալ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսիանոսին - Մ.3.), ուղարկվում» (Դովիանիս Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Նիկեիոր Բոսիանոսին»):

«Ինչ վերաբերվում է Վասիլյակին, ապա Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) հաղթեց սրան խորամանկությամբ: Բանն այն էր, որ նրանք երկուսը, ելնելով, որպեսզի ճակատամարտեն միմյանց դեմ, օրվա վերջին ճամբար զարկեցին իրար շատ մոտիկ: Գիշերը, սակայն, խորամանկ Ալեքսեյը փախուստ ձևացրեց և լքեց իր ճամբարը՝ ոչնչի ձեռք չտալով ու ամեն ինչ թողնելով տեղում: Առավոտյան լքված վրանները, այլ առարկաներ, ինչպես նաև մի բանի ծիծեր փախուստի տպավորություն ստեղծեցին և ահա Վասիլյակին, տեսնելով, որ մարտի ոչ մի պարտաստություն չկա, իսկ ճամբարը էլ լքված է, շրջակայքը հետախուզելու համար մարդիկ ուղարկեց, որոնք հետ եկան ու գեկուցեցին, որ մարդու կամ ծիու որևէ ձայն իրենք չեն լսել: Այդ ժամանակ Վասիլյակին մտածեց, որ իրոք ոչ մի վտանգ չկա, լցվեց վստահությամբ, որ վախեցրել է թշնամու ու նա փախել է, որից հետո ճաշեց և հարբած ընեց, իսկ նրա ռազմիկներն էլ հարմար տեղակայվեցին հակառակորդի լքված ճամբարում: Ալեքսեյը, սակայն, անակառ մոտենալով հակառակորդին, նետվեց թշնամիների վրա և ահաբեկելով խեղճաբերդը նրանց, ընդ որում միայն քչերը փախան, սակայն սրանք էլ ոչ մի տեղ չկարողացան անվտանգ տեղ գտնել, մինչև որ գիշերը լիովին խավար չդարձավ: Արդյունքում թշնամիներից շատերը բռնվեցին կամ սպանվեցին, բանկի բունն ու գինու ավելորդ օգտագործումը նրանց պատել էր թուլությանը և նրանք ոչ կարողանում էին փախչել, ոչ՝ գնել պահել ձեռքում: Վասիլյակին կուրացվեց և ուղարկվեց Նիկեիորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսիանոսին - Մ.3.), որի դեմ էլ պատմաբանները էր, որպեսզի տեսնի նրան, ով տեսնել արդեն չէր կարող» (Վիլիելմ Այուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 4):

³³⁵⁰ «Այդ տարի Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշ իբն Ալի Արսլանը (Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը (1079-1095) - Մ.3.) գրավեց Դամասկոսը: Բանն այն է, որ նրա եղբայրը Մելիքշահ սուլթանը (Մելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.3.) 3իջրի 470 թվականին նրան պարզել էր Ամորիքի իշխանությունը և ամեն ինչ, որ կնվածներ այդ կողմերում: Նա եկավ Դալես ու պաշարեց այն, իսկ բնակչությունը սաստիկ տոկի ենթադրվեց: Նա իր մոտ թուրքմենների մեծ զորք ուներ և ահա Դամասկոսի տեր Ասթիզը (Դամասկոսի էմիրության հիմնադիր էմիր Ասթիզը - Մ.3.) նրանից օգնություն խնդրեց՝ հայտնելով, որ եգիպտական զորքերը իրեն պաշարել են Դամասկոսում: Իրոք, ամիր ալ-ջուլուշ Բադրը Նաար ալ-Դաուլա կոչված մի զորավարի գլխավորությամբ եգիպտոսից զորք էր ուղարկել, որը պաշարել էր Դամասկոսը: Ուստի Ասթիզը Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշին լուր էր ուղարկել օգնության կանչելով և վերջինս եկավ՝ պաշտպանելու Ասթիզին: Երբ եգիպտացիք լսեցին նրա մոտենալու մասին՝ վախեցած նրա ձեռքից փախան՝ գրեթե պարտված վիճակում: Ասթիզը դուրս եկավ պարսպի մոտ, դիմավորելու Տուտուշին, սակայն վերջինս զայրացավ, թե ինչո՞ւ ընդառաջ չէր եկել և միայն պարսպի մոտ էր սպասում, որից հետո մեղադրեց նրան: Ասթիզն ուզեց արդարանալ տարբեր ձևերով, սակայն Տուտուշը չընդունեց այդ խոսքերը և, անսխիշապես ձերբակալել տալով, սպանեց նրան ու գրավեց թաղաքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁵¹ «Չայոց 528 թվականին Դայոց Փագիկ արքան, գինելով իր գորագույնը, գնացել և իջել էր Տարսոն թաղաքը՝ վասալորականցի հայ բաջ իշխան Աբդարիքի՝ իսկ խաչիկի որդի Դասանի որդու, մոտ: Փագիկը բարեկամական նպատակներով գնացել էր Աբդարիքի մոտ, իսկ վերջինս Փագիկին կանչել էր խնամության նպատակով, բայց ինչ-ինչ պատճառներով խնամության գործը գլուխ չեկավ և Փագիկը, առյուծի պես մոնչալով, վերադարձավ: Նա մեծ, հզոր և բաջ մարդ էր: Նա ձերբակալեց գավառի բոլոր իշխաններին և սկսեց շղթայակապ իր առջևից բռնել: 1.000 հոգով նա եկավ Արժաստասի դաշտը՝ Կիզիստա կոչվող բերդը, որը պատկանում էր հռոմեացիներին: Մանդակի որդիներին: Ճանապարհը մյուս կողմում թողնելով՝ Փագիկը երեք հոգով գնաց ուղեղ դեպի նրանք, ովքեր նախապատրաստություն էին տեսել և 50 հոգի տեղադրել՝ Փագիկին դարանակալելու: Երբ Փագիկը մոտեցավ բերդին, երեք եղբայրներն եկան և երեսնվալոր երկրպագելին նրան: Փագիկը, տեսնելով նրանց, կանչեց ողջագուրվելու: Երեք եղբայրները, մոտենալով նրան, բոլորը միասին բռնեցին Փագիկի վզից և ծիուց ցած գցեցին, իսկ Փագիկին հետ եկող մարդիկ

թողեցին և փախան: Այդ միջոցին դարան մտածները դուրս եկան և Գագիկին բռնեցին: Գագիկի զինվորները, լսելով կատարվածի մասին, ցրվեցին: Գագիկին տարան բերդ» (Մատթեոս Ուռուխայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ տարի Յայոց արքա Գագիկը մեծ զորքով մեկնեց մայրաքաղաք Տարսուն՝ Աբղղարիբ իշխանի մոտ՝ ըստ նրա իսկ հրավերքի՝ խնամության համար: Ինչ-որ պատճառով, սակայն, զործը չստացվեց և Գագիկը զայրացած ու կատաղած հետ դարձավ: Ծանապարհին նա կանգ առավ Արժախասի դաշտում՝ Կիզիստրա կոչվող բերդի մոտ: Նրա հետ 1.000 հեծյալներ կային: Այդ ամրոցի տերը երեք հույն եղբայրներ էին՝ Մանդալեի որդիները: Դրանից հետո, Քոզնեցի զորքը՝ Գագիկը երեք հոգով գնաց ուղեղ դեպի նրանք, ովքեր նախապատրաստություն էին տեսել և 50 հոգի տեղադրել՝ Գագիկին դարանակալելու: Երբ Գագիկը մոտեցավ բերդին, երեք եղբայրներն եկան: Գագիկը, տեսնելով նրանց, կանչեց ողջազուրկելու: Երեք եղբայրները, մոտենալով նրան, բոլորը միասին բռնեցին Գագիկի վզից և ծիուց ցած գցեցին: Այդ միջոցին դարան մտածները դուրս եկան և Գագիկին բռնեցին: Գագիկին տարան բերդ, իսկ նրա հետ եղողները ցրվեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յին նախանձը, սակայն, երկու ազգերի մեջ խորը արվատներ էր ձգել և այժմ այն կրկին առույգացավ: Եվ ահա մեծ խռովություն եղավ, բանգի Մարկոս անունով մի մետրոպոլիտ, որ այդտեղ էր, մի շուն ուներ պահած, որին «Արմեն» էր կոչում: Երբ Գագիկ արբան լսեց, գնաց մետրոպոլիտի մոտ ծաշի և ստիպեց կանչել շանը, ընդ որում՝ կոչելով նրան անունով: Երբ շունն այլ անունով էին կանչում, նա չէր գալիս, իսկ երբ «Արմեն» ասացին, նա եկավ: Եվ ահա արբան փութով հրամայեց վերցնել այս երկուսին և կապել մի պարկի մեջ, որից հետո նրանց հարվածեցին այնքան, մինչև երկուսն էլ սատկեցին: Այս ամենը պատճառ հանդիսացավ, որ հույները հալածեին հայերին, որոնք նաև Գագիկ արքային բռնեցին, դրանք Մանդալեիներն էին, և սպանեցին» (Վահրամ Բարսեղյան «Իրիկիյաց պատմություն»):

«Այդ տարի Յայոց Գագիկ արքան մեծ զորքով գնացել էր Տարսուն քաղաքը՝ հայ իշխան Աբղղարիբի մոտ, որը Գագիկին կանչել էր խնամության նպատակով, բայց ինչ-ինչ պատճառներով խնամության գործը զուլխ չեկավ և Գագիկը զայրացած վերադարձավ: Ծանապարհին նա կանգ առավ Արժախասի դաշտում՝ Կիզիստրա կոչվող բերդի մոտ, որը պատկանում էր հռոմեացիներին: Մանդալեի որդիներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Յայոց թագավոր Գագիկը գնաց Տարսուն և հետո, հետև ունենալով 1.000 հոգի, հետ եկավ Կիզիստրա բերդի մոտ գտնվող Առճաշյա դաշտ, որտեղ աստվածուհուց հռոմեացիները սպանեցին նրան...: Քրիստոսի 1077 թվականին Գագիկ թագավորը գնաց Տարսուն, որ խնամիանա հայոց Աբղղարիբ իշխանի հետ, սակայն մեր Առճիսա հետ դառնալիս հունաց իշխանները բռնեցին ու խեղդեցին նրան: Դրանք երեք եղբայրներ էին, որոնց բերդի մոտով անցնում էր Գագիկը: Եվ ահա նրանք տեսան նրան, ներքև իջան ու խոստովեցին, թեև այլևս էլ ասում են, թե այդ Մանդալեացիները նրան քնած են գտել, տարել են իրենց բերդ ու այնտեղ էլ հենց սպանել են: Ահա այսպես Յայոց թագավոր Գագիկը Կնոզկավիսում Մանդալեի որդիների կողմից սպանվեց...» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ հետո մյուս Գագիկը թագավորեց: Նա մի օր որսի էր դուրս եկել և հարբած էր: Մի տոթ ժամի նա իջավ երիվարից ծառերի ստվերում հանգստանալու և, բացի մի փոքրիկ մանուկից, ոչ ոք նրա մոտ չկար, որովհետև մյուս ողջ զորքը ցրված էր որսի հետևից: Նրան հույները հանդիպելով՝ ճանաչեցին, վերցին ու տարան մի բերդ: Երբ սթափվեց գիտեց, աչքերը բացեց ու ասաց. «Ո՛ր եմ ես»: Յույները ասացին. «Ո՛ր եմ ես» և մեր մետրոպոլիտ Մարկոսը: Դրանից հետո նրանք անարգանքով նրան նետեցին բերդի պարսպից և նա չարվելով մեռավ» (Կիրակոս Անճառեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Վերադարձի ժամանակ իջնանատանը հույները խեղդեցին Գագիկին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 60):

«Դրանից հետո այդ գավառի բնակչությունը բռնեց Գագիկին և ահա նա սպանվեց Մանդալե եղբայրների կողմից Կնոզկավիսի բերդում» (Պետրոս Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց արքա Գագիկը սպանվեց Մանդալեի որդիների կողմից Կնոզկավիսում ամրոցում» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Փրկեցին 1065 թվականին Գագիկը եկավ Կոնստանդնուպոլիսից և սպանեց Կեսարիայի մետրոպոլիտին...: Այդ ժամանակ Յայոց թագավոր Գագիկը Կնոզկավիսում սպանվեց Մանդալեի որդիների կողմից» (Վահիկ Դալիր «Ժամանակագրություն»):

«Ինչպես ասացինք, երբ Գագիկ արքան հասնում է վերին Յայաստան, կամենում է իր որդուն ամուսնացնել Տարսունի տիրոջ աղջկա հետ: Մեկնելով իր աշխարհից՝ նա գնում է ստորին Յայաստան՝ Տարսուն քաղաքը, և խնդրում է այդ քաղաքի իշխանին, որ նա համաձայնի իր դստերը կնության տալու նրա որդուն, բայց Տարսունի տերը ոչ մի կերպ չի կամենում տալ: Այսպես չընդունվելով իշխանի կողմից՝ արքան վերադառնում է իր աշխարհը, բայց, երբ նա անցնում է Մանդալե կոչվող բերդի մոտով, որ գտնվում էր հռոմեական կայսեր իշխանության տակ, ամրոցի բնակիչները դավադրաբար ընդառաջ են գնում արքային և նրան աղաչում, որ նա համաձայնի իր մի քանի մարդկանցով հանգստանալու ամրոցում: Արքան, որ նրանցից նեղագություն չէր սպասում, համաձայնում է մտնելու բերդից ներս: Այդ ժամանակ նրանք իսկույն պարան են գցում նրա ձեռքերն ու պարանոցը և կախում պարսպից՝ Յունաց մետրոպոլիտի սիսիական վրեժն առնելու համար, որը մեռել էր պարկում իր շան հետ միասին» (Յովհաննես Դարդե «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 6):

³³⁵² «Ուրբ օր անց Յայոց բովանդակ երկրից՝ Աբբասի որդի Գագիկը, Սենեբերիսի ողջ տոհմը՝ Ատոմն ու Ապուսահը, ինչպես նաև Յայոց մյուս բոլոր իշխանները եկան բերդի դեմ: Մի քանի օր նրանք կռիվ մղեցին, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև բերդը շատ անառիկ էր: Գագիկին ձերբակալողները չէին համարձակվում նրան ազատ արձակել, որովհետև շատ էին վախճնում նրանից: Այդ միջոցին անօրեն Փիլարտոսը, դիմելով նրանց, ասաց. «Դուք ինչպե՞ս հանդգնեցիք նման բան գործել թագավոր մարդու նկատմամբ: Երկու դեպքում էլ՝ արձակելու կամ չարձակելու, դուք ձեր գլխին փորձանք կբերեք»: Այդ ժամանակ աստվածասպան հռոմեացիները աղեղի լարով խեղդամահ արեցին Յայոց թագավորին և նրա դիակը մեկ օր պարսպից կախած թողեցին, որից հետո հանեցին և բերդից դուրս թաղեցին» (Մատթեոս Ուռուխայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ուրբ օր անց Յայոց զորքը՝ Աբբասի որդի Գագիկը, Սենեբերիսի ողջ տոհմը՝ Ատոմն ու Ապուսահը, ինչպես նաև Յայոց մյուս բոլոր իշխանները եկան բերդի դեմ: Մի քանի օր նրանք կռիվ մղեցին, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև բերդը շատ անառիկ էր: Գագիկին ձերբակալողները չէին համարձակվում նրան ազատ արձակել, որովհետև շատ էին վախճնում նրանից: Այդ միջոցին անօրեն Փիլարտոսը, դիմելով նրանց, ասաց. «Դուք ինչպե՞ս հանդգնեցիք նման բան գործել թագավոր մարդու նկատմամբ: Երկու դեպքում էլ՝ արձակելու կամ չարձակելու, դուք ձեր գլխին փորձանք կբերեք»: Այդ ժամանակ աստվածասպան հռոմեացիները խեղդամահ արեցին Յայոց թագավորին և նրա դիակը մեկ օր պարսպից կախած թողեցին, որից հետո հանեցին և բերդից դուրս թաղեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁵³ «/33/ Դրանից հետո կենցեղը (Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Յ.) վերադարձավ վասիլևսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III-ի - Մ.Յ.) մոտ և սկսեց ապրել արքայական պալատում, իսկ ներքինի բոլոր առկա ռազմական ուժերով շարժվեց Սյեեի դեմ ու, անցնելով Բյուզանդիան, ծամբար գաղթեց Վասիլիա կոչվող ամրոցի մոտ, որը հեռու է Նիկիայից ոչ ավել, քան 40 ասպարեց: Այնտեղ Պալեոլոգոսը և իր զարմիկ Կուրտիկը նրան խորհուրդ տվեցին անայացնել տարածությանը մինչև Նիկիա ու, վերադառնալով լճի ափով, պաշարել կիր Գեորգիոսի դույակը: Իրոք, ձեռք գրկելով այդ գործին, նրանք արագորեն տիրեցին դույակին: Դրանից հետո սկսվեցին ավելի վտանգավոր գործերը և զորքի բոլոր հրամանատարները, խորհրդի հավաքվելով ներքինի վրանում, սկսեցին խորհել, թե պե՞տք է արդյոք պաշարել Նիկիան, թե՞՝ անհրաժեշտ է ուղղություն բռնել դեպի Դորիլեոն ու պատերազմ սկսել սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Մուլեյման իբն Գալուշի - Մ.Յ.) դեմ: Նիկիայի պաշարման վերաբերյալ, սակայն, որպես անօգուտ գործի մասին, Գեորգիոս Պալեոլոգոսը և նրա զարմիկ Կուրտիկը լռեցին: Նկատելով այդ՝ ներքինի Յովհաննեսի մոտիվներից ոմանք սկսեցին շշուշալ և, ի վիրավորումը նրանց, վիրավորական ակնարկներ անել: Այդ ժամանակ ներքինի բարձրագույն հայտարարեց. «Վասիլևսը ինձ իշխանություն և տվել տնօրինել գործերը և ինչպես ես որոշեմ, այդպես էլ կարվի»: /34/ Տեսնելով, որ ավելի լավ է համարվել պատերազմով Նիկիայի վրա գնալը և բոլորն արդեն ձեռք են մեկնում գնեքին՝ Պալեոլոգոսը, որը մեծ փորձ էր ձեռք բերել ռազմական հարցերում, կանխագուշակեց, թե դրանից ինչ կստացվի ու դրա համար էլ համարձակորեն խոսեց և իր, և Կուրտիկի փոխարեն. «Մեզ բոլորիս հայտնի է, թե վասիլևսը զորքի հրամանատար ում է Նշանակել ու դրա համար էլ մենք լռեցինք, սակայն հիմա, աչքի առաջ ունենալով առաջնիկ վտանգը և վախճնելով մեզ բոլորիս սպառնացող արքայական զայրույթից, մենք այլևս չենք կարող լռել: Այդ իմացեք, որ, երբ մենք կմոտենանք Նիկիային ու փորձ կկատարենք գրավել այն, զորքից բաջագույնները վերքեր կստանան, իսկ ոմանք էլ նույնիսկ մահացու կվիրավորվեն ու դա այն պատճառով, որ բաց դաշտում գտնվողին դժվար է մարտնչել պարիսպների հետևում թաքնվածների հետ: Պետք է հաշվի առնել նաև այն, որ քաղաքից դուրս տեղակայված թուրքերը, իմանալով պաշարման մասին, անմիջապես կենեն մեր դեմ և մենք ի վիճակի չենք լինի դիմադրել նրանց, որոնք կհարձակվեն մեզ վրա և պարիսպներից ու դարպասներից դուրս գալով, և դրսից զայրել: Արդյունքում մենք ստիպված կլինենք նահանջել: Այդ ժամանակ մեզնից ոմանք, վերցնելով վիրավորներին, նրանց կտանենք մի վայր, որտեղ հարմար կլինի նրանց բուժել, իսկ մյուսները, սգալով ընկածների համար, ոչ մի բանի օգտակար չեն լինի»: /35/ Թվում էր, սակայն, թե նա երգում է խուլի համար: Ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա՝ ներքինի զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Նիկիա և, մոտենալով նրա պարիսպներին, սկսեց պահանջել, որ ներսում եղողները հանձնվեն: Պաշարյալները, սպասելով, որ դրսից իրենց օգնություն կգա, շրջադրաբար խաբում էին նրան և օրըստօրե հետաձգում հանձնվելը: Գեորգիոս Պալեոլոգոսը չէր կարողանում համակերպվել պատերազմ վարելու նման խենթ եղանակի հետ: Նա արդեն աչքի առաջ տեսնում էր հառնող վտանգը ու դրա համար էլ խորհուրդ էր տալիս ներքինուն թողնել պաշարումը, սակայն սա, նրա խոսքերը որպես անուղիքներ ընդունելով, ոչ այնքան բնավորության ամրության, որքան գործը չիմանալու պատճառով, համաձայն էր իր ասածի վրա, մինչև որ,

իմանալով թուրքերի գալստյան մասին, ստիպված չեղավ ամոթով նահանջել: /36/ Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, լինելով անչափ փորձառու զորահրամանատար, որը և ձեռքով ու և մտքով ամուր էր, կրկին համարձակվեց ներքինում խորհուրդ տալ նահանջել ոչ թե այնպես, ինչպես պատահի, այլ՝ խիստ կարգով ու կարգապահությամբ: Երբ նա դա ասաց, ներքինին ի վերջո ամեն ինչ հանձնեց նրա տիրապետությանը: Այդ ժամանակ, շարքով շարելով զորքը և հրամայելով հեծյալներին սկզբում գնալ, բացառությամբ միայն քչերի, որոնք պետք է դարձնում մայրիկ և հսկեին թշնամիներին, նա հրամայեց ծանր զինվածներին ու հետևակայիններին անձամբ քայլով հետևել նրանց, իսկ ինքը, քչերի հետ շրջելով մեկ դարձանակալ ջոկատում, մեկ աջ թևում, բանգի ծախը հարում էր լծին և վտանգից գերե՝ Եր, սկսեց ցրել առաջ ելող թուրքերին, մինչև որ նրանք եկան Վասիլիա և այնտեղ ճամբար գարկեցին: /37/ Այդ ճանապարհին նրանք մի լայնարձակ դաշտ հանդիպեցին, որը շրջապատված էր աղյուսե պատով և շատ մուգեղ ռևեր: Երբ հեծյալները սկսեցին ցրվել այդ մուգեղների ուղղությամբ, թուրքերը, հետևելով նրանց ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ուժեղ աղաղակով նետվեցին առաջ ու, նետվելով հետևակայինների վրա, սկսեց բոլոր կողմերից աղեղներով խոցել նրանց: Դեռևս ազորը դիմեց փախուստի, իսկ ներքինին, վախով պատված և չկարողանալով վազել, մնաց մենակ: Այդ ժամանակ նրան հանդիպեցին Կուրտիկը և Պալեոլոգոսը: Առաջինը նրանք նույնիսկ հայացքի չարժանացրեց և ներշնչեց նույնը անել նաև Պալեոլոգոսին, սակայն վերջինս, մոտենալով նրան, ասաց. «Դետևիկ ինձ»: Դրան հետևեց թուրքերը նրանց վրա ուժեղ հարձակում ձեռնարկեցին և ներքինին հազիվ չզրկվեց գիտակցությունից, սակայն Պալեոլոգոսը, շուռ տալով ձին հարձակվողներին վրա, նրանցից մեկին հարված հասցրեց ու սա սպանված գետին տապալվեց: Տեսնելով այդ՝ մյուսները նահանջեցին: /38/ Դրանից հետո թուրքերը, ոչ մի կերպ չդանդաղելով, կրկին առաջ եկան ու Պալեոլոգոսը, մի բանի հեծյալների հետ շուռ գալով, բանի որ ավելի մեծ բանակի համար տեղը նեղ էր, նետվեց նրանց վրա: Բարբարոսները դիմեցին փախուստի և նրանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մյուսները, թողնելով մարտը, կանգնեցին հեռվում: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց զրահակիրներին առաջ անցնել ու ճամբար գարկել, իսկ ինքը իր հեծյալների հետ հետևում մնաց, մինչև որ բոլորը չանցան այդ պատնեշը և ճամբար չգարկեցին: Ահա նաև խիզախ սիրագործությունների մեջ հանկարծ Պալեոլոգոսը մի պահ հանեց սաղավարտը և նույն պահին էլ ծակատին նետի մի հարված տաացավ: Դրա վրա հետադարձություն չդարձնելով, սակայն, և տեսնելով, որ ներքինին սանջվում է ծարավից, ընդ որում սա նույնիսկ լեզուն շարժել էր կարողանում և միայն շարժումներով էր խնդրում օգնել իրեն, նա վերջինիս թողեց ծառաների պահպանության տակ, իսկ ինքը լեռան լանջով ներքև իջավ և մեկ սաղավարտ ջուր բերեց: Մարելով ծարավով՝ ներքինին մի քիչ խեղճ եկավ ու Պալեոլոգոսին երկրորդ աստված կոչեց՝ փոստատալով որդեգրել նրան, թե՛ փրկվի, ընդ որում դա չէր սահմանափակվելու միայն անունով, այլ նա նրա իր ողջ ունեցածի ժառանգորդը պետք է դարձներ: Ի պատասխան դրան Պալեոլոգոսն ասաց. «Ես չեմ փրկության համար արեցի այն ամենը, ինչ հնարավոր էր, արդ արդեն թո պարտականությունն է հետագայում հավատարիմ լինել տվածդ խոսքին»: /39/ Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ ոմն Իսահակ Կոնտոստեփանոս ընկավ Նեոպոլիս և սկսեց Պալեոլոգոսից բարձրաձայն օգնություն խնդրել: Ինչ-որ մեկից իմանալով այդ մասին՝ Պալեոլոգոսը այն ներքինում հանձնեց իր ծառաներին, իսկ ինքը միայն մեկ ծառայի ուղեկցությամբ ուղղվեց դեպի այն վայրը, որտեղ, ինչպես ասում էին, գտնվում էր Կոնտոստեփանոսը: Դեռևից տեսնելով, որ վերջինս բաց գլխով պատված օգնություն է ծառայել, թե չի նկատում նրան և ինչ-որ բանի է նայում, իսկ Կոնտոստեփանոսը, տեսնելով Պալեոլոգոսին, սկսեց ավելի ուժեղ գոռալ: Այս պայմաններում Պալեոլոգոսը հասկացավ, որ թուրքերը շուտով կհասկանան ինչն ինչոց է, այլևս հապաղել չի կարելի ու այդ պատճառով էլ, արագ մոտենալով, բայց կարծես այլ կողմ նայելով, սկսեց հարցնել, թե չե՞ն տեսել արդյոք Կոնտոստեփանոսին: Այս կերպ մոտենալով նրան՝ նա հրամայեց Կոնտոստեփանոսին դնել այդ նպատակով բերված Նեոպոլիս վրա, որից հետո նրանք հետ վերադարձան: Գալով այն վայրը, որտեղ թողել էին ներքինին, նրանք ուղղություն արեցին դեպի Դեյնեոպոլիս, որտեղ հետադարձություն հավաքվեց նաև մնացած զորքը» (Նիկեոպոլիս Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 4, մաս 33-39):

«/3/ Երբ թուրքերը գրավեցին Կիզիկոսը...: /8/ Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այդ ամենը, լուր տարածվեց, թե Մեդիստեսոսի զորքերը հասել են Դամալիսիս և նա արդեն ներթողումներ է ընդունում, որպես կայսր» (Ամնա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 2, մաս 3, 8):

«Երբ նա (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոթմուշը – Մ.Ֆ.) հայտնվեց այնտեղ, տիրացավ Նիկիային ու Նիկոմեդիային և թագավորեց այնտեղ» (Սիբատիկ Ատրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Դրանից հետո Սուլեյման իբն Կոթուլմուշը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոթմուշը – Մ.Ֆ.) կրկին ներխուժեց հողումների երկիր և գրավեց Նիկիան, Նիկոմեդիան ու Իկոնիան՝ հաստատելով այնտեղ իր որդի Խյոն-Արսլանին (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խյոն-Արսլանին – Մ.Ֆ.) և վերադառնալով Անտիոք» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրիական պատմություն», գիրք 10):

³³⁵⁴ «Իսկ այն մասնակին, որ Գագիկին հետ էր, գնեց մի հայ վաճառական ու փեսայացրեց իրեն: Տարիներ հետո, երբ մասնվեց մեծացավ ու դարձավ տղամարդ, նա մի մարդու հետ գնաց Կիլիկիայի սահմանները՝ կաթավեր որսալու: Այնտեղ մի բերդ կար, որը կոչվում էր Բարձրաբերդ: Այստեղ գտնվում էր մի հույն եպիսկոպոս: Ծանոթություն ստեղծվեց այդ մարդու ու եպիսկոպոսի միջև, նրանք դարձան իրար սիրելիներ ու երկար ժամանակ միասին ուտում-խմում էին, բայց այդ մարդը մտահան չէր անում Գագիկ թագավորի՝ իր ազգականի, նկատմամբ հույների կատարած գործը: Եվ եղավ մի օր, որ եպիսկոպոսի բոլոր սպասավորները իրենց գործերով բերդից դուրս էին եկել և միայն եպիսկոպոսն էր մնացել ու նրա հետ էլ՝ մի պատանի: Այդ որսորդ մարդը եկավ բերդի մոտ՝ կաթավեր որսալու: Եպիսկոպոսին պարսպի վրա տեսնելով՝ նա կանչեց նրան, որ գա, միասին ճաշակեն, իսկ եպիսկոպոսն էլ ինքը մարդուն հրավիրեց գնալ բերդը, բայց սա չհամաձայնվեց: Եպիսկոպոսը իջավ նրա մոտ առանց սպասավորի: Երբ տեսավ այդ մարդը, որ եպիսկոպոսը միայնակ է գալիս, հասկացավ, որ բերդում ոչ-ոք չկա, և ասաց իր հետ եղած մարդուն. «Այսօր հարկար է, որ մենք գնալ թագավորի նկատմամբ հույների գործած սպանության արյան վրեժը առնենք: Նկատի ուս, գուցե եպիսկոպոսը բեզ ուղարկի բերդը և փորձի որսվել այն, իսկ հետո էլ ինձ ձեռքի նշանով իմաց տուր, որպեսզի ես էլ եպիսկոպոսին սպանեն»: Երբ եպիսկոպոսը եկավ, նստեցին ճաշելու և, երբ գինին վերջացավ, եպիսկոպոսը սպասավորին ասաց. «Գնա բերդը ու մեզ համար գինի բեր, որ միասին զվարճանանք»: Այդ մարդը գնաց և եպիսկոպոսի հրամանը փոխանցեց նրա սպասավորին: Եվ սա, մինչ սպասավորը կոչացած էր կարասի մեջ, որ գինի հանի, բռնեց նրա ոտներից, գլխի վրա շուռ տվեց ու գինու մեջ խեղդեց նրան: Դրանից հետո նա բարձրացավ պարսպի վրա և նշան արեց իր տիրոջը, թե բերդը գրավեց, որից հետո սա այստեղ՝ ներքևում, եպիսկոպոսին խեղդեց: Այնուհետև նա ինքը, մտնելով բերդը, գրավեց այն, որից հետո քիչ-քիչ իր կալվածքը մեծացրեց, որը բռնի, որն էլ՝ խաբելով, մինչև որ նա, իր որդիները և թոռները տիրեցին Կիլիկիայի բաղաբներին ու գավառներին: Սա Լևոն թագավորի նախնին է, որն իր սահմանները քաջությամբ ընդարձակեց, ինչպես իր տեղում կասենք» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Դրանից հետո իշխանները նկատացան, իսկ զորականներ էլ արհամարհվեցին՝ թողնելով իրենց զորությունն ու տարբեր տեղեր ցրվելով: Դեռ այդ ժամանակ էր, որ Գագիկին արյունակից մի իշխան, որի անունը Ռուբեն էր, տիրեց Կոպիտառ ամրոցին և, երբ լսեց Գագիկի մահը, այն յուրացրեց՝ տիրելով Տալիսոս լեռների կողմերը մինչև Փոյուզիա: Նա տիրեց նաև այդ ամրոցի դիմացի մի գյուղին, որը Կոռոմզոլ էր կոչվում, և այնտեղ բնակվեց, իսկ բոլոր հայերը, որ հավաքվել ու այնտեղ էին բնակվում, նրան կոչեցին Մեծն Ռուբեն: Ահա այսպես նա զորացավ ու լեռան կողմերը գրավեց՝ դուրս մղելով հույներին ու վերցնելով նրանց տեղերը» (Վահրամ Դաբեկ «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Հայոց իշխանները և Գագիկի ողջ զորքը ցրվեց տարբեր տեղեր, սակայն նրան արյունակից մի իշխան, որի անունը Ռուբեն էր, գրավեց Կոպիտառ բերդը: Դրանից հետո ամեն կողմից հավաքվեցին զորքերը, եկան նաև մարդիկ ֆրանկներից, գնացին Կոռոմզոլ և այնտեղ բնակվեցին: Հայերը հաստատվեցին այդ լեռներում, բազմացան ու նրանց սկսեց իշխել այս Ռուբենը, որը զորացավ և հողումներից գրավեց նաև լեռան այլ մասերը: Եվ ահա իր բարեպաշտ կյանքի 70-րդ տարում այս Ռուբենը գնաց Քրիստոսի մոտ և թաղվեց Կաստաղոնի սուրբ ուխտում...: Ռուբենը եկավ Կոռոմզոլ, գրավեց այն ու տիրեց ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո ցրվեցին հայոց պայազատները, որոնք խառնիճադանք բազմությամբ բազում տեղերում և գավառներում պանդխտացան: Եվ ահա մի ոմն մեծափառ իշխան, մեծն Գագիկի թագավորության արյունակիցներից մեկը, որի անունը Ռուբեն էր, ինքն իր զորքով առաջ խաղաց, եկավ ու գրավեց Կապիտառա ամրոցը, որում էլ հաստատեց իր իշխանությունը՝ ամրապնդելով Փոյուզիայի կողմերում» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբեն մեծը ազգականն էր ու իշխանը Հայոց թագավոր Գագիկի, որը վերջինիս մահից հետո եկավ Կոպիտառ, այնտեղ հաստատվեց, հետո եկավ Կոռոմզոլ կղզիով տեղն ու մնաց այնտեղ մինչև իր վախճանը» (Դեթում Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»):

«Դետո Ռուբենը՝ Գագիկ արքայի ազգականը, գնաց և սկսեց այրել Կոպիտառում, որը գտնվում էր Կոռոմզոլի մոտակայքում» (Դեթում II «Տարեգրություն»):

«Ռուբինյանները սկսեցին իշխել Կիլիկիայում: Դա աստված էր իր արդարադատությունը ցուցաբերել, բանգի հույները դադարեցրին մեր թագավորությունը, սակայն աստված նրանց հողերը մեզ՝ հայերիս, տվեց և մենք հիմա դրանցում իշխում ենք» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Ռուբենը երկրի բերդերից գրավեց Գուսենդարը» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³³⁵⁵ «Ահմեդը (Կարսի էմիրության էմիր Ահմեդ Ուղուդխանին (1065-1125) – Մ.Ֆ.) քիչ առաջ գրավել էր Կարսը» («Բարթիս-Ցիսկոպեա», Անանուս «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Ամետը Ամիրն (Կարսի Եմիրության Եմիր Ամետը Ուղուղիանին – Մ.Ֆ.) իր գործով... վերցրեց Կարսը ու փախուստի ենթարկեց Նրան (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.)» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

³³⁵⁶ «Այդ ժամանակ մեծաթիվ թուրքերը գաղտնի կերպով հարձակվեցին Գեորգիի (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.) վրա, որը գրաված էր Զվեշի պաշարմամբ: Մրանց առաջնորդում էր Եմիր Ամետը (Կարսի Եմիրության Եմիր Ամետը Ուղուղիանին – Մ.Ֆ.), որը քիչ առաջ գրավել էր Կարսը: Նա մի ուժով և դիպուկ նետաձիգ էր: Նրանք եկան և քրիստոնյաների դավաճանության արդյունքում փախուստի մատնեցին Գեորգի արքային ու Նրա անթիվ զորքին: Ճեղք գցելով հսկայական հարստություն և գույք արքայական սեղանից՝ ոսկյա ու արծաթյա, ինչպես նաև թանկարժեք խրիստոնյաներ, գավաթներ, անոթներ և վրաններ, բոլորը սրանք պատկանող արքային ու մեծատոհմիկներին, նրանք հեռացան, իսկ Գեորգի արքան էլ Աջարիայից փախավ Աբխազիա» («Քարթլի-Ցխովերթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Ապա Գեորգի թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Տայբ, ուր նրան միացավ Գրիգոր Բակուրիսիձեն, որը գրավել էր Օյթիսը և Կարն բաղաբը: Սա թագավորին տվեց Կարին և Նրա շրջակայքը: Ապա՝ թագավորը Կարսում թողեց շավշեցի ազնվականներին և ինքը հեռացավ: Այդ ժամանակ ուժեղացան թուրքերը, բանի որ հույներ թողնում էին արևելքը և հեռանում, իսկ թուրքերը գրավում էին նրանց պատկանող երկրները: Սրանք մեր մեղքերի պատճառով սկսեցին նեղել քրիստոնյաներին և Նույն քրիստոնյաների դավաճանության շնորհիվ էլ Զվեշում գտնվող Գեորգի թագավորի վրա իր գործով հարձակվեց Ամետը Ամիրն (Կարսի Եմիրության Եմիր Ամետը Ուղուղիանին – Մ.Ֆ.), որ այդ պահին վերցրել էր Կարսը, ու փախուստի ենթարկեց նրան» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Մելիք-Շահը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) Ալվի-Արսլանի (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալվի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) մահից հետո մեծաթանակ գործով Իբերիա մտավ և իր կատաղությամբ ոչնչացրեց այն ամենը, ինչ իրեն հանդիպում էր: Տիրելով Շավշուլդեն ամրոցին և արքայանիստ Տիդիս բաղաբին՝ այս կատաղի թուրքը, որպեսզի պարենով ապահովի իր մեծաթանակ զորքը, ամայացրեց իբերական արքաների տիրույթները: Ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ մնացել էր Տուրքի-բեկի (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.) բռնի գործողություններից՝ Մելիք-Շահը ելավ Իբերիայից՝ զորքի մի մասը թողնելով Շավշուլդենում և Տիդիսում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 95):

³³⁵⁷ «Չորքը, որը վերադառնում էր նման առատ ավարով, հանդիպեց հայտնի Եմիրներ Իսա-Բարին և Աբու-Յաղուբին, որոնց հետևում էին դեպի Յունաստան ուղղվող անթիվ բանակային թուրքեր: Թուրքերի մոտ տեսնելով նման բանակի ոսկի և հարստություններ ու իմանալով Գեորգիի (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.) փախուստի մասին, ինչպես նաև լսելով նրանց խոսքերը, թե. «Ինչո՞ւ եք ուղղվում դեպի Յունաստան, ահա Վրաց երկիրը, այն անբնակ է ու լի նման հարստություններով»՝ նրանք անմիջապես հետ դարձան և, ինչպես մորեխներ, ցրվեցին ողջ երկրով մեկ: Իվաների օրը Ասիսփորին ու Կոլարջքը ընդհուպ մինչև ծովափ, Շավշեթին, Աջարան, Սամցխեն, Քարթլին, Արզվեստին, Սամբալաբը և Չկոնդիդին լցվեցին թուրքերով, որոնք Նույն օրն էլ այրեցին Զուլաբային ու Արտասուցին, իսկ Կոլարջքն էլ անապատացրին: Թուրքերը մնացին այդ կողմերում այնքան ժամանակ, մինչև որ ծյուն չորեք: Նրանք անայացնում էին երկիրը և ոչնչացնում բոլորին, Նույնիսկ եթե որևէ մեկը մնացած էր լինում անտառներում, լեռներում, բարայրներում ու ստորերկրյա ապաստարաններում: Դա թուրքերի առաջին մեծ հարձակումն էր, որ եղավ Քրոնիկոնի 800 թվականին, ընդ որում նրանք էլ, որոնք մնացին լեռներում կամ ամրություններում, ևս զոհվեցին՝ ձմեռյա դաժանությունից, գլխի վրա առաատաղ չունենալուց և սովից» («Քարթլի-Ցխովերթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³³⁵⁸ «Յայտը 530 թվականին հստորով անունով մի ամիրա պարսից երկրից բազում զինվորներով ելավ, եկավ Ուռնա գավառը և տարբեր տեղերում ավերածություններ գործեց» (Սատթետու Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յայտը 530 թվականին մի ամիրա պարսից երկրից բազում զինվորներով ելավ, եկավ Ուռնա գավառը և տարբեր տեղերում ավերածություններ գործեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁵⁹ «Այդ օրերին Եմիրատ գետի ափին Սկինկ վայրում՝ Լուար կոչվող բերդին մոտ, պատերազմ եղավ: Գավառի բերդապահները հավաքվել էին նրան դիմադրելու: Թուրքերը հաղթեցին և բազում քրիստոնյաների կոտորեցին» (Սատթետու Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սամստայի մոտ այս ամիրան բազում քրիստոնյաների հանդիպեց, որոնց հաղթեց ու փախուստի մատնեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁶⁰ «Մի բանի օր նաև հստորով ամիրան գնաց և ասպատակեց տաջկաց երկիրը՝ հառաչակից մինչև Մուտեպեր: Նա երկու օր ավարառեց և մեծ թալանով եկավ հառաչակի դրան առջև: Զաղաթի արաբների ամիրան էր Շուրեհ-Յեմը՝ «Շերեհ-Տոյ» մականվանյալ հուրեշի (Ուկայյանների Եմիրության Եմիր Շարաֆ-Էդ-Ղուլայի (1061-1085) – Մ.Ֆ.) որդին: Այդ օրերին Շուրեհ ամիրան արաբական զորքով հառաչում էր գտնվում: Նա 2.000 հեծյալներով պատերազմի դուրս եկավ ընդդեմ պարսից զորքի: Թուրքերը 10.000 հոգի էին: Մարտում թուրքերին փախուստի մատնեցին և, մեծ ջարդ տալով, հալածեցին, նրանց ձեռքից խլեցին ողջ ավարն ու փրկեցին գերիներին: Բովանդակ Ուռնա գավառը լցվեց թուրք գերիներով, ամեն մի թփի կամ բարի տակ ընկած թուրք զինվորներ էին գտնում: Նրանցից պրծնողներ էլ եղան» (Սատթետու Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ուղղվելով դեպի հառաչակ՝ այս ամիրան սկսեց գերեվարել ում, որ հանդիպում էր ճանապարհին: Այնտեղ, սակայն, նրանց դեմ եկավ Արաբ անունով ում Եմիր (Ուկայյանների Եմիրության Եմիր Շարաֆ-Էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.), որը հարձակվեց ու փախուստի մատնեց նրանց՝ ազատելով բոլոր գերիներին ու հետ խլեցով ավարն ու ստրուկներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁶¹ «Ինչպես արդեն ասացի, այդ ժամանակ անաստված թուրքերը հաստատվել էին Պրոպոնտիդայում, իսկ ողջ արևելքին տիրացած Սուլեյման (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոլմուշը – Մ.Ֆ.) էլ ծամբար զարկեց Նիկիայում, որտեղ էլ գտնվում էր նրա սուլթանիկան, որը մեծեց կոչում էր պալատ: Այստեղից նա մշտապես ավագակալներ էր ուղարկում, որոնք թալանում էին Բյուզանդիայի ու Ֆինիկիայի բոլոր երկրամասերը: Սուլեյմանի հեծյալ և հետևակ ջոկատները հասնում էին ընդհուպ մինչև Բոսպոր, որը հիմա կոչվում էր Դամալիս, մեծ ավար էին ձեռք գցել և ամեն ինչ անում էին՝ բացառությամբ միայն վրա ափն անցնելուն: Բյուզանդիացիները տեսնում էին, որ թուրքերը հանգիստ հաստատվել են ավախներ թաղաքներում ու սրբազան տաճարներում, բանգի ոչ-ոք փորձ չէր կատարում նրանց վտարել այնտեղից, դրա համար էլ մշտական վախի մեջ էին գտնվում՝ չիմանալով ինչ անել: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) տեղյակ էր այդ ամենին և մասին և տարաբնույթ ծրագրեր էր մշակում՝ մեկնել անցնելով մուսլին: Ի վերջո, նա ընտրեց ծրագրերից ավագույնը և ուժերի ներածին չափով ձեռք գրավեց նրա իրազեկմանը: Նա դեկարթոսներ նշանակեց վերջուր բանակի շարքերն ընդունված հոռոմների ու խոմիտացիներից, նավեր խոտեցրեց թեթև զինված ռազմիկներ, որոնք իրենց մոտ միայն աղեղներ ու վահաններ ունեին և իրենց սովորության համաձայն զինված էին սաղավարտներով, վահաններով ու նիզակներով, և հրամայեց նրանց գիշերով լողալ ափի մոտ, գաղտնի ափ ելնել, իսկ այն դեպքում, երբ թուրքերը բանակով կգերազանցեն իրենց, հարվածեն անաստվածներին և անմիջապես էլ հետ դառնան: Իմանալով ռազմական գործում նրանց բացարձակ անփորձությունը՝ Ալեքսեյը հրամայեց թիավարներին հայտարարել, որ նրանք անաղմուկ թիավարեն և գզուլական բարածերպետներ թաթնված բարբարոսներից: Ալեքսեյի ռազմիկները մի բանի օր շարունակ այդպես վարվեցին և բարբարոսները աստիճանաբար սկսեցին ավախներ տարածքներից նահանջել դեպի երկրի խորքը: Իմանալով այդ մասին՝ ինքնակալը հրամայեց իր ուղարկած այդ զորքին տիրել փոքր թաղաքներին ու ագարակներին, որոնք առաջ թուրքերն էին զբաղեցնում, գիշերել այդտեղ, իսկ առավոտյան, երբ թշնամին իր սովորության համաձայն կմեկնի պարեն ձեռք բերելու կամ որևէ այլ գործով, միանգամից հարձակվել նրա վրա: Նա հրամայեց նրանց բավարարվել Նուլիսի չնչին հացորդությամբ, չձգտել շատին և իրենց վտանգի չենթարկել, որպեսզի դրանով թշնամուն արիության չներշնչեն, այլ փոխարենը՝ անմիջապես վերադառնալ թաթստոցները: Շուտով բարբարոսները ավելի հեռու նահանջեցին: Դա ոգևորեց ինքնակալին և նա հրամայեց հետևակայիններին հեծնել ձիերը, գործել նիզակով և մեծաթիվ հարձակումներ գործել հակառակորդի վրա ոչ թե գիշերով ու գաղտնի, այլ՝ օրը ցերեկով: Նախկին դեկարթոսները վերածվեցին պենտևոնտաբոսներ, իսկ ռազմիկները, որոնք առաջ հազիվ էին համարձակվում ոտքով և այն էլ գիշերով հարձակվել թշնամու վրա, այժմ արիաբար ու լույսով մարտնչում էին նրա դեմ, երբ արևը գեմիծում էր: Այս կերպ բարբարոսների վիճակը վատացավ, իսկ հռոմեական տերության գրեթե արդեն հանգած հզորությունը աստիճանաբար կրկին բուրգավառվեց: Կոմսենտոսը հեռու բաց թուրքերին ոչ միայն Բոսպորից ու ծովափնյա թաղաքներից, այլև՝ Բյուզանդիայի, Ֆինիկիայի ու Նիկոմեդիայի շրջակայքից: Նա ստիպեց սուլթանին համաձայն խաղաղություն խնդրել: Ալեքսեյը ուրախությամբ ընդունեց խաղաղության առաջարկը, բանգի բոլոր կողմերից նրան էին հասնում լուրեր Բոբրոսի (Ապուլիայի դքսության դուքս Բոբրոս Գլիսկարի (1056-1085) – Մ.Ֆ.) անգուսպ հարձակումի մասին, որը հսկայական զորք էր հավաքել և արդեն հասցրել էր մոտենալ Լանգոբարդիայի ափերին» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 3, մաս 11):

«Ալվի-Արսլանը (Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալվի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մեծաթիվ զորք տվեց Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոլմուշին – Մ.Ֆ.), ուղարկեց նրան Կապադոկիա և խոստացավ թողնել նրան այն ամենը, ինչը նա կկարողանա նվաճել հույներից: Սուլեյմանը ներխուժեց Թուրքաց թագավորություն, գրավեց բաղաբներ և ամրոցներ և իրեն ենթարկեցրեց գրեթե ամբողջ երկիրը: Այդ ժամանակ նա փոխեց իր անունը և կոչվեց Սուլեյմանշահ» (Ջեթում Դատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

³³⁶² «/1. 16/ Բոբրոսը (Ապուլիայի դքսության դուքս Բոբրոս Գլիսկարը – Մ.Ֆ.) Բրինդիզիումի մոտ հավաքեց իր բոլոր ռազմական ուժերը՝ Նավերն ու ռազմիկներին: Այնտեղ կար 150 նավ, իսկ ռազմիկների բանակը հասնում էր 30.000 հոգու: Ամեն մի նավի վրա իրենց գեներալը ու ձիերով

տեղակայված էին 200-ական ռազմիկներ՝ նախատեսված մյուս ավիան հակառակորդի զինված ռազմիկներին հանդիպելու համար: Նման ուժերով Ռոբերտը նախատեսում էր ավի իջնել Էպիդամնոսի մոտ, որը, ըստ այժմ արմատացած սովորության, կոչում ենք *Դիրիխա*...: /3.6/ Նույն ինդիկսիտին օգոստոսին Ռոբերտի անցումը ստիպեց Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.3.**) ելնել մայրաքաղաքից...: /3.9/ Ռոբերտը հանդերձավորում էր դրոմոններ ու դիերաններ, ծովափնյա բաղաբներ էր հասցնում տրիերաներ, սերմոններ և մեծաթիվ այլ բեռնակիր նավեր, ինչպես նաև առաջիկա պատերազմի համար կուտակում էր մեծ ուժեր...: Եվ ահա Ալեքսեյը որոշեց անմիջապես իր մոտ կանչել արևելյան տուպարքոսներին, որոնք կառավարում էին բաղաբներում ու ամրոցներում և արիաքար դիմարդում էին թուրքերին: Նա անմիջապես նամակ գրեց նրանց բոլորին՝ Դավթաթանոսին, որն այդ ժամանակ Յերակեսյան Պոնտոսի ու Պաֆլագոնիայի տուպարքոսն էր, Կապադոկիայի և Յոնայի տուպարքոս Բուրգեսին, ինչպես նաև մնացած առաջնորդներին: Ալեքսեյը հայտնեց նրանց, թե ինչ կերպ իրեն հաջողվեց աստվածային նախախնամության շնորհիվ անակնկալ կերպով խուսափել սպառնացող վտանգից և հասնել ինքնակալության: Նա հրամայեց նրանց պետքական հոգատարություն ցուցաբերել իրենց ենթակա տարածքներին նկատմամբ, այնտեղ անհրաժեշտ բանակի ռազմիկներ թողնել, իսկ մնացածի հետ միասին էլ ներկայանալ Կոստանդնուպոլիս և իրենց հետ բերել ինչպես հնարավոր է թաքրմ ու առողջ համայնում՝ հատկապես նորակոչիկներին: Ալեքսեյը որոշեց Ռոբերտի դեմ բոլոր հնարավոր նախագգուշական միջոցները ձեռնարկել ու կանխել կոմսերի ու այլ կառավարիչների փորձերը անցնել նրա կողմը...: /3.12./ Այդ ընթացքում Ռոբերտը հայտնվեց Յիդրոնոսում, իր որդի Ռոբերին (**Ապուլիայի ապագա դուքս Ռոբերտ – Մ.3.**) հանձնեց իշխանությունը այդ բաղաբի ու ողջ Լանգոբարդիայի վրա, որից հետո ելավ Յիդրոնոսից և ժամանեց Բրինդիզիումի նավահանգիստ: Այնտեղ նրան հայտնի դարձավ Դիրիխա Պալեոլոգոսի ժամանման մասին: Նա անմիջապես հրամայեց մեծ նավերի վրա տեղադրել հսկայական, կաշվով պատված աշտարակներ, նավերի վրա տեղավորել պաշարման համար ամենայն անհրաժեշտը, ինչպես նաև դրոմոններում տեղավորել ձիերը և հեծյալ ռազմիկներին: Ընտապելով անցման հարցում՝ Ռոբերտը արագորեն ամեն տեղից հավաքեց պատերազմի համար անհրաժեշտ հանդերձանք: Նա ծրագրում էր, մոտենալով Դիրիխային, պաշարել բաղաբ ծովից ու ցամաքից գալետովներով, դրանով վախեցնել նրա բնակիչներին և, շրջափակելով բոլոր կողմերից, գրոհով անել այն: Իրոք, երբ կղզեբնակները և Դիրիխային հարակից երկրամասերի բնակիչները իմացան այդ մասին, նրանց խուճապ տիրեց: Այն բանից հետո, երբ ավարտվեցին Ռոբերտի կողմից նախատեսված բոլոր պատրաստությունները, նավատորմը ծով դուրս եկավ, իսկ դրոմոնները, տրիերաները և մոնեռաները, շարված ըստ ծովամարտի կանոնների ու պահպանելով կարգը, ծով ելան: Օգտվելով համընթաց բամուժ՝ Ռոբերտը հասավ Ակալոսի հակադիր ավին և, լողալով ավի մոտով, հասավ Բուտրինոս: Այնտեղ նա միացավ Բոհեմոնոսին (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դեպուտատի ապագա դուքս Բոհեմոնոս Տերենտացուն – Մ.3.**), որը դեռ առաջ էր անցել այս կողմը և զբաղեցրել Ակալոնը: Չորքը բաժանելով երկու մասի՝ Ռոբերտը կանգնեց դրանցից մեկի գլուխ, նպատակադրվելով լողալ ուղիղ դեպի Դիրիխա, իսկ մնացած ուժերի ղեկավարությունը նա հանձնեց Բոհեմոնոսին՝ հանձնարարելով նրան Դիրիխա շարժվել ցամաքով: Ռոբերտը արդեն անցել էր Կորֆուն և ուղղություն բռնել դեպի Դիրիխա, երբ Գլոսասի իովանդանի մոտ նրան անակնկալ պատուհանեց դաժան փոթորիկը: Ուժեղ ձմառնորիկը և սարերից կտրող բամբակ ծովը մեծապես հուզեցին: Ալիքներ բարձրացան, թիավերից թիթերը սկսեցին կտրուկվել, բամբակ պատռում էր առազաստները, փորված կայմերը ընկնում էին նավերի վրա ու դրանք մարդկանց հետ միասին ջրի տակն էին անցնում: Այդ ամենը ամառ ժամանակ էր տեղի ունենում...: Անհանգստությունն ու շփոթը տիրեցին բոլորին: Անուժ նման թշնամու դեմ՝ մարդիկ չգիտեին ինչ անել: Բարձրաձայն աղաղակներ էին հնչում, ռազմիկները անիծում էին իրենց ճակատագիրը, տնքում էին և աղոթում Աստծուն, որպեսզի փրկի իրենց և հնարավորությունն տա տեսնել ցամաքը: Փոթորիկը, սակայն, չէր հանդարտվում, կարծես հենց Աստված էր գայրացել Ռոբերտի հանդերձության վրա և հենց սկզբից դժբախտ էլք էր կանխորոշել նրա ձեռնարկի համար: Նավերից ոմանք իրենց անձնակազմի հետ միասին սուզվում էին, մյուսներն էլ՝ ջարդվում ժայռերի վրա: Կաշիները, որոնցով պատված էին աշտարակները, խոնավությունից ուռեցին, մեխերը դուրս թռան իրենց բներից և ծանրացած կաշիները արագորեն շուռ տվեցին աշտարակները, որոնք էլ ջրասույզ արեցին նավերը: Նավը, որի վրա գտնվում էր Ռոբերտը, կիսով չափ ջարդվեց և հազիվ չկործանվեց: Հակառակ սպասումների՝ իրենց անձնակազմների հետ միասին փրկվեցին նաև որոշ բեռնատար նավեր: Ըստ մարդիկ ծովն ընկան: Փոթորիկը ծովափին ցրեց նաև ոչ քիչ բանակի պալատականներ ու այլ առարկաներ, որոնք իրենց հետ տանում էին Ռոբերտի նավաստիները: Կենդանի մնացածները, ենթադրվում է, կանոնակարգով թաղեցին մահացածներին, ընդ որում նրանք ստիպված եղան այդ ընթացքում սարսափելի ծանր հոտին դիմանալ, բանի որ այդ բան բանակության մահացածների դիակները արագորեն թաղելու հնարավորություն չկար: Բանի որ ուռելիքի ողջ պաշարը կորսվել էր, նավաբեկությունից փրկվածները, հավանաբար, կմահանային սովից, եթե դաշտերն ու մարգագետինները լցված չլինեին բարիքով: Ի՛նչ կարող էր նշանակել այդ դժբախտությունը, պարզ պետք է լիներ ամեն մի ողբամիտ մարդու, սակայն ոչինչ չփոթեցրեց անկախ Ռոբերտին, որը, ինչպես ինձ է թվում, Աստծուց կյանք էր խնդրում միայն այն բանի համար, որ մարտնչի իր թշնամիների դեմ: Ահա թե ինչու այդ իրադարձությունները ընտրած ճանապարհից չէր ելնում նրան: Ընդհակառակը, կենդանի մնացած ռազմիկների հետ միասին, բանգի կային նաև նրանք, որոնք աստվածային անհաղթ ուժով փրկվել էին վտանգից, Ռոբերտը յոթ օր անցկացրեց Գլափինցայում, որպեսզի հանգստանա և հանգիստ տա փոթորկից փրկվածներին: Նա սպասում էր Բրինդիզիումում թողած ռազմիկներին և վրաններին, որոնք այլ վայրերից նավերով գալու էին իր մոտ, ինչպես նաև այն հեծյալներին, հետևակայիներին և թեթև զինված ջոկատներին, որոնք դրանից քիչ առաջ ժամանել էին ցամաքով: Հավաքելով սրանց, որոնք գալիս էին ցամաքով ու ծովով, Ռոբերտն իր ուժերով զբաղեցրեց Իլիրիայի հարթավայրը: Նրա հետ էին գտնվում նաև այն լատինացիներ, որը պատմեց ինձ այս իրադարձությունների մասի, բանգի նա որպես դեսպան Ռոբերտի մոտ էր ուղարկվել Բարիի եպիսկոպոսի կողմից: Նա ինձ հավաստեցնում էր, որ ողջ այդ մարտարշավը անցկացրել է Ռոբերտի հետ միասին...: /4.1/ Չորքորդ ինդիկսիտին հունիսի 17-ին Ռոբերտը մեծաթիվ հեծյալ ու հետևակ գործով արդեն մայրցամաքի վրա էր: Նրա զորքի տեսքն ու կարգը սարսափ էին ազդում: Կրկին, արդեն բոլոր կողմերից, հավաքվում էր նրա զորքը, իսկ ծովով էլ ժամանում էին տարբեր տեսակի նավեր, որոնց վրա գտնվում էին ինչպես նորեղուկ, այնպես էլ տարբեր մարտերում փորձված ռազմիկներ: Դիրիխան շրջապատվեց բոլոր կողմերից՝ և ցամաքից, և ծովից: Նրա բնակիչները, տեսնելով անթիվ ու բոլոր սպասումները գերազանցող Ռոբերտի ուժերը, սարսափով էին համակված և միայն Գեորգիոս Պալեոլոգոսի՝ այդ բաջարի ու ռազմական գործին տիրապետող այրը, որը հաղթանակ էր տանում մղված բազում մարտերից, անվերջոր էր մտում: Հետևելով ինքնակալի խորհուրդներին՝ նա կառուցեց նախապարսպային ամրությունները, պարիսպները խիտ կերպով լցրեց բարանետ մեքենաներով, ոգի տվեց հուսահատված ռազմիկներին, պարսպի ողջ երկարությամբ դիտորդներ տեղակայեց և ամեն օր ու ամեն ժամ այցել էր իրականացնում՝ պահանջելով պահակազորից զգոն կերպով պահպանել բաղաբը: Հենց այդ ժամանակ էլ նա գրավոր կերպով հայտնեց ինքնակալին, որ Ռոբերտը եկել է բաղաբը պաշարելու: Բաղաբի բնակիչները տեսնում էին գալետովներ և հսկայական, բոլոր կողմերից կաշիներով պատված մի աշտարակ, որի վրա բարանետներ էին տեղակայված: Այդ աշտարակը Դիրիխայի պարիսպներից ավելի բարձր էր: Նրանք պարիսպների վրայից նաև տեսնում էին, որ պարիսպները բոլոր կողմերից գոտևորված էին թշնամական զորքով, բոլոր կողմերից նրա մոտ են հոսում դաշնակիցներ, հարևան բաղաբները անայագված են նրանց հարձակումներից և թշնամական վրանների թիվը օրըստօրե շատանում է: Եվ ահա բաղաբի բնակիչներին վախ պատեց, բանգի նրանք հակապես Ռոբերտի իրական նպատակը, որ նա Իլիրիայի հարթավայրը զբաղեցրել է ոչ թե այն բանի համար, որ թալանի բաղաբներն ու գյուղերը և մեծ ավարով վերադառնա Ապուլիա, ինչպես այդ մասին ամեն տեղ պատմվում էր, ընդհակառակը, նա ցանկանում է տիրել իշխանությանը հռոմեական ողջ տերության վրա և Դիրիխայի պաշարումը նրա ծրագրերի միայն սկզբնական մասն է...: Մինչ պաշարողներն ու պաշարյալները բանակցություններ էին վարում, ռազմիկների մի ջոկատ դուրս եկավ բաղաբից, մարտ սկսեց լատինացիների դեմ և, որոշակի վնաս հասցնելով նրանց, վերադարձավ Դիրիխա: /4.2/ Ինքնակալը գրավոր կերպով տեղեկացվել էր Պալեոլոգոսի կողմից և այդ ամենի մասին նա գիտեր: Նա գիտեր, որ, անցումը սկսելով հունիսին, ինչպես այդ մասին ասվեց, Ռոբերտը փոթորկի մեջ է ընկել, նավաբեկության է ենթարկվել, բայց այնուհանդերձ, նույնիսկ աստվածային բարկությանն էլ ենթարկվելով, իր ուղեկիցների հետ տիրել է Ակալոնին: Նա տեղայն էր նաև, որ նրա զորքը ամեն տեղից դեպի իրեն հոսող ռազմիկներից մեծանում է ինչպես ձնազդիկը, իսկ թեթևամիտ մարդիկ էլ մտածում են, որ այդ ինքնակալը (**Կեղծ-Միքայել VII-ը, որին Ռոբերտ Գլիսկարը օգտագործում էր բաղաբական նպատակներով – Մ.3.**) իրականում կայսր Միքայելն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ն – Մ.3.**) և ու անցնում էին Ռոբերտի կողմը: Եվ ահա Ալեքսեյը այդ ամենից տագնապած էր, բանգի տեսնում էր իր առջև հառնած խնդրի դժվարությունը և հասկանում էր, որ սեփական ուժերը Ռոբերտի զորքի նույնիսկ փոքր մասն էլ չեն կազմում: Այդ պատճառով էլ, ահա, նա որոշեց կրկնել թուրքերին օգնության կանչել ու այդ ժամանակ էլ հենց տեղայն պահեց սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Մուլեթան իբն Գոյմուշին – Մ.3.**): Նա իր մոտ կանչեց նաև վենետիկցիներին, որոնցից հռոմեացիները, ասում են, ժառանգել են վենետական ցույցը ծխախոտից: Ալեքսեյը ուղեկիցներն ու նվերները խոստացավ, որոնց մի մասը առաջարկում էր միանգամից տալ, իսկ մյուս մասը խոստանում էր վճարել ապագայում, եթե վենետիկցիները ցանկանան նավատորմ կազմել իրենց երկրից և արագորեն ժամանեն Դիրիխա, պաշտպանեն բաղաբը և դաժան մարտի մեջ մտնեն Ռոբերտի նավատորմի դեմ: Եթե վենետիկցիները կատարեին իր պահանջը, ասում էր Ալեքսեյը, ապա, անկախ այն բանից, աստվածային օգնությամբ հաղթանակ կտանեն թե, այդպես էլ Ե պատահում, կպարտվեին, նույն կերպ կստանան խոստացվածը այն չափով, ինչ-որ կտանային հաղթելու, իսկ վենետիկցիների բոլոր ցանկությունները կկատարվեին ու կհաստատվեին խորհուրդներով: Լսելով այդ՝ վենետիկցիները դեսպանների միջոցով արտահայտում են իրենց բոլոր ցանկությունները և հաստատ խոստումներ են ստանում: Այդ ժամանակ նրանք տարբեր տիպի նավերից նավատորմ են կազմում և օրինակելի կարգով սկսում լողալ դեպի Դիրիխա: Երկար ծանապարհ անցնելով՝ նրանք հասան դեռևս ոչին ժամանակներում անբիծ կույսի

պատվին կառուցված տաճարին, որը գտնվում է Պալի կղզվող վայրում և Դիրիխայի մոտ գտնվող Ռոբերտի ճամբարից հեռու էր մոտ 18 մասալարեգ: Այնտեղից նրանք արդեն կարող էին տեսնել, որ Դիրիխայի մոտ կանգնած Ռոբերտի նավատորմը հանդերձավորված է տարբեր ռազմական սարքերով ու դրա համար էլ վախեցան նրա դեմ բաց մարտի մեջ մտնել: Հենց որ Ռոբերտը իմացավ նրանց ժամանման մասին՝ նա նավատորմով դեպի նրանց ուղարկեց իր որդի Բոհեմուդին՝ առաջարկելով վենետիկցիներին որպես կայսեր ներքոնց Միջայելին և իրեն՝ Ռոբերտին: Սրանք, սակայն, հետաձգեցին ներքոնցում հաջորդ օրվան: Երեկոն իջնելուն պես բամու բացակայության պատճառով հնարավորություն չունենալով մոտենալ ափին՝ նրանք իրար միացրին մեծ նավերը և, կապելով դրանք ծոպաններով, այսպես կղզված ծովային նավահանգիստ կազմեցին: Նրանք կայների մեջ նաև փայտյա աշտարակներ դրեցին, նրանց վրա պարաններով բարձրացրին նավերի հետևից եկող փոքրիկ նավակները և դրանցում զինված ռազմիկներ տեղակայեցին: Բացի այդ նրանք պատրաստեցին ոչ ավելի, բան արմկաչափ երկարություն ունեցող ծանր կոճղեր, դրանք երկայթա մեխերով ագուցեցին և այդ կերպ սկսեցին սպասել ֆրանկական նավատորմի հարձակմանը: Օրը բացվելուն պես Բոհեմուդը մոտեցավ և պահանջեց ներքոնում իրականացնել: Ի պատասխան դրա՝ վենետիկցիները սկսեցին ծաղրել նրա մորուքը և սա, չցանկանալով տանել այդ, առաջինը հարձակվեց նրանց վրա ու մոտեցավ վենետիկցիների մեծ նավերին: Նրան հետևեց նաև մնացած նավատորմը: Թե՛ մարտ սկսվեց: Բանի որ Բոհեմուդը մեծ կատաղությամբ էր մարտնչում, վենետիկցիները վերևից նետեցին իմ հիշատակած կոճղերից մեկը հենց այն նավի վրա, որի վրա գտնվում էր նա: Ջուրը աղմուկով սկսեց լցվել ճեղքվածքից, նավին սկսեց խորտակում սպառնալ, իսկ նավաստիները, որոնք լեցին այն, այնուհանդերձ խեղդվեցին՝ չհուսափելով այն ճակատագրից, որից ձգտում էին խուսափել: Վենետիկցիների դեմ մարտում մնացած նավերը ևս կործանվեցին: Բոհեմուդի վիճակը վտանգավոր դարձավ և նա անցավ մեկ այլ նավ: Ավելի քաջանալով՝ վենետիկցիները նոր եռանդով մարտի նետվեցին: Ի վերջո, նրանք փախուստի մատնեցին թշնամիներին և հետապնդեցին նրանց մինչև Ռոբերտի ճամբար: Ափին մոտենալով՝ նրանք ափ ելան ու վերսկսեցին մարտը: Երբ Պալեոլոգոսը տեսավ վենետիկցիներին՝ նա ինքն էլ ելավ Դիրիխայի ամրոցից և սկսեց մարտնչել նրանց հետ միասին: Դաժան մարտ բռնկվեց, որը տարածվեց մինչև Ռոբերտի ճամբար: Նրա շատ ռազմիկներ թշվեցին ճամբարից, շատերն էլ թշնամական սրերի գոհր արձան: Դրանից հետո վենետիկցիները, մեծ ավար ձեռք գցելով, վերադարձան իրենց նավերը՝ իսկ Պալեոլոգոսը՝ ամրոցը: Մի բանի օր հանգստանալով՝ վենետիկցիները կատարվածի մասին լուրերով դեսպաններ ուղարկեցին կայսեր մոտ: Կայսրը, ինչպես և պետք էր սպասել, նրանց շատ սիրալիք ընդունեց, պատեց ողորմածություններով և նրանց հետ շատ փող ուղարկեց վենետիկյան դոժին (**վենետիկի Հանրապետության դոժ Դոմինիկո Միլիոլոյի (1079-1084) - Մ.Յ.**) ու նրանց արխանտերին...: /4.3/ Այդ ընթացքում կղզիների, շրջակա բաղաձևերի բնակիչները և այլ, որոնք հարկ էին վճարում Ռոբերտին, գվարթացած նրա անհաջողություններից ու, իմանալով ծովում կրած նրա պարտության մասին, չէին ուզում վճարել իրենց պարտավորությունները, որոնք նրանց վրա դրվել էր Ռոբերտի կողմից: Եվ ահա նա որոշեց այնուհանդերձ շարունակել պատերազմը ու մարտնչել և ծովի, և ցամաքի վրա, սակայն նա ի վիճակի չէր իրականացնել իր մտադրությունները, բանգի այդ ժամանակ ուժեղ բանակների սկսվեցին և Ռոբերտը վախճանում էր նավաբեկության ենթադրվել: Դրա համար էլ նա երկու ամիս անցկացրեց Հերիխտ նավահանգստում, որտեղ և ցամաքի, և ծովի վրա պատերազմի համար պատրաստում էր ամենայն անհրաժեշտը: Այդ ընթացքում, ինչպես ուժ ունեին, հռոմեական և վենետիկյան նավատորմերը հսկում էին հրվանդանը ու կանխում Ռոբերտի մոտ անցում իրականացնելու ցանկացած փորձը, երբ մի քիչ հանգստացած ծովը թվում էր, թե այդպիսի հնարավորություն ընձեռել էր: Ռոբերտի ռազմիկների համար, սակայն, հեշտ չէր նաև ցամաքի վրա ունեյիլ ձեռք բերելը, բանգի նրանք ճամբար էին գաղկել Գլիկաս գետի վրա, իսկ Դիրիխայի կայազորը թույլ չէր տալիս նրանց պարենամթերք ձեռք բերելու համար խանդակից ելնել: Արդյունքում Ռոբերտի զորքում տոկ սկսվեց: Ոչ քիչ անախորժություններ նրանց պատճառեց նաև տեղանքի անտուրյո լինելը: Երեք ամիս անց մահացածների թիվը, առում են, հասավ 10.000 հոգու: Նույն կերպ հիվանդությունը խոցեց նաև Ռոբերտի հեծելազորին և շատ կյանքեր խլեց: Մոտ 500 կոմսեր և հրամանատարներ՝ քաջարի մարդիկ, էլ չասած ավելի ցածր աստիճանի այլ հեծյալների մասին, դարձան հիվանդության և տուփ գոհեր: /4.4/ Երբ ինքնակալը Ռոբերտի մասին տեղեկություններ ստացավ, նա անմիջապես Բակուրյանը տեղեկացրեց այդ այդի անզուսպ հարձակման մասին, այն մասին, որ նա զբաղեցրել է Ավալոնը և ընդհանրապես չվորդված չէ իրեն ցամաքի և ծովի վրա բաժին հասած աղետներից, ոչ էլ այն պարտությունից, որը, ինչպես ասվեց, սկզբնական շրջանում նա կրել է: Ավթեսը նրան հրամայեց անմիջապես հավաքել զորքերը և միանալ իրեն: Նման հրաման տվեց նաև Բակուրյանին, իսկ ինքը չորրորդ ինդիկտիոնի օգոստոս ամսին ելավ Կոստանդնուպոլիսից, որտեղ թողեց Իսահակին...: Կարդալով Ավթեսի ուղերձը՝ Բակուրյանը անմիջապես կրտսեր ստրատեգոս Նշանակեց քաջարի և ազգական գործերում բազմափորձ Նիկողայոս Բրանաին, իսկ ինքը շտապեց միանալ կայսեր և իր ողջ զորքով ու հայտնի մարդկանցով ելավ Օրեստիոյից: Իր եղբորն ինքնակալը կարգի բերեց զորքը, հրամանատարներ Նշանակեց լավագույն ռազմիկներից ամենաքաջ մարդկանց և հրամայեց, որ եղբի ընթացքում, որտեղ որ դա թույլ կտա տեղանքը, պահպանեն ռազմական շարքը ու իրենց տեղերը, որ մարտի ընթացքում, ինչպես հաճախ է լինում, նրանք իրար չխառնվեն և չփոխվեն: Էքսկուլիտոսների ջոկատ ղեկավարում էր Կոնստանդին Օպոսը, մակեդոնացիներին՝ Անտիոքոսը, թեսալացիներին՝ Ալեքսանդր Կալասարին, իսկ օխրիդյան թուրքերի վրա հրամանատարություն իրականացնում էր Թաթիկը, որն այդ ժամանակ մեծ պրինսիպալիայի պաշտոնում էր վարում: Վերջինս մի քաջ ու մարտում անհաղթ այդ էր, չնայած որ սերում էր անազատ ծնողներից: Նրա հայրը՝ մի սարակինոս, մի ռազմական հարձակման ժամանակ գերի էր վերցվել իմ հորական պապ Հովհաննես Կոմնենոսի կողմից: Մանիքենցիների առաջնորդները, որոնց տրամադրության տակ կար այդ աղանդին պատկանող 2.800 ռազմիկ, Կոնստանդին և Կոլլոնոն էին: Բոլոր այդ այրերը, որոնք վճռական ու հանդուգն քնակորության տեր էին, քաջարի ռազմիկներ էին ու պատրաստ էին, երբ պետք էր, թշնամու արյան համը տեսնել: «Մոտակա», սրանց տոկորաքար կոչում են վեստիարյանները, և ֆրանկական ջոկատների հրամանատարություն իրականացնում էին Պանուկոմիտոն ու Կոնստանդին Ումբերտուպոլը, որն այդպես էր կոչվում իր ծագման պատճառով: Այս կերպ կազմակերպելով ջոկատները՝ Ավթեսը իր զորքով ելավ Ռոբերտի դեմ: Ծանապարհին կայսրը Դիրիխայից եկող մի մարդու հանդիպեց և մանրամասն հարցուփորձ արեց նրան քաղաքի դրության մասին: Նա պարզեց, որ Ռոբերտը պարիսպներին է մոտեցրել գրոհի համար անհրաժեշտ սարքեր, իսկ այդ ընթացքում Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, որ օր ու գիշեր պաշտպանվում էր թշնամական գեյելորդներից ու մթենիկներից, չի դիմացել, բացել է դարպասները, ելել է քաղաքից ու դաժան մարտի մեջ է մտել հակառակորդի դեմ: Նա մի բանի անգամ ծանր վիրավորվել է և հատկապես տուժվել է մի նետից, որը խրվել է ուղիղ գլխի մեջ՝ բուռնի մոտակայքում: Գեորգիոս մարդ է ուղարկել նման գործերում փորձառու մարդու հետևից, իսկ ինքն այդ ընթացքում, անօգուտ փորձ կատարելով հանել նետը, կոտրել է նրա ծայրը, այն մասը, որը վերջանում է փետրափնջով, իսկ մնացած մասը թողել է վերելու: Ինչ-որ կերպ կապելով գլուխը՝ նա կրկին ներդնվել է թշնամիների շարքերի խորքերը և համարոնեց մարտնչել մինչև ուշ գիշեր: Լսելով այդ մասին՝ կայսրը հասկացավ, որ Գեորգիոսը պետք ունի անհապաղ օգնության և շտապեցրեց առաջխաղացումը: Ժամանելով Թեսալոնիկե՝ նա շատ մարդկանցից ավելի մանրամասն տեղեկություններ ստացավ Ռոբերտի մասին: Նա իմացավ, որ Ռոբերտը պատրաստ է գրոհի, դրա համար նախապատրաստում է իր քաջարի զինվորներին, Դիրիխայի մոտի հարթավայրում շատ շինանյութ է հավաքել և ճամբար է գաղկել քաղաքի պարսպից մեկ նետնկեց հեռավորության վրա: Բացի այդ զորքի մեծ մասը նա տեղակայել է լեռներում, լեռնադաշտերում ու բլուրներում: Ավթեսին շատ բան պատմեցին նաև Պալեոլոգոսի ձեռնարկած միջոցառումների մասին: Գեորգիոսը, պատրաստվելով այրել Ռոբերտի կառուցած փայտյա աշտարակները, քաղաքից նրանց մոտեցրել էր նավթ, կուպր և չոր խոփ, պատրաստել էր քարանետ մթենիկները ու սպասում էր մարտի: Ենթադրելով, որ Ռոբերտը գրոհը կսկսի հաջորդ օրը՝ նա նախապես կառուցել էր մի փայտյա աշտարակ և տեղադրել էր այն պարսպի ներսի կողմից ուղիղ հենց հակառակորդի աշտարակից դիմաց, որը դրսից էր մոտեցվելու: Ողջ գիշեր Պալեոլոգոսը փորձարկում էր աշտարակի վերևի հարկում տեղակայված գերանը, որը պետք է նետեին հակառակորդի աշտարակի դարպասի ուղղությամբ, ստուգում էր, թե ազատորեն է արդյոք այն շարժվում, կարո՞ղ է արդյոք հարվածել ուղիղ դարպասին՝ այդպիսով հնարավորություն չտալով նրան բացվել: Տեսնելով, որ գերանը ազատորեն է շարժվում և ուղղվում դեպի նպատակահետքը՝ նա առանց երկյուղի սկսեց սպասել առաջիկա մարտին: Հաջորդ օրը Ռոբերտը հրամայեց զինվել, աշտարակում տեղակայեց մոտ 500 ռազմիկներ ու զինված հեծյալներ: Մոտեցնելով այն պարսպին՝ նրանք փորձեցին բացել վերևի դարպասները, որպեսզի, օգտվելով դրանցով ինչպես կամրջով, ներթափանցեն ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնեց, բանգի այն թույլ չէր տալիս աշտարակի դարպասներին բացվել: Այստեղ էլ հենց Պալեոլոգոսի ռազմիկները սկսեցին նետերի հեղեղ թափել աշտարակի վրա գտնվող կելտերի վրա և սրանք, չդիմանալով դրան, թաքնվեցին: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց այրել աշտարակը: Ռազմիկները, որոնք գտնվում էին վերևում, գլուխները կորցրած ներքև կամրջով, ներթափանցեց ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսից, պատրաստ պահած մթենիկներն ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը անգործության մատնե

սկսվող լեռնաշղթան, հասնելով ծովին, այնտեղ վերջանում է աղեղով, որը թերակղզու պես մի բան է առաջացնում, որի վրա էլ հենց գտնվում է հիշատակված տաճարը: Դիրիխտայի կողմն է ուղված հարթ և աստիճանաբար հարթավայրի վերածվող լեռնային գանգված, որի ձախ կողմից գտնվում է ծովը, իսկ աջից՝ դիպե ու բարձր մի լեռ: Կայսրը այնտեղ տարավ իր գործը, ճամբար զարկեց և տեղյակ պահեց Գեորգիոս Պալեոլոգոսին իր գալու մասին ու կանչեց իր մոտ...: Ընդունելով Պալեոլոգոսին՝ կայսրը սկսեց հարցնել նրան Ռոբերտի մասին: Երբ Գեորգիոսը մանրամասն պատմեց նրան առնել ինչի մասին, կայսրը հարցրեց, թե պե՞տք է արդյոք իրենց փորձ կատարել մարտի մեջ մտնել Ռոբերտի դեմ: Ի պատասխան դա՞ր «Գեորգիոսը անանց մտածելու բացասական պատասխան տվեց: Վճռականորեն դեմ եղան մարտ տալու գաղափարի դեմ նաև ռազմական գործում բազմակիորձ մի բանի այլ այրեր, որոնք խորհուրդ էին տալիս սպասել, փորձ կատարել հեռվից հարվածել թշնամական զորքին և այդ կերպ Ռոբերտին ծանր վիճակի մեջ դնել՝ թույլ չտալով նրա ռազմիկների ճամբարից դուրս գալ պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով: Բացի այդ նրանք խորհուրդ էին տալիս հրամայել Բողիկին (Դուկայի իշխանության իշխան Կոնստանդին Բողիկին (1081-1101) – Մ.Յ.), դալմատիացիներին և հարևան երկրամասերի այլ ղեկավարներին նույն կերպ վարվել՝ հավաստիացնելով, որ այդ կերպ հեշտորեն կհաղթահարեն Ռոբերտին: Երիտասարդ ռազմիկների մեծ մասը, սակայն, գերադասում էր մարտը և այդ ուղղությամբ հատկապես կողմ էին Կոնստանդին Ծիրանածինը, Նիկեիոս Սինադինը, վարդապետի առաջնորդ Նամբիտը և կայսր Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Յ.) որդիներ Լևոնն ու Նիկեիոսը...: /4.6/ Ինքնակալը որոշել էր գիշերը անակնկալ հարձակվել Ռոբերտի ճամբարի վրա: Դրա համար նա հրամայել էլ դաշնակից ողջ զորքին շարժվել աղակալած ճահճուտների ուղղությամբ և թիկունքից հարձակվել ճամբարի վրա: Դանոսը գաղտնիության նա շրջանցիկ և ավելի երկար ծանապարհն ընտրեց, իսկ ինքն էլ պատրաստվում էր Ռոբերտի ճամբարի վրա հարձակվել ճակատից, հենց որ համոզվի այն բանում, որ իր ուղարկած ջոկատը հասել է նպատակին: Այդ ընթացքում Ռոբերտը թողեց ճամբարը և գիշերով անցավ կամրջով, դա տեղի ունեցավ հինգերորդ ինդիկտիոնի հոկտեմբերի 18-ին, և ողջ զորքով ժամանեց ծովի մոտ գտնվող տաճարի մոտ, որը հնուց ի վեր կառուցվել էր Թեոդորոս Նահատակի պատվին: Ողջ գիշեր առաջնորդները աղոթք էին հղում առ աստված և հաղորդվում սուրբ ու մաքրամաքուր սրբություններով: Դրանից հետո Ռոբերտ կանգնեց մարտակարգի կենտրոնում, ծովահայաց թևի հրամանատարությունը հանձնեց Ամիկետին, սա հայտնի տոհմից մի կոմս էր և աչքի էր ընկնում իր խելքով ու ուժով, իսկ մյուս թևի հրամանատար Նշանակեց իր որդի Բոհեմունդին՝ կոչեցյալ «Սանիսկ»: Երբ ինքնակալը իմացավ այդ մասին, նա, որպես մի մարդ, որը դժվար իրավիճակում միշտ կարողանում է լավագույն ելք գտնել, հանգամանքների ազդեցության տակ փոխեց իր ծրագիրը և մարտական կարգերը շարեց լեռնաշղթայի լանջերին՝ ծովի մոտ: Զորքը բաժանելով մասերի՝ նա չդադարեցրեց բարբարոսների վրա հարձակումը, որոնք առաջ էին շարժվել Ռոբերտի ճամբարի ուղղությամբ, այլ ուղղակի նրանց հրամանատար Նամբիտի հետ միասին զսպեց նրանց, որոնք ուսերի վրա թրեր էին կրում: Այս վերջիններին նա հրամայեց իջնել ձիերից և, շարք կանգնած, մարտակարգից բից տարածության վրա առաջ շարժվել, բանի որ այդ ցեղի ռազմիկները վախժաներ ունեին: Մնացած զորքը Ալեքսանդր բաժանեց ջոկատների, ինքը կանգնեց կենտրոնում, իսկ աջ ու ձախ թևերի հրամանատարությունն էլ համապատասխանաբար հանձնեց կեսար Նիկեիոս Մեդիստեոսին և մեծ դոմեստիկ Բակուրյանին: Նրանց ու հետևակ բարբարոսների միջև գտնվում էին մեծ բանակության բարձրագույն աղեղնաձիգներ, որոնց նա նախատեսում էր ուղարկել Ռոբերտի դեմ: Նամբիտին նա հրամայեց, որ նրա զորքը անմիջապես մի կողմ թաքվի և անցման հնարավորություն տա նետաձիգներին, հենց որ նրանք կարիք ունենան հարձակվել կետերի վրա ու հետ դառնալ: Դրանից հետո զորքը պետք է կրկին միավորեր շարքերը և շարունակեր առաջխաղացումը: Այս կերպ տեղակայելով ողջ բանակը՝ Ալեքսանդր ինքը առաջ շարժվեց ծովափով՝ նպատակ ունենալով կետական զորքի վրա հարձակվել ճակատից: Այդ ընթացքում թշնամու թիկունք ուղարկված բարբարոսները անցան աղակալված ճահճուտների միջոցով և, երբ Դիրիխտայի պաշտպանները, ըստ կայսեր հրամանի, բացեցին դարպասները, նրանց հետ միասին հարձակվեցին կետական ճամբարի վրա: Այն ժամանակ, երբ հակառակորդները իրար դեմ էին շարժվում, Ռոբերտը առաջ ուղարկեց ջոկատներ, որոնք պետք է հարձակվեին հռոմեական զորքի վրա ու փորձ կատարեին իրենց հետևից բաշեղ թշնամու ռազմիկների, սակայն այստեղ ևս կայսրը ամուր մնաց և թշնամուն հետ մղելու համար առաջ շարժեց պետաստներին: Այդ ընթացքում զորքերի միջև մի փոքրիկ հեռավարություն տեղի ունեցավ: Բանի որ Ռոբերտը դանդաղորեն հետևում էր իր ռազմիկներին և երկու բանակների միջև տարածությանը փոքրանում էր, Ամիկետի ջոկատից հետևակայիններն ու հեծելազորայինները դուրս նետվեցին և սլացան Նամբիտի գլխավոր ջոկատի վրա, սակայն, ուժեղ դիմադրության հանդիպելով, նետվեցին դեպի ծովը, մտան ջուրը ու, միևնույն վզերը ցրի մեջ սուզված, սկսեցին խնորել հռոմեական ու վենետիկական նավերի նավաստիներին ընդունել իրենց, սակայն նրանք սրանց չընդունեցին: Այդ պահին, ինչպես պատմում են, նրանց տեսավ Գաիտիկ՝ Ռոբերտի կինը, որը միշտ ուղեկցում էր նրան ռազմական արշավանքների ժամանակը, մի երկրորդ Պալլադը, սակայն ոչ Ալեքսանդ: Նա խիստ հայացք գցեց նրանց վրա և իր լեզվով հոմերոսյան խոսքերի պես մի բան ասաց. «Տղամարդ եղբ, բարեկամներս, և հառնեք հզոր ոգով»: Տեսնելով, որ նրանք շարունակում են փախչել՝ Գաիտիկ երկար նիզակը ձեռքին նետվեց նրանց ուղղությամբ: Իրենց հեղթին՝ տեսնելով այդ, նրանք ի վերջո շուտ եկան ու կրկին մարտի մեջ մտան: Այդ ընթացքում տապալարակիրները և հենց իրենց իսկ առաջնորդ Նամբիտը սեփական անփորձության և տաքարդության պատճառով արագորեն առաջ էին շարժվում, ավելի արագ, բան պետք էր՝ ուշադրություն չդարձնելով այն բանին, որ կետերի ոչ բից բանակություն է մարտի մեջ մտել: Արդյունքում նրանք հռոմեական մարտակարգից զգալի տարածության հեռացան, բանգի այս բարբարոսները նույն տաքարդուն բնավորությունն ունեին, ինչ կետերը՝ չգիշերելով նրանց այդ հարցում: Ռոբերտը հասկացավ, որ Նամբիտի ռազմիկները հոգնել են ու հազիվ են շնչում, նա այդ գլխի ընկավ նրանց շարժի արագությունից, գեղեցիկ ծանրությունից ու անցած տարածությունից, և հրամայեց իր հետևակայիններին հարձակվել նրանց վրա: Նամբիտի արդեն հոգնած ռազմիկները ավելի թույլ դուրս եկան կետերից և այդ ժամանակ բարբարոսական ողջ զորքն ընկավ: Նրանց, որոնց հաջողվեց փրկվել, նետվեցին դեպի արիստոկրատեզոս Միքայելի տաճարը և, ով տեղավորվեց ներսում, ներս մտան, իսկ մյուսները տեղավորվեցին տաճարի տանիքին, սակայն լատինացիները հրկիզեցին տաճարը ու այնտեղ գտնվող բոլոր ռազմիկները իրո ծարյակ դարձան: Դոմեստիկ զորքի մնացած մասը, սակայն, շարունակում էր արիական դիմադրություն ցույց տալ, երբ, ինչպես մի թևավոր հեծյալ, Ռոբերտը մնացած զորքով նետվեց հռոմեացիների գանակի վրա, այն մասնատեց ու բռնեց: Նրա հակառակորդներից ոմանք գեղքը ձեռքերին հենց այդտեղ էլ ընկան, իսկ մյուսներն էլ փրկություն գտան փախուստի մեջ, սակայն կայսրը Ալեքսանդր շարունակում էր կանգնած մնալ ինչպես մի անխախտ աշտարակ, չնայած այն բանին, որ մարտում կորցրել էր իր շատ զինակիցների՝ ազնվածին ծագման ու ռազմական փորձի տեր մարդկանց: Սպանվեց Կոնստանդինի՝ կայսր Կոնստանդին Դուկայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Յ.) որդին..., սպանվեց նաև բաշարի ու հիանալի այր, «Սինադին» մականվանյալ Նիկեիոսը, որն այդ օրը ձգտում էր բոլորին գերազանցել արտուում...: Բացի դրանից սպանվեց նաև Պալեոլոգոսի որդի Նիկեիոսը, ընկան նաև այլ հայտնի անձիք: Մահացու վերք ստացած լինելով կրծքին՝ հոգին փչեց նաև Զաքարիան, ընկան Ասպետը և շատ հայտնի այլ ռազմիկներ: Մարտը դեռևս շարունակվում էր, երբ երեք լատինացիներ, տեսնելով, որ կայսրը շարունակում է դիմադրել, երկար նիզակները ուղղած ինքնա ուժ ունեին նետվեցին նրա վրա: Դա արդեն իսկ հիշատակված Ամիկետն էր, Պետրոսը՝ Ալիֆայի որդին, ինչպես նա ինքն էր ասում, և մի երրորդը, որը ոչնչով չէր զիջում այս երկուսին: Ամիկետը հարվածեց, սակայն վրիպեց, բանի որ նրա ձի մի բից այլ կողմ թեքվեց: Երկրորդի ձեռքից կայսրը թրի հարվածով գցեց նիզակը, որից հետո հարվածեց ուսին և կտրեց թևը, սակայն երրորդը նշան էր բռնել կայսեր ուղիղ դեմքին և այստեղ Ալեքսանդր, որպես արագ կողմորոշվող ու հոգով ամուր այր, չկորցրեց իրեն և արագորեն հասկացավ, թե ինչ պետք է անի: Եվ ահա, երբ կետը բարձրացրեց ձեռքը՝ նա հետ թեքվեց դեպի ձիու գավալը: Արդյունքում թրի ծայրը, մի բից բերձեցով մաշկը, հանդիպեց սաղավարտի սուր մասին, կտրեց այն դեպի ներքևում պահող կայսր և սաղավարտը գետին գցեց: Դրանից հետո կետը անցավ նրա կողքից, ու թվում էր, թե արդեն տապալել է գետնին, սակայն Ալեքսանդր անմիջապես բարձրացավ, ամուր տեղավորվեց թամբին՝ կարողանալով ոչինչ այլևս կորցնել իր հանդերձանքից: Այդ ձեռքում նա պահել էր մերկացված թուրը, նրա դեմքը կարմրել էր սեփական արյունից, գլուխը բաց էր, իսկ կրակե-կարմիր մագերես ցրվել էին ու թույլ չէին տալիս առաջը տեսնել: Գրգռված ձին կծում էր և ցնցվում, ինչից Ալեքսանդր մագերես ավելի էին թափվում դեմքին: Դավաբեցիվ ուժեղը՝ նա շարունակեց դիմադրել թշնամուն: Շուտով Ալեքսանդր տեսավ, որ թուրքերը փախչում են, իսկ Բողիկը, այդպես էլ չմտնելով մարտի մեջ, դիմում է նրանց օրինակին: Նա մինչ այդ զինվել էր, մարտական կարգով շարժել էր զորքը և ողջ օրը մնացել էր տեղում՝ ձև տալով, թե պատրաստ է կատարել պայմանավորվածությունը և արագորեն օգնության գալ կայսեր: Նա, ըստ երևույթին, սպասում էր, թե երբ հաղթանակը կթեքվի ինքնակալի կողմը, որ ինքը այդ ժամանակ միայն հարձակվի կետերի վրա, հակառակ դեպքում նա մտադրվել էր գերծ մնալ մարտից և նահանջել: Բողիկն մտադրություններ մասին նրա գործն էլ էր խոսում: Երբ նա տեսավ, որ կետերը հաղթեցին, նա, այդպես էլ չսկսելով մարտը, հեռացավ գնաց: Ինքնակալը, տեսնելով այդ և այլևս ոչ մեկին չտեսնելով, որ կարող էր իրեն օգնության գալ, ինքն էլ թիկունք դարձրեց: Եվ ահա լատինացիները սկսեցին հետապնդել հռոմեական զորքին: /4.7/ Ռոբերտը ժամանեց սուրբ Նիկոլայի տաճարի մոտ, որտեղ գտնվում էր կայսերական վիանը և որտեղ հավաքված էր հռոմեական զորքի ողջ հանդերձանքը: Իր առավել ուժեղ ռազմիկներին նա ուղարկեց հետապնդելու կայսեր, իսկ ինքը մնաց տաճարի մոտ՝ երազելով այն մասին, որ գերի կռնի ինքնակալին: Նման մտքեր էին փոթորկում նրա հանդուգն ոգին: Դետապնդման ուղարկվածները ետանդով հետապնդեցին կայսեր մինչև Կիլիկիայից մոտ կոչվող վայրը: Ներքևում հոսում էր Արգեն գետ, իսկ նրա վրա բարձրանում էր դիպե մի ժայռ: Դեռևս նրանց միջատարածքում էլ հետապնդողները հասան Ալեքսանդրին: Նրանք կայսեր ձախ կողմի հարվածեցին նիզակով, նրանք ընդհանուր առմամբ 9 հոգի էին, և ստիպեցին աջ թեքվել: Եվ Ալեքսանդր, հավանաբար, կընկներ, եթե թրով չհաջողվեր հենվել գետնին, թրով, որ գտնվում էր աջ ձեռքում: Բացի այդ նրա ձախ ոտքի վրա գտնվող խթանը, որ կոչվում է Կիպսոտրոմա, հենվեց թամբի ծայրին և օգնեց հեծյալին

չընկնել: Ալեքսանդր ձախ ձեռքով ճանկեց ձիու բաշը և պահեց իրեն թամբի վրա: Եվ ահա ինչ-որ մի աստվածային ուժ նրան օգնության եկավ և փրկեց թշնամիներից, բանգի, ոչ առանց դրա միջամտության, Ալեքսանդրի աջից հայտնվեցին ուրիշ կելտեր, որոնք հարվածեցին նրան այդ կողմից և օգնեցին ուղղվել ձիու վրա: Դա իրոք մի տարօրինակ տեսարան էր, երբ կելտերը, որոնք գտնվում էին աջ կողմում, ձգտում էին տապալել Ալեքսանդրին, իսկ մյուս կողմում գտնվողները, նիզակները հենելով նրա մյուս կողմին, դիմադրում էին առաջիններին ու պահում կայսեր ուղիղ վիճակում: Ալեքսանդր, ոտքերը սեղմելով թամբին, ավելի ամուր ստեց, իսկ հետո էլ արիության օրինակ տվեց: Կելտերը բերանները բաց կանգնել էին՝ զարմացած տեղի ունեցածից: Կայսրը երկար ժամանակ խուսափում էր թշնամիներից, իսկ հետո էլ, հանդիպելով հետապնդողներից մեկին, շուտ տվեց ձիու գլուխը և կրծքից խոցեց նրան նիզակով: Սա անմիջապես էլ գետնին տապալկեց, իսկ կայսրը ինչքան ուժ ուներ շարունակեց ճանապարհը: Հետո նա հանդիպեց կելտերի մի ուրիշ ջոկատի, որը հետապնդում էր հռոմեական զորքին: Հեռվից տեսնելով նրան՝ նրանք կուռ շարքով կանգնեցին՝ ցանկանալով հանգիստ տալ ձիերին և դրա հետ մեկտեղ էլ բռնել Ալեքսանդրին ու որպես ավար հասցնել Ռոբերտին: Կայսրը, տեսնելով, որ բացի իրեն հետապնդողներից, արդեն դիմացից նոր թշնամիներ էլ են հայտնվել, կորցրեց փրկության ամեն մի հույս: Այնուհանդերձ ոգի առնելով՝ նա հասցրեց նկատել կենտրոնում կանգնած ռազմիկին, որին տեսնելով ու հանդերձանքի փայլով նմանեցրեց Ռոբերտին, խթանեց ձիւն և նետվեց նրա վրա: Սա իր հերթին նույնն արեց և նիզակն ուղղեց կայսրի վրա: Իրար հանդիպելով՝ երկու ռազմիկներն էլ նետվեցին մեկ-մեկու վրա: Կայսրը առաջինը նիզակի դիպուկ հարվածով խոցեց թշնամուն և նիզակը, խոցելով կուրծքը, դուրս եկավ թիկունքից: Բարբարոսը անմիջապես էլ գետնին տապալկեց և, բանի որ վերքը մահացու էր, հոգին փչեց: Այս կերպ թշնամիների շարքը հետ բաշկեց և կայսրն անցավ նրա միջով՝ այդ բարբարոսի սպանությանը գտնելով իր փրկությունը, իսկ կելտերը, հենց իր այդ վիրավորվածը գետնին տապալկեց, հավաքվեցին նրա մոտ և փորձեցին նրան փրկելու համար ինչ-որ բան անել: Կայսեր հետապնդողները, տեսնելով նրանց, իջան ձիերից: Նրանք ճանաչեցին նրան և սկսեցին ողբալ՝ ծեծելով կրծքերը, բանգի դա, թեև Ռոբերտը չէր, բայց մի այլ հայտնի, Ռոբերտից հետո երկրորդ տեղը զբաղեցնող ռազմիկ էր: Ահա այսպես, կայսրը շարունակեց փախչել: Կայսեր ձին, որը տաքարյուն էր ու ճարպիկ, բայց միաժամանակ նաև ուժեղ էր և հատուկ դաստիարակված մարտի համար, այդ ձին ծիրանե թամբի հետ միասին նա վերցրել էր Բրիտենիայից, որին գերել էր մարտում դեռևս կայսր Նիկեիոր Բոսիանտեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսիանտես - Մ.3.) գահակալության ժամանակ, մի խոսքով, այդ ձին, ոգեշնչված աստվածային նախախնամությամբ, ցատկ կատարեց, կարծես ճախրեց օդում և կանգ առավ հենց այն ժայռի կատարին, որի մասին ասացի...: Բարբարոսներից ոմանց նիզակները, հատելով դատարկ տարածությանը, ընկան ձեռքերից, իսկ ոմանցն էլ, կպելով կայսրի թիկունքին, նրա հետ միասին օդ սլացան: Ալեքսանդր անմիջապես կտրադեց իրեն կպած նիզակներից: Ահա այսպես, նույնիսկ նման վտանգավոր վիճակում նա ուղեղի պայծառությունը չկորցրեց, այլ, ընդհակառակը, էլք գտավ դժվարին իրավիճակից ու դուրս այրծավ հակառակորդի ձեռքից...: Ինքնակալի բոլոր մտքերը ամբողջովին Դիրիսիայում էին և նա տանջալիորեն մտածում էր, որ այդ բաղաբը մնացել է առանց առաջնորդի, բանգի Պալեոլոգոսը չկարողացավ վերադառնալ այնտեղ: Ինչքան հնարավոր էր, Ալեքսանդր հոգաց այդ բաղաբի բնակիչների մասին, ամրության պաշտպանությունը հանձնեց այնտեղ ապրող ծնողով վենետիկյան մեկին, այն դեպքում, երբ բաղաբի պաշտպանությունը հանձնարարվեց ալբանացի Կոմիտասիորին և նա նաևակով հայտնեց նրան այն միջոցառումների մասին, որոնք նա պետք է իրականացներ: /5.1/ Այդ ընթացքում Ռոբերտը կրկին եկավ այն հարթավայրը, որտեղ ավելի վաղ, դեռևս Դիրիսիայի պաշարման ժամանակ, տեղակայված էր ճամբարում: Կարճատև հանգստից հետո նա սկսեց մտածել, թե չփորձի՞ արդյոք նորից գործել բաղաբը, թե՞ ավելի լավ է հետաձգել այն հաջորդ գարնանը, իսկ այժմ մեկնել Գլավնիցա ու Յանինա և ձևենա անցկացնել անտեղ՝ տեղակայելով զորքը Դիրիսիայի լեռնադաշտերում: Այդ ընթացքում Դիրիսիայի պաշտպանները, սակայն, իսկ նրանց մեծ մասը, ինչպես ասվեց, ամալթացիներ ու վենետիկցիների էին, ինչպես այն մասին, թե ինչ է եղել կայսրի հետ, ինչպիսի կոտորած է եղել, ինչպիսի այրեր են գոհվել ու բացի այդ նրանց հայտնի դարձավ նաև, որ նավատորմները գնացել են, իսկ Ռոբերտը հաջորդ գարուն պատրաստվում է շարունակել պաշարումը: Դրա համար էլ նրանք սկսեցին մտածել, թե ինչպե՞ն փրկվեն և ի՞նչ անեն, որպեսզի իրենց վրա նոր աղետ չբերեն: Ի վերջո, ընդհանուր հավաքին ամեն մեկը բացահայտ իր կարծիքն ասաց և իրենց գործերը բնարկելուց հետո նրանց թվաց, թե ելքը գտել են: Նրանք որոշեցին հնազանդվել Ռոբերտին և նրան հանձնել բաղաբը: Եվ ահա, ենթադրվելով մի անալոգիա՝ հորդորվեցին, նրանք բացեցին դարպասը և ներս թողեցին Ռոբերտին, որը զբաղեցրեց Դիրիսիան... /12.2/ Ինչպես հիշատակել եմ, իմ ծնող ինքնակալը, երբ մարտի մեջ մտավ Ռոբերտի դեմ, մի կելտ, հսկայական հասակի տեր, մարտի թոփուրի մեջ խթանեց ձին և առաջ մղված նիզակով հոդմի պես նետվեց Ասպետի վրա: Ասպետը այդ ժամանակ ճանկեց թուրը, սակայն այդ կելտից ուժեղ հարված ստացավ և ծանր վիրավորվեց նիզակից, որը խոցեց նրա թոքը և վնասեց ողնաշարը: Այնուհանդերձ նա չկորցրեց արիությանը և ընկնել թամբից, այլ, փոխարենը, ավելի ամուր ստեցել, հարվածեց բարբարոսի ստղավարտին ու կիսեց ոչ միայն այն, այլև՝ գլուխը: Անմիջապես էլ երկունս էլ ընկան ձիերից՝ կելտը մահացած, իսկ Ասպետը՝ դեռևս կյանքի Նշաններով: Ծառաները բարձրացրին արյունաքամ լինող Ասպետին, նրան անհրաժեշտ օգնություն ցույց տվեցին և տարան ինքնակալի մոտ, որին ցույց տվեցին վերքը և հայտնեցին կելտի մահվան մասին» (Ամնա Կոմսենտո «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 16, գիրք 3, մաս 6, 9, 12, գիրք 4, գիրք 5, մաս 1, գիրք 12, մաս 2):

«Ցանկանալով կտրել և անցնել ծովը՝ դուբը (Ապոլիայի դքսության դուբ Ռոբերտ Գլիսկարը - Մ.3.) հրահանգեց զինվորական հանդերձանք պատրաստել՝ իր զորքերը հավաքելով Օթրանտում, իսկ ինքը, մնալով Սալերնոյում ու զբաղվելով նավեր պատրաստելով և ամենուր հարկեր ու նորանոր ռազմիկներ հավաքագրելով: Այդ արշավանքը շատերին թվում էր անարդյունք ու ծանր մի գործ, հատկապես նրանց, որոնք տներ ու ընտանիքներ ունեին և ոչ մի ցանկություն չունեին մասնակցել նման մի պատերազմի: Պատերազմի օգտին իր փաստարկները, սակայն, դուբը ամրապնդեց նաև ազդու սպանալիքով և ի վերջո շատերին ստիպեց ոտքի ելնել: Այսպիսով, ինչպես և իրավալիկ էր, զորքը հավաքվեց Օթրանտում: Դուբը ծովն անցնելու համար նավեր ուղեց նաև Դավանցիայից, որի ժողովուրդը ելավ նրան օգնության: Այս նավերը դուբը լցրեց ձիերով, մարդկանցով, պաշարեղենով և այդ ամենը ուղարկեց Կորֆու: Օթրանտին մոտ գտնվող մի կղզի: Այս նավարկությունը կարճ եղավ, բանգի, առաջ մղվելով համընթաց բամու միջոցով, դքսի ռազմիկները իրգում ափ իջան և, կատաղի հարձակում ահաբեկելով կղզեգետնակներին, տիրեցին կղզուն: ... Դուբ Ռոբերտը որոշ ժամանակ մնաց Օթրանտում՝ սպասելով իր կնոջը, բանգի և պետք է ժամաներ շատ կուսների հետ միասին, որոնք պետք է ուղեկցեին նրան այդ արշավանքում: Հենց այստեղ էր նաև, որ հայտնվեց մի ինքնակոչ (Կեղծ-Միքայել VII-ը, որին Ռոբերտ Գլիսկարը օգտագործում էր բաղաբական նպատակներով - Մ.3.)՝ փնտրելով, թե ի՞նչ ինքը անարդարացիորեն իշխանությունից զրկված կայսր Միքայելն է՝ արցունքն աչքերին ողբալով իր փախուստը: Դուբը ընդունեց այդ մարդուն, հարգանքով վերաբերվեց նրան, որոգրած եղավ ու պատմեց նրա տվեց, իսկ ամեն ինչին հեշտորեն հավաստող ժողովուրդին էլ նետվեց դեպի նա ու ողբունեց: Ռոբերտը պատրաստակամորեն ընդունեց այս դաշնակցին և, ելնելով պատերազմի, նրան վերցրեց իր հետ, որպեսզի առավել հիսմավորի արշավանքը...: Դուբ Ռոբերտը իր առաջին կնոջից ծնված որդուն՝ Բոհենուտին (Տերենտի ապագա իշխան, Ամոնթի դքսության ապագա դուբ Բոհենուտ Տերենտացուն - Մ.3.), որ մի բացառիկ բարության տեր ասպետ էր, դրեց իր հետ վերցրած ողջ հեծյալ ու հետևակ զորքի հրամանատար՝ բոլորին հրամայելով ենթարկվել նրա հրամաններին: Եվ ահա սկսվեց Դուբարցոյի պաշարումը, երբ հայրը գործում էր մի կողմից, որդին՝ մյուս, ընդ որում հայրը ձգտում էր բաղաբին տիրել ցամաքից, իսկ որդին՝ ծովից: Հարկ է նշել, որ ի սկզբանե այս բաղաբին տիրող Գեորգիս մեկ անգամ չէ, որ կանչել էր դքսին տիրելու բաղաբին, սակայն հետո Նիկեիորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսիանտես - Մ.3.) գահագրկվեց և իրավիճակը փոխվեց: Իր հերթին, դքսի ամառային նավարկությունը ընդհատվեց խոշոր նավաբեկության պատճառով, ընդ որում նույնիսկ այն նավը, որով նա ընթանում էր, ճաթ ստացավ և սուզվեց, այնպես ու Ռոբերտն ինքը կարողացավ փրկվել միայն մեծ ջանքերի գնով: Այդ ամենի արդյունքում, սակայն, ջրում թթվելով ոչնչացավ նաև հացը, որ նա տանում էր բանակի կարիքների համար, ընդ որում նրա մարդկանց դիակներով էր պատված ողջ ծովափը: Դուբը տիրել էր այդ ամենից, որ չի կարողացել պատշաճ ավարտին հասցնել իր ճամփորդությունը, մնալով երկնքի ու երկրի միջև, իսկ, մինչ նա այս վիճակում էր, Պալեոլոգոսը Դուբացո բերեց իռլանդի, իսկ Գեորգիսն էլ խաբեությամբ հեռացրեցին այնտեղից (միայն հեղինակին է, որը որպես երկու մարդ է ընկալել Գեորգիոս Պալեոլոգոսին - Մ.3.), ընդ որում Ալեքսանդր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.3.) ուրախացավ, որ թշնամին հայտնվել է իր ձեռքում: Դուբ Ռոբերտը, սակայն, ճնայած այդ ամենին, այնուհանդերձ չէր հրաժարվում իր ծրագրերից և ի վերջո նա որոշեց, որ ժամանակը եկել է, մանավանդ որ Կորֆու կղզին արդեն իր ձեռքում էր: Եվ ահա, տիրելով Ալյունային և ծովափի այլ բաղաբներին, դուբն ի վերջո պաշարեց նաև Դուբացոն, ճնայած գիտեր, որ բաղաբը շատ ամրացված է: Սա իրոք մի շատ հարուստ բաղաբ էր, որին շրջապատում էին արյունային կառուցված պարիսպներ...: Եվ այսպես, դուբը բոլոր կողմերից պաշարեց բաղաբը, որի բնակիչները սարսափելի ահաբեկվեցին, սակայն այնուհանդերձ ժամապահներ և հուսալի պահակներ նշանակեցին ու տեղայն պահեցին կայսեր՝ խնդրելով օգնության հասնել: Դուբը ողջ ուժով սկսեց գրոհել բաղաբը, ընդ որում նա մի պաշարողական մեծ աշտարակ էր կառուցել և նրա վրա հսկայական քարանետ էր դրել, որպեսզի ավերի բաղաբի պարիսպները: Այդ ժամանակ բաղաբացիները, տեսնելով, թե ինչպես է օրըստօրե մեծանում իրենց պաշարողների բանակը, որի ռազմիկները նույնիսկ սկսել են տներ կառուցել, որպեսզի պատսպարվեն ձմեռային ցրտից, ինչպես նաև ականատես լինելով շրջապալի թալանիչ ու ամայացմանը, վերջնականապես կորցրին օգնության և թշնամիների հեռանալու հույսը: Այդ ժամանակ, ահա, իրոք պարզ դարձավ, որ դուբը չի ցանկանում հեռանալ այնքան ժամանակ, մինչև այդ բաղաբն իրենով չանի, ինչպես վարվել է շատ բաղաբների հետ մինչ այդ: Դրա համար էլ բաղաբացիները մարդ ուղարկեցին նրա մոտ...: Այդ ժամանակ Ալեքսանդր, իմանալով, որ Ռոբերտը տիրել է իր բաղաբներին, իսկ այժմ էլ պատրաստվում է ձեռք գցել Դուբացոն, կանչեց իրեն դաշնակից ժողովուրդին, որպեսի մարտի մեջ մտնի նաև ծովի վրա: Այս ժողովուրդը, որի մասին

խոսքը է գնում, շատ վարպետ է ծովային մարտերում, բանզի կայսրն իրականում դիմել էր Վենետիկին, որի ափերը ողողում են Ադրիատիկ ծովի հյուսիսային ափերը...: Ահա հենց սրանց էր, որ Ալեքսանդր համագեց օգնություն հասցնել պաշարված քաղաքին և մարտկնչ դեսի նավատորմի դեմ ծովի վրա, բանզի մինչ այդ ոչ մի ժողովուրդ չէր գերազանցել նրանց ծովամարտում ու նավակարության մեջ: Վենետիկցիները, ենթարկվելով կայսեր դողումներին, շտապեցին իրենց նավերով հարձակվել դեսի նավատորմի վրա: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն երեկոն էր իջնում ու, թեև դեսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմներն էլ պարտադրաբար ճակատամարտի: Վենետիկցիները, որոնց փորձը նման ծովային հարցերում հսկայական էր, սրընթաց հարձակման անցան, որի արդյունքում դեսի նավատորմը ահաբեկվեց ու նավահանգիստ վերադարձավ: Դրանով էլ հենց ավարտվեց այդ մարտը, որից հետո վենետիկցիները առավարժանկից սկսած հարձակումներ էին գործում նավահանգստի վրա և փորձում էին մարտի մեջ բաշել Ռոբերտի նավատորմին, սակայն անարդյունք, թեև Ռազուզայի ու Դալմացիայի բնակիչները, որոնք ուղեկցում էին Ռոբերտին, ողջ ծովը ծածկեցին իրենց նետերով, բանզի նավահանգիստը վայելում էր մոտակայքում գտնվող ճամբարի պաշտպանությունը: Արդյունքում վենետիկցիները հաջողվեց պարանենրով ճանկել ու իրենց տեղերից դուրս բաշել մի բանի նավեր, սակայն նույնիսկ դա չազդեց անվայն դեսի արհուրյան վրա, ընդ որում վերջինս այս անգամ ևս մի բան մտածեց՝ որոշելով ավելի լավ, բան առաջ էր, նախապատրաստվել մարտին՝ առաջ մղելով ավելի խոշոր նավեր, որպեսզի ավելի մեծ վնաս հասցնի հակառակորդին: Այդ ընթացքում Ալեքսանդր, լսելով վենետիկցիների նավատորմի հաջողությունների մասին, ուրախացավ, ընդ որում այն կողմերը, որոնք առաջ հարկ էին վճարում Ռոբերտին, այժմ, լսելով այն վնասների մասին, որ կրել էին նրա նավերը, հոգսեղեցին կայսեր իշխանությունը: Միաժամանակ նաև լեռնային անցումները ևս հայտնվեցին Ալեքսանդրի հսկողության տակ, որպեսզի թշնամին հանկարծ անակնկալ հարձակում չգործի իր բանակի վրա, ընդ որում, գործելով այսպես, Ալեքսանդր հույս ուներ, որ ինքը անակնկալի կրելի ու անակնկալ հարձակումով պարտության կմատնի անհաղթ դեսին: Ալեքսանդր իր հետ հսկայական բանակությամբ գործ էր բերում, ընդ որում նրա հետ էին նաև հզոր ուժի տեր բարբարոսներ: Հարկ է նշել նաև, որ Ալեքսանդր իրամայել էր առաջապահ 2.000 ընտիր հեծյալներից կազմված ցոկատի հրամանատար Վասիլ Միջագետքցուն, որը մի ծեր ու մարտերում թրծված ռազմիկ էր, հետախուզել դեսի ճամբարը և վերջինս կատարեց այդ հրամանը: Եվ ահա այս Վասիլը Բուտրիստոյի մոտակայքում էր, երբ լսեց, թե իբր դեսի հեծյալգործ ինչ-որ տեղ մոտակայքում է սլանում՝ իր հետ ոչ քիչ ավար ունենալով: Արդյունքում, չնայած շատերը միանգամից վերքեր ստացան թուրքերի նետերից, որոնք գործում էին Վասիլի հրամանի տակ, բայց այս մարդիկ գերադասում էին ավելի շուտ զոհվել, քան վախկոտ երևալ հույների առաջ: Եվ ահա նրանք, ինչպես որ կարողացան կարգի գցելով շարքերը, գնացին թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ թուրքերը, ահաբեկված իրենց վրա եկող թշնամիների տեսքից, որոնք համառ դիմադրություն էին ցույց տալիս և ուժեղ մարտնչում էին, դիմեցին փախուստի: Վասիլը ևս չկարողացավ զսպել նրանց, ընդ որում փախչելիս գերի ընկավ նաև հենց ինքը: Այս գերուն նորմանները արագորեն հասցրին դեսի մոտ, որը սկսեց հարցնել նրան այն ամենի մասին, ինչ մտադիր էր ձեռնարկել Ալեքսանդր իր դեմ՝ հատկապես հետաքրքրվելով, թե ինչպես գործ է կայսրը բերում ճակատամարտի համար: Եվ այսպես, իմանալով, որ թշնամին արդեն մոտ է, ընդ որում Ալեքսանդր հարձակում էր անցել լուրջ ուժերով, դուքսը կանչեց իր զորքի առաջնորդներին, այն ամենը, ինչ գիտեր պատմեց նրանց և բնադրվեց հետագա անելիքները: Այդ ժամանակ զորքի առաջնորդներից ոմանք, որոնք առավել մարտական էին տրամադրված, ուզում էին հանրուզն արտագրոհ իրականացնել և, լքելով ճամբարը, վճռական հարձակման գնալ հակառակորդի վրա ու սարսափի մատնել վերջինիս, սակայն դուքսը այդ կապակցությամբ ասաց, որ ավելի լավ է շատ չհեռանալ ճամբարից, մինչև կայսերական զորքերը շատ չեն մոտենց, ընդ որում նա հայտնարեց, որ խորանակության միջոցով հաղթանակի ձգտելը մի դատարկ գործ է, բանզի առանց երկնային աջակցության ոչ մի հաջողություն չի լինի: Իրոք, Ռոբերտը, չնայած ծանոթ էր իր ռազմիկների բազմությանը, սակայն չէր ուզում ոչ մի բան հապճեպ անել: Ավելին, լսած լինելով թշնամու բանակի հսկայական բանակության մասին, նա նաև հաշվի առավ, որ ոչինչ չգիտեր իր դեմ ելած մարդկանց մասին, դրա համար էլ հեռատեսորեն խորհուրդ տվեց իր մարդկանց զգուշ լինել և պատրաստ լինել ամեն ինչի: Այսպիսով՝ դուքսը հրաժարվեց բաղաբից հեռու հակառակորդի բանակին դիմակորելու մտքից, որից հետո սրանք, հայտնվելով անակնկալ կերպով, մորեխների պես պատնեցի լեռներն ու դաշտերը: Արևն արդեն իջնում էր ծովի ջրերի մեջ և կողմերից ոչ մեկը չէր ուզում օրվա նման ժամի մարտի մեջ մտնել, որից հետո բոլորը բուն մտա: Պետք է ասել, որ Ալեքսանդր տեղյակ էր պահել Դուրացոյի բնակչությանը, որ սրանք կռվի ժամանակ թիկունքից հարվածեն հակառակորդին, որպեսզի վերջինս ոչ ճակատից ու ոչ էլ թիկունքից ապահով չլինի, սակայն դուքսը հաշվի էր առել այդ և, երբ լուսաբացին դուրս եկավ այնտեղից, հեռատեսորեն այրեց կամուրջ: Այսպիսով՝ Ռոբերտը առաջ ընթացավ՝ հետևելով տանելով իր զորքը: Իր մեծաբանակ ուժերը շարժի մեջ դրեց նաև Ալեքսանդր և հարձակվեց Ռոբերտի վրա: Այդ ժամանակ սարսափի գիրկն ընկած լուրջարդիները ու կայսրիցիները, ինչպես նաև նավատորմները և գրեթե բոլոր նրանք, որոնք գտնվում էին դեսի հրամանի տակ, նետվեցին փախչելու, ընդ որում նույնիսկ դեսի ասպետները ահաբեկվեցին իրենց վրա եկող այդ առաջին հարձակումից: Եվ ահա սրանք բոլորը, անցնելով գետը, անհետատեսորեն մի վայր դուրս եկան, որտեղ տարածությանը շատ սահմանափակ էր, մասնավոր էր դուքսը մինչ այդ այրել էր կամուրջը, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանա ոչ քաղաքից դուրս գալ, ոչ էլ քաղաք մտնել: Տեղանքի նեղությունը խանգարում էր մարդկանց շարժվել և նետերի հզոր անպը ծածկում էր նրանց բոլոր կողմերից, ընդ որում, ինչպես առում էին, դրա նման մի բան ոչ-ոք երբեք չէր տեսել: Եվ այսպես, բանի որ հանգաման մի վայր չկար, մարդիկ չէին կարողանում ոչ մարտկնչ ու ոչ էլ նահանջել, դրա համար էլ նրանք շուրջ եկան և ծովը նետվեցին, բանզի հարվածն այնքան հզոր էր, որ նորմաններն իրենք իրենց ճանապարհին էին փակվում՝ իրար խանգարելով թշնամուց ավելի շատ: Այս վտանգավոր վիճակը նորմաններին, թվում էր, խուճապի մատնեց, ընդ որում, համարելով նրանց հաղթված և արդեն նահանջող, առաջ եկավ նաև մոտակայքում լողացող վենետիկյան նավատորմը՝ նպատակ ունենալով ձեռք գցել պարտվածներին: Սրա հետ միաժամանակ առաջացավ նաև հույների բանակը՝ ցանկանալով փակելով տիրել ավարին ու սկսելով ռաշակել: Արդյունքում սրանց ձեռքն ընկավ դեսի ռազմիկների այն գույքը, որ սրանք նետել էին հապճեպ հեռանալիս, բայց դա հնարավորություն տվեց ժամանակ շահել, որի արդյունքում նորմանների նահանջող ուժերը կրկին հեռացան ծովից և ի վերջո միացան Ռոբերտին, որը առաջիններից մեկն էր, որ լուրջայինների հետ ղեկավարվումներով թողել էր այդ վտանգավոր վայրը: Եվ այսպես, թեև վերջնականապես խառնվել էր այն մարտակարգը, որ իր բանակի համար ի սկզբանե նախատեսել էր Ռոբերտը և ամեն ինչ անդառնալիորեն փոխվել էր, սակայն նա շատ ուրախացավ, երբ տեսավ իր մարդկանց: Դրանից հետո դուքսն ասաց, որ բոլորի փրկությունը միայն գնեքի մեջ է, իսկ եթե թիկունք դարձնեն, այսպես սպառնաց նա, ապա հույները բոլորին կկոտորեն: Միաժամանակ Ռոբերտն ավելացրեց, որ գերու կյանքը մահվան նման մի բան է: Մի խոսքով, խոսելով այսպես, Ռոբերտը մարդկանց ստորում նորից կրակ արթնացրեց, այնպես, որ սրանք, նույնիսկ տեսնելով այն հսկայական զորքը, որով Ալեքսանդր գալիս էր իրենց վրա, շարունակեցին հավատալ այն դրոշին, որը պատը Պետրոսի անունով տվել էր իրենց իշխանին՝ հավատալով նաև սուրբ Մարթեոսին, որի եկեղեցին կառուցել էր իրենց տեղը: Եվ ահա Ռոբերտի ռազմիկները քաջաբար մարտի նետվեցին և քաղաքից ոչ հեռու դաժան մի մարտի մեջ մտան: Արդյունքում Ալեքսանդր պարտություն կրեց, նրա մարդիկ դիմեցին փախուստի, իսկ ավելի քան 5.000 հույներ էլ այդ ամենի հետևանքով իրենց մահը գտան: Դրանից հետո Ալեքսանդր սկսեց սգալ, որ հաղթվել է մի թշնամու կողմից, որը և թվով, և հարստությամբ զիջում էր իրեն, ընդ որում նա ինքն էլ մարտի դաշտը լքեց վերջ ստացած: Այսպիսով, թեև մինչ այդ նա հույս ուներ մի շեղի հաղթանակից իրականացնել, բայց արցունքներով և անփառունակ վերադարձավ: Այդ ճակատամարտի ընթացքում նետի հարվածից վիրավորվեց նաև Ռոբերտի կինը, ընդ որում նա առանց որևէ հույսի ընկավ թշնամուց բավականին մոտ և նրան կործանում էր սպասում, սակայն հետո այնուհանդերձ մի կերպ կարողացավ բարձրանալ մոտակայքում լողացող մի նավակի վրա և այսպես աստված խղճաց տիրուհուն ու ազատեց նրան: Այդ ճակատամարտում ընկավ նաև Կոնստանտինը, որն առաջ գրկվել էր արքայական կոչումից, թեև նա թաղվեց արքային վայել ձևով: Եվ ընդհանրապես Դուրացոյի մոտ հույները շատ հայտնի մարդկանց կորցրին, որոնց մարմինները այդպես էլ մնացին մարտի դաշտում և փտեցին» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 4):

«Եվ ահա Ապուլիայի ամենահզոր մարդը՝ Կալաբրիայի դուքս Ռոբերտը (Ապուլիայի դեսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.), այդ Միքայելի (Կեղծ-Միքայել VII-ը, որին Ռոբերտ Գվիսկարը օգտագործում էր բաղաբանական նպատակներով – Մ.Ֆ.) մշտական դրողումներով, որը մինչ այդ վտարվել էր հռոմեական կայսրությունից, Զրիստոսի 1081 թվականի մայիս ամսին գործի անցավ՝ ժամանելով Հիդրոնոսն: Այստեղ նա մարտեց 15 նավեր, ինչպես նաև մեծ բանակի այլ ռազմիկներ, բանզի նրան էին հետևում նաև հսկայական թվով հասարակ մարդիկ, որոնք պետք էին այդ գործողության ժամանակ, եթե կարիք լիներ մեծ ուժերի դեմ դուրս գալ: Եվ ահա, հույսը ղնելով բամու և առազաստների վրա՝ նրանք զիջեցողով ափ իջան Կորֆույում...: Այստեղից նրանք կրկին առաջացան և տիրեցին Ակվալոնին, որն այդ կողմերի կարևոր բաղաբաններից մեկն էր՝ պատրաստվելով էլ ավելի առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ Դուրացոյի բնակչությունը շատ ահաբեկվեց, մանավանդ երբ լսեց Ակվալոնի անկման մասին, բայց այնուհանդերձ ձեռք մեկնեց գնեքին և պատրաստվեց պաշտպանվել...: Եվ ահա լուր եկավ, որ մոտենում են անթիվ բանակի հակառակորդի զինվորներ, իսկ ծովն էլ լցվել է նավերով, որոնք ևս պատրաստ են աջակցել գրոհին: Այս պայմաններում հույները, համարելով, որ վենետիկցիներից լավ ոչ մեկը չկա ծովային հարցերում, դիմեցին նրանց, որպեսզի սրանք գան ու ելնեն նորմանների նավատորմի դեմ՝ ոչնչացնելով այն ու փակելով ճանապարհը ծովի կողմից: Դրանից հետո, ինչպես իրենք էին կարծում, մերում ավելի հեշտ կարելու գերելու ևս ոչինչ չէր: Վենետիկցիները պարտաճանաչարեն արձագանքեցին այս կոչին և երեք օրից իրենց իշխանի (Վենետիկի Հանրապետության դոժ Դոմինիկո Միլլիոյի – Մ.Ֆ.) հետ միասին Դուրացոյի մոտ էին՝ հառնելով մերոնց հայացքի առաջ: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն երեկոն էր իջնում ու, թեև դեսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիովին

օգտագործել ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծենալ, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գումարվեց նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կարծես հանձնվելու պատրաստակամություն էին դրսևորել և մարդ ուղարկվեց, որ դրանք բերեն, սակայն այդ ժամանակ պարզվեց, որ վենետիկցիները ոչ միայն չեն պատրաստվում հանձնվել, այլև զինված և ամենայն պատրաստության գալիս են մեր դեմ՝ վստահ իրենց ուժերի վրա: Այդ ժամանակ մերոնք շարեցին նավերը և, փակելով բաղաթի մուտքը, դրանք իրար ամրացրին շղթաներով՝ պատրաստվելով մարտ տալ առաջացող հակառակորդին: Վենետիկցիները, սակայն, գործի դրեցին «հունական» կոչվող կրակը, որի դեմ պայքարելը շատ դժվար էր, քանի որ այն ջրով իսկ չէր հանգում՝ մինչև չէր սպառում ողջ այն կույթը, որի վրա ընկել էր: Այդ ժամանակ մերոնք, հրաժարվելով ծովի խորքերում մարտնչելու գաղափարից, սեղմվեցին ափին և այստեղ կազմակերպեցին դիմադրությունը: Մերոնք եռանդով դիմադրում էին և թշնամիները, մեր նավերին որոշակի կորուստներ պատճառելուց հետո, հեռացան: Հաջորդ օրը լուսաբացին, երբ հոկտեմբերի սկիզբն էր, իսկ մեր մարդիկ էլ զբաղված էին նախաճաշ պատրաստելով, հայտնի դարձավ թշնամիների անթիվ ուժեր մոտենալու մասին: Այդ ժամանակ բոլորը վեր թռան և ձեռք մեկնեցին զենքին, կարծես մի տոնի էին մեկնելու, իսկ ինչ վերաբերվում է դեպին, ապա նա հրամայեց այրել թիկունքում գտնվող կամուրջները, ինչպես նաև նավերը, որպեսզի մերոնք հանկարծ չորվեին վախկոտությանը և կռվեն մինչ վերջ: Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ և ճամբար գրկեց մեզին 2 մղոն հեռավորության վրա, սակայն, քանի որ արդեն օրվա վերջ էր, նա ցրեց իր ուժերը տարբեր կողմեր, իսկ ինքն էլ նախատեսեց մարտը սկսել հաջորդ օրը: Եվ ահա, երբ լույսը բացվեց, մերոնք սկսեցին աղոթել Աստծուն և առատ ողորմություն բաժանել, իսկ քահանաներն էլ մարդկանց մեղքերի թողություն տվեցին: Ավարտելով այս ամենը՝ մերոնք մարտակարգ ընդունեցին: Այդ ժամանակ մարտակարգ ընդունեց նաև կայսերական զորքը, ընդ որում այն այնքան մեծաքանակ էր, որ պատեց բոլոր լեռներն ու դաշտերը և նրա ծայրը չէր երևում: Այստեղ էին նաև անգլիները, որոնց գլխավորում էր Ուոդհիգը: Այս մարտը առաջինն էր, որ կռվի տարավ իր մարդկանց և մեզ շատ դժվարություններ պատճառեց: Հետո, սակայն, մերոնք հարվածեցին թշնամիներին ու փախուստի մատնեցին, ընդ որում անգլիները պատասպարվեցին սուրբ Նիկողայոսի եկեղեցում: Այդ ժամանակ մերոնք շրջապատեցին եկեղեցին և այրեցին այն, որի արդյունքում հակառակորդի ռազմիկները սարսափելի տանջանքների մեջ հրաժեշտ տվեցին կյանքին՝ հրով ու ծխով շրջապատված: Դրանից հետո կայսրը, երբ տեսավ, թե ինչ եկավ Ուոդհիգի գլխին, որի վրա մեծ հույսեր էր դրել հաղթանակի հարցով, ահաբեկվեց և, թողնելով մարտական գործողությունները, դիմեց փախուստի, իսկ հույների ողջ զորքն էլ հետևեց նրան, ընդ որում նրանք տեղում թողեցին ոչ միայն վրանները, այլև իրենց ողջ զորքը, թանգի բոլորը գլուխը կորցրած փախչում էին: Եվ այսպես մեր մարդիկ հաղթանակի հասան ու թշնամիներին չարտեցին լեռներից անդին, որից հետո վերադարձան ու տեղավորվելով իրենցով արեցին հակառակորդի ճամբարը՝ ձեռք գցելով հսկայական քանակությամբ ավար...: Ավարտելով այս գործը՝ մերոնք վերակազմակերպեցին ճամբարը և վերսկսեցին բաղաթի պաշարումը...: Ի վերջո՝ բաղաթը դադարեցրեց դիմադրությունը և, համաձայն պայմանավորվածության, հանձնվեց» (Գաուսֆրեդ Մալատերա «Հոնդեր և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 4, գլուխ 24, 27):

«Եվ ահա մեր կողմից նկարագրված բուռն իրադարձություններից հետո... Անուլիայից ու Կալաբրիայից հավաքագրված և Ռոբերտ Գլիսկարի (**Անուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ գործող Նորմանների ու լանգոբարդների մի ուժով բանակ և ռազմական նավատորմ ելավ Օթթանտի նավահանգստից, իսկ հետո, համընթաց բանու օգնությամբ կտրելով ծովը, հասավ Դուրացո՝ պաշարելով այն պաշտպանության պատրաստվող բաղաթացիներից հունիս ամսվա վերջին: Հարկ է նշել, որ, իրոք, թեև այս բանակում ոչ ավելին, քան 10.000 ռազմիկ կար, սակայն այդ բանակությունը հավաքվել էր միայն ու միայն այն պատճառով, որ հարձակվողները զգուշանում էին Հունաստանի մարտունակ ուժերից, որոնք հայտնի էին հինավուրց Ագամեմնոնի ու Ադրաստոսի ժամանակներից: Այս արշավանքի ժամանակ Վիլյամ Ռոբերտ Գիֆարդի և այլոց գլխավորությամբ Նորմանդիայից եկած Նորակոցիկները գործում էին Մարկոս Բոհեմունդի (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ, իսկ սա Գլիսկարի Նորման կնիքը ծնված մի լիսաստուն և եռանդուն այր էր, որը հետո պետք է հաջորդեր իրը: Այդ ընթացքում, սակայն, Բուրսա կոչվող Ռոբերտ (**Անուլիայի ապագա դուքս Ռոբերտ – Մ.Ֆ.**)՝ Գլիսկարի մյուս որդին մեկ այլ կնիքից, մնաց Անուլիայում, որպեսզի ղեկավարի այստեղի գործերը: Իր հերթին կայսր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), մեծապես անհանգստանալով Դուրացոյի պաշարման կապակցությամբ, բանակ հավաքեց և շարժվեց այս ուղղությամբ, որպեսզի ոչնչացնի հակառակորդի ծովային ու ցամաքային ուժերը և փրկի իր բաղաթը: Եվ ահա կայսրը զորք ու ծովային ուժեր ուղարկեց կղզիների և նրանց հարակից մարզերի ուղղությամբ, որպեսզի հակահարված հասցնի, իսկ այդ ընթացքում Մարկոս Բոհեմունդը, հետը վերցրած 55 ռազմիկներ, ելել էր պարենամթերք ձեռք բերելու: Արդյունքում կողմերը պատահականորեն իրար եկան և, հենց որ նկատեցին մեկմեկու, անցան մարտի: Արդյունքում հույները, չդիմանալով Նորմանների հարվածին, հետ դարձան՝ շատ բան կորցնելով իրենց ձեռք բերած ավարից...: Այս հաղթանակն իրադարձությունը մեծապես ոգևորեց Նորմաններին և հույս ներշնչեց նրանց ապագա հաջողության հարցով...: Դրանից հետո արդեն հոկտեմբեր ամսին կայսր Ալեքսեյը Նորման ու ավելի շատ ժողովուրդներ հավաքեց Դուրացոյի մոտ գործող իր բանակում՝ պատրաստվելով վճռական ու որոշիչ ընդհարմանը, որը պետք է որոշեր ամեն ինչ: Աստված, սակայն, արևմուտքից եկած փոթորակային մարդկանց կողմում էր և ի վերջո այնպես արեց, որ Արևելքի հսկայական ուժերը պարտվեցին: Իրոք, ինքնավստահ կերպով մարտի մեջ մտնելով՝ Ալեքսեյի բանակը ի վերջո ստիպված եղավ խայտառակ փախուստի դիմել: Եվ այսպես, հասնելով հաղթանակի, դուքս Ռոբերտը հաստատվեց Դուրացոյի մոտակայքի գյուղերում, այստեղ տեղակայեց իր բանակը և հենց Բուլղարիայից էլ ձմեռեց: Ինչ վերաբերվում է Դուրացոյին, ապա այն երեք ամիս հետո հանձնվեց, քանի որ այնտեղ պարենի այնպիսի պակաս էր առաջացել, որ մարդիկ ու կենդանիները այլևս գոյություն չարուակելու որևէ հնարավորություն չունեին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 4):

«Տիրոջ 1081 թվականին՝ 4-րդ ինդիկտոնի մարտ ամսին դուքս Ռոբերտը (**Անուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) նավատորմով ելավ ու պաշարեց Կորֆուն: Դրանից հետո նա շատ արդյունք հետ մեկնեց այնտեղ և մայիսի 22-ին տիրեց Կորֆոնյին ու Բուտրիստոյին, իսկ հունիս ամսին էլ կրկին ծով ելավ, որից հետո ծովով ու ցամաքով մեկնեց դեպի Դուրացոյի և շրջապատեց այն: Այնուհետև դուքսը պաշարողական շատ մեքենաների կիրառմամբ հարձակում գործեց բաղաթի վրա, մինչ վենետիկցիները եկան ու սկսեցին աջակցել բաղաթին: Այդ ժամանակ գահին բազմեց կայսր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**)... որը Տիրոջ 1082 թվականին՝ 5-րդ ինդիկտոնին, եկավ ու երեքշաբթի օրը՝ սուրբ առաքյալ, ավետարանական Ղուկասի տոնի օրը, մարտի մեջ մտավ դուքս Ռոբերտի դեմ: Արդյունքում, սակայն, կայսրը, թիկունք դարձրեց, իսկ դուքսն էլ հաղթանակ տարավ: Դրանից հետո փետրվարի 21-ին դուքսը գրավեց Դուրացոյի ու այնտեղ իր նավատորմի հետ միասին ձեռք գցեց Վենետիկի դոժին (**հեղինակը նկատի ունի Վենետիկի Հանրապետության դոժ Դոմինիկո Միլիոյին, սակայն այլ աղբյուրներ չեն հաստատում այս հաղորդումը և ամենայն հավանականությամբ խաբբը «ծննդով վենետիկցի մեկի» մասին է, որի վերաբերյալ տեղեկացնում է Անուս Կոմենտոսը – Մ.Ֆ.**)» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1081 թվականին Ռոբերտ իշխանը (**Անուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**) 15.000 հոգանոց զորքով ելավ Դիրիխայի դեմ, որի մոտ էլ ճակատամարտ տեղի ունեցավ և նա ջարդեց Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**): Դրանից հետո Ռոբերտ իշխանը տիրեց բաղաթին և մեծ հաղթանակ տարավ հույների նկատմամբ» (Անանուս «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Բոհեմունդը (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), գործելով իր (**Անուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարի – Մ.Ֆ.**) հրամանի ներքո, երկու անգամ փախուստի մատնեց հույների կայսր Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**): Առաջին հաղթանակը Բոհեմունդը ձեռք բերեց իր հոր հրամանի ներքո՝ Դուրացոյի մոտ» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 2):

«Դարձաների, արաբների և մակեդոնացիների բանակները չփրկեցին հույների արքա Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**), որը մեծ դժվարությունների առաջ կանգնեց, ընդ որում, եթե չլիներ Գլիսկարի (**Անուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարի – Մ.Ֆ.**) անժամանակ մահը, ապա նա անկասկած իր գլխին կրներ ինքնակալի պսակը հենց Կոստանդնուպոլսում իսկ» (Գլիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 1):

«Ժամանակին Բոհեմունդը (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) իր (**Անուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարի – Մ.Ֆ.**) հետ պատերազմի էր ելել Դուրացոյի վրա, իսկ երբ բաղաթում գտնվող մարդիկ իրենց դեմահանորդների միջոցով պարծեցան, թե բաղաթը Դուրացում, այսինքն՝ «ամուր», է կոչվում և հանգիստ տանել ցանկացած պաշարում, նրա հայրն ասաց. «Ես՝ Գլիսկարս, գիտեմ թե ինչ է նշանակում այդ, սակայն ինքս էլ պատրաստ եմ այնքան համբերել, մինչև կգրավեմ բաղաթն ու կփախկանցնեմ այն»: Այս պատասխանի ամրություն այնքան անարեկեց բաղաթացիներին, որ նրանք բացեցին իրենց բաղաթի դարպասները և հանձնվեցին: Այսպիսով՝ ապահովելով թիկունքը՝ նա արդեն առանց դժվարության տիրեց այլ բաղաթների և հասավ Թեսալոնիկե» (Վիլյամ Մալատերա «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

³³⁶³ «Հիջրի 474 թվականին Մելիթ-Շահը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիթ-Շահը – Մ.Ֆ.**), այցելելով Ռեյ, բանակը ստուգաթի ենթարկեց և նրա շարքերում հայտնաբերեց թուրքական տարազ հագած 7.000 հայ զինվորների: Հակառակ Նիզամ ալ-Մուլքի խորհուրդին՝ վերջիններս նա

հեռացրեց բանակի շարքերից: Եվ ահա այս հայերը գնացին Մելիքշահի եղբայր Թեկիշի մոտ, որն այն ժամանակ ապաստանած էր Խորասանի Վենեց բերդում: Թեկիշը այս հայերի գալու պատճառով ապստամբեց» (Իմպր-Էդ-Դիև ալ-Սապահանի «Պատմություն»):

³³⁶⁴ «Մեծարված այս կերպ՝ նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) գեորգիին (Քաղթիի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր թագավորություն՝ տալով նրա հետ մեծ զորք, որպեսզի ողջ ճանապարհը վերցնիս խաղաղությամբ անցնի ու հնազանդեցնի Կախեթին: Արդեն աշնան կողմերը նրանք հասան Կախեթի ու մոտեցան Վեժիանի ամրոցին: Ու քանի դեռ շարունակվում էր պատերազմը՝ ձյուն եկավ: Գեորգի արքան հիշեց Աջամետիի որսի մասին և, այլևս այլ հոգս չունենալով, չկսեց սպասել, միևնույն Վեժիանի ու ողջ Կախեթին կորավ վե՛ն: Նա իր հետ եղող թուրքերի զորքին որպես պարգև տվեց Սուշեթը և Կուխեթի ողջ երկիրը, որը տարածվում է Իորի գետի ափերով և որոնք ավերված են միևնույն մեր օրերը, իսկ ինքը անցավ Էփիս լեռն ու իջավ Աբխազիա: Այդ ժամանակ արդեն նաև Կախեթիի արքա Աղասարյանը (Կախեթիի թագավորության արքա Աղասարյան I-ը – Մ.Ֆ.) ներկայացավ Մելիքշահին, մերժեց քրիստոնեական հավատը և հարեց սարակիստների կրոնին: Այդ ճանապարհով նա սուլթանից ստացավ Կախեթին» («Քարթլիս-Ցխովրեթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Այդ ժամանակ Լիպարիտը տաքիկներին ենթարկվեց: Սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) մոտ մեկնեց և դիմացը չոքեց նաև Շաքեի Կյուրիկյան արքան (Կախեթիի թագավորության արքա Աղասարյան I-ը – Մ.Ֆ.), իսկ հետո այնտեղից պատվով հետ դարձավ...: Այդ ժամանակ թուրքերը տիրեցին նաև Զուբայիսիին և Սամցխեին, իսկ Խուշուռն է, առանց որևէ սրի խողիտղման, գրավեց Կարինը» (Սամվել Ամեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) հասավ Առանի ու Աբխազի երկրին, նրան առ-Ռուսից մի դեսպան ներկայացավ՝ հետը բերելով գումար, որն այնքան շատ էր, որ ոչ մի գանձարան չէր կարող դիմանալ դրանց ծանրությանը և դիվանի ոչ մի ծառայող չէր կարող հաշվել դրանք...: Այնպես էր եղել, որ դեսպի Առան արշավանքի ժամանակ սուլթանը Շիրվան երկրի տեր Շիրվանշահի (Շիրվանշահերի Եմիրության Եմիր Ֆարիքուդդ իբն Սալարի – Մ.Ֆ.) մոտ ամարդ էր ուղարկել, սա հնազանդվել էր և պարտավորվել ամեն տարի մուծել 70.000 դինար հարկ» (Սադր-Էդ-Դիև ալ-Ռազվի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին»), գլուխ 22, 26):

³³⁶⁵ «Հիշելով հոր (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.) խորհուրդները և ընդհանրապես, լինելով ռազմունակ ու քաջարի մի մարդ, Բոհեմունդը (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) համար պայքարի մեջ մտավ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Իր զորքով, ինչպես նաև հռոմեական ընտրյալ ռազմիկների և Ռոբերտի կողմից զավթված տարածքների ու բաղադրների կառավարիչների ուղեկցությամբ, բանգի, հույսը կորցնելով ինքնակալի հաջորդությունից, նրանք անցել էին Բոհեմունդի կողմը, նա Վանիտիայի միջով ժամանեց Յանինա: Ամենից առաջ նա հրամայեց բաղադրի սահմաններից դուրս գտնվող խաղողի այգիների մոտ խանութ փորել, զորքը հարմար վայրերում տեղակայեց, իսկ իր վիսն և խիստ բաղադրի ներսում: Նա գնեց պարիսպներ և տեսնելով, որ դրանք վատ վիճակում են, ոչ միայն շտապեց ինչքան հնարավոր է ուղղել այդ վիճակը, այլև կառուցեց մի նոր ու լավ ամրացված ամրություն պարսպի այլ հատվածում, որտեղ իրեն հարմար թվաց: Դրա հետ միաժամանակ նա թալանի ենթարկեց հարևան հողերն ու քաղաքները: Իմանալով այդ ամենի մասին՝ ինքնակալը առանց հապաղելու հավաքեց իր զորքը, մայիս ամսին ելավ Կոստանդնուպոլսից և մոտեցավ Յանինային: Երբ մարտի ժամը հնչեց, Ալեքսեյը տեսավ, որ իր զորքը Բոհեմունդի զորքի նույնիսկ չէր մասն էլ չի կազմում: Ռոբերտի դեմ պատերազմի փորձով իմանալով, թե ինչքան դժվար է դիմանալ կելտական հեծելազորի առաջին հարվածին, նա անհրաժեշտ համարեց սկզբում առաջ ուղարկել ընտրյալ պետաստների մի փոքր բանակություն, որպեսզի հեռանարտ սկսի հակառակորդի հետ: Այդ կերպ նա ուզում էր պատկերացում կազմել Բոհեմունդի ռազմական ունակությունների մասին և, մարտերի մեջ մտնելով, պարզել ռազմական ընդհանուր դրույթները՝ դրանից հետո միայն ելնելով կելտերի դեմ: Երկու զորքերն էլ այրվում էին մարտը սկսելու ցանկությունից, սակայն կայսրը, անհանգստանալով լատինացիների առաջին հարվածից, մի նոր բան հնարեց: Նա հրամայեց ավելի թեթև, բան սովորականներն են լինում, մարտավարքեր կառուցեց, ամեն մեկին չորսական փայտյա ձողեր ամրացնել ու դրանց կցել ծանրազեն ռազմիկներ: Ըստ նրա մտահաղացման՝ այն պահին, երբ լատինացիները ինչքան ուժ ունեն կենտրոն հռոմեական զորքի վրա, այդ ռազմիկները առաջ կիռեին մարտականքները և այդ կերպ կձեռքնեց լատինացիների կուռ շարքերը: Երբ մարտի ժամը հնչեց և արևը իր ցուլանքում սկսեց փայլել հորիզոնում, ինքնակալը զորքը մարտական կարգի բերեց և ընդունեց կենտրոնի կառավարումը, սակայն մարտի ընթացքում պարզվեց, որ ինքնակալի հնարքը Բոհեմունդին անակնկալի չի բերել, կարծես սա ի սկզբանե գիտեր այդ մասին: Նա հարմարվեց իրավիճակին, զորքը երկու մասի բաժանեց, շրջանցեց մարտականքներ և թևերից հարձակվեց հռոմեական մարտականքների վրա: Այդ մարտում շարքերն իրար խառնվեցին և այրերը դեմ առ դեմ էլան: Երկու կողմից էլ այդ մարտում բազմաթիվ ռազմիկներ ընկան, սակայն հաղթանակն այնուհանդերձ մնաց Բոհեմունդի կողմում: Որպես մի աշտարակ, որը հնարավոր չէր տեղաշարժել, ինքնակալը կանգնած էր իր վրա ամեն կողմից թափվող նետերի հեղեղի տակ: Նա հետ էր մղում հարձակվողներին և մարտի մեջ էր միտնվում, հարվածելով կելտերին և ինքն էլ հարվածներ ստանալով: Նա անվերջ գոռոցներով շարք էր վերադարձնում ռազմիկներին, որոնք արդեն փախչում էին, սակայն ի վերջո, տեսնելով, որ մարտականքը շատ տեղերում ծեղքվեց և, որոշեց հոգավ սեփական անձի մասին: Հնարավոր է որևէ մեկը կնտածի, թե կայսրը փրկվեց վախից, սակայն ոչ, նա ուղղակի խուսափեց վտանգից, որպեսզի կրկին հավաքի ուժերը և ավելի արիաբար մարտնչի կելտերի դեմ: Հեռանալով թշնամիներից փոքրաթիվ ռազմիկներով՝ Ալեքսեյը ճանապարհին հանդիպեց կելտերի և կրկին իրեն որպես անվախ զորավար դրսևորեց: Հարված հասցնելով՝ նա սպանեց կելտերից մեկին, իսկ նրա ուղեկիցները, որպես Արեսի իսկական վահանակները, վիրավորեցին մնացածներից շատերին և փախուստի մատնեցին: Այս կերպ խուսափելով անթիվ ու լրջագույն վտանգներից՝ Ալեքսեյը Ստրուգայի միջով բարեհաջող հասնում էր Օֆրիդ: Կանգ առնելով այստեղ՝ նա որոշ փախստականների հավաքեց, մեծ դոմետիկին հետ միասին թողեց նրանց այնտեղ և վերադարձավ Վարդար» (Ամնա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 5, մաս 4):

«Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) մեկնել է ծովից այն կողմ, սկսեց ձգտել հավաքել իր ջարդված ուժերը, որպեսզի դքսի բացակայությամբ ավերի նրա որդի Բոհեմունդի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և Բոհեմի կողմից պահպանվող ծամբարը, որոնք երկուսն էլ իրար հավասար և մարտում հզոր այրեր էին: Եվ ահա Ալեքսեյի զորքը ճամբարեց Յանինայի ոչ հեռու, որը մի փառավոր քաղաք էր: Դրանից հետո Ալեքսեյն իր ճամբարը պատեց սայլերով, սակայն դեսի հարթավայրը բացվող ուղղությունը բաց թողեց, որպեսզի այդտեղից մուտքը առավել հեշտ լինի: Միաժամանակ, սակայն, ողջ այդ տարածությանը նա պատեց երկաթյա փոքր ու սուր ծայր ունեցող գնդիկներով, որպեսզի թշնամու ձիերի ոտքերը այդ կողմից իրականացված հարձակման ժամանակ, երբ նրանք ողջ ուժով պատային կլինեն, վրասվեն ու կենդանիները թուլանան: Հույների այս նախագզգուշական գործողությունները, սակայն, խառնվեցին սկիզբ առած մշուշի պատճառով, երբ նորմանները անակնկալ հայտնվեցին հագիվ խիտ խոտով ու թփերով պատված անանցանելի արահետներով: Եվ ահա Ալեքսեյը կրկին մարտի մեջ մտավ նորմանների դեմ, որոշ ժամանակ նահանջեց, սակայն ի վերջո կրկին չկարողացավ դիմանալ նրանց հարվածին: Արդյունքում նա, որ ինքն էր ճակատամարտ փնտրում, նահանջեց: Այսպես, ահա, հաղթված երկրորդ անգամ, Ալեքսեյը հեռացավ Թեսալիա՝ այն փառավոր քաղաքը, որ մարդիկ կոչում են նաև Սալոնիկ» (Վիլհելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 5):

«Այս ընթացքում Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Իտալիա, քանի որ անտեղ գործերը բարդացել էին, սակայն դրա արդյունքում արդեն այս կողմում՝ Հունաստանում, վիճակը բարդացավ, քանի որ իրենց դեկավարի բացակայությամբ նորմանները այնքան էլ պատրաստակամորեն մարտի չէին գնում: Եվ ահա ճակատամարտերից մեկում հենց այս պատճառով նորմաններից շատերը սկզբում պարտություն կրեցին և սարսափի մատնվեցին, բանգի իրենք քիչ էին, հակառակորդը գերակշռում էր քանակով, իսկ իրենց դեկավարն էլ բացակայում էր: Արդյունքում նորմանները այն է, արդեն փախուստի էին դիմում, սակայն Բոհեմունդի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ուժն ու եռանդը փրկեց ամեն ինչ, բանգի նա առ աստված տաժող մեծ սիրով վերինի աջակցությունը խնդրեց, որին ի պատասխան Աստծո ծայրը վերևից բարբառեց. «Ով Բոհեմունդ, այդ ի՞նչ ես անում, մի վարանիր, քաջաբար մարտնչիր, բանգի ինչպես հորը, այդպես էլ թեզ Աստված ապագայում կզօղի՝ լցվիր հավատքով և ուժով»: Այդ ժամանակ նորմանները կարծես թարմացած ուժերով լցվեցին և բարձր աղաղակելով առաջ անցան՝ հզոր հարված հասցնելով պելասգներին: Արդյունքում հույները հետ շարժվեցին ու թիկունք դարձրին, իսկ հաղթողներին էլ բաժին հասավ մեծ ավար» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 6):

«Դարձիկների, արաբների և մակեդոնացիների բանակները չփրկեցին հույների արքա Ալեքսեյին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.), որը մեծ դժվարությունների առաջ կանգնեց, ընդ որում, եթե չլիներ Գվիսկարի (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.) անժամանակ մահը, ապա նա անկասկած իր գլխին կոներ ինքնակալի պսակը հենց Կոստանդնուպոլսում իսկ» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 1):

³³⁶⁶ «Դրանից հետո Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) կրկին կենտրոնացրեց զորքերը, հավաքեց վարձկաններին և մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) դեմ՝ այս անգամ մեկ այլ խորամանկություն հորինելով, որպեսզի հաղթահարի կելտերին: Պատրաստելով երկաթյա տրիբուններ՝ նա մարտին նախորդող երեկոյան հրամայեց ցրել դրանք երկու զորքերի միջև գտնվող տարածքներում, այնտեղ, որտեղ սպասվում էր կելտական հեծելազորի հարձակումը: Ալեքսեյի

մտադրությունը հետևյալում էր, որ տրիբունները կխրվեն ձիերի ոտքերի մեջ և լատինացիների ահեղ հարձակումը կկործանվի, իսկ կենտրոնում կանգնած հռոմեական նիզակակիները դանդաղ, որպեսզի չտրորեն տրիբունները, առաջ կանցնեն, կհարվածեն կելտերին, և, ցովելով տարբեր կողմեր, հետ կդառնան: Այդ ժամանակ պելտաստները պետք է սկսեին հեռվից ուժեղ հարվածել կելտերին, իսկ ձախ և աջ թևերը պետք է երկու կողմից թափվեին թշնամու վրա: Այսպիսին էին իմ հոր ծրագրերը, որոնք, սակայն, զաղտնի չմացին Բոհեմունդից, իսկ տեղի ունեցավ հետևյալը: Այն, ինչ կայսրը մտադրվել էր անել երեկոյան, առավոտյան հայտնի դարձավ կելտերին: Ստացված տեղեկությունների համաձայն նա վարպետներն փոխեց իր ծրագրերը և մարտը ընդունեց, փոխանակ ինքը հարձակումը սկսեց, ինչպես սովորաբար անում էր: Կանխելով ինքնակալի մտադրությունները՝ նա մարտը գլխավորապես վարեց թևերում՝ հրամայելով կենտրոնում կանգնած ուժերին առժամանակ մնալ տեղում: Երբ սկսվեց ձեռնամարտը՝ հռոմեական ռազմիկները թիկունք դարձրին և, ահաբեկված նախկին պարտություններից, արդեն Նույնիսկ չէին էլ համարձակվում նայել լատինացիների վրա: Հռոմեական մարտակարգը խառնվեց, չնայած այն բանին, որ կայսրը աներեր էր մնում և ողջ ուժով դիմադրում էր թշնամիներին՝ նրանցից շատերին վերքեր հասցնելով և ինքն էլ դրանցից ստանալով: Ի վերջո, սակայն, երբ Ալեքսեյը տեսավ, որ ողջ զորքը արդեն փախել է և միայն քչերն են մնացել իր հետ, որոշեց այլևս իրեն վտանգի չենթարկել, շարունակելով անխնայ դիմադրությունը, քանզի հիմարություն է ակնհայտ վտանգին դեմ գնալը, եթե Նույնիսկ մեծ ջանքերից հետո էլ ուժ չունեն դիմադրել թշնամուն: Չնայած այն բանին, որ հռոմեական ջոկատները փախուստի էին դիմել՝ կայսրը շարունակում էր հաստատուն կերպով դիմադրել և նա իր վրա կրեց մարտի ողջ ծանրությունը Բոհեմունդի զորքերի դեմ, սակայն տեսնելով, որ վտանգը անխուսափելի է, նա որոշեց ինքը ևս փրկվել, որպեսզի հետագայում կրկին ելի իր հաղթողների դեմ, նրանց համար ավելի ահեղ հակառակորդ դառնա և հնարավորություն չտա Բոհեմունդին հաղթապատվով զարդարվել: Ահա թե ինչպիսին էր նա՝ պարտություն կրելով թե հաղթելով, փախուստով փրկվելով, թե թշնամուն հետապնդելով, երբեք չէր կորցնում ոգու ուժը և չէր հանձնվում հուսահատության ճանկերին...: Եվ ահա, կորցնելով հաղթանակի հույսը, նա, ինչպես վերևում ասվեց, ինքն էլ հետ դարձավ՝ հետապնդվելով Բոհեմունդի և նրա ընտրյալ կոմսերի կողմից: Ահա այդ ժամանակ էլ հենց Ալեքսեյը ասաց Գուլույին՝ իր վաղեմի ծառային, թե. «Լավ, ինչքան մենք պետք է փախչենք», որից հետո, շուտ տալով ձին և պատյակից հանելով թուրը, հարվածեց իրեն առաջին իսկ հանդիպած հետապնդողի դեմքին: Տեսնելով այդ՝ կելտերը որոշեցին, որ նա արդեն հուսահատվել է փրկվելու հարցում և, սեփական փորձով իմանալով, թե ինչքան դժվար է հաղթել այդ վիճակում գտնվող անձին, նահանջեցին և դադարեցին հետապնդումը: Եվ այսպես Ալեքսեյը ազատվեց հետապնդումից և խուսափեց վտանգից, բայց Նույնիսկ փախուստի ժամանակ էլ նա ոգին չէր կորցնում, այլ ընդհակառակը, փախառականներից ոմանց կոչ էր անում վերադառնալ, մյուսներին էլ ծանկուն էր, չնայած շատերը ձև էին տալիս, թե չեն նկատում այդ: Այս կերպ փրկվելով վտանգից՝ Ալեքսեյը ժամանեց արքայանիստ քաղաք, որպեսզի զորք հավաքի և կրկին ելի Բոհեմունդի դեմ» (Ամնա Կոմսենտո «Ալեքսիական», գիրք 5, մաս 4):

³³⁶⁷ «Իսկ ինքը՝ Բոհեմունդը (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), օխրիզցիների խնդրանքով հապճեպ ժամանեց Օխրիդ: Նա այնտեղ մնաց որոշ ժամանակ, սակայն, բանի որ Արևը պահպանում է ամրոցը, ոչինչ չհասավ: Այնտեղից նա գնաց ոչինչ չհասած և, անցնելով Սոսան և Սերվիան, ուղղվեց դեպի Բերիս: Նա ոչ մեկ անգամ հարձակվեց տարբեր երկրամասերի վրա, սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, Վորինայի միջով եկավ Սոգլենա, որտեղ վերականգնեց վաղուց ի վեր ավերված ամրոցը: Այնտեղ նա ոչ քիչ ուժերով թողեց Սարափինոս անունով մի կոմսի, իսկ ինքը մեկեց Վարդար՝ այսպես կոչված Սպիտակ եկեղեցիներ» (Ամնա Կոմսենտո «Ալեքսիական», գիրք 5, մաս 5):

³³⁶⁸ «5/ Այդ ընթացքում Բոհեմունդը (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ելավ Կաստորիայից և ուղղվեց դեպի Լարիսա՝ նպատակ ունենալով ձմեռն այնտեղ անցկացնել, իսկ ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**), ինչպես արդեն ասվեց, գալով մայրաքաղաք, անմիջապես գործի անցավ, բանզի նա շատ գործունյա էր և ընդհանրապես հակված չէր հանձնվել անգործությանը: Սուլթանից (**Իկոնիայի սուլթանության իմամի որդի Կալիստոսի իմամ Գալմուշից – Մ.Ֆ.**) նա զորք ու զորավարներ խնդրեց, որոնք մեծ փորձառություն կունենային: Վերջինս փորձառու հրամանատարների գլխավորությամբ նրան 7.000 ռազմիկներ ուղարկեց, որոնց թվում էր նաև հենց ինքը՝ Կասիորը, որը մյուսներին գերազանցում էր տարիքով ու փորձառությամբ: Զանի դեռ կայսրը պատրաստություններով էր զբաղված, Բոհեմունդը առանձնացրեց իր զորքի մի մասը, դրանք կելտ-կաստաֆրանկներից էին, և նրանց արշավանքի ուղարկեց Պելագոնիայի, Տրիկափիայի ու Կաստորիայի վրա: Բոհեմունդը իր ողջ զորքով ժամանեց Տրիկալա և բաջարի ռազմիկներ մի ջոկատ առաջ ուղարկեց, որը հենց ընթացքից տիրեց Տրիկալային: Դրանից հետո երջանակալիշատակ նահատակ Գեորգիոս օրը նա իր բոլոր նեժերով մոտեցավ Լարիսային, շրջապատեց քաղաքը և պաշարեց այն: Այդ քաղաքի պաշտպանը ինքնակալի հորս ծառա Լևոն Կեֆալոսն էր, որը 6 ամսվա ընթացքում արիսբար դիմադրեց Բոհեմունդի պաշարողական մեթոդներին: Հենց այդ ժամանակ էլ նա նամակով հայտնեց ինքնակալին՝ բարբարոսի հարձակման մասին, սակայն կայսրը ոչ անմիջապես ելավ Բոհեմունդի դեմ, չնայած իր կրթոտ կերպով ճանկանում էր այդ: Նա հետաձգեց ելնելը, բանզի ամեն կողմից վարձարան գործ էր հավաքում: Ի վերջո, լավ գիշերով սեփական ռազմիկներին, նա ելավ Կաստանդունուպոլիսից: Մոտենալով Լարիսային՝ կայսրը անցավ Կելա լեռան վրայով, իսկ հետո, իրենից աջ թողնելով պետական մեծ ճանապարհը և լեռը, որոնք տեղաբնիկները Կիսսավ են կոչում, իջավ Էգեվա, որը Անդրոնիի մոտ գտնվող մի վալախական վայր է: Այնտեղից նա ժամանեց մի այլ գյուղ, որը կոչվում է Պլավիցա և տեղակայված է ... (**ընագրում բաց է թողնված անունը – Մ.Ֆ.**) գետի մոտ: Այնտեղ նա ճամբար զարկեց և խորը խանդակ փորեց: Այնտեղից կայսրը ուղղվեց դեպի Դելֆիայի աֆինները, իսկ հետո՝ դեպի Տրիկալա...: Աղոթելով Աստծուն օգնել իրեն՝ Ալեքսեյը ողջ օրը անցկացրեց մտածելով, թե ինչ կերպ կազմակերպի դարձվածքը: Նա իր մոտ կանչեց Լարիսայի բնակիչ մի ծերունու և սկսեց հարցափորձ անել տեղանքի մասին: Լարեյով տեսողությունը և ցույց տալով մատով՝ նա մանրամասն հարցուփորձ էր անում, թե որտեղ է տեղանքը կտրուկում ծորակներով և որտեղ խիտ մացառուներ կան: Նա այդ ամենի մասին հարցեր էր տալիս լարիսացի այդ ծերունուն՝ նպատակ ունենալով դարան դնել և լատինացիների նկատմամբ առավելության հասնել խորամանկությամբ: Նա հրաժարվեց բաց մարտի մեջ մտնել, բանզի շատ մարտերում էր արդեն պարտություն կրել և իր փորձով գիտեր, թե ինչ արժե ֆրանկների հետ մարտնչելը...: Մոտը կանչելով ստրատեգներին, հրամանատարներին և իր բոլոր ազգականներին՝ Ալեքսեյը բացեց խորհրդակցությունը և սկսեց հարցնել յուրաքանչյուրի կարծիքը: Դրանից հետո նա շարադրեց նրանց իր ծրագիրը, որը կայանում էր նրանում, որ բոլոր ջոկատները հանձնի ազգականներին: Որպես գլխավոր հրամանատար նա նշանակեց Նիկեիտի Մելիսսենոսին և Վասիլ-Կուրտիկին, որին նաև կոչում էին Հովհաննիկոս, դա մի հայտնի մարդ էր, ծագումով Ադրիանապոլիսից, հանրահայտ իր արիության և ռազմական արվեստով: Ալեքսեյը նրանց հանձնեց ոչ միայն ջոկատները, այլև բոլոր կայսերական դրոշները: Նա հրամայեց զորքը շարել այն կերպ, ինչ կերպ, որ նախորդ ճակատամարտերում են շարել, և հրամայեց սկզբում աղեղների հարված հասցնել լատինացիների շարքերին, իսկ հետո էլ ռազմակույցերով նետվել նրա վրա: Արդեն վախան առ վախան մոտենալով հակառակորդին և ձեռնամարտի մեջ մտնելով՝ նրանք պետք է թիկունք դարձնեին և ձևալցնեին, թե սրընթաց կերպով Լիկոստամիա են նահանջում...: Տալով նման հրահանգ՝ Ալեքսեյի զորքը թողեց Լարիսայի ամրոցը իրենից աջ, իսկ ինքը, սպասելով արևը մայր մտնելուն, հրամայեց մի բանի բաջարի մարդկանց հետևել իրեն: Նա անցավ Լիվոտոնյան կիրճը, մի կողմ թողեց Ռևիկը և այսպես կոչված Ալլագայի միջով մոտեցավ Լարիսայի ձախ կողմին: Նա դիտարկեց տեղանքը և, նկատելով մի իջվածք, այնտեղ իր ուղեկիցների հետ միասին դարան որեց: Երբ կայսրը շտապելով, ինչպես վերևում ասվեց, դարան որեց և արդեն պատրաստվում էր մտնել Լիվոտոնյան կիրճը, հռոմեական ջոկատների հրամանատարները առանձնացրին իրենց ջոկատների ռազմիկներին մի մասին և ուղարկեցին նրանց կելտերի դեմ, որպեսզի շեղեն նրանց և հնարավորություն չտան նկատել կայսրը: Եվ ահա այդ ռազմիկները, իջնելով հարթավայր, հարձակվեցին կելտերի վրա, նրանց հետ երկար ժամանակ մարտ մղեցին և նահանջեցին միայն այն ժամանակ, երբ գիշերն արդեն թույլ չէր տալիս մարտնչել: Կայսրը, ժամանելով նշանակված վայրը, բոլորին հրամայեց իջնել ձիերից, ծնկի գալ և ձիերին պահել սանձերից բռնած: Ինքը ևս, ուրիշ մի թուփ գտնելով և ձեռքում պահելով սանձերը, այդպես անցկացրեց ողջ գիշերը: 16/ Արևը ծագելուն պես Բոհեմունդը տեսավ ջոկատների բաժանված հռոմեական զորքերը, արքայական նշանները, արձաթե մեխերով ազուցված նիզակները և արքայական ծիրանիկով պատված ձիերին: Այդ ժամանակ ինքը ևս ինչպես հարձակվեց շարեց իր զորքը և, երկու մասին բաժանելով այն, մի մասի գլուխ ինքը կանգնեց, իսկ մյուսի հրամանատարությունը հանձնեց Բրիենին, սա մի հայտնի լատինացի էր, որին նաև «կոնետաբլոս» էին կոչում: Այս կերպ շարելով զորքը՝ նա, կրկին իր սովորության համաձայն համարելով, որ այն տեղում, որտեղ ինքը տեսել էր արքայական նշանները, գտնվում է ինքնակալը, կեղծ այդ հետևությունը համակված կայծակի արագությամբ նետվում է թշնամու վրա: Կարճատև դիմադրությունից հետո հռոմեները թիկունք դարձրին և Բոհեմունդը իր անձույնը հարձակված մեջ բռնեց նրանց այն կերպ, ինչպես նախկինում նկարագրել ենք: Այդ ընթացքում կայսրը, տեսնելով, թե ինչքան հեռու են փախչում իր ջոկատները և ինչպիսի անզուսպ կերպով է Բոհեմունդը հետապնդում նրան, ենթադրեց, որ նա արդեն զգալի հեռավորության վրա կլինի սեփական ճամբարից: Դրա համար էլ նա հեձնեց ձին, հրամայեց Նույնը անել նաև իր ռազմիկներին և մոտեցավ Բոհեմունդի ճամբարին: Մոտենալով ներս՝ նրանք այնտեղ գտնվող շատ լատինացիների սպանեցին և ավալ վերջերին: Դրանից հետո Ալեքսեյը հայացք գցեց հետապնդողներին ու հետապնդվողների վրա և տեսավ, որ հռոմեացիները շատ բնական են նահանգ ձևացնում, իսկ Բոհեմունդն էլ իրեն հետևող Բրիենի հետ միասին հետապնդում է նրանց: Կայսրը կանչեց իր ճարպիկ նետածիգ Գեորգիոս Պյուրոսին և այլ բաջարի մարդկանց, պելտաստների մի առանձին ջոկատ առանձնացրեց ու հրամայեց նրանց արագորեն հետևել Բրիենունին, սակայն, անցնելով նրան, ձեռնամարտի մեջ չմտնել, այլ հեռվից նետերի անընդհատ հեղեղ թափել ձիերի վրա: Նրանք այդպես էլ վարվեցին և,

որոնք նման էին ամրոցի և դրա համար էլ այն կոչվում է Կաստորիա: Ժամանելով այնտեղ՝ կայսրը որոշեց ամենից առաջ գելետալներով հարվածել աշտարակներին: Զանի որ ռազմիկները չունեին հենման կետ և ի վիճակի չէին մոտենալ պարիսպներին, Ալեքսեյը առաջին հերթին ծամբառ զարկեց, փայտյա աշտարակներ կառուցեց, դրանք իրար միացրեց երկաթյա շղթաներով և դրանցից, ինչպես ամրություններից, հարձակում ձեռնարկեց կելետերի վրա: Նա ամրոցի մոտ գելետալներ և բարանետ մեքենաներ տեղադրեց և չէր դադարեցնում հարվածելը ոչ գիշերը, ոչ էլ ցերեկը՝ ի վերջո ավերելով պարիսպը: Ամրոցի պաշտպանները նախափ համառությամբ պաշտպանվում էին և չէին նահանջում նույնիսկ այն բանից հետո, երբ պարսպում ծեղբ բացվեց: Ալեքսեյին չհաջողվեց հասնել իր նպատակին և այդ ժամանակ նա մի արհալան ու միաժամանակ նաև ողջամիտ որոշում ընդունեց՝ միաժամանակ հարձակվել թշնամու վրա երկու կողմից՝ ցամաքից և, նավակների վրա տեղադրելով բաջերին, լճից, սակայն, բանի որ նավակներ չկային, Ալեքսեյը հրամայեց սայլերի վրա բարձել դրանք ու բերել լճի մոտ: Կայսրը նկատեց, որ մի լանջով լատինացիները արագորեն վերև են բարձրանում, սակայն մյուսով իջնելիս շատ ժամանակ են վատնում: Եվ ահա նա բաջարի այրերի հետ միասին Գեորգիոս Պալեոլոգոսին նավակներում տեղակայեց, հրամայեց նրանց մոտենալ բլրակների ստորոտին և ազդանշանի համաձայն թշնամիների թիկունքից բարձրանալ վերև՝ դատարկ ու առավել հեշտ ճանապարհով, իսկ երբ Պալեոլոգոսը կտեսներ, որ ինքնակալը ցամաքից մարտի մեջ է մտել լատինացիների դեմ, նա պետք է վճռականորեն և արագ հարձակվեր թշնամիների վրա: Ի վիճակի չլինելով մարտնչել երկու ճակատով՝ վերջիններս պետք է թուլացնեին դիմադրությունը թևերից մեկում և այդ ժամանակ հնարավոր կլիներ հեշտորեն հաղթահարել նրանց: Գեորգիոս Պալեոլոգոսը ափին մոտեցավ բլրի մոտից և զինված զորքով կանգ առավ այնտեղ: Մի բարձր վայրում նա դիտարկուր դրեց, որը պայմանավորված էր նրանից որդիներով, որպեսզի փոխանցի այն Պալեոլոգոսին: Լուսաբացին ինքնակալի ռազմիկները մարտական աղաղակներով շտապեցին մարտի մեջ մտնել լատինացիների դեմ ցամաքից: Դիտորդը նկատեց տրված ազդանշանը, հայտնեց այդ մասին Պալեոլոգոսին և սա, իր ռազմիկների գլխավորությամբ արագորեն բարձրանալով բլրի կատարը, այնտեղ կուռ շարքերով կանգ առավ: Բրիկներ տեսավ, որ դրսից իրեն պաշարել է կայսրը, իսկ ներսից էլ ատամ է սրում Պալեոլոգոսը, բայց այնուհանդերձ նա չգցեց ոգին, այլ հրամայեց իր կոմսերին ավելի արիաբար շարունակել դիմադրությունը, սակայն նրանք նրան ասացին. «Դու տեսնում ես, որ դժբախտությունները հետևում են իրար և մեզից յուրաքանչյուրին այժմ պետք է հոգալ սեփական փրկության մասին: Ոմանց պետք է անցնել կայսեր կողմը, ոմանք էլ կվերադառնան հայրենիք»: Կոմսեր անմիջապես խոսքը գործ դարձրին և խնդրեցին ինքնակալին դրոշմ հաստատել Գեորգիոս Նահատակի տաճարի դիմաց, այնտեղ, ի պատիվ այդ Նահատակի եկեղեցիի և խորանցված, իսկ մեկ ուրիշն էլ ցցել Ավալոնի ուղղությամբ, որպեսզի, ինչպես իրենք ասացին, իրենցից նրանք, որոնք կցանկանան ծառայել նրա աղբյուրականությանը, մոտենան Նահատակի տաճարի մոտ դրված դրոշմին, իսկ նրանք էլ, որոնք կցանկանան վերադառնալ հայրենիք, մոտենան այն դրոշմին, որն ուղղված էր Ավալոնի կողմը: Հայտնելով այդ մասին՝ նրանք միանգամից եկան կայսեր մոտ: Բրիկներ, մի արհալան այր, չցանկացավ անցնել կայսեր կողմը, սակայն երկվեց նրա դեմ գնեք չբարձրացնել, եթե սա խոստանա իրեն թողնել վերադառնալ իր երկիր և տա մարդիկ, որոնք կուղեկցեն իրեն մինչև հոռոմեական տերության սահմանները: Կայսրը պատրաստակամորեն կատարեց նրա ցանկությունը, իսկ ինքը, պատկված փայլուն հաղթանակով, բռնեց Բյուզանդիոնի ուղղությունը» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիսական», գիրք 6, մաս 1):

³³⁷⁰ «Հայոց 532 թվականին բոլոր բաղաբացիները Սուրբ Սուրբիում հավաքվեցին և Ուռհա բաղաբի կառավարումը հանձնեցին Սմբատին՝ պարսիկների դեմ բաջարի պատերազմողին: Սմբատը Ուռհայի դուկի պաշտոնում մնաց վեց ամիս: Բաղաբի մեծամեծներից մեկը աշխատում էր հայերի ձեռքից խլել դուկությունը: Նրա անունն էր Իշխան՝ Արքեթոսը կոչված տոհմից: Ուռհա բաղաբում նա ուներ բազմաթիվ երևելի ազգականներ: Ապստամբություն բարձրացնելով՝ նա գնաց Փիլարտոսի մոտ և, որդեկով նրան, Ուռհա բերեց: Բնակիչները բաղաբը Փիլարտոսին հանձնեցին: Մի բանի օր անց Փիլարտոսը ձերբակալեց Իշխանին, նրա բոլոր ազգականներին, ինչպես նաև Սմբատին, նրանց տները հիմնահատակ ավերեց, վրեժ առավ Ուռհա բաղաբում գտնվող Հայոց մեծամեծ բոլոր իշխաններից, խոշտանգելով սպանեց Արքեթոս իշխանին, իսկ մնացածներին էլ տարավ Մարաշ բաղաբը: Լինելով չարաբարո մարդ՝ նա կուռացրեց բաջ Սմբատին, Իշխանին և նրա եղբայր Թորոդակին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 532 թվականին մահացավ Ուռհայի տեր Վասիլը՝ Ապոբապի որդին, և նման բարի իշխանի կորստի համար մեծ սուգ եղավ: Դրանից հետո բաղաբը տրվեց նրա փեսա Սմբատին, որն ամուսնացած էր Վասիլի եղբոր աղջկա հետ: Սա մեկնեց Փիլարտոսի մոտ և բաղաբը նրան հանձնեց, իսկ այդ անօրենք մի բանի օր անց բռնեց նրան ու նրա ողջ տոհմը և ցրեց տարբեր կողմեր՝ իր հետ Սմբատին վերցնելով Մարաշ ու այնտեղ փորելով նրա և նրա եղբոր աչքերը: Փիլարտոսը սպանեց նաև Արքեթոս իշխանին, իսկ մնացած իշխաններին էր պահեց՝ իր չարաբարո և սարսափելիորեն ազաի բնույթի համաձայն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«/15.4/ Փիլարտոսը գրավեց Եդեսիան... /17.7/ Բաղաբում հաստատվեց Փիլարտոս» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4, գիրք 17, գլուխ 7):

«Հուլյաների 1394 թվականի իուլյ ամսի 23-ին Փիլարտոս հայը գրավեց Եդեսիան» (Բար-Յեքեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³³⁷¹ «Այդ ժամանակ Եվրի ալ-Կալուսի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայկ – Մ.Ֆ.**) որդի ալ-Ավիադը, ինչպես սկզբում ասացինք, Ալեքսանդրիայում էր, և նրան ուղեկցողների թվում էր մարդ բանակից, որը հայտնի էր որպես Թադիի փեսա Ջեմալ-Էդ-Դուլա Թաան ալ-Արաբը: Այնտեղ էին նաև նրա եղբայր Ալայն-Էդ-Դուլան, ինչպես նաև Բաղաբային ալ-Ջամալիի որդիները, որոնց Եվրի ալ-Կալուսը մահապատժի էր ենթարկել: Այս մարդը իր հոր նկատմամբ սպախանեց ալ-Ավիադի միտքը, որդեց նրան չինազանդվել նրան և կեղծավորությամբ վարվեց նրա հանդեպ: Նա արեց դա, մերկացրեց իր կեղծավորությունը և հրապարակային դարձրեց այն: Եվրի ալ-Կալուսը նրա մոտ ուղարկեց Եվրի-Ֆարադ իբն ալ-Մուազզիին, որպեսզի նրան հետ պահի դա անելուց, բայց ալ-Ավիադը ուշադրություն չդարձրեց նրա վրա: Այնուհետև նրա մոտ գնաց նաև նրա եղբայր ալ-Աֆդալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայկ – Մ.Ֆ.**), նա խոսեց նրա հետ և բաղաբավարի վերաբերվեց նրան: Նա դատապարտեց նրա արարքը և հայտնեց նրան վատ լուրերի մասին, որոնք ծագեցին դրա պատճառով, բայց խոսակցությունները նրա վրա ոչ մի ազդեցություն չթողեց ու ալ-Աֆդալը վերադարձավ Կահիրե՝ չհասնելով իր նպատակին: Եվ ահա Եվրի ալ-Կալուսը մեծ զորքով գնաց նրա մոտ, հարձակվեց նրա վրա, պաշարեց Ալեքսանդրիան և նրանց միջև պատերազմը շարունակվեց զրեթե երկու ամիս: Այնուհետև նրանց երկուսի միջև խաղաղություն հաստատվեց, ալ-Ավադը գնաց հոր մոտ և նրանք երկուսն էլ միասին մտան Ալեքսանդրիա» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³⁷² Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Մակրիգին:

³³⁷³ Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Մակրիգին:

³³⁷⁴ «Այս տարում Ռաբիա Ա ամսին ամիր ալ-Ջուլուզը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայկ – Մ.Ֆ.**) եգիպտական զորքով հասավ Ասորիք և պաշարեց Դամասկոսը, ուր նստում էր նրա տերը՝ Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուկը (**Դամասկոսի Եվրոպյան Եվրի Տուտուկը – Մ.Ֆ.**): Նա նեղեց նրան ու կռվեց, սակայն չկարողանալով ոչինչ նվաճել և վերադարձավ Եգիպտոս» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁷⁵ «Արդեն հիշել ենք, որ Ֆախր ալ-Դաուլա իբն Ջուհայրը (**Մուսուլի կառավարիչ Ֆախր-Էդ-Դուլա իբն Ջահիրը (1083-1090) – Մ.Ֆ.**) սուլթանական զորքերով շարժվեց դեպի Դիար Բաքր: Այս տարում սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.**) նորից զորք ուղարկեց, որի հետ էր Արտուկ իբն Աբսաբը և հրամայեց օգնել նրան: Դիար Բաքրի տեր իբն Մարուանը (**Մրվանյանների Եվրոպյան Եվրի Մանսուրը (1079 - մոտ 1100) – Մ.Ֆ.**) գնացել էր Հայեթի տեր Շարաֆ ալ-Դաուլայի (**Ուկայյանների Եվրոպյան Եվրի Շարաֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) մոտ և օգնություն խնդրել, այն պայմանով, որ ինքը նրան կգիջի Ամիրը: Նրանք իրար երդվեցին, սակայն ամեն մեկը գիտեր, որ մյուսը ստում է, բանի որ թշնամանք կար նրանց միջև, թեև նրանք միացել էին Ֆախր ալ-Դաուլայի դեմ պայքարում: Երկու կողմերի միջև սաստիկ կռիվ սկսվեց և արաբները պարտվեցին: Վեզիր Ֆախր ալ-Դաուլան և Արտուկը ճակատամարտին ներկա չեն եղել, իսկ նրանց թուրքմեն ռազմիկները գրավել էին արաբների վրանների ճամբարները և տարել նրանց ձիերը: Շարաֆ ալ-Դաուլան պարտվեց և մտավ Ամիրի պարսպից ներս: Ֆախր ալ-Դաուլան պաշարեց նրան ու նրա ընկերակիցներին... Ֆախր ալ-Դաուլա իբն Ջուհայրը տիրեց Դիար Բաքրին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Հիշքի 477 թվականին Մելիքշահ սուլթանը հրամայեց իր վեզիր Ֆախր ալ-Դինին, որը խալիֆայի նախկին վեզիր Ջահիրի որդին էր, արշավել Դիար Բաքր, այնտեղից դուրս բերելու Մրվանիներին: Այդ մասին խոսել եմ իմ Մուստակա կոչված պատմության մեջ» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մուսուլի աթաբեկների պետության»):

«Եվ ահա ժամանեց ալ-Ջալիլի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ջալիլ – Մ.Ֆ.**) վեզիր իբն Ջուհայրը (**Մուսուլի կառավարիչ Ֆախր-Էդ-Դուլա իբն Ջահիրը – Մ.Ֆ.**), որպեսզի իբն-Մրվանը (**Մրվանյանների Եվրոպյան Եվրի Մանսուրը – Մ.Ֆ.**) նրան հանձնի Դիարբեքիդը: Նրա հետ էր նաև Մելիք-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկված զորքը: իբն Ջուհայրը մի ժամանակ եղել էր վեզիր Թիմալ իբն Սալիհի (**Միդրասյանների Եվրոպյան Եվրի Թիմալ իբն Սալիհի (1042-1057, 1061-1062) – Մ.Ֆ.**), հետո՝ իբն-Մրվանի, իսկ հետո էլ ալ-Ջալիլի մոտ, սակայն իբն-Մրվանի մոտ եկավ նաև Շարաֆ-Էդ-Դուլան (**Ուկայյանների Եվրոպյան Եվրի Շարաֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**), իբն-Մրվանը նրա օգնությունը խնդրեց, ինչն էլ ցույց տրվեց: Հակառակորդները հանդիպեցին Ամիրի մոտ: իբն Ջուհայրը հաղթանակ տարավ և գրավեց Շարաֆ-Էդ-Դուլայի գույքն ու գերեց նրա կողմնակիցներին, որից հետո փրկագին դիմաց բաց թողեց Բանու Ուկայլ ցեղի գերյալներին» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեթի պատմության հատվածներ»):

«Արաբների 477 թվականին Մոսուլից մինչև Եփրատ իշխող Բար-Մարվանը (Մրվանյանների էփրոթյան էփր Մանսուրը – Մ.Ֆ.), հույսը դնելով մադայացիների բանակի վրա, խախտեց հնագանդությունը սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Սեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.) նկատմամբ, ինչպես մինչ այդ էր։ Այդ ժամանակ սուլթան Սեյիթ-Շահը ուղարկեց էփր Արթուրին, որպեսզի սա հավաքի թուրքմենների բանակը և պատրաստվի պատերազմի։ Երբ Բար-Մարվանը լսեց այս մասին, նա դիմեց Շարաֆեդուլա իբն Կուրեշին (Ուկայյանների էփրոթյան էփր Շարաֆ-էդ-Դուլային – Մ.Ֆ.), որը մադայացիների մեծ էփրն էր, որպեսզի սա իրեն օգնության հասնի։ Մադայացիները հավաքվեցին և եկան Ամիրի շրջակայք, ուր եկավ նաև Արթուրը։ Եվ ահա Շարաֆեդուլան, երբ տեսավ թուրքմենների մեծ բանակությունը, մարդ ուղարկեց Արթուրի մոտ և ասաց. «Ես, ինչպես և Բար-Մարվանը, սուլթանի ծառաներն ենք, ինչ իմաստ ունի այս վեճը։ Խնդրում եմ, վերադարձեք ձեր տեղերը, մենք էլ մեր տեղերը կվերադառնանք ու խաղաղություն կլինի»։ Արթուրը համաձայնեց, սակայն թուրքմենները զայրացան և սկսեցին փնթփնթալ՝ ասելով. «Ինչպե՞ս կլինի, որ դատարկաձեռն ու առանց ավարի հետ դառնանք»։ Եվ ահա կեսգիշերին սրանք հեծեցին ձիերը և, երբ լույսը բացվեց, հարձակվեցին մադայացիների վրա, նրանցից շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ մասնեցին փախուստի։ Այդ ժամանակ հույսը կորցրած փախավ նաև Շարաֆեդուլան, որը Բար-Մարվանի հետ միասին փակվեց Ամիրում, որը մնում էր միակ հույսը։ Եվ ահա թուրքմենները գնացին մադայացիների վրաների մոտ, թալանեցին դրանք, բռնեցին նրանց կանանց ու երեխաներին և ձեռք գցեցին պարտվողների ողջ գույքը։ Նրանք պարանը գցեցին գերված մադայացիների էփրների վիզը, բերեցին բաղաբի պարիսպների մոտ և նրանցից լավագույններին վաճառեցին 10, իսկ այլոց էլ՝ 5 դինարով։ Այդպես արժեք նաև արաբական նժույգը, ուղտը արժեք 1, իսկ էշն ու ոչխարը՝ կես դինար։ Նրանք կտրեցին ավելի քան 10.000 Նիզակներ և այրեցին դրանք կաթսաների տակ։ Դետո, սակայն, վեճ առաջացավ թուրքմենների շարքերում, նրանք թողեցին Ամիրն ու հեռացան։ Դրանից հետո Շարաֆեդուլան էլ հեռացավ Կալինիկուն» (Բար-Ֆերեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

³³⁷⁶ «Բայց, բանի որ թուրքերը անընդհատ թալանչական հարձակումներ էին գործում շրջակա երկրների վրա և հանգիստ չէին թողնում Փիլարտոսին, նա որոշեց անցնել թուրքերի կողմը և նրանց սովորության համաձայն թվատվել։ Նրա որդին համառորեն հետ էր համոզում հորը այդ խելագար բայից, սակայն նրա բարի խորհուրդները չսպեցին և նա շատ տխրեց դրանից։ Նա ճամփա ելավ և ութ օր անց հասավ Նիկեա, ներկայացավ այդ ժամանակ արդեն սուլթանի տիտղոս ստացած էփր Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) և սկսեց համոզել նրան պաշարել Ամսիոքը՝ պատերազմի մեջ մտնելով իր հոր դեմ։ Սուլեյմանը համաձայնեց և, պատրաստվելով ելնել Ամսիոքի դեմ։ Նա Աբու-Կասիմին թողեց պահպանելու Նիկիան՝ նրան նշանակելով բոլոր զորքերի հրամանատար, իսկ ինքը, հետը վերցնելով Նիզակները ու այրեցին դրանք կաթսաների տակ։ Դետո, սակայն, վեճ առաջացավ թուրքմենների շարքերում, նրանք թողեցին Ամիրն ու հեռացան։ Դրանից հետո Շարաֆեդուլան էլ հեռացավ Կալինիկուն» (Բար-Ֆերեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Յայց 533 թվականին Ամսիոք բաղաբը գրավվեց քրիստոնյաների ձեռքից։ Մի ոմն Սուլեյման ամիրա՝ Գթմուշի որդին (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.), որ բնակվում էր բյուզանդացի գավառի Նիկիա քաղաքում՝ Օվկիանոս ծովի ափին, ծածուկ դուրս եկավ և հեռավոր ճանապարհով աննկատ հասավ մինչև Ամսիոք քաղաքը։ Նա, այն անպատրաստ գտնելով, գիշերով, Զայեյան Նայոյ դարպասից մտավ և տիրացավ քաղաքին։ Փիլարտոսը Ուռհա քաղաքում էր գտնվում, իսկ այդ պահին Ամսիոք քաղաքում հեծելազոր չկար, դրա համար էլ Սուլեյմանը 300 հոգով մտավ Ամսիոք քաղաքը։ Առավոտյան քաղաքացիները, տեսնելով նրանց, սարսափահար եղան, բանգի կռվող ուժ չունեին, իրենք էլ կանանց նման տկար էին և վատ մարտիկներ։ Բոլոր քաղաքացիներն ապաստանեցին բերդում, իսկ թուրքաց զորքը օրավուր շատանում էր։ Գրավելով քաղաքը՝ Սուլեյմանը ոչ-ոքի վնաս չհասցրեց, միայն բերդում ապաստանածներին բազում օրեր տանջեց՝ հացից ու քրից զրկելով։ Պաշարյալները այդ ամենից հետո ամիրային անձեռնախնդիրության երդում խնդրեցին։ Սուլեյմանն ասե՛ն ինչու՞նք ընդառաջեց և խաղաղության տիրեց, ամեն ոք անվնաս վերադարձավ իր տունը։ Փիլարտոսը, լսելով այս բոլորի մասին, ոչինչ չկարողացավ անել, միայն հառաչում ու դառնագին զղում էր։ Սուլեյմանը տիրեց Ամսիոքին և համայն Կիլիկիային» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Յայց 533 թվականին Սուլեյման անունով մի ոմն էփր (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.)՝ Գթմուշի որդին, որը ապրում էր Բուրսինիայի Նիկիա քաղաքում, մեծ զորքով շարժվեց Ամսիոք քաղաքի վրա և այն գտավ առանց պահակազորի ու որևէ պաշտպանության։ Դրա համար էլ նա 300 հետևակայինների գլուխն անցած Զայեյի կողմից ներխուժեց քաղաք և տիրեց վերջինիս։ Այդ տեսնելով՝ քաղաքացիները անապեղեցին, բանի որ ռազմունակ մարդիկ չունեին։ Այլազգիների զորքը օրոստօր շատանում էր, իսկ քաղաքում ապրող պեղետիկներին՝ այդ անբանների ու կանացիաբարոների, ցեղը փախավ ու թաքնվեց միջնաբերդում։ Սուլեյմանը, սակայն, նրանց շատ չձնշեց, այլ միայն հավատարմության երդում վերցրեց և վնաս չուրեց քաղաքին։ Սուլեյմանը տիրեց Ամսիոքին և համայն Կիլիկիային» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Յայց 531 թվականին Սուլեյման (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) առավ Ամսիոքը։ Եվ ահա Սեյիթ-Շահը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Սեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) եկավ Խորասանից և, տիրելով Ամսիոքին, տաջիկների կամքին ենթարկեցրեց Փիլարտոսին, ինչից հետո Լույնն արեց նաև Մարաշը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Դրանից տաս տարի հետո գրավեցին Ամսիոքը» (Անանուս «Պատմություն Սյրբոց»)։

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) գիշերով մտավ Ամսիոք և գրավեց այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20)։

«Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) իշխեց հայերի ու հույների վրա և մզկիթի վերածեց Ամսիոքում գտնվող սուրբ Պետրոսի եկեղեցին» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայց պատմություն», մաս 3)։

«Սեյիթ-շահը (Սեջուկյան սուլթանության Սեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) հրամայեց Միջագետքի սուլթան Արտուրին և Թուրքաց երկրի սուլթան Սուլեյմանշահին (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) գավառ Ամսիոք քաղաքը։ Նրանք մեծ զորք հավաքեցին, պաշարեցին Ամսիոք քաղաքը, որը հույների տիրապետության տակ էր, և գրավեցին այն մի քանի օրում։ Այսպիսով՝ հույների վնդեցին Ամսիայի ողջ տարածքից և նրանք չկարողացան դիմակայել քրիստոնեական հավատի թշնամիների հզորությանը» (Դեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 7)։

«Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) գրավեց Ամսիոքը» (Դեթում II «Տարեգրություն»)։

«Յայց 542 թվականին Խորասանից եկավ Սեյիթ-շահ իբն Ավիսալան (Սեջուկյան սուլթանության Սեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Ամսիոքը» (Ալեքսիե Տիգրանյան «Գիրք պատմության»)։

«Կոնիայի սուլթան Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) ուշադրություն դարձրեց այն բանի վրա, որ Ամսիոքում գտնվող հույները ուժասպառ են և փոքրաթիվ։ Դրա համար էլ նա 3.000 հեծյալներով թեթևորեն անցավ լեռները և գիշերային անակնկալ հարձակում գործեց։ Նա մեծ բանակությամբ քաղաքացիներ կոտորեց և տիրեց քաղաքին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4)։

«1396 թվականին սուլթան Աբուլֆաթահը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) եկավ և գրավեց Ամսիոքը» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 238)։

«Փրկչական 1091 կամ Յայց 531 թվականին Խորասանից եկավ Սեյիթ-շահ սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության Սեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Ամսիոքը, որը Փիլարտոսն էր գրավել տաջիկներից։ Նա գրավեց նաև Մարաշը, որից հետո իր ձին ծովը մտցրեց։ Դրանից հետո Աստծո հովանավորությամբ նա տիրեց Պարսից ծովից մինչև Արևմտյան ծով» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»)։

«Դրանից հետո Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ – Մ.Ֆ.) տիրեց Ամսիոքին...։ Սուլեյման իբն Կուրեշի մոտ, որի հայրը սպանվել էր արքայական քաղաքում, լսեց, թե ինչ է արել Փիլարտոսը և այդ պատճառով էլ, պատրաստվելով կռվել, գրավեց Ամսարտոսն ու Տարսուսը, որից հետո լեռան կողմից հարձակվեց Ամսիոքի վրա և պարսից տիրակալի (Սեջուկյան սուլթանության Սեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.) աջակցությամբ տիրեց նրան։ Նա բացեց Կապադոկիա նահանգի եկեղեցի և իրենով արեց վերջինիս գույք ու զարդերը, որոնք ոսկուց և արծաթից էին, ինչպես նաև վերցրեց քաղաքացիների կողմից եկեղեցուն հանձնած այլ գույքը։ Դրանից հետո նա եկեղեցին մզկիթի վերածեց, բայց միաժամանակ նաև ողջ քաղաքում խաղաղություն հաստատեց, կանգնեցրեց սրերի գործողությունը և արգելեց թուրքերին մտնել քրիստոնյաների տները ու ամուսնության համար վերցնել նրանց աղջիկներին։ Միաժամանակ Սուլեյմանը արգելեց Ամսիոքից դուրս հանել որևէ մի թալանած բան, այլ հրամայեց, որ այդ ամենը վաճառեն քաղաքի ներսում, ինչ գին էլ, որ տրվի դրա դիմաց։ Այսպես նա եղանակացրեց ամսիոքցիների սրտերը, որից հետո քաղաքի կառավարիչը հանձնեց նաև միջնաբերդը և Սուլեյմանը վերջնականապես հաստատվեց քաղաքում։ Այս մարդու կառավարումից ամսիոքցիները ավելի գոհ մնացին, քան Փիլարտոսից, չնայած այն բանին, որ նա ձևականորեն քրիստոնյա էր» (Բար-Ֆերեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Ամսիոք քաղաքը քրիստոնյաների կողմից ազատագրվելուց 14 տարի առաջ թուրքերը ուժով խլել էին կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Իգ – Մ.Ֆ.)» (Օրոգոսի Կիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 19)։

«Այդ ժամանակ արևելքում թուրքերը առավելության հասան արաբների և սարակինոսների նկատմամբ և, հարձակումներ գործելով Յայասանի ու Ասորիի վրա, գրավեցին շատ քաղաքներ և նույնիսկ հենց Ամսիոքը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»)։

«Այլ հայտնի ու հարգարժան քաղաքների թվում, որը թուրքերի կողմից գրավվեց, նաև Անտիոքն էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 4):

«Յիջրի 477 թվականին Սուլեյման իբն Կուտուբշինը **(Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշին – Մ.Ֆ.)** գործողություններ սկսեց Անտիոքի դեմ, ձգտելով հասնել ցանկացածին, և նա հասավ դրան: Նա գիշերով ելավ Նիկիայից և անցավ կիրճը, վախենալով, որ Փիլարտոսը կկասեցնի իրեն: Նա արագացնում էր ընթացքը այնքան ժամանակ, մինչև որ գիշերով չհասավ Անտիոք՝ կոտորելով այլ-ճիխանիս գյուղի բնակիչներին, որպեսզի տրանք Փիլարտոսին իմաց չտան իր գալու մասին: Նրանք պարսկներ իրգավների վրա, դրանք ամրացրին պատի ելուստներին և նրա ռազմիկները բարձրացան գրեթե մինչև Բաբ ալ-Պարս: Այն ժամանակ, երբ նրանից ոմանք մոտեցան պարսպին, մյուսները նետվեցին դեպի դարպասները և բացեցին դրանք: Նա ու նրա զորքը մտան դարպասներից ներս ու փակեցին դրանք, իսկ նրանք 280 հոգի էին և դա տեղի ունեցավ Շաբալի 10-ին, իսկ այլք էլ ասում էին, որ 8-ին: Մինչև առավոտ բնակիչները չէին էլ կասկածում, թե ինչ է եղել, բայց ահա թուրքերը բարձր աղաղակ արձակեցին և Անտիոքի բնակիչները կարծեցին, թե դա Փիլարտոսի զորքն է մարտնչում նրանց հետ ու ջարդով է, իսկ երբ հասկացան, որ քաղաքը հարձակման է ենթարկվել, նրանցից ոմանք նետվեցին դեպի միջնաբերդ, իսկ մյուսներն էլ ցած նետվեցին պարսպներից և փրկվեցին: Սուլեյմանն իր զորքը անբավարար գտավ ու դրա համար էլ նրա խորհրդով 300 հեծյալներով ժամանեց իբն Մուսնջակը, բայց դրանից հետո էլ նրա զորքը չէր դադարում մեծանալ ու ուժեղանալ: Նա հանգստացրեց Անտիոքի բնակիչներին և նրանց իրենց տները դարձրեց՝ ազատելով գերիների մեծ մասին: Մահմեդականները սկսեցին արդյո՞ք այլ-Կասիանում Շաբալի ամսվա 15-ին, ուրբաթ օրը, և այդ օրը 110 տեղիկները կանչվեցին աղոթքի համար, ինչպես նաև մեծաթիվ ժողովուրդ՝ Անտիոքի բնակիչներից... Սուլեյման իբն Կուտուբշինը պաշարեց Անտիոքի միջնաբերդը մինչև Ռամադան ամսի 12-ը և նվաճեց այն բնակիչներին անվտանգության երաշխիքներ տալով, բայց փոխարենը կոտորած անելով ու գերիներ վերցնելով: Թուրքերի թալանը Անտիոքում անհաշիվ էր և գերազանցում էր բոլոր նկարագրությունները: Սուլեյմանը իր զորքը տեղաբաշխեց Անտիոքում և նվաճեց հարևան ամրոցները՝ ոմանց ստիպելով հանձնվել, ոմանց էլ նվաճելով խորամանկությամբ» (Թեմալ-էդ-Դին «Հալեթի պատմության հատընտիր»):

«Քաղաքին հույները տիրեցին մինչև Յիջրի 477 թվականը, երբ նրանում իշխող հռոմ Փիլարտոսը հեռացավ ու գնաց Ռումի երկիրը: Բնակիչներն այդ ժամանակ գրեցին Սուլեյման իբն Կուլթուբշին **(Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշին – Մ.Ֆ.)**,» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Երբ Սուլեյման իբն Գոյմուշը... տիրեց Անտիոքին» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»): «Յիջրի 479 թվականին Իկոնիայի, Աքսարայի և Ռումի երկրի այլ վայրերի տեր Սուլեյման իբն Գոյմուշ Սեջուկը **(Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշը – Մ.Ֆ.)** գնաց դեպի Անտիոք և տիրեց Անտիոք քաղաքին՝ այնտեղի քրիստոնյա կառավարչից ծածուկ պահելով իր այդ արշավանքը: Անտիոքը հույների ձեռքն էր գտնվում Յիջրի 359 թվականից ի վեր» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³³⁷⁷ «Յենց այդ ժամանակ էլ Ղարաթիկը գաղտնորեն թալանեց Սինալը, բանգի ինացել էր, որ այնտեղ մեծ բանակի ոսկի ու դրամներ են պահպանվում կայսերական գանձարանից» (Աննա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 9):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Ջուզի:

³³⁷⁸ «Հայոց 534 թվականին Պոլժուաճի անունով մի ամիրա Փիլարտոսի ձեռքից խլեց Տեյիուն գավառը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 534 թվականին Պոլժուաճի անունով մի ամիրա Փիլարտոսի ձեռքից խլեց Տեյիուն գավառը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ իսլամացիների ազգը եկավ Կիլիկիա գավառի վրա, դաշտային բոլոր շրջանները ավերեց, գրավեց Տարսուսը և սրի ճարակ դարձրեց քրիստոնյաներին» (Սամվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո սոքիկները ներք գցեցին ու վանեցին Փիլարտոսին, որի ձեռքից խլեցին նրա ողջ երկիրը, բացառությամբ Մարաշի...: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, սուլեյի թուրքերը կրկին ասպատակելով հարվածեցին Փիլարտոսին, փախցրին և սուլթանը նրա ողջ երկիրը տվեց այդ թուրքերին» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Այդ ժամանակ թուրքերը տիրեցին Տարսուսին, Մոպսուեստիային, Անարզաբային և Կիլիկիայի այլ քաղաքներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 6):

«Հույներից նա **(Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշը – Մ.Ֆ.)** բազմաթիվ քաղաքներ գրավեց նաև Կիլիկիայում, այն է Տարսուսը, Անարզաբան, Մսիսը և Ադանան» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 238):

«Իսկ Մուհամմադ իբն Ջաբալի **(Խարբերդի Էմիրության Էմիր Մուհամմադ իբն Ջաբալի (1085-1104) – Մ.Ֆ.)** Խարբերդին տիրելու պայմանները հետևյալներն էին: Այս բերդը գտնվում էր Փիլարտոս հռոմի՝ Ռումի թագավորի թարգմանի ձեռքում, իսկ Եդեսիան և Անտիոքը սրա գավառներից էին: Երբ Սուլեյման իբն Գոյմուշը **(Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշը – Մ.Ֆ.)**՝ Խլիճ-Արսլանի **(Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խլիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.)** հայրը, տիրեց Անտիոքին, իսկ Ֆախր ալ-Դաուլա իբն Ջուհայրը **(Մոսուլի կառավարիչ Ֆախր-էդ-Դուլա իբն Ջահիրը – Մ.Ֆ.)** տիրեց Դիար Բաքրին, Փիլարտոսը չկարողացավ հիմն շինարարել մատակարարել սնունդաթերթով ու մարդկանցով: Ահա այդ պատճառով էլ այն գրավեց Ջաբալը, իսկ Փիլարտոսը սուլթան Սեյիթ-Հաիի **(Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Սեյիթ-Հաիի – Մ.Ֆ.)** մոտ մահտեղականացավ: Սա կառավարիչ նշանակեց նրան Եդեսիայում և այնտեղ նա մնաց մինչև իր մահը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁷⁹ «Փիր-Բադրը, փախչելով սեջուկյան սուլթանների իշխանատեղի ձեռքից, մեկնեց Մարփարկին՝ դիմելով այդտեղի տիրակալ Հուսամ-էդ-Դիևի աջակցությանը: Որոշ ժամանակ նա գաղտնի մնաց այդ վայրերում, մինչև որ սեջուկյան սուլթան Ալի-Արսլանը **(Խեղինակը նկատյուն ունի Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին, սակայն ընտանիքով ժամանակահատվածում սուլթան էր Սեյիթ-Հաիի – Մ.Ֆ.)** այդ քաղաքը գրավելու ջոկարկեց Էմիր Ուրթուկին, որը, որպես փոխանորդ կառավարում էր Մարփին ու Ամիրը...: Մի խոսքով, այս Էմիր Ուրթուկը, որը նշանակվել էր Մարփարկինի ամրությունը գրավելու, հետևեց հրամանին և շրջապատեց այդ ամրությունը: Նրա ջանքերով պաշարյալները հասցվեցին ծայրահեղ սեղ վիճակի, իսկ մի անգամ էլ այնպես պատահեց, որ երկնքի կամքով և համաձայն աստվածային նախախնամության նետերից մեկը, որն արձակվել էր Էմիր Ուրթուկի ռազմիկներից մեկի կողմից, մահացու վիրավորեց այս ամրոցի տիրակալ Հուսամ-էդ-Դիևին ու նրան հավերժության աշխարհն ուղարկեց: Արդյունքում վերջինիս հպատակները այլևս իրենց մեջ ուժ չգտան Ուրթուկին դիմադրություն ցույց տալու, օրեցօր հանգամանքների ազդեցության տակ նրանք սկսեցին թուլության, անուժության, հնազանդության և տիրության նշաններ ցույց տալ ու դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ մի անգամ գիշերը Էմիր Ուրթուկը ուժով չտիրեց այդ ամրությանը: Անողորմ կերպով սրի մատնելով տեղի բնակչությանը՝ նա կենդանի չթողեց նշապաններից, այդ ամրոցի ծառայողներից ու շրջակայքի ժողովրդից և ոչ մի հոգու» (Շարաֆ խան Բադիզեցի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 2):

«Իբն Ջուհայրը **(Մոսուլի կառավարիչ Ֆախր-էդ-Դուլա իբն Ջահիրը – Մ.Ֆ.)** գնաց Նիդիկերտ և ապա Խալաթ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁸⁰ «Երբ Որոտոսի տիրում էին Հայկազունները, նշանավոր բերդերը 43-ն էին, գյուղերը՝ 1.100-ը, վանքերը՝ 48-ը, որոնց ավերման սկիզբը դրվեց Սեյիթ-Հաիի սուլթանի **(Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Սեյիթ-Հաիի – Մ.Ֆ.)** մի երիտասարդ մատուկակի պատճառով Հայոց 552 թվականին: Հայկազուն թագավորի՝ սուլթանի մոտ հնազանդության գնալու ժամանակ մատուկակը նրան խստագույնս նեղում էր գինով, մինչև որ նա խոստանում է իր դստերը կնության տալ նրան, նա էլ, ըստ իրենց սովորության, գոտին հանգույց անելով, ցույց է տալիս սուլթանին: Մի քանի օր անց նա պահանջում է խոստացածը և, երբ նախատիք է ստանում, նախանձաբեկ է լինում ու, վերցնելով մեծ զորք, ավերում է երկիրը, մինչև որ ամբողջովին բախկոկում ու բնաջնջվում է այն, որին հետո տիրեց հզոր Իվանեն» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկության պատմություն», գլուխ 83):

«**(Խեղինակը մեջբերում է անում Հասան իշխանի կալվածագրից – Մ.Ֆ.)** Հանուն Աստծու իմ՝ Գրիգորի որդի Հասանիս, գրածն է սա: Այսօր, որ Աստված ինձ հաջողություն տվեց, իմ բերդը Մշտաբախյաթեմից վերցրի և իմ արյամբ Փատուլն ամրապնդեց **(Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փատուլն իբն Փատուլից (1076-1088) – Մ.Ֆ.)** Կոստական գավառն ազատեցի, Նորաշինիկն ու Ձեռատիվանքը Տաթևի սուրբ նշանին վերադարձրի...: **(Խեղինակը մեջբերում է անում Սենեբերդի արքայի կալվածագրից – Մ.Ֆ.)** Ես՝ Սենեբերդի թագավոր, իմ ձեռքով հաստատեցի այս որոշումը Հասանի, որ այս գյուղերը իր արյամբ ազատել էր տաջիկներից ու իմ հրամանով նորից հանձնել Տաթևի վանքին...: **(Խեղինակը մեջբերում է անում գործարքի վկա Ռահրիի կալվածագրից – Մ.Ֆ.)** Հայոց 535 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 60):

³³⁸¹ «Երբ Էմիր Սուլեյմանի **(Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշին – Մ.Ֆ.)** ինքնասպանության լուրը տարածվեց ողջ Ասիայով, ամեն մի սատրապ, որը պահպանում էր մի քաղաք կամ ավան, տիրեց այն ամրոցին, որն իրեն էր հանձնված, բանգի այն ժամանակ, երբ Սուլեյմանը, մեկնելով Անտիոք, Նիկիայի պահպանությունը հանձնել էր Աբուլ-Կասիմին, նա, ինչպես արդեն ասվել է, նաև ափամերձ տարածքները, Կասպարոկլիան և ողջ Ասիան էր բաժանել տարբեր սատրապների միջև՝ հրամայելով յուրաքանչյուրին պահպանել սեփական

տիրույթը ու սպասել իր վերադարձին: Աբուլ-Կասիմը, որն այդ ժամանակ Նիկիայի արխիստրատեգոսն էր, տիրեց քաղաքին, որտեղ գտնվում էր սուլթանիկան, իսկ իր եղբայր Բուլղասին զիջեց իշխանությունը կապադոկյան քաղաքների նկատմամբ՝ գտնվելով անհոգության մեջ, հույս ունենալով ստանալ սուլթանի աստիճան և համարելով, որ այն արդեն իր ձեռքում է: Լինելով մի ճարպիկ և վտանգից չվախեցող մարդ՝ նա չէր ցանկանում բավարարվել նրանով, ինչ ուներ, այլ ջոկաստներ ուղարկելով ասպատակում էր Բյուզանդիան և հասնում մինչև Պրուպոնտիդա: Ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) իր հերթին իր կողմից բոլոր միջոցները ձեռք էր առնում՝ կիրառելով նախկին մարտավարությունը, հետ մղելով Աբուլ-Կասիմին և միաժամանակ հակելով վերջինիս խաղաղության պայմանագիր կնքելուն: Տեսնելով, սակայն, որ սա դավեր է նյութում և հետաձգում է պայմանագրի կնքումը, Ալեքսեյը որոշեց նրա դեմ ուժեղ զորք ուղարկել: Նա զգալի ուժերով Նիկիա ուղարկեց Թաթիկին, նրա մասին իմ երկում ես ոչ մեկ անգամ եմ հիշատակել, և հրամայեց նրան զգուշորեն մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, թե՛ կհանդիպի նրանց քաղաքից դուրս: Թաթիկը ելավ և, բանի որ որևէ տեղ թուրքերը չէին երևում, զորքը մարտական կարգով տեղակայեց քաղաքի մոտ: Դրանից հետո թուրքերը բացեցին քաղաքի դարպասները և մի ջոկատ, հաշվվող 200 հեծյալ, անակնկալ նետվեց Թաթիկի զորքի վրա: Երբ կելտերը, իսկ զորքում նրանց թիվը քիչ չէր, տեսան նրանց, նրանք երկար լիզակները առաջ մեկնած սրընթաց նետվեցին թուրքերի վրա, շատերին վիրավորեցին, իսկ մնացածներին էլ հետ բռնեցին դեպի ամրոց: Դրանից հետո մարտական կարգով Թաթիկը կանգնեց մինչև ամարամուտը, սակայն ոչ մի թուրք այդպես էլ այլևս չհայտնվեց քաղաքի դարպասներից և Թաթիկը նահանջեց Վասիլ ու ճամբար գաղկեց Նիկիայից 20 ասպարեզ հեռավորության վրա: Գիշերը նրան ներկայացավ մի գյուղացի և հայտնեց Բուրսուխի գլխավորությանը, որին սուլթան Բերք-Յուրթն (**Սելջուկյան սուլթանության ապագա սկզբում միանձնյալ, հետո համիդյան սուլթան Բերքիարուքն – Մ.Ֆ.**) իր ուղարկել, թշնամու 15.000 հոգանոց զորքի մոտենալու մասին: Թաթիկը այդ մասին տեղեկություններ էր ստացել նաև այլ աղբյուրներից և, ուժ չունենալով մարտնչել թշնամու նման մեծաթիվ զորքի դեմ, նա հրաժարվեց իր նախկին մտադրություններից ու չցանկացավ կործանել զորքը վերջինիս Էականորեն գերազանցող, մեծաթիվ և ուժեղ թշնամու դեմ մարտում, այլ գերադասեց այն ամբողջական պահպանել: Դրանից հետո նա իր մոլերը և հայացքը հառեց արքայանիստ քաղաքին, ուր էլ որոշեց վերադառնա Նիկոմեդիայի միջով» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 10):

³³⁸² «Աբուլ-Կասիմը, պարիսպներից նկատելով, որ Թաթիկը ուղղություն է բռնել դեպի Կոստանդնուպոլիս, հետևեց նրան՝ նպատակ ունենալով հարձակվել, հենց որ տեսնի, որ նա ճամբար է գաղկել մի հարմար վայրում: Նա հասավ Թաթիկին Պրենտոսում, մոտեցավ նրան և դաժան մարտի մեջ մտավ: Թաթիկը արագորեն մարտական կարգով շարեց իր զորքը, կելտերին հրամայեց առաջինը հեծնել ձիերը, հարձակվել բարբարոսների վրա և սկսել մարտը: Կելտերը, առաջ մղած երկար լիզակները, ինչքան ուժ ունեին, ինչպես կրակ, հարձակվեցին բարբարոսների վրա, ծեղցեցին նրանց զորաշարքը և ստիպեցին խուճապահար փախուստի դիմել Դրանից հետո Թաթիկը Բյուզանդիայի միջով վերադարձավ արքայանիստ քաղաք» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 10):

³³⁸³ «Աբուլ-Կասիմը, սակայն, չէր ուզում հանգստանալ: Նրա փայփայած երազանքն էր տիրել հռոմեական տերության գալիստին կամ էլ, համենայն դեպս գոնե, իր տիրապետությունը հաստատել ավիստեթ բոլոր շրջանների ու կղզիների վրա: Նման ծրագրերով էլ հենց նա ժամանեց Քիոս, դա Բյուզանդիայի մի ծովափնյա քաղաք է, որտեղ մտադրվեց ամենից առաջ ծովահենական նավեր կառուցել: Նավերի կառուցումն արդեն ավարտին էր մոտենում և Աբուլ-Կասիմը, ինչպես իրեն էր թվում, հաջողությամբ մոտենում էր իր նպատակին, սակայն այդ պատրաստությունները գաղտնի չմնացին ինքնակալից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ից – Մ.Ֆ.**): Ալեքսեյը անմիջապես դիերներ, տրիերաներ և այլ տիպի նավեր պատրաստեց, Մանուիլ Բուտուրմիսին ղեկավար նշանակեց և ուղարկեց Աբուլ-Կասիմի դեմ՝ հրամայելով այրել նրա նավերը հենց այն վիճակով, որ վիճակով, որ կգտնվի: Բացի այդ նա ցամաքով մեծ զորքի հետ միասին Աբուլ-Կասիմի դեմ ուղարկեց Թաթիկին: Երկու զորավարներն էլ ելան քաղաքից: Շուտով Աբուլ-Կասիմը տեսավ ծովից մեծ արագության մոտեցող Բուտուրմիսին և տեղեկացավ հակառակորդի մասին, որը առաջանում էր ցամաքով: Նա որոշեց, որ իր կողմից զբաղեցված տարածքը, լինելով անհարթ և անհարմար նետածիգների գործողությունների համար, հնարավորություն չի տա իրեն հետ մղել հռոմեաների հեծելազորային հարձակումը ու դրա համար նա իր զորքը դասավորեց մի ավելի հարմար վայրում, թողեց նախնական իր զբաղեցրած վայրը և եկավ ուսանց կողովի Ալիկի, իսկ մյուսների կողովի Կիպարիսիոս կոչվող վայրը: Այդ ընթացքում Բուտուրմիսը ծովից մոտեցավ և մի ակնթարթում այրեց Աբուլ-Կասիմի նավերը: Հաջորդ օրը ցամաքով մոտեցավ նաև Թաթիկը, որը զորքը տեղակայեց մի հարմար վայրում և ողջ 15 օր առանց դադարի առավոտից երեկ հարվածում էր Աբուլ-Կասիմի զորքին կամ մարտի մեջ էր մտնում նրա դեմ: Վերջինս, սակայն, ընդհանրապես հակված չէր նահանջելու, այլ, ընդհակառակը, ուժեղ դիմադրություն էր ցույց տալիս: Ի վերջո, լատինացիները դրանից ձանձրացան և, չնայած որ տեսնալը նրանց օգտին էր, սկսեցին պնդել Թաթիկին, որ նա թույլ տա իրենց մարտի մեջ մտնել թուրքերի դեմ: Թաթիկը, չնայած դա նրա սրտով չէր, ի վերջո ենթարկվեց լատինացիների կամքին, բանի որ տեսավ, որ Աբուլ-Կասիմը ամեն օրը նորանոր համարումներ է ստանում: Արեգակը ծագելուն պես շարժվել իր զորքը՝ նա մարտի մեջ մտավ Աբուլ-Կասիմի դեմ: Շատ թուրքեր այդ ժամանակ սպանվեցին, շատերը գերվեցին, սակայն մեծ մասը հետ դարձավ, լքելով սեփական հանդերձանքը, դե իսկ Աբուլ-Կասիմն էլ հազիվ փրկվեց՝ ձիերը ուղղելով դեպի Նիկիա: Թաթիկի ռազմիկները մեծ ավարով ճամբար վերադարձան» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 10):

³³⁸⁴ «Այդ ընթացքում Բորսուլը, ինչպես և սպասում էին, մեծ ուժերով պաշարեց Նիկիան, ինչպես և ասել էր իր ժամանակին այդ մասին Թաթիկին գիշերով նրան ներկայացած գյուղացին: Երեք ամսվա ընթացքում նա անընդհատ պաշարել էր քաղաքը: Նիկիայի բնակիչները և Աբուլ-Կասիմն ինքը հասկանում էին իրենց վիճակի ողջ ծանրությունը և, այլևս ի վիճակի չլինելով դիմադրել, դեսպաններ ուղարկեցին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ օգնության խնդրանքով: Նրանք ասացին, որ գերադասում են կայսրը ծառայել ինքն, քան հանձնվել Բորսուլին: Կայսրն անմիջապես էլ ընտրեց իր մոտ գտնվող լավագույն ռազմիկներին, նրանց նշաններ ու արծաթյա գամերով ամրացված պատվանշաններ տվեց և ուղարկեց Աբուլ-Կասիմի մոտ...: Ինչպես ասացի ամենից առաջ՝ Ալեքսեյը, զորք ուղարկելով Նիկիայի տեր Աբուլ-Կասիմի մոտ, իրականում նպատակ ուներ ոչ թե նրան ազատել վտանգներից, այլ հաղթանակ ձեռք բերել իր համար, սակայն ճակատագիրը դրա դեմ դուրս եկավ: Ինքնակալը գործերն այս կերպ եղան: Երբ նրա կողմից ուղարկված ռազմիկները ժամանեցին կիր Գետրգիի անունը կրող քաղաքը, թուրքերն անմիջապես էլ բացեցին դարպասները: Այդ ժամանակ ռազմիկները բարձրացան ատամնաշարների վրա, որոնք արևելյան դարպասների մոտ էին, դրեցին կայսր կողմից իրենց տրված նշաններն ու պատվանշանները և այդ գործողությունն ուղեկցեցին մարտակոչերով: Այդ ժամանակ պարսպից անդին գտնվողները ահաբեկվեցին և, կարծելով, թե այդ ինքնակալն է անձամբ եկել, թողեցին ու հեռացան Այդ ժամանակ հռոմեական զորքը ևս վերադարձավ արքայանիստ քաղաք, բանի որ նրանց ուժերը չափ քիչ էին թուրքական տերության խորքերից եկող հարձակվածը դիմագրավելու համար» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 11):

³³⁸⁵ «Լսելով այդ մասին՝ կայսր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց զորքը վերցնել և սկյութների դեմ ելնել Արևմուտքի դոմեստիկոս Բակուրյանին, որին գիտեր որպես մի մարդու, որը լիովին ի վիճակի էր ղեկավարել զորքը, մարտաշարքեր շարել և շատ հմուտ էր զորադրվածներում: Նրա հետ միասին պետք է մեկնել Բրանսը, և մի ռազմական այր: Բակուրյանը մոտեցավ սկյութներին այն ժամանակ, երբ նրանք, անցնելով լեռնածոթայերը, ճամբար էին գարկել Բեյաստոլիում: Տեսնելով թշնամու մեծաքանակությունը՝ նրանք գերծ մնացին մարտից, համարելով, որ ավելի լավ է առանց մարտի անվնաս պահպանել զորքը, քան սկյութների դեմ մարտում պարտություն կրել և մեծ կորուստներ տալ, սակայն այդ որոշումը դուր չեկան քաջարի ու հանդուգն Բրանսին: Դոմեստիկոսը, որպեսզի իր վրա վախկոտության կասկած չընկնի, զիջեց Բրանսի հորդորներին և հրամայեց բոլոր ռազմիկներին զինվել, նրանց մարտական կարգով շարեց, իր վրա վերցրեց կենտրոնական ջոկատի հրամանատարությունը և ելավ սկյութների դեմ: Զանի որ հռոմեական զորքը թշնամական ուժերի նույնիսկ փոքր մասն էլ չէին կազմում, բոլոր ռազմիկները սարսափի մատնվեցին հակառակորդի միայն տեսքից: Այնուհանդերձ նրանք հարձակվեցին սկյութների վրա: Մարտում նրանցից շատերը սպանվեցին, ընկավ նաև մահացու վերջ ստացած Բրանսը: Դոմեստիկոսը կատաղորեն մարտնչում էր, ողջ ուժով նետվելով հակառակորդի վրա, սակայն նա ողջ թափով կապվ մի կաղնու և հոգին փչեց» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 14):

³³⁸⁶ «Լսելով այդ մասին՝ ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) սկսեց սգալ ընկածներին՝ բոլորին առանձին և միասին: Ամենից շատ նա վշտանում էր, արցունքների հեղեղ թափելով, դոմեստիկոսի համար, բանից նա կրթոտ կերպով սիրում էր այդ մարդուն դեռևս մինչև կայսր դառնալը: Եվ այնուհանդերձ նա պարտությունից չուսահատվեց, այլ, մտքը կանչելով Թաթիկին, նրան մեծ գուժար հանձնեց և ուղարկեց Ադրիանապոլիս՝ հրամայելով վճարել ռազմիկների տարեկան աշխատակարձը, ամեն տեղից ռազմական ուժեր հավաքել և մեծ զորք կազմել: Ունեբերտալիս նա հրամայեց Կիզիկոսում ուժեղ կայսրող թողնել և իր կելտերի հետ միասին անմիջապես ներկայանալ Թաթիկին: Վերջինս, տեսնելով Ունեբերտալիսի հետ եկած լատինացիներին, ոգի առավ, բանի որ իրեն հաջողվել էր ուժեղ զորք հավաքել, և անմիջապես ելավ սկյութների դեմ: Մոտենալով Ֆիլիպոպոլիսի շրջակայքին՝ նա ճամբար գաղկեց գետի ափին, որը հոսում էր Բլինասի մոտով, իսկ երբ նա տեսավ սկյութներին, որոնք վերադառնում էին արշավանքից մեծ ավարով ու մեծաթիվ գերիներով, նա, որ դեռևս չէր հասցրել հանդերձանքը ճամբարում տեղակարել, իր զորքից մի ուժեղ ջոկատ առանձնացրեց և ուղարկեց սկյութների դեմ: Դրանից հետո զինվեց նաև ինքը, հրամայեց մնացած ռազմիկներին ևս զինվել, զորքը շարեց և շարժվեց ուղարկված ջոկատի հետևից: Նկատելով, որ ավար տանող սկյութները միացել են մնացած սկյութների հետ Գեբրա գետի ափին՝ Թաթիկը զորքը բաժանեց երկու մասի, հրամայեց երկու թևերում էլ մարտական կոչ բարձրաձայնել և ռազմական աղաղակներով ու բարձր գոռալով գնաց բարբարոսների վրա: Բռնկված համառ մարտում սկյութների մեծ մասը սպանվեց, իսկ

մնացածները տարբեր տեղեր ցրվեցին և փրկվեցին: Վերցնելով ողջ ավարը՝ Թաթիկը հաղթականորեն մտավ Ֆիլիպպոպոլիս: Այնտեղ տեղակայելով զորքը՝ նա սկսեց մտածել, թե ո՞ր կողմից և ի՞նչ կերպ պետք է կրկին հարձակվի բարբարոսների վրա: Իմանալով, որ նրանց ուժերը անթիվ են, Թաթիկը բոլոր կողմեր ուղարկեց դիտարկուների, որպեսզի մշտապես տեղեկություններ ստանա սկյութների մասին: Վերադառնալով նրա մոտ՝ դիտորդները հայտնեցին, որ բարբարոսների հսկայական բանակություն գտնվում է Բեյաստոփոլի մոտ և ամպագնում է շրջակայքը: Թաթիկը սպասում էր սկյութների հայտնվելուն, սակայն, չունենալով բավարար ուժեր, որպեսզի դիմադրի այդքան մեծ բանակությանը թշնամիների, լիովին շփոթված վիճակում էր գտնվում և չէր կողմնորոշվում, թե ինչ պետք է անի: Այնուհանդերձ նա, սրեց գեներները և մարտի համար ոգևորեց զորքին: Այդ ընթացքում Թաթիկի մոտ եկավ մեկը, որը հայտնեց բարբարոսների մոտենալու մասին՝ պնդելով, որ նրանք արդեն մոտ են: Թաթիկը անմիջապես գեներ վերցրեց, զինեց ողջ զորքը և անցավ Գեբը: Դրանից հետո նա ջոկատները բաժանեց ըստ թաների, դրանք մարտի համար շարեց, իսկ ինքը ընդունեց կենտրոնի ղեկավարումը: Բարբարոսները իրենց հերթին ընդունեցին սկյութների մոտ ընդունված մարտակարգ և դասավորեցին իրենց զորքը մարտի համար: Նրանք, թվում էր, մարտ են տեսնում և կարծես հակառակորդին մարտի էին կանչում, բայց երկու զորքն էլ անհանգստացած էին ու հետաձգում էին ընդհարումը: Խռոռներին անհանգստացնում էր հակառակորդի բանակական առավելությունը, իսկ սկյութներն էլ վախեցած նայում էին զրահ հագած խոռոճացիներին, որոնք փայլում էին ինչպես աստղեր: Միայն հանդուգն և բաջարի լատինացիներն էին ցանկանում առաջինը մարտի մեջ մտնել և թշնամու վրա իրենց գեներն ու ատամներն էին սրում, սակայն Թաթիկը, հավասարակշռված մի մարդ, որը ապագան գուշակելու շնորհով էր օժտված, զգալով էր նրանց: Երկու զորքերը իրար դեմ կանգնած էին և ամեն մեկը սպասում էր, թե երբ մյուսը շարժի մեջ կմտնի, սակայն ոչ այս և ոչ էլ այն կողմից ոչ մի ռազմիկ չէր համարձակվում մեջտեղ գալ: Երբ արևն արդեն թեթևեց դեպի մայրամուտ, երկու զորավարներն էլ վերադարձան իրենց ճամբարները: Նույնը կրկնվեց նաև երկու հաջորդ օրերին՝ զորավարները պատրաստվում էին մարտի և ամեն օր ռազմական կարգ ընդունում, սակայն ոչ մեկը չէր համարձակվում մարտի մեջ մտնել: Երրորդ օրն առավոտյան սկյութները նահանջեցին: Երբ Թաթիկը իմացավ այդ մասին, նա անմիջապես սկսեց հետապնդել սկյութներին, սակայն, ինչպես ասում են. «Ռոթով՝ յուղիական մարտակառքի հետևից»: Սկյութները, սակայն, հասցրեցին անցնել Սիդիոուն, դա այդ հարթավայրի անունն էր, իսկ Թաթիկը, չհանդիպելով նրանց այնտեղ, վերադարձավ Ադրիանապոլիս: Նա կելտերին թողեց այնտեղ, հրամայեց ռազմիկներին ցրվել տներով, իսկ ինքն էլ զորքի մի մասով վերադարձավ մայրաքաղաք» (Ամնա Կոմենեսոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 14):

3387 «Հիսն Չիյադին մոտիկ կար մի ուրիշ բերդ, մի հոռոմի ձեռքում: Նրա անունն էր Իֆրանցի (Թյալաշարի ռազմական պետության ղեկավարը **Ֆելիկսյան Ֆրանկապոլ (1085-1086) – Մ.Ֆ.**), որը ճանապարհներ էր կտրել և շատ մահմեդականներ կոտորել: Ջաբակը (Խաթրեթի էմիրության **Էմիր Մուհամմեդ իբն Ջաբակը – Մ.Ֆ.**) նրան նվեր ուղարկեց և բարեկամություն հաստատեց, որպեսզի մեկը մյուսին օգնեն, և վերջինս համաձայնեց: Այսպիսով, Ջաբակը օգնում էր Իֆրանցիին ճանապարհի կտրելու և այլ բաների մեջ, իսկ Իֆրանցին օգնում էր Ջաբակին: Երբ արդեն մեկը մյուսին վստահում էին, Ջաբակը լուր ուղարկեց, թե ուզում է ինչ-որ տեղ գնալ և խնդրեց նրա մարդկանց: Սա ուղարկեց, և երբ նրանք միասին գնում էին, ճանապարհին Ջաբակը կայացեց նրանց, տարավ Իֆրանցիի բերդը և ասաց բնակիչներին. «Ավաղի վկա, եթե չհանձնեք Իֆրանցիին, սրանց բոլորի գլուխները կկտրեն, բերդը բռնի ուժով կգրավեն և բոլորի մի մարդու պատճառով կսպանեն»: Սրանք բերդի դուռը բացին և Իֆրանցիին նրան հանձնեցին: Նա Իֆրանցի մաշկը բերդեց, ունեցվածքն ու գեները խլեց, իսկ սա շատ հզոր մի այդ էր: Դրանից հետո Ջաբակը մեռավ և նրան հաջորդեց որդին Մուհամմեդը (Խաթրեթի էմիրության **Էմիր Մուհամմեդ իբն Ջաբակը – Մ.Ֆ.**)» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3388 «Այնուհետև մեյիթ Շահաբ-է-Դուլա Թեկիչին կրկին պատեց անհնազանդության մոլուցքը, սատանան նրան գայթակղեց և նա թամբեց խռովության նժույգն ու ելավ թշնամության ուտերի վրա» (Սադր-է-Դին ալ-Հուսեյնի «Հադդոդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 22):

Այս մասին հայտնում է նաև Սիբու իբն ալ-Ջուզլին:

3389 «Իմանալով այդ մասին՝ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան **Մեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.**) 10 օրում կտրեց Հալեպից Նիշապուր ընկած տարածությունը, ընդ որում նրա հետ հեծյալների հազիվ մեկ հարյուրյակ կար: Մեյիթ Շիհաբ-է-Դուլան ամրացավ Թերեմզում, սակայն սուլթանը ստիպեց նրան ելնել ամրոցից, բանգի Ալլահը բացրեց էր նրան ու նրա կողմնակիցների պարենամթերքը՝ արագացնելով Թեկիչի մահը» (Սադր-է-Դին ալ-Հուսեյնի «Հադդոդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 22):

3390 «Հայոց 535 թվականին Պուզան անունով մի ոմս ամիրա, տիեզերակալ սուլթան Մեյիթ-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.) հրամանով բազում զորքերով եկավ Ուռհա բաղաթի վրա, բանակեց բաղաթի դռն առջև և երեք ամիս պատերազմ մղեց բաղաթի դեմ: Մի օր եկավ և ինքը՝ սուլթանը, փոքրաթիվ զորքով, բաղաթի շուրջը պտույտ գործեց ու անվնաս գնաց: Նա անթիվ զորքով բանակել էր հառախի դաշտում, որտեղից և խաղաղությամբ գնաց Պարսկաստան: Իսկ Պուզանը շարունակում էր Ուռհա բաղաթի դեմ կատաղի կռիվ մղել և բազում օրեր տվով նեղում էր բաղաթը: Այդքան ղեկավարին վիճակում գտնվող պաշարյալներին և ոչ մի տեղից փրկության օգնություն չէր գալիս և ահա բաղաթացիները, կատարելապես ճարտաստյալ, միահամուռ կերպով խռովություն բարձրացրին իրենց դուռ Պարսկաստանի դեմ և հարձակվեցին վրան: Պարսկաստան տագնապահար ուռեց գնալ Պուզանի մոտ և իրեն պարսպից ցած գցեց, սակայն կտրեց ողնաշարը: Նրան Պուզանի մոտ տարան, բայց մի բանի օր անց նա վախճանվեց: Բաղաթի իշխանավորները գնացին Պուզանի մոտ և Ուռհան նրան հանձնեցին: Նավասարդի առաջին օրն էր, Հայոց 536 թվականի սկիզբը, երբ Ուռհայի և նրա ողջ գավառի վրա մեծ խաղաղություն տիրեց, Ուռհա բաղաթը լցվեց ամենայն ուրախությամբ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 535 թվականին այն անբարո Փիլարտոսը մեկնեց Մեյիթ-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) ոտքը, որպեսզի ողորմություն խնդրի հավատացյալ բրիտոնյանների համար՝ իր փոխարեն նշանակելով հույն իշխան Պառակլանին: Այդ ժամանակ Փիլարտոսի իշխաններից մեկը, որի անունը Պարսամ էր, իր կողմնակիցների հետ չար միտք հղացավ: Եվ ահա կիրակի առավոտյան նա ուղղվեց դեպի Ուռհայի միջնաբերդ, այստեղի եկեղեցում հանդիպեց աղոթող Պառակլանին և սպանեց նրան, իսկ բաղաթացիներն էլ դրա համար նրան բաղաթի դուռը դրեցին: Իմանալով այդ մասին՝ Մեյիթ-Շահը զրկեց Փիլարտոսին հարգանքից ու պատվից...: Նույն տարում էլ Մեյիթ-Շահի հրամանով մի ոմս էմիր Պուզան անունով պաշարեց Ուռհա բաղաթը: Բաղաթի մոտ եկավ նաև սուլթանը, սակայն շուտով հեռացավ, իսկ Պուզանը շարունակեց ճնշել բաղաթին: Այդ ժամանակ բաղաթացիները հարձակվեցին բաղաթի դուռն Պարսամի վրա, որը վախից ներքև ցատկեց պարսպից և սատկեց, իսկ բաղաթացիներն էլ բաղաթը տվեցին Պուզանին, որը դարձավ բաղաթապետ ու դրանից հետո խաղաղություն տիրեց...: Այս Գող Վասիլը մի ժամանակ ավազակ էր եղել, որը փոքրի տարիքից սովոր էր սպանելուն և իր ընկերների հետ ապրում էր թալանի հաշվին: Ահա այս կերպ նա մեծ հաջողության հասավ, շատ ամրոցներ գրավեց ու տիրեց Եփեսոսին, Բեհեսնիի, Ռաբանին, Պարզմանին, Հոռնկային ու շատ այլ շրջաններին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գող Վասիլը գրավեց Եփեսոսն ու Ռաբանը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Նա (Սելջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) ..., անցնելով Ուռհա, մարտի գլխավորումը հանձնարարեց Բուզանին՝ իր զորահրամանատարներից մեկին, իսկ ինքն իջավ դեպի արևելք: Ուռհայեցիները, մայրաքաղաքից օգնություն սպասելով և չստանալով այն, բանի որ հույների թագավորությունը վերացել էր, բաղաթը հանձնեցին Բուզանի հրամանատարին: Այդ ժամանակ Ուռհայում էին գտնվում բաղաթի մեծամեծներն ու կառավարիչները: Այսպես, ուրեմն, 1398 թվականի մարտի 3-ին, միջին պահի չորեքշաբթի օրը Ուռհան իր բնակիչների կաթնով ընկավ Բուզանի ձեռքը: Բուզանը միջնաբերդում նստեցրեց իր հետ եղած թուրքերից մեկին, իսկ բաղաթի կառավարիչ կարգեց Թեոդորոսին՝ Դեթում կյուրապաղադատի որդուն: Յոթ տարի մնալով թուրքերի տիրապետության տակ՝ բաղաթն այնուհետև Դեթումի որդու ձեռքով թուրքերից անցավ բրիտոնյաններին, ինչպես ցույց կտանք Տիրոջ օգնությամբ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 238):

«Դրանից հետո բաղաթում հաստատվեց Բուզանը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Արաբների 479 թվականին, երբ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.) եկավ Եդեսիա, որը Փիլարտոսի ձեռքում էր, բնակիչները ինչպեսզամբ հանձնվեցին, բանի որ ատեղություն էին տաժում Փիլարտոսի նկատմամբ, որը միջ այդ սուլթանի ուղղությամբ շարժվել էր դեպի Խորասան, որպեսզի հանդիպի նրան: Այնպես էր ստացվել, սակայն, որ սուլթանն ու Փիլարտոսը ճանապարհին չէին հանդիպել իրար և, մինչ Փիլարտոսը շուր կգար ու կհասներ սուլթանին Բեր-Նահիրիում, սա գրավեց Եդեսիան, ընդ որում բաղաթացիները խոստացան հարկ վճարել և ենթարկվել խալիֆին ու սուլթանին...: Այդ ժամանակ Էմիր Բուզանը նշանակեց Եդեսիայի և Մեյիթի կառավարիչ, իսկ Ադ Սոնկուրը (Հալեպի **Էմիրության Էմիր Ադ-Սոնկուրը (1087-1094) – Մ.Ֆ.**)՝ Հալեպը» (Բար-Յեբրեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.), որը գալիս էր նրանցից հետո, ժամանեց առ-Ռուխսա, որը նրան հանձնել էր Փիլարտոսը և բաղաթը ենթարկվել էր նրան» (Եմալ-է-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Փիլարտոսից հետո այն գրավեց Էմիր Բուզանը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3391 «Աբլուրիթ կոչվող Հայոց իշխանը և իր եղբայր Լիկուրը Վասակի որդիներն էին՝ բաջարի և կռվող տղամարդիկ: Նրանք իրենց բաջությամբ Թյալաշարի նախկին տիրոջ ձեռքից խլել էին Նսեպինը, իսկ պարսիկների ձեռքից էլ՝ բազում շրջաններ: Սրանք մեծ ուժ գործադրելով գրավել էին Պիրո և դարձրել իրենց նստավայրը: Նրանք բաջ և անվանի կռվողներ էին և ունեին 1.000 զինվոր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այս քաջարի ու արիական իշխանը տիրում էր Նսեպինին ու Պիրին, որոնք նա խել էր պարսից իշխաններից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց իշխան Վասակի որդի Աբլղարիքը և Նրա եղբայր Լիկոսը սկզբում տիրում էին Թլապաշարին ու Պիրին, որոնք մեծ քաջությամբ զորավել էին լորբերից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 67):

3392 «Գարնան գալուն պես սկյութական զորքի հրամանատար Չելգուն անցավ Դանիվյան հարթավայրով: Նա իր հետևից տանում էր մոտավորապես 80.000 հոգանոց խառը զորք՝ կազմված սավրուսաններից, սկյութներից և քիչ քանակի դակիական ռազմիկներից, որոնց առաջնորդում էր Սողոմոնը (Հունգարական թագավորության նախկին արքա Սողոմոնը (1063-1074) – Մ.Յ.): Եվ ահա նա սկսեց անայացնել բաղաբները: Չելգուն մոտեցավ խարիճալույսին, այնտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց և հասավ Սկյութին կոչվող վայրը: Երբ Նիկոլայ ՄավրոԿատակոլոնը և Բեբեցիոսը, սա իր անունը ստացել էր իր հայրենիքից, իմացան այդ մասին, նրանք զորքի հետ միասին ժամանեցին Պամֆիլոս: Տեսնելով, որ տեղաբնիկները, բշվելով վախից, հավաքվում են բաղաբներում ու ամրոցներում, երկու զորավարներն էլ լշան Պամֆիլոսից և իրար հետ ու իրենց ողջ զորքով ժամանեցին Կուլի կոչվող բաղաբը: Սկյութները շարժվեցին նրանց հետևից: Հասկանալով, թե ուր է ձգտում հռոմեական զորքը, այդպես է ընդունված ասել զինվորականների մոտ, նրանք, կարելի է ասել, գնացին սրանց հետքերով: Օրը բացվելուն պես Չելգուն, նպատակ ունենալով մարտի մեջ մտնել ՄավրոԿատակոլոնի դեմ, շարքեց իր զորքը: ՄավրոԿատակոլոնը, ցանկանալով սկզբում զննել բարբարոսական զորքը, մի բանի գորավարների հետ միասին բարձրացավ հարթավայրի վրա բարձրացող լեռան կատարը: Տեսնելով բարբարոսների մեծաթվությունը՝ նա, չնայած կրթությունը մարտի տեսչուն, որոշեց հետամզել այն, բանգի գիտակցում էր, որ հռոմեական զորքը բարբարոսական ուժերի նույնիսկ փոքր մասն էլ չէր կազմում: Վերադառնալով հետ՝ ՄավրոԿատակոլոնը զորքերի հրամանատարների և Դովհանկիլիայի հետ միասին սկսեցին մտածել, թե պե՞տք է արդյոք իրենց հարձակվել սկյութների վրա: Բոլոր հրամանատարները որոշում էին ՄավրոԿատակոլոնին սկսել մարտը, դե ինքը ևս կողմ էր այդ որոշմանը, դրա համար էլ, զորքը բաժանելով երեք մասի, հրամայեց մարտակող արձակել և սկսել մարտը բարբարոսների դեմ: Հատ սկյութներ վիրավորվեցին, ոչ քիչ մասն էլ սպանվեց: Ինքը՝ Չելգուն, արիաբար մարտնչելով և խառնաշփոթ տարածելով ամբողջական ջոկատներում, մահացու վերք ստացավ և ավանդեց հողին: Սկյութների մեծ մասը նահանջում ու գետն էին ընկնում, որը հոսում էր Սկյութնայի ու Կուլայի միջև, տրորում էին իրար և խեղդվում: Փայլուն հաղթանակ տանելով սկյութների դեմ՝ զորահրամանատարները վերադարձան մայրաքաղաք: Նրանք Ալեքսեյից որպես նվեր կոչումներ և պարգևներ ստացան իրենց արածի համեմատ և ինքնակալի եղբայր Ադրիանոս Կոմնենոսի հետ միասին, որն այդ ժամանակ էլ հենց նշանակվեց Արևմտաթի մեծ դոմեստիկոս, հետ դարձան» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 1):

3393 «/2/ Այս կերպ Մակեդոնիայի և Ֆիլիպպոլիսի շրջակայքից վտարված սկյութները կրկին վերադարձան Իստրոսի ափեր և, հաստատվելով այնտեղ, սկսեցին թալանել մեր երկիրը այնքան ազատ, կարծես այն իրենց սեփականն էր: Դա հայտնի դարձավ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Յ.), որը չկարողացավ համակերպվել այն բանի հետ, որ սկյութները ապրեն հռոմեական սահմաններում և բացի այդ նա անհանգստանում էր, որ նրանք հանկարծ կրկին այս կողմ չալորդեն լեռնաձեռքերով ու ավելի մեծ վնաս չհասցնեն, բան առաջ: Դրա համար էլ, լավ գիտելով զորքը, Ալեքսեյը ժամանում է Ադրիանապոլիս, իսկ այնտեղից էլ շարժվում է դեպի Լարոնես, որը տեղակայված է Դիամբոլոսի և Գոլոնայի միջև: Հրամանատար նշանակելով Գեորգիոս Եվթոլիմիոսին՝ նա ծովով նրան Դրիստրա և ուղարկում: Ինքնակալը մնաց Լարոնեսում 40 օր և այդ ընթացքում ամեն կողմից զորքեր էր հավաքում: Զգալի թվով բանակ հավաքելով՝ նա սկսեց մտածել, թե պետք չէ՞ արդյոք անցնել լեռնաձեռքերը և մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: «Զի կարելի»... ասում էր նա, - «սկյութներին շուրջ բաշտելու հնարավորություն տալ»։ Կայսրը ճիշտ դատեց և հաշվի առավ բարբարոսների սովորությունը, բանգի սկյութական հարձակումները, տարվա որ մասում էլ, որ սկսված լինեին, չէին դադարում և պատահում էր, որ, օրինակ, սկսվելով ամռանը, դրանք չէին ավարտվում աշնանը կամ նույնիսկ ձմռանը: Այդ աղետը չէր սահմանափակվում տարվա շրջանով ու մի բանի տարի շարունակ սկյութական հարձակումները հուզում էին պատմառու հռոմեական տերությանը և դա այն դեպքում, երբ ես ինչպես ասեցի միայն դրանցից մի քանիսը: Սկյութների շարքերում պառակտում չկար, չնայած այն բանին, որ ոչ մեկ անգամ էր փորձ կատարել նրանց իր կողմը բաշտել, սակայն ոչ մի սկյութ զաղտնորեն չանցավ կայսեր կողմը, այդքան որ նրանք անդորվելի էին այդ ժամանակ: Երկրորդ Բրիտենոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը, վերջինիս կայսր 40.000 ոսկու դիմաց գնել էր սկյութական գերությունները, որն էլ կերպ չէին համաձայնվում սկյութների դեմ Պարիստրայում մղվող պատերազմին: Ընդհանրապես, Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, Նիկողայոս ՄավրոԿատակոլոնը և այլ ժողովուրդներ համառոտորեն համառոտորեն հորդորում էին կայսեր անցնել Գեման և Պարիստրայում մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: Նրանց հետ համաժողով էին նաև ինքնակալ Դիոգենեսի որդիները՝ Նիկեփորը և Լևոնը...: Երբ շեփորը բարձր ձայներով արդեն կոչ էր անում բոլորին ելնել սկյութների դեմ Գեմայի միջով, Բրիտենոսը, որը ողջ ուժով անհաջող փորձում էր հետ պահել ինքնակալին այդ գործից, նրան ուսուցողաբար ասաց. «Իմացիր, ով կայսր, որ եթե անցնես Գեման, կլիմանա, թե ում ձին է ամենաառաջը»։ Նրան խնդրեցին պարզաբանել այդ խոսքերը և նա ասաց. «Երբ բոլորը փախուստի կդիմեն, այդ ժամանակ կլիմանա», բանգի այդ այրին պատասխանության համար կուրացրել էին, սակայն այնուհանդերձ նա իրավմամբ համարվում էր շատ հմուտ տրտատեգոս և խոհեմ զորավար...: Սկյութները նկատեցին, որ Գեորգիոս Եվթոլիմիոսը մեծ զորքով ու նավատորմով Իստրոսով շարժվում է իրենց դեմ...: Եվ ահա սկյութական կողմից տեսան, որ նա լողում է գետով ու իմացան նաև, որ մեծ զորքով մոտենում է նաև ինքնակալը: Անհնարին համարելով միաժամանակ մարտնչել և սրա, և նրա դեմ, նրանք սկսեցին միջոցներ փնտրել իրենց սպառնացող վտանգի դեմ ու 150 հոգու կազմով դեսպանություն ուղարկեցին, որը պետք է Ալեքսեյին խաղաղություն առաջարկեր...: /3/ Երբ կայսրը իմացավ կատարվածի մասին, նա սկսեց անհանգստանալ, որ այդ դեսպանները հանկարծ ողբի չհանեն ողջ սկյութական բանակը և հարձակվեն իր վրա...: Ալեքսեյն ինքն էլ կրթու կերպով մարտի էր ձգտում և, անցնելով Սիրիան, զորքով ճամբար զարկեց Վիչինայի մոտ, դա հարևան լեռներից հոսող մի գետ է: Այդ օրը շատ ռազմիկներ մեկնեցին պարենամթերք ձեռք բերելու համար և մեծ տարածություն հեռացան ճամբարից, դրա համար էլ սպանվեցին ու գերվեցին: Առավոտյան ինքնակալը արագորեն ժամանեց Պիսկա, իսկ այնտեղից էլ բարձրացավ «Սիսեռնոյան» կոչվող բլուրը...: Եվ կրկին ռազմիկները պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով զգալի հեռավորություն հեռացան ճամբարից ու փորձանքի մեջ ընկան: Հաջորդ օրը կայսրը մոտեցավ գետին, որը հոսում էր Դրիստրայի մոտով նրանից մոտ 24 ասպարեզ հեռավորության վրա, հանեց հանդերձանքը և ճամբար զարկեց, սակայն սկյութները անակնկալ կերպով մյուս կողմից հարձակվեցին կայսերական ճամբարի վրա, սպանեցին մեծ բանակային թեթև զինված ռազմիկների ու գեղի վերջինից բաջաբար մարտնչող շատ մանկիներին: Այդ հարձակման ժամանակ զորքի մեջ մեծ խուճապ սկսվեց և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաբը ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուսանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաբը լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն էլ մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և այնտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը հանգիստ պաշարել, անհանգիստ լինելով իր թիկունքի համար և վախենալով ձեզից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»։ Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետամզել պաժիկանների դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեսլավին: «Սկյութները»... ասում էին նրանք, - «կտեսնեն, որ մենք զինված ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե մենք անհանգստանան և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաբը ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուսանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաբը լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն էլ մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և այնտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը հանգիստ պաշարել, անհանգիստ լինելով իր թիկունքի համար և վախենալով ձեզից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»։ Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետամզել պաժիկանների դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեսլավին: «Սկյութները»... ասում էին նրանք, - «կտեսնեն, որ մենք զինված ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե մենք անհանգստանան և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաբը ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուսանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաբը լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն էլ մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և այնտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը հանգիստ պաշարել, անհանգիստ լինելով իր թիկունքի համար և վախենալով ձեզից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»։ Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետամզել պաժիկանների դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեսլավին: «Սկյութները»... ասում էին նրանք, - «կտեսնեն, որ մենք զինված ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե մենք անհանգստանան և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաբը ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուսանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաբը լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն էլ մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և այնտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը հանգիստ պաշարել, անհանգիստ լինելով իր թիկունքի համար և վախենալով ձեզից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»։ Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետամզել պաժիկանների դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեսլավին: «Սկյութները»... ասում էին նրանք, - «կտեսնեն, որ մենք զինված ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե մենք անհանգստանան և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաբը ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուսանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաբը լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն էլ մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և այնտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը հանգիստ պաշարել, անհանգիստ լինելով իր թիկունքի համար և վախենալով ձեզից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»։ Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետամզել պաժիկանների դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեսլավին: «Սկյութները»... ասում էին նրանք, - «կտեսնեն, որ մենք զինված ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե մենք անհանգստանան և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաբը ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուսանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաբը լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն էլ մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և այնտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը հանգիստ պաշարել, անհանգիստ լինելով իր թիկունքի համար և վախենալով ձեզից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»։ Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Գրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետամզել պաժիկանների դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեսլավին: «Սկյութները»... ասում էին նրանք, - «կտեսնեն, որ մենք զինված ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե մենք անհանգստանան և անկանոն փախչելու գեղի վերջինից տապալկեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բռնեց նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շիտոքը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստրիա, որպեսզի գեղեցիկների միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաբի վրա, որը իստրոսյան բաղաբներից ամենաբարձր ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաբը, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաբի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների

ազնվածին մարդիկ: Ձախ թև դեկավարում էր կեսար Նիկեփոր Մեյիսանտոր՝ Ալեքսեյի քրոջ ամուսինը, աչքը առաջնորդում էին Կաստամոնիսը և Թաթիկը, իսկ դաշնակից սավրմաստներին՝ Ուզը և Կարազան: Կայսրը 6 ռազմիկներ առանձնացրեց, որոնց հանձնարարեց պահպանել իր անձը, հետևել իրեն և որևէ մեկի վրա այլևս ուշադրություն չդարձնել: Դրանք Ռոմանոս Դիոգենեսի որդիներն էին, հին ռազմական փորձ ունեցող Նիկողայոս Մավրոկատակոնը, Դովհաննիկյան, վարդապետի առաջնորդ Նամփիտը և Գուլը, որը ծառայության մեջ էր գտնվել դեռևս Ալեքսեյի հոր մոտ: Սկյութները ևս մարտակարգ ընդունեցին և, բանգի նրանք բնածին տաղանդով են օժտված մարտնչել ու մարտակարգեր շարել, դարձան զորեղի, բոլոր կանոնների համաձայն ամրացրին սեփական շարքերը և աշտարակների պես փակ սայլերով շրջապատեցին իրենց զորքը, որից հետո արդեն շարժվեցին ինքնակալի վրա՝ սկսելով հեռվից նետեր արձակել մեր ռազմիկների ուղղությամբ: Այդ ժամանակ ինքնակալը, հարձակվող ջոկատներին համաչափ շարելով զորքը, հրամայեց, որպեսզի հուպիսները առաջ չանցնեն և չխախտեն մարտակարգը մինչև այն պահը, երբ սկյութները հայտնված չեն լինի ձեռնասարտի համար հարմար տարածության վրա և երբ իրար վրա շարժվող զորքերի միջև տարածությանը մի հանգույցի չափ չի լինի: Դենց այդ ժամանակ էլ պետք էր բոլորով նետվել թշնամիների վրա: Այդ պատրաստությունների ժամանակ էլ հենց հեռվում երևացին սկյութները, որոնք շարժվում էին իրենց փակ սայլերով, կանանցով ու երեխաներով: Մարտը սկսվեց և ձգվեց առավոտից մինչև երեկո: Մեծ կոտորած տեղի ունեցավ, որի արդյունքում և այս, և այն կողմից շատ ռազմիկներ ընկան: Այդ օրն էլ հենց, մահացու վերջ ստանալով, ընկավ Դիոգենեսի որդի Լևոնը, բանգի, հարձակվելով սկյութների վրա, նա, ավելի հեռու, բան պետք էր, թույլ տվեց իրապուրել իրեն սայլերի ուղղությամբ: Կայսր եղբայր Ադրիանոսը, որին վստահված էր լատինացիների հրամանատարությունը, տեսնելով, թե ինչքան անգուսպ է սկյութների հարձակումը, ինչքան ուժ ուներ նետվեց սկյութական սայլերի ուղղությամբ և տղամարդավայել մարտից հետո վերադարձավ ընդամենը միայն յոթ ռազմիկի ուղղությամբ, բանգի մյուսները սպանվել կամ գերի էին վերցվել սկյութների կողմից: Հաղթանակը դեռևս ոչ այս և ոչ էլ այն կողմի օգտին չէր թեքվել և երկու բանակներն էլ շարունակում էին համառորեն մարտնչել, երբ հեռվում 36.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցան երևացին սկյութական առաջնորդները: Խոռոմները, ուժ չունենալով դիմադրել այդքան մեծաթիվ թշնամուն, հետ դարձան: Այդ ժամանակ կայսրը ելավ զորքի շարքերից և կանգ առավ: Մի ձեռքում նա բռնել էր թուրը, իսկ մյուսով, որպես դրոշ, Աստվածածնի պատկեր: Նա կանգնել էր, շրջապատված բսան արիական ռազմիկներով, որոնց մեջ էին նաև Դիոգենեսի որդի Նիկեփորը, պրոտոստրատոր Միքայել Դուկասը, Ավգուստայի եղբայրը, ինչպես նաև մոտիկ ծառաները: Ալեքսեյի կողմը վազեցին երեք սկյութներ, երկուսը ճանկեցին նրա ձիու սանձերը երկու կողմից, իսկ երրորդը բռնեց կայսրը աչ ոտքը: Ալեքսեյը անմիջապես կտրեց սկյութներից մեկի ձեռքը, մյուսի վրա թափահարեց ակինսակը և սարսափազորու ձայնով նրան փախուստի մատնեց, իսկ այն մեկին, որը բռնել էր նրա ոտքը, նա հարված հասցրեց սաղավարտի, բայց հարվածեց ոչ թե ողջ ուժով, բանգի վախճում էր, որ թուրը մի կողմ կսահի և կխոցի իրեն կամ ձիուն: Կայսրը չէր ուզում թշնամիների հեշտ ավարդ դառնալ: Դրա համար էլ նա, ողջ գոյությունը շարժելով ձեռքը, արագորեն սկյութին երկրորդ հարվածը հասցրեց, բանգի Ալեքսեյը իր գործողություններում առաջնորդվում էր խելքով, չէր տրվում զայրույթին և թույլ չէր տալիս, որ որևէ հույզ տիրի իրեն: Կայսր դեռ առաջին հարվածով էր թոցորեց սաղավարտը սկյութի վրայից, իսկ հիմա արդեն թուրը խոցեց սկյութի սերկազմած գլուխը և նա, որևէ ձայն չարձակելով, գետին տապալկեց: Դրոստրատորը, տեսնելով իրենցական ջոկատների անկանոն փախուստը, շարքերն արդեն ճեղքված էին և բոլոր ռազմիկները խուճապահար փախչում էին, ասաց. «Ինչո՞ւ համար ես դու, կայսր, դեռևս դանդաղում: Ինչո՞ւ ես դու վտանգում եմ կյանքը և հոգ չես տանում փրկության մասին»: Ալեքսեյը պատասխանեց. «Ավելի լավ է տղամարդավայել մեռնել մարտում, քան պահպանել կյանքը խայտառակության գնով»: Մրան էլ պրոտոստրատոր ասաց. «Եթե դա ասեր սովորական մարդը՝ փառք ու պատիվ նրան, բայց դու կայսր ես և ես մահը ողջ աշխարհի համար դժբախտություն է և շշանակում: Այդ ինչո՞ւ ես դու բեգ համար նման ճակատագիր ընտրել, բանգի փրկվելով, դու կրկին մարտի մեջ կմտնես և հաղթանակի կհասնես»: Ինքնակալը, տեսնելով իր գլխին կախված վտանգը, սկյութները հանդգնաբար հարձակվում էին նրա վրա, հրաժարվեց ամեն մի բարի մտադրությունից և ասաց. «Եկավ նաև մեր ժամանակը աստվածային օգնությանը հոգալ փրկության մասին: Մենք, սակայն, չենք գնա այն ճանապարհով, ինչ-որ փախստականները, բանգի այդ դեպքում մենք թշնամիների կհանդիպենք, երբ նրանք վերադառնալիս կլինեն մեր ռազմիկներին հետապնդելուց: Սակայն», - այստեղ կայսրը ձեռքով ցույց տվեց սկյութներին, որոնք կանգնած էին մարտակարգի ծայրին. - «մենք կնետվենք նրանց վրա այնպես, կարծես մենք հենց նոր ենք ծնվել, որ մեռնենք»: Նման բաներ ասելով և ոգևորելով իր մարդկանց՝ ինքը, ինչպես կրակ, հարձակվում է սկյութների վրա և հարվածում իրեն հանդիպած առաջին իսկ ռազմիկին: Սա անմիջապես տապալկեց թամբից: Այս կերպ ճեղքելով սկյութների կուռ շարքերը՝ կայսրը իր ուղեկիցների հետ միասին ելավ սկյութների թիկունք: Այսպես էր գործում կայսրը, իսկ պրոտոստրատորի հետ հետևյալը տեղի ունեցավ: Նրա ձին սայլաքելով ընկավ և ինքն էլ գետին տապալկեց: Նրա ծառաներից մեկը անմիջապես նրան տվեց իր ձին, նա հասավ ինքնակալին և արդեն նրանից ոչ մի բայլ չէր նահանջում, այդ չափ, որ նա սիրում էր Ալեքսեյին: Այդ աննկարագրելի խառնաշփոթում, երբ նրանք փախչում էին, իսկ մյուսներն էլ՝ հետապնդում, սկյութական ջոկատը կրկին հասավ կայսր: Մի պահ շուռ գալով՝ Ալեքսեյը հարվածեց իրեն հետապնդող սկյութին և սպանեց նրան, իսկ հետո, ինչպես պնդում են ականատեսները, ևս մի բանիսին: Մի սկյութ, թիկունքից մոտենալով Նիկեփոր Դիոգենեսին, արդեն պատրաստվում էր հարված հասցնել, երբ ինքնակալը, տեսնելով այդ, գոռաց. «Դեռ նայիր, Նիկեփոր»: Սա, հապճեպ շուռ գալով, հարվածեց սկյութի դեմքին: Կայսրը պատմում էր, ինքս եմ լսել, որ նրան երբեք չէր հաջողվել որևէ մեկի մեջ այդքան արնթացություն և ճարպկություն տեսնել: «Եթե այդ օրը», - ասում էր նա. - «ես ձեռքումս չպահեի դրոշը, ապա ավելի շատ սկյութներ կսպանեի, քան գլխիս վրա մազեր կային»: Եվ դա ամենևին էլ դատարկ պարծնակոտություն չէր, բանգի Ալեքսեյի համեստությունը սահման չունեց և, չնայած գրույցները և գործի ելույթները երբեմն ստիպում էին ինքնակալին մոտիկների շրջապատում պատմել իր գործերի մասին, նա այդ անում էր միայն մեր պնդմամբ, սակայն ոչ մեկը երբեք չէր լսել, որ ինքնակալը գլուխ գովի օտարի ներկայությանը: Ուժեղ բանին և պաճինակների հարձակումները թույլ չտվեցին կայսրը դրոշը ուղիղ պահել: Մի սկյութ, երկու ձեռքերով բռնած երկար նիզակը, Ալեքսեյի հետույքին հարված հասցրեց և, չնայած նիզակը չեղծեց մաշկը, սակայն այնուհանդերձ Ալեքսեյին անտանելի ցավ պատճառեց, որը երկար տարիներ նրան չէր լքում: Այդ ամենը կայսրը ստիպեց հետ շրջել դրոշակը և թաքցնել այն մարդկանց աչքերից ուրցի թփերում: Գիշերվա ընթացքում նա բարեհաջող հասավ Գոլե, իսկ արդեն օրվա ընթացքում դառավ Բորուային և կանգ առավ այնտեղ՝ գերիներին փրկագնելու մտադրությամբ: /4/ Մարտի ժամանակ, երբ պարտություն կրած հռոմեական ջոկատները փախուստին դիմեցին, Պալեոլոգոսը ընկավ ձիուց և կորցրեց ձին: Նա բացարձակ անօգնական վիճակում հայտնվեց: Հասկանալով, որ իր վրա վտանգ է կախվել, նա սկսեց հայացքով ձի փնտրել և հանկարծ տեսավ հոգևորականի շոր հագած Լևոն Քաղկեդոնացուն, որի մասին ես վերևում հիշատակել: Լևոնը նրան տվեց իր ձին, նա ցատկեց դրա վրա և փախուստով փրկվեց, բայց այդ սրբազան մարդուն նրան արդեն չհաջողվեց տեսնել...: Պալեոլոգոսը, սակայն, հետագայում միշտ էլ առանձնացնում էր և գովեստով էլ արտահայտվում այդ այրի մասին...: Դեռ անպակվելով պաճինակների կողմից՝ Պալեոլոգոսը մտավ մի ճահճոտ և թփոտ տեղանք, որտեղ նրան հանդիպեց մի 150 հոգանոց ջոկատ, որը բոլոր կողմերից շրջապատվել էր սկյութների կողմից: Տեսնելով իրենց վիճակի անհուսալիությունը և ուժ չունենալով դիմադրել այդքան մեծաթիվ թշնամիներին, նրանք վստահեցին Պալեոլոգոսին, բանի որ հնուց ի վեր ծանոթ էին նրա արիությանը... անդորդվելի դուն: Պալեոլոգոսը խորհուրդ տվեց նրանց հարձակվել սկյութների վրա և հրաժարվել փրկության ամեն մի հույսից, որպեսզի, ինչպես ենթադրում են, փրկություն գտնի: «Պետք է», - ասաց նա. - «այդ որոշումը երդվումով ամրապնդել, որպեսզի մեր կամքը միասնական լինի, որպեսզի ոչ մեկը մի կողմ չմնա սկյութների վրա հարձակման ժամանակ և մեզից ամեն մեկը իր սեփական գործը համարի ընդհանուրի փրկությունը»: Սրբաբաց սլանալով հակառակորդի վրա՝ Պալեոլոգոսը հարվածում է իրեն հանդիպած առաջին իսկ հակառակորդին: Խլացած հարվածից՝ սկյութը գետին տապալկեց, սակայն մնացած ռազմիկները վճռականորեն չհարձակվեցին ու դրա համար էլ նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները, ինչպես զազաններ, թփուտները վերադարձան՝ փրկություն որոնելիս: Այդ պահին, երբ պաճինակների կողմից կրկին հետապնդվող Պալեոլոգոսը հասավ բլրին, նրան տակ ընկավ վիրավորված ձին, սակայն ինքը մոտիկ բարձրացող սարի շնորհիվ փրկվեց: Ծանապարի որոնելով, իսկ գտնել այն այդքան էլ հեշտ չէր, Պալեոլոգոսը այնտեղ 11 օր թափառեց և ի վերջո հանդիպեց մի ռազմիկի այրու և որոշ ժամանակ օգտվեց նրա հյուրընկալությունից: Այդ կնոջ որդիները, իրենք էլ փրկված լինելով հետապնդումից, նրան ճանապարհ ցույց տվեցին: Ահա թե ինչ եկավ Պալեոլոգոսի գլխին» (Ամսա Կոմենտոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, մաս 2-4):

«Հունաց արքա Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) թագավորության տարիներին արևմտյան աշխարհում՝ Պարադունալիս կղզիով մեծ գետից այն կողմ, խռովության բարձրացավ: Պաճինակները կատաղի պատերազմ տվեցին հռոմոց Ալեքս կայսրը դեմ: Պաճնակների թագավորը հաղթեց հռոմոց զորքերին, մեծ ջարդ տվեց և անխնա կոտորեց: Ալեքս կայսրը փոքրաթիվ մարդկանցով իրեն Կոստանդնուպոլիս գցեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հունաց կայսր Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) թագավորության ժամանակ հույների երկրում պաճինակները ապստամբություն բարձրացրին, հաղթանակ տարան ու Ալեքսին փախուստի մատնեցին, սակայն դրանից հետո նա իր գանձարանից լավ վճարեց զորքին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁹⁴ «Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության Մեյիք-Շահը - Մ.3.) բազում զորքերով գնաց և բանակեց Գանձակ բաղաբի տակ՝ Հայոց երկրում: Նա Գանձակ բաղաբի դեմ հանեց բոլոր պարսիկներին և կատարի պատերազմ տվեց: Պարսիկները բանդեցին պարսպի հիվերը, փեղեցին մի բուրգ և գրավեցին Գանձակ բաղաբը: Նրանք բաղաբացիների փոքր մասին կոտորեցին, բանգի Պուզանի հրամանով ջարդը դադարեց և խաղաղություն

տիրեց: Աղվանից կաթողիկոս տեր Ստեփանոսը այդ ժամանակ քաղաքում էր գտնվում, նա աստծո օգնությամբ փրկվեց, քանզի Պուզանի բանակում գտնվող հայոց զինվորները պահեցին նրան» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուլթան Մելիք-Շահը (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) մեկնեց Գանձակի կողմը և գրավեց այն, իսկ Աղվանքի կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսը, որն այնտեղ էր, աստվածային աջակցությամբ միայն հրաշքով փրկվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 532 թվականին Բուզան ամիրան գրավեց Գանձակը, բռնեցին Փատուլինի (Շարդարյանների էմիրության էմիր Փատուլին – Մ.Ֆ.) և տարան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) մոտ, որտեղ սուլթան Սուլեյմանը սպանեց նրան: Ահա այսպես Մելիքշահը հայրենագրվեց Փաղունքին, որը իշխել էր այնտեղ 9 տարի» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 537 թվականին Պուզան ամիրան Մելիք-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) հրամանով Փատուլյաններից, որոնց Շատասիկը են կոչում, խլեց Գանձակը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 61):

«Փրկական 1092 կամ Հայոց 539 թվականին էմիր Բուդան գրավեց Գանձակը: Նա գերեց Փատուլինի Շարդարյանների էմիրության էմիր Փատուլին – Մ.Ֆ.) և բռնեց նրան սուր սուների: Նա գերության վարեց նաև կանանց ու մանուկներին: Եվ ահա վերացավ Անիի թագավորությունը, որի վերջին թագավորն էր Յովհաննեսը, ինչպես այդ մասին վերևում գրեցին» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

³³⁹⁵ «Իր ժամանակին ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) այդ Յովհաննես Դուկասին մեծ զորքով ուղարկել էր Էպիդամնոս, որպեսզի նա ողջ ուժերը ներդնի Դիրիսիայի պաշտպանության համար ու միաժամանակ նաև պատերազմի մեջ մտնի դավաճանների դեմ: Բանն այն է, որ Բողինը (Դուկայի իշխանության իշխան Կոնստանտին Բողինը – Մ.Ֆ.), մի բավականին ռազմունակ և նեղգույթամբ լցված այր, չէր ցանկանում մնալ իր երկրի սահմաններում և հարձակումներ էր իրականացնում Դավաճանի մոտակա գյուղերի վրա՝ դրանք միավորելով իր տիրույթներին: Յովհաննես Դուկասը մնաց Դիրիսիայում մեկ տարի և 10 ամիս, այդ ժամանակ Բուզանից շատ ամրոցներ գրավեց և, շատ դավաճանների գերի բռնելով, ներկայացրեց կայսր» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³³⁹⁶ «Ի վերջո, համառ մարտի մեջ մտնելով Բողինի (Դուկայի իշխանության իշխան Կոնստանտին Բողինը – Մ.Ֆ.) դեմ՝ Յովհաննես Դուկասը գերեց նրան հենց նրան» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³³⁹⁷ «Այս տարում Եգիպտոսի գործը դուրս եկավ դեպի Ասորիք մի բանի զորահրամանատարներով ու պաշարեց Տյուրոս քաղաքը: Այն գրավել էր դատավոր Այն ադ-Ղատուպ իբն Աբու Ռեյալը, որը պաշտպանվեց նրանցից, սակայն մեռավ և որդիներ չի թողել: Երբ եգիպտական զորքը պաշարեց նրանց, դիմադրելու բավական ուժ չունենալով, հանձնեցին քաղաքը: Ապա՝ գործերը շարժվեցին դեպի Սիդոն: Այնտեղ ևս նույնը կատարվեց, ապա գնացին դեպի Ակրոս, պաշարեցին, բնակիչներին նեղեցին ու գրավեցին, որի հետո հարձակվեցին Բիբլոսի վրա, որը նույնպես նվաճեցին: Նրանք բարեկարգեցին այս երկրի վիճակը, կարգ ու կանոն հաստատեցին և ապա վերադարձան Եգիպտոս: Ամիր ալ-Ջուլուշը (Ճաթիլյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Ղեդրոս Հայը – Մ.Ֆ.) այս քաղաքներում կառավարիչներ և բարձրաստիճան պաշտոնյաներ նշանակեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁹⁸ «Հիջրի 482 թվականի Շաբան ամսին Ադ-Սոնկուրը (Հայեպի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.) հայերից գրավեց Բարգավիա ամրոցը և դա վերցին ամրոցն էր, որը մնացել էր անհավատների ձեռքին Ասորիքի շրջանում» (Թեմալ-Էդ-Դիև «Հայեպի պատմության հատվածներ»):

³³⁹⁹ «Պարսնան գալուսն այն սկյութները Տավրոկոմայից անցան Խարիդուպիս: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), որը այդ ժամանակ գտնվում էր Բուլղարաֆիզոնում, առանց հապաղելու առանձնացրեց զորքի զգալի մասը, նրանում ընդգրկեց այսպես կոչված «արխոնտոպոլներ»-ի ջոկատը, այդ ջոկատի ռազմիկների դեմքին նոր էր աղվանազ հայտնվում, բայց նրանց հարձակումը անզուսպ էր, և հրամայեց նրանց թիկունքից հարձակվել իրենց սալյերի մոտ գտնվող սկյութների վրա: «Արխոնտոպոլներ»-ի ջոկատը առաջին անգամ ստեղծվել էր Ալեքսեյի կողմից: Զանի որ նախկին կայսրերի թերթնամտության պատճառով հռոմեական տերությունը ընդիմադրաբար առանց զորք էր մնացել, նա ամեն տեղից ընտրել էր ընկած ռազմիկների երեխաներին, նրանց գեղեքի հետ վարվելու ու մարտի կանոններ էր սովորեցրել և կոչել էր «արխոնտոպոլներ», այսինքն՝ արխոնտների որդիներ: Նա նրանց այդպես էր կոչել, որպեսզի հենց միայն այդ անունը երիտասարդների հիշողության մեջ իրենց հայրերի արիությունն ու բազումությունը առաջացնի, որպեսզի նրանք հիշեն փառահեղ անցյալը և ավելի մեծ արիությամբ համակերպվեն, երբ հանգամանակները նրանցից բազումություն ու խիզախություն կպահանջեն: Կարծ ասած այդպիսին էր «արխոնտոպոլներ»-ի ջոկատը, որի կազմում կային 2.000 ռազմիկներ...: Եվ ահա այդ Նորակոչիկները, մարտական շարք կազմած, շարժվեցին բարբարոսների դեմ, սակայն սկյութները, դարան դրած լեռան ստորոտում, բռնեցին նրանց և տեսնելով, որ նրանք նետով են դեպի սալյերը, անհաղթ ուժով նետվեցին թշնամու վրա: Ջեռնամարտում ընկան մոտ 300 ինքնագոհ կերպով մարտնչող «արխոնտոպոլ»-ներ և դրանից հետո դեռ երկար ժամանակ էր կայսրը սգում նրանց» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 7):

³⁴⁰⁰ «Հայդթանակ տանելով հակառակորդի դեմ՝ պաժինակները անցան Խարիդուպիսը և ուղղություն բռնեցին դեպի Ապրոս՝ ամեն ինչ ամայացնելով իրենց ճանապարհին: Գործադրելով իր հին մարտավարությունը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) առաջ է անցնում պաժինակներից և, մինչև նրանց ժամանելը, մոտում է Ապրոս, քանզի, ինչպես ես ոչ մեկ անգամ եմ, ասել, Ալեքսեյը զորքը չունեի հակառակորդի դեմ բաց մարտ տալու համար: Կայսրը հայտնի էր, որ սկյութները արեգակը ծագելուն պես պարենամթերքի համար արշավի պիտի լինեին և, իր մոտ կանչելով Թաթիկին, որի մասին ես հիշատակել եմ իմ երկի տարբեր մասերում, նա հրամայեց նրան վերցնել իր ամենաբազ զինակիցներին, ընտրյալ ռազմիկներին ամենամոտիկներին, իր անձնական թիկնազորին և լատինացիներին և պարսկական դարանեց պարենամթերքի համար մեկնող սկյութներին և, երբ նրանք հեռանան ծամբարից, սրընթաց նետով բարբարոսների վրա: Թաթիկը կատարեց հրամանը, սպանեց 300 թշնամիների և նրանց մեծ բանակություն գերեզմարեց» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 7):

³⁴⁰¹ «Այդ ժամանակ Չախանը, որը լավ տեղեկացված էր Արևմուտքում կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) կրած բազմաթիվ անհաջողությունների ու պաժինակների հետ նրա մշտական պատերազմների մասին, որոշեց օգուղել հարկադր առիթից և սեփական նավատորմ ունենալ: Հանդիպելով Սիմոնայի մի բնակչի՝ նա նրան, որպես այդ գործում մեծ փորձ ունեցող մարդու, հանձնարարեց ծովահենական նավեր կառուցել: Կազմելով մեծաթիվ նավերից կազմված նավատորմ, որոնց մեջ նաև 40 մարտական փակ նավակներ կային՝ Չախանը նրանցում փորձառու ռազմիկներ տեղակայեց, ծով ելավ, մոտեցավ Կլազմենային և հենց ընթացքից տիրեց քաղաքին: Այնտեղից նա շարժվեց դեպի Փոկեա և գրոհով տիրեց նրան: Փոկեայից նա դեսպան ուղարկեց Կլուպ կառավարիչին, որին հանձնարարվել էր Միդիայից կառավարիչի և սպանաց սարսափելի պատժել նրան, եթե նա չլքի քաղաքը, ընդ որում Չախանն ասում էր, որ հոգում է Ալպոնի մասին և միայն այդ պատճառով է զգուշացնում նրան այն սարսափների մասին, որ ինքը կկրի, եթե չլքի Միդիան: Ալպոնը վախեցավ Չախանի սպանալիքներից և գիշերը, նստելով նավ, եկավ արքայանիստ քաղաք: Երբ դա հայտնի եղավ Չախանին՝ նա առանց հապաղելու ելավ Փոկեայից և հենց ընթացքից տիրեց Միդիային, սակայն Միֆիմա կղզու իրվանդանի վրա տեղակայվածները չհնազանդվեցին Չախանին: Երբ կայսրն իմացավ այդ ամենի մասին՝ նա անմիջապես նավերով մեծ զորք ուղարկեց և ամիսացրեց քաղաքը, իսկ Չախանը, ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա, լուրջ ուղիղ դեպի Բեոս և ընթացքից տիրեց նրան: Երբ ինքնակալին այդ հայտնի դարձավ, նա Չախանի դեմ նավատորմ և մեծ բանակությամբ ռազմիկներ ուղարկեց, որոնց հրամանատար նշանակվեց Նիկիտա Կաստամոնիտը: Նիկիտան ճանիա ելավ և մարտի մեջ մտավ Չախանի դեմ, սակայն անմիջապես էլ պարտություն կրեց, ընդ որում Չախանը տիրեց Կաստամոնիտի շատ նավերին» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³⁴⁰² «Երբ կատարվածի մասին Կաստամոնիտը տեղյակ պահեց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ նա մեկ այլ նավատորմ կազմեց և դուքս Նշանակեց Կոնստանտին Դալասսիանին՝ մոտ կողմից իր ազգականին, մի շատ ռազմասեր մարդու: Անի իջնելով քեոսյան ափում՝ Դալասսիանը անմիջապես ձեռնամուխ եղավ ամրոցի պաշարմանը՝ համառորեն մարտնչելով և ձգտելով գրավել քաղաքը մինչև Սիմոնայից Չախանի վերադարձը: Մեծաթիվ գեղեպուրեղով ու բարանետներով հարվածելով պարսիկներին՝ նա ավերեց երկու աշտարակների միջև գտնվող պարսպի հատվածը: Երբ քաղաքում գտնվող թուրքերը տեսան այդ, նրանք համոզվեցին հռոմեական հարձակման ուժի մեջ և սկսեցին հռոմեական լեզվով ողորմածություն խնդրել Աստծուց, սակայն Դալասսիանի և Օպոսի ռազմիկները ոչինչ չէին ուզում լսել: Նրանք ձգտում էին ամրոց մտնել, չնայած որ երկու զորավարները, ինքնան կարող էին, զսպում էին նրանց, բանգի վախենում էին, որ ռազմիկները բաղադրում կգլավթեն Չախանի կողմից պահվող ողջ ակունք ու փողը: Նրանք ասում էին. «Լսո՛ւմ եք, թե ինչպես են թուրքերը բարձրաձայն ներդողում ինքնակալին և, իհարկե, տեսնում եք, թե ինչ խնայակամ են նրանք մեզ: Դրա համար էլ քաղաք մի տնդե և դաժան հաշվեհարդար մի տեսե՞ք թուրքերի հետ»: Երբ արևը մայր մտնելուց հետո գիշերը եկավ, թուրքերը նոր պարիսպ կառուցեցին բանդվածի փոխարեն և նրա վրա արտաքին կողմից բարձիկներ, կաշիներ և այլ շորեր կախեցին, որպեսզի գունե մի քիչ թուլացնեն թռչող քարերի հարվածները: Չախանը հանդերձավորեց իր տրամադրության տակ եղած նավատորմը, հավաքեց մոտ 8.000 թուրք և ցամաքով շարժվեց դեպի Բեոս, այն դեպքում, երբ նրա նավատորմը ափով հետևում էր իրեն: Երբ Դալասսիան իմացավ այդ մասին, նա նավերի մեջ Օպոսի գլխավորությամբ մեծ բանակի ռազմիկներ տեղավորեց և հրամայեց նավատորմի հրամանատարներին ծով լքել: Նա Օպոսին խորհուրդ տվեց մարտի մեջ մտնել Չախանի հետ, եթե հանդիպի նրան անցման ժամանակ, իսկ Չախանը, թողնելով ցամաքը, ուղիղ ճանապարհ բռնեց դեպի Բեոս: Օպոսը հանդիպեց նրան գիշերվա կեսին: Եսնելով, որ Չախանը հատուկ ձևով է շարժում իր նավերը, մի հսկայական շրջա պատրաստելով, որով կապեց նավերը, որպեսզի

փախուստի դիմողները չկարողանան հեռանալ, իսկ առաջ մղվել ցանկացողներն էլ չիսխտեն մարտական կարգը, Օպոսը վախեցավ և, չհամարձակվելով նույնիսկ մոտենալ թշնամուն, նավախելով դարձավ դեպի նա ու հետ եկավ Քեոս: Չախանը հրամայեց իր նավաստիներին անընդհատ թիավարել և ռազմական արվեստի բոլոր կանոնների համաձայն սկսեց հետապնդել Օպոսին: Երբ նրանք երկուսը մոտենում էին Քեոսին, Օպոսը առաջինը հասցրեց իր նավերը մտցնել կղզու նավահանգիստ, որը դրանից դեռ առաջ էր զավթվել Դալասիին կողմից, իսկ Չախանը լողաց մոտեցավ և իր նավերը մոտեցրեց ամրոցի պարսպին: Այդ ամենը տեղի ունեցավ շաբաթվա չորրորդ օրը: Չաջորդ օրը նա նավերից իջեցրեց բոլոր ռազմիկներին, հաշվեց նրանց ու գրանցեց: Դալասիանը, մի փոքրիկ բաղաթ գտնելով նավահանգստի մոտ, հարկադար, որը առաջ էր փորել, լցրեց, իջավ դեպի այդ բաղաթը, նոր ու ավելի խորը խանդակ փորեց և ռազմիկներին տեղակայեց այնտեղ: Չաջորդ օրը երկու գործն էլ զինվեցին և պատրաստվեցին ելնել միմյանց դեմ: Խոռոմները ստացել էին Դալասիանի հրամանը՝ չիսխտել կուռ շարքերը, ու դրա համար էլ նրանք անշարժ կանգնած էին տեղում, իսկ Չախանը իր բարբարոսների մի մասին հրամայեց հեծյալների ջոկատի ուղեկցությամբ շարժվել իռոմներով վրա: Տեսնելով այդ՝ լատինացիներն, իրենց երկար լիզակներն առաջ ուղղված, նետվեցին բարբարոսների վրա, սակայն սրանք սկսեցին նետեր արձակել ոչ թե հենց կելտերի, այլ նրանց ձեռքի վրա: Լիզակներով խոցելով լատինացիներին՝ թուրքերը սպանեցին նրանց մեծ մասին, իսկ մնացածին էլ վիրավորեցին ու բռնեցին փոսը: Այնտեղից արդեն լատինացիները խենթ պոռթկման մեջ նետվեցին դեպի նավերը: Տեսնելով առանց հետ նայելու փախչող կելտերին՝ իռոմները վախեցան, մի քիչ հետ քաշվեցին և կանգ առան մեր կողմից արդեն իսկ հիշատակված բաղաթի մոտ: Շնորհիվ դրա բարբարոսները կարողացան իջնել դեպի ափ և զավթել մի բանի նավեր: Տեսնելով այդ՝ նավաստիները հեռացան ափից և խարխիս գցեցին՝ սպասելով հետագա իրադարձություններին, սակայն Դալասիանը հրամայեց նրանց լողալ կղզու արևմտյան ափի երկայնքով, մոտենալ Վոլիսսային և այնտեղ սպասել իր գալստյանը: Վոլիսսան, դա մի բաղաթ է, որը տեղակայված է կղզու հրվանդանին: Մի բանի սկյութներ, սակայն, ներկայացան Չախանին և հայտնեցին նրան Դալասիանի ծրագրի մասին, դրա համար էլ Չախանը պատրաստեց մոտ 50 հետախույզներ, որոնք պետք է նրան անմիջապես տեղյակ պահեին, երբ Դալասիանի նավատորմը պատրաստ պիտի լինել ծով դուրս գալու: Այդ ժամանակ էլ հենց նա Դալասիանին ուղերձ հղեց՝ առաջարկելով հանդիպել: Չախանը, հնարավոր է, ցանկանում էր բնաթիկ խաղաղության պայմանները, բայց ինչպես ինձ է թվում, նա բացարձակապես հույսը կտրել էր հաղթանակից՝ տեսնելով Դալասիանի արիությունն ու բազմությունը...: Նա խոստացավ Դալասիանին լուսաբացին շատ պարենամթերք հասցնել նրան, սակայն իրականում դա միայն խաբեություն և խորամանկություն է: Եվ Դալասիանը չսխալվեց իր կապածներում: Առավոտյան Չախանը գաղտնի իջավ ափ և, օգտվելով համընթաց բամուռ, մեկնեց դեպի Միհունա, որպեսզի այնտեղ ավելի շատ ռազմիկներ հավաքի և կրկին վերադառնա Քեոս, սակայն Դալասիանը գրեթե չէր զգույն Չախանին խորամանկությամբ: Իր ռազմիկների հետ միասին նա նստեց իր մոտ մնացած նավերը և ժամանեց Վոլիսսա: Այնտեղ նա իր համար նոր նավեր ձեռք բերեց, գեյտալներ կառուցեց, հանգիստ տվեց իր ռազմիկներին, իռոմներին հավաքագրեց և վերադարձավ այնտեղ, որտեղից գնացել էր: Նա դաժան մարտ սկսեց բարբարոսների դեմ, ավարեց պարիսպը և այն ժամանակ, երբ Չախանը դեռ Միհունայում էր գտնվում, գրավեց բաղաթը, իսկ հետո էլ, օգտվելով խաղաղ Եղանակից, ուղղություն բռնեց ուղիղ դեպի Միհունա» (Ամնա Կոմմենտոս «Ալեքսանդրական», գիրք 7, մաս 8):³⁴⁰³

«9/ Երբ ինքնակալը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) իմացավ, որ սկյութները կրկին հարձակման են անցել Ռուսիայի վրա և ծավալում են գարկել Պոլիսի մոտ, անմիջապես ելավ Կոստանդնուպոլիսից և ժամանեց Ռուսիա: Նրա հետ մեկնեց նաև դասալիք Նեանցը, որը գաղտնիորեն նրա նկատմամբ չար մտադրություն ուներ: Ալեքսեյի հետ էին նաև Կանցը և Կատրանը, երկուսն էլ այդ պարտի էլ կործան սեր էին տաժում կայսեր նկատմամբ և պատերազմը նրանց համար նոր բան չէր: Չեմվից տեսնելով սկյութների ջոկատը՝ Ալեքսեյը նրանց հետ մարտի մեջ մտավ: Շատ իռոմներ ընկան մարտում, ոմանք էլ գերվեցին ու սպանվեցին սկյութների կողմից, սակայն Չախանը ոչ քիչ բանակություն էլ բարեհաջող հասավ Ռուսիա: Դա, սակայն, ընդամենը մի մարտ էր պարենամթերքի ելած սկյութների դեմ և, երբ կայսեր մոտեցան լատինացիները, որոնք կղզում են մանիակայնությամբ, նա կրկին ոգի առավ և որոշեց ձեռնամարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: Զանի որ երկու բանակներն էլ իրարից փոքր հեռավորության վրա էին գտնվում, կայսրը, ցանկանալով սկսել մարտ, որոշեց շեփոթով նշան չտալ մարտի սկիզբ: Նա մտադրեց իր ծառա Կոնստանդինին, որի վրա հույսով անվստահություն էր դրված հետևել կայսերական բազմերին, հրամայեց վերցնել թմբուկը, փիփեյ այլ առավելություններն, այդ կերպ պատվել գործում և հայտարարել, որ բոլորը պետք է իրենց պատշաճ մարտական տեսքի բերեն, բանդի ինքնակալը պատրաստվում է առանց շեփոթի նշանի առավելության մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: Այդ ընթացքում սկյութները ելան Պոլիսից, հասան Գադոս կղզվող վայրին և այնտեղ ծանրաբեցին: Ահա թե ինչ ձեռնադիմելով ինքնակալը այդ երեկո: Առաքացիներ ևս տեղաբաշխեց գործը, այն ջոկատների բաժանել և ելավ սկյութների դեմ: Մարտի սկզբից առաջ, երբ գործը դեռ իր տեղում էր, Նեանցը բարձրացավ ստույգի մի բլրի վրա, իբր սկյութական մարտակարգը դիտարկելու և ինքնակալին նրա տեղակայման մասին տեղեկություններ տալու համար, սակայն իրականում արեց հենց հակառակը և իր լեզվով խորհուրդ տվեց սկյութներին շարքերով շարել իրենց սայլերը ու չվախենալ ինքնակալից, բանդի նա շփոթված է նախկին պարտականությունից և արդեն պատրաստ է փախուստի դիմել՝ ռազմիկների ու դաշնակիցների պակաս ունենալով...: Նեանցը ցատկեց ձիու վրա և, բանի որ մարտի ժամանակ երկու գործերը մոտեցել էին իրար, ձևացրեց, թե մարտի է նետվում սկյութների դեմ, սակայն լիզակն ուղղեց հետ, անցավ յուրաքանչյուրի կողմը և նրանց ոչ քիչ տեղեկություններ հայտնեց ինքնակալի գործի տեղադրության մասին: Սկյութները, օգտվելով նրա ցուցումներից, դաժան մարտի մեջ մտան ինքնակալի դեմ և գլխովին ջարդեցին նրա գործը: Կայսրը, տեսնելով, որ իռոմական ջոկատները ջարդված են և ռազմիկները փախչում են, հուսահատ դրության մեջ հայտնվեց: Չցանկանալով կյանքը անխնայ վտանգի ենթարկել՝ նա, ինքնա ուժ ունեն, սլացավ դեպի Ռուսիայի մոտով հոսող գետը: Այնտեղ նա պահեց ձին և մի բանի ընտիր ռազմիկների հետ, ինքնա կարող էր, սկսեց հետ մղել հետադարձություններին: Չարձակվելով թշնամիների վրա՝ նա շատերին սպանեց՝ ինքն էլ անընդհատ հարվածներ ստանալով: Այդ ժամանակ, փրկվելով թշնամիներից, մյուս կողմից գետին մոտեցավ Գեորգիոսը՝ Պյուրոս մականվանյալ: Ինքնակալը, խստորեն դիմելով Պյուրոսին, նրան իր մոտ կանչեց: Տեսնելով սկյութների սրնթաց հարձակումը, սկյութների, որոնց թիվը ամեն ժամ ավելանում էր և որոնց օգնության էին գալիս նորանոր մուծեր, Ալեքսեյը այնտեղ թողեց Գեորգիոսին և մնացած ռազմիկներին՝ հրամայելով նրանց, խնայողաբար ծախսելով ուժերը, պահել սկյութներին մինչև իր վերադարձը: Կարգորեն շրջելով ձին՝ նա անցավ մյուս ափը և մոտեցավ Ռուսիային: Կայսրը հավաքեց փախուստով փրկված ռազմիկներին, որոնց հանդիպեց այնտեղ, բոլոր բնակիչներին, որոնք տարիքի պատճառով պիտանի էին ռազմական գործին, նույնիսկ սայլերով գյուղացիների հավաքեց և հրամայեց նրանց, ինքնա հնարավոր է արագ ելնել բաղաթից ու մարտակարգով շարվել գետի ափին: Ամեն ինչ տեղի ունեցավ ավելի արագ, բան կարելի էր խոսք ասել, և Ալեքսեյը, շարվելով նրանց շարքերով, կրկին անցավ գետը ու վերադարձավ Գեորգիոսի մոտ, չնայած այն բանին, որ նրա մարմինը ցնցվում էր տենդից այն աստիճան, որ նրա առամը ատամին չէր կպչում: Երբ սկյութների գործը հավաքվեց, այն տեսավ իռոմական կրկնակի շարքը և արիաբար մարտնչող ինքնակալին: Իմանալով Ալեքսեյի արիությունը, որը նույն կերպ բաշ է և հաղթանակներում, և պարտություններում, իմանալով նրա հարձակման անզուսպությունը՝ սկյութները տեղում կանգ առան՝ չհամարձակվելով մարտի մեջ մտնել: Ինքնակալը ևս առաջ չէր շարժվում, նրան տանջում էր տենդը և բացի այդ դեռ ոչ բոլոր ցրված զինվորներն էին հավաքվել: Նա ձիու վրա դանդաղորեն շրջում էր շարքերում՝ թշնամու դիմաց բազմություն դրսևորելով: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ երկու գործն էլ, չշարժվելով տեղից, այսպես կանգնեցին մինչև երեկո և, գիշերը վրա հասնելուն պես, առանց մարտի վերադարձան իրենց ճամբարները: Այդ ընթացքում նախորդ մարտից հետո այստեղ ու այնտեղ ցրված ռազմիկները վերադարձան Ռուսիա և դա այն դեպքում, երբ նրանց մեծ մասը այդպես էլ որևէ մասնակցություն չէր ունեցել մարտին: Խուսափելով մարտից՝ այդ ժամանակ Ապարոս երկրամասով Ռուսիա եկան նաև Մոնաստրան, Ռոզը և Սինեսիոսը՝ Արեսին հաճելի և շատ ռազմունակ այրեր: /10/ Ինքնակալը, որն ինչպես ասացի, տանջվում էր տենդից, կարճ ժամանակով պատկեց հանգստանալու և ուժերը վերականգնելու, սակայն նա չէր կարողանում հանգիստ պառնել ու անվերջ մտածում էր, թե ինչ պետք է անի հաջորդ օրը: Այդ ժամանակ նրան ներկայացավ Տատրանը, այդ սկյութը ոչ մեկ անգամ էր կայսրին թողել և տուն դարձել, սակայն կայսրն ամեն անգամ ներում էր նրան ու այդ պատճառով էլ նա սիրել էր կայսեր, նվիրված էր նրան և ձգտում էր ամեն ինչ նրա ուզածով անել: Նա ասաց. «Ես կանգնած ունեմ, կայսր, որ սկյութները վաղը կըջապատեն մեզ, իսկ հետո էլ կձգտեն մարտի մեջ մտնել մեր դեմ: Դրա համար էլ կանխիր նրանց ծրագրերը և առավելության գործը մարտական շարքերով շարիր բաղաթից դուրս»: Կայսրը գովեց սկյութին և ընդունեց նրա խորհուրդը՝ պատրաստվելով արևը ծագելուն պես այդ կերպ վարվել: Խոսելով Ալեքսեյի հետ՝ Տատրանը մեկնեց սկյութական առաջնորդների մոտ և ասաց նրանց հետևյալը. «Մի պարծեցե՛ք ինքնակալի նկատմամբ տարած հաղթանակով, տեսնելով մեր գործի փոքրաթվությունը, մի խաբե՛ք ձեզ ինչպե՛րով հաղթել մարտը: Անհաղթախարելի է ինքնակալի ուժը և բացի այդ ամեն պահ նա սպասում է մեծաբանակ վարձկան գործի ժամանակը: Եթե դուք չհամաձայնեք խաղաղության կայսեր հետ, դուք կեր կդառնաք գիշատիչ թռչուններ»: Ահա թե ինչ ասաց Տատրանը սկյութներին: Զանի որ սկյութները ամեն պահ ամայացնող արշավանքներ էին իրականացնում մեր հողերի վրա, ինքնակալը որոշեց զավթել նրանց ձեռքը, որոնք մեծ բանակությամբ արածում էին հաղթակարյում: Նա իր մոտ կանչեց Ռոզին և Մոնաստրային ու հրամայեց նրանց ընտրյալ հեծյալների հետ միասին անցնել սկյութների թիկունք, առավոտյան կողմ հասնել այդ հաղթակարյուն և տիրել ձեռքին, մնացած անասուններին ու իովիվներին: Կայսրը խորհուրդ է տալիս նրանց ոչինչ չանհանգստանալ, բանդի, ատում էր նա, դուք հեշտությամբ կարող եք կատարել հրամանը, որովհետև այդ ժամանակ ինքն էլ կհարկաձի ճակատից: Եվ Ալեքսեյը չսխալվեց իր հաշվարկներում: Նրա խոսքերը անմիջապես գործ դարձան: Սպասելով սկյութների հարձակմանը՝ կայսրը աչք չփակեց և ոչ մի պահ չբեց: Ողջ գիշերվա ընթացքում նա իր մոտ էր կանչում ռազմիկներին, հատկապես Նետաձիգներին, երկար գրուցում էր նրանց հետ սկյութների մասին, հորդորներ էր տալիս նրանց, կարելի է ասել, ի մարտ, օգտակար խորհուրդներ էր տալիս մարտի

առաջիկա օրվա համար, սովորեցնում էր ձգել աղեղները, նետեր արձակել, ժամանակ առ ժամանակ թարմացնել ձին, հետո կրկին ձգել սանձը և ներքև ցատկել ծիուց: Ահա թե ինչով էր գիշերվում ընթացքում զբաղված Ալեքսեյը: Դրանից հետո նա կարճատև քուն մտավ: Լուսաբացին սկյութական բոլոր գորահրամանատարները անցան գետը, ըստ երևույթին նպատակ ունենալով մարտի մեջ մտնել, և այսպիսով՝ հաստատվեց ինքնակալի գուշակությունը, բանգի նա կարողանում էր կանխատեսել իրադարձությունները, որովհետև անվերջ մարտերում, որոնք գրեթե ամեն օր իր դեմ տալիս էին թշնամիները, նա մեծ փորձ էր ձեռք բերել: Ալեքսեյը անմիջապես ցատկեց ծիու վրա, հրամայեց ի մարտ շեփոհահարել, շարքեց ջուղախները և ինքն էլ կանգնեց առջևում: Տեսնելով, որ սկյութները առաջ են գալիս ավելի սրընթաց, բան առաջ, նա անմիջապես հրամայեց փորձառու նետածիգներին ցած իջնել ձիերից և, հետևակ վիճակում հարձակվելով սկյութների վրա, նրանց ուղղությամբ անվերջ նետեր արձակել: Նետածիգներին ինքնակալի հետ միասին հետևում էր զորքի մնացած մարտակազմը, որը հրամայում էր զորքի կենտրոնին: Նրանք արիաբար նետվեցին սկյութների վրա և դաժան մարտ սկսվեց: Տեսնելով հռոմեական զորքի կուռ շարքերը և արիաբար մարտնչող ինքնակալին՝ սկյութները, հյուժվելով նետերի կարկտի տակ, սարսափի մատնվեցին, հետ դարձան և, ձգտելով անցնել գետը, փախան իրենց սայլերի մոտ: Նրանց հետևից կրկնակրկի գալիս էին հռոմեական ռազմիկները, որոնցից ոմանք նիզակներով հարվածում էին սկյութների թիկունքներին, իսկ ոմանք էլ նետեր էին արձակում: Շատ սկյութներ, չհասցնելով հասնել գետի ափին, սպանված գետին էին տապալվում, իսկ շատերն էլ խուճապահար փախուստի մեջ լքվում էին գետի հորձանոտը և, չկարողանալով դուրս պրծնել այնտեղից, խեղդվում էին: Այդ օրը ամենաարի կերպով մարտնչում էին կայսեր տնային ծառաները, որոնք իրոք, որ հոգնել չունեին: Ինքնակալը, այդ օրը մեծ արիություն դրսևորելով, հաղթականորեն սեփական ճամբար վերադարձավ (Ամսա Կոմսենտո «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 9-10):

³⁴⁰⁴ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) երբեք օր շարունակ հանգիստ առավ իր ճամբարում, որից հետո լքեց այն և ժամանեց Ցուրուլ: Ինքնակալը չէր պատրաստվում մոտ ապագայում լքել այն, դրա համար էլ բաղաբի արևելյան մասում ամրացված ճամբար զարկեց, որտեղ կարող էր տեղակայել զորքը, այնտեղ տեղավորեց կայսերական վրանը և այլ հանդերձանք: Սկյութները իրենց հերթին մոտեցան Ցուրուլին, սակայն, լսելով այն մասին, որ կայսրը իրենցից առաջ է զբաղեցրել այն, անցան գետը, որը հոսում էր բաղաբի մոտ տարածվող հարթավայրով, տեղաբնիկների լեզվով այն կոչվում է Կսիրոգիպս, և ճամբար զարկեցին գետի ու բաղաբի միջև: Այս կերպ, ահա, սկյութները հայտնվեցին բաղաբի մոտ և շրջապատեցին այն, իսկ կայսրը մնաց Ներսում և, կարելի է ասել, պաշարվեց Ցուրուլում: Վրա հասավ գիշերը... և Ալեքսեյը ողջ գիշեր արթուն մնաց՝ ծրագրեր կառուցելով, թե ինչ կերպ և ինչ հնարքով սանձի բարբարոսների հանդգնությունը: Նա նկատեց, որ Ցուրուլ բաղաբը կառուցված է մի դիպ բլրի վրա, իսկ բարբարոսական ինչ զորքը տեղակայված է ներքևի հարթավայրում: Բավարար ուժեր չունենալով, որ համարձակվի բաց մարտում ընդհարվել բարբարոսների հոծ բազմության հետ՝ նա գործողությունների մի բավականին խորամանկ ծրագիր հնարեց: Բաղաբի բնակիչներից վերցնել նրանց սայլերը՝ նա դրանց վրայից հանել թափեցրեց, իսկ անկիվներն ու կնիսթն էլ վեր բաշեց, շարքով շարքեց պարսպի արտաքին կողմից և պարսկաներով կապեց պարսպի առամասնաշարքերին: Չէր հասցրել դեռ նրա միտքը ամբողջական տեսք ստանալ, երբ անմիջապես էլ գործի վերածվեց: Անվախքան այդ անվավոր գլորովները կախվեցին պարիսպների վրա, կարծես իրար միացված կնիսթների շղթան՝ իրար կողք-կողքի: Առավոտյան արթնանալով՝ կայսրը զինվեց, զինեց իր ռազմիկներին, նրանց հանեց պարիսպներից դուրս և դեմ առ դեմ տեղադրեց բարբարոսների դիմաց: Այնպես ստացվեց, որ մեր ռազմիկները կանգնեցին պարսպի այն հատվածներում, որտեղ կախված էին այդ անվավորները, իսկ հակառակորդը հայտնվել էր նրանց դիմաց: Ինքը՝ կայսրը, տեղ գրավեց կենտրոնում և ռազմիկներին խորհուրդ տվեց՝ երբ շեփոքը մարտի ագրանջան կտա, նրանք պետք է իջնեին ձիերից և հետևակ վիճակում դանդաղորեն շարժվեին հակառակորդի վրա՝ ընթացքում անընդհատ գործի դնելով աղեղներն ու նետերը և փորձելով սկյութներին հարձակվան որդեղ իրենց շարքերի վրա: Տեսնելով, որ սկյութները տրվում են դրան և արդեն իրենց վրա են բռնում ձիերը, նրանք պետք է փախուստի դիմեին, իսկ հետո, մի կողմ թեքվելով, մի մասը աջ, մյուս մասը ձախ գնալիս՝ ճանապարհը գիշերով թշնամուն այնքան ժամանակ, մինչև որ վերջինս չէր մոտենա բաղաբային պարսպին: Ռազմիկներին, որոնք կանգնած էին պարիսպների վրա, նա հրամայեց, որ, հենց որ հռոմեական շարքը բաժանվի, թրերով կտրեն պարսպները և ներքև ուղարկեն այդ անվավոր գլորովներին: Ամեն ինչ կատարվեց կայսեր հրամանային համաձայն: Սկյութական հեծյալները բարբարոսաբար աղաղակ արձակեցին և բոլոր միասին նետվեցին մեր ռազմիկների վրա, որոնք անշտապ ու հետևակ վիճակում գալիս էին իրենց վրա: Միայն կայսր էր նրանց մեջ ծիու վրա: Խռոմները, դանդաղորեն փոխելով ուղեքը, սկսեցին հետ շարժվել և, համաձայն ինքնակալի ծրագրի, ձևացրին, թե նահանջում են, իսկ հետո էլ, երբ ոչ-ոք չէր կարող այդ սպասել, ճեղքեցին մարտակազմը և, կարծես թե, ուղիղ ճանապարհ բացեցին թշնամու համար դեպի բաղաբ: Սկյութները մտան այդ անցուղի, որը ստեղծվել էր երկու թևերի միջև, և հենց այդ պահին էլ սուլողով նրանց վրա գնացին այդ անվավոր գլորովները՝ մեկ արմակաչափի հետ մղվելով պարիսպներից ռազմիկների միջոցով: Նրանք, կարծես պարսատիկից արձակված քար, շարժվելով պարիսպների մոտից, մեծ արագությամբ ներքև էին սլանում և միտքով բարբարոսական հեծյալների խիտ շարքերի մեջ: Իրենց ծանրության տակ սրընթաց կերպով ներքև ընկնելով և արագություն հավաքելով տեղանքի թեթույթյան պատճառով՝ այդ անվավորները փշուրում էին ձիերի ծնկները, շարքում էին նրանց դիմացի կամ հետևի ուղեքը, թե որտեղ էր գալիս հարվածել, տնյիսկի ցած էին տապալում հեծյալներին: Այդ անվավորները իրար հետևից անընդհատ ներքև էին գնում և տապալում թշնամիներին: Միաժամանակ էլ հռոմեները երկու կողմից նետվեցին սկյութների վրա և ամենուր դաժան մարտ սկսվեց: Բարբարոսներից ոմանց սպանում էին հռոմեների արձակած նետերը, մյուսներին խոցում էին նիզակները, իսկ մեծ մասին էլ ներքև սլացող անվավորները լցրին գետը, որտեղ նրանք խեղդվեցին: Խաչորդ օրը կայսրը նկատեց, որ կենդանի մնացած սկյութները պատրաստվում են մարտի: Իմանալով իր ռազմիկների մարտական ոգին՝ Ալեքսեյը հրամայեց նրանց զինվել: Վերջնական գնեքերը և մարտական շարք շարելով՝ նա մոտեցավ բլրի ծայրին, իր մարտաշարքը դեմքով դարձրեց դեպի սկյութները և սկսեց սպասել նրանց հետ մարտի սկսվելուն: Ինքը կայսրը դիրքեր գրավեց զորքի միջնամասում: Սկիզբ առած դաժան մարտում հռոմեական զորքը, հակառակ սպասումների, հաղթանակ տարավ և սկսեց անկասելիորեն հետապնդել թշնամուն: Երբ ինքնակալը տեսավ, որ հետապնդողներն արդեն զգալի տարածության հեռացել են բաղաբից, նրա մոտ կասկած հայտնվեց, թե հանկարծ դարձանում նստած թշնամիները անակակալ չհարձակվեն հռոմեացիների վրա, հետ չդառնան սկյութները և, միանալով սրանց, հռոմեական զորքին պարտության չխառնեն: Դրա համար էլ Ալեքսեյը անընդհատ մեկնում էր իր ռազմիկների մոտ և հրամայում նրանց պահել ձիերն ու հանգստանալ: Այս կերպ այդ օրը երկու զորքերը բաժանվեցին՝ սկյութները փախան, իսկ հրճվացող կայսրը, որպես փառավոր հաղթող, վերադարձավ սեփական ճամբար: Գլխովի ջարդված սկյութները ճամբար զարկեցին Բուլդարաֆիդոնի և Փոքր Նիկիայի մոտ: Զանի որ արդեն մոտենում էր ձմեռը՝ ինքնակալը որոշեց վերադառնալ արքայանիստ բաղաբ, որպեսզի հանգստանա մեծաթիվ ճակատամարտներից և իր ռազմիկների մեծ մասին հանգիստ տա: Նա զորքը բաժանեց, թշնամու դեմ հետագա պայքարի համար առանձնացրեց առավել քաջարի ռազմիկներին և նրանց հրամանատարներ նշանակեց Դովհանկիկային ու Նիկողայոս Մավրոփաստակյունին, որոնց մասին ոչ մեկ անգամ չէ, որ վերևում խոսել եմ: Նա հրամայեց նրանց բաղաբներում թողնել դրանց պահպանության համար անհրաժեշտ ուժեր և երկրից հավաքել հետևակայիններ իրենց սայլերի ու դրանք տանող ցլերի հետ միասին: Կայսրը որոշեց զարնանը ավելի դաժան մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ և դրա համար էլ նախապես նման միջոցներ էր ձեռնարկում: Այս կերպ կարգավորելով գործերը՝ նա վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Ամսա Կոմսենտո «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 11):

³⁴⁰⁵ «Ինքնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) հայտնի դարձավ, որ սկյութական զորավարները իրենց զորքի մի մասը ուղարկել են խիրովկայի դեմ և ամեն պահ սպասվում է բարբարոսների հայտնվելը: Կայսրը՝ մի գործունյա և մշտապես մարտի պատրաստ այդ, իրենց թույլ չտվեց նույնիսկ մեկ շաբաթ իսկ հանգստանալ պալատում: Նույնիսկ չողանալով էլ բաղնիքում, վրայից չթողափելով էլ պատերազմի փոշին՝ նա անմիջապես հավաքեց բաղաբը պահպանող ռազմիկներին ու նորակոչիկներին, ընդհանուր թվով մոտ 500 մարդու, ողջ գիշեր զինեց նրանց, իսկ առավոտյան ելավ Կոստանոնուպոլսից և այդ ժամանակ էլ հենց իր ելքի մասին հայտարարեց ազգականներին, համակիրներին ու մնացած մեծատոհմիկ անձանց, որոնք պատկանում էին ռազմական դասին: Դա տեղի ունեցավ մասշտաբ շաբաթվա ուրբաթ օրը: Իր սուրհանդակների միջոցով նա հետևյալ հրամանը տվեց. «Ես ելել եմ բաղաբից, բանգի իմացել եմ դեպի խիրովկայի սկյութների սրընթաց արշավանքի մասին: Դուք պետք է ինձ ներկայանանք պանդային շաբաթում: Ես ձեզ ժամանակ եմ տալիս մսագործի շաբաթվա և պանդային երեքշաբթվա միջև, բանի որ չեմ ուզում, որ իմ հրամանը չափից դուրս խիստ և անհեթեթ թվա»: Կայսրը անմիջապես ուղղվեց դեպի խիրովկայի, մտավ բաղաբ, փակեց դարպասները և վերցրեց բանալիները: Իրեն նվիրված ծառաներին նա տեղակայեց հրակատարների մոտ՝ հրամայելով նրանց աչք չհանել և հսկել բաղաբի պարիսպները, որպեսզի ոչ-որ չկարողանա բարձրանալ այնտեղ, կախվել պարսպից ու բանակցությունների մեջ մտնել սկյութների հետ: Սկյութները, ինչպես և ենթադրվում էր, լուսաբացին ժամանեցին խիրովկայի մոտ ու տեղակայվեցին բլրի կատարին, որը տարածվում էր դեպի բաղաբային պարիսպը: Նրանց թվից առանձնացան մոտ 6.000 ռազմիկներ, որոնք պարենամթերքի փնտրություններով, ցրվեցին տարբեր կողմեր և հասան նույնիսկ Դեկաստ, որը բաղաբների թագուհու պարիսպներից գտնվում է 10 ասպարեզ հեռավորության վրա, դրա համար է, կարծում եմ, որ նա իր այդ անունն է ստացել: Մնացած սկյութները մնացին տեղում: Կայսրը բարձրացավ ամրության վրա և սկսեց դիտարկել հարթավայրն ու բլուրները՝ ցանկանալով համոզվել այն բանում, որ, որպես օգնություն այլ զորք բարբարոսներին չի տրեմում և սկյութները դարձան չին գզի նրանց, ովքեր կփորձեն հարձակվել իրենց վրա: Կայսրը ոչ միայն որևէ ռազմական պատրաստություն չնկատեց սկյութների կողմից, այլ, ընդհակառակը, տեսավ, որ օրվա երկրորդ ժամին նրանք հավաքվում են և պատրաստվում են հանգստանալ: Տեսնելով բարբարոսների անթիվ բանակավորները՝ Ալեքսեյը չհամարձակվեց նրանց դեմ բաց մարտի դուրս գալ, բայց պիտի ժամանակ նան նրան տանջում էր

այն միտքը, որ սկյութները կարող են ամայացնել ողջ երկիրը ու հասնել նույնիսկ արքայանիստ քաղաքին, իսկ նա այդ ժամանակ հենց դա թույլ չտալու նպատակով լքել է այն: Եվ ահա նա իր մոտ կանչեց ռազմիկներին և նրանց փորձելու համար ասաց. «Մեզ պետք չէ վախենալ սկյութական զորքի մեծաթվությունից: Յույսը դրած Աստծո վրա և ունենալով նրան մեր սրտերում՝ մարտի մեջ մտնենք սկյութների դեմ: Եվ եթե միայն մեր կամքը միասնական լինի, ես վստահ եմ, մենք գլխովին կջախջախենք թշնամուն»: Ռազմիկները, սակայն, արդեն այն է վճռականորեն հրաժարվում էին, դրա համար էլ Ալեքսեյը, ավելի շատ վախեցնելով նրանց ու միաժամանակ հակելով դեպի վտանգը, հայտարարեց. «Եթե պարենամթերքի հետևից գնացած սկյութները վերադառնան հետ ու միասին այստեղ մնացածներին, մեզ վրա սարսափելի վտանգ կկախվի, բանգի սկյութներն արդեն կամ կտիրեն քաղաքին և մեզ մահվան կմատնեն, կամ էլ, եթե ուշադրություն չդարձնեն մեզ վրա, կմոտենան մայրաքաղաքի պարիսպներին, կտեղակայվեն նրան դարպասների մոտ և կկապեն մեր հետագա մուտքը քաղաք: Ավելի լավ է փորձել, բան վախկոտի նման մահանալ: Ես արդեն ելնում եմ քաղաքից, ով ուզում է, թող հետևի ինձ դեպի թշնամու շարքերի խորքերը, իսկ ով չի ուզում, թող քիթն էլ չհանի դարպասներից»: Դրանից հետո կայսրը զինվեց և անմիջապես ելավ քաղաքից դեպի լիճը տանող դարպասներով: Շրջանցելով պարիսպը՝ նա նրանից մի քիչ հեռացավ և բարձրացավ թշնամու թիկունքում գտնվող բլուրը, բանգի Ալեքսեյը հիսնալի հասկանում էր, որ սկյութների վրա ճակատային հարձակման ոչ մի ռազմիկ չի գնա: Նա ճանկեց նիզակը, միտքովեց սկյութների մեջ և հարվածեց առաջին իսկ հանդիպած թշնամուն: Ալեքսեյի ռազմիկները ևս չխուսափեցին մարտից, շատ սկյութների սպանեցին, մյուսներին էլ գերեցին: Դրանից հետո իրեն ընդորոշ խորամանկությամբ Ալեքսեյը հրամայում է հազնել սկյութական շորեր, Նստել նրանց ձիերը, իսկ իրենց ձիերը, Նշանները և սկյութների կտրված գլուխները նա հանձնեց հավատարիմ ռազմիկներին՝ հրամայելով դրանք ամրոց հասցնել և այնտեղ սպասել իր վերադարձին: Նման հրահանգներ տալով՝ Ալեքսեյը սկյութական նշաններով ու սկյութական շորեր հագած իր ռազմիկների հետ իջավ դեպի գետը, որը հոսում էր խիբովկախի մոտ, եկթարդելով, որ հենց այդ տեղում պետք է արշավանքից վերադարձող սկյութներն անցնեին այն: Սկյութները, նկատելով Ալեքսեյի ռազմիկներին, առանց վախի մոտեցան նրանց և արդյունքում սկյութներից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները՝ գերվեցին» (Ամսա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 8, մաս 1):

³⁴⁰⁶ «/3/ Այդ ընթացքում սկյութների անթիվ բանակությունը, որը ցրվել էր Արևմուտքում, թալանի էր ենթարկում մեր հողերը և ոչ մի պարտություն չէր կարող սանձել նրանց անսահման հանդգնությունը: Մեն այստեղ, մեկ այնտեղ նրանք Արևմուտքում բաղաբներ էին գրավում, չէին խնայում գյուղերը և նույնիսկ քաղաքների թագուհու մոտ գտնվողները՝ հասնելով նույնիսկ Վաֆիա-Ռաիկ կոչվող վայրին, որի մոտ նահատակներից մեծագույնի՝ Թեոդորոսի տաճարից էր կառուցված: Շատ ամառի ամեն օր գալիս էին այնտեղ սրբին խոնարհվելու համար, իսկ կիրակի օրերին բարեպաշտ աստվածապաշտները խմբերով գալիս էին այդ տուրք տաճարը և, տեղակայվելով նրա մոտ, ներսում կամ դրսում, այնտեղ օրեր ու գիշերներ էին անցկացնում: Սկյութների հարձակումը, սակայն, այնքան էր ուժեղացել, որ նահատակին խոնարհվել ցանկացողները, վախենալով նրանց հարձակումից, նույնիսկ չէին համարձակվում բացել Բյուզանդիոնի դարպասները: Ահա այսպիսի փորձանք պատուհասեց ինքնակալին **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ն – Մ. 3.)** ցամաքի վրա Արևմուտքում, սակայն ծովի վրա էլ նա իրեն հանգիստ չէր գտնում, բանգի մեծ վտանգի ենթարկվեց Զախիանի պատճառով, որը կրկին նավատորմ էր կառուցել և հարձակումներ էր գործում ծովակալայն քաղաքների վրա: Այդ ամենը տանջում ու բզկտում էր կայսեր հոգին և հոգսերը ամեն կողմից նրա վրա էին թափվել: Ալեքսեյին հայտնել էին, որ Զախանը մեծ նավատորմ էր կառուցել ափամերձ տարածքներում, ամալացրել է կղզիները, որոնց ինքն էր առաջ տիրում, սկսել էր հայացք գցել Արևմտյան հողերի վրա և դեսպանների միջոցով սկյութներին խորհուրդ էր տալիս գրավել խերտուները: Բացի այդ Զախանը հնարավորություն չէր տալիս Արևելքից Ալեքսեյի մոտ գալ վարձկանների, խոսքը թուրքերի մասին է: Նա նրանց թույլ չէր տալիս պահպանել պայանսավորվածությունը կայսեր հետ և շատ բարիքներ էր խոստանում, եթե նրանք անցնեին իր կողմը, հենց ինքը տեղ հասնի: Կայսրը գիտեր այդ մասին և, բանի որ ցամաքի ու ծովի վրա նրա գործերը շատ ծանր վիճակում էին գտնվում, իսկ խիստ ձմեռը փակել էր բոլոր ելքերը, ձյան կույտերը փակել էին տների դռները և ոչ-ոք չէր հիշում, որ երբևէ այնքան ձյուն եկած լինի, որքան այդ տարի, նա բոլոր ջանքերը ներդրեց, որպեսզի նամակներով ամեն տեղից վարձկան գոյքը հավաքի: Երբ արդեն վրա էր հասնում զարնաալից գիշերահավաքարը և ամպերը դադարեցին սպառնալիք թափել, իսկ ծովն էլ հանգստացավ, կայսրը, որի վրա երկու կողմից էլ թշնամիներ էին հարձակվում, գնաց ծովակալայն շրջաններ, որպեսզի թշնամիներից պաշտպանվի ծովի վրա և միաժամանակ պալաթի նրանց դեմ ցամաքում: Նա անմիջապես կեսար Նիկեիոր Մելիսսենոսին հրաման ուղարկեց և հրամայեց ավելի արագ, բան խոսքը կապիկ, ժամանել Էնոս: Ալեքսեյը դեռ առաջ էր անամակով նրան հրամայել ինքան հնարավոր էր շատ բանակությամբ ռազմիկները հավաքել և գեների կոչել ոչ թե վետերաններին, նրանց նա առաջ տեղակայել էր արևմտյան քաղաքներում առավել կարևորագույն ամրությունները պահպանելու համար, այլ նորակոչիկներին բուլղարների և բուլղոնների թվից, սրանց կոչում են վախներ, ինչպես նաև նրանց, ովքեր հեծյալ ու հետևակ վիճակում կան այլ տեղերից: Ինքը՝ Ալեքսեյը, Նիկոմեդիայից իր մոտ կանչեց Զյանդրիայի կոստի **(Զյանդրիայի կոստ Բոռերոս Ֆրիզագուս (1072-1092) – Մ. 3.)** կողմից ուղարկված 500 ֆրանկների, ելավ Բյուզանդիոնից և իր ազգականների հետ մասսին ժամանեց Էնոս: Դրանից հետո նա նավակ նստեց և լողաց գետով՝ զննելով նրա հունը և ափերը: Ընտրելով մի վայր, որտեղ հարմար էր տեղակայել զորքը, նա վերադարձավ: Գիշերը Ալեքսեյը հավաքեց հրամանատարներին և պատմեց նրանց գետի ու նրա երկու ափերի մասին: «Եվքե», - ասաց նա, «վաղը անցնենք գետը, դուք զննեք այդ վայրը, գուցե ճամբարի համար այդ վայրը անհարմար չեք համարի և մենք հենց այնտեղ էլ ճամբար կգործենք»: Բոլոր համաձայնեցին նրա հետ: Առավոտյան Ալեքսեյը առաջինը անցավ մյուս ափ և ողջ զորքը հետևեց նրան: Չորավարների հետ մասսին նա կրկին զննեց գետի ափերն ու հարթավայրը և ցույց տվեց իրեն ուրու եկած վայրը, այն մի փոքրիկ ավանի մոտ էր գտնվում, որը տեղաբնիկները խիբիան են կոչում, նրա մի կողմում գետ էր, մյուսում՝ ճահիճ: Զանի որ բոլոր ռազմիկներին այդ տեղը բավարար պաշտպանված թվաց, Ալեքսեյը հրամայեց արագորեն խանդակ փորել և այնտեղ տեղակայել զորքը: Դրանից հետո պետաստների մեծ բանակությամբ նա հետ վերադարձավ Էնոս, որպեսզի հետ մի քանի կողմերից հարձակվող սկյութներին: /4/ խիբիայի մոտ ամրացած հոռոմները, իմանալով սկյութական հսկայական զորքի մոտենալու մասին, այդ մասին հայտնեցին ինքնակալին, որը դեռևս գտնվում էր Էնոսում: Ալեքսեյը դիտարկում նավակով անցավ ափի մոտով և, գետի ակունքներում անցնելով այն, միացավ զորքին: Կայսեր վախ ու հուսահատություն պատեց, երբ նա տեսավ, որ իր զորքը սկյութական բանակի նույնիսկ փոքր մասը չի կազմում և մարդկային ուժից վեր է իրեն օգնելը: Այնուհանդերձ նա չհուսահատվեց և չիջեցրեց ձեռքերը, այլ ընդհակառակը, փորձում էր ելք գտնել իրավիճակից: Չորս օր անց նա հեծվից նկատեց, որ մյուս կողմից նրան է մոտենում կուսմանական գրեթե 40.000 հոգանոց զորքը: Վախենալով, որ կուսմանները կմիանան սկյութներին և նրանց հետ միասին իրեն արյունահեղ մարտ կպարտադրեն, Ալեքսեյը դրանից որևէ այլ բան, բան իր զորքի կորուստն է, չէր սպասում, կայսրը որոշեց իր կողմ գրավել կուսմաններին, բանգի այդ նա էր նրանց իր մոտ կանչել: Կուսմանական զորքի գլխավոր առաջնորդը Թոգուրտակն **(Ղաչախական խանության համիշխան խան Թոգուրտակը (մոտ 1080-1096) – Մ. 3.)** ու Մանիակն **(Ղաչախական խանության համիշխան խան Բույակը (մոտ 1090-1161) – Մ. 3.)** էին՝ այլ ռազմունակ մարդկանց հետ միասին: Կայսրը տեսնում էր, թե ինչ բանակի կուսմաններ են մոտենում իրեն և, իմանալով նրանց մեղով բնավորությունը, վախենում էր, որ նրանք դաշնակիցների հանկարծ թշնամիների կվերածվեն և իրեն մեծ փորձանքի կհասցնեն: Դրա համար էլ նա գերադասեց, հանուն անվտանգության, ողջ զորքով լքել այդ վայրը և հետ անցնել գետով մյուս ափ, սակայն ամենից առաջ՝ իր մոտ կանչել կուսմանական առաջնորդներին: Սրանք անմիջապես ներկայացան կայսեր, ընդ որում, մյուսներից ուշ և երկարատև տատանումներից հետո, եկավ նաև Մանիակը: Ալեքսեյը հրամայեց խոհարարներին նրանց համար շքեղ սեղան բացել, նա բարեկամաբար ընդունեց կուսմաններին, լավ հյուրասիրեց նրանց, ամեն տեսակի նվերներ տվեց, իսկ հետո էլ կուսմանական առաջնորդներից երրորդներն ու պատանդներ պահանջեց, բանգի իրեն հայտնի էր այդ մարդկանց նեղ բնավորությունը: Կուսմանները պատրաստակամորեն կատարեցին Ալեքսեյի պահանջը, խոստում տվեցին և թույլտվություն խնդրեցին պաժինակների հետ մարտնչել երեք օրվա ընթացքում: Ընդ որում՝ նրանք խոստացան, որ, եթե աստված հաղթանակ շնորհի, երկու մասի կբաժանեն ձեռք բերած ողջ ավարը և կեղծ կտան կայսեր: Կայսրը նրանց իրավունք տվեց ըստ ցանկության հետապնդել սկյութներին ոչ թե երեք, այլ ողջ տասն օրվա ընթացքում և նախապես նրանց նվիրեց ողջ ավարը, որը նրանք ձեռք կբերեին հաղթանակի դեպքում: Մինչ այդ պահը կուսմանական և սկյութական զորքերը միում էին իրենց տեղերում ու կուսմանները անհանգստացնում էին սկյութական զորքին նետաձգությամբ: Չէր անցել դեռ երեք օր, երբ ինքնակալը իր մոտ կանչեց Անտիոքին, դա մի մեծատոհմիկ այդ էր, որը բնավորության վճռականությամբ գերազանցում էր շատ մարդկանց, և հրամայեց նրան գետի վրայով կամուրջ կառուցել: Շուտով հսկայական գերաններով իրար կապված նավերից կամուրջ կառուցեց: Կայսրը իր մոտ կանչեց աներձան՝ պորտոստարտոր Միքայել Դուկասին, ինչպես նաև իր եղբայր, մեծ դոմեստիկոս Արքիանտիոսին, հրամայեց նրանց կանգնել գետի ափին և թույլ տալ, որ հետևակն ու հեծելազորը անցկացնեն միաժամանակ, այլ հեծելազորից առաջ թողնել հետևակին, հետո միայն գույքը բարձած սայլեր տանող ջորիներին: Երբ հետևակն անցավ, կայսրը, վախենալով սկյութներից ու կուսմաններից և անհանգստանալով, որ նրանք անակնկալ կհարձակվեն, ավելի արագ, բան կարելի է խոսք անել, խանդակ փորեց, այնտեղ տեղակայեց հետևակը և միայն դրանից հետո հրամայեց անցնել հեծելազորին: Կանգնած գետի ափին՝ նա անձամբ հետևում էր գետանցմանը, իսկ այդ ընթացքում Մելիսսենոսը, գործելով ըստ ինքնակալի գրավոր հրամանի, հարևան երկրամասերից հետևակայիններ հավաքեց, որոնք ցլեր լծված սայլերի վրա բարձած տանում էին պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ, ու անմիջապես ուղղվեց դեպի ինքնակալը: Երբ հետևակայինները արդեն մեր ռազմիկների տեսադաշտում էին, շատ հոռոմներ նրանց սկյութական ջոկատի տեղ դրեցին, որը հարձակման է անցել ինքնակալի վրա: Մի ռազմիկ բաջուրան հավաքեց և, մատուց ցույց տալով նրանց ինքնակալին, սկսեց պնդել, թե դա

սկյութներն են: Ալեքսեյը, հավատալով նրա խոսքերին և ուժ չունենալով մարտնչել նման մեծաթիվ թշնամու դեմ, հուսահատության գիրկն ընկավ: Իր մոտ կանչելով Ռադոմիրին, դա հայտնի բուլղարական տոհմի հետևորդ մեկն էր, որը մորական կողմից ավգուստայի՝ իմ մոր, ազգականն էր, նա նրան ուղարկեց հետախուզելու այդ նորեկներին: Ռադոմիրը արագորեն կատարեց հրամանը և վերադառնալով հայտնեց, որ դրանք Մեյխսենտսի մոտեցող ռազմիկներն են: Ինքնակալը ուրախացավ և, այն բանից հետո, երբ այդ ռազմիկները հապճեպ մոտեցան, նրանց հետ միասին անցավ գետը: Ալեքսեյը հրամայեց ավելի մեծացնել խանդակը և նոր ժամանած զորքը միավորեց մնացած զորքի հետ: Այդ ընթացքում կուսմաները առանց հապաղելու մոտենան ինքնակալի կողմից լքված խանդակին և, ուղղվելով դեպի գետանցումը, այնտեղ տեղակայեցին իրենց վրանները: Հաջորդ օրը ինքնակալը գետի ափով ներքև շարժվեց՝ նպատակ ունենալով հասնել տեղաբնիկների կողմից Ֆիլակոյյան կղզվող ծանծաղուտին, սակայն այդ ընթացքում նա հանդիպեց սկյութական մի մեծ ջոկատի, հարձակվեց նրա վրա և թե՛ մարտ ընկվեց: Երկու կողմն էլ այդ մարտում մեծ կորուստներ կրեցին, սակայն հաղթանակը մնաց սկյութներին գլխովին ջախջախած կայսեր կողմը: Դրանից հետո զորքերից ամեն մեկը վերադարձավ իր ճամբարը և ողջ գիշերվա ընթացքում նրանք մնացին տեղում: Լուսաբացին նրանք ելան այնտեղից և ելան այսպես կոչված Լևունի մոտ, դա հարթավայրի վրա բարձրացող մի բլուր է, և ինքնակալը բարձրացավ նրա վրա: Քանի որ ողջ զորքի համար տեղը վերևում չէր հերիքում, կայսրը հրամայեց այդ բլրի ստորոտում խանդակ փորել, որը բավարար կլիներ ողջ զորքի համար, և այնտեղ տեղակայեց իր ռազմիկներին: Այդ ժամանակ ինքնակալի մոտ մի բանի դասալիքների հետ միասին կրկին եկավ նեանցը: Տեսնելով նրան՝ կայսրը հիշեցրեց նրա դավաճանությունն ու էլի ինչ-որ բաներ, ձերբակալեց և կապանքների մեջ առավ՝ իր հետ եղած սկյութների հետ միասին: /5/ Այսպես էր գործում կայսրը, իսկ այդ ընթացքում սկյութները, տեղակայվելով մալուրպոտանոս գետի ափերին, սկսեցին գաղտնորեն իրենց կողմը գրավել կուսմաներին՝ կոչ անելով նրանց դաշնակիցներ դառնալ: Դրա հետ միասին նրանք խաղաղության առաջարկով անվերջ դեսպաններ էին ուղարկում կայսեր մոտ: Ալեքսեյը գլխի էր ընկնում սկյութների խորամանկ մտադրության մասին և դեսպաններին խուսափողական պատասխաններ էր տալիս՝ ցանկանալով ներշնչել, որ շուտով նրան պետք է վարձկան զորք մոտենա Հոմսից, իսկ կուսմաները, բանի որ որ պեչենեգների խոստումները երկինքն ու հին, չանցան նրանց կողմը և երեկոյան դիմեցին կայսեր հետևյալ խոսքերով: «Մինչև է՛րը մենք պետք է ձգենք մարտը: Իմացիր, որ մենք այլևս մտադիր չենք սպասել և արևը բացվելուն պես կհամոտեսնեք կամ գայլի, կամ գառի միսը»: Կայսրը լսեց այդ և, ծանոթ լինելով կուսմաների վճռական բնավորությանը, այլևս չհետաձգեց մարտը: Հաջորդ օրը նշանակելով վճռական մարտը՝ նա կուսմաներին խոստացավ մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ, իսկ ինքն էլ, անմիջապես հավաքելով զորահրամանատարներին, պետնեկնատարներին և մնացած հրամանատարներին, հրամայեց նրանց ողջ ճամբարով մեկ հայտարարել նշանակված մարտի մասին: Չնայած կիրառված միջոցառումներին՝ կայսրը վախենում էր պեչենեգների և կուսմաների անթիվ բանակությունից ու վախենում էր երկու այդ զորքի միավորումից: Այդ մտքերով հաղթահարվող կայսեր մոտ, սակայն, ժամանեցին դասալիքներ լեռնային շրջաններից՝ մոտ 5.000 քաջալի և ռազմունակ այրեր: Այլևս չպատրաստվելով հետաձգել ճակատամարտը՝ կայսրը սկսեց օգնություն խնդրել Աստուծուց: Արևամուտին նա առաջինը սկսեց աղոթել, հանդիսավոր ջահայի ինչ կազմակերպեց և սկսեց համապատասխան երգեր երգել տալ...: Ելնելով քնից՝ կայսրը լիովին զինեց զորքի թեթև ջոկատները, ճիշտ է, որոշ ռազմիկների հագրեց միայն երկաթի գույնով ներկված շորեր ու գլխանոցներ, բանզի երկաթյա զրահները բոլորի համար չէին հերիքում: Առավոտվա առաջին իսկ ժպիտի հետ միասին նա լիովին զինված ելավ մարզագետնից և հրամայեց մարտի ազդանշանը տալ: Այսպես կոչված Լևունիայի ստորոտում, այդ վայրը... **(ընագրում բացթողում է - Մ.Հ.)**, նա տեղաբաշխեց զորքը և այն շարեց ըստ ճակատների: Փառահեղ պայծառությանը ինքնակալը կանգնեց մարտակարգի առջևում, աջ թևի հրամանատարությունն ընդունեց Փետրոգիոս Պալեոլոգոսը, ձախիսը՝ Կոնստանտին Ղալասինը, իսկ կուսմաներից աջ լիովին զինված իր ռազմիկների հետ միասին կանգնեց Նեանտարան: Տեսնելով, որ ինքնակալը շարում է զորքը՝ կուսմաները ևս զինվեցին և իրենց մոտ ընդունված մարտական կարգն ընդունեցին: Նրանցից ձախ գտնվում էր Ուզը և, ճակատով դեպի արևմուտք՝ Ումբերտոպոլոսը՝ կելտերի հետ միասին: Կարծես փակվելով սեփական զորքը ջոկատներով և շրջապատելով այն հեծյալ ջոկատների կուռ շարքերով՝ ինքնակալը կրկին հրամայեց շեփոկով մարտի ազդանշան տալ: Խոռոմները, վախենալով սկյութական անթիվ զորքից և փակ ալյուրի անթիվ բանակությունից, որոնք սկյութները օգտագործում էին պատնշի փոխարեն, միաձայն ողորմություն խնդրեցին Աստուծուց և, թողնելով սանձերը, մարտի նետվեցին սկյութների դեմ, ընդ որում կայսրը սլանում էր բոլորից առաջ: Ճակատը մանզադաձև տեսք ընդունեց ու մի պահ, ըստ պայմանավորված ազդանշանի, ողջ զորքը, այդ թվում նաև կուսմաները, նետվեցին սկյութների վրա: Սկյութական գլխավոր հրամանատարներից մեկը հասկացավ, թե ինչով դա կարող է ավարտվել և մի բանի սկյութների ուղեկցությամբ ներկայացավ կուսմաներին, չէ՞ որ նրանք մի լեզվով էին խոսում: Չնայած կուսմաները համառորեն մրցակցում էին սկյութների հետ, այնուհանդերձ նա նրանց նկատմամբ ավելի շատ վստահություն էր տածում, բան իրոմների, և ուզում էր կայսեր առաջ օգտվել նրանց միջնորդությունից: Ինքնակալը նկատեց այդ և սկսեց անհանգստանալ, որ հանկարծ մյուս սկյութները ևս չանցնեն նրանց կողմը ու դրանով իսկ իրենց կողմը չգրավեն կուսմաներին և չհամոզեն նրանց իրոմեական բանակի դեմ ուղղել ինչպես իրենց մտքերը, այնպես էլ ձիերին: Դրա համար էլ կայսրը, որը միշտ կարողանում էր էյք գտնել ծայրահեղ իրավիճակից, անմիջապես հրամայեց կայսերական դրոշակակիրին դրոշը ձեռքից անսպնչել կուսմանական ճամբարում: Այդ ժամանակ սկյութական մարտակարգն արդեն ճեղքվել էր, երկու զորքն իրար էր խառնվել՝ ձեռնամարտում և սկսվել էր կոտորածը, որի նմանը ոչ-ոք երբեք վկա չէր եղել: Թրերի սարսափելի հարվածները խոցում էին արդեն իսկ աստվածային գայլույթի գոհ դարձած սկյութներին, խոցողները անվերջ պատում էին գեները և դադարում էին միայն հոգնելուց հետո: Ինքնակալը ևս իր ձիով միջոցվեց թշնամու շարքերի խորքերը: Նա չփոթի էր մտնում մարտղական ջոկատներ, հարվածներ էր հասցնում դիմադրել փորձողներին, իսկ հեռվում գտնվողներին էլ վախեցնում էր գոռոցներով: Երբ Ալեքսեյը տեսավ, որ արդեն կեսօր է և արեգակի ճառագայթները ուղղահայաց են ընկնում, նա հեռանետներին հետևյալ բանն արեց: Իր մոտ կանչելով մի բանի ռազմիկների՝ նա հրամայեց նրանց խնդրել գլուղացիներին ջրով լցնել կաշվե տիկերը և իրենց ջորիների վրա բերել դրանք: Երբ ջուր տանող գլուղացիներին տեսան նրանց կողքինները, չնայած, որ ոչ-ոք չէր խնդրել նրանց այդ անել, իրենք էլ նույնը սկսեցին անել՝ սկսելով տարբեր տարաներով, տիկերով ու ձեռքի տակ եղած նման բաներով ջուր բերել, որպեսզի թարմացնեն մեր ռազմիկներին, որոնք զոռոցներով էին նրանց սկյութական սարսափելի տիրապետումից: Մի քիչ ջուր խմելով՝ իրոմները շարունակեցին մարտը: Այդ օրը մի տարօրինակ բան եղավ՝ կործանվեց մի ողջ ժողովուրդ իր կանանցով ու երեխաներով հանդերձ, ժողովուրդ, որի թիվը ոչ թե ինչ-որ տաս հազար հոգի էր կազմում, այլ՝ հսկայական թվերով էր բնութագրվում: Դա ապրիլի 29-ին էր, շաբաթվա երրորդ օրը: Այդ կապակցությամբ բյուզանդացիները սկսեցին մի ծաղրալից երգ երգել, թե. «Մեկ օրվա պատճառով սկյութներին չլիճակվեց տեսնել մայիսը»: Արևամուտին, երբ բոլոր սկյութները, այդ թվում նաև ինչպես ու երեխաները, սրի ճարակ դարձան, իսկ նրանցից շատերն էլ գեղվեցին, կայսրը հրամայեց նահանջ շեփոկել և վերադարձավ իր ճամբար: Այդ ժամանակ ողջ պատահածը նրան պետք է հրաշքի պես մի բան թվար, բանզի իր ժամանակին, ելնելով Բյուզանդիոնից սկյութների դեմ ու հետը տանելով պարաններ ու գոտիներ, որպեսզի այդ կերպ կապի և իր տուն բերի գերիներին, վերինի կաթնով հակառակը եղավ և Դրիստրայի մոտ Աստված սանձեց իրոմների գոռոզությունը: Ավելի ուշ, սակայն, այն ժամանակ, որի մասին ես եմ պատմում հիմա, Աստված, տեսնելով, որ իրոմները վախով են պատված, կորցրեց են փրկության ամեն մի հույս և ուժ չունեն դիմադրել մեծաթիվ թշնամիներին, անակնկալ նրանց հաղթանակ շնորհեց ու ահա հիմա նրանք կապում, խոցում և գերեվարում էին սկյութներին, ավելին, չափմանապակվելով դրանով, բանզի այդ ամենը տեղի էր ունենում նաև փոքր ճակատամարտերի ժամանակ, մեկ օրում ոչնչացրին մի ողջ բազմահազարանոց ժողովուրդ: /6/ Կուսմանական և սկյութական ջոկատներն հեռացան իրարից և, երեկոս վրա հասնելու պես, ինքնակալը հիշեց ուսուցիչի մասին: Այդ ժամանակ նրան ներկայացավ գայլաքաջ Մինեսիոսը և ասաց հետևյալը. «Ի՛նչ է կատարվում, ի՛նչ նոր կարգեր են, ամեն ռազմիկ երեսուն ու ավել գերի սկյութ ունի, իսկ նրանց հենց կողքին էլ սկյութների ամբոխն է: Եթե իրենց ռազմիկները քնեն, սկյութները կազատեն իրար և, ճանկելով կարծ սրերը, կսպանեն իրենց պահակներին: Ի՛նչ կլինի այդ ժամանակ: Հրամայիր, ինչքան հնարավոր է շուտ, սպանել բոլոր գերիներին»: Կայսրը խստորեն նայեց Մինեսիոսի վրա և ասաց. «Սկյութները ևս մարդիկ են: Թշնամիները ևս արժանի են ողորմածության ու ես չգիտեմ, թե ինչի՞՝ մասին ես դու մտածում, երբ նման բաներ ես ասում: Դրանից հետո Ալեքսեյը գայլաքաջ թշնամիները համարեց շարունակող Մինեսիոսին ու միաժամանակ հրամայեց բոլոր ռազմիկներին հասցնել իր հրամանը մի տեղ հավաքել սկյութական գեները և ուշադիր հսկել գերիներին: Նման հրահանգներ տալով՝ կայսրը հանգիստ անցկացրեց գիշերվա մնացած մասը: Սակայն գիշերապահակի կեսին ռազմիկները, ենթարկվելով աստվածային ձայնին, կամ էլ ինձ անհայտ մեկ այլ պատճառով, սպանեցին գրեթե բոլոր գերիներին: Կայսրը իմացավ այդ մասին առավոտյան, անմիջապես էլ կասկածեց Մինեսիոսին և կանչեց իր մոտ: Մայրելով սպառնալիքներով՝ Ալեքսեյը որպես մեղադրանք Մինեսիոսին ասաց. «Դա քո ձեռքի գործն էր»: Եվ չնայած Մինեսիոսը երդվեց, որ ոչինչ մասին չգիտի, Ալեքսեյը հրամայեց շղթայել նրան: «Թող իմանա՞», ասաց կայսրը. «Թե ինչպիսի չարիք եմ միայն շղթաները, այդ դեպքում այլևս երբեք մարդկանց նկատմամբ նման խիստ վճիռներ չի արձակի»: Եվ Ալեքսեյը կպատժեց Մինեսիոսին, եթե նրան չներկայանային ազնվականները, որոնք ինքնակալին ազգական ու խնամի էին գալիս, և բոլոր միասին չխնդրեին ողորմալ Մինեսիոսին: Այդ ընթացքում կուսմաների մեծ մասը, վախենալով, որ ինքնակալը գիշերով հանկարծ ինչ-որ բան չանի իրենց դեմ, վերցրեցին ողջ ավարը և գիշերով ընկնեցին Դանուբիա տանող ճանապարհը: Իր հերթին կայսրը, ձգտելով հեռանալ մի վայրից, որտեղ տարածված էր դիակներին ելող ծանր հոտը, լուսաբացին ելավ ճամբարից և ուղղություն բռնեց դեպի Կալա-Դենդրա, որը խորինքից 18 ասպարեզ հեռու էր գտնվում: Ճանապարհին նրան հասավ Մեյխսենտսը, որը չէր հասցրել ժամանել ճակատամարտի պահին, բանի որ զբաղված էր կայսեր հիշատակված նորակոչիկներին ուղարկելով» (Ամնա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 8, մաս 3-6):

«Մի բանի օր անց Հունաց արքա Ալեքսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) բաց արեց իր գանձատունը և հրովարտականեր հրապարակեց իր բովանդակ թագավորության սահմաններում: Նա հսկայական զորահավաք կատարեց՝ ավելի մեծ, քան Նախորդը: Իսկ պաժինակների թագավորը իր ողջ ժողովրդով բանակել էր Կոստանդնուպոլսի պատերի տակ՝ Նպատակ ունենալով տիրանալ հունաց թագավորությանը: Նա 600.000 սպառազեն զինվորներով, իր ողջ ազգով և որդիներով շարժվեց քաղաքի վրա: Ալեքսը, լսելով դա, հավատացյալ ողջ ժողովրդով ութ օր աղոթեց: Հայոց 537 թվականն էր և այդ օրերին Ալեքս կայսրը 300.000 հոռոմներից և հռոմեացիներից, հայերից ու բուլղարներից բաղկացած իր զորքով հարձակվեց պաժինակների զորքերի վրա: Երկու թագավորները, այդ օրը բախվելով միմյանց, կատաղի և ահավոր մարտ տվեցին: Պաժինակները բոլորն էլ աղետնալիներ էին, նրանք մարտ էին վարում սայլերի վրայից, մեծ ու զարմանալի կորովով, բայց Ալեքսի հրամանով նրանց սայլերը կրակի տվեցին և հրո ճարակ դարձրին: Ալեքս կայսրն, ահա, այս ճանապարհով հաղթեց պաժինակների զորքերին, նրանք գլխովին փախուստի մատնեց, սրի քաշեց և քարոջ տվեց: Ալեքսը սպանեց պաժինակների թագավորին, բնաջնջեց նրա բովանդակ գործը, նրանց որդիներին ու կանանց սրի քաշեց և բազում ավարով ու գերիներով վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ պաժինակները հարձակվեցին Կոստանդնուպոլսի վրա, իսկ Ալեքսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) զինեց իր զորքին և արդթեով աջակցեց նրան՝ ողջ ութ օր դուրս չգալով եկեղեցուց: Դրանից հետո նա հարձակվեց պաժինակների վրա և սարսափելի ճակատամարտ եղավ: Պաժինակները մարտնչում էին նետերով՝ իրենց սայլերի վրայից, ու դա անում էին զարմանալի վարպետությամբ: Այդ ժամանակ Ալեքսը հրամայեց նավթ լցնել ու այրել սայլերը: Ահա այս կերպ նա հաղթեց նրանց ու փախուստի մատնեց, իսկ հունական զորքը, ոչնչացնելով կանանց ու երեխաներին, մեծ ավարով հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ օրերին Պեժենեկի թագավորը 600.000 հոգով եկավ Կոստանդնուպոլիս՝ Ալեքսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) վրա: Ութ օր աղոթելով բրիստոնյաները նրանց բոլորին բնաջնջեցին՝ կրակ գցելով նրանց սայլերի վրա, որոնցով նրանք եկել էին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 61):

³⁴⁰⁷ «Ձմռան վերջում, երբ զարնանային արեգակը արդեն սկսում էր ժպտալ Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) Էպիդամարիոսի կանչեց իր աներձագ Հովհաննես Դուկասին և նրան նշանակեց Նավատորմի դուքս: Հովհաննեսին հանձնելով ընտրյալ ցամաքային զորք՝ կայսրը հրամայեց նրան ցամաքով շարժվել Չախանի դեմ, իսկ Նավատորմի ղեկավարները հանձնեց Կոնստանդին Դալասսին և հրամայեց նրան լողալ ափի մոտով: Միաժամանակ մոտենալով Միտլենային՝ զորքը գործադրեց պետք է երկու կողմից՝ ցամաքից ու ծովից, մարտ տալին Չախանին: Մոտենալով Միտլենային՝ Դուկասը անմիջապես փայտյա աշտարակներ կառուցեց և, օգտագործելով դրանք որպես հիմք, սկսեց համառ հարձակումներ գործել բարբարոսներին վրա: Չախանը, որը մինչ այդ Միտլենայի պաշտպանությունը հանձնել էր իր եղբայր Գալապոցային, հապճեպ ինքը եկավ, շարեց զորքը և անձամբ մարտի մեջ մտավ Դուկասի դեմ, բանգի հասկանում էր, որ Գալապոցայի ուժերը չեն հերիքի նման փառահեղ ռազմիկի դեմ պայքարելու համար: Համառ ճակատամարտ սկսվեց, որն ավարտվեց միայն գիշերը վրա հասնելուն պես: Այդ պահից սկսած Դուկասը երեք ամսվա ընթացքում արևածագից մինչև արևամուտ առանց դադարի հարձակում էր գործում Միտլենայի վրա ու հերոսաբար մարտնչում էր Չախանի դեմ, սակայն նրա ջանքերը արդյունք չէին տալիս: Ինքնակալը, լսելով այդ մասին, զայրանում ու ներվում էր: Մի անգամ, հարցնելով Միտլենայից ժամանած մի ռազմիկի մարտերի մասին և իմանալով, որ դրանք Դուկասին որևէ օգուտ չեն տալիս, կայսրը հարցրեց նրան, թե ո՞ր ժամին են սովորաբար մարտի մեջ մտնում Չախանի դեմ: Վերջինս պատասխանեց, թե. «Մեր զորքը մարտի մեջ է մտնում արեգակի առաջին ճառագայթների հետ միասին»: Կայսրը, որը կարողանում էր ավելաբար զործի ելույթները, հենց այդ պահից էլ հասկացավ անհաջողության պատճառը և անմիջապես նախկին գրեց Դուկասին, որտեղ խորհուրդ էր տալիս նրան հրաժարվել առավոտյան Չախանի դեմ մարտի մեջ մտնելուց, բանգի այդ դեպքում նա ստիպված միանգամից մարտնչում է երկու հակառակորդների՝ արեգակի ճառագայթների ու Չախանի դեմ: Նա խորհուրդ տվեց թշնամու վրա հարձակվել միայն այն ժամանակ, երբ արեգակը, անցնելով գենիսով, դեպի մայրամուտ կբեքվի: Նա այդ նախադեպ հանձնեց այդ ռազմիկին, մի բանի անգամ կրկնեց իր խորհուրդը և վերջում վճռականորեն ասաց. «Եթե թշնամիների վրա հարձակվեք կեսօրից հետո, ապա անմիջապես հաղթանակի կհասնեք»: Ռազմիկը այդ ամենը փոխանցեց Դուկասին, որը նույնիսկ մանր հարցերում երբեք աջաթող չէր անում կայսեր խորհուրդները: Հաջորդ օրը բարբարոսները, ինչպես սովորաբար, զինվեցին, սակայն հակառակորդը չէր հայտնվում, բանգի հռոմեական ջոկատները, ըստ ստացած հրահանգի, չէին ելնում ճամբարից: Այդ պատճառով էլ նրանք որոշեցին, որ այդ օրը մարտ չի լինի, հանեցին վրայից զենքերը և մնացին տեղում, սակայն Դուկասը անգործ չմնաց: Երբ արեգակն արդեն հասել էր գենիսին, նա իր ռազմիկների հետ արդեն զինված էր, իսկ երբ այն թեքվեց դեպի մայրամուտ, նա ռազմական կարգով շարեց զորքը և, մարտակոչեր արձակելով ու բարձր գոռալով, անակնկալ հարձակվեց բարբարոսների վրա: Չախանը, սակայն, չշփոթվեց և, անմիջապես լավ զինվելով, մարտի մեջ մտավ հռոմեացիների դեմ: Այդ ժամանակ ուժեղ բախի փչեց և, երբ բանը հասավ ձեռնամարտի, փոշու ամպը մինչև երկինք բարձրացավ: Մասամբ կուրացնող արեգակի, մասամբ էլ բամբ պատճառով, որն այդ օրը փոշի էր բարձրացնում, ինչպես նաև այն պատճառով, որ այս անգամ հռոմեացիների հարձակումը սովորականից ուժեղ էր, բարբարոսները պարտություն կրեցին և թիկունք դարձրին: Դրանից հետո Չախանը, այլևս ի վիճակի չլինելով դիմանալ պաշարմանը և ուժեր չունենալով անընդհատ մարտերի համար, առաջարկեց խաղաղություն միայն այն պայմանով, որ նա խնդրեց իրեն թույլ տան ազատորեն հեռանալ Սմիռնա: Դուկասը համաձայնեց և երկու պատանդներ վերցրեց մեծատոհմիկ սատուրակների թվից և, բանի որ Չախանը ևս պատանդներ էր ուզում, ուժեղ նրան Եվթորվիոսին և Մանուիլ Բուտունուսին՝ երկուսն էլ բաջ ու ռազմունակ մարդիկ, պայմանով, որ Չախանը, հեռանալով Միտլենայից, որևէ բռնություն չի գործադրի բնակիչների նկատմամբ և նրանց իր հետ Սմիռնա չի տանի: Իր կողմից Դուկասը խոստացավ թույլ տալ նրան առանց խոչընդոտի հեռանալ Սմիռնա: Նրանք իրար երդումներ տվեցին և Դուկասն արդեն չէր անհանգստանում, որ հեռացող Չախանը որևէ վնաս կհասցնի Սմիռնային, իսկ նա էլ՝ որ անցումի ժամանակ հռոմեական Նավատորմը իրեն կանհանգստացնի: Ինչպես խեղճեցինք չի սովորի ուղիղ քայլել, սակայն, այնպես էլ Չախանը չհրաժարվեց ի մտադրություններից: Նա փորձեց միտլենցիներին իրենց կանանց ու երեխաների հետ հեռը տանել, իսկ այդ ընթացքում Կոնստանդին Դալասսինը, այդ ժամանակ տալաստկրատոր, որը Դուկասի հրամանի համաձայն դեռ չէր հասցրել Նավերով խարիսխ գցել ինչ-որ մի հրվանդանի մոտ, իմացավ տեղի ունեցողի մասին, ներկայացավ Դուկասին և թույլտվություն խնդրեց մարտի մեջ մտնել Չախանի դեմ: Դուկասը, սակայն, պահելով երդումը, դանդաղում էր որոշումը ընդունել: Դալասսինը պնդում էր իրենը և ասում. «Երդումն տվել ես դու, ուր մենք այդ ժամանակ այդտեղ չենք եղել: Այդ դու էլ պահիր քո երդումը, այն դեպքում, երբ ես ներկա չեմ եղել, չեմ երդվել և, ոչինչ չգիտենալով ձեր պայմանավորվածության մասին, մարտի մեջ եմ մտել Չախանի դեմ»: Եվ ահա, երբ Չախանը հեռացավ և ուղիղ ճանապարհով ուղղություն բռնեց դեպի Սմիռնա, ավելի արագ, քան խոսքը կսովեր, Դալասսինը հասավ նրան: Նա անմիջապես հարձակվեց Չախանի վրա և սկսեց հետապնդել նրան, իսկ Դուկասը գնաց Չախանի մնացած Նավատորմի մոտ և այն պահին, երբ այն հեռանում էր, զավթեց Նավերն ու բարբարոսների ձեռքից ազատեց գերիներին և ռազմագերիներին, որոնք շղթայված վիճակում պահվում էին Նավերի վրա: Այդ ընթացքում Դալասսինը զավթեց Չախանի շատ ծովահենական Նավեր և հրամայեց դրանց անձնակազմերին թիավարների հետ միասին կյանքից զրկել: Այդ ժամանակ նաև ինքը՝ Չախանը, հազիվ խույս տվեց գերությունից, բանգի այդ ճարպիկը, զգալով վտանգը, անցավ մի թեթև Նավի վրա և աննկատ սողոսկեց: Կանխատեսելով իրադարձությունները՝ Չախանը Նախապես հրամայել էր թուրքերին, որոնք գտնվում էին ցամաքում, տեղակայվել հրվանդանի վրա և սպասել, մինչև ինքը բարեհաջող Սմիռնա չի հասնի կամ էլ, հանդիպելով թշնամիներին, ապաստան որոնելով Նավով այդ հրավարդանի մոտ խարիսխ չի գցի: Եվ Չախանը չսխալվեց իր հաշվարկներում, բանգի, մոտենալով այդ հրվանդանին, նա հանդիպեց իրեն սպասող թուրքերին, ճանապարհ բռնեց դեպի Սմիռնա և շուտով տեղ հասավ» (Աննա Կոմենեսու «Ալեքսիական», գիրք 9, մաս 1):

³⁴⁰⁸ «Վերադառնալով հաղթանակով՝ Դալասսինը հանդիպեց մեծն Դուկասի հետ, իսկ սա դրանից հետո ամրացրեց Միտլենան և հռոմեական Նավատորմի մեծագույն սանս ուղղեց այդ ժամանակ դեռևս Չախանի իշխանության տակ գտնվող կղզիների դեմ: Սա հասցրել էր դրանցից շատերը զբաղեցնել: Գործով տիրելով Սամոսին և մի քանի այլ կղզիների՝ նա վերադարձավ արքայանիստ քաղաք» (Աննա Կոմենեսու «Ալեքսիական», գիրք 9, մաս 1):

³⁴⁰⁹ «Բուզանը, հասնելով Նիկիային, բազում փորձեր կատարեց տիրել քաղաքին, սակայն, չնայած դրանց, Աբուլ-Կասիմի արիական դիմադրության պատճառով արդյունքի չհասավ և այդ ժամանակ, կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ից – Մ.Ֆ.**) օգնություն խնդրելով և ստանալով այն, ցանկացավ տիրել այլ քաղաքների ու ավանների և Նախանցեց Լամպակս» (Աննա Կոմենեսու «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 11):

«Հայոց 541 թվականին Դուզանը պարսից զորքի ընդհանուր զորահավաք արեց և, իր հետ վերցնելով մեծ ամիրաներին, Ամսիդոքի ու Հայեպի կառավարիչներ Ադրիանին (**Ամսիդոքի Էմիրության Էմիր Յադի Սիանին (1088-1098) – Մ.Ֆ.**) և Արմազուրին (**Հայեպի Էմիրության Էմիր Ադ-Սոնուրին – Մ.Ֆ.**), անհամար զինվորներով եկավ, գնաց հռոմեոք երկիրը: Նա հարձակվեց Նիկիա կոչված հռչակավոր քաղաքի վրա: Սին հույսերով խելջարկված՝ նա մտածում էր գնալ և գրավել Կոստանդնուպոլսի անառիկ քաղաքը, այն քաղաքը, որ Չախանի պահպանությանն անասան կանգնած է տեղում: Նա մի քանի օր մնաց այնտեղ, բայց ոչինչ չկարողացավ անել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³⁴¹⁰ «Հայոց 542 թվականին Դամասկոսի սուլթան Դուռչը (**Դամասկոսի Էմիրության Էմիր Տուտուչը – Մ.Ֆ.**)՝ Աբասլանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) որդին և Սելիբ-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության Սելիբ-Շահի – Մ.Ֆ.**) եղբայրը, զորահավաք արեց և, բազում

գործերի գլուխն անցած, ուզեց մուտք գործել պարսից երկիրը, որ տիրանա իր եղբոր՝ Մելիք-Շահի, թագավորական գահին: Մտնելով Անտիոք՝ նրան երկրպագության եկավ բաղաբեի ամիրան **(Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը - Մ.Ֆ.)**: Այնուհետև նա գնաց Չալեպ, որտեղ նրան երկրպագության եկավ ամիրա Աղսնուգյունը **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)**, որից հետո Ղուշը գնաց պարսից երկիրը: Այդ տարին արաբների երկրում անհամար զինվորների զորահավաք եղավ, շուրջ 400.000 հոգի՝ ողջ Բեբելուն եկավ Մոսուլ գավառը: Արաբների զորքերի հրամանատարը Աբրեհիմն էր **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշը (1090-1093) - Մ.Ֆ.)**, իսուրեղի **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլամիր-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.)** որդին և Շերեփ-Տոյի **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Շարաֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.)** եղբայրը: Ղուշ սուլթանը հասավ Նաբին կղզվող բաղաբե, կատաղի մարտ տալով գրավեց Սծբինը, այն է՝ Նաբինը, և ողջ բաղաբեն ավարի առավ:» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յայոց 542 թվականին Դամասկոսի տիրակալ Ղուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)**, Ալի-Արսլան սուլթանի **(Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Մուրադի - Մ.Ֆ.)** որդին և Մելիք-Շահի **(Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.Ֆ.)** եղբայրը, մեծաբանակ բանակ հավաքեց և տարավ Անտիոք բաղաբեի վրա: Նա իրեն միացրեց Անտիոքի ու Չալեպի տերերին **(Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանին և Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրին - Մ.Ֆ.)**, որից հետո ուղղվեց Պարսկաստան: Հավաքվեց նաև պարսկական բանակը, անթիվ ռազմիկների բանակությամբ, իսկ Բաբելունի ողջ զորքը եկավ Մոսուլ: Արաբական զորքի հրամանատարը խուրեղի **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլամիր-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.)** որդի Բրեգին **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշը - Մ.Ֆ.)** էր: Ղուշը հասավ Սծբինին և գրավեց այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Թաջ-Էդ-Դուլան **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** նամակագրական կապ հաստատեց Կասիմ Էդ-Դուլայի **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրի - Մ.Ֆ.)**, Յագի-Սյանի **(Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը - Մ.Ֆ.)** ու Բուզանի հետ՝ դրդելով նրանց ենթարկվել իրեն, որպեսզի բոլորը միասին մեկնեն Նվաճելու իր եղբոր երկրները: Նա դարձավ երկրի տիրակալ, իսկ նրանք անցան նրա կողմը և սկսեցին նրա անունով խույթաբ հռչակել բոլոր մարզերում: Թուլութը զարգացավ ելավ Չիդրի 486 թվականի սկզբին և այդ ժամանակ էլ հենց նրան միացան Կասիմ-Էդ-Դուլան, Յագի-Սյանը և Բուզանը, ու վստահեց նրան Աղ-Սոնկուրը: Թաջ-Էդ-Դուլան Նվաճեց Ռաբբան և Նիսիբիսը» (Բենավ-Էդ-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

«Չիդրի 486 թվականին Տուտուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** դուրս եկավ Դամասկոսից՝ ձեռք բերելու համար սուլթանությունը իր եղբոր՝ Մելիք-Շահի **(Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.Ֆ.)**, մեռնելուց հետո: Նրա հետ համաձայնվեց Չալեպի տեր Ալ-Սոնկուրը **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)**, նրա անունով բարոգ կատարել տվեց նաև Անտիոքի տեր Բադի Սիանն **(Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը - Մ.Ֆ.)** և Ուռհայի տեր Պուզանը: Տուտուշը Ալ-Սոնկուրի ընկերակցությամբ առաջացավ և գնեքի ուժով գրավեց Նիզիբիսը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴¹¹ «Չիդրի զորքը, որ սուլթանի հետ էր, մոտ 10.000 սառնիկ կոտորեց: Արաբների զորքանակը եկավ, հասավ Սծբինի սահմանները և իջավ Չեբուեց կղզվող վայրը: Սուլթանը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** դիմեց Ուռհա և, մեծ երդում տալով, բազմաթիվ զորքերով իր մոտ բերեց Պուզան ամիրային, որից հետո դիմեց պատերազմի ընդդեմ տաջկաց թագավորի **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշի - Մ.Ֆ.)**: Երկու թագավորներն իրար հանդիպեցին Սծբինի դաշտում և մեծ ջարդ տվեցին: Կատաղի մարտում սուլթանը փախուստի մատնեց արաբների զորքերին, սրով հետապնդեց և նրանց թագավոր Աբրեհիմին գերի վերցրեց: Վերջինիս գլխից նետահար էին արել, նետը թափվով ձեղքել էր նրա պողպատե սաղավարտը և ստացած վերքից նա մեռավ: Սուլթանի զինվորները գերեցին արաբների կանանց ու երեխաներին, բռնեցին, տարան նրանց անասնափոխերը և ձիերի բոլոր երամակները: Ղուշ սուլթանը մեծ հաղթանակով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուլթանի հետ եղող հայկական զորքը կոտորեց տաջիկներին՝ գրեթե 10.000 հոգի: Արաբների զորքը հասավ Սծբինին, իսկ սուլթան Բաբարուրը **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուրը (1094-1104՝ միանձնյա, 1104-1105՝ համիշխան) - Մ.Ֆ.)** մարդիկ ուղարկեց Պուզանի մոտ և, երդումով հաստատելով, նրան կանչեց իրեն օգնության: Այդ ժամանակ Բաբարուրը հարձակում սկսեց Սծբինի դաշտում տեղակայված արաբական բանակի վրա, որից հետո ճակատամարտի ժամանակ արաբները դիմեցին փախուստի, իսկ նրանց հրամանատարը սպանվեց: Պարսիկները զորքը խոշոր ավարով վերադարձավ իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իբրահիմ իբն Կուրեշը **(Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշը - Մ.Ֆ.)** հավաքեց իր ուժերը և պատրաստվեց դիմախոսել Թաջ-Էդ-Դուլային **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշին - Մ.Ֆ.)**: Երկու զորքերը հանդիպեցին Դարայում, բայց հետո նրանք վերադարձան ելման դիրքեր: Դրանից հետո էմիր Կասիմ-Էդ-Դուլան **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)** եկավ ու միջոցով Իբրահիմի զորքի կենտրոնի մեջ: Արդյունքում բեղվիները չդիմացան ու դիմեցին փախուստի: Մնացած զորքը ևս հետևեց նրանց և սպանվեց մոտ 10.000 հոգի: Իբրահիմ իբն Կուրեշը, նրա իորեղբայր Սուլեյմը և այլք գերվեցին: Թաջ-Էդ-Դուլան անխնայ ոչնչացրեց նրանց և գերեց նրանց հարեմները, որտեղ շատ գեղեցկագույն կին-բեղվիներով վախից ինքնասպան եղան: Դրանից հետո Թաջ-Էդ-Դուլան հրամայեց Սահմուդ իբն Շարաֆ-Էդ-Դուլային հանձնել գերի ռազմիկներին, որոնք շրջապատում էին սրան մարտից առաջ **(հատվածն անհասկանալի է - Մ.Ֆ.)**, և որպես իբրեւ հանձնեց նրան Նիսիբիսը» (Բենավ-Էդ-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

³⁴¹² «Ղուշ սուլթանի **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշի - Մ.Ֆ.)** բանակը աստիճանաբար ստվարացավ և ողորդեց արևելքի դաշտերն ու բլուրները: Պարսիկների սուլթան Պարկիարուրը՝ Ղուշի եղբորդին **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուրը - Մ.Ֆ.)**, լսելով այդ բոլորի մասին, անթիվ ու անհամար զորքով եկավ իր իորեղբոր դեմ պատերազմի: Ղուշը, լսելով Պարկիարուրի գալստյան մասին, նախապատրաստություն տեսավ նրա դեմ դուրս գալու: Այն ժամանակ Պուզանն ու Աղսնուգյունը **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)**, իրենց զորքերով զիջեց ժամանակ ընդգծելով Ղուշի դեմ, միացան Պարկիարուրին: Սրանց նենգությունն իմանալով՝ Ղուշն այլևս չհամարձակվեց պատերազմ տալ և վերադարձավ իր երկիրը՝ մտնելով սեփական Դամասկոս բաղաբե: Ապա նա գնաց ու հպատակեցրեց Տրապիսիս բաղաբե և ծովափնյա բոլոր բաղաբեները: Այդ շրջանում նա մնաց վեց ամիս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուլթանի **(Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.Ֆ.)** մահից հետո բոլոր ազգերի մեջ խռովություն ընկավ, բանգի 4 ամիս անց նրա եղբայր Ղուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** և որդի՝ Բերքիարուրը **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուրի - Մ.Ֆ.)**, մարտի ու պատերազմի ելան ու ամենայն բարիքի դեմը կտրեցին, բանգի, հանուն այն բանի, որ իրենք տիրեն, սկսեցին սպանել ոչ միայն զինված մարդկանց, այլև՝ այլոց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Մելիք-Շահի **(Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.Ֆ.)** եղբայր Տաջ-Էդ-Դուլա Թուլութը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** իշխեց Մոսուլում, Նիսիբիսում, Մայնիարկերում, Անդիթում, Դամասկոսում և հասավ մինչև Անտիպատական: Դրանից հետո նա գնաց, որ հանդիպի սուլթան Բաբարուրի՝ իր եղբոր որդու **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուրի - Մ.Ֆ.)**, հետ: Նրանք հանդիպեցին Թափրիզի մոտ գտնվող Սաադաբադ վայրում: Դրանից հետո Թուլութը վերադարձավ Դամասկոս, իսկ էմիրներ աղ-Սոնկուրը **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)** և Բուզանը ծառայության անցան Բաբարուրի մոտ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** վերջացրեց արաբների հետ իր գործերը և Մոսուլի ու այլ վայրերի Նվաճումը, Ռաբիա Բ ամսին եկավ Դիար Բաբը և իբն Մարուանի **(Մովսևյանների էմիրության էմիր Մանսուրը - Մ.Ֆ.)** ձեռքից վերցրեց Նիսիբիսը ու ողջ Դիար Բաբը: Այնտեղից նա գնաց Անտիպատական...: Այս տարի Ջուլմադա Կ ամսին սպանվեց Կասիմ ալ-Դաուլա Ալ-Սոնկուրը **(Չալեպի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)**, Մոսուլի մեր թագավորների նահատակ Չանգի իբն Ալ-Սոնկուրի **(Չանգյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ Չանգի - Մ.Ֆ.)** որդիների պապը: Երբ Տուտուշը գրավեց հառախը և Եդեսիան, շարժվեց դեպի Ջագիրա, որին ամբողջովին շրջաճեց, ապա գրավեց Դիար Բաբըն ու խալաթը, որից հետո նա դիմեց դեպի Անտիպատական և բոլոր բաղաբեները Նվաճեց...: Իբրահիմ իբն Յաննայի **(Յաննայանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Յաննայի (1093-1109) - Մ.Ֆ.)** Ամիրին տիրանալու պատճառն այն էր, որ երբ Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշը տիրել էր Դիար Բաբրին, այն հանձնել էր նրան և այդպես էլ մնացել էր նրա ձեռքում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մելիքշահ սուլթանը **(Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.Ֆ.)** իր եղբոր Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշին, որպես պարզևանյան տիրույթի շրջաճեց նահանգներով շնորհել էր Դամասկոսը, ինչպես նաև Տիբերիան և Երուսաղեմը: Սուլթանի մահվանից հետո, երբ երկպառակություններ սկսեցին նրա մանկահասակ որդիների միջև, Տուտուշը իր գնդերը հավաքեց և շարժվեց դեպի Չալեպ, ուր նստում էր Կասիմ ալ-Դաուլա Ալ-Սոնկուրը: Վերջինս դաշինք կնքեց նրա հետ և Չալեպում ուղղաթիվ խույթաբայի մեջ հիշեց նրա անունը: Նույն տարվա Ռաբիա Բ ամսին Տուտուշը շարժվեց դեպի Նիսիբիս ու գրավեց այն, ինչպես նաև Դիար Բաբրի բոլոր բաղաբեները, ապա գնաց Անտիպատական» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Չիդրի 486 թվականին Տուտուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.)** գնաց և գրավեց Դիարբաբը, ապա շարժվեց դեպի Անտիպատական: Այդ երկրների մեծ մասի վրա նախապես տարածվում էր Բերքիարուրի **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո**

համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.) իշխանությունը և վերջինս իր հորեղբայր Տոռուշի ձեռնարկությունը արգելելու համար արշավեց Նրա դեմ: Ակ-Սոնկուրը (**Հայեայի Եմիրության Եմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.)** հայտարարեց՝ մենք հպատակվեցինք Տոռուշին, կարծելով, որ սուլթան Մելիք-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.)** որդիներից ժառանգորդ չկա, բայց, եթե սուլթանի որդի Բերքիարուքն է իշխում, մենք, բացի նրանից, ուրիշ ոչ մեկի կողմ չենք լինի: Այս կերպով Ակ-Սոնկուրը լեցեց Տոռուշին և միացավ Բերքիարուքին, որի հետևանքով Տոռուշի ուժը թուլացավ և նա վերադարձավ Ասորիք: Դիցի 487 թվականին Տոռուշը տիրեց Խառանին և Ուռհային ու այնտեղից առաջացավ դեպի Միջագետք, որին տիրեց, ապա տիրեց Դիարբաքրին, Խլաթին, այնտեղից գնաց Անտիոքի տարածքին, ուր և իշխեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴¹³ «Այս տարում Ջումադա Բ ամսին Եգիպտոսի ալիական տեր ալ-Մուստասիր բիլլահի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիրի – Մ.Ֆ.)** զորքերը գրավեցին Տյուրոսը: Բանն այն է, որ երբ Դիցի 482 թվականին Մուստասիր խալիֆայի վեզիր, ամիր ալ-Ջույուշ Բադրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Դեբրուս Դալը – Մ.Ֆ.)** առաջնորդել էր զորքերը դեպի Տյուրոս և Ասորիքի այլ ծովափնյա բաղաբները, դրանց ներսում գտնվող զորքերը մերժել էին հպատակվել, սակայն Բադրը գրավել էր, կարգավորել տեղական գործերը ու կառավարիչներ նշանակել: Նա Տյուրոսի կառավարիչ էր նշանակել մի ամիր, որին կոչում էին Մուսիր ալ-Դաուլա ալ-Ջույուշի: Սա ապստամբել էր Մուստասիրի ու զորահրամանատարի դեմ և պաշտպանվել Տյուրոսում: Ահա սրա դեմ Եգիպտոսից զորք ուղարկվեց, իսկ Տյուրոսի բնակչությունը մեղադրում էր Մուսիր ալ-Դաուլային իր տիրակալի դեմ ապստամբելու համար և երբ Եգիպտական զորքերը հասան Տյուրոս, պաշարեցին ու կռվեցին, ապա բնակիչները ապստամբեցին և Մուստասիրի ու զորահրամանատար անունները կանչեցին: Նրանք հանձնեցին բաղաբը և Եգիպտական զորքերը մտան առանց դիմադրության կամ պաշտպանության հանդիպելու, մեծ կողոպուտ վերցրեցին, գերեցին Մուսիր ալ-Դաուլային, նրա մերձավորներին ու տարան Եգիպտոս: Բաղաբի բնակչությունից վաթսուս հազար դիմար պահանջվեց, որը ծանր էր: Երբ Մուսիր ալ-Դաուլան գերիների հետ Եգիպտոս տարվեց, բոլորը կոտորվեցին և ոչ ոքի ներում չտրորվեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴¹⁴ «Մուլթան ինքը (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշը – Մ.Ֆ.)** գնաց Դարսկաստան՝ Դարկիարայի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.)** դեմ պատերազմելու: Դորուշի սպարապետ Ադսիանը՝ Անտիոքի տերը (**Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յադի Միանը – Մ.Ֆ.)**, բազում զորքերով հարձակվեց Դալը երկրում գտնվող Զարինակ կղզիով նշանավոր բերդի վրա, կատաղի պատերազմով գրավեց այն և անհամար բրիտանյանների կոտորեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³⁴¹⁵ «Երբ անցել դեռ մեկ տարի, երբ Վուկանը կրկին հարձակվեց հռոմեական երկրի վրա: Չնայած այն բանին, որ նա շատ նամակներ էր ստացել կայսրից (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ից – Մ.Ֆ.)**, որտեղ նա հիշատակում է պայմանագրի պայմանների մասին, Վուկանը չէր ցանկանում կատարել խոստացածը: Այդ ժամանակ կայսրը իր մոտ կանչեց եղբորորդի Դովհաննեսին և զգայի զորքով նրան ուղարկեց Վուկանի դեմ: Դովհաննես, որը մարտական փորձ չուներ, սակայն ինչպես ամեն մի երիտասարդ, այրվում էր մարտի ծարավից, արշավանքի ելավ, անցավ Լիպեթիոս գետը և ճամբար զարկեց Զինգա լեռան ստորոտում՝ Չվենյանի ուղիղ դիմաց: Դա գաղտնի չկացա Վուկանից, որը կրկին խաղաղության առաջարկով հանդես եկավ, խոստացավ Դովհաննեսի տալ խոստացած պատանդները և կրկին բարեհաճորեն կատարել խաղաղության պայմանագրի պայմանները: Այդ ամենը, սակայն, միայն դատարկ խոստումներ էին և իրականում նա գաղտնի հարձակում էր նախապատրաստում Դովհաննեսի վրա: Երբ Վուկանը արդեն մոտենում էր Դովհաննեսի ճամբարին, վերջինիս, առաջ անցնելով թշնամուց, ներկայացավ մի վանական և հայտնեց Վուկանի մտադրության մասին՝ պնդելով, որ թշնամին արդեն մոտենում է: Դովհաննեսը, սակայն, գայլորթով բռնեց այդ վանականին, նրան ստախոս և խաբուս կոչելով, սակայն իրադարձությունները հաստատեցին այդ վանականի խոսքերը: Վուկանը գիշերով արձակվեց Դովհաննեսի վրա և մեր շատ ռազմիկներ սպանվեցին հենց վրաններում, իսկ մյուսներն էլ խուճապահար փախուստի դիմեցին, ընկան ներքևում հոսող գետի հորձանուտները ու խեղդվեցին: Միայն առավել բազմերը նետվեցին դեպի Դովհաննեսի վրանը և, արհաբար մարտնչելով, դժվարությամբ պաշտպանեցին այն թշնամուց: Այս կերպ հռոմեական զորքի մեծ մասը զոհվեց: Դրանից հետո Վուկանը բարձրացավ Զիգայի վրա և կանգ առավ Չվենյանում: Դովհաննեսի ռազմիկները տեսնում էին նրանց, սակայն իրենք բոլոր էին և չէին կարող մարտնչել այդքան մեծաթիվ թշնամու դեմ: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին հետ անցնել գետով: Գետանցումից հետո նրանք ժամանեցին Լիպեթիոս՝ ճամբար զարկելով այնտեղից մոտ 20 ասպարեզ հեռավորության վրա: Կորցնելով իր ռազմիկների մեծ մասին՝ Դովհաննեսն այլևս չէր կարող շարունակել դիմադրել թշնամուն և վերադարձավ արբայանիստ բաղաբ: Վուկանին այլևս ոչ-ոք չէր խանգարում և նա, հանդգնանալով, սկսեց թալանել հարևան բաղաբները ու հողերը: Նա ամայացրեց Սկուպեի շրջակայքը և այդտեղ գյուղերը: Զբաղարարվելով դրանով՝ նա զբաղեցրեց Դուրգը, հասավ Բրանաս, ամեն ինչ ամայացրեց և մեծ ավարով վերադարձավ իր երկիր» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 9, մաս 4):

³⁴¹⁶ «Երբ իշխանությունն անցավ սուլթան Ռուբեն-Էդ-Դին Աբու-Մուսաաֆար Բերքիարուքի իբն Մելիք-Շահին (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքին – Մ.Ֆ.)**, նրա աթաբեկն էր իսպասալար Գյումուշթեգին ալ-Ջուլալը, որը նաև բազմապես էր: Այն ժամանակ, երբ Բերքիարուքը եկավ իշխանության, նրա հորեղբայր Թաջ-Էդ-Դուլա Թուրուշ իբն Ալի-Արսլանը Տոռուշ (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշը – Մ.Ֆ.)** արշավանքի ելավ աշ-Շամից: Ամ-Ռուխի տիրակալ Բուզանը և Հայեայի տիրակալ Կասիմ-Էդ-Դուլա Ադ-Սոնկուրը (**Հայեայի Եմիրության Եմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.)** նաևակ գրեցին Բերքիարուք սուլթանին, օգնություն խնդրելով նրա հորեղբայր Տաջ-Էդ-Դուլա Թուրուշի դեմ, սակայն սուլթանը տարված էր գինով, իսկ նրա աթաբեկն էլ ամբողջովին հմայված էր սուլթանի մարդ Չուբեյրախիսթանով և օգնության վերաբերյալ նրանց խնդրանքը մնաց առանց ուշադրության: Այդ ժամանակ Թաջ-Էդ-Դուլա Թուրուշը հարձակվեց նրանց վրա: Նրանք որոշեցին, որ կկարողանան դիմադրել նրան ու պայքարի մեջ մտան նրա դեմ, բայց նա մարտնչեց նրանց դեմ և երկուսին էլ գերեց: Դա եղավ Դիցի 487 թվականի Ջամուդա երկրորդ ամսին: Հայեայի տիրակալ Կասիմ-Էդ-Դուլա Ադ-Սոնկուրը և ամ-Ռուխիայի տիրակալ Բուզանը ջախջախվեցին ու նա տիրեց նրանց բաղաբներին՝ Հայեային ու ամ-Ռուխային» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 28):

«Հայոց 543 թվականին սուլթան Դորուշը (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշը – Մ.Ֆ.)** անթիվ ու անհամար զորքերով եկավ եկավ Հայեայի վրա: Ադսնգույրն (**Հայեայի Եմիրության Եմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.)** ու Դուզանը զորահավաք արեցին և ելան սուլթանի դեմ պատերազմի: Սուլթանը հաղթեց Ադսնգույրի և Դուզանի զորքերին ու փախուստի մատնեց: Ադսնգույրն ու Դուզանը սպանվեցին և Հայեայը գրավեց: Մեծ ամիրա Դուզանի գլուխը ձողի վրա ցցահան արած բերեցին Ուռհա: Ուռհա բաղաբը գրավվեց և նրա բոլոր շրջանների վրա տիրեց Դորուշը: Սուլթանը եկավ Ուռհա և բաղաբայան նշանակեց հռոմոնց իշխան Թորոսին, որին Դեթումի որդի էին անվանում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 543 թվականին Դորուշը (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշը – Մ.Ֆ.)** մեծ բանակով հարձակում սկսեց Հայեայի վրա, որը գրավելով սպանեց Դուզանին և Ադսնկուրին (**Հայեայի Եմիրության Եմիր Ադ-Սոնկուրին – Մ.Ֆ.)**: Դուզանի գլուխը փայտի վրա հացված ուղարկվեց Հայեայ: Դրանից հետո Դորուշը ժամանեց Ուռհա և այնտեղ բաղաբայան նշանակեց հույն իշխան Թեոդորոսին՝ Դեթումի որդին, իսկ ինքը մեծ զորքով մեկնեց Դարսկաստան, որպեսզի պատերազմի Բաբիարուխի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.)** դեմ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Ասորիքում մեր հիշատակած տիրակալներից յուրաքանչյուրը կառչել էր իր տեղին և չէր ենթարկվում որևէ մեկին: Նրանք մարտնչում էին իրար հետ՝ մեկը մյուսից բաղաբներ խլելու նպատակով: Այդ ժամանակ Բուզանը մեկնեց Ուռհայից և գնաց դեպի Դամասկոս՝ Տուռուշի (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշը – Մ.Ֆ.)** դեմ պատերազմելու: Նրանց միջև տեղի ունեցած ճակատամարտում Բուզանը պարտվեց և Տուռուշն անմիջապես զորք ուղարկեց Ուռհա, որպեսզի բաղաբն իրեն հանձնվի, սակայն ուռհայեցիները նրան ոչինչ չտվին: Բերդապետն ասաց. «Միևնև ինձ Բուզանից որևէ նշան չբերեք, ես ձեզ մի բար անգամ չեմ տա»: Երբ նրանք ձեռնունայն հետ դարձան, ուռհայեցիները վախեցան, թե չլինի՝ հանկարծ միջնաբերդի թուրքերը բերդը հանձնեն օտար զորքերին և սրանք զան, ավարի մատնեն բաղաբը: Այդ պատճառով Դեթումի որդի Թեոդորոսը համարձակորեն եկավ և բաղաբն ներսում՝ արևմտակողմում հոսող գետի մոտից միևնև հարավային դարպասը, պարիսպ կառուցեց: Այսպիսով, մի կկարողանա ևս բերդն անցատեց բաղաբից, իսկ Տուռուշը գարացած լինելով Ուռհայի վրա, կտրեց Դուզանի գլուխը և ուղարկեց Ալփիրակ զորահրամանատարի հետ, որն, ինչպես վերը նշեցինք, գրավել էր Սելիստենն: Երբ սա Ուռհա եկավ, բերդապետը, տեսնելով Բուզանի գլուխը, բերդը հանձնեց նրան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 241):

«Բուզանը սպանվեց Տուռուշի (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշի – Մ.Ֆ.)** կողմից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Դորուշը (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշի – Մ.Ֆ.)** սպանեց Դամասկոսի ու պաղեստինցիների արքային» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ճակատամարտից հետո Թաջ-Էդ-Դուլայի (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուռուշի – Մ.Ֆ.)** ազդեցությունը մեծացավ և գրեց նրան նրա եղբոր այրին՝ Իրավիդելով ժամանել իր մոտ, ընդ որում որոշվեց, որ նա կամահանան նրա հետ, բայց այդ տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ նա իբն Տուհայիից (**Մոսուլի կառավարիչ Զարդ-Էդ-Դուլա իբն Տահիրից – Մ.Ֆ.)** գրավեց Ամիդն ու Տազիրաստ իբն Օմարը ու ժամանեց Թափրիզ: Այստեղ, սակայն, Հայեայի տիրակալ Կասիմ-Էդ-Դուլա Ադ-Սոնկուրը (**Հայեայի Եմիրության Եմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.)** և Իսադ-Էդ-Դին Բուզանը թողեցին նրան և անցան Բաղիսարուքի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.)** կողմը, ընդ որում սա

տեղի ունեցավ արդեն Ռեյի մոտակայքում, իսկ դրա պատճառն այն զգվաթն էր, որը Կասիմ-Էդ-Ղուլան ու Բուզանը տածում էին, տեսնելով Թաջ-Էդ-Ղուլայի և Յազի-Սյանի (**Ամսօրի եփողության եփող Ցաղի Սիանը – Մ.Ֆ.**) մոտիկությունը ու առաջինի համակրանքը երկրորդի նկատմամբ: Այլը ասում էին, որ բանը նրանում էր, որ նա նրանց կառավարմանը չհանձնեց ոչ մեկը այն մարզերից, որ նրանք նվաճել էին: Եվ ահա վերադարձավ Թաջ-Էդ-Ղուլան Դիարբեքի, որտեղ համալրեց իր բանակը և այնտեղից մեկնեց Սրուն: Նա գրավեց այն և այնտեղ իրեն փոխարինող թողեց իր հավատարիմ մարդկանցից մեկին...: Տուտուշն այնտեղ մնաց 3 օր, իսկ հետո ելավ, անցավ Եփրատը և վերցրեց խառնակ, որից հետո շարժվեց դեպի առ-Ռուխայի և վերցրեց նաև այն: Ու մարդիկ ասում էին. «Իրոք նրա կառավարիչը չի համաձայնի հանձնել այն այլ կերպ, բան Բուզանի հրահանգով», իսկ Բուզանը բանտարկված էր Հայեայի բանտում: Եվ ահա Տուտուշը մարդ ուղարկեց, որը գլխատեց նրան, Բուզանի գլուխը բերեց ու նետեց առ-Ռուխայի բնակիչներին, որոնք միայն դրանից հետո հանձնեցին բաղաբը: Դրանից հետո նա տիրեց նաև Դիարբեքիին» (Բեմալ-Էդ-Ղին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁴¹⁷ «Նա (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) շեղվեց Մոսուլից և ուղղվեց իր եղբոր այրի հայթուն ալ-Ջալալիային ընդառաջ՝ այն գործն ավարտի հասցնելու նպատակով, որի շուրջ նրանք պայմանավորվածություն էին ձեռք բերել, բայց հայթուն ալ-Ջալալիան ճանապարհին մահացավ: Թաջ-Էդ-Ղուլան ուղղվեց դեպի Ռեյ և այնտեղ ժամանեցին մեծաբանակ թուրքները, ինչպես նաև նրա եղբոր զորքը, ու նա տիրեց բոլոր այն շրջաններին, որոնցով անցնում էր: Նրա անունը հիշատակվում էր այն շրջանների բեմերից հեռու բոլոր խոշորաներում, որոնցով նա անցնում էր՝ Ասորիքում, Եփրատի վրա և Բաղդադում: Համադան ժամանելուն պես նա գրեց իր որդի Մեյիթ-Ռիզվանին (**Հայեայի եփողության ապագա եփող Ռիզվանին – Մ.Ֆ.**) նրան հրավիրելով Դամասկոսից: Սա մեկնեց նրա մոտ, իսկ նրա հետ էլ՝ Տուտուշի այն կողմնակիցները, որոնք մնացել էին Ասորիքում: Թաջ-Էդ-Ղուլան մտավ Ռեյ և տիրեց նրան Դիզի 488 թվականի Մուհառամ ամսին: Եվ ահա ելավ Բարիթյարուլը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) Սպահանից ու նրանք իրար հանդիպեցին Ռեյից 5 փարսախ հեռավորության վրա Սաֆար ամսի 17-ին, կիրակի օրը: Արդյունքում Թաջ-Էդ-Ղուլա Տուտուշի զորքը ջարդվեց, ստորացվեց և թալանվեց, իսկ Թաջ-Էդ-Ղուլան և նրա մոտիկները այդ օրը մարտում սպանվեցին: Թաջ-Էդ-Ղուլային այդ օրը սպանեց Կասիմ-Էդ-Ղուլայի (**Հայեայի եփողության եփող Ադ-Սուկուրի – Մ.Ֆ.**) մարդկանցից մեկը, որին նա մոտեցրել էր իրեն և նրա գլխին բարիքներ թափել: Ահա ուրեմն, այդ մարդը հարվածեց Թաջ-Էդ-Ղուլային աջ թևատանի շրջանում և նա ընկավ: Սպանվածի գլուխը կտրեցին, այն պատեցին զորքով, հետո հասցրին Բաղդադ և պատեցին այնտեղ, իսկ նրա կողմնակիցներից էլ նրանք, ովքեր փրկվեցին, ցրվեցին իրենց երկրներով» (Բեմալ-Էդ-Ղին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Նա (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) հապճեպ առաջ շարժեց իր զորքերը՝ նպատակ ունենալով զավթել սուլթանի գահը: Դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ սուլթան Բարիթյարուլը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) վեգիրն էր Մուսիդ ալ-Մուլե Ուբեյդալլահ իբն Նիզամ ալ-Մուլեք: Սա բանակով պատերազմի մեկնեց Թաջ-Էդ-Ղուլայի թուրք իբն Ալփ-Արսլանի դեմ, իսկ Թաջ-Էդ-Ղուլան էլ նրան ընդառաջ էր գալիս: Դրանից հետո Ռիզի ալ-Մուլեքի զորքի հետևից եկավ նաև սուլթան Բարիթյարուլը, որպեսզի մարտնչի իր հորեղբոր դեմ: Նրանք հանդիպեցին Ռեյի մոտակայքում, որտեղ դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Թաջ-Էդ-Ղուլա թուրք իբն Ալփ-Արսլանը Դիզի 488 թվականի Սաֆար ամսին սպանվեց, իսկ նրա զորքը՝ ջարդվեց: Ռուբն-Էդ-Ղին Բերթիարուլը վերջնականապես հաստատվեց: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Դաշիլու անունով մի գյուղի մոտ, որը Ռեյից գտնվում էր 12 փարսախ հեռավորության վրա» (Սադ-Էդ-Ղին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սեջուկյան պետության մասին», գլուխ 28):

«Այդ պահին սուլթանին (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշին – Մ.Ֆ.**) բերեցին իր եղբոր կնոջ նամակը, որ շտապ վերադառնա, քանզի նրան իր ամուսինն է դարձնելու: Սուլթանը, լսելով դա, հասավ Պարսկաստան և իջավ Ասպահանի դաշտը: Պարսկարուխը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) պաղատագին դիմեց Դիուշին, թե. «Ասպահան քաղաքն ինձ տուր և ամեն մի արարած թող բոլոր լինի», բայց Դիուշ ականջ չդրեց նրա աղաչանքներին: Դրա վրա երկունս էլ անհամար զորքերով հարձակվեցին միմյանց վրա և պատերազմ տվեցին: Երբ պարտեցին Մեյիթ-Շահի (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.**) ղորը՝ և դրան ակաստես եղավ պարսից զորքը, մեծ մասն անցավ Պարսկարուխի կողմը: Տեղի ունեցավ սաստիկ կոտորած, անօրեն Ադսիանը (**Ամսօրի եփողության եփող Ցաղի Սիանը – Մ.Ֆ.**), որ դարձն էր մտել, առանց մարտին մասնակցելու փախավ: Դիուշի զորքերը տեսնելով այդ, միանգամից փախուստի դիմեցին: Պարսից բանակի համար այդ օրը ճակատագրական էր, քանզի հազարավոր զինվորներ, փախուստի դիմելով, ցրվեցին երկրով մեկ: Դիուշին շրջապատեցին, խոցեցին նրա ձին և գետին տապալեցին: Դիուշը, թեև շրջապատված էր, զինվորներով, սակայն և ոչ-ոք չէր համաձայնվում մոտենալ նրան, քանզի նա թագավոր էր՝ Մեյիթ-Շահի եղբայրը: Այնուհանդերձ Պարսկարուխի զինվորականներից մի ամիրա եկավ և սրով կտրեց նրա գլուխ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Նա (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) լուր էր ստացել իր եղբոր (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) կնոջից, որ սա համաձայն է դառնալ այդ կինը: Դիուշը, լսելով այդ մասին, հասավ Ասպահանի հարթավայրին: Իմանալով այդ մասին՝ Բաթիարուլը մարդիկ ուղարկեց և սկսեց աղաչել Դիուշին անելով. «Ինձ թող միայն Սպահանը», սակայն նա չհամաձայնեց: Սկսվեց ճակատամարտը, Ադուսիանը (**Ամսօրի եփողության եփող Ցաղի Սիանը – Մ.Ֆ.**) փախավ, Դիուշը սպանվեց, իսկ Բաթիարուլը ձեռք գցեց Դիուշի ողջ ունեցվածքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դիուշին (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) գրուկում է գալիս Բեկիարուխի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) կնոջից, որպեսզի նա գնա Պարսկաստան, դառնա նրա ամուսինը և ողջ երկիրը ենթարկի իրեն: Եվ, այդ լուրից ուրախանալով, Դիուշը մեծ բանակով շարժվում, գնում է Ասպահանի դաշտը: Բեկիարուխը նրան աղաչանք է հղում, որպեսզի նա իրեն տա Ասորեստանը, իսկ մնացած ողջ երկիրը իրեն վերցնի, բայց նա չի համաձայնվում և նրանք հարձակվում են միմյանց վրա: Դիուշն սպանվում է, իսկ նրա որդի Ռատվանը (**Հայեայի եփողության ապագա եփող Ռիզվանը – Մ.Ֆ.**) փախչում է Ուռհա՝ դառնալով Հայեայի ու նրա սահմանների սուլթանը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 62):

«Ապա չորս տարի անասելի խռովություն եղավ, որովհետև Մեյիթշահի (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Դիուշը (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) և որդի Բեթիարուլը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) այս տարիներին պատերազմով աշխարհի անդորրությանը վերացրին: Եվ որովհետև նրանցից որևէ մեկը անմիջապես չիջնեց՝ արյունահեղությունը ջրի առատ հոսքի նման էր և դա ոչ միայն վերաբերում էր կրօնի զինվորներին, այլև ընդհանրապես՝ ազգերին ու երկրներին: Եվ այսպես՝ բարիքները թագավորի վախճանի հետ վերացան: Ապա տիրեց Բեթիարուլը՝ սպանելով Դիուշին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Դիուշը (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) գնաց Բեթիարուխի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) վրա և սպանվեց Ասպահանի պատերազմում Հայոց 544 թվականին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»): «Փրկչական 1096 կամ Հայոց 543 թվականին Դամասկոսի և Պաղեստինի արքա Դիուշը (**Դամասկոսի եփողության եփող Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց իր մերձվոր Բեթիարուխի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուլը – Մ.Ֆ.**) կողմից, իսկ դա եղավ Ասպահանի պատերազմում» (Ամանուն Երուսաղեմից «Ժամանակագրություն»):

³⁴¹⁸ «/2/ Եվ ահա, լավ պատրաստվելով, նա (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց կուսմաններին ընդառաջ: Հավաքելով ողջ զորքը՝ նա ժամանեց Ամբիլուս, մոտը կանչեց իր փեսա Նիկեիտի Մեյիսանեսին, Գեորգիոս Պալեոլոգոսին և նրա զարմիկ Յովհաննես Տարոնեցուն ու նրանց Բորա ուղարկեց՝ հրամայելով իսկել ու ապահովել այդ քաղաքի ու շրջակայքի անվտանգությունը: Դրանից հետո Ալեքսեյը բաժանեց զորքը, ջոկատների հրամանատարներ նշանակեց իր լավագույն զորավարներ Դավաթանոսին, Գեորգիոս Եվթրոփիոսին և Կոնստանտին Ումբերտուլոսին և նրանց ուղարկեց պահպանելու կլետուրներն ու Չիգայի շրջակայքը: Ինքը ժամանեց Խորոսեն, այսպես է կոչվում Չիգայի կլետուրներից մեկը, հետո շրջեց ողջ Չիգայով, ստուգելով, թե իր բոլոր նախնիին հրամաններն արդյոք կատարվե՞լ են նրանց կողմից, ովքեր ստացել են դրանք: Նա ամեն մի կիսատ մնացած կամ չարված բան արեց, որպեսզի փակի կուսմանների ճանապարհը: Կարգի գցելով բոլոր զործերը՝ նա այնտեղից գնաց և ճամբար գարկեց այսպես կոչված Սրբազան լճի մոտակայքում, որը հեռու չէ Ամբիլոսից: Գիշերը նրա մոտ եկավ ուն Բուդիլո, սա հայտնի վախճանից էր՝ լուր բերելով, թե կուսմանները անցել են Դանուբիս: Այդ ժամանակ կայսրը որոշեց լուսաբացին հավաքել իր առավել արժանի ազգականներին ու զորավարներին և նրանց հետ բնաորել անելիքը: Բոլորն սասցին, որ պետք է զբաղեցնել Ամբիլոսը և կայսրը ստացել կոչված Թերման պահպանելու համար անմիջապես ուղարկեց վարձկաններին՝ Սկալիարիոս Իլիսանին ու այլ ընտիր ռազմիկների, ինչպես նաև Կանտակուզետոսին և Թաթիկին, իսկ ինքը մեկնեց Ամբիլոս: Իմանալով այն մասին, որ կուսմանները շարժվում են դեպի Ադրիանապոլիս՝ նա մոտը կանչեց բարձրաստիճանի Ադրիանապոլիսցիներին, որոնց մեջ առավել հայտնիներից էին Տարխանիատես-Կատակուլոն ու Նիկեիտի Բրիենեսի որդին, որը մի ժամանակ ձգտել էր կայսերական իշխանության, ինչպես և իր հայրը, որը ևս կուսացվել էր: Կայսրը հրամայեց նրանց ամրոցը լավ պահպանել և, երբ մոտենան կուսմանները, զսպվածությունը չկորցնել ու նրանց դեմ մարտի մեջ չմտնել, այլ ողջամիտ լինել, հենվից հարվածել նրան և գրեթե միշտ դարպասը փակ պահել: Նա նրանց մեծաթիվ ողորմածություններ խոստացավ, եթե նրանք կատարեն իր հրահանգները: Տալով նման հրահանգներ նաև ուրիշներին՝ ինքնակալը, ուրախ հույսերով լեցուն, նրանց ուղարկեց Ադրիանապոլիս: Կոնստանդին-Եվթրոփիոս

Կատակոլոնին նա մի նամակով հրամայեց իրենց զորքերի հետ իր հետ վերցնել Մոնաստրային, այդ կիսաբարբարոսը ռազմական մեծ փորձ ուներ, ինչպես նաև Միքայել Ամենասին և, հենց որ կուսմանները կանցնեն կլետուրները, շարժվել նրանց հետևից ու անակնկալ հարձակվել նրանց վրա: /3/ Այդ ընթացքում կուսմանները վախճանից իմացան կիրճերով անցնելու արահետները և հեշտությամբ անցան Չիգը: Երբ նրանք մոտեցան Գոլոնին՝ բաղաբի բնակիչները անմիջապես շղթայեցին ամրոցի հրամանատարին և նրան կուսմաններին հանձնեցին, որոնց դիմապիտեցին ուրախ բացականչություններով: Կոնստանդին Կատակոլոնը, որը լավ հիշում էր կայսեր ցուցումները, հանդիպելով պարենամթերքի համար ամրոցից ելած կուսմաններին, բազմաթիվ հարձակվեց նրանց վրա և գերի վերցրեց ինչպես հայրուրայի: Կայսրն անմիջապես նրան իր մոտ կանչեց ու պարգևատրեց Նոբելիսիմոսի տիտղոսով» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 2, 3):

³⁴¹⁹ «Սենեբերիմ մահն էլ այսպիսի պատճառով եղավ: Մեղիքահից (Մեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահից – Մ.Ֆ.) հետո յուրաքանչյուր դե, գլուխը վեր պահած, ինքնիշխան դարձավ և, մեկը մյուսի դեմ ելնելով, ով որ կարողանում էր, ավերում էր երկիրը, թալանում ու հափշտակում: Այդ պատճառով անիծյալ իսմայելականները, երբ որ նախանձով էին լցված Բաղբիս գերեցիկ և ամուր թագավորության նկատմամբ, այն իրենց համար մեծ խոչընդոտ համարելով, նույնպես գլուխ բարձրացրին: Եվ ահա Պարտակի, Առանի և Գանձակի ամիրան (Շարդադայանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շավուրը (1087-1118) – Մ.Ֆ.) բազմամարդ զորքերով ելավ ու եկավ պատերազմելու Սենեբերիմի դեմ: Նրա հետ էր Շիրակի իշխան Գրիգորը՝ Ապիրատի որդին: Սենեբերիմն, այդ իմանալով, նահանգի ողջ բնակչությունն ամրացրեց անառիկ ամրոցներում: Եվ ապա անիծյալ ամիրան, գալով ու տեսնելով, որ անհնարին է մարդկանց ուժով հաղթահարելը, անեցի իշխան Գրիգորին, որն ինչ-որ պատճառով իր մոտ էր գտնվում ուղարկեց Սենեբերիմ արքայի մոտ՝ ասելով. «Երդմամբ համոզիր նրան, որ գա ինձ մոտ, միմյանց հետ բարեկամանալ և իրեն մեծամեծ պարգևներով հետ կուղարկեմ, իսկ եթե չհամաձայնեցնես, այդ դեպքում գլուխդ կկտրեմ»: Ապա՝ Գրիգորն ընթացավ այն չար ծանապարհով: Նա, մտնելով Սենեբերիմի մոտ մեծամեծ երդումներով, համաձայնեցրեց նրան՝ գալու ամիրայի մոտ: Եվ նրանք միասին եկան: Չարագույն զազանը, Սենեբերիմին տեսնելով, իր պայմանը որոժեց և, մոլտոցով հարձակվելով թագավորի վրա, սպանեց նրան, իսկ ինքն անցավ, գնաց իր աշխարհը: Ահա այսպես մտնեց բրիտանոնյանների ճրագը, որ մնացել էր Բաղբի ամուր տեղում: Եվ եկան մեծամեծներն ու սպանվածի որդիները, մեծ լաց ու կոծ արեցին նրա վրա և վեր դրին, տարան Վահանի սուրբ վանքը, այնտեղ գերեզման դրին ուրիշ թագավորների շիրիմների մոտ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 59):

«Յայց 523 թվականին Գանձակի Գաղուն ամիրան (Շարդադայանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) Գրիգոր Մագիստրոսի որդի Վասակ Պահլավին Առանի ողջ զորքով ուղարկեց Բաղբի ու Կասպանի անառիկ ամրոցները: Նրանք խաբեության մոտք գործեցին այնտեղ և սպանեցին Յայագուն Սենեբերիմ արքային, որովհետև այնտեղի թագավորները հայեր էին, բայց թագավորությունը չվերացվեց» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 59):

«Էմիր Գաղունը (Շարդադայանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) Գրիգոր Մագիստրոսի որդի Վասակ Պահլավունուն մեծ զորքով ուղարկեց Բաղբաբերդի դեմ: Վերջինս խաբեությամբ սպանեց հայոց արքա Սենեբերիմին և գրավեց Սյունյաց երկիրը ու հենց դա էլ եղավ այդ երկրում տաքիկների իշխանության սկիզբը» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայց պատմություն», մաս 3):

³⁴²⁰ «Թորոս կուրապաղատը ամեն կերպ աշխատում էր տիրանալ բաղաբին և փրկել հավատացյալներին այլազգիների ձեռքից: Դրա համար էլ նա սկսեց բերդի մոտից պարիսպ կառուցել, որով ամրացրեց բաղաբի մի մասը: Բերդը գտնվում էր պարսիկների ձեռքում և այնտեղ կար թուրքերից բաղկացած կայազոր, ինչպես նաև հայկական զորքերից մի զուն, որ Դուռն (Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.) էր հաստատել: Մանիակի բերդում գտնվող սպասարարը, տեսնելով, որ կուրապաղատն ամրացրեց բաղաբը և բերդն անջատել է մնացած բաղաբից, մոտակայքում գտնվող ամիրաներին նամակ գրեց և հայտնեց նրա արածի մասին, թե բաղաբը, սկսած ծովի ղռնից մինչև Սուրբ Թորոսը, նա պարսպապատեց, 25 աշտարակ կառուցեց, գրավեց Ներքին բերդը և տիրեց ամբողջ Ուռհայ բաղաբին: Յայց 544 թվականին Արտուկի որդի Մուքանը (Հիսն-Զեֆի Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Մուքանը – Մ.Ֆ.) և Սամուստի ամիրա Պալուխը (Սուռնի, հետագայում՝ խաղաբերդի Արտուկյանների էմիրության ապագա էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.)՝ Ամիրխագեի (Իտիլիական նկարի ունի Մարդինի Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Էդրագին, սակայն վերջինս իրականում Բալակի ոչ թե հայրն էր, այլ՝ հորեղբայրը – Մ.Ֆ.) որդին, հեծյալների զորահավաք անելով, հնձի օրերին հարձակվեցին Ուռհայի վրա: Ուռհայի տեր Թորոս կուրապաղատը շատ խելացի գործունեություն ծավալեց և սկսեց ամեն կողմից ամրացնել բաղաբը: Յայցառակորդները, բարաններ և փիղիկյալներ կանգնեցնելով, անխնա հարվածում էին բաղաբի պարսպին: Թուրքերը բազում օրեր անդադար մարտ էին մղում, բայց բաղաբին ոչինչ անել չկարողացան: Պաշարման վաթսուհինգերորդ օրը, երկու տեղից ճեղքելով բաղաբի պարիսպը, նրանք խուժեցին բաղաբ և մարտն արդեն բաղաբում էր գնում, բայց նրանք նորից չկարողացան տիրանալ բաղաբին: Այդ նույն օրերում 40.000 զինվորներով եկավ Յայեայի սուլթանը, որի անունը Ուստուն (Յայեայի էմիրության էմիր Ռիզվանը (1095-1113) – Մ.Ֆ.) էր՝ Դուռնի որդին: Ուռհայի վրա հարձակվեց և Աղսիանը՝ Աստիոքի տերը (Աստիոքի էմիրության էմիր Ցադի Միսնը – Մ.Ֆ.): Դրա վրա Մուքանն ու Պալուխը փախան սուլթանից: Բաղաբացիները, տեսնելով այդ զորքերը, սարսափահար եղան, սակայն Թորոս կուրապաղատը Ուռհայի բոլոր բնակիչներին սիրտ էր տալիս և բաղաբի կարիքները հոգալու համար նա անհամար դրամ հատկացրեց: Բաղաբի համար բազում օրեր կատաղի պատերազմ մղեցին, բայց աստված օգնեց բաղաբացիներին և թշնամին չկարողացավ ոչինչ անել: Բոլոր բաղաբացիները, առյուծասիրտ դարձած, դիմազրակեցին այլազգիներին, որոնց զորքը, կատաղի պատերազմի ճարահատյալ, ամբողջ հեռացավ: Այն ժամանակ սուլթանի զինվորներից մեկը, որի անունը Միսիթար էր և նա բրիտանոնյա էր, իր մարտիկների հետ խորհրդակցեց բերդը Թորոս կուրապաղատին հանձնելու մասին: Պատրիկ Միսիթարը 30 հոգով գիշերով միջոց գտավ և Մանիակի ավազ բերդը հանձնեց Թորոս կուրապաղատին, որի արդյունքում Ուռհայ բաղաբում խաղաղություն տիրեց...: Այդ տարին Թորոսի կարգադրությամբ Ուռհայ հրավիրվեց Ալփիրակ սուլթանը, որը Գոլմուշի տոհմից էր: Թորոսն իր թշնամիների հանդեպ վրեժ լուծելու համար Ուռհան նրան տվեց, բայց Ալփիրակը որոշեց Թորոսին սպանել և ավարի առնել ողջ բաղաբը: Թորոս կուրապաղատն իմացավ այդ խաղաղականի մասին և, Ալփիրակին թույն խմեցնելով, փորձանակի բաղնիք ուղարկեց, ուր նա տեղն ու տեղը աստվեց, իսկ նրա զինվորները, իմանալով այդ մասին փախուստի դիմեցին և Թորոս կուրապաղատը վերստին տիրացավ Ուռհային: Ալփիրակն Ուռհայում տիրեց 33 օր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տուտուշն (Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.) անմիջապես զորք ուղարկեց Ուռհայ, որպեսզի բաղաբն իրեն հանձնվի, սակայն Ուռհայեցիները նրան ոչինչ չտվին: Բերդապետն ասաց. «Մինչև ինձ Բուզանից որևէ նշան չբերեց, ես ձեռք մի բար անգամ չեմ տա»: Երբ նրանք ձեռնուկանի հետ դարձան, Ուռհայեցիները վախեցան, թե չլինի՝ հանկուժով միջնաբերդի թուրքերը բերդը հանձնեն օտար զորքերին և սրանք զան ու ավարի մատնեն բաղաբը: Այդ պատճառով Դեթումի որդի Թեոդորոսը համարձակորեն ելավ և բաղաբի ներսում պարիսպ կառուցեց՝ արևմտակողմում հոսող գետի մոտից մինչև հարավային դարպասը: Այսպիսով, մի բանի օրում նա բերդն անջատեց բաղաբից, իսկ Տուտուշը զայրացած լինելով Ուռհայի վրա, կորեց Բուզանի գլուխը և Ալփիրակ գորահրամանատարի հետ ուղարկեց, որն, ինչպես վերը նշեցին, գրավել էր Մեյխոնենը: Երբ սա Ուռհայ եկավ, բերդապետը, տեսնելով Բուզանի գլուխը, բերդը հանձնեց նրան: Միջնաբերդը մտնելով նա գրավեց նաև բաղաբը: Չորեք մտավ, բանակ դրեց բաղաբի արևմտակողմում՝ Սուրբ Դովհանեսի տաճարի շուրջը: Տուտուշը Ալփիրակին հրամայեց էր Ուռհան ավարի մատնել՝ սկզբից և եթե իրեն չհանձնվելու համար: Ալփիրակի հետ եղող զորականները, մինչև նա միջնաբերդում էր, շարունակ ստիպում էին նրան բաղաբը ենթարկել կողոպուտի, սակայն նա օրեցօր հետաձգում էր: Մի օր միջնաբերդում նա իր զորահրամանատարների համար խնջույք կազմակերպեց՝ հրավիրելով բաղաբում գտնվող այլևայլ երաժիշտների, որոնց թվում էր նաև մի բրիտանոնյա երգչուհի կիրա Գալի անունով: Երբ Ալփիրակի սիրտը զինուց մեղմացավ, զորահրամանատարները մոտեցան և խնդրեցին, որ նա կատարի իրենց տված խոստումը՝ բաղաբի կողոպուտի մասին: Եվ նա երդվեց, որ մյուս օրը առավոտյան կիրանայի ավարի մատնել բաղաբը: Թեև նրանք խոսում էին պարսկերեն լեզվով, երգչուհի հասկացավ նրանց խոսակցությունը և անմիջապես զորավոր հնար գտավ ու իբր թե փորագրված սկսեց գոռալ: Երբ հարցրին, թե ինչ է ուզում, որ բերեն իրեն, նա ասաց, որ այդ ցավն իր համար սովորական է և, երբ բռնում է, ոչինչ չի կարող օգնել, բացի բաղնիքից: Նրան թույլ տվին զնայ բաղնիք: Իջնելով բերդից՝ նա անմիջապես ուղղվեց Դեթումի որդի Թեոդորոսի մոտ և ողջ իրողությունը հայտնեց նրան: Վերջինս ասաց. «Ով կին, ողջ բաղաբի արյունը քո ձեռքում է, տես, թե ինչպես պիտի փրկես բաղաբը»: Թեոդորոսը նրան տվեց իր մատանին, որը շփվելով կերակրի կամ քմպելիքի հետ, կարող էր անմիջապես մահ պատճառել: Կինը, վերցնելով մատանին, բարձրացավ բերդ՝ ձևացնելով, թե ցավը կտրվել է: Տեսնելով նրան՝ նստածներն ուրախացան ու ցնծացին և նա ելավ պարելու: Վերցնելով մի գինու բաժակ՝ նա սկսեց անսպարկեշտորեն պարել և մատանին ընկղմեց բաժակի մեջ: Պարից հետո նա մոտեցավ և բաժակը անուցեց Ալփիրակին: Դեմը որ նա իմաց, անմիջապես ոռնաց փորագրված, իսկ կինն ասաց. «Տե՛ր իմ, շտապիր բաղնիք, բանի որ բաղնիքի միջոցով անցավ նաև իմ ցավը»: Երբ նա մտավ բաղնիք, կինը հանեց նրա շորերը և հետևեց նրան: Անցնելով ներքին սենյակը՝ Ալփիրակն անմիջապես հոգին փչեց: Կինը դուրս եկավ և ասաց դռանը կանգնած ներքիններին ու ծառայողներին, որ տեղը բնած է և թող նրան չանհանգստացնեն: Դրանից հետո Ուռհայեցիները գլխովին զինվեցին և մեծ զորքով շարժվեցին բանակած թուրքերի կողմը: Տեսնելով այդ՝ սրանց ձեռքերը թուլացան, բանի որ Ուռհայեցիները զորքի համաձայն իրենք շատ քիչ էին: Նրանք վազեցին՝ լուր տալու զորահրամանատարին, սակայն, նրան մեռած գտնելով, սրտակտուր եղան: Ապա՝ նրանք խնդրեցին Ուռհայեցիներին, որ իրենց թույլ տան դուրս գալ բաղաբից: Եվ նույն ժամին էլ նրանք բոլորը դուրս եկան բաղաբի արևմտյան դարպասից ու զննցին իրենց երկիրը, իսկ ուժերը բերդում էին, մատնվեցին ներույթան, բանի որ անջատված էին բաղաբից նրա ներսում կառուցված պարսպի պատճառով: Նրանք լուր

ուղարկեցին Տոստոչին և հայտնեցին իրողությունը: Վերջինս պատրաստվելով զորքով շարժվել քաղաքի վրա, աստծո կամքով հիվանդացավ և մեռավ: Երբ բերդում գտնվողները լսեցին այս լուրը, սրտաբեկվեցին: Այսպես Յեղուսի որդի Թեոդորոսը, համաձայնության գալով բերդապետի հետ, նրանից գնեց բերդը: Նա ելավ ու գնաց, իսկ Թեոդորոսը ստացավ քաղաքի Վերին բերդը: Եվ այսպես, Ուռհան իր միջնաբերդով անցավ հոռոմներին, մինչև որ եկան ֆրանկները և տիրեցին նրան, ինչպես ցույց կտանք Տիրոջ գործությամբ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 241):

«Թորոս կուրապարտոր, որը տիրում էր Ուռհային, սկսեց ամրացնել քաղաքի պարիսպները: Նա ձգտում էր տիրել նաև միջնաբերդին, որը պատկանում էր պարսիկներին և պաշտպանվում էր թուրքերի կողմից, ընդ որում այնտեղ կային նաև չեչին բանակի հայեր, որոնք թողնվել էին Դոլուշի (Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տոստոչի - Մ.Յ.) կողմից: Սպասալար Մանիակը, որը միջնաբերդում էր, իմացավ այդ մասին և մոտակայքում եղող Եմիրներին հայտնեց, որ Թորոսը տիրել է քաղաքին: Եվ ահա Յայոց 544 թվականին Սուլեման իբն Արթուխը (Յիսև-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեմանը - Մ.Յ.) հավաքեց իր զորքերը և Սամուսատի Եմիր Բալդուինի (Սիուռնի, հետագայում Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության ապագա Եմիր Բալակի - Մ.Յ.) հետ միասին եկավ Ուռհա քաղաքի վրա: Կուրապարտոր Թորոսը ամրացված քաղաքում և սկսեց մեծ վարպետությամբ պաշտպանել այն, որի արդյունքում այլազգիները ամոթով հետ դարձան՝ Թորոսին տալով միջնաբերդը: Զաղաբը խաղաղվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 544 թվականին Արդուխի որդի Սուլեմանը (Յիսև-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեմանը - Մ.Յ.) և Սամուսատի ամիրա Պալտուխը (Սիուռնի, հետագայում Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության ապագա Եմիր Բալակը - Մ.Յ.)՝ Ամիրխազեի (հեղինակը Նկատի ունի Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Էդրագին, սակայն վերջինս իրականում Բալակի ոչ թե հայրն էր, այլ՝ հորեղբայրը - Մ.Յ.) որդին, գալիս են Ուռհայի վրա ու վերադառնում մեծ ամոթով, որովհետև Թեոդոր կուրապարտոր իմաստությամբ և քաջությամբ պահում էր քաղաքը, այնպես որ Նույնիսկ Ռատվան սուլթանը (Յալեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը - Մ.Յ.) չի կարողանում հնազանդեցնել նրան» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 63):

«Ինչ վերաբերվում է Մելիք-Ռիդվանին (Յալեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանին - Մ.Յ.), ապա սա Յիջրի 488 թվականին ելավ Յալեայից ու նրա հետ էր նաև Ջանահ-Էդ-Դուլա Յուսեֆը: Նրանց Անտիոքի իրենց զորքով միացան Յագի-Սյանը (Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յադի Սյանը - Մ.Յ.) և Յուսուֆ իբն Աբակին ու նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի առ-Ռուխա՝ իրենց հետ այս քաղաքի բնակիչներից պատանդներ ունենալով: Մելիք-Ռիդվանը ձգտում էր խլել քաղաքը այն մարդկանցից, որոնք այնտեղ քաղաքի պահպանության համար Նշանակվել էին իր հոր (Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տոստոչի - Մ.Յ.) կողմից, իսկ երբ առ-Ռուխա ժամանեցին Յագի-Սյանը և Յուսուֆը, սրանք էլ նպատակ ունեին բռնել Ջանահ-Էդ-Դուլային և Ռիդվանին ինքնուրույն տիրակալ դարձնել: Վերջինս, սակայն, փախավ նրանցից, անցավ Եփրատը և ժամանեց Յալե: Ռիդվանը հետևեց նրան ու մտավ Յալե, իսկ առ-Ռուխայի պատանդները փախան նրանից ու վերադարձան իրենց քաղաք: Յագի-Սյանը և Յուսուֆ իբն Աբակը վերադարձան Անտիոքի, իսկ Ռիդվանը առանձնացավ նրանցից» (Էմմալ-Էդ-Ռիս «Յալեայի պատմության հատմանի», գիրք 15, գլուխ 63):

³⁴²¹ «Երբ թուրք Եմիր ալ-Փարսաբը Զրիստոսի 1095 թվականին եկավ Մելիտենի վրա, Գաբրիելը խաբեց նրան, գերեց ու հետը մեկնեց Եդեսիա, որտեղ թունավորեց ու սպանեց: Նա մահացավ, իսկ Գաբրիելը թուրքերի հետ միասին հետ եկավ Մելիտե, խաբեց նրանց, մտավ քաղաք իբր այն բանի համար, որ հետո նրանց ներս թողնի, սակայն փակեց դարպասները: Այս թուրքերը իրենց առաջնորդ ընտրեցին յուրպիսիներից մեկին՝ Դաուդին, որից հետո ամապցրին շրջակայքն ու պաշարեցին քաղաքը: Այդ ժամանակ, ահա, Սեբաստիայից եկավ Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին (1071-1104) - Մ.Յ.) ու հաշտեցրեց նրանց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 6):

³⁴²² «Տեսնելով, որ Գոյոեան ընկել է կուսմաների իշխանության տակ՝ հարևան քաղաքները՝ Դիսմբոյան և Մյուսները, ևս անցան կուսմաների իշխանության տակ, ուրախությամբ դիմավորեցին նրանց, հանձնեցին քաղաքները ու սկսեցին ներքողել Կեղծ-Դիոգենեսին, իսկ սա, իշխանության տեղ դառնալով այդ քաղաքների վրա, կուսմանական ողջ զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Անթիոք՝ մտադրվելով գրոհել այդ քաղաքի պարիսպները: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Յ.) բաղաժնեց էր: Դեռևս մասնով հասակաց նա մեծ ռազմական փորձ էր ձեռք բերել ու այդ պատճառով էլ նկատեց, որ տեղանքն ինքը կուսմաների հարձակման համար խորը ընդդիմ է հանդիսանում և քաղաքային պարիսպների համար լավ պաշտպանություն է ապահովում: Դրա համար էլ նա, բաժանելով զորքը մասերի, հրամայեց բացել դարպասները և ըստ ջոկատների շարքեր իր զորքը դրսում խիտ շարքերով՝ կուսմաների արտական շարքերի ծայրում... (ընազրում բացողում է - Մ.Յ.)՝ հռոմեական զորքի մասը, գոռայել... (ընազրում բացողում է - Մ.Յ.)՝ փախուստի մասունքը ու հետապնդեց մինչև ծով: Ինքնակալը, տեսնելով այդ և հնարավորություն չունենալով դիմադրել նման մեծաթիվ թշնամու՝ ռազմիկների հրամայեց պահել կուռ շարքերը և չեղնել շարքերից: Կուսմաները ևս կանգնած մնացին մարտակարգում հռոմեացիներին դեմ հանդիման և իրենց հերթին ևս չէին հարձակվում նրանց վրա: Այս ամենը շարունակվեց երեք օր՝ առավոտվանից երեկո: Տեղանքը խանգարում էր կուսմաներին սկսել մարտը, չնայած նրանք ցանկանում էին այդ անել, իսկ հռոմեական զորքից ոչ-ոք նրանց վրա չէր հարձակվում: Անթիոք ամրոցը հետևյալ կերպ է տեղադրված: Նրա արջից Դանիշմանի ծովն է, իսկ ձախը քաղաքարտ ու դժվարանցանելի մի վայր է, որը խաղողի որթերով է պատված և հարմար չէ հեծելազորի շարժի համար, իսկ ինչ եղավ հետո: Բարբարոսները, տեսնելով կայսեր ամրությունը և հույսը կտրելով իրենց ծրագրերի իրականացումից՝ այլ ուղի ընտրեցին և շարժվեցին դեպի Ադրիանապոլիս» (Ամսա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 3):

³⁴²³ «Նրանք ուղղվեցին դեպի Ադրիանապոլիս և ճամբար զարկեցին քաղաքի պարիսպների մոտ: 48 օր շարունակվեցին մարտերը, բանգի մարտի ձգտող երիտասարդությունը ամեն օր քաղաքից արտագրոհներ և իրականացնում և մարտեր էր մղում բարբարոսների դեմ: Նիկեփոր Բրիեննոսը, որին ցածից ձայն տվեց ինքնակոչը, թեքվեց աշտարակից և, լսելով անձանոթ ձայն, պատասխանեց, որ ի դեմս այդ ձայնի տիրոջ, չի ճանաչում Ռոմանոս Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի - Մ.Յ.) որդուն, ինչպես արդեն ասվեց, վերջինս Բրիեննոսի կոչեցյալ եղբայրն էր, այդպես թիչ չէր պատահում, և ավելացրեց, որ Ռոմանոսի իրական որդին սպանվել է Անտիոքի տակ: Այդ խոսքերով նա հեռու վանեց ամրոհարար խաբեբային, իսկ ժամանակը գնում էր, պաշարյալներն արդեն սկսել էին կարիքներ կրել ու դրա համար էլ նամակով ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Յ.) օգնությունը խնդրեցին: Նույն պահին էլ վերջինս հրամայեց Կոնստանդին Եվթորպիոսին իր ենթակա կոմիտներից բալկանյան ուժեր ջոկատ կազմել և գլխավորել նրանց հետ միասին Կալաֆատի կողովը մտնել Ադրիանապոլիս: Այդ ժամանակ Կատակոլոնը անմիջապես Օրեստոյայի ճանապարհը բռնեց՝ հույսով, որ կուսմաների համար անկապտ կանցնի, սակայն նրա ծրագիրը չհաջողվեց, բանգի կուսմանական հեծակները նկատեցին հռոմեացի և, անհամատեղ գերազանցելով թվով, հարձակվեցին նրանց վրա, հետ շարքերեցին ու եռանդուն կերպով սկսեցին հետապնդել: Այդ ժամանակ Կատակոլոնի որդի Նիկեփորը, որը հետագայում դարձավ իմ փեսան, ամուսնանալով իմ թուր Մարիա Ծիրանածնի հետ, պատելով երկար Նիզակը, անանկյալ շուռ եկավ դեպի իրեն հետապնդող սկյուրը և խոցեց նրան ուղիղ կրծքից: Սա անմիջապես մահացած գետին տապալվեց: Նիկեփորը իրոք կարողանում էր տիրապետել Նիզակին և պաշտպանվել վահանով: Տեսնելով այդ Նիկեփորին, նրան կարելի էր դնել Նորմանդիայի բնիկի, այլ ոչ թե հռոմեի տեր: Զիու վրա այդ երիտասարդը այն իսկական հրաշք էր: Բնությունը շռայլորեն օժտել էր նրան, նա հարգալից էր Աստծո նկատմամբ, փափուկ և ուշադիր մարդկացի հետ: Զեր անցել դեռ 48 օրը, երբ Նիկեփոր Բրիեննոսի հրամանով, հենց սրա ձեռքում էր գտնվում Ադրիանապոլիս ողջ իշխանությունը, քաջարի ռազմիկները անանկյալ կերպով բացեցին դարպասները և հարձակվեցին կուսմաների վրա: Սկիզբ առած համառ մարտում շատ հոռոմներ զոհվեցին: հոռոմները արիաբար մարտնչում էին, չհոգալով կյանքի մասին, և նրանք շատ թշնամիներ սպանեցին: Դենց որ Մարիանոս ՄավրոԿատակոլոնը նկատեց Թագուրտակին (Նիչախական խանության համալիրական խան Թագուրտակին - Մ.Յ.), սա կուսմանական զորքի առաջնորդն էր, նա, պատելով երկար Նիզակը, ինչքան ուժ ուներ սլացավ հենց նրա վրա և, մի թիչ էլ, ու նա կսպաներ նրան, եթե Թագուրտակին չըջապատող կուսմաները օգնության չտապեին: Մարիանոսը հազիվ փրկվեց մահից: Այս Մարիանոսն ի դեպ, չնայած դեռ շատ երիտասարդ էր, նա տր էր դուրս եկել մանկական տարիքից, բայց հաճախ էր դուրս գալիս Օրեստոյայի դարպասից, որպեսզի մարտնչի կուսմաների հետ: Նա ամեն անգամ հաղթականորեն հետ էր վերադառնում՝ սպանելով կամ վիրավորելով թշնամիներից որևէ մեկին: Դա իրոք մի քաջարի ռազմիկ էր և լինելով քաջարի, նա այդ ժառանգություն էր ստացել իր նախնիներից: Փրկվելով իրեն սպառնացող մահից՝ նա, այդպեսով զայրույթից, նետվեց Կեղծ-Դիոգենեսի վրա, որը կանգնած էր գետի ափին, այնտեղ, որտեղ բարբարոսների հետ մենամարտում էր Մարիանոսը: Տեսնելով, որ Կեղծ-Դիոգենեսը լրիվ ծիրակ է հագել և նրա հազիվ արթնացած շորեր կան, իսկ նրան շրջապատող մարդիկ էլ, ով ուր պատահի ցրվել են, նա բարձրացրեց մտրակը և սկսեց առանց խոճախարության մարդկանցից նրա գլխին՝ կոչելով ինքնակոչը» (Ամսա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 4):

³⁴²⁴ «Այդ ընթացքում կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Յ.), որ դեռևս գտնվում էր Անթիոքում, լուր ստանալով, որ կուսմաները պարենամթերք ձեռք բերելու համար ցրվել են մոտակա տարածքներում, ելավ Անթիոքից և հասավ Փոքր Նիկիա: Իմանալով, սակայն, որ Կիցան՝ կուսմանական զորքի առաջնորդը, 12.000 ռազմիկներ է առանձնացրել պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով, հարուստ ավար է ձեռք գցել և կուսմաների հետ մտնեցել և Տավրոկոմայի կիրճին, կայսրը հավաքեց իր ջոկատները, իջավ գետի ափ, այն գետի, որը հոսում էր այդ կիրճի միջով և, ճամբար զարկեց: Այդ վայրը խիտ կերպով պատված էր ծառերով ու թփուտներով: Այնտեղ տեղակայվելով զորքը՝ նա թուրքերի մի մեծ ջոկատ առանձնացրեց, որի ռազմիկները փորձառու էին աղեղնամարտում, և ուղարկեց նրանց կուսմաների դեմ այն հաշվարկով, որ թուրքերը մարտ սկսեն կուսմաների հետ, որպեսզի, մի բանի հեծյալ հարձակումներից հետո, նրանց լանջն ի վար եղե՞նք բաշե: Կուսմաները, սակայն, թեև

հարձակվեցին թուրքերի վրա և անգուսպ կերպով հետապնդեցին նրանց մինչև հռոմեական մարտակարգը, բայց հետո, պահելով ձիերը, վերականգնեցին շարքերը ու պատրաստվեցին հարձակվել արդեն հռոմեացիների վրա: Կայսրը նկատեց, որ ինչ-որ մի կուժան ելել է շարքերից և պտտվում է մարտակարգի առջևում՝ կարծես մենամարտի հրավիրելով հակառակորդին: Ալեքսեյը չկարողացավ տանել այն, որ իր զորքի աջ ու ձախ թևերը անգործության են մատնվել, առանձնացավ մնացածից և, ինքնա ուժ ունեւ, սլացավ մարտ տեղացող այդ բարբարոսի վրա: Նա ինչպե՞ս հարվածեց կուժանին, մինչև կործանեց նրա կուրծքը խրեց թուրքը և տապալեց ձիուց: Այդ օրը կայսրը աչքի ընկավ ավելի շուտ որպես ռազմիկ, քան որպես գորավար: Դրանով նա անմիջապես արիության հաղորդեց հռոմեական զորքին և վախեցրեց սկյութներին: Ինչպես մի աշտարակ՝ նա շարժվեց սկյութների վրա և ճեղքեց նրանց շարքերը: Այս կերպ բարբարոսների շարքը ճեղքվեց, իսկ նրանք էլ անկանոն կերպով ցրվեցին տարբեր կողմեր: Այդ օրը կուժաններից սպանվեց մոտ 7.000 հոգի, իսկ գերի էլ վերցվեցին 3.000 մարդ: Խլված ավարը կայսրը չթույլատրեց, ինչպես սովորաբար է արվում, բաժանել ռազմիկների մեջ, քանզի դրանից քիչ ժամանակ առաջ այն թալանվել էր շրջակայքից և ահա Ալեքսեյը հրամայեց այն վերադարձնել բնակիչներին» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 4):

³⁴²⁵ «Լիզարը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ Լիզար իբն ալ-Մուսթաֆայի (1094) – Մ.Յ.**) փախավ Ալեքսանդրիա, որը Նասիր ալ-Դաուլա Աֆտաթինն (**Պետրոս Յայի զինակից Ավետիք Յային – Մ.Յ.**) էր, և այստեղ Ալեքսանդրիայի ժողովուրդը նրան խալիֆա հռչակեց՝ կոչելով ալ-Մուստաֆա Լիզինիլլահ: Մարդիկ նրան խույս տվեցին ու անիծեցին Աֆդալին (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը (1093-1121) – Մ.Յ.**): Նրան օժանդակեց նաև Ալեքսանդրիայի դատավոր Ջալալ ալ-Դաուլա իբն Ամմարը: Աֆդալը գնաց նրանց դեմ, պաշարեց Ալեքսանդրիան, սակայն պարտված վերադարձավ» (իբն ալ-Նասիր «Լիալատար պատմություն»):

³⁴²⁶ «Ինքը՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Յ.**), լցված ուրախությամբ, հավաքեց զորքը և վերադարձավ Փոքր Նիկիա: Այնտեղ նա մնաց երկու օր, իսկ երրորդ օրը գնաց Ադրիանապոլիս, որտեղ ոչ քիչ օրեր անցկացրեց Միլվեստրոսի տանը: Այդ ժամանակ կուժանների բոլոր առաջնորդները որոշեցին խաբել ինքնակալին և, լքելով մնացած զորքը, իբր սեփական նախաձեռնությամբ հաշտություն կնքելու նպատակով եկան նրա մոտ: Նրանք հույսը դրել էին այն բանի վրա, որ բանակցությունների ընթացքում կունականական զորքը կհասցնի մոտենալ իրենց առաջապահ ջոկատներին: Կայսեր մոտ մնալով երեք օր՝ չորրորդ օրը գիշերը նրանք գնացին իրենց մոտ: Հասկանալով կուժանների խաբեությունը՝ ինքնակալը շտապ արագագնաց սուրհանդակներ ուղարկեց նրանց մոտ, ում հանձնված էր Զիգայի պահպանությունը, որ նրանք չթուլացնեն ուշադրությունը, այլ, ընդհակառակը, ավելի ուշադիր տանեն պահպանությունը և փորձեն բռնել փախստականներին: Դրանից հետո ինքը, ինձնակալը, որ կունակական զորքը իր ունեցած ռազմիկներով ժամանել է Սկուտարի կղզվոր վայրը՝ Ադրիանապոլիսից 18 ասպարեզ հեռավորության վրա, հաջորդ օրը նա հայտնվեց Ագաթոնիկետում՝ միաժամանակ նաև պարզելով, որ կունակական ճամբարը դեռևս գտնվում է Ամիրիկոմում՝ հիշատակված բաղաբնեյից ոչ հեռու գտնվող մի վայրում: Նա մեկնեց այնտեղ, սակայն արդեն հեռվի տեսավ կունակների կողմից փառված անթիվ կրակները: Այդ տեսնելով՝ նա մյուս բարձրաստիճան հրամանատարների հետ միասին իր մոտ կանգնեց Սկոլոդայոս Մավրոկատակոլոնիսի, որպեսզի սրանց հետ բնակարի անելիքը: Որոշվեց մարդ ուղարկել վարձկանների առաջնորդ Ուգի հետևից, սա սավորմատների թվից էր, կանգնել նրանց Կարաջային և կիսաբարբարոս Մոնաստրային ու հրամայել նրանց, ելնելով ճամբարից, ամեն մի վրանի մոտ տանհիմնական և ավել խարույկներ վառել: Այդ ժամանակ կունակները, տեսնելով մեծաթիվ կրակները, կորոշեն, որ հռոմեական զորքը հսկայական էր և այնքան էլ քաջաբար չէին հարձակվի նրա վրա: Իրոք, այդ խարույկները մեծ վախ գցեցին թշնամիների վրա ու սկիզբ առած մարտում նրանք թիկունք դարձրին: Այդ ժամանակ ինքնակալը բաժանեց զորքը, թեթև զինված ջոկատներին ուղարկեց հետապնդման, իսկ ինքն էլ նետվեց փախողների հետևից: Հասնելով նրանց Միդիոպոլիսի կետուրի մոտ՝ նա շատերին սպանեց, ավելի մեծ թվով թշնամիների էլ գերեց, իսկ առաջ ուղարկված ջոկատները խլեցին կունակների ողջ ավարը և վերադարձան: Ինքնակալը, փրկվելով վատ եղանակից, գիշերն անցկացրեց Միդիոպոլիս կատարին, իսկ լուսաբացին էլ ժամանեց Գոլոնա: Այստեղ նա մնաց մեկ օր, որպեսզի պարզանալով իր արիական ռազմիկներին և պատվի նրանց հարուստ նվերներով: Իրականացնելով իր մտադրությունը՝ նա բոլորին, լցված ուրախությամբ, տուն թողեց, ինքն էլ երկու օր անց վերադարձավ կայսրական պալատ» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 4):

³⁴²⁷ «Երբ եկավ Մուհառամ ամսվա առաջին օրը, մեր տիրակալ ալ-Մուսթաֆայիլան (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ Լիզար իբն ալ-Մուսթաֆայի – Մ.Յ.**) ծիպվարեց դեպի Կահիրե՝ պատված շքախմբով, գեղեցիկ զգեստով և շատ զարդերով, որոնց նմանը երբեք չէին տեսել: Լիզարը նույնպես իր շքախմբով հաստատվեց Ալեքսանդրիայում և ստացել «ալ-Մուստաֆա լի-դինիլլահ» մականունը: Երբ Էմիր ալ-Աֆդալը (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը – Մ.Յ.**) իմացավ այդ մասին, նա զորքեր և զինվորներ հավաքեց ու գնաց Ալեքսանդրիա: Նա պաշարեց այն և պատերազմ մղեց այդ քաղաքի դեմ: Էմիր ալ-Աֆդալը փորձեց կռվել այնտեղ գտնվողների դեմ ու մեծ ջանքեր թափեց, բայց այս հայրցում նա մեծ և ծանր դժվարությունների հանդիպեց: Նա իր գանձարանից շատ փող, հագուստ, պատվի պատմունք, գնեք, ռազմական հանդերձանք և գործիքներ հանեց: Նրանց միջև ճակատամարտերը շարունակվեց Սաֆար ամսից մինչև նույն թվականի Չուլբադա ամիսը: Երբ բաղաբնեյ պաշարները, վառելիքայտու ու սնունդը սպառվեցին և Ալեքսանդրիայի բնակիչներն ու այնտեղ գտնվողները տեսան, որ իրենք պարտություն են կրել, Նասր ալ-Դաուլան Աֆիկինը խնդրեց իր տիրոջը՝ Նշանակոր ալ-Աֆդալին, իրեն, Լիզարին և քաղաքի բնակիչներին երաշխիք տալ ու ալ-Աֆդալը նրանց ապահովեց դրանով: Զաղաքը բացեցին նրա առաջ և Լիզարն ու Աֆիկինը դուրս եկան նրա մոտ: Նա նրանց հրամայեց գնալ Կահիրե և մնալ այնտեղից, մինչև ինքը հասնի այնտեղ, ընդ որում նա նաև մեր տիրակալ ալ-Մուսթաֆայիլային խնդրեց ներել նրանց: Այնուհետև նա մտավ քաղաք, դասավորեց նրա գործերը և քաղաքի համար վալի ու քաղի Նշանակեց» (Ամնաուններ «Ալեքսանդրիայի պատմությունների պատմություններ»):

«Ապա նա (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը – Մ.Յ.**) ավելացրեց զորքը ու գնաց կրկին պաշարեց, գրավեց այն ու, բռնելով Աֆտաթինին (**Պետրոս Յայի զինակից Ավետիք Յային – Մ.Յ.**), սպանեց: Մուստաֆա լի-դինիլլահ (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Կասիմ Ահմեդ ալ-Մուսթային (1094-1101) – Մ.Յ.**) բռնեց Լիզարին (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ Լիզար իբն ալ-Մուսթաֆային – Մ.Յ.**) ու վրան պատ շարժեց տվեց, որից սա մեռավ: Նա սպանեց նաև դատավոր Ջալալ ալ-Դաուլա իբն Ամմարին ու նրան օժանդակողներին» (իբն ալ-Մսիր «Լիալատար պատմություն»):

³⁴²⁸ «Թորոսը գավառի տիրանալու նպատակով Ուռնայի Թոսիճ կղզվոր բերդը զորքեր ուղարկեց, բայց Սամուատի ամիրա Պալտուխը (**Մուռժի, հետագայում ծաղկողի Արտուկյանների Էմիրության ապագա Էմիր Բալանը – Մ.Յ.**) գավառի ողջ զորքով դուրս եկավ նրանց դեմ: Թոսիճ բերդի ահմաններում հաղթանակարտ տեղի ունեցավ, Ուռնայի զինվորները փախուստի դիմեցին և հակառակորդը հասավ Ադրիանոսի կղզվոր գյուղը, որտեղ 150 հոգի կտորեց, մնացածներին էլ գերեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «ժամանակագրություն», մաս 2):

³⁴²⁹ «Յայը 545 թվականին Արևմտյան սուլթանը, որ խլիճ-Արսլան է կոչվում (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը (1095-1107) – Մ.Յ.**)՝ Գոլմուշի որդի Սոլիմանի (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոլմուշի – Մ.Յ.**) որդին, զորահավաք անելով, հսկայական զորքով եկավ Մեյիտեն քաղաքի վրա: Նա զորքով ողորդեց բոլոր դաշտերը, կատաղի պատերազմ մղեց Մեյիտեն քաղաքի դեմ և, բաբաններ կանգնեցնելով, նեղում էր քաղաքը: Զաղաքի իշխանը, որին խորիլ էին ասում՝ Ուռնայի կուրապաղատ Թորոսի աները, քաղաքը բոլոր կողմերից ամրացրեց և քաջաբար դիմագրավեց սուլթանին, որը, թեև այնտեղ մնաց բազում օրեր, այնուամենայնիվ, ոչինչ չկարողացավ անել ու ամոթահար վերադարձավ իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յայը 545 թվականին Արևելյան սուլթան խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Յ.**) մեծ զորքով հարձակվեց Մեյիտեն քաղաքի վրա և, պաշարելով, այն, սկսեց սարսափելի կերպով նեղել: Զաղաքի տիրակալ Գաբրիելը, սակայն, որը Թորոս կուրապաղատին աներ էր գալիս, սկսեց քաջարի կերպով պաշտպանել քաղաքը և խլիճ-Արսլանը ամոթահար իր երկիրը գնաց» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Դարձյալ Յայը 547 թվականին արևմտյան սուլթան Ղլիճ Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Յ.**)՝ Գոլմուշի թոռը, գնում է Մեյիտենի վրա, բայց քաղաքի իշխան Դավիթը՝ Ուռնայի կուրապաղատի աները, նրան անարգանքով հետ է դարձնում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 63):

«Յուլյանի 1406 և արաբների 488 թվականին Իկոնիայի սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Յ.**) եկավ ու պաշարեց Մեյիտեն, որպեսզի պատերազմի նրա դեմ: Այդ ժամանակ ունի գլխավոր նախարար, որը սուլթանի կողմից էր ուղարկվել, եկավ քաղաք, որպեսզի խոսի այն սուրբ մարդ Սայիդ Բար-Սաբունու հետ, որը կոչվում էր Սար-Յուլիանես՝ մի սուրբ և գիտնական մարդ: Եվ ահա երբ այս սուրբ մարդը մոտեցավ, քաղաքի անիծյալ հույն հրամանատար Գաբրիելի հրամանով նրա համար թարգմանեցին. «Սուլթանը ձեզ ասում է, դուք պետք է հանձնեք քաղաքը և այդ պարագայում ձեզ համար լավ կլինի, իսկ հակառակ պարագայում սուլթանը սրով ներս կմտնի ու այդ ժամանակ ձեր ու ձեր մարդկանց արյուն մեղքը ձեր իսկ վրա կընկնի»: Այդ ժամանակ այն սուրբ մարդը պատասխանեց. «Եկեք հիմար բաներ չխոսենք, բանգի ոչ մի մարդ ի վիճակի չէ գրավել այս քաղաքը, որովհետև նրա հետ է աստվածային աջակցությունը: Իրոք, այս քաղաքում բավարար պարենավթեթեք կա տաս տարվա համար, ջրերը նրա միջով են հոսում, իսկ ռազմիկներն էլ քաջարի են, ինչպես ինքները էլ տեսնում եք»: Մինչ այն սուրբ մարդը նման բաներ էր ասում, անիծյալ Գաբրիելը նրա հետևում կանգնած լուսն էր: Այն նախարարը, սրբից նման բան լսելուց հետո հեռացավ, իսկ դրանից հետո սուրբը շուտ եկավ դեպի Գաբրիելն ու ասաց. «Դուք լսեցիք, թե ես ինչ ասացի, սակայն ավելի լավ կլինի, որ մենք

սուլթանին ճանապարհեմը խաղաղությամբ և նվերներով, քանզի դուք ինքներդ էլ տեսնում եք, թե ինչպես են ներվում և հարուստները և աղքատները»։ Այն անհեշտ կառավարիչը իր սրտում այդ սուրբ մարդու դեմ մեծ գայլույթ զգաց և հրամայեց զինվորներից մեկին, որ սպանեն նրան։ Այդ ժամանակ սուրբը վազեց Գաբրիելի հետևից և, երբ սա երկու պարիսպների միջև մտավ, սկսեց աղաչել նրան խնայել իրեն։ Դրանից հետո Գաբրիելը ավելի գայլույթով և սկսեց վիրավորանքներ թափել սրբի վրա, որից հետո հարվածեց իր ձեռքում գտնվող նիզակով և սպանեց։ Երկու օրից հավատացյալները կարողացան ձեռք գցել սրբի մարմինը և թաղել նրան Եկեղեցու մոտ։ Այդ ժամանակ էր հենց սակայն, որ սուլթանը, լսելով ֆրանկների գալու մասին, թողեց ամեն ինչ և հեռացավ» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց Մելիտենի ուղղությամբ» (Ամնա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 11)։

³⁴³⁰ «Այդ ընթացքում արխիսատրաս Իլիանը իր գործերով զբաղեցրեց Ապոլոնիան ու Կիզիկոսը՝ երկու ամիսներ թաղաքները, և սկսեց ամայացնել ծովափնյա ողջ շրջանը։ Երբ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին՝ նա հանդերձավորեց իր տրամադրության տակ եղած զգալի ուժերը, դրանց տրամադրության տակ փոքրիկ նավեր դրեց, քանզի նավատորմը այդ ժամանակ դեռ պատրաստ չէր, նավերի վրա բաջարի ռազմիկներ և գեյտալուներ տեղակայեց ու բոլոր սրանց հրամանատարությունը հանձնեց Ալեքսանդր Եվթորփիոսին՝ հայտնի տոհմից և իր արիությամբ հայտնի սի մարդու։ Սրանց բոլորին նա ուղարկեց Իլիանի դեմ։ Մոտենալով Ապոլոնիային՝ Ալեքսանդրը անմիջապես պաշարեց թաղաքը։ Վեց օր անց, անդադար և նույնիսկ գիշերներին գրոհների արդյունքում նա տիրեց պարիսպների արտաքին շրջափնի, որը կոչում են Էքստալիոս, սակայն Իլիանը ճամատառներ պաշտպանում էր միջնաբերդը՝ հույս ունենալով, որ դրսից իրեն օգնություն կգա։ Երբ Ալեքսանդրը տեսավ, որ, որպես օգնություն Իլիանին, գալիս է մի ուժեղ բարբարոսական բանակ, իսկ իր ուժերը մոտեցողների նույնիսկ փոքրիկ մասին էլ չեն համապատասխանում, գերադասեց հրաժարվել հաղթանակից, սակայն կենդանի պահել իր ռազմիկներին։ Տեսնելով, թե ինչքան բարդ է իր վիճակը և հասկանալով, որ փրկության միջոցներ չեն մնացել, նա որոշեց ուղղվել դեպի ծովը։ Կաստակադրվելով դեպի այն լողալ գետով՝ նա իր ռազմիկների հետ բարձրացավ նավերը, սակայն Իլիանը, զուշակելով Ալեքսանդրի մտադրությունը, նրանից շուտ ժամանեց և տիրեց լճից ելնող գետի բերանին...։ Լճի մոտեքի մոտ հենց կամրջի վրա նա երկու կողմերից արիական ռազմիկներ տեղակայեց, որոնց հրամայեց դարանակալ սպասել ժամանող նավերին։ Երբ Ալեքսանդրի բոլոր ռազմիկներն արդեն իմ կողմից հիշատակված փոքր նավերի վրա էին և դուրս էին գալիս լճից, նրանք ընկան Իլիանի թակարդը։ Տեսնելով իրենց բաժին հասած վտանգը՝ նրանք լիակատար շփոթվածության մեջ ափ իջան։ Թուրքերը մոտեցան նրանց և մեծ ճակատամարտ սկսվեց։ Շատ ընտիր ռազմիկներ գերվեցին, իսկ շատերն էլ ընկան ջրապտույտի մեջ և տարվեցին հոսանքով» (Ամնա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 13)։

³⁴³¹ «Իմանալով այդ մասին՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) չկարողացավ համակերպվել պարտության հետ և թուրքերի դեմ ճանաչվեց Օսպի հրամանատարությամբ մի ուժեղ զորք ուղարկեց։ Վերջինս մոտեցավ Կիզիկոսին և առաջին իսկ գրոհով գրավեց այն։ Դրանից հետո նա իր ջոկատից առանձնացրեց մոտ 300 անվանական և պաշարներ գործում փորձված ռազմիկներ և ուղարկեց նրանց Պիմանիոսի դեմ։ Նրանք հենց ընթացքից տիրեցին թաղաքին, բնակիչներից ոմանց սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ գերված ուղարկեցին Օսպի մոտ, որը գերիներին անմիջապես կայսեր մոտ ուղարկեց։ Դրանից հետո Օսպոն այնտեղից եկավ Ապոլոնիա և սկսեց թաղաքի համառ պաշարումը։ Իլիանը, ի վիճակի չլինելով մարտնչել նրա դեմ, կամավոր կերպով թաղաքը հանձնեց, իսկ ինքը իր արյունակից ազգակականներով անցավ կայսեր կողմը, որից մեծ նվերներ ստացավ, որոնցից գլխավորը և ամենամեծը՝ սրբազան կնուսը» (Ամնա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 13)։

³⁴³² «Դրանից հետո Ռիդվանը (Քալեսի եպիսկոպոս Եփր Դիդվանը – Մ.Ֆ.) և Ջանակ-Էդ-Դուլան Ֆիդի 489 թվականին ելան Թեյ Բաշի ու Շեյխ-Էդ-Դաույր՝ սրի ուժով նվաճելով դրանք Յագի-Սյանի (Անտիոքի եպիսկոպոս Եփր Յագի Սիանի – Մ.Ֆ.) կողմնակիցներից ու հարձակում գործելով Անտիոքի շրջանի վրա։ Նրանք Յալեպ վերադարձան Ֆիդի 490 թվականի Ռամադան ամսվա սկզբին» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեպի պատմության հատված»)։

³⁴³³ «Ի վերջո դուքս Գոգֆրուան (Ներթին Լոթարինգայի դուքս (1087-1100), Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) բոլոր սենյորներից առաջինը Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ մեծ գործով ժամանեց Կոստանդնուպոլիս։ Նա կանգ առավ թաղաքից դուրս, մինչև որ անբարյացակամորեն տրամադրված կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) չհրամայեց նրան տեղակայվել թաղաքի պարիսպներից ներս։ Տեղակայվելով այստեղ՝ Գոգֆրուան ամեն օր զգուշորեն իր զինակիրներին ուղարկում էր, որպեսզի սրանք անասնակեր ու ձիերի համար անհրաժեշտ այլ բաներ բերեն և, չնայած ուղարկվածները կարծում էին, որ կարող են հանգիստ ելնել ուր ուզում են, անբարյացակամ տրամադրված Ալեքսեյը հրամայեց թուրքապոլներին ու պաժինակներին հարձակվել նրանց վրա և սպանել։ Դքսի եղբայր Բալդուինը (Ներթինայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), լսելով այս մասին, գաղտնի արտագրոհի իրականացրեց և ի վերջո գտավ նրանց, որոնք սպանում էին իր մարդկանց։ Եվ ահա, պնդացնելով սիրտը, նա նետով դրանց վրա և Աստծո աջակցությամբ գերազանցեց նրանց։ Նա բռնեց դրանցից 60 հոգու, մի մասին անմիջապես սպանեց, իսկ մյուս մասին էլ հրամայեց տանել եղբոր մոտ։ Երբ կայսրը լսեց այդ մասին, նա շատ գայլույթով, իսկ դուքսը, տեսնելով, որ կայսրը գայլույթած է, ելավ իր տեղից և տեղակայվեց թաղաքից դուրս։ Երեկոյան չար կայսրը իր գործին կրկին հրամայեց հարձակվել դքսի և Բրիստոսի ժողովրդի վրա։ Դեռ մղելով սրանց, սակայն, անհաղթ դուքսը և Բրիստոսի զորքը նրանցից 7 հոգու սպանեցին, իսկ այլոց էլ անընդհատ հետապնդեցին մինչ թաղաքի դարպասները։ Վերադառնալով իրենց ծամբար՝ դուքսը հրամայեց մնալ այնտեղ 5 օր, մինչև որ կայսեր հետ պայմանագրի չլինի։ Այդ ժամանակ էր, որ կայսրը թույլ տվեց նրան անցնել սուրբ Փնդրիկի նեղուցը՝ թույլ տալով հետը վերցնել այնքան պարենամթերք, ինչքան կար Կոստանդնուպոլսում, ընդ որում չունենորեն ստիպված էին իրենց համար կենսամթերք մուրալ» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 1)։

«Ի վերջո դուքս Գոգֆրուան (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) բոլոր սենյորներից առաջինը Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ մեծ գործով ժամանեց Կոստանդնուպոլիս։ Նա կանգ առավ թաղաքից դուրս, մինչև որ անբարյացակամորեն տրամադրված կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) չհրամայեց նրան տեղակայվել թաղաքի պարիսպներից ներս։ Տեղակայվելով այստեղ՝ Գոգֆրուան ամեն օր զգուշորեն իր զինակիրներին ուղարկում էր, որպեսզի սրանք անասնակեր ու ձիերի համար անհրաժեշտ այլ բաներ բերեն և, չնայած ուղարկվածները կարծում էին, որ կարող են հանգիստ ելնել ուր ուզում են, անբարյացակամ տրամադրված Ալեքսեյը հրամայեց թուրքապոլներին ու պաժինակներին հարձակվել նրանց վրա և սպանել։ Դքսի եղբայր Բալդուինը (Ներթինայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), լսելով այս մասին, գաղտնի արտագրոհի իրականացրեց և ի վերջո գտավ նրանց, որոնք սպանում էին իր մարդկանց։ Եվ ահա, պնդացնելով սիրտը, նա նետով դրանց վրա և Աստծո աջակցությամբ գերազանցեց նրանց։ Նա բռնեց դրանցից 40 հոգու, մի մասին անմիջապես սպանեց, իսկ մյուս մասին էլ հրամայեց տանել եղբոր մոտ։ Երբ կայսրը լսեց այդ մասին, նա շատ գայլույթով, իսկ դուքսը, տեսնելով, որ կայսրը գայլույթած է, ելավ իր տեղից և սեփական ասպետների հետ միասին տեղակայվեց թաղաքից դուրս։ Երեկոյան չար կայսրը իր գործին կրկին հրամայեց հարձակվել դքսի և Բրիստոսի ժողովրդի վրա։ Դեռ մղելով սրանց, սակայն, անհաղթ դուքսը և Բրիստոսի զորքը նրանցից 7 հոգու սպանեցին, իսկ այլոց էլ անընդհատ հետապնդեցին մինչ թաղաքի դարպասները։ Վերադառնալով իրենց ծամբար՝ դուքսը հրամայեց մնալ այնտեղ 5 օր, մինչև որ կայսեր հետ պայմանագրի չլինի։ Այդ ժամանակ էր, որ կայսրը թույլ տվեց նրան անցնել սուրբ Փնդրիկի նեղուցը՝ թույլ տալով հետը վերցնել այնքան պարենամթերք, ինչքան կար Կոստանդնուպոլսում, ընդ որում չունենորեն ստիպված էին իրենց համար կենսամթերք մուրալ» (Մետրոս Տուրքերոգ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 1)։

«Բոլոր բրիստոնյա առաջնորդներից Գոտֆրիդն (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) առաջինն էր, որ, անցնելով Դուկադարիան, ժամանեց Կոստանդնուպոլիս։ Իրոք, նրանք հաջողվեց Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ հասնել թաղաքին, երբ նա տեղավորվեց թաղաքից դուրս։ Նենգամիտ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, ընդունեց նրան շատ վատ։ Չնայած այդ ամենին, դուքսը հույս ուներ մնալ անվտանգության մեջ, մինչև տեղ կհասնեին ֆրանկների ուժերը, և ահա նա սկսեց ուղարկել յուրայիններին, որպեսզի սրանք ձեռք բերեն այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր։ Այդ ժամանակ էր, որ կայսրը հրաման տվեց իր ենթակա պաժինակներին ու թուրքապոլներին, որ սրանք դարանակալեն և, հարձակվելով, սպանեն այս մարդկանց։ Դքսի եղբայր Բալդուինը (Ներթինայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), սակայն, որը իր մաշկի վրա զգաց նրանց նենգությունը, յուրայիններին դարանակ տեղարեց, իսկ երբ նրանք հետապնդեցին սրանց, որպեսզի սպանեն, նրանք հարձակվեցին նրանց վրա և, քանի որ պատրաստ էին այդ ամենին, Աստծո աջակցությամբ հաղթանակի հասան՝ սպանելով շատերին, իսկ ոմանց էլ գերելով և ուղարկելով Բալդուինի դուքս Եղբոր մոտ։ Կայսրը, լսելով այս, գայլույթով, քանի որ տեսավ, որ իր խաբեությունն ու նենգամտությունը բացահայտվեց։ Իր հեղթին դուքսը, իմանալով, որ կայսրը գայլույթած է իր ու իր մարդկանց վրա, ելավ ու վրան զարկեց թաղաքի պարիսպներից դուրս։ Իրիկանձային, երբ գիշերն արդեն տարածվել էր երկրի վրա, կայսեր կողմնակիցները համարձակվեցին հարձակվել գործել դքսի վրա, սակայն, չնորհիվ աստվածային աջակցության, նրանք պայտառակվեցին և չկարողացան փրկվել մերոնց ձեռքից։ Իրոք, նրանք նետվեցին մեկ մեկու վրա, սակայն բրիստոնյաները հաջողության հասան հարձակվողների նկատմամբ, ընդ որում դուքսն ինքն անձամբ, ինչպես կատաղած մի առյուծ, ցրեց բոլորին։ Նա իր ձեռքով սպանեց յոթ հոգու, իսկ մյուսներին էլ բռնեց թաղաքի դարպասներից ներս։ Դրանից հետո դուքսը

վերադարձավ իր վրան, որտեղ այս անգամ արդեն հանգիստ մնաց, քանզի կայսրն իր դեսպանորդների միջոցով խաղաղություն խնդրեց և ստացավ այն, երբ դքսի մարդիկ հնարավորություն ստացան քաղաքից ձեռք բերել այն, ինչ անհրաժեշտ էր» (Ռոբերտ Ռեյնսլոն «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Եվ այսպես Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ ֆրանկ իշխաններից դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) առաջինը հասավ Կոստանդնուպոլիս և տեղավորվեց քաղաքի պարիսպներից դուրս: Այդ ժամանակ նեկզամիտ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), վախենալով լսածից, որ փառաշեղ դուքսն է ժամանել, ձևականորեն շարունակեց պահպանել արտաքին հարգանքը և թույլ տվեց տեղակայվել պարիսպների դիմաց, բայց իրականում նրա մտքին այլ բան կար: Եվ այսպես, ընդունելով կայսեր առաջարկը, դուքսն այդպես էլ վարվեց, որից հետո ուղարկեց իր զինակիրներին ու մարդկանց, որպեսզի սրանք համարձակորեն առաջ ընթանան և անասանկեր ձեռք բերեն: Հենց այդ ժամանակ էր, որ կայսրը հրամայեց իր հետ գտնվող մարդկանց առանց որևէ խտրականության գաղտնորեն վնասել քրիստոնյաներին, որտեղ էլ, որ նրանց գտնեն: Իր հերթին, երբ դքսի եղբայր Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) իմացավ այս մասին, նա դարան դրեց և, երբ հանդիպեց թուրքապոլներին, իր մարդկանց հետ կատաղի ու վճռական հարձակում գործեց սրանց վրա, ինչպես հարկն էր: Արդյունքում Աստծո աջակցությամբ Բալդուինն այնպիսի մի հաղթանակ տարավ, որ նույնիսկ բռնեց թշնամիներից 60 հոգու, ընդ որում ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հասցրեց եղբոր մոտ: Երբ այս մասին լուրը հասավ դժբախտ կայսեր, նա լցվեց վշտով ու ինքնախաղաղակամությամբ: Դրանից հետո դուքսը լքեց նախկին ճամբարի վայրը և այն տեղափոխեց քաղաքի մոտի մեկ այլ վայր, սակայն, այն բանից հետո, երբ վրա հասավ գիշերը, կայսրը, ի վիճակի չլինելով հրաժարվել իրեն պատած գայլույթից, ինչքան հնարավոր էր հավաքեց իր զորքերը և կրկին մարտական գործողություններ սկսեց դքսի ու նրա մարդկանց դեմ: Ստիպված լինելով ընդունել այս մարտահրավերը ևս՝ դուքսը այս անգամ ևս հաղթանակ տարավ և, փախուստի մատնելով հակառակորդին, վերջինիս շարտեց քաղաք, ընդ որում այդ ընթացքում թշնամիներից սպանեց 7 հոգու: Դեպքերի նման հաջող զարգացումից հետո դուքսը վերադարձավ իր ճամբար և այնտեղ մնաց 5 օր, մինչ վերջնական պայմանավորվածություն կնքվեց կայսեր հետ: Իրոք, այդ ամենից ահաբեկված կայսրը համաձայնեց, որ դուքսը ի վերջո կտրի և անցնի Սուրբ Գեորգի նեղուցը, ընդ որում պարտավորվեց այդ ընթացքում նրան պարենավորում տալ, իսկ աղքատներին էլ՝ ողորմություն: Այդպես էլ արվեց» (Գվիլբերտ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 2, գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ գլխավոր առաջնորդներից դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ առաջինը հասավ Կոստանդնուպոլիս և այնտեղ ճամբար գարկեց՝ սպասելով Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան (1088-1111), Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**), որը բալլ առ բալլ առաջանում էր նրա հետերը: Այսպես մի քանի օրեր անցան իրար հետևից: Եվ ահա նեկզամիտ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), որ Գոտֆրիդին ու իր մարդկանց թողել էր դուրս՝ բաղադիր մեծակայքում, աստիճանաբար զրկեց նրանց նաև հյուրընկալության կանոններով ենթադրվող ամեն մի բանից: Այս պայմաններում մարդիկ աստիճանաբար ցրվեցին քաղաքի շրջակայքում, որպեսզի ձիերի համար խոտ ու իրենց համար ամենայն անհրաժեշտ բաները գտնեն: Կայսրն, իհարկե, պետք է ենթադրեր իրադարձությունների նման զարգացումը, բանի որ ինքն էր մերժել նրանց հյուրընկալել: Այսպես թե այնպես, սակայն, իմանալով այդ մասին, կայսրը զաղտնի հրամայեց իր թուրքապոլներին ու պաժինականների գործել՝ հրամայելով նրանց անհանգստացնել ուխտավորներին՝ սպանելով կամ գերելով նրանց: Այդ օրերին շատ ընդհարումներ եղան, երբ շատերը զոհվեցին թուրքապոլների թակարդներում: Եվ ահա դուքսը առաջ ուղարկեց Բալդուինին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նա դրանց դեմն առնի: Նրան հանձնարարվել էր լինել ուշադիր, շատ զգուշ և աչքերը չորս արած: Այսպես Բալդուինն իր բարեկամների հետ առաջ անցավ և արդյունքում բռնեց թշնամիներից 160 հոգու, ընդ որում ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հասցրեց եղբոր մոտ: Երբ այս մասին լուրը հասավ դժբախտ կայսեր, նա լցվեց վշտով ու ինքնախաղաղակամությամբ: Դրանից հետո դուքսը լքեց նախկին ճամբարի վայրը և այն տեղափոխեց քաղաքի մոտի մեկ այլ վայր, սակայն, այն բանից հետո, երբ վրա հասավ գիշերը, կայսրը, ի վիճակի չլինելով հրաժարվել իրեն պատած գայլույթից, ինչքան հնարավոր էր հավաքեց իր զորքերը և կրկին մարտական գործողություններ սկսեց դքսի ու նրա մարդկանց դեմ: Ստիպված լինելով ընդունել այս մարտահրավերը ևս՝ դուքսը, որ շատ ուշադիր էր և իր մարդկանց հսկողության իր կարգել վրանների մոտ, այս անգամ ևս հաղթանակ տարավ՝ փախուստի մատնելով հակառակորդի առաջնորդին, որը ռազմական այս նրբակյաններից հեռու էր: Նա վերջինիս շարտեց քաղաք, ընդ որում այդ ընթացքում թշնամիներից 7 հոգու սպանեց: Դեպքերի նման հաջող զարգացումից հետո դուքսը վերադարձավ իր ճամբար և այնտեղ մնաց 5 օր, մինչ վերջնական պայմանավորվածություն կնքվեց կայսեր հետ: Իրոք, այդ ամենից ահաբեկված կայսրը, չնայած որ զայրացած էր և ամեն կերպ ուզում էր վնասել ուխտավորներին, ի վերջո համաձայնեց: Նա տեսավ, որ, ի դեմս դքսի, գործ ունի մի քաջարի և խելացի մարդու հետ: Դրա համար էլ կայսրն ի վերջո համաձայնեց, որ դուքսը գա իր մոտ պալատ, ինչպես պետք է վարվեն նաև սպասվող այլ առաջնորդների պայմաններում: Այդպես էլ արեցին, որից հետո դուքսը անցավ նեղուցը, ընդ որում պարտավորվեց այդ ընթացքում նրան պարենավորում տալ, իսկ աղքատներին էլ՝ ողորմություն: Ահա, ամեն ինչ այդպես եղավ» (Բոդրի Դոլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«9/ Եվ այսպես դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) ճանապարհորդների ողջ խմբով հասավ Կոստանդնուպոլիս: Այստեղ քաղաքի դիմաց նրանք դրեցին իրենց վրանները և մի ամուր պարիսպ կառուցեցին, որը կպաշտպաներ իրենց ու իրենց զինվորական հանդերձանը, ընդ որում այդ ընթացքում ճանապարհորդների մոտ եկան Զյուզոն (**Վերսուռնի և Վալուայի կոմս Զյուզոն Մեծը (1080-1102) – Մ.Ֆ.**), Դրոգոն, Կիլյամ Կարպենտերը ու Կլարեբորդը, որոնք ընդունվել էին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից և այժմ ուրախանում էին դքսի ու նրա ժողովրդի զալստյան կապակցությամբ: Նրանք գրկաբաց ընդունեցին դքսին և գրկախառնվեցին: Միաժամանակ դքսին ընդունեց նաև արքայի վերը հիշատակված դեսպանորդը՝ խնդրելով նրան բանակի որոշ ղեկավարների հետ միասին գալ քաղաք, որպեսզի լսեն արքայի խոսքերը, ընդ որում ուխտավորների մնացած մասը պետք է մնար քաղաքի պարիսպներից դուրս: Հազիվ էր դուքսը ստացել այս հաղորդումը, երբ մի քանի անձանոք ֆրանկներ հայտնվեցին ճամբարում և զգուշացրեցին նրան արքայի դավերի ու մեթեմաթյունների մասին, որպեսզի դուքսը ոչ թե գնա արքայի մոտ, այլ մնա իր տեղում՝ պարիսպներից դուրս, և ուշադիր հետևի, թե ինչ է կատարվում ու ինչ է նախատեսված իրենց համար: Եվ այսպես դուքսը, տեղեկացվելով հույների խաբեությունից մասին, մնաց տեղում ու չգնաց արքայի մոտ: Սրա արդյունքում, իր հերթին, արքան դքսի ու նրա զորքի վերաբերյալ մեծ գայլույթով լցվեց և արգելեց նրանց հետ առևտուր անել: Այս պայմաններում, երբ դքսի եղբայր Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) տեսավ, որ առևտրի արգելման պատճառով իր մարդիկ կարիքի և մեծ պակասության մեջ են հայտնվում նույնիսկ առաջին անհրաժեշտության իրերի հարցով, սկսեց աղաչել դքսին և մյուս առաջնորդներին, որ նրանք թույլ տան մեկնել շրջակա հույների երկրները, ավար հավաքելով ու բերելով, մինչև երբ արքան ընտափարի կլինի առևտրի հարցում: Իրոք, երբ արքան տեսավ, թե ինչ է կատարվում և ականատես եղավ իր երկրի ավերմանը, նա կրկին թույլ տվեց ճանապարհորդների հետ առևտուր անել... /10/ Այդ տեղի ունեցավ Սուրբ ծննդյան տոնին, երբ ամենուր պետք է հանգստություն և խաղաղություն տիրեր: Եվ ահա հաշտվեցին նաև արքան ու դուքսը, ինչպես նաև բանակի այլ ղեկավարներ՝ գերծ մնալով Կոստանդնուպոլսի պատերի տակ իրականացվող թալանից: /11/ Սրանից չորս օր անց արքայից մի դեսպանություն եկավ ու հայտնեց, որ ավելի լավ կլինի դքսի համար, եթե նա ու իր մարդիկ տեղավորվեն Կոստանդնուպոլսի պարիսպների դիմաց գտնվող բնակավայրերում ու կացարաններում, ամսականոր, որ արդեն սկսվում էր ձյունների ու խոնավության ժամանակը և վրաններում ապրելն արդեն այնքան էլ հարմար չէր լինի...: Ի վերջո, դուքսն ու այլ ղեկավարներ տեղի տվեցին արքայի կամքին և, թողնելով վրանները, քրիստոնեական ողջ բանակով առաջացան դեպի պարսպի ու աշտարակների դիմաց գտնվող բնակարանները և կացարանները, ընդ որում դրանից հետո արքայի հրամանով նրանց հետ սկսեցին աշխույժ առևտուր անել: Այնուհետև արքան կրկին մարդ ուղարկեց դքսի մոտ և կոչ արեց իր մոտ գալ, սակայն այս անգամ ևս դուքսը, տեղեկացված լինելով արքայի խորամանկությունների մասին, հրաժարվեց գնալ, այլ իր փոխարեն ուղարկեց հարգարժան մարդկանց ի դեմ Մոնտեգյուի կոմս Կոնանի, Բալդուին Բուրգոն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.**) և Գոտֆրիդ Աջացու, որոնք պետք է արքային բացատրեին ամեն ինչ...: Արքան սիրալից ընդունեց այս մարդկանց և հայտարարեց ոչ մի բանում իր մեղավոր չլինելու մասին, ասելով, որ դուքսն ու նրա ուղեկիցները ոչ մի հիմք չունեն իր խորամանկությունից վախենալու, բանգն ևս պատրաստ է դքսին ծառայել իր որդու նման ու նրա հետ բարեկամություն անել: Դրանից հետո դքսի մարդիկ հետ դարձան ու փոխանցեցին վերջինիս կայսեր շուրթերից լսած լավ ու բարի խոստումները: Այնուհանդերձ դուքսը դեռևս տատանվում էր ու չէր հավատում արքայի քաղցր խոսքերին՝ հրաժարվելով ներկայանալ նրան: Եվ այսպես անցավ 15 օր...: /12/ Արքան կրկին նեղացավ և զրկեց ճանապարհորդներին զարի, ձուկ, իսկ հետո արդեն հաց գնելու հնարավորությունից, որպեսզի դուքսը ի վերջո ստիպված լիներ ներկայանալ արքային: Դրանից հետո օրերից մի օր 500 թուրքապոլներ, որոնք զինված էին արղելներով և ունեին կապարձներ, նավերով անցան նեղուցը, որից հետո վաղ առավոտյան սկսեցին նետեր արձակել դքսի ռազմիկների ուղղությամբ: Արդյունքում նրանք ոմանց սպանեցին, այլոց էլ վերքեր հասցրեցին՝ հեռու վանելով մարդկանց ափից, այնպես որ մարդիկ չէին կարողանում սովորական ուսույթի իսկ ձեռք բերել: Այդ ժամանակ դքսին անմիջապես գեկուցեցին այս տմարդի արարքի մասին և նա

հրամայեց անմիջապես փչել շեփորները, վերադառնալ հենց քաղաքի մոտ ու կրկին այնտեղ վրաններ խփել: Եվ այսպես, երբ շեփորի հնչողության տակ բարձրածայկեց այդ հրամանը, բոլոր նետովեցին ի զեն՝ ամայացնելով իրենց տներն ու բնակարանները, իսկ որոշներն էլ՝ այրելով: Դրանով մեր մարդիկ մեծ վնաս հասցրեցին քաղաքին, ընդ որում, երբ հուրն ու կրակը ուժեղացան և հասան պալատին, դուբը սկսեց անհանգստանալ, որ հանկարծ այդ ամենի արդյունքում իր ուժերի շարժը չնկատվի, որովհետև այդ պարագայում արքայի հեծյալներն ու նետածիգները կտիրեին կամրջին, որից հետո դժվար կլիներ քաղաքի դիմացի իրենց նախկին տեղը վերադառնալ...: /13/ Այսպիսով՝ դուբը, այլևս չհապաղելով, ուղարկեց իր եղբայր Բալդուինին, որպեսզի սա տիրի այդ կամրջին և ցանկացած զնով պաշտպանի այն կայսեր ուժերից, որը, ինչպես սպասվում էր, պետք է ձգտեր ամեն կերպ հետ խլել այն, որպեսզի արգելեր ճանապարհորդներին հետ դառնալ: Եվ ահա հազիվ էր Բալդուինը դիրքերի գրավել կամրջի աջ ու ձախ կողմերում, երբ թուրքապոլները, որոնց արքայի նավերը ափ էին իջեցրել, բոլոր կողմերից եկան նրանց վրա ու, նետեր արձակելով, կատաղի հարձակման անցան: Բալդուինը, ի վիճակի չլինելով հարկ եղած ձևով դիմադրել սրանց նետերին, անցավ կամրջի մյուս կողմ, ընդ որում նա հույս ուներ դիմանալ այստեղ, մինչև կամրջի մյուս կողմին կմոտենար հիմնական բանակը և կանցներ այն՝ պաշտպանելով վերջինիս թիկունքի կողմից՝ քաղաքից, տեղող հարվածներից: Այդ ժամանակ քաղաքի մյուս՝ Սուրբ Արգենտուսի, դարպասներից ելավ ամեն տեսակի այլ ռազմիկների հետ խառնված թուրքապոլների մեկ այլ խումբ և սրանք, զինված աղեղներով ու ամեն տեսակի գնդերով, սլացան Բալդուինի վրա, որպեսզի ոչնչացնեն քրիստոնյաներին: Բալդուինը, սակայն, չբեյելով զբաղեցրած դիրքերը, վաղ առավոտվանից մինչև ուշ երեկո հետ մղեց բոլոր հարձակումները, մինչև որ բոլոր մարդիկ անցան կամրջով ու տեղավորվեցին իրենց հին ճամբարում՝ քաղաքի պարիսպների դիմաց: Այդ ժամանակ, ահա, Բալդուինը, անցած 500 ասպետների զույգ հարձակում գործեց այդ թուրքապոլների վրա, որոնք հարթակվան անգամ ելել էին դարպասներից և հարձակվում էին ճանապարհորդների վրա: Երկու կողմերն էլ ծանր մարտ տարան, և այս, և այն կողմում շատ մարդիկ ընկան, ընդ որում հատկապես շատ ֆրանկներ գոհվեցին նետերից, բայց ի վերջո Բալդուինը կարողացավ առավելության հասնել և փախուստի մատուց արքայի զինվորներին, որից հետո հետապնդեց ու կոտորեց նրանցից շատերին, բանձի սրանք մինչ այդ բազում հարձակումներ էին գործել իրենց վրա: Ի վերջո, արքայի զինվորներն ու թուրքապոլները պատասպարվեցին քաղաքում, սակայն նրանք շատ էին կատաղած այդ ամենից ու մեծ քանակությամբ կրկին շարժվեցին դեպի աշտարակները, որպեսզի հարձակվեն Բալդուինի ուժերի վրա: Այդ ժամանակ ելավ նաև դուբը, սակայն, բանի որ արդեն գիշեր էր, նա խորհուրդ տվեց երբորը ճամբար վերադառնալ, որպեսզի գերծ պահի իր մարդկանց գիշերային պայմաններում մարտի մեջ մտնելուց: Նույն կերպ վարվեց, սակայն, նաև արքան, որը դրանից գատ նաև վախճնում էր, որ պատուազանի հուրը ավելի ու ավելի ուժեղ կբորբոքվի, իսկ այդ պարագայում նրա ռազմիկները չեն դիմանալ: Այդ պատճառով, ահա, արքան հրամայեց գերծ մնալ գիշերային մթության մեջ տրվող մարտից՝ ուրախանալով, որ կարողացել էր առանց հետագա մարտի հետ մղել դեպի...: /14/ Յաջորդ օրը, երբ արեգակը ծագեց, ճանապարհորդները, գործելով դքսի հրամանի տակ, սկսեցին ասպատակել արքայի երկրները և այդպես վարվեցին վեց օրվա ընթացքում՝ ոտնահարելով արքայի ու նրա մարդկանց արժանապատվությունը: Եվ ահա, երբ այս մասին հայտնի դարձավ, արքան սկսեց սգալ ու ողբալ, բանի որ նրա երկիրն ու թագավորությունը ավերվել էին: Դրանից հետո, խորհրդակցելով յուրաքանչյուրի հետ, նա կրկին մի հաղորդում ուղարկեց դքսին, որպեսզի սա արգելի ավերել ու իրկիզել, որի փոխարեն ինքը պատրաստ է ամեն կերպ բավարարել և օգնել նրան...: Դուբը պատրաստամարտն տվեց իր համաձայնությունը, պայմանով հիարկել, որ այնպիսի պատանդներ տրվեն, որոնց նա կկարողանա վստահել իր կյանքը, միայն այդ պայմանով էր, որ նա պատրաստ էր ներկայանալ արքային ու դեմ առ դեմ գրոցել նրա հետ: Յազիվ էին, սակայն, արքայի դեսպանները հեռացել, երբ այլ իշխաններ, այդ թվում նաև Բոհեմունդը (**Տերնոդի իշխան (1088-1111), Ամսիոնի դքսության ապագա դուբ Բոհեմունդ Տերնոնացին - Մ.Ֆ.**), եկան դքսի մոտ ու սկսեցին նրան հետ համոզել այդպես վարվելուց...: Լսելով վրանների ու հատկապես Բոհեմունդի խոսքերը՝ դուբը հետաձգեց պատասխանը հաջորդ օրվան...: /15/ Իմանալով այս մասին՝ արքան ավելի համառորեն սկսեց կանչել դեպի ու նրա ուղեկիցներին, ընդ որում նա պատրաստ էր որպես պատանդ ուղարկել իր որդի Դովհաննեսին (**Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Դովհաննես II-ին - Մ.Ֆ.**)՝ պայմանով, որպեսզի դրանից հետո ճանապարհորդները հանգիստ անցնեն երկրով: Այս պարագայում արքան նաև պատրաստ էր իր վստահելի անձին ղեկ ճանապարհորդների հետ, ինչպես նաև օգնել նրանց ամենայն անհրաժեշտությամբ...: Սյուս օրը դուբն իր վստահելի մարդկանց ուղարկեց արքայի մոտ..., իսկ հետո արդեն ինքը գնաց այնտեղ» (Ալբերտ Ալտեցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 9-15):

«Եվ ահա բոլոր ղեկավարներից հենց Գոտֆրիդն էր (**Ներթին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**), որ առաջինը հասավ Կոստանդնուպոլիս ու ղեկավարեց 20-ին տեղակայվեց քաղաքի մոտ, մինչդեռ Բոհեմունդը (**Տերնոդի իշխան, Ամսիոնի դքսության ապագա դուբ Բոհեմունդ Տերնոնացին - Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցները դեռևս դառնալով առաջնամուկ էին: Այդ ընթացքում Գոտֆրիդը տեղավորվեց քաղաքի դիմաց և Ալեքսեյը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) նրան իր մոտ կանչեց, սակայն Գոտֆրիդի կողմակիցները նրան համոզեցին չմտնել: Չայրացած դրանից՝ կայսեր հրամանով թուրքապոլներն ու պաժիկները օր օրի վրա սկսեցին սպառնալ Գոտֆրիդի բանակին, թեև կայսրը ամեն կերպ հավաստում էր, որ այդ հարձակումներում ինքը մեղք չունի: Թուրքապոլներն այս հարձակումներից Գոտֆրիդը շատ էր ներգրավում և ահա ի վերջո նա ոտքի հանեց Բալդուինին (**Երթնայի կոստանդնուպոլիսի ապագա հիմնադիր կոստ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**), որպեսզի սա կազմակերպի պաշտպանությունը և հետ շարտի թշնամուն: Բալդուինը, անակնկալ հարվածելով հակառակորդին, վերջինիս փախուստի մատնեց, իսկ 160 հոգու էլ գերեց ու ներկայացրեց իր եղբորը: Կայսրը, երբ լսեց այս մասին, շատ չարացավ ու սկսեց ամեն կերպ նորանոր չարիքներ նյութել ճանապարհորդների նկատմամբ: Իր հերթին իմաստուն առաջնորդ Գոտֆրիդը թողեց այն վայրը, որտեղ խփել էր իր վրանը, և հետ դարձավ: Եվ ահա այնպես եղավ, որ, երբ գիշերը կայսեր հրամանով նրա գորավարը իր գործով հարձակման անցավ, նրանք շատ կորուստներ կրելով հետ շարժվեցին, բանի որ հեռադես առաջնորդի հրամանով ընտիր ռազմիկներն իրականացնում էին վրանների հսկողությունը և իրենց աչքի տակ պահում ամեն ինչ: Այսպիսով՝ հարձակվողները հետ շարժվեցին հնարավորինս արագ, նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մնացածներն էլ պատասպարվեցին քաղաքի դարպասներից անդին: Ավարտելով այս գործը՝ Գոտֆրիդը վերադարձավ իր վրանը և 5 օր մնաց այնտեղ: Այդ ընթացքում կայսրը, գայրախալով ու տեսնելով, որ իր ջանքերը արդյունք չեն տալիս, ի վերջո կրկին մարդ ուղարկեց և իր մոտ հրավիրեց Գոտֆրիդին՝ համոզելով նրան, որ վերջինիս հետ հպատակության երաշխիքի պայմանով հաշտություն կնքվի, ընդ որում կայսրը պարտավորվեց հետագայում օժանդակել ճանապարհորդներին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Լորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 6):

«Մեկը կարողացել ենք Երուսաղեմի մասին գիրքը, որն այս մասից սկսած բազմակնի մանրամասն է նկարագրում այս պատմական իրադարձությունների հերթականությունը, որոնք վերաբերվում են Արևմտյան ժողովրդի կողմից երեք տարի շարունակ ներդրած ջանքերին, որոնք ավարտվեցին Սուրբ քաղաքի գրավումով: Այդ, սկսելով այստեղից, մեկը միայն քի մասին կասեմք ու կսկսեմք նրանից, որ կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) բացարձակ կերպ խոսքերով փորձեց իր օգտին տրամադրել այս փառահեղ հերոսներին, իսկ հետո էլ ստիպողաբար նրանց վրա դրեց երդումներ, որ նրանք վնաս չեն հասցնի իր թագավորությանը, չնայած հայտնի էր, որ նա ինքն էր առաջինը պատրաստ կոտորել ճանապարհորդներին, մինչ կգային յուս ուժերը, թե՛ չլինեց դուբ Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև անկա չլինեց մատոծ մշտադարձն հսկողությունն իր հոտի նկատմամբ: Այս մասին են վկայում կայսեր մայրաքաղաքի ասպատակված շրջակայքն ու այն կամուրջը, որ ճանապարհորդները գրավեցին» (Էթհարդ Աուրացի «Յամբլիսիսի ժամանակագրություն»):

«/38/ Եվ այսպես Ֆրանսիայից, Բուրգունդիայից և այլ օտար երկրներից հավաքված մեծաքանակ ազնվականներ հավաքվեցին Կոստանդնուպոլիսի մոտ, իսկ նրանցով պետք է զբաղվեր Թաթիկոսը, որ կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.**) սենեկապանն էր, բայց նաև նրա եղբորորդին ու ամենամոտիկ խորհրդատուներից մեկը: Այդ քաղաքի մոտ այնքան մեծաքանակ ազնվականներ էին հավաքվել, որ հնարավոր չէր բոլորին տեղավորել պարիսպների սահմաններում և արդյունքում նրանք բոլորն իրենց վրանները խփեցին քաղաքի պարիսպներից դուրս: /39/ Այդ ժամանակ Թաթիկոսը պարտավորվել էր նրանց միս, հաց, գարի, ինչպես նաև անասնակեր և այլ անհրաժեշտ բաներ մատակարարել, սակայն հետո նա եկավ իրերեղոր մոտ ու ասաց. «Իմ տեր և հովանավոր, ես աղայում եմ ձեզ, ի սեր Աստծո, որ համուն էմ իմ խաչ բարձրացավ, թույլ տվեք ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու զանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Այդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւ. «Բերե՛ք թուրս», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարի նման արագորեն դուրս բաշեց այն պատյանից: Այդ ժամանակ սկիզբ առավ մի մարտ, որը, սկսվելով պալատից, հետո, մահ ու վերքեր հասցնելով, տարածվեց ամենուր...: /40/ Դրանից հետո կայսրը կանչեց իր գաղտնի խորհրդական Գուլլիխիուսին և հրամայեց նրանց գիշերվա բոլոր տակ պտուկել քաղաքում ու խտորներ՝ ամենախիստ պատիժների սպառնալիքի տակ, արգելել բոլորին հացի նույնիսկ մի կտոր իսկ տալ կամ փոխանակել ուխտավորների հետ: Այդպես էլ արեցին և մյուս օրը լուսաբացին մեծաքանակ ճանապարհորդները, ինչպես էլ, որ ուստիք փնտրեցին, չգտան վաճառքում, որից խիստ անհանգստացան և իրար խառնվեցին: Ինչ որքալի ու իր տեսարան էր, երբ այդ մարդիկ բոլորը բողոքելով անհանգստացած հավաքվեցին քաղաքի պարիսպների դիմաց, սակայն Թաթիկոս մնալիք կրկին փրկեց նրանց...: /41/ Եվ ահա կայսրը, երբ լսեց մեծ դժգոհության այդ ձայները, կանչեց նենգամիտ հույներին և հրամայեց պարզել դրա աղբյուրը: Այդ ժամանակ կայսեր սենեկապանն

ասաց. «Դա մի հիմնալի տեսարան է, նայիր քաղաքից դուրս, ով կայր, և դու կտեսնես բազմաթիվ քաջարի ասպետներ»։ Կայսրն այդպես էլ արեց, որից հետո, երբ դուրս նայեց, վախեցավ և ահաբեկվեց, բանգի տեսավ զոսահասարակ ու մեծաբանակ մարդկանց, որոնք բոլորն էլ, թվով 100.000 հոգի, իրենց շողողացող օղազրահների և փայլուն սաղավարտների մեջ սլանում էին դաշտում։ Եվ ահա կայսրը կանչեց իր թարգմանիչներից մեկին ու ասաց. «Պես ուղիղ դրանց մոտ, գտիր նորմալներին ու դուքս Գոտֆրիդին **(Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.)** և իմ անունից ասա, որ այսուհետ նրանք կարող են վստահ լինել, որ թաան տարի շարունակ ինձից պարենամթերք կստանան» (Գրենդորու Դուացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 38-41)։

«/1.29/ Մոտավորապես այդ ժամանակ՝ նախորդ աղետից չնչին ժամանակ անց, Արևմուտքի կողմից շարժվեցին անթիվ բանակի հետևակ մարդիկ, որոնք չնչին զգուշություն իսկ չունեին, ոչ էլ առաջնորդ...։ Ասում էին, թե ոտքի ելած այս բոլոր մարդիկ կազմում էին 200.000 հետևակ ու 300.000 հեծյալ...։ /2.7/ Կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.)** շատ զայրացած էր այդ ամենից և, չիմանալով ինչպես կոտրել դքսի **(Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.)** համառությունը, արդյունքում հրամայեց, որ այս ջոկատին պարենամթերք չվաճառվի, իսկ հետո, երբ արդյունք չեղավ, մի առավուտ նետածիգներով լցված նավեր ուղարկեց, որոնք հարվածում էին մեծ բանակի աղետներից և սպանեցին ափին գտնվող մի բանի հոգու՝ վիրավորելով տների դռների ու պատուհանների մոտ կանգնած շատ մարդկանց...։ /2.8/ Երբ դուքսը լսեց այս մասին, նա անմիջապես հավաքեց բոլոր իշխաններին, որից հետո հրամայեց իր եղբորը **(Երեսնամյա կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.)** ուղարկել տիրելու այն կամրջին, որով անցել էր բանակը, որպեսզի իրենց չմասն բաց ու բոլոր կողմերից հարվածի ենթակում տեղերում։ Եվ ահա Բալդուինը անմիջապես վերցրեց 500 ծանրազեն ասպետների, նրանք հապճեպ ուղղվեցին դեպի կամուրջը և տիրեցին նրան, սակայն հետո, երբ ամեն ինչ արվեց ժամանակին, նրանք նկատեցին, որ քաղաքի բնակչությունը հավաքվում ու զինվում է՝ մտադիր ելնել իրենց դեմ։ Այդ հանգամանքը վերջնականապես համոզեց մեր մարդկանց, որ քաղաքացիները թշնամիներ են և ահա նրանք սկսեցին այրել իրենց հյուրընկալած տները ու այլ կառույցներ, ինչպես նաև այլ բնակարաններ՝ 6-7 մղոն հեռավորության վրա։ Բանը հասավ կարև, որ նրանք նույնիսկ այրեցին կայսր պատկանող մի բանի տներ։ Եվ ահա, երբ նրանք շեփորների հնչողության տակ կամրջի հետ էին դառնում ուղղությամբ՝ դքսին մոտ, պարզեցին, որ քաղաքացիները այս անգամը հսկելու նպատակով հավաքվել են այնտեղ։ Եվ այսպես, բանի որ Գոտֆրիդի եղբայր Բալդուինը հայտնվեց այնտեղ, արդյունքում հույները անբարենպաստ պայմաններում հայտնվեցին, որից օգտվելով էլ մեր մարդիկ հեռու բեցին նրանց բավականին երկար տարածության վրա։ Դրանից հետո բանակն ու գունամը առաջացան և խորացան մի գեղեցիկ հովտում՝ լինելով շատ կատաղած ու քաջությամբ համակված...։ Նրանք կանգ առան այժմ Բոհեմունդի պալատ կոչվող վայրում, որտեղ Վլաքերնյան նոր պալատն էր։ Դա զիվ էր իջել մթնշաղը, երբ շատ քաղաքացիներ ցանկացան սպանել ճանապարհորդներին, ընդ որում նրանք քիչ չէին։ Դույները իրոք ի վիճակի չէին երկար ժամանակ զսպել իրենց, բայց ահա ճանապարհորդները կրկին նրանց պարտության մատնեցին և հետապնդելով ոչ քիչ մարդկանց սպանեցին՝ հասնելով քաղաքի պարիսպներին։ Միայն դրանից հետո էր, որ նրանք հաղթականորեն վերադարձան և ծամբար գրպեցին հարթավայրում։ Դույները շատ նեղված և չարացած էին, որ այդքան շատ մարդ են կորցրել ու նման խայտառակություն են կրել, և ահա, զայրով քաղաք, սկսեցին բնակարկել, թե ինչպես կրկին մարտի մեջ մտնեն, սակայն ավելի համառորեն ու ուժեղ, որպեսզի թշնամիներին հոգնեցնեն, սակայն գիշերը խառնեց նրանց ծրագրերը։ Այնուհանդերձ պարզ էր, որ այդ կայսրն էր նեղագործն որդեղ բարոններին անցնել կամուրջը, որպեսզի փակի նրանց բաղաժայ սահմաններում...։ /2.9/ Դաքսը օրը լուսաբացին դուքսը հրամայեց բոլորին ոտքի ելնել, որպեսզի սասառակեն շրջակայքը...։ Նրանք և հեծյալ էին, և հետևակ...։ Նրանք 6 օր շարունակ ոտնատակ տվեցին շրջակայքը...։ /2.11/ Եվ ահա կայսրն ու նրա մոտիկները, որոնք շատ անհանգստացած էին ու տիրած էին այն բանից, որ երկիրը ոտնատակ էր գնում, ինչպես նաև անհանգստանալով, որ շուտով կարող էր տեղ հասնել Բոհեմունդը **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.)**, որի հետ ևս խոշոր ուժեր կային, որոշեցին տեղին տալ՝ կրկին հրավիրելով դքսին գալ տեսակցության» (Գիլյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 29, գիրք 2, գլուխ 7-9, 11)։

«/9/ Այդ ժամանակ կոմս Գոտֆրիդը **(Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.)** այլ կոմսերի ու գործի հետ միասին, որը կազմված էր 10.000 հեծյալներից և 70.000 հետևակայիններից, ևս անցավ այս կողմ և, հասնելով մարաբաղաբին, տեղավորվեց Պրոպոնտիդայի ափին։ Նա ձգվեց Կոստանդնուպոլիսի մոտ գտնվող կամրջից մինչև Սուրբ Փոկաս։ Կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.)** սկսում էր, որ Գոտֆրիդը անցնի Պրոպոնտիդան, իսկ նա օրըստօրե հետաձգում էր այդ՝ պատճառ պատճառի հետևից բերելով ու ժամանակ ձգելով։ Իրականում նա սպասում էր Բոհեմունդի **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.)** ու մնացած կոմսերի ժամանակը...։ Սակայն կայսրը, հույս չի վեր ծանոթ լինելով սրանց բոլորի նեղությունը, գրավոր հրամայեց վարձկան գործերին ու նրանց հրամանատարներին ջոկատներով տեղակայվել Ափրիկայից մինչև Թիլեա, դա մի ափամերձ վայր է Պոնտոսի մոտ, և պատրաստ լինել, իսկ եթե Գոտֆրիդից մարդիկ կուղարկվեն Բոհեմունդի կամ նրա հետևից եկող այլ կոմսերի հետևից, խոչընդոտեն նրանց։ Այդ ընթացքում տեղի ունեցավ հետևյալը։ Կայսրն իր մոտ կանչեց Գոտֆրիդի ուղեկիցներ մի բանի կոմսերի և խորհուրդ տվեց նրանց համոզել Գոտֆրիդին իրեն հպատակության երդում տալ։ Այդ խոսակցությունը, սակայն, կելտերի բնածին շատախոսության, որ այս երկար խոսք նրանց ունեցած սիրո պատճառով երկար ժամանակ խլեց և այդ ընթացքում նրանց ճամբարում լուրեր տարածվեցին, թե կայսրը հրամայել է ձերբակալել կոմսերին։ Անմիջապես Ե Բյուզանդիոնի վրա շարժվեցին խիտ ջոկատներ, որոնք հիմնական ավերեցին Արծաթե լճի մոտ գտնվող պալատները և սկսեցին առանց գելեոպոլիսի, որոնցից լատինացիները չունեին, գրոհել քաղաքի պարիսպները։ Դույնը դնելով իրենց մեծաթվության վրա՝ նրանք այնքան լլտիացան, որ համարձակվեցին նույնիսկ այրել դարպասները, որոնք գտնվում էին կայսերական պալատի մոտ՝ մի ժամանակ տուրք Նիկողայոսի պատվին կայսրերի կողմից կառուցված տաճարի հարևանությամբ։ Լատինական բանակի այդ ցույցի տպավորության տակ ոչ միայն քաղաքային ամբոխը՝ վախկոտ և ռազմական գործին, այլև կայսրը նվիրված մարդիկ սկսեցին ողբալ, լաց լինել և կոլործ ձեռնել։ Նրանք անմիջապես իջեցին այն հիվազաբաթին, երբ բաղաժայ վերցվեց և սկսեցին վախենալ, որ այդ օրը նախկինում արածի համար իրենց հատուցում կտրվի։ Բոլոր նրանք, ովքեր ծանոթ էին ռազմական գործին, խառնիխուռն հավաքվեցին կայսերական պալատի դիմաց, սակայն կայսրը չգինեց, չհազավ թեփուկավոր գոսիք, չվերցրեց վահան և չգոտեվորվեց թորով, այլ հանգիստ նստած մնաց կայսերական գահին՝ ոգևորելով բոլորին ուրախ հայացքով, մոտիկների հոգուն հույս ներշնչելով ու խորհրդակցելով ազգակիցների և գործարարականատարների հետ, թե ինչ պետք է անել։ Եվ ահա ամենից առաջ նա արգելեց որևէ մեկին ելնել քաղաքից ու մարտի մեջ մտնել լատինացիների դեմ մասամբ այն պատճառով, որ չէր ուզում պղծել օրվա սրբությունը, դա այն օրն էր, երբ Փրկիչը մեզ համար ամոթալի մահ ընդունեց, մասամբ էլ այն բանի համար, որ խուսափի եղբայրսպաս պատերազմից։ Դրա համար էլ նա բազում անգամներ տուրհանդակներ ուղարկեց լատինացիների մոտ՝ համոզելով նրանց դադարեցնել մարտը...։, սակայն նրանք ոչ միայն չսեցին ինքնակալին, այլև ավելի խոսքերի շարքերը և սկսեցին նետեր արձակել այնպիսի ուժով, որ նույնիսկ վիրավորեցին կայսերական գահին մոտ կանգնածներից մեկին...։ Եվ ահա, երբ Ալեքսեյը տեսավ, որ լատինացիները հանդգնաբար մոտենում են պարիսպներին և չեն լսում ողջամիտ խորհուրդները, այդ ժամանակ ամենից առաջ նա մարդ ուղարկեց իր փեսա Նիկեփորի՝ իմ կեսարի, հետևից՝ հրամայելով նրան վերցնել լավագույն ռազմիկներին ու փորձառու աղետնավորներին և տեղադրել նրանց պարիսպների վրա։ Նա հրամայեց լատինացիներին ուժեղ նետահարման ենթարկել, սակայն ոչ թե նշան բռնելով նրանց, այլ հարվածելով հիմնականում այլ կողմ, որպեսզի չսպանեն, այլ միայն վախեցնեն նրանց նետերի մեծաթվությամբ...։ Այլ ընտրյալ ռազմիկների, որոնք իրենց հիմնական մասով զինված էին աղետներով ու երկար Նիգակներով, նա ուղարկեց Սուրբ Ռոմանոսի մոտ գտնվող դարպասը բացելու և լատինացիների վրա սրընթաց հարձակում ձևացնելու համար, ընդ որում այդ ընթացքում նրանք պետք է հետևյալ մարտակարգը պահպանեին։ Նիգակով զինված ամեն մի ռազմիկի ինքնակալը հրամայեց երկու կողմերից պաշտպանել երկու պելտաստների և այդ կարգով դանդաղ առաջ շարժվել, իսկ փոքր բանակի փորձառու ռազմիկների էլ նա առաջ ուղակեց, որպեսզի նրանք կելտերին հեծվից հարվածեն աղետներով՝ հաճախ հետ գալով յուրաքանչյուրի մոտ ու առաջ գնալով։ Երբ երկու կողմերը կմոտենային իրար՝ նետածիգները պետք է անմիջապես էլ, ինչքան ուժ ունեին, նետվեին լատինացիների վրա, իմաց տալին մնացած՝ իրենցից հետո, եկող նետածիգներին և նետերով հարվածեին, բայց ոչ թե հեծյալներին, այլ նրանց ձիերին՝ մասամբ այն պատճառով, որպեսզի կոտրեն կելտերի հարձակման թափը, մասամբ էլ այն պատճառով, որ վիրավորված ձիերի վրա նրանք այլևս չեն կարողանա այնքան արագ սուրալ հռոմեացիների վրա, ինչքան մինչ այդ, բայց գլխավորապես այն պատճառով, որ չսպանեն քրիստոնյաներին։ Ռազմիկները պարտասպանվածներ կատարեցին կայսրը հրամանը, բացեցին դարպասները և, մեկ ինչքան թափ ունեին նետվեցին լատինացիների վրա, մեկ սանձահարեցին ձիերին՝ արդյունքում այնուհանդերձ շատերին սպանելով։ Այդ օրը վիրավորվեցին նաև մի բանի մեր ռազմիկները, սակայն թողնեք այդ...։ Դետո դաժան ու սարսափելի մարտ սկսվեց, ընդ որում համառորեն մարտնչում էին և քաղաքից դուրս գտնվող հեծյալները, և նրանք, որոնք կանգնած էին պարիսպների վրա։ Ինքնակալը մարտի մեջ մտնող նաև սեփական գործերը և ի վերջո փախուստի մատնեց լատինական ջոկատներին...։ Ինքնակալը, իմանալով, որ ժամանող կոմսերը արդեն մոտենում են, Գոտֆրիդի մոտ ուղարկեց իր լավագույն զորավարներին՝ համոզելու համար նրան անցնել նեղուցը։ Երբ լատինացիները տեսան նրանց, նրանք մի պահ իսկ չհապաղեցին և նույնիսկ չպարզեցին էլ նրանց մտադրությունները, մարտի նետվեցին։ Դաժան ճակատամարտում, որը սկիզբ առավ նրանց միջև, շատ սպանվածներ եղան և այս, և այս կողմից, ընդ որում վիրավորվեցին նաև հենց իր վրա

հարձակված ինքնակալի ռազմիկները: Զանի որ կայսերական զորքը մեծ համառությամբ էր մարտնչում, լատինացիները դիմեցին փախուստի: Այս կերպ որոշ ժամանակ անց Գոտֆրիդը ի վերջո ենթարկվեց կայսեր կամքին և, գալով նրա մոտ, տվեց այն երդումը, որը նրանից պահանջվում էր, երդումն այն մասին, որ բոլոր քաղաքներն ու հողերը, ինչպես նաև ամրոցները, որոնց նա կտիրի և որոնց առաջ տիրել էր հռոմեական տերությունը, նա կհանձնի նրան, ով այդ նպատակով նշանակված կլինի կայսեր կողմից: Այդ կերպ վարվելով՝ նա դարձավ կայսեր հյուրը և սեռանակիցը: Ճոխ խնջույքներից հետո նա անցավ Նեդուցը և ճամբար զարկեց Պելեկանի մոտ, իսկ ինքնակալը հոգաց, որ նրան առատորեն պարենավթերք մատակարարվի... /10/ Գոտֆրիդի հետևից 15.000 հեծյալների ու հետևակայիների զլուխն անցած ժամանեց նաև կոմս Բաուլը և իր կոմսերի հետ միասին տեղակայվեց Պրուպոնտիդայի մոտ, այսպես կոչված Պատրիարքական վանքի հարևանությամբ՝ մնացած զորքը ձգելով մինչև Ստոֆենիա: Բաուլի մտքին էլ նույն բանը կար, ինչ Գոտֆրիդի, ու նա ևս հետաձգում էր անցումը՝ նպատակ ունենալով սպասել հետևից եկող կոմսերին, սակայն կայսրը, կանխատեսելով ապագան և վախենալով նրանց գալուց, բոլոր միջոցներով ձգտում էր Բաուլին անցման դրդել: Նա իր մոտ կանգնեց Օպուսին, դա մի ազնիվ մտքի տեր այդ էր, որը ոչ մեկին չէր զիջում ռազմական գործում, և, երբ նա ժամանեց, հրամայեց նրան այլ քաջարի ռազմիկների հետ միասին ցամաքով մեկնել Բաուլի մոտ ու ստիպել նրան անցնել Նեդուցը: Երբ Օպուսը տեսավ, որ Բաուլը ընդհանրապես չի ենթարկվում կայսեր հրահանգներին, իր հետ հանդգնաբար է խոսում և իրեն գոռոզ է պահում, նա ռազմական կարգով գեներ ձեռքերին շարեց իր ռազմիկներին, որպեսզի վախճեն թաղարարին: Նա կարծում էր, որ դրանով նա կհամոզի նրան անցնել մյուս ափ, սակայն Բաուլը ավելի արագ, բան կարող է ասվել խոսքը, մարտական կարգով շարեց իր կելտերին... և Օպուսի հետ անմիջապես մեծ մարտ սկսեց: Այդ ժամանակ ծովի կողմից մտագլավ Պիզասիոսը, որպեսզի մյուս ափ ուղեկցի Բաուլի ջոկատին: Տեսնելով, որ ցամաքում մարտ է զնուն և կելտերը զայրացած հարձակվում են հռոմեացիների զորքի վրա՝ նա ափ իջավ և կելտերի վրա հարձակվեց թիկունքից: Այդ ժամանակ շատ կելտեր սպանվեցին, ավելի շատն էլ վիրավորվեց և մնացածները սկսեցին անցում խնդրել: Կայսրը, որպես մի հեռախոս այդ, չէր ուզում, որպեսզի նրանք միանան Գոտֆրիդի հետ և նրան ինքնակալի դեմ տրամադրեն՝ պատմելով տեղի ունեցածի մասին: Դրա համար էլ նա ուրախությամբ կատարեց նրանց ցանկությունը և, նստեցնելով նավերը, ծովով ուղարկեց Փրկչի դազալի մոտ, ուր և նրանք ձգտում էին: Նա նաև դեսպաններ ուղարկեց այն կոմսերի մոտ, որոնք դեռևս ճանապարհին էին՝ նրանց փոխանցելով ընկերության խոսքեր ու բարի հույսեր ներշնչելով: Տեղ հասնելով՝ նրանք պատրաստակամորեն կատարեցին նրա բոլոր հրամանները» (Ամսա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 9, 10):

«Այս օրերին տեղի ունեցավ հռոմեացիների ելքը և բացվեց լատինական ժողովրդի դուռը, բանգի աստված կամեցավ սրանց միջոցով պատերազմել պարսից դեմ...: Ահա այդ տարին ոտքի ելան ողջ Իտալիան և Իսպանիան՝ մինչև Աֆրիկա ու Նեղոսագոյն Ֆրանկիա՝ Ֆրանկների բարձրաստիճան իշխանները՝ անթիվ ու անհամար բազմությամբ և անհամար շարքերով, որպես մորեյի, որ չի կարելի թվել կամ որպես ծովի ավազ, որ չի կարելի երևակայել: Յուրաքանչյուր իշխանն իր զորքերով գալիս էր քրիստոնյաներին օգնության՝ այլազգիների ձեռքից երուսաղեմ սուրբ քաղաքը փրկելու, տաքիկների ձեռքից աստվածընկալ սուրբ Գերեզմանն ազատելու: Նրանք փառալուծում արժոյիկ էին՝ թագավորազուններ, հավատացյալ ու աստվածապաշտ՝ բարեգործություն անելու ոգով դաստիարակված: Նրանց անուններն էին Կոնտրիո (Նեթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.)՝ մի հզոր մարդ, հռոմեացիների կայսրից սերող և նրա եղբայր Պադուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.): Դեռ այս Կոնտրիոն էր, որ իր հետ ուներ Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիանոս կայսեր (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի – Մ.Ֆ.) թուրք ու թագը: Ապա՝ նաև մեծ կոմսը, որին Պեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.) էին ասում, նրա բեռնորդի Տանդրի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Չնիլ անունով ահարկու և փառավոր կոմսը (Տուլուզի կոմս Դայմունը Տուլուզացին (1088-1105) – Մ.Ֆ.), նորմանդացիների կոմս Դոբերթը (Նորմանդիայի դուքս Դոբերտ Նորմանդացին (1087-1106) – Մ.Ֆ.), ապա և մյուս Պադուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.): Եկավ և Ճուլին (Թյալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.)՝ անունով հզոր և քաջ այդ կոմսը: Ահա, այսքան հզոր և պատերազմող մարդիկ երկրի աստղերի չափ անհաշիվ բազմությամբ ճամփա ընկան ու նրանց էին հետևում բազմաթիվ եպիսկոպոսներ, քահանաներ և սարկավազներ: Սրանք բոլորը, հռոմեացիների հեռավոր երկրից մեծ հոգնատանջությամբ ճանապարհորդելով ու ահագին դժվարություններ հաղթահարելով, անցան Ունգրաց երկիրը և վերջինիս չունեցող Նեդ ու դժվարանցանելի կապանների միջով հասան Բուլյոնի, որը հույների կայսր Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) գերիշխանության տակ էր գտնվում: Ահա այսպես ճանապարհորդելով՝ նրանք հասան մեծ Կոստանդնուպոլիս: Ալեքս կայսրը, լսելով նրանց գալստյան մասին, նրանց դեմ գործ ուղարկեց պատերազմելու: Երկու կողմն էլ մեծ ջարդ կրեցին, բայց ֆրանկները հույների զորքին փախուստի մատնեցին: Այդ օրը շատ արյուն թափվեց: Որ երկրից, որ նրանք անցնում էին, տեղի ժողովուրդը նրանց դեմ պատերազմի էր դուրս գալիս և շատ էր նեղում ու տանջում նրանց: Ալեքս կայսրը, լսելով այդ բոլորի մասին, դադարեցրեց կռիվը և նրանց դեմ այլևս չպատերազմեց: Ամբողջ բանակն եկավ, կանգ առավ Կոստանդնուպոլիսի դռան առջև և թույլտվություն խնդրեց նավարկել Օվկիանոսով: Ալեքս կայսրը սեր և բարեկամություն հաստատեց ֆրանկների բոլոր իշխանների հետ, նրանց տարավ Սուրբ Սոֆիա տաճարը և բազում ոսկի ու արծաթ նվիրեց: Ֆրանկները նրան երդում տվեցին, թե նախկինում հռոմեներին պատկանող բոլոր գավառները պարսիկներից կազատագրեն և կտան Ալեքս կայսեր, իսկ պարսից ու արաբների պատկանող երկիրը կդառնան ֆրանկների սեփականությունը: Այս պայմանը հարգելու մասին երդումն ամրապնդեցին խաչի և ավետարանի անբախտելի կապալներով» (Մատթեոս Ուոհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 545 թվականին հռոմեացի իշխանները՝ հայտնի ու բարձր աստիճանի մարդիկ, իրենց մեծաբանակ զորքով մի ոմն անապատական Պետրոս Անդազի խորհրդով, որը նրանց շարքերում էր, օգնության եկան քրիստոնյաներին: Այս պատմությունը և իշխանների անունները գրված են ֆրանկների տարեգրքերում: Նրանց հետ միասին ժամանեցին եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, սարկավազներ և այլք, որոնք ուղեկցում էին զորքին ու որն էլ իր հերթին այնքան մեծաբանակ էր, ինչպես աստղերը երկնքում: Նրանք հասան Կոստանդնուպոլիս, որտեղ կայսր Ալեքսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ գործ հանեց, որ մարտնչի: Այս զորքը, սակայն, պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի: Կայսր Ալեքսը որոշում ընդունեց խաղաղություն խնդրել, սակայն ոչ թե մաքուր խղճով, այլ՝ ինչպես այդ մասին ասում է գրվածը: Նա նրանց ոսկի ու արծաթ տվեց, իսկ նրանք էլ իրենց կողմից երդվեցին կայսր Ալեքսին առ այն, որ, ինչ որ կգրավեն ու ինչ հողեր էլ, որ կվերադարձնեն մահմեդականներից, կտան նրան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ելան կոմսերը և, բարձր պահած գլուխները, եկան ու կուտակվեցին, իսկ նրանց մեծաթիվ զորքը յոթ ամիս պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ հույների կայսրությունը բոլոր կողմից ենթակա էր ճնշումների, բանգի հռոմեացիները, այսինքն ֆրանկները, ելան Հռոմի երկրից, գնացի կայսր Ալեքսեյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ և հարձակվեցին Կոստանդնուպոլիսի վրա, որպեսզի խլեն այն հույներից: Այն ժամանակ, երբ Ալեքսեյը շրջապատված էր և ենթակա ֆրանկների հարձակմանը կայսրության մայրաքաղաքում, թուրքերն ու արաբները առավելության հասան և նոր տարածվեցին հաստատվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 6):

«Դրանից հետո ֆրանկները եկան արքայական բաղաթի վրա և, բանի որ հույների արքա Ալեքսիսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) նրանց անցում չէր տալիս, նրանք յոթ տարի պայքարեցին այդ բաղաթի դեմ» (Բար-Յերեմոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ ֆրանկների նավատորմները 300.000 հոգու հետ միասին հայտնվեցին Կոստանդնուպոլիսի նավահանգստում, ընդ որում նրանց արքաները վեցն էին: Նրանք երդում տվեցին Բյուզանդիոնի արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), որ նրան կհանձնեն առաջին իսկ ամրությունը, որի կտիրեն, սակայն հետո հավատարիմ չեղան իրենց եղբայրը» (ալ-Ազհիմի «Պատմություն»):

³⁴³⁴ «Այն բանից հետո, երբ մեկը հասանք Վարդար գետին, մեր տեր Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.) առաջ անցավ իր ժողովրդի, բայց ոչ դրա լիով կազմի հետ, բանգի կոմս Ռոսսինոն իր եղբայրների հետ մնաց այնտեղ: Այդ ժամանակ մոտեցավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) զորքը և հարձակվեց կոմսերի, նրա եղբայրների ու նրանց հետ եղած բոլորի վրա: Լսելով այդ մասին՝ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) հետ դարձավ և, նետվելով գետը, լողալով անցավ ու հասավ նրանց, իսկ 2.000 հոգի էլ հետևեցին Տանկրեդին: Շուտով նրանք գտան թուրքապոլներին և պաճիկներին, որոնք մարտնչում էին մերոնց հետ: Անակնկալ և քաջարի կերպով նետվելով սրանց վրա՝ նրանք քաջաբար մարտնչեցին և առավելության հասան: Նրանք բռնեցին թշնամիներից շատերին և կապկալված բերեցին Բոհեմունի դեմ, որը նրանց ասաց. «Ով անպետքներ, ինչո՞ւ եք դուք սպանում Զրիստոսի և իմ ժողովրդին: Ես ոչ մի կռիվ չունեմ ձեր կայսեր հետ», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Մենք որևէ բան անել չենք կարող, մենք կայսեր ողորկածությամբ ենք ապրում և պետք է անենք այն, ինչ նա կհրամայի»: Այդ ժամանակ Բոհեմունը թույլ տվեց նրանց անպատիժ հեռանալ: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ պարսիկ սկզբում՝ չորեքշաբթի օրը: Օրինյալ է Աստված, Ամեն» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 1):

«Այն բանից հետո, երբ մենք հասանք Վարդար գետին, մեր տեր Բոհեմունդը (**Տերնտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտագին – Մ.Ֆ.**) առաջ անցավ իր ժողովրդի, բայց ոչ դրա լրիվ կազմի հետ, բանգի կոնս Ռոսսինդոն իր եղբայրների հետ մնաց այնտեղ։ Այդ ժամանակ մոտեցավ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) զորքը և հարձակվեց կոմսերի, նրա եղբայրների և նրանց հետ եղած բոլորի վրա։ Լսելով այդ մասին՝ Տանկերդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերնտագին – Մ.Ֆ.**) հետ դարձավ և, նետվելով գետը, լողալով անցավ և հասավ նրանց, իսկ 2.000 հոգի էլ հետևեցին Տանկերդին։ Շուտով նրանք գտան թուրքապոլսերին և պածիկալներին, որոնք մարտնչում էին մերոնց հետ։ Անակնկալ և քաջարի կերպով նետվելով սրանց վրա՝ նրանք քաջաբար մարտնչեցին և առավելության հասան։ Նրանք բռնեցին թշնամիներից շատերին և կապկալված բերեցին Բոհեմունդի դեմ, որը նրանց ասաց. «Ով անպետքներ, ինչո՞ւ եք դուք սպանում Զրիստոսի և իմ ժողովրդին։ Ես ոչ մի կոչվ չունեմ ձեր կայսեր հետ», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Մենք որևէ բան անել չենք կարող, մենք կայսեր ողորմածությամբ ենք ապրում և պետք է անենք այն, ինչ նա կիրառայի»։ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը թույլ տվեց նրանց անպատիժ հեռանալ։ Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ չորեքշաբթի օրը։ Օրինյալ է Աստված, Ամեն» (Պետրոս Տուղեբոզ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 1)։

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ինչի մասին պատմեցինք, Բոհեմունդը (**Տերնտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտագին – Մ.Ֆ.**), ելնելով Ապոլիսից և, պատրաստելով նման գործի համար ամենայն անհրաժեշտը, ծով ելավ ու մեկնեց Բուլղարիայի ուղղությամբ։ Նրա հետ շատ հայտնի իշխաններ կային, այդ թվում նաև մարկիզի որդի ու նրա բրորորդի Տանկերդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերնտագին – Մ.Ֆ.**), հորեղբոր որդի Ռիչարդը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.**) և այլք, որոնք միասնաբար առաջացան ու Բուլղարիայում գտան մեծ բանակի պարենամթերք, ցորեն, գինի և յուղամթերք, որն այստեղ առատ էր։ Եվ ահա նրանք իջան Արդիստուպոլիսի հովիտ, որտեղ որոշ ժամանակի ընթացքում հանգստացան, մինչև որ բոլոր ուժերը չանցան ծովը։ Եվ այսպես, ողջ կազմով անցնելով ծովը՝ նրանք սկսեցին առաջանալ, ընդ որում Բոհեմունդը իրահանգեց, որ ոչ մի բան տեղացիներից բռնությամբ չխլվի, այլ ամեն ինչի համար վճարվի։ Նրանք մտան գյուղեր ու բնակավայրեր, որոնք լի էին ամեն տեսակի ապրանքներով։ Եվ այսպես, անցնելով գյուղից գյուղ, ամրոցից ամրոց ու բաղաթից բաղաթ, նրանք հասան Կաստորիա, որտեղ էլ լքեցին Սուրբ ծնունդը։ Կաստորիայում նրանք մնացին մի բանի օր, ընդ որում այդ ընթացքում դիմեցին տեղի բնակչությանը, սակայն ոչինչ չստացան, բանի որ բոլորը կարծում էին, թե այս մարդիկ եկել են կողոպտելու ու թալանելու իրենց երկիրը։ Այս ամենի արդյունքում մեր մարդիկ պարենամթերքի պակաս գզացին՝ ստիպված լինելով հրաժարվել ոչխարներից, գոմեշներից, խոյներից, խոզերից և ուտելու ամենայն ընդունելի բաներից։ Կաստորիայից Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ անցան Պելագոնիա և այստեղ գտան հերետիկոսների մի ամբողջություն, որի վրա էլ հենց շեփոհարելով հարձակվեցին՝ գործի դնելով հետևակայիններն ու նետածիգներին։ Արդյունքում նրանք վերցրին այն ամենը, ինչն իրենց անհրաժեշտ էր՝ իր բնակիչների հետ միասին այրելով ամբողջություն։ Այս կապակցության հարկ են համարում Նշեյ, որ դա լիովին տեղի էր, բանգի հետք հերետիկոս ու սխալ ուղիի ընտրած մարդիկ էին, որոնք հեռացել էին իսկական հավատքից և հետևում էին հերետիկոսական ուսմունքին։ Չաջորդ օրը մերոնք հասան Վարդարիոս գետին, որը շատերը նույն օրն էլ անցան, թեև այլք, բանի որ երեկոն իջավ, չհասցրին այդ անել։ Չաջորդ օրը լուսաբացին, հենց որ լույսը բացվեց, կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) բանակը ելավ նրանց դեմ, ովքեր մնացել էին գետի մյուս ափին։ Այս մարդիկ սկսեցին արհաբար պաշտպանվել, իսկ այդ ընթացքում պատերազմի աղմուկը հասավ Բոհեմունդի ու Տանկերդի ականջին։ Այդ ժամանակ Տանկերդը, որը տանել չէր կարողանում, երբ յուրայինների ներքում էին, շուտ տվեց Նժույզը և, հեծյալ ու լիովին զինված փնձակում, նետվեց հակառակորդի վրա, ընդ որում նրա հետ 2.000 սպայտներ կային։ Շենք որ Տանկերդն ու իր մարդիկ անցան գետը, նրանք հարվածեցին թուրքապոլսերին ու պածիկալներին, որոնց խելագար հարվածով անմիջապես փախուստի մատնեցին, շատերին սպանեցին, այլոց էլ գերեցին ու բերեցին Բոհեմունդի մոտ, որը սկսեց հարգաբեմել նրանց։ Եվ ահա Բոհեմունդը, շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն այդ հաջողության համար, թարգմանքի միջոցով հարցրեց. «Ով մարդիկ, ինչո՞ւ եք դուք փորձում վնաս հասցնել մեր մարդկանց, որոնք ձեր հավանականիցներն են։ Մենք բրիտանական են, բրիտանական հավատքի ծառայներ, որ ճանապարհ ենք ելել հանուն Սուրբ երկրի, մենք ձեզ որևէ վնաս չենք փորձում հասցնել և ոչ մի վատ բան մտադիր չենք անել ընդդեմ ձեր կայսեր»։ Այդ ժամանակ նրանք պատասխանեցին. «Տերի իմ, մենք զինվում ու վճարվում ենք կայսեր կողմից, նա մեզ վճարում է և նրա հրամանն ենք մենք կատարում, մենք անում ենք այն ամենը, ինչ նա հրամայում է։ Արդ իմացե՛ք, որ հենց նա է հրամայել մեզ ելնել ձեր ու ձեր մարդկանց դեմ, բանգի նա կարծում է, որ դուք ցանկանում եք զրկել նրա իր գահից, ուզում եք զրկել իշխանությունից, այլ ոչ թե միտքի գնալ։ Այդ նա ուղարկել էր մեզ ձեզ վնաս հասցնելու և փառք ձեզ, որ ողորմած եղաք մեր նկատմամբ, երբ մենք հայտնվեցինք ձեր ձեռքում»։ Եվ ահա այդ հիմնադիր մարդը, լսելով այս խոսքերը, խղճազ այդ գերիների և նրանց որևէ վնաս չույժեց» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2)։

«4/ Եվ այսպես, ունենալով Տանկերդի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերնտագին – Մ.Ֆ.**) նման պահապան, Բոհեմունդի (**Տերնտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտագին – Մ.Ֆ.**) մարդիկ մոտեցան Վարդար կոչվող գետին, որի մոտ ճամբար դրեցին և մնացին մի բանի օր։ Այս գետը անցումի համար իրենից խոչընդոտ էր ներկայացնում, ընդ որում նրա երկու ափերին էլ գործում էին թշնամիներ։ Իրոք, նրանք, որոնք պետք է սկզբում անցնեին, վախենում էին ընդհարվել թուրքապոլսերի հետ, սակայն վախի մեջ էին նաև վերջում մնացողները՝ նմանատիպ մի պատճառով։ Եվ ահա Տանկերդը, տեսնելով, որ բանակում դժգոհություններ են սկսվել, իր կյանքի վտանգի ենթարկվելով կորեց, անցավ գետը՝ դրանով կարծես ստիպելով մի բանի հոգու կամավոր իրեն միանալ։ Առաջին վախը, որ թշնամին անթիվ բանակությանը կարող է ելնել ու կոտորել իրենց, անցավ, սակայն մյուսներն այնուհանդերձ վախենում էին հետևել Տանկերդին, բանի որ գտնում էին, որ, ինչ հաջողվեց սրան իր արհուրության շնորհիվ, երկրորդ անգամ կրկնել չի հաջողվի իրենց։ Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Տանկերդը անցավ գետի մյուս ափ, այս ափում մնացողների անհանգստություններն ու վախերն ավելի մեծացան։ Իրենց հերթին թշնամիները, հասկանալով, թե ինչ է կատարվում, դարան դրեցին՝ նախատեսելով ամենամոտ ժամանակներում այս մարդկանց դարանակալել և իրենց ձեռքը գցել։ Բանն այն էր, որ թշնամիները, լինելով նետածիգներ, անվերջ խույս էին տալիս և հարվածում հեռվից, երբ խիտ հարվածներով պատում էին շրջակայքը ու անվերջ խուսանալով, իսկ այդ պայմաններում նրանք կարող էին իրենց ուզած ժամանակ մարտի մեջ մտնել ֆրանկների դեմ։ Տանկերդը, սակայն, որ տեղյակ էր այդ ամենից, ոչ շտապում էր, ոչ էլ դաժնադրում, այլ, իր համար անգահատ առաջանալով, ուշադիր հետևում էր հակառակորդին, մինչև որ բավականաչափ չի մոտենա և չի կարողանա որևէ բան անել։ Բանն այն էր, որ նա հաճախյի էր ընդհարվել այդ ժողովրդի հետ և ծանոթ էր այն պարզ երևանքին, որով հնարավոր էր հարցանակի հասնել վերջինիս նկատմամբ՝ գործի դնելով իր անգերազանցելի իմաստությունը։ Իրոք, նա գտնում էր, որ պետք է համբերատար սպասել, թույլ տալ, որ թշնամին մոտենա, իսկ հետո միասնաբար խթանել Նժույզներին և ընկնել հակառակորդի վրա՝ թույլ չտալով վերջինիս պրկվել ու հեռանալ։ Բանն այն էր, որ մերձամարտում սրանք ի վիճակի չէին բավարար դիմադրություն ցույց տալ ֆրանկների, բանի որ նրանց ձիերը փոքր էին, զենքերն այն չէին, վահաններն իրենց մեծությամբ զիջում էին ֆրանկների վահաններին, դե իսկ նետերն էլ մերձամարտում թերեք դեմ որևէ օգուտ չէին կարող տալ։ Այսպիսով՝ ըստ էության ստեղծվում էր մի իրավիճակ, երբ, զրկված դիմադրության ամեն մի միջոցից, իույները կոտորվում էին և ոչինչ անել չէին կարողանում, երբ նրանց այլ բան անել արդեն չէր մնում, բան մահ ընդունել կամ դիմել փախուստի։ Իրոք, Տանկերդը շատ էր հոգում մարդկանց մասին, ընդ որում նման կերպ վարվողը հոգածություն էր ստանում նաև նույն այդ մարդկանց կողմից։ Այսպիսով՝ Տանկերդը իույս ուներ փոքր բանակի մարդկանցով հաջողության հասնել՝ միաժամանակ նաև անտեղի վտանգի չենթարկել ոչ իրեն, ոչ էլ իր մարդկանցից որևէ մեկին։ Շենք այս ժամանակ էր, երբ փաստորեն բացվեց Տանկերդի ուղին դեպի այն մեծ փառքի գագաթը, որին նա հասավ հետո, երբ կարծես դեռ ամեն ինչից զրկված մի մարդ լինեք, որ հետո հասնելու էր ամեն ինչի։ Նրա կողմնակիցներն արդեն այն ժամանակ էին զգում այդ, բանգի, որպեսզի գերծ պահի իր մարդկանց ամեն մի վտանգից, Տանկերդը բոլոր միջոցները ձեռնարկեց՝ հոգալով յուրայինների արյան մասին այնպես, կարծես կիզգար իր իսկ արյան մասին՝ գերծ պահելով սրանց թշնամիներից։ Չարկ է լքել, որ բոլոր արյուն տեսած ու մարտական այրերն արդեն այդ ժամանակ ընդունում և հարգում էին Տանկերդին՝ իրենց բախտը կապելով վերջինիս հետ և պատրաստ նրա առաջնորդությամբ անցնելով ամեն տեսակի հրի ու սրի միջով։ 5/ Մինչ այս, մինչ այն, սակայն, Բոհեմունդի հետ եղող ուժերը, մատնվելով անգործության, շարունակում էին մնալ գետի մյուս ափին՝ թողնելով որ Տանկերդն առաջ անցնի և, չնայած այն բանին, որ իույները փախել էին, որևէ օժանդակություն ցույց չէին տալիս վերջինիս։ Միայն հետո, երբ անցավ որոշ ժամանակ, այս մարդիկ ոտքի ելան ու սկսեցին ալարկոտ կերպով անցնել գետը՝ ուսման նավակներով, իսկ ուսման էր, որ այդ հնարավորությունը չունեին, ձիերի վրա կամ բռնված դրանց արդեն։ Արդյունքում ողջ այդ ամբողջ ի վերջո հայտնվեց գետի մյուս ափին։ Չարկ է լքել, սակայն, որ մյուս ափին մնացին մոտ 600 հոգի, բայց ոչ թե սպայտներից, որոնք կարող էին հարձակվում գործել հակառակորդի վրա ու հետ շարտել վերջինիս, այլ՝ անզեն կամ վատ զինված, ծեր ու թույլ մարդկանցից, որոնք գտնվում էին անօգնական վիճակում։ Այդ ժամանակ իույները, որոնք ուղղվել էին այդ կողմերը ֆրանկների առաջխաղացումն ամեն կերպ խոչընդոտելու համաձայնարությամբ, ինչպես զայլեր հարձակվեցին հետ մնացողների վրա և, բանի որ ոչ-ոք չէր կարող իրենց արժանի դիմադրություն ցույց տալ, սկսեցին կոտորել լատինացիներին՝ համարելով, որ նրանք զրկված են պաշտպանության բոլոր միջոցներից, իսկ զինված մարդիկ էլ արդեն գետի մյուս ափին են։ Այս պայմաններում մեր ասպետը՝ այդ խղճով լի ու արհուրության օրենքներին սիրահար այրը, հենց որ իմացավ, թե ինչ է կատարվում գետի մյուս ափին, անմիջապես շուտ եկավ և երիտասարդական իր ողջ ամբողջ հարձակվեց այս նոր թշնամու վրա, որին արդեն թվում էր, թե

ավարն իր երախում է: /6/ Եվ այսպես, նետվելով գետը և լողալով անցնելով այդ հորձանուտը, երբ Տանկերեդը չսպասեց նույնիսկ նավակներին կամ իր ասպետներին, որոնք այնուհանդերձ պատրաստ էին հետևել նրան ցանկացած դեպքում, Տանկերեդն առանց որևէ վարանման առաջ անցավ: Եվ ահա Տանկերեդը նետվեց գետը և, չնայած ուժեղ հոսանքին ու ալիքներին, կտրեց անցավ այն՝ արագորեն ափ ելնելով մյուս կողմում: Դրանից անմիջապես հետո գետը մտան ու անցան նաև նրա զինակիցները, որի արդյունքում հունական զորքը, վախճնալով Տանկերեդից, որի անունն արդեն հայտնի էր, վախճեցավ գլխովին կորել և դադարեցրեց կոտորածը՝ իր սովորության համաձայն դիմելով փախուստի: Այսպիսով՝ հույները փախան և ընկան լեռներն ու դժգոհականների ձորերը, որպեսզի գտնվի մի կերպ փրկեն իրենց զույգները, իսկ հաղթանակողներն էլ չկարողանան հասնել իրենց: Իրոք, նրանք այն աստիճան վախճեցան էին, որ մտածում էին միայն այս մասին, այլ ոչ թե այն մասին, որ ընկնեն հաղթանակածների ոտքերը և ներում հայցեն: Եվ ահա, երբ ամեն ինչ այսպես եղավ, հույների ողջ հույսը մնացին իրենց ոտքերը, ընդ որում այս ընթացքում նրանք նետում էին գեղեցիկ, թողնում աղեղներն ու կապարձները և ամեն ինչ անում, որ փրկեն իրենց կյանքները՝ մոռացած ամեն ինչի մասին: Այդ ժամանակ հաղթողների ձեռքն ընկան մեծաքանակ թանկարժեք և մեծ աշխատանք պահանջող իրեր, որոնք թշնամիները թողել էին՝ զլխակորույս փախուստ իրականացնելու ժամանակ, երբ հազիվ իրենց կյանքի փրկության մասին էին մտածում: Տանկերեդն ու իր մարդիկ, սակայն, հաշվի չառնելով այդ ամենը, նրանց հետ միասին, որոնք մինչ այդ կոտորվում էին, ընկան թշնամիների հետևից ու սկսեցին հետապնդել նրանց, որոնք անկանոն ու խուճապահար փախուստի էին տրվել, ընդ որում այդ գործին մասնակցեցին բոլորը, այդ թվում նաև անգլիկները, ինչպես նաև թուլյերն ու հիվանդները: Եվ այսպես նրանք, որ արդեն թվում էր, թե ստրկության մեջ են, փշրելով իրենց կապալները, ընկան իրենց ճշդողների հետևից ու իրենց սկսեցին բռնել վերջիններիս՝ հետ խլելով այն ամենը, ինչ մինչ այդ խլել էր իրենցից և հետո միայն հետ դառնալով ու տիրելով տեղում մնացած ավարին: Այսպիսով՝ գործերը հիմնադր ընթացք ստացան և ոչ-ոք ճամբար չվերադարձավ՝ առանց մեծապես ծանրաբեռնված լինելով ավարով» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերեդի կյանքը», գլուխ 4-6):

«Եվ այսպես Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցները ժամանեցին Կաստորիա կղզիով մարդը, որտեղ էլ հանդիսավոր կերպով լքեցին Սուրբ Ծնունդը: Նրանք այնտեղ մնացին մի քանի օր, որից հետո թուլյուկություն խնդրեցին տեղացիներից իրենց հետ առևտուր անել, սակայն, քանի որ տեղացիները կարծում էին, թե այդ մարդիկ ոչ թե ուխտավորներ են կամ ճանապարհորդներ, այլ ռազմիկներ, որոնք եկել էին ավերելու իրենց երկրները, ստացան մերժում: Հայրացած այս մերժումից՝ ուխտավորները պատվեցին զայրույթով և սկսեցին ինքնակամ կերպով ձեռք գցել ձիեր, կովեր, էշեր և շատ այլ օգտակար բաներ: Դրանից հետո նրանք անցան Կաստորիա և մտան Պելագոնիս, որտեղ գտան հերետիկոսների մի ամրացված բաղաբ, որը, ենթարկելով հարձակումների բոլոր կողմերից, ստիպեցին հանձնվել: Դրանից հետո ուխտավորները այդ ամրությունը իր բնակչության հետ միասին այրեցին: Այստեղից նրանք առաջացան դեպի Վարդարուս կղզիով գետը: Դրանից հետո Բոհեմունդը իր ասպետների մի մասի հետ առաջ անցավ՝ մյուսների թողնելով մի քիչ հետ: Կայսերական բանակը, որը գտնվում էր բլուրների հետևում, երբ իմացավ, որ բանակի մի մասը մնացել է առանց Բոհեմունդի աջակցության, այնտեղ չեն նրա փառահեղ ռազմիկներն ու կոմսերը, որոշեցին հարձակում գործել ամրացված բաղաբի վրա: Այդ ժամանակ բաջարի Տանկերեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այդ մասին, հետ դարձավ և, մտնելով գետը, որ հիշատակվեց վերևում, լողալով հետ անցավ ու օգնության հասավ նրանց, որոնք ենթարկվել էին հարձակման: Եվ ահա Տանկերեդը հապաքեց իր ձեռքի տակ եղած 2.000 հոգուն ու նրանց հետ նույնատեսակ կատարողությամբ հարձակվեց հակառակորդի վրա: Արդյունքում թշնամիներից շատերը գերվեցին և շղթայակալ ներկայացվեցին Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հարցրեց. «Ինչո՞ւ եք դուք հարձակվում իմ մարդկանց վրա, ով Զրիստոսի ժողովուրդը: Ես որևէ կերպ դեմ չեմ ելնում ձեր կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**)»: Այդ ժամանակ գերյալները պատասխանեցին. «Մենք ոչինչ չենք անում մեր սեփական կամքով, մենք ռազմիկներ ենք, որոնք կատարում ենք կայսեր հրամանները, հենց նա է մեզ ասում, թե մենք ինչ անենք»: Եվ ահա այդ հիմնադր մարդը, երբ լսեց նման խոսքեր, այս մարդկանց առանց փրկագին և վնաս հասցնելու բաց թողեց: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ Հաբաթվա չորրորդ օրը, որը Զրիստոսյանները կոչում են «արագի» (Գվիբերդ Նոմացի «Աստծո գործերը Ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 1):

«Եվ այսպես Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցները աստիճանաբար ժամանեցին Կաստորիա, իսկ հետո անցան Պելագոնիս, որտեղ գտան հերետիկոսների մի ամրացված բաղաբ, որը լի էր ամենայն բարիքով և շատ մարդկանցով: Ենթարկելով հարձակումների բոլոր կողմերից՝ նրանք ստիպեցին այս ամրությանը հանձնվել: Դրանից հետո ուխտավորները այդ ամրությունը իր բնակչության հետ միասին այրեցին: Դրանից, որ հերետիկոսներն էին, ամեն տեսակի իրեններն ու հերետիկոսներ, որոնք ուխտավորների հետ վարվում էին ճիշտ այնպես, ինչպես սարակինոսները՝ բոլորն էլ Աստծո թշնամիներ էին: Այս ամրությունը հիմնահատակ արվեց և իր բնակչության հետ միասին ոչնչացվեց: Այստեղից նրանք առաջացան դեպի Վարդարուս կղզիով գետը: Դրանից հետո Բոհեմունդը իր ասպետների մի մասի հետ առաջ անցավ՝ մյուսների կոմս Ռոսինոլոյի գլխավորությամբ թողնելով մի քիչ հետ: Այդ ժամանակ կայսերական բանակը, որը գտնվում էր բլուրների հետևում, երբ իմացավ, որ բանակի մի մասը մնացել է առանց Բոհեմունդի աջակցության, անցավ հարձակման՝ ինչպես դեռևս հաղթանակի վրա: Բաջարի Տանկերեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), սակայն, երբ լսեց այդ մասին, հետ դարձավ և, կայծակի նման մտնելով գետը, որ հիշատակվեց վերևում, լողալով հետ անցավ ու օգնության հասավ նրանց, որոնք ենթարկվել էին հարձակման: Տանկերեդը իր ձեռքի տակ եղած 2.000 հոգուն հետ միասին նույնատեսակ կատարողությամբ հարձակվեց հակառակորդի վրա: Արդյունքում թշնամիներից շատերը դիմեցին փախուստի, իսկ ոմանք էլ գերվեցին և Աստված փառավորվեց: Գերիկները շղթայակալ հարձակվեցին Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հարցրեց. «Ինչո՞ւ եք դուք հարձակվում իմ մարդկանց վրա, ով Զրիստոսի ժողովուրդը: Ես որևէ կերպ դեմ չեմ ելնում ձեր կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**)»: Այդ ժամանակ գերյալները պատասխանեցին. «Մենք ոչինչ չենք անում մեր սեփական կամքով, մենք ռազմիկներ ենք, որոնք կատարում ենք կայսեր հրամանները, հենց նա է մեզ ասում, թե մենք ինչ անենք»: Եվ ահա այդ հիմնադր մարդը, երբ լսեց նման խոսքեր, չնայած որ չարացավ կայսեր վրա, սակայն այս մարդկանց առանց փրկագին և վնաս հասցնելու բաց թողեց» (Բորդի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) հասավ Ադրիանուպոլիսի հովիտ, ընդ որում նա առաջանում էր շատ զգուշորեն՝ կոչ անելով իրեն Աստծո անունը և արգելելով բռնություններ գործադրել կամ վնաս հասցնել քրիստոնյաներին ու նրանց տներին, որոպիսին Աստված բոլորին հապաքարարեց էր վերաբերվում և հարուստներին, և աղքատներին, և թուլյերին, և ուժեղներին, իսկ Աստծո նկատմամբ տածած սիրո պատճառով էլ քրիստոնյաներին նեղել չէր կարելի: Դրանից հետո Բոհեմունդը և իր ուղեկիցները հասան Կաստորիային ու մուտք գործեցին վերջինիս մոտ տարածվող հարթավայրը: Այստեղ նրանք անցկացրեցին մի քանի օր, սակայն այդպես էլ չկարողացան շուկա գտնել ապրանքներ ձեռք բերելու համար, քանի որ իրենց օտարականներն էին, իսկ տեղացի մարդիկ ու իշխաններն էլ հրաժարվում էին որևէ գործ ունենալ իրենց հետ: Ի վերջո, զգալով պարենամթերքի պակաս, ընդ որում պակասում էր նաև անասնակերը ջորիների, ձիերի ու էշերի համար, Բոհեմունդը հրամայեց գործի անցնել: Եվ ահա նրա կողմնակիցները ելան Կաստորիայից ու բանակ զարկեցին Պելագոնիս: Այստեղ նրանք գտան հեթանոսների մի ամրացված բնակավայր, որը լցված էր պետք եղած ամեն ինչով: Արդյունքում այս բնակավայրը հրդեհվեց, ընդ որում վերջինիս բնակչությունը, որ կազմված էր հրեաներից ու հերետիկոսներից, հանդիսանում էր Աստծո թշնամին ու վերջինիս հակառակորդը: Եվ այսպես Բոհեմունդը ու նրա կողմնակիցները մոտեցան Վարդար գետին, որից հետո բանակի մի մասն անցավ այն, իսկ կոմս Ռոսինալուն ու իր եղբայրները հետ մնացին: Այդ ժամանակ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.**) կողմնակիցները, որ դարձան էին այնտեղ, հարվածեցին այս հետ մնացածներին, որոնք օգնության համար դիմեցին արդեն գետն անցած Տանկերեդին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**): Վերջինս իր թրջին, խելով մարտի աղմուկը և ստանալով օգնության հասնելու կոչը, քանի որ հեռու չէր, անմիջապես հավաքեց իր ուժերը, անցավ գետի մյուս ափ և շտապեց կոմսին օգնության: Դրանից հետո հենց գետի մոտ Տանկերեդը 2.000 ռազմիկներ հարձակվեց տարավ, այդ թվում նաև թուրքապոլների նկատմամբ, որոնց փախուստի մատնեց, իսկ նրանցից շատերին էլ գերեց ու բերեց Բոհեմունդի մոտ: Այստեղ, երբ Բոհեմունդը հարցրեց, թե ինչո՞ւ են նրանք իրենց այդքան չար պահում, նրանք պատասխանեցին. «Մենք կայսեր ծառաներն ենք ու այս ամենն արել ենք նրա հրամանով, այլ բան անել մենք չէինք կարող»: Դա եղավ փետրվար ամսի 18-ին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ Աստծո գործը, որը ներխուժել էր հեթանոսների սահմաններ, գործում էր մեծ արիությամբ: Նրանք ճակատամարտ տվեցին Ֆարֆար գետի կամրջի վրա փետրվարի 21-ին, երբ թուրքերից շատերը սպանվեցին» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«/13/ Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.**) իրավունք չէր մարդկանց ճակատել Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա հետ եկող մեծաքանակ մարդկանց դեմ Վարդան գետի հովիտում, որպեսզի, եթե կարողանան, կասեցնեն կամ դադարեցնեն նրա ընթացքը՝ ողջ ուժով հարձակվելով և ամեն կերպ վնասելով... /14/ Ահա այսպես կայսրը նենգորեն կազմակերպեց իր ուժերը ուխտավորների դեմ պայքարելու համար, բայց միաժամանակ էլ, մնալով նենգ ու զաղտնապահ, բոլորից ծածկեց իր մտադրությունները: Եվ ահա նա իր մեծագույն մարդկանց ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ՝ նրանց հետո մի ուղերձ հղելով...: Կայսեր

պատգամավորները եկան ու ջոկատն ուղեկցեցին մինչև Վարդան գետ, սակայն, այն բանից հետո, երբ ջոկատի առաջապահը սկսեց անցնել գետը, իսկ մնացածները պատրաստվեցին այդ անել հետո, զինվորները, որոնք գտնվում էին դարանում և հետևում նրանց, որոշեցին, որ դա ամենահարմար պահն է գործելու համար: Նրանք հարձակվեցին բանակի այն մասի վրա, որը որոշել էր չանցնել կամուրջը: Նրանք ավելի շատ էին, քան մերոնք, և ահա սկիզբ առավ ուխտավորների բացահայտ հետապնդումը: Տանկերը (**Տիգրիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամտիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**), սակայն, որ շատ ուշադիր և խիզախ էր և այդ մեծ գետի վրայի կամրջի կենս արդեն անցել էր, երբ լսեց այդ խառնաշփոթ մասին, շտապ վերադարձավ, ընդ որում նա իր հետ վերցրել էր 2.000 ընտիր հեծյալների, որոնց հետ էլ մտավ մարտի: Նա թշնամիներից շատերին կոտորեց, սակայն շատերին էլ գերեց ու բերեց Բոհեմունդի մոտ, որը, բոլորի ներկայությամբ, հարցրեց, թե ինչու՞: Նրանք հարձակվեցին այդ ջոկատի վրա, որը կազմված էր քրիստոնյաներից, իսկ իրենք էլ քրիստոնյաներ էին, կայսեր մարդիկ, որ իրենց տիրակալի ընկերն է: Այդ ժամանակ նրանք պատասխանեցին, որ իրենք կայսեր ռազմիկներն են և պետք է կատարեն նրա հրամանը, ընդ որում նա ինքն էր անձամբ հրամայել այդպես վարվել: Այս խոսքերի վրա յուրաքանչյուր ոք, ով լսեց դրանք, հասկացավ, որ, ինչքան գեղեցիկ էին կայսեր խոսքերը, այդքան էլ դրանք խաբուսիկ և խորամանկ էին: Բոհեմունդը, սակայն, որը շատ խելացի էր և գիտեր, որ իրեն վիճակված էր ծամփորոզել մինչև այդ ստոր կայսրը, ոչինչ չարեց և տոնակատարության նստեց, որպեսզի թաքցնի իր մտադրությունները: Դրանով նա զայրացրեց յուրայիններից շատ շատերին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 13, 14):

³⁴³⁵ «Ընդհանուր (**Ռալեյի էմիրության էմիր Ռիդվանը - Մ.Ֆ.**) զորքը անցավ ալ-Ջադր և Դալեայի այլ շրջաններ՝ օգնության սպասելով Սուլեյման իբն Իլ-Ղազիի, որը Սամուատի կառավարիչն էր, և սա մեծ զորքով եկավ Դալեա: Ռիդվանը հավաքեց ուժ կալողը և թուրքերից, արաբներից ու Դալեայի Ահդասից, իսկ այդ ընթացքում Դուկակի (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուկակի (1095-1104) - Մ.Ֆ.**) զորքը կանգ առավ Կիննասարինում: Դալեայի զորքը տեղակայվեց Կիննասարինի առջև և էմիրները որոշեցին հանդիպել Զուլեյկ գետի վրա ու համաձայնության գալ: Նրանք հանդիպեցին և բանակցություններ վարեցին, գետը նրանց մեջ էր, սակայն համաձայնության չեկան խաղաղության հարցով: Այդ ժամանակ Յազի-Սյանը (**Ամտիոթի էմիրության էմիր Յազի Սյանի - Մ.Ֆ.**) սաաց Սուլեմանին (**Դիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեմանին - Մ.Ֆ.**) . «Այս տիրակալները մարտնչում են իրենց թագավորությունների համար, իսկ դու, ով կաթի առևտրական, թո հայտնվել ինչու՞ է բացատրվում»: Լսելով այդ՝ Սուլեմանը պատասխանեց. «Վաղը դու կտեսնես, թե ով եմ ես իրականում»: Եվ ահա նրանք առավոտյան ելան ու իրար հանդիպեցին Դիզի 490 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 5-ին, երկուշաբթի օրը, ու Սուլեմանը մեծ խիզախություն դրսևորեց: Չէր դադարում մարտը նրանց միջև մինչև օրվա վերջ և արդյունքում Յազի-Սյանը փախավ Ամտիոթ, իսկ Դուկակն ու թուրքները (**Բուլղարների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուդ-թեգինը - Մ.Ֆ.**)՝ Դամասկոս: Այդ մարտում Ասբաուխը գերակշռեց: Նա փակվեց Դալեայում, իսկ հետո նրան ազատեցին և նա փախավ Դամասկոս: Չորեքից սպանվեցին փոքր թվով մարդիկ, սակայն այդ փախուստի ընթացքում գյուղացիների ձեռքից շատ հայեր սպանվեցին, որոնք Յազի-Սյանի հետ էին» (Զեմալ-է-Դ-Դիս «Դալեայի պատմության հատուկ տիր»):

³⁴³⁶ «Մինչ ասվում էին նման գեղեցիկ խոսքեր, թուրքերը, պաժինակները, կուժանները, սլավոնները և ուզերը Ադենիայում շարունակում էին հետևել մեր ասպետներին՝ սպասելով հարմար պահի, որպեսզի նրանց մի որևէ վնաս տան: Մի անգամ գիշերն այնպես պատահեց, որ եպիսկոպոս Պյուլին, որը զբոսնում էր, շրջապատվեց պաժինակների կողմից, որոնք նրան անմիջապես տապալեցին ջրուղ, թալանեցին և ծեծեցին: Բարեբախտաբար, սակայն, Զրիստոսի ժողովուրդը մոտակայքում էր, մարդիկ վրա հասան ու փրկեցին եպիսկոպոսին՝ Աստծո աջակցությամբ: Իրոք, վրաններում գտնվող մարդիկ էին, որ լսեցին բարձրացված աղմուկը և օգնության հասան՝ փրկելով եպիսկոպոսին այդ ավազակների ձեռքից: Ճանապարհին ուխտավորները հասան Բիթանտե կոչվող ամրոցին, որտեղ կոմսը զգուշացում ստացավ, որ պաժինակները դարանակալել են մոտակա լեռներում: Այդ ժամանակ նա կանգ առավ, ընտրեց մի բանի ասպետների, հարձակվեց պաժինակների վրա, ոմանց սպանեց, այլոց էլ մատնեց փախուստի: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**), սակայն, որ խաղաղության նամակ էր ուղարկել, հարձակումների համար ամենուր գործեր էր դրել դարանակալ: Ի վերջո, ասպետները հասան Ռուսա կոչվող բաղաթի, որի բնակչությունը այս անգամ ևս ուխտավորներին սկսեց վնասներ հասցնել: Այդ ժամանակ կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին (1088-1105) - Մ.Ֆ.**) զայրացած ձեռքը մեկնեց գեղքին՝ մարտակոչ ուղղելով նաև զորքին: Արդյունքում նրանք միասնական ուժերով նետվեցին բաղաթի վրա և տիրեցին նրան, որից հետո մտան նաև մեկ այլ բաղաթ, որը կոչվում էր Ռոդեստոս: Այդ ժամանակ, ահա, կայսերական հեծելազորը հարձակվեց ուխտավորների վերջապահի վրա, սակայն կոմսը կրկին մարտի ելավ, սպանեց հարձակվողներից 30 հոգու, ինչպես նաև ձեռք գցեց 40 նժույգ» (Ամալուն «Ֆրանկների գործեր», գիրք 2):

«Մինչ ասվում էին նման գեղեցիկ խոսքեր, թուրքերը, պաժինակները, կուժանները, սլավոնները և ուզերը Ադենիայում շարունակում էին հետևել մեր ասպետներին՝ սպասելով հարմար պահի, որպեսզի նրանց մի որևէ վնաս տան: Մի անգամ գիշերն այնպես պատահեց, որ եպիսկոպոս Պյուլին, որը զբոսնում էր, շրջապատվեց պաժինակների կողմից, որոնք նրան անմիջապես տապալեցին ջրուղ, թալանեցին և ծեծեցին: Բարեբախտաբար, սակայն, Զրիստոսի ժողովուրդը մոտակայքում էր, մարդիկ վրա հասան ու Աստծո աջակցությամբ փրկեցին եպիսկոպոսին: Իրոք, վրաններում գտնվող մարդիկ էին, որ լսեցին բարձրացված աղմուկը և օգնության հասան՝ փրկելով եպիսկոպոսին այդ ավազակների ձեռքից: Ճանապարհին ուխտավորները հասան Բիթանտե կոչվող ամրոցին, որտեղ կոմսը զգուշացում ստացավ, որ պաժինակները դարանակալել են մոտակա լեռներում: Այդ ժամանակ նա կանգ առավ, ընտրեց մի բանի ասպետների, հարձակվեց պաժինակների վրա, ոմանց սպանեց, այլոց էլ մատնեց փախուստի: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**), սակայն, որ խաղաղության նամակ էր ուղարկել, ամենուր գործեր էր դրել դարանակալ հարձակումների համար: Ի վերջո՝ ասպետները հասան Ռուսա կոչվող բաղաթի, որի բնակչությունը այս անգամ ևս ուխտավորներին սկսեց վնասներ հասցնել: Այդ ժամանակ կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.**) զայրացած ձեռքը մեկնեց գեղքին՝ մարտակոչ ուղղելով նաև զորքին: Արդյունքում նրանք միասնական ուժերով նետվեցին բաղաթի վրա և տիրեցին նրան, որից հետո մտան նաև մեկ այլ բաղաթ, որը կոչվում էր Ռոդեստոս: Այդ ժամանակ, ահա, կայսերական հեծելազորը հարձակվեց ուխտավորների վերջապահի վրա, սակայն կոմսը կրկին մարտի ելավ, սպանեց հարձակվողներից 30 հոգու, ինչպես նաև ձեռք գցեց 40 նժույգ» (Պետրոս Տուրքեոլ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 2):

«Դրանից հետո մենք եկանք մեկ այլ բաղաթ, որ կոչվում էր Ռեդեստոս: Երբ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**) հեծյալները, ձգտելով վարձառատույն լինել կայսեր կողմից իրենց զնալված գուժարների համար, այստեղ մեզ վրա հարձակվեցին, մենք նրանցից շատերին կոտորեցինք և մեծ ավար վերցրինք» (Ռայմոնդ Ամիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Եվ ահա կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**) բոլոր ցենտուրիոնները, հիսնապետները և մնացած մարդիկ, որոնք պատասխանատու էին բանակի տեղաշարժման համար, ստանալով այդ հրամանը, իրար գլուխ հավաքեցին, պայանավորվեցին մարդկանց հետ և մոտակայքում դարանակալեցին կոմսի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**) ջոկատին: Մեր ռազմիկները, որոնք անակնկալ հարձակվել էին այն պահին, երբ ամենից քիչ էին դրան սպասում, մեծ բանակությամբ անխնայ գոհվում էին, ընդ որում այդ շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև ուխտավորներն ուշքի եկան և հասկացան, թե ինչ է կատարվում: Դրանից հետո, երբ համընդհանուր աղաղակ բարձրացավ ու ջոկատի ղեկավարները հասկացան դավաճանությունը, նրանք զինվեցին և, խելքի բերելով իրենց փախչող մարդկանց, վազեցին կայսեր մարդկանց վրա, շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ հետապնդեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 20):

³⁴³⁷ «Գույժն հասցրին Մեյխտենե բաղաթի դեմ պատերազմող սուլթան Խյիժ-Ալուանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Ալուանին - Մ.Ֆ.**), տեղեկացրին կատարվածի մասին և նա զինվորների ահագին բազմությամբ շարժվեց եկավ Նիկիա գավառը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Խյիժ-Ալուանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Ալուանին - Մ.Ֆ.**) առաջին էր, որ գնաց Մեյխտեի վրա, երբ այնտեղ էր գտնվում եպիսկոպոսին սպանած Գաբրիելը: Իմանալով, սակայն, ֆրանկների մոտենալու մասին, նա հեռացավ, որպեսզի պաշտպանի իր տիրույթները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

³⁴³⁸ «Տանկրեդն (**Տերենտի իշխան, Ամտիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) ու Ռիչարդ Պրինցիպատոն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.Ֆ.**), որպեսզի խուսափեն հպատակության երդում տալ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամտիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.**) գրեթե ողջ ժողովրդի հետ միասին գաղտնի անցան Դեյեսպոլստոսը: Դրանից հետո շուտով Կոստանդնուպոլսի մոտեցավ նաև կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**) զորքը, որն իր ժողովրդի հետ մնաց այնտեղ: Ինչ վերաբերվում է Բոհեմունդին, ապա նա խորհրդակցեց նրա հետ, թե ինչ կերպ պարենամթերք հասցնի մարդկանց, որոնք արդեն Նիկիայի շրջակայքում էին: Եվ այսպես Գողֆրուան (**Եդեսիա Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.**) Տանկրեդի և այլոց հետ միասին մոտեցավ Նիկոմեդիային: Նրանք այնտեղ մնացին երեք օր, բանգի դուքսը տեսավ, որ չկան ճանապարհներ, որ կկարողանար իրենց հասցնել Նիկիա, ընդ որում, նա հասկացավ, որ այնտեղով, որտեղով անցումն իրականացրել էին, այժմ այսքան մեծաքանակ մարդիկ անցնել չեն կարողանա: Դուքսն առաջ ուղարկեց կազմակերպող ու թերթով զինված 3.000 հոգու, որպեսզի սրանք ճանապարհներ հարթեն ու բաց անեն ուխտավորների ուղին դեպի Նիկիա: Այդ ճանապարհը ձգվում էր մի նեղ և անչափ մեծ լեռան վրայով, ընդ որում դեպի կողմից ուղարկված մարդիկ

իրենցից հետո ճանապարհին ծառերին ամրացված երկաթյա ու փայտյա խաչեր էին թողնում, որպեսզի հետևից զայացողները կարողանային իմանալ առաջխաղացման ուղղությունը: Այսպես, ահա, չորրորդ օրը՝ մայիսի 6-ին, մենք հասանք Նիկիային, որը ողջ Ռոմանիայի մայրաքաղաքն էր, և այնտեղ ծամբար գտնվեցին: Մինչ մեզ մոտ չէր հասել Բոհեմունդը, մենք հացի այնպիսի կարիք ունեինք, որ մեկ բլիթը վաճառվում էր 20 կամ 30 դինարով, իսկ երբ տեղ հասավ խելամիտ այր Բոհեմունդը, նա հրամայեց ծովի վրայով ինչպես հնարավոր է շատ պարենամթերք փոխադրել: Այս պարենամթերքը նույն կերպ բերվում էր և ցամաքով, և ծովով, այնպես, որ Զրիստոսի գործը առատության մեջ հայտնվեց: Աստծո համբարձման օրը մենք բոլոր կողմերից շարժվեցինք բաղաթի վրա և սկսեցինք փայտյա մեքենաներ, ինչպես նաև փայտյա աշտարակներ կառուցել, որպեսզի կարողանանք ավերել պարիսպների աշտարակները: Երկու օր մենք գրոհում էինք այնպիսի արիության և համառության, որ նույնիսկ սկսեցին պարսպի տակը փորել: Թուրքերը, որոնք բաղաթում էին, տեղյակ պահեցին մյուսներին, որոնք բաղաթին օգնության էին շտապում, որպեսզի սրանք հանգիստ ու համարձակորեն հարավային կողմից բաղաթին մոտենան, բանգի, ասում էին նրանք, այդ կողմից ոչ-ոք նրանց դեմ չի ելնի ու նրանց չի խոչընդոտի: Եվ ահա շաբաթ օրը, որը հաջորդեց համբարձման տոնին, կոմս Սեն-ժիլը և եպիսկոպոս Պյուլին իրենց կողմից մոտեցան դրանց ու, առաջ մղվելով աստվածային արիության, փայլեցին իրենց բաջարի գործերով: Սրանք այստեղ տեսան թուրքերին, որոնք հարձակվում էին մեզ վրա: Ամեն կողմից պաշտպանված խաչի նշանով՝ կոմսը վճռականորեն նետվեց նրանց վրա և հաղթանակ տարավ: Այսպես թշնամիները փախուստի մատնվեցին և նրանց մեծ մասը սպանվեց, իսկ այլ և էլ վերադարձան նրանց մոտ, որոնք առաջանում էին թեթև հաղթանակի հույսով, ընդ որում նրանք իրենց հետ պարաներ էլ էին բերել, որպեսզի կապկպեն մերոնց և տանեին հորասան: Եվ ահա սրանք ևս սկսեցին աստիճանաբար բլրի գագաթին ներքև իջնել, սակայն, ինչպես էլ որ նրանք իջնում էին, մնում էին պառկած մեր ձեռքերով թոցված գլուխներով, որոնք մերոնք պարսատիկների օգնության բաղաթ էին նետում, որպեսզի առավել ահաբեկեն թուրքերին: Դրանից հետո կոմս Սեն-ժիլը և եպիսկոպոս Պյուլին խորհրդակցեցին և միասնական կարծիքի հանգեցին այն հարցով, թե ինչ կերպ թունել փորեն աշտարակներից մեկի տակ, որը նրանց վրանների դիմաց էր: Հատուկ մարդիկ նշանակվեցին այդ գործի համար, ինչպես նաև՝ արքայետավորներ և նետածիզներ, որպեսզի ապահովեն աշխատողների բազմակողմանի պաշտպանությունը: Թունելը փորելով հասցրեցին մինչև պարսպի հիմքին, սյուներ և հենակներ դրեցին, իսկ հետո դրանք կրակի տվեցին: Այդ ամենը արվեց երեկոյան, իսկ հետո աշտարակը տապալվեց, սակայն, բանի որ արդեն գիշեր էր, մերոնք արդեն ի վիճակի չէին մարտի մեջ մտնել թուրքերի դեմ: Նույն գիշեր էլ, սակայն, թուրքերը հապճեպ ելան և վերականգնեցին պարիսպը այնքան ամուր ձևով, որ այն այս կողմից արդեն ոչ-ոք ի վիճակի չէր փշրել: Ընտրվեց նաև Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացի - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև եկան կոմս Ստեփանն (Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացի (1089-1102) - Մ.Ֆ.): Նույն շաբաթ այդ մարդիկ, որոնց թվում էր նաև Ռոջեր Բարնհիլը: Բոհեմունդը բաղաթը պաշարեց ճակատային հատվածից, նրա հետ էր Տանկրեդը, հետո տեղակայված էր դուքս Գոդֆրոյն, հետո՝ Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացի (1092-1111) - Մ.Ֆ.), որի մոտ դիրքեր էր զբաղեցրել Նորմանդիայի կոմսը, իսկ նրա կողքին էլ տեղավորվել էին Ռայմունդ Սեն-ժիլը ու եպիսկոպոս Պյուլին: Այս կերպ, ահա, բաղաթը ցամաքից այնպես պաշարվեց, որ ոչ-ոք չէր կարող համարձակվել ոչ ներս մտնել, ոչ դուրս գալ: Բոլորն այստեղ իրար գլուխ հավաքեցին և կարող էր արդյոք որևէ մեկը հաշվել Զրիստոսի գործի նման բանականությունը և մի տեղ հավաքված այսքան ամենապիղծաբան ռազմիկներին: Բաղաթի մի կողմից նրան էր հարում մի լիճ, որի վրայով թուրքերը նավերով լողալով ելնում էին բաղաթից և հետ դառնում՝ տեղ հասցնելով անասնակեր, փայտ և շատ այլ բաներ: Այդ ժամանակ մեր ավագները, միասնական մտքի հանգեցով, դեսպաններ ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս և խնդրեցին կայսեր նավերը Կիբրոս հասցնել, որտեղ նավահանգիստ կար: Դրանից հետո նրանք խնդրեցին, որ կայսրը հրաման տա և այդ նավերը լեռների վրայով ու անտառների միջով ցերի օգնությամբ բարձր տալով լիճ հասցնեն: Դա միանգամից իրականացվեց, ընդ որում նավերն ևս միասին կայսրն ուղարկեց նաև իր թուրքապոլներին: Այնուհանդերձ ցերերը, երբ նավերը տեղ հասան, դրանք անմիջապես ջուրը չիջեցվեցին, այլ այդ արեցին գիշերը՝ լի մեծաբանակ և լավ զինված թուրքապոլներով: Լուսաբացին այս նավերն արդեն լիակատար կարգով գնացին բաղաթի վրա: Տեսնելով այդ թուրքերը խիստ զարմացան՝ չիմանալով, որ այդ կայսեր մարդիկ են, իսկ երբ պարզեցին հիշատակված հանգամանքը, մահու չափ վախեցան ու սկսեցին հեծեծալ և լաց լինել: Իրենց հերթին ֆրանկներն ուրախանում էին և փառաբանում Աստծուն: Թուրքերը, տեսնելով, որ այլևս չեն կարող որևէ օգնություն ստանալ իրենց գործերից, դեսպանություն ուղարկեցին կայսեր մոտ այն մտքով, որ իրենք պատրաստ են կամավոր հանձնել բաղաթը, եթե նա թույլ տա նրանց իրենց կանանց, երեխաների և ողջ զույգի հետ հեռանալ: Այստեղ կայսրը, լի դատարկ ու անբարյացակամ մտքերով, հրամայեց նրանց ոչնչից չվախենալով հեռանալ, ընդ որում նա հրամայեց, որ ամեն ինչ հաստատ լինի, սրանց Կոստանդնուպոլիս բերել, բանգի նա ուզում էր ֆրանկների դեմ առնելու համար սրանց ձեռքի տակ ունենալ: Մենք այդ բաղաթը պաշարել էինք 7 շաբաթ և 3 օր, մերոնցից շատերն էլ այնտեղ նահատակվեցին, այդ գործի համար ուրախացած իրենց հոգին Աստծուն ավանդելով, ընդ որում ամենաաղքատներից շատերն էլ այնտեղ հանուն Զրիստոսի սովից մեռան» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 2):

«Եվ այսպես տեղ Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.) բանակը եկավ Կոստանդնուպոլիսից և միացավ մյուսներին, որից հետո արդեն բոլոր ուխտավորները, հասնելով նավահանգիստ, անցան ծովն ու ափ իջան Նիկիոսիայի մոտ, որտեղ մացին երեք օր: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացի - Մ.Ֆ.) ու Ֆլանդրիայի կոմսն (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացի - Մ.Ֆ.) իրենց բանակների հետ միասին տեղակայվել էին Ռոմանիայի մայրաքաղաք Նիկիայի մոտ: Այս պայմաններում իմաստուն Բոհեմունդը միացավ նրանց և բաղաթի պաշարումը սկսեց հյուսիսից: Աստծո համբարձման օրը մենք բոլոր կողմերից շարժվեցինք բաղաթի վրա և սկսեցինք փայտյա մեքենաներ, ինչպես նաև փայտյա աշտարակներ կառուցել, որպեսզի կարողանանք ավերել պարիսպների աշտարակները: Երկու օր մենք գրոհում էինք այնպիսի արիության և համառության, որ նույնիսկ սկսեցին պարսպի տակը փորել: Թուրքերը, որոնք բաղաթում էին, տեղյակ պահեցին մյուսներին, որոնք բաղաթին օգնության էին շտապում, որպեսզի սրանք հանգիստ ու համարձակորեն բաղաթին մոտենան հարավային կողմից, բանգի, ասում էին նրանք, այդ կողմից ոչ-ոք նրանց դեմ չի ելնի ու նրանց չի խոչընդոտի: Եվ ահա շաբաթ օրը, որը հաջորդեց համբարձման տոնին, կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.) և եպիսկոպոս Պյուլին իրենց կողմից մոտեցան դրանց ու, առաջ մղվելով աստվածային արիության, փայլեցին իրենց բաջարի գործերով: Սրանք այստեղ տեսան թուրքերին, որոնք հարձակվում էին մեզ վրա: Ամեն կողմից պաշտպանված խաչի նշանով՝ կոմսը վճռականորեն նետվեց նրանց վրա և հաղթանակ տարավ: Այսպես թշնամիները փախուստի մատնվեցին և նրանց մեծ մասը սպանվեց, իսկ այլ և էլ վերադարձան նրանց մոտ, որոնք առաջանում էին թեթև հաղթանակի հույսով, ընդ որում նրանք իրենց հետ պարաներ էլ էին բերել, որպեսզի կապկպեն մերոնց և տանեին հորասան: Եվ ահա սրանք ևս սկսեցին աստիճանաբար բլրի գագաթին, սակայն, ինչպես էլ որ նրանք իջնում էին, մնում էին պառկած մեր ձեռքերով թոցված գլուխներով, որոնք մերոնք պարսատիկների օգնության բաղաթ էին նետում, որպեսզի առավել ահաբեկեն թուրքերին: Դրանից հետո կոմս Սեն-ժիլը և եպիսկոպոս Պյուլին խորհրդակցեցին և միասնական կարծիքի հանգեցին այն հարցով, թե ինչ կերպ թունել փորեն աշտարակներից մեկի տակ, որը նրանց վրանների դիմաց էր: Հատուկ մարդիկ նշանակվեցին այդ գործի համար, ինչպես նաև՝ արքայետավորներ և նետածիզներ, որպեսզի ապահովեն աշխատողների բազմակողմանի պաշտպանությունը: Թունելը փորելով հասցրեցին մինչև պարսպի հիմքին, սյուներ և հենակներ դրեցին, իսկ հետո դրանք կրակի տվեցին: Այդ ամենը արվեց երեկոյան, իսկ հետո աշտարակը տապալվեց, սակայն, բանի որ արդեն գիշեր էր, մերոնք արդեն ի վիճակի չէին մարտի մեջ մտնել թուրքերի դեմ: Նույն գիշեր էլ, սակայն, թուրքերը հապճեպ ելան և վերականգնեցին պարիսպը այնքան ամուր ձևով, որ այն այս կողմից արդեն ոչ-ոք ի վիճակի չէր փշրել: Ընտրվեց նաև Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու - Մ.Ֆ.) և Ստեփան Շարտրացու (Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացու - Մ.Ֆ.) մասին է, նրանք ելան մեզ ընդառաջ և հանդիսավորությամբ տարան բաղաթի հարավային կողմը, որտեղ մենք պետք է մեր վրանները խփեինք: Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը հավաքվեցին և մեզ վրա եկան, որպեսզի կամ

«Եվ այսպես, վերջնական պայմանավորվածություն ձեռք բերելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.) հետ... մենք անցանք ծովը, որ կոչվում էր սուրբ Պետրոսի նեղուց, և հապճեպ առաջացանք դեպի Նիկիա բաղաթ, որը դեռևս այդ տարվա մայիսի կեսերից սկսած պաշարվել էր Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.), դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացու - Մ.Ֆ.), կոմս Ռայմունդի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսի (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացու - Մ.Ֆ.) կողմից, իսկ այդ բաղաթը զբաղեցված էր թուրքերի կողմից՝ արևելյան մի հեթանոս ազգ, որը մեծ խիզախության տեր էր և հատկապես վարպետ արդյունավորող գործուն...: Երբ բաղաթը պաշարողները իմացան մեր իշխանների գալու մասին, խուսել Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու - Մ.Ֆ.) և Ստեփան Շարտրացու (Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացու - Մ.Ֆ.) մասին է, նրանք ելան մեզ ընդառաջ և հանդիսավորությամբ տարան բաղաթի հարավային կողմը, որտեղ մենք պետք է մեր վրանները խփեինք: Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը հավաքվեցին և մեզ վրա եկան, որպեսզի կամ

հետ շարունակ մեզ, կամ էլ մեծ քանակի ռազմիկներ մտցնեն քաղաք ու այն ավելի լավ պաշտպանեն, սակայն մերոնք արհաբար հետ շարունակեն թշնամուն, որն այդ ընթացքում մոտ 200 հոգի կորցրեց: Դրանից հետո թուրքերը, խուսափելով ֆրանկներից, գնացին Ռոմանիայի խորքերը՝ պատրաստվելով հարձակում գործել մեզ վրա, երբ որ դրա համար հարմար առիթ լինի: Հունիսի առաջին շաբաթն էր, երբ մեր վերջին ուժերը միացան պաշարումին, որից հետո մենք մեր բաժանված ուժերը ի մի բերեցինք: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ մեր բանակում 100.000 հոգի միայն ծանրաբեռն ռազմիկներ կան, որոնք լիովին պատրաստ էին պատերազմական գործողությունների, սակայն այլ մարդիկ, որոնք այնտեղ էին, դրանից մեզ անգամ ավել էին, ընդ որում ամենատարբեր մակարդակի և նույնիսկ անգնե, բանգի սրանց թվում էին հոգևորականներ, վանականներ, կանայք և նույնիսկ երեխաներ: Ինչ կարող եմ ասել, իրոք, այնտեղ հսկայական քանակություն կար, բանգի, նույնիսկ չհաշված էլ նրանց, որոնք հուսահատվել և հոգնել էին ու իրենց ուղին ընդհատել էին դեռևս մինչև Նիկիային հասնելը, ահա ուրեմն, առանց դրա էլ այնտեղ 600 քուր մարդ կար, բոլորը միասին վերցրած...: Դեռք է լեշել, որ, ողջ այն ժամանակահատվածում, երբ մենք Նիկիայի շրջակայքում էինք, կայսրը մեզ ծովով անհրաժեշտ բաներն էր մատակարարում, որ մենք գնեինք, այնպես որ որևէ բանի կարիք չկար: Ինչ վերաբերվում է քաղաքի պաշարմանը, ապա մեր բանակի ղեկավարները բազմաթիվ պաշարողական մեթոդներ էին կառուցել, այդ թվում խոյեր, պարսպաձև մեթոդներ, փայտյա աշտարակներ և քարանդակներ, որոնցով հարվածում էին պարիսպներին: Այս մեթոդների կիրառմամբ մենք բազմիցս հարձակվեցինք քաղաքի վրա, սակայն քաղաքացիները, ուժեղ դիմադրություն ցույց տալով, ամեն անգամ մեզ ստիպում էին վերադառնալ ելման դիրքեր, ընդ որում շատ ֆրանկները գոհվում էին նետերի կամ քարերի հարվածներից: Ցավայի է լեշել, որ, երբ թուրքերը սպանում էին մեզից որևէ մեկին, որն ընկած մնում էր պարիսպների տակ՝ նրանց հասանելիության շրջակայքում, նրանք այդ մարդու դիակը հատուկ կեռերով վերն էին բաշտում, բզկտում էին և հետո դիակի մնացորդները նետում մեզ: Այսպես էին վարվում նրանք այն բանի համար, որ մենք ահաբեկվեինք և թողնեինք քաղաքի պաշարումը: Չնայած այս ամենին, սակայն, քաղաքի պաշարումն արդեն ընթանում էր հինգերորդ շաբաթը և հակառակորդն իր ի վերջո ինքն ահաբեկվեց մեր հաճախակի հարձակումներից: Եվ ահա խորհրդակցելով՝ քաղաքի թուրքերը դիմեցին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.) և ճարտարներ գործն այնպես շուտ տվին, որ քաղաք մտան կայսերական զորքերը: Խոսքը թուրքապալուների և այլ թեթևագնե ռազմիկների մասին է, որոնց կայսրն ուղարկել էր իր իշխաններից մեկի հրամանով: Սա, կայսեր անունով մտնելով քաղաք, այնտեղ ամեն ինչ իրենով արեց՝ այդ թվում այնտեղ գտնված ոսկին, արծաթեղենը և այլ թանկարժեք իրեր» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 4):

«Եվ ահա մենք լսեցինք ծովով և մոտեցանք Նիկիային, որն էլ սկսեցինք պաշարել դեպի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամարդի արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) և այլ իշխանների ու կոմսների գլխավորությամբ: Այս քաղաքը բնականից շատ ամրացված էր, բայց նաև արհեստական լավ ամրություններ ուներ: Արևմտյան կողմից վերջինիս հարում էր մի լիճ, որը մոտենում էր պարսպին, իսկ մյուս կողմից էլ այն պատկած էր ջրով լցված խառնակով: Միաժամանակ էլ նաև քաղաքն այնպիսի բարձր պարիսպներ ուներ, որ կարող էր չվախենալ ոչ մարդկանց, ոչ էլ մեթոդների հարձակումից: Իրոք, իրար հարևան աշտարակներում բալիստներն այն կերպ էին տեղադրված, որ իրենց հարվածներով պաշտպանում էին մեկ մեկու և ոչ-ոք չէր կարող անվնաս մտնելու: Ահա այս քաղաքն էր, որ պաշարվեց: Բոհեմունդը պաշարումն իրականացրեց հյուսիսից, դուքսն ու ալեմանները՝ արևելքից, կոմսն (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ մեջտեղի մասից, ընդ որում Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) դեռ մեզ հետ չէր: Եվ ահա այնպես եղավ, որ, երբ կոմսն իր մարդկանցով ճամբար էր զարկել, թուրքերը, երկու գնդերով ներքև իջնելով լեռներից, հարձակվեցին մեր բանակի վրա: Նրանք այնպես էին նախատեսել, որ գնդերից մեկը պետք է հարվածեր դեպի ու ալեմաններին, որոնք արևելյան կողմում էին, իսկ մյուս գնդը, անակնկալ հարվածելով մեր մարդկանց մյուս կողմից, հեշտությամբ կարողանար քաղաք մտնել: Աստված, սակայն, որը սովորություն ունի փոխել անհավատների ծրագրերը, այնպես արեց, որ կոմսը, որն իր մարդկանց հետ ճամբար էր զարկել, ելավ թուրքերի առաջին գնդի դեմ և արդյունքում փախճարեց նրանց քաղաք մտնել: Նա սրանց առաջին իսկ հարվածով փախուստի մատնեց և, սպանելով ոմանց, մնացածներին հետապնդեց լեռն ի վեր: Մյուս կողմի թուրքերը, որոնք ուզում էին հարձակվել ալեմանների վրա, ևս նույն կերպ փախուստի մատնվեցին ու ոչնչացվեցին: Դրանից հետո կառուցվեցին մեթոդները և հարձակում սկսվեց պարիսպների ուղղությամբ, թեև պարզվեց, որ դա դժվար մի գործ է, բանի որ թշնամիները նետերի ու մեթոդների կիրառմամբ արհաբար պաշտպանվում էին: Այս կերպ առանց որևէ հաջողության մենք 5 շաբաթ մարտնչեցինք, սակայն ի վերջո Աստծո կամքով Եպիսկոպոսի ու կոմսի շրջապատի որոշ մարդիկ բավարար չափով մոտեցան աշտարակի անկյունին, որն ուղղված էր դեպի արևելք, և, փորձելով թունել, պատրաստվեցին հարվածել: Նրանք փորեցին աշտարակներից մեկի տակը և, դուրս տանելով հողը, փլեցին այն: Արդյունքում, ահա, քաղաքն այս կերպ կգրավվեց, սակայն գիշերն ընդհատեց աշխատանքը, իսկ երբ լույսը բացվեց, պարզվեց, որ փլված հատվածը գիշերվա ընթացքում վերականգնվել է և աշխատանքներն իզուր են անցել: Ի վերջո՝ սարսափի ու ահի մատնված քաղաքը ստիպված եղավ հանձնվել, ընդ որում դրա պատճառներից մեկն է այն եղավ, որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.) նազված բարձր տրվելով լիճ մտցվեցին, մի հանգանակ, որը հաշվի առնելով էլ թուրքերը հանձնվեցին կայսեր, բանգի այլևս օգնության ոչ ոք չունենի, իսկ ֆրանկների բանակն էլ, ինչպես իրենք էին տեսնում, օրըստօրե մեծանում էր և իրենք կորված էին յուրայիններից: Եվ ահա պաշտպանվողները խոստացան Ալեքսեյին ու ֆրանկների բոլոր առաջնորդներին, որ նրանց կհանձնեն ողջ ոսկին ու արծաթը, որ կար իրենց մոտ, միայն թե թալան չիրականացվի: Այս պայմանները ընդունվեցին ֆրանկների կողմից և նույն այդ հունիս ամսի 22-ին Նիկիա քաղաքը հանձնվեց Ռայմունդ Սեն-ժիլիին, բանգի նրան համարեցին ֆրանկների բոլոր առաջնորդներից ամենահուսալիս: Այդ ժամանակ, սակայն, Ալեքսեյը քաղաքն իրենով արեց և դրանից հետո հուր հավիտյան արժանացավ դավաճանի պիտակին» (Ռայմունդ Ամիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Եվ ահա մեր բանակը հասավ Նիկոմեդիային, որը թուրքերի երկրի դարպասն էր, իսկ մենք... առաջանալով, դրանից հետո մայիսից երկու օր առաջ հասան Նիկիա կղզիով քաղաքին: Այնուհետև մենք պաշարողական շատ մեթոդների ու գործիքների կիրառմամբ մի քանի օր պաշարեցինք այս քաղաք, սակայն հետո թուրքերը, որոնց համար խաբելը արիեստ էր, փորձեցին խաբել նաև մեզ: Եվ ահա այն օրը, երբ նրանք խոստացել էին, որ կհանձնվեն, Սուլեյմանն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ու բոլոր թուրքերը, որոնք հավաքվել էին հարևան շրջաններից, անակնկալ ընկան մեզ վրա և փորձ կատարեցին գրավել մեր ճամբարը: Այնուհանդերձ նրանց մտադրությունները խափանվեցին, բանգի Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) մնացած ֆրանկների հետ ուղիք թռան, հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և նրանցից անթիվ քանակությամբ կտորեցին, իսկ մյուսներն էլ դրանից հետո իրենց կորցրած ցուլեցին: Մեր մարդիկ հաղթականորեն վերադարձան՝ հետևելով բերելով նիզակների վրա ցցած շատ գլուխներ, որը հաճելի տեսարան էր Աստծո համար: Դա տեղի ունեցավ մայիսի 14-ին: Եվ ահա մենք օր ու գիշեր հարձակում գործեցինք այդ քաղաքի վրա և այն ի վերջո հունիս ամսվա 13-ին չուզեմալով հանձնվեց: Այդ ժամանակ, ահա, բրիտանյանները իրենց խաբելը և կայսերական լշանները հաստատեցին պարիսպների վրա, որից հետո քաղաքում ու նրա շրջակայքում սկսեցին փառաբանել Աստծուն» (Անսելմ Ռիբեմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», երկրորդ առաջին):

«Դու, իհարկե, գիտես, որ մենք գրավել ենք Նիկիա քաղաքը» (Ստեփան Շարտրացի «Նամակ Աղեյին»):

«Մենք գրավեցինք Նիկիան» (Գոդֆրուա, Ռայմունդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»):

«Այն բանից հետո, երբ Նիկիան գրավվեց» (Բոհեմունդ, Ռայմունդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Էստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»):

«Երբ ֆրանկների առաջնորդները դաշինք հաստատեցին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.) հետ, նա հրամայեց, որ նրանց բոլորին նավահանգիստ հասցնեն, որպեսզի մարդիկ կարողանան առանց հապաղելու անցնել Նեղուցը: Սրանց թվում էին Գոտֆրիդն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամարդի արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) ու Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և ահա ուխտավորները առաջացան դեպի Նիկոմեդիա, որին հասան երեք օրում: Այդ ժամանակ դուքսը տեսավ, որ այդ ճանապարհով հնարավոր չէ առաջ տանել մարդկանց մեծ քանակություն, դրա համար էլ նա առաջ ուղարկեց կացիններով ու բրերով զինված 4.000 հոգու, որպեսզի սրանք աշխատեն ինչպես պետք է և մաքրեն ճանապարհը: Իրոք, ճանապարհը խիստ անանցանելի էր՝ կտրտված լեռնազապաթներով, հարթավայրերով ու հողախառնակներով: Այսպիսով՝ նրանք, իրականացնելով այդ ծանր աշխատանքը, հասան Նիկիա քաղաքին՝ առաջանալով բավականին հանգիստ՝ ինչպես հետևակայինները, այնպես էլ հեծյալները: Հարկ է լեշել, որ առաջխաղացման ողջ ընթացքում նրանք ամենուր փայտավոր չէ առաջ տանել, որպեսզի հետագայում առաջացող ուխտավորները կարողանային գտնել ճանապարհը: Այս կերպ անցավ ֆրանկների ողջ ժողովուրդը, բացառությամբ միայն Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.), որը առժամանակ մնաց կայսեր մոտ, որպեսզի զբաղվի խոստացված ապրանքների ուղարկումով: Հարկ է լեշել, սակայն, որ այս հարցում կայսրը մեծապես թերազավ, այնպես որ արդյունքում ամենաաղքատները մեծապես տուժեցին սովից: Եվ ահա արդեն մայիսի 6-ին ողջ բանակը հավաքվեց Նիկիայի մոտ, ընդ որում բանը հասել էր նրան, որ պաշտամթերք խիստ թանկացել էր, իսկ մի կտոր հացն էլ արժեք 20 կամ 30 պենս: Հետո, սակայն, երբ Բոհեմունդը բերեց պարենամթերք, բանակում ամեն ինչի առատություն զգացվեց: Եվ ահա Աստծո փառաբանման տոնի օրը ֆրանկները պաշարեցին քաղաքը՝ տեղակայելով կրիաներ, խոյեր և այս տեսակի պաշարողական այլ մեթոդներ, որպեսզի պայթար մղեն քաղաքի բնակիչների դեմ:

Արևելյան կողմից, որտեղ բաղաձայն թվում էր առավել ամուր և անառիկ, տեղակայվեցին եպիսկոպոս Պյոլիկ, կոմս Ռայմոնը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.**), Յուզգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզգո Մեծը – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Շարտրի կոմս Էտյենը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.**)։ Յուլիանային կողմում դիրքեր էր գրավել Գոտֆրիդը, իսկ Բոհեմունդը արևմտյան կողմում էր։ Չարլս Է Աշել, որ հարավային կողմում ոչ-ոք չտեղակայվեց, բանի որ այստեղ մի մեծ լիճ կար, որը պաշտպանում էր բաղաձայն, ընդ որում բաղաձայն բնակիչները, նավերով կտրելով ու անցնելով այդ լիճը, անասնակներ և այլ անհրաժեշտ բաներ էին մտցնում բաղաձայն։ Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, սկսած լիճից այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գտնվեցին տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն։ Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի։ Ինչ ասեմ ավելին։ Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաձայնի շուրջը՝ Բրիտանոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արհաբար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանվելով իրենց կյանքները, իրենց հերթին բաջաբար պաշտպանվում էին՝ բրիտանոսյան հարվածները խոցող նետերով։ Արդյունքում շատերը խոցվեցին և դաժան մահվան գոհ գնացին, բայց մերոնք, այնուհանդերձ հաջվի չառնելով այդ, շարունակում էին եռանդով գործել բաղաձայն դեմ։ Եվ այսպես ուխտավորները գործի էին դնում նետողական մեքենաները, փայտյա աշտարակներով ելնում բարձր աշտարակների դեմ և արդյունքում թերթով ու նիզակներով մերձամարտի մեջ մտնում հակառակորդի դեմ։ Թշնամիները, թեև հարվածում էին նիզակներով, կրակ և բարձր էին նետում, բայց ի վերջո սկսեցին անհանգստանալ ու վախենալ, որ մահվան կմտնվեն, դրա համար էլ բաղաձայն խուճապ տարածվեց, մարդիկ սկսեցին աղաղակելով տարբեր կողմեր նետվել, մարդերը զրկած տանում էին իրենց տղաներին և աղջիկներին, հուսալով որևէ կերպ փրկել նրանց։ Յենց այս վիճակում էին գործերը, երբ հեռվում մենք տեսաք 60.000 թուրքերի, որոնք, ինչպես հայտնի դարձավ, գալիս էին բաղաձայն փրկելու, որ ներս մտնեն հարավային դարպասներից։ Այդ ժամանակ մենք ևս ոչ թիչ բանակով կուտակվեցինք այդտեղ՝ եպիսկոպոս Պյոլիկ ու կոմս Սեն-ժիլի գլխավորությամբ։ Եվ ահա թուրքերը, սկսելով ներքև իջնել բարձունքներից, տեսան մեզ մարտական կարգով շարված և իրենց էլ իրենց հերթին վախեցան, ընդ որում, եթե չլիներ նրանց բանակցական գերազանցությունից բխող ինքնավստահությունը, նրանք հենց այդտեղ էլ բաց կթողնեին սանձերը և կփախչեին։ Եվ ահա թուրքերը բաժանվեցին երեք խմբի, որոնցից երկուսը պետք է մարտ մղեին, իսկ երրորդը պետք է օգտվեր դրանից ու բաղաձայն մտներ։ Այսպես էին մտադրվել թուրքերը, սակայն Աստված այլ կերպ դասեց, բանի որ եպիսկոպոս Պյոլիկ և կոմս Ռայմոնը կողմից գլխավորվող բանակը, հենց որ տեսավ նրանց, հենց ընթացքից, առանց ահաբեկվելու թշնամու մեծաբանականությունից, հարվածեց և սկսեց բշտել թշնամիներին, ինչպես շներն են բշտում նապաստակներին։ Տեսնել այդ պետք, թե ինչպե՞ս ընտիր սաստիճակի շատ հազարյակներ, ձգտելով բզկտել թուրքերին, մեծ եռանդով, ինչպես սովածը կնետվի լիճը սեղանի վրա, նետվեցին նրանց ուղղությամբ։ Այդ ժամանակ թուրքերը, ցնցված նման մեծաբանակ գեներալի փայլից, որոնք շողում էին արևի տակ և հատում ինչպես կայծակ, ազդված ձիերի խրխնջունից ու իրենց դեմ ուղղված երկար նիզակներից, հետ դարձան և, ոչ մի պահ չհապաղելով, փորձ կատարեցին վերադառնալ իրենց լեռնագագաթները, ընդ որում նրանք, որոնք չկարողացան այդ անել, դաժան մահվան գիրկը նետվեցին։ Այսպես՝ աստվածային աջակցությամբ մերոնք մի փառահեղ հաղթանակի հասան և ուրախ հետ դարձան։ Այդ ընթացքում առանց հապաղելու տեղ հասան Կոստանդնուպոլսից ուղարկված նավակները։ Դրանք, գիշերը լիճ մտցվելով, լցվեցին թուրքապոլներով, որոնք կայսեր մարդիկ էին և շատ փորձառու նավագնացության գործում։ Եվ ահա հաջորդ առավոտյան, երբ բաղաձայնները տեսան այս նավակները, որոնք գտնվում էին լճում, լիովին զրկվեցին իրենց արհուրությունից, գետին տապալկվեցին, սկսեցին լաց լինել ու ողբալ, կարծես արդեն մահացել էին, ընդ որում այս վիճակում էին աղջիկները և մայրերը, երիտասարդներն ու աղջիկները, ծերերը և երիտասարդները, ամենուր տխրություն և հուսահատություն էր, որոնք այս վիճակում էին աղջիկները և իր հավասարը ոչ մի հույս չկար։ Բաղաձայն միայն տխրություն ու հուսահատություն էր, այնտեղ մարդիկ լիովին հուսազրկվել էին։ Եվ ահա, որպեսզի գոնե մի որևէ ելք գտնեի, նրանք դիմեցին կայսեր, որ բաղաձայն մտցնեն թուրքապոլներին, ինչը հնարավորություն կտար նրանց իրենց զույլով հանգստանալ և վերադառնալ։ Կայսրն ինքը շատ ուրախացավ, երբ գործը նման ելք ունեցավ, սակայն իրականում դա մի անօրինական և խաղաղի գործարք էր, բանից նա համաձայնեց, որ բաղաձայն հանձնվի, իսկ մենք էլ խաղաղության երաշխիքներ տալիսք թուրքերին, որոնց հետո տարան նրա մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս։ Այս ամենն ի վերջո այդպես էլ արվեց, չնայած այն մեծ վնասներին, որ կրել էին ֆրանկները բաղաձայն պաշարելիս։ Եվ այսպես բաղաձայն հանձնվեց, իսկ թուրքերը մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս, ընդ որում կայսրը, որպեսզի գոնե մի կերպ բավարարի ֆրանկներին, նրանց մեծ պարգևներ տվեց և այն բաժանվեց բանակի աղբատների մեջ։ Նիկիա բաղաձայն պաշարումը տևեց յոթ շաբաթ ու երեք օր, ընդ որում ոչ մի մարդկանց ուժ չի վիճակի չէր հաղթահարել այդ բաղաձայն, բանի որ այն պատված էր հաստ պարիսպներով, ինչը աշտարակներով և իր հավասարը չունեի որդ Դոմանիայում՝ գիշերով թերևս միայն մայրաքաղաքին» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1)։

«/14/ Բայց եկեք մի կողմ թողնենք իշխանների այս բոլոր խաղերը... և տեղափոխվենք դեպի Նիկիա՝ հայացք գցելով այն պաշարողների վրա, խոսենք սրանց դեպիվոր իշխանների, բուն բաղաձայն և բոլոր այն միջոցների մասին, որի շնորհիվ բաղաձայն գրավվեց, բանից սա այնպիսի մի փառահեղ գործ էր, որի մասին չիտել որևէ կերպ հնարավոր չէ։ Եվ այսպես բաղաձայն պաշարողների դեպիվորության մեջ ամենից առաջ պետք է հիշատակել դուքս Գոտֆրիդին (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացուն – Մ.Ֆ.**) ... /15/ Այս արժանապատիվ այրերից պետք է հիշել նաև Անգլիայի արքա Վիլիելմ Նվաճողի (**Անգլիական թագավորության արքա Վիլիելմ I Նվաճողի (1066-1087) – Մ.Ֆ.**) որդուն՝ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.Ֆ.**) ..., իսկ հետո արդեն Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Աստիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**), որը երրորդ տեղն էր զբաղեցնում այս փառահեղ անձանց ցանկում... Այնտեղ էր նաև Ֆրանսիայի արքա Յենրիկի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Յենրիկ I-ի (1031-1060) – Մ.Ֆ.**) որդի Ֆիլիպ արքայի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի (1060-1108) – Մ.Ֆ.**) եղբայր Յուզգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզգո Մեծը – Մ.Ֆ.**) ...։ Հիանալիորդ տեղում էր Բլուայի կոմս Ստեփանը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.**) ..., իսկ վերջում իրազատակեց արդեն Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.**)՝ որ մի հարուստ և փառահեղ ասպետ էր... /16/ Ահա սրանք էին Գալլիայի այն փառահեղ ղեկավարները, որոնք իրենց ջանքերն էին ներդրել համուն Յուլիանային և, մարտնչելով Աստծո անունը շուրթերին, ի վերջո ստիպեցին Նիկիա բաղաձայն հանձնվել։ Ասեմք նաև, որ այդ ժամանակ նրանց, որոնց մասին արդեն հիշատակեցի, միացավ նաև կոմս Ռայմոնը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), որը դիրքեր զբաղեցրեց բաղաձայն արևելյան դարպասների մոտ, մի վայր, որը դեռևս զբաղեցված չէր։ Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքերը, ներքև իջնելով լեռների կատարներից, փորձ կատարեցին անակնկալ հարվածով բաղաձայն մտնել, որպեսզի օգնություն ցույց տան ներսում գտնվող պաշարողներին։ Տեսնելով այդ՝ մերոնցից ոմանք անգնեց, ոմանք էլ կիսագինված, մարտի մեջ մտան, բանի որ մեծ հապճեպությամբ էին ոտքի ցատկել, որպեսզի դեմ ելնեն հակառակորդին։ Եվ ահա Տանկրեդը (**Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոթի դքսության իմասնակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) առաջինն էր, որ իր նժույգը հեծած առաջ եկավ, որպեսզի վաստակի հակառակորդին առաջինը հարվածածի փառքը։ Այդ ժամանակ, սակայն, մարտն արդեն եռում էր, խառնաշփոթ էր տիրում, մարդիկ հույսերի ու վախերի մեջ իրենց կորցրած հետ ու առաջ էին մղվում, երբ բոլորն իրար հերթ չտալով վիճում էին, թե ինչ պետք է անել։ Ահա ուրեմն, այս խառնաշփոթ վիճակում արագորեն տեղ հասավ Տանկրեդ և, հարվածելով թուրքերին, ոգևորեց մարդկանց։ Արդյունքում Աստծո ասպետների խելքը տեղը եկավ, նրանք ոգի առան և, հառնելով թուրքությունից, գնացին թշնամու վրա։ Իր հերթին թշնամին, այս ամենի արդյունքում զրկվելով արհուրությունից, դեմքը դարձրեց դեպի լեռները, որոնցից իջել էր՝ փախուստի դիմելով ֆրանկների առջևից։ Եվ ահա ֆրանկները, ոգևորված և առաջ մղվելով արհուրությամբ, հաղթականորեն գնացին թշնամու վրա ու սկսեցին հետապնդել վերջինիս, երբ կարծես մեկ անկթարթուն ողջ լեռնայանք պատվեց կոտորածից կշտացած լատինացիների նիզակների թափած արյունով։ Այնուհանդերձ, բանի որ վախը թշնամիներին պատել էր լեռների անմիջական մոտակայքում, նրանք կարողացան խուսափել հարձակումներից և հեռանալ իրենց իսկ եկած ճանապարհով, թերևս առանց միայն մեկի, որն անչափ հայտնի էր իր բացույթյամբ և որին Տանկրեդն անձամբ սպանեց ու նրա հոգին տարտարոս ուղարկեց։ Ինչ վերաբերվում է թուրքերի հիմնական մասին, ապա սրանք ամոթահար տուն դարձան՝ վիրավորված լինելով մեքենից։ Վերադառնալով այս գործը՝ Բրիտանոսի հետևորդներն այնուհետև վերադարձան իրենց ճամբար՝ հետևելով բերելով իրենց արյուն անրել ու ծռնված նիզակները, ինչպես նաև կոտորածից բթացած թերթեր։ Թուրքերի կտրված գլուխները ներկայացվեցին մարդկանց և այդ ժամանակ ողջ բանակը, տարացել, տարալեզու ու բաղկացած տարբեր սեռի մարդկանցից, հասկացավ, թե ինչ է կատարվել և ուրախացավ։ Այդ ժամանակ Տանկրեդի անունը հաստուկ Նշվեց, որպես թուրքերի առաջնորդին առաջիններից մեկը սպանած այրի, որը դրանից հետո փախուստի է մատնել նաև անթիվ թշնամիներին։ Յենց այդ ժամանակ արդեն եռանցիկ առաջին նշաններն այն բանի, որ Տանկրեդն ապագայում մեծ փառքի է հասնելու և իրոք, երկնային այդ նշանները ամենից լավ էին ցույց տալիս, թե ով է այդ այրը և ինչ դեր է խաղալու հետագա իրադարձություններում։ /17/ Եվ ահա պաշարման արդյունքում պաշարողներն աստիճանաբար զգացին, որ իրենց ուժերը սպառվում են, իսկ այն բանից հետո, երբ նրանք երկար և անօգուտ սպասեցին օգնության, որն այդպես էլ չեկավ, հասկացան, որ պետք է այլ ելք գտնել, մանավանդ որ կոմս Ռայմոնը արդեն բանդել էր պարսպի մի հատվածից և լրջորեն ափերում էր մյուս հատվածները։ Այս պայմաններում նրանք բանակցությունների մեջ մտան պաշարողների հետ, որպեսզի հասնեն նրան, որ գոնե իրենց անձերն ու զույլը վրաս չկրեն։ Այս պայմանները ընդունվեցին երկու կողմից էլ և դրանից հետո ներկայացվեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**)։ Սա, լսելով այս լավ լուրը, տվեց իր համաձայնությունը և իր

դեսպանորդներին ուղարկեց դեպի սուրբ Գևորգի նեղուցը, որից հետո կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ տիրեց բաղաբին» (Ռաուլ Կառնազի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 14-17):

«3/ Դուք Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.) Տանկերի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամստերդամի դքսության իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեղենտացու – Մ.Ֆ.) հետ առաջացավ և նրանք հասան Նիկոմեդիա... որտեղ նրանք երկուսն էլ իրենց գործերով երեք օր կանգ առան: Այդ ժամանակ դուքսը, հաշվի առնելով, որ ողջ ճանապարհը լի է խոչընդոտներով, իսկ բանակն էլ շատ մեծ է, այնպես որ ղեկավարություններն անխուսափելի էին, ինչպես եղել էր Պետրոսի ու Նրա մարդկանց հետ, որպեսզի հաղթահարի այս դժվարությունը, առաջ ուղարկեց 3.000 հոգու, որոնք զինված էին բահերով, բրեքով ու բլունգներով, որպեսզի սրանք կարգի գցեն ճանապարհը մինչև Նիկիա: Ծանապարհն իրոք անհավատալիորեն բարդ էր, այն վեր էր ելնում, իջնում էր ձորերը և լի էր սուր բարերով: Այս պայմաններում նրանք, որոնք մաքրում էին ճանապարհը, թողնում էին նաև խաչեր, որոնք տեղակայված էին ժայռերի ու ծառերի վրա, որպեսզի հետևից եկող մարդիկ տեսնեին դրանք և չկորցնեին ճանապարհը: Ի վերջո, ուխտավորները հասան Նիկիային, որը Հայաստանի կենտրոնական բաղաբներից մեկն էր և այդ պահին հանդիսանում էր Բյուզանդիայի մայրաքաղաքը...: Հաջորդ օրը՝ մայիսի 6-ին, քրիստոնյաները ճամբար զարկեցին բաղաբի շրջակայքում, իսկ դա տեղի ունեցավ Նիկոմեդիայից շարժվելուց երեք օր հետո: Հարկ է նշել, որ մինչև Բոհեմունդի (Տեղենտի իշխան, Ամստերդամի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեղենտացու – Մ.Ֆ.) գալը բանակում այն աստիճանի հացի պակաս էր, որ մեկ բոքերը արժեք 20 կամ 30 կոպեկ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Բոհեմունդը տեղ հասավ, նա իր հետ մեծ բանակի կապրենսմեթրեք բերեց և ցամաքով, և ծովով, այնպես որ ամենուր միանգամից մեծ առատություն տվեց: 14/ Ծաղկազարդի օրը քրիստոնյաները բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին բաղաբի վրա, իսկ հետո սկսեցին պատրաստել պաշարողական մեքենաներ, աստիճաններ և այլոց անոթներ՝ միաժամանակ հարվածելով պարիսպներին և աշտարակներին արքայետներից: Եվ այսպես բաղաբի պաշարումն այն աստիճանի եռանդով իրականացվեց, որ մի բանի օրվա ընթացքում քրիստոնյաները կարողացան լրջորեն վնասել պարիսպները: Այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք հանդիսանում էին բաղաբի տերերը, սուրիանդները ուղարկեցին այլ բաղաբներ՝ խնդրելով օգնության հասնել իրենց, ընդ որում նրանք ասացին, որ լիովին հնարավոր է առանց որևէ խոչընդոտի բաղաբ մտնել հարավային կողմից...: Նույն օրը, որը համապատասխանում էր Ծաղկազարդի հաջորդ շաբաթ օրվան, այդ նույն հարավային դարպասների մոտ հաստատվեցին կոմս Սեն-ժիլն (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ու եպիսկոպոս Պյուլին, իսկ այն, ինչ եղավ այդտեղ հետո, իրոք հիշարժան մի բան էր: Եվ այսպես հիշատակված փառահեղ կոմսը՝ ուժեղ և ռազմական, իր նման ուժեղ և ռազմական անձանց հետ միասին, առ աստված հավատով լի սրտով ելան թշնամիների դեմ: Եվ այսպես քրիստոնյաները, լի աստվածային ոգևորությամբ, հարձակման անցան բաղաբին մոտեցող թուրքերի վրա և ստիպեցին սրանց դիմել փախուստի՝ մեծ ջարդ իրականացնելով նրանց շարքերում: Այդ սարսափելի պարտությունից հետո թուրքերը մեկնեցին նոր օգնություն գտնելու, ընդ որում այս անգամ նրանք այն աստիճանի ոգևորված էին մարտի պատրաստվում, որ իրենց հետ նույնիսկ պարսկներ էին բերել, որոնցով պատրաստվում էին կապակցել գերված քրիստոնյաներին և նրանց բռնել խորանար: Ոգևորված նման դատարի հույսերով՝ թուրքերը կրկին սկսեցին ջոկատ առ ջոկատ ներքև իջնել բլուրների վրայից, որոնք բարձրանում էին բաղաբի մոտ: Մեր մարդիկ, սակայն, մեծ ուրախությամբ ելան թշնամիների դեմ, գործեցին ինչպես հարկ է և, որպես նշան իրենց հաղթանակի, հետևեցին թշնամիների բազմաթիվ կտրված գլուխներ: Եվ ահա թուրքերը դիմեցին վերջնական փախուստի, իսկ մեր մարդիկ բարանետների միջոցով թշնամիների գլուխները բաղաբ նետեցին, որպես նշան իրենց հաղթանակի, որպեսզի ահաբեկեն հակառակորդին: Այս ընթացքում երջանակահիշատակ եպիսկոպոս Պյուլին և կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը եռանդով գործում էին, որպեսզի թուլացնեն բաղաբը, ընդ որում նրանք հարվածներն ուղղված էին իրենց ճամբարի դիմաց հառնող աշտարակի դեմ, բանգի այս այրերն ուզում էին դրա հիմքը փորելով տապալել այն: Այսպիսով՝ հողափորները գործի անցան, իսկ աղեղնաձիգներն ու նետաձիգները, ինչպես նաև Բալեարյան կղզիների բնակիչները իրենց նետողական մեքենաներով, ամեն կերպ աջակցում էին նրանց: Այսպիսով՝ թուրքերը փրկվեց, այնտեղ գերաններ դրեցին, դրանք այրեցին և հիշատակված աշտարակը տապալվեց: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն գիշեր էր, որը հարմար չէր մարտական գործողությունների համար, դրա համար էլ Ֆրանկները դադարեցրին դրանք՝ պատրաստվելով գործը շարունակել առավոտյան: Թուրքերը, սակայն, անհանգստացած սեփական անվտանգության հարցով, գործեցին շատ իմաստուն և արդյունավետ, մեծ ուժեր ու միջոցներ ներդնելով, այդ տապալված աշտարակի հետևում մեկ այլ պարիսպ կառուցեցին, այնպես որ հաջորդ օրը, երբ մեր մարդիկ կրկին մոտեցան այդ հատվածին, տեսան, որ բաղաբին այդ կողմից, ինչպես և առաջ, որևէ վնաս հասցնել չէր կարող: Այս ընթացքում պաշարողների մոտեցան երկու հայտնի այրեր և՛ իրենց հետ բերելով մեծաքանակ սապետներ և համալրելով Զինատրի բանակը: Խոսքը Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև կոմս Ստեփան Շարտրագու (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրագու – Մ.Ֆ.) մասին է: Այսպիսով՝ Բոհեմունդը բաղաբը պաշարեց ճակատից, Տանկերը՝ մի կողմից, դուքս Գոտֆրիդը՝ երրորդ, Հլանդիայի կոմսը (Հլանդիայի կոմս Ռոբերտ Հլանդիացուն – Մ.Ֆ.)՝ չորրորդ, Նորմանդիայի կոմսը՝ հինգերորդ, իսկ կոմս Սեն-ժիլն ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ վերջին՝ վեցերորդ կողմից: Այս բոլոր այրերը ձեռք գրկեցին պաշարման գործին և այնքան լավ արեցին այդ, որ պաշարողներից ոչ-ոք չէր համարակվում ոչ ներս մտնել, ոչ էլ դուրս գալ բաղաբից: Բաղաբի մոտ կարելի էր տեսնել ողջ Ֆրանսիայի փառահեղությունը, ուժն ու խիզախությունը ի դեմս գրաստապետ ու սաղավարտները գլուխներին սապետների, ընդ որում, ինչպես հայտնի դարձավ հենց այդ ժամանակ իսկ իրականացված հաշվարկից, այնտեղ այս մարդկանցից կային 100.000 հոգի: Միաժամանակ, սակայն, կարծում եմ, որ ոչ-ոք չի կարող հաշվել և պարզել հետևակայինների իրական թիվը, որոնք սապետների հետ էին, բանգի, թեև սրանցից շատերը ծառաների կամ ստրուկների դերեր էին իրականացնում, այլ ոչ թե ուղղակիորեն մասնակցում էին մարտական գործողություններին, բայց այնուհանդերձ այս մարդիկ ևս վերջին հաշվով իրենց մասնակցությունը բերեցին և պաշարմանը, և հետագա մարտերին՝ գործելով առյուծների խիզախությամբ և ամենապաճառուն ձևով, կարծես նրանք ծնվել էին հենց ռազմական գործողությունների համար, իսկ նրանք ձեռքերն էլ ավելի վարժ էր հենց այդ, այլ ոչ թե այլ տեսակի գործերի համար: Երկրի վրա որևէ այլ վայր նման բանակի փառահեղ ռազմիկների կուտակում առաջ երբեք չէր տեսնել, որոնք զնում էին մարտի, իսկ թե ուզում ե՞ք ծիշտն իմանա՞ք, ապա ասե՛ք, որ դրանից առաջ երբեք ոչ մի արքա կամ թագավորություն մեկ վայրում հավաքված չէր ունեցել նման բանակի ռազմական ուժեր և նման մարդկանց...: Նիկիա բաղաբին հարակից կար մի մեծ ու լայնարձակ լիճ, որի վրայով թշնամիները, լողալով նավակներով, ազատորեն ներս էին մտնում և դուրս էին գալիս՝ բաղաբ բերելով անասնակներ և պարենամթերք: Այս կապակցությամբ մեր առաջնորդները խորհրդակցություն գումարեցին և համաձայնության ելան այն մտքի վրա, որ անհրաժեշտ է պատվարակություն ուղարկել Կոստանդնուպոլիս իշխանի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մոտ ու կոչ անել նրան, որ նա նավակներ տրամադրի, որոնք գտնվում էին Կիլիկիայի բաղաբի նավահանգստում, որից հետո դրանք պետք է անցկացնեին լեռներով ու անտառներով և արդյունքում իջեցնեին ու մտցնեին վերը հիշատակված լիճը: Այս ծրագիրը բնարկվեց և կյանքի կոչվեց շատ արագ, ընդ որում Կոստանդնուպոլիս իշխանը տրամադրեց նաև թուրքապուլներ, սրանք հեծյալներ էին, ընդ որում ավելի մեծ բանակությամբ, բան նախապես որոշվել էր տրամադրել այդ գործի համար: Եվ այսպես, երբ նավակները կայսեր հրամանին համաձայն տեղ հասցվեցին, այդ գործի վրա ծախսվեց ոչ ավել, բան մեկ օր, ընդ որում արդեն գիշերը նավակները լիճ էին մտցել, իսկ դրանց վրա էլ գործում էին թուրքապուլները, որոնք հիմալի էին տիրապետում ռազմական գործին և գնեթին: Եվ այսպես առավոտյան այս տորմիդն արդեն գործում էր լճի վրա և այն դանդաղորեն մոտեցավ բաղաբին, կարծես հարկ էր բերում բաղաբ: Թուրքերը, որոնք մեծապես ազդվել էին այդ նավակների տեսքից, չէին կարողանում հասկանալ, թե դրանք իրենք են այդտեղ հայտնվել, թե՞ բերվել են կայսեր կողմից: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ տեսան, թե հակառակորդը ինչ աստիճանի է ուժեղացել, մահվան վախ գգացին՝ սկսելով լաց լինել ու ողբալ, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շնորհակալություն էին հայտնում և փառաբանում Աստծուն: Այս հանգամանքը շատ թուլացրեց թշնամիներին, որոնք կորցրին հավատը առ իրենց ու իրենց դաշնակիցների, դրա համար էլ նրանք մի պատվիրակություն ուղարկեցին կայսեր մոտ և առաջարկեցին բաղաբը հանձնել նրան՝ պայմանով, իհարկե, որ իրենք ոչ միայն ոչ մի վնաս չկրեց, այլ, որ կայսրը իրենց իր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս, տանի: Այս գործին խանգարում էին միայն ֆրանկները, որոնք դեմ էին ելնում բաղաբին: Եվ այսպես պաշարումը տևեց 7 շաբաթ և 3 օր, ընդ որում քրիստոնյաներից շատ շատերն այդ գործում ևս հատուկ պատվի արժանացան...» (Վիլհելմ Նոմանգի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 3, 4):

«Դուք Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.) Տանկերի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամստերդամի դքսության իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեղենտացու – Մ.Ֆ.) հետ առաջացավ և նրանք հասան Նիկոմեդիա... որտեղ նրանք երկուսն էլ իրենց գործերով կանգ առան երեք օր: Այդ ժամանակ դուքսը, հաշվի առնելով, որ ողջ ճանապարհը լի է խոչընդոտներով, իսկ բանակն էլ շատ մեծ է, այնպես որ ղեկավարություններն անխուսափելի էին, ինչպես եղել էր Պետրոսի ու Նրա մարդկանց հետ, որպեսզի հաղթահարի այս դժվարությունը, առաջ ուղարկեց մարդկանց, որոնք զինված էին բահերով, բրեքով ու բլունգներով, որպեսզի սրանք կարգի գցեն ճանապարհը մինչև Նիկիա: Ծանապարհն իրոք անհավատալիորեն բարդ էր, այն վեր էր ելնում, իջնում էր ձորերը և լի էր սուր բարերով: Այս պայմաններում նրանք, որոնք մաքրում էին ճանապարհը, թողնում էին նաև խաչեր, որոնք տեղակայված էին ժայռերի ու ծառերի վրա, որպեսզի հետևից եկող մարդիկ տեսնեին դրանք և չկորցնեին ճանապարհը: Ի վերջո, ուխտավորները հասան Նիկիային, որը Բոհեմունդի կենտրոնական բաղաբներից մեկն էր...: Եվ ահա մայիսի սկզբից մեկ օր առաջ քրիստոնյաները ճամբար զարկեցին բաղաբի շրջակայքում: Դրեք է ասել, որ դա իրոք մի ամրացված բաղաբ էր, որն ուներ բարձր պարիսպներ, ընդ որում դրանք բաղաբի մի կողմում հավելում

էին դէպի մի լիճ, իսկ այդ հանգամանքը օգնում էր պաշտպանվողներին: Հարկ է նշել նաև, որ մինչև Բոհեմոսլոնի (**Տերմնտի իշխան, Աստիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոսլոն Տերմնտացու – Մ.Ֆ.**) զայր բանակում այն աստիճանի հացի պակաս էր, որ մեկ բոքերը արժէր 20 կամ 30 կոպեկ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Բոհեմոսլոնը տեղ հասավ, նա իր հետ մեծ բանակի պարենամթերք բերեց և ցամաքով, և ծովով, այնպես որ ամենուր միանգամից մեծ առատություն տվեց: Ծաղկազարդի օրը քրիստոնյաները բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին բաղաբի վրա և այդպես շարունակվեց երկու օր: Այդ ընթացքում այն կողմից գործող հեթանոսները մեծ ուժով պաշտպանվում էին, նրանք բարեր որ փայտեր էին նետում վերևից, նետեր ու ինքզինքներ էին արձակում և ամեն կերպ խոցում էին գրահներն ու վահանները՝ հետ մղելով իրենց վրա տեղող հարվածները: Գալլերը, սակայն, այդ հարվածների դեմ առնում էին այն բանով, որ հաստ վահաններ էին պատրաստում՝ այսպիսով՝ հետ մղելով բոլոր այն հարվածները, որ գալիս էր իրենց վրա: Այդ ժամանակ բաղաբացիները այն նույն լճի վրայով սուրիանդակ ուղարկեցին բաղաբի տիրոջ (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) մոտ և կանչեցին նրան օգնության, ասելով. «Շտապ առաջացիր հարավային դարպասների ուղղությամբ, այնտեղ բեզ ոչինչ չի խանգարի, բանի որ բաղաբի այդ հարավային կողմում դեռևս ուժեր կան, դա ակնհայտ է»: Այդ օրը, սակայն, որ շաբաթ էր, նույն այդ հարավային դարպասների մոտ հաստատվեցին կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ու եպիսկոպոս Պյուլին, իսկ այն, ինչ եղավ այդտեղ հետո, իրոք հիշարժան մի բան էր: Եվ այսպես հիշատակված փառահեղ կոմսը՝ ուժեղ և ռազմունակ, իր նման ուժեղ ու ռազմունակ անձանց հետ միասին, առ աստված հավատով լի սրտերով ելան թշնամիների դեմ: Եվ այսպես, քրիստոնյաները, լի աստվածային ոգևորությամբ, հարձակման անցան բաղաբի մոտեցող թուրքերի վրա և ստիպեցին սրանց դիմել փախուստի՝ մեծ ջարդ իրականացնելով նրանց շարքերում: Այսպիսով՝ կոմսը մեծ ավարով հետ դարձավ, ընդ որում նա ձեռք էր գցել նույնիսկ վրաններ, որոնք պետք է բաղաբ անցկացվեին: Այդ սարսափելի պարտությունից հետո թուրքերը մեկնեցին նոր օգնություն գտնելու, ընդ որում այս անգամ նրանք այն աստիճանի ոգևորված էին մարտի պատրաստվում, որ իրենց հետ նույնիսկ պարաններ էին բերել, որոնցով պատրաստվում էին կապկպել գերված քրիստոնյաներին: Ոգևորված նման դատարկ հույսերով՝ թուրքերը կրկին սկսեցին ջոկատ առ ջոկատ ներքև իջնել բլուրների վրայից, որոնք բարձրանում էին բաղաբի մոտ: Ֆրանկները, սակայն, մեծ ուրախությամբ ելան թշնամիների դեմ, գործեցին ինչպես հարկ է և, որպես նշան իրենց հաղթանակի, հետները հետ բերեցին թշնամիների բազմաթիվ կտրված գլուխներ: Եվ ահա թուրքերը դիմեցին վերջնական փախուստի, իսկ մեր մարդիկ բարանետների միջոցով թշնամիների գլուխները բաղաբ նետեցին, որպես նշան իրենց հաղթանակի, որպեսզի ահաբեկեն հակառակորդին: Այս ընթացքում եպիսկոպոս Պյուլին և կոմս Ռայմոնը Սեն-ժիլը եռանդով գործում էին, որպեսզի թուլացնեն բաղաբը, ընդ որում նրանց հարվածներն ուղղված էին իրենց ճամբարի դիմաց համոռն աշտարակի դեմ, բանցի այս այդտեղ նույն դրա հիմքը փորելով տապալել այն: Այսպիսով՝ հողափորները գործի անցան, իսկ աղեղնաձիգներն ու նետաձիգները իրենց նետողական մեթոդներով ամեն կերպ աջակցում էին նրանց: Այսպիսով՝ թուրքերը փորվեց, այնտեղ գերաններ դրեցին, դրանք այրեցին և հիշատակված աշտարակը տապալվեց: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն գիշեր էր, որը համար էր մարտական գործողությունների համար, դրա համար էլ ֆրանկները դադարեցրին դրանք՝ պատրաստվելով գործը շարունակել առավոտյան: Թուրքերը, սակայն, անհանգստացած սեփական անվտանգության հարցով, գործեցին շատ իմաստով և արդյունքում, մեծ ուժեր ու միջոցներ ներդնելով, այդ տապալված աշտարակի հետևում մեկ այլ պարիսպ կառուցեցին, այնպես որ հաջորդ օրը, երբ մեր մարդիկ կրկին մոտեցան այդ հատվածին, տեսան, որ բաղաբի այդ կողմից, ինչպես և առաջ, որևէ վնաս հասցնել չեն կարող: Այս ընթացքում պաշարյալների մոտեցան երկու հայտնի այրեր ևս՝ իրենց հետ բերելով մեծաքանակ սապետներ և համալրելով Զրիստոսի բանակը: Խոսքը Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև կոմս Ստեֆան Զարտագու (**Բլուայի կոմս Ստեֆան Զարտագու – Մ.Ֆ.**) և Ռոժեր Բառնեկիի մասին է: Դրանցից հետո բաղաբն օղակվեց բոլոր կողմերից: Դուքս Գոտֆրիդը գործում էր մի կողմից, իսկ Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.**)՝ մեկ այլ: Այնտեղ էին նաև Ռոբերտ Նորմանդացին, իսկ կոմս Սեն-ժիլն ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ ձգնում էին իրենց կողմից: Այս բոլոր այրերը ձեռք գարկեցին պաշարման գործին և այնքան լավ արեցին այդ, որ պաշարյալներից ոչ-որ չէր համարձակվում ոչ ներս մտնել, ոչ էլ դուրս գալ բաղաբից: Ահա այս կերպ ամուր էր օղակված այդ բաղաբը: Մտնում էր միայն լճի կողմը, որտեղով, սակայն, նավակները հանգստյա լողում էին և այս ու այն կողմ էին անում: Զրիստոս, սակայն, բաղաբը պաշարողների հետ էր: Ով բարձրյալ, արդյո՞ք տանն ինչ-որ տեղ նման բան երբևէ եղել էր, այդքան ուժեր, ճամբարներ ու վրաններ, սա կարծես նմանվում էր վիպական Տրոյային, երբ պեղազգներն իրենց գործն էին անում: Այնտեղ կարելի էր տեսնել ողջ ազնվականության փառահեղությունը, ուժն ու խիզախությունը, այստեղ Ալբան էր իր խիզախությունը ցուցադրում, Աբիլեն էր փայլում իր ուժով: Զրիստոնյաները առաջնորդվում էին իրենց խորը հավատքով և դրա դեմ ոչինչ առնել չէր կարող: Իհարկե, կախված իրավիճակից, երբեմն մարտական պահանջները վեր էին հանում և առաջ էր գալիս այն, ինչ պետք էր մերժել: Դեռք է ասել, որ այնտեղ իրոք լինում էին բաներ, որոնք չպետք է լինեին ու հաճախ աստվածային օրենքներն էին խախտվում...: Այնտեղ կարելի էր տեսնել թե՛ զվարթ և զվարթ տեղ որոշ կանանց, որոնք տղամարդկանց հետ ապրում էին վրաններում ու կիսում էին տղամարդկանց անկողինը, սակայն սրանցից էլ ոմանց պատիժ հասավ, մի խոսքով, այդ ամենն այսպես եղավ...: Այսպես թե՛ այնպես, այդտեղ էր հավաքված Ֆրանսիայի ողջ հզորությունը, այդ հզորությունն էր, որ Ռոմանիայում տարածվել էր վրաններից ապստեղ հասնելով Եվրոպայի արևմուտքից...: Այս ընթացքում թուրքերը շարունակում էին պաշտպանվել և վերականգնել պարիսպների վնասված մասերը: Զաղաբում, երբեմն, պարենամթերքի պակաս էր լինում, սակայն այն անմիջապես էլ լրացվում էր լճի կողմից: Ֆրանկների ողջ ուժն ու գործունեությունը, կարծես, անգործ էր՝ կաշկանդված այդ պաշտպանական կառույցների միջոցով: Այս կապակցությամբ մեր առաջնորդները խորհրդակցություն գումարեցին և համաձայնության եկան այն մտքի վրա, որ անհրաժեշտ է պատմափոխություն ուղարկել Կոստանդնուպոլիս և կոչ անել, որ նավակներ տրամադրեն, որոնք գտնվում էին Կիպրոսի թաղաքի Նավահանգստում, որից հետո դրանք պետք է անցկացնեին լեռներով ու անտառներով և արդյունքում իջեցնեին ու մտցնեին վերը հիշատակված լիճը: Այս ծրագիրը բնարկվեց և կյանքի կոչվեց շատ արագ, ընդ որում Կոստանդնուպոլսի իշխանը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**) տրամադրեց նաև թուրքապոլների, սրանք հեծյալներ էին, ավելի մեծ բանակությամբ, բան նախապես որոշվել էր տրամադրել այդ գործի համար: Եվ այսպես, երբ նավակները կայսեր հրամանի համաձայն տեղ հասցվեցին, այդ գործի վրա ծախսվեց ոչ ավել, քան մեկ օր, ընդ որում արդեն գիշերը նավակները լիճ էին մտցրել, իսկ դրանց վրա էլ գործում էին թուրքապոլները, որոնք հիմնալի էին տիրապետում ռազմական գործին և զենքին: Առավոտյան այս տորմիդն արդեն գործում էր լճի վրա և այն դանդաղորեն մոտեցավ բաղաբին, կարծես հարկ էր բերում բաղաբ: Թուրքերը, որոնք մեծապես ազդվել էին այդ նավակների տեսքից, չէին կարողանում հասկանալ, թե՛ դրանք իրենք են այդտեղ հայտնվել, թե՛ բերվել են կայսեր կողմից: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ տեսան, թե՛ հակառակորդը ինչ աստիճանի է ուժեղացել, մահվան վախ զգացին՝ սկսելով լաց լինել ու ողբալ, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շնորհակալություն էին հայտնում և փառաբանում Աստծուն: Այս հանգամանքը շատ թուլացրեց թշնամիներին, որոնք կորցրին հավատը առ իրենց ու իրենց դաշնակիցների, դրա համար էլ նրանք մի պատմափոխություն ուղարկեցին կայսեր մոտ և առաջարկեցին բաղաբը հանձնել նրան՝ պայմանով, իհարկե, որ իրենք ոչ միայն ոչ մի վնաս չկրեն, այլ, որ կայսրը իրենց իր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս, տանի: Այս գործին խանգարում էին միայն ֆրանկները, որոնք դեմ էին ելնում բաղաբին...: Եվ այսպես պաշարումը տևեց 7 շաբաթ և 3 օր, ընդ որում քրիստոնյաներից շատ շատերն այդ գործում նահատակի պակաս արժանացան» (Բողոքի Դոկալի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«/21/ Եվ ահա դուքսն (**Նեդին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.**) ու իր ուղեկիցները մոտեցան Նիկիա թաղաքին, ընդ որում դուքսն առաջինն էր, որ իր վրանը խփեց բաղաբի գլխավոր դռան առաջ՝ հենց այդտեղից էլ սկսելով Նիկիայի պաշարումը: Շուտով դքսին միացան նաև այլ իշխաններ, որոնք անցել էին սուրբ Գևորգի նեղուցը, և կարճատև հանգստից հետո մոտեցել էին բաղաբին: Նրանք բոլորը ճամբար զարկեցին բաղաբի պարիսպների մոտ: Հարկ է նշել, որ Նիկիան մի ամուր բաղաբ էր, որն ուներ հողաթուրք, ինչպես նաև հզոր պարիսպներ և աշտարակներ, որոնք նրան գրեթե անառիկ էին դարձնում: Սա մի հիմնավոր բաղաբ էր, որն այժմ ենթակա էր Սուլեյման կոչվող իշխանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**), որը թուրքերի բարձրատոհմիկ ազնվականներից մեկն էր՝ բարձր պատիվների տեր մի հեթանոս: Այս Սուլեյմանը, իմանալով քրիստոնյաների ժամանման ու նրանց ծրագրերի մասին, բաղաբը լցրել էր լավ զինված և ռազմունակ մեծաքանակ մարդկանցով, ընդ որում այնտեղ նաև մեծ բանակ պարենամթերք էր կուտակել, ինչպես նաև ուժեղ կերպով ամրացրել էր պարիսպները: Եվ ահա քրիստոնյաների իշխանները, երբ լավ նժույգների վրա հեծած պատվեցին բաղաբի շուրջը և սկսեցին բնարկել անեյիքները, ընդունեցին, որ աշտարակները, հողաթուրքն ու կրկնակի պարիսպներն ուղղակի հիմնալի էին: Այնուհանդերձ, սակայն, բանակի առաջնորդները որոշեցին գրոհել և ահա, չսարսելով այդ ամրությունների տեսքից, նրանք արդիության բի անցան գրոհի, մինչ այլք, տեղակայվելով պարիսպներից որոշակի հեռավորության վրա, սկսեցին պաշարյալներին մշտապես անհանգստացնել ուժեղ նետաձգությամբ: Արդյունքում, սակայն, արիաբար առաջ նետված ռազմիկներից շատերը սպանվեցին, այլք էլ վերքեր ստացան՝ խոցվելով ամրությունների վերևից: Այսպիսով գործն անհաջողությամբ ավարտվեց...: /22/ Բանակի իշխանները, տեսնելով, որ մարդիկ գոհվում են անիմաստ ռազմական ընդհարումներում, եկան այն մտքին, որ ավելի լավ բան չի կարող լինել, բան բաղաբը բոլոր կողմերից պատնել ու շրջափակելը: Եվ ահա սկզբում դիրքավորվեցին Լոթարինգայի դուքս Գոտֆրիդը, հետո դիրքեր գրավեց մեծ բաղաբն ու խիզախության ու խիզախության տեր Բոհեմոսլոնը (**Տերմնտի իշխան, Աստիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոսլոն Տերմնտացու – Մ.Ֆ.**), որը Սիցիլիայի ու Կալաբրիայի մի նորման իշխան էր՝ մեծ հարստության տեր և ազնվատոհմիկ մի ասպետ, որի մոտ էր գտնվում նաև երիտասարդ, բայց արդեն մեծ անուն հանած Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերմնտացին – Մ.Ֆ.**)՝ Բոհեմոսլոնի

բորոգորդին: Բաղաբի հերթական հատվածի շրջափակումն իրականացնում էր Թաթինը՝ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) մոտիկ մի մարդ, որը զրկված էր բթից, սակայն Կոստանդնուպոլսի տիրակալի կողմից բրիտանականների որպես ուղեկից էր կարգվել, բանի որ լավ գիտեր այս երկրները: Սրանցից հետո գալիս էին Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.), որ քիչ էր գիշումն նախորդներին իր հարստությամբ և ռազմական ուժով, ինչպես նաև նույն անունը կրող Նորմանդիայի իշխանը՝ (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.Ֆ.) Անգլիայի տիրակալի (Անգլիական թագավորության արքա Վիլհելմ I Նվաճողի – Մ.Ֆ.) բաջարի որդին, որը ևս շատ հարուստ էր գնեթերով ու զինվածությամբ, և դիրքեր գրավեց վերնում հիշատակվածներից հետո: Դիրքեր գրավեցին նաև այլ իշխաններ... բոլորն էլ շատ ուժեղ և հարգարժան մարդիկ, որոնցից ամեն մեկին հանձնարարվեց պարսպի որոշակի մի հատված...: /23/ Նրանց հետ էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին, որը զինված մարդկանց մեծ խմբով բաղաբը պաշարողներին էր միացել մի փոքր ուշ...: /24/ այսպիսով՝ նման հիսնայի ղեկավարների կողմից առաջնորդվող բանակը բոլոր կողմերից շրջափակեց բաղաբը, բացառությամբ միայն մի կետի՝ պահեստազորում ունենալով բաղաբին մոտեցող կոմս Ռայմոնդին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.) ու նրա գլխավորած ուժերը: Այս մեծաքանակ բանակը քաղաքի մոտեցող էր նաև պարենամթերքով և անհրաժեշտ այլ բաներով, իսկ ինչ վերաբերվում է այն միակ շրջափակված կետին, ապա այդ կապակցությամբ խոսքը վերաբերվում էր պարսպի մի կողմից տարածվող լայն ու զարմանալիորեն խորը մի լճի, որի վրայով Սուլեյմանի մարդիկ հաջողությամբ նավարկում էին՝ հաճախակի մուտք ու ելք անելով բաղաբ և այնտեղ հասցնելով ամենայն անհրաժեշտը...: /25/ Այս ընթացքում Սուլեյմանը, իմանալով իր վրա նման մի հսկայական բանակի գալու մասին, թողեց Նիկիան և մեկնեց երկրի խորքերը, որպեսզի հավաքի թուրքերի և այլ անհավատների ուժերը: Եվ այսպես, այս ուղղությամբ ջանալով շատ օրեր, նա ի վերջո ողջ Ռոմանիայից հավաքեց 50.000 ռազմիկների՝ բոլորն էլ հեծյալ և պատված երկաթեղենով: Ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ նա լուր ստացավ, որ բրիտանականների բանակը պաշարել է Նիկիան, ընդ որում նրանց բանակը շատ ուժեղ է և կազմում է 400.000 հոգի: Չարմացած այս ամենից՝ Սուլեյմանն այնուհանդերձ ուղղություն բռնեց դեպի Նիկիա, իր գլխավորած զորքն անցկացրեց լեռներով և փորձ արեց հասկանալ, թե իրոք՝ բրիտանականների բանակն այնքան ուժեղ է, ինչքան սավում էր՝ միաժամանակ փորձելով հասկանալ նաև, թե որ կողմից է հնարավոր հարվածել վերջինիս: Այս բոլոր հարցերը պարզելու համար Սուլեյմանը ոտքի հանեց մեր ուխտավորների նման հանդերձավորված երկու հոգու, որպեսզի սրանք գնային ու խառնվեին բրիտանականների բանակին, ընդ որում այս մարդիկ նաև պետք է կապ պաշտպաններին բաղաբում ու նրա ամրությունների վրա գտնվողների հետ: Սրանք այդպես էլ արեցին և բաղաբացիների հայտնեցին ամեն ինչ...՝ մասնավորապես ավելացնելով, որ բաղաբացիները պատրաստ լինեն՝ Սուլեյմանը շուտով կերևա...: Այդպես էլ արվեց, սակայն Աստված, որ հովանավորում էր բրիտանականներին, այնպես արեց, որ սրանք նրանց ձեռքն ընկան, բանի որ բաղաբի շրջակա բոլոր ճանապարհներն ու արահետները հսկվում էին: Եվ ահա այս երկու հոգին գերվեցին և բերվեցին իշխանների մոտ, որից հետո նրանցից մեկին ամսիցապես սպանեցին, իսկ մյուսից էլ պահանջեցին պատմել այն ամենը, ինչ գիտեր...: /26/ Վախեցած սպանալիքներից՝ այս սուրհանդակը պատմեց ամեն ինչ... և, մասնավորապես ասաց, որ մոտակա լեռներում անհաջիվ բանակի զորքի հետ միասին գտնվում է նաև Սուլեյմանը, որն այնքան մոտիկ է, որ հաջորդ օրը ժամը երեքի մոտակայքում պատրաստվում է հարձակում գործել...: Եվ ահա բրիտանականների բանակը օրը գիշեր դարձրած սկսեց պատրաստվել..., ընդ որում նրանք նաև մարդ ուղարկեցին կոմս Ռայմոնդի ու նրա գլխավորած ուժերի մոտ, որպեսզի սրանք ինչքան հնարավոր էր արագ գան ու միանան իրենց...: Դե իսկ Ռայմոնդն ինքն էլ, իմանալով այս մասին, որևէ կերպ չհապաղեց և ողջ գիշեր առաջացավ՝ օրվա առաջին ժամին տեղ հասնելով եպիսկոպոս Պյուլիի ուղեկցությամբ, իսկ նրանց բանակի բոլոր ռազմիկները հիսնայի զինված էին ու նրանց զրահներն ու սաղավարտներն էլ հիանալի կերպով փայլալույս էին արնի տակ...: /27/ Հազիվ էին կոմս Ռայմոնդ և նրա մարդիկ վարարել իրենց վրանների տեղադրումը, երբ մոտավորապես օրվա երրորդ ժամին լեռների կատարից հայտնվեցին Սուլեյմանն ու նրա բանակը, ընդ որում վերջինս այն աստիճան մեծաքանակ էր, որ, բաժանված մի բանի ջոկատների, կարծես ծովի ավազ լինեք, իսկ նրա կազմում էին շատ հզոր ու ռազմունակ տղամարդիկ կային, որոնք կրում էին զրահներ, սաղավարտներ ու ոսկեզօծ վահաններ և հիսնայի զինվածությունն ունեին: Թշնամու բանակի առաջին ջոկատը, որի կազմում նետերով ու աղեղներով զինված և հիսնայի ձիերի վրա գործող 10.000 ռազմիկներ կային, վառահորեք եկավ բրիտանականների վրա, ընդ որում Սուլեյմանը փորձ կատարեց բաղաբ մտնել այն հարկվածով, որտեղ պաշտպանությունը վարում էր կոմս Ռայմոնդը: Այդ ժամանակ ուժեղ մարտնչում էին նաև դեպի եղբայր Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդն ու այլք՝ եռանդով հետ մղելով հակառակորդին: Ժողովրդին ոգևորում էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին՝ անելով...: Ոգևորված այս խուբերից՝ Գարլանդը, որ Ֆրանսիայի արքայի Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Ֆ.) սենեկալսյան էր, Գլի Պրիշեն, Տանկրեդը, Ռոբերտ Բառնկիլը, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ու Ռոբերտ Նորմանդացին, ցանկանալով փրկել վտանգի մեջ հայտնված իրենց եղբայրակիցներին, կայծակի արագությամբ սլացան ու խրվեցին հակառակորդի շարքերի մեջ՝ մեծ թափ հաղորդելով իրենց նծույզներին: Այդ ժամանակ իրենց նծույզների վրա սուրպով թշնամիների վրա գնացին նաև Գոտֆրիդն ու Բոհեմունդը, որոնք, գլխավորելով սեփական ռազմիկներին, կոտորեցին ու գետին տապալեցին շատ շատերին՝ մեծ ջարդ անելով հակառակորդի շարքերում: Երբեք նման արյունահեղ մի ընդհարում չէր եղել, իսկ Նիզակների ու թերեքի շայնը, ինչպես նաև սաղավարտների փայլը ուղղակի շլացնում էին: Այսպիսով՝ այդ փառահեղ ռազմիկները թուրքերի մեծ ջարդ իրականացրին և ահա բրիտանականները Աստծո աջակցությամբ ի վերջո մեծ հաղթանակի հասան, իսկ Սուլեյմանն ու նրա կողմակիցները փախան լեռները: Դրանից հետո Աստծո մարդիկ շարունակեցին Նիկիայի պաշարումը...: Երբ այդ առաջին մարտը հանդարտվեց, բրիտանականները բաղաբի մոտ հավաքեցին ընկած թուրքերի զոլիկները, որպեսզի ահաբեկեն այնտեղ պաշտպանվողներին, իսկ 1.000 գուլիս էլ, լցնելով պարկերը, որպես իրենց հաղթանակի նշան ուղարկեց Կոստանդնուպոլսի կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.)...: /28/ Կայսր Ալեքսեյը, տեսնելով հաղթանակի նման ակնհայտ նշանները, միանգամից շատ ուրախացավ և որոշեց մեծամեծ պարզկներով պարզկատել ուխտավորներին, ինչն էլ արեց...: /29/ Համառորեն որոշած լինելով գրավել այդ բաղաբը՝ բրիտանականները արդեն յոթերորդ շաբաթն էին անցկացնում վերջինիս պատերի տակ: Այդ ժամանակ իշխաններից ոմանք բարանետներ էին պատրաստել, որպեսզի ձեռքեն պարիսպները, այլք երկաթյա խոյեր էին կառուցել և դրանց միջոցով հարվածներ էին հասցնում...: Ընդ որում այդ ընթացքում հայտնի իշխաններից շատերը սպանվեցին կամ վիրավորվեցին...: /30/ Այդ ժամանակ էր, որ Գերմանիայի մեծագույն տիրակալներ հանդիսացող կոմս Հերմանը Անրի փայտազործի օգնությամբ մի մեծագույն աշտարակ կառուցեց, որպեսզի, գերծ մնալով թուրքերի հարվածներից, մարդիկ տեղադրի դրա մեջ ու մոտեցնի պարիսպներին: Եվ ահա, երբ աշխատանքն արդեն ավարտված էր, նա 20 սապեղներ տեղադրեց այդ աշտարակի մեջ և այն սկսեցին իրել բաղաբի պարիսպներն ուղղությամբ, սակայն, բանի որ աշտարակի մասերը իրար ամուր չէին կցված, իսկ այն էլ առաջանում էր կտրուկած տեղանքով, աշտարակն ի վերջո փլվեց և նրա մեջ գտնվող մարդիկ ներքև գլորվեցին՝ այդ կերպ ընկնելով կործանման գիրկը...: /31/ Պետք է ասել, որ բոլոր միջոցներն էր ներդնում նաև կոմս Ռայմոնդը, որը իր հաշվին կառուցեց մի աշտարակ և երկու բարանետներ, որոնք մենք կոչում ենք կատապուլտ: Պարզվեց, սակայն, որ այս մեթոդների ուժի բանը չէ վնաս հասցնել պարիսպներին, որոնք կառուցված էին խոշոր քարերով և իրար էին ամրացված ամենամարագուն կերպով: Ի վերջո՝ մեծագույն ջանքերից հետո նրանց մի կերպ հաջողվեց ձեռք բացել պարիսպների մի հատվածում ու կործանել աշտարակները մեկը, սակայն թուրքերը գրեթե անմիջապես էլ այդ ձեռքվածքը լցրին քարերով ու փայտերով և արհեստական մի տոր ամրության պես մի բան ստեղծեցին: Իրենց հերթին ֆրանկները, որոնք վշտացած էին սեփական ընկերների մահվամբ, գրոհի գնացին այդ ամրության վրա և, գործի դնելով կեռեր, բլունգներ, բահեր ու այլ գործիքներ, փորձեցին մաքրել ձեռքվածքը և այնուհանդերձ ներս մտնել, սակայն այդպես էլ չկարողացան որևէ հաջողության հասնել ու մաքրել այդ ձեռքվածքում կուտակված հսկայական բանակի քարերը...: /32/ Եվ ահա մի անգամ գիշերը բանակի ղեկավարներն իրենք ակնատես եղան, թե ինչպես են թուրքերը լճի վրայով ելք ու մուտ անում՝ բաղաբ մոցնելով գեյք, հանդերձանք և այլ բաներ, որոնք ձեռք էին բերել վաճառականներից: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք վերջնականապես հասկացան, որ այդ բաղաբին հնարավոր չէ տիրել այլ կերպ, բան փակելով դեպի բաղաբ մուտքը նաև լճի կողմից: Բանակի ղեկավարները այս մտքին հանգեցին իրավիճակի խորհրդակցությունում, որից հետո որոշվեց հատուկ պատգամավորներ ուղարկել դեպի մոտակա նավահանգիստը և որևէ կերպ լիճ բերել այնտեղ գտնվող նավերն ու նավակները, ընդ որում որոշվեց դրանք ինքուրեք կայսրից, իսկ լիճ է հասցնել՝ գերանների վրա գլորելով ու պարանետով բաշք տալով: Այդպես էլ արեցին, կայսրը սովեց իր համաձայնությունը և բրիտանականները ողջ գիշեր լճվեցին այդ գործին: Արդյունքը գերազանցեց բոլոր սպասելիքները և արդեն լուսաբացին յուրօրինակ այս նավատորմը լծում էր՝ հառնելով բաղաբի պաշտպանների հայացքի առաջ ու մեծապես ահաբեկելով վերջիններին, ընդ որում բրիտանականներն իրենք հավաքվել էին լճի ափին և հիմնում էին այդ գեղեցիկ տեսարանով...: /33/ Եվ այսպես բրիտանականների տրամադրության տակ հայտնվեցին ծովային ուժեր, որոնց օգնությամբ հնարավոր եղավ կտրել բաղաբի կայան արտաքին աշխարհի հետ, որը մինչ այդ իրականացվում էր լճի վրայով, ընդ որում նավերից մեկը լի էր կայսեր կողմից ուղարկված թուրքապուլներով, որոնք, լինելով հիանալի նետածիգներ, իրենց լավ էին դրսևորում նաև ծովային մարտերում: Միաժամանակ այս կողմում գործում էին նաև այլ նավակներ, որոնք լցված էին մեր ասպետներով և այլ ռազմիկներով, որոնք գործադրում էին Նիզակներն ու աղեղները: Արդյունքում հակառակորդի նավերն ու նավակները սեղմվեցին բաղաբի ջրահայաց պարսպին, շղթայվեցին այնտեղ և այլևս չէին կարողանում նավարկել: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, կոմս Ռայմոնդի կառուցած մի աշտարակը ի վերջո պատրաստ եղավ, որից հետո նա վերադառնալով հարձակումները պարսպի այն աշտարակի ուղղությամբ, որը գտնվում էր հենց իր դիմաց՝ անվերջ հարվածներ հասցնելով վերջինիս և ցնցելով: Թշնամիները, սակայն, տեսնելով, որ այս կողմում իրենց վիճակը վտանգավոր է դառնում, ամեն կերպ հակադարձում էին բրիտանականներին՝ թափելով նետերի ու Նիզակների հերթերը, լցնելով եռաջող

յուրը և այլ նյութեր ու նետելով այրվող անոթներ՝ լի կրակով: Արդյունքում աշտարակի մոտակայքում գործող շատ մարդիկ սպանվեցին կամ վերքեր ստացան: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդի հասովածում պարսպի վրա մի թուրք էր գործում՝ մեծամարմին, հսկայական ու բաջարի, որը մեր մարդկանց հսկայական վնաս էր հասցնում և շատերին էր վնասել իր ծանր աղեղից: Բացի այդ սա, քանի որ կարողանում էր խոսել մեր լեզվով, անվերջ լուտանքներ էր թափում մեզ վրա և կոչում վախկոտներ: Եվ ահա մի անգամ այնպես պատահեց, որ Գոտֆրիդը անվնաս տես եղավ դրան: Այդ ժամանակ նա անկախ զայրացավ և սկսեց մտածել դրա դեմն առնելու մասին: Եվ ահա նա, ձեռքում պահած հզոր ու պիրկ արքայետը, սպառեց, երբ թուրքերը կրկին առաջ եկան ու իրենց պրահի եկաթակերպին: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը նկատեց այդ թուրքին և հարվածեց արքայետից, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ ստացվեց, որ նետը միջաթափանց անցավ թշնամու միջոցով ու սա գետին տապալվեց: Այդուհանդերձ որևէ հաջողություն այդպես էլ չեղավ և երեկոյան քրիստոնյաները ի վերջո նահանջեցին՝ վերջ դնելով այդ սարսափելի նահանգին, ընդ որում թուրքերը, օգտագործելով գիշերային հանգիստը, կրկին քարերի հսկայական մի բանակություն կուտակեցին այդ հատվածում և իսկեցին բոլոր ճեղքերը...: /34/ Չաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց ու քրիստոնյաները պատրաստվեցին վերսկսել գրոհը այն աշտարակի ուղղությամբ, նրանք տեսան, որ բոլոր ճեղքերը փակված են, իսկ աշտարակն էլ՝ ամրացված: Այդ ժամանակ բոլորին մի մեծ վարանում պատեց և մարդիկ սկսեցին մեկը մյուսի վրա գցել առաջինը հարձակման նետվելու բեռը: Ի վերջո, Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի ջոկատից առաջ եկավ մի մարդ, որը ուժեղ սաղավարտ, գրահ և վահան ուներ: Սա անցավ խանդակը, անվախ մոտեցավ պարիսպներին ու աշտարակներին և սկսեց մաքրել անցուղը, սակայն ի վերջո վերևից կարկտի նման նրա իր վրա թափվող քարերի պատճառով ստիպված հրաժարվեց այդ գործից ու սեղմվեց պարսպին: Քարերի հարվածները, սակայն չէին դադարում և շուտով պարզվեց, որ նրա վահանն ու գրահավորումը բավարար չեն իր պաշտպանության համար: Արդյունքում այս բաջարի ասպետը գոհվեց ողջ բանակի աչքի առաջ, ընդ որում ոչ-ոք այդպես էլ չկարողացավ նրան որևէ կերպ օգնության հասնել: Երբ այս ասպետը մեր նկարագրված ձևով գոհվեց, թուրքերը կեռեր իջեցրին այդ զգվելի աշտարակից ներքև, վեր բաշեցին այդ ասպետի դիակը ու, այն թվալուծելով, նետեցին մեզ, ընդ որում անմարդկային այդ արարքը շատ տխրեցրեց բոլոր քրիստոնյաներին...: /35/ Եվ ահա Գոտֆրիդին, Բոհեմունդին և այլ իշխանների պարզ դարձավ, որ նրանք, այդ պաշարման ընթացքում շատ մարդկանց կորցնելով, պաշարողական մեքենաներով միայն փչեց վնաս են հասցրել քաղաքի կայազորին: Արդյունքում նրանք կրկին խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչ անեն հետագայում: Այդ ժամանակ եկավ մի լուրջարդացի, որը ծանր վերք էր ստացել ու կորցրել իր մարդկանցից շատերին: Եվ ահա սա բարոնների ասաց...: Բանակի ղեկավարները, երբ լսեցին այս մարդուն, տվեցին իրենց համաձայնությունը, որպեսզի նա վերցնի ամենայն անհրաժեշտը, ընդ որում դրանից զատ նրա աշխատանքի համար որպես պարգև նաև ոսկի ու հարստություններ տվեցին...: /36/ Եվ ահա այս վարպետը վերցրեց աշխատողների ու նրանց նկատմամբ հսկողների և շուտով այնպիսի պաշարողական մեքենաներ կառուցեց, որոնք զարմանալիորեն մեծ ու հզոր էին, մի հանգամանք, որը թույլ տվեց դրանք, լցված ռազմիկներով և հետևակայիններով, մոտենել պարիսպներին: Պարիսպների վրա գտնվող մարդիկ սկսեցին մեծ եռանդով հսկայական քարեր նետել սրանց վրա ու կրակ թափել, սակայն պաշարողական այդ մեքենաներին վնասել չկարողացան: Այդ ժամանակ նրանք անհավատալիորեն վախեցան և կորցրին իրենց՝ հուսահատվելով ամեն ինչից...: /37/ Եվ միայն ձգտում էին խուսափել մեծ քարերից, որոնք թռչում էին փայտյա աշտարակի ուղղությամբ և կարող էին կոտորել գերանները, իսկ հետո, երբ տեսան, որ կարող են արդեն պարսպի տակը փորել, մոտենեցին նաև մյուս գործիքները, ավարտին հասցրեցին գործը և ի վերջո բոլոր կողմերից այրեցին թունելում տեղավորված գերանները, ինչպես նաև փայտն ու ցախը, որ մարդիկ բերել և կուտակել էին այնտեղ: Ամեն մեկը հսկում էր իր զենքն ու պաշարողական մեքենաները, իսկ արդեն կեսգիշերին կրակն ամրության տակ այնպես բռնկվեց, որ պատճառ հանդիսացավ այն բանին, որ արևելյան կողմում պարիսպը փլվեց...: /37/ Եվ ահա մեր մարդիկ, որ լծի վրա էին, բռնեցին քաղաքից հեռանալ փորձող Սուլեյմանի կողմն իր երկու որդիների հետ միասին, որոնք փորձում էին հեռանալ քաղաքից...: Այդ ժամանակ թուրքերը, որ քաղաքում էին, մեծ սարսափի մեջ էին, բանգի պարսպի վրայի ճեղքերն ավելի ու ավելի էին մեծանում, ընդ որում նրանք անհանգիստ էին նաև Սուլեյմանի կողմ համար, որին կորցրել էին, ինչպես նաև իրենց կրած կորուստներ պատճառով: Եվ ահա նրանք զինադադար խնդրեցին, որպեսզի խոսեն բարոնների հետ՝ մտադիր լինելով իրենց ու քաղաքը հանձնել նրանց: Այդ ժամանակ այն թափվեց, որը փոքր կտորած մի ստորկ էր ու պատկանում էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր, իր խորհուրդներն առաջարկեց թուրքերին և ասաց, որ այս ուխտավորները շատ չար են, եկել են հեռավոր երկրներից և անխիղճ կլինեն՝ թուրքերին ամեն տեսակի վնաս հասցնելով: Նա ասաց, որ սրանք կոչված են քաղաքն ու մարդկանց, եթե թուրքերը հանձնվեն, իսկ եթե ուզում են ընդունել կայսեր հպատակությունը ու նրան հանձնել իրենց կյանքը, հավատն ու ինչքը, ապա վերջինս հիմնալի կընդունի նրանց ու նրանց համար ամեն տեսակի բարիքներ կպահովի, որպես իրենց հրավեր: Նա այնպես շատ բաներ էր ասում, որ քաղաքացիներն ի վերջո հավակցեցին նրա կողմը, գնացին բարոնների մոտ և ասացին, որ իրենց մարմինները, քաղաքը և հարստությունները անվտանգ հանձնում են կայսեր ձեռքը: Բարոնները դրանից շատ չզայրացան, բանգի մտադիր էին առաջ անցնել, ընդ որում նրանք հույս ունեին, որ կայսրը կառնի քաղաքում սկիզբ առնող հնարավոր բռնության և թափանի դեպքերի դեմը, որոնք սովորական էին նման պարագայում: Մինչ այդ, սակայն, նրանք ասացին, որ թուրքերը պետք է ազատեն բոլոր գերիներին ու նրանց բանակ բերեն...: Եվ ահա կայսրը, տեղեկացվելով, որ պատրույք պատրաստ են հանձնել ամրությունը, ուղարկեց իր մեծ իշխաններին, որպեսզի սրանք ընդունեն այն...» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի թագավորության» գիրք 2, գլուխ 21-37):

«Եվ ահա ապրիլի վերջին ուխտավորները մոտեցան Նիկիային, որ հանդիսանում էր Ռոմանիայի գլխավոր քաղաքը և, ճամբար զարկելով, պաշարեցին այն: Պետք էր ասել, որ այս քաղաքը իրենից ներկայացնում էր մի հզոր ամրություն, որի աշտարակներն ու պարիսպները դեպի երկինք էին ձգվում, իսկ նրա մոտ էլ մի լիճ կար, որը հնարավորություն էր թողնում քաղաքի լիովին օղակել: Այդ ժամանակ արդեն իսկ սկսվեց հացի պակաս զգացվել, քանի որ այն լիովին գնվել էր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից, իսկ ինչ էլ հնարավոր էր զենք, արժեք 20 կամ 30 պենս: Եվ այսպես Բոհեմունդը (Տեղեկի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեղեկազին – Մ.Ֆ.) իր բանակն անցկացրեց նեղուցով և սկսեց առաջանալ ցամաքով: Այդ ժամանակ պարենամթերք դեռևս որոշակիորեն կար, սակայն հետո քրիստոնյաների ողջ բանակի համար անսպասելի բաներ տեղի ունեցան: Տիրոջ համբառնման օրը քրիստոնյաները համընդհանուր գրոհ իրականացրին քաղաքի վրա, որ այն գրավեն, ընդ որում նրանք փայտից պաշարողական մեքենաներ էին կառուցել: Անհաջողության մատնվելով այս հարցում՝ ուխտավորները սկսեցին փորել պարսպի տակ ու այս գործի վրա ծախսեցին երկու օր: Իրենց հերթին, սակայն, մյուս կողմից պարիսպների վրա գտնվող հեծանուները պաշտպանվում էին մեծ ուժով և ուխտավորների վրա էին լցնում քարեր ու նիզակներ՝ փորձելով ճեղքել իրենց դեմ եկող մարդկանց վահանները և գրահները: Այդ ժամանակ ուխտավորները «կրիա» կոչվող պաշարողական մեքենան կառուցեցին ու փորձեցին գրոհը շարունակել վերջինիս օգնությամբ: Մինչ ուխտավորները զբաղված էին սրանով, քաղաքի բնակիչները մարդ ուղարկեցին իրենց ազգականների մոտ և խնայ տվեցին, որ սրանք արագորեն հարավային դարպասներով քաղաք մտնեն, քանի որ այդ կողմից ոչ մի վտանգ չկար, որովհետև դրանից առաջ այդ կողմից ոչ մի հարձակում չէր եղել: Աստված, սակայն, այլ կերպ կանխորոշեց և ահա թե ինչ եղավ: Եվ այսպես, այնպես պատահեց, որ Դարության տունին հաջորդող շաքառ օրը եպիսկոպոս Պյոլին ու մի բանի այլ առաջնորդներ, հոգևած լինելով մարտից, հենց այդ կողմը գնացին, որտեղ անակնկալ հանդիպեցին զինված սարակինոսների: Այդ ժամանակ զենքը ձեռքին մոտեցավ նաև քրիստոնյաների մնացած բանակը և պարզվեց սարակինոսների հիմարությունը, բանգի սրանք, կորցնելով շատ շատերին, ամոթահար փախուստի դիմեցին, ընդ որում մերոնց ձեռքն ընկան նաև մեծ բանակի պարաններ, որոնք սրանք իրենց հետ բերել էին քրիստոնյաների կապկպելու համար: Այս հաղթանակը ոգևորեց մարդկանց և նրանց հետագա հաջողությունների հույս ներշնչեց: Դրանից հետո քրիստոնյաները կրկին գրոհեցին քաղաքի վրա, սակայն որևէ հաջողության չհասան: Պետք է ասել, որ այդ ընթացքում շատ էին ջանում կոմս Ռայմունդը (Տուրոզի կոմս Ռայմունդ Տուրոզացին – Մ.Ֆ.) ու իր մարդիկ՝ ամեն կերպ գործելով քաղաքի բնակչության դեմ: Ամեն ինչ, սակայն, հախուռն էր, մինչև այն պահը, երբ քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության հավաքվեցին և որոշեցին, թե ինչ կերպ պետք է իրականացնել քաղաքի պաշարումը...: Ահա այս կերպ նրանք շրջապակեցին քաղաքը, ընդ որում լծի հարցն էլ լուծվեց, քանի որ այս կողմից շրջափակումը սկսեցին իրականացնել հունական նավակները...: Իրոք, բանն այն էր, որ, երբ քաղաքը պաշարող բանակի հրամանատարները զգացին, որ լծի կողմից քաղաքի շրջափակում չիրականացնելը վնասում է գործին, նրանք մարդ ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս և խնդրեցին հույներին աջակցել, ընդ որում դա պետք է արվեր այնպես, որ հույները, նավակներ մոցնելով լիճ, այդ կողմից փակեին մուտքը դեպի քաղաք: Կայսրը տվեց իր համաձայնությունը և ահա նրանք, ծովի ափից նավակները բաշելով, դրանք լիճ հասցրեցին ու այն լցրին թուրքապուլներով, ընդ որում այդ արվել գիշերով և շատ արագ, իսկ երբ լույսը բացվեց, քաղաքի բնակչությունը տեսավ, որ լիճը լցված է ավերվող ու շատ տխրեց: Այս ամենի արդյունքում քաղաքի բնակչությունը, հույսը կտրելով հետագա հաջող դիմադրության հեռանկարից, մարդ ուղարկեց կայսեր մոտ ու պատրաստակամություն հայտնեց քաղաքը հենց վերջինիս հանձնել, պայմանով, որ պաշտպանվողների կյանքն ու գույքը խնայվեն: Եվ ահա կայսրը, որ զաղտնի նախանձում էր քրիստոնյաների հաջողություններին, բավարարեց այս խնդրանքը և 40.000 հոգու հետ միասին ուղարկեց իր մտերիմներից Թաթանա կոչվող մեկին, որպեսզի սա ընդունի ու հսկի քաղաքը՝ կյանքի կոչելով հաշտության պայմանները: Այսպիսով՝ քաղաքը գրավվեց» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) և իր ընկերակիցները, ամուր կերպով ողջ դնելով այս արշավանքին և կազմելով 300.000 ռազմիկ, գրավեցին Նիկիան...» Այդ ի՞նչ եղավ հետո: Եվ

այսպես, երկու ամիս շարունակ Բյուզանդիոնը ամեն օր ընդունում էր նորանոր գործեր, որոնց ընդհանուր թիվն ի վերջո կազմեց 300.000 հոգի՝ չհաշված անհավատալի բանակությամբ ստորին իսլավերի ներկայացուցիչներ, կանանց ու երեխաներին: Դրանից հետո այս բանակը, հետևելով Պետրոսին և միանալով Ալեքսեյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.) հրամանով դրանից առաջ մյուս ափ փոխադրված ուժերին, այն է, արդեն պետք է խաղալիք դառնար հեթանոսների ձեռքում, սակայն հետո, թողնելով ծավալը, մոտեցավ Նիկիային, որտեղից բռնեց այս բաղաժեղ տիրակալ Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլանին - Մ.Ֆ.): Եվ ահա բանակը գրավեց Նիկիան և, համաձայն նախօրոք տրված երդման, որ ուժով գրաված ամեն ինչ պետք է փոխանցվի կայսրին, այն հանձնեցին կայսրությանը՝ իրենց հերթին որևէ կապված չունենալով, որ հետագայում պարենամթերք, գենք և վարձ կստանան այս ամենի համար» (Եփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա աստվածային գործը այդ տարվա մարտի 5-ին երկրորդ ճակատամարտը տվեց հեթանոսների դեմ, որտեղ նրանք պարտվեցին: Դրանից հետո Նիկիան գրավվեց... ընդ որում բրիտանիաների գործը կազմում էր 300.000 հոգի, որն այնպիսի առատություն էր տեսնում, որ մեկ ոչխարն արժեր 1 դրամ, իսկ ցուլը՝ 12 դրամ» (Չիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

«Եվ այսպես, կրելով շատ ռժվարություններ Երուսաղեմի ճանապարհին, Երիստոսի 1098 թվականին ուխտավորները մեծ գործով հասան Դունաստան, որից հետո Աստծո ողորմածության շնորհիվ կոստանդնուպոլսյան կայսրությանը վերադարձրին նախկինում սրա կորցրած շատ մարզեր, ընդ որում, չարդելով և հաղթահարելով, սպանելով ու վտարելով անհավատներին, նրանք բրիտանական կայսրությանը կրկին ենթարկեցին Նիկիան» (Ամանուն Հաբսբուրգի «Հաբսբուրգյան ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1097 թվականին՝ 5-րդ ինդիկտիոնի կայսր Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.) ի վերջո ուխտավորներին մեծ նվերներ ու նավատորմ հասկացրեց, որի շնորհիվ նրանք 600.000 հոգու կազմում անցան նեղուցը: Դրանից հետո նրանք անմիջապես ուղղվեցին Նիկիա, ճակատամարտի մեջ մտան այնտեղ գտնվող սարակիսների դեմ և, Աստծո աջակցությամբ նրանց սրի մատնելով, գրավեցին բաղաժեղ ու այն պահեցին իրենց իշխանության տակ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում կայսր էր Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.) և ահա, նրա համաձայնությամբ կամ առանց դրա, մեր մարդիկ հավաքվեցին այս բաղաժեղ, որից հետո անցան ծովածոցով, որը հնուց ի վեր հայտնի էր Հելեսպոնտոս անունով, սակայն այժմ կոչվում էր «Սուրբ Ղևորգ»: Դրանից հետո բրիտանները հասան Նիկիա բաղաժեղ, որը հանդիսանում է Ռոմանիայի մայրաքաղաքը: Այդ ժամանակ Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու - Մ.Ֆ.) դիրքերը գրավեց հենց դարպասների մոտ, նրա կողքին տեղավորվեց Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու - Մ.Ֆ.), իսկ Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) ու Տանկուեդը (Տիրեդիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկուեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) էլ սկսեցին պաշարել իյուսլիսային դարպասները: Արևմտյան դարպասների մոտ տեղակայվել էր Գոտֆրիդը (Նեբիլի Նոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իիսլանդի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու - Մ.Ֆ.), իսկ նրանից հետո՝ Դյուգո Մեծն (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծին - Մ.Ֆ.) ու կոմս Ստեփանը (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.Ֆ.): Այնուհետև ծավալ գարկեցին կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.) ու Եպիսկոպոս Պյոյին: Իրոք, իսկայական ուժեր էին հավաքվել Անգլիայից, Նորմանդիայից, Բրետանից, Ավիստանիայից, Պրովանսից, Ֆլանդրիայից, Դանիայից, Սաբստիայից, Գերմանիայից, Իտալիայից, Դունաստանից և այլ երկրներից, այնպես որ աշխարհի արարումից ի վեր աշխարհի չէր տեսել նման բանակություն, որը սարսափ էր տարածում, ինչպես նաև այս բանակի բազարի առաջնորդները: Տրոյայի պաշարումը ոչինչ էր սրա համեմատ, խամրում էր նաև Թեբեի անկումը: Այստեղ կարելի էր գտնել Արևմտյան աշխարհի ամենահայտնի մարդկանց, որոնք ամենատարբեր տարիքի էին, բանգի խաչի կանչը ոտքի էր հանել բոլոր երկրների ամենաբազարի մարդկանց: Եվ ահա Ճաղկազարդի օրը շեփորների հնչողության տակ ողջ ծավալը ոտքի ելավ ու համընդհանուր հարձակում ձեռնարկեց բաղաժեղ ուղղությամբ: Այդ ժամանակ օդը լցվեց աղաղակներով, իսկ երկինքն էլ մթնեց նետերի տարափից: Գետիկը դողում էր ռազմիկների աղաղակներից ու դուփերից, իսկ սակավորներն էլ սկսեցին բանդել պարիսպը: Իրենց հերթին անհավատները վերևից բարեր և գերաններ էին նետում, կրակ ու ջուր էին լցնում, շարտում էին ինչ պատահի և արդյունքում ինչպես մեր մարդկանց վարպետությունը ու խիզախությունը, այնպես էլ պաշարողական մեթոդները որևէ օգուտ չուղեցին: Դրանից հետո սարակիսների մի իսկայական բանակ, լավ կարգավորված շարքերով ու փողփողացող դրոշակներով, հայտնվեց բաղաժեղ հարավային կողմում, որտեղ իրենց փայլիկուն գեներալը Աստծո աջակցությամբ նրանց դեմ ելավ կոմս Ռայմունդը և Եպիսկոպոս Պյոյին բանակը: Եվ ահա բրիտանիաները նետվեցին թշնամու վրա, որը, ահաբեկված անակնկալ սարսափից, դիմեց փախուստի, ընդ որում Աստծո կամքով մեծ բանակի անհավատներ սպանվեցին: Այդ ժամանակ մեթեանները շարունակում էին հարկածել բաղաժեղ, ինչը մեծացրեց սրա բնակչության անհամաձայնությունը: Արդյունքում նրանք, խոստում ստանալով կայսրից, բաղաժեղ հանձնեցին նրան» (Հենրիխ Հանտինգտոնի «Անգլիների պատմությունը», գիրք 7):

«Եվ այսպես, ավարտելով ուժերի կենտրոնացումը Կոստանդնուպոլսում, ուխտավորները առաջ անցան ու հարձակում գործեցին Բյուզանիայի բաղաժեղ հանդիսացող Նիկիայի վրա, բանգի սա իրենց ճանապարհին էր և խանգարում էր առաջխաղացմանը, սակայն, բացի դրանից էլ բրիտանիաներն ուզում էին վրեժխնդիր լինել ուխտավորների այն առաջին խմբի կոտորածի համար, որ եղել էր մինչ այդ...: Մինչ այդ, սակայն, դեռևս սեպտեմբերին Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու - Մ.Ֆ.), որը Վիլիելմ արքայի (Անգլիական թագավորության արքա Վիլիելմ II-ի (1087-1100) - Մ.Ֆ.) եղբայրն էր և նրա անունը հիշատակվել էր մեր պատմական, ինքը ևս ցանկացավ մասնակցություն բերել այդ պատերազմին և միավորեց ուժերը Ռոբերտ Ֆլանդրիացու (Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու - Մ.Ֆ.) հետ, որն իր բոլոր անուսինն էր: Սրանք իրոք ազնվագարն ու փառաձեղ կոմսեր էին, որոնց հրամանի տակ էլ հենց գործում էին անգլներն ու նորմանները, ընդ որում այստեղ էին բոլոր արևմտյան ժողովուրդները՝ Ֆլանդրիայի ժողովուրդը և բոլոր-բոլոր այն ցեղերը, որոնք զբաղեցում էին բրիտանական օվկիանոսից մինչև Ալպեր ձգվող տարածությունը...: Եվ այսպես սրանք ևս, կանգ առնելով Կոստանդնուպոլսում ու, կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին - Մ.Ֆ.) ստվով հավատարմության երդում, առաջ անցան և հունիսի առաջին շաբաթում կանգ առան Նիկիայի մոտ, որը մյուսները պաշարել էին դեռ մայիսի կեսերից սկսած: Բրիտանիաների ուժերը միավորվեցին, որից հետո երկու կողմից մի իսկական կոտորած սկսվեց, բանգի բաղաժեղ բնակիչները իրենցից ներքև գտնվողների հարավածում էին ամեն տեսակի գեներալով, ընդ որում հարվածում էին նույնիսկ ամենաթուլերը: Բացի դրանից թուրքերը նաև երկարատև կեղերով վեր էին բաշում մեր մարդկանց մարմինները և, ծաղրելով բրիտանիաներին, բզկետում էին դրանք ու կրկին ներքև նետում՝ արդեն լիովին մերկ վիճակում: Ֆրանկներին այս հանգամանքը շատ էր սխրեցնում և նրանք չէին դադարում կատաղորեն մարտնչել: Ի վերջո՝ թուրքերը, որոնք հոգնեցին այդ ամենից, զարնանային արևահավասարի օրը հանձնվեցին կայսրին՝ մինչ այդ պայմանավորվածություն ձեռք բերելով վերջինիս հետ գաղտնի ուղարկված դեսպանորդների միջոցով: Եվ ահա կայսրը, որ միայն ինքը գիտեր ճշմարտությունը, ֆրանկներին խորհուրդ տվեց իրենց խնայելու համար հենց բաշվել, բանի որ դրանից հետո իբր մի բանի ապագայ թուրքերը բաղաժեղ պետք է հանձնեին, ընդ որում միաժամանակ նա նաև ոսկյա ու արծաթե դրամներ բաժանեց բրիտանիաների առաջնորդներին, իսկ հասարակ մարդկանց էլ պոնձադրամներ տվեց, որպեսզի նրանք ևս դժգոհ չմնան: Այսպիսով՝ թուրքերը, որոնք անցել էին Եփրատը և հիստուն տարի շարունակում տիրում էին մինչև Բյուզանիա ընկած Փոքր Ասիայի այդ հատվածին, որ կոչվում էր Ռոմանիա, այժմ կրկին հետ մղվեցին դեպի արևելք» (Վիլյամ Մայսթերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/47/ Եվ ահա իններորդ օրը ուխտավորները ճանապարհ ընկան: Թաթիկուսի գլխավորությամբ անցնելով սուրբ Ղևորգի նեղուցը, որտեղ նրանք պատրաստի իրենց սպասող նավեր գտան, նրանք շարունակեցին առաջանալ, բանգի Աստված իր խաչով առաջնորդում էր նրանց...: /48/, այսպիսով՝ բրիտանիաների բանակը Սուրբ խաչի ուղեկցությամբ առաջ անցավ և խորացավ մահվան երկրներում՝ անփոփոխ վերադավ գտնված Թաթիկուսի հսկողության տակ: Անցնելով Սուրբ Ղևորգի նեղուցը՝ ուխտավորները կարծես երկրորդ շունչ ստացան և չհանգստացան այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Նիկիա բաղաժեղ, որտեղ գտան Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլանը - Մ.Ֆ.)՝ մի չար մարդու, որը չէր հավատում Աստծուն և չէր ընթանում նրա ճանապարհով, այլ, հետևելով Մուհամեդին, մշտապես աչից, ձախից ու կենտրոնից սպանում էր մեր մարդկանց: Իրոք, նույնիսկ մեր Տեր Աստծո մասին ամեն ինչ ի հիշատակություն ստիպում էր սրան կատաղությանից ծանկրել երեսը: Այդ ընթացքում մեր օրինյալ ուխտավորները մնացին առանց հացի, գինու և այլ անհրաժեշտ բաների...: /49/ Այդ ժամանակ շատ երկրներից էր, որ ազնվականները ոտքի էին կանգնել համուն Դիսուսի սիրո ու, թեև ֆրանիական, թողնելով փողփողում էին ամենից առաջ, բայց այնտեղ ազնվականներ կայն նաև Բուրգունդիայից, Գերմանիայից, Լոմբարդիայից, Ապուլիայից, Ռոմանիայից, Ֆլանդրիայից, Ֆրիզլանդիայից, Լոթարինգիայից, Անգլիայից ու Շոտլանդիայից, ընդ որում չպետք է մոռանալ նաև իռլանդացիների մասին: Մեծ ուժեր էին շարժվում կոմս Սեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.) և Գասկոնիայի բարոնների գլխավորությամբ, կային նաև լեհեր, մի խուսով, բոլոր-բոլոր ոտքի էին լվել, որպեսզի վրեժ լուծեին խաչի վրա տառապալքներ կրած Աստծո համար և փրկեն նրա թագավորությունը: Իրոք, միայն Աստված ինքն էր, որ ի վիճակի էր իրեն ծառայելու համար ոտքի հանել այդքան մարդկանց, ընդ որում այդ ժամանակ արդեն իսկ կարելի էր կարծել, որ մարտի աղմուկն ու Նիգալների և վահանների ջախջախումը հեռու չէին...: /50/ Ահա այսպես ֆրանկների առաջնորդներն առաջ էին ընթանում և նրանք կանգ չառան այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Նիկիա բաղաժեղ, որի ազնվիկներ գտնվում էր այն շարագործը: Բրիտանիաները անմիջապես էլ

եռանդագին հարձակում գործեցին քաղաքի վրա, սակայն այդ առաջին հարվածով նրանց չհաջողվեց տիրել ոչ պարիսպներին, ոչ էլ գոնե աշտարակներից որևէ մեկին: Այս պայմաններում բրիտանական շուրջափակման ճամբար զարկեցին քաղաքի շուրջը և ահա այն լավազույնները, որոնք այնտեղ էին: Այսպես ուրեմն, առաջինը Գոտֆրիդ Բուլյոնացու (Նեդրին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.) ճամբարն էր, հետո՝ Տանկերտի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացունը – Մ.Ֆ.), որը Առյուծափսոր Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) ճամբարի կողքին էր, մյուսը Վիլյամ Կարպետների ճամբարն էր, իսկ հետո արդեն տարածվում էր Ռոջեր Ամպերացու դրոշը: Այնտեղ էին նաև Կլարեմբուտ Վանդեհիցին, Թոմաս Դ'ԼաՖերը, Անսելմ Ռիբեմոնցին, կոմս Ռոուներ Գրեյը, կոմս Բալդուինը, Գլի Դորսեսան, Բալդուին Գալիուդերը, ակնառու Բալդուին Յենտացին, կոմս Եվստաթիոսը (Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացին (1093-1125) – Մ.Ֆ.), Բալդուին Դ'Բուլոնը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Լորմանդիայի դուքս (Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.) ու Ռոբերտ Ֆրիզացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.): Սակայն հանուն Աստծո մենք չպետք է մոռանանք նաև Զյուզո Սեն-Պոլին (Սեն-Պոլի կոմս Զյուզոյին (1083-1130) – Մ.Ֆ.) և նրա որդի Էնգվարդին, թող փրկի մեզ աստված, ինչպես նաև դուքս Օտտոյի որդի Ստեփան Ալբերտին, Ռեյլանդ Բովերն, Վալտեր Կոմոնին, Էվերարդ Լե'Պուզեն, Դրոգո Նեպլին, Վալտեր Դոմեդուատին, Բեննարին, Էդին, կոմս Ռոտրուա Պերշացուն, Անդրեաս Կլերմոնին, Ալան Նանտացուն, Կոնան Բրետոնցուն, Ստեփան Շարտրացուն (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.), Ալսերի Գարատունին, Եպիսկոպոս Լե'Պուլիին, որը անվերջ բարոգում էր, Զյուզո Մեծին (Վերմանդի կոմս Կալուայի կոմս Զյուզո Մեծին – Մ.Ֆ.), որ Ֆիլիպ արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Ֆ.) եղբայրն էր, Ռոջեր Ռոտոյին, որը կրունկից կաղում էր, բասկերի դուքս Զերբերտին, Գոդչակին և Սիմոնին: Պետք է հիշել նաև Զյուզոյին և Նավարայի կոմսին, որի անունը Մայլոն էր, կոմս Ֆորեզ Վոլտերին, Օլիվի Կենտրիցուն, որը սպիտակության աստիճան չիկանալ էր, կոմս Բլանտորասին, որի անունը Տիբերի էր, իր վրանները փռած Լիմոսի կոմսին, Օտտոն կոչվող Բրետանի դքսին, Կոլերան Բակարացուն և Չերֆրոն Շվաբացուն, ինչպես նաև նրա եղբայր ու տեղ Կիշեր Ռամիբանտ Կրետոնին: Պետք է ասել, որ կոմս Ռայմոնդն այն ժամանակ այնտեղ դեռ չէր երևում, սակայն նրա համար հատուկ տեղ պահեցին... /51/ Այդ նույն գիշեր Սուլեյմանը դուրս պրծավ Նիկիայից և թողեց բաղաբն իր բարեկամն սարակինոսների տրամադրության տակ՝ մեկնելով օգնություն բերելու: Այդ ժամանակ այնտեղ կային 100.000 հոգի, սակայն նրանց բոլորին էլ մատակարարվեց հաց, գինի և ցորեն, որը տեղ հասցվեց մեծ ու փոքր սայլերի վրա, որոնք բաշտում էին անտառները: Բրիտանականները ամենայն ջանքեր էին դնում Նիկիայի պաշարման համար և նրա կառույցների շատ նեղեցին, ընդ որում դարպասներից մեկի մոտ, որից ելել էր արքան, նրանք կարգեցին դուքս Ռոբերտին ու նրա հզոր ասպետներին, ինչպես նաև Ռայմոնդ Սեն-ժիլին՝ 60.000 երկաթապատ մարդկանց հետ միասին: Տեսնելով այս ամենը՝ Սուլեյմանն ընկավ կատաղության գիրկը...: Եվ այսպես Սուլեյմանը որոշեց գոնե մի կերպ քաղաք ներթափանցել, սակայն, բանի որ այն շրջափակված էր, իսկ ինքն էլ վահկոտի մեկն էր, իր մոտ կանչեց իր հավատալիք թարգմանիչ-տուրիստականներից մեկին և ասաց. «Մեկնալի Նիկիա և իմ անունից հանգստացրու իմ ժողովրդին, որ ներսում են»: Այսպիսով՝ այն մարդը ուղղվեց դեպի Նիկիա, որտեղ, հավաքելով բաղաբացիներին ասաց. «Ով մարդիկ, մի անհանգստացե՛ք և մի վախեցե՛ք, բանգի այն Ապոլոնը, որին դուք հաճախ խոնարհվում եք և որի իշխանության տակ եք գտնվում, այսինքն՝ ձեր տեղ Սուլեյմանը, ձեզ կոչ է անում ամուր կանգնած մնալ ուղեքի վրա, բանի որ օգնությունն արդեն ճանապարհին է, իսկ վաղը երեկոյան և՛եթ դուք կտեսնե՛ք նրա 100.000 ընտիր մարդկանց, որոնք թոշույնի թևում ձեզ օգնության կհասնեն: Կրե՛ք այն, ինչ դուք արեցիք բրիտանականների և այն Պետրոս Անապատականի հետ ու դուք բոլոր կայարգանատուրեք կրկնակի չափով, նույնիսկ եթե ծանր վիրավորված լինե՛ք»: Դա մի հիմնալի ու լուսնկա գիշեր էր, երբ ամեն ինչ պարզորեն երևում էր: Այդ ժամանակ ծերունի Ռայմոնդը հսկողություն իրականացնողի դերում էր, իսկ նրա հետ էին նաև Բոհեմունդ Սիցիլիացին և Տանկերտը: Եվ ահա նրանք լսեցին այն ամենը, ինչ ասվեց քաղաքի ներսում, ընդ որում դա վատ մի օր էր այդ տուրիստականի համար, բանի որ իր այդքան ջանքերի դիմաց նա մահ գտավ: Եվ այսպես բրիտանականները բռնեցին այդ մարդուն, բերեցին ճամբար, ինչպես պետք է հարցաքննեցին և իմացան ամեն ինչ: Ստանալով իրենց պետական տեղեկությունները՝ բրիտանականները այս մարդու ձեռքերն ու ուղեքի կապեցին, նրան դրեցին բարանետի մեջ և նետեցին քաղաք՝ այդ անպետքների մեջ, ընդ որում ֆրանկներն այդ արեցին որպես պատիժ՝ սրա դավաճանության համար: /52/ Այս ընթացքում բաղաբնում գտնվող սարակինոսները եռանդագին աղոթում էին..., սակայն միջև այս, միջև այն, առավոտը եկավ և օրը բացվեց: Այդ ժամանակ ռազմիկները ելան իրենց անկողիններից ու վրաններից: Առաջինը մեծ եռանդով գնկվեցին Լորմանդիայի դուքսն ու Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը, հետո իր թուրք կապեց արդեն Բալդուինը և հազավ հիանալի օղակալի՝ դնելով գլխին փայլուն սաղավարտը և գոտևորելով շողողացող թուրով: Նա վերցրեց նաև կլոր վահանը, ձեռքում սեղմեց հաստ նիզակը և դրան արծաթյա թելով կապեց դրոշը, որից հետո նրա հիանալի Նոսրաթը ծնկի եկավ և կոմսը ցատկեց նրա վրա...: /53/ Այդ ընթացքում թուրքերը մոտեցան և շարվեցին բարձունքների վրա՝ իրենց զորքում ունենալով 50.000 հոգի, ընդ որում նրանց զորքերում նետողական սարքեր կային, որոնք ղեկավարում էին Օրկնեյան կղզիների բակալիչները և դրանցից սուր նետեր արձակում մարդկանց վրա: Այս մարդիկ բոլորը երգվել էին, որ բրիտանականներին պետք է բնաջնջել և նրանք, ոգևորելով իրար, պատրաստ էին նահատակության: Եվ ահա ֆրանկները հանկարծ տեսան, որ ողջ շրջակայքը լիքն է ձեռք ձեռքերի վրասացող թուրքերով, արդ զարմանալի չէր, որ նրանք վախեցան և անհանգստացան, ինչպես իրապես վահկոտները, այնպես էլ քաջերը, թեև վերջիններիս արիությունը ի վերջո իրենց գտավ: Եվ ահա սրանք առաջինն էին, որ ցատկեցին ձեռքի վրա, որից հետո Եպիսկոպոս Լե'Պուլին դիմեց նրանց...: /54/ Երբ բրիտանականները լսեցին այս խոսքերը, նույնիսկ նրանցից ամենավահկոտները չկարողացան անտարբեր մնալ: Եվ ահա Բալդուին Գալիուդերոսը իր վրա վերցրեց նախաձեռնությունը: Այդ ժամանակ սարակինոսները դուրս եկան Նիկիայից ու Սուլեյմանի որդի Զիսդենտի գլխավորությամբ եկան բրիտանականների վրա, որից հետո Զիսդենտն ու Բալդուինը հարվածներ փոխանակեցին: Զիսդենտը հարվածեց Բալդուինին ամենայն ուժով և, խոցելով վահանն ու զինանշանով օղակահիդ, հասավ մինչև մաշկին, սակայն Բալդուինն ինքն էլ, ինչքան ուժ ուներ հարվածելով հակառակորդին, վնասեց նրա օղակահիդ և խոցեց կուրծքը, որից հետո խոցեց հակառակորդի արդեն սիրտը ու սպանված գետին տապալեց՝ իր նիզակը թաթափելով վերջինիս արյան մեջ: Այնուհետև Բալդուինը ձանկեց հակառակորդի թուրքը և, գլխատելով մեկ այլ սարակինոսի ու գոչելով. «Հանուն Աստծո, ով տեղ Աստված, օգնիր մեզ այսօր, սա հիմնալի սկիզբ է մարտի համար», սկիզբ դրեց ճակատամարտին: /55/ Այժմ պատկերացրե՛ք Գլի Դորսեսային, որը, հիմնալի գնկված և չթուլացնելով թափք, իր հաստաբուն նիզակով հարվածում ու կոտորում էր սարակինոսներին և թուրքերին, ինչպես նաև նույն կերպ գործող Պիզանուս Վալերեսացուն: Վերջինս փշրում էր վահանները և գետին տապալում թշնամիներին՝ ընդ որում թշնամիներին գետին տապալելիս նա ասում էր...: /56/, այսպիսով՝ մարդը բռնկվեց լրիվ թափով, իսկ այժմ պատկերացրե՛ք, թե ինչպես էին մարտնչում Եսիկագարտն ու Պիսելին, որոնք գնացին Գոտյեի ու Դանիելի հետևից: Սրանք ևս անվերջ ջարդ ու փշուր էին անում թշնամիներին: Երբ Անգերանը տեսավ, թե ինչ է կատարվում, ինքն էլ ելավ մարտահրավեր նետելու՝ գործելով Մորելի հետ միասին: Եվ ահա սա գնաց իթանոսներից մեկի վրա և, հարվածելով վերջինիս փայլուն վահանին, ձեռքեց այն ու, մինչ սեփական թրի բռնակը խոցելով հակառակորդին և սպանելով վերջինիս, սրընթաց առաջ անցավ: Այս պիտանքները շատ երազանքեց նրա հայր Զյուզոյին: Դրանից հետո Անգերանը կրկին, անմիջապես խթանելով իր աշխատ Նոսրաթը, իր փոքրիկ կամրջի մոտ ելավ Զորբադանի դեմ և, հարվածելով իր սուր թուրք, ցրեց դրա ուղեղն ու գետին տապալեց՝ թողնելով, որ մահանա արյան հեղեղի մեջ ընկղմված: Առաջ անցնելով՝ Անգերանը հարձակվեց Սիգրեի վրա, որին, հարվածելով թիկունքից ու վզից, թրով գլխից խոցեց և իր հերթին տապալեց ձիուց՝ գետին տապալելով վերջինիս: Զերթական անգամ խթանելով ձիուն՝ Անգերանը հարձակվեց Մադելի որդի Գոբանդի վրա ու սրան ևս գլխատեց, որից հետո սպանեց մեծահարուստ Սամուիլին: Իսկ այժմ պատկերացրե՛ք մարտնչող Անսելմ Ռիբեմոնցուն, որը կոմս Սեն-ժիլի հետ պանում էր մարտի դաշտում: Այդ ժամանակ Անգերանը սլացավ հոր մոտ և, թշնամու վահանները նետելով նրա ու մյուսների ուղղությամբ, ասաց. «Դժվար են, սակայն, շարժվում տեղից ձեր ցլերը՝ գիշերվով երիտասարդ ցլիկներին: Այդ տեսե՛ք, ձեր աչքի առաջ ես աչ ու ձախ կոտորում եմ թուրքերին»: Լսելով այս խոսքերը երկու տիրակալներն էլ շատ ազդվեցին, որից հետո իրենք ևս մտան մարտի մեջ և արյան հեղեղներ թափեցին՝ մարտի դաշտում իրենցից հետո թողնելով դիակներ կույտեր ու թշնամիների մարմինների կտորներ: Այդ ժամանակ բոլորը գոչեցին. «Հարվածե՛ք ինչպես պետք է, ով ազնվագալստ իշխանություններին: Մենք չենք հանգստանա, մինչև որ չիասնենք հենց իրեն՝ Սուլեյմանին, և չոչնչացնենք Թերվագանտին, Մուհամմեդին ու Ապոլոնին»: /58/ Իսկ այժմ պատկերացրե՛ք Կոմոնի որդու Լամբերտին, թե ինչպես էր սա գործում մարտում: Ահա, ուրեմն, նա, հարվածելով թշնամիներից մեկի կրծքին, նիզակի ծայրը ուղիղ սրա սիրտը խրեց և մահվան գիրքը ուղարկեց: «Ով Աստված», - այդ ժամանակ գոչեց նա: - «կործանիր այս չար սարակինոսներին, որոնք արհամարհում են բրիտանականներին և պարծենում իրենց ձեռքերումներով»: /59/ Այդ ժամանակ առաջ անցավ նաև Ռոջեր Ամպերացին, որը գնաց թուրքերից մեկի վրա և նիզակահարեց սրա բաց կուրծքը՝ թափելով հակառակորդի փողոտիքը և ցրելով այն դաշտով մեկ: Դրանից հետո հատու թուրք ձեռքին նա գնաց մեկ ուրիշի վրա և այնպես հարվածեց սրան, որ այս թուրքի գլուխը հեռու թռավ այնպես, կարծես փայտով հարված ստացած լինե՛ր: «Ով Աստուծո Գերեզմանի ուղին ընտրած ազնվագալստ ու հարգարժան մարդիկ», - գոչեց նա,-

«ջարդեք անհավատներին, բանգի դուք լավ ասպետներ եք, ով Աստված, հնար տուր մարդկանց այդպես վարվել, բանի որ նրանք հետևում են թո պատվիրաններին»։ /60/ Իսկ այժմ պատկերացրեք, թե դուք տեսնում եք Վոյտեր Դոմեարտին մարտնչելիս։ Եվ ահա սա ածելիի նման իր սուր թորով հարվածեց ազոպարտներից մեկին և սրա գլուխը մի կողմ թռավ, իսկ մարմինն էլ մեկ այլ կողմում ընկավ։ Իր հերթին սրա որդի Բեռնարը հարվածեց թշնամիներից ևս մեկին և մեջտեղից կես արեց սրա կուրծքը, երբ մարմինը գետին ընկավ, իսկ հոգին էլ գնաց սատանայի մոտ՝ ուղիղ դժոխք։ «Ով Աստծո Գերեզմանի մարդիկ», - գոչեց նա, - «Ճանապարհ բացեք ինչպես Բեռնարը ինքը»։ /61/ Պատկերացրեք նաև կոմս Եվստաֆիոս Բուլոնացուն, որը կոտորում էր թշնամիներին իր վենետիկյան նիզակով։ Այդ ժամանակ թշնամիներից մեկը, ստանալով նրա նիզակի հարվածը, ընկավ թիփերի մեջ, իսկ այդ ընթացքում նրա եղբայր Բալդուինը սպանեց Շամպեյնոն՝ սրա գլուխը ճանաչող ղեկավար հետ միասին։ Բալդուինը լաց էր լինում ասելով. «Ով Աստծո Գերեզմանի մարդիկ, ով զինակից ֆրանկներ, ձեզ համար ճանապարհ բացեք»։ /62/ Այդ ժամանակ պետք էր միայն տեսնել Գոտֆրիդ Բուլոնացուն, որը իր մոտ կանչեց կոմս Ստեփան Ծարտրացուն և ասաց. «Հարգարժան տեր, վերցրու Բալդուին Գալուդերոնին, Բալդուին Գեռնացուն, որը ևս շատ ընդունակ մարդ է, նրա եղբայր Ռայֆին, Դրոգո Նեպլին և 4.000 այլ ազնվազարմ մարդկանց, բարձրացիր մոտակա այն բլրի գագաթը և հետևիր, որ այդ կողմից երևացող ստոր թուրքերը մեզ անակնկալի չբերեն։ Նիկիայի տեր Սուլեյմանը մեծ ուժ ունի և ոչ-ոք չի կարող նրա դեմ միայնակ մարտնչել»։ Երբ Ստեփանը լսեց այս, նրա սիրտը, կարծես, կիսվեց և արդեն այն ժամանակ նա ցանկացավ հետ դառնալ իր տուն՝ Բուլոն։ Եվ այսպես, վերցնելով դրոշը՝ Ստեփանը ոտքից գլուխ դողդաղ, ընդ որում Գոտֆրիդը նրան այդ գործին դրեց լավագույն ցանկություններով, բայց դա իզուր մի բան էր, բանգի հետո Ստեփանը վատ հատուցեց նրան դրա համար՝ առյուծի նման թողնելով վախճող, թեև այդ ժամանակ իրենց վատ պահեցին նաև այլ հարգարժան իշխաններ։ /63/ Եվ ահա ֆրանկների ազնվազարմ ասպետները շուռ եկան ու սկսեցին լեռնալանջն ի վեր սլանալ՝ լքված մի ճանապարհով, որից հետո ի վերջո կանգ առան լեռնագագաթին և նրանց դրոշները սկսեցին ծածանվել այնտեղ՝ Եվստաֆիոսին և Բալդուին Դ'Բուլոնին, որոնք համապատասխանաբար Գոտֆրիդի ավագ ու կոտորեղ եղբայրներն էին։ Քամին ծածանում էր բրիտանյան դրոշները և այդ ժամանակ Ստեփան Ծարտրացին միացավ նրանց։ Այս ընթացքում Թոմասը փչեց տվեց շեփոխները, որպեսզի յուրաքանչյուրը խոսքնեն շարքերը և ահա Սուլեյմանը, Աստված կորցնի նրան, հենց լսեց այդ, ասաց իր մարդկանց. «Եկեք առաջ շարժվեք, բանգի մենք պետք է օգնենք Գիստենտին ու հպարտ Թոմասին»։ Այդ ժամանակ 15.000 թուրքեր Սուլեյմանի գլխավորությամբ առաջ նետվեցին, թեև ես կարծում եմ, որ այդ հենց Աստված էր, որ նրանց կործանման ուղարկեց։ Եվ ահա պատկերացրեք, թե ինչպես ազահ ու անհուսալի թուրքերը իրար գլուխ եկան և մեծ արագության սկսեցին սլանալ ու պատկերացրեք նաև, թե ինչ արեցին այդ ժամանակ բրիտանյան ռազմիկները։ Եվ այսպես, հենց որ կոմս Ստեփանը տեսավ թշնամիները ծածանվող դրոշները, այնպիսի վիճակում հայտնվեց, որ Սոնպեյի ողջ ոսկին իսկ բավարար չէր, լինի, որ ստիպեղ նրան մնալ այդտեղ։ Իր հերթին Բալդուին Գեռնացին, սակայն, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, առաջինը խոսեց և ասաց. «Իմ զինակից ֆրանկներ, եկեք պատրաստվեք և հարձակվեք այս անհավատների վրա», իսկ մյուսներն էլ պատասխանեցին. «Մենք դրանց կտող-կտող կանենք»։ /64/ Եվ այսպես, երբ ոգևորված թուրքերը հասան ֆրանկ ասպետներին, սրանք ցած թեքեցին իրենց նոճակների գլուխները և սլացան դեպի հարթավայր։ Մեր մարդիկ կարծես խոտի միջով էին առաջանում, ընդ որում 2.000 հոգու Ստեփանի գլխավորությամբ նրանք թողեցին որպես պահեստազոր, իսկ մյուս 2.000-ով էլ բացահայտորեն սլացան թուրքերի վրա՝ փայլելով իրենց օղագրանների և ոսկեզօծ ծնկակալների մեջ։ Արդյունքում այդ անհավատ սրիկաները կորցրին 2.080 հոգու, որոնք ընկան մահվան սառը գրկախառնության մեջ։ Ազնվազարմ ու համեստ Բալդուին Գալուդերոնը, ինչպես նաև ուշիմ Բալդուին Գեռնացին ընկան թշնամիների հետևից և, ինչպես պետք է, ջարդեցին նրան։ Դա մայիսի 6-ին էր, երբ խաչ բարձրացած Գիստենտ բրիտանյանների օգնության եկավ... /65/ Այդ ժամանակ օրբեանցիները, աղաղակելով դիմելով փախուստի ու հեռանալով բաց դաշտով, հասան Սուլեյմանին, որտեղ նրանցից մեկը, որի անունը Ռիկենտ էր, պարզորեն ասաց նրան. «Տեր իմ, դժբախտաբար մեր ուժերը ծանր կորուստներ են կրում։ Ըո որդի Գիստենտն էլ արդեն վախճանվել է»։ Լսածը կարծես մահացու մի հարված լինեց Սուլեյմանի համար, որը սկսեց պրկել մազերը և ճանկռել երեսը՝ վշտահար ասելով. «Ախ իմ որդին, որ իմ էր արիությանը և որին սպանել են, ես արդեն չեմ մխիթարվի»։ «Տեր իմ», - այդ ժամանակ ասաց Ռիկենտը, - «ինչո՞ւ մենք էլ չհարկա՞նք։ Տեսեք, այն մեկին, որ փայլուն թորով ու շերտալիկով սլանում էր բոլորից առաջ, այդ հենց ես եմ, որ սպանել է թո որդուն, գուցե Մուհամմեդի անեծքը նրա՞ն էլ հասնի»։ Երբ Սուլեյմանը լսեց այն, առյուծ կտրեց, նրա դեմքը մթնեց և նա, կանչելով 50 աղեղնավորների, ասաց. «Տեսեք, թե ինչ հանդիսավոր խոստում եմ տալիս ձեզ։ Այդ իմացեք, որ, եթե կարողանաք սպանել շերտավոր զինանշանով այն ասպետին ու զրկել նրան կյանքից, ապա դուք ինձնից այլ պարգևներից բացի մեծ բանակի գումար կստանաք»։ Երբ աղեղնավորները լսեցին այդ, նրանք խոսք տվեցին մեկը մյուսին, որ սկզբում կապակցին հեծյալի նոճակի, իսկ դրանից հետո թող նրան օգնի Աստված։ Այսպիսով՝ աղեղնավորները հարվածեցին և, թող անիծյալ լինեն նրանք, առաջին իսկ հարվածից սպանեցին մերոնցից Էլիասին։ Այդ ժամանակ Բալդուինը գայրացավ և անմիջապես սպանեց պարսից առաջնորդներից 4 թուրքերի, իսկ մյուսներն էլ հնարավորինս մեծ արագությամբ փախան՝ լիակատար ազատություն տալով իրենց նոճակներին և ողջ կոկորդով մեկ աղաղակելով. «Սուլեյման Ասորիքից, օգնության հասիր թո մարդկանց, նրանք կտորվում են»։ /66/ Իսկ այժմ տեսնե՛ք փախուստից Սուլեյմանի մոտ և պատկերացրե՛ք նրան, որը ձայնը կորելով աղաղակում էր. «Տեսեք այս գոռոզ ֆրանկներին, նայեք այս բաջարի հեծյալներին, որոնք երազում են թուրքերի կամ պարսիկների փախուստի մասին»։ «Իմ տեր», - այդ ժամանակ ասաց Ռիկենտը, - «այդ ֆրանկները իրենց չեն ստանա, բանգի արդեն սպանել են մերոնցից շատ շատերին, այդ թվում նաև Գիստենտին և երիտասարդ Սալարինին։ Եկեք հարձակվում գործենք դրանց վրա Թերվագանտի միջոցով»։ Այսպիսով՝ կրկին փչեցին շեփոխները և հեթանոսները՝ վախկոտ ու նենգամիտ, դուրս թռան իրենց շարքերից։ Մեր մի մահացու մարտ էր, երբ մեծ արյունահեղություն եղավ։ Երկու կողմից էլ նիզակները վիրվեցին, սակայն հեթանոսները շարունակում էին անվերջ մեռած գետին թափվել, երբ վիրվում էին օղագրանները, իսկ գետնին ընկած ֆրանկներն ու թուրքերն էլ կոտորում էին իրեր նույնիսկ արյան մեջ պառկած։ Այդ ժամանակ Դրոգո Նեպլեն ասաց Բալդուին Գեռնացուն. «Թող որևէ մեկը եղբորափող փչի, որ մեր ուժերը վերադասավորվեն։ Մերոնցից 2.000 հոգի սպասում են այն բլրի վրա, արդ թող նրանք իմանան այս մասին, ներքև իջնեն և այդ ժամանակ մենք բոլորս միասին մի հիմնալի մարտ կտանք»։ /67/ Նստելով այդ Բալդուին Գեռնացին պատասխանեց. «Ով ազնվազարմ ասպետներ և իշխաններ, դուք ուզում եք հույս դնել կոմս Ստեփանի վրա, բայց էլ որ փախկոտ էր, ինչպես այստեղ, այնպես էլ Դիոնուս, բանգի, երբ նա տեսավ իր վրա եկող Մուհամմեդի ծառաներին, կորցրեց իր արիության վերջին նշույլն իսկ ու ցանկացավ տուն դառնալ»։ Չնայած այս խոսքերին՝ նրանք, որոնց նոճակներ էին տվել, բամու արագությամբ սլացան դեպի պահեստազորը և տեղեկացրին տեղի ունեցողին մասին, ընդ որում ճանաչալ ընկան շատերը և փոքր խմբերով։ Սրանք, հասնելով այն 2.000 հոգու մոտ, ասացին ամեն ինչ, իսկ վերջիններս, երբ իմացան, թե ինչ է կատարվում, ասացին. «Ով տերեր, ի՞նչ եք ուզում։ Եթե փճակն այդպես վատ է, եկե՛ք դեմքով շուռ գանք դեպի այդ վախկոտները»։ Իր հերթին, սակայն, կոմս Ստեփանն ասաց. «Դուք դա կանեք միայն իմ դիակի վրայով, բանգի այնտեղ 30.000 թուրքեր ու նրանց ծառաներ կան, իսկ այդ պարագայում, եթե մենք այդպես վարվենք, ապա այլևս ոչ մի կերպ չենք կարողանա հասնել հիմնական բանակին կամ նրա կողմից որևէ օգնություն ստանալ»։ /68/ Նստելով այս խոսքերը՝ Օլիվեր Գիստենտ անմիջապես ասաց. «Լսեք ինձ, ով տերեր, բաջարի և ազնվազարմ ասպետներ։ Մեր վրա ներկած վահանները դեռևս այնտեղ են, մենք դեռևս հարկաւում ենք, մեր հարցը դեռևս ամենակին էլ լուծված չէ, մեր նիզակները դեռևս կոտրված չեն և մենք դեռ նրա ենք միայն սկսում։ Այդ, եթե դուք չշտապեք մոտենալ հիմնական բանակին, ապա հաղթանակի պատիվը կմնա բավարացիներին ու գերմանացիներին, ուրեմն եկեք, ամենակարող Աստծո սիրուն, հարձակվում գործենք անհավատների վրա և վրեժխնդիր լինենք ամեն ինչի համար»։ Այս լսելուց հետո ի վերջո իշխանները նետվեցին մարտի։ Իսկ այժմ պատկերացրեք այդ անհավատալիորեն դժվար ճակատամարտը։ Բալդուին Գալուդերոնը թուրն էր ճոճում, Նույն կերպ էին վարվում Դրոգո Նեպլեն, Բալդուին Գեռնացին և Գլի Դորսեսանը՝ սրտով իրոք բաջարի այդ այրերը։ Եվ ահա կրկին մարտի մեջ մտան Գուզո Սեն-Պոլն ու նրա որդի Անգերանը և սկսեցին գործել իրենց պողպատյա թերթով։ Սրանց բոլորի գլուխ կանգնած էր Ստեփան Ծարտրացին, սակայն, երբ նա տեսավ մարտի թեժամալը, գոչեց. «Ով ամենազոր Աստված, ես կուզե՞նայի գնալ ու գտնել Տանկրեդ Ապուլիացուն, բանգի Գոտֆրիդ Բուլոնացին, կարծես մի հիմար երեխա, հենց ինձ նշանակեց այս փորձանքի մեջ թուրքերի դեմ մարտնչելու համար։ Եթե ես շարունակեմ այստեղ մնալ, Աստված ինձ օգնական»։ Այս ասելով նա նետեց դրոշը, հետ բաշվեց ու դիմեց փախուստի։ /69/ Ռիկենտը, որ մինչ այդ խորհուրդներ էր տալիս իր տեր Սուլեյմանին, երբ տեսավ Ստեփանի այս արարքը, ասաց թուրքերին. «Ով բարի ու արդարադատ այրեր, եկեք վրեժխնդիր լինենք Գիստենտի համար», որից հետո այդ ստոր անհավատներն անմիջապես գործի անցան։ Պետք էր միայն այնտեղ լինել ու տեսնել, թե ինչպես էին թափվում թերթի հարվածները և ինչպես էին դրա արդյունքում հեթանոսներն ու ֆրանկները մարտի դաշտում իրար հետևից մեռած գետին թափվում, ընդ որում գետին արդեն լրիվ արյունով էր պատված։ Եվ ահա Ստեփանը փախավ լեռն ի վեր, իսկ ֆրանկներն էլ ուղղվեցին դեպի հարթավայր։ Այդ ժամանակ, երբ նրանք տեսան Ստեփանի լքված դրոշը, առաջինը Բալդուին Գեռնացին էր, որ ասաց. «Իմ հարգարժան հայրենակիցներ, Ստեփան Ծարտրացին մեր մահվան վճիռը կարդաց»։ /70/ Այդ ժամանակ Դրոգո Նեպլեն պատասխանեց. «Մի վշտացե՛ք, հանուն Աստծու և Սուրբ Կույսի, թող յուրաքանչյուր մեկը լավ մարտ տա և այդ պարագայում ես գիտեմ, որ ամեն ինչ լավ կլինի, իսկ Ստեփան Ծարտրացին էլ այլևս չի կարողանա Աստծո բանակը ղեկավարելու պատվին արժանանալ»։ Այդ ժամանակ ֆրանկները հետ դարձան ու սկսեցին նահանջել հարթագետներով՝ մարտնչելով կրկնակի ու հետապնդող թուրքերի դեմ և անվերջ գլխատելով նրանց թերթի հարվածներով։ Իրենց հերթին իշխանները, որոնք տեսան, թե ինչ է կատարվում, շատ զայրացան, սակայն ոչ մի կերպ չկարողացան օգնության հասնել, բանի որ ողջ շրջապատը լի էր այդ ստոր անհավատների խոցված դիակներով։ Այնուհանդերձ Դրոգո Նեպլեն ու Գլին ուժերը մի կերպ իրար բերեցին և ֆրանկների լավագույն

մարդկանց և, գոչելով. «Առաջ», զորքին նոր ոգի հաղորդեցին: Այդ մարտում զոհվեցին 80 ասպետներ, սակայն ֆրանկները տեղի չստացան՝ դաժանորեն հալածելով պարսիկ վախկոտներին: /71/ Հարկ է նշել, որ, նույնիսկ այն բանից հետո, երբ թուրքերը սկսեցին հարվածել իրենց թուրքական աղեղներից, մեր բրիտանական առաջնորդները դրա վրա որևէ ուշադրություն չդարձրին, այլ, ընդհակառակը, վերին աստիճանի արագությանը գնացին թշնամու վրա և, գործի դնելով իրենց վենետիկյան թորերը, թռչոյին թուրքերի բազում գլուխներ: Երկաթի այդ շաչունի ձայնը ի վերջո հասավ դուքս Գոտֆրիդի ականջին, որը գտնվում էր լեռան մյուս կողմում: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը, լսելով այդ, գոչեց. «Ձեզ լավ պահեք հանուն Սուրբ Գերեզմանի, ով ֆրանկներ»: /72/ Միաժամանակ Տանկերտ Ապուլիացին ասաց. «Լսեք ինձ, ականջիս մարտի արմուկ է հասնում, որ գալիս է բլրի այն կողմից»: «Այո», - պատասխանեց Բուլոյնի դուքսը. - «Ես էլ եմ նման մի բան լսում»: «Եկեք», - իր հերթին ասաց Ֆլանդրիայի կոմսը. - «պարզեք, թե ինչ է կատարվում»: Այդ ժամանակ Յուզո Կերմունդցին ավելացրեց. «Անսելմ Բիթեմսին, Ռայֆ Բոհեմսին, Ժերար Գոուարենցին և Ժերար Գերիսացին թող մնան բանակի հետ և մի քայլ իսկ չշարժվեն», որից հետո մյուսներն ասացին. «Մենք ձեր տրամադրության տակ ենք»: Այսպիսով՝ բրիտանական խաչակրացիները խաչակրացիների և շարժվեցին լավոր աղմուկի ուղղությամբ: Անսելմ այդ՝ բրիտանական ծանապարհին հանդիպեցին Ստեփանին, որը անչափ շփոթված ու անաբեկված էր: «Ի՞նչ է եղել», - հարցրեց կոմս Բոհեմսը, որին հետևեց Ստեփանը պատասխանը. «Մենք գլխովին ջախջախված ենք»: Այս խոսքերը լսելով քաջարի իշխանները նայեցին մեկը մյուսին, որից հետո տեսան գետին ընկած դրոշմը: Դրանից հետո կոմս Բոհեմսը Ֆլանդրիացին ու Թոմաս Կուսին հայացք գցեցին Ստեփանի վրա և ամուր ձայնով հարցրին. «Ո՞ր է փախել Դրոգո Նեյելն, որտե՞ղ է Բուլոյնի Յենտացին», իսկ Ստեփանը պատասխանեց. «Երանք գտնվում են մարտի ամենամոթեցնելիս՝ հարվածների մեջ»: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմսը խաչակրացիներին նույնպես, գետնից վերցրեց Ստեփանի դրոշմը և, բարձր թափահարելով գլխից վերև, նետեց իր տիրոջը, արդ թող Աստված ների Լոնգինին ու օգնության հասնի Բոհեմսին, որը ելավ պարսիկների ու արաբների դեմ: /73/ Եվ ահա մեր ազնվագար իշխանները մտան մարտի մեջ, Աստված իմ, պատկերացնել էր միայն պետք այդ տեսարանը՝ Դրոգո Նեյելին, Գլի Դորսետային, Բալդուին Գալիդորնին, Անգերան Սեն-Պոլին և նրա հայր Յուզոյին, որոնք այդ ձայն իրենց սուր թորերով կտորորում էին թշնամիներին: Եվ ահա Գլի Դորսետան հայացք գցեց դեպի բլրի լանջը և այնտեղ տեսավ Գոտֆրիդ Բուլոյնացու, Յուզո Կերմունդցու և Բոհեմս Ֆլանդրիացու դրոշները, որից հետո բարձունքից գոչեց. «Ով ազնվագար իշխաններ, ահա թուրքերի ու նրանց ծառաների վերջը»: Իրենց հերթին թուրքերը ևս, տեսնելով այդ ամենը, սեղմեցին պոչերը ոտքերի արանքում ու դիմեցին փախուստի, ընդ որում բրիտանականները հետապնդեցին նրանց, սակայն, բանի որ թշնամիները հեռանում էին մեծ արագությամբ, նրանց հասնել չհաջողվեց: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև թշնամու այդ ու ուժերը չհանդիպեցին Բոհեմսին ուժերին, որի ձեռքի տակ էին գործում նրանցիցների ու բրետոնցիների հեծյալ ուժերը: Եվ ահա սրանք ևս գործի մեջ մտան ու, հետապնդելով թուրքերին և վերևից իջնելով հարթավայր, այդ ավազուտ գետահովիտը լրիվ լցրին կտրված գլուխներով ու դիակներով՝ շարժելով թշնամու այնտեղ, որտեղից վերջինս հայտնվել էր: Այդ ժամանակ սարակինոսները, երբ հասկացան, որ ոչ մի տեղ չեն կարող փրկություն գտնել, իրենց լրիվ կորցրին, իսկ Ռիկենտն էլ ասաց իր տիրոջը. «Տեղ իմ, ի՞նչ անենք այժմ: Ֆրանկները ներքև են իջնում մեզ վրա կատաղած աշուղների նման, իսկ այն մենք նրանց ձեռքում հայտնվել, ասպար լրիվ կորած կլինենք: Պարսիկներն ու մեր ծառաները պատրաստ են թիկունք դարձնել ու փախչել, իսկ եթե դուքս ու նրա զինակիցներն էլ արդեն մեր դիմաց են»: /74/ Եվ այսպես թուրքերը, տեսնելով Բոհեմսին, թիկունք դարձրին ու փախան, իսկ մեր այս փառահեղ իշխանն էլ, խթանելով ձիուն և ձեռքում էլ պահած վահանը, հարվածներ էր կշռում թուրքերի՝ այդ անհավատ հեթանոսների, գլխին: Բոհեմսինը փչրում էր թուրքերի վահանները, որոնք թշնամիներին որևէ օգուտ չէին տալիս, նա իր Նիզակը խրում էր թշնամիների ուղիղ սրտերը և արդյունքում թուրքերը հոգիները փչած փռված մնում էին նրա նժույգի ոտքերի տակ: Դրանից հետո Բոհեմսինը կրկին ձեռքն առավ ոսկեգծ կոթով իր թուրը և սկսեց այդ ձայն հարվածներ կշռել թշնամիների գլուխներին՝ գոչելով. «Հանուն Աստծո Գերեզմանի, ով իշխաններ, սա հիանալի մի գործ է»: Եվ այսպես, հեթանոսները սկսեցին անկանոն նահանջել, իսկ Ռիկենտն էլ կրկնակուս հետևում էր յուրաքանչյուրին՝ պալապով բլուրն ի վայր և գոչելով ողջ ձայնով. «Թոռնիքան, ով իմ եղբայր, հենց հիմա փախի, հակառակ դեպքում գործերը վատ կլինեն, որովհետև բրիտանականները կրկնակուս գալիս են մեր հետքերով՝ կտորելով սարակինոսներին ու բզկտելով նրանց»: Երբ Ռայմոնդ Սեն-Շիլը լսեց, թե ինչ են ասում պարսիկները, ասաց յուրաքանչյուրին. «Գոհ մնացե՛ք, սարակինոսների բանակը փշրված է»: Այս խոսքերը բրիտանական սրտերում նոր հույսեր արթնացրին և նրանք նոր եռանդով սկսեցին հետապնդել սարակինոսներին արդեն բլուրն ի վեր: Եվ ահա դուքսը տեսավ, որ Աստված իր մարդկանց հաղթանակ է պարգևել դրա համար էլ. «Աստծո գերեզման» գոչելով իր հերթին նոր եռանդով ընկավ թուրքերի վրա և ջարդուվաճուր արեց նրանց: Սուլեյմանն ու նրա զորքը դիմեցին փախուստի, իսկ թուրքերն ու արաբներն էլ գտնվում էին լիակատար շփոթության մեջ: Եվ այսպես, վերջացանք այս գործը, մեր մարդիկ ուրախ սրտով դարձան իրենց տեղերը, ընդ որում քաջարի այս ռազմիկները, կտրելով թշնամիների գլուխները, դրանք բարանետներով ու բալիստներով Նիկիա նետեցին, որպեսզի վախեցնեն այնտեղ գտնվող թուրքերին: Այդ ժամանակ մեր ֆրանկները 3.000 հոգու կենդանի գերի բռնեցին և ծովով ուղարկեցին ուղիղ Կոստանդնուպոլիս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մոտ, որը, տեսնելով սրանց, ուրախությունից իրեն կորցրեց և, որպես շնորհակալություն, հրամայեց վախճանի ու թորե, ինչպես նաև մեծ առատությամբ գինի ուղարկել Աստծո բանակ...: Եվ ահա նավաստիները ելան, գործի դրեցին իրենց գունավոր առագաստները և ուղղվեցին դեպի Նիկիա՝ հարսիս գցելով նեղուցի ափին՝ ֆրանկներին շատ մոտ: Այժմ, երբ ֆրանկներն արդեն բավարար բանակի պարենամթերք ունեին, նրանք շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն, Երկնային տիրոջն ու մեր Փրկչին, որ նա օգնել է իրենց՝ միաժամանակ շարունակելով անվերջ ճնշում գործադրել Նիկիա բաղաթի վրա և պատրաստվելով չլքել այն, մինչև չգրավեն: /75/ Այժմ տե պետք է պատմեն, թե ինչ եղավ Գլի Դորսետայի հետ, որը հիվանդացավ, սկսեց արյուն կորցնել և ի վերջո մահացավ: Միաժամանակ նաև շատ հիվանդ էր Բալդուին Գալիդորնը՝ պառված իր շքեղորեն կահավորված վրանում: Հենց այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը բարեկամ հարվածներ հասցրին և դրանցից մի բանիսն ընկան Բալդուին Գալիդորնի վրանի մոտակայքում, որի արդյունքում գլխին հարված ստացավ նաև այդտեղ գտնվող Բալդուին Յենտացին, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ էր, որ նրա գանգը փշրվեց և ուղեղ դուրս ցայտեց ատամների արանքից...: Բալդուին Գալիդորնի ընդերքը լսեց Բալդուին Յենտացու մահվան մասին լուրը, որից հետո խնդրեց իր մոտ կանչել Բոհեմսին, որի հետ մոտ էր, Ֆլանդրիայի կոմսին, Բոհեմս Լորդսնդագուն և Տանկերտ Ապուլիացուն շատ այդց հետ միասին...: Եվ այսպես, այս խոսքերից հետո հոգին լքեց Բալդուին Գալիդորնի մարմինը և նա մահացավ...: /76/ Դրանից հետո բանակի ղեկավարները մեկնեցին բաղաթից ոչ հեռու գտնվող Սուրբ Միսնի վանք, որտեղ մի եղբայրական գերեզման փորեցին և երկու Բալդուինների, ինչպես նաև Գլիի դիակը թաղեցին դրանում...: ընդ որում թուրքերը պարսիկների վերջից հետևում էին նրանց: Եվ ահա պարսիկներն ու նրանց ծառաները սկսեցին փնթխվել, թե. «Այս մարդիկ գոռոզ են ավելի, քան ամեն մի կենդանի կամ նույնիսկ առյուծը, պարզ է, որ մենք նրանց չենք դիմանա, եթե Իկոնիայի սուլթանը մեզ օգնության չգա, բայց մեր առաջնորդներն արդեն տեղի են տալիս, ով Ապուլոն ու Մուհամմեդ», իսկ Սալադինն էլ ավելացրեց. «Եթե նրանք առավելության հասնեն, մենք կորած ենք»: Այդ ժամանակ Սուլեյման Փոթըն ասաց. «Մի վշտացե՛ք, ես կենեմ մեր լավ արքա Յագիսանի (Աստիղծի Եմիրության Եմիր Յադի Միսնի - Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի նրանից օժանդակ ուժեր ստանամ»: Եվ ահա նա միայնակ գիշերվա խավարի տակ դուրս ելավ և, պալատով ճանապարհով ինչքան ուժ ուներ, եկավ իր հոր մոտ, սակայն որևէ օգուտ չկարողացավ...: /77/ Այժմ լսեք, թե ինչպես թուրքերն ի վերջո տեղի տվեցին: Եվ այսպես Սալադինն ասաց. «Ով ազնվագար և համբերատար իշխաններ, մեր երկու առաջնորդներն էլ փախել են և, փրկելով իրենց, մեզ թողել են այստեղ բախտի բնահաճությին: Արդեն իմաստ չունի նրանցից որևէ օգնություն կամ աջակցություն սպասել, արդ կարծում եմ, որ պետք է մտածել նաև մեր փրկության մասին: Ֆրանկները ուժեղ հարձակումներ են գործում բաղաթի վրա, իսկ այդ պայմաններում մենք կարող ենք առանց խոճի որևէ խայթ զգալու հանձնվել, ընդ որում մենք այդ կանեինք հենց հիմա, եթե վստահ լինեինք, որ չենք կործանվի, տանջանքների չենք ենթարկվի կամ այլ վնաս չենք կրի»: Այս մտքերի մեջ էին թուրքերը, երբ Թաթիկուս Ամբիթը մոտեցավ նրանց և, ինչքան ուժ ուներ, գոչեց. «Ով թուրքեր, ինձ հանձնեք բաղաթը և, երդվում եմ պատվով, դուք չեք սպանվի կամ ձեզ որևէ այլ վնաս չի հասցվի»: Երբ թուրքերն այս լսեցին, շատ ուրախացան, որից հետո բացեցին բաղաթի դարպասները և ֆրանկներին ներս թողեցին» (Գրենդորու Դուագի «Աստիղծի երգ», գլուխ 47-77): «/2.21/ Աստծո ողորմածությամբ բանակապես շատ մեծացած բանակը, որը միավորել էր ուժերը, շարունակեց առաջխաղացումը և ժամանեց Նիկիայի մոտ: Այստեղ բանակը շրջանաձև դասավորություն ընդունեց, ընդ որում որոշվեցին այն վայրերը, թե իշխաններից որը որ հատվածը պետք է պաշարի և մայիսի 15-ին բաղաթի պաշարումը սկսվեց...: /2.23/ Կար մի մարդ Թաթիկուս անունով, որը կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մոտիկն էր, սակայն նա մնացածից ավելի ստախոս ու անհավատ մի մարդ էր: Սա ամեն տեղ խոսում էր իր մետաղադր արկները և ահա հենց նա էր, որ կայսեր հրամանով եկավ մեր մոտ ու ասաց, որ կուղեցի մեզ, բանի որ լավ ծանոթ էր այդ վայրերին և մինչ այդ ճանապարհորդելիս լավ ուսումնասիրել էր դրանք: Իրականում, սակայն, կայսրն այդ արեց չար մտքով, բանի որ, վստահ այդ ստախոս հույնի վրա, մշտապես դրոշմ էր վերջինիս վնաս հասցնել մեր մարդկանց ու այս Թաթիկուսը, կարծես, օձ լինել մեր շարքերում: Եվ այսպես կայսրը Թաթիկուսին հրամայեց ամեն օր հայտնել իրեն այն մասին, թե ինչպես են իրենց պաշտվում ջոկատները և որն է բանակի նպատակը, իսկ սա ամեն ինչ հայտնում էր՝ վատաբանելով մեզ: Կայսրը Թաթիկուսին ուղարկել էր իր կամքն ու մտադրությունները կյանքի կոչելու՝ ըստ հանգամանքների: Այդ պաշարման ժամանակ մեր մարդիկ առաջին անգամ իրար գլուխ հավաքվեցին և հրամանատարներն ու բարոնները սկսեցին հիմնադիր կերպով խորհրդակցել և բնաբուրել անելիքները, ընդ որում դրանից առաջ նրանք երբեք այդ բանակությամբ չէին հավաքվել ու նման բան չէին տեսել, բանգի, համաձայն ցուցակների և առկա տեղեկությունների, նրանք պարզեցին, որ իրենց ձեռքի տակ 600.000 հետևակայիններ ու 100.000 կամ ավել ասպետներ ու ծանրազեն հեծյալներ կան, որոնք բոլորը հավաքվել էին Նիկիայի մոտ: Հատկանշական էր, որ սրանք բոլորը այրվում էին

պատերազմի գործին ծառայելու մարմնացից և այդ գործին էին լծվել ազնվորեն՝ ի սկզբանե անելով այն ամենը, ինչի համար նրանց ոչ-ոք չէր խնդրում: /3.1/ Նիկիայի կապալեցույթամբ հարկ է իմանալ, որ այն տեղակայված էր լեռների մոտ և դրանք շրջապատում էին նրան..., իսկ բաղաբեր շրջապատող պարիսպներն ու աշտարակներն էլ անհավատալիորեն ամուր էին, բարձր և հաստ՝ լի աշտարակներով...: Ինչ վերաբերվում է բաղաբեր կայազորին, ապա այն կազմված էր անհավատալիորեն կատաղի ու մարտերում թրծված ռազմիկներից, ընդ որում նրանք բավականին մեծաբանակ էին: Եվ այսպես, երբ մերոնք մոտենալ այդ բաղաբեր, զարմացած մնացին նրա ուժից...: Սուլեյմանը (Իկոնիայի տոբանուխյան տուլթախ խիճ-կուլպեղը – Մ.3.), որի մասին ես առաջ ասել եմ, մի հզոր թուրք էր և իր իշխանության տակ ուներ բաղաբեր ու նրա շրջակա տարածքները: Նա շատ իմաստուն, բաջարի և խիզախ այդ էր և, երբ առաջին անգամ լսեց մեր մարդկանց մոտենալու մասին, իր ռազմիկներից ու զինվորներից կազմված մի կայազոր թողեց բաղաբեր՝ վերջինիս ու հարակից հողերը պաշտպանելու համար..., իսկ ինքը հսկայական բանակություն կազմող իր մարդկանց հետ բանակից 10 մղոն հեռացավ դեպի լեռները և, այսպիսով, կարող էր այդ հեռավորությունից հսկել մեզ, մինչև որ հնար չէր գտնի հանել բաղաբեր պաշարումը, ինչպես իրեն հարմար կլիներ...: /3.2/ Մեր մարդիկ մոտեցան բաղաբեր պարիսպներին, նախատեսելով ու նախապատրաստելով հարձակումները, այնպես որ բաղաբեր գտնվողները ոչ մի հնարավորություն չունեին ոչ մարդ ընդունել ներսում, ոչ էլ իրենք դուրս գալ: Այնուհանդերձ մի խոշոր ղեկավարություն էր իրենից ներկայացնում այն մեծ լիճը, որը հարում էր բաղաբերին, բանի որ բաղաբերից, չնայած պաշարմանը, հնարավորություն ունեին ջրի վրայով ելուժուտ անել շատ վայրերում: Մեր մարդիկ նավեր չունեին ու դրա համար էլ ի վիճակ չէին փակել նաև լիճը և ամբողջովին շրջափակել բաղաբեր: Սուլեյմանը տեսավ մերոնց կողմից շրջապատված բաղաբեր, դրա համար անչափ զայրացավ ու կատաղեց՝ վախենալով, որ բաղաբերիցները կահաբեկվեն մեր հսկայական բանակից: Այդ պատճառով էլ, ահա, նա իր երկու անձնական պատգամավորների ուղարկեց բաղաբեր..., որոնք լողալով անցան լիճը և ափ իջան...: /3.3/ Մեր մարդիկ, սակայն, հետապնդեցին նրանց, մեկին սպանեցին, իսկ մյուսին էլ բռնեցին...: Մեր ղեկավարները ստիպեցին սրան տառապել ու լաց լինել և ահա նա ի վերջո ասաց, որ իրեն ուղարկել է Սուլեյմանը, որպեսզի բաղաբեր գզուլացնի, որ ինքը առավոտյան անակնկալ կերևա ու կհարձակվի: Բարոնները լիովին հավատացին նրան..., ընդ որում, բանի որ Տուլուզի կոմսը (Տուլուզի կոմսը (Տուլուզի կոմսը) – Մ.3.) և Եպիսկոպոս Պրոպիոս դեռ չէին եկել, նրանք շտապ մարդ ուղարկեցին նրանց հետևից և բացատրեցին իրավիճակը: Արդյունքում սրանք ողջ գիշեր երթ իրականացրեցին և առավոտյան միացան հիմնական բանակին: Դրոշները փողփողում էին և շփոթները փչում էին, իսկ մարդիկ էլ այնքան շատ էին, որ ոչ բոլորը տեղավորվեցին իրենց համար նախատեսված տեղերում: Այդ ընթացքում, ինչպես այն գերին էր ասել, Սուլեյմանը սկսեց հարթավայր իջնել Տիրսի մոտակայքում, սակայն մեր մարդիկ, որոնք գտնվում էին այնտեղ, տեսան նրան, զինվեցին և փչեցին փողերը: Այդ ժամանակ ամեն մեկը ոտքի հանեց իր մարդկանց, ընդունեց հրամանատարությունը և բոլորը շատ արագ մարտական կարգ ընդունեցին: /3.4/ Սուլեյմանը առաջ մղեց իր բանակի մի մասը, որի շարքերում մոտավորապես 10.000 հեծյալներ կային, որոնք նետվեցին հարթավայրի կողմի ուղղությամբ տարածվող բաղաբեր ելքի կողմը: Այստեղ ծամբար էր զարկել Տուլուզի կոմսը և այդ ելքը հսկելը վստահված էր հենց նրան, սակայն Սուլեյմանը, որը մեկ օր առաջ պարզել էր ուղին, ոչ մի խոչընդոտ չէր տեսնում, բանգի նա չէր տեսել ոչ կոմսի ու ոչ էլ նրա բանակի ժամանելը: Եվ այսպես նրա մարդիկ ընկան նրանց վրա, որոնք եկել էին գիշերը, սակայն քրիստոնյաները, թեև մի պահ շփոթվեցին, բայց հետո ուշքի եկան, սրանց դիմադրեցին կատաղորեն, սուսերասներկ ու սրամերկ՝ ծանր կորուստներ պատճառելով և ստիպելով նահանջել: Սուլեյմանը, որը հետևում էր այդ ամենին, ստիպեց յուրախիներին հետ դառնալ և նրանց կրկին հարձակման տարալ Տուլուզի կոմսի վրա: Այդ ընթացքում Գոտֆրիդին (Նեբրին Լոթարինգայի դուքս, երրանդին թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն – Մ.3.), Բոհեմոնին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա ղուբս Բոհեմոնի Տերենտացուն – Մ.3.) և Ֆլանդրիայի կոմսին (Ֆլանդրիայի կոմս Բոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.3.) խմաց տրվեց այս մասին և նրանք եկան հետևության, որ նման մեծաբանակ թուրքերին դիմադրելու համար Տուլուզի կոմսի ուժերը չեն հերիքի: Ահա այդ պատճառով էր, որ նրանք իրենց ռազմիկներին ուղղեցին այդ կողմը և հարվածեցին թուրքերին: Բռնկվեց մի անհավատալիորեն ծանր ու անողորմ ձեռնամարտ և այնտեղ շատերը սպանվեցին: Այդ ճակատամարտը ընդհանուր առմամբ տևեց մեկ ժամի չափ, սակայն ի վերջո թուրքերը, ի վիճակի չլինելով ճերկար փորձել մերոնց համբերությունը, ջախջախվեցին և դավաճանաբար փախան: Մերոնք չհետապնդեցին նրանց շատ հեռու, ինչպես որ անտառներն ու լեռները արագորեն ծածկեցին սրանց, սակայն 4.000 թուրքեր սպանվեցին, իսկ շատերն էլ կենդանի գերի ընկան: Մեր մարդիկ այդ հաղթանակից մեծագույն ուրախություն ապրեցին և ինչն էր լավը, որ Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.3.), Գոտյե ԴՊառլանը, Ֆրանսիայի արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Վերդեի – Մ.3.) սենյակ Գլի ԴՊոստան և Բոբերտ Բոհեմոնի այդ գործում իրենց խնայական փառքով պատեցին: Եվ ահա քրիստոնյաները վերադարձան բաղաբեր և այն աստիճան լավ ձեռք զարկեցին պաշարման գործին, որ զայրույթի գիրկը նետեցին բաղաբեր բնակչությանը, որն օգնության էր սպասում: Մերոնք պաշարողական մեթոդներ կառուցեցին ու միաժամանակ էլ պաշարյալների վրա հսկայական բանակությամբ նետեցին այն թուրքերի զլուխները, որոնք սպանվել էին մարտում, իսկ գերիներին ու թուրքերի 1.000 գլուխ էլ ուղարկեցին կայսեր: Վերջինը շնորհակալության հայտնեց նրանց և այդ ամենից շատ գոհ մնաց՝ նորանոր նվերներ, թանկարժեք իրեր, մուռաբե սագաներ և այլ անհրաժեշտ բաներ ուղարկելով նրանց՝ ընդ որում նա նաև վառառականներին հրամայեց, որ բավարարեն բանակի բոլոր կարիքները: /3.5/ Մեր բարոնները խորհրդակցության նստեցին այն հարցով, թե ինչպես պաշարեն բաղաբեր բոլոր կողմերից, բանգի այլ կերպ հնարավոր չէր գրավել այն: Եվ ահա նրանք դասավորվեցին այսպես: Դուքսն ու նրա երկու եղբայրները տեղավորվեցին արևելքում, Բոհեմոնը, Տանկերտը և նրանց ջոկատի այլ բարոններ՝ հյուսիսում, Լորանդիայի դուքսն (Լորանդիայի դուքս Բոբերտ Լորանդացին – Մ.3.) ու Ֆլանդրիայի կոմսը՝ հարավում, իսկ Տուլուզի կոմսը, Գիյոմ Լիմանդին, Եպիսկոպոս Պրոպիոս և Շարդին կոմսը (Քլուայի կոմս Ստեֆան Շարդուացին – Մ.3.) այլ մեծաբանակ բարոններին և իրենց մարդկանց հետ էլ դիրքեր գրավեցին այնպես, որ ողջ բաղաբեր շրջափակվեց, բացառությամբ, իհարկե, լճի, որ արևմուտքում էր: Դրանից հետո նրանք մարդիկ ուղարկեցին և հրամայեցին հսկայական պաշարողական մեթոդներ կառուցել ու դրա համար գերաններ բերել: Բոլոր փայտագործներն ու ձուլողները առանձնացան մարդկանցից և պարզվեց, որ նրանք հսկայական թիվ են կազմում: Եվ ահա սրանք կարճ ժամանակվա ընթացքում պաշարողական մեթոդներ կառուցեցին ու դրանք ոտքի հանեցին, խանդակի վրայով անցում բացեցին, ինչպես նաև փորեցին լավ ամրացված պարիսպների հիմքերը: Այսպես նրանք պարսպից շատ բարձր հանեցին, այնպես որ շատ վայրերում այն ճաքեց և սկսեց փոշ գալ: Այս բոլոր աշխատանքների վրա ընդհանուր առմամբ ծախսվեց ողջ 7 շաբաթ, իսկ այդ ընթացքում շատ հարձակումներ ու մարտեր եղան պարիսպների մոտ: Այդ ժամանակ էր, որ բարոնները մի անգամ որոշեցին համաձայնեցված հարձակում գործել բաղաբեր վրա, սակայն դա մագաչափ իսկ վնաս չվնասեց ոչ բաղաբերին, ոչ էլ ներսում գտնվողներին, ընդ որում երկու բաջարի այրեր սպանվեցին՝ Բայրոնին՝ Կայրդերոն՝ Բարիի հարուստ և բաջարի արքան, ինչպես նաև Բայրոնին ԴՊանդը՝ ևս տոհմիկ ու բաջարի մի այր: Սրանք առաջագծից ոչ հեռու էին, երբ մեկը սպանվեց բարի, իսկ մեկն էլ՝ նետի հարվածից: Այդ օրը հարձակում գործեցին նաև Ֆորեգի կոմս Գիյոմը և Գալլոն ԴՊիլը, սակայն երկու այդ ազնվագույն այրերն էլ, որ հարձակում գործեցին, շատ այլոց հետ խոցվեցին նետերով: Միաժամանակ շատ բարի արքա Գլի ԴՊոստան բանակում տարածված հիվանդությունից իր մահկանացուն կնքեց և ահա նման մարդկանց մահվան պատճառով անվերջ լաց տիրեց, ընդ որում ամեն մեկը հույս ուներ, որ Աստված նրանց իր մոտ էր կանչել երկնային ծառայության համար: Սրանք պատիվներով թաղվեցին, իսկ հետո էլ մերոնք ավարտեցին աշխատանքը: /3.6/ Մի անգամ բանակի ղեկավարները համաձայնության եկան, որ պաշարողական մեթոդները, որ արդեն պատրաստ են, պետք է մոտեցնել ամրություններին և ահա բոլորն իրենց հաստիքներում ձեռք զարկեցին այդ գործին: Միաժամանակ կոմս Դերմանն ու Դերմի ԴՊը, որոնք շատ բաջարի և փառահեղ ասպետներ էին տևտոնների կայսրությունից, իրենց հաստիքներում կաղնու մի հսկայական բնից մի մեծ աշտարակ կառուցեցին, այնտեղ տեղավորեցին 20 ասպետներ, որոնք լիովին ծածկված էին ներսում, իսկ ներքևում էլ գործում էր մի ուրիշ մարդ, որը պետք է փորեր պարսպի տակ: Եվ ահա նրանք այս աշտարակը մոտեցրին այնպես, որ այն դիպավ պարսպին: Այդ ժամանակ ներսում գտնվող ասպետները պաշտպանում էին աշտարակը, մինչև որ ներքում գտնվող անցք էր փորում պարսպի մեջ: Բաղաբերում գտնվող թուրքերը, սակայն, իրենց մեթոդների հարվածներն ուղղեցին դրա վրա և այն ի վերջո մեծ բարձրի հարվածների տակ փշրվեց, ոչնչացավ ու ներքև թափվեց, այնպես որ ոչ-ոք չկոչվեց ոչ վերելից, ոչ ներքևից՝ բոլորը զոհվեցին: Այդ ամենը շատ տխրեցրեց բանակին և նրանք այլևս ոչ մի ավել բան չարեցին: Այնուհանդերձ ուխտավորները չէին հրաժարվում իրենց ծրագրերից և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր այս կամ այն կերպ ներել բաղաբերում գտնվող թուրքերին և հարվածել նրանց: Արդյունքում նրանք օր ու գիշեր հաճախակի հարձակումներ էին գործում, բայց հետո մի փոքր թողեցին դա շուրջ բաշտել համար: Եվս մի բան կար, որ տխրեցնում էր մերոնց՝ դա թաթմ ուստիլիքն ու նոր մարդիկ, զենքերն ու պաշարողական գործիքներն էին, որ ամեն օր բաղաբեր էին մուտք գործում լճի վրայով, ընդ որում ուխտավորները ոչ մի փնջոց չունեին դրա դեմն առնելու և այդ շատ էր տխրեցնում նրանց: /3.7/ Եվ ահա մեր բարոնները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչպես առնեն ջրային ճանապարհի դեմը և դրանով իսկ սահմանափակեն դեպի բաղաբեր մուտքն ու ելքը: Այդ ժամանակ նրանք եկան այն մտքի, որ ուղարկեն մեծաբանակ փորձառու ասպետներին ու հետևակայիններին, որպեսզի այս մարդիկ ձեռք գցեն ափին գտնվող նավակները, դրանք դնեն սայլերի վրա և, ինչպես հնարավոր է անվնաս, բերեն կամ՝ գոնե դրանք բերեն երկու կամ երեք մասի բաժանված: Դրանից զատ նրանք նաև մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ և խնդրեցին նավակներ տրամադրել: Այս ծրագիրը կյանքի կոչելու համար նրանք անմիջապես առաջացան դեպի ծովը և այստեղ գտան ու ձեռք գցեցին հսկայական բանակությամբ նավակներ: Բացի դրանից էլ կայսեր հրամանով, որը պատրաստակամորեն ընդառաջեց նրանց, նրանք ստացան նաև այլ նավակներ, 4 կամ 5 սայլեր իրար բերեցին, դրանց վրա իրենց ամբողջական վիճակում դրեցին դրանք և, գործի դնելով շատ

մարդկանց, նրանց, ինչպես նաև բաշտող կենդանիների օգնությամբ 7 մղոն կամ նույնիսկ ավելի անցկացնելով մեկ գիշերվա ընթացքում բերեցին: Դրանից հետո դրանք բոլորը արագորեն իջեցվեցին սալերի վրայից և լին մտցվեցին: Առկա մեծաքանակ մարդկանց համար դա ծանր աշխատանք չեղավ և նրանք այն կյանքի կոչեցին մեծ եռանդով: Այդ ժամանակ բանակում գտնվեցին նաև շատ մարդիկ, որոնք լավ ծանոթ էին նավագնացության գործին, և սրանք նշանակվեցին նավակների վրա, իսկ շատերն էլ կամավոր որպես ռազմիկներ լրացրեցին նավերի անձնակազմերը: Նավակներն իրենց վրա վերցրին այնքան մարդ, ինչքան պետք է, և լավ համալրվեցին, բանգի որոշները 100 կամ 50 ռազմիկներ էին կրում՝ համաձայն իրենց չափերի: Այսպիսով՝ մերոնք տիրեցին ջրային բոլոր ճանապարհներին, իսկ երբ բանակը տեսավ, որ լինը գրավված է, բոլորը շատ ուրախացան և սկսեցին հուսալ, որ պաշարումը երկար չի տևի: Ինչ վերաբերվում է բաղաբեմ գտնվող թուրքերին, ապա սրանք, տեսնելով, թե ինչպես են մարդիկ այսպիսի մեծ ու ծանր աշխատանքը կյանքի կոչել, ընկան վախի և հուսահատության գիրքը՝ գաղտնալուծ մերոնց եռանդի վրա, որը դրսևորվեց այդքան կարճ ժամանակի ընթացքում: Այսպես նրանք բոլոր կողմերից փակվեցին և կորցրին ելքը դեպի իրենց նավերը: /3.8/ Երբ բարոնները տեսան, որ իրենց նավերը լինն այնպես են փակել, որ ոչ մի մարդ իրենց չի կարող անհանգստացնել, անմիջապես սկսեցին հրամաններ տալ, որպեսզի բոլոր մարդիկ գինկեն և մեկնեն պաշարման, ընդ որում նրանք համաձայնության եկան այն հարցով, որ բարոններից ամեն մեկը հարձակվի պարսպի այն հատվածի վրա, որի դիմաց գտնվում է: Նրանք կոչ էին անում մարդկանց և դրոյում ամեն ինչ անել լավագույն ձևով, ընդ որում հարձակումը պետք է ավելի ուժեղ լիներ, քան սովորաբար արվում էր: Այնտեղ շատերը նաև պաշարողական մեքենաների միջոցով բարեր էին նետում և ամեն մեկը լծվել էր իր գործին: Զյուսիսային հատվածում, որը գտնվում էր Տուլուզի կոմսի հրամանի տակ, մի մեծ ամրություն կար, որն ավելի պաշտպանված էր, քան այլ հատվածներ: Ամրություն այդ հատվածում, մասնավորապես, գտնվում էր այն պալատը, որտեղ գտնվում էր Սուլեյմանի կինը: Կոմսը երկար ժամանակ փորձում էր ավերել այս ամրությունը և նրա վրա, ամոթից այրվելով, նորանոր բարեր էր նետում: Ի վերջո, դրանք ձեռք բերեցին առաջացրեցին, որոնք աստիճանաբար ավելի նկատելի էին դառնում, իսկ նրա մարդիկ էլ տեսնում էին, որ ամրությունը բանդվում է: Իր հերթին վերջիններս պարիսպներին էին մոտեցնում պաշարողական մեքենաներ և անցքեր բացում դրանցում, սակայն պաշարողներն իրենք էլ ներսից հսկայական բարեր էին նետում պաշարողական մեքենաների վրա ու արդյունքում վնասեցին շատ ուխտավորների՝ հարվածելով նաև նետերով և արբալետներով: Եվ այսպես նրանք, տեսնելով, որ պարիսպները սկսվում են ավերվել, բարերից ու փայտերից նոր ամրություններ կառուցեցին, որն իրոք լավն էր՝ լավ ու պինդ: Պաշարողական ամրություններում գտնվող մեր մարդիկ ուզում էին պարիսպների տակ այնպիսի լայնության թունել փորել, որ դրանով միաժամանակ կարողանային անցնել երկու մարդ: /3.9/ Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդի հատվածում պարսպի վրա մի թուրք էր գործում՝ մեծանշան մին, հսկայական ու բաջարի, որը մեր մարդկանց հսկայական վնաս էր հասցնում և շատերին էլ վնասել իր ծանր աղետից: Բացի այդ, բանի որ սա կարողանում էր խոսել մեր լեզվով, նա անվերջ լուտանքներ էր թափում մեզ վրա և կոչում վախկոտներ: Մի անգամ այնպես պատահեց, որ Գոտֆրիդը ակնատես եղավ դրան: Այդ ժամանակ նա անչափ զարթացավ և սկսեց մտածել դրա դեմն առնելու մասին: Եվ ահա նա, ձեռքում պահած հզոր ու պինդ արբալետը, սպասեց, երբ թուրքերը կրկին առաջ եկան ու իրենց վտանգի ենթարկեցին: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը նկատեց այդ թուրքին և հարվածներից փրկվեց, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ չուսացվեց, որ նետը միջաթափանց անցավ թշնամու փորի միջոցով ու սա ցած ընկավ պարսպից: Գոտֆրիդի ջոկատում ուրախության ուժեղ աղաղակ բարձրացավ, և մեծ ուրախություն եղավ, իսկ դուքսն էլ մեծ փառքի արժանացավ ու նրա ջոկատում շատերը սկսեցին աղոթել նրա համար: Ինչ վերաբերվում է սարակինոսներին, ապա նրանք մեծապես շփոթվեցին, շատ վախեցան և արդյունքում սկսեցին ավելի վախկոտաբար պաշտպանվել: Զաղաթի այլ հատվածներում տեղի բնակչությունը վերևից բարեր էր նետում հարձակողների վրա և շատերին վիրավորում: Զարվածում էին նաև նետերով, եռացրած յուղ, ջուր ու կույր լցնելով, լցնում էին այն ամենը, ինչ եռում էր, բայց նաև նետում էին այրվող անոթներ և այլ այրվող բաներ, ընդ որում սա այնքան մեծ բանակությամբ էր արվում, որ որոշ ուխտավորներ անխուսափելիորեն այրվեցին: Տուլուզի կոմսը, ինչպես ասվեց, լրջորեն ձգտում էր ավերել իր դիմաց գտնվող պարիսպը, սակայն մի հանգամանք լրջորեն խանգարեց նրա գործին, բանգի, ինչ ինքն ավերում էր օրվա ընթացքում, թուրքերը վերականգնում էին գիշերը, ընդ որում նրանք ձեռք էին բերում նետված բարերը և ավելի եռանդով լծվում աշխատանքի: Այդ ժամանակ թուրմանդական բանակից մի բաջարի ասպետ եկավ նրանց մոտ և համոզեց առաջանալ: Եվ ահա նրանք կտրեցին խանդակը և, գլուխները պաշտպանած վահաններով, եռանդով սկսեցին բանդել այն, ինչ թուրքերը կրկին վերականգնել էին: Մարդիկ, սակայն, չհետևեցին սրանց, իսկ պարսպի վրա գտնվողներն էլ նրանց վրա հսկայական բարեր էին նետում, ընդ որում անում էին այդ այն աստիճանի խիտ ձևով, որ սպանեցին նույնիսկ մոտիկ գտնվող դիտորդներից ոմանց: Միաժամանակ նաև նրանք կտրեցին և խորիքներին օգնությանը վեր բաշեցին այն ասպետին, գինաթափեցին, սպանեցին ու նրա դիակը հետ չարքերեցին մերոնց: Դիակը մտնող վերցրեցին ու պատվով թաղեցին՝ շատ սգալով ընկածի համար: Եվ ահա բարոնների պարզ դարձավ, որ նրանք, այդ պաշարման ընթացքում շատ մարդկանց կորցնելով, պաշարողական մեքենաներով միայն քիչ վնաս են հասցրել բաղաթի կայազորին: /3.10/ Արդյունքում նրանք կրկին խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչ անեն հետագայում: Այդ ժամանակ եկավ մի լուրբարդացի, որը ծանր վերք էր ստացել ու կորցրել իր մարդկանցից շատերին: Եվ ահա սա բարոնների ասաց, որ ինքը պաշարողական մեքենաների կառուցման լավ վարպետ է և, եթե ստանա օգնականներ, այնպես կանի, որ իր կառուցած մեքենաները Աստծո աջակցությամբ կօգնեն նվաճել ամրությունը, որի գրավման համար այդքան ջանքեր են թափվել: Նա ասաց, որ լայն անցումներ կբացի, որոնցով հնարավոր կլինի մտնել բաղաթ: Բարոնները, որոնք լսեցին այդ, տվեցին իրենց համաձայնությունը, որպեսզի նա վերցնի ամենայն անհրաժեշտը, ընդ որում դրանից զատ նրա աշխատանքի համար որպես պարգև նաև ոսկի ու հարստություններ տվեցին: Եվ ահա այս վարպետը վերցրեց աշխատողների ու նրանց նկատմամբ հսկողների և շուտով այնպիսի պաշարողական մեքենաներ կառուցեց, որոնք զարմանալիորեն մեծ և հզոր էին, մի հանգամանք, որը թույլ տվեց դրանք, լցված ռազմիկներով ու հետևակայիններով, մոտեցնել պարիսպներին: Պարիսպների վրա գտնվող մարդիկ սկսեցին մեծ եռանդով հսկայական բարեր նետել սրանց վրա ու կրակ թափել, սակայն պաշարողական այդ մեքենաները կոտրել չկարողացան: Այդ ժամանակ նրանք անհավատալիորեն վախեցան և կորցրին իրենց՝ հուսահատվելով ամեն ինչից: Մեր մարդիկ ձգտում էին խուսափել մեծ բարերից, որոնք թռչում էին փայտյա աշտարակի ուղղությամբ և կարող էին կոտրել գերանները, իսկ հետո, երբ տեսան, որ կարող են արդեն պարսպի տակը փորել, մոտեցրին նաև մյուս գործիքները, ավարտին հասցրեցին գործը և ի վերջո բոլոր կողմերից այդեցին թունելում տեղավորված գերանները: Ամեն մեկը հսկում էր իր գնեքն ու պաշարողական մեքենաները, իսկ արդեն կեզգիշերին կրակն ամրության տակ այնպես բռնկվեց, որ պատճառ հանդիսացավ այն բանին, որ արևելյան կողմում պարիսպը փլվեց, ընդ որում այնպիսի աղմուկով և ուժով, որ ողջ արևելքը ճնցվեց և չկար մեկը, որի սիրտը չտրոհվեր վախից ու կրակից: Մեր մարդիկ փչեցին շփոթեցնել և կոչ արեցին բոլորին ելնել ամրությունը գրավելու...: /3.11/ Եվ ահա մեր մարդիկ, որ լծի վրա էին, բռնեցին բաղաթից հեռանալ փորձող Սուլեյմանի կնոջն իր երկու որդիների հետ, որոնք փորձում էին հեռանալ բաղաթից...: /3.12/ Այդ ժամանակ թուրքերը, որ բաղաթում էին, մեծ սարսափի մեջ էին, բանգի պարսպի վրայի ձեռքերն ավելի ու ավելի էին մեծանում, ընդ որում նրանք անհանգստ էին նաև տիրուհու համար, որին կորցրել էին: Եվ ահա նրանք գինաթաղաղ փնդեցին, որպեսզի խոսեն բարոնների հետ՝ մտադիր լինելով իրենց ու բաղաթը հանձնել նրանց: Այդ ժամանակ այդ երկերեսանի ու չար հույն Թաթալիսը իր խորհուրդներով և առաջարկով շնորհակալ թուրքերին և ահա նա ասաց, որ այս ուխտավորները շատ չար են, եկել են հեռավոր երկրներից և անխիղճ կլինեն թուրքերին ամեն տեսակի վնաս հասցնելով: Նա ասաց, որ սրանք կոչնչացնեն բաղաթն ու մարդկանց, եթե թուրքերը հանձնվեն, իսկ եթե ուզում են ընդունել կայսեր հպատակությունը և նրան հանձնել իրենց կյանքը, հավատն ու ինչքը, ապա վերցնեն հիմնային կրքոտուն նրանց ու նրանց համար ամեն տեսակի բարիքներ կապահովի, որպես իրենց հարևան: Նա այնքան շատ բաներ էր ասում, որ բաղաթացիներն ի վերջո հակվեցին նրա կողմը, գնացին բարոնների մոտ և ասացին, որ իրենց մարմինները, բաղաթը և հարստությունները անվտանգ հանձնում են կայսեր ձեռքը: Բարոնները դրանից շատ չպարագան, բանգի մտադիր էին առաջ անցնել, ընդ որում նրանք հույս ունեին, որ կայսրը կառնի բաղաթում սկիզբ առնող հնարավոր բռնության և թալանի դեպքերի դեմը, որոնք սովորական էին նման պարագայում: Մինչ այդ, սակայն, նրանք ասացին, որ թուրքերը պետք է ազատեն բոլոր գերիներին ու նրանց բանակ բերեն...: Եվ ահա կայսրը, տեղեկացվելով, որ թուրքերը պատրաստ են հանձնել ամրությունը, ուղարկեց իր մեծ բարոններին, որպեսզի սրանք ընդունեն այն...: Այսպիսով՝ բաղաթը գրավվեց 1097 թվականի հունիսի 20-ին...: /4.1/ Պետք է նշել, որ Բալդուինն իրեն որպես ուղեկից վերցրել էր Բագրատ անունով մի հայի, որն իրոք մի իմաստուն և բաջարի ասպետ էր, թեև դավաճան էր ու անհավատարիմ: Սա ժամանակին փախել էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր գերությունից և բանակին միացել Նիկիայի մոտ, որտեղ էլ ծանոթացել էր Բալդուինի հետ» (Գիյոմ Տյուրպացի «Աղործական երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 21, 23, գիրք 3, գլուխ 1-12, գիրք 4, գլուխ 1):

«/1/ Բռնեմունդը (Տերենտի իշխան, Ամոնոթի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացին – Մ.3.) և մյուս բոլոր կոմսերը, միանալով Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.3.) հետ այն վայրում, որտեղից նրանք պետք է լողային դեպի Կիբոտ, սպասում էին Իսանգելին (Տուլուզի կոմս Դայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.3.): Լատինացիները, սակայն, անթիվ բանակություն էին կազմում, պարենամթերքը չէր հերիքում ու դրա համար էլ նրանք չէին կարող հապաղել: Եվ ահա, չնայած սկզբնական որոշմանը սպասել Իսանգելին, լատինացիները պատրաստվում էին երրորդ տալ Ալեքսանդրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ին – Մ.3.) և հետո միայն ուղղվել դեպի Նիկիա, նրանք բաժանվեցին երկու մասին և շարժվեցին առաջ՝ մի մասը Բյուզանդիայի և Նիկոմեդիայի միջով, իսկ մյուս մասը՝ Կիբոտյան նեղուցով: Այս կերպ նրանք մոտեցան Նիկիային: Իրար մեջ բաժանելով աշտարակները և դրանք իրար միացնող պարիսպները՝ նրանք որոշեցին որոշակի կարգով գործել դրանք, որպեսզի, մրցելով միմյանց հետ, պաշարումը ավելի հաջող

իրականացնեն: Այն մասը, որը բաժին հասավ Իսանգեյին, նրանք թողեցին չգրադեցված՝ սպասելով նրա գալու: Այդ ժամանակ ինքնակալը եկավ Պեյեկան: Նրա մտքում, ինչպես վերևում ասվեց, Նիկիան էր: Բարբարոսները, որոնք գտնվում էին Նիկիայում, օգնության համար շատ անգամ դիմեցին սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արսլանին – Մ.3.**), սակայն, բանի դեռ նա դանդաղում էր, քաղաքի պաշարումը շարունակվում էր արդեն շատ օրեր՝ առավոտից մինչև երեկո: Տեսնելով ծանր վիճակը՝ բարբարոսները հրաժարվեցին իրենց նախկին մտադրություններից և գտան, որ ավելի լավ է դիմել կայսեր, բան ընկնել կելտերի ձեռքը: Դրա համար էլ նրանք իրենց մոտ կանչեցին Բուտումփոխին, որը շատ ուղեղնեղուն նրան շատ բարիքներ խոստացավ, եթե նրանք հանձնեն Նիկիան: Նա բացառականապես աներկբա հայտնեց նրանց կայսեր բարեհաճ տրամադրված լինելը, ցույց տվեց նրանց գրավոր հրամանը, այն դեպքի վերաբերյալ, երբ նրանք կհանձնեն ամրոցը, և ուղարկությանը ընդունվեց թուրքերի կողմից, որոնք արդեն հրաժարվեցին այդքան մեծաթիվ թշնամիներին դիմադրելու մտադրությունից: Նրանք գտան, որ ավելի լավ է քաղաքը կանավոր տան կայսեր և փոխարենը գումարներ ու տիտղոսներ ստանան, բան սրերի զոհ դառնան: Բուտումփոխը քաղաքում դեռ երեք օր էլ չէր անցկացրել, երբ եկավ Իսանգեյը և սկսեց գրոհել պարիսպները նախապես պատրաստված գեղեցիկներով: Այդ ժամանակ լուր տարածվեց սուլթանի մոտենալու մասին: Իմանալով այդ մասին՝ թուրքերը զվարթացան և Բուտումփոխին անմիջապես վտարեցին քաղաքից, իսկ սուլթանը, առանձնացելով գործի մի մասը, այն ուղարկեց Իսանգեյի գործողություններին հետևելու՝ հրամայելով իր ռազմիկներին չխուսափել մարտից, եթե հանդիպեն կելտերից որևէ մեկին: Իսանգեյի ռազմիկները, հեռվից տեսնելով թուրքերին, սկսեցին մարտը: Այդ ժամանակ նաև մնացած կոմսերը, այդ իջվում նաև Բոհեմոնը, լուր ստանալով բարբարոսների հարձակման մասին, ամեն մի կոմսից վերցրին 200-ական ռազմիկներ և, նրանցից մեծ ջոկատ կազմելով, անմիջապես օգնության շտապեցին Իսանգեյին: Հասնելով բարբարոսներին՝ կելտերը հետապնդեցին նրանց մինչև երեկո, սակայն սուլթանը չիուսահատվեց: Լուսաբացին նա զինվեց և իր զորքով զբաղեցրեց Նիկիայի պարիսպների մոտ գտնվող հարթավայրը: Կելտերը, իմանալով այդ մասին, լավ զինվեցին և աշյուծների նման նետվեցին նրա վրա: Ծանր և սարսափելի մարտ բռնկվեց: Մեկ ողջ օրվա ընթացքում մարտը հավասար հաջողությամբ էր ընթանում, սակայն երբ, արեգակը դեպի խավար թեքվեց, թուրքերը դիմեցին փախուստի և գիշերը մարտի ավարտ բերեց: Ծառ ռազմիկներ ընկան և այս, և այն կողմից, ոչ քիչ բանակի էին սպանվածները, բայց մեծ մասը վիրավոր էր: Կելտերը, փայլուն հաղթանակ տանելով, սկսեցին վերադառնալ՝ թշնամիների գլուխները հագցրած նիզակների վրա և տանելով դրանք ինչպես դրոշակներ, որպեսզի թշնամիները, հեռվից տեսնելով այդ, վախենան նման սկզբից ու հրաժարվեն մարտի ընթացքում համառությունը դրսևորելուց: Այսպես վարվեցին և նման մտքեր ունեին լատինացիները, իսկ սուլթանը, տեսնելով լատինացիներին անթիվ մեծությունը, լատինացիներին, որոնք բացառություն արդեն ստուգել էր մարտում, Նիկիայի պաշտպան թուրքերին փոխարինեց հետևյալը. «Այսուհետ վարվե՛ք այնպես, ինչպես հարմար կգտնեք»: Նա նախապես գիտեր, որ նրանք կգերադասեն քաղաքը փոխանցել կայսեր, այլ ոչ թե թույլ կտան, որ այն ընկնի կելտերի ձեռքը: Այդ ընթացքում Իսանգեյը, նախկին նապաստը հետապնդելով, կլոր փայտյա աշտարակ կառուցեց, բոլոր կողմերից այն ծածկեց կաշիներով, ներսը ամրացրեց շրթաններով և, պաշտպանելով ամեն կողմից, մոտեցրեց այն Գոնատ կոչվող աշտարակին..., իսկ Իսանգեյը, մեծ վարպետությամբ կառուցելով ինչպատակված աշտարակը, որը նման մեքենաներ սարքելու հարցում փորձառու մարդիկ «կրիա» են կոչում, ներսում տեղակայեց զինված ռազմիկների, պարիսպներ բանդողների և այլոց, որոնք կարողանում էին երկաթյա գործիքներով փորել աշտարակների հիմքերը: Սրանցից առաջինները պետք է մարտնչեին պարիսպների պահապանների դեմ, իսկ երկրորդները՝ ծածկի պաշտպանության տակ փորելին աշտարակը: Հանկված քաղաքի փոխարեն նրանք տեղադրեցին փայտյա գերաններ և, այն բանից հետո, երբ հասան մյուս կողմին, երբ արդեն երևում էր լույսը, այրեցին դրանք: Երբ գերանները մոխրացան, Գոնատը ավելի թեքվեց՝ արդարացնելով իր անվանումը: Պարսպի մնացած մասը շրջապատելով խոյերով ու «կրիա»-ներով և մի ակնթարթում հողով լցնելով արտաքին խանդակը, երբ այն հավասարվեց իրեն հարող դաշտին, լատինացիները ողջ ուժերը նետեցին քաղաքի գրոհի: /2/ Այդ ժամանակ կայսրը մանրամասնորեն ամեն ինչ ծանր ու թեթև արեց և եկավ եզրակացության, որ լատինացիները, չնայած իրենց անհավաստի մեծաթիվությանը, ոչ մի կերպ չեն կարողանա վերցնել Նիկիան: Դրա համար էլ նա հրամայեց տարաբնույթ գեղեցիկներ կառուցել, ընդ որում դրանց մեծ մասը ոչ այն կերպ, ինչպես այդ մեքենաները սովորաբար կառուցում են, այլ ըստ իր սեփական մտահաղացման, դա բոլորի հիացմունքը շարժեց, որից հետո նա դրանք ուղարկեց կոմսերին: Ինչպես ասվեց, կայսրը, անցնելով նեղուցը իր հետ եղած զորքով, գտնվում էր Պեյեկանում՝ Մեսամպելայից ոչ հեռու, որտեղ մի ժամանակ նահատակ Գեորգիոսի տաճարն էր կառուցված: Ինքնակալը ուզում էր լատինացիների հետ միասին ելնել անաստված թուրքերի դեմ, սակայն հասկանալով, որ ֆրանկների անհաշիվ զորքը նույնիսկ համեմատել իսկ չի կարող հռոմեոսների ջոկատի հետ և իմանալով լատինացիների անկայուն բնավորությունը, նա, ի վերջո ծանր ու թեթև անելով բոլոր հանգամանքները, հրաժարվեց իր մտադրությունից, բայց բանը միայն այդ չէր: Նա արդեն իսկ տեսնում էր, թե ինչ անհուսալի են լատինացիները, ինչ աստիճանի անհավատարիմ են տված խոսքին...: Եվ ահա հենց այս պատճառով էլ նա հրաժարվեց իր մտադրության իրականացումից և որոշեց չգնալ կելտերի հետ, այլ օժանդակել նրանց, այնպես, կարծես նա նրանց հետ էր: Գիտենալով Նիկիայի պարիսպների ամրությունը՝ նա կարծում էր, որ լատինացիները չեն կարողանա տիրել քաղաքին, սակայն այն բանից հետո, երբ նա իմացավ, որ Նիկիային հարակից լճով սուլթանը բաղաբ է մտցնում ռազմական խոշոր ուժեր և ամեն տեսակի պարենամթերք, նա որոշեց տիրել այդ լճին: Պատրաստելով այնպիսի նավակներ, որոնք ի վիճակի էին այդ լճում ջրի վրա մնալ՝ նա դրանք տեղ հասցրեց սայլերի վրա և Կիոսի մոտ ջուրն իջեցրեց: Դրանց վրա նա Մանուիլ Բուտումփոխի գլխավորությամբ տեղակայեց զինված ռազմիկներ և, որպեսզի նրանք ավելի մեծ բանակի տպավորություն թողնեն, բան իրականում էին, նրանց տվեց պետք եղածից շատ դրոշներ, շեփոռներ և թմբուկներ: Այսպես հրահանգեց ինքնակալը լճի վերաբերյալ: Միայն ի կողմից նա 2.000 խիզախ պետատաների հետ միասին իր մոտ կանչեց Թաթիկին ու Ախտային և ուղարկեց նրանց Նիկիա՝ հրամայելով օսի իջնելուն պես տիրել կիր Գեորգիոսի ամրոցին, ջորիների վրա նետերի պաշար բարձել ու, Նիկիայի պարիսպներից հեռու արդեն իջնելով դրանցից, հասնել Գոնատ կոչվող աշտարակին, այնտեղ ճամբար գարկել ու լատինացիների հետ միասին ընդհանուր ազդակշանով գրոհել պարիսպները: Թաթիկը, իր զորքով ժամանելով Նիկիայի մոտ, կելտերին հաղորդեց կայսեր ծրագիրը: Նրանք անմիջապես էլ զինվեցին և բարձր աղաղակներով նետվեցին գրոհի: Թաթիկի ռազմիկները մեծաթիվ նետեր էին ուղարկում, կելտերի մի մասը ճեղքում էր պարիսպը, իսկ մի մասն էլ բարանետներից անվերջ քարեր էր արձակում: Եվ ահա բարբարոսները, անաբեկված լճի վրա երևացող կայսերական դրոշակներից ու Բուտումփոխի շեփոռների ձայներից, սա այդ ժամանակ նրանց արդեն սուրհանդակներ էր ուղարկել և հիշեցրել կայսեր խոստման մասին, այնպիսի շփոթի մատվեցին, որ չէին համարձակվում նույնիսկ ծիլրակել քաղաքային պարիսպների ատամնաշարերի հետևից: Հույսը կորելով սուլթանից եկող օգնությունից՝ նրանք որոշեցին, որ ավելի լավ է քաղաքը հանձնել ինքնակալին և բանակցությունների մեջ մտնել Բուտումփոխի հետ, որը իր հերթին նրանց ինչ-որ հարկն է ասաց և ցույց տվեց մինչ այդ կայսեր կողմից իրեն տված խրիստովը: Լսելով խրիստովի տեքստը, որտեղ կայսրը խոստանում էր ոչ միայն ներել նրանց, այլև շռայլորեն պարգևատրել գումարով ու տիտղոսներով սուլթանի բորքը, կնոջը, որը, ասում էին, Զախանի աղջիկն էր, ինչպես նաև Նիկիայի բոլոր բարբարոսներին, նրանք, հուսալքաբեկ խոստումներով, թույլ տվեցին Բուտումփոխին մտնել քաղաք: Նա անմիջապես տեղյակ պահեց Թաթիկին նամակով, որ. «Ավարն արդեն մեր ձեռքերում է, պետք է պատրաստվել պարիսպների գրոհին, թող կելտերն և նույնը անեն, սակայն դու նրանց դիմել մի վստահիր, բացի պարիսպների շրջանաձև գրոհից: Ասա նրանց, որ արեգակը ծագելուն պես շրջապատեն պարիսպները ու սկսեց գրոհի»: Այդ խորամանկությանը Բուտումփոխը դիմեց այն բանի համար, որ կելտերին թվար, թե քաղաքը գրավվել է մարտով և, որ ինքնակալի կողմից նախատեսված քաղաքի հանձնումը գաղտնի մնալ: Կայսրը չէր ուզում, որ կելտերը իմանան Բուտումփոխի գործողությունները մասին: Հաջորդ օրը երկու կողմից էլ մարտական աղաղակներ հնչեցին: Կելտերը եռանդով գրոհի նետվեցին ցամաքից, իսկ Բուտումփոխը, մազլցելով նախապարսպային ամրությունների վրա, այնտեղ հաստատեց կայսեր գայիտուն ու դրոշակը և սկսեց ողջունել կայսեր թմբուկների ու ծնծղանների նվագով: Այս կերպ հռոմեական զորքը մտավ Նիկիա» (Ամսա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 1, 2):

«Կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.3.**) զինվորներ և հրամանատարներ ստանալով՝ նրանք մեծաթիվ բանակով նավարկեցին մեծ Օվկիանոսով և հասան Օվկիանոսի ափին գտնվող Նիկիա քաղաքը: Պարսից բոլոր զորքերը հավաքվեցին այդ շրջաններում բանակած ֆրանկների զորքերի դեմ և մարտ տվեցին: Ֆրանկների զորքերը հաղթեցին պարսիկների զորքերին, փախուստի մատնեցին և, սրերով հետապնդելով նրանց, երկիրն արյամբ ողողեցին, ապա, մարտ տալով, գրոհով առան Նիկիա քաղաքը ու բոլոր անհավատներին կոտորեցին...: Ֆրանկները Նիկիան տվեցին հռոմեոսների կայսր Ալեքսի» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ շարվեց Աստված և եղավ ֆրանկներն այն մեծ շարժք, որն ուղղվում էր դեպի Երուսաղեմ: Իրոք, այդ հռոմեացիներն էին, որ Թիրակի կողմից անցան Ասիա, որպեսզի սկյութներից ու պարսիկներից և ողջ Տաքսիստանից վրժն լուծեն քրիստոնյաների առաքյալների համար: Նրանք ճանապարհին բազում նեղություններ կրեցին, ինչը եղավ սատանայի հորդորի ելքակա Կոստանդնուպոլսում նստող հունաց Ալեքս կոչված արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.**) պատճառով: Վերջինս հայտնի և գաղտնի բազում նենգություններ գործեց, մահաբար կերակրվողներ տվեց և ծով նենգություն արեց՝ չարաշահելով նրանց վստահությունը և բարբարոսական խորամանկության գեղեց կիրառելով նրանց նկատմամբ: Նա այդ արեց, բանի որ քրիստոնյա չէր և չեղվել է տիրող ճանապարհից: Այս ամենը գրել է վարդապետ Սարկավազը: Այդ ժամանակ էր, որ Հայոց իշխան, Ռուբենի որդի Կոստանդինը հույների կողմից մեծ պատվի արժանացավ: Եվ ահա այս շարժք Սուլեյման շահի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արսլանին – Մ.3.**) ձեռից գրավեց Նիկիան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ կատարվեց ֆրանկների հայտնվելու վերաբերյալ ասված սուրբ հայրապետ Ներսեսի մարգարեական խոսքը: Սկյութացիները, քանի որ դեռևս տիրում էին երուսաղեմին և վարձ էին առնում Սուրբ գերեզմանը մտնողներից, այդ ժամանակ խուռն բազմության մեջ նրանց է հանդիպում ազգությամբ ֆրանկ մի կոմս (Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), որին հրում են, իսկ նա գայլաբանում է, ինչի պատճառով նրան այնքան են ծեծում, որ մինչև, անգամ ակնաքնից հանում են նրա մի աչքը, որը վայր է ընկնում: Այն վերցնելով՝ կոմսը դնում է գոպանը և տանում Յոմ, որտեղ ցույց է տալիս ժողովրդին և նախանձից բորբոքում շատերին: Եվ բազում գործերի գլուխ կանգնում են փառավոր շատ մարդիկ, որոնք էին Կոնդուիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), նրա եղբայր Պաղտուկը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպալիոսի (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Ֆ.) թագին, Պալմուդը մեծ կոմսը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), նրա բեռնորդի Տանկրին (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), կոմս Չնիլը, Ռոմանիի կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.), մյուս Պաղտուկը (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.), Ջուլին կոմսը (Թլապաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) և այս բոլորն էլ հաղթական ու մեծաքանակ զորք ունեցող մարդիկ էին: Նրանք ծանապարհ ընկնելով գալիս են Բյուզանդիա և խաղաղության մոտում Լիկեա... գրավում են այն և տալիս Լիքեսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Եվ ահա այս տարի ելան ժողովուրդները ինչպես տերն էր ասում... և հնգամյա պաշարումից հետո գրավեցին Լիկիա քաղաքը, որի մոտ տեղավորվել էին» (Ռովմանես Պառլամենց «Հիշատակարան 1098 թվականի»):

«Քրիստոնյաները գրավեցին Լիկիան և Լիկրեցին այն կայսր Ալեքսիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում զորքով եկան ու գրավեցին Լիկիան» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ֆրանկ ուխտավորները ելան, որ գրավեն Երուսաղեմը: Նրանք Սուլեյման շահից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արպաթ – Մ.Ֆ.) գրավեցին Լիկիան» (Վասիլ Դաիր «Ժամանակագրություն»):

«Ուխտավորները գրավեցին Լիկիան՝ հունաց քաղաքը» (Ջեթում II «Տարեգրություն»):

«Գրավեցին Լիկիան» (Ջեթում II «Տարեգրություն»):

«Ֆրանկները և հույները ուղղակի եկան, պաշարեցին Լիկիա քաղաքը և, խլելով այն թուրքերից, տվեցին հունաց կայսրին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 244):

«Ֆրանկները գրավեցին Լիկիան» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

³⁴³⁹ «Հեռանալով այնտեղից՝ մենք բարեհաջող հասանք Կապարովկայի Կեսարիային, որից հետո, ելնելով այնտեղից, եկանք մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ քաղաք: Այս քաղաքը մեզից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այս քաղաքի վրա եր, որ թուրքերը որոշ ժամանակ առաջ հարձակում էին գործել և երեք շաբաթ պաշարել, սակայն, ի վիճակի չլինելով գրավել այն, հեռացել էին» (Ռոբերտ Ռեյմսցի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Գվիբերտ Լոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Բոդրի Դոլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Օրոդրիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

³⁴⁴⁰ «Եվ այսպես, ելնելով քաղաքից, մենք առաջին իսկ օրը մոտեցանք մի ինչ-որ կամրջի և այնտեղ երկու օր կանգ առանք: Երրորդ օրը, մինչև արևը կծագեր, մենք ոտքի ելանք, սակայն, քանի որ դեռ մութ էր և տեսանելիությունը այդքան էլ լավ չէր, որպեսզի պահեինք ուղղությունը, բաժանվեցինք երկու մասի: Այս կերպ մենք առաջացանք ևս երկու օր: Ջուկատներից մեկում Բոհեմունդն (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) էին, Տանկրետի (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և շատ այլոց հետ, իսկ մյուսում՝ կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), դուքս Գոտֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), եպիսկոպոս Պյուլին, Յուզո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) և շատ այլք: Երրորդ օրը թուրքերը իրենց ողջ ուժով նետվեցին Բոհեմունդի և նրա հետ եղողների վրա: Նրանք անմիջապես սկսեցին սուլել, ոռնալ և աղաղակել՝ բարձր ձայնով իրենց լեզվով մեզ անհայտ ինչ-որ սառնասրտական խոսքեր արտահայտելով: Այդ ժամանակ բարի այր Բոհեմունդը, հեռվում տեսնելով թուրքերի անհաջիվ բանակությունը, որոնք ոռնում էին և դիվական ձայներ արձակում, անմիջապես իր ռազմիկներին հրամայեց իջնել ձիերից ու վրաններ խլել: Մինչ, սակայն, նրանք այդպես կվարկեն, Բոհեմունդը դիմեց ռազմիկներին. «Տիարք և Քրիստոսի հզոր ռազմիկներ, շուտով ծակը մարտը մեզ ամեն կողմից իր մեջ կանի: Արդ, թող բոլոր ռազմիկները արիաբար ելնեն թուրքերին ընդառաջ, իսկ հետևակայիններն էլ թող ողջամիտ լինեն և արագորեն ճանապարհ գտնեն»: Այդ ժամանակ թուրքերն արդեն ամեն կողմից շրջապատել էին մեզ՝ ճոճելով սրերը, նետելով նիզակները և գայլաբանական եղանակով հարվածելով աղեղներից տարբեր կողմեր, իսկ մենք, թեև ի վիճակի չէինք նրանց դիմարդել, դեմ ելնելով այդ բանակի հակառակորդներին, այնուհանդերձ միասնաբար նրանց դեմ ելանք: Այդ օրը կանայք մեզ շատ օգնեցին, բանդի նրանք ջուր էին հասցնում մեր ռազմիկներին և ոգևորում նրանց, որոնք պայքարում էին ու պահում պաշտպանությունը: Այդ ժամանակ իմաստունն այդ Բոհեմունդը անմիջապես հրամայեց մյուսներին՝ կոմս Սեն-ժիլին, դուքս Գոտֆրուանին և Յուզո Մեծին, ինչպես նաև քրիստոնեական այլ ռազմիկներին տեղյակ պահել այս ամենի վրա, որ սրանք հարավորինս շուտ մարտի դաշտ գան: Եվ ահա դուքս Գոտֆրուան՝ հզոր և բազարի, ինչպես նաև Յուզո Մեծը իրենց զորքերով բոլորից շուտ տեղ հասան, իսկ նրանց էլ իր զորքով հետևում էր եպիսկոպոս Պյուլին, ընդ որում սրանց կողքին էր կոմս Սեն-ժիլը ևս մեծ մի զնդով: Մերոնք զարմանում էին, թե որտեղից են հայտնվում այդքան մեծ բանակի թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ և այլք, որոնց թվարկելը անհնարին է, բանդի բոլոր լեռները, սարերը, հովիտներն ու դաշտավայրերը ներսից ու դրսից լիովին պատված էին այդ մերժվածների կողմից: Մենք գաղտնի խոսակցություն սկսեցինք և, փառաբանելով Աստծուն, ասացինք. «Եկեք ամեն կերպ միավորվեք միմյանց և Սուրբ խաչի հաղթանակի արցունք, բանդի Աստված, եթե այդ նրան հաճո լինի, այսօր իսկ կփառավորվի»: Եվ ահա մերոնք անմիջապես շարվեցին մարտական կարգով: Ձախ թևում իմաստունն այդ Բոհեմունդն էր, Ռոբերտ Նորմանդացին և ողջամիտ Տանկրետը Ռոբերտ Անագու և Ռիչարդ Պրինցիպալտոյի (Եդեսիայի կոմսության ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.Ֆ.) հետ: Եպիսկոպոս Պյուլին ելավ հարևան բլրակը և անմիջապես բոլոր կողմերից շրջապատվեց թուրքերի կողմից: Նույն կերպ ձախ թևում փայլում էր նաև բազարի ռազմիկ Ռայմոնը Սեն-ժիլը: Այն թևում դուքս Գոտֆրուան էր՝ կրակոտ այդ ռազմիկը, Ֆլանդրիայի կոմսը և Յուզո Մեծը շատ այլոց հետ, որոնց անունները չգիտեմ: Անմիջապես էլ, հենց մեր ռազմիկները եկան, թուրքերը, արաբները, սարակինոսները և աղուկաները, ինչպես նաև բարբարոսական բոլոր ազգերը արագորեն լեռներով ու հարթավայրերով դիմեցին փախուստի՝ ընտրելով ամենապարծ ճանապարհները: Թուրքերը, պարսիկները, պալլիկյանները, սարակինոսները, աղուկաները և մնացած հեթանոսները կազմում էին 360.000 հոգի, չհաշված արաբների, որոնք թվաքանակը ոչ-ոք չգիտի, բերեն բացառությամբ միայն Աստծո: Եվ այսպես սրանք սրընթաց վազեցին դեպի իրենց վրանները, սակայն երկար մնալ այնտեղ չէին կարող և կրկին դիմեցին փախուստի, իսկ մենք, կոտորելով նրանց, ողջ օրը հետապնդեցինք: Մենք մեծ ավար ձեռք գցեցինք՝ ոսկի, արծաթ, ձիեր, էշեր, ուղտեր, ոչխարներ, ցլեր, ինչպես նաև շատ այլ բաներ, որոնց ծանոթ չէինք: Ասեմ նաև, որ, եթե այդ ճակատամարտում Աստված մեզ հետ չլիներ ու չուղարկեր այն մյուս գոյքը, ապա մերոնցի և ոչ մենք չէր վերադառնա, բանդի այդ մարտը տևեց 3 ժամ: Այնուհանդերձ ամենապարծ Աստված՝ բերեն բացառությամբ, թույլ չտվեց իր ռազմիկներին կորել և կործանվելով ընկնել թշնամիների ձեռքը, այլ մերոնց արագորեն օգնություն ուղարկեց: Այդ կռվում ընկան մեր երկու փառաբեր ռազմիկները՝ Գոտֆրուան, որ Չեստոտյան լեռներից էր, ինչպես նաև մարկիզի որդի և Տանկրետի եղբայր Գիլմոն: Չոկվեցին նաև այլ ռազմիկներ և հետևակայիններ, որոնց անունները ես չգիտեմ: Արդ ո՞վ կարող է այնքան իմաստուն կամ գիտաս լինել, որ նկարագրի թուրքերի ողջամտությունը, խիզախությունն ու բաշտությունը, թուրքերի, որոնք մտադիր էին ֆրանկների ժողովրդին ահաբեկել իրենց նետերի հարվածներով, ինչպես այդ արել էին արաբների, սարակինոսների, հայերի, սաղորիների և հույների հետ, սակայն, եթե Աստծուն հաճո էր, նրանց ուժը երբեք մերոնցին չի հասնի: Իրոք ճիշտ են ասում, նրանք կարծես ֆրանկների ցեղից լինեին, բանդի ֆրանկներից զատ ոչ-ոք ի ծնե ռազմիկ չէ,

միայն ֆրանկներն ու նրանք են, որ այդպիսին են...: Եվ այսպես Աստծո աջակցությամբ նրանք պարտվեցին, իսկ դա եղավ հուլիսի առաջին օրը» (Ամստոն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 3):

«Եվ այսպես, ելնելով բաղաբեք, մենք առաջին իսկ օրը մոտեցանք մի ինչ-որ կամրոցի և այնտեղ երկու օր կանգ առանք: Երրորդ օրը, մինչ արևը կծագեր, մենք ոտքի ելանք, սակայն, բանի որ դեռ մուգ էր և տեսանելիությունը այդքան էլ լավ չէր, որպեսզի պահեինք ուղղությունը, բաժանվեցինք երկու մասի: Այս կերպ մենք առաջացանք ևս երկու օր: Ջուկատներից մեկում Բոհեմունդն (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) էին, ուշադիր Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) և շատ այոց հետ, իսկ մյուսում՝ կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), դուքս Գոգֆրուան (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), եպիսկոպոս Պյուլին, Յուզո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) և շատ այլք: Երրորդ օրը թուրքերը իրենց ողջ ուժով նետվեցին Բոհեմունդի և նրա հետ եղողների վրա: Նրանք անմիջապես սկսեցին սուլել, ոռնալ և աղաղակել՝ իրենց լեզվով բարձր ձայնով մեզ անհայտ ինչ-որ սատանայական խոսքեր արտահայտելով: Այդ ժամանակ բարի այդ Բոհեմունդը, հեռվում տեսնելով թուրքերի անհաշիվ բանակությունը, որոնք ոռնում էին և դիվական ձայներ արձակում, անմիջապես իր ռազմիկներին հրամայեց իջնել ձիերից ու վրաններ խփել: Մինչ, սակայն, նրանք այդպես կվարվեին, Բոհեմունդը դիմեց ռազմիկներին. «Տիարք և Երիստոսի հզոր ռազմիկներ, շուտով ծանր մարտը մեզ ամեն կողմից իր մեջ կառնի: Այդ, թող բոլոր ռազմիկները արիարար ելնեն թուրքերին ընդառաջ, իսկ հետևակայիներն էլ թող ողջափառ լինեն և արագորեն ծամբար զարկեն»: Այդ ժամանակ թուրքերն արդեն ամեն կողմից շրջապատել էին մեզ՝ ճոճելով սրերը, նետելով նիզակները և զարմանալի կերպով հարվածելով աղետներից տարբեր կողմեր, իսկ մենք, թեև ի վիճակի չէինք նրանց դիմադրել, դեմ ելնելով այդ բանակի հակառակորդներին, այնուհանդերձ միասնաբար նրանց դեմ ելանք: Այդ օրը կանայք մեզ շատ օգնեցին, բանգի նրանք ջուր էին հասցնում մեր ռազմիկներին և ոգևորում նրանց, որոնք պայքարում էին և պահում պաշտպանությունը: Այդ ժամանակ խնամատուն այդ Բոհեմունդը անմիջապես հրամայեց մյուսներին՝ կոմս Սեն-ժիլին, դուքս Գոգֆրուային և Յուզո Մեծին, ինչպես նաև քրիստոնեական այլ ռազմիկներին տեղյակ պահել այս ամենի մասին, որ սրանք հնարավորինս շուտ մարտի դաշտ գան: Եվ ահա դուքս Գոգֆրուան՝ հզոր և բազարի, ինչպես նաև Յուզո Մեծը իրենց զորքերով բոլորից շուտ տեղ հասան, իսկ նրանց էլ իր զորքով հետևում էր եպիսկոպոս Պյուլին, ընդ որում սրանց կողքին էր կոմս Սեն-ժիլը ևս մեծ մի զնդով: Մերոնք զարնաում էին, թե որտեղից են հայտնվում այդքան մեծ բանակի թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ և այլք, որոնց թվաքանակը անհնարին է, բանգի բոլոր լեռները, սարերը, հովիտներն ու դաշտավայրերը ներսից և դրսից լիովին պատված էին այդ մերժվածների կողմից: Մենք զաղտնի խոսակցություն սկսեցինք և, փառաբանելով Աստծուն, ասացինք. «Եկեք ամեն կերպ միավաճ մնանք Երիստոսի հավատքի և Սուրբ խաչի հաղթանակի հարցում, բանգի Աստված, եթե այդ նրան հաճո լինի, այսօր իսկ կփառավորվի»: Եվ ահա մերոնք անմիջապես շարվեցին մարտական կարգով: Չափ թևուճ իմաստուն այդ Բոհեմունդն էր, Ռոբերտ Նորմանդացին և ողջամիտ Տանկրեդը Ռոբերտ Ամասուն և Ռիչարդ Պրինչիպալտոյի (**Երեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.Ֆ.**) հետ: Եպիսկոպոս Պյուլին ելավ հարևան բլրակը և անմիջապես բոլոր կողմերից շրջապատվեց թուրքերի կողմից: Նույն կերպ ձախ թևում փայլում էր նաև բազարի ռազմիկ Ռայմունդ Սեն-ժիլը: Աջ թևում դուքս Գոգֆրուան էր՝ կրակոտ այդ ռազմիկը, Ֆլանդրիայի կոմսը և Յուզո Մեծը շատ այոց հետ, որոնց անունները չգիտես: Անմիջապես էլ, ինչն մեր ռազմիկները եկան, թուրքերը, արաբները, սարակինոսները և աղուլանները, ինչպես նաև բարբարոսական բոլոր ազգերը արագորեն լեռներով ու հարթավայրերով դիմեցին փախուստի՝ ընտրելով ամենակարճ ճանապարհները: Թուրքերը, պարսիկները, պակիկները, սարակինոսները, աղուլանները և մնացած հեթանոսները կազմում էին 360.000 հոգի, չհաշված արաբներին, որոնք թվաքանակը ոչ-ոք չգիտի, թերևս բացառությամբ միայն Աստծո: Եվ այսպես սրանք սրընթաց վազեցին դեպի իրենց վրանները, սակայն երկար մնալ այնտեղ չէին կարող և կրկին դիմեցին փախուստի, իսկ մենք, կոտորելով նրանց, ողջ օրը հետապնդեցինք: Մենք մեծ ավար ձեռք գցեցինք՝ ոսկի, արծաթ, ձիեր, ուղտեր, ոչխարներ, ցլեր, ինչպես նաև շատ այլ բաներ, որոնց ծանոթ չէինք: Ամեն նաև, որ, եթե այդ ճակատամարտում Աստված մեզ հետ չլինել ու չուղարկեր այն մյուս զորքը, ապա մերոնցից և ոչ մեկը չէր վերադառնա, բանգի այդ մարտը տևեց 3 ժամ: Այնուհանդերձ ամենագոր Աստված՝ բարեհաճ ու ողորմած, թույլ չտվեց իր ռազմիկներին կորել և կործանվելով ընկնել թշնամիների ձեռքը, այլ մերոնց արագորեն օգնություն ուղարկեց: Այդ կռվով ընկան մեր երկու փառահեղ ռազմիկները՝ Գոգֆրուան Ասպրեմստը, ինչպես նաև մարկիզի որդի և Տանկրեդի եղբայր Գիյոմը: Չոհեցին նաև այլ ռազմիկներ և հետևակայիներ, որոնց անունները չգիտես: Այդ ո՛վ կարող է այնքան իմաստուն կամ գիտակ լինել, որ նկարագրի թուրքերի ողջամտությունը, խիզախությունն ու բաշտությունը, թուրքերի, որոնք մտադիր էին ֆրանկների ժողովրդին ահաբեկել իրենց նետերի հարվածներով, ինչպես այդ արել էին արաբների, սարակինոսների, հայերի, ասորիների և հույների հետ, սակայն, եթե Աստծուն հաճո էր, նրանց ուժը երբեք մերոնցին չի հասնի: Իրոք ճիշտ են ասում, նրանք կարծես ֆրանկների ցեղից լինեին, բանգի ֆրանկներից գատ ոչ-ոք ի ծնե ռազմիկ չէ, միայն ֆրանկներն ու նրանք են, որ այդպիսին են...: Եվ այսպես Աստծո աջակցությամբ նրանք պարտվեցին, իսկ դա եղավ հուլիսի առաջին օրը» (Պետրոս Տուրբեթո «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 3):

«4/ Յուլիսի 29-ին մենք ստացանք կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.**) համաձայնությունը՝ առաջ շարժվել ու խորանալ Ռոմանիա երկրում: Եվ այսպես, ելնելով Նիկիայից, մենք երկու օր առաջացանք, իսկ հետո էլ իմացանք, որ թուրքերը մեզ դարան են դրել՝ պատրաստվելով հարվածել քրիստոնյաներին այն հարթավայրում, որը մենք պետք է անցնեինք: Այս լուրը մի պահ վախեցեց մեզ, սակայն, բանի որ երեկոյան կողմ վերադառնալ մեր ռազմիկները, որոնք տեսել էին թշնամիների մեծ բանակություն, և հայտնեցին իմաստուն տեղի մասին, մենք վրաններ զարկեցինք ու տեղավորվեցինք հանգստի՝ դնելով անհրաժեշտ բանակի պահակայիններ...: 5/ Յաջորդ օրը՝ հուլիսի առաջին օրը, երբ արեգակը ծագեց, մենք վերցրինք գեները և շեփորի առաջին իսկ ինչուսով, բաժանված ջոկատների ու մասերի, մեր հրամանատարների հրամանի տակ առաջ շարժվեցինք՝ դրոշները ծածկանելով գնալով ուղիղի թշնամու վրա: Եվ ահա օրվա երկրորդ կեսին մեր հետախույզները սկսեցին վերադառնալ և հայտնել, որ թուրքերի առաջապահը մոտենում է: Այդ ժամանակ մենք, մեր գույքը թողնելով այն վայրում, որտեղ խոտերի ու մացառների մեջ նախորդ օրը ծամբար էինք զարկել, պատրաստվեցինք մարտի: Ի վերջո, հայտնվեցին թուրքերը, որոնց գլխավորում էր Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**)՝ սա այն իշխանն էր, որը մինչ մեր կողմից գրավվելը տիրում էր Նիկիա բաղաբեք, ինչպես նաև Ռոմանիայի այլ շրջանների: Յարկ է լքել, որ այս Սուլեյմանն իր շուրջը հավաքել էր ոչ միայն սեփական ուժերը, այլև փայլում էր նաև հարևան շրջանների իր ցեղակիցների աջակցությունը և նրա հետ էին այնպիսի իշխաններ, ինչպիսիք էին Ամիրադը, Միրհադը, Օմարը, Ամիրանին, Լաչինը, Զարադադը, Բալդուինը և այլն: Ահա ուրեմն, բոլոր այս մարդիկ, որ իրար գլուխ էին եկել, կազմել էին 360.000 հոգանոց մի բանակ, ընդ որում բոլորն էլ նժույգների վրա էին և աղեղներ ունեին, ինչպես իրենց սովորությունն էր: Այդ ժամանակ մենք էլ մեջտեղ հանեցինք մեր հետևազորին ու հեծելազորը, սակայն Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), կոմս Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) և Յուզո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.**) երկու օր է, որ մեզ հետ չէին, բանգի մինչ այդ մենք մեր բանակը բաժանել էինք երկու մասի և նրանք, որ առանձնացված մասի մեջ էին, կորցրել էին ճանապարհը ու հետ էին մնացել: Յենց այդ հանգամանքն էր, որ թույլ չտվեց նրանց ժամանակին մարտի մեջ մտնել և դա բերեց մեր մարդկանց մեծ բանակի մահվան, թեև ծանր եղավ նաև թուրքերի համար, որոնք ևս մեծաքանակ սպանվածներ տվեցին: Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, թվարկած առաջնորդների մոտ անմիջապես սուրհանդակներ ուղարկվեցին, սակայն, մինչ դրանք կմեկնեին, իսկ այն առաջնորդներն էլ կգային, թուրքերը, ինչպես նաև մեր հետևազորը, կատարի աղաղակներով մեզ վրա եկան՝ այդ ընթացքում թափելով նետերի իսկական մի հեղեղ: Յարկ է լքել, որ թուրքերը կռվում էին զարմանալի մի ձևով, որն այդ ժամանակ մեզ լավ հայտնի չէր, խոսքը աղեղնամարտի այդ մարտավարության մասին է: Եվ այսպես, հարվածելով մեզ ասած ձևով, թուրքերն ի վերջո առաջ եկան այն աստիճան, որ նրանց խոշոր ջոկատները ընկան մեր վրանների, գունակի ու ծամբարի վրա՝ թալանելով դրանք ու կոտորելով ժողովրդին: Վիճակն իրոք արդեն օրհասական էր դառնում, սակայն հենց այդ պահին, փառք Աստծո, նրան Յուզո Մեծը, կոմս Ռայմունդն ու դուքս Գոտֆրիդը, ընդ որում թուրքերը, որոնք ներխուժել էին մեր շարքերը, ջարդում էին և տանում ամեն ինչ, կարծես արդեն վստահ, որ իրենց դիմադրող չկա ու լիովին տարվելով էին թալանով: Այս հանգամանքն էր, որ ինչ-որ տեղ քրիստոնյաների օգտին եղավ, բանգի իրոք մենք, իրար գլուխ հավաքված ինչպես գամիռ շների կողմից բռնող ոչխարների մի հոտ, մեզ լրիվ կորցրել էինք, դա կարծես մի պատիժ էր մեր մեղքերի համար, բանգի հեշտաիրությունը, ինչպես նաև ազատությունը և այլ մեղքեր մինչ այդ տիրել էին մեզ: Երկիսկեց ցնցվում էր մեր մարդկանց, կանանց ու երեխաների աղաղակներից՝ զուրկվելով այդ հեթանոսների ձայներից, իսկ մենք, լիովին հույսները կորսած, որ կիրկվեինք, միայն աղոթում էինք Աստծուն, որ մեզ ազատում տա...: Մեր առաջնորդները, սակայն՝ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), Ստեփան Շարտրացին (**Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), ամենայն ջանք ու ռեսուրս էին դնում, որպեսզի հետ մղեն թշնամիներին, դե իսկ մենք էլ պաշտպանվում էինք ինչպես կարողանում էինք: Բարեբախտաբար, ինչպես ասացի, այդ ժամանակ փայլվիլուն գեներ ու գրառիվ հայտնվեցին մեր այն մյուս առաջնորդները, որոնց մասին հիշատակել եմ, ու նրանք փրկեցին մեզ և ամրապնդեցին մեր սրտերը՝ բաջություն ներշնչելով մեր արդեն թուլացած հոգիներին: Եվ այսպես, տեսնելով, որ մեզ օգնության են եկել, մենք ի սրտե շնորհակալություն հայտնեցինք Աստծուն դրա համար, որից

հետո ինքներս էլ գնացին թշնամիների վրա: Ահա, ինչքան մարդիկ իզուր տեղը կործանվեցին այդ օրը միայն այն բանի համար, որ մերոնք մի քիչ դանդաղել էին: Ինչպես ասացի, թուրքերը մեզ այդ վիճակում էին պահել օրվա առաջին ժամից մինչև վեցերորդ ժամը, սակայն այժմ, երբ մենք համալրում ստացանք, այդ անհավատները անակնկալ հարվածի տակ ընկան ու կարծես հզոր մի ձեռքի հարվածով սրբվեցին: Եվ ահա մենք, աղաղակելով ընկնելով թուրքերի հետևից, հետապնդեցինք նրանց լեռներով ու դաշտերով, իսկ մեր առաջապահն էլ ներխուժեց նրանց ճամբար: Դեց այդ ժամանակ էր, որ մենք տեր դարձանք նրանց իրերին, վրաններին ու կենդանիներին, որոնց թվում ուղտեր կային, բայց այնուհանդերձ հետապնդում էլ չդադարեցինք, մինչև չիջավ գիշերը: Մենք անչափ հոգնած էինք մարտից ու սովից, նույն վիճակում էին նաև մեր Նժույզները, բայց ով աստվածային հրաշք, թշնամին չդադարեց փախչել ոչ այդ ու ոչ էլ հաջորդ օրը, թեև միայն Աստված էր նրան հետապնդում: Եվ ահա մենք, հարթած այդ հաղթանակից ու շնորհակալություն հայտնելով Բաժրյալին իր բարության համար, վերադարձանք մեր տեղերը՝ ի սրտե շնորհակալ լինելով Տեր Աստծուց, որ նա, այսպես մարդ հանելով Արևմուտքից և ուղղելով Արևելք, չլքեց իր հոտին ու այդ վճռական պահին ամեն կերպ աջակցեց նրան» (Ֆուլխեր Շարտրաքի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 4, 5):

«Նիկիայի թուրքերը, որոնք մինչ այդ տեսել էին անկանոն կերպով առաջացող մեր մարդկանց, խոսքը Պետրոս Առաքյալականի այն արշավանքի մասին է, որ նա ոչ ռազմական մարդկանց հետ իրականացրել էր մեզնից առաջ, քաջություն ու համարձակություն էին ձեռք բերել՝ ուղի հանելով իրենց բոլոր ուժերը և ինքնավստահ կերպով ելնելով ֆրանկների դեմ, որոնց հույս ունեին հեշտությամբ հաղթել պատերազմում: Եվ ահա, երբ ուխտավորները ելան Նիկիայից ու երկրորդ օրը սկսեցին խորանքի Ռոմանիայի կայսրության տարածքում, Բոհեմունդն (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացի - Մ.Ֆ.**) ու որոշ իշխաններ, որոնք առջևում էին, կտրվեցին հիմնական ուժերից...: Այդ ժամանակ էր հենց, որ մի ուժեղ ճակատամարտ եղավ: Բանն այն էր, որ, երբ երրորդ օրը ուխտավորները պատրաստվում էին վրաններ դնել, 150.000 թուրքեր մարտով գնացին նրանց վրա: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները այնպես էլ պատրաստ չէին մարտի, իսկ շատերն էլ անգետ էին ու հենց այդպես էլ սպանվեցին: Բոհեմունդը, սակայն, պատվիրելով աջակցել իրեն, անմիջապես էլ սուրհանդակ ուղարկեց հիմնական բանակի մոտ, որտեղ, իմանալով, թե ինչ դժվարին վիճակի մեջ է այս իշխանը, անմիջապես գետն վերցրին, հեծնեցին ձիերը և Նետվեցին օգնության: Եվ ահա արդեն Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) ու նրա հետ եղողները Նետվեցին այս նոր եկողների վրա, սակայն արդյունքում պարտություն կրեցին և դիմեցին գլխապատառ փախուստի: Դարկ է լքել, որ քրիստոնյաների ձեռքն ընկավ թշնամու ճամբարը, որտեղ մերոնք գտան գերիներ այն մարդկանց թվից, որոնք գերվել էին մինչ այդ Բոհեմունդի մոտից և որոնց սկսել էին պարտադրել, որ նրանք հավատարմորեն լինեն» (Ռայմոնդ Լեժիլան «Ֆրանկների պատմությունը», որ գրավեցին Երուսաղեմը):

«Դրանից հետո հունիսի 26-ին մենք դուրս եկանք Նիկիայի մոտի մեր ճամբարից և ճանապարհ ընկանք: Չորս օր անց, սակայն, թուրքերը, բոլոր կողմերից ի մի բերելով իրենց ուժերը, հարձակվեցին մեր բանակի փոքր մասի վրա, երբ գոհվեցին մեր շատ տղամարդկանցից շատերը, իսկ կենդանի անացածներն էլ Նետվեցին իրենց ճամբար: Այդ ժամանակ հռոմեացիների կոմս Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացի - Մ.Ֆ.**) դիմեց Ստեփանին (**Բուլղարի կոմս Ստեփան Շարտրաքի - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն - Մ.Ֆ.**), որոնք իր հետ էին, որպեսզի սրանք ամուր մասն: Եվ այսպես, երբ մերոնք այս կերպ վախի մեջ էին, հանկարծ հայտնվեցին հիմնական բանակի դռնները, ընդ որում Դյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը - Մ.Ֆ.**) և Լոթարինգիայի դուքսը (**Ներթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացի - Մ.Ֆ.**) ընթանում էին առաջապահում, իսկ Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացի - Մ.Ֆ.**) ու պատվարժան եպիսկոպոս Պյուլիսն հետևում էին նրանց: Պարզվեց, որ նրանք, իմանալով մարտի մասին, ժամանակին շարժվել են մեզ օգնության: Թուրքերի ուժերը գնահատվում էին 260.000 ռազմիկի չափով, սակայն մեր ողջ բանակը հարձակվեց նրանց վրա, շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ մատնեց փախուստի» (Աստված Ռիբենմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», Նամակ առաջին):

«Մենք, ինչպես արդեն լսել ես, ջախջախեցինք թուրքերի մի հսկայական բանակություն, որոնց հանդիպեցինք այդ ընթացքում, իսկ դա եղավ հուլիսյան կայենադրեցի «Դրիլեմի հովտում» (Բոհեմունդ, Ռայմոնդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Էստաշ Բուլյոնացի «Նամակ պապին»):

«Նիկիայի գրավումից հետո մեր ողջ բանակը, որը կազմում էր ավելի քան 400.000 ռազմիկ, ճանապարհ ընկավ: Եվ այսպես, չնայած մեր բանակն այնպես մեծաքանակ էր, որի վիճակի էր տիրել ողջ Ռոմանիային, խմելով այնտեղ բոլոր ջրերը և ուտելով այնտեղ աճող ամեն ինչ, բայց Աստված մեզ համար այնպիսի մի առատություն ապահովեց, որ ոչխարը վաճառվում էր մեկ դրամով, իսկ գոմէշն էլ 12 պեննիով կամ դրակին էլ էժան: Բացի այդ, չնայած սարակինոսների իշխանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խյիժ-Արսլանի - Մ.Ֆ.**) ելավ մեր դեմ, սակայն Աստծո կամքով մենք հեշտությամբ հաղթեցինք ու հաղթահարեցինք նրան» (Գոտֆրիդ, Ռայմոնդ և Դամիերերտ «Նամակ պապին»):

«Եվ ահա Նիկիա քաղաքի գրավումից հետո մենք այդ նենգ թուրքերի դեմ մի մեծ ճակատամարտ տվեցինք և հաղթեցինք դրանց» (Ստեփան Շարտրաքի «Նամակ Աղելին»):

«2/ Եվ այսպես մեր մարդիկ, անելով այս ամենը և պատրաստ առաջանալ, կայսեր (**Բուլգանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**) մոտ Կոստանդնուպոլիս սուրհանդակներ ուղարկեցին, որից հետո լքեցին քաղաքը և ճանապարհ ելան: Ուխտավորները, երկու օր առաջանալով միասնական ուժերով, հասան մի կամրից և այնտեղ երկու օր հանգստացան, որի ընթացքում ձիերն ու այլ անասունները լավ կերակրեցին: Դրանից հետո, հաշվի առնելով, որ առաջիկայում իրենց սպասվում էր անցյալի մի տարածություն, ուխտավորներն իրենց ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնք պետք է առաջնային առանձին-առանձին, բանի որ անասունների և ձիերի համար անասնակերը չէր հերիքելու: Այս մասերից մեծի հրամանատարությունն իր վրա վերցրեց Դյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծին - Մ.Ֆ.**), իսկ մյուսը դրվեց Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացի - Մ.Ֆ.**) հրամանի տակ: Առաջին ջոկատում էին նաև եպիսկոպոս Պյուլիսն, կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացի - Մ.Ֆ.**), դուքս Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն - Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացի - Մ.Ֆ.**), իսկ երկրորդում էին Բոհեմունդը, Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացի - Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացի - Մ.Ֆ.**) և մի բանի այլ իշխաններ, որոնց անուններն անհայտ են: Նրանք Ռոմանիայով առաջանում էին առանց որևէ խոչընդոտի և գրեթե անվտանգության մեջ, երբ երրորդ օրվա չորրորդ ժամին Բոհեմունդի դեմ ելան 300.000 թուրքեր, որոնք օղջ լցրին աղաղակներով և իրենց անհասկանալի աղաղակներով: Աման մեծաքանակ թշնամիներ տեսնելուն պես մերոնցից ոմանք վախեցան, չիմանալով ինչ անել՝ դիմադրե՞լ թե՞ դիմել փախուստի, սակայն Բոհեմունդը, որ մի սառնասիրտ այդ էր, ինչպես նաև Նորմանդիայի իշխանը, որն ինքն էլ մի փառավոր ասպետ էր, տեսնելով շատերի կասկածների մեջ ընկնելը, հրամայեցին բոլոր ասպետներին իջնել ձիերից և հողի մեջ խրել վրանների համար նախատեսված ցցերը: Նրանց կողքով մի գետ էր հոսում և ահա նրանք վրանները դրեցին դրա մոտ, ընդ որում ողջամբ Բոհեմունդը արագ ձիու վրա արագագնաց մի սուրհանդակ ուղարկեց, որպեսզի սա տեղյակ պահի ստեղծված իրավիճակի մասին մյուս ջոկատին, որ սա օգնության հասնի: Մինչ վրանափայտերը կիսիվելին, սակայն, 150 թուրքեր, առաջնալով արագընթաց Նժույզների վրա, աղեղները ձեռքերին եկան ուխտավորների վրա և սկսեցին արագ-արագ նետեր արձակել նրանց ուղղությամբ, ընդ որում նետերը ընկան ուխտավորների շարքերում և արդյունքում շատերը սպանվեցին: Դարկ է լքել, որ թուրքերը ուժեղ նետահարում էին նաև փախչելիս, երբ նրանք հետ էին դառնում իրենց ձիերի վրա: Այդ ընթացքում թշնամիների մի մեծ բազմություն պատեց լեռնազագարթները, որից հետո մեր մարդիկ սկսեցին սպանվել ամենայն կատաղությամբ, ընդ որում նետերն ու աղեղները անօգուտ դարձան: Ֆրանկները, սակայն, կոտորելով Նիզակները թշնամիների մարմինների վրա, անցան թերին: Տեսնել էր միայն պետք, թե այդ ժամանակ ինչքան գլուխներ թռցվեցին և ինչպես թշնամիներ շարժվեցին, երբ ֆրանկները շարժվում էին թշնամիների շարքերում ու գործարարում իրենց մահացու թերերը, դա կարծես մի փոթորիկ էր, որ անցավ թուրքերի շարքերի միջով: Այդ ընթացքում, սակայն, մինչ թուրքերի մի մասը այս կերպ ջարդ էր կրում, մյուս մասն ընկավ քրիստոնյաների վրանների վրա, ընդ որում նրանք սպանեցին կանանց ու երեխաների, որոնք անգետ էին և պատրաստ չէին մարտի: Այդ ժամանակ սպանվողների ծայրերը հասան Բոհեմունդի ականջին և նա առաջինը հասկացավ, թե ինչ է պատահել: Դրա համար էլ Բոհեմունդը, մարտի հետագա վարումը թողնելով Նորմանդիայի իշխանին, ինքն արագորեն նետվեց դեպի վրանները, իսկ նրա հետ էլ իր մարդկանցից շատերը: Թուրքերն իրենց հերթին, տեսնելով սրանց, եկան Բոհեմունդի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, տեսնելով այդ քանակի սպանվածներ, որոնք թափված էին այնտեղ, սկսեց սգալ և արդեն դեռևս կենդանի մնացածների փրկության համար: Եվ ահա նա անմիջապես մարտի նետվեց, սակայն ասպետներին պահեց վրանների մոտ, որպեսզի պահեն ու պահպանեն դրանք: Դարկ է լքել, որ, մինչ այս ամենը, մերոնք հոգնած էին, ուժեղ ծարավ էին զգում և ահա արդյունքում շատերը ջուր խմելու համար նետվեցին դեպի մոտակա գետակը ու հենց այնտեղ էլ իրենց մահը գտան: Արդյունքում մերոնք քրկին տեղի տվեցին թուրքերի առաջ, որոնք անմիջապես զարգացրին հաջողությունը, և, թեթ չլինել Նորմանդիայի իշխանը, որն իր Նժույզն ուղղեց թշնամիների դեմ, ամեն ինչ շատ վատ կվերջանար: Նորմանդիայի իշխանը, սակայն, ծածկանելով իր ոսկեգոծ դրոշմը և տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, լացակումած ասաց. «Կարծես թե օրը կործանարար է մեզ համար»: Դետո, սակայն, երբ նա տեսավ, որ Բոհեմունդը դեռևս մարտնչում է թշնամիների շարքերում, վերագտավ իր արիությունը և քաջությունը՝ գերադասելով մահ ընդունել, այլ ոչ թե փախչել: Եվ ահա թուրքերը պատեցին և Բոհեմունդին և Նորմանդիայի իշխանին, ու զոհեցին նրանց փախչելու

ցանկացած հնարավորությունից, ընդ որում թշնամին պատել էր վրանների մոտ տարածվող ողջ ազատ տարածությունը, այնպես որ ոչ-ոք որևէ տեղ հանգիստ չուներ: Այսպիսով, մինչև ասպետները մարտնչում էին, վրաններում գտնվող հոգևորականները սկսեցին աղոթել ու հաղորդություն տալ մարդկանց, ընդ որում կանայք սկսեցին ողբալ՝ շրջապատված այն մարդկանց դիակներով, որոնք հենց նոր սպանվել էին: Եվ այսպես, մինչև մեր մարդիկ գտնվում էին նման ողբալի դրության մեջ, այն արագընթաց սուրհանդակն իրեն գցեց Գոտֆրիդի և Յուզոյի մոտ, որոնք մինչև այդ, 40.000 ասպետների հետ միասին հասնելով մի բլուրի, այնտեղ վրաններ էին զարկում: Սուրհանդակը հայտնեց այս իշխաններին, որ թուրքերը շրջապատել են այն առաջին ջոկատը և, չնայած դիմադրությունը շարունակվում էր, սակայն դրուստակը աղետալի էր, իսկ վրաններում գտնվող կանայք էլ մի իսկական ողբ էին բարձրացրել: Այդ ժամանակ այս մարդկանց արիությունը բորբոքվեց և, ինչպես արծիվներ, որոնք նետվում են մարտի կարծես տոնակատարության, նրանք կարճատև աղոթքից հետո կատաղած ու խոշոր ամբոխով առաջ շարժվեցին: Պետք էր միայն լսել գեներալի այն աղմուկը, կոտորվող նիզակների ձայնը, մահացողների ձայները, ֆրանկների մարտական աղաղակները և ողբն ու կականը, որ տարածվում էր հարթավայրում և հասնում մինչև լեռնագագաթները: Եվ այսպես մերոնք, տեսնելով այդ ամենը, նետվեցին օգնության յուրաքանչյուրին: Վաղ նրանց, որոնք առաջինն ընկան ֆրանկների այս ջոկատի հարվածի տակ, քանզի սրանք անմիջապես էլ զրկվեցին կյանքից, ընդ որում նրանց չփրկեցին ոչ զրահներն ու վահանները, ոչ էլ նետերն ու եղջյուրածն աղեղները: Եվ այսպես մերոնք, հնձելով թշնամիների շարքերը և կոխկոտելով նրանց, առաջացան, մինչդեռ նրանք, որ Բոհեմուհի ջոկատում էին և արդեն հուսահատության եզրին էին, վերջին պահին լսեցին ֆրանկների մարտական աղաղակները և ոգի առան, իսկ դրան հակառակ՝ թուրքերը թուլացան ու նրանց մարտական կորովը կոտորվեց... /3/ Թուրքերը, որ մարտնչում էին մերոնց դեմ, երբ հայացքները բարձրացրին դեպի վեր, տեսան եպիսկոպոս Պյոլիին ու Ռայմունդին, որոնք իրենց ասպետներն ու հետևակայիների հետ գալիս էին իրենց վրա: Այդ ժամանակ նրանք ահ ու դողի մեջ ընկան, քանզի սկսեցին կարծել, թե այդ երկնային տերն է նրանց վրա ռազմիկներ ուղարկել, ռազմիկներ, որոնք հառնել էին լեռների ապամաժներին: Այդ ժամանակ մարտը կոկին թեժացավ, իսկ հազարավոր թուրքեր էլ հետ դարձան, սակայն ի՞նչ կարող էին անել այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք ստիպված էին թիկունք դարձնել և գնալ այն ուղղությամբ, որտեղից եկել էին: Իրոք, միշտ դժվար է լինում փոխել գլխի ու պոչի տեղը, բանզի այդ ընթացքում միշտ էլ փախուստի նման այդ բան է սկսվում: Այդպես եղավ նաև այս անգամ, մանավանդ որ դրան գումարվեց նաև վրանների մոտ գտնվողների ուժեղ դիմադրությունը, որոնք, որպեսզի վրեժ լուծեն իրենց բաժին հասած վրասների ու տառապանքների համար, կրկնապատիկ ուժով դարձան հակառակորդի վրա և հարվածեցին նրան թիկունքից: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները դաժան մահվան գիրկը նետեցին հակառակորդին և գետինը հեղեղելով վերջինիս արյունով, ընդ որում այդ արյան վտակները, հոսելով վերից դեպի վար, սրբեցին ու տարան որոշ դիակներ, իսկ գետինն էլ այն աստիճան խիտ էր ծածկված դրանցով, որ ձերեն ուղղակի չէին կարողանում արշավել առանց դրանց վրա ընկնելու: Իրոք, մարտն ընթանում էր սկսած օրվա երրորդ ժամից մինչև գիշերվա սկիզբը, ընդ որում այնտեղ զարնակալիորեն շատ մարդիկ էին հավաքված, բանզի այդտեղ էին պարսիկներ, պավլիկյաններ, մարեր, ասորիքցիներ, խալդեացիներ, սարակիսներ, աղուարներ, արաբներ և թուրքեր: Սրանք բոլորն այնքան շատ էին, որ ծածկել էին ողջ երկիրը մորեխների անթիվ մի պարսի նման: Փիշերը ընդհատեց մարտը, ընդ որում այդ հանգամանքը մեծ օգուտ տվեց հակառակորդին, բանի որ, եթե այդպես չլիներ, ապա նրանցից շատ քչերը կփրկվեին: Այդ մեծ հաղթանակը ամբողջովին եղավ Աստծո շնորհիվ, որը փրկեց իր ժողովրդին: Եվ ահա արդեն գիշերային խավարում մարդիկ վերադարձան իրենց վրանները՝ լիաբերան շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն այդ հաջողության համար...: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, քրիստոնյաները ելան, կրկին մարտի դաշտ գնացին ու սկսեցին հավաքել դիակները, ընդ որում նրանք հաշվի էին առնում խաչերը և, գտնելով հավատակիցներին, նրանց ըստ կարգի հողին էին հանձնում՝ հոգևորականների ու բանականների մասնակցությամբ: Այդ ժամանակ կարելի էր լսել մարդերի ողբն ու կականը իրենց երեխաների համար և բարեկամների լացը բարեկամների կորստյան առթիվ: Ավարտելով այս գործը՝ քրիստոնյաները ձեռնամուխ եղան թշնամիների դիակներին, որոնք խուզարկելով ձեռք բերեցին մեծ քանակի հագուստներ, ոսկի, արծաթեղեն, ինչպես նաև շատ նժուգներ, ջրիկներ, էշեր և ուղտեր: Մարդկանց ձեռքն այնքան հարստություն ընկավ, որ աղբալները հարստացան, մերկերը հագան մետաքս, հետևակայիները և նետածիգները, որ առաջ անգն էին, այժմ լիակատար զինվեցին ու լիքը կապարձներ ունեցան: Նրանք վիրավորներին հանձնեցին բժշկների ձեռքը, իսկ հաջորդ օրը պատրաստվեցին առաջ շարժվել (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 2, 3):

«/20/ Եվ ահա քրիստոնյաները ծանապարհ ելան, որպեսզի կտրեն ու անցնեն անապատ վայրերը և, որպես Երիստոսի ծառաներ, պայքարի մեջ մտնեն Մուհամեդի ծառաների դեմ, որոնք մինչև այդ արդեն որոշակիորեն տրորվել էին Տանկերի (Տիբեթի իշխանության ասպագ իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեբենտացու - Մ.Ֆ.) կողմից: Եվ այսպես, առաջանալով օր ու գիշեր, ուխտավորները հասան մի վայրի, որտեղի երկու ծանապարհ կար: Այս պայմաններում քրիստոնյաների բանակն ինքն էլ բաժանվեց, ինչպես ծանապարհներն էին: Հետո շատերն էին համարում, որ դա սխալ մի որոշում էր, սակայն պետք է ասել, որ այդ կերպ հնարավոր կլիներ ավելի հեշտ լուծել պարենամթերքի հարցը, դե իսկ բանակն էլ, որ առաջանում էր մեկ գծով, չափից ավելի չէր ձգվի: Սրան պետք է ավելացնել նաև այն հանգամանքը, որ, ըստ ոման, Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանտացին - Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տեբենի իշխան, Անտիոքի դքսության ասպագ դուքս Բոհեմունդ Տեբենտացին - Մ.Ֆ.) ու Տանկերը, որոնք կարծես մեկ հարթության վրա էին, ուզում էին իրենք իրենցով խելքներին գոռ տալ և փառաբանել սեփական հայրենիքը: Միաժամանակ կար նաև այլ կարծիք, բանզի, ըստ մեկ այլ խմբի, որոնք ուզում էին ազատել այս մարդկանց բնադատությունից, այդ բաժանումը եղել է ոչ թե կամավոր, այլ հարկադրական ու պատահական, երբ այն նախապես չէր համաձայնեցվել և նրանք, որոնք առանձնացել էին, դժգոհ էին մնացել այդ ամենից: Այս կարծիքն ավելի հիմնավոր էր, բանի որ առաջնորդները իրոք չէին ուզում իրենց հետ վերցնել ավելի հասարակ մարդկանց, որոնք հետևում էին իրենց գործին, բանի որ սրանք, անվերջ գոռչանալով, աստիճանաբար հետ էին մնում: /21/ Այսպես թե այնպես, սակայն Նորմանների հետախույզը լուր հասցրեց, թե պատերազմ է սպասվում, ընդ որում Տանկերը, որը, յի եռանդով, գտնվում էր գլխաստում և նա առաջինն էր, որ տեսավ թշնամիներին ու շփման մեջ մտավ նրանց հետ: Այս պայմաններում քրիստոնյաներն իրենց ուժերը տեղակայեցին երկու թշնամական բանակները բաժանող գետի ափին՝ չկարողանալով անցնել այն: Այդ ժամանակ արդեն երեկոն իջավ, սակայն լատինական գործակալները դեռևս շարունակում էին մոտենալ ու տեղաբաշխվել այնտեղ: Փիշերվա առաջին մասը ծախսվեց հանգստի վրա, իսկ մնացած հատվածն էլ, սկսած օրվա առաջին ժամից, հավատացյալները ծախսեցին նախապատրաստական աշխատանքների վրա, որպեսզի ինչքան հնարավոր է լավ ամրացնեն գետի իրենց ափը ու կարողանան դիմադրել հակառակորդին: Եվ ահա ի վերջո աղաղակ տարածվեց, թե թշնամին առաջանում է: Այս աղաղակը շարունակաբար կրկնվեց և մարդկանց սրտերը լցրեց բաղնջաբան: Այդ ժամանակ նրանք, որ այդ պահին անգն էին, գնվեցին, իսկ որոնք արդեն գնված էին՝ ելան մարտի: Երիստոնյաների բանակը մարտի մեջ մտցրեց նետածիգներին, ընդ որում մարդիկ երբեմն նաև նիզակներ էին նետում կամ հարվածում թրերով, թեև արդյունքում նրանք, որ առաջին գծում էին, ի վերջո հետ բաշվեցին և սկսեցին նահանջել կենտրոնի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Նորմաններն առաջացան այդ ուղղությամբ և, կարգի գցելով փախստականներին, նրանց շարքերը համալրեցին նոր ուժերով ու նոր եռանդով վերսկսեցին մարտը՝ նրանց հետ միասին, որոնք զորաբերել էին փախուստը: Այս ընթացքում Նորմանիայի կոմսն ու Բոհեմունդը կազմեցին երկու առանձին ջոկատներ և, անեն մեկը գլխավորելով այս ջոկատներից մեկը, ուրախ սրտով գնացին մարտի: Այս կերպ թուրքերը գալիս էին քրիստոնյաների վրա, սրանք էլ իրենց հերթին հարվածում էին թուրքերին և երկու կողմից էլ մարտն ընթանում էր մեծ ուժով: Այս պայմաններում աղեղն անօգուտ էր, նիզակից քիչ օգուտ կար և միայն թրերն էին, որ գործում էր ինչպես պետքն էր: Թուրքերը, որ իրոք անթիվ էին, համառորեն պաշտպանվում էին, երբ մերոնք փշրում էին նրանց վահանները, զրահներն ու սաղավարտները: Այդ ժամանակ երկու կողմից էլ շատ արյուն թափվեց, սակայն ավելի շատ՝ այնուհանդերձ բարբարոսների կողմից: Իրոք, թշնամիները մեծ ջարդ էին կրում, սակայն նրանք նման էին հիդրաների, երբ կտրված մասի փոխարեն ելնում է մեկ այլ մաս և այսպես շարունակվում է անվերջ հաճախականությամբ: /22/ Հավատացյալների ջոկատները ճգնում էին ամենայն եռանդով, սակայն, չնայած դրան ու թշնամիների մեծ կորուստներին, նրանք աստիճանաբար սկսում էին թուլանալ ու տեղի տալ, այնպես որ ի վերջո թիկունք դարձրեցին և, ինչպես մինչև այդ երբեք չէր եղել ու չէր տեսնվել, դիմեցին փախուստի: Ով ողբալի տեսարան, ով ողբալի փախուստ ու մարտից հրաժարում, ով հարվածներն ու կոտորած: Եվ ահա արդեն նաև ասպետներն էլ հետևակայիների հետևից արդեն փախուստի, իսկ նրանց հետևում նիզակների մի իսկական անտառ էր, որը մահ էր սփռում նրանց շարքերում: Դա այնպիսի մի խոճալից տեսարան էր, որ ազդում էր նույնիսկ հակառակորդի վրա, բանզի փախստականները թիկունքից խոցվում էին սարսափելի նետերով, նիզակները նրանց սրտերն էին խրվում և արդյունքում քրիստոնյաները գոհ էին դառնում թշնամին լրիվ անպատրաստ վիճակում: Այսպիսով՝ նրանք, որոնք այդ փախուստի ընթացքում չխոցվեցին, խթանելով ձիերին դիմեցին գլխատառու փախուստի և, որպես վերջին հնարավորություն, պատսպարվեցին ճամբարում: Այդ ժամանակ Վիլյամի (Անգլիական թագավորության արքա Վիլիելմ I Ավաճողի - Մ.Ֆ.) որդին՝ արքայական արյուն տեր այդ անձը, ի վերջո հիշելով, թե ով է ինքը և ինչ կերպ պետք է մարտնչի, խելքը գլուխը հավաքեց ու բարձրածայն կոչ հոցե նորմանացիներին: Դրանից հետո նրան անմիջապես արձագանքեց Բոհեմունդը՝ նրա ցեղակիցը, որը խոսեց ու փորձեց կարգի գցել յուրաքանչյուրին, ասելով, թե ի՞նչ իմաստ ունի փախչելը, մեկ է, Ապոլիանի հեռու է, Լույսեան հեռու է նաև Օթրանդը, ընդ որում մոտիկ չեն նաև լատինական տիրույթների որևէ ասիմաններ, այնպես որ փախչելը իմաստ չունի, այլ ավելի լավ է կանգ առնել և փառահեղ մարտը տալ, երբ մարտնչողներին բաժին կհասնի կամ արժանապատիվ մահ, կամ էլ մեծ հաղթանակ: Այս ու նման խոսքեր ասելով՝ Բոհեմունդը ոգևորում էր մարդկանց, ավելացնելով, որ աստվածային օրինությունն էր այդ գործի վրա, արդ պետք է ավելի քաջ լինել, ավելի եռանդով գործել և, ուշադրություն չդարձնելով ոչնչի վրա, գնեք ձեռքին

առաջ նետով: Այս ամենի արդյունքում ասպետների խելքը տեղն եկավ ու նրանք, հավաքվելով իրենց իշխանների շուրջը, պատրաստվեցին վարել հետագա մարտը, ինչպես պետքն է: Իրոք, մարդիկ միանգամից սկսեցին իրենց գզալ ինչպես աշուձներ, ինչպես իր որջից երկարատև հանգստից հետո ելած գիշատիչ գազաններ, որոնք մտնում են առաջ եկած որսորդների շարքերի մեջ և, ուշադրություն չդարձնելով շների հալոցներին ու կաղկանձին, ինչպես նաև նետերի և նիզակների հարվածներին, կատաղորեն գործի են անցնում՝ իրենց զայրույթի մեջ թշնամիների համար վերածվելով մի իսկական մղձավանջի: Անյուծների հենց այդ կատաղությունն էր, որ ստիպում էր որսորդներին զգուշանալ և դառնալով իրենց գործողություններում, ահա հենց այդ վիճակում էին նաև այժմ հավատացյալները, որոնք, զայրացած անհավատների հանդգնությունից, արդեն ոչնչից էին վախենում: Եվ այսպես սա մի պահ էր, երբ կողմերից մեկը վերագտավ իր արիությունը, իսկ մյուս պատվեց ահով: /23/ Դարկ է Նշել, որ հենց այս ժամանակ նաև հիմնական բանակի մոտ մի սուրիանդակ ուղարկվեց, որ տեղյակ պահի այնտեղ գտնվողներին այստեղ կատարվողի մասին, քանզի այստեղ իրոք տեղյակ էին, թե առջևում ինչ է կատարվում, ընդ որում այս սուրիանդակը պետք է ոտքի հաներ բոլորին և բերեր օգնության: Այս ընթացքում թշնամիները գործ իրենցին նաև այլ ուժեր, ընդ որում սրանք ինչ-որ սովորական խնդրարկություն կամ ծառաներ էին, այլ՝ նիզակներով զինված հզոր այրեր, որոնք եկել էին մահ սփռելու: Դա ծանծերի մեծաթվություն ունեցող մի ջոկատ էր, որը, մեծապես գերազանցելով մեր ասպետներին քանակապես, սլացավ այդ փոքրաքանակ մարդկանց վրա, որոնք զրկված էին ամեն մի օգնությունից և արդեն ուժագրկվում էին: Այդ ժամանակ մարդիկ, որոնք կանգնած էին մեր ասպետների թիկունքում և իրենց համարում էին հարաբերական անվտանգության մեջ, ենթարկվեցին թուրքերի անակնկալ ու կատաղի հարձակումների, ընկան նետերի հարվածների տակ, իսկ հետո արդեն սրերի հարվածները ստացան և այդ անակնկալից լիովին իրենց կորցրին՝ առանց որևէ պայթյալի ավար դառնալով թշնամու համար: Ծերերը սպանվեցին, երեխաները հափշտակվեցին, ընդ որում ավելի լավ ճակատագիր չհասավ նաև նրանց, որոնք իրենց տարիքով սրանց միջնամասում էին: Թշնամիները հարձակվում էին ամենայն կատաղությամբ, ընդ որում այն հանգամանքը, որ նրանք գալիս էին երիտասարդ, իսկ հաճախ նաև անմորուս այրերի վրա, ավելի էր մեծացնում այս ավազակների կատաղությունը: Սրան գումարվեց նաև թալանը, քանզի կոտորելու հետ միաժամանակ թշնամիները ձգտում էին բավարարել նաև իրենց ազահության կիրքը և արդյունքում այդպես բոխատնյանների մեջ արդեն շատ դժվար էր գտնել որևէ մեկին, որ հարվածի տակ չէր ընկել, այս կամ այն կերպ չէր տուժվել կամ չէր գերվել, ընդ որում դրանից առաջ հեթանոսների սրերը դեռևս երբեք սրանից ավել էին հարբել լատինացիներն արյունով, ինչպես եղավ այդ ժամանակ: Ի՛նչ ասեմ սրանից ավել, քանզի թշնամին ի վերջո, հոգնած ու վիացած այդ կոտորածից, աստիճանաբար սկսեցին հետ քաշվել, իսկ հաղթածներն էլ հաղթողների կողմից իրենց գույքի հետ տարվում էին հաղթողականների ծամբար: Դա իրոք մի ցավալի տեսարան էր մեր ասպետների համար, սակայն նրանք ոչ մի հնար չունեին դրա դեմն անելու, քանի որ իրենք էլ էին գտնվում հուսահատական դրության մեջ և կործանման եզրին էին: /24/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Տանկրեդը մարտնչում էր ծամբարի մեկ այլ կողմում, որտեղ հակառակորդներին բաժանում էին լեռներ ու բլրակներ և մարտն առավել դժվար տեսք ուներ: Այդ ժամանակ էր հենց, որ Տանկրեդն առաջին իսկ հարվածով փախուստի մատնեց թշնամիներից շատ շատերին ու հեռու բռնեց, սակայն հետագայում Բոհեմունդը արգելեց նրան որևէ կերպ առաջխաղանալ, քանի որ թշնամիների բանակը, որ տարածվել էր ամենուր, կարող էր պատռել Տանկրեդին ու նրանց մարդկանց և իր գրկում խեղդել՝ մահվան գիրկը նետելով նրան փորձ կատարած ամեն մի հանդուգնի: Այսպիսով՝ Բոհեմունդը, լինելով ավելի հեռաժամ, արգելեց երիտասարդներին տաքանալ և անխոհեմ կերպով մարտի նետվել, քանի որ սրանց այդ անխոհեմությունը կարող էր թանկ արժենալ և կործանել ամեն ինչ: /25/ Այս ընթացքում մարկիզի որդի Գիլոմը, անհանգստանալով եղբոր համար, մոռանալով իրեն, մտահան անելով Բոհեմունդի զգուշացումները և ուշադրություն չդարձնելով հակառակորդի ուժերի վրա՝ առաջացավ, որպեսզի այդ հանդուգն հարվածով փրկի եղբորը՝ Տանկրեդին, սակայն ավելի լավ է նա գերծ մարտ այդ քաջարի արարքից, երբ գործեց հանուն եղբոր ու որի համար կյանքով հատուցեց: Ինչպես առաջ ասացի, թշնամու բանակը, հետ շարժվելով բլրակներից, առժամանակ նահանջեց և գերծ մնաց հետագա գործողություններից՝ ահաբեկվելով կրկին ընկնել մերոնց թրերի հարվածների տակ: Միաժամանակ, տեսնելով, որ թշնամին հետ է դառնում, որոշ մարդիկ որոշեցին, որ թշնամին փախչում է, դրա համար էլ այրվող սրտերով առաջ անցան, որպեսզի վերջնականապես խաչատառակեն անհատականներին: Այդ ժամանակ սրանք, թողնելով աղեղներն ու նետերը, սրանց և կատաղած եկան այդ հանդուգն խիզախների վրա: Դա ոչ թե մի ճակատամարտ էր, այլ՝ երկկողմանի պատիժ և մրցակցություն, քանի որ մահվան գիրկն ընկած մարդիկ այդ վիճակում էլ նույնիսկ մտածում էին փրժառության մասին: Այնուհանդերձ շատ փոքր քանակի բոխատնյաններ էին, որ ելել էին մեծ քանակի անհավատների դեմ և այդ ընդհարման ելքը պարզ էր, չնայած պետք է ասել, որ այդ պայմաններում էլ Աստծո ծառաները իրենց սովորական արիության մարտնչեցին՝ ուշադրություն չդարձնելով նույնիսկ այն հանգամանքի վրա, որ իրենց դեմ է ելել կատաղած Սուլեյման արքան ինքը (Իլդրիսայի սուլթանության սուլթան Խիյժ-Ալուսանը – Մ.3.)՝ իր ընտիր գորբերով: Այսպիսով՝ ոմանք կոտորում էին նիզակներով, ոմանք մերկացրել էին թրերը և գործում՝ իրենց պաշտպանելով զրահներով ու փոքր վահաններով: Այս մարդիկ տարբեր կողմեր էին նետվում իրենց շանքերում, նրանք ամոթ խառնում էին ցավի հետ՝ ամեն պահի շուրջը նայելով և փորձելով հասկանալ, թե ինչ է կատարվում: Ծառերը հիմնալի զինված էին և լավ դիրքեր էին գրավել, սակայն չէ՞ որ նրանք փոքրաքանակ էին: Այս քաջերից ոմանք արդեն ընկել էին, սակայն նրանց տեղն անմիջապես զբաղեցնում էին այլք: Եվ այսպես բոխատնյանների այս փոքրիկ խումբը, կատաղորեն կոտորելով ու ջարդելով թշնամիների շարքերը, գործում էր իր մոխրացնող նիզակներով, պաշտպանվում փայլուն վահաններով, կոտորում թրերով և անում հնարավոր ամենայնը: Այնուհանդերձ բոխատնյանների այս փոքրիկ ջոկատն աստիճանաբար հայտնվեց հիմնական ուժերից հեռու, թեև այդ ժամանակ ևս հակառակորդը, մրցելով վերջինիս դեմ մերձամարտում, այդպես էլ չկարողացավ հաջողության հասնել: Այս պայմաններում, ի վերջո հույսը կորցնելով այս կերպ հաղթահարել մեր մարդիկ, անհավատները անցան նետերին ու աղեղներին, որից իրաժարվել էին մինչ այդ, երբ մերձամարտում մեծ կորուստներ էին տվել, մի մեծ միջոթաբանք մերոնց համար, և որոշեցին գործել այլ կերպ: /26/ Եվ այսպես թշնամիները, վերցնելով աղեղները, օդը լցրին նետերի հեղեղով, ընդ որում նրանք գործում էին այն կերպ, որ լիովին գերծ մնան բոխատնյանների թրերի հարվածներից: Այս կապակցությամբ պետք է Նշել, որ ծանր զրահներն ու սաղավարտները, ինչպես նաև մեծ վահանները, որ առաջ ընկալվում էին որպես ծանր և ճնշող բաներ, այժմ շատ արժեքավոր ծառայություն մատուցեցին, քանզի հակառակորդի կողմից թափվող նետերի հեղեղի դեմ հանդիման դրանք իրենց հիմնալի ցույց տվեցին, երբ բոխատնյանների վրա փոթորկաբեր ամպերից սկիզբ առած կարծես մի խելագար մրդիկ էր գալիս: Այդ ժամանակ մերոնք գործում էին յուրայինների և թշնամիների դիակներով պատված, նրանք անվերջ իրենց շուրջն էին նայում, որ որևէ տեղից օգնության հասնեն, սակայն ամենուր միայն թշնամիների էին, ոչ-ոք չկար, որ նրանց օգնության հասներ և այդ պատճառով էլ նրանք խորը հոգոցներ էին արձակում: Արդյունքում արդեն խոցվել էին շատերի ձեռքերը, ոմանք աչքերը, մյուսների ոտքերը, իսկ ոմանք էլ վերքեր էին ստացել գլուխներից: Ով Աստված, ով ցավ, ով վիշտ, քանզի ընկերոջը պաշտպանելու պատճառով վերք էր ստացել նաև մարկիզ Կիլիեյսի որդին, վիրավորվել էին նրա ընկերները և բոլորը մահվան աստիճան տառապում էին վերքերից: Ի՛նչ կզգար Տանկրեդը, երբ ականատես եղավ այս ամենին, այդ դուք պատկերացրե՞ք, քանզի նույնիսկ ստոնասիրտ և երեք շերտ հաստ բրոնզով պատած մարդու սիրտն էլ չի դիմանա այդ տեսարանին ու նման մարդը արցունքի հեղեղներ կթափի իսկական մի կնոջ նման, նա կոռնա և մեծ աղաղակ կբարձրացնի, կպալատի դեմքը, կձանաթներ աչքերը ու իրեն կկորցնե: Իրոք, այդպես էլ կլինե, քանզի զրահապաշտ մարդկանց սրտերից հուսահատության ու ցավի հազարավոր ձայներ էին լցվում, ընդ որում, եթե շատերը ցավից լաց էին լինում, ապա մարկիզի որդին ոչ լաց էր լինում, ոչ էլ բողբոջում, իսկ եթե նրա աչքից էլ արցունք էր գալիս, ապա այդ միայն մեկ այլ այրի մահվան կապակցությամբ: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, իսկ ողջ շրջակա բարձունքներն էլ պատված էին թուրքերի կողմից, հանկարծ փոշու մի ամպ բարձրացավ և ցույց տվեց, որ Զրիստոսի ծառաներին օգնություն է եկել: Այդ ժամանակ հուսահատվածները ոգի առան, արիությունը կորցրածները վերգտան այն և, փառք Աստծո, փրկության մի ուրախ աղաղակ տարածվեց մեր ողջ բանակում, իսկ մեր թշնամիների շարքերում էլ լավեցին ափսոսանքի բացականչություններ, այնտեղ ախ ու վախ բարձրացավ, նրանք սկսեցին դողդողալ՝ լցված ամենայն վախով ու չիմանալով իրենց հետագա անելիքը: /27/ Բոլոր փառահեղ արթայորդիներից ամենափառահեղը՝ Դուլգո Մեծն էր (Վերմունդի և Վալուայի կոնս Դուլգո Մեծը – Մ.3.), որ 300 սաղավարտների գլուխն անցած առաջինը տեղ հասավ: Եվ այսպես այս փառահեղ այրը նետվեց թշնամիների շարքերի մեջ ոչ թե որպես մի մարդ, որն ուզում է մարտնչել, այլ որպես մի մարդ, որն ուղղակի ուզում է հետապնդել մարտից դուրս պրծած փախստականներին: Սրբլիթաց, անվախ և լի բացարձակ վստահությամբ, որ ինքը կհարձակվի, կջարդի, կվիշի, կկոտորի ու ոտնատակ կտա թշնամիներին, նա ընկավ թշնամիների շարքերի մեջ և իսկական հաղթահանողն էր հասավ՝ զայրույթի մեջ կատաղորեն տարածելով վախի ու հուսահատության աղաղակներ, որոնք տարածվեցին Սուլեյման արքայի երկաթապատ մարդկանց շարքերում, չնայած սրանց մեծաթանակությանը, սպառնալիքներին և կատաղությանը, որովհետև իրոք, թշնամիներին իրենց մեծաթանակությամբ պատել էին Գադգարի ողջ ուժովը, ինչպես ցանքի համար նախատեսված ցորենի հատիկներ նրանք ցրված էին ողջ հարթավայրով մեկ ու ամենուր էին, երբ թվում էր, թե այդ հեթանոսների կատաղությունն և սպառնալիքները կկարողանան նվաճել ողջ աշխարհը, քանզի սրանք շատ ուժեղ էին ու ծանր հարվածներ էին հասցնում: Եվ այսպես մի կողմում հենց նոր նկարագրած ուժերն էին, որոնք զինված էին իրենց զենքերով ու հատկապես աղեղներով, իսկ մյուս կողմում էլ իր արիության մեջ հիմնալի կոմսն էր, որն առաջինն էր նաև խիզախությամբ և ոգևորությամբ, ընդ որում նրա հետ մարտի էին եկել նաև իր հարազատ գալլերը՝ բոլորն էլ գործելով նրա հետ միասին: Եվ այսպես վահանները վահաններին եկան, թրերը՝ թրերին, որի արդյունքում թշնամիները ինչպես աչ, այնպես էլ ձախ թևերում կհաշրջանաձև մարտակարգ ընդունեցին ու գործի դրեցին աղեղները: Այդ ժամանակ քաջարի գալլերը, չիմանալով որ կողմը դառնալ և բոլոր կողմից շրջապատված լինելով թշնամիների կողմից, սկսեցին հարվածել հակառակորդի մեկ այս, մեկ այլ ջոկատի: Ինչպես վարագ, որ շրջապատված էր

շերտի մեծ հոսանքով, ցցած սարսափելի ատամները և գործելով կայծակի արագությամբ, քրիստոնյաները դառնում էին հակառակորդի մեկ այս, մեկ այլ ուժի դեմ, մեկ հետ դառնալով, մեկ առաջ ընկնելով, երբ մեծից փոքրը բոլորը գործում էին միատեսակ հերոսությամբ և անսպառ եռանդով՝ հարվածելով թշնամիներին որտեղ էլ, որ նրան հասնում էին ու գետին տապալելով նրանց։ /28/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, սակայն, հակառակորդի մեկ այլ ջոկատ մտավ մարտի մեջ և հարվածեց արդեն հոգնած ու լրիվ արյունաթաթախ քրիստոնյաներին՝ կրկնակի եռանդով ու ավելի մեծ կատաղությամբ։ Այդ ժամանակ թշնամիները սկսեցին հարվածել ու կոտորել մերոնց հետևից, առջևից, աջ և ձախ կողքերից, այնպես որ հոգնած քրիստոնյաները մի պահ իսկ չկարողացան հանգիստ շունչ քաշել։ Այս պայմաններում կոմսը, տեսնելով, որ մարդկային ջանքերն անօգուտ են, բանի որ թշնամիները կազմում էին անթիվ բանակություն և ընկածների փոխարեն հառնում են նորերը, ընդ որում ավելի ու ավելի մեծ բանակությամբ, ինչպես նաև հաշվի առավ սեփական ջոկատի կրած կորուստները, զգաց, որ իր տրամադրության տակ եղած ուժերն արդեն պատվել են վախով։ Չնայած դրան, սակայն, նա շարունակեց հաղթականորեն կոտորել հակառակորդին և փախուստի մատնել վերջինիս՝ լրիվ փոշեթաթախ ու կատաղած, թողնել և նիզակով հեծյալ վիճակում հետապնդելով վերջինիս։ Այդ ժամանակ կոմսին հետևողները, տեսնելով իրենցից առաջ նման կերպ մարտնչող սեփական առաջնորդին, այդ թվում նաև նրանք, որոնք ուզում էին փախչել և խուսափել մահից, խելքի եկան ու շարունակեցին եռանդով գործել թշնամիների դեմ այնպես, ինչպես անում էր իրենց առաջնորդը։ Եվ ահա, թուրքերը կրկին փախուստի մատնվեցին ու հետ մղվեցին, իսկ քրիստոնյաներն էլ շարունակեցին հետապնդել նրանց։ /29/ Այս ընթացքում Ֆլանդրիայի թագաւոր զաւակ Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), գործելով թողնել ու նիզակով, ընկավ թշնամու վրա և, մարտնչելով առաջին շարքերում, մարտում և առաջինը եղավ ու շուրջբոլորը արյան հեղեղներ թափեց, երբ նրան իմաց տվեցին, թե ինչ վիճակում են քրիստոնյաները և ինչ նեղության մեջ են նրանք։ Եվ այսպես նա, առաջ անցնելով ու հարվածելով անհավատ փախստականներին, առաջ անցավ նույնիսկ մինչ այդ թշնամուն հետապնդողներին, ընդ որում նա, հաշվի չառնելով իր վրա թափվող խոցող նետերը, ոչ մի պահ ձեռք չէր քաշում այդ գործից՝ ահեղ ձայնով խլացնելով մարտադաշտը։ Այդ ժամանակ թուրքերի նոր ուժեր ելան և, բանի որ սրանք իրենց բանակությամբ հավասար էին Ֆլանդրիայի կոմսի ջոկատին, սկիզբ առավ մեծ ջարդ ու կոտորած։ Փետին թափված էին թշնամու աղեղներ ու դատարկ կապարճներ, իսկ հողին թափված նետերն էլ նման էին ծովի փրփուրի։ Հակառակորդի փոքր վահանները և թաղիքապատ զրահները խոցվում էին մերոնց թրերի կողմից, ընդ որում սրանք այդպես էլ չժառայեցին թուրքերին ու չփրկեցին նրանց։ Այսպիսով՝ քրիստոնյաների հզոր զենքերը ստիպեցին վերջին շարքերում ընթացող զայլերին հետ դառնալ և կործնել հառնել հակառակորդի առաջ՝ ջարդելով ու կոտորելով, ընդ որում այդ այս անգամ արվեց ավելի մեծ բանակությամբ, բան նախորդ անգամ։ Այդ ժամանակ թուրքերն էլ վերջո հասկացան, որ մեր դեմ ոչինչ անել չեն կարող ու մեզ դիմադրելն շատ դժվար է, համենայն դեպս առանց լուրջ կորուստներ կրելու, դրա համար էլ նրանք գործի դրեցին խթանները և իրենց սրտերն ու ողջ հույսը դրեցին դրանց վրա՝ հարվածելով ձիերին և նետվելով փախչելու։ Հարկ է նշել, սակայն, որ այս ընթացքում ևս նրանք շարունակում էին նետեր արձակել, թեև այս անգամ նրանց նետերը, արձակված վախից դողողաբացող ձեռքերով, այնքան էլ մեծ վնաս չէին հասցնում, բանգի վախը տիրել էր նրանց ուղեքի մինչև գլուխ։ Ով մարդիկ, տեսնել էր պետք, թե Ֆլանդրիայի որդիներն այդ ժամանակ իրենց ինչպես փայլուն դրսևորեցին, երբ Ֆլանդրիայի կոմսը հնազանդեցրեց էր ըմբոստ թշնամիներին ու այնպիսի ուժով հարվածեց նրանց, որ ոմանց ոտնատակ տվեց, ոմանց էլ գետին տապալեց՝ նմանվելով իրենից առաջ փառահեղ գործեր կատարած կոմս Յուզոյին։ Կոտորածն իր վերջը չէր գտնում և ահա թշնամու ռազմիկները ի վերջո մի կերպ կարողացան ապաստան գտնել յուրայինների շարքերում՝ հույսները կտրած ինքնուրույն ազատվել հետապնդողներից։ Հարկ է նշել, սակայն, որ մարտադաշտ այս նոր հասածները ևս որևէ կերպ չէին սպառել իրենց մարտական եռանդը և, ինչպես առաջ, այնպես էլ հիմա, ձգտում էին մարտի՝ չնայած նրան, ինչ արել էին մինչ այդ, ինչը հիմալայի և դժվար մի գործ էր։ Այս գործում քրիստոնյաները հասնում էին Ռոլանդի փառքին, կատաղորեն գործելով մեկ նիզակով, մեկ էլ թողնել։ /30/ Այդ ժամանակ և հիշատակենք նաև դուքս Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.**), որը, առաջնորդվելով Աստուծո կողմից ու իր եռանդով, ուժով և սրտի արիությանը զինելով ճեղատորին իսկ, յուրայիններից առաջ ընկած ընկավ թշնամու շարքերի վրա՝ մեծ ուրախություն պատճառելով մարդկանց։ Այդ ժամանակ մնացածները ևս, տեսնելով դքսին հարձակվելիս, ձեռքերն առան նիզակները ու սկսեցին ձախ կողմից աջակցել դքսին՝ ուժասպառ անելով իրենց նժույզները, ով Լոթարինգիայի փառավոր այրեր, ինչ հիմալայի գործ արեցիք դուքս այդ ժամանակ։ Եվ այսպես դուքսը խրվեց թուրքական գոթի շարքերը և սկսեց հետապնդել թշնամիներին, ընդ որում նա չկիրառեց որևէ մի հնարք, այլ հենց այդպես, միանգամից և ուղիղ հարված հասցրեց, ոչ այնպես, ինչպես թույլերն են անում հզոր այրերի նկատմամբ, այլ միանգամից ու ողջ ուժով՝ առանց կիրառելու որևէ հնարք կամ իրադանականություն, ինչը կիրառում են նման դեպքերում։ /31/ Այդ ժամանակ դուքսը դեմ առավ մի բլրի, որի ներքև տարածված էր մի հարթավայր՝ հետո նորից կտրված սարերով։ Եվ ահա թշնամիները, հույսները դրած իրենց նետերի վրա, նահանջեցին այդ ուղղությամբ, իսկ դուքսն էլ իր հերթին, կատաղած ու զայրացած այդ ամենից և հասկանալով, որ թշնամին ուզում է ամրանալ այդտեղ ու վերսկսել մարտը, ողջ ջանքերը ներդնելով կրկին արագորեն նետվեց դեպի բարձունքները։ Արդյունքում նա մաքրեց դրանք թուրքերից, որոնք, լցվելով հարթավայրը և շարունակելով փախչել, մեծ ջարդի ենթարկվեցին։ Այդ ժամանակ մերոնք ևս, սակայն, շատ մարդիկ կորցրին, բանգի քրիստոնյաները հակառակորդին հետապնդելիս նետերի հարվածներ էին ստանում, իսկ, բանի որ դա սովորաբար լինում էր ողջ թափով սլանալիս, ապա հարվածն ավելի ուժեղ էր լինում և ծանր վերքեր էր պատճառում։ Այսպես թե այնպես, սակայն հաղթանակը մնաց ֆրանկներին, բանգի թշնամին, տեսնելով, որ ոչ ծանր, ոչ էլ թեթև զենքերը ի վիճակի չեն կանգնեցնել քրիստոնյաներին, բարձրացավ հեռվում բարձրացող բլուրների երկրորդ շարքի վրա, որը հառնում էր նրանց թիկունքում՝ միաժամանակ շարունակելով նետեր արձակել և հարվածել նիզակներով։ Իր հերթին դուքսը, դողալով կատաղությունից և հասնելով արդեն բլուրների այս նոր շարքի ստորոտին ու ցանկանալով հանդիպել սրանց, մի պահ կանգ առավ՝ սպասելով, որ թշնամին ներքև կիջնի և կրկին մարտի մեջ կմտնի։ Թուրքերը, մի պահ ուրախանալով այդ հապաղումից, իրոք արդյունքում ներքև իջան և սկսեցին բոլոր ուղղություններով հարվածել աղեղներից, ընդ որում նրանք հույսները դրել էին իրենց նժույզների արագության վրա, որ առիթի դեպքում կրկին արագորեն վեր ելնեն։ Այդ ժամանակ դուքսն մի բանի անգամ, հարվածելով այս ու այն կողմերից, ելավ հետապնդելու թշնամիներին, սակայն ամեն անգամ էլ բլուրները մնում էին վերջիններիս իշխանության տակ և ապաստան հանդիսանում նրանց համար ու դեմ ելնում հաղթական գործին։ Իրոք, կարծես իրավիճակը նմանվում էր ճնճողիկների կողմից բազմի հետապնդմանը, երբ ճնճողիկները բոլոր կողմից պատում էին ծառերի խիտ մացառուտները, սակայն, երբ նրանցից մեկը չափից շատ էր հանկարծ մոտենում, բազմն դուրս էր գալիս այնտեղից, հարվածում և է կրկին վերադառնում իր տեղը կամ այլ վիճակին, երբ մեկը կարծես գողտուկ հարձակվում է մի ամրոցի վրա, իսկ հետո փախչում ու թաքնվում լեռնածոքերում, երբ ոչ մի կերպ չեն կարողանում հասնել նրան ու վրեժ լուծել։ Այս պարագայում մարդու շունչը կտրվում է, աչքերը փայլում են, կուրծքը ուժեղ շնչառությունից վեր ու վար է լինում, բայց ոչինչ անել հնարավոր չի լինում, այլ մնում է միայն նայել այն ապաստանին, որը թաքցնում էր այդ հարձակվողին և նրա տարած ավարին։ Ահա այս կերպ նաև կատաղած էր դուքսը, որն անվերջ մտածում էր, թե ինչպես դուրս մղի հակառակորդին իր ապաստարանից։ /32/ Այդ ժամանակ մյուս կողմից մարտի մեջ մտավ Յուզո Մեծը, որն այդ կողմից կարողացավ վեր ելնել, ընդ որում նա առաջացավ մի տարածքով, որտեղ ոչ մի անապարի չկար, որա համար էլ նրա հայտնվելը թշնամիների համար ավելի բան ևս չպակասեց եղավ։ Իրոք, գառնափափ ոչ մի կերպ չկանգնեցրեց նժույզներին և սրանք այդ անառիկ վայրերում առաջացան ինչպես հարթավայրում։ Եվ այսպես, մինչ թուրքերը մի կերպ խելքները գլուխները հավաքելով դեռ մտածում էին, թե ինչ կերպ հետ մղեն հարվածն այդ կողմից, հապճեպ տեղ հասավ նաև կոմս Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), յուրայինների հետ միասին, որ պատրաստ էր մարտի մեջ մտնել։ Այդ ժամանակ հեծյալներն ու հետևակայինները իրենց առաջնորդների գլխավորությամբ այնպիսի ուժեղ ջարդ իրականացրին, որ ամենուր փռված մնացին դիակներ, այնպես որ թշնամիներից ոչ մեկը կենդանի չմնաց։ Իրոք, Ռայմունդի հայտնվելը վերջնականապես տապալեց հակառակորդին, որի շարքերը խախտվեցին և նա այլևս չկարողացավ որևէ կազմակերպված դիմադրություն ցույց տալ։ Այդ ժամանակ կարծես մի իսկական փոթորիկ սկսվեց և լեռներն ու դաշտերը սկսեցին ցնցվել, իսկ արևն է ծածկվեց վեր ելած փռուց, որի մեջ այնուհանդերձ լավում էր մարտի ահեղ աղմուկը, բանի որ այն չէր դադարում։ Եվ ահա թուրքերը վերջնականապես սարսափի մատնվեցին, բանգի եկան այն մեթի, որ իրենց դեմ է ելել ողջ Եվրոպան՝ իր արթններով ու բոլոր ռազմիկներով։ Այսպիսով՝ նրանք մի պահ կանգ առան, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ռայմունդի ու նրա կողմակիցների թրերը սկսեցին կոտորել ու ջարդել բոլորին, իսկ թուրքական աղեղներն էլ դադարեցին որևէ օգուտ տալ, նրանք, ցատկելով նժույզների վրա և այլևս չհարցնելով ոչ մի ուղի ու ճանապարհ, որպես միակ փրկություն դիմեցին փախուստի։ Այդ ժամանակ նրանցից ոմանք Կիլիկիայի դարպասներով հեռացան Տարսուն կամ Ատրիքի լեռնանցքերով հասան Անտիոք, իսկ հետո՝ Սիրիոն, պարսկական Արտեգիա կամ Հայկաի ամրություններ։ Ի վերջո, թշնամիների անհաշիվ ամբոխը ցրվեց, երբ բոլորի երգերը փաստորեն արդեն երգված էին» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 20-32)։

«/3.5/ Հաջորդ օրը քրիստոնյաները լեռնից իրենց կողմից գրավված քաղաքը և հասան այն կամրջին, որի մոտակայքում մնացին երկու օր։ Երրորդ օրը լուսաբացի առաջին իսկ ցուրերից հետ միասին քրիստոնյաները կրկին ուղեք ելան և գրեթե կուրորեն առաջացան, բանի որ լույսը շատ բիչ էր։ Ահա այս պատճառով էր, որ ուխտավորները երկու ճանապարհներով առաջացան և բաժանվեցին երկու ճանրեր։ Եվ այսպես երկու օր շարունակ նուխտավորների այս առանձին ջոկատները առաջացան իրարից առանձին, ընդ որում առաջին ջոկատի գլխավորներն էին Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), Ռոբերտ Լորմանդացին (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ**

Տերմնաացին – Մ.Ֆ.), որոնք իրենց հետ ունեին սեփական ասպետների մի մեծ շքախումբ, իսկ երկրորդ ջոկատը գլխավորում էին կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.),** դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Նոթարիական դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.),** եպիսկոպոս Պյուլին, Զյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.),** ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.),** որոնք առաջանում էին դժվարանցանելի մի վայրով: Եվ ահա երրորդ օրը թուրքերի անհաշիվ ու սարսափելիորեն ճնշող ամբոխը հանկարծակի նետվեց Բոհեմունդի ու Նրա մարդկանց վրա: Տեսնել էր պետք, թե ինչպես էին թուրքերը փորձում ահաբեկել մեր մոտեցող մարդկանց, ինչպես էին ձգտում վախեցնել հարձակման անակնկալով և առաջիկա պատերազմով՝ իրենց լեզվով ինչ-որ մարտակոչներ աղաղակելով: Այդ անսովոր ուժի հարվածի դեմ մի որևէ դրան անսովոր մարդ գուցե և չփոթվեր, սակայն մեր այդ ակնառու այրը չփոթվեց, այլ, անմիջապես կանգ առավ, վրաններ դրեց և արագորեն ճամբար զարկեց: Դրանից հետո Բոհեմունդը դիմեց իր ասպետներին...: Եվ այսպես, հենց որ Բոհեմունդն ավարտեց խոսքը, թուրքերն անակնկալ ու սրընթաց հարձակման անցան, ընդ որում նրանք, խուսափելով սովորական պայքարի ձևից, երբ այրերը դեմ առ դեմ մերձամարտի են մտնում, սկսեցին տեգեր նետել և նետեր արձակել՝ այդ անելով փախչելիս: Հասկանալով, սակայն, թե ինչ է անում թշնամին և հիշելով, որ իրենք գովերգված մի ուժի տեր են, ֆրանկները իրենց բնորոշ խիզախությամբ այդ կատաղի թշնամիների դեմ հարձակման անցան: Այդ ժամանակ Նորմանդիայի կոմսը, հիշելով ռազմական արիության, իր հոր (**Անգլիական թագավորության արքա Վիլհելմ I Նվաճողի – Մ.Ֆ.)** մարտական սիրազգործությունների և սեփական փառահեղ ծագման մասին, հզոր կերպով ձեռք մեկնեց գեներալ ու հիմնալի օրինակ տվեց մի պահ այն և ահաբեկվող մեր բանակին: Ուժեղանալով Աստծով՝ սկսեցին գործել նաև կանայք, որոնք մշտապես ջուր էին բերում մարտնչող տղամարդկանց և թարմացնում ասպետներին, ընդ որում այդ գործում կանանց խոսքերն ու օրինակը կարծես թե ավելի կարևոր էր, քան հենց իսկ ջուրը: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, սակայն, անհանգստանալով ուժերի ստեղծված անհավասարությունից, մի սուրհանդակ ուղարկեց նրանց մոտ, որոնք գալիս էին առանձին ու իրենցից հետո՝ կոմս Ռայմոնը Սեն-ժիլը, իշխան Գոտֆրիդի, Զյուգո Մեծի, եպիսկոպոս Պյուլիի և նրանց ռազմիկների մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրանց, թե ինչ վիճակում են իրենք և ասի, որ օգնության կարիք կա, քանի որ մարտն անխուսափելի էր, ընդ որում մեծ իրանցից հայտնել, որ, եթե նրանք ուզում են թուրքերին տեսնել, ապա թող շտապեն, քանի որ նրանք այժմ այդտեղ են: Հարկ է նշել, որ այս մարդիկ իրենց հերթին գործեցին ամենայն արագությամբ, ընդ որում և Գոտֆրիդը լիովին արժանի եղավ դքսական իր կոչման ու ռազմիկի կերպարին, և Զյուգո Մեծը, որը արժանի եղավ իր հոր (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Ֆ.)** պատվին ու ռազմական եռանդին՝ գործելով իր այն արիությամբ, որը հատուկ էր միայն արքաներին: Իրոք, ինչպես մի իսկական հովազ, Զյուգոն իր շքախմբի հետ միասին մարտի նետվեց այնպիսի անհամբերությամբ, կարծես սոված մի մարդը, որ ուտելիքի էր ձգտում: Այդ ժամանակ եպիսկոպոս Պյուլին, որպեսզի աջակցի բանակին ոչ միայն փայլուն գեներով, այլ նաև սրբազան խոսքերով ու աղոթքներով, չհասարկեց խոսքով դիմել բանակին: Եվ վերջապես կոմս Սեն-ժիլը, որը տարիքով ավագ էր և փորձառու, իր պարզամտացիների գլուխն անցած ինքն էլ առաջ նետվեց: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ դեմ առ դեմ ելան թշնամու բանակին, նրանք մի պահ իրոք զարմացան, որ աշխարհում այդքան անհաշիվ բանակի մարդիկ կան: Թուրքերը, արաբները ու սարակները իրենց, կարծես սոված մի աչքի էին ընկնում իրենց բանակով ու արիությամբ, այնտեղ էին, սակայն այնտեղ քիչ չէին նաև օժանդակ ուժերն ու մարդիկ ոչ պակաս փառահեղ այլ ժողովուրդներից: Այսպիսով՝ լեռների զագաթներից ու լեռնալանջերից մեկը ականատես եղանք մարդկային այդ մեծաբանակ ամբոխին և տեսանք, որ ողջ հարթավայրը պատված է թշնամիների անհաշիվ բանակությամբ: Այդ ժամանակ մեր ղեկավարները խոսքով դիմեցին յուրաքանչյուրին... որից հետո, կարգի գցելով իրենց մարտական շարքերը, մեծ արիությամբ գնացին հակառակորդի վրա՝ օգնության հասնելով Բոհեմունդին, որը Նորմանդիայի կոմսի՝ այդ փառահեղ ասպետի, ինչպես նաև Տանկերդի և Ռիչարդի (**Եդմունդի կոմսության ապագա իմամական, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Ապերնացին – Մ.Ֆ.)** հետ, որը կոչվում էր «Զաղաթի տեր», մարտնչում էր ձախ թևում: Իր հերթին եպիսկոպոս Պյուլին դեպի հակառակորդը շարժվեց լեռնային հատվածով և թևանցեց թուրքերին, իսկ Ռայմոնը էլ սկսեց առաջանալ ձախ թևով: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Զյուգո Մեծը և այլ հզոր ռազմիկներ գործում էին աջ թևում, որտեղ նրանք այլ հզոր ռազմիկների հետ հիմնալի դիրքեր էին զբաղել...: Եվ ահա արաբները, արաբիկները, պարսիկներն ու թուրքերը, ինչպես էլ կատաղի, բայց ի վերջո դիմեցին փախուստի՝ այդ կատաղի մարդիկ թիկունք դարձրին քրիստոնյաների առաջ: Դա մի իսկական չափախախտում էր, քանզի հակառակորդի բանակը ցրվեց տարբեր ուղղություններով, իսկ արաբներն էլ դիմեցին փախուստի իսկական նապաստակների նման: Փախչող այդ բանակի շարքն իրոք տպավորիչ էր, քանզի մեր թերեք հազիվ էին հերիքում, որ մենք իրականացնեինք այն: Քրիստոնյաների թերեք այդ ու ձախ կոտորում էին թշնամիներին, գլխավոր, ջարդում, մի խոսքով, նրանք հնձում էին ինչպես հնձում և մսագլուց ցորենի արտը: Մի տեղ գլուխ էր թռչում, մեկ այլ տեղ քիթ էր կտրվում, մի տեղ կոկորդ էին կտրում, մեկ այլ տեղ՝ գույգ ականջներ: Հակառակորդի ռազմիկները փորերը թափում էին և սրանք հենց ճանապարհին էլ մահանում էին: Մարդկանց ձեռքերը կոտորելուց թուլացան ու պատվեցին այրումով: Կենդանի մնացած անհավատներից ոչ-ոք արդեն չէր դիմադրում, քանզի նրանք հոգնածությունից գետին էին ընկնում, այնքան, որ կործանարար եղավ նրանց համար այդ հարձակումը: Թշնամիների բանակը, որոնք այդ օրը պարտվեցին, կազմում էր 460.000 հոգի, և դա չհաշված արաբներին, որոնց թիվը անչափ մեծ էր, որ ենթակա լինի որևէ հաշվարկի: Այսպիսով, հուսահատված ու լացակումած, թշնամիները ահաբեկված վազեցին դեպի իրենց վրանները, որտեղ, վերցնելով ինչ հնարավոր էր, շարունակեցին փախուստը: Մեկ ողջ օր քրիստոնյա այրերը մեծ եռանդով հետապնդում էին թշնամիներին, ընդ որում փախչող հակառակորդից նրանց հակապայան ավար վերցրին՝ այդպիսով մեծ արյունից հետո բավարարելով նաև դրամի, թանկարժեք հագուստներին և խոշոր եղջերավոր անասունների նկատմամբ ունեցած իրենց կիրքը, որոնք նրանք լի ու լի խլեցին փախչող թշնամիներից: Օրվա երրորդ ժամից մինչև ժամը ինը շարունակվեց այդ նախճիրը կամ, ավելի ճիշտն ասած, արաբական ջարդը, երբ ճակատամարտը խժտում էր ամեն ինչ: Այդ ժամանակ Ջեֆրի Մոն-Սկաբեիուսը և Տանկերդի եղբայր Վիլյամը՝ այդ երկու փառահեղ առաջնորդները, ինչպես նաև շատ այլք, որոնց անունները պարզելու հնարավորություն չկա, հոգին Աստծուն տվեցին և հենց այնտեղ էլ մահացան: Այս օրինակի վրա մենք պարզորեն կարող ենք տեսնել քրիստոնեական իշխանության ուժը, քանզի ուժերի այդ անհավասարությունը կարող էր մեզ լիակատար կործանման բերել, եթե չլիներ Երիստոսի օգնությունը...: Այս կապակցությամբ հնարավոր է ինչ-որ մեկը հակաճանաչ, թե հակառակորդի ուժերը կազմում էին հիմնականում ընդամենը միայն գյուղացիներ և ամեն կողմից հավաքված հասարակ մարդիկ, սակայն դա ամենևին էլ չի նշանակում, որ ֆրանկները, որ նման մեծագույն մի վտանգի ենթարկվեցին, պակաս ուժով ու եռանդով էին գործում: Իրոք, այս կապակցությամբ պետք է ասել, որ, երբ թուրքերը սկսեցին այդ մարտը, մեր մարդիկ թշնամու կողմից իրականացվող այդ նոր մարտավարության պատճառով գրեթե հուսահատության գրկում էին, քանզի սրանք վարժ էին հեծելամարտի գործում և խուսափում էին մոտակա ձեռնամարտից: Եվ իրոք, մենք մեծ դժվարություններ կեցեցին թշնամիների նետածիգներից լույսնիսկ այն ժամանակ, երբ դրանք, փրկվելով մարտից, հեռանում էին... /8. 11/ Իրոք, Ֆուլխեր անունով բահանան բոլոր նրանց թվաքանակը, որոնք մեկնել էին Երուսաղեմը գրավելու, գնահատում է 6.000.000 կամ 600 բյուր մարդու չափով, սակայն ես զարմացած եմ մտում, քանի որ, թե վերցնենք Ալպերից այս կողմ գտնվող թագավորությունները կամ Նույնիսկ ողջ Արևմուտքի թագավորությունները, ապա հազիվ թե հնարավոր լիներ ոտքի հանել այդ բանակի մարդկանց, ընդ որում Նույն այս բահանան հայտնում է, որ Նիկիայի մոտ թշնամին կորցրել է 100.000 լիովին սպառազինված հեծյալներ: Եվ այսպես, եթե Նույնիսկ այդ 6 միլիոնի մեջ ընդգրկենք բոլոր նրանց, որոնք տեղ չհասան, այլ մահացան ճանապարհին, ցամաքի ու ծովի ամենատարբեր այն շրջաններում, որտեղով քրիստոնյաներն անցնում էին, ապա Նույնիսկ այդ դեպքում էլ դա չի կազմի այդ բանակությամբ մարդիկ» (Գվիբերտ Լոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 5, գիրք 8, գլուխ 11):

«Հաջորդ օրը քրիստոնյաները լեռնից իրենց կողմից գրավված բաղաբը և հասան այն կամրջին, որի մոտակայքում մնացին երկու օր: Երրորդ օրը լուսաբացի առաջին իսկ ցուրթերի հետ միասին քրիստոնյաները կրկին ոտքի ելան և գրեթե կուրորեն առաջացան, քանի որ լույսը շատ քիչ էր: Ահա այս պատճառով էր, որ ուխտավորները երկու ճանապարհներով առաջացան և բաժանվեցին երկու խմբերի: Եվ այսպես երկու օր շարունակ ուխտավորների այս առանձին ջոկատները առաջացան իրարից առանձին, ընդ որում առաջին ջոկատը գլխավորներն էին Բոհեմունդը (**Տերմնաու իշխան, Ամոնիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերմնաուցին – Մ.Ֆ.),** Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.)** և Տանկերդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամոնիոքի դքսության իմամական, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերմնաուցին – Մ.Ֆ.),** որոնք իրենց հետ ունեին սեփական ասպետների մի մեծ շքախումբ, իսկ երկրորդ ջոկատը գլխավորում էին կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.),** դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Նոթարիական դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.),** եպիսկոպոս Պյուլին, Զյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.),** ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.),** որոնք առաջանում էին դժվարանցանելի մի վայրով: Եվ ահա երրորդ օրը թուրքերի անհաշիվ ու սարսափելիորեն ճնշող ամբոխը հանկարծակի նետվեց Բոհեմունդի և Նրա մարդկանց վրա: Տեսնել էր պետք, թե ինչպես էին թուրքերը փորձում ահաբեկել մեր մոտեցող մարդկանց, ինչպես էին ձգտում վախեցնել հարձակման անակնկալով և առաջիկա պատերազմով՝ իրենց լեզվով ինչ-որ մարտակոչներ աղաղակելով: Այդ անսովոր ուժի հարվածի դեմ մի որևէ դրան անսովոր մարդ գուցե և չփոթվեր, սակայն մեր այդ ակնառու այրը չփոթվեց, այլ, անմիջապես կանգ առավ, վրաններ դրեց և արագորեն ճամբար զարկեց: Դրանից հետո Բոհեմունդը դիմեց իր ասպետներին...: Եվ այսպես, հենց որ Բոհեմունդն ավարտեց խոսքը, թուրքերն անակնկալ ու սրընթաց հարձակման անցան, ընդ որում նրանք, խուսափելով սովորական պայքարի ձևից, երբ այրերը դեմ առ դեմ մերձամարտի են մտնում, սկսեցին տեգեր նետել և նետեր արձակել՝ այդ անելով

փախչելիս: Այդ ժամանակ ֆրանկները ողջամիտ համարեցին առժամանակ մի կողմ թողնել հետապնդումն ու հարվածները և, մի ինչ-որ կերպ դիմապահելով, հետ մղել թշնամու հարվածները՝ գործելով միայն թերեքով ու սպասելով դաշնակիցների մոտենալուն: Այս ամենը սկսվեց օրվա իններորդ ժամին, երեքշաբթի օրը: Ուժեղանալով Աստծով՝ սկսեցին գործել նաև կանայք, որոնք մշտապես ջուր էին բերում մարտնչող տղամարդկանց և թարմացնում ասպետներին, ընդ որում այդ գործում կանանց խոսքերն ու օրինակը կարծես թե ավելի կարևոր էր, քան հենց իսկ ջուրը: Այդ ժամանակ Բոհեմուկը, սակայն, անհանգստանալով ուժերի ստեղծված անհավասարությունից, երբ իր ուժերը հազիվ տասներորդ մասն էին կազմում հակառակորդի ուժերի, մի սուրհանդակ ուղարկեց նրանց մոտ, որոնք գալիս էին առանձին ու իրենցից հետ, խոսքը կոմս Ռայմունդի մասին է: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ դեմ առ դեմ ելան թշնամու բանակին, նրանք մի պահ իրոք զարմացան, որ աշխարհում այդքան անհաշիվ բանակի մարդիկ կան: Մարտկիռները, աղուկարներն ու պարսիկները, որոնք այլոց մեջ աչքի էին ընկնում իրենց բանակով ու արիությանը, այնտեղ էին, սակայն այնտեղ թիչ էին նաև օժանդակ ուժերն ու մարդիկ ոչ պակաս փառահեղ այլ ժողովուրդներից: Այնտեղ 360.000 մարդ կար՝ դրան էլ գումարած նաև արաբները, որոնք մոտենում էին: Այսպիսով՝ լեռների գագաթներից ու լեռնալանջերից մեկը ականառես եղանք մարդկային այդ մեծաքանակ ամբողջին և տեսանք, որ ողջ հարթավայրը պատված է թշնամիների անհաշիվ բանակությամբ: Այդ ժամանակ մեր ղեկավարները խոսքով դիմեցին յուրաքանչյուրին..., որից հետո, կարգի գցելով իրենց մարտական շարքերը, մեծ արիությանը գնացին հակառակորդի վրա՝ օգնության հասնելով Բոհեմուկին, որը Նոյմանդիայի կոմսի՝ այդ փառահեղ ասպետի, ինչպես նաև Տանկերտի և Ռիչարդի (**Երեսույթյան կոմսության ապագա ինժեներական, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացի - Մ.Ֆ.**) հետ, որը կոչվում էր «Զաղաթի տեր», մարտնչում էր ծախ թևում: Իր հերթին եպիսկոպոս Պյուլին դեպի հակառակորդը շարժվեց լեռնային հատվածով և թևանցեց թուրքերին, իսկ Սեն-ժիլն էլ սկսեց առաջանալ ծախ թևով: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Յուզո Մեծը և այլ հզոր ռազմիկներ գործում էին աջ թևում, որտեղ նրանք այլ հզոր ռազմիկների հետ հիանալի դիրքեր էին գրավել...: Եվ ահա անհավատները, ինչքան էլ կատաղի, բայց ի վերջո դիմեցին փախուստի՝ այդ կատաղի մարդիկ թիկունք դարձրին քրիստոնյաների առաջ: Դա մի իսկական ջախջախում էր, բանգի հակառակորդի բանակը ցրվեց տարբեր ուղղություններով, իսկ արաբներն էլ դիմեցին փախուստի իսկական նպաստակների նման: Այդ թեժ կոչվում շատերն ընկան: Օրվա երրորդ ժամից մինչև ժամը ինը շարունակվեց այդ նախճիրը կամ, ավելի ճիշտն ասած, արաբական ջարդը, երբ ճակատամարտը խժռում էր ամեն ինչ: Այդ ժամանակ Ջեֆրի Մոն-Սկաբեիուսը և Տանկերտի եղբայր Վիլյամը՝ այդ երկու փառահեղ առաջնորդները, ինչպես նաև շատ այլք, որոնց անունները պարզելու հնարավորություն չկա, հոգի Աստծուն տվեցին և հենց այնտեղ էլ մահացան, խոսքը հասարակ հետևակայինների մասին է: Այս առումով պետք է ասել, որ թուրքերը վախճում էին գործի թերեքով կամ Նիզակներով, այլ մահացու հարվածներ էին հասցնում հակառակորդին տարածության վրա, քանի որ հիանալի աղեղներ ու դրանց նման բաներ ունեին: Միաժամանակ, սակայն, սրանք հեռու էին քրիստոնեական կրոնից ու դա մեծապես արժեզրկում էր նրանց ուժը: Նրանք ի վիճակի էին կռվել առավոտից մինչև երեկո, նրանք խորամանկ, սուր միտք ունեցող և ռազմական մարդիկ էին, բայց, դժբախտաբար՝ հեռու Աստծուց: Ահա հենց սա էլ եղավ նրանց անհաջողության պատճառը՝ հույսից տեղի ունեցած այդ ճակատամարտում: Դենց հավանա առ մտաված էր, որ փրկվեց քրիստոնյաներին իրենց թշնամիներից ու տասվեց սրանց, հենց այդ հանգամանքն էր, որ նրանց մեծ ավարի տեր դարձրեց, այն դեպքում, երբ նրանք կործանման եզրին էին: Այսպիսով՝ հաղթանակը վերջին հաշվով քրիստոնյաների կողմը եղավ, որոնք ի վերջո իրենց արժանի պարգևը ստացան: Քրիստոնյաները փախուստի մատնեցին հակառակորդին, որից հետո գրավեցին վերջինիս ճամբարը, որտեղ հսկայական ավար ձեռք գցեցին: Այնտեղ կային էշեր, ձիեր, շորիկներ, ուղտեր, ամենատարբեր տեսակի ապրանքներ, դրամ, հարստություն: Այսպես քրիստոնյաներն հաղթականորեն իրենց տեղը դարձան և նրանց մեծ ուրախությունն պատճել: Դրանից հետո նրանք տրվեցին ուրախությանը» (Բողոքի Դոկացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«38/ Դաջորդ օրը ողջ ժողովուրդը շարժման մեջ մտավ և, վերցնելով իր հետ ամենայն անհրաժեշտը, շարունակեց իր ուղին Ռոմանիայի կենտրոնով՝ ապագայում որևէ փորձանքից չվախենալով: Ուխտավորները, երկու օր ընթանալով միասնական բանակով և առաջանալով նեղ լեռներով ու անցումներով, հետո որոշեցին իրենց մեծաքանակ զորքը մասերի բաժանել, որպեսզի ավելի մեծ տարածք ունենան ճամբար զարկելու, ինչպես նաև այն բանի համար, որ ուտելիքի պաշարներն և անասնակները ավելի ինքնուրույն գտնվեն: Դրանից հետո, կրկին միավորվելով երկու բարձր լեռների միջատարածքում, նրանք կամրջով անցան մի ինչ-որ գետի վրայով, որից հետո Բոհեմունդն (**Տերնսոյի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնսոյացին - Մ.Ֆ.**) իր ջոկատով երկրորդ անգամ առանձնացավ դուքս Գոտֆրիդից (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացու - Մ.Ֆ.**): Բոհեմունդին ուղեկցում էին ամենահայտնի առաջնորդները, այդ թվում Նոյմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նոյմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նոյմանդացին - Մ.Ֆ.**) ու Բուլայի կոմս Մետինգը (**Բուլայի կոմս Ստեփան Շարոտացին - Մ.Ֆ.**) և ահա նրանք, բոլորը միասին գնալով ծախ, այնպես էին առաջանում, որ մյուսներից չկտրվեին ոչ ավել, քան մեկ մղոն: Ինչ վերաբերվում է դեպին ու նրա ուղեկիցներին, ապա եպիսկոպոս Պյուլին և կոմս Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.**) առաջացան՝ գնալով աջ: Այս առանձնացումից հետո Բոհեմունդը և նրա ողջ բանակը օրվա իններորդ ժամին հասան Դոգորգանի հարթավայր, որն այժմ կոչվում է Օգեյի: Դրանից հետո զորքի առաջնորդները անմիջապես ցրվեցին մարզագետություններով ու վտակներով, որպեսզի ճամբար զարկեն, հանգստանան, հաց ուտեն և վերականգնեն ուժերը...: 39/ Դազիվ էին, սակայն, Բոհեմունդն ու մյուս բաջարի այրերը իջել ձիերից, երբ Սոլիմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլանին - Մ.Ֆ.**), Նիկիայի պատերի տակից իր փախուստից հետո իրեն միացրած Անտիոքից, Տարսուսից, Դալեայից և Ռոմանիայի այլ բաղաձեռնից եկած թուրքերին, որոնք ցրվել էին երկրով մեկ, հսկայական մի բանակով արագորեն նրանց դեմ ելավ: Եվ ահա նա, արագորեն և ոչ մի պահ չհապաղելով, հարձակվեց քրիստոնյաների վրա, իսկ նրա մարդիկ էլ, ցրվելով սրանց ողջ ճամբարով, սկսեցին սպանել իրենց հանդիպող յուրաքանչյուր մեկին, ընդ որում ոմանք ընկան սրերից կամ նետերից, իսկ այլոց էլ դաժան ոստիկ գերի բռնեց: Ժողովուրդը պատված էր վախով և աղաղակ բարձրացրեց, ընդ որում ամուսնացած կանայք և օրիորդները գոհվում էին տղամարդկանց ու երեխաների հետ համահավասար: Ռոբերտ Փարիզեցին, ձգտելով օգնության հասնել այդ դժբախտներին, խոցվեց նետով և անմիջապես մահացավ, սակայն Բոհեմունդն ու մյուս առաջնորդները, շփոթված անակնկալ հարձակումից, այնուհանդերձ ցատկեցին ձիերի վրա և, հապճեպ հազնելով զրահները ու ի մի բերելով բանակի մնացորդները մեկ ամբողջության մեջ, չնայած հարձակման անակնկալին, սկսեցին արիաբար պաշտպանվել՝ դիմադրություն կազմակերպելով հակառակորդի հարձակմանը: Այդ ժամանակ Տանկերտի (**Տերնիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինժեներական, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերնսոյացու - Մ.Ֆ.**) եղբայր Վիլիելմը՝ մի անսովոր գեղեցկության տեր երիտասարդ, որ ի վեր խիզախությամբ և, չնայած նոր էր ոտք դրել ռազմական արահետին, բայց քաջաբար դիմադրում էր ու Նիզակով հաճախակի հարվածներ հասցնում թուրքերին, նետի հարվածից տարվելուց հենց Բոհեմունդի աչքի առաջ: Տանկերտը ևս եռանդով պաշտպանվում էր և նա հազիվ փրկվեց՝ թողնելով իր նշանը, որ կապված էր Նիզակին, ինչպես նաև սպանված եղբոր դիակը: Թուրքերը, առաջնորդվելով Սոլիմանի իշխանի կողմից, առավելության հասան և, նետվելով դեպի ճամբար, սկսեցին իրենց եղջյուրանման աղեղներով ու նետերով խոցել բոլորին՝ կոտորելով հետևակ մարդկանց, ուխտավորներին, կանանց, աղքիկներին, ծերերին և երեխաներին ու չինայելով ոչ-ոքի: Նման դաժանություններից սարսափելի մատնվելով ու ահաբեկվելով սարսափելի մահից՝ երիտասարդ աղջիկները, և Սոլիմանի ամենակրկնակները, շտապեցի հազնել իրենց ամենագեղեցիկ հանդերձները ու հառնել թուրքերի առաջ՝ հույսով, որ սրանք, իրենց տեսնելով այդ կերպ զարդարված և այրված իրենց գեղեցկությունից, կխղճան գերուհիներին...: 40/ Եվ այսպես, մինչև հավատացյալների հոտը նման հուսահատության մեջ էր, Բոհեմունդն ինքը, անակնկալ հարձակման ենթարկված լինելով, թուլացող եռանդով դիմադրում էր, իսկ քրիստոնյաների բանակից 4.000 հոգի էլ ընկել էին հակառակորդների հարվածներից, սուրհանդակը, թամբելով արագընթաց ձին, սլացավ կիրճերի ու ձորերի վրայով և տխուր ու շնչասպառ հասավ դուքս Գոտֆրիդին՝ նրա մոտ հասնելով այն պահին, երբ սա, ելնելով վրանից, գնում էր տեսնելու իր զինակից ընկերներին: Եվ այսպես, տեսնելով հեռվից ուժերի ամենայն լարումով և այլալված ու գունաթափ դեմքով սլացող այդ սուրհանդակին, նա հարցրեց նրան այդ հապճեպության պատճառի մասին, որպեսզի հետազարում տեղեկացնի նաև այլ առաջնորդներին: Այդ ժամանակ, բերելով կարևոր և տխուր մի լուր, սուրհանդակը պատասխանեց. «Մեր իշխանները և Բոհեմունդն ինքը այս պահին հոգնեցնող ճակատամարտի ողջ ծանրությունն են կրում, իսկ նրանց հետևող ժողովուրդը գլխին էլ արդեն մահվան վճիռ է կարգացվել, որը շուտով կթափվի նաև մյուս իշխանների վրա, եթե դուք չշտապեք օգնության: Թուրքերն արդեն մեր ճամբար են ներխուժել՝ ներքև իջնելով Օգեյի, այսինքն՝ Սարսափելի կոչվող հովտից և, հասնելով Դոգորգանի հովտին, այժմ առանց հոգնելու կոտորում են ուխտավորներին: Ռոբերտ Փարիզեցին սպանվել է և նրան գլխատել են, գեղեցիկ երիտասարդ Վիլիելմը ևս՝ Բոհեմունդի բռնող տղան, մահացու խոցվել է ու խղճահարության կարիք ունի, ահա թե ինչու դաշնակիցները օգնություն են խնդրում, մի հապաղեք ու արագացրեք ձեր բալլերը...: 41/ Իմանալով իր եղբայրների նման աղետալի վիճակի և թուրքերի հանդգնության մասին՝ դուքսը հրամայեց բոլոր կողմերը շեփոխներ փչել, կանգնել իր ուղեկիցներին, գեներ վերցնել, պարզել դրոշները և, ոչ մի պահ չհապաղելով, սլանալ ուխտավորներին օգնության: Եվ ահա անմիջապես, կարծես ինչուրեք էին մեկնում, քրիստոնյաները գեներ վերցրին, հազան զրահները, գոտևորվեցին թերթով, դուրս հանեցին ու թամբեցին ձիերը, վերցրին վահանները, որից հետո 60.000 ասպետներ, ուղեկցվելով հետևակայինների ամբողջի կողմից, ելան ճամբարից: Օրն արդեն լիովին փայլում էր և արեգակը հիանալի լուսավորում էր, ընդ որում նրա ճառագայթները փայլում էին ոսկեգույն վահանների և երկաթյա զրահների վրա, իսկ Նիզակների վրա ցցված ու թանկարժեք բարեքով զարդարված դրոշներն էլ փողփողում էին: Բոլորը խթանում էին արագընթաց ձիերին և ոչ-ոք չէր սպասում իր եղբորը կամ ընկերոջը, այլ, ինչքան կարող էր, շտապում էր քրիստոնյաներին օգնության, որպեսզի վրեժխնդրի լինի նրանց համար: Եվ այսպես, տեսնելով իրենց եղբայրներին օգնության շտապող և

ճակատամարտի ծարավից այրվող մեր ռազմիկներին, որոնք դրան գումարած էլ նաև պատված էին երկաթով ու առաջնում էին փողփողացող և փայլուն որոշներով, թուրքերը դիմեցին փախուստի, ընդ որում, ազդված սարսափից ու թողնելով սպանությունները, նրանցից ոմանք փրկվելով ցրվեցին դաշտերով, իսկ այլք էլ ուղղվեցին դեպի միայն իրենց հայտնի արահետները: Սոլիմանը, սակայն, որն առաջնորդում էր մի ուժեղ ջոկատ, նահանգեց լեռան գագաթը և, կանգ առնելով այնտեղ, սկսեց պատրաստվել քրիստոնյաների հետ լոր ընդիարմանը... /42/ Դուքս Գոտֆրիդը, իր տակ ունենալով արագընթաց նւույզ, իր 50 կողմնակիցների հետ առաջիկ տեղ հասավ և, շարելով իր հետքերով եկող ժողովրդին, ոչ մի պահ չհասպաղելով նետով լեռն ի վեր, որպեսզի ձեռնամարտի մեջ մտնի թուրքերի դեմ, իսկ սրանք էլ, անշարժ կանգնած մնալով լեռան գագաթին, պատրաստվեցին դիմադրության: Ի վերջո, ի մի բերելով բոլոր յուրայիններին, Գոտֆրիդը նետվեց թշնամու վրա՝ նրանց վրա ուղղելով նիզակը և յուրայիններին բարձրածայն կոչ անելով անվախ հարձակվել: Այդ ժամանակ թուրքերն ու նրանց առաջնորդ Սոլիմանը, տեսնելով, որ դուքս Գոտֆրիդն ու նրա մարդիկ ճակատամարտի հարցով արիաբար համառում են, թողնեցին սանձերը և արագորեն հեռու փախան այդ լեռան վրայից: Գոտֆրիդը հետապնդեց սրանց 6 մղոն՝ ոմանց խոցելով թրով, այլոց գերի վերցնելով և հարուստ ավար ձեռք գցելով, ինչպես նաև սրանց ձեռքից ազատելով պատանիներին, աղջիկներին ու այն ամենը, ինչ սրանք ձգտում էին տանել իրենց հետ: Այդ ժամանակ Գերհարդ Կերիգացին, որն իր հերթին ևս հիմնադիր ծիծով հետապնդում էր թշնամիներին, տեսավ այդ լեռան գագաթին սեփական ուժերին վստահ կանգ առած մի թուրքի ու արիաբար նետվեց սրա վրա: Թուրքը, սակայն, նետի հարվածով ծակելով նրա վահանը, Գերհարդին խոցեց երկկամի ու թոքի միջնահատվածում և, սպանված գետին տապալելով, տարավ նրա ձին: Իրենց հերթին Դենեգաուի կոմս Բայրուինը՝ իր շապյուլթայան հայտնի մի այր, ինչպես նաև Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) ևս թուրքերին փախուստի մատնեցին և, ցրվելով տարբեր կողմեր, սկսեցին անվերջ ոգևորել յուրայիններին, որպեսզի նրանք առանց հանգստանալու հարվածեն ու ոչ-ոք չդադարի հետապնդել և կոտորել: Բայրուին Բուրգգին (**Երեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին I Բուրգգին – Մ.Ֆ.**), Թովման, որ Փերիա ամրոցից էր, Ռայնուդ Բովեգացին, Վալա Կալմոնտացին, Գոտֆրիդի որդի Գոթհարդը, Գաստա Բեռնանցին և Ռուդոլֆը, բոլորն էլ լույս ենառնող ճգնում էին ու, ինչպես բաջարի ասպետներ, անդադար հետապնդում էին թուրքերին և իրենց հարվածներով ոչնչացնում էին նրանց: Ձիերի կողերը բարձրանում էին արագ շնչառությունից և նրանցից ելնող գոլորշին ամպի նման տարածվում էր շրջակայքում: Թուրքերը ժամանակ առ ժամանակ, հույսները դրած իրենց մեծաքանակության վրա և կենտրոնացնելով ուժերը, բաջարի դիմադրություն էին կազմակերպում ու օդը լցնում կարկտի նման թափվող նետերով, սակայն, հազիվ էին դրանք ցրվում, երբ մերոնք, հավատարիմ իրենց գործին և ձեռքերում սեղմած նիզակներ, վերսկսում էին հակառակորդին խոցելու գործը ու կրկին նրան մահվան գիրկն էին նետում՝ ի վերջո ստիպելով հաղթված և պաշտպանության ամեն մի հնարավորությունից զրկված թուրքերին փախչել լեռների կիրճերի վրայով ու միայն իրենց հայտնի արահետներով... /43/ Դադախանակ տարած քրիստոնյաները տիրեցին այն ամենին, ինչ թուրքերը բերում էին իրենց հետ, բանգի, որպես պարգև այդ գործի, նրանք ձեռք գցեցին հաց, մեծաքանակ գինի, գոմեշներ, ցլեր, ոչխարներ, ուղտեր, էշեր, ջորիներ ու ձիեր, սակայն դրանից զատ նաև՝ թանկարժեք ոսկի, անթիվ բանակի արծաթ ու վրաններ, որոնք պատված էին զարդարանքներով և զարմանալի վարպետության գործ էին: Եվ ահա ցնձալով հաջող ճակատամարտից՝ Բոհեմունդը ու մնացած բոլոր իշխանները, որոնց ես մինչ այս հիշատակել եմ և որոնք գործի հիմքն էին հանդիսանում, մեծագույն համաձայնության մեջ խորհրդի նստեցին ու որոշեցին, որ, սկսած այդ օրվանից, միասնաբար հավաքեն ուսելիքի բոլոր պաշարները և այն մեկ վայրում կուտակեն, ինչն էլ արվեց համաձայն նրանց որոշման: Այդ ճակատամարտի ժամանակ, մինչ թուրքերը փախչում էին, քրիստոնյա մի բանի ասպետներ գոհվեցին նետերից, իսկ թուրքերը, ինչպես պատմում էին, կորցրին 3.000 հոգի: Նման դժամ ճակատամարտից հետո Զրիստոսի ոյուցազուները երեք օր հանգստացան գետի ափին, որպեսզի վերականգնեն իրենց մարմինների ողջած անդամները և սնվեն ավարով, որը առատորեն թողել էին թուրքերը: Այնտեղ գտնվող եպիսկոպոսները, բահանները և վանականները հողին հանձնեցին սպանվածների մարմինները և, երգելով օրհներգեր, նրանց հողիները հանձնեցին մեր Տեր Դիտուս Զրիստոսին: Այդ ընթացքում Սոլիմանը, հաղթված և հազիվ փրկված, անցավ Ռոմանիայի լեռները և, այլևս հույս չունենալով հետ բերել Նիկիան, սկսեց դառնալից ողբալ իր կնոջ, երեխաների ու բոլոր նրանց համար, ում մինչ այդ զաւլերի թորերի հարվածներից իր Նիկիայի դաշտերում, ինչպես նաև նրանց, որոնց վերջում կորցրեց Գորգոնայի հովտում՝ գերվածներին և մարտի ժամանակ ընկածներին» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 38-43):

«Այսպես վերջացավ Նիկիայի պաշարումը, որից հետո քրիստոնյաները հասան մի կամրջի և այնտեղ դրեցին իրենց վրանները: Այստեղ նրանք մնացին երկու օր, իսկ երրորդ օրը ուխտավորները արդեն լուսաբացին ոտքի ելան, որից հետո առաջ ընթացան, իսկ երեկոյան տեղավորվեցին հանգստի: Այսպես նրանք վարվեցին նաև հետագա երկու օրերի օրվա վերջերին...: Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը, հավաքվելով մեծ քանակությամբ, ինչպես ավազը ծովի ափին, ելան Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) դեմ, որը իր հետ եղած քրիստոնյաներով առաջ էր անցել: Թուրքերը, որոնց առաջնորդը Դալիմանոսն էր (**Դալիմանյանների Էմիրության Էմիր Ամսեդ Դազին – Մ.Ֆ.**), նպատակ ունեին ոչնչացնել քրիստոնյաներին և վրեժխնդր լինել Նիկիայի համար՝ միաժամանակ նաև խլելով ուխտավորների ունեցվածքը: Թուրքերի հավաքած բանակում թուրքերից բացի կայն նաև սարակինոսներ, պարսիկներ և աղապաններ, իսկ նրանց ընդհանուր թիվը հասնում էր 360.000-ի, ընդ որում սրանց գումարվում էին նաև արաբներ, որոնք ևս իրենց մասնակցությունն էին բերում այս գործին: Եվ այսպես թշնամիները առաջացան և առաջին հարվածը հասցվեց Բոհեմունդին, որի արդյունքում շատերը սրահար եղան ու տապալվեցին, իսկ ինքն էլ, չնայած բաջաբար մարտի մեջ մտավ, սակայն հայտնվեց վտանգավոր դրության մեջ: Այդ ժամանակ, ահա, Բոհեմունդը, հետևելով խելացի խորհուրդների, մարդ ուղարկեց մյուս առաջնորդների մոտ և նրանցից օգնություն խնդրեց: Մյուս առաջնորդներն իրենց ուժերով այնքան էլ հեռու չէին և շտապեցին Բոհեմունդին օգնության: Նրանք, կարգի գցելով վրանների գործով զբաղված հետևակայիններին, մնացած ուժերով առաջ անցան՝ սրանց էլ հանձնարարելով պատրաստ լինելուն պես հետևել իրենց: Այդ ընթացքում թուրքերն ու նրանց կողմնակիցները շարունակում էին կատաղի հարձակումները քրիստոնյաների վրա և նրանց փնտրել ամեն պահ ծանրացնում էին, ընդ որում ոչ մի տեղ մարդիկ փրկություն չէին գտնում հակառակորդից և նրանց արյունը գետի նման հոսում էր: Պետք է Նշել, սակայն, որ սրա հետ միասին էլ ֆորաևներն իրենց անվերջ մաքառում էին, հետ չպրոտում թշնամիներին և ոչ մի պահ սրերը պատյանը չէին դնում՝ սպասելով դաշնակալիցներին: Այսպես շարունակվեց առավոտվա ժամից մինչև երեկոյան ժամը ինը, ընդ որում այդ գործում անփոխարինելի եղան նաև կանայք, որոնք արագորեն ջուր էին մատակարարում հոգևած ռազմիկներին և ոգևորում նրանց: Ի վերջո, սակայն, քրիստոնյաների ուժերը սկսեցին սպառնալ, իսկ նրանց ճանաբան էլ արդեն գրավելու վրա էր: Սկսում էր տեղի տալ նաև Բոհեմունդի ջոկատը, որը արդեն կասկածում էր այդ ճակատամարտի հաջող ելքի վրա: Ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ տեղ հասավ Գոտֆրիդը (**Երեսի Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացին – Մ.Ֆ.**) պապի ներկայացուցիչների և այլոց հետ միասին, որը եռանդով մտավ մարտի մեջ: Այդ ժամանակ մեծ ուրախությամբ լցվեցին քրիստոնյաների տիրած սրտերը և նրանք գնացին հակառակորդի վրա: Արդյունքում լեռներն ու դաշտերը պատած թշնամիները հետ շարվեցին, սրահար եղան և մահվան գիրկը հասցվեցին, ընդ որում եպիսկոպոս Պյուլին մեծաքանակ բանակով անցավ հակառակորդի թիկունք, իսկ Եսայաթիոսը (**Բուլունի կոմս Եսայաթ Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), Բայրուինը (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) և կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) գործում էին թեևրում: Իր հերթին Գոտֆրիդի հետ միասին գործում էին Դյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**)՝ բոլորն իրենց մարդկանցով: Այդ ընթացքում Նորմանդիայի տիրակալ Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ստեփան Եարտուացին, Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և Բոհեմունդը ճակատում էին ամենաառջնում: Այս ամենի արդյունքում հեթանոսները, շփոթված այս միաժամանակյա հարձակումից, թիկունք դարձրին հակառակորդից ու դիմեցին փախուստի դեպի հետ: Այդ ժամանակ, ահա, քրիստոնյաները հետապնդեցին նրանց և իսկական ջարդ տվեցին, ընդ որում հազիվ թքերը փրկվեցին, իսկ հազարավոր բարբարոսներ էլ հենց այդտեղ սպանված մնացին, բանգի քրիստոնյաները անչափ զայրացած էին մինչ այդ տեղի ունեցածի պատճառով և ոչ-ոքի չէին ինչպիսիս» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Նիկիայի գրավումից հետո նրանց ողջ բանակը, որը կազմում էր ավելի քան 300.000 ռազմիկ, ճանապարհ ընկավ: Եվ այսպես, չնայած քրիստոնյաների բանակն այնքան մեծաքանակ էր, որ ի վիճակի էր տիրել ողջ Ռոմանիային, խմելով այնտեղի բոլոր ջրերը և ուտելով այնտեղ աճող ամեն ինչ, բայց Աստված նրանց համար այնպիսի մի առատություն ապահովեց, որ ոչխարը վաճառվում էր մեկ դրամով, իսկ գոմեշն էլ 12 պեննիով կամ դրամից էլ էժան: Բացի այդ, չնայած սարակինոսների իշխանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան իսիծ-Իսկանդին – Մ.Ֆ.**) ելավ իրանց դեմ, սակայն Աստծո կամքով նրանք հեշտությամբ հաղթեցին ու հաղթահարեցին նրան...: Այնուհետև, առաջանալով Կոնստանդինի թագավորությունով, որը հարուստ էր բոլոր առումներով, նրանք հասան Ռուսական ծովին: Դրանից հետո, ինչպես հայտնում է կոմս Ռոբերտի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) ուղարկած նամակը, նրանք այնպիսի մի առատության հանդիպեցին, որ ոչխարը վաճառվում էր մեկ դրամով, իսկ ցուլն արժեք սիկել: Բացի այդ նամակում ասվում էր նաև, որ այդ ընթացքում սարակինոսների իշխանները չէին ելնում քրիստոնյաների դեմ և Աստծո կամքով հեշտությամբ ցրվում ու ոտնակոխ էին լինում» (Էթհարդ Աուրացի «Յամբլիգիստուր ժամանակագրություն»):

«Հեթանոսների դեմ Ռոմանիայում տրված չորրորդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ հուլիսի 1-ին ու այստեղ ևս թուրքերը պարտվեցին (**հեղինակը սխալմամբ այս իրադարձությունը տեղադրում է 1098 թվականին, այն դեպքում, երբ խոսքն անկասկածաբար 1097 թ-ի Դորիլեոնի ճակատամարտի մասին է - Մ.Ֆ.**)» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Զորիստոյանների բանակը Նիկիայի մոտ մնաց 7 շաբաթ և երեք օր, որից հետո ելավ և ուղղություն բռնեց դեպի Անտիոք: Դրանից հետո երրորդ օրը բանակը բաժանվեց երկու մասի, որոնցից մեկի գլուխ կանգնեցին Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.**), Ռիչարդ Պրինցիպատոն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.Ֆ.**), Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.**), Էլբերերար Պուսիեն, Միսարդ Մոնտեմերլոն և այլք: Այդ ժամանակ հավաքվեցին 360.000 պարսիկներ, որոնց այժմ կոչում են պարսիկներ, իսկ նրանց հետ էլ նաև՝ պալլիկյաններ, մարեր, կիլիկիացիներ, սարակինոսներ և այլ ժողովուրդներ, բացառությամբ արաբների, որոնց այդ երկրի տիրակալը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիլծ-Արսլանին - Մ.Ֆ.**) ուղարկեց թշնամիների վրա: Թուրքերը, պարսիկները և մարերը հիսնայի աղեղնավորներ էին, կիլիկիացիները և ադուլարները՝ տեգավորներ, սարակինոսներն ու արաբները հիսնայի կերպով գործում էին նիզակներով, իսկ պալլիկյաններն էլ՝ երկաթյա գավազաններով ու թրերով, այնպես որ սրանք անչափ սարսափելի էին և մեծ վտանգ էին ներկայացնում քրիստոնյաների համար, ընդ որում քրիստոնյաները նստյազենք, անարեկվելով սարակինոսների աղաղակներից, նրանց շեփոխների ու ծնոթանների ծայրերից, դուրս եկան կառավարամիջ և դադարեցին ելքաբերվել թշնամիներին: Այս խառնաշփոթի մեջ մեր մարդիկ իրենց կորցրին, իսկ շատ քրիստոնյաներ էլ սկսեցին մտածել փախուստի մասին: Եվ ահա շատերն այն է արդեն թիկունք էին դարձնում, երբ Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը նրանց մոտեցավ և աղաղակեց. «Ո՛ր, այդ ո՛ր եք փախչում, մեկ է, թուրքերի նստյազենքն ավելի արագ են, քան մերը, իսկ այդ պարագայում փախուստը ձեզ չի փրկի: Այդ ավելի լավ է կանգ առնեք, որ այստեղ կամ հաղթենք, կամ մեռնենք, իսկ եթե համաձայն եք ինձ հետ, ապա հետևեք ինձ»: Այս ասելով Ռոբերտը հարձակվեց անհավատների առաջնորդի վրա և նիզակով այնպիսի ուժով հարվածեց նրան, որ խոցեց վահանը ու հասավ մարմնի, իսկ հետո նույն կերպ վարվեց թշնամիներից ևս երկուսի հետ: Այդ ժամանակ դաժանացած սկսեցին մարտնչել նաև Տանկրեդը, բաբարի Բոհեմունդը, ինչպես նաև Ռիչարդ Պրինցիպատոն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.Ֆ.**) ու Ռոբերտ Անաս, որոնք ամենաբազարի ասպետների թվին էին պատկանում, և չհապաղեցին հարվածների հեղեղ թափել թշնամիների վրա: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները արիության ձեռք բերեցին և վերսկսեցին մարտը, որը տեղեց երկար ու համար բնույթի ստացավ: Եվ այսպես, մինչև մարտն այս կերպ փոթորկվում էր, 20 ասպետների հետ միասին մեծ արագությամբ տեղ հասան Զյուզո Մեծն (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուզո Մեծը - Մ.Ֆ.**) ու Անսելմ Ռիբեմունցին, բանգի նրանք առաջ էին անցել այն մյուս բանակից: Այս թարմ աջակցությունը ծանր հարված էր անհավատների համար, ընդ որում Զյուզոյի նիզակը հայտնում էր կայծակի նման, իսկ Անսելմի թուրն էլ կարծես հրեղեն լիներ: Այնուհանդերձ մեր իշխանները երկուսն ընկան, իսկ արաբներն էլ, որ տեղ էին հասել, զբաղեցրին թշնամիների կողմից ընկածների տեղը: Մեր երկու սպանվածներից մեկը Տանկրեդի եղբայր Վիլյամն էր, որը, մարտնչելով սարակինոսների գլխավորի դեմ, նրանից նիզակի հարված ստացավ, իսկ երկրորդը Գոտֆրիդ Մոն-Սկաբեիկոն էր, ինչպես նրան կոչում էին արաբները, որը խոցվեց նետի հարվածից, բանգի սա ծակել ու անցել էր ոչ միայն գրանդ, այլև դրա տակից հագած բանդոնը: Մարտը ձգվեց մինչև օրվա իններորդ ժամը, երբ մեր առաջին այն բանակից շատերն ընկան, ընդ որում նրանք լրիվ կկորնեին, եթե տեղ չհասներ մյուս բանակը: Վերջինս, սակայն, տեղ հասավ ու հարվածեց անհավատներին: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը կանգնած էր այս բանակի առաջապահի վրա, երկու Բալդուինները (**Եդեսիայի կոմսության ապագա ինսանկալի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին և Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին - Մ.Ֆ.**) գլխավորում էին աջ, իսկ կոմս Ստեփանն (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.Ֆ.**) ու Օսֆարդ Նիլսենն էլ մյուս թևը: Եվ ահա Բալդուինը, մոտենալով որոշ տարածություն, մարտի ուղղեց իր մարդկանց, իսկ Ստեփանն ու Ֆլանդրիայի տերն էլ (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.**) նույն կերպ վարվեցին իրենց թշնամիների հետ մյուս թևում: Այդ ժամանակ մեր հետևակայիններն ու ասպետները մեծ վճռակամությամբ մարտի մեջ մտան, սակայն թշնամիները դեռևս դիմադրում էին և լի էին վճռակամությամբ, սակայն, այն բանից հետո, երբ իր զինված մարդկանց հետ բլրի գագաթին երևաց եպիսկոպոս Պյուլի, նրանք ի վերջո տեղի տվեցին և Սուլեյման անուով իրենց իշխանի գլխավորությամբ դիմեցին փախուստի: Այս հաղթանակը, որը ձեռք բերվեց շատ մահերի գնով, քրիստոնյաների բանակին մեծ ավար պարգևեց, իսկ այն տեղի ունեցավ հենց հուլիս ամսվա սկզբին» (Զեմրիխ Զանտկիստոնցի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«Երբ այս գործն ավարտվեց և ուխտավորներն առաջ անցան, ողջ Ռոմանիայի տիրակալ Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիլծ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ գործող թշնամիները ելան, որպեսզի հարվածեն քրիստոնյաների բանակին, ընդ որում, երբ այս տիրակալը հավաքեց իր ուժերը, պարզվեց, որ այնտեղ առկա են 360.000 աղեղնավորներ: Սրանք անակնկալ հարվածեցին մեր մարդկանց, որոնք չէին սպասում նման թշնամական գործողության, և ահա քրիստոնյաները, ընկնելով նետերի հեղեղի տակ, սարսափած հետ բաշվեցին: Այդ ժամանակ պատահաբար այնպես ստացվեց, որ դուքս Գոտֆրիդը (**Նեթին Նոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա ինսանկալի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.Ֆ.**), Զյուզո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուզո Մեծը - Մ.Ֆ.**) և Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.**) առաջանում էին մեկ այլ ծանապարհով, որպեսզի ավելի լայն չափով կարողանան թալանել թշնամական երկրից ու իրենց համար պարենամթերք ձեռք բերեն: Եվ ահա Նորմանդացին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.**), որ զգացել էր վտանգի մեծությունը, արագընթաց սուրհանդակներ ուղարկեց Գոտֆրիդի մոտ և հայտնեց, թե ինչ վտանգավոր դրության մեջ են հայտնվել իրենք: Արդյունքում Գոտֆրիդը առանց մի պահ իսկ կորցնելու շուռ եկավ թշնամիների վրա, որպեսզի փրկի վտանգի մեջ հայտնված յուրախյիններին: Այդ ժամանակ թշնամիները արդեն հասել էին նրան, որ առանց որևէ խտրականության սպանում էին վրաններում գտնվող և դիմադրության անպատրաստ մարդկանց, իսկ օդը լցված էր աղերսներով ու աղորթներով: Զարկ է նշել նաև, որ հաճախ թշնամիները նետերն արձակում էին առանց կոնկրետ նշանառության, ուղղակի արձակելով օդի մեջ, սակայն այդ պարագայում էլ չէին վրիպվում, բանի որ հարվածում էին խիտ շարքերին: Այդ ժամանակ համեմատաբար քիչ կորուստներ կրեցին միայն նրանք, որոնք թաքնվեցին խիտ թափուտներում, բանի որ թուրքերի նետերն այստեղ նրանց դժվար էին հասնում և դրանք չէին կարողանում պանակ այդ ուղղությամբ: Ի վերջո, սակայն, իր առաջնորդների գլխավորությամբ տեղ հասավ քրիստոնյաների մյուս բանակի առաջապահը և, աղաղակելով. «Այդպես է Աստծո կամքը», հարված հասցրեց հակառակորդի ցրված շարքերին՝ միաժամանակ ազդանշան տալով արդեն իսկ տեղում գտնվող յուրախյիններին, որ սրանք իրենց հերթին թիկունքային հարված հասցեն: Եվ ահա թուրքերը, հնարավորություն չունենալով կիրառել հեռամարտի իրենց սիրելի մարտավարությունը, գետին նետեցին աղեղները և երեք օր շարունակ փախան, թեև նրանց որևէ հետապնդող չկար» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/85/ Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիլծ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**), գալով սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համաիշխան սուլթան Բեթիարուխի - Մ.Ֆ.**) մոտ, խորը վշտահար տեսքով տեղավորվեց նրա կողքին, իսկ երբ սուլթանը հարցրեց. «Ինչպե՞ս են գործերդ», պատասխանեց. «Մենք լրիվ կորած ենք, բանի որ ֆրանկ սասպետները տիրել են Նիկիային, իսկ եթե դուք չողորմաբ մեզ ու չօգնեք, ապա մեր ձեռքում մի ակր հող իսկ չի մնա, միայն դուք կարող եք օգնել մեզ հետ բերել կորցրածը»: «Պետք չէ վշտանալ», - այդ ժամանակ պատասխանեց սուլթանը. - «Վաղը ես կհավաքեմ 100.000 թուրք ռազմիկների և դրանք ձեր տրամադրության տակ կոչեն»: Այս խոսքերը լսելով Սուլեյմանն ընկավ սուլթանի ոտքերը, իսկ սուլթանն էլ, որպես իր լավ վերաբերմունքի նշան, օգնեց նրան ոտքի ելնել: Եվ ահա սուլթանը հրամայեց բերել ոսկեգծ ջորիներ ու դրանք նվիրել Սուլեյմանին, որից հետո, ինչպես պետք է, հյուրասիրեց նրան... /86/ Սուլթանը հեռացավ, որից հետո իր նվիրված հետախույզներից մեկը ներկայացավ Սուլեյմանին և, այնպես, որ ոչ-դե չլի, նրա ականքին շնչաց. «Թող Մուհամմեդն օրինի բեզ, իմ տեր ու իշխան, բանգի հաջողությունը այս պահին բեզ հետ է, բանի որ դուք կարող ես ֆրանկներին գտնել Գուրիհենի հովտում»: Լսելով այդ՝ Սուլեյմանը Նորմանդիայության հայտնեց Մուհամմեդին, որից հետո երդվեց իր իշխանությանը և հավատաբով, որ իր փայլատակող թոքով այնպիսի մի վրժե պետք է լուծի ֆրանկներից, որ սրանք խորապես զղջան Նիկիային տիրելու համար: /87/ Եվ ահա Սուլեյմանը կանչեց Դահերին, Թորթանին, Ռիկենտին, Բարդիֆին, իր որդի Թունիբանին, Զորսուլ Տվերիացուն, Սուլեյմին ու Կինկանաթին, որոնց ասաց. «Հրամայում եմ ձեզ ձևավորել բանակի շարժական ուժեր: Զեզ օգնական վերցրեք 50.000 ծառաների ու պարսիկների, սակայն Մուհամմեդի աջակցությամբ զգույշ գործեք, որպեսզի բաբարի ֆրանկ սասպետները համարձակ դարձանալով հարձակում չգործեն ձեզ վրա, մինչև դուք վերջնականապես դիպրավորված չեք լինի, իսկ երբ կհանդիպեք Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.**) ու Տանկրեդ Ապուլիացուն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.**), ապա, ով իմ ուժեր և ազնվագարմ իշխաններ, ոչ մի պարագայում մի սպանեք նրանց, այլ ողջ-առողջ բերեք ինձ մոտ, որպեսզի ես կարողանամ ինչպես պետք է վրժե լուծել իմ որդի Զիդենտի համար»: «Զո ցանկությունը մեզ հրաման», - պատասխանեցին թուրքերը, որից հետո ոտքի ելան ու մեկնեցին, թող կործանի նրանց Աստված: /88/ Այսպիսով՝ թուրքերի առաջապահը ոտքի ելավ ու շարժվեց, սակայն Սուլեյմանը խռովահույզ սրտով առժամանակ մնաց այնտեղ... Այդ ընթացքում 50.000 թուրքեր կազմող առաջապահ ուժերի հետևից մեկնեցին նաև 40.000 թուրքեր: Իսկ այժմ եկեք ուշադրությունը բևեռենք ֆրանկների վրա և տեսնենք, թե ինչ արեցին նրանք... /89/ Եվ այսպես, գրավելով Նիկիան ու փշրելով

Սուլեյմանի պաշտպանությունը, ֆրանկները իրենց աղքատ ունեցվածքը բարձեցին բեռնակիր անասունների վրա և պատրաստվեցին, ուշադրություն չգրավելով, առաջանալ հիմնական ճանապարհով, թեև հետո հարվածների տակ ընկան, որի նմանը առաջ երբեք չէր եղել: Ով աստված, ինչպես նրանք այդ ժամանակ տուժվեցին իրենց վրա շարժված հեթանոս վահիկոսներից, նկարագրել չի լինի: Իրոք, երբ ուխտավորները հասան Գուրիհեի հովիտ, անմիջապես էլ սրընթաց կերպով նրանց վրա եկավ Սուլեյմանը և հարվածեց իր ձեռքի տակ գտնվող 100.000 թուրքերի ուժով, որոնք բարձր աղաղակ էին բարձրացրել: Թող երկիսքը ոչնչացվի դրանց: /90/ Եվ ահա մեր երիտասարդ ֆրանկ կալվածատերները իրենց նժույգների ու բեռնակիր անասունների հետ հանգիստ ընթանում էին, իսկ հետո էլ կանգ էին առել և, որպեսզի փրկվեն շոգից, վրանները դնելով էին զբաղված, սակայն ի՞նչ իմանալին նրանք, թե ինչ է սպասում իրենց շատ մոտ ապագայում: Իրոք, Բոհեմունդ Սիցիլիացին որոշել էր թողնել հիմնական բանակը և տեսնել, թե չի՞ կարող արդյոք ինքը սեփական ուժերով որևէ բանի տիրել, սակայն փոխադրվել նա մի անակնկալ ճակատամարտի հանդիպեց, ինչին չէր սպասում: Իրոք, արդեն երեկոյան վիճակը տարասփելի էր և մարդիկ ի վիճակի չէին հետագա դիմադրությունը ցույց տալ նույնիսկ երբևէ առկա ողջ ոսկուց ու ամեն ինչ կորած կլիներ, եթե վերջին պահին օգնության չհասներ Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երրուստենի թագավորության ապագա հիմնադիր աղքատ Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.) և չփրկեր Բոհեմունդի ու նրա մարդկանց կյանքները: /91/ Եվ այսպես, Բոհեմունդի բանակը ուրախ և ձգտելով Աստծուն ընթանում էր հարթ ու հավասար հովտով, սակայն, այն բանից հետո, երբ այն հասավ մի կամարակալ կամրջի, որտեղից գետը տարածվում էր առաջ, Բոհեմունդը իր հայրենակիցներ Լորմանդիայի կոմսի (Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.3.) և կոմս Ռոտուռա Պերշի հետ միասին առաջ անցան, որպեսզի գտնեն Գուրիհեի հովիտը: /92/ Այդ ժամանակ Բուլյոնի դուքսը, որը առաջնորդում էր մեր բանակը Մեր մեղքերը բավորի գերեզմանի ուղղությամբ, նրանց հետ էր, սակայն հետո նրանք ավելի կարճ ճանապարհով առաջացան ու ճամբար զարկեցին: Այժմ, ահա, ես կպատմեմ այն մասին, թե ինչպես գործը սխալ զնաց և վատ ընթացք ստացավ: Եվ ահա թուրքերը մինչև մուշն ընկնելը ամենայն արագությամբ հարձակվում գործեցին Բոհեմունդի վրա: Այդ ժամանակ էր, որ Ռիկենտն ասաց. «Ով իշխաններ, ֆրանկների բանակը ցրված է ու անպաշտպան»: Եվ այսպես, հետևելով այս կոչին, անօրեն հեթանոսները անմիջապես մոտեցան բրիտոնյաներին և ողջ ուժով անցան հարձակվելու նրանց վրա: Առաջին հարվածը հասցվեց սայլերի վրա գտնվող կանանց, ընդ որում, նրանցից շատ շատերը գերի ընկան, հատկապես երիտասարդներից ու գեղեցիկներից, որոնց թամբերի վրա հեռու տարան, իսկ այլոց էլ խոցեցին կրծքից ու սրահար արեցին: Իրենց մայրերի հետ միասին մահանում էին երեխաները, այլ փոքրիկներ լաց էին լինում իրենց մայրերի կրծքի վրա կամ արդեն լռել էին մահացած մայրերի վրա պառկած, իրոք ցավալի մի տեսարան էր, բանգի սրանք պետք է ապրելիս փոքրիկների թագավորությունում: /93/ Այդ ժամանակ Ռիկենտը ասաց Թերվագանիսի ու գովեց նրան. «Մենք հաջող հարձակվում իրականացրինք ֆրանկ ասպետների վրա, սակայն եկե՛ք նույն անե՛ք նաև Բոհեմունդի ու Տանկրեդ Ապուլիացու հետ և, գործի դնելով հատուկ սրերը, սրանց բռնե՛ք ու տանե՛ք սուլթանի մոտ, որպես մի իսկական նվեր»: Եվ ահա սարսկիտներն ու պարսիկները, ոգևորված այդ խոսքերից, կրկին եկան բրիտոնյաների վրա և այդ անգամ սպանեցին արդեն մեր 40 ասպետներ: Բոհեմունդը, շատ անհանգստացած տեսածից, ասաց. «Ով իշխաններ և ազնվագետքավ արյուն, այդ անհավատները անակնկալ հարձակվում են գործել մեզ վրա, եկե՛ք պատասխան տանք»: Այս խոսքերի վրա բաջարի ասպետները սլացան թշնամու ուղղությամբ և, այն է, պատրաստվում էին արդեն ինչպես պետք է ջարդ տալ նրան, երբ այլ հեթանոսների հետ միասին հովտին մոտեցավ Սուլեյմանը: /94/ «Ով իշխաններ և ազնվագետքավ արյուն»,- ասաց Սուլեյմանը. «Ես ներթուրեմ ֆրանկների եմ տեսնում, որոնք մարտի են գալիս մեզ վրա, ես լսում եմ հղկված թրերի շայլուն, արդ եկե՛ք օգնության հասնե՛ք մեր մարդկանց»: Այս խոսքերից հետո այդ ստոր անհավատները առաջ ցցած նիզակներով սլացան բրիտոնյաների վրա և սկսեցին կոտորած: Կորյուներում մեր ասպետներից 20 հոգի գլխատվեցին, սակայն այդ ընթացքում Տանկրեդը շարունակում էր կատարողներ մարտնչել: Եվ ահա Բոհեմունդը, որ տեսավ, թե ինչպես են իր ուժերը աստիճանաբար թուլանում, հարձակվեց Թորթանի վրա և, թրով հարվածելով ու ճեղքելով սրա օղազրահը, որից ոչ մի օգուտ չեղավ, թրի շեղքը ուղիղ նրա սիրտը խրեց, բանգի սա մի աստանայական հակառակորդ էր, որը մահ էր պիտույի իր նիզակով: /95/ Այժմ պատկերացրե՛ք մարտի մեջ գտնվող իշխան Բոհեմունդի եղբորը, որը հայտնի էր Վիլյամ անունով: Սա, որ դեռ երիտասարդ էր ու վերջերս էր ասպետի կոչման արժանացել, չկարողացավ իրեն զսպել և անհամբեր կերպով մարտի նետվեց: Եվ ահա նա շուտ տվեց նժույգը և մարտի թողնվողներում ելավ Օրթայի դեմ՝ հարվածելով վերջինիս նիզակով: Հարվածն այնքան ուժեղ եղավ, որ հակառակորդի սրտի կեսը կրծքից դուրս թռավ ու հարվածի ուժով նա ինքն էլ դուրս թռավ թամբից և փռվեց մարտի դաշտում: Դրանից հետո Վիլյամը հարվածեց Դահերի կրծքին այնպիսի մի ուժով, որ սա ևս մահացած գետնին փռվեց: Հետո, երբ նիզակը կոտորվեց, Վիլյամը դուրս բաշեց հատուկ թուրը և այլանդակեց ու այն աշխարհն ուղարկեց Վիլյորին ու Բարոֆին՝ գետին տապալելով վերջինիս դրոշմը: /96/ Այդ ժամանակ մարտի դաշտում մի իսկական խառնաշփոխ առաջացավ, սակայն Վիլյամը, նույն հաջողությամբ գործելով թրով ու ասելով. «Ով Աստված, իմ Տեր ու Հայր, որ ամեն ինչի տիրակալն ես, ես իմ հոգին ու մարմինը քո Սուրբ Հոգուն եմ տալիս», մի հզոր հարված իջեցրեց Զորսույթ Տվերիացու գլխին ու ցրեց սրա գանգը, այնպես որ այս անհավատ արքան անմիջապես հոգին փչեց: «Իմ հիանալի եղբորդդի»,- այդ ժամանակ գոչեց Սուլեյմանը. «Ես կխեղագարվեմ վշտից, եթե վրեժխնդիր չլինեմ քեզ համար», որից հետո խթանեց նժույգը և ցանկացավ մարտի նետվել, սակայն հենց այդ պահին էլ տեսավ, որ դարակից դուրս է գալիս Ռոբերտ Լորմանդացին: /97/ Այսպիսով՝ Լորմանդերն ընկան այն ստոր բարձրարոսի վրա և դուք միայն պատկերացրե՛ք, թե ինչ հիանալի մարտ եղավ, որին Վիլյամը շարունակում էր նախկինի պես ջարդել բարձրարոսներին: Եվ ահա Վիլյամը հարձակվեց նաև Ռիկենտի վրա և նրան փորից խոցեց նիզակով, որից հետո իր ձեռքով սպանեց: Այդ ժամանակ Սալադինի թուրքերը մեծապես ցնցվեցին, երբ տեսան, թե ինչ վիճակում է մարդը, որից հետո իրենց վայրենի լեզվով ինչ-որ բան գոչեցին սեփական տիրոջ սպանության մասին: Այդ ժամանակ Սուլեյմանը 500 արքայախոսները տեղավորեց լեռան վրա և հրամայեց հարվածել այդ ասպետին, որը մեծ վնաս էր հասցնում իր ուժերին: Եվ ահա Վիլյամը, հայացք գցելով մարտի դաշտին, անհանգստացած գոչեց. «Տանկրեդ, ո՞րն ես քո դրոշակակիրները, այս մարդիկ ինձ վրա են գալիս», որից հետո վերցրեց նիզակն ու, հարձակվելով դաշտով ընթացող Թոմիսթասի վրա, փորից նիզակահար արեց նրան և մեռած գետին տապալեց: Այս հերթական կորուստը տեսնելով՝ Սուլեյմանը վշտից ուղղակի սպանվեց. «Ով Մուհամեդ, վերանագիր արդարությունը նրա նկատմամբ, որ չի խոնարհվում քեզ, խնդրում եմ, վրեժ լուծել նրանցից, ովքեր զրկեցին ինձ որդուց»,- գոչեց նա, որից հետո, կատաղորեն առաջ գալով իր կարողացելու նժույգի վրա, սպանեց երկու ասպետների ու գետին տապալեց նրանց ձիերի վրայից: Իր հերթին Բոհեմունդը, երբ տեսավ այդ, ծածկնեց սեփական դրոշմը և մեկ ակնթարթում 1.000 թուրքեր մահացած գետին տապալվեցին: Այդ ժամանակ, սակայն, երիտասարդ Վիլյամն արդեն այնքան վերքեր էր ստացել, որ առողջանալու որևէ հույս ունենալ արդեն չէր կարող, իսկ Տանկրեդն էլ, որ կոտորելով թշնամիներին արդեն գրեթե հասել էր նրան, ոչինչ չկարողացավ անել: Տանկրեդը, թեև ի վերջո հասավ Վիլյամին ու բռնեց նրան, բայց այդպես էլ չկարողացավ ազատել մահվան ճիրաններից: /98/ Իսկ այժմ լսե՛ք, թե ինչ արեցին պարսիկներն ու թուրքերը: Եվ այսպես այս անհավատները, գլխատելով Բոհեմունդի ասպետներից 50 հոգու, կտրեցին սրանց վզերը ծնոսներից ներքև: Այս ընթացքում մի սուրիանդակ առանց շուռն առնելու հասավ Գոտֆրիդի մոտ և Բուլոնի ազնվագետքավ դքսին տեղեկացրեց տեղի ունեցածի մասին, ընդ որում, երբ Գոտֆրիդը սրան մի հարց տվեց, այս սուրիանդակը հուսահատորեն պատասխանեց. «Ով իմ տեր ու իշխանի ազնվագետքավ որդի, քո պարտքն է ուղիք ելնել և օգնել նրանց, որոնք այս պահին տուժվում են Աստծո զորեզմանի ու նրա նկատմամբ տաճած փրկ պատճառով, դու պետք է օգնես Բոհեմունդին ու նրա ուղեկից Տանկրեդին»: Այդ ժամանակ Բուլյոնի դուքսը մեծ անհանգստությամբ պատվեց, իսկ էպիսկոպոս Լե-Պյույին էլ ոտքի հանեց իր մարդկանց: Եվ ահա ինչեցին 3.000 եղբերափոքրներ և դրանք նշան հանդիսացան ֆրանկների, Լորմանդների, բրետոնացիների, գերմանացիների ու ֆրիզների համար, որ սրանք ցատկեն նժույգների վրա և արագ երթով օգնության հասնեն Տանկրեդին: /99/ Մի հիանալի ու պարզ օր էր, սակայն արեգակն արդեն բարձր փայլում էր երկնքում և շատ շոգ էր: Ռազմիկները, այդ թվում նաև Տանկրեդը, շատ էին իրենցից հոգալով և հոգնել էին: Այդ ժամանակ կանաչ օգնության եկան նրանց, ընդ որում, զգալի թվով կանաչ ու առջիկներ, թշուրտված թևերով, սկսեցին ռազմիկներին ամենատարբեր անոթներով ջուր մատակարարել: Կենարար ջուրը նոր ուժ հաղորդեց մարդկանց ու ցույց տվեց, որ օգնությունը մոտենում է: Եվ ահա բրիտոնյաները ի վերջո հարձակվեցին պարսիկների և նրանց ծառաների վրա՝ առաջ սլանալով դաշտերով ու իջնելով հարթավայրով դեպի ներքև: Այժմ Սուլեյմանն արդեն լիովին ջախջախվեց: /100/ Սուլեյմանն այն աստիճան էր տարված սեփական կաշին փրկելու հոգալով, որ ոչ մի ուշադրություն չէր դարձնում բրիտոնեական բանակի վրա, բանգի առջևում գտնվող ստոր անհավատների աղաղակներից արդեն իմացել էր, որ դուքս Գոտֆրիդը մոտենում է: Այդ ժամանակ պարսիկ անհավատները վերջնականապես խուճապի մատնվեցին, մասնավորապես այն բանից հետո, երբ տեսան խիստ դեմքով առաջացող Ռայմունդին (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացուն – Մ.3.), էպիսկոպոս Լե-Պյույին, Լորմանդիայի ժողովուրդին և Թաթիկոս Անթրոնի, որոնք, լրիվ երկարթեղնելի մեջ, ելնելով կիրճից հարթավայր էին մտնում: Եվ ահա նոր այս ժամանածները կատաղի ուժով ընկան հեթանոսների վրա և այնպիսի մի ուժով հարվածեցին նրանց, որ այդ հարվածի արդյունքում ոչնչացրին 4.700 հոգու: «Վայ ինձ»,- այդ ժամանակ ասաց Սուլեյմանը. «Իմ աստվածը ելել է իմ դեմ, բրիտոնյաները տիրեցին իմ երկրին, կնոջս, երեխաներիս ու իմ հիանալի բաղաբնի, էլ ի՞նչ ասեմ, նրանք լիովին հաղթեցին ինձ: Իմ ընտանիքը մահացած պառկած է Գուրիհեի հովտում, ես զրկվել եմ իմ հարստության նույնիսկ վերջին նշույլից», - շարունակեց իր խոսքը նա և կորավ: Օրն ավարտվում էր և գիշեր էր իջնում, երբ թշնամին դանդաղ ու տառապալից սկսեց հեռանալ: Այդ ժամանակ Աստծո կողմից չընդունվողները վերջնականապես բաժին հասան Աստծո բանակին, բանգի, երբ թուրքերը հասան մարգագետնում գտնվող իրենց ճամբարը, սուրբ Գևորգն ու սուրբ Դեմետրիոսը հարձակվան անցան նրանց վրա և այնպիսի խուճապի մատնեցին, որ նրանք սկսեցին մեկը մյուսին սպանել՝ խելագար փախուստի ընթացքում իրար անթիվ հարվածներ հասցնելով: Եվ ահա թուրքերը լիակատար շփոթանալի մեջ ցատկներ և նժույգների վրա և փախան՝ հետապնդվելով բրիտոնյաների

կողմից, ընդ որում դա շարունակվեց յոթ ու կես լիգ: Իրոք, ֆրանկները, ֆիսուսը նրանց օգնական, Սուրբ Մարիամի Որդուց ուժ ստանալով հետապնդում էին թշնամիներին, սակայն, ով Աստված, թուրքերն այնքան հարուստ ապար էին թողել իրենց հետևից՝ ամեն ինչով լի վրաններ, որ նկարագրել իսկ հնարավոր չէ: Արդյունքում Աստծու բանակը հիանալի կերպով կշտացավ թուրքերի ուսուցիչներով, որը մնացել էր վրաններում: /101/ Այնուհետև ազնվազարմ ասպետները տեղավորվեցին գիշերելու: Նույն գիշերն էլ հոգևորականները, բախանները և վանականները, հազնելով իրենց հանդերձները, սուրբ ջրով օրհնեցին զոհվածների մարմինները և թաղեցին դրանք» (Գրենդորու Դուալի «Ամսօրնի երգը», գլուխ 85-101):

«/13/ Բարոնների հրամանով ուխտավորների բանակը դրանից երեք օր անց, ավարտելով բոլոր նախապատրաստությունները և ազատվելով ամենայն ավերորդից, հունիսի 29-ին ելավ Հիկիայից: Նրանք երկու օր խաղաղ առաջացան, իսկ դրանից հետո էլ ճամբար դրեցին գետի մոտ տարածվող մի կամրջի մոտակայքում: Հաջորդ օրը, հենց լույսը բացվեց, նրանք անցան կամուրջը, որից հետո, կամ գիտակցաբար, կամ պատահաբար բաժանվեցին, երբ Բոհեմունդը (**Տերմունի իշխան, Ամսօրնի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերմունացին - Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Բոբերտ Նորմանացին - Մ.Ֆ.**), Բլուայի կոմս Էտյենը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.Ֆ.**), Տանկրեդն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսօրնի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերմունացին - Մ.Ֆ.**) ու կոմս Դյուգո Սեն-Պոլը (**Սեն-Պոլի կոմս Դյուգոն - Մ.Ֆ.**) հետ դարձան ձախ ափի ուղղությամբ և իջան Գուրգոմ կղզիով ամրոցի մոտ, որից հետո ժամը իննիս ճամբար գարկեցին ջրառատ մի գետի մոտ: Այստեղ նրանք ողջ գիշեր խաղաղ անցկացրեցին, բայց հետ դեկավարները, տեսնելով այդ փախկանկեցությունը, որոշեցին ավելի արագ շարժվել: Ինչ վերաբերվում է մյուսներին, ապա նրանք գնացին գետի ձախ ափով և ողջ օրը առաջացան մի հիանալի երկրով, որից հետո հիանալի հանգստի նստեցին երկու մեծ մարգագետիններում: Եվ այսպես մեկ ջոկատը մյուսից հայտնվեց ավելի բան երկու մղոն հեռավորության վրա: Այդ ժամանակ Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**), չարացած ու կատաղած այդ ամենից, մտածում էր, թե ինչ կերպ դարանի մեր բանակին: Դրա համար էլ մի մարդու նա հրամայեց հետևել մեր այն բանակին, որ մնացել էր ձախ կողմում, և նրանց անհանգստացնել, հենց որ տեսնի, որ վերջինս պատրաստվում է երկրին վնաս հասցնել, ընդ որում այս նպատակով նա նրան մեծ բանակի լավ զինված հեծյալներ էր տվել: Եվ այսպես Սուլեյմանի հետախույզները հետևում էին ուխտավորներին և գեղուցում նրանց բոլոր շարժերի մասին, իսկ հետո ինաց տվեցին իրենց տիրոջը, որ մեր բանակը բաժանվել է երկու մասին, ընդ որում մի խումբն էլ, առաջանալով գետի ձախ ափով, կորվել է մյուսից: Սուլեյմանը շատ ուրախացավ ու զվարթացավ, երբ լսեց այդ լուրը, քանզի նա մի հիանալի առիթ գտավ վրժել լուծելու ամեն ինչի համար: Այսպիսով՝ Սուլեյմանն իր մարդկանց հրամայեց պատրաստվել ու կարգի բերել զորքը, որից հետո արևամուտին ծամիա ելավ՝ մտադիր լինելով հարձակվել մեր մարդկանց վրա: Այսպիսով, երբ մուլքը ցրվեց և լույսը սկսեց բացվեց, գիշերապահակը, որ հիմնական բանակի մի քիչ առաջ էր անցել, տեսավ թուրքերին և գոչեց. «Ի գեև», որից հետո փչեցին փողերն ու եղբերափողները: Դա հուլիսի 1-ի առավոտն էր: Քրիստոնյաները, իրենց շուրջը առկա անհաշիվ բանակությամբ սյուլերից ու կառքերից պարսպի նման մի բան կառուցելով, ամրացան: Միաժամանակ նրանք մարդ ուղարկեցին ավելի ուժեղ այն մյուս բանակի մոտ, որից առանձնացել էին այս հիմարության պատճառով, որպեսզի խնդրեն իրենց օգնության հասնել, քանի որ հայտնվել էին հսկայական վտանգի մեջ: Եվ այսպես, երբ իր մարդիկ կարգի բերվեցին, իր բանակին միացավ նաև Սուլեյմանն ինքը՝ 200.000 ծանրազեն ռազմիկների հետ միասին, որոնք նախատեսված էին հարձակվան համար, ընդ որում այստեղ հեծյալներից բացի նաև հետևակայիններ կային: Մեր մարդիկ ավելի քիչ էին, այն էլ հիմնականում հետևակայիններ, և արդյունքում զարմանալի չէր, որ նրանք վախենում էին թշնամիների զայուց...: Երբ թուրքական բանակը հարձակում գործեց մերոնց վրա, մարտի և շեփորների աղմուկը, ինչպես նաև մարդկանց ու ձիերի ծայներն այնքան բարձր հեղեցին, որ ոչ-ոք երբեք նման բան չէր լսել, ընդ որում թուրքերի առաջին հարձակումն ինքնին սարսափելի էր: Բանն այն էր, որ սրանք նետերի այնպիսի խիտ տարափ թափեցին մերոնց վրա, որ մինչ այդ տեսած անձրևներից ու կարկուտներից ոչ մեկն ավելի խիտ չէր եղել, այնպես որ շատերը լուրջ վերքեր ստացան: Հատկանշական է, որ, երբ թուրքերի առաջին շարքն ավարտեց նետահարությունը, դիրքեր զբաղեցրեց երկրորդ շարքը, ընդ որում սրանք այնքան արագ էին նետեր արձակում, որ նկարագրել իսկ հնարավոր չէ: մի հարվածին հետևում էր մյուսը, մեկից խուսափելով մարդ հանդիպում էր մյուսին: Մեր ասպետները տեսան, որ իրենք շատ ձիեր ու ռազմիկներ են կորցնում նետերից, քանի որ սովոր չէին մարտի նման տեսակի, բայց այնուհանդերձ նրանք եռանդուն հարձակման անցան, սակայն թուրքերի բանակն այնքան մեծաքանակ էր, որ այս անգամ ևս մեր կողմից շատ մարդիկ վերքեր ստացան, ընդ որում նրանք, որոնք վահան կամ գունդ նման մի փոքր բան ունեին, ինչ-որ չափով դեռ պաշտպանված էին, սակայն նրանք, որոնք ընթանում էին առանց նման բաների, որպեսզի չկործարվեն այդ հեծյալների կողմից, դիմեցին փախուստի: Իրոք, շատերը սպանվեցին կամ գերվեցին և արդյունքում մեր հեծյալներից ու հետևակայիններից ընկան մոտ 2.000 հոգի: Սպանվածները տոհմիկ և քաջարի երիտասարդներ էին, որոնք, չնայած այդ օրը մարտում առավելություն ունեին, սակայն ի վերջո ընկան: Սրանց շարքերում հատկապես պետք է առանձնացնել Վիլյամ անունով մի ասպետի՝ Մարկոսի որդուն և Տանկրեդի եղբորը: Սա խոցվել էր նտից և անմիջապես էլ հոգին փչեց: Մեկ այլ քաջարի անձ՝ Ռոբերտ Փարիզեցին, նույնպես արժանի մահվան գիրկն ընկավ, իսկ Տանկրեդը, որը շատ քաջ էր և մարտում հրաշքներ էր ցուցաբերում, անփոյթ լինելով իր կյանքի հարցում, հազիվ փրկվեց, քանզի Բոհեմունդը, տեսնելով, թե ինչ չորջապատման մեջ է հայտնվել վերջինս, ճեղքելով հասավ նրա մոտ, սանձից ճանկեց նրա ձին և հետ բերեց: Թուրքերը տեսան, որ մերոնք հսկայական վնասներ են կրել և հոգնած են, դրա համար էլ, արեղները վերցնելով ձախ ձեռքերը, մեր մարդկանց վրա հարձակման գնացին թորով ու լախտերով, այնպես որ սրանց հարվածները, որ թափվեցին ուխտավորների գլխին, ի վերջո ստիպեցին նրանց նահանջել դեպի գունդակային դիրքեր ու ամրանալ այնտեղ: Ուխտավորները թաքնվում էին փոխուստերում և եռանդով պաշտպանվում՝ հետ մղելով այլիք առ այլիք երկու թուրքերի հարձակումները: /14/ Այդ ընթացքում, երբ ազնվատոհմիկ բարոն Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուց - Մ.Ֆ.**) և մյուս իշխանները լսեցին այն մասին, որ Բոհեմունդն ու իր բանակը վտանգի մեջ են, դեպի երկու եղբայրների՝ Բալդուինի (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.Ֆ.**) և Եվստաթիոսի (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացու - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև կոմս Ռայմոնդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**), Գիլոմ Լիսնացու (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Սենի - Մ.Ֆ.**) ու հսկայական բանակությամբ այլ բարոնների հետ մեկնեցին այդ կողմը, սակայն հետևակայինները չափից շատ ժամանակ էին գտնվում շարժման մեջ և գունակային փորձաքանակ ձիեր ունեին, որոնք թողեցին պահպանվող ճամբարում: Եվ այսպես ընդհանուր առմամբ առաջացան 40.000 լավ զինված ու քաջարի հեծյալներ, որոնք, երբ մոտեցան մարտի դաշտին, տեսան, որ ուխտավորները, տեղի տալով ուժին, հետ են մղվում: Նրանք լսեցին նաև շեփորների ու ձիերի ծայները և հասկացան, որ Բոհեմունդի մարդկանց փճակը բարդ է: Եվ ահա նրանք անմիջապես հարձակվեցին թշնամիների վրա՝ լիակատար վստահության մեջ, որ լավ բան են անում: Եպիսկոպոս Պյուլին ևս նրանց մեջ էր և շատ անգամ էր ուղեկցում բարոններին ու ասպետներին, որոնք վրժվախոր էին լինում հավատի թշնամիների կողմից քրիստոնյաների թափված արյան համար: Եվ այսպես տեղ հասած բարոնները միասնաբար այնպես եռանդուն հարվածեցին թուրքերին, որ, թվում էր, թե նրանցից ամեն մեկը կարող էր ինքնուրույն իր վրա կրել մարտի ծանրությունը: Նրանք սպանեցին և այդ կատաղի հարձակման ժամանակ ձիերի վրայից գետին տապալեցին այնքան մեծաքանակ թշնամիներ, որ թուրքերը, այլևս չկարողանալով դիմադրել, պարտություն կրելով դիմեցին փախուստի: Ուխտավորները հետապնդեցին թուրքերին և բռնեցին չորս մղոն հեռավորության վրա՝ սպանելով բոլոր նրանց, ում կարողացան հասնել, ընդ որում նրանք գտան նաև շատ մարդկանց, որոնք հայտնվել էին գերության փնձակում: Դրանից հետո նրանք գնացին Սուլեյմանի վրանի ուղղությամբ և այնտեղ հարստությունների, ուսուցիչի, դիպարների, ձիերի և այլ անասունների այնպիսի մի առատություն գտան, որ ուղղակի հնարավոր չէր նկարագրել: Մերոնք գտան խալաթներ, ափսեներ և վրաններ, որոնք շատ գեղեցիկ էին և զարմանալիորեն զարդարված, այնպես որ ամեն մեկն ինքնին մի կարողություն էր: Մեր մարդիկ մեծ ուրախությամբ և ցնծալով իրենց ճամբարը վերադարձան: Այդ ճակատամարտում մեր կողմից սպանվեցին երկու սեռի 4.000 հեծյալներ ու հասարակ ռազմիկներ, իսկ թուրքական բանակից էլ գտնվեցին 30.000 սպանվածներ, ընդ որում սրանց մեջ շատ հայտնի մարդիկ կային: Մեր նախնիները ասում են, որ այդ օրը մեր ամենահայտնի մարդկանցից սպանվել են երկու հոգի: Երկարատև այդ ճակատամարտը սկսվեց լուսաբացին և շարունակվեց ժամը երկուսից ութը, ընդ որում այդ ժամանակահատվածում մեր մարդկանց համար հաճախ շատ դժվար էր լինում, ինչպես ասվեց, քանզի նույնիսկ երկու ջոկատների միավորման պարագայում էլ մերոնք հազիվ 50.000 հեծյալ ունենային, իսկ Սուլեյմանն էլ իր հետ մարտի 150.000 հոգու: Երբ բերել, որոնք բոլորն էլ զինված հեծյալներ էին: Երբ Աստված տեսավ այդ ամենը, նա հաղթանակ տվեց մեր մարդկանց, որոնք դրանից հետո այդ հիանալի վայրում երեք օրվա ընթացքում հանգստացան: Չենքերն ու հարստությունները, որոնք գտնվել էին թշնամիների մոտ, բաժանվեցին նրանց միջև և արդյունքում մերոնցից նրանք, որոնք վառ էին զինված մինչ այդ, զինվեցին ու լավ պաշտպանվեցին: Այս ճակատամարտում աչքի ընկածներից նրանք, որոնք դրանից զատ նաև մեծ հարստությունների տեղ դարձան սրանք էին՝ Բալդուին Դ Բուրգը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգցին - Մ.Ֆ.**), Թոմաս Դ Լա Ֆերը, Ռենո Դ Բեվալը, Գալոն Դ Կալմոնը, Գաստոն Դ Բեռնոնը և Ժերար Դ Երեզանը: Երբ ամեն ինչ այս կերպ կարգի բերվեց, բարոնները նստեցին խորհրդակցության, որից հետո բանակում հայտարարվեց, որ այսուհետ ոչ մի մարդ չպետք է հիմնական բանակից շատ առաջ անցնի առանց իր հրամանատարի թույլտվության» (Գիլոմ Տուլուզի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 13-14):

«Երբ բոլոր լատինացիները երդվեցին, կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.)** նրանց հանձնեց Թաթևիկին, այդ ժամանակ մեծ պրինցիմարիոս էր, որպեսզի սա մեկնի զորքի հետ միասին, ամեն ինչում օգնի լատինացիներին, նրանց հետ կիսի վտանգը և ընդունի, եթե Աստված դա կուղարկի, զրաված բաղաբները: Եվ ահա կեչտերը կրկին անցան նեղուցը և հաջորդ օրը բռնեցին Անտիոք տանող ճանապարհը: Կայսրը գլխի էր ընկնում, որ ոչ բոլորը անհրաժեշտության պատճառով կմեկնեն կոմսերի հետ և դրա համար էլ իմաց տվեց Բուստունիոսին, որ նա Նիկիայի պահպանության համար կեչտեր վարձի, որոնք հետ մնացած կլինեն զորքից: Թաթևիկը իր զորքի հետ և կոմսերը կեչտերի անթիվ ամբոխով հասան Լևկոսային: Բոհեմունդին **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.)** նրա խնդրանքին համաձայն թույլ տվեցին գնալ առաջապահում, իսկ մնացածները դանդաղ բայով շարժվեցին հետևից՝ պահպանելով կարգը: Երբ Բոհեմունդը անցնում էր Դորիլեոնի հարթավայրը, թուրքերը տեսան նրան և որոշեցին, որ հանդիպել են կեչտական մյուս զորքին, արհամարհանքով լցվեցին և անմիջապես էլ սկսեցին մարտը: Այն գոռոզ լատինացին, որը հանդգնել էր նստել կայսեր գահին, մոռանալով կայսեր խորհուրդը, տեղակայվեց Բոհեմունդի մարտակարգի ծայրում, իսկ հետո, կորցրեց զսպվածությունը և առաջ անցավ: Այդ ժամանակ գոհվեցին նրա 40 ռազմիկները, իսկ ինքը, մահացու վիրավորված, թիկունք դարձրեց թշնամիներից և իրեն նետեց մարտակարգի մեջ: Գործը ցույց տվեց, թե ինչքան խելամուտ էր կայսեր խորհուրդը, որը այդ լատինացին աչքաթող էր արել: Բոհեմունդը, տեսնելով, թե ինչ համառությամբ են մարտնչում թուրքերը, օգնության համար մարդ ուղարկեց կեչտական մյուս ջոկատի հետևից: Նրան արագորեն տեղ հասան և սկիզբ առավ ծանր ու սարսափելի մի մարտ, սակայն հռոմեական և կեչտական զորքը չի բերջ հաղթանակ տարավ» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 3):

«Գույժն հասցրին Մելիտենե բաղաբի դեմ պատերազմող սուլթան խիժ-Ալալանին **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Ալալանին – Մ.Ֆ.)** և տեղեկացրին կատարվածի մասին: Եվ ահա նա զինվորների ահագին բազմությամբ շարժվեց, եկավ Նիկիա գավառը՝ ֆրանկ զորքերի դեմ: Երկու կողմերն էլ կատաղի մարտ տվեցին, արիաքար միայնաց վրա հարձակվեցին և անխնայ, գազանաբար ճակատ առ ճակատ բախվեցին Սաղապարտների փայլատակումը, զրահների շայունը և աղեղների ծայթալը ստիպեցին այլազգիների բազմաթիվ զորքերին սեղմելու իրենց շարքերը, սաստիկ ժխորից դողում էր գետինը, նետերի շայունը սարսափեցրեց էր ձիերին: Զաջարիներն ու լավագույնները մարտի դուրս եկան՝ բաջը բացի դեմ և, ինչպես առյուծի կորյուններ, անխնայ հարվածում էին միմյանց: Այդ օրը՝ առաջին պատերազմի օրը, շատ ծանր էր և սարսափելի: Սուլթանը ֆրանկների դեմ էր կռվում 600.000 հոգով: Այս ճակատամարտում ֆրանկների զորքերը հաղթեցին պարսից զորքերին և փախուստի տեսնեցին նրանց՝ մեծ ու սուկայի ջարդ տալով: Դաշտը դիակներով ծածկվեց: Ֆրանկները հսկայական ալար վերցրին և անթիվ գերիներ: Պարսիկներից վերցրվոր գերիներ և արծաթյին թիվ չկար» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Դրանից հետո նրանք մեկնեցին Գամիոք, սակայն այդ երկրի տեր խիժ-Արալանը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանը – Մ.Ֆ.)**, որը մինչ այդ պաշարել էր Մելիտեն, եկավ նրանց դեմ: Նրանց միջև սարսափելի ճակատամարտ տեղի ունեցավ, երբ Զրիստոսի բաջարի ռազմիկները հարձակվեցին թշնամիների վրա ինչպես արծիվը հավքերի և, ոչնչացնելով, մատնեցին փախուստի: Երկիրը լցվեց դիակներով, ձեռք զգվեցին տասնյակ հազարավոր գերիներ և մեծ քանակի ալար» (Մաթատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Կոնդոլորը **(Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.)**, նրա եղբայր Պադուոյնը **(Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին – Մ.Ֆ.)**, որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիոսի (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Ֆ.) թագին, Պալմիրոն մեծ կոմսը **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.)**, նրա բեռնորդի Տանկրի **(Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.)**, կոմս Ննջիլը **(Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.)**, Որմսիքի կոմս Ռոբերտը **(Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.)**, մյուս Պադուոյնը **(Երեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլյունացին – Մ.Ֆ.)** և Տուսին կոմսը **(Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Երեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Երեսիայի կոմսության ապագա կոմս ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.)** մեկ-երկու հարված են հասցնում խիժ-Արալանին **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանին – Մ.Ֆ.)**» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«6/ Սուլթանաշահը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանը – Մ.Ֆ.)** հիշատակվում է սուրկ Գոգֆորուս դը Բուլյոնի **(Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացու – Մ.Ֆ.)** բասաճի պատմություններում, քանի որ կռվել է ուխտավորների դեմ և նրանց մեծ վնաս է պատճառել, երբ նրանք անցնում էին Թուրքաց երկրի տարածքով... 7/ Գոգֆորուս դը Բուլյոն բասաճի ժամանակ Պարսկաստանի կայսրը եղել է Բարկիարուքը **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքը – Մ.Ֆ.)**, իսկ Սուլթանաշահը՝ Թուրքաց երկրի սուլթանը: Վերջինս բազմաթիվ կորուստներ պատճառեց ուխտավորներին, երբ նրանք անցնում էին Թուրքաց երկրի տարածքով» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6, 7)

«Հայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում զորքով եկան ու հաղթեցին խիժ-Արալան սուլթանին **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանին – Մ.Ֆ.)**» (Ավագ Արեաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի սկսեցին հաղորդումներ գալ այն մասին, որ ֆրանկների անթիվ բանակը մոտենում է ծովի կողմից՝ Կոստանդնուպոլսից: Հաղորդումները գալիս էին իրար հետևից ու փոխանցվում էին բերնեբերան: Ստանալով այդ լուրերի հաստատումը՝ Դաուդ իբն Սուլթան իբն Կուսալմիշը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանը – Մ.Ֆ.)**, որի տիրույթները ամենից մոտիկն էին գտնվում, սկսեց ռազմիկները հավաքել և ուժեր կուտակել՝ պատրաստվելով սրբազան պատերազմի: Նա դրանից զատ նաև ինչքան կարող էր կանչեց թուրքմեններին, որպեսզի սրանք իրեն օժանդակություն ցույց տան թշնամու դեմ պայքարում: Նրանց մեծ բանակություն միացավ նաև նրա եղբայրը՝ իր ասկարի հետ միասին: Այդ ժամանակ, վստահ իր ուժերին, Սուլթանը մեկնեց դեպի լեռնանցքներն ու այն ճանապարհները, որոնցով պետք է անցնեին ֆրանկները, երբ իր ձեռքն ընկածներից ոչ մեկին չէր խնայում: Այն բանից հետո, երբ այս կերպ նա ոչնչացրեց նրանց մեծ բանակություն, ֆրանկները նրա դեմ ուղղեցին իրենց բոլոր ուժերը, ջախջախեցին նրան և ցրեցին նրա բանակը՝ սպանելով, գերի վերցնելով, թալանելով ու ստրկացնելով շատերին: Այդ ժամանակ, կորցնելով իրենց ձիերի մեծ մասը, թուրքմենները դիմեցին փախուստի: Հույների արքան **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.)** ֆրանկներից շատ ստրուկներ գնեց և դրանց ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Երբ ժողովուրդն իմացավ իսլամի նման խայտառակ պարտության մասին, ամենից սկսեց վախն ու անհանգստությունն իշխել: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ռեջեբ ամսի 20-րդ օրը» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Երբ ֆրանկները որոշեցին Ատորիքի վրա հարձակվել, գնացին Կոստանդնուպոլիս, որպեսզի նեղուցը անցնելով մտնեն մահմեդականների երկիրը՝ ընթանալով ցամաքի ճամփով, որն ավելի դյուրին էր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք տեղ հասան, Ռուսի թագավորը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.)** արգելեց նրանց իր երկրի միջով անցնել, ասելով՝ չեմ թողնի, որ անցնեք իսլամի երկրները, մինչև որ երդում չտաք, որ ինձ կհանձնեք Անտիոքը: Նրա նպատակն էր որդեղ նրանց, որ հարձակվեին իսլամի երկրների վրա՝ հույս ունենալով, որ թուրքերը նրանցից ոչ ոքի կենդանի չեն թողնի, բանի որ տեսավ ֆրանկների հաստատակամությունը և ուժը: Նրանք համաձայնեցին և Հիջրի 490 թվականին Կոստանդնուպոլսի մոտ անցան նեղուցը, որից հետո հասան խիժ-Արալան իբն Սուլթան իբն Կուսալմիշի **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանը – Մ.Ֆ.)** երկիրը, որն ընդգրկում էր Իկոնիան այլ շրջանների հետ միասին: Երբ հասան, խիժ-Արալան իր զորքով դիմադրեց և արգելեց եղավ, սակայն նրանք կռվեցին ու հաղթեցին, իսկ դա եղավ Հիջրի 490 թվականի Ռեջեբ ամսին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 490 թվականին ֆրանկները հասել էին խիժ-Արալան իբն Սուլթան իբն Կուսալմիշի **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանի – Մ.Ֆ.)** երկիրը, որն Իկոնիայից և այլ վայրերից էր բաղկացած: խիժ-Արալանի և ֆրանկների միջև տեղի ունեցան կռիվներ և խիժ-Արալանը պարտվեց ու փախուստ տվեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴⁴¹ «Այն բանից հետո, երբ Աստոծ ու սուրբ քրիստոնեության թշնամի այդ թուրքերը լիովին հաղթվեցին, նրանք չորս օր ու գիշեր տարբեր կողմեր փախան: Այդ ժամանակ Սուլթանի որդի Սուլթանը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արալանը – Մ.Ֆ.)**, մտքում լրիվ անհաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ով դու՝ ամենավատը այդներից, ով դժբախտ, ինչու՞ ես փախչում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել էր երկր երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էի, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել եմ բռնել եմ ամենահաջավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաքանակ բանակ, որ լրիվ պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Ասելք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Առաքյալականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս մյուս բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս նոր բանակում այնքան մեծաքանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը, - «որ մենք այնքան և ոչ մի հնարավորություն չունեցանք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այս էլք չկար, բան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը: Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատաղությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Այդ, եթե դուք գտնեք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացեք այս վայրից, բանգի դուք, անկասկած,

կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»։ Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողնեցին ամեն ինչ, հետադարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին Ռոմանիայով մեկ։ Եվ ահա մենք սկսեցինք հետապնդել այդ անսպետք թուրքերին, որոնք ամեն օր փախուստի էին դիմում մեզնից, ընդ որում, մոտենալով մի որևէ ամրության կամ բաղաթի, նրանք սկսում էին ստել ու այդ երկրի ժողովրդին խաբել ասելով, թե իբրեւ հաղթել են քրիստոնյաներին և այնպես բնաջնջել, որ նրանք այլևս երբեք ոտքի չեն կանգնի, միայն թե իրենց թողնեն ներս մտնել, սակայն հետո, երբ ներս էին մտնում, անմիջապես սկսում էին թալանել եկեղեցիները, տներն ու այլ բաները՝ իրենց հետ տանելով ձիերին, էշերին, ջորիներին, ոսկին, արծաթը և այն ամենը, ինչ կարող էին տանել։ Սրան գումարվեց նաև այն, որ նրանք տանում էին քրիստոնյաների որդիներին, ամեն ինչ շրջապատում այրում էին և ավերում՝ այնուհանդերձ փախչելով ու դողալով մեր առաջ։ Այս կերպ մենք առաջանում էինք դատարկ, ամառային, անմարդաբնակ և անջրգի հողերով, որտեղից հազիվ կենդանի դուրս պրծաք։ Սովն ու ծարավը ամենուր նեղում էր մեզ և մենք ուտելու ոչ մի բան չունեինք, բացառությամբ թերևս միայն նրան, ինչ պոկում էինք ծառերից ու ձեռքերով մանրացնում։ Մեր կյանքը այս պայմաններում շատ դժվար էր, ընդ որում մեր ձիերի մեծ մասն ընկան և մեր շատ ռազմիկներ մացին հետևակ։ Ձիերի պակասի պատճառով մենք հասանք նրան, որ ցլերին սկսեցինք օգտագործել դրանց փոխարեն, ընդ որում, հասնելով ծայրահեղության աստիճանի, որպես բարձր ուժ երբեմն նույնիսկ սկսեցինք օգտագործել այծերին, կրտած ոչխարներին և շներին։ Ի վերջո, սակայն, մենք մտանք մի հարուստ երկիր, որը լի էր ամեն տեսակի ուտելիքներով, տարբեր շքեղություններով և այլ բարիքներով։ Այս ամենից հետո մենք հասանք Իկոնիային, որի բնակիչները ողջունեցին մեզ և համոզեցին մեզ հետևելու վերցնել ջրով լի տիկեր, բանգի մենք դեռ պետք է առաջանայինք մեկ ողջ օր, իսկ ջուրն այնտեղ շատ քիչ էր։ Մենք այդպես էլ արեցինք ու այնքան առաջացանք, մինչև որ հասանք մի ինչ-որ գետի և երկու օր մնացինք այնտեղ։ Մենք, մեզնից առաջ ուղարկելով սուրհանդակներ, հասանք Չերակլեային, որտեղ թուրքերի մեծ կուտակում կար։ Սրանք, նստած դարանում, մեզ էին սպասում, որպեսզի վրաս տան Քրիստոսի զորքին, սակայն ամենագործ մատո՛ծ աջակցությամբ մեր ռազմիկները հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և այդ օրը մեր թշնամիները գերազանցվեցին ու այնքան արագ փախան, ինչքան արագություն, որ ունի աղեղից արձակված նետը։ Մերոնք անմիջապես բաղաթ մտան և չորս օր մնացին այնտեղ» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4)։

«Այն բանից հետո, երբ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության թշնամի այդ թուրքերը լիովին հաղթվեցին, նրանք չորս օր ու գիշեր տարբեր կողմեր փախան։ Այդ ժամանակ Սուլեյմանի որդի Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), մտքում լրիվ ահաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ո՛րդ դու՛, ամենավատը այդներից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախչում»։ Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել է երկրի երեսներ ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էի, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել ու բռնել եմ ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաքանակ բանակ, որ լրիվ պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»։ Ասեմք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Ամասիականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս մյուս բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան։ «Եվ ահա մենք այս սոր բանակում այնքան մեծաքանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունեինք դիմարդել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, բան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը։ Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատաղությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ։ Արդ, եթե դուք գտնեք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացեք այս վայրից, բանգի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»։ Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողնեցին ամեն ինչ, հետադարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին Ռոմանիայով մեկ։ Եվ ահա մենք սկսեցինք հետապնդել այդ անսպետք թուրքերին, որոնք ամեն օր փախուստի էին դիմում մեզնից, ընդ որում, մոտենալով մի որևէ ամրության կամ բաղաթի, նրանք սկսում էին ստել ու այդ երկրի ժողովրդին խաբել ասելով, թե իբրեւ հաղթել են քրիստոնյաներին և այնպես բնաջնջել, որ նրանք այլևս երբեք ոտքի չեն կանգնի, միայն թե իրենց թողնեն ներս մտնել, սակայն հետո, երբ ներս էին մտնում, անմիջապես սկսում էին թալանել եկեղեցիները, տներն ու այլ բաները՝ իրենց հետ տանելով ձիերին, էշերին, ջորիներին, ոսկին, արծաթը և այն ամենը, ինչ կարող էին տանել։ Սրան գումարվեց նաև այն, որ նրանք տանում էին քրիստոնյաների որդիներին, ամեն ինչ շրջապատում այրում էին և ավերում՝ այնուհանդերձ փախչելով ու դողալով մեր առաջ։ Այս կերպ մենք առաջանում էինք դատարկ, ամառային, անմարդաբնակ և անջրգի հողերով, որտեղից հազիվ կենդանի դուրս պրծաք։ Սովն ու ծարավը ամենուր նեղում էր մեզ և մենք ուտելու ոչ մի բան չունեինք, բացառությամբ թերևս միայն նրան, ինչ պոկում էինք ծառերից ու ձեռքերով մանրացնում։ Մեր կյանքը այս պայմաններում շատ դժվար էր, ընդ որում մեր ձիերի մեծ մասն ընկան և մեր շատ ռազմիկներ մացին հետևակ։ Ձիերի պակասի պատճառով մենք հասանք նրան, որ ցլերին սկսեցինք օգտագործել դրանց փոխարեն, ընդ որում, հասնելով ծայրահեղության աստիճանի, որպես բարձր ուժ երբեմն նույնիսկ սկսեցինք օգտագործել այծերին, կրտած ոչխարներին և շներին։ Ի վերջո, սակայն, մենք մտանք մի հարուստ երկիր, որը լի էր ամեն տեսակի ուտելիքներով, տարբեր շքեղություններով և այլ բարիքներով։ Այս ամենից հետո մենք հասանք Իկոնիային, որի բնակիչները ողջունեցին մեզ և համոզեցին մեզ հետևելու վերցնել ջրով լի տիկեր, բանգի մենք դեռ պետք է առաջանայինք մեկ ողջ օր, իսկ ջուրն այնտեղ շատ քիչ էր։ Մենք այդպես էլ արեցինք ու այնքան առաջացանք, մինչև որ հասանք մի ինչ-որ գետի և երկու օր մնացինք այնտեղ։ Մենք, մեզնից առաջ ուղարկելով սուրհանդակներ, հասանք Չերակլեային, որտեղ թուրքերի մեծ կուտակում կար։ Սրանք, նստած դարանում, մեզ էին սպասում, որպեսզի վրաս տան Քրիստոսի զորքին, սակայն ամենագործ մատո՛ծ աջակցությամբ մեր ռազմիկները հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և այդ օրը մեր թշնամիները գերազանցվեցին ու այնքան արագ փախան, ինչքան արագություն, որ ունի աղեղից արձակված նետը։ Մերոնք անմիջապես բաղաթ մտան և չորս օր մնացին այնտեղ» (Պետրոս Տուղեբորդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4)։

«/5/ Դրանից հետո մենք զգուշորեն շարունակեցինք մեր առաջխաղացումը՝ գնալով թուրքերի հետքերով։ Սրանք, սակայն, խուսափելով մեզնից, հեռանում էին իրենց երկրներն ու տները՝ դեպի Ռոմանիայի ավելի ներքին շրջաններ։ Այդ ժամանակ մենք մոտեցանք տեղացիների կողմից Պետիտե կոչվող Անտիոք բաղաթին, սա Պիսիադայում էր, որից հետո էլ մոտեցանք Իկոնիային։ Այս տեղերում հացի և ամեն տեսակի բարիքների առատություն էր, բանգի իրոք այդ Ռոմանիայում հողը շատ հարուստ էր և լի ամեն տեսակի բարիքներով, թեև թուրքերը դաժանորեն ավերել էին ամեն ինչ։ Այնուհանդերձ մերոնք առաջանում էին լավ ապահովված և միայն հետո էր, որ սկսվեց պարենամթերքի պակաս զգացվել, երբ իրոք կարիք կար, ինչպես Աստված էր արել, իհնզ որոնք հացով ու երկու ձվով կշռացնել 5.000 հոգու։ Այսպիսով՝ Աստծո աջակցությամբ մենք առժամանակ լավ կերանք ու հանգստացանք, թեև իրոք մեր այդ բանակի վրա կարելի էր լաց լինել կամ ծիծաղել, մեզ կարելի էր խղճալ, բանգի, ունենալով բարձր ապահովող կենդանիների մեծ պակաս, պարենամթերքն ու այլ բաներ ուխտավորները ստիպված էին կրել ոչխարների, այծերի, խոզերի, շների և նույնիսկ ամենաթույլ կենդանիների վրա, որոնց մեջքերը կտրուկում էր իրենց ուժից վեր բեռի տակ, ընդ որում նույնիսկ սպասեցին իրենց ողջ զինվածությանը հաճախ ընթանում էին գոմշների վրա։ Բայց լսե՛լ է արդյոք որևէ մեկը, որ մի տեղ հավաքվեն այդքան բազմաճյուղ ժողովուրդներ և որևէ մի բանակում խոսեն այդքան տարբեր լեզուներով, բանգի այդտեղ էին հավաքված ֆրանկներ սկսած Ֆլանդրիայից, Ֆրիզներ, գալլեր, անգլիացիներ, այդբորգներ, լոթարինգացիներ, գերմանացիներ, բավարացիներ, նորմաններ, շոտլանդացիներ, անգլներ, ակվիտանիացիներ, իտալացիներ, ապուլիացիներ, իսպանացիներ, դակեր, հույներ և հայեր։ Ի՞նչ կարող ես ասել, երբ բրետոնացին կամ գերմանացին գալիս է խոսելու բեզ հետ, իսկ դու չես հասկանում իրեն։ Այնուհանդերձ, չնայած այդ տարբերություններին, բոլորս կարծես եղբայրներ ու մտոկն ազգականներ լինեինք, որոնք մի ոգով էին համակված հանուն մեր տեր Աստծո գործի։ Իրոք, եթե մեզնից որևէ մեկը մի բան էր կորցնում, ապա, թեկուզ և շատ օրեր անցած լինեք, գտնողն այն վերադարձնում էր տիրոջը, ինչպես հարկ է, որ վարվել այդ բարի գործին մեկնող ուխտավորը... /6/ Այսպես մենք մոտեցանք Չերակլեա բաղաթին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 5, 6)։

«Այնուհետև մենք Աստծո համար նվաճեցինք Ռոմանիան, իսկ հետո արդեն գրավեցինք Կապարովկիան» (Ստեփան Շարտրացի «Նամակ Աղեղին»)։

«Դրանից հետո մենք հետապնդեցինք մեծն Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանին – Մ.Ֆ.) ու բոլոր նրա մարդկանց, ամապացրինք նրանց երկրները, մեծ հարստություններ ձեռք գցեցինք, մեր ձեռքը վերցրինք ու խաղաղեցրինք ողջ Ռոմանիան» (Բոհեմունդ, Ռայմունդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Էստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»)։

«Զեղորոք օրը, որ համապատասխանում էր հուլիսի 3-ին, ֆրանկները առավոտ կառույց վերցրին ֆրանկներ և շտապեցին փախստական թուրքերի հետքերով, որոնք այնքան արագ էին փախչում, ինչպես բազելի կողմից հետապնդվող ճնճողիկներ։ Եվ ահա իրենց փախուստի չորրորդ օրը թուրքերի առաջնորդ Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հանդիպեց 10.000 արաբների, որոնք գալիս էին նրան օգնության։ Զարկ է նշել, որ այս Սուլեյմանը այն նախորդ Սուլեյմանի (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Կուտուպիշի – Մ.Ֆ.) որդին էր, որն իր ժամանակին գրավել էր ողջ Ռոմանիան և սա հենց նա էր, որ, փախչելով Նիկիայի մոտից, հետո գործ էր հավաքել ու հանել այն քրիստոնյաների դեմ, որպեսզի վրեժ լուծի բաղաթի կորստյան վիրավորանքի համար։ Եվ ահա նա, տեսելով արաբներին, մեծ վշտի մեջ ներքև ցատկեց ծիուց, սկսեց լաց լինել ու ողբալով պատմել իր գլխին եկած դժբախտության մասին։ Այդ ժամանակ արաբները, ուշադրության չդարձնելով աղետի վրա, որը պայթել էր Սուլեյմանի գլխին, ասացին. «Ո՛րդ ամենասանամոթ բոլոր այդներից, ինչո՞ւ ես դու փախել, ով ամենասանամոթիկ բոլոր»

բոլորից: Յիշիր գոնե թո հորը, որը երբեք չէր փախչում պատերազմից, հիշիր և թող գոնե այժմ բացթողնելը տիրի թո հոգուն ու դու մարտի ելնես, բանգի մենք եկել ենք բեզ օգնության»: Այդ ժամանակ, սակայն, Սուլեյմանը բեկբեկուն ձայնով ասաց. «Մեծ հիմարությունն է պատել ձեր միտքը, բանգի դուք մինչ այժմ ծանոթ չեք ֆրանկների ուժին, չգիտեք նրանց արիությունը: Դա ոչ թե մարդկային, այլ երկնային մի բան է, սատանայական, բանգի նրանք ավելի շատ հույսները դնում են ոչ թե իրենց, այլ աստվածային աջակցության վրա: Մենք արդեն հաղթում էինք, մենք պատրաստ էինք պարաններ, որ գցեիրք դրանց վզները, բայց հանկարծ անթիվ բանակի այրեր, բացարձակապես չվախենալով մահից ու թշնամիներից, սարի կատարից ընկան մեզ վրա և առանց որևէ վախի մտան մեր ջոկատների մեջ: Ո՛ւմ աչքը կարող էր դիմանալ այդ տեսարանին և նրանց զինվածության փայլին: Նիզակները փայլում էին լուսավոր աստղերի պես, իսկ գրահներն ու սաղավարտներն էլ կարծես առավոտվա արեգակի փայլատակում լինեին: Նրանց գեներների շաջունն իսկ սարսափելի էր՝ ավելին, բան երկնային որոտը, ընդ որում, երբ նրանք ելնում են մարտի, հարվածում են ծանր նիզակներով և միանգամից տապալում մարդկանց, նրանք հակառակորդին են մոտենում լուռ, իսկ վերջին պահին բաց են թողնում սանձերը ու հարվածում ինչպես սոված և արյան ծարավ իսկական առյուծներ: Նրանք ահ ու դող են տարածում իրենց հանած աղմուկով իսկ, նրանք անողորմ են և բոլորին մահվան գիրկն են նետում: Ինչպե՞ս ես որևէ այլ կերպ նկարագրեմ նրանց դաժանությունը, չկա մեկը, որ կկարողանա դիմադրել նրանց, որևէ հնար գտնել նրանց դեմ, բանի որ նրանք հույսները դնում են դրախտի ու դժոխքի վրա: Բոլոր մնացած ժողովուրդները վախից դողում են մեր աղեղներից ու տարածած սարսափից, սակայն նրանք, պատված գրահներով, մեր նետերին վերաբերվում են որպես ծղոտե շյուղեր՝ ոչ մի կերպ չվախենալով դրանից: Վայ մեզ, վայ մեզ, մենք 360.000 հոգի էինք, իսկ այժմ բոլորս սպանվել կամ ցրվել ենք: Ահա, արդեն չորրորդ օրն է, ինչ մենք փախչում ու խույս ենք տալիս նրանց առջևից՝ ոչ պակաս դողդողալով ահից, ինչպես առաջին հանդիպման ժամանակ: Ի՛նչ կարող եմ ասել, եթե ուզում եք ականջալսել լինել լավ խորհրդի, ապա թողեք Ռոմանիան և, ինչպես կարող եք արագ, հեռացե՛ք բոլոր միջոցները ձեռք առնելով, որ հանկարծ նրանց աչքին ընկնեք»: Երբ արաբները լսեցին այս խոսքերը, Սուլեյմանի հետ միասին անմիջապես իրենք էլ դիմեցին փախուստի: Ինչ վերաբերվում է քրիստոնյաներին, ապա սրանք մեծ խորագիտությամբ հետևում էին փախստականներին, սակայն սրանք իրենց զգույշ էին պահում և խորամանկ: Իրոք, փախստական թուրքերը, երբ հասնում էին մի որևէ բաղաբ կամ ամրություն, ուրախ տեսք էին ընդունում, կարծես հաղթանակ էին տարել, և ասում էին. «Ուրախացե՛ք և բացե՛ք ձեր երջանկության դռները, բանգի մենք ոչնչացրել ենք բոլոր եկվոր ֆրանկներին, որոնք եկել էին ավերելու մեր ու ձեր երկրները, նրանցից ոչ մեկը չի փրկվել, բոլորը սպանվել են կամ դարձել մեր իշխանների գերիներ: Սուլեյմանը՝ մեր տերը, գալիս է մեկ այլ ճանապարհով ու իր հետ բերում է գերիներին»: Նրանք, որոնք հավատ էին ընծայում այս խոսքերին, գալթակվում էին և բացում դարպասները, որից հետո թուրքերը անայացնում ու թալանում էին նրանց գույքը, սպանում էին մարդկանց և գերի բռնում: Թուրքերն այրում էին ամեն ինչ, բանգի ուզում էին այնպես անել, որ ֆրանկները առաջնան ավերված երկրով, ամեն ինչի պակաս ունենան և արդյունքում հրաժարվեն իրենց հետապնդելու մտադրությունից: Յարկ է կել, որ թուրքերը շատ խելացի ձևով էին վարվում և նրանց այս վարքագիծը շատ վնասակար եղավ մեր բանակի համար, բանգի մերոնք կարծես մի անսպաստ մտան, որտեղ ոչ չոր կար, ոչ էլ որևէ այլ բան: Իրոք, քրիստոնյաներն այն վիճակում հայտնվեցին, որ անկարգնում էին ծառերի տերևներն ու դրանք օգտագործում ուտելիքի փոխարեն, որ գոնե մի որևէ կերպ հագեցնեն իրենց տանջող բաղժը: Արդյունքում շատ մարդիկ մահացան, իսկ սապետների մի զգալի մասն էլ դարձավ հետևակային: Ասպետներից շատերն առաջնանում էին գոմեշներին և կովերին հեծած, իսկ գույքն էլ կրում էին ոչխարների ու շների մեջքին, որոնք, ի դեպ ասած, այդ երկրում շատ մեծ էին և անսովոր ուժ ունեին: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները ինչպես կարողացան արագ կտրեցին անցան այդ երկիրը և մտան Իկոնիայի շրջան, որտեղ արդեն ամեն ինչի առատություն կար: Յետո նրանք մոտեցան Իկոնիային, որը երկնային հարստություններով մեծապես լի մի բաղաբ էր և հենց այստեղ էր, որ Պողոս առաքյալը ռզեշկվել էր իր բարոզների համար: Եվ այսպես, թափառելով անսպաստ երկրներում ու զրկված ջրից, քրիստոնյաները այդ հյուրընկալ բաղաբում լավ հյուրասիրության հանդիպեցին, ընդ որում այն լի էր երկնային բոլոր բարիքներով: Դրանից հետո, երբ ուխտավորներն ուզում էին առաջանալ, բաղաբացիները զգուշացրին նրանց, որ իրենց հետ տիկերով և այլ անոթներով ինչպես հնարավոր է շատ ջուր վերցնեն, բանի որ ջրի աղբյուրի պես եք և հանդիպեցին ոչ շուտ, բան հաջորդ օրը: Իրոք, միայն հաջորդ օրը երեկոյան ուխտավորները հասան մի գետի, որի ափին երկու օր տեղավորվեցին հանգստի: Յաջորդ օրը առաջանալիները, որոնք ընթանում էին բանակից առաջ, հասան Յերակլեա կոչվող բաղաբին, որտեղ հսկայական թվով թուրքեր էին հավաքվել: Սրանք, սակայն, հենց որ տեսան իրենց վրա ֆրանկների սլանալը, դիմեցին փախուստի ինչպես վախճած երիտասարդ եղևիկներ կամ էլ մի վիթ, որ վերք է ստացել որսորդի կողմից: Մերոնք, փառաբանելով Աստծուն, առանց որևէ խոչընդոտի բաղաբ մտան և չորս օր մնացին այնտեղ՝ ճանապարհ ելնելով միայն հինգերորդ օրը» (Ռեբերո Ռեյմյոն «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Եվ այսպես, երբ այս կերպ ջախջախված թուրքերը օր ու գիշեր փախչում էին, ֆրանկների դիմացից, Նիկիայի տեր իշխանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիճ-Արսլանը – Մ.3.), ստբում լրիվ ահաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ով դու՝ ամենավատը այրերից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախչում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել և երկրի երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էին, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել ու բռնել ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաբանակ բանակ, որ լրիվ պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անեմ, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատեց Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս մյուս բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջոկատներ»: - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենինք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մոտ էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, բան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը: Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատաղությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Այդ, եթե դուք գոնե մի բիշ հավաքվեք եմ իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, բանգի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձ ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին Ռոմանիայով մեկ: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող բաղաբներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ մոլորության մեջ էին գցում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությամբ թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու այլ օգտակար բաներ, հեռանում էին: Յարկ է կել, որ թուրքերը հափշտակում էին նաև քրիստոնյաների երեխաներին և նրանց ստրկացնում, ընդ որում նրանք այրում էին նաև այն ամենը, ինչը իրենց պետք չէր, բայց կարող էր պետքական լինել քրիստոնյաների բանակին, որից, անվերջ ահաբեկվելով, նրանք հեռանում էին: Այսպիսով, հետապնդելով այդ անհավատներին, մերոնք առաջնանում էին լիակատար միայնության մեջ: Եվ ահա քրիստոնյաները մտան մի ամառի, դժվարանցանելի և անջրդի տարածք, որտեղից մարդիկ դուրս եկան հագիվ կենդանի, շատ ողորմելի վիճակում: Քրիստոնյաները այդ ընթացքում շատ էին տառապում սովից ու ծարավից, ընդ որում ոչ մի ուտելու բան նրանք գտնել չէին կարողանում, այլ, կրելով դաժան տառապանքներ, միայն ձեռքերն էին ծակծկում փշերով: Իրոք, շատ հայտնի սապետներ մահացան այդ անապատում, որին նրանք սովոր չէին, այնտեղ ընկան նաև շատ նծույզներ: Թույլ տեղի էր տալիս դժվարություններին, իսկ ավելի ուժեղը սկսում էր ձիերի փոխարեն, այդ թվում նաև սալլերի համար, օգտագործել խոշոր եղջերավոր անասուններին, այծերին, ոչխարներին և, որ ամենագարունակին էր, շներին, որոնցից ոմանք իրենց չափերով շատ հարմար էին այդ գործի համար: Այս անապատը անցնելուց հետո մենք մտանք մի հարուստ երկիր, որտեղ կար ամենայն անհրաժեշտը, որից հետո քրիստոնյաները հասան Իկոնիա բաղաբին...: Այդ ընթացքում հիշատակված մարզի բնակիչները կոչ արեցին մեր ռազմիկներին իրենց ապահովել ամենայն անհրաժեշտով և մասնավորապես հետները տիկերով ջրեր վերցնել, բանի որ հաջորդ ողջ օրը ճանապարհորդելիս նրանք ջուր չէին գտնելու: Քրիստոնյաներն այդպես էլ արեցին և այնքան առաջացան, մինչև որ հասան մի գետի, որի ափին հանգստացան հետագա երկու օրերը: Այդ ժամանակ էր հենց, որ ուխտավորների բանակի առաջապահը հասավ Յերակլեա բաղաբին, որտեղ հավաքվել էր թուրքերի մի ջոկատ՝ միակ մի նպատակով՝ վնաս հասցնել քրիստոնյաների բանակին: Մեր մարդիկ, սակայն, արձանավեցին թուրքերի վրա իրենց բնորոշ արիությանը, ինչպես աղեղից արձակված մի նետ, և փախուստի մատնեցին նրանց: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ բացեցին դարպասները, մտան բաղաբ և հետագա չորս օրերին մնացին այնտեղ» (Գլխբերդ Նոժանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Եվ այսպես, երբ այս կերպ ջախջախված թուրքերը օր ու գիշեր փախչում էին, ֆրանկների դիմացից, Նիկիայի տեր Սոլիմանի ավագ որդի Սոլիմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիճ-Արսլանը – Մ.3.), ստբում լրիվ ահաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ով դու՝ ամենավատը այրերից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախչում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել և երկրի երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էին, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել ու բռնել ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ

ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաքանակ բանակ, որ լրիվ պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը: Եվ ահա մենք այս նոր բանակում այնքան մեծաքանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջուկատներ»,- շարունակեց այս իշխանը,- «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, քան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը: Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատարողությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Այդ, եթե դուք գտնե՞ք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպե՛ք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող բաղաբներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ մոլորության մեջ էին գցում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներն ու այլ օգտակար բաներ, հեռանում էին: Յուրյի մեջ, որ թուրքերը հափշտակում էին նաև քրիստոնյաների երեխաներին և նրանց ստրկացնում, ընդ որում նրանք այրում էին նաև այն ամենը, ինչը իրենց պետք չէր, բայց կարող էր պետքական լինել քրիստոնյաների բանակին, որից, անվերջ ահաբեկվելով, նրանք հեռանում էին: Այսպիսով, հետապնդելով այդ անհավատներին, մերոնք առաջանում էին լիակատար միայնության մեջ: Եվ ահա քրիստոնյաները մտան մի ամալի, դժվարանցանելի և անջորդի տարածք, որտեղից մարդիկ դուրս եկան հազիվ կենդանի, շատ ողորմելի վիճակում: Քրիստոնյաները այդ ընթացքում շատ էին տառապում սովից ու ծարավից, ընդ որում ոչ մի ուսուցիչ բան նրանք գտնել չէին կարողանում, այլ, կրելով դաժան տառապանքներ, միայն ձեռքերն էին ծակծկում փշերով: Իրոք, շատ հայտնի ասպետներ մահացան այդ անապատում, որին նրանք սովոր չէին, այնտեղ ընկան նաև շատ նշույզներ: Թույլը տեղի էր տալիս դժվարություններին, իսկ ավելի ուժեղը սկսում էր ձիերի փոխարեն, այդ թվում նաև սայլերի համար, օգտագործել խոշոր եղջերավոր անասուններին, այծերին, ոչխարներին և, որ ամենազարմանալիս էր, շներին, որոնցից ոմանք իրենց չափերով շատ հարմար էին այդ գործի համար: Այս անապատը անցնելուց հետո մենք մտանք մի հարուստ երկիր, որտեղ կար ամենայն անհրաժեշտը, որից հետո քրիստոնյաները հասան Իկոնիա բաղաբին...: Այդ ընթացքում հիշատակված մարդիկ բնակիչները կոչ արեցին մեր ռազմիկներին իրենց ապահովել ամենայն անհրաժեշտով և մասնավորապես հետները տիկներով ջրեր վերցնել, բանի որ հաջորդ ողջ օրը ճանապարհորդելիս նրանք ջուր չէին գտնելու: Քրիստոնյաներն այդպես էլ արեցին և այնքան առաջացան, մինչև որ հասան մի գետի, որի ափին հանգստացան հետագա երկու օրերը: Այդ ժամանակ էր հենց, որ ուխտավորները բանակի առաջակալից հասավ շերտակետ բաղաբին, որտեղ հավաքվել էր թուրքերի մի ջոկատ՝ միայն մի նպատակով՝ վնաս հասցնել Քրիստոսի բանակին: Մեր մարդիկ, սակայն, հարձակվեցին թուրքերի վրա իրենց բնորոշ արվեստով, ինչպես աղեղից արձակված մի նետ, և փախուստի մատնեցին նրանց: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ բացեցին դարպասները, մտան բաղաբ և հետագա չորս օրերին մնացին այնտեղ» (Բողոքի Դուագի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«/1/ Յակառակորդի հեռանալուց հետո հաշված չորրորդ օրը լուսաբացին ֆրանսիացիները, լոթարինգցիները, շվաբները, բավարները, ֆլամանդցիները և գերմանական ողջ ժողովուրդը ելան ճամբարից ու, իրենց հետ վերցնելով ամենայն անհրաժեշտը, ինչպես նաև թուրքերից խլած ավարը, տեղավորվեցին Սև լեռների գագաթին, որտեղ էլ անցկացրեցին գիշերը: Յաջորդ առավոտյան Նորմանները, բուրգունդացիները, բրետոնները, շվաբները, բավարացիները և գերմանացիները, մի խումբով՝ ողջ բանակը, իջան Մալաքիումասի հովիտը և մի բանի օր մնացին այնտեղ ինչպես այն պատճառով, որ լեռնային անցումներում ճանապարհը դժվար էր, այնպես էլ իրենց մեծաքանակության և օգոստոս ամսվա անցյալ շոգ լինելու պատճառով...: Ի վերջո, ելնելով այդ ժայռոտ կրճերից, ուխտավորները, հաշվի առնելով իրենց մեծաքանակությունը, ընդհանուր համաձայնությամբ որոշեցին գործը բաժանել մի բանի ջոկատների...: /3/ Դուք Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուկուսացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Բորերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Բորերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.) և Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ընթանում էին արքայական ճանապարհից հեռու՝ ուղղությամբ բռնած դեպի Փոքր Անտիոք, որը շերտակետի արևմտյանությամբ էր: Այստեղ նրանք որոշեցին օրվա իններորդ ժամին կանգ առնել: Իջավ երեկոն և դուքս Գոտֆրիդն ու գլխավոր առաջնորդները դրեցին իրենց վրաները լեռան մոտ մի լավ վայրում՝ զարմանալով այդ երկրի գեղեցկության և հարստության վրա, որտեղ հիմալի որս գտան՝ ասպետության սիրելի գործը ու զվարճալիքը: Եվ ահա նրանք, հաստատվելով այստեղ, մի կողմ դնելով իրենց զենքերն ու ավարը և տեսնելով իրենց առջև փռված անտառը, որը լի էր որսով, վերցնելով նետերն ու կապարձները, գոտեվորվեցին սրերով և մեկնեցին այնտեղ որս անելու» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 1, 3)

«Եվ այսպես Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Լալիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) փախավ Նիկիայի մոտից, որի ընթացքում հանդիպեց 10.000 արաբների, որոնց, սակայն, պատմելով քրիստոնյաների ուժի և հզորության մասին, միացրեց իր փախուստին ու նրանք սկսեցին սլանալ: Այդ ժամանակ ուխտավորները սկսեցին հետապնդել այդ անպետք թուրքերին, որոնք ամեն օր փախուստի էին դիմում, ընդ որում, մոտենալով մի որևէ ամրության կամ բաղաբի, նրանք սկսում էին ստել ու այդ երկրի ժողովրդին խաբել ասելով, թե իբր իրենք հաղթել են քրիստոնյաներին և այնպես բնաջնջել, որ նրանք այլևս երբեք ոսթի չեն կանգնի, միայն թե իրենց թողնեն ներս մտնել, սակայն հետո, երբ ներս էին մտնում, անմիջապես սկսում էին թալանել եկեղեցիները, տներն ու այլ բաները՝ իրենց հետ տանելով ձիերին, էշերին, ջորիներին, ոսկին, արծաթը և այն ամենը, ինչ կարող էին տանել: Սրան գումարվեց նաև այն, որ նրանք տանում էին քրիստոնյաների որդիներին, ամեն ինչ չորջապատում այրում էին և ավերում: Այս կերպ ուխտավորները առաջանում էին դատարկ, ամալին, աննարդաբնակ և անջորդի հողերով, որտեղից հազիվ կենդանի դուրս պրծան: Սովն ու ծարավը ամենուր նեղում էր նրանց և նրանք ուսուցիչ ոչ մի բան չունեին, բացառությամբ թերևս միայն նրան, ինչ պոկում էին ու ձեռքերով մանրացնում: Նրանց կանքը այս պայմաններում շատ դժվար էր, ընդ որում ձիերի մեծ մասն ընկան և շատ ռազմիկներ մնացին հետևալ: Ձիերի պակասի պատճառով նրանք հասանք նրան, որ ցլերին սկսեցին օգտագործել դրանց փոխարեն: Ի վերջո, սակայն, ուխտավորները մտանք մի հարուստ երկիր, որը լի էր ամեն տեսակի ուտելիքներով, տարբեր գեղություններով և այլ բարիքներով: Այս ամենից հետո նրանք հասան արքայական իկոնիային, որի բնակիչները ողջունեցին նրանց և համոզեցին հետները վերցնել ջրով լի տիկեր, բանգի դեռ պետք է առաջանալիս մեկ ողջ օր, իսկ ջուրն այնտեղ շատ քիչ էր: Ուխտավորներն այդպես էլ արեցին ու այնքան առաջացան, մինչև որ հասան մի ինչ-որ գետի և երկու օր մնացին այնտեղ: Նրանք, իրենցից առաջ ուղարկելով սուրհանդակներ և հասան շերտակետին, որտեղ թուրքերի մեծ կուտակում կար: Սրանք, նստած դարձանում, ուխտավորներին էին պատում, որպեսզի վնաս տան Քրիստոսի գործին, սակայն ամենագոր Աստուծո աջակցությամբ մեր ռազմիկները հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և այդ օրը մեր թշնամիները գերազանցվեցին ու այնքան արագ փախան, ինչքան արագ գոլթություն, որ ունի աղեղից արձակված նետը: Մերոնք անմիջապես բաղաբ մտան և չորս օր մնացին այնտեղ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«/102/ Երբ հաջորդ օրը լույսը բացվեց, բուրգունդացիները, ֆրանկները, ֆլամանդցիները, Նորմաններն ու բրետոնցիները ոսթի ելան, իսկ այդ օրը շաբաթ էր: Այդ ժամանակ մի իսկական ուժասպառ անող ավազի փոթորիկ բարձրացավ, որի արդյունքում օդում պտտվող ավազե բամբներին ու ծարավին զոհ գնացին հազարավոր կանայք, աղջիկներ, սերժանտներ և այլ մարդիկ, ընդ որում գասկոնական հզոր նշույզներն իսկ ուժասպառությունից վերջին շնչումն էին: Ի վերջո, քրիստոնյաները հասան մի ջրի աղբյուրի, որտեղից սկզբում խմեցին ձիերը, իսկ հետո՝ ասպետները: Այդ գիշեր ուխտավորները ճամբար զարկեցին Ռայմունդի աղբյուրի մոտ, որը մի բլրի վրա էր: Եվ ահա, երբ Քրիստոսի եղբայրությունը շարժվեց, Բոհեմունդն (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու նրա ընկերները առանձնացան հիմնական բանակից, որպեսզի առանց կանգ առնելու հասնեն Տարսուն: /103/ Այդ ընթացքում Սուլեյմանն իր ճանապարհով էր հեռանում և իր կրած պարտության պատճառով լի էր կատաղությամբ ու հուսահատությամբ ...: /104/ Այսպիսով՝ Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Լալիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) վշտահար հասավ մինչև Տարսուն, որի միջնաբերդը լավ ապահովեց հացով, զինով ու մսով, սակայն նա ոչ մի կերպ այլևս չէր կարող դեմ ելնել ֆրանկներին...: /106/ Յաշվի առնելով այս ամենը՝ Սուլեյմանը թողեց Տարսունը և անցավ Մամիստրա» (Գրեմորու Դուագի «Անտիոքի երգը», գլուխ 102-104, 106):

«Ինչ հետապնդման մասին կարող էր խոսքը գնալ, իրոք, երբ մեր նշույզներն այն աստիճանի էին թուլացել այդ անապատ վայրերում, որ շարժվել իսկ դժվարանում էին, ընդ որում նաև ջրի մեծ պակաս կար: Ծիշտ է, Փոքր Ասիան մի ժամանակ հայտնի էր իր առաջադեմությամբ ու հատկապես հաղթանակով մշակաբույսերով, սակայն վերջին ժամանակներս այս երկրամասը վայրենի թուրքերի կողմից այն աստիճանի բալանի ու ավերածության էր ենթարկվել, որ առկա միջոցները հազիվ հերիքում էին միայն մեր բանակի գոյության պահպանման համար, մանավանդ որ մեր մարդիկ էլ այնքան մեծաքանակ էին, որ կարող էին ուսուցիչ մեկ ողջ բերք և խմելով չորացնել գետը, բանգի, իրոք, երբ նրանք հեռացան Նիկիայից, առաջվա պես կազմում էին 700.000 հոգի, ընդ որում շատ էին մինչ այդ սրահար եղածները, հիվանդություններից մահացածները ու

դասալքածները: Այսպես, ահա քրիստոնյաները առաջացան Անտիոքիայի ու Իկոնիայի մոտով, որոնք Պիսիդիայի բաղաձայն են, և հասան Չերակլեային, որից հետո իրենց շողողացող թերևս ուղղեցին դեպի Արևելք» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Վերսկսելով արշավը դեպի Անտիոք՝ մեր բանակն իր առաջնորդների հետ հասավ Չերակլեա» (Հենրիխ Հանտինգտոնի «Անգլերի պատմությունը», գիրք 7):

«/17/ Այն բանից հետո, երբ մերոնք այստեղ մնացին երեք օր, չորրորդ օրը լուսաբացին նրանք փչեցին շեփորները և ճանապարհ ընկան: Այս կերպ նրանք անցան Բյուզանդիան և մտան Պիսիդիա կոչված երկիրը: Նրանք երկար ընթացան և ի վերջո հասան մի անբերրի ու անջրդի հողի, որտեղ ջրի ոչ մի կաթիլ չկար, բայց միաժամանակ էլ շատ շոգ էր, իսկ արևն էլ ուժեղ այրում էր, ինչպես տվորաբար լինում է հուլիսին: Մերոնք այնպես էին տառապում շոգից, որ չգիտեին ինչ անել...: Մեր Տեր Աստվածը, սակայն, նկատեց նրանց տառապանքները և ազատեց դրանից՝ այնպես անելով, որ շուտով նրանք մի գետի հանդիպեցին, որը լի էր հիմալայի ու առատ ջրով: Այդ ժամանակ, ահա, մերոնք նետվեցին դեպի գետի ափը ամենայն շտապողականությամբ և այնքան շատ խմեցին, որ հետո շատերը հենց այդտեղ էլ չմոռապեցին մահից, բանգի խմում էին առանց որևէ չափի ու սահմանի: Միայն թե ինչ եղավ ասպետների և բանակի մնացած մարդկանց հետ, որոնք խմում էին առանց որևէ չափի հետևելու, փոխանակ ջուրն իրենց մարմնի մեջ ընդունելին աստիճանաբար: Եվ այսպես, ավարտելով իրենց ճանապարհորդությունը, մերոնք հասան մի գեղեցիկ ու բերքառատ հովտի, որը լի էր անտառներով, գետերով, մարգագետիններով ու հիմալայի արաբական դաշտերով և տարածվում էր Պիսիդիայի արքայական բաղաձայն Անտիոքի մոտ: Այստեղ էլ հենց կապիտանները հրամայեցին ողջ բանակին ծախար գարկել...: /18/ Ինչ վերաբերվում է հիմնական բանակին, ապա այն, շարժվելով հիմնական ճանապարհով, եկավ երկու բաղաձայնի մոտ, որոնցից մեկը կոչվում էր Իկոնիում իսկ մյուսը՝ Չերեզի: Դրանից հետո նրանք դեպի աջ շարժվեցին և հասան ծովի ափին: Այստեղ դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) և... այլ ծախար գարկեցին ու սկսեցին վայելել այդ գեղեցիկ և թափալի վայրը՝ հանրակենցելով իրենց ուժերը ղեկար անցումից և ղեկարություններից հետո: Դրանից հետո նրանք մեկնեցին որսի...: /19/ Եվ այսպես, ուխտավորները կտրեցին և անցան ողջ Պիսիդիան ու հետո մտան Լիկոնիա կոչված երկիրը՝ հասնելով Իկոնիում կոչվող բաղաձայն, որը գտնվում էր լիակատար լճով և անմարդաբնակ: Նրանք ճանապարհին հսկայական ղեկարությունների էին հանդիպում ուտելիքներից պակասից, բանի որ թուրքերը, լսելով նրանց մոտենալու մասին լուրը և հույս չունենալով իրենց ամրությունների վրա, ամայացնում էին ամեն ինչ ու իրենց կանանց և երեխաների հետ միասին թաքնվում անտառներում ու լեռներից՝ իրենց հետ տանելով ձիերը, անասուններին, ուտելիքի և այլ բաների պաշարները: Արդյունքում մեր մարդիկ շատ ղեկարություններ տեսան այդ երկիրը կտրելիս: Ի վերջո, մերոնք հասան Ղահրամանիա կոչվող երկիր և մտան Չերակլեա բաղաձայն, որտեղ երեք օր ծախար գարկած մնացին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 17-19):

«Շարժվելով ջուրանոցներով՝ նրանք շարունակեցին ուղին: Գերբիկիայի մոտ նրանց ճանապարհը կտրեցին Դանիշման սուլթանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) և Հասանը՝ 80.000 ռազմիկների գլուխն անցած: Համար մարտ տեղի ունեցավ, որին երկու կողմից էլ մեծաթիվ զորք էր մասնակցում և նրանցից ոչ մեկը չէր ուզում զիջել մյուսին: Թուրքերը բաջաբար մարտնչում էին թշնամիների դեմ: Բռնեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որ ղեկավարում էր աջ թևը, տեսնելով այդ առանձնացավ մնացած զորքից և հարձակվեց հենց իր՝ խիճ-Արյանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արյանի – Մ.Ֆ.) վրա...: Միաբեկված թուրքերը թիկունք դարձրին: Չիշելով ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր Ի-ի – Մ.Ֆ.) խորհուրդները՝ կելտեղ չսկսեցին հեռու տարածության վրա հետապնդել թշնամուն...» (Աննա Կոմենտու «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 3):

«Երեք օր անց սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արյանի – Մ.Ֆ.), կրկին անգամ իր զորքերը հավաքելով, ահագին բազմությամբ հարձակվեց ֆրանկ զորքերի վրա: Նախորդից ավելի ահավոր և կատաղի մարտ տեղի ունեցավ: Ֆրանկ զորքերը նույնպիսի կատաղությամբ բախվեցին պարտեց զորքերին, մեծ ջարդ տվեցին նրանց, մեծաթիվ գերիներ վերցրեցին և պարսիկներին այդ գավառից դուրս շարժեցին» (Մատթեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Երեք օր անց խիճ-Արյանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արյանի – Մ.Ֆ.) կրկին զորք հավաքեց ու այն ճակատամարտի առաջնորդեց, սակայն իշխանները այս անգամ ևս ոչևաղին նրա զորքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴² «Ինչ վերաբերվում է հիմնական ուժերին, որոնք առաջանում էին Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.), իմաստուն Բռնեմունդի (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացու – Մ.Ֆ.), դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) և շատ այլոց գլխավորությամբ, մտան հայերի երկիր, որոնք ծարավ էին և ազատ թուրքերի արյան: Եվ ահա նրանք մոտեցան մի ինչ-որ ամրության, որն այնքան հզոր էր, որ դրա հետ հնարավոր չէր որևէ բան անել: Այնտեղ Սիմեոն անունով մի մարդ կար, ծննդով այդ վայրերից, որը ձեռք էր մեկնել այդ հողերին, որպեսզի պաշտպանի այն թշնամի թուրքերից: Եվ ահա նրանք իրենց բարի կամքով ողջ այդ երկիրը նրան տվեցին և նա իր ժողովրդով մնաց այնտեղ» (Աննա Կոմենտու «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Ինչ վերաբերվում է հիմնական ուժերին, որոնք առաջանում էին Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.), իմաստուն Բռնեմունդի (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացու – Մ.Ֆ.), դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) և շատ այլոց գլխավորությամբ, մտան հայերի երկիր, որոնք ծարավ էին և ազատ թուրքերի արյան: Եվ ահա նրանք մոտեցան մի ինչ-որ ամրության, որն այնքան հզոր էր, որ դրա հետ հնարավոր չէր որևէ բան անել: Այնտեղ Սիմեոն անունով մի մարդ կար, ծննդով այդ վայրերից, որը ձեռք էր մեկնել այդ հողերին, որպեսզի պաշտպանի այն թշնամի թուրքերից: Եվ ահա նրանք իրենց բարի կամքով ողջ այդ երկիրը նրան տվեցին և նա իր ժողովրդով մնաց այնտեղ» (Մետրոս Տուլեբոր «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Այնուհետև մենք իմացանք, որ Աստված անունով մի թուրք Էմիր կար (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.), որը կանգ էր առնել Կապադովկիայում: Մենք ուղղվեցին այդ կողմը, ուժով նվաճեցինք նրա ամրությունները և նա փախավ մի բարձրադիր վայրում տեղակայված ամրոց: Եվ ահա մենք այս Աստված երկիրը հանձնեցինք մեր առաջնորդներից մեկին, որպեսզի նա հնազանդեցնի նրան, ընդ որում նրա հետ նաև քրիստոնյա ռազմիկներ թողեցին» (Ստեփան Շարտրացի «Համալի Աղեղնի»):

«Հիմնական բանակում մի ուժեղ և արի ասպետ կար, որը հենց այս երկրի ծնունդ էր: Եվ ահա այս մարդը խնդրեց, որ այդ երկիրն իրեն տան, իսկ ինքն էլ կպահի ու կպահպանի այդ ինչքան իր ուժերը կներեն՝ խոստանալով լավ հոգ տանել ամեն ինչի մասին, ծառայել Աստծուն ու Սուրբ գեղեզմանի գործին: Բանակի առաջնորդները համաձայնություն տվեցին և բավարարեցին այդ մարդու խնդրանքը, բանի որ վերջինս մի բաջարի և հավատարիմ մարդ էր՝ լրիվ հարմար նման պատերազմական գործերի համար» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Այսպիսով՝ Աստծո բանակը, որը գործում էր կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.), Բռնեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.), Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) և շատ այլոց հրամանի տակ, մտավ Հայաստան՝ զգուշանալով թուրքական հարձակումներից: Իրենց ճանապարհին ուխտավորները տիրեցին մի ամրության, որին ղեկար էր նույնիսկ մոտենալը, իսկ հարձակման ամեն մի փորձ էլ թվում էր անօգուտ: Այնուհանդերձ, ինչպես ասացի, քրիստոնյաները կարողացան տիրել այդ շրջանին, որից հետո տեղաբնիկներից հավատարմի քրիստոնյա մեկը, որի անունը Սիմոն էր, խնդրեց իրենց հանձնել այդ շրջանը, որպեսզի նա պաշտպանի այն թուրքական հարձակումներից: Սիմոնին չներժեցին, որից հետո նա մնաց այնտեղ՝ պաշտպանելու այդ երկիրը» (Գվիբերտ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Այսպիսով՝ Աստծո բանակը, որը գործում էր կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.), Բռնեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.), Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) և շատ այլոց հրամանի տակ, մտավ Հայաստան՝ զգուշանալով թուրքական հարձակումներից: Իրենց ճանապարհին ուխտավորները տիրեցին մի ամրության, որին ղեկար էր նույնիսկ մոտենալը, իսկ հարձակման ամեն մի փորձ էլ թվում էր անօգուտ: Այնուհանդերձ, ինչպես ասացի, քրիստոնյաները կարողացան տիրել այդ շրջանին, որից հետո տեղաբնիկներից հավատարմի քրիստոնյա մեկը, որի անունը Սիմոն էր, խնդրեց իրենց հանձնել այդ շրջանը, որպեսզի նա պաշտպանի այն թուրքական հարձակումներից: Սիմոնին չներժեցին, որից հետո նա մնաց այնտեղ՝ պաշտպանելու այդ երկիրը» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«Ինչ վերաբերվում է հիմնական ուժերին, ապա սրանք բարեհաջող հասան Կապադովկիայի Կեսարիային, որտեղ Սիմեոն անունով մի մարդ կար, ծննդով այդ վայրերից: Վերջինս ձեռք էր մեկնել այդ հողերին, որպեսզի պաշտպանի այն թշնամի թուրքերից: Եվ ահա նրանք իրենց բարի կամքով ողջ այդ երկիրը նրան տվեցին և նա իր ժողովրդով մնաց այնտեղ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Լորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«Կելտերը, տիրելով անցումներին և մի քիչ այնտեղ հանգստանալով, կրկին հասան թուրքերին Ավգուստոպոլսի մոտ, հարձակվեցին նրանց վրա և փախուստի մատնեցին: Բարբարոսական զորքը ջախջախվեց, իսկ նրանք էլ, որոնք փրկվեցին, ցրվեցին ուլ ուր կարող է թողնելով կանանց ու երեխաներին» (Աննա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 3):

«Հայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում զորքով եկան ու հաղթեցին խիճ-Արսլան սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան – Մ.Ֆ.) ևս մեկ անգամ» (Ավագ Մեթաստացի «Ժամանակագրություն»):

3443 «Երբ Մեծ Հայաստանում վերստույն է թագավորությունը, ինչպես վերևում ասվեց, պարոն Կոստանդինը, որ տիրում էր Հայոց թագավորությանը, տեսնում է, որ այլևս չի կարող մեծ խանի զորության առաջն առնել: Եվ ահա նա տասը գնվորների հետ խույս է տալիս ու գիշերով անցնում Փոքր Հայաստան, որն այն ժամանակ գտնվում էր հռոմեական իշխանության տակ, բայց ժողովրդից շատերն արդեն անցել էին Հայոց կողմը: Նա հասնում է հայաբնակ մի քաղաքի, որի բնակիչները ծառի ճյուղեր էին շալակած տանում՝ կարկատելու ու փակելու խարխլված պարսպի ճեղքերը: Այդ ժամանակ պարոն Կոստանդինն ու նրա հետ եղող մարդիկ, հանելով իրենց զենքերը, թաքցնում են ճյուղերի մեջ և ամեն մարդ, կապելով իր խուրձը, զորքին սպասարկող մարդկանց նման շալակում, բարձրացնում է դրանք պարիսպների վրա: Այդ օրը Աստվածամայր Կույսի տոնն էր, երբ հույները գտնվում էին եկեղեցում, իսկ պարոն Կոստանդինն ու նրա զինակիցները, ճյուղերը զենքերի հետ միասին շալակած, բարձրանում էին քաղաքի պարիսպների վրա: Եվ այսպես, տեսնելով, որ պահը հարմար է, հայերը հանկարծակի գնվում են, գրավում ամրոցը և ապա, չարժեքվելով առաջ, ներխուժում են եկեղեցի ու ձեռքակալում այնտեղ գտնվող հույներին: Այս ձևով պարոն Կոստանդինը՝ իբրև քաջ ու հզոր մարդ, գրավում է տնորությունն ու իրեն ենթարկում երկրի մեծ մասը» (Յովհաննես Դարդեղի «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 8):

«Ռուբենի հարազատ որդին, որի անունը Կոստանդին էր՝ մի մեծախորհուրդ ու քաջ մարդ, տիրեց այն հռչակավոր դղյակին, որը Վահկա էր կոչվում՝ իր տունը հաստատելով այնտեղ ու ինքն էլ ամրանալով ամրոցում: Եվ ընդհանրապես, նա արիաբար ճակատեց, հույներից շատ տեղեր գրավեց, նրանց սրով մաշեց ու նրանց զորքերին պարտության մատնեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբենյաց պատմություն»):

«Գագիկի սպանությունից հետո նրա զորքն ու իշխանները ցրվեցին, իսկ նրանցից մեկն էլ՝ պարոն Ռուբենի որդի պարոն Կոստանդինը, եկավ ու հաստատվեց Տավրոս լեռան վրա: Նա իր խիզախության շնորհիվ տիրեց այդ լեռան մեծ մասին, որտեղ գտնվում էր Վահկա ամրոցը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Ռուբենի հաջորդեց նրա որդի Կոստանդինը՝ մի քաջ ու արդարագործ այր, որը բազմիցս սիրելի եղավ Կիլիկիա աշխարհի բնակչության կողմից: Վերջինիս աջակցությամբ նա տիրեց Տավրոսի ծովակողմին և այդ նահանգին՝ գրավելով Վահկա դղյակը, որտեղից առաջ չարժեքվեց ու, հալածելով հույներին, տիրեց այլ տեղերի՝ դաշտերի և ամրոցների» (Գևորգ Ավանագի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Ռուբենյանները, որ Հայոց թագավորների ազգից էին, մտան Կիլիկիա, գրավեցին Վահկա բերդը, իսկ նրանց առաջնորդն էր Գագիկ թագավորի ազգական Ռուբենի որդի Կոստանդինը: Այդ ժամանակից էլ հենց սկսվեց հայերի տիրապետությունը Կիլիկիայում, որը Հայոց 546 և Զորատուրի 1097 թվականին էր» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբենի հաջորդեց նրա որդի Կոստանդինը, որը տիրեց հռչակավոր Վահկա բերդին, որտեղ հաստատվեց ինքը և որից հետո իր իշխանությունը տարածեց բազում այլ տեղերի վրա ևս...: Կոստանդինը տիրեց Վահկային» (Ասմվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբենի որդի Կոստանդինը գրավեց Վահկան: Նա առաջինն էր, որ իշխեց Կիլիկիայի հայ ժողովրդի վրա» (Զեթուն II «Տարեգրություն»):

«Ռուբենի մահից հետո նրա որդի Կոստանդինը մտավ Կիլիկիա նահանգ ու տիրեց Վահկային և ողջ լեռնակողմին» (Զեթուն Պատմիչ «Ռուբենյաց ազգի պատմություն»):

«Ռուբենի որդի այս Կոստանդինը գրավեց Վահկա դղյակը» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Կոստանդինը, բազմաթիվ բերդեր և քաղաքներ գրավելով, ընդարձակեց իր երկիրը» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

3444 «Այստեղ, առանձնանալով մյուսներից, Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և դուքս Գողթնուայի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) եղբայր կոմս Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) միասին մտան Բուրենտուրոտի հովիտ: Դրանից հետո Տանկերն առանձնացավ ու իր ռազմիկներով մեկնեց Տարսուս: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան քաղաքից և, շտապելով նրան ընդառաջ, բրիտոնյաների դեմ պատերազմելու համար ուժերն ի մի բերեցին: Երբ մերոնք առաջացան ու ընդհարվեցին թուրքերի հետ, սրանք դիմեցին փախուստի և հապճեպ քաղաք վերադարձան: Դրանից հետո այդտեղ եկան նաև Տանկերն ու Զորատուրի ռազմիկները: Թուլացնելով սանձերը՝ սրանք ճամբար զարկեցին քաղաքի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ մյուս կողմից մոտեցավ այն հայտնի այրը՝ կոմս Բալդուինը: Տեղ հասնելով իր զորքով՝ նա սկսեց Տանկերից պահանջել, որ սա ընկերաբար իրեն արժանի համարի քաղաքին տիրելու գործում: Այդ ժամանակ Տանկերը նրան ասաց. «Ես կտրականապես հրաժարվում եմ որևէ բան կիսել բեզ հետ»: Գիշերը վրա հասնելուն պես թուրքերը, դողողոյալով ահից, դիմեցին փախուստի, իսկ քաղաքի բնակիչներն էլ գիշերվա բողի տակ ելան քաղաքից և միաձայն սկսեցին աղաղակել. «Շտապե՛ք, ով անպարտելի ֆրանկներ, շտապե՛ք, բանգի թուրքերը բոլորը միասնաբար փախչում են՝ առաջ մղվելով ձեր ներշնչած ահից»: Հաջորդ օրվա սկզբում եկան քաղաքի ավազները և կամավոր կերպով հանձնեցին այն՝ ասելով նրանց, ովքեր այդ հարցով միմյանց հետ վիճում էին, թե. «Ով սեկյորներ, թողե՛ք այդ, մենք ուզում ենք և պահանջում, որ մեզ տիրի նա, ով երեկ այդօրինակ արիությանը մարտնչեց թուրքերի դեմ»: Եվ ահա այդ զարմանալի կոմս Բալդուինը կրկին սկսեց վիճել ու վիճաբանել Տանկերի հետ, թե. «Եկ միասնաբար ներս մտնենք ու թալանենք այս քաղաքը, ով էլ ինչ կարողանա ձեռք բերել, թող այդ նրանը լինի»: Այն բաբազույն Տանկերը, սակայն, ասաց. «Թող դա ինձից հեռու լինի այդ, բանգի ես չեմ ուզում թալանել բրիտոնյաներին: Այս քաղաքի բնակչությունն ինձ է ընտրել որպես իր տեր և ուզում է, որ հենց ես տիրեմ այս քաղաքին»: Ի վերջո, սակայն, այն բաբաղի այդ Տանկերը ի վիճակի չեղավ դեմ ելնել կոմս Բալդուինին, բանգի մեծ էր վերջինիս բանակը, և ահա իր կամքից անկախ նա այնուհանդերձ թողեց քաղաքը ու իր զորքով արժանապատիվ կերպով հեռացավ» (Աննուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այստեղ, առանձնանալով մյուսներից, Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և դուքս Գողթնուայի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) եղբայր կոմս Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) միասին մտան Բուրենտուրոտի հովիտ: Դրանից հետո Տանկերն առանձնացավ ու իր ռազմիկներով մեկնեց Տարսուս: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան քաղաքից և, շտապելով նրան ընդառաջ, բրիտոնյաների դեմ պատերազմելու համար ուժերն ի մի բերեցին: Երբ մերոնք առաջացան ու ընդհարվեցին թուրքերի հետ, սրանք դիմեցին փախուստի և հապճեպ քաղաք վերադարձան: Դրանից հետո այդտեղ եկան նաև Տանկերն ու Զորատուրի ռազմիկները: Թուլացնելով սանձերը՝ սրանք ճամբար զարկեցին քաղաքի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ մյուս կողմից մոտեցավ այն հայտնի այրը՝ կոմս Բալդուինը: Տեղ հասնելով իր զորքով՝ նա սկսեց Տանկերից պահանջել, որ սա ընկերաբար իրեն արժանի համարի քաղաքին տիրելու գործում: Այդ ժամանակ Տանկերը նրան ասաց. «Ես կտրականապես հրաժարվում եմ որևէ բան կիսել բեզ հետ»: Գիշերը վրա հասնելուն պես թուրքերը, դողողոյալով ահից, դիմեցին փախուստի, իսկ քաղաքի բնակիչներն էլ գիշերվա բողի տակ ելան քաղաքից և միաձայն սկսեցին աղաղակել. «Շտապե՛ք, ով անպարտելի ֆրանկներ, շտապե՛ք, բանգի թուրքերը բոլորը միասնաբար փախչում են՝ առաջ մղվելով ձեր ներշնչած ահից»: Հաջորդ օրվա սկզբում եկան քաղաքի ավազները և կամավոր կերպով հանձնեցին այն՝ ասելով նրանց, ովքեր այդ հարցով միմյանց հետ վիճում էին, թե. «Ով սեկյորներ, թողե՛ք այդ, մենք ուզում ենք և պահանջում, որ մեզ տիրի նա, ով երեկ այդօրինակ արիությանը մարտնչեց թուրքերի դեմ»: Եվ ահա այդ զարմանալի կոմս Բալդուինը կրկին սկսեց վիճել ու վիճաբանել Տանկերի հետ, թե. «Եկ միասնաբար ներս մտնենք ու թալանենք այս քաղաքը, ով էլ ինչ կարողանա ձեռք բերել, թող այդ նրանը լինի»: Այն բաբազույն Տանկերը, սակայն, ասաց. «Թող դա ինձից հեռու լինի այդ, բանգի ես չեմ ուզում թալանել բրիտոնյաներին: Այս քաղաքի բնակչությունն ինձ է ընտրել որպես իր տեր և ուզում է, որ հենց ես տիրեմ այս քաղաքին»: Ի վերջո, սակայն, այն բաբաղի այդ Տանկերը ի վիճակի չեղավ դեմ ելնել կոմս Բալդուինին, բանգի մեծ էր վերջինիս բանակը, և ահա իր կամքից անկախ նա այնուհանդերձ թողեց քաղաքը ու իր զորքով արժանապատիվ կերպով հեռացավ» (Մեթոս Տուրքերը «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Այս Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) մի մեծ ապառաջ էր, որն աչքի էր ընկնում ազնվությամբ և ապացուցված բաշտությամբ: Իրոք, այդ հենց նա էր, որ, սրանից որոշ ժամանակ առաջ առանձնացել էր հիմնական բանակից և իր հրամանի տակ եղած ուժերով գրավել էր Կիլիկիայում գտնվող Տարսուս քաղաքը, որն առանց բռնության վերցրել էր Տանկերի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացու – Մ.Ֆ.) ձեռքից, այնտեղ իր մարդկանց էր տեղադրել ու բշտել իր թուրքերին: Եվ այսպես, թողնելով այդ քաղաքը իր մարդկանց պահպանության տակ, Բալդուինը կրկին միացել էր հիմնական բանակին» (Յովհանն Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ էր, որ մերոնք տիրեցին Տարսուսին» (Անսելմ Ռիբեմունցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», նամակ առաջին):

«Այդ ժամանակ, ահա, դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) եղբայր Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I

Բույնացին – Մ.Յ.), ինչպես նաև Տանկերը (**Տիրերայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերեստացին – Մ.Յ.)** առանձնացան մյուսներից և իրենց ասպետների հետ միասին ուղղվեցին դեպի Տարսուս քաղաք։ Այս քաղաքում շատ թուրքեր կային, որոնք ելան նրանց ընդառաջ, որպեսզի մարտնչեն, սակայն չկարողացան երկար դիմադրել այն կատաղի հարվածներին, որի տակ ընկան։ Արդյունքում, կորցնելով յուրայիններից շատերին, թուրքերը հեռացան քաղաք։ Մերոնք ճամբար զարկեցին քաղաքի պարիսպների դիմաց և դրեցին ժամապահներ։ Դրանից հետո, սակայն, քաղաքում գտնվող բրիտանականները գիշերվա կեսին մարդ ուղարկեցին նրանց ճամբար և սկսեցին բարձրաձայն հայտարարել. «Ով ֆրանկների անհաղթ ասպետներ, թուրքերը փախչում են քաղաքից, չհամարձակվելով ձեր դեմ մարտի ելնել»։ Մերոնք, սակայն, այնուհանդերձ չէին ցանկանում առաջանալ, բանի որ գիշեր էր և նրանք սպասում էին ավելի լավ ժամանակների։ Հետո, սակայն, երբ օրը բացվեց ու լուսացավ, բրիտանականները քաղաք մտան և սրտաբաց ընդունելության արժանացան քաղաքացիների կողմից։ Հենց այդտեղ էր, որ վեճ առաջացավ կոմս Բալդուինի և Տանկերի միջև, թե նրանցից, որ մեկը պետք է տիրի այդ քաղաքին։ Այդ վեճի ընթացքում առաջարկվեց, որ նրանք քաղաքին տիրեն միասնաբար, սակայն Տանկերը հրաժարվեց, բանի որ չցանկացավ այդպես վարվել։ Այնուհանդերձ Տանկերը տեղի տվեց Բալդուինի պնդումների առաջ, բանի որ վերջինիս բանակն ավելի մեծաքանակ էր» (Ռոբերտ Ռեյնսդեյլյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4)։

«/33/ Եվ այսպես թշնամին պարտություն կրեց ու ցրվեց, իսկ բրիտանականները, որ մեծ հաղթանակ էին տարել, շարունակեցին ուղին արդեն ավելի անվտանգ պայմաններում՝ առաջանալով իրենց պետք եղած ուղղությամբ։ Բանակի հրամանատարները լի էին հետևակայինների Անտիոք հասցնելու վճռականությամբ, ընդ որում նրանք ուզում էին առաջանալ ամենահեշտ անցանելի ու պարզ ճանապարհով։ Եվ այսպես նրանք այդ մտքին հանգեցին, ծրագիր կազմեցին և անմիջապես ձեռք զարկեցին դրա իրականացմանը։ Միաժամանակ Տանկերը (**Տիրերայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերեստացին – Մ.Յ.),** որ գերադասում էր խորանալ անտառներում, որտեղ ճանապարհի ոչ մի հետք չկար, համարձակորեն խորացավ լեռներում։ Նա կորեց անցավ Կիլիկիայի գետերը, որպեսզի հնարավոր լիարժեք հասնի իր նպատակը հանդիսացող քաղաքին, բանգի նա մի անդադրում ռազմիկ էր, որը պատերազմը գերադասում էր անվտանգությունից, իսկ դժվարություններն էլ հանգստից՝ մշտապես բավարարում գտնելով միայն քրտինք թափելու գործում։ Չարմացած մնացեք այդ մարդուց, բանգի նա ինքը երբեք ոչ մի բանից չէր զարմանում, վախեցեք նրա փոխարեն, բանգի նա ինքը ոչինչ չէր վախենում։ Ով Աստված, դա արդյունք էր, դա ավելի շուտ խելթախություն էր ու դրա անունը Տանկերն էր։ Քանզի նա իր հետ վերցրել էր միայն 100 ռազմիկների, ինչպես նաև 200 նետածիգների՝ միայն այս ուժերով ցանկանալով նվաճել Անտիոքը։ Բայց իրո՞ք այս հազարվել է քիչ մարդով էր, որ նա ցանկանում էր հարձակվել Անտիոքի վրա, բանգի այս թիվը, հաշվի առնելով և յուրայինների գործի բանակությունը, և թշնամիների ուժն ու իր դեմ ելնելիք սրերի բանակը, բանգի թշնամիներին շրջապատում էին հիմնալի գնված շատ ռազմիկներ, անչափ փոքր էր։ Հարկ է նշել, որ Տանկերի մարդկանց բանակը նաև շատ քիչ էր, որպեսզի նա կարողանար հովանավորել քաղաքներին, եթե սրանք իրեն կանչեին որպես իրենց պաշտպան։ Իրոք, բոլորն էլ տեսնում էին, որ նրա ուժերը հնգապատիկ քիչ են իր դրած նպատակին հասնելու համար, բանգի, եթե նրան հրավիրեին որևէ քաղաք, նրա մարդիկ ուղղակի չէին կարողանա անհրաժեշտ կերպով կյանքի կոչել իրենց այդ նպատակը՝ պաշտպանել քաղաքը, էլ չասած Անտիոքի մասին, որն առանձնահատուկ լավ էր լցված զենքերով և զինված մարդկանցով, որոնք սովոր էին պատերազմի, սովոր էին հաղթանակ տանել ու գերիշխանություն ձեռք բերել։ Անհրաժեշտ էր ասնձեղ սրտի թռիչքը, սակայն Տանկերը բոլորից լավ գիտեր, ասեմ ձեզ, թե ինչպես պետք էր վարվել նման դեպքերում, և նա հիմնալի կերպով ծանոթ էր այն գործին, որին ձեռք էր զարկել։ /34/ Եվ այսպես այս ու նման շատ նախազգուշացումներ էին հնչում Տանկերի ականջներում, չնայած այդ թիվածած ասպետը այդպես էլ ականջ չկախեց դրանցից ոչ մեկին, բանգի, կարծես երկինք սլացող կրակ, ավելի արագ, բան էզ վագրը կծներ, նա սլացավ Բյուրանիայով, անցավ Տավոսի լեռները և մտավ Բուրթոսի հարթավայր, որը հարևան էր Բելուրիին ու տեղակայված էր ավելի դեպի հյուսիս։ Եվ այսպես Տանկերը, տիրելով Կիլիկիային, պաշարեց Տարսուս քաղաքը։ Թուրքերը զայրացած էին այդ ամենից, հույները ուրախության մեջ էին, իսկ հայերն էլ աջակցում էին այդ ամենին, բանգի զարմացած էին մնացել։ Իրոք, այդ ժամանակ այնպես էր ստացվել, որ ճակատագիրը հենց թուրքերին էր տեղ կարգել այդ երկրում, հույները ճառախ էին դարձել, իսկ հայերը, որ ոչ մի կերպ չէին կարողացել համակերպվել ստրկության լծի հետ, պատասպարվել էին դժվարիասանելի լեռներում՝ պաշտպանելով իրենց ազատ վիճակը։ Եվ այսպես Տանկերը, հայտնաբերելով այս քաղաքը, սկսեց հիմնալ նրա բարձր աշտարակներով, որոնք վեր էին խոյանում ինչպես լեռներ, ինչպես նաև ներսում գտնվող գեղեցիկ շինություններով՝ պատրաստ լինելով ստուգել քաղաքի կայացրդի ամրությունը։ Եվ ահա Տանկերը դարձան դրե՞ց... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Եվ այսպես ամեն ինչ կարգավորվեց, որից հետո Տանկերն առաջ ուղարկեց թուրքապոլ նետածիգների, որոնք վայելում էին մեր ռազմիկներից ոմանց աջակցությունը։ Բանն այն էր, որ պետք էր նախապես պարզել, թե որ կողմ պետք է առաջանալ և ուր են տարել խոշոր եղջերավոր անասունները, բանգի թշնամիները ելել էին, որպեսզի ավար ձեռք գցեն, ընդ որում նրանք չպետք է հայտնաբերեին դարանն ավելի շուտ, բան կհայտնվեին դրանում։ Անելը, սակայն, ավելի հեշտ էր, բանը անելը։ Եվ ահա տղամարդիկ առաջ ուղարկվեցին, որպեսզի հարձակվեն թշնամիների վրա, իսկ հետո անհանջեցն ու նրանց բաշեն դարանը։ Այդպես էլ արեցին, բանգի քաղաքում գտնվող մարդիկ իրոք անհանգստացան, դուրս ելան ու նետվեցին մերոնց հետքերով, ընդ որում այդ ընթացքում դարպասների մոտ թողեցին միայն շատ քիչ մարդկանց, որպեսզի հսկեն դրանք։ Այդ ժամանակ ամբողջ ու մեկ այլ ամբոխ ևս... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Շուտով նրանք, որոնք փոխություն էին որոնում իրենց սպառնացող մահից, բանգի խուսափում էին նրանցից, որոնք հաղթանակ էին տարել... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Ես չեմ ուզում այլևս երկարացնել խոսքս, միայն կասեմ, որ այդ խաղում ճակատագիրը նրանց դեմ ելավ... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Այդ ժամանակ շատերը փախան լեռներով, իսկ ժամապահներից նրանք, որոնք ազդանշան տվեցին, հարթավայր չպրտեցին նրանց, որոնք դրված էին պահպանության համար։ Եվ ահա մենք սկզբում լսեցինք Նիզակների զոնգոց, հետո տեսանք Նիզակների ու Նիզակապիստների մի ողջ անտառ, իսկ վերջում էլ հայտնվեցին սաղավարտներ, վահաններ ու զրահներ։ Այս ամենից հետո հայտնվեցին նաև ընտիր Նոսրյանների վրա սլացող հեծյալները, որոնք կարծես Կառնոսի սերնդից էին, որից հետո թուրքերը հուսահատ փախուստի դիմեցին՝ այդ ընթացքում իրենց սովորության համաձայն շուտ գալով ու նետեր արձակելով դեպի հետ... /35/ Տանկերը, տեսնելով թշնամիներին, ընտրեց ճակատամարտի վայրը, բանգի սրանք ինչպե՞ս ունեին մերոնց հարստությունները խլել և լիանալ դրանցով։ Եվ ահա Տանկերն առաջինը հարձակվեց հակառակորդի վրա և, լի վստահությամբ, գնաց նրանց վրա՝ սրահարելով և Նիզակապիստներով իր դեմ ելած յուրաքանչյուր մեկին (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Այդ ժամանակ թշնամիներից ոչ մեկին չփրկեցին ոչ սաղավարտները, ոչ վահանները, ոչ էլ զրահները, ընդ որում քաղաքի դարպասները չափազանց նեղ էին, որ թշնամու ռազմիկները կարողանային բոլորը միանակցից ինչու մտնել... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)** և ահա նրանք բրիտանականների թրերի զոհ դարձան։ Այդ ժամանակ քաղաքի պահպանները, երբ տեսան, թե ինչ է կատարվում, սկսեցին վերևից մերոնց վրա քարեր նետել և արդյունքում ոմանց վնասեցին, ընդ որում թշնամու մացորդները միայն մեծ դժվարությամբ ներս մտան, բայց դե սրանք ևս ինչպես հարկն է ջարդվել էին ու դա շնորհիվ Բրիտանոսի։ Քաղաքի պարիսպներից ներս սկսեց տիրել ցավը և տխրությունը, ընդ որում հակառակորդի ինչպե՞րը շուտով փոխվեցին վախի, բանգի նրանք զգացին, թե դրսում գտնվող մարդիկ ինչ աստիճան ուժեղ են։ Այդ ընթացքում իջավ գիշերը, օրն ավարտվեց և լույսը փոխվեց խավարի... /36/ Տանկերը, սակայն, երբ մեկ օր անցավ, որոշեց կոտորել դարպասները, լցնել խանդակը և աստիճաններ դնել, որպեսզի ելնեն պարիսպների ու աշտարակների վրա, սակայն թվում էր, թե այդտեղ մեկ ողջ տարվա աշխատանք կա։ Մարդիկ պատկեցին քնելու, սակայն դա մի շատ կարճ բուն էր... (**տեքստում մի լայն հատվածի բացթողում է, որտեղ, դատելով որոշ պատահիկներից, պատմվում է քաղաքի բնակիչների և կայազորի հետ տեղի ունեցած բանակցությունների և այն մասին, թե ինչպես դրանից հետո Տանկերի որոշ քաղաք է մտնում և հաստատվում այնտեղ – Մ.Յ.)**։ /37/ Եվ այսպես Տանկերի որոշը սկսեց ծածանվել ամենաբարձր աշտարակի վրա, երբ, անակնկալ բան, իրոք դա զարմանալի էր բոլոր համար, պահակայինը զոչեց, թե սարի լանջին երևում է գնեքի փայլը ու այնտեղ երևում են որոշ զինված մարդիկ, որոնք սլանում են այս ու այն կողմ։ Ազդված այս լուրից՝ մարկիզի որդին անմիջապես կանչեց իր ասպետներին ու ընկերակիցներին՝ պահանջելով իր Նոսրյաը։ Դրանից հետո նա առաջինը նետվեց հակառակորդի վրա՝ ուղեկցվելով յուրայինների կողմից։ Միաժամանակ այնպես ստացվեց, որ, ինչպես իր սովորությունն էր, Տանկերը սկսեց դեռ հեռվից իր անունը տալ և ասել, թե ով է ինքը, բանգի Նկատեց ու հասկացավ, որ իր դիմաց մարդիկ են, որոնք, ինչպես և ինքը, առանձնացել է հիմնական բանակից և եկել իր հետքերով՝ թողնելով իշխան Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույնացուն – Մ.Յ.)** ու միասնալով կոմս Եվստաֆիոսի (**Բույնի կոմս Էստաֆ Բույնացուն 1049-1093 – Մ.Յ.)** մյուս որդուն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բույնացուն – Մ.Յ.)** ... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Այս մարդկանց մեջ Տանկերը տեսավ իր փառահեղ ընկերներին, որոնց մեջ հատկապես աչքի էր ընկնում կոմս Կոնանը, որը Լորմանդիայի բոլոր ասպետներից ամենահզորն էր՝ երկրորդը կոմս Ռոբերտից (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացուց – Մ.Յ.)** հետո։ Բայց Եվստաֆիոս կոմսի որդուց այնտեղ էին նաև շատ երիտասարդներ, որոնք ցանկանում էին պայքարել և պատրաստ էին մտնել նրա հրամանի տակ, ով իրենց մարտի կտաներ...։ Այս նորեկների կազմում 500 ասպետներ և 2.000 հետևակայիններ կային։ Եվ այսպես, երբ սրանք ներքև իջան լեռներից, մարկիզի որդին հասկացավ, որ ինքը յուրայինների շրջապատում է, որից հետո, այլևս չվախենալով որևէ թակարդից, պարզ ու հասարակ պատմեց այն ավարի մասին, որ իրենց ձեռքում է՝ պատրաստ կիսվել այդ ամենով նորեկների հետ... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)**։ Այդ ժամանակ եկվորների բանակի հրամանատարը սկսեց Տանկերից պահանջել, որ նա առաջնորդի ու տեղ տա իր մարդկանց, քաղաքում մնալով անգե՛ն վիճակում, ավելացնելով, որ իրականում քաղաքի

բնակիչները հանձնվել են ոչ թե ահաբեկվելով Տանկերոյից, այլ այն մեծ բանակից, որ հետևելու էր իրեն... /38/ Լսելով այդ՝ Տանկերոյ կատաղությունից ցնցվեց և նրա մազերը քիզ-քիզ կանգնեցին, կարծես մի մարդ, որ երկար տանջանքներից հետո խորը հոդի տակից մեծ բանակի ոսկի է հանել, սակայն դրանից հետո մի անշնորհակալ ավազակ թալանում է իրեն ու տանում ամեն ինչ: Ինչո՞ւ պետք է նա կիսվեր իր ձեռք բերածով, որտե՞ղ էր նման բան գրված: Տանկերոյ այլ դեպքում երբեք նման բանի չէր համաձայնի, սակայն այժմ նրա հետ եղող ուժերը չափազանց քիչ էին, ընդ որում ինչ էր սպասվում հակառակ պարագայում, ընդհարում, ինքը պետք է հարձակվեր հավատակիցների վրա և սպաներ նրանց, բայց ինչպե՞ս նա կարող էր թափել բրիտանական զորքերը: Սակայն ինչպե՞ս վարվել փոխարենը, հանձնել Տարսնը, միանալ տեղաբնիկների հետ և պայքարել յուրայինների դեմ, թե՞ պետք էր նահանջել: Այսպիսով՝ ստեղծվեց մի վիճակ, որ, եթե Տանկերոյը նույնիսկ հաղթանակ էլ տաներ, դա կլիներ պարտության նման մի բան, իսկ գուցե ավելի վատ: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Տանկերոյը այդ դժվարին իրավիճակից ելնելու հազարավոր ուղիներ բնարկեց, ի վերջո կանգնեց այն բանի վրա, որ, լքելով իր հաղթանակն ու նրա պտուղները, թողնի ամեն ինչ և նոր նվաճումների համար առաջ անցնի ինչպես մի բազե, արծիվ, հովազ կամ առյուծ: Եվ այսպես, Տանկերոյը մերժելով նաև մարկիզի որդու առաջարկը թալանել կամ ստրկացնել բաղաբի բնակիչներին, գերադասեց առաջ շարժվել և ազատագրել մնացած երկիրը, մանավանդ որ հենց միայն նրան անունը լսելուց ու նրա մեծ հաջողություններին ծանոթանալուց անմիջապես հետո տեղացիները փախչում էին և նրան թողնում երկիրը՝ լի ամեն տեսակի հարստություններով: /41/ Եվ ահա Տարսնի թուրքերը, օգտվելով գիշերվա խավարից և անհանգստանալով իրենց ճակատագրի համար, անկնոտ ելան ու լուսաբացին հեռացան, բնագի չէին ուղում Տանկերոյի թեթև ու բաղքո լուծը փոխարինել մեկ ուրիշ իշխանությանը» (Ռաուլ Կանեսայի «Իշխան Տանկերոյի կյանքը», գլուխ 33-38, 41):

«Եվ ահա այստեղ Բոհեմոնդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.) եղբորորդի Տանկերոյը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերոյ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու - Մ.Ֆ.) եղբայր Բուլյոնացու (Ներքին Լոթարինգայի ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.Ֆ.), ոչ թե այն նպատակով, որ խուսափեն պատերազմից, այլ իրենց առավել եռանդի պատճառով առանձնացան հիմնական բանակից և մտան Բուլթերոթ կոչվող հովիտը: Եվ ահա Տանկերոյը, որին հարմար չէր գործել որևէ մեկի հետ, իր հերթին առանձնացավ դքսի եղբորից և, առաջ անցնելով, իր մարդկանց հետ հարձակվեց Տարսնի բաղաբի վրա...: Այդ ժամանակ թուրքերը դուրս թռան բաղաբից, որպեսզի մարտնչեն մոտեցող բրիտանական զորքի դեմ, սակայն, երբ զգացին սրանց ուժը մարտում, թողնեցին այն ու նորից ապաստան գտան բաղաբում, որտեղից ելել էին: Դրանից հետո Տանկերոյը թշնամուն հետապնդելիս զսպեց իր նժույգին և ճամբար զարկեց բաղաբի մոտակայքում, որպեսզի շրջափակի բաղաբի դարպասները: Շուտով տեղ հասավ նաև Բալդուինը և, որպեսզի պաշարի բաղաբը, իր հերթին ճամբար զարկեց մեկ այլ կողմում, որից հետո հարցրեց Տանկերոյին, թե կարո՞ղ է արդյոք նաև իր բանակը մասնակցել բաղաբի գրավման գործին: Դրան, սակայն, Տանկերոյը պատասխանեց զայրացած մերժումով, բանի որ ուզում էր բաղաբն իր ողջ ավարով իրենց վերցնել: Նույն գիշերն իսկ թուրքերի ամբողջ, սակայն, լավ տեղայն պաշարողների ուժին և բնակչությանը, թողնեց բաղաբն ու հեռացավ: Այսպիսով, երբ թուրքերը դուրս մղվեցին բաղաբից, տեղացի հեթանոսները, որոնք բրիտանական զորքերի հետ, գիշերով եկան մեր մարդկանց ուղղությամբ և գոռացին. «Ով ֆրանկներ, շտապե՛ք բաղաբ մտնել, բանի որ այլազգիների ցեղը փախել է, այնքան որ վախեցած էր ձեր մեծ ուժից»: Լուսաբացին բաղաբի ավազանները վերջնականապես հանձնեցին բաղաբը և, երբ իմացան, որ բաղաբին տիրելու հարցում վեճ կար, ասացին. «Մենք որպես մեզ կառավարիչ ընտրում ենք այն մարդուն, որին երեկ տեսել ենք թուրքերին դեմ այդ աստիճան կատարի մարտնչելիս»: Այդ ժամանակ Բալդուինը անմիջապես կոչ արեց Տանկերոյին իրար հետ միասին բաղաբ մտնել և տեղ դառնալ ավարին, սակայն Տանկերոյը ինստուին կերպով պատասխանեց. «Մենք նախատեսել ենք մարտնչել թուրքերի դեմ, այլ ոչ թե թալանել բրիտանականներին, հատկապես այն պարագայում, երբ նրանք կամավոր կերպով մեզ ընտրել են որպես իրենց տերեր: Դա այդպես է և այլ բան են լսել իսկ չեմ ուզում»: Տանկերոյը, սակայն, որ այս կերպ արտահայտվեց, հաշվի առավ նաև այն հանգամանքը, որ Բալդուինի բանակը և ավելի մեծ իր բանակից, և ավելի լավ հանդերձավորված, դրա համար էլ ի վերջո նա Բալդուինին թողեց բաղաբը ու հեռացավ» (Գվիթերոյ Նոժանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Եվ ահա այստեղ Տանկերոյը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերոյ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու - Մ.Ֆ.) եղբայր Բալդուինը (Ներքին Լոթարինգայի ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.Ֆ.), ոչ թե այն նպատակով, որ խուսափեն պատերազմից, այլ իրենց առավել եռանդի պատճառով առանձնացան հիմնական բանակից և մտան Բուլթերոթ կոչվող հովիտը: Եվ ահա Տանկերոյը, որին հարմար չէր գործել որևէ մեկի հետ, իր հերթին առանձնացավ դքսի եղբորից և, առաջ անցնելով, իր մարդկանց հետ հարձակվեց Տարսնի բաղաբի վրա...: Այդ ժամանակ թուրքերը դուրս թռան բաղաբից, որպեսզի մարտնչեն մոտեցող բրիտանական զորքի դեմ, սակայն, երբ զգացին սրանց ուժը մարտում, թողնեցին այն ու նորից ապաստան գտան բաղաբում, որտեղից ելել էին: Դրանից հետո Տանկերոյը թշնամուն հետապնդելիս զսպեց իր նժույգին և ճամբար զարկեց բաղաբի մոտակայքում, որպեսզի շրջափակի բաղաբի դարպասները: Շուտով տեղ հասավ նաև Բալդուինը և, որպեսզի պաշարի բաղաբը, իր հերթին ճամբար զարկեց մեկ այլ կողմում, որից հետո հարցրեց Տանկերոյին, թե կարո՞ղ է արդյոք նաև իր բանակը մասնակցել բաղաբի գրավման գործին: Դրան, սակայն, Տանկերոյը պատասխանեց զայրացած մերժումով, բանի որ ուզում էր բաղաբն իր ողջ ավարով իրենց վերցնել: Նույն գիշերն իսկ թուրքերի ամբողջ, սակայն, լավ տեղայն պաշարողների ուժին և բնակչությանը, թողնեց բաղաբն ու հեռացավ: Այսպիսով, երբ թուրքերը դուրս մղվեցին բաղաբից, տեղացի հեթանոսները, որոնք բրիտանական զորքերի հետ, գիշերով եկան մեր մարդկանց ուղղությամբ և գոռացին. «Ով ֆրանկներ, շտապե՛ք բաղաբ մտնել, բանի որ այլազգիների ցեղը փախել է, այնքան որ վախեցած էր ձեր մեծ ուժից»: Բանի որ գիշեր էր, սակայն, ֆրանկները զգուշացան առաջանալ և միայն լուսաբացին նրանք մտան բաղաբ: Եվ ահա պարզվեց, որ բաղաբին տիրելու հարցում վեճ կար: Երբ հարցրեցին բաղաբի բնակիչներին կարծիքը, նրանք ասացին. «Մենք չէինք ուզեցն, որ այս հարցում վեճ լիի, բանի որ մեր ընտրել առաջ այդ էլ քիչ են: Բայց եթե բանը հասել է դրանք, ապա մենք որպես մեզ կառավարիչ ընտրում ենք այն մարդուն, որին երեկ տեսել ենք թուրքերին դեմ այդ աստիճան կատարի մարտնչելիս»: Այդ ժամանակ Բալդուինը անմիջապես կոչ արեց Տանկերոյին իրար հետ միասին բաղաբ մտնել և տեղ դառնալ ավարին, սակայն Տանկերոյը ինստուին կերպով պատասխանեց. «Մենք նախատեսել ենք մարտնչել թուրքերի դեմ, այլ ոչ թե թալանել բրիտանականներին, հատկապես այն պարագայում, երբ նրանք կամավոր կերպով մեզ ընտրել են որպես իրենց տերեր: Դա այդպես է և այլ բան են լսել իսկ չեմ ուզում»: Այսպես նրանք բավականին երկար ժամանակ վիճեցին, իրար շատ թունդ խոսքեր ասացին, սակայն այդպես էլ չկարողացան մեկը մեկուն համոզել: Ի վերջո, սակայն, բաղաբի ավազանին անցավ Բալդուինի կողմը, բանի որ սա ավելի ուժեղ էր: Տանկերոյը, խիստ կատաղած այդ ամենից, միաժամանակ սակայն իրեն ամեն կերպ զսպեց: Եվ ահա նա, ծածկանելով դրոշները և փչելով փողերը, հեռացավ բաղաբից և բռնեց Երուսաղեմի կողմերը՝ խուսափելով հավատակիցներին վնասելուց: Այսպիսով՝ Բալդուինը մնաց որպես բաղաբի միակ տեր» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«/3/ Տանկերոյն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերոյ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) ու դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու - Մ.Ֆ.) եղբայր Բալդուինը (Ներքին Լոթարինգայի ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.Ֆ.), իրենց մարդկանց հետ առանձնանալով հիմնական բանակից, գնացին Օգեյի կենտրոնական մասի ուղղությամբ: Տանկերոյը, առաջանալով իր ջոկատի հետ միասին, մոտեցավ իրար հարևան երկու Իկոնիա և Յերակյեա բաղաբներին, որտեղ թուրքերի լծի տակ ապրում էին Սոլիմանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Ալուպան - Մ.Ֆ.) բրիտանական հպատակները, իսկ Բալդուինն էլ, առաջանալով կորոված լեռնային արահետներով, շուտով պարենամթերքի սարսափելի պակաս զգաց, ընդ որում սննդից զրկված ձիերն էլ ոչ միայն դժվարությամբ էին ոտները շարժում, այլև հազիվ էին կարողանում իրենց վրա կրել հեծյալներին... /5/ Մինչ դուքսը Գոտֆրիդը տանջվում էր իր ծանր վնասից և նրա բանակը դանդաղ առաջանում էր, Տանկերոյը, առաջ անցնելով այլոցից ու առաջանալով արքայական ճանապարհով, իր հետևում թողեց դքսի եղբայր Բալդուինին և ուղղվեց դեպի ծովափ: Անցնելով ժայռերն ու Բուրբենտի հովիտը՝ նա մոտեցավ Դուրայի դարպասներին, որոնցից անցնելով էլ ուղղվեց դեպի Տարսնի բաղաբ, որը սովորաբար կոչվում էր Տուրսուտ: Այս բաղաբին և նրա աշտարակներին տիրում էին Սոլիմանի նշանակած թուրքերը, սակայն հայերը, որ ծանոթ էին Տանկերոյին, լինելով նրա մոտ, խոստանալով նրա կողմը թափել թուրքերի ծանր իշխանությանից տառապող հայերին ու զգուշորեն և գաղտնի, եթե առիթ լիի, բաղաբը նրան հանձնել: Բաղաբի բնակչությունը, սակայն, ահաբեկված թուրքերի ներկայությունից և զգոնությունից, չէր շտապում կյանքի կոչել այդ հայերի առաջարկը և ահա Տանկերոյը, ամայացնելով ծովափը, առաջացավ դեպի հարևան բաղաբը՝ այնտեղ շատ ավար վերցնելով այն բանի համար, որպեսզի սկսի այս բաղաբի պաշարումը: Եվ ահա նա վերադարձավ ու իր վրանները տարածեց Տարսնի պարիսպների մոտ: Դրանից հետո նա, ավելեց սպառնալով աշտարակների արխանսմբ զբաղվող թուրքերին, նրանց իմաց տվեց ուժեղ բանակով Բոհեմոնդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.) գալու մասին, որը հետևում էր իրենց, և հայտարարեց, որ գործն իր ողջ կազմով չի դադարեցնի գրոհները, մինչև որ չտիրի ողջ բաղաբին ու նրա բնակչությանը, ինչպես դա եղավ Նիկիայում: Դրան հակառակ, ավելացրեց նա, եթե բաղաբն հնազանդվի իրենց ու բաց անի դարպասները, ապա ոչ միայն Բոհեմոնդը կխնայի

նրանց ու քաղաքի բնակչությունը ողջ կմա, այլև շատ նվերներ կստանան, իսկ տեղացիներն էլ արժանի կհամարվեն այդ քաղաքին և այլ ամրություններին տիրելու համար... /6/ Չալախյանը պահանջում էր խոստումներից՝ հնարավոր է մի քիչ շուտ, թուրքերը խոսք տվեցին Տանկերդին հանձնել քաղաքը պայմանով, որ նրանք, երբ ամեն ինչ կհանձնեն Բոհեմունդին, նրա զորքի կողմից ոչ մի վտանգի և բռնության չեն ենթարկվի: Տանկերդը, չմերժելով այս առաջարկը, նրանց հետ պայմանագիր կնքեց, ըստ որի իր դրոշմը պետք է թուրքերի կողմից դրվեր ամրության վրա մի բարձր տեղում, որպես նշան, որը կտեղեկացներ Բոհեմունդին այս ամենի մասին, իսկ նրա հայտնվելուն պես էլ Տանկերդը կտիրեր քաղաքին ու քաղաքացիները լիակատար անկտանգության մեջ կլինեին: Այս ընթացքում դուքս Գոտֆրիդի եղբայր Բալդուինը, Ստենի կոմս Դեյուրոսը, Տուլուզի կոմս Ռեյնալդը՝ մի ճարպիկ մարդ, ինչպես նաև այն հայտնի երիտասարդ Բալդուին Բուրգգին (**եղեմիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգգին – Մ.3.**), իրար միացած ընկերական կապերով, շեղվեցին հիմնական ճանապարհից և, երեք օրվա ընթացքում որևէ կապ չունենալով հիմնական բանակի հետ, սկսեցին թափառել լեռներով ու լիովին անհայտ և անմարդաբնակ վայրերով՝ այդ ընթացքում պարենի պակաս գգալով: Այս, այս կերպ շեղվելով ճանապարհից, նրանք ի վերջո պատահականության կամքով հասան մի լեռան գագաթին, որտեղից երևում էին Տարսոնի դիմացի հարթավայրում տարածվող Տանկերդի վրանները: Այս պայմաններում նրանց սարսափ պատեց, բանգի նրանք տրանց ընդունեցին թուրքերի փոխարեն: Իր հերթին մեծ վախ գգաց նաև Տանկերդը, որը հեռվում՝ լեռան կատարին, մարդկանց նկատեց և իր հերթին սկսեց ենթադրել, որ դրանք պաշարված հայրենակիցներին օգնության շտապող թուրքեր են: Այդ ընթացքում, մինչ առաջինները, դողալով իրենց կյանքի համար և գրեթե մահանալով սովից, ներքև իջան, այն բաջարի դուռնաբացում Տանկերդը յուրայինների հայտարարեց, որ խոսք գնում է իրենց կյանքերի մասին: /7/ Եվ վերջապես թուրքերը, որոնք թվով 500 հոգու կազմով իրար գլուխ էին հավաքվել քաղաքի ամրությունների և աշտարակների վրա ու հոգում էին պաշտպանության մասին, նույնպես նկատեցին Բալդուինին ու նրա զորքին և իրենց հերթին ևս տրանց որպես յուրայիններ ընդունեցին, դրա համար էլ սկսեցին վիրավորանքներ ու լուտանքներ թափել Տանկերդի վրա ասելով. «Տես, մեզ օգնության են գալիս, իսկ դու իզուր էիր կարծում, թե մենք քո ձեռքերում ենք: Ընդհակառակը, այժմ դու քո բոլոր մարդկանցով կկոտորվես մեր ուժով, արդ չե՞ս ցանկանում արդյոք չեղյալ համարել այն պայմանավորվածությունը, որ մենք կնքեցինք քեզ հետ: Եթե մենք միևն այս քեզ հանգիստ թողել էինք ճամբարում, ապա այդ միայն այն պատճառով, որ հուսալի օգնության էինք սպասում՝ այս զորքին, որ այժմ տեսնում ես և որը գալիս է քեզ ու քո մարդկանց կործանելուն»: Տանկերդը, սակայն, որ մի անհողորդ բաջության տեր երիտասարդ էր, ուշադրություն չդարձրեց թուրքերի սպառնալիքների վրա և նրանց պատասխանեց. «Եթե տրանք ձեր ապետները կամ իշխաններն են, ապա, երդվում եմ Աստծով, մենք չենք վախճնում նրանցից և արիաբար կլենենք նրանց ընդառաջ: Մենք արիաբար կհաղթենք տրանց և ձեր պարծենկոտությունն ու մեծախոսությունը անպատիժ չեն մնա, իսկ եթե մենք մեր մեղքերի պատճառով հանկարծ չկարողանանք դիմադրել տրանց, ապա ցանկացած դեպքում դուք փրկություն չեք ունենա Բոհեմունդից ու նրա բանակից»: Այս խոսքերով Տանկերդը, հավաքելով իր ուղեկիցներին, որոնք հանդերձավորված էին հիանալի զենքերով, զրահներով ու սաղավարտներով և հեծած էին աշխտ ձիեր, սլացան Բալդուինին ընդառաջ: Դարիսպետի իրենց բարձրությունից թուրքերը փչում էին շեփորներ ու եղջերափողներ, որպեսզի ահաբեկեն Տանկերդին, սակայն շուտով երկու կողմերն էլ ճանաչեցին բրիտանական զորքները, իրար մեջ եղբայրների ու հայրենակիցների գոտան և արցունքախառն ուրախությամբ միավորվեցին: Նրանք սկսեցին շնորհավորել իրար, որ աստվածային ողորմածությամբ փրկվել են իրենց սպառնացող վտանգից: Եվ ահա երկու ջոկատները անմիջապես միավորեցին ուժերը և ընդհանուր համաձայնությամբ իրենց վրանները դրեցին քաղաքի պարիսպների դիմաց, ընդ որում ցլերն ու ռիչարները, որ այդ երկրի բրիտանական կողմից հավաքվել էին լեռներում, մորթվեցին, դրվեցին կրակի վրա և պատրաստվեցին ուտելու համար: Արդյունքում սովը, որ վաղուց ի վեր տանցում էր նրանց, հագեցվեց, թեև նրանք այդ ամենը կերան տրանց հացի ու աղի: Քաղաքը բոլոր կողմերից ամրացված էր և այնտեղ մեծաբանակ բնակչություն կար, ընդ որում այն տարածվում էր բերքառատ մի հովտում, որը կտրում էին գեղեցիկ վտակները և որը հիանալի մարգագետիններ ուներ: Ուխտավորները զարմանում էին պարիսպների ամրության վրա, որոնք անհաղթահարելի էին մարդկանց համար, եթե միայն Աստծո օգնությունը չլիներ... /8/ Եվ ահա հաջորդ օրը լուսաբացին Բալդուինն ու նրա ջոկատը, երբ արթնացան ու գնացին խոսքերի ուղղությամբ, նկատեցին Տանկերդի դրոշմը, որն իրենց լավ ծանոթ էր: Այս դրոշմ ծածանվում էր ամրության ամենաբարձր աշտարակի վրա այն պայմանավորվածության համաձայն, որն, ինչպես ասվեց, կնքվել էր թուրքերի հետ: Եվ ահա, լցված անչափ դժգոհությամբ և այրվելով զայրույթից, նրանք անմիջապես լուտանքներ և վիրավորանքներ թափեցին Տանկերդի ու նրանց մարդկանց հասցեին՝ այդ ընթացքում բացահայտելով իրենց արհամարհանքը Բոհեմունդի և Տանկերդի ձգտումների ու հպարտության հարցով և նրանց ցեխին խառնելով: Այս ու նման խոսքերը գործը կհասցնեին բացահայտ պայքարի, եթե, սակայն, ողջամիտ մարդիկ մտադրություն չդրանորդեին երկու կողմերից էլ մարդիկ ուղարկել քաղաքի բնակչությունը կազմող հայերի մոտ հարցով, թե ո՞ւմ են նրանք գերադասում ենթարկվել և ո՞ւմ են առավել ցանկանում: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն ասացին, որ իրենք վստահում են Տանկերդին ավելի շատ, քան որևէ այլ իշխանի, սակայն նրանք այդ ասում էին ոչ թե ի սրտե, այլ՝ վախ գգալով շուտով մոտեցող Բոհեմունդից: Եվ իրոք, դա չպետք է զարմանալի լինի, քանզի դեռ մինչև արշավանքն էր Բոհեմունդը իր մեծ փառքը թողնացրել Դունաստանում, Ռոմանիայում և Անդրիդում, մինչդեռ դուքս Գոտֆրիդը նոր էր միայն հայտնի դառնում... /9/ Լսելով նման պատասխան՝ կրակոտ Բալդուինը տրվեց Տանկերդի դեմ զայրույթի լիակատար պողոթնում և նրա ներկայությամբ բնակչության ու թուրքերի հասցեին սկսեց սպառնալից խոսքեր ասել, որոնք այսպես թարգմանվեցին. «Մի մտածեք, թե Բոհեմունդ ու այդ Տանկերդը, որոնց դուք պատվում եք և որոնցից վախենում եք, ամենահայտնի ու հզոր մարդիկ են բրիտանական բանակում ու կարող են հավասարվել իմ եղբայր Գոտֆրիդին՝ այդ դքսին ու ողջ Չալախյան զորքի իշխանին, կամ էլ գունդ որևէ մեկին նրա տոհմից: Իմ եղբայր դուքսը համարվում է մի մեծ տերության իշխան և ենթական է հռոմեացիների սրբազան կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսնդր I-ին – Մ.3.**), իսկ իր ազնվածին նախնիներից ժառանգած իրավունքի ուժով էլ նա վայելում է ողջ զորքի հարգանքը, ընդ որում ողջ զորքը՝ փոքրից մինչև մեծ, լսում է նրա խորհուրդին և հենց նա է որված ամեն ինչին տեր ու գլխավոր: Այդ իմացեք, որ դուք և այն ամենը, ինչ ձեզ է պատկանում, կոչվեցվեք ու իրի և սրի կմատակեր դքսի հրամանով ու ոչ Բոհեմունդը և ոչ էլ Տանկերդը ձեզ չեն պաշտպանի ու պահպանի: Տանկերդն ինքը, որի օտրին դուք հայտարարություն արեցինք, այսօր իսկ չի փրկվի մեր ձեռքից, եթե դուք ներքև չնետեք նրա դրոշմը ձեր աշտարակից, որը դուք ցցել եք ի վիրավորանք մեզ և ձեզ մեծարելու համար, ու եթե չբացեք քաղաքի դարպասները մեր դիմաց: Բավարարեք մեր ցանկությունները, ցած նետեք այդ դրոշմը, հանձնեք ամրությունը և այդ պարագայում դուք մեր կողմից կթողնվեք որպես այս երկրի բնակիչներ, հարգանք ու պատիվ կստանաք իմ տիրոջ և եղբայր դքսի ներկայությամբ, որը ձեզ նաև լավ նվերներ կտա»: Եվ այսպես, համոզված նման հույսերով ու բաղձր խոսքերով, թուրքերն ու քաղաքացիները առանց Տանկերդի խնացության բարեխառնական պայմանագիր կնքեցին Բալդուինի հետ, դրանից հետո Տանկերդի դրոշմ ամոթալի կերպով պոկվեց այն բարձր աշտարակից, իսկ դրա տեղն էլ դրվեց Բալդուինի դրոշմը... /10/ Տանկերդը, տեսնելով, որ իր դրոշմը կորավ և փոխարինվեց Բալդուինի դրոշմով, դրանից մեծապես տխրեց, սակայն համբերատար տարավ վիրավորանք՝ հասկանալով, որ նման հանգամանք կարող է վեճի տեղիք տալ, իսկ իր զորքն էլ գիշերում է Բալդուինի զորքին և զինվածությանը, և բանակով... /11/ Տանկերդի հեռանալուց հետո Բալդուինը կրկին դիմեց թուրքերին հանձնվելու առաջարկով ու դքսի ամունից խոստացավ նրանց պատվներն և մեծ նվերներ, եթե նրանք իրեն դնեն Տարսոնի գլխավոր, հանձնեն տանցած քաղաքները, բացեն դարպասները և ներս թողնեն իրեն ու իր մարդկանց: Այս ամենի մասին նա երդում տվեց՝ պարզելով աջ ձեռքը: Թուրքերն ու հայերը, տեսնելով, որ Տանկերդը հեռացել է և Բալդուինը իշխանության միակ տերն է մնացել, ընդունեցին այս առաջարկը: Եվ ահա նրանք, տալով ու ստանալով երդումներ, բացեցին դարպասները և ներս թողեցին Բալդուինին իր մարդկանց հետ միասին: Միաժամանակ, սակայն, նրանք հայտարարեցին իրենց մտադրության մասին սեփական կայազորը պահպանել քաղաքի բոլոր ամրություններում, մինչև դուքս Գոտֆրիդի ու նրա բանակի տեղ հասնելը, որպեսզի հետո, համաձայն Բալդուինի խոստումների, նրա հետ պայմանավորվեն նվերների և դքսի այլ ողորմածությունների, ինչպես նաև ամրության ու այլ ամրացված կետերի հանձնման մասին, այդ թվում նաև այն մասին, թե կուզենան իրենք արդեն ընդունել բրիտանական կրոնը, թե կցանկանան հավատարիմ մնալ հեթանոսությանը: Ահա այս պատճառով էր, որ նրանք Բալդուինին հանձնեցին միայն երկու գլխավոր աշտարակները, որտեղ նա կարողացավ հաստատվել և որտեղ նա լիակատար անկտանգության մեջ կլիներ, իսկ մնացած բանակն էլ տեղակայվեց տներում ու քաղաքի տարբեր մասերում...: Երբ ուխտավորներն ու նրանց առաջնորդ Բալդուինը քաղաք մտան և երեկոյան հանգստի նստեցին, դրա հաջորդ օրը քաղաքի պարիսպներին մոտեցան Բոհեմունդի ցեղին և շրջապատին պատկանող 300 ուխտավորներ, որոնք բաժանվել էին հիմնական բանակից և սաղավարտներով ու լիակատար զինվածության մեջ գնում էին միանալու Տանկերդին: Բալդուինի հրամանով և նրա իշխանների խորհրդով ամրության դռները, սակայն, տրանց առջև փակ մնացին: Եվ ահա տրանք, հոգնած երկար անցումից և սպառելով բոլոր պաշարները, սկսեցին աղաչել հյուրընկալել իրենց ու թույլ տալ գնել ամենայն անհրաժեշտը: Բալդուինի զորքի հասարակ ռազմիկները ևս այդ մասին էին աղաչում՝ ասելով, որ եկվորներն իրենց եղբայրներն են ու իրենք բոլորը բրիտանական են, սակայն Բալդուինը հրաժարվեց բավարարել այդ խնդրանքը, քանի որ այդ ուխտավորները մեկնում էին Տանկերդին օգնության և, բացի այդ, թուրքերի ու հայերի հետ իր պայմանավորվածությունում նա խոստացել էր մինչև Գոտֆրիդի տեղ հասնելը ոչ մի այլ զորք քաղաք չթողնել... /12/ Բալդուինի զորքի ռազմիկները և ուխտավորները, տեսնելով, որ այս նորվեցությունը ոչ մի կերպ չի փճանալ մեծ տուրք ստանալ քաղաք, խոչնդան և սկսեցին նրանց համար դարպասներից դուրս, ինչպես նաև պարսպով պարսպի վրայից հաց ու ձիս դուրս բերել: Այս կերպ ամրապնդելով ուժերը՝ եկվորները, ծնշված հոգևածությունից, գիշերային լուռության մեջ տրվեցին քնի: Իրենց հերթին թուրքերը, որոնք ըստ պայմանավորվածության մնացել էին աշտարակներում, հույսները կտրած փրկությունից և ամենևին էլ չվստահելով Բալդուինին և Քրիստոսի նրա

ընկերներին, իրար մեջ զաղտնի խորհրդի նստեցին ու 300 հոգու կազմով, իրենց զանձերով և զույթով անցան քաղաքի միջով հոսող գետի միայն իրենց հայտնի ծանծաղ վայրով, որից հետո լիակատար լուռության մեջ ելան, մինչ Բալդուինն ու նրա մարդիկ ամուր քնած էին: Նրանք իրենցից հետ աշտարակներում թողեց էին 200 հոգի, որպեսզի ոչ մի կասկած չառաջացնեն քրիստոնյաների սրտում, իսկ մնացած ուժերով էլ, հենց ելան, անակնկալ հարձակվեցին ուխտավորների վրա, որոնք տեղակայված էին քաղաքի դիմացի հարթավայրում և հանգիստ էին փնտրում հոգնածությունից: Նրանք սրանց մի մասին գլխատեցին, իսկ այլոց էլ սպանեցին և խոցեցին նետերով՝ կենդանի չթողնելով ոչ մեկին կամ գրեթե ոչ մեկին նրանցից, որոնք եկել էին նախորդ օրը... /13/ Երբ լույսը բացվեց, քրիստոնյաները, որոնք գտնվում էին ամրությունում, արթնացան ու գնացին պարիսպները՝ տեսնելու, թե ամրոցի դիմաց են դեռ իրենց եղբայրները, սակայն այնտեղ նրանք գտան նրանց թուրքերի զենքերով սպանված, ընդ որում սպանվածների արյունը դեռ հոսում էր հարթավայրով: Այս կերպ, ահա, թուրքերի նեղությունն ու ուխտադրությունը հայտնի եղավ, որից հետո քաղաքի ողջ կաթոլիկ ժողովուրդը վրդովեց: Բոլորը նետվեցին դեպի զենքերը, որպեսզի վրժ լուծեն իրենց կոտորված եղբայրների համար: Եվ ահա նրանք հապճեպ կոտորեցին աշտարակների դարպասները՝ կոտորելով ներսում եղած բոլորին, ընդ որում նրանց աղաղակներն ու շեփոխների ձայներն ավելի էին զայրացնում հարձակվողներին: Չարմացած տարօրինակ աղաղակներից և ժողովրդի գրգռվածությունից՝ Բալդուինը ելավ իր աշտարակից, նստեց ձիւն և սլացավ քաղաքով մեկ՝ կոչ անելով ռազմի մարդկանց ավարտել պատերազմի գործը ու ցրվել տները՝ չխախտելով նախապես տրված և երդումներով հաստատված պայմանավորվածությունը, մինչև որ չիմացավ քրիստոնյաների կոտորածի մասին: Այնուհանդերձ խառնաշփոթ շարունակվում էր և աստիճանաբար ուժեղանում, բանգի ժողովուրդը, զայրացած ուխտավորների կոտորածից, իր աղմկոտ ելույթներում հենց Բալդուինին էր մեղադրում այն դժբախտ հրամանի համար, որը նա տվել էր: Ի վերջո, Բալդուինի դեմ այնքան շատ մարդիկ ելան, որ սկսեցին նրա վրա նետեր արձակել, այնպես որ նա ստիպված եղավ հեռանալ իր աշտարակը, այնտեղ ապաստանել և այնտեղ փնտրել իր կյանքի փրկությունը: Ուշքի գալով և սանձելով կատաղությունը՝ Բալդուինը բավարարեց ժողովրդին, ներողություն խնդրեց և հայտարարեց, որ նա ոչինչ չգիտեր թուրքերի դաժանության մասին և, եթե Աստծո մարդկանց կենդանի քաղաք չէր թողել, ապա այդ միայն այն պատճառով, որ թուրքերի ու հայերի առաջնությունը պարտավորվել էր մինչև քաղաք ընդունել միայն իր մարդկանց: Այս կերպ ներողություն հայցելով և հաշտվելով ժողովրդի հետ՝ Բալդուինը հարձակվեց այն աշտարակների վրա, որոնցում դեռևս գտնվում էին թուրքերը՝ այն թույլ ջոկատի մնացորդը: Նրա հետ միասին հարձակվեցին նաև նրա մարդիկ և, վրժվալով լինելով իրենց եղբայրների սահվան համար, գլխատեցին առվազն 200 հոգու, ընդ որում քաղաքի շատ հայտնի կանայք նույն այդ թուրքերին մեղադրում էին և ցույց տալիս իրենց կտրված ականջները ու թթերը, որն արվել էր այն բանի համար, որ իրենք հրաժարվել էին հեշտասիրությանը զբաղվել սրանց հետ: Նման խայտառակությունը և վիրավորանքները ավելի մեծացրեցին Քրիստոսի ժողովրդի զայրույթը թուրքերի նկատմամբ և նրանց մղեցին ավելի մեծ արյունահեղության» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 3, 5-13):

«Այստեղ, առանձնանալով մյուսներից, Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացի - Մ.3.**) և Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացի - Մ.3.**) միասին մտան Բուլոնիայի հովիտ: Դրանից հետո Տանկրեդն առանձնացավ ու իր ռազմիկներով մեկնեց Տարսուս: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան քաղաքից և, շտապելով նրան ընդառաջ, ուժերն ի մի բերեցին քրիստոնյաների դեմ պատերազմելու համար: Երբ մերոնք առաջացան ու ընդհարվեցին թուրքերի հետ, սրանք դիմեցին փախուստի և հապճեպ քաղաք վերադարձան: Դրանից հետո այդտեղ եկավ նաև Տանկրեդն ու պաշարեց այն: Գիշերը վրա հասնելուն պես թուրքերը, դողողալով ահից, դիմեցին փախուստի, իսկ քաղաքի բնակիչներն էլ գիշերվա բողի տակ ելան քաղաքից և միմյանքին սկսեցին աղաղակել. «Շտապե՛ք, ով անպարտվելի ֆրանկներ, շտապե՛ք, բանգի թուրքերը բոլորը միասնաբար փախչում են՝ առաջ մղվելով ձեր ներշնչած ահից»: Դաջորդ օրվա սկզբում եկան քաղաքի ավազները և կամավոր կերպով հանձնեցին այն՝ ասելով նրանց թե որպես առաջնորդ ընտրում են Տանկրեդին: Այդ ժամանակ Բալդուինը վիճեց այդ հարցով՝ ասելով Տանկրեդին, թե. «Եվ միասնաբար թալանենք այս քաղաքը, ով էլ ինչ կարողանա ձեռք բերել, թող այդ նրանը լինի»: Տանկրեդը, սակայն, մերժեց նաև այդ առաջարկը, իսկ հետո, բանի որ ի վիճակի չէրավ ընել ելնել կոմս Բալդուինին, բանգի վերջինիս բանակը ավելի մեծ էր, իր կազմից անկախ այնուհանդերձ թողեց քաղաքը և իր զորքով արժանապատիվ կերպով հեռացավ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«/106/ Այժմ եկեք անդրադառնալ մյուս ֆրանկներին և պատմենք, թե ինչպես եղավ նրանց ուղևորությունը: Եվ այսպես ֆրանկների այս խումբը, առանձնանալով հիմնական բանակից, մտավ Բուտենտոսի հովիտ և առանց կանգ առնելու հասավ Տարսուս, ընդ որում սրանց մեջ էին Բալդուին Բուլոնացին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացի - Մ.3.**), Պետրոս Ստադենացին, հզոր Ռենսլալը, ինչպես նաև Բալդուին ԴԲուրգը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգգին - Մ.3.**): Բալդուին Բուլոնացին որոշել էր հասնել Տանկրեդին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացի - Մ.3.**) և այդ նպատակով չորս օր առանց դադարի առաջ էր ընթանում, ընդ որում այս ընթացքում նրանք ոչ խոտի մի հատիկ, ոչ էլ ցորենի մի կորեկ կարողացան գտնել: Արդյունքում նրանց սնույզները հյուծվեցին և հասան այն աստիճանի, որ այլևս ի վիճակի չէին շարժվել: Այդ ժամանակ զինակիրները իրենց ուտելի վրա վերցրին ասպետների օղազրահները, իսկ ասպետներն էլ, առաջանալով ուտելու, շուտով բթբեղեցին իրենց ուտանմանները, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ մարդկանց ուտեղը պատվեցին ցավոտ վերքերով և մարդիկ ցավից լաց էին լինում: Այս պայմաններում, ահա, մարդիկ հանկարծ առաջ նայեցին և իրենց առաջ քրիստոնյաները տեսան, չնայած սկզբում սխալմամբ կարծում էին, թե այդ թուրքերն են երևում: Այդ պատճառով էր, որ ազնվագարմ ֆրանկները սկզբում արագորեն հագան օղազրահները, իսկ թերևս էլ կապեցին ձախ գոտկատեղից, սակայն հետո, երբ մոտ մեկ լիգ լիակատար զինվածության մեջ նրանք այս կերպ առաջացան, հասկացան, որ իրենց երազանքները կատարվել են: Բալդուինը անչափ ուրախացած էր, որ գտել է ֆրանկներին, որոնց հետ հնազանդորդեն խաղաղությանը համբույր փոխանակեց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մեկնեցին ճամբար դիտարկելու, որպեսզի պարզեն, թե որտեղ կարելի է դնել Բալդուինի վրանը, իսկ ինչ վերաբերվում է թուրքերին, ապա սրանք այդ ամենից ուղղակի սարսափի մատնվեցին ասելով. «Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը - Մ.3.**) մեզ մեծ վտանգի մեջ գցեց, երբ թողեց այստեղ ու տարավ իր մարդկանց: Եթե ֆրանկներին հաջողվի հաղթել մեզ, ապա մենք գլխովին կկորենք, իսկ մենք շատ վատ ենք նախապատրաստված»: /107/ Այժմ եկեք տեսնենք, թե ինչպես գնացին Բալդուինի գործերը: Եվ այսպես նա, բանի որ վատ վիճակում էր և չէր կարող որևէ տեղից գնել հաց, գինի, անասունի կամ զոռե թռչունի միս, ի վերջո գոռ տվեց խեղճին, որից հետո կանչեց իր մարդականցից ոմանց և նրանց ուղարկեց ուղիղ Տանկրեդ Ապուլիացու մոտ՝ աղաչելով նրան հանուն Տեր Աստծո, որ խաչ բարձրացավ, օգնել, բանի որ սովը չոքել էր իրենց դռանը: Այդ ժամանակ Տանկրեդը պատասխանեց. «Իհարկե, ես կկիսվեմ ձեզ հետ ունեցածովս», որից հետո Բալդուինը Տանկրեդին ի սրտե շնորհակալություն հայտնեց և երախտիքի ջերմ խոսքեր ուղղեց երկինք: Այսպիսով՝ Բալդուինն ու իր մարդիկ առատորեն մատակարարվեցին ամեն ինչով, ընդ որում Տանկրեդն այն աստիճան ամեն ինչով կիսվեց նրանց բոլորի հետ, որ նույնիսկ իրեն ուտելու որևէ բան չթողեց: Այդ պահին քաղաքից մի սուրհանդակ եկավ, որը, գրկելով Բալդուինի ծնկները, ասաց. «Ով իմ սիրելի տեր և ազնվագարմ ասպետ, ձեր դժվարություններն իրենց ավարտն են գտել, բանգի դուք այժմ կարող եք վստահ լինել, որ ողջ երկիրը բաց է ու անպաշտպան գտնվում է ձեր դիմաց: Թուրքերը, Աստված կորցնի դրանց, թողնում են ամեն ինչ ու հեռանում են, նրանք չափից դուրս են ահաբեկված ածելիի պես հաստու ձեր թերթի հետ հանդիպելու հեռանկարից, դե իսկ Սուլեյմանը ևս, լիովին հուսահատված, հետևում է նրանց»: /108/ Իրոք, թուրքերը սրընթաց կերպով դատարկում էին այդ հիմնադի քաղաքները՝ բեռնակիր անասունների վրա բարձրելով ու տանելով հացը, գինին և ցորենը, թեև հետո պարզվեց, սակայն, որ, ինչպես շատ բան էլ, որ նրանք տարան, այնուհանդերձ նրանց հաջողվել էր առկա բարիքների միայն շատ քիչ մասը տանել ու արդյունքում ֆրանկների ձեռքը շատ մեծ բանակի բարիքներ ընկան, իսկ թուրքերն էլ մնացին կարիքի մեջ: Այդ ժամանակ Տանկրեդը եկավ և իր մետաքսե դորձը ամրացրեց պարսպին, ընդ որում տեղացիները տիրեցին, երբ տեսան այդ: Այդ ժամանակ Բալդուինը, սակայն, իրոք մի պարսպվելի արարք գործեց, բանգի նա հրամայեց պղկել Տանկրեդի մետաքսե դորձն ու փոխարենը հաստատել իր ոսկեգծ զորքը: Տեսնելով այդ՝ ծայրահեղ կատաղության հասած Տանկրեդի արյունատար անոթներից մեկը հազիվ չալայթեց, որից հետո նա հրամայեց փչել փողը և հավաքել իր մարդկանց, որոնց աջակցությամբ ուզում էր հարձակվել Բալդուինի վրա: Դետո, սակայն, նրա մարդիկ կարողացան հետ համոզել Տանկրեդին այդ մտքից, որից հետո Տանկրեդն ու իր մարդիկ ողջ կազմով հեռացան՝ այնքան ընթանալով, մինչև հասան Մամիստրա» (Գրեկորու Դուացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 106-108):

«Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացի - Մ.3.**) շրջապատի հարգանքին սկսեց արժանանալ դեռ այն ժամանակից, երբ առանձնացավ հիմնական բանակից և, առիթ փնտրելով ցույց տալ իր փայլուն հնարավորությունները, չբավարարվելով բոլորի կողմից արժանացած գովեստներին ու ընդառաջելով Տարսուսի բնակիչների խնդրանքին, մի հարուստ քաղաք, որ երբե օրվա հեռավորության վրա է Անտիոքից, եկավ այդ կողմեր: Եվ ահա տարտիները պատրաստանալով ընդունեցին նրա պաշտպանությունը, բանգի քրիստոնյաներ էին և հույս ունեին նրա միջոցով պաշտպանություն ձեռք բերել թուրքերից» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Դրանից հետո քրիստոնյաները տիրեցին Տաքսոնին, որը հանձնվեց ազնվագարմ կոմս Բալդուինին (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Յ.)» (Յենրիխ Յանտինգտոնցի «Անգլների պատմությունը», գիրք 7):

«18/ Դրանից հետո մի բանի բարոններ իրենց ջոկատներով առանձնացան հիմնական բանակից և սկսեցին ընթանալ սեփական ճանապարհով, որպեսզի պարենախթեր գտնեն այդքան մեծ բանակի մարդկանց համար: Առաջինը դքսի (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Յ.) բանակը լեցեց նրա եղբայր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Յ.) և ժիլբերտ Մոնկլար: Այս խմբում ընդհանուր առմամբ 700 հեծյալներ կային, որոնք իրենց հետ մեծ բանակությամբ հետևակայիններ էին բերել: Երկրորդ խումբը, որ առանձնացավ, դա Տանկերդն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնավար, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Յ.) էր իր մարդկանց հետ, որոնց թվում էին Ռիչարդ Դ՝Պրինցիպատոն (Եղեմիայի կոմսության ապագա ինքնավար Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Յ.), Ռոբերտ իտյան ու հսկայական բանակությամբ այլ ասպետներ, որոնք թվով կազմում էին 500 ասպետներ և հսկայական բանակությամբ այլ հետևակայիններ: Սրանք մտադիր էին, հիմնական բանակից առանձնանալով, մտնել երկրի խորքերը և արկածներ, ինչպես նաև պարենախթեր որոնել...: Տանկերդը, որ շատ հաջողակ և խելացի մարդ էր, առաջանալով ամենախորժ ճանապարհով, հասավ Տաքսոն բաղաբնի, որ Կիլիկիայում էր: Եվ այսպես Տանկերդը պաշարեց Տաքսոնը և իր հաճելի ու գեղեցիկ խոսքերով այն իրեն ենթարկեցրեց: Տաքսոնցիները նրա դրոշը կախեցին բաղաբնի բարձր աշտարակի վրա, իսկ նա էլ հանդիսավորությամբ երդվեց, որ գերծ կմառ հանցագործություններ իրականացնելուց ու վնաս հասցնելուց և ոչ մեկին չի գրկի իր տնից կամ գույքից, մինչև որ տեղ չի հասնի Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Յ.) գլխավորությամբ գործող հիմնական բանակը: Եվ այսպես, երբ արևը ներս մտան, տարտնցիները առանց որևէ դիմադրության գիշերեցին բաղաբնի մեծ այդ իշխաններին: Այսպիսով՝ նրանց ու բաղաբնիների միջև համաձայնություն կնքվեց, ընդ որում ինչպես այդ բաղաբնում, այնպես էլ շրջակայքում ապրում էին քրիստոնյաներ՝ հեթեոսիկոսներ ու հույներ, բայց միաժամանակ նաև թուրքերն էին այստեղ կայազորներ պահում ու թույլ չէին տալիս որևէ բան անել՝ բացառությամբ առևտուրը և հողը մշակելը...: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Գոտֆրիդի եղբայր Բալդուինն ու նրա մարդիկ, որոնք հետևում էին իրենց տիրոջը, մեծ թվաքանակներով կտրեցին, անցան մի անբերրի երկիր, իսկ հետո, երբ բարձրացան մի լեռան վրա, տեսան Կիլիկիան ու ծովի մոտ տեղակայված բաղաբնը: Դա Տաքսոնն էր, որի մոտ ճամբար էր զարկել Տանկերդը ու պաշարել էր բաղաբնում փակված թուրքերին: Բալդուինն ու իր մարդիկ ներքև իջան, որպեսզի պարզեն, թե ինչ մարդիկ են դրանք ու ստիպեն հեռանալ: Միաժամանակ նաև Տանկերդի առաջապահը, տեսնելով այդ ջոկատի մոտենալը, իմաց տվեց այդ մասին իր տիրակալին: Տանկերդը ենթադրում էր, որ դրանք կարող են թուրքեր լինել, որոնք օգնության են եկել բաղաբնիցիներին ու դրա համար էլ ստիպեց իր մարդկանց ինչպես պետք է գնվել, որից հետո նրանց համապատասխան հրամանով առաջ ուղարկեց, սակայն հետո, երբ արևը եկան Բալդուինի մոտ, բոլորը կանգնեցին մեկ դրոշի տակ: Եվ այսպես այս մարդիկ մոտեցան իրար և ճանաչեցին մեկ մեկու, որից հետո, բարձրացնելով դիմակայները, սկսեցին գրկել իրար՝ խեղդվելով իրենց պատած զգացմունքներից: Դրանից հետո երկու ջոկատները միավորեցին ուժերը և բաղաբն մտան, ընդ որում Բալդուինը Տանկերդի կողմից ընդունվեց մեծ պատիվներով և Բալդուինին ու նրա մարդկանց հսկայական բանակությամբ պարենախթեր, ինչպես նաև ամենայն անհրաժեշտը տվեց՝ 120/ Առավոտյան, երբ արևը ծագեց, Բալդուինն ու նրա մարդիկ բարձր աշտարակի վրա տեսան Տանկերդի դրոշը և սկսեց նախանձել ու չարաբար խոսել՝ ասելով, թե, բանի որ իրենք ավելի մեծ ուժեր և շատ մարդիկ ունեն, որոնք ավելի ուժեղ են, ապա կարող են իրենց վերցնել բաղաբնը: Այդ օրվանից սկսած Բալդուինն ու Տանկերդը, որոնք միջ այդ շատ էին սիրում իրար ու ընկերներ էին, գծովեցին, բանգի Բալդուինը սկսեց ականջ կախել նախանձոտ ու չար խոսքերին և Տանկերդը շատ տիրեց դրանից: Այնուհանդերձ Տանկերդը, որը շատ իմաստուն, համբերատար և ողջամիտ այդ էր, հասկացավ Բալդուինի ու նրա մարդկանց խոսքերի իմաստը և դա նրան մեծ ցավ պատճառեց: Նա գնաց Բալդուինի մոտ և պատմեց, թե ինչպես է այս կողմը եկել, գաղտնի, երբ ոչ-ոք չի իմացել այդ մասին, պայմանավորվել է բաղաբնիցիների հետ և ի վերջո համոզել է նրանց իր դրոշը դնել աշտարակին: Դրանից հետո նա ասաց, թե չի կարողանում հասկանալ, թե ինչու այդ ամենի հետևանքով Բալդուինը կարող է վիրավորանք կրել կամ նրա պատիվը կարող է ինչ-որ կերպ ոտնահարված լինել: Բալդուինը, սակայն, այս խոսքերը լսելով իրենց չզայեց և գտավ մի բանի մարդկանց, որոնք նրան դրոշեցին ելնել Տանկերդի դեմ: Եվ ահա նա սարսափելի խոսքեր ասաց Տանկերդին, որից հետո նրանք իրենց մարդկանց հրամայեցին գնվել և մարտի մեջ մտնել մեկ մեկու դեմ: Այդ ժամանակ Բալդուինը մարդ ուղարկեց բաղաբնիցիների հետևից և, երբ արևը եկան, նա սկսեց նրանց ևս սպառնալ ու ասաց, որ նրանք պետք է ցած նետեն Տանկերդի դրոշը և դրա փոխարեն իր դրոշը ցցեն աշտարակի վրա, իսկ եթե այդ չանեն, ինքը զգուշացնում է, որ կոչնչացնի նրանց՝ բոլորին, ում կգտնի բաղաբնի ներսում կամ դրսում՝ հիմնովին ավերելով ամեն ինչ, այդ աստիճանի նա չարացած էր Տանկերդի վրա: Այդ ժամանակ բաղաբնիցիները հանգեցին այն մտքին, որ Տանկերդն ի վիճակի չէ իրենց անվտանգության բավարար երաշխիքներ տալ ու պաշտպանել Բալդուինից և այդ պատճառով էլ նույն համաձայնությունը, ինչ մինչև այդ կնքել էին Տանկերդի հետ, կնքեցին Բալդուինի հետ, որից հետո Բալդուինի հրամանով բարձրացրին նրա դրոշը: Այս վիրավորանքը տեսնելով՝ Տանկերդը շատ զայրացավ և նրա սրտում հսկայական չարություն կուտակվեց, սակայն նա իմաստուն կերպով զայեց իրեն փոթորկող զգացմունքները և թայլ չտվեց նաև իր մարդկանց, որոնք մեկնում էին Դիուս Զրիստոսի թշնամիներին դեմ պայքարելու, առանց դրա թույլտվությունը ունենալու օրվան յուրայինները՝ 123/ Տանկերդը լեցեց Տաքսոնը, իսկ Բալդուինը, տեսնելով այդ, մարդ ուղարկեց բաղաբնիցիների մոտ և հայտնեց, որ նրանք պետք է թույլ տան ուխտավորներին բաղաբն մտնել, բանի որ նրանք ուզում էին մտնել այնտեղ և հանգստանալ, մինչև որ տեղ կհասնի հիմնական հսկայական բանակը: Տաքսոնցիներն իրենց հեղինակ գիտակցում էին, որ բավարար ուժեր չունեին, որպեսզի դիմադրեն ուխտավորներին ու մտածեցին, որ ստեղծված պայմաններում ավելի լավ կլինի սեփական կամքով թույլ տալ նրանց ներս մտնել ու տիրել իրենց: Եվ ահա նրանք բացեցին դարպասները ու խնդրեցին, որ Բալդուինը հաստատվի երկու աշտարակներում, իսկ նրա ջոկատի մացած մասն էլ հանգիստ տեղավորվի բաղաբնում: Թուրքերը, սակայն, որ դեռ բաղաբնում էին, իրենց իշխանության տակ պահեցին վերջինիս շրջակա մասերը: Նրանք հասկանում էին, որ իրենք օգնություն չեն ստանա ու այդ պատճառով էլ սարսափելի վախենում էին հիմնական բանակի տեղ հասնելուց, որն ահա-ահա պետք է տեղի ունենար: Եվ ահա նրանք խորհրդակցության նստեցին իրար մեջ բաղաբն վերադարձնելու հարցով և որոշեցին ամենից առաջ այնտեղից դուրս հանել իրենց կանանց ու երեխաներին՝ առկա հարստության հիմնական բանակության հետ: Դրանից հետո մի անգամ գիշերն այնպես պատահեց, որ 300 ուխտավորներ, որոնք նախապես թողել էին հիմնական բանակը, որպեսզի միանան Տանկերդին, հասան Տաքսոն բաղաբնի, որտեղ հույս ունեին գտնել վերջինիս: Բալդուինը, սակայն, երբ հասկացավ, որ արևը գնում են օգնության Տանկերդին, թույլ չտվեց, որ նրանք բաղաբն մտնեն, չնայած այս ուխտավորները, հոգնած երկար ճանապարհից, բաղաբն ձևով աղաչում էին իրենց բաղաբն թողնել, կոչ էին ուղղում նրանց ղորրոնածությանը և երկար ժամանակ աղաչում էին հանուն Աստծո սիրո իրենց ներս թողնել ու մի գիշեր հյուրընկալել բաղաբնում: Այս ջոկատի հետևակայինները ևս շատ էին աղաչում, սակայն նրանց այդպես էլ ոչ-ոք չսեց: Այսպիսով՝ նրանք մնացին դրսում՝ անպաշտպան, և նրանց հետ միայն առևտուր արվեց, բանգի բաղաբնի հասարակ մարդիկ իջան ներքև և պարաններով մի քիչ հաց ու տիկերով գնի և այլ ուտելիք իջեցրեցին, որպեսզի այս մարդիկ գիշերը գնեն մի քիչ ուժ հավաքեն: Եվ ահա, երբ բաղաբնի ներսում ու դրսում մարդիկ սկսեցին թնել, այնպես պատահեց, որ բաղաբնի ներսում գտնվող թուրքերը արագ ու անկկատ բացեցին դարպասները, որոնց բանակները ունեին, ողջ գույքի հետ միասին դուրս հանեցին իրենց կանանց և երեխաներին, բանգի բաղաբնում գտնվող հեթանոսները չէին վստահում քրիստոնյաներին, ու ողջ կազմով լեցեցին բաղաբնը: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանց կանայք ու երեխաները զգալի հեռավորության վրա հեռացան բաղաբնից, նրանք ցանկացան իրենց հեռանալու մի դաժան ու վատ նշան թողնել: Եվ ահա նրանք մոտեցան այն 300 ուխտավորներին, որոնք տեղավորված էին արտաքին պարսպից դուրս ու բնած էին իրենց իշխանատար անվտանգության մեջ զգացող մարդկանց մեջ, և նրանց սպանեցին ու մահվան մատնեցին, ընդ որում, եթե ուխտավորները ունեցնեցին հաջողվեց փրկվել, ապա դա մեծ երջանկությունն եղավ...: Դաջողը օրը վաղ առավոտյան, երբ մեծ մարդիկ արթնացան, նրանք տեսան, որ այն ամբողջությունը, որտեղ գտնվում էին թուրքերը, դատարկ է, իսկ տները անմարդաբնակ են, և հասկացան, որ թուրքերը փախել են: Նրանք խուզարկեցին պարիսպներն ու աշտարակները, որպեսզի պարզեն, թե դրանք ուր են կորել, և շուտով հայտնաբերեցին, թե ինչ է եղել՝ բաղաբնից դուրս՝ խոսքը դարպասների մոտ տեղի ունեցած ջարդի մասին է: Այդ ժամանակից բաղաբնում տիրության և սզո աղաղակ բարձրացավ և բոլորը մեղադրանքով նետվեցին Բալդուինի ու նրա ասպետների վրա, բանի որ որոշել էին վրեժխնդիր լինել իրենց եղբայրների մահվան համար, որոնց սարակինները այդպես ամոթալի ու կեղտոտ ձևով սպանել էին, ընդ որում Բալդուինն ու նրա ասպետները մինչ այդ արանց չէին թողել բաղաբն մտնել: Իրոք, ասում էին հետևակայինները, դա մի կոպիտ խախտում և դավաճանություն էր, բանգի, եթե դա այդպես չարվեր, բոլոր թուրքերին հեշտությամբ մահվան կմատնեին: Ասպետները հանգստացնում էին մարդկանց, մարդիկ ուղարկում հետևակայիններին հետ խոսելու համար և խնդրում էին նրանց գերծ մնալ գործողություններից, մինչև Բալդուինը չիտսի իրենց հետ: Արդյունքում նրանք շատ գոհ մնացին Բալդուինի խոսքերից, որը ներդրություն խնդրեց բոլորից և ասաց, որ մուտքը փակել էր, բանգի խոստացել էր բաղաբնիցիներին, որ ոչ մի այլ ջոկատ բաղաբն չի մտնի, մինչև ինքը չի լքի այն: Սրանից հետո այլ միջոցների և մարդկանց օգնությամբ Բալդուինն ու նրա ասպետները

վերջնականապես հաշտվեցին հետևակայինների հետ և առժամանակ մնացին բաղաբույս» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 18, 20, 23):

³⁴⁴⁵ «Եվ ահա Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց հարևան բաղաբույս, որ կոչվում էր Ագարա և լավ ամրացված ու հարուստ էր: Այստեղ ևս բաղաբույս դարպասները գտնելով փակ՝ նա չկարողացավ բաղաբույս մտնելու թույլտվություն ստանալ: Այդ բաղաբույս տիրում էր Բուրգունդիայի թագավորությունից սերող մի ոմն Վելֆ (Բավարիայի դքսության դուքս Վելֆ Բավարացին (1070-1101) – Մ.Ֆ.)՝ հայտնի մի ասպետ, որը, բնիկ թուրքերին, տիրել էր այդ վայրին՝ այնտեղ շատ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք հանդերձներ, ուտելիքի պաշարներ, ցլեր, յուղ, ցորեն, կորեկ և այլ անհրաժեշտ բաներ գտնելով: Եվ այսպես Վելֆն իր ջոկատով դեմ ելավ և Տանկրեդը, դարպասները գտնելով փակված ու խնամալով, որ բաղաբույսը զբաղեցված է քրիստոնյա առաքնորդի կողմից, նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց և համառորեն սկսեց խնդրել բաղաբույս մտնել, որպեսզի օգտվի հյուրընկալությունից ու այստեղ ձեռնտու պայմաններով ձեռք բերի այն ամենը, ինչի կարիք ունի: Վելֆը, ընդունելով այդ առաջարկը, հրամայեց սակայն, բացել դարպասները և բաղաբույս թողնել միայն առաքնորդին ու նրա ուղեկիցներին՝ որպեսզի հասցնի ամենայն անհրաժեշտը» (Ալբերտ Ալսենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 10):

«Եվ ահա Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) թողեց Տարսուղը, որին տիրելու համար կարող էր շատ աղմուկ ու կռիվ անել, և դրա փոխարեն շարժվեց մոտակայքում գտնվող Ագարա բաղաբույս վրա: Այս բաղաբույս, սակայն, նա չկարողացավ մտնել, բանգի Վոլֆ Բուրգունդացի անունով հայտնի մի բուրգունդացի ազնվատոհմիկ այդ (Բավարիայի դքսության դուքս Վելֆ Բավարացին – Մ.Ֆ.) մեծ ու լավ զինված մարդկանցից կազմված ջոկատով մինչ այդ եկել էր այնտեղ և, այլ տոհմիկ մարդկանց հետ մտադիր լինելով արկածներ որոնել, ուժով տիրել էր այդ բաղաբույսին: Նա հետ էր շարժվել թուրքերին և այժմ ողջ բաղաբույսը պահում էր իր ձեռքում: Տանկրեդը լսեց, որ մեր որոշ մարդիկ արդեն տիրում են բաղաբույս և լավ դեսպաններ ուղարկեց Վոլֆի մոտ՝ աղաչելով նրան բացել դարպասները ու թույլ տալ իր մարդկանց որոշ անհրաժեշտ բաներ գնելու նպատակով բաղաբույս մտնել: Եվ ահա այդ Վոլֆն այնքան սիրալիկ եղավ, որ նրանց շատ բաներ տվեց ամենայն անհրաժեշտից, բայց այդ հանգամանքն այնուհանդերձ չսնկացրեց նրան, բանգի մինչ այդ նա բաղաբույս գտել էր ի ի ոսկով, արծաթով, հանդերձներով, անասուններով, ցորենով, գինով, յուղով ու մարդկանց անհրաժեշտ բոլոր տեսակի բարիքներով» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 21):

«Հսկայական բանակը, առաջ շարժվելով Տալիոսի նեղ կապաններով, անցավ Կիլիկիա և Տրոպալոսի, այն է մնալարգայի վրայով հասավ Անտիոք բաղաբույս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Եվկոր հռոմեացի իշխանները կատարեցին նրանց խնդրանքը և, անթիվ զորքով անցնելով Կապան-Փուլսանդեն, այնտեղից եկան... մնալարգա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴⁶ «/39/ Եվ ահա Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) փառքը պատմում էր իրենից առաջ՝ հայտնի դարձնելով Ադանայի ժողովրդին այդ հեղուկի բնույթի մասին, երբ առանց որևէ բան թաքցնելու պատմվում էր, թե ինչ եռանդուն մարտիկ է մեր այս ասպետը, ինչպես է մարտնչում հանուն քրիստոնեական հավատքի և ինչ սարսափելի է անհավատների գեղի նկատմամբ: Ասվում էր, թե ինչ բաղաբույս է նա, ով գործում է Տանկրեդի իշխանության տակ, և ինչ խիստ է նա ապստամբների նկատմամբ: Եվ ահա բաղաբույս շատ ուրախացավ այս լուրից, որից հետո մի պատմիրակություն ուղարկեց նրա մոտ, որպեսզի բերի Տանկրեդին ու նրան մտցնի պարիսպներից ներս՝ հանդիսավոր հիմների և ուրախ թմբուկների ծայերի ուղեկցությամբ: Իրոք, թող Զրիստոսը ողորմա այն մարդկանց, որոնք ի վերջո ազատեցին բաղաբույսի բնակչությանը բռնության լծից, որը կախված էր նրանց գլխին՝ վտարելով նրանց, որոնք իշխում են այնտեղ: Նրանք ազատեցին քրիստոնյաներին թուրք իշխանի իշխանությունից, ընդ որում սա շատ նման անպետք մի մարդ էր, որին ոչնչով հանգստացնել չէր լինում, որն իր օրգաններից երբեք չէր հանգստանում և որի աչքին երևալ ուղղակի պետք չէր, ընդ որում նա հատկապես շատ էր սիրում տանել Զրիստոսի ծառաներին: /40/ Միաժամանակ այս բաղաբույս իշխում էր Ուրսիայն անունով մի քրիստոնյա, որը Զրիստոսի ծառա էր և ազգությամբ հայ: Հենց նա էր, որ, ինչպես ասվեց ավելի վաղ, մարդ էր ուղարկել մարկիզի որդու մոտ ու նրան Ադանա կանգնել: Եվ ահա այս մարդը, երբ բաղաբույսի տղա եկավ, սիրալիկ ընդունելություն կազմակերպեց նրան իրենց հավատքին համապատասխան, իր սեփական ուժերը միավորեց Տանկրեդի ուժերի հետ կամ, որ ավելի ճիշտն ասած կլիներ, դրանք դրեց Տանկրեդի ծառայության տակ» (Ռաուլ Կանտյու «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 39-40):

«Դրանից հետո անմիջապես նրան (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տրվեցին երկու լավագույն բաղաբույսներ՝ Ադանա...» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Դրանից հետո ուխտավորները եկան ու կարծ ժամանակում տիրեցին երկու բաղաբույսերի, որոնցից մեկը կոչվում էր Ադանա» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմի պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Թողնելով Տարսուղը՝ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տիրեց Ադանային...» (Գլխերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Թողնելով Տարսուղը՝ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տիրեց Ադանային...» (Բորի Ղուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«Դրանից հետո անմիջապես նրան (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տրվեցին երկու լավագույն բաղաբույսներ՝ Ադանա...» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Դրանից հետո բաղաբույս Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տիրեց Ադանային..., ընդ որում ազնվագարն Նորմանդացին բաղաբույս հանձնեց բաղաբույս Սիմոն Ռայմոնին» (Յեռնիկա Հանսինգսոնի «Անգլիների պատմությունը», գիրք 7):

«Հայոց 546 թվականին, Տեր-Գրիգոր Վկայատերի պատրիարքության ժամանակ, Գագիկի հայտնի տոհմից Կոնստանդին անունով մի իշխան կար՝ Ռուբենի որդին, որը Գագիկի մահից հետո հասել էր Տալիոսի լեռները և խիզախորեն տիրել բազմաթիվ ամրությունների և շրջանների: Ռուբենի այս որդի Կոնստանդինը և Ուռհայի տեր Թեոդորոսը նման կերպով գրեցին եվկոր հռոմեացի իշխաններին, որոնց մասին ասացինք, որպեսզի սրանք գան ու բռնե այլազգիներին: Վերջիններս կատարեցին նրանց խնդրանքը և, անթիվ զորքով անցնելով Կապան-Փուլսանդեն, այնտեղից եկան Ադանա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴⁷ «/40/ Ավարտելով այս գործը՝ Ուրսիանը առաջարկեց Տանկրեդին (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ելնել և տիրել Մասիստրա բաղաբույսին, որը գտնվում էր մոտակայքում, բանգի այն գրավելը հեշտ գործ էր: Եվ ահա Ուրսիանը Տանկրեդից խոսք բերեց, որ իրենց ցանք կանեն և հարյուրապատիկ ավել բերք կստանան: Ահա ուրեմն, նրանք եկան Մասիստրա բաղաբույսի սահմանները և, ուղեկցվելով մարդկանց ուրախության բազմակնչություններով ու ծափահարություններով, ներս մտան: Եվ այսպես երբ ձիերը հանգստացան ու մարդիկ ազատվեցին հոգսերից, Ուրսիանը սկսեց պատմել մինչ այդ բաղաբույս պատահած իրադարձությունների մասին, թե ինչ կերպ, ինչ միջոցներով ու հնարքներով է նա կարողացել ազատել բաղաբույսի բնակիչներին, ինչպես է այնտեղ գտնվող հազարավոր թշնամիների միջից խլել այն և ազատություն շնորհել: Եվ այսպես Ուրսիանը պատմեց հետևյալը. «Ի դեմս ինձ դուք տեսնում եք այս բաղաբույսի մի տղա բնակիչ, որի մոտ մարդ էին ուղարկել, որպեսզի նա այս հինավուրց բաղաբույսի ազատություն բերել բաղաբույս: Եվ ահա մի անգամ հարմար առիթ եղավ: Ահա ուրեմն, երբ դաշտերը լցվեցին բերքով, երկիրը լցվեց հասկերով, որոնք հնձվում էին գերանդիների հարվածներով, չորանալով ու վերածվելով հարդի, մարդիկ սկսեցին ամեն օրվա հետ այն բաղաբույս տեղափոխել: Եվ ահա հենց այդ ժամանակ մենք մի հարմար առիթ գտանք, որպեսզի առավելության հասնենք իրենց հիմնալիկ նստավայրերի վրա ճեմող կապառագետ թուրքերի նկատմամբ», - ասաց այդ մարդը, ընդ որում Տանկրեդն ինքն էլ էր տեսել մեծ բանակի թուրքերին, որոնք լիովին կապառագետ, թափառում էին նստավայրերի վրա այս ու այնտեղ, միայնակ կամ խմբերով հետ ու առաջ էին անում սայլերի մոտ և վերցնում էին անասունների ու բերքի ամենալավ մասը, բանի որ գերիշխում էին տեղում: Եվ այսպես Ուրսիանը շարունակեց խոսել. «Ահա ուրեմն, ինչպես ասացի, մենք հիմնալիկ հնարավորություն գտանք տիրել բաղաբույսին: Եվ այսպես, զգալով, որ պահը հարմար է, մենք ձեռք գարկեցինք այդ գործին՝ արիաբար ձգտելով ազատության: Ահա ուրեմն, այն ժամանակ, երբ մերոնք հարող դարում էին սայլերի վրա, մեզ հաջողվեց այնտեղ տեղավորել նաև զենքեր ու ռազմականներ, երբ գինված մարդկանց հնարավոր կլիներ տեղ հասցնել ու նրանք կկարողանային հարվածել թուրքերին: Այսպիսով, կազմելով նման ծրագիր, մենք եկանք այն մտքին, որ, գտնվելով լեռներում, ամեն դեպքում հիմնալիկ հնարավորություն կա այդ ամենը կյանքի կոչելու, ինչին էլ մենք ձեռնամուխ եղանք: Ես անմիջապես ու անհապաղ սկսեցին կյանքի կոչել այդ ծրագիրը՝ հույս ունենալով, որ երկնայինի կամքով կկարողանամ այն հաջողությամբ ավարտելու հասցնել:

Դրանից հետո ես արագորեն վերադարձա ու սկսեցին հոգալ սայլերի մասին, որպեսզի հնարավորություն ունենամ ռազմիկներին տեղափոխել նրանց միջոցով: Այսպիսով՝ սայլերը շուտով պատրաստ եղան ու ես մի քայլ էլ մոտեցա իմ նպատակին: Դրանից հետո, առանց որևէ հապաղման, ես զինված ռազմիկներին փակեցի հարդերի մեջ, իսկ իմ կողմից էլ, որպեսզի հեշտացնեմ նպատակիս հասնելը, այնպես արեցի, որ մարդիկ դուրս գան բաղաբի փողոցներ, որ առիթի դեպքում պայքարի մեջ մտնեն մեր կողմում: Ինչպես նախապես որոշվեց, այդպես էլ արվեց: Եվ ահա իմ ռազմիկները իրենց համար հանգիստ տեղավորվեցին հարդերի տակ՝ անելով այդ հնարավորինս աննկատ: Այնպես էր նախատեսված, որ մեր մարդիկ պետք է խաղաղորեն ներս մտնեին, իսկ երբ դարպասները կփակվեին, նրանք պետք է մահվան գիրկը նետեին բոլոր պահապաններին, սակայն այդ անեին գաղտնի և զբաղեցնեին նրանց տեղը: Այնուհետև, առժամանակ մնալով գաղտնի, նրանք պետք աստիճանաբար տարածվեին բաղաբով մեկ՝ պալատներում ու աշտարակներում, որովհետև հակառակ դեպքում վատ կլինեին նրանց վիճակը, որոնք կընկնեին թուրքերի ձեռքը բաղաբում, բանի որ սրանք բոլորին առանց սեռն ու տարիքը հարցնելու սրի կբաշեին կամ էլ այնպիսի սարսափելի տանջանքների կենթարկեին, որոնց մասին չէր լսվել հին ժամանակներից ի վեր...: Ամեն ինչ արվեց ինչպես հարկն է և թշնամիներն աստիճանաբար սկսեցին տեղի տալ մեր առաջ ու հետ մղվել...: Ինչ կարող էին անել նրանք այժմ, երբ սեղմվել էին բոլոր կողմերից, դրա համար էլ նահանջեցին...: Այդ ժամանակից ի վեր «Ալլահ աքբար» աղաղակն այլևս չէր լսվում այդ բաղաբում, իսկ դրա փոխարեն սկսեցին ինչել աղոթքներ, երբ Քրիստոսը հաղթեց և տիրեց ամեն ինչի»: Լսելով այս խոսքերը՝ Տանկրեդը ծայն բարձրացրեց և փառաբանեց Աստծուն...: /41/ Եվ ահա քրիստոնյաները հիմնալի կերպով տեղավորվեցին բաղաբում և հանգստացան...: Երբ լույսը բացվեց, Տանկրեդի ռազմիկներին սաղավարտներն արդեն փայլում էին Մամիստրա կղզվոր բաղաբի մոտակայքում՝ երբ նրա ռազմիկները սկսեցին այս բաղաբի պաշարումը: Թուրքերը, որոնց վաղուց էր պատկանում այս բաղաբը... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.):» (Ռուսկ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 40-41):

«Եվ ահա Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) թողեց Ադանա բաղաբը Վելֆին, որից հետո ուղղվեց Մամիստրա՝ մի բաղաբ, որը զբաղեցված ու ամրացված էր թուրքերի կողմից, որոնք տրամադրված էին դիմադրել նրան: Տանկրեդը, սակայն, իր ասպետների հետ միասին եռանդագին հարձակում գործեց, արագորեն տիրեց պարիսպներին, կոտրեց դռներն ու երկաթյա ճաղավանդակները և, պատժելով թուրքերին իրենց ինքնավստահության համար, տիրեց բաղաբին ու մեծ կոտորած արեց: Զննելով թշնամուն բաղաբից՝ Տանկրեդն ու նրա մարդիկ զբաղեցրին աշտարակները, իսկ բաղաբում էլ շատ հագուստ, ոսկի և հանդերձանք գտան, որը բաժանեցին իրար մեջ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 15):

«Դրանից հետո անմիջապես նրան (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տրվեցին երկու լավագույն բաղաբները՝ Մամիստրան և շատ այլ ամրություններ» (Անանուս «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Դրանից հետո ուխտավորները ելան ու կարճ ժամանակում տիրեցին երկու բաղաբների, որոնցից... մյուսը կոչվում էր Մամիստրա» (Ռոբերտ Ռեյնսցի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Թողնելով Տարսուսը՝ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տիրեց... Մանուստրային, որը ընկավ նրա տիրապետության տակ մի բանի այլ ամրությունների հետ միասին» (Գվիբերդ Նոթանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Թողնելով Տարսուսը՝ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տիրեց... Մանուստրային, որը ընկավ նրա տիրապետության տակ մի բանի այլ ամրությունների հետ միասին» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«Դրանից հետո անմիջապես նրան (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տրվեցին երկու լավագույն բաղաբները՝ Մամիստրան և շատ այլ ամրություններ» (Օրդերիկ Կիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Դրանից հետո բաջարի Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) տիրեց Մամիստրային, որից հետո Բոհեմունդն այս բաղաբը տվեց Դեոդոն Ալացուն» (Յենրիխ Յանսինգսոնցի «Անգլների պատմությունը», գիրք 7):

«/109/ Այսպիսով՝ Տանկրեդն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու իր մարդիկ, թող օրինի նրանց Աստված, որը կազմով հեռացան և, առանց կանգառի առաջ ընթանալով, հասան Մամիստրա կղզվոր բաղաբին, որի կառավարիչը, թող Աստված անձիքի սրան, լսելով այդ մասին, հայտնվեց բաղաբի պարիսպների վրա: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը (հեղինակը նկատի ունի Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն, ինչը, սակայն, չի հաստատվում այլ աղբյուրներով և հավանական է կարծել, որ խոսքը Տանկրեդի մասին է – Մ.Ֆ.), տեսնելով նրան, բարձր ծայլով գոչեց. «Յանուս Սուրբ Կույսի, բարեկամ, բաց դարպասները, որ ես ու իմ մարդիկ կարողանանք ներս մտնել, հակառակ դեպքում, երբ հասպտեղ, ձեզ որպես պատիժ մահ կհասնի»: Թուրքը, սակայն, պատասխանեց. «Դուք կմտնեք միայն իմ երկար մոլորքի վրայով»: Լսելով այդ՝ Բոհեմունդը մի քիչ զայրացավ այս մարտահրավերին և ասաց իր մարդկանց. «Իմ ազնվագալստ ասպետներ, հագեք օղազրահները, պատրաստվեք հարձակման և թող Աստված առաջնորդի մեզ»: /110/ Բոհեմունդը Սիգիլիացին ևս զինվեց, որից հետո դարպասները բացվեցին և նրանք, հեծած ձիերը, լիակատար զինվածության մեջ կտրեցին կամուրջը և առաջացան: Թուրքերը ևս պատրաստվեցին, սակայն ֆրանկները, հաղթելով նրանց, մտան բաղաբ: Թուրքերն ու ֆրանկները սկսեցին դեմ առ դեմ մարտնչել արդեն բաղաբի ներսում՝ խոցելով իրար հատու թորերով: Այդ ժամանակ թուրքերը լավ կիրառություն ապահովեցին իրենց եղջյուրանման արեղներին և ֆրանկների վրա թուրքական նետերի հսկական հեղեղ լցրին: Իրոք, մազ էր մնացել, որ քրիստոնյաները դուրս մղվեին բաղաբին, սակայն այդ ժամանակ Տանկրեդ Ալուլիացին հարձակվեց բաղաբի կառավարչի վրա և հատու հարվածով այնպես թռցրեց սրա գլուխը, որ այն տասկյակ ֆուտ հեռու թռավ: Դրանից հետո ֆրանկ ռազմիկները հերթական համաձայնեցված հարձակումը գործեցին և այնպիսի մի ուժով հարվածեցին թուրքերին, որ սրանք պարտված դուրս մղվեցին բաղաբի այլ դարպասներից: Թուրքերը զայրացած ու շփոթված փախան, իսկ բաղաբն էլ իր ամրություններով մնաց ֆրանկներին: Երդվում եմ Աստծով, այնտեղ լավ բնակարաններ գտնվեցին, ինչպես նաև հաց, զինի ու միս, որով քրիստոնյաները լավ կշտացան: Բաղաբը լավ տեղադրություն ուներ և բավարար չափով ապահովված էր ամեն ինչով՝ իրենից մի հիմնալի վայր ներկայացնելով, այնպես որ ֆրանկները մասն այնտեղ» (Գրենդորու Դուլացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 109-110):

«Յաջորդ առավոտ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) լքեց սեփական բանակը և մի փոքր խմբով արթալական ճանապարհով ճանապարհ ելավ: Նա առաջացավ բավականին երկար և ի վերջո հասավ Մարասիստե կղզվոր մի բաղաբի, որը այդ երկրի հիմնալի տեղերից մեկն էր՝ անհավասար գեղեցիկ ու իրապարհ: Տանկրեդը գնաց այդ ուղղությամբ, բանի որ լավ գիտեր, որ այս վայրը թուրքերի իշխանության տակ է: Նա բոլոր կողմերից պաշարեց բաղաբը և, մի բանի օրվա ընթացքում զբաղված այդ գործով, այնքան շատ հարձակումներ գործեց թուրքերի վրա, որ Աստծո օգնությամբ տիրեց բաղաբին, իսկ բոլոր հեթանոսներին էլ, որոնք նրանք գտան այնտեղ, անողորմ կերպով մահվան մատնեցին: Բաղաբը լի էր հարստություններով և այնտեղ ամեն տեսակի պարենամթերքի հսկայական քանակություն կար: Տանկրեդը բաղաբի բոլոր հարստությունները և եկամուտները բաժանեց իր մարդկանց միջև, ինչպես և պետք է վարվեր իմաստուն տիրակալը, ընդ որում ամեն մարդու, ըստ իր դիրքի, Տանկրեդը տվեց անհրաժեշտը և դրանից հետո բոլորը հարստացան: Նրանք այստեղ ճանապարհին տեսած բոլոր դժվարություններից հետո լավ հանգիստ առան ու այդտեղ մնացին բավականին երկար ժամանակ՝ վայելելով ազատ ժամանակը» (Գլյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 22):

³⁴⁴⁸ «Այս ընթացքում Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Տարսուսում լավ հանգիստ տալով իր մարդկանց, որոշեց շարժվել Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ուղղությամբ, որպեսզի կրկին օգտվի հացով ու ցորենով բեռնված նրա բեռնակիր անասուններից, որոնք ես արդեն պատմեցին, թե նա ինչպես է վերջինս ձեռք բերել: Եվ ահա Բալդուինը, սարսափ տարածելով թուրքերի վրա, առաջացավ Մամիստրայի ուղղությամբ, ընդ որում նրանք հասցրեցին փնջվելու իրար վրա, թե. «Կատ լուրեր կան, բանգի, եթե թուրքերը առավելության հասնեն, մենք երկուսս էլ կորած ենք»: Իրոք, Տանկրեդն ու իր ազնվագալս իշխանները ենթարկվել էին թուրքերի հարձակմանը, ընդ որում գրոհը շարունակվել էր ողջ օրը, սակայն այն, ինչպես ասացի, ավարտվեց Սուլեյմանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյեմ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) պարտությամբ» (Գրենդորու Դուլացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 110):

³⁴⁴⁹ «/42/ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ելավ Տարսուսից, որից հետո, վերցնելով ճամբարը, առաջացավ դեպի Ադանա, բանի որ այնտեղ Տանկրեդն էր (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որի հետ խաղաղություն կար և նա հույս ուներ այնտեղ առևտուր անել: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ նա, ծանրաբեռնակավ ավարով, չարաշահեց իր առավելությունը... (տեքստում

բացթողում է – Մ.Ֆ.): Եվ այսպես կոմս Բալդուինի բանակը լքեց Տարսոն քաղաքը... **(տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.):** Ֆրանկների հաղթողականները սկսեցին առևտուր անել... **(տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.):** Կոմսը զայրացավ այդ վիրավորանքներից... **(տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.):** Եվ ահա նրա մոտ եկան պատգամավորներ Եփրատի շրջակայքից և խոստացան նրան հանձնել ինչպես Թուրքասելը, այնպես էլ Եդեսիա քաղաքը, որ գտնվում էր Եփրատի ձախ ափին... **(տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.):** Այս երկու քաղաքները տեղակայված էին Ամորիքում, այլ կերպ այն կոչում են Միջագետք, ընդ որում դրանք, գտնվելով Եփրատի շրջակայքում, հավասարապես հարուստ էին, այնտեղ հորը շատ հարուստ էր և բերքառատ: Այդպես էր նաև այլ տեղերում և այլ քաղաքներում: Այս մարդիկ հաճախ էին կրկնում իրենց խնդրանքները Բալդուինին և այդ այլաբան ժամանակ շարունակեցին, մինչև որ սա իրոք ի վերջո չորոշեց ելնել Տարսոնից և մեկնել այդ երկու քաղաքների ուղղությամբ: Այդ ժամանակ այնպես ստացվեց, որ կոմսը պետք է անցներ Ադանայի և Մամիստրայի մոտով: Նա այդպես էլ արեց և արդյունքում ճամբար զարկեց Տանկրեդի անմիջական հարևանությամբ: Հարկ է նշել, որ այդ ժամանակ Տանկրեդի մարդիկ իրենց հսկողության տակ էին պահում քաղաքի շրջակայքի բոլոր կամուրջները, ընդ որում Տանկրեդը նման հրաման էր արձակել, բանի որ անհանգստանում էր, որ Բալդուինը կգա և կկրկնվի Տարսոնի մոտ ստեղծված իրավիճակը, մանավանդ որ նա ոչ մի կերպ չէր ուզում մարտնչել հավատակիցների դեմ: Իր հեղթին Բալդուինը, որ հասկանում էր, թե իրեն ինչ ընդունելություն է նախապատրաստվել, քաղաքի պարիսպների մոտ տեղավորվելուց հետո սկսեց պարենամթերք պահանջել, որը պատրաստ էր վերցնել գումարով, ուժով կամ այլ կերպ: Իրոք, այդ ժամանակ Բալդուինը հիմնադիր հասկանում էր, որ Տանկրեդի սխրոք դեռևս այրվում է իր կրած վիրավորանքներից, ընդ որում այդ վիրավորանքների հեղինակը հենց ինքն էր: Մյուս կողմից նաև քաղաքը հիմնադիր ամրացված էր և մեծաքանակ բնակչություն ուներ, որի արդյունքում այն զուրկ էր թույլ կողմերից և ոչ մի կերպ հնարավոր չէր նրան անակնկալի բերել: Հարկ է նշել, որ այդ ժամանակ Կոնանը, որի մասին հիշատակեցին, հիվանդ պառկած էր և Բալդուինը ոչ մի կերպ չէր կարող ոչ նրան տեղում թողնել, ոչ էլ վերցնել իր հետ, իսկ այս պայմաններում էլ դեռ նրան մերժում էին առևտուր անել իր հետ: Այս ամենը հաշվի առնելով Բալդուինը սկսեց խաղաղության ձգտել, մանավանդ որ գիտեր, թե ինչպիսի մարդ է մարկիզի որդին, ինչ աստիճան է կատարած նա իր կրած վիրավորանքներից և ինչի է ընդունակ այդ պայմաններում: Այսպես, ինչպես ասացինք, Բալդուինը սկսեց խաղաղության ձգտել և այդ նպատակով կապ հաստատեց քաղաքում գտնվողների հետ, որպեսզի իրեն տան անհրաժեշտը, վաճառեն կամ փոխանակեն, իսկ ինքը ճամբար զարկած կմնա քաղաքի մոտ: Այս ամենը տևեց մի քանի օր, որի ընթացքում զինված կամ անզեն մարդիկ անկանոն կերպով թափառում էին քաղաքի շրջակայքում՝ փորձելով իրենց համար արևից զուրկ ու հանգիստ մի տեղ գտնել և առանձնակի չարիք չպատճառելով ոչ մեկին: Այս երջանիկ խաղաղությունը, սակայն, որը վայելում էին բոլորը, տևեց ընդամենը մի քանի օր, բանի ի վերջո երկպառակտությունն ու պայքարը գլուխ բարձրացրին, մանավանդ, որ ապրանքների տերն էլ ոչ մի կերպ չէր ուզում համաձայնության գալ և որևէ զիջում անել: /43/ Ամեն ինչ սկսվեց ծառաների գծություններից, որոնք ի վերջո հասան իշխաններին: Իրոք, նրանք, որոնք վիրավորանքներ էին տեղում, արդյունքում վախճնում էին, որ դրա համար պատասխան կտան ու նոր սպառնալիքներ էին թափում, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրը մեկը մյուսին էր մեղադրում տեղի ունեցածի համար: Երկու կողմերն էլ պատրաստ էին ձեռք մեկնել թորերին և աստիճանաբար կատարում էին: Այդ ժամանակ արդեն տեղծվեց մի իրավիճակ, երբ, հենց որ ճամբարում գտնվողները մոտենում էին պարիսպներին, այնտեղից հարվածում էին սրանց, իսկ հասարակ մարդիկ էլ անվերջ կռվում էին փայտերով՝ հարվածելով ավելի բարձր դիրքեր գրավածներին: Այսպիսի վիճակ էր քաղաքի շրջակայքում և նույնիսկ ասպետները կանգ չէին առնում ոչնչի առաջ, ընդ որում ներսում գտնվողները վաղուց ի վեր ուզում էին բացել դարպասները և հարձակվել հակառակորդի վրա: Եվ ահա ի վերջո երկու կողմերն էլ զինվեցին և պատրաստվեցին փոխադարձ հարձակումներ գործել մեկը մյուս վրա: Հարկ է նշել, սակայն, որ Տանկրեդի ուժերը, ինչպես արդեն ասացի, փորքաբանակ էին, իսկ Բալդուինի տրամադրության տակ էլ ավելի մեծաքանակ և ուժեղ ուժեր կային, որոնք, սակայն, այնուհանդերձ բավականին քիչ էին, որպեսզի ուղղակի հարձակում գործվեր քաղաքի պարիսպների վրա: Եվ ահա Տանկրեդը, որը ակնհայտորեն քիչ ուժեր ուներ, իր տրամադրության տակ գտնվող նետամիզների տեղադրեց պարիսպների վրա, որպեսզի այդ կերպ ձեռնամուխ լինի պաշտպանությանը՝ հարվածելով պարիսպների վրայից և խուսափելով լիարժեք ու բաց մարտից: Եվ այսպես ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ կողմերից երկուսն էլ բոլոր միջոցները ձեռնարկեցին պաշտպանության համար՝ միաժամանակ նաև չուզեցնալով առաջինը հարձակվել: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ առաջինը հարձակվելուց կողմերին զերծ էր պահում նաև այն հանգամանքը, որ, ով որ առաջինը հարվածեր, հենց նա էլ մեղավոր կհանդիսանար հետագա արյունահեղության համար: Եվ այսպես, մինչ նման լարված իրավիճակ էր, երկու կողմերի երիտասարդ ասպետները աստիճանաբար ներքաշվում էին մենամարտերի մեջ, որպեսզի ի վերջո պարզեն, թե որի կողմում է առավելությունը, սակայն արդյունքում որևէ բան չէր պարզվում, բանի որ երկու կողմերն էլ և հաղթանակներ ուներին, և պարտություններ, ոչ մեկը տեղի չէր տալիս, երկու կողմերն էլ հավասարապես տապալում էին իրենց հակառակորդներին ու որևէ հնարավորություն չկար պարզելու, թե ում կողմն էր արդարությունը և ով ունի առավելություն: Նրանց մեջ, ովքեր նման կերպ իրենց ուժերն էին փորձում ընդհարումներում, գտնվում էր նաև արքայազն Ռիչարդը **(Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.)**, որը հայտնի էր մարտերում դրսևորած իր մեծագույն բացառություններով՝ ինչպես թրամադրում, այնպես էլ նիզակամարտում: Այս Ռիչարդը, որը կոմս Վիլյամի որդին էր և եղբորորդի էր գալիս Գվիսկարին **(Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարին – Մ.Ֆ.)**, թողել էր Սիրիականում և Տանկրեդի հետ միասին միացել էր իր հորեղբոր տղա Բոհեմունդին **(Տերենտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.)**՝ հետագայում գործելով Տանկրեդի հետ: Եվ այսպես այս ընդհարումների ժամանակ, երբ մարդիկ պանում էին տարբեր կողմեր, հակառակորդի խորամանկ նիզակակիները անակնկալի բերեցին նրան, մեջ առան և ի վերջո տապալեցին ծուխ վրայից: Այսպիսով՝ Ռիչարդը գետին ընկավ, որից հետո այլևս չկարողացավ գործի դնել նաև երրորդ: Արդյունքում թշնամական ամրոցը նետվեց նրա վրա, որովհետև նա կտրվել էր յուրայիններից և հայտնվել էր հակառակորդի իշխանության տակ, գերեց նրան, կապեց և անզեն գերության բռնեց: Միաժամանակ թամբից տապալվեցին նաև մի քանի այլ ասպետներ, որոնք ևս հայտնվեցին գերության մեջ, ընդ որում ծառաներին էլ ակնհայտ էր, որոնք զիջում էին իրենց տերերին իմաստության մեջ, որ դա իրոք այնտեղի ու ողբերգական մի բան էր, երբ մարդիկ թողել էին իրենց երկրները և եկել այս կողմերը իրենց նպատակով կյանքի կոչելու համար, բայց ամեն ինչն էլ պետք է իրենց ուժերը ծախսեին նման փոխադարձ զգվածություն ու թուլանալիս: /44/ Եվ այսպես այն բանից հետո, երբ երկու կողմերի իմաստունները բնարկեցին իրավիճակը, լուծեցին պատերազմի ու խաղաղության հարցը: Այնուհանդերձ երկու կողմերից էլ շատ վիրավորանքներ էին ասվել, այնպես որ դժվար էր համոզել համաձայնության գալ, մանավանդ մարկիզի որդուն, բայց մյուս կողմից էլ անհրաժեշտ էր ազատել Ռիչարդին, որը նրան ազգական էր գալիս ու այդ հանգամանքն էր, որ ի վերջո ստիպեց նրան ասնձել իր զայրույթը և խաղաղության գնալ: Խաղաղության օգուտն էր նաև այն հանգամանքը, որ Կոնանը, ինչպես արդեն ասվեց, հիվանդ էր և անհրաժեշտ էր նրան տեղավորել քաղաքում, որպեսզի նրան առավել լավ խնամեն: Այսպիսով՝ երկու կողմերն էլ շահագրգռված էին վերադարձնել իրենց հարազատներին, երբ հերոսին պետք էր փոխանակել հերոսի հետ, ասպետին՝ ասպետի, մարդուն՝ մարդու հետ, ընդ որում պարզ էր, որ կողմերից և ոչ մեկը առավելության չէր հասել, անկա էր ուժերի հավասարության վիճակ և երկու կողմերն էլ հավասարապես գտել էին ու կորցրել, մանավանդ որ իշխանները այսպես թե այնպես չէին մնալու միմյանց հետ, այլ շարժվելու էին առաջ՝ դեպի ապագա նվաճումներ, երբ ամեն մեկը կտեղ է շարունակել տիրել իր գոյքին: Եվ այսպես երկու իշխաններն էլ ուզում էին հարցին լուծում տալ և անցնել առաջ: Այսպիսով՝ կողմերը համաձայնության եկան և նախկին վիճակը վերականգնվեց» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 42-44):

«/15/ Եվ ահա դեպի **(Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.)** եղբայր Բալդուինը **(Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.)**, իր բանակով ու դաշնակիցներով առաջանալով նույն ճանապարհով, եկավ նույն այդ քաղաքի մոտակայքը, որից հետո նրանք բոլորը ճամբար զարկեցին քաղաքի շուրջը տարածվող հիմնալի դաշտերում ու մարզագետիններում՝ քաղաքից ոչ հեռու: Տեսնելով այդ ամենը՝ Սալերնոյի իշխան Ռիչարդը **(Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.)**, որը ծնվել էր Նորմանդիայում և Տանկրեդի **(Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.)** մոտիկ ազգականն էր, սկսեց շատ կծու կատակներ անել՝ նպատակ ունենալով հարուցել Տանկրեդի զայրույթը: Նա ասում էր. «Էյ Տանկրեդ, Տանկրեդ, դու բոլոր տղամարդկանցից ամենավատն ես, բանի, ահա Բալդուինը՝ նա, որի մեղքով դու կորցրեցիր այն հիմնալի քաղաք Տարսոնը, այժմ բո գիտաց է, ընդ որում, եթե դու գտնես մի քիչ արիություն ունենալի, այդ վատ արարքի համար նրանք բոլորն իրենց արժանի բաժինը կստանալին»: Վերջինքը Տանկրեդը, լսելով այս բոլոր խոսքերը, ի սրտե զայրացավ և, անմիջապես պահանջելով իր գնեքներն ու նժույգը, սկզբում առաջ ուղարկեց առկա բոլոր նետամիզներին, որպեսզի սրանք հարվածեին ունենալով տեղակայված ռազմավորներին, ինչպես նաև ձեռք գցեին շրջակայքում արածող ձիերին, իսկ ինքն էլ, գլխավորելով 500 ասպետների, գնաց ուղիղ Բալդուինի ու նրա կողմնակիցների ճամբարի վրա, որպեսզի, ինչպես ասացինք, վրժ լուծի իրեն բաժին հասած վիրավորանքի համար...: /16/ Դեպի եղբայր Բալդուինը, ժխրերտ Մոնկլարը և բոլոր նրանք, որոնք այնտեղ էին, երբ տեսան իրենց վրա եկող այդ երկաթյա ռազմավորներին, որոնք փողփողացնում էին Տանկրեդի դրոշը, սկզբում անակնկալի եկան, բայց հետո, երբ առաջ եկավ նաև Տանկրեդը, նրանք հասցրեցին ուշքի գալ և ահա մի կատարի ու վտանգավոր մարտ ծավալվեց: Արդյունքում, սակայն, բանի որ Տանկրեդի ուժերը քիչ էին, նա չկարողացավ բավականին երկար դիմադրել: Նա իր կողմնակիցների հետ թիկունք դարձրեց և, անցնելով մի նեղ կամրջով ու հազիվ փրկվելով, յուրայինների հետ ընկավ քաղաքի պարիսպներից ներս: Այդ ժամանակ Սալերնոյի իշխան Ռիչարդը, որ, ինչպես ասացինք, Տանկրեդի մոտիկ ազգականն էր, ինչպես նաև Ռոբերտ խենը՝ մի փառախեղ ասպետ, մի պահ

հապաղեցին և այդ նեղ անցումում բռնվեցին, ընդ որում այդ ընթացքում զոհվեցին նաև Տանկերտի շատ ասպետներ ու հետևակայիներ: Տանկերտի կողմից գերվեց միայն ժիլբերտ Մոնկլարը, որը, շատ տարվելով հետապնդումով, ի վերջո շրջապատվեց փախչողների կողմից և գերվեց: Բալդուինն ու նրա կողմնակիցները, համարելով ժիլբերտին մահացած, այդ կապակցությամբ շատ սգացին... /17/ Հաջորդ օրը երկու կողմերը, շատ վշտանալով տեղի ունեցածի կապակցությամբ, իրականացրին գերիների և ավարի փոխանակություն՝ ընդունելով, որ երկու կողմն էլ մեղավոր են, որ երուսաղեմ ուխտագնացություն իրականացնելու ճանապարհին նման բան են թույլ տվել» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 15-17):

«Եվ այսպես Բալդուինն (Եղեւսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ու իր մարդիկ ի վերջո հավաքվեցին Մամիստրայի մոտ, ընդ որում Բալդուինն ինքը մոտեցավ բաղաբին և դրա մոտակա դաշտում՝ պուրակի մոտ, իր ճամբարի համար մի հարմար վայր գտավ: Այս ընթացքում Ռիչարդ Պրինցիպալտոն (Եղեւսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.) տեսավ Բալդուինին և, կանչելով Տանկերտին (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), ասաց. «Տես, ահա Բալդուինը, որ անարդար կերպով վիրավորանք հասցրեց մեզ: Կանչիր մեր մարդկանց ու թող մեր քաջարի ռազմիկները հարձակման անցնեն: Սա իրոք լավ խորհուրդ է, բարեկամս, և ես խորհուրդ կտամ ընդունել այն»: Այդ ժամանակ Տանկերտը հիշեցրեց փողը և նրա մարդիկ զինվեցին: Տեսնելով այդ՝ Բալդուինը զայրացավ, որից հետո դեսպանորդներ ուղարկեց Տանկերտի մոտ, որպեսզի խնդրի նրան հանուն Աստծո խղճով քրիստոնյաների արյունը, ողորմած լինի և հարձակում չգործի, նա իրոք հոգում էր այդ ամենի մասին: Տանկերտը, սակայն, պատասխանեց. «Ոչ ու հազար անգամ ոչ», որից հետո, հետապնդելով իր մոտ եկած դեսպանորդներին, հասավ Բալդուինի վրաններին: Այդ ժամանակ Բալդուինը, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, հիշեցրեց իր փողը և նրա քաջարի բարոնները բոլորը ելան, որպեսզի գեներ վերցնեն, ընդ որում Բալդուինն ինքն էլ օղագրահը հագին կանգնեց բոլորից առաջ: Եվ ահա Բալդուինը, հեծած իր ձիւն, ձեռքին երկար նիզակն ու ամուր վահանը, կանգնեց սեփական զորքի գլուխ և այդ ժամանակ Տանկերտի մարդիկ հասկացան, որ իրենց նպատակներում խաբվել են: Այս պայմաններում հարձակվողները հետ դարձան և, ծեծվելով ու հետապնդվելով Բալդուինի և նրա մարդկանց կողմից, մի կերպ իրենց զգեցին բաղաբ, ընդ որում շատերը զլորվեցին բաղաբի մոտի խրամը: Արդյունքում 14 ասպետներ գերվեցին: Այսպիսով՝ Բալդուինը, ծոծելով իր ոսկեգոծ բռնակով թուրը, հաղթանակի հասավ հակառակորդի նկատմամբ և ցրեց Տանկերտի մարդկանց, իսկ հետո, երբ ավարտեց այդ գործը, շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, դարձավ իր տեղը: Այդ ժամանակ Տանկերտի ընկերներն ասացին նրան. «Կարծում եմ, տեր իմ, որ սա մեր կողմից մի սխալ բայ էր, կարծես իրոք, սատանան էր իմանել մեզ դիմել այդ բային, երբ մենք կորցրինք գերված 14 ասպետներին»: Նույնիսկ Բոհեմունդն ինքն էլ (հեղինակը նկատի ունի Տերենտի իշխան, Ամսիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին, որը, սակայն, այդ պահին Մամեստիայում կամ նրա շրջակայքում չէր և հավանական է կարծել, որ քիչ անց նկարագրված երկխոսությունը կամ ուղղակի կոչված է նկարագրել իրավիճակը, կամ էլ այս կամ այլ կերպ տեղի է ունեցել հետագայում – Մ.Ֆ.), գորված այդ ամենից, ասաց. «Իրոք, եղբորորդի, կարծես մենք չափն անցանք, բանից եթե նրա դուքս եղբայրն էլ (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.) հանկարծ վեժի մեջ մտնի, ապա դա հարթելը մի ակնթարթի խնդիր չի լինի: Արդ ես առաջարկում եմ դեսպանորդ ուղարկել Բալդուինի մոտ և հաշտվել նրա հետ»: «Տեր իմ», - պատասխանեց Տանկերտը. «Ես կանեմ այն, ինչպես ուզում եմ»: Դրանից հետո Տանկերտը որպես միջնորդ կարգեց իր 400 ասպետներին, որոնք այնքան հաջող գործեցին, որ կարողացան հաշտեցնել այս երկուսին: Եվ այսպես Տանկերտը հնազանդության ուղին բռնեց և ոտաբորիկ ու մի տվորակակ բուրժի հագած ներկայացավ Բալդուինին, որից հետո նրանք խաղաղության համբույրներ փոխանակեցին և ամեն ինչ կարգավորեցին» (Գրենդորու Դուալցի «Ամսիոթի երգը», գլուխ 110):

«Բալդուինը (Եղեւսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) շարժվեց առաջ այնքան ժամանակ, մինչև որ հասավ Մարամիստ կոչվող բաղաբին, որն, ինչպես արդեն ասվել է, մինչ այդ թուրքերի ձեռքից ուժով գրավել էր Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.): Բալդուինը հիմնադիր հասկանում էր, որ Տանկերտը թույլ չի տա իրեն բաղաբ մտնել ու դրա համար էլ ճամբար զարկեց բաղաբի մոտակայքում՝ պարիսպների մոտ: Տանկերտն իր հերթին ևս գիտեր, որ Բալդուինը, որն իրեն չի սիրում, այժմ այդքան մոտ է: Նա չէր կարողանում մոռանալ այն դավաճանությունը և կոպիտ ոտնձգությունները, որը վերջինս իրականացրել էր իր նկատմամբ, և ահա հրամայեց իր մարդկանց զինվել՝ ասելով, որ եկել է լավագույն ժամանակը վրեժ լուծել իրենց համար, երբ իրենց ճամբարը ի դեմս բաղաբի դիմակ, ձեռքի տակ է, իսկ Բալդուինն էլ այդտեղ է: Եվ ահա Տանկերտի մարդիկ առաջ ուղարկեցին նետածիգների, որպեսզի մեծ վնաս հասցնեն կամ սպանեն Բալդուինի ջոկատի ձեռքին, որոնք ուղարկվել էին արտաավայրեր: Իր հերթին Տանկերտն իր հետ վերցրեց 500 լավ զինված մարդկանց, որոնք իրենց նժույգների վրա խիստ կարգապահությամբ առաջացան: Նրանք Բալդուինի ջոկատից շատերին սպանեցին, ավելի շատերին էլ վիրավորեցին: Բալդուինի մարդիկ հապճեպ փախան, որպեսզի զինվեն ու կրկին ելնեն մարտի Տանկերտի բանակի դեմ, որն արդեն հարձակում էր գործում իրենց բանակի վրա: Եվ ահա նրանց միջև մի մեծ ու կատաղի ճակատամարտ բռնկվեց, որը, սակայն, երկար չտևեց, բանից Տանկերտը բավարար բանակի մարդիկ չունեց, որպեսզի երկար դիմադրեր Բալդուինի բանակին: Արդյունքում նա իր մարդկանց հետ սկսեց ի վերջո բաղաբ նահանջել, սակայն թշնամիները այնպիսի կատաղությամբ և ուժով հետապնդեցին նրանց, որ ի վերջո ստիպեցին փախչել: Արդյունքում, ահա, բանի որ Տանկերտի ուժերը քիչ էին, նա չկարողացավ բավականին երկար դիմադրել և, իր կողմնակիցները հետ թիկունք դարձրեց: Եվ այսպես, անցնելով մի նեղ կամրջով, նա, հագնվ փրկվելով, յուրայինների հետ ընկավ բաղաբի պարիսպներից ներս: Տանկերտն ու նրա մարդիկ շատ չարացած էին այդ ամենից և ցանկանում էին կրկին ելնել ու վրեժ լուծել ընկածների համար, սակայն գիշերը ընդհատեց նրանց ծրագրերը և դրեց ամեն ինչի վերջը: Այդ կռվում, ինչպես սկզբում գիտեին, ընկել էին Տանկերտի մոր հորեղբորորդի Ռիչարդ Դ՝Պրինցիպալտոն (Եղեւսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.) և Ռոբերտ Նեսնը, իսկ այս երկուսն էլ տոհմիկ մարդիկ էին: Տանկերտը այդ հարձակումը գործեց այլոց դրոշմներով և այժմ զոջում էր: Սյուս կողմից, ինչպես սկզբում գիտեին, զոհվեց ժիլբերտ Դ՝Մոնկլարը և երկու կողմերն էլ զայրացած էին այս մահերի պատճառով, բանից շատերն էին ընկել մարտում: Հաջորդ առավոտյան, երբ կրեքը մի փոքր հանդարտվեցին, նրանք մարդիկ ուղարկեցին միմյանց մոտ և խնայեց, որ այն մարդիկ, որոնց իրենք մահացած էին համարում, իրականում գերված են: Եվ ահա այս բարի մարդիկ միջնորդ հանդիսացան ու Բալդուինն ու Տանկերտը վերադարձան հաշտության ուղուն, որից հետո սկսեցին անկարծաղանք սեր տածել միմյանց նկատմամբ, որը մտավ նրանց սրտերը: Նրանք ներցին միմյանց պատճառած չարիքը և, ինչպես բարեկամներ, բարի կամքով համբուրվեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 24):

³⁴⁵⁰ «Տանկերտն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու իր մարդիկ հողին հավասարեցրին բոլոր այն ամրությունները, որոնք կարող էին վնաս հասցնել ուխտավորներին՝ սպանելով ու գերելով այնպիսի պատեղ գտնվող բոլոր իթանություններին: Եվ ահա մարդիկ, որոնք թուրքերի կողմից ունեզրկվել էին և արժանի էին լեռներում, երբ իմացան Տանկերտի այս արարքների մասին, նրան որպես մեծ նվերներ ուղարկեցին ձեռք, ինչպես նաև ոսկի և արծաթ, որից հետո ընդունեցին նրա հպատակությունը ու միացան նրան՝ խաղաղությամբ տիրելով իրենց տեղերին: Հարկ է նշել, որ Տանկերտը երբեք աչքաթող չէր անում իր ձեռքում հայտնված զույքը և հեռատեսորեն մտածում էր ապագայի մասին՝ հիշելով այն դժվարություններն ու տառապանքները, որ իրենք կրել էին մինչ այդ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 26):

«Երբ Տանկերտն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Բալդուինը (Եղեւսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) հաշտվեցին, վերջինիս խորհուրդ տվեցին ջարժվել առաջ, այլ վերադառնալ հիմնական բանակ, բանի որ իմացվել էր, որ նրա եղբայր դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ծանր վիրավորված է: Եվ ահա Բալդուինը գնաց եղբորը տեսնելու և նրա վիճակի մասին լուրեր ստանալու՝ Տանկերտի մոտ թողնելով ծովով ժամանածներին: Դրանից անմիջապես հետո Տանկերտն ու տեղում թողնված մարդիկ կտրեցին ողջ Կիլիկիան ու հողին հավասարեցրին թուրքական բոլոր այն ամրությունները, որոնք գտնվում էին սպանելով բոլոր թշնամիների և այրելով բաղաբները...: Հայերն ու թուրքերը, որոնք փախել էին լեռները, լսեցին Տանկերտի ու նրա մարդկանց մասին, որ սրանք շատ ազնվամիտ ու հզոր են և ոչ-ոք չի կարող դիմադրել նրանց, ու սկսեցին վախենալ, որ Տանկերտն ի վերջո կգա լեռները և լիովին կոչնչացնի իրենց հողն ու ժողովրդին: Այս վախը, սակայն, մերմվում էր Տանկերտի քաջության մասին լուրերով և ահա նրանք բարի ու ազնիվ դեսպաններ ուղարկեցին Տանկերտի մոտ և նրան մեծ նվերներ տվեցին՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք բարեր, մետաքսե հագուստներ, ձիեր ու ջորիներ: Նրանք այս ամենը ուղարկեցին առատ բանակությամբ, որպեսզի Տանկերտը իրենց լիակատար հանգստության մեջ թողնի: Այսպես Տանկերտն իր համբավ օգտագործեց մեր հավատի գործի համար, այնպես որ բոլորին էլ պարզ եղավ, որ Աստված հաջողություն է մաղթել Տանկերտին իր գործում և ամեն կերպ պահպանում էր նրան մահից» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 25):

³⁴⁵¹ «Այսպիսով՝ նման կարծառն հապաղումից հետո Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ելավ ու արշավանք սկսեց ամրությունների դեմ, բանից նա այն տիպի մարդկանցից էր, որոնք ի

վիճակի չեն երկար անգործ նստել ու մնալ մեկ վայրում: Եվ այսպես Տանկերը ուղիք ելավ ու խորացավ Կիլիկիայում՝ հույս ունենալով հեշտությամբ տիրել այդ երկրին և առաջանալ դեպի Ասորիք: Մինչ մեկնելը, սակայն, Տանկերը վերջնականապես կարգի գցեց գործերը՝ չարագործ թուրքերին փակելով Ադանայի բանտում, իսկ Մամիստորիայի ժողովրդին էլ տալով ոչ թե իշխան, այլ իրենց հայրերի իշխանությունը: Անելով այս ամենը՝ նա բարձրացավ լեռները, որոնք բաժանում են փոքրիկ ամրոց Փաստոնը Ալեքսանդրետայից, ընդ որում այնտեղ մի դժվարանցանելի ճանապարհ կար, որը, սակայն, նաև ամենակարճ ուղին էր Կիլիկիայից Ասորիք: Ասում էին, որ, կանգնած այնտեղի բարձունքներում, հևարավոր էր հայացք ձգել մինչև Աստիքը ու այն շրջապատող հարթավայրը: Եվ այսպես Տանկերը հաստատվեց հարթավայրերում, որտեղ գետեր կային, գյուղերում ու բաղաբներում» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 44):

«Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որն առանձնացել էր Բալդուինից (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), թողեց Մամիստորան ու ծովի ափին գտնվող Բալդուինի գորգերը, որից հետո ուղիք հանեց իր մարդկանց և գնաց պաշարելու թարգմանաբար երիտասարդ աղջիկներ կոչվող ամրոցը, որը հայտնի էր Բատեսա անունով: Նա ավերեց նաև իովիկներին պատկանող և թարգմանաբար երիտասարդ տղաներ կոչվող ամրոցը, որը հայտնի էր Բակելեր անունով: Այս երկու ամրություններն էլ տեղակայված էին լեռներում և Տանկերըն ու իր ասպետները բաջաբար տիրեցին դրանց: Նրանք ավերեցին նաև Ալեքսանդրետի պարիսպները, գրավեցին բաղաբը և սրի բաշեցին այնտեղ գտնվող բոլոր թուրքերին» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 26):

«Եվ ահա Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու իր մարդիկ մոտեցան Ալեքսանդրետ կոչվող բաղաբին, որը գրավեցին և վերջնականապես տիրեցին ողջ երկրին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անրոժովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 25):

³⁴⁵² «Եվ այսպես, գործելով սեփական նախաձեռնությամբ, նա (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) շարժվեց Եփրատի ուղղությամբ և ուժով գրավեց այդ գետի ափերին գտնվող մի բանի ամրություններ, որոնցից մեծը կոչվում էր Թուրբասել: Դրանից հետո այդ շրջանում ապրող հայերը առանց մարտի նրան հանձնեցին մի բանի ամրություններ և» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Դրանից հետո ուխտավորները ելան ու կարճ ժամանակում տիրեցին... շատ այլ ամրությունների՝ այսպիսով՝ տոնելով մի իսկական հաղթանակներ, բանի որ թուրքերը, թողնելով բաց տարածություններ, փորձում էին ամրանալ ուժեղ ամրություններում: Ֆրանկները մեծ մասը, սակայն, առաջացավ ու հասավ Հայաստան երկրին՝ ցանկանալով թուրքերի արյունով պատել գետինը, սակայն, հենց որ նրանք երևում էին, բոլոր երկրները հանդարտվում էին, մանավանդ որ նրանց դեմ էին ելնում հայերը, որպեսզի նրանց տեղավորեն իրենց բաղաբներում ու ամրություններում: Իրոք, այս ամենը հանձնվում էր ֆրանկներին, բանի որ տեղացիները վախենում էին ֆրանկների գեներալից ու պաշարողական մեթոդներից, երբ երկար դիմադրել որևէ կերպ չէին կարողանալու: Այսպիսով՝ ողջ երկիրը հանձնվեց քրիստոնյաներին ու դարձավ նրանց սեփականությունը» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 4):

«Դրանի հետո Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) 700 ասպետների գլուխն անցած հայ ասպետ Պանկրատի առաջարկով մտավ Հայաստանի տարածք և պաշարեց այսպես կոչված Թուրբասել ամրոցը, որը մի հիմանով, գեղեցիկ և ամուր ամրություն էր: Այդ վայրի բնակիչները քրիստոնյա հայեր էին, որոնք գաղտնի համաձայնության եկան Բալդուինի հետ և ապստամբեցին այնտեղ գտնվող թուրքերի դեմ՝ գերադասելով ապրել քրիստոնյա, այլ ոչ թե հեթանոս իշխանի իշխանության տակ: Տիրելով այս ամրությանը և բաղաբին՝ Բալդուինը այնտեղ թողեց իր մարդկանց, որից հետո մեկնեց պաշարելու Ռևենել ամրոցը, որն ի վիճակի էր դիմադրել ողջ մարդկությանը: Թուրքերը, սակայն, անհաբեկված Թուրբասելի անկումից, թողեցին Ռևենելն ու փախան: Դրանից հետո Բալդուինը իր ձեռքը գցեց նաև այդ երկրի այլ ամրություններ՝ աստիճանաբար շարժվելով Աստիքի ուղղությամբ: Թուրքերը, որոնք վաղուց էին տիրել իշխատակաճ ամրություններին, այժմ թողնում էին դրանք ու գիշերով անհաբեկված փախչում: Ռևենելին տիրելուց հետո Բալդուինը այդ վայրի պահպանությունը հանձնեց վերջ իշխատակաճ Պանկրատին, որը մի փոփոխամիտ և անչափ նեղ մարդ էր, սա մի ժամանակ ծառայել էր հույների կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**), սակայն հետո Բալդուինի հետ միասին եկել էր Նիկիայի մոտ, բանգի ճանաչվել էր որպես ոչ միայն պատերազմական հարցերում շատ փորձառու, այլև Հայաստանն ու Աստիքը հիմնալի կերպով ճանաչող մի մարդ: Եվ ահա այս մարդը, որ հիմնալի հայտնի էր բոլոր թուրքերին, ձեռք գցեց այս ամրությունները, իսկ Ռևենելն էլ հանձնվեց նրա երիտասարդ որդուն, ընդ որում նա ինքը շարունակեց ընթանալ Բալդուինի հետ և օգնել նրան ամեն ինչում» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 17):

«Հարկ է նշել, որ կիլիկիացիները անհամբերությամբ ընդունեցին Բալդուինի (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) իշխանությունը, հատկապես այն բանից հետո, երբ նա տիրեց մինչ այդ անառիկ համարվող Թուրբասել բաղաբին: Եվ այսպես, երբ սրանք հանձնվեցին, մյուսները հետևեցին նրանց այդ որոշմանը» (Կիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եվ այսպես Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), առաջանալով ռազմիկների մի մեծ ջոկատով, արագորեն մոտեցավ Ռավենային և, թե՛ գրոհից հետո գրավելով այն, ներսում գտնվող 7.000 պարսիկ անհավատներին ջարդ ու փշուր արեց և մահվան զիրկը նետեց» (Գրենդորու Դուացի «Աստիքի երգը», գլուխ 113):

«Մինչ այս դուք լսեցիք, թե ինչ արեց Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) Կիլիկիայում: Դրանից հետո նա իր ջոկատով վերադարձավ Մարասիտ, իսկ Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ իր եղբայրը (**Ներթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) ողջ-առողջ է, ինչպես նաև լսելով այն ամենի մասին, ինչ Տանկերըն արել էր Կիլիկիայում իր մեկնելուց հետո, պատվեց անհավատալիորեն ուժեղ մի ցանկությամբ մարդիկ հավաքել և մեկնել երկրով մեկ արկածներ որոնելու, ինչպես առաջ էր վարվել: Այժմ, սակայն, նա կորցրել էր իր ջոկատի մարդկանց լավ վերաբերմունքը և տրամադրվածությունը իր հանդեպ, բանգի այս մարդիկ լսել էին, թե ինչ վիրավորանքներ է նա հասցրել Տանկերին ու նրա մարդկանց: Այս պատճառով, ահա, նրա կողմնակիցներին սկսեցին ուժեղ կասկածներ տիրել: Իրենց հերթին Բոհեմունը (**Տերենտի իշխան, Աստիքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա մարդիկ ևս աչքաթող չէին անում այդ ամենը, որ Բալդուինն առանց պատասխան տալու հեռանա, թեև մեծապես զսպում էին իրենց հանուն Բալդուինի եղբայր դուքս Գոտֆրիդի, որն իր հերթին, լինելով մի իմաստուն և բարի ցանկություններով լցված մարդ, այդ ամենի համար ամեն կերպ մեղադրում էր եղբորը: Արդյունքում Բալդուինը կարողացավ համոզել իր հետ մեկնել միայն մի բանի հոգու, ընդ որում միայն այն բանից հետո, երբ Գոտֆրիդը ստիպեց եղբորը ողջ բանակի աչքի առաջ ընդունել սեփական հանցավոր արարքները: Այդ ժամանակ, ի արդարացումն իրեն, Բալդուինը միայն ասաց, որ այդպես է վարվել Տանկերի պատճառով և սկսել էր նրանից այդ ամենը պահանջել ավելի շատ իր շրջապատի վատ մարդկանց պնդումներով ու խորհրդով: Երբ այս ամենն այս կերպ ավարտվեց, Բալդուինը գեներալ կոչեց իր մարդկանց, որոնք շատ ուժեղ էին, խիզախ և ընկալունակ չէին չարիքի: Պետք է նշել, որ Բալդուինն իրեն որպես ուղեկից վերցրել էր Բագրատ անունով մի հայի, որն իրոք մի իմաստուն և բաջարի ասպետ էր, թեև դավաճան էր ու անհավատարիմ: Սա ժամանակին փայտել էր Կոստանդնուպոլի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**) գերությունից և բանակին միացել Նիկիայի մոտ, որտեղ էլ ծանոթացել էր Բալդուինի հետ: Եվ ահա այս հայը անվերջ խնդրում և համոզում էր Բալդուինին, որպեսզի սա, հետո վերցնելով իր մարդկանց, մեկնի երկրի խորքերը, որտեղ Բագրատը հրավիրում էր նրանց՝ ասելով, թե այնտեղ ամեն տեսակի բարիքների անհավատալի առատություն կա: Նա նաև ավելացնում էր, որ, եթե Բալդուինը շարժվի այդ ուղղությամբ, ապա հեշտությամբ կտիրի ամեն ինչի: Այս հայը այդ ամենի մասին Բալդուինի հետ այնպես հաճախ էր խոսում, որ սա ի վերջո արշավի ելավ ու 200 ասպետների, լավ զինված հսկայական բանակությամբ մարդկանց և մեծաբանակ հետևակայինների ուղեկցությամբ ճամփա ելավ: Նա հետևեց Բագրատին, որը նրանց տարավ հյուսիսային ուղղությամբ: Այստեղ պարզվեց, որ նրանք, որոնք ապրում էին այդ երկրում, բացառությամբ որոշ թուրքերի, որոնք իրենց ձեռքբերում էին պահում ամրությունները, իրենց ողջ կազմով քրիստոնյաներ էին: Թուրքերն այդ հողերին տիրում էին և քրիստոնյաներին բացառականապես թույլ չէին տալիս որևէ բանով զբաղվել՝ բացառությամբ գյուղատնտեսության և ռազմական կարիքների համար աշխատելու: Եվ ահա, երբ նրանք տեսան Բագրատին ու նրա հետ եկող մարդկանց, ուրախացան այդ ամենից, բանի որ սրանք բշե էին թուրքերին: Եվ ահա նրանք տրվեցին նրանց իշխանությանը, այնպես որ կարճ ժամանակի ընթացքում Բալդուինը տիրեց մինչև Եփրատ ձգվող ողջ տարածությանը: Բալդուինը, սակայն, շատ էր վախենում և վստահ չէր այդ հողերում իր ունեցած իշխանության վրա, այնպես որ թուրքերը, մնալով շատ անկայուն, հետապնդում առանց դժվարության կրկին տիրեցին այդ ամենին: Զրիստոնյաները, սակայն, բանի որ սարսափելիորեն բաշ էին, թուրքերին բշեցին և ի վերջո Բալդուինին ընդունեցին իրենց երկրում: Այդ գործին սասնակներ էին շատ բարոյներ, որոնք սեփական ուժերով ծառայում էին Բալդուինին և օգնում կյանքի կոչել վերջ նկարագրված գործերը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անրոժովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 1):

«Հայոց 547 թվականին Պաղտիկն անունով մի կոմս (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) 100 հեծյալներով եկավ և գրավեց Թվաշար կոչվող բաղաձառը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 548 թվականին Գուրգուֆրեի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Ֆ.) եղբայր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) 1.700 հոգանոց հեծելազորի գլուխն անցած պաշարեց Թվաշար բաղաձառն ու գրավեց այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 547 թվականին Պաղտույն կոմսն (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) առնում է Թվաշարը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

³⁴⁵³ «Հեռանալով այնտեղից՝ մենք բարեհաջող հասանք Կապադովկիայի Կեսարիային, որից հետո, ելնելով այնտեղից, եկանք մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաձառ: Այս բաղաձառը մեզնից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ մենք տեղ հասանք, նրանք անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեցին մեզ: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ սենյորներից իր համար այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ Աստծուն և Սուրբ գերեզմանին, սենյորներին ու կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), պաշտպանի այն: Նրան անհատույց ու մեծ սիրով զիջեցին այդ բաղաձառը, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ բաղաձառը, թվով գերազանցում են մեզ: Նա անմիջապես պատրաստեց իր ռազմիկներին, որպեսզի բոլոր կողմերից հարձակվի նրանց վրա, սակայն չկարողացավ գտնել թշնամիներին: Դրանից հետո մենք ժամանեցինք Կոլսոն անունով մի բաղաձառ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Բրիտանացիները, որոնք ակնհայտորեն այդ բաղաձառի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին մեզ: Այստեղ մենք լավագույն կերպով անցկացրինք երեք օր և հիմնադրեցինք մեր ուժերը» (Ամսառոմ «Փրանկների գործերը», գիրք 4):

«Հեռանալով այնտեղից՝ մենք բարեհաջող հասանք Կապադովկիայի Կեսարիային, որից հետո, ելնելով այնտեղից, եկանք մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաձառ: Այս բաղաձառը մեզնից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ մենք տեղ հասանք, նրանք անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեցին մեզ: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ սենյորներից իր համար այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ Աստծուն և Սուրբ գերեզմանին, սենյորներին ու կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), պաշտպանի այն: Նրան անհատույց ու մեծ սիրով զիջեցին այդ բաղաձառը, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ բաղաձառը, թվով գերազանցում են մեզ: Նա անմիջապես պատրաստեց իր ռազմիկներին, որպեսզի բոլոր կողմերից հարձակվի նրանց վրա, սակայն չկարողացավ գտնել թշնամիներին: Դրանից հետո մենք ժամանեցինք Կոլսոն անունով մի բաղաձառ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Բրիտանացիները, որոնք ակնհայտորեն այդ բաղաձառի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին մեզ: Այստեղ մենք լավագույն կերպով անցկացրինք երեք օր և հիմնադրեցինք մեր ուժերը: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանզի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի նեղ էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին քարերով ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը կարծես դեպի անհունություն էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով, կրելով գնեթերը մեջքների վրա, բանզի ձիերի վրա ընթանալով որևէ կերպ հնարավոր չէր: Այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Բիչ էին նաև ձիերը և շատ ու շատ դեպքերում հենց մարդիկ էին իրենց վրա կրում նրանց բեռը: Ոչ-ոք ի վիճակի չէր կանգ առնել կամ նստել, ոչ-ոք չէր կարողանում օգնել կողոքիկին, բանզի միայն հետևից ընթացողն էր, որ կարողանում էր օգնել առջևից ընթացողին, ընդ որում սա էլ մեծ դժվարությամբ էր կարողանում օգնել իր հետևից ընթացողին: Այնուհանդերձ, մի կերպ կտրելով ու անցնելով այդ վայրերը, բրիտանացիները հասան Սարաշ կոչվող մի բաղաձառ, որի բնակչությունը ուրախացավ և մեծ հարգանքով ու պատվով ընդունեց նրանց: Այստեղ բրիտանացիները գտան ամենայն անհրաժեշտը և կարողացան շուրջ բաշել իրենց կրած տառապանքներից՝ սպասելով Բոհեմունդի գալու» (Պետրոս Տուրքեոդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Եվ ահա Հերակլեայից մենք ճանապարհ ընկանք և մոտեցանք մի շատ ծաղկուն բաղաձառ, որի անունը Սարաշ էր: Այստեղ մենք երեք օր հանգստացանք, բանի որ պարզվեց, որ այն հեռու չէ Անտիոքի Անտիոք կոչված բաղաձառից: Հենց այդ ընթացքում էր, որ հիմնական բանակից իր տրամադրության տակ եղած ուժերով առանձնացավ դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.) եղբայր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.), որի աստիճան վերնում մնացի» (Ֆուլկեր Շարտրաք «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Դրանից հետո մենք, հետապնդելով այդ չարագործ թուրքերին, հասանք նրանց Հայաստանի կենտրոնում՝ որտեղով հոսում է մեծ Եփրատ գետը: Այստեղ, սակայն, թուրքերը, թողնելով իրենց գունձակն ու անասուններին գետի ափին, անցան մյուս ափ ու փախան Արաքիս» (Ստեփան Շարտրաք «Նամակ Աղեղին»):

«Դրանից հետո ուխտավորները մեծ ուրախությամբ հասան Կապադովկիայի Կեսարիային, ընդ որում այս Կապադովկիա երկիրը մի լայնարձակ շրջան էր, որը տարածվում է հենց Անտիոքի մոտեքի մոտ՝ ավելի հյուսիս: Կեսարիա կոչվող այս բաղաձառի բնակչությունը եկավ, որպեսզի դիմավորի բրիտանացիներին, և նրանց լավ ընդունելություն ցույց տվեց: Կապադովկիայից ուխտավորները առանց որևէ խոչընդոտի հասան մի գեղեցիկ և բավականին հարուստ բաղաձառ...: Այս բաղաձառի բնակիչներն ևս ընդառաջ եկան բրիտանացիների բանակին և նրանց լավ ընդունելություն ցույց տվեցին: Այդ ժամանակ Պիեռ Ալփի անունով մեկ այլ ասպետ իր հեղինակությունը, որ բաղաձառն իրեն հանձնեց և արագորեն համաձայնություն ստացավ: Նույն գիշեր էլ հիմար մեղք եկավ Բոհեմունդի մոտ և հայտնեց, որ թուրքերի 20.000 հոգանոց մի բանակ, տեղյակ չլինելով ֆրանկների առաջխաղացման մասին, մոտենում է: Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), չմտադրվեց, որ սրանք տուտ խոսքեր են, հետևեց այդ մարդուն, որը բերեց նրան մի վայր, որտեղ պետք է լինեին թուրքերը, սակայն այդ գործը հաջողություն չունեցավ: Այնտեղից բրիտանացիները առաջացան դեպի Կոկոր կոչվող մի բաղաձառ, որը լի էր մարդկանց անհրաժեշտ ամեն ինչով: Այստեղ բրիտանացիները ևս լավ ընդունելություն ցույց տվեցին ուխտավորներին, որոնք այնտեղ մնացին երեք օր: Արդյունքում բոլորը լիովին բավարարեցին իրենց պահանջներները, բանի որ բաղաձառն հոգնած մարդկանց հանգստի համար կար ամենայն անհրաժեշտը՝ սովաճաղ ու տեղիք էր գտնում, ծարավը՝ խմիչք, սերկը՝ հագուստ, և բոլորը բավարարվեցին...: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանզի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի նեղ էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին քարերով ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը կարծես դեպի անհունություն էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով, կրելով գնեթերը մեջքների վրա, բանզի ձիերի վրա ընթանալով որևէ կերպ հնարավոր չէր: Այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Բիչ էին նաև ձիերը և շատ ու շատ դեպքերում հենց մարդիկ էին իրենց վրա կրում նրանց բեռը: Ոչ-ոք ի վիճակի չէր կանգ առնել կամ նստել, ոչ-ոք չէր կարողանում օգնել կողոքիկին, բանզի միայն հետևից ընթացողն էր, որ կարողանում էր օգնել առջևից ընթացողին, ընդ որում սա էլ մեծ դժվարությամբ էր կարողանում օգնել իր հետևից ընթացողին: Այնուհանդերձ, մի կերպ կտրելով ու անցնելով այդ վայրերը, բրիտանացիները հասան Սարաշ կոչվող մի բաղաձառ, որի բնակչությունը ուրախացավ և մեծ հարգանքով ու պատվով ընդունեց նրանց: Այստեղ բրիտանացիները գտան ամենայն անհրաժեշտը և կարողացան շուրջ բաշել իրենց կրած տառապանքներից: Այդ ժամանակ կարծիք կար, որ բանակի վերջապահի տեղ կհասնի մոտակա ժամանակներում, սակայն անցավ մեկ ողջ օր, մինչև որ վերջապահը հասավ առաջապահին: Ի վերջո, հավաքվելով իրար գլուխ, բրիտանացիները մեկ ողջ օր նվիրեցին հանգստի, ընդ որում այս առատության մեջ նրանց լինելը Աստծո կողմից ուղարկված մի պարգև էր, որ նրանք ուժեր հավաքեին և հետագայում կարողանային ավելի լավ դիմարդել իրենց սպասվելիք սովի տառապանքներին» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Հեռանալով այնտեղից՝ ուխտավորները եկան մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաձառ: Այս բաղաձառը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ ուխտավորները տեղ հասան, բաղաձառն անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեց նրանց: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ սենյոր իր համար առաջնորդներից այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ հույների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) և իր առաջնորդներին, պաշտպանի այն: Նրանք մեծ սիրով նրան զիջեցին այդ բաղաձառը, բանի որ խնդրողն իրոք արժանի մի մարդ էր, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ

բաղաբեր, գտնվում են ուխտավորների առջևում: Եվ այսպես, հետո վերցնելով միայն յուրայիններին, Բոհեմունդն առաջ անցավ, սակայն չգտավ նրանց, որոնց փնտրում էր: Դրանից հետո ուխտավորները ժամանեցին Կոկսոն անունով մի բաղաբ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Բրիստոլյանները, որոնք այդ բաղաբի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին: Այստեղ ուխտավորները լավագույն կերպով անցկացրին երեք օր և հիմնական կերպով վերականգնեցին մեր ուժերը...: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանգի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի ներքին էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին բարեբույս ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը անզգույշ ուխտավորներին կարծես դեպի մահ էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով՝ լորկեղծով ձեռքերը, բզկետով մագերը և որպես թեթևացում մահ խնդրելով, ընդ որում այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Այնուհանդերձ, մի կերպ կտրելով ու անցնելով այդ վայրերը, բրիստոլյանները հասան Մարաշ կոչվող մի բաղաբի, որի բնակչությունը մեծ ուրախությամբ ընդունեց նրանց՝ տալով անհրաժեշտ պարենամթերք: Հարուստ երկիրը մեծապես օգնեց մարդկանց վերականգնել ուժերը, ընդ որում հիմնական բանակը մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ Բոհեմունդի գլխավորությամբ գործող վերջապահը չհասավ առաջապահին» (Գվիբերդ Լոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Հեռանալով այնտեղից՝ ուխտավորները եկան մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաբ: Այս բաղաբը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ ուխտավորները տեղ հասան, բաղաբն անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեց նրանց: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ իր համար առաջնորդներից այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ հույների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) և իր առաջնորդներին, պաշտպանի այն: Նրանք մեծ սիրով նրան զինեցին այդ բաղաբը, բանի որ խնդրողն իրոք արժանի մի ամրոց էր, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ բաղաբը, գտնվում են ուխտավորների առջևում: Եվ այսպես, հետո վերցնելով միայն յուրայիններին, Բոհեմունդն առաջ անցավ, սակայն չգտավ նրանց, որոնց փնտրում էր: Դրանից հետո ուխտավորները ժամանեցին Կոկսոն անունով մի բաղաբ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Բրիստոլյանները, որոնք այդ բաղաբի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին: Այստեղ ուխտավորները լավագույն կերպով անցկացրին երեք օր և հիմնական կերպով վերականգնեցին ուժերը...: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանգի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի ներքին էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին բարեբույս ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը անզգույշ ուխտավորներին կարծես դեպի մահ էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով՝ լորկեղծով ձեռքերը, բզկետով մագերը և որպես թեթևացում մահ խնդրելով, ընդ որում այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Այնուհանդերձ, մի կերպ կտրելով ու անցնելով այդ վայրերը, բրիստոլյանները հասան Մարաշ կոչվող մի բաղաբի, որի բնակչությունը մեծ ուրախությամբ ընդունեց նրանց՝ տալով անհրաժեշտ պարենամթերք: Հարուստ երկիրը մեծապես օգնեց մարդկանց վերականգնել ուժերը, ընդ որում հիմնական բանակը մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ Բոհեմունդի գլխավորությամբ գործող վերջապահը, զգուշանալով թուրքերից, չհասավ առաջապահին» (Բողդի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«27/ Այդ ընթացքում դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինստանսիալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) ու Նորմանդիայի նույնանուն իշխանը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ադենալդը և Եպիսկոպոս Պյոյին մեծաբանակ բանակով շատ դժվար ճանապարհով շարունակում էին լեռներով ու դաշտերով առաջանալ: Այս կերպ նրանք ի վերջո հասան Մարաշ կոչվող բաղաբին և դրա առաջ խփեցին իրենց վրանները: Այս բաղաբի բնակչությունը կազմված էր բրիստոլյաններից, սակայն թուրքերը իրենց հսկողության տակ էին պահում միջնաբերդը և այնտեղ կառավարիչ ունեին, որը մեծ չարիքներ էր գործում բաղաբացիների նկատմամբ: Եվ ստիպեցին նրանք իրենց փրկելու միայնակ զայու մասին, գիշերով սարսափահար փախան և բաղաբում ոչ-ոք չմնաց, բացի նրանցից, որոնք բրիստոլյա էին... /28/ Երբ մեր ջոկատները բաղաբ մտան, նրանք պարզեցին, որ մոտակայքում Ադթակ անունով մի հարուստ բաղաբ կա, ինչ ամեն տեսակի բարիքներով, ընդ որում այդ բաղաբի պարիսպներից ներս թուրքերից բացի ոչ-ոք չէր բնակվում: Մեր մարդիկ այդ հարցով խորհրդակցության նստեցին, որից հետո ուղարկեցին Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին: Սա իր հետ արշավանքի վերցրեց Ռոբերտ Ռոզմարիին ու Ջոսկելինին՝ կոմս Կոնան Դ՝Մոնտեգյուի որդուն: Եվ ահա բրիստոլյանները 1.000 ռազմիկ կազմով հավաքվեցին բաղաբի մոտ ու անմիջապես պաշարեցին այն: Թուրքերը, որոնք բաղաբում էին, չէին հավատում բաղաբի արտաքին պարիսպների ամրությանը և ուժերը տեղափոխեցին բաղաբի ներսում գտնվող միջնաբերդը, որը շատ ամրացված էր: Հայերը, սակայն, ինչպես նաև մեր հավատքի բաղաբի այլ մարդիկ, որոնք երկար ժամանակ գտնվում էին թուրքերի իշխանության տակ և մեծ ամոթ ու խայտառակություն էին տանում, երբ տեսան մեր ռազմիկների ժամանումը, նրանց գեներալի և զրահների փայլը, ինչպես նաև ծածանվող դրոշակները, հանկարծակի ելնելով ու բաշտություն ձեռք բերելով, նետվեցին զինվելու: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը հեռանում էին միջնաբերդ, հայերը հարձակվեցին նրանց վրա և սրանց գլուխները պարիսպների վրայից նետեցին մեր մարդկանց, որից հետո բացեցին դարպասները և մեծ ուրախությամբ մեր ջոկատը բաղաբ թողեցին: Այստեղ մերոնք գտան ամենայն անհրաժեշտը, բանգի բաղաբը անհավատալիորեն հարուստ էր» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմություն», գիրք 3, գլուխ 27, 28):

«Հեռանալով այնտեղից՝ նրանք եկան մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաբ: Այս բաղաբը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ ուխտավորները տեղ հասան, բաղաբն անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեց նրանց: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ իր համար առաջնորդներից այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ Աստծուն և Սուրբ գեղեցմանին, սեյրուրներին ու կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.), որպեսզի այն: Նրանք անհատույց ու մեծ սիրով նրան զինեցին այդ բաղաբը, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ բաղաբը, գտնվում են ուխտավորների առջևում: Եվ այսպես, հետո վերցնելով միայն յուրայիններին, Բոհեմունդն առաջ անցավ, սակայն չգտավ նրանց, որոնց փնտրում էր: Դրանից հետո ուխտավորները ժամանեցին Կոկսոն անունով մի բաղաբ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Բրիստոլյանները, որոնք այդ բաղաբի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին: Այստեղ ուխտավորները լավագույն կերպով անցկացրին երեք օր և հիմնական կերպով վերականգնեցին մեր ուժերը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«Դրանից հետո բրիստոլյանները գրավեցին Ական» (Հենրիխ Հանտինգտոնցի «Անգլների պատմությունը», գիրք 7): «Եվ ահա Բալդուինը (Երենտիայի կոմսության հիմնադիր կոմս (1097-1100), Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), այդ գործի համար Նշանակելով Ռոհասի (քնազուն՝ «Ռոհաի», որը, տրամաբանորեն, պետք է լինի «Ռոհաս» անվան աղավաղում – Մ.Ֆ.) որոշ հեծյալների, նրանց ուղարկեց Արթաբ ամրացված բաղաբի վրա, որպեսզի սրանք տիրեն այդ երկրին և իսկեն աշտարակները: Այս բաղաբը յո՛ր էր հույներով ու հայերով, որոնցից շատերի թուրքերը գլխատում էին, թող անիծյալ լինեն դրանք: Այդ ժամանակ Սուլեյմանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) որդիները երկուսն այնպիսի բարձրորակներից ներքև ցատկեցին, որ, դա իրոք լուրջ բան էր, կոտրեցին վզերը և շունչները փչեցին: Ահա այսպես մեր մարդիկ հաստատվեցին Արթաբ կոչվող այդ բաղաբում և իրենց դրոշները հաստատեցին բարձր աշտարակների վրա» (Գրենդորու Դուլացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 113):

«Այս ընթացքում հիմնական բանակը շատ դժվար ճանապարհով շարունակում էր առաջանալ լեռներով ու դաշտերով: Այս կերպ նրանք ի վերջո հասան Մարաշ կոչվող բաղաբին, որն առաջ կոչվում էր Մարաշ: Այս բաղաբի բնակչությունը կազմված էր բրիստոլյաններից, սակայն թուրքերը իրենց հսկողության տակ էին պահում միջնաբերդը և այնտեղ կառավարիչ ունեին, որը մեծ չարիքներ էր գործում բաղաբացիների նկատմամբ: Եվ ահա հեծյալները, երբ լսեցին մեր մարդկանց զայու մասին, գիշերով սարսափահար փախան և բաղաբում ոչ-ոք չմնաց, բացի նրանցից, որոնք բրիստոլյա էին: Երբ մեր ջոկատները բաղաբ մտան, նրանք պարզեցին, թե ինչ վիճակ է բաղաբում և համընդհանուր դրոշման հանգեցին, որ վնաս չեն տա բաղաբի ոչ բնակչությանը, ոչ էլ նրա գույքին: Այսպիսով՝ նրանք ապաստան գտան այդ անհավատալիորեն գեղեցիկ վայրում և չափավոր գումարի դիմաց տարաբնույթ ուտելիք ստացան ...: Մարաշի բնակիչները բարոնների պատմեցին, որ մոտակայքում ամեն տեսակի բարիքներով լի կղզակ անունով մի հարուստ բաղաբ կա, ընդ որում այդ բաղաբի պարիսպներից ներս հեծանոսներից բացի ոչ-ոք չէր բնակվում: Մեր մարդիկ այդ հարցով խորհրդակցության նստեցին, որից հետո ուղարկեցին Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.): Սա իր հետ արշավանքի վերցրեց Ռոբերտ Ռոզմարիին ու Ջոսկելինին՝ կոմս Կոնան Դ՝Մոնտեգյուի որդուն: Եվ ահա բրիստոլյանները 1.000 ռազմիկ կազմով հավաքվեցին բաղաբի մոտ ու անմիջապես պաշարեցին այն: Թուրքերը, որոնք բաղաբում էին, չէին հավատում բաղաբի արտաքին

պարհապանակների ամրությանը և ուժերը տեղափոխեցին բաղադրիկներում գտնվող միջնաբերդը, որը շատ ամրացված էր: Հայերը, սակայն, ինչպես նաև մեր հավատքի բաղադրիկ այլ մարդիկ, որոնք երկար ժամանակ գտնվում էին թուրքերի իշխանության տակ և մեծ ամոթ ու խայտառակություն էին տանում, մեզ շատ էին վստահում և ահա մի անգամ, հանկարծակի ելնելով ու քաջություն ձեռք բերելով, նրանք նետվեցին զինվելու: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը հեռանում էին միջնաբերդ ու աշտարակներ, հայերը հարձակվեցին նրանց վրա և սրանց գլուխները պարհապանակների վրայից նետեցին մեր սարդականց, որից հետո բացեցին դարպասները և մեծ ուրախությամբ մեր ջոկատը բաղադրեցին: Այստեղ մերոնք գտան ամենայն անհրաժեշտը, բանի բաղադրեք անհավատալիորեն հարուստ էր» (Գլխով Տուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 7):

«Այդ ընթացքում նրանք, որոնք գտնվում էին Անտիոքի հարակից ամրոցներում ու ամրություններում, ապստամբեցին և կոտորեցին նրանց, որոնք այնտեղ էին գտնվում թուրքերից, իսկ ով էլ կարողացավ, փախավ ու փրկվեց: Նույնը արեցին նաև Արթուրյան բնակիչները, օգնություն խնդրելով ֆրանկներից, ու այդ ամենը եղավ այն պատճառով, որ Յագի-Սյանը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յագի Սիանը – Մ.Գ.) վատ էր վարվում նրանց հետ իր տիրույթներում և նրանց չարիք էր պատճառում» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայկաի պատմության հատընտիր»):

«Նրանք, որոնք գտնվում էին Անտիոքի ամրություններում և ամրոցներում, նրանցում, որոնք բաղադրիկ մոտիկ էին, ապստամբեցին ու կոտորեցին կայազորները, ընդ որում այդ ընթացքում միայն բջերին հաջողվեց փրկվել: Արթուրյան բնակիչները ևս այդ կերպ վարվեցին և աջակցություն խնդրեցին ֆրանկներից» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկոնի պատմությունը»):

³⁴⁵⁴ «Եվ այսպես, մինչ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Գ.) գործում էր այս կերպ, Ռոհասի իշխանի կողմից նրան մի դեսպանություն ներկայացավ, ընդ որում այդ բաղադրիկ, որ գտնվում էր Անտիոքի Միջագետքում՝ Եփրատից անդին մոտ 20 մղոն, Անտիոքից հեռու էր մոտ 100 մղոն կամ մի քիչ քիչ: Ահա, ուրեմն, Ռոհաս կոչվող այս բաղադրիկ իշխանը հրավիրում էր Բալդուինին իր մոտ ծառայության անցնել, որպեսզի իրենք հոր ու որդուն նման լինեն, իսկ եթե ինքը պատահաբար մահանար, ապա այդ պարագայում հենց Բալդուինն էր, որ ինչպես իսկական որդի, պետք է հաջորդեր այդ իշխանին բաղադրիկ և հարակից տարածքների նկատմամբ իշխանության հարցում: Ազգությանը իրոյն այս իշխանն իրոք ոչ որդի ուներ և ոչ էլ դուստր և ի վիճակի չէր պաշտպանվել թուրքերից, ահա թե ինչու նա ցանկանում էր, որ Բալդուինն ու նրա ասպետները զային, բանգի նա լսել էր, թե ինչ ազնիվ ու քաջարի մարդիկ էին նրանք: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Բալդուինը ստացավ այս ամենը հավաստող երդում, նա, հետը վերցնելով 80 ասպետների կազմով իր զորքի մի փոքր ջոկատ, ճանապարհ ընկավ ու անցավ Եփրատը: Դրանից հետո նա ամենայն արագությամբ ողջ գիշեր ընթացավ, բանգի անհնազանդ էր, որովհետև անցնում էր սարակիստների երկրում: Բալդուինը իմանալով ճանապարհից մեկ այլ թեթևակ, մեկ ծախ, ընդ որում թուրքերը, որոնք տիրում էին Սամոսատային և շատ ուժեղ էին, նրա առաջխաղացման ուղու վրա դարան էին դրել և մտադիր էին բռնել նրան: Այնուհանդերձ որոշ հայեր, որ մեզ հետ էին, զգուշացրին մեզ այդ դարանի մասին և մենք, երկու օր մնալով տեղում, խուսափեցինք թշնամուց, որը իրենց երկար սպասումից ու հեռացավ: Դրանից հետո երրորդ օրը մենք հայտնվեցինք մի ամրության տակ, որի ստորոտում շատ անասուններ գտանք, ինչպես նաև մի բանի հոգու, որոնք ներքո արձակվեցին մեր ուղղությամբ: Այնուհանդերձ Աստծո աջակցությամբ մեզինք ոչ-որ չվիրավորվեց և մենք շարունակեցինք մեր ճանապարհորդությունը: Եվ այսպես, երբ մենք ի վերջո հասանք հայերի այդ ամրությունը, տեսնելու արժանի մի տեսարան էր, թե ինչ աստիճանի ուրախացան այդ մարդիկ և աղմուկ-աղաղակ բարձրացրին, բանի որ մինչ այդ տառապում էին թուրքերի ձեռքի տակ: Այս բոլոր մարդիկ երգ ու պարով, երաժշտությամբ և ուրախությամբ ելան մեզ ընդառաջ՝ հետևելու բերելով նաև խաչեր ու դրոշներ՝ ուղից գլուխ համբուրելով մեզ բոլորիս: Եվ ահա մենք ի վերջո հասանք Ռոհաս, որտեղ այդ բաղադրիկ վերոհիշյալ իշխանը և բոլոր բաղադրիկները մեզ դիմադրեցին մեզ ուրախությամբ: Այն, ինչ խոստացվել էր Բալդուինին, առանց հապաղելու նրան հանձնվեց» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«19/ Մի բանի օր անց, երբ Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Գ.) փառքը տարածվեց բոլոր կողմեր և թշնամիների մոտ տարածվեց լուրը նրա սիրագործությունների մասին, Ռոհա բաղադրիկ տեղը, բաղադրիկ, որն այլ կերպ կոչվում է Եդեսիա և որը տարածվում է Միջագետքում, Բալդուինի մոտ ուղարկեց այդ բաղադրիկ Եփրատից անդին 12 ավագների հետ միասին, որոնք կազմում էին խորհուրդ և տնօրինում բաղադրիկ բոլոր գործերը: Եվ այսպես, ուղարկելով սրանց բոլորին, Ռոհա բաղադրիկ տեղը հրավիրում էր նրան իր գալիսկան ասպետների հետ միասին գալ իր մոտ, որպեսզի պաշտպանի երկիրը այն անվերջ ասպատակող թուրքերից, որի դիմաց խոստանում էր մասնակից դարձնել Բալդուինին բարձրագույն իշխանությանը, ինչպես նաև բոլոր եկամուտներին և հարկերին, որոնց տիրապետում էր ինքը: Բալդուինը, խորհրդակցելով յուրաքանչյուրի հետ, ընդունեց այդ առաջարկը և մեկնեց ընդամենը 500 ասպետների հետ՝ մնացած ուժերը թողնելով Թուրքաստին, Ռավենդի մոտ և այլ վայրերում, որոնք թուրքերին վտարելուց հետո ենթարկվել էին իրեն: Մինչ Բալդուինը հասնեց ուղղվում էր դեպի Եփրատ և արդեն պատրաստվում էր անցնել այդ մեծ գետը, թուրքերը և այլ թշնամիներ, հավաքվելով բոլոր կողմերից, 20,000 հոգու կազմով մոտեցան՝ նպատակ ունենալով փակել նրա անցումը: Իմանալով սրանց ուժի և մեծաբանակ հեծելազորի մասին՝ Բալդուինը, ինքնապատրաստվելով չուսմանը, այդ բանի մեծաբանակ թշնամիներին, հետ դարձավ Թուրքաստին ճանապարհով: Հագիվ էին, սակայն, թուրքերը ցրվել ու վերադարձել իրենց տեղերը, երբ նա 200 ասպետների հետ միասին կրկին արշավի ելավ և ուղղվեց Եդեսիա՝ որպես ուղեկից ունենալով մի բանի հավատարիմ մարդկանց: Նա կատարեց այդ ուղևորությունը առանց որևէ խոչընդոտի ու թշնամիների և շատ հաջող անցավ Եփրատը: 20/ Հագիվ էր բաղադրիկ տարածվել այդ աստիճան հայտնի ու փառահեղ իշխանի գալու լուրը, երբ ավագներն ու այդ մասին բոլոր իմացածները մեծից փոքր լցվեցին մեծ ուրախությամբ ու շեփոխեցին մեծ շեփոխությամբ ելան նրան դիմադրելու» (Վլեբուտ Վիտենի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 19, 20):

«Այժմ ժամանակն է, որ հիշենք Բալդուինին (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Գ.) և գոնե կրճատ տեղեկացնենք, թե ինչ եղավ նրա հետ: Եվ այսպես Բալդուինը, ինչպես հայտնի էինք, այն բանից հետո, երբ Տանկերդից (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դեսպանության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերնուսացու – Մ.Գ.) խլեց Տարսուսը և սա հեռացավ Կիլիկիայից, ինքն էլ թողեց այդ մարզը ու գնաց իր եղբորը (Ներթու Նոթարիցայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն – Մ.Գ.) տեսնելու, որից հետո, հետը վերցնելով 300 ասպետների և նրանց զինակիրների, ուղղվեց դեպի Եդեսիա բաղադրիկ: Դրանից հետո նա եկավ թուրքերի հրամանատարի մոտ և իր ծառայությունը առաջարկեց վերջինիս: Այս մարդը պատրաստակամորեն համաձայնեց այդ առաջարկին, ընդ որում եկվոր ֆրանկներին տեղավորեցին բաղադրիկ ամենալավ տեղերում: Նրանց առատորեն ապահովելով պարենով, որպեսզի սրանք իրականացնեն երկրի պաշտպանությունը: Իրենց հերթին դուքս Գոտֆրիդն ու ֆրանկ մյուս առաջնորդները, իմանալով Բալդուինի հաջողությունների մասին, շատ ուրախացան և գերծ էին մտում նրա երկրին որևէ վնաս տալուց: Բալդուինը արիաբար մարտնչում էր հարևան հեթանոսների դեմ և նրանց մեծ վնասներ էր հասցնում, ընդ որում նա, կանգնած Եդեսիա բաղադրիկ գլուխ շատ հաղթանակներ տարավ ու ավարով լցրեց այդ բաղադրիկ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 13):

«Նույն այս ժամանակ կոմս Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Գ.), որ գտնվում էր Ռուխատում, սա մի հայտնի բաղադրիկ կամ ավելի ճիշտ մարզ էր Հայաստանում ու հանդիսանում էր նրա մի մասը, ի վերջո իր իշխանությունը հաստատեց այս ժողովրդի նկատմամբ այն բանից հետո, երբ բաղադրիկ ծեր բրիտանիկ տիրակալը, որ կանգնել էր նրան Անտիոքից իրեն ու իր մարդկանց պաշտպանելու համար, մահացավ: Եվ այսպես Բալդուինը եկել ու այնտեղ շատ մարտեր էր տվել, ինչպես նաև որդեգրվել ու բաղադրիկ նախկին տիրակալի իրավահաջորդը էր ճանաչվել» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Սակայն ոչ միայն Կիլիկիան, այլև Հայաստանը և Միջագետքը ազատորեն ձգտում էին դաշնակցել Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Գ.) հետ, բանգի շատ էին տառապում թուրքերի իշխանությունից և նրանց հարձակումներից: Այդ պատճառով էր, ահա, որ Եդեսիա բաղադրիկ իշխանը, շատ ներկաժ անհավատ բաղադրիկներին թշնամությունից և թշնամիների սրից, մի նաակ ուղարկեց Բալդուինին, նկարագրեց իր ղեկավարությունները և ցանկություն հայտնեց, որ վերջինս մեծ արագությամբ ժամանի՝ որպես իր այդ ջանքերի համար պարգև խոստանալով լավ ընդունելություն բաղադրիկ բոլոր բնակիչների կողմից...: Եվ ահա Բալդուինը, որը հավատարմության երդում պահանջեց դեսպաններից, ընդամենը 69 հեծյալների գլուխն անցած ճանապարհ ընկավ, ինչի մի հիմնական օրինակ էր և խիզախության, և անզգուշության, բանգի նա նման փոքրաբանակ ուժերով համարձակվեց խորանալ բարբարոսների այնպիսի տարածքներում, որտեղ չէր կարող վստահել ոչ-որի և ոչ մի բանի: Հայերն ու ասորիները, սակայն, իրոք նրան ընդառաջ ելան ջանքերով ու խաչերով և ուրախությամբ ու մեծ սիրալիությամբ ընդունեցին նրան իրենց մոտ» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական բաղադրիկ պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Դրանից հետո Պետրոս Ռուսելիցը գրավեցին Ռուհան, որը մի շատ ուժեղ ամրություն էր» (Յեմիի Հանսիսկոտոնի «Անգլիկ պատմությունը», գիրք 7):

«110/ Այդ ընթացքում մեծ շտապողականությամբ Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Գ.) մոտ հասավ մի տուրքանդակ, որը հայտնեց, որ Լեռան Երուսիկ (հեթանոսական տիրակալ) և Սալմանի օրդենի հիմնադիր էմիր Հասան իբն Սաբբահին (1190-1124), ինքը, սակայն, չի հաստատվում այլ աղբյուրներով, որոնց

տեղեկություններից, ինչպես նաև հենց հեղինակի իսկ հետագա ողջ պատումից ակնհայտ է, որ խոսքը Թորոս Եղեմիացու մասին է – Մ.Յ.) խնդրում է Բաղդուխին կոնության վերցնել իր առջկան, ստանձնել իր թագավորության գահը և օգնել պաշտպանել բրիտանական հավատքը: Բաղդուխը շատ ուրախացավ այս հեռանկարից, որից հետո փչեց փողը և հրամայեց իր մարդկանց ճանաչել, բանի որ Աստված իրենց առաջնորդում էր Եղեմիա...: /113/ Եվ այսպես, որևէ կերպ չհապաղելով, Բաղդուխն առանց մի ակնթարթ իսկ կորցնելու հասավ Եղեմիա, որտեղ տեղի հոգևորականները մեծ հանդիսավորությամբ դիմավորեցին նրան» (Գրեյնորու Դուալց «Անտիոքի երգը», գլուխ 110, 113):

«Բաղդուխին՝ այդ մեծագույն մարդու (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.), փառքը ու ուժն այնքան ավելացավ ու տարածվեց տարբեր կողմեր, որ հասավ Եղեմիա բաղաբնին: Այստեղ Բաղդուխն օգնությանը հույս ունեին ազատվել ստրկությունից, որում գտնվում էին երկար ժամանակի ընթացքում: Եվ ահա բաղաբն մեծ տերը մի հիմնադիր դեսպանություն ուղարկեց Բաղդուխին մոտ և սկսեց համոզել նրան, որ, համար Երիստոսի սիրո, նրա փառքի ու օգուտի, օգնության գա Եղեմիա բաղաբնին...: Այս բաղաբն երկար ժամանակ էր, որ բրիտանական իշխանության տակ էր, սակայն թուրքերը շրջապատել էին այն երկար ժամանակակա ընթացքում և դաժանորեն ստիպում էին նրանց տխուր ու զգվելի գոյություն բարձր տալ: Այդպես շարունակվում էր ամեն տարի, ընդ որում թուրքերը գալիս էին ամեն տարի հենց բերքահավաքի ժամանակ, խլում էին բերքը և այդ ժամանակ բրիտանականները պետք է փրկագնեին այն, հակառակ պարագայում թուրքերը սպառնում էին ոչնչացնել ամեն ինչ: Այնուհանդերձ այդ բաղաբնում ոչ մի մարդ չէր կարող բնակություն հաստատել, եթե չէր հավատում Յիսուս Երիստոսին: Իրոք, այդ բաղաբն միակ բաղաբն էր ողջ շրջակայքում, որ լիովին մոտ էր բրիտանական հավատաբնին: Յեթանասներորդ տարեկ էին բոլոր շրջակա բաղաբններին և այս բաղաբնի բրիտանականները շատ էին տիրում այդ ամենից, քանի որ չէին կարողանում իրենց գործերով շինել բաղաբնից, որովհետև շրջակայքում ամեն ինչ թուրքերի իշխանության տակ էր: Բաղաբնի գլուխ կանգնած էր մի ծեր հույն, որը երեխաներ չուներ: Նա այնտեղ էր հաստատվել դրանից շատ առաջ Կոստանդնուպոլսի կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Յ.) կողմից, որն ուղարկել էր նրան այդտեղ, որպեսզի սա իրականացնի բաղաբնի կառավարումը: Եվ այսպես, երբ թուրքերը տիրեցին այդ երկրին, նա այնուհանդերձ չլքեց բաղաբնը և ողջ ժամանակ այնտեղ էր: Այնուհանդերձ նա տարբերություն չէր տեսնում և արդյունքում իր մարդկանց չարգելեց, երբ սրանք պատրաստվեցին մարդ ուղարկել Բաղդուխին մոտ, բանի որ գիտեր վերջինիս հաջորդականության մասին: Երբ Բաղդուխն իմացավ, որ Եղեմիայի մարդիկ նրա մոտ համբնդհանուր համաձայնությամբ ու խորհրդով իրենց մարդկանց են ուղարկել, որոշեց մեկնել այդ բաղաբն: Եվ ահա նա հրամայեց իր հետ մեկնել միայն 8 հեծյալների, որից հետո անցավ Եփրատ գետը: Նա իր մնացած մարդկանց թողեց գյուղական ամրություններում, որոնք գրավել էր՝ պահելով գյուղերն անվտանգ փնջալուծ: Թուրքերը, որոնք ապրում էին այդ երկրում, իմացան Բաղդուխին ծրագրի մասին և հսկայական զորքով շարժվեցին դեպի Եղեմիա: Նրանք դարան դրեցին ճանապարհի վրա, որով նա պետք է անցնել, ու հսկայական բանակի զինված մարդկանց կազմով սկսեցին սպասել: Այս դարանի մասին լուրերը, սակայն, հասան Բաղդուխին և այդ պատճառով էլ նա շուտ եկավ դեպի մոտակա ամրոցը, որը գտնվում էր հայերի իշխանության տակ: Յայերը դիմավորեցին նրան և նրա բոլոր մարդկանց ամենակա հարգանքներով ու պատվով և Բաղդուխին ջոկատը այստեղ մնաց 2 օր: Այդ ընթացքում թուրքերը հոգնեցին սպասելուց, բացահայտեցին իրենց և, փողփողացնելով դրոշները, անցան այն ամրոցի մոտով, որտեղ Բաղդուխն էր: Սրանց մոտ ոչ-որ ամրոցից չէլավ, թեև այնտեղ շատ անբարեհույս մարդիկ կային: Թուրքերն իրենց հետ վերցրեցին ամրոցի շրջակա արտավայրերում թալանած բոլոր բարիքները և վերադարձան իրենց տեղերը, իսկ Բաղդուխն էլ երրորդ օրը ելավ ամրոցից և, առաջ շարժվելով այդ ճանապարհով, ի վերջո հասավ Եղեմիային: Զաղաթի տերը, որը ազգությամբ հույն էր, ինչպես մինչ այս ասել եմ, բոլոր հեծյալներին ու հետևակայինների հետ միասին այնտեղից եկավ նրան դիմավորելու, փղում էին փողերը և ընծում մարդիկ: Այսպիսով՝ բաղաբնի մարդիկ նրանց այնպիսի լավ ընդունություն ցույց տվեցին, ինչքան կարող էին, ընդ որում բոլոր մարդիկ, ըստ իրենց դիրքի, ձգտում էին լավ հյուրասիրել Բաղդուխին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնական երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Հոռոմից իշխան Թորոսը, որ Ուռհա բաղաբնում էր գտնվում, լսելով այդ մասին, շատ ուրախացավ և, մարդ ուղարկելով ֆրանկների կոմսի (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.) մոտ Թալաշար, կոչ արեց նրան օգնել իրեն իր թշնամիների դեմ, որպեսզի ազատվի շրջակայքում գտնվող ամիրաների պատճառած նեղություններից: Պաղտին կոմսը 60 հեծյալներով եկավ Ուռհա: Զաղաթի բնակչությունը դուրս եկավ նրան ընդառաջ և մեծ ուրախությամբ նրան բաղաբն բերեց, երբ բոլոր հավանացյալները լցվեցին ուրախությամբ: Թորոս կուրապաղատը կոմսի հետ մեծ բարեկամություն հաստատեց, բազում նվերներ տվեց և նրա հետ դաշինք կնքեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Երբ այդ մասին իմացավ Ուռհայի իշխան կուրապաղատը, ուրախացավ և խնդրեց իրեն օգնության գալ: Այդ ժամանակ Պաղտինը (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.) 180 հեծյալներով մեկնեց Ուռհա, որտեղ նրան պատվարժան ընդունելություն ցույց տվեցին, երբ բաղաբնիցները մեծ պատիվներով ելան ընդառաջ ու դիմավորեցին նրան: Կուրապաղատ Թորոսը մեծ հարգանքով ու պատվով ընդունեց կոմսին, նրան մեծ պարգև տվեց և բարեկամական դաշինք կնքեց: Այստեղ 50 հեծյալներով եկավ նաև Կարկանի իշխան Կոստանդինը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այն ժամանակ Ուռհայի իշխան Թեոդորոսը, որ այնտեղ էր Փյարտոս Յայկազնի ժամանակներից, մարդ ուղարկեց ու կանչեց նրանց: Իսկ ֆրանկներն ուրախացան...: Ուղարկեց Կոնստանդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Յ.) իր եղբայր Պաղտոսին (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.) և սա տիրեց Ուռհային» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Երիստոսի 1100 թվականին գրավվեց Ուռհան և ազատվեց անօրենների ձեռքից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 547 թվականին Պաղտոսյն կոմսը (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.) առնում է Ուռհան» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Եղեմիա և բաղաբնից անհավատներից» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ, ինչպես ասացինք, Ուռհային տիրում էր Յեթումի որդի Թեոդորոսը: Երբ ուռհայեցիները լսեցին, որ ֆրանկները հասել ու բանակ են դրել Անտիոքի շրջակայքում, եկան Յեթումի որդի Թեոդորոսի մոտ և ասացին. «Նկատում ենք լուր ուղարկես և ֆրանկ զինվորներից օգնություն բերես, բաղաբն թուրքերի ազգակցություններից պաշտպանելու համար»: Թեոդորոսը համաձայն չէր դրան, սակայն տեսնելով, որ չի կարողանա ազդել Եղեմիացիների վրա, բանի որ Նուրիսկի հակառակ իր կամքի բերել ֆրանկներին, բանակով հավանություն տվեց այդ ցանկությանը, թեև ներքնապես ամենևին չէր կամենում, որ նրանք գալին: Նա վախենում էր մանավանդ այն բանի պատճառով, որ բաղաբնի բնակիչներից շատերն իրեն ատում էին: Ի վերջո, սակայն, նա սուրհանդակներ ուղարկեց Գոդեֆրուա դուքսի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Յ.) մոտ, որը ֆրանկների զորագլուխն ու առաջնորդն էր, և խնդրեց, որ նա զորք ուղարկի իր երկիրը պաշտպանելու համար: Երբ ֆրանկները կարողացին Ուռհայի կառավարիչ Թեոդորոսին նամակները, մեծապես ուրախացան և ուղարկեցին Գոդեֆրուայի եղբորը՝ Բաղդուխին, մի բարեպաշտ, աստվածավախ և բազմափուր մարդու (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.): Ուռհան այդ ժամանակ բազմազգ, մարդաշատ ու բարգավաճ բաղաբն էր երևելի հոգևորականներով և սպասավորներով: Բարգավաճում էին նաև շրջակա գյուղերը, ազարակները և ավանները...» (Ամսուն Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 245):

«/15.7/ Երբ ֆրանկներն արդեն պատրաստվում էին սկսել Անտիոքի պաշարումը, Յեթումի որդի Թորոսը, որը իշխում էր Եղեմիայում Բուզանի սպանությունից հետո, իմացավ այդ մասին: Նա մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրանց բաղաբն Գոտֆրիդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Յ.) հանձնելու մասին: Ֆրանկները շատ ուրախացան և ասացին. «Ինչպես Եղեմիան է հարգել Երիստոսին Երուսաղեմից առաջ, այնպես էլ հիմա այն մեզ կհասնի մեր Փրկչի օգնությամբ Երուսաղեմից առաջ»: Եվ ահա Գոտֆրիդն ուղարկեց իր եղբայր Բաղդուխին (Եղեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.), որը սկսեց իշխել այդ բաղաբնում... /15.8/ Երբ Յեթումի որդի կուրապաղատ Թորոսը սպանվեց Եղեմիայի բնակչության կողմից, ֆրանկները եկան ու հաստատվեցին այս բաղաբնում... /17.7/ Ֆրանկների գալուց հետո Յեթումի որդին, չկարողանալով իր ձեռքում պահել բաղաբնը, այն հանձնեց ֆրանկներին, որոնք հաստատվեցին բաղաբնում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 7, 8, գիրք 17, գլուխ 7):

«Այդ տարի... ֆրանկները, նրա բնակիչներից գրավոր հրավերը ստանալով, բանգի նրա մեծամասնությունը հայեր են, իսկ մահմեդականները այնտեղ շատ քիչ են, գրավել էին Եղեմիա բաղաբնը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

³⁴⁵⁵ «/45/ Եվ ահա մերոնք Տանկերդի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Երեմիայի կոնության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու – Մ.Յ.), որը մինչ այդ վտարել էր թուրքերին այդ վայրից, սակայն այժմ շրջապատվել էր Անտիոքի ստոր մարդկանց կողմից: Վերջիններս, սակայն, երբ տեսան մարկիզի որդուն, ոմանք անմիջապես հավաքեցին իրենց զույգը և հեռացան, ոմանք էլ հանձնվեցին: Իրոք, այս մարդկանց թվում էր, թե, եթե նրանք տեսնում են մեկ առաջնորդի, ապա նրանց հետ

անալայն կարող են լինել մնացած բանակի առաջնորդները, իսկ այդ հանգամանքը վախ ու սարսափ էր տարածում նրանց շարքերում, ընդ որում դա այն դեպքում, երբ Տանկերը, որն առանց այդ էլ քիչ մարդիկ ունենալով դեռ ունան էլ թողել էր Կիլիկիայում, իր հետ 100 ապստեղներից հազիվ բերել էր 50-ին: Ինչպես ասացինք, սակայն, Տանկերի փառքն իրենից առաջ էր ընթանում և, երբ մարդիկ միակ որդին եկավ, բոլորին այնպես հայտարարվեց, թե ժամանել են մեծ բանակի ապստեղներ: Եվ ահա ամրության այս նոր տերը ժամանեց Արտագիս, սակայն նա այնտեղ չհանդիպեց այնպիսի մի ընդունելության, որին արժանի էր իր անցյալն ունեցող մարդը, բանգի նրան արգելեցին ներս մտնել՝ ստիպելով նրան ու նրա հետ եղողներին մեծ վտանգների ենթարկվելով մնալ ամրության պարիսպներից դուրս, որտեղ մարտը կարող էր սկսվել ամեն մի պահի: Բանն այն էր, որ երկու այս առաջնորդների մեջ, թեև խռովության ոգին մեծապես արդեն հաղթահարվել էին, սակայն դրա հետևանքները դեռ մնում էին և խռովության ածուխները դեռևս պլպլում էին: Ի վերջո, սակայն, այդ վիճակի վերջը տրվեց ամենից առաջ մեծապես հենց Տանկերի ջանքերով և նա յուրայինների հետ միասին պատսպարվեց ամրության պարիսպներից ներս: Մինչ այս, մինչ այն, Աստիոքի մարդիկ, իմանալով, որ լատինացիներին ուժերը շատացել են, բանգի Արտագիսից փախածները տեղեկացրին նրանց այդ ամենի մասին, իրենց մոտ եղած թույլ ռազմիկներին փոխարինեցին ավելի ուժեղներով՝ բաղաբի կայազորը կազմելով նրանցից, որոնք մինչ այդ դեռ պարտության չէին կրել, ընդ որում սրանք այրվում էին քրիստոնյաների դեմ ելնելու մարմաջից: Եվ այսպես այս մարդիկ, ոչ մի բան աչքաթող չանելով պաշտպանության հարցում, եռանդով ձեռք գարկեցին այդ գործին: Նրանք արեցին նաև նման մի բան: Ահա ուրեմն, գիշերն անցկացնելով Սեն-Պալադիոնում, առավոտյան անհաղածորեն առաջ ուղարկեցին 5 հեծյալների, որոնք պետք է մտնեյային Արտագիսի պարիսպներին և դուրս բաշեին քրիստոնյաներին այնտեղից, այն դեպքում, երբ հիմնական ուժերը պետք է գործեին դարևանում ու մերոնց հարվածեին այնտեղից: Այդ 5 հոգին իրենց ներկայացրին որպես հովիվներ, որոնք հսկում էին հոտը, բանգի նրանք կարծում էին, որ քրիստոնյաների գլխին վատ կատակ կխաղա ագահությունը: Եվ ահա ժամապահները գոչեցին, երբ տեսան այդ 5 հեծյալներին, որի արդյունքում դարպասները բացվեցին, ընդ որում այդ աղաղակը լսեցին նաև որպես հովիվներ և հոտի պահապաններ ներկայացողներ: Հարկ է լքել, որ բաղաբում գտնվողները մեծապես ահաբեկվել էին, բանի որ կարծում էին, թե իրենց գլխին շուտով պատժապալ կպայթի, դրա համար էլ շատ էին անհանգստացել: Տանկերը, սակայն, դիմեց մարդկանց ու ցրեց նրանց կասկածները, ասելով, որ իրենք այդտեղ են եկել ոչ թե իրենց, այլ հենց նրանց համար պայքարելու համար: Ավարտելով այդ գործը՝ Տանկերը անդրադարձավ արտաքին խնդիրներին, որպեսզի հասկանա, թե ինչ է կատարվում: Եվ ահա Տանկերը այդ թուրքերին ընդառաջ ուղարկեց 3 թուրքապոլների՝ մտածելով, որ, եթե թուրքերը թույլ են, ապա կփախչեն, իսկ եթե մարտի մեջ մտնեն այդ երեքից դեմ, ապա դա կնշանակի, որ նրանք այնտեղ ավելի մեծաբանակ էին: Իրոք, այն 5 թուրքերը միանգամից տեղի տվեցին ու փախան, ոչ մի միջոց չձեռնարկելով, որ մարտնչեն այն 3-ի դեմ: Այդ ժամանակ Տանկերը, վստահությամբ համակվելով, որ կարելի է այդպես վարվել, մարտական կարգի բերեց իր ուժերը և ելավ թշնամիների դեմ: /46/ Եվ այսպես Տանկերը յուրայինների հետ դուրս եկավ, սակայն թշնամիները, վստահությամբ համակվելով, բանի որ բանակական մեծ առավելություն ունեին, մերոնց ելնելուն պես բաց դաշտ ելան և, գործի դնելով Նիզակներն ու աղեղները, մարտի նետվեցին: Սրանք այն թուրքերն էին, որ հարձակվում էին ոչ թե բաղաբների ու ընկալակայրերի, այլ հենց ճանապարհորդների և ուխտավորների վրա՝ մեծապես ճնշելով վերջիններս: Հարկ է լքել, որ լատինացիների Նիզակների առաջին հարվածը շատ ուժեղ էր, երբ խոցվեցին հակառակորդների շատ գրահներ ու վահաններ, սակայն թշնամու բանակի մեծությունն ի վերջո իրենն արեց: Իրոք, հաճախ այնպես էր լինում, որ Նիզակաձայրների հարվածները զախիս էին թամբերին և թուլանում էին, Նիզակները երբեմն հարվածում էին Նիզակների կամ թրերի, խրվում էին թշնամիների ոտքերի մեջ կամ այլ բան էր լինում, դրանք կոտորվում էին և արդյունքում այնպես էր ստացվում, որ ասպետները կարծես զինված էին միայն փայտերով: Մյուս կողմից նրանց դեմ գործում էին աղեղներ, որոնք, թեև ավելի թույլ էին, սակայն ավելի շատ վնասներ էին հասցնում, բանի որ դրանցից միշտ էլ նետերն արձակվում էին մեծ բանակությամբ, ընդ որում դրանք բազմակի գործածության զենքեր էին, ի տարբերություն նույն Նիզակի, իսկ դրանց տեղերն էլ, անվերջ հետ ու առաջ անելով, կարողանում էին կրկին հարվածել, եթե առաջին հարվածից հետո թիրախը խոցված չէր լինում: Այսպիսով՝ այս ամենի արդյունքում թշնամիները առավելության հասան և այդ ժամանակ Տանկերն ու Բալդուինը, որպես երկու առաջնորդներ, լսելով մերոնք ու ինչուսին ու ինչուսին լավ քրիստոնյաներ, իրար մեջ խորհրդակցեցին և, հասկանալով, որ իրենք լավ որոշված մեջ չեն, թողեցին մարտ ու իրենց ուժերը վերադարձրին բաղաբի պարիսպներից ներս: Այս պայմաններում թուրքերը մնացին Արտագիսի դիմաց խփված ճամբարում և այնտեղ էլ գիշերեցին, մինչև բացվեց նոր օրը: /47/ Երբ հաջորդ օրը բացվեց, թշնամիները, թողեցին ամեն ինչ ու հեռացան Աստիոք՝ ազատելով քրիստոնյաներին հետագա բոլոր վախերից» (Ռաուլ Կանեևսի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 45-47):

«Այս բաղաբից, մինչև Աստիոք մտավորապես մոտ 10 մղոն էր և ահա, փախչելով մեր մարդկանցից, թուրքերի հիմնական ուժերն ուղղվեցին դեպի Աստիոք, իսկ երբ արդեն այստեղի թուրքերն իմացան, որ Արթաքը գրավված է, նստեցին խորհրդի այն հարցով, թե ինչ կերպ կարող են վնաս հասցնել մեր բանակին: Այսպիսով՝ նրանք հավաքեցին 20.000 թուրքերի և հրամայեցին սկսել այդ գործը: Վերջիններս առաջ շարժվեցին և, երբ գիշերով հասան մեր ջոկատին, հիմնական ուժերով դարան դրեցին, իսկ 30 թեթևազեն հեծյալների էլ առաջ սլացան՝ որպես խայծ մեր բանակի համար: Այս դարանն այն աստիճանի աննկատ էր դրված, որ բաղաբում գտնվող մեր ջոկատը այս 30 հոգուն ընկալեց որպես անասնալիների համար երևացած մարդկանց, որից հետո մերոնք շտապեցին գեղե վերցնել և ելնել թուրքերի դեմ՝ անխոհեմաբար սկսելով հետապնդել սրանց՝ մեկը ոտքով, մեկը ձիով, մեկը գրահով, մյուսը՝ անգրահ: Այդ ժամանակ, ահա, դարանակալ թուրքերը դուրս թռան իրենց տեղից և փորձեցին շրջապատել մերոնց, սակայն մերոնք Ռոբերտ Ֆլանդարցու (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.3.**), Ռոջերի (**Աստիոքի դքսության ապագա իմանակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Մալբրանցու – Մ.3.**) ու բանակի այլ ղեկավարների առաջնորդությամբ ի մի բերեցին ուժերը և, մեծ ուժով հարվածելով թշնամուն, ի վերջո հասան նրան, որ մերոնք սկսեցին թիկունք-թիկունքի նահանջել՝ մինչև, որ հասան բաղաբին: Թուրքերը, որոնք նահանջողների վրա նետերի հեղեղներ էին թափում, մի պահ փորձեցին նույնիսկ տիրել մեր ամրությունների դարպասներին, սակայն հետ շարժվեցին: Այնուհանդերձ նետերի թափվող հեղեղից շատ մարդիկ սպանվեցին, շատ մարդիկ էլ վիրավորվեցին, ընդ որում շարքից դուրս եկան նաև ձիեր, ջորիներ և այլ անասուններ: Թուրքերը սկսեցին բաղաբ պաշարումը, սակայն այն ուժեղ ամրացված էր, իսկ հավատացյալներն էլ այնտեղ բավարար ուժեր և պարենամթերք ունեին՝ գտնվելով լիակատար անվտանգության մեջ: Այդ ժամանակ էր հենց, որ կոմս Կոնան Դ'Մոնտեգյուի որդի Ջոսկելինը, որ ծանր վերքեր էր ստացել, մի բանի օրից մահացավ, ընդ որում նրա քրիստոնյա եղբայրակիցները շատ սգացին ու թաղեցին նրան բոլոր պատիվներով» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 29):

«Այդ ժամանակ Արթաքի մոտ հայտնվեցին թուրքեր, որոնք շուտով, շրջապատելով բաղաբը, մեծ եռանդով անցան հարձակման: Նրանք, որոնք ներսում էին, սակայն, իրենց հերթին սկսեցին եռանդուն պաշտպանվել և շատ վնաս հասցրին թուրքական զորքին: Այդ ժամանակ Սուլեյման Նիկեացին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Լյիժ-Արսլանի – Մ.3.**) հարցրեց իր որդիների մասին, և նրան պատասխանեցին, թե, Մուհամմեդի պատիվը վկա, երբ ֆրանկները հարձակվելիս են եղել, նրա որդիները ներքև են ցատկել մի բարձր վայրից դեպի բաղաբից դուրս ու մահացել են: Լսելով այդ՝ Սուլեյմանը լրիվ իրեն կորցրեց և գոչեց. «Ով տեր Մուհամմեդ, դու լրիվ մոռացել ես ինձ, բանգի, ահա թե այս է արդեն ինչքան ժամանակ է, ես նման բաներ եմ տանում»: Սուլեյմանը զայրացած հրամայեց հարձակվել Արթաքի վրա, սակայն ֆրանկները, ինչպես ասացի, արհաբար պաշտպանվեցին: Այդ ժամանակ էր, որ կոմս շարքերով ելան ֆրանկներից 100 հոգի և, սարակինոսներն ու նրանց ծառաներն իմացան այդ մասին միայն այն բանից հետո, երբ լսեցին ֆրանկների մարտակոչը՝ «Առավել»: Այս մարդկանց առաջ էր մղում նահատակվելու ձգտումը և ահա Սուլեյման Նիկեացին, մտրակելով ձիուն, հարձակվեց նրանց վրա և հարվածեց Ջոսկելի ոսկեգոծ վահանին, որը խոցվեց և նրա տերը, Նիզակի հարված ստանալով կողին, տապալվեց ծնուցից, որից հետո նրա գլուխը կտրեցին: Երբ ֆրանկները տեսան այդ, նրանք սարսափի մատնվեցին, սակայն հետո, ուշքի գալով, հարձակվեցին հակառակորդի վրա և թշնամու ռազմիկներից 4.700 հոգու սպանեցին: Իր հերթին Սուլեյմանն, երբ տեսավ այս, նրա սիրտը կտոր-կտոր եղավ ու նա երգվեց, որ չի նահանջի, մինչև որ չզլխատի բոլոր ֆրանկներին: Այդ ժամանակ, սակայն, Գոտֆրիդ Բուլյոնացու (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամարի արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.3.**) և այլ ազնվականների գլխատրությամբ տեղ հասավ ֆրանկների հիմնական բանակը, որի արդյունքում հեթանոսները թիկունք դարձրին ու դիմեցին փախուստի, այնպես որ Սուլեյմանը հասկացավ, որ լիակատար պարտություն է կրել: Այդ ժամանակ, առաջ մղելով վահանը, Սուլեյմանն ինքն էլ փախավ, որից հետո մնացած հեթանոսները վերջնականապես վախկոտաբար հետևեցին նրան և այս կերպ նրանք առանց կանգ առնելու հասան Երկաթյա կամրջին» (Գրենդորու Դուսցի «Աստիոքի երգը», գլուխ 114):

«Այս բաղաբից, որի մասին խոսում եմ, մինչև Աստիոք մտավորապես 15 մղոն էր և այն գտնվում էր Աստիոքի պատրիարքի ենթակայության տակ: Եվ ահա, փախչելով մեր մարդկանցից, թուրքերի հիմնական ուժերն ուղղվեցին դեպի Աստիոք, իսկ երբ արդեն այստեղի թուրքերն իմացան, որ Արթաքը գրավված է, նստեցին խորհրդի այն հարցով, թե ինչ կերպ կարող են վնաս հասցնել մեր բանակին: Այսպիսով՝ նրանք ընտրեցին 10.000 թուրքերի և հրամայեցին սկսել այդ գործը: Վերջիններս առաջ շարժվեցին և, երբ գիշերով հասան մեր ջոկատին, հիմնական ուժերով դարան դրեցին, իսկ 30 թեթևազեն հեծյալների էլ առաջ ուղարկեցին որպես խայծ մեր բանակի համար: Այս դարանն այն աստիճանի աննկատ էր դրված, որ բաղաբում գտնվող մեր ջոկատը այս 30 հոգուն ընկալեց որպես անասնալիների համար երևացած մարդկանց, որից հետո մերոնք շտապեցին գեղե վերցնել և ելնել թուրքերի վրա՝ անխոհեմաբար սկսելով հետապնդել սրանց: Այդ ժամանակ, ահա, դարանակալ թուրքերը դուրս թռան իրենց տեղից և փորձեցին շրջապատել մերոնց, սակայն մերոնք ի մի բերեցին ուժերը և սկսեցին թիկունք-թիկունքի նահանջել՝ մինչև, որ հասան բաղաբին: Այսպիսով՝ մերոնցից ոչ-ոք չսպանվեց, իսկ թուրքերը, հիմնալի իմանալով, որ չեն կարող բաղաբն իրենց վերադարձնել խորամանկությամբ, բանի

որ բավարար քանակի ուժեր չունենին, սկսեցին վերջինիս պաշարումը: Զաղաքը, սակայն, ուժեղ ամրացված էր, ընդ որում հաջորդած ճակատամարտի ընթացքում թուրքերն անհաջողության մատնվեցին և շատ մարդկանց կորցրին, իսկ երբ տեսան, որ քաղաքին է մոտենում մեր հիմնական բանակը ու իրենք ոչնչի հասնել չեն կարող, թողեցին այդ գործը և վերադարձան Անտիոք: Այդ ժամանակ էր հենց, որ կոմս Կոնան Դ՝Մոնտեպյուի որդի Ջոսկելինը, որ ծանր վերքեր էր ստացել, մի քանի օրից մահացավ, ընդ որում նրա քրիստոնյա եղբայրակիցները շատ սգացին նրա համար ու թաղեցին նրան բոլոր պատիվներով» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 7):

³⁴⁵⁶ «Այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնը (**Տոլուզի կոմս Ռայմոն Տոլուզացին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Անտիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ քաղաքի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ փկոնտ Պետրոս Դ՝Կաստիոնին, Գիյոմ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Դ՝Ռոնին և Պետրոս-Ռայմոնը խաթոլացուն 500 ռազմիկների հետ միասին: Եվ ահա Անտիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավիկյանների մի ինչ-որ ամրության և այնտեղ լսեցին, որ քաղաքում գտնվող թուրքերը արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Դ՝Ռոնն այնտեղ առանձնացավ մյուսներից և, արդեն գիշերով անցնելով քաղաքի կողքով, մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Դ՝Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ» (Անանուս «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնը (**Տոլուզի կոմս Ռայմոն Տոլուզացին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Անտիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ քաղաքի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ փկոնտ Պետրոս Դ՝Կաստիոնին, Գիյոմ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Դ՝Ռոնին և Պետրոս-Ռայմոնը խաթոլացուն 500 ռազմիկների հետ միասին: Եվ ահա Անտիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավիկյանների մի ինչ-որ ամրության և այնտեղ լսեցին, որ քաղաքում գտնվող թուրքերը արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Դ՝Ռոնն այնտեղ առանձնացավ մյուսներից և, արդեն գիշերով անցնելով քաղաքի կողքով, մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Դ՝Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ» (Պետրոս Տոլուզեցի «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնը (**Տոլուզի կոմս Ռայմոն Տոլուզացին – Մ.Ֆ.**) հայտարարեց, որ թուրքերը, չկարողանալով այլևս դիմանալ վախին, փախել են Անտիոք քաղաքից ու այն թողել առանց պաշտպանության: Հաջվի առնելով այդ՝ որոշվեց ուղարկել 500 ասպետների, որպեսզի տրանք զբաղեցնեն միջևերկրի ու այլ ամրություններ, մինչ մյուսները տեղ կհասնեն: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ասպետները հասան Անտիոքի հովիտ, իմացան, որ ամեն ինչ ամենին էլ այդպես չէ, որ, ընդհակառակը, թուրքերն արիացել են քաղաքում և պատրաստվում են ամեն կերպ պաշտպանել այն: Այս պայմաններում քրիստոնյաները մոտեցան պավիկյանների մի ինչ-որ ամրության և առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու գրավեցին այն: Դրանից հետո նրանք մտան Ռուզիա հովիտ, որտեղ հանդիպեցին շատ թուրքերի ու սարակինոսներին, որոնց մարտում հաղթեցին և արի գոհ դարձրին, իսկ այդ երկրի հայերն իրենց հերթին, տեսնելով քրիստոնյաների առաջանալը, ոտքի կանգնեցին, ոչնչացրին թուրքերին ու պավիկյաններին և երկիրը հանձնեցին ուխտավորներին: Եվ ահա ֆրանկները գրավեցին Ռուզա քաղաքը և տիրեցին մի քանի այլ ամրությունների» (Ռոբերտ Ռեյմսից «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 5):

«Դրանից հետո կոմս Սեն-ժիլը (**Տոլուզի կոմս Ռայմոն Տոլուզացին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Անտիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ քաղաքի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ երեք Պետրոսներին, ինչպես նաև Վիյամ Մոնպեյեացուն 500 ասպետների հետ միասին: Եվ ահա Անտիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավիկյանների մի ինչ-որ ամրության և լսեցին, որ քաղաքում գտնվող թուրքերը, հավաքելով մի մեծ բանակ, արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոսներից մեկը, որին կոչում էին Ռոն, առանձնացավ մյուսներից և մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ, որոնց բնակիչները հանձնեցին դրանք նրան» (Գվիբերդ Լոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Դրանից հետո Տոլուզի կոմսը (**Տոլուզի կոմս Ռայմոն Տոլուզացին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Անտիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ քաղաքի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ Կաստիոնի տիրոջը, Վիյամ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Ռոնին, Պետրոս Ռայմոնին և շատ այլ ռազմիկների: Եվ ահա Անտիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավիկյանների մի ինչ-որ ամրության և լսեցին, որ քաղաքում գտնվող թուրքերը, հավաքելով մի մեծ բանակ, արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Ռոն, առանձնացավ մյուսներից և մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ, որոնց բնակիչները հանձնեցին դրանք նրան» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 2):

«Դրանից հետո կոմս Ռայմոնը (**Տոլուզի կոմս Ռայմոն Տոլուզացին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Անտիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ քաղաքի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ Կաստիոնի տիրոջը, Վիյամ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Ռոնին, Պետրոս Ռայմոնին և շատ այլ ռազմիկների: Եվ ահա Անտիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավիկյանների մի ինչ-որ ամրության և լսեցին, որ քաղաքում գտնվող թուրքերը, հավաքելով մի մեծ բանակ, արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Ռոն, առանձնացավ մյուսներից և մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ, որոնց բնակիչները հանձնեցին դրանք նրան» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 2):

«Եվ այսպես, մինչ մենք պաշարում էինք քաղաքը, թուրքերը մոտակա մի ամրությունից անընդհատ հարձակումներ էին գործում մեզ վրա և կորոտախնդր պատճառով: Ի վերջո՝ մեր իշխանները ելան տրանց դեմ և սպանեցին դարձում գտնվող 400 թուրքերի, իսկ այլոց էլ նետեցին գետը՝ վերցնելով նաև շատ գերիներ» (Անսելմ Ռիբեմնուցի «Լամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», նամակ առաջին):

«Երբ Ռիդվանը (**Հալեայի եպիսկոպոսի եպիսկոպոսը – Մ.Ֆ.**) և Յագի-Սյանը (**Անտիոքի եպիսկոպոսի եպիսկոպոսը – Մ.Ֆ.**) հեռի ճանապարհին էին և հասել էին Շեյգար, նրանք սկսեցին լուրեր հասնել Անտիոքում ֆրանկներից կազմված մեծաքանակ բանակի հայտնվելու մասին, բանակ, որը չարժվում էր դեպի Անտիոք...: Երբ Ռիդվանը վերադարձավ Հալեայ, Յագի-Սյանը, Սուբմանը (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների եպիսկոպոսի ապագա հիմնադիր եպիսկոպոսը – Մ.Ֆ.**) և մյուս եպիսկոպոսները ստիպված եղան Շեյգարից Անտիոք վերադառնալ: Հենց այդ ժամանակ էլ նրանց լուր հասավ, որ ֆրանկները գրավել են ալ-Բալանու ամրոցը և թալանել այն» (Էմմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Շաբան ամսի կեսերին, լուր ստանալով ֆրանկների մոտենալու և այն մասին, որ նրանք գրավել են ալ-Բալանը...» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի պատմությունը»):

³⁴⁵⁷ «4/ Ահա այսպես մերոնք մտան այն հովիտը, որտեղ տեղակայված էր արքայական Անտիոք քաղաքը՝ ողջ Անտիոքի մայրաքաղաքը, որը մեր տեր Դիսուս Զրիստոսը հանձնել էր առաքյալներից առաջինին՝ Պետրոսին, որպեսզի այդ երկիրը կրկին արքայական հավատքի վերադարձնեն... /5/ Երբ մենք սկսեցինք անցնել Օրոնտես գետի վրայով ձգվող կամրջով, մեր սուրիանդակները, որոնք սովորաբար առջևից էին ընթանում, այնտեղ անախճի մեծության թուրքեր հայտնաբերեցին, որոնք, օգնելով քաղաքին, գալիս էին մեզ վրա: Մերոնք, սակայն, միասնական սրտով ու հոգով, նետվեցին նրանց վրա և հաղթանակ տարան, իսկ շքանշ բարբարոսներն էլ դիմեցին փախուստի: Նրանցից շատերը սպանվեցին այդ մարտում, իսկ մերոնք, Աստծու աջակցությամբ հաղթելով տրանց, մեծ ապար ձեռք գցեցին՝ ձիեր, ուղտեր, ջորիներ և էշեր, որոնք բարձրված էին հացով ու գինով: /5/ Եվ այսպես տեղ հասնելով՝ մերոնք ճամբար գաղկեցին գետի ափին: Այդ ժամանակ իմաստուն Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) անմիջապես 4.000 ռազմիկների հետ միասին կանգնեց քաղաքի դարպասների դիմաց, որպեսզի պատրաստ լինի այն պարագայի համար, եթե որևէ մեկը ցանկանա գիշերով գաղտնի քաղաքից ելնել կամ քաղաք մուտք գործել» (Անանուս «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4, 5):

«Եվ ահա մենք սկսեցինք մոտենալ Երկաթյա կամրջին, սակայն այդ ժամանակ մեր հետախույզները, որոնք անընդհատ ընթանում էին բանակի առջևից, հայտնեցին, որ դիմացում են գտնվում անհաշիվ թուրքեր, որոնք եկել են օգնության Անտիոքին: Մերոնք անմիջապես քաջաբար

հարձակվեցին սրանց վրա և, գործելով ինչպես մեկ մարդ, ջարդեցին թուրքերին: Շատ բարբարոսներ դիմեցին գլխակորույս փախուստի, իսկ շատերն էլ զոհվեցին լույսն այդ ճակատամարտում: Եվ այսպես տեղ հասնելով՝ մերոնք ճամբար զարկեցին գետի ափին: Այդ ժամանակ իմաստուն Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) անմիջապես 4.000 ասպետների հետ միասին կանգնեց բաղաձիգ դարպասների դիմաց, որպեսզի պատրաստ լինի այն պարագայի համար, եթե որևէ մեկը ցանկանա գիշերով գաղտնի բաղաձիգ ելնել կամ բաղաձիգ մուտք գործել» (Պետրոս Տուրեբոլ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 5):

«Եվ ահա հոկտեմբեր ամսին ֆրանկները մոտենցան Ամստիոքում գտնվող Ամստիոքին՝ անցնելով Օրոնտես կամ Երկաթյա կոչվող գետը: Այդ ժամանակ հրաման եղավ, որ վրանները խփվեն բաղաձիգ առաջ գտնվող լայն տարածության վրա՝ պարիսպների ու մոտակա բլուրների միջև: Հենց այդ ժամանակ էր, սակայն, որ առաջին մահացու մարտը բռնկվեց թուրքերի ու քրիստոնյաների միջև, բանգի թուրքերը ելան, հարվածեցին քրիստոնյաներին և նրանցից շատերը սպանվեցին, թեև հետո առավելությունը անցավ քրիստոնյաներին և պարտվեցին արդեն թուրքերը» (Փուլիսեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Հաջորդ օրը ֆրանկները հասան այն հովիտ, որտեղ գտնվում էր Ամստիոք բաղաձիգը...: Եվ ահա մերոնք, օգտվելով աստվածային աջակցությունից, որ նրանց առաջնորդում էր բաղաձիգ, հասան Երկաթյա կամրջին, որտեղ հանդիպեցին մեծ բանակի թուրքերի, որոնք ցանկանում էին փակել նրանց ճանապարհը: Ղա, սակայն, մարդու ուժի բանը չէր, բանգի քրիստոնյաների առաջնորդում էին երկնային ուժեր, որոնք կարող էին ավերել կայսրություններ: Եվ ահա մեր մարդիկ մեկ մարդու նման բոլորը միասին Նետվեցին թշնամիների վրա և նրանց մի մասին սրի բաշեցին, իսկ այլք էլ, ահաբեկված իրենց կյանքերի համար, դիմեցին փախուստի: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները, հասնելով լիակատար հաղթանակի, մեծ ավար ձեռք գցեցին ի դեմս գինով, ցորենով, յուղով ու այլ նմանատիպ բաներով բարձրած ձիերի, էշերի և ուղտերի, որոնք նախատեսված էին պաշարվող բաղաձիգի համար» (Ռոբերտ Ռեյնսից «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Եվ ահա մենք մոտեցանք Ամստիոքին..., սակայն, մինչ կաշառեինք այդ բաղաձիգը, Երկաթյա կամրջի մոտ ջախջախեցինք թուրքերին, որոնք պատրաստվում էին ամապանել շրջակայքը, և փրկեցինք շատ քրիստոնյաներին, ընդ որում դրանից զատ էլ մենք նաև ձեռք բերեցինք շատ ձիեր ու ուղտեր և մեծ ավար ձեռք գցեցինք» (Անսելմ Ռիբեմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյնսի արքեպիսկոպոսին», նամակ առաջին):

«Ի վերջո քրիստոնյաները եկան այն հովիտ, որտեղ տեղակայված էր հայտնի Ամստիոք բաղաձիգը, որի փառքը, բացառությամբ այն ամենի, ինչի շնորհիվ վերջինս հայտնի էր ողջ աշխարհում, առանձնահատուկ էր նաև քրիստոնյանական աշխարհի համար: Այս բաղաձիգը գտնվում էր Ֆարֆար կոչվող գետի վրա: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ մեր մարդիկ հասան այս գետի վրա գտնվող կամրջին ու առաջապահ ուժեր ձևավորեցին, նրանք հանդիպեցին թուրքերի մեծ ուժերի, որոնք զրաված լինելով նպաստավոր դիրքեր, եռանդով մարտնչում էին, որպեսզի օգնեն պաշարյալներին: Երբ մեր մարդիկ տեսան այս թշնամիներին, նրանք, հիշելով ֆրանկների արիության մասին, հարվածեցին սրանց և, մեկ ակնթաթյալում հաղթանակ տանելով, ցրեցին ամենատարբեր ուղղություններով: Մերոնք, ինչպես ոչխարների, բռնում էին թշնամիներին, կտորում էին և ջարդում, այնպես որ արդյունքում նրանց մի իսկական արարածի մատնեցին: Այդ ժամանակ թշնամու հետևակայինների մի մասը փախավ իր իսկ շարքերի միջով և, գործելով խուճապահար ու ամենայն շտապողականությամբ, ոտնատակ տվեց նաև յուրայիններին: Եվ ահա նրանք, որ մինչ այդ անսահման գոռոզ էին իրենք իրենցով, այժմ երջանիկ էին հենց միայն այն փաստով, որ կարողացել էին կենդանի դուրս պրծնել այդտեղից՝ չնայած և զրկված պատվից: Եվ այսպես նրանք, որ եկել էին օգնելու պաշարյալներին, մեկ ակնթաթյալում վերածվեցին կեղտոտ դիակների մի կույտի: Իրոք, Բարձրալի կամքով այնպես եղավ, որ սրանք, որ օգնության էին եկել պաշարյալներին, զոհ գնացին պաշարողներին: Այսպիսով, այն բանից հետո, երբ թշնամիները ոչնչացվեցին ինչպես ցորեն և գինի, իսկ հետևակայիններն էլ ձեռք բերեցին արժեքավոր նժույգներ, ուղտեր, ջորիներ ու էշեր, որոնք թողել էր թշնամին: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ ճամբար զարկեցին և մնացին վերջ հիշատակված գետի մոտ, որից հետո Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), անցած իր ձեռքի տակ գտնվող 4.000 հոգու գլուխ մնաց գիշերապահակ, որպեսզի հսկի բաղաձիգ դարպասները և թույլ չտա, որ որևէ մեկը այնտեղից ներս կամ դուրս անի» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստուծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Ի վերջո քրիստոնյաները եկան այն հովիտ, որտեղ տեղակայված էր հայտնի Ամստիոք բաղաձիգը, որը Ամստիոքի գլխավոր բաղաձիգն էր: Այս բաղաձիգը քրիստոնյանական ու աստվածային մի իսկական կենտրոն էր, սակայն այժմ եկեղեցիներից շատերն ավերված էին, իսկ բաղաձիգն էլ մեծապես կորցրել էր իր գեղեցկությունը: Բաղաձիգի մոտ գտնվող գետի վրա ձգվում էր մի կամրջը, որը կոչվում էր Երկաթյա: Այն ամրացված էր թուրքերի կողմից և սրանք պատրաստվում էին լուրջ դիմադրության: Ֆրանկների մոտենալուն պես, սակայն, թուրքերից շատերը փախան Ամստիոքի ուղղությամբ: Երբ մեր մարդիկ տեսան այս թշնամիներին, նրանք, հիշելով ֆրանկների արիության մասին, հարվածեցին սրանց և, մեկ ակնթաթյալում հաղթանակ տանելով, ցրեցին ամենատարբեր ուղղություններով: Մերոնք, ինչպես ոչխարների, բռնում էին թշնամիներին, կտորում էին և ջարդում, այնպես որ արդյունքում նրանց մի իսկական արարածի մատնեցին: Այդ ժամանակ թշնամու հետևակայինների մի մասը փախավ իր իսկ շարքերի միջով և, գործելով խուճապահար ու ամենայն շտապողականությամբ, ոտնատակ տվեց նաև յուրայիններին: Այսպիսով, այն բանից հետո, երբ թշնամիները ոչնչացվեցին, հաղթողների ձեռքն ընկան մեծ բանակի ցորեն և գինի, իսկ հետևակայիններն էլ ձեռք բերեցին արժեքավոր նժույգներ, ուղտեր, ջորիներ ու էշեր, որոնք թողել էր թշնամին: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ ճամբար զարկեցին և մնացին վերջ հիշատակված գետի մոտ՝ փառաբանելով Աստծուն...: Միաժամանակ Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), անցած իր ձեռքի տակ գտնվող 4.000 հոգու գլուխ, մնաց գիշերապահակ, որպեսզի հսկի բաղաձիգ դարպասները և թույլ չտա, որ որևէ մեկը այնտեղից ներս կամ դուրս անի» (Բոգրի Դոլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«/30/ Այդ ընթացքում քրիստոնյաների հիմնական բանակը շարունակում էր առաջխաղացումը, սակայն այդ ուղու վրա գտնվող թշնամու հետախույզները անմիջապես հայտնեցին թուրքերին քրիստոնյաների բանակի շարժի ու ծրագրերի մասին: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և մյուս քրիստոնյա առաջնորդները, երբ իմացան Արտաքի մոտ ծավալված իրադարձությունների մասին, շտապեց թուրքերի վրա, իսկ սրանք էլ իրենց հերթին, երբ իմացան, որ իրենց վրա են գալիս այդ բանակի և ուժի հռոմեացիները, ֆրանկներ ու գերմանացիներ, որևէ կերպ հնարավոր չհամարեցին իրականացնել բաղաձիգի հետագա շրջափակումը և որոշեցին թողնել այդ գործն ու հեռանալ անվտանգ տեղեր: Այնուհանդերձ թուրքերը, խուսափելով ուղիղ մարտից, ողջ օրը մանր հարձակումներ էին գործում, թեև ֆրանկներին մեծ հաշվով հաջողվեց հետ մղել դրանք ու իրենց ձեռքում պահել միջնաբերդն ու ամրությունները...: /31/ Եվ ահա ի վերջո թուրքերը նստեցին գիշերային խորհրդակցության և որոշեցին նահանջել Երկաթյա կամրջի ուղղությամբ, որպեսզի այնտեղից էլ անվտանգ կերպով անցնեն Ամստիոք: Նրանք մտադիր էին, ամրանալով այդ հզոր բաղաձիգը, որը ուժեղ աշտարակներ ունեւ, բաշել քրիստոնյաների բանակը այդ բաղաձիգ պարիսպների տակ և այնտեղ վերջինիս պարտության մատնել: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը նահանջում էին Ամստիոք, քրիստոնյաների բանակը երեկոյան կողմ հասավ Արաֆային, որից հետո մարդիկ ուրախությամբ իրենց վրանները դրեցին այս բաղաձիգ պարիսպների տակ: Այստեղ համընդհանուր խորհրդում որոշվեց տեղում թողնել 1.500 հոգու որպես բաղաձիգ պահապան, ընդ որում նրանք հրաման ստացան, որ, եթե տեսնեն, որ Ամստիոքի պաշարումը ձգձգվում է, ուրիշ մարդկանց թողնեն այնտեղ, իսկ իրենք Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) հետ միասին վերադառնան հիմնական ջոկատի մոտ: Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որը մինչ այդ տիրել էր Ալեքսանդրետին, հրաման ստացավ հետ դառնալ և իր հետ եղած այլոց հետ միացավ հիմնական բանակին: Արդյունքում բացակայեց միայն Բալդուինը (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**), որը մինչ այդ տիրել էր Թուրքաստանին ու Ռուսենյին, իսկ այդ ժամանակ էլ, մնալով Երեսիայում, այստեղ հիմնալի կերպով վարում էր գործերը...: /32/ Եվ այսպես մերոնք ի մի բերեցին ուժերը և դրանից հետո բարոնները ողջ բանակով մեկ հայտարարեցին, որ դրանից հետո առանց թույլտվության ոչ-ոք իրավունք չունի թողնել հիմնական բանակը, որովհետև տեղեկություններ էին ստացել, որ ողջ Ռոմանիայից ու մոտակա լեռներից թուրքեր են կուտակվում Ամստիոքում, որպեսզի պաշտպանեն այս բաղաձիգ՝ չհաշված դեռ այն, որ բաղաձիգն ինքն էլ հզոր պարիսպներ ունեւ և համարվում էր անառիկ: Այդ ժամանակ եպիսկոպոս Պյուլի Ադեմանը դիմեց ժողովրդին...: /33/ Բոլոր մարդիկ հավանություն տվեցին այս խոսքերին, իսկ հաջորդ օրը լուսաբացին էլ մարդիկ Արտաքից շարժվեցին դեպի ծովափ՝ որպեսզի դիմավորեն Տանկրեդին ու նրա մարդկանց, ընդ որում գործի դրվեցին ձիեր, էշեր, ջորիներ ու սայլեր, որոնք բերում էին պարենամթերքի խոշոր պաշարներ: Դրանից հետո, ահա, քրիստոնյաների բանակը առաջ շարժվեց ու հասավ Երկաթյա կամրջին՝ թողնելով Ռոմանիայի վտանգավոր լեռներն ու լեռնահովիտները և մտնելով Օրոնտես գետի հովիտ: Եվ ահա միասնական համաձայնությամբ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) հետախույզության նպատակով առաջ անցավ, որպեսզի ազատի անցումը՝ կարողանալով համազդեց այլոց այդ գործն իրենց համեմել: Նրա հետ միասին շարժվեցին Եդվարդ Դ՝Պիտեն և Ռոբերտ Բառնեկից, բանգի այն երկուսին նա ընտրել էր որպես իր ջոկատի հրամանատարներ, որովհետև սրանք անհավատալիորեն ասպետական ու կատարյալ էին մարտում և շատ հարմար էին մարտում առաջապահի հրամանատարությունը իրականացնելու համար: Այսպիսով՝ սրանք լքեցին բանակը և առաջացան դեպի Երեսիա: Այս կամուրջը, որ կառուցվել էր դեռ հին ժամանակներում, ուժեղ ամրացված էր, իսկ մուտքի հատվածներում էլ ուներ բարձր և

երկայթա 2 աշտարակներ, որոնցում կարող էին տեղակայվել լավ զինված մարդիկ ու նետերի տարափ թափել և կամրջի, և գետի ուղղությամբ, ընդ որում սրանք հարվածում էին այնքան ուժեղ, որ հաճախ կարողանում էին խցել տյունիսկ ծանր զինված ասպետների զրահները ու վնասել նրանց: Մյուս ափին՝ Անտիոքի դիմաց, տեղակայվել էին 700 հեծյալներ և պահպանում էին մուտքը դեպի կամուրջ այդ կողմից: /34/ Եվ ահա քրիստոնյա բանակի ասպետներն ու հետևակայիները, տեսնելով հակառակորդի մարտակարգերը, որ շարված էին գետի ափին ու նաև ավելի խորք, այն բանից հետո, երբ ուժեղ հարվածի տակ ընկան նետածածկների կողմից, համառ մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ, ընդ որում երկու կողմերից էլ շատ մարդիկ ու ձիեր ընկան, ինչպես նաև շատ շատերը վերք ստացան: Թուրքերը, կիդառելով նետածածկներ, պահում էին դիրքերն ու իրենց առավելությունը տյունիսկ այն բանից հետո, երբ, փորձելով օգնել իրենց ընկերներին, հարձակման անցավ քրիստոնյաների հիմնական բանակը, ընդ որում թուրքերը, ակտիվորեն գործելով աղետներով, գերադասում էին ընկնել մարտում, քան նահանջել և թողնել իրենց դիրքերը...: /35/ Այդ ժամանակ առաջ անցավ եպիսկոպոս Պյուլին, որը, տեսնելով, որ քրիստոնյաների բանակը չի կարողանում հաջողության հասնել և մարդկանց ու կենդանիների նորանոր կորուստներ է կրում, վերսկսեց իր բարոյները և սկսեց մարդկանց անվերջ ոգևորել՝ խոսելով Աստծո մասին...: Եվ ահա քրիստոնյաները, ոգևորված այդ փառահեղ հոգևորականի նման խոսքերից, կրկին հարվածեցին ողջ ուժով և ի վերջո հակառակորդին փախուստի մատնեցին, ընդ որում այնպես ստացվեց, որ մեր մարդկանցից շատերը, տեսնելով, որ հիմնական բանակը օգնության է եկել, ինչպես նաև ոգևորվելով Պյուլի խոսքերից, չնայած թշնամու նետածածկների վտանգավոր հարվածներին մտան գետը, անցան այն ու մյուս կողմից ափ ելան: Սրանց մեջ էին Ֆրանսիայի արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկ - Մ.Ֆ.) սենեկապան Յուզոն (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ռենո Դ'Բովենը, որը մի անվախ ասպետ էր: Եվ ահա նրանք, հարվածելով թշնամիներին արդեն գետի մյուս ափին ու գործելով նիզակներով և թերթով, վերջինիս շարքերում սարսափելի մի կոտորած իրականացրին: Չավատացյալների ու անհավատների զորքերն այդ անհավատալի թոհուրեհում իրար խառնվեցին և կոտորում էին իրար ինչպես պատահի, ընդ որում աչքի էին ընկնում Բոհեմուհը, Գոտֆրիդը, Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.), Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Ռոբերտ (Անտիոքի դքսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոբերտ Սալերնացուն - Մ.Ֆ.) և այլ ղեկավարներ, որոնք ցզով և թանակի ավար ու գերիներ, թուրքերը ցրվեցին Անտիոքի շրջակայքում, իսկ Անտիոքի տեր Դարսիան (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը - Մ.Ֆ.) էլ, երբ լսեց այս աղետի մասին վատ լուրերը, փոխվեց դեմով, բռնեց սրտը, լցվեց վախով ու սարսափելի ջղաճգումների մեջ ընկավ: Այդ ժամանակ, սակայն, նրա մոտ եկավ Սոլիմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիմ-Արսլանը - Մ.Ֆ.), որ մի ժամանակ կորցրել էր Նիկիան, որից հետո նրանք միացյալ ուժերով, կրածարվելով ամեն ինչից, սկսեցին պարեն, գնեթեր և դաշնակիցներ հավաքել՝ ամրացնելով բաղաձի դարպասներն ու պարիսպները և ներսում կուտակելով մեծ բանակի ռազմիկները» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 30-35):

«/116/ Այդ գիշեր քրիստոնյաները մնացին բաղաբնում՝ վերանորոգելով սաղավարտներն ու օղագրահները, իսկ երբ լույսը բացվեց, նրանք ելան առավոտյան պատարագ լսելու, որից հետո, դուրս հանելով հացով ու ցորենով բեռնված կենդանիներին, նրանք կուռ շարքերով առաջացան: Եվ այսպես, մտադրվելով առաջանալ՝ ուխտավորները Արթաթ թողեցին հույներին ու հայերին, որից հետո մոտեցան ուղիղ Երկաթյա կամրջին և ճամբար գարկեցին նրա ափին: Երիտոնյաները վստահ էին, որ չեն կարողանա ոչ գտնել հարմար ծանծաղուտ կամ այլ կամուրջ, ոչ էլ՝ նավակներ ձեռք բերել, դրա համար էլ նրանք սկսեցին աղոթել Բարձրյալ Աստծուն և արքաների արքային, որ իր ողորմածության մեջ նա իրենց ճանապարհ ցույց տա: /117/ Եվ ահա Աստծո բանակը, թող օրհնանքը նրանից անպակաս լիի, հասավ Երկաթյա կամրջին, որտեղ հանդիպեց մի հորդափոս գետի և ոչ մի նավակ չգտավ: Այդ կամուրջը կամարապատ էր և ամեն մի ծայրում ուներ լավ հանդերձավորված երկու աշտարակներ: Միաժամանակ Սուլեյման Անտիոքի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիմ-Արսլանը - Մ.Ֆ.) այստեղ էր տեղավորել իր պահապաններին ու դրանից զատ նա նաև օգտագործում էր այն որպես զնդան այն գերիների համար, որոնք ձեռք էր բերել Պետրոս Անապատականի հիշատակված անհաջող գործողության արդյունքում: Թող Աստված անիծի Սուլեյմանին, բանգի զնդանում փակված բանտարկյալները ամենախղճով գոյություն էին բարձր տալիս... /118/ Եվ ահա ուխտավորները խոնարհվեցին և ծնկները գետին դիպեցրին, իսկ այժմ ըստ, թե ինչ զարմանալի բան արեց Յիսուս, որին մենք բոլորս հավատում ենք, որպեսզի խայտառակի Սուհանմեդին...: /119/ Եվ այսպես, ով հավատացյալ մարդիկ, լսեք, թե ինչ հրաշք գործեց մեր ամենակարող Տերը: Եվ այսպես Անգերան Սեն-Պոլը հազավ օղագրահը թիկունքին, գլխին դրեց իր փայլիլուն սաղավարտը, ձախ կողքից կախեց հատու թուրը, վերցրեց իր հիանալի ծանր վահանը, ձեռքն առավ հաստ ու սուր նիզակը և հեծնեց մարտական նժույգը: Դրանից հետո նա, հանգիստ ելնելով ճամբարից, սլացավ գետի ծանծաղուտների ուղղությամբ: Այստեղ՝ հենց գետի ափին, նա տեսավ մի պարսից ասպետի, որն անցել էր գետը, որպեսզի հետևի քրիստոնյանական ռազմիկներին: Այդ ժամանակ Անգերանի սիրտը ուժեղ փսխեց, նա խթանեց ձին և արագորեն մոտեցավ այդ պարսիկին՝ լուծելով դրա հարցերը: Դրանից հետո, երբ Անգերանը հասավ գետի ափ, նա ցած իջավ ձիուց, դարձավ դեպի արևելք և վեր կարկառած ձեռքերով աղոթեց Ամենակարող Երկնային Աստծուն, որպեսզի իր համար ճանապարհ բացի գետի վրայով, իսկ հետո, ոգևորված մարտակոչ հղելով հեթանոսներին, ծանծաղուտով անցավ գետի մյուս ափը: Այդ ժամանակ Անգերանը հանդիպեց մեծ բանակի կամուրջներ, որոնք լսել էին նրա մարտակոչը և առաջ էին եկել: Եվ ահա Անգերանը դուրս բաշեց ոսկեգոծ կոթով իր թուրը և, սլանալով դեպի համուրջը, հարվածեց երկաթյա շղթաներին, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ էր, որ շղթաները պոկվեցին ու ցած թափվեցին: Դրանից հետո Անգերանը Բարձրյալին դիմեց ասելով. «Ինձ հանձնում եմ բո ձեռք, ով Տեր», որից հետո նա սկսեց հսկել կամուրջը երկու ուղղություններով, որպեսզի համոզվի, որ այն վախկոտ հեթանոսները իր վրա հարձակվել չեն պատրաստվում: Այդ ժամանակ Յուզոն Սեն-Պոլը, լսելով, թե ինչ է կատարվում, բարձր ձայնով գոչեց. «Անաթ, ով իմ իշխաններ, ես վստահ եմ, որ Անգերանն ահա այնտեղ է՝ մյուս կողմում»: Այդ լուրը լսելու պես բոլոր Ֆրանկները նրախաջան և, պատկերացրեք, նույնիսկ ամենափոքրից ռազմիկները ուրախության արցունքներեց լաց էին լինում՝ աղաչելով Աստծուն իրենց այնքան կյանք պարգևել, որ իրենք կարողանան գրավել կամուրջը: Այժմ լսեք, թե ինչ կերպ պատասխանեց Աստված նրանց աղոթքներին և ինչ զարմանալի հրաշք պարգևեց Ֆրանկներին: Եվ ահա Յուզոն Սեն-Պոլը (Սեն-Պոլի կոմս Յուզոն - Մ.Ֆ.) առաջին էր, ով կտրեց ու անցավ կամուրջը, իսկ մյուս Ֆրանկները հետևեցին նրան: Նրանք կտրելով անցան կամուրջը, բանգի մարդիկ սիրում էին Յուզոնին և, հետևելով նրան, գործում էին ինչպես մեկ մարմին: Եվ ինչպես խայտառակվեցին թուրքերը...: /120/ Եվ այսպես Ֆրանկները կտրեցին ու անցան կամուրջը, որից հետո տեսան իրենց դեմ շարված թուրքերին, երբ Անգերան Սեն-Պոլը առաջինն էր, որ ասաց. «Իմ իշխաններ և ազնվագարն ասպետներ, ուշադիր լսեք ինձ: Մենք մի երկար ու տանջալից ճանապարհորդությունից հետո հասել ենք Անտիոքին, սակայն չունենք բավարարի հաց, գինի կամ ցորեն, որպեսզի լուծենք մեր առաջ դրած խնդիրը: Մենք անվերջ սովել ենք ու ծարավ ենք զգացել, արդ, երգվում եմ Աստծով, եկեք համոզվենք, որ այժմ դրա համար կարճատևություն կստանանք, բանգի, թեկուզ և եթե մենք ինչևիդ այստեղ մեռնեք, ապա կստանանք երկնային արքայության ու կիսուսափենք աննձեռի վտանգից, բայց մի ուրիշ բան էլ կա: Թուրքերը մեր դիմաց են և, գոռոզաբար ու չվախենալով մեզից, մեզ մարտ են առաջարկում: Արդ իմացեք, որ, եթե մենք տիրենք նրանց ու բաղաթի մեջ ընկած տարածությանը, ապա ոչ միայն ամուր դիրքեր կունենանք, այլև մի հիանալի պարգև ձեռք կբերենք, բանգի տեսեք, թե թուրքերն ինչքան բան են բերել իրենց հետ, որը մենք կարող ենք մեզնով անել: Այնտեղ այնքան միս կա, որ մենք երբեք չենք գտնի Անտիոքի կարճատև պաշարման ժամանակ, ընդ որում մենք կկարողանանք առանց որևէ վտանգի լուծել պարենամթերքի հարցը»: Մեր Ֆրանկները համաձայնեցին նրա հետ, որից հետո կոմս Ռոբերտն (Նոթմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նոթմանդացին - Մ.Ֆ.) ու նրան հետևողները սկսեցին հարձակումը թուրքերի հիմնական մասի վրա՝ հետևելով Յուզոն Սեն-Պոլին: Եվ ահա քրիստոնյաները անակնկալի բերեցին դժբախտ թուրքերին՝ շտապ հետևելով Ռոբերտին և գոչելով. «Անաթ»: Այդ ժամանակ մեր քրիստոնյաները սկսեցին ջարդել սարակինոսներին ձախից, աջից ու կենտրոնից, իսկ թերթի հարվածներն էլ անձրևի հաճախականությամբ այնքան խիտ էին թափվում, որ շուտով քրիստոնյաները միջև արմուկները արյուն եղան: Եվ ահա դրանից հետո, երբ թուրքերը հասկացան, թե ինչպես լուրջ է իրենց վիճակը, նրանք թողեցին ամեն ինչ ու փախան Անտիոք: Այդ ժամանակ, սակայն, Անգերան Սեն-Պոլը, Բեռնարդ Դոմերատն ու նրա հայր Վալտերը փակեցին սրանց ճանապարհը, ընդ որում Ֆրանկներն այնքան սրընթաց հարձակվեցին, որ թշնամին չկարողացավ ամրանալ: Եվ ահա Անգերան Սեն-Պոլը մեծ ուժով հարվածեց Աբերային, որից հետո, հարվածելով ականցից, սահացու խոցեց Յաֆիսին (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը - Մ.Ֆ.) այս որդուն: Արդյունքում սարակինոսներն ու նրանց ծառաները, երբ տեսան այս մարդկանց ընկնելը, փախուստից բացի այլ բանի մասին մտածել այլևս չկարողացան ու սկսեցին ճանապարհ որոնել այդ ուղղությամբ: Այնուհանդերձ, բավարար տարածք նրանք դեռ չէին հենացել, երբ հանդիպեցին Բոհեմուհին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուհ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) ու նրա հորեղբորորդի Տանկերդին (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Գոտֆրիդ Բուլոնացուն (Ներքին Նոթմանդիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն - Մ.Ֆ.) ու այն հայտնի Ռոբերտին (Անտիոքի դքսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոբերտ Սալերնացուն - Մ.Ֆ.): Սրանք շարժեցին սարակինոսներին և փախուստի մատնեցին նրանց՝ մարտի դաշտում փռված թողնելով հակառակորդի դիակները: Այդ ժամանակ փայլող սարակինոսներն ու նրանց ծառաները նաև Օրոնտես գետը լցվեցին, որտեղ խեղդվեց 4.000 հոգի: Եվ այսպես

անհավատների գործի մնացորդը համընդհանուր խառնաշփոթի մեջ հետ դարձավ, որպեսզի գտնի Աստիոքի կառավարիչ Յագիսանին, որն այդ ժամանակ իր պալատում էր... /121/ Որդու կորստի վշտից Յագիսան Աստիոքին իրեն կորցրեց... /122/ Այս ընթացքում ֆրանկները իրար մեջ բաժանեցին ձեռք բերած ավարը, բայց միաժամանակ չմոռացան նաև երկու աշտարակներում ամրացած թուրքերի մասին։ Եվ այսպես, երբ գիշերվա հանդարտությունն իջավ, այս թուրքերը արտագործ իրականացրին, որպեսզի անպատրաստ վիճակում բռնեն ֆրանկներին ու չարդեն նրանց։ Թշնամիների առաջնորդը, սակայն, մի լուրջ միակ գործեց, քանզի ոչ մի թուրք կամ արաբ չթողեց բռն աշտարակներում և այնտեղ եղած 900 հոգուն էլ կռվի հանել։ Եվ ահա թշնամիները լուրջապես մեծ սկսեցին մոտենալ ֆրանկներին, բայց լսեք, թե ինչպես Աստված ելավ ֆրանկներին պաշտպանելու։ Ահա ուրեմն, Անգերան Սեն-Պյուս ու քաջարի Թոմաս Դ'Լաֆերը այդ գիշեր 300 զրահապատ ռազմիկների հետ միասին պահակալին ծառայություն էին իրականացնում և ոչ մի ձայն չէին լսում, երբ հեծյալ թուրքերը հանկարծակի նրանց վրա ընկան ու սկսվեց մարտը։ «Վատ եղավ», - այդ ժամանակ ասացին Բուտորեն ու Կարին, - «մենք խայտառակ եղան Թոմասի ու Անգերանի առաջ»։ Թշնամիների հարձակում իրականացվեց աջ թևից ու ճակատից և ահա Բուտորենը ներխուժեց թշնամիների շարքերը և, ձեռքին ունենալով իր մուգ գույնի վահանը, ուղղվեց Օվերոնի վրա՝ հարվածելով նրա ուղիղ դեմքին ու գցելով խոտերի մեջ։ Այդ ընթացքում Օվերոնի եղբայրը սպանեց մեր մարդկանցից 3այիս Վերնեսացուն, որը Ֆլանդրիայում է։ /123/ Այդ ժամանակ Թոմաս Դ'Լաֆերն ասաց. «Իմ քաջարի իշխաններ, սարակինոսներն ու պարսիկները մեզ դժվարին իրավիճակի մեջ են դրել, բայց օրինակ ես կգերադասեմ գլուխս դնել, սակայն չտեսնել դրանց հաղթանակի պարծենկոտությունը։ Այդ եկեք ջարդենք դրանց գլուխները»,- ավելացրեց նա և բրիտոնյաները հենց այդպես էլ արեցին։ Եվ ահա բրիտոնյաների հեծելազորը բշեց հակառակորդին երկաթյա կամրջի ուղղությամբ, որտեղ սպանվեցին 140 անհավատներ, որից հետո գրավվեցին արդեն աշտարակները, որտեղ, ինչպես արդեն ասել են, կային որոշ գերեվարված գերմանացիներ Պետրոսի այն առաջին խմբից, բայց կային նաև մարդիկ, որոնք գերվել էին Եփիայի մոտ։ Այս մարդկանց մեր մարդիկ արցունք աչքերին ազատություն բերեցին։ Եվ ահա մեր մարդիկ հետ դարձան դեպի հիմնական բանակ՝ շատ գոհ իրենցից և բարձր աղաղակելով։ Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը գոհություն հայտնեց Ամենակարող Աստծուն, իսկ 40 թուրքեր էլ, պղծեր իրականացվեց ուղեղի տակ, դիմեցին փախուստի՝ հայտնելով իրենց պարտության մասին լուրջ բաղադրով գտնվող զբաղիտ Յագիսանին։ /124/ Եվ ահա մեր ֆրանկները տեղակայվեցին արդեն կամրջի մյուս կողմում, որից հետո եպիսկոպոս Լե-Պյուսին դիմեց նրանց. «Ով իշխաններ և ֆրանկների ազնվագարն ասպետներ, լսե՛ք խոսքերս։ Դուք արդեն տեսնում եք Աստիոքը, սակայն ես շատ անհանգիստ եմ Յագիսանից, քանի որ մենք ցրվում ենք դաշտերում, արդ ո՞վ պիտի հսկի մեզ»։ «Այդ կանե՛մ ես», - ասաց Բուլյոնի դուքսը. - «և ինձ ավել բան պետք չէ, բան իմ ամսականն ու հավանական ծնույնը»։ Կարող առավելության մենք կշարունակենք մեր ծանոթությունը պարսիկների ու նրանց ծառայողների հետ»։ «Թող Աստված օրինի ձեզ»,- զոչեցին ֆրանկները։ Եվ ահա նույն այդ գիշեր, երբ պահակալին ծառայությունն իրականացնում էր Գոտֆրիդը, Սուլեյմանն ու նրա ուղեկիցները ելան, որպեսզի անակնկալ հարձակվեն մեր բանակի վրա։ Ուշադիր դուքսը, սակայն, զգաց այդ, որից հետո կանչեց իր զինակիրն և ասաց. «Բեր ռազմադաս ու կլոր սաղավարտս, որից հետո մենակ թող ինձ այս վրանում»։ «Կկատարվի», - ասաց զինակիրը։ Առյուծասիրտ դուքսը հագավ ռազմադասը, թուրքը թողեց ձայն ազդրի վրա, ձեռքը վերցրեց կտրի հիսանն ու որոշեց և ցատկեց իր աշխետ գակոնակալին ծնույն վրա։ Եվ ահա, երբ դուքսը ելավ, Աստված նրան օգնության հասավ, բանկը ստեղծ, թե ովքեր էին եկել օգնության բրիտոնյաներին՝ սուրբ Ղևդդան ու սուրբ Դեմետրիոսը։ Դուքսը, սակայն, չկարողացավ մի խոսք իսկ փոխանակել սրանց հետ, երբ նրանք բոլորը կորան՝ գնալով թշնամու վրա։ Սարակինոսները գիտեին, որ դա աստվածային օգնություն է, դրա համար էլ, իջեցելով որոշները, նրանք դիմեցին փախուստի, սակայն մեծ արագությամբ ընթացող դուքսը հասավ նրանց և փրկության այլևս ոչ մի հույս չթողեց, քանզի թոքերը նրանցից 14-ի գլուխները, իսկ մյուսները ահաբեկված դիմեցին փախուստի։ Ոչ ֆրանկները, ոչ էլ բրետոնացիները ոչինչ չգիտեին այս մասին, մինչև որ մյուս օրը վաղ առավոտյան չեղան ու չտեսան թշնամիների կտրված գլուխները, որոնք ընկած էին այստեղ ու այնտեղ, որից հետո սկսեցին փառաբանել նրան, որը տառապել էր հանուն մեզ» (Գրենդորու Դուալի «Աստիոքի երգը», գլուխ 116-124)։

«Թուրքերը նահանգնեցին մի մեծ կայազոր թողնեցին գետի երկու ափերի միջև ձգվող կամրջի վրա...։ Երբ Աստիոքից եկած թուրքերը, որոնք նպատակ ունեին վերադարձնել Արթուրը, նահանգնեցին, այս մասին լուրջ հասավ մոտակայքում կանգնած մեր հսկայական բանակին։ Այստեղ, լսելով, որ Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) արդեն պաշարված է, համընդհանուր խորհրդում որոշեցին առաջ ուղարկել 1.500 հեծյալների՝ որպես նրան օգնական, ընդ որում նրանք հրաման ստացան, որ, եթե տեսնեն, որ պաշարումը ձգձգվում է, ուրիշ մարդկանց թողնեն այնտեղ, իսկ իրենք Ֆլանդրիայի կոմսի հետ միասին վերադառնան հիմնական ջոկատի մոտ։ Տանկերը (Տեքսիայի կոմսության ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության իսմանակալ, փաստաբան տիպիկալ Տանկեր Տեքսնացուն – Մ.Ֆ.), որը մինչ այդ տիրել էր ողջ Կիլիկիային, հրաման ստացավ հետ դառնալ և իր հետ եղած այլոց հետ միացավ հիմնական բանակին։ Արդյունքում բացակայեց միայն Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա իշխանի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), որը, մնալով Եդեսիայում, այստեղ հիմնադրեց Վարումը՝ Եվ արդեն մերոնք ի մի բերեցին ուժերը և դրանից հետո բարոնները ողջ բանակով մեկ հայտարարեցին, որ դրանից հետո առանց թույլտվության ոչ-ոք իրավունք չունի թողնել հիմնական բանակը։ Եվ այսպես համատեղ ուժերով սկսվեց առաջխաղացումը դեպի Աստիոք, ընդ որում մերոնք հիմնադրեցին գիտեին ոչ միայն այն, որ այնտեղ ճանապարհի իրենց մի գետ էր սպասում, որը պետք է անցնեին, այլև տեղյակ էին, որ գետի մոտ թշնամու մի կայազոր է հաստատված, որը խնդիր ունի կանցնել իրենց առաջխաղացումը։ Եվ ահա միասնական համաձայնությամբ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) հետախուզության նպատակով առաջ անցավ, որպեսզի ազատի անցումը՝ կարողանալով համոզել այլոց այդ գործն իրենց հանձնել։ Նրա հետ միասին շարժվեցին Էդվարդ Դ'Պոնտյեն և Ռոբերտ Բաննիլը, քանզի այս երկուսին նա ընտրել էր որպես իր ջոկատի հրամանատարներ, որովհետև սրանք անհավատալիորեն ասպետական ու կատարյալ էին մարտում և շատ հարմար էին առաջապահի հրամանատարությունը մարտում իրականացնելու համար։ Այսպիսով՝ սրանք լքեցին բանակը և առաջացան դեպի կամուրջը...։ Այս կամուրջը ուժեղ ամրացված էր, իսկ մուտքի հատվածներում էլ ունեւր բարձր և երկաթյա 2 աշտարակներ, որոնցում միաժամանակ կարող էին տեղակայվել 50-ական լավ զինված մարդիկ ու արքայազնները իրենց հետ միասին հսկել և կամրջի մուտքը, և շարժք գետով։ Մյուս ափին՝ Աստիոքի դիմաց, տեղակայվել էին 700 հեծյալներ և պահպանում էին մուտքը դեպի կամուրջ այդ կողմից...։ Երբ մեր մարդիկ մոտեցան կամրջին, ափամերձ ավազուտներում առաջանալիս շատ մարդկանց կորցրին, քանզի մեծաքանակ թուրքեր ելան նրանց դեմը կտրելու, իսկ այլը էլ աշտարակների վրայից սկսեցին նրանց վրա քարեր նետել և այնքան հաճախակի հարվածել աղեղներից, որ մի ուժեղ մարտ բռնկվեց։ Լարված և անընդհատ ընթացող մարտի մասին լուրերը հասան հիմնական բանակին և այդ ժամանակ, լինելով կամրջից ոչ հեռու, ուխտավորներն արագացրին բալլերը, փչեցին շեփոխները, հախեցին թուրքական և հարձակվող գնացին հակառակորդի վրա։ Այդ ժամանակ կամրջի ամրություններում գտնվող մարդիկ սարսափահար և հապճեպ փախան, քանզի կարծում էին, որ փրկություն չէին ունենա, իսկ այլը էլ, որ կամրջի վրա էին, իրենց հերթին շուտ եկան ու, ինչպես ուժ ունեին, հեռացան։ Արդյունքում նրանք համընդհանուր պարտության կրեցին և մեր մարդիկ առանց դժվարության տիրեցին կամրջին։ Մեր ասպետները, համարելով, որ կամրջի այդ ամրությունների դեմ կարող են մարտնչել նաև մնացած ուժերը, այդ ընթացքում առաջ նետվեցին թուրքերի վրա, որոնք չէին սպասում դրան, ու ջախջախեցին ափը հսկող 700 սարակինոսներին։ Երբ նրանք բոլորն այս կերպ հաջողության հասան, ողջ բանակն և գունակն արագորեն անցան կամուրջը ու ճամբար գարկեցին մի անհավատալիորեն գեղեցիկ և բերքառատ հովտում՝ բաղաբեց 6 մղոն հեռավորության վրա» (Գիյոմ Տյուրացի «Ամրոնովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 8)։

³⁴⁵⁸ «/5/ Դառնող օրը կեսօրին նրանք մոտեցան Աստիոքին, իսկ հոկտեմբերի 21-ին՝ հինգշաբթի օրը, մենք գարմանալի կերպով սկսեցինք բաղաբային երեք դարպասների պաշարումը։ Բանն այն էր, որ այլ վայրերում պաշարման համար մեզ տեղ չէր հերքում, քանզի բարձր և նեղ լեռն խոչընդոտում էր դրան։ Մեր թշնամի թուրքերը, գտնվելով բաղաբի ներսում, ամենուրեք այն աստիճան էին վախեցած մեզնից, որ ոչ-ոք չէր համարակալվում մեզ անհանգստացնել ողջ 15 օրվա ընթացքում։ Տեղակայվելով Աստիոքի շրջակայքում՝ մերոնք տեղում լիակատար առատություն գտան՝ խաղողի այգիներ, ցորենով լի գաղտնարարներ, մրգերով լի ծառեր, ինչպես նաև այլ բաներ։ Դալերն ու ատորները, որոնք բաղաբում էին, հայտնեցին դուրս էին պրծնում և, ցուց տալով, որ իրենք դասալիքներ են, ամեն օր անընդհատ միանում էին մեզ, սակայն նրանց կանաչ մուսն էին բաղաբում, ընդ որում նրանք ամենահանարամիտ կերպով հետևում էին ամեն ինչին ու ամեն օր մեզ տեղեկացնում այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր պաշարված բաղաբում։ Այն բանից հետո, երբ թուրքերը ի վերջո գիտակցեցին, որ մենք այդտեղ ենք, սկսեցին աստիճանաբար ելնել բաղաբից և ամենուր նեղել մեր ուխտավորներին, ընդ որում նրանք այդ ամում էին ոչ թե մեկ վայրում, այլ՝ ամենուր՝ անհանգստացնելով մեզ և ծովի մոտ, և լեռան մոտակայքում։ Այդ վայրից ոչ հեռու Արեգ անունով մի ամրոց կար, որտեղ հավաքվել էին թուրքերից ամենաբազմերը և մեկ անգամ չէր, որ անհանգստացրին մերոնց։ Լսելով այդ մասին՝ մեր սենյորները շատ տխրեցին և ռազմիկներ ուղարկեցին, որպեսզի մանրակրկիտ կերպով հետախուզեն այն վայրը, որտեղ գտնվում են թուրքերը։ Գտնելով սրանց թաքստոցը՝ մեր ռազմիկները հարձակվեցին դրանց վրա, որից հետո, աստիճանաբար նահանգնելով, մերոնք սրանք բաշեցին այն վայրը, որտեղ, ինչպես նախապես գիտեին, հավաքվել էին Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ։ Այդ ընթացքում մերոնք երկու հոգու կորցրին և ահա, լսելով այդ մասին, Բոհեմունդը (Տեքսնի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեքսնացին – Մ.Ֆ.), որպես Բրիտանիայի մի քաջարի ռազմիկ, յուրայինների հետ ելավ, սակայն բարբարոսներն էլ իրենց հերթին նրանց դեմ եկան, քանզի մերոնք փոթաթիվ էին։ Այնուհանդերձ, միավորելով ուժերը, մերոնք սկսեցին մարտը։ Այդ ժամանակ մեր թշնամիներից շատերը սպանվեցին, իսկ այլոց էլ բռնեցին և բերեցին բաղաբի դարպասների մոտ։ Այստեղ այդ թուրքերին գլխատեցին, որպեսզի տիրեցնեն

բաղաբաժնի գտնվողներին: Լինում էր, որ բաղաբաժնիներին ունակ բարձրանում էին դարպասներից որևէ մեկի վրա և նետեր արձակում մեր լուրջությամբ, այսպես որ այս նետերն ընկնում էին Բոհեմոնդի ճամբարում ու մի անգամ դրա արդյունքում Լույսիկ մի կին սպանվեց: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ, մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին. «Եկեք ճամբար զարկենք Մարգարետ լեռան վրա, որպեսզի անվտանգության մեջ լինենք և պաշտպանենք մեզ թուրքական սպանությանից»:

Եվ այսպես, ամրացված մի ճամբար խիփելով, առաջնորդներից յուրաքանչյուրը հերթով ստանձնեց դրա պահպանությունը: Մեր Տիրոջ ծննդյան օրը ողջ ուտելիքը և հացը շատ թանկացան, իսկ մենք էլ այժմ արդեն չէինք համարձակվում շատ հեռանալ ու չէինք կարողանում բրիտանականների հողերից որևէ ուտելու բան ձեռք բերել: Իր հերթին, ոչ-ոք չէր համարձակվում մտնել սարակինոսների երկիր այլ կերպ, բան մեծ գնողով: Ի վերջո, մեր սենյորները կրկին խորհուրդ հրավիրեցին և սկսեցին բնակարկել այն հայրեն, թե ինչ անեն այդ բան մեծ բանակությանը մարդկանց հետ: Խորհուրդում որոշվեց, որ մեր զորքերի մի մասը պետք է ամենուր պաշար հավաքի և իրականացնի բանակի պահպանությունը, իսկ մյուս մասն էլ՝ մնա ճամբարում և պահպանի այն: Այդ ժամանակ Բոհեմոնդն ասաց. «Տյարք և փորձառու ռազմիկներ, եթե ձեզ հաճո լինի և դուք այդ լավ համարեք, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու - Մ.3.**) հետ կգնամ մեկնողների հետ»:

Եվ այսպես, ինչպես պետք է լշտվով սրբազան սուրբ ծննդյան երկուշաբթի օրը, այս և մյուս խմբերը ելան ճամբարից՝ իրենց կազմում ունենալով ավելի, քան 20.000 ռազմիկներ ու հետևակայիններ: Նրանք, առանց որևէ վնաս կրելու, մտան սարակինոսների հողեր, որտեղ արդեն հավաքվել էին շատ թուրքեր, արաբներ և սարակինոսներ երուսաղեմից, Դամասկոսից, Յաֆայից ու այլ հողերից՝ օգնության շտապելով Աստիոթին: Լսելով, որ բրիտանականների ժողովուրդները հավաքվել են իրենց երկրի դեմ՝ թուրքերը ամախապես պատրաստվեցին բրիտանականների դեմ ծակատամարտի: Եվ ահա լուսաբացին նրանք ելան այն վայրը, որտեղ մեր ժողովուրդն ի մի էր եկել: Բարբարոսները բաժանվեցին և, ստեղծելով երկու զորք, մեկը դիմացից ու մյուսն էլ հետևից սկսեցին փորձ կատարել շրջապատել մեզ բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ Ֆլանդրիայի փառաշեղ կոմսը, առաջ մղվելով խաչի հավատքով, որը հավատարմորեն ամեն օր կրում էր իր վրա, Բոհեմոնդի հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա: Մերոնք միահամուռ հարձակման անցան, իսկ թուրքերն էլ անմիջապես դիմեցին փախուստի՝ հապճեպ թիկունք դարձնելով: Թուրքերից շատերը սպանվեցին, իսկ մերոնք էլ ձեռք գցեցին նրանց ձեռքը և այլ ապար: Կենդանի մնացած թուրքերը կործանարար կատաղության գիրկն ընկան և արագ փախան, իսկ մենք, վերադառնալով մեծ հաղթությամբ, սկսեցին փառաբանել և զովաբանել երրորդությանը որպես Աստված, որը ապրում է այժմ և հավերժ, ամեն: /6/ Ի վերջո Աստիոթում գտնվող և բաղաբաժնի պահպանող թուրքերը՝ Աստծո և սուրբ բրիտանականության այդ թշնամիները, լսելով, որ տեր Բոհեմոնդը ու Ֆլանդրիայի կոմսը արդեն չեն պաշարում իրենց, սկսեցին ելնել բաղաբաժնի և հանդգնորեն մարտի մեջ մտնել բրիտանականների դեմ՝ հարվածելով բոլոր այն վայրերին, որտեղ պաշարայիկներ թույլ էին: Նրանք գիտեին, որ ամենափորձառու ռազմիկները արշավանքի էին ելել և ահա արդյունքում երեքշաբթի օրը թուրքերը կրկին ելան մեր դեմ, որ մեզ վնաս հասցնեն: Իրոք, աննկատ մոտեցած բարբարոսները վճռականորեն նետվեցին մեզ վրա և մեր շատ ռազմիկների ու հետևակայինների սպանեցին, որոնք չէին սպասում դրան: Այդ ծանր օրը նույնիսկ եպիսկոպոս Պյուլին կորցրեց իր սենեշալին, որը կրում և պահպանում էր նրա դրոշմ, ընդ որում, եթե չլինեք գետը, որը ձգվում էր մեր ու նրանց միջև, նրանք դեռ երկար կհարձակվեին մեզ վրա և մեր ժողովուրդին մեծաքանակ վնաս կհասցնեին: Եվ այսպես, այն ողջամիտ այդ Բոհեմոնդը իր զորքով մտավ սարակինոսների հողերը և բարձրացավ Տանկրեդի լեռան վրա՝ կարծելով, թե այնտեղ կգտնի որևէ բան, որը կկարողանա տանել իր հետ, բանգի նրանք արդեն անայացրել էին ողջ երկիրը, ընդ որում, եթե ունակ ինչ որ բան գտնե գտել էին, ապա այլևս վերադարձել էին դատարկ ձեռքերով: Այդ ժամանակ իմաստուն այդ Բոհեմոնդը բարձրաձայն գոչեց. «Ով դժբախտ և ողորմելի ժողովուրդ, ով ողորմելիները բոլոր բրիտանականներից, ինչո՞ւ եք դուք ցանկանում այսպես արագ հեռանալ, անմիջապես կանգ առե՞ք և, բանի դեռ մենք իրար գլուխ չենք հավաքվել, անհովիվ ոչխարների պես մի ցովեք, բանգի, եթե մեր թշնամիները ձեզ գտնեն այդ կերպ ցրված, նրանք բոլորիդ կսպանեն, բանգի օր ու գիշեր հսկում են մեզ, որպեսզի օգտվեն հենց նման մի առիթից: Նրանք մշտապես ձգտում են ոչնչացնել մեզ կամ բռնել, զգուշացե՛ք»: Երբ այդ ամենն ասվեց, Բոհեմոնդը իր մարդկանց հետ թեթև ձեռքերով վերադարձավ զորքի մոտ գրեթե առանց ավարի: Դայերն ու աստրիկները, տեսնելով, որ մերոնք վերադարձել են բացարձակապես դատարկ ձեռքերով, իրար հետ պայմանավորվեցին ու մեկնեցին լեռները՝ դեպի իրենց հայտնի վայրերը՝ փնտրելով և գնելով հաց ու պարենամթերք: Նրանք այս ամենը գրեցին զորքի մոտ, որտեղ ուժեղ սով էր, բանգի մեկ էշաբեռ պարենամթերքը վաճառվում էր 8 ոսկով, այսինքն՝ 120 դինարով: Դենց այդ ժամանակ էր, որ շատերը, որոնք փող չունեին որևէ բան գնելու, սովից մահացան...: Արդյունքում ողջ զորքում 1.000 ռազմիկների էլ հնարավոր չէր գտնել, որոնց ձեռքը լավ վիճակում կլինեին: Այդ ընթացքում մեր թշնամի Թաթիկը, լսելով, որ թուրքերի զորքը գալիս է մեր դեմ, ասաց, որ ինքը վախեցած է, մենք բոլորը կործանված ենք և արդեն թշնամիների ձեռքում ենք: Նա ամեն տեսակի ստեր էր հորինում և ասում էր. «Ով սենյորներ և ողջամիտ այրեր, տեսե՛ք, թե մենք ինչ մեծ կարիքի մեջ ենք, երբ ոչ մի տեղից օգնություն ստալու հույս չունենք: Այնուհանդերձ, միայն թույլ սկսե՛ք ինձ վերադառնալ հայրենք՝ Ռոմանիա, և ես առանց հապաղելու կհոգամ այն մասին, որ ձեզ ծովով մեծաքանակ նավեր ուղարկեն՝ բարձրած ցորենով, գինով, գարով, մսով, այլուրով, պանրով, ինչպես նաև ձեզ անհրաժեշտ ամեն տեսակի բարիքներով: Ես կհոգամ նաև այն մասին, որ ձեզ վաճառելու համար ձեռք հավաքեն ու պարենամթերք հասցնեն ցամաքով կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.3.**) իշխանության տակ գտնվող հողերից: Եվ ահա ես հավատարմորեն երդվում եմ ձեզ անել այդ ամենը և հետևել ամեն ինչին: Բացի այդ իմ մարդկին ու վրանը կմնան դաշտում և ձեզ համար հաստատ երաշխիք կլինեն, որ ես կվերադառնամ ինչպես հնարավոր է շուտ»: Նա այսպես ավարտեց իր խոսքը, սակայն նա ընդամենը մի թշնամի էր, որ իր ունեցած-չունեցածը թողնեց ճամբարում և երբեք էլ չի մաքրվի երդմանազանության խարանդից: Ահա այս կերպ մենք մեծ կարիքի մեջ ընկանք, բանգի ամեն տեղ թուրքերը կասեցնում էին մեզ, այնպես որ մեզինք ոչ մեկը չէր համարձակվում ելնել ճամբարից, ընդ որում նրանք մի կողմից էին ներում մեզ, սովը՝ մյուս: Մենք օգնության և աջակցության կարիք ունեինք, իսկ հասարակ ու ամենաղթաստ մարդիկ էլ փախան Կիպրոս, Ռոմանիա ու լեռներ: Ինչ վերաբերվում է ծովին, ապա մենք ցանկացած դեպքում չէինք համարձակվում այդ կողմը երևալ թուրք սրիկաների պատճառով, բոլոր ճանապարհները մեզ համար փակ էին: Այս ընթացքում, երբ այն իմաստուն այդ Բոհեմոնդը լսեց, որ անթիվ բանակի թուրքերը գալիս են մեզ վրա, գաղտնի ներկայացավ սենյորներին և ասաց. «Ով սենյորներ և ողջամիտ ռազմիկներ, ի՞նչ պետք է անենք: Մենք այլևս էլ մեծաքանակ չենք, որ մարտնչենք երկու ճակատով, սակայն ինչպե՞ս, որ մենք կզնաք թշնամիների դեմ, որոնք մոտակայքում են՝ Արեգ ամրոցում, իսկ հետևակայիններն էլ թող մնան ու հսկեն վրանները: Նրանք կկարողանան դիմարդել բաղաբաժնի հարձակվողներին, իսկ մնացած ռազմիկներն էլ թող ելնեն ոչ հեռու տեղակայված մեր թշնամիների դեմ՝ Արեգ ամրոց, որը Օրոնտեսի կամրջից անդին է»: Երբ իջավ երեկոսը, մենք ելանք ճամբարից և այն ողջամիտ այդ Բոհեմոնդը այլ ողջամիտ ռազմիկների հետ ճանկա բռնեց գետի ու լճի միջև ձգվող տարածքով: Լուսաբացին նա հետախույզներին հրամայեց առաջ շարժվել ու պարզել, թե բանի գտնվում են թուրքերը, որտեղ են նրանք և, ըստ հնարավորության, իմանալ, թե ինչ են անում: Սրանք առաջ շարժվեցին և սկսեցին մանրամասն պարզել, թե որտեղ են թաքնված թուրքերը: Ի վերջո, նրանք տեսան, որ թուրքերի անթիվ մի բանակություն, բաժանվելով երկու ջոկատի, առաջանում է գետի կողմից, սակայն նրանց գլխավոր ուժը գալիս էր հետևից: Դետախույզները արագորեն վերադարձան անելով. «Ահա, գալիս են, պատրաստ եղեք, նրանք արդեն մոտ են»: Այդ ժամանակ այն ողջամիտ այդ Բոհեմոնդն ասաց մյուսներին. «Տյարք և անհաղթ ռազմիկներ, շարվե՛ք մարտի մարմար՝, իսկ նրանք պատասխանեցին. «Դու խելացի և ողջամիտ ես, մեծ և հայտնի, դու քաջ ես ու հաղթական, դու ճակատամարտի օրինաստեղծն ես և մարտերի դատավորը, արա այդ, կանենք այնպես, ինչպես հրամայես, այն ամենը, ինչ պետքական գտնես, արա այդ, արա և բեզ և մեզ համար»: Այդ ժամանակ Բոհեմոնդը հրամայեց, որ առաջնորդներից յուրաքանչյուրն իր ջոկատը պետք եղած կարգով շարի և այդպես էլ արեցին: Ծարվեցին վեց ջոկատներ, որոնցից հինգը միավորված ուժերով հավածեցին թշնամուն, իսկ Բոհեմոնդն իր ջոկատով գալիս էր վերջից: Մերոնք հաջողությամբ ձեռնամարտում ընդհարվեցին թշնամիների հետ, հարվածեցին միմյանց և աղաղակները երկինք հասան, բանգի բոլորը մարտնչում էին: Նետողական արվերը փակում էին օդը, իսկ այն բանից հետո, երբ հետևում գտնվող գլխավոր ուժը մոտեցավ և ընկավ մերոնց վրա, մերոնք սկսեցին հետ քաշվել: Այդ ժամանակ հզոր այդ Բոհեմոնդը, տեսնելով այդ, տնքաց: Եվ ահա նա հրաման տվեց իր կոնստաբլ Ռոբերտին՝ ժեռարի որդուն: «Ծառայիր, ինչպես կարող ես և ինչպես հարկի է բացարի այրին: Եղիդ Աստծո և Սուրբ Գերեզմանի եռանդուն օգնական, դու իրոք գիտես, որ սա հոգու, այլ ոչ թե մարմնի պատերազմ է: Այդ Բրիտանի բացարկ օգնականն էղիդ, գնա խաղաղությամբ և թող Աստված ամենուր բեզ հետ լինի»: Եվ ահա, բոլոր կողմերից պաշտպանված խաչի նշանով, նա, կարծես մի առյուծ, որը երեք կամ չորս օր սոված էր մնացել, ելել էր իր բարանձավից, մոնջում էր և գառների արյան կարիք ուներ, ամեն ինչ մոռացած նետվեց այդ հոտի վրա՝ բզկետելով տարբեր կողմեր նետվող ոչխարներին: Այս կերպ նա ճակատեց թուրքերի շարքերում և այնքան ուժեղ հարվածեց, որ դրոշների լեզուները ծածանվում էին նրանց գլուխների վրա: Մյուս ջոկատները էլ, տեսնելով, որ Բոհեմոնդի որդը պատվով ծածանվում է բոլորից առաջ, նաև դարձան: Եվ ահա մերոնք միասնաբար նետվեցին թուրքերի վրա, որոնք, շլմած այդ ամենից, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին ու կոտորեցին թշնամիներին մինչև Օրոնտեսի վրայի կամուրջը, որից հետո հետ դարձան: Դրանից հետո թուրքերը հապճեպ վերադարձան իրենց ամրոց, վերցրին այն ամենը, ինչ կարողացան այնտեղ գտնել և, անայացնելով ամեն ինչ ու կրակի տալով, դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ հայերն ու ասորիները, մտածելով, որ թուրքերը պարտվել են պատերազմում, ելան ու սկսեցին սպասել քանակ կիրճերում, որտեղ թշնամիներից շատերին սպանեցին կամ բռնեցին: Եվ այսպես այդ օրը աստվածային կամբով մեր թշնամիները պարտություն կրեցին: Մերոնք բավարարեցին ձիերի և շատ այլ բաների նկատմամբ իրենց կարիքները, իսկ 100 սպանվածների գլուխներ էլ բերեցին բաղաբաժնի դարպասների մոտ, որտեղ Բաբելոնից եկած դեսպանությունները զարմացան այդ ամենի վրա: Ինչ վերաբերվում է Բոհեմոնդի նրանց, որոնք մնացել էին ճամբարում, ապա սրանք ողջ օրը բաղաբաժնի երեք դարպասների մոտ

մարտնչեցին նրանց հետ, որոնք բաղաբեռն էին: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ փետրվարի 9-ին... /7/ Եվ այսպես այդ օրը Աստծո կամքով մերոնք հաղթականորեն և հաղթանակ տարած թշնամիների նկատմամբ հետ դարձան, բանգի թշնամիները, ամենուր դիմելով փախուստի, թափառում ու տարբեր կողմեր էին ընկնում, երբ նրանցից ոմանք խորասան հասան, այլք էլ՝ սարակինոսների երկիր: Մեր առաջնորդները տեսնում էին, որ բաղաբեռն գտնվող թշնամիները մեզ ներում են, բանգի ստիպում են օր ու գիշեր արթուն մնալ, որպեսզի պարզեն, թե որ կողմից է հարված սպասվում: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ նրանք որոշեցին. «Քանի դեռ չենք կորցրել մեր ողջ ժողովրդին, եկեք բաղաբային դարպասների դիմաց գտնվող մզկիթի մոտ, այնտեղ, որտեղ կամուրջն է, մի ամրություն կառուցենք, այդ կերպ թերևս կարողանանք զսպել մեր թշնամիներին»: Բոլորը համաձայնեցին արված առաջարկի հետ և որոշեցին, որ դա լավ գործ կլինի: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլն (**Տուրգոգի կոմս Ռայմոնդ Տուրգուգան - Մ.Ֆ.**) ասաց բոլորից առաջ. «Օգնեք ինձ կառուցել այդ ամրոցը, իսկ ես կամրացնեմ այն և կպահանես», իսկ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե դուք և այլք համաձայնեք, ապա ես կմեկնեմ Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ և մարդկանց, որոնք գտնվում են այնտեղ, ցույց կտամ, թե ինչպես պետք է անել այդ աշխատանքը, իսկ մնացածները, որ այստեղ կմնան, թող պատրաստվեն պաշտպանության»: Կոմսն ու Բոհեմունդը մեկնեցին Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ, իսկ մենք, տեղում իրար գլուխ հավաքվելով, սկսեցինք ճամբար կառուցել: Այդ ընթացքում թուրքերը, անմիջապես էլ պատրաստվելով, բաղաբեռն ճակատամարտի համար մեր դեմ ելան: Նրանք հարվածեցին և փախուստի մատնեցին մերոնց, իսկ շատերին էլ սպանեցին: Արդյունքում մենք մեծապես տխրեցինք: Հաջորդ օրը թուրքերը, տեսնելով, որ մեր առաջնորդները մեզ հետ չեն և նախորդ օրը նավահանգիստ են գնացել, պատրաստվեցին հանդիպել նավահանգստի կողմը գնացածներին: Տեսնելով, որ կոմսն ու Բոհեմունդը հեռանում են և հետևեցրը տանում այդ ժողովրդին, թուրքերը սկսեցին աղմկել, սուլել և անկուշտ մի ձևով ինչ որ բան գոռալ: Նրանք սկսեցին ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից և դաժանորեն վիրավորելով ու հաշվելով մարդկանց: Նրանք այն աստիճան կատաղությամբ նետվեցին մերոնց վրա, որ մերոնք փախուստի դիմեցին դեպի մոտակա լեռը, ինչպես նաև տարբեր ուղղություններ, միայն թե գտնեն նահանգի ճանապարհը: Ով կարողացավ վազելով փախչել և դուրս պրծնել, փրկվեց, իսկ ով չկարողացավ, մահ ընդունեց: Այդ օրը ավելի բան 1.000 մեր մարտիկներ և հետևակայիններ նահատակվեցին ու մենք կամաքում ենք, որ նրանք երկինք համբառնեցին՝ ընդունելով նահատակության սպիտակ սավանդ: Եվ այսպես Բոհեմունդը, թողնելով այն ճանապարհը, որ ընտրել էր, փոքրաբանակ ռազմիկներով եկավ մեզ մոտ, որ իրար գլուխ էինք հավաքվել: Այդ ժամանակ մենք, վառված մերոնց սպանություններով, Քրիստոսի անունը տվեցինք և, հույսներ դրած Սուրբ Գերեզմանի վրա, անմիջապես միավորվեցինք ու ելանք նրանց վրա: Մենք միասնական սրտով և հոգով գնացինք նրանց վրա, իսկ Աստծո թշնամիներն էլ ամենուր շշմեցին ու սարսափեցին վախի գիղկն ընկան՝ մտածելով այնուհանդերձ վերջնականապես հաղթել և ոչնչացնել մերոնց, ինչպես այդ արել էին մինչ այս կոմսի և Բոհեմունդի մարդկանց հետ: Ամենակարող Աստված, սակայն, թույլ չույժեց նրանց այդ անել, բանգի երկնքի ռազմիկները, ամենուր գիկվելով խաչի նշանով, կատաղորեն առաջ նետվեցին և բացաբար հարվածեցին նրանց, իսկ նրանք նեղ կամրջով սկսեցին փախչել դեպի դարպասները: Նրանք, որոնք մարդկանց և ձիերի հսկայական կուտակման պատճառով չկարողացան կենդանի անցնել, հենց այնտեղ էլ հավիտյան իրենց կործանումը գտան իրենց իսկ դեղին ու հրեշտակների հետ միասին: Ահա այդպես մենք քարոզեցինք նրանց, հենց մղեցինք և լցրինք գետը, որի արագ ալիքները ամենուր ալվարաբեր էին թուրքերի արյունից, ընդ որում, եթե որևէ մեկը ցանկանում էր վեր մազլել կամ լողալով ցանկաբ ասանք, այդ ժամանակ մերոնք, կանգնած գետի ափին, խոցում էին նրանց: Նրանց և մեր աղաղակներն ու ձայները երկինք էին հասնում, իսկ նետողական արկերի անձրևն էլ պատել էր երկինք ու արևը: Այդ ժամանակ բաղաբեռն բրիտանականների կանայք, մոտենալով պարիսպներին ու առանձնաշաններին և տեսնելով թուրքերի դժբախտ ճակատագիրը, աննկատ ծափահարում էին, թեև հայերն ու ասորիները առաջնորդների հրամանով իրենց կամքից կամ կամաքով մեզ վրա նետերի հեղեղ էին թափում: Այդ ճակատամարտում հոգևոր ու մարմնական մահ գտան թուրքական զորքի 12 էմիրներ, ինչպես նաև այլ շատ փորձառու և հզոր ռազմիկներ, որոնք լավ պաշտպաններ էին բաղաբեռն համար ու նրանց թիվը կազմում էր 1.500 հոգի: Այլք, որոնք կենդանի էին մնացել, այլևս չէին հնամարձակվում ոչ գոչել, ոչ սուլել ոչ ցերեկը և ոչ էլ գիշերը, ինչպես առաջ էին այդ անում: Մեզ բաժանեց միայն գիշերը և այսպես, երբ մոռնեք ընկավ և բաժանեց կողմերին, մարտնչողները, որոնք նիզակներ էին նետում, խոցում իրար ու հարվածում աղեղներից, անջատվեցին մեկը մյուսից: Այդ կերպ Աստծո խիզախությունը և Սուրբ Գերեզմանը առավելության հասան մեր թշնամիների նկատմամբ և նրանք հետագայում արդեն ի վիճակի չէին նախկին արիություն դրսևորել ոչ խուսելով, ոչ գործով: Այս կերպ մենք այդ օրը լրացրեցինք շատ բաների ունեցած մեր պակասները, որ առաջ ունեինք, հաստկապես ձիերի հարցով: Հաջորդ օրը մնացած թուրքերը եկան բաղաբեռն և սկսեցին հավաքել մեծած թուրքերի դիակները, որոնք արդեն հոտել էին: Նրանք հավաքեցին բոլոր դիակները, որ գետի ափին էին, բացառությամբ նրանց, որոնք թաղել էր գետը: Նրանք բոլոր սրանց թաղեցին կամրջից անդին գտնվող բաղաբեռն դարպասի մոտ գտնվող մզկիթի դիմաց: Սրանց հետ միասին նրանք թաղեցին նաև սավաններ, ոսկյա ապարանջաններ, աղեղներ, նետեր և շատ այլ բաներ, որոնք ի վիճակի չէին թվարկել: Մերոք, լսելով, որ թուրքերը թաղել են իրենց սպանվածներին, հապճեպ պատրաստվեցին և մեկնեցին դեմից կացարանները, բանգի հրամանեցին փորել, բացել այդ գերեզմանները և դուրս չափրտել դրանց այդտեղից: Բոլոր դիակները մերոնք մեկնեցին մի ինչ-որ փոսի մեջ, իսկ կարոված գլուխներն էլ բաղաբեռն մոտ տարան, որպեսզի ճգարի կերպով իմանան սպանվածների թվաքանակը: Նրանք բացառություն արեցին միայն մի բանի հոգու համար, որոնց դիակները, դնելով Բաբելոնի էմիրին (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալային - Մ.Ֆ.**) պատկանող դեսպանների ձեռքի վրա, ուղարկեցին ծով: Տեսնելով այս ամենը՝ թուրքերը շատ տխրեցին և գրեթե մահու չափ սգացին: Նրանք օրեր էին անցկացնում վշտի մեջ և ոչինչ չէին ձեռնարկում, միայն լաց էին լինում և նվաճում: Դրանից հետո երրորդ օրը մենք սկսեցին կառուցել հիշատակված ամրոցը՝ բարերը վերցնելով թուրքերի գերեզմաններից: Երբ ամրոցը ավարտին հասցվեց, մենք անմիջապես ամենուր սկսեցին ճնշել մեր թշնամիներին, որոնց գոռոզությունն արդեն ոչնչացվել էր: Եվ ահա մենք անվտանգ այս ու այն կողմ էինք գնում՝ դեպի դարպասներ և լեռներ, ուրախանալով ու փառաբանելով մեր տեղը Աստծուն, փառք նրան հավիտյան հավիտենիս, Ամեն: /8/ Այդ ժամանակ արդեն գրեթե բոլոր արաբները շրջափակվել և փակվել էին թուրքերի համար, բացի մեկ միակից, որը ձգվում էր գետի կողմին ու որտեղ մի ինչ որ ամրոց կամ վանք կար: Եվ այսպես, եթե այն ևս վերջնականապես մեր կողմից ամրացվեր, ապա թուրքերից ոչ մեկը չէր համարձակվի դուրս գալ բաղաբեռն դարպասներից: Եվ ահա մերոնք իրար մեջ խորհրդակցեցին և միաձայն հայտարարեցին. «Եկեք մեզնից մեկին ընտրենք, որ նա հուսալի պահապան լինի այդ ամրության համար և փակի մեր թշնամիների ճանապարհը, ինչպես նաև նրանց ճանապարհը, որոնք դուրս ու ներս էին անում բաղաբեռն»: Տակները (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տակները Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) ելավ ու առաջինը խոսեց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ես ամենայն եռանդով և միայն իմ ամրողկանց ուժով կամրացնեմ այդ ամրությունը՝ ամենայն արիությամբ փակելով մեր թշնամիների ճանապարհը այնտեղ, որտեղ նրանք միշտ վարյազություն են դրսևորում»: Նրան անմիջապես էլ 400 մարկ ոսկի առաջարկեցին և նա այլևս չհապաղեց: Տակները ելավ իր ամենաարժանի ռազմիկներով ու սերժանտներով և անմիջապես էլ բոլոր կողմերից կտրեց թուրքերի ճանապարհը, այնպես որ սրանք, պատված վախով նրա գործողությունների հանդեպ, այլևս չէին համարձակվում ընկել բաղաբեռն ոչ անասնակների, ոչ անտառանյութի, ոչ էլ այլ կարիքի համար: Տակները իր մարդկանցով մնաց այնտեղ և սկսեց ամեն կողմից եռանդով իրականացնել բաղաբեռն շրջափակումը: Նույն այդ օրը հայերից ու ասորիներից շատ շատերը փորձ կատարեցին լեռներով գաղտնի օգնություն ցույց տալ բաղաբեռն, բերելով թուրքերին պարենամթերք, սակայն Տակները նրանց դեմ ելավ, բռնեց բոլորին, ձեռք գցեց նաև նրանց բեռները՝ հաց, գինի, զարի, գեթոնի ձեթ և այլ բաներ: Եվ այսպես, Տակները այնքան ամուր ու հաջող էր դիմադրում, որ փակեց թուրքերի բոլոր ճանապարհները և դրանք պահեց այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբեռն գրավվեց: Ես չեմ կարող մանրամասն պատմել այն ամենի մասին, ինչ մենք արեցինք, մինչ այդ բաղաբեռն գրավվեց, բանի որ աշխարհի վրա չկա մի այնպիսի աշխարհական կամ հոգևորական, որ կարողանա ամենայն ամբողջությամբ նկարագրել ու պատմել այն ամենի մասին, ինչ եղավ, սակայն որոշ բաներ այնուհանդերձ կասեմ: Եվ այսպես կար ծագումով թուրք մի էմիր, որի անունը Փիրուզ էր: Սա մեծ բարեկամություն ուներ Բոհեմունդի հետ և Բոհեմունդը անընդհատ ուղարկվող սուրհանդակների միջոցով վշտապես դրոշմում էր այս Փիրուզին, որպեսզի սա իրեն բաղաբեռն լավ ընդունի, ընդ որում նա Փիրուզին շռայլորեն բրիտանություն էր առաջարկում, ինչպես նաև հարստություններ ու մեծ պատիվներ: Եվ ահա Փիրուզը համաձայնեց իրեն սպառնալ և ասաց. «Ես իրականացնում եմ երեք աշտարակների պահպանությունը և պատրաստակամորեն դրանք բեզ եմ խոստանում: Ես քո մարդկանց ցանկացած պահի ներս կթողնեմ, երբ կուզես»: Եվ ահա այժմ Բոհեմունդը հանգիստ էր բաղաբեռն մտնելու հարցով և նա հանգիստ, պարզ մտքով ու ուրախ եկավ սեյրոնների մոտ՝ հայտնելով նրանց հետևյալը. «Ով ամենաողջամիտ այրեր է ռազմիկներ, տեսե՛ք, թե ինչ սարսափելի կարիքի ու դժբախտության մեջ ենք մենք, ինչպես առաջնորդներս, այնպես էլ ենթասպաներս: Մենք չգիտենք, թե մեզ սպասում է արդյոք հաջողություն: Այդ, եթե դուք հարմար գտնեք ու արժանի, ապա թող այլոց շարժվեցե՛ք ելնի մեզնից մեկը և, եթե այդ մեկը կարողանա որևէ կերպ տիրել բաղաբեռն կամ գրավել այն խորամանկությամբ անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, եկե՛ք մենք բաղաբեռն միաձայն հենց այդ անձին էլ նվիրենք»: Բոլորը, սակայն, միաձայն մերժեցին այդ առաջարկը ու հայտարարեցին. «Այս բաղաբեռն չի հանձնվի ոչ մեկին: Մենք բոլորս հավասար պայմաններով կտիրենք նրան, բանգի բոլորս էլ հավասար կերպով ենք տարել դժվարությունները և դրա համար պետք է այն հավասարապես տիրենք ու այնտեղ հավասար պատիվ ունենանք»: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմունդը անմիջապես մի թեթև ժպտալով հեռացավ: Բիչ անց, այն բանից հետո, երբ մենք սուրհանդակներից լուր ստացանք մեր թշնամիների՝ թուրքերի, պավլոպանների, աղուլարների, ազիսիտյաններից և շատ այլ ժողովուրդների մասին, մեր առաջնորդները կրկին խորհուրդ գումարեցին ու որոշեցին. «Եթե Բոհեմունդը կարողանա տիրել բաղաբեռն՝ ինքը անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, ապա մենք պատրաստակամորեն և մեր իսկ կամքով այն նրան

կնկիրենք, իսկ եթե կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մեզ օգնության գա ու կյանքի կոչի այն պայմանավորվածության պայմանները, որոնց հարցով նա մեզ երդվել է, ապա մենք ըստ իրավունքի բաղադր նրան կտանք, հակառակ դեպքում թող Բոհեմունդը տիրի բաղաբին»։ Դրանից անմիջապես հետո Բոհեմունդը ամեն օր ամենաբնուշ կերպով սկսեց խնդրել իր ընկերոջը և, համոզելով նրան, ամենամեծ ու գայլախղիչ բաները խոստանալ, թե. «Տես, ահա մենք հաղթար պահ ունենք, երբ կարող ենք անել ինչ ուզում ենք։ Եվ այսպես, թող այժմ իմ ընկեր Բիրուզը ինձ օգնի»։ Եվ ահա Փիրուզը, շատ ուրախացած այդ լուրից, սասց, որ նա ինքը կօգնի այդ գործի հարցով։ Դրանից հետո հաջորդ իսկ գիշեր Փիրուզը Բոհեմունդի մոտ գաղտնի որպես պատանդ իր որդուն ուղարկեց, որպեսզի սա, ոչնչից չանհանգստանալով, բաղաբ մտնի, իսկ խոսքերով էլ հրամայեց հայտնել, որ նա հաջորդ օրը ֆրանկների ողջ ժողովուրդին գնեքի տակ դնի, իբր թե պատրաստվում է թալանել սարակինոսների հողերը, սակայն հետո արագորեն այ թևով լեռան վրայով հետ դառնա։ «Այդ ընթացքում ես», - ասում էր նա, - «խլապստեմ, մինչև գործը վեր կբարձրանա, և ռազմիկների աշտարակներ կթողնեմ, որոնք իմ պահպանության ու իշխանության տակ են»։ Դրանից հետո Բոհեմունդը հրամայեց արագորեն իր մոտ կանչել իր սերժանտներին և մասնավորապես «Վատ թագ» մականվանյալ մեկին ու իրահանգեց, որ սա, որպես մունետիկ, ֆրանկների գլխավոր ուժերին ազդադարի դեպի սարակինոսների հողեր արշավանքի մասին։ Այդպես էլ արվեց։ Այնուհետև Բոհեմունդը իր ծրագրի մասին կիսվեց դուքս Գոդֆրուայի (**Նեթքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսի, կոմս Սեն-ժիլի, ինչպես նաև Եսիսկուպոս Դյուլիի հետ, ասելով, որ. «Աստվածային աջակցությամբ այս գիշեր Անտիոքը մեր ձեռքը կընկնի»։ Ամեն ինչ կարգի բերվեց, ռազմիկները սկսեցին ընթանալ հարթավայրով, իսկ հետևակայիններն էլ ուղղվեցին դեպի լեռը։ Ողջ գիշեր մինչև լուսաբաց ռազմիկները հեծելավայրում և քայլում էին, իսկ լուսաբացին շուտ եկան դեպի այն աշտարակների կողմը, որոնց պաշտպանությունն իրականացնում էր այդ Փիրուզը։ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը իջավ ձիուց և հայտնեց բոլորին. «Հանգիստ հոգով և ուրախ համաձայնությամբ առաջացե՛ք ու աստիճաններով մտե՛ք Անտիոք, որը անմիջապես կանցնի մեր կողմը, ինչպես Աստուծո՛ւ է հաճելի»։ Նրանք մոտեցան աստիճանին, որն արդեն դրվել էր և ամուր ամրացված էր բաղաբի պարսպին, որի վրայով վերև բարձրացան 60 հոգի։ Դրանից հետո նրանք ցրվեցին այն աշտարակներով, որոնց գտնվում էին Փիրուզի պահպանության տակ, իսկ սա, տեսնելով, որ մերոնցից քիչ մարդ է վեր բարձրացել, անհանգստացավ և, վախենալով, որ մերոնց հետ հանկարծ ինքն էլ թուրքերի ձեռքը չընկնի, ասաց. «Մեզ հետ քիչ ֆրանկներ կան, ո՞ր է այն կրակոտ Բոհեմունդը, ո՞ր է այդ անհաղթը»։ Այդ ընթացքում մի լանգոբարդ սերժանտ ներքև իջավ դեպի հետ, ինչքան հնարավոր է արագ վազեց Բոհեմունդի մոտ և ասաց. «Ինչո՞ւ ես դու կանգնած այստեղ, ով ողջամիտ այր, ինչո՞ւ ես այստեղ, տես, մենք արդեն երեք աշտարակներ ենք վերցրել»։ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մյուսների հետ շարժվեց և բոլորը, ուրախանալով, ուղղվեցին դեպի աստիճանը։ Նրանք, որոնք արդեն աշտարակում էին, սկսեցին ուրախ գոչել. «Աստված է այդպես ուզում», այդ էինք գոչում նաև մենք։ Եվ ահա մենք սկսեցինք զարմանալի կերպով վեր բարձրալ աստիճաններով, որից հետո արագորեն վազեցինք նաև այլ աշտարակներ, որտեղ, ում որ գտնում էինք, մահվան էին մատնում։ Նրանք սպանեցին նաև Փիրուզի եղբորը, սակայն այդ ընթացքում պատահական կերպով կտորվեց այն աստիճանը, որով վեր էինք բարձրանում, և մեզ բաժին հասան շատ ծովաբնակներ ու տիրուրդներ, թեև, չնայած այն կտորվել էր, սակայն մեզին դեպի ձախ վեր փակ դարպասներ կային, որի մասին քչերը գիտին։ Գիշեր էր, սակայն մենք շրջափելով գտանք դրանք։ Բոլորը վազեցին այդ կողմը և, կտորելով դարպասները, ներս մտան։ Այդ ժամանակ ողջ բաղաբում զարմանալի մի աղմուկ բարձրացավ, սակայն Բոհեմունդը դրանով էլ չբավարարվեց և հրամայեց պատվավոր դրոշակը բարձրացնել լեռան վրա գտնվող ինչ-որ դղյակի վրա։ Բաղաբում բոլորն արդեն աղմկում էին, իսկ լուսաբացին էլ արդեն նրանք, որոնք ճամբարում էին, լսելով բաղաբից եկող ուժեղ աղմուկը, հապառ լայն, որից հետո, տեսնելով լեռան վրա ծածանվող Բոհեմունդի դրոշը, վազեցին։ Եվ ահա բոլորը մոտեցան և դարպասներով բաղաբ մտան։ Նրանք սպանեցին թուրքերից և սարակինոսներից ում որ գտան, բացի նրանցից, որոնք վազեցին դեպի վեր՝ միջնաբերդ։ Որոշ թուրքեր, սակայն, դուրս փախան դարպասներով և կենդանի պրծան։ Ինչ վերաբերվում է Յագի-Սիան կոչվող նրանց տիրոջը (**Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յագի-Սիանը – Մ.Ֆ.**), ապա նա, անչափ ահաբեկվելով ֆրանկներից, իր հետ եկած այլոց հետ դիմեց փախուստի։ Փրկվելով փախուստով՝ նա եկավ Տանկրեդի մոտ, որը բաղաբից ոչ հեռու էր։ Նրանց ծիծերը հոգեկ էին և նա կանգ առավ գյուղում՝ թաքնվելով տեղից մեկում։ Երբ, սակայն, լեռան բնակիչներն իմացան այդ մասին՝ ատրոնել ու հայեր, նրանք անմիջապես էլ բռնեցին նրան, գլխատեցին և գլուխը ներկայացրեցին տեր Բոհեմունդին, որպեսզի դրա դիմաց նա իրենց ազատություն պարգևի։ Յագի-Սիանի գոտին և հանդերձանը գնահատվեց 60 հունական ոսկի։ Այս ամենը կատարվեց չորեքշաբթի օրը՝ հունիսի 3-ին։ Բաղաբի բոլոր փողոցները, իչ էին մեռածներով այն աստիճան, որ անչափ վատ հոտի պատճառով ոչ-ոք չէր կարողանում ոչ մնալ այնտեղ, ոչ անցնել բաղաբի փողոցներով, ոչ էլ քայլել մեռածների դիակներով վրայով...։ /9/ Երբ Բոհեմունդը Դարկաստանի սուլթանի (**Մեղյուզյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բեքիարուխի – Մ.Ֆ.**) գործի առաջնորդը (**Մոսուլի կառավարիչ Էր-Բուլան (1096-1102) – Մ.Ֆ.**), մտնում էր խորասանում։ Մինչ այդ Անտիոքի Եմիր Յագի-Սիանը ինչպես հնարավոր է շուտ նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի սա, որսալով հարմար պահը, իրեն օգնության հասնի, բանի որ ֆրանկների ուժեղագույն ժողովուրդը պաշարում էր Անտիոքը։ Այս պարագայում Յագի-Սիանը խոստացել էր, որ կամ Անտիոքը կհանձնի նրան, կամ էլ գոնե մեծաքանակ նվերներ կտա։ Եվ այսպես, բանի որ Բիրուզը արդեն թուրքերի մեծ զորք ուներ, որը հավաքել էր երկար ժամանակվա ընթացքում, նա, ստանալով խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուալասսիդի (1094-1118) – Մ.Ֆ.**) հավանությունն արտահայտող ֆերմանը, որը թույլ էր տալիս սպանել քրիստոնյաներին, անմիջապես երկար ճանապարհ ընկավ դեպի Անտիոք։ Բաղաբին իր գործով օգնության էր գալիս նաև Երուսաղեմի Եմիրը (**Հիսն-Էնֆի Արտուկյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Մուսթանը – Մ.Ֆ.**), այնտեղ եկավ նաև Դամասկոսի արքան (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Դուկակը – Մ.Ֆ.**) մեծ բանակի մարդկանց հետ միասին։ Բիրուզը և մեծաքանակ հեծաբանակ ժողովուրդներ էր հավաքել՝ թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ, պալիկյաններ, ազիմալներ, բորդեր, պարսիկներ և շատ այլ անթիվ ժողովուրդներ։ Աղուլանները 3.000 հոգի էին, որոնք չէին վախենում ոչ նիզակներից, որ նետերից, ոչ էլ այլ զենքերից, բանգի բոլորը բոլոր կողմերից պատված էին երկաթներով, ինչպես և նրանց ծիծերը։ Նրանք կռվում ցանկանում էին մարտնչել միայն թուրքեր։ Եվ ահա նրանք ելան Անտիոքը պաշարելու, որպեսզի ցրեն ֆրանկների ուժերը։ Երբ նրանք մոտեցան բաղաբին, նրանց դեմ ելավ Անտիոքի Եմիր Յագի-Սիանի որդի Սենսարդը, որը միակզմից նետով Բիրուզայի մոտ և արցունքներն աչքերին սկսեց աղաչել ասելով. «Ով անհաղթ տիրակալ, աղաչում եմ ինչքան հնարավոր է արագ օգնել մեզ, բանգի ֆրանկները ամենուր Անտիոքի ամրություններում պաշարում են մեզ։ Նրանք ցանկանում են մեզ կորել Դումանիայից, Անտիոքից, իսկ հետո՝ Խորասանից։ Նրանք հասել են այն ամենին, ինչին ուզել են՝ սպանելով նաև իմ հորը։ Այլ քան չի մնում, նրանք կսպանեն նաև ինձ, բեզ ու մեր ցեղից մնացածներին։ Ես արդեն վաղուց եմ բեզվից օգնության սպասում, որպեսզի օգնես ինձ այս փորձանքում»։ Բիրուզյան նրան պատասխանեց. «Եթե ուզում ես, որ ես օգնեմ քեզ և ի քո տեղ օգնության հասնեմ այս փորձանքում, միջնաբերդը ձեռքս տուր։ Այդ ժամանակ, ահա, դու կտեսնես, թե ինչքան օգտակար կլինեմ ես քեզ։ Ես այնպես կանեմ, որ միջնաբերդը իմ մարդիկ կպաշտպանեն»։ Սենսարդը նրան պատասխանեց. «Եթե դու կարողանաս ոչնչացնել բոլոր ֆրանկներին ու ինձ տալ օգնության գլուխները, ապա ես կփոխանցեմ քեզ միջնաբերդը և հավատարմորեն կպահպանեմ այն քեզ համար»։ Բիրուզյան նրան պատասխանեց. «Թող լինի այդպես, անմիջապես ձեռքս տուր միջնաբերդը»։ Ի վերջո, Սենսարդը ուզած-ուզած նրան հանձնեց միջնաբերդը։ Այն բանից հետո երրորդ օրը, երբ մենք բաղաբ մտանք, Բիրուզայի գործի առաջապահ ջոկատը հայտնվեց բաղաբի պարսպների տակ։ Նրանց զորքը տեղակայվեց Օրոնտես գետի կամրջի մոտ։ Նրանք գրոհով վերցրեցին աշտարակը և սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան այնտեղ։ Ոչ-ոք կենդանի չմնաց, բացի նրանց ղեկավարից, որին մենք մեծ ճակատամարտից հետո գտան երկաթյա շղթաներում։ Հաջորդ օրը հեծանոսների զորքը, մոտենալով բաղաբին, ճամբար զարկեց երկու գետերի միջև՝ այնտեղ կանգնած մնալով երկու օր։ Ընդունելով միջնաբերդը՝ Բիրուզյան իր մոտ կանչեց իր եմիրներից մեկին, նրան, որին գիտեր որպես մի արդարադատ, համեստ ու խաղաղասեր մարդ, և ասաց նրան. «Ես ուզում եմ, որ դու, պահպանելով հավատարմությունն ինձ, բեզ վրա վերցնես այդ միջնաբերդի պահպանությունը, բանի որ հնուց ի վեր ես ծանոթ եմ քո հավատարմությանը և դրա համար էլ խնդրում եմ քեզ, որ դու մեծագույն զգուշությամբ ձեռք զարկես այդ ամրության պահպանությանը»։ Եմիրը նրան պատասխանեց. «Ես երբեք չեմ ցանկացել քեզ համար նման մի բան անել, սակայն ես այնուհանդերձ ձեռք կզարկեմ այդ գործին՝ պայմանով, որ, եթե մահացու մարտում ֆրանկները հաղթահարեն քեզ ու հաղթեն, ես նրանց կտամ միջնաբերդը»։ Բիրուզյան նրան ասաց. «Ես ծանոթ եմ քո ազնվությանն ու ողջամտությանը, դրա համար էլ համաձայն եմ ամեն ինչի հետ, ինչը դու որպես լավ կհամարես կյանքի կոչել»։ Բիրուզյան վերադարձավ իր զորքի մոտ, որից հետո թուրքերը, ծիծաղելով ֆրանկների վրա, Բիրուզային ներկայացրեցին մի ինչ-որ ողորմելի թուրք, որը ծածկված էր ծանգով, փայտյա աղեղ և լիովին անպետք մի նիզակ, որը դրանից քիչ առաջ խլվել էր իր ժքախտ ուխտավորներից։ Եվ ահա նրանք ասացին. «Ահա այն գեղերը, որոնք ֆրանկները մեր դեմ մարտի են»։ Այդ ժամանակ Բիրուզյան ժպտաց և բոլորին լսելի կերպով ասաց. «Դա՛ է այն մարտունակ և փայլուն գեղերը, որը քրիստոնյաները մեր դեմ են հանել Ասիայում ու որով մտադիր են և հույս ունեն մեզ վտարել Խորասանի սահմաններից՝ ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ մերն է Ամազոնյան գետերից այս կողմ։ Այդ նրա՛նք են, որ քշել են մեր բոլոր հայրերին Դումանիայից ու Անտիոքից՝ այդ արքայախիստ բաղաբից, որը արժանապետն հանդիսանում է ողջ Անտիոքի մայրաքաղաքը...»։ Դրանից հետո երրորդ օրը Բիրուզյան գնվեց ու նրա հետ էր թուրքերի մեծ մասը։ Նրանք մոտեցան բաղաբին այն կողմից, որ կոչվում էր գտնվում էր միջնաբերդը, իսկ մենք, համարալով, որ ի վիճակի ենք դիմադրել նրանց, պատրաստվեցին ճակատելու։ Այնուհանդերձ, սակայն, նրանց ուժն այնքան մեծ էր, որ մենք ի վիճակի չեղանք դիմադրել և ստիպված եղանք դարպասներով բաղաբ վերադառնալ, ընդ որում դրանք այնքան նեղ էին, որ շատերը, տրորելով միմյանց, զոհվեցին։ Չնայած դրան, սակայն, ոմանք ճակատեցին բաղաբից դուրս, իսկ այլ՝ բաղաբի ներսում, ընդ որում այդ տևեց ողջ

հինգշաբթի օրը՝ մինչև երեկո: Գիյոմ Դ՝ Գրանմենիլը, նրա եղբայր Ալբրիկը, Գվիդո Տրուստոն, Լամբերտ Աղբառը և նրանք բոլորը, երեկվա մարտից հետո լցված ահով, մարտ, որը տևեց մինչև երեկո, գիշերը պարսպի վրայով գաղտնի փախան, ընդ որում շնչասպառ ծովին հասան այն կերպ, որ վնասեցին իրենց ձեռքերն ու ոտքերը: Շատ այլք էլ, որոնց ես չեմ ճանաչում, փախան նրա հետ: Մոտենալով Սուրբ Միսենիի նավահանգստում կանգնած նավերին՝ նրանք ասացին նավաստիներին. «Ով դժբախտներ, ինչո՞ւ եք դուք այստեղ կանգնած: Մերոնք բոլորը կործանվել են, մենք հազիվ ենք իրուսափել մահից, մնացածն էլ բաղաբաժնի պաշարով են թուրքերի գործի կողմից»: Նավաստիները, լսելով այս մասին, այն աստիճան շշտեցին, որ հետո վախով պատկած նետվեցին դեպի նավերը և ծով ելան: Ի վերջո, երբ անակնկալ հայտնվեցին թուրքերը, նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան, իսկ մնացած նավերն էլ, որ մնացել էին գետաբերանում, թալանեցին ու այրեցին: Մենք, որ մնացել էինք բաղաբաժնի և ի վիճակի չէինք պայքարել նրանց դեմ, մեր ու նրանց միջև պարիսպ կառուցեցինք և սկսեցինք օր ու գիշեր հսկել այն: Մեզ վրա ճշշումը, սակայն, այնքան ուժեղ էր, որ մենք ստիպված էինք սևել մեր ձիերով ու էշերով: Օրերից մի օր, երբ մեր առաջնորդները տխուր, անտրամադիր և սգավոր կանգնած էին միջնաբերդի դիմաց, նրանց մոտեցավ մի բախան և ասաց. «Տիարք, թե՛ք ձեզ հարմար է, լսե՛ք, թե՛ ինչ տեսիլք է երեկ ինձ այցելության եկել»...: Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ բոլորը պետք է երդում տան, որ փախուստի չեն դիմի ոչ հանուն կյանքի, ոչ էլ մահվան վախից, բանի կենդանի կլինեն: Ասում են, որ առաջինը երդվեց Բոհեմունդը, հետո՝ կոմս Սեն-ժիլը, Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), դուքս Գոդֆրուան և Ֆլանդրիայի կոմսը: Իր հերթին Տանկերդը երդվեց և խոստում տվեց, որ, բանի դեռ նրա հետ կլինեն 40 ռազմիկներ, նա չի լքի մարտի դաշտը և հետ չի կանգնի երուսաղեմի ճանապարհից: Եվ ահա ուրախացավ քրիստոնյաների համայնքը, երբ լսեց նման խոստում: Այնտեղ մեր զորքում նաև «Պետրոս անուկով մի ուխտավոր կար...: Այդ ընթացքում թուրքերը, որոնք վերևում էին՝ միջնաբերդում, սկսեցին մեզ ամենուր հետ մղել այնպիսի ուժով, որ մի անգամ շրջապատեցին աշտարակում գտնվող մեր երեք ռազմիկներին: Այդ ժամանակ հեթանոսները ելան ու նետվեցին նրանց վրա այնպիսի ուժով, որ նրանք ի վիճակի չեղան դիմարդել: Ռազմիկներից երկուս փրկվեցին, իսկ երրորդը, որը այնտեղ արիաբար պաշտպանվում էր թուրքերի հարձակումներից, իրեն այնքան լավ պահեց, որ կոտորված նիզակներով այդ օրը սպանեց պարսպին մոտեցող երկու թուրքերի: Այդ օրը նրա ձեռքում երեք նիզակներ կոտորվեցին, սակայն թշնամին ևս իր մահը տեսավ: Այս ռազմիկի անունը Զյուգո Կատաղի էր և նա Գոտֆրիդ Զեստոտցու զորքից էր: Արժանապատիվ այդ Բոհեմունդը տեսնում էր, որ ոչ մի կերպ ի վիճակի չէ կենտրոնացնել ժողովրդին միջնաբերդի գրոհի համար, բանգի, փակված տներում, ոմանք վախենում էին թուրքերից, այլք էլ՝ սովից: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը անչափ զայրացավ և հրամայեց բաղաբաժնի կրակ թողնել այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Յագի-Միսենի պալատը: Տեսնելով այդ՝ նրանք, որոնք բաղաբաժնի էին, թողնեցին իրենց տներն ու գույքը, դիմեցին փախուստի՝ ոմանք դեպի միջնաբերդ, այլք՝ դեպի քաղաք դարպասները, որոնք հսկում էր կոմս Սեն-ժիլը, իսկ երրորդները՝ դեպի այն դարպասները, որոնք պահում էր դուքս Գոդֆրուան, ամեն մեկն իր ժողովրդով: Այդ ժամանակ այնպիսի մի անակնկալ փոթորիկ բարձրացավ, որ ոչ-ոք այլևս չէր կարողանում ճիշտ ճանապարհը տեսնել, իսկ իննասուսու ժամ Բոհեմունդը շատ տխրեց՝ վախենալով սուրբ Պետրոս և սուրբ Մարիամ, ինչպես նաև այլ եկեղեցիների համար: Այս սարսափը տևեց երեք օր՝ ընդհուպ մինչև կեսգիշերը, երբ ջարդվեցին մոտ 2.000 եկեղեցիներ և տներ: Կեսգիշերը հասնելուն պես կրակի ողջ հեղեղը անակնկալ կերպով հանդարտվեց: Միջնաբերդը զանգեցրած թուրքերը մեզ հետ օր ու գիշեր կռվում էին քաղաքի ներսում և մեզ բաժանում էր միայն գեյքը: Մերոնք տեսնում էին, որ չեն կարող երկար դիմանալ դրան, բանգի այն հացը, որն առկա էր, հնարավոր չէր ուտել, իսկ այն ջուրն էլ, որ կար, հնարավոր չէր խմել: Եվ ահա մերոնք մի պարսպ կառուցեցին իրենց ու թուրքերի միջև. քաղաքի և կավից, ինչպես նաև պատրաստեցին պաշարողական աշտարակ ու այլ մեքենաներ, որպեսզի լինեն անվտանգության մեջ: Թուրքերի մի մասը մնացել էր միջնաբերդում, շարունակելով մարտը մեր դեմ, իսկ մյուս մասն էլ ծամբար էր գարկել միջնաբերդից ոչ հեռու՝ մի հարթավայրում: Երբ վրա հասավ գիշերը, արևմուտքից մի երկնային կրակ հայտնվեց և մոտենալով ընկավ թուրքերի զորքի մեջ: Դրանից զարմացած էինք և մենք, և թուրքերը: Առավոտը բացվելուն պես ազդված թուրքերը, բոլորը մեկ մարդու նման անաբեկված կրակից, փախան դեպի դարպասները, որոնք հսկում և որտեղ տեղակայված էր Բոհեմունդը: Թուրքերի զորքի այն մասը, որը մնում էր միջնաբերդում, մարտ էր մղում մերոնց հետ օր ու գիշեր՝ վնասներ հասցնելով և սպանելով նետերի օգնությամբ, իսկ այլք բոլոր կողմերից շրջապատել էին քաղաքը այնպես, որ մեզից ոչ-ոք չէր համարձակում ոչ ելնել, ոչ մտնել, թերևս միայն գիշերը, այն էլ գաղտնի: Այս կերպ նրանք պաշարում և նեղում էին մեզ՝ կազմելով անթիվ բանակություն: Այդ անօրեները և Աստծո թշնամիները մեզ փակված պահում էին Անտիոքում այնպես, որ մեզից շատերը սովից մահացան, բանգի հացի նույնիսկ փոքր մի կտորը վաճառվում էր մեկ հունական ոսկով, իսկ գինու մասին էլ այլևս չեն ասում: Կաճառում էին նաև էշի և ձիու միս, հավը վաճառվում էր 15 տոլիդի, ձու՝ երկու տոլիդի, իսկ մեկ ընկույզը՝ մեկ դիհարով: Ամեն ինչ շատ թանկ էր: Եռացնում և ուտում էին ծառերի և թփերի տերևներ, ինչպես նաև այլ ծառակտորներ, ահա այսպիսի ուժ ուներ սովը, այլք վերցնում էին և ուտում ձիերի, էշերի, ինչպես նաև ցլերի ու գոմեշների կաշիներ՝ եռացնելով և ծամելով: Այս, ինչպես նաև այլ սարսափներ և աղետներ, որոնք ես ի վիճակի չեմ նկարագրել, մեր գլխին էր թափվում հանուն Բրիստոսի ու հանուն դեպի Սուրբ Գերեզման ուղղվող ճանապարհի: Այս տանջալիները, սովն ու սարսափները մենք կրեցինք 26 օրվա ընթացքում: Եվ ահա վախկոտ Ստեփան Շարտրուացին (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրուացին – Մ.Ֆ.), որին մեր առաջնորդները միակամորեն ընտրել էին որպես գլխավոր հրամանատար, ձևացրեց, թե խոցված է հիվանդությունից և, դեռևս մինչև Անտիոքի գրավումը, ամոթալի կերպով դիմեց փախուստի դեմի Ալեքսանդրետ կոչվող մի ամրոց: Մենք ամեն պահի սպասում էինք, որ նա մեզ, որ փակված էինք քաղաքում և զրկված փրկարար աջակցությունից, օգնության կհասնի, սակայն նա, լսելով, որ թուրքերի ժողովուրդը շրջապատել ու պաշարել է մեզ, գաղտնի բարձրացավ Անտիոքի մոտակա լեռան վրա և, տեսնելով թուրքերի անթիվ վրանները, սարսափահար հետ դարձավ ու իր զորքով դիմեց փախուստի: Եվ այսպես, վերադառնալով իր ծամբար, նա ինչ հնարավոր էր վերցրեց և արագ երթով հետդարձի ճանապարհը բռնեց: Եվ այսպես, հանդիպելով կայսր Զիլոսելիոսի մոտ, նա դեմ առ դեմ զոռույցի նստեց նրա հետ և ասաց. «Իմացիր ճշմարտությունը՝ Անտիոքը գրավված է, սակայն միջնաբերդը դեռևս չի ընկել: Մերոնք բոլորը հազիվ են տանում պաշարումը և ես ենթադրում եմ, որ նրանք արդեն ոչնչացվել են թուրքերի կողմից: Դեռ դարձի ինչքան հնարավոր է արագ, որպեսզի նրանք թե՛ք և թո հետևից եկող ժողովրդին այլևս չլինտրեն»: Կայսրը, պատված վախով, կանչեց Բոհեմունդի եղբայր Ալբրիկին մի բանի այլոց հետ և ասաց նրանց. «Սենտիոքը, ի՞նչ պտեք է անենք: Ահա, մերոնք բոլորը հազիվ են դիմանում թուրքերի ճշշանքը և, հնարավոր է, որ նրանք այս պահին արդեն ընկել են նրանց ձեռքը կամ գերեվարված են»,- ահա այս կերպ պատմեց ամոթալի կերպով փախած այն դժբախտ կոմսի խոսքերը.- «Ա, եթե ցանկանում եք, եկեք մենք ևս հետ դառնանք, որպեսզի չգոհվենք այնպես, ինչպես գոհվել են նրանք»: Երբ Գվիդոն, այդ արժանի ռազմիկը, լսեց նման բաներ, նա այլոց հետ մասին նույնպես լաց եղավ և բարձրաձայն ողբաց: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն ասացին...: Եվ ահա կայսրն ասաց իր մարդկանց. «Գնացե՛ք և բոլոր մարդկանց այս երկրից Բուլգարիա հասցրե՛ք, զնաքե՛ք և այնպես ամեն ինչ ամայացրե՛ք, որ, երբ թուրքերը գան, ոչինչ գտնել չկարողանան»: Արդյունքում մերոնք իրենց կամքից անկախ ողբալով ու լաց լինելով հետ դարձան: Այդ ճանապարհին ուխտավորներից շատերը հյուծումից մահացան, իսկ մնացածները վերադարձան Կոնստանդնուպոլիս: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք, հետևելով նրա խոսքերին, որի միջոցով Բրիստոսը մեզ համար բացեց ճշմարտությունը, փորեցինք սուրբ Պետրոսի եկեղեցու հատվածում...: Եվ ահա մեծ ուրախությամբ և հուզմունքով մենք վեր հանեցինք գեղարդը և ողջ բաղաբաժնի մեկ մեծ ուրախություն տարածվեց: Դրանից հետո մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին պատգամավոր ուղարկել Բրիստոսի թշնամի այդ թուրքերի մոտ...: Դրանից հետո մեր զորքն այնուհանդերձ ամենուր տեղի էր տալիս և չգիտեր ինչ անել, բանգի մի կողմից մեզ տանջում էր տառապալից սովը, մյուս կողմից էլ՝ վախը թուրքերի նկատմամբ: Եվ ահա երեքօրյա պահից հետո, երբ մի եկեղեցուց մյուսը մենք հոգևոր երթ իրականացրեցինք, խոստովանեցինք մեր մեղքերը և ներում ստացանք, որից հետո Բրիստոսի ռազմիկները հոգով ու մարմնով մաքրվեցին՝ ողորմություն բաժանելով և պատարագ իրականացնելով: Ի վերջո, կազմվեցին վեց ջոկատներ, որոնք կանգնեցին քաղաքի մոտ: Առաջապահի գլուխ կանգնեց Զյուգո Մեծը (Վերմունդի և Վարյայի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.) ֆրանկների և Ֆլանդրիայի կոմսի գլխավորությամբ, երկրորդ ջոկատը կազմեց դուքս Գոդֆրուան իր զորքով, երրորդում Ռոբերտ Նորմանդացին էր իր ռազմիկների հետ, չորրորդ ջոկատը կազմեցին եպիսկոպոս Պյուլին իր մարդկանց հետ, որը հենց կրում էր Փրկչի գեղարդը և նրա հետ էր Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, թեև սա մնաց վերևում, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, վախենալով թուրքերից, որ սրանք հանկարծ քաղաք չիջեն, հինգերորդ ջոկատում Տանկերդն էր իր մարդկանց հետ, իսկ վեցերորդ ջոկատը կազմվեց Բոհեմունդի գլխավորած զորքից: Մեր եպիսկոպոսները, հոգևորականները, բախաններն ու վանականները, հազած սրբազան հանդերձներ, ելան մեզ հետ և, ձեռքերում ունենալով խաչեր ու խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պահպանի մեզ, մեզ փրկություն տա ու ազատի բոլոր մեղքերից: Սրանք կանգնած մնացին դարպասների մոտ՝ ձեռքերում պահած խաչերն ու խաչաձևանները և օրհնում էին: Եվ այսպես, մենք, խաչաձևանի հսկողության տակ շարվելով մարտական կարգով, լայնալից դարպասից, որ մզկիթի մոտ էր: Դրանից հետո, երբ Բիրքուդան տեսավ, որ ֆրանկական ջոկատները իհիսակի կերպով շարված մեկը մյուսի հետևից դուրս են գալիս, ասաց. «Եկեք թողնենք նրանց բոլորին դուրս գալ, այդ պայմաններում մեզ ավելի հեշտ կլինի հաղթել նրանց»: Երբ մերոնք արդեն քաղաքի սահմաններից դուրս էին, Բիրքուդան, տեսնելով ֆրանկ ժողովրդի մեծաքանակությունը, շատ վախեցավ: Դրանից հետո նա հանձնարարեց իր այն էմիրին, որը պահակազորի հրամանատարն էր, որ սա, եթե տեսնի կրակը, որը վառված է առաջապահ ջոկատում, անմիջապես ողջ զորքի նահանգը հայտարարի՝ իմանալով, որ թուրքերն արդեն պարտվել են ճակատամարտում: Բիրքուդան անմիջապես սկսեց աստիճանաբար նահանգել դեպի լեռը, իսկ մերոնք աստիճանաբար ներում էին նրանց: Ի վերջո, թուրքերը բաժանվեցին՝ նրանց մի մասը գնաց ծովի կողմը, իսկ մյուս մասն էլ շարունակում էր պահել դիրքերը՝ մտադիր լինելով օղակել մերոնց: Մերոնք, տեսնելով այդ, վարվեցին համապատասխան ձևով, ընդ որում ստեղծվեց նաև

յոթերորդ ջրկատր՝ կազմված դուքս Գոդֆրուայի և Նորմանդիայի կոմսի ուժերից, որի գլուխ կանգնեց Ռեյնալդը: Սրանք բոլորը նետովեցին թուրքերի հետևից, որոնք գալիս էին ծովի կողմից: Թուրքերը մարտնչեցին սրանց դեմ և, հարվածելով աղետներից, մերոնցից շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ թուրքերի մնացած ուժերը սկսեցին կարգով առաջանալ՝ ձգված գետից մինչև լեռը, որը այդ վայրից երկու մղոն հեռավորության վրա էր: Թուրքերը սկսեցին երկու կողմերից հարձակվել և ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղետներից ու հասցնելով վերքեր: Եվ ահա լեռան վրա հայտնվեց մի անթիվ զորք՝ լիովին կազմված սպիտակ նծույզներից և կրելով սպիտակ դրոշներ: Մերոնք, տեսնելով այդ զորքը, լավ չգիտեին, թե ովքեր են դրանք և ինչ է դա, սակայն հետո նրանք հմացան, որ դա Զորհատուի կողմից ուղարկված օգնությունն էր՝ սրբեր Գևորգի, Մերկուրիոսի ու Դեմետրիոսի գլխավորությամբ: Այս ամենն իրոք ճշմարտացի էր, բանգի մերոնցիցի շատերը տեսան այդ: Թուրքերը, որոնք կանգնած էին ծովի կողմից, երբ տեսան, որ այլևս չեն կարողանում դիմադրել, այրեցին այն կրակը, որպեսզի նրանք, որոնք գտնվում էին վրաններում, դիմեն փախուստի: Սրանք իրենց հերթին, տեսնելով այդ, վերցրին ամենապետքական ավարը և դիմեցին փախուստի: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին դեպի հակառակորդի գլխավոր ուժերը՝ դեպի նրանց ճամբար: Դուքս Գոդֆրուայի, Ֆլանդրիայի կոմսը և Դյուլզո Մեծը սլանում էին ջրի կողքով, որտեղ նրանց հիմնական զորքն էր: Այս երեքը առաջինը հարձակվեցին նրանց վրա՝ պահպանված խաչի նշանով: Իրենց հերթին մյուս ջրկատները, տեսնելով այդ, ևս նետովեցին թշնամիների վրա: Արդյունքում պարսիկները և թուրքերը բարձրաձայն աղաղակեցին, իսկ մենք էլ, կոչ հղելով Աստծուն՝ կենդանի և իրական, պաշտեցին նրանց վրա: Հանուն Զորհատուի և Սուրբ Գերեզմանի մենք սկսեցինք ճակատամարտը ու Աստծո աջակցությամբ ջախջախեցինք նրանց: Թուրքերը, պատված ահով, նետովեցին փախչելու, իսկ մերոնք հետապնդեցին նրանց մինչև վրանները: Եվ այսպես, Զորհատուի ռազմիկները գերադասեցին հետապնդել նրանց, այդ ոչ թե ավար ձեռք գցել, նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև Օրոնտեսի կամուրջը, իսկ հետո՝ մինչև Տանկրեդի միջնաբերդը: Նրանք այնտեղ թողեցին իրենց վրանները, ոսկին, արծաթը և այլ բարիքներ, ինչպես նաև ռիսարները, ցլերը, ձիերը, ջորիները, ուղտերը, էշերը, հացը, գինին, այլուրդ ու շատ այլ բաներ, որ անհրաժեշտ է նրանց: Հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ երկրում, լսելով, որ մենք հաղթել ենք թուրքերին, շտապ սլացան մեզ ընդդառաջ ու վազեցին դեպի լեռները, որտեղ, ինչպես թուրքերը որ գտան, բոլորին սպանեցին: Մենք, վերադառնալով բաղաթի մոտ, մեծ ուրախությամբ սկսեցին փառաբանել և գովաբանել Աստծուն, որը իր ժողովրդին հաղթանակ տվեց: Եսիրը, որը պահպանում էր միջնաբերդը, երբ Զորհատույին և այլոց տեսավ փախչելիս մարտի դաշտից ու ֆրանկների առջևից, պատվեց վախով: Եվ ահա մեծագույն արագությամբ նա սկսեց ֆրանկական դրոշներ ուղեկ: Կոմս Սեն-ժիլը, որը կանգնած էր միջնաբերդի մոտ, հրամայեց բերել իր կոմսական դրոշը: Եսիրը ընդունեց այն և անվերջապես ծածկապես այն աշտարակի վրա: Այդ ժամանակ լանգդարոնները, որոնք կանգնած էին այնտեղ, ասացին. «Այդ Բոհեմունդի դրոշը չէ»: Եսիրը հարցրեց. «Ո՞ւմ դրոշն է այդ», իսկ նրան պատասխանեցին. «Կոմս Սեն-ժիլինը»: Դրանից հետո Եսիրը մոտեցավ, հանեց դրոշը և վերադարձրեց այն կոմսին, ընդ որում հենց նույն պահին էլ եկավ այն հարգաբաժան այդ Բոհեմունդը և տվեց իր դրոշը: Եսիրն ընդունեց այդ դրոշը մեծագույն ուրախությամբ և պայմանագիր կնքեց Բոհեմունդի հետ, որ այն իրենցանոսները, որոնք կցանկանան քրիստոնեություն ընդունել, կլինեն նրա հինգ, իսկ նրանք, որոնք կցանկանան հեռանալ, դրանք Բոհեմունդը թույլ կտա անվանալ այդ կերպ վարվել: Բոհեմունդը համաձայնեց այն ամենին, ինչ պահանջեց Եսիրը, և անվիշապես իր սերժանտներին միջնաբերդ ուղարկեց: Զիչ օրեր անց այդ Եսիրը մկրտություն ընդունեց բոլոր նրանց հետո, որոնք ցանկանում էին ծանաչել Զորհատուին, իսկ նրանց, որոնք չցանկացան Աստծո օրենքներին հետևել, Բոհեմունդը հրամայեց ուղղեցնել սարակինոսների հողեր Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ հունիսի 28-ին՝ Պողոս և Պետրոս առաքյալների տոնի նախօրյակին, մեր տեղ Դիսուս Զորհատուի տիրապետության ժամանակ, փառք նրան հափխտենս հափխտենիս, Ամեն...: /10/ Եվ այսպես, երբ մեր թշնամիները վերջնականապես հաղթվեցին, նրանք ցրվեցին տարբեր կողմեր, իսկ ոմանք էլ կիսամեռ կամ վիրավոր մահացած ընկած մնացին հովիտներում, անտառներում, դաշտերում ու ճանապարհների վրա» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 5-10):

«5/ Հաջորդ օրը կեսօրին նրանք մոտեցան Անտիոքին, իսկ հոկտեմբերի 21-ին՝ ինվազիայի օրը, մենք զարմանալի կերպով սկսեցինք բաղաթիյն երեք դարպասների պաշարումը: Բանն այն էր, որ այլ վայրերում պաշարման համար մեզ տեղը չէր հերթում, բանգի բարձր և նեղ լեռը խոչընդոտում էր դրան: Մեր թշնամի թուրքերը, գտնվելով բաղաթի ներսում, ամենուրեք այն աստիճան էին վախեցած մեզից, որ ոչ-ոք չէր համարձակվում մեզ անհանգստացնել ողջ 15 օրվա ընթացքում: Տեղակայվելով Անտիոքի շրջակայքում՝ մերոնք տեղում լիակատար առատություն գտան՝ խաղողի այգիներ, ցորենով լի գաղտնարարներ, մրգերով լի ծառեր, ինչպես նաև այլ բաներ: Հայերն ու ասորիները, որոնք բաղաթում էին, այնտեղից դուրս էին պրծնում և, ցույց տալով, որ իրենք դասալիքներ են, ամեն օր անընդհատ միանում էին մեզ, սակայն նրանց կանայք մնում էին բաղաթում, ընդ որում նրանք ամենահարամիտ կերպով հետևում էին ամեն ինչին ու ամեն օր մեզ սեղանացում այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր պաշարված բաղաթում: Այն բանից հետո, երբ թուրքերը ի վերջո գիտակցեցին, որ մենք այդտեղ ենք, սկսեցին աստիճանաբար ելնել բաղաթից և ամենուր նեղել մեր ուխտավորներին, ընդ որում նրանք այդ անում էին ոչ թե մեկ վայրում, այլ՝ ամենուր՝ անհանգստացնելով մեզ և ծովի մոտ, և լեռան մոտակայքում: Այդ վայրից ոչ հեռու Արեգ անունով մի ամրոց կար, որտեղ հավաքվել էին թուրքերից ամենաբազմաթիվը և մեկ անգամ չէր, որ անհանգստացրին մերոնք: Լսելով այդ մասին՝ մեր սենյորները շատ տխրեցին և ռազմիկներ ուղարկեցին, որպեսզի մակարկրիտ կերպով հետախուզեն այն վայրը, որտեղ գտնվում են թուրքերը: Գտնելով սրանց թաքստոցը՝ մեր ռազմիկները հարձակվեցին դրանց վրա, որից հետո, աստիճանաբար նահանջելով, մերոնք սրանց բաշեցին այն վայրը, որտեղ, ինչպես նախապես գիտեին, հավաքվել էին Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ: Այդ ընթացքում մերոնք երկու հոգու կորցրին և ահա, լսելով այդ մասին, Բոհեմունդը (**Տեղենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեղենտացին – Մ.Գ.**), որպես Զորհատուի մի բաջարի ռազմիկ, յուրայինների հետ ելավ, սակայն բարբարոսներն էլ իրենց հերթին նրանց դեմ եկան, բանգի մերոնք փորձաբաշխվեցին: Այնուհանդերձ, միավորվելով ուժերը, մերոնք սկսեցին մարտը: Այդ ժամանակ մեր թշնամիներից շատերը սպանվեցին, իսկ այլոց էլ բռնեցին և բերեցին բաղաթի դարպասների մոտ: Այստեղ այդ թուրքերին գլխատեցին, որպեսզի տխրեցնեն բաղաթում գտնվողներին: Լիկում էր, որ բաղաթացիներից ոմանք բարձրանում էին դարպասներից որևէ մեկի վրա և նետեր արձակում մեր ուղղությամբ, այնպես որ այս նետերն ընկնում էին Բոհեմունդի ճամբարում ու մի անգամ դրա արդյունքում Նույնիսկ մի կին սպանվեց: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ, մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին. «Եկեք ճամբար զարկենք Աստվածաբաժնի լեռան վրա, որպեսզի անվտանգության մեջ լինենք և պաշտպանենք մեզ թուրքական սպառնալիքներից»: Եվ այսպես, ամրացված մի ճամբար խիփելով, առաջնորդներից յուրաքանչյուրը հերթով ստանձնեց դրա պահպանությունը: Մեր Տիրոջ ծննդյան օրը ողջ ուտելիք և հացը շատ թանկացան, իսկ մենք էլ այժմ արդեն չէինք համարձակվում շատ հեռանալ ու չէինք կարողանում քրիստոնյաների հողերից որևէ ուտելու բան ձեռք բերել: Իր հերթին, ոչ-ոք չէր համարձակվում մտնել սարակինոսների երկիր այլ կերպ, բան մեծ գնդով: Ի վերջո, մեր սենյորները կրկին խորհուրդով հրավիրեցին և սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչ անեն այդ բան մեծ քանակությամբ մարդկանց հետ: Խորհրդում որոշվեց, որ մեր զորքերի մի մասը պետք է ամենուր պաշար հավաքի և իրականացնի բանակի պահպանությունը, իսկ մյուս մասն էլ՝ մնա ճամբարում և պահպանի այն: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ասաց. «Տյարք և փորձառու ռազմիկներ, եթե ձեզ հաճո լինի և դուք այդ լավ համարեք, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Գ.**) հետ կգնամ մեկնողների հետ»: Եվ այսպես, ինչպես պետք է նշելով սրբազան սուրբ ծննդյան երկուշաբթի օրը, այս և մյուս խմբերը ելան ճամբարից՝ իրենց կազմում ունենալով ավելի, քան 20.000 ռազմիկներ ու հետևակայիններ: Նրանք, առանց որևէ վնաս կրելու, մտան սարակինոսների հողեր, որտեղ արդեն հավաքվել էին շատ թուրքեր, արաբներ և սարակինոսներ Երուսաղեմից, Դամասկոսից, Հալեպից ու այլ հողերից՝ օգնության շտապելով Անտիոքին: Լսելով, որ քրիստոնյաների ժողովուրդները հավաքվել են իրենց երկրի դեմ՝ թուրքերը անմիջապես պատրաստվեցին քրիստոնյաների դեմ ճակատամարտի: Եվ ահա լուսաբացին նրանք եկան այն վայրը, որտեղ մեր ժողովուրդն ի մի էր եկել: Բարբարոսները բաժանվեցին և, ստեղծելով երկու զորք, մեկը դիմացի ու մյուսն էլ հետևից սկսեցին փորձ կատարել շրջապատել մեզ բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ Ֆլանդրիայի փառահեղ կոմսը, առաջ մղվելով խաչի հավատով, որը հավատարմորեն ամեն օր կրում էր իր վրա, Բոհեմունդի հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա: Մերոնք միահամուռ հարձակման անցան, իսկ թուրքերն էլ անվիշապես դիմեցին փախուստի՝ հապճեպ թիկունք դարձնելով: Թուրքերից շատերը սպանվեցին, իսկ մերոնք էլ ձեռք գցեցին նրանց ձիերը և այլ ավար: Կենդանի մնացած թուրքերը կործանաբար կատարության գիրկն ընկան և արագ փախան, իսկ մենք, վերադառնալով մեծ հաղթությամբ, սկսեցին փառաբանել և գովաբանել Երրորդությանը որպես Աստված, որը ապրում է այժմ և հավերժ, ամեն: /6/ Ի վերջո Անտիոքում գտնվող և բաղաթը պահպանող թուրքերը՝ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության այդ թշնամիները, լսելով, որ տեղ Բոհեմունդը ու Ֆլանդրիայի կոմսը արդեն չեն պաշարում իրենց, սկսեցին ելնել բաղաթից և հանդգնորեն մարտի մեջ մտնել քրիստոնյաների դեմ՝ հարվածելով բոլոր այն վայրերին, որտեղ պաշարյալները թույլ էին: Նրանք գիտեին, որ ամենավորոշու ռազմիկները արշավակիք էին ելել և ահա արդյունքում երեքշաբթի օրը թուրքերը կրկին ելան մեր դեմ, որ մեզ վնաս հասցնեն: Իրոք, անսկառ մոտեցած բարբարոսները վճռակալորեն նետվեցին մեզ վրա և մեր շատ ռազմիկների ու հետևակայինների սպանեցին, որոնք չէին սպասում դրան: Այդ ծանր օրը Նույնիսկ եպիսկոպոս Պյուլի կորցրեց իր սենեկային, որը կրում և պահպանում էր նրա դրոշը, ընդ որում, եթե չլինեղ գետը, որը ձգվում էր մեր ու նրանց միջև, նրանք դեռ երկար կհարձակվեին մեզ վրա և մեր ժողովուրդին մեծագույն վնաս կհասցնեին: Եվ այսպես, այն ողջամիտ այդ Բոհեմունդը իր զորքով մտավ սարակինոսների հողերը և բարձրացավ Տանկրեդի լեռան վրա՝ կարծելով, թե այնտեղ կգտնի որևէ բան, որը կկարողանա տանել իր հետ, բանգի նրանք արդեն ամայացրել էին ողջ երկիրը, ընդ որում, եթե ոմանք ինչ որ բան գտնե գտել էին, ապա այլք վերադարձել էին դատարկ ձեռքերով: Այդ ժամանակ իմաստուն այդ Բոհեմունդը բարձրաձայն գոչեց. «Ո՞վ դժբախտ և ողորմելի ժողովուրդ, ով ողորմելիները բոլոր քրիստոնյաներից, ինչո՞ւ եք դուք ցանկանում այսպես արագ հեռանալ, անմիջապես կանգ

առեք և, քանի դեռ մենք իրար գլուխ չենք հավաքվել, անհովիվ ոչխարների պես մի ցուլեք, քանզի, եթե մեր թշնամիները ձեզ գտնեն այդ կերպ ցուլած, նրանք բոլորիդ կսպանեն, քանզի օր ու գիշեր հսկում են մեզ, որպեսզի օգտվեն հենց նման մի առիթից: Նրանք մշտապես ձգտում են ոչնչացնել մեզ կամ բռնել, զգուշացե՛ք»: Երբ այդ ամենն ասվեց, Բոհեմուսը իր մարդկանց հետ թեթև ձեռքերով վերադարձավ գորթի մոտ գրեթե առանց ավալի: Չայերն ու ասորիները, տեսնելով, որ մերոնք վերադարձել են բացարձակապես դատարկ ձեռքերով, իրար հետ պայմանավորվեցին ու մեկնեցին լեռները՝ դեպի իրենց հայտնի վայրերը՝ փնտրելով և գնելով հաց ու պարենամթերք: Նրանք այս ամենը բերեցին գորթի մոտ, որտեղ ուժեղ տոլ էր, քանզի մեկ էշաբեռ պարենամթերք վաճառվում էր 8 ոսկով, այսինք՝ 120 դինարով: Չենց այդ ժամանակ էր, որ շատերը, որոնք փող չուներին որևէ բան գնելու, սովից մահացան...: Արդյունքում ողջ գորթում 1.000 ռազմիկների էլ հնարավոր չէր գտնել, որոնց ձիերը լավ վիճակում կլինեին: Այդ ընթացքում մեր թշնամի թաթիկը, լսելով, որ թուրքերի գորթը գալիս է մեր դեմ, ասաց, որ ինքը վախեցած է, մենք բոլորս կործանված ենք և արդեն թշնամիների ձեռքում ենք: Նա ամեն տեսակի ստեր էր հորինում և ասում էր. «Ով սենյորներ և ողջամիտ այրեր, տեսե՛ք, թե մենք ինչ մեծ կարիքի մեջ ենք, երբ ոչ մի տեղից օգնություն ստալու հույս չունենք: Այնուհանդերձ, միայն թույլ տվե՛ք ինձ վերադառնալ հայրենի՝ Ռոմանիա, և ես առանց հապաղելու կհոգամ այն մասին, որ ձեզ ծովով մեծաքանակ նավեր ուղարկեն՝ բարձրագույն ցորենով, գինով, գարով, մսով, այլուրով, պանրով, ինչպես նաև ձեզ անհրաժեշտ ամեն տեսակի բարիքներով: Ես կհոգամ նաև այն մասին, որ ձեզ վաճառելու համար ձիեր հավաքեն ու պարենամթերք հասցնեն ցամաքով կայսեր (Բուլգարական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) իշխանության տակ գտնվող հողերից: Եվ ահա ես հավատարմորեն երդվում եմ ձեզ անել այդ ամենը և հետևել ամեն ինչին: Բացի այդ իմ մարդիկ ու վրանը կմնան դաշտում և ձեզ համար հաստատ երաշխիք կլինեն, որ ես կվերադառնամ ինչքան հնարավոր է շուտ»: Նա այսպես ավարտեց իր խոսքը, սակայն նա ընդամենը մի թշնամի էր, որ իր ունեցած-չունեցածը թողեց ճամբարում և երբեք էլ չի մաքրվի երդմանազանության խարանից: Ահա այս կերպ մենք մեծ կարիքի մեջ ընկանք, քանզի ամեն տեղ թուրքերը կատեցնում էին մեզ, այնպես որ մեզինք ոչ մեկը չէր համարձակվում ելնել ճամբարից, ընդ որում նրանք մի կողմից էին նեղում մեզ, սովով՝ մյուս: Մենք օգնության և աջակցության կարիք ունեինք, իսկ հասարակ ու ամենադժատ մարդիկ էլ փախան Կիպրոս, Ռոմանիա ու լեռներ: Ինչ վերաբերվում է ծովին, այն ամեն ցանկացած դեպքում չէինք համարձակվում այդ կողմից ելնել, որովհետև սրիկաների պատճառով, բոլոր ճանապարհները մեզ համար փակ էին: Այս ընթացքում, երբ այն իմաստուն այդ Բոհեմուսը լսեց, որ անթիվ քանակի թուրքերը գալիս են մեզ վրա, գաղտնի ներկայացավ սենյորներին և ասաց. «Ով սենյորներ և ողջամիտ ռազմիկներ, ի՞նչ պետք է անենք: Մենք այնքան էլ մեծաքանակ չենք, որ մարտնչենք երկու ճակատով, սակայն իմացե՛ք, որ մենք կզնանք թշնամիների դեմ, որոնք մոտակայքում են՝ Արեգ ավորոգում, իսկ հետևակայիներն էլ թող մնան ու հսկեն վրանները: Նրանք կկարողանան դիմադրել բաղաբեց հարձակվողներին, իսկ մնացած ռազմիկներն էլ թող ելնեն ոչ հեռու տեղակայված մեր թշնամիների դեմ՝ Արեգ ավորոգ, որը Օրոնտեսի կամրջից անդին է»: Երբ իջավ երեկոն, մենք ելանք ճամբարից և այն ողջամիտ այդ Բոհեմուսը այլ ողջամիտ ռազմիկների հետ ժամկետ բռնեց գետի ու լճի միջև ձգվող տարածքով: Լուսաբացին նա հետախույզներին հրամայեց առաջ շարժվել ու պարզել, թե քանի զնդերով են թուրքերը, որտեղ են նրանք և, ըստ հնարավորության, իմանալ, թե ինչ են անում: Սրանք առաջ շարժվեցին և սկսեցին մանրամասն պարզել, թե որտեղ են թաքնված թուրքերը: Ի վերջո, նրանք տեսան, որ թուրքերի անթիվ մի բանակություն, բաժանվելով երկու ջոկատի, առաջանում է գետի կողմից, սակայն նրանց գլխավոր ուժը գալիս էր հետևից: Չետախույզները արագորեն վերադարձան ասելով. «Ահա, գալիս են, պատրաստ եղե՛ք, նրանք արդեն մոտ են»: Այդ ժամանակ այն ողջամիտ այդ Բոհեմուսը ասաց մյուսներին. «Տյարք և անհաղթ ռազմիկներ, շարժե՛ք մարտի համար», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Դու խելացի և ողջամիտ ես, մեծ և հայտնի, դու քաջ ես ու հաղթական, դու ճակատամարտի օրինաստեղծն ես և մարտերի դատավորը, արա այդ, կանենք այնպես, ինչպես հրամայես, այս ամենը, ինչ պետքական գտնես, արա այդ, արա և բեզ և մեզ համար»: Այդ ժամանակ Բոհեմուսը հրամայեց, որ առաջնորդներից յուրաքանչյուրն իր ջոկատը պետք եղած կարգով շարի և այդպես էլ արեցին: Շարվեցին վեց ջոկատներ, որոնցից հինգը սիավորված ուժերով հավաճեցին թշնամուն, իսկ Բոհեմուսը իր ջոկատով գալիս էր վերջից: Մերոնք հաջողությամբ ձեռնամարտում ընդհարվեցին թշնամիների հետ, հարվածեցին միմյան և աղաղակները երկինք հասան, բանգի բոլորը մարտնչում էին: Նետոդական արկերը փակում էին օդը, իսկ այն բանից հետո, երբ հետևում գտնվող գլխավոր ուժը մտնեցավ և ընկավ մերոնց վրա, մերոնք սկսեցին հետ բաշվել: Այդ ժամանակ հզոր այդ Բոհեմուսը, տեսնելով այդ, տևեաց: Եվ ահա նա հրաման տվեց իր կոնետաբլ Բոբերտին՝ Ժերարի որդուն. «Շտապիր, ինչքան կարող ես և ինչպես հարկ է բաջարի այդին: Եղիդ Աստծո և Սուրբ Գերեզմանի եռանդուն օգնական, դու իրոք գիտես, որ սա հոգու, այլ ոչ թե մարմնի պատերազմ է: Այդ Զրիստոսի բաջարի օգնական էիդ, զեա խաղաղության և թող Աստված ամենուր բեզ հետ լինի»: Եվ ահա, բոլոր կողմերից պաշտպանված խաչի նշանով, նա, կարծես մի առյուծ, որը երեք ամս չորս օր սոված էր մնացել, ելել էր իր քարանձավից, մոնչում էր և գառների արյան կարիք ուներ, ամեն ինչ մոռացած նետվեց այդ հոտի վրա՝ թզկտելով տարբեր կողմեր նետվող ոչխարներին: Այս կերպ նա ճակատեց թուրքերի շարքերում և այնքան ուժեղ հարվածեց, որ դրոշների լեզուները ծածանվում էին նրանց գլուխների վրա: Մյուս ջոկատները ևս, տեսնելով, որ Բոհեմուսի դրոշը պատվով ծածանվում է բոլորից առաջ, հետ դարձան: Եվ ահա մերոնք միասնաբար նետվեցին թուրքերի վրա, որոնք, շշմած այդ ամենից, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին ու կոտորեցին թշնամիների միջև: Օրոնտեսի վրայի կամուրջը, որից հետո հետ դարձան: Դրանից հետո թուրքերը հապճեպ վերադարձան իրենց ամրոց, վերցրին այն ամենը, ինչ կարողացան այնտեղ գտնել և, ամայացնելով ամեն ինչ ու կրակի տալով, դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ հայերն ու ասորիները, մտածելով, որ թուրքերը պարտվել են պատերազմում, ելան ու սկսեցին սպասել տրանց կիրճերում, որտեղ թշնամիներից շատերին սպանեցին կամ բռնեցին: Եվ այսպես այդ օրը աստվածային կամքով մեր թշնամիները պարտություն կրեցին: Մերոնք բավարարեցին ձիերի և շատ այլ բաների նկատմամբ իրենց կարիքները, իսկ 100 սպանվածների գլուխներ էլ բերեցին բաղաբեց դարպասների մոտ, որտեղ Բաբելոնից եկած դեսպանորդները զարմացան այդ ամենի վրա: Ինչ վերաբերվում է մերոնցից նրանց, որոնք մնացել էին ճամբարում, ապա սրանք ողջ օրը բաղաբեց երեք դարպասների մոտ մարտնչեցին նրանց հետ, որոնք բաղաբեց էին: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ փետրվարի 9-ին...: 177 Եվ այսպես այդ օրը Աստծո կամքով մերոնք հաղթականորեն և հաղթանակ տարած թշնամիների նկատմամբ հետ դարձան, բանգի թշնամիները, ամենուր դիմելով փախուստի, թափառում և ու տարբեր կողմեր էին ընկնում, երբ նրանցից ոմանք հորսասն հասան, այլք էլ՝ աղբակիտների երկիր: Մեր առաջնորդները տեսնում էին, որ բաղաբեց գտնվող թշնամիները մեզ նեղում են, քանզի ստիպում են օր ու գիշեր արթուն մնալ, որպեսզի պարզենք, թե որ կողմից է հարված սպասվում: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ նրանք որոշեցին. «Քանի դեռ չենք կորցրել մեր ողջ ժողովուրդին, եկե՛ք բաղաբային դարպասների դիմաց գտնվող մզկիթի մոտ, այնտեղ, որտեղ կամուրջն է, մի ամրություն կառուցենք, այդ կերպ թերևս կարողանանք ցայել մեր թշնամիներին»: Բոլորը համաձայնեցին արված առաջարկի հետ և որոշեցին, որ դա լավ գործ կլինի: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլն (Տոկուգի կոմս Ռայմոնդ Տոկուգացին – Մ.Ֆ.) ասաց բոլորից առաջ. «Օգնե՛ք ինձ կառուցել այդ ամրոցը, իսկ ես կամրացնեմ այն և կպահանենք», իսկ Բոհեմուսը ասաց. «Եթե դուք և այլք համաձայնեք, ապա ես կմեկնեմ Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ և մարդկանց, որոնք գտնվում են այնտեղ, ցույց կտամ, թե ինչպես պետք է անել այդ աշխատանքը, իսկ մնացածները, որ այստեղ կմնան, թող պատրաստվեն պաշտպանության»: Կոմսն ու Բոհեմուսը մեկնեցին Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ, իսկ մենք, տեղում իրար գլուխ հավաքվելով, սկսեցինք ճամբար կառուցել: Այդ ընթացքում թուրքերը, անմիջապես էլ պատրաստվելով, բաղաբեց ճակատամարտի համար մեր դեմ ելան: Նրանք հարվածեցին և փախուստի մատնեցին մերոնց, իսկ շատերին էլ սպանեցին: Արդյունքում մենք մեծապես տխրեցինք: Չաջորդ օրը թուրքերը, տեսնելով, որ մեր առաջնորդները մեզ հետ չեն և նախորդ օրը նավահանգիստ են գնացել, պատրաստվեցին հանդիպել նավահանգստի կողմը գնացածներին: Տեսնելով, որ կոմսն ու Բոհեմուսը հեռանում են և հետևերը տանում այդ ժողովուրդին, թուրքերը սկսեցին աղմկել, սուլել և անկուշտ մի ձևով ինչ որ բան գոռալ: Նրանք սկսեցին ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից և դաժանորեն վիրավորելով ու հաշվելով մարդկանց: Նրանք այն աստիճան կատաղությամբ նետվեցին մերոնց վրա, որ մերոնք փախուստի դիմեցին դեպի մոտակա լեռը, ինչպես նաև տարբեր ուղղություններ, միայն թե գտնեն նահանգի ճանապարհը: Ով կարողացավ վազելով փախչել և դուրս պրծնել, փրկվեց, իսկ ով չկարողացավ, մահ ընդունեց: Այդ օրը ավելի քան 1.000 մեր մարտիկներ և հետևակայիներ նահատակվեցին ու մենք հավատում ենք, որ նրանք երկինք համբառնեցին՝ ընդունելով նահատակության սպիտակ սավակը: Եվ այսպես Բոհեմուսը, թողնելով այն ճանապարհը, որ ընտրել էր, փոքրաքանակ ռազմիկներով եկավ մեզ մոտ, որ իրար գլուխ էինք հավաքվել: Այդ ժամանակ մենք, վառված մերոնց սպանություններով, Զրիստոսի անունը տվեցինք և, հույսներս դրած Սուրբ Գերեզմանի վրա, անմիջապես միավորվեցինք ու ելանք նրանց վրա: Մենք միասնական սրտով ու հոգով գնացինք նրանց վրա, իսկ Աստծո թշնամիներն էլ ամենուր շշմեցին ու սարսափելի վախի գիրկն ընկան՝ մտածելով այնուհանդերձ, վերջնականապես հաղթել և ոչնչացնել մերոնց, ինչպես այդ արել էին միջնա և Բոհեմուսի մարդկանց հետ: Ամենակարող Աստված, սակայն, թույլ չտվեց նրանց այդ անել, քանզի երկնքի ռազմիկները, ամենուր գիկվելով խաչի նշանով, կատաղորեն առաջ նետվեցին և քաջաբար հարվածեցին նրանց, իսկ նրանք նեղ կամրջով սկսեցին փախչել դեպի դարպասները: Նրանք, որոնք մարդկանց և ձիերի հսկայական կուտակման պատճառով չկարողացան կենդանի անցնել, հենց այնտեղ էլ հավիտյան իրենց կործանումը գտան իրենց իսկ դևերի ու հրեշտակների հետ միասին: Ահա այդպես մենք շարժեցինք նրանց, հետ միեցինք և լցրինք գետը, որի արագ ալիքները ամենուր իսկապարհ էին թուրքերի արյունից, ընդ որում, եթե որևէ մեկը ցանկանում էր վեր մնալ, իսկ լողալով ցամաք հասնել, այդ ժամանակ մերոնք, կանգնած գետի ափին, խոցում էին նրանց: Նրանց և մեր աղաղակներն ու ձայները երկինք էին հասնում, իսկ նետողական արկերի անձրևն էլ պատել էր երկինք ու արևը: Այդ ժամանակ քաղաքի բրիստոնյաների կանաչ, մոտենալով պարիսպներին և ստամառաշների և տեսնելով թուրքերի դժբախտ ճակատագիրը,

անևկատ ծափահարում էին, թեև հայերն ու ասորիները թուրքերի առաջնորդների հրամանով իրենց կամքից անկախ կամ կամավոր մեզ վրա նետերի հեղեղ էին թափում: Այդ ճակատամարտում հոգևոր ու մարմնական մահ գտան թուրքական զորքի 12 էմիրներ, ինչպես նաև այլ շատ փորձառու և հզոր ռազմիկներ, որոնք լավ պաշտպաններ էին բաղաբի համար ու նրանց թիվը կազմում էր 1.500 հոգի: Այլ, որոնք կենդանի էին մնացել, այլևս չէին համարձակվում ոչ գոչել, ոչ սուլել ոչ ցերեկը և ոչ էլ գիշերը, ինչպես առաջ էին այդ անում: Մեզ բաժանեց միայն գիշերը և այսպես, երբ մուրճն ընկավ և բաժանեց կողմերին, մարտնչողները, որոնք նիզակներ էին նետում, խոցում իրար ու հարվածում աղեղներից, անջատվեցին մեկը մյուսից: Այդ կերպ Աստծո խիզախությունը և Սուրբ Գեորգիանը առավելության հասան մեր թշվառների նկատմամբ ու նրանք հետագայում արդեն ի վիճակի չէին նախկին արիության դրսևորել ոչ խոսքով, ոչ գործով: Այս կերպ մենք այդ օրը լրացրեցինք շատ բաների ունեցած մեր պակասները, որ առաջ ունեինք, հատկապես ծիծերի հարցով: Հաջորդ օրը մնացած թուրքերը եկան բաղաբից և սկսեցին հավաքել մեռած թուրքերի դիակները, որոնք արդեն հոտել էին: Նրանք հավաքեցին բոլոր դիակները, որ գետի ափին էին, բացառությամբ նրանց, որոնք թաղել էր գետը: Նրանք բոլոր սրանց թաղեցին կամրջից անդին գտնվող բաղաբի դարպասի մոտ գտնվող մզկիթի դիմաց: Սրանց հետ միասին նրանք թաղեցին նաև սավաններ, ոսկյա ապարանջաններ, աղեղներ, նետեր և շատ այլ բաներ, որոնք ի վիճակի չէին թափարկել: Մերոք, լսելով, որ թուրքերը թաղել են իրենց սպանվածներին, հապճեպ պատրաստվեցին և մեկնեցին դեղերի կացարանները, բանգի հրամայեցին փորել, բացել այդ գերեզմանները և դուրս շարժել դրանց այդտեղից: Բոլոր դիակները մերոնք նետեցին մի ինչ-որ փոսի մեջ, իսկ կտրված գլուխներն էլ բաղաբի մոտ տարան, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմանան սպանվածների թվաքանակը: Նրանք բացառություն արեցին միայն մի բանի հոգով համար, որոնք դիակները, դնելով Բաբելոնի էմիրին (**Ճաթիվանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆային – Մ.Գ.**) պատկանող դեսպանների ծիծերի վրա, ուղարկեցին ծով: Տեսնելով այս ամենը՝ թուրքերը շատ տխրեցին և գրեթե մահու չափ սգացին: Նրանք օրեր էին անցկացնում վշտի մեջ և ոչինչ չէին ձեռնարկում, միայն լաց էին լիսում և նվաճում: Դրանից հետո երրորդ օրը մենք սկսեցին կառուցել իշխատակաճ ամրոցը՝ բարերը վերցնելով թուրքերի գերեզմաններից: Երբ ամրոցը ավարտին հասցվեց, մենք անսխալապես ամենուր սկսեցին ճնշել մեր թշնամիներին, որոնց գոռոզությունն արդեն ոչնչացվել էր: Եվ ահա մենք անվտանգ այս ու այն կողմ էինք զնում՝ դեպի դարպասներ և լեռներ, ուրախանալով ու փառաբանելով մեր տեր Աստծուն, փառք նրան հավիտյանս հավիտենիս, Ամեն: /8/ Այդ ժամանակ արդեն գրեթե բոլոր արահետները շրջափակվել և փակվել էին թուրքերի համար, բացի մեկ միակից, որը ձգվում էր գետի կողմից ու որտեղ մի ինչ որ ամրոց կամ վանք կար: Եվ այսպես, եթե այն ևս վերջնականապես մեր կողմից ամրացվեր, ապա թուրքերից ոչ մեկը չէր համարձակվի դուրս գալ բաղաբի դարպասներից: Եվ ահա մերոնք իրար մեջ խորհրդակցեցին և միաձայն հայտարարեցին. «Ենթե մեզմիջ մեկին ընտրեք, որ նա հուսալի պահապան լինի այդ ամրության համար և փակի մեր թշնամիների ճանապարհը, ինչպես նաև նրանց ճանապարհը, որոնք դուրս ու ներս էին անում բաղաբից»: Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Գ.**) ելավ ու առաջինը խոսեց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ես ամենայն եռանդով և միայն իմ մարդկանց ուժով կամրաջնեմ այդ ամրությունը՝ ամենայն արիության փակելով մեր թշնամիների ճանապարհը այնտեղ, որտեղ նրանք միշտ վարյազություն են դրսևորում»: Նրան անմիջապես էլ 400 մարդ ուղարկեցին և նա այլևս չհասկալեց: Տանկերը ելավ իր ամենաարժեքի ռազմիկներով ու սերժանտներով և անմիջապես էլ բոլոր կողմերից կտրեց թուրքերի ճանապարհը, այնպես որ սրանք, պատված վախով նրա գործողությունների հանդեպ, այլևս չէին համարձակվում ելնել բաղաբից ոչ անասնակերի, ոչ անտառանյութի, ոչ էլ այլ կարիքի համար: Տանկերը իր մարդկանցով մնաց այնտեղ և սկսեց ամեն կողմից եռանդով իրականացնել բաղաբի շրջափակումը: Նույն այդ օրը հայերից ու ասորիներից շատ շատերը փորձ կատարեցին լեռներով գաղտնի օգնություն ցույց տալ բաղաբին, բերելով թուրքերին պարենամթերք, սակայն Տանկերը նրանց դեմ ելավ, բռնեց բոլորին, ձեռք գցեց նաև նրանց բեռները՝ հաց, գինի, զարկ, գլխուկն ձեռք և այլ բաներ: Եվ այսպես, Տանկերն այնքան ամուր ու հաջող էր դիմադրում, որ փակեց թուրքերի բոլոր ճանապարհները և դրանք պահեց այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբը գրավեց: Ես չեմ կարող մանրամասն պատմել այն ամենի մասին, ինչ մենք արեցինք, մինչև այդ բաղաբը գրավվեց, բանի որ աշխարհի վրա չկա մի այնպիսի աշխարհական կամ հոգևորական, որ կարողանա ամենայն ամբողջությամբ նկարագրել ու պատմել այն ամենի մասին, ինչ եղավ, սակայն որոշ բաներ այնուհանդերձ կասեմ: Եվ այսպես կար ծագումով թուրք մի էմիր, որի անունը Փիրուզ էր: Սա մեծ բարեկամություն ուներ Բոհեմունդի հետ և Բոհեմունդը անընդհատ ուղարկվող սուրհանդակների միջոցով մշտապես դրոշմ էր այս Փիրուզին, որպեսզի սա իրեն բաղաբում լավ ընտրուկ, ընդ որում նա Փիրուզին շալլորեն քրիստոնեություն էր առաջարկում, ինչպես նաև հարստություններ ու մեծ պատիվներ: Եվ ահա Փիրուզը համաձայնեց իրեն ավանդել և ասաց. «Ես իրականացնում եմ երեք աշտարակների պահպանությունը և պատրաստակամորեն դրանք բեզ եմ խոստանում: Ես քո մարդկանց ցանկացած պահի ներս կթողնեմ, երբ կուզեն»: Եվ ահա այժմ Բոհեմունդը հանգիստ էր բաղաբ մտնելու հարցով և նա հանգիստ, պարզ մտքով ու ուրախ եկավ սենյորների մոտ՝ հայտնելով նրանց հետևյալը. «Ով ամենաողջամիտ այրեր և ռազմիկներ, տեսե՛ք, թե ինչ սարսափելի կարիքի ու դժբախտության մեջ ենք մենք, ինչպես առաջնորդներս, այնպես էլ երեսպակներս: Մենք չգիտենք, թե մեզ պատահում է արդյոք հաջողություն: Այդ, եթե դուք հարմար գտնեք ու արժանի, ապա թող այլոց շարքերում ելի մեզմիջ մեկը և, եթե այդ մեկը կարողանա որևէ կերպ տիրել բաղաբին կամ գրավել այն խորամանկությամբ անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, եկե՛ք մենք բաղաբը միաձայն հենց այդ անձին էլ նվիրենք»: Բոլորը, սակայն, միաձայն մերժեցին այդ առաջարկը ու հայտարարեցին. «Այս բաղաբը չի հանձնվի ոչ մեկին: Մենք բոլորս հավասար պայմաններով կտիրենք նրան, բանգի բոլորս էլ հավասար կերպով ենք տարել դժվարությունները և դրա համար պետք է այն հավասարապես տիրենք ու այնտեղ հավասար պատիվ ունենանք»: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմունդը անմիջապես մի թեթև ժպտովով հեռացավ: Բից անց, այն բանից հետո, երբ մենք սուրհանդակներից լուր ստացանք մեր թշնամիների՝ թուրքերի, պալիկիանների, աղուկարների, ազնիստիաններից և շատ այլ ժողովուրդների մասին, մեր առաջնորդները կոկին խորհուրդ գումարեցին ու որոշեցին. «Եթե Բոհեմունդը կարողանա տիրել բաղաբին՝ ինքը անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, ապա մենք պատրաստակամորեն և մեր իսկ կամքով այն նրան կնվիրենք, իսկ եթե կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Գ.**) մեզ օգնության գա ու կյանքի կոչի այն պայմանավորվածության պայմանները, որոնց հարցով նա մեզ երդվել է, ապա մենք ըստ իրավունքի բաղաբը նրան կտանք, հակառակ դեպքում թող Բոհեմունդը տիրի բաղաբին»: Դրանից անմիջապես հետո Բոհեմունդը ամեն օր ամենաբեղուն կերպով սկսեց խնդրել իր ընկերոջը և, համոզելով նրան, ամենամեծ ու գայթակղիչ բաները խոստանալ, թե. «Տես, ահա մենք հարմար պահ ունենք, երբ կարող ենք անել ինչ ուզում ենք: Եվ այսպես, թող այժմ իմ ընկեր Փիրուզն ինձ օգնի»: Եվ ահա Փիրուզը, շատ ուրախացած այդ լուրից, ասաց, որ նա ինքը կօգնի այդ գործի հարցով: Դրանից հետո հաջորդ իսկ գիշեր Փիրուզը Բոհեմունդի մոտ գաղտնի որպես պատանդ իր որդուն ուղարկեց, որպեսզի սա, ոչնչից չանհանգստանալով, բաղաբ մտնի, իսկ խոսքերով էլ հրամայեց հայտնել, որ նա հաջորդ օրը ֆրանկների ողջ ժողովրդին գնեքի տակ դի, իբր չեմ պատրաստվում և թալանել սարակինոսների հողերը, սակայն հետո արագորեն աջ թևով լեռան վրայով հետ դառնա: «Այդ ընթացքում ես», - ասում էր նա, - «կսպասեմ, մինչև զորքը վեր կբարձրանա, և ռազմիկների աշտարակներ կթողնեն, որոնք իմ պահպանության ու իշխանության տակ են»: Դրանից հետո Բոհեմունդը հրամայեց արագորեն իր մոտ կանգել իր սերժանտներին և մասնավորապես «Վատ թագ» մականվանյալ մեկին ու հրահանգեց, որ սա, որպես մունեթիկ, ֆրանկների գլխավոր ուժերին ազդարարի դեպի սարակինոսների հողեր արշավանքի մասին: Այդպես էլ արվեց: Այնուհետև Բոհեմունդը իր ծրագրի մասին կիսվեց դուքս Գոգֆորուայի (**Նեթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունցին – Մ.Գ.**), Ֆլանդրիայի կոմսի, կոմս Սեն-ժիլի, ինչպես նաև Եպիսկոպոս Պյուլիի հետ, ասելով, որ. «Անտվածային աջակցությամբ այս գիշեր Անտիոքը մեր ձեռքը կընկնի»: Ամեն ինչ կարգի բերվեց, ռազմիկները սկսեցին ընթանալ հարթավայրով, իսկ հետևակայիններն էլ ուղղվեցին դեպի լեռը: Ողջ գիշեր մինչև լուսաբաց ռազմիկները հեծելավարում և քայլում էին, իսկ լուսաբացին շուր եկան դեպի այն աշտարակների կողմը, որոնց պաշտպանությունն իրականացնում էր այդ Փիրուզը: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը իջավ ձիուց և հայտնեց բոլորին. «Հանգիստ հոգով և ուրախ համաձայնությամբ առաջացե՛ք ու աստիճաններով մտե՛ք Անտիոք, որը անսխալապես կանցնի մեր կողմը, ինչպես Աստծուն է հաճելի»: Նրանք մոտեցան աստիճանին, որն արդեն դրվել էր և ամուր ամրացված էր բաղաբի պարսպին, որի վրայով վերև բարձրացան 60 հոգի: Դրանից հետո նրանք ցրվեցին այն աշտարակներով, որոնց գտնվում էին Փիրուզի պահպանության տակ, իսկ սա, տեսնելով, որ մերոնցից թիչ մարդ է վեր բարձրացել, անհամապատասխան և, վախենալով, որ մերոնց հետ հանկարծ ինքն էլ թուրքերի ձեռքը ընկնի, ասաց. «Մեզ հետ թիչ ֆրանկներ կան, ո՛րն է այն կրակոտ Բոհեմունդը, ո՛րն է այդ անհաղթը»: Այդ ընթացքում մի լանգոբարդ սերժանտ ներքև իջավ դեպի հետ, ինչքան հնարավոր է արագ վազեց Բոհեմունդի մոտ և ասաց. «Ինչո՞ւ ես դու կանգնած այստեղ, ով ողջամիտ այդ, ինչո՞ւ ես այստեղ, տես, մենք արդեն երեք աշտարակներ ենք վերցրել»: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մյուսների հետ շարժվեց և բոլորը, ուրախանալով, ուղղվեցին դեպի աստիճանը: Նրանք, որոնք արդեն աշտարակում էին, սկսեցին ուրախ գոչել. «Անտված է այդպես ուզում», այդ էլք գոչում նաև մենք: Եվ ահա մենք սկսեցինք գարմանայի կերպով վեր բարձրալ աստիճաններով, որից հետո արագորեն վազեցինք նաև այլ աշտարակներ, որտեղ, ում որ գտնում էինք, մահվան էին մատնում: Նրանք սպանեցին նաև Փիրուզի եղբորը, սակայն այդ ընթացքում պատահական կերպով կոտորվեց այն աստիճանը, որով վեր էինք բարձրանում, և մեզ բաժիկ հասան շատ դժվարություններ ու տխրություն, թեև, չնայած այն կոտորվել էր, սակայն մեզանց դեպի ձախ ինչ որ փակ դարպասներ կային, որի մասին բլերը գիտեին: Գիշեր էր, սակայն մենք շրջափակվել գտանք դրանք: Բոլորը վազեցին այդ կողմը և, կոտորելով դարպասները, ներս մտան: Այդ ժամանակ ողջ բաղաբում գարմանայի մի աղմուկ բարձրացավ, սակայն Բոհեմունդը դրանով էլ չբավարարվեց և հրամայեց պատվավոր դրոշակը բարձրացնել լեռան վրա գտնվող ինչ-որ դղյակի վրա: Բաղաբում բոլորն արդեն արմկում էին, իսկ լուսաբացին էլ արդեն նրանք, որոնք ծամբարում էին, լսելով բաղաբից եկող ուժեղ աղմուկը, հապճեպ եկան, որից հետո, տեսնելով լեռան վրա ծածկանող Բոհեմունդի

որոշը, վազեցին: Եվ ահա բոլորը մոտեցան և դարպասներով քաղաք մտան: Նրանք սպանեցին թուրքերից և սարակինոսներից ում որ գտան, բացի նրանցից, որոնք վազեցին դեպի վեր՝ միջևաբերդ: Որոշ թուրքեր, սակայն, դուրս փախան դարպասներով և կենդանի պրծան: Ինչ վերաբերվում է Յագի-Սիան կոչվող նրանց տիրոջը (**Անտիոքի Եսիրոյան Եսիր Յագի-Սիանը – Մ.Ֆ.**), ապա նա, անչափ ահաբեկվելով ֆրանկներից, իր հետ եղած այլոց հետ դիմեց փախուստի: Փրկվելով փախուստով՝ նա եկավ Տանկրեդի մոտ, որը քաղաքից ոչ հեռու էր: Նրան ձեռքը հոգնել էին և նա կանգ առավ գյուղում՝ թաքնվելով տներեք նեկում: Երբ, սակայն, լեռան բնակիչներն իմացան այդ մասին՝ ատրոսներ ու հայեր, նրանք անմիջապես էլ բռնեցին նրան, գլխատեցին և գլուխը ներկայացրեցին տեր Բոհեմունդին, որպեսզի դրա դիմաց նա իրենց ազատություն պարգևի: Յագի-Սիանի գոտին և հանդերձանքը գնահատվեց 60 հունական ոսկի: Այս ամենը կատարվեց չորեքշաբթի օրը՝ հունիսի 3-ին: Զաղաքի բոլոր փողոցները լի էին մեռածներով այն աստիճան, որ անչափ վատ հոտի պատճառով ոչ-ոք չէր կարողանում ոչ մնալ այնտեղ, ոչ անցնել քաղաքի փողոցներով, ոչ էլ բայել մեռածների դիակների վրայով... /9/ Զիրբուղան՝ Պարսկաստանի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիսան սուլթան Բերքիարուխի – Մ.Ֆ.**) զորքի առաջնորդը (**Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուլան – Մ.Ֆ.**), մտնում էր խորասանում: Մինչ այդ Անտիոքի Եսիր Յագի-Սիանը ինչպես հնարավոր է շուտ նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի սա, որսալով հարմար պահը, իրեն օգնության հասնի, բանի որ ֆրանկների ուժեղագույն ժողովուրդը պաշարում էր Անտիոքը: Այս պարագայում Յագի-Սիանը խոստացել էր, որ կամ Անտիոքը կհանձնի նրան, կամ էլ գոնե մեծաքանակ նվերներ կտա: Եվ այսպես, բանի որ Զիրբուղան արդեն թուրքերի մեծ զորք ուներ, որը հավաքել էր երկար ժամանակվա ընթացքում, նա, ստանալով խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆահի – Մ.Ֆ.**) հավանությունն արտահայտող ֆերմանը, որը թույլ էր տալիս սպանել բրիտանականներին, անմիջապես երկար ճանապարհ ընկավ դեպի Անտիոք: Զաղաքին իր զորքով օգնության էր գալիս նաև Երուսաղեմի Եսիրը (**Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եսիրոյան ապագա հիմնադիր Եսիր Սուլթանը – Մ.Ֆ.**), այնտեղ եկավ նաև Դամասկոսի արքան (**Դամասկոսի Եսիրոյան Եսիր Դուկակը – Մ.Ֆ.**) մեծ քանակի մարդկանց հետ միասին: Զիրբուղան մեծաքանակ հեծանուսական ժողովուրդներ էր հավաքել՝ թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ, պալիկյաններ, ազիմաթներ, բորդեր, պարսիկներ և շատ այլ անթիվ ժողովուրդներ: Աղուկանները 3.000 հոգի էին, որոնք չէին վախենում ոչ նիզակներից, որ նետերից, ոչ էլ այլ զենքերից, բանից բոլորը բոլոր կողմերից պատված էին երկաթներով, ինչպես և նրանց ձեռքը: Մրանք կռվում ցանկանում էին մարտնչել միայն թրերով: Եվ ահա սրանք ելան Անտիոքը պաշարելու, որպեսզի ցրեն ֆրանկների ուժերը: Երբ նրանք մոտեցան քաղաքին, նրանց դեմ եկավ Անտիոքի Եսիր Յագի-Սիանի որդի Սենսարդը, որը միանգամից նետվեց Զիրբուղայի մոտ և արցունքներն աչքերն սկսեց աղաչել ասելով. «Ո՛վ անհաղթ տիրակալ, աղաչում եմ ինչպես հնարավոր է արագ օգնել մեզ, բանի ֆրանկները ամենուր Անտիոքի ամրություններում պաշարում են մեզ: Նրանք ցանկանում են մեզ կտրել Ռոմանիայից, Ասորիքից, իսկ հետո՝ Խորասանից: Նրանք հասել են այն ամենին, ինչին ուզել են՝ սպանելով նաև իմ հորը: Այլ բան չի մնում, նրանք կսպանեն նաև ինձ, բեզ ու մեր ցեղից մնացածներին: Ես արդեն վարդուց եմ բեզվից օգնություն սպասում, որպեսզի օգնես ինձ այս փորձանքում»: Զիրբուղան նրան պատասխանեց. «Եթե ուզում ես, որ ես օգնեմ քեզ և ի սրտե օգնության հասնեմ այս փորձանքում, միջևաբերդ ձեռք տուր: Այդ ժամանակ, ահա, դու կտեսնես, թե ինչպես օգտակար կլինեմ ես քեզ: Ես այնպես կանեմ, որ միջևաբերդ իմ մարդիկ կպաշտպանեն»: Սենսարդը նրան պատասխանեց. «Եթե դու կարողանաս ոչնչացնել բոլոր ֆրանկներին ու ինձ տալ նրանց գլուխները, ապա ես կփոխանցեմ քեզ միջևաբերդը և հավատարմորեն կպահպանեմ այն քեզ համար»: Զիրբուղան նրան պատասխանեց. «Թող լինի այդպես, անմիջապես ձեռքս տուր միջևաբերդը»: Ի վերջո, Սենսարդը ուզած-չուզած նրան հանձնեց միջևաբերդը: Այն բանից հետո երրորդ օրը, երբ մենք քաղաք մտանք, Զիրբուղան և Սենսարդի զորքի առաջապահ ջոկատը հայտնվեց քաղաքի պարիսպների տակ: Նրանց զորքը տեղակայվեց Օրոնտես գետի կամրջի մոտ: Նրանք գրոհով վերցրեցին աշտարակը և սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան այնտեղ: Ոչ-ոք կենդանի չմնաց, բացի նրանց դեկավարից, որին մենք մեծ ճակատամարտից հետո գտան երկաթյա շղթաներում: Հաջորդ օրը հեթանոսների զորքը, մոտենալով քաղաքին, ճամբար զարկեց երկու գետերի միջև՝ այնտեղ կանգնած մնալով երկու օր: Ընդունելով միջևաբերդը՝ Զիրբուղան իր մոտ կանգնեց իր Եսիրներից մեկին, նրան, որին գիտեր որպես մի արդարադատ, համեստ ու խաղաղասեր մարդ, և ասաց նրան. «Ես ուզում եմ, որ դու, պահպանելով հավատարմությունը ինձ, քեզ վրա վերցնես այդ միջևաբերդի պահպանությունը, բանի որ հնուց ի վեր ես ծանոթ եմ քո հավատարմությանը և դրա համար էլ խնդրում եմ քեզ, որ դու մեծագույն զգուշությամբ ձեռք զարկես այդ ամրության պահպանությանը»: Եսիրը նրան պատասխանեց. «Ես երբեք չեմ ցանկացել քեզ համար նման մի բան անել, սակայն ես այնուհանդերձ ձեռք կզարկեմ այդ գործին՝ պայմանով, որ, եթե մահացու մարտում ֆրանկները հաղթահարեն քեզ ու հաղթեն, ես նրանց կտամ միջևաբերդը»: Զիրբուղան նրան ասաց. «Ես ծանոթ եմ քո ազնվականության ու ողջամտությանը, դրա համար էլ համաձայն եմ ամեն ինչի հետ, ինչը դու որպես լավ կհամարես կյանքի կոչել»: Զիրբուղան վերադարձավ իր զորքի մոտ, որից հետո թուրքերը, ծիծաղելով ֆրանկների վրա, Զիրբուղային ներկայացրեցին մի ինչ-որ ողորմելի թուր, որը ծածկված էր ծանգով, փայտյա աղեղ և լիովին անպետք մի նիզակ, որը որանից բխեց առաջ խլվել էր դժբախտ ուխտավորներից: Եվ ահա նրանք ասացին. «Ահա այն զենքը, որոնք ֆրանկները մեր դեմ մարտի ելան»: Այդ ժամանակ Զիրբուղան ժպտաց և բոլորին լսելի կերպով ասաց. «Դա՛՛՛ Ե այն մարտունակ և փայլուն զենքը, որը բրիտանականները մեր դեմ են հանել Ասիայում ու որով մտադիր եմ և հույս ունեմ մեզ վտարել Խորասանի սահմաններից՝ ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ մերն է Ամազոնյան գետերից այս կողմ: Այդ նախընտրելի է, որ քեզ էլ մեր բոլոր հայրերին Ռոմանիայից ու Անտիոքից՝ այդ արքայանիստ քաղաքից, որը արժանիորեն հանդիսանում է ողջ Ասորիքի մայրաքաղաքը»... Դրանից հետո երրորդ օրը Զիրբուղան գնկվեց ու նրա հետ էր թուրքերի մեծ մասը: Նրանք մոտեցան քաղաքին այն կողմից, որ կողմում որ գտնվում էր միջևաբերդը, իսկ մենք, համարելով, որ ի վիճակի ենք դիմադրել նրանց, պատրաստվեցին ճակատելու: Այնուհանդերձ, սակայն, նրանց ուժն այնքան մեծ էր, որ մենք ի վիճակի չեղան դիմադրել և ստիպված եղանք դարպասներով քաղաք վերադառնալ, ընդ որում դրանք այնքան նեղ էին, որ շատերը, տորդելով միմյանց, զոհվեցին: Չնայած դրան, սակայն, ոմանք ճակատեցին քաղաքից դուրս, իսկ այլք՝ քաղաքի ներսում, ընդ որում այդ տևեց ողջ հինգշաբթի օրը՝ մինչև երեկո: Գիյում Դ՝ Գրանմենիլը, նրա եղբայր Ալբրիկը, Գվիդո Տրուստոն, Լամբերտո Մոթատը և նրանք բոլորը, երեկվա մարտից հետո լցված ահով, մարտ, որը տևեց մինչև երեկո, գիշերը պարսպի վրայով գաղտնի փախան, ընդ որում չնչապառ ծովին հասան այն կերպ, որ վնասեցին իրենց ձեռքերն ու ոտքերը: Շատ այլք էլ, որոնց ես չեմ նմանցում, փախան նրա հետ: Մոտենալով Սուրբ Միխեյիկի նավահանգստում կանգնած նավերին՝ նրանք ասացին նավաստիներին. «Ո՛վ դժբախտներ, ինչո՞ւ եք դուք այստեղ կանգնած: Մերոնք բոլորը կործանվել են, մենք հազիվ ենք խուսափել մահից, մնացածն էլ քաղաքում պաշարվել են թուրքերի զորքի կողմից»: Նավաստիները, լսելով այս մասին, այն աստիճան շշմեցին, որ հետո վախով պատված նետվեցին դեպի նավերը և ծով ելան: Ի վերջո, երբ անակնկալ հայտնվեցին թուրքերը, նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան, իսկ մնացած նավերն էլ, որ մնացել էին գետաբերանում, թալանեցին ու այրեցին: Մենք, որ մնացել էինք քաղաքում և ի վիճակի չէինք պայքարել նրանց դեմ, մեր ու նրանց միջև պարիսպ կառուցեցինք և սկսեցինք օր ու գիշեր հսկել այն: Մեզ վրա ճշշումը, սակայն, այնքան ուժեղ էր, որ մենք ստիպված էինք սկսել մեր ձիերով ու էշերով: Օրերից մի օր, երբ մեր առաջնորդները տխուր, անտրամադիր և սգավոր կանգնած էին միջևաբերդի դիմաց, նրանց մոտեցավ մի բախանա և ասաց. «Տիարք, եթե ձեզ հարմար է, լսե՛ք, թե ինչ տեսիլք է երեկ ինձ այցելության եկել»...: Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ բոլորը պետք է երդնում տան, որ փախուստ չեն դիմի ոչ հանուն կյանքի, ոչ էլ մահվան վախից, բանի կենդանի կլինեն: Ասում են, որ առաջինը երգվեց Բոհեմունդը, հետո՝ կոմս Սեն-ժիլը, Ռոբերտո Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտո Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), դուքս Գոգֆորուան և Ֆլանդրիայի կոմսը: Իր հերթին Տանկրեդը երգվեց և խոստում տվեց, որ, բանի դեմ նրա հետ կլինեն 40 ռազմիկներ, նա չի լքի մարտի դաշտը և հետ չի կանգնի Երուսաղեմի ճանապարհից: Եվ ահա ուրախացավ բրիտանական համայնքը, երբ լսեց նման խոստում: Այնտեղ մեր զորքում նաև Պետրոս անունով մի ուխտավոր կար...: Այդ ընթացքում թուրքերը, որոնք վերնում էին՝ միջևաբերդում, սկսեցին մեզ ամենուր հետ մղել այնպիսի ուժով, որ մի անգամ շրջապատեցին աշտարակում գտնվող մեր երեք ռազմիկներին: Այդ ժամանակ հեթանոսները ելան ու նետվեցին նրանց վրա այնպիսի ուժով, որ նրանք ի վիճակի չեղան դիմադրել: Ռազմիկներից երկուս փրկվեցին, իսկ երրորդը, որը այնտեղ արիաքար պաշտպանվում էր թուրքերի հարձակումներից, իրեն այնքան լավ պահեց, որ կտրուկաժ նիզակներով այդ օրը սպանեց պարսպին մոտեցող երկու թուրքերի: Այդ օրը նրա ձեռքում երեք նիզակներ կտրուկվեցին, սակայն թշնամին ևս իր մահը տեսավ: Այս ռազմիկի անունը Զյուզո Կաստան էր և նա Գոտֆրիդ Չեստոնցու զորքից էր: Արժանապատիվ այդ Բոհեմունդը տեսնում էր, որ ոչ մի կերպ ի վիճակի չէ կենտրոնացնել ժողովրդին միջևաբերդի գրոհի համար, բանից, փակված տներում, ոմանք վախենում էին թուրքերից, այլք էլ՝ սովից: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը անչափ զայրացավ և հրամայեց քաղաքից կրակ թողնել այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Յագի-Սիանի պալատը: Տեսնելով այդ՝ նրանք, որոնք քաղաքում էին, թողնելով իրենց տներն ու գույքը, դիմեցին փախուստի՝ ոմանք դեպի միջևաբերդ, այլք՝ դեպի քաղաք դարպասները, որոնք հսկում էր կոմս Սեն-ժիլը, իսկ երրորդները՝ դեպի այն դարպասները, որոնք պահում էր դուքս Գոգֆորուան, ամեն մեկն իր ժողովրդով: Այդ ժամանակ այնպիսի մի անակնկալ փոթորիկ բարձրացավ, որ ոչ-ոք այլևս չէր կարողանում ծիշտ ճանապարհը տեսնել, իսկ իմաստուն այդ Բոհեմունդը շատ տխրեց՝ վախենալով սուրբ Պետրոս և սուրբ Մարիամ, ինչպես նաև այլ եկեղեցիների համար: Այս սարսափը տևեց երեք ժամ՝ ընդհուպ մինչև կեսգիշեր, երբ այրվեցին մոտ 2.000 եկեղեցիներ և տներ: Կեսգիշերը հասնելուն պես կրակի ողջ հեղեղը անակնկալ կերպով հանդարտվեց: Միջևաբերդը զբաղեցրած թուրքերը մեզ հետ օր ու գիշեր կռվում էին քաղաքի ներսում և մեզ բաժանում էր միայն գեղեցի: Մերոնք տեսնում էին, որ չեն կարող երկար դիմադրել դրան, բանից այն հացը, որ նառլա էր, հնարավոր չէր ուտել, իսկ այն ջուրն էլ, որ կար, հնարավոր չէր խմել: Եվ ահա մերոնք մի պարիսպ կառուցեցին իրենց ու թուրքերի միջև քարից և կավից, ինչպես նաև պատրաստեցին պաշարողական աշտարակ ու այլ մեքենաներ, որպեսզի լինեն անվտանգության մեջ: Թուրքերը մի փառք մնացել էր միջևաբերդում,

շարունակելով մարտը մեր դեմ, իսկ մյուս մասն էլ ծամբար էր զարկել միջնաբերդից ոչ հեռու՝ մի հարթավայրում: Երբ վրա հասավ գիշերը, արևմուտքից մի երկնային կրակ հայտնվեց և մոտենալով ընկավ թուրքերի զորքի մեջ: Դրանից զարմացած էինք և մենք, և թուրքերը: Առավոտը բացվելուն պես ազդված թուրքերը, բոլորը մեկ մարդու նման ահաբեկված կրակից, փախան դեպի դարպասները, որոնք հսկում և որտեղ տեղակայված էր Բոհեմուկը: Թուրքերի զորքի այն մասը, որը մնում էր միջնաբերդում, մարտ էր սկսում մերոնց հետ օր ու գիշեր՝ վնասներ հասցնելով և սպանելով նետերի օգնությամբ, իսկ այլ բոլոր կողմերից շրջապատել էին բաղաձոր այնպես, որ մեզնից ոչ-ոք չէր համարձակվում ոչ ելնել, ոչ մտնել, թերևս միայն գիշերը, այն էլ զաղտնի: Այս երեպ նրանց պաշարում և ներում էին մեզ՝ կազմելով անթիվ բանակություն: Այդ անօրենները և Աստծո թշնամիները մեզ փակված պահում էին Աստիոթում այնպես, որ մեզնից շատերը սովից մահացան, բանգի հացի նույնիսկ փոքր մի կտորը վաճառվում էր մեկ հունական ոսկով, իսկ գինու մասին էլ այլևս չէմ ասում: Վաճառում էին նաև էջի և ձիու միս, հավը վաճառվում էր 15 սուլիդի, ձուռ՝ երկու սուլիդի, իսկ մեկ ընկույզը՝ մեկ դինարով: Ամեն ինչ շատ թանկ էր: Եռացնում և ուտում էին ծառերի ու թփերի տերևներ, ինչպես նաև այլ ծառակտորներ, դեմ ալսալիս ուժ ուներ սովը, այլ վերցնում էին և ուտում ձիերի, էշերի, ինչպես նաև ցլերի ու գոմշերի կաշիներ՝ եռացնելով և ծամելով: Այս, ինչպես նաև այլ սարսափներ և աղետներ, որոնք ես ի վիճակի չեմ նկարագրել, մեր գլխին էր թափվում հանուն Բրիստոսի ու հանուն դեպի Սուրբ Գերեզման ուղղվող ճանապարհի: Այս տանջանքները, սովն ու սարսափները մենք կրեցինք 26 օրվա ընթացքում: Եվ ահա վախկոտ Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.Գ.**), որին մեր առաջնորդները միակամորեն ընտրել էին որպես գլխավոր հրամանատար, ձևացրեց, թե խոցված է հիվանդությունից ու, դեռևս մինչև Աստիոթի գրավումը, ամոթայի կերպով դիմեց փախուստի դեմի Ալեքսանդրետ կոչվող մի ամրոց: Մենք ամեն պահի սպասում էինք, որ նա մեզ, որ փակված էինք բաղաձոր և զրկված փրկարար աջակցությունից, օգնության կհասնի, սակայն նա, լսելով, որ թուրքերի ժողովուրդը շրջապատել ու պաշարել է մեզ, զաղտնի բարձրացավ Աստիոթի մոտակա լեռան վրա և, տեսնելով թուրքերի անթիվ վրանները, սարսափահար հետ դարձավ ու իր զորքով դիմեց փախուստի: Եվ այսպես, վերադառնալով իր ծամբար, նա ինչ հնարավոր էր վերցրեց և արագ երթով հետդարձ ճանապարհը բռնեց: Եվ այսպես, հանդիպելով կայսեր Ֆիլոմելիոսի մոտ, նա դեմ առ դեմ զրույցի նստեց իրա հետ և ասաց. «Իմացիր ճշմարտությունը՝ Աստիոթը գրավված է, սակայն պատմեց ամոթայի կերպով փախած այն դժբախտ կոմսի խոսքերը»:- և, եթե ցանկանում եք, եկեք մենք ևս հետ դառնանք, որպեսզի չգոհվենք այնպես, ինչպես գոհվել են նրանք»: Երբ Գլիդոն, այդ արժանի ռազմիկը, լսեց նման բաներ, նա այլոց հետ մասին նույնպես լաց եղավ և բարձրաձայն որբաց: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն ասացին...: Եվ ահա կայսրն ասաց իր մարդկանց. «Գնացեք և բոլոր մարդկանց այս երկրից Բուլղարիա հասցրեք, գնացեք և այնպես ամեն ինչ ամայացրեք, որ, երբ թուրքերը գան, ոչինչ գտնել չկարողանան»: Արդյունքում մերոնք իրենց կամքից անկախ որբայով ու լաց լինելով հետ դարձան: Այդ ճանապարհին ուխտավորներից շատերը հյուծումից մահացան, իսկ մնացածները վերադարձան Կոնստանդնուպոլիս: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք, հետևելով նրա խոսքերին, որի միջոցով Բրիստոսը մեզ համար բացեց ճշմարտությունը, փորեցինք սուրբ Պետրոսի եկեղեցու հետևում...: Եվ ահա մեծ ուրախությամբ և հուզմունքով մենք վեր հանեցինք գեղարդը և ողջ բաղաձոր մեկ մեծ ուրախություն տարածվեց: Դրանից հետո մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին պատգամավոր ուղարկել Բրիստոսի թշնամի այդ թուրքերի մոտ...: Դրանից հետո մեր զորքն այնտեղ երթավ և չգտնել ինչ անել, բանգի այ կողմից մեզ տանցում էր տառապալից սովը, մյուս կողմից էլ՝ վախը թուրքերի նկատմամբ: Եվ ահա երեքօրյա պասից հետո, երբ մի եկեղեցուց մյուսը մենք հոգևոր երթ իրականացրեցինք, խոստովանեցինք մեր մեղքերը և ներում ստացանք, որից հետո Բրիստոսի ռազմիկները հոգով ու մարմնով մաքրվեցին՝ ողորմության բաժանելով և պատարագ իրականացնելով: Ի վերջո, կազմվեցին վեց ջոկատներ, որոնք կանգնեցին բաղաձորի մոտ: Առաջապահի գլուխ կանգնեց Գրիգոր Մեծը (**Վերոնիկի և Վայուայի կոմս Գրիգոր Մեծը – Մ.Գ.**) ֆրանկների և Ֆլանդրիայի կոմսի գլխավորությամբ, երկրորդ ջոկատը կազմեց դուքս Գոդֆրուան իր զորքով, երրորդում Ռոբերտ Նորմանդացին էր իր ռազմիկների հետ, չորրորդ ջոկատը կազմեցին եպիսկոպոս Պյուլին իր մարդկանց հետ, որը հենց կրում էր Փրկչի գեղարդն ու նրա հետ էր Ռայմունդ Սեն-ժիլը, թեև սա մնաց վերևում, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, վախենալով վախճանից, որ սրանք հանկարծ բաղաձոր չիջնեն, հինգերորդ ջոկատում Տանկրեդն էր իր մարդկանց հետ, իսկ վեցերորդ ջոկատը կազմեց Բոհեմուկի գլխավորած զորքից: Մեր եպիսկոպոսները, հոգևորականները, բախաններն ու վանականները, հազած սրբազան հանդերձներ, ելան մեզ հետ և, ձեռքերում ունենալով խաչեր ու խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պահպանի մեզ, մեզ փրկություն տա ու ազատի բոլոր մեղքերից: Սրանք կանգնած մնացին դարպասների մոտ՝ ձեռքերում պահած խաչերն ու խաչաձևանները և օրհնելով մեզ: Եվ այսպես, մենք, խաչաձևանի հսկողության տակ շարվելով մարտական կարգով, ելանք այն դարպասից, որ անկիլի մոտ էր: Դրանից հետո, երբ Բրիքուդան տեսավ, որ ֆրանկական ջոկատները հիմակայի կերպով շարված մեկը մյուսի հետևից դուրս են գալիս, ասաց. «Եկեք թողնենք նրանց բոլորին դուրս գալ, այդ պայմաններում մեզ ավելի հեշտ կլինի հաղթել նրանց»: Երբ մերոնք արդեն բաղաձորի սահմաններից դուրս էին, Բրիքուդան, տեսնելով ֆրանկ ժողովուրդի մեծաքանակությունը, շատ վախեցավ: Դրանից հետո նա համնարարեց իր այն Էմիլին, որը պահակազորի հրամանատարն էր, որ սա, եթե տեսնի կրակը, որը վառված է առաջապահ ջոկատում, անմիջապես ողջ զորքի նահանջ հայտարարի՝ իմանալով, որ թուրքերն արդեն պարտվել են ճակատամարտում: Բրիքուդան անմիջապես սկսեց աստիճանաբար նահանջել դեպի լեռը, իսկ մերոնք աստիճանաբար ներում էին նրանց: Ի վերջո, թուրքերը բաժանվեցին՝ նրանց մի մասը գնաց ծովի կողմը, իսկ մյուս մասն էլ շարունակում էր պահել դիրքերը՝ մտադիր լինելով օղակել մերոնց: Մերոնք, տեսնելով այդ, վարվեցին համապատասխան ձևով, ընդ որում ստեղծվեց նաև յոթերորդ ջոկատը՝ կազմված դուքս Գոդֆրուայի և Նորմանդիայի կոմսի ուժերից, որի գլուխ կանգնեց Ռեյնալդը: Սրանք բոլորը նետվեցին թուրքերի հետևից, որոնք գալիս էին ծովի կողմից: Թուրքերը մարտնչեցին սրանց դեմ և, հարվածելով աղեղներից, մերոնցից շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ թուրքերի մնացած ուժերը սկսեցին կարգով առաջանալ՝ ձգված գետից մինչև լեռը, որը այդ վայրից երկու մղոն հեռավորության վրա էր: Թուրքերը սկսեցին երկու կողմերից հարձակվել և ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից ու հասցնելով վրեժ: Եվ ահա լեռան վրա հայտնվեց մի անթիվ զորք՝ լիովին կազմված սպիտակ նծույզներից և կրելով սպիտակ դրոշներ: Մերոնք, տեսնելով այդ զորքը, լավ չգիտեին, թե ովքեր են դրանք և ինչ է դա, սակայն հետո նրանք իմացան, որ դա Բրիստոսի կողմից ուղարկված օգնությունն էր՝ սրբեր Գևորգի, Մերկուրիոսի ու Դեմետրիոսի գլխավորությամբ: Այս ամենն իրոք ճշմարտացի էր, բանգի մերոնցից շատերը տեսան այդ: Թուրքերը, որոնք կանգնած էին ծովի կողմից, երբ տեսան, որ այլևս չեն կարողանում դիմադրել, այրեցին այն կրակը, որպեսզի նրանք, որոնք գտնվում էին վրաններում, դիմեն փախուստի: Սրանք իրենց հեղթին, տեսնելով այդ, վերցրին ամենապետքական ավարը և դիմեցին փախուստի: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին դեպի հակառակորդի գլխավոր ուժերը՝ դեպի նրանց ճամբար: Դուքս Գոդֆրուան, Ֆլանդրիայի կոմսը և Գյուզո Մեծը սպանում էին ջրի կողքով, որտեղ նրանց հիմնական զորքն էր: Այս երեքը առաջինը հարձակվեցին նրանց վրա՝ պահպանված խաչի նշանով: Իրենց հեղթին մյուս կողմերը, տեսնելով այդ, ևս նետվեցին թշնամիների վրա: Արդյունքում պարսիկները և թուրքերը բարձրաձայն աղաղակեցին, իսկ մենք էլ, կոչ հղելով Աստծուն՝ կենդանի և իրական, սլացանք նրանց վրա: Հանուն Բրիստոսի և Սուրբ Գերեզմանի մենք սկսեցինք ճակատամարտը ու Աստծո աջակցությամբ ջախջախեցինք նրանց: Թուրքերը, պատված ահով, նետվեցին փախչելու, իսկ մերոնք հետապնդեցին նրանց մինչև վրանները: Եվ այսպես, Բրիստոսի ռազմիկները գերադասեցին հետապնդել նրանց, այլ ոչ թե ավար ձեռք գցել, նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև Օրոնտեսի կամուրջը, իսկ հետո՝ մինչև Տանկրեդի միջնաբերդը: Նրանք այնտեղ թողեցին իրենց վրանները, ոսկին, արծաթը և այլ բարիքներ, ինչպես նաև ոչխարները, ցլերը, ձիերը, ջորիները, ուղտերը, էշերը, հացը, գինին, այլուրդ ու շատ այլ բաներ, որ անհրաժեշտ է նրանց: Հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ երկրում, լսելով, որ մենք հաղթել ենք թուրքերին, շտապ սլացան մեզ ընդառաջ ու վազեցին դեպի լեռները, որտեղ, ինչքան թուրքեր որ գտան, բոլորին սպանեցին: Մենք, վերադառնալով բաղաձոր, բաղաձորի մոտ, մեծ ուրախությամբ սկսեցին փառաբանել և գովաբանել Աստծուն և գովաբանել մերոնցի հաղթանակ տվեց: Էմիլը, որը պահպանում էր միջնաբերդը, երբ Բրիքուդային և այլոց տեսավ փախչելիս մարտի դաշտից ու ֆրանկների առջևից, պատվեց վախով: Եվ ահա մեծագույն արագությամբ նա սկսեց ֆրանկական դրոշներ ուղղել: Կոմս Սեն-ժիլը, որը կանգնած էր միջնաբերդի մոտ, հրամայեց բերել իր կոմսական դրոշը: Էմիլը ընդունեց այն և անմիջապես ծածանեց այն աշտարակի վրա: Այդ ժամանակ լանգոբարդները, որոնք կանգնած էին այնտեղ, ասացին. «Այդ Բոհեմուկի դրոշը չէ»: Էմիլը հարցրեց. «Ո՞ւմ դրոշն է այդ», իսկ նրան պատասխանեցին. «Կոմս Սեն-ժիլիդ»: Դրանից հետո Էմիլը տեսավ, որ մերոնք և վերադարձրեց այն կոմսին, ընդ որում հենց նույն պահին էլ եկավ այն հարգարժան այդ Բոհեմուկը և տվեց իր դրոշը: Էմիլն ընդունեց այդ դրոշը մեծագույն ուրախությամբ և պայմանագիր կնքեց Բոհեմուկի հետ, որ այն հեթանոսները, որոնք կցանկանան քրիստոնեություն ընդունել, կլինեն նրա հետ, իսկ նրանք, որոնք կցանկանան հեռանալ, դրանց Բոհեմուկը թույլ կտա անվասա այդ կերպ վարվել: Բոհեմուկը համաձայնեց այն ամենին, ինչ պահանջեց Էմիլը, և անմիջապես իր սերժանտների և միջնաբերդ ուղարկեց: Բիչ օրեր անց այդ Էմիլը մարտություն ընդունեց բոլոր նրանց հետո, որոնք ցանկանում էին ձանաչել Բրիստոսին, իսկ նրանք, որոնք չցանկացան Աստծո օրենքներին հետևել, Բոհեմուկը հրամայեց ուղեկցել սարակինոսների հողեր Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ հունիսի 28-ին՝ Պողոս և Պետրոս առաքյալների տոնի նախօրյակին, մեր տեղ Գիտուն Բրիստոսի տիրապետության ժամանակ, փառք նրան հավիտենա հավիտենիս, Ամեն...: /10/ Եվ այսպես, երբ մեր թշնամիները

վերջնականապես հաղթվեցին, նրանք ցրվեցին տարբեր կողմեր, իսկ ոմանք էլ կիսամեռ կամ վիրավոր մահացած ընկած մնացին հովիտներում, անտառներում, դաշտերում ու ձանապարհների վրա» (Պետրոս Տուղբորդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 5-7, 9-11):

«/7/ Աստիոք կոչված այդ բաղաբեր իրոք մի հսկայական, հզոր և հուսալի պարիսպ ուներ, որը ոչ մի թշնամի երբեք չէր կարողացել գրավել, ընդ որում բաղաբերն տիրելը դժվար էր նաև այնտեղ առկա պարենամթերքի լուրջ պաշարի պատճառով, այնպես որ մնում էր միայն մի բան, որ բաղաբեր ընկալիչները ցանկանային պաշտպանվել...: Այս բաղաբեր գտնվում էր ծովից մոտ 13 մղոն հեռավորության վրա և նրա հետ կապ էր պաշտպանվում մի գետի հունով, որով ընթանում էին ամեն ինչ բարձրած նավեր: Մեր առաջնորդները, հասկանալով, որ այդ բաղաբեր պաշարումը հեշտ բան չի լինելու, իրար ամրացրին երդումներով ու միացյալ ուժերով ձեռք գարկեցին պաշարման գործին՝ հույսով, որ Աստծո աջակցությամբ իրենք որևէ կերպ այնուհանդերձ կկարողանան տիրել հիշատակված բաղաբերին: Հարկ է լքել, որ այնտեղ բրիտանականների ձեռքն ընկան մի բանի նավեր, որոնք, դրվելով իրար կողքի և ամրացվելով, կամրջի նման մի բան կազմեցին, բանգի առաջ գետն անցնելիս մարդիկ ստիպված էին լինում այդ անել ծանծաղուտով: Իրենց հերթին թուրքերը, որոնք իրենց գտան բրիտանականների այդ հսկայական բանակությամբ պաշարված, հասկացան, որ ցանկացած դեպքում դժվար կլինի հաջողության հասնել և դրա համար էլ բաղաբեր տեր Գրատիանը (Աստիոքի եմիրության եմիր Յադի-Միանը – Մ.Յ.) իր որդի Սամսարուկին ուղարկեց Պարսից սուլթանի, այսինքն՝ արքայի (Սեջունկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիսան սուլթան Բերեհարուկի – Մ.Յ.), մոտ, որպեսզի խնդրի նրան հնարավորինս շուտ գալ ու փրկել բաղաբեր, բանգի նա էր բոլոր մահմեդականների տերը և նրանց փրկության հույսը: Սամսարուկը գործի անցավ, իսկ ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք մնացին բաղաբեր, ապա նրանք բոլոր միջոցները ձեռք առան ֆրանկների դեմ: Պետք է ասել, սակայն, որ ֆրանկները ևս ներ էին դնում առկա ողջ նշանը և ահա դրա արդյունքում օրերից մի օր նրանց հարվածներից ընկան 700 թուրքեր: Բանն այն է, որ թուրքերը սրանց դարանում էին տեղադրել, սակայն այդ անհավատները հենց իրենք ընկան ֆրանկների դրած դարանը և ողջ կազմով գոհվեցին, ընդ որում Աստվածային ուժի շնորհիվ բրիտանականներն իրենք որևէ կորուստ չկրեցին, բացի մեկ վիրավորից: Սակայն վայ բրիտանականներին, բանգի թուրքերը սպանում էին իրենց իշխանության տակ գտնվող բաղաբերի հույներին, ասորիներին ու հայերին, որից հետո, ամենայն կատարության բզկտելով նրանց մարմինները, դրանք բարանետների օգնությամբ բրիտանականներին էին նետում, որպեսզի այդ տեսարանով ահաբեկեն նրանց: Իրոք, այդ բարբարոսները վախենում էին, որ օրերից մի օր բրիտանականները կապտամբեն և կդավաճանեն, որից հետո կհանձնեն բաղաբեր, դրա համար էլ մեծագույն ատելությամբ էին լցված նրանց նկատմամբ: Այդ ընթացքում բաղաբեր շուրջ տեղակայված ֆրանկները աստիճանաբար սկսեցին պարենի պակաս զգալ, մինչև որ բանը հասավ նրան, որ արդեն հնարավոր չէր որևէ տեղից հաց գնել որևէ գնով, որովհետև մարդկանց այդ մեծ բանակությունը շրջակայքում սպառել էր ամեն ինչ: Այս պայմաններում մարդիկ հայտնվեցին հուսահատական դրության մեջ, ընդ որում շատերը եկան այն մտքին, որ անհրաժեշտ է թողնել բաղաբեր պաշարումը և ցամաքով ու ծովով հեռանալ, որպեսզի փրկեն իրենց կյանքերը: Հարկ է լքել նաև, որ շատերը, առաջ մղվելով սովից, չնայած մեծ անվտանգության 40 կամ նույնիսկ 60 մղոն հեռավորում էին բանակից, որ պարենամթերք գտնեին, սակայն հաճախ, հատկապես լեռներում, ընկնում էին թուրքերի ձեռքը և զոհ գնում: Այս կապակցությամբ ես կարծում եմ, որ ֆրանկները այդ կերպ տառապում էին և այդքան երկար ժամանակի ընթացքում չէին կարողանում գրավել այդ բաղաբեր իրենց մեղքերի պատճառով, բանգի շատերը մինչ այդ տրվել էին վախկոտ գոռոզությանը, հեշտապիրությանն ու թալանին: Եվ ահա բրիտանականները խորհրդի նստեցին ու որոշեցին բանակից հեռացնել բոլոր կանանց, ինչպես օրինականներին, այնպես էլ անօրինականներին և հարձերին, որպեսզի բրիտանականները, չվերտռտվելով այլաբերվածության ճիղակներում, այլևս չգայրացնեն Աստծուն: Եվ այսպես կանայք հեռացվեցին և ապաստան գտան շրջակա ամրություններում: Չնայած դրան, սակայն, մեր մարդիկ շարունակում էին տառապել սովի ճիղակներում, ինչպես նաև մեծ տանջանքներ էին կրում հակառակորդի հարվածներից, ընդ որում անկասկած է, որ նրանք բոլորը, չնայած իրենց երդումներին, անկասկած կթողնեին պաշարումը ու կհեռանային, եթե չլինեք Տեր Աստված, որը նրանց ի մի բերեց և հավաքեց, ինչպես իր սիրելի հոտը: Այնուհանդերձ եղան մարդիկ, որոնք, շրջակայքում չգտնելով իրենց անհրաժեշտը, թողեցին պաշարումը և ընդմիջտ հեռացան... /8/ Եվ ահա Երիստոսի 1098 թվականին Աստիոքի ողջ շրջանը ծայրից ծայր ամայացված էր, ընդ որում մարդիկ շարունակում էին տառապել պարենամթերքի խիստ պակասից..., սակայն դրան գումարվեցին նաև ցուրորդ, ուժեղ քամիները, տաքը և հորդառատ անձրևները: Շատերի վրաններն արդեն բայթալվել էին ու մարդիկ մնում էին բաց երկնքի տակ...: Եվ այսպես Աստիոքի պաշարումը, որ սկսվել էր հոկտեմբեր ամսին, շարունակվեց ողջ ձմեռ ու հաջորդ գարուն, մինչև որ մարդիկ հասան հունիս ամսվա: Ողջ այդ ընթացքում բրիտանականներն ու թուրքերը շարունակում էին բզկտել իրար՝ մեկ հաղթվելով, մեկ պարտվելով, թեև այդ հանդիպումների ժամանակ հատկապես շատ կորուստներ էին կրում հեթանոսները, որոնցից շատերը աղմուկով ընկնում էին երկաթյա գետը և կործանվում: Իրոք, հենց այդ գետի մոտակայքում էր, որ ամենաթեժ մարտերն էին ընթանում ու հենց այդտեղ էր, որ կողմերն առավել հաճախ էին իրար գայիս: Հարկ է լքել, որ բանակի առաջնորդները այդ երկարատև պաշարման ժամանակ բաղաբեր ամրությունների դիմաց մի բանի սեփական ամրություններ կառուցեցին, սակայն դրանից բացի էլ մի բանի արշավանքներ իրականացրեցին շրջակայքում՝ թալանելով թուրքերին ու նրանց արտաավայրերը: Ինչ վերաբերվում է դրսում գտնվող հայերին, ապա նրանք ոչ միայն մեզ որևէ օգուտ չբերեցին, այլև հենց իրենք էին թալանում մեր ժողովրդին: Այնուհանդերձ Աստծուն հաճելի էր, որ բրիտանականների ջանքերը հաջողությամբ պատկվեց և ի վերջո նա տեղի տվեց բրիտանականների արցունքներին և հնազանդ աղոթքներին, որի արդյունքում Աստիոքը գաղտնի՝ դավաճանության շնորհիվ, ընկավ բրիտանականների ձեռքը: Իրոք, դա մի դավաճանություն էր, ընդ որում դավաճանություն՝ իսկական պետության մակարդակի... /9/ Եվ այսպես Աստված երազում հայտնվեց մի մարդու, կարծես թուրքի, և, իր ողորմածությամբ նրան ընտրյալ կարգելով, ասաց. «Արթնացիր, ես բեզ հրամայում եմ Աստիոքը հանձնել բրիտանականներին»: Այս մարդը անմիջապես վեր թռավ թևից, սակայն, համոզվելով, որ դա երազ էր, ոչ-ոքի ոչինչ չասաց: Դրանից հետո Աստված երկրորդ անգամ եկավ նրան երազին ու ասաց. «Հանձնիր այս բաղաբեր ֆրանկներին, բանգի այդ ես եմ՝ Երիստոս, որ ասում եմ այդ բեզ, ենթարկվիր»: Այն մարդը կրկին լուռ մնաց և, վերադառնալով տուն, այդ հրաշքի մասին ոչ-ոքի ոչինչ չասաց: Եվ ահա Աստված երրորդ անգամ հայտնվեց այդ մարդուն և ասաց. «Ինչը՞ դու չես անում այն, ինչ ես եմ բեզ հրամայում: Դու չպետք է հապաղես կամ կասկածես, բանգի այդպիսի է իմ կամքը»: Դրանից հետո այդ մարդը, երկար տառեղվով այդ ամենի մասին, ի վերջո զգո՞ղորդեց կապ և հաստատում մեր մարդկանց հոտ և խոստանում, որ մեքենայության շնորհիվ նրանք կմտնեն Աստիոք: Այս համաձայնությունը, որ կնքվեց, ամրապնդվեց այն բանով, որ այդ մարդու որդին որպես պատանդ հանձնվեց ֆրանկներին, ավելի կոնկրետ՝ Բոհեմունդին: Եվ ահա գիշերներից մեկում, օգտագործելով պարանե աստիճաններ, նա պարսպի վրայով բրիտանականներից մոտ 20 հոգու բաղաբեր մտցրեց, որից հետո սրանց առանց հապաղելու բացեցին դարպասները, իսկ ֆրանկներն էլ, որ պատրաստ էին դրան, ներս մտան: Այդ ժամանակ պարանեով իր բարձրացան ևս 40 ասպետներ և ոչնչացրին երեք աշտարակների պահակալիկներին, որից հետո սկսեցին ուրախանալ ու լաց լինել, որ իրենց ջանքերը ի վերջո հաջողությամբ պատկվեցին: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ լսեցին այս աղաղակները, պատվեցին խորը վախով, բանգի իրոք, երբ լուսաբացն աստիճանաբար տիրում էր երկնքին, ֆրանկներն արդեն տարածվում էին բաղաբերով մեկ, իսկ Բոհեմունդի կարմիր դրոշն էլ ծածանվում էր պարիսպների վրա: Այդ ժամանակ բաղաբերում հիշում էին նաև շեփորների ձայները, իսկ ֆրանկները, ողջ կազմով լցվելով բաղաբեր, փողոցներում և պարիսպների վրա սրահար էին անում թշնամիներին, որոնք ի վերջո իրենց կորցրած սկսեցին սպեցիկացնել: Թուրքերից շատ շատերը պայանվեցին, սակայն շատերն էլ իրենց գցեցին բաղաբեր վրա վեր հանում միջնաբերդը և ամրացան այնտեղ: Դրանից հետո մեր բանակը անզուսպ թալանի տրվեց՝ տանելով այն ամենը, ինչ գտնում էր տներում կամ փողոցներում, թեև ասպետները, այնուհանդերձ հավատարիմ մնալով իրենց, շարունակում էին հետապնդել ու կոտորել թուրքերին: Ի վերջո, Աստիոքի եմիր Գրատիանը, որ փորձում էր փրկություն որոնել փախուստի մեջ, բռնվեց մի բանի հայ գյուղացիների կողմից, որոնք սպանեցին նրան ու մարմինը ներկայացրին ֆրանկներին... /10/ Աստիոքի գրավմանից հետո այնպես եղավ, որ բրիտանականներից մեկը գտավ գեղարդը, որով խոցել էին մեր Տիրոջ մարմինը... /11/ Եվ ահա հենց Աստիոքի գրավման հաջորդ օրը անթիվ բանակի թուրքեր, որոնց ուղարկել էր պարսիկների սուլթան արքան, սրա մասին վերևում ասացի, հասան Աստիոք և պատեցին ֆրանկներին, իսկ նրանց առաջնորդը Զորբուդատն էր...: Եվ այսպես, տեսնելով թուրքերի այս մեծ բանակությունը, բրիտանականները հուսահատվեցին ավելի շատ, բան առաջ, բանգի արդեն երկրորդ անգամ պատժվեցին իրենց մեղքերի համար, որովհետև, ամենելով Աստիոք, սկսել էին հեշտապիրության բզաղվել անօրեն կանանց հետ, որոնք վաճառում էին իրենց Աստծո օրենքին հակառակ: Այս ամենին գումարվեց նաև այն, որ 60.000 թուրքեր բաղաբեր մտան կամ, ավելի ճիշտ, միջնաբերդ մտան և, առավելություն ձեռք բերելով բաղաբեր նկատմամբ, այնտեղից սրընթաց ու անակնկալ հարձակումներ սկսեցին գործել ուղիղ դեպի բաղաբեր: Այսպիսով՝ մարդիկ պատվեցին սարսափով և բաղաբեր ներսում, և դրսում գտնվող թշնամիների տեսքից՝ ամենադաժան ձևով փակված մնալով տեղում: Աստված, սակայն, որը հաճախ էր իր կամքը ցույց տալիս հավատացյալներին, այս անգամ էլ այնպես արեց, որ այս վախերից հետո մարդկանց արագ հաղթանակ հասնի... /12/ Այդ ժամանակ մի բախանա, որ ահաբեկված փախել էր բաղաբերից, Աստծուն տեսավ, որն ասաց... /13/ Մեկ այլ դեպք էլ տեղի ունեցավ, բանգի բաղաբերից փախչողներից մեկի աչքին երևաց նրա վաղուց մահացած եղբայրը, որն ասաց... /14/ Եվ ահա Աստծո կամքով վերջ դրվեց հավատացյալների հոտի տանջանքներին, որոնք հասել էին սովահարության այն աստիճանի, որ նուրում էին ձիերին և նույնիսկ ամեն տեսակի արողատություններ: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ բրիտանականները խորհրդակցության նստեցին, որից հետո Պետրոսի որպես դեսպան ուղակեցին հակառակորդի մոտ... /15/ Թուրքերը չհամաձայնեցին այդ ամենին, բանգի իրենք ուժեղ էին և ապահովված լավ ձիերով: Իրոք, ըստ մեր գնահատականների թուրքերը կազմում էին 660.000 հոգի, որոնք բոլորն էլ ուժեղ և առողջ մարդիկ էին, այն դեպքում, երբ բրիտանականները խեղճ էին, աղքատ, առանց նժույկների և թուլացած սովից: Եվ այսպես Պետրոսը վերադարձավ ու փրկանցեց թուրքերի պատախաճանը, որը լսելուն պես

Ֆրանկները մարտի պատրաստվեցին: Թուրքերի հետ էին նրանց գլխավոր բոլոր էմիրները...: Ֆրանկների կողմում գլխավոր առաջնորդներն էին Յուզգո Մեծը (**Վերմուտի և Վալուայի կոնս Յուզգո Մեծը – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոնս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոնս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոնս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.**), իշխան Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), կոնս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոնս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և շատ այլ իշխաններ: Այդ ժամանակ եպիսկոպոս Ալբերտը ԴՊյուլին, որն իրոք մի առաքինի մարդ էր, իր կրակոտ խոսքերով մեծապես ոգևորեց մարդկանց և ուժեղացրեց նրանց հավատն առ Աստված...: Եվ այսպես մեր մարդիկ, այդ կերպ լավ պատրաստվելով մարտի, հուլիսի 4-ի լուսաբացին ջոկատ առ ջոկատ դուրս եկան քաղաքից և մարտակարգ ընդունեցին, որը բաժանված էր մի բանի ջոկատների: Մարտնչողների շարքերում էին նաև շաքային հոգևորականները, որոնք, հագած իրենց հանդերձները, հոգևոր երգեր էին երգում և բոլորին ոգևորում Աստծո անունով: Այդ ժամանակ Դալիս անունով էմիրը, որ վարպետ էր պատերազմական հարցերով, տեսնելով կոռ շարքերով շարված փայլվող զրահներով մեր ռազմիկներին, կասկածով պատվեց մարտի ելքի վերաբերյալ և դիմեց Զորքուդատին...: Վերջինս մեր մոտ պատվիրակություն ուղարկեց, սակայն մեր իշխանները մերժեցին արված առաջարկը՝ ասելով...: Եվ ահա Յուզգո Մեծը, Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոնսը, որոնք տեղակայված էին առաջին շարքում, անցան հարձակման: Նրանց հետևեց Անտիոքի դքսության դուքս Գոտֆրիդը գերմանացիների և լոթարինգացիների հետ, այնուհետև զալիս էին եպիսկոպոս Պյուլին իր գասկառացիներով ու պրովանսալցիներով, թեև կոնս Ռայմոնդը մնաց Անտիոքում, որպեսզի հետևի բաղաձայն: Եվ վերջապես այս բոլորի վերջում մնաց Բոհեմունդը: Թուրքերը, տեսնելով, որ ֆրանկների բանակը կոռ միասնությամբ պատրաստ է կատարորեն իրենց վրա նետվեց, իրենք ևս մարտի պատրաստվեցին, սակայն շուտով աստված նրանց մեծ սարսափով պատեց և նրանք բոլորը գլուխները կորցրած և խառնիխուռն դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ ֆրանկները, չնայած գործում էին իրենց սովից թուլացած ու հոգևած նժույգների վրա, հետապնդեցին փախչող հակառակորդին և ի վերջո գրավեցին նաև թշնամիների ճամբարը, որտեղ ձեռք գցեցին անթիվ հարստություններ՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք հագուստներ, ամանեղեն, ինչպես նաև շատ այլ բաներ: Թուրքերը, որ ցրված հեռանում էին դաշտերով, ֆրանկների զոհն էին դառնում, ընդ որում բրիտանյանների ձեռքն ընկան նաև մեծ բանակի նժույգներ, ջորիներ, էշեր, հիմալայի սաղավարտներ, նետեր, աղեղներ ու կապարձներ: Ինչ վերաբերվում է իրենք՝ Զորքուդատին, ապա սա, որ մինչ այդ կատարողն էր հոխորտում էր ոչնչացնել բոլոր ֆրանկներին, այժմ փախուստի դիմեց եղնիկից էլ արագ: Սակայն ինչը կարող էր ստիպել այդ հզոր բանակի առաջնորդին այդ կերպ փախչել, թե ոչ Աստծո ուժը: Զորքուդատը ելել էր պայքարի Աստծո դեմ և հենց նրա ձեռքից էլ ստացավ իր պատիժը, բանգի Ամենագործ թույլ չէր տա իր դեմ ելնել և դաժանորեն կպատժի այդ ամենի համար: Եվ ահա թշնամու բանակի ռազմիկներն ու առաջնորդները փախան ով ոնց կարողացավ, օգտագործելով իրենց նժույգների արագությունը, իսկ ով էլ որ մնաց, ընկավ մեր ձեռքը և սրահար եղավ կամ գերվեց: Հարկ է նշել, որ սարակինսների վրաններում նաև կանայք կային ու դրանք ևս սրահար եղան: Եվ այսպես բոլոր հավատացյալները, ցնծալով ձեռք բերված հաղթանակի կապակցությամբ և շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, մեծ եպարով վերադարձան Անտիոք, բանգի հեթանոսների նկատմամբ իրոք մի մեծագույն հաղթանակ էր շահվել» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 7-14):

«Երբ մենք սկսեցինք մոտենալ Անտիոքին, մեր շատ իշխաններ չէին ուզում սկսել պաշարումը, բանի որ ձեռք մոտենում էր, իսկ բանակն էլ ցրված էր շրջակա հողերում: Բացի այդ նաև ուժասպառ անող շոգ էր: Այս ամենը հաշվի առնելով նրանք ասում էին, որ պետք է սպասել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.**) և Ֆրանսիայից ժամանող նոր բանակի ժամանմանը, որի գալուստն արդեն հայտարարվել էր և այդ ամենը հաշվի առնելով, պետք էր մինչև գարուն տեղակայվել ձմեռոցներում: Իր հերթին, սակայն, այլ իշխաններ, որոնք թվում նաև կոնսը (**Տուլուզի կոնս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), հակառակ էին պնդում...: Եվ այսպես, մենք մոտեցանք Անտիոքին և մեր վրանները դրեցինք քաղաքին այնքան մոտ, որ հակառակորդը աշտարակների բարձրություններից կարողանում էր վերքեր հասցնել ձիերին և նույնիսկ վրաններում գտնվող մարդկանց: Եվ իհարկա՞յն և իհարկա՞յն բանի որ առիթ եղավ խոսելու Անտիոք քաղաքի մասին, ես պետք է ասեմ մի բանի խոսք այն մասին, թե որտեղ է այն տեղակայված և ինչ կերպ է արագված...: Ահա հենց այս կերպ ամրացված քաղաք էր, որ ֆրանկների բանակը պաշարեց իրականապես կողմից և, չնայած այդ բանակում կային զենք կրելու ունակ 300.000 հոգի, այնուհանդերձ նրանք չհամարձակվեցին ուղղակի գրոհի անցնել և սահմանափակվեցին նրանով, որ մոտակայքում դրեցին իրենց ճամբարը: Բուն քաղաքում 2.000 լավ հեծյալներ կային, 4-5.000 վարձկան և 10.000 կամ ավել հետևակայիններ: Քաղաքի պարիսպները, որոնք առանց այդ էլ բարձր էին, պաշտպանված էին խանդավառ և ճանհիճներով, այնպես որ, եթե լավ հսկվեին քաղաքի ճարտարները, ապա որևէ այլ բանի մասին անհանգստանալ պետք չէր: Մեր գալուց հետո մենք սկսեցինք շատ անփույթ տեղավորվեցինք և, եթե թշնամին իմանար այդ մասին, ապա կկարողանար հեշտությամբ հետ շարժել մերոնցից ոմանց, բանի որ մեր բանակում ոչ-ոք հոգ չտարավ ժամապահների մասին և, ընդհանրապես, ոչ-ոք չէր մտածում ուժերը ճիշտ տեղակայելու մասին: Բացի այդ, հենց որ այդ երկրի քաղաքներն ու այլ ամրությունները մեր բանակի ներընչած ահի պատճառով սկսվեցին հանձնվել, մեր ուժերը այդ ամենի արդյունքում ցրվեցին անչափ մեծ կերպով և ամեն մեկն ամենից առաջ դնում էր իր անձնական շահերը՝ չհոգալով ընդհանուրի շահերի մասին: Մերոնցից նրանք, որոնք մնում էին ճամբարում, առատորեն ունեին պարենամթերք և ուտելիք, այնպես էր չէր միայն ցուլ խորովելիս կտրում և ուտում էին միայն կողի և ուսի մսերը և միայն շատ քչերն էին, որ ուտում էին կրծքամիսը, ընդ որում գինին ու հացը ձեռք էր բերվում շատ հեշտությամբ: Հետագայում մի բանի մանր ընդհարումներ եղան, որոնք տեղի էին ունենում արտագրոհի իրականացնել փորձող հակառակորդի կողմից, իսկ հետո ի վերջո ափին մոտեցան ջնխուկանակ նավերը և խարիսխ գցեցին մեր ճամբարից տաս մղոն հեռավորության վրա, մի վայրում, որ կոչվում է Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ: Այս ընթացքում թշնամին, աստիճանաբար սովորելով քաղաքից ելնել, սկսեց կոտորել գինավորներին ու գյուղացիներին, որոնք գետից այն կողմ ձիերն ու անասուններն էին արածեցնում՝ ավարը տանելով ամրություն: Այդ ժամանակ մենք մեր վրանները դրել էինք ափին և այդտեղ գտնված նավերից մի կամիջակ էինք կառուցել դեպի ափ, ընդ որում քաղաքն ինքն էլ մի կամուրջ ուներ, որը տեղակայված էին արևմտյան կողմի գրեթե անկյունում, իսկ մեր դիմաց էլ, քաղաքի մոտակայքում, երկու մզկիթներ և փոքր գերեզմանաբարեր կային՝ ես այս ամենը հիշատակում եմ նման մանրամասնությամբ, որպեսզի հետագայում ավելի անպիսի կլինեին այն իրադարձությունները, որոնք տեղի էին ունենում այս կողմում: Եվ այսպես, ինչպես վերևում ասվեց, թշնամին, թեև զիջելով թվաքանակով, աստիճանաբար ոգևորվում էր և առանց որևէ վախի սկսում էր հարձակվել մերոնց վրա, որոնք ելնում էին ճամբարից: Թուրքերը, սակայն, հաճախ էին ջարդվում և մատնվում փախուստի, սակայն նրանք կրկին ու կրկին վերադառնում էին, կամ այն պատճառով, որ նրանք ձիերն արագընթաց էին, իրենք էլ ծանր գնեք ու զրահ չունեին և նետերից բացի այլ գնեք չէին կրում, կամ էլ այն պատճառով, որ մշտապես հույս ունեին փախչել կամիջակ անոցի, որի մասին ասացի: Միաժամանակ նրանք նետերով հարվածում էին մեզ հեռվից՝ բարձր տեղերից, ընդ որում այդ կամուրջը հեռու էր մեզնից մեկ մղոն հեռավորության վրա: Մենք թուրքերի հետ կամիջից մեզ բաժանող տարածության վրա անվերջ ընդհարումներ էինք ունենում և այդպես շարունակվում էր ամեն օր: Պաշարման սկզբում կոնսն ու եպիսկոպոս Պյուլին տեղակայվեցին գետի ափին և, լինելով առավել մոտիկ թշնամիներին, հաճախ ենթարկվում էին նրանց հարձակումներին: Եվ ահա մշտական ընդհարումների արդյունքում մարդիկ սկսեցին կորցնել ձիերին, բանգի թուրքերը, չիմանալով ինչպես կռվել թրերով ու նիզակներով, բաց էին թողնում նետեր, որոնք միատեսակ վանագներով էին և երբ թշնամին հարձակվում էր, և երբ նաև նրան հետապնդում էին: Եվ ահա պաշարման երրորդ ամսին, երբ ուտելիքի պաշարները սկսեցին թանկանալ, Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու Ֆլանդրիայի կոնսը (**Ֆլանդրիայի կոնս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.**) ընտրվեցին այն բանի համար, որ իրենց ջոկատներով մեկնեն պարենամթերք ձեռք բերելու, իսկ կոնսն ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ մնացին պահպանելու ճամբարը, բանգի Նորմանդիայի կոնսն (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) այնտեղ չէր, իսկ դուքսն էր (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) շատ հիվանդ էր: Թշնամին, իմանալով այս մասին, վերսկսեց իր սովորական հարձակումները և դրա համար կոնսն իրենց պարտավոր գտավ դրա դեմն առնել: Եվ ահա նա հետևագործ շարժեց ըստ ընդունված կարգի, որից հետո մի բանի ասպետների հետ ելավ հարձակողներին հետապնդելու: Նա թռնեց նրանց լեռնալանջի ստորոտին և մի բանի հոգով սպասեց, իսկ այլոց էլ ստիպեց հեռանալ դեպի կամուրջը: Հագիվ էին, սակայն, մեր հետևակայինները նկատել թշնամու այդ նահանջը, երբ, թողնելով դիրքերը, ամբոխով սկսեցին վազել դեպի կամուրջը: Ամրանալով այստեղ և արդեն իրենց կարծես թե համարելով լիակատար անվտանգության մեջ՝ նրանք սկսեցին քարեր և տեգեր նետել նրանց վրա, որոնք պաշտպանում էին այն: Թուրքերը, սակայն, կարգի բերելով ուժերը, անցան կամուրջը, ինչպես նաև գետանցում իրականացրեցին նրա տակ ձգվող ծանծաղուտով, որպեսզի հետ շարժեն մերոնց: Այդ ժամանակ մեր հեծյալները սլացան դեպի հետ, որպեսզի թռնեն մի ձուռ, որի վրայից հեծյալն ընկել էր: Իր հերթին հետևագործ, կարծծելով, թե մեր հեծյալները հակառակորդի կողմից փախուստի են մատնվել, ինքն էլ շուռ եկավ, որից օգտվելով էլ թուրքերը, առանց հոգնելու հետապնդելով մերոնց, սպանեցին մի բանի հոգով: Այդ ժամանակ ֆրանկ ասպետները այն է, փորձ էին կատարելու դիմադրել և պաշտպանել յուրայիններին, սակայն, զգնված սեփական փախչող հետևակի կողմից, որը այդ ընթացքում ճանկում էր նրանց գնեքները, թռնում ձիերի բաշերից ու պղեղից, ոմանք գետին տապալկեցին, իսկ այլք է, ձգտելով փրկել յուրայիններին, իրենք էլ փախան: Այս պայմաններում թշնամու, օգտագործելով իր առավելությունը, առանց հոգնելու և խղճալու հարվածում էր կենդանի մարդկանց ու թալանում արդեն մեռածներին: Եվ ահա բանը հասավ նրան, որ մերոնք ոչ միայն ցած նետեցին գնեքները, այլև, մոռանալով պատվի մասին, դիմեցին փախուստի, ընդ որում շատերը նետվեցին գետը, սակայն միայն այն բանի համար, որ բարերի և նետերի հարվածներ ստանան ու գետում էլ խեղդվեն: Ով ուժ և կարողություն ուներ լողալ, նա հասնում էր

մյուս ափի ճամբարին և միանում յուրայիններին, իսկ այլք շարունակեցին փախչել կամրջի վրայով: Հենց այդ ժամանակ էր, որ զոհվեցին 15 հեծյալներ և մոտ 20 հետևակայիններ: Այդտեղ էր նաև, որ ընկավ ազնվատոհմիկ երիտասարդ Բեռնարդ-Ռայմոնը Բեգերացին: Այդ թող աստծո ծառաները չմեղադրեն մեզ և չզայրանան մեզ վրա այն բանի համար, որ մենք այս աստիճան բացահայտ կերպով պատմում ենք սեփական բանակի խայտառակության մասին, բանգի այդ աստված էր, որ ցանկանում էր պատժել մարդկանց և նրանց բերել մեղքերի թողության, այն մարդկանց, որոնք մեղավոր էին շքեղության ու թալանի մեջ, ընդ որում միաժամանակ Աստված բարեհաճ եղավ մեր այն մարդկանց համար, որոնք մեղքներին մյուս կողմը: Եվ այսպես, մեր ճամբարից տարածված լուրը Բոհեմունդին ու նրա ընկերներին հայտնեց, թե իր մենք հաջողություն ենք ունեցել և կոմսը փայլուն հաղթանակ է տարել: Նման լուրը ոգևորեց նրանց և ահա, երբ Բոհեմունդը հարձակվեց մի կավածքի վրա, նա հանկարծ իր գյուղացիների շարքերում աղաղակներ և փախուստի պատրաստվող մարդկանց արձակած ձայների նման ձայներ լսեց: Այդ ժամանակ նրա կողմից ասպետներ ուղակվեցին և սրան հեռվում թուրքերի ու արաբների մի բանակ տեսան: Այդ ասպետների մեջ էին Ֆլանդրիայի կոմսը ու նրա հետ մի բանի պրովանսալցիներ, Բուրգունդիայի, Օվերտյուի և Գասկոնիայի ողջ ժողովուրդը, ինչպես նաև Իսպանիայի գոթերը, որոնք նույն կերպ կոչվում էին նաև պրովանսալցիներ: Այնտեղ էին նաև այլ ֆրանկներ: Մի խոսքով, բանակում նման ազգեր կային, սակայն թշնամիները մեզ բոլորիս ֆրանկներ էին կոչում: Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը, ենթադրելով, որ ամոթալի կլինի իմաց տալ հակառակորդի մոտենալու մասին և ավելի լավ է հարձակվում գործել վերջինիս վրա՝ կատաղորեն առաջ նետվեց ու միտմեղեց թուրքերի շարքերի մեջ, իսկ սրանք, սովոր չլինելով մարտնչել թերթով, սկսեցին փրկություն որոնել փախուստով: Կոմսը սուրը պատյան չդրեց այնպես ժամանակ, մինչև որ հենց այդտեղ էլ տեղում չգողեց 100 թշնամիներ: Դրանից հետո, հաղթականորեն վերադառնալով Բոհեմունդի մոտ, նա լնկատեց, որ 12.000 թուրքեր գալիս են իրենց հետքերով, իսկ ձախից տարածվող լեռնավանդակով էլ ելնում է հետևակի անհաշիվ մի բանակություն: Խորհրդակցելով այլ առաջնորդների հետ և նոր օժանդակություն ստանալով՝ նա արիաքար հարձակվեց թշնամու վրա: Բոհեմունդը մնացած բանակի հետ հետևում էր Ֆլանդրիայի կոմսին որոշակի հեռավորության վրա և պահպանում էր վերջապահը, բանգի թուրքերը սովորություն ունեն, նույնիսկ զիջելով էլ բանակապետ, թևանցել հակառակորդին: Եվ այսպես նրանք ուղում էին այդ կերպ վարվել նաև այս պարագայում, սակայն Բոհեմունդը իր իմաստունությամբ առավ ղրա դեմը: Եվ այսպես Ֆլանդրիայի կոմսի վրա հարձակված թուրքերն ու արաբները մատնվեցին փախուստի և, հավաստիանալով, որ այլևս չեն կարող դիմադրել ձեռնամարտում, սկսեցին հեռվից նետեր արձակել՝ խուսափելով թերթով մարտից: Կոմսը հետապնդեց նրանց երկու մղոն հեռավորության վրա և դու պետք տեսնեիր, թե ինչպես էր ողջ այդ տարածության վրա ողջ գետինը ծածկված խոցված դիակներով, ինչպես հասկերը հնձից հետո: Ահա այս կերպ ջարդվեցին ու փախուստի մատնվեցին թշնամիները, որոնց հարձակումը պետք է հետ մղեր Բոհեմունդը: Ինչ վերաբերվում է հետևակի այն անհաշիվ բանակությանը, որի մասին ասվեց վերևում, ապա այն փախավ դեպի մի այնպիսի վայր, որտեղ մեր ծիծերը չէին կարող հետապնդել նրանք: Ահա ուրեմն, եթե մեզ չմեղադրեն այդ հասնամատության համար, ապա ես կհամարձակվեմ եզրակացնել, որ այս ճակատամարտն ավելի վեր էր Մաքաբեյցիների տված ճակատամարտից, բանգի, եթե Մաքաբեյց 3.000 հոգով ջարդեց 48.000 հոգանոց մի բանակ, ապա այս դեպքում 400 հոգի փախուստի մատնեցին 60.000 հոգին գերազանցող բանակին: Այնուհանդերձ, որպեսզի ոչ ստորադասեմ Մաքաբեյցին և ոչ էլ գովերգեմ մեր ասպետների արիությունը, կասեմ միայն այն, որ Աստված փառաբանեց Մաքաբեյ ձեռքը, սակայն մերոնց՝ էլ ավելի: Հետաքրքիր էր, սակայն, որ այդ հաղթանակից հետո մերոնց բաշխությունն այնուհանդերձ պակասեց և մերոնք չհամարձակվեցին հետապնդել անկաստի փախչող թշնամուն: Եվ ահա մեր բանակը հաղթականորեն, սակայն առանց պարենամթերքի հետ դարձավ, որի արդյունքում պարենի պակասը ճամբարում այն աստիճանի հասավ, որ մեկ մարդու օրական մի կտոր հացի համար չէր հերիքում և 2 սոլիդը, ընդ որում պարենամթերքի մնացած տեսակներն էլ թանկացան: Այդ ժամանակ աղքատները թողեցին ճամբարը և նրանց հետևեցին նաև շատ հարուստներ, որոնք վախենում էին արժանանալ սրանց ճակատագրին, իսկ նրանք էլ, որոնք հանուն պարտքի զգացումի մնում էին, տիրությանը տեսնում էին, թե ինչպես են իրենց ծիծերը օրստօրե թուլանում սովից: Անասակները քիչ էր, իսկ խոտն էլ այնքան թանկ էր, որ մեկ ծիծու օրական կերակրական համար չէր հերիքում 7 կամ 8 սոլիդ: Բանակին մեկ այլ փորձանք էլ էր սպասում, բանգի Բոհեմունդը, որն իր այդ արշավանքով մեծ փառք էր հասել, հայտարարեց, որ մտադիր է հեռանալ, բանգի պատեղ է եկել պատվի, այլ ոչ թե այն բանի համար, որ իր մարդիկ ու ծիծերը ամեն օրը մահանան: Նա ասում էր, որ նա այդքան հարուստ չէ և իր ունեցվածքը չի հերիքում, որ մնա հետագա պաշարման համար: Հետագայում մենք իմացանք, սակայն, որ նա այդ անում էր փառասիրությունից դրդված, որպեսզի հասնի բաղաբի իշխանի դիրքին...: Մեր բանակում էր կայսեր մոտիկ շրջակայքից մի մարդ, որին այնտեղ էին տեղավորել և որի անունը Թաթիոս էր: Սա ամենևին էլ աչքի չէր ընկնում առաքինություններով և ես կմոռանային նրան, բանգի նա իրոք արժանի է հավերժ մոռացության, սակայն այնուհանդերձ կասեմ: Ահա ուրեմն, այս մարդը սկսեց շնչել իշխանների ականջներին, թե թշնամիները ճամբար են զարկել հարևանությամբ և պատրաստվում են անակնկալ հարձակում գործել մեզ վրա: Բոլորին, սակայն, պարզ էր այդ ամենի գիշը, ընդ որում, բանի որ կոմսը հիվանդ էր, նա վերք էր ստացել կամրջի մոտ ընթացած այն մարտի ժամանակ, նա չփչվում էր առավելապես մյուս իշխանների և եպիսկոպոս Պյուլիի հետ: Եվ ահա, երբ խորհրդիկ նստեցին, որոշվեց, որ ամեն մի ասպետի պետք է 50 մարկ արծաթ տրվի, եթե նրանցից որևէ մեկը կորցնի ձին, ընդ որում այդ գումարը և մի բան էլ ավել պետք է մուծվեր ընդհանուր գանձարանից: Բանն այն էր, որ մեր բանակի նախատեսված իյուծված էին, դրանց տերերը ցանկանում էին կտրել գետը, որպեսզի անասնակներ ձեռք բերեն, սակայն վախենում էին թշնամու հաճախակի հարձակումներից, իսկ թշնամիների դեմ ելնել էլ չէին կարող, բանի որ իրենց ծիծերը սոված էին և թույլ, ընդ որում կոմսի և եպիսկոպոսի բանակում կարելի էր հազիվ գտնել 100 նորմալ ձի: Վիճակը նույնն էր նաև Բոհեմունդի և այլ իշխանների պարագայում: Եվ ահա, երբ խորհրդին այն որոշմանը հանգեցին, որի մասին ասվեց, ասպետներն արդեն չէին վախենում կորցնել իրենց ծիծերը, բանի որ գիտեին, որ այդ պարագայում ավելի կատարել էր Բադի դրանից բոլոր իշխանները, բացառությամբ կոմսի, քաղաքը խոստացան Բոհեմունդին պայմանով, որ նա գրավի այն: Ահա այս կերպ Բոհեմունդը ու մյուս իշխանները երդվեցին այդ պայմանավորվածության հարցով, ընդ որում նրանք նաև երդվեցին, որ կշարունակեն բաղաբի պաշարումը ողջ յոթ տարի, եթե այն հանկարծ չգրավվի: Այն ժամանակ, երբ որոշվում էին այս հարցերը, ճամբարում լուրեր տարածվեցին, թե իր ողջ բանակով գալիս է կայսրը: Այս բանակը, ինչպես ասվում էր, հավաքված էր ամենատարբեր ժողովուրդներից և նրա կազմում կային պավլիներ, զվաճիսներ, ուղիախներ ու թուրքապոլներ: Վերջիններս այսպես էին կոչվում, բանգի կամ մեծացել էին թուրքերի շարքերում, կամ էլ ծնվել էին թուրք հորից ու քրիստոնյա մորից: Այս ժողովուրդները, սակայն, վախենում էին մեզից, բանի որ այս կողմերն ընթանալիս մենք հանդիպել էինք սրանց: Թաթիոսը, սակայն, աղավաղելով ճշմարտությունը, գործն այնպես ներկայացրեց, որ ստիպի մեզ հեռանալ: Ահա ուրեմն, այս մարդը ոչ միայն չառաջ այդ թուրքապոլների թուլության և այն մասին, որ հենց նրանք էին սրբնաջ զինված փախուստի և Բոհեմունդի հանձնելը երկու կամ երեք քաղաք, այդ թվում Տարսոնը, Մամեստիան ու Ադանան, այլև դրանց ներկայացրեց որպես հզոր ուժեր, որից հետո, իբր կայսեր բանակ մեկնելու նպատակով թողեց իր վրաններն ու ծառաներին և, Աստծո անձեքին արժանանալով, կորավ: Այդ ժամանակ հայտարարվեց, որ խալիֆի (Մեջլուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիդյան սուլթան Բերքիարուկի - Մ.Ֆ.) գլխավոր հրամանատարը (Մուրուկ կառավարիչ Զեդ-Աուլա - Մ.Ֆ.) մեծ բանակով գալիս է մևրիդի օգնության, բանակ, որ նա բերում է Խորասանից: Այս հարցով խորհրդի հավաքվեցին եպիսկոպոսի մոտ և որոշվեց, որ հետևակայինները պետք է պահպանեն ճամբարը, իսկ ասպետներն էլ ելնեն թշնամու դեմ: Այնտեղ ասվեց, որ, երբ մեր բանակում տեսնեն մեծաբանակ ու ռազմունակ թուրքերի, այստեղ վախ կտարածվի, դրա համար էլ որոշվեց այս կերպ վարվել: Միաժամանակ որոշվեց նաև թշնամու դեմ ելնել իրականացնել գիշերով, որպեսզի, նրանք որոնք քաղաքում են, չկատեն այդ ամենը և այդ մասին չհայտնեն թուրքերի հիմնական բանակին: Սրանք, որոնք գալիս էին մեզ վրա, սկզբում թաքնվեցին մեր ճամբարից մոտ երկու յե հեռու փոքր լեռնաշղթաներում, սակայն հետո, երբ լույսը բացվեց, թշնամին հայտնվեց արևի հետ միասին: Իսկ այժմ լսեք ու տեսեք, թե ինչ ողորմած եղավ Աստված մեզ նկատմամբ...: Եվ այսպես, երբ ասպետները ելան ու 6 գնդեր կազմեցին, Աստված նրանց բանակությունը այնքան շատ ցույց տվեց, որ թվում էր թե 70 գնդեր են կազմվել, ընդ որում ամեն մի գնդում 2.000 հոգի կար: Իսկ ի՞նչ ասեմ ես նրանց բաշխության մասին, երբ ասպետները մարտական երգեր էին երգում և առաջիկա ճակատամարտը տոնի փոխարեն էին ընդունում, կարծես դա խաղ լինել: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ այն վայրում, որտեղ ճահիճն ու գետն էին՝ իրարից մեկ մղոն հեռու: Այս հանգամանքը, սակայն, չխանգարեց թշնամիների բացազատել ուժերը, որպեսզի իրենց սովորության համաձայն շրջապատեն մեզ, սակայն Աստծո կամքով մենք վեց մասերի էինք բաժանվել, որպեսզի մարտը հաջող մղենք: Եվ ահա մեկ ժամվա ընթացքում ուժերը շարվեցին մարտի դաշտում, ընդ որում արեգակի շողերը փայլում էին գետերի ու վահանների վրա: Եվ ահա մերոնք անցան վճռական հարձակման, այն դեպքում, երբ թուրքերը, չնայած նետեր էին արձակում, սակայն իրենց սովորության համաձայն չէին նահանջում: Մերոնք շատ կորուստներ կրեցին, մինչև որ կարողացան ստիպել թշնամիների առաջին շարքին թիկուն դարձնել, բանգի, ինչպես մենք հետո իմացանք դասալիքներից, այդ ճակատամարտին նրանց կողմից մասնակցում էր 28.000 հեծյալ: Այնուհանդերձ հայր, իսկ մարտի դաշտում էլ ուժեղ Աստվածը այնտեղ էր և նա պաշտպանեց իր երեխաներին՝ կործանելով հակառակորդին: Ահա ուրեմն, ֆրանկները հետապնդեցին սրանց մինչև նրանց ամրացված ճամբարը, որն այդ վայրից հեռու էր մոտ 10 մղոն, սակայն ճամբարի պահպանները, տեսնելով մերոնց առաջանալը, այրեցին այն ու փախան: Մենք, սակայն, այնքան էինք ուրախացել այդ ամենից, որ ճամբարի այրվելը որպես երկրորդ հաղթանակ ընկալեցին: Այդ օրը մարտն այնքան ուժեղ էր, որ քաղաքի կողմից և ոչ մի վայր չկար, որտեղ կարող ընկալեա, բանգի թշնամին արտագրոհ իրականացրեց նաև այս կողմից, որպեսզի, երբ մենք զբաղված կլինեինք մարտով այն կողմում, հարվածի մեջ այս կողմից: Աստված, սակայն, որ հաղթանակ շնորհեց մեր ասպետներին, մերոնց կողմում մարտնչում էր նաև հետևակայինների շարքերում, որոնք այդ օրը ոչ պակաս

առավելության հասան քաղաքից եկող հակառակորդի նկատմամբ, քան ասպետները՝ օգնելով ընդհանուր գործին: Եվ ահա հաղթանակից հետո սկսեցինք ավար հավաքել, իսկ մի քանի սպանվածների գլուխներ էլ բերվեցին ճամբար: Այստեղ, որպեսզի քաղաքի կայազորին ցույց տանք իրենց օժանդակության եկածներին բաժին հասած ճակատագիրը, մենք դրանք քաղաքի պարիսպների դիմաց ցցեցինք նիզակների վրա, ընդ որում այդ մենք արեցինք Աստծո կամբով, բանգի, երբ դրանից առաջ Սուրբ Մարիամի դորձը ընկել էր թուրքերի ձեռքը, նրանք այն գլխիվայր հողի մեջ էին խրել, որպեսզի ամաչեցնեն մեզ: Եվ այսպես, նրանք իրենց պատասխանը ստացան ինչպես պետք էր և այդուհետ գերծ մնացին մեզ որևէ կերպ վիրավորելուց՝ տեսնելով նիզակների վրա ցցված իրենց տղամարդկանց գլուխները: Յենց այդ ժամանակ էր, որ մեր ճամբար էկան Բաբելոնի թագավորության արքայի (**Ճաթիխանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայայի - Մ.3.**) դեսպանները, որոնք տեսան, թե ինչ հրաշքի է արժանացրել Աստված իր ծառաներին, որոնք փառաբանում էին իրենց Յիսուսին՝ Սուրբ Կույսի որդուն, որոնք իրենց թուրքության մեջ էլ փոշիացրել են հզոր բռնակալներին: Այս դեսպաններն, ահա, մեզ խոստացան իրենց արքայի ողորմածությունը և աջակցությունը, ընդ որում նրանք նաև մասացին այն շատ բարի գործերի մասին, որ իրենց արքան արել է Եգիպտոսի բրիտանյանների և ուխտավորների համար: Դրանից հետո սրանք հետ ուղարկվեցին արդեն մեր դեսպանների հետ միասին, որպեսզի պայմանավորվածություն ձեռք բերեն Բաբելոնի արքայի հետ: Այդ ճակատամարտում հատկապես աչքի ընկավ Լոթարինգիայի դուքսը, որը հասավ թշնամիների կամրջի մոտ և, զբաղեցնելով մի բարձունք, մոտեցողներին մեջտեղից կես էր անում: Գովերգելով իրենց հաղթանակը ուղարկության բարձր աղաղակներով՝ մերոնք ավարով ծանրաբեռնված ճամբար վերադարձան՝ իրենց հետևից բերելով նաև շատ ձիեր: Այդ ժամանակ մի իրոք հիշարժան բան եղավ, որի մասին արժե խոսել: Ահա ուրեմն, թուրք հեծյալներից մեկը, ահաբեկվելով մարտի ընթացքից, նետովեց գետի խորխորատը, սակայն նրան անմիջապես էլ ճանկեցին իր ազգակիցների շատ ձեռքեր, ձիուց ներքև քաշեցին և նա նրանց հետ միասին խեղդվեց գետի ալիքներում: Արժեք այդ ժամանակ տեսնել մեր խղճուկներին, որոնք այդ հաղթանակից հետո ճամբար էին դառնում, բանգի սրանք վազում էին վրանների մոտով իրենց հետևից տանելով մի քանի ձիեր, որոնք ցույց էին տալիս իրենց ընկերներին, ի՞նչը կկարողանար ավելի միաթարական լինել այդ ծայրահեղ պայմաններում, իսկ վրաններն էլ, իրար վրա հագած մի քանի մետաքսյա հանդերձներ, փառաբանում էին Աստծուն, որ իրենց նման հաղթանակ և ավար է տվել, այն դեպքում երբ այլը, ձեռքերում կրելով երեք կամ չորս վահաններ, դրանով ցույց էին տալիս իրենց հաղթականությունը: Այս ամենը ցուցադրելով, սակայն, նրանք կարողանում էին մեզ ասել միայն իրենց հաղթանակի մասին, սակայն նրանք ի վիճակի չէին ասել թշնամու սպանված ռազմիկների կոնկրետ հակակրթության մասին, բանգի հաղթանակը վերջնականապես ձեռք էր բերվել գիշերը և դրա համար էլ հնար չէր եղել սպանվածների գլուխները ճամբար բերել: Եվ ահա հաջորդ օրը, երբ սկսեցին կամրջի դիմաց ամրություն կառուցել, այնտեղի փոսում գտան մի քանի թուրքական դիակներ, որից հետո պարզեցին, որ այդ վայրը թուրքերի համար որպես գերեզման է ծառայել: Չարացած այդ ամենից՝ մեր խեղճերը կոտորեցին գերեզմանաբարերը, դուրս հանեցին թուրքերի դիակները և այստեղ արդեն որևէ կասկած չէր կարող լինել հաղթանակի հարցով, բանգի հաշվեցին թշնամու 1.500 դիակներ, էլ չասած նրանց մասին, որոնք թաղվեցին քաղաքում կամ խեղդվեցին գետում: Այնուհանդերձ, բանի որ տարածված հոտը վնասաբեր էր ամրության շինարարության վրա աշխատողների համար, սրանք մի կողմ տարան ու ջուրը նետեցին: Նավաստիները, որոնք փախուստի էին մատնվել կամ վիրավորվել էին, այդ ժամանակ մատնվեցին սարսափի, բանգի չէին կարողանում հավատալ հաղթանակին, սակայն, երբ տեսան գետով լողացող մեծաքանակ դիակները, հավատացին և սկսեցին փառաբանել Աստծուն, որը սիրում է պատժել ու նաև ողորմած լինել իր որդիների նկատմամբ: Այս կերպ Աստծո կամբով այնպես պատահեց, որ նրանք, որոնք իրենց հետ բերած պարենամթերքը բաժանում էին կենդանիներին ու թողնում դրանք վայրի զազաններին ու թռչուններին, սպանելով դրանց ծովի կամ գետերի ափերին, այժմ իրենք դարձան դրանց կերն ու ավարը: Այս հաղթանակը շատ հայտնի եղավ ու այն շատերին փառք բերեց: Այդ ժամանակ ի վերջո ավարտվեց նաև նոր ամրության շինարարությունը և Աստիոքը արդեն պաշարվեց և հյուսիսից, և հարավից...: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, սկսեցին լուրեր հասնել, որ մեր հակառակորդին օգնություն է գալիս, ընդ որում այդ լուրերը մեզ բերում էին ոչ միայն հայերն ու հույները, այլև նրանք, որոնք արարում էին բաղաբան՝ սրանք ևս նույն բանն էին հայտնում: Բան այն էր, որ թուրքերը, որոնք Աստիոքը զբաղեցրել էին սրանից 14 տարի առաջ, ունենալով ժառանգի կարիք, վերցրել էին երիտասարդ հայերի և հույների և թուրքացրել էին սրանց՝ նրանց կանայք տալով: Եվ ահա այս երիտասարդները, հենց որ հարմար առիթ էր լինում, իրենց ձիերի ու գնեքերի հետ միասին անցնում էին մեր կողմը: Եվ այսպես, երբ քաղաքին եկող օժանդակության մասին լուրը տարածվեց, մեր շարքերից շատ վախկոտ մարդիկ, ինչպես նաև հայ վաճառականները, սկսեցին դիմել փախուստի: Միաժամանակ, սակայն, արիական սպառնալիքներ, որոնք ցրվել էին ամրություններով, վերադարձան ճամբար և սկսեցին հոգալ գնեքները, ընդ որում, այն նախասպառնալիքներն ու կարգի գցելու մասին: Այս կարգի ոմանց փորձողությունը ստիպեց, որ թողնել ճամբարը, սակայն քաջարի մարդիկ էլ իրենց եղբայրների հետ միասին ելնում էին թշնամուն ընդառաջ: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, քաղաքի թուրքացված երիտասարդներից մեկը Բոհեմունդի միջնորդությանը հայտնեց մեր իշխաններին, որ նա կարող է հանձնել մեզ ամրությունը: Իշխանները, քննարկելով այդ հարցը, ուղարկեցին Բոհեմունդին, Լոթարինգիայի դքսին և Ֆլանդրիայի կոմսին, որպեսզի սրանք տեսնեն, թե ինչ է հնարավոր անել: Եվ ահա սրանք կեսգիշերին հոտեցան քաղաքի աշտարակներից մեկին և նա, որ պետք է հանձնել նրանց այդ աշտարակը, ստրիանդակ ուղարկեց լուրով, թե. «Սպասե՛ք, մինչև ջահը կանցնի», բանգի այնտեղ նշանակված էին երեք կամ չորս ջահակիրներ, որոնք ողջ գիշերով ջահերը ձեռքերին պտտվում էին պարիսպների վրա և զգոն էին պահում պահակալիներին: Եվ ահա, երբ ջահակիրն անցավ, մերոնք պարսպին հենեցին աստիճանը և սկսեցին վեր մազլցել: Առաջինը Ֆուկո անունով մի ֆրանկ էր՝ Բուդե Շարտրագու եղբայրը: Յենց սա էր, որ քաջաբար առաջ նետվեց, իսկ նրան էլ հետևեց Ֆլանդրիայի կոմսը, որը դրանից հետո իր մոտ կանչեց Բոհեմունդին և դքսին: Երբ բոլորը այս կերպ հապճեպ վեր էին բարձրանում, աստիճանը կոտրվեց, սակայն նրանք, որոնք արդեն հասցրել էին բարձրանալ, մյուս կողմից բաղաբան իջան ու վազեցին բացելու մոտակայքի փոքր դռները: Եվ ահա մերոնք բոլորը միասին քաղաք մտան և իրենց դեմ ելած ոչ-ոքի չխնայեցին: Երբ լույսը սկսեց բացվել, նրանք բարձր աղաղակ բարձրացրին և ողջ քաղաքը սարսափի մատնվեց, իսկ կանայք ու երեխաներն էլ լաց եղան: Մերոնք, որ գտնվում էին կոմսի ամրությունում, որպես քաղաքին ամենամոտիկները առաջինը արթնացան և սկսեցին ասել մեկ մեկու. «Այս թշնամիներն են գալիս օգնության», որին այլը պատասխանեցին, թե. «Կարծես սրանք հաղթական աղաղակներ չեն»: Այդ ընթացքում լույսը լրիվ բացվեց և քաղաքի հարավային կողմում սկսեցին երևալ մեր դրոշմները: Քաղաքի բնակիչները, տեսնելով մեզ իրենցից վեր՝ լեռան վրա, մի մասով փորձեցին փախչել դեպի դարպասները, իսկ այլը էլ նետվեցին անդունդները, ընդ որում ոչ-ոք դիմադրություն ցույց չտվեց, բանգի Աստված մթազնել էր նրանց ուղեղը: Մեզ համար երկար ժամանակի հաճելի տեսարան էր ներկայացնում այն, որ նրանք, որոնք այդքան երկար ժամանակ պաշտպանում էին քաղաքը մեզմից, այժմ իրենք չեն կարողանում հեռանալ այնտեղից, բանգի նրանք էլ, որ փորձում էին փախչել, այնուհանդերձ չէին փրկվում մահից: Այդ ժամանակ մեզ համար միաթարական և իրոք հաճելի մի դեպք տեղի ունեցավ, բանգի մի քանի թուրքերը, որոնք փորձում էին փախչել անդունդների վրայով, որպեսզի առանձնանան լեռների հյուսիսային կողմում ու փրկվեն, հանդիպեցին մերոնց: Ստիպված լինելով նահանջել՝ թուրքերը հետ շարժվեցին ու շարունակեցին փախչել այնպիսի հասցեալությամբ, որ լցվեցին անդունդները: Մեզ համար մի իսկական ուրախություն էր տեսնելը, թե ինչպես են նրանք ցած թափվում, սակայն այդ հաճույքի համար ինքներն էլ վճարեցին 300 ձիերով, որոնք ընկան այդ գործի վրա: Մենք չենք կարող ճշգրիտ ասել, թե ինչքան սարակիստներ ու թուրքեր սպանվեցին, դաժան կլինի նաև պատմելը մահվան այն բոլոր տեսակների մասին, որին նրանք ենթարկվեցին: Դժվար էր ասել նաև այն ավարի ճշգրիտ քանակության մասին, որը հավաքվեց Աստիոքի ներսում, սակայն, պատկերացրեք ինչքան կարող եք ու դրան մի բան էլ ավելացրեք: Թշնամիներից նրանք, որոնք զբաղեցնում էին լեռան վրայի միջին ամրությունը, տեսնելով, որ իրենց ընկերները ջարդվում են և մերոնք՝ հարձակվում, առժամանակ պահեցին այդ դիրքերը, որից հետո Աստիոքի իշխան Կաստիանը դարպասով հեռացավ, սակայն, բռնվելով հայ գյուղացիների կողմից, զրկվեց գլխից, որը այդ հայերը մեզ ներկայացրին, ընդ որում ես ենթադրում եմ, որ այդ տեղի ունեցավ աստվածային առանձնահատուկ ողորմածության պատճառով, բանգի այդ Կաստիանը այդ ժողովրդից շատերին էր գլխատել: Աստիոք քաղաքը գրավվեց հունիսի 3-ին, սակայն նրա պաշարումը սկսվեց էր դեռևս նախորդ տարվա հոկտեմբերի 21-ին: Մինչ մերոնք հետաձգում էին վերին ամրոցի գրոհումը, որպեսզի զբաղվեն իրենց ձեռքն ընկած ավարը ի մի բերելով ու մինչ հիմնալի խնջույքներ էին տալիս, ստիպելով պարել իրենց ձեռքն ընկած հեթանոսների կանանց, այդ կերպ լիովին մոռանալով Աստծո մասին, որը նրանց վրա էր թափել իր ողորմածությունները, քաղաքի գրավումից հետո նույն այդ հունիսի ութերորդ օրը նրանք տեսան, որ հենց իրենց են պաշարել հեթանոսները և նրանք, որոնք Աստծո օգնությամբ քաղաքը պաշարել էին թուրքերից այդքան երկար ժամանակ, այժմ իրենք, նույն Աստծո որոշմամբ, շրջապատվեցին թուրքերի կողմից: Ի մեծ սարսափ մեզ՝ միջնաբերդը, որի մասին ես ասել եմ և որը կարևոր դեր ուներ քաղաքի պաշտպանության հարցում, նախկինի պես մնում էր թշնամիների ձեռքում: Այսպիսով, առաջ մղվելով վախով, մերոնք ի վերջո որոշեցին գրավել այն: Իր հեղթին իր գալու ամենապահից Զորքարան՝ այդ թուրք տիրակալը, ցանկանում էր ամսիջապես մեր դեմ ճակատամարտի մեջ մտնել, դրա համար էլ նա իր վրանները դրեց քաղաքի մոտ՝ նրանից մոտ երկու մղոն հեռավորության վրա: Անելով այդ՝ նա շարեց իր զնները և դրանք մոտեցրեց կամրջին: Լավն այն էր, որ առաջին իսկ օրից մերոնք հոգ էին տարել կոմսի այդ ամրության ուժեղացման մասին՝ վախճանալով, որ, եթե գործը հանկարծ հասնի թշնամիներին, որոնք գտնվում են ներսում, ապա սրանք, տիրելով այդ վայրին, այսինքն եթե մենք աչքաթող անենք այդ ու թշնամին տիրել դրանք, մեզնից կկտրվեր մարտնչելու և արտագրոհներ իրականացնելու հնարավորությունը: Մեր բանակում մի հիմնալի ու բոլորի կողմից սիրված ասպետ կար Ռոջեր Բառնկի անունով, որը, ենթարկվելով թշնամիների հարվածներին, ընկավ նրանց ձեռքը և գլխատվեց: Այդ ժամանակ մերոնց սկսեց տիրել վախն ու վիշտը, բանգի շատերը հույսները կորցրեցին դրական ելքից: Միաժամանակ, թեև թուրքերը ամեն անգամ պարտություն էին

կրում մարտերում, սակայն նրանք անընդհատ կրկնում էին հարձակումները, իսկ երրորդ օրն էլ այնպիսի մի ուժեղ գրոհ կազմակերպեցին, որ թերևս միայն Աստուծո ուժն ու հզորությունը օգնեց պահել ամրոցն ու հետ շարտել թշնամիներին: Այդ ժամանակ թուրքերն արդեն պատրաստ էին անցնել խանդակն ու ավերել պարիսպները, սակայն չգիտես թե ինչու նրանց վրա մի ուժեղ վախ եկավ և նրանք, կորցրած զույնները, դիմեցին փախուստի: Դրանից հետո, որևէ հիմք չտեսնելով փախուստի համար, նրանք կրկին եկան գրոհի, իրենք իրենց մեղադրելով վախկոտության մեջ, և, ցանկանալով քաղել իրենց մեղքը, կրկնակի եռանդով այդ արեցին, սակայն կրկին Աստուծո հզորությանը սարսափի մատուցեցին ու հետ շարտեցին: Այդ օրը թշնամին իր ճամբարը վերադարձավ, իսկ հաջորդ օրը կրկին եկավ ամրոցի մոտ, ընդ որում այս անգամ թուրքերը հետևեցին պաշարողական մեթոդներին էին բերել, որոնք, սակայն, մերոնք այրեցին կամ քաղաք տարան: Այնուհանդերձ, ինչպես ֆրանկների վախճ մեծանում էր, այդպես թշնամիների բացթողումը ավելանում էր, բանգի քաղաքից դուրս այլևս ոչ մի բան չէր մնացել և բոլորը փակվել էին քաղաքում մեր թշնամիների կողմից: Եվ ահա թուրքերը, ուրախացած այս ամենից, պայանակալորվեցին գործել մեր ամրությունների դեմ, սակայն մերոնք, այդ թվում նաև տոմիկ և ազնվական մարդիկ, քաղաքից դուրս եկան ու մարտի ելան թշնամիների դեմ: Սկզբում նրանք հետ շարտեցին թուրքերին, բայց հետո, մոռանալով մարտի և ավարի մասին, հերթով ամոթալի փախուստի դիմեցին, ընդ որում ավելի քան 100 հոգի, ինչպես նաև դրանից էլ շատ ձիերի խեղդվեցին դարպասների մոտ առաջացած հրկիզող ժամանակ: Այդ ժամանակ թուրքերը սկսեցին նաև լեռան վրայի այն ամրությունից քաղաք իջնել: Այդ լեռան ու քաղաքի մեջ հեռավորություն մեծ չէր և թշնամին երբեմն քաղաքի կենտրոնին էր հասնում ու հետ դառնում, ընդ որում շուտով թշնամին մտադրվեց հենց այդ կողմից տիրել քաղաքին ու վտարել մեզ այդտեղից: Մարտեն ընթանում էին այնպիսի ուժով, որ նման բան ոչ-ոք երբեք չէր լսել կամ տեսել: Դա մի սարսափելի ու այդ ժամանակ դեռևս չսոված աղետ էր, որ պայթեց մեր գլխին նետերի ու քարերի, ինչպես նաև մշտապես թափվող տեգերի տեսքով, այնպես որ մեզ շրջապատած մահից մենք խելքներս կորցրինք: Այս ամենին վերջ դրեց միայն գիշերը: Եվ այսպես, երբ մերոնք հուսահատվել և լիովին իրենց կորցրել էին, նրանց օգնության եկավ աստվածային ողորմածությունը, որը, պատճելով իր որդիներին զեփուրյան համար, հետևյալ միջոցով ձեռնարկեց, որպեսզի դուրս հանի նրանց տխրությունից: Եվ այսպես Աստիթեք գրավումից հետո Տեր Աստված, ցույց տալով իր հզորությունը և լավ վերաբերմունքը, ընտրեց մի աղքատ պրովանսալցու, որը նրանց բոլորին ուժ տվեց...: Եվ այսպես, երբ գտնվեց գեղարդը, քաղաքում տիրող սով այն աստիճանի էր հասել, որ...: Չնայած դրան, սակայն, ամենամեծ դժբախտությունը կայանում էր նրանում, որ մերոնցից շատերը անցնում էին թուրքերի կողմը և հայտնում նրանց այն ծայրահեղ վիճակի մասին, որ տիրում էր քաղաքում՝ այս կերպ կարծես նոր ուժով ստիպելով նրանց նեղել մեզ, իսկ մի անգամ կեսօրին էլ 30 թուրքեր մազցեցին մեր աշտարակներից մեկի վրա և մեզ մեծագույն սարսափի մատնեցին, թեև ի վերջո մեք մարտնչեցին դրանց դեմ և այդ վտանգավոր իրավիճակում Աստուծո աջակցությամբ ոմանց սպանեցինք, իսկ այլոց էլ ցած նետեցինք: Այս կապակցությամբ բոլոր երդում տվեցին ենթարկվել Բոհեմուտին և, այդ մարտին հաջորդող 15 օրը հրամանատարություն հանձնելով նրան, նաև նրա վրա դրեցինք քաղաքի պաշտպանության և մարտին նախապատրաստվելու հարցերը, բանգի այդ ժամանակ կոմս ու եպիսկոպոսը շատ հիվանդ էին, իսկ կոմս Ստեփանին էլ, որին այլ իշխաններ միապետ էին ընտրել, դեռևս միևն քաղաքի գրավումը, տեսնելով պատերազմի ընթացքը, փախել էր: Եվ այսպես, ինչպես մենք սասցինք, երբ մեր մարդիկ տխուր ու նեղ վիճակի մեջ էինք, հայտնվեց Աստուծո օգնությունը...: Դրոշմելով այսպես, մեր իշխանները Դետրոս Անապատականին որպես դեսպան ուղարկեցին թուրքերի առաջնորդ Քորբարայի մոտ, որպեսզի սա ձեռք բաշի քաղաքից, բանգի այն ըստ իրավունքի Դետրոսին ու բրիտանյաններին է, սակայն այդ հպարտ տիրակալը պատասխանեց, թե ճիշտ կամ սխալ, ինքը կտիրի քաղաքին ու ֆրանկներին՝ ստիպելով նաև Դետրոսին, որը չէր ցանկանում խոնարհվել, ծնկի գալ իր առաջ: Եվ ահա հարց բարձրացվեց, թե ում թողնենք քաղաքում այն հսկելու ու միջնաբերդում գտնվողներին դեմ գործելու համար, այն դեպքում, երբ այլև մարտի կմեկնեն, ընդ որում նրանք այս ուղղությամբ թշնամիների դեմ նաև քարե մի պատ ու հողաթուրք կառուցեցին: Ի վերջո, շատ բաներ բնարկելուց հետո նրանք որոշեցին այդ գործի համար թողնել մահացու հիվանդ կոմս Ռայմունդին 2 հարյուրյակ զինվորների հետ միասին: Եվ ահա եկավ ճակատամարտի օրը: Այդ օրը առափնյայն բոլորը խոստովանեցին մեղքերը և հաղորդվեցին՝ իրենց հանձնելով Աստուծո ու ցանկանալով, որ կամ իրենց մահ բաժին հասնի, կամ էլ առավելության հասնեն ֆրանկները և հռոմեացիները եկեղեցին փառավորվին: Բացի դրանից նրանք որոշեցին ճակատել հետևյալ կերպ, որ երկու շարքերը պետք է զբաղեցնեն կոմսի ու եպիսկոպոսի մարդիկ, այնպես, որ հետևակայինները ընթանալիս ասպետների հետևից և իշխանների կամքով կանգ առնեին, իսկ ասպետներն էլ պետք է պաշտպանին նրանց թիկունքից և հետևից նրանց: Նույն կերպ որոշվեց նաև Բոհեմուտի ու Տանլորդի, ինչպես նաև Նորմանդիայի կոմսի ու ֆրանկների, ինչպես նաև դքսի մարդկանց և բուրգունդացիների հարցով: Իր հերթին ունենակները սկսեցին շրջել քաղաքի փողոցներով և կոչ անել յուրաքանչյուր մեկին, որ հետ չմնան իրենց իշխանից ու ժողովրդից: Մրակից զատ որոշվեց նաև, որ Դուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դուգո Մեծը - Մ.Գ.**), Ֆլանդրիայի կոմս և Նորմանդիայի կոմսը պետք է առաջինը մարտի ելնեն, նրանց պետք է հետևի դուքսն ու եպիսկոպոսը, հետ արդեն՝ Բոհեմուտը մյուս եպիսկոպոսի հետո: Եվ այսպես նրանք հավաքվեցին և ամեն մեկը սկսեց քաղաքի դարպասների մոտ տարվող կամրջի մոտակայքում շարել իր մարդկանց և այդ ժամանակ պետք էր տեսնել, թե ինչպես փոխվեցին նրանք... տիրությունից փանգալից անցնելով եռանդին...: Այդ ժամանակ թուրքերի տիրակալ Զարբորան, որ իր վրանում շախմատ էր խաղում, երբ լսեց հաղորդումն այն մասին, որ ֆրանկները մարտի են ելնում, այլապեց, բանգի դրան չէր սպասում...: Դրանից հետո Զարբորան, չնայած որ կորցրել էր իրեն, բայց այնուհանդերձ իր մեծաբանակ ուժերն ուղղեց մեր դեմ, ընդ որում, բանի որ նրանք չէին կարող կանխել մեր ելքը, որոշեցին թույլ տալ մեզ հանգիստ դուրս գալ: Եվ այսպես մերոնք շարվեցին՝ թիկունք դարձնելով դեպի լեռը, որպեսզի թշնամին, որը մոտ երկու մղոն հեռու էին կամրջից, հանկարծ չըջրապատի մեզ թիկունքից: Դրանից հետո մեր ռազմիկները սկսեցին կանոնավոր առաջանալ..., իսկ հակառակորդն, ընդհակառակը, անկանոն նետվեց մեզ վրա և սկսեց նետեր արձակել: Այդ ժամանակ Զարբորան, պատրաստ անել այն, ինչից վերջերս հրաժարվել էր, մարդ ուղարկեց մեր իշխանների մոտ առաջարկով, որ հինգ կամ տաս ֆրանկներ ելնեն հավասար թվով թուրքերի դեմ և մենամարտեն, սակայն մեր առաջնորդները պատասխանեցին, թե. «Դուք չուզեցիք այդպես վարվել, երբ մենք էինք ուզում, այդ պիժմ թող ամեն մեկն իր իրավունքով մարտի մեջ մտնի»: Եվ այսպես, երբ մենք զբաղեցրեցինք հարյուրավոր, թուրքերի մի մասը, ինչպես սասցինք, հայտնվեց մեր թիկունքում և հարձակվեց այնտեղ գտնվող հետևակայինների վրա: Մրանք սակայն, դառնալով դրանց դեմ, եռանդով հետ մղեցին հակառակորդի հարձակումը: Իրոք, թուրքերը ոչինչ չկարողացան անել նրանց դեմ, այլ միայն այրեցին խոտը նրանց շրջակայքում, բանգի վախենում էին մեր հետևակայինների թերթից: Այս կերպ, ահա, նրանք ի վերջո կարողացան մեր հետևակայիններին ի վերջո ստիպել նահանջել, բանգի այնտեղ շատ չոր խոտ կար: Երբ մեր շարքերը առաջ ընթացան, մեր բախանները սրբազան հանդերձներով ու ոտաբերիկ կանգնած էին քաղաքի պարիսպների վրա և աղաչում էին Աստուծո, որ նա մեզ՝ իր ժողովրդին պաշտպանի, իսկ այդ ճակատամարտում ֆրանկները էլ հաղթանակ տալով թշնամիների արյունով վկայի իր ուժը: Մենք մեծ դժվարությամբ առաջացանք լեռան մոտից մինչև կամուրջ, բանգի թշնամին անընդհատ ուզում էր շրջապատել մեզ: Այս պայմաններում թշնամու շարքերն ի վերջո ընկան մեզ վրա ու հարվածեցին եպիսկոպոսի ջուկատին, որը, թեև ավելի փոքրաբանակ էր, բան հակառակորդը, սակայն սուրբ գեղարդն այնտեղ էր և ոչ-ոք նույնիսկ վերջ չտուցավ: Նույն կերպ մեզ չկարողացան վնասել նաև նրանց նետածիճկները: Ես ստամ եմ այն, ինչ աչքով եմ տեսել, այն, ինչ արեց սրբազան գեղարդը, իսկ եթե ինչ-որ մեկը կասի, որ եպիսկոպոսի դրոշակակիր փիկոնտ Զերաբուսը այդ մարտում վիրավորվել է, ապա թող իմանա, որ նա մինչ այդ եպիսկոպոսի դրոշմ տվել էր ուրիշին և որոշ հեռավորություն հետ մնացել նրա ջուկատից: Երբ մեր ռազմիկները թողեցին քաղաքը, մնացած հինգ ջուկատները հետևեցին առաջինին, բանգի, ինչպես արդեն ասվեց, մեր իշխանները կազմել էին ընդհանուր առմամբ 13 շարք, որոնցից ութն արդեն քաղաքից դուրս էր...: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ այս կերպ ելան ու գործեցին, թշնամու առաջին շարքերը շուտ եկան ու դիմեցին փախուստի՝ հնարավորություն չտալով մեզ ձեռնամարտի անցնել: Մեր մարդիկ, սակայն, մինչև երեկո այդպես էլ չհետապնդեցին նրանց, բանի որ իրենք թույլ ու սոված ձիերի վրա, իսկ թուրքերն առաջանում էին թարմ ու կուշտ ձիերի վրա, որոնք այժմ շատ արագ էին ընթանում: Եվ այսպես թուրքերը գլխավորույս փախան, իսկ նրանցից ոմանք էլ, փրկելով կյանքերը, հանձնվեցին մեզ: Աստված, սակայն, միայն այդ ուրախությունը մեզ պարգևելով չափամասնափակվեց, բանգի այն թուրքերը, որոնք պահպանում էին քաղաքի միջնաբերդը, տեսնելով սեփական ժողովրդի այդ գլխավորույս փախուստը, երաշխիքներ խնդրելով իրենց կյանքի համար հանձնվեցին մեզ, իսկ նրանցից ոմանք էլ գլխավորույս փախան: Այս ճակատամարտը այնպիսի մի մեծամաս շտաբ ու սարսափելի էր, որ նրանց միայն որոշ հեծյալներ ընկան, սակայն հետևակայիններից հազիվ որևէ մեկը փրկվեց: Բացի դրանից մեր ձեռքն ընկան նաև հակառակորդի բոլոր վրանները, շատ ոսկի, արծաթ և ամենաշատ բանակի ավար՝ ցորեն, անասուններ և ուղտեր՝ անչափ ու անհաշիվ» (Ռայմունդ Աժիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Այդ այժմ մենք պաշարում ենք Աստիթեքը և դուք կարող եք վստահ լինել, որ շուտով կգրավվեք այն, չնայած այն բանին, որ այս քաղաքում անհավատալի բանակի ցորեն, գինի, յուղ ու այլ տեսակի պարենամթերք կա: Եվ այսպես խնդրում եմ ձեզ, երբ կստանաք այս նամակը, արդթեք մեր նահատակված եղբայրների համար» (Ամսելմ Ռիբեմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», Նամակ առաջին): «Ես արդեն հայտնել եմ ձեզ, թե ինչպես մենք պաշարեցինք Նիկիան, ելանք այնտեղից, առաջացանք Ռոմանիայով ու Դայասանում, արդ այժմ ինձ մնում է միայն մի բիչ էլ պատմել Աստիթեքի պաշարման մասին, երբ մենք շատ վտանգներ տեսանք, անթիվ մարտեր մղեցինք Դայեայի և Դամակոսի արքաների (համապատասխանաբար Դայեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանի և Դամակոսի Եմիրության Եմիր Դուկակի - Մ.Գ.), ինչպես նաև Երուսաղեմի անհավատ արքայի (Դիսն-Քեֆի Արտուկյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուբանը - Մ.Գ.) դեմ: Եվ այսպես Աստիթեք պաշարվեց իսկոտների 17-ին և դա մի հսկական խիզախ ու քաջարի գործ էր, որին ձեռք գարկեց Աստուծո բանակը: Վստահ եմ, որ Արևմուտքում

լսած կլինեք մեր մղած մարտերի մասին և կարծում եմ, որ պատկերացում եք, թե մենք ամեն օր այստեղ ինչ ենք կրում՝ հանուն մեր կյանքի ու անվտանգության: Ահա ուրեմն, մեր իշխանները ձգտում էին ավելի ու ավելի սեղմել այս բաղադրի շրջափակման օղակը, որի նպատակով սկզբում Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) փակեց արևելյան դարպասները, որտեղ նա մի ամրություն կառուցեց ու իր ցուկատը տեղակայեց այնտեղ: Այնուհանդերձ, բանի որ մեր իշխանները գործադրեցին, Աստված պատժեց մեզ և արդյունքում մեր բանակում ուռթի վրա մնացին միայն 700 ձիեր, ընդ որում մեր գործերը հետ ընկան ոչ թե այն պատճառով, որ մեր մարդկանց պակասում էր բաշտությունը, այլ ձիերի, սննդի ու այլ բաների պակասի, ինչպես նաև այն պատճառով, որ այստեղ շատ ցուրտ էր ու շատերն էին մահանում այս ամենի արդյունքում: Սրան գումարվեց նաև այն, որ թուրքերը, առատորեն ստանալով ձիեր, սնունդ ու այլ բաներ, սովորություն էին դարձնել ամեն օր սուրալ մեր ճամբարի շրջակայքում՝ պարսպի և ջրի միջև ընթացքով հատվածում: Այնտեղ 8 մղոն հեռավորության վրա նաև թուրքական մի ամրոց կար, որտեղից սրանք գրեթե ամեն օր արտագրոհ էին իրականացնում ու սպանում էին մեր բանակից առանձնացած մարդկանց: Եվ ահա Աստծո օգնությամբ մեր իշխանները ելան նրանց դեմ, փախուստի մատնեցին ու կտորեցին նրանցից շատերին, ինչն էլ հաշվի առնելով Անտիոքի տիրակալը (**Անտիոքի Եվրոպայի Եմիր Յադի-Միսնը – Մ.Ֆ.**) դիմեց Դամասկոսի իշխանին, որ սա իրեն օգնության գա: Աստծո կամբով, սակայն, վերջինս առաջնալիս հանդիպեց Բոհեմունդին և Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.**), որոնք ելել էին մեր ուժերի մի մասով, որպեսզի բանակի համար պարենամթերք ձեռք բերեն: Եվ ահա Աստծո աջակցությամբ Դամասկոսի այն իշխանը պարտության մատնվեց մեր իշխանների կողմից: Անտիոքի տիրակալը, շարունակելով անհապառանկալ իր անվտանգության պահպանողական, մարդ ուղարկեց Դալեայի արքայի մոտ և, խոստանալով նրան շատ հարստություններ, ի վերջո այնպես արեց, որ սա ևս օգնության եկավ իր բոլոր ուժերով: Երբ սա եկավ, սակայն, մեր իշխանները ելան ճաբարից և Աստծո օգնությամբ, ունենալով ընդամենը 700 ասպետներ և որոշ բանակի հետևակայիններ, հաղթեցին 12.000 թուրքերի իրենց արքայի հետ միասին, փախուստի մատնեցին ու կտորեցին նրանցից շատերին: Այդ կռվում վերոնշյալ շատ ձիեր ձեռք բերեցին և ցնծալով ու հաղթական վերադարձան: Դրանից հետո մերոնք աստիճանաբար սկսեցին ուժեղանալ և ահա ի վերջո նստեցին խորհրդակցության այն հարցով, որպեսզի շրջափակեն նաև արևմտյան դարպասները և դրանով իսկ փակեն թշնամու մուտք դեպի ծով, որտեղից վերջինս պարենամթերք ու շինանյութ էր ստանում: Արդյունքում համընդհանուր համաձայնությամբ որոշվեց այդ գործին ուղարկել Բոհեմունդին ու կոմս Սեն-ժիլին (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.**), որոնք ուղղվեցին դեպի ափ, որպեսզի հետ մղեն այդ կողմում տեղակայված թշնամիներին: Այդ ընթացքում նրանք, որոնք մնացել էին հսկելու բաղաբը, փորձեցին փառքի հասնել, ելան արևմտյան դարպասներից, սակայն հետ չարդարեցին ու անվտանգակալ կերպով փախան: Դրանից հետո երրորդ օրը Բոհեմունդն ու կոմս Սեն-ժիլը, երբ հետդարձի ճանապարհ էին բռնել, բանակի իշխանների մոտ մարդ ուղարկեցին, որպեսզի սրանք դիմավորեն իրենց ու միասնական ուժերով պաշարեն արևմտյան դարպասները: Այնուհանդերձ, բանի որ մերոնք մի քիչ ուշացան, Բոհեմունդ ու կոմս Սեն-ժիլը պարտության կրեցին ու մատնվեցին փախուստի: Այս կապակցությամբ մեր մարդիկ, սգալով ու ողբալով կրած խայտառակության, ինչպես նաև ընկած ռազմական ռազմիկների համար, ի վերջո մարտակարգ ընդունեցին և մեծ դիմադրությունից հետո ստիպեցին թուրքերին այնուհանդերձ նահանջել: Այդ օրը, ամեն ինչից գատ, մեր հակառակորդներից 1.400 հոգի խեղդվեց գետում, որը ձմեռային անձրևներից վարարել էր: Երբ այս արվեց, մեր մարդիկ սկսեցին մի ուժեղ ամրություն կառուցել, որը նաև խանդակ և երկու աշտարակներ ուներ: Նրանք այստեղ տեղավորեցին կոմս Սեն-ժիլի նետաձիգների ու նետողական մեքենաների հետ միասին: Ինչ մեծ ջանքեր արժանացավ մեզ այդ ամրության կառուցումը, ընդ որում բանակի մի մասը իսկում էր արևելյան կողմում, իսկ մյուս մասն էլ ջանում էր հիշատակված ամրության կառուցման գործի վրա արևելյան կողմում: Սակայն ի՞նչ իսկույն ունի թվարկել այն բոլոր դժվարությունները, որոնք մենք տեսանք, բանգի, բացառությամբ արևելյան կողմում գտնվողների, այս կողմում գտնվող բոլոր մարդիկ, այդ թվում նաև իշխանները, անվերջ ու անդադար աշխատում էին արդ գործի վրա, տարբեր բաներ անում, ընդ որում դա այն պայմաններում, երբ ցուրտ էր, վատ եղանակ էր, իսկ դասալիությունն էլ բերել էր մեր զինվորների ոգու անկմանը: Այնուհանդերձ, ինչպես որ շատ էին դժվարությունները, այնքան մեր մարդիկ պատրաստակամորեն էին դրանք տանում: Պետք է լուրջաբանաբար աստիճանաբար նաև այն հանգամանքը, որ թուրքերը օրերից մի օր հայտարարեցին, թե պարտաստ են հանձնել բաղաբը, սակայն իրականում ուզում էին մոլորության մեջ գցել մեզ, ընդ որում այդ մասին մենք իմացանք մի բանի հոգուց, որոնք նրանց կողմից մեր կողմն էին անցել: Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս ամենը, մերոնցից ոմանք հեռացան, որոնք թվում Վալոն կոնտեյնը և այլք, ավելի հասարակներից: Սրան գումարվեց նաև այն, որ մի բանի օրից հայտարարվեց, որ պարսիկների արքայի (**Սեյդուլան սուլթանության սկզբում միանձնալ, հետո համիջիան սուլթան Բեքթուլիյանի – Մ.Ֆ.**) զորքի հրամանատարը, որի անունը Զորթան էր (**Սուտլի կառավարիչ Զեդ-Բուրան – Մ.Ֆ.**), գալիս էր աստվածային մեր բանակի վրա: Այնուհանդերձ նրանք, որոնք հավատում են աստծուն, չեն լքում վերջինիս կողմից, բանգի, ահա, աստվածային աջակցությամբ հունիս ամսվա սկզբին երեք անտիոքցիների դավաճանությունը մեզ հանձնեց այդ բաղաբը: Արդյունքում մենք ի վերջո զորավեցինք այդ բաղաբ և կտորեցինք հեթանոսներին, թեև նրանցից ոմանք ամրացան բաղաբի միջնաբերդում» (Աստված Ռիբեմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», Նամակ երկրորդ):

«Այդ իմացի որ լիովին վստահ եղիր, որ այս սուրհանդակը, որին ես ուղարկում եմ, որպեսզի հաճույք պատճառեմ քեզ, ինձ Անտիոքի մոտ թողնում է լիովին անվտանգ ու անվտանգ վիճակում՝ Աստծո աջակցությամբ առավելագույն բարիքի մեջ...: Բայց իմացիր նաև, որ, ինչպես բաշարի թուրք ռազմիկներ կային, սրանք բոլորն էլ հավաքվեցին Անտիոքից և, ընթանալով օր ու գիշեր, ի վերջո կուտակվեցին արքայական Անտիոք բաղաբում, ընդ որում այդ արեցին միջև մեր գալը: Իր հերթին Աստծո մեր ողջ բանակը, որը փառաբանում և գովերգում էր Աստծուն, մեծագույն եռանդով ուղղություն էր բռնել դեպի այդ գլխավոր Անտիոք բաղաբը, որը մենք ի վերջո պաշարեցինք: Եվ ահա բաղաբի մոտ թուրքերի դեմ շատ մարտեր եղան, ընդ որում 7 անգամ այս բաղաբի կայազորը ելավ բաղաբից, իսկ մենք էլ Բրիստոսի հրամանատարությամբ նրանց դեմ առանք ու արիաբար մարտի մեջ մտանք: Այդ իմացիր, որ բոլոր այդ յոթ մարտերում էլ Տեր Աստծո օգնությամբ մենք առավելության հասանք և թուրքերից անթիվ բանակություն կտորեցինք: Այդ մարտերում, ինչպես նաև բաղաբի վրա իրականացված գրոհի ժամանակ, սակայն, ընկան նաև մեր եղբայրներից ու հետևորդներից շատերը, իսկ նրանց հոգիները հիմա դրախտում են: Ամեն նաև, որ այդ Անտիոք բաղաբը շատ մեծ էր, ամրացված անհավատալի ուժով և գրեթե անառիկ: Սրան գումարվում էր նաև այն, որ այնտեղ 5.000 բաշարի թուրք ռազմիկներ կային, դա դեռ չհաշված արաբկիներն էին և տեղացիներն՝ արաբներին, ասորիներին, թուրքապոլներին, հայերին ու այլազգի շատ այլոց, որոնք այդ վայրերում անհաշիվ բանակություն էին կազմում: Աստծո այդ թշնամիների դեմ Աստծո ողորմածությամբ նաև ես շատ տառապանքներ ու անհաշիվ փորձանքներ տեսա, ընդ որում մեր պաշարները սպառվում էին: Իրոք, ստեղծվեց մի վիճակ, երբ մեր ֆրանկների շատերը սովանալ կլինեին, եթե չլինեք մեր ողորմածությունը և նրանց պարենավորումը: Այս բաղաբի դիմաց մենք ողջ ձմեռ ցրտահարվեցինք հանուն մեր Տեր Բրիստոսի, բանգի այնտեղ շատ ցուրտ էր և մշտական անձրև էր գալիս: Այն, ինչպես որոշ մարդիկ պատմում են, թե այստեղի ձմեռը այնքան էլ ցուրտ չէ և արևոտ է, ճիշտ չէ, բանգի այստեղ ձմեռները գրեթե մեր մոտ՝ Արևմուտքի, նման ցուրտ է: Այդ ժամանակ էր հենց, որ այդ բաղաբի տիրակալ Կասիանը (**Անտիոքի Եվրոպայի Եմիր Յադի-Միսնը – Մ.Ֆ.**) հասկացավ, որ ինքը և ընկերներն իրավիճակում է և իր որդի Սենտոդոնի ուղարկեց տրուստեմի իշխանին (**Յիս-Բեֆի Արտուխյանների Եվրոպայի ապագա հիմնադիր Եմիր Ստեփանի – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Դալեայի Ռիդվան (**Դալեայի Եվրոպայի Եմիր Ռիդվանից – Մ.Ֆ.**) և Դամասկոսի Դուկակ (**Դամասկոսի Եվրոպայի Եմիր Դուկակ – Մ.Ֆ.**) անունով իշխանների հետևից: Նա նաև մարդիկ ուղարկեց Արաբիա, որպեսզի իրեն օգնության գան Բոլիան, Դարաթան ու Դամեշկունք անունով իշխանները: Եվ ահա այս հինգ իշխանները հավաքեցին 12.000 ընտիր թուրքական հեծյալներ և անակնկալ հայտնվեցին, որպեսզի օգնեն Անտիոքի բնակչությանը: Մենք, սակայն, որ չգիտեինք մասին, մեր շատ ռազմիկների մինչ այդ ուղարկել էինք Անտիոքի թվով 65 բաղաբներ և ամրոցներ, որոնք մեր իշխանության տակ էին: Այնուհանդերձ, չնայած այդ հանգամանքի, երբ նրանք հասան բաղաբին, մենք 700 ռազմիկներով բաղաբից 3 լիզ հեռավորության վրա գտնվող երկաթյա կամրի մոտ հարձակվեցինք նրանց վրա, ընդ որում, բանի որ Աստված կռվում էր մեր շարքերում, մենք ևս ուժեղ կռվեցինք ու հետ վերադարձանք՝ հետներս բերելով ավելի քան 200 գլուխներ, որպեսզի մարդիկ կարողանային ուրախանալ այդ բանի վրա: Այդ ժամանակ էր հենց, որ Բաբելոնի կայսրը (**Ֆալթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ասուդայան – Մ.Ֆ.**) արաբկիների դեսպաններ ուղարկեց մեր բանակ նամակներով, որպեսզի մեզ հետ համաձայնության գա և խաղաղություն կնքի: Պետք է ասեմ նաև, սիրելիս, թե ինչ եղավ մեզ հետ Մեծ պահի ժամանակ, բանգի մեր իշխանները սկսել էին ամրացնել բաղաբից միջև ծով ձգվող տարածությունը, որովհետև թուրքերը, որ ելնում էին բաղաբից, անընդհատ սպանում էին բաղաբի և ծովի միջև գործող մեր ռազմիկներին: Ահա այդ պատճառով էր, որ մենք ուղարկեցինք Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) ու կոմս Ռայմունդ Նեն-ժիլին (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) հետ միասին, հետները դնելով 60 հեծյալներ, որպեսզի նրանք կարողանան բերել նավաստիներին և օգնել ավարտել այդ աշխատանքը: Երբ, սակայն, մերոնք այդ նավաստիների հետ միասին հետ էին դառնում, թուրքերը հավաքեցին իրենց զորքը և անակնկալ հարձակվեցին մեր երկու իշխանների վրա՝ ստիպելով նրանց վտանգավոր փախուստի դիմել: Այդ անակնկալ կռվում մենք կորցրինք 500 ռազմիկների, որոնք ընկան հանուն Աստծո փառքի, սակայն իմ սեփական հեծյալներից զոհվեցին միայն երկուսը» (Ստեփան Զարտրագի «Նամակ Ադելին»):

«Դրանից հետո մենք ձեռք զարկեցինք Անտիոքի պաշարմանը: Եվ ահա մենք բոլորս ցանկանում ենք տեղեկացնել ձեզ, թե ինչպես մեծ էր Աստծո ողորմածությունը ու ինչպես բացահայտ էր նրա աջակցությունը մեզ, որի շնորհիվ Անտիոքը գրավվեց, իսկ թուրքերն էլ, որ շատ էին ուստանալ

տալիս մեր տեր Գիտուս Զրիստոսին, բռնվեցին ու սպանվեցին: Այսպիսով՝ մենք՝ Երուսաղեմցիներս, վրեժ լուծեցինք Աստծո նկատմամբ թույլ տրված անարդարությունների համար: Պետք է նաև իմանալ, թե ինչպես մենք, որ առաջ պաշարել էինք թուրքերին, հետո ինքներս պաշարվեցինք այն թուրքերի կողմից, որ ժամանել էին Խորասանից, Երուսաղեմից, Դամասկոսից և շատ այլ ուրիշ տեղերից, սակայն ի վերջո Գիտուս Զրիստոսի ողորմածությամբ ազատվեցինք...: Եվ այսպես, մինչ թշնամին պաշարել էին մեզ, մենք շատ դժվարություններ էինք կրում քաղաքի մոտ թուրքերի ու հեթանոսների դեմ տեղի ունեցած մարտերում, բանգի նրանք մեծ քանակությամբ հարձակվում էին մեզ վրա, այնպես որ իրոք կարելի էր ասել, որ, մինչ մենք փակել էինք թշնամուն Ամսիոթում, ինքներս էլ նույն կերպ պաշարվել էինք թուրքերի և այլ հեթանոսների կողմից, ընդ որում՝ սրանք հաճախակի մեծ քանակությամբ հարձակվում էին մեզ վրա, այնպես որ կարելի էր ասել, որ ավելի շուտ մենք ինքներս էինք փակված քաղաքում, քան այնտեղ փակված ունեինք որևէ մեկին: Ի վերջո, բոլոր այդ ճակատամարտերում հասնելով առավելության և այսպիսով ապահովելով քրիստոնեական հավատքի հաղթահանումը՝ ես՝ Բոհեմունդոս (Տերնտոի իշխան, Ամսիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտագուն – Մ.3.), համաձայնության եկա մի թուրքի հետ, որն ինձ բաղաժ մտցրեց: Եվ այսպես, մեկ օր առաջ մինչ այդ ես Զրիստոսի իմ շատ ռազմիկների հետ միասին մի քանի աստիճաններ հենեցի պարսպի, որի արդյունքում հունիսի 3-ին մենք զբաղեցինք Զրիստոսին դիմադրություն ցույց տված այդ քաղաքը: Իրեն՝ Կասսիանին, որ այդ քաղաքի տիրակալն էր (Ամսիոթի եպիսկոպոսի եպի Զադի-Միսին – Մ.3.), իր շատ ռազմիկների հետ մենք սպանեցինք, իսկ կանանց, որդիներին ու այլ տնեցիների ողջ ոսկու, արծաթի և այլ բարիքների հետ մեզնով արեցինք: Մենք, սակայն, չկարողացանք գրավել Ամսիոթի միջնաբերդը, որը թուրքերի կողմից շատ ուժեղ ամրացվել էր, իսկ երբ հաջորդ օրը այնուհանդերձ փորձ կատարեցինք գրավել այն, տեսանք, որ քաղաքի պարիսպներից անդին դաշտերում ցրված անհաշիվ քանակի թուրքեր են հայտնվել: Իրոք, ինչպես և սպասում էինք երկար օրերի ընթացքում, նրանք եկել էին մեր դեմ մարտնչելու: Եվ այսպես երրորդ օրը թշնամին պաշարեց մեզ: Վերջ հիշատակված միջնաբերդում ամրացել էր թուրքերի ավելի քան մեկ հարյուրյակ, ընդ որում՝ սրանք ուզում էին դարպասներով, որոնք զբաղեցրել էին մինչ այս ու որոնք գտնվում էր ամրությունից ներքև, դրսում գտնվողների հետ միասին հարձակում գործել մեզ վրա: Մենք, սակայն, որ այսպիսով մեկ այլ փորձանքի մեջ էինք հայտնվել, անթիվ հսկողության տակ էինք պահում այդ միջնաբերդից ելուղ ու քաղաք իջնող ճանապարհը՝ երկու մասին բաժանելով զորքը: Այսպիսով՝ մենք մարտնչում էինք ինչպես քաղաքից դուրս, այնպես էլ քաղաքում՝ օր ու գիշեր, որպեսզի ներսից եկողները մեզ վրա չհարձակվեն, դե իսկ մենք էլ հետ մղենք դրսից եկողներին: Եվ այսպես, երբ թշնամիները տեսան, որ այս կողմից հարձակվելով ոչ մի կերպ առավելության հասնել չեն կարող, ամուր փակեցին մեզ քաղաքում, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանան ներս մտնել կամ դուրս գալ: Այս ամենի հետևանքով մենք բոլորը այն աստիճան էինք տխրել, որ հուսահատվել, որ մեզնից շատերը, մահանալով սովից և բազում այլ փորձանքներից, մողթում էին իրենց հյուժված նստյալներին, ու էշերին և ուտում դրանց միսը: Այդ ընթացքում, սակայն մեզ օգնության հասավ Աստծո ամենագոր աջակցությունը...: Եվ այսպես, մենք այնքան ոգևորվեցինք ու ամրացանք այդ գեղարդի և աստվածային այլ բացահայտումների շնորհիվ, որ նրանք, որոնք մինչ այդ վախճվել էին պատված և հուսահատված էին, այժմ, լի մարտ տալու վճռականությամբ, մեկը մյուսին դրոշմում էին ուղիք ելնել: Այսպիսով՝ մենք առջարման մեջ մնացինք երեք շաբաթ և չորս օր, իսկ Պետրոսի ու Պողոսի օրվան նախորդող օրը, մենք, մեծ համձնելով Աստծուն և աղոթելով, մեր ողջ զինվորական հանդերձանքով դուրս եկանք քաղաքի դարպասներից, ընդ որում մենք այնքան փորձաքանակ էինք, որ կարծում էինք, որ ոչ թե պետք է մարտնչենք, այլ փախչենք հակառակորդի դիմացից: Եվ ահա մենք պատրաստվեցինք ճակատամարտի և դասավորեցինք մեր ինչպես հետևակ, այնպես էլ հեծյալ ջոկատները, այնպես որ գլխավոր ուժերի հետ լինի Աստծո գեղարդը: Եվ ահա առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ մենք ստիպվեցինք հակառակորդին դիմել փախուստի, թեև թշնամիները, ըստ իրենց սովորության, սկսեցին ցրվել տարբեր ուղղություններով: Բանն այն է, որ նրանք զբաղեցնում էին բլուրներն ու ճանապարհները, որտեղից էլ ձգում էին շրջապատել մեզ՝ հույս ունենալով այդ կերպ ոչնչացնել: Մեզ, սակայն, որ շատ մարտերի փորձ ունենալով ծանոթ էինք թշնամիների թակարդներին և նենգ միջոցներին, օգնության հասավ աստվածային ողորմածությունը և արդյունքում նրանք, որ թշնամիների հետ համեմատած իրենց քանակությամբ չէին ոչնչություն էին կազմում, Աստծո ձեռքի միջամտության շնորհիվ ստիպվեցին հակառակորդին դիմել փախուստի՝ լքելով ճամբարն այն ամենի հետ միասին, որ այնտեղ կար: Եվ այսպես, հասնելով հաղթանակի, մենք ողջ օրը հետապնդեցինք հակառակորդին և թշնամուն շատ ռազմիկների սպանեցինք, որից հետո ուրախացած և հաղթանակած վերադարձանք քաղաք: Միջնաբերդը, որն արդեն հիշատակվեց և որում փակված էր Եսիրը 1.000 ռազմիկի հետ, սա հանձնեց Բոհեմունդին, ինչպես և հանձնվեց նաև ինքը և Բոհեմունդի աջակցությամբ ընդունեց քրիստոնեական հավատքը: Այսպիսով՝ մեր տեր Գիտուս Զրիստոսը հռոմեական հավատքին ու կրոնին դարձրեց ողջ Ամսիոթ քաղաքը» (Բոհեմունդ, Ռայմունդ, Գոսֆրիդ, Ռոբերտ Նոթմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Եստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»):

«Դրանից հետո, սակայն, բանգի մենք գոռոզացել էինք հաջողություններից, Աստված դա մեր դեմը բերեց Ամսիոթի մոտ, որը տիրելը մարդկային ուժերից վեր էր: Մենք այնտեղ մնացինք 9 ամիս՝ տանելով մի ծանր պաշարում ու զրկվելով մեր բոլոր լավ ձիերից: Այդ ժամանակ, սակայն, Աստված կրկին բաց արեց մեր առաջ իր առատաձեռնությունն ու ողորմածությունը, մեզ քաղաք մտցրեց ու թուրքերին հանձնեց մեր ձեռքը: Դրանից հետո կրկին, սակայն, բանի որ մենք սկսեցինք մտածել, թե դա մեր սեփական ձեռքի գործն է, Աստված մեզ կրկին պատժեց և մեր դեմ թուրքերի մի հսկայական բազմություն ուղարկեց, այնպես որ մերոնք չէին կարողանում բթներն էլ դուրս հանել քաղաքից, որտեղ սով տարածվեց այն աստիճան, որ ոմանք ստիպված եղան նույնիսկ մարդկային միս ուտել: Տխուր կլինի պատմել այն բոլոր դժվարությունների մասին, որ մենք կրեցինք այդ քաղաքում, սակայն Աստված կրկին ներքև ուղղեց իր հայացքը և իր ողորմածությունը թափեց նրանց վրա, ում մինչ այդ պատժում էր, իսկ ամեն ինչ սկսվեց նրանցի, որ նա մեզ հանձնեց այն գեղարդը, որը թաքցված էր դեռ առաքյալների ժամանակներից: Դրանից հետո Տեր Աստված ամրացրեց մարդկանց սրտերը, մարդկանց, որոնք սովից ու հիվանդություններից բայել իսկ չէին կարողանում, նրանք ձեռք մեկնեցին գնեթն և արիական պայթյալի մեջ մտան թուրքերի դեմ: Արդյունքում մենք մեծ հաղթանակ տարանք թշնամիների նկատմամբ» (Գոսֆրուա, Ռայմունդ և Դամիբերտ «Նամակ պապին»):

«Փառք մեր մեղքերը բաժող, մեր տեր աստված Գիտուս Զրիստոսին, ի փառս որի էլ մենք տարածում ենք այս լուրը մեր բոլոր ժամանակակիցների մեջ՝ հայտնելով այն մեծ հաղթանակն ու հաջողության մասին, որը մեր եղբայրները տարան հեթանոսների նկատմամբ հանուն մեր տեր Գիտուս Զրիստոսի: Եվ այսպես մեր քաղաքացիներից մեկը, որի անունը Բրունոն էր, նախորդ տարին անգլիացիների նավերով մեկնեց և հասավ Ամսիոթ քաղաքին: Այնտեղ նա միացավ մեր ռազմիկներին և նրանց հետ միասին տարավ ուրախությունն ու տիրությունը՝ նվաճելով ինչ հնարավոր էր և սովելով նրանց հետ միասին: Եվ ահա, երբ ձեռք բերեց լիակատար հաղթանակ, նա երեք շաբաթ բոլորի հետ միասին ցնծաց, որից հետո երջանիկ ճամփանության ելավ դեպի հետ: Եվ ահա, երբ նա եկավ մեզ մոտ, մենք նրանցից պարզ ու մաքուր ճշմարտության հաստ եղանք, որ նա սասց: «Երբ մենք, դժվար նավարկություն իրականացնելով ծովի վրա, հասանք Ամսիոթին, ապա ամեն կողմերից առաջացող մեր բանակն արդեն շրջափակել էր այն, չնայած ոչ այնքան ամուր, ինչքան պետք էր: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր իշխանները դեպի ծով եկան, որպեսզի դիմավորեն մեզ: Նրանք լավ դիմավորեցին մեզ, ընդ որում հատկապես ուրախացան այն շինանյութի ու փայտանյութի համար, որ բերել էինք մեզ հետ: Դրանից հետո երրորդ օրը, երբ մարտը դեռ չէր սկսվեց, առաջին ուրբաթ օրը, մեր իշխանները որոշեցին արևմտյան դարպասների մոտ մի ամրություն կառուցել: Այն հիմա էլ կա և կոչվում է Սուրբ Կույս Մարիամի անունով՝ գտնվելով քաղաքից քալիստի մեկ հարավածի հեռավորության վրա: Այդ օրը, սակայն, թուրքերի հարձակման արդյունքում մենք մեր մարդկանցից կորցրինք 2.055 հոգի, իսկ թշնամիներից էլ սպանեցինք 800 հոգու: Մայիսի 28-ին ամրության շինարարության աշխատանքները ավարտվեցին, ընդ որում դա մեծ ջանքեր խլեց մեզից, որ թուլացել էինք սովից ու սրից, չնայած աշխատում էինք մեծ եռանդով: Այնուհանդերձ ի վերջո քաղաքը գրավվեց, իսկ դա եղավ հետևյալ կերպ: Բանն այն էր, որ Ամսիոթի չորս հայտնի բնակիչ եղբայրներ խոստացան հանձնել քաղաքը Բոհեմունդին (Տերնտոի իշխան, Ամսիոթի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտագուն – Մ.3.), Ռոբերտ Կուրտուեին և Ֆլանդրիայի կոմսին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.3.): Եվ ահա սրանք համաձայնության եկան մեր իշխանների հետ և մուրթ իջնելուն պես թուրքերից գաղտնի մեր ողջ բանակը մոտեցրին քաղաքին: Այդ ժամանակ մեծ աղվուկ բարձրացավ և մեր ռազմիկները տիրեցին ամրացված վայրերին, բացառությամբ բարձր միջնաբերդի, որից հետո սկսեցին սպանել թուրքերին ու նետել նրանց անդունդը» (Ամանուն «Լուկանդների ուղերձը»):

«3.5/ Դրանից հետո քրիստոնյաները ճամբար գարկեցին քաղաքի մոտ՝ պարիսպներից ոչ հեռու՝ նախատեսելով հաջորդ օրը գնալ արդեն ուղիղ քաղաքի վրա: Եվ այսպես մյուս օրը, ծանրաբեռնված ձեռք բերած հարստություններով, քրիստոնյաները առաջացան դեպի քաղաք, ընդ որում, առաջնորդվելով Աստծո կողմից, նրանք երեք ճամբարներ գարկեցին, այնպես, որ կտրեն քաղաքի բոլոր կապերը լեռների հետ և առնեն ամեն մի խորանանկության դեմը: Եվ ահա հուլիսի 21-ին, չորեքշաբթի օրը, նրանք տեղավորվեցին Ամսիոթ քաղաքի մոտ և, փառաբանելով մեր տեր Գիտուս Զրիստոսին, ձեռք գարկեցին այն պաշարելու գործին... /4.1/ Դարկ է նշել, որ Ամսիոթ քաղաքը ոչ միայն ամրացված էր բնականից, այլև նաև ուներ բարձր պարիսպներ ու աշտարակներ, որոնք, հանդիսանալով մեծ աշխատանքի արդյունք, վեր են հանում բարձր լեռնազապաթներին, այնպես որ բանակի հրամանատարները եկան այն մտքի, որ քաղաքը հնարավոր է գրավել ոչ թե բռնությամբ, պատերազմական հնարքների կամ մեքենաների կիրառմամբ ու մարտերով, այլ ռազմական վարպետությամբ: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները ամենից առաջ գետի վրա մի կամուրջ կառուցեցին, որպեսզի առիթի դեպքում հեշտ կտրեն ու անցնեն այն: Այդ ժամանակ քաղաքի շուրջ տարածվող շրջաններ իր էին բարիքներով, իսկ հորերն էլ լցված էին ցորենով, գարիով և այլ անհրաժեշտ մթերքներով, ընդ որում ծառերի վրա էլ ամեն տեսակի բերք կար: Նշենք նաև, որ շրջակայքում շատ հայեր կային, որոնք, բանի որ իրենց կանայք ու երեխաները մնացել էին քաղաքում, համաձայնության էին եկել թուրքերի հետ և,

գործելով դավաճանաբար, նրանց հայտնում էին այն ամենի մասին, ինչ անում ու ասում էին մերոնք: Զորհատոնյաները հարձակման համար անհրաժեշտ պաշարողական մեքենաներ կառուցեցին՝ փայտյա աշտարակներ, կրիաներ, խոյեր, բաբաններ և այլ բաներ, ցցապարիսպ խիճեցին ու խանդակ փորեցին, մի խոսքով, արեցին այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր նման պարագայում, սակայն ի՞նչ էր այդ ամենը անառիկ բաղադրիչ դիմաց, հատկապես երբ ներսում շատ մարդիկ կային, որոնք վճռականորեն տրամադրված էին դիմադրություն ցույց տալ մեզ մարտում: Եվ այսպես, երբ արևաճաղի աստղը կորավ, այցալը պատեց երկինքը, լուսաբացը տարածեց իր լուսավոր թևերը, իսկ արեգակն էլ սկսեց լուսավորել, բանակի առաջնորդները ոտքի հանեցին իրենց գործը, զինեցին մարդկանց և բոլորով լեռնվեցին դեպի բաղադրիչ պարիսպները: Այդ ժամանակ ուժեղ բազուկները սկսեցին գործել բաղադրիչ ներսից ու դրսից, բանգի թշնամիները պաշտպանվելով նետում էին տեգեր, արձակում էին նետեր, ներքև էին շարտում բարեր, փայտեր ու Նիզակներ: Մի հսկայական աշխատանք արվեց, սակայն արդյունք այդպես էլ չեղավ և բրիտանականները, ի վիճակի չլինելով տապալել պարիսպներն ու աշտարակները, դեռ ոչ մի մարդկային ուժ էլ ի վիճակի չէր դրան, վերադարձան ելման դիրքեր: Այդ ժամանակ մերոնք, տեսնելով, որ հարձակումը ցանկացած դեպքում որևէ օգուտ չի տա, բաղադրիչ պաշարումը շարունակեցին շրջափակման միջոցով: Իրենց հերթին թուրքերը, վստահ իրենց բաղադրիչ անհաղթահարելի անառիկության վրա, գիշերով ելնում էին և աղեղների հարվածների տակ առնում մեր ճամբարը: Յենց այդ ժամանակ էր, որ նրանք առաջնագծում գտնվող Բոհեմոնտի վրանների մոտ սպանեցին մի կնոջ, որից հետո Բոհեմոնտը հրամայեց ավելի լավ հսկել և ավելի ուշադիր լինել պահպանությանը, որ առնեն թշնամու նման արտոյթների դեմը: Դրանից հետո բանակի ղեկավարները միտք հղացան մի ամրություն կառուցել, որպեսզի հետագայում ավելի անվտանգ լինեն ու հետ մղեն թշնամիներին, որոնք առաջնաճակում էին այնպես, ինչպես մեղուները վնասված փեթակից: Հարկ է լնել, որ պարենամթերքը օրստօրե բացում էր, դրա համար էլ մերոնք որոշեցին զբաղվել այն ձեռք բերելով ու այդ նպատակով ոտքի հանեցին ասպետների և այլ զինված մարդկանց: Այս մարդկանցից շատերը, սակայն, որոնք իրենց սեփական նախաձեռնությամբ ելել էին թալանի, սպանվեցին, որովհետև ոչ հեռու գտնվող հովտում կար հարեց կոչված մի ամրոց, իսկ այն լի էր թուրքերով, որոնք մշտապես դարձանակալում էին մերոնց՝ սպանելով ու վիրավորելով շատ շատերին, ոմանց էլ գերելով, իսկ մնացածներն էլ ստիպելով ամրոցահար ծամբար վերադառնալ: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Աստծո բանակն իմացավ այս դժբախտ պատահարների մասին, ամեն տեղ մարդիկ մեծ ցավ ապրեցին, իսկ հետո, նստելով խորհրդի, որոշեցին դեպի այն հովտ, որի մասին հենց նոր խոսեցինք, 1.000 զինված մարդկանց ուղարկել Բոհեմոնտի (**Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնտ Տերենտուցու – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Դոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) և ընտիր ասպետների մի ջոկատի գլխավորությամբ, որոնք պետք է գործի դնելով գեյթերը ոչնչացնեն այդ թուրքերին: Եվ ահա բրիտանականները, բաց թողնելով ասաները և սրընթաց արշավել ելնելով, պացան հակառակորդի վրա: Այդ ժամանակ ջարդված թուրքերը փախան իրենց ընկերների մոտ, ապաստանելով սրանց գրկում ինչպես մի խաղաղ նավահանգստում, ընդ որում աստվածային աջակցությամբ, երբ մեր ասպետները ցույց տվեցին մարտնչելու իրենց կամքը, թշնամիները շատ հեշտությամբ այդ արեցին՝ հետ կանգնելով իրենց տերերի կողմից: Իրոք, բրիտանականները ավելի փոքրաբանակ էին, բան թշնամիները, սակայն ի՞նչ կարող էին տրանս անել երկնային ուժերի դեմ, բանգի Աստված ուժեղ էր այդ հենց նա էր առաջնորդում բրիտանականներին և հենց Բարձրայն էր օգնում նրանց մարտում: Արդյունքում մերոնցից սպանվեցին միայն երկու հոգի, բայց փոխարենը անթիվ բանակի թուրքեր իրենց կործանումը գտան կարծես գետերի հորձանառությունում և ավելի քիչը փրկվեցին, բան մնացին սպանված հենց տեղում: Մերոնք թշնամիների ճամբարում շատ գերիներ վերցրին, որոնց սպանեցին, ընդ որում մերոնք սպանվածների գլուխները բաղադրեցին, իսկ բաղադրիչ բնակիչներն էլ, տեսնելով այդ, մեծ ահով ու վախով պատվեցին: Այդ ժամանակից ի վեր բրիտանականներն արդեն ավելի հեշտ էին կարողանում շրջել մոտակա գյուղերում ու բաղաձեռներում, ընդ որում հայերն ու այլ տեղացիներ էլ բանակ էին հասցնում այն ամենը, ինչը անհրաժեշտ էր գնելու համար: Մինչ այս, մինչ այն, հասավ Սուրբ ծննդյան օրը...: /4.2/ Պարենամթերքը, սակայն, բլուրջում էր անում, իսկ խիստ ծնունդա պայմաններում էլ հնարավոր չէր այն հեռվից բաղադրիչ հասցնել, մասնավորապես որ բաղադրիչ կայազորը մշտապես և բավականին ուժեղ հարձակումներ էր գործում մեզ վրա: Այսպիսով՝ մենք տանջվում էինք եղանակի խստությունից, ցրտից, կարիքից ու մեր թշնամիների հաճախակի հարձակումներից, ընդ որում արդեն քիչ չէին նաև նրանք, որոնք փնդվելու էին այս ամենից, բանգի իրոք, մարդկային բնույթը թույլ է և տեղի է տալիս տառապանքների, մանավանդ՝ այս աստիճան խիստ: Այդ ժամանակ շատերն էին, որ, մնալով առանց կտուրի գլուխների վրա, կարկտի, ձյան, սառույցի և փոթորիկների տառապանքներին էին ենթարկվում, ընդ որում վրաններն իրենք էլ լիքն էին ջրով, արդ ինչպե՞ս կարելի էր չխելագարվել այդ ամենից: Այդ ժամանակ բրիտանականները խորհրդի նստեցին հետագա անդիմադրելի հարցով և որոշեցին, որ Բոհեմոնտն ու Ֆլանդրիայի կոմսը պետք է ելնեն ու փնտրեն ամենայն անհրաժեշտը: Այդ առաջարկը բոլորի արտոյթն էր ու ընդունվեց մեծ ուրախությամբ: Եվ ահա ընտրվեցին 30.000 հեծյալներ ու հետևակայիններ և այս երկու արքերը մտան սարակինոսների երկիր: Ով աստված, օգնիր ու աջակցիր նրանց, օժանդակիր նրանց իրենց գործերում, բանգի նրան տքնում էին մեզ բոլորիս համար...: Այդ ժամանակ երուսաղեմում, Դամասկոսում, Հայեպոլում և այլ վայրերում շատ պարսիկներ, արաբներ ու մարեր հավաքվեցին, որպեսզի ելնեն բրիտանականներին դեմ: Երկնային ուժերը, սակայն, խորտակեցին նրանց մտադրությունները: Իրոք, երբ սրանք բոլորն իմացան, որ բրիտանականները իրենց տարածքներ են մտել, նրանք շատ ուրախացան, բանի որ կարծեցին, թե այս մարդիկ արդեն իրենց ձեռքում են: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք իրենց գործը բաժանեցին երկու մասին և փորձ կատարեցին շրջապատել բրիտանականներին, որպեսզի ոչ-ոք չփրկվի: Դա իրոք մի խելագար միտք էր, որ պատել էր անհավատներին: Եվ այսպես, երբ երկու բանակները տեսան միմյանց, նրանք առանց հապաղելու նետվեցին մեկը մյուսի վրա, բանի որ մեկը հավատում էր հարստությանը, իսկ մյուսը՝ Աստծո ամենազորությանը: Արդյունքում երկու կողմերի համար մարտի պատկերը հակառակ տեսք ունեցավ: Եվ այսպես մեր ասպետները, երբ ելան թշնամու դեմ, սրանց սկսեցին հնձել, ինչպես հնձվոր է հնձում արտը, սակայն հետո, երբ առաջին հաջողությունից հետո, ձեռք գցած թշնամիներից ոմանց ու փախուստի մատնելով այլոց, ցանկացան հետ դառնալ, որոշ կորուստներ կրեցին, ինչպես ասույթում է ասված, թե. «Թող հետևակը հետ չմտա ասպետներից»: Ահա ուրեմն, թշնամիների բանակը, բանի որ մեր հետևակը հետ էր մնացել, առաջացավ և շրջապատեց մերոնց, ընդ որում մեր հեծյալները, երբ տեսան, թե ինչ տեսք է սկսում ընդունել մարտը, սկզբում ասաները թուլացնելով մեկնեցին յուրայիններին օգնության, բայց հետո իրենք ևս, պատված մեծ վախով, սկսեցին փախչել դեպի Բոհեմոնտի հիմնական բանակ: Սակայն ինչո՞ւ երկարացնել պատումս, բանգի ժողովուրդն է ասում՝ կարճ կապիր: Եվ ահա երբ մեր մնացած բանակը տեսավ, թե ինչ է կատարվում, խոսքս Բոհեմոնտի հետևակայինների մասին է, մարտի մեջ մտավ և իսկական մի ջարդ տվեց թշնամիներին: Մի խոսքով, թշնամիներից ով կարողացավ փախչել, երջանիկ եղավ, որ գլուխը արժանցել է, իսկ վերքեր ստացածները հենց տեղում էլ սատկեցին: Ինչքան էլքեր, ուղտեր ու ձիեր ընկան մերոնց ձեռքը, որ բարձրած էին ցորենով, գինով և այլ անհրաժեշտ պարենամթերքով, ասել չի լինի, ընդ որում դա շատ տեղին ու հաճելի մի ձեռքբերում էր Աստծո բանակի համար, որը մահանում էր սովից, երբ մարդիկ բոլորն էլ շատ ուրախացան՝ այդ ամենը ընկալելով որպես երկնքից ու Աստծուց ուղարկված մի իսկական նվեր: Իրոք, դա կարծես հեռվից Աստծո կողմից ուղարկված մի նվեր էր իր գործի համար տքնողներին և դա շատ ոգևորեց մարդկանց, մանավանդ որ այդ խլվել էր հենց հակառակորդներից...: /4.3/ Հարկ է լնել, որ այս փառահեղ առաջնորդների բացակայության պայմաններում բաղադրիչ բնակիչները անակնկալ ելել էին այնտեղից ու, հարվածելով մերոնց, սպանել ոմանց: Յենց այդ ժամանակ էր, որ սպանվեց եպիսկոպոս Պյուլիի սենեշալը, որը կրում էր ողջ ջոկատի գործը, իսկ այդ տեղի ունեցավ բաղադրիչ ու ճամբարի միջև, ընդ որում բաղադրիչների այս ելքերն ավելի ու ավելի հաճախակի բնույթ էին ընդունում: Չնայած նախորդ հաջողությանը, սովը աստիճանաբար կրկին թափ էր հավաքում և ահա ոմանք, բանի որ նրանց համար դժվար էր, հատկապես երիտասարդներից, պայմանավորվեցին թողնել պաշարումս ու հեռանալ: Այդ ժամանակ Բոհեմոնտը, գործի դնելով համոզելու իր ողջ շնորհն ու խոսելու տաղանդը, ասաց...: Այս և նման խոսքերով նա ոգևորեց մարդկանցից շատերին, համոզեց նրանց ու ոգի տվեց: Այնուհանդերձ, չնայած դրան, մի բանի օր անց ձմեռվա խստությունն այն աստիճանի հասավ, որ առատությունը խալառ վերացավ ճամբարից, բանգի նրանք, որոնք սովորաբար պարենամթերք էին վաճառում ճամբարում, ցրտի և սառույցների պատճառով որևէ կերպ չկարողացան տեղ հասնել: Միաժամանակ արդյունքներ չէին տալիս արդեն նաև արտոյթները դեպի սարակինոսների երկրներ, բանգի այստեղի բոլոր բնակիչները փախել ու թաքնվել էին լեռներում ու բարայրներում, իսկ տեղում էլ մնացել էին միայն հայերն ու ասորիները, թեև սրանք, ամեն կերպ օգնելով ու առաջնորդելով մերոնց, պատվում էին երկրով մեկ և, հենց որ մի որևէ տեղ բան էին գտնում, իմաց էին տալիս մերոնց: Այդ ամենը, սակայն, ակնհայտորեն քիչ էր նման բանակի մարդկանց համար և բանը շուտով հասավ նրան, որ մեկ բաժին ցորենի զինք հասավ յոթ ֆունտի, ծուկ վաճառվում էր 12 պենտով, մեկ ընկույզն էլ արժեր մեկ կոպեյ, մի խոսքով, չստնելով մարտիկների մեջ ասեմք, որ նույնիսկ ամենաանպետ բաները մեծ գնի հասան: Այս ամենի արդյունքում շատերը սովից մահացան, բանի որ նրանք փող չունեին իրենց համար որևէ բան գնելու, իսկ հետևանքում էլ շատերը, հատկապես մթնով ոչ կարողանալով, հուսալքությունից ու կորցրած այն ամենից, ինչն է սակայն զարմանալի, որ հաճախ հասարակը դիմանում էր և տանում տառապանքները, իսկ բանակի հիմնարար սյուները տեղի էին տալիս...: Այս ամենի արդյունքում մեծ վնաս կրեցին նաև Նաոյաները, այնպես որ բանակում արդեն հնարավոր չէր գտնել Նույնիսկ 1.000 ձի, որոնք պիտանի կլինեին մարտական գործողությունների համար...: Զորհատոնյաների բանակում թափին անունով մի մարդ կար: Սա հայտնի ու հարուստ մի մարդ էր Բոհեմոնտի, սակայն այժմ, հոգալով իր կաշվի մասին, նա եկավ բանակի առաջնորդների մոտ և ասաց. «Ի՞նչ ենք մենք այստեղ մնացել և ոչինչ չենք ձեռնարկում: Եթե դուք այդ ճիշտ համարեք, ապա ես կմեկնեմ Բոհեմոնտ և կյանքի կկոչեմ կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.**) խոստումները՝ հետո բերելով մեծ բանակի պարենամթերք, այլ անհրաժեշտ բաներ մարդկանց ու ձիերի համար: Այդ պարագայում ես հետո կբերեմ ամեն տեսակի բարիքներով բարձրված ջորիների բարոնակներ՝ ցորեն, գինի, յուղ, կորեկ, այլուր,

պանիր, այդ ամենը ես կբերեմ, որովհետև կայսրը կօգնի իր ծառաներին, ընդ որում, որպեսզի դուք վստահեք ինձ, ես տեղում կթողնեմ իմ ունեցվածքի մեծ մասը և շատ շուտով հետ կդառնամ»։ Բանակի առաջնորդները այդ ժամանակ արդեն գիտեին, որ սրանք կեղծ և ուխտադրուժ խոսքեր են, սակայն տվեցին իրենց համաձայնությունը և Թաթինը հեռացավ... /4.4/ Ահա այսպիսի տխուր պատկեր էր տիրում քաղաքում, երբ աստվածային աջակցությունը բրիտանական օգնության հասավ այն պահին, երբ դրա մասին արդեն ոչ-ոք չէր մտածում։ Ահա ուրեմն, բրիտանական ծանրաբեկավար մի սուրիանական և հայտնեց, որ մոտենում են թուրքերի անթիվ հազարներ, ընդ որում այս սուրիանական հայտնեց, որ թուրքերն արդեն անցել են հարևան շարենց ամրոցի մոտով՝ այդ անելով լուր ու անկմատ, որպեսզի այժմ անակնկալի բերեն բրիտանական իրենց իսկ ճամբարում։ Այս լուրը, որ հայտնի դարձավ բոլորին, մարդկանց ոտքի հանեց գերեզմանային թմբիկից։ Ոտքի ելան ու կանգնեցին բոլոր նրանք, որոնք առաջ այդ անել չէին կարող, կյանքը սկսեց հորդալ նրանց մարմիններում, կարծես նրանք սնունդ էին ընդունել, և բոլորը, ձեռքերը կարկառելով երկինք, սկսեցին աղաղակել, կարծես արդեն հաղթանակ էին տարել, որովհետև բոլորն էլ գերադասում էին փառահեղ մարտի մեջ մտնել հակառակորդի դեմ ու կամ հաղթել, կամ իրենց մահը գտնել և փրկվել տոփ տառապանքներից։ Այդ ժամանակ, ահա, բանակի ղեկավարները որոշեցին, որ բրիտանական մի մասը կմնա տեղում, որպեսզի իսկի ճամբարը, իսկ մյուս մասն էլ կելին մոտեցող թշնամիների դեմ, որպեսզի պայքարի մեջ մտնի նրանց դեմ։ Բրիտանական այս երկրորդ մասը ճամբարը լքեց գիշերվա բողի տակ, մինչև թշնամիների գալը՝ դիրքեր գրավելով գետի և լճի միջև։ Լուսաբացին, երբ արևածագը լուսավորեց երկիրը, այս մասի ղեկավարները հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի տեղեկություններ ձեռք բերեն հակառակորդի մասին և հասկանան իրենց անելիքը։ Շուտով հետախույզները վերադարձան և հայտնեցին, որ դրանից առաջ երեք մեկ վայրում հավաքված չեն տեսել այդքան շատ մարդկանց հազարյակներ, որոնք ձգվում էին սկսած գետից, և բոլոր էլ արագ նժույգների վրա էին։ Այդ ժամանակ բրիտանական զորքի մարդիկ, որ կանգնած էր բլրի մոտ, ձեռքերը վեր պարզած սկսեցին եռանդով նստած օգնությունը աղաչել։ Եվ ահա, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, թշնամիները առաջացան ու հարձակվեցին մերոնց վրա՝ հարվածելով նետերով ու դրանցով ծածկելով ողջ երկիրը, մինչ այլև անցան ձեռնամարտի՝ կրծատացնելով ատամները և կաղկանձելով ինչպես շներ։ Բանն այն էր, որ սրանք հույս ունեին այդ կերպ ահաբեկել մերոնց, սակայն բրիտանական, ուշադրությունը չդարձրին այդ ամենի վրա, իսկ երբ թշնամին մոտեցավ, այնպիսի ուժով հարվածեցին վերջինիս, որ մատնեցին փախուստի։ Տեսնելով այդ ամենը՝ Բոհեմունը, որ գտնվում էր վերջապահում, իր ձեռքի տակ եղած ուժերով մտավ մարտի մեջ և, ինչպես մի մոլեցած առյուծ, սկսեց կտոր-կտոր անել իր դեմ ելնող ցանկացած մեկին։ Եվ ահա, երբ թշնամիները վախեցան ու ահաբեկվեցին՝ սկսեցին աստիճանաբար նահանջել դեպի Երկաթյա կամուրջ։ Ինչ կարող էին նրանք անել, սակայն, դրանից ավելի հանուն փրկության, բանգի ճանապարհը լի էր սպանվածներով ու մահացողներով, օղջ ծակում էին լացն ու կականը, իսկ նժույգներն էլ սայթաքում էին արյունից մածուցիկ դարձած հողի վրա, ընդ որում վիճակն ավելի ծանրացավ կամրջի մոտակայքում, բանգի այն չափազանց նեղ էր բոլորի միաժամանակյա անցումի համար և արդյունքում, երբ շատերը ջուրը նետվեցին, նրանց իր տակով արեց ջրի սրբնաթաց հոսանքը։ Սակայն ինչո՞ւ մարտնասանեք, բանգի ավելի շատ մարդիկ մահացան, բան փրկվեցին և ավելի շատերը սպանվեցին, բան կենդանի մնացին, իսկ նրանք էլ, որոնք մազապուրծ եղան, ապաստան գտան ամրոցներում, որն այնտեղ էր և վերջերս էր թալանվել, երբ մերոնք այն կառուցել էին, որպեսզի իսկեկ կամուրջը։ Չարկ եմ համարում նաև Նշել, որ հայերն ու ասորիները, հետապնդելով փախուստներին, կոտորեցին նրանց նեղ անցումներում, երբ արդյունքում շատերը սպանվեցին, այլև էլ գերվեցին, թող պատժի նստված այդ սատանայի որդիներին։ Եվ ահա մեր մարդիկ մեծ ուրախության մեջ հաղթականորեն ճամբար վերադարձան՝ հետները բերելով շատ ձիեր, էշեր, ջորիներևանթիվ բանակի այլ բաներ, որոնց մեծ կարիք կար։ Ավելացնենք, որ մեր մարդիկ բերեցին նաև սպանվածների շատ գլուխներ, որոնք տեղակայեցին քաղաքի դարպասների մոտ, ընդ որում այդ հերձախանքը բավարարեց ոչ միայն նաև նրանց, որոնք մինչ այդ ողջ օրը քաղաքի դարպասների մոտ մարտնչել էին և մեծ առավելության հասել, այլև այդ ժամանակ այնտեղ գտնվող Բաբելոնի Եմիրի (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի – Մ.3.**) դեսպաններին... /4.5/ Այսպիսով՝ բրիտանական, հասնելով կրկնակի հաղթանակի, մեծ տոնակատարություն իրականացրին՝ տիրությունը փոխելով ուրախության։ Դրանից հետո հայերն ու ասորիները սկսեցին պարենամթերք բերել ճամբար, ընդ որում նրանք անձամբ ներկայացան, որպեսզի շնորհակալեն մեզ այդ մեծ հաջողության առթիվ, թեև արդյունքում պարզվեց, որ դա սխալ բան էր, բանի որ քաղաքում գտնվողները, երբ իմացան այդ մասին, դարան դրեցին լեռներում և սպանեցին բոլոր նրանց, ում կարողացան հասնել։ Չափի առնելով այս ամենը՝ բանակի ղեկավարությունը խորհրդի նստեց և որոշեց այդ փորձանքի դեմն առնել դարպասների դիմաց ամրության նման մի բան կառուցելով, այնպես որ թշնամիները, որ ներսում էր ներսում նախին դուրս գալ և որևէ վնաս հասցնել։ Դրանից հետո Բոհեմունը ու կոմս Սեն-ժիլը (**Տուրուզի կոմս Րայմունդ Տուրուզցին – Մ.3.**) ուղղվեցին դեպի Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ, որպեսզի օրավարձով աշխատող բանվորներ բերեն, սակայն, մինչ նրանք այս գործի վրա էին, գիշերով քաղաքից դուրս եկած թուրքերը, որ դարան էին դրել, այնպիսի հանդգնությամբ հարձակվեցին նրանց, վրա, որ նրանք, որոնք ձիերի վրա էին, առանց որևէ դիմադրության փախան դեպի լեռները, իսկ հետևակայինները, որ ի վիճակի չէին փախչել, հենց այդտեղ էլ ջարդվեցին ու գլխովին կոտորվեցին։ Այդտեղ գրեթե 1.000 հոգի սպանվեց, սակայն նրանք, որոնք այդ նախճիրն իրականացրին, երկար չվայելեցին իրենց ուրախությանը, բանի որ լուրը շուտով հասավ հիմնական բանակի և ոտքի հանեց մարդկանց։ Եվ ահա բրիտանական իրադրությունները գիտեցին մարդկանց և հանեցին նրանց վրիժառության գործի, որի արդյունքում ուխտավորները, ցատկով ձիերի վրա, հասան մարտի վայր ու լիուկ վրեժ լուծեցին նախորդ սպանությունների համար։ Իրոք, գտնելով դեռևս մարտադաշտում գտնվող թշնամիներին, նրանք սպանեցին ու գլխատեցին նրանց, ընդ որում այդ ժամանակ արդեն նաև նրանք, որ մինչ այդ փախել էին, միացան այս նորեկներին և կրկին գնացին հակառակորդի վրա։ Արդյունքում արդեն թշնամիները, տեսնելով, որ մերոնք գերակշռում են, շուտ եկան ու դիմեցին դեպի կամուրջը, սակայն անվտանգվեցին այն նեղ վայրում, բանի որ հետևից գալիս էին մերոնք, իսկ դիմացից էլ տարածությունը շատ նեղ էր, որ իրենք կարողանային անցնել։ Այդտեղ չէին կարող օգնել արդեն ոչ թուրքերի շեշտակի նետերը, ոչ էլ նրանց սրընթաց ձիերը և արդյունքում բրիտանական այստեղ մեծ կոտորած արեցին, հնձելով թշնամիներին ցորենի հասկերի նման, իսկ նրանց թորեն էլ լիցքան թուրքերի արյունով, ընդ որում ֆրանկների երկրում ստեղծված այդ գնեքները հիմապիսի էին նման գործի համար։ Իրոք, այդ ժամանակ մերոնք այն աստիճան էին ջարդում և վնակ վայրում հավաքված թշնամիներին և սրանք այն աստիճան խիտ էին կանգնած, որ սպանվածները, ընկնելու տեղ չունենալով, հենց այդպես էլ գնում գալիս էին ավերիկի մեջ։ Այսպիսով՝ թուրքերը, խենթացած սարսափից, գլխովին ջարդվում էին, ընդ որում կամրջի մոտեք փակել էր հեծյալ վիճակում գործող Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամադի արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.**)։ Ոչ մի լեզու չի հիերիք, որ նկարագրի այդ ջարդը, որ այդ վայրում տեսան անհավատները, բանգի սրանք իրենց կորցրած այս ու այն կողմ էին նետվում, սակայն ոչ մի կերպ չէին կարողանում խուսափել մահից։ Մարդիկ սպանում էին թշնամիներին նույնիսկ մերկ ձեռքերով և թոցներով էին գալիսներ, միևնույն սրանք, գրեթե առանց դիմադրության, իրենց մարմիններն էին դրել հարվածների տակ։ Կատաղությունը, որ առաջ էր մղում թրով գիլակած ձեռքը, այստեղ իր լրիվ կիրառությունն էր գտնում և ջարդում այդ անօրենների մարմինները։ Այդ ժամանակ թուրքերից ամենաբաշը, տեսնելով, որ Գոտֆրիդը փակել է կամրջի մոտեքը, հույսը դրած իր մարմնի չափազանց վրա, սկսեց ղեպի անողորմ ջարդ իրականացնող դուքսը և մի հզոր հարված կրեց վերջինիս գլխի։ Պետք է ասել, որ, թեթ չլինեք ժամանակին վեր պարզած Գոտֆրիդի կահուսապատ ձեռքը, ապա նա չէր կարողանա խուսափել մահից, սակայն նստված ինչպե՞ս նրան ու դրեք վահանի պաշտպանության տակ, ընդ որում դրանից հետո դուքսն ինքը, այրվելով իրեն պատած կատաղությունից, բարձրացրեց թուրը և այնպիսի ուժի մի հարված հասցրեց, որ թուրը, կտրելով հակառակորդի ուսամկաններն ու գրահները, հասավ մինչև փորի հատվածը ու մեջտեղից կես արեց հակառակորդին հենց աջ ոտքի վրայից։ Հակառակորդի արյունն ու աղիքները ցրվեցին շրջակայքում, իսկ այդ սարսափելի տեսարանը առավել ահաբեկեց քաղաքի կայազորին, որի ռազմիկները պարիսպների վրայից դիտում էին այդ ամենը։ Այդ ժամանակ պարիսպների վրա գտնվող կանայք ողբ ու կական բարձրացին, բանգի սպանվողը նրանց հայտնի էմիրներից մեկն էր, իսկ նրանց մոտ գտնվող նետածիգներն էլ լարեցին աղեղները և պատրաստվեցին նետերի հեղեղ թափել դեպի վրա՝ ցանկանալով զոհել բրիտանական բանակին այդ մեծագույն առաջնորդից։ Աստված, սակայն, թույլ չտվեց, որ նրանք ցանկությունները կյանքի կոչվեն, բանգի դուքսը, հասկանալով, թե ինչ է լինելու, շտապ հեռացավ այդտեղից ու հետ դարձավ։ Փառք դեպի անհաղթ ձեռքին, վառք այդ բաժնի մեծագույն արիության, բանգի դրանից գալիս էր, գործելով իր հզոր թորով, նա շարունակում էր ջարդել հետապնդողներին։ Ինչ լեզու կարող է ասել, ինչ ձեռք կարող է գրել, ինչ լսողություն կարող է լսել, թե ինչ արեց նա այնտեղ՝ միացած այլ իշխանների հետ և գործելով այդ հաղթական կրիվներում։ Դեպի սխալգործությունները փայլում էին բոլորից վեր, բանգի այն կիսված դիակն այդպես էլ մնաց մարտի դաշտում, որպես դրա հաղթանակ, իսկ գետն էլ կլանեց մյուս մեծ առաջնորդներին...։ Այդ ժամանակ արդեն որևէ այլ ելքից զրկված փախստականները լցվեցին գետը և փորձեցին անցնել, բանգի կամրջի փայտյա հենքաններից, սակայն մերոնք, կանգնելով մոտակայքում, սկսեցին հարվածել նրանց նետերով ու խփել նիզակներով, այնպես որ շուտով գետը կարմրեց արյան տեսքից և բոլորը ականատես եղան այդ սարսափելի նախճիրին, երբ գետն իր մեջ լցված դիակների շատությունից դադարեց հոսել ու շուտ եկավ դեպի իր ակունքը։ Տեսնված եղել էր նման բան, բանգի միայն կամրջի մոտ 5.000 հոգի սպանվեցին ու ջուրը լցվեցին, սակայն ո՞վ կարող է հաշվել նրանց, որոնք ահաբեկված իրենց գետը թափվեցին։ Այդ մարտում սպանվեց նաև Անտիոքի հզոր Կաթիկոսի (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիանի – Մ.3.**) որդին, ինչպես նաև ընկան Բաբելոնի արքայի **Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիսյան սուլթան Բերքեհարուկի – Մ.3.**) 12 էմիրներ, որոնք եկել էին, որպեսզի փրկեն քաղաքը, իսկ այս էմիրներից ամեն մեկը առանձին մի արքա էր, բանի որ իր իշխանության տակ ուներ ամբողջական մի մարզ, մի խոսքով, պատկերացրեք, որ գոհվել էին 12 կոմսեր և նրանց արքան, ընդ որում սրանք կործանվեցին իրենց ենթակաների հետ միասին, իսկ 7.000 հոգի էլ

գերվեցին: Հնարավոր չէ հիշել ու նկարագրել այն ամենը, ինչ եղավ այդտեղ, ասել այն ամենի մասին, ինչ ձեռք գցեցին՝ զարդեր, թանկարժեք քարեր և այլ բաներ, ընդ որում դրանից հետո թշնամին արդեն ձայն հսկ չէր կարողանում հանել, միայն ատամներն էր կրծտացում, իսկ շատերն էլ գաղտնի թողեցին քաղաքը և փախան: Գիշերը վերջ դրեց այդ մարտին և մերոնք հաղթականորեն իրենց ամրությունները վերադարձան, իսկ թշնամին փակված մնաց քաղաքում: Հաջորդ օրը, երբ ծագեցին արեգակի առաջին շողերը, քաղաքի բնակիչները հավաքեցին իրենց սպանվածների և նրանց հողին հանձնեցին: Իմանալով այդ մասին՝ քրիստոնեական բանակի խոնդերը մեծ քանակությամբ նետվեցին գերեզմանոցներ և, այն թուրքերին, որոնք թաղվել էին մեծ պատիկներին, մեծ խայտառակությամբ դուրս գցեցին իրենց գերեզմաններից: Բանն այն էր, որ, ըստ իրենց սովորության, անհավատները մահացածների հետ մեծ քանակի արժեքավոր իրեր էին դնում և ահա հենց այդ ամենի համար էլ այդ արվեց՝ ի մեծ ուրախություն մարդկանց: Ավելին, չքավարարվելով դրանով, շատ դիակներ նաև գլխատվեցին և այդ գլուխները ճամբար բեռվեցին, իսկ դիակներն էլ հենց այդտեղ թողնվեցին տեղում, որպեսզի դրանցով զբաղվեն վայրի կենդանիներն ու գիշատիչ թռչունները: Թուրքերը, որոնք ականատես եղան կատարվածի պարիսպների վրայից ու բարձր աշտարակներից, ուժեղ վշտից սկսեցին պատռել իրենց երեսները և փետտել մագերը՝ արաչելով Մուհամմեդին օգնել իրենց, բայց Մուհամմեդը բնականաբար չէր կարող ուղղել այն, ինչ արվել էր Քրիստոսի կողմից... /5.1/ Սրա հաջորդ օրը արագորեն մի մարդ ներկայացավ ճամբար և հայտնեց, որ պատգամավորներ են սպասվում Բաբելոնի իշխանից և նրանք անվտանգության երաշխիքներ են խնդրում, որ ներկայանան... /5.2/ Այդ ճակատամարտից հետո երրորդ օրը ֆրանկները գերեզմանոցի մոտ սկսեցին կառուցել այն ամրությունը, որի մասին սովեց և որը կոչված էր հսկելու կամրջի մոտի դարպասը: Այդ նպատակով նրանք բանվեցին բոլոր գերեզմանները ու դրանք քարերը վերցրին, որպեսզի առավել ամրացնեն ամրությունը: Այս գործը գլխավորում էր կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը: Երբ այս աշխատանքն ավարտվեց, քաղաքի բնակիչներն արդեն ի վիճակի չէին ազատորեն ելուժուտ անել և մերոնք հայտնվեցին ավելի անվտանգ դրության մեջ: Միաժամանակ մեր բանակից ընտրեցին նաև մի քանի քաջարի այրերի արագընթաց նժույգների վրա, որոնք, ոչ շատ հեռանալով քաղաքից գետի ուղղությամբ, այնտեղ մեծ ավար գտան և դենս հովատակների, մատակների, ջրփնների, էշերի, ուղտերի և այլ անասունների՝ մինչև 5.000 գլուխ: Այս ամենը ձեռք գցելուց հետո նրանք այդ գեղեցիկ հողը ճամբար բեռվեցին և դա շատ ուրախացրեց քրիստոնյաներին: Միաժամանակ այս անհաջողությունը անհանգստացրեց քաղաքի բնակիչներին, որոնք թուլացան, իսկ մերոնք ուժեղացան: Ասեմք նաև, որ այնտեղ, որտեղ ձեռք բեռվեց այս ավարը, մի հիմնավորք ամրություն կար, ինչպես նաև վանք: Ահա ուրեմն, ամրությունը ավերված էր, իսկ վանքը գործում էր և այդ պատճառով էլ հենց քրիստոնյաները որոշեցին, որպեսզի առավել ճնշեն հակառակորդին, այդ վանքը կրկին պատեն ուժեղ ամրություններով: Հուսովի հենց այդպես էլ արվեց, գործն արվարտվեց, իսկ հետո սկսեցին որոշել, թե ում տեղադրեն այդտեղ: Այդ ժամանակ շատ դատարի խոսքեր ասվեցին, ի վերջո ոտքի կանգնեց ազնվատոհմի մի երիտասարդ, խոսքը Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.3.**) մասին է. և ասաց. «Ես կպահպանեմ այդ ամրությունը, եթե ինձ այդ գործի համար համապատասխան գումար վճարվի»: Դրանից հետո գումարի հարցով համաձայնությունը կայացվեց, երբ որոշվեց, որ Տանկրեդին պետք է վճարվի 40 արծաթյա մարկ: Ավարտելով նաև այս գործը՝ Տանկրեդը մտավ ամրություն, որն առավել ուժեղացավ այս արիանակի այրի, ինչպես նաև նրա մարդկանց ջանքերով, թող փառավորվի այդ օրը, բանգի նաև հենց այդ օրն էր, որ Հայաստանի ու Անտիոքի մարդիկ կրկին քաղաքի մոտ եկան, որպեսզի ներս մտնեն խոշոր քանակի պարենամթերք: Ահա ուրեմն, Տանկրեդը, որ տեղակայվեց դարանում, իմացավ այդ մասին և խլեց այդ ամենը, ընդ որում նա քրիստոնյաներին չապանեց, իսկ նրանցից խլածն էլ բերեց ամրությունը: Հարկ է նշել, որ նա ոչ միայն բռնկվածներին ոչ մի վնաս չհասցրեց, պայմանով իհարկե, որ նրանք երգվեին ըստ քրիստոնեության կանոնի, այլև ամեն ինչ վերցրեց պատշաճ զնով, ինչպես կարգն էր և ինչպես պետք է անեին Անտիոքում, իսկ հայերն էլ իրենց կողմից ամեն ինչ արեցին այնպես, ինչպես կարգն էր: Եվ ահա Տանկրեդն այն աստիճանի ուժեղ շրջափակեց քաղաքը, որ փակվեցին բոլոր ճանապարհներն ու ելքերը և ներսում գտնվողները որևէ կերպ չէին կարողանում դուրս գալ: Ստեղծված պայմաններում զինադադար կնքվեց և ներսում գտնվողները հարցրեցին, թե ինչ պայմաններ կառաջարկվեն, եթե քաղաքը հանձնվի քրիստոնյաներին ու իրենք էլ հանձնվեն: Այսպիսով՝ կնքվեց զինադադար և դարպասները բացվեցին, երբ երկու կողմից էլ կարողացան գալ մեկ մեկու մոտ և բանակցել, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ ֆրանկները ազատորեն շրջում էին պարիսպների վրա, իսկ ներսում գտնվողներն էլ ճամբար էին գալիս... /5.3/ Հարկ է նշել, որ, չնայած այս ամենին, երբ զինադադար էր՝ հենց վերջին օրը, Վալոն անունով մի քրիստոնյա ասպետ, որ, հույսը դրած զինադադարի վրա իր համար հանգիստ գտնում էր թափերի մեջ, հենց այդ ժամանակ այդ նենգամիտ ժողովրդի գլուխ դարձավ, երբ անհավատները հարձակվեցին նրա վրա, բռնեցին անգնեց փնձակում և բզիկ-բզիկ արեցին: Վալ մեզ ու հազար ասիսու, բանգի Վալոնի մահով խաղաղությունը խախտվեց, կորավ հավաղող ամեն մի երդումը նկատմամբ, քաղաքի դարպասները փակվեցին և հեթանոսները կրկին թաքնվեցին ամրությունների հետևում ու աշտարակների վրա: Այս կապակցությամբ ճամբարում մեծ ողբ բարձրացավ... /5.4/ Մենք բաց կթողնեմք այն ամենը, ինչ տեղի ունեցավ մինչև Վալոնի մահը կամ այդ ժամանակներում, երբ զինադադարը պահպանվում էր, բայց կասեմք հետևյալը: Եվ այդպես Անտիոք քաղաքում ծնունդով թուրք մի էմիր կար, որը հետ Բոհեմունդը մի բանի գաղտնի հանդիպումներ էր ունեցել: Օրերից մի օր սա ասաց Բոհեմունդին...: Եվ ահա այս մարդը, ուրախացնելով բոլորին, համաձայնեց կանավոր և իր կանթով Անտիոքը հանձնել քրիստոնյաներին, եթե միայն այնտեղ իշխան նշանակվեին Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, ոչ մի պահ բաց չթողնելով, գիշերվա սկզբին իր ընկերոջ մոտ սուրհանդակ ուղարկեց և հայտնեց, որ ժամանակն է իրենց ներս թողնել և վարվել այնպես, ինչպես պայմանավորվել էին: Փիրուզը, այդպիսին էր այդ մարդու անունը, խորհուրդ տվեց հաջորդ օրը ինչպես հնարավոր է հեռու ուղարկել ֆրանկների զորքը, կարծես թե այն պատրաստվում էր մտնել սարակինոսների երկիր, իսկ հետո, արդեն գիշերով, հետ գալ ու տեղավորվել քաղաքի այն հատվածում, որը գտնվում էր իր հսկողության տակ, որտեղ ինքը ականջը կախ կպահի: Նա նաև ասաց, որ գան լավ զինված ու պատրաստված չվախենալով ոչ մի բանից: Այս ամենի մասին Բոհեմունդը հայտնեց խորհրդին ի դենս Դյուզո Մեծ իշխանի (**Վերմունդի և Վալոնայի կոմս Դյուզո Մեծը – Մ.3.**), Գոտֆրիդի, Եպիսկոպոս Պյուլիի և կոմս Ռայմոնդի, ինչպես նաև իր մի քանի բարեկամներին, ավելացնելով, որ. «Թող գիշերը իջնի և ես աստվածային աջակցությամբ Անտիոքը կմատուցեմ բոլորին», որից հետո ասաց Փիրուզի հետ կապված ամեն ինչի մասին և փառաբանեց Աստծուն: Հաջորդ օրը նրանք հավաքեցին դաշունյին հրամանատարներին և բոլոր խոշոր հեծյալ ջոկատների առաջնորդներին ու հուսադրեցին նրանց, ընդ որում Բոհեմունդն իր մարդկանց հետ մեկնեց դեպի այն վայրը, որը մատնանշել էր նրա այդ նոր բարեկամը: Դրանից հետո Բոհեմունդն ինքը յուրախյների փոքր խմբի հետ միասին հեռու մնաց պարիսպներից, իսկ մյուսներին էլ աստիճաններով առաջ ուղարկեց պարիսպների տակ, ընդ որում աստիճանները հասնում էին ասպասի գագաթին: Երբ աստիճանները դրվեցին, ոչ-ոք չէր համարձակվում առաջնորդ վեր ելնել, սակայն ի վերջո Ֆուլխյեր Շարտրայից հասնում էին այսպես ասաց. «Համուն Քրիստոսի, ես առաջինը կելնեմ և ես պատրաստ եմ իմ վրա վերցնել այն, ինչ Աստված նախատեսել է՝ հաղթանակը կամ մարտիրոսության պատվը, եթե այդպես ստացվի»: Եվ այսպես, երբ այս ասպետը վեր մագլցեց, մյուսները հետևեցին նրան և արագորեն հասան պարսպի ծայրին: Փիրուզը, որ կանգնած էր այնտեղ ու անհամբեր սպասում էր նրանց գալուն, հարցրեց Բոհեմունդի մասին և, իմանալով, որ նա մոտիկ է, շատ տխրեց վերջինիս բացակայությունից ու ասաց. «Ինչո՞ւ է նա հապաղում, ինչո՞ւ է ալարում առաջ գալ: Հոսալ ուղարկեց մեկին նրա մոտ, որպեսզի շտապի այս կողմ գալ, ուղարկեց մեկին մինչև լույսը բացվի, արագորեն, մեկին ընտրեք և ուղարկեք Բոհեմունդի հետևից»: Այս խոսքերը նրան կանգնեցին Բոհեմունդին և նա, ինչպես ուժ կար ոտքերում, արագորեն եկավ: Այդ ժամանակ, սակայն, աստիճանն արդեն կոտրվել էր, թեև Ֆուլխյերն ու ևս 60 ասպետներ արդեն վերևում էին: Ինչ վերաբերվում փիրուզին, ապա սա այդ դավաճանությունից հետո սպանել էր իր երկու եղբայրներին, որոնք կարող էին խանգարել կյանքի կոչել իր խոստումը: Ավելին, քանի որ աստիճանը կոտրվել էր, Փիրուզը մի նոր աստիճան կախեց վերևից, իսկ այդ ընթացքում էլ վերևում գտնվողներն իրենց հերթին կոտրեցին դռներից մեկն ու ներս թողեցին Բոհեմունդին և նրա հետ գտնվող մեծաքանակ ֆրանկներին: Երբ Բոհեմունդը ներս մտավ, Փիրուզը, կանգնած դռների մոտ, գլուխը կախած ողջունեց նրան, իսկ Բոհեմունդն էլ շնորհակալություն հայտնեց վերջինիս իր այդ արժեքավոր ծառայության համար, ընդ որում դրանցից հետո, հաշվի առնելով այդ մարդու տխուր արտաքինը և հառաչանքները, ասպետների մի խմբի նշանակեց, որ հսկեն այն ամենը, ինչ ուներ Փիրուզը: Մոռանալնք ասել, որ այդ օրը երկնքում մի կրակ ու լույս երևաց, որը կարծես կանխորոշում էր քաղաքի գրավումը, կարծես երկիթն էր պատռվել: Երբ լուսաբացը լույս բերեց երկնքին, Աստծո բանակը Անտիոքի դարպասներով ներս մտավ՝ օգտվելով այն բանից, որ նա, ում իշխանության հավետ է հիմնադրված հավիտենիս, փշրել է քաղաքի պղնձյա դարպասները, ամեն... /6.1/ Եվ այսպես հունիսի երկրորդ օրը քրիստոնյաները մտան Անտիոք և սրով վրեժխնդիր եղան իրենց ուղեկիցների մահվան համար: Ֆուլխյերն ու նրա հետ եղողները տիրեցին պարիսպներին և գրավեցին աշտարակները՝ խոցելով անգույշ պահապաններին, որոնք բնած էին, ու ներքև գցելով նրանց պարիսպների վրայից: Նրանք, որոնք բնած էին իրենց տներում, արթնացան աղմուկի ու ելան, որ տեսնեն, թե ինչ է կատարվում, սակայն այդպես էլ չկարողացան տուն դառնալ, քանզի կատաղած սրի զոհ դարձան: Իրենց հերթին քաղաքի քրիստոնյաները, լսելով Աստծուն փառաբանող հիմները, սկսեցին կրկնել դրանք, որպեսզի ներս խուժող քրիստոնյաները կարողանան զանազանել իրենց թուրքերին: Քաղաքի հրապարակներում թափված էին մահացողների դիակները, ընդ որում ոչ-ոք չէր դիմարդում, այլ բոլորը փորձում էին մի որևէ ապահով տեղ գտնել: Այդ ժամանակ սպանվեցին տղա ու աղջիկ, ծեր և երիտասարդ, մայրեր ու աղջիկներ, ընդ որում նաև նրանք, որ փախան դարպասներով, չկարողացան խուսափել մահից, բանգի ընկան նրանց ձեռքը, որոնք նոր էին ելնում ճամբարից: Այնուհանդերձ այնպես ստացվեց, որ քաղաքի տեր Կասսիանը, թաքնվելով փախստականների մեջ և ծպտվելով այդ արգահատելիների հանդերձներում, փախավ Տանկրեդի հողերի կողմը, սակայն, ի մեծ ափսոսանք իրեն, հայերը նրան այնուհանդերձ ճանաչեցին, բռնեցին, գլխատեցին և գլուխը գոտու հետ միասին բանակ ուղարկեցին՝ դրա համար ստանալով 40

հունական ոսկի: Զաղաթի քնակչության մի մասը պատսպարվեց թաղաթի վրա հառնող միջնաբերդում, որն այնքան ամուր էր վայրում էր տեղակայված և այն աստիճան անառիկ էր, որ կարող էր չանհանգստանալ ոչ մի պաշարողական մեքենայից: Լեռը, որի վրա միջնաբերդը տեղակայված էր, թաղաթի մոտ էր, սակայն այն հառնում էր դեպի աստղերը և շատ ամուր էր: Յենց այստեղ էր, որ, չգտնելով թաթնակներ, որևէ այլ վայր, պատսպարվեց թուրքերի մի մասը: Այս միջնաբերդը բարձր աշտարակներ ուներ և ահա թուրքեր, տեղակայվելով այստեղ և հարվածելով ամեն մի մոտեցողի, երբ նետերը թափվում էին կարկտի նման, այնպես արեցին, որ մեր մարդիկ մտածել իսկ չէին կարող իրենց վրա հարձակվելու մասին, այլ ստիպված էին միայն հոգալ, թե ինչպես պատսպարվեն վահանների հետևում ու փրկվեն հարվածներից: Իրոք, ստեղծվել էր ծանր մի վիճակ, երբ քրիստոնյաները, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վերքեր էին ստանում ու ոչ մի հնար չունեին հետ դառնալու, բանի որ հետևից ելողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տորրվում մյուսների կողմից: Յենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կամքից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, բանի որ իրենց առաջնորդի գլխին նման փորձանք էր եկել, մյուսներ ևս դադարեցրին պայքարը և նահանջեցին՝ ամրությունը թողնելով թուրքերին, որոնք վերևից մի բարձր աղաղակ բարձրացրին՝ փառաբանելով իրենց ռազմաժողովը և ընկածներին: Երբ Բոհեմունդն ուշքի եկավ, նա միջոցներ ձեռք առավ, որպեսզի շուրջ իրավիճակը: Եվ այսպես, այս ու այն կողմ նետվելով ինչպես մի արջ, նա, ծանկեղով վահանն ու գրահները, նետվեց աղյուսապատ պարսպի վրա՝ թշնամիների ամենախիտ տեղը, որպեսզի ստիպի թանկ վճարել այն հանդուգնին, որը վիրավորել էր իրեն: Այդ պայքարում ֆրանկները ոչ թե մահացու խոցումներ հասցրին և, թեթ պարիսպները գոնե մի թիվ թույլ լինեին, նրանք հաստատ վերջնական հաջողության կհասնեին և նրանց տառապանքները կավարտվեին, սակայն Աստված չցանկացավ, որ Աստիոքն այդքան հեշտ բաժին հասներ քրիստոնյաներին, բանգի այն, ինչ հեշտ է հասնում մարդկանց, նրանց կողմից այնքան էլ բարձր չի գնահատվում ի համեմատ այն մեկի, որի մասին երկար են երազում: Եվ այսպես գիշերային թոհուրթոհում մարտն իր ավարտը գտավ, իսկ երբ օրը բացվեց, հոգևած ռազմիկները տրվեցին թևին, ընդ որում, չնայած թշնամիների մի մասը դեռ պարիսպների վրա էր, սակայն մտածել իսկ չէր կարելի նրանց դեմ պայքարելու մասին: Յաջող օրը ուրբաթ էր և այդ օրը բոլորը զբաղված էին այն բանով, որ շարքեր կազմած թաղաթի պարիսպներից դուրս էին հանում սպանվածների դիակները և թաղում... /6.2/ Մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին նման գործով, նրանք, որոնք պարիսպների և աշտարակների վրա էին, հեռավոր փոշու մեծ ամպեր նկատեցին և սկսեցին տարբեր ենթադրություններ անել, թե ինչ կարող է այդ նշանակել: Այդ ժամանակ ոմանք ասացին, որ հնարավոր է դա Կոստանդնուպոլսի կայսրն է, որն իրենց օգնության է եկել, այլև, սակայն, ավելի թույլ ենթադրություն արեցին, որ այդ պարսիկների բանակն է: Իրոք, պարզվեց, որ այդ պարսիկների բանակի առաջապահ ջոկատներն են, որոնք տեղ են հասել և այժմ սպասում են իրենց հետևից ելող ուժերին: Դա Զորքահանն էր (**Մոսուլի կառավարիչ Զեդ-Բուղան - Մ.3.**)՝ պարսիկների բանակի գլխավորը, որը վաղուց ի վեր բանակ էր հավաքում ամենատարբեր ժողովուրդներից և այժմ նրա հետ էին պարսիկներ, արաբներ, մարեր, թուրքեր, սարակիսներ, ագիմաններ, բորդեր, պավիլյաններ և շատ այլ ժողովուրդների ներկայացուցիչներ, ընդ որում նրա հետ կային նաև 3.000 աղուլարներ, որոնք հարվածային զենքերից ամենալավը տիրապետում էին թրերին, իսկ իրենք էլ, լինելով լիովին պատված երկաթեղենով, ոչ մի կերպ չէին վախճնում հակառակորդների հարվածներից, ընդ որում նրանք նժույգները ևս չէին վախճնում նիզակներից և իրենց հերթին կատաղորեն նետվում էին թշնամիների վրա: Եվ այսպես, երբ թշնամիների ողջ բանակը հավաքվեց, նրանք ուղղվեցին թաղաթի կողմը, որպեսզի մարտի մեջ մտնեն, սակայն նրանք, որ հենց նոր էին բաղաժը գրավել, եկան այն մտքի, որ իրենք հոգևած են և ավելի լավ կլինի առժամանակ մնալ պարիսպների ներսում: Այդ ժամանակ թշնամիները, որ պատել էին ամեն ինչ ու հեղեղել դաշտերը, սկսեցին զայրացուցիչ փրավորանքներ թափել մեզ վրա, ընդ որում օդը լցվեց նրանց ձեռքերում շողողացող թրերով ու նիզակներով, երբ նրանք, ծիծաղելով ու ծաղարելով մեզ, փորձ կատարեցին դուրս բաշել մեզ թաղաթից, բայց, հետո, հաջողության չհասնելով, վերադարձան իրենց ճամբար: Երբ անհավատներն արդեն կենտրոնում էին, սակայն, մերոնցից մեկը, որի անունը Ռոջեր Բաննիկ էր, որ երբեք զինակիրների հետ միասին չէր, որպեսզի թշնամիներից ոմանց մարտ տա, սակայն սրանք ամենին էլ չէին ուզում ֆրանկների հետ մրցակցել ռազմական գործում, բանգի լսել էին մերոնց սիրազորությունների մասին: Եվ այսպես անհավատները, դարան դնելով մի լեռնոտ վայրում, սկսեցին որոշ հանդգնություններով Ռոջերին ու նրա հետ եղողներին առաջ բաշել: Արդյունքում, երբ մերոնք առաջացան, հայտնվեցին թշնամիների դարանում, որոնք անմիջապես էլ վրա տվեցին: Այդ ժամանակ մերոնք փորձեցին հետ դառնալ ու հեռանալ, սակայն չկարողացան այդ անել: Միայն Ռոջերն էր, որ, վահանը գցելով մեջքին ու հետ մղելով շատ հարվածներ, բավականին առաջացավ, բայց հետո, երբ նա արդեն գրեթե պատսպարվել էր բաղաժում և գրեթե անկասկածության մեջ էր, նրա ձին ընկավ, իսկ Ռոջերն էլ մնաց նժույգի տակ: Ավաղ, ինչպիսի ցավալի տեսարան, բանգի Աստիոքի պարիսպների ատամնաշարի վրայից հիանալի երևում էր, թե այդ շները ինչպես կատաղորեն սպանեցին այդ հիանալի ասպետին ու դաժանորեն բզիկ-բզիկ արեցին: Բոլորը հայացքները հեռու էին դարձնում, բանի որ չէին կարող ականատես լինել այդ տեսարանին, և ահա ի վերջո Ռոջերին գլխատեցին, գլուխը վերցրին ու հաղթականորեն իրենց հետ տարան սեփական ճամբար, որը երկաթյա կամրջի մոտ էր: Դրանից հետո վերջերս սպանված Աստիոքի արքայի որդի Սամադուլը գնաց Զորքահանի մոտ, ընկավ նրա ոտքերը և սկսեց աղաչել ողորմալ իրեն ու օգնություն ճույց տալ ընդդեմ ֆրանկների, որոնք սպանել էին իր հորը և զոկել նման հիանալի մի թաղաթից, որն իր ժառանգություններ էր: Միաժամանակ նա ասաց, որ միջնաբերդը դեռևս իր ձեռքում է և այն չի ենթարկվել ֆրանկների իշխանությանը...: Եվ ահա նրանք համաձայնության եկան ու Զորքահանը միջնաբերդը թողեց Սամադուլին, ընդ որում նա կուրալիսներին ասաց, որ, թեթ հաղթանակ տանեն, ապա այսպես թե այնպես ամեն ինչ իրենց կլինի, իսկ թեթ պարտվեն, ապա ինչ էլ այդ պարագայում որոշվելու մի միջնաբերդ: Իրոք դա այդպես էր, բանգի այս պարագայում միջնաբերդը ընդամենը հաղթողին բաժին հասնող մի գեղեցիկ նվեր էր, ոչ ավելին: Ահա Զորքահանը այս կերպ վճռեց, որից հետո սկսեց զբաղվել ավելի հրատապ հարցերով... /6.3/ Այժմ ժամանակն է տեղափոխվել և պատմել այն մասին, թե ինչ տեղի ունեցավ թաղաթում ողջ այս ընթացքում: Եվ այսպես թուրքերը կարողանում էին հանգիստ մուտք ու ելք անել միջնաբերդ, ընդ որում նրանք ողջ օրը նետեր էին արձակում և տեղեր էին նետում, երբ ընկածների փոխարինում էին նորերը ու սրանք վշտապես մեծացնում էին այնտեղ մարտնչող թուրքերի արիությունը, այն դեպքում, երբ բաղաժում սրանց դեմ մարտնչող ֆրանկները ոչ մի պահ հանգիստ չունեին, ոչ մի պահ վայր չէին դնում զենքը և ամեն պահ մարտնչում էին: Քրիստոնյաները փակել էին թաղաթի հրապարակները, դիրքեր գրավել տների տանիքներին և միջնաբերդի դիմաց ամեն օր մի նոր մարտ էր բռնկվում, երբ մերոնք խառնվում էին թշնամիների հետ: Այնուհանդերձ, շնորհիվ Աստուծո աջակցության, մերոնցից քչերն էին սպանվում, մինչդեռ հակառակորդը շատ կորուստներ էր տալիս: Միաժամանակ, սակայն, ժամանակի հետ թշնամիներին միացավ նաև մարդու թշնամիների ամենաստեղծ՝ տուլը, որը մի հսկայական դաշնակցից դարձավ հակառակորդին և սկսեց թուլացնել մեր մարտիկների ձեռքերը: Այդ ժամանակ մարդիկ սկսեցին ուտել ամեն ինչ՝ գետնին աճող խոտը, ծառերի տերևներ, արմատիք, որ աճում էին խոնավ տեղերում, նրանք այս ամենը պատրաստում էին և ուտում: Թաղաթում նաև միանգամից ամեն ինչ թանկացավ...: Այս ընթացքում մի անգամ այնպես ստացվեց, որ Զորքահանը մեզ մարտի մեջ բաշեց թաղաթից դուրս՝ միջնաբերդի մոտակայքում, սակայն մեր նժույգները, որ թուլացել էին տվից, հնարավորություն չտվեցին ոչ միանգամայն հարձակում գործել, ոչ էլ բաղաժ վերադառնալ, ընդ որում մարդիկ, որ կուտակվել էին դարպասների մոտ և հետաանդվում էին թուրքերի կողմից, առաջացած հրժշտություն շատ կորուստներ տվեցին: Մերոնք մարտնչում էինք և սովում՝ ոչ մի տեղ հանգիստ չունենալով: Այդ ժամանակ մեր ասպետներից շատերը, չկարողանալով տանել այդ ամենը, դիմեցին փախուստի և մուրճ գիշերով հեռացան՝ ձեռքերը բերթելով աստիճանների ու պարանների վրա, որոնցով իջնում էին պարիսպներից: Սրանք, ոտքով մի կերպ հասնելով ծովափ ու իրենց գցելով նավերը, այդ կերպ փորձ էին անում խուսափել թուրքերից: Այդ ժամանակ Ծարտրի կոմս Էտյենը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին - Մ.3.**), որը մյուս մեծագույն առաջնորդների շարքերում էր, դեռևս մինչև Աստիոքի գրավումը ձևացրել էր, թե ծանր հիվանդ է և հեռացել էր Ալեքսանդրետա կոչվող նավահանգիստը, մինչդեռ այդ հենց նա էր, որ գլխավորում էր գործը և գործնական ու խելացի խորհուրդներ տալիս: Այժմ, ահա, Ծարտրի կոմսը ոչ միայն հեռացավ, այլև, իր բարձր դիրքից տեսնելով թուրքերի անթիվ գործը ու հասկանալով, որ մերոնք փակված են թաղաթում և ամեն կերպ սպասում են իր գալուստը, ահա, չնայած այդ ամենին չխապարտառ թողեց ամեն ինչ և փախավ Կոստանդնուպոլսի կայսեր մոտ, որին հանդիպեց Ֆիլոմոնիստում...: Լսելով կոմսի պատմածները՝ կայսրը չկարողացավ գաղտնի պահել այն իր մեջ և վշտահար հայտարարեց մարդկանց այդ ամենի մասին...: Այդ ժամանակ ֆրանկները, լիովին զոկված մարդկային որևէ օժանդակությունից, բոլոր կողմերից շրջապատված ու կարծես թե մահվան դատապարտված, օգնություն ստացան մեր Տեր, Աստված և Փրկիչ Դիտուս Երիստոսից...: /7.1/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, մեր բանակի առաջնորդները ճիշտ գտան ավելի բարձրացնել պարիսպը, որը հնարավորություն տվեց մի թիվ շուկ բաշել: Մի անգամ թուրքերը այն աստիճան ուժգին հարձակվեցին մերոնց վրա, որ մերոնցից երեքը փակված մնացին միջնաբերդի դիմաց կառուցված աշտարակներից մեկում: Այդ ժամանակ, լինելով վիրավոր, մերոնցից երկուսին թշնամին գլխատեց, սակայն երրորդը, բաջաբար դիմարդելով մինչև երեկո, սպանեց թշնամիներից երկուսին և ի վերջո իր մահը գտավ սրից: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը ձգտում էր որևէ կերպ փրկել իրավիճակը, ընդ որում մարդիկ հազիվ էին կարողանում ոտքի վրա մնալ, բանի որ շատ էին իյուծվել տվից...: /7.2/ Այդ ժամանակ, ինչպես ասացինք, գտնվեց նիզակը, որից հետո քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդի հավաքվեցին և որոշեցին մի թարգմանի ուղեկցությամբ պատառվաձավոր ուղարկել Զորքահանի մոտ...: /7.3/ Դրանից հետո Դեոդոս Անապատականը և իր հետ եղողները վերադարձան բանակ և հայտնեցին այն ամենն, ինչ ասել էր Զորքահանը...: Լսելով Զորքահանի խոսքերը, եպիսկոպոս Պյուլին հրամայեց երեք օր շարունակ պաս պահել և բոլոր եկեղեցիներում իրականացնել հոգևորական

արարողություններ՝ մաքուր սրտով Աստծուց աղաչելով աջակցություն: Եվ ահա, երբ երեք օրն անցավ..., համընդհանուր համաձայնությամբ քաղաքի սահմաններում 6 առանձին ջոկատներ կազմվեցին, ընդ որում որոշվեց նաև, թե դրանցից որը և ինչ կերպ պետք է մարտի մեջ մտնի թշնամու դեմ: Առաջին ջոկատի հրամանատարներն էին Յուզգո Մեծն ու Ֆլանդրիայի կոմսը, երկրորդը գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդի հրամանի տակ, երրորդը գլխավորում էին Նորմանդիայի կոմսն (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.**) ու նրա ընտանիքի անդամները, չորրորդի ղեկավարը եպիսկոպոս Պյուլին էր, որն իր հետ ուներ մեր Փրկչի նիզակը և որի հրամանի տակ էր կոմս Սեն-ժիլի բանակի մեծ մասը, մինչդեռ կոմսը թողնվել էր քաղաքը հսկելու, հինգերորդ ջոկատը ղեկավարում էր Տանկերդը, իսկ վեցերորդը գտնվում էր Բոհեմոնի հրամանի տակ, ընդ որում այստեղ կային ընտիր հեծյալ ու հետևակ տղամարդիկ, այդ թվում նաև նրանցից, որոնք գրկվել էին իրենց նստյալներից: Եպիսկոպոսները, բախանները, հոգևորականները և վանականները, բոլորն էլ հազված հոգևոր հանդերձներ, ռազմիկների հետ միասին ելան քաղաքից՝ ձեռքերին խաչեր, երգելով հոգևոր երգերնականվեր ոգևորելով քրիստոնյաներին...: Այդ ժամանակ նրանց ձայնակցում էին բոլորը, այդ թվում նաև այն ռազմիկները, որ մնացել էին պարիսպների վրա կամ աշտարակներում: Այսպիսով՝ Զրիստոսի ռազմիկները դուրս եկան դարպասից և ելան հակաթրիստոսի ու նրա ուղեկիցների դեմ: Այդ ժամանակ Զորբահանը, որ դիտում էր քրիստոնյաների ելքը, ասաց յուրայիններին. «Հանգիստ մնացե՛ք, ով իմ քաջեր, թող նրանք հանգիստ դուրս գան քաղաքից, բանգի այդ պարագայում մենք ավելի հեշտ կշրջապատենք ու կոչնչացնենք նրանց»: Բանն այն էր, որ նրա բանակում մի ակվիտանացի կար, սրանց մենք կոչում ենք պրովանսացիներ, որը ուրացել էր հավատքը և, առաջ մղվելով ստամոքսի կողմից, անցել թշնամու ճամբարը, որտեղ անհավատներին տեղեկացրել էր, թե ինչ ներուշիվ է քաղաքում ու ինչ աստիճանի է հասել սովը, որ մարդիկ կամ փախչում են, կամ սովում և ուտում ձիերին, իսկ սովից հյուծված մարդկանց էլ որևէ այլ ելք չի մնում, բան կամ փախչել, կամ ենթարկվել Զորբահանին: Եվ այսպես, մինչ քրիստոնյաների բանակը դուրս էր գալիս քաղաքից, Զորբահանը անվերջ հարցնում էր այդ ակվիտանացուն նրանց ուժերի մասին: Հետո, սակայն, երբ արեգակի շողերը փայլեցին քրիստոնյաների նիզակածայրերի վրա, հակառակորդի շարքերում, որ շարված էր մարտի համար, վախ անցավ: Այդ ժամանակ ներքնապես ցնցվեց նաև Զորբահանը..., ընդ որում նա, տեսնելով այդ ամենը, հանեց պատյանից թուրը և գլխատեց այն ակվիտանացուն, որն իր դատարկ խոսքերով մոլորեցրել էր իրեն: Ղրանից հետո Զորբահանը մարդ ուղարկեց իր այն էմիրի մոտ, որ նշանակված էր նրա գանձարանը և գումարը հսկելու, որպեսզի սա, երբ տեսնի այդպիսի կրակն իր բանակում, անմիջապես այդի ամեն ինչ, ինչ պատկանում էր տիրոջը, և մնացած ամեն ինչի հետ դիմի փախուստի, բանգի այդ պարագայում իր տերն արդեն ֆրանկների ձեռքում կլինի ու ճակատագիրն իրենց դեմ դարձած կլինի: Այդ ընթացքում, մինչ էր մարդիկ հասան նշանակված հարթավայրը, եպիսկոպոս Պյուլինի հրամանով նրանք կանգ առան, որպեսզի ականջալուր լինեն վերջինիս քարոզչության խորը լուրջասան մեջ...: Ղրանից հետո բոլորը ասացին. «Ամեն», որից հետո մեկնեցին իրենց տեղերը: Առջևում ընթանում էր Յուզգո Մեծը, որն իր գինված կողմնակիցներով առաջ անցավ, իսկ մյուսներն էլ հետևեցին նրան ըստ նախապես որոշված կարգի: Այնտեղ մի լայնարձակ հարթավայր կար, որ ձգվում էր լեռների ու գետի միջև, ընդ որում այդ տարածությունը կազմում էր երկու մղոն: Ղրանից հետո Զորբահանը աստիճանաբար սկսեց հեռանալ դեպի լեռները, իսկ մերոնք էլ՝ հետապնդել վերջինիս: Այդ ժամանակ թուրքերը բաժանվեցին երկու մասին, որոնցից մեկը սկսեց հեռանալ ծովի կողմ, իսկ մյուսը, որ ավելի մեծ էր, մնաց ճամբարում: Թշնամիները նախատեսում էին երկու կողմից մեջ առնել քրիստոնյաներին ու աղեղների հարվածների տակ գցել, սակայն այս պարագայի համար մենք պատրաստել էինք մի յոթերորդ ջոկատ, որ գտնվում էր Գոտֆրիդին ենթակա Ռենո անունով Նորմանդացի մի քաջարի ասպետի հրամանատարության տակ: Ահա հենց այս ջոկատն էր, որ նետով թշնամու վրա, երբ համառ մարտ բռնկվեց և երկու կողմից շատ սպանվածներ ու վիրավորներ եղան: Ինչ վերաբերվում է մյուս վեց ջոկատներին, որոնք մոտեցան թուրքների իրարից որոշակի հեռավորության վրա, ապա նրանք այլևս չկարողացան առաջանալ, բանի որ թուրքերը, նետերի խիտ հարվածներ էին հասցնում, իսկ բանին էլ նրանց օգտին էր: Այդ ժամանակ թուրքերը դիմեցին փախուստի, առաջին ջոկատը փորձեց հետապնդել վերջինիս, սակայն, հարվածների տակ ընկավ փախչող հակառակորդի կողմից և դադարեցրեց հետապնդումը: Եվ ահա Բոհեմոնը մարդուդարկեց Յուզգո Մեծի մոտ, որպեսզի նրանից օգնություն խնդրի, բանի որ գտնվում էր թուրքերի դաժան ճնշման տակ: Այս պայմաններում Յուզգոն դիմեց իր մարդկանց և ասաց. «Ով պատրաստվի այդտեղ, մենք երեք չենք խուսափել պատերազմից, արդ եկե՛ք գնա՛նք մեր փառահեղ առաջնորդ Բոհեմոնի կողմը, մյուսը, այնտեղ դուք կգտնեք թշնամիներին հենց այնպես, ինչպես ցանկանում եք»: Այս խոսքերը, որ ասաց Յուզգոն, արագորեն տարածվեցին նրա կողմնակիցների մեջ և նրանք ոգևորված առաջ նետվեցին: Իր հերթին բանակի ղեկավար Գոտֆրիդը, երբ տեսավ, որ իր ընկեր Յուզգոն յուրայինների հետ միասին առաջ սլացավ, ինքը ևս հետևեց վերջինիս և մարտի նետվեց: Եվ մի հիմալի բան եղավ, բանգի Յուզգոն ու Գոտֆրիդը, որ կազմում էին հիմնական բանակը, միասնաբար ընկան պարսիկների բանակի վրա: Իրոք, այս այդտեղ արժանի էին իրար, ընդ որում նրանք մեծ ընկերություն էին անում: Յուզգո Մեծը, որն առաջինն էր տեղ հասել, տեսավ, որ թշնամիներից մեկը մարտնչում է առաջին շարքերում և, գործելով ձիու վրա, գալիս է իր ուղիղ ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Յուզգոն գործի դրեց նիզակը և, հարվածելով հակառակորդի կրկորդին, կտրեց նրա շունչը: Խոցված թշնամին այլևս չկարողացավ շույշ իսկ քաշել, այլ ընկավ գետին և ոգին ավանդեց իր դժոխային աստվածներին: Ղրանից հետո, սակայն, մի անհաջող բան եղավ, բանգի էր Դ՛Բյուզենահին, որը կրում էր ջոկատի դրոշը, նետի հարված ստացավ և գետին տապալկվեց, ընդ որում, ինչն ավելի ցավալի էր, նրա հետ միասին ընկավ նաև դրոշը: Այդ ժամանակ Վիլյամ Բեյեմսեն, թուրք ձեռքին նետվելով այդ կողմ և ճանապարհ բացելով թշնամիների շարքերի միջով, խլեց դրոշը և կրկին ծածանեց այն: Այդ մարտում կոմս Գոտֆրիդը, Բոհեմոնը և բոլոր մյուս ազնվատոհմիկ երիտասարդները այն աստիճանի փայլուն էին գործում, որ ոչ թուղթն է ի վիճակի դրա նկարագրությունը տանել, ոչ էլ էջերը կիներթել, որ այդ ամենը շարադրվի: Մերոնից ոչ մեկը պարկուտ չմնաց կամ չամացեց, դե որս հնարավորություն ևս չկար, բանգի թշնամին, որ բանակապես շատ էր գերազանցում, վրա էր տալիս բոլոր կողմերից և մենք, ինքեան սպանում էինք, այնքան ավելի շատ թշնամիների դեմ էինք ելնում, որոնք կարծես հավաքվում էին ինչպես ճանձները փոռող դիակի վրա: Եվ այսպես մենք մարտնչում էինք առանց շունչ բաշելու և թվում էր, թե թշնամիները վերջ չեն ունենալու, բայց հենց այդ ժամանակ մենք տեսանք լեռան կատարից ներքև սլացող լրիվ սպիտակազգեստ ռազմիկների անթիվ մի բանակություն, որոնց գլուխ կանգնած էին սուրբ Գևորգը, Մավրիկոսը և Դենմետրիոսը: Եպիսկոպոս Պյուլին առաջինը նրանց նկատեց և գոչեց. «Ով ռազմիկներ, ահա այն օգնությունը, որ Աստված խոստացել էր մեզ»: Իրոք, այդ ժամանակ մերոնք արդեն գրեթե հոպսիները կտրել էին ամեն ինչից և մեծ վախի մեջ էին, սակայն այժմ կարծես մի իսկական երկրաշարժ տարածվեց թշնամիների շարքերում, որոնք հետ դարձան և վահանները գցեցին թիկունքներին՝ փորձելով փախչել մի որևէ տեղ ու փրկվել: Նրանք, որոնք մարտնչում էին ծովի կողմում, տեսնելով յուրայինների ջախջախումը, այդեցին ամառվա շոգից չորացած խոտը, որն արագորեն բռնկվեց: Այդ նրանք արեցին նաև այն նպատակով, որպեսզի վրանների մոտ գտնվողների նշան տան ավերի հարցով: Նրանք, որոնք այդ ժամանակ լեռներում էին, տեսան ազդանշան և, ինքեան ուժ կար ուղեորում, դիմեցին փախուստի, որպեսզի տանեն ավարը, սակայն դա իզուր մի բան էր, բանգի չէր ստացվելու: Իրոք, հայերն ու ասորիները, երբ տեսան, որ թուրքերը պարտություն են կրել, սկսեցին հետապնդել նրանց ու, հանդիպելով փախչողներին, բոլորին սպանեցին: Իրենց հերթին Յուզգո Մեծը, դուքս Գոտֆրիդը և Ֆլանդրիայի կոմսը իրենց ուժերով հասան մինչև ծովը, որտեղ գտնվում էին թշնամու բանակի գլխավոր ու հիմնական ուժերը, ընդ որում քրիստոնյաները այն աստիճանի հզոր ճնշում էին գործում հակառակորդի վրա, որ սրանք չկարողացան խոչնդով վերադառնալ իրենց վրանները, այլ միակ բանը, որ կարողացան անել, դա ձիերի վրա ցատկելն ու մարտի դաշտից գլխավորապես փախչելն էր, ընդ որում վատն այն էր, որ քրիստոնյաները, որոնց նստյալները հյուծված էին, սովից, ոչ մի կերպ չկարողացան հասնել սրանց: Ով աստվածային ողորմածություն, ով բարձրալի ամենագոր իշխանություն, տես թե ինչ է կատարվում...: Եվ այսպես փախստականները, հասնելով մի բարձրադիր վայր, հուսալքամովեցին գոնե այդտեղ դիմադրել մերոնց, սակայն Ժերար Դ՛Մուլոնը՝ մի ծեր ու պաշարված քաղաքում երկար ժամանակ հիվանդ փիճակում մնացած այդ, յուրայինների գլուխն անցած նստյալը հեծած անակնկալ ու սրբնթաց հարձակվեց սրանց վրա, շատերին խոցեց և ինքն էլ արժանի մահ գտավ: Տեսնելով Ժերարի մահը և այն, թե ինչպես սա ընկավ, Էվերարդ Դ՛Պյուզետը, Պահնա Դ՛Բուվայեն, Դյուլն, Թոմաս Դ՛Կլերմոնը և Յուզգո Մեծի ջոկատից մի բանի այլ երիտասարդներ առանց հապաղելու նետվեցին թշնամիների վրա ու, թեև մեծ դիմադրության հանդիպեցին, սակայն Աստված կարծես մեծացրել էր նրանց ջոկատի ուժերը և նրանց հաջողվեց ցրել հակառակորդին: Այնտեղ շատ արյունահեղություն եղավ, ընդ որում ընկան նաև թշնամու բանակի ղեկավարներից շատ շատերը, որոնք սկսել էին փախչել դեռևս այն ժամանակ, երբ պարտությունը նոր էր իր տեսքը ստանում ու հնարավոր էր թաքնվել: Այսպես շարունակվեց մինչև երկաթյա կամուրջ և Տանկերդի ամրություն, սակայն քրիստոնյաները ավելի հեռու գնալ չկարողացան, բանի որ գիշերվա խավարը հետապնդման վերջը դրեց: Այնտեղ ընկան թշնամիների 100.000 հեծյալներ, սակայն նրանք այնքան շատ էին, որ փրկված ու հեռացած թշնամիների թիվն ավելի մեծ եղավ: Չոգնած ասպետները, հայտնվելով քաղաքից մեծ հեռավորության վրա, հետ դարձան ու գնացին դեպի իրենց թշնամիների վրանները, որտեղ շատ ու շատ բաներ գտան, ինչպես նաև պարենամթերք, ինչքան որ պետք էր: Իրոք, թշնամիները, որոնք ոչնչից վախ չունեին, տարատեսակ մսե խորտիկներ էին պատրաստել, իսկ ամենատարբեր կաթսաների, անոթների ու թասերի մեջ լիքը լցրել էին տարատեսակ ուտելիքներով, որն այդպես էլ չհասցրին համտեսել: Այդ ժամանակ էր հենց, որ հարգարժան հոգևորական Պյուլին, որը զրախապատ ու նիզակը ձեռքով սլանում էր բանակի շարքերում, չկարողացավ զսպել արցունքները և հրամայեց իր մարդկանց փառաբանել Աստծուն, որը պատժեց թշնամիներին...: /7.4/ Երբ գիշերն անցավ, հաջորդ օրը քրիստոնյաները գտան 15.000 ուղտեր, ձիեր, էջեր, ոչխարներ և այլ տարատեսակ կենդանիներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ուղղակի հնարավոր չէր այդ ամենը հաշվարկել: Նրանք գտան հսկայական բանակի ոսկյա և արծաթյա զավաթներ, թանկարժեք ու տարատեսակ հագուստներ, որից

«48/ Եվ ահա բրիտանականները առաջացան և, ներդնելով լատինացիների արյունը, պատրաստվեցին Աստծո դատաստանն իրականացնել թուրքերի նկատմամբ՝ սրի մատնելով նրանց։ Իրոք, երկնային պատիժը թափվեց թուրքերի վրա, երբ ֆրանկներն առաջացան ու պաշարեցին Անտիոք... /49/ Առաջին կողմում, ինչպես հենց նոր նկարագրեցինք, դիրքեր գրավվեց Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա ղուբա Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Գ.)՝ փակելով դեպի դարպասները տանող ճանապարհը։ Այստեղ էր, որ դիրքեր գրավվեց նաև Տանկերդը (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Գ.), ընդ որում նա ավելի մոտիկ տեղակայվեց բաղաբնի, բան որևէ մեկը։ Այնուհետև իր ուժերը տեղակայեց Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի ղուբա Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.) յուրայինների հետ միասին, իսկ նրա ու Տանկերդի մեջ էլ տեղակայված Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Գ.)։ Մյուս կողմից դիրքեր էին գրավել Բլուայի ու Բուլոնի կոմսերը (Բլուայի կոմս Ստեփան Կարտուպոն, ինչպես նաև Նեդին Ռեարիկայի ղուբա, Երուսաղեմի թագավորության ապագա ինսամակալի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Գ.) ... և Դյուգո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.Գ.), որոնք ենթարկվում էին Նորմանդիայի կոմսին և վճարում էին նրան։ Նրանցից հետո դիրքեր էին գրավել այն մյուս հերոսները, որոնց մասին նաև անգամ չէ որ հիշատակեցի՝ ի դեմս Եպիսկոպոս Պյուլիի և կոմս Ռայմոնդի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Գ.), ընդ որում բոլոր այս անձինք արդյունքում կարողութանք բաղաբն պաշարել միայն երեք կողմից, սակայն չորրորդ կողմից այն մնաց ազատ՝ առանց պաշարման։ Եվ այսպես ոմանք դիրքեր գրավեցին գետի մոտ, այլ՝ հարթավայրերում, իսկ երրորդներն էլ՝ լեռների վրա, որպեսզի հնարավորինս անառիկ դիրքեր ունենան։ Դարկ է լքել, որ հետագայում նրանք հաճախ էին փոխում սկզբնական այս դասավորությունը, երբ ուզում էին հարձակում գործել հակառակորդի վրա։ Դիրքը, որ զբաղեցրել էր Բոհեմունդը, թվում էր շատ ղժվարականանելի, սակայն հետո պարզվեց, որ այն շատ հարմար էր թուրքերի համար, որոնք լեռներից իջան նրա դիրքերի վրա և այն աղեղների հարվածի տակ առան՝ մահ տարածելով մերոնց շարքերում։ Այս թշնամիները թեթև զինվածություն ունեին, ընդ որում սկզբում մերոնք կարծես թե հնարավորություն չունեին սրանց դեմն առնելու։ Եվ ահա, որպեսզի ղնի այս հարձակումների վերջը, մենք Բոհեմունդի դիրքերի շուրջ ցցապարիսպ կառուցեցինք, որի հսկողությունը հանձնվեց բաջարի Դյուգո Մեծին։ Այս ընթացքում թուրքերը հաճախակի դուրս էին գալիս նաև հյուսիսային երկու դարպասներից՝ գետից այն կողմ ու դրանից մի քիչ ներքև, երբ մեծ վնաս էին հասցնում մեր խանակին։ Ավելի ներքև գտնվող դարպասը փակում էր իշխան Գոտֆրիդը, ընդ որում նրան ի վերջո հաջողվեց կառնեցնել այս հարձակումները, թեև առաջին մարտում, ինչը շատ ցավալի էր, իր մահը գտավ մարկիզ Գարկյեն։ Մյուս կետը, որտեղ թշնամիները հաճախակի ընդհարումներ էին ունենում քրիստոնյաների հետ, կոմս Ռայմոնդի դիրքերն էին, որը պաշտպանում էր գետից այն կողմ գտնվող դիրքերը՝ փակելով դեպի հարթավայր տանող ուղին և դեմ լեռնային թուրքերի լայնածավալ գոռիկներին։ Դեց այս պատճառով էր նաև, որ մերոնք գետի վրա մի կամուրջ կառուցեցին, որի նպատակով գետում նավակներ դրեցին, դրանք ամրացրին գերաններով, միացրին իրար, տարիտակներ դրեցին և այս կերպ ավարտին հասցրին այդ գործը։ Այսպիսով՝ կոմս Ռայմոնդը կարողացավ այդ վայրում հաջողությամբ պաշտպանել գետը, թեև ամիս այդտեղ լայնանում էր։ Բաղաբն լավագույն կերպով շրջափակման համար մեկ այլ բան էլ որոշվեց։ Ահա ուրեմն, բաղաբն մոտ գտնվող մի փոքրիկ բլրի վրա մի բարձր վանք կար, որը թուրքերը իրենց լեզվով անվանում էին մաիոնարիա։ Այս վանքը, որ գտնվում էր կոմսի դիրքերի մոտ, լավ դիրքավորված ունեւր։ Եվ ահա այնտեղ ավելացրին այն ամենը, ինչ պետք էր նրա ավելի ուժեղ պաշտպանության համար, այն պատեցին պարսպով, խանդակ փորեցին, ամեն կերպ ամրացրին և արդյունքում կոմսի դիրքերն ավելի ամուր տեսք ունեցան։ Այս հանգամանքը ավելի մեծացրեց այն մարդկանց, արհուրությունը, որոնք պաշտպանում էին այս նոր ամրությունը, բանգի դրանից հետո թուրքերն ավելի քիչ հնարավորություն ունեին հարձակումներ գործել, թալանել ու հարվածել քրիստոնյաներին։ Միաժամանակ, սակայն, վիճակը ծանր էր բաղաբնից դեպի արևմուտք ձգվող հատվածում, որտեղ մի դարպաս կար, որը այդպես էլ չըջափակվեց և որտեղից թշնամին կարողանում էր ելնել ու վնասել մերոնց։ /50/ Լեռներն ու գետերը, որոնք տարածվում էին բաղաբնի մոտ, մեծ ղժվարություններ էին հարուցում հաջող պաշարման համար։ Այնտեղ նաև մի ճահիճ կար, որը մոտենում էր բաղաբնի, իսկ բանի որ օտարականները լավ ծանոթ չէին դրան և իրարից բավականին հեռու էին տեղակայված, տեղաբնիկները, օգտվելով դրանից, անցնում էին այդ ճահիճներն ու ծանծաղուտները և դարաններ դնում դեպիհանգանգիստ տանող ճանապարհի վրա, այնպես որ մեր մարդիկ ստիպված էին նավահանգիստ գնալ միայն զգալի ռազմական ջոկատների պաշտպանությամբ, ընդ որում վիճակն ավելի էր բարդանում նաև այն պարագայում, երբ, ինչպես ասացի, մենք շրջափակել էինք բոլոր դարպասները, բացի այն մեկից։ Ահա հենց այս ղժվարությունն էր, որ իր ուժերի ներածի չափով փորձում էր չեզոքացնել Տանկերդը, որը, առավել մոտ տեղակայված լինելով բաղաբնի, ամենից առաջ հենց իր վրա էր վերցնում թուրքերի կատաղությունը։ Իրոք, այնպես էր լինում որ հաճախ Տանկերդը ողջ օրը արևի տակ անցկացնում էր դաշտում, բայց նաև գիշերը էր անքուն մնում՝ սպասելով առավոտյան ցողին։ Արդյունքում թշնամիները, տեղի տալով հզորությանը, դարպաքեցին զայրացնել այդ հեղ ժարդուն ու փակվեցին իրենց պաշտպանության շրջաններում և աշտարակներում։ Այնուհանդերձ Տանկերդը ոչ մի կերպ չէր կարողանում հանգիստ մնալ, բանի որ իր խիզախության, իսկ արևմուտքից արևելք գալիս էր ապացուցելու իր անառարկելի հզորությունը։ Եվ ահա Տանկերդը, հաջողությամբ ավարտելով իր գործերը, համաձայնեց զբաղեցնել լվաքի շուրջը կառուցված այդ նոր ամրությունը՝ մի շատ վտանգավոր գործ, բանի որ ամրությունն ամենևին էլ հուսալի չէր։ /51/ Եվ այսպես, որպեսզի հաջող սկսի գործը, Տանկերդն առաջին իսկ օրից եռանդով սկսեց գործել։ Բանն այն էր, որ տեղի բնակիչները մեկ օր իսկ բաց չէին թողնում, որպեսզի չելնեին այդ կողմից ու չենկենն պարենամթերք ձեռք բերելու։ Դեց այս պատճառով էլ Տանկերդը թշնամիների դեմ ելավ գիշերով։ Պաշարյալները, սակայն, պատված որոշակի կասկածներով, առաջին օրը ոչինչ չձեռնարկեցին, թեև նրանք լիովին տեղյակ էին, թե իրենց դեմ ինչ է պատրաստվել։ Այսպես թե այնպ

այնպես որ թվում էր, թե ամեն ինչ իրար է խառնվել...: Սրան գումարվեցին նաև ուժեղ քամիները, երբ բոլորը տառապում էին հավասար, և ազնվականները, և հասարակ մարդիկ...: Շատ տառապալներ պատճառեց նաև սովը ու սովամահությունը: Ամեն տեղ մահը ազատորեն իր գործն էր տեսնում, ընդ որում և մարդկանց, և մարտում մարդու ընկերը հանդիսացող Նժույգների շարքերում, երբ 10 ձիերից 9 հոգին սատկեցին: Ինչ վերաբերվում է գեղեթերին, ապա դրանք ուտվում էին ժանգի կողմից, վահանները կորցնում էին իրենց ծածկույթը և կաշվե մասերը, նիզակները, աթոռները և այլ փայտյա առարկաները քայքայվում էին, աղեղները չէին գործում, Նետերի համար փետուրներ չկային, բացակայում էին աղեղնայարները, այլ խոսքով, ամեն տեղ աղետ էր և քայքայվածություն...: /55/ Ահա այսպիսի տխուր և ողբալի փնտի էր տիրում բանակում, երբ... գարունը եկավ փոխելու ձմեռվանը, խոտը սկսեց աճել մարգագետիններում ու դաշտերում, իսկ արդյունքում էլ մարերն ու պարսիկները թուրքերի հետ միասին անակնկալ մեծ բանակությամբ ելան՝ պատրաստ մարտի մեջ մտնելու քրիստոնյաների դեմ: Նրանք այն է արդեն պետք է անակնկալ հարձակվեին քրիստոնյաներ ճամբարի վրա կամ քաղաք մտնեին, երբ լուրը, որ միայն մի քիչ էր առաջ անցել նրանցից, հասավ մերոնց ճամբար և այստեղ իմացան, թե ինչ է սպասվում, ընդ որում չեղածն էլ ավելացվեց եղածի վրա: Անհանգստացած այս նոր դժբախտությունից՝ լատիանցիների ղեկավարները պատրաստվեցին արշավի ելնել թուրքերի դեմ, թեև դա իրենից մի շատ դժվար գործ էր ներկայացնում, երբ հավասար էր կարծես թե մահվան դեմ ելնելուն: Իրոք, Անտիոքի պաշարման սկզբում առկա մեծաքանակ ասպետներից այժմ կարելի էր հավաքել հազիվ 200 հոգու, որոնք ի վիճակի էին հեծնել ձիերը և հարձակվել թշնամիների վրա, թեև ասեմք, որ դրանք ամենահիմնականային այրերն էին, որ երբևէ եղել են: Այս մարդկանց գլուխն էին կանգնած Գոտֆրիդը, Բոհեմունդը և Էտյեն Դ'Բլուն: Եվ ահա այս մարդիկ սկսեցին առաջանալ դեպի երկաթյա կամուրջը, որը ձգված էր Ֆարֆար գետի վրա, որից հետո ելան թշնամիների դեմ, ընդ որում դրանք մի ինչ-որ ամպկոտ արյեր չէին, այլ իսկական ռազմիկ տղամարդիկ: Բոհեմունդը առաջինը ելավ, Գոտֆրիդը հետևեց նրան, իսկ Էտյենը մնաց վերջում՝ պատրաստ օգնել առաջին երկուսին...: /56/ Կամրջի մոտ մի բուրդ կար, որը հառնում էր հարթավայրի հենց կենտրոնում: Յենց սրա մոտ էլ մենք տեղավորվեցին, սպասելով, որ թուրքերը կառաջանան այդ հարթավայրով, որը շատ լայն էր: Եվ ահա թուրքերը հեռվից նկատեցին մեզ և մեծապես զարնացան, թե ինչպես կարող են նման փոքրաքանակ ուժեր ելնել իրենց այդ աստիճան մեծաքանակ ուժերի դեմ: Եվ ահա թշնամին առաջացավ, որպեսզի անցնի կամուրջը, սակայն այդ ժամանակ մերոնց հաջողվեց այնպես անել, որ մենք հակառակորդի աչքին ավելի մեծաքանակ երևացինք: Արդյունքում թուրքերը մոտեցան որոշ տարածություն, սակայն հետո վախեցան ավելի առաջանալ, բանի որ նրանք սկսեցին կարծել, թե մեր հիմնական ուժերը թաքցված են և իրենք կընկնեն հարվածների տակ: Հարկ է նշել, որ իրենց մեծաքանակության մասին պատկերացմանը քրիստոնյաներին հաջողվեց հասնել այն բանի շնորհիվ, որ նրանք լրացուցիչ նիզակներ էին վերցրել և արդյունքում, հեռվից նայելիս, թվում էր, թե այնտեղ ավելի շատ մարդ կա: Եվ ահա քրիստոնյաները, ի վերջո որոշելով գործել, նիզակներն առաջ ցցեցին և սրընթաց գնացին հակառակորդի վրա, ինչպես իսկական բազեններ, որոնք հետևում են որսին: Այդ ժամանակ Նժույգները սմբակները խիփեցին գետնին, փոշին բարձրացավ, լավեց գեղեթերի զրնգոցը և այնպիսի աղմուկ եղավ, որ թշնամին իսկապես խլացավ, սակայն դա զարմանալի չէր, բանի որ գործին էին անցել հազարավոր ֆրանկներ: Չարմանալի բան էր, քանզի, իրոք, այդ իսկապական մարիդը, կարծես մեկ մարդ, արագորեն շուռ եկավ թշնամի վրա: Քրիստոնյաները հակառակորդի համեմատ շատ փոքրաքանակ էին, իսկ նրանց շարքերում էր աչքի էր ընկնում Բրետանի կոնս Կոնանը, որը որոշել էր առաջինը նետով պարսիկների բանակի վրա և աչքի ընկնել: Եվ ահա քրիստոնյա ռազմիկները հետևեցին իրենց առաջնորդին և ընկան հակառակորդի վրա՝ շարժելով ու գետին տապալելով վերջինիս, թեև արդյունքում Կոնանը գետին ընկավ, խիփվեց քարերին և զոհվեց: Արդյունքում ֆրանկները հաղթանակի հասան ու սկսեցին հետապնդել, թշնամիներին: Եվ այսպես, թեև թշնամին կորցրեց 700 զինվոր, սակայն, բանի որ ասպետները փոքրաքանակ էին, հետագա հետապնդման գործը չստացվեց, անսպասելի որ քրիստոնյաների Նժույգները թուլացած էին սովից: Ի նշան իրենց աչքից հանվող քրիստոնյաները ճամբար բերեցին թուրքերի 700 զուլաներ, իսկ ինչ վերաբերվում է Կոնանին, ապա այս նահատակին այլ նահատակների հետ միասին թաղեցին հենց ճամբարի դարպասի դիմաց: Այս ամենը տեղի ունեցավ, եթե ես ծիշտ եմ հիշում, հենց այսպես, ընդ որում այդ օրը ռուսական ժողովուրդները լավ ավար ունեցան, լրցեցին փորերը, իսկ հաջորդ օրն էլ ձեռք բերած պարենամթերքը պատրաստեցին կրակի վրա ինչպես պետք էր...: /57/ Եվ ահա հաղթողները հետ վերադարձան քաղաք և, տեղավորվելով նրա պարիսպների տակ, վերսկսեցին պաշարումը...: Զաղաթի տեղ Կասսիանը (Անտիոքի Եփրոսյան Եփր Յադի-Միանը – Մ.3.), բանի որ քաղաքում արդեն պարենամթերքի պակաս էր զգացվում, հատուկ մարդկանց նշանակեց, որոնք պետք է պտտվեին քաղաքացիների տներով, գտնեին պահած ցորենն ու այլ պարենամթերք և, թողնելով կենդ, մյուս կողմը բերդին ու հավաքեին մեկ վայրում...: /58/ Այդ ժամանակ քրիստոնեական բանակի շատ առաջնորդներ լեցին քաղաք...: /59/ Այդ ժամանակ առաջնորդներից նրանք էլ, որ մնացել էին տեղում, զբաղեցրին ամենահարմար դիրքերը քաղաքի շրջակայքում...: /60/ Դրանից հետո քաղաքը պաշարողների շարքերում սկիզբ առավ սով, որն աստիճանաբար ուժեղացավ և մեծ չափերի հասավ, ընդ որում վատն այն էր, որ անհաջողությամբ էին ավարտվում քաղաքից հեռանալու և պարենամթերք ձեռք բերելու բոլոր փորձերը, բանի որ թշնամիները տեղակայվել էին շրջակայքում ու անվերջ հարձակումներ էին գործում քաղաքից հեռացողների վրա: Այս ամենի արդյունքում քաղաքից հեռանալը դարձավ շատ անհամբավ...: /61/ Պաշարման ընթացքում մեծապես աչքի ընկան պրովանսացիները...: /62/ Քրիստոսը, սակայն, որ մշտապես իր հուրի հետ էր, ի վերջո հավատացյալների համար մի ելք գտավ, ահա թե ինչպես եղավ այդ: Եվ այսպես նրանց շարքերում, որոնցից Կասսիանը բռնազարկվել էր պարենամթերքի կենդ, կար մի հարուստ հայ, որը, հետ կանգնելով Երսիստիսի ուսումնաբեց, հակվել էր դեպի հեթանոսների ուսումնաբեց: Այս մարդը իր ու իր ընտանիքի համար պարենամթերքի մեծ պաշար էր կուտակել և, երբ որ Կասսիանը, որի վիճակն աստիճանաբար ծանրանում էր, իմացավ այդ մասին, խլեց նաև այս մարդու պարենամթերքի պաշարի կենդ: Այդ հայը շատ տխրեց դրանից, նշանակվել էր Կասսիանի կողմից: Այնուհանդերձ կարծում եմ, որ դա մի մեծ անզգուշություն էր, որ այս աշտարակները հանձնվել էին ինչպեսակամ երկու քրիստոնյա եղբայրների հսկողությանը, բանից քրիստոնյաները իմաստուն կերպով օգտվեցին այս հանգամանքից: Եվ այսպես այս երկու քրիստոնյա եղբայրները, որոնք գտնվում էին նման ստորացված և ճշված դրության մեջ, երբ վիրավորանքներ էին կրում Անտիոքի բոլոր բնակիչներից, որոշեցին կրած վիրավորանքների համար վրձն լուծել բոլոր-բոլորից: Այսպիսով՝ զիջելով լուռության մեջ, երբ պահապանները տարվել էին քնով, այս նախկին քրիստոնյա հայերից մեկը պարան գցեց, ներքև իջավ, հեռացավ պարիսպների շրջանակից, որոնք տեղակայված էին երկու աշտարակների միջև, որից հետո երկար պտտվելուց հետո եկավ Բոհեմունդի մոտ: Հարկ է նշել, որ այս մարդը եկավ հենց Բոհեմունդի մոտ ոչ պատահականորեն, բանի որ դեռևս այն ժամանակներից ի վեր, երբ Գլիսկարը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.3.) պատերազմ էր մղում Յունաստանում, Բոհեմունդը մեծապես հայտնի էր դարձել արևելյան ժողովուրդների մեջ, իսկ նրա փառքն էլ տարածվել էր հույների շարքերում ու սարսափ էր տարածում: Ահա այսպես Բոհեմունդը հայտնի էր դարձել Ասիայում և հենց այդ պատճառով էր, որ հիշատակածս մարդը հենց նրան գերադասեց այլ իշխաններից: Եվ ահա այդ հայը կայսր հաստատեց Բոհեմունդի հետ և խոստացավ նրան քաղաք մտնել՝ ցույց տալով այն տեղն ու նշելով այն ժամը, երբ հարկավոր էր մոտենալ պարիսպներին: Ավելին, որպեսզի հավատ ընծայվի իր խոսքերին, այս մարդը սեփական որդուն որպես պատանդ թողեց Բոհեմունդի մոտ, որից հետո, տատանվելով գայրույթի, ու բացության, վախի և հույսի միջի, առանց որևէ խոչընդոտի գնաց դեպի իր աշտարակները...: /64/ Մինչ այդ Բոհեմունդը երբեք նման ուրախություն չէր ապրել, և ահա լուսաբացին նա մեկնեց եպիսկոպոս Պյուլիի մոտ, որը Դոնոմի պապի կողմից նշանակվել էր որպես իր ներկայացուցիչ բանակում, և հայտնեց նրան իր իմացածի մասին: Եպիսկոպոսը խոստացավ ամեն ինչ գաղտնի պահել և բարեխղճորեն ամեն ինչ անել, որ հաջողություն լինի: Դրանից հետո հավաքեցին բանակի բոլոր ղեկավարներին, որից հետո եպիսկոպոսը նրանց հետ խոսեց հետևյալ կերպ...: /65/ Այս խոսքերը լավ ընդունելություն չգտան խորհրդին ներկա անձանց կողմից, երբ բոլորն ասացին իրենց համաձայնությունն արտահայտող խոսքեր, ընդ որում բոլորը համաձայնեցին, որ քաղաքը պետք է պատկանի նրան, որը այն կնվաճի քրիստոնյաների համար, այսինքն՝ Բոհեմունդին: Դրանից հետո երդվում էր այն ամենը...: /66/ Այսպիսով, երբ բոլորը երդվեցին, Բոհեմունդը բացահայտեց իր ծրագրերը և, ավելով բոլոր մանրամասների մասին, վստահեցրեց, որ շուտով ամեն ինչ լավ կլինի: Այս կերպ ավարտելով գործը՝ բանակի առաջնորդները վերադարձան իրենց տեղերը և սկսեցին պարաններ պատրաստել...: /67/ Եվ այսպես արդեն խորը զիջերով Բոհեմունդը ուղղվեց դեպի այն աշտարակը, որը խոստացվել էր, որ կհանձնվի իրեն, ընդ որում նա այդ կողմը գնաց ոտքով և բավականին հոգնեց, բանի որ այնտեղ Նժույգները չէին կարող բարձրանալ: Դրանից հետո Բոհեմունդը առաջ ուղարկեց մի սուրիանդակի, որը պետք է զններ ու պարզեր իրավիճակը, թե անվտանգ է արդյոք պարիսպներին մոտենալը: Հարկ է նշել, որ Բոհեմունդը այդ սուրիանդակի հետ պայմանավորվել էր, որ, եթե որևէ վտանգավոր իրավիճակ լինի, ապա նա մեկ քար ներքև նետի, իսկ եթե ամեն ինչ անվտանգ լինի, ապա կնետվի երկու քար: Այսպիսով՝ սուրիանդակն առաջ ուղարկեց, որպեսզի պարզի իրավիճակը, և նա, մոտենալով աշտարակին, միանգամից ստացավ նշանն այն մասին, որ նաև ինչ նորմալ էր և հնարավոր է գործել: Դրանից հետո սուրիանդակը հետ վերադարձավ և ամեն ինչի մասին հայտնեց Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ արդեն Բոհեմունդը յուրաքանչյուրի հետ մոտեցավ պարիսպներին և կապ հաստատեց այն հայի հետ: Յետո, երբ ինչպես հարկն էր ամրացրին պարանները, երիտասարդ ու թեթևոտ ռազմիկները սկսեցին վեր մազլցել՝ գոտեվորված թերթով, ինչպես պետքն էր: Վանական Գովել Շարտրուցին առաջինն էր, որ արծիվի նման վեր մազլցեց, բանի որ շատ երիտասարդ էր և արագաշարժ, ընդ որում այս ռազմիկը

փոքր տարիքից ի վեր չէր ուսում ու չէր քնում, այլ միայն մտածում էր այն մասին, թե ինչպես փառքի հասնի և ցուցադրի իրեն: Այդ ժամանակ բոլորը խորը լռություն էին պահպանում, բաժնի որ իրենք փոքրաբանական էին, իսկ թշնամիները շատ, սակայն հետո, երբ բարձրագույն առաջինները, նրանց էլ հետևեցին մյուսները, գործն առաջ գնաց ինչպես պետք էր և բոլորը արծիվների նման վեր պացան...: Այդ ժամանակ մերոնք արդեն նետվեցին դեպի դարպասները՝ ճանապարհին կոտորելով բոլոր նրանց, ում հանդիպում էին: Հարկ է նշել, որ առաջիններից մեկը, որն ընկավ նրանց թորերի հարվածներից, այն հայի եղբայրն էր, որն օգնել էր նրանց, բաժնի որ այս մարդը ցանկանում էր բացահայտել իրենց գաղտնիքները և մահացու դարանը բաշել բրիտանականներին: Այնուհանդերձ նրա ընկերներից ոմանք, որ ընկնում էին թորերի հարվածների տակ, ի վերջո բարձր աղաղակ բարձրացրին, որը լսվեց մյուս աշտարակներում: Այդ ժամանակ այս աշտարակների պահապանները դիմեցին փախուստի, իսկ նրանք, որ մնացին այդտեղ, դրանցում իրենց գերեզմանը գտան: Եվ այսպես Բոհեմոնդը բացեց արևմտյան կողմում գտնվող դարպասներից մեկը, իսկ Ռայմոնդն էլ առաջացավ դեպի մյուս դարպասն ու կամուրջը, որը գտնվում էր դեպի ավելի հյուսիս: Առաջինը Բոհեմոնդն էր, որ պարիսպներից պարծնանում էր իրեն իջավ, իսկ նրան էլ հետևեց Ռայմոնդը, որն առանց հապաղելու հետևեց առաջինին: Այդ ժամանակ մերոնք ամենաշատը վախենում էին, որ, երբ ներս կմտնեն, բաղաբացիները միացյալ ուժերով կելնեն իրենց դեմ, որպեսզի պահեն դիրքերն ու պաշտպանվեն, սակայն Զրիստոսը, որ ողորմաց իր ժողովրդին, այդ ժամանակ այնպես արեց, որ բոլորը քնած էին, իսկ ոմանք էլ՝ փախան: Արդյունքում դարպասները լիովին զրկված մնացին պահպանությունից, որի հետևաբանով հեշտությամբ տեղի տվեցին կացիների առաջ, տապալվեցին և բացվեցին: Գիշերն այնքան էլ հաջող չէր, որ Զրիստոսյանների համար, սակայն առավոտը, երբ լույսը բացվեց, ավելի հաջող եղավ մարդկանց համար: Այսպիսով, երբ հաջորդ օրը եկավ, բրիտանականներն արդեն զոհվել էին պալատներում, ոտքի տակ էին տալիս բաղաբացի արհեստավորական թաղամասն երբ և ամեն կերպ հետապնդում էին նահանջող թշնամուն՝ իրենց ձեռքը գցելով ոսկի, փոքր երեխաների, կանանց, աղջիկների և այն ամենը, ինչ հնարավոր էր գտնել՝ մահվան գիրկը նետելով կամ ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա, որոնք ավելի թույլ էին և անարժեք: Հարկ է նշել, որ բաղաբացիներն իրենք էլ փախչում էին գլուխները կորցրած՝ երբ հայրը մոռացել էր որդուն, իսկ որդին էլ՝ հորը: /68/ Բաղաբացի միջնաբերդում, որ բարձրանում էր բարձունքի վրա, պատասպարվեցին մեծ բանակի փախստականները, որից հետո սրանք, գործի դնելով թորերը, սկսեցին շեղել բրիտանականներին իրենց գործերից: Միաժամանակ ոմանք փախչում էին դեպի լեռները, անցնելով պարիսպների ներքին աստիճաններով, ընդ որում նրանցից ոմանք, որոնք ցած էին նետվում պարիսպների վրայից, այդ ընթացքում ջարդվածքներ էին ստանում և անցնում մյուս կայսք: Ինչպես արդեն նշել եմ, բաղաբացի պաշարված էր միայն մեկ կողմից, շատ մասեր շրջափակված չէին և արդյունքում այնտեղից հեռանալը հեշտ էր: Օգտվելով դրանից՝ բաղաբացի սեր Կասսիանը, որ թորի հարված էր ստացել գլխին, Նիգալի հարված՝ թիկունքին, և Նետի մի հարված էլ ազդրին, դիմեց փախուստի հենց այդ ուղղությամբ՝ անցնելով Ռուբրի ամրությունների մոտով: Դրանից հետո, սակայն, նրա ձին նրան գետին տապալեց, որից հետո Կասսիանը թաքնվեց թիկերի տակ՝ պատրաստվելով շարունակել փախուստը հետագայում: Այսպիսով, ծանր շնչելով, տառապելով ծարավից ու ցավերից, ինչպես նաև հոգնած ճանապարհից, Կասսիանը փախչում էր ինչպես շների կողմից հետապնդվող մի նապաստակ՝ անվերջ պատասպարվելով թիկերում: Ով աշխարհի ունայնությունն, կար այժմ արդյոք մեկը, որ ավելի դժբախտ էր, քան նա, բայց չէ՝ որ դեմ երկել նա մի մարդ էր, որը, իշխելով Աստիոքում, իր ձեռքի տակ էր պահում ողջ Աստիոքը և սարսափի տակ էր պահում բոլորին: /69/ Այդ ժամանակ Կասսիանը հանդիպեց մի գյուղացու..., որն ի վերջո սպանեց նրան ու, տանելով այս իշխանի հագուստն ու Նոմյոգը ֆրանկներին, դրա համար լավ պագևատրում ստացավ և մեծ փառքի հասավ...: /70/ Տանկերը շատ դժգոհ մնաց այն բանից, որ իր ազգականն իրեն տեղյակ չէր պահել այդ պատրաստվող գործողության մասին...: /71/ Այսպես թե այնպես, սակայն բանակի առաջնորդները այն կազմով, ինչ եղել էին սկզբում, բացառությամբ Բլուանի կոմս Էտյենի, ի վերջո բաղաբացի մտան, իսկ վերջինս իր փորձագիտության համար երկնային պատժի արժանացավ...: Մի տարօրինակ դեպքի մասին...: /72/ Բաղաբացի գրավելու հաջորդ օրը բրիտանականներն անցկացրին մեծ ուրախության մեջ, սակայն մյուս օրը լուր եկավ, որ պարսիկների արթալի (**Մեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համաշխարհային սուլթան Բերթալդի** - Մ.Ֆ.) գլխավոր հրամանատարը, որին անունը Զորքորան էր (**Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուլան - Մ.Ֆ.**), 400.000 հեծյալների գլուխն առած պաշարում է բաղաբացի և սպառնում մահվան կամ գերության գիրկը նետել ներսում գտնվողներին: Իմանալով այդ մասին՝ Բլուանի կոմսը իր հետ գտնվող մի բանի հոգու ուղեկցությամբ շտապեց փախչել՝ թեև նրա ներկայությունը կարող էր շատ օգնել հաղթանակի հարցով: Ահա ուրեմն, չնայած դրան Բլուանի կոմսը փախավ ըստ էության մահվան գրկում թողեց իր եղբայրներին: Եվ ահա այս մարդը հեռացավ Դունաստան, որտեղ Գուտայ կոչվող լուկիական բաղաբացի հանդիպում ունեցավ կայսր Ալեքսանդր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր - Մ.Ֆ.**) հետ: Սա օգնության էր գալիս ֆրանկներին 100.000 հոգանոց մի բանակի գլուխն անցած, ընդ որում նրա հետ էին նաև Բոհեմոնդի եղբայր Ալուանն ու ևս մի բանի բարձրաստիճան ֆրանկներ մոտ 10.000 հոգու հետ միասին: Եվ այսպես, սակայն, այն բանից հետո, երբ կայսրը լսեց Էտյենին և իմացավ, որ Աստիոքում ֆրանկները կորած են, հրաժարվեց հետագա առաջխաղացումից...: /73/ Հարկ է նշել, որ այս ընթացքում թշնամական հեծելազորի կողմից բաղաբացի փակված ֆրանկները սկսեցին տառապել ուժեղ սովից, որն ավելի բարդացրեց առանց այդ էլ ծանր նրանց դրությունը: Իրոք, վիճակն անչափ ծանր էր, բանգի մի պահ իսկ հնարավոր չէր հանգստանալ, որովհետև բարձր տեղերից ֆրանկների վրա անվերջ նետերի հեղեղներ էին թափվում, թշնամին առաջանում էր նաև հարթավայրի կողմից, այնպես որ մի բանի Նիգալներն ելնում էին անթիվ նետերի դեմ: Թշնամին տիրեց նաև նավահանգստին և փակեց բաղաբացի նաև այդ կողմից, պայթյալ օրստօրե ավելի ու ավելի վտանգավոր քնույթ էր ստանում և միայն արիությանն էր, որ որպես հույս առկայծում էր ֆրանկների սրտում ու միայն դա էր, որ նրանք հակադրում էին թշնամիների բոլոր առավելություններին: Այսպիսով՝ ֆրանկները խորհրդի նստեցին, որպեսզի մի միջոց գտնեն, որով կկարողանային առնել այդ ամենի դեմ...: Եվ այսպես որոշվեց ամենից առաջ թաղ, խիճ, փայտ և այլ տեսակի շինանյութ բերել, որից հետո մարդիկ գործի լծվեցին մեկ ողջ գիշեր: Երբ լույսը բացվեց, մեր մարդիկ ստիպված դադարեցրին աշխատանքը, բանի որ թշնամին նետերի մի իսկական հեղեղ էր թափում և այդ շատ վտանգավոր էր: Մուրթ ընկնելուն պես, սակայն, մեր մարդիկ վերսկսեցին աշխատանքը և արդյունքում, այս կերպ շարունակելով որոշ ժամանակ, ֆրանկներն աստիճանաբար բարձրացրին պարիսպը և հասան նրան, որ փակվեց սարից դեպի ներքև թուրքերի մշտական հարձակումների ճանապարհը...: /74/ Այսպիսով՝ ֆրանկները հնարավորություն ստացան գոնե մի քիչ հանգստանալ, իսկ նետածիգներն էլ կարողանան շեղվել այլ ուղղությամբ և այլ տեղերում մարտի մեջ մտնել...: /75/ Մինչ բոլորը զբաղված էին այս ամենով, թշնամիների հարձակման ժամանակ բրիտանականներից մեկը մի երազ տեսավ...: /77/ Դեհո Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը, որպեսի հեշտ հավաքի ասպետներին, այդտեղ բաղաբացի մի մաս ը...: /78/ Այդ ժամանակ կրակը խժռեց պալատներն ու տաճարները...: /79/ Այսպիսով, չնայած բաղաբացի նման հարվածներ կրեց, սակայն պարիսպները անվնաս և ամուր մնացին, բանի որ թշնամին շարունակում էր ուժեղ աջարարում: Այս պայմաններում մարդիկ ողջ գիշեր աչք չէին փակում, խուսափելով թշնամիների նենգություններից՝ միայն մի քիչ թուլանալով ցերեկները: Թշնամիները, որոնք զբաղեցնում էին բարձր լեռնագագաթները, հեշտությամբ տեսնում էին, թե ինչ է կատարվում ներքևում՝ բաղաբացում, և ահա արդյունքում նրանք գտան մի վայր, որը զրկված էր պաշտպանությունից ու ղեկավարությունից: Այդ ժամանակ գերմանացիները հսկում էին բաղաբացի դեպի Արևելք նայող հատվածը, սակայն հաճախ էին քնում: Եվ ահա թուրքերը հաճախ էին նկատում, թե որ ժամին են քնում գերմանացիները, երբ իրենց դեմ ոչ-որ դուրս չի գա, բանի որ այդ դժբախտներից բոլորը քնած կլինեն: Այսպիսով՝ թուրքերը անհրաժեշտ պատրաստությունները տեսան և, երբ դժբախտ պահապանները քնած էին, նրանց հանեցին քնի իշխանությունից և նետեցին մահվան գիրկը: Այդ ժամանակ թշնամիների նետածիգները, գործելով թորերով, ներխուժեցին աշտարակները, որից հետո միայն մերոնք նկատեցին այդ հարձակումը: Եվ ահա բարձր աղաղակ լսվեց և բաղաբացի ցնցվեց: Այս պայմաններում քնի մեջ ընկնողները ի վերջո արթնացան և զարմանքով հայտնաբերեցին թուրքերին պարիսպների վրա՝ իրենց այդքան մոտիկ: Այդ ժամանակ ոմանք ձեռքերը մեկնեցին թորերին, այլև խոցված ընկան, իսկ ոմանք էլ թողեցին ամեն ինչ ու փախան: Բարեբախտաբար Զրիստոսի ծառաները ողջ ուժով վրա տվեցին և թուրքերին մատնեցին փախուստի: Այդ ժամանակ երջանիկ եղան թուրքերից ոմանք, որոնք կարողացան աստիճաններ կամ պարաններ գտնել, իսկ մնացածների գլխին մեծ փորձանք եղավ: Նրանք, ուժեր համարձակվեցին այդ անել, ցատկեցին պարսպից, որպեսզի մի կերպ փրկվեն, այլև չէ սրի գոհ դարձան: Ի վերջո, գերմանացիները ոտքի ցատկեցին և սկսեցին որսալ թշնամիներին, սակայն, ով խայտառակություն, դրանից հետո շատ այլ լատիսացիներ և նույնիսկ հույներն իրենք սկսեցին վազել բաղաբացի փողոցներով ու հրապարակներով՝ տարաբնույթ փրավորանքներ գոռալով նրանց հասցեցին: /80/ Դրանից հետո սովը հսկայական չափերի հասավ, որի արդյունքում շատ ազնվականներ թողեցին բաղաբացի ու փախան...: Այդ ժամանակ պաշարյալները սննդի փոխարեն սկսեցին այլափոխ բաներ օգտագործել, որը նրանցիցի շատերին մահ պատճառեց...: /81/ Դրանից հետո բանակի ղեկավարները հավաքվեցին և Դեհոյում Անապատականի միջոցով պարսիկների մարտ առաջարկեցին...: /82/ Եվ ահա Դեհոյում հետ վերադարձված և ամեն ինչ մասին պատմեց բանակի ղեկավարներին: Դրանից հետո բրիտանականների բանակը սկսեց պատրաստվել մարտի...: /83/ Դեհոյում հավաստացյալները տրվեցին աղոթքների...: /84/ Եվ ահա բրիտանականները պատրաստվեցին հարձակվել թշնամիների վրա...: /85/ Առաջինը ելան Դյուգո Մեծի գլխավորած ուժերը, որը դարպասներից դուրս հանեց իր ֆրանկներին: Որոշված էր, որ Դյուգոն կգործի առաջապահում, ինչը լիովին հարկ էր նրա դիրքի և ծագումնի, բանգի այս իշխանը սերում էր արքայազնության տնից: Նրան հաջորդեց Ռոբերտը, որը ևս բոլոր առումներով արժան էր այդ գործի համար՝ ևս սերած լինելով մի ազնվատոհմիկ ընտանիքից: Նա իր հետ տանում էր սեփական նորմաններին: Երրորդը Գոտֆրիդն էր, որի հետ շատ ջոկատներ կային, բանգի նրա հետ էին Լոթարինգիայի ժողովուրդները, ինչպես նաև գերմանացիները: Հաջորդը Տանկերն է, որը փայլում էր իր զինվածության մեջ, թեև նրա հետ ավելի քիչ զորք կար: Չնայած դրան, սակայն, Տանկերի ջոկատի բոլոր մարդիկ աչքի էին ընկնում ընտիր զինվածությանը, իսկ նրանց գլխին էլ

536

Ֆրանկներին և վերադառնալով թուրքերի մոտ, նրանք սրանց հայտնեցին այն ամենը, ինչ իմացել էին ֆրանկների կողմում: Այսպիսով, երբ ասորիները հայտնեցին թշնամիներին մեծ ծրագրերի մասին, թուրքերը ելան բաղաբեց, որպեսզի մոտենան մեր մարդկանց և անակնկալ հարձակում գործեն նրանց վրա այն ժամանակ, երբ մերոնք զբաղված կլինեին առավել օգտագործվող ճանապարհների մոտակայքում պարենամթերք որոնելով: Իրոք, թշնամիները ոտքի տակ էին տալիս լեռներն ու դաշտերը և անվերջ բացահայտ կամ գաղտնի հարձակումներ էին գործում քրիստոնյաների վրա: Լեռների վրա Չարենց անունով մի ամրոց կար, որտեղ կատաղի թուրքերից կազմված մի կայազոր էր ամրացել: Այս կայազորը անվերջ հարձակումներ էր գործում ֆրանկների վրա և ահա մեր առաջնորդները, չցանկանալով այլևս նման վիրավորանքներ կրել, ուղարկեցին հեծելազորի ու հետևակի ջոկատներ, որպեսզի պարզեն, թե որտեղ են այդ մարդիկ, որ այդքան վնաս են տալիս մարդկանց: Եվ այսպես, երբ քրիստոնյաները գտան հակառակորդի ապաստարանը, նրանք սկզբում հարձակվեցին նրա վրա, իսկ հետո, ճարպկորեն ձևացնելով փախուստ, դուրս բաշեցին թշնամուն, բանի որ գիտեին, որ Բոհեմունը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը** **Տերենտախն - Մ.Ֆ.**) սպասում է դարանում: Այս պահին մերոնցից երկուսը, երբ հետապնդում էին թուրքերին, զոհվեցին, բայց հետո, ելնելով դարանից, Բոհեմունը իր դարանակալ խմբով ընկավ թշնամու վրա՝ հարվածելով առկա ողջ ուժերով: Արդյունքում քրիստոնյաները սպանեցին թշնամիներից շատ շատերին, իսկ այլոց էլ գերեցին, որից հետո բերեցին նրանց բաղաբեց դարպասների մոտ ու, որպեսզի ահաբեկեն բաղաբեց գտնվողներին, նրանց բոլորին գլխատեցին: Այդ ժամանակ բաղաբեց բնակիչներից ոմանք, բարձրանալով դարպասներից վերև, սկսեցին այնտեղից մեծաբանակ նետեր արձակել և արդյունքում նրանք հասան նրան, որ նետերից ոմանք ընկան Բոհեմունի ճամբարի մեջ, որի արդյունքում սպանվեց այնտեղ գտնվող կանանցից մեկը: Ի վերջո, քրիստոնյաների առաջնորդները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին մոտակա բարձունքի վրա մի ճամբար գարկել, որը կոչեցին մայրեգարդ: Սա, հզոր մի ամրություն էր, որը պետք է օգներ հաղթահարել թուրքերին: Այսպիսով՝ ամրությունը կառուցվեց և այդ ընթացքում կարելի էր տեսնել փառահեղ իշխանների, որոնք աշխատում էին լեռնային անցումներով: Արդյունքում հասարակը ոչ մի կերպ չէր կարող բողոքել, թե միայն ինքն է տարել բոլոր դժվարությունները, բանզի ավելի բարձր աստիճան ունեցողները ևս իրենց որևէ կերպ հանգիստ չէին տալիս ու նրանք ևս այնքան աշխատեցին, մինչև ավարտին հասցրին գործը...: Եվ այսպես, երբ արդյունքային կառուցումն ավարտվեց, քրիստոնյաների առաջնորդները սկսեցին հեղթով հսկել այն: Սուրբ Ծննդի օրերին ցորենն ու այլ պարենամթերքը աստիճանաբար սկսեցին պակասել, այնպես որ բանակում թանկություն տիրեց: Արդյունքում մարդիկ այն աստիճան հյուսիսեցին, որ ուժ չկար նույնիսկ ելնելու և պարենամթերքի համար շրջակա տարածքները մեկնելու, այնպես որ արդյունքում ուստիոն բան գրեթե ընդհանրապես չմնաց, մնալովները որ շրջակայքում, անցած մեծ ռազմական ուժերի գլուխ գործում էին սարակիստները, իսկ դրա հետևանքով առանց լուրջ ռազմական ուժերի շրջակա նույնիսկ ամենամոտիկ շրջաններ մեկնել չէր կարելի: Այսպիսով՝ սովն աստիճանաբար ուժեղացավ և արդյունքում քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին, որպեսզի որոշեն, թե ինչ պետք է անել սովահարների խմբերի հետ: Ի վերջո, նրանք եկան այն մտքի, որ պետք է բանակի մի մասն ուղարկել շրջակա մարզեր, որպեսզի պարենամթերք ձեռք բերեն, իսկ մյուս մասը պետք է մնա տեղում և շարունակի պաշարները: Այդ ժամանակ Բոհեմունըն ասաց. «Եթե, ով հզոր ռազմական ծեղ, ձեզ այդ հարսն է թվում, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Դոբերտ Ֆլանդրիացու - Մ.Ֆ.**) աջակցությամբ բոլոր ջանքերը կդնեմ, որպեսզի պարենամթերքի հարցը լուծեն»: Այս առաջարկը շնորհակալությամբ ընդունվեց այլ առաջնորդների կողմից, բանի որ բոլորը պարենամթերքի մեծ պակաս էին գգում: Չաջորդ օրը, որը համապատասխանում էր Սուրբ Ծննդյան մյուս օրին, որը շաբաթվա երկրորդ օրն էր, այս երկու իշխանները, հավաքելով իրենց ողջ ուժն ու եռանդը, 20.000 հետևակայինների ու հեծյալների գլուխն անցած հնարավորինս մեծ եռանդով մտան սարակիստների երկիր... /4.3/ Այդ ընթացքում երուսաղեմի, Դամասկոսի, Դաբեայի և այլ վայրերի սարակիստները, իրար գլուխ հավաքելով, որպեսզի օգնության հասնեն բաղաբեց, մեծ բանակությամբ հավաքվեցին Անտիոքի մոտ: Այստեղ նրանք լսեցին, որ քրիստոնյաները մտել են իրենց երկրներ, որպեսզի պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ գտնեն, դրա համար էլ արդեն երեկոյան նրանք մոտեցան այն վայրին, որտեղ մեծ եռանդով գործում էին մեր մարդիկ՝ պարտաստվելով շուտով ելնել մոտակա լեռը: Այդ ժամանակ թշնամիները բաժանվեցին երկու մասի, ընդ որում մասերից առաջինն առաջ անցավ, իսկ մյուսը մնաց ավելի հեռի: Իր հերթին Ֆլանդրիայի կոմսը, ինչպիսիք դրած աստվածային իշխանության վրա, խաչի նշանը վրան և ամուր սրտով ու հոգով, վստահ, որ Բոհեմունըն իր հետ է, մեծ արիությամբ հարձակման անցավ թշնամիների վրա, որպեսզի փախուստի մատնի նրանց: Ամրացալեն էլ սկիզբ առավ մի ճակատամարտ, սակայն առաջին իսկ պահից թշնամին թիկունք դարձրեց և դիմեց փախուստի: Ծակատամարտը վերածվեց հաղթանակի և շատ սուր նիզակներ խրվեցին այն մարդկանց ամրամիտների մեջ, որոնք փախչում էին: Հակառակորդների վահանները ճեղքվեցին բարդիների նման երկար նիզակների հարվածներով, որոնք հարվածում էին այնպիսի ուժով, որ կարող էին անում թշնամիների: Հակառակորդին չէին փրկում նաև սաղավարտները, բանի որ քրիստոնյաների թերերը ջարդում էին դրանք: Արդյունքում պարզվեց, որ դրանք սովորականից ավելի թույլ են: Թշնամիներին չէին փրկում նաև գրահները, բանի որ պարզվեց, որ դրանք ևս չէին դիմանում ֆրանկների հարվածներին: Այս ամենի արդյունքում դաշտը պատվեց թշնամիների անթիվ դիակներով, իսկ դրանք կույտերն էլ խախտեցին դաշտում ծածկվող խոտի հարթությունը: Երկիրն ամենուր մզացավ սարակիստների արգահատելի արյունով, ընդ որում շատերի կյանքը փրկեց փախուստի արագությունը, երբ նրանք ուրախ էին հրաժարվել ամեն ինչից ու ամեն ինչ մեզ ավար թողնեն, միայն թե փրկվեն: Այդ ժամանակ մերոնց վիճակը փոխվեց, վախը փոխարինեց արիությամբ, մարտը՝ հաղթանակի, վիշտը՝ ուրախության, իսկ սովն էլ՝ առատության: Նրանք, որոնք առանց հագուստի էին, հագուստ ձեռք բերեցին, ոտքով առաջացողները գտան ձիեր՝ արջատները՝ գուռներ, իսկ նա էլ, որ փախչում էր, այժմ ուրախությունից պարում էր: Մինչ գործերն ընթանում էին այս կերպ, իսկ Բոհեմունըն ու Ֆլանդրիայի կոմսն էլ թողել էին պաշարման գործը, այդ հանգամանքը գաղտնի չմնաց Անտիոքի ղեկավար թուրքերից: Այդ ժամանակից սրանք, վստահությամբ համակվելով այդ հանգամանքից, չնայած զգուշորեն, բայց սկսեցին ավելի ու ավելի հաճախ մարտահրավեր նետել պաշարյալներին՝ փորձելով պարզել նրանց թույլ տեղերը: Ի վերջո, շաբաթվա երրորդ օրը, որը հակառակորդին հարկար թվաց քրիստոնյաների արիությունը փորձարկելու համար, թշնամին հանկարծակի հարձակում գործեց և սպանեց մեր հետևակայիններից ու սպայտներից շատ շատերին, որոնք անակնկալի էին եկել: Այդ ընթացքում հիանալի էպիկուրացու Պյուլիկ կորցրեց իր տան կառավարիչին, որը նաև նրա որդեակակիցն էր, բանզի սա ևս հայտնվեց սպանվածների շարքերում: Իրոք, եթե մոտակայքում չլինեք գետը, որ մասերի էր բաժանում ճամբարը, ապա քրիստոնյաների ջարդը շատ մեծ չափերի կհասներ: Այդ ընթացքում Բոհեմունըն արդեն հետդարձի ճանապարհին էր բռնել՝ ինչպես պետք էր ամայացնելով սարակիստների մարզերը: Եվ ահա մի լեռնային վայրում Տանկերը (**Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտախն - Մ.Ֆ.**) կանգ առավ՝ կարծելով, թե այստեղ նա մի որևէ պտեբանական բան կգտնի, որը օգտակար կլինի Անտիոքը պաշարողների համար: Այդ ժամանակ, չնայած մեր մարդկանցից շատերը գալիս էին մեծապես ծանրաբեռնված, շատ էին նաև մարդիկ, որոնք հետ էին դառնում դատարկ ձեռքով և ուստի ուրևէ բան չունեին: Բոհեմունըն, սակայն, որը երբեք առանց ծրագրի չէր գործում, երբ տեսավ, որ սրանք մռայլորեն թափառում են, ասաց հետևյալ կերպ. «Ես գիտեմ, որ դուք բոլորը տանջվում եք սովից և գոնե մի որևէ բան եք փնտրում, որ հագուրդ տաք ձեզ տանջող սովին: Ես գիտեմ, որ դուք ձգտում եք դեպի մոտակա լեռները, սակայն լավ իմացեք, որ այնտեղ դարանակալ ձեզ են սպասում սարակիստները, որոնք ձեզ վրա կբերեն բոլոր սարսափները, դե իսկ վայրն էլ այնտեղ մայրի է: Այդ եկեք առաջանալ միասնական ուժերով, որպեսզի մեր բանակը կազմված լինի երկու մասից, երբ մի մասի վրա հարձակում լինելու դեպքում օգնության կհասնի մյուս մասը: Ինչպես ոչխարը, որ հեռանում հովիվից, ընկնում է գայլերի երախը, այնպես էլ միայնակ մնացած և առաջ անցած ասպետը, որ առաջանում է առանց իր ընկերների և գուռների, անխուսափելիորեն կընկնի թշնամիների ձեռքը և նրանց իշխանության տակ կհայտնվի: Այսպիսով՝ եկեք մնանք իրար հետ, բոլորս միասին, ինչպես պարենամթերքը և ուշադիր լինեք: Մեզ պետք է խելամիտ լինել, որպեսզի հապճեպորեն չգործենք, չկորենք և վերադառնանք մեր հիմնական բանակ»: Ահա այսպես Բոհեմունըն խոսեց յուրայինների հետ՝ նախապատրաստելով նրանց վերադարձին: Այդպես է արեցին: Այդ ժամանակ խելացի հայերն ու ասորիները, որոնք տեսան, թե ինչ վիճակ է բանակում, իսկ պարենամթերքն էլ սպառվում է, պտտվեցին շրջակայքում, գնեցին ողջ պարենամթերքը և այն հետ բերեցին բանակ, որտեղ պարենամթերքի մեծ պակաս կար: Հարկ է նշել, սակայն, որ բանակում պարենամթերքը վաճառվեց շատ բարձր գնով, այնպես որ մեկ էջաբեռ ցորենն արժեք ութ հունական ոսկի, ըստ տեղ գների՝ մոտ 120 սոլ: Արդյունքում տեղիվեց այն իրավիճակ, որ նա, ով չէր կարող նման գումար վճարել, սովի մեծ վտանգի ենթարկվեց, բայց նույնիսկ իշխանների համար իսկ դժվար էր վճարել նման գումար, չնայած սրանք շատ հարուստ էին, արդ ի՞նչ ասենք ավելի արջատների մասին: Արդյունքում քրիստոնյաների վրա սովի մեծ տառապանքներ եկան, բանզի պարենամթերքի պակասը մեծ չափերի էր հասել, իսկ սովն էլ իրապես ուժասպառ էր անում: Հացը սպառվել էր, չկար որևէ խոշոր եղջերավոր անտուն, չկային նաև խոզեր, իսկ մարդիկ արդեն պրկում են խոտեղեն և դա էին օգտագործում ուստի չէին մեջ: Այս ուստիվեց էլ, սակայն, ի վերջո սպառվեց: Մարդկանց վերջույթները թուլացան, նրանց սրտերը նվաղեցին, իսկ նրանց մաշկն էլ, որոնք ուստի ուրևէ բան չունեին, սարսափելիորեն ուռեց: Առանց անհրաժեշտ սննդի մարդկանց ուժերը սպառվում էին և մարդիկ մահանում էին: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ հեշտ են պրծել նրանք, որոնք արագորեն զոհվել էին մարտում, բանզի սովահարներն ավելի երկար էին առատապար, իսկ ձգձգվող մահն էլ մեծ տառապանքներ էր պատճառում... /4.4/ Այդ ժամանակ Վիլյամը, որ կոչվում էր Կարպենտեր... իմեց աննկատ փախուստի... փախան նաև այլ... Հարկ է իշխել նաև կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսնդր I-ի - Մ.Ֆ.**) ներկայացուցչին, որի անունը, եթե չեմ սխալվում, Թեթիկոս էր: Սա ևս ներկա էր այդ պաշարմանը, ընդ որում տարիքով այս մարդը քիթ չունեց և այն փոխարինել էր ոսկյա դրածոյով: Լինելով մի երդվյալ խաբեբա՝ այս մարդը լի էր մեծ մի վախով առ թուրքերը, սակայն նա տանջվում էր նաև սովից, դրա համար էլ, դիմելով բանակի ղեկավարներին ասաց...: Այս կերպ, ահա, այս

մարդը համոզեց բոլոր առաջնորդներին, որից հետո հեռացավ՝ չվախենալով սուտ երրում տալու համար կրելիք պատժից: Իսկ այդ ժամանակ տվել ավելի ու ավելի մեծ չափեր էր ստանում, որից մարդկանց տառապանքները անհավատալի չափեր էին ընդունում...: Եվ ահա մի անգամ Բոհեմունդը լսեց, որ թուրքերի մի մեծ բանակ մոտենում է ուխտավորների ճամբարին: Դրա համար էլ նա հավաքեց մյուս առաջնորդներին և ասաց. «Քանի որ մեր բանակի փոքր բանակությունը, որ այստեղ է, շատ է թուլացած է սովից և ի վիճակի չէ մարտնչել նույնիսկ մեկ հակառակորդի դեմ, և ներսում գտնվողների դեմ: Չաշխի առնելով այս հանգամանքը՝ ես ողջամիտ եմ համարում անել այնպես, որ հետևակայինների լավագույն մասը թողնենք պաշարելու բաղաբը, իսկ ուժեղ ասպետներին էլ ընտրենք և նրանց հետ միասին ելնենք թուրքերի կատաղության դեմ»: Բոհեմունդն այսպես խոսեց և բանակի ղեկավարներից ոչ-ոք չառարկեց այդ ծրագրի դեմ: /4.5/ Այդ ժամանակ թշնամական բանակն արդեն ճամբար էր զարկել Չարենց կոչվող ամրության մոտ, որը բավականին մոտ էր քաղաքին և գտնվում էր Ֆարֆար գետի վրա: Եվ այսպես հաջորդ օրը երեկոյան Բոհեմունդը հավաքեց իրեն հանձնված ողջ բանակը և ճամբար զարկեց գետի ու լճի մոտակայքում՝ թշնամու հարևանությամբ: Առաջխոյան Բոհեմունդն առաջ ուղարկեց հետախույզներին, որպեսզի սրանք պարզեն թուրքերի բանակն ու այն, թե որտեղ են նրանք տեղաբաշխված, որից հետո սրանք պետք է հնարավորինս շուտ հետ դառնային: Չետախույզները մի քանի րոպե քայլեի հեռավորությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անմիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայինների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելու պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները,- ասացին նրանք,- «հենց կողքերիս են, նրանք շատ ուժեղ են և պատրաստ ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորի Զրիստոսի գործում իր եղբայրակիցներին, Բոհեմունդն ասաց...: Մարդիկ, լսելով այս խոսքերը, ուրախությամբ աղաղակեցին, որ իրենց լավ, ողջամիտ ու քաջարի կորստից: Դրանից հետո, քանի որ նրանք շատ փորձառու էին նման գործերում, բանակը բաժանեցին երկու մասի, որից հետո Բոհեմունդը սահմանեց, թե ինչպես և ինչ կարգով դրանք պետք է մարտի մեջ մտնեն: Եվ այսպես ստեղծվեցին 6 մարտական շարքեր, որոնք, բաժանված առանձին ջոկատների, պետք է հարձակվեին, ընդ որում այսպես որոշվեց 5 ջոկատների համար, իսկ վեցերորդ ջոկատի հրամանատարությունը Բոհեմունդը վերցրեց իր վրա, որպեսզի ժամանակին օգնության հասնի և մտնի մարտի մեջ: Ահա այս կերպ, կարգի գցելով գործերը և ի արհուրպամբ, մեր գործերը մտան մարտի մեջ, երբ քրիստոնյաներից յուրաքանչյուրը ոգևորում էր կողքին ու մարդիկ ձգտում էին նրան, որ բոլորը մարտնչեն այնպես, ինչպես հարկն է: Եվ ահա քրիստոնյաները առաջ ցցված նիզակներով նետվեցին թշնամիների վրա, ընդ որում օղջ լցվեց ծիծիկ խրիչոցով և բոլոր կողմեր տարածվող մարդկանց աղաղակներով: Այսպիսով՝ մարտական գծերն իրար եկան, որից հետո թուրքերը սկսեցին նետեր արձկել, իսկ ֆրանկներն էլ նիզակները խրեցին թշնամիների կրծքերը: Այդ ժամանակ թուրքը հասցված հարվածներից արյունով պատվեցին և մարտի աղմուկը շատ ուժեղացավ: Քրիստոնյաները, գործի դնելով աջ ձեռքերը ու գործելով թորեով՝ ծանր վերքեր էին հասցնում թշնամիներին, ընդ որում թշնամիները, կարծես իսկական փայտփորիկներ կամ ազատներ, օղջ լցրեցին նետերի մի իսկական կարկով: Ձիերի խրիչոցն ու գնեքերի շառաչումն իրար հարկակեցին, մարդիկ սկսեցին վշտանալ կորուստներից և կատաղի ջարդ իրականացնել: Այսպիսով, հետևելով առաջապահին, մեր բանակի ջոկատները սկսեցին մեկը մյուսի հետևից մարտի մեջ մտնել, սակայն թշնամին այն աստիճան էր գերակշռում բանակապես, որ քրիստոնյաները սկսեցին աստիճանաբար տեղի տալ՝ զրկված նախկին եռանդից: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, որ թիկունքում էր պահում պահեստազորը, տեսավ, թե ինչ և կատարվում և կատարությունից կրճատեցրեց ատամները: Եվ ահա նա մարդ ուղարկեց իր կոնստեբլ, Չերարդի որդի Ռոբերտի հետևելու և հրահանգեց նրանց. «Ել և գործի դիր արհուրպամբ, որ պետք է ցույց տաս և որը շատ տեղին է նման մի մեծագույն գործի համար...»: Ոգևորված այս խոսքերից և ողջ հույսը դրած Աստծո վրա՝ Ռոբերտը ոտքի ելավ և, մերկացրած թուրը ու ձեռքին դեպի որոշը, ընկավ թշնամիների վրա և նրանց այնպիսի մի վախ ներշնչեց, որ, այնտեղ, որտեղ մեր մարդիկ հանդիպում էին նրանց, ոգևորվում էին ու գործում մեծ կատաղությամբ՝ ինչպես էդ առյուծներ կամ արջեր, որոնց ձագերին իրենց աչքի առաջ սպանում են: Թուրը սարսափելի ջարդ էր տեսնում և ոչնչացնում բոլոր նրանց, որոնք ելնում էին իր առաջ՝ ճանապարհ բացելով հետևից եկողների համար: Եվ այսպես մեր մարդիկ, երբ տեսան Բոհեմունդի ծածանվող դրոշը ու ականատես եղան, թե ինչ աստիճանի կատաղությամբ է նրա կոնստեբլը ջարդ իրականացնում, կրկին ոգի առան և իրենց հերթին այնպիսի մի ուժով հարձակման անցան, որ թշնամու միակ հույսը մնաց պաշտպանությունը: Մեր մարդիկ ընկան փախչող թուրքերի հետևից, որոնք փախուստն իրականացնում էին մեծ արագությամբ և տարբեր կողմեր ցրվելով՝ չդադարեցնելով թշնամու ջարդը մինչև Ֆարֆար գետի վրա ցցված կամրջի նեղ տեղերը: Այս արսափելի ջարդից հետո թուրքերը պատսպարվեցին կրճատվող մեր մարդուն, որը իշխատակցինք վերևում, որից հետո թալանեցին այն, այրեցին ու շարունակեցին փախչել՝ այլևս երբեք չվերադառնալու հաստատականությամբ: Այնուհանդերձ նենգամիտ հայերն ու ասորիները, որոնք, սպասելով մարտի ելքին առժամանակ հապաղում էին, երբ տեսան, որ թուրքերը հաղթված են, սեփական նախաձեռնությամբ առաջ շարժվեցին և փակեցին բոլոր ճանապարհները, այնպես որ բոլոր այն թուրքերը, որ ցանկանում էին անցնել, սպանվում էին: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց հիվանդագին հյուժնավծությունը մի բիչ հաղթահարվեց, բանի որ նրանք թշնամուց շատ ավար խլեցին, այդ թվում նաև գումար և նժույգներ: Ահա այդ կերպ մերոնք առավելության հասան թուրքական կատաղության նկատմամբ: Եվ այսպես, հաղթականորեն վախրտելով գործը, քրիստոնյաները գլխատեցին 100 հոգու նրանցից, որոնց սպանել էին մարտում, որից հետո բերեցին ու ցցեցին դրանք Աստիոքի մոտ, որպեսզի պաշարյալ թուրքերը լավ տեսնեն դրանք, թեև դա հեթանոսների սովորությունն էր, որոնք այդ կերպ կշռում էին իրենց հաղթանակը: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բարեդոնի արքան (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.**) մի դեսպանություն ուղարկեց քրիստոնյաների մոտ, որպեսզի շնորհավորի նրանց այն բանի կապակցությամբ, ինչ նրանց հաջողվել էր անել թուրքերի հետ...: /4.6/ Միաժամանակ նրանք, որոնք մնացել էին քաղաքի մոտ, կատաղորեն մարտնչում էին այն թուրքերի դեմ, որոնք գործում էին քաղաքից: Այս հաղթահանող տեղի ունեցավ փետրվարից 5 օր առաջ՝ պատի սկզբից մեկ օր առաջ...: Եվ այսպես թուրքերը չքվեցին միայն իրենց հայտնի ճանապարհներով, իսկ քաղաքը պաշարողները, որոնք անվերջ տառապում էին թշնամիների արտագոռններից, որոշեցին մի ամրություն կառուցել, որը գտնվում էր օրն էլ կերպ կառներ դրանց դեմ: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը (**Տոկուզի կոմս Ռայմոն Տոկուզցին – Մ.Ֆ.**) առաջինը եղավ, որ ասաց. «Ես պատրաստ եմ ապահովել և պահպանել այդ ամրությունը, բայց դուք պետք է օգնեք ինձ կառուցել այն»: Լսելով այդ՝ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե այդպես է, ապա ես պատրաստ եմ առաջարկել իմ ծառայությունները, որպեսզի մենք մեկնենք Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ և կարգի գցենք այդ գործը, միայն թե թող մյուսները այդ ընթացքում հետևեն քաղաքի պաշարման գործին և խանգարեն արտագործի իրականացումներին»: Այսպիսով՝ կոմսն ու Բոհեմունդը միասնաբար առաջացան դեպի դարպասները, ինչպես և որոշվել էր. իսկ նրանք էլ, որ նախատեսված էին աշխատանքներ իրականացնելու համար, կպան այդ գործին: Այդ ժամանակ, սակայն, թուրքերը անակնկալ հարձակման անցան մեր մարդկանց վրա, ընդ որում դրա արդյունքում մեր մարդկանցից շատերը սպանվեցին, իսկ այլք էլ դիմեցին փախուստի, երբ դա իսկապես վշտալից մի օր եղավ ֆրանկների համար: Չաջորդ օրը թուրքերն ինացան, որ մեր առաջնորդներից երկուսը թողել են քաղաքի պաշարումը և գնացել Սուրբ Սիմոնի նավահանգստի ուղղությամբ: Թուրքերը ոտքի հանեցին մեծ ուժեր և մտադրվեցին ելնել այդ ուղղությամբ մեկնած մարդկանց դեմ: Եվ ահա սրանք, երբ տեսան Բոհեմունդի ու նրա հետ եկող ռազմական զգալի ուժեր, որոնք անցնում էին իրենց մտով, սկսեցին աղաղակել և սարսափելի ձայներ բարձրացնել: Այսպիսով՝ թշնամին շրջապատեց մեր մարդկանց բոլոր կողմերից և, նետելով նիզակներ և արձակելով նետեր, սկսեցին սարսափելի վերքեր հասցնել մերոնց և դաժանորեն սպանել նրանց: Այդ հարձակումն այն աստիճան ուժեղ էր, որ մերոնք հազիվ կարողացան փախչել դեպի հարևան տեղերը և բոլոր այլ վայրերը, որտեղ հնարավոր էր փախչել ու թաքնվել: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները թևավոր նժույգներին նման փախչում էին, սակայն նրանք այնուհանդերձ դանդաղ էին հեթանոսներից և իրենց մահն էին գտնում: Այդ աղետը մեր մարդկանցից 1.000 հոգու կյանքն արժեցավ ու տառապանքների գիրկը գցեց շատ շատերին: Այսպիսով՝ նրանք, որոնք իրենց արյունը թափեցին, դրանով իսկ ամենալավ ձևով բավեցին իրենց մեղքերը և հրաժեշտ տվեցին այս կյանքին: Եվ ահա Բոհեմունդը, մեծապես սգալով յուրաքանչյուրի ստացած այդ հարվածներից, մի բանի իր ընկերների հետ միացավ և, կանգնած որոշ հեծյալների զուլու, հասավ քաղաքը պաշարողների մոտ: Խնեթության աստիճան կատաղած իր այրքան ամրողական կորստի պատճառով և բարձր ողբալով՝ նա այստեղ սկսեց կոչ հղել Ռարստոսին, որից հետո, իր ցավով վարակելով այստեղ գտնվողներին, նրանց մի լոր մարտի հանեց: Իր հերթին, վստահություն ձեռք բերելով վերջերս չափած հաղթանակից, թշնամիների կահորսները ամուր կանգնած մտնում էին իրենց տեղերում, պարծենալով իրենց ուժով և պատրաստ կրկին անգամ ելնել Բոհեմունդի դեմ: Ահա չարիքի հենց այս ծառաների դեմ էր, որ աստվածատեղ մարդիկ ելան, որպեսզի վրժն լուծեն այն բազմաթիվ ժողովրդի կրած տառապանքների համար: Այսպիսով՝ բոլոր հայտնի մարդիկ, արվելով իրենց սպանված եղբայրների համար վրժն լուծելու մարմաբով, խաչք տրտնետում և հավաքած բոլոր ուժերը, ելան թշնամիների դեմ: Վերջիններս, հենց որ տեսան մերոնց, փախան Ֆարֆար գետի ուղղությամբ՝ պատրաստվելով անցնել գետը ծանծաղուտով: Չարկ է կշել, որ իրենց այս հապճեպ փախուստի ընթացքում թշնամիների շատ ռազմիկներ ոտնակոխ եղան, ընդ որում մեր ասպետներն ու հետևակայիները, հասցնելով ճակատային հզոր մի հարված, թշնամիներին փակեցին մի նեղ վայրում ու սկսեցին ջարդել: Մեր մարդիկ մեծ եռանդով էին կպել այդ գործին, իսկ, բանի որ թշնամիները գործում էին խիտ շարքերով, նրանց ջարդն ու ստացած վերքերն ավելի մեծ չափերի էին հասնում: Թշնամիներից ոմանք ջուրն էին թափվում, որպեսզի գետն անցնեն բռնած գոնե կամրջայուններից կամ էլ լողալով մյուս կողմից ցամաք դուրս գան, սակայն մեր մարդիկ, որ գործում էին ամերին, ստիպում էին սրանց կրկին ջուրը լցվել և խեղդում էին: Նախճիրն այն աստիճանի էր, որ Ֆարֆար գետն արդեն հոսում էր ոչ թե ցրով, այլ՝ արյունով: Չաղթողների ու հաղթվածների, սպանվողների և սպանողների աղաղակներն այնքան

սարսափելի էր, որ հասնում էր բուն երկնակամարին, որը թվում էր, թե ցնցվում է այդ ամենից: Օդը լցված էր նետերով ու այլ տեսակի նետողական սարքերով, որի արդյունքում արեգակի լույսը փակվեց սրանց կողմից: Քաղաքի կանաչ, որոնք բրիտանականների հետ միասին կանգնած էին պարիսպների վրա և հետևում էին այդ ամենին, երբ տեսան, թե թուրքերն ինչ աստիճանի ջարդ են կրում, արտաքինից լաց էին լինում և հառաչում էին, բայց հետո դեմքերը շուր էին տալիս այլ կողմ և գաղտնի ուրախությունից ցնծում: Ահա այսպես գործեցին ֆրանկները: Հարկ եմ համարում նաև ավելացնել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք նետահիճքներ էին և հարկադրվում էին հարվածել մերոնց, չուզեցան լինել այդ անում: Միաժամանակ ավելացնեմ, որ հակառակորդի 12 աստրապներ, որոնք խաղաղություն կոչվում են «Եվրոներ», այդպես էր բարբարոսական լեզվով, ընկան մարտում, բայց սրանց հետ միասին ընկան նաև շատ այլ, հնարավոր է մոտ 1.500 հոգու կազմով, ընդ որում սրանք ամենահարուստ և կարևոր մարդկանցից էին, այնպես որ դրանից հետո քաղաքի ակտիվությունը կտրուկ սահմանափակվեց: Իրոք, նրանք, որոնք փրկվեցին այդ նախճիհից, դադարեցին փրափորանքներ թափել մեր մարդկանց վրա, իսկ նրանց կոպտությունը և շատախոսությունն էլ դադարեց: Դրանից հետո պաշարյալներին, որոնց ուրախությունը փոխարինվեց վշտով: Գիշերը բաժանեց մարտնչողներին...: Այս հաղթանակը, ինչպես արդեն ասացի, մեծապես թուլացրեց թշնամիների ուժն ու համառությունը, իսկ նրանց վիրավորական վարքագիծն էլ դադարեց: Միաժամանակ մեր մարդկանց կրած կարիքն էլ թուլացավ, բանի որ մեր մարդիկ առատորեն ձեռք բերեցին թշնամիների գույքը, իսկ այդ եղավ Աստծո աջակցության շնորհիվ: Հաջորդ օրն առափնույթան թուրքերը ելան քաղաքից, որպեսզի վերցնեն իրենց զոհված հավատակիցների դիակները, որոնցից մի մասին նրանք գտան, սակայն մյուսներին բռն տարել էր գետի հորձանառությամբ: Նրանք թաղեցին նրանց, որոնց գտան, և դիակները տեղադրեցին Մուհամմեդի տաճարի տակ, որը գտնվում էր Ֆարաֆար գետից այն կողմ՝ Անտիոքի դարպասներից ոչ հեռու: Այս գերեզմաններում նրանք դրեցին հազուատներ, ոսկերդամներ, նետեր ու աղեղներ, ինչպես նաև այլ բաներ, որոնք ես մանրամասն չեմ թվարկի: Իր հերթին մերոնք, երբ լսեցին այս մասին, զինվեցին, ուղվեցին դեպի այդ գերեզմանապեղերը, բացեցին դրանք, հանեցին այնտեղից անհավատների դիակները և մի խորը փոքր ձգեցին, իսկ գլուխներն էլ կտրեցին և բերեցին իրենց վրաններ, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմանան, թե ինչքան կորուստ է կրել հակառակորդը: Սպանվածների գլուխները, բացառությամբ մի բանիսի, նրանք նաև չորս ձիաբեռ կառուցեցին, որոնք ուղարկվեցին Բաբելոնի արքային: Եվ այսպես թուրքերը, երբ տեսան, թե ինչ ջարդ են իրենք կրել, դրանից ավելի շատ ճնշվեցին, բան մինչ այդ եղել էր սպանությունների ժամանակ: Եվ այսպես թուրքերն այստեղ դադարեցին մի բանի ժպտ արցունքներով սահմանափակվել, այլ, մի կողմ դնելով այդ, սկսեցին բացահայտորեն ողբալ, աղաղակել և սգալ իրենց կորուստը: Երեք օր անց բրիտանականները սկսեցին կառուցել այն ամրությունը, որի մասին հիշատակեցի, ընդ որում որպես բարեք նրանք օգտագործեցին նաև անհավատների գերեզմանների վերնոցած գերեզմանաբարերը: Եվ այսպես ամրության կառուցումը ի վերջո ավարտվեց, որից հետո պաշարված քաղաքի վիճակն ավելի ծանրացավ: Իր հերթին այժմ մեր մարդիկ գործում էին ավելի ազատ, բանզի նրանք կարող էին մեկնել Նույնիսկի դեպի լեռնակածանները և չանհանգստանալ ոչնչի համար: Այնտեղ կար նաև մի վանք, որի մոտ գտնվում էր մի ամրություն: Եվ այսպես, եթե մենք կարողանայինք պետքն եղած ձևով ամրացնել այդ ամրությունը և այնտեղ հաստատել մեր իշխանությունը, ապա հնարավորություն կունենայինք լիովին ազատ անց ու դարձ անել գետի վրայով՝ չանհանգստանալով ոչնչից: Այս առթիվ բանակի դեկավարները կրկին հավաքվեցին, որից հետո որոշեցին իրենցից մեկին ըստելը, որը պետք է հաստատվեր այնտեղ և ամենայն մանրագնությամբ հետևեր այդ գործին, որպեսզի լեռներում ու դաշտերում թափառող հեթանոսների ակտիվությունն սահմանափակվեր, ինչպես նաև սահմանափակվեր նրանց մուտքն ու ելքը քաղաք: Եվ այսպես, երբ այդ խնդրի լուծումն էր փնտրվում, Տանկերդը, որը մինչ այդ Աստծու պատերազմներում արժանիորեն արժանացել էր մի իմաստուն այրի համբավի, չկարողանալով իրեն զսպել ոտքի կանգնեց և ասաց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ապա պատրաստ եմ ձեռք զարկել այդ խնդրի իրականացմանը, որը շատ դժվար է և ինձնից շատ ուժեղ ու միջոցներ կպահանջի: Իրոք, բոլոր այդ ճանապարհները փակելը մի դժվար խնդիր է, որը քիչ ուժերով կյանքի կոչել հնարավոր չէ»: Այդ ժամանակ, գոհ այս առաջարկից, բանակի առաջնորդները անմիջապես համաձայնեցին Տանկերդին 400 արծաթե մարկ հատկացնել այդ գործի համար: Տանկերդը, որ դժգոհ մնաց առաջարկվածից, այնուհանդերձ ձեռք զարկեց այդ գործին, բանզի, եթե հրաժարվեք, ապա վախկոտի համբավ ձեռք կբերեք: Եվ ահա նա հավաքեց իր բոլոր հավատներին ու զինակիրներին, որից հետո արագ և վճռականորեն իր իշխանությունը հաստատեց այդ ամրության նկատմամբ՝ սահմանափակելով հակառակորդի ամեն մի ելքը քաղաքի դարպասներից: Արդյունքում Տանկերդը հասավ նրան, որ քաղաքում անասունների, ինչպես նաև փայտանյութի մեծ պակաս զգացվեց: Իրոք, Տանկերդը, գործելով անչափ վճռականորեն, այդ քաղաքի համար մի իսկական շրջափակում ապահովեց: Նույն այդ օրն էլ, երբ Տանկերդը մտավ հիշատակված ամրությունը, հայերն ու ասորիներն մի մեծ խուռն անցել էր լեռները, որպեսզի ամեն տեսակի պարենամթերք հասցնի պաշարված քաղաքին: Եվ ահա մեր այս հիմնադիր այստեղ Տանկերդը, նախ հաստատ ստուգեց, որ դա այդպես է, իսկ հետո հարձակվեց և, առաջնորդվելով Աստծո կողմից ու հույսը դրած իր քաջության վրա, ձեռք զգեց մեծ բանակի ցորեն, զինի, յուղ և շատ այլ անհրաժեշտ բաներ...: 4/7/ Դրանից հետո թուրքերը լիովին դադարեցին որևէ ելուժանությամբ քաղաքից՝ ստիպված լինելով բավարարվել միայն նրանով, ինչ ունեին և կարող էին գտնել քաղաքի պարիսպների ներսում, ընդ որում այդպես շարունակվեց մինչև պաշարված ավարտը...: 7/5/ 1/ Այսպիսով՝ մենք կրճատ անդրադարձանք այն բոլոր կարիքներին և պատերազմի դժվարություններին, որոնք եկան ուխտավորների գլխին, իսկ այժմ պետք է պատմել այն մասին, թե ինչպես հաջողվեց ավարտել այդ գործը և ինչ եղավ պատերազմի ավարտը: Եվ այսպես քաղաքում գտնվող թուրքերի դեկավարներից մեկի անունը Փիրուզ էր, որը, այս կամ այն կերպ ծանոթանալով Բոհեմոնիցի հետ, սկսեց չփվել նրա հետ սուրհանդակների միջոցով, երբ նրանք հաճախակի տեղյակ էին պահում իրար, թե ինչ է կատարվում իրենց կողմերում: Աստիճանաբար, երբ բարեկամությունը ամրացավ, Բոհեմոնը բայց առ բայց սկսեց խոսակցություն բացել այն մասին, որ այդ հզոր քաղաքը պետք է փոխարինվեր բրիտանականներին, իսկ ինքն էլ, հարկ էլ, հարկ էլ, որ բրիտանականությունն ընդունի: Այդ ժամանակ Բոհեմոնը հայտնեց Փիրուզին, որ, եթե անի այդ, ապա նրան մեծ հարստություն և պատիվ կտա, ավելի շատ, բան սա երբևէ ունեցել է: Հարկ է նշել, որ բոլոր այդ առաջարկները արվեցին ոչ միանգամից, այլ՝ աստիճանաբար, սակայն ի վերջո Փիրուզը տվեց իր համաձայնությունը՝ նրան ուղարկելով հետևյալ բովանդակությամբ մի նամակ. «Ես պատասխանատու եմ երեք աշտարակների մասին, որոնք կարող եմ հանձնել ձեզ: Հայտնե՛ք ձեզ պետք եղած հարմար ժամը և ես ուղարկությամբ այնպես կանեմ, որ դուք կկարողանաք ներս մտնել»: Այսպիսով՝ Բոհեմոնը, որը ի վերջո հնարավորություն ստացավ մուտք գործել քաղաք, դեմքով անմիջապես պայծառացավ՝ նրա դեմքն անմիջապես փայլեց ներքին ուրախությունից: Միաժամանակ, սակայն, վախճանվում, որ այդ պարագայում քաղաքը կարող է հասնել բրիտանականների բանակի առաջնորդներից որևէ մեկին, նա նրանց հավաքեց և խորամանկությամբ ասաց. «Կա մի գաղտնիք, ով իմ հավատարիմ զինակիրներ, երբ մենք բավարարում կստանանք մեր կրած բոլոր դժբախտությունների համար՝ տոփ, ցրտի, տառապանքների ու այլ բաների համար: Մենք այժմ էլ շատ դժվարություններ ենք կրում, հազարավոր թշնամիներ ենք ենթարկվում, արդե՛ս առաջարկում եմ այնպես անել ու այնպիսի առաջարկ եմ անում, որ, եթե մեզնից որևէ մեկը կարողանա տիրել այս քաղաքին, ապա թող այն հենց այդ մարդուն էլ մնա: Ես խնդրում եմ ձեզ դիտարկել այդ հարցը և որոշել, թե ում ենք այն հանձնելու, երբ քաղաքը կգրավվի: Կարծում եմ ճիշտ կլինի, որ, ուժով, գաղտնի թե խորամանկությամբ, մեզնից որ մեկը, որ կկարողանա տիրել այդ քաղաքին, հենց նա էլ բոլորի հավանությամբ տեր դառնա դրան»: Այդ ժամանակ առաջնորդները մեկ ամրոց ու նման գայրացան Բոհեմոնիցի վրա և ասացին. «Դա ճիշտ չէ, որ, այն բանից հետո, երբ բոլոր մարդիկ հազար ցավ ու դարդ են տեսել այս քաղաքին տիրելու համար, մնալ առանց որևէ պարգևի, ընդ որում վտանգի ենթարկվել ենք մենք բոլորս, այսքան մեծաբանակ մարդկանց ենք կորցրել և այդ ամենը չափազանց շատ է, որ մենք քաղաքը մեկին հանձնենք: Իրոք, պայքարել են բոլորը և պայքարի արդյունքներն էլ պետք է բոլորին միջև հավասար բաժանվեն»: Դժգոհ մնալով դեպքերի նման զարգացումից ու անհանգստացած այն ամենից, ինչ լսել էր, Բոհեմոնը հեռացավ: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ ուխտավորներին մի լուր հասավ, որ անթիվ մի գործ, որ կազմավորվել էր բարբարոսների բոլոր այն ժողովուրդներից, որոնք բրիտանականների թշնամիներն էին, այժմ իրար գլուխ է հավաքվել և գալիս է Անտիոքին օգնության: Դրանից հետո, արագորեն մտափոխ լինելով, բրիտանականների բանակի առաջնորդները խոսեցին հետևյալ կերպ. «Եթե Բոհեմոնը կարողանա որևէ հնարքի օգնությամբ տիրել քաղաքին, ապա մենք թույլ կտանք նրան այն իրեն պահել՝ միայն պայմանով, որ կայսրը դրան տիրի, բանզի վկաների ներկայությամբ մենք անխախտ երդում ենք տվել նրան, որ, ինչ որ տիրենք ինքներս, կհանձնենք նրան: Արդ, եթե կայսրը մեզ հասցնի այն օգնությունը, որ խոստացել է, և մեզ հետ լինի այնքան շուրջ, ինչպես հարկն է, ապա մենք կհանձնենք քաղաքը նրան, իսկ հակառակ պարագայում քաղաքը կմնա Բոհեմոնին, ինչպես նա խնդրել է»: Երբ այս մասին հայտնի դարձավ, այն հիանալի անձնավորությունը հանգստացավ և շարունակեց ամեն օր կապ պահպանել Փիրուզի հետ, որ կյանքի կոչեց իրենց ծրագիրը՝ անվերջ վերջինս հասցնել հազար տեսակի խոստումներ և գովեստներ շրայելով: «Եվ այսպես, ով Փիրուզը,- ասաց Բոհեմոնը,- «ժամանակը եկել է, որպեսզի մենք ձեռք զարկենք մեր ծրագրերին: Դրա համար էլ կոչ եմ անում ձեզ, մենք պետք է հենց հիմա ամեն ինչ անենք, անկասկած դեպքում ինչ իմաստագուր կլինի, անօգուտ կլինի այն ամենը, ինչի վրա մենք այսքան երկար ժամանակ աշխատել ենք, էլ չափած այն մասին, որ, Աստված չանի, սրա մասին ինչ-որ մեկը կարող է իմանալ»: Գոհ մնալով Բոհեմոնի խոսքերից՝ Փիրուզը խոստացավ, որ անմիջապես գործի կանցնի, ընդ որում, որպեսզի Բոհեմոնը հանգիստ լինի, նա իր որդուն գաղտնի որպես պատանդ ուղարկեց նրա մոտ՝ հայտնելով, որ պատրաստ լինեմք քաղաքի հանձնվելուն: «Վաղը առավոտյան», - ասաց նա, - «առե՛ք ինչիս առաջին շողերի հետ միասին հավաքե՛ք ֆրանկների բանակը, փչե՛ք շեփոխները և, ինչպես կարգն է, որոշակի տարածություն հեռացե՛ք ճամբարից, կարծես պատրաստվում եք ձեր տովորական արշավանքները մեկն իրականացնել քաղաքի շրջակայքի սարակինոսների տարածքներում: Դրանից հետո, սակայն, անմիջապես լեռների վրայով հետ դարձե՛ք և պատրաստ սպասե՛ք քաղաքի մոտակայքում, իսկ ես իմ կողմից կմնամ քաղաքի ներսում և պատրաստ կլինեմ իմ տրամադրության տակ եղած աշտարակները

անմիջապես ձեռք հանվում է: Եվ այսպես, երբ կոմսենաս քաղաքին, ով Բոհեմունդ, ուղարկվող քո ծառաներից մեկն, որպեսզի նա լսի իմ կոչը: Դրանից հետո դու ինքդ առաջացիր, ինչպես նաև մոնետիկներ ուղարկվող ճամբար և ուղի հանկիր բոլորին»: Այսպիսով, ուղի հանելով իր մարդկանց, Բոհեմունդը հավաքվեց իր ձեռքի տակ գտնվող մարդկանց և հայտնեց, որ շուտով գործերը կարգի կգցվեն: Դրանից հետո նա կրկին հավաքեց իշխան Գոտֆրիդին (**Ներքին Լորալիդայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.**), Ֆլանդրիայի կոմսին, կոմս Սեն-ժիլին և Եպիսկոպոս Պյուլին: Այնուհետև, վստահություն տալով Փիրուզի խաչերի նկատմամբ, նա հայտնեց, որ, ինչպես կարգն է, Անտիոքը գիշերով կհանձնվի: Եվ այսպես բանակը այն կարգով, ինչ կարգով որ ասվել էր, ելավ ճամաքարից և հարթավայրով առաջացավ, որից հետո անցավ լեռները: Ողջ գիշեր քրիստոնյաները առաջանում էին, սակայն առավոտյան արեգակի առաջին իսկ շողերի հետ նրանք կրկին կանգնած էին աշտարակների մոտակայքում, որոնք գտնվում էին այն դավաճանի ուշադիր հսկողության ներքո: Այս ժամանակ Բոհեմունդը ցած իջավ նժույգից և, անսովոր իշխանական տոն տալով ձայնին, հրամայեց ֆրանկներին. «Առաջ գնացեք, ազատորեն շնչեք և ոչնչի մասին մի անհանգստացեք: Դուք պետք է վեր բարձրանաք հատուկ ձեզ համար պատրաստված աստիճաններով, բայց արագ արեք այդ, բանգի մենք չենք կարող քաղաքի պաշարման վրա երկար ժամանակ ծախսել: Թուրքերը շուտով կհանձնվեն, Աստծո օգնությամբ դուք առավելության կհասնեք ֆրանկների պահակազորի նկատմամբ»: Եվ ահա ֆրանկները բարձրացան պարսպին ամրացած աստիճանով, ընդ որում միանգամից բարձրացան 60 հոգի, որոնք, հայտնվելով աշտարակի կատարին, տիրեցին դրան: Այնուհանդերձ, հենց որ ֆրանկները բարձրացան, Փիրուզը, սպասելով և անհանգստանալով մեր մարդկանց համար, բայց միաժամանակ նաև վախենալով, որ հապաղումը կարող է վտանգավոր լինել նաև իր համար ու կործանել իրեն, հունձրեց գոչեց իր հետ շողերին. «Ֆրանկները չափազանց քիչ են», որից հետո սկսեց եռանդով կոչ անել Բոհեմունդին հնարավորինս արագ գալ, որպեսզի բոլոր ֆրանկները արագ այդտեղ հավաքվեն: Այդ ժամանակ Բոհեմունդի լուրջարդացի ծառաներից մեկին Փիրուզը բողբոջեց Բոհեմունդի բացակայության կապակցությամբ և վերջինիս կոչ արեց մեկնել իր տիրոջ մոտ ու, ինչպես հնարավոր է արագ, նրան այդտեղ բերել, ընդ որում անհրաժեշտ այդ մարդուն իր տիրոջն ասել. «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես հապաղում, ինչո՞ւ ավելի տակն չեք գործում, որ կյանքի կոչեք այս դժվարին խնդիրը: Ելե՛ք, եռանդուն գործե՛ք, մենք արդեն տիրել ենք երեք աշտարակների, այդ ինչո՞ւ ես դու դեռ կասկածում այս գործի ելքի վրա: Ել, ուղի հանկիր քո մարդկանց և գործի մեծ արագությամբ»: Ստանալով այս կոչը՝ Բոհեմունդն իր մարդկանց հետ միասին մեծ արագությամբ բարձրացավ աստիճաններով և միացավ նրանց, որոնք արդեն պարսպի վրա էին: Աշտարակին տիրածների շարքում նաև Փիրուզն էր, որը սպասում էր ֆրանկներին, ընդ որում նա ինքն էլ միացավ քրիստոնյաներին և ուրախությամբ գոչեց. «Աստված է այդ ցանկանում»: Այդ ժամանակ քրիստոնյաներից յուրաքանչյուրը ցանկանում էր ինքն առաջինը բարձրանալ պարիսպների վրա, որից հետո, արդեն հավաքվելով վերևում ողջ կազմով, նրանք սկսեցին մեծ արագությամբ տիրել նաև այլ աշտարակների: Հարկ է նշել, որ նրանց մեջ, որոնք այդտեղ իրենց մահը գտան, նաև Փիրուզի եղբայրն էր: Այս ընթացքում սկզբում իջեցված աստիճանը պոկվեց և մեր մարդկանց մի մեծ խումբ ներքև թափվեց, ընդ որում վերևում գտնվողները սկսեցին վախենալ, որ իրենք առանց որևէ աջակցության կմնան, իսկ ներքևում գտնվողները էլ անհանգստացան, թե կկարողանան արդյոք որևէ կերպ օգնել վերևում գտնվողներին: Բարեբախտաբար այդ իրավիճակից արագորեն մի ելք գտնվեց, բանի որ մոտակայքում մի աննկատ մնացած դուռ կար, որը զարմանալի չէր, որ ոչ-ոք գիշերվա խավարի մեջ մինչ այդ չէր նկատել, ընդ որում այն տեղակայված էր մի վայրում, որտեղ շարժումը քիչ էր: Եվ այսպես, գտնվելով նման բարդ դրության մեջ, քրիստոնյաները գտան այն, որից հետո արագորեն բացեցին, պոկեցին դարպասների փեղկերը և ներս թողեցին դրսում գտնվող ֆրանկներին: Այդ ժամանակ լսել էր պետք, թե ինչ աղաղակ բարձրացավ բաղաբան: Մինչ շատերն ուրախանում էին, որ այդ կերպ հաջողությամբ կյանքի են կոչել իրենց առջև դրված խնդիրները, այլև անակնկալից ու իրենց սպասվող ողբայի հեռանկարից սկսեցին լաց լինել: Ոչ հաղթողները, ոչ էլ պարտվողները իրենց զուսպ չէին պահում: Բոհեմունդը հրամայեց իր դրոշակը, որը թուրքերը լավ գիտեին, տեղակայել լեռան վրա գտնվող բարձր վայրում՝ միջնաբերդի դիմաց, որը դեռևս դիմադրում էր, որպեսզի իմաց տա, որ քաղաքը հանձնվել է: Լացն ու կոծը լցրեցին քաղաքը և մարդիկ, ուղեկցվելով հաղթանակողների դաժան և արյունառու շտապաներով, սկսեցին փախչել քաղաքի փողոցներով: Ինչպես նկարագրեցին, պաշարման ընթացքում քրիստոնյաներին շատ տառապանքներ էին բաժին հասել՝ տվ, մահ, հազար ու մի բան, սակայն այժմ այդ ամենի փոխարեն լի ու լի պատահական տվեցին քաղաքի բնակիչները, ընդ որում այդ գործում իրենց մասնակցությունը բերեցին նաև նենգամիտ և փոփոխական հայերն ու ասորիները, որոնք, միանալով մեր մարդկանց, սարսափելի ջարդ էին տալիս քաղաքացիներին: Այնուհանդերձ կարող եմ պնդել, որ, եթե հնար լինել առանձնացնել հեթանոսներին քրիստոնյաներից, ապա շատերը կփրկվեին, սակայն այդ մուրթ խառնաշփոթում, երբ գործը գիշերով էր տեղի ունենում, իսկ առկա պայմաններն էլ ստիպում էին շտապել, որևէ հնարավորություն չկար գտնել հազուստով կամ արտաքինով տարբերակել քրիստոնյաներին այլադավաններից: Միաժամանակ հարկ է նշել նաև, որ մեր մարդկանցից շատերը այդ արշավանքի ընթացքում երկար մորուք էին թողել, այնպես որ վտանգ կար, որ մեր մարդիկ կսկսեն իրար կոտորել: Այդ հանգամանքը հաշվի առնելով, ի դեպ, Եպիսկոպոս Պյուլին, որ առաջինը նկատեց այդ վտանգը, որպեսզի կանխի փոխադարձ ջարդը, բանգի կողմերից յուրաքանչյուրը մորուքների պատճառով կարող էր կարծել, թե մարտնչում է թուրքերի դեմ, իրականում էր յուրաքանչյուրին հաճախակի սափրվել, ինչպես նաև վզներից արծաթից կամ այլ բաներից կազմված խաչեր կախել, որպեսզի ոչ-ոք սխալի զոհ չդառնա և չխնդրի յուրայինների կողմից: Եվ այսպես արդեն առավոտյան կողմ նրանք, որոնք մնացել էին վրաններում ու ականջալուր եղան քաղաքում տիրող խառնաշփոթին, ուղիք ելան: Դրանից հետո նրանք տեսան Բոհեմունդի դրոշը, որ ցցված էր միջնաբերդի մոտ մի բարձր վայրում, ընդ որում միջնաբերդը դեռ չէր գրավվել: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս արագորեն վազեցին դեպի դարպասները և ներս մտան՝ կոտորելով այնտեղ գտնվող թուրքներին և սարակինոսներին, ընդ որում փրկվեցին միայն նրանք, որոնք պատասխանվեցին միջնաբերդում, իսկ այլ թուրքեր, իմանալով, որ ֆրանկները տիրել են քաղաքին, դիմեցին փախուստի քաղաքի այլ դարպասներով: Այդ ժամանակ քաղաքում ոչ-ոքի չիրկեց ոչ տարիքը, ոչ էլ սեռը՝ երեխաները և նրանք, որոնք թույլ էին, սպանվեցին ամենայն կատաղությամբ նրանց հետ համահավասար, որոնք բավարար երիտասարդ էին և ունակ մարտի: Այդ ժամանակ քաղաքի տեր Կասսիանը (**Անտիոքի Եպիսկոպոս Եմի Զադի-Միսնը – Մ.3.**), ցանկանալով փրկել իր կյանքը, մի բանի այլ դեկավարների հետ միասին փախավ քաղաքից և թաքնվեց այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Տակները: Դրանից հետո, սակայն, ուժասպառ անելով նժույգների իրենց սրընթաց երթի մեջ, նրանք մի կողմ թեքվեցին, այն ուղղությամբ, որտեղ որոշ խրճիթներ կային: Այդ տները, որ գտնվում էին լեռներում, բնակեցված էին հայերով և ասորիներով, որոնք, հայտնաբերելով, որ իրենց այդ մեծ թշնամի այժմ ճակատագրի ողորմածությամբ հայտնվել է նման խղճուկ հյուրանկներում, գլխատեցին նրան և գլուխը, որպես մի նվեր, բերեցին Բոհեմունդին՝ դրա փոխարեն անկախելով մի որևէ նվեր և ազատություն: Անում են, որ այդ մարդիկ ստացել են 60 հունկանոս ոսկի: Այս ամենը տեղի ունեցավ ինչպե՞սից որը՝ հունիսի 5-ին: Դժուր էր տեսնել այդ քաղաքը, որ լի էր մարդկանց դիակներով և զարշառուությամբ, բանգի շուկաները, հասարակական վայրերը, մուտքերը, բակերը ու բոլոր այլ վայրերը այժմ պատված էին մարդկային դիակներով և անհավատալի զարշառուությամբ: Անհաշիվ դիակները թափված էին ամենուր ու դա սարսափելի մի տեսարան էր ու օդի աղտոտություն, ինչ շատ վնասակար էր աչքերի և ականջների համար: Նեղ փողոցները լցված էին դիակների կույտերով և, բանի որ որևէ հնարավորություն չկար դրանք հեռացնելու, այլևս որ դրանք շատ էին, որևէ փրկության չկար նաև այդ զարշառուությունից, այնպես որ մարդիկ իրոք սարսափի գիրկն էին ընկնում: Բանը հասել էր նույնիսկ նրան, որ մարդիկ վախենում էին բալլել փողոցներով, որոնք լի էին դիակներով... /5.2/ Ահա այսպիսին էր իրավիճակը, երբ պարսից արքայի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխի – Մ.3.**), գլխավոր հրամանատարը, որի անունը Բերբուղա էր (**Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուղան – Մ.3.**), անցած պարսից արքայի բոլոր գործերի գլուխ, մոտեցավ քաղաքին: Դարսից արքային կոչում էին Սյոթիանուս և ասում էին, թե այս անունը անցել է նրան իրենց առաջին արքայի անունից, ինչպես եղել է հռոմեացիների և Կեսարի (**Հռոմի առաջին ռեալետության ռեալետ, դիկտատոր Դուլիուս Կեսարի – Մ.3.**) պարագայում, իսկ այս արքան իշխում էր խորասան կոչվող երկրում, որն իր հերթին ասում էին, որ իր անունը ստացել էր Կովկասի մոտ գտնվող ինչ-որ վայրի անունից: Ահա այս Բերբուղան էր, որ Անտիոքի տիրակալ Կասսիանի կողմից հաճախակի կանչվում էր, որպեսզի նա օգնության հասնի պաշարյալներին, ընդ որում Կասսիանը խոստացել էր, որ, եթե նրան հաջողվի բշտ ֆրանկներին, ապա ինքը ազատված քաղաքը հենց նրան կհանձնի կամ դրան հավասար մեկ այլ խոշոր նվեր կտա: Եվ ահա այս հրամանատարը, որ գալթակոչվել էր այդ առաջադրված, հավաքել էր մի հսկայական բանակ և առաջացել Անտիոքի ուղղությամբ, ընդ որում նա քրիստոնյաների սպանության համաձայնության մասին հրաման էր ստացել հեթանոսների աղանդի գլխավոր հոգևոր պետից, որը նրանց մոտ մեր պապի նման է (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսալահից – Մ.3.**): Իր հերթին նաև Երուսաղեմի կառավարիչը, որը նրանց լեզվով կոչվում էր Եմիր (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեմանը – Մ.3.**), ևս հավաքեց սեփական բանակը և, համալրելով այն Դամասկոսի արքայի (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Դուկակի – Մ.3.**) ուժերով, առաջացավ մեր ուղղությամբ: Սրան հեթանոսները գումարեցին նաև իրենց կողմից հավաքագրված հեթանոսների այլ իշխանների սարակինոսներից, արաբներից ու պարսիկներից, որոնք արդեն հայտնի են այս տողերը կարդացողին, սակայն նրանց վրա ավելացրին նաև նոր անուններ ի դեմս պավլիկյանների, թորերի, ագիմանների, աղուլարների և անթիվ այլոց, որոնք ոչ թե մարդիկ էին, այլ իսկական գազաններ: Սրանց շարքում հատկապես աչքի էին ընկնում 3.000 աղուլարներ, որոնք չէին վախենում ոչ թորերից, ոչ խիզախներից, ոչ նետերից, ոչ էլ որևէ այլ զենքերից, բանի որ ուղիք գլուխ պատված էին զրահներով, ընդ որում մարտերում սրանք որպես զենքեր օգտագործում էին միայն թորեր: Եվ այսպես նման պատրաստություններ տեսնելուց հետո Բերբուղան մեծ գոռոզությամբ ելավ, որպեսզի բշտ ֆրանկներին Անտիոքից: Այն բանից հետո, երբ Բերբուղան մոտեցավ քաղաքին, զոհված Կասսիանի որդի Սենսարուկան եկավ նրա մոտ և մեծագույն

տխրությամբ ասաց. «Ձեր ուժը լայնորեն հայտնի է, մարդիկ հաղթանակը հենց ձեզ են տալիս ու այդ անկասկած է: Ինքս էլ հույս ունեմ, որ ձեր օգնության հարցով չեմ հիասթափվի, հուսահատի չեմ լինի նաև ձեր հաղթական տղամարդկանց հարցով: Ի՞նչ-ո՞ք չի վիճարկում ոչ ձեր որոշումները, ոչ էլ արարքները, իսկ ձեր ուժը հայտնի է ամենուր, այնպես որ կարիք չկա նույնիսկ մտածել իսկ անհաջողության մասին: Յաշվի առնելով այս՝ ես գիտեմ, որ իզուր բաներ չէ: որ խնդրում եմ ձեզինք: Ձերո՞ գերազանցությունը հիշում է, որ դեսպաններ է ընդունել հորինգ, երբ Ամստերդամ պաշարված էր: Այդ կապակցությամբ էր, որ դուք օգնության եք եկել, սակայն այժմ բաղաձեռն արդեն գրավված է Ֆրանկների կողմից: Այժմ հայոս մահացած է: Իսկ ես էլ պաշարված եմ բաղաձեռն միջնաբերդում, որին անկասկած նույն բախտն է վիճակվելու, ինչ եկավ իմ հոր գլխավորած բաղաձեռն գլխին: Անկասկած է նաև, որ դրանից հետո քրիստոնյաները կառաջանան դեպի հայաստանի և Ասորիքի այլ բաղաձեռն անկասկած այնտեղ նույն բանը կանեն մեր ժողովրդի գլխին, ինչ որ եղավ Աստիոթում: Արդ հնարավոր է, որ ձերո՞ մեծությունը իր վրա վերցնի այս վատ մարդկանց պատժելու գործը և դեմ ելնի նրանց մտադրություններին: Այս հուսահատ դրության մեջ դուք իմ վերջին հույսն եք»: Ի պատասխան այս խոսքերի Զերբուդան ասաց. «Եթե ձեզ պետք է օգնություն այս վտանգավոր պայմաններում, ապա ինձ հանձնեք այն բաղաձեռն, որը պաշտպանում էք և որի համար այդքան խնդրում եք, թող իմ մարդիկ զբաղեցնեն միջնաբերդը և այդ ժամանակ ես կգործեմ ձեր անունից»: Այդ ժամանակ Սենսադուկան ասաց. «Եթե դուք ոչնչացնեք ֆրանկներին և ինձ ցույց տաք նրանց կտրված գլուխները, ապա ես կհանձնեմ ձեզ ինչպես բաղաձեռն, այնպես էլ միջնաբերդը, որտեղ կտիրեմ ձեր անունով»: Զերբուդան, սակայն, պնդեց իրեն. «Դուք այլ ելք չունեք, դուք պետք է հենց հիմա ինձ հանձնեք բաղաձեռն»: Ի՛նչ էր մտում անել այդ երիտասարդին: Եվ ահա նա ստիպված անմիջապես միջնաբերդը հանձնեց նրան, ով փաստորեն խլեց այն իրենից՝ հենվելով սեփական ուժի վրա: Եվ ահա երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ ֆրանկները ներխուժեցին Ամստիոթ, թուրքերի առաջապառ հայտնվեց բաղաձեռն պարիսպների դիմաց, իսկ թուրքերի մեծաքանակ բանակի ռազմիկներն էլ իրենց վրանները դրեցին Ֆարֆար գետի վրա ձգվող կամրջի մոտակայքում: Դրանից հետո թշնամին ամենից առաջ հարձակվեց կամրջի մոտակայքում գտնվող ամրության վրա, որը գրավեցին մեծ ջանքերի գնով, իսկ հետո սպանեցին բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին՝ բացառությամբ միայն ամրության հրամանատարի, որին մեր մարդիկ հետագայում գտան հենց այնտեղ ճակատամարտից հետո՝ շղթաված վիճակում: Դաջորդ օրը թշնամու բանակը շտապեց դեպի բաղաձեռն և ճամբարի համար վայր ընտրեց երկու գետերի միջև տարածվող տարածքը, որտեղ մնաց ևս երկու օր: Դրանից հետո Զերբուդան կանչեց իր հրամանատարներից մեկին և ասաց. «Չնա և պահպանիր այդ ամրությունը ինձ համար՝ ներդնելով այդ գործում ողջ այն հավատարմությունը, որ զգում ես իմ հանդեպ»: Այդ ժամանակ հրամանատարը պատասխանեց. «Ես կկատարեմ ձեր հրամանը, բայց միայն այն պայմանով, որ, եթե ֆրանկները հանկարծ հանդիպեն տանեն, ես իրավունք կունենեմ հանձնել ամրությունը»: Լսելով այդ՝ Զերբուդան պատասխանեց. «Ես հավատում եմ թեզ այս հարցում ու վստահում, արա այնպես, ինչպես ուզում ես»: Եվ այսպես, լուծելով ամրության հարցերը, չարաբաստիկ այդ իշխանը վերադարձավ սեփական ճամբար, որտեղ որոշ հետևակայիններ եկան նրա մոտ ու ներկայացրին այն ամենը, ինչ խլեց էին մերոնցից...: Եվ ահա ևս երեք օր անցավ և Զերբուդան ձեռքը մեկնեց գնեթին, որից հետո թուրքերի մի մեծ խմբի գլուխն անցած արդեն իսկ իրենց կողմից տիրած ամրության կողմից մոտեցավ բաղաձեռն: Մեր մարդիկ, սակայն, բանի որի վիճակի չէին բավարար դիմադրության ցույց տալ թշնամիների բաց մարտում, բանի որ, չնայած իրենց ուժին ու բանակին, թշնամին չափից մեծաքանակ էր, արդյունքում ստիպված եղան նահանջել դեպի բաղաձեռն, ընդ որում խառնաշփոթ այդ նահանջի ժամանակ դարպասների ներքին հատվածում հրմշտոց առաջացավ և ոմանք խեղդվեցին ու մահացան... /5.3/ Դա շարաթվա հինգերորդ օրն էր, երբ դրսից հարձակում եղավ հիշատակված դարպասների ուղղությամբ, ընդ որում մարտը շարունակվեց մինչև երեկո: Դետո, սակայն, որոշ մարդկանց սրտերը վախով պատվեցին և նրանք փախան բաղաձեռն՝ հեռանալով ծովի ուղղությամբ ...: Սրանք եկան Սուրբ Սիմոն կղզվող նավահանգիստը, որտեղ գտան նավակներն ու հանդիպեցին նավահանգիստի նրանց ասացին: «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես նստած այստեղ, ինչ՞ եք սպասում: Իմացեք, որ դուք շուտով կմեռնեք, բանգի նրանց, որոնց դուք պարենամթերով եք ապահովում, այժմ պաշարված են թուրքերի կողմից, իսկ մենք, ահա, հազիվ ենք փախել ու փրկել կաշիները»: Ազդված այդ լուրից նավահանգստում գտնվող մարդիկ լցվեցին նավակներով և բաց ծով դուրս եկան, ընդ որում հազիվ էին նրանք հեռացել նավահանգստից, երբ գրեթե անմիջապես էլ թուրքերը լցվեցին նավահանգիստը և, գրավելով այն, սպանեցին այնտեղ մնացած մարդկանց, իսկ նավակներն էլ, որ չէին հասցրել ծով ելնել, արյեցին՝ թալանելով բոլորին ու ամեն ինչ: Այս անդառնի դեպքից հետո նրանք, որ մնացել էին բաղաձեռն, իրենց ու թշնամիների միջև մի պարիսպ կառուցեցին, որը սկսեցին օր ու գիշեր հսկել: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց տառապանքներն այն աստիճանի էին հասել, որ քրիստոնյաները ստիպված էին ուսել ձիերի և էշերի անմաքուր միսը: Դրանից հետո մի անգամ, երբ մեր ղեկավարները կանգնած էին միջնաբերդի դիմաց և դիտում էին, որոնց մոտեցավ բախանալու մարդկանց մեկը և ասաց...: Դրանից հետո Բոհեմունդը, կոմս Մեմ-ժիլը, Զյուզո Մեծը (**Վերնունդի և Վայուրի կոմս Զյուզո Մեծը – Մ.3.**), Դոբերտ Լորմանդացին (**Լորմանդիայի դուքս Դոբերտ Լորմանդացին – Մ.3.**), դուքս Գոտֆրիդը և Ֆլանդրիայի կոմսը նույն ձևով երդվեցին, որ նրանք երեք ձեռք չեն բաշխ այս գործից, իսկ Տանկոնըն էլ ավելացրեց, որ, բանի դեռ ինքը կունենա թեկուզ 40 ասպետների աջակցությունը, ինքը ոչ միայն չի հրաժարվի պաշարման գործից, այլև՝ դեպի երրուստեղեմ առաջանալու մտքից...: /5.4/ Դրանից հետո մեկ այլ ուշագրավ բան էլ եղավ: Եվ այսպես, հենց որ Ամստիոթը գրավվեց, Անդրեաս առաքյալը տեղիցում երևաց Պետրոս անունով մի ռազմիկ...: /5.5/ Դեռ այդ ժամանակ էր, որ միջնաբերդից անակնկալ հարձակում եղավ մեր մարդկանց վրա, ընդ որում երեք մեր ասպետներ փակվեցին աշտարակների մեկում: Այդ ժամանակ թշնամիներն այն աստիճանի ուժով վրա տվեցին, որ մերոնք ստիպված նահանջեցին: Եվ ահա այս երեք ասպետներից երկուսը վերքեր տաացան ու դիմեցին փախուստի, իսկ երրորդը, եռանդով պաշտպանվելով թշնամիներից, վերևից հարձակելով շատ շատերին սպանեց՝ փշրելով թշնամու Նիզակների անտառներ՝ ինքը փոխելով միայն երեք Նիզակներ: Այս ասպետի անունը Զյուզո էր՝ մակնկալանյալ «խենթ», և նա կոմս Գոտֆրիդ Սկաբեացու մարդկանցից մեկն էր: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը ինքը հազիվ կարողացավ համոզել մարդկանց հակահանձակման անցնել իրենց ամրության ուղղությամբ, բանի որ շատ շատերը ուսելիքի պակասից թուլացել էին, իսկ այլք էլ ահաբեկված էին հեթանոսների կատաղությամբ ու թվով: Եվ այսպես, Բոհեմունդին այլ բան չմնաց անելուց, բան Կասսիանի պալատի մոտ գտնվող ողջ տարածությունն այրեց, երբ թշնամին, տեսնելով հոր հեղեղը, ի վերջո հեռացավ: Այդ ժամանակ դարպասները պահպանում էին կոմս Սեն-ժիլը և Գոտֆրիդը՝ իրենց մարդկանց հետ միասին: Մարդկանց տառապանքներին շուտով գունարվեց նաև ուժեղ փոթորիկը, ընդ որում բանին այն աստիճանի ուժեղ էր, որ մարդիկ չէին կարողանում ուղիղ կանգնել...: Դազիվ էր կրակը մի քիչ թուլացել, երբ միջնաբերդի կողմից հարձակման անցած թշնամին կրկին եռանդալից հարձակվում գործեց մեր մարդկանց ուղղությամբ և նրանց կրկին հետ մղեց դեպի բաղաձեռն: Այսպես շարունակվեց օր ու գիշեր, երբ մարդիկ անվերջ մարտնչում էին՝ կիրառելով թերեք ու Նիզակներ: Այս պայմաններում մեր մարդիկ, երբ հասկացան, որ այսպես թե այնպես հանգիստ չեն մնալու, ի վերջո կրի ու շարժախի խառնուրդից միջնաբերդի դիմաց մի պարիսպ կառուցեցին, որը պատճենի բազմաթիվ նետոսկան մեքենաներով, որպեսզի գոնե այդ կողմից մի քիչ ապահով լինեն: Միջնաբերդում, սակայն, մնացել էին թուրքերի խմբեր, որոնք անվերջ ներքև էին իջնում և մարտով զալիս մեր մարդկանց վրա, այն դեպքում, երբ մյուսներն ամրացնում էին իրենց դիրքերը...: Իրոք, միջնաբերդի կայացրի արտագրոհները չէին դադարում, իսկ նրանց արձակած նետերն էլ վիրավորում ու կյանքից զրկում էին մեր մարդկանց: Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, որոնք շրջապակել էին բաղաձեռն դրսից, ապա սրանք պատել էին պարիսպներին ողջ երկարությունը դրսի կողմից և այն աստիճանի ուշադրությամբ էին հսկում բաղաձեռն բոլոր դարպասները, որ մարդիկ չէին կարողանում ոչ դուրս ելնել, ոչ ներս գալ, ոչ ցրելու, ոչ էլ գիշերը: Իրոք, թշնամին այս բաղաձեռն մոտ հավաքվել էր այնպիսի մեծ բանակությամբ և իր հետ այնքան հարստություններ էր բերել, որ ամեն ինչ պատվել էր շեղոնությամբ, խոշոր ու մանր եղջերավոր անասուններով, Նծույցներով, ձիերով, պարենամթերքի պաշարներով, տարօրինակ հանդերձներով կանացով, տաճարների մեծությամբ վրաններով և այլ բաներով: Այնտեղ կային նաև իրապես Դիաննայի նման երիտասարդ կանայք, որոնք ունեին աղեղներ և նետերով լի կապարձներ, որոնք եկել էին ոչ թե մարտնչելու, այլ սերունդ տալու համար: Իրոք, երբ ճակատամարտն իր հաղթական ավարտը գտավ, շատ քրիստոնյաներ սկսեցին պնդել, որ այդ կանայք, չղիմանալով փախուստի արագությանը, ծնել էին և, լքելով իրենց նորածիններին փախել, ընդ որում այդ երեխաները գտնվեցին խոտերի վրա: Եվ այսպես թուրքերը բոլոր կողմերից պատել էին մեր մարդկանց ու խանգարում էին դուրս ու ներս անել, այնպես որ բանակում սննդի պակասը աստիճանաբար սկսեց սոսկալի չափերի հասնել՝ թուլացնելով մեր ռազմիկների արիությունը: Իրոք, բաղաձեռն պաշարներից պառռվել էին դեռ այն ժամանակ, երբ մերոնք շրջապակել էին այն ու ի վերջո գրավեցին, բանգի դրանից հետո այնտեղ իրոք արդեն քիչ բան էր մնացել: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մեկ բռնոն հացի գինը հասավ հունական մեկ ոսկու: Բաղաձեռն իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: /5.6/ Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Շարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաձեռն: Այստեղ գրավեցին հայտարարել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաձեռն պաշարվել է, իսկ քրիստոնյաներն առաջնորդներն էլ փակվել էին բաղաձեռն, փոխանակ օգնության գա, երբ տեսավ լեռներն ու դաշտերը պատած թշնամիներին, մտածեց, թե ոչ մի ուժ այլևս չի կարողանա դրանց դեմ առնել ու համար էլ թողեց և հեռացավ...: Եվ ահա Ստեփանը հասավ Ֆիլոմենա կղզվող բաղաձեռն, որտեղ գտնվում էր հունական կայսրը: Սա, կանգնած մեծ գործի լուխ գալիս էր քրիստոնյաներին օգնության, բայց, այն բանից հետո, երբ հանդիպեց կոմսին և սրանից իմացավ, որ Ամստիոթում գտնվող քրիստոնյաները կործանման եզրին են, հրաժարվեց իր այդ մտադրությունից...: որից հետո վերադարձավ իր մայրաբաղաձեռն, իսկ նրա գործն էլ ցրվեց...: /6.1/ Դրանից հետո գտնվեց գեղարդը...: Այնուհետև Պետրոս Անապատականը մի թարգմանիչ հետ որպես դեսպանորդ ուղարկվեց Զերբուդայի մոտ...: Եվ ահա Պետրոսը վերադարձավ և պատմեց ամեն ինչի մասին բանակի ղեկավարությանը...: /6.2/ Այդ ժամանակ

քրիստոնյաների բանակը շարունակում էր գտնվել բացառիկորեն ծանր դրության մեջ, բանզի բաղաբուն սուլը հասել էր ծայրահեղ աստիճանի, իսկ թշնամիներն էլ լրիվ պատել էին քրիստոնյաներին: Եվ ահա քրիստոնյաները, հույսները դրած աստվածային աջակցության վրա, երբեք չույս պահեցին՝ ոգևորվելով եպիսկոպոս Պյոպիի կողմից... Այսպիսով, ինչպես հարկն է պատրաստվելով հոգեպես, քրիստոնյաները ելան մարտի: Անաջին շարքում, որն իր վրա էր կրելու թուրքական հարձակման հիմնական ծանրությունը, Յուզգ Մեծն էր, որը լրիվ արժանի էր իր ծագմանը և կոչումին, ընդ որում նրա հետ էին նաև ֆրանկները՝ Ֆլանդրիայի կոմսի գլխավորությամբ ... Ազնիվ իշխան Գոտֆրիդը գլխավորում էր երկրորդ շարքը, Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտ Նորմանդացին՝ երրորդը, իսկ չորրորդ շարքը գլխավորում էր հիսմալի եպիսկոպոս Պյոպին, որը վերջերս հայտնաբերել էր Փրկչի գեղարդը: Այս շարքը կազմված էր եպիսկոպոսի, ինչպես նաև Ռայմոնդ Սեն-ժիլի մարդկանցից, ընդ որում Ռայմոնդն ինքը մնացել էր բաղաբուն, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, որ այնտեղից հարված չգա: Տանկերն ու նրա մարդիկ կազմում էին հինգերորդ շարքը, իսկ Բոհեմունդ իր մարդկանց հետ մնաց վեցերորդում: Միաժամանակ նաև եպիսկոպոսները, բահանանները և մնացած հոգևորականները, հազած հոգևոր հանդերձներ, դուրս եկան ու սկսեցին աղոթել և հոգևոր արարողություններ իրականացնել, իսկ ոմնաք էլ մնացին պարիսպների վրա՝ աղոթելով այնտեղ ու հաջողություն աղերսելով Զոսիտոսի գործերի համար...: Այս ընթացքում Զերբուդան, երբ տեսավ, թե ինչպես են քրիստոնյաները աստիճանաբար խմբերով ելնում բաղաբից, ծիծաղելով ասաց. «Թող ելնեն, այդպես ավելի լավ է, բանզի նրանք այսպես գլխովին կկորեն՝ չկարողանալով ապաստանել բաղաբում»: Հետո, սակայն, երբ քրիստոնյաների ողջ բանակը ելավ բաղաբից, Զերբուդան նկատեց, որ ֆրանկների գործը ոչ միայն ուժեղ է, այլև կարգավորված, դրա համար էլ նա պատրաստվեց դիմել փախուստի: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ Զերբուդան իր սենականային հրամաններ տվեց, որ, երբ նա տեսնի կրակի սյունը, թող հասկանա, որ ֆրանկները հաղթանակ են տարել, այդի բոլոր վրանները և դիմի փախուստի: Եվ ահա թուրքերը, ձգտելով վարվել խելացի ձևով, իրենց ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնցից մեկը պետք է առաջանար ծովի ուղղությամբ, իսկ մյուսը՝ սպասեր ֆրանկներին տեղում, ընդ որում նրանք հույս ունեին այդ կերպ շրջապատել ֆրանկներին: Մեր մարդիկ, սակայն, հասկացան, թե ինչն են մտադիր անել թուրքերը, դրա համար էլ ամենայն կատաղությամբ ելան թուրքերի գործերի դեմ, ընդ որում այնպես ստացվեց, որ, իրողը, չափից դուրս արիությանը գործող մեր բանակի առաջապահ ջոկատներից մեկը շրջապատվեց ու որոշակի կորուստներ կրեց, սակայն հետո մեր ասպետներն ու հետևակայիները տեղ հասան և օգնեցին մերոնց կենդանի դուրս պրծնել այդ իրավիճակից: Այս գործում մեծապես օգտակար եղավ Կլարիսբերտ Վանդեհիլը, որը, չնայած մեծապես հայտնի էր իր երկրում, սակայն բուն Արևելքում ոչ մի արժանի բան չէր արել: Եվ այսպես, միջև թուրքերը շարտվել էին դեպի ծովի ափ, նրանց վրա հարձակվեց իշխան Գոտֆրիդը Նորմանդացիների հետ միասին, ընդ որում Ռենո անունով մի իշխան էլ տեղակայված էր դարձնում: Այդ օրը մարտը շատ թե՛ ճշմարիտ էր, մերոնցից շատ շատերը թշնամու նետերի գոհը դարձան: Թշնամու հեծելազորը հասնում էր մինչև Ֆարֆար գետը և լեռները՝ ձգվելով երկու մղոն երկարությամբ: Եվ ահա հեթանոսների ջոկատները հայտնվեցին երկու կողմից և աղետների հարվածների տակ առան ֆրանկների խմբերին, ընդ որում մեր ուժերի առաջապահում գործում էին ամենաուժեղ և արի ռազմիկները՝ փորձելով դեմ ելնել թուրքերի գրոհներին: Այս մարդկանց գլուխ կանգնած էր իտալիացի Յուզգոն, որը ոչ միայն արքայական արտաքին ուներ, այլև քաջ էր և արժանի իր նախնիների խիզախությանը: Եվ ահա Յուզգոն գոչեց իտալայիներին. «Հիմա ցեղ և արիաբար դիմադրե՛ք այնքան ժամանակ, մինչև որ օգնության կհասնեն երկրորդ ու երրորդ ջոկատները, որոնք կգան ավելի շուտ, բան խոսք կստանի, իսկ հետո օգնություն կգա նաև վերևից»: Իրողը, հենց այդ ժամանակ մենք տեսանք, թե ինչպես լեռներից ներքև են իջնում մեծաքանակ հեծելախմբեր, որոնց դրոշները փայլում էին ամենայն հիանալիությամբ: Մեր մարդիկ և ս կզգուժ շատ վախեցան դրանից, կարծելով, թե այդ թուրքերի օժանդակ ուժերն են, սակայն հետո նրանք հասկացան, որ այդ ուժերն ուղարկվել են Երիտառի կողմից: Մարտից հետո այն կարծիքը տարածվեց, թե դրանք սուրբ նահատակներ Գեորգի, Մերկուրիոսի և Դեմետրիոսի կողմից առաջնորդվող ուժերն էին: Մեր մարդիկ այս բանը հաստատող շատ բաներ էին նկատել, այնպես որ այս հանգամանքը նկարագրող բոլոր պատմությունները համապատասխանում են ճշմարտությանը...: Եվ այսպես, երբ թշնամիների առաջին շարքը մեր ռազմիկների կողմից ջարդվեց և հետ շարտվեց, բանզի նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան դիմանալ այդ հարձակմանը, նրանք այրեցին շրջակայքի խոտը՝ դրանով իսկ միաժամանակ նաև նահանջի նշան տալով այն մարդկանց, որոնք պահպանում էին ամրությունը վրանները: Իրողը, վրանները մոտ գտնվողները տեսան այդ նշանը և, անելով իրենց գործը, դիմեցին փախուստի: Իրենց հեղթին ֆրանկները, սակայն, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, նետվեցին թշնամիների վրանների վրա: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Նորմանդիայի կոմսը և Յուզգ Մեծը միավորեցին ուժերը, որպեսզի հարձակվում գործեն նրանց վրա, որոնք առաջանում էին գետի ափով: Այսպիսով՝ այս երեք մարդիկ, իրենց աչքի առաջ ունենալով խաչյալ Երիտառի պատկերը, ազահորեն մտան մարտի հորձանառի մեջ: Այդ տեսնելով՝ մեր մնացած մարդիկ ևս եռանդով առաջ եկան, իսկ հակառակորդն էլ բարձր աղաղակներով ելավ նրանց ընդառաջ: Հարկ է նշել, որ այդ թուրքերի սովորությունն էր, որոնք, երբ մարտի մեջ էին մտնում, մշտապես ահաբեկող աղմուկ էին բարձրացնում իրենց եռաժանի նիզակներով և ձայներով, այնպես որ հակառակորդի նժուգներին ու մարդկանց մեծ սարսափ էր պատում: Թուրքերի ջանքերը, սակայն, իզուր անցան, բանզի մեր մարդիկ կարողացան հաղթահարել թշնամիներին, իսկ երբ մերոնք միացան նրանց, որոնք մասնակցել էին առաջին հարձակմանը, ապա հարձակումը շարունակվեց ավելի տևողությամբ: Մեր մարդիկ հետապնդում էին թշնամիներին ու այս կերպ նրանք հասան թշնամու ճամբարին: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ քրիստոնյաները չտարվեցին թալանով ու ավար հավաքելով, այլ, շարունակելով հետապնդել թշնամիներին, նրանց շարտեցին Ֆարֆար գետի և Տանկերի ամրության ուղղությամբ: Թշնամու ճամբարում բարիքը թափափված էր հենց գետին, ամենուր լիովի ոսկ, արծաթ և ամեն տեսակի հանդերձանք կար, այնտեղ գտնվեցին ուղիներ, կովերի, այծերի, ձիերի, ջորիների ու էշերի հոտեր, ինչպես նաև ցորենի, գինու և այլուրի մեծ պաշարներ: Հարկ է նշել, որ տեղացի հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ վայրում, իմանալով, որ ֆրանկները անակնկալ հաղթանակի են հասել, նետվեցին լեռները և, հասնելով փախչող թուրքերին, սպանում էին բոլոր նրանց, որոնք փրկվում էին մերոնց հարվածներից: Եվ ահա մեր մարդիկ դրողացնում էին շրջապատից հաղթական աղաղակներով՝ փառաբանելով երկնքից իրենց տրված այդ մեծագույն հաղթանակը: Այդ ժամանակ միջնաբերդում գտնվող թուրքերը ևս հեռուում էին մարտին և սկզբում ոգևորված էին, բայց հետո, երբ տեսան, որ իրենց բանակի առաջնորդները փախչում են, անմիջապես հաշտություն խնդրեցին և պահանջեցին մեր առաջնորդներից որևէ մեկի դրոշը, որպես միջնաբերդը վերջինիս հանձնելու նշան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, որ այնտեղ էր, արագորեն հրամայեց իր սեփական դրոշը միջնաբերդ փոխանցել: Այդպես էլ արեցին և կոմսի դրոշն ամրացրին աշտարակի վրա: Լուսաբարձները, սակայն, որ փորձում էին պաշտպանել իրենց առաջնորդ Բոհեմունդի շահերը, սրանք գործում էին նրա օգտին, գոչեցին միջնաբերդում գտնվող մարդկանց, թե դա Բոհեմունդի դրոշը չէ, իսկ երբ հարցրին, թե ում է այն պատկանում, ասացին, թե այն պատկանում է կոմս Սեն-ժիլին: Եվ ահա միջնաբերդի խնդրեցին ու ստացան Բոհեմունդի դրոշը, ընդ որում վերջինս խոստացավ, որ, նա, ով կընդունի քրիստոնեությունը, կմաս Բոհեմունդի մոտ ծառայության, իսկ այլք էլ կարող են ազատորեն հեռանալ: Այս համաձայնության շնորհիվ միջնաբերդը հանձնվեց Բոհեմունդին, որը այնտեղ պահպանության համար մարդկանց նշանակեց, իսկ մի բանի օրից էլ այն մարդը, որը հանձնել էր միջնաբերդը, այլ հեթանոսների հետ միասին կնքվեց հանուն Երիտառի, իսկ նրանք, որոնք ցանկանում էին հեռանալ, Բոհեմունդի կողմից ապահով կերպով հասցվեցին սարակիստների անտառներ: Այս վերջին մարտը տեղի ունեցավ հունիսի 28-ին...: 7/4: Եվ այսպես, համաձայն ակամախոսների ճշմարտացի ցուցմունքների, հայտնի էր, թե ինչ էր արել Գոտֆրիդը Անտիոքի պաշարման ժամանակ Ֆարֆար գետի մոտ, երբ հարվածեց ձիու վրա հեծելավարող գրախապատ մի թուրքի: Ահա ուրեմն, դուքսն այնպես հարվածեց նրան իր թորով, որ թրատեց մինչև աղիքները, ընդ որում մարմնի կեսը գետին ընկավ, իսկ մյուս կեսը շարունակեց մնալ ձիու վրա և այն վերջինս առաջ տարավ: Իրողը, Լոթարինգիայի ռազմիկները հայտնի էին իրենց սուր թրերով...: 7/9: Եվ վերջը նույն այդ հեղինակը՝ Ֆուլխեր Ծարտրացին, պնդում է, որ Անտիոքին դավաճանած այն մարդուն, որի անունը Փիրուզ էր, երազում հայտնվել է աստված և հրամայել հանձնել բաղաբը՝ այնպես ներկայացնելով ամեն ինչ, կարծես թե դա Կայենի ու Աբելի պատմությունն է: Իրականում, սակայն, սուրբ բաղաբի գրավումից հետո մեզ հասան նամակներ, որոնցից մեկի հեղինակը, մասնավորապես, Անսելմ Ռիբեմունցին էր, ու դրանցում ոչ մի նման բան չի ասվում, դե իսկ Անսելմն ինքն էլ նույնիսկ չի էլ հիշում Փիրուզի մասին, այլ ասում է, որ բաղաբը հանձնել են երեք այրեր: Համաձայն այդ նամակի այս երեք հոգին մտադրված են եղել բաղաբը հանձնել և այդ նպատակով կեղծ խաղաղություն են առաջարկել, որից հետո փոխադարձ վստահությունն այն աստիճանի է հասել, որ ֆրանկները երբեմն նույնիսկ հայտնվում էին բաղաբի պարիսպների վրա, իսկ անհավատներն էլ գալիս էին մեր ճամբար և խառնվում մերոնց: Հետո, սակայն, երբ մեր բանակը դարձել է մի քիչ ավելի անզգուշ ու հանգիստ, թուրքերը դարձան են դրել ու սպանել մի բանի ֆրանկներին, թեև իրենք էլ կորուստներ են կրել: Այդ ժամանակ ֆրանկների կորուստների թվում էր նաև ֆրանկների հիանալի կոնստեբլը, որի անունը Գվալո էր» (Գվալբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 2-7, գիրք 6, գլուխ 1, 2, գիրք 7, գլուխ 4, գիրք 8, գլուխ 9):

«Հոկտեմբերի 21-ին քրիստոնյաների բանակը մոտեցավ բաղաբին և ճամբար գարկեց բաղաբային երեք դարպասների մոտ, սակայն բաղաբային չորրորդ դարպասը մնաց ազատ, բանի որ այն անհասանելի էր պաշարողների համար տեղանքի նեղության, ինչպես նաև հարակից լեռների խիստ բարձրության պատճառով: Այնուհանդերձ ինչպես բաղաբի բնակիչները, այնպես էլ այնտեղ գտնվող թուրքերը այն աստիճան էին ահաբեկված քրիստոնյաների երևելուց, որ ոչ-ոք դուրս չէկալ, որպեսզի մարտիկ նրանց դեմ և, ընդհանրապես, նրանք բոլորն իրենց այնպես էին պահում, կարծես էլ իսկական խաղաղություն էր իսկ իրենք էլ չույս էին եկել իրենց գործերը կարգի գցելու համար: Այսպես շարունակվեց 15 օր: Ահա այս կերպ բաղաբը շրջափակվեց և դա լավ սկիզբ հանդիսացավ նման գործի համար, բանզի առկա էր լավ կյանք տեսնելու համար ամենայն անհրաժեշտը: Իրողը, ես գարնացած եմ մնում, թե ինչպես այդ ուխտավորներին հաջողվեց ամենայն առատությամբ այնտեղ գտնել ամեն ինչ, բանզի

ամենուր խաղողի վազերի վրա խաղող կար, դաշտերում և ամբարներում մեծ առատություն էր, ծառերի վրա էլ շատ մրգեր կային, մի խոսքով, կարծես բոլոր պայմանները ստեղծված էին, որ քրիստոնյաները առատության մեջ կյանք վայելեն: Հարկ է նաև նշել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք կազմում էին այդ քաղաքի ողջ բնակչությունը, ես արդեն ասել եմ, որ թուրքերը այդ քաղաքի մշտական բնակչությունը չէին կազմում, կազմելով շրջակայքի գլխավոր քրիստոնյա բնակչությունը, մեծ բանակությամբ եկան մեր ճամբար և հայտնեցին այն ամենը, ինչ մեզ անհրաժեշտ էր այդ պայմաններում: Եվ ահա նրանք անվերջ տուտ խոսքերով և հավիտենական բժնանքով զայթակեցին ֆրանկներին, ընդ որում նրանք այնուհետ էին, որ վերջնականապես ամեն ինչ թողնել և քրիստոնյաներին միանալ իրենց թույլ չի տալիս այն հսկանականքը, որ իրենց կանաչ գերի են մնացել քաղաքում: Միաժամանակ, թողնելով ֆրանկներին և վերադառնալով թուրքերի մոտ, նրանք սրանց հայտնեցին այն ամենը, ինչ իմացել էին ֆրանկների կողմում: Այսպիսով, երբ ասորիները հայտնեցին թշնամիներին մեծ ծրագրերի մասին, թուրքերը եկան քաղաքից, որպեսզի մոտենան մեր մարդկանց և անակնկալ հարձակում գործեն նրանց վրա այն ժամանակ, երբ մերոնք զբաղված կլինեին օգտագործվող ճանապարհների մոտակայքում պարենամթերք որոնելով: Իրոք, թշնամիները ոտքի տակ էին տալիս լեռներն ու դաշտերը և անվերջ բացահայտ կամ գաղտնի հարձակումներ էին գործում քրիստոնյաների վրա: Լեռների վրա Հարենց անունով մի ամրոց կար, որտեղ կատաղի թուրքերից կազմված մի կայազոր էր ամրացել: Այս կայազորը անվերջ հարձակումներ էր գործում ֆրանկների վրա և ահա մեր առաջնորդները, չցանկանալով այլևս նման վիրավորանքներ կրել, ուղարկեցին հեծելազորի ու հետևակի ջոկատներ, որպեսզի պարզեն, թե որտեղ են այդ մարդիկ, որ այդքան վնաս են տալիս մարդկանց: Եվ այսպես, երբ քրիստոնյաները գտան հակառակորդի ապաստարանը, նրանք սկզբում հարձակվեցին նրա վրա, իսկ հետո, ճարպկորեն ձևացնելով փախուստ, դուրս բաշեցին թշնամուն, բանի որ գիտեին, որ Բոհեմունդը (**Տեղնորի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա որդւթ Բոհեմունդ Տեղնետացին – Մ.Գ.**) սպասում է դարանում: Այս պահին մերոնցից երկուսը, երբ հետապնդում էին թուրքերին, զոհվեցին, բայց հետո, ելնելով դարանից, Բոհեմունդը իր դարանակալ խմբով ընկավ թշնամու վրա՝ հարվածելով առկա ողջ ուժերով: Արդյունքում քրիստոնյաները սպանեցին թշնամիներից շատ շատերին, իսկ այլոց էլ գերեցին, որից հետո բերեցին նրանց քաղաքի դարպասներին մոտ ու, որպեսզի ահաբեկեն քաղաքում գտնվողներին, նրանց բոլորին գլխատեցին: Այդ ժամանակ քաղաքի բնակիչները ոտանք, բարձրանալով դարպասներից վերև, սկսեցին այնտեղից մեծաբանակ նետեր արձակել և արդյունքում նրանք հասան նրան, որ նետերից ոտանք ընկան Բոհեմունդի ճամբարի մեջ, որի արդյունքում սպանվեց այնտեղ գտնվող կանանցից մեկը: Ի վերջո, քրիստոնյաների առաջնորդները խորդրդակցության նստեցին և որոշեցին մոտակա բարձունքի վրա մի ճամբար զարկել, որը կոչեցին մայրեզարդ: Սա, հզոր մի ամրություն էր, որը պետք է օգներ հաղթարկել թուրքերին: Այսպիսով՝ ամրությունը կառուցվեց և այդ ընթացքում կարելի էր տեսնել փառահեղ իշխանների, որոնք աշխատում էին լեռնային անցումներով: Արդյունքում հասարակը ոչ մի կերպ չէր կարող բողբոջել, թե միայն ինքն է տարել բոլոր դժվարությունները, բանգի ավելի բարձր աստիճան ունեցողները ևս իրենց որևէ կերպ հանգիստ չէին տալիս ու նրանք ևս այնքան աշխատեցին, մինչև ավարտին հասցրին գործը...: Եվ այսպես, երբ ամրության կառուցումն ավարտվեց, քրիստոնյաների առաջնորդները սկսեցին հերթով հսկել այն: Սուրբ Ծննդի օրերին ցորենն ու այլ պարենամթերք աստիճանաբար սկսեցին պակսել, այնպես, որ բանակում թանկություն տիրեց: Արդյունքում մարդիկ այն աստիճան հյուժնվեցին, որ ուժ չկար նույնիսկ լինելու և պարենամթերքի համար շրջակա տարածքները մեկնելու, այսպես որ արդյունքում ուտելու ու բան գրեթե ընդհանրապես չմնաց, մանավանդ որ շրջակայքում, անցած մեծ ռազմական ուժերի գլուխ գործում էին սարակինոսները, իսկ դրա հետևանքով առանց լուրջ ռազմական ուժերի շրջակա նույնիսկ ամենամոտիկ շրջաններ մեկնել չէր կարելի: Այսպիսով՝ սովն աստիճանաբար ուժեղացավ և արդյունքում քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորդրդակցության նստեցին, որպեսզի որոշեն, թե ինչ պետք է անել սովահարների խմբերի հետ...: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե, ով հզոր ռազմիկներ, ձեզ այդ հարմարը, ձեզ այդ հարմարը, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Բոգերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Գ.**) աջակցությամբ բոլոր ջանքերը իր կոնեն, որպեսզի պարենամթերքի հարցը լուծեն»: Այս առաջարկը շնորհակալությամբ ընդունվեց այլ առաջնորդների կողմից, բանի որ բոլորը պարենամթերքի մեծ պակաս էին գգում: Հաջորդ օրը, որը համապատասխանում էր Սուրբ Ծննդյան մյուս օրին, երբ շաբաթվա երկրորդ օրն էր, այս երկու իշխանները, հավաքելով իրենց ողջ ուժն ու եռանդը, 20.000 հետևակայինների ու հեծյալների գլուխն անցած հնարավորինս մեծ եռանդով մտան սարակինոսների երկիր...: Այդ ընթացքում Երուսաղեմի, Դամասկոսի և այլ վայրերի սարակինոսները, իրար գլուխ հավաքվելով, որպեսզի օգնության հասնեն քաղաքին, մեծ բանակությամբ հավաքվեցին Անտիոքի մոտ: Այստեղ նրանք լսեցին, որ քրիստոնյաները մտել են իրենց երկրներ, որպեսզի պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ գտնեն, դրա համար էլ արդեն երեկոյան նրանք մտացան այն վայրին, որտեղ մեծ եռանդով գործում էին մեր մարդիկ՝ պատրաստվելով շուտով ելնել մոտակա լեռը: Այդ ժամանակ թշնամիները բաժանվեցին երկու մասի, ընդ որում մասերից առաջինն առաջ անցավ, իսկ մյուսը մնաց ավելի հետ: Իր հերթին Ֆլանդրիայի կոմսը, ինչպես դրած աստվածային իշխանության վրա, իսպառ նշանը վրան և ամուր սրտով ու հոգով, վստահ, որ Բոհեմունդն իր հետ է, մեծ արիության հարձակման անցավ թշնամիների վրա, որպեսզի փախուստի մատնի նրանց: Քրիստոնյաները սկսեցին հետապնդել հակառակորդին, կոտորել ու թալանել: Մինչ գործերն ընթանում էին այս կերպ, իսկ Բոհեմունդն ու Ֆլանդրիայի կոմսն էլ թողել էին պաշարման գործը, այդ հանգամանքը գաղտնի չմնաց Անտիոքի ղեկավար թուրքերից: Այդ ժամանակ սրանք, վստահության համակալվելով այդ հանգամանքից, չնայած զգուշորեն, բայց սկսեցին ավելի ու ավելի հաճախ մարտահրավեր նետել պաշարյալներին՝ փորձելով պարզել նրանց թույլ տեղերը: Ի վերջո, շաբաթվա երրորդ օրը, որը հակառակորդին հարմար թվաց քրիստոնյաների արհուրանքը փորձարկելու համար, թշնամին հանկարծակի հարձակում գործեց և սպանեց մեր հետևակայիններից ու ասպետներից շատ շատերին, որոնք անակնկալի էին եկել: Այդ ընթացքում հիմնալի եպիսկոպոս Լե-Պյույին կորցրեց իր որոշակակրին էր, բանից սա ևս հայտնվեց սպանվածների շարքերում: Իրոք, եթե մոտակայքում չլինեք գետը, որ մասերի էր բաժանում ճամբարը, ապա քրիստոնյաների ջարդը շատ մեծ չափերի կհասներ: Այդ ընթացքում Բոհեմունդն արդեն հետդարձի ճանապարհին էր բռնել՝ ինչպես պետք էր ամայացնելով սարակինոսների մարզերը: Այդ ժամանակ, չնայած մեր մարդկանցից շատերը գալիս էին մեծապես ծանրաբեռնված, շատ էին նաև մարդիկ, որոնք հետ էին դառնում դատարկ ձեռքով և ուտելու որևէ բան չունեին: Բոհեմունդը, սակայն, որը երբեք առանց ծրագրի չէր գործում, երբ տեսավ, որ սրանք մնալուրեն թափառում են, ասաց հետևյալ կերպ. «Ես գիտեմ, որ դուք բոլորը տանքվում եք սովից և գնն էի որևէ բան եք փնտրում, որ հազուդր տաք ձեզ տանջող սովին: Ես գիտեմ, որ դուք ձգտում եք դեպի մոտակա լեռները, սակայն լավ իմացեք, որ այնտեղ դարանակալ ձեզ են սպասում սարակինոսները, որոնք ձեզ վրա կբերեն բոլոր սարսափները, դե իսկ վայրն էլ այնտեղ ամայի է: Այդ եկեք առաջանալք միասնական ուժերով, որպեսզի մեր բանակը կազմված լինի երկու մասից, երբ մի մասի վրա հարձակում կլինելու դեպքում օգնության կհասնի մյուս մասը: Ինչպես ոչխարը, որ հեռանում հովիվից, ընկնում է գայլերի երախը, այնպես էլ միայնակ մնացած և առաջ անցած սպանել, որ առաջանում է առանց մի ընկնողների և գունակի, անխուսափելիորեն ընկնի թշնամիների ձեռքը և նրանց իշխանության տակ կհայտնվի: Այսպիսով՝ եկեք մնալք իրար հետ, բոլորս միասին, ինչպես պարենամթերքը և ուշադիր լինեք: Մեզ պետք է խելամուտ լինել, որպեսզի հապճեպորեն չգործենք, չկորենք և վերադառնալք մեր հիմնական բանակ»: Ահա այսպես Բոհեմունդը խոսեց յուրաքանչյուրի հետ՝ նախապատրաստելով նրանց վերադարձին: Այդպես էլ արեցին: Այդ ժամանակ խելացի հայերն ու ասորիները, որոնք տեսան, թե ինչ փնձակ է բանակում, իսկ պարենամթերքն էլ պատրվում է, պտուղեցին շրջակայքում, գնեցին ողջ պարենամթերքը և այն հետ բերեցին բանակ, որտեղ պարենամթերքի մեծ պակաս կար: Հարկ է նշել, սակայն, որ բանակում պարենամթերքը վաճառվեց շատ բարձր գնով, այնպես որ մեկ էշաբեռ ցորենն արժեք ութ հունական ոսկի, ըստ մեր գների՝ մոտ 120 շիլինգ: Արդյունքում ստեղծվեց մի իրավիճակ, որ նա, ով չէր կարող նման գումար վճարել, սովի մեծ վտանգի եկթարկվեց, բայց նույնիսկ իշխանների համար իսկ դժվար էր վճարել նման գումար, չնայած սրանք շատ հարուստ էին, արդ ինչ ասենք ավելի աղքատների մասին: Արդյունքում քրիստոնյաների վրա սովի մեծ տառապանքներ եկան, բանգի պարենամթերքի պակասը մեծ չափերի էր հասել, իսկ սովն էլ իրապես ուժասպառ էր անում: Հացը սպառվել էր, չկար որևէ խոշոր եղջերավոր անտուն, չկային նաև խոզեր, իսկ մարդիկ արդեն պոկում են խոտեղեն և դա էին օգտագործում ուտելիքի մեջ: Այս ուտելիքն էլ, սակայն, ի վերջո սպառվեց: Մարդկանց վերջույթները թուլացան, նրանց սրտերը նվաղեցին, իսկ նրանց մաշկն էլ, որոնք ուտելու որևէ բան չունեին, սարսափելիորեն ուռեց: Առանց անհրաժեշտ սննդի մարդկանց ուժերը սպառվում էին և մարդիկ մահանում էին: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ հեշտ են այրվել նրանք, որոնք արագորեն զոհվել էին մարտում, բանգի սովահարներն ավելի երկար էին տառապում, իսկ ձգձգվող մահն էլ մեծ տառապանքներ էր պատճառում...: Այդ ժամանակ Վիլյամը, որ կոչվում էր Կարպենտեր... դիմեց աննկատ փախուստի..., փախան նաև այլք...: Հարկ է հիշել նաև կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Գ.**) ներկայացուցչին, որի անունը Թեթիկոս էր: Սա ևս ներկա էր այդ պաշարմանը, ընդ որում տարիքով այս մարդը քիչ չունեւ և այն փոխարինել էր ոսկյա դրածոյով: Լինելով մի երդվյալ խաբեբա՝ այս մարդը լի էր մեծ մի վախով առ թուրքերը, սակայն նա տանջվում էր նաև սովից, դրա համար էլ, դիմելով բանակի ղեկավարներին ասաց...: Այս կերպ, ահա, այս մարդը համոզեց բոլոր առաջնորդներին, որից հետո հեռացավ՝ չվախենալով սուտ երդում տալու համար կրելիք պատժից: Իսկ այդ ժամանակ սովն ավելի ու ավելի մեծ չափեր էր ստանում, որից մարդկանց տառապանքները անհավատալի չափերի էին ընդունում...: Եվ ահա մի անգամ Բոհեմունդը լսեց, որ թուրքերի մի մեծ բանակ մոտենում է ուխտավորների ճամբարին: Դրա համար էլ նա հավաքեց մյուս առաջնորդներին և ասաց. «Քանի որ մեր բանակի փոքր բանակությունը, որ այստեղ է, շատ է թուլացած և սովից և ի վիճակի չէ մարտնչել նույնիսկ մեկ ճակատամարտում, անհրաժեշտ է այն բաժանել երկու մասի, որովհետև մենք ոչ մի կերպ չենք կարողանա միաժամանակ մարտնչել և դրսից հարձակողների, և ներսում գտնվողների դեմ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ ես որոշում եմ համարում անել այնպես, որ հետևակայինների լավագույն մասը թողնեք պաշարելու քաղաքը, իսկ ուժեղ ասպետներին էլ ընտրել և նրանց հետ միասին ելնեք թուրքերի կատաղության դեմ»: Բոհեմունդն այսպես

խոսեց և բանակի ղեկավարներից ոչ-ոք չառարկեց այդ ծրագրի դեմ: Այդ ժամանակ թշնամական բանակն արդեն ճամբար էր զարկել Գարեգ կոչվող ամրության մոտ: Եվ այսպես հաջորդ օրը երեկոյան Բոհեմուսը հավաքեց իրեն համեմատաբար բանակը և ծամբար զարկեց գետի ու լճի մոտակայքում՝ թշնամու հարևանությամբ: Առավոտյան Բոհեմուսը առաջ ուղարկեց հետախույզներին, որպեսզի տեսնեին, որպեսզի տեսնեին թուրքերի բանակն ու այն, թե որտեղ են նրանք տեղաբաշխված, որից հետո տեսնեին պետք է հնարավորինս շուտ հետ դառնալին: Դետախույզները մի քանի րոպե բալթի հեռավորությանը հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայինների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերիս են, նրանք շատ ուժեղ են և պատրաստ ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորի Զրիստոսի գործում իր եղբայրակիցներին, Բոհեմուսը ասաց...: Մարդիկ, լսելով այս խոսքերը, ուրախությամբ աղաղակեցին, որ իրենց լավ, ողջամիտ ու բաջարի կողմնակցներն են: Դրանից հետո, բանի որ նրանք շատ փորձառու էին նման գործերում, բանակը բաժանեցին երկու մասի, որից հետո Բոհեմուսը սահմանեց, թե ինչպես և ինչ կարգով դրանք պետք է մարտի մեջ մտնեն: Եվ այսպես ստեղծվեցին 6 մարտական շարքեր, որոնք, բաժանված առանձին ջոկատների, պետք է հարձակվեին, ընդ որում այսպես որոշվեց 5 ջոկատների համար, իսկ վեցերորդ ջոկատի հրամանատարությունը Բոհեմուսը վերցրեց իր վրա, որպեսզի ժամանակին օգնության հասնի և մտնի մարտի մեջ: Ահա այս կերպ, կարգի գցելով գործերը և լի արիությամբ, մեր զորքերը մտան մարտի մեջ, երբ բրիտանական ջորայինները ոգևորում էր կողքին ու մարդիկ ձգտում էին նրան, որ բոլորը մարտնչեն այնպես, ինչպես հարկն է: Եվ ահա բրիտանականները առաջ ցցված նիզակներով նետվեցին թշնամիների վրա, ընդ որում օրը լցվեց ծիերի խրխրոցով և բոլոր կողմեր տարածվող մարդկանց աղաղակներով: Այսպիսով՝ մարտական գծերն իրար ելան, որից հետո թուրքերը սկսեցին նետեր արձկել, իսկ ֆրանսիներն էլ նիզակները խրեցին թշնամիների կրծքերը: Այդ ժամանակ թուրքը հասցված հարվածներից արյունով պատվեցին և մարտի աղմուկը շատ ուժեղացավ: Բրիտանականները, գործի դնելով աջ ձեռքերը ու գործելով թուրքով՝ ծանր վերքեր էին հասցնում թշնամիներին, ընդ որում թշնամիները, կարծես իսկական փայտիկներից կամ ագռավների, օդը լցրեցին նետերի մի իսկական կարկտով: Զիեռի խրխրոցն ու գնեքերի շառաչումը իրար խառնվեցին, մարդիկ սկսեցին վշտանալ կորուստներից և կատաղի ջարդ իրականացնել: Այսպիսով, հետևելով առաջապահին, մեր բանակի ջոկատները սկսեցին մեկը մյուսի հետևից մարտի մեջ մտնել, սակայն թշնամին այն աստիճան էր գերակշռում բանակապես, որ բրիտանականները սկսեցին աստիճանաբար տեղի տալ՝ գրկված նախկին տանիքից: Այդ ժամանակ Բոհեմուսը, որ թիկունքում էր պահում պահեստազորը, տեսավ, թե ինչ է կատարվում և կատաղությանց կրճատեցին առանձին: Եվ ահա նա մարդ ուղարկեց իր կոնսուլտը, Դետախույզի որդի Ռոբերտի հետևից և հրահանգեց նրանց. «Ել ու գործի դիր արիությունը, որ պետք է ցույց տաս ու որը շատ տեղին է նման մի մեծագույն գործի համար...»: Ոգևորված այս խոսքերից և ողջ հույսը դրած Աստծո վրա՝ Ռոբերտը ոտքի ելավ և, մերկացրած թուրք ու ձեռքին դաշի դրոշը, ընկավ թշնամիների վրա և նրանց այնպիսի մի վայր ներշնչեց, որ, այնտեղ, որտեղ մեր մարդիկ հանդիպում էին նրանց, ոգևորվում էին ու գործում մեծ կատաղությամբ, ինչպես եղ առյուծներ կամ արջեր, որոնց ձագերին իրենց աչքի առաջ սպանում են: Թուրք սարսափելի ջարդ էր տեսնում և ոչնչացնում բոլոր նրանց, որոնք ելնում էին իր առաջ՝ ճանապարհ բացելով հետևից ելողների համար: Եվ այսպես մեր մարդիկ, երբ տեսան Բոհեմուսի ծածանվող դրոշը ու ականատես եղան, թե ինչ աստիճանի կատաղությամբ է նրա կոնսուլտը ջարդ իրականացնում, կրկին ոգի առան և իրենց հերթին այնպիսի մի ուժով հարձակվան անցան, որ թշնամու միակ հույսը մնաց պաշտպանությունը: Մեր մարդիկ ընկան փախչող թուրքերի հետևից, որոնք փախուստն իրականացնում էին մեծ արագությամբ և տարբեր կողմեր ցրվելով՝ չդադարեցնելով թշնամու ջարդը մինչև Ֆարֆար գետի վրա գցված կամրջի նեղ տեղերը: Այս սարսափելի ջարդից հետո թուրքերը պատասպարվեցին կնճեց ամրոցում, որը ինչպես կնճեցվել էր, որից հետո թալանեցին այն, այրեցին ու շարունակեցին փախչել՝ այլևս երբեք չվերադառնալու հաստատականությամբ: Այնուհանդերձ նենգամիտ հայերն ու ասորիները, որոնք, սպասելով մարտի ելքին առժամանակ հապաղում էին, երբ տեսան, որ թուրքերը հաղթված են, սեփական նախաձեռնությամբ առաջ շարժվեցին և փակեցին բոլոր ճանապարհները, այնպես որ բոլոր այն թուրքերը, որ ցանկանում էին անցնել, սպանվում էին: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց հիվանդագին հիյուժածությունը մի քիչ հաղթահարվեց, բանի որ նրանք թշնամուց շատ ավար խլեցին, այդ թվում նաև գուժար և Նժույզներ: Ահա այդ կերպ մերոնք առավելության հասան թուրքական կատաղության նկատմամբ: Եվ այսպես, հաղթականորեն ավարտելով գործը, բրիտանականները գլխատեցին 100 հոգու նրանցից, որոնց սպանել էին մարտում, որից հետո բերեցին ու ցցեցին դրանք Աստիճանի մոտ, որպեսզի պաշտոյալ թուրքերը լավ տեսնեն դրանք, թեև դա հեթանոսների սովորությունն էր, որոնք այդ կերպ կշռում էին իրենց հաղթանակը: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բաբելոնի արքան (**Ճափոնների խախճության խախճ պ-Մուսթաֆան - Մ.Ֆ.**) մի դեսպանություն ուղարկեց բրիտանականների մոտ, որպեսզի շնորհավորի նրանց այն բանի կապակցությամբ, ինչ նրանց հաջողվել էր անել թուրքերի հետ...: Միաժամանակ նրանք, որոնք մնացել էին բաղաբի մոտ, կատաղորեն մարտնչում էին այն թուրքերի դեմ, որոնք գործում էին բաղաբից: Այս հաղթանակները տեղի ունեցավ փետրվարից 5 օր առաջ՝ պատի սկզբից մեկ օր առաջ...: Եվ այսպես թուրքերը չքվեցին միայն իրենց հայտնի ճանապարհներով, իսկ երկաթե պաշտպանությունը, որոնք անվերջ առաջապում էին թշնամիների արտագրոհներից, որոշեցին մի ամրություն կառուցել, որը գտնվում էր որևէ կերպ կառույց դրանց դեմ: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.**) առաջինը եղավ, որ ասաց. «Ես պատրաստ եմ ապահովել և պահպանել այդ ամրությունը, բայց դուք պետք է օգնեք ինձ կառուցել այն»: Լսելով այդ՝ Բոհեմուսը ասաց. «Եթե այդպես է, ապա ես պատրաստ եմ առաջադրել իմ ծառայությունները, որպեսզի մենք մեկնենք Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ և կարգի գցենք այդ գործը, միայն թե թող մյուսները այդ ընթացքում հետևեն բաղաբի պաշարման գործին և խանգարեն արտագրոհ իրականացնողներին»: Այսպիսով՝ կոմսն ու Բոհեմուսը միասնաբար առաջացան դեպի դարպասները, ինչպես և որոշվել էր, իսկ նրանք էլ, որ նախատեսված էին աշխատանքներ իրականացնելու համար, կպան այդ գործին: Այդ ժամանակ, սակայն, թուրքերը անակնկալ հարձակվան անցան մեր մարդկանց վրա, ընդ որում դրա արդյունքում մեր մարդկանցից շատերը սպանվեցին, իսկ այլք էլ դիմեցին փախուստի, երբ դա իսկապես վշտալից մի օր եղավ ֆրանսիների համար: Դաջորդ օրը թուրքերն իմացան, որ մեր առաջնորդներից երկուսը թողել են բաղաբի պաշարումը և գնացել Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ ուղղությամբ: Թուրքերը ոտքի հանեցին մեծ ուժեր և մտադրվեցին ելնել այդ ուղղությամբ մեկնած մարդկանց դեմ: Եվ ահա տեսան Բոհեմուսի ու նրա հետ եկող ռազմական զգալի ուժեր, որոնք անցնում էին իրենց մոտով, սկսեցին աղաղակել և սարսափելի ձայներ բարձրացնել: Այսպիսով՝ թշնամին շրջապատեց մեր մարդկանց բոլոր կողմերից և, նետելով նիզակներ և արձակելով նետեր, սկսեցին սարսափելի վերքեր հասցնել մերոնք և դաժմանորեն սպանել նրանց: Այդ հարձակումն այն աստիճան ուժեղ էր, որ մերոնք հազիվ կարողացան փախչել դեպի հարևան լեռները և բոլոր այլ վայրերը, որտեղ հնարավոր էր փախչել ու թաքնվել: Այսպիսով՝ բրիտանականները թևակոխ Նժույզների նման փախչում էին, սակայն նրանք այնուհանդերձ դանդաղ էին հեթանոսներից և իրենց մահն էին գտնում: Այդ աղետը մեր մարդկանցից 1.000 հոգու կյանքն արժեցավ ու տառապանքների գիրկը գցեց շատ շատերին: Այսպիսով՝ նրանք, որոնք իրենց արյունը թափեցին, դրանով իսկ ամենալավ ձևով բավեցին իրենց մեղքերը և հրաժեշտ տվեցին այս կյանքին: Եվ ահա Բոհեմուսը, մեծապես սգալով յուրաքանչյուր ստացած այդ հարվածներից, մի քանի օր ընկերներից հետ միացավ և, կանգնած որոշ ձեռքերի գլուխ, հասավ բաղաբը պաշարողների մոտ: Խեղճությունը աստիճան կատարած իր այդպես մարդկանց կորստի պատճառով և բարձր ողբալով՝ նա այստեղ սկսեց կոչ հղել Զրիստոսին, որից հետո, իր ցավով վարակելով այստեղ գտնվողներին, նրանց մի նոր մարտի հանեց: Իր հերթին, վատախոսություն ձեռք բերելով վերջերս շահած հաղթանակից, թշնամիների կահորտները ամուր կանգնած մնում էին իրենց տեղերում, պարծենալով իրենց ուժով և պատրաստ կրկին անգամ ելնել Բոհեմուսի դեմ: Ահա չարիքի հենց այս ծառաների դեմ էր, որ աստվածասեր մարդիկ ելան, որպեսզի վրեժ լուծեն այն բազմապարար ժողովրդի կրած տառապանքների համար: Այսպիսով՝ բոլոր հայտնի մարդիկ, այրվելով իրենց սպանված եղբայրների համար վրեժ լուծելու մարմաշով, խաչը սրտներում և հավաքած բոլոր ուժերը, ելան թշնամիների դեմ: Վերջիններս, հենց որ տեսան մերոնց, փախան Ֆարֆար գետի ուղղությամբ՝ պատրաստվելով անցնել գետը ծանծաղուտով: Դարկ է նշել, որ իրենց այս հապճեպ փախուստի ընթացքում թշնամիների շատ ռազմիկներ ունակորս եղան, ընդ որում մեր ասպետներն ու հետևակայինները, հասցնելով ճակատային հզոր մի հարված, թշնամիներին փակեցին մի նեղ վայրում ու սկսեցին ջարդել: Մեր մարդիկ մեծ եռանդով էին կպել այդ գործին, իսկ, բանի որ թշնամիները գործում էին խիտ շարքերով, նրանց ջարդն ու ստացած վերքերն ավելի մեծ չափերի էին հասնում: Թշնամիներից ոմանք ջուրն էին թափվում, որպեսզի գետն անցնեն բռնած գոնե կամրջայիններից կամ էլ լողալով մյուս կողմից ցանաք դուրս գան, սակայն մեր մարդիկ, որ գործում էին անհերք, ստիպում էին տեսնել կրկին ջուրը լցվել և խեղդում էին: Նախճիրն այն աստիճանի էր, որ Ֆարֆար գետն արդեն հոսում էր ոչ թե ջրով, այլ՝ արյունով: Դաջողություն ու հաղթանակների, սպանվողների և սպանողների աղաղակներն այնքան սարսափելի էր, որ հասնում էր բուն երկնակամարին, որը թվում էր, թե ցնցվում է այդ ամենից: Օրը լցված էր նետերով ու այլ տեսակի նետարկան սարքերով, որի արդյունքում արեգակի լույսը փակվեց տեսնելուց: Բաղաբի կանաչ, որոնք բրիտանականների հետ միասին կանգնած էին պարիսպների վրա և հետևում էին այդ ամենին, երբ տեսան, թե թուրքերն ինչ աստիճանի ջարդ են կրում, արտաքինից լաց էին լինում և հառաչում էին, բայց հետո դեմքերը շուտ էին տալիս այլ կողմ և գաղտնի ուրախությունից ցնձում: Ահա այսպես գործեցին ֆրանսիները: Դարկ եմ համարում նաև ավելացնել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք նետանձիքներ էին և հարկադրվում էին հարվածել մերոնք, չուգեցան ինչին մեծ չափերի էին հասնում: Թշնամիներից ոմանք ջուրն էին թափվում, որպեսզի գետն անցնեն բռնած գոնե կամրջայիններից կամ էլ լողալով մյուս կողմից ցանաք դուրս գան, սակայն մեր մարդիկ, որ գործում էին անհերք, ստիպում էին տեսնել կրկին ջուրը լցվել և խեղդում էին: Նախճիրն այն աստիճանի էր, որ Ֆարֆար գետն արդեն հոսում էր ոչ թե ջրով, այլ՝ արյունով: Դաջողություն ու հաղթանակների, սպանվողների և սպանողների աղաղակներն այնքան սարսափելի էր, որ հասնում էր բուն երկնակամարին, որը թվում էր, թե ցնցվում է այդ ամենից: Օրը լցված էր նետերով ու այլ տեսակի նետարկան սարքերով, որի արդյունքում արեգակի լույսը փակվեց տեսնելուց: Բաղաբի կանաչ, որոնք բրիտանականների հետ միասին կանգնած էին պարիսպների վրա և հետևում էին այդ ամենին, երբ տեսան, թե թուրքերն ինչ աստիճանի ջարդ են կրում, արտաքինից լաց էին լինում և հառաչում էին, բայց հետո դեմքերը շուտ էին տալիս այլ կողմ և գաղտնի ուրախությունից ցնձում: Ահա այսպես գործեցին ֆրանսիները: Դարկ եմ համարում նաև ավելացնել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք նետանձիքներ էին և հարկադրվում էին հարվածել մերոնք, չուգեցան ինչին մեծ չափերի էին հասնում: Միաժամանակ ավելացնել, որ հակառակորդի 12 սատրապներ, որոնք խալդայերեն կոչվում են «Եփրոններ», այդպես էր բարբառաբանական լեզվով, ընկան մարտում, բայց տեսնեցին հետ միասին ընկան նաև շատ այլք, հնարավոր է մոտ 1.500 հոգու կազմով, ընդ որում տեսնեցին հարևան և կարևոր մարդկանցից էին, այնպես որ դրանից հետո բաղաբի ակտիվությունը կտրուկ սահմանափակվեց: Իրոք, նրանք, որոնք փրկվեցին այդ

Նախճիրից, դադարեցին վիրավորանքներ թափել մեր մարդկանց վրա, իսկ նրանց կոպտությունը և շատախոսությունն էլ դադարեց: Դրանից հետո պաշարյալներին, որոնց ուրախությունը փոխարինվեց վշտով: Գիշերը բաժանեց մարտնչողներին...: Այս հաղթանակը, ինչպես այդքան առաջի, մեծապես թուլացրեց թշնամիների ուժն ու համառությունը, իսկ նրանց վիրավորական վարքագիծն էլ դադարեց: Միաժամանակ մեր մարդկանց կրած կարիքն էլ թուլացավ, բանի որ մեր մարդիկ առատորեն ձեռք բերեցին թշնամիների գույքը, իսկ այդ եղավ Աստծո աջակցության շնորհիվ: Դաշորդ օրն առավոտյան թուրքերը ելան քաղաքից, որպեսզի վերցնեն իրենց գողկած հավաքածուների դիակները, որոնցից մի մասին նրանք գտան, սակայն մյուսներին բռնել տարել էր գետի հորձանուտը: Նրանք թաղեցին նրանց, որոնց գտան, և դիակները տեղադրեցին Մուհամմեդի տաճարի տակ, որը գտնվում էր Ֆարֆար գետից այն կողմ՝ Անտիոքի դարպասներից ոչ հեռու: Այս գերեզմաններում նրանք դրեցին հազուստներ, ոսկեդրամներ, նետեր ու աղեղներ, ինչպես նաև այլ բաներ, որոնք ես մանրամասն չեմ թվարկի: Իր հերթին մերոնք, երբ լսեցին այս մասին, զինվեցին, ուղվեցին դեպի այդ գերեզմանաթմբերը, բացեցին դրանք, հանեցին այնտեղից անհավատների դիակները և մի խորը փոսը ձգեցին, իսկ գլուխներն էլ կտրեցին և բերեցին իրենց վրաններ, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմանան, թե ինչքան կորուստ է կրել հակառակորդը: Այսպիսով թշնամիների գլուխներից, բացառությամբ մի բանիսի, նրանք նաև չորս ձիաբեռ կազմեցին, որոնք ուղարկեցին Բաբելոնի արքային: Եվ այսպես թուրքերը, երբ տեսան, թե ինչ ջարդ են իրենք կրել, դրանից ավելի շատ ճնշվեցին, բան մինչ այդ եղել էր սպանությունների ժամանակ: Եվ այսպես թուրքերն այստեղ դադարեցին մի բանի ժպտ արցունքներով սահմանափակվել, այլ, մի կողմ դնելով այդ, սկսեցին բացահայտորեն ողբալ, աղաղակել և սգալ իրենց կորուստը: Երեք օր անց քրիստոնյաները սկսեցին կառուցել այն ամրությունը, որի մասին հիշատակեցի, ընդ որում որպես բարեր նրանք օգտագործեցին նաև անհավատների գերեզմաններից վերցրած գերեզմանաքարերը: Եվ այսպես ամրության կառուցումը ի վերջո ավարտվեց, որից հետո պաշարված քաղաքի վիճակն ավելի ծանրացավ: Իր հերթին այժմ մեր մարդիկ գործում էին ավելի ազատ, բանգի նրանք կարող էին մեկնել Նույնիսկի դեպի լեռնակաժանները և չանհանգստանալ ոչևի համար: Այնտեղ կար նաև մի վանք, որի մոտ գտնվում էր մի ամրություն: Եվ այսպես, եթե մենք կարողանայինք պետքե՛ն եղած ձևով ամրացնել այդ ամրությունը և այնտեղ հաստատել մեր իշխանությունը, ապա հնարավորություն կունենայինք լիովին ազատ անց ու դարձ անել գետի վրայով՝ չանհանգստանալով ոչևից: Այս առթիվ բանակի ղեկավարները կրկին հավաքվեցին, որից հետո որոշեցին իրենցից մեկին ըստրել, որը պետք է հաստատվեր այնտեղ և ամենայն մանրազնությամբ հետևեր այդ գործին, որպեսզի լեռներում ու դաշտերում թափառող հեթանոսների ակտիվությունն սահմանափակվեր, ինչպես նաև սահմանափակվեր նրանց մուտքն ու ելքը քաղաք: Եվ այսպես, երբ այդ խնդրի լուծումն էր փնտրվում, Տանկրեդը, որը մինչ այդ Աստծու պատերազմներում արժանիորեն արժանացել էր մի իմաստուն այդի համբավի, չկարողանալով իրեն զայել ոտքի կանգնել և ասաց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ապա պատրաստ եմ ձեռք զարկել այդ խնդրի իրականացմանը, որը շատ դժվար է և ինձնից շատ ուժեղ ու միջոցներ կպահանջի: Իրոք, բոլոր այդ ճանապարհները փակվել մի դժվար խնդիր է, որը քիչ ուժեղով կյանքի կոչել հնարավոր չէ»: Այդ ժամանակ, գոհ այս առաջարկից, բանակի առաջնորդները ամսիջապես համաձայնեցին Տանկրեդին 400 արծաձև մարկ հատկացնել այդ գործի համար: Տանկրեդը, որ դժգոհ մնաց առաջարկվածից, այնուամենայնիվ ձեռք գրկեց այդ գործին, բանգի, եթե իրաժարվեր, ապա վախկոտի համբավ ձեռք կբերեր: Եվ ահա նա հավաքեց իր բոլոր սպայետներին ու զինակիրներին, որից հետո արագ և վճռականորեն իր իշխանությունը հաստատեց այդ ամրության նկատմամբ՝ սահմանափակելով հակառակորդի ամեն մի ելքը քաղաքի դարպասներից: Արդյունքում Տանկրեդը հասավ նրան, որ քաղաքում անասնակների, ինչպես նաև փայտանյութի մեծ պակաս զգացվեց: Իրոք, Տանկրեդը, գործելով անչափ վճռականորեն, այդ քաղաքի համար մի իսկական շրջափակում ապահովեց: Նույն այդ օրն էլ, երբ Տանկրեդը մտավ հիշատակված ամրությունը, հայերի ու ասորիների մի մեծ խումբ անցել էր լեռները, որպեսզի ամեն տեսակի պարենամթերքը հասցնի պաշարված քաղաքին: Եվ ահա մեր այս հիմնալի ասպետ Տանկրեդը, նախ հաստատ ստուգեց, որ դա այդպես է, իսկ հետո հարձակվեց և, առաջնորդվելով Աստծո կողմից ու հույսը դրած իր քաջության վրա, ձեռք զգեց մեծ բանակի ցորեն, զինի, յուղ և շատ այլ անհրաժեշտ բաներ...: Դրանից հետո թուրքերը լիովին դադարեցին որևէ ելուժուտը քաղաքից՝ ստիպված լինելով բավարարվել միայն նրանով, ինչ ունեին և կարող էին գտնել քաղաքի պարիսպների ներսում, ընդ որում այդպես շարունակվեց մինչև պաշարման ավարտը...: Այսպիսով՝ մենք կրճատ անդրադարձանք այն բոլոր կարիքներին և պատերազմի դժվարություններին, որոնք ելան ուխտավորների գլխին, իսկ այժմ պետք է պատմել այն մասին, թե ինչպես հաջողվեց ավարտել այդ գործը և ինչ եղավ պատերազմի ավարտը: Եվ այսպես քաղաքում գտնվող թուրքերի ղեկավարներից մեկի անունը Փիրուզ էր, որը, այս կամ այն կերպ ծանոթանալով Բոհեմունդի հետ, սկսեց շփվել նրա հետ սուրհանդակների միջոցով, երբ նրանք հաճախակի տեղյակ էին պահում իրար, թե ինչ է կատարվում իրենց կողմերում: Աստիճանաբար, երբ բարեկամությունը ամրացավ, Բոհեմունդը այդ առ ցավ սկսեց խոսակցություն բացել այն մասին, որ այդ հզոր քաղաքը պետք է փոխանցել քրիստոնյաներին, իսկ ինքն էլ, հարկ է, որ քրիստոնեությունն ընդունի: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հայտնեց Փիրուզին, որ, եթե անի այդ, ապա նրան մեծ հարստություն և պատիվ կտա, ավելի շատ, քան սա երբևէ ունեցել է: Դարկ է նշել, որ բոլոր այդ առաջարկները արվեցին ոչ միանգամից, այլ՝ աստիճանաբար, սակայն ի վերջո Փիրուզը տվեց իր համաձայնությունը՝ նրան ուղարկելով հետևյալ բովանդակությամբ մի նամակ. «Ես առաջախառնում եմ երեք աշտարակների մասին, որոնք կարող եմ հանձնել ձեռք: Դայտներ ձեռք պետք եղած հարմար ժամը և ես ուրախությամբ այնպես կանեմ, որ դուք կկարողանաք ներս մտնել»: Այսպիսով՝ Բոհեմունդը, որը ի վերջո հնարավորություն ստացավ մուտք գործել քաղաք, դեմքով անմիջապես պայծառացավ՝ նրա դեմքն անմիջապես փայլեց ներքին ուրախությունից: Միաժամանակ, սակայն, վախճանալով, որ այդ պարագայում քաղաքը կարող է հասնել քրիստոնյաների բանակի առաջնորդներից որևէ մեկին, նա նրանց հավաքեց և խորամանկությամբ ասաց. «Կա մի գաղտնիք, ով իմ հավատարիմ զինակիրներ, երբ մենք բավարարում կստանանք մեր կրած բոլոր դժբախտությունների համար՝ սովի, ցուրի, տառապանքների ու այլ բաների համար: Մենք այժմ էլ շատ դժվարություններ ենք կրում, հազարավոր վտանգներն ենք ենթարկվում, արդե՛ս առաջարկում եմ այնպես անել ու այնպիսի առաջարկ եմ անում, որ, եթե մեզնից որևէ մեկը կարողանա տիրել այս քաղաքին, ապա թող այն հենց այդ մարդուն էլ մնա: Ես խնդրում եմ ձեզ դիտարկել այդ հարցը և որոշել, թե ով ենք այն հանձնելու, երբ քաղաքը կգրավվի: Կարծում եմ ճիշտ կլինի, որ, ուժով, գաղտնի թե խորամանկությամբ, մեզնից որ մեկը, որ կկարողանա տիրել այդ քաղաքին, հենց նա էլ բոլորի հավանությանը տեղ դռնա դրան»: Այդ ժամանակ առաջնորդները մեկ մարդու նման զայրացան Բոհեմունդի վրա և ասացին. «Դա ճիշտ չէ, որ, այն բանից հետո, երբ բոլոր մարդիկ հազար ցավ ու դարդ են տեսել այս քաղաքին տիրելու համար, մնան առանց որևէ պարգևի, ընդ որում վտանգի ենթարկվել ենք մենք բոլորս, այսբան մեծաբանակ մարդկանց ենք կորցրել և այդ ամենը չափազանց շատ է, որ մենք քաղաքը մեկին հանձնենք: Իրոք, պայքարել են բոլորը և պայքարի արդյունքներն էլ պետք է բոլորին միջև հավասար բաժանվեն»: Դժգոհ մնալով դեպքերի նման զարգացումից ու անհանգստացած այն ամենից, ինչ լսել էր, Բոհեմունդը հեռացավ: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ ուխտավորների մի լուր հասավ, որ այնթիվ մի գործ, որ կազմավորվել էր բարբարոսների բոլոր այն ժողովուրդներից, որոնք քրիստոնյաների թշնամիներն էին, այժմ իրար գլուխ է հավաքվել և գալիս է Անտիոքի օգնության: Դրանից հետո, արագորեն մտափոխ լինելով, քրիստոնյաների բանակի առաջնորդները խոսեցին հետևյալ կերպ. «Եթե Բոհեմունդը կարողանա որևէ հնարքի օգնությամբ տիրել քաղաքին, ապա մենք թույլ կտանք նրան այն իրեն պահել՝ միայն պայմանով, որ կայսրը դրան տիրի, բանգի վկաների ներկայությամբ մենք ակախալոր երդում ենք տվել նրան, որ, ինչ որ տիրենք ինքներս, կհանձնենք նրան: Այդ, եթե կայսրը մեզ հասցնի այն օգնությունը, որ խոստացել է, և մեզ հետ լինի այնքան շուտ, ինչպես հարկն է, ապա մենք կհանձնենք քաղաքը նրան, իսկ հակառակ պարագայում քաղաքը կմնա Բոհեմունդին, ինչպես նա խնդրել է»: Երբ այս մասին հայտնի դարձավ, այն հիմնալի անձնավորությունը հանգստացավ և շարունակեց ամեն օր կապ պահպանել Փիրուզի հետ, որ կյանքի կոչեն իրենց ծրագիրը՝ անվերջ վերջինս հասցնել հազար տեսակի խոստումներ և գովեստներ շուտալույով: «Եվ այսպես, ով Փիրուզ», - ասաց Բոհեմունդը, - «ժամանակը եկել է, որպեսզի մենք ձեռք զարկե՛նք մեր ծրագրերին: Դրա համար էլ կոչ եմ անում ձեզ, մենք պետք է հենց հիմա ամեն ինչ անենք, հակառակ դեպքում ամեն ինչ իմաս տազուրկ կլինի, անօգուտ կլինի այն ամենը, ինչի վրա մենք այսբան երկար ժամանակ աշխատել ենք, էլ չասած այն մասին, որ, Աստված չանի, սրա մասին ինչ-որ մեկը կարող է իմանալ»: Գոհ մնալով Բոհեմունդի խոսքերից՝ Փիրուզը խոստացավ, որ անմիջապես գործի կանցնի, ընդ որում, որպեսզի Բոհեմունդը հանգիստ լինի, նա իր որդուն գաղտնի որպես պատանդ ուղարկեց նրա մոտ՝ հայտնելով, որ պատրաստ լինեն քաղաքի հանձնվելուն: «Վաղը առավոտյան», - ասաց նա, - «արեգակն առաջին շողերի հետ միասին հավաքեք ֆրանկների բանակը, փչեք շեփոխները և, ինչպես կարգն է, որոշակի տարածություն հեռացե՛ք ճամբարից, կարծես պատրաստվում եք ձեր սովորական արշավանքներից մեկն իրականացնել քաղաքի շրջակայքի սարավանդների տարածքներում: Դրանից հետո, սակայն, անմիջապես լեռների վրայով հետ դարձե՛ք և պատրաստ սպասե՛ք քաղաքի մոտակայքում, իսկ ես իմ կողմից կմնամ քաղաքի ներսում և պատրաստ կլինեմ իմ տրամադրության տակ եղած աշտարակները անմիջապես ձեզ հանձնել: Եվ այսպես, երբ կմոտենա քաղաքին, ով Բոհեմունդ, ուղարկի թո ծառաներից մեկին, որպեսզի նա լսի իմ կոչը: Դրանից հետո դու ինքդ առաջացիր, ինչպես նաև մոնետիկներ ուղարկիր ճամբար և ոտքի հանիր բոլորին»: Այսպիսով, ոտքի հանելով իր մարդկանց, Բոհեմունդը հավաքվեց իր ձեռքի տակ գտնվող մարդկանց և հայտնեց, որ շուտով գործերը կարգի կզգվեն: Դրանից հետո նա կրկին հավաքեց իշխան Գոտֆրիդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երրուսդենի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.Գ.), Ֆլանդրիայի կոմսին, Նոն Սեն-Բիլիին և Եպիսկոպոս Դյուլիին: Այնուհետև, վստահությամբ տաժելով Փիրուզի խոսքերի նկատմամբ, նա հայտնեց, որ, ինչպես կարգն է, Անտիոքը գիշերով կհանձնվի: Եվ այսպես բանակը այն կարգով, ինչ կարգով որ սովել էր, ելավ ճամբարից և հարթավայրով առաջացավ, որից հետո անցավ լեռները: Ողջ գիշեր քրիստոնյաները առաջանում էին, սակայն առավոտյան արեգակի առաջին իսկ շողերի հետ նրանք կրկին կանգնած էին աշտարակների մոտակայքում, որոնք գտնվում էին այն դավաճանի ուշադիր հսկողության ներքո: Այս ժամանակ

Բոհեմունդը ցած իջավ նժուգից և, անսովոր իշխանական տոն տալով ձայնին, հրամայեց ֆրանկներին. «Առաջ գնացեք, ազատորեն շնչեք և ոչնչի մասին մի անհանգստացեք: Դուք պետք է վեր բարձրանաք հատուկ ձեզ համար պատրաստված աստիճաններով, բայց արագ արեք այդ, բանզի մենք չենք կարող բաղաբի պաշարման վրա երկար ժամանակ ծախսել: Թուրքերը շուտով կհանձնվեն, Աստծո օգնությամբ դուք առավելության կհասնեք ֆրանկների պահակազորի նկատմամբ»: Եվ ահա ֆրանկները բարձրացան պարտալիս ամրացած աստիճանով, ընդ որում միանգամից բարձրացան 60 հոգի, որոնք, հայտնվելով աշտարակի կատարին, տիրեցին դրան: Այնուհանդերձ, հենց որ ֆրանկները բարձրացան, Փիրուզը, սպասելով և անհանգստանալով մեր մարդկանց համար, բայց միաժամանակ նաև վախճանվելով, որ հասպողունը կարող է վտանգավոր լինել նաև իր համար ու կործանել իրեն, հուներեն գոչեց իր հետ եղողներին. «Ֆրանկները չափազանց քիչ են», որից հետո սկսեց եռանդով կոչ անել Բոհեմունդին հնարավորինս արագ գալ, որպեսզի բոլոր ֆրանկները արագ այդտեղ հավաքվեն: Այդ ժամանակ Բոհեմունդի լուրբարդացի ծառաներից մեկին Փիրուզը բողոքեց Բոհեմունդի բացակայության կապակցությամբ և վերջինիս կոչ արեց մեկնել իր տիրոջ մոտ ու, ինչքան հնարավոր է արագ, նրան այդտեղ բերել, ընդ որում հրամայեց այդ մարդուն իր տիրոջն ասել. «Ինչո՞ւ եք դուք այսքան հապաղում, ինչո՞ւ ավելի ակտիվ չեք գործում, որ կյանքի կոչեք այս դժվարին խնդիրը: Ելե՛ք, եռանդուն գործե՛ք, մենք արդեն տիրել ենք երեք աշտարակների, արդ ինչո՞ւ ես դու դեռ կասկածում այս գործի ելքի վրա: Ել, ոտքի հանիր թո մարդկանց և գործի մեծ արագությամբ»: Ստանալով այս կոչը՝ Բոհեմունդն իր մարդկանց հետ միասին մեծ արագությամբ բարձրացավ աստիճաններով և միացավ նրանց, որոնք արդեն պարտալիս վրա էին: Աշտարակին տիրածների շարքում նաև Փիրուզն էր, որը սպասում էր ֆրանկներին, ընդ որում նա ինքն էլ միացավ բրիտանականներին և ուրախությամբ գոչեց. «Աստված է այդ ցանկանում»: Այդ ժամանակ բրիտանականների յուրաքանչյուրը ցանկանում էր ինքն առաջինը բարձրանալ պարիսպների վրա, որից հետո, արդեն հավաքվելով վերևում ողջ կազմով, նրանք սկսեցին մեծ արագությամբ տիրել նաև այլ աշտարակների: Հարկ է նշել, որ նրանց մեջ, որոնք այդտեղ իրենց մահը գտան, նաև Փիրուզի եղբայրն էր: Այս ընթացքում սկզբում իջեցված աստիճանը պոկվեց և մեր մարդկանց մի մեծ խումբ ներքև թափվեց, ընդ որում վերևում գտնվողները սկսեցին վախենալ, որ իրենք առանց որևէ աջակցության կմնան, իսկ ներքևում գտնվողներն էլ անհանգստացան, թե կկարողանա՞ն արդյոք որևէ կերպ օգնել վերևում գտնվողներին: Բարեբախտաբար այդ իրավիճակից արագորեն մի ելք գտնվեց, բանի որ մոտակայքում մի աննկատ մնացած դուռ կար, որը զարմանալի չէր, որ ոչ-ոք գիշերվա խավարի մեջ մինչ այդ չէր նկատել, ընդ որում այն տեղակայված էր մի վայրում, որտեղ շարժումը քիչ էր: Եվ այսպես, գտնվելով նման բարդ դրության մեջ, բրիտանականները գտան այն, որից հետո արագորեն բացեցին, պոկեցին դարպասների փեղկերը և ներս թողեցին դրսում գտնվող ֆրանկներին: Այդ ժամանակ լսել էր պետք, թե ինչ աղաղակ բարձրացավ բաղաբում: Մինչ շատին ուրախանում էին, որ այդ կերպ հաջողությամբ կյանքին են կոչել իրենց առջև դրված խնդիրները, այլև անակնկալից ու իրենց սպասվող ողբալի հեռանկարից սկսեցին լաց լինել: Ոչ հաղթողները, ոչ էլ պարտվողները իրենց զուսպ չէին պահում: Բոհեմունդը հրամայեց իր դրոշակը, որը թուրքերը լավ գիտեին, տեղակայել լեռան վրա գտնվող բարձր վայրում՝ միջնաբերդի դիմաց, որը դեռևս դիմադրում էր, որպեսզի իմաց տա, որ բաղաբը հանձնվել է: Լացն ու կոծը լցրեցին բաղաբը և մարդիկ, ուղեկցվելով հաղթանակողների դաժան և արյունառու աղաղակներով, սկսեցին փախչել բաղաբի փողոցներով: Ինչպես նկարագրեցին, պաշարման ընթացքում բրիտանականներին շատ տառապանքներ էին բաժին հասել՝ տվ, մահ, հազար ու մի բան, սակայն այժմ այդ ամենի փոխարեն լի ու լի պատասխան տվեցին բաղաբի բնակիչները, ընդ որում այդ գործում իրենց մասնակցությունը բերեցին նաև նենգամիտ և փոփոխական հայերն ու ասորիները, որոնք, միանալով մեր մարդկանց, սարսափելի ջարդ էին տալիս բաղաբացիներին: Այնուհանդերձ կարող եմ պնդել, որ, եթե հնար լինել առանձնացնել հեթանոսներին բրիտանականներից, ապա շատերը կփրկվեին, սակայն այդ մուր խառնաշփոթում, երբ գործը գիշերով էր տեղի ունենում, իսկ առկա պայմաններն էլ ստիպում էին շտապել, որևէ հնարավորություն չկար գտնել հազուստով կամ արտաքինով տարբերակել բրիտանականներին այլադավաններից: Միաժամանակ հարկ է նշել նաև, որ մեր մարդկանցից շատերը այդ արշավանքի ընթացքում երկար մոռուք էին թողել, այնպես որ վտանգ կար, որ մեր մարդիկ կսկսեին իրար կոտորել: Այդ հանգամանքը հաշվի առնելով, ի դեպ, եպիսկոպոս Պյուլին, որ առաջինը նկատեց այդ վտանգը, որպեսզի կանխի փոխադարձ ջարդը, բանզի կողմերից յուրաքանչյուրը մորուքների պատճառով կարող էր կարծել, թե մարտնչում է թուրքերի դեմ, հրամայում էր յուրաքանչյուրին հաճախակի սափրվել, ինչպես նաև վզներին արծաթից կամ այլ բաներից կազմված խաչեր կախել, որպեսզի ոչ-ոք սխալի գոհ չդառնա և չխոցվի յուրաքանչյուրի կողմից: Եվ այսպես արդեն առավոտյան կողմ նրանք, որոնք մնացել էին վրաններում ու ականջալուր եղան բաղաբում տիրող խառնաշփոթին, ոտքի ելան: Դրանից հետո նրանք տեսան Բոհեմունդի դրոշը, որ ցցված էր միջնաբերդի մոտ մի բարձր վայրում, ընդ որում միջնաբերդը դեռ չէր գրավվել: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս արագորեն վազեցին դեպի դարպասները և ներս տան՝ կոտորելով այնտեղ գտնվող թուրքերին և սարակիսներին, ընդ որում փրկվեցին միայն նրանք, որոնք պատասպարվեցին միջնաբերդում, իսկ այլ թուրքեր, իմանալով, որ ֆրանկները տիրել են բաղաբին, դիմեցին փախուստի բաղաբի այլ դարպասներով: Այդ ժամանակ բաղաբում ոչ-ոքի չփրկեց ոչ տարիքը, ոչ էլ սեռը՝ երեխաները և նրանք, որոնք թույլ էին, սպանվեցին ամենայն կատաղությամբ նրանց հետ համահավասար, որոնք բավարար երիտասարդ էին և ունակ մարտի: Այդ ժամանակ բաղաբի տեր Կասսիանը (**Անտիոքի եպիսկոպոս Եվր Ցաղի-Սիանը – Մ.3.**), ցանկանալով փրկել իր կյանքը, մի բանի մյուս դեկավարների հետ միասին փախավ բաղաբից և թաքնվեց այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Տանկերդը: Դրանից հետո, սակայն, ուժասպառ անելով նժուգներին իրենց սրընթաց երթի մեջ, նրանք մի կողմ թեքվեցին, այն ուղղությամբ, որտեղ որոշ խրճիթներ կային: Այդ տները, որ գտնվում էին լեռներում, բնակեցված էին հայերով և ասորիներով, որոնք, հայտնաբերելով, որ իրենց այդ մեծ թշնամին այժմ ճակատագրի ողորմածությամբ հայտնվել է նման խղճուկ հյուրանոցներում, գլխատեցին նրան և գլուխը, որպես մի նվեր, բերեցին Բոհեմունդին՝ դրա փոխարեն ակնկալելով մի որևէ նվեր և ազատություն: Ասում են, որ այդ մարդիկ ստացել են 60 հունական ոսկի: Այս ամենը տեղի ունեցավ ինչպե՞ս թող՝ հունիսի 5-ին: Պետք էր տեսնել այդ բաղաբը, որ լի էր մարդկանց դիակներով և գարշահոտությամբ, բանզի շուկաները, հասարակական վայրերը, մուտքերը, բակերը ու բոլոր այլ վայրերը այժմ պատված էին մարդկային դիակներով և անհավատալի գարշահոտությամբ: Անհաշիվ դիակները թափված էին ամենուր ու դա սարսափելի մի տեսարան էր ու օդի աղտոտություն, ինչ շատ վնասակար էր աչքերի և ականջների համար: Նեղ փողոցները լցված էին դիակների կույտերով և, բանի որ որևէ հնարավորություն չկար դրանք հեռացնելու, այնքան որ դրանք շատ էին, որևէ փրկություն չկար նաև այդ գարշահոտությունից, այնպես որ մարդիկ իրոք սարսափի գիրկն էին ընկնում: Բանը հասել էր նույնիսկ նրան, որ մարդիկ վախենում էին բայել փողոցներով, որոնք լի էին դիակներով...: /3/ Ահա այսպիսին էր իրավիճակը, երբ պարսից արքայի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համլիշխան սուլթան Աբդաթալիսի – Մ.3.**) գլխավոր հրամանատարը, որի անունը Զերբուղա էր (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուլա – Մ.3.**), անցած պարսից արքայի բոլոր զորքերի գլուխ, մոտեցավ բաղաբին: Դարսից արքային կոչում էին Սոլթանուս և ասում էին, թե այս անունը անցել է նրան իրենց առաջին արքայի անունից, ինչպես եղել է հռոմեացիների և Կեսարի (**Հռոմի առաջին եռապետության եռապետ, դիկտատոր Հուլիոս Կեսարի – Մ.3.**) պարագայում, իսկ այս արքան իշխում էր հորասան կոչվող երկրում, որն իր հերթին ասում էին, որ իր անունը ստացել էր Կովկասի մոտ գտնվող ինչ-որ վայրի անունից: Ահա այս Զերբուղան էր, որ Անտիոքի տիրակալ Կասսիանի կողմից հաճախակի կանչվում էր, որպեսզի նա օգնության հասնի պաշարյալներին, ընդ որում Կասսիանը խոստացել էր, որ, եթե նրան հաջողվի բռնել ֆրանկներին, ապա ինքը ազատված բաղաբից հենց նրան կհանձնի կամ դրան հավասար մեկ այլ խոշոր նվեր կտա: Եվ ահա այս հրամանատարը, որ գայլաբանվել էր այդ առաջարկից, հավաքել էր մի հսկայական բանակ և առաջացել Անտիոքի ուղղությամբ, ընդ որում նա բրիտանական սպանության համաձայնության մասին հրաման էր ստացել հեթանոսների աղանդի գլխավոր հոգևոր պետից, որը նրանց մոտ մեր պապի նման է (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսաասիդից – Մ.3.**): Իր հերթին նաև Երուսաղեմի կառավարիչը, որը նրանց լեզվով կոչվում էր Եվր (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների եպիսկոպոս ապագա հիմնադիր Եվր Սուբանը – Մ.3.**), ևս հավաքեց սեփական բանակը և, համալրելով այն Դամասկոսի արքայի (**Դամասկոսի եպիսկոպոս Եվր Դուկակի – Մ.3.**) ուժերով, առաջացավ մեր ուղղությամբ: Սրան հեթանոսները գումարեցին նաև իրենց կողմից հավաքագրված հեթանոսների այլ իշխանների սարակիսներին, արաբներից ու պարսիկներից, որոնք արդեն հայտնի են այս տողերը կարդացողին, սակայն նրանց վրա ավելացրին նաև Նոր անուններ ի դեմս պավլիկյանների, բորդերի, ազիմատների, աղուլարների և անթիվ այլոց, որոնք ոչ թե մարդիկ էին, այլ իսկական զագաններ: Սրանց շարքում հատկապես աչքի էին ընկնում 3.000 աղուլարներ, որոնք չէին վախենում ոչ թուրքից, ոչ նիզակներից, ոչ նետերից, ոչ էլ որևէ այլ զենքերից, բանի որ ոտքից գլուխ պատված էին գրահներով, ընդ որում մարտերում սրանք որպես զենքեր օգտագործում էին միայն թրեր: Եվ այսպես նման պատրաստություններ տեսնելուց հետո Զերբուղան մեծ գոռոզությամբ ելավ, որպեսզի բռնի ֆրանկներին Անտիոքից: Այն բանից հետո, երբ Զերբուղան մոտեցավ բաղաբին, զոհված Կասսիանի որդի Սենսարուկան եկավ նրա մոտ և մեծազույն տիրությամբ ասաց. «Ձեր ուժը լայնորեն հայտնի է, մարդիկ հաղթանակը հենց ձեզ են տալիս ու այդ անկասկած է Ինքն էլ հույս ունեն, որ ձեր օգնության հարցով չեմ հիասթափվի, հուսափափ չեմ լինի նաև ձեր հաղթական տղամարդկանց հարցով: Ոչ-ոք չի վիճարկում ոչ ձեր որոշումները, ոչ էլ արարքները, իսկ ձեր ուժը հայտնի է ամենուր, այնպես որ կարիք չկա նույնիսկ մտածել իսկ անհաջողության մասին: Հաշվի առնելով այս՝ ես գիտեմ, որ իզուր բաներ չե, որ խնդրում եմ ձեզանից: Զերդ գերագանությունը հիշում է, որ դեսպաններ է ընդունել հորից, երբ Անտիոքը դեռևս պաշարված էր: Այդ կապակցությամբ էր, որ դուք օգնության եք եկել, սակայն այժմ բաղաբն արդեն բռնված է ֆրանկների կողմից: Այժմ հայրս մահացած է, իսկ ես էլ պաշարված եմ բաղաբի միջնաբերդում, որին անկասկած նույն բախտն է վիճակվելու, ինչ եկավ իմ հոր գլխավորած բաղաբի գլխին: Անկասկած է նաև, որ դրանից հետո բրիտանական կառաջանան դեպիհայաստանի և Անտիոքի այլ բաղաբներն անկասկած այնտեղ նույն բանը կանեն մեր ժողովրդի գլխին, ինչ որ եղավ Անտիոքում: Արդ հնարավոր՞ է, որ ձերդ մեծազույնը իր վրա վերցնի այս վաստ

մարդկանց պատճեղու գործը և դեմ ելնի նրանց մտադրություններին: Այս հուսահատ դրության մեջ դուք իմ վերջին հույսն եք»: Ի պատասխան այս խոսքերի Զեքերուղան ասաց. «Եթե ձեզ պետք է օգնություն այս վտանգավոր պայմաններում, ապա ինձ հանձնեք այն քաղաքը, որը պաշտպանում եք և որի համար այդքան խնդրում եք, թող իմ մարդիկ զբաղեցնեն միջնաբերդը և այդ ժամանակ ես կգործեմ ձեր անունից»: Այդ ժամանակ Սենաադուկան ասաց. «Եթե դուք ոչնչացնեք ֆրանկներին և ինձ ցույց տաք նրանց կորված գլուխները, ապա ես կհանձնեմ ձեզ ինչպես քաղաքը, այնպես էլ միջնաբերդը, որտեղ կտիրեմ ձեր անունով»: Զեքերուղան, սակայն, պնդեց իրեն. «Պուք այլ ելք չունեք, դուք պետք է հենց հիմա ինձ հանձնեք քաղաքը»: Ինչ էր մնում անել այդ երիտասարդին: Եվ ահա նա ստիպված անմիջապես միջնաբերդը հանձնեց նրան, ով փաստորեն խլեց այն իրենից՝ հենվելով սեփական ուժի վրա: Եվ ահա երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ ֆրանկները ներխուժեցին Անտիոք, թուրքերի առաջապահը հայտնվեց քաղաքի պարիսպների դիմաց, իսկ թուրքերի մեծաքանակ բանակի ռազմիկներն էլ իրենց վրասները դրեցին Ֆարֆար գետի վրա ձգվող կամրջի մոտակայքում: Դրանից հետո թշնամին ամենից առաջ հարձակվեց կամրջի մոտակայքում գտնվող ամրության վրա, որը գրավեցին մեծ ջանքերի գնով, իսկ հետո սպանեցին բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին՝ բացառությամբ միայն ամրության հրամանատարի, որին մեր մարդիկ հետագայում գտան հենց այնտեղ ճակատամարտից հետո՝ շղթայված վիճակում: Հաջորդ օրը թշնամու բանակը շտապեց դեպի քաղաք և ճամբարի համար վայր ընտրեց երկու գետերի միջև տարածվող տարածքը, որտեղ մնաց ևս երկու օր: Դրանից հետո Զեքերուղան կանչեց իր հրամանատարներին մեկին և ասաց. «Պես և պահապանիդ այդ ամրությունը ինձ համար՝ ներդնելով այդ գործում ողջ այն հավատարմությունը, որ գգում ես իմ հանդեպ»: Այդ ժամանակ հրամանատարը պատասխանեց. «Ես կկատարեմ ձեր հրամանը, բայց միայն այն պայմանով, որ, եթե ֆրանկները հանկարծ հարթաձևակ տանեն, ես իրավունք կունենամ հանձնել ամրությունը»: Լսելով այդ՝ Զեքերուղան պատասխանեց. «Ես հավատում եմ թեզ այս հարցում ու վստահում, արա այնպես, ինչպես ուզում ես»: Եվ այսպես, լուծելով ամրության հարցերը, չարաբաստիկ այդ իշխանը վերադարձավ սեփական ճամբար, որտեղ որոշ հետևակայիներ եկան նրա մոտ ու ներկայացրին այն ամենը, ինչ խլել էին մերոնցից...: Եվ ահա ևս երեք օր անցավ և Զեքերուղան ձեռքը մեկնեց գնեթին, որից հետո թուրքերի մի մեծ խմբի գլուխն անցած արդեն իսկ իրենց կողմից տիրած ամրության կողմից մոտեցավ քաղաքին: Մեր մարդիկ, սակայն, բանի որի վիճակի չէին բավարար դիմադրություն ցույց տալ թշնամիներին բաց մարտում, բանի որ, չնայած իրենց ուժին ու բանակին, թշնամին չափից մեծաքանակ էր, արդյունքում ստիպված եղան նահանջել դեպի քաղաք, ընդ որում խառնաշփոթ այդ նահանջի ժամանակ դարպասների ներքին հատվածում իրմշոտոց առաջացավ և ոմակը խեղդվեցին ու մահացան...: Դա շարաթվա հինգերորդ օրն էր, երբ դրսից հարձակում եղավ հիշատակված դարպասների ուղղությամբ, ընդ որում մարտը շարունակվեց մինչև երեկո: Հետո, սակայն, որոշ մարդկանց սրտերը վախով պատվեցին և նրանք փախան քաղաքից՝ հեռանալով ծովի ուղղությամբ...: Սրանք եկան Սուրբ Սիմոն կղզվող նավահանգիստը, որտեղ գտան նավակներն ու հանդիպեցին նավաստիներին, որոնց ասացին. «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես նստած այստեղ, ինչ՞ եք սպասում: Իմացե՛ք, որ դուք շուտով կմեռնեք, բանգի նրանց, որոնց դուք պարենամթերով եք ապահովում, այժմ պաշարված են թուրքերի կողմից, իսկ մենք, ահա, հազիվ ենք փախել ու փրկել կաշններս»: Ազդված այդ լուրից՝ նավահանգստում գտնվող մարդիկ լցվեցին նավակներով և բաց ծով դուրս եկան, ընդ որում հազիվ էին նրանք հեռացել նավահանգստից, երբ գրեթե անմիջապես էլ թուրքերը լցվեցին նավահանգիստը և, գրավելով այն, սպանեցին այնտեղ մնացած մարդկանց, իսկ նավակներն էլ, որ չէին հասցրել ծով ելնել, այդպես թալանելով բոլորին ու ամեն ինչ: Այս ամոթալի դեպքից հետո նրանք, որ մնացել էին քաղաքում, իրենց ու թշնամիների միջև մի պարիսպ կառուցեցին, որը սկսեցին օր ու գիշեր հսկել: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց տառապանքներն այն աստիճանի էին հասել, որ քրիստոնյաները ստիպված էին ուտել ձեռքի և էշերի անմաքուր միսը: Դրանից հետո մի անգամ, երբ մեր ղեկավարները կանգնած էին միջնաբերդի դիմաց և դիտում էին այն, նրանց մոտեցավ բահանաներից մեկը և ասաց...: Դրանից հետո Բոհեմունդը, կոմս Սեն-ժիլը, Դյուգո Մեծը (**Վերնունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.3.**), Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**), դուքս Գոտֆրիդը և Ֆլանդրիայի կոմսը Նույն ձևով երդվեցին, որ նրանք երեք ձեռք չեն բաշխ այս գործից, իսկ Տանկրեդն էլ ավելացրեց, որ, բանի դեռ ինքը կունենա թելուգ 40 ասպետների աջակցությունը, ինքը չի միայն չի հրաժարվի պաշարման գործից, այլև՝ դեպի Երուսաղեմ առաջանալու մտքից...: Դրանից հետո մեկ այլ ուշագրավ բան էլ եղավ: Եվ այսպես, հենց որ Բոհեմունդը գտավեց, Անդրեաս առաքյալը տեխիլում երևաց՝ Պետրոս անունով մի ռազմիկի...: Հենց այդ ժամանակ էր, որ միջնաբերդից անակնկալ հարձակում եղավ մեր մարդկանց վրա, ընդ որում երեք մեր ասպետներ փակվեցին աշտարակներից մեկում: Այդ ժամանակ թշնամիներն այն աստիճանի ուժով վրա տվեցին, որ մերոնք ստիպված նահանջեցին: Եվ ահա այս երեք ասպետներից երկուսը վերքեր տտացան ու դիմեցին փախուստի, բայց երրորդը, եռանդով պաշտպանվելով թշնամիներից, վերնից հարվածելով շատ շատերին սպանեց՝ փրկելով թշնամու Նիզակների փախուստի՝ ինքը փոխելով միայն երեք Նիզակներ: Այս ասպետի անունով մի ռազմիկի...: Դրանից հետո մեկ այլ ուշագրավ բան էլ եղավ: Գոտֆրիդ Սկաբեացու մարդկանցից մեկն էր: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ինքը հազիվ կարողացավ համոզել մարդկանց հակահաձակման անցնել իրենց ամրության ուղղությամբ, բանի որ շատ շատերը ուտելիքի պակասից թուլացել էին, իսկ այլք էլ ահաբեկված էին հեթանոսների կատաղությամբ ու թվով: Եվ այսպես, Բոհեմունդին այլ բան չմնաց անելուց, բան Կաստիսի պալատի մոտ գտնվող ողջ տարածությունն այրելը, երբ թշնամին, տեսնելով իրո ինքնուր, ի վերջո հեռացավ: Այդ ժամանակ դարպասները պահպանում էին կոմս Սեն-ժիլը և Գոտֆրիդը՝ իրենց մարդկանց հետ միասին: Մարդկանց տառապանքներին շուտով գումարվեց նաև ուժեղ փողոթնիկը, ընդ որում բաժնին այն աստիճան ուժեղ էր, որ մարդիկ չէին կարողանում ուղիղ կանգնել...: Հազիվ էր կրակը մի քիչ թուլացել, երբ միջնաբերդի կողմից հարձակման անցած թշնամին կրկին եռանդով հարձակվում գործեց մեր մարդկանց ուղղությամբ և նրանց կրկին հետ մղեց դեպի քաղաք: Այսպես շարունակվեց օր ու գիշեր, երբ մարդիկ անվերջ մարտնչում էին՝ փրկառելով թերե՛ր ու Նիզակներ: Այս պայմաններում մեր մարդիկ, երբ հասկացան, որ այսպես թե այնպես հանգիստ չեն մնալու, ի վերջո կրի ու շարափի խառնուրդից միջնաբերդի դիմաց մի պարիսպ կառուցեցին, որը պատեցին բազմաթիվ նետոսկական մեքենաներով, որպեսզի գոնե այդ կողմից մի քիչ ապահով լինեն: Միջնաբերդում, սակայն, մնացել էին թուրքերի խմբեր, որոնք անվերջ ներքև էին իջնում և մարտով զալիս մեր մարդկանց վրա, այն դեպքում, երբ մյուսներն ամրացնում էին իրենց դիրքերը...: Իրոք, միջնաբերդի կայացողի արտագրոհները չէին դադարում, իսկ նրանց արձակած նետերն էլ վիրավորում ու կյանքից զրկում էին մեր մարդկանց: Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, որոնք շրջափակել էին քաղաքը դրսից, ապա սրանք պատել էին պարիսպները դրսի կողմից և այն աստիճանի ուշադրությամբ էին հսկում քաղաքի բոլոր դարպասները, որ մարդիկ չէին կարողանում ոչ դուրս ելնել, ոչ ներս գալ, ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը: Իրոք, թշնամին այս քաղաքի մոտ հավաքվել էր այնպիսի մեծ բանակությամբ և իր հետ այնքան հարստություններ էր բերել, որ ամեն ինչ պատվել էր շեղդրությամբ, խոշոր ու մեծ լողերավոր անասուններով, Նեուկներով, ձիերով, պարենամթերքի պաշարներով, տարօրինակ հանդերձներով կանացով, տաճարների մեծությամբ վրաններով և այլ բաներով: Այնտեղ կային նաև իրապետ Դիաննայի նման երկոտասուղ կանայք, որոնք ունեին աղեղներ և նետերով լի կապարձներ, որոնք եկել էին ոչ թե մարտնչելու, այլ սերունդ տալու համար: Իրոք, երբ ճակատամարտն իր հաղթական ավարտը գտավ, շատ քրիստոնյաներ սկսեցին պնդել, որ այդ կանայք, չորհանալով փախուստի արագությանը, ծնել էին և, լքելով իրենց նորածիններին փախել, ընդ որում այդ երեխաները գտնվեցին խոտերի վրա: Ես այսպես թուրքերը բոլոր կողմերից պատել էին մեր մարդկանց ու խանգարում էին դուրս անել, այնպես որ բանակում սննդի պակասը աստիճանաբար սկսեց տոկոսի չափերի հասնել՝ թուլացնելով մեր ռազմիկների արիությունը: Իրոք, քաղաքի պաշարները սպառվել էին դեռ այն ժամանակ, երբ մերոնք շրջափակել էին այն ու ի վերջո գրավեցին, բանգի դրանից հետո այնտեղ իրոք արդեն քիչ բան էր մնացել: Բանը հասավ Նույնիսկ նրան, որ մեկ բոթոն հացի գինը հասավ հունական մեկ ոսկու: Քաղաքում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Շարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Կլեթսանդերտ փոքրիկ քաղաքում: Այստեղ վերջինս հայտարարել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ քաղաքը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին քաղաքում, փոխանակ օգնության գալ, երբ տեսավ լեռներն ու դաշտերը պատած թշնամիներին, մտածեց, թե ոչ մի ուժ այլևս չի կարողանա դրանց դեմ առնել ու համար էլ թողեց և հեռացավ...: Եվ ահա Ստեփանը հասավ Ֆիլոմենա կղզվող քաղաք, որտեղ գտնվում էր հունական կայսրը: Սա, կանգնած մեծ գործի լուխ զալիս էր քրիստոնյաներին օգնության, բայց, այն բանից հետո, երբ հանդիպեց կոմսին և սրանից իմացավ, որ Անտիոքում գտնվող քրիստոնյաները կործանման եզրին են, հրաժարվեց իր այդ մտադրությունից...: Իրից հետո վերադարձավ իր մայրաքաղաքը, իսկ նրա զորքն էլ ցրվեց...: Դրանից հետո գտնվեց գեղարդը...: Այնուհետև Պետրոս Անապատականը մի թաղամեկի հետ որպես դեսպանորդ ուղարկվեց Զեքերուղայի մոտ...: Եվ ահա Պետրոսը վերադարձավ և պատմեց ամեն ինչի մասին բանակի ղեկավարությանը...: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների բանակը շարունակում էր գտնվել բացառիկորեն ծանր դրության մեջ, բանգի քաղաքում սովը հասել էր ծայրահեղ աստիճանի, իսկ թշնամիներն էլ լրիվ պատել էին քրիստոնյաներին: Եվ ահա քրիստոնյաները, հույսները դրած աստվածային աջակցության վրա, երեքօրյա պաս պահեցին՝ ոգևորվելով եպիսկոպոս Պյուլիի կողմից...: Այսպիսով, ինչպես հարկն է պատրաստվելով հոգեպես, քրիստոնյաները ելան մարտի: Առաջին շարքում, որն իր վրա էր կրելու թուրքական հարձակման հիմնական ծանրությունը, Դյուգո Մեծն էր, որը լրիվ արժանի էր իր ծագմանը և կոչումին, ընդ որում նրա հետ էին նաև ֆրանկները՝ Ֆլանդրիայի կոմսի գլխավորությամբ...: Ազնիվ իշխան Գոտֆրիդը գլխավորում էր երկրորդ շարքը, Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտ Նորմանդացին՝ երրորդը, իսկ չորրորդ շարքը գլխավորում էր հիմնալի եպիսկոպոս Պյուլին, որը վերջերս հայտնաբերել էր Փրկչի գեղարդը: Այս շարքը կազմված էր եպիսկոպոսի, ինչպես նաև Ռայմոնդ Սեն-ժիլի մարդկանցից, ընդ որում Ռայմոնդն ինքը մնացել էր քաղաքում, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, որ այնտեղից հարված չգա: Տանկրեդն ու նրա մարդիկ կազմում էին հինգերորդ շարքը, իսկ

Բոհեմունդ իր մարդկանց հետ մնաց վեցերորդում: Միաժամանակ նաև եպիսկոպոսները, քահանաները և մնացած հոգևորականները, հազած հոգևոր հանդերձներ, դուրս եկան ու սկսեցին աղոթել և հոգևոր արարողություններ իրականացնել, իսկ ոմանք էլ մնացին պարիսպների վրա՝ աղոթելով այնտեղ ու հաջողություն աղերսելով Զրիստոսի գործերի համար...: Այս ընթացքում Զերբուղան, երբ տեսավ, թե ինչպես են քրիստոնյաները աստիճանաբար խմբերով ելնում բաղաբեց, ծիծաղելով ասաց. «Թող ելնեն, այդպես ավելի լավ է, բանգի նրանք այսպես գլխովին կկորեն՝ չկարողանալով ապաստանել բաղաբեցում»: Հետո, սակայն, երբ քրիստոնյաների ողջ բանակը ելավ բաղաբեց, Զերբուղան նկատեց, որ ֆրանկների զորքը ոչ միայն ուժեղ է, այլևս ուժեղ է, այլևս կարգավորված, դրա համար էլ նա պատրաստվեց դիմել փախուստի: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ Զերբուղան իր սենյակապետին հրամայեց, որ, երբ նա տեսնի կրակի սյունը, թող հասկանա, որ ֆրանկները հաղթանակ են տարել, այդի բոլոր վրանները և դիմի փախուստի: Եվ ահա թուրքերը, ձգտելով վարպետ խելացի ձևով, իրենց ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնցից մեկը պետք է առաջանար ծովի ուղղությամբ, իսկ մյուսը՝ սպասեր ֆրանկներին տեղում, ընդ որում նրանք հույս ունեին այդ կերպ շրջապատել ֆրանկներին: Մեր մարդիկ, սակայն, հասկացան, թե ինչն էմ մտադիր անել թուրքերը, դրա համար էլ ամենայն կատարողությամբ ելան թուրքերի զորքերի դեմ, ընդ որում այնպես ստացվեց, որ, իրոք, չափից դուրս արիությանը գործող մեր բանակի առաջապահ ջոկատներից մեկը շրջապատվեց ու որոշակի կորուստներ կրեց, սակայն հետո մեր ասպետներն ու հետևակայինները տեղ հասան և օգնեցին մերոնց կենդանի դուրս արժենել այդ իրավիճակից: Այս գործում մեծապես օգտակար եղավ Կլարիմբերտ Վանդելիլը, որը, չնայած մեծապես հայտնի էր իր երկրում, սակայն բուն վրեժխնդր ոչ մի արժանի բան չէր արել: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը շարունակեին դեպի ծովի ափ, նրանց վրա հարձակվեց իշխան Գոտֆրիդը նորմանդացիների հետ միասին, ընդ որում Ռենո անունով մի իշխան էլ տեղակայված էր դարանում: Այդ օրը մարտը շատ թեժ եղավ և մերոնցից շատ շատերը թշնամու նետերի զոհը դարձան: Թշնամու հեծելազորը հասնում էր մինչև Ֆարֆար գետը և լեռները՝ ձգվելով երկու մղոն երկարությամբ: Եվ ահա հեթանոսների ջոկատները հայտնվեցին երկու կողմից և աղետների հարվածների տակ առան ֆրանկների խմբերին, ընդ որում մեր ուժերի առաջապահում գործում էին ամենաուժեղ և արի ռազմիկները՝ փորձելով դեմ ելնել թուրքերի գրոհներին: Այս մարդկանց գլուխ կանգնած էր հիանալի Յուզոն, որը ոչ միայն արքայական արտաքին ուներ, այլև բաց էր և արժանի իր նախնիների խիզախությանը: Եվ ահա Յուզոն գոչեց յուրայիններին. «Հիմա՞ցեք և արիաբար դիմադրեք այնքան ժամանակ, մինչև որ օգնության կհասնեն երկրորդ ու երրորդ ջոկատները, որոնք կգան ավելի շուտ, բան խոսք կասվի, իսկ հետո օգնություն կգա նաև վերևից»: Իրոք, հենց այդ ժամանակ մենք տեսանք, թե ինչպես լեռները ներկե են իջնում մեծաբանակ հեծյալներ, որոնց դրոշները փայլում էին ամենայն հիանալիությամբ: Մեր մարդիկ ևս սկզբում շատ վախեցած էին դիմալի, կարծելով, թե այդ թուրքերի օժանդակ ուժերն են, սակայն հետո նրանք հասկացան, որ այդ ուժերն ուղարկվել են Զրիստոսի կողմից: Մարտից հետո այն կարծիքը տարածվեց, թե դրանք սուրբ նահատակներ Գեորգի, Մերկուրիոսի և Դեմետրիոսի կողմից առաջնորդվող ուժերն էին: Մեր մարդիկ այս բանը հաստատող շատ բաներ էին նկատել, այնպես որ այս հանգամանքը նկարագրող բոլոր պատմությունները համապատասխանում են ճշմարտությանը...: Եվ այսպես, երբ թշնամիների առաջին շարքը մեր ռազմիկների կողմից ջարդվեց և հետ շարավեց, բանգի նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան դիմանալ այդ հարձակմանը, նրանք այրեցին շրջակայքի խոտը՝ դրանով իսկ միաժամանակ նաև նպաստեցին լքան տարվում այն մարդկանց, որոնք պահպանում էին մարտական վրանները: Իրոք, վրանների մոտ գտնվողները տեսան այդ լքանը և, անելով իրենց գործը, դիմեցին փախուստի: Իրենց հեղթին ֆրանկները, սակայն, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, նետվեցին թշնամիների վրանների վրա: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Նորմանդիայի կոմսը և Յուզոն Մեծը միավորեցին ուժերը, որպեսզի հարձակում գործեն նրանց վրա, որոնք առաջանում էին գետի ափով: Այսպիսով՝ այս երեք մարդիկ, իրենց աչքի առաջ ունենալով խաչյալ Զրիստոսի պատկերը, ազահորեն մտան մարտի հորձանուտի մեջ: Այդ տեսնելով՝ մեր մնացած մարդիկ ևս եռանդով առաջ եկան, իսկ հակառակորդն էր բարձր աղաղակներով ելավ նրանց ընդառաջ: Հարկ է նշել, որ այդ թուրքերի սովորությունն էր, որոնք, երբ մարտի մեջ էին մտնում, մշտապես ահաբեկող աղմուկ էին բարձրացնում իրենց եռաժանի սիգալներով և ձայներով, այնպես որ հակառակորդի նժուզներին ու մարդկանց մեծ սարսափ էր պատում: Թուրքերի ջանքերը, սակայն, իզուր անցան, բանգի մեր մարդիկ կարողացան հաղթահարել թշնամիներին, իսկ երբ մերոնք միացան նրանց, որոնք մասնակցել էին առաջին հարձակմանը, ապա հարձակումը շարունակվեց ավելի տևողությամբ: Մեր մարդիկ հետապնդում էին թշնամիներին ու այս կերպ նրանք հասան թշնամու ճամբարին: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ քրիստոնյաները չտարվեցին թալանով ու ավար հավաքելով, այլ, շարունակելով հետապնդել թշնամիներին, նրանց շարունակեցին Ֆարֆար գետի և Տանկերեի ամրության ուղղությամբ: Թշնամու ճամբարում բարիքը թափափված էր հենց գետին, ամենուր լիուլի ոսկ, արծաթ և ամեն տեսակի հանդերձանք կար, այնտեղ գտնվեցին ուղիղությունների, կոլերի, այծերի, ձիերի, ջորիների ու էշերի հոտեր, ինչպես նաև ցորենի, գինու և այլուրի մեծ պաշարներ: Հարկ է նշել, որ տեղացի հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ վայրում, իմանալով, որ ֆրանկները անակնկալ հաղթանակի են հասել, նետվեցին լեռները և, հասնելով փախչող թուրքերին, սպանում էին բոլոր նրանց, որոնք փրկվում էին մերոնց հարվածներից: Եվ ահա մեր մարդիկ դրոշացնում էին շրջապատը իրենց հաղթական աղաղակներով՝ փառաբանելով երկնքից իրենց տրված այդ մեծագույն հաղթանակը: Այդ ժամանակ միջնաբերդում գտնվող թուրքերը ևս հետևում էին մարտին և սկզբում ոգևորված էին, բայց հետո, երբ տեսան, որ իրենց բանակի առաջնորդները փախչում են, անմիջապես հաշտություն խնդրեցին և պահանջեցին մեր առաջնորդներից որևէ մեկի դրոշը, որպես միջնաբերդը վերցնելու համաձայնագրի: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, որ այնտեղ էր, արագորեն հրամայեց իր սեփական դրոշը միջնաբերդ փոխանցել: Այդպես էլ արեցին և կոմսի դրոշն ամրացրին աշտարակի վրա: Լուբարդիցիները, սակայն, որ փորձում էին պաշտպանել իրենց առաջնորդ Բոհեմունդի շահերը, սրանք գործում էին նրա օգտին, գոչեցին միջնաբերդում գտնվող մարդկանց, թե դա Բոհեմունդի դրոշը չէ, իսկ երբ հարցրին, թե ում է այն պատկանում, ասացին, թե այն պատկանում է կոմս Սեն-ժիլին: Եվ ահա միջնաբերդի մարդիկ խնդրեցին ու ստացան Բոհեմունդի դրոշը, ընդ որում վերջինս խոստացավ, որ, նա, ով կընդունի քրիստոնեությունը, կմնա Բոհեմունդի մոտ ծառայության, իսկ այլը էլ կարող են ազատորեն հեռանալ: Այս համաձայնության շնորհիվ միջնաբերդը հանձնվեց Բոհեմունդին, որը այնտեղ պահպանության համար մարդկանց նշանակեց, իսկ մի բանի օրից էլ այն մարդը, որը հանձնել էր միջնաբերդը, այլ հեթանոսների հետ միասին կնքվեց հիսուն Զրիստոսի, իսկ նրանք, որոնք ցանկանում էին հեռանալ, Բոհեմունդի կողմից ապահովվեցին հասցվեցին սարանների տարածքներ: Այս վերջին մարտը տեղի ունեցավ հունիսին...» (Բորիս Դյուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2, 3):

«/3.36/ Հաջորդ օրը դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Հ.), Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Մատիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Հ.) ու քրիստոնեական բանակի այլ հրամանատարներ լուսաբացին ելան և, լիակատար զինվածության մեջ, գլուխներին սաղաթարսներ, վրաններ էլ զրահներ, իրենց ողջ ունեցվածքով առաջացան դեպի Մատիոք բաղաբ, ընդ որում նրանք իրենց հետ տարան էին բոլոր անհրաժեշտ պաշարները, ամեն տեսակի կենդանիներ և ամեն ինչով բարձրած սայլեր, որպեսզի ապահովեն նման մեծ բանակի կարիքները...: 3.37: Նրանք բոլորն առաջացան եպիսկոպոսի ու հոգևորականների նշած կարգով և, առաջանալով արքայական ճանապարհով ու փայլելով իրենց վահանների և զրահների մեջ, որոնք ոսկեգույն էին, կանաչ, կարմիր կամ այլ գույներով, իսկ դրան գունարած էլ հիանալի ձեռքի գործ էին, ճեմելով մարտական հիանալի նժուզների վրա ու փայլելով իրենց ողջ հանդերձանքով, ողջ ուժով առաջացան և վրաններ դրեցին Աթալոն կոչվող վայրում: Նրանք շրջակայքի այգիներում կացիներով տարբեր տեսակի ծառեր կտրեցին, գերաններ վերցրին նաև տներից և ողջ շրջակայքը մաքրեցին: Ավարտելով այս գործերը՝ նրանք հազարավոր շեփորների ինյունների տակ նստեցին ճաշելու ու կերակրելու իրենց նժուզներին, ընդ որում այդ ողջ աղմուկը լսվում էր մեկ մղոն հեռավորությունից: Վերջին հանգամանքը, ի դեպ, ամենին էլ զարմանալի չէր, բանգի դա մի հսկայական և անչափ ուժեղ բանակ էր, որտեղ կային 600.000 ռազմունակ և մարտի պատրաստ մարդիկ, բացառությամբ կանանց ու երեխաների, որոնք ինքնին կազմում էին մի բանի հազար մարդ: Այդ նույն իսկ օրը, երբ քրիստոնյաները մոտենում էին այդ վայրին, բաղաբում այնպիսի մի լուսություն էր տիրում, երբ թվում էր, թե այն զրկված է պաշտպաններից, ընդ որում դա այն դեպքում, երբ, ընդհակառակը, բոլոր աշտարակներն ու պարիսպները լի էին զենքով ու զինվորներով: /3.37/ Մատիոք բաղաբը տարածվում է մի տարածության վրա, որն ունի երկու մղոն երկարություն և երկուսուկես մղոն լայնություն: Այն ողողվում է այն գետի կողմից, որի վրա գտնվող Երկաթյա կամրջի մասին արդեն ասացի, իսկ նրա պարիսպներն ու աշտարակներն էլ ընկած են լեռների բարձունքների վրա, որոնք ամենավերջում գլխավոր միջնաբերդն էր, որը գերիշխում էր բաղաբի ու հարակից տարածքների վրա: Այս անառիկ միջնաբերդում կային չորս աշտարակներ, որոնք հիանալի կերպով պաշտպանում էին նրանց, իսկ դրանց հսկողությունն էլ հանձնված էր Դարսիսիին (Մատիոքի Եվրոպայի Եվրո Յարի-Միանը – Մ.Հ.) չորս ծառաների, որոնք իրենք էլ իշխաններ էին...: /3.39/ Եվ ահա բանակի ղեկավարները, որպեսզի գրավեն նման հսկայական մեծության մի ամրություն, իրենց վրանները դրեցին ամեն մեկը մի հատվածի դիմաց: Այսպես, կոմս Ռայմունդն (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Հ.) ու նրա ուղեկիցները վրա գարկեցին սկզբում, ընդ որում այստեղ էին պրովանսալցիները, գասկոնացիները և այլք, դրանից հետո, որտեղ կամուրջն էր, դիրքեր գրավեց Գոտֆրիդը իր կողմնակիցների հետ, այդ թվում Լոթարինգիայի հազարավորները, ինչպես նաև սաքսերը, գերմանացիներն ու բավարացիները, որոնք զինված էին իրենց սարսափելի թորերով: Այստեղ աչքի էին ընկնում մասնավորապես Ռենոն ու Պիեռ Դ՛Ստանը, որոնք լքել էին Բալդուինին (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Հ.), երբ Մամիստարյուն էին և այս կողմ էին եկել, ինչպես նաև Կոնան Դ՛Ստանցյուն, Անրին, Գոտֆրիդը, նրա եղբայրներն ու այլ ասպետներ, որոնք բոլորն էլ հզոր ասպետներ էին: Նրանք նպատակ ունեին խոչընդոտել թուրքերի մուտքն ու ելքը բաղաբ: Հարկ է նշել, որ այս դիրքը ամենավտանգավորն էր և այստեղ մարտեր ամենից շատ եղան...: /3.40/ Պետք է նշել, որ Մատիոքի պարիսպների հենց տակից գետն ուղղվում էր դեպի ծով և ահա բաղաբի թուրքերը, նավարկելով այս գետով, ստանում էին իրենց

համար ամենայն անհրաժեշտը, ընդ որում քրիստոնյաների բանակը, որ դիրքեր էր գրավել քաղաքի շուրջ, այդպես էլ չկարողացավ դրա դեմն առնել: Միաժամանակ թշնամիները Քրիստոսի ռազմիկներին հաճախ հարվածում էին նաև կամրոջ կողմից, ընդ որում նրանք կոտորում էին նաև անասնակների ու պարենամթերքի համար շրջակայքում ցրվող քրիստոնյա ռազմիկներին, բանի որ լավ ծանոթ էին տեղանքին: Հարկ է նշել, որ Ադեմարի ու Ռայմոնդի դիրքերի դիմաց ևս մի աշտարակ կար, որից անդին տարածվում էր մի կեղտոտ ու շատ խորը ճափի վրա գտնվող կամուրջ: Ահա ուրեմն, թշնամիները հաճախ էին անցնում նաև սրա վրայով ու հարվածներ հասցնում քրիստոնյաներին, ընդ որում և գիշերը, և ցերեկը: Դժվարությունը կայանում էր նրանում, որ, նման պարագայում թշնամիներին հասնել որևէ կերպ հնարավոր չէր լինում, բանի որ սրանք արագորեն նահանջում էին կամրոջ վրայով և պատասպարվում իրենց ամրություններում: Այդ ժամանակ, ահա, եպիսկոպոսն ու բանակի մյուս ղեկավարները, վերցնելով բաներ, բլուրներ և այլ հողագործական գործիքներ, սկզբում փորձեցին բանդել այդ կամուրջը, սակայն հետո, երբ պարզեցին, որ այն շատ պինդ է կառուցված և նրան հնարավոր չէ այդ կերպ որևէ վնաս հասցնել, այլ բան ձեռնարկեցին: Եվ այսպես նրանք, բերելով բարեր ու փայտեր, մի ամրություն կառուցեցին, որը հզոր պաշտպանական կառույցներ ուներ, կաշեպատ էր, պաշտպանված էր կրակից ու այլ հարվածներից և, երբ մի գործն ավարտվեց, կոստ Ռայմոնդի դիրքերում վիճակն ավելի անվտանգ ու ապահով դարձավ... /4.1/ Մինչ քրիստոնյաները Գոտֆրիդի և հավատացյալների այլ առաջնորդների գլխավորությամբ զբաղված էին այս գործերով, թուրքերն իմաց տվեցին Ղարսիսին, որ վիճակը շատ լուրջ է և, եթե միջոցներ չձեռնարկվեն, ապա քաղաքը կհայտնվի վտանգի մեջ: Ղարսիսան, որ ինքն էլ էր անհանգստացած այդ ամենից, ուղիք հանեց իր Սամսարոն կոչվող որդուն, ինչպես նաև այլ իշխանների, որպեսզի որոշեն իրենց անելիքը... /4.2/ Այնտեղ էր նաև Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որ վերջերս էր բռնել Նիկիա քաղաքից ու Ռոմանիայից... /4.3/ Եվ ահա Ղարսիսան իր կնիքով կնքված նամակներ տվեց սուրհանդակներին, որոնք նետվեցին տարբեր երկրներ ու քաղաքներ, այդ թվում նաև Խորասան... /4.4/ Այդ ժամանակ Խորասանի արքան (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուլիդ – Մ.Ֆ.) առանց հապաղելու սուրհանդակներ ուղարկեց բոլոր կողմեր ու հրամայեց իր բոլոր իշխաններին ու ցեղապետներին նշանակված օրը հավաքվել... /4.5/ Այդ ընթացքում Սուլեյմանը և Զորբահանը (Սոսուլի կառավարիչ Էթեր-Բուլան – Մ.Ֆ.), որը այդ երկրում արքայից հետո երկրորդ մարդն էր, նստեցին խորհրդակցության, որի ընթացքում Սուլեյմանն ասաց... /4.6/ Լսելով այդ, Զորբահանը, ի գոռոզությամբ և արհամարհանքով, ասաց... Սուլեյմանը պատասխանեց... /4.7/ Այդ ժամանակ Զորբահանը, կրկին ի արհամարհանքով ու գոռոզությամբ, ասաց... /4.8/ Եվ ահա Զորբահանը բոլոր կողմեր մարդիկ ուղարկեց, որպեսզի պատրաստեն զենքեր ու այլ զինվորական հանդերձանք, ինչպես նաև հավաքվեն իշխաններն ու բերեն պարենամթերք, ընդ որում հատուկ հրահանգով նա հանձնարարեց դարբինների շրջաններ կռել, որոնցով նախատեսվում էր գերության բռնել ճանապարհորդներին: Միաժամանակ հատուկ մարդիկ ուղարկվեցին թուրքերի մեջ ամենահզորներից մեկը համարվող Պուլայթի մոտ, որը բնակվում էր Եփրատ գետի ափին, ինչպես նաև Բուարդի (Հայեայի էմիրության էմիր Ռիզվանից – Մ.Ֆ.) մոտ, որը տիրում էր Հայեային...: Հատուկ կերպով տեղեկացվեց նաև Ղանակոսի տերը (Ղանակոսի էմիրության էմիր Ղուլան – Մ.Ֆ.), որը մինչ այդ տիրել էր Ատրիք երկրի բարեբեր մասերին և հզոր հեծյալներ ուներ...: Տեղյակ պահեցին նաև Ամրիկ ու Սոուժի տեր Բալակին (Սոուժի, հետագայում հարքերի Խրուսիսյանների էմիրության էմիր Բալակին (1095-1098՝ Սամսարում, 1105-1124՝ Խարբերդում) – Մ.Ֆ.), Սամսարի տեր Բալդուին...: Ղարսիսն առանց նշանակում... և այլոց: Ահա սրանք ու շատ այլք էին, որ հավաքվեցին Խորասանում, զենք ու զինվորական հանդերձանք կուտակեցին և պատրաստվեցին ելնել քրիստոնյաների դեմ...: /4.9/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաների բանակը, որ հավաքված էր Անտիոքի պարիսպների մոտ, սկսեց աստիճանաբար նահանջվել քանդակների պակասը զգալ, բանգի ուտելիքը աստիճանաբար սպառվեց, իսկ մարդիկ էլ սկսեցին տառապալիք գիրկն ընկնել, որը օրստօրե ուժեղանում էր...: Իրավիճակը փորձեց փրկել Բալդուինը, որը Եդեսիայից պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ ուղարկեց...: /4.10/ Եվ ահա ի վերջո մոտեցավ Խորասանի արքայի կողմից նշանակված օրը և ի մի հավաքվեցին Հայաստանի, Ատրիքի և մյուս երկրների բոլոր ուժերը, որոնք կենտրոնացան Սողո մարդիկ շրջակայքում, որտեղ պարզվեց, որ, չհաշված հասարակ մարդկանց ու կանանց, կային 200.000 հեծյալներ, ընդ որում սրանց հետ էին նաև անթիվ բանակի ձիեր, ուղտեր, եղջերավոր անասուններ և այլ կենդանիներ...: /4.11/ Եվ այսպես, ի մի բերելով իրենց ուժերը, այս բանակը մտավ Հարժի մեջ և ամենից առաջ բռնեց Եդեսիա քաղաքի ուղղությամբ: Հաշվի առնելով, որ այս բանակին տիրած Բալդուինի հարցով շատ բողոքներ կային, որոշվեց էր սկզբում գրավել այն ու տիրել նրա շրջակայքի բոլոր ամրություններին, որից հետո միայն Հարժից Անտիոքի ուղղությամբ ...: Եվ այսպես, տեղում պարզելով իրավիճակը, Զորբահանն ու բանակի այլ ղեկավարներ մոտեցան Եդեսիային...: /4.12/ Եվ ահա Զորբահանը կրկին խորհրդի գումարեց իր մտերիներին և վերսկսեց առաջխաղացումը Անտիոքի ուղղությամբ: Նա իր բանակը մի բանի խոշոր մասերի բաժանեց, հաշվի առնելով լեռներից պասսակի անցումների դժվարությունները, որից հետո, բանի որ նրա բանակում շատ հազարյակ մարդիկ կային, դանդաղորեն անցավ Եփրատ գետը: Այդ ժամանակ Բալդուինը, երբ տեսավ, որ թշնամին հեռանում է, ելավ, որպեսզի նրան մի որևէ վնաս տա, սակայն այդ գործում այդպես էլ որևէ հաջողության չհասավ, բանգի թուրքերը անվտանգության միջոցառումներ էին ձեռնարկել: Եվ ահա Բալդուինը վերադարձավ Եդեսիա և սկսեց աղաչել Աստծուն, որ նա ողորմած լինի Գոտֆրիդի, Ռոբերտի (հեղինակը Նկատի ունի կամ Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացուն, կամ Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացուն – Մ.Ֆ.), Ռայմոնդի, Բոհեմունդի և բոլոր քրիստոնյաների նկատմամբ, պախի ու պաշտպանի նրանց բոլոր թշնամիներից, որոնք պատրաստվում էին, ինչպես ուժ ունեին, հարձակվել նրանց վրա: Այդ ընթացքում Անտիոքի մոտ գտնվող քրիստոնյաների բանակը հայ և ասորի հետախույզներից տեղեկացավ Զորբահանի ու նրա բազմաթյուր հեծյալագործի արշավանքի մասին, ընդ որում, չնայած ոմանք չէին հավատում դրան, սակայն Գոտֆրիդը հրամայեց պատրաստվել պաշտպանության...: /4.13/ Այդ ժամանակ ինձ անհայտ պատճառով հեռացավ Ետյեն Բուլան (Բուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.)՝ հետը տանելով իր կողմից 4.000 իռզու...: Միաժամանակ քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները հետախույզները ուղարկեցին մոտեցող թշնամու ուղղությամբ, որպեսզի վերջնականապես պարզեն ամեն ինչ...: /4.14/ Եվ ահա սրանք շուտով ականատես եղան բոլոր կողմերից՝ լեռներից ու ճանապարհներից, առաջացող թուրքերի, որոնք մեծաքանակ էին, ինչպես ծովի ավազը, ընդ որում հետախույզները, թեև զարմացած մնացին թշնամու անհաշիվ բանակությունից, սակայն այդ նույն պատճառով էլ չկարողացան հաշվել հակառակորդի գոնե մոտավոր թիվը...: Եվ ահա քրիստոնյա հետախույզները թշնամու զայուց յոթ օր առաջ վերադարձան իրենց ճամբար և հայտնեցին, որ Զորբահանի գլխավորած անթիվ մի զորք զայիս է իրենց վրա, ընդ որում նրանք այս մասին հայտնեցին միայն բանակի ղեկավարությանը, որպեսզի հանկարծ խուճապ չտարածվի և մարդիկ փախուստի չդիմեն...: /4.15/ Դրանից հետո քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին...: Այդ ժամանակ, երբ նման տարաբնույթ կարծիքներ էին արտահայտվում, Բոհեմունդը մի կողմ տարավ Գոտֆրիդին, Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն ու Ռայմոնդին և, հավաքելով նրանց մի զարդիկ վայրում, այդ խելացի ու իմաստուն մարդը ասաց այն, ինչ վերջին օրերին զայիսով պատվել էր սրտում. «Ով եղբայրներ և զինակիցներ...: Ես համաձայնության եմ եկել քաղաքի պաշտպաններից մեկի հետ ու շատ ջանքեր եմ գործադրել այդ ուղղությամբ: Այդ մարդուն ես հսկայական գումար եմ խոստացել և նա հանձն է առել օժանդակել մեզ...: Այդ, բանի որ ես մեծ ծախսեր եմ իրականացրել այս հարցում և հսկայական ջանքեր եմ թափել, ձեզնից խնդրում եմ միայն մի բան՝ ամեն ինչ զաղտնի պահել և բացի այդ, երբ գործը հաջողությամբ ավարտվի, բաղաբն ինձ հանձնել...: /4.16/ Բոլորը տվեցին իրենց համաձայնությունը, ընդ որում պայմանավորվեցին նաև, որ ամեն ինչ զաղտնի կպահեն: Ամեն ինչ այսպես եղավ, թեև կան նաև մարդիկ որ ասում են, թե իրականում ուղղակի այնպես էր ստացվել, որ այն մարդու տղան, որը պարտավորվել էր այս ամենն անել Բոհեմունդի համար, գերի էր ընկել Բոհեմունդի ձեռքը և ահա հենց այս պատճառով էր, որ այդ մարդը՝ տղայի հայրը, պարտավորվել էր դավաճանել քաղաքի տեր Ղարսիսին՝ Քրիստոսի ասպետներին հասցնելով քաղաք...: Այսպես թե այնպես, բայց բանակի ղեկավարները համաձայնության եկան և, երբ արդեն երեկո էր, ինչպես նախապես էր որոշվել Բոհեմունդի առաջարկով, Գոտֆրիդը և Ռոբերտ Ֆլանդրիացին հեռու տարածության վրա՝ այն հատվածում, որտեղ գործում էր այն դավաճան մարդը: Այստեղ էր, որ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ամեն ինչ պատրաստեց քաղաքին տիրելու համար: /4.17/ Եվ այսպես, երբ անվտանգության բոլոր այս միջոցառումները ձեռնարկվեցին, Բոհեմունդը առաջ ուղարկեց ծնունդով Լուսբարդիայից մեկին, որն իր ծառան է, որպեսզի սա կազմակերպի ամեն ինչ և այն մարդու օգնությամբ քրիստոնյաներին պարիսպների վրա բարձրացնի: Այդ ժամանակ այն մարդը պարիսպների վրա էր և, իր դիտանոցից տեսնելով, որ քրիստոնյաները առաջանում են, հունձներ խոսեց և վերև բաշեց այն լուսբարդացուն, որպեսզի խոսի հետո և հավաստիանա, որ ամեն ինչ գնում է ինչպես պետք է: Դրանից հետո նա Բոհեմունդի առկայության մասին երաշխիքներ պահանջեց և, հավաստիանալով, որ խոսում է հենց նրա ներկայացուցչի հետ, ցույց տվեց իր պատրաստակամությունը: /4.18/ Այդ ժամանակ նաև քրիստոնյաները հավաստիացան, որ այդ դավաճանը իրոք անկեղծ է, որից հետո թարգմանիչն ասաց, որ քրիստոնյաները մոտակայքում են և պատրաստ են վեր բարձրանալ: Իր հերթին այն մարդն ասաց, որ պետք է արագ և վստահ կերպով վերև բարձրանալ, բանի որ ժամանակը քիչ է: Բանն այն էր, որ պետք էր խուսափել այն պահակայինից, որը հենց այդ ժամանակ պետք է պարիսպը հսկելու նպատակով անցներ այդտեղից՝ ձեռքին ունենալով մի ջախ, ընդ որում, եթե սա հաջողացներ աղմուկ բարձրացնել, ապա թշնամիները կզգուշացվեին և ամեն ինչ կտասկավորվեր: Այս լսելուց հետո այն թարգմանիչը արագորեն գնաց դեպի լեռները և կոչ արեց բոլորին ինչպես հնարավոր է արագ գալ ու գործել: Քրիստոնյաները մոտեցան պարսպին, սակայն այստեղ պարզվեց, որ բոլորին պատել էր վախն ու անորոշությունը և ոչ-ոք չէր համարձակվում առաջինը վերև ելնել: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդն ու Ռոբերտը, տեսնելով, որ իր մարդիկ վախկոտ

անորոշության մեջ կանգ են առել, դիմեցին վերջիններս... /4.19/ Լսելով այս խոսքերը՝ ի վերջո քրիստոնյա ասպետները թողալից են անվճարակալությունը և գործի անցան՝ սկսելով վեր մազցել գուշի կաշուց հյուսված աստիճանով: Այդ առաջինների մեջ էին դոսի տևից որոշ մարդիկ, մյուս Ռոբերտը և Բոհեմունդի մարդկանցից ոմանք: Այդ ժամանակ թարգմանիչը կրկին մոտիկ կանչեց այն մարդուն և խնդրեց մեկ այլ աստիճան ևս կախել, որպեսզի մարդիկ կարողանան պարիսպների կատարը հասնել: Սա այդպես էլ վարվեց և ցած նետեց ամուր մի աստիճան, որը պիտու կապել էր պարսպի վերևի հատվածից, ընդ որում, ծայն տալով ասպետներին, նա ձգտում էր ամեն կերպ արագացնել սրանց վերև բարձրանալը: Եվ ահա քրիստոնյաները, գլուխների սաղավարտներ ու լիովին զրահավորված, հենվելով նիզակների վրա և ունենալով թրեր, վեր մազցեցին, իսկ հետո էլ արդեն այլք, թվով 25 հոգի, հետևեցին սրանց՝ անհանգստանալով իրենց կյանքի համար: Միաժամանակ ներքևում գտնվողները խորը լռություն էին պահպանում, որպեսզի, եթե վերևում հանկարծ դավաճանություն կույրված լիներ, զոնե իրենք չվնասվեին: Բարեբախտաբար ամեն ինչ հաջող անցավ և ահա, պարսպի վերևում հայտնված ասպետները սկսեցին կիսաձայն կոչեր ուղղել ներքևում գտնվող իրենց ընկերներին՝ ասելով, որ որևէ վտանգ չկա ու կարելի է վերև ելնել: /4.20/ Այդ ժամանակ ներքևում գտնվողները իրենց հերթին ճանաչեցին յուրաքանչյուրի ձայները, որից հետո սկսեցին մեկը մյուսի հետևից վերև ելնել: Այս անգամ, սակայն, այնպես ստացվեց, որ նրանք այնպիսի մի ռանդ դրսևորեցին, որ աստիճանը, որը կապված էր մի քարից, պոկվեց և դրա վրա գտնվող մարդիկ ներքև ընկան: Այդ ժամանակ շատերը ընկան քարերի և այլ սուր բաների վրա ու վերքեր ստացան, իսկ որոշ մարդիկ էլ մահացան: Տեսնելով այդ՝ քրիստոնյաները կրկին ընկան կասկածների գիրկը, դրանում թշնամու մի որևէ խորամանկություն կարծելով և վերևում գտնվողներին արդեն մեռած համարելով, սակայն շուտով, երբ ականջ դրեցին, պարզեցին, որ շրջակայքում ոչ մի աղմուկ չի լսվում, բայց վերքեր ստացած մարդկանց տնքոցներին, ինչպես նաև ուժեղ բամու ձայնից, որ Աստծո կամքով այդ օրն ուղարկվել էր բաղաբի վրա: Այդ ժամանակ այն մարդը, հավատարիմ մնալով իր երդմանը, վերևում գտնվողների հետ միասին մեկ այլ աստիճան ներքև կախեց, այս անգամ այն ավելի ուժեղ ամրացնելով, որից հետո կոչ արեց մի կողմ թողնել վախն ու կասկածները և վեր ելնել: Ի վերջո, ներքևում գտնվողները, տեսնելով, որ վերևում իրենց եղբայրները այնուհանդերձ կենդանի են, հանգստացած թարգմանիչ փոխանցած այս խոսքերից, կրկին սկսեցին վեր բարձրանալ և շուտով վերևում կրթնակվեցին արդեն 60 հոգի: /4.21/ Հենց այդ ժամանակ էր, որ կրկին հայտնվեց այն պահակայինը, որը ջահը ձեռքին շրջում էր պարիսպների վրա: Սրան անմիջապես սրահար արեցին ու գլխատեցին, որից հետո քրիստոնյաները անցան մյուս աշտարակ: Այստեղ Աստծո ռազմիկները հայտնաբերեցին, որ պահակագործ գտնվում է խորը քնի մեջ, դրա համար էլ սրանց ևս առանց դժվարության սրահար արեցին, որից հետո նետվեցին արդեն տարբեր կողմեր ու սկսեցին անաղմուկ կոտորել ում պատահի՝ գրավելով բաղաբի այդ շրջանում տեղակայված 10 աշտարակներ: Ավարտելով այս գործը՝ քրիստոնյաները իջան լեռան կողմը բացվող մի կողմնակի դռան մոտ և, կոտորելով այն, ներս մտցրեցին մնացածին այն 700 ասպետներից, որոնք դարանակալ սպասում էին բաղաբի մոտ: Այդ ժամանակ էր, ահա, որ հիշեց եղբերափողը՝ կոչ ուղղելով Գոտֆրիդին ու Ռոբերտին, որ բաղաբ մտնեն նաև մնացած գործը և գրավեն այն՝ փրկելով ներսում գտնվողներին: Բանակի ղեկավարները, լսելով եղբերափողի ուժեղ ձայնը, բոլոր ուժերով նետվեցին այդ կողմը, մինչև բաղաբում գտնվողները կհասնեին մյուս դարպասներին ու կբացեին դռան: Այդ ժամանակ, սակայն, միջնաբերդում Դարսիանի հետ գտնվող թուրքերը քարեր նետելով ու հարվածելով հետ շարտեցին նրանց, որից հետո քրիստոնյաները ստիպված եղան վերադառնալ այն կողմնակի դռանը, ընդ որում, գործի դնելով երկաթյա գործիքներ, նրանք լայնացրին դռան հատվածը և հնարավորություն տվեցին իշխաններին ու նրանց կողմնակիցներին բաղաբ մտնել: /4.22/ Այս ժամանակ թուրքերը, սակայն, վերջնականապես արթնացած աղմուկ-աղաղակից ու շեփորների և եղբերափողների ձայներից, ճանկեցին նետերն ու աղեղները, որպեսզի, զբաղեցնելով աշտարակները և պաշտպանեն դրանք երկու կողմից եկող հարվածներից: Իր հերթին Դարսիան փչեց այն մեծ շեփորը, որ գտնվում էր միջնաբերդում, որպեսզի ոտքի հանի բաղաբի այլ հատվածներում գտնվող թուրքերին և զոնե այդ կերպ հետ մղի թշնամիներին, սակայն զարմանալիորեն հակառակ արդյունք ստացվեց: Բանն այն էր, որ քրիստոնյաների հիմնական բանակի ռազմիկները, լսելով այդ ձայնը, կարծեցին, թե այդ Զորքադանն է գիշերով տեղ հասել, քանզի նրանք չգիտեին, որ ֆրանկներն արդեն բաղաբ են մտել: Նրանք մի պահ շփոթվեցին, բայց հետո Բոհեմունդը, Տանկրեդը և Ռայնիսը, որոնք տեղայն էին այս անգամ, արագորեն իրենց որոշված կախեցին բարձր վանդակներից, որից հետո տեղայն պահեցին մարդկանց, թե ինչ է կատարվել: Այսպիսով՝ կարգի գցելով ուժերը՝ քրիստոնյաները անցան վճռական գրոհի, որպեսզի վերջնականապես տիրեն բաղաբին: /4.23/ Այն ժամանակ, երբ թուրքերը, սեղմված երկու կողմից, ձգտում էին պաշտպանել պարիսպներն ու աշտարակները դրսի ու ներսի կողմից սկսված հարձակումից, բաղաբի հայերն ու ասորիները, որոնք բոլորն էլ քրիստոնյաներ էին, ուրախացած այդ ամենից, կոտորեցին տարբեր կողմերի վրա բացվող դռներն ու դարպասները և ներս թողեցին հավաքակցվողներին՝ միաժամանակ նաև իրենց ձեռք մեկնելով գեղեթի: Եվ ահա քրիստոնյաները հսկայական այդ բանակությունն ի վերջո բաղաբ մտավ, որը միանգամից լցվեց հազարավոր տղամարդկանց ու կանանց աղաղակներով, շեփորների ու եղբերափողների ձայներով, օդում թռչող նետերով, գեղեթերով ու զրահներով, ռազմիկների աղաղակներով ու նժույգների խրիչոցով, ինչը վերջնականապես շփոթեցրեց թուրքերին, ընդ որում նրանց զգալի մասն այդ ժամանակ իրենց անկողիներում էր և անգն: Այս վերջինները ևս, սակայն, անմիջապես ձեռքերը մեկնեցին իրենց արժեքներին և սկսեցին նետահարել պատահական քրիստոնյաների, այդ թվում նաև կանանց ու անգն մարդկանց, որոնք իրենց աչքին էին ընկնում՝ հարվածելով ամենատարբեր կողմեր: Իրենց հերթին քրիստոնյաները, սակայն, մեծ բանակությամբ մտնելով բաղաբ ու սլանալով փողոցներով և հրապարակներով, սկսեցին կոտորել բոլոր այն հեթանոսներին, որոնց հանդիպում էին: Գետինը ծածկված էր հսկայական բանակի դիակներով, ընդ որում իրար խառնված ընկած էին ֆրանկներ, հույներ, ասորիներ և հայեր: Իրոք, շատ մուգ էր և մարդիկ հաճախ չէին կարողանում հասականալ, թե ում են հարվածում, ընդ որում սարսափի մատնված թուրքերն ու սարակիստները, փորձելով փրկվել, հաճախ նմանակում էին քրիստոնյաների արտաքինն ու ձայները, որոնք, խաբվելով դրանից, նրանց զոհ էին գնում: Այդ ժամանակ ֆրանկների ձեռքով 10.000 հոգի սպանվեցին, իսկ բաղաբի փողոցներն էլ, ինչպես ասվեց, լցվեցին դիակներով: /4.24/ Շատ թուրքեր, որոնք սկանառես եղան, թե ինչպես են քրիստոնյաները բաղաբ լցվում, հույները կորելով պաշտպանել իրենց հանձնված պարսպապաշտպանները և աշտարակները, թողեցին դրանք ու ամենատարբեր ճանապարհներով ուղղվեցին դեպի միջնաբերդ, որտեղ հույս ունեին զոնե առժամանակ խուսափել ֆրանկների հետհարվածից: Այս միջնաբերդը ու նրա մոտ գտնվող պալատը տեղակայված էին լեռան վրա և իրենց անստիպելիությամբ կարծես ձեռնը էին նետում բոլոր ուժեղ ռազմիկներին, որոնք չէին կարող որևէ կերպ գերել կամ որևէ կերպ հարձակում գործել այնտեղ փակված մարդկանց վրա: Այդ ժամանակ տեղի ունեցավ նաև մեկ այլ հիշարժան բան, քանզի թուրքերի մեկ հազարյակ, որը եկել էր օտար երկրներից և լավ ծանոթ չէր բաղաբին, ձգտելով այլոց նման վարվել հենց այդ կերպ, այսինքն պատասպարվել միջնաբերդում, կորցրեց ճանապարհը և գրեթե ողջ կազմով գիշերվա խապարում ձորերից մեկը լցվեց ու կործանվեց՝ այդ անկան ժամանակ ստանալով մահացու ջարդովածներ: /4.25/ Եվ այսպես, մինչև լուսաբաց կոտորելով հեթանոսներին՝ լույսը բացվելուն պես քրիստոնյաները, որոնք արդեն ավարտել էին հեթանոսների ջարդը, սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով, որը հսկայական բանակություն էր կազմում: Եվ այսպես այդ բաղաբը պաշարվեց ինը ամսվա ընթացքում և ի վերջո գրավվեց՝ չնայած բաղաբի ներսում գտնվող հազարավոր հեթանոսների ակտիվ դիմադրությանը: Դա եղավ հունիսի 3-ին՝ ուրբաթ օրը, երբ թուրքերը ոչնչացվեցին և բաղաբը հայտնվեց քրիստոնյաների ձեռքում: /4.26/ Զաղաբի գրավումից հետո նրա տեղ Դարսիանը, տեսնելով, որ թուրքերը հաավաքվում են միջնաբերդում և վստահ լինելով, որ այն ևս շուտով կգրավվի, չգնաց այդ ուղղությամբ, այլ, հեծնելով ջորին, սլացավ դեպի լեռները, որպեսզի թաքնվի այնտեղ և փրկվի՝ տեսնելով, թե բանն ինչով կավարտվի: Այդ ժամանակ, սակայն, նա տեսավ այդ վայրերում պարենամթերք որոնելու համար ցրված որոշ ասորիքցիների, որոնք տեսան Դարսիանին, ճանաչեցին ու զարմացած մնացին..., իսկ հետո որոշեցին սպանել նրան: Այնուհանդերձ, քանի որ նրանք Դարսիանին ճանաչել էին շատ հեռվից, սիրալիկ խոսեցին վերջինիս, հետ, մոտիկ կանչեցին, իսկ հետո, անակնկալ հարվածով տապալելով ջորուց ու խելով թուրք, գլխատեցին և գլուխը նետեցին խուրճիկը, որից հետո անմիջապես մեկնեցին Աստիոք և այդ գլուխը ներկայացրին բոլոր տիրակալներին ու իշխաններին: /4.27/ Զաղաբի գրավումից հետո քրիստոնյա բանակի ղեկավարությունը, իմանալով, որ Զարբոհանն ու նրա հսկայական բանակը մոտիկ են, հապճեպ ուժեր ուղարկեցին Միմեն առաքյալի նախահանգիստ, որպեսզի այնտեղ եղած ամեն ինչ գնեն ու բերեն բաղաբ՝ այստեղ կուտակելով այն ամենը, ինչ ստացվել էր ծովով: Այս գործի վրա քրիստոնյաները ծախսեցին ողջ հաջորդ օրը՝ վերջնականապես տիրելով բաղաբը բոլոր պարիսպներին ու աշտարակներին, մինչդեռ թուրքերը ամաչեցին էին միջնաբերդում: Սրա մյուս օրը, որ շաբաթվա վեցերորդ օրն էր, Զարբոհանի բանակի 300 թուրք հեծյալներ, որոնք զինված էին նետերով ու աղեղներով և ունեին կապարձներ, իսկ հազմներն էլ մորթե հազուատներ, առաջ անցան հիմնական բանակից՝ հույս ունենալով անակնկալ հարվածով տիրել բաղաբի պարիսպներին: Այս 300 հոգուց 30 հոգի, մինչև մյուսները տեղակայված էին դարանակում, մոտեցան բաղաբի պարիսպներին և սկսեցին գրգռել հավաքաժողովներին, որ սրանք դուրս գան ու առաջ գան: Ի վերջո, բանը հասավ նրան, որ այս 30 հոգին ընդունալ մոտեցան բաղաբի պարիսպների վրա և աղեղների հարվածների տակ առան այն: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները, որ պարիսպների վրա էին, այլևս չդիմացան և Ռոբերտ Բառնկիի գլխավորությամբ ցատկեցին ձիերի վրա: Սրանք, թվով 15 հոգի, լավ զինված և զրահներով ու սաղավարտներով ընկան թուրքերի հետևից: Այն 30 հոգին, սակայն, անմիջապես էլ առանց հետ նայելու դիմեցին փախուստի, իսկ Ռոբերտ Բառնկին էլ իր հետ եղած 15 հոգու հետ միասին սկսեցին հետապնդել նրանց: Ի վերջո, թուրքերը, սակայն փախչելով հասան այն վայրերին, որտեղ դարանակալ էին այն մնացածները, որից հետո միացավ ուժերով գնացին քրիստոնյաների վրա: Այդ ժամանակ Ռոբերտն ու իր ուղեկիցները շրջեցին ձիերի գլուխները և փորձեցին բաղաբ վերադառնալ, սակայն, քանի որ թուրքերի ձիերն ավելի արագընթաց էին, նրանք հասան քրիստոնյաներին և ոչնչացրին քրիստոնյաներին: Իրոք ցավալի էր, որ այն հայտնի ասպետ Ռոբերտ, խաբվելով այդքան հասարակ կերպով, տեղի տվեց թուրք հեծյալներին և ընկավ՝ մեջքից խոցված նետով, որը հարվածել

եր սրտին և թոքին: Եվ ահա Ռոբերտ տապալվեց ծիուց և մահացավ, այդ հայտնի մարդը ընկավ թուրքերի շրջապատման մեջ, ընդ որում այս դժամանակ դաիժները անկոթապես էլ կտրեցին նրա գլուխն ու իրենց հետ տարան Զարբոհանի ու նրա բանակի մոտ, որպես նշան իրենց այդ առաջին հաղթանակի: Այսպես թուրքերը սպանեցին այս փառավոր մարդուն, իսկ դրանից հետո էլ արդեն բրիտանական զորքերը և ոչ մեկը չէր համարձակվում քիթն իսկ դուրս հանել բաղաթի պարիսպներից: /4.28/ Յարկ է կշռել, որ ոչ մի այլ երկիր աշխարհում չի հանդիսանում այն աստիճան բազմաթիվ հայրենիք, ինչպես Ֆրանկների երկրին ու Ֆրանկներն են, սակայն այս անգամ նրանք մնացել էին առանց ձեռքի, որովհետև բանակում կար ընդամենը 150 քիթ թե շատ կարգին վիճակում գտնվող Նժույց, ընդ որում նրանք բաղաթը գրավելիս տիրել էին նաև 400 թուրքական ձեռքի, սակայն այդ ամենը ակնհայտորեն քիչ էր բաց մարտի մեջ դուրս գալու և թշնամուն բռնելու համար, դրա համար էլ բրիտանականները մնացին բաղաթի ներսում՝ խորապես սզալով Ռոբերտի մահը: /4.29/ Մինչ տեղի էին ունենում այդ փառավոր ասպետ Ռոբերտի թաղման արարողությունները, նույն շաբաթ օրն առավոտից էլ թուրքական ուժերը սկսեցին բաղաթին մոտենալ, որից հետո, ավարտելով ուժերի տեղաբաշխումը բաղաթի մոտ երեք օրվա ընթացքում, նրանք շրջափակեցին բրիտանականներին, ընդ որում Զարբոհանի գլխավորությամբ այստեղ էին կրկնվել բոլոր հիմնական ուժերը: Եվ այսպես, հավաքելով ուժերը բաղաթի մոտ, Զարբոհանը իրականացրեց դրանց տեղաբաշխում, որի արդյունքում մի խոշոր ջոկատ ուղարկեց լեռների կողմը, որպեսզի ոգևորի ու աջակցի միջնաբերդում դեռևս դիմադրող անհավատներին, իսկ մեկ այլ ջոկատ էլ ուղղեց դեպի այն կողմը, որտեղ գտնվում էին Գոտֆրիդն ու Բոհեմունը՝ զբաղված պարիսպների և աշտարակների պաշտպանությամբ: Այսպիսով՝ թուրքերը այնպես դասավորեցին ուժերը և տիրեցին բաղաթի շրջակայքին, որ բրիտանականները փակվեցին բոլոր կողմերից և հայտնվեցին նաև դրության մեջ: /4.30/ Յարկ է կշռել, սակայն որ սկզբում բրիտանականները փորձեցին ինչ-որ բան ձեռնարկել: Խոսքը Գոտֆրիդի մասին է, որն իր ռազմականությունը ու զինակիցներով մեծ ուժ կազմած բազմաթիվ ելավ բաղաթից և փորձեց հարձակվել թշնամու վրանների վրա: Թուրքերը, սակայն, տեսնելով այդ, իրենց հերթին գնացին բրիտանականների վրա և արդյունքում սկիզբ առավ մի մեծ ու ծանր ընդհարում: Ի վերջո, սակայն, բրիտանականները, հոգնած ու հյուժված հարատև մարտից, հետ դարձան և մեծ դժվարությամբ հասան բաղաթի դարպասներին, ընդ որում բանի որ դրանք նեղ էին միանգամայն բոլորի անցնելու համար, ապա այդ ընթացքում շատերը սպանվեցին, վերքեր ստացան կամ գերվեցին: Իրենց հերթին հարված հասցրեցին նաև միջնաբերդում գտնվող թուրքերը, որոնք, ուրախացած այս հաջողությունից, անակնկալ իջան բաղաթ և, հանդիպելով փողոցներում փռված անտուն բրիտանականներին, նրանց շարքերում մեծ ջարդ իրականացրին: Այսպիսով՝ դուքսը շատ մարդիկ կորցրեց, իսկ թուրքերն էլ սովորեցին միջնաբերդից բաղաթ իջնելու և այստեղ մարտ տալու ձևը, որից հետո առավոտից մինչև երեկո մեծ ակամսություն էինք լինում, թե ինչպես են մեզ վրա գալիս թշնամիների և բաղաթի դուռը, և ներսի, Բոհեմունը ու Ռայմունդը եկան այն մտքի, որ պետք է դրա դեմն առնել: Դրա համար էլ նրան, միավորելով ուժերը, ամրության պես մի բան կառուցեցին միջնաբերդի ուղղությամբ, այնտեղ իրենց մարդկանց տեղադրեցին և այդ ճանապարհով մասնակիորեն առան այս կողմից իրականացվող հարձակումների դեմը, թեև այդ ընթացքում ու դրանից հետո և թուրքերը անվերջ նետերի հեղեղ էին թափում միջնաբերդից և արդյունքում սպանեցին կամ վնասեցին շատ անզգույշ բրիտանականներ: Շուտով, սակայն, պարզվեց, որ թուրքերը կրկին չեն պատրաստվում ասիմանակալվել զուտ հեռավորությունում և ահա, երբ միջնաբերդի դիմաց կառուցվող ամրությունը պատրաստ եղավ, նրանք միջնաբերդից բազում հարձակումներ գործեցին նրանց վրա, որոնք պաշտպանվում էին այստեղ՝ աղեղների հարվածներով և բազում այլ եղանակներով մեծ վնասներ պատճառելով ամրության պահպաններին..., որոնք, սակայն, իրենք էլ պարտքի տակ չէին մնում և, գործելով նաև հարթավայրի ուղղությամբ, զգալի կորուստներ էին պատճառում թշնամիներին...: /4.31/ Եվ այսպես, այս կողմում մարտը աստիճանաբար մեծացող ընույթ ստացավ, ընդ որում Զարբոհանը, որը ձեռքի տակ զգալի ուժեր ուներ, հետևանքային ուժեր կազմեց և դրանք ուղարկեց լեռնային դժվարանցանելի վայրերը, որպեսզի պայթյալի Բոհեմունի դեմ: Արդյունքում այստեղ սկիզբ առավ մի ուժեղ ճակատամարտ, ընդ որում, միասնական աղաղակով բաղաթում ոտքի ելած բրիտանականները Բոհեմունի օգնության եկան Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի ու դուքս Գոտֆրիդի գլխավորությամբ: Այս անգամ, սակայն, բրիտանականները անհաջողություն կրեցին, ընդ որում անհաջողությամբ ավարտվեցին ինչպես Ֆլանդրիայի կոմսի ու Գոտֆրիդի, այնպես էլ նրանցից առաջ Նորմանդիայի իշխանի հարձակումները, որից հետո թուրքերը կարողացան պահել դիրքերը և շարունակել ճնշումը Բոհեմունի նկատմամբ: Բարեբախտաբար, սակայն, թուրքերն ի վերջո չկարողացան այս ուղղությամբ զարգացնել հաջողությունը, բանգի ի վիճակի չեղան լեռներում իրենց ձեռքի համար անհրաժեշտ արտադրանքներ գտնել, մի հանգամանք, որն ի վերջո ստիպեց Զարբոհանին հետ բաշել ուժերը դեպի հարթավայր: Փորձելով գործել այլ կերպ՝ Զարբոհանը մի բանի մասերի բաժանեց իր բանակը՝ հսկողության տակ առնելով բաղաթի բոլոր դարպասները և արգելելով մուտքն ու ելքը այնտեղից...: /4.32/ Եվ այսպես, երբ անցավ մի բանի օր, թուրքերը բոլոր կողմերից զգալի ուժեր մտնեցին բաղաթի պարիսպներին, որպեսզի նույն կերպ, ինչ առաջ եղել էր Ռոբերտի հետ, դուրս բաշեն նրանց բաղաթից ու ոչնչացնեն: Այս կերպ, ահա, նրանք հարձակումներ գործեցին պարիսպների վրա ու, սլանալով իրենց Նժույցներով, նետերի տարափ թափեցին պարիսպների վրա գտնվողների վրա, սակայն բրիտանականները առժամանակ զուսպ մնացին և պատասխանեցին միայն նետերի ու նիզակների հարվածներով: Ի վերջո, սակայն Տանկրեդը (**Մևտիոթը դեուրայան ասպազ դուքս Տանկրեդը** **Տեղենտանի – Մ.Գ.**), որը մի պողոթնի և բաշարի ապակելով ծիու վրա, միշտ պատրաստ թուրքերի արյունը թափելուն, դիմեց մի խելագար արարքի: Եվ այսպես նա, զրահավորված վիճակում ցատկելով ծիու վրա, իր զինակիցների հետ միասին բաղաթի զաղտնի դռներից դուրս եկավ, այն դեպքում, երբ բրիտանականները Բոհեմունի գլխավորությամբ ամեն կերպ շեղում էին թշնամիներին և զբաղեցնում նրանց: Եվ այսպես Տանկրեդն ու նրա կողմակիցները, անակնկալի բերելով հակառակորդին, եռանդուն հարձակում գործեցին թուրքերի վրա և սկսեցին կտորել: Թուրքերը շատ ջանքեր թափեցին, որպեսզի պոկվեն բրիտանականներից, սակայն չկարողացան ու նրանցից վեց հոգի սրահար եղան, որը վրձն եղավ Ռոբերտի մահվան համար: Եվ այսպես Տանկրեդը փառքով պատված բաղաթ վերադարձավ՝ հետը, որպես իր հաղթանակի նշան, բերելով թուրքերի գլուխներ...: /4.33/ Դրանից հետո օրերից մի օր մի այսպիսի բան էլ եղավ: Բանն այն էր, որ Զարբոհանը ձգտում էր փակել բաղաթի բոլոր մուտքերն ու ելքերը և այդ նպատակով առանձնացրեց նաև 2.000 ընտիր թուրքերի, որոնց առանձին գործ հասկացրեց: Այն մեծ հաղթանակից հետո, որի մասին ասացինք, երբ երկաթյա կամրջի մոտ թշնամիները ջարդ կրեցին և լցվեցին գետի ալիքների մեջ ու խեղդվեցին, այդ կամրջի հսկողությունն այնքան էլ ուժեղ չէր իրականացվում, ինչը ընկել էր հեռավորությունների ականջը և սրանք այդ նպատակով էին առանձնացրել այդ 2.000 հոգուն: Այս խնդիրը լուծելու համար Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը առանձնացրեց 500 հոգու, որոնց վրա պարտավորություն դրեց պաշտպանել այդ դիրքը, բանգի թուրքերը ձգտում էին սրբնաբաց հարվածով տիրել դրան, իսկ այդ պարագայում բաղաթից մուտքն ու ելքը անհնար կլինեք: Այսպիսով՝ լավ զինված 2.000 թուրքեր եկան այս դիրքի վրա և եռանդուն հարձակումն անցան, իրենքի տարափ տեղալով բրիտանականների վրա, սակայն բրիտանականները առավոտից մինչև երեկո համառորեն դիմադրում էին՝ ոգևորվելով իրենց առաջնորդների կողմից: Իրոք, Ռոբերտն ու նրա կողմակիցները, իմանալով, որ պարտության դեպքում իրենք ամենադժամանակալի կարժանանան, ինչքան ուժ ունեին պաշտպանվում են պարիսպների վրա ելող ու խանդակները լցված թուրքերից, որոնք հարվածում էին նրանց նիզակներով ու արբալետներով: Այդ օրը երկու կողմից էլ շատ սպանվածներ ու վիրավորներ եղան, սակայն թուրքերն ի վերջո, տեսնելով, որ հնարավոր չէ գրավել այդ ամրությունը, որ բրիտանականները պաշտպանում էին մեծ եռանդով, Զարբոհանի մոտ վերադարձան, որպեսզի նոր ուժերով կրկին հետ դառնան: Այս էր պատճառը, ահա, որ բրիտանականները, երբ իմացան այս մասին, գիշերվա մթնային բողի տակ եկան այնտեղից և, բանի որ այլևս հնարավոր չէր պաշտպանել այդ դիրքը, միացան Մևտիոթում գտնվող իրենց եղբայրներին...: /4.34/ Յեղոթ օրը, երբ լույսը բացվեց, այն 2.000 հոգին, վերահամալրված իրենց շարքերը, կրկին եկան հիշատակված ամրության վրա և շեփորների ու եղջերափողների ուժով հնչողության տակ անցան գործի, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ պարզեցին, որ ամրությունը ավերված է ու մատնված կրակի: Այդ ժամանակ, հուսախաբված իրենց սպասումներում, թուրքերը դարձան իրենց վրանները: Իսկ այդ ժամանակ բաղաթի պաշարումն օրստօրե ուժեղանում էր, ընդ որում բաղաթում կրկին սկսվեց սով զգացվել..., որն աստիճանաբար աղետալի չափեր ընդունեց...: /4.35/ Եվ այսպես բաղաթը պաշարելուց հետո մի բանի օրվա ընթացքում Զարբոհանը լիովին շրջափակեց Մևտիոթը և Մևտիո մարդկանց դրեց անհուսալի դրության մեջ...: Այդ ժամանակ նման մի բան էլ տեղի ունեցավ: Բանն այն է, որ, թեև բրիտանականները մեծամեծ ջանքեր էին իրականացնում բաղաթի պաշտպանության համար, սակայն, բանի որ վիճակը սովի ու կրած տառապանքների պատճառով շատ ծանր էր, աշտարակներից մեկը, որը դժվարաբանելի լեռներում էր, պատահաբար մնաց առանց պաշտպանության: Սա մի աշտարակ էր, որ կառուցվել էր շաղախված հողից և նախատեսված էր լեռներում ցրված ճանապարհորդներին հետապնդելու համար, երբ սրանք դեռ բաղաթի շրջակայքում էին: Յենց այստեղ էր, որ բրիտանականները մի բանի երիտասարդ թուրքեր էին բռնել, որոնց համար փրկագին էին պահանջել, սակայն այդ պատանդները մինչ այս փախել էին: Եվ այսպես թուրքերը, մոտենալով այդ աշտարակին բանակցությունների պատճառով և աստիճանաբար հասկանալով, որ այն թույլ է պաշտպանված կամ գրեթե պաշտպանված չէ, որոշեցին բաղաթ մտնել այդ կողմից: Բարեբախտաբար, սակայն, նախախնամությունը այս անգամ էլ բրիտանականների կողմից եղավ, բանգի հեթանոսները, հույսները դրած գիշերվա խավարի վրա, մինչ պարսպին էին հենում աստիճաններ և նետում էին պարաններ, նկատվեցին այդ վայրում գտնվող մարդկանցից մեկի կողմից, որը անմիջապես առանց հետ նայելու բաղաթ վազեց և բարձր աղաղակներով ոտքի հանեց բոլորին: Արդյունքում հարակից աշտարակներից օգնության հասան, հետո միացան նաև բաղաթում գտնվողները և թուրքերը, որ արդեն պարիսպների վրա էին հետ շարվեցին...: Իրոք, բրիտանականների ուժերը ամեն պահի համալրվում էին, իսկ թուրքերը նվազում էին և արդյունքում նրանք հաղթվեցին ու բաղաթը փրկվեց, ընդ որում թուրքերից չորս հոգի սրահար եղան ու մահացան, իսկ շատերն էլ ներքև նետվեցին բաղաթի պարիսպներից և ջարդվածքներ ստացան...: /4.36/ Չնայած այս հաջողությանը, սակայն, սովն աստիճանաբար ահռելի չափեր էր ընդունում... և այս պայմաններում

մի բանի հոգի մի կերպ հասան Սիմեոնի նավահանգիստ և, ... որոշ բանակի ունեյի ձեռք բերելով հետ դարձան...: Այդ ժամանակ թուրքերը, որ իմացել էին այդ մասին, անակնկալ հարձակվեցին նավահանգստում գտնվող նավաստիների վրա, բոլորին սպանեցին կամ ցրեցին, ամեն ինչ ոտնակոխ արեցին, իսկ ձեռք բերածն էլ բերեցին իրենց ճամբար...: /4.37/ Այս պայմաններում բանակի շատ աչքի ընկնող մարդիկ պայմանավորվեցին, որ գաղտնի փախչեն... և ի վերջո այդպես էլ վարվեցին...: /4.38/ Այդ ժամանակ էր, որ մի լուրջարդացի պատմեց իր տեսիլքի մասին...: /4.39/ Դետո ոգևորիչ խոսքեր ասացին նաև բանակի առաջնորդները...: /4.40/ Այդ ընթացքում փախստականները հասան հույների կայսր... և սկսեցին պնդել, որ Անտիոքում գտնվող բրիտանականները կործանված են ու նրանց որևէ կերպ հնարավոր չէ փրկել...: Լսելով այս՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Է - Մ.3.**) շատ տխրեց և հրամայեց ամայացնել որջ Ռոմանիան, որպեսզի հետո, երբ Սուլեյմանը (**Իսկուխայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը - Մ.3.**) վերադառնա, ղեկավարանա իրենց դեմ որևէ բան ձեռնարկել, որից հետո դարձավ իր բաղաբը...: /4.41/ Կայսրը վերադարձի այս տխուր լուրը, որը հասավ Անտիոքում գտնվողներին, նրանց ավելի տխրեցրեց...: /4.42/ Հարկ է լնել, որ թուրքերը ևս լսել էին կայսրը նախանշի մասին ու այդ հանգամանքը նրանց շատ ոգևորեց: Եվ այսպես Զարթոհանը կրկին անցավ ակտիվ գործողությունների, ընդ որում նա բաղաբի շրջակայքում դարանակալ տեղադրեց իր բանակը, որպեսզի, եթե մերոնք հանկարծ փախչեին լիեռն, նրանց բռնեն կամ սպանեն: Տեղի ունեցավ նաև նման մի բան: Եվ այսպես մի անգամ բրիտանականները պարիսպների վրայից տեսան իրենց վրաններից սովորականից մի քիչ ավելի շատ առաջ եկած 40 թուրք հեծյալների որից հետո, չնայած տանջվում էին սովից և հյուժված էին իրենց վրա եկած աղետներով, ելան սրանց դեմ, հարվածեցին ու հետ շարժեցին, թեև այդպես էլ չկարողացան հետապնդել, բանի որ իրենց ռազմազենները սովից հյուժված էին: Օգտվելով դրանից՝ թուրքերը շուտ ելան ու Նետերի տարաքի թափեցին բրիտանականների վրա: Այդ ժամանակ սպայետները մեկը, որի ուժերը համեմատաբար տեղի էին, Նետվեց թուրքերի վրա՝ այն հույսով, որ ընկերները կհետևեն իրեն: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ նրա զինակիցներից ոչ-ոք չհամարձակվեց հետևել այս քաջին և ահա երկու թուրք հեծյալներ եյա նրա դեմ ու սկսեցին հետապնդել, իսկ նա էլ ստիպված փախավ բաց դաշտի ուղղությամբ: Մեր սպայետի ձին սայթաքեց և ընկավ, իսկ այն երկուսն էլ վրա եկան, որ խոցեն այս սպայետին: Այդ ժամանակ, սակայն, իրաբեքի պես մի բան եղավ, որովհետև թշնամու հեծյալները կարծես մեխվածի պես կանգ առան, իսկ մի ինչ-որ ուժ էլ վեր հանեց մեր տապալված սպայետին, կարծես հենց նա էր թամբի վրա: Այսպիսով՝ այս մարդը, փրկված Աստծո և Զրիստոսի կողմից, կրկին միացավ իր ընկերներին այն վայրում, որտեղ նրանց թողել էր՝ հսկայական ցնծություն պատճառելով այդ վայրում հավաքված բրիտանականներին, որոնք պարզորեն ակնաստույտ եղան Աստծո այդ իրաբեքին...: /4.43/ Այս սովի ծանր պայմաններում, երբ բոլորն արդեն կորցնում էին իրենց, մի արդվականացի տեսիլք ունեցավ...: /4.44/ Այդ ժամանակ բրիտանյան բանակի ղեկավարները դեսպանություն ուղարկեցին Զարթոհանի մոտ...: /4.45/ Ուղարկվածների գլխավորը Պետրոսն էր...: /4.46/ Պետրոսը վերադարձավ քաղաք և հայտնեց Զարթոհանի անպատկառ խոսքերի մասին...: /4.47/ Եվ ահա բրիտանականները որոշեցին պաթարի ելնել՝ հայտարարելով որ դա տեղի կունենա հաջորդ օրը...: Եվ ահա հունիսի 28-ին բոլոր բրիտանյան սպայետները հավաքվեցին, զինվեցին, հագան սաղավարտներն ու զրահներն և պատրաստվեցին: Նրանք կազմեցին ջոկատներ ու Նշանակեցին հրամանատարներ: Առաջին ջոկատը գլխավորում էին Ֆրանսիայի արքայի եղբայր Դյուգլ Մեծը, որն էլ հենց կրում էր հեծյալագործի ու հետևազորի հորոշները, իսկ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ու Ռոբերտ Նորմանդացին գլխավորում էին երկու այլ ջոկատներ: Այսպիսով՝ նրանք զբաղեցրին բանակի աջ թևը: Երրորդ ջոկատը գլխավորում էր եպիսկոպոս Պյուլին, որը կրում էր նաև այն գեղարդը, որը գտել էին քաղաքում մինչ այդ: Պիեռը, Ստենլին, Ռենո Դ՝Տուլը, Գառնիեն ու նրա եղբայր Գրեյը, Անրին, Ռենոն ու Գոտյեն շարվեցին, որպեսզի առաջնորդեն իրենց ուժերը դեպի Սիմեոն առաքյալի նավահանգիստ: Ռայմոնդը, Մոնգու Նուին և Կոնան Դ՝Մոնտեգյուի որդի Նուին իրենց վրա վերցրեցին մյուս ջոկատի հրամանատարությունը: Իր հեղթին դուքս Գոտֆրիդը հեծելազորից ու հետևազորից կազմեց 2.000 հոգանոց մի ջոկատ, որի կազմում էին գերմանացիները, բավարացիները, սաքսոնցիները և Լոթարինգիայի մարդիկ, որոնց թերը այժմ էլ սարսափելի կոտորած էին անում թշնամիների շարքերում: Առանձին մի ջոկատ դրվեց Տանկերդի հրամանատարության տակ, իսկ ինչպես և այլոց տրվեցին այլ ջոկատներ...: Եվ վերջապես Բոհեմունդի հրամանատարությանը հանձնվեց վերջին ջոկատը, որը կազմված էր հեծյալ սպայետներից և նա պետք է օգնություն հասներ այն հատվածին, որը որ դրա կարիքը կունենար...: /4.48/ Հարկ է լնել նաև, որ բրիտանականները չմոռացան նաև կոմս Ռայմոնդի մասին և, հաշվի առնելով, որ նա մի քիչ հիվանդ էր, նրան թողեցին քաղաքը միջնաբերդում գտնվող թուրքերից պաշտպանելու գործը, որոնք Դարսիանի որդի Սամսադունի գլխավորությամբ այդ ուղղությամբ զգալի ուժ էին կազմում: Եվ այսպես բանակի հրամանատարները, համաձայնության գալով այս բոլոր հարցերում, բացեցին դարպասները և դուրս եկան Զարթոհանի կամրջի ուղղությամբ, որպեսզի հարվածեն թշնամիներին՝ այդ ընթացքում փողովողացնելով իրենց տարազան զորքաները, պատվաբեկով գրահներն ու սաղավարտները: Տեսնելով այդ՝ Զարթոհանը և Սուլեյմանը ևս իրականացրեցին իրենց ուժերի տեղաբաշխում, երբ սահմանեցին աջ ու ձախ թևեր, առաջապահ ու վերջապահ, ինչպես նաև ռազմիկների, որոնք իրենց եղջյուրանման աղեղներից Նետեր էին արձակում: Եվ այսպես այս վերջիններս, առաջանալով համաքայլ, ելան բրիտանականների դեմ ու, օրը լցնելով սարսափելի աղաղակներով և դողդաղացնելով շեփոխները, եղջերափողները ու թմբուկները, եկան բրիտանականների վրա: Բանն այն է, որ Պետրոսի դեսպանության պատճառով, թշնամիները տեղյակ էին, որ մարդը հենց այդ օրն է լինելու, ինչն էլ հաշվի առնելով միջնաբերդում գտնվող Սամսադունի մոտ տուրիստային էին ուղարկել և հայտնել, որ սա մարտի ժամանակ թիկունքից հարվածի բրիտանականներին: Սանսարդը, սակայն, հրաժարվեց այդ ծրագրին մասնակցելուց, բայց միաժամանակ էլ խոստացավ, որ, հենց տեսնի, որ բրիտանականները մարտի են դուրս գալիս, սև որոշակ կպարզի միջնաբերդի ծայրին ու կտեղեկացնի այս մասին, ինչպես նաև ուժեղ շեփոխախարություն կկազմակերպի: Իրոք, այդպես էլ եղավ, բանից, երբ բրիտանականները մարտի էին դուրս գալիս, լեռների վրայի ամենաբարձր վայրում երևաց մի սև որոշակ, որը կոչ էր անում զինվել ու պատրաստվել մարտի: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները հենց այդպես էլ վարվեցին: Եվ այսպես, հեթանոսները, որոնք պատրաստ էին մեր ելնելուն, առաջ ուղարկեցին 2.000 հետևակ Նետածիգների, որոնք պետք է գործեն բրիտանականներ դեմ Զարթոհանի կամրջի մոտակայքում...: /4.49/ Բրիտանյա իշխանները, որոնք քաղաքից տեսան, որ հակառակորդը փորձ է անում զբաղեցնել քարե կամուրջը, որից հետո քաղաքից դուրս գալով շատ ղեկավար կլինեք, իրենք ուղարկեցին Նետածիգներին, որպեսզի հսկողության տակ վերցնեն այն: Իրոք, այդպես էլ, եղավ, բանից Աստծո աջակցությամբ մեր ռազմիկները առաջինը զբաղեցրին Զարթոհանի կամուրջը, որից հետո, պաշտպանվելով վահաններով, Նետերի տարաքի տեղացին հակառակորդի վրա՝ հաճախ հասնելով նաև վերջինիս հեծելազորի շարքերին: Իրենց հեղթին թուրքերը, որոնք հետևակ վիճակում էին առաջանում, որ տիրեն կամրջին, տեսնելով, որ այդ հարցում անհաջողության են մատնվել, ինչպես նաև Նետերի հեղթի տակ են ընկնում, ցատկեցին ձիերի վրա և մեծ ախտասանքով հետ դարձան՝ բացելով բրիտանականների ճանապարհը: Այդ ժամանակ Աստված Ռիբերդեմունդ և Դյուգլ Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգլ Մեծը - Մ.3.**), ուրախացած այս հաջողությունից, Նետվեցին թուրքերի շարքերի մեջ և, գործելով նիզակներով, շատերին մահվան գիրկը Նետեցին՝ սարսափելի կոտորած անելով: Այս երկուսն իրենց գործողություններով շարժուկաբար արեցին թշնամիներին, տրորեցին նրանց ու փոշիացրին, որից հետո գործի անցան արդեն երկու Ռոբերտները, Էնոյի իշխան Բալդուինը և Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացին - Մ.3.**), որոնք ևս Նետվեցին հակառակորդի շարքերի մեջ ու մեծ ջարդ իրականացրին՝ ոչնչացնելով թշնամու բանակի մեծ բանակի ռազմիկներին: Թուրքերի ահեղ իշխան Սուլեյմանը և նրա զինակից Ռուսելուն, որոնք Դարսիանի հետ միասին Անտիոքը կառավարող չորս էմիրներից իմունականներն էին, իրենց ուժերը կազմող մոտ 15.000 հոգով առանձնացան հիմնական բանակից և բռնեցին լեռների ուղղությունը, ուղղվելով դեպի Սիմեոնի նավահանգիստ, որպեսզի, եթե հանկարծ բրիտանականները ցանկանան փախչել այդ ուղղությամբ, նրանք անակնկալ հարձակում գործեն այդ կողմից: Այսպիսով, ձգտելով կյանքի կոչել այս ծրագիրը, նրանք անակնկալ հանդիպեցին կոմս Ռենոյին, Պիեռ Ստենլիի, Գոթեին, Անրին, Ռենոյին, Գառնիեն և այլոց, որից հետո, տեսնելով բրիտանականներին, թուրքերը իրենց հետ վերցրած անոթներում կրկող նյութը թափեցին ու այն կրակ տվեցին, որպեսզի փակեն մարդկանց ճանապարհը: Կրակը, որ միանգամից տարածվեց, ուժեղացավ անկա բաժնուց և ուժեղ ծուխ բարձրացավ, որի արդյունքում մարդիկ դադարեցն որևէ բան գանազանել...: /4.50/ Դրանից հետո թուրքերը, կարծես ծխի ու կրակի պատ առաջացնելով իրենց ու բրիտանականների միջև, աղեղների հարվածների տակ առան վերջիններիս, ընդ որում սրանց փրկեց միայն արագ նախանք, թեև 300 հետևակայիններ սպանվեցին, իսկ ոմանք էլ գերի ընկան: Այդ ժամանակ Ղազան քաղաքի իշխան Ղարայետինը, տեսնելով, որ Սուլեյմանին հաջողվեց հետ մղել մեր որոշ ուժերին, փոխեց ուղղությունը, իջավ ներքև և Դանակոսի իշխանի հետ միասին վաղ Զարթոհանի վրա: Այս պայմաններում մարտի մեջ մտավ նաև Հալեպի տեր Բրադունը (**Հալեպի էմիրության էմիր Ռիդվանից - Մ.3.**), որը պատրաստվեց հարվածել իր ֆրանկ զինակիցներով ու ծառաներով մարտի մեջ մտնող Բոհեմունդին: Եվ այսպես թուրքերը մեծ բանակությամբ առաջ եկան ու Նետերի կարկուտ թափեցին՝ փորձելով այդ կերպ կոտրել ու ցրել բրիտանականներին: Բոհեմունդի մարդիկ, գրեթե լիակատար շրջապատման մեջ, սկսեցին իրար հետևից տապալվել, կարծես կործանվելով գալի երակում, որից փրկություն չկար: Իրոք, որևէ ելք չէր երևում, բանից անհավանական ամեն կողմից պատել էին նրանց: Այդ ժամանակ, սակայն, Գոտֆրիդը, որը եռանդով պաթարում էր թուրք իշխանների դեմ, իր կրակոտ աղոթքներն ուղղեց Աստվածորդի Զրիստոսին և սկսեց պաղատագին աղաչել խոճալ իրենց և օգնել: Ահա ուրեմն, դրանից հետո Գոտֆրիդը, շուտ գալով ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում Բոհեմունդի մոտ ու հասկանալով, որ, եթե այդպես շարունակվի, թուրքերը շուտով նրան ու իր ջոկատին կոչնչացնեն, անմիջապես ելավ վերջինիս օգնության...: /4.51/ Եվ այսպես Գոտֆրիդը հայաքեց գցեց մարտադաշտի վրա և տեսավ, որ Բոհեմունդն ու նրա ջոկատը լրիվ շրջապատված են և արդեն ոչնչացման եզրին են՝ տեղի տալով իրենց վրա եկող թշնամուն, ինչի պատճառով էլ իր գերմանացիների, լոթարինգիների, բավարացիների, ու հռոմեացիների գլուխն անցած, որոնցից կազմված էր նրա ջոկատը, տարագույն դրոշակները փողփողացնելով ընկավ իր հայրենակիցներին նեղող հեթանոսների վրա: Այդ ընթացքում՝ Դյուգլ Մեծը, որը մարտնչում էր Զարթոհանի կամրջի մոտ, ի վերջո պարտության մատնեց հակառակորդին և

ստիպեց փախչել, իսկ հետո իր հերթին, հայացք գցելով մարտադաշտի վրա և նկատելով, որ Գոտֆրիդը մեկնում է Բոհեմունդին օգնության, ինքն էլ իր մարդկանց շարժեց այդ ուղղությամբ, բանգի մարտական գործողությունները եռում էին ամենից առաջ հենց այդ կետում: Եվ այսպես երկու իշխանները, ի վերջո կարգի բերելով իրենց մարդկանց, գնացին թուրքերի վրա, որպեսզի երկու ջոկատների այդ միացյալ հարվածով փրկեն Բոհեմունդին և թուլացնեն նրա վրա իրականացվող հարձակումը: Եվ այսպես դուքսն ու նրա երիտասարդ ասպետները հետ շարժեցին թշնամիների դեպի նրանց վրանները և վերջիններիս շատ վնաս պատճառեցին...: /4.52/ Այս ամենի արդյունքում թուրքերը հետ շարժվեցին դեպի լեռները, որտեղ, թողնելով ձիերը և ներքև ցատկելով դրանցից, սկսեցին աղետներով հարված հասցնել հետապնդող ֆրանկներին՝ հույս ունենալով այդ կերպ զսպել հետապնդողներին: Գերմանացի ուխտավորները, սակայն, որոնք իրենց հոգով իսկական արիական այրեր էին, բարձրաձայն Զրիստոսից աջակցություն առաջելով անմիջապես էլ ընկան թուրքերի վրա և նրանց կրկին փախուստի մատնեցին՝ բշտելով տանելով իրենց առջևով, որից հետո սրանք արդեն չէին համարձակվում որևէ պահի կանգ առնել կամ դիմադրել: Քաջաբար էին գործում նաև փայլուն իշխան Բոհեմունդ ու Միքայելի որդի Ադամը, որոնք Գոտֆրիդի հետ միասին վճռակամորեն տքնում էին հանուն Զրիստոսի՝ կայծակի ուժով ճարակելով հակառակորդի շարքերը, որի արդյունքում թշնամիների շարքերում մահը հսկայական չափերի հասավ, իսկ իրենք էլ, գոչելով ահեղ մարտակոչ, նետվեցին հակառակորդի կենտրոնի վրա: Այսիսով այնպիսի մի կոտորած եղավ, որ ողջ հարթավայրը պատվեց հակառակորդի բանակի ռազմիկների դիակներով, կարծես սրանք բոլորը կոտորվել էին մի մահացու կարկտի հարվածներով: Այսպես Աստծո կամքով ճակատամարտը հեթանոսներին համար կործանարար ընթացք ստացավ և շուտով նրանց պարտությունը դարձավ լիակատար: Զարբոհանը, իր հպարտության մեջ զբաղեցնելով լայնածակ դիրքեր բրիտանյաններից դեպի ձախ, չկարողացավ փրկել իր բանակի նույնիսկ մնացորդները, որը լիովին ցույց էր տալիս մատուցեց փախուստի, ընդ որում եպիսկոպոս Պյուլին, որ գլխավորում էր պրովանսիների ջոկատը, անվերջ նրա դեմ էր հանում Աստծո այն գեղարդը: Հարկ եմ համարում նշել, որ, շնորհիվ մեր Տեր Աստծո, Զարբոհանի սիրտը մի անհաղթահարելի սարսափ էր ընկել և նա մինչև սրտի խորքը դողում էր՝ իր զրաների մեջ կանգնած մնալով կարծես քարացած ու մոռացած տեղը և ժամանակը...: /4.53/ Եվ ահա, մինչ Զարբոհանը այս կերպ ստացած կանգնած էր իր տեղում, նրան մտալ լուրերով ներկայացավ մի սուրհանդակ, ասելով. «Ով տեր, ինչո՞ւ ես այսպես կանգնած մնացել, չե՞ս քննարկում բրիտանյանների բանակը, չե՞ս տեսնում, որ այն բանակը, որով եկել էիր հաղթելու համար, այժմ ինքն է հաղթված ու ցրված: Ֆրանկներն արդեն ճամբարին են հասել ու մեր առաջնորդների վրաններին, նրանք տիրել են այդ ամենին ու շուտով մեզ կհասնեն»: Ցնցված այս ծանր խոսքերից՝ Զարբոհանը վեր նայեց ու տեսավ իր գործի փախուստը, որից հետո արագորեն փախավ իր իսկ եկած ճանապարհով՝ ուղղվելով դեպի Եփրատ ու խորանանի թագավորությունը: Այդ ժամանակ, սակայն, ղեկավարաբար եպիսկոպոսը չկարողացավ հասնել նրան, բանի որ բոլորը անչափ հոգևոր էին, դե իսկ գործին պիտանի նծույզներ ևս չկային, բանի որ բանակի կարիքների համար իրենց երկրներից բերած բոլոր նծույզները վաղուց կորսվել էին, իսկ եղածներն էլ քիչ էին պիտանի այդ գործի համար...: /4.54/ Իրոք, հսկայական էր այն ասպետների թիվը, որոնք, իրենց հայրենիքում ծնված օրվանից գործելով ձիերի վրա և որևէ գործի չմեկնելով ոտքով, այստեղ հասել էին այն վիճակի, որ որպես փոխադրամիջոց էին օգտագործում ոչ միայն առաջին պատահած ձիուն, այլև ամենատարբեր կենդանիների՝ էջերի, ջորիների և այլն...: /4.55/ Քիչ չէին նաև մարդիկ, որոնք, մարտերում կորցնելով իրենց ռազմական հանդերձանքը կամ վաճառելով դրանք հաջ ձեռք բերելու համար, մարտի էին գնում թուրքական զենքերով ու հանդերձանքով, որոնք ոչ միայն հարմար չէին, այլև իրենք ևս սովոր չէին դրանց կիրառման ձևերին...: Վերադառնալով մեր պատումին ասենք, որ, երբ թշնամին մատնվեց փախուստի, Տանկերը, որ մինչ այդ պահը վարպետորեն իրականացնում էր սեփական ջոկատի հրամանատարությունը, ընկավ վերջինիս հետևից և հետապնդեց 6 մղոն, իսկ ինչ վերաբերվում է Զարբոհանին, ապա սա, կորցնելով իր բանակը, մի կերպ իրեն գցեց Եփրատի ափերը և մի նավակով կորեց անցավ այն...: /4.56/ Մինչ քրիստոսյա ռազմիկները զբաղված էին հակառակորդին հետապնդելով ու կոտորելով, առաջ մղվելով իրենց պատած մարտական ոգով, կոմս Ռայմունդն ու իր ջոկատը, ինչպես նաև եպիսկոպոս Պյուլի ջոկատը վերադարձան մարտադաշտ ու այստեղ նրանց ռազմիկները սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով: Դրանից հետո, տեսնելով իրենց ընկերներին հետքով ծանրաբեռնված, հետապնդումը դադարեցրին նաև այլ ջոկատներ, որոնց ռազմիկները ևս միացան ավար հավաքելու գործին, որից հետո ցնձալվեց և ուրախացած վերադարձան Անտիոք, իսկ այստեղ պարզվեց, որ նրանք, ովքեր առաջ սոված ու աղբառ էին, այժմ ունեն ամեն ինչ լի ու լի բանակությամբ: Զրիստոսյանների ձեռքն ընկավ նաև հեթանոսների ճամբարը, որտեղ նրանք անթիվ բանակի պարենամթերք, ինչպես նաև թուրքերի ու սարակինոսների ծխակարգերի մասին գրքեր գտան, որոնք պարունակում էին ամենածանր հանցագործությունների մասին նկարագրություններ: Թշնամիների ճամբարներում գտնվեցին նաև ոսկյա զարդեր, տարաբնույթ հագուստներ, երկաթե գնդեր, կաշվե իրեր, ձիեր, ինչպես նաև շղթաներ, որ նախատեսված էին քրիստոսյանների համար: Այս բոլորը հասցվեց Անտիոք, ընդ որում այս ավարի մեջ էր նաև Զարբոհանի վրանը, որը քաղաքի տեսք ուներ, իր աշտարակներով ու պարիսպներով և լի էր թանկարժեք գորգերով: Այս վրանն այնքան մեծ էր, որ, ինչպես ասում էին, այնտեղ կարող էին մինչև 2.000 հոգի տեղավորվել: Անտիոքի հետ կապված այդ իրադարձություններում հիշարժան շատ այլ բաներ ևս եղան, սակայն ոչ թուրքը կհերիքի, որ այն պատմվեց, ոչ էլ թանաքը, դե իսկ մարդկանց կիջողությունը ևս աստիճանաբար է, բանգի պատմում ու պատմում էին ամենատարբեր բաներ...: /5.1/ Այս հաղթանակից հետո քրիստոսյանները վերադարձան քաղաք...: /5.2/ Եվ ահա Բոհեմունդը իր իշխանության տակ վերցրեց քաղաքը՝ սեփական մարդկանց տեղակայելով պարիսպների և աշտարակների վրա, որից հետո անմիջապես ուղղվեց դեպի միջնաբերդը, որը տեղակայված էր քաղաքի ամենաբարձր կետում և որտեղ թուրքերը մեծապես արդեն դադարեցրել էին դիմադրությունը: Իրոք, Սամադոնը ու նրանք, որ միջնաբերդում էին նրա հետ միասին, ականատես լինելով յուրայինների այդ խոշոր պարտությանը, թողել էին այն ու փախչելով լեռներով հեռացել էին: Այնուհանդերձ Պրովանսի կոմս Ռայմունդը, որը տանջվում էր քաղաքին տիրելու մտքով, իսկ մինչ այդ՝ դեռևս քաղաքի պաշարման ժամանակ, տիրել էր երկաթյա կապիղի մոտ իր կողմից կառուցված ամրություններից մեկին, տեսնելով, որ քաղաքն ընկել է Բոհեմունդի տիրապետության տակ, այնուհանդերձ փորձ կատարեց գոնե այն պահել իր իշխանության տակ, սակայն մնացած առաջնորդները պնդեցին ողջ քաղաքը Բոհեմունդին հանձնելու մտքի վրա և կոմսն ի վերջո տեղի տվեց» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 36-40, գիրք 4, գլուխ 5, գլուխ 1, 2):

«/9/ Եվ այսպես տեղ հասնելով՝ մերոնք ճամբար զարկեցին գետի ափին: Այդ ժամանակ իմաստուն Բոհեմունդն (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.3.**) անմիջապես 4.000 ռազմիկների հետ միասին կանգնեց քաղաքի դարպասների դիմաց, որպեսզի պատրաստ լինի այն պարագայի համար, եթե որևէ մեկը ցանկանա գիշերով գաղտնի քաղաքից ելնել կամ քաղաք մուտք գործել: Հաջորդ օրը կեսօրին նրանք մոտեցան Անտիոքին, իսկ նոյեմբերի 1-ին, սկսվեց քաղաքային երեք դարպասների պաշարումը: Բանն այն էր, որ այլ վայրերում պաշարման համար քրիստոսյաններին տեղը չէր հիշքում, բանգի բարձր և նեղ լեռը խոչընդոտում էր դրան: Հարկ է նշել, որ թշնամի թուրքերը, գտնվելով քաղաքի ներսում, ամենուրեք այն աստիճան էին վախեցած ուխտավորներից, որ ոչ-ոք չէր համարձակվում նրանց անհանգստացնել ողջ 15 օրվա ընթացքում: Տեղակայվելով Անտիոքի շրջակայքում՝ ուխտավորները տեղում լիակատար առատություն գտան՝ խաղողի այգիներ, ցորենով լի գաղտնարարներ, մրգերով լի ծառեր, ինչպես նաև այլ բաներ: Հայերը և ասորիները, որոնք քաղաքում էին, այնտեղից դուրս էին արժենում և, ցույց տալով, որ իրենք դասալիքներ են, ամեն օր անընդհատ միանում էին ուխտավորներին, սակայն նրանց կանայք մնում էին քաղաքում, ընդ որում նրանք ամենահնարամիտ կերպով հետևում էին ամեն ինչին և ամեն օր նրանց տեղեկացնում այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր պաշարված քաղաքում: Այն բանից հետո, երբ թուրքերը ի վերջո գիտակցեցին, որ ուխտավորները այդտեղ են, սկսեցին աստիճանաբար ելնել քաղաքից և ամենուր նեղել մեր ուխտավորներին, ընդ որում նրանք այդ անում էին ոչ թե մեկ վայրում, այլ՝ ամենուր՝ անհանգստացնելով նրանց և ծովի մոտ, և լեռան մոտակայքում: Այդ վայրից ոչ հեռու Արեգ անունով մի ամրոց կար, որտեղ հավաքվել էին թուրքերից ամենաբազմերը և մեկ անգամ չէր, որ այնտեղից անհանգստացրին մերոնց: Լսելով այդ մասին՝ սեկյորները շատ տխրեցին և ռազմիկներ ուղարկեցին, որպեսզի մանրակրկիտ կերպով հետախուզեն այն վայրը, որտեղ գտնվում են թուրքերը: Գտնելով սրանց թաքստոցը՝ մեր ռազմիկները հարձակվեցին դրանց վրա, որից հետո, աստիճանաբար նահանջելով, ուխտավորները սրանց բաշեցին այն վայրը, որտեղ, ինչպես նախապես գիտեին, հավաքվել էին Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ: Այդ ընթացքում ուխտավորները երկու հոգու կորցրին և ահա, լսելով այդ մասին, Բոհեմունդը, որպես Զրիստոսի մի բազարի ռազմիկ, յուրայինների հետ ելավ, սակայն բարբարոսները նրանց դեմ եկան, բանգի ուխտավորները փոքրաթիվ էին: Այդ ժամանակ նրանք որոշեցին ճամբար զարկել Մարգարետ լեռան վրա, որպեսզի անվտանգության մեջ լինեն՝ պաշտպանված թուրքական սպառնալիքներից: Տիրոջ ծննդյան օրը ողջ ուստիքը և հացը շատ թանկացան, որից հետո, նշելով սրբազան սուրբ ծննդյան երկուշաբթի օրը այս և մյուս խնդրեր, Բոհեմունդը և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**) ելան ճամբարից՝ իրենց հետ ունենալով ավելի, քան 20.000 ռազմիկներ ու հետևակայիններ: Նրանք, առանց որևէ վնաս կրելու, մտան սարավանդների հողեր, որտեղ արդեն հավաքվել էին շատ թուրքեր, արաբներ և սարակինոսներ երուսաղեմից, Դամասկոսից, Հալեպից ու այլ հողերից՝ օգնության շտապելով Անտիոքին: Լսելով, որ քրիստոսյանների ժողովուրդները հավաքվել են իրենց երկրի դեմ՝ թուրքերը անմիջապես պատրաստվեցին քրիստոսյանների դեմ ճակատամարտի: Եվ ահա լուսաբացին նրանք եկան այն վայրը, որտեղ մեր ժողովուրդն ի մի էր եկել: Բարբարոսները բաժանվեցին և, ստեղծելով երկու զորք, մեկը դիմացի ու մյուսն էլ հետևից սկսեցին փորձ կատարել շրջապատեց ուխտավորներին բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ Ֆլանդրիայի կոմսը, առաջ մղվելով խաչի հավաքում Բոհեմունդի հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա: Ուխտավորները միահամուռ հարձակման անցան, իսկ թուրքերն էլ անմիջապես դիմեցին փախուստի՝ հապճեպ թիկունք դարձնելով: Թուրքերից շատերը սպանվեցին, իսկ ուխտավորները էլ ձեռք գցեցին նրանց ձիերը և այլ ավար: Այս ամենի հետ միաժամանակ Անտիոքում գտնվող և քաղաքը

պահպանող թուրքերը՝ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության այդ թշնամիները, լսելով, որ տեր Բոհեմուսը և Ֆլանդրիայի կոմսը արդեն պաշարում են իրենց, սկսեցին ելնել բաղաբեց և հանդգնություն մարտի մեջ մտնել նրանց դեմ՝ հարվածելով բոլոր այն վայրերին, որտեղ պաշարյալները թույլ էին: Նրանք գիտեին, որ ամենափորձառու ռազմիկները արշավանքի էին ելել և ահա արդյունքում երեքշաբթի օրը թուրքերը կրկին ելան մեր դեմ, որ նրանց վնաս հասցեն: Իրոք, աննկատ մոտեցած բարդարյունները վճռականորեն նետվեցին նրանց վրա և մեր շատ ռազմիկների ու հետևակայինների սպանեցին, որոնք չէին սպասում դրան: Այդ ծանր օրը նույնիսկ եպիսկոպոս Պյուլին կորցրեց իր սենեակին, որը կրում ու պահպանում էր նրա դրոշը, ընդ որում, եթե չլիներ գետը, որը ձգվում էր մեր ու նրանց միջև, նրանք դեռ երկար կհարձակվեին նրանց վրա և մեր ժողովրդին մեծագույն վնաս կհասցնեին: Եվ այսպես, այն ողջամիտ այդ Բոհեմուսը իր գործով մտավ սարակինոսների հողերը և բարձրացավ մի լեռան վրա՝ կարծելով, թե այնտեղ կստնի որևէ բան, որը կկարողանա տանել իր հետ, բանգի նրանք արդեն անկայացրել էին ողջ երկիրը, ընդ որում, եթե ոմանք ինչ որ բան գտնե գտել էին, ապա այլևս վերադարձել էին դատարկ ձեռքերով: Դրանից հետո Բոհեմուսը իր մարդկանց հետ թեթև ձեռքերով վերադարձավ գոթի մոտ գրեթե առանց ավարի: Դայերն ու ատրիները, տեսնելով, որ ճանապարհորդները վերադարձել են բացարձակապես դատարկ ձեռքերով, իրար հետ պայմանավորվեցին ու մեկնեցին լեռները՝ դեպի իրենց հայտնի վայրերը՝ փնտրելով և գնելով հաց ու պարենամթերք: Նրանք այս ամենը բերեցին գոթի մոտ, որտեղ ուժեղ սով էր, բանգի մեկ էշաբեռ պարենամթերքը վաճառվում էր 8 ոսկով, այսինքն՝ 120 դինարով: Զենց այդ ժամանակ էր, որ շատերը, որոնք փող չունեին որևէ բան գնելու, սովից մահացան...: Արդյունքում ողջ գործում 1.000 ռազմիկներ էլ հնարավոր չէր գտնել, որոնց ձիերը լավ վիճակում կլինեին: Այդ ընթացքում մեր թշնամի Թաթիկը՝ ծագումով հույն այդ մարդը, որ կայսեր (**Բուզադավորան կայսրության կայսր Ալթուք Ի - Մ.3.**) անձնական պահակագործի հրամանատարն էր, լսելով, որ թուրքերի գործը գալիս է մեր դեմ, ասաց, որ ինքը վախեցած է, ուխտավորները բոլորս կործանված են և արդեն թշնամիների ձեռքում են, իր ունեցած չունեցածը թողեց ծավաքում և երեք էլ չի մաքրվի երդմանագրության խարանից...: Մենք օգնության և աջակցության կարիք ունեինք, իսկ հասարակ ու ամենադատարարիկ էլ փախան ով ուր կարողացավ: Ինչ վերաբերվում է ծովին, ապա ուխտավորները ցանկացած դեպքում չէին համարձակվում այդ կողմը երևալ թուրքերի պատճառով և բոլոր անապատները նրանց համար փակ էին: Այս ընթացքում, երբ այն իմաստուն այդ Բոհեմուսը լսեց, որ անթիվ բանակի թուրքերը գալիս են նրանց վրա, այնքան շատ, որ տարածվել են շատ ասպարեզների վրա, այդ մասին տեղեկացրեց մյուս առաջնորդներին, որից հետո նրանք որոշեցին պատերազմել: Այդ ժամանակ, ահա, բոլոր առաջնորդներն այն մտքին եկան, որ ուժերի մի մասը կգնա Արեգ ավորը, իսկ հետևակայիններն էլ կմնան ու կսկսեն վրանները...: Կոմսն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին - Մ.3.**) ու Բոհեմուսը մեկնեցին Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ, իսկ մենք, տեղում իրար գլուխ համալցվելով, սկսեցինք ծավաք կառուցել: Այդ ընթացքում թուրքերը, անմիջապես էլ պատրաստվելով, բաղաբեց ճակատամարտի համար մեր դեմ ելան: Նրանք հարվածեցին և փախուստի մատնեցին մերոնց, իսկ շատերին էլ սպանեցին: Արդյունքում ուխտավորները մեծապես տխրեցին: Զաջորդ օրը թուրքերը, տեսնելով, որ մեր առաջնորդները նրանց հետ չեն և նախորդ օրը նավահանգիստ են գնացել, պատրաստվեցին հանդիպել նավահանգստի կողմը գնացածներին: Տեսնելով, որ կոմսն ու Բոհեմուսը հեռանում են և ինտերը տանում այդ ժողովրդին, թուրքերը սկսեցին արվել, սուլել և ինչ որ բան գոռալ անկուշտ փ ձևով: Նրանք սկսեցին ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով խիզակներ, հարվածելով աղեղներից և դաժանորեն վիրավորելով ու հաշմելով մարդկանց: Նրանք այն աստիճան կատաղությամբ նետվեցին մերոնց վրա, որ ուխտավորները փախուստի դիմեցին դեպի մոտակա լեռը, ինչպես նաև տարբեր ուղղություններ, միայն թե բացեն նահանգի ճանապարհ: Ով կարողացավ վազելով փախչել և դուրս պրծնել, փրկվեց, իսկ ով չկարողացավ, մահ ընդունեց: Եվ այսպես Բոհեմուսը, թողնելով այն ճանապարհը, որ ընտրել էր, փոքրաթանակ ռազմիկներով եկավ նրանց մոտ, որ իրար գլուխ էին հավաքել: Այդ ժամանակ ուխտավորները, վառված այդ բոլոր սպանությունների մասին լուրերով, անմիջապես միավորվեցին և ելան նրանց վրա: Եվ ահա իսպի ռազմիկները, ամենուր գինվելով իսպի նշանով, կատաղորեն առաջ նետվեցին և բաջաբար հարվածեցին նրանց, իսկ նրանք նեղ կամրջով սկսեցին փախչել դեպի դարպասները: Նրանք, որոնք մարդկանց և ձիերի հսկայական կուտակման պատճառով չկարողացան կենդանի անցնել, հենց այնտեղ էլ հավիտյան իրենց կործանումը գտան: Ահա այդպես ուխտավորները ջարդեցին նրանց, հետ մղեցին և լցրին գետը, որի արագ ալիքները ամենուր ալ կարմիր էին թուրքերի արյունով, ընդ որում, եթե ոմանք մեկը ցանկանում էր վեր մագլցել կամ լողալով ցամաք հասնել, այդ ժամանակ ուխտավորները, կանգնած գետի ափին, խոցում էին նրանց: Այդ ճակատամարտում հատկապես աչքի ընկավ Լոթարինգիայի դուքսը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.3.**), որը հասավ թշնամիներին կամրջի մոտ և, զբաղեցնելով մի բարձունք, մոտեցողներին մեղտեղից կես էր անում: Այդ ժամանակ էր հենց, որ նա, հազած ոսկեզօծ զրահ, թորվ ուժեղ հարված հասցրեց թշնամիներից մեկին ու կորեց գլուխը, ուստի ու մարմնի վերևի մասը մինչև գոտկատեղ, որոնք գետն ընկան ու բշվեցին գետի ուժեղ հոսանքի կողմից, սակայն մարմին մյուս մասը, որը մնացել էր ձիու վրա, բանի որ հարվածի պահին խթանները սեղմված էին, ձին բաղաբե տարավ ու վերջինիս ընդունեցին այնտեղ: Արդյունքում արդեն բաղաբե, որոնք կենդանի էին մնացել, այլևս չէին համարձակվում ոչ գոչել, ոչ սուլել ոչ գրեկը և ոչ էլ գիշերը, ինչպես առաջ էին այդ անում: Այդ ժամանակ բաղաբե քրիստոնյաների կանայք, մոտենալով պարիսպներին ու առամասշտաններին և տեսնելով թուրքերի դժբախտ ճակատագիրը, աննկատ ծափահարում էին, թեև հայերն ու ատրիները թուրքերի առաջնորդների հրամանով իրենց կամրջի անկախ կամ կամավոր մերժեց վրա նետերի հեղեղ էին թափվում: Մարտնչողներին բաժանեց միայն գիշերը: Եվ այսպես, երբ մուլն ընկավ, այն բաժանեց կողմերին: Այդ ճակատամարտում հոգևոր ու մարմնական մահ գտան թուրքական գոթի 12 եմիրներ, ինչպես նաև այլ շատ փորձառու և հզոր ռազմիկներ, որոնք լավ պաշտպաններ էին բաղաբե համար ու նրանց թիվը կազմում էր 1.500 հոգի: Զաջորդ օրը մնացած թուրքերը եկան բաղաբե և սկսեցին հավաքել մեռած թուրքերի դիակները, որոնք արդեն հոտել էին: Նրանք հավաքեցին բոլոր դիակները, որ գետի ափին էին, բացառությամբ նրանց, որոնց թաղել էր գետը: Նրանք բոլոր սրանց թաղեցին կամրջից անդին գտնվող բաղաբե դարպասի մոտ գտնվող մզկիթի դիմաց: Սրանց հետ միասին նրանք թաղեցին նաև սավաններ, ոսկյա ապարանքաններ, աղեղներ, նետեր և շատ այլ բաներ, որոնք ի վիճակի չէին թվարկել: Մերոք, լսելով, որ թուրքերը թաղել են իրենց սպանվածներին, հապճեպ պատրաստվեցին և մեկնեցին դեպի կացարանները, բանգի հրամայեցին փորել, բացել այդ գերեզմանները և դուրս չարտել դրանց այդտեղից: Բոլոր դիակները ուխտավորները նետեցին մի ինչ-որ փոսի մեջ, իսկ կորված գլուխներն էլ բաղաբե տարան, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմանան սպանվածների թվաքանակը: Նրանք բացառություն արեցին միայն մի բանի հոգու համար, որոնց դիակները, դնելով Բաբելոնի եմիրին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆրալ Զային - Մ.3.**) պատկանող դեսպանների ձեռքի վրա, ուղարկեցին ծով: Տեսնելով այս ամենը՝ թուրքերը շատ տխրեցին և գրեթե մահու չափ սացին: Դրանից հետո երրորդ օրը ուխտավորները սկսեցին կառուցել հիշատակված ամրոցը՝ բարձր վերցնելով թուրքերի գերեզմաններից: Երբ ամրոցը ավարտին հասցվեց, ուխտավորները անմիջապես ամենուր սկսեցին ճնշել մեր թշնամիներին, որոնց գոռոզությունն արդեն ոչնչացվել էր...: /10/ Այդ ժամանակ արդեն գրեթե բոլոր արահետները շրջափակվել և փակվել էին թուրքերի համար, բացի մեկ միակից, որը ձգվում էր գետի կողմից և որտեղ մի ինչ որ ամրոց կամ վանք կար: Եվ այսպես, եթե այն ևս վերջնականապես մեր կողմից ամրացվեր, ապա թուրքերից ոչ մեկը չէր համարձակվի դուրս գալ բաղաբե դարպասներից: Եվ ահա ուխտավորները իրար մեջ խորհրդակցեցին և միաձայն այս ամրության ղեկավարումը հանձնեցին Տանկերին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսորի դքսության իսնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեռնետացուն - Մ.3.**): Նույն այդ օրը հայերից ու ատրիներից շատ շատերը փորձ կատարեցին լեռներով գաղտնի օգնության ցույց տալ բաղաբե, թուրքերին պարենամթերք բերելով, սակայն Տանկերը նրանց դեմ ելավ, բռնեց բոլորին, ձեռք գցեց նաև նրանց բեռները՝ հաց, գինի, զարի, գեյթունի ձեթ և այլ բաներ...: Եվ այսպես կար ծագումով թուրք մի եմիր, որը իրականացնում էր երեք աշտարակների հրամանատարությունը և մեծ բարեկամություն ուներ Բոհեմուսի հետ, որը Բոհեմուսը մշտապես դրդում էր այս մարդուն, որպեսզի սա իրեն բաղաբեում լավ ընդունի, ընդ որում նա Փիրուզին շռայլորեն քրիստոնեություն էր առաջարկում, ինչպես նաև հարստություններ և մեծ պատիվներ: Եվ ահա Փիրուզը համաձայնեց իրեն ասվածին, ընդ որում իր որդուն որպես պատանդ առաջարկեց: Այդժամ, երբ Բոհեմուսը հանգիստ էր բաղաբե մոտելու հարցով, նա հանգիստ, պարզ մտքով ու ուրախ ելավ մյուս առաջնորդների մոտ՝ առաջարկելով նրանց բաղաբե նրան տալ, ով կկարողանա տիրել վերջինիս, ընդ որում նա նկարագրեց իրենց ղեկարին վիճակը, առկա վտանգները և բոլոր այն ջանքերը, որ ներդրվել են բաղաբեի տիրելու համար: Բոլորը, սակայն, միաձայն մերժեցին այդ առաջարկը, ասելով որ իրենք բոլորն են տանջվել այդ ընթացքում և բաղաբե ոչ-ոքի չի հանձնվի: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմուսը անմիջապես մի թեթև ծպտալով հեռացավ: Քիչ անց, այն բանից հետո, երբ ուխտավորները սուրհանդակներից լուր ստացան մեր թշնամիների՝ թուրքերի, պավլիկյանների, աղուլարների, կադիսիյանների և շատ այլ ժողովուրդների մասին, բանակի առաջնորդները կրկին խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին, որ, եթե Բոհեմուսը արդողանա տիրել բաղաբեին այն նրան կնվիրեն, իսկ եթե կայսր (**Բուզադավորան կայսր Ալթուք Ի - Մ.3.**) օգնության գա ու կյանքի կոչի այն պայմանավորվածության պայմանները, որոնց հարցով երդվել է, ապա ըստ իրավունքի բաղաբե նրան կտան, հակառակ դեպքում թող Բոհեմուսը տիրի բաղաբեն: Դրանից անմիջապես հետո Բոհեմուսը ամեն օր ամենաբերուշ կերպով սկսեց խնդրել իր ընկերոջը և, համոզելով նրան, ամենամեծ ու գայթակղիչ բաները խոստանալ, որից հետո հաջորդ իսկ գիշեր այն մարդը Բոհեմուսի մոտ գաղտնի որպես պատանդ իր որդուն ուղարկեց, որպեսզի սա, ոչնչից չանհանգստանալով, բաղաբե մտնի, իսկ իր սուբերով էլ իրականացնի հայտնել, որ նա հաջորդ օրը ֆրանկների ողջ ժողովրդին գնեքի տակ դնի, իբր թե պատրաստվում է թալանել սարակինոսների հողերը, սակայն հետո արագորեն աջ թևով լեռան վրայով հետ դառնա: Այդ ընթացքում ես, ինչպես նախատեսել էր այն մարդը, ինքը կսպասի, մինչև գործը վեր կբարձրանա, և ռազմիկների աշտարակեր կթողնի, որոնք իր պաշտպանության և իշխանության տակ էին: Դրանից հետո Բոհեմուսը իրամայեց արագորեն ֆրանկների

555

վերադառնալով բաղաձայն քրիստոնյաները սկսեցին մեծ ուրախությամբ սկսեցին փառաբանել և գովաբանել Աստծուն, որը իր ժողովրդին հաղթանակ տվեց: Եվհի, որը պահպանում էր միջնաբերդը, երբ Երբուդային և այլոց տեսավ փախչելիս մարտի դաշտից ու ֆրանկների առջևից, պատվեց վախով: Եվ ահա մեծագույն արագությամբ նա սկսեց ֆրանկական դրոշներ ուզել: Կոմս Սեն-ժիլը, որը կանգնած էր միջնաբերդի մոտ, հրամայեց բերել իր կոմսական դրոշը: Եվհի ընդունեց այն և անմիջապես ծածանեց այն աշտարակի վրա: Այդ ժամանակ մարդիկ, որոնք կանգնած էին այնտեղ, առաջին, որ այդ Բոհեմունդի դրոշը չէ, այլ Ռայմոնդ Տուլուզացուն Է: Դրանից հետո Եվհի մոտեցավ, հանեց դրոշը և վերադարձրեց այն իրեն, ընդ որում հենց Սուրբ պահին էլ եկավ այն հարգալուծան այդ Բոհեմունդը և տվեց իր դրոշը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 9-12):

«Ի վերջո քրիստոնյաները պաշարեցին մայրաքաղաք Անտիոքը, իսկ դա եղավ իսկոտների 28-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը (**Տեղեկության իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեղեկացին – Մ.3.**) հայտնեց, որ բաղաձայն մոտակայքի մի ամրությունում թուրքերը հավաքվել են մեծ բանակությամբ, որից հետո բոլորի համաձայնությամբ նա արշավել էր Երուսաղեմ և չնայած իր ծեռքի տակ թիչ ուժեր կային, սակայն Աստծո աջակցությամբ նա հաղթեց այս թշնամիներին ու շատ գերիներ վերցրեց, որոնցից մի մասին հենց բաղաձայն դիմաց էլ գլխատեց, որպեսզի ահաբեկի բաղաձայն գտնվողներին: Երիտասարդներ հենց բաղաձայն դիմաց դիմակորեցին Սուրբ ծնունդը, որից հետո Բոհեմունդը և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**) 20.000 ռազմիկների գլուխն անցած մտան սարակիստների երկիր, սակայն նրանց դեմ ելան մեծաբանակ ուժեր, որոնք հավաքվել էին Երուսաղեմից, Դամասկոսից, Դալեպից և շատ այլ վայրերից, որպեսզի օժանդակեն Անտիոքին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը միավորված ուժերով հարձակվեց սրանց վրա և մեծ կոտորած արեց, որից հետո մեր բանակի առաջնորդները մեծ ապարով հաղթականորեն վերադարձան բաղաձայն մոտ գտնվող իրենց ճամբար: Այս ընթացքում բաղաձայն պարիսպների մեջ փակված ոմանք եռանդուն արտագրոհ իրականացրին պաշարողների բանակի դեմ, որի արդյունքում սպանեցին եպիսկոպոս Պյուլիի դրոշակակիրին, ինչպես նաև շատ այլոց: Փետրվար ամսին մեծ բանակի անհավատներ հավաքվեցին Երկաթյա կամրջի մոտակայքում՝ Արեթի կոչվող ամրոցում: Այդ ժամանակ քրիստոնյա իշխանները հետևակայիներին թողեցին պաշարումը շարունակելու, իսկ իրենք, վերցնելով սապատներին, վեց ջակատներ կազմած առանձնացան, որպեսզի ելնեն թշնամիների դեմ: Առաջին ջոկատը գլխավորում էր Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**), երկրորդը՝ Գերմանիայի դուքս Գոտֆրիդը (**Նեդերլանդացի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամադի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.**), երրորդը՝ ազնվագար կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**), չորրորդը՝ Ֆլանդրիայի հայրապետության Ռոբերտը, հինգերորդը՝ ամենահիմնական եպիսկոպոս Պյուլիին, իսկ վերցրեցողը՝ ամենաուժեղներ Բոհեմունդը ու Տակրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամադի, փաստացի տիրակալ Տակրեդ Տեղեկացին – Մ.3.**): Այսպիսով՝ մեր մարդիկ մեծ արիության մարտի մեջ մտան, երբ մարդկանց աղաղակները երկնքին հասան, օդը մթնեց Նեոտոպական գեյքերից և երկու կողմերից մարտը համար ու դաժան ընթացք ստացավ: Այդ ժամանակ հետևի շարքերից պարիսպներն այնպիսի ուժով հարձակվեցին քրիստոնյաների վրա, որ մեր ապստեղները մի թիչ հետ բաշխվեցին, սակայն Բոհեմունդը, որպես պատերազմի մի իսկական տեր ու տիրակալ, իր ջակատով առաջ անցավ և հարվածեց հակառակորդի կենտրոնին, ընդ որում այդ ընթացքում Ժերարի որդի Ռոբերտը, որը Բոհեմունդի դրոշակակիրն էր, ուժեղ մարտնչելով խրվեց հակառակորդի շարքերը և մեծ սխրագործություններ գործեց՝ կոտորելով թուրքերին ինչպես առյուծը ոչխարներին: Այդ ժամանակ էր, որ Նորմանդիայի դուքսը թրի հարվածով գլխատեց ու գետին տապալեց թշնամիներից մեկին, որից հետո սկսեց ջարդ ու փշուր անել՝ կտրելով գլուխներ, փշրելով առատներ, թոցնելով վզեր ուսերի վրայից և խոցելով կրծքեր: Փայլուն կերպով գործում էր նաև դուքս Գոտֆրիդը՝ ներխուժելով թշնամիների շարքերի ուղիղ կենտրոնը: Այդ ժամանակ անհավատների մի մասը գետին տապալվեց, իսկ մյուս մասն էլ հետ մղվեց: Դուքսը հեծելավարում էր հակառակորդի շարքերում և այնպիսի սարսափ էր ազդում բոլոր անհավատների վրա, որ սրանք նրան տեսնելուն պես հեռու էին փախչում: Այդ ժամանակ թշնամիների շատ կորված գլուխներ հաղթականորեն Անտիոքի մոտ բերվեցին: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ կամրջի մոտակայքում: Այդ ընթացքում Բաբելոնի ամրապնդից (**Ճաթիսկանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսալայից – Մ.3.**) մի դեսպանություն եկավ՝ ժամանելով Անտիոքի մոտ գտնվող մեր ճամբար: Եվ ահա մեր բանակը դարպասների դիմաց, որտեղ կամրջը ու մզկիթ կար, մի ամրություն կառուցեց, որից հետո Ռայմոնդն ու Բոհեմունդը մեկնեցին Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ՝ պարենամթերքի հետևից: Դրանց այդ ժամանակ էր, որ բաղաձայն կայազորը ուժեղ արտագրոհ իրականացրեց ու կորուստներ պատճառեց մեր մարդկանց, իսկ հետո էլ պատրաստվեց հարվածել Նավահանգստից վերադարձող քրիստոնյաներին, երբ սրանք հետ կգային ճամբար: Իրոք, հաջորդ օրը, երբ մերոնք հետ էին դառնում, նրանք հարձակվեցին Ռայմոնդի ու Բոհեմունդի ուժերի վրա և մեր զորքից սրահար արեցին 1.000 իռզու, իսկ ղեկավարներն էլ ստիպված եղան Նահանգել: Ֆրանկները, կատաղած այդ երկու պարտություններից, վերադասավորեցին իրենց ուժերը բաղաձայն դարպասների ուղղությամբ: Այս անգամ ևս անհավատները չհապաղեցին ու ելան նրանց դեմ: Եվ ահա քրիստոնյաները, արձակվելով մարտակող, հարձակվեցին թշնամիների վրա և, առաջին իսկ հարվածով մատնելով պարտության, ստիպեցին փախչել բաղաձայն ուղղությամբ: Սրանք, սակայն, երբ հասան նեղ կամրջին, ծանր կորուստներ կրեցին, բանի որ տեղի նեղության պատճառով անհավատներից շատ շատերը խեղդվեցին կամ սրահար եղան: Արդյունքում միայն քչերը կարողացան անցնել կամրջով, որի վրայով արյունը հոսում էր վստակի նման: Արդյունքում սպանվեցին 12 ամիրայիներ և աստված իր մարդկանց մի մեծագույն հաղթանակ պարգևեց: Դաջորդ օրը, երբ բաղաձայն բնակիչները թաղեցին իրենց սպանվածներին, մեր ռազմիկները փորեցին սրանց գերեզմանները, հանեցին ու դուրս նետեցին այնտեղից դիակները, իսկ այնտեղ գտնված ոսկյա ու արծաթե զարդերն էլ իրենցով արեցին, ընդ որում, չբավարարվելով դրանով, նրանք կտրեցին դիակների գլուխները և դրանք նետեցին բաղաձայն: Այս ամենի արդյունքում բաղաձայն բնակչության գոռոզությունը կտրվեց և այնտեղ հուսալքություն տիրեց: Այդ ժամանակ Տակրեդը ուշադիր կերպով հսկում էր բաղաձայն դարպասներից մեկը՝ տեղակայված լինելով դրա դիմաց կառուցված ամրությունում: Արդյունքում նա հասավ այն բանին, որ դեպի բաղաձայն պարենամթերքի մուտքը լրիվ կտրվեց: Այս պայմաններում Փիլոպոս անունով մի ամիրայի ի դեմս Բոհեմունդի կապ հաստատեց մերոնց հետ՝ խոստանալով գաղտնի կերպով նրան հանձնել իր տրամադրության տակ գտնվող աշտարակներից մեկը: Այդպես էլ արեցին և, երբ մեր դրոշները հաստատվեցին այդ աշտարակի վրա, ֆրանկները փշրեցին դարպասները և ողջ կազմով ներս խուժեցին: Թուրքերից նրանք, որոնք դիմադրեցին, սպանվեցին, իսկ մյուսները փախան բաղաձայն, ընդ որում սրանցից ոմանք լցվեցին անդուղդ և կոտորվեցին: Ինչ վերաբերվում է բաղաձայն տիրոջը (**Անտիոքի Եփրոսյան Եմիր Յադի-Սիմոնի – Մ.3.**), ապա սա, երբ փորձ կատարեց փախչել, բռնվեց հայերի կողմից, որոնք նրա գլուխը կտրեցին ու բերեցին Բոհեմունդին: Անտիոքը գրավվեց հունիսի 3-ին: Դրանից հետո Դարկաստանի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանվառ, հետո համիլչյան սուլթան Բեթիարկուխ – Մ.3.**) բանակի գլխավոր իրամանասար Երբաթանը (**Մոսուլի կառավարիչ Երբ-Բուդայի – Մ.3.**), ուժերը միավորելով Դամասկոսի ու Երուսաղեմի արքաների (**Իմամապատասխանաբար Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Դուկակի և Դիսն-Զեֆի Արտուկյանների Եմիրության ապագա իմամադի Եմիր Սուլեմանի – Մ.3.**) հետ և հավաքելով թուրքերին, արաբներին, սարակիստներին, ազիմատներին, բորեղին, պարսիկներին ու աղուկարներին ծովի ավազից էլ շատ բանակությամբ, ելավ ֆրանկների դեմ: Արդյունքում Անտիոքը կրկին հայտնվեց պաշարման մեջ: Եվ ահա Երբաթանը իր ուժերի մի մասը մոտեցրեց մեր ամրություններին, օր ու գիշեր անհանգստացնելով մերոնց, իսկ մյուս մասով էլ իրականացրեց լիակատար շրջափակում, այնպես որ թվում էր, թե որևէ հույս այնպես չկա: Դրանից հետո երրորդ օրը քրիստոնյաները, հույս ունենալով առավելության հասնել հակառակորդի նկատմամբ, արտագրոհ իրականացրին, սակայն հակառակորդի ուժն ու բանակությունն այնպիսին էին, որ մեր մարդիկ ստիպված եղան կրկին Նահանգել և պատսպարվել պարիսպներից ներս՝ կրելով կորուստներ և հակառակորդի հարվածներից, և բաղաձայն դարպասների մոտ առաջացած հրմշտոցից: Դրա հենց հաջորդ օրը քրիստոնյաների առաջնորդներից Վիլյամ Գրանդբենիկին, մյուս Վիլյամը և Ալբերիկ Լաբերդը գաղտնի փախան ծովի ուղղությամբ՝ ուղղություն բռնելով դեպի Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ, որտեղ գտան ծով դուրս գալու համար անհրաժեշտ պարագաներ և ծով դուրս եկան: Այդ ժամանակ անհավատների շարքերում աճում էր հույսը, իսկ քրիստոնյաների շարքերում՝ սուգը...: Թուլություն դրսևորեց նաև Շարտրի կոմս Ստեփանը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.3.**), որը իր կողմնակիցների հետ միասին փախավ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.**) մոտ և վիճեցրեց քրիստոնյաներին օգնության հասնելու սրա միջոցները՝ հայտնելով, որ բոլոր ֆրանկները կործանվել են: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները այնպիսի հուսահատ դրության մեջ էին հայտնվել, որ ի վիճակի չէին նույնիսկ գնեք վերցնել ձեռքերը...: Դրանից հետո հայտնվեց Անդրեասը..., իսկ հետո գտնվեց գեղարդը...: Եվ ահա քրիստոնյաները երեք օր պաս պահելուց և հոգևոր արարողություններ իրականացնելուց հետո ելան թշնամիների դեմ՝ վստահ, որ Աստված ինքն է նրանց առաջնորդում: Առաջին ջոկատը ղեկավարում էին Դյուլո Մեծն (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուլո Մեծը – Մ.3.**) ու Ֆլանդրիայի կոմսը, երկրորդը՝ դուքս Գոտֆրիդն ու Բալդուինը (**Շեշեիայի կոմսության ապագա իմամադի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.3.**), երրորդը գտնվում էր քաջարի Նորմանդացի Ռոբերտի իրամանասարության տակ, չորրորդը առաջնորդում էին եպիսկոպոս Պյուլիին ու Վիլյամ Մոնպեյեն, վերջինս Ռայմոնդի մարդկանցից էր, դե իսկ Ռայմոնդն ինքն էլ մնաց բաղաձայն, որպեսզի հսկողության տակ պահի այն: Դիմադրող ջոկատը գտնվում էր Տակրեդի և կոմս Ռիչարդի (**Շեշեիայի կոմսության ապագա իմամադի, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.3.**) հսկողության տակ, վերջերս ջոկատը գլխավորում էին Բոհեմունդն ու կոմս Ռուսիյոնը, իսկ յոթերորդ ջոկատն էլ ղրվեց Ռեյնարդի իրամանի տակ: Միաժամանակ եպիսկոպոսները, բախանները, վանականները և մնացած հոգևորականները հոգևոր հանդերձներ հազած էլել էին մարտի դաշտ և Աստծո ողորմածությունն էին աղերսում: Դրանց այդ ժամանակ էր, որ իրեղեն ձեռքերով ռազմիկների կազմով հայտնվեց երկնքին գոթը, որոնց ղեկավարներին էին սուրբ Գևորգը, սուրբ

Մերկուրիոսը և սուրբ Դեմետրիոսը: Եվ ահա Զորքարանը հավաքեց մեծ բանակի չոր խոտ, որպեսզի այրի այն ու դրանով վնաս հասցնի քրիստոնեական գործին, բանի որ շատ վատնի էր իր անհաշիվ բանակի ուժի վրա, սակայն Աստված այլ կերպ դատեց, բանզի փոխեց բամու ուղղությունը և կրակը, հուրն ու ծուխը ուղղվեցին անհավատների վրա, որի հետևանքով սրանք դիմեցին փախուստի: Քրիստոնյաները հետապնդեցին հակառակորդին և հսկայական կոտորած իրականացրին, ընդ որում նրանք այնքան ավար ձեռք գցեցին, ինչքան դրանից առաջ պատերազմներում երբեք չէր եղել: Այս տեսելով՝ բաղաբի բարձր միջնաբերդում փակված ամիրային այն հանձնեց, հավատափոխ եղավ ու քրիստոնյա դարձավ: Այս հաղթանակը ձեռք բերվեց սուրբ Պետրոս և սուրբ Պողոսի տոնի օրը, որոնք այդ օրը փառապարծեցին» (Յենրիխ Յանսինգտոնի «Անգլիկան պատմությունը», գիրք 7):

«Եվ ահա հուլիսից սկսած, երբ մեր մարդիկ թողեցին Նիկիան, քրիստոնյաները առաջացան Անտիոքի ուղղությամբ, որը գտնվում էր Անտիոքում, ու տեղ հասան հոկտեմբեր ամսին...: Ահա այսպիսին էր այդ բաղաբը, որին հասան ֆրանկները՝ ճանապարհորդելով հուլիսից մինչև հոկտեմբեր: Եվ ահա ուխտավորները, այն բանից հետո, երբ անցան գետը, իրենց վրանները խիտեցին բաղաբի պարիսպների տակ: Կանխատեսելով, սակայն, որ բաղաբը գրավելը դժվար կլինի և հաշվի առնելով լուրջ վնասվածքները՝ քրիստոնյաների բանակի առաջնորդները հանդիսավոր երթում տվեցին, որ հետ չեն բաշվի պաշարումից ու այն չեն դադարեցնի այնքան ժամանակ, մինչև որ ուժով կամ խորամանկությամբ չտիրեն բաղաբին: Դրանից հետո, որպեսզի գործը հեշտությամբ առաջ գնա, նրանք գետի ափին շատ ամրություններ կառուցեցին, որպեսզի ռազմիկները կարողանային տեղավորվել այդտեղ ու հսկել բաղաբը: Այդ ժամանակ բաղաբի տեր Յառքսիանը (Անտիոքի եպիսկոպոսի եղբոր խորհրդով՝ **Մ.Ֆ.**), հասկանալով, որ ֆրանկները կատակ չեն անում, վախից ստառեց, որից հետո իր որդի Սանսադուլին ուղարկեց Պարսկաստանի կայսեր ու սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիդյան սուլթան Բերքարուկի - Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրան ֆրանկների այս հանդգնության մասին և օգնություն խնդրի...: Եվ այսպես Սանսադուլին ուղղվեց իրենց տիրակալի մոտ, ընդ որում այս երիտասարդը այդ գործին լծվեց իր տարիքին ընտրող ճանապարհ, իսկ նրա հայրը շարունակեց պաշտպանել բաղաբը: Հարկ է նշել, որ պաշարյալների արհուրած չէր սահմանափակվում բացառապես միայն բաղաբը պարիսպների վրա գործելով պաշտպանվելով, այլ նրանք հաճախ անակնկալ հարձակումներ էին գործում քրիստոնյաների վրա, երբ աղաղակում էին և սլանում, ընդ որում նրանք հատկապես ակտիվ էին գետի վրա գտնվող կամուրջներից մեկի մոտակայքում: Ընտրիվ քրիստոնյա, սակայն, մեր մարդիկ արիաբար հետ էին մղում թշնամիներին, թեև հաճախ ստիպված էին լինում այդ գործի վրա ծախսել ողջ օրը: Իրենց հերթին թուրքերը, ցանկանալով վրեժխնդիր լինել քրիստոնյաներից, գլխատում էին բաղաբում գտնվող սարդիների ու հայերին և նրանց գլուխները բալիստներով ու այլ նետոդակների վրա գործելով պաշտպանվելով, այլ նրանք հաճախ ունեին այս կերպ ազդել ֆրանկների ղեկավարների զգացմունքների վրա և ահաբեկել նրանց: Այդ ժամանակ բաղաբի շուրջ եղած ամեն ինչ, որ կարող էր օգտագործվել սովորական զինամթերքի համար, ծառայեցվեց այդ նպատակին, սակայն, երբ հիշատակված միջոցները սպառվեցին, բանակը ընկավ սովի գիրկը, որը հասավ շատ մեծ աստիճանի...: Արդյունքում շատ շատերը ուստեղ ուրե՛ք բան տեսնելու նպատակով սկսեցին թափառել բաղաբի մոտակայքի անտառն արահտարների վրա, սակայն, ընկնելով ավազակների ձեռք, սպանվեցին...: Ի վերջո, Բոհեմունը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության սպազա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին - Մ.Ֆ.**), որը հիմնադրեց տաղանդների տեր մի ամրոց էր, մեծագույն խոստումների գնով կարողացավ համոզել թուրք հրամանատարներից մեկին, որի իշխանության տակ էր գտնվում հիմնական աշտարակներից մեկը այն հատվածում, որտեղ Բոհեմունի ճամբարն էր, որ այդ աշտարակը նա իրեն հանձնի, ընդ որում սա, որպեսզի արդարացնի դավաճանության խայտառակությունը, նախապես իր որդուն պատանդ տվեց Բոհեմունին, իսկ հետո էլ բանն այնպես ներկայացրեց, թե այդ արեւ է երազում իրեն ներկայացած քրիստոնյա հորդորների արդյունքում: Եվ ահա Բոհեմունը իր գործով տիրեց այդ աշտարակին սկզբում զարդանի հնարքի միջոցով, իսկ հետո էլ արդեն դարձավ բաղաբի լիակատար տիրակալ, բանզի, իրոք, մութ գիշերով նա պարանե աստիճաններով իր մարդկանց հետ վեր մագլցեց աշտարակի կատարը, որից հետո, աղաղակելով. «Այդպես է Աստծո կամքը, այդպես է Աստծո կամքը», նրանք տիրեցին Անտիոքին: Եվ ահա միայն այդ ժամանակ թե՛ ինքն ինքն իր միայն արթնացած թուրքերը դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ էլ մերկացրած թորեղով սկսեցին հետապնդել նրանց՝ սպանելով ու կոտորելով: Այս խառնաշփոթ մեջ գոհվեց նաև բաղաբի տեր Յառքսիանը, որը գլխավորեց աստիճանի մի գլուխը կողմից, իսկ երբ նրա գլուխը ներկայացվեց ֆրանկներին, սրանք շատ ուրախացան ու ցնծացին: Դրանից հետո, սակայն, քրիստոնյաներն իրենք պաշարվեցին դրսից, բանզի Սանսադուլի հետ եկած ուժերը, որոնք գործում էին արևելյան սատրապ Զորքադատի (**Մուսլի կառավարիչ Զեդ-Բուլայի - Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ, մոտեցան բաղաբին, ընդ որում այս Զորքադատը Պարսկաստանի կայսրից ստացել էր 300.000 հոգի, որոնք գործում էին 27 հրամանատարների հրամանի ներքո: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ այս ռազմիկներից 60.000 հոգի բարերի վրա մագլցելով ելան բաղաբի միջնաբերդը, որպեսզի օժանդակեն այնտեղ մնացածներին, իսկ հետո արդեն նրանք միասնական ուժերով սկսեցին այդ կողմից արտագործներ իրականացնել: Քրիստոնյաների բանակը հայտնվեց հուսահատորեն ծանր դրության մեջ: Եվ այսպես, երբ քրիստոնյաները երեք օր պաս պահեցին և հոգևոր արարողություններ իրականացրին, Պետրոս Աստվածատեմիկին որպես դեսպանորդ ուղարկեցին թուրքերի մոտ...: Դեմետրիոս վերադարձավ և հայտնեց թուրքերի հանդուժյն պատասխանի մասին: Երբ այս իմացվեց, ողջ բանակով մեկ դառնալով, որ ով ինչքան կարող է առատորեն կերակրի իր Նոսրային, բանի որ հաջորդ օրը վճռական մարտ էր սպասվում և Նոսրայի ուժերը այնպես էին գալու: Եվ այսպես, երբ լույսը բացվեց, քրիստոնյաները իրենց դրոշները հանեցին թշնամիների դեմ: Առաջին շարքը գործում էր երկու Ռոբերտների՝ Լորմանդիայի ու Ֆլանդրիայի տիրակալների (**համապատասխանաբար Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացու և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացու - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Յուզո Մեծի (**Վերմունդի և Վարյայի կոմս Յուզո Մեծը - Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ, երկրորդի ղեկավարը Գոտֆրիդն էր (**Ներթի Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության սպազա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին - Մ.Ֆ.**), երրորդինը՝ Եպիսկոպոս Պյուլին, իսկ պահեստագործ էլ, որ պետք է աջակցեր մյուսների, գտնվում էր Բոհեմունի հրամանի տակ: Միաժամանակ Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.**) մնաց բաղաբում, որպեսզի առիթի դեպքում աջակցի քրիստոնյաներին և ապահովի նրանց նահանգը: Այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք հեռվից դիտում էին ուխտավորներին, չէին հասկանում, թե ինչ է կատարվում, իսկ հետո, երբ տեսան Եպիսկոպոս Պյուլիի դրոշը, շատ վախեցան, բանի որ կարծեցին, թե այդտեղ է պալատի ինքը: Արդյունքում թշնամիները, տեսնելով իրենց վրա հարձակման շարժվող մեր մարդկանց, փախան ավելի շուտ, բան մերոնք կարողացան հասնել ու հարվածել նրանց: Իր հերթին մեր բանակը, ուրախացած այդ անակնկալ հաջողությունից, սկսեց ողջացնել փախչող հակառակորդին, ինչքան այդ թույլ էր տալիս իրենց հետևագործի կամ հեծելազորի հնարավորությունները: Այդ ժամանակ մերոնց աչքին երևաց, թե իրենք տեսնում են իհիս ժամանակների նահատակներին, որոնք տեղեղ էին նետում հակառակորդի վրա և աջակցում ֆրանկներին՝ խոսքը սուրբ Ռոդոլֆի և սուրբ Դեմետրիոսի մասին է, որոնք լեռներից փողփողացող դրոշներով իջան ու միացան այդ գործին: Իրոք, ժխտել չի կարելի, որ այս նահատակները մեծ օգնություն ցույց տվեցին քրիստոնյաներին, ինչպես առաջ այդ արեւ էին մաքաբեացնելը: Այսպիսով՝ մերոնք վերադարձան թշնամուն հետապնդելուց, որից հետո լիովին բավարարում ստացան թշնամուն ճամբարն ավարտելուց, երբ բոլորի արծաթափորությունը ինչպես պետք էր բավարարվեց: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ քրիստոսի 1098 թվականի հուլիսի 4-ին, իսկ բաղաբն էլ գրավվել էր հունիկի սկզբից մեկ օր պակաս օրը...: Գոտֆրիդը մի մեծ բաղաբային տեր մարդ էր, բանզի, իրոք, հատկապես, որ Անտիոքի պաշարման ժամանակ նա իր լորենյան թորով մեջտեղից կիսել էր մի թուրքի, որը նրան մեննամարտ էր կանչել, ընդ որում այս մարդու մարմնի կեսը, կիսված ծանր հարվածից, գետին էր տապալվել, իսկ մյուս մնացել էր Նոսրայի վրա և հեռու բնակ: Հայտնի էր նաև, որ դրանից հետո Գոտֆրիդը, ում վրա էլ որ հարձակվում էր, թորի հարվածով վզից փորը կիսում էր, իսկ երբեմն էլ նույնիսկ հարվածը հասնում էր ողջ մարմնով ու վնասում ձիու ոսկորներին: Ես այս ամենը լսել եմ ճշմարտախոս մարդկանցից և հավկած եմ դրան հավատալու: Ասում են նաև, որ այդ պաշարման ժամանակ մի անգամ դուքսն իր մարդկանց հետ ելած է լինում պարենամթերք ձեռք բերելու, երբ նրանց վրա է հարձակվում մի առյուծ: Գոտֆրիդը, տեսնելով այդ, գազանին նրան խոցում է Նիզակով, սակայն սա, կատաղած վերքի ցավից, լոր ուժով է հարձակվում դեպի վրա և վնասում այս բաղի ոտքը իր ժանիքի հարվածով, ընդ որում, եթե դուքսը շատ արագ չգործեր թորով, ապա վայրի գազանի այդ ժանիքի հարվածը նրա համար կարող էր ողբալի վնասն ապահովել...: Վիլյամի որդի Ռոբերտը հատկապես աչքի նկավ Անտիոքի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտի ժամանակ, որտեղ հաղթանակը զարդարեց իր առանձնահատուկ ձեռքերումով: Իրոք, երբ թուրքերը, ինչպես արդեն ասացինք, շփոթված փախչում էին, իսկ մեր մարդիկ էլ վճռականորեն հարձակվում էին նրանց վրա, Զորքանաղը, որ թուրքերի առաջնորդն էր, հիշելով իր գովերգված արհուրության մասին, շուտ տվեց Նոսրայը, հավաքեց սեփական մարդկանց և, կոչ անելով լեռն ստորոկների դեմ, բանի որ իրենք արևելքի տիրակալներն են, մեծ ուժ ունեն և գործում են գրեթե անզեն ամրադակնաց դեմ, վերականգնեց սրանց արհուրությունը: Դրանից հետո հետո շուտ գալով ու հարձակվելով ֆրանկների վրա՝ նա ստիպեց ոմանց նահանգել: Ահա այսպես Զորքանաղը շարունակում էր ոգևորել իր մարդկանց, որպեսզի սրանք հարձակվեն հակառակորդի վրա, ընդ որում արիաբար սկսեցին իրենց պարտքը կատարել և հրամանատարները, և հասարակ ռազմիկները: Այդ ժամանակ, ահա, իրար ոգևորելով սկսեցին առաջանալ Լորմանդիայի կոմսը, նրա սենեկապան և Ռոբերտի որդի Ֆիլիպը, կոմս Մոնտգոմերին ու Վարնի Տակին, որոնցից յուրաքանչյուրը գետին տապալեց իր հակառակորդին: Եվ ահա Զորքանաղը, չնայած որ ծանր էր կոմս Ռոբերտի արհուրության, սակայն, դատապարտվեց վերջինիս մարմնի փոքորությունից, բաշտություն ձեռք բերեց ու հարձակվեց վերջինիս վրա, սակայն կարճ ժամանակում զրկվեց կյանքից: Եվ ահա թուրքերը, որոնք, այն է, արդեն ուրախանում էին այժմ կրկին հուսափառ եղան և կրկնակի ուժով բռնեցին փախուստի ճանապարհը: Այդ մարտում Վարնին ընկավ, սակայն Ռոբերտն ու Ֆիլիպը հաղթանակ տարան» (Վիլյամ Մալմսբերցի «Անգլիկան արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Դրանից հետո, սակայն, բանզի քրիստոնյաները գոռոզացել էին հաջողություններից, Աստված դա մեր դեմը բերեց Աստիոքի մոտ, որը տիրելը մարդկային ուժերից վեր էր: Երիստոնյաներն այնտեղ մնացին 9 ամիս՝ տանելով մի ծանր պաշարում, ու զոհվելով բոլոր լավ ձերբից: Այդ ժամանակ, սակայն, Աստված կրկին բաց արեց նրանց առաջ իր առատաձեռնությունն ու ողորմածությունը, նրանց բաղաբ մտցրեց ու թուրքերին հանձնեց քրիստոնյաների ձեռքը: Դետո կրկին, սակայն, բանի որ քրիստոնյաները սկսեցին մտածել, թե դա իրենց սեփական ձեռքի գործն է, Աստված նրանց կրկին պատժեց և քրիստոնյաների դեմ թուրքերի մի հսկայական բազմություն ուղարկեց, այնպես որ նրանք չէին կարողանում բռնելն էլ դուրս հանել բաղաբից, որտեղ սով տարածվեց այն աստիճան, որ ոմանք ստիպված եղան նույնիսկ մարդկային միս ուտել: Երկար կլինի պատմել այն բոլոր դժվարությունների մասին, որ քրիստոնյաները կրեցին այդ բաղաբում, սակայն Աստված կրկին ներքև ուղղեց իր հայացքը և իր ողորմածությունը թափեց նրանց վրա, ում մինչ այդ պատժում էր, իսկ ամեն ինչ սկսվեց նրանցի, որ նա նրանց հանձնեց այն գեղարդը, որը թաքցված էր դեռ առաքյալների ժամանակներից: Դրանից հետո Տեր Աստված ամրացրեց մարդկանց սրտերը, մարդկանց, որոնք սովից ու հիվանդություններից բալլել իսկ չէին կարողանում, նրանք ձեռք մեկնեցին գեղքն և արհալանքն այդ պաշարի մեջ մտան թուրքերի դեմ: Արդյունքում մենք մեծ հաղթանակ տարանք թշնամիների նկատմամբ» (Էփեսոս 6:1-12):

«Աստիոքի պաշարման ժամանակ քրիստոնյաներն այն աստիճան էին թուլացել ամենայն անհրաժեշտի պակասից, որ ողջ գործում հազիվ էր հնարավոր 100 որակյալ ձի գտնել, ընդ որում այդ ծանր վիճակի պատճառով շատերը հեռացան գործից, իսկ ոմանք էլ հայրենիք վերադարձան: Այնուհանդերձ պաշարման իններորդ ամսին Աստիոքը գրավվեց, սակայն այս անգամ արդեն վիճակը հակառակ տեսքի ընդունեց, բանզի քրիստոնյաներն իրենց պաշարվեցին հեթանոսների կողմից, ընդ որում նրանց շարքերում այնպիսի սով էր, որ շատերը հազիվ էին գերծ մեծում մարդու միս ուտելուց: Այնուհանդերձ, գեղարդը ձեռք բերելու շնորհիվ ոգևորված Աստծո կողմից, գեղարդ, որ չէր տեսնվել առաքյալների ժամանակներից, նրանք այն առաջին շարքերում պահած հարձակման անցան բաղաբը պաշարողների վրա և ահա հունիսի 28-ին երրորդ ճակատամարտը տվեցին հեթանոսների դեմ, որտեղ քրիստոնյաները հաղթանակ տարան» (2Իզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Երիստոսի 1098 թվականին ուխտավորները գրավեցին նաև Աստիոքը և շատ այլ մարզեր, որոնց մինչ այդ տիրել էին թուրքերն ու այլ բարբարոսներ, ընդ որում այդ ժամանակ սուրբ Դեոդորոսը, սուրբ Չևորդոսը ու սուրբ Դեմետրիոսը նրանց համար բացահայտեցին գեղարդը՝ այն Նիզակը, որով վերջ էր ստացել մեր տեր Դիսուս Երիստոսը, որը մի ժամանակ սուրբ Դեոդորոսը բերել էր Աստիոք: Այդ ժամանակ սարսափելի արտաքինով մեկը ելավ մարտնչելու Աստիոքի դեմ, սակայն հաղթվեց մի ասպետի կողմից» (Ամանուն Զաբարուդացի «Զաբարուդյան ժամանակագրություն»):

«Դետանյովլի այնտեղից՝ ուխտավորները անցան ողջ Ռոմանիան ու Դայաստանը և տարբեր վտանգների ելթարկվելով ու մարտեր մղելով հասան Աստիոքին, երբ Աստծո գործը պաշարեց այն ու զարմանալի գրոհներ ձեռնարկեց, որոնց ընթացքում երկու կողմերից էլ շատերն ընկան: Որոշակի բանակությամբ օրեր անցնելուց հետո ուխտավորներին հայտնեցին, որ Պարսկաստանի արքայի (Սեջունյան սուլթանության սկզբում միսանյա, հետո համիջիս սուլթան Բեքբադուլը – Մ.Ֆ.) զորքերի հրամանատար Զորբարանը (Մոսուլի կառավարիչ Զեք-Բուլան – Մ.Ֆ.) երկուց էլ կոտորել իրենց ու անհիվ գործել է իրենց վրա՝ արդեն անցնելով Եփրատ գետը: Աստված, սակայն, չլքեց իր համար ջանացողներին և ահա Տիրոջ 1098 թվականի՝ 6-րդ ինդիկտիոնին հունիսի 5-ին բաղաբի բնակիչները հանձնեցին այս բաղաբը ու կոտորեցին բոլոր հեթանոսներին: Դաջորդ օրն իսկ շատ արքաների հետ եկավ Զորբարանը և պաշարեց բաղաբը, որտեղ ստիպված եղան ձերբի և էշերի մի ուտել: Թշնամիները ուզում էին ուխտավորների կամքը կտորել սովով, սակայն Աստված նրանց համար բացեց գեղարդը... և ահա Դետոս ու Պողոս առաքյալների ունի օրը նրանք դեսպաններ ուղարկեցին Զորբարանին...: Լսելով այս՝ քրիստոնյաները մեղքերի թողություն իրականացրեցին և հուսալիորեն ամրացան Երիստոսի արյունով ու մարմնով, իսկ հետո ելան թշնամու դեմ՝ իրենցից առաջ տանելով գեղարդը և Աստծո հաջը: Դրանից հետո նրանք մարտի մեջ մտան, իսկ թուրք իշխաններն էլ Աստծո աջակցությամբ չփոթվեցին, գլխովին ջախջախվեցին ու մատնվեցին փախուստի: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները բարեհաջող կերպով հսկայական բանակի թշնամիների կոտորեցին և դա կեցին մեծ ուրախությամբ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«/125/ Եվ այսպես հաջորդ օրը ֆրանկները պատրաստակամորեն ուղեի ելան, սակայն մինչ այդ եկեք պատմել այն մասին, թե ինչ եղավ թուրքերի հետ: Եվ ահա մարդիկ սկսեցին փնտրել Յագիսանին (Աստիոքի Եփրոսյան Եփր Ցաղի-Միսին – Մ.Ֆ.) ու գտնեցին նրան. «Հանուն Մուհամմեդին, տեր իմ, դուք սխալվեցիք և պարտվեցիք, բանզի Բուտորոսն ու Կարին հիմանալի գործեցին, որ արդյունքում թուրքերը վտարվել են մեր այն երկու աշտարակներից, որոնք գտնվում են գետի մոտ, ընդ իսկ ֆրանկները հզոր գործով գրոհել են դրանք ու հետ խլել ձեռք բոլոր գերիներին»: Լսելով այդ՝ Յագիսանը շատ կատաղեց, այնպես, որ նրա ուշքը չդրո անգամ գնաց ու եկավ վշտի ու զայրույթից, ընդ որում նա կարծես գառնացում էր: Եվ ահա նա կանչեց Սուլեյման Նիկեացուն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանին – Մ.Ֆ.) և ասաց. «Գնա ու վերադարձրու իմ աշտարակները, իսկ եթե ոչ, ապա ու՞ր օրում այնպես արա, որ իմ բաղաբը լցվի հացով, գինով ու մսով»: «Կկատարվի», - արագորեն պատասխանեց Սուլեյմանը, որից հետո, ելնելով բաղաբից, այնտեղ բերեց հաց, գինի ու միս՝ ամենայնառատությամբ: Այդ ժամանակ ֆրանկները այնտեղ էին, ուր հասել էին՝ տեղավորվելով դաշտերում: Եվ ահա կոմս Ռոդոլֆը «Երեք առաքինի էր, որ խոսեց. «Ով իշխաններ, - ասաց նա,- «պետք է ատել, որ մենք շատ ենք տանջվում այդ հեթանոսների ձեռքից, թող անիծվեն դրանք»: «Դա երկար չի շարունակվի», - պատասխանեց Բուլյոնի դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.): «բանզի թող միայն երեւոն անցնի և վաղն իսկ մենք հարձակում կգործենք բաղաբի վրա»: /126/ Այդ ժամանակ բոլոր առաջնորդները ելան իրենց վրաններից: Առաջինը բաջարի Բոհեմունը էր (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դեսպոյան ապագա դուքս Բոհեմուն Տերենտացին – Մ.Ֆ.), հետո՝ Տանկերտ Ապուլիացին (Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոքի դեսպոյան խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), իսկ սրանց էլ հետևում էր Ռոբերտ Ֆրիդացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.): Եվ ահա խոսվեց. «Պարոնայք, մենք պետք էք ներկայանանք այն հարցը, թե ինչպես իրականացնենք Աստիոքի պաշարումը: Իրոք, որպես բանակի հրամանատարները, այդ հարցի լուծումը հենց մեզ վրա է դրված: Այդ թող այսպես լինի, որ Դյուգո Սեն-Պոլն (Սեն-Պոլի կոմս Դյուգոն – Մ.Ֆ.) ու Անգերանը Թոմաս Դ'ԼաՖերի և Դաթոնի հետ մի խումբ կազմեն, որը կգործի Նոթմանդիայի դքսի (Նոթմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նոթմանդացին – Մ.Ֆ.) հրամանի տակ, Բրետանի դուքս Օտոնը, առյուծասիրտ Տիերի Բլանտարսցին ու Ֆրիբերտ Ռեյնսցին բուրգունդացիների հետ թող վերջապահը կազմեն, բասկերի երկրի դուքսը, Գոդչակը, Սիմոնը, Ռեյնալդ Նեւեյացին իր գեղեցիկ դրոշով, Ռոջեր Ամպերացին ու Անսելմ Ռիբեմունցին թող անցնեն մյուս կողմը, որ պաշտպանեն բանակի թևը, Ֆրանսիայի Ֆիլիպ արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Ֆ.) եղբայր, ազնվագարմ Դյուգո Վերմունդացին (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.) ու Կլերմոնի կոմսն էլ դուքս մարտնչեց Բուլյոնի ազնվագարմ դքսի (Բուլյոնի կոմս Էստաք Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.) հետ միասին»: «Ամեն ինչ պարզ է», - ասացին այն մարդիկ, ում ուղղված էին այդ խոսքերը, որից հետո նրանք բոլորը, ջորիները ու այլնեղանիները բարձրելով հացով ու անհրաժեշտ այլ բաներով, ելան զբաղեցնելու իրենց դիրքերը, որպեսզի սկսեն Աստիոքի պաշարումը, ինչ էլ որ դա արժենար: Այդ ժամանակ Յագիսանն ու Սուլեյման Նիկեացին վերջինիս եղբորորդի Ռուբինի հետ միասին միջնաբերդի բարձունքից տեսան այդ կարծես ավազի նման անվերջությունը, որ ուղեկցվում էր դրոշների ծածմունքով ու մեծ փայլով, որից հետո Սուլեյմանը չդրո անգամ ուշազանց եղավ, այդպես էլ չիմանալով, թե ինչ կարելի է անել: Եվ այսպես, երբ չար սարակինոսները նրան ուշքի բերեցին, Յագիսանը հարցրեց Սուլեյմանին. «Հանուն Մուհամմեդի, ի՞նչ է կատարվում բեզ հետ»: «Դու մեռած ես ու թո երբ երգված է», - պատասխանեց Սուլեյմանը: «թո բաղաբն ու երկրները հաշվիր արդեն գրավված են»: Յագիսանը, լսելով այդ, մոռացվեց, որից հետո հրամայեց փչել շփիրները, իսկ, երբ դրանց ձայնը տարածվեց ամրությունում ու լցվեց ծաղաբ, թուրքերն ու նրանց ծառաները սկսեցին պատրաստել նետողական մեքենաները՝ երգվելով Մուհամմեդով, որ քրիստոնյաները ոչ մի պարագայում չեն կարողանա բաղաբ մտնելու գրավել այն: /127/ Այսպիսով՝ բաջարի ասպատներն ինչպես ուժ ունեին առաջանում էին և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չհասան Աստիոքին: Այժմ մի բանի բառով ասենք, թե ինչ դիրքեր գրավեցին քրիստոնյաները: Եվ այսպես առաջին դարպասների մոտ, որտեղ երկու կողմից էլ վեր էին հառնում բարձր պարիսպներ, տեղավորվեց

մարկիզի որդի Տանկերդը, ընդ որում նրա հետ էին նաև կռվարար Ռոջերը (**Անտիոքի դքսության ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սայերնացին – Մ.Ֆ.**) և Ռոջեր Ռոզվելդը, որը մի քիչ կաղում էր: Այդ ժամանակ մի փշուր իսկ չէր կարող անցնել նրանց կողքից, Ռոջերի հատու թուրքը վկա: Տանկերդի վրանը բարձր և և լայնարձակ, սակայն այն ստոր հեթանոսներիցմեկը, որ տեղակայված էր աշտարակներից մեկում, աշտարակ, որը վեր էր հանում մյուսներից և որտեղ տեղակայված էին նեոտոպական մեքենաները, սկսեց երդվել Մուհամմեդով, որին հավատում էր, որ կսպանի Տանկերդ Ապուլիացուն: Իրոք, ոչ մի լավ բան չէր կարելի սպասել այն բանից, որ Տանկերդն իր վրանն այդպես մոտ էր դրել քաղաքին: /128/ Բոհեմուսը ճամբարը զարկել էր Կալիարնոն կոչվող մյուս դարպասների մոտ, որտեղ պարիսպները լայնանում էին, ընդ որում նա իր վրանը խփեց հենց այն աշտարակի ուղիղ դիմաց, որտեղ կային 4.000 ազդիարտներ, ընդ որում սրանք ևս երդվել էին Մուհամմեդով, որ, բանի դեռ իրենք կենդանի են և իրենց մեջ ուժ կա, ոչ մի ֆրանկ երբեք Անտիոք չի մտնի: Ի դեպ ասած, դրան ի պատասխան Բոհեմուսըն ասաց, որ նա հակառակորդին չի գիշի մի մազաչափ տարածք իսկ, իսկ վախկոտ ու ագահ սարակինոսներն էլ թող սովեն այնքան ժամանակ, մինչև որ քաղաքը չի գրավվի: /129/ Ռոբերտ Ֆրիզագին իր ճամբարը զարկել էր Կալիարնոն կոչվող մյուս դարպասների մոտ և աչքից բաց չէր թողնում լեռան ստորոտում գտնվող անրոպյունները, ընդ որում նրա հետ էին Ագերան Սեն-Պոլն ու նրա հայր Յուզոն: Այստեղ ևս 4.000 արգահատելի թուրքեր կային, ընդ որում մեր մարդիկ կոչ էին անում միմյանց. «Պարոնայք, պետք է ուշադիր լինել, մենք մեր վրանը դրել ենք Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի կողքին և, եթե պետք լինի, հենց նրա կողքին էլ կմտնենք»: /130/ Բրետանի ազնվագարմ դուքսը իր վրանը հաստատեց Ֆաուզեր կոչվող աշտարակի մոտ, ընդ որում նրա հետ էին սրտով արի Դերբերտը, բասկերի դուքսը, եղբայր Գոռչակը և բաջարի Սիմոնը: Սրանց կողքից ևս չէր կարող անցնել ոչ հաց, ոչ գինի, ոչ էլ կորեկ, ընդ որում թուրքերը ևս անվաճա չէին մնում, իսկ աշտարակներում գտնվողներին էլ ֆրանկները հայտարարեցին, որ չեն ուզում քաղաք որևէ բան թողնել առանց անհրաժեշտ մաքսատուրքի: /131/ Բոլոր նորմաններն ու բրետոնցիները Անտուի և Սենի բարոնների հետ միասին գտնվում էին գլխավոր աշտարակի դիմաց, որը լեռան ստորոտում էր, ընդ որում այդ հարթ տարածքում նորմանները փռել էին իրենց մեծաբանակ վրանները և այս մարդկանց կողքով էլ առանց նկատվելու չէր կարող անցնել ոչ մի արարան: /132/ Եպիսկոպոս Լե-Պոյսին ճամբար էր զարկել Օրոնտես գետի մոտակայքում՝ ճանապարհի քաղաքի հունական մասի դիմաց, ընդ որում Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (**Տոկուզ կոմս Ռայմոնդ Տոկուզացին – Մ.Ֆ.**) նրա հետ էր, իսկ նրանց շուրջն էլ տեղակայվել էին ակվիտանցիներն ու գասկոնացիները իրենց ամենաքաջ 1.000 հոգու հետ միասին: Նրանց դիմաց աշտարակի վրա Կարկան Ատրիբիցին էր, որը երդվել էր Թերվազանտին, թող անիծյալ լինի դա, որ, թելուզ և իր կյանքի գնով չի թողնի ֆրանկներին ոչինչ ձեռք բերել քաղաքներից, սակայն այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնդը հայտարարեց, որ մտադիր է հարձակվում գործել և թող Անտուան ու Կույսի որդին չառնեն ժամանակ իր հետ մնալ: /133/ Ավելի այն կողմ տեղակայված էին առյուծաափոր Թալիկուրը, Նևերի կոմսը և նրա ազնվագարմ երկրացիները, որոնց վրանները ավագի վրա էին: Սրանք ևս բարձրաձայն հայտարարեցին իրենց մտադրության մասին քաղաք ոչ հաց ու ոչ էլ այլ բան մտցնել թույլ չտալու մասին, ընդ որում ասացին, որ, բանի իրենք կենդանի են, դա այդպես կլինի: /134/ Օլիվեր Յուստսը ճամբար զարկեց հարավային պարսպի մոտ գտնվող դարպասներից մեկի դիմաց, ընդ որում նրա հետ էին կոմս Ռոտրուա Պերը, Ռալֆ Բոմանին, Ռիչարդ Վերդերը, Ռամբալդ Կոմունեցին և Ահարդ Մոնտեմիլեցին, որը հայտնի էր իր բաշտակով: Սրանք իրենց հերթին երդվել էին Անտոն հավատալով, որ կհնազանդեցնեն Յագիսանին ու կսանձեն նրա կատաղությունն ու շփոթը: Այդ ժամանակ, ի դեպ, Գրոգելար բարձր աշտարակից նրանց նայելով ասաց. «Ով խղճուկ ֆրանկներ, ինչո՞ւ եք նեղություն կրել և այդքան երկրներ անցնելով այս կողմը եկել, բանի դուք մինչև վերջին մարդը կսպանվեք ու կբնակեցվեք»: /135/ Երուսաղեմի ուղղությամբ, Բերնուսի դարպասներից ոչ հեռու, որտեղ հոսում էին Օրոնտես գետի հորդահոս ջրերը, տեղավորված էր իրոք մի մեծ իշխանի վրանը, բանից այստեղ էր Բուլյոնի դուքսը, ընդ որում նրա վրանը մետաքսից էր, բարձր և լայնարձակ՝ իր վրա ունենալով կապույտ, կանաչ և բաց կարմիր գույներ: Այդ ժամանակ էմիր Բերնաուսը ներքև նայեց իր աշտարակից և, անիծելով Մուհամմեդի անունով, ցուրտ ու տաք իրար խառնեց. «Այն դուք ֆրանկներ», - ասաց նա, - «դուք այնքան նենգամիտ եք ու չարորակ, տեսե՛ք թե ինչ է ձեր գլխին գալու, երբ ձեր նույնիսկ վերջին մարդը կընջվի իմ սրակիրների և աղեղանավորների կողմից, և ոչ-ոք չի փրկվի, նույնիսկ մերկ ու բոկոտն»: /136/ Կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ճամբար էր զարկել Ֆաբուր կոչվող դարպասների մոտ, որը նայում էր Յունաց երկրի կողմը, և նրա հետ 10.000 ասպետներ կային, իսկ նրանց մեծաբանակ վրաններն էլ, որ լուսավորված էին ջահերով, երևում էին ամեն տեղ: Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտը երդում տվեց Աստվածամոր անունով, որ, հենց որ հեթանոսները իր բանակի վրա հարձակվում գործելու նպատակով արտագրոհ իրականացնեն, ինքը իր հատու թողով մարտի մեջ կմտնի նրանց դեմ և բռնկվեց լքաթափի այդ անհավանների չորացած արյան մեջ: Եվ ահա Ֆաբուրն իր հերթին նայեց սրանց իր աշտարակի բարձրությունից և, անիծելով հանուն իր աստված Մուհամմեդի, ասաց. «Ով ողորմելիներ, Ապուլիայի անձեռը լինի ձեզ վրա, հնարավոր է, որ դուք կարողացաք շրջափակել Անտիոքը, սակայն ոչ ցամաքով ու ոչ էլ ծովով դուք ոչինչ չեք ստանա, դուք չեք կարողանա նաև ձեր նավերի մոտ մոտենալ, երբ ձեզ համար վատ կլինի, և ձեր ջանքերը ոչինչ էլ չեն հանգեցնի: Անտիոքը մի անկարագրելիորեն անուր քաղաք է և դուք երբեք չեք գրավի այն»: /137/ Կոմս Յուզոն ու նրա ֆրանկները գնացին մեկ այլ դարպասի մոտ, որը ղեկավարում էր բռնակալ Բրունամուրը, այստեղ Քնաձներն էին արթնացել, ու այնտեղ ճամբար զարկեցին: Այնտեղ կային 10.000 բաջարի ռազմիկներ, որոնք մարտի էին ձգում: Այստեղ ևս հնարավոր էր տեսնել մեծ բանակի վրաններ, որոնք խնդրոյի գույն ունեին, բաց կարմիր էին կամ ոսկեգույն: Բրունամուրը իր հերթին սեփական աշտարակի բարձրությունից նայեց քրիստոնյաներին և, անիծելով Թերվազանտի անունով, ասաց. «Այ դուք ստոր ու ողորմել սրիկաներ, որ ձեր ոտքով կործանման դուռն եք եկել, ձեր նույնիսկ վերջին մարդը կգերվի ու կփոխանցվի էմիր տուլթանին (**Սեջուկյան տուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համբիշխան տուլթան Բերքիարուխին – Մ.Ֆ.**)՝ օգտագործվելով այն բանի համար, որ բնակեցնի Աբիլասի անապատը»: /138/ Վերին դարպասները, որոնք նայում էին լեռան տակ գտնվող աշտարակին, գտնվում էր հավատացյալ իշխան Գուլդերտուրի հրամանի տակ ու հենց այստեղ էր թաժուրների իշխանը դրել իր ճամբարը: /139/ Այդ ժամանակ առյուծաափոր Թոմաս Մարլենի մեծ բանակի մարդկանց հետ ճամբար էր զարկել մի հարթ տարածքում, որը գտնվում էր Օրոնտես գետից ոչ հեռու, իսկ այդ վայրի հսկողությունն իրականացնում էր Մախոն անունով էմիրի որդին: Իր հերթին Ստեփան Ալքեմարը ճամբար էր զարկել կոչված դարպասների մոտ, որը գտնվում էր մի ապառաժառ վայրում, ընդ որում նրա հետ կային 15.000 անսկարագրելի ասպետներ: Եվ ահա Մախոնը նրանց վրա նայեց իր մարագված բարձր աշտարակից և ասաց. «Այ ողորմելի անհավատ քրիստոնյաներ, տեսե՛ք թե ինչ փորձաքններ են գալու ձեր գլխին, բանից դուք մինչև վերջին մարդը սպանվելու եք ու զոհ գնաք իմ աղեղանավորներին: Դուք երբեք չեք տեսնի այս քաղաքը, որի պարիսպները չափազանց ուժեղ են, իսկ աշտարակներն էլ չափից դուրս մեծաբանակ, որ դուք կարողանաք գրավել այն: Դուք կմահանաք մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս՝ զոհ գնալով սուլին, կարիքին և ունեզրկությանը, դուք նայալիսի հուսահատ դրության մեջ կընկնեք, որ կզրկվեք ձեր շատ կենդանիներից ու նժույզներից»: /140/ Ահա այսպես մեր մարդիկ ձեռք գարկեցին Անտիոքի պաշարման գործին, երբ առաջնորդները տեղավորվեցին՝ ամեն մեկն իր տեղում ու սկսելով հսկել շրջակայքը: Յարկ է Լեյել, որ այդ ժամանակ պարենամթերքը շատ առատ էր, կարծես կրկնակի չափով կար, ու այն առկա էր շատ մեծ բանակությանը: Յիսակի, պարզ օրեր էին, երբ շոգն արդեն այնքան էլ ուժեղ չէր: Սարակինոսները իրենց ուժերը հավաքել էին Եսգիվանի դարպասներում՝ սրա բառակուսի աշտարակներում: Այդ ժամանակ Յագիսանը դիմեց նրանց հետևյալ խոսքերով...: Անելով այդ՝ նա շուտ եկավ ու հեռացավ, որպեսզի մարտի պատրաստի իր մարդկանց՝ մինչև վերջին մարդը զինելով լիակատար հանդերձակներով: Անտիոքի մոտ հիանալի դաշտեր կային, որտեղ արածում էր մի ընտիր մարդական նժույզ, որին կցված էին 10 տապարակիր սարակինոսներ, ձեռքերին տուր տապարներ, որպեսզի նժույզը ապահով լինի և այն չառնանգեն: Եվ ահա մեր ֆրանկ ռազմիկները հիանալի մի առիթ գտան իրենց ձեռքը գցել այդ նժույզին ու դրա համար էլ հապճեպ անցան գետը: /144/ Անտիոքում գտնվող թուրքերը անչափ վշտացան այդ նժույզի կորստից, դրա համար էլ լեռան կատարից հեռու շեփորի բարձր ծային հավատարիմ հավաքվեցին երկայթ դարպասների մոտ, որից հետո 10.000 հեծյալներ առաջնորդեցին նրանց, որպեսզի վնասն քրիստոնյաների բանակին: Իրոք, սրանք պատասպարվեցին Յիս կոչվող բերդում, իսկ գիշերն էլ լուրջ վնաս հասցրին մեր զորքերին: Բանն այն է, որ բեռնակիր նժույզների վրա բարձած այդ ժամանակ Սուրբ Սիմոն նավահանգստի մարդիկ էին գալիս, որոնք ենթակա էին Ռայմոնդին: Նրա մարդկանց: Եվ ահա սրանցից ոմանք մոտ մեկ լից հետ մնացին, որից էլ օգուվելով թուրքերը, թող անիծյալ լինե՛ք դրանք, դուրս թռան իրենց դարանից և հարձակվեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկներն ու սերժանտներից ոմանք ոտքով էին և թուրքերը, շրջապատելով սրանց, իրենց եղջերավոր աղեղներից նրանց ծանր վերքեր հասցրին: Եվ ահա սերժանտները հասկացան, որ ամենին կորած է, և աղաղակելով դիմեցին փախուստի, գոչելով. «Յեյ, մեր տեր Ռայմոնդ, ո՞ր ես դու, մենք հուսահատ դրության մեջ ենք և թո օգնությանկարիքն ունենք»: Ռայմոնդը, լսելով այդ զարթացավ և անհամբեր առաջ եկավ հրամայելով. «Պատրաստվե՛ք, մենք մեկնում ենք, թուրքերն արտագրոհ են իրականացրել, որպեսզի հարվածեն մեր մարդկանց, մերոնք մեծ փորձանքի մեջ են, արդ արե՛ք հնարավորինս ամեն ինչ»: Եվ ահա բոլորը ոգևորված առաջ ընթացան, սակայն դա որևէ արդյունք չտվեց, բանի որ արդեն շատ ուշ էր, երբ թուրքերն արդեն տիրել էին մեր բեռնակիր անասուններին և, անցկացնելով դրանց կամրջով, կտրել ու անցել գետը: /145/ Եվ այսպես թուրքերը մեր նժույզների հետ միասին մոտեցան կամրջին, որը տեսնելով Ռայմոնդը բառատուրդ արշավելով մեծ արագությամբ մոտեցավ և իր զինակիցների հետ միասին նետվեց նրանց վրա: Քրիստոնյաները օգուվեցին նիզակներից, որ հարվածեն թշնամիներին, սակայն ի պատասխան նետերի հեղեղ ստացան ու նրանց հարվածեցին տուր սրերով: Եվ ահա արդեն մեր հիմնական բանակն ռազմիկները, լսելով մարտի արմուկը, հագան գրահները և ելան մարտի: Մերոնք առաջացան երկայթ կամրջի ուղղությամբ աղաղակելով. «Առավել», որից հետո հետ խլեցին բեռնակիր նժույզների մի մասին, ընդ որում սարակինոսներից հաջորդեց հետ բաշվել քաղաք և իրենց հետևից փակել դարպասները: Այդ ժամանակ մեր ասպետները հետ դարձան և ամեն մեկը վերադարձավ իր վրանը: Դրանից հետո բանակի ղեկավարները հավաքվեցին խորհրդացության՝ տեղավորվելով բաց երկնքի՝ ուղիղ

աստղերի տակ: Արդյունքում որոշվեց, որ քաղաքի պաշարումը պետք է իրականացնել ավելի սեղմ պայմաններում, ուժերը մոտեցնելով պարիսպներին, բանի որ հակառակ պարագայում սարակինոսների համար հեշտ էր դուրս ու ներս անելը, և, ինչպես որոշվեց, այդպես էլ արեցին: Դրանից հետո մեր առաջնորդները փոխեցին իրենց վրանների տեղերը և հնարավորինս մոտեցրին դրանք պարիսպներին, այնպես, սակայն, որ դրանք գերե մնան պարիսպների վրայից արծակվող նետերի հարվածներից: Դրանից զատ առանց բացառությամբ բոլոր առաջնորդները երդվեցին, որ, անկասկած ևս մի գրկանքից, որ բաժնի կիսանի իրենց, նրանք երբեք տեղի չեն տա, մինչև որգրավեն մատիորը, ինչքան էլ որ այդ դժվար լինի: Եվ այսպես մերոնք կազմեցին մատիորի ու նրա միջնաբերդի պաշարման ծրագիրը, որից հետո ամեն մեկն իր բանակով մեկնեց որոշված ուղղությամբ: Հարկ է նշել, սակայն, որ ամեն ինչ չէ, որ լավ ու քրիստոնյաների ուզած ձևով էր ընթանում, այնպես որ թուրքերն իրենց բավականին ազատ էին զգում և ցանկացած պահին կարողանում էին ներս ու դուրս անել: /146/ Եվ այսպես մեր ֆրանկները եռանդով շարունակեցին: Հարկ է նշել, որ Մահոմիդը անուշով հայտնի երկաթյա դարպասների դիմաց մի շատ հին կամուրջ կար... որի հիմքերը գնում էին դեպի քրի խորքերը, իսկ ինքն էլ լավ ամրացված էր ատամնավոր պարիսպներով, այնպես որ այս կողմից մատիորը ոչ մի հիմք չունեի վախճնալ առաջացող թշնամիներից: Դա իրոք որ մի ամուր կամուրջ էր: Եվ ահա թուրքերը, Աստված կորցնի դրանց, կորեցին այն, որպեսզի վնաս հասցնեն մեր զորքերին, ընդ որում նրանք անակնկալ հարձակվեցին մեր մարդկանցից շատերի վրա և սպանեցին նրանց ու գլխատեցին, այնպես որ մերոնց փրկության ոչ մի հնարավորություն չմնաց: Այդ ժամանակ Կուսի որդի Հիսուսը խիստ վշտացավ դրանից, սակայն նույն կերպ վշտացել էին նաև բարոնները, որոնք ղեկավարում էին բանակը: Եվ ահա եպիսկոպոս Լե-Պյուսին հավաքեց բոլորին և հարցրեց նրանց կարծիքը: /147/ Եվ այսպես, երբ բացվեց հաջորդ օրը, սերժանտները և սապետները ամեն ինչ պատրաստած առաջ եկան, որպեսզի բանդեն այդ կամուրջը: Իրոք, բերվել էին երկաթյա մուրճեր և պողպատյա բրիչներ, որոնց համար նրանք բանդեցին ու մի կողմ դրեցին վրանները, որպես բրիչներ օգտագործելով դրանց ցցերը, իսկ 400 եղբերակներ էլ սկսեցին փչել ու առաջ մղել մարդկանց: Եվ այսպես քրիստոնյաները հասան Օրոնտես գետի ափին, որից հետո, բաժանվելով խմբերի, սկսեցին փորձ կատարել բանդել կամուրջը, փշրել նրա կամարները և կտորել կամրջահարթակները: Դարզվեց, սակայն, որ 20 օրվա աշխատանքն էլ հերիք չլինի, որ նրանք ավարտին հասցնեն այդ գործը, դրա համար էլ երեկոն իջնելու պես մեր մարդիկ վերադարձան իրենց տեղերը՝ հազիվ կամրջից հանած այնքան քար, ինչքան հերիք էր ընդամենը մեկ նծույզ բարձելու համար: Այսպես թե այնպես, սակայն մերոնք պատրաստվում էին շարունակել աշխատանքները այդ ուղղությամբ՝ դրա համար պատրաստելով նաև ցցապարսպի պես մի բան հենց կամրջի իրենց կողմում: Այդպես էլ արեցին, որից հետո հիշատակված ցցապարսպի ներսում տեղավորվեցին սերժանտներ, արքայախառնակներ, զինված հետևակայիններ և որակավոր նետածիզներ: Արդյունքում ինքանիցի ու թերիկի կիրառմամբ մի թեժ մարտ բռնկվեց, բանի որ հենց հաջորդ իսկ առավոտյան թուրքերը եռանդուն հարձակման անցան այդ ուղղությամբ, իսկ մերոնք էլ սկսեցին հուսահատորեն պաշտպանվել: Այդ ժամանակ թուրքերը հենց դարպասների դիմաց ավելի քան 1.000 հոգի կորցրին, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչքան ղեկավարներ գետին տապալկվեցին թարերի խիվեցին, ինչքան վահաններ և սաղավարտներ ջախջախվեցին, ինչքան չար սարակինոսներ տապալկվեցին կամրջի վրայից, ընկան ջուրն ու խեղդվեցին: Դա իրոք մի մեծամասն շտաբ մարտ էր, որի ընթացքում այս ու այն կողմից նաև բարանետներ էին օգտագործում: Այդ մարտը տևեց ողջ օրը, մինչև որ արեգակը մայր չմտավ և գիշերը չիջավ: /148/ Երկաթյա այդ կամրջի մոտ տեղի ունեցած մարտը իրոք որ խոշորամասն շտաբ էր, երբ ազնվականները, սերժանտներ և հասարակ մարդիկ մարտնչում էին ուժերի ներածի չափով և անում այն ամենը, ինչ հնարավոր էր: Այժմ հիշե՛ք քաջարի Վիշերին, որը, ծուլգով հասնելով կամրջի մոտ, ցած իջնելով նրանից ու թողնելով, որ վերցինա հեռանա, հասարակի հետ հավասար տարավ մարտի ողջ ծանրությունը՝ վահանն առաջ մղված աներեր կերպով պաշտպանելով մարդկանց: Հենց երկաթյա այդ դարպասների մոտ՝ ուղիղ աշտարակների դիմացի հատվածում, նա վիրավորեց Անկալոյի արքային, որը գործում էր 100 սարակինոսների ուղեկցությամբ: Այդ ժամանակ հիշատակված արքայի վահանն այնքան նրան օգուտ տվեց, ինչքան շորի մի կտոր, իսկ նրա սաղավարտն ու գդակն էլ ավելի օգտակար չէրան, բան ձվի սովորական մի կենդանի: Այսպիսով՝ Վիշերը մի հզոր հարված հասցրեց և, առանց փրկության որևէ հույսի, գետին տապալկեց Անկալոյի արքային, իսկ աստուանայի այն ժողովուրդն էլ, երբ տեսավ նման մի ուժ, վախից ցրվեց: /149/ Եվ ահա թուրքերը, երբ տեսան, որ ֆրանկները գալիս են իրենց վրա, ընդ որում ֆրանկների սրերի հատուկ լինելու մասին նրանք հիմապի գիտեին, հասկացան, որ մարտը իրենց համար աննպաստ ընթացք է ընդունում: Հասկանալով այդ՝ թուրքերը հետ դարձան, անցան դարպասներով և ելան բարձր տեղեր, որպեսզի հարվածեն քրիստոնյաներին այնտեղից: Իրոք, սատանայի այդ ազաի դաշնակիցները տիրապետում էին հիմնալի որակի թուրքական աղեղների, Աստված էլ այդ կարող է վկայել, դե իսկ իրենք էլ հիմնալի նետածիզներ էին, ընդ որում սրանց նետերի ծայրերը թաթախված էին ծծմբով: Թուրքերը խիտ հարված տակ էին պահում պաշարողական բոլոր մեքենաները, այնպես որ հաճախ նետերից հաջորդ հարվածում էր հենց նախորդի պոչին, դե իսկ մեքենաներն իրենք էլ այնքան առատորեն էին պատված լինում նետերով, որ հաճախ դրանց մեջ կորում էին: Իսկ այժմ թույլ տվեք պատմել, թե ինչպիսի խորամանկ ծրագիր հղացան վախկոտ այդ սարակինոսները: Եվ այսպես, իրենց երթական նենգությունը կյանքի կոչելու նպատակով նրանք վերցրին «հունական կրակ»-ն ու լցրեցին այն հատուկ անոթների մեջ, որից հետո, դնելով դրանք նետողական սարքերի մեջ, նետեցին քրիստոնյաների պաշտպանական գերանների վրա, այնպես որ սրանք սկսեցին այրվել: Ոչ մի հնար չկար իրակը հանգցնելու, ինչքան էլ որ սերժանտներն ու սապետները ջջանացին, ընդ որում մեր առաջնորդները, տեսնելով այդ, շատ էին զայրացել: /150/ Եվ այսպես պաշարողական մեքենաները կրակով պատվեցին և ծխի մի բարձր սյուն դեպի երկինք սլացավ՝ «հունական կրակ»-ի առաջացրած հորեղ տարածելով ամենուր: Արդյունքում ամեն ինչ այրվեց ու մոխրացավ, կարծե՛ք նման բան չէր էլ եղել, ամեն ինչ, ինչ փայտից էր, ածխացավ ու մոխրացավ, ընդ որում կրակը տարածվեց այնքան հեռավորության վրա, ինչքան որ բալիստը կարող էր հարվածել: Այդ ժամանակ մեր բարոնները, տիրուր ու գունատ, ոչինչ չափելով շուրջ եկան ու հեռացան, բանի որ առանց պաշարողական այդ մեքենաների նրանք չէին կարող հաջողությամբ շարունակել հետագա գործողությունները: Դրանից հետո ևս այն կամուրջը շարունակեց գործել և անվերջ անհանգստացնել քրիստոնյաներին: /151/ Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները հասկացան, որ հայտնվել են անեյանեյի դրության մեջ, դրա համար էլ նստեցին խորհրդակցության, որտեղ որոշվեց, որ. «Բանակը գտնվում է ծանր դրության մեջ և, որպեսզի մարդիկ պաշտպանվեն արգահատելի սարակինոսներից, անհրաժեշտ է հանուն տարբեր կույս Մարիամի կառուցել Մահոմի կոչվող ամրությունը, բանից մենք բոլորս էլ պաշտում ենք Սուրբ կույսին, իսկ թե՛ նրան նվիրված ամրություն կառուցենք, այնտեղ աքբա ու վանականներ հաստատենք, ապա նա կիովանավորի մերոնց»: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարները սահմանեցին. «Մենք բոլորս այս մտքին ենք, համաձայնության ենք եկել և այդպես էլ կանենք»: Եվ ահա բանակով մեկ հայտարարվեց ընդունված որոշման մասին, որից հետո մարդիկ ոտքի ելան Հանուն Աշխարհի փրկիչ Հիսուս Երիտառի, որին մենք բոլոր հավատում և ընդունում ենք: Բոլոր լծվեցին հիշատակված աշխատանքի իրականացմանը, ընդ որում բոլորն աշխատում էին չինայելով իրենց և ոչ-ոք գլուխ չէր պահում: Այսպիսով՝ շուտով բանակով մեկ տարածվեց ծանր աշխատանքի և փայտին հասցվող գործիքների ձայները, որից հետո մարդիկ ընդհանուր ջանքերով ոտքի հանեցին Մահոմի կոչվող այն ամրությունը, որը գոյություն ունի մինչ օրս: Հարկ է նշել, որ ֆրանկները այս ամրության աշտարակներն ու պարիսպները կառուցում էին մեծ վարպետությամբ, որպեսզի ամեն ինչ հիմնավոր լիներ և նրանք այդ կողմից անհնգատանալու կարիք չունենային, իսկ այդ հոգան էլ իր վրա դրեցներ այնտեղ տեղակայված կայացանքը: Միաժամանակ ավելացնելով, որ ամրոցի դարպասներից ներս տարածվող բակում քրիստոնյաները գտնան արգահատելի սարակինոսների մարմարե շատ գերեզմաններ, որտեղից, դուրս նետելով դիակները, վերցրին, թրեր, Նիզակներ, այլ գեներ, սաղավարտներ և ոսկեզօծ այլ զարդեր, որոնք թուրքերը դրել էին այնտեղ՝ հանգուցյալների հետ: Այս գտածոներից ոմանք արժեին հազարավոր հունական ոսկի, սակայն դրանից զատ գտնվեցին նաև մեծ քանակի այլ ոսկեղեն, արծաթեղեն ու մետաքսե իրեր, որոնք հիմնալի պատրաստված էին: Այս ամենը բաժանվեց քրիստոնյաների բանակի հասարակին: Այդ ժամանակ սարակինոսները, երբ իմացան, թե ինչ է կատարվում, հավաքեցին իրենց ուժերը և հարձակման անցան այս ամրության դեմ: Սկիզբ առավ մի թեժ հեռամարտ, սակայն հիմնալի քրիստոնեական ուժն իրենն արեց ու թշնամին հետ շարտվեց: Հաջորդ օրը թուրքերը կրկին հարձակվեցին, սակայն այս անգամ ևս ոչինչ անել չկարողացան ու հետ բաշվեցին, ընդ որում, մինչ սրանք կպատասխարվեին ամրությունների հետևում, քրիստոնյա սապետները հարձակվեցին և թշնամիներից 100 թուրքի վրա ու գերեցին, որից հետո, վերցնելով պարսիկների ամենուր սփռված դիակները, նրանք գլխատեցին դրանք ականջներից ներքև: Իրոք, ես չեմ չափազանցում, երբ ատում եմ այն ինչ եղել է, բանից այնտեղ հաշվվեց նման 1.520 գլուխ: Եվ ահա մերոնք այս գլուխները դրեցին բարանետների մեջ, որոնք նախատեսված էին թուրքական ամրության վրա վշտակված քարեր նետելու համար, ու նետեցին քաղաք, դա իրոք մի հիմնալի բան էր: Այս պայմաններում հեթանոսները մեր աչքի առաջ աղմուկ բարձրացրին ու ծայրահեղ վշտի մեջ ընկան..., պատկերացրեք այն առաջապանները, որ տիրում էին քաղաքում: /152/ Արդ իմացեք, որ լեռնապանքին, գալով ավելի լերքն մատիորի ուղղությամբ, հրեշտակն անուշով դարպասներից մեկը հսկում էր էմիրի երաքյուրներից մեկը, որը սովորություն էր դարձրել ելնել իր տեղից և գլխատել քրիստոնյաներից ցանկացած մեկին, որը կհայտնվեր մոտակայքում: Մեր առաջնորդները շատ դժգոհ էին դրանից և ահա, երբ այս հարցով իրար գլուխ հավաքվեցին, Բոհեմունդն ասաց. «Հարգելի իշխաններ ու սապետներ, այդ հիմնավոր ամրությունը մեզ համար իրական վտանգ է ներկայացնում, բանից իրենից ներկայացնում է հեթանոսների մի ամրություն, որոնք, գտնվելով այնտեղ, հարձակվում են մեզ վրա: Արդ, թե՛ դուք թույլ տաք, ես վերջացնեմ թուրքերի կողմից տեղեղծ այդ իրական խոչընդոտը»: «Դա իրոք հիմնալի մի միտք է»,- պատասխանեցին Բոհեմունդին բոլոր առաջնորդները, որից հետո որոշվեց ընտրել ամենամեծ ու փորձառու առաջնորդներից մեկին, որը կհսկեր այդ ուղղությունը: Այնուհանդերձ ոչ մի հարմար թեկնածու չգտնվեց և այդ ժամանակ Տանկերը՝ հիմնալի իր բաց կարմիր հագուստներում, ոտքի կանգնեց ու ասաց. «Որվ իշխաններ, ես բոլորիդ թույլությունյամբ կստանձնեմ այդ ամրության հսկողությունը

հետևյալ պայմաններով, որ պետք է հետս վերցնեն իմ ռազմիկներին ու սերժանտներին, ինչպես նաև դուք ինձ պետք է բավարար գումար տաք նրանց վնասներու համար, եթե ես դրա կարիքն ունեմա»։ Այդ ժամանակ բանակի առաջնորդները Տանկերդին 400 արծաթյա մարկ տվեցին, ինչ, սակայն, թեև ամենևին էլ չուրախացրեց մարկիզի որդուն, բայց նա այնուհանդերձ փչեց եղջերափողը և մեկնեց ուղիղ դեպի հիշատակված ամրություն։ Տանկերդի հսկողությունը ստանձնելու առաջին իսկ գիշերը ձեռք բերվեց գլխավոր հաջողությունը, բանգի 400 թուրքերը ներքև իջան լեռներից, որպեսզի հայերի, հույների, ասորիների, ինչպես նաև այլ ծառաների օգնությամբ Սուրբ Սիմոն նավահանգստի կողմից օգնության հասնեն բաղաբի տեր Յագիսանին, որը անհանգստացնող որության մեջ էր։ Այդ ժամանակ մարկիզի որդի Տանկերդը 500 սպաների գլուխն անցած հարձակվեց նրանց վրա, որից հետո թուրքերը ոչ մի կերպ դիմադրել չկարողացան, բանգի բրիստոնյաները գերեցին նրանց բոլորին, գլխատեցին և իրենց վերջին նրանց բեռները։ /153/ Եվ այսպես Տանկերդի մարդիկ ձեռք բերած ավարի հետ իրենց ամրություն վերադարձան և այստեղ պարզվեց, որ այստեղ 1.000 մարկ արաբական ոսկու չափով գույք կար։ Այսպիսով՝ առաջին այդ գիշերը Տանկերդի համար շատ լավ անցավ, բանգի հիշատակված ավարից բացի նաև ձեռք բերեց նաև 1.000 արծաթեղրամ, ընդ որում նա հարուստ նվերներ տվեց իր սիրելի ասպետներին։ Այս հաջող գործողությունը մեծ փառք բերեց Տանկերդին և նրան մեծ անուն սպահովեց, որից հետո Տանկերդը շարունակեց գործել նույն եռանդով։ Հարկ է նշել, որ Տանկերդն այն աստիճան եռանդուն էր իրականացնում բաղաբի շրջապատում այդ կողմից, որ ոչ-ոք այլևս ի վիճակի չէր այդ կողմից մտնել բաղաբ կամ դուրս գալ, իսկ նրա հետ եղած մարդիկ էին, գործելով հիմնալի ձևով, մեծապես ոգևորում էին մնացած բանակին։ Այնուհանդերձ երկու շաբաթ անց մարդկանց տառապանքները ողջ բանակում սկսեցին մեծանալ, բանգի տվկ ու կարիքը մեծ չափերի հասան, այնպես որ նույնիսկ եղբայրը չէր կարողանում ունեցածով կիսվել եղբոր հետ։ Այսպիսով՝ Առսոծ օգնությունից զրկված բրիստոնյաների բանակը հայտնվեց մեծ տառապանքների մեջ, ընդ որում այդ ընթացքում բրիստոնյաները մեկ անգամ չէր, որ հարձակում գործեցին բաղաբի վրա, սակայն արդյունքի չհասան, բանի որ բաղաբը չափազանց ուժեղ էր։ Թվում էր, թե բրիստոնյաները չեն կարողանա գրավել ու տիրել այդ բաղաբին մինչև Ահեղ դատաստանի օրը, երբ չէին գործում ոչ մի հնար ու միջոց։ Իրոք, միայն ամենակարող ատուված կարող էր օգնել, նրանց, բանգի այդ անվավազարմ և բարեպաշտ զորքը հայտնվել էր օտար երկրներում, որտեղ ոչ մի տեղից օգնություն ստանալու հույս չուներ։ Այդ ժամանակ բրիստոնյաները 30 լիգ տարածության չափով հեռացան բաղաբից, որպեսզի պարենամթերքի հարցը լուծեն, սակայն տիրող հուսահատեցնող սովը դա ամենևին էլ չթողացրեց, բանգի մերոնք հազիվ փշրանքներ կարողացան խլել թուրքերից, այն էլ թե՛ մրտերից հետո։ Այս ամենի հետևանքով մարդիկ ընկան հուսահատության գիրկը, երբ միայն Աստված կարող էր օգնել նրանց։ /154/ Այսպիսով՝ բանակը, զրկված ամեն ինչից, հայտնվեց իր սարսափելի դրության մեջ, ընդ որում դրան գունալույց նաև վատ եղանակը։ /155/ Թվում էր, թե բրիստոնյաները դատապարտված են կործանման։ /156/ Իրոք, սա չափազանցում չէ, երբ ես այսպես եմ խոսում։ /157/ Այդ ժամանակ բաջարի Գոտֆրիդ Բուլյոնացին ասաց... /158/ Եվ ահա բրիստոնյաները զինվեցին, որպեսզի մեկնեն Սուրբ Սիմոն նավահանգիստ և այստեղ ուտելիք գնեն կամ ձեռք բերեն։ Իմանալով այդ մասին՝ թուրքերը մի խորանարտ ծրագիր հղացին, որպեսզի փորձանք բերեն բրիստոնյաների գլխին։ Եվ այսպես ֆրանկները, թող Աստված փրկի նրանց, մեկնեցին։ Սրանք խմբում էին նաև անվավազարմ իշխան Բոհեմունդը, ինչպես նաև Էվերարդ Պուսիեն ու կոմս Ռոտտուս Պերը, որպեսզի ապահովեն մարդկանց պաշտպանությունը, ընդ որում նրանց հետ էին նաև հարգարժան Ռայմոնդ Սեն-ժիլն ու Հյուգո-Սեն-Պոլը՝ որը խիզախ էր, ինչպես վայրի վարազը։ Սրանք բոլորը կոչված էին ուղեկցել բանակի հասարակին։ Եվ այսպես այս մարդիկ բարեխաջող հասան Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ և այստեղ ուտելիք գնեցին։ Այնուհանդերձ հետո նրանք մի մեծ սխալ գործեցին, բանգի, երբ հետ էին դառնում և պարենամթերքը բարձած լեռնադիների վրա կրում էին, նրանք չսպասեցին մեկը մյուսին, այլ առաջ ընթացան առանձին և անկազմակերպ ձևով։ Սա, ինչպես արդեն ասացի, մի խնկարալի հիմարություն էր, որովհետև, զրկված Հիսուսի և Աշխարհի Փրկչի օգնությունից, նրանք ուղիղ դեպի փորձանքն էին ընթանում։ Իրոք, 15.000 լավ զինված սարակինոսներ ու թուրքեր հետ դարձի ճանապարհին դարան էն դրել, թող աստված անիծի դրանց, ընդ որում սրանք փնտրում էին վերադարձող ֆրանկներին և, երբ գտան, ներխուժեցին սրանց շարքերը և այստեղ մեծ կոտորած արեցին։ Այդ ժամանակ մեր զորքերը հայտնվեցին մեծ շփոթի մեջ, ընդ որում սպանվեցին և նրանք, որոնք տեղավորվել էին հանգստի և տեղում էլ էինք գլուխները կորցրին, և նրանք, որոնք դիմեցին փախուստի։ Այդ ժամանակ կարելի էր լսել ու տեսնել, թե ինչպես է մեր բանակը ողբում իր տխուր այդ վերջաբանը, ընդ որում դիմադրել չկարողացան նաև Բոհեմունդը, ինչպես նաև հիմնալի Էվերարդ Պուսիեն ու փառահեղ Ռայմոնդը այլ ասպետների հետ միասին։ Այսպիսով՝ թուրքերը հետապնդում էին մարդկանց և նրանց վրա նետերի հեղեղ թափում, ընդ որում միակ մարդը, որ շուտ եկավ ու զնաց թուրքերի վրա, դա Հյուգո Սեն-Պոլն էր։ Իրոք, սա, չկարողանալով այլևս զսպել իրեն, վահանը վերցրեց ձեռքը և, խթանելով ծուռեց, պացավ թշնամիների վրա։ Այդ ժամանակ Հյուգոն հարվածեց Սայթանիկի ոսկեգծ վահանին, փչրեց այն և վերից վրա հարվածելով սպանեց թշնամուն՝ նրա հոգին ուղարկելով դժոխք, ընդ որում նա փչրեց նաև հակառակորդի գրահներն ու սաղավարտները և նիզակի ծայրն ուղիղ թշնամու սիրտը խրեց, ինչից սա անմիջապես մահացավ։ Դրանից հետո մարդիկ, որ տեսան, թե ինչ արեց Հյուգոն, մերկացրին թորեք ու սկսեցին հարվածել հեթանոսներին։ Այս ընթացքում Էսթրաբեդը հետապնդում էր Բոհեմունդին։ /159/ Եվ ահա Բոհեմունդը, Էվրարդ Պուսիեն և Ռայմոնդ Սեն-ժիլը հասան մոտակայքում գտնվող ինչ-որ բլուրների, սակայն թուրքերը մեծ աղմուկ աղարակ բարձրացնելով, հարվածելով աղեղներից ու փչելով եղջերափողները հետապնդում էին նրանց։ Եվ ահա Էվերարդը հետ նայեց ու, տեսնելով Բոհեմունդին, զոչեց... /160/ Լսելով այս՝ Բոհեմունդը պատասխանեց..., որից հետո այս հիմնալի ասպետները, որ հազիվ կազմում էին 200 հոգի, շուտ եկան ու նետվեցին թշնամիների վրա։ Իսկ այժմայտկերացրեք, թե ինչ արեցինք նրանք թուրքերի շարքերում, բանգի նրանց նժույգները, ընթանալով ողջ թափով, մտան թշնամիների շարքերը, իսկ նրանց պողպատյա թորերն էլ այնտեղ իսկական մի ջարդ իրականացրին։ Արդյունքում առաջին իսկ հարվածից հետո մարդկանց 400 հոգի, սակայն այդ ժամանակ Հյուգո Սեն-Պոլն արդեն գտնվել էր տապալվել, բանի որ նրա նժույգը սպանվել էր։ Եվ այսպես Հյուգոնայն էր արդեն պետք է գերվեր, կամ սպանվեր, սակայն վերջին պահին Ռայմոնդ Սեն-ժիլը մեծ արագությամբ մոտեցավ նրան և սկսեց գործել իր թրով։ Եվ ահա Ռայմոնդը հարվածեց Ալիս Անտիոքցուն, որը արթաների մի արթա էր, ընդ որում այս հարվածն այնքան ուժեղ եղավ, որ ի հակառակորդի գլուխը թռավ ուտերի վրայից հենց Հյուգոյի աքի առաջ, մարմնիդ տապալվեց գետին, իսկ հոգին էլ տարվեց սատանաների կողմից։ Այսպիսով՝ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը կռացավ, վեր հանեց Հյուգո Սեն-Պոլին և նրան մի նժույգ տվեց՝ ի մեծ ուրախություն բոլորի։ Իսկ այժմ պատկերացրեք մեր բոլոր բարոնների միասին, բանգի Անտիոք բաղաբից մի մեծ աղաղակ բարձրացավ և այստեղից ելան մինչև ատամները զինված 30.000 թուրքեր։ Ով Աստված ու Սուրբ Երրորդություն, օգնիր մեր մարդկանց։ Այս ընթացքում մերոնց ուղարկած սուրհանդակը, հասնելով հիմնական բանակի ճամբար, տեղեկացրեց, թե ինչ է կատարվում։ /161/ Իմանալով այս մասին՝ ֆրանկները զայրացան և սկսեցին արագորեն իջնել, որից հետո արագորեն բաց դաշտ ելան։ Այդ ժամանակ ամենից առաջ թեթևորեն առաջացան կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որը այցալով դեպի լեռները, ինչպես նաև Նորմանդիայի դուքսը՝ երկուսն էլ իրենց մարդկանց հետ, ընդ որում եպիսկոպոսը մնաց տեղում, որպեսզի Մուհամմեդի ցեղին դիմադրի բաց դաշտում։ Այսպիսով՝ մեր մարդիկ, պատված վրեժխնդրության կրակով, կորեցին ու ահգան կամուրջը, ընդ որում Գոտֆրիդն այնքան արագ էր առաջ մղում նժույգը, ինչքան որ հնարավոր էր, իսկ նրան ուղեկցում էին բաջարի Վիշեր Ըվաքցին, Անգերան Սեն-Պոլը՝ Հյուգոյի որդին, կոմս Հյուգո Վերմունդցին՝ Ֆիլիպ արքայի եղբայրը, ինչպես նաև 700 հիմնական զինված ասպետներ։ Այդ ժամանակ բլրի վրա, մարտից հեռու, իր հրամանատարական կետում կանգնած էր Յագիսանը, բայց դու տես, թե ինչպես Աստված ներեց Լոնգինին ու խայտառակ արեց սարակինոսներին։ Եվ այսպես բրիստոնյաներն ու թուրքերը իրար եկան և սկսեցին փոխանակվել նիզակների հարվածներով, որոնք փշրվեցին և ամեն կողմեր թռան փայտի ու երկաթի կտորներ, ընդ որում այդ արյունոտ մարտում Գոտֆրիդն ամենուր առաջինն էր։ Հենց այդ ժամանակ էր, որ նա ողջ ուժով հարված հասցրեց թուրքերից մեկի կրծքին վզից ներքև և հարվածի ուժով ցած տապալեց սրանց ծիուց, իսկ երբ նրան նիզակը փշրվեց, նա, նետելով նրա կտորը, ձեռքը վերցրեց թուրք, որը կարծես պատկանում էր Սամսոնին։ Այսպիսով՝ դուքսը շարունակեց անողորմ կերպով աջ ու ձախ կոտորել թշնամիներին, ընդ որում մի անգամ նա այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրան մեջտեղից կես արեց և դիակի կտորները կախված մնացին ծիու երկու կողմերից։ /162/ Իրոք, ինչպես ասացինք, երբ դքսի նիզակը փշրվեց, նա անմիջապես դարձավ թրին և դրանով այնպիսի մի հարված կշռեց սարակինոսներից մեկի սաղավարտին, որ թրի շեղքը, անցնելով մարմնով ու հատելով այն ծայրից ծայր, հասավ գետնին, ընդ որում ստոր անհավանական նման հարված տեսնելով մեծապես ահաբեկվեցին, բանի որ հասկացան, որ իրենց վերջը կարող է վատ լինել։ Բուլյոնի դուքսը գործում էր մեծ կատաղությամբ, երբ կրկնապատկված ուժով հարվածում էր թշնամիներին և ոչ-ոքի փրկության հնարավորություն չէր թողնում։ Այդ ժամանակ էր, որ դուքսը, նայելով շուրջը, տեսավ Գալեթ Մեթթացուն, այդ սպիտակամազ այրին, որը գործում էր մեկ այլ վայրում և գլխատում բրիստոնյաներին։ Եվ այսպես դուքսը կատաղորեն կրծնացրեց ատամները և երդվեց. «Դա մի մեծ սխալ էր, ինչ դու արեցին, դու մի իսկական վախկոտ ես և կյանքով պատասխան կտաս», որից հետո թուլացրեց ամենը, զնաց թուրքի վրա և իր պողպատյա թրով այնպիսի մի հզոր հարված հասցրեց սրան, որ թուրն անցավ թուրքի ուղիղ մեջտեղով, բայց լսեք, թե ինչ եղավ հետո։ Այսպիսով, բանի որ դքսի հարվածը եկել էր հակառակորդի ուղիղ մեջքին, թուրքի մարմին մի մաս ընկավ գետնին, իսկ մյուս մասը մնաց ոսկեգծ թամբի վրա, որին ուժեղ կպած էր սեղմված ոտքերի միջոցով։ Ոգևորված ֆրանկները, տեսնելով այդ, բարձր ձայնով աղաղակեցին։ «Առավել», որից հետո այն թուրքի ձին թողեց արյունով ներկված գետինը և փախավ կարծես սատանա՝ ահաբեկված այդ ամենից...։ Եթե դուք այնտեղ չեք եղել, ապա ոչ մի կերպ չեք կարողանա պատկերացնել այն աղմուկը, որ տիրում էր այնտեղ այդ ժամանակ, բանգի հարվածի տակ էին ընկել հազարավոր հեթանոսներ, իսկ երկրին էլ դողում էր ավելի բան մեկ լիգ հեռավորության վրա, երբ ջարդվում էին հազարավոր անհավատներ և տեղի էր ունենում մի լուրջ ծակատամարտ։ /163/ Ահա այս կերպ դաժան այդ ծակատամարտը շարունակվեց ողջ օրը, սակայն ի վերջո թուրքերը

հուսահատվեցին, քանի որ նրանց վրա շատ էր ազդվել այն դեպքը, կապված իրենց առաջնորդի կիսվելու հետ: Սակայն թույլ տվեք պատմել, թե ինչ եղավ այն ծովագի հետ, որը տառնում էր իր տիրոջ բզկտված մարմինը, քանզի սա, ճանապարհ բռնելով դեպի Անտիոքի գլխավոր փողոցը, իր հետևից արյան հետք թողնելով ի վերջո տեղ հասավ, իսկ թուրքերն էլ, բարձրաձայն աղմկելով, սկսեցին անիծել այն մարդուն, որը նման մի հարված էր հասցրել...: Միաժամանակ այս մարդիկ մարդ ուղարկեցին Յագիսան Անտիոքցու մոտ և հայտնեցին նաև այդ ամենի մասին ասելով. «Մեր տեր Եսիր, հաճում Մուհամմեդի ականջալուր եղի որ մեզ, քանզի մեր ուժերը մարտնչում են քրիստոնյաների դեմ և, եթե դուք մեզ օգնության չհասնեք, ապա մենք հաստատ կորած ենք և ոչ-ոք չի փրկվի»: Այդ ժամանակ Յագիսանը վիշեց շեփորը և չորս անգամ կրկնեց, այդ, որից հետո հեթանոսները նետվեցին մարտի պատրաստվելու: Այսպիսով, դուրս գալով բաղաբեց, սարակինոսները գործեցին մեծագույն եռանդով ու վճռականությամբ, բայց այնուհանդերձ Աստծո կողմից սիրված քրիստոնյաների մեծ բանակը շարունակեց անողորմ կերպով ջարդել թուրքերին, երբ ստացվեց այնպես, որ, ինքան թուրքեր գալիս էին, այնքան էլ ավելի շատ էին սպանվում: Այդ ժամանակ բոլոր կողմերից մի մեծ աղմուկ բարձրացավ և Յագիսանը, ելնելով պատուհանի մոտ ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ասաց իր որդի Մանասղոսին...: Մանասղոսը ասաց. «Հրամանդ ի կատար», որից հետո ելավ: /164/ Այդ ընթացքում մարտի աղմուկը միայն ուժեղանում էր, իսկ Օրոնտես գետի ափին էլ մի իսկական արյունահեղություն էր ընթանում, քանզի, ինչպես ասացինք, փայլիլուն զրահներով Անտիոքից ելած թշնամիների վերջապահը կազմում էր 30.000 հոգի, սակայն, չնայած դրան, մեր բաջարի զորքերը, առաջնորդվելով Աստծո կողմից, իրենց փայլիլուր թերթով ճնշում էին վերջինիս դիմադրությունը: Իրոք, ինքան շատ թուրքեր էին գալիս, այնքան շատ էին սպանվում, երբ մերոնք ջարդ ու փշուր էին անում դրանց գլուխներն ու մարմինները: Անտիոքի կամրջի վրա մի մեծ ջարդ եղավ, քանզի մերոնք արահար արեցին 20.000 հոգու, իսկ 5.000 հոգի էլ ծայրահեղ վիճակում ջուրը լցվեցին և գետի հորձանուտում իրենց մահը գտան: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ հասկացան, որ ֆրանկները իրենց նկատմամբ մեծ առավելության են ասել, այնպես, որ շուտով նրանցից ոչ մեկը կենդանի չի մնա, դիմեցին փախուստի, որպեսզի պատսպարվեն բաղաբեմ: Ֆրանկները մեծ եռանդով ընկան թշնամիների հետևից, սակայն կարողացան հասնել նրանց, ընդ որում Ռեյնալդ Պորշե անունով մի հիմնալից ասպետ թուրքերի հետևից բաղաբե մտավ՝ դարպասների մոտ անելով մի իսկական կտորոճ, երբ նա գլխատեց 15 սարակինոսներին: Աստված, սակայն, այնպես էր ցանկացել, որ այս մարդը հեռանա մեզից և ահա թուրքերը փակեցին դարպասները, որից հետո բոլոր կողմերից եկան Ռեյնալդի վրա: Վերջինս բաջաբար պաշտպանվեց, ինչպես կաներ մի իսկական ասպետ, սակայն թուրքերը իրենց եղջերավոր աղեղներով սպանեցին նրա ծովագին, իսկ երբ սա տապալվեց, Ռեյնալդը ցատկեց գետին և շարունակեց պաշտպանվել ատամնավոր կամարի տակ: Այստեղ Ռեյնալդը, որը փրկության արդեն ոչ մի հույս չուներ, վահանը ձեռքին բավականին երկար դիմադրեց, սակայն ես չեմ պատմի այն ամենը, ինչ նա արեց Աստծո օգնությամբ, թե ինչպես փրկվեց թե մահացավ, այլ կասեմ, թե ինչ եղավ այն թուրքերի հետ, թող անիծվեն դրանք, որոնք հայտնվեցին թակարդում մարտադաշտի մյուս ծայրում: Եվ ահա այս թուրքերը, երբ տեսան, որ Անտիոքի դարպասներն ու ցանցապատ դռները փակվեցին, նրանք մեծապես ահաբեկվեցին և, պատրաստվելով մահվան, ներքև ցատկեցին, ընկան Օրոնտես ջրերն ու ցանկացան լողալով անցնել այն: /165/ Երբ թուրքերը Օրոնտեսում լողալով անցնում էին, նրանցից ոմանք բռնվեցին կամրջի վրա և սակայն այդ ժամանակ մեր բաջարի սերժանտներից ոմանք ելան, որպեսզի հետ մղեն նրանց՝ գործելով ծանր երկաթներով ու հարվածելով թշնամիների ձեռքերին ու կրծքերին: Այդ ժամանակ թուրքերը հետ լողացին և լցվեցին գետի հորդահոս ջրերը, երբ նրանցից ոչ-ոք չփրկվեց, իսկ կամրջի կամարներն էլ կարմրեցին թշնամիների արյունից: Տեսնելով այդ՝ Բոհեմոնը, Տանկրե Ապուլիացին, Էվերադը Պուսիետը և Ռոբերտ Նորմանդացին սկսեցին բարձրաձայն աղաղակել. «Առաջ, բաջեր, եկեք համոզվենք, որ թուրքերը ոչինչ էլ իրականում չունեն, ինչով պարծենում են»: /166/ Հարկ է նշել, որ կամարակապ այդ կամրջի մի բեշ վերև մի սյուն կար, որը թուրքերն օգտագործում էին գետում ձկնորսություն իրականացնելիս: Եվ ահա 200 թուրքերը լողացին այդ ուղղությամբ և կանգ առան այնտեղ, սակայն նրանք լիովին անգետ էին և ոչինչ չունեին ձեռքերին: Քրիստոնյաները նայեցին նրանց վրա կամրջի վրայից և փրփուխացին. «Մրանք կարծես թե անապատիժ հեռանալու են»: Այդ ժամանակ Բոհեմոնը զոչեց. «Ովքե՞ր են երկրի վրայի լավակներն լողորդները, այս թուրքերը պատրաստվում են հեռանալ, գործեք»: /167/ Թուրքերը, որ բռնել էին կամրջի ներքևի մասերը, սպասում էին ամենավատին, որ իրենց կպանեն կամ կզլխատեն, բայց այնուհանդերձ նրանք վտառ էին, որ ոչ-ոք չի ճանարձակվի նիզակը կամ թուրը ձեռքին այդ կողմը գալ և հարձակվել իրենց վրա: Այսպիսով՝ նրանք հույս ունեին դիմանալ մինչև գիշեր, իսկ հետո սողոսկել: Երբ մեր մարդիկ հասկացան այդ ու անհանգստացան: Այնուհանդերձ քրիստոնյաներից ոչ-ոք այնքան բաջություն չունեց, որ ջուրը մտնե, քանի որ այն այդ վայրում շատ խորն էր, իսկ նրանք էլ թուրքերից, որ բաղաբի պարիսպների վրա էին, նիզակներ էին նետում և հարվածում էին մերոնց արքայախոնքին: Այս անեղանայի դրության մեջ թույլ տվեք պատմել, թե ինչպիսի մի իսկական սիրազորություն արեց Ռամբոտ Կրետոնը, որը խիզախ մի գործ է այսպես մյս մարդը հանեց սաղավարտը, բայց թողեց օղագրահը, որ պաշտպանում էին իրեն, որից հետո, ճանկեց թուրը, որը փայլում էր, ինչպես նաև հիմնալի նիզակը և, չնտածելով իսկ, որ կարող է խեղդվել, մտավ ջուրը: Եվ այսպես նա, լողալով Օրոնտես գետով, հասավ ուղիղ այն վայրին, որտեղ ապաստանել էին թուրքերը, ընդ որում, թող Աստված պահպանի նրան, նա այդ արեց այնքան արագ, որ աչք թարթել իսկ չհասցրեցին: Այդ ժամանակ մեր ֆրանկները հավաքվեցին գետի ափին և սկսեցին հետևել նրան՝ եռանդով աղաչելով Հիսուսին օգնել նրան ու կոչ անելով Աստծո Սուրբ Գերեզմանին, որտեղ Հիսուսը պառկած էր, Ռամբոտին տեղ հասցնել ողջու առողջ, որ նա չիտեղվի կամ այլ կերպ չվնասվի, ահա այսպես, բոլորն աղոթում էին Հիսուսին, որ փրկի Ռամբոտին: /168/ Ռամբոտ Կրետոնը, որ վստահորեն լողում էր, այնքան առաջացավ, մինչև հասավ մի տեղ, որտեղ կարող էր կանգնել ուրբերի վրա: Այդ ժամանակ թուրքերն, ինչպես ասացի, հավաքվել էին մի վայրում, որն առաջ կառուցվել էր նրանց հայրենակիցների կողմից: Այդ ժամանակ Ռամբոտը նստեց նիզակը և այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրա սիրտը խցվեց և նա սպանված գետին ընկավ: Թուրքերը և նրանցից նույնիսկ ամենաբաջերը սարսափով պատվեցին, քանի որ նրանք կարծեցին, թե այդ ֆրանկ բաջերն են իրենց վրա հարձակվել, իսկ նրանց ձեռքերն էլ թուլացան հետագա պայքարի համար: Այդ ժամանակ Ռամբոտ Կրետոնը ճանկեց փայտառակող թուրը և սկսեց ջարդու փշուր անել թուրքերին՝ կորելով ձեռքեր ու ուրբեր և փշրելով գլուխներ: Այսպես նա սպանեց այն 200 հոգու ուղիղ կեսին, իսկ մյուս կեսն էլ լցվեց Օրոնտեսի ջրերը և զոհ գնաց գետի ալիքներին: Այդ ժամանակ ավելի քան 20.000 ֆրանկներ աղաղակեցին և սկսեցին փառաբանել Ռամբոտին: /169/ Ահա այսպես Ռամբոտը ջարդ ու փշուր արեց և սպանեց թուրքերին՝ 20.000 ֆրանկների աչքի առաջ, ընդ որում այնտեղ էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին, ինչպես նաև խաչ բարձրացած սուրբ Աստված՝ Աշխարհի փրկիչը: Այսպիսով՝ Ռամբոտը հետ դարձավ և կրկին ջուրը մտավ, սակայն թուրքերը, որ պարիսպների վրա էին, սարակինոսների լեզվով աղաղակեցին. «Ով վախկոտ, դու չես հեռանա, որից հետո գործի դրեցին թուրքական աղեղներն ու փետուրավոր նետերի հեղեղ թափեցին նրա վրա, որի արդյունքում Ռամբոտի օղագրահը ձեղբվեց և նա 15 վերջ տաացավ, իսկ կարմիր արյունն էլ սկսեց հոսել այդ վերքերից: Այդ ժամանակ ֆրանկներն աղաղակեցին. «Լոռո, Ռամբոտ, դու պետք է փրկվես, քանզի թո մահը մեծ կորուստ կլինի մեզ համար: Ռամբոտը լսում էր նրանց և բռնեց նրանց ուղղությունը, սակայն, քանի որ ծանր վիրավորված էր, դանդաղ էր լողում: Այդ ժամանակ թուրքերը նախկին նման բոլոր կողմերից նրա վրա նետերի, նիզակների ու տեգերի հեղեղ էին թափում, որի արդյունքում Ռամբոտը ի վերջո ուշաթափվեց և ջրի տակն անցավ: Աստված, պահպանի նրան թո գրկում: Ֆրանկները, երբ տեսան այդ, վշտահար կոչ հղեցին Աստծուն, որից հետո երիտասարդ ֆրանկներից 414 հոգի հանեցին ջրերն ու մյուս ջուրը, ընդ որում նրանք բոլորն էլ լավ լողորդներ էին, իսկ մյուս ֆրանկներն էլ սկսեցին պաշտպանել նրանց թուրքերից: Այժմ լսեք զարմանալի հրաշքի մասին, որից զարմանալի բան երբեք լսած չեք լինի, քանզի Ռամբոտ Կրետոնը ջրի տակ ազատվեց իր զրահի ծանրությունից, Աստծո կամքով նրա օղագրահը հանեցին նրա հագից և նա սուրբ Միքայելի կողմից կրկին ջրի վրա ելավ: Երբ մոտ լողացածները տեսան այդ, նրանցից 20 հոգի բռնեցին նրա և մեծ ուրախության աղաղակների ուղեկցությամբ ափ հանեցին, իսկ նա դեռ ողջ էր, փառք Աստծո: Մարդիկ սկսեցին գրկել ու համբուրել նրան, սակայն նա շատ գունատ էր, որովհետև մեծ քանակի արյուն էր կորցրել, ընդ որում ոչ-ոք չէր կարող նման բան անել և ողջ մնալ: Այս մարդուն փոխադրեցին Բուլոնի դքսի վրան և բժիշկը, ինչպես պետք է հոգ տանելով նրա մասին, ուրբի հանեց, այնպես որ այս հիմնալի ասպետը հետո մասնակցեց Երուսաղեմի գրավմանը: Եվ այսպես մեր առաջնորդները վերադարձան իրենց վրանները, ընդ որում նրանք գերել էին նաև Եսիր Էսքերին, որին բերեցին Հյուզո Վերմունդի վրա, իսկ սա Յագիսանի բողոքողին էր և մերոնք վստահ էին, որ նա շատ տիրեց, երբ իսացավ այդ մասին: Իսկ այժմ ես ձեզ ևս մի բան կպատմեմ, մաքուր ճշմարտություն, քանզի պատրաստվում եմ պատմել, թե ինչ եղավ Ռեյնալդ Պորշեի հետ, երբ նա ստիպված ելավ այնտեղից, որտեղ ապաստանել էր: /170/ Եվ այսպես, իշխաններ, պատիվ արեք ու թույլ տվեք պատմել, Ռեյնալդ Պորշեի ողբերգական ճակատագրի մասին, չնայած նա իր հետ տարավ ևս մի բանի թուրքերին: Եվ այսպես Ռեյնալդը հասավ պալատի ատամնաշարերին, որից հետո մեծ արիության սկսեց պաշտպանվել մեծ ուժով իր վրա հարձակված թուրքերից ու սարակինոսներից: Ռեյնալդը ձեռքերում ուներ փայլուն վահանը և կայծակն թուր, ընդ որում ով էլ էր, որ հարձակվում էր նրա վրա, փրկվում էր ևս մյուս, փրկվում էր ևս մյուս: Այս կերպ Ռեյնալդը սպանեց թուրքերից 20 հոգու, բայց այնուհանդերձ նա հասկանում էր, որ փրկություն չի ունենա և կսպանվի դեռ գիշերը վրա չհասած: Եվ ահա Ռեյնալդը, կրքոտ կերպով աղոթելով Աստծուն, խնդրեց իրեն փրկություն պարգևել, որից հետո վերսկսեց թուրն ու վահանը ձեռքին եռանդուն մարտնչել այդ ատելի թշնամիների դեմ, որոնք սարսափի մատնված փախչում էին նրա առաջ: Այդ ժամանակ այս ասպետը հասավ մի նկուղի և, թիկունքը դեմ արած դրա դռանը, կանգնեց այնտեղ: Նա մի մահացու վտանգի մեջ էր, քանզի թուրքերը անվերջ հարձակվում էին և աղաղակելով նետերի հեղեղ թափում նրա վրա: Եվ ահա Ռեյնալդը կրկին ելավ թշնամիների դեմ և հարվածեց թշնամիներից մեկին, այն էլ այնպիսի ուժով, որ սա երկու կետ եղավ, իսկ մյուսներն էլ, շփոթված այդ հարվածից և լինելով ստոր վախկոտներ, փախան: Այս պայմաններում թուրքերը, այլևս չուզենալով գործ ունենալ Ռեյնալդի հետ, մարդ ուղարկեցին իր աշտարակում գտնվող Յագիսանի մոտ: /171/ Այդ ժամանակ այս մասին իմացած Յագիսանը շտապ

գինվեց, վրա գցեց ասորիքյան իր հանդերձները, հեծնեց Նժույզը և 300 հոգանոց մեծ շքախմբով ելավ, որպեսզի ականատես լինի այս ֆրանկի մահվանն ու տառապանքներին: Թող Աստված ողորմա Ռեյնալդին, քանզի եթե 1.000 հոգի էլ այլևս չլիներ, փրկություն չէր ունենա: /172/ Եվ այսպես Յագիսանն իր որդի Սանսարոնի հետ միասին կատաղած ընթանում էր, իսկ մի մեծ ամբոխ էլ հետևում էր նրանց, որպեսզի տեսնեն այդ ֆրանկի վերջը: Եվ ահա Յագիսանը կանգնեց մի տան մոտ՝ բարձր հարթակի վրա, իսկ բողոքող 1.500 թուրքեր շրջապատեցին նրան և ասացին...: Նստելով այդ՝ Յագիսանը անսխալապես առաջ անցավ, որից հետո ձևական բաղաբաղարկությամբ խոսեց Ռեյնալդի հետ... /173/ Ստանալով նման պատասխան՝ Յագիսանը ընկավ կատաղության գիրկը, որից հետո կոչ արեց ֆրանկներին...: Եվ ահա Յագիսանն արագորեն իջավ Նժույզից և ներս գնաց, իսկ մի քանի հոգի էլ, չեմ կարող ասել ինչքան, փախչիլուն գրահներով ու սուր նիզակներով, տապալներով կամ այլ զենքերով, մոտեցան նկուղի դռանը, կոտորեցին այն, որից հետո, ողջ կազմով վրա տալով, նիզակ նետեցին նրա վրա: Մեր ասպետը պաշտպանվում էր մերկացրած թուրք ձեռքին, ընդ որում նա առաջին իսկ հարվածով սպանեց Եմիրի եղբորորդուն, երկրորդ հարվածով սպանեց մի ինչ-որ իշխանի, երրորդով՝ Մալթուդատունին, չորրորդով՝ Ասուեպին, հինգերորդով՝ Ռոբառունտին, վեցերորդով խաչ դրեց Կարեյի վրա, իսկ յոթերորդով՝ Մորգանտի: Դեթանոսները, սակայն, աղաղակելով շարունակում էին վրա տալ և ի վերջո նրանց հաջողվեց բռնել նրան, քանզի այդ վախկոտները գուրգով հարվածեցին նրա գլխին, որից հետո նա սկսեց արյունաթափ լինել ու նրա բերանից արյուն եկավ: Ռեյնալդը սկսեց աղոթել Աստծուն ու կոչ հղել Բեթլեհեմի տիրոջը, որ նա ողորմա իրեն ու մահից հետո իր հոգու մասին հոգա: /174/ Թուրքերն, իհարկե, հենց այդտեղ էլ կապանեցին Ռեյնալդին, եթե միայն Յագիսանը, որ այնտեղ էր, չգոչեր...: /177/ Դրանից հետո առաջ եկավ Սեսարոնը, ազատեց Ռեյնալդին, նրան դրեցին Նժույզի վրա և այդպես արյունասերել էլ նրան Յագիսանի պալատ տարան: /186/ Այստեղ Ռեյնալդին բուժեցին, ոտքի հանեցին, հազգրին ու հանեցին բաղաբաղ պտտվելու, ընդ որում այդ ընթացքում նրան ցույց էին տալիս մեծ գայթակորություններ, որ նա հավատափոխ լինի, սակայն պարզ էր, որ վարձը դրա համար անընդունելի էր...: Այսպիսով՝ փոխադարձ համամայնությամբ զինադադար կնքվեց...: Թող օգնական լինի Ռեյնալդին Դիուսը...: Եվ ահա բրիտանական զորքերը, որից հետո հնչեցին բանակի շեփոխները և 40.000 բրիտանական պատրաստվեցին պայքարի: Պետք էր տեսնել մեր մարդկանց, որոնք, կազմած շարքեր, առաջ էին գալիս դարպասների ուղղությամբ և, հզոր հարված հասցնելով դրանց, փորձ կատարում փշրել դրանք: Պարզվեց, սակայն, որ նրանց ջանքերն իզուր են, քանի որ ոչ մի իմաստ չկար փորձ կատարել այդ ուղղությամբ, որովհետև դարպասները երկաթեց էին և դրանք էին փշրվի, եթե նույնիսկ մեկ տարի էլ դրա վրա ջանք թափվեր: Սրան գուժարվեց նաև այն, որ թուրքերը, դուրս ցցվելով պարիսպների վրայից, իրենց եղբորական մահերի հեղեղներով էին թափում ներքևում գործող բրիտանականների վրա, ընդ որում այդ օրը մեր շարքերում շատ ջարդ եղավ ու շատ լավ բրիտանական զոր հնչեցին թուրքերին՝ երբ 50 հոգի ընկած մացին գետի ափին: /187/ Այժմ թույլ տվեք ասել, որ, եթե դուք այնտեղ լինեիք, ապա ինքներդ էլ դրանից լավ ձեզ չէիք պահի, քանզի դուք կստեիք Ռեյնալդի լացն ու հառաչանքները, ինչպես լսեցին մեր բարոսները, որոնք, հավաքվելով ուժերը, կրկին գնացին սարակինոսների վրա: Այդ ժամանակ վիշտ Եվաբացուն հրաման տրվեց կտրել սպանված սարակինոսների գլուխները, որից հետո դրանք բարանետների միջոցով նետվեցին բաղաբաղ, իսկ դիակները՝ պարիսպների վրա: Դեթանոսները, տեսնելով այդ, շատ կատաղեցին, որից հետո տազանալ հնչեցին ու նրանցից 60.000 հոգի պատրաստվեց մարտի: Եվ ահա սարակինոսները հավաքվեցին դարպասների մոտ, որպեսզի հետ մղեն մերոնց, որի արդյունքում այնտեղ ուժեղ հառաչափոթ սկսվեց և երկու կողմից էլ մարդիկ անցան ձեռնամարտի: Սարակինոսների մահացու թշնամիները, սակայն, ծիծաղելով գնում էին թշնամիների վրա, ընդ որում նրանք գլխատեցին 15.500 հոգի, այսպես որ թշնամիներն ի վերջո հավաքացան, որ այդպես այլևս չի կարող շարունակվել, և նահանքեցին բաղաբաղ անցնելով դարպասներով: Այս հանգամանքը անհավատներին շատ տխրեցրեց...: Ինչ վերաբերվում է ֆրանկներին, ապա նրանք գտնվում էին ավելի լավ դրության մեջ՝ հանելով գրահները և նստելով ընթրիքի...: Թողնելով Սեն-ժիլին ու նրա մարդկանց հսկելու Աստծո ծառաների բանակը: /193/ «Ի՛մ ազնիվ որդի», - ասաց Յագիսանը, - «անչափ անհրաժեշտ է, որ դու հասնես Եմիր սուլթանի մոտ և օգնություն բերես: Դենց որ հասնես Եմիր սուլթանին, տիրոջս իմ կողմից ասաց, որ ֆրանկները պաշարել են ինձ և չեն հանգստանա, մինչև չտիրեն Աստիոթի հարթ պարիսպներին: Տեղս պետք է Բադրադից մեզ օգնության գալիս բոլոր ուժերով, նա իր հետ պետք է բերի սուրբիկաններին, Կարմիր առյուծ կոչվածներին, որոնք հայտնի են որպես սատանաներ, խալիֆի մարդկանց և Դուդայի եղբայրների, իր ողջ ուժերին՝ 100.000 հոգու կազմով: /195/ Եվ այսպես, ելնելով բաղաբաղ, Սանսարոնն ու իր ուղեկիցները գիշերվա բողի տակ աննկատ ճամփա ընկան: Այդ օրը գիշերապահի պարտականությունները դրված էին Տանկրեդի վրա, որի հետ այլ ջոկատներից և ռազմիկներ կային: Այնտեղ էր նաև կոմս Ռոտտուա Պերը, որը մի փորձառու ռազմիկ էր և Տանկրեդը նրան շատ էր սիրում՝ պահելով իր մոտիկների շարքում: Եվ այսպես, երբ նրանք տեսան թուրքերին, առաջացան նեղ իրիծով, որտեղ գետի ոչ խորը հատվածի վրայով մի կամուրջ էր գցված, իսկ 100 ասպետների էլ թողեցին դարպասների դիմաց: Դեթանոսները քիչատույնները աղաղակելով հարձակվեցին թուրքերի վրա՝ շարդելով ու սպանելով նրանց այնքան արդյունավետ, որ թշնամիներից ոչ մեկը չկարողացավ բաղաբաղ վերադառնալ: Սպանվող թուրքերի աղաղակները տարածվեցին, ինչը պարզորեն լսեց Անգերան Սեն-Պյուր ու վեր թռավ: Եվ այսպես, լիակատար գինվածության մեջ ցատկելով Նժույզի վրա, Անգերան ասաց իր ընկերներին. «Ով իշխանները, մեր բանակը մարտի մեջ է մտել, մենք ևս պետք է այլևս չհապաղենք»: Այս խոսքերն ասելով նա վահանը գցեց ուսին և մեծ արագությամբ առաջ ընթացավ, իսկ նրա ընկերները, որ իրեն շատ էին սիրում, հետևեցին նրան: Այդ ժամանակ Անգերանը ուղղություն բռնեց Աստիոթից դեպի ավելի աջ, որտեղ բլրի վրա գտնվում էր թափանցիկ, որոնք առանձնացել էին բանակից: Այդ ժամանակ նա գոռաց իր ընկերներին. «Ով իշխաններ, տեսե՛ք, հեթանոսները, այնպես արե՛ք, որ նրանք մեր ձեռքից չափռնեն»: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ տեսան մեր մարդկանց, այն աստիճան ահաբեկվեցին, որ այդ ժամանակ նրանցից նույնիսկ ամենաբազմը 1.000 հունական ոսկու դիմաց էլ չէին համարձակվի մնալ տեղում: Այսպիսով, թուրքերը հետ դարձան և, ոչնչի մասին չմտածելով, դիմեցին փախուստի, որ փրկեն իրենց կյանքերը: Եվ ահա մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել անհավատներին, իսկ այդ շարունակվեց մինչև օրվա վերջը: /196/ Օրը բացվեց և լույսն էլ հետը: Այդ ժամանակ ֆրանկները հասան հեթանոսներին մի լայնարձակ հովտում, որտեղ Անգերան Սեն-Պյուր շուռ տվեց իր Նժույզի գլուխը և, հարձակվելով թուրքերից մեկի վրա, հզոր հարվածով չորս մասի բաժանեց նրա վահանը, ընդ որում հարվածը կտրեց անցավ նաև թուրքի ոսկյա շղթան ու ոսկեգոծ գրաիք, որից հետո թրի շեղքը, հասնելով սրտին, այդ թուրքին մահացած գետին տապալեց հենց ճանապարհի վրա: Սանսարոնը, տեսնելով այդ, կորցրեց իրեն և, ճանկելով եղջյուրանման աղեղ ու որոշելով վրժել լուծել, այդ նպատակով կապարձից հանեց մի հիմնալի սուր նետ: Իր հերթին կրակոտ Անգերան Սեն-Պյուր եկավ նրա վրա և այդ ժամանակ Սանսարոնը հարվածեց: Բարեբախտաբար երկբերտանի գրաիքն դիպելով նետը մի կողմ սահեց և Անգերանը նույնիսկ վերջ չստացավ, ընդ որում, եթե գրաիք խոցվեր, ապա Անգերանը հաստատ չէր փրկվի: Այդ ժամանակ մեր այս ազնվագարս ասպետը դուրս բաշեց իր հիմնալի թուրք և հարձակվեց սարակինոսների վրա, սակայն այդպես էլ չկարողացավ հասնել նրանց, քանի որ Նժույզները թշնամիների բառապնդի հետո տարան: «Կորե՛ք», - թուրքերի հետևից նետեց Անգերանը, - «մեկ է, ես կարծում եմ Աստված ձեր հաշիվը կտեսի: Դրանից հետո Անգերանը հարձակվեց ուրիշ թուրքերի վրա և հասեց դրանց փայլուն սաղավարտներով պատած գլուխները: Մեր ռազմիկներն այնքան ժամանակ հետ չդարձան, մինչև որ 14 թուրքական Նժույզներ չթողեցին առանց հեծյալների: Այդ պահին մառախուղ իջավ և սկսեց աստիճանաբար թանձրանալ, ինչը հնարավորություն տվեց թուրքերին թաքնվել: /198/ Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան, իսկ Սանսարոնն էլ բռնեց դեպի Պարսկաստան տևող ճանապարհը: Դրանից հետո մեր մարդիկ կտրեցին սպանված թուրքերի գլուխները և, որպեսզի ահաբեկեն բաղաբաղ բնակչությանը, դրանք ցցեցին հենց պարիսպների դիմաց՝ դաշտերում: /215/ Եվ ահա սուլթանը հատուկ հրահանգներով նամակներ գրեց և ուղարկեց սուրհանդակներ իր թագավորության բոլոր անկյունները, ընդ որում առաջինը կանչվեցին արաբները, որոնց աստված անիծել էր, քանի որ սրանք էին հավատում, որ Աստված մեռել ու կենդանացել է՝ ապրելով Աստծո գերեզմանում, երդվում եմ: Իսկ ինչ արժեքավոր Նժույզներ բերեցին իրենց հետ սրանք՝ իրենք էլ լինելով ուժեղ և արի, արդ երդվում եմ Աստծով, սրանք իսկական մարտահրավեր էին մեր ազնվագարս ռազմիկների համար, որոնք ոչ մեկ անգամ հետ մղեցին նրանց հարվածները Աստիոթի պարիսպների տակ: /216/ Զաջողոր, որ կանչվեց, սուրբիկանների սուլթանն էր Կարմիր Առյուծների հետ, որոնք իսկական ասատաններ էին, ընդ որում սրանք բերեցին 400.000 թուրքեր: Այս մարդիկ իրենց հետ բերել էին նաև անհավատների այսպես կոչված մարգարեական խալիֆ Երրորդանի ուժերը, որոնք գտնվում էին Բադրադի կողմերում, ընդ որում սա մի վայր էր, որտեղ գործել էր Մուհամմեդը և այդ վայրը իսկապես նշանակություն ուներ հեթանոսների համար: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս, երբ լսեցին, որ սուլթանը կենտրոնացնում է ուժերը Աստիոթի մոտ մեկնելու համար, միացան նրան: 700 հիմնալի գինված ասպետներ: Այդ ժամանակ բլրի վրա, մարտից հեռու, իր հրամանատարական կետում կանգնած էր Յագիսանը, բայց դու տես, թե ինչպես Աստված ներեց Լուզինին ու խայտառակ արեց սարակինոսներին: Եվ այսպես բրիտանականներն ու թուրքերը իրար եկան և սկսեցին փոխանակվել նիզակների հարվածներով, որոնք փշրվեցին և ասեն կողմեր թռան միայն ու երկաթի կտորներ, ընդ որում այդ արյունոտ մարտում Գոտֆրիդն ամենուր առաջինն էր: Դենց այդ ժամանակ էր, որ նա ողջ ուժով հարված հասցրեց թուրքերից մեկի կրծքին վզից ներքև և հարվածի ուժով ցած տապալեց սրանց ձիուց, իսկ երբ նրան նիզակը փշրվեց, նա, նետելով նրա կտորը, ձեռքը վերցրեց թուրք, որը կարծես պատկանում էր Սամսունին: Այսպիսով՝ դուք շարունակեց անողորմ կերպով աջ ու ձախ կոտորել թշնամիներին, ընդ որում մի անգամ նա այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրան մեջտեղից կես արեց՝ դիակի կտորները կախված մնացին ձիու երկու կողմերից: /162/ Իրոք, ինչպես ասացինք, երբ թքի նիզակը փշրվեց, նա անսխալապես դարձավ թրին և դրանով այնպիսի մի հարված կշռեց սարակինոսներից մեկի սաղավարտին, որ թրի շեղքը, անցնելով մարմնով ու հատելով այդ ծայրից ծայր, հասավ գետնին, ընդ որում ստոր անհավատները նման հարված տեսնելով մեծապես ահաբեկվեցին, քանի որ հասկացան, որ իրենց վերջը կարող է վատ լինել: Բուլոնի դուքսը գործում էր մեծ կատաղությամբ, երբ կրկնապատկված ուժով հարվածում էր թշնամիներին և ոչ-ոքի փրկության

հնարավորություն չէր թողնում: Այդ ժամանակ էր, որ դուբար, նայելով շուրջը, տեսավ Գալեթ Մեքքացուն, այդ սպիտակամազ այրին, որը գործում էր մեկ այլ վայրում և գլխատում բրիտանականներին: Եվ այսպես դուբար կատարողներն կրճատագրեց ատամները և եղովեց. «Նա մի մեծ սիսակ էր, ինչ դու արեցին, դու մի իսկական վախկոտ ես և կյանքով պատասխան կտաս», որից հետո թուլացրեց սանձերը, գնաց թուրքի վրա և իր պողպատյա թրով այնպիսի մի հզոր հարված հասցրեց սրան, որ թուրն անցավ թուրքի ուղիղ մեջտեղով, բայց լսե՛ք, թե ինչ եղավ հետո: Այսպիսով, բանի որ դքսի հարվածը եկել էր հակառակորդի ուղիղ մեջքին, թուրքի մարմին մի մաս ընկավ գետնին, իսկ մյուս մասը մնաց ոսկեգոծ թափի վրա, որին ուժեղ կպած էր սեղմված ուղեթրի միջոցով: Ոգևորված ֆրանկները, տեսնելով այդ, բարձր ծայրով աղաղակեցին. «Առավել», որից հետո այն թուրքի ձին թողեց արյունով ներկված գետինը և փախավ կարծես սատանա՝ ահաբեկված այդ ամենից...: Եթե դուք այնտեղ չեք եղել, ապա ոչ մի կերպ չեք կարողանա պատկերացնել այն աղմուկը, որ տիրում էր այնտեղ այդ ժամանակ, բանգի հարվածի տակ էին ընկել հազարավոր հեթանոսներ, իսկ երկրին էլ դողում էր ավելի բան մեկ լիճ հեռավորության վրա, երբ ջարդվում էին հազարավոր անհավատներ և տեղի էր ունենում մի լուրջ ճակատամարտ: /163/ Ահա այս կերպ դաժան այդ ճակատամարտը շարունակվեց ողջ օրը, սակայն ի վերջո թուրքերը հուսահատվեցին, բանի որ նրանց վրա շատ էր ազդվել այն դեպքը, կասկած չիղեց առաջնորդի կիսվելու հետ: Սակայն թույլ տվե՛ք պատմել, թե ինչ եղավ այն Նոսրայի հետ, որը տանում էր իր տիրոջ բզկտված մարմինը, բանգի սա, ճանապարհ բռնելով դեպի Անտիոքի գլխավոր փողոցը, իր հետևից արյան հետք թողնելով ի վերջո տեղ հասավ, իսկ թուրքերն էլ, բարձրածայն աղմկելով, սկսեցին անիծել այն մարդուն, որը նման մի հարված էր հասցրել...: Միաժամանակ այս մարդիկ մարդ ուղարկվեցին Յազհասն Անտիոքում մոտ և հայտնեցին նաև այդ ամենի մասին սատելով. «Մեր տեր էմիր, հանուն Մուհամմեդի ականջալուր եղի մեզ, բանգի մեր ուժեղ մարտնչում են բրիտանականների դեմ և, եթե դուք մեզ օգնության չհասնեք, ապա մենք հաստատ կորած ենք և ոչ-ոք չի փրկվի»: Այդ ժամանակ Յազհասը փչեց շեփորը և չորս անգամ կրկնեց, այդ, որից հետո հեթանոսները նետվեցին մարտի պատրաստվելու: Այսպիսով, դուրս գալով բաղաբեյ, սարսկինոսները գործեցին մեծագույն եռանդով ու վճռականությամբ, բայց այնուհանդերձ Աստծո կողմից սիրված բրիտանականների մեծ բանակը շարունակեց անողորմ կերպով ջարդել թուրքերին, երբ ստացվեց այնպես, որ, ինչքան թուրքեր գալիս էին, այնքան էլ ավելի շատ էին սպանվում: Այդ ժամանակ բոլոր կողմերից մի մեծ աղմուկ բարձրացավ և Յազհասը, ելնելով պատուհանի մոտ ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ասաց իր որդի Սանսադունին ...: Սանսադունը ասաց. «Յուսմանդ ի կատար», որից հետո ելավ: /164/ Այդ ընթացքում մարտի աղմուկը միայն ուժեղանում էր, իսկ Օրոնտես գետի ափին էլ մի իսկական արյունահեղություն էր ընթանում, բանգի, ինչպես ասացինք, փայլվում գրահներով Անտիոքից ելած թշնամիների վերջապահ կազմում էր 30.000 հոգի, սակայն, չնայած դրան, մեր բաջարի զորքերը, առաջնորդվելով Աստծո կողմից, իրենց փայլվածքով ճշում էին վերջինիս դիմադրությունը: Իրոք, ինչքան շատ թուրքեր էին գալիս, այնքան շատ էին սպանվում, երբ մերոնք ջարդ ու փշուր էին անում դրանց գլուխներն ու մարմինները: Անտիոքի կամրջի վրա մի մեծ ջարդ եղավ, բանգի մերոնք սրահար արեցին 20.000 հոգու, իսկ 5.000 հոգի էլ ծայրահեղ վիճակում ջուրը լցվեցին և գետի հորձանառումը իրենց մահը գտան: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ հասկացան, որ ֆրանկները իրենց նկատմամբ մեծ ահաբեկության են տեսել, այնպես, որ շուտով նրանցից ոչ մեկը կենդանի չի մնա, դիմեցին փախուստի, որպեսզի պատասխարկեն բաղաբեյ: Ֆրանկները մեծ եռանդով ընկան թշնամիների հետևից, սակայն չկարողացան հասնել նրանց, ընդ որում Ռեյնալդ Պորշե անունով մի հիսնապի ասպետ թուրքերի հետևից բաղաբեյ մտավ՝ դարպասների մոտ անելով մի իսկական կոտորած, երբ նա գլխատեց 15 սարսկինոսների: Աստված, սակայն, այնպես էր ցանկացել, որ այս մարդը հեռանա մեզից և ահա թուրքերը փակեցին դարպասները, որից հետո բոլոր կողմերից եկան Ռեյնալդի վրա: Վերջինս բաջարար պաշտպանվեց, ինչպես կաներ մի իսկական ասպետ, սակայն թուրքերը իրենց եղջերավոր աղեղներով սպանեցին նրա Նոսրային, իսկ երբ սա տապալվեց, Ռեյնալդը ցատկեց գետին և շարունակեց պաշտպանվել ատամնավոր կամարի տակ: Այստեղ Ռեյնալդը, որը փրկության արդեն ոչ մի հույս չուներ, վահանը ձեռքին բավականին երկար դիմադրեց, սակայն ես չեմ պատմի այն ամենը, ինչ նա արեց Աստծո օգնությամբ, թե ինչպես փրկվեց թե մահացավ, այլ կասեմ, թե ինչ եղավ այն թուրքերի հետ, թող անիծվեն դրանք, որոնք հայտնվեցին թակարդում մարտադաշտի մյուս ծայրում: Եվ ահա այս թուրքերը, երբ տեսան, որ Անտիոքի դարպասներն ու ցանցապատ ռմբերը փակվեցին, նրանք մեծապես ահաբեկվեցին և, պատրաստվելով մահվան, ներքև ցատկեցին, ընկան Օրոնտես ջրերն ու ցանկացան լողալով անցնել այն: /165/ Երբ թուրքերը Օրոնտեսով լողալով անցնում էին, նրանցից ոմանք բռնվեցին կամրջի հենասյուներից, սակայն այդ ժամանակ մեր բաջարի սերժանտներից ոմանք եկան, որպեսզի հետ մղեն նրանց՝ գործելով ծանր երկաթներով ու հարվածելով թշնամիների ձեռքերին ու կրծքերին: Այդ ժամանակ թուրքերը հետ լողացին և լցվեցին գետի հորդահոս ջրերը, երբ նրանցից ոչ-ոք չփրկվեց, իսկ կամրջի կամարներն էլ կարմրեցին թշնամիների արյունից: Տեսնելով այդ՝ Բոհեմունը, Տանկերը Ապուլիացին, Էվերարդ Պուսկերը և Ռոբերտ Նորմանդացին սկսեցին բարձրածայն աղաղակել. «Առաջ, բաջեր, եկե՛ք համոզվենք, որ թուրքերը ոչինչ էլ իրականում չուներ, ինչով պարծենում են»: /166/ Դարե է Նշել, որ կամարակապ այդ կամրջի մի քիչ վերև մի սյուն կար, որը թուրքերն օգտագործում էին գետում ձկնորսություն իրականացնելիս: Եվ ահա 200 թուրքերը լողացին այդ ուղղությամբ և կանգ առան այնտեղ, սակայն նրանք լիովին անզեն էին և ոչինչ չուներին ձեռքերին: Բրիտանականները նայեցին նրանց վրա կամրջի վրայից և փնթիկեցին. «Սրանք կարծես թե անպատիժ հեռանալու են»: Այդ ժամանակ Բոհեմունը գրչեց. «Ովքե՛ր էն երկրի վրայի լավագույն լողորդները, այս թուրքերը պատրաստվում են հեռանալ, գործե՛ք»: /167/ Թուրքերը, որ բռնել էին կամրջի ներքևի մասերից, սպասում էին ամենավատին, որ իրենց կսպանեն կամ կզլխատեն, բայց այնուհանդերձ նրանք վստահ էին, որ ոչ-ոք չի համարձակվի նիզակը կամ թուրը ձեռքին այդ կողմը գալ և հարձակվել իրենց վրա: Այսպիսով՝ նրանք հույս ունեին դիմանալ մինչև գիշեր, իսկ հետո սողոկել: Երբ մեր մարդիկ հասկացան այդ ու անհանգստացան: Այնուհանդերձ բրիտանականներից ոչ-ոք այնքան բաջություն չուներ, որ ջուրը մտնե, բանի որ այն այդ վայրում շատ խորն էր, իսկ նրանք էլ թուրքերից, որ բաղաբեյ պարիսպների վրա էին, նիզակներ էին նետում և հարվածում էին մերոնց արթններին: Այս անելանելի դրության մեջ թույլ տվե՛ք պատմել, թե ինչպիսի մի իսկական սիրագործություն արեց Ռամբոտ Կրետոնը, իրոք խիզախ մի գործ: Եվ այսպես այս մարդը հանեց սաղավարտը, բայց թողեց օղագրահը, որ պաշտպանում էին իրեն, որից հետո, ճանկեց թուրը, որը փայլում էր, ինչպես նաև հիանալի նիզակը և, չնտածելով իսկ, որ կարող է խեղդվել, մտավ ջուրը: Եվ այսպես նա, լողալով Օրոնտես գետով, հասավ ուղիղ այն վայրին, որտեղ ապաստանել էին թուրքերը, ընդ որում, թող Աստված պահպանի նրան, նա այդ արեց այնքան արագ, որ աչք թաքցել իսկ չհասցնեցին: Այդ ժամանակ մեր ֆրանկները հավաքվեցին գետի ափին և սկսեցին հետևել նրան՝ եռանդով աղաղակելով Դիոսուսին օգնել նրան ու կոչ անելով Աստծո Սուրբ Գերեզմանին, որտեղ Դիոսուր պառկած էր, Ռամբոտին տեղ հասցնել ողջու առողջ, որ նա չխեղդվի կամ այլ կերպ չվնասվի, ահա այսպես, բոլորն աղոթում էին Դիոսուսին, որ փրկի Ռամբոտին: /168/ Ռամբոտ Կրետոնը, որ կատախորեն լողում էր, այնքան առաջացավ, մինչև հասավ մի տեղ, որտեղ կարող էր հանգնել ուղեթրի վրա: Այդ ժամանակ թուրքերն, ինչպես ասացի, հավաքվել էին մի վայրում, որն առաջ կառուցվել էր նրանց հայրենակիցների կողմից: Այդ ժամանակ Ռամբոտը նետեց նիզակը և այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրա սիրտը խոցվեց և նա սպանված գետին ընկավ: Թուրքերը և նրանցից նույնիսկ ամենաբաջերը սարսափով պատվեցին, բանի որ նրանք կարծեցին, թե այդ ֆրանկ բաջերն են իրենց վրա հարձակվել, իսկ նրանց ձեռքերն էլ թուլացան հետագա պայքարի համար: Այդ ժամանակ Ռամբոտ Կրետոնը ճանկեց փայլատակող թուրը և սկսեց ջարդոն փշուր անել թուրքերին՝ կտրելով ձեռքերն ու ոտքերն և փշրելով գլուխներ: Այսպես նա սպանեց 200 հոգու ուղիղ կեսին, իսկ մյուս կեսն էլ լցվեց Օրոնտեսի ջրերը և զոհ գնաց գետի ափերին: Այդ ժամանակ ավելի բան 20.000 ֆրանկներ աղաղակեցին և սկսեցին փառաբանել Ռամբոտին: /169/ Ահա այսպես Ռամբոտը ջարդ ու փշուր արեց և սպանեց թուրքերին՝ 20.000 ֆրանկների աչքի առաջ, ընդ որում այնտեղ էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին, ինչպես նաև խաչ բարձրացած սուրբ Աստված՝ Աշխարհի փրկիչը: Այսպիսով՝ Ռամբոտը հետ դարձավ և կրկին ջուրը մտավ, սակայն թուրքերը, որ պարիսպների վրա էին, սարսկինոսների լեզվով աղաղակեցին. «Ով վախկոտ, դու չես հեռանա, որից հետո գործի դրեցին թուրքական աղեղներն ու փետուրավոր նետերի հեղեղ թափեցին նրա վրա, որի արդյունքում Ռամբոտի օղագրահը ձեռքվեց և նա 15 վերք ստացավ, իսկ կարմիր արյունն էլ սկսեց հոսել այդ վերքերից: Այդ ժամանակ ֆրանկներն աղաղակեցին. «Լողա, Ռամբոտ, դու պետք է փրկվես, բանգի թո մահը մեծ կորուստ կլինի մեզ համար: Ռամբոտը լսում էր նրանց և բռնեց նրանց ուղղությունը, սակայն, բանի որ ծանր վիրավորված էր, դանդաղ էր լողում: Այդ ժամանակ թուրքերը նախկինի նման բոլոր կողմերից նրա վրա նետերի, նիզակների ու տեգերի հեղեղ էին թափում, որի արդյունքում Ռամբոտը ի վերջո ուշադրվեց և ջրի տակն անցավ: Աստված, պահպանի նրան թո գրկում: Ֆրանկները, երբ տեսան այդ, վշտահար կոչ հղեցին Աստծուն, որից հետո երիտասարդ ֆրանկներից 414 հոգի հանեցին ջրերն ու մտան ջուրը, ընդ որում նրանք բոլորն էլ լավ լողորդներ էին, իսկ մյուս ֆրանկներն էլ սկսեցին պաշտպանել նրանց թուրքերից: Այժմ լսե՛ք զարմանալի իրադեպի մասին, որից զարմանալի բան երբեք լսած չեք լինի, բանգի Ռամբոտ Կրետոնը ջրի տակ ազատվեց իր գրահի ծանրությունից, Աստծո կամքով նրա օղագրահը հանեցին նրա հագած և նա սուրբ Միքայելի կողմից կրկին ջրի վրա ելավ: Երբ մոտ լողացածները տեսան այդ, նրանցից 20 հոգի բռնեցին նրա և մեծ ուրախության աղաղակների ուղեկցությամբ ափ հանեցին, իսկ նա դեռ ողջ էր, փառք Աստծո: Մարդիկ սկսեցին գրկել ու համբուրել նրան, սակայն նա շատ գունատ էր, որովհետև մեծ բանակի արյուն էր կորցրել, ընդ որում ոչ-ոք չէր կարող նման բան անել և ողջ մնալ: Այս մարդուն փոխադրեցին Բուլոնի դքսի վրան և բժիշկը, ինչպես պետք է հոգ տանելով նրա մասին, ոտքի հանեց, այնպես որ այս հիանալի ասպետը հետո մասնակցեց Երուսաղեմի գրավմանը: Եվ այսպես մեր առաջնորդները վերադարձան իրենց վրանները, ընդ որում նրանք գերել էին նաև էմիր Էսքերին, որին բերեցին Դյուգո Վերմունդի վրա, իսկ սա Յազհասի բոջորդին էր և մերոնք վստահ էին, որ նա շատ տխրեց, երբ իմացավ այդ մասին: Իսկ այժմ ես ձեզ ևս մի բան կպատմեմ, մաքուր ճշմարտություն, բանգի պատրաստվում եմ պատմել, թե ինչ եղավ Ռեյնալդ Պորշեի հետ, երբ նա ստիպված ելավ այնտեղից, որտեղ ապաստանել էր: /170/ Եվ այսպես, իշխաններ, պատիվ արե՛ք ու թույլ տվե՛ք պատմել, Ռեյնալդ Պորշեի

ողբերգական ճակատագրի մասին, չնայած նա իր հետ տարավ ևս մի քանի թուրքերին: Եվ այսպես Ռեյնալդը հասավ պալատի ատամնաշարերին, որից հետո մեծ արիությանը սկսեց պաշտպանվել մեծ ուժով իր վրա հարձակված թուրքերից ու սարակինոսներից: Ռեյնալդը ձեռքերում ուներ փայլուն վահանը և կայծակե թուր, ընդ որում ով էլ, որ հարձակվում էր նրա վրա, փրկություն չէր ունենում: Այս կերպ Ռեյնալդը սպանեց թուրքերից 20 հոգու, բայց այնուհանդերձ նա հասկանում էր, որ փրկություն չի ունենա և կսպանվի դեռ գիշերը վրա չհասած: Եվ ահա Ռեյնալդը, կրթոտ կերպով արդյո՞ք Մատծուն, խնդրեց իրեն փրկություն պարգևել, որից հետո վերսկսեց թուրն ու վահանը ձեռքին եռանդուն մարտնչել այդ ատելի թշնամիների դեմ, որոնք սարսափի մատնված փախչում էին նրա առաջ: Այդ ժամանակ այս ասպետը հասավ մի նկուղի և, թիկունքը դեմ արած դրա դռանը, կանգնեց այնտեղ: Նա մի մահացու վտանգի մեջ էր, քանզի թուրքերը անվերջ հարձակվում էին և աղաղակելով նետերի հեղեղ թափում նրա վրա: Եվ ահա Ռեյնալդը կրկին ելավ թշնամիների դեմ և հարվածեց թշնամիներից մեկին, այն էլ այնպիսի ուժով, որ սա երկու կես եղավ, իսկ մյուսներն էլ, շփոթված այդ հարվածից և լինելով ստոր վախկոտներ, փախան: Այս պայմաններում թուրքերը, այլևս չուզեցնալով գործ ունենալ Ռեյնալդի հետ, մարդ ուղարկեցին իր աշտարակում գտնվող Յագիսանի մոտ: /171/ Այդ ժամանակ այս մասին իմացած Յագիսանը շտապ գիկվեց, վրա գցեց ասորիթյան իր հանդերձները, հեծնեց նժույգը և 300 հոգանոց մեծ շքախմբով ելավ, որպեսզի ականատես լինի այս ֆրանկի մահվանն ու տառապանքներին: Թող Մատված ողորմա Ռեյնալդին, քանզի թե՛ 1.000 հոգի էլ այնտեղ լինեք, փրկություն չէր ունենա: /172/ Եվ այսպես Յագիսանն իր որդի Սանսադունի հետ միասին կատարած ընթանում էր, իսկ մի մեծ ամբոխ էլ հետևում էր նրանց, որպեսզի տեսնեն այդ ֆրանկի վերջը: Եվ ահա Յագիսանը կանգնեց մի տան մոտ՝ բարձր հարթակի վրա, իսկ բոլորքը՝ 1.500 թուրքեր շրջապատեցին նրան և ասացին...: Լսելով այդ՝ Յագիսանը անմիջապես առաջ անցավ, որից հետո ձևական բաղաձայնարությամբ խոսեց Ռեյնալդի հետ... /173/ Ստանալով նման պատասխան՝ Յագիսանը ընկավ կատաղության գիրկը, որից հետո կոչ արեց ֆրանկներին...: Եվ ահա Յագիսանն արագորեն իջավ նժույգից և ներս գնաց, իսկ մի քանի հոգի էլ, չեմ կարող ասել ինչքան, փալլվումն զրահներով ու սուր նիզակներով, տապալներով կամ այլ գեներով, մոտեցան նկուղի դռանը, կոտորեցին այն, որից հետո, ողջ կազմով վրա տալով, նիզակ նետեցին նրա վրա: Մեր ասպետը պաշտպանվում էր մերկացրած թուրը ձեռքին, ընդ որում նա առաջին իսկ հարվածով սպանեց Եսիրի եղբորորդուն, երկրորդը հարվածով սպանեց մի ինչ-որ իշխանի, երրորդը՝ Մալբուդասունին, չորրորդը՝ Ասուեսին, հինգերորդը՝ Ռոբաուսունին, վեցերորդը՝ Կարեյի վրա, իսկ յոթերորդը՝ Մորգանտի: Դեռանումս, սակայն, աղաղակելով շարունակում էին վրա տալ և ի վերջո նրանց հաջողվեց բռնել նրան, քանզի այդ վախկոտները զուրգով հարվածեցին նրա գլխին, որից հետո նա սկսեց արյունաքամ լինել ու նրա բերանից արյուն եկավ: Ռեյնալդը սկսեց աղոթել Մատծուն ու կոչ հղել Բեթանիեի տիրոջը, որ նա ողորմա իրեն ու մահից հետո իր հոգու մասին հոգան: /174/ Թուրքերն, իհարկե, հենց այդտեղ էլ կապանեցին Ռեյնալդին, եթե միայն Յագիսանը, որ այնտեղ էր, չգոչեր...: /177/ Դրանից հետո առաջ եկավ Սեսարոնը, ազատեց Ռեյնալդին, նրան դրեցին նժույգի վրա և այդպես արյունասեր էլ նրան Յագիսանի պալատ տարան: /186/ Այստեղ Ռեյնալդին բուժեցին, ոտքի հանեցին, հագցրին ու հանեցին քաղաք պատվելու, ընդ որում այդ ընթացքում նրան ցույց էին տալիս մեծ զայթակություններ, որ նա հավատալիք չէր, սակայն պարզ էր, որ վարձը դրա համար անընդունելի էր...: «Այսպիսով՝ փոխադարձ համաձայնությամբ գինադարար կնքվեց...: Թող օգնական լինի Ռեյնալդին Դիսուդը...: Եվ ահա քրիստոնյաները աղաղակեցին, որից հետո հնչեցին բանակի շեփորները և 40.000 քրիստոնյաներ պատրաստվեցին պայքարի: Դեռք էր տեսնել մեր մարդկանց, որոնք, կազմած շարքեր, առաջ էին գալիս դարպասների ուղղությամբ և, հզոր հարված հասցնելով դրանց, փորձ կատարում փշրել դրանք: Պարզվեց, սակայն, որ նրանց ջանքերն իզուր են, քանի որ ոչ մի իմաստ չկար փորձ կատարել այդ ուղղությամբ, որովհետև դարպասները երկաթից էին և դրանք չէին փշրվի, եթե նույնիսկ մեկ տարի էլ դրա վրա ջանք թափվեր: Սրան գումարվեց նաև այն, որ թուրքերը, դուրս ցցվելով պարիսպների վրայից, իրենց եղջյուրաման աղեղներով նետերի հեղեղներ էին թափում ներքևում գործող քրիստոնյաների վրա, ընդ որում այդ օրը մեր շարքերում շատ ջարդ եղավ ու շատ լավ քրիստոնյաներ զոհ գնացին թուրքերին՝ երբ 50 հոգի ընկած մնացին գետի ափին: /187/ Այժմ թույլ տվեք ասել, որ, եթե դուք այնտեղ լինեիք, ապա ինքներդ էլ դրանից լավ ձեզ չէիք պահի, քանզի դուք կսեիք Ռեյնալդի լացն ու հառաչանքները, ինչպես լսեցին մեր բարոնները, որոնք, հավաքվելով ուժերը, կրկին գնացին սարակինոսների վրա: Այդ ժամանակ Կիշեր Շվաբացուն հրաման տրվեց կորել պատված սարակինոսների գլուխները, որից հետո դրանք բարանետների վիճողով նետվեցին քաղաք, իսկ դիակները՝ պարիսպների վրա: Դեռանումս, տեսնելով այդ, շատ կատաղեցին, որից հետո տազնապ հնչեցրին ու նրանցից 60.000 հոգի պատրաստվեց մարտի: Եվ ահա սարակինոսները հավաքվեցին դարպասների մոտ, որպեսզի հետ մղեն մերոնց, որի արդյունքում այնտեղ ուժեղ խառնաշփոթ սկսվեց և երկու կողմից էլ մարդիկ անցան ձեռնամարտի: Սարակինոսների մահացու թշնամիները, սակայն, ծիծաղելով գնում էին թշնամիների վրա, ընդ որում նրանք գլխատեցին 15.500 հոգի, այնպես որ թշնամիներն ի վերջո հասկացան, որ այդպես այլևս չի կարող շարունակվել, և նահանջեցին քաղաք՝ անցնելով դարպասներով: Այս հանգամանքը անհավատներին շատ տխրեցրեց...: Ինչ վերաբերվում է ֆրանկներին, ապա նրանք գտնվում էին ավելի լավ դրության մեջ՝ հանելով զրահները և նստելով ընթրիքի...: Թողնելով Սեն-ժիլին ու նրա մարդկանց հսկելու Մատծո ծառաների բանակը: /193/ «Իմ ազնիվ որդի», - ասաց Յագիսանը, - «անչափ անհրաժեշտ է, որ դու հասնես Եսիր սուլթանի մոտ և օգնություն բերես: Դեռք որ հասնես Եսիր սուլթանին, տիրոջս իմ կողմից ասաց, որ ֆրանկները պաշարել են ինձ և չեն հանգստանա, մինչև չտիրեն Մատիթի հարթ պարիսպներին: Տերս պետք է Բադդադից մեզ օգնության գալիս բոլոր ուժերով, նա իր հետ պետք է բերի տուրքիկաններին, Կարմիր առյուծ կոչվածներին, որոնք հայտնի են որպես սատանաներ, խալիֆի մարդկանց և Դուլայի եղբայրներին, իր ողջ ուժերին՝ 100.000 հոգու կազմով: /195/ Եվ այսպես, ելնելով քաղաքից, Սանսարոնն ու իր ուղեկիցները գիշերվա բոլոր տակ անսկապ ճամփա ընկան: Այդ օրը գիշերապալի պարտականությունները դրված էին Տանկրեդի վրա, որի հետ այլ ջոկատներից ևս ռազմիկները կային: Այնտեղ էր նաև կոմս Ռոտտուա Պերը, որը մի փորձառու ռազմիկ էր և Տանկրեդը նրան շատ էր սիրում՝ պահելով իր մտիկներին շարքում: Եվ այսպես, երբ նրանք տեսան թուրքերին, առաջացան նեղ կիրճով, որտեղ գետի ոչ խորը հատվածի վրայով մի կամուրջ էր գցված, իսկ 100 ասպետների էլ թողեցին դարպասների դիմաց: Դրանից հետո քրիստոնյաները աղաղակելով հարձակվեցին թուրքերի վրա՝ ջարդելով ու սպանելով նրանց այնքան արդյունավետ, որ թշնամիներից ոչ մեկը չկարողացավ քաղաք վերադառնալ: Սպանվող թուրքերի աղաղակները տարածվեցին, ինչը պարզորեն լսեց Անգերան Սեն-Պյուրը մեր թոռավ: Եվ այսպես, լիակատար գինվածության մեջ ցատկելով նժույգի վրա, Անգերանն ասաց իր ընկերներին. «Ով իշխաններին, որ այդ ժամանակ նրանցից նույնիսկ ամենաքաջերը 1.000 հունական ոսկու դիմաց էլ չէին համարձակվի մնալ տեղում: Այսպիսով, թուրքերը հետ դարձան և, ոչնչի մասին չմտածելով, դիմեցին փախուստի, որ փրկեն իրենց կյանքները: Եվ ահա մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել անհավատներին, իսկ այդ շարունակվեց մինչև օրվա վերջը: /196/ Օրը բացվեց և լույսն էլ հետը: Այդ ժամանակ ֆրանկները հասան հեթանոսներին մի լայնարձակ հովտում, որտեղ Անգերան Սեն-Պյուր շուտ սկսեց իր նժույգի գլուխը և, հարձակվելով թուրքերից մեկի վրա, հզոր հարվածով չորս քաժանեց նրա վահանը, ընդ որում հարվածը կորեց անցավ նաև թուրքի ոսկյա շղթան ու ոսկեգոծ զրահը, որից հետո թրի շեղքը, հասնելով սրտին, այդ թուրքին մահացած գետին տապալեց հենց ճանապարհի վրա: Սանսարոնը, տեսնելով այդ, կորցրեց իրեն և, ճանկելով եղջյուրաման աղեղը ու որոշելով վրեժ լուծել, այդ նպատակով կապարժից հանեց մի հիանալի սուր նետ: Իր հեթանոս կրակոտ Անգերան Սեն-Պյուրը եկավ նրա վրա և այդ ժամանակ Սանսարոնը հարվածեց: Բարեբախտաբար երկշերտակի զրահին դիպելով նետը մի կողմ սահեց և Անգերանը նույնիսկ վերք չստացավ, ընդ որում, եթե զրահը խոցվեր, ապա Անգերանը հաստատ չէր փրկվի: Այդ ժամանակ մեր այս ազնվագարս ասպետը դուրս բաշեց իր հիանալի թուրը և հարձակվեց սարակինոսների վրա, սակայն այդպես էլ չկարողացավ հասնել նրանց, քանի որ նժույգները թշնամիներին քառատրոփ հեռու տարան: «Կորեք», - թուրքերի հետևից նետեց Անգերանը, - «մեկ է, ես կարծում եմ Մատված ձեռնաշղթա կտեսի: Դրանից հետո Անգերանը հարձակվեց ուրիշ թուրքերի վրա և հատեց դրանց փայլուն սաղավարտներով պատած գլուխները: Մեր ռազմիկներն այնքան ժամանակ հետ չդարձան, մինչև որ 14 թուրքական նժույգներ ջողդեցին առանց հեծյալների: Այդ պահին մառախուղ իջավ և սկսեց աստիճանաբար թանձրանալ, ինչը հնարավորություն տվեց թուրքերին թաքնվել: /198/ Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան, իսկ Սանսարոնն էլ բռնեց դեպի Պարսկաստան տանող ճանապարհը: Դրանից հետո մեր մարդիկ կտրեցին սպանված թուրքերի գլուխները և, որպեսզի ահաբեկեն քաղաքի բնակչությանը, դրանք ցցեցին հենց պարիսպների դիմաց՝ դաշտերում: /215/ Եվ ահա սուլթանը հատուկ իրահանգներով նամակներ գրեց և ուղարկեց սուրհանդակներ իր թագավորության բոլոր անկյունները, ընդ որում առաջինը կանչվեցին արաբները, որոնց աստված անիծել էր, քանի որ սրանք չէին հավատում, որ Աստված մեռել ու կենդանացել է՝ ապրելով Աստծո գերեզմանում, երգվում եմ: Իսկ ինչ արժեքավոր նժույգներ բերեցին իրենց հետ սրանք՝ իրենք էլ լինելով ուժեղ և արի, արդ երգվում եմ Աստծով, սրանք իսկական մարտասիրավեր էին մեր ազնվագարս ռազմիկների համար, որոնք ոչ մեկ անգամ հետ մղեցին նրանց հարվածները Աստիթի պարիսպների տակ: /216/ Դաջորդը, որ կանչվեց, սուրբիկանների սուլթանն էր Կարոն Առյուծների հետ, որոնք իսկական սատանաներ էին, ընդ որում սրանք բերեցին 400.000 թուրքեր: Այս մարդիկ իրենց հետ բերել էին նաև անհավատների այսպես կոչված մարգարեական խալիֆ Զորոդանի ուժերը, որոնք գտնվում էին Բադդադի կողմերում, ընդ որում սա մի վայր էր, որտեղ գործել էր Մուհամմեդը և այդ վայրը իսկապես նշանակություն ուներ հեթանոսների համար: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս, երբ լսեցին, որ սուլթանը կենտրոնացնում է ուժերը Աստիթի մոտ մեկնելու համար, միացան նրան: /217/ Դաջորդը, որ սուլթանի կողմից կանչվեց, Սուբսանն էր (Դիս-Բե-Ֆի

Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Սուբանը – Մ.Ֆ., որը տիրում էր Երուսաղեմ քաղաքին ու նրա շրջակայքին: Այս Սուբանը իր ժամանակին հաղթել էր ֆարիսացիների էմիրին, ի դեմս վերջինիս խորթ եղբայր Կորնամարտի, և ահա նա ևս եկավ՝ իր հետ բերելով 100.000 ծանրագեն ռազմիկների, որոնք զինված էին այնպես, ինչպես հեթանոսները: Եվ այսպես բոլոր այս մարդիկ հավաքվեցին այն մարզաբեական խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիրի – Մ.Ֆ.) մոտ, որից հետո իրենց արքա Թերվազանտի առաջնորդությամբ ելան Մուհամմեդի ցանկություններն ի կատար ածելու: /218/ Եվ այսպես Պարսկաստանի էմիրը նամակներ ուղարկեց Արևելքի բոլոր թագավորություններ, ընդ որում դրանք շատ լայն տարածություններ էին զբաղեցրել և լի էին մեծաքանակ ու անչափ ռազմական մարդկանցով, ընդ որում սպիտակ էին միայն սրանց ատամներն ու ականակալիճները, իսկ նրանցից յուրաքանչյուրն էլ հիմնալի պողպատից թրծված ածելիի նման սուր մի թուր էր կրում, որն այնքան լավն էր, որ դրանց հիմնալի աշխարհը չէր տեսել, քանզի առաջինի իսկ հարվածով դրանք մեջտեղից կես էին անում ինչին որ դիպչում էին: /219/ Էմիր սուլթանը, սակայն, դրանով չսահմանափակվեց, այլ սուրհանդակ ուղարկեց ուղիղ դեպի Մեքքա, որտեղ նստում էին երեք շատ ուժեղ արքա եղբայրներ ու նրանց ևս կանչեց: Եվ ահա սրանք, հավաքելով իրենց բոլոր ուժերը, ներկայացան, քանի որ Էմիրը սպառնացել էր նրանց, որ հակառակ պարագայում նրանց կզլխատի: /224/ Հարկ է նշել, որ ստոր անհավատներից հավաքված բանակը կազմում էր հսկայական մի բանակություն, ընդ որում նրանք այնքան մեծաքանակ էին, որ նման բանակություն երբեք չէր հանդիպել սարակինոսների երկրներում ոչ մի ժամանակ: Իրոք, երբ Զարթորանը հավաքեց ի մի առկա բոլոր ուժերը, ապա նա կարողացավ դրանցից կազմել 32 մարտական ջոկատներ, որոնցից ամեն մեկում 60.000 ռազմիկներ կային: /225/ Եվ այսպես հեթանոսների այս հսկայական բանակը, առաջնախով լեռներով, դաշտերով ու հարթավայրերով, հասավ Սոգա քաղաքին, որտեղ, վերջնականապես կենտրոնացնելով ուժերը, տեղավորվեց գիշերակացի: /227/ Այդ ընթացքում թշնամիների հսկայական բանակն առաջ էր շարժվում, թող Աստված կործանի դրանց, քանզի նրանք առաջացան Դորբելի հովտով, կորեցին Եփրատը, որից հետո մինչև մյուս լուսաբաց ճամբար գտնվեցին: Հաջորդ օրը նրանք կրկին առաջացան հնարավորիս մեծ արագությամբ, ընդ որում ամեն ինչից պարզ էր, որ, եթե նրանք պահպանեին առաջխաղացման նման արագություն, ապա շատ կարճ ժամանակում կհասնեին ծովի ափին: /228/ Այս կերպ, ահա հեթանոսների զորքը երեք օրում հասավ Աստծո մեր բանակին, որից հետո թուրքերը ճամբար գտնվեցին լեռան մյուս կողմում: Այդ ժամանակ ֆրանկները հուսալի պահակազոր էին հաստատել իրենց բանակի մոտակայքում, սակայն հենց այդ ժամանակ էր, որ հեթանոսները մի արտագրոհ իրականացրին Աստիոքից և, օգտվելով այն բանից, որ վերջիններս զինված չէին և պահպանություն չէին կարգել, կարողացան առավելության հասնել: Եվ այսպես նրանք աննկատ ելան կամրջի մոտից և 14 վայրերում միաժամանակ հարձակվեցին մեր բանակի վրա: /229/ Եվ այսպես թուրքերը կատարել հարձակում գործեցին քրիստոնյաների բանակի վրա և Բոհեմունդը հայտնվեց շատ ծանր դրության մեջ: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, երբ իմացան, թե ինչ է եկել Բոհեմունդի մարդկանց գլխին, կատաղած ոտքի ելան և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտեց այնպես անել, որ հեթանոսներին հետ մղի քաղաք: Արդյունքում գլխավոր դարպասների մոտ մի գզալի ջարդ ու կոտորած եղավ, որի հետևանքով թուրքերն ի վերջո կամրջի ուղղությամբ հետ մղվեցին դեպի քաղաք՝ կորուստներ կրելով արեղների ու նետերի հարվածներից: Հենց այդ խառնակությունից ժամանակ էր, որ մերոց ձեռքն ընկավ իր երեխա, որը մեր Տեր Աստծո կամքով եղավ, քանզի այդ երեխան բացեց քրիստոնյաների ուղին դեպի դրախտ՝ այնպես անելով, որ քաղաքն ու նրա միջնաբերդը գրավեն: Եվ այսպես այս երեխան որդին էր մի հարուստ մարդու, որը հայտնի էր որք քաղաքում և պատասխանատու էր Աստիոքի միջնաբերդի և ամենախոշոր դարպասներից մեկի պահպանության համար, որը կամրջի մոտ էր: Դա մի հզոր, բարձրաստիճան ու հարուստ թուրք էր, որը, երբ իմացավ, որ իր որդին ֆրանկների ձեռքում է, արցունքներ թափեց և շատ վշտացավ: Եվ ահա այս մարդը ուղտի վրա շատ թանկարժեք բաներ բարձեց և ուղարկեց Աստծո բանակի ազնվագարմ առաջնորդներին՝ ուղեկից գրության մեջ աղաչելով նրանց հանուն դրախտի տիրոջ ուշադիր լինել այդ երեխային ու չսպանել նրան, իսկ արդյունքում նա ֆրանկներին կտա հունական ոսկով բարձած 3 նժույգներ և կխոստանա իր երախտագիտությունը ողջ կյանքի համար: /230/ Երեխայի հայրը իրոք շատ տխրած էր, քանի որ շատ էր սիրում այդ երեխային, դրա համար էլ նա շտապեց մի թարգմանիչ գտնել, որ կարգի գցի այդ գործը, ինչպես նաև արժաթով բարձած մի ուղտ ուղարկեց քրիստոնյաներին: Այսպիսով՝ այս մարդը ամեն ինչ արեց, որպեսզի օգնի այդ երեխային ու Ամենազոր աստծո միջոցով ապահովի նրա ամվտականությունը՝ միջոցներ ձեռնարկելով նաև փրկագին ուղղությամբ ու խոստանալով ֆրանկներին նաև իր բարեկամությունը: Եվ այսպես երեխայի այդ հայրը վերցրեց Արևելքի ամենապապագուն 60 նժույգներ, խոսքը բեռնակիր նժույգների մասին է, որից հետո դրանք բարձեց հունական ոսկով և ուղարկեց ֆրանկներին, որպեսզի համաձայնության հասնի նրանց հետ այդ երեխայի հարցով, ընդ որում նա կրկին խնդրեց, որ հանուն Փրկիչ Աստծո, որ ծնվել էր Բեթլեհեմում Կույսից, երեխային վստա չտալ: Մեր բանակի առաջնորդները, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, շատ ուրախացան: Եվ ահա նրանք բժշկեցին երեխային, որից հետո կանչեցին այս մարդուն, որպեսզի նրան մի նամակ հանձնեն: 232-Եվ ահա հենց այդ գիշեր թուրքը եկավ Աստծո բանակ, որպեսզի զրուցի Բոհեմունդի հետ: Այդ ժամանակ էլ հենց նա զգուշացրեց մեր իշխանին, որ հեթանոսների այն հսկայական բանակը Արևելքից ոտքի է եկել և շուտով պատրաստվում է ընկնել քրիստոնյաների վրա, որպեսզի փրկի քաղաքը կործանումից: Այս մարդն այլևս ոչինչ չսասց, որից հետո թողեց Բոհեմունդին և հեռացավ: Բոհեմունդը, որ մեկն էր մնացել, մի անբույր գիշեր անցկացրեց, իսկ հաջորդ օրը ջորիներ ուղարկեց և բանակի բոլոր ղեկավարներին խորհրդակցության համար իրար գլուխ հավաքեց: /233/ Եվ ահա բանակի բոլոր ղեկավարները իրար գլուխ հավաքվեցին, որպեսզի քննարկեն առկա իրավիճակը, որի ժամանակ Բոհեմունդը հստակորեն նկարագրեց նրանց առկա իրավիճակը, ընդ որում նա ասաց, որ Զորքարանը մի հսկայական բանակով գալիս է իրենց ուղղությամբ, իսկ այդ բանակն ամենամեծն ու կատարյալն է բոլոր այն բանակներից, որ երբևէ եղել են երկրի երեսին: Եսելով այդ՝ բանակի ղեկավարները չիմացան ինչ ասել, սակայն ի վերջո եպիսկոպոս Պյուլին խոսք վերցրեց և ասաց. «Ով իշխաններ, մեք պետք է մտածենք այն մասին, թե ինչպես վարվենք Աստծամեծի այս բանակին հետ: «Կոմս Ստեփան (Քյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացի – Մ.Ֆ.)», - ասացին նրանք: «Աստված օգնական», - պատասխանեց կոմսը, որից հետո նա իր ընկերների հետ ցատկեց թամբի վրա՝ հետը վերցնելով 30 ասպետների, որոնց մեջ շատ էին երիտասարդները: Եվ այսպես Ստեփանը հեռու սլացավ, որից հետո հասավ Սև լեռներին ու ներքև նայեց, որտեղ տեսավ հովտում փռված Զորքարանի զորքերը: Եվ այսպես քրիստոնյաները տեսան ու այդ ցեղի զորքերի վառած խարույկները, որոնք մոտակայքում տարածվում էին 14 մղոն տարածության վրա: Տեսնելով այդ՝ քրիստոնյաները թամբերի վրա ցնցվեցին, քանզի լսեցին սարակինոսների աղմուկն ու նրանց բանակի մեծ աղմուկը, որովհետև այստեղ գործում էին ծնծղաններ, թվուկներ, չեփոկներ և մի իսկական դժոխք էր տիրում: Մեր մարդիկ սարսափի գիրկն ընկան, որից հետո մեծապես շփոթված վերադարձան Աստծո բանակ՝ տեղ հասնելով գլուխները կախած ու տխրության գիրկն ընկած: Այդ ժամանակ էլ հենց նրանք իրենց մոտ հավաքված քրիստոնյաների առաջնորդներին հայտնեցին, որ թշնամին եկել է մեծ բանակությամբ, սակայն ավել բան ասելու ուժ ուղղակի չունեցան: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդ Բուլյոնացին առաջինն էր, որ ոտքի կանգնեց և ասաց: /234/ «Թողնեք նրանց, ով իշխաններ, քանզի այստեղ խոսելու ոչինչ չկա, քանզի կարծում եմ, որ նրանք վերքեր են ստացել երկկաններին կամ թոքերին, այդ թող նրանք հեռանան Ալեքսանդրետա, որ մի ուժեղ ամրություն է, որտեղ թող մնան երկար ու հանգիստ, մինչև մենք այստեղ կարգի չենք գցի գործերը»: «Ով Բուլյոնի դուքս», - պատասխանեց կոմս Ստեփանը. - «Չնորհակալ եմ բեզդի այս խոսքերի համար»: Դրանից հետո հավաքվեցին ամենապալյուրը, որոնցից նույնիսկ ամենաաղքատներին 12-ական պեննի տվեցին և ծանապարհ դրեցին: Այս մարդիկ վիրավորներին վերցրած ուների վրա ոտքի ելան և ընթացան այնքան ժամանակ, մինչև որ չկորան տեսարաշտից, որից հետո կոմս Ստեփանը առանց ավելորդ խոսքերի ուղղեց մեջքը, քանի որ իրականում նա ամենևին էլ հիվանդ չէր և միայն վարպետորեն ձևացնում էր...: Այդ ընթացքում մեր բանակի ղեկավարները, Աստված նրանց օգնական, որ մնացել էին բանակում, սկսեցին գործել: Այդ գիշեր հսկողություն իրականացնելու հերթը ազնվագարմ կոմս Ռայմոնդին էր, որի հետ շատ հայտնի մարդիկ կային Ֆլանդրիայից, որոնցից յուրաքանչյուրը գործում էր զինված մարդկանց ուղեկցությամբ: Սրանք հսկեցին ողջ գիշեր, մինչև որ մյուս օրը չբացվեց: /235/ Եվ ահա Բոհեմունդը արթնացավ, սակայն նա շատ ազդված էր ո ղեռ երկար մնաց երազի ազդեցության տակ, որից հետո, որպեսզի երազը հաստատ կատարվի, պատմեց այդ մասին Աստծուն: /236/ Աստիոքը շատ ամրացված մի քաղաք էր, որը ամբողջովին պատված էր ամուր պարիսպներով, որոնք ունեին 50 մարմարապատ աշտարակներ՝ սպիտակ գույնի: Այս քաղաքը պահպանում էին 12 հարգարժան էմիրներ, որոնցից 11 հոգին պատասխանատու էին չորսական աշտարակների համար, իսկ մեկը՝ վեց աշտարակի: Սա էմիրների գլխավորում էր և Յագիսանը նրան շատ էր լսում: Եվ ահա մի անգամ առավոտյան այս 12 էմիրները ելան ու եկան Յագիսանի մոտ՝ սատանայի ոտքը՝ խոսելով նրա հետ այսպես. «Տեր իմ, ի՞նչ եք պատրաստվում անել: Մենք օգնության կարիք ունենք: Մեր դեսպանորդ Սանաարդը չի վերադառնում, կարծում ենք, որ սուլթանը մեզ օգնության չի էլ պատրաստվում գալ՝ ժամանակ անցկացնելով ինչ-որ տեղ Նուբիայում: Այդ եկեք ֆրանկներից խաղաղություն խնդրենք մեկ ողջ ամսի համար, ընդ որում թող երկու կողմերն էլ դրա համար երաշխիքներ տան: Կարծում ենք, որ այս ընթացքում մեր բանակն ի վերջո տեղ կհասնեն և ֆրանկները բարձր գին կվճարեն ամեն ինչի համար: Մեզ ուղղակի ժամանակ է պետք ձեզ, որպեսզի խաբենք նրանց»: «Տե՛ս ուրախությամբ տալիս եմ իմ համաձայնությունը», - պատասխանեց Յագիսանը, որից հետո նրանք ոտքի հանեցին երկու թարգմանիչների՝ մի հույնի ու մի հայի, որոնք ազատորեն խոսում էին պետք եղած լեզուներով: Եվ այսպես այս երկուսն ուղարկվեցին ֆրանկների մոտ, որպեսզի ասեն ինչ պետք է: /237/ Եվ այսպես, երբ Բոհեմունդը լսեց մեր բանակի առաջնորդների կարծիքը՝ հարուստից մինչև աղքատ, նա եկավ այդ դեսպանորդների մոտ և հայտնեց իր համաձայնությունը՝ խոստանալով պահել հաշտության պայմանները: Եվ ահա դեսպանորդները ժամանակ չկորցնելով վերադարձան Աստիոք, որտեղ հայտնեցին Յագիսանին, որ իրենց երդում է տրվել խաղաղության հարցով, որից հետո Յագիսանը շնորհակալություն հայտնեց Մուհամմեդին: Այդ ընթացքում քրիստոնյաների բանակում ուժեղ աղաղակներ բարձրացան այդ խաղաղության

կապակցությամբ, սակայն, եթե աշխարհի փրկիչ Հիսուսը չպաշտպաներ նրանց, նրանք շատ բարձր գին կվճարեին ամեն ինչի համար, բանգի պարսկական բանակը, որ մի հզոր հակառակորդ էր, որի նմանը երբեք ոչ-ոք չէր տեսել, այդ թվում նաև թվաքանակի տեսանկյունից, գալիս էր նրանց վրա, ընդ որում, եթե Անտիոքի թուրքերն իմանային այդ մասին, նրանք կսկսեին գործել և հսկայական վնաս կհասցնեին մերոնց: /238/ Եվ այսպես, երբ գիշերն իջավ, այն թուրքը, որի որդին գերի էր ընկել մերոնց ձեռքը, գաղտնի ելավ ու մեկնեց ֆրանկների ճամբար: /241/ Եվ ահա թուրքը երդվեց, որ Բոհեմուկոյի կհանձնի բաղադր հաջորդ իսկ երեկոս...: Մեր մարդկանցից նրանք, որոնք չէին տեսել այդ թուրքին և վստահ էին, որ խաղաղությունը շարունակվելու է, չէին էլ կասկածում, թե ինչ է տեղի ունենալու, սակայն Բոհեմուկոյ, որ զբաղված էր գործերը կարգի գցելով, եռանդուն գործունեություն էր ծավալում: Եվ ահա նա իրար գլուխ հավաքեց բանակի բոլոր հիմնական առաջնորդներին և ասաց. «Ով իշխաններ, թույլ տվե՛ք ինձ ձեզ հետ մի մտքով կիսվել: Մենք դժոխային տառապանքներ ենք կրել այստեղ՝ քաղաքի մոտ, այդ եթե հանկարծ այնպես պատահի, որ որևէ մեկը ձեր ձեռքը հանձնի այն, դուք պատրաստ կլինեի՞ք Աստծո օրենքով քաղաքն այդ մարդուն էլ հենց հանձնել:» Այդ ժամանակ առաջնորդների մեծ մասը հայտարարեց, որ դեմ չեն լինի, բայց այնուհանդերձ կոմս Սեն-ժիլը դեմ խոսեց...: Այս խոսքերով նրանք բոլորն իրենց տեղերը վերադարձան, որտեղ հուսահատ դրության մեջ երկու լիարժեք օր անցկացրին, բանի որ չափից դուրս էին հոգնած, որպեսզի որևէ բան ձեռնարկեն քաղաքի դեմ: Այդ ժամանակ նրանք դեռ ոչինչ չգիտեին հեթանոսների բանակի մասին, որը պատրաստով էր փոթորիկ պայթեցնել իրենց գլուխներին...: Քրիստոնյաները նման հսկայական ուժի հետ դրանից առաջ դեռևս երբեք չէին ընդհարվել, ընդ որում Զորքարանը (Մոսուլի կառավարիչ Զեբ-Բուլան - Մ.Գ.) մի մարդ ուղարկեց, որպեսզի բաղադրում տեղայն պահեն իր ժամանելու մասին: /242/ Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ Զորքարանի ուղարկած մարդը ամեն ինչի մասին տեղեկացրեց Յագիսանին, սա մարդ ուղարկեց Բոհեմուկոյի մոտ և հաջորդ օրը գինադարան ավարտվեց: Այս հանգամանքը սառը դող առաջացրեց ֆրանկների մոտ, որոնց առաջնորդները հավաքվեցին և սկսեցին համոզել Սեն-ժիլին. «Տես, թե ինչ թանկ արժե քո համառություն, բանգի, եթե այն չլիներ, ապա քաղաքն այժմ վաղուց ի վեր մեր տրամադրության տակ կլիներ, իսկ քաղաքը գրավելու այլ հնարավորություն հնարավոր է այլևս չլինի»: /243/ Եվ ահա այն թուրքը գտավ, որ այժմ իսկը ժամանակն է իր խոստումը կապելի կոչելու համար: Այս թուրքը ելավ ու մեկնեց Բոհեմուկոյի մոտ, որը, չնայած իր մարդկանց հրամայել էր թնել, այդ ժամանակ արթուն էր: Եվ ահա, տեսնելով Բոհեմուկոյին, նա ասաց. «Ով Բոհեմուկոյ, դու շատ ես հապաղում հենց նպատակիդ կողքին: Ես հավատարիմ կլինեմ իմ խոստումին ամեն ինչում, սակայն դու կամ պետք է գրավես քաղաքը, կամ հետ տաս պատանդներին, բանգի այլևս սպասել հնարավոր չէ, որովհետև վաղն դուք արդեն մահացած կլինե՛ք ու այլևս ոչ մի հույս չե՛ք ունենա հաղթել, չէ՞» որ այստեղ է գալիս Արևելքից հավաքված մի հսկայական բանակ: /244/ «Ով Բոհեմուկոյ», - շարունակեց թուրքը. «Եթե դուք չիտենեք մեր պայմանավորվածությանը, այլևս և ոչ մի հնարավորություն չե՛ք ունենա նման բան անել ձեր ողջ կյանքի ընթացքում, բանգի, իրոք, վաղն այստեղ կլինի Զորքարան անունով այն հզոր արքան Արևելքից հավաքած Կարմիր Անյուծների հետ միասին, ընդ որում նրա հետ 30 հազար ու քաջարի արքաներ կան, իսկ բանակն էլ այնքան մեծ է, ինչքան ոչ-ոք երբեք չի տեսել: Այսպիսով, եթե դուք քաղաքը չվերցնե՛ք երեկոյան, ապա վաղը այդ անել այլևս չե՛ք կարողանալ»: «Իմ ազնիվ ընկեր», - պատասխանեց Բոհեմուկոյը. «համոզվե՛ք, որ ամեն ինչ կարգին է, իմաց տվե՛ք և ես չեմ հապաղի՝ ամենայն արագությամբ միանալով թե՛ այդ առաջնորդների հետ միասին»: Թուրքը տվեց իր համաձայնությունը, որից հետո նրանք հրաժեշտ տվեցին և այն հեթանոսը թողեց քրիստոնյաների բանակը: /245/ Դրանից հետո այն թուրքը աստիճանները կապեց իրար, որից հետո երկու շների օգնությամբ դրանք բարձր տալով հանեց պարիսպների վրա և ամուր կերպով ամրացրեց, որից հետո մյուս ծայրը ներքև նետեց: Այս ընթացքում Բոհեմուկոյ Միջիկիացին, վստահ չլինելով գործի հաջողության մեջ, մեծ անհանգստության մեջ գնաց Գոտֆրիդ Բուլունացու մոտ: «Տեր իմ», - ասաց նա, - «Աստծո անունը մեզ հետ է, քաղաքն ու միջնաբերդը ահա-ահա մեր ձեռքում կլինեն»: «Փառք Աստծո», - պատասխանեց դուքսը: /246/ Եվ այսպես, երբ Բուլունի դուքսը լսեց այս խոսքերը, նա ձեռքերը վեր պարզեց և ոտքի հանեց մյուս առաջնորդներին, ասպետներին ու սերժանտներին, որոնք բոլորը արագորեն զինվեցին և ոտքի հանեցին ենթակայներին, թող Աստված օգնի նրանց մարտում: Այսպիսով՝ քրիստոնյաների առաջնորդները կարգի գցեցին զորքը և ելան, սակայն ոչ-ոք մազաչափ իսկ պատկերացում չունեն, թե ուր է տանում մարդկանց դուքսը, ընդ որում նրանք բոլորն այն մտքին էին, որ իրենց սպասում է մարդ թուրքերի դեմ, թող անիծյալ լինեն դրանք, այն թուրքերի, որոնք գալիս էին Պարսկաստանից: Այսպիսով՝ Բոհեմուկոյն ու Գոտֆրիդը ելան..., որից հետո կանգ առան ներքևում՝ մի գեղեցիկ հարթավայրում: Այդ ժամանակ նրանք առաջ ուղարկեցին Ռոբերտ Նորմանդացուն և Ռոբերտ Ֆլանդրացուն, ինչպես նաև Տանկերդին, որին Բոհեմուկոյը, ինչպես նաև բանակի մյուս ղեկավարները մեծ վստահությամբ էին վերաբերվում: /247/ Եվ ահա հիմնադիր դուքս Բուլունացին մնաց տեղում, իր հետ ունենալով մեծ բանակի ազնվականներ, որոնք բոլորն էլ հիմնադիր ոսկեզոծ գրահներն ու իրկված սաղավարտների մեջ էին, իսկ մնացած առաջնորդները շուտ ելան և իրար հետ պացան: Սրանց մեջ էին քաջարի Հյուգո Վերմունդացին, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին իր զինված Նոույզի վրա, Ռոբերտ Նորմանդացին իր մետաքսե դրոշով, Բոհեմուկոյ Միջիկիացին իր արքայական դրոշով՝ շատ այլ անձանց ուղեկցությամբ: Թող Աստված փրկի նրանց, ում վրա սրանք կհարձակվեին: /248/ Եվ այսպես նա մարդիկ ներքև իջան դեպի բաղաբ, թող նոր հոգևոր հայրը ղեկավարի նրանց: Այսպիսով՝ մեր բարոնները ամենայն արագությամբ առաջ ընթացան և անկկատ մոտեցան քաղաքին: Նրանք հասան պարիսպների ստորոտին, որտեղ գտան աստիճաններ, ինչպես նաև տեսան այն հեթանոս կնոջ դիակը, որին այն թուրքը ցած էր նետել պարիսպներից, երբ սա սկսել էր սպառնալ բացահայտել ամեն ինչ: Այն թուրքը, որ պայմանավորվել էր Բոհեմուկոյի հետ, չափը ձեռքին նրանց էր սպասում պարիսպների վրա՝ լուսավորելով աստիճանը: Նա ուրախ էր տեսնելու մեր առաջնորդներին, ընդ որում վերջինս անմիջապես էլ սկսեց կանչել Բոհեմուկոյին. «Ով քաջարի Միջիկիայի դուքս, դու շատ ես դանդաղում, սա հիմնադիր էլ կեսգիշեր է, սակայն արդեն լուսանում է: Եթե հեթանոսները տեսնեն այս ամենը, նրանք կգլխատեն ինձ, իսկ ձեր բանակն էլ կհայտնաբերվի: Փոխարենը ես պատրաստի ձեզ եմ տալիս այս քաղաքը, որպեսզի կամ կորեմ, կամ էլ գրավե՛ք այն ու փրկե՛ք իմ որդուն, ինչպես պայմանավորվել ենք: Դուք, ֆրանկներդ, ողորմելի մարդիկ եք, որ ահաբեկվում եք ձեր իսկ սովորից»: Այդ ժամանակ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին կարմրեց, որից հետո ասաց Բոհեմուկոյին. «Դու կարող ես տեսնել աստիճանը, այն լիովին պատրաստ է: Առաջ անցիր, նա, ով թե՛ առաջարկել է քաղաքը, այնտեղ է»: «Իմ ազնվագարմ բարեկամ», - պատասխանեց Բոհեմուկոյը. «դու իզուր ժամանակ ես ծախսում, սակայն ես չեմ կարող բարձրանալ այդ աստիճաններով, եթե նույնիսկ վերևում ինձ մաքուր ոսկի էլ առաջարկեն, դու ինձից այդ չես տեսնի»: /249/ Մինչ այս, մինչ այն, այն թուրքը վերևում շարունակում էր վառված ջահը ձեռքին կանգնած մնալ, սակայն, երբ նա տեսավ, որ գործը դանդաղում է, կրկին խոսեց՝ դիմելով Բոհեմուկոյին. «Հավատարիմ եղիր խոստումիդ, ով Բոհեմուկոյ, և կամ պահիր խոստումը, կամ էլ հետ տուր իմ երեխային: Աստված վկա, դուք՝ ֆրանկներդ, կարծես վախկոտների մի հավաքածու լինե՛ք, իսկ ձեր արիությանը մեր միայն հերիք էր ճանաչարի համար»: Այդ ժամանակ Բոհեմուկոյը պատասխանեց. «Ինչո՞ւ այդպես, մի՞թե դուք չե՛ք կարող հարձակվել մեր վրա, այս ամենը պետք է անել լուսաբացին, երբ լույսն արդեն բացվելիս կլինի: Միայն կլինի այլ կերպ վարվելը, բանգի այդ պարագայում հենց վաղն իսկ իմ գլուխը կգարդարի այս քաղաքի եփրի պալատը»: Այս խոսքերը լսելուն պես բոլոր մնացած ռազմիկները սկսեցին դողողոյալ, ընդ որում նրանցից և ոչ մեկը բացություն չունեցավ համաձայնել վեր բարձրանալ դրա աստիճանով: /250/ Եվ այսպես Ռոբերտ Ֆլանդրիացին տեսավ, որ ֆրանկներից ոչ մեկը բավարար բացություն չունի, որ վեր ելնի ու մնա քաղաք, որից հետո նա սկսեց հիասթափությունից լաց լինել: Դրանից հետո նա հետ դարձավ Բուլունի դքսի մոտ, որը հսկում էր գործի մնացած մասին: Երբ դուքսը տեսավ Ռոբերտին, ասաց. «Իմ ազնվագարմ եղբայր, իզուր ժամանակ մի կորցրե՛ք, արդեն կեսգիշերն անց է, շուտով լույսը կբացվի, ո՞ւմ եք դուք թողել քաղաքի մոտ, Բոհեմուկոյին՝, որին մենք պետք է հանձնե՛ք քաղաքը: Այդ պետք է ամենակարճ ժամանակում գրավել քաղաքը, բանի որ թուրքերը կարող են իմանալ, որ մենք այստեղ ենք և այդ պարագայում հարձակման կանցնեն՝ ի վերջո սպանելով նաև մեր ճամբարի վիրավորներին ու հիվանդներին: Դարակաստանից եկած բանակն արդեն գրեթե այստեղ է և մենք իրոք պետք է ի վերջո գրավե՛ք այս քաղաքը»: «Տեր իմ», - ասաց կոմսը. - «Աստծո օգնությամբ մերոնք արդեն այնտեղ են, սակայն նրանք բոլորը կանգ են առել հենց աստիճանի դիմաց, բանգի նրանցից ոչ-մեկը չի համարձակվում վեր ելնել:» Երբ դուքսը լսեց այդ, նա շատ զայրացավ. «Թույլ տվե՛ք ինձ մեկնել ու լուծել այդ հարցը», - սակայն կոմս Ռոբերտը պատասխանեց. «Ոչ, իմ ազնվագարմ ազգական, դու պետք է այստեղ մնաս, որպեսզի մենք վստահ լինե՛ք, որ հեթանոսները դուրս չեն գա քաղաքից և հարձակում չեն գործի հիմնական բանակի վրա»: Այս խոսքերը լսելով դուքսը կոչ հղեց Աստծուն. «Ով փառահեղ Աստված և մեր հայր, այնպես արա, որ մենք այսօր իսկ գրավե՛ք քաղաքը, հանուն նրա, որ տառապեցին իշափ կոչ հենց այսօր իսկ մեզ հնարավորություն տուր տիրել այդ քաղաքին»: Դրանից հետո դուքսը դարձավ կոմս Ռոբերտին և ասաց. «Դու արժանի ես ամենաբարձր զովեստների և ես չգիտեմ որևէ մեկին, որը թեզնի ցավելի արժանի է բոլոր այն մարդկանցից, որ երբևէ գեղեցիկ մեկնեցին վերջերի ձեռքերը: Այդ կամ մեկնիդ այդ աստիճանի մոտ և արա ամեն ինչ ինչպես հարկն է, կամ էլ թույլ տուր ինձ մեկնել և անել ինչ պետք է:» Եվ այսպես կոմս Ռոբերտը, լսելով այս խոսքերը, արագորեն դարձավ իր տեղը...: Կոմս Ռոբերտը հնարավորինս մեծ արագությամբ մոտեցավ քաղաքին: /251/ Եվ ահա կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին արեց հնարավորինս ամեն ինչ՝ արագորեն մոտենալով քաղաքին: Եվ այսպես կոմսը մոտեցավ աստիճանի ստորոտին, որտեղ հավաքվել էին մեր մարդիկ՝ շատ խորճուկ ու վախեցած վիճակում, իսկ այն թուրքն էլ՝ մնացած պարսպի վրա: Այդ ժամանակ այն թուրքը կրկին կոչ էր անում Բոհեմուկոյին՝ նրա առաջ ցնցելով աստիճանը. «Ով իմ ազնվագարմ իշխան Բոհեմուկոյ, հերիք է տառապվես, գործիդ ու հրամայիր կամ ինչ-որ մեկը քաղաք բարձրանա, կամ էլ դու ինքը վեր ել:» Այդ բան նույնիսկ մի էլ մտածիր, տեսնում ես, ես այստեղ եմ՝ պարսպի վրա, արդ կամ դու առաջինը վեր ել, կամ էլ թող ուրիշ մեկը գա, որ տիրի քաղաքին:» Ֆրանկները շարունակում էին նայել աստիճանին և ոչինչ չէին ասում: Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին կոչ հղեց մեր մարդկանց. «Ով իշխաններ», - ասաց նա, - «մի հապաղե՛ք, ես թողել եմ Ֆլանդրիայի իմ երկիրը և ողջ ունեցվածքս, ես թողել եմ իմ սիրելի կին Կլեմանսին և երկու փոքր որդիներին, որոնց վաղուց չեմ տեսել: Հանուն Աստծո ես թողել եմ ամեն

ինչ, եկել այստեղ և հիմա ես պատրաստվում եմ առաջինը վեր ելնել»։ Եվ ահա Ռոբերտը ամուր ճանկեց աստիճանը երկու ձեռքերով, որից հետո, վերցնելով վահանը, ու զգելով այն ուսին, վճռականորեն պատրաստվեց վեր ելնել աստիճանով։ Այդ պահին որք Ֆյուչերը, որը մի հիսնամյալ ասպետ էր ու ծնվել էր Ֆլանդրիայում, գրկեց կոմսի ոտքերը և ասաց. «Լսիր ինձ, տեր իմ, դու հայտնի մարդ ես, որին սուրբ Չուրգը լավ գիտի, իսկ թո կորուստն էլ մեծ հարված կլինի բոլորը համար, սակայն ոչ-ոք չի տխրի, եթե ես կորեմ։ Ես միայնակ վեր կբարձրանամ, ով ազնվագալստ իշխան, և թող Յիսուսն իմ կողմում լինի»։ Կոմս Ռոբերտը լսեց նրան, սակայն շարունակեց վեր ելնել աստիճանով՝ հետ մղելով Ֆյուչերին ու խաչակնքվելով։ /252/ Կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին կատաղած էր և բարձրացավ երկու աստիճանների ավելի արագ, քան որևէ մեկը կկարողանար կանխել նրան, սակայն այն Ֆյուչերը կրկին բռնեց կոմսի ոտքը. «Ֆլանդրիայի իշխան Ռոբերտ, իմ քաջարի տեր, բեզ մի կորցրու, այնտեղ կարիք չկա ձեզ նման արի մարդու, սակայն ձեր մահը մի իսկական կորուստ կլինի բոլորի համար։ Տեր իմ, դուք լայնարձակ տարածքների տեր եք, դուք կին ու երեխա ունեք, Աստված տա կրկին տեսնեք նրան, իսկ եթե ես մահանամ, դա ոչ-ոքի ընդհանրապես չի հուզի, ես ոչինչ չունեմ ու ոչ-ոք ինձնից ոչինչ չունի ստանալու։ Յանուն Սուրբ Յոգու, թույլ տվեք ինձ առաջինը մեկնել, իսկ եթե ես մահանամ էլ, ապա այդ կլինի Աստծուն ծառայելիս։ Այս բանակում հազարավոր մարդիկ կան, որ ավելի արժանի են, քան ես»։ «Տեր իմ», - խոսակցությանը խառնվեց ռազմիկներից մեկը, - «հարկավ պետք է համաձայնել Ֆյուչերի հետ, որ նա առաջինը ելնի, մինչև ձեզ, հանուն Աստծո, այդպես արեք»։ «Ով իշխաններ», - պատասխանեց կոմսը, - «Ես համաձայն եմ ձեզ հետ, առաջ անցեք և բարձրացեք աստիճանով, դուք բոլորը էլ իմ մարդիկ եք, արդ հանուն Սուրբ Սիմոնի, գործեք, թող աստված օգնական լինի ձեզ»։ /253/ Այդ ժամանակ այն թուրքը, որի անունը Ղաթին էր, կիսաձայն ասաց. «Յանուն Աստծո, առաջ շարժվեք, ես արդեն տեսնում եմ լույսի առաջին շողերը երկնքում»։ Եվ ահա Ֆյուչերը պատրաստվեց, վերցրեց վրան առյուծ նկարած վահանը և, կախելով այն թիկունքին, պատրաստվեց վեր ելնել աստիճաններով, ընդ որում նա նաև աղոթք հնչեցրեց... Եվ այսպես Ֆյուչերը բարձրացրեց ձեռքերը, շնորհակալություն հայտնեց Աստծուն և սկսեց վեր ելնել աստիճաններով։ Դրանից հետո վեր ելավ Տանկերը, հետո՝ Բոհեմունդը, իսկ նրանց էլ հետևեց Ռաբբոտ Կրետոնը։ Այնուհետև երևացին կոմս Ռոտտուս Պերը, հետո՝ Իվոնը, նրանց հետևեց Գոտյե Արիտցին, որը Ռոբերտի զինակիրն է, հետո ելան Թոմաս Լաճերը, Դրոգո Դ'Մոնսին, Էվերարդ Պուսիեթը Յուգո Վերտուսիցուցու հետ միասին, Անգերան Սեն-Պոլը և Ֆուլցեր Ալանտցին, որոնցից հետո ելավ արդեն Ռոբերտ Նորմանդացին։ Այս բոլոր մարդկանցից հետո ելան կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, թող ողորմա նրան Աստված, իսկ հետո արդեն ելավ դքսի եղբայր Եվստաֆոնու Բուլյոնացին։ Մյուսք բոլորը ելան վեր՝ իրար հերթ չտալով։ /254/ Այսպիսով՝ ֆրանկները շտապեցին վեր ելնել և արդյունքում վերևում հայտնվեցին 35 հոգի, սակայն, ով Աստված, ինչո՞ւ դու այդ բանի դեմը չառար, բանգի հետո աստիճանը կտորվեց, ինչի արդյունքում երկու ասպետներ, ի սարսափ ֆրանկներին, սպանվեցին։ Եվ ահա նրանք, որ պարիսպների վրա էին, տեսան, որ աստիճանը կտորվել է ու այդ հանգամանքը շատ վախեցրեց նրանց, սակայն հետո նրանք կրկին խելքի եկան ու գործի անցան։ /255/ Եվ այսպես, երբ աստիճանը կտորվեց, Աստծո բանակից երկու ասպետներ գետին ընկան և մահացան, իսկ նրանց հոգին էլ հառնեց Արարչի մոտ, իսկ պարիսպների վրա գտնվողներն էլ ահաբեկված հայացքներ փոխանակեցին։ Աստված, սակայն, հետո նրանց լոր քաջություն և ուժ տվեց. «Ով իշխաններ», - ասաց Դատիեն անունով այն թուրքը, - «Ետևողուն եղեք, ու ինչեք ձեր նախնիների արիությանը, բանգի ես կօգնեմ ձեզ այս գործում՝ հանձնելով աշտարակը, բանգի ես ձեռք եմ բերել հավատք առ Ջրիստոս՝ մեր փրկիչը։ Արդ ես պատրաստվում եմ հանգցնել այս քաղք, բայի որ այն չափից դուրս լույս է գցում ամեն ինչի վրա, իսկ լուսաբացն էլ ինքնին արդեն բավարար լույս է ապահովում։ /256/ «Դուք չպետք է անհանգստանաք, ով իշխաններ», - ասաց Դատիենը, - «Ես ամուր կերպով հավատում եմ ամենատարբեր կույս Մարիամի որդուն և ձեզ հուսափաք չեմ անի ողջ կյանքիս ընթացքում։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին հարգալից կերպով շնորհակալություն հայտնեց նրան. «Ով իշխաններ և ազնվագալստ ուղեկիցներ», - ասաց նա, - «բանի՞ հոգի ենք մենք այստեղ։ «35 հոգի»,- պատասխանեց Ռոբերտ Նորմանդացին, իսկ Տանկերն ավելացրեց. «Յարգը մեր բանակի մեջ չէ, այլ մեր հավատքի մեջ է»։ «Ով իշխաններ», - ասաց Դատիենը, - «մի հուսահատվեք, ամենակարող Աստված մեզ օգնության կգա։ Եվ այսպես ձեզիցից կեսը պետք է մնա այստեղ, իսկ մյուս կեսը պետք է ուղղվի դեպի դարպասները, գտնի դրանք, տապարներով կտորի և այդ ժամանակ մեր հեծելազորը կկարողանա ներս մտնել։ Արդ կարծում եմ, որ այս առումով լավագույնը Մահոմի ամրության մոտ գտնվող դարպասն է։ Եվ այսպես, ես արդեն բացարձակապես վստահ եմ, որ քաղաքը գրոհով կգրավվի, իսկ այդ պարագայում ձեզիցից յուրաքանչյուրը պետք է իր փայլուն թորով ուժեղ գործի՝ ոչնչացնելով հեթանոսներին»։ «Ո՞տղ խայտառակ լինի նա, ով չի միանա այս գործին», - միաձայն գոչեցին մեր մարդիկ, որից հետո մեկնեցին իրենց տեղերը, ընդ որում այն թուրքը նրանցից յուրաքանչյուրին մեկական տապար տվեց, որոնք նախապատրաստել էր նախապես։ Եվ այսպես քրիստոնյաները մեկնեցին ու նետվեցին մարտի, իսկ այն թուրքը, թող Աստված օգնի նրան, մնաց նրանց հետ պարսպի վրա։ /257/ Այսպիսով՝ մեր քրիստոնյաները բաժանվեցին երկու մասի և մեկնեցին։ Արդյունքում մերոնցից 20 հոգի իջան ներքին դարպասների մոտ և, գործի դնելով տապարները, կտորեցին դրանք ու ջարդեցին դարպասների փեղկերը, ընդ որում այն տապարները այդ գործի համար հիսնամյալ եղան։ Եվ այսպես Դատիենը նրանց նաև կաղնեխայտեր տվեց, որոնք ևս հիսնամյալ կիրառում ստացան դարպասները կտորելիս։ Եվ ահա թուրքը, Աստված օրինի նրան, կանչեց նրանց և, դիմելով ֆրանկներին շատ սիրալիկ տոնով, ասաց. «Ով իշխաններ, ես մի եղբայր ունեմ, որը ինձ համար միշտ էլ թանկ է եղել։ Նա այժմ այս աշտարակում է, եկեք հետո, որպեսզի մենք իմանանք, թե ինչ է նա մտածում այս ամենի մասին, նրանավոր է նա հավատա Աստծուն և այդ ժամանակ նա ևս փրկվի, իսկ եթե նա այդ ուղին չընտրի, ապա թող նրա գլուխը թռչի ուսերի վրայից, բանգի նրան կենդանի թողնելը մի մեծ սխալ կլինի և նա մեզ բոլորիս կկործանի։ Արդ ավելի լավ է նա մահանա, քան դուք զրկվեք քաղաքին տիրելու հնարավորությունից»։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին համաձայնեց և հետևեց թուրքին, ու մեկնեց դեպի այն աշտարակը, իսկ Բոհեմունդն ու Տանկերն ու առաջ անցան, սակայն չմոռանալով նաև կոմս Ռոբերտ Նորմանդացու մասին։ Այսպիսով՝ այս բոլոր չորս առաջնորդները Դատիենի հետ միասին բարձրացան աշտարակ և, երբ այն թուրքի եղբայրը տեսավ նրանց, գոչեց. «Ո՞վ է ձեզ թույլ տվել այս կողմը գալ, սա դավաճանություն է, Յագիսան, այսօր դու կկորցնես քաղաքը»։ Այդ ժամանակ բանակի առաջնորդները ուրախացան, անմիջապես նետվեցին նրա վրա, բռնեցների հարվածներով գետին տապալեցին և կապեցին աչքերը, որից հետո տարան եղբոր մոտ, որը կանգնած էր աստիճանների վրա։ Երբ տրանք բոլորը հասան Դատիենին, նրանք բացեցին նրա աչքերը, որից հետո Դատիենը խոսեց եղբոր հետ։ /258/ Եվ այսպես Դատիենը կայեց եղբորը և սիրալիկ կերպով ասաց նրան. «Սիրելի եղբայր, ես ամուր կերպով հավատում եմ Աստծուն, Սուրբ Յոգուն և որդուն, որը ծնվել է Սուրբ Կույսից, ես հրաժարվել եմ Մուհամմեդից ու նրա բոլոր խաբեություններից, իսկ նրա ուժը մի հոտած խնձոր իսկ չարժե։ Արդ, եթե դու խոնարհվես Մուհամմեդին որպես աստծո, դա մի մեծ սխալ կլինի»։ Այդ ժամանակ Դատիենի հեթանոս եղբայրը պատասխանեց. «Ինչ հիմարություններ, ես չեմ հրաժարվել Մուհամմեդից նույնիսկ ամենամեծ պարզիս դիմաց։ Դու վախկոտ ես, դավաճան, ավազակ, այդպիսին ես նաև բիժ հետ եղողները։ Ափսոս, իմ տեր Յագիսան, բեզ ու թո քաղաքի դավաճանեցին»։ Երբ Դատիենը լսեց այս խոսքերը, նա գոչեց բանակի առաջնորդներին. «Ով իշխաններ, ինչ ուզում եք արեք և ինչպես ուզում եք վարվեք, սակայն սա չպետք է ապրի»։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ճանկեց փայլուն թուրքը և ականջներից մի քիչ ներքև հարածելով թքցրեց այդ մարդու գլուխը՝ երբ գլուխը մոտ հինգ քայլ հեռու թռավ և գետին ընկավ։ Եվ այսպես քրիստոնյաները տեղավորվեցին լավ ամրացված քաղաքում։ /259/ Ազնվագալստ Բուլյոնի դուքսը, որ գործում էր դրսում՝ դարձանում, խնդրի ունենալով փառանքի պարագայում կտրել թուրքերի դեմը կամ կանխել նրանց արտագործը, այդ ժամանակ ոչ մի լուր չունեց քրիստոնեական բանակից, բանգի ոչ անհանգստության, ոչ էլ ուրախության աղաղակներ նրան չէին հասնում։ Այդ ժամանակ դուքսը, անհանգստանալով այն բանից, որ, մեր ֆրանկները վատ վիճակի մեջ կլինեն, իր մարդկանց հետ արագորեն մոտեցավ քաղաքի պարիսպներին, որտեղ տեսավ ներքև ընկած ու վնասված մեր մարդկանց։ Գետինն նա գտավ նաև աստիճանի կտորները, որի մի մասը շարունակում էր կախված մնալ պարսպի վրա։ Եվ ահա մեր այս ազնվագալստ իշխանը, տեսնելով այս, մռայլվեց և ասաց. «Տղերք, հանուն Աստծո ու Ռոբերտ Նորմանդացու, ինչպես նաև իմ եղբայր Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Տանկերի, Բոհեմունդի և այլ առաջնորդների, նրանք, արդեն քաղաքի ամրությունների վրա են և նրանց հետ, թող աստված օգնի, մի քիչ ավել, քան 30 հոգի կան։ Այսքան մարդ էր, որ նրանք կարողացան վեր հանել, մինչև աստիճանը կտորվեց նրանց ծանության տակ։ Այն թուրքը մերոնց սպանում է պարիսպների վրա և հենց նա էր, որ սպասում էր նրանց պարիսպների վրա։ Այժմ, սակայն, մենք ոչ մի լուր չունենք նրանցից։ Ով Աստված, մի՞թե նրանք բոլորը վատ վերջ են ունեցել ու կորել են, ուր է, թե ես նրանց հետ լինեի։ Յավաղեք նա իմ Աստված այնքան ուժեղ էր, որ դա բավարար կլիներ, որ ես կանխեի նրանց կործանումը։ Արդ ես խաչ կվերցնեի և այնտեղից դուրս կնդեի 20.000 թուրքերի»։ Այս կերպ, ահա անչափ տխրած Գոտֆրիդ Բուլյոնացին տատանվում էր հույսի և ուրախության մեջ։ Եվ այսպես դուքսը, ուշքի գալով, անմիջապես մարդ ուղարկեց հիմնական բանակի դեմ՝ կոչ անելով բոլորին զրահներ հագնել և գնեք վերցնել, բանգի հսկայական մի գործ էր սպասվում և այդ մարդկանց օգնությունն անչափ տեղին կլիներ։ Եվ այսպես դքսի սուրհանդակը ժամանեց Աստծո բանակ, որպեսզի հայտնի այդ ամենի մասին։ Կարելի էր միայն պատկերացնել, թե ինչպիսի մի սարսափ տիրեց այնտեղ, երբ այս մարդիկ իմացան, դա միայն պատկերացնել էր պետք։ Եվ այսպես բոլորն իրենց ուժերի ներածին չափով պատրաստվեցին ու ելան։ Իսկ այժմ ես պետք է պատմեմ այն ռազմիկների մասին, որոնք, սիրված լինելով Աստծո կողմից, գործում էին քաղաքում և պարիսպների վրա։ Եվ այսպես այս մարդիկ իրենց սուր փայտերով ու տապարներով կտորեցին դարպասները, իսկ Դատիեն անունով նրանց թուրք դաշնակիցն էլ գոչեց. «Պարոնապ, շուտ եկեք, առաջացեք ուղիղ դեպի դարպասները և մտեք քաղաք։ Ձեր եղբայրները անվճար վիճակում այստեղ են՝ կենտրոնում»։ «Փառք Աստծո», - պատասխանեց դուքսը, որից հետո իր ուղեկիցների հետ միասին մոտեցավ պարիսպներին՝ դարպասների մոտակայքում։ Եվ այսպես Անգերան Սեն-Պոլը 14 քաջարի ուղեկիցների հետ միասին ևս բարձրացավ վեր, որտեղ, գտնելով 100 քնած թուրքերի, դրանց գլխատեց։ Դրանից հետո նրանք Բոհեմունդի դորժը պարզեցին աշտարակի վրա, ոսկեզօծ խաչը վրան, որպես նշան այն բանի, որ քաղաքը գրավված է։ Այդ ժամանակ

նազմիկների մնացած մասը բռնեցին դեպի դարպասներ տանող ճանապարհը, որտեղ կոտորեցին դարպասների երկաթյա մասերը, դրանք մի կողմ նետեցին, բացեցին և ներս մտան: Բուլոնի ազնվագարմ դուքսն առաջինն էր, որ ներս մտավ, նրա հետ նաև այլ մարդիկ: Արդեն 10.000 հոգի բաղաբեմ էր, սակայն մինչև այդ պահը թուրքերը դեռ ոչինչ մասին չէին կասկածում և թնա՛ծ էին: Այդ ժամանակ մերոնք արդեն նախաձեռնեցին հետ միասին տիրել էին վեց աշտարակների: /260/ Արեգակը ծագեց և արդեն ավելի քան 13.000 քրիստոնյաներ կային բաղաբեմ, որոնք Ղատեհիյի հետ իրենց իշխանությունն էին հաստատել վեց աշտարակների վրա, որտեղ կախել էին իրենց մետաքսե դորշները: Բրիտանականները, որ վրաններում էին, տեսան այդ ու շատ ուրախացան: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, մեր ռազմիկները գնեցին դիմեցին և ամենայն պատրաստությամբ առաջ եկան: Այդ ժամանակ բանակի հիմնական մասը լավ զինված առաջ եկավ, ընդ որում կոսն Բայնոնը Սեն-ժիլը մնաց վերջապահում, որպեսզի կարգի գծի գործերն այնտեղ, բանգի նրա ներկայությունն այդ վայրում անչափ անհրաժեշտ էր: Եվ այսպես մեր մարդիկ մեծ արագությամբ ելան ճամբարից և շարժվեցին ուղիղ դեպի բաղաբե, թող Աստված օգնի նրանց այս գործում: Այդ ժամանակ արդեն հնարավոր էր լսել «Առավել, հսկիր սարակինոսներին, ջարդիր դրանց, ելիր ու հարվածիր դրանց, ով Յագիսիան, վայ բեգ, բո բաղաբե արդեն գրավված է, ամեն ինչ արդեն կորած է, բո բաղաբե արդեն ընկել է առանց մի նիզակի կամ նետի հարվածի»: Արդյունքում բոլոր կողմերից մեծ աղմուկ-աղաղակ բարձրացավ, բանգի ինքները պատկերացրեք, մեր ռազմիկները մտնում էին Անտիոք, ջարդում սարակինոսներին, կտրում նրանց վերջույթները և կոտորում բոլորին: Բոլոր թուրքը ներկվեցին արյունով ու թափված ուղեղներով, որը պատկանում էր սարակինոսներին: Այդ ժամանակ սարակինոսների կանայք բոլոր կողմերից ձեռքերը վեր պարզած սկսեցին իրենց մագերթ պոճկել և հուսահատորեն կոչ ուղղել Մուհամմեդին ու Ալլաունին՝ ակնծելով ֆրանկներին, որոնք հարձակվում էին իր մարդկանց վրա: «Այդ սատանաներն արդեն քաոս են տարածել բաղաբեում», - զոչեցին նրանք: Եվ ահա սարակինոսներն ու հեթանոսները փորձեցին ուշքի գալ ու դիմադրել, բանգի նրանք կազմում էին 30.000 հոգի: Եթե դուք այնտեղ լինեիք, դուք կտեսնեիք, թե ինչ մի իսկական ջարդ է լինում, բանգի անթիվ ծանր նիզակներ ծեղում էին անհաշիվ վահանները, անթիվ զրահներ ու սաղավարտներ ջարդվում էին, անհաշիվ սարակինոսներն իրենց եղջյուրանման աղեղներով հարվածներ էին հասցնում, նետում նիզակներ ու տեգեր, վերցնում ու կրկին նետում էին դրանք, հարվածում էին զուրգերով և արժեք դաժանակներով: Այսպիսով՝ գետինը ծածկվեց մեռածներով ու վիրավորներով: Մարտը տևեց ողջ օրը, շարունակվեց գիշերը և մյուս առավոտ: Առանց սխալվելու արդեն կարելի էր ասել, որ մի հսկայական կոտորած էր եղել: /261/ Դա մի հսկայական ճակատամարտ էր, որը այդպես էլ իր ավարտը չգտավ երկու օրվա ու գիշերվա ընթացքում: Այս ընթացքում Յագիսանն իջավ գլխավոր միջնաբերդից և մարտի մեջ մտավ, որի արդյունքում նրա հետ մարտի մեջ մտան նաև 10.000 թուրքեր, որոնք զինված էին թուրքական աղեղներով ու նետերով: Եվ այսպես Յագիսանն եկավ և կանգ առավ գլխավոր փողոցում, որտեղ դեմ ելավ ֆրանկների և թե՛ մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ: Այդ ժամանակ թուրքերից յուրաքանչյուրն անում էր ուժի ներածին չափը, որպեսզի լավ մարտ մղի, երբ նրանք ձգտում էին հետ մղել մեր ֆրանկներին դեպի երկրորդական փողոցները: Այնուհանդերձ աշտարակներում գտնվող թուրքերը ծանր կորուստներ էին կրում ֆրանկներից: Եվ ահա Գոտֆրիդ Բուլոնացին բարձրածայն հրաման արձակեց. «Ով իշխաններ և բարի քրիստոնյաներ, եկեք հրաժարվեք մեր դիրքերից, բանգի թշնամիները չափից ավելի շատ են վրա տալիս ու նրանք չափից ավելի ուժեղ են մեզ համար»: Դրանից հետո Ռոբերտ Ֆլանդրիացին վեր ելավ, իսկ նրա հետ էր նաև Գլուգո Սեն-Պոլը, որը կրկնակի ուժով առում էր հեթանոսներին, սակայն այնտեղ էր նաև նրա քաջարի որդի Անգերանը, ինչպես նաև Բոհեմունդը, Տանկրեդը և նրանց հրամանի տակ եղած ուժերը: Եվ այսպես այս մարդիկ տիրեցին գլխավոր փողոցներից չորսին, որտեղ ոչ-ոք չգիրկվեց: Ֆրանկներից յուրաքանչյուրը իրեն չխնայելով մարտնչում էր և այդ ժամանակ մի բարձր աղաղակ բարձրացավ. «Դեպի Աստծո գերեզման, երբայրներ, արդեն պարզ է, որ սա մեզ արժանի մի ճակատամարտ է, արդ եկեք մենք էլ արժանի լինե՛ք նրան»: Այդ ժամանակ բոլորը հարձակվեցին հեթանոսների վրա, սակայն Անգերան Սեն-Պոլը նման կոչի կարիք չուներ, նա խթանեց նժույգը և, անցնելով մեր մարդկանց հիմնական մասի կողքով, հարձակվեց թուրքական զորքի ամենաուժեղ մասի վրա: Այդ ժամանակ Անգերանը, հիմնադիր գործելով նիզակով, սպանեց Յագիսանի եղբորորդուն իր իսկ աչքի առաջ, որից հետո խոցեց ևս ինձ թուրքեր, բայց հետո նրա նիզակը փշրվեց: Այս պայմաններում Անգերանը պատկանից դուրս բաժեց թուրք և, հարձակվելով Բրեդալանտի վրա, գլխատեց նրանց: Այդ ժամանակ Յագիսան Անտիոքցին մի նետ արձակեց Անգերանի ուղղությամբ, որը դիպավ վերջինիս ծոպից կողին և ձին ստանձ գետին տապալվեց, սակայն փրկվելու այդ գործողությունը մեծ կողմ ցատկել: Այսպիսով, ձեռքում թուրքը և վահանը, Անգերանը կրկին անվախ նետվեց հեթանոսների վրա, առանց որևէ վախի, որից հետո փայլփայլում շեղբով նա բազում հարվածներ իջեցրեց թշնամիների վրա: Անգերանը չափից ավելի էր խորացել թշնամիների շարքերում և հնարավոր էր նա որևէ կերպ չկարողանար վերադառնալ, սակայն աշխարհի արարիչ Դիսուսը խնայեց նրան: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, որից հետո, զոչելով. «Նանուն Աստծո գերեզմանի», մեկ մարդու հետ առաջ նետվեցին: Այսպիսով՝ Անգերանի փրկվելու այդ գործողությունը մեծ հետևանքներ առաջացրեց: /262/ Եվ այսպես, Անգերանին փրկելու գործողությունը վերավեց հեթանոսական մի արյունոտ նախճիրի, երբ անթիվ սարակինոսներ սպանվեցին, ջարդվեցին ու վերքեր ստացան՝ կորցնելով 1.100 մարդ միայն սպանված: Վիշեր Շվաբացին, գործելով իր շողշողացող թուրով, հարված հասցրեց Զորբաբել Լուստիսին և, դիպելով վերջինս վզին, սպանեց: Յագիսանը շատ տխրեց, մասնավոր այդ տեղի ունեցավ նրա աչքի առաջ: Այդ ժամանակ նա, թողնելով մարտնչողներին, սկսեց շարժվել դեպի իր պալատը, որը գտնվում էր միջնաբերդի մոտ: Այս պայմաններում հեթանոսները սկսեցին աստիճանաբար նահանջել, իսկ մեր մարդիկ էլ հետևում էին նրանց: Միայն պատկերացրեք, թե ինչ էին զգում անհավատները և ինչ աստիճանի էին շփոթված: Միջնաբերդում էին գտնվում հեթանոսների ղեկավարների կանայք, սիրուհիները և երեխաները, որոնց սրանք մի վերջին անգամ ուզում էին տեսնել, դրա համար էլ այդ ուղղությամբ էին բռնել: Եվ ահա հեթանոսները ևս մեկ անգամ շուռ եկան ու արյունոտ հեռահար հարված հասցրին, ընդ որում սրան միացան նաև թուրքերի հարվածները իրենց եղջյուրավոր աղեղներից նաև աշտարակների ու պարիսպների վրայից, որի արդյունքում մերոնք հարվածի տակ ընկան տարբեր կողմերով: Այժմ պատկերացրեք, թե ինչ աստիճան մերոնց զայրացրեց այդ հանգամանքը: Այդ ժամանակ ամենից առաջ ելավ թաֆուրների արքա, որ շատ կատաղած էր, ինչպես նաև սպիտակամազ Պետրոս Ամապատականը՝ անցած 10.000 գլխավորների գլուխ: Եվ ահա թաֆուրների արքան բարձր ձայնով, այնպես, որ հեռուն լսվեց, զոչեց. «Բոհեմունդ Սիցիլիացի, իմ ազնվագարմ ու բաջարի իշխաններ և այլք, ով օրինված է, հաստատա այնպես արեք, որ թուրքերը չկարողանան փախչել, բանգի դուք արդեն այստեղ եք և մենք կընենք նրանց այս պալատում՝ կենդանի կամ մեռած»: Դրանից հետո քրիստոնյաները կրկնակի ուժով հարձակվան անցան և կոտորեցին թշնամիներին: Եվ այսպես մերոնք սկսեցին նետեր արձակել ու մեծ ուժով հիմնադիր մուրճերով հարվածներ հասցնել պալատի դարպասներին, ընդ որում նրանք գործի դրեցին նաև աստիճաններ, որոնք, հենելով պարիսպներին, ավելի քան 30 վայրերում վեր ելան: Այդ ժամանակ նրանք ոչնչացրին իրենց դեմ ելած հեթանոսներից յուրաքանչյուրին՝ թողնելով նրանց սպանված կամ վիրավոր: Եվ ահա այս գլխավորները գրավեցին աշտարակները, պարիսպներն ու կոտորեցին թշնամի պաշտպանությունը: Դարկ է Լշել, որ ներսում սպանվեցին 1.500 հեթանոսներ, սակայն նրանց ձեռքն ընկան նաև բազմաթիվ գեղեցիկ սարակինոսուհիներ, որոնցից 254-ին նրանք բռնաբարեցին, իսկ այդ հանգամանքը դրախտի տեր Դիսուսի սրտով չէր: Այնուհանդերձ թուրքերից ոմանց հաջողվեց փախչել հետևի դարպասներով ու փրկվելով ապաստանել գլխավոր միջնաբերդում, որը հառնում էր լեռան հարթ կատարին: /263/ Այդ ժամանակ թաֆուրների արքան մեծ հաջողությունների հասավ՝ գործելով ութ հիմնական ամրությունների դեմ, սակայն, չնայած հարձակումը շատ ուժեղ էր, սակայն թուրքերը կարողացան հետ մղել նրանց: «Մենք չենք կարող շնորհավորել իրար», - ասաց դուքս Բուլոնացին, - «Մեր դեմ դռնա շարունակվում է համառ դիմադրություն և ես կասեմ, որ, կգերադասեի կորցնել կյանքս, քան գրոհել այդ ամուր միջնաբերդը»: Դրանից հետո, զոչելով. «Դեպի աստծո գերեզմանը», նա իրար գլուխ հավաքեց ֆրանկներին և սկսեց ջարդել թուրք: Այդ ժամանակ նա փչրեց Բրիկեբալտ անունով հեթանոսների արքաներից մեկին, որը ոտքին ուսկյա մի օղակ ուներ, կարծես ձիթենու ճյուղ, և մեջտեղից կիսեց նրա մինչև նժույգը: Տեսնելով այս մեծ կատաղությունը, հեթանոսներից ոչ-ոք չհամարձակվեց դեմ ելնել ֆրանկներին, նրանք շուռ եկան և ինչքան կարող էին արագ փախան, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ սարսափելի մահվան գրկում նրանք թողեցին իրենց բույրերին կամ կանանց: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները, սիրված ու ընդունված Աստծո կողմից, առավելության հասան՝ դեպի միջնաբերդ ընկած տարածքը լցնելով սպանվածներով ու վիրավորվածներով ու այդ կերպ ձգտելով ճանապարհ բացել դեպի բուն միջնաբերդ: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետեք գեղեցիկ սարակինոս կանանց, որոնք, պոկվելով մագերթի, հուսահատ կոչեր էին հղում Մուհամմեդին և Ալլաունին. «Ով Մուհամմեդ աստված, հասիր մեզ օգնության»: Միաժամանակ Յագիսանը, փորձելով երկարացնել իր կյանքը, ուղղվեց դեպի բարձր միջնաբերդը, որը հառնու մ էր բլրի վրա, այնպես որ նրա գագաթին նետով իսկ հասնելը դժվար էր: Իրոք, սա մի հզոր ամրություն էր, որը կարծես կառուցված էր աստանների կողմից, իսկ նրա վրա էլ աշխատել էին ցեղերները, որոնք էլ հենց պաշտպանում էին այն: Ահա հենց այստեղ էր, որ թուրքերը փորձեցին պատասպարվել, թեև նրանցից շատերը ներքև թափվեցին ժայռերից և, ընկնելով անդունդը, գնացին ուղիղ դեպի դժոխք առանց փրկության որևէ հույսի: /264/ Այն ժայռը, որի վրա գտնվում էր Յագիսանի միջնաբերդը, շատ ուժեղ և բարձր էր, այնպես որ մարդիկ ի վիճակի չէին նույնիսկ նետերի հարվածով հասնել նրա գագաթին, իսկ դրա դարպասներն էլ կարծես դեպի դժոխք տանելիս լինեին, ընդ որում այնտեղ քարիանք կար, որտեղից քարեր էին ձեռք բերում: Արդեն սպվեց, թե ինչպես մեծ բանակի թուրքեր ընկան անդունդից ու կործանվեցին, երբ նրանք ոչ մի հույս չէին կարող ունենալ, որ կփրկվեն, բայց Յագիսանն այնուհանդերձ հասցրեց 10.000 թուրքերի հետ ապաստանել այնտեղ: Այսպիսով՝ միջնաբերդն իրենից ներկայացնում էր մի ուժեղ ամրություն, որտեղ գեղեցիկ բավարար պաշար կար, ինչը նշանակում էր, որ նրա ընակիչները կարող էին լիովին հանգիստ լինել որևէ հարձակումներից: Ավելին, սակայն, նրանք իրենք կարող էին ցանկացած պահի իջնել բաղաբե ու հետ դառնալ, ըստ իրենց ցանկության: Այսպես թե այնպես, սակայն Աստծո օգնությամբ ֆրանկները տիրեցին Անտիոքին ու բարեհաջող կերպով հաստատվեցին ներսում, իսկ թուրքերն էլ դիմեցին

փախուստի: «Հանուն Աստծո սիրո, պարոնայք», - ասաց Բուլլոյի դուքսը, - «Ես առաջարկում եմ տեղյակ պահել այն մարդկանց, որոնք գիշերում են դրսում, բանի որ մեր հիանալի վրաններից շատերը կարող են ջարդվել, իսկ չէ՞» որ մենք դեռևս բավարար բանակի մարդիկ ունենք դրսում: Աստծո սիրուն, եկեք բոլոր այդ մարդկանց բաղաբ բերենք»: «Դուք բացարձակապես ճիշտ եք», - պատասխանեց դուքս Բոհենուսը, - «Եկեք դիմենք Ռոբերտ Նորմանդացուն, որպեսզի նրա, ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսի, նրա ընկերների, եպիսկոպոս Լե-Պուլյի և առյուծասիրտ Յուզո Սեն-Պոլի գլխավորությամբ մեկնենք այդ գործին»: «Թող օրինի Աստված», - պատասխանեցին բանակի առաջնորդները: /265/ Եվ այսպես այդ գործին նշանակված առաջնորդները ուղղվեցին ուղիղ դեպի ծամբար, որտեղ, հավաքելով բոլոր հիվանդ ու վիրավոր մարդկանց, բերեցին Անտիոք, որից հետո հավաքեցին ինչքան հնարավոր է շատ պարենամթերք, բարձեցին այն բեռնակիր կենդանիների վրա և գնեցին և վրանների հետ միասին դրանք ևս բաղաբ բերեցին, որից հետո թաղեցին սպանվածներին և եպիսկոպոսը օրհնեց նրանց հողիները: Երբ միջնաբերդում ամրացած թուրքերը վերևում նկատեցին, թե ինչ է կատարվում, նրանք հասկացան, որ երջանիկ կլինեն, եթե կարողանան փրկվել, ընդ որում նրանք հասկացան, որ այդ կարող են անել միայն իրենց արհուրյան շնորհով՝ չհանձարելով բրիտոնյաներին: Այսպիսով՝ միջնաբերդում ամրացածները հանգիստ մնացին և թողեցին, որ բրիտոնյաները անեն ինչ ուզում են: «Պարոնայք», - այդ ժամանակ ասաց Յագիսան իր մարդկանց, - «Իմ կողմից դա մի մեծ սխալ կլինի, եթե ես մնամ այստեղ ու սպասեմ օգնության, որը չափազանց ուշանում է»: «Դուք չպետք է անհանգստանանք, տեր իմ», - պատասխանեց Կրոկադոնը, - «Ես այնտեղ՝ լեռնաշղթայի մոտ, փոքր մի ամպ եմ տեսնում և կարծում եմ, որ դա մեզ փրկելու ելած բանակն է, որը պատրաստ է հարված հասցնել: Արդ կարծում եմ, որ վաղը կեսօրից շուտ մենք այստեղ կտեսնենք նրանց բանակը»: Հարկ է նշել, որ այս մարդը լիովին ճիշտ էր, թող ոչնչացնի դրանց աստված, բանգի իրոք, թուրքերն առաջանում էին դեպի այս հարթավայր մի բանակով, որը հաշվվում էր մոտ 3 միլիոն: Այդ ժամանակ մեր բարեպաշտ բրիտոնյաները, թող Աստված պաշտպանի նրանց, մահացած թուրքերի դիակները դուրս էին նետում բաղաբից և, որպես մի գարշառու կույտ, հավաքված թողնում դրսում: Այդ ժամանակ մեծ բանակի հեթանոս կանայք կնքվեցին ու խաչ ընդունեցին, թեև նրանք այդ արեցին ոչ ազնվորեն և մաքուր սրտով: Չնուսաղվեց նաև Դատին թուրքը, որը համակերպվեց նոր կյանքի հետ, եպիսկոպոսի մոտ կնքվեց որդու հետ և մեծ սիրո արժանացավ: Ընդհանրապես ֆրանկները եկեղեցիներում մեծ բանակի հողերը արարողություններ արեցին, բայց, դժբախտաբար, նրանց նույնիսկ շունչ բաշելու հնարավորություն չտրվեց, բանի որ նրանք պետք է ելնեին և, ստիպված ձեռքերը վերցնելով գնեցրեց, պաշտպանվելի հերթական այս թշնամիներից: /266/ Հարկ է նշել, որ Անտիոքը գրավվեց չորեքշաբթի գիշերը, իսկ հինգշաբթի օրն արդեն ամեն ինչ բրիտոնյաների ձեռքում էր, սակայն պարենամթերքից նրանք շատ քիչ բաներ գտան: Թուրքերը, որոնք զբաղեցնում էին միջնաբերդը, մշտապես սպառնում էին բաղաբին, ընդ որում նրանք հարձակումներ էին գործում գիշերով և թողնում իրենց սևացած դիակները: Այս ամենի արդյունքում բրիտոնյաներից շատ շատերն էին իրենց մահը գտնում, սակայն նրանք շարունակում էին մարտնչել՝ անկախ իրենց սիրելիների կորստի պատճառով առաջացած վշտի: /267/ Եվ ահա վաղ առավոտյան թուրքերի բանակը կանգ առավ աշտարակների դիմաց տարածվող լայնարձակ տարածության վրա: Հարկ է նշել, որ թուրք ռազմիկներից բոլորն իրենց գլուխներին ունեին սաղավարտներ, որոնք կոչված էին պաշտպանել մարդկանց գլուխներն ինչպես այդ հնարավոր էր: Եվ ահա թշնամիները հանկարծակի ու անկախ հարձակումներ էին գործում մեր մարդկանց վրա, որոնց մեծ վնաս հասցրեցին, ընդ որում նրանք վնասեցին նաև նրանց, որոնք պաշտպանում էին կողային ճանապարհները, ընդ որում վնասն ավելի մեծ կլինեի, եթե լուրն արագ չտարածվեր և մարդիկ ոտքի չկանգնեին: Եվ իրոք, մեր բոլոր մարդիկ մեծ արագությամբ օգնության եկան և հարվածեցին թուրքերին, որոնց հետ շարտեցին այն ուղղությամբ, որտեղից այդ հզոր հարձակումն էին գործել: Հասկապես ուժեղ հարձակումներ եղան խանդակի ուղղությամբ, ընդ որում հետ, երբ սարակինոսները հասկացան, որ իրենք ի վիճակի չեն դիմարդել, հետ բաշվեցին դեպի միջնաբերդը և հայտնվեցին մեր մարդկանցից ավելի ծախ: Արդյունքում սպանվեցին մեր ռազմիկներից երեքը և բրիտոնյա բանակը այդ կապակցությամբ շատ տխրեց: /268/ Եվ այսպես մեր ֆրանկները շատ զայրացած էին ու նեղված, բանի որ այն ժամանակից ի վեր, երբ մերոնք գրավել էին Անտիոքը, թուրքերը ամրացել էին միջնաբերդում և անվերջ հարձակումներ էին գործում բրիտոնյաների վրա: Արդյունքում այնտեղ չկար ոչ մի առաջնորդ, կամ իշխան, որը, անկախ իր ուժից ու հզորությունից, ծննդից կամ տոհմից, լինեի դա ֆլանդրիացի կամ բարիացի, բրետոնացի կամ նորման, որը ստիպված չլինեի ամեն օր իր վրա հազնել օղազարից, դնել ոսկեգծ փայլփլուն սաղավարտը և այդ անել ամեն օր: Իրոք, կեղտոտ սարակինոսները ամեն օր անվերջ հարձակումներ էին գործում նրանց վրա՝ փորձելով իրենց ոտքերի տակ առնել: Եվ ահա օրերից մի օր բրիտոնյաները նայեցին ծագող արեգակի կողմը և այնտեղ փոքր մի ամպ տեսան: «Թույլ տվեք սատել ինչ եմ մտածում ես այդ մասին», - փնթփնթացին նրանք իրար ուղղությամբ, - «հնարավոր է, որ դա Կոստանդնուպոլսի կայսրն է **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Էլեթեոս I-ը - Մ. 7.)**, որը իր հեծելազորով օգնության է եկել»: «Ոչ», - պատասխանեցին այլ: «դա իմարություն է: Իրականում դա Պարսկաստանից եկած զորքն է, որը պատկանում է Էմիրին: Արդ իմացեք, որ նրանք եկել են, որպեսզի պաշարեն մեզ դեռևս մինչև հանգստյան օրերը» և այդ ժամանակ պարզվեց, որ այս վերջիններս բացարձակապես ճիշտ են: Իրոք, այդ հեթանոսներն էին, որոնք հեծյալ վիճակում եկել էին մեծ կատաղության, իսկ նրանց առաջնորդն էլ Զորքարանն էր: Այդ բանակում կային արաբներ, պարսիկներ, տարաբնույթ այլմորավաղցիներ և պավլիկյաններ, ինչպես նաև շատ սարաքան տրամադրված թուրքեր ու մարեր, ընդ որում սրանց հետ միասին եկել էին նաև մարդիկ Սամարիայից, ինչպես նաև բոլոր աղուլարները: Հարկ է նշել, որ այս վերջիններս շատ ուժեղ և հպարտ մարդիկ էին, որոնք տրամադրված էին շատ վճռական, ընդ որում նրանք գնեցրեցին կրում էին միայն հատու թերթ, իսկ իրենք էլ ոտքից գլուխ պատված էին երկաթով, բայց թույլ տվեք պատմել հատկապես սրանց նժույգների մասին, որոնք կարողանում էին ոչ միայն կրել հեծյալին, նրա նիզակը, վահանն ու ծածանվող դրոշը, այլև հենց իրենք էին մասնակցում մարտին: Այսպիսով թշնամիների բանակին առաջացավ, որից հետո առաջապահը մոտեցավ Անտիոքի միջնաբերդի վերին հատվածին: Այս պայմաններում իշխանները դիմելով գրավեցին յուրաքանչյուր թիկունքում ու սկսեցին բնակվել իրենց անելիքը: Իրենց հերթին, երբ այդ չար հեթանոսները հավաքվեցին, Զորքարանը կանչեց նրանց ու դիմեց հետևյալ խոսքերով. «Մեր հետախույզներն արդեն մոտեցել են բաղաբին և մենք պետք է մի քիչ դանդաղ հետևենք նրանց, արդ իմացեք, որ, եթե մենք կարողանանք դուրս բաշել նրանց բաղաբից, ապա նրանք կհայտնվեն մեր տրամադրության տակ, իսկ նրանց անպաշտպան գլուխներն էլ կլինեն մեր իշխանության տակ: /269/ Այսպիսով՝ անհետևանք հեթանոսները դանդաղեցրին ընթացքը, որից հետո, երբ հասան բաղաբի դիմացի տարածք, Զորքարանը կրկին կանչեց յուրաքանչյուրին և նրանց հետ խոսեց հետևյալ կերպ. «Ասա ինձ, ով Սանսարդն, ի՞նչ է եղել այն մարդկանց հետ, որոնք այդքան գոռոզ կերպով եկել են մեր հողեր: Ես չեմ տեսնում ոչ մի վրան կամ այլ բան, թեկուզ գուժակի պարագա, ոչ մի բան, ոչ մի ոսկեգծ դրոշակ: Այժմ գուցե կասեք ինձ, թե ուր են փախել բոլոր այդ մարդիկ, մի՞թե նրանք բոլորը լսել են իմ զայու մասին և այլևս եմ վախեցել, որ փախել են, դարձել իրենց տները»: Սուղյմանը, որ լսում էր այդ խոսքերը, ասաց. «Եթե որևէ մեկը նման բան է ասել, ապա չհավատաք, բանգի, եթե մենք նույնիսկ զայնք էլ սրանից չորս անգամ ավել մարդկանցով, ապա բրիտոնյաները չեն նահանջի նույնիսկ նետի կես թռիչքի հեռավորություն էլ, բանգի նրանց նշանաբանն է «մահ կամ հաղթանակ»: «Դու ողորմելի անհաջողակներ եք», - պատասխանեց Զորքարանը. - «Դուք արդեն ցույց եք տվել ձեր իրական դեմքը, իսկ նրանց թերթն էլ կարծես լրիվ ահաբեկել են ձեզ: Արդ իմացեք, որ ես արդեն իմ ձեռքի տակ եմ վերցրել բոլոր լեռներն ու դաշտերը և իմացեք, որ նրանք կզղջան այն օրվա համար, որ մեր երկիրն են մտել: Ես նրանց բոլորին կգլխատեմ»: /273/ Այսպիսով՝ անհավատելի բանակի թեթև գինված երիտասարդ ռազմիկները առանձնացան և ուղղվեցին դեպի Անտիոք, որպեսզի մարտի մեջ բաշեն բրիտոնյաներին, սակայն նրանք բացարձակապես չկարողացան հրապուրել ու բաղաբից դուրս բաշել սերժանտներին ու ասպետներին նույնիսկ այն բանից հետո, երբ, սլանալով դաշտով, զոչելով, երգելով ու աղաղակելով, ճոճում էին նիզակները, երկինք նետում ու բռնում դրանք: Իսկ այժմ, հարգելիներս, թույլ տվեք պատմել Ռոջեր անունով մեր ռազմիկի մասին, որ կոչվում է Բառնևլի: Եվ այսպես այս ասպետը հեծնեց իր մարտական նժույգը, ձեռքը վերցրեց նիզակը և ելավ բաղաբից, որպեսզի վրժ լուծի Զորքարանի ժողովրդի համար, ընդ որում նրա երեք զինակիրներ, որոնք հավատարիմ էին իրեն, հետևեցին նրան, բանի որ սրանք բոլորը հույս ունեին մի որևէ ավար ձեռք գցել թուրքերից: Այդ ժամանակ թուրքերը, հենց որ տեսան նրան, ամենևին էլ չշտապեցին հարձակվել, բանգի լսել էին ֆրանկների արհուրյան մասին և ամենից քիչը, որ նրանք ցանկանում էին, դա այն էր, որ նրանք մարտի կամ ընդհարման մեջ մտնեին ֆրանկների դեմ: Այսպիսով՝ հեթանոսները դարան դրեցին կիրճերից մեկում, որից հետո սկսեցին հեռվից հարձակվել և կիրավորակները տեղալ բրիտոնյաների վրա, միևնույն օր նրանք բաշեցին ու հասցրին դարանի վայրը: Եվ այսպես սրանք թուրքերը, հասնելով դարանին, սկսեցին աղաղակել. «Դուք կարող եք գոռոզ լինել, սակայն այժմ դուք չեք փրկվի և կպարտվեք»: Այդ ժամանակ Ռոջերը կատաղության գիրկն ընկավ, որից հետո առաջ մղեց իր նժույգը, բանի որ, ի մեծ սարսափ իրեն, հասկացավ, որ բռնվել է սարակինոսների մի մեծ խմբի կողմից: Այսպիսով՝ Ռոջերը հրամայեց իր երեք ուղեկիցներինանցնել առաջ, իսկ ինքը, մնալով վերջապահում, իր վրա վերցրեց հարձակումները հետ մղելու հիմնական բեռը: Եվ այսպես Ռոջերը դուրս բաշեց հիմնական թուրքը, որով հարվածում և անմիջապես սպանում էր, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչ արեց նա, երբ ստիպված էր պաշտպանել իր երեք ուղեկիցներին: Այդ ժամանակ թուրքերը ցրվեցին, ինչպես ճնճողներն էին ցրվում բազեի հարձակումներից՝ լինելով չափից ավելի ահաբեկված, որպեսզի գտնվեն Ռոջերի մոտակայքում: Պետք է ասել, որ այս ընթացքում Ռոջերը շատ սխրագործություններ գործեց՝ հիմնական գործելով իր հատու թրով և փորձելով դուրս պրծնել թուրքերի ձեռքից: Սակայն դուք պետք է իմանանք նաև, այն սարսափելի ճակատագիրը, որը վիճակվեց նրան, բանգի նրա նժույգը ինչ-որ տեղ հենց ճանապարհի մեջ տեղում գետնի տապալվեց, իսկ դա մի իսկական փորձանքի բերեց: Բանն այն է, որ մեր այս ազնվագարն ռազմիկը գետնի ընկավ, այլևս չկարողացավ ոտքի կանգնել, իսկ այն թուրքերն էլ սկսեցին սրամերկ ընթանալ նրա վրա՝ պատրաստ սպանության: Դժբերն ու իշխանները Անտիոքի ներսից դիտում էին այդ ամենը, կոտորատելով ձեռքերը և պղկելով մազերը, երբ թուրքերը սկսեցին սպանել ու բզկտել Ռոջերին: Այդ

ժամանակ ավելի քան 10.000 սերժանտներ ու զինակիրների արցունք էին թափում, կարծես թուրքերը կարողացել էին մի իսկական հաղթանակ տանել մեր ժողովրդի նկատմամբ: Այսպիսով՝ կարծ ժամանակի ընթացքում Ռոբերտին գլխատեցին, նրա գլուխը հագցրին մի սուր փայտի վրա և գոռոզությամբ տարան իրենց բանակ, որպեսզի ներկայացնեն Զորքարանին: /274/ Այսպիսով՝ թուրքերը կտրեցին Ռոբերտի գլուխն ու այն հետ տարան՝ իրենց բանակ, ինչը մեծ ուրախություն պատճառեց Զորքարանին, որը ուշադիր դիտեց այն: Դրանից հետո Զորքարանի բանակը դասավորեց շարքերը և շուրջանակի պաշարեց Աստիոքը հենց նույն իսկ օրը: Իսկ այժմ պատկերացրեք այն վիճակին և ոսկեզօծ աշտարակներին մեծ բանակությունը, որոնք կային այնտեղ: Երկայնյա կամրից մոտ տեղակայված էր մի ազնվատոհմիկ թուրք փրան, ընդ որում այնտեղ էր նաև Սանսարունը՝ գլխատված Յագիսանի որդին: /283/ Եվ այսպես թուրքերը ոչ մի պահ չկորցնելով պաշարեցին Աստիոքը: /284/ Իսկ այժմ եկեք տեսնենք, թե ինչ արեցին ֆրանկները այս ընթացքում: Եվ այսպես ֆրանկները անկերջ հարձակումների էին ենթարկվում միջնաբերդի կողմից, երբ առաջնորդներից ու իշխաններից առանց բացառությամբ բոլորը ստիպված էին մշտապես օղագրահ հագնել և դնել ոսկեզօծ ու թանկարժեք քարերով զարդարված սարգավարտները և մարտի մեջ մտնել: Իրոք, ամեն օր թե՛ մարտեր էին տեղի ունենում միջնաբերդի մոտակայքում, որտեղ թուրքերը ծանր կորուստներ էին կրում: Աստված ողորմա մեր բանակին: Այդ ժամանակ մեր տղամարդկանցից քչերն էին սպանվում կամ վերքեր ստանում, սակայն նրանք ստիպված էին ամեն օր նժույզների վրա և լիակատար զինվածության մեջ պահակություն իրականացնել: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մեծաբանակ ցավ ու տառապանքներ տեսան, ինչը լիակատար արդարացված էր, քանի որ քաղաքում այն աստիճանի հասավ տվյալ, որ նույնիսկ ամենահարուստները իջան չքավորների մակարդակին: /285/ Իսկ այժմ եկեք տեսնենք Զորքարանի դափից դուրս ինքնավստահության օրինակներից մեկը: Եվ այսպես օրերից մի օր Զորքարանը հրամայեց իր զորքերին գինվել և ուղղվել դեպի քաղաքի դարպասները, որպեսզի կտրեն դրանք, ընդ որում հենց մոտակայքում նա մի ուժեղ ամրություն կառուցեց: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ արտագրոհ իրականացրին, որպեսզի գոնե մի քիչ մեղմեն մեր ողբալի վիճակը: Այնուհանդերձ մարտի ընթացքում պարզվեց, որ մեր ասպետներն այնքան թույլ են, որ ի վիճակի չեն տանել մարտի ծանրությունը: Եվ այսպես մեր մարդիկ փորձեցին վերադառնալ դեպի դարպասները, իսկ թուրքերը էլ աղմուկ աղաղակով հետապնդում էին նրանց, հատկապես թե՛նս գինվածների ուժերով, հարվածելով թիկունքից: Ով արդարադատ Աստված, օգնիր իմ բանակին: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ անչափ կորուստներ կրեցին՝ ջարդվելով ինչպես անասուններ: Եվ այսպես քրիստոնյաները մի կերպ իրենց հետևից փակեցին դարպասները և ի կերպ ցած իջան նժույզներից, որպեսզի հանգստանան: Ինչպես կարող եք պատկերացնել, մեր մարդիկ շատ տխրած էին այդ ամենից, իսկ գիշերն էլ շատ շատերը, որպեսզի հաց գտնեն, պարան կապելով ներքև իջան աստամավոր պարիսպներից և հարթավայրով փախան դեպի ծով: «Ինչ է եղել Աստծո մարդկանց հետ», - հարցրեցին սրանց տեղում, իսկ փախստականները պատասխանեցին. «Ավելի վատ լինել իսկ չի կարող», - ասացին սրանք, - «մերոնք ամենաողորմալի դրության մեջ են և կկորեն: Նրանք ոչ մի հնարավորություն չունեն, որ փրկվեն»: Այդ ժամանակ նավապետները այլևս չսեցին, որից հետո, անմիջապես ծով հանելով նավերը, լողացին այնքան հեռու, ինչքան այդ հնարավոր էր: Ուզում եմ նաև պատմել մի քիչ կոմս Ստեփանի մասին: Նա իրոք մի ազնվագարմ գինվոր էր, որը մեծ հեղինակություն ուներ քրիստոնեական բանակում և այսպես այն ժամանակ, երբ մեր մարդիկ զբաղված էին Աստիոքի բարձր պարիսպները պաշտպանելով, սա գտնվում էր Ալեքսանդրետում ու այն աստիճան հիվանդ վիճակում, որ ոչ կարող էր քայլել, ոչ էլ հանգիստ իր տեղում մնալ...: Դարձ է կռել, որ Ստեփանն իրոք ծանր հիվանդ էր, երբ գնաց Ալեքսանդրետ, բայց հետո, երբ նա բավականին առողջացավ, կորցրեց ամեն խիղճ ու ամոթ, քանի որ ահա այժմ, լսելով Աստիոքից ժամանած այն փախստականներից, թե ինչ տուր վիճակում են մեր մարդիկ և ինչպես են տառապում սովից ու ծարավից, նա մոտեցավ պահակային աշտարակին, որտեղից երևում էր Աստիոքը, և, տեսնելով Զորքարանի պարսկական զորքի մեծաքանակությունը, դիմեց յուրայիններին, հապճեպ հավաքեց ունեցած-չունեցածը և ուղիղ մեկնեց Կոստանդնուպոլիս ամրացած քաղաք՝ բացարձակապես անտարբեր մնալով մեր ասպետների ճակատագրին, թեև սրանք վստահ էին, որ նա երբեք չի մոռանա իրենց մասին և ժամանակին օգնության կգա՝ օգնելով պայքարել այդ արգահատելի հեթանոսների դեմ: Իսկ այժմ թող Սուրբ Կույս Սարգիսի որդի Աստված օգնության հասնի մեր մարդկանց, բանից Ստեփանը մեկնեց ու հասավ Ֆիլոստեիում, որտեղ գտավ կայսրն ու նրա բարձրաստիճան իշխաններին, նրանց խորհուրդի հավաքեց և հայտնեց ամեն ինչի մասին ասելով...: /287/ Այսպիսով՝ կայսրը թողեց և հեռացավ իր բերդը...: /292/ Իսկ այժմ ես պատրաստվում եմ կրկին պատմել հարուստ երկրներից եկած մեր մարդկանց նկատմամբ, որոնք այժմ գտնվում էին ամենանեղ և խղճալից դրության մեջ՝ Աստիոքում հայտնվելով առանց հացի ու կորեկի և շատ տառապանքներ կրելով սովից ու ծարավից, իսկ այդ ողորմելի գոյությունը շարունակվեց 25 օրվա ընթացքում: Դարձ է կռել, որ այս ողբալի դրությունը դեռևս ավելի շատ կշարունակվեր, եթե ամենազոր Աստված չազատեր նրանց ու չփրկեր լիակատար ողնացումից...: Բոլորն անչափ ուրախացած էին Գեղարդի հայտնաբերումով, դրա համար էլ բոլորը մեկ մարդու նման երդվեցին, որ ոչ մի հարվածից երբեք չեն նահանջի ու չեն թողնի մարտի դաշտը, մինչև չեն հասնի Երուսաղեմ ու չեն այցելի Աստծո գերեզմանը՝ հետ մղելով հեթանոսներին և կյանքի կոչելով Աստծո կամքը: Այդ երդումից հատկապես շատ ուրախ էին աղքատ ու հասարակ մարդիկ...: Դարձ է կռել, որ հենց այդ գիշեր էր, որ արևմտյան կողմից մի կայծակ էր խլիլ և հարվածել հեթանոսների բանակի ուղիղ կենտրոնին, որից սրանք շատ էին ահաբեկվել, ընդ որում նրանց իմաստունները աստիճանաբար գալիս էին այն սղոթի, որ պետք է թողնել ամեն ինչ ու վերադառնալ Արևելք: Այս մարդիկ, սակայն, գործ ունեին հիմարների հետ, որոնց այդպես էլ չհաջողվեց համոզել մյուսներին: Իսկ այդ հեթանոսները հարձակվում էին, երբ ուզում էին, ըստ իրենց ցանկության գալիս ու գնում էին միջնաբերդի կողմից, երբ մեր մարդկանց հետ կայծակնային մարտեր էին տեղի ունենում...: /293/ Եվ այսպես այդ վախկոտ անհավատները, որոնք գործում էին Զորքարանի հրամանատարության տակ, իրենց ցանկության համաձայն ցանկացած պահի գալիս ու գնում էին միջնաբերդի կողմից, ընդ որում նրանք փոքր հարվածային ջոկատներ կազմեցին, այնպես որ, երբ մի խումբը հոգնում էր, մյուսը փոխարինում էր սրան և այս կերպ նրանք կարողանում էին անընդհատ հարձակումներ իրականացնել: Դարձ է կռել, սակայն, որ մեր մարդիկ ամենևին էլ չէին հուսահատվում, այլ վարվեցին շատ ողջամիտ կերպով, բանից իրենց ու միջնաբերդի միջև քաղաքի կողմից մի պարիսպ կառուցեցին, այնպես որ դրանից հետո կարող էին այդ կողմի հարձակումներից հանգիստ լինել: Այդ ընթացքում էր, որ մեր մարդկանցից երեքը թռվեցին մի թակարդում իրենց կամքին հակառակ, ընդ որում նրանցից երկուսը միանգամից ծանր վերքեր ստացան ու գլխավորեցին, սակայն, երբ փրկվա տարավեց այդ նույնը անել երրորդի հետ, վերջինս ճեղքելով դուրս եկավ վերին հարթակի և, ինչքան կարողացավ, համառորեն պաշտպանվեց այնտեղ, մինչև որ ի վերջո նրան ևս չգլխատեցին: Այդ ժամանակ հիմալայի դուքս Բոհեմունդը, շատ տխրած այս ամենից, հուսահատորեն փորձում էր օգնության հասնել այս մարդուն, սակայն նրա զորքերը չափից ավել էին թուլացած սովից, որպեսզի կարողանային ինչ-որ բան անել: Եվ ահա Բոհեմունդի անձնական հրամանով այրվեց հին պայտը, որից հետո ուժեղ քամին տարածեց այդ կրակը և մեծ հրդեհ առաջացավ, ընդ որում նրանց այն աստիճան ուժեղ էր, որ միջնաբերդի կողմից հարձակվող այն վախկոտները թողեցին ու փախան...: /295/ Այդ ժամանակ Պետրոս Առաքյալականն ու Ջերոլիմ անունով մի քաջարի ասպետ ևս մեկի հետ որպես դեսպաններ մեկնեցին Զորքարանի մոտ...: Եվ այսպես, մինչ դեսպանորդները կվերադառնային, ֆրանկները Աստիոքի պարիսպների ներսում սկսեցին Ռոբերտ Ֆրիզագու գլխավորությամբ մարտական խմբեր կազմել՝ կազմված 100, 60 կամ 20 մարդկանցից, ընդ որում մինչ այդ նման բան երբեք ոչ-որ չէր տեսել, բանից բոլոր այս մարդիկ այնպիսի մի աստիճան տրամադրությամբ էին ամենակրթ, որ գերադասում էին այն ամեն ինչից...: /305/ Եվ ահա ուրախ օրը լուսաբացին արեգակը ծագելուն պես քաղաքի բոլոր դարպասները բացվեցին, իսկ քաղաքում գտնվող բոլոր քաջարի և ազնվագարմ մարդիկ էլ, այդ թվում նաև ֆրանկներն ու լոթարինգցիները ոտքի ելան՝ ուշադիր լինելով իրենց սրտերի կանչին: Պետք էր այնտեղ լինել ու տեսնել ողջ այն մարդկանց բանակությունը, որոնք ելել էին քավելու իրենց մեղքերը, մարդիկ, որոնք լաց լինելով Աստծո աջակցությունն ու ողորմությունն էին խնդրում...: Եվ ահա այս բոլոր մարդիկ հավաքվեցին քաղաքի կենտրոնում և կազմեցին ապագա ճակատամարտի պատկերը: Իսկ այժմ դուք կյտեք հիանալի երգն այն մասին, թե ինչպես այս բոլոր մարդիկ մարտական ջոկատներով շարվեցին մարտադաշտում...: /306/ Եպիսկոպոս Պյոլին, երբ ավարտեց պատարագը...մոտեցավ ֆրանկներին և ողջունեց նրանց...: /307/ Եվ այսպես, երբ եպիսկոպոսը տեսավ, որ ազնվագարմ անձիք հավաքվել են իր մոտ, անվանապես դիմելով խոսք ուղղեց նրանցից յուրաքանչյուրին: «Առաջ եկ, ով Ռոբերտ Ֆրիզագու...»: Այդ ժամանակ Ռոբերտը պատասխանեց. «Տեղ իմ, ինձ վրա իզուր ժամանակ մի ծախսիր, բանից ինձ հետ է Սառնունի ողջ զորքը և մենք շատ եռանդուն ենք տրամադրված այս սարակինոսների հետ մարտնչելու հարցում» լեռնաբերդը թե դաշտերում: Ինձ հետ են իմ ֆլամանդացիները, ինչպես նաև ավելի քան 10.000 սիրելի գասկոնացիներ, արդեհ այնպես կհարվածեն թշնամուն իմ ոսկեզօծ կոթով թրով, որ ոտքից գլուխ կպատվեն թշնամիների արյամբ ու մարմնի մասերով: Նույնիսկ այն չարագործ Զորքարանն ու Կարմիր առյուծներն էլ իմ ձեռքից չեն արձիք և մահվան գիրքը կընկնեն իմ մարդկանց ձեռքով: /308/ Երբ եպիսկոպոսը լսեց նման խոսքեր, լսեց այս երդումն ու հասկացավ, որ այս մարդիկ անաչափալիս իսկ ցանկություն չունեն կրել գեղարքը, ինչից Ռոբերտ Նորմանդացուն...: որը պատասխանեց. «Տեղ իմ, ես չեմ կրի այդ գեղարքը սուրբ Օմերի նույնիսկ ողջ ոսկու դիմաց իսկ, սակայն իմացիր, որ ես իմ հատու հարվածները կթափեմ այդ սարակինոսների վրա ուր էլ որ դրանք լինեն, Աստված կորցնի դրանց: Այդ ես պատրաստվում եմ իմ մարդկանց հետ հենց այդպես էլ վարվել ու մեր փայլվիլուն գեներներ ներկել անհավատների արյունով, ընդ որում ոչ Զորքարանն ու ոչ էլ նրանց Կարմիր առյուծները ոչինչ չեն ունենա, որ գլուխ գովան: /309/ Երբ գեղարդի հարցով եպիսկոպոսը մերժում ստացավ նաև Ռոբերտ Նորմանդացուն, նա դիմեց Բուլոնի դքսին և ամենայն քաղաքավարությամբ ասաց...: «Տեղ իմ», - պատասխանեց դուքսը, - «ես այդ գեղարքը չեմ վերցնի նույնիսկ Ռուսիայի ողջ ոսկու դիմաց, սակայն իմացիր, որ ես մեծապես շահագրգռված եմ այդ ատելի սարակինոսների դեմ պայքարով, որոնք պատել են լեռներն ու դաշտերը: Ինձ հետ են լոթարինգցիներն ու ֆրիզները, արդեհ իմ փայլուն թրով այնքան հարվածներ կթափեմ դրանց վրա, որ: Լեռներն ու դաշտերը կսևանան սարակինոսների արյունից, իսկ ոչ չար Զորքարանը, ոչ էլ նրա Կարմիր առյուծներն իմ

ծեռքից փրկություն չեն ունենա, անիծված լինեն դրանք: Ես դրանց հետ կանեմ այն ամենը, ինչ ասացի, իսկ նրանք էլ խայտառակված կմեկնեն Պարսից թագավորություն՝ հասկանալով, որ իրենք նույնիսկ մի ճանի արժեք էլ չունեն»: /310/ Այսպիսով՝ եպիսկոպոսը հասկացավ, որ Գոտֆրիդը ևս ցանկություն չունի վերցնել գեղարդը, որից հետո նա արագորեն դիմեց Տանկերդին, որպեսզի սա իր վրա վերցնի այդ պարտականությունը..., սակայն Տանկերդը պատասխանեց. «Տեր իմ, իզուր ես ժամանակ ծախսում ինձ հարցնելու վրա: Ես չեմ կրի այդ գեղարդը նույնիսկ Բենվեմտի ողջ ոսկու իսկ դիմաց, սակայն իմացիր, որ ես անչափ եռանդուն եմ տրամադրված ապագա մարտի հարցը, իսկ ինձ հետ էլ 10.000 երիտասարդ ռազմիկներ կան, որոնք կհարվածեն թշնամիներին իրենց արծաթապատ կողով թրերով ու կողողեն իրենց գեղերը թշնամիների արյամբ: Նույնիսկ այն չար Զորքորանն ու նրա Կարսի առյուծները բավարար բացություն չեն ունենա, որպեսզի դիմադրեն իմ մարդկանց»: /311/ Լսելով այս մերժումը ևս՝ եպիսկոպոսը դիմեց Բոհեմունդին..., որը պատասխանեց այն կերպ, ինչ Տանկերդը ասելով...: /312/ Ստանալով այս մերժումը ևս՝ Պյուլին դիմեց Յուլզո Կերմունդացուն ասելով...: «Տեր իմ, պատասխանեց Յուլզոն,- «իզուր ժամանակ մի կորցրու, քանզի այդ գեղարդը ես չեմ վերցնի նույնիսկ Մոնպելյեի ողջ ոսկու դիմաց իսկ, սակայն իմացիր, որ ես եռանդով կմարտնչեմ առաջիկա կռվում, իսկ ինձ հետ էլ 10.000 զինված հեծյալներ կան: Արդ հենց ես Աստծո կամքով առաջինը պետք է հարվածեմ, իսկ ոչ Զորքարանն ու ոչ էլ նրա Կարսի առյուծները իմ ձեռքից այժմում չեն ունենա: Ես սրահար կանեմ նրանց բոլորին ու իմ գեղերը կներկեմ նրանց արյունով, որպեսզի դրանից հետո այդ ստոր վախկոտները հասկանան, որ իրենք մի գորշի իսկ արժեք չունեն»: Այդ ժամանակ Պյուլին փորձեց պնդել գեղարդի հարցով ասելով..., սակայն Յուլզոն ավելացրեց: /313/ «Տեր իմ, իզուր ժամանակ մի վատնիր մեզնից յուրաքանչյուրին համոզելով վերցնել այդ գեղարդը: Դու պետք է իմանաս, որ մեզնից և ոչ մեկը արժանի չէ այդ պատվին, իսկ այդ գործը հարկ է միայն իսկական մի հոգևորականի կամ քահանայի, արդ հենց նման մարդն էլ ամենաաղքատը կլինի այդ գործի համար: Մեզ՝ ասպետներին, որ լավ ենք ռազմի հարցերում, ավելի լավ է հենց այդ գործով էլ զբաղվել ու հաջող ավարտի հասցնել մարտը, իսկ այ ձեր խնդիրը կլինի հեծնել զրահապատ Նոյնգի վրա՝ կրելով գեղարդը, որով մեր տեր Աստված տառապեց Սուրբ խաչի վրա հանուն բոլորից: Մենք անցում կբացենք թեզ համար մեր հատու թրերով, իսկ ով էլ մեր դեմ ելնի, մենք մեջտեղից կտոր-կտոր կանենք, նույնիսկ Զորքարանն ու նրա Կարսի առյուծները, որոնք բավարար բացություն չեն ունենա մեզ դիմադրելու»: /314/ «Ով իշխաններ, ահա իմ որոշումը»: - այդ ժամանակ ասաց եպիսկոպոսը,- «գեղարդը հենց ես պետք է տանեմ ու այն ինձ մոտ պետք է մնա, սակայն իմացեք, որ, եթե մենք բաց մարտի դուրս գանք, ապա պետք է հաշվի առնենք այն բարձր միջնաբերդում թաքնված Յագիսան Անտիոքցուն, որն այդ պարագայում անվարան ներքև կլիջի, կթալանի ու ոտնատակ կտա բաղաբը և կսպառնի մեր հիվանդներին ու վիրավորներին, իսկ նման բանից մենք այլևս ուշքի չենք գա: Արդ, եթե համաձայն եք ու ասածիս մեջ իմաստ տեսնում եք, ապա եկեք մեզնից մեկին զգալի զինված ուժերով հեռացնել՝ քաղաքում՝ քաղաքում: «Դա բացարձակապես ճիշտ մի առաջարկ է»,- պատասխանեցին իշխանները, որից հետո ընտրությունն ընկավ Ռայմունդ Սեն-ժիլի վրա, ընդ որում նրան ընտրեցին իր մեծ հեղինակության և փորձի համար: Չարկ է Լեյ, որ կոմսը, երբ լսեց այս մասին, մտալից է և անչափ տիրած կախեց գլուխը, սակայն, այն բանից հետո, երբ Պյուլին ավելացրեց, որ դա ճիշտ որոշում է, նա մի քիչ քաղցնալով, բաց անհամարձեռն համաձայնեց: Դրանից հետո կոմսի ձեռքի տակ եղած ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնցից մեկը պետք է եպիսկոպոսի հետ միասին քաղաքից դուրս մարտի ելներ, իսկ մյուս մասը պետք է կոմսի հետ մնար քաղաքում, որպեսզի պաշտպանվեն այն: /315/ Անտիոքի մեջ, ինչպես ասացի, հսկայական ուժ էր կուտակվել և ահա Պյուլին մեղմորեն դիմելով մարդկանց ասաց. «Ով ազնվագարմ իշխաններ ու ասպետներ, սրտապնդվեք, քանզի նա, ով կորցնում է կյանքը նման պարագայում, հոգին է փրկում: Արդ ո՞վ է պատրաստ առաջինը մարտի դաշտ դուրս գալ ու նահատակություն կրել կամ գեղքից մահվան հանդիպել՝ հոգին ուղարկելով Ամենակարող Աստծո գիրկը»: Ի պատասխան, սակայն, ոչ մի ձայն չսվեց, որ ճշմարիտ կանեց կամ չպատասխանեց, քանզի նրանցից ոչ մեկն էլ այնքան բացություն չունեց, որ չվախենար իր կյանքի համար, բացառությամբ Յուլզո Կերմունդացու, որը ասաց. «Ես Ֆրանսիայի արքայի եղբայրն եմ և, եթե Աստծո կամքը լինի, իմ երկիրն ինձնից անաչելու կարիք չի ունենա, իսկ նա էլ, ով վախենում է մահից ավելին, քան խայտառակությունից, իրավունք չունի իշխել: Արդ իմացեք, որ ես առաջինը կլինեմ, որ հանուն Ամենասուրբ Կույս Մարիամի իմ շողջողացող թորով հարված կհասցնեմ սարակինոսներին»: Այս կապակցությամբ հարկ է Լեյ, որ Յուլզոն ուներ երեք զինակիրներ իր ամենամոտեմ շրջապատից, որոնք մինչ այդ ահաբեկվել ու փախել էին, սակայն ես նրանց անունները չեմ տա, թող որդուս նրանց Աստված իրենց անօրեն արարքների համար...: Այդ ժամանակ, երբ լուծվեց նաև այս հարցը, եպիսկոպոս Պյուլին բացեց դարպասները և իր օրհնանքը տվեց՝ բարի ծանապարհ մաղթելով իր խաչով և սրբազան ջրով: Այսպիսով՝ կոմս Յուլզոն իր ասպետներով առաջ անցավ: Տեսնել էր միայն պետք անհաշիվ գործված դրոշները, սաղավարտներն ու օղագրահները, որոնք շողջողում էին ոսկեգույն փայլով, ինչպես նաև անհամար ծանր նիզակներն ու հիանալի վահանները, որոնք պատկանում էին Գասկոնիայի ու Բրիյի փրկելիներին: Այսպիսով՝ սրանք մարտական կարգ կազմեցին կամրջից այն կողմ ու կարգավորեցին շարքերը: /316/ Չաջորդը, որ դուրս եկավ, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին էր, որին ուղեկցում էր իր փորձված ռազմական զինակիրների մի մեծ խումբ, բոլորն էլ օղագրահներով, սաղավարտներով ու վահաններով, ընդ որում սրանք ունեին նաև վրան դրոշակներ հազգրած ամուր նիզակներ և հեծած էին բաշերը ծածանող հիանալի մարտական նժույզներ: /317/ Մյուսը առաջացավ հպարտ ու վճռական Նորմանդիայի կոմսը, որին ևս ուղեկցում էին ազնվագարմ ասպետներ թվով 10.000 հոգի՝ զինված օղագրահներով, սաղավարտներով ու վահաններով, ինչպես նաև վրաները դրոշակ հազգրած իրենց ամուր նիզակներով, ընդ որում սրանք ունեին ոսկեգույն կամ արծաթապատ վահաններ, ընդ որում այդ կերպ էին հանդերձավորված նաև նրանց օղագրահներն ու սաղավարտները: Սրանք ևս ընթանում էին իրենց հիանալի նժույզների վրա և, առաջ անցնելով, կանգնեցին այն երկուսի հետևում: /318/ Մյուսը, որ առաջացավ, Գոտֆրիդ Բուլյոնացին էր, որի հետ իրենց ամուր զրահների ու սաղավարտների մեջ շողջողալով ընթանում էին տարբեր երկրների ասպետներ, որոնք ունեին հարուստ զարդարված դրոշակներ իրենց նիզակների վրա: Սրանք ելան բալլելով կամ բառատուրդի, որից հետո կանգնեցին մյուսների հետևում: /319/ Մյուսը, որ դուրս եկավ, Տանկերդն է, որը իր հետ ուներ մեծ քանակի հպարտ ռազմիկների ու, թեև սրանք մի գործ իսկ չունեին զրպաններում, սակայն բոլորն էլ ունեին օղագրահներ, սաղավարտներ ու Բովեից բերված վահաններ, ինչպես նաև ամուր և չճկվող նիզակներ՝ վրան բաց կարմիր դրոշներ: Այս մարդիկ ևս կանգնեցին մյուսների հետևում: /320/ Եվ ահա հասավ դուրս ելնելու բաջարի Բոհեմունդի հերթը, որի հետ էին լանգոբարդներն ու զինվածություն չունեցող իր զինակիրները: Սրանք բոլորն էլ ամուր նիզակներով ունեին, որոնց ծայրերին մետաքսե դրոշակներ կային: Սրանք, առաջ սլանալով իրենց հիանալի նժույզների վրա, իրենց հերթին անցան կամուրջ և դիրքեր գրավեցին դրանից այն կողմ: /324/ Եվ վերջապես դուրս ելան խիզախ ասպետ Պետրոս Աստենտին ու դեմքով վեհապան Ռայնալդ Տուլացին, որոնք գլխավորում էին իրենց մարզից հավաքված ազնվագարմ ասպետների մի ջոկատ՝ լորանցիներին ու ֆրիզներին: Սրանք, կազմված գրեթե 10.000 հոգի, բոլորն էլ հազած էին բաց գույնի զրահներ և առաջ էին ընթանում իրենց սրընթաց նժույզներով: Տեսնել էր պետք նրանց հիանալի ողված նիզակները և վահանները, որոնք փայլում կերպով զարդարված էին և ներկված կապույտ գույնով: Սրանք կանգ առան ծովի ուղղությամբ գտնվող թփուտներում, ընդ որում սրանք այն է, արդեն ուզում էին հենց միայն իրենցով կտրել ու անցնել ողջ տարածությունը, հասնելով Զորքարանի վրաններին, սակայն եպիսկոպոսին հաջողվեց համոզել նրանց այդպես չվարվել, կարգապահ լինելով և արաքների վրա հարձակվել միայն պետք եղած պահին: /325/ Երբ քրիստոնյա ռազմիկները ողջ կազմով ահա այս կերպ դուրս եկան քաղաքից, այնտեղից ելավ նաև հոգևորականների թափուրը, որտեղ գտնվող հոգևորականները, ձեռքերը վեր պարզած աղոթում էին: Եվ ահա սրանք ևս, ելնելով դաշտ, տեղավորվեցին կամրջից անդին: /326/ Սրանցից հետո քաղաքից ելավ թափուրների արքան իր ձեռքի տակ եղած ուժերի հետ միասին, ընդ որում նրան ուղեկցում էր իմաստուն ուխտավոր Պետրոս Անապատականը՝ իր ամուր գավազանը ձեռքին: Սրանք բոլորն իրար հետ բավականին մեծ ուժ էին կազմում, ըստ ոմանց՝ 10.000 հոգի: Արդ տեսնել էր պետք նրանց անթիվ ցնցոտիները, երկար մորուքները, զգգված մագեր, նիհար ու հյուծված մարմինները, ներս ընկած փորերը, հաշմված ոտքերը, խանձված մաշկներ և քրքրված ոտնամուկներ: Սրանք կրում էին դանիական տապարներ և ունեին սուր դանակներ, բայց ունեին նաև դագանակներ, գավազաններ և գուրգեր, իսկ նրանց առաջնորդն էլ կրում էր մի գերանդի, որի հարվածը վատ հետևանքներ էր ունենում ցանկացած մեկի համար: Սրանք ևս կանգնեցին դաշտում՝ կամրջից այն կողմ: /327/ Իսկ այժմ դուք իսկապես կհիանաք, երբ ես

կպատմեմ հերթական ջոկատի մասին, բանզի կանայք, որոնք հավաքվել էին Աստիոքի կենտրոնում, սկսեցին քննարկել ստեղծված իրավիճակը և ի վերջո որոշեցին, թե. «Իմաստ չունի իզուր ժամավաճառ լինել, բանզի մեր տղամարդիկ այնտեղ են, որ հարձակվեն թուրքերի վրա, սակայն եթե Աստիո կամքը լինի ու անհավատները հանկարծ հաջողության հասնեն, սպանելով մերոնց, ապա նրանք կգան ու կգերեն նաև մեզ՝ կործանելով: Արդ ավելի լավ չի՞» լինի մեզ մահը դիմավորել մեր տղամարդկանց հետ միասին»: «Թող լինի Աստիո կամքը»,- աղաղակեցին նրանք բոլորը միաձայն, որից հետո, նետվելով դեպի իրենց կացարանները, վերցրին ճիպտությունը, որոնցով բուրդ էին ճախում, ու դրանց դրոշակներ կապեցին, որից հետո նրանցից ոմանք ձեռքերում բարեք հավաքեցին, այլ քան ձեռքերով ջուր վերցրին, որ ցանկացողը խմի, որից հետո դուրս եկան դարպասներից, որպեսզի տեսնեն իրենց տերերին ու իշխաններին: /328/ Երբ կանայք ահա այս կերպ կազմակերպվեցին ու մարտի դաշտ դուրս եկան, տղամարդիկ, տեսնելով իրենց սիրելիներին, խղճահարությունից գունատվեցին, որից հետո երգվեցին իրենց հավատքով, որ թույլ կտան այդ կանանց թշնամիների ձեռքում հայտնվել միայն դրա համար շատ թանկ գին վճարելուց հետո: /329/ Ահա այսպես բրիստոնյաների բոլոր ջոկատները դուրս եկան Աստիոքի...: /330/ Այսպիսով՝ մարտակարգը կարգավորվեց և բոլորը զբաղեցրին իրենց տեղերը, ընդ որում այն, սկսվելով գետից, դատելով աջաբաժնի ձգվում էր դեպի լեռները՝ կազմելով միջև երկու լեռ: /332/ Եվ ահա Զորքարանը աննկատ կանչեց իր սենեկապանին և ասաց. «Յենց որ տեսնես այրվող կրակը, դա ընկալի որպես մի նշան, որ մեր բանակը պարտություն է կրել, իսկ այդ պարագայում այդիդ թո ձեռքի տակ եղած մեր բոլոր զանձերը, որ դրանք թշնամուն չհասնեն»: /333/ Դրանից հետո թուրքական ուժերը բաժանվեցին երկու մասի, որոնցից մեկը մնաց մարտի դաշտում հետագա գործողությունների համար, իսկ մյուս հարթավայրով ներքև իջավ ծովի ուղղությամբ՝ գործելով Կարմիր առյուծների իրավասի տակ: Այդ ժամանակ իշխան Ռեյնալդի իրամանի տակ գտնվող ուժերը, որոնք կազմում էին գրեթե 10.000 հիսնալի գնված ռազմիկներ, երբ տեսան, որ թուրքերը մեծ արագությամբ ներքև են իջնում, խփելով թմբուկները, փչելով շեփորներն ու այլ գործիքներ և մեծ աղմուկ բարձրացնելով, անսխալաբար շարժվեցին նրանց ուղղությամբ՝ ինչպես որոշվել էր նախապես: Երբ այս երկու մեծաքանակ ուժերն իրար եկան, մեծ աղմուկ բարձրացավ: Եվ ահա անթիվ նիզակներ փչոկվեցին, վահաններ կոտրվեցին և օդազրահներ պատռվեցին, իսկ անհաշիվ սարակինոսներ էլ մեռած ընկած մնացին արյունով ներծծված խոտերի վրա: Այնուհանդերձ հայարտ թուրքերը հսկայական բանակություն էին կազմում և գերադասում էին ոչ թե նահանջել, այլ մահանալ, սակայն նրանցից նրանք, որոնք այդպես էին վարվում, գլխատվում էին: /334/ Այդ ժամանակ արիական Ռեյնալդ Տուլացու տակ սպանվեց նժույգը, որա վահանը խոցվեց, օդազրահը կոտրվեց և նա հայտնվեց մարտի ամենաթեժ կետում: Եվ ահա ազնվագարմ Ռեյնալդը վերջին պահին ցատկեց սպանված նժույգից, որից հետո չորս տուր տեգերի հարված ստացավ մարմնին, ինչպես նաև նրա վրա լցվեցին հազարավոր թուրքական սուր նետեր: Այդ ժամանակ Ռեյնալդը, նայելով ուղիղ մահվան աչքերին, լցվեց կատաղությամբ, որից հետո ճանկեց վահանն ու թուրը, հարվածեց թուրքերից մեկին, փչրեց սրա սաղավարտն ու խոցեց գլուխը միջև ատամները ու պատկերացրեք՝ այդ ամենը անհավատների շարքերում: Դրանից հետո ցանկացած մեկը, որ հարձակվում էր նրա վրա, սպանվում էր. և այսպիսով՝ Ռեյնալդը ջարդ ու փշուր արեց իր դեմ ելած շատ ու շատ սարակինոսներ: Իրոք, եթե նա կենդանի մնար, ավելին կաներ, բայց այնուհանդերձ ստացած վնասվածքից նա այնքան արյուն էր կորցրել, որ ի վերջո լինելով ուժասպառ, գետին ընկավ ու այլևս ոչինչ անել չկարողացավ: /335/ Ահա այսպես գոհվեց այդ թաջարի ասպետ Ռեյնալդը, իսկ այդ ժամանակ Կարմիր առյուծները, ճանապարհ բացելով թափուտում ու գործելով մավրիտանական նժույգների վրա գտնվող 30.000 թուրքերի կազմով, իրենց հետ հատուկ փոքր անոթներում բերած «հունական կրակ» հոգին շարժեցին ֆրանկների վրա՝ դրանով իսկ խուճապի մատնելով սրանց նժույգներին: Երբեք է միայն պատկերացնել, թե ինչպես իրար խառնվեցին և շփոթվեցին մեր մարդիկ, սակայն այդ ժամանակ բարեբախտաբար տեղ հասավ Եպիսկոպոս Պյուլին և, բարձր աղաղակով..., կարգի գցեց մեր ազնվականներին: Ռոբերտ Նոլմանդացին ու դուքս Նորմանդիոյ գլխավորում էին նորմաններից ու գերմանացիներից կազմված ուժերը և ահա սրանք, գործելով իրենց հիսնալի մոխրագույն, չալպուռուրիկ և սև նժույգների վրա, հարված հասցրին շփոթված սարակինոսներին ու նրանց վրա փորձարկեցին իրենց հիսնալի թորերը՝ կտրելով թշնամիների գլուխները սաղավարտների հետ միասին: Եվ ահա սրանք, ուշադրություն չդարձնելով հունական կրակի վրա, երգվում են Աստիոյ, անհաշիվ պարսիկների ու հնդիկների սպանեցին, որոնք հազիվ էին կարողանում պաշտպանվել մեր մարդկանցից: /336/ Իրոք, Նորմանդիայի կոմսը մի փորձված ռազմիկ էր, դե իսկ Բուլոնի կոմսը ևս հզոր մարտիկ էր և նրանցից շատերն էին վախենում, իսկ այս երկուսի միասնությունը կարող էր ամեն մի գործ ավարտին հասցնել: Այնտեղ անհաշիվ նիզակներ ու վահաններ էին փչոկվում, ծեղկվում էին օդազրահներ և անհամար սարակինոսներ մեռած, հաշվված կամ վիրավոր գետին էին տապալվում, այնպես, որ ողջ դաշտը լցվեց սրանց թափած արյունով: Այդ ժամանակ Կարմիր առյուծները, որ այնտեղ, էին, երբ տեսան, թե ինչ դաժան հարձակման են ներթափվել, դրանից հետո նույնիսկ Բալյադի ողջ ոսկի տալով էլ նրանց իշխաններից գերված մոտս բերեք, որպեսզի են շղթայեն դրանց ու Պարսկաստան անեն, որտեղ պետք է դրանց ներկայացնեն իմ տիրոջը, որ նա անի նրանց հետ ինչ կամենա», սակայն Կարմիր առյուծները պատասխանեցին. «Տեղ իմ, մենք կանենք ինչպես հրամայում են, սակայն հնարավոր է, որ դու ինքդ արդեն լսում ես այն պղնձյա շեփորների ձայները, որ գալիս են, իսկ դա հենց Դիտունն է, որ խաչվել է խաչի վրա ու հենց նրա պատճառով էր, որ մեր մարդկանցից շատերը սպանվեցին կամ վիրավորվեցին»: Իրականում, սակայն, ասենք, որ դա կոմս Ռոբերտն էր, որը միացել էր մեր զորքերին իր ուժերի հետ միասին: /337/ Եվ ահա Զորքարանը արարների և պարսիկների ուղեկցությամբ դարձավ դեպի լեռը, որտեղ գտնվում էր Բոհենուլդը, որից հետո այստեղ մի գաղմկված ու համառ մարտ ծավալվեց: Երգվում են Աստիոյ, ինչքան ազնվագարմ մարդիկ այդ ժամանակ այնտեղ հրաժեշտ տվեցին կյանքին ու այլևս չտեսան իրենց կանանց ու երեխաներին, երբ այդ կողմը շարժվեցին ֆրանկների մյուս ջոկատները իրենց մուգ նժույգների վրա գործող իշխանների դեկավարությամբ: Այնտեղ մարդիկ այնքան շատ էին, որ ձեռնոցն իսկ չէր կարող գետին ընկնել, դե իսկ թշնամիների Եվրոն ինքն էլ նման բան չէր տեսել՝ այդ անթիվ-անհամար փայլուն սաղավարտները, անհաշիվ նիզակները հիսնալի նիզակաձայններով ու եռածանկներով, անթիվ հարուստ զարդարված դրոշմերը, որոնք ծածանվում էին բամուկ: Թուրքերը, սակայն, հարված հասցրեցին թուրքական աղեղներից և այդ ժամանակ կարծես նետերի մի հեղեղ թափվեց, ինչպես հորդ անձրևը անպերից, որոնք հարվածեցին մեր ֆրանկների ուժերին: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք չկարողացան թաքնվել, սուղվեցին, մեր շարքայինները շատերն էլ սպանվեցին: Մի խոսքով, այդ վախկոտները հեռվից հարվածի տակ առանց մեր հարազատ ասպետների, որոնցից ոմանք չկարողացան նույնիսկ ոտքի վրա էլ մնալ և հազիվ վահանը գցեցին ուսերին: Ընթանալով վրա տվեց բոլոր կողմերից: Մեր ասպետները կրած տառապանքների հետ համեմատած Օլիվերի կամ Ռոլանդի, Յամոնի կամ Ագուանտի կրածը, կամ էլ այն տառապանքը, որ բաժին հասավ Վիլյեմին Ալիսի կողմի ժամանակ երեք հունական ոսկի իսկ չարժեին: Այդ ժամանակ բրիստոնյաները հույս ունեին բավականին մոտ թողնել այդ վախկոտ անհավատներին, որպեսզի հետո հարվածեն նրանց իրենց պողպատյա թորերով ու հետ մղեն դեպի լեռները: /338/ Եվ այսպես մեր թաջարի ռազմիկները, բավականին առաջ անցնելով, հարձակում գործեցին թուրքերի վրա, իսկ սրանք, չունենալով այնքան արիության, որ սպասեն մերոնց, շուտ եկան ու դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ բրիստոնյաներն ասացին մեկը մյուսին. «Շնորհակալ ենք, ով ամենակարող Աստված, մարտը հեռացավ մեզից, սակայն մենք կզնանք ու կկնտրենք նրան մեկ այլ վայրում»: Յենց այդ ժամանակ էր, որ նրանց ներկայացավ մի սուրհանդակ և դրոշմ այդ անել, բանզի նա ընկավ Դյուգոյի ոտքերը և ողբալով ասաց. «Տեղ իմ, հիսնալի իշխան Բոհենուլդը օգնության համար ինձ բեզ մոտ է ուղարկել, հանուն ամենափրկիչ Աստծու օգնության հասիդ, բանզի նա, գտնվելով այն վախկոտ անհավատների մեջ, հուսահատ դրության մեջ է»: Ազնվագարմ Դյուգոն, երբ լսեց այս խոսքերը, սարսափեց և լաց եղավ, որից հետո ասելով. «Հանուն Աստծու կարմիր, առաջ, տղերք», նետվեց այդ ուղղությամբ: Իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչպիսի մի մարտ բռնկվեց, բանզի հիսնալի Բուլոնի դուքսը, երբ տեսավ, թե ինչպիսի արագությամբ առաջ սլացավ կոմսը, ինքը ևս յուրաքանչյուրի հետ հետևեց նրանց, այնպես, կարծես երկրի վրա ամենաթանկ բանի հետևից էին մեկնում: Կոմս Դյուգո Վերմունդացին ոգևորված մերձամարտի անցավ՝ բարձրացնելով նիզակը, որի ծայրին փողփողում էր նրա դրոշմը: Ահա այդ ժամանակ էր հենց, որ նա հանդիպեց թշնամիներից առաջինին այն ջոկատից, որը մեծ կորուստներ էր պատճառում Աստծո բանակին: Եվ ահա կոմսը այնպիսի ուժով ու կատաղությամբ հարվածեց այս սարակինոսին, որ սրա վահանը ոչ մի կերպ չկարողացավ պաշտպանել իր տիրոջը, իսկ անձեղի պես սուր նիզակի ծայրն էլ խրվեց այդ մարդու սիրտը և սա գետին տապալվելով հոգին փչեց: Դրանից հետո կոմսը, դուրս բաշխելով ոսկեզած բռնակով թուրը, սկսեցին ջարդելով իր համար ճանապարհի բացել հակառակորդի շարքերի միջով ինչպես մի իսկական ռազմիկ: Սա մի իսկական երգի թեմա էր, որը ցանկացողն ինքը կարող էր լսել: /339/ Եվ այսպես, միև կոմսը այս կերպ ջարդ ու փշուր էր անում այդ ստոր սարակինոսներին, մենք մեծ կորուստ կրեցին, բանզի Էդ անունով Բովի ազնվագարմ բարոնը, բանզի գոռոզ ու չար թուրքերից մեկը հարվածեց վերջինիս թունավոր նետով, որը ճեղքեց բարոնի օղազրահը, անցավ դրա տակ գտնվող բոլոր ծածկոցի միջով և խոցեց ուղիղ երիկամն ու սիրտը: Այսպիսով՝ բարոնը մեռած գետին տապալվեց, իսկ նրա դրոշմ էլ ընկավ նրա հետ միասին: Այդ ժամանակ ֆրանսիացիներն ու բուրգունացիները, ամծուացիներն ու նրանք, որ Մենից էին, լուռահաններն ու ֆրիզները, բոլոր-բոլորը, որ այնտեղ էին, շատ առաջադիմ դրանցից, որից հետո նրանց շարքերում մի սարսափելի ոռնոց բարձրացավ: Եվ ահա այս մարդիկ մեծ կատաղությամբ վրա եկան ու գործի դրեցին թորերը, ընդ որում սրանց առաջին շարքերում էր Վիլյամ Բովեն՝ մի շատ ազնվագարմ մարդ: Եվ ահա այս մարդը, ճանկելով կողքից կախված թուրը, առյուծի նման մարտի մեջ մտավ և, ով էլ որ այդ պահին հարձակվեր նրա վրա, չէր հասցնում նույնիսկ փրկագի մասին խոսել, բանի որ

անմիջապես էլ գրկվում էր գլխից ծնոսից ներքև ստացված հարվածի արդյունքում ու այստեղ որևէ բացառություն չէր լինում: Իսկ այժմ պատկերացրեք Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն, որը ոգևորված գործում էր իր քաջարի զինակիր Վիշեր Շվաբացու հետ միասին: /340/ Կոմս Յուզո Վերմուդազյան, երբ տեսավ, որ Էդդ մեռած գետին տապալվեց, իսկ արյան վտակներն էլ հոսում են նրա մարմնի վրայով, իր հետ գտնվող բոլոր մարդկանց հետ միասին այնպիսի տխրեց ու սգալով ասաց...: որից հետո, անչափ զայրացած այդ ամենից, խթանեց նժույգը և, ճոճելով նիզակը, առաջ սլացավ: Նա անվարան սլացավ թուրքերից մեկի վրա, հզոր հարվածով փշրեց սրա վահանը ճեղքեց ոսկեգծած գրահը և միջաթափանց այնպիսի մի հարված հասցրեց սրտին, որ տապալեց նժույգի վրայից: /341/ Այդ ժամանակ էր հենց, որ մարտի մեջ մտավ Բուլյոնի ազնվագարն դուբը իր քաջարի զինակիր Վիշեր Շվաբացու հետ միասին, որին դուբը սրա քաջության համար բոլորից շատ էր հարգում: Սա ուներ 2.000 վահանի ուժ և ահա հենց սրանց հետ միասին էր, որ դուբը մտավ պայքարի մեջ: Ցանկացած մեկը, ում վրա նրանք հարձակվում էին, մեռած գետին էր տապալվում: Եվ ահա դուբը գնաց մի բարձրահասակ ու սլացիկ արաբի վրա, նրանք տեսան իրար և դուբը այդ արաբին մի այնպիսի հարված հասցրեց, որ, ճեղքելով սրա ոսկեգծած սաղավարտը, հասավ մինչև ատամները, որից հետո դուբը քաշեց թուրը և այն արաբը մեռած գետին տապալվեց: Դրանից հետո իրենց հատու թերթով հարվածեցին նաև դեպի զինակիրները: Այդ մարտում գլխավորեցին ավելի քան 1.000 սարակինոսներ: Այդ ժամանակ թուրքերի անթիվ բանակություն, սլանալով քաշերը ծածանող նժույգների վրա, ցրվեց դաշտերում ու լեռներում՝ խթանելով ու մորակեցվով նժույգներին: Այնուհանդերձ այդ ստոր անհավատներն այնքան մեծաքանակ էին, որ, եթե Աստված իր ուժով չգործեր մեր կողմում, մերոնց շատերը կսպանվեին կամ վերքեր կստանային: /342/ Այնտեղ էր նաև քաջարի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որը մարտի մեջ մտավ 1.000 հիմնադիր զինված ռազմիկների գլուխն անցած՝ հեծած իր հիմնադիր մարտական նժույգը: Եվ ահա կոմսը նետով մարտի ամենաթեժ կետը և, ում որ հարվածում էր, հաստատ սպանում էր: Այդ ժամանակ նա հանդիպեց ծագումով Պարսկաստանից մի Էմիրի, որ մեծ վնաս էր հասցնում Աստծո մեր բանակին՝ չարախոսելով մերոնց ու մեր օրենքների դեմ: Եվ ահա մեր այս ազնվագարն այդը, հենց որ այդ տեսավ, մեծ կատաղության մեջ ընկավ, որից հետո իր շողողացող նիզակով հակառակորդին այնպիսի մի ուժեղ հարված հասցրեց, որ ճեղքեց սրա ոսկեգծած ամուր սաղավարտը և խոցեց մինչև վիզը, իսկ երբ շուտ էր, բոլորը ազնվագարն մարդիկ էին, որոնք, եթե իրենց մարտական նժույգները, հովազի պես նետվում էին մարտի: Եվ ահա նրանք ևս սկսեցին ջարդել սարակինոսներին և սրանցից ոչ մեկը չկարողացավ փրկություն գտնել նրանցից: Այդ ժամանակ լիակատար զինվածության մեջ այնտեղ էր Զորքարանը, որն իհարկե տեղի չէր տալիս: Նա ոսկեգծած մի վահան ուներ ճեղքին, որը շատ ամուր էր դիմանում հարվածներին, իսկ Բաղդադում կած սաղավարտն էլ չէր զիջում վերջինիս: Սա ուներ նաև մի ուժեղ և ամուր նիզակ կեռ նիզակածայրով, իսկ վզին էլ կրում էր ամուր լանջապանի: Եվ ահա կոմսը, Զորքարանին, ուղեկց ուղիղ վերջինիս վրա և նրա կողմ վահանին մի հզոր հարված հասցրեց, որը, շեղվելով վահանից, եկավ հակառակորդի ոտքին: Այդ ժամանակ Ռոբերտը ամենևին էլ չստածելով անկասկած կզլխատեր սրանց, եթե միայն հեթանոսներն ու ազդապարտները օգնություն չգային իրենց տիրոջը և հետ չքաշեին վերջինիս դրոշները մոտ: Նրանք Զորքարանին տարան ուղիղ դեպի վրանը, որ նաև սրա հրամանատարական կետն էր և հեռու չէր Սահունիից՝ պահպանվող սևամորթների կողմից: /345/ Եվ ահա սրանք Զորքարանին դրեցին իսպանական ոսկուց իրականացված անկողնու մեջ, սակայն նա ապրած ցավից ու հուզմունքից չէր կարողանում ուշք գալ, այնքան որ ուժեղ էին նրա վրա ազդել գերմանացիները, ֆրանսիացիները, բուրգունդացիները, Մենի մարդիկ և Նորմանները, որոնք շուտով պետք է հասնեին Յորդանան գետի մյուս ափին: Եվ ահա Զորքարանը շտապ հրամայեց թամբել իր չալպատուրիկ ձին, որից հետո նույնն արեցին նաև 60.000 արաբներն ու պարսիկները, ընդ որում նրանք իրենց ռեզերավոդներով պայթեցրին օդը և մի մեծ աղմուկ հանեցին: /346/ Զորքարան, հենց որ մի քիչ խելքը տեղը եկավ, գրեց. «Բերեք իմ գեյքերը, հնարավոր է Սուհամմեղը իմն զօնի այդ ստոր սրիկաների դեմ, որոնք հարձակվում են այսպիսի մի ուժով»: Եվ ահա բոլորը շտապեցին իսկական հեթանոսական մի ձևով զինվել, որից հետո 50.000 թուրքերից կազմված թիկնապահների մի խումբ կազմվեց, ընդ որում միայն դրանից հետո Զորքարանը վստահ եղավ, որ ինքը անվտանգության մեջ է ֆրանկներից: Եվ ահա Զորքարանն ու իր թիկնապահների այն հսկայական խումբը եկավ, որպեսզի կրկին մարտի մեջ մտնի, բայց Ֆրանսիայի ուրախ երկրից եկած մեր մարդիկ ևս մտադիր չէին հրաժարվել մարտից և մեր մարդկանցից յուրաքանչյուրը անհամբեր ուրախությամբ սպասում էր իր լավ հոկված ու կատարյալ թուրը կրկին գործի դնելու առիթին: Չկա երկրի վրա այնպիսի մի հերոսություն, որը չնկատվի Կոյս Մարիամի մարմնի կտոր Յիսուս Զրիստոսի կողմից: Եվ ահա մեր մարդիկ այնպիսի մի ուժով հարվածեցին հեթանոսներին, որ սրանք Սահունիի ուղղությամբ անընդ մի կես հետ մղվեցին: Դարկ և Լշել, որ հենց այդտեղ էր Զորքարանի վրանը ու այդտեղ նաև մի մզկիթ կար, որը զարդարված էր վիշապի ոսկեգծած ու փայլուն նշանով՝ մեծ տերության զինանշանով: /347/ Իսկ այժմ պատկերացրեք Բրոհադասին, որը հուզվածությամբ 30.000 թուրքերի հետ միասին մտավ մարտի մեջ: Սա Դամասկոսում կածած ու մաքուր ոսկուց կազմված մի գրահ էր կրում, նրա սաղավարտը էլ ձուլվել էր Եփրատ գետի ափին, իսկ ամուր վահանն էլ պատկանում էր Յուլիանոս արքային: Ինչ վերաբերվում է Բրոհադասի ձեռնապաններն, ապա սրանք կարված էին կտորի երկու թանկարժեք կտորներից, որոնցից մեկը մետաքսից էր, իսկ մյուսը բերվել էր Կոստանդնուպոլսից: Բրոհադասը գոռում էր. «Ես պատրաստվում եմ տառապանքների գիրկը նետել այս դժբախտներին, իսկ նրանք դեպիվարվածքի մի պետք է Բաղդադ տանեն»: Եվ ահա նա արշավի արագությամբ խթանեց նժույգը և, առաջ ցցած նիզակը, առաջ անցավ: Այդ ժամանակ նա սպանեց Ավերգեստին, որ եպիսկոպոսի շքախմբին էր պատկանում՝ ինչը մի վայրենի ուրախության առիթ դարձավ նրա կողմակիցների շարքերում: Եվ ահա հիմնադիր Բուլյոնի դուբը, լսելով այս մարդու պարծենկոտությունը, ասաց. «Դու շատ կզոջաս արածիդ համար ու բարձր գին կկվարես, միայն թե հասնեն բեզ»: /348/ Եվ ահա հիմնադիր Բուլյոնի դուբը, լսելով մարտի աղմուկը, հայացք գցեց հեթանոսների վրա, որոնք ոռնում էին ու կաղկանծում, ընդ որում նա այն մտքին էր, որ մի աններելի բան կլինի չգնալիս իրենց չհարկածելը: Եվ ահա Գոտֆրիդը խթանեց իր արաբական մարտական նժույգը, ճոճեց նիզակը, ձեռքում սեներով բռնակը, որից հետո, չիմանալով, թե ով է այդ սրիկան, հարձակվեց Բրոհադասի վրա: Արդյունքում Բուլյոնի դուբը փշրեց մաքուր ոսկուց պատրաստված այս մարդու գրահը, խոցեց սիրտը և դուրս հանեց այն կրծքից, որից հետո այն հեթանոսը ընկավ, որից հետո ծիծաղելով ասաց. «Ով ստախոս, մեր մարդկանցից այլևս և ոչ մեկը ամոթալի հարվածի չի ենթարկվի քո կողմից»: Սարակինոսները, տեսնելով թե ինչ եղավ, սարսափի գիրկն ընկան, իսկ 50.000 հոգի էլ այնպիսի մի ողբ բարձրացրին, որ կարծես երկինքը փուլ եկավ: /349/ Բրոհադասի մահը սարսափելի վիշտ առաջացրեց թշնամիների շարքերում, երբ 50.000 հոգի սկսեցին ողբալ, իսկ, Զորքարանն ինքն էլ դրանից շատ առաջ երբեք տխրած չկար...: Դարկ և Լշել, որ Զորքարանը լիակատար հիմքեր ուներ ոչ միայն վշտանալու, այլև՝ վախենալու, բանի որ սուլթանը դրանից հետո նրան ընդմիջու սկսեց համարել մի չար դավաճան, ընդ որում, եթե հնարավորություն ունենար, ապա Ըարմազանում գտնվող իր բարձր պալատից էլ հենց կհարվածեր նրան նիզակով: Եվ ահա Զորքարանը, շատ ազդված այս ամենից, մարտակոչ արձակեց: /350/ Միև ուրեմն, Զորքարանը ողջ ձայնով մարտակոչ արձակեց, որից հետո 50.000 կաֆիրներ մարտի մեջ մտան, որպեսզի վրեժ լուծեն Բրոհադասի համար, ինչպես ասում են, թե ինչքան ուժեղ է տառապում մարդը ամոթից, այնքան ուժեղ է ձգտում վրեժ լուծել դրա համար...: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք, թե ինչքան անհաշիվ վահաններ խոցվեցին, ձեռքեր ու ոտքեր կտրվեցին ու ցրվեցին տարբեր ուղղություններ, իսկ շակամակազույն նժույգներ էլ առանց հեծյալի սկսեցին սլանալ այդտեղով: Իրոք, մեր մարդիկ ջարդ էին իրականացնում մեծ ուժով և այդ ժամանակ գուրդ թափ Զորքարանի դեմքից, որի ձայնի արդեն պարզորեն երևում էր սարսափը, որն արդեն սկսեց ավելի շատ մտածել իր հոգու, այլ ոչ թե Բրոհադասի մարմնի փրկության մասին: Այսպիսով՝ թուրքերը վերսկսեցին մարտը: /351/ Զորքարանը անչափ վշտացած էր և լրիվ կորցրել էր իրեն, բանի որ իր սրտին այդքան հարազատ այն երիտասարդը, որի անունը Բրոհադաս էր, անհացել էր, և ահա նա մարտակոչ ուղղեց, որպեսզի վերադասավորի իր գործի շարքերը: Այդ ժամանակ եղջյուրանման աղեղներով զինված 60.000 թուրքեր ելան մարտի, որպեսզի վրեժ լուծեն Բրոհադասի համար: Բրոյունքում մի թեժ հեռամարտ բռնկվեց՝ նիզակամարտ ու աղեղնամարտ, երբ մեր ազնվագարն ասպետները հետ մղվեցին: Այդ ժամանակ Զորքարանը իջավ ձիուց և գրկեց Բրոհադասի անկյանը մարմինը, որ տարածված էր գետնին, որից հետո վերցրեց այն ուսին և մարտից դուրս տարավ, որպեսզի այն այնտեղ ջնա...: Եվ ահա Զորքարանը շուտ եկավ, որպեսզի կրկին կարգի գցի իր գործը: /352/ Այդ ժամանակ մի ուժեղ մարտ սկսվեց, որի կիզակենտրոնում հայտնվեցին հիմնադիր ասպետ

Անգերան Սեն-Պոլն ու Նրա հայր Յուզոն, որոնք այդ օրը սպանեցին մեծ քանակի սարակինոսներ...: Այդ ժամանակ արաբ Ամեդեյիսը խթանեց իր մարտական նժույգ, առաջ սլացավ և, ծոծելով Նիզակը, հարվածեց ազնվագարմ առաջետ Վիլյամ Սենյիսին: Հարվածը ելավ սրա մուգ վահանին, որի արդյունքում այն ճեղքվեց, նույն կերպ ճեղքվեց նաև այս առաջետի օղագրահը, խոցվեց սիրտը և Վիլյամը սպանված գետին տապալվեց: Դրանից հետո Ամեդեյիսը մարտակոչ արձակեց և հետ սլացավ: /353/ Երկու կողմից էլ մարտը ետում էր, ընդ որում թուրքերը հատկապես ակտիվ էին գործում իրենց եղջյուրամանն աղեղներով, սակայն մերոնք, աղոթելով աստծուն, պաշտպանվում էին ու հետ մղում հարվածները: Իսկ այժմ պատկերացրե՞ք թափուրների արքային իր հասարակի հետ միասին, բանգի սրանք չունեն ղո օղագրահներ, որ էլ վրաները վահաններ էին կրում, սակայն, չնայած դրան, նրանք նետվեցին մարտի ամենաթեժ տեղը և, Նիզակների ու գուրգերի, ինչպես նաև ածելիի նման սուր դանակների ու տապարների հարված թափեցին հակառակորդի վրա: Նրանք կտրեցին հեթանոսների շատ գլուխներ, իսկ նրանցից նրանք էլ, որ այդ գեներներ էլ չունեին, գործում էին քարերով: Սրանք հակառակորդի վրա էին գնում զգգգված մազերով ու ատամները մերկացրած, այնպես որ ցանկացած մեկը, ով տեսնում էր նրանց, վախենում էր նրանց ուսելիք դառնալ: Դա մի մեծ պատիժ էր հեթանոսների համար, իսկ ինչ վերաբերվում է Պետրոս Առաքյալականին, ապա սա սպիտակ մորուքը ցնցելով իր սկանների ուժն էր ցույց տալիս թուրքերին, բանգի, ում էլ որ հարվածում էր ամուր երկաթյա գլուխ ունեցող իր գավազանով, տեղում թողնում էր: Այդ ժամանակ քարերով գործում էին նաև կանայք, բայց սրանք նաև ցուր էին հասցնում ծարավից տանջվող մեր ռազմիկներին: Այնուհանդերձ գլխավոր ուժը Աստված էր, որը ոգևորում էր մեր մարդկանց և մղում դեպի հաղթանակը: /354/ Այս մարտում բոլորին շատ էր ոգևորում Եպիսկոպոս Պյուլին, որի շուրջ շատ բաջարի ասպետներ կային, բայց նրա հետ էին նաև շատ մարտունակ այրեր Ռայմոնդ Սեն-ժիլի գործից, թեև ճշգրիտ բանակությունն ասել չեմ կարող, դե հայ Ռայմոնդն ինքն էլ աչքերը չորս արած հսկում էր քաղաքը: Եպիսկոպոսը լրիվ զինված նստած էր մի մոխրագույն նժույգի, իսկ ծեռքում էլ պահում էր գեղարդը, որով չարագործները սպանեցին Տեր Աստծուն, երբ նա կախված էր խաչին: Եպիսկոպոսը անվերջ պտտվում էր մեր մարդկանց շարքերով ու ոգևորում նրանց ասելով..., իսկ բրիտանականները, որ լսում էին այդ հզոր հորդորները, այնպես էին ոգևորվում, որ նույնիսկ վախկոտները մարտի էին ձգտում: Արդյունքում սարակինոսներն ու պարսիկները թանկ գին վճարեցին, բանգի կարճ ժամանակում նրանցից այնքան շատ սնեղդ սպանվեց, որ ոչ մի մենաստեղ չի կարող դա գովերգել իր երգում: /355/ Հարկ է նշել, որ ճակատամարտը բավականին անսովոր էր և անսովորության աստիճան արդյունահանել, երբ բոլոր իշխանները կարծես մրցում էին իրար հետ, թե ով կարող է ավել կատաղի չարդել՝ կոմս Յուզոն Վերմունդացին, որ Ֆիլիպ արքայի եղբայրն էր, Դրե Նեյելն իր գասկոնական նժույգի վրա, կոմս Ռեյնալդը՝ մի ազնվագարմ մարդ, որ անվերջ հարվածներ էր հասցնում, Կլարենթոն Վանդերլիքը, Անսելմ Ռիբենդինգին, գեղեցիկ Ահարդ Մոնտեմեյնին, կոմս Ռոստինգ Օրանցին, Լուի Մատոնը, Ստեֆան Ալբերտրիցին՝ դուքս Օտտոնի որդին, Ժերար Գուրնեցին իր խոցված դրոշով, Ռեյնալդ Բովեն, Մետյու Կլերմոնը, Ժերար, Գերիսին ու բաջարի Վալոնը, Վոլտեր Դոմեդարտը ու Նրա զինակիրները, Թոմաս Դ'ԼաՖեյը, որ կատաղորեն կոտորում էր, սրտով ազնիվ Յուզոն Սեն-Պոլը, Նրա որդին Անգերան Սեն-Պոլը՝ մի անբասիր ազնվության տեր երիտասարդ, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որ հայտնի էր նաև որպես Ֆրիգացի, Եվստաթիոս Բուլոնացին, որ Բուլոնի դքսի եղբայրն էր, կոմս Բալտիլը, որը կարմիր դրոշակ ուներ, Զեյարդ Լորանիսը, Յուզոն Դիժոնը, կոմս Լամբերտ Լեժացին, որից չէր փրկվում ոչ-ոք, կոմս Ռոտտոն Դերբը, որը այրող առելույթներն էր տաժում Մուհամմեդի հետնորդների նկատմամբ, Ջեֆրի Լաս Տոքրան, որը այն աստիճան վարպետորեն էր մարտնչում, որ բժշկական օգնությունն արդեն ուշ էր լինում ցանկացած մեկի համար, ում նա հարվածում էր, որը Ֆուլչերը Ռայբալդ Կրետոնի հետ, Պայեն Կամելացին, Ջերարդ Դոմոնը, կոմս Ռոբերտ Ռոստին, Տանկրեդ Սիզիլիացին դուքս Բոհեմունդի հետ, Եպիսկոպոս Պյուլին, որն անվերջ քարոզում էր, առյուծասիրտ դուքս Գոտֆրիդ Բուլոնացին, Նրա խիզախ զինակիր Վիլեր Եվաբացին, Լորմանդիայի դուքսը, Ֆուլչեր Ալանսանը, զինակիր Վիլյամը, որը վրեժխնդիր էլ լինում էր Բովեցու մահվան համար, սենյակապետ Յուզոնը, ինչպես նաև Դանիայի, Լորանի ու Ֆրիզների բոլոր ժողովուրդները, մի խոսքով, բոլոր-բոլորը, որոնք այնքան արագությամբ, ինչպես արագությամբ որ իրենց նժույգներն ի վիճակի էին այդ անել, նետվում էին թուրքերի վրա, ընդ որում սրանցից յուրաքանչյուրն իր նպատակն էր համարում նախճիր ընդունած և անչափ արդյունահեղ ճակատամարտ էր, երբ Զորքարանը անվերջ հարվածներ էր հասցնում իր ընկերների հետ միասին, ընդ որում նրա հետ 50 արքաներ կային..., այդ թվում Սանսադոնը, Սուլեյմանն ու Նոիրոնը, ինչպես նաև ազնվագարմ Ամեդեյիսը և Կարմիր առյուծները: /357/ Մարտը շատ ծանր տեսք էր ստանում, իսկ մարտնչելն էլ դժվարանում էր, սակայն մեր գործերն իրենց լավ էին դրսևորում և հենց այդ ժամանակ էր, որ մարտակոչ գոչելով առաջ ելավ Նորմանդիայի կոմսը, որը հարվածեց Կարմիր առյուծների էմիրի կողմ վահանին, վրշեց այն, նույն կերպ խոցեց նաև գրանդ և, հասնելով հակառակորդի մարմնին, խորը խոցեց կրծքից, որի արդյունքում թշնամին մահացած գետին տապալվեց նժույգից, իսկ նրա հոգին էլ լքեց մարմինը և գնաց ուղիղ դեպի դժոխք: Միաժամանակ հիմնալի Բուլյոնի դուքսը հարվածեց Սուլեյմանին իր հատուկ թրով և կտրեց հակառակորդի գլուխը, իսկ Յուզոն Վերմունդացին էլ, որ կրում էր իր դրոշակը, թրով հարվածեց Սանսադոնին այնպիսի ուժով, որ թուրքը հասավ իջնդինիս սրտին: Տեսնելով այս ամենը՝ սարակինոսները մի մեծ աղաղակ քարծրացրին, այնպես էր երկիրը մեծ լիճ տարածության վրա ցնցվեց...: Այդ ժամանակ թուրքերը վրա տվեցին և հարվածեցին ոսկեգծ թելերով իրենց մազերը հավաքած ու ձիերի վրա մարտի ելած մեր կանանցից շատերին՝ սպանելով ու գետին տապալելով, ընդ որում մսացած սարակինոսներն ևս սպանում ու վերքեր էին հասցնում մեր լավագույն մարդկանցից շատ շատերին, այնպես որ, եթե ամենակարող Աստված այն ժամանակ օգնության չհասներ, ապա մերոնք կփայտնվեին պարտության և կործանման վտանգի մեջ: /358/ Ճակատամարտն այնքան լայնածավալ էր ու մեծ չափերի էր հասել, որ կարելի էր կարծել, թե այդ հենց դներն են իրար հարվածների հեղեղներ հասցնում, ընդ որում մերոնցից այնքան մարդ էր ընկել, որ մերոնք սկսեցին մտածել, թե շուտով կկորեն: Իրոք, մեր մարդիկ շատ էին անհուսկանացած այդ ամենից, սակայն հենց այդ պահին Եպիսկոպոս Պյուլին, որին Աստված սիրում էր ու շատ էր գնահատում, հայացք գցեց դեպի լեռը տանող հին ճանապարհի վրա և այնտեղ նկատեց ներքև սլացող մի գորաթուկատ, որն այնքան մեծաքանակ էր, որ ոչ-ոք չի կարող այն պատկերացնել, կարծում եմ՝ ավելի բան կես միլիոնի հասնող: Սա հունվարի վերջին եկացած ծյուրից էլ սպիտակ էր, իսկ նրա շարքերում երևում էին սուրբ Մորիսը, որը հայտնի էր որպես մի հիմնալի ռազմիկ, սուրբ Դեմետրիոսն ու սուրբ Մերկուրիոսը, որոնք ծածանում էին իրենց դրոշներով և, ծոծելով Նիզակները, օգնության էին շտապում Զիսուկ գործի համար մարտնչող մեր մարդկանց: Այդ ժամանակ Եպիսկոպոս Պյուլին վերականգնեց կարգը և ասաց...: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ տեսան թե ինչ է կատարվում, այնքան ահաբեկվեցին, որ հազար ֆուլստ ոսկին էլ բավարար չէր լինի, որ նրանք տեղում մնային, բանգի նրանք շատ վախեցան ու սկսեցին մտածել կյանքները փրկելու մասին: Եվ ահա թշնամին սկսեց փախչել, իսկ մեր մարդիկ էլ սկսեցին հետապնդել, բացառությամբ թերևս միայն նրանց, ում նժույգները սպանվել էին կամ անչափ հոգած էին այդ գործի համար: Ով իշխաններ, իսկ այժմ լսե՛ք, թե ինչ արեց ազնվագարմ զինակիր Վիլերը, բանգի, երբ նա տեսավ փախչող հեթանոսներին և սրանց եռանդուն կերպով հետապնդել սկսած ֆրանկներին, որոնց դրոշները ծածանվում էին քամուց, սկսեց աղաչել Աստծուն այդ օրը բրիտանականի հաղթանակ ու հաղթական ավար տալ, որից հետո նետվեց մարտի հենց ամենաթեժ կետը, որտեղ այնպիսի հարվածներ հասցրեց, որ հարվածը ստացածին բժշկելու կարիք այլևս չէր լինում: Թուրքերը, սակայն, Աստված կորցնի դրանց, սպանեցին Վիլերի հիմնալի նժույգին, որից հետո վերջինս, ծեռքերում թուրն ու վահանը, սկսեց գործի թրի շեղում: Տեսնել էր պետք սարակինոսների այդ անհատականի ջարդը, երբ նրանք այնպիսի արագությամբ էին վերցի վար ընկնում, որ ինչպես էին Ռոլանդի և Օլիվերի ժամանակները: Իրոք, թուրքերը չէին համարձակվում մեկ Նիզակի երկարությունից ավել մոտենալ Վիլերին, այլ փոխարենը անվերջ հեռվից հարվածներ էին տեղում վերջինիս վրա, սակայն Վիլերը, ուշադրություն չդարձնելով դրանց վրա, շարունակում էր մարտնչել, ընդ որում նա կտրեց թշնամու դրոշակածողերից մեկը և անհավատների դրոշը գետին տապալվեց դրոշակակիրի հետ միասին: Այդ ժամանակ գերմանացիները, բավարացիները, ֆրանսիացիները, լորիանցիները, նորմանները և Փոքի մարդիկ օգնության եկան Վիլերին, իսկ այժմ պատկերացրե՛ք, թե ինչ ջարդ իրականացրին նրանք իրենց թրերով: Թուրքերը, որոնք սրա արդեն ոչ մի կերպ դիմանալ չէին կարող, թողնեցին ամեն ինչ և դիմեցին փախուստի՝ այլևս չվերադառնալու պայմանով: Զորքարանը, երբ տեսավ այդ, կատարությունից ուղղակի պայթեց: /359/ Եվ ահա Զորքարանը տեսավ, թե ինչպես են իր մարդիկ, ջարդվելով ֆրանկների թրերից, դիմում փախուստի, ընդ որում նա նաև տեսավ, թե ինչպես տապալվեց իր դրոշը և այդ ժամանակ կատաղությունից նա իրեն ուղղակի կորցրե՛ց՝ կոչ հղելով Մուհամմեդին...: Անելով այդ՝ Զորքարանը հրամայեց այրել գետինը, իսկ բանի որ եղանակը շոգ էր, իսկ խոտն էլ՝ չոր, մի հսկայական հրդեհ առաջացավ: Այդ ժամանակ վրանները հսկող սարակինոսները, տեսնելով այս նշանը, համաձայն նախնական պայմանավորվածության սկսեցին հավաքել գանձերը, որ տանեն, սակայն ատրոհներն ու հայերը, շրջապատելով նրանց, խլեցին ամեն ինչ, իսկ հետո իրենց էլ գլխատեցին: Իսկ այժմ լսե՛ք, թե ինչ ամոթալի պարտություն կրեցին հեթանոսները, բանգի չկա այնպիսի լեզու, որ կարողանա նկարագրել այդ, չկա այնպիսի երևանություն, որ կարողանա պատկերացնել կատարվածը, թե ինչ արեցին այդ ազնվականները այդ օրը: Ես կարող եմ դեռ երկար պատմել ամեն մեկի հերոսության մասին, սակայն ամենից առաջ չէի ուզենա, որ մոռացվեին սխրագործությունները Բուլոնի դքսի ու Վիլեր Եվաբացու, որոնք մեծ զոհվածների արժանացան, ինչպես նաև Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, կոմս Յուզոն Վերմունդացու, ազնվագարմ Բոհեմունդի և գեղեցիկ Ռոբերտ Նորմանդացու, որոնք բոլորն էլ մարտում ջարդում էին իսկական վայրի վարագների նման և հենց նրանք էին, որ ելան տեղեկու հեթանոսներին լեռների ու գետի միջև ընկած տարածքում ու այնպիսի մի ջարդ տվեցին, որ սրանք արդեն չկարողացան վերադառնալ իրենց տեղերը: /360/ Այսպիսով՝ ջարդված ու պարտված հեթանոսները դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ էլ անձրևի նման հարվածներ հասցնելով ընկան նրանց հետևից: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք անհաշիվ սպանված հեթանոսներին, որոնք փռված էին այնտեղ, ինչպես նաև այն հակառակական բանակի արյունը, որը հոսում էր վերևից դեպի ծովի ափը: Այնտեղ մի լայնարձակ ու մեծ հովիտ կար,

որի անհարթություններից մեկի մոտ վահկոտ անհավատները որոշեցին հետ դառնալ, իսկ այժմ պատկերացրեք ժերար Մելեցուն ծայրահեղ արագությանը սլանալիս, երբ նրա մագերը ծածանվում էին բաժնուց: Իրոք, այդ հենց նա էր, որ մարտից դեռ ահագին առաջ հիվանդ պառկած էր, սակայն հետո ելավ, որ մտնի կռվի ամենաթեժ տեղերը, իմ կարծիքով այս մարդը մի հիանալի արարք գործեց, թեև արդյունքում զոհվեց: Իսկ այժմ թույլ տվեք, որ ես պատմեմ նաև Էվերարդ Դուսիեի մասին, որը շատ քաջարի ռազմիկ էր, իսկ նրա հետ միասին էլ գործում էին Դրեն, Կլարենթոտ Վանդեհյոլը, քաջարի Թոմաս Մարլեն և Պայան Բովեն՝ բոլորն էլ սրբնաթաց Նոյսվաների վրա: Եվ ահա այս մարդիկ, երբ տեսան, թե ինչպես ժերարը մահացած ընկավ, հուսահատորեն կոչ արեցին իրար ոտքի ելնել ու վրեժ լուծել: Եվ այսպես այս ազնվագալու ռազմիկները մտան մարտի մեջ և ածելիի նման սուր իրենց թերթով սկսեցին այնպիսի հարվածներ հասցնել, որ ցանկացած մեկը հենց տեղում կմնար: Աստծո գործի ուժը ամեն պահի ավելանում էր, իսկ թուրքերինը՝ թուլանում ու սպառնում: Ի վերջո, թշնամու բանակը արդեն իրեն բաշեց և սկսեց նահանջել՝ ուղղվելով դեպի Օրոնտես գետի վրա գցված երկաթյա կամուրջը, որպեսզի փրկվի: /361/ Եվ ահա Դրեն, Կլարենթոտ Վանդեհյոլը և Պայան Բովեն իրենց ընկեր Թոմասի հետ, որը ծննդով Դիկուսից էր, ինչպես նաև Էվերարդ Դուսիեն, տեսնելով, թե այդ ողորմելի շները ինչպես սպանեցին իրենց ընկեր ժերարին, ընկան կատաղության գիրկը, իսկ երբ տեսան այդ մարդու մարմնից հոսող արյան փտակները, ասացին. «Ով Աստված, եթե մենք սրա փոխարեն վրեժ չլուծենք, ապա ողջ կյանքներումս խայտառակության խարան կկրենք վրաներս», որից հետո թռան Նոյսվաների վրա և մերկացրին թերթը: Եվ ահա նրանք անմիջապես հարձակվեցին թշնամու ռազմիկների վրա և ուղարկեցին նրանց մյուս աշխարհ: Դա մի թեժ մարտ էր, երբ մարդիկ իրար ծանր վերքեր էին հասցնում, երբ թափվում էր անհավատների արյունը և պատում ամեն ինչ: Այսպիսով՝ թուրքերը դիմեցին խուճապահար փախուստի՝ բառատուրդի սլանալով դեպի Օրոնտեսի վրա գտնվող երկաթյա կամուրջը: /362/ Այսպիսով՝ Զորքարանը հոգով շատ տառապելով փախավ, ինչպես և իր հետ գտնվող մարդիկ, իսկ նրանց Նոյսվաներն էլ փոքով պատեցին երկիկներ՝ ուղղվելով դեպի Օրոնտեսի վրա գտնվող երկաթյա կամուրջ: Մեր մարդիկ, որպես իսկական մահացու թշնամիներ, ողջ ճանապարհին հետապնդեցին նրանց՝ հասնելով մինչև Տանլուրեդի ամրությունը: Աստված իմ, ինչպես սպանեցին ու վիրավորեցին նրանք այդ օրը, մինչև օրն ավարտվեց, այդ դուք պատկերացրեք, իսկ ևս մացածները փախան: Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան իրենց տեղերն ու վրանները, թեև Բուլյոնի դուբը իր գրանապատ Նոյսվանի որդ տարածություն հետապնդեց թշնամիներին յուրայինների որոշ մասի ուղեկցությամբ: Իրոք, նա հետապնդում էր Զորքարանին, որը փախչում էր ինչպես մի իսկական վահկոտ, բարձրաձայն աղաղակելով. «Ով վահկոտ, կաշիդ չես փրկին ինձնից»: Այդ ժամանակ, սակայն, Զորքարան նայեց ու իր հետ գտնվող մարդկանց ասաց. «Տեսե՛ք այս ասպետներին, որոնք, գործում են որպես իսկական հիմարներ, բանգի օրն արդեն ավարտվում է և այս վայրում հնարավոր է մի իսկական մահացու մարտ տալ»: Այդ ժամանակ նրանք եկան մեր մարդկանց վրա: Այդ ժամանակ, առանձնանալով յուրայիններից, Գոտֆրիդն ու քաջարի Վիշեր Շվաբացին առաջ էին անցնել և ահա Կլարաս Շարմազանը ձեռքեց Վիշերի օղագրահը և փետուրապատ նետը ցցեց նրա կողքերի մեջ: Վիշերը գետին տապալկեց՝ ստացած լինելով մահացու մի վիրավորում, ընդ որում ընկնելիս նա հասցրեց շշուշալ..., որից հետո հանգեց: Այդ ժամանակ հիանալի Բուլյոնի դուբը բոլոր կողմերից այնպես սեղմվեց, որ մկան ծակին իսկ հազար ոսկի կտար: Նրա սրբնաթաց Նոյսվանը սպանվեց՝ թողնելով տիրոջը կատարած, բայց այնուհետև չուղեց ոտքի վրա: Այդ ժամանակ դուբը, մեջքով հենկելով մի մեծ բարի, առաջ մղեց ոսկեգոծ վահանը՝ հետ մղելով ստոր սարակինոսների ուժեղացող ճնշումը: /363/ Անհրաժեշտություն չկա նույնիսկ ասելու, թե ինչպես վշտացավ դուբը Վիշեր Շվաբացու կապակցությամբ, որի նկատմամբ մեծ սեր էր տածում և որը հիմա փռված էր գետնին և ոտնակոխ էր լինում: Դուբը անչափ վշտացած էր, գտնվելով Վիշերի գրեթե հենց կողքին, սակայն նա, առաջ մղած վահանը և ձեռքում մերկացրած թուրը, շարունակում էր պաշտպանվել ինչպես անկյուն բշված մի վարագ: Այդ ժամանակ ցանկացած մեկը, որ համարձակվում էր մոտենալ նրան, անմիջապես կտոր-կտոր էր լինում և գետին տապալկվում, այնպես որ վեր էին հանում հիշողությունները Բերտրանի և Ալմերի մասին: Եվ ահա Զորքարանը, երբ տեսավ այս արհուրությունը, առաջ եկավ և ասաց. «Ով իշխան, ի՞նչ է բո անունը»: «Ես կասեմ, թե ով եմ ես», - պատասխանեց դուբը»,- արդ իմացե՛ք, որ ես Գոտֆրիդ Բուլյոնացին եմ»: «Իրոք», - արդ ժամանակ ասաց Զորքարանը»,- ես բո մասին շատ լավ բաներ եմ լսել, արդ եթե դու կանձնվես, ես բեզ ողջ ու առողջ կտանեմ իմ տեր տղթանի մոտ, իսկ եթե հավաքատիրոս լինես, ապա մեծ հարստություն ու պարգևներ կստանանաս»: «Ինձ չի հետաքրքրում այն ամենը, ինչ ասում ես», - պատասխանեց դուբը»,- «ուղղորդի առաջ եկ ու մենամարտիդ ինձ հետ և, եթե հաղթես, ապա կանես ինչպես ուզում ես, իսկ եթե ես փրկվեմ, ապա լավ իմացիր, որ Պարսկաստանում ոչ մի կտոր հող, քաղաք կամ ամրություն չի մնա, որ ես ոտնատակ չտամ, իսկ բո Եվրոպի էլ ես բանտ կնետեմ՝ թոցնելով ձեր բոլոր իշխանների գլուխները: Ես կհասնեմ նաև Մեքսայում գտնվող ձեր Մուհամմեդին, այդ էլ լավ իմացե՛ք»: Զորքարանը, երբ այս լսեց, կարծես խելագարվեց, որից հետո հրամայեց յուրայիններին. «Ինչ էլ լինի, թույլ չտաք սրան փախչի»: Եվ ահա թուրքերն աղմուկ-աղաղակով հարձակվեցին դքսի վրա, որը որոշել էր դիմադրել մինչև վերջին շունչը: Այդ ժամանակ հեթանոսները, ամոթ դրանց, մեծապես սեղմեցին դքսին և նույնիսկ մի պահ գետին տապալեցին, սակայն նա կարողացավ ոտքի ցատկել և խուսափել մարտից, թեև արյունը հոսեց նրա արտոքից: Եվ այսպես դուբը, ձեռքերի թուրն ու վահանը, պաշտպանում էր իր թանկ կյանքը թուրքերից: Այդ ընթացքում մեր թագավորության լավագույն մարդիկ, որոնք հայտնվել էին օստրության մեջ, չտեսնելով Բուլյոնի դքսին այնուհետև լքեցին վրանները, որ մի քիչ հանգստացան: Դրանից հետո նրանք արդեն ընթրիքի էին նստում, երբ տեղ հասավ մի սուրհանդակ ասելով. «Ով իշխաններ, խնդրում եմ, լսե՛ք ինձ, բանգի ես տեսա, թե ինչպես այն հիանալի Բուլյոնի դուբը ելավ բարձր լեռան կատարը, սակայն հիմա նա կամ սպանված է, կամ գերված, բանի որ մինչ այժմ չի վերադարձել»: Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները լաց եղան, որից հետո ոչ մի պահ չհապարդելով ոտքի ելան, որպեսզի հասկանան, թե ինչ են անելու, թող ուղղորդի Աստված նրանց փրկարար ջանքերը: /364/ Եվ ահա մեր բարոնները մեծ արագությամբ ելան՝ պատված վահով ու անհանգստությամբ, երբ բոլորով երդվեցին, թե. «Եթե մենք չկարողանանք Գոտֆրիդին հետ ստանալ, ապա նրա հետևից ոտնատակ կտանք ողջ Պարսկաստանը: Այդ ժամանակ դուբը, մեջքը հենած բարին և սեղմած թրի կոթը, վահանը ձեռքին մի իսկական դյուցազունի պես շարունակում էր առյուծաբար պաշտպանվել, իսկ նրա ոչ մի հարված էլ իզուր չէր անցնում, երբ նա շուրջըլորը լրիվ պատել էր կտրած գլուխներով: Թուրքերը, սակայն, չափից դուրս մեծաբանակ էին, ընդ որում նրանք, հարվածելով նրան իրենց թուրքական աղեղներով, մեծ աղաղակ էին բարձրացնում: Եվ ահա այժմ, ինչպես Աստված էր առաջադրել, այդպես էլ առաջադրել էր նաև դուբը, բանի որ սարսափելի ցավ էր զգում՝ վերջ ստացած լինելով թուրքին ու երկիկներին: Այդ ժամանակին դքսին պատեց մահվան վախը և նա դիմեց Աստծուն ասելով...: /365/ Այսպիսով՝ հիանալի Բուլյոնի դուբն ավարտեց իր խոսքը, որն ուղղված էր Աստծուն, խոստովանեց մեղքերը, որից հետո, սեղմած թուրն ու վահանը, պատրաստվեց վերջին մարտը տալ կատարի հեթանոսների ուժերի դեմ: Մեր լավ մարդիկ, սակայն, արդեն բավականին մոտ էին, դրա համար էլ կարողացան լսել մարտի աղմուկը և այդ կողմը գալ, ընդ որում նրանք, զոգնելով «Անավեր» ու խթանելով Նոյսվաները, մեծ ուժով առաջ էին գալիս: Եվ ահա մերոնցից ամեն մեկը հարվածեց հատուկ նիզակով, որի արդյունքում մի ուժեղ մարտ սկսվեց: Կլարաս Շարմազանին գլխատեցին, իսկ Բորուդայանս Գերովդեյը իր ավելի 400 հայրենակիցների հետ էլ սպանված մնաց մարտի դաշտում: Թուրքերի ուժերը ջախջախվեցին և մեր հիանալի դուբը փրկվեց: Դրանից հետո, վերցնելով նրա ոսկեգոծ թանգի վրա, բրիստոկյաները մեծ ուրախությամբ վերադարձան իրենց տեղերը: /366/ Եվ ահա բրիստոկյաները տեղավորվեցին հանգստանալու հարմար վրաններում, ընդ որում Աստված անչափ հոգնած էին իրենց գլխին ելածով, բանգի նման բան չէր լսվել ու դա ժխտել էլ հնարավոր չէր, բայց հայտնի էր, որ այդ օրը նրանք սպանել էին 100.000 միայն հեծյալներ, իսկ ինչ վերաբերվում է հետևակայիններին, ապա դրանք այնպես շատ էին եղել, որ դրանց ոչ-ոք չէր կարող հաշվել: Այս մասին ինձ հայտնի է հուսալի աղբյուրներից և դա ճիշտ է: /367/ Եվ այսպես այդ գիշեր մեր մարդիկ վրաններում ինչպես պետք է հանգստացան, բանի որ շատ էին հոգնել այդ ամենից: Ահա այդպես սարակինոսները, այդ հիմարները, նրանց համար առավոտյան ընթրիք պատրաստեցին՝ վստահ լինելով, որ մեր մարդիկ այնքան քաջություն չեն ունենա, որ գոնե մեկ մարդու կազմով ելնեն քաղաքից ու հարձակվեն իրենց վրա, սակայն Աստված, ինչպես տեսանք, իր շռայլությամբ օգնեց բրիստոկյաններին: Եվ ահա այժմ, երբ սարակինոսներն արդեն մեռած էին, գերված կամ խայտառակված, մեր մարդիկ տեր դարձան նրանց լիքը սեղաններին, իսկ արդեն առավոտյան էլ անդրադարձան այնտեղ առկա շքեղություններին՝ ձեռք գցելով մեծ ավար: Իրոք, բրիստոկյաններին բաժին հասան 500.000 ուղտեր, բավարար բանակի ջորիներն ու մարտական Նոյսվաներ, ինչպես նաև շատ այլ կենդանիներ, որ նրանք հաշվում էին հարյուրներով կամ հազարներով: Այս ողջ ավարով բրիստոկյաները քաղաք վերադարձան: /368/ Յագիսան Անտիոքից, որ միջնաբերդի պարիսպների վրա էր, իր աչքով տեսավ, թե ինչպես իրեն օգնության եկածներին սպանեցին, ջարդեցին ու փշոցեցին: Նա նաև տեսավ, թե մեր բրիստոկյա ֆրանկները ինչպես եռանդով հետապնդեցին նրանց՝ վեր ցցած նիզակները, բանգի եթե անհավատները կարող էլ էին փրկվել, ապա միայն փախչելով: Եվ ահա Յագիսանը անչափ տիրեց այդ ամենից, այնպես որ գրեթե լրիվ իրեն կորցրեց...: Եվ ահա նա հավաքեց իր մարդկանց ու ասաց...: Այսպիսով՝ Յագիսանն ու իր հետ այդ գործի համար նշանակված մարդիկ սպանեցին գիշերվա, որից հետո լիակատար գիվածության մեջ ելան միջնաբերդից, ընդ որում այն մարդիկ, որ նրա հետ էին, անչափ քաջ էին: Յագիսանը թողեց միջնաբերդը ոտքով՝ կողային դարպասներից մեկով, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչպես վշտացան այն մարդիկ, որոնց նա լքել էր: /369/ Յագիսանը ընթացավ ողջ գիշեր, իսկ հետո կանգ առավ մի ձիթենու տակ, որտեղ, ներքև կախած գլուխը, սկսեց ինչ որ բան մտածել: /370/ Իսկ այժմ տեսե՛ք իրաջքը, թե ինչ արեց Աստված, բանգի հենց այդ պահին հայտնվեց մի ասորի, մեծ արագությամբ մտնեցավ նրան և մեծ դանակով թոքերը գլուխը, որից հետո, ծանկնդով մորթեցից, գլուխը Անտիոք տարավ: /374/ Եվ ահա Բոհեմունոյը Յագիսանի գլուխն առած գնաց միջնաբերդի մոտ, որտեղ զոգնեց ամրություններում գտնվողներին...: Եվ ահա միջնաբերդի կայազորը այն հանձնեց Բոհեմունոյին, որն իր սեփական կայազորը հաստատեց այնտեղ» (Գրենդորու Դուաքի «Անտիոքի երգը», գլուխ 125-140, 144-174, 177, 186, 187, 193, 195, 196, 198, 215-219, 224, 225, 227-230, 232-237, 239, 241-269, 273, 274, 283-285, 287, 292, 293, 295, 305-330, 332-370, 374):

«/4.9/ Անտիոք քաղաքը մի մեծ ու հարուստ քաղաք էր, որը հիմնովից հետո երրորդ կամ նույնիսկ երկրորդ տեղն էր զբաղեցնում իր ամենայնով... ընդ որում նրա բոլոր պարիսպները, և նրանք, որոնք գտնվում էին լեռներում, և հարթավայրում գտնվողները, և մյուսները շատ հաստ էին ու անհավատալիորեն ամուր։ Դրանք շատ բարձր էին... /4.11/ Եվ ահա քաղաքի տեր Անտիոքը (Անտիոքի էմիրության էմիր Ցադի-Միսը - Մ.3.), երբ իմացավ, որ քրիստոնյաների նման մի հսկայական ամբոխ մոտեցել է քաղաքին, իր պատգամավորի հետ միասին ուղերձ հղեց հարևան բոլոր մարզերին ու երկրներին և խնդրեց օգնության հասնել։ Բացի սրանից Անտիոքը նաև չէր մոռացել իր մարդկանց առաջիկա պաշարման դեպքում ամենայն անհրաժեշտով ապահովելու մասին և աղաչում էր բոլորին, որպեսզի յուրաքանչյուրը ինչքան հնարավոր է շատ ավար կուտակի ու պաշտպանվի ինչպես կարող է։ Եվ ահա քաղաքացիները, մինչ մերոնց երևալը, ուղղվել էին դեպի գյուղեր ու քաղաքի հարակից տարածքներ և ձեռք գցել ցորեն, գինի, յուղ ու ուտելիքեղենի այլ տեսակներ, որոնք բոլորը նրանք կուտակեցին քաղաքում, ընդ որում այս ամենն այնքան մեծաքանակ էր, որ քաղաքը բացառիկ կերպով նախապատրաստվեց։ Միաժամանակ պետք է ասել, որ այդ երկրի շատ տոհմիկ և բարձրաստիճան մարդիկ, որով մերոնք ուզում էին անցնել, նահանջել էին դեպի քաղաք, որպեսզի պաշտպանվեն իրենց, և սրանք, որ այստեղ կուտակվել էին մեծ քանակությամբ էին կազմում, բանգի այնտեղ գինված ու լավ պատրաստված ավելի քան 7.000 հեծյալներ, ընդ որում այնտեղ նաև 15 կամ 20.000 հետևակայիններ կային... /4.12/ Մեր մարդիկ այն աստիճան մոտեցան քաղաքին, որ հաջորդ օրը կարողանում էին դիտարկել այն։ Այս ժամանակ, որպեսզի բնակարանն պաշարման հարցերը, դեկավարները նստեցին խորհրդի... Որոշ ժամանակ մեզ միացան նաև հապճեպ եկած այլ ուխտավորներ, որպեսզի օգնեն պաշարման հարցով։ Եվ այսպես էլ վերջո որոշվեց այնտեղից դուրս գալ քաղաքը, ստալաք և այդ միջոց վերջնական հավանության արժանացավ։ Եվ ահա բանակի ղեկավարները անմիջապես կարգի բերեցին իրենց մարդկանց, մոտեցան քաղաքին և այդ տարվա հոկտեմբերի 10-ին սկսեցին վերջինիս պաշարումը։ Մեր բանակում կային մոտ 300.000 լավ զինված ռազմիկներ, ինչպես նաև մեծաքանակ կանայք, երեխաներ և այլ անգեն մարդիկ։ Չնայած դրան, սակայն, երեխաներ կողմ պարզվեց, որ քաղաքը լիովին օղակել չի ստացվում, բանի որ բլուրներ կողմից, որտեղ սկսվում էին Միլիպուս լեռները, պարիսպն այն կերպ էր կառուցված, որ մարդիկ այն այդ կողմից չըջափակել չէին կարող։ Երբ հետախույզները այս ամենի յուրով տարածվեցին բանակում, այնտեղ հսկայական աղմուկ բարձրացավ, բայց դրան հակառակ ոչ այդ, ոչ էլ մյուս օրը բուն քաղաքում որևէ աղմուկ չէր լսվում, այնպես, որ կարծես թվում էր, թե այն ծայրահեղ դատարկ էր և ներսում ոչ-ոք չկա, թեև այս լուռության իրական պատճառն այն էր, որ ներսում այնքան շատ մարդ կար, որ, իրենց ուժին վստահ, նրանք հարկ չհամարեցին պատասխանել ուխտավորներին այդ մարտակոչին... /4.13/ Անտիոքն ուներ 5 դարպասներ...։ Քաղաքի շրջակայքում առատ էին... տարաբնույթ մրգատու ծառերը և մեր բոլոր մարդիկ դրանք կտրեցին, որպեսզի պաշարողական մեքենաներ կառուցեն... /4.14/ Երբ մեր մարդիկ ճամբար գարկեցին, մոտակայքում ոչ մի արոտավայր չգտան ոչ իրենց ձիերի, ոչ էլ մնացած անասունների համար։ Դրա համար էլ իրավիճակը սկսեց պահանջել, որ նրանք կտրեն գետն ու անցնեն մյուս կողմը։ Նրանք երկար ժամանակ փորձ կատարեցին այդպես վարվել, սակայն անհաջող, բանի որ քաղաքացիները թույլ չէին տալիս նրանց այդպես վարվել։ Եվ այսպես, բանի որ գետն անցնելը շատ դժվար էր, բանի որ կամուրջ չունեին, մարդիկ ու կենդանիները ստիպված էին գետն անցնել նավակների օգնությամբ։ Այդ ժամանակ քաղաքի թուրքերն իմացան այդ մասին և գաղտնի մարդիկ ուղարկեցին, որպեսզի սրանք գաղտնի կտրեն կամուրջը, որ մերոնց ձեռքում էր, և սպանեն բոլոր այն քրիստոնյաներին, որոնց կրոնն։ Եվ ահա նրանք գաղտնի կյանքի կոչեցին այդ ծրագիրը, սակայն քրիստոնյաները չվերադարձան գետի վրայով, բանգի այդ պարագայում հիմնական բանակը նրանց օգնել չէր կարողանա։ Այսպիսով՝ մեր բարոններն ի վերջո որոշեցին խորհրդակցել, թե ինչ կերպ կարող են կամուրջ կառուցել, որպեսզի մերոնք կարողանան առանց քաղաքացիներից անհանգստանալու հետ դառնալ։ Այդ ժամանակ նրանք ցամաքում մի բանի նավակները գտան, դրանք ջուրն իջեցրին, իրար կապեցին, վրաները տախտակներ դրեցին և դրանք ամրացրին մեխերով, այնպես, որ այժմ երեք կամ չորս հոգի ի վիճակի էին միաժամանակ կտրել գետը։ Այս կամուրջը շատ հարմար էր ողջ ջոկատի համար։ Այս կամուրջը գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդի ճամբարի մոտ՝ ավելի աջ այն դարպասներից, որը նա հսկում էր, դրա համար էլ դրանք կոչվում էին Դուքսի դարպասներ։ Այս կամուրջից մինչև մյուս Զարե կամուրջը մեկ մղոնից մի քիչ ավել տարածության կար, ինչպես ասել են, և այստեղ մեր մարդկանց շատ չարիքներ պատճառվեցին ու այստեղ թուրքերը մերոնց շատ նեղեցին, երբ մերոնք ցանկանում էին անցնել գետը, դրա համար էլ այն կոչվեց Զան դարպաս։ Իրոք, թուրքերն այս կամուրջն օգտագործում էին կոմս Տուլուզացու (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.3.) մարդկանց վրա հարձակվելու համար և հաճախ էին հարձակվում ճամբարի վրա՝ սպանելով ոմանց ու վիրավորելով շատերին։ Այս պարագայում, հարվածելով մերոնց, նրանք անմիջապես քաղաք էին վերադառնում, իսկ մերոնք չէին հետապնդում նրանց՝ հետևելով հակառակորդին մինչև այդ վայրը, բանի որ ձիեր ունեին միայն քչեր, այդ թվում էախկոպուս Պոլյուին ու կոմսը, սակայն դա քիչ էր ողջ բանակի համար։ /4.15/ Եվ այսպես մեր մարդիկ վերջնականապես չարացան ու գայլաբան այս կամուրջի կողմից իրենց հասցվող վնասների պատճառով և, զինվելով մեծաքանակ փոքր վահաններով ու ձեռքերում ունենալով բրեր, առաջացան դեպի այդ կամուրջը, որպեսզի ավերեն այն։ Նրանք սկսեցին հարվածներ հասցնել կամուրջին, սակայն վերջինս այն աստիճանի պինդ էր, որ նրան ոչ մի վնաս հասցնել չկարողացան, չնայած շատ ցնցեցին։ Միաժամանակ գործին խանգարում էր նաև այն, որ մյուս կողմի պարիսպների ու աշտարակների վրայից մերոնց վրա հսկայական բարեղ էին նետում, ընդ որում այնքան խիտ, որ ի վերջո մեզ հետ միջեցին դեպի ճամբար։ Դրանից հետո մերոնք սկսեցին ստանձել այլ հնարներ և ահա ի վերջո մի ամրություն կառուցեցին այդ կամուրջի դիմաց՝ նպատակ ունենալով կանխել այդ կողմից թուրքերի առաջխաղացումը իրենց վրա հարձակվելու համար։ Դա մի շատ աշխատատար գործ էր և մեզնից շատ ջանքեր պահանջեց, սակայն, երբ այն ի վերջո պատրաստ եղավ, Տուլուզի կոմսն այնտեղ որպես կայազոր իր մարդկանց տեղավորեց։ Այդ ժամանակ, սակայն, քաղաքացիները սկսեցին այդ ամրության վրա նետեր արձակել աղեղներից ու նետողական մեքենաներից՝ միաժամանակ վերջինիս պարիսպների հարվածելով նաև քարանետներով, ընդ որում այդ անում էին այն աստիճան ուժով, որ շուտով ոչ-ոք չէր կարողանում մնալ ոչ այդ ամրության դուռում, ոչ ներսում։ Եվ ահա թշնամիները մարտական կարգով գրոհի անցան և արդյունքում ամրոցի ողջ կայազորին կոտորեցին, որից հետո հիմնիվեր ավերեցին այն։ Մերոնք, որ այս հարցով էլ անհաջողություն կրեցին որոշեցին երեք նետողական սարքեր տեղադրել, որպեսզի հարվածների տակ պահեն կամուրջը։ Արդյունքում սկզբում որոշ առանձին թուրքեր սկսեցին դուրս գալ դարպասներից, իսկ հետո դարպասներին այդ անել և ողջ ուժով անցան հարձակման, ինչպես մինչ այդ։ Դա շփոթեցրեց մեր բարոններին, բանի որ մերոնք պատրաստ չէին նման մեծ ջոկատի դիմադրելու։ Եվ վերջապես որոշվեց մոտակա լեռներից հսկայական բարեղ բերել, դնել այդ վայրում և փակել հակառակորդի ելքը քաղաքից։ Նրանք այդ գործի վրա դրեցին 100 հոգու ու սկսեցին բարեղ բերել։ Շուտով այս գործին լծվեցին նաև այլ մարդիկ, բերեցին մեծաքանակ այլ շինակոյուք և արդյունքում այդ կամուրջի վերջին հատվածը կազմող դարպասը մի կերպ վերջնականապես փակվեց, թեև այդ ամենը մեզ շատ ջանքեր արժեցավ։ /4.16/ Մի անգամ մերոնցից 300 հոգի լողեցին բանակը, ինչպես հեծյալներ, այդպես էլ հետևակայիններ, կտրեցին մի կառուցած այն կամուրջը և առաջացան՝ սկսելով պարենամթերք հավաքել։ Դա սովորական մի գործ էր, երբ մերոնք մեկնում ու անվտանգ հետ էին դառնում, ընդ որում որոշված էր, որ այս մարդիկ ոչինչ չպետք է իրենցով անեին, այլ պետք է ամեն ինչ բերեին բանակ։ Եվ ահա քաղաքի կայազորը, տեսնելով այս մարդկանց, մեծ բանակությամբ դուրս եկավ և Զարե կամուրջի վրայով շարժվեց այդ մարդկանց դեմ, որոնք իրենց հիմարության պատճառով մի քիչ շատ էին հեռացել ճամբարից։ Եվ ահա սրանցից ոմանց նրանք սպանեցին, իսկ մյուսներն էլ, հույս ունենալով անցնել գետը, վազեցին կամուրջը։ Թշնամիները, սակայն, որ այստեղ էին, թույլ չտվեցին նրանց օգտվել կամուրջից և այդ ժամանակ մերոնցից շատերը, որոնք ցանկանում էին լողալով անցնել գետը, խեղդվեցին։ Այդ ժամանակ թշնամիները, առաջնախույզ ու ցանկանալով հետ մղել մերոնց մինչ այդ մեր զբաղեցրած լավ դիրքերից, անցան հարձակման արդեն մեր մյուս ուժերի նկատմամբ, սակայն մերոնք մարտի մեջ մտցրեցին նոր ուժեր և հետ շարժեցին թշնամուն։ Թուրքերը սկսեցին նահանջել, մերոնք սկսեցին հետապնդել նրանց ու ոչնչացնել մինչև Զարե կամուրջը։ Այստեղ քաղաքացիները, տեսնելով, որ իրենց մարդկանց հետապնդում են, մի նոր ու մեծ ջոկատով նետվեցին յուրաքանչյուրի օգնության, անցան կամուրջը և հարձակվում գործեցին մեր մարդկանց վրա, որոնք սկսեցին եռանդով պաշտպանվել, սակայն, ի վերջո չկարողանալով դիմադրել նման մեծաքանակ թշնամու, նահանջեցին։ Եվ ահա թուրքերը նետվեցին քրիստոնյաների վրա և սկսեցին նրանց մեծ վնասներ հասցնել՝ գործելով մեր կառուցած կամուրջի մոտակայքում։ Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մեր մարդիկ խեղդվում և մեռնում էին գետի ջրերում, որի մեջ էին մտել լիակատար զինվածության մեջ։ Այնտեղ մենք շատ հետևակայիններ ու հեծյալներ կորցրինք։ Այսպիսով՝ մենք հայտնվեցին ծանր վիճակում, չնայած այն բանին, որ թշնամին ի վերջո քաղաք վերադարձավ։ Պետք է ասել նաև, որ քաղաքի շրջակա լեռներում ու անտառներում էին տեղակայվել մեր թշնամիներից շատ շատերը, որոնք հարձակվում էին մեր մարդկանց վրա, երբ տեսնում էին, որ մեր բանվորները մեկնում են աշխատանքի առանց ուղեկցության։ Միաժամանակ քաղաքի կայազորը շարունակում էր անընդհատ արտագործներ իրականացնել քաղաքից և մերոնք ի վիճակի չէին ճամբարից հեռանալ բավարար տարածության ոչ պարենամթերք ձեռք բերելու համար, որ էլ այլ նպատակներով, բանգի վրաների մեջ էին։ Մյուս գունդավորվեց նաև լուրն այն մասին, որ թշնամին հսկայական ուժեր է կուտակել և պատրաստվում է միաժամանակյա հարձակվում գործել մեզ վրա և դրսի կողմից, և քաղաքից... /4.17/ Այդ պաշարման ժամանակ տեղի ունեցած արկածներն այնքան շատ էին, որ դրանց մասին հատ-հատ պատմել չի լինի, դրա համար էլ ես կիսուսեմ միայն իրադարձությունների ընդհանուր ընթացքի մասին։ Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ մեր բանակը պաշարման օղակի մեջ առավ քաղաքը և անցավ երեք ամիս, պարենամթերքը սկսվեց սպառվել և արդյունքում ուտելիք մեծ կարիք առաջացավ, թեև մինչ այդ, ընդհակառակը, մերոնք ամեն ինչից ունեին շատ առատ...։ Առաջ մերոնք մեկնում էին շրջակա երկրներ ու ամեն ինչից շատ ու առատորեն ձեռք բերում, բայց հետո թուրքերն առան դրա դեմը, սկսեցին դարանակալ հարձակումներ գործել, սպանեցին շատ շատերին և արդյունքում արդեն ոչ-ոք չէր կարողանում դուրս գալ ճամբարից պարեն ձեռք բերելու նպատակով։ Արդյունքում սով սկսվեց և մեր շարքերում

մեծացավ մահացածությունը, ինչպես նաև թանկացան գները: Սկսեցին ընկնել նաև ձիերը և բանը հասավ նրան, որ 70.000 ձիուց, որ մենք ունեինք պաշարման սկզբում, ի վերջո ոտքի վրա մնացին միայն 2.000 հոգին, ընդ որում դրանք էլ այն աստիճանի հյուժված, տված ու թուլացած էին, որ մենք ի վիճակի չէինք օգտագործել դրանք: Շարքից դուրս եկան նաև վրանները, բանի որ, գտնվելով մշտական անձրևների տակ, դրանց կտորները սկսեցին փտել, սակայն ի՞նչ վրաններ, փտում ու ծվեն-ծվեն էին լինում նաև մարդկանց վրայի հագուստները, բանգի մարդիկ չէին կարողանում մի չոր տեղ գտնել, որպեսզի չորացնեն դրանք, ընդ որում ողջ բանակում մահացածությունն այն աստիճանի հասավ, որ նույնիսկ բավարար բանակի մարդիկ չկային մահացածներից թաղելու համար: Եվ վերջապես ոմանք, տեսնելով, թե ինչ աստիճանի է հասել վրանագն ու դժվարությունները, որոշեցին վերադառնալ Եդեսիա, որտեղ Բալդուինն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.3.**) էր գտնվում, այնտեղից էլ անցնելով Կիլիկիա և քրիստոնյաների ձեռքում գտնվող այլ բաղաբներ: Եվ այսպես, բանի որ շատ էին սպանվածները և մահացածները, արդյունքում այնտեղ կեսից էլ քիչ մարդիկ մնացին, բան կային սկզբում: /4.18/ Ստեղծված պայմաններում բարոնները հավաքվեցին, որպեսզի բնադրվեն այն հարցը, թե ինչպես լուծեն սույից մեռնող մարդկանց հարցը և ահա որոշվեց համապատասխան հրահանգավորմամբ մարդիկ ուղարկել շրջակայք, որպեսզի սրանք հիմնական բանակի համար պարենամթերք բերեն, ընդ որում նրանք որոշեցին բարոնների մի մասին ուղարկել այդ գործին զգալի բանակի մարդկանց հետ, որպեսզի սրանք ի վիճակի լինեն անհրաժեշտ խորությամբ խորանալ թուրքական տարածքներում ու խլել այն ամենը, ինչ կգտնվի իրենց թշնամիների մոտ: Այս խնդրի իրականացման համար Նշանակվեցին Բոհեմունդն (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.)** ու **Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.3.)**, իսկ հիմնական բանակի հրամանատարությունն էլ հանձնվեց կոմս Տոլուզացուն և Գիյոմ Լիմանացուն (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զուլդո Մեծին – Մ.3.**), որը պետք է հրամայեր առաջինի հետ միասին, ընդ որում Լոդովիգիայի դուքսն (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.3.**) այս երկու խմբերում էլ չկար, բանի որ պառկած էր՝ պատված սարսափելի հիվանդությամբ: Այսպես մարդիկ մեկնեցին պարենամթերքի հետևից ու այդ գործի վրա շատ մարդիկ գնացին: Իրենց հերթին թուրքները, երբ բաղաբաց տեսան, որ բանակը սակավացել է և քաջել է ու ճշտորեն պարզեցին, որ Ֆլանդրիայի կոմսը, Բոհեմունդն ու Լորմանդիայի դուքս այնտեղ չեն, իսկ դուքս Գոտֆրիդն (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.**) էլ հիվանդ պառկած է, որոշեցին միաժամանակ հարձակում գործել և այն մեկնածների վրա, և՛ կամրջի ուղղությամբ: Վերջին հանգամանքը, սակայն, նրանց առժամանակ հաջողություն չբերեց, բանի որ կամրջի պահապանները իմացան այդ մասին և ողջ կազմով, գինված ու հեծած ձիերը, հարձակում գործեցին առաջացող թուրքերի վրա և սպանեցին դուրս ելած շատ բարձրաստիճանի մարդկանց: Դետո, սակայն, հաջողություն չթելեց թուրքերի կողմը, բանգի այնպես պատահեց, որ, երբ թուրքերը նահանջում էին, նրանցի մեկը տապալվեց ձիուց, իսկ այդ ժամանակ նրա ձին սկսեց վազել մեր վրանների ուղղությամբ: Այդ ժամանակ մերոնցից շատերը նետվեցին այդ ձին բռնելու, սակայն մեր հասարակ հետևակայիները, տեսնելով այդ ու ենթադրելով, թե այդ մարդիկ ու ողջ ջոկատն է փախչում թուրքերից, սկսեցին նահանջել: Այդ տեսնելով սկսեցին նահանջել նաև այլք և արդյունքում դա մի ամոթալի պարտության վերածվեց: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ ուշքի եկան ու տեսան, որ մերոնք նահանջում են, անսիրապես շուռ եկան, կրկին անցան կամրջի և սկսեցին հետապնդել մեր նահանջող մարդկանց: Թուրքերը սպանում ու կոտորում էին մերոնց և բարե, և մեր իսկ կառուցած կամրջի վրա: Այդ ժամանակ մերոնցից 200 հեծյալներ սպանվեցին, ինչպես նաև մեծաքանակ հետևակայիներ, իսկ թուրքերն էլ մեծ ցնծությամբ և ուրախությամբ բաղաբ վերադարձան՝ լքելով իրենց այդ հաջողությունը: /4.19/ Ինչ վերաբերվում է Բոհեմունդին ու Ֆլանդրիայի կոմսին, որոնք բարոնների փոխադարձ համաձայնությամբ մեկնել էին պարենամթերքի հետևից, ապա նրանք շատ խորացան թշնամական երկրում և այնտեղ շատ հարուստ բաղաբներ ու շատ լավ բաներ գտան, որոնք անհրաժեշտ էին իրենց բանակին: Նրանք ձեռք գցեցին այդ ամենը, բանի որ որևէ մեկին չգտան, որ կարող էր խանգարել իրենց գործին: Եվ ահա երկու ղեկավարներն էլ հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի սրանք պատվեն թշնամական երկրում և միջոցներ որոնեն բանակի համար ավելի շատ պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ վերադարձավ հետախույզներից մեկը և հայտնեց Բոհեմունդին, որ մոտակայքում թուրքերի մի հսկայական ջոկատ է դարձնում և պատրաստվում է հարձակում գործել իրենց վրա, հենց որ իրենք կգան պարենամթերքի հետևից: Այդ ժամանակ այս ջոկատի առաջնորդները որոշեցին, որ Ֆլանդրիայի կոմսն իր մարդկանց հետ առաջ կընթանա, իսկ Բոհեմունդն էլ կհետևի նրան մի քիչ ուշ: Նրանք այդպես էլ արեցին: Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը առանց դժվարության գտավ թուրքերին և նրանք իրար եկան կատաղի մարտում: Մարտը բավականին երկար տևեց և թե՛ ընթացք ունեցավ, սակայն թուրքերն ավելի շատ էին, բան Ֆլանդրիայի կոմսի մարդիկ: Ի վերջո, մեր մարդիկ պարտության կրեցին, բանի որ Ֆլանդրիայից չկարողացան տանել այդ փորձությունը, և սկսեցին փախչել, ընդ որում Բոհեմունդն այդպես էլ օգնության չեկավ և մեր մարդիկ սպանված մնացին մարտի դաշտում: Դրանից հետո մեր ջոկատներն իրար գլուխ հավաքվեցին և հետներն ունենալով մեծաքանակ բարիք, սկսեցին մտմտալ վերադառնալու ուղղությամբ: Մինչ մերոնք թշնամական երկրում էին, այդ երկիր ուղարկած այլ հետախույզներ ևս վերադարձան ու հայտնեցին նրանց թշնամու մեկ այլ ջոկատի մասին, որն ուզում էր հարձակում գործել, ընդ որում նրանք առաջին, որ իրենց աչքերով են տեսել թշնամու բանակի առաջապահին: Այդ ժամանակ մեր ջոկատի կազմում ավելի շատ մարդիկ կային, բան առաջ, ու սրանք ավելի լավ էին գինված: Եվ ահա մերոնք խորհրդակցության նստեցին, սակայն այս անգամ էլ Ֆլանդրիայի կոմսը շատ էր ուզում, որ իրենից բացի այլ մարդ մարտի մեջ չմտնի: Եվ ահա նա իր հետ նախորդից ավելի շատ մարդկանց վերցրեց, իսկ Բոհեմունդն էլ կրկին շարժվեց մի քիչ հետ մնալով՝ իր հերթին հավաքած մեծաքանակ այլոց հետ: Ֆլանդրիայի կոմսը շտապ առաջացավ և մի կիրճում անակնկալ հարձակվեց թուրքերի վրա, այնպես որ սրանք, սահմանափակված լինելով շարժումներում, ի վիճակի չէին ոչ նետեր արձակել, ոչ էլ արագորեն փախչել: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ հարվածեցին սրանք, թուրքերը չկարողացան դիմանալ այդ հարձակման և անմիջապես փախչել: Այդ ժամանակ մերոնք հաղթականորեն և հսկայական ավարով հետ դարձան ու միացան հիմնական բանակին, այնպես որ նրանց գալուց հետո այս ջոկատում մեծ ուրախություն եղավ, ընդ որում մերոնք վերադարձել էին, որպես ավար հետները բերելով մեծ բանակի պարենամթերք, ձիեր, ջորիներ, գնեքեր և հանդերձներ: Դրանից հետո ուխտավորները տրվեցին հանգստի և սկսեցին վերականգնել ուժերը կրած դժվարություններից հետո, ընդ որում դրանից հետո նրանք սկսեցին ավելի ողջամտորեն ծախսել պարենամթերքը, բան առաջ: /4.21/ Այն դավաճան հույն Թաթիկոսը, որի մասին ես առաջ ասել եմ և որին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**) ուղարկել էր մեզ հետ որպես ուղեկից և ուղեկցորդ, ողջ այդ ընթացքում մեծ անվստահությամբ և զգուշությամբ էր վերաբերվում և բանակին, և բարոններին: Նա ցավ էր պատճառում և նեղում էր մեզ ամեն մի բայով, իսկ այժմ, պարզորեն հասկանալով, որ բանակում ոչ բավարար վիճակ է, ոչ էլ ռզու ամրություն, ավելի ամրացավ իր կանխածնի մեջ և, բանի որ իր վախկոտությամբ, սկսեց մտածել, որ մի բանի օրից ուխտավորները բաղաբի հարձակման կենդանի պարենամթերք բոլորը կսպանվեն: Այս պատճառով, ահա, նա գաղտնի դիմեց բոլորին և կոչ արեց թողնել պաշարումը, ինչպես նաև սկսեց խորհուրդ տալ, որ բանակը տանենք մոտակա երկու բաղաբները, որ մեր տիրապետության տակ էին՝ սպասելով զարնան գալուն: Եվ վերջապես նա լիովին պարզ ասում էր, որ շուտով կայսրը կուղարկի ամենամեծ չափի մի բանակ, որ միայն կկարողանա հավաքել, և շուտով գետնի վրա իր ձիերի համար մի թարմ խոտ կի կարողանա գտնել, սակայն նա ինքը երաշխավորում է բոլոր համար պարենամթերք ու կենդանի պարենամթերք և անասունների մատակարարել, բանգի կայսրը սիրում է ջանալ հանուն Աստծո: Դրանից հետո Թաթիկոսը սկսեց պնդել, որ նա ինքը որպես պատճառավոր կմեկնի կայսեր մոտ, որպեսզի շտապեցի նրա գործերի, ինչպես նաև պարենամթերքի ուղարկումը: Բարոնները գիտեին այս մարդու դավաճան եության մասին և հասկանում էին, որ այս պատրվակով նա ուզում է փախչել բանակից, նրանք Թաթիկոսին չէին վստահում, սակայն ի վերջո համաձայնեցին, որ նա մեկնի: Այդ ժամանակ Թաթիկոսը ձևացրեց, թե անապանա կվերադառնա և ի վերջո իր մի բանի մարդկանց հետ լեցեց վրանները, նրանց հետ, որոնք զանկացած հետևել իրեն, բանգի նա չէր ուզում բարոնի վերցնել: Եվ այսպես սատակայի այս եղբայրը լեցեց բանակը, իսկ նրա վարքագիծն էլ գծողության առիթ հանդիսացավ մնացողների շարքերում, բանի որ այս օրինակին հետևեցին շատերը, մանավանդ տարածված ուժեղ սուլի պատճառով: Բարոնները մշտապես խորհրդակցում էին, թե ինչպես շտկեն իրավիճակը և հասնեն հաջողության: Իրոք, օգտագործելով սրանց մեծ վարկը, նրանք այն երկու մեծ այրերին հաճախ էին ուղարկում պարենամթերքի գործին, սրանք անվերջ առաջանում էին և խորանում թշնամիների երկրում: Նրանք սպանում էին իրենց ուղին փակել փորձողներին, սակայն այդպես էլ չէին կարողանում պարենամթերք գտնել, բանգի թուրքերը հասկանում էին մերոնց մոտադրությունները և իրենց պարենամթերքի ողջ պաշարը և անասունները ավելի ու ավելի հեռացնում ղեպի լեռներ ու անապատներ, որտեղ ոչ-ոք մտալ չունեց, իսկ շատ բաներ էլ նրանք թաքցրեցին անտառներում ու բարանձավներում կամ գետնի տակ, որտեղ մերոնք չէին կարողանում դրանք գտնել: /4.22/ Դրանից հետո բանակային հոգևորականները սկսեցին աղոթել Աստծո ողորկածությունը հայցելու համար... իսկ հետո Բոհեմունդը մի խորանալից միջոց գտավ, որպեսզի ազատի բանակը թուրքական լրտեսներից...: /4.23/ Եվ վերջապես Եգիպտոսի խալիֆը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.3.**) թանկարժեք նվերներով դեսպաններ ուղարկեց մեր բանակ...: /5.1/ Անտիոքի էմիր Անսիան ու նրա իշխանները մարդիկ ուղարկեցին հարևան թուրքերի մոտ օգնության խնդրանքով: Բանն այն է, որ սրանք, տեսնելով, թե բաղաբի մոտ գտնվող մեր մարդիկ սուլի պատճառով ինչ մեծագույն դժվարություններ են կրում, որոնց մասին առաջինը, բայց այնուհանդերձ չեն թողնում պաշարումը և ամեն ինչով ցույց են տալիս, որ բաղաբը գրավելն իրենց համար այնքան էլ դժվար գործ չէ, անչափ անհանգստացան: Եվ ահա մնալանը, հավաքելով իր շրջապատի մարդկանց, նամակներով սուրիանդակներ ուղարկեց իր հարուստ հարևաններից մեկի մոտ և շատ փափուկ խնդրեց օգնել իրենց ճիշտ գործին՝ հանուն համընդհանուր բարիքի և իր նկատմամբ փրկ գալով ու փրկելով իրենց: Նա նաև մանրամասն հրահանգներ ուղարկեց, թե ինչպես օգնության եկողները կկարողանան աննկատ մոտենալ

բաղաբնի, գաղտնի դարանել և հարձակվել ուխտավորների վրա, երբ մերոնք հերթական անգամ կանգնեին կամրջով: Որոշվել էր, որ այդ պարագայում անտիոքեցիներն իրենք դուրս կվազեն բաղաբնից և, երբ մերոնք զբաղված կլինեն սրանց դեմ մարտով, այն դարանավանդները դուրս կցատկեն իրենց տեղերից և, անակնկալ հարձակվելով, կհարվածեն ուխտավորների թիկունքից, կփակեն նրանց նահանգի ուղին և, շրջապատելով բոլոր կողմերից, բոլորին կդնչացնեն: Այլ տիրակալներն ևս, որոնք լսել էին այս նամակի ու դեսպանության մասին և անհավատալիորեն վախժեմում էին մեր մարդկանցից, ուրախացան ընդունված որոշումից: Եվ ահա Հալեպի, Կայսարիանի, Ջամայի ու այլ մեծ բաղաբներից հսկայական բանակույթաժամ մարդիկ հավաքվեցին և գաղտնի, բանգի գաղտնիքն էր ղեկավարում նրանց գործողություններին ողջ այս ընթացքում, սկսեցին լքել իրենց տեղերն ու մեկնել Անտիոքի ուղղությամբ: Սրանք հասան Անտիոքից 14 մղոն հեռավորության վրա գտնվող Հարենեց ամրոցին, որտեղ էլ տեղավորվեցին: Հաջորդ առավոտյան, երբ ըստ իրենց ենթադրության պետք է սկսվեին ընդհարումները Անտիոքի կայազորի ու բաղաբը պաշարողների վրա, նրանք պետք է փորձ կատարեին իրենք ևս հարձակվել: Կարելի էր միայն ենթադրել, թե այդ պարագայում ինչ վտանգի մեջ կհայտնվեին քրիստոնյաները, սակայն մի բան տեղի ունեցավ, որն էլ պատճառ հանդիսացավ վերջիններիս անհավատալի փրկության: Ամեն ինչ եղավ տեղի քրիստոնյաների՝ հայերի ու հույների շնորհիվ, որոնք այն բաղաբներից, որտեղից ելել էին թուրքերը, հայտնեցին բարոններին այն մասին, թե ինչ են պատրաստվում ձեռնարկել սրանք: Եվ ահա մեր բարոններն արագորեն հավաքվեցին և, խորհրդակցելով իրենց անելիքների մասին, որոշեցին, որ, հենց որ կլիջի գիշերը, ձի ունեցող ամեն մեկը պետք է թամբի այն ու հեռանա բանակից, ընդ որում յուրաքանչյուրին հատուկ ասվեց, որ այդ պետք է անել բացարձակապես անադմուն: Ինչ վերաբերվում է հետևակայիններին, ապա սրանք ևս պետք է անադմուն պատրաստվեին պաշտպանության ու թշնամու գալուս: /5.2/ Եվ այսպես քրիստոնյաները գիշերով մեկնեցին՝ հիմաևրի գինված ու կազմակերպված: Նրանք անցան իրենց պատրաստած կամուրջը՝ կազմելով ոչ ավել, քան 700 հեծյալ: Այսպես նրանք հասան մի ճահճի, սակայն սա այն ճահճի՞ն էր, որի մասին ասել էմ և որը գտնվում էր Օրոնտես գետի վրա, և մեկ մղոն հեռավորության վրա տեղավորվեցին գիշերակացի: Քրիստոնյաների թշնամիները, ոչինչ չիմանալով այս գիշերային տեղաշարժի մասին, անցան Օրոնտես գետի վրայի կամուրջը: Իրենց հերթին մերոնք, հենց որ զգացին լուսաբացը, գինվեցին և վեց ջոկատներ կազմեցին: Թուրքերը հետախույզներ ուղարկեցին առաջ, որոնք վերադարձան ու հայտնեցին, որ մերոնք շարժվում են իրենց դեմ: Դրանից հետո նրանք առաջ ուղարկեցին երկու ռազմիկների, իսկ իրենք էլ իրենց հսկայական բանակով հետևեցին սրանց: Թուրքերը, սակայն, տեղ հասան անկաստն փնակում: Չնայած դրան՝ թուրքական հետևակայինները առաջ անցան և հարված հասցրեցին աղեղներից, ընդ որում նետերը անհավատալիորեն խիտ էին թափվում: Այնուհանդերձ մեր մարդիկ հարձակվեցին սրանց վրա նիզակներով ու գեղարդներով և դա պատճառ հանդիսացավ, որ թուրքական բանակի հետնամիջները հետ շարժվեցին դեպի հիմնական բանակը: Արդյունքում թուրքերն այն աստիճանի սեղմվեցին գետին ու ճահճին, որ էլին կարողանում ոչ նետեր արձակել, ոչ էլ փախչել, ինչպես սովորաբար անում էին: Անհավատալիորեն թե՛ մի ճակատամարտ բռնկվեց, ընդ որում և բարոնները, և հասարակ մարդիկ գործում էին հիմաևրի: Արդյունքում, բանիկ որ թուրքերը գրկված էին իրենց սովորական ձևով մարտ վարելու հնարավորությունից, ի վերջո սկսեցին ուլ ոնց պատահեր փախչել: Երբ մեր բարոնները տեսան թշնամու փախչելը՝ զգացին հաղթանակի մոտենալը և հրամայեցին, որ ամեն ոք անմիջապես հարձակման անցնի ու շուտով սկիզբ առավ կատաղի հետապնդում: Թուրքերը փախան ուղիղ Հարենեց ուղղությամբ, իսկ մեր մարդիկ, հետապնդելով սրանց, սպանում էին և կտրում գլուխներ ու ձեռքեր, այնպես որ շուտով ողջ այն հողը, որի վրայով նրանք անցնում էին, լցվեց թշնամիների դիակներով: Այս հետապնդումը շարունակվեց 10 մղոն տարածության վրա, իսկ երբ Հարենեց ամրոցում գտնվող թուրքերը տեսան, որ իրենց մարդիկ փախչում են, իրենք ևս այրեցին մարոցը և հեռացան այնտեղից, թեև հայերն ու այլ քրիստոնյաները, որ այնտեղ էին, ի վերջո փրկեցին ամրոցը և հանձնեցին այն մեր մարդկանց, երբ մերոնք տեղ հասան: Այդ օրը ավելի քան 2.000 թուրքեր սպանվեցին, ընդ որում մերոնք, որպես հաղթանակի նշան, բերեցին թշնամիների 500 գլուխներ իրենց հիմաևրի գեներալի հետ միասին: Մերոնք նաև գտան 1.000 հիմաևրի ու հզոր մարտական նժույգներ, որոնք մեզ կանչափ պետք էին: Այսպես մերոնք հիմաևրյան ճամբար վերադարձան հսկայական ավարով, գեներալ ու թալանաված բարիքներով, որտեղ մեծ տոն կազմակերպեցին և շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն, որն իրենց նման միութնություն էր ուղարկել: /5.3/ Պետք է ասել, որ այս ընթացքում նաև թուրքերն էին դուրս եկել Անտիոքից ու հարձակվել ճամբարում գտնվող մեր մարդկանց վրա, բանգի, երբ նրանք լսել էին, որ թուրքերը թողել էին իրենց երկրները և առաջացել, իրենք ևս պատրաստվել էին իրենց կողմից հարձակվել կամրջի վրա, երբ կտեսնեն քրիստոնյաների շարժը: Եվ ահա, երբ նրանց հետախույզները հայտնեցին տեղի ունեցածի մասին և իրենք ևս տեսան, որ քրիստոնյաները հարձակվում են այդ Նոր ժամանող իրենց ազգակիցների վրա, արիությանը գինվեցին և, բանիկ դեռ մեր մարդիկ ճամբար էլին վերադարձել, որոշեցին հարված հասցնել վերջինիս: Եվ ահա բաղաբի թուրքերը շատ ուժեղ և կատաղի հարձակվեցին ճամբարի վրա, ընդ որում այս կողմում ևս շատ կատաղի ու ճակատամարտ բռնկվեց: Հետո, սակայն, երբ պարիսպների բարձունքներում տեղակայված յուրայիններից սրանք իմացան, որ իրենց բանակի օգնության շտապող մասը պարտություն է կրել մերոնցից, պարզորեն հասկացան, որ իրենք ևս դատապարտված են պարտության, մանավանդ այն բանից հետո, երբ մերոնք սկսեցին հետ վերադառնալ ուրախ տեսքով և անհավատալի ավարով: Այդ ժամանակ, ահա, սրանք ևս փախան և ուղղվեցին դեպի բաղաբ, որտեղ մեծ տխրություն տարածվեց, որն ուժեղացավ մանավանդ այն բանից հետո, երբ մերոնք եկան ու պաշարողական մեքենաների օգնությամբ բաղաբ նետեցին թուրքերի 200 կտրված գլուխներ, որպեսզի ցույց տան անտիոքեցիներին իրենց հաղթանակը և ասեն, որ ինչ մոռացել իրենց կրած նեղությունները: Ինչ վերաբերվում է մնացած 300 գլուխներին, ապա ուխտավորները դրանք ցցեցին բաղաբի դիմաց՝ նիզակների վրա, և մարդկանց նշանակեցին հսկելու դրանց, բանգի ուխտավորները ցանկանում էին, որ, երբ թուրքերը կեկենս պարիսպների վրա պաշտպանվելու, դրանք միշտ իրենց աչքի առաջ ունենան: Այսպես պարտության մատնվեցին 28.000 թուրքեր, ընդ որում հսկայական բանակի թուրքեր էլ բռնվեցին և գերեվարվեցին: Սա տեղի ունեցավ փետրվարի 7-ին: /5.4/ Դրանից հետո բարոնները կրկին հավաքվեցին խորհրդակցության և որոշեցին, որ բլրի վրա՝ Բոհեմունդի վրանի կողքին, մի ամրություն կկառուցեն, որը կլցնեն լավ զինված ռազմիկներով, իսկ երբ թուրքերն իրենց սովորության համաձայն կհարձակվեն, այս մարդիկ ևս հարված կհասցնեն: Արդյունքում նախատեսվում էր, որ այս ամրությունը կպաշտպանի ողջ ճամբարը: Նրանք այս որոշմանը հանգեցին, որից հետո ուժեղ մարդկանց նշանակեցին ու անմիջապես գործի դրեցին: Երբ այս գործն ավարտվեց, ողջ ճամբար արդեն պաշտպանված փնակում էր, կարծես գտնվելով ուժեղ բաղաբի պարիսպներից անդին: Այդ ժամանակ արդեն ընթանում էր բաղաբի պաշարման հինգերորդ ամիսը և ահա այդ ժամանակ ջեմովական նավերը ժամանեցին նավահանգիստ և ուսելիք բերեցին: Այս նավերը խարխիս ցցեցին ծովը թափվող Օրոնտեսի գետաբերանի մոտ, որից հետո այնտեղից սուրհանդակ ուղարկեցին մեր ճամբար, որ մերոնք մի բանի բարոնների գլխավորությամբ ուժեղ ջոկատներ ուղարկեցին, որպեսզի իրենք կարողանան անվտանգ տեղ հասնել: Այդ ժամանակ անտիոքեցիներն իրենց հերթին տեսան, թե ինչ է կատարվում և ուղարկեցին մեկին, որպեսզի սա սպանի մարդկանց և թույլ չտա ճամբարից հեռանալ այլ կերպ, քան մեծ խմբերով: Իրենց հերթին մեր բարոնները որոշեցին մեր կառուցած այն կամրջի մոտ գտնվող սզկիթի մոտակայքում, որը լքվել էր թուրքերի կողմից, լավ զինված ռազմիկներ տեղակայել, որպեսզի սրանք խոչընդոտեին թուրքերին դուրս գալ ու հսկելին անցումը: Դրանից հետո, բանիկ որ մեր մարդիկ ստիպված էին լքել ճամբարը և իրենց ջոկատներով հետ ուղեկցել այն սուրհանդակներից դեպի նավերը՝ միաժամանակ նաև լուրեր տարակցում իրենց երկրներից, որտեղից հեռացել էին: Այս խնդրի իրականացման համար առանձնացվեցին Բոհեմունդը, Տուլուզի կոմսը, Էվերհարդ Դ՝Պուլպյեն և կոմս Գառնյե Դ՝Գրեզը, որոնք նաև պետք է միաժամանակ նավահանգիստ հասցնեին խալիֆի դեսպանորդներին, իսկ հետո իրենց ջոկատով ճամբար ուղեկցեցին պարենամթերք կորոններին: Իրենց հերթին անտիոքեցիները, առանձնացրեցին 4.000 շատ լավ զինված մարդկանց, որպեսզի սրանք թաքնվեին և սպասեին մեր ջոկատի վերադարձին: Եվ ահա չորրորդ օրն այնպես պատահեց, որ մեր մարդիկ սկսեցին վերադառնալ՝ իրենց հետ բերելով անասուններ և շատ ձիեր, որոնք բարձրված էին պարենամթերքով և այլ անհրաժեշտ բաներով՝ բացարձակապես տեղյակ չլինելով այն մասին, որ մեր թշնամիները դարանում իրենց են սպասում: Այդ ժամանակ թուրքերն անակնկալ դուրս ցատկեցին դարանից և հարձակվեցին առաջացած մերոնց վրա: Տուլուզի կոմսը վերջապահում էր, իսկ Բոհեմունդ էլ հետևում էր նրան: Սարապիելի խառնաշփոթ սկսվեց, ընդ որում թուրքերը, տեսնելով այն երկու առաջնորդներին վերջապահում, սկսեցին իրար հասկացնել, որ հեռու մասն դրանցից ու հարվածեն սրանց: Ուխտավորներից նրանք, որոնք պատվել էին այդ անհավատալի մարտի կրակով, պատասպարվեցին թախտներով և փորձ կատարեցին փախչել լեռների ու անտառների՝ անփութեցիներով ինչ տառապեցին, բանգի շատ վախժեցած էին: Իրենց հերթին բարոնները, երբ տեսան այդ ամենը, պարզորեն հասկացան, որ իրենց ուժերը ոչ մի համեմատության մեջ չեն մտնում թուրքական ուժերի հետ և սկսեցին աստիճանաբար շարժվել ճամբարի ուղղությամբ, դեպի ուր պետք է ուղեկցեին ջոկատը, սակայն նրանք, որոնք չհետևեցին նրանց կամ կլարողացան այդ անել, հենց այնտեղ էլ սպանվեցին: Ընդհանուր առմամբ այդ մարտում սպանվեցին 300 կին ու տղամարդ: /5.5/ Այս սարսափելի լուրը կայծակի նման տարածվեց բանակով մեկ, ընդ որում ամեն ինչ այնպես ներկայացվեց, որ բոլորն անխտիր սպանվել են: Առժամանակ որևէ լուր չկար նաև Բոհեմունդից ու Տուլուզի կոմսից և ահա դուքս Գոտֆրիդը, որ այդ ժամանակ շատ հիվանդ էր, սկսեց ի սրտե տանջվել Աստծո մեր մարդկանց մասին, որոնք այդ աստիճան անմտորեն զոհ էին գնացել: Միաժամանակ բանակում աղաղակ բարձրացավ, որ մեր մարդիկ պետք է գեղե վերցնեն այն նահատակվածների փոխարեն վրեժ լուծելու համար և այդ կարևոր գործից ոչ-ոք մի կողմ չմնաց: Եվ ահա բոլորը հավաքվեցին և, բաժանված հինգ ջոկատների, կտրեցին մեր կառուցած այն կամուրջը: Առաջին ջոկատը գլխավորում էին Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը, իսկ հետո նաև՝ Տուլուզի տեղ հասած կոմսը՝ երկրորդը, Գիյոմ Էփանցին՝ երրորդը, դուքս Գոտֆրիդի եղբայր Եվստաֆիոսը (Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացին - Մ.Գ.)՝ չորրորդը, իսկ Գոտֆրիդն ինքն էլ՝ հինգերորդը: Երբ նրանք իրար գլուխ հավաքվեցին, Գոտֆրիդը կանչեց նրանց և ասաց... /5.6/ Երբ նա ավարտեց իր խոսքը, տեղ հասավ նաև

Բոհեմուսը և միացավ նրանց...: Այդ ժամանակ բաղաբի տեր Ասիանը ասաց, որ թուրքերը կործանիչ պարտության կմատնեն մերոնց, սակայն իրականում նա շատ էր կասկածում այդ հարցով: Այնուհանդերձ, բանգի մեր ողջ բանակը ելել էր թշնամիների դեմ, նա հրամայեց բաղաբի ողջ կայազորին զինվել ու ելնել դարպասի մոտ գտնվող կամրջի ուղղությամբ, որպեսզի պատրաստվեն և յուրայիններին անհրաժեշտության պարագայում օգնության հասնեն: Այդ ընթացքում մերոնք սուրիանդակներ և հետախույզներ ուղարկեցին թուրքական այն մյուս ջոկատի մոտ և իմացան, որ թուրքերն արդեն գալիս են ուղիղ իրենց վրա...: Մինչ այս, մինչ այն, վերադարձան սուրիանդակները և հայտնեցին, որ թուրքերն արդեն շատ մոտ են: Այդ ժամանակ մերոնք սկսեցին փառաբանել Աստծուն և, խթանելով իրենց ձիերին, ելան թուրքերի դեմ: Մերոնք հարձակվեցին թշնամու շարքերի վրա իրենց ջոկատների բոլոր ուժերով և մերոնցից յուրաքանչյուրը գործում էր լավագույն ու խիզախ կերպով՝ հնարավորություն չտալով թշնամիներին ուշքի գալ և դիմադրել մեր մարդկանց հսկայական ուժին: Թուրքերի մի մասը սկսեց շարժվել կամրջի ուղղությամբ, սակայն դուբս Գոտֆրիդը, որը այդ գործում շատ վարպետ էր, մի փոքր բլրակի մոտ, որն այդ կամրջի դիմաց էր, դիրքեր գրավեց և, միավորելով ուժերն առաջին ջոկատի հետ, սկսեց ոչնչացնել այդ կողմը եկող թշնամիներին: Արդյունքում նա վերջնականապես փախուստի մատնեց մինչ այդ էլ փախչող թուրքերին և ի վերջո սրանց ողջ ջոկատը ոչնչացվեց: Այդ մարտում որպես մի թաշարի ու խիզախ ռազմիկ էր գործում նաև Ֆլանդրիայի կոմսը, իսկ ինչ վերաբերվում է Նորմանդիայի կոմսին, ապա սա այդ սարսափելի ճակատամարտում այնպես ջարդեց թշնամիներին, որ սրանք նույնիսկ վախճնում էին նրան մոտենալ: Տուլուզի կոմսը ևս լիովին իր վրեժը լուծեց այն բանի համար, որ թուրքերը դրանից առաջ տարել էին իր ձին ու վրանը, իսկ Գիյոմ Լիմանցի էլ չմոռացավ ապացուցել, որ ծագումով բաց էր երկրից է, ընդ որում այդ տեսարանը հաճույք կպատճառեր նույնիսկ նրա թշնամիներին, եթե իրենց համար պարտություն չարժենար: Այդ ճակատամարտում խիզախությունը դրսևորեցին նաև դուբս Գոտֆրիդի եղբայր Եվստաթիոսը, կոմս Բալդուին Գայենացին, կոմս Գվի Սեն-Պյուր և մնացած բոլոր բարոնները, իշխանները և բարձրատոհմիկ անձիք իրենց թաշարի երկրներից, որոնք նահանջող թուրքերին իրենց արիությանն ու խիզախությանը ցույց տվեցին: Նույն կերպ էին գործում նաև այլք նրանց ջոկատներում: Պետք է ասել նաև, որ Ասիանը, երբ տեսավ, որ թաղաքից այն մյուսների աջակցելու համար ելած իր մարդիկ դրանց հետ միասին վախճեցած փախչում են, այդ փախուստը կասեցնելու համար հրամայեց նրանց հետևել փակել դարպասները, որպեսզի այդ փախչողները մարտի դառնան, սակայն սրանց վախն ու շփոթվածությունն այնքան մեծ էր, որ նրանք այդպես չկարգվեցին, մանավանդ երբ տեսան մերոնց ուժն ու թրերի հարվածները: Այսպիսով՝ այս մարտը պատճառ հանդիսացավ նրան, որ թուրքերի շարքերում մեծագույն խուճապ տարածվի, որոնք դրանից հետո մինչ այն մյուս սարսափելի ճակատամարտը այլևս կամրջի ուղղությամբ չէլան թաղաքից: Սարսափելի աղմուկ աղաղակն էր, ձիերի վրնջուն ու գեղեցիկ շայուն, այնպես որ մերոնք իրար լսել չէին կարողանում, սակայն մահացու վտանգի մեջ էին կարողնվել նաև նրանք, որոնց առաջ փակել էին դարպասները, ընդ որում ողբում էին նաև թուրքական այն կանայք ու աղջիկները, որոնք հավաքվել էին պարիսպների վրա և ականատես էին յուրայինների կրած սարսափելի ջարդին: Նրանց լացը, որը, կականն ու աղաղակները միայն պատկերացնել կարելի էր, այդ կերպ էին նրանք ողբում դատարկածի վրա: Այդ ընթացքում Ասիանը, տեսնելով, որ կարող է անվերադարձորեն զրկվել իր բոլոր մարդկանցից, հրամայեց կրկին բացել դարպասները և ընդունել թաղաք նահանջող բանակի մնացորդներին, իսկ թուրքերն իրենց հերթին էլ, երբ տեսան, որ դարպասները բացվում են, այն աստիճանի հուսահատորեն թաղաք նետվեցին ու այնպես անցան կամրջով, որ շատերը նրանցից ջուրն ընկան ու խեղդվեցին: Միաժամանակ նաև դուբս Գոտֆրիդն էր նրանց հետապնդում, որը այդ փախչողներին թրի հզոր հարվածներ էր հասցնում և իրեն հավերժական փառքով ու հարգանքով պատեց: Նման բան դրանից առաջ երբեք չէր եղել ու չի էլ լինի, բանգի իր հարվածներով դուբս շատ գլուխներ ու ձեռքեր կտրեց, բայց եղավ նաև մեկ այլ բան, բանգի թուրքերի շարքերից մի հզոր այդ էր առաջանում, որը շատ էր ներդուր և վնասներ պատճառում իր մարդկանց: Եվ ահա դուբսը եկավ սրա վրա և իր հզոր ձեռքով այնպես հարվածեց, որ այս մարդուկ մեջտեղից կես արեց, ընդ որում մարմնի վերևի հատվածը ընկավ գետին, իսկ ներքևի հատվածն այդպես էլ մնաց ձիու վրա կպած և ձին այս կերպ թաղաք վերադարձավ, իսկ դուբ միայն պատկերացրեց, թե ինչ լավ էր զինված այս թուրքը, ինչ լավ զինվածություն և նժույգ ուներ, այնպես որ դուբը գրեթե անհնար մի բան էր արել: Այս տեսարանը ահով ու վախով պատեց բոլոր թուրքերին, որոնք անմիջապես էլ ահաբեկված նահանջեցին...: Այս օրը անսիրտքիցները կորցրին 2.000 հոգի և, եթե գիշերը շուտով վրա չհասներ, քրիստոնյաները առանց դժկարության լիովին կոչնչացնեին նրանց ու կգրավեին նաև թաղաքը ներսում եղած բոլոր մարդկանց հետ միասին, ընդ որում, բանի որ շատ թուրքեր սպանվել էին կամրջի վա, դրա վրա թշնամիների շատ դիակներ էին կուտակվել, իսկ դեպի ծովը հոսող Օրոնտես գետն էլ այդ ուղղությամբ շատ արյուն տարավ շեռագայում շատ քրիստոնյաներ, որոնք ելում էին թաղաքից, պատմեցին, որ այդ մարտի ժամանակ թուրքերը զրկվել են իրենց 12 մեծագույն առաջնորդներից ու գրեթե սպանված են տիրուլուկից ու այն բանից, որ չեն կարող կյանքի կոչել իրենց սպանված ընկերներին: /5.7/ Յաջորդ օրը, երբ լույսը լրիվ բացվեց, մեր բարոնները կրկին իրար գլուխ հավաքվեցին և, շնորհակալություն հայտնելով մեր տեր Աստծուն հաղթանակի համար, անցան սովորական գործերին: Եվ ահա նրանք միաձայն այն մտքին եկան, որ այն մզկթի մոտ, որ կամրջի վերջում է, պետք է մի ամրություն կառուցեն, որպեսզի փակել դեպի դուբս թաղաքացիների ելքը կամրջի վրայով ու պահպանեն մեր մարդկանց կյանքները: Ողջ գիշեր թուրքերը թաղում էին մինչ այդ սպանված իրենց մարդկանց և ահա, երբ մեր մարդիկ իմացան այդ մասին, նրանք փորեցին թշնամիների գերեզմաններն ու դամբարանները և այնտեղից տարան բոլոր արձաթերեղեր, ոսկին ու հագուստները, որ այնտեղ էին դրվել թուրքերի սովորության համաձայն: Այս հանգամանքը թաղաքում գտնվող թուրքերին անհավատալի տառապանքներ պատճառեց, բանգի նրանք ականատես եղան, թե նման թանկարժեք կերպով թաղվող իրենց ընկերների դիակները ինչպես են դուբս բերվում գերեզմանների, ընդ որում դա ավելի բան ցավալի էր նրանց համար, մերոնք հաշվեցին այդ դիակները և իմացան սպանվածների բանակությունը, իսկ նրանք մտադիր էին այդ բանակությունը գաղտնի պահել: Չհաշված նրանք, որոնք խեղդվել էին գետում, ինչպես նաև հետագայում թաղաքում վերջերից մահացածների մերոնք հաշվեցին միայն 1.500 դիակներ, որոնք իրենք էին փորել ու հանել թաղաքի մոտի այն գերեզմանոցից: Դրանից հետո մերոնք կտրեցին թշնամիների 300 գլուխներ և դրանք կայսեր ուղարկեցին՝ որպես թուրքերի դեմ տեղի ունեցած ճակատամարտի ու իրենց հաղթության անառարկելի նշան: Իրենց հերթին Եգիպտոսի խալիֆի դեսպանները, որոնք դեռ չէին շարժվել, տեսնելով իրենց թշնամի թուրքերի նման պարտությունը, շատ ուրախացան, բայց միաժամանակ նաև սկսեցին վախճնել մեր մարդկանց: Եվ վերջապես ուրախվալ էր նաև այն, որ շատ մարդիկ, որոնք փախել էին լեռներն ու անտառները և որոնց վաղուց մեռած էին համարում, վերադարձան ճամբար և ուրախություն բերեցին: Այս ամենից հետո բարոնները ձեռնամուխ եղան այն ամրության կառուցմանը, որի մասին ասացի վերևում, ընդ որում հրաման տրվեց, որ այն կառուցվի հնարավորինս արագ ու բարձր՝ համալրվելով պաշարողական մեքենաներով: Այդ ամրությունը կառուցվեց բարից, այն անհավատալիորեն գեղեցիկ և ուժեղ էր, իսկ նրա պատերի դիմաց էլ խորը հանրակա փորվեց: Այս ամրության կառուցման համար օգտագործվեցին այն բարերը, որոնք մորենք բերել էին թուրքական գերեզմաններից ու դամբարաններից: Երբ այս գործն ավարտեց մերոնք ընտրեցին մարդկանց, որոնք պետք է զբաղվեին վերջինիս պաշտպանությամբ: Այդ ժամանակ շատերը հրաժարվեցին այդ գործից, սակայն Տուլուզի ազնիվ կոմսը իր վրա վերցրեց այդ գործը և խնդրեց, որ Աստծո ողորմածությամբ այդ ամրոցի պաշտպանությունն իրենց հանձնարարվի: Բոլոր բարոնները դրա համար շնորհակալ եղան, հատկապես հասակավ մարդիկ, ընդ որում, բանի որ ողջ ամառ կոմսը հիվանդ էր եղել և մնացած գործերում մարդկանց քիչ էր օգնել, այժմ, իր վրա վերցնելով այս գործը, նա մեծ ծառայություն մատուցեց: Բայց նրանից հատկապես շնորհակալ եղան մեկ այլ բանի համար, բանգի նա, որովհետև անհավատալիորեն հարուստ էր, 500 մարկ արծաթ ուղարկեց եպիսկոպոս Պյուլիին և օգնեց կրկին ձիեր ձեռք բերելու այն հասարակ մարդկանց, որոնք դրա հնարավորությունը չունեին և կռվի ժամանակ կորցրել էին իրենց նժույգները: Արդյունքում շատ մարդիկ եղան, որ կրկին համակվեցին մարտի մեկնելու ծարավով, որպեսզի կրկին նժույգ ձեռք բերեն: Ահա այս ամենի պատճառով էր, որ Տուլուզի կոմսը շատ սիրված էր բոլորի կողմից և գովերգվում էր, ընդ որում այն աստիճանի, որ նրան կոչում էին Բանակի հայր կամ Բանակի պահապան: /5.8/ Տուլուզի կոմսը 500 ռազմիկների՝ թաշարի ու ազնվատոհմիկ ասպետների, և այլոց տեղադրեց նոր ամրոցի դարպասների մոտ և արդյունքում ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ թաղաքից թաղաքի կայազորի ելքը լրիվ փակվեց, և այժմ ուխտավորներն ի փոփակի էին առանց որևէ խոչընդոտի, հանգիստ ու անվտանգ պատվել երկրով մեկ, բանգի թուրքերն այլևս չէին կարողանում դուբս զայ թաղաքից, որի համար նրանց մնացել էին միայն արևմտյան դարպասները, սակայն այդ կողմից ելքը այնքան էլ վտանգավոր չէր մարդկանց համար, բանգի այն դուբս էր գալիս գետից անդին: Միաժամանակ, սակայն այս դարպասից թաղաքացիներն այնուհանդերձ կարողանում էին մշտապես ուտելիք և թարմ միս ստանալ, որի պատճառով էլ նման բաների կարիք չունեին: Եվ ահա բարոնները կրկին հավաքվեցին և սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես վերացնեն պաշարման նաև այդ թերությունը: Արդյունքում նրանք միաձայն որոշեցին, որ այդ կարող է արվել ոչ այլ կերպ, բան հերթապահ մի ամրություն միջոցով, որը կռվի բարոններից մեկի հրամանատարության տակ: Նրանք բոլորը համաձայնեցին այդ հարցով, բայց մյուս հարցով, թե ով պետք է ղեկավարի այդ ամրությունը, նրանք սկզբում համաձայնության չէկան, բանգի ոչ-ոք իր վրա չվերցրեց այդ գործը և բոլորն էլ ասացին, որ չեն կարող այդ անել: Այդ ժամանակ բարոններից շատերն ասացին, որ այդ գործի համար ամենահարմար թեկնածուն Տանկրեդն (**Տիբեդիայի իշխանության սպազա իշխան, Անտիոքի դքսության ինժանյար, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տեռնեսացին – Մ.3.**), և սակայն նա ներողություն խնդրելով բարոններին ասաց, որ ինքը աղբատ է և չի կարող իր վրա կրել նման հսկայական ծախսեր: Լսելով այդ՝ Տուլուզի կոմսը ելավ ու նրան 100 արծաթե մարկ տվեց, ընդ որում որոշվեց, որ դրանից բացի ամեն ամիս Տանկրեդին ևս 40 մարկ կանան ընդհանուր միջոցներով: Տանկրեդին, որը շատ խելացի ու իմաստուն էր, ստիպեցին կառուցել այդ ամրությունը մի փոքր բլրի վրա, որը տեղակայված էր Արևմտյան դարպասների մոտ և այն հետագայում մնաց նրա պահպանության և պաշտպանության տակ: Իրոք, աստված այդ ամրությունն այն աստիճան ռազմունակ էր ստեղծել, որ նա դրանից հետո

Տանկրեղը մինչև պաշարման վերջը ոչ մի մարդ չկորցրեց: Ներքևում ու քաղաքից դեպի գետը երեք կամ չորս մղոն հեռավորության վրա մի հիանալի արտավայր կար, որը կազմված է շատ հարուստ մի հարթավայրից, որտեղ անասնակեր ու ծաղկած ծառեր կային: Եվ ահա քաղաքացիները, բանի որ մոտակայքում այլ արոտավայր չուներին, այնտեղ ուղարկեցին իրենց ձիերից, ջորիներից և այլ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմի անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ անևկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բշտելով տարան 2.000 առաքնավարը, բնտրի ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասելիորեն ուրախացան այդ ավարի պատճառով, բանի որ բանակը ավելին բան երբեք ձիերի կարիք ուներ, բանգի ձիերի բանակությունը բացել էր, որովհետև այս կենդանիներից շատերը սատկել էին, ընկել սովից, մարտերում ստացած վերքերից և այլ գրկանքներից: /5.9/ Եվ այսպես քաղաքը բոլոր կողմերից պաշարվեց, այնպես որ թուրքերը տեղում սկսեցին անհարմարություններ և հսկայական դժվարություններ կրել, այն ժամանակ, երբ մեր մարդիկ հանգիստ ու հանգստություն ստացան...: Այնտեղ Նիկոս անունով մի ազնվատոհմիկ հայ կար, որը շատ մոտիկ էր Բայդուխի հետ...: /5.10/ Այդ ընթացքում օրըստօրե ուժեղանում էին լուրերը, թե Պարսկաստանի սուլթանը (**Սեյթուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիարուխի – Մ.3.**), որ շատ հարուստ էր և ուժեղ, լսելով Անտիոքի պաշարման մասին, հավաքել է իր նվիրված մարդկանց և գալիս է քաղաքին օգնության: Ամուսն էին, որ նա հսկայական բանակի ժողովուրդ էր կուտակել և այս լուրը ոչ միայն բանակում էր տարածվել, այլև նա հաստատում էին շատ բրիտանյաներ՝ հայեր և ասորիներ, որոնք լսել էին քաղաքը և միացել բանակին: Յենց այդ ժամանակ էր, որ Շարորի և Բուայի կոմս Ստեփանը (**Բուայի կոմս Ստեփան Շարորացի – Մ.3.**) իրեն հիվանդ զգաց, որոշեց լքել իր ընկերներին և ասաց, որ կգնա Ալեքսանդրետ, որը նավահանգստից ոչ հեռու էր գտնվում, ու կմնա այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ կամ վերջնականապես կառողջանա, կամ կմեռնի: Այսպես նա հեռացավ և իր հետ տարավ սեփական մարդկանցից 4.000 հոգի, որոնք նրա երկրից ու մեկնեցին իրենց տիրույթ հետ միասին: Իրականում, սակայն, նա այնպես էր նախատեսել, որ, եթե մերոնց հաղթելի իրենց դեմ եկող թշնամիներին, հանգիստ վերադառնալու ու ասեր, որ առողջացել է, իսկ եթե հակառակը լինել, ապա անմիջապես ելնել նավերի վրա, որոնք սպասում էին նավահանգստում, և հեռանալ՝ վերադառնալով իր երկիր: Արդյունքում մեր բանակի բարոներն այն աստիճանի շփոթված և չարացած էին, որ արտասվեցին, որովհետև նրանք գիտեին նրան որպես դիրքի տեր տոհմիկ ու իմաստուն մի մարդ և նրա մեծ կարիքն ունենի, բայց ահա նա հեռացել է նման ամոթալի կերպով: Արդյունքում, սակայն, ոչ-ոք չհամարձակվեց նրա դեմ առնել և նա հեռացավ, իսկ հետո Ստեփանի օրինակին հետևեցին նաև այլք: Ի վերջո, բանը հասավ նրան, որ բարոները կրկին խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ այդուհետ ոչ մեկը չպետք է այնքան համարձակության ունենա, որ առանց ընդհանուր թույլտվության լքի իրենց, ընդ որում նմանները կհավասարեցվեն մարդասպանների և նրանց նկատմամբ կիրականացվեր արդարադատություն...: /5.11/ Այնտեղ՝ քաղաքում, մի ազնվատոհմիկ հայ կար, որը իրենց լեզվով կոչվում էր Բենիգահ ու ասում էին, որ նա մի գինևագործի որդի է, իսկ իր ընտանիքն էլ զբաղվում էր օղազառներ պատրաստելով: Սա իրականացում էր երկու բոլոր կոչվող աշտարակի պահպանությունը, որտեղ տեղավորվել էր իր եղբոր հետ միասին: Եվ այսպես այս երկու եղբայրներից ավագին կոչում էին Եվինիբերտ, որը շատ մոտ էր քաղաքի տիրակալի հետ...: /5.12/ Եվ ահա նա մարդիկ ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ և պայմանավորվածության եկավ այն պայմանների շուրջ, որոնց ընդունման պարագայում պատրաստ էր քաղաքը հանձնել բրիտանյաններին...: Այդ ժամանակ ընթանում էր արդեն քաղաքի պաշարման յոթերորդ ամիսը...: Բոհեմունդին ուղղված իր նամակում Եվինիբերտը այլ բաների թվում մասնավորապես ասում էր նաև, որ Անսիանի մոտ անընդհատ նամակներ ու սուրիանդակներ են գալիս, որոնք պնդում են, որ թուրքերը զայիս են քաղաքին օգնության ու գալիս են ոչ պակաս, բան 200.000 ռազմիկ կազմով...: /5.13/ Երբ Բոհեմունդը իմացավ այս մասին, նա տեղեկացրեց մնացած բարոներին...: /5.14/ Մինչ տեղի էր ունենում Անտիոքի պաշարումը, Անսիանի պատգամավորները, որոնք մեկնել էին Պարսկաստանի սուլթանի մոտ օգնության պահանջով, ինչպես պետք է իրենց գործն անելով հետ դարձան, բանգի մեծ իշխաններն ու հասարակ մարդիկ իրենց բարոների հետ միասին որոշեցին միասնական հարված հասցնել ուխտավորներին ու ոչնչացնել նրանց: Պարսկաստանի սուլթանը այս կողմն էր ուղղել նաև իր երկրի բոլորներին, իսկ ողջ բանակի հրամանատար էլ նշանակել իր մոտիկներից մեկին, որին շատ էր վստահում, վստահ էր նրա հավատարմության և քաջության վրա: Այս մարդու անունը Զորբադատ էր (**Մոսուլի կառավարիչ Զոր-Բուդան – Մ.3.**), ընդ որում նա հրամայեց բոլորին ենթարկվել վերջինիս: Բացի այդ սուլթանը նաև նամակներ ուղարկեց իր երկրի բոլոր մասերի ղեկավարներին՝ հրամայելով, որ, ուր էլ Զորբադատը իրենց տանի, թուրքերը պետք է այդ կողմը գնան, ինչ նա հրամայի անել, պետք է անեն առանց որևէ հակառակության...: Զորբադատը համաձայնեց այս ամենի հետ, ընդ որում պետք է ասել, որ այն ժամանակ, որը Զորբադատը անցկացրեց Եդեսիայի պարիսպների տակ, փրկարար եղավ մեր ուխտավորների համար ու հատկապես լավ Բոհեմունդի ու նրա մարդկանց համար, բանգի, եթե նա ուղիղ գնար դեպի Անտիոք, ապա մերոնք անուղիս վտանգի մեջ կհայտնվեին և չէին կարողանա դիմանալ թիկունքի Զորբադատի և ճակատից քաղաքի կայազորի համակցված հարձակումին...: /5.15/ Եվ ահա Անտիոք մոտ գտնվող ուխտավորները, տեղեկանալով Զորբադատի հսկայական բանակի մոտենալու մասին, խորհրդի նստեցին և որոշ իմաստուն մարդկանց ուղարկեցին, որպեսզի սրանք գնահատեն թշնամու բանակը...: /5.16/ Սրանք, իրենց հետ վերցնելով այլ ասպետներ, մոտեցան թուրքերին և սկսեցին պատշաճ հեռավորությունից դիտարկել նրանց: Ընդհանուր թիվը պարզել նրանք չկարողացան, սակայն ինչ հեշտությամբ հասկացան, դա այն էր, որ իրենք գործ ունեն մի անհավատալիորեն մեծ բանակի հետ, երբ բոլոր կողմերից ուժեր էին հավաքվել այնտեղ կարծես մի գետ, որը իսկույն էր ծով և իր մեջ ընդունում վտակներ...: Եվ ահա մեր բարոները կրկին խորհրդի հավաքվեցին...: /5.17/ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը բոլորին ասաց իր ծրագրերի մասին..., ընդ որում բոլորն իրենց համաձայնությունը տվեցին դրան, բացի Տոկուզի կոմսից: Դրանից հետո Բոհեմունդը գործի անցավ...: /5.18/ Իրենց հերթին անտիոքիցները ևս վախճում էին դավաճանությունից...: /5.19/ Անտիոքի կայազորը շատ չարիքներ էր պատճառում բրիտանյաններին...: /5.20/ Եվ այսպես, երբ պայմանավորվածությունների ութերորդ օրը լրանում էր..., բանակում աղմուկ բարձրացավ, որ նրանք բոլորը, որ նստյալներ ունեն, հեծնեն դրանք, սակայն նրանք չասացին այդ գործի նպատակը: Դրանից հետո Բոհեմունդի ջոկատը թողեց հիմնական բանակին, ընդ որում այդ արեց ուժերը ցրած և բացառապես, երբ բանակից հեռացան և միավորվեցին միայն այնտեղից հեռանալուց հետո՝ չորս ջոկատներից մեկը՝ Եվ ահա, երբ այս հասավ գիշերը ու մութն իջավ, բանակից հեռացածները գաղտնի և անևկատ հետ դարձան՝ լիովին գինված, բայց անաղմուկ: /5.21/ Այդ ժամանակ այն ազնիվ մարդը, որի անունը Եվերիբերտ էր..., իր աշտարակից ժամը ինկի մոտակայքում տեսավ Բոհեմունդի ջոկատի շարժք... և ի վերջո սպանեց եղբորը, որը կարող էր խնայաբերել այդ ամենին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը արդեն պարսպի մոտ էր՝ ձեռքում պահած ծայրերին կեռեր ունեցող պինդ պարանե աստիճանը, ընդ որում կային նաև այլ աստիճաններ, որոնք պետք է կացվեին պարսպին, երբ դա ժամանակը գար: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Եվերիբերտի մոտ, որպեսզի իմանա, թե երբ պետք է գործեն, իսկ սա էլ հրամայեց հայտնել, որ այդ պետք է անել այն ժամանակ, երբ արդեն անցած կլինի ժամանակի տեր կոչվածը, բանգի այդ քաղաքի հիմնավորց սովորության համաձայն ազնիվ ու վստահելի մարդիկ ամեն գիշեր պետք է մի կողմ թողնեին թունը և գիշերով ստուգեին պահակությունը ու զննեին, որպեսզի գտնեին ծառայությունը վատ տանողներին: Ահա սրանք էին, որ պետք է այդ գիշեր երեք կամ չորս անգամ մարդկանց մի մեծ խմբով անցնեին անհետիվ ջահեր: Եվ ահա, երբ այն ստուգողը եկավ ու գնաց, Եվինիբերտի մոտ ամեն ինչ գտնելով լավ վիճակում ու գոհ մնալով դրանից, սա մարդ ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ և հայտնեց, որ գործելու իսկը ժամանակն է...: Իմանալով այդ մասին՝ Բոհեմունդը իր ջոկատով և այլ բարոների հետ միասին, միայն որոնք գիտեին այդ մասին, գնաց այդ ուղղությամբ, ընդ որում սրանց հետ միայն մի բանի ընտրյալ ու լավ պատրաստված մարդիկ կային: Դրանից հետո Եվինիբերտը խոնարհվեց ու ներկայացավ, որից հետո նրանք շնորհակալություն հայտնեցին նրան, իսկ նա էլ պարսպից ներքև գցեց երկար պարաններ: Ներքևում եղողները վերցրեցին դրանք, կապեցին և ամրացրեցին կեռերով: Երբ նրանք ավարտեցին այս գործը,՝ արագորեն կեռերը վերև նետեցին և այդ ժամանակ Եվինիբերտը, որը մեկ անգամ չէր, որ խիզախություն էր դրսևորել, դրանք ամրացրեց և պնդացրեց երկաթյա ամրանների միջոցով, որպեսզի սկսեն վերև մագլցել: Երբ Բոհեմունդը տեսավ, որ ամեն ինչ արդեն պատրաստ է, լինելով մի խիզախ և հզոր այր, առաջին ինքը վերև մագլցեց, մինչև որ չանցավ ատամաշարները ներս...: Բոհեմունդը անասելիորեն երջանիկ էր... և ահա նա գնաց պարսպի ծայրը և կանգնեց իր մարդկանց՝ ասելով, որ կարող են լիովին ազատ աստիճանով վեր մագլցել: Սրանք, սակայն, կարծելով, թե դա թշնամու մի խորամանկություն է, այնքան ժամանակ չէին բարձրանում, մինչև որ Բոհեմունդը ասաց...: Լսելով այդ՝ նրանք ով ինչքան կարող էր արագ վեր մագլցեցին, ընդ որում, երբ սրանք արդեն ավարտում էին, Տանկրեղն ու Ֆլանդրիայի կոմսը մեկնեցին մյուսներին իմաց տալու: Բանի որ երկու բոլորներից հարող մոտակա աշտարակը լավ պաշտպանված էր, վեր մագլցողները վազեցին դեպի այն, սպանեցին պահակայիններին ու գրավեցին այն...: /5.22/ Բարոներից ոմանք մնացել էին ներքևում, որպեսզի ղեկավարեն վեր մագլցողներին, իսկ երբ գնան, որ վերևում արդեն բավարար բանակի մարդիկ կան, նետվեցին դեպի ծամբար, որպեսզի հրամայեն այնտեղ գտնվող մարդկանց ևս գինվել ու շարժվել քաղաքի օգնության, որպեսզի պատրաստ լինեն ներս թափանցել, երբ մերոնք արդեն տիրած կլինեն պարիսպներին: Մերոնք շատ քաջ ու խիզախորեն էին գործում և շուտով գրավեցին իրար հաջորդող 10 աշտարակներ՝ սպանելով այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց: Այդ ժամանակ քաղաքը դեռևս անհանգստացած չէր և ոչ-ոք չէր արթնացել, չնայած բոլորը պարզորեն լսում էին կռվի ծայրերը, բանգի ենթադրություն, որ այդ թուրքերն են սպանում բրիտանյաններին, ինչպես հրամայված էր...: Դրանից հետո մերոնք իջան դեպի դարպասները, պոկեցին փականները, բացեցին դռները և մեր մարդիկ մեծ բանակությամբ կարողացան ներս մտնել: Ի վերջո, մերոնք հասան նաև կամրիջի մոտի դարպասներին, սրանց պահապաններին էլ սպանեցին ու բացեցին դրանք, իսկ այդ ընթացքում Բոհեմունդի գինակիրը վազելով հասավ քաղաքի միջնաբերդում գտնվող մեծ աշտարակին և

իր տիրոջ դրոշմը հաստատեց նրա կատարին: Ի վերջո, երբ բաղաբուն մարտնչող մեր մարդիկ զգացին, որ լույսը բացվում է, նրանք փչեցին շեփորներն ու եղբերափողները՝ կոչ անելով մեր մարդկանց իրենց ջոխատներով ներս խուժել: Եվ ահա ուխտավորների հիմնական մասը, որոնք ոչինչ չգիտեին այդ ամենի մասին, արթնացան, մոտակայքում գտնվող վրանները դատարկ գտան և հասկացան, որ բաղաբը գիշերով գրավվել է: Այդ ժամանակ թալանի նպատակով իրենք ևս վազեցին և ոչ-ոք չմնաց ճամբարում: Միաժամանակ արթնացան նաև բաղաբում գտնվող թուրքերը և լսեցին վազող մարդկանց ձայներն ու տեսան տիրող խառնաշփոթը: Եվ ահա նրանք որոշեցին տանել ձիերին, փրկել կանանց ու երեխաներին, սակայն, երբ փախչում էին, անընդհատ հանդիպում էին մերոնց այս կամ այն խմբին և սպանվում էին: Այդ ժամանակ բաղաբում գտնվող ասորիները, հայերը և մնացած քրիստոնյաները պարզորեն հասկացան, որ հարձակումը հաջող է եղել, դրա համար էլ շատ ուրախացան և անմիջապես գտան ու տիրեցին մնացած հարստություններին: Նրանք հավաքվեցին իրար զուրիս ու գնացին այդ գանձերի թաքցված վայրերը՝ միաժամանակ սպանելով թուրքերին ու, հատուցելով սրանց, լիովին վրեժխնդիր լինելով իրեն տեսած տանջանքների համար: Բանակը լիովին բաղաբ մտավ և բարոններն իրենց դրոշները կախեցին պարիսպների վրա, իսկ բաղաբում շարունակվում էին թալանն ու սպանությունները, բանգի չէին խնայում ոչ կանանց, ոչ երեխաներին, բացում էին դռներն ու արկերը և պետք էր տեսնել փողոցում ցրված ոսկու և արծաթի կույտերը: Այս կերպ, ահա, բաղաբը գրավվեց, ընդ որում սպանվեցին 10.000 բաղաբացիներ և նրանց մարմինները այդպես էլ մնացին փողոցներում ու նրբանցքներում...: /5.23/ Երբ Ամսիանը տեսավ, որ բաղաբը հանձնվել է, իսկ իր մարդիկ էլ միջնաբերդից ու ամրություններից, ով կարողանում է փախչել՝ փախչում է, ինքն էլ հետևի դարպասներով դիմել փախուստի, սակայն վստահ չէր, որ կկարողանա այդ անել, բանի որ ըստ իրեն քրիստոնյաները շրջապատել էին ողջ ամրությունը: Եվ ահա հաջող գործով ու նպատակով նա հետևի դարպասներից փախավ լիովին մեռած, որը անմիտ մի բան էր: Այսպիսով, երբ նա փախչում էր բաղաբից հեռու գտնվող արոտավայրերով, հայերը բռնեցին նրան, ծանաչեցին և շատ զարմացած մնացին իրենց հաջողությունից, թեև հենց այդ ժամանակ էլ հասկացան, որ բաղաբը գրավված է: Այսպիսով՝ նրանք Ամսիանին սկզբում լավ վերաբերվեցին, ինչպես իրենց սովորությունն էր, սակայն հետո, երբ պարզեցին ամեն ինչ, գետին տապալեցին ու թորով գլխատեցին՝ գլուխը բերելով բաղաբ և մարդկանց ներկայությամբ այն նվիրելով բարոններին: Այդ բաղաբում շատ թուրքեր կային, որոնք ծննդով բաղաբից չէին, սակայն եկել էին այնտեղ այն պաշտպանելու համար, կային զինվորներ ու այլ ռազմիկներ ևս, որոնք պատիվ ու հարգանք ունեին: Եվ ահա սրանք, իմանալով բաղաբի անկման մասին, թամբեցին իրենց ձիերը և ողջ բանակով բլրով առաջ շարժվեցին դեպի միջնաբերդը, երբ պատահաբար հանդիպեցին մեր մարդկանց մի մեծ խմբի, որոնք բաջարի հարձակում գործեցին սրանց վրա: Այդ ժամանակ թուրքերը փորձեցին փախչել դաշտերի միջով, սակայն գետնացումի մոտ բոլորն ընկան, երբ ամեն ինչ իրար խառնվեց՝ մարդիկ, ձիեր, սամներ, գեյթեր, իսկ շատերն էլ վերքեր ստացան: Ընդհանուր առմամբ այդ ժամանակ սպանվեցին 300 հոգի: Առավոտյան, երբ անտիոքեցիները հասկացան, որ մեր մարդիկ արդեն ներսում են, նրանցից որոշները թամբեցին իրենց ձիերը և հեռացան մեր մարդկանց կողմից բացված դարպասներով, սակայն մերոնք ընկան դրանց հետևից և ոսնակ բռնեցին ու հետ բերեցին, թեև այլք փախան ու պատասխարկվեցին լեռներում: Արևը ծագելուց երեք ժամ հետո բաղաբը լիովին գրավվեց, սակայն մեր մարդիկ, որ հավաքվել էին, այնտեղ ուռելիքի պաշարներ չգտան, ինչը զարնաբերդի չէր, բանի պաշարները շարունակվել էր 9 ամիս, իսկ այնտեղ շատ մարդ կար հավաքված: Փոխարենը, սակայն, մերոնք գտան ոսկի, արծաթ, թանկարժեք քարեր և տարատեսակ անոթներ, մետաքսե կտորներ, հարուստ գորգեր ու այլ բաներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ամեն մեկը ստացավ այնքան բան, ինչքան որ կարող էր տանել: Այսպիսով՝ այս ամենը հիմնալի վերջ ունեցավ հատկապես աղքատ ուխտավորների համար, որոնք այդքան դժվարությունները հետո ձեռք բերեցին այն ամենը, ինչ երազում էին: Պետք է ասել նաև, որ այս ամենից գատ գտնվեցին նաև 500 աշխատող ձիեր, որոնք, սակայն, բոլորն էլ կոտորվեցին: Այսպես Ամսիոք բաղաբը գրավվեց Քրիստոսի 1098 թվականի հուլիսի 3-ին: Ուխտավորները, որոնք փառքի էին հասել շատ երկրներում, լի էին իրենց թշնամիների արյունը թափելու մարմնաթով: Եվ ահա բարոնները խորհրդի հավաքվելիս և որոշեցին, որ իրենց գործը դեռևս չի ավարտվել, բանի որ դեռ իրենց մեծ դժվարություններ ու վտանգներ են սպասում բաղաբի միջնաբերդի հետ կապված և ահա նրանք որոշեցին, որ իրենք պետք է գրավեն այն, որը լի էր բաղաբի բոլոր բարիքներով և շատ ամուր էր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք, եկան միջնաբերդի մոտ, հասկացան, որ այն գրավելը շատ չի լինի, բանից միջնաբերդի հնարավոր չէր տիրել էլ մյուս կերպ, բան լիակատար սովահարության միջոցով: Եվ ահա բարոնները մի ծրագիր կազմեցին, թե ինչ կերպ կլինի ամենահարմարը կլինի այդ գործին ձեռք գալու: Դրանից հետո ուխտավորները մեկնեցին պարենամթերք գտնելու, սակայն այս մարդկանց հրամայված էր արագորեն վերադառնալ...: /6.1/ Եվ ահա բարոնները որոշեցին փակել միջնաբերդից իջնող փողովի բլուրն ու ճանապարհը, որպեսզի այդտեղով միջնաբերդում գտնվողները չկարողանային բաղաբ մտնել և այստեղի մարդկանց վնաս տալ: Այդ նպատակով նրանք լավ և ամուր պարիսպներ կառուցեցին և դրանց վրա լավ զինված ռազմիկներ դրեցին: Սրանք պարսպի վրայից քարեր էին նետում դեպի միջնաբերդ, մի գործ, որն իրականացնում էին քարեր նետելու համար նախատեսված մեքենաների օգնությամբ: Այս ամենը արվեց այն նպատակով, որ Զորքուդատի հարձակման ժամանակ թիկունքից հարձակվում չլինի...: Այդ ժամանակ ուխտավորները արդեն լսել էին, որ մեծ իշխան Զորքուդատը գալիս է ու արդեն հասել է Ամսիոքի հարևան բաղաբներին: Եվ ահա ճանապարհորդները ամենից առաջ որոշեցին իմաց տալ Սուրբ Միխիմ նավահանգստում գտնվող մարդկանց, որոնք իրենք էին ուղարկել առևտրի նպատակով, որպեսզի նրանք արագորեն վերադառնան ու բերեն ողջ այն պաշարը, որը կկարողանան գտնել բաղաբում: Արդյունքում Ամսիոքում հավաքեցին պարենամթերքը հարակից բլուրի երկրներից, բայց ցանկացած դեպքում այդ քիչ էր...: /6.2/ Մինչ մեր մարդիկ փորձում էին կարգի գցել պարենամթերքի հարցը բաղաբում, այն գրավելու երկրորդ օրը տեղ հասավ 300 լավ զինված ու հանդերձավորված մարդկանցից կազմված մի ջոկատ՝ բոլորն էլ թարմ ձիերի վրա: Սրանք հանդիսանում էին Զորքուդատի բանակի մի մասը և ժամանել էին բաղաբի մոտ, որպեսզի սպանեն մեր մարդկանց այն մասին, որոնք անզգուշորեն ցրվել էին շրջակայքում: Եվ ահա բոլոր թուրքերը, բացառությամբ 13 լավագույն հեծյալ նետածիգների, դարան դրեցին բաղաբի մոտակայքում, իսկ մյուսները սկսեցին սլանալ մոտակայքում, որպեսզի դուրս բաշեն մեր մարդկանց իրենց ամրացված դիրքերից: Երբ մեր մարդիկ տեսան թուրքերին, նրանք սկզբում բանահարանքով վերաբերվեցին սրանց և որոշեցին ծաղրել թուրքերին, բանի որ սրանք հեռվից էին եկել: Եվ ահա Ռոջեր Դ'Բառնկոյի անունով մի ազնվատոհմիկ անձնավորություն, որի մասին ես առաջ էլ եմ ասել, սա Նորմանդիայի դքսի ջոկատից էր և ողջ բանակում հայտնի էր իր բաշխությամբ ու հարստությամբ, հետը վերցրեց 50 ասպետների իրենց զինակիցների հետ, լքեց բաղաբը և ելավ թուրքերի դեմ, որոնք իրենք էլ, սակայն, ուժեղ էին, բաջարի ու խիզախ՝ պատրաստ հիմնալի ձեռքբերումների: Եվ ահա, երբ նրանք իրենց ձիերն ուղղեցին ուղիղ սրանց վրա, թուրքերը հետ դարձան ու նետվեցին փախչելու, ինչպես իսկական վախկոտներ: Եվ այսպես, երբ մերոնք հարձակում գործեցին այս մարդկանց վրա, սրանք սկսեցին փախչել և այնքան գնացին, մինչև որ հասան իրենց դարանին: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան դարանից և հարձակվում գործեցին մեր մարդկանց վրա, բանգի նրանք ավելի մեծաբանակ էին և փորձառու մարտում: Այդ ժամանակ Ռոջերը հավաքեց իր փղերի ջոկատը և սկսեց որպես առաջապահ նահանգել դեպի բաղաբ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք արդեն գրեթե հասել էին բաղաբին, թուրք բազմիկները նետի ուժեղ հարված հասցրեցին Ռոջերին, այնպես որ նա մահացած գետին ընկավ: Ռոջերի հետ եկողները անմիջապես բաղաբ մտան, իսկ թուրքերը վերցրեցին Ռոջերի մարմինը, գլխատեցին այն ու գլուխը բաղաբ նետեցին: Ուխտավորները բաղաբի պարիսպների վրայից ականատես եղան նրան, թե ինչպես թուրքերն արեցին իրենց գործն ու հեռացան: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկները լաց լինելով ու ողբալով ելան բաղաբից, բանգի Ռոջերի մահը նրանց մեծագույն վիշտ էր պատճառել: Նրանք վերցրեցին Ռոջերի մարմինը և թաղեցին այն մեծ պատիվներով սուրբ Պետրոսի եկեղեցում: Բոլոր բարոնները ևս շատ տխրեցին, բանգի Ռոջերն իրենց շատ մոտ էր: /6.3/ Բաղաբի գրավումից հետո երրորդ օրը Զորքուդատն ու նրա բանակը մոտեցան բաղաբին: Եվ ահա երրորդ օրը այն մեծ իշխան Զորքուդատը, որի մասին առաջ ասել եմ, լուսաբացին մարդկանց հսկայական բանակության հետ միասին մոտեցավ բաղաբին, այնպես որ բաղաբի նույնիսկ ամենաբարձր տեղից էլ Զորքուդատի բանակի վերջը չէր երևում, ինչպես ինքը ևս չէր տեսնում այն: Իրոք, բարոններն այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսան, որ դրա մասին առաջ երբեք չէին լսել, ընդ որում թուրքական բանակը ամեն օր ավելանում էր: Զորքուդատը անցավ կամուրջը և ծամբար գալուց Օրոնտես գետի ու ծովի միջև, ընդ որում այդ երկու կետերի միջև տարածությանը հավասար էր մեկ ողջ մղոն: Զորքուդատն այնքան շատ մարդիկ ու վրաններ ուներ, որ շատերը Ամսիոքի մոտակայքում չտեղավորվեցին և իրենց վրանները խափեցին լեռների վրա: Երբ Զորքուդատը այնտեղ հասավ, թերևս նաև դրանից առաջ էլ, նա ամեն կերպ մտածում էր, թե ինչ կերպ շարժվի միջնաբերդ, որը դեռևս թուրքերի ձեռքին էին, որպեսզի ամեն կերպ աջակցի նրանց, ընդ որում նա որոշեց դարպասներով իր մարդկանց ուղարկել այդ ուղղությամբ: Եվ այսպես, նա ծամբար գալուց նոր վայրում և լիովին շրջափակվեց բաղաբի հարավային մասը՝ սկսած Երկաթյա դարպասներից մինչև Արևմտյան դարպասներ: Բաղաբի արևելյան կողմում մի ավտոց կար, որ մեր մարդիկ կառուցել էին մի փոքր բլրի վրա և նրա պաշտպանությունը հանձնել Բոնեմունդին, որի մասին ես առաջ ասել եմ, սակայն, այն բանից հետո, երբ բաղաբը գրավվեց, նա դրա պաշտպանությունը հանձնել էր այլ մարդկանց և ահա այժմ Զորքուդատի որոշ մարդիկ տիրեցին դրան: Դա այսպես եղավ: Բանն այն էր, որ թուրքերը որոշեցին միանգամից տիրել այդ ամրոցին և ահա այնտեղ գտնվող ուխտավորները, ինչքան ուժ ունեին, փորձեցին պաշտպանվել, սակայն ի վերջո նրանց դիմադրությունը կտորվեց թուրքերի կողմից, որոնք դրանից գատ էլ նաև հիմնալի նետածիգներ էին: Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը, որն այդ ժամանակ գտնվում էր դարպասների մոտ, տեսավ, որ իր մարդիկ ճնշվում են և որոշեց փրկել նրանց՝ հետ շարժելով թուրքերին: Եվ ահա Գոտֆրիդը տեսավ, որ այնտեղ շատ թուրքեր կան, մեկը տասի իր մարդկանց հետ համեմատած, ընդ որում սրանք բոլորը հարձակվում էին իր մարդկանց վրա: Դուքսը հիմնալի հասկանում էր, որ իր ուժերը հավասար չեն թուրքերի ուժերին, որից հետո սկսեց նահանգել դեպի բաղաբ, սակայն, երբ նրանք նահանգեցին դեպի դարպասները, թուրքերը

այնքան ուժեղ հարձակվեցին նրանց վրա, որ դեքի ջոկատից 200 հոգի սպանվեցին, ոմանք վերքեր ստացան, ոմանք ծխվեցին, ոմանք էլ գերվեցին: /6.4/ Դրանից հետո Գոտֆրիդ չարացած ու ներստված բաղաբե վերադարձավ, ընդ որում թուրքերն իրենք իմացան, որ հենց նոր պարտության են մատնել հենց իրեն՝ Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն, դրա համար էլ մեծապես ոգի առան: Եվ ահա թուրքերը անմիջապես ուղղվեցին դեպի լեռներ և որոշեցին բաղաբե մտնել միջնաբերդի կողմից՝ ընդ որում այս կողմից ևս անակնկալ հարձակվեցին մեր մարդկանց վրա: Եվ ահա թուրքերը թերթով ու նիզակներով սպանեցին մերոնց, սակայն, այն բանից հետո, երբ միջնաբերդի կողմից հարձակվողները հետ շարտվեցին, մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել նրանց, իսկ նրանք էլ փախան դեպի միջնաբերդ, որտեղ կկարողանային անվտանգության մեջ լինել: Այս կերպ միջնաբերդից առաջացող թուրքերը շատ անգամ վնասեցին մերոնց, բանգի կարողանում էին ուղիղ բաղաբե իջնել, ինչքան էլ որ մեր մարդիկ դիմարդում էին: Եվ ահա մերոնք ի վերջո համաձայնության եկան, որպեսզի Բոհեմունդն ու Տուլուզի կոմսը մի խորը և լայն խանդակ փորեն բաղաբե և լեռան լանջի միջև: Նրանք այդպես էլ արեցին, ինչպես որոշվել էր, և կառուցեցին երեք ամրություններ, որոնք լցրին լավ պատրաստված մարդկանց կայազորով: Այդ ժամանակ միջնաբերդում գտնվող թուրքերը այդ դարպասների ուղղությամբ հարձակվեցին, առաջնալուծ գաղտնի արահետներով, այնպես որ ոչ մի պահ մերոնց հանգիստ չէին թողնում: Այդպես եղավ շատ անգամ, իսկ մի անգամ էլ այդ գործի վրա եկան շատ թուրքեր: Եվ ահա այդ ամրոցից իջան մեծաքանակ թուրքեր, իսկ ամրոցից էլ վտանգի նշան տվեց, որը հասավ բոլոր բարոններին ու ասպետներին: Եվ այսպես, եթե մերոնցից նրանք, որոնք բաղաբեի մոտ էին, օգնության չհասնեին սրանց, ապա նրանք կսպանեին կամ կգերեին շատը հայտնի մարդկանց, այդ թվում Բոհեմունդին, Էլբրարդ Դ՝Պուստին, Ռիմբալդ Կրետունին և նրանց ջոկատից շատ շատերին, որոնք բոլորն էլ հիմնալի ասպետներ և լավ ռազմիկներ էին, որոնք ուղարկվել էին ամրության պաշտպանությանը: Այնուհանդերձ այդպես չեղավ, բանգի Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը և Գիյոմ Լիմանցին շարժվեցին այդ ամրության ուղղությամբ, որտեղ տեսան, որ թուրքերը, որոնք այդտեղ էին, միավորվել են միջնաբերդից ելած թուրքերի հետ: Եվ ահա այնտեղ թուրքերից շատերը սպանվեցին, այլ և գերվեցին: Իր հերթին այն թուրքերը, որոնք փախչելով հասան Զորբուդատի մոտ, պատմեցին այն մասին, որ բաղաբում գտնվող մարդիկ անչափ բաջ ու կատաղի են, իրենք էլ չեն պատկերացնում, թե ինչպես են կենդանի մնացել այդ ընդհարումում: Զորբուդատը, որը ճամբար էր զարկել լեռներում, ինչպես ասել եմ, այնտեղ ոչ մի օգտակար կամ փառահեղ բան չգտավ, ոչ էլ արոտավայրեր գտավ, որոնք պետքական կլինեին ձիերի համար, ընդ որում ներքևում ավելի լավ արոտավայրեր կային: Եվ այսպես, երբ նա պարզորեն հասկացավ այդ, հրամայեց ելնել այդտեղից ու իջնել ներքև: Զորբուդատը կորեց Օրոնտես գետը, որից հետո ի մի բերեց իր մարդկանց և տեղավորեց բաղաբի մոտ: Դաջորդ օրը ես չեմ կարող ուղիղ ասել ինչքան բանակությամբ, բայց թուրքերը կրկին մոտենան բաղաբին, բոլորն էլ հեծյալ, որպեսզի, նետահարելով մեր մարդկանց, մերոնց կրկին դուրս բաշեն այնտեղից: Այդ ժամանակ Տանկրեդը ելավ արևելյան դարպասներից և, ինչպես առաջ, կորեց այդ կողմը: Արդյունքում թուրքերը կարողացան ձեռք գցել մեր երեք ձիեր, իսկ Տանկրեդն էլ սպանեց թուրքերից 6 հոգու և դրանց դիակները բաղաբ հասցրեց, որպեսզի հանգստացնի մեր մարդկանց Ռոբեր Դ՝Բառնևիլի մահից հետո: /6.5/ Եվ ահա քրիստոնյաները, որոնք իրենք էին վերջերս պաշարել Աստիոթը, ինչպես առաջ լեցինք, այժմ իրենք հայտնվեցին պաշարման մեջ: Այսպիսի փոփոխական մի բան է ճակատագիրը և ահա այժմ մերոնք անհղձիհ մի դժվար խնդրի առաջ՝ պաշտպանել բաղաբը, ինչը լրացուցիչ կերպով դժվարանում էր, բանի որ միջնաբերդում շարունակվում էին գտնվել թուրքեր, որոնք և մոտիկ են, և պարենավորների հիսնալի պաշար ունեին, ընդ որում սրանք օր ու գիշեր հարձակումներ էին գործում մեզ վրա, իսկ այդ ընթացքում Զորբուդատն էլ կարողացավ ընդհուպ մոտենալ միջնաբերդին, ինչպես նախատեսել էր: Մեր վիճակը ծանր էր, ու մեր շատ մարդիկ հուսահատվել էին այդ ամենից, ընդ որում բանը հասել էր նրան, որ մերոնցից շատերը պարանկներով ու կենդանի էին պարսպից ու փախչում ծովի ուղղությամբ: Իրենց հերթին թուրքերը, որոնք նկատում էին սրանցից շատերին, հետապնդում էին նրանց, սպանում կամ գերում, սակայն նրանք, որոնք այնուհանդերձ կարողանում էին հասնել նավահանգիստ, այստեղ գտնվող վաճառականներին և այլ ուխտավորների պատմեցին այդ ամենի մասին, իսկ լուսաբացին էլ նետվեցին առևտրական նավերի վրա, ծով դուրս եկան: Բանն այն էր, որ նրանք բոլորին ահաբեկելով պատմեցին, թե իբր Զորբուդատը, որ եկել էր մարդկանց հսկայական բանակությամբ, հետապնդում էր իրենց և արդեն գրավել էր Աստիոթը՝ սպանելով բոլոր բարոններին և բարձրաստիճան մարդկանց, ընդ որում իրենք հազիվ են փրկվել այդ անօրեն տիրակալից: Այս ամենը նրանք պատմեցին նավաստիներին, որից հետո ավելացրեցին, որ իրենք հազիվ են փրկվել ու փախել, իսկ թուրքերը պտտվում են երկրով մեկ ու փնտրում մարդկանց, ընդ որում նրանք շուտով կհասնեն ծովին ու կսպանեն բոլորին...: Սրանք էին այն մարդիկ, որոնք այդ ժամանակ փախան, սակայն եղան նաև այնպիսիները, որ ավելի վատ վարվեցին՝ նրանք հանձնվեցին թուրքերին և հայտնվեցին նրանց այն ամենի մասին, թե ինչ անհավատալի սով է բաղաբում և այնտեղ համընդհանուր մահացածություն է տիրում: Դեռք է լքել, որ բաղաբում գտնվող շատ շատերը կիտնեին սրանց օրինակին, սակայն Բոհեմունդը նախկապու Պյուլիի խորհրդով հրամայեց, որ բոլոր աշտարակների ու պարիսպների վեր պահակայիններ դրվեն, որոնք պետք է օր ու գիշեր հսկեն բաղաբը, այնպես որ ոչ ոք չկարողանար լքել այն, ընդ որում բոլորը միաձայն երդվեցին, որ չեն լքի բաղաբը և չեն թուլացնի Բոհեմունդի իշխանությունը: Իր հերթին Բոհեմունդն ինքը ամեն գիշեր չափերով և մեծաքանակ մարդկանց ուղեկցությամբ պտտվում էր բաղաբում, որպեսզի խուսափի դավաճանության վտանգից: Դարկ է լքել, որ բաղաբը չորս ամրություններ ուներ, որոնք ավելի ուժեղ կայազորներ ունեին, բան մնացած էր այդտեղում էր: Այս ամրություններից մեկը գտնվում էր միջնաբերդի կողմից վերջին բլրի վրա, երկրորդն ավելի ներքև էր, որտեղից հնարավոր էր համակցում գործել միջնաբերդի վրա, երրորդը արևելյան դարպասների մոտ էր, այն կառուցվել էր բանակի պահպանության համար և, ինչպես ասացի, գրավվել էր, իսկ չորրորդը կամրի մոտ էր կառուցված՝ նրա վերջում, որպեսզի պաշտպանի կամրի կողմը: Այն վերջերս Տուլուզի կոմսն էր կառուցել, որը անտեղ էր մտնում, սակայն հետո, երբ բաղաբը գրավվել էր, նա թողել էր այն ու մտել բաղաբ: Այժմ չորրորդ այս ամրությունը պահպանում էր Ֆլանդրիայի կոմսը, որն այնտեղ մեծ կայազոր էր թողել, որը կազմված էր 500 ռազմիկներից, ասպետներից ու լավ զինված այլ մարդկանցից: Ֆլանդրիայի կոմսը սրանց այստեղ էր տեղակայել, բանի որ, եթե թուրքերը գրավեին այն, ապա մարդիկ չէին կարողանա կամրի կողմից ելնել բաղաբից և այդ ժամանակ բանակը կկործանվեր: /6.6/ Եվ ահա մի անգամ այնպես եղավ, որ Զորբուդատը որոշեց սահմանափակել բաղաբից ելնող մարդկանց ազատությունը ելունտի հարցով, դրա համար էլ հրամայեց իր բանակից ռազմիկներին 2.000 լավ զինված թուրքերի կազմով հարձակում գործել կամրի մոտ գտնվող ամրության վրա, ինչն այն չէր գրավի: Եվ ահա լուսաբացին սկսվեց այս ամրության պաշարումը և մի կատաղի ու մեծագույն մարտ սկսվեց: Ամրությունում շատ նետածիգներ կային, որոնք, դուրս ցցվելով ատամնաշարներից նետահարում էին, իսկ հետո անմիջապես հետ բաշվում՝ պաշտպանվելով թշնամական նետերից: Այսպիսով՝ մերոնք բաջաբար պաշտպանվում էին և արդյունքում ոչ իրենք կորուստներ կրեցին, ոչ էլ ամրոցին վնաս հասցվեց: Այս կերպ թուրքերը հարձակում շարունակեցին մինչև արեգակի մայր մտնելը, որից հետո, լիովին հոգնած այդ ստանդից, հեռացան: Ֆլանդրիայի կոմսը հիմալին հասկանում էր, որ թուրքերը առավելապես կկենդանան հարձակումը վերսկսելու համար և իր ուժերը չեն հերիքի հերթական դիմակայության համար, դրա համար էլ, երբ արեգակը մայր մտավ, նա հեռացրեց իր մարդկանց և այդեց ամրությունը: Թուրքերը իրոք նախատեսում էին վերսկսել գրոհը հաջորդ առավոտյան և ահա 2.000 հոգով, երբ գիշերն անցավ, կրկին եկան...: /6.7/ Բաղաբը լիովին շրջապատված էր և մերոնք չէին կարողանում պարենավորել ձեռք բերել, այնպես որ թուլանում էին և կպարտվեին: Բաղաբի ներսում ժողովուրդը անհավատալիորեն հսկայական ու ծանր դժվարություններ էր կրում և, մնալով անուշիքի, սկսեց սնվել ուղտերի, էշերի ու ձիերի մսով, իսկ հետո էլ անել ավելի անթափ թանձր՝ որպես ուտելիք օգտագործելով ինչ կարողանում էին գտնել...: /6.8/ Երբ բաղաբն այս կերպ շրջափակվեց բոլոր կողմերից, այնուհանդերձ, չնայած բոլոր դժվարություններին, մերոնք չէին դադարում հարձակումներ գործել միջնաբերդի ուղղությամբ՝ ամեն օր զբաղվելով այդ գործով: Եվ ահա նրանք, որոնք միջնաբերդում էին, ինչպես նաև դրսում գտնվողները որոշեցին համատեղ ուժերով միաժամանակյա հարձակում գործել բաղաբի վրա: Արդյունքում, սակայն, մեր մարդիկ անհավատալի ջարդ տվեցին թուրքերին, կռվելով ողջ օրը, չնայած այն բանին, որ իրենք շատ թուլացած էին սովից: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ բաղաբի այն հատվածը, որտեղից մերոնք ներս էին թափանցել մինչ այդ, ամենաթույլն էր պաշտպանված, ինչն էլ հաշվի առնելով թուրքերը որոշեցին հենց այդ կողմից հարվածել: Եվ ահա մի անգամ գիշերով թուրքերը եկան այդ վայրը և պարզորեն հասկացան, որ պարիսպների վրա ոչ-ոք չկա: Այդ ժամանակ նրանք վերցրեցին աստիճաններ, որոնք իրենք էին պատրաստել, և ելան պարիսպների վրա: Այսպիսով՝ 30 թուրքեր բաղաբ մտան, իսկ այդ, ինչպես արդեն ասացի, եղավ գիշերվա սկզբին: Այդ ժամանակ պահապաններից մեկը, որը պահակություն էր շարունակում այդտեղ և այդ ժամանակ անցնում էր մոտերքով, գորեց. «Դավաճանություն, դավաճանություն», բանգի նա լիովին վստահ էր, որ ինչ-որ մեկը դավաճանել է մեզ: Առաջինը ելավ Դենրի Դենկունին ու իր երկու խորթ եղբայրների հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա, իսկ նրա խորթ եղբայրներից մեկի անունը Ֆրանկո էր, մյուսինը՝ Սեյգմար, որոնք Սեյլիան բաղաբից էին: Եվ ահա նրանք հարվածեցին 30 թուրքերի, ընդ որում առաջին հսկ հարվածից սպանեցին չորս հոգու: Բաղաբից, չնայած որ տեսան պարիսպների վրա ընթացող մարտը, չէին շտապում օգնության գալ, իսկ այդ ընթացքում մնացած 26 թուրքերը ճակատում էին մերոնց դեմ: Ընդհարումը, սակայն, երկար տևել չէր կարող, բանի որ մերոնք պարիսպների վրայից ցած էին նետում թուրքերին՝ կոտրելով սրանց ոտքերն ու վզները, ընդ որում թուրքերի մեջ չեղավ մեկը, որը սպանված կամ գոնե որևէ վնաս ստացած չլիներ: Այդ ընդհարման ժամանակ, սակայն Սեյգմարը սպանվեց, միջանցիկ հարված ստանալով թորով, իսկ Ֆրանկոն էլ ծանր վերք ստացավ...: /6.9/ Այն ժամանակ, երբ մտոհոթում տարածված սովը օր օրի թափ էր առնում, բաղաբում գտնվողներից շատերը սկսեցին համարել, որ ավելի լավ է մեռնել, քան համբերատար սպասել, մինչև տառապալից սովն իր գործը կանի: Եվ ահա սրանք որոշեցին գիշերով լքել բաղաբը, չնայած որ կարող էին մնալ այնտեղ, և մեկնեցին նավահանգիստ, որտեղ կանգնած էին մի բանի հունական ու հայկական նավեր, որոնք ցորեն էին տեղափոխում: Ահա ուրեմն, մեկնողներից շատերը հույս ունեին տիրել այդ անեին և բաղաբ բերել՝ գործելով գիշերով և մեծ զարոնապախությամբ: Երբ

թուրքերն իմացան այս մասին, երկար ժամանակ սպասեցին բոլոր նրանց, որոնք պետք է վերադառնային քաղաք, որից հետո սպանեցին սրանցից շատերին: Եվ ահա թուրքերը որոշեցին տիրել ծովափի այն փոքրիկ կտորին, որը դեռևս մնում էր քրիստոնյաների ձեռքում: Այդ նպատակով, ահա, թուրքերն ուղարկեցին 2.000 հեծյալներին, որոնք սպանեցին բոլոր վաճառականներին ու նավաստիներին, որոնց գտան այնտեղ՝ այրելով նավերը: Այդ ժամանակ որոշ նավեր հասցրեցին վերցնել խարիսխները և հեռանալ, սակայն այդ ամենի արդյունքում քրիստոնյաները վերջնականապես կորցրին հույսը այն պարենամթերքի նկատմամբ, որը կարող էին ստանալ կղզիներից ու ծովերից՝ Կիպրոսից, Հռոդոսից, ինչպես նաև այլ առափնյա տարածքներից՝ Կիլիկիայից, Պամֆիլիայից և այլ վայրերից: Այսպիսով՝ Անտիոքն այժմ հայտնվեց ազնի ծանր դիմակում, բան առաջ էր, բանգի առաջ դեռ որոշ բաներ ստացվում էին վաճառականներից, իսկ այժմ այդ հույսն էլ կորավ: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ թուրքերը ծովից վերադարձան, նրանք անակնկալ ընկան այն խեղճ ուխտավորների վրա, որոնք գնում էին այդ ուղղությամբ: Թուրքերը սպանեցին բոլորին, բացառությամբ նրանց, որոնք կարողացան թաքնվել թփուտներում: Երբ այս սարսափելի լուրերը քաղաք հասան, բոլորը մեծ ցավ ապրեցին և հասկացան, որ այժմ դժբախտություններն արդեն վերջնականապես տիրել են իրենց... /6.10/ Այդ ժամանակ Կիյամ Դ՝Գրանդիսիլն ու նրա ընկերները Ալեքսանդրիա փախան...: Փախավ նաև Ստեփան Շարտրացին... /6.11/ Վերջինս հուսահատեցրեց Կոստանդնուպոլսի կայսեր և հետ համոզեց նրան օգնության գալ Անտիոքում գտնվող մեր մարդկանց... /6.12/ Այդ ժամանակ կայսրը, որ իրոք ցանկանում էր օգնության գալ մերոնց, հետ կանգնեց այդ մտքից... /6.13/ Այս ամենի մասին իմացած մեր մարդիկ մեծապես տխրեցին, իսկ Զորքուդատն էլ ուրախացավ... /6.14/ Դրանից հետո մերոնց գտան այն գեղարքը, որով խոցվել էր Հիսուսը խաչի վրա... /6.15/ Այնուհետև մերոնք Պետրոս Անապատականին ուղարկեցին Զորքուդատի մոտ, որը գոռոզ պատասխան տվեց... /6.16/ Պետրոսը քաղաք վերադարձավ և պատմեց ամեն ինչի մասին... /6.17/ Եվ ահա դրա հաջորդ առավոտ ուխտավորները հավաքվեցին կամրջի մոտ ելնող դարպասների մոտ, ինչպես իրենց նախապես հրամայված էր ու ինչպես նախատեսված էր: Մինչև դարպասից դուրս գալը մերոնք շարվեցին մարտական կարգով և որոշեցին, թե որը պետք է առաջինն ընթանա, որը՝ հետո: Եվ այսպես Ֆրանսիայի արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկ - Մ.Գ.) եղբայր Գիյոմ Լիմանցին պետք է սկզբում ելներ, նրա հետ պետք է մեկնեին Անտեյմ Ռիբեմիստն ու այլ բարոններ ու ասպետները նրանց երկրից: Բոլորն այն մտքին էին, ու պետք չէ, որ առաջին իսկ ջոկատը պարտություն կրի, դրա համար էլ մերոնք այստեղ դրել էին սրանց: Երկրորդ ջոկատի հետ մեկնեց Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որին նաև կոչում էին Ռոբերտ Ֆրանկ: Այս ջոկատն ամբողջովին կազմված էր նրա հայրենակիցներից: Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը իր մարդկանց հետ գնաց երրորդ ջոկատի հետ, ընդ որում նրա հետ էր նաև հարևանը՝ կոմս Ստեփան Աուսացին, որը շատ հայտնի անձնավորություն էր: Չորրորդ ջոկատը գլխավորում էր եպիսկոպոս Պյուլին, որը, հազա՛ծ հոգևոր հազոտասներ, ընթանում էր մի հիմնալի ձևով վրա: Նա իր ձեռքում կրում էր սուրբ գեղարքը... և ահա եպիսկոպոսը վճռականորեն ելավ, որպեսզի ղեկավարի Տուլուզի կոմսի ջոկատին, որն այդ պահին այդտեղ չէր: Կոմս Ռեյնալդ Տուլուզին ղեկավարում էր հինգերորդ ջոկատը և նրա հետ էին նաև եղբայր Պետրոս Դ՝Ստենելը, կոմս Գառնյե Դ՝Գրեզը, Հենրիխ Դեսլուին, Ռեյնալդ Դ՝Ումելիցը, ինչպես նաև Վալտեր Դոմեդարտը: Վեցերորդ ջոկատը գտնվում էր կոմս Ռեյնալդ Օրանցու հրամանատարության տակ, որի հետ էին կոմս Լուի Ռուուսը, ինչպես նաև վերջինս որդի Կալոնս Դ՝Մոնտեգյու Լամբերտը: Անհատապաշտի բարձրատիպ Լոթարինգիայի դուքս Գոտֆրիդ ղեկավարում էր յոթերորդ ջոկատը և նրա հետ էին եղբայրը՝ Եվտաթիոսը ու բոլոր նրանք, որոնք եկել էին նրա երկրից: Ութերորդ ջոկատը գտնվում էր ազնվատոհմիկ, իմաստուն և մարտերում փորձված Տանկրեդի հրամանատարության տակ, որը կազմված էր նրա ջոկատի ու նրա երկրից սերող մարդկանցից: Կոմս Սեն-Պյուր (Սեն-Պյուրի կոմս Հյուգոն - Մ.Գ.) գլխավորում էր իններորդ ջոկատը ու նրա հետը էին որդին՝ Էնգուիարտը, ինչպես նաև Թոմաս Դ՝Լա Ֆերը, Բալուին Դ՝Բուրգը, Ռոբերտ Բուռնարթը, Ռեյնալդ Դ՝Շրեպվելը և Ժիլ Դ՝Շամունը: Կոմս Պերժը իրականացնում էր տասներորդ ջոկատի հրամանատարությունը և նրա հետ էին Էվերարդ Դ՝Պուսայեն, Դրոն Դ՝Սեվենը, Գոտֆրիդի ապօրինի որդի Ռաուլը, ինչպես նաև Կալոն Բրետանին: Խորադ կոմս Դին առաջնորդում էր տասնմեկերորդ ջոկատը և նրա հետ էին Ռայմոնդ Պեյեն, Գաստոն Դ՝Բեզելը, Ժերար Ռիսիյոնը, կոմս Մուսպիերը և Կիյամ Ամանտուելը: Եվ վերջապես տասներկուերորդ ջոկատը, որն ամենավերջին և ամենամեծն էր, գլխավորում էր Բոհեմունը: Համաձայն նախատեսված ծրագրի, Բոհեմունը պետք է օգնության գար ջոկատներից այն մեկին, որը բոլորից շատ դրա կարիքը կունենար: Ինչ վերաբերվում է Տուլուզի կոմսին, որը շատ ինկանդ էր, ապա նա և քաղաքի մյուս ռազմիկները պետք է զսպեին միջնաբերդի կողմից գործող թուրքերին, եթե բոլոր ուժերը դուրս ելնեին քաղաքից և սրանք ցանկանային ինչ որ բան ձեռնարկել, որովհետև քաղաքից մեր ուժերի հեռանալուց հետո սրանք իրոք կարող էին քաղաք մտնել և սպանել բոլոր փրափախներին, կանանց, երեխաներին և հիվանդներին, որոնց մեծ քանակություն կար բանակում: Ինչպես առաջ ասել էի, ուխտավորները կապի մի ամուր պարիսպ էին կառուցել մոտակա փոքրիկ մի բլրակի վրա, որտեղ տեղադրել էին մեծ բանակի պաշարոնական մեքենաներ ու պատրաստ էին այդտեղից քարեր նետել: Այստեղ 1.200 քաջարի ու խիզախ մարդիկ կային, որոնք մնացին թուրքերի այս մասի դեմ դիմադրություն կազմակերպելու՝ սրանց թողեցին միջնաբերդից ելնող մարդկանց դեմ գործելու... /6.18/ Մերոնք այս կերպ դասավորեցին իրենց ուժերը, ընդ որում այնպես էր որոշվել, որ ամեն մի ջոկատում հետևակայինները պետք է գործեին առաջին գծում, իսկ ասպետները, ընթանալով նրանցից հետո, պաշտպանեին վերջիններին: Դրանպես նաև հայտարարել, որ մահվան սպառնալիքով արգելվում է որևէ մեկին այնքան համարձակություն դրսևորելու, որ այդպիսի մեկը սկսի թալանը, բանգի թուրքերը փախչելիս էլ պաշտպանվում էին, մինչև մեր Տերը մեզ լիակատար հաղթանակ չի տա, այդ ժամանակ էր, որ մերոնք կկարողանային ետ դառնալ ու ձեռք գցել ամեն ինչ՝ տիրելով ավարին: Քաղաքի պաշարման սկզբից ի վեր Զորքուդատը պարզորեն հասկանում էր, որ մեր մարդիկ կարող են ամեն պահի հարձակում գործել իր ջոկատի վրա, ընդ որում նա հատկապես ամրացավ այդ մտքի մեջ՝ Պետրոս Անապատականի այցից հետո: Դրա համար էլ, ահա, Զորքուդատը հրամայեց միջնաբերդում գտնվող թուրքերին, որպեսզի, երբ նրանք տեսնեին, որ մեր մարդիկ լծում են քաղաքը, մեծ չեփողներ փչեն և դարպասների վրա որդրակ կախեն: Այսպիսով, երբ մեր մարդիկ ողջ կազմով հավաքվեցին դարպասի մոտ, պատրաստվելով դուրս ելնել, նրանք վարվեցին հենց այդ կերպ և Զորքուդատը անմիջապես հասկացավ, որ հարձակում է սկսվում: Եվ ահա Զորքուդատը անմիջապես ուղարկեց 2.000 նետածիգների ու դրեց դրանց կամրջի մոտ, որպեսզի պահի այն ու խանգարի մեր բանակին անցել կամուրջը, ընդ որում, երբ թուրքերը հասան կամրջին ու փակեցին ճանապարհը, նրանք որոշեցին բոլորը հետևակ մարտելով: Եվ ահա դարպասները բացվեցին և մեր մարդիկ մարտական կարգով դուրս եկան: Գիյոմ Լիմանցին ու նրա ջոկատը առաջինը շարվեց դեպի կամուրջը, որը պաշտպանվում էր թշնամիների կողմից: Այդ ժամանակ նետածիգներն ու հետևակայինները մի քիչ նահանջեցին՝ չկարողանալով տիրել կամրջին: Եվ ահա, երբ ազնիվ Գիյոմը տեսավ այդ, նա անմիջապես խթանեց ձիերին և նրա ջոկատը թևային կամրջած հասցրեց, այնպես որ թուրքերից շատերը միանգամից ձիեր հեծնեցին: Թուրքերը սկսեցին նահանջել՝ հարվածելով աղեղներից: Անտեյմ Դ՝Ռեբեմիստը պանդում էր նրանց հետ միասին և ահա նրանք տիրեցին կամրջի մի մասին, բանգի նրան հետևեցին նաև այլք՝ սպանելով շատ թուրքերի: Անտեյմը ոչ մեկ անգամ փրափվեց մարտում, այդ պատճառով էլ մերոնք վախենում էին, թե նա ի վերջո կմահանա, սակայն, այն բանից հետո, երբ նա կրկին մարտի նետվեց, իրեն այնպես լավ դրսևորեց ու այն աստիճան վարպետ գործեց մեծ նիզակով, որ թշնամիների դիակներով պատեց իր շուրջ գտնվող ողջ տարածությամբ: Դրան ականատես եղան բոլորը և արդյունքում նա իրեն այդ անպատում մեծ փառք ու անուն վաստակեց: Գիյոմ Լիմանցին ևս գերծ չէր մնում թրից, ընդ որում մեր շատ ուխտավորներ համարում էին, որ նրանք ուղեկցում է հաջողությունը, այդ պատճառով էլ Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքս և քաջարի կոմս Գեհինաուն սկսեցին հետապնդել թշնամիները: Եվ ահա փախչող թուրք նետածիգները այն աստիճան ջարդ կրեցին, որ նրանց միայն փոքրագույն մասը վերադարձավ հիմնական բանակի մոտ: Ինչ վերաբերվում է մեր մարդկանց, ապա նրանք այնքան հետապնդեցին սրանց, մինչև որ ներխուժեցին հակառակորդի ճամբար և շատերին գետին տապալեցին, այնպես որ սրանք այլևս չկարողացան ոտքի կանգնել... /6.19/ Երբ թուրքական նետածիգները հետ դարձան, լատինացիները սկսեցին շարքերով քայլ առ քայլ հետապնդել նրանց: Այդ ժամանակ էլ հենց երկնքից նրանց վրա արցունքներ թափվեցին՝ իսկական անանա... /6.20/ Երբ մարտը մի քիչ հանդարտվեց, ջոկատների հրամանատարները որոշեցին շարվել լեռների ուղղությամբ, որոնք գտնվում էին այդտեղից մոտ երկու մղոն հեռավորության վրա, ընդ որում, եթե լավ հանդերձավորված թուրքերը այդ ժամանակ շարվեին մերոնց դեմ, ապա քաղաքը կփակվեր մերոնց համար և մեր այս ջոկատը կկորցներ կապը հիմնական բանակի հետ: Թուրքերը, սակայն, երբ տեսան, մեր մնացած ջոկատները, վախեցան և անհավատալի կորցրին իրենց, բանի որ չէին ենթադրում քաղաքում մերոնց նման դաշակություն, սակայն այժմ մեր Տեր Աստծո հրաշքով նրանք մեր ավելի մեծաքանակ զորքեր տեսան, բան իրենք էին, շատ մեծաքանակ: Ռազմիկների շարքում հոգևոր հանդերձներով բաժանված կային, բայց կային նաև բաժանված, որոնք լիովին հանդերձավորված կանգնած էին պարիսպների վրա և արդյունքում էին՝ արցունք աչքերին աղաչելով Աստծո ողորմածությունը, որ սա խղճա իրենց ու այդ օրը պահպանի, որպեսզի նրա անունն ու հավատքը ոտնատակ չլինեն անօրեն հեղաշրջանների կողմից... /6.21/ Եվ ահա միջնաբերդից ստացած նշանի համաձայն Զորքուդատը իմացավ ու պարզորեն հասկացավ, որ մեր մարդիկ թողել են քաղաքը և իր դեմ մարտի են ելնում: Այսպիսով, մինչև նա առաջ արհամարհանեով ու ծաղրանքով էր վերաբերվում մեր մարդկանց, այժմ, երբ տեղեկացավ նրանց գալու մասին, հավաքեց իր իշխաններին և հապճեպ իր ուժերը հանեց ճակատամարտի համար՝ գործելով սրանց, բայց հատկապես Անտիոքի իշխանների կամքով, որոնք մեծ բանակությամբ նրա մոտ էին: Նա նաև շատ հեծյալներից, ընտրելով ամենաքաջներին ու խիզախներին, մի ջոկատ էր ստեղծել, որը գլխավորում էր Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյժե-Արսլանը - Մ.Գ.)՝ սրա մասին ես առաջ պատմել եմ, նախկինում տեղի ունեցած իրադարձությունների հետ կապված: Ահա ուրեմն, այս Սուլեյմանին հրամայվել էր, որ նա շարվի դեպի ծովը և տիրի լեռների ու քաղաքի միջև ընկած տարածքին, որպեսզի մեր մարդիկ ոչ դեպի քաղաք, ոչ էլ դեպի ծովը հեռանալ չկարողանան: Եվ ահա այս իսկական ջոկատը դիրքեր զբաղեցրեց երկու բլուրների արանքում և ճանապարհը փակվեց: Ինչ վերաբերվում է մնացած

շոկատներին, ապա նա դրանք ևս կարգավորեց՝ համայնքում փորձառու և պատերազմ տեսած մարդկանցով: Մեր մարդիկ, երբ նկատեցին այս ամենը, խորհրդի նստեցին նահանջելու հարցով, սակայն մարդիկ շատ հոգևած ու հյուժված էին, իսկ մարտի դաշտի հետախուզումն էլ ի վերջո այլ մտքի բերեց, որովհետև մերոնք հասկացան, որ այդ պարագայում թուրքերն իրենց ուղղակի կոչնչացնեն: Եվ ահա բարձր հնչեցին շեփորները, խիտեցին թմբուկները և մարդիկ խթանեցին ձիերը: Առաջին ջոկատը առաջ անցավ, սակայն նույնն արեցին նաև թուրքերը, քանզի նրանց շարքերում շատ հզոր այրերից լավ զինված մարդիկ կային: Այդ ճակատամարտի ժամանակ մեր մարդիկ իրենց հիմնային էին դրսևորում, հատկապես աչքի էին ընկնում ֆրանսիացիներն ու ֆլամանդացիները, որոնք, երբ թուրքերի հսկայական բանակն առաջ անցավ, սրբնթաց հարձակվեցին սրանց վրա, իսկ մեր մյուս ջոկատներն էլ նրանց օգնության եկան: Եվ ահա բոլորը մարտի մեջ մտան՝ բացառությամբ վերջին պահեստագործային ջոկատի, որը, ինչպես արդեն ասացի, դեկավարվում էր Բոհեմունդի կողմից: Դուք պետք է տեսնեիք այդ կատաղի ընդհարումը, որը եղավ թերթի, գուլգերի և տապալների կիրառմամբ: Այստեղ մի այնպիսի սարսափելի աղմուկ էր բարձրացել, որ իրար լսել հնարավոր չէր: Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը, տեսնելով, որ բանակներն արդեն ահա-ահա իրար կգան, ընդ որում բրիտանական ռազմի մեջ ավելի քիչ են, բան թշնամիներին և վախենալով, որ մերոնք հանկարծ տեղի կտան, անմիջապես իր ջոկատով շարժվեց մարտի դաշտ և կատաղի հարձակում գործեց: Այսպիսով՝ նա ու իր զինակից ընկերները այնպիսի փառահեղ գործեր արեցին, որ արդյունքում կոտորեցին շատ թշնամիների, կտրեցին գլուխներ ու ձեռքեր և ի վերջո ողջ դաշտը ծակած թողեցին հակառակորդի վիրավոր ու սպանված ռազմիկներով: Թուրքերը չէին կարող երկար դիմանալ դրանք, բանզի ծանր կորուստներ էին կրում, և ահա նրանք ի վերջո գլխովին ջարդված սկսեցին նահանջել: Սուլեյմանը, որը գլխավորում էր այն մեծ ջոկատը, որի մասին ասացի, հեռվից նայելով տեսավ, որ իրենց մարդիկ տեղի էին տալիս և նահանջում, ընդ որում Բոհեմունդի ջոկատը դեռ կռվի մեջ չէր մտել: Եվ ահա նա իր մարդկանց մարտի մեջ մտցրեց և օղբ լցվեց նետերով, թեև հետո նրա մարդիկ մի կողմ դրեցին դրանք, վերջին թերթն ու լախտերը և ընկան Բոհեմունդի մարդկանց վրա՝ այդ անելով այն աստիճան կատաղությամբ, որ մերոնք հազիվ չնահանջեցին, բանի որ շատ դժվար էր դիմանալ նման բանակի հեծյալ մարդկանց հարվածին: Գոտֆրիդը, սակայն, հեռվից տեսավ, թե ինչ է կատարվում և, հավատարիմ պարտքին, շարժվեց այդ ուղղությամբ: Տանկերը ևս, որ տեսավ վտանգի մեջ, եռանդով օգնության եկան՝ հարված հասցնելով Սուլեյմանի ջոկատին: Սկզբում, սակայն, մերոնք նահանջեցին, բանի որ թուրքերը, տեսնելով իրենց վրա սլացող մեր ջոկատները, հունական կրակ նետեցին, որը այդքան նաև շրջակա չոր խոտը: Արդյունքում ուժեղ կրակ ու թանձր ծուխ բարձրացավ, իսկ երբ թուրքերը տեսան, որ մերոնք նահանջում են, ընկան Բոհեմունդի մարդկանց վրա և շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ նրանք, սակայն, որ թանձր ծուխ խուսափելով նահանջում էին, լսելով, որ թուրքերը սպանում են մեր մարդկանց, սրբնթաց անցան ծխի միջով և կրկին հարված հասցրեցին: Նրանք հարվածում ու սպանում էին իրենց թշնամիներին՝ ի վերջո հասնելով նրան, որ սրանք նահանջեցին: Մերոնք երկար տարածություն հետապնդեցին թուրքերին՝ կոտորելով ու սպանելով այնպես, որ սրանք ի վերջո ջախջախված ստիպված եղան հեռանալ...: Մարտի դաշտից ոչ հեռու մի գետակ կար, որ հոսում էր դեպի ծովը: Եվ ահա մեր մարդիկ հետապնդեցին թուրքերին մինչև այդ վայրը, որից հետո, երբ թուրքերը հեռացան, փչեցին շեփորները և խիտեցին թմբուկները՝ որպեսզի ի մի բերեն ուժերը: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, որոնք այլ տեղերում ևս չէին հասկացել, նետվեցին նրանց օգնության, իսկ նրանց մեջ էին Գիյոմ Լիմանցին, Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը, դուքս Գոտֆրիդը, Բոհեմունդն ու Տանկերը: Երբ մեր մարդիկ տեսավ, որ իրենք այժմ ավելի ուժեղ են, բան առաջ, նրանք սրբնթաց կտրեցին գետակը և հզոր հարձակում գործեցին այն բլրի վրա, որտեղ տեղակայված էր թուրքական ճամբարը: Մերոնք ընկան ճամբարի վրա և այն վտանգի տակ դրեցին, իսկ այդ ժամանակից սկսած էլ արդեն թուրքերը որևէ հույս չունեցան, որ կփրկեն մարտը: Նրանք բոլորը ցրվեցին մոտակա դաշտերում, ով ուր կարողացան, ընդ որում Զորքուդատը, գլխավորելով իր ջոկատը, սկսեց ծածուկ ճանապարհներով հեռանալ բլրի գագաթի ուղղությամբ, որպեսզի տեսնի մարտի պատկերը: Հետագայում նա մարդկանց ուղարկեց մարտի պատկերը պարզելու համար և սրանք բոլորն էլ եկան այն լուրով, որ իրենք անհաջողություն են կրել, թուրքերը ջախջախվել և առանց որևէ մարտական կարգ պահպանելու փախչում են՝ այլևս ի վիճակի չլինելու ճակատամարտի: Զորքուդատի հետ եղող բարեկամները ևս ակնում էին, թե. «Տեր իմ, դու պարզորեն տեսնում ես, թե ինչ է կատարվում, դրա համար էլ լավ մտածիր, թե ինչպես փրկվես ու լքես այս վայրը»: Եվ ահա Զորքուդատը ճանփա ելավ և այնքան արագ հեռացավ, ինչքան միայն կարող էր: Նա իր սրտում մեծ վախ ունեւր, ընդ որում, անցնելով Եփրատ գետը, փախավ այնքան հեռու, ինչքան կարող էր: Եվ ահա, երբ Զորքուդատի մարդիկ հասկացան, որ մնացել են առանց դեկավարի, ընդհանրապես կորցրին իրար: Գլուխը կորցրած՝ սրանք բոլորը սկսեցին փրկել իրենց, ով ոնց կարող էր, ընդ որում բարձրաստիճան իշխանները, անընդհատ փոխելով ձիերը այնպես էին սլանում, մինչև որ վերջին ձին չէր ընկնում: Տանկերը իր 4.000 հոգանոց ջոկատով սպանում ու ջարդում էր յուրաքանչյուր մեկին, ում հանդիպում էր, դրա համար էլ սարակինները, իրենց հոգիներում ու սրտերում մեծ վախ ունենալով այնպես էին փախչում, որ մեր 10 հոգին ի վիճակի էր նրանցից 500 հոգու փախցնել: Սա մի ավելորդ ապացույց էր, որ ոչ-ոք չի կարող դեմ ընթանալ Աստծո կամքին, իսկ նա ինքն էլ չի մոռանում նրանց, որոնք հույս են դնում իր վրա: Եվ ահա աղքատ, խղճով և սովից մահվան դուռը հասած մարդկանց մի խումբ, անցած շատ հողեր ու երկրներ, տիրեն ու իրենով արեց Արևելքը, ընդ որում նրանք ջախջախեցին մարդկանց, որոնք ունեին ամենան անհրաժեշտը...: 76.23/ Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան հարթավանակից ու սկսեցին թալանել մարտի դաշտը..., իսկ այդ դեպքը, որը փառավորեց բոլոր բրիտանականներին ու հատկապես ֆրանկներին թագավորությունը, տեղի ունեցավ Զորքուդատի 1098 թվականի հունիսի 21-ին...: Դրանից հետո բաղաբը հանձնվեց Բոհեմունդին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 9, 11-19, 21-25, գիրք 5, 6):

«4/ Իսկ ի՞նչ եղավ հետո: Լատինացիները հռոմեական զորքի հետ միասին մոտեցան Անտիոքին այսպես կոչված «Սրբնթաց հոսանք»-ի միջով՝ անուշադրության մատնելով շրջակա երկրամասերը: Նրանք խրամատ փորեցին բաղաբային պարիսպների մոտ, տեղավորեցին հանդերձանք և սկսեցին բաղաբի պաշարումը, որը շարունակվեց 3 ամիս: Թուրքերը, վախեցած իրենց վրա լցված աղետներից, դիմեցին հորասանի սուլթանին (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիսյան սուլթան Բերքիարունի - Մ.Ֆ.) խնդրանքով իրենց մեծ զորք ուղարկել, որպեսզի օգնեն անտիոքացիներին բշել բաղաբը պաշարող լատինացիներին: Աշտարակներից մեկի վրա մի հայ պապականություն էր պարսպի մի հատված, որը բաժին էր հասել Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտուցոն - Մ.Ֆ.): Նա հաճախ դուրս էր ելնում պարսպից և Բոհեմունդը փափկեցրեց նրան, գայթակղելով շատ խոստումներով, ու համոզեց հանձնել բաղաբը: Հայն ասաց. «Երբ կցանկանաս, նշան տուր, և ես անմիջապես էլ բեզ կհանձնեմ այդ աշտարակը: Այդ քո մարդկանց հետ պատրաստ եղիր և բեզ մոտ աստիճաններ պահիր, ընդ որում ոչ միայն դու պատրաստ եղիր, այլև թող Աստծած գործն էլ զինվի, որպեսզի թուրքերը, տեսնելով, թե ինչպես եք դուք մարտակոչելով մագնոմ պարիսպները, վախենան և դիմեն փախուստի»: Այդ ծրագրից, սակայն, ամենամահ Բոհեմունդը գաղտնի պահեց: Զանի դեռ նա մտածումներ էր անում, մի սուրհանդակ ներկայացավ հայտնելով, որ հորասանից զորավար Զերքուդայի (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուդայի - Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ հազարացիների հսկայական մեծություն է գալիս: Բոհեմունդը չէր ուզում բաղաբը Թաթիկին տալ ի կատարումն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) տված երդման, ինքն էր հավակնում այդ բաղաբին, իսկ իմանալով էլ հազարացիների մասին, վատ միտք հղացավ՝ իր կամքից անկախ կամ էլ դրանով ստիպել Թաթիկին հեռանալ բաղաբից: Եվ ահա Բոհեմունդը եկավ նրա մոտ և ասաց. «Հոգավոր անվտանգությանը մասին՝ ես ուզում եմ բեզ մի գաղտնիք բացել: Կոմսերի ականջին լուր է հասել, որը խռովել է նրանց հոգին: Ասում են, որ սուլթանը հորասանից զորքը ուղարկել է մեր դեմ կայսեր խնդրանքով: Կոմսերը հավատացել են դրան և հիմա ունենալով իրենց իրավունքները, հավաքեց ճամբարը, հռոմեական զորքերը տեղավորեց նավերում, որոնք կանգնած էին Սուրդայի նավահանգստում, և անցավ Կիպրոս: Նրա գնալուց հետո Բոհեմունդը, որը դեռևս գաղտնի էր պահում այն հայի խոստումը և բաղաբը հույսեր էր տալով Անտիոքի նկատմամբ իշխանության հասնելու վերաբերյալ, ասաց կոմսերին. «Տեսեք, թե ինչքան ժամանակ է, որ մենք այստեղ տառապում ենք և ոչ միայն ոչինչ չենք հասել, այլև ահա-ահա կորառնանք սովի զոհը, եթե մեր փրկության համար որևէ բան չհորինենք»: Հարցին, թե կոնկրետ ինչ ինքը նկատի ունի, Բոհեմունդը պատասխանեց. «Ոչ բոլոր հաղթանակներն էլ, որ Աստված թույլ է տալիս գորավարների շահել գնեթի ուժով և միշտ չէ, որ դրանք մարտերում են ձեռք բերվում: Այն, ինչ չի տալիս մարտը, հաճախ տալիս է խուսբը և լավագույն պարզակներին կարելի է հասնել բաղաբը խոսքերով ու ընկերաբար: Դրա համար էլ եկեք իզուր ժամանակ չկորցնեք, այլ ավելի լավ է մինչև Զերքուդայի ժամանելը ողջամիտ ու արիական գործողություններով ապահովվեք մեր փրկությունը: Ուրեմն թող որ մեզկից ամեն մեկը փորձի իր հատվածում համոզել մի պահապան բարբարոսի, իսկ նա, որը հաջողության կհասնի այդ գործում, եթե կուզեք, թող կառավարի բաղաբում մինչև այն պահը, երբ ինքնակամից մարդ կգա և մեզկից կընդունի Անտիոքը: Սակայն հնարավոր է մենք կարողանանք հաջողության հասնել այլ կերպ»: Այսպես ասաց այդ խորամանկ Բոհեմունդը, որը ձգտում էր իշխանության ոչ թե հանուն լատինացիների կամ ընդհանուր բարիքի, այլ հանուն սեփական փառասիրության: Նրանք մտքերը, խոսքերը և խաբեությունը անարդյունք չմնացին, բայց այդ մասին ես ներքևում կասեմ: Բոլոր կոմսերը իրենց համաձայնություն տվեցին և գործի անցան: Լուսաբացին Բոհեմունդը մոտեցավ աշտարակին և հայը, համաձայն պայմանավորվածության, բացեց դարպասը: Բոհեմունդը իր ռազմիկներին հետ անմիջապես, ավելի արագ, բան ասվում է, վերև մագնցեց: Կանգնելով աշտարակի վրա պաշարյալների ու պաշարողների դիմաց, նա շեփորով մարտ ազդարարեց: Դա մի անսովոր տեսարան էր, բանզի վախով պատված թուրքերը անմիջապես նետվեցին փախչելու հակառակ դարպասներից, և միայն փոքրաթիվ քաջեր մնացին պաշտպանելու միջնաբերդը, իսկ կելտերը, հետևելով Բոհեմունդին, աստիճաններով

բարձրացան ու արագորեն գրավեցին Անտիոք քաղաքը: Տակնդեռն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տակնդեռն Տերենտացուն – Մ.3.**) անմիջապես մեծ ջոկատ գլխավորած սկսեց հետապնդել փախչողներին, շատերը սպանվեցին, շատերն էլ վիրավորվեցին, իսկ այդ ընթացքում Երբուրդան բազմահազարանոց զորքով օգնության հասավ Անտիոքին և պարզելով, որ այն արդեն գրավված է, ճամբար զարկեց, խանդակ փողեց և տեղակայելով ողջ հանդերձանքը, որոշեց պաշարել քաղաքը: Սակայն հազիվ էր նա գործի անցել, երբ նրա վրա հարձակվեցին քաղաքից ելած կելտերը և մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Հայդանակ տարան թուրքերը և լատինացիները փակված մնացին դարպասների հետևում՝ ստիպված լինելով մարտնչել երկու ճակատով՝ միջևաբերող պաշտպանների դեմ, միջևաբերող պահում էին բարբարոսները, և թուրքերի դեմ, որոնք տեղակայվել էին պարիսպներից այն կողմ: Բռնեմունտը, մի ճարպիկ մարդ, ցանկանալով իրենով անել իշխանությունը Անտիոքում, կրկին դիմեց կոնստեին և խորհրդի տեսքով ասաց. «Պետք չէ մեզ միաժամանակ մարտնչել երկու ճակատով, նրանց հետո, ովքեր քաղաքի ներսում են և դրսում գտնվողների հետ: Եկեք երկու մասի բաժանվեք ըստ թշնամիների բանակության և այս կերպ մարտ մղեք նրանց դեմ: Եթե համաձայն էք, ապա ես կմարտնչեմ միջևաբերող պաշտպանների դեմ, իսկ դուք դաժան մարտի կռնվեք դրսից հարձակվողների դեմ»: Բոլորը համաձայնեցին Բռնեմունտի հետ: Նա անմիջապես գործի անցավ և միջևաբերող դիմաց արագորեն ամուր պարիսպ կառուցեց՝ անջատելով այն Անտիոքից, հուսալի մի պատ այն դեպքի համար, եթե պատերազմը ձգձգվի: Նա ինքը սկսեց անքուն կերպով պահակություն տանել պարսպի մոտ և առաջին իսկ հնարավորության դեպքում քաջաբար մարտի մեջ էր մտնում: Մյուս կոնստերը ևս մեծ ջանքեր էին գործադրում ամեն մեկը իր հատվածում և ուշադիր կերպով պահպանում էին քաղաքը, հետևում ամրություններին և աստանաշարներին, որպեսզի բարբարոսները գիշերով հանկարծ աստիճաններով վերև չբարձրանան ու չգրավեն Անտիոքը և որպեսզի բնակիչներից ոչ մեկը զաղտնի չբարձրանա պարսպի վրա, համաձայնության չգա բարբարոսների հետ ու չհանձնի քաղաքը...: /5/ Լատինացիները, ուժեղ տառապելով սովից, դիմեցին իրենց եպիսկոպոս Պետրոսին...: /6/ Հաջորդ օրը զաղտնի դարպասներից նրանք ելան թուրքերի դեմ, ընդ որում Հլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**) մյուսներին խնդրեց իրեն ընդամենը մեկ խնդրանքով ընդառաջել՝ թույլ տալ առաջինը և միայն երեք ռազմիկների ուղեկցությամբ հարձակվել թշնամիների վրա: Նրա խնդրանքը բավարարվեց: Այն ժամանակ, երբ ջոկատները, հերթով շարված, կանգնած էին իրար դիմաց և պատրաստվում էին մարտի, Ֆլանդրիայի կոմսը իջավ ձիուց, երեք անգամ ծնկի եկավ, դիմեց Աստծուն օգնության համար, որից հետո բոլորը գրչեցին. «Աստված մեզ հետ է» ու ինչպես ուժ ունեին նետվեցին Երբուրդայի վրա, որը կանգնած էր մի բլրի կատարին: Արագորեն հարվածելով իրավիճակներով՝ նրանք գետին տապալեցին դեմքերը ելած թուրքերին և վախեցած թուրքերը, փոխանակ մարտի մեջ մտնեն, տեսնելով, որ աստվածային ուժը օգնում է քրիստոնյաներին, դիմեցին փախուստի: Այդ փախուստի ժամանակ բարբարոսների մեծ մասը լցվեց գետի հորձանուտը և խեղդվեց, իսկ նրանց մարմինները հետապնդողների համար կարծես կամուրջ դարձան: Երկարատև հետապնդումից հետո կելտերը հետ դարձան և զբաղեցրին թուրքական ճամբարը, որտեղ էլ գտան բարբարոսների ողջ հանդերձանքը: Նրանք ուզում էին հենց այդ ժամանակ էլ հետները վերցնել թուրքերից հավաքած ավարը, սակայն այն այնքան մեծ էր, որ միայն 13 օրվա ընթացքում հաջողվեց Անտիոք փոխադրել: Այստեղ կելտերը կարճատև հապաղեցին, որպեսզի հանգստանան պատերազմի հոգսերից: Նույն այդ ժամանակ էլ նրանք, անհանգստանալով Անտիոքի մասին, սկսեցին մարդ փնտրել քաղաքի պահպանության համար: Այդ մարդն էլ հենց եղավ ոչ այլ ոք, բան Բռնեմունտը, որը դրան էր ձգտում դեռ այն ժամանակվանից, երբ քաղաքը դեռ չէր վերցվել: Նրան տրամադրելով քաղաքը՝ նրանք մեկնեցին Երուսաղեմ» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 4-6):

«Հայոց կայսրոհիկոսները տեղ Կահրամի և տեղ Բարսեղի օրոք ու հույների արքա Ալեքսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.3.**) թագավորության ժամանակ ռազմապարի ընկավ հռոմեացիների հսկայական բանակը՝ շուրջ 500.000 հոգի: Կայսրը այդ մասին նամակով հայտնեց ուռնայեցիների իշխան Թորոսին և Հայոց մեծ իշխան Կոստանդին՝ Ռուբենի որդուն, որ տիրում էր Տավրոս լեռան շրջաններին և Կոպիտառի գավառին՝ Մարապայում: Նա Գագիկի զինվորներից էր և իր իշխանությունը տարածել էր բազմաթիվ գավառների վրա: Ֆրանկների հսկայական զորքը հոծ զանվածով ճանապարհ ընկավ և բուլբանացվող երկրով անցավ Գամիթը, որից հետո հասավ Տավրոսի դժվարանցանելի շրջանները: Հսկայական բանակը, առաջ շարժվելով, Տավրոսի նեղ կապաններով անցավ Կիլիկիա և Տրոպոլիս, այն էլ Անավարդայի վայրով հասավ Անտիոք քաղաքը: Այս հսկայական ուժը ճամբարեց քաղաքին մոտիկ, ողողեց նրա լայնատարած դաշտը և Աղսիանին՝ քաղաքի պարսից գործարհամանատարին (**Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յադի-Սիանին – Մ.3.**), իր զորքով հանդերձ ստիպեց փակվել քաղաքում: Նրանք, կատաղի պատերազմ տալով, քաղաքը տասը ամիս պաշարման մեջ պահեցին: Պարսկական հարևան տիրապետությունները, լսելով այդ մասին, մեծ պատրաստությամբ ֆրանկ զորքերի դեմ պատերազմի ելան, բայց վերջիններս ստիպեցին իրենց բոլոր թշնամիներին հայտնաբերել կերպով վերադառնալ: Այդ օրերին Դամասկոսում և բոլոր աֆրիկացիների մեջ ծովեզրյա բոլոր շրջաններում, Երուսաղեմում, Եգիպտոսի սահմանակից բոլոր վայրերում, Հայեպոս և Հեմոսում, մինչև Եփրատ գետը տեղի ունեցավ այլազգիների զորահավաք: Ամբիվ անհամար բազմությամբ նրանք շարժվեցին ֆրանկ զորքերի վրա, որոնք, լսելով այլազգիների գալուստն այնպես, սպառնալիկվելով դուրս ելան նրանց դեմ: Ֆրանկների հրամանատարներն էին Պեմունտը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա իշխան Բռնեմունտ Տերենտացուն – Մ.3.**), որ բազ ու պատերազմող մարդ էր, և Չնեմը (**Տուրուզի կոմս Ռայմոն Տուրուզացին – Մ.3.**): Նրանք 10.000 հոգով առյուծի պես հարձակվեցին 100.000 հոգանոց պարսից զորքերի վրա և մեծ ջարդ տվեցին նրանց: Ամիրա Սուբմանը՝ Արտուխի որդին (**Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա իշխանի Եմիր Սուբմանը – Մ.3.**)՝ մի բաջ և պատերազմող մարդ, ինչպես նաև Դամասկոսի տեղը (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Ղուկակը – Մ.3.**), որոնք մեծանեց և փառավոր ամիրաներ էին, Մոսուլում ու Բաբելոնի ողջ երկրում թուրքերի զորահավաք արեցին՝ շուրջ 30.000 հոգի, և ճանապարհ ընկան ֆրանկների ճամբարի վրա: Մեծ դուբ Կոնդրոփեցին (**Երբեքին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իշխանի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.**) 7.000 հոգով այլազգիների դեմ գնաց Հալեպի սահմաններում, որտեղ տեղի ունեցավ կատաղի ճակատամարտ: Դամասկոսի ամիրան, որ Տուրուզիին էր կոչվում (**Բուլոնյանների աթաբեկության ապագա իշխանի աթաբեկ Թուդ-Թեգինը – Մ.3.**), խիստ բազ Կոնդրոփեցին, ձիու վրայից գետին գլորեց, բայց կարողացավ ճեղքել նրա երկաթե զրահը և, առանց նրան վնաս հասցնելու, հեռացավ: Այն ժամանակ ֆրանկների զորքերը այլազգիների զորքերին սրով փախուստի մատնեցին, հալածական արեցին և մեծ հաղթանակով վերադարձան իրենց ճամբարը: Մեծաթիվ զորքի պատճառով, սակայն, բանակը հացի և պարենի պակասություն էր զգում: Այդ ժամանակ Տավրոս լեռան շրջանում բնակվող իշխանները, այն էլ Կոստանդինը՝ Ռուբենի որդին, երկրորդ իշխան Բագունին և երրորդ իշխան Օշինը՝ ֆրանկների գործարհամանատարին ամեն տեսակ պարեն ուղարկեցին: Սև լեռան վանքերը ևս պարենով նրանց օգնության հասան և բոլոր հավատացյալ մարդիկ նրանց հանդեպ սիրալիկ վերաբերմունք ցուցաբերեցին: Պարենի պակասությունից ֆրանկների ճամբարում մահ և հիվանդություններ էին տարածվել, նրանց մեկ հինգերորդ մասը պակասել էր, մնացածներն էլ պանդուխտի ծանր վիճակում էին, բայց աստծո ողորկածությամբ նրանց անօգնական չթողեց, այլ հովանավորեց նրանց հայրախնամ սիրով, ինչպես անապատում հովանավորել էր Իսրայելի որդիների բանակը...: Այդ տարին համայն Խորասանը արևելքից մինչև արևմուտք Եգիպտոս, մինչև Բաբելոն, հույների երկիրը, արևելքը, Դամասկոսը և ողջ ծովեզրյա շրջանները, Երուսաղեմից մինչև անապատը, 800.000 հոգի և 300.000 հետևակ իռիստալով շարժվեց առաջ և ողողեց դաշտերն ու բարձունքները: Անչափ պարծնկոտությամբ նա եկավ հասավ Անտիոքի դռները՝ ֆրանկ զորքերի դեմ: Բայց աստված չուզեց կորստյան մատնել քրիստոնյաների փոթորակի զորքը և հոգատարությամբ այն պահպանում էր, ինչպես Իսրայելի որդիների բանակը: Երբ դեռ այլազգիների որդիների զորքերը հեռու էին գտնվում, քաղաքի իշխանավորներից մեկը գիշերով մարդ ուղարկեց Պեմունտի և ֆրանկների այլ իշխանների մոտ և նրանց իր գավառը հրավիրեց: Նրանցից երրում ստանալով՝ նա ծածուկ գիշերով Պեմունտին հանձնեց Անտիոք քաղաքը: Բացելով պարսպի անագապատ դուռը՝ նա ֆրանկների ողջ բանակը մտցրեց Անտիոք քաղաքը: Առավոտյան բոլոր զինվորները միասին հնչեցրին պատերազմի փողերը: Այլազգիները, տեսնելով այդ, մի տեղ հավաքվեցին, նրանք սարսափահար եղան և չգիտեին ինչպես փախչել: Ֆրանկ զինվորները, սրերը գործի դնելով, նրանց մեծ ջարդ տվեցին: Աղսիան ամիրան քաղաքից փախավ, բայց սպանվեց գլուղացիների ձեռքով, որոնք մանգաղով կտրեցին գլուխը: Միա այսպես գրավվեց Անտիոք քաղաքը և գրավվեց այն հայերի ձեռքից: Մնացած այլազգիները հավաքվեցին բերդում և մարտնչում էին ֆրանկ զորքերի դեմ: Երեք օր անց տեղ հասավ պարսից զորաբանակը, որ բանակապես յոթ անգամ գերազանցում էր ֆրանկ զորքին: Վերջինս, ուժեղ պաշարելով ֆրանկներին, նեղ վիճակի մեզ գցեց նրանց: Ֆրանկները սկսեցին տառապել սովից, որովհետև քաղաքում հացն արդեն վերջացել էր: Ծայրաստիճան ճարահատյալ՝ նրանք որոշեցին Կերպրոպից (**Մոսուլի կառավարիչ Եր-Բուդայից – Մ.3.**) անձեռնմխելության մասին երդում ստանալով քաղաքը հանձնել նրան, իսկ իրենք՝ գնալ ֆրանկների երկիրը: Բայց աստված, տեսնելով նրանց տաճառայրի վիճակը, զթաց: Գիշերը նրանց մի սարսափելի տեսիլք երևաց՝ մի աստվածապաշտ ֆրանկ երազում սուր առաքյալ Պետրոսին տեսավ, որը ասաց նրան. «Եկեղեցու ձախ կողմում պահված է այն գեները, որով անաստված հրեաները Երիստոսի անարատ կողմ խոցեցին, այն գտնվում է խորանի առջև: Հանեք այն և, նրանով մարտի դուրս գալով, կհաղթեք ձեր թշնամիներին, ինչպես Երիստոսը հաղթեց սատանային»: Նույն տեսիլքը երևաց երկրորդ և երրորդ անգամ: Այդ մասին պատմեցին Կոնդրոփեցին, Պեմունտին և բոլոր իշխաններին: Սկսեցին աղոթել և սուրբ Պետրոսի կոչվող եկեղեցու Նշված տեղում գտան Երիստոսի գեները: Այդ պահին այլազգիների բանակից պատգամավոր եկավ՝ առաջարկելով պատերազմ: Ֆրանկ զինվորները շատ ուրախացան: Պեմունտը և մյուս իշխանները պատասխանեցին Կերպրոպիին և ասացին. «Կաղը առավոտյան ձեր դեմ մենք պատերազմի դուրս կգանք»: Ֆրանկ զորքը նվազել էր: Պեմունտը ճակատամարտի նախապատրաստեց 15.000 հեծյալ և 150.000 հետևակ, որոնցով նա գնաց պատերազմի՝ Երիստոսի գեներ առջևից բարձր պահած: Այլազգիների զորքերը տասնհինգական հոգուց

բաղկացած շարքերով ողորդել էին լայնատարած դաշտը: Չնճիրը Քրիստոսի գեներ բարձրացրեց Կերպողայի դրոշների դեմ: Կերպողան նրանց դեմ էր կանգնած՝ լեռնացած անհամար զորքերով: Ձախ թևը գլխավորում էր առյուծադեմ Տանգրին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Յ.**), աջ թևը՝ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Յ.**), իսկ Կոնդափրեն և Պեմունդը կանգնել էին կենտրոնում՝ թուրք բանակի անհամար զինվորների դիմաց: Աստծուն իրենց օգնության կոչելով՝ նրանք մեկ մարդու պես երկնքում ցույց տվեցին և լեռներն այրող կրակի պես թափվեցին այլազգիների վրա ու ողջ բանակը գլխովին փախուստի մատնեցին: Մեծ կատաղությանը սոսկալի ջարդ տալով՝ նրանք օրվա մեծ մասը հայածեցին այլազգիներին: Ֆրանկների սրերը հազեցան այլազգիների արյամբ: Բովանդակ դաշտը դիակներով լցվեց: Բայց ամենամեծ փորձանքը ֆրանկները թափեցին թշնամու հետևակի գլխին, որովհետև շուրջ 30 բյուր ողջակեղ արեցին, համայն երկիրը զարշափոտությանը բռնվեց: Ֆրանկների զորքը անթիվ ավարով ու բազում գերիներով մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Անտիոք քաղաքը: Այդ օրը քրիստոնյաների համար մեծ ուրախության օր էր» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Դրանից հետո եկվոր հռոմեացի իշխանները ուղղվեցին դեպի մեծն Անտիոք ու տեղակայվեցին նրա մոտ՝ իրենցով անելով երկիրը և փակելով քաղաքից դուրս գալու ելքերը պարսից զորավար Ադուայանի (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիանի – Մ.Յ.**) համար: Նրանք բաղաժառանգորեն տասն ամսվա ընթացքում: Այս մասին հայտնի դարձավ մոտակա շրջանների իշխաններին, որոնք հսկայական զորքով շարժվեցին նրանց վրա: Այնտեղ էին հավաքվել ռազմիկներ Դամասկոսից, Երուսաղեմից, ծովափնյա ու հարակից այլ շրջաններից՝ Յեսիի, Յամմայից, Յալեայից և Շամի ողջ շրջանից, ընդհուպ մինչև Եփրատ: Նրանք մեծաքանակ ամբողջով եկան ու լցրին Յալեայի հարթավայրը, որպեսզի այնտեղից էլ շարժվեն քրիստոնյաների զորքի դեմ: Երբ հռոմեացի իշխաններն իմացան այդ մասին, սկսեցին պատրաստվել պատերազմի: Նրանք ոտքի հանեցին իրենց բանակն ու հարձակվան տարան այն անհավատների վրա: Գունդ Սանժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Յ.**) ու Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Յ.**) Անտիոքի սահմանների մոտ 10.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած առյուծաբար հարձակվեցին թշնամիների վրա և փախուստի մատնեցին նրանց՝ պարտության մատնելով թշնամու 60.000 ռազմիկների, ընդ որում, հետապնդելով սրանց մինչև Յալեայի դարպասները, նրանք մեծ ավարով հետ դարձան: Յայոց 547 թվականին էմիր Սուլեյման իբն Արտուխը՝ մի քանի ռազմունակ էմիր (**Դիս-Էնֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեյման – Մ.Յ.**), հավաքեց 30.000 ռազմիկներ Մոսուլից ու Բաբելոնից և հարձակվեց քրիստոնյաների վրա: Այդ ժամանակ ավափի Գունդուֆրեն (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.**) 7.000 հեծյալներով Յալեայի մոտ ելավ նրանց դեմ և աստվածային նիզակով խոցեց Դամասկոսի տեր Թուրթեգինին (**Բուլյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Թուրթեգին – Մ.Յ.**), իսկ նրա զորքն էլ մատնեց փախուստի: Նա շատերին անողորմ կերպով ոչնչացրեց և մեծ ավարով հետ դարձավ: Քրիստոնյաների հսկայական բանակը, սակայն, որ հավաքվել էր մեկ վայրում, պարենախնայող ռուժոյ պակաս էր զգում և այդ ժամանակ Տավոսի լեռներում ապրող հայ իշխանները՝ Ռոբերտի որդի Կոնստանտինը, Բագունի և Օշինը նրանք ասեցին պարենախնայող ռուժոյից: Նույն կերպ վարվեցին նաև Սև լեռան վանքերը: Բոլոր հավատացյալները աջակցում էին հռոմեացիներին և նրանց նկատմամբ իրենց սերն արտահայտում: Դրանից հետո, սակայն, հռոմեացիների շարքերում համաճարակ սկսվեց, որի արդյունքում շատերը մահացան, համար հինգից մեկը...: Այդ ժամանակ Երեբրոդան (**Մոսուլի կառավարիչ Երեբրոդան – Մ.Յ.**), հավաքեց այլազգիների ողջ զորքը Արևելքից ու Արևմուտքից, Բաբելոնից ու Դամասկոսից, Միջերկրականի ողջ ծովափից ու Երուսաղեմից մինչև անապատ, որի արդյունքում հավաքվեցին 800.000 հեծյալներ և 300.000 հետևակայիններ: Սրանց բոլորին նա անչափ գոռոզությամբ հարձակվան տարավ քրիստոնյաների վրա՝ հասնելով մինչև Անտիոքի դարպասները, բանգի այն դեռևս ազատագրված չէր թուրքերից: Այդ ժամանակ, սակայն, աստվածային աջակցությամբ հայտնվեց մի ոմն զինագործ Գևորգ, որը սրեր ու գրահներ էր պատրաստում: Նա տասն ամիս պաշտպանում էր աշտարակներից մեկը Բոհեմունդի հատվածում, իսկ այդ ընթացքում Բոհեմունդը հասցրել էր կապ հաստատել նրա հետ և ընկերակցել: Եվ ահա նրանք պայմանավորվեցին բաղաժառանգորեն փոխանցել քրիստոնյաներին ու դրանով իսկ խանգարել այն հպարտ իշխանի հաղթանակը: Չինքնուրույն ասաց Բոհեմունդին. «Եթե թո ընկերները այս բաղաժառանգորեն փոխանցեն քրիստոնյաներին, ես ինքս այն բեզ կհանձնեմ ու կփրկեմ ձեզ պարսիկներից»: Բոհեմունդը գնաց իր ընկերների մոտ և պատմեց այդ ամենի մասին, իսկ նրանք վախեցած էին պարսիկներից, որոնք հորդափառ հասել էին Խաստա, դրա համար էլ բոլորը համաձայնեցին, բացի Գունդ Սանժիլից, և նրանք իրավունք տվեցին Գևորգի միջոցով քաղաքը ժառանգել՝ պահելով այն իր ու իր ազգականների համար: Դրանից հետո Բոհեմունդը գրավոր համաձայնություն ձեռք բերեց և տեղյակ պահեց հավատացյալներին: Գևորգը վերցրեց այդ համաձայնագիրը, ցույց տվեց այն իր եղբորը և բացատրեց, որ քաղաքն ուզում են տալ քրիստոնյաների ձեռքը, սակայն սա ասաց. «Ինքը որոշիր, թե ինչպես փրկվել սրանցից, բանգի, եթե հնարավորություն լինի, ես սրանց բոլորին կոչեմ քաղաք»: Դրանից հետո այն բարի հավատացյալ Գևորգն այլևս չհամարեց եղբորը համոզելու հարցում, այլ սպասեց գիշերվան, իսկ երբ եղբայրը բնեց, գաղտնի նրա մոտ եկավ ու սպասեց, որից հետո վերնից աստիճան կախեց և այս կերպ քրիստոնյաները բաղաժառանգորեն ձեռք բերեցին: Նրանք անակնկալի բերեցին բաղաժառանգություն և բոլորին կոտորեցին, ընդ որում նրանց մի մասը կոտորվեց, սակայն մյուս մասն էլ բացեց դարպասները ու փախավ: Կրակն ու ծուխը պատեցին քաղաքը: Յենց այդ ժամանակ էլ հսկայական զորքով տեղ հասավ այն գոռոզ իշխանը և բոլոր կողմերից պաշարեց քաղաքը: Այն բարեպաշտ մարդը չիմայեց իր եղբորը հավատացյալների փրկության համար, ինչպես ասվեց վերևում, և Անտիոքի դքսության դուքս դարձավ Բոհեմունդը՝ առաջինը Բոհեմունդների ցեղից: Ինչպես վերևում ասվեց, երբ խաչակիրները բաղաժառանգորեն մտան, այն գոռոզ իշխանը պաշարեց քաղաքը և սկսեց ճնշել նրանց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների զորքը, վախենալով սուլից, բանգի որ մինչ այդ էլ պարենախնայողի պակաս ունեին, որոշեցին անհավատներից անվտանգության երաշխիքներ խնդրել, թողնել քաղաքն ու վերադառնալ իրենց երկրներ: Յրաշագործ աստված, որը միշտ անհնարը հնարավորին է դարձնում, ցուցադրելով իր ողորմածությունը, գնահատեց նրանց տանջանքները, բանգի սուրբ Պետրոս առաքյալը երկիր եկավ, երևաց մի բարեպաշտ խաչակրի՝ մի աղքատ սարկավագի, և ասաց. «Ահա այն նիզակը, որով խոցեցին մեր տեր Քրիստոսի անօրեն իրեաները: Նիզակը գտնվում է եկեղեցու խորանում՝ պահեստի մեջ: Յանեք այն, նրանով մարտի գնացեք անհավատների դեմ և դուք կհաղթեք»: Այս երազը երեք անգամ կրկնվեց, բանգի ո՛վ կհավատար աղքատին, ինչ էլ որ նա ասեր: Եվ ահա նա երեք անգամ եկավ ու Գունդուֆրեն և Բոհեմունդին բոլոր իշխանների հետ պատմեց այդ մասին, որոնք սկսեցին արդեթ, իսկ հետո փորեցին հիշատակված տեղը և այնտեղ գտան սրբազան գեներ, ինչից շատ ուրախացան: Այլազգիները դեսպան ուղարկեցին և տեղյակ պահեցին մարտի մեջ մտնելու մասին, իսկ քրիստոնյաները պատասխանեցին. «Կարող եք հենց վաղն էլ սկսել»: Յաջորդ օրը Բոհեմունդը ելավ 15.000 հեծյալներով և 170.000 հետևակայիններով: Նրա հետ էր Քրիստոսի գեները, իսկ այլազգիների զորքերը, ծայրեծայր փակելով երկրի երեսը, առաջանում էին 15 շարքերով: Գունդ Սանժիլը, վերցնելով Քրիստոսի գեները, ելավ այն գոռոզ իշխանին՝ Երեբրոդային, ընդառաջ: Ձախ թևում, հառնելով ինչպես առյուծ, Տանգրին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Յ.**) էր, իսկ աջ կողմում հունգարացի իշխան Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Յ.**), Գունդուֆրեն ու Բոհեմունդը կանգնեցին այլազգիների անթիվ շարքերի հենց դիմացը: Քրիստոնյաները, ամենուր աղոթելով աստվածային աջակցության մասին, վստահորեն եկան այլազգիների դեմ: Յավատարմով Աստծուն և հենց նրա իսկ օգնությամբ նրանք հարձակվեցին թշնամիների վրա և, ինչպես կրակն է ծարավում եղեգները, այդպես էլ նրանք թողն ոչնչացրեցին այլազգիների բանակը և մատնեցին փախուստի: Երկիրը լցվեց դիակներով, իսկ ռազմիկների ձեռքերն էլ հոգնեցին թշնամիների կոտորելուց: Նրանք ոչնչացրեցին 30 բյուր հետևակայիններ, ձեռք գցեցին մեծ բանակի ձիեր, ջորիներ և գեներ: Մեծ ավար ձեռք գցելով՝ նրանք ուրախ և զվարթ վերադարձան Անտիոք» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Կոնդուֆրե (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.**), նրա եղբայր Պաղտուկը կոմս (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Յ.**), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիոսի (**Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Յ.**) թաղին, Պալմիրոն մեծ կոմսը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Յ.**), նրա ցեղորդի Տանկրետը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Յ.**), կոմս Չնջիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Յ.**), Ռոմիլիի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Յ.**), մյուս Պաղտուկը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլյոնացին – Մ.Յ.**), Ջոսիլի կոմսը (**Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժոսիլի Կուրտունեացին – Մ.Յ.**) գրավեցին Անտիոքը և ողջ ծովեզրերը...: Եվ հաջորդ տարին զորավար Բեկիարուքը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միամենյա, հետո համալիջան սուլթան Բեքիարուքը – Մ.Յ.**) գալիս է Անտիոք՝ Փռանգի վրա, նրանցից կոտորում է մոտավորապես 8 բյուր մարդու, բանի որ սուրբ Պետրոսի եկեղեցու ձախ կողմում գտնվում են այն գեղարդը, որով իրեաները կատակով խոցեցին փրկչի արձանը, և այնտեղից դուրս ելավ արյուն և ջուր, որպես Տիրոջ կողից: Եվ այդ գեները պատմի է արժանանում որպես աստվածամուխ գեներ, որը գտնվում է հայերի մոտ: Դրանով հզորանալով՝ ֆրանկները կոտորում են իրենց թշնամիներին և ապա այն ուղարկում Ալեքսիս (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Յ.**)» (Կարդան Արևելքի «Տիբերիական պատմություն», գլուխ 64):

«Դրանից հետո նրանք եկան Կիլիկիայի ու Ասորիքի կողմերը և պաշարումով պատեցին Աստիոք մայրաքաղաքը: Դա տևեց 9 ամիս, երբ տաճնապաշտը ու մեծ հուսահատությունը պատժեց մեծածակա գավառներին: Ապա, երբ մարդկային հնարը անօգնական եղավ այդ մեծ քաղաքը տիրելուն, եկավ աստվածային օգնությունը և փրկությունը, երբ ողորմության դուռ բացվեց, քաղաքը գրավեցին և այդ վիշապների իրենց ամեն ինչով հանդերձ սուր տուներով մաշեցին: Դրանից մեկ կամ երկու օր հետո բազում բազմություն գումարվեց և նրանց հետևից հասավ, ընդ որում սրանք, բանհարելով նրանց սակավությունը, փարավոնի գոհունակությանը գոչում էին և ասում, որ իրենց սուրը սուր է և իրենք կտիրեն ամենին: Այդ ժամանակ նրանք 15 օր փակված մնացին այնտեղ մեծ տաճարային ու տառապանքի մեջ, թախծելով և ելք չգտնելով իրենց դարմանի համար, բանգի ուտելիքի ու ձիերի կերի մեծ նեղվածության մեջ էին և զարհուրում էին անօրենների ժողոված մեծ բազմությունից, սակայն հետո նրանք հավաքվեցին սուրը Պետրոս առաքյալի մոտ, բարձրահառաչ ծայնեցին և գետնաթափալ լաց եղան...: որից հետո նրանցից յուրաքանչյուրը զնաց դեպի իր ձին, ելավ բռնապետների դեմ, նրանք ճակատեցին և ահա քրիստոնյաները հաղթեցին ու հալածեցին թշնամիներին մինչև արևմուտ, երբ մեծ ուրախություն եղավ» (Հովհաննես Պառլամեցի «Հիշատակարան 1098 թվականի»):

«Այս ավետարանը գրեցի տեր Գրիգորի հայրապետության և հռոմեացիների արհապական ազգի ինքնակալության ժամանակ, որոնք շարժվեցին ու ելան անթիվ բազմությանը վերին ամենակալ Աստծո կամքով, եկան, հասան մինչև Աստիոք և բազում աշխատանքով ու մեծ պատերազմով տիրեցին նրան՝ սուր տուների մաշելով ու անխնա կոտորելով անօրոններին: Դրանից երեք օր հետո անթիվ ու անհամար բանակությանը եկավ թուրքերի, պարսիկների, արաբիկների ու տաթիկների ազգը, որը 440.000 հոգու կազմով բանակեց քաղաքի մոտակայքի դաշտում: Այդ ժամանակ այս արհապական ազգը ելավ, խմբվեց պատերազմի և, վերին Աստծո օգնականությանը զնաց անօրենների բանակի վրա, որտեղ քրիստոնյաների սուր տուները ճարակեց անօրեններին: Դրանից հետո նրանք մեծ հաղթությամբ դարձան դեպի Սուրբ Պետրոսի մեծ եկեղեցին» (Ախարոն Ալեքսանդրիացի «Հիշատակարան 1098 թվականի»):

«Դրանից հետո հռոմեացիները եկան ու Քրիստոսի գեղարդի զորությամբ գրավեցին Աստիոքը» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Հետո նրանք շարժվեցին դեպի Աստիոք...: Իմացավ այդ մասին քաղաքի Եվրոն (Աստիոքի Եվրոնյան Եվրոն Զադի-Միանը – Մ.Ֆ.) ու շատ տիրեց, իսկ կոմսերը, հնազանդվելով Կոստանդնուպոլսին, ֆրանկների զորքով եկան Աստիոք ու գրավեցին այն...: Կիսան Ասիսիանը, որ թաքնվել էր քաղաքում, դիմեց փախուստի, սակայն նրան հանդիպեցին երկու հայեր, սպանեցին, առան նրան գլուխը և, բերելով կոմսերին, հույժ պատիվներ ստացան նրանցից...: Լսեց իտալական սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Ֆ.) ֆրանկների լեյքի մասին ու նրանց դեմ 100.000 հեծելազորով ուղարկեց Կիլիկիայապետին (Մոսուլի կառավարիչ Էթեր-Բուլային – Մ.Ֆ.), որը եկավ ու ֆրանկներից պաշարեց Աստիոքը: Այստեղ հույժ նեղեցին նրանց և նրանք, ապավինած Աստծուն, գտան նրա գեղարդը... և նրա զորությամբ կոտորեցին թուրքերին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Իսկ Միքայել կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ից – Մ.Ֆ.) հետո թագը ստանձնում է Ալեքսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.): Սրա 17-րդ տարում հույները շարժվեցին Ասիայի կողմերը՝ Թրակիա, որպեսզի քրիստոնյաների տառապանքների վրեժը կուծեն սկյուրթացիներից ու պարսիկներից, ինչպես նաև արաբներից: Եվ շատերը նեղություններ կրեցին զաղտնի ու հայտնի նենգությանը Սադայելի որդու՝ Ալեքս կոչվածի, կողմից, որ թագավոր էր Կոստանդնուպոլսում, որովհետև անօրենը հրամայեց կերակուրների հետ մահադեղ խառնել և այդպես տալ նրանց ու նույնպես էլ ընկալիչներին: Ովքեր ուտում էին, մեռնում էին: Ծովի վրա էլ խարդավանեց նրանց, ովքեր վստահում էին նրան իբրև իրենց հավատակցի: Նա խորանակություններ օգնում էր բարբարոսներին: Թող նրան տերը հատուցի, որովհետև նա քրիստոնյա իսկ չէր, ինչպես և նրա մայրը: Եվրոպացիներից շատերը մեռան, իսկ մնացածները դատարկվածեղն վերադարձան Աստիոք և գրավեցին այն» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Գործֆրոնան (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) և բասաճի մյուս ուխտավորները զնացին Աստիոքը պաշարելու: Երբ Պարսկաստանի կայսրը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, նա Թուրքաց թագավորության մեծաբանակ զինվորներ հավաքեց և ուղարկեց պաշարվածներին օգնության: Քրիստոնյաները, սակայն, նախքան թուրքերի հասնելը, գրավեցին Աստիոքը: Թշնամիների հզորությունը այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին քաղաքը բոլոր կողմերից այնպես, որ քրիստոնյաները պաշարողներից դարձան պաշարվողներ: Ի վերջո, մեր ուխտավորները, կռվելով մեծաբանակ թշնամիների դեմ, Աստծու շնորհով պարտության մատնեցին վերջիններին և սպանեցին նրանց առաջնորդ Կիրակոսյանին (Մոսուլի կառավարիչ Էթեր-Բուլային – Մ.Ֆ.): (Եթեում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 8): «Եղավ Աստիոքի գրավումը...: Գրավեցին Աստիոքը անօրեններից» (Եթեում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Կոստանդինը նիզակակից եղավ ֆրանկներին թուրքերի դեմ պատերազմում, որոնք նրան կոմսության պատիվ շնորհեցին՝ գունդ ու մարկիզ կոչեցին, իսկ նրան տրված բաջուկյան անունը ծովից այն կողմ էլ հռչակվեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Ռուխտավորները գրավեցին Աստիոքը» (Վասիլ Դաիր «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1100 թվականին գրավվեց Աստիոքը և ազատվեց անօրենների ձեռքից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 547 թվականին ֆրանկները գրավեցին Աստիոքը» (Սամվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Կոստանդինը նիզակակից եղավ Աստիոքը հասած ֆրանկ զորքերին խմայելացիների զորքերի դեմ և այնտեղ զարմանալի բաջություն կատարեց, որով և հիացրեց արհապական այդ գնդին, որոնք նրան կոմսության անուն տվեցին, իսկ հետո էլ մարկիզ վերակոչեցին» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ֆրանկները գրավեցին Աստիոքը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Աստիոքի ուղղությամբ շարժված ֆրանկներին գլխավորում էին երկու արքաներ և յոթ կոմսեր՝ արքաներ Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ռոջերը (Աստիոքի դքսության ապագա ինստանկալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.), Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Ժուլիանը (Թալազարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինստանկալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժուլիան Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), Գալերանը, Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) ու Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ...: Ֆրանկները ինքն ամսի պաշարեցին Աստիոքը, երբ քաղաքում թուրքերի առաջնորդն էր Կասսիան Աղուսիանը (Աստիոքի Եվրոնյան Եվրոն Զադի-Միանը – Մ.Ֆ.): Հաշվի առնելով այն, որ թուրքերը կործանման եզրին էին, Աղուսիանը ելավ, որպեսզի հեռանա Հայեց, սակայն մի քանի հայեր ճանապարհին հարձակվեցին նրա վրա, գլխատեցին և գլուխը տարան ֆրանկներին: Դրանից հետո երկու այլ հայ եղբայրներ, որոնք որվել էին աշտարակներից մեկը պահպանելու համար, գիշերով իջան և համաձայնության եկան Բոհեմունդի հետ՝ թողնելով վերջինիս քաղաքը: Երբ իտալասանում իշխող սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Ֆ.) լուր ստացավ, որ ֆրանկները ուղղվում են դեպի Աստիոք, նա Էթեր-Բուլայի (Մոսուլի կառավարիչ Էթեր-Բուլայի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ 100.000 հեծյալներ ուղարկեց: Այն օրը, երբ ֆրանկները ներխուժեցին քաղաք, թուրքերը հասան Պարթաին: Տեսնելով, որ Աստիոքի ամրությունները, այսինքն՝ միջնաբերդը, դեռևս թուրքերի ձեռքին է, նրանք պաշարեցին քաղաքը: Սովը սկսեց տանջել ֆրանկներին այն աստիճանի, որ նրանք կերան իրենց ձիերին: Դրանից հետո նրանք սկսեցին աղոթել և Տանկրեդը արքային մի տեսիլք այցելեց: Եվ ահա նրանք Կասսիանի եկեղեցում մի վայր գտան, որտեղ հայտնաբերեցին մեր Փրկչի խաչի գամերը, ինչպես նաև նրան խոցած գեղարդի հետքերը: Նրանք աղոթեցին, որից հետո եկան թուրքերի դեմ, իսկ աստված նրանց հաղթանակ պարգևեց: Մեռյալները պատեցին ողջ երկիրը, բանի որ ֆրանկները հետապնդեցին թուրքերին մինչև մայրամուտ: Երբ ֆրանկները հաստատվեցին Աստիոքում, թուրքերը Բեթ-Նախրիկայից փախան Մաառա ու Մաառա, որոնք պարկավորում էին Օթայի ցեղին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 7):

«Ելնելով այնտեղից՝ այնուհետև նրանք մտան Կիլիկիո երկիրը: Գետինը դողում էր նրանց առաջ: Հասնելով Ասորիք, նրանք որոշեցին պաշարել Նախ Աստիոքը, բանի որ այն ողջ Ասորիքի կենտրոնն էր: Նրանք բանակ դրեցին քաղաքի մեծակա բոլոր վայրերում և փակեցին ելումուտի ճանապարհները: Ապա սկսեցին ալերել ու կողոպտել ողջ շրջակա երկիրը...: Երբ ֆրանկները լսեցին, որ Բաղդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) թագապիտել է Ուռնայում, առավել ևս ուրախացան և գրոհի ելան Աստիոքի դեմ: Նրանք սաստիկ հարձակումներ գործեցին նրա վրա և ահեղ մարտեր մղեցին: Եվ մինչդեռ մարտնչում էին ու շարունակում պատերազմը, պաշարվածներից ոմանք համաձայնեցին անձնատուր լինել: Նրանք լուր ուղարկեցին Բոհեմունդ զորագլխին, որպեսզի քաղաքը հանձնեն նրան: Երբ գործը գլուխ եկավ և համաձայնություն կայացավ, ֆրանկները բարձրացան պարիսպը և գրավելով այն, սկսեցին վազվզել քաղաքում: Յուրի-Միան թուրքը (Աստիոքի Եվրոնյան Եվրոն Զադի-Միանը – Մ.Ֆ.), որ քաղաքի կառավարիչն էր, տեսնելով որ քաղաքը նվաճված է, փախուստի դիմեց: Նա ելավ լեռնա գագաթին գտնվող վերին բերդի դռնից ու հեռացավ դեպի հարավ արևելք: Աստիոքը գրավվեց լեռնա արևելյան կողմից՝ պաշարյալների դավաճանության պատճառով: Երբ ֆրանկները պաշարել էին Աստիոքը, արևելքից ելավ մի մեծ զորահրամանատար, որ կոչվում էր Կիրբուդա (Մոսուլի կառավարիչ Էթեր-Բուլան – Մ.Ֆ.), և եկավ հասավ մինչև Ուռնա քաղաքի դուռը: Ողջ երկիրը

լցված էր ձիերով, կովերով, ոչխարներով, անթիվ բնակիչներով ու եկվորներով: Նա մեծամեծ ոճիրներ գործեց երկրում, ավերեց, կոտորեց, կողոպտեց ու բազում մարդկանց գերության բռնեց: Ապա դիմեց դեպի Չալեյ՝ Անտիոքոս գնալու նժականով: Երբ հասավ Չալեյ, լսեց, որ Անտիոքոս գրավված է, և ֆրանկները մտել են այնտեղ: Նա փութապես եկավ Անտիոք և Բաղդադից, Անտրեստանից ու Միջագետքից իր հետ բերած բազմաթիվ զորքերով պաշարեց քաղաքը, որտեղ հաստատվել էին ֆրանկները: Այսպիսով, նա շրջափակեց ֆրանկներին և սկսեց հարձակվել բաղաբի վրա: Ներսում գտնվողները նեղվում էին հացահատիկի և անասնակերի պակասությունից, բանի որ երկիրն ավերված էր, և այդ տարվա բերքը բաղաբ չէր հասել: Ֆրանկները, որ բազմահագար և մեծաթիվ էին, այնքան նեղվեցին սովից, որ մի գրաստի գինը հասավ թանկ և ավելի դիմարի, իսկ ցորեն ու գարի բուրդովին չէր ճարվում: Եվ մինչդեռ այսպիսի նեղության մեջ էին, նրանց հետ եղած եպիսկոպոսներից մեկին երազում հայտնվեց հետևյալը. «Ահա, Կասիանեի Մեծ եկեղեցու այսինչ տեղում թաղված է այն տեղը, որով խոցվել է Քրիստոսի պատկերը, պատրաստված հրեաների կողմից Տիբերիա քաղաքում: Եթե վերցնեք այն, տանեք ձեր առջևից և հարձակվեք թշնամիների վրա, դուք կհաղթեք նրանց»: Երբ ֆրանկները զտան այդ տեղը, շատ ուրախացան և պատրաստվեցին կռվի ելնել թուրքերի դեմ, մանավանդ որ սովից հուսահատված, մտածում էին, թե ավելի չափ մեղմել բաց կռվում, բան թե կորչել կամ գերի բռնվել կանանց նման: Այդ տեղն ու խաչի Նշաններն ամրացնելով իրենց նիզակների վրա՝ նրանք դուրս եկան, և աստված նրանց հաղթություն տվեց: Թուրքերն ընկրկեցին նրանց առջև և, թիկունք դարձնելով, փախուստի դիմեցին: Երբ շատերին կոտորեցին, վերադարձան նրանց բանակատեղին և անհամար հարստություն հացահատիկ, ձիեր ու անասուններ ձեռք գցեցին: Դրաներից լուրը տարածվեց, ու բոլոր թուրք թագավորների սիրտը ահուղող ընկավ: Վախը տիրեց երկրի բոլոր թագավորներին» (Ամստուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 248):

«Հուլյաների 1406 թվականին ֆրանկների երկու արքաներ և յոթ կոմսեր հարձակման անցան, եկան Անտիոք ու խլեցին այն թուրքերի ձեռքից...: Դրանից հետո ֆրանկները եկան ու ճամբար դրեցին Անտիոքի մոտ, որից հետո ինքը ամսվա ընթացքում պատերազմ մղեցին քաղաքի դեմ, սակայն չկարողացան նրան տիրել: Հետո ֆրանկները գաղտնի համաձայնության եկան Ռուբաի անունով մեկի հետ, որը պահպանում էր խրամի մոտ կտնվող Երկու բույրեր կոչվող աշտարակը՝ խոստանալով նրան տալ ոսկի և բոլոր այն երկաթյա սլաները, որոնցից կառուցված է այդ աշտարակը: Եվ ահա ֆրանկները գիշերով եկան այդ վայրը և պարանների օգնությամբ վեր բարձրացան պարսպի գագաթը, իսկ երբ արդեն վերևում էին, փչեցին փողերը և գիշերվա վերջին պահակաժամին գործի անցան: Քաղաքի թուրք կառավարիչը, որի անունը Գագիսան էր (Անտիոքի Եփրոսյան Եփր Յոդի-Սիանը - Մ.Ֆ.), արթնացավ և, մտածելով, որ ֆրանկներն արդեն միջնաբերդում են, վախից դողաց, բանի որ հասկացավ, որ այդ ֆրանկներն են հարձակվել իր վրա: Եվ ահա նա բացեց քաղաքի դարպասները և 30 տղամարդկանք հետ միասին փախուստի դիմեց Չալեյի ճանապարհի ուղղությամբ: Դրանից հետո, երբ լույսն արդեն բացվում էր, նա շուռ եկավ, հայացք գցեց Անտիոքի վրա և լաց լինելով ասաց. «Ախր ինչպես, ես լեցեցի քաղաքը, երբ իմ մարդիկ, ընտանիքս ու զույթս այնտեղ մնացին»: Այդ ժամանակ իրեն պատած տխրության պատճառով Գագիսան ընկավ ձիուց, իսկ նրանք էլ, որ նրա հետ էին, բարձրացրին նրան ու դրեցին ձիու վրա: Այսպես շարունակվեց մի բանի անգամ, որից հետո ուղեկիցները թողեցին Գագիսանին և հեռացան: Այդ ժամանակ եկավ ազգությամբ հայ մի փայտահատ, որը կտրեց Գագիսանի գլուխն ու այն տարավ ֆրանկներին: Այդ ժամանակ ֆրանկները, տիրելով քաղաքին, սկսեցին թալանել այնտեղ գտնվող արարներին ու թուրքերին, որոնք՝ սպանելով շատ շատերին: Դրանից հետո քաղաքի վրա իշխանությունը հանձնվեց կոմսերից մեկին՝ Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտուցուն - Մ.Ֆ.): Ֆրանկները քաղաքում մնացին 30 օր, սակայն այդպես էլ ուսելու որևէ բան չգտան և ի վերջո սկսեցին ուսել իրենց նժույգների: Սուլթան Բուրբարուկը (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիդյան սուլթան Բերթալուկը - Մ.Ֆ.), երբ լսեց, թե ինչ է կատարվել, ուղարկեց 100.000 հեծյալների, որոնք եկան Անտիոք և ճամբար գարկեցին Պաղատի մոտակայքում: Այդ ժամանակ ֆրանկների արքաներից մեկը մի երազ տեսավ, որից հետո փորեց Մար-Կասիանի եկեղեցու մոտ գտնվող մի վայր և գտավ Աստծո խաչի մի բանի կտորներ, որից նրանք խաչ կազմեցին և այն կապրեցին նիզակին: Դրանից հետո ֆրանկները եկան թուրքերի դեմ, Աստված նրանց հաղթանակ տվեց և նրանք գետինը պատեցին սպանված թուրքերի դիակներով» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Յագի-Սյանը (Անտիոքի Եփրոսյան Եփր Յոդի-Սիանի - Մ.Ֆ.) մտավ Անտիոք, նրան լեցեցին նրա որդիներ Շան-Էդ-Դուլան ու Մուհամմեդը: Նրանցից առաջինը մեկնեց Դուկակի (Դամասկոսի Եփրոսյան Եփր Դուկակի - Մ.Ֆ.) ու Թուրք-թեգինի (Բուրյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրք-թեգինի - Մ.Ֆ.) մոտ, նրանցից օգնություն խնդրելու, միաժամանակ օգնության կոչին ուղղելով նաև Ջանահ-Էդ-Դուլային, Վասաբ իբն Մահմուդին և դիպրեցիներին, իսկ Մուհամմեդը իր որդուն ուղարկեց թուրքեմենների ու Բերբուդայի (Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուդայի - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև արևելքի եփրների և տիրակալների մոտ ու այս կերպ նրա ուղերձները հասան բոլոր մահմեդական եփրներին...: Ֆրանկները մտան Անտիոք և, երբ նրանց գործը հաշվեցին, այն տեղ կար 320.000 մարդ, մարդիկ, որոնք եկել էին հյուսիսից: Շավալ ամսի երկրորդ օրը ֆրանկների զորքը մտնեցավ Պաղատին և հարձակում գործեց Անտիոքի շրջանի վրա...: Ֆրանկների հարձակումը Անտիոքի ուղղությամբ շարունակվեց Շավալ ամսի վերջին երկու գիշերները, իսկ Յիջրի 491 թվականի Մուհամմադ ամսին մոտ 30.000 ֆրանկներ հարձակվեցին մահմեդականների վրա Չալեյ քաղաքի շրջանում: Նրանք վնաս էին պատճառում, թալանում ու սպանում ամեն մի հայտնվողի: Եվ ահա Մելիք-Դուկակն ու նրա աթաբեկը եկան, իսկ նրանց հետ էլ Ջանահ-Էդ-Դուլան: Նրանք կանգ առան Շեյքարի շրջանում ու նրանց հետ է նաև Յագի-Սյանի որդին: Ահա ուրեմն, նրանք բոլորով օգնության չարժեքեցին վերջինիս հորը: Նրանց լուրեր հասավ ֆրանկների այս ջոկատի մասին և նրան եկան նրա դեմ գործի մի ամսով ու հանդիպեցին ֆրանկներին ալ-Բարի մոտ, որտեղ ոչնչացրին նրանց մի մասին: Վերադարձան ֆրանկները առ-Ռուժ, իսկ այնտեղից ի ուղղություն վերջինիս դեպի Մասադա Միսրին՝ սպանելով ամեն մի հանդիպողի և ավերելով միևնույն ժամանակ: Երբ Դամասկոսի գործը վերադարձավ ալ-Բարից, նրանից առանձնացավ Յագի-Սյանի որդին և ժամանեց Չալեյ՝ օգնություն խնդրելով Մելիք-Ռիդվանից (Չալեյի Եփրոսյան Եփր Սուլեմանի - Մ.Ֆ.): Եվ ահա նա վերցրեց Չալեյի գործը և Սուլեմանի (Հիսն-Բեքի Արտուխյանների Եփրոսյան ապագա հիմնադիր Եփր Սուլեմանի - Մ.Ֆ.) հետ միասին ուղղվեց դեպի Անտիոք, որտեղ նրան հանդիպեցին ֆրանկները ավելի քիչ թվով: Նրանք խարխի մոտ ջարդոնեցին մահմեդականների զորքը ու դա եղավ Սաֆար ամսի վերջին: Նրանց հետևեցին ֆրանկների մնացած մասը, հասան խարխի մոտ և մահմեդականները սկսեցին նահանջել դեպի Չալեյ: Հենց այդ ընթացքում էլ նրանց նկատմամբ հաղթանակ տարան հայերը, որոնք խարխի բնակիչներ էին: Այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին հայերը ժամանեցին Թելլկան, որը ալ-Վարիի շրջանում էր, և կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին գտնվում: Եվ ահա ալ-Վարուն գտնվող մահմեդականները եկան այնտեղից և թուրքերի մի ջոկատի հետ սկսեցին հետապնդել նրանց: Նրանք սպանեցին նրանց մի մասին, իսկ մյուսները ապաստան գտան մի լճավա՝ ամրոցում, սակայն Չալեյի գործը սկսեց նրանց հասնել նրանց, երկու օր մարտնեց նրանց հետ և նրանք բռնվեցին, իսկ նրանցից ոմանք էլ սպանվեցին: Ողջ մնացածները գերված վիճակում բերվեցին Չալեյ, որտեղ նրանք սպանվեցին, նրանք 1.500 հոգուց ավել էին: Երբ ֆրանկները, թող անիծի նրանց Ալլահը, հաստատվեցին Անտիոքի մոտակայքում, նրանք ամրության ու բաղաբի միջև խանդակ փորեցին Անտիոքից մահմեդականների գործի հնարավոր հարձակման պարագայի և նրանց նկատմամբ այս գործի ձեռք բերած տար հաղթանակների պատճառով, սակայն Անտիոքի գործը հաջողեց էր ելնում, իսկ այդ դեպքում էլ վերադառնում էր առանց հաղթանակի: Յագի-Սյանը իր մարդկանց տեղաբաշխեց Անտիոքից մոտիկ ու հեռու և շատ վարպետորեն էր կառավարում գործը, իսկ Մոսուլի կառավարիչ Բերբուդան մեծ գործ հավաքեց և անցավ Եփրատը: Նրա հետ ժամանեցին Դուկակը, Թուրք-թեգինը, Ջանահ-Էդ-Դուլան և Սուլեմեն իբն Արտուխը: Ռիդվանն առանձնացավ և Դուկակի հետ հեռացավ: Եկավ նաև Վասաբ իբն Մահմուդը և նրա հետ արաբների մի խումբ կար: Նրանք հասան Թելլ Մանասին և նա սկսեց պայքարել նրանց դեմ, բանգի նրանց լուրեր էին հասել, որ սրանք նախապաշարական կապ են հաստատել ֆրանկների հետ և ցանկանում են նրանց զավթ Անտիոք: Նրանցից ոմանց վրա Դուկակը հարկ դրեց, իսկ մյուսներին էլ պատանդ վերցրեց և ուղարկեց Դամասկոս: Եվ ահա Դուկակը գործով եկավ Մարք-Դաբիկ և այնտեղ միացավ Բերբուդայի հետ Ջուսադա Բ ամսին, որից հետո նրանք ուղղվեցին Անտիոքի կողմը: Երբ վրա հասավ հինգշաբթի օրվա գիշերը, դա Ռեջեբ ամսի առաջին գիշերն էր, Անտիոքի բնակիչներից մեկը ազ-Չարրադ անունով գույամների հետ միասին դավադրություն կազմեց պարսպային աշտարակներից մեկը հանձնելու մասին, այն աշտարակի, որի պահպանությունն իրեն էր հանձնված, իսկ դա տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ նախորդ օրը Յագի-Սյանն իրականացրել էր այդ ազ-Չարրադի գույքի բռնագրավում՝ նրանից խլելով փողերն ու ցորենը: Ահա այս պատճառով չարությունը նրան պատեց և նա Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտուցուն - Մ.Ֆ.) հետևյալը գրեց. «Ես այսինչ ամրության մեջ եմ և պատրաստ եմ հանձնել բեզ Անտիոքը, եթե դու հավատաս ինձ և ինձ տաս ահա այս ու այս բաները»: Բոհեմունդը տվեց նրան այն, ինչ սա ցանկանում էր, բայց այդ բանը գաղտնի պահեց մնացած ֆրանկներից: Այդ ժամանակ ֆրանկների զորքում ինքը-առաջնորդները կային՝ Գոդֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայրը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին, որը, սակայն, ըստ այլ հեղինակների այդ պահին Անտիոքում չէր - Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը, նրա բրորորդի Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտուցուն - Մ.Ֆ.), Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.), Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն - Մ.Ֆ.) և այլք: Բոհեմունդը հավաքեց նրանց բոլորին և ասաց. «Ո՛րևը կլինի Անտիոքը, երբ մենք նվաճենք այն»: Այստեղ կարծիքները բաժանվեցին և ամեն մեկն այն իր համար էր պահանջում: Այդ ժամանակ նա ասաց. «Ավելի ողջամիտ կլինի, եթե մեզինք յուրաքանչյուրը հերթով գլխավորի քաղաքի պաշարումը մեկ

շարքովա ընթացում և նա, ով կգրավի այն իր կառավարման ընթացում, նա էլ հենց կստանա քաղաքը»։ Դրա վրա համաձայնության եկան և, երբ եկավ Բոհեմոսլոյի հեղափոխությունը, ագ-2արդարեւ, թող անիծի նրան Ալլահը, մի պարան կախեց և ֆրանկները դրա օգնությամբ բարձրացան պարսպի վրա, հետո նրանց թիվը աստիճանաբար աճեց և բարձրացածները օգնեցին մյուսներին բարձրանալ։ Դրանից հետո նրանք նետվեցին պահակագործի վրա, կոտորեցին նրան և ամրությունը հանձնվեց Բոհեմոսլոյի իրեն Գլխակարին։ Ֆրանկները լուսաբացին տարածվեցին բաղաբնույթ և, երբ սարերի կողմից աղաղակ լսվեց, Յագի-Սյանը որոշեց, որ այդ թշնամիներն են բաղաբնույթ գրավել, որից հետո փախստականների ամբոխի հետ դուրս ելավ բաղաբնույթ, սակայն նրանցից ոչ մեկը չհիղվեց։ Նա փախչում էր, ուղեկցվելով իր զուգամեկնից մեկի կողմից, և ահա, երբ հայտնվեց Արմենագի մոտ, ընկավ ձիուց։ Ծառան բարձրացրեց Յագի-Սյանին և կրկին նստեցրեց ձիուն, սակայն նա չկարողացավ մնալ նժույգի գավակին և կրկին ընկավ։ Այստեղ նրան հասավ մի հայ, ծառան փախավ և հայը սպանեց նրան, իսկ գլուխն էլ տարավ ֆրանկներին։ Այդ օրը Ամստրոնգում անթիվ բանակի մահմեդականներ ընկան, իսկ նրանք էլ, որոնք կենդանի մնացին, գերի ընկան։ Ֆրանկները գավաթեցին նրանց հարստությունները, ռազմական մեքենաները և զենքերը։ Այդ լուրը տարածվեց մինչև Իսմառ ու Անարա և այնտեղ գտնվող մահմեդականները ևս փախան՝ ամրոցները հանձնելով հայերին։ Այս ամենի մասին լուրը հասավ Դուկակին, Երբուրդային և նրանց հետո եղողներին։ Եվ ահա նրանք ուղղվեցին դեպի Արթաշի, նրանց որոշ ջոկատներ անցան Երկաթյա կամրջով, կոտորեցին այնտեղ գտնվող ֆրանկներին և շարժվեցին Ամստրոնգի ուղղությամբ։ Միայն այստեղ հայտնի դարձավ, որ միջնաբերդը դեռ գտնվում է մահմեդականների ձեռքում։ Այս ամենի մասին գործին իմաց տրվեց և այն ժամանակ Ամստրոնգի մոտակայքի Ռեջեր ամսի 6-ին։ Ֆրանկներից նրանք, որոնք այդ ժամանակ գտնվում էին բաղաբնույթ պարսպներից դուրս, արագորեն ապաստանեցին բաղաբնույթ։ Մահմեդականները տեղակայվեցին Ամստրոնգի մատուցներում, այն հատվածում, որը հարում էր լեռներին, և բաղաբնույթ մտան ամրոցի կողմից։ Ֆրանկները հարձակում գործեցին միջնաբերդի վրա սարի կողմից։ Նրանք մահմեդականների համար կործանարար գերիշխող դիրքեր գրավեցին և սարի մի կողմում պարսպ կառուցեցին, որպեսզի խանգարեն մահմեդականներին այս կողմից հարձակվել իրենց վրա։ Զեղ անցել դեռ մի քանի օր, երբ նրանց պարենամեքենքը սկսեց սպառվել։ Երբուրդան տիրեց Ամստրոնգի միջնաբերդում եղածի մեծ մասին և այստեղ իրեն փոխարինող նշանակեց Ահմեդ իբն Մրվանին։ Նույն այդ ժամանակ Մելիթ-Դիդվանի ու Երբուրդայի միջև դեսպաններ էին փոխանակվում, ինչը Դուկակի մոտ կասկածներ հարուցեց և նա սկսեց վախճնալ Զանահ-Էդ-Դուկայից, Յուսուֆ իբն Աբակայից և իր եղբորից։ Թուրքերի և արաբների միջև, որոնք գտնվում էին Վասարում, տարածաշրջանները սկսեցին։ Ծառ թուրքերը ընկան Մելիթ-Դիդվանի և նրա ուղեղներին ազդեցության տակ։ Եվ ահա Եմիրները ռմակ սկսեցին խորամանկություններ նյութել մյուսների դեմ, իսկ հետո էլ միացյալ հայտարարի եկան իրենց ճամբարը տեղափոխել ավելի հարթ մի տեղ և արդյունքում նրան տեղակայվեցին Բար Բահիի մոտ։ Որպեսզի ապահովեն ճամբարի անվտանգությունը, մահմեդականները խանդակ փորեցին նրա ու բաղաբնույթ միջև։ Ֆրանկները այդ ընթացքում սկսեցին ուսել մահացածներին ու գուսակի կենդանիներին, իսկ Ռեջեր ամսի 26-ին սկսեցին ելնել բաղաբնույթ։ Վասար իբն Մահմուդը և մի քանի այլ Եմիրներ որոշեցին խանգարել նրանց հեռանալուն, բանակի ֆրանկները չէին կարողանում բոլորը մասին ելնել և նրանց հնարավոր էր հատիկ-հատիկ կոտորել։ Մահմեդականները աննահանջ հետևում էին այդ խորհրդին, բանակի վտանգ էին իրենց հաղթանակում, որ բոլորին մինչև վերջին մարդը կկոտորեն, սակայն այդ ընթացքում գործում գտնվող թուրքմենները խռովություն բարձրացրին և դիմեցին փախուստին, ինչը ֆրանկները որպես հնարք ընկալեցին և գերծ մնացին հետապնդումից։ Դրա շնորհիվ փրկվեցին նրանք, որոնց Ալլահը կանխորոշել էր փրկվել։ Եվ այսպես չմնացին ոչ-ոք, բացի Երբուրդայից իր գործի մեծ մասի հետ միասին, և նրա ճամբարի պարսպն ու վրանը այրվեցին, իսկ ինքն էլ նահանջեց Դալեայի կողմը։ Սպանվեցին շատերը կամավորականներից, զուլյաններից ու հասարակ ռազմիկներից Ու, թեև Երբուրդան չսպանվեց, սակայն մահմեդականներից անթիվ բանակությամբ գույք, վրաններ, միս ու ցորեն թալանվեց, իսկ ով էլ որ առանձնացավ գործից, նրան էլ թալանեցին հայերը։ Եվ վերադարձան ֆրանկները Ամստրոնգի միջնաբերդ, որտեղ գտնվում էր Ահմեդ իբն Մրվանը։ Ֆրանկները նրա հետ նամակագրություն սկսեցին, նրան ու նրա հետ եղողներին անվտանգություն խոստացան և նրանք հանձնեցին միջնաբերդը այդ տարվա Ծաբան ամսի 2-ին։ Ֆրանկները նրան տեղափորեցին Ամստրոնգի տներին մեկում, իսկ նրանց, ովքեր նրա հետ էին, բաց թողեցին և արանք ուղղություն բռնեցին դեպի Դալեայի շրջան։ Սակայն այստեղ կրկին հայտնվեցին հայերը, նրանցից ոմանց սպանվեցին և կարողացան փրկվել միայն քչերը։ Երբ Երբուրդան ժամանեց Դալեայ, նրա մոտ ելավ Մելիթ-Դիդվանի ու նրան վրան և այլ բաներ տվեց, որից հետո նա հեռացավ Դալեայից։ Իր մոտ վերադարձավ նաև Դալեայի գործը և նրա ռազմիկները ցրվեցին» (Եմալ-Էդ-Դին «Դալեայի պատմության հատմանի»):

«Ծաբան ամսի կեսերին, լուր ստանալով ֆրանկների մոտենալու և այն մասին, որ նրանք գրավել են ալ-Բալանը, Ամստրոնգի կառավարիչ, Եմիր Յագի Միլանը (Ամստրոնգի Եմիրության Եմիր Յագի-Սյանի - Մ.Ֆ.) Եմիր Սուլեյմեն իբն Օրդուխի (Դիս-Էբ-Ֆի Արտուկյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեյմանի - Մ.Ֆ.) և Եմիր Զիրբուրդայի (Մոսուլի կառավարիչ Երբ-Բուրդայի - Մ.Ֆ.) ուղեկցությամբ իրենց ասկարներով ուղղություն բռնեցին դեպի Ամստրոնգ։ Ծառայելով դեպի Ամստրոնգ՝ Յագի-Սյանի այնուհանդերձ իր որդի ալ-Մելիթ-Դուկակին ուղարկեց Դամասկոս, Զանահ ալ-Դուկայի մոտ Դեմա, ինչպես նաև այլ բաղաբնույթ ու շրջաններ՝ օգնություն և աջակցություն խնդրելով։ Նա նրանց սրբազան պատերազմի կանչեց, իսկ ինքն այդ ընթացքում սկսեց զբաղվել Ամստրոնգի պաշտպանության ամրակողմամբ՝ բաղաբնույթ վտարելով բրիտանոյա բնակչությանը։ Ծավալ ամսի երկրորդ օրը ֆրանկների բանակը հասավ Բաղրասին և հարձակվում սկսեց Ամստրոնգի տարածքի վրա...: Ծաբան ամսին արևմտյան երկնակամարում մի գիսաստղ հայտնվեց, որը հնարավոր էր դիտարկել 20 օր, մինչև որ այն չկորավ։ Այդ ժամանակ ֆրանկների բանակի մի խոշոր ջոկատ մոտավորապես 30.000 հոգու կազմով առանձնացավ հիմնական գործից և մեկնեց թալանելու այլ շրջաններ։ Իր ճանապարհին այն հասավ ալ-Բարա և այնտեղ մոտավորապես 50 հոգու սպանեց։ Օգնության շարժվելով Յագի-Սյանին՝ Դամասկոսի ասկարն այդ ընթացքում հասավ Երբուրդայի շրջակայքին և, երբ ֆրանկների ջոկատը հասավ ալ-Բարային, այն կանգնեց նրա պաշտպանությանը։ Այս ու այն կողմից մի քանի փոխադարձ հարձակումներից հետո, որոնց ընթացքում բավարար թվով ֆրանկներ սպանվեցին, նրանք վերադարձան ալ-Բուրի և հետո էլ անցան Ամստրոնգ։ Այդ ընթացքում բաղաբնույթ սկսվեց լուրի, աղի և այլ անհրաժեշտ բաների պակաս զգացվել, սակայն մաքսանենգ ապրանքների հայտնվելը կրկին իջեցրեց այդ ապրանքների գները։ Ֆրանկները խանդակ փորեցին իրենց դիրքերի ու բաղաբնույթ միջև, որպեսզի կանխեն Ամստրոնգի բանակի մեծաթիվ արտագրոհները։ Իրենց առաջին այդ արշավանքից առաջ ֆրանկները պայմանագիր էին կնքել հուլիների արքայի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) հետ՝ խոստանալով նրան հանձնել առաջին իսկ բաղաբնույթ, որը նրանց կհաջողվեր տիրել։ Առաջին նվաճված բաղաբնույթ Արիսան եղավ, սակայն այս դեպքում նրանք չհրապարակեցին իրենց խոստովը և հրաժարվեցին բաղաբնույթ արքային հանձնել։ Դետագայում նրանց հաջողվեց իրենց ճանապարհին մի քանի սահմանային ամրոցներ ու լեռնային կիրճեր գրավել։ Զուլմադա ամսի վերջին լուր եկավ այն մասին, որ Ամստրոնգում Զառ-Սյանի շրջակայքից մի քանի զինագործներ դավադրություն են կազմել ֆրանկների հետ այն նպատակով, որ հանձնեն նրանց բաղաբնույթ։ Դա պայմանավորված էր կառավարման այն անարդարություններով ու բռնազրավումներով, որը նրանք կրել էին իրենց տիրակալից։ Օգտագործելով առիթը՝ նրանք գրավեցին Զաբայի մոտի աշտարակներից մեկը, հանձնեցին այն ֆրանկներին և գիշերը վերջիններին այդ աշտարակով բաղաբնույթ մտցրին։ Լուսաբացին նրանք մարտական կոչ արձակեցին և Յադի-Սիլանը, մեծ թվով մարդկանց հետ լքելով բաղաբնույթ, փախավ, բայց նրանցից ոչ մեկը չփրկվեց։ Եվ երբ նա վրանակալ մոտակայքում էր գտնվում՝ Ասառառ Միսրեդինից մեքենակալությամբ, նա ձիուց ընկավ։ Նրա մարդկանցից մեկը ռոքի բարձրացրեց նրան և կրկին ձիուն նստեցրեց, բայց նա չկարողացավ մնալ թամբին և մեկ անգամ էլ ընկավ ու մահացավ։ Ինչ վերաբերվում է Ամստրոնգին, ապա այնտեղ սպանվեց և գերի վերցվեց անհաշիվ բանակությամբ տղամարդ, կին ու երեխա։ Մոտ 3.000 հոգի փախան ամրոց։ Նրանք ամրացան այնտեղ և նրանցից փրկվեց միայն նա, ում Ալլահից վիճակված էր փրկվել...: Եվ այն բանից հետո, երբ ֆրանկները գրավեցին Ամստրոնգը Ռեջեր ամսի առաջին օրը զինագործներից մեկի՝ Նափուզ անունով մի հայի, ծրագրով ու սկսեցին իրար հետևից լուրեր գալ, որ դա ճիշտ է, այդ ժամանակ անհաշիվ բանակությամբ հավաքվեց Ամստրոնգի գործը և ֆրանկներին կործանիչ հարված հասցնելու նպատակով ուղղություն վերցրեց դեպի Ամստրոնգի շրջան։ Մահմեդականները պաշարեցին նրանց, այնպես, որ ֆրանկների մոտ վերջացավ ուսելիքը և նրանք սկսեցին ուսել մահացածներին, բայց հետո, չնայած հյուսիսաօժույթյանը, ֆրանկները մարտական կարգով հարձակման անցան իսլամի գործերի ուղղությամբ, որոնք զգալիորեն գերազանցում էին նրանց թվով և ուժով, ջարդեցին մահմեդականներին շարքերի ու նրանք ցրվեցին։ Առաջապահ հեծյալ ջոկատները փախուստի դիմեցին և մեծաթիվ աշխարհագրայիններ, կամավորներ, որոնք համարվել էին հավատի համար մարտնչողների շարքերը, նպատակ ունենալով պաշտպանել մահմեդականներին, սրի մատնվեցին։ Դա տեղի ունեցավ այդ տարվա Ռեջեր ամսի 6-րդ օրը, որը չորեքշաբթի էր» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի պատմությունը»)։

«Նրա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիճ-Արալանի - Մ.Ֆ.) երկրի միջով անցնելով նրանք մտան հայազգի իբն Լևոնի երկիրը, որի միջով անցան և դուրս եկան Ամստրոնգ ու պաշարեցին։ Երբ Ամստրոնգի տեր Բադի Սիլանը (Ամստրոնգի Եմիրության Եմիր Յագի-Սիլանը - Մ.Ֆ.) լսեց նրանց հարձակման մասին, վախեցավ այնտեղ ապրող բրիտանոյաներից։ Մի օր մահմեդականներին դուրս բերեց բաղաբնույթ և հրամայեց խրամատ փորել։ Մյուս օրն էլ բրիտանոյաներին դուրս բերեց, որպեսզի խրամատ փորեն, սակայն առանց մահմեդականների։ Նրանք մինչև երեկ աշխատեցին և երբ կամեցան բաղաբնույթ մտնել, նա արգելեց նրանց, ասելով. «Ամստրոնգ ձերն է, այն նվիրեցեք ինձ, մինչև որ իմանամ, թե ինչ կլինի իմ ու ֆրանկների հարցը»։ Ասացին. «Իսկ ո՞վ կպահի մեր երեխաներին ու կանանք», իսկ նա ասաց. «Նրանք ես հոգ կտանեմ», որից հետո արանք եկան, գնացին ֆրանկների մոտ։ Ամստրոնգի պաշարում տևեց ինն ամիս։ Յադի-Սիլանը քաղեց բաղաբնույթ դուռը և 30 զուլյաններով փախավ։ Երբ նա գտնի ընկավ, ընկերակիցները ուզեցին նրան ձի նստեցնել, սակայն նա ուժ չուներ, քանի որ մահամերձ էր։ Նրանք թողեցին նրան ու հեռացան։ Նրա մոտով անցավ մի մարդ, որը փայտափառ էր։ Նա վերջին շունչն էր փչում, երբ սա սպանեց նրան ու գլուխը տարավ ֆրանկների մոտ՝ Ամստրոնգ։ Ֆրանկները

գրել էին Հայեայի ու Դամասկոսի տերերին, թե մենք կամենում ենք գրավել միայն այն երկիրը, որը նախապես Ռուսի ձեռքում էր գտնվում և ուրիշ բան չենք ցանկանում: Այս բանն ասացին խորամանկորեն, խաբելու համար, որպեսզի Ամստիոքի տիրոջը չզգնեն: Երբ Կալվա-Էր-Դուլա Երթուղան (Մոսկովի կառավարիչ Երթ-Ռուդան - Մ.Ֆ.) լսեց այն մասին, որ ֆրանկները գրավել են Ամստիոքը, նա զորք հավաքեց, մեկնեց Ամստիոք և կանգ առավ Մաջ-Դաքիբում: Նրա մոտ զորք հավաքվեց ողջ Ամստիոքից, թուրքեր և արաբներ, բացի նրանցից, որոնք Հայեայում էին: Նրան միացավ Դուլակի իբն Թուրթուլը (Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուլակը - Մ.Ֆ.), աթաբեկ Թուրթուգինը (Բուլղանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրթուգինը - Մ.Ֆ.), Հեմսի տիրակալ Ջանահ-Էր-Դուլան, Մեջարի տիրակալ Արսլան Թաշը, Սուլեյման իբն Արթուրը (Հիս-Էնֆի Արտուրիանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեյմանի - Մ.Ֆ.) և այլ նման էմիրներ, որոնց հնարավոր էր գտնել: Երբ ֆրանկներն իմացան այդ մասին, նրանք դա իրենց համար մի մեծ աղետ համարեցին ու վախեցան, բանի որ նրանք թուլացել էին և քիչ ուսելիք ունեին: Մահմեդականները Ամստիոքի մոտ ելան նրանց դեմ, սակայն Երթուղան անվայել վարք դրսևորեց մահմեդականների նկատմամբ, որոնք իր հետ էին, և զայրացրեց էմիրներին: Նա մեծամտություն էր դրսևորում, ենթադրելով, թե նրանք կման իր հետ: Դա, սակայն, զայրացրեց նրանց և նրանք մտադրվեցին դավաճանել նրան, երբ սկսվի մարտը և Նույնիսկ հանձնել նրան թշնամու, եթե հաջողվի դա իրականացնել: Ֆրանկները բաղաբը գրավելուց հետո մնացին Ամստիոքում 12 օր: Նրանք ուսելու ոչինչ չունեին և սկսվում էին ձիերի մոտ, իսկ աղբատներն էլ դիակներ կամ ծառի տերևներ էին ուտում: Տեսնելով այդ՝ նրանք մարդ ուղարկեցին Երթուղայի մոտ, խնդրելով իրենց աման տրամադրել, եթե իրենք թողնեն բաղաբը, սակայն նա չհամաձայնեց դրան, ասելով. «Մենք դուրս կբռնեք նրանց բաղաբից սրով»: Ֆրանկների մեջ էին Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլղուն - Մ.Ֆ.), Սանտիլը, Կոնորֆորին (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլղունացին - Մ.Ֆ.), Ռուխայի տիրակալ կոմսը (Եդեսիայի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլղունացին, որը, սակայն, ըստ այլ հեղինակների այդ պահին Ամստիոքում չէր - Մ.Ֆ.) և Ամստիոքի տիրակալ Բիմոնը (Տերենտի իշխան, Ամստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), որը նրանց առաջնորդն էր: Նրանց հետ մի վանական կար, որին նրանք լսում էին, իսկ դա ոչ թե մի մարդ էր, այլ իսկական աղետ: Եվ ահա նա ասաց նրանց. «Քրիստոսը, խաղաղություն նրան, մի նիզակ ուներ, որը թաղված է եղել Ամստիոքում: Եթե դուք գտնեք այն, ապա կհաղթեք, իսկ եթե չգտնեք, ապա դա կլինի հավաստի կործանում», իսկ մինչ այդ նա այդ նիզակը մի վայրում էր թաղել և հարթեցրել էր հետքերը: Վանականը հրամայեց ֆրանկներին պատ պահել, ապաշխարել և 3 օր նրանք դրանով էին զբաղված: Չորրորդ օրը այդ վանականը ֆրանկներին բերեց այդ վայրը, իր հետ վերցնելով հասարակ ժողովրդին և արհեստավորներին: Նրանք սկսեցին ամեն տեղ փորել և ի վերջո գտան այն նիզակը, որի մասին նա ասել էր: Այդ ժամանակ, ահա, վանականն ասաց. «Ուրախացե՛ք հաղթանակով»: Հինգերորդ օրը նրանք սկսեցին ելնել դարպասներից՝ բաժանված 5-6 ռազմիկների: Մահմեդականներն ասացին Երթուղային. «Եթե անհրաժեշտ է կանգնել դարպասների մոտ և սպանել դուրս եկողներին: Հիմա, բանի դեռ նրանք ցրված են, դա հեշտ է անել»: Սակայն Երթուղան պատասխանեց. «Ոչ, մենք կսպասենք, մինչ նրանք բոլոր կելնեն, ահա այդ ժամանակ էլ մենք նրանց բոլորին միանգամից կոչնչացնենք, որպեսզի հետո դրանով չբաղվենք»: Մահմեդականները սպանվեցին բաղաբը լքած մի բանի ֆրանկների, սակայն Երթուղան անձամբ մոտեցավ նրանց և արգելեց այդ անել, իսկ երբ ֆրանկները ողջ կազմով ելան և Ամստիոքում նրանցից ոչ մեկը չմնաց, նրանք ողջ ուժով հարվածեցին մահմեդականներին և սրանք դիտավորյալ դիմեցին փախուստի Երթուղայի վատ վերաբերմունքի և, նախ իրենց նկատմամբ սրա արհամարհանքի, իսկ հետո՝ այն պատճառով, որ նա արգելել էր սպանել ֆրանկներին: Պարտությունը լիակատար էր, ընդ որում մահմեդականներից և ոչ մեկը թրի կամ նիզակի հարված չհասցրեց կամ նետ չարձակեց: Վերջինը, որ դիմեցին փախուստի, Սուլեյման իբն Արթուրին ու Ջանահ-Էր-Դուլան էին, բանի որ նրանք դարձանու էին: Երթուղան փախավ նրանց հետո միասին: Եվ ահա, երբ ֆրանկները տեսան այդ ամենը, նրանք մտածեցին, թե դա խորամանկություն է, բանի որ նման ճակատամարտ չէր եղել, որ մարտը չսկսված կողմը դիմի փախուստի: Դրա համար էլ նրանք վախեցան հետապնդել մահմեդականներին: Այնուհանդերձ հավաստի համար մարտնչող մահմեդականներից ոմանք կռվեցին՝ պահպանելով օրենքը և ձգտելով նահատակի պատկին: Ֆրանկները կոտորեցին մի բանի հազար մահմեդականների և գրավեցին այն ամենը, ինչ կար նրանց ճամբարում՝ պարենամթերք, գումար, առարկաներ, ձիեր և գնեքեր: Նրանք գործերը հաջող ընթացք ստացան և ուժով կրկին տիրեց նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ֆրանկները շարժվեցին դեպի Լևոնի հայի երկիրը, որտեղից դուրս եկան դեպի Ամստիոք, որը պաշարեցին 9 ամիս և գնեքի ուժով տիրեցին բաղաբին: Բաղի Սիանը (Ամստիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիանը - Մ.Ֆ.) գիշերով դուրս եկավ Ամստիոքից և սարսափահար փախավ: Երբ առաջուտ եղավ, նա սթափվեց իր երկրուղից, փորձեց վերադառնալ, զղջալով, որ իր ընտանիքին, զավակներին և մահմեդականներին լքել էր այդպես, բայց իր կատարած ճիգերը նրան ուժաթափ արեցին, ու ընկավ ձիուց: Նրա ընկերակիցները ջանացին նրան բարձրացնել ձիու վրա, բայց հնարավոր չեղավ, որ նա կարողանար ասանդ ամուր բռնել, ուստի նրան լքեցին այդ վայրում: Այդ միջոցին Ամստիոքի տիրոջ՝ իշխյալ Բաղի Սիան իբն Մուհամմադ իբն Ալա իբն Ալի-Արսլանի մոտով անցնում էր մի հայ փայտահատ, և մինչդեռ նա վերջին շունչն էր ապրում, մոտեցավ ու, գլուխը ռ կտրելով, տարավ Ամստիոք՝ ֆրանկների համար: Ֆրանկները կոտորեցին մահմեդականներին և ավարի մատնեցին նրանց ունեցվածքը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»): «Ֆրանկները Ամստիոքը գրավեցին մի մարդու դավաճանական միջնորդությամբ, ում անունն Արջարզ Հայ էր: Վերջինս և բաղաբը պաշարած արքաներից մեկը, որի անունը Մայմուն էր (Տերենտի իշխան, Ամստիոքի դքսության ապագա արքա Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), համաձայնության էին եկել, որ հայը լինի այն կողմում, որտեղ որ ինչպիսի մայմուն էր: Նա մի գրույթում գրեց և նետով նրան փոխանցեց: Նրանում ասվում էր. «Ես բաղաբը բեզ կհանձնեմ»: Նրանց միջև պայմանավորվածություն կայացավ: Բանն այն է, որ բաղաբը պաշարած արքաների մեջ ավագագույնը Բուհարաֆի անունով մեկն էր (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլղունացին - Մ.Ֆ.): Երբ Մայմունը վստահացավ, որ հնարքը կաշխատի, նա գնաց այս արքայի մոտ և ասաց. «Ու՛նն է լինելու բաղաբը, եթե այն նվաճվի»: Ի վերջո, վճռեցին, որ բաղաբն օղակած արքաներից յուրաքանչյուրը տասն օր պաշարի այն և, ում հաջողվի գրավել այն իր հերթում, այն նրանք կլինի: Մայմունի հնարքն անցավ և, երբ նրա հերթը հասավ, գործի դրվեցին աստիճանները: Զեռք բերված պայմանավորվածության համաձայն՝ նա ստացավ բաղաբն ու տեղ դարձավ նրան: Միջնաբերդը, որտեղ գտնվում էր Ահմադ իբն Սրվանը, շարունակեց պաշտպանվել: Ֆրանկները նրա հետ նամակագրություն հաստատեցին և ապահովության երաշխիք տվեցին: Նա բաղաբը հանձնեց նրանց, իսկ վերջիններս էլ հատուցեցին նրան՝ ազատություն Նորիդելով և ուղարկելով իսլամի երկրները» (իբն Աբու ալ-Զահիրի «Պատմություն»):

³⁴⁵⁹ «Եվ ահա ամսիցսպես էլ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլղունացին - Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսեց այդ երկրի թուրքերի դեմ, որոնց հաղթեց ու շատերին սպանեց, թեև նաև այնպես եղավ, որ մերոնցից ոմանք էլ ընկան թշնամիների ձեռքը: Ես՝ Ֆուլխեր Շարտրացիս, այդ ժամանակ կապեյան էի Բալդուինի մոտ և ականատես այդ ամենին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Երբ այս կերպ բաղաբի տիրոջ և Բալդուինի կողմից (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլղունացին - Մ.Ֆ.) միջև հաստատվեցին հոր ու որդու հարաբերություններ: Մի անգամ բաղաբի տերը Բալդուինին, որպես իր որդի, հրավիրեց հավաքել իր ասպետներին և հայտնի գումարի դիմաց Եդեսիայի բաղաբացիների հետ միասին մեկնեց Սամոսատի ամրություն, որը տեղակայված էր Եփրատի վրա, որպեսզի վտարեն այնտեղից թուրք իշխան Բալդուինի, որը մինչ այդ հարձակվել և անարդարացի կերպով զբաղեցրել էր Եդեսիային պատկանող Սամոսատը: Ավելին, սա այդ ամրության բնակիչների անտանելի ցավ էր պատճառում, բանից ստիպում էր իրեն որպես պատանդ հանձնել հայտնի մարդկանց որդիներին, որպեսզի ապահովի հարկերի ու տուրքերի վճարումը հունական դրամով, որը բնակչությունը վճարում էր խաղողանոցներից և դաշտերից օգտվելու համար: Բալդուինը չմերժեց բաղաբի տիրոջ և գլխավոր բաղաբացիների կողմից արված այս առաջարկը, հետո վերցրեց 200 հոգանոց իր ջոկատից, ինչպես նաև հեծյալ ու հետևակ մարդկանց, ինչքան որ կարողացավ գտնել բաղաբում, և հարձակման գնաց Սամոսատի վրա՝ հույսը դրած որ քաջերի վրա, որոնք բավարար էին թշնամու չարիք պատճառելու համար: Բալդուինն ու նրա մարդիկ, սակայն, չեփրահարելով նրանց ընդառաջ ելան և վրա եկողների վրա նետերի կարկուտ արձակեցին՝ հետ մղելով առաջին հարձակումը: Այդ ժամանակ կանացիանման հայերի հսկայական բանակություն, որոնք մարտնչում էին վախկոտ և ալարկոտ ձևով, խոցվեցին, սակայն Բալդուինն ինքը չկորցրեց ավելին, բան 6 հոգու իր բաջարի և հզոր ասպետներից: Սրանք թաղվեցին ըստ քրիստոնեական կարգի և նրանց մահը բաղաբի բնակչության լացն ու ասիտանքն առաջացրեց: Բալդուինը, տեսնելով, որ հնար չունի տիրելու Սամոսատին, որը զբաղեցվել էր թուրքերի կողմից, որոնք արհամարհում էին մարտում և հոգնել չունեին, իր գրասխապատ ու աղաքավարտակիր մարդկանց իրենց ձեռքով թողեց սուրբ Հովհանի շենքում, որը տեղակայված էր այդ ամրությունից ոչ հեռու, որպեսզի սրանք գործեին թուրքերի դեմ և անվերջ հյուժեին նրանց, իսկ ինքն էլ, ուղեկցվելով միայն 12 զավերի կողմից, վերադարձավ Եդեսիա» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 21):

«Եվ ահա մի անգամ Եդեսիա բաղաբի դեկավարը, երբ Բալդուինը մեկնել էր իր հերթական արշավանքներից մեկին, կուրացած հպարտությունից ու փառասիրությունից, դարձա ղրեց իր մարդկանց, որպեսզի հարվածեց Բալդուինին ու նրա ընկերներին, երբ սրանք կվերադառնա, սակայն վերջիններս հաղթանակ տարան, բռնեցին այդ դարանակներից, գինաթափեցին և անողորմ կերպով կոտորեցին: Այս դավաճանության հեղինակը ամեն ինչ անում էր, որ հասնի իր նպատակին, բանի որ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլղունացին - Մ.Ֆ.) փրկված էր շատերի կողմից: Եվ ահա, երբ նա ու իր մարդիկ բաղաբ էին

վերադառնալու, նա տեղյակ պահեց նրանց, որ գեները թողնեն հետևում, իսկ իրենք թեթևորեն քաղաք մտնեն, սակայն Բալդուինն ու իր ուղեկիցները չհամաձայնեցին, բանի որ դավաճանություն էին կատարում: Այդ ժամանակ, ահա, երբ քրիստոնյաները քաղաք վերադարձան, հեթանոսները նետվեցին նրանց վրա ու փորձեցին ոչնչացնել, սակայն, բանի որ ֆրանկների գեներն իրենց հետ էին, նրանք, կոչ ուղղելով Աստծուն, ամուր մնացին իրենց տեղերում և, ծանր հարվածներ հասցնելով թուրքերին, նրանց հետ շարժեցին մինչև քաղաքի դուռը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 13):

«Մենք այստեղ մտադիր չենք, ոչ էլ ժամանակ ունենք հայտնել, թե բանի անգամ այս Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) փոքրաբանակ գործով հաղթանակ տարավ բարբարոսների մեծագույն զորքի նկատմամբ, թեև երբեմն էլ նա պարտություն էր կրում և այդ ժամանակ լրացուցիչ ուժեր էր կանչում Ամալոքը պաշարողների շարքերից: Չենք հիշատակի նաև այն, թե ինչպես մի անգամ իբր իրեն դաշնակից մի թուրքից, որ անունը Բալդուին էր, նա ինչպես էր վնաս կրելու, որն ուզում էր բռնել ու սպանել նրան, բանի որ, եթե խոսենք այս ամենի մասին, կսպառնա և ժամանակը, և թուրքը» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրությունը», գիրք 10, գլուխ 13):

«Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) փորձեցին դարձանակալ հարձակում գործել Բալդուինի վրա, սակայն մատնվեցին փախուստի: Խոսքը Սամուսատի ու այնտեղ բնակվող թուրքերի մասին է...: Եվ այսպես այս քաղաքում բնակվող թուրքերը փորձեցին դեմ ելնել Բալդուինին, սակայն ստիպված նահանջեցին» (Վիլյամ Մայմարեդի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եդեսիայից ոչ հեռու ուժեղ կայազորով մի շատ ամուր քաղաք կար, որի անունը Սամուսատ էր: Այս քաղաքի Եմիրը, որ Բալդուին անունով մի անհավատալիորեն նենգամիտ թուրք էր, չնայած ինքը հեթանոս էր, սակայն մի ուժեղ և խիզախ բանակ ուներ: Նա շատ վնասներ էր հասցրել Եդեսիայի բնակչությանը և հաճախակի հարկեր ու տարաբնույթ տուրքեր էր վերցնում այս քաղաքի մարդկանցից, կարծես սրանք նրա ստորկները լինեին, ընդ որում, որպեսզի ստանար դրանք, քաղաքի բնակիչներից շատ պատանդներ էր վերցրել: Իրոք, նա բռնել էր Եդեսիացիների երեխաներին և նրանց հետ վարվում էր ամենազզվելի կերպով, ինչպես ստորկների հետ՝ ստիպելով թորիք, խոհանոցի մնացորդներ և նման բաներ տեղափոխել ու անել ամեն տեսակի կեղտոտ աշխատանք: Եդեսիայի բնակիչները շատ տխրած էին այդ հանգամանքից և ահա նրանք գնացին Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) մոտ, ընկան նրա ոտքերը և խնդրեցին միավորվել իրենց հետ ու օգնության գալ՝ հնազանդորեն առատ արցունքներ թափեցին այդ քաղաքից և իրենք կրկին կարողանան տեսնել իրենց երեխաներին, որոնք գտնվում էին այդ խայտառակ դրության մեջ: Բալդուինն ինքն էլ սկսեց ուժեղ կերպով ձգտել այդ արշավանքին, որպեսզի հասնի քաղաքացիների սիրուն և լավ ընդունելությանը, հատկապես այն պայմաններում, որ դա կլիներ իր առաջին նվաճումը: Եվ ահա նա զինվեց, զինեց նաև իր ամրոցները և ամենայն անհրաժեշտ զինվորական հանդերձանքով լեցեց քաղաքը, որտեղ մինչ այդ գտնվում էր՝ շարժվելով դեպի Սամուսատ: Նա ուժեղ պաշարեց քաղաքը, սակայն քաղաքացիները սկսեցին ոչ այնպես ուժով պաշտպանվել, իսկ, բանի որ կայազորը շատ ուժեղ էր, նա նահանջեց և ամրացավ մի ամրացված վայրում: Ես չգիտեմ, թե ինչքան երկար Բալդուինն այնտեղ մնաց, սակայն գիտեմ, որ, տեսնելով, որ քաղաքը հնարավոր չէ արագորեն գրավել, այնտեղ՝ մոտակա մի ամրացված ամրոցում, թողեց 70 ապստամբների, և այս մարդկանց լավ զինեց ու պարենավորեց, որպեսզի նրանք ամենօրյա հարձակումներ գործեն քաղաքի մատույցների վրա՝ թույլ չտալով ոչ մարդու ու ոչ էլ կենդանու լքել այն: Դրանից հետո, ահա, նա վերադարձավ Եդեսիա» (Պիլոմ Տյուրացի «Անդրադան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 4):

«Երբ Հայոց իշխան Կոնստանդինն եկավ Կառնառ, մի բանի օր անց կուրապաղատը նրանց պատերազմի հանեց Սամուսատի Պալատուս ամիրայի դեմ: Ֆրանկի հետևից գնացին և քաղաքի զինվորները, ինչպես և գավառի բոլոր հետևակ զորքերը: Հսկայական զորքով նրանք գնացին Սամուսատ և ավարի առան պարիսպներից դուրս գտնվող բնակատեղիները: Թուրքերը չհամարձակվեցին պատերազմի բռնվել: Դրա վրա քրիստոնյա զինվորները բոլորը միասին դիմեցին ավարառության: Թուրք զինվորները, տեսնելով դա, 300 հեծյալներով հարձակվեցին նրանց վրա, բոլոր զինվորներին հաղթեցին, ֆրանկներին և բոլոր գավառացիներին փախուստի մատնեցին: Սամուսատից մինչև Թիլ ընկած տարածության վրա մեծ ջարդ եղավ, կոտորվեց շուրջ 1.000 հոգի: Կոնստանդինն ու կոմսը հասան Ուռհա՝ Թորոս կուրապաղատի մոտ: Դա տեղի ունեցավ մեծ պահիք երկրորդ շաբաթը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրությունը», մաս 2):

«Պաղտինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) Կոնստանդինին ու Թորոսին իրենց զորքերով առաջնորդեց Սամուսատի Եմիրի դեմ՝ հրամայելով զորքեր հավաքել քաղաքից ու շրջակայից: Նրանք հարձակման անցան Սամուսատի վրա և շատ ավար ձեռք գցեցին: Այլազգիները սկզբում չէին համարձակվում ելնել նրանց դեմ, սակայն, երբ տեսան քրիստոնյաների անվճռակալությունը, հարձակվեցին նրանց վրա ու կոտորեցին, ընդ որում կոմս Պաղտինը դժվարությամբ փրկվեց և վերադարձավ Ուռհա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրությունը»):

³⁴⁶⁰ «Չէիք հասցրել մենք դեռ 15 օր էլ մնալ այդ քաղաքում, երբ քաղաքի բնակիչները մի հանցավոր ծրագիր հղացան, ըստ որի պետք է սպանել քաղաքի իշխանին, որին ի սրտե ատում էին, և նրա փոխարեն կառավարելու դնեին Բալդուինին (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.): Արվեց այնպես, ինչպես որոշվել էր և, չնայած Բալդուինը շատ վշտացավ կատարվածի առթիվ, սակայն անմիջապես էլ միջոցներ ձեռնարկեց քաղաքի պաշտպանության համար» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 4):

«/22/ Սրանից մի բանի օր անց ավագանին և քաղաքացիները, տեսնելով Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) դավաճան իմաստությունն ու ամրությունը թուրքերի մտադրություններին դեմ ելնելու հարցում և վստահ, որ քաղաքն ու նրա ամրությունները անկասա կլինեն, եթե գտնվելիս լինեն նրա ձեռքերում, լեռներից հրավիրեցին Կոնստանդինին՝ մի շատ հզոր մարդու, որպեսզի խորհրդակցի նրա հետ: Դրանից հետո նրանք որոշեցին կործանել քաղաքի տիրոջը, որպեսզի նրա տեղը դնեն Բալդուինին և նրան իրենց տեր ու առաջնորդ հռչակեն: Բանն այն էր, որ քաղաքի այդ տերը մշտական պայքարի մեջ էր ավագների հետ, նրանց ամեն տեսակի չարիք էր պատճառում և նրանցից անկյուղի բանակի ոսկի ու արծաթ էր խլել, ընդ որում, եթե որևէ մեկը դեմ էր ելնում նրան, ապա նա, նման մարդու դեմ գրգռելով թուրքերի գայլույթը, վերջինիս ամեն տեսակի վտանգների էր ենթարկում: Ավելին, նա դրոշմ էր թուրքերին այրել խոլորանոցները և դաշտերը ու հափշտակել անասունների հոտերը: Այդուհանդերձ քաղաքի բոլոր բնակիչները՝ մեծից փոքր, մի անգամ նետվեցին դեպի գեները, գնացին Բալդուինի մոտ և սկսեցին նրանից աջակցություն խնդրել, որպեսզի կործանեն քաղաքի այս տիրոջը, ինչպես իրենք էին որոշել ընդհանուր համաձայնությամբ, նրան էլ տեր ու առաջնորդ հռչակել: Բալդուինը, սակայն, վճռականորեն հրաժարվեց իր մասնակցությունը բերել այդ հանցագործությանը, բանի որ քաղաքի տերը որդեգրել էր նրան, դե նաև նա ինքն էլ, ոչ մի վիրավորանք չտեսած, չէր կատարում առանց որևէ պատճառի համաձայնություն տալ կամ իր մասնակցությունը բերել այդ գործին: «Իմ կողմից»,- ասաց նա,- «Աստուծո իմանք էր աններելի հանցագործություն կլինեք, եթե ես առանց որևէ պատճառի ձեռք բարձրացնեի նրա վրա, ում ինձ հայր եմ ճանաչել և հավատարմության երդում եմ տվել: Դրա համար էլ, խնդրում եմ ձեզ ձեռքերդ չկեղտոտել նրա արյամբ ու մահով և իմ անունն էլ չգցեք քրիստոնեական բանակի այլ իշխանների մոտ: Իրավունք տվեք ինձ գնալ և անձամբ խոսել նրա հետ այն աշտարակում, որտեղ նա ապրում է այն օրվանից ի վեր, երբ դուք նրան առաջնորդ եք հռչակել»: Բալդուինը ստացավ համաձայնություն և, բարձրանալով աշտարակ, քաղաքի դռնին այսպես ասաց. «Բոլոր քաղաքացիներն ու քաղաքի իրավասատարները մտադիր են նրան ձեռք բերել և, կատաղության մեջ ընկած, վազում են դեպի այս աշտարակ՝ հետևելով վերցրած ամեն տեսակի գեներ: Ինձ համար ցավալի է տեսնել այդ ամենը և ես տխրած եմ, սակայն ինքս բոլոր միջոցները կգործադրեմ, որպեսզի փրկեմ բեզ և առնեմ թո կործանման դեմ, եթե դու խոստանաս հրաժարվել այն ամենից, ինչ մինչ այս պատկանում է քեզ»: Դա չափով էր քաղաքի տերը լսել այս խոսքերը, երբ մեծաբանակ ամրոցի շրջապատեց աշտարակը, որպեսզի տիրի դրան, ընդ որում պաշարողները, որոշելով տիրել պարիսպներին ու դարպասներին, սկսեցին դրանց վրա նետերի ու բարձրի հեղեղ թափել: Այդ ժամանակ բաղաձայն թուրքեր, ընկնելով հուսահատության գիրկը, իր անհաշիվ հարստությունները բացեց Բալդուինի դիմաց՝ կազմված ծիրանիից, ոսկյա ու արծաթյա վագերից և հսկայական բանակի հունական դրամից՝ աղաչելով նրան այդ ամենը որպես նվեր ընդունել քաղաքացիներից իրեն պաշտպանելու դիմաց ու աղաչելով իրեն կյանք պարգևել և թույլ տալ ելնել աշտարակից ու գնալ՝ հրաժարված ամեն ինչից: Բալդուինը, համաձայնելով նրա խնդրանքին և ազգված խոնձհարությանը դեպի նրա ողբալի փնձակը, մեկնեց քաղաքի տերերի մոտ և համառոտեմ սկսեց համոզել ինչպե՜ս քաղաքի տիրոջը և նրան մահ չպատճառել՝ համաձայնելով նրանց միջև բաժանել այն հսկայական հարստությունները, որ իրենց ցույց էր տրվել: Քաղաքի ավագներն ու քաղաքացիները, սակայն, չէին ուզում լսել Բալդուինի ոչ խոսքերն ու ոչ էլ խոստումները և միաձայն աղաղակում էին, որ ոչ մի առաջարկ և պարգև չեն փրկի քաղաքի տիրոջ կյանքը ու նա իրենցից կենդանի չի հեռանա: Միաժամանակ նրանք մեջ էին բերում անձամբ նրանից կամ նրա դրոշմով թուրքերից տեսած իրենց բոլոր վիրավորանքները և փորձաքննեցին: /23/ Այդ ժամանակ քաղաքի տերը, հուսահատված փրկել իր կյանքը և տեսնելով խնդրանքների ու առաջարկների անօգուտ լինելը, առաջարկեց հանձնել իր բոլոր գանձերը, բաց թողեց Բալդուինին և աշտարակի բարձունքից իջավ մի նեղ պարանի օգնությամբ, սակայն նրան անմիջապես էլ խոցեցին հազարավոր նետերով, որից հետո նետեցին քաղաքի իրապարակը: Դրանից հետո նրան զինատեսցին և, զլուխը ցցած նիզակի վրա, այն պատեցին քաղաքով մեկ, երբ յուրաքանչյուր ոք տարբեր

կողմերից վիրավորանքներ էր տեղում... /24/ Դրա հաջորդ օրը, չնայած համառ դիմադրությանը և մերժումներին, Բալդուինը հռչակվեց դուքս ու քաղաքի իշխան» (Ալբերտ Ալեսնի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 22-24):

«Այստեղ ես չեմ ուզում առիթը բաց թողնել ու չպատմել այն ամենի մասին, ինչ եղավ Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) հետ հետազայում, ընդ որում ես կպատմեմ մի բանի մանրամասների մասին, որոնք ինքնին շատ հետաքրքիր էին: Եվ այսպես Միջագետքի բրիտանական մի շրջանում գոյություն ուներ Եդեսիա անունով մի քաղաք, որտեղ, ինչպես մեզ հայտնի է շատ մարդկանց խոսքերից, տիրում էր հավատարմ քրիստոնյա մի դուքս, որը, սակայն, պաշտպանում էր այս շրջանը ոչ թե գեների ուժով, այլ գումար վճարելով: Այս մարդը արդեն տարիքն առել էր և ապրում էր իր կնոջ հետ, ընդ որում նա երեխաներ չուներ: Եվ այսպես, լսելով, որ ֆրանկները մոտենում են Միջագետքի սահմաններին, վերջինս շատ ցանկացավ այնպես անել, որ ֆրանկ ազնվականներից ոմանք իր մոտ գան և փոխարենը օգնեն իրեն ուժով պաշտպանել այն երկիրը, որը ինքը մինչ այդ պաշտպանում էր գումարով: Եվ ահա նա ուղարկեց յուրայիններից մեկին, որը ներկայացավ Բալդուինին և խոսք բացեց նրա հետ այս մասին, ընդ որում միաժամանակ հավաստիացրեց նաև, որ Բալդուինը կարող է բոլոր հույներն ունենալ տեղ դառնալ այդ կոմսությանը ու ժառանգել դրա ժողովրդի տիրակալին, եթե ժամանակին հասնի ու անի ամեն ինչ ինչպես հարկ էր: Բալդուինը տվեց իր համաձայնությունը, մեկնեց և ընդունվեց մեծ ջերմությամբ, ինչպես որդի և ինչպես այդ երկրի սովորություններ էր...: Երբ ամեն ինչ այսպես արվեց, տեղի բնակիչները հասկացան, որ ծերունին զրկվել է բարձր պատվից, դրա համար էլ դավադրություն կազմեցին և Բալդուինին դրեցին դրա գլուխ, որովհետև իրենք լավ էին հիշում, թե ինչքան վնասներ է տվել այդ ծերունին իրենց իր իշխանության ժամանակ: Դրանից հետո, երբ բանը հասավ պատասմբության և բաղադր բնակիչները պաշարեցին այդ ծերունուն, Բալդուինն ուզում էր ամեն գնով պաշտպանել նրան, սակայն ծերունին ասաց, որ ինքը գիտի, դա օգուտ չի տա, իսկ այդ պայմաններում ինքը չի ուզում, որ Բալդուինին որևէ վնաս հասնի: Բալդուինը արցունք աչքերին շատ աղաչեց քաղաքի իշխանին փոխել մտադրությունը, ասելով, որ ինքը գերադասում է մահը, այլ ոչ թե այն, որ քաղաքի իշխանին որևէ վնաս հասցվի, սակայն սա պնդեց իրենը և արդյունքում Բալդուինը տեղի տվեց: Արդյունքում քաղաքի իշխանն ի վերջո համոզեց Բալդուինին, որ սա ինչի ներքև և համոզի քաղաքացիներին, որ վերցնեն իր կյանքը, բայց խնայեն Բալդուինին և նրան դարձնեն իրենց նոր իշխան: Այդպես էլ եղավ, երբ զայրացած քաղաքացիները ի վերջո այդ ծերունուն սպանեցին, իսկ Բալդուինին էլ, որ որդեգրվել էր, դրեցին իրենց նոր իշխան» (Գլիբերտ Նոմանի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Դրանից հետո Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.), քաղաքի մոտ հաստատելով իր վրանները, որոշեց պաշարել այն: Միաժամանակ մեծ արմուկ բարձրացավ բուն բաղբյուրում և բոլոր կողմերից ժողովուրդը հավաքվեց: Այդ ժամանակ քաղաքի ամենազգալի մարդկանցից մեկը հանդիսացող Թովիան խոսեց...: Մինչ Թովիան կասեր այս ամենը, քաղաքացիների մի ջոկատ աննկատ կառավարչի պալատ ներխուժեց, սակայն քաղաքի կառավարիչն այստեղ ևս իրենց զուսպ չպահեց և իր արհամարհանքն ու ատելությունը դրսևորեց ֆրանկների հանդեպ: Ահա հենց սա պատճառն էր հանդիսացել, որ չարացած քաղաքացիները գլխատեցին նրան, իսկ մարմինը էլ բզկտեցին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 13):

«Այսպիսով՝ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.), անվտանգ կերպով հասնելով Եդեսիա և հաստատվելով այստեղ, հիմնադրեց ընդունելություն գտավ այստեղի իշխանի կողմից, իսկ այն բանից հետո, երբ վերջինս սպանվեց տեղի բնակչության կողմից, նա քաղաքի նկատմամբ ստացավ լիակատար իշխանություն» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եդեսիայի բնակիչները պարզորեն տեսնում էին, որ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) շատ հարգալից է, ազնիվ ու փառահեղ իր բոլոր գործերում, դրա համար էլ նրանք սկսեցին վիճել ու վիճաբանել, որ ինչ տերը ոչինչ չարժե, իրենց շատ տիրություններ և պատճառել, իսկ Բալդուինը այդպիսին չէ: Եվ ահա մարդիկ սկսեցին իրար մեջ խորհրդակցել և մարդ ուղարկեցին այն հզոր այրի հետևից, որն ապրում էր լեռներում, այնտեղ շատ ամրություններ ուներ և նրա անունը Կոնստանտինն էր: Դրանից հետո նրանք բոլորը միասնապես որոշեցին սպանել քաղաքի տիրոջը և այն հանձնել Բալդուինին՝ հենց նրան էլ տեղ կարգելով քաղաքի վրա, այդ աստիճան էին նրանք ատում այն պարոնին, որն այդքան լավ էր վերաբերվում իրենց, օգնել էր բոլոր հարցերում, մեծ բանակի ուսկի ու արծաթ ուներ և բաղաբուն ամեն ինչ իրենով էր արել: Բանն այն էր, սակայն, որ այնտեղ մի բան ու գործուկա մարդ էր պետք, որը կկարողանար ոչ միայն գահընկեց անել քաղաքի տիրոջը, այլև ելնել թուրքերի դեմ, որոնք այս պարագայում դաշինքի մեջ կնտեցին քաղաքի նախկին տիրոջ հետ և կոչնչացնեին գիւղին, միգրելն ու այլ բաները, կարելի էր ցույց տալ, որ նրանք անստանալից, ընդ որում քաղաքն ամեն մի լեռնը պետք է մշտապես անհանգստանար իր կյանքի համար...: Զննարկելով այս ամենը՝ Եդեսիայի բնակիչները սպանեցին իրենց տիրոջը և որպես տեղ ընտրեցին Բալդուինին, բանգի իրենք չէին մոռացել այն բոլոր անարդարությունների և վիրավորանքների մասին, որոնք տեսել էին նրանից, իսկ դա այսպես եղավ: Եվ այսպես քաղաքի բնակիչները, որ հույս ունեին, որ Բալդուինը ավելի լավ կկառավարի, եթե նախկին այն տերը մահանա, այդ նպատակով բոլոր միասնաբար զինվեցին, գնացին նրա վրա ու շրջապատեցին: Այս ժամանակի քաղաքի տերը, տեսնելով, թե այդ մարդիկ ինչ աստիճանի են զայրացած, որ նման բայի են դիմել, կանչեց Բալդուինին, խնդրեց նրան իր գանձարանից վերցնել ինչ ու ինչքան պետք է և հանգստացնել մարդկանց: Բալդուինը ելավ մարդկանց մոտ և սկսեց գործել խնդրանքներով ու սպառնալիքներով, սակայն, բանի որ նորանոր մարդիկ էին գալիս, ամբոխն աստիճանաբար մեծանում էր: Այդ ժամանակ Բալդուինը լքեց նրանց ու սկսեց խոսել քաղաքի տիրոջ հետ՝ ասելով նրան, որ նա իր գլխի ճարը տեսնի, ինքն արդեն ոչինչ անել չի կարող: Եվ ահա այդ մարդը, լիովին հուսահատված ամեն ինչից, պարանը կապեց պատուհանից և սկսեց ներքև իջնել, սակայն, երբ ժողովուրդը տեսավ այդ, մինչ գետին կհասներ, լիովին բզկտեց նրան նետերով: Այսպիսով՝ վերջնականապես սպանելով քաղաքի տիրոջը՝ նրանք նրա մարմինը բարձր տվեցին փողոցներով, կտրեցին գլուխը և, որպեսզի բավարարություն ստանան, մարմինն այլ կերպ անպատվեցին, իսկ հաջորդ առաջիկա եկան Բալդուինի մոտ և զոռով ու հակառակ իր կամքի ստիպեցին անցնել իրենց կողմը՝ մեծարելով որպես արքա ու տիրակալ: Քաղաքի բնակիչները հավատարմության երդում տվեցին նրան ու միջնաբերդը և բոլոր անությունները տվեցին նրա ձեռքը, այնպես որ Բալդուինը ձեռք գցեց գանձարանը ու բոլոր այն հարստությունները, որ ինչիցն էր այստեղ կուտակել էին երկար ժամանակվա ընթացքում: Այսպես Եդեսիա քաղաքը լիովին անցավ Բալդուինի իշխանության տակ» (Գլիոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 5):

«Երբ կոմս Պաղտինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) եկավ Ուռհա, նենգ և չարագործ մարդիկ նրա հետ համաձայնության եկան Թորոս կուրապաղատին սպանելու շուրջը: Այդ բանին արժանի չէր Թորոսը, դա ապերախտություն էր, բանգի նրա ճարտարամիտ իմաստությամբ, մեծ հնարամտությամբ ու անչափ կարողությամբ էր, որ Ուռհան ազատվեց չար ու դաժան տաչիկների հարկատվությունից և ծառայությունից: Ահա այդ օրերին 40 հայ Յուդայի վճիռ կայացրին և գիշերով գնացին կոմս Պաղտինի՝ կոմս Կոնդուկիտի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) եղբոր, մոտ և Ուռհան խոստանալով, նրան մասնակից դարձնին իրենց նենգ ծրագրին: Նա համաձայնություն տվեց նրանց ստոր ծրագրին: Նրանք ընդգրկեցին նաև Յայոց իշխան Կոնստանտին և մեծ պաիքի հինգերորդ շաքաթ քաղաքի ողջ բազմությանը ոտքի հանեցին Թորոս կուրապաղատի դեմ: Կիրակի օրը թալանեցին նրա իշխանավորների բոլոր տները և գրավեցին Վերին բերդը: Երկուշաբթի օրը նրանք հարձակվեցին Ներքին բերդի վրա, ուր գտնվում էր ինքը՝ Թորոսը, և կատարի կռիվ մղեցին նրա դեմ: Թորոսը ճարահատալի նրանցից երդում խնդրեց, թե իր անձին ձեռք չեն տա՝ խոստանալով հանձնել բերդն ու քաղաքը և կնոջ հետ թողնել հեռանալ Մեյխտեն քաղաքը: Նա նրանց առաջ դրեց Վարագա և Մաքենացոց սուրբ նշանները, որոնց վրա կոմսը մոաբելոց սուրբ եկեղեցում երդվեց, թե նրան ձեռք չի տա: Նա երդվեց նաև հանուն հրեշտակների, հրեշտակապետների, մարգարեների, նավապետների, սուրբ առաքյալների, սուրբ հայրապետների բոլոր մարտիրոսների, բանգի Թորոսը երդման բովանդակություն գրավոր էր ներկայացրել կոմսին և վերջինս ահա երդվեց այդ բոլոր սրբերի անվամբ: Դրա վրա Թորոսը բերդը հանձնեց Պաղտինին և կոմսն ու քաղաքի մյուս իշխանները մտան բերդ: Երեքշաբթի օրը՝ սուրբ Բառասնից տոնին, քաղաքացիները խուճեցին Թորոսի վրա և սրբերով ու մահակներով պարսպից ցած գործեցին մեծաթիվ ամրոցի մեջ: Բոլորը միասին հարձակվելով նրա վրա՝ նրանք նրան սրախողխող ու տանջամահ արեցին, ապա, ոտքերը պարանով կապելով, դիակն անարգաբար քաղաքում բարձր տվեցին: Նրանք այդ օրը ուրախացան իրենց տված երդումը և աստծո նկատմամբ սարսափելի մեղք գործեցին: Այդ բոլորից հետո Ուռհա քաղաքը տվեցին կոմս Պաղտինին» (Մաթթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Ուռհայեցի գտնվող անտեղ մարդիկ, թվով 40 հոգի, որոշեցին կոմսի հետ միասին սպանել Թորոս կուրապաղատին ու քաղաքը հանձնել Պաղտինին (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.): Վերջինս ևս իր համաձայնությունը տվեց այդ նենգ առաջարկին: Ողջ քաղաքը ևս համաձայնեց դրան, համաձայնեց նաև Կոնստանտինը: Եվ ահա բոլորը միասին հարձակվեցին Թորոսի ու նրա իշխանների ապարանքի վրա և պաշարեցին այն ամրությունը, որտեղ ամրացել էին նրանք: Անբախտիկ մարտ սկսվեց, սակայն Թորոսը, տեսնելով իրավիճակի անելանելի բնույթը, որոշեց դադարեցնել դիմադրությունը՝ թույլություն տալով ինչպես իր կնոջ ու երեխաների հետ մեկնել Մեյխտեն՝ անտեղ մտնել: Այս խնդրանքը երդումով ընդունվեց Սուրբ առաքյալների և Վարագայի Սուրբ Խաչի վանքերում, որից հետո Թորոսը միջնաբերդը հանձնեց կոմսին ու իշխանները ներս մտան: Այդ ժամանակ քաղաքացիները ծանկեցին Թորոսին և պարսպապահ նրան վայր նետեցին ամբոխի բզկուտանը, որի ժամանակ թորով այնքան հարվածեցին նրան, մինչև մահացավ: Նրան

սպանեցին իսպաի օրը, որից հետո, պղծելով մարմինը, ոտքերից պարանով կապած քարշ տվեցին քաղաքի փողոցներով: Ահա այդ կերպ, խախտելով երդումը, նրանք սպանեցին այդ քարի ու աստվածապաշտ մարդուն, իսկ քաղաքն էլ հանձնեցին Պաղտիսին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ֆրանկների և Բաղդուխի (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացու – Մ.Յ.) Ուռնիս գալուց որոշ ժամանակ անց նենգամիտ ուռնիացիները սկսեցին չարություն և գայթակղություն սերմանել ֆրանկների և Թեոդորոսի միջև: Եվ բանի որ նրանց տրտերը լցված էին մեծ չարությամբ, դիմեցին Նույնիսի այնպիսի նենգության, որ խորհեցին սպանել իրենց կառավարչին և տեղ կարգել ֆրանկներին: Ընդ որում՝ դա արեցին ոչ թե ֆրանկների նկատմամբ ունեցած սիրուց, այլ Թեոդորոսից դժգոհ մարդկանց չարակամության պատճառով: Կատարելով գիշատիչ գազանների նման, նրանք լարեցին ու գրգռեցին միմյանց, և մի մեծ ամբոխ կազմած, ժխոր բարձրացրին աղբերակունքի մոտ, որտեղով նա պիտի իջներ վերին բերդից: Երբ մոտեցավ այդ ամբոխին, գազազած վրա հասան նրան, և նա փախավ մտավ քաղաքի արևելյան դարպասի վերևում գտնվող նեբեի բերդը, որ ինքն էր կառուցել ու ավարտել, իսկ երբ նրա դեմ կռվի էլան, նա երդում պահանջեց, որպեսզի իրեն թույլ տան կնոջ և երեխաների հետ հեռանալ դատարկաձեռն: Նրանք խոստացան ու երդվեցին և նա բացեց դուռը նրանց առջև: Սակայն նրանք հաստատ չմնացին իրենց երդմանը ու խաբեցին նրան: Բարձրացան, կապեցին նրան պարանով և մերկացրած, միայն մի գոզնոցով իջեցրին քաղաքի դիմացի բարձր պարսպից: Երբ նրան իջեցնում էին (ծեռագիրը թերի է – Մ.Յ.) ...: Հեթոմի որդու և նրա տան կործանումը: Այս Բաղդուխը ստացավ Թեոդորոսի ողջ ունեցվածքը և քաղաքի երկու բերդերը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 246):

«Առաջին կոմսը Բալդուին (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Յ.) էր, որը սպանեց Թեոդորոսին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

3461 «Ողջ նավատորմը թողնելով Ասիռնայի պահպանության համար՝ Դուկասը գործով մեկնեց Եփեսոս, որը գտնվում էր սատրապներ Թենգրի-Բերմիդի և Մարտիի ձեռքում: Տեսնելով նրա մոտենալը՝ բարբարոսները զինվեցին և զորք մարտական կարգով շարեցին ամրոցի դիմացի հարթավայրում: Ոչ մի պահ չհապաղելով՝ Դուկասի զորքերը, պահպանելով մարտական կարգը, նետվեցին նրանց վրա: Ծակատամարտ սկսվեց, որը ձգվեց օրվա մեծ մասը: Երկու կողմերն էլ մարտնչում էին և մարտի ելքը դեռևս անհայտ էր, սակայն թուրքերը թիկունք դարձրին և խուճապահար փախուստի դիմեցին: Ընդ որում՝ այդ ընթացքում շատերը սպանվեցին, իսկ գերի վերցվեցին ոչ միայն շարքային ռազմիկները, այլև շատ սատրապներ: Ընդհանուր առմամբ գերության մեջ հայտնվեցին 2.000 իռանդ: Իմանալով գերիների մասին՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Յ.) հրամայեց նրանց ցրել կղզիներով: Մնացած թուրքերը ճանապարհ ընկան Մեանդրոս և Պոլիստո գետերով: Նրանք գոռոզաբար էին տրանսպորտված և վստահ էն, որ ազատվել էին Դուկասից, սակայն ամեն ինչ այդպես չեղավ: Քաղաքի դուռք թողնելով Դենեսոսին՝ նա ռազմիկների ողջ զորքով, հետևելով ինքնակալի խորհուրդներին, նա թուրքերի հետևից, ընդ որում ոչ թե հախտուն, այլ լավ կարգով, ինչպես և պետք է գնար թշնամու վրա փորձառու զորավարը: Ինչպես արդեն ասվեց, թուրքերը ճանապարհ բռնելով Մեանդրոսով և տեղակայվելով նրա հունով ձգվող քաղաքներում, հասան Պոլիստոսին, սակայն Դուկասը չգնաց նրանց հետքերով, այլ ճանապարհ ընկավ ասենակարճ ուղով և հենց ընթացքից տիրեց Սարդեսին ու Ֆիլադելֆիային՝ նրանց պահպանությունը հանձնելով Միքայել Կեկավմենոսին: Դրանից հետո նա ուղղություն բռնեց դեպի Լաոդիկա, որտեղ բոլոր բնակիչները նրան անմիջապես ողջունելու ելան: Այն բանի համար, որն նրանք իրեն կամավոր հանձնվեցին, Դուկասը նրանց թույլ տվեց անվախ շարունակել տիրել քաղաքին և Նշանակեց իր կառավարչին: Դրանից հետո նա, անցնելով Դոմայով, ժամանեց Լամպակ և այստեղ սատրապ Նշանակեց Եվստաֆիոս Կալիցային» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 5):

«Այդ ժամանակ էր, որ մերոնք տիրեցին Լաոդիկեին» (Ամնեյ Ռիբեմոնցի «Լամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», նամակ առաջին):

«Դրանից հետո գրավվեց Լաոդիկեին» (Չիգերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

3462 «Հասնելով Պոլիստոսին՝ նա (Դուկասը – Մ.Յ.) այնտեղ մեծաթիվ թուրքեր հանդիպեց, սրընթաց հարձակվեց նրանց վրա այն պահին, երբ նրանք ծամբար էին զարկում, գլխովի ջախջախեց, շատերին սպանեց և մեծ ավարի տեր դարձավ՝ համապատասխան թշնամիների թվի» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 5):

3463 «Բարերոր դրանից քիչ առաջ գրավել էր Թեոդորոս Գալիասը» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 6):

3464 «Մյուս կողմ թեքվելով՝ նա որոշեց գրավել Բաբերդը, որը դրանից քիչ առաջ գրավել էր Թեոդորոս Գալիասը: Հասնելով Բաբերդի մոտ հոսող գետին՝ Իսմայիլը այնտեղ տեղակայեց ողջ զորքը: Իմանալով այդ մասին՝ Գալիասը մտադրվեց գիշերով հարձակվել նրա վրա, սակայն ինչպես ավարտվեց այդ գործը, ինչպիսին էր Գալիասը և որտեղից ծագումով, այդ մասին խոսք կգնա իր տեղում» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 6):

3465 Այս մասին հայտնվում է «Թեոդորոս Գալիասի նահատակություն» աշխատանքում:

3466 «Այդ տարին սուլթան Պարկիարուխի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Յ.) սպասալարը, որ Կերպողա էր կոչվում (Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուղան – Մ.Յ.), հսկայական զորքով եկավ ու բանակեց Ուռնիսի դարպասի տակ՝ ֆրանկ զորքերին պատերազմ տալու մտադրությամբ: Նա հսկայական զորքով մնաց միջև հինձ ժամանակը և բոլոր արտերը մաքրեց, թողեց: Հսկայական զորքով նա քաղաքի դեմ պատերազմ էր սկսում: 40 օր անց նրա մոտ եկավ Ամսիոքի ամիրա Ահսիանի (Ամսիոքի Եմիրության Եմիր Յադի Սիանի – Մ.Յ.) որդին և, ընկնելով Կերպողայի ոտքերը, աղաչում էր իրենց զանության հասնել, ընդ որում նա պատմեց ֆրանկ բանակի մասին, թե նա փորթաթիվ է և սովահար» (Մատթեոս Ուռնիացի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Նույն այդ տարում Բաբիարուխի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Յ.) սպասալարը՝ պարսից ամիրան, որին կոչում էին Երբրողա (Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուղան – Մ.Յ.), հսկայական զորք հավաքեց ու հարձակման անցավ խաչակիրների ուղղությամբ՝ միջև բերքահավաքը պաշարելով Ուռնիս քաղաքը: Նրանք սպառնեցին ողջ բերդը և 40 օրվա ընթացքում ճակատեցին քաղաքի դեմ, սակայն հետո Երբրողայի մոտ եկավ Ամսիոքի Եմիր Ահսիանի (Ամսիոքի Եմիրության Եմիր Յադի Սիանի – Մ.Յ.) որդին և սկսեց աղաչել, որ օգնեն: Նա պատմեց քրիստոնյա զորքի դրության մասին, որոնք փորթաբանակ էին և սոված» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նիստավորները գրավեցին Ուռնիս» (Կասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

«Այս թուրքերը դրանից առաջ ողջ երեք շաբաթ կանգնած էին մնացել Եդեսիայի մոտ, որտեղ պաշտպանությունը վարում էր Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Յ.), սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, ի վերջո շտապեցին Ամսիոք՝ Գրատիանին (Ամսիոքի Եմիրության Եմիր Յադի Սիանի – Մ.Յ.) օգնության» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 11)

«/11/ Եվ այսպես, տեղում պարզելով իրավիճակը, Զորքահան (Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուղան – Մ.Յ.) ու բանակի այլ ղեկավարներ մոտեցան Եդեսիային, ընդ որում նրանք որոշել էին տիրել այս քաղաքին և իրենց ձեռքը գցել ու պատժել Բալդուինին (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Յ.) և մնացած քրիստոնյաներին՝ կրկին վերադարձնելով այս քաղաքը թուրքերի տիրապետության սահմաններ: Բալդուինը, սակայն, որն ուղղակի ի վիճակի չէր գիշել մահվան որևէ սպառնալիքի, իմանալով Զորքահանի ժամանման և նրա ծրագրերի մասին, հենց որ թշնամու ուժերի մի մասը հայտնվեց Եդեսիա քաղաքի դիմաց, անմիջապես ոտքի հանեց իր զորքն ու իր կողմակիցներին և, նրանք բոլորն էլ, լինելով լավ նժույգների վրա, ելան Զորքահանի դեմ, որպեսզի կանխարգելիչ հարված հասցնեն վերջինիս: Եվ ահա քրիստոնյաները, վստահորեն գործելով հայերի աղեղներով ու ֆրանկների սիգակներով, Բալդուինի գլխավորությամբ փախուստի մատնեցին թշնամիներին և հետ շարտեցին դեպի Զորքահանի հիմնական ծամբար, ընդ որում վերցրին ու քաղաք բերեցին իսկապական ավար և մեծ բանակի զուլար, որն այդ առաջապահ զորքի մոտ էր: Զորքահանը շատ զարմացավ, որ Բալդուինը համարձակվում է իր դեմ նման բաներ ձեռնարկել և, անցնելով բոլոր սահմանները, երդվեց իր աստվածներով, որ չի հրաժարվի Եդեսիայի պաշարումից, որից հետո համապատասխան հրաման տվեց ողջ բանակին ու շրջափակեց Բալդուինին... /12/ Եվ ահա Զորքահանն ու իր իշխանները, ըստ տրված հրամանի, գնացին Եդեսիա քաղաքի վրա: Երեք օր շարունակ նրան շեփորներ էին փչում և եղբերափողներով դողդաղում էին օդ, երբ հաճախակի հարձակումներ էին գործում քաղաքի վրա, սակայն քաղաքի պահպանները ուժեղ դիմադրություն էին ցույց տալիս և ոչ մի կերպ թույլ չէին տալիս հակառակորդին առաջանալ քաղաքի պարիսպների կամ աշտարակների ուղղությամբ: Եվ ահա մտերիմներով աստիճանաբար սկսեցին խորհուրդ տալ Զորքահանին թողնել այդ քաղաքի պաշարումը, գնալ Ամսիոքի վրա, այնտեղ ավարտել գործերը, իսկ հետո հանգիստ վերադառնալ և շարունակել այդ պաշարումը, երբ Բալդուինն ու մնացած քրիստոնյաները կլինեն ինչպես շների կողմից շոշապալոված և բոլոր էլեքերից զրկված ոչխարներ: Եվ ահա Զորքահանը կրկին խորհրդի գումարեց իր մտերիմներին և վերսկսեց առաջադիպարումը Ամսիոքի ուղղությամբ» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 11, 12):

«/225/ Հաջորդ օրն առավոտյան նրանք ուղերձ հղեցին Բալդուին Եդեսիացուն (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Յ.), որը պետք է տաներ թարգմանիչներից մեկը, ընդ որում այս մարդու վրա խնդիր

եր դրված համոզիչ կերպով բացատրել Բալդուինին, թե ինչու նա պետք է թողնի քրիստոնեական հավատքը, թուրք դառնա և երեք անգամ դարձի գա...: /226/ Իսկ այժմ իմացե՛ք, թե ինչ կերպ պատասխանեց Բալդուինը այն սուրհանդակին, որը բերել էր այդ ուղերձը: Եվ այսպես նա նրան հարուստ նվերներ տվեց, մի լավ թափով ջորի հանձնեց, տվեց նաև թուրքական աղեղ փետուրե նետերով, որից հետո հետ ուղարկեց իր տիրոջ մոտ նրա բանակ, որպեսզի այստեղ վստահ լինեն, որ Եդեսիայում բացարձակապես ոչ-ոք անհանգստացած չէ նրա գալով: Երբ Զորքարանը (Մոսուլի կառավարիչ Զեք-Բուղան – Մ.Ֆ.) լսեց իր սուրհանդակի պատասխանը, նա երդվեց իր գլխով, նման երդում նա երբեք չէր տվել, որ ինքը կսափես Եդեսիան ու կտիրի այդ բաղաբնին...: Եվ այսպես Զորքարանը բոլոր կողմերից պաշարեց Եդեսիան այն բանակով, որը նախատեսված էր Անտիոքը գրավելու համար, իսկ բաղաբնը, պետք է ասել, շատ թույլ էր պաշտպանված, բանի որ այնտեղ միայն 100 ասպետներ կային: Այդ ժամանակ Եդեսիայի մեր մարդիկ մարդ ուղարկեցին Ռոմանիայի կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ նա էլ դիմեց Անտիոքի մոտ գտնվող մարդկանց, որից հետո եպիսկոպոս Պյուլին մեծ ուժեր ուղարկեց նրանց օգնության: Եվ ահա մեր մարդիկ գիշերվա հանգստության մեջ կտրեցին մինչև Եդեսիա ընկած տարածությունը, որի արդյունքում բաղաբնն ապահովվեց հացով, գինով ու մսով, իսկ Զորքարանն էլ, երբ իմացավ այդ մասին, թմեց: Եվ ահա Զորքարանը շեփորներ փչեց, որպեսզի սկսվի հարձակումը բաղաբնի վրա, սակայն բաղաբնի բնակիչները մեծ եռանդով պաշտպանվում էին և արդյունքում հեթանոսներին ջարդ տվեցին ու հետ շարտեցին: Այդ ժամանակ Սանսադունը խորհուրդ տվեց Զորքարանին հանգիստ թողնել Եդեսիան, բանի որ նա երբեք չի կարողանա գրավել, այն, իսկ փոխարենը բանակը կարող է շարժվել Անտիոքի ուղղությամբ, որը հեշտությամբ իրենով կանի...: /227/ «Տեղ իմ»,– այդ ժամանակ ասաց Սանսադունը,– «թող Եդեսիան ինչպես էր, իսկ փոխարենը եկ արշավանք իրականացնե՛ք Անտիոքի ուղղությամբ, ինչպես պետք է վարվե՛ք այսպես թե այնպես: Ի վերջո, նրանք ոչ մի տեղ չեն կորչի»,– ասաց Մուհամմեդը,– «իսկ երբ մենք կտիրենք Անտիոքին ու այնտեղ կարգի կգցենք գործերը, ապա բոլոր հնարավորությունները կունենանք հանգիստ հետ դառնալ ու լուծել սրանց հարցերը»,– ավելացրեց նա: «Հիանալի միտք է»,– պատասխանեց Զորքարանը, որից հետո շեփորներն ու թմբուկները խփեցին և հրաման եկավ սարակինոսներին ու հեթանոսներին, որ նրանք ճամփա ելնեն: Այդ ժամանակ իրոք թուրքերի բանակը ելավ և ուղղություն բռնեց դեպի Անտիոք, իսկ Բալդուին Եդեսիացին էլ, որ ցանկացած երկ վստահ լինել ամեն մի հարցով, հավաքեց 140 ասպետների և ուղարկեց նրանց այս բանակի հետքով, որպեսզի սրանք հարձակում գործեն թշնամու վերջապահի վրա: Դա իրոք, որ մի հիանալի բան էր մեր մարդկանց համար, թող Աստված փրկի նրանց, բանգի այդ ժամանակ մերոնց ձեռքն ընկավ 20 բարձած կենդանիներ, որոնք հասցվեցին Եդեսիա ու դրանից հետո այս բաղաբնն այլևս պարենամթերքի ոչ մի խնդիր չունեցավ» (Գրեմորու Դուազի «Անտիոքի երգը», գլուխ 225-227):

«Մինչ թուրքերի հիմնական բանակը կհավաքվեր ու կառաջանար, Զորքուդատը (Մոսուլի կառավարիչ Զեք-Բուղան – Մ.Ֆ.) իր մարդկանց հետ լքեց վերջինիս և առաջանալով մոտեցավ Եդեսիային: Այստեղ նրան գեղեցեցին, որ մի ֆրանկ բարոն (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.) իր ձեռքում է պահում բաղաբնն ու հարակից բոլոր հողերը, որոնք նվաճել է: Զորքուդատը շատ ծիծաղեց այդ ամենի վրա և ասաց, որ մինչ հիմնական գործին անցնելը նա կանցնի Եփրատը, կգրավի այդ բաղաբնը և կկոտորի բոլոր ֆրանկներին, որոնց կգտնի այնտեղ: Բալդուինը, սակայն, լսելով թշնամիների առաջանալու մասին, չվախեցավ: Նա բաղաբնը շատ լցրեց զենքերով, պարենամթերքով ու ռազմունակ մարդկանցով և սկսեց սպասել Զորքուդատի մոտենալուն, բանգի նրան պատմել էին վերջինիս սպառնալիքների մասին ու նա տեղյակ էր սրա մեծախիստություններից: Եվ ահա Զորքուդատը մոտեցավ բաղաբնին, պաշարեց այն ու իր ջոկատին հրամայեց հարձակում գործել: Արդյունքում, սակայն, թուրքերին ծանր կորուստներ պատճառեցին, բանգի սրանք հույս ունեին հենց ընթացքից գրավել բաղաբնն ու գերել ներսում եղող բոլոր մարդկանց, սակայն, ինչպես արդեն ասվեց, բաղաբնի կայացողը շատ լավ պաշտպանվեց, այնպես որ ծանր կորուստներ պատճառեց գրոհող թուրքերին, ընդ որում իրենք՝ բաղաբնի պաշտպանները, ոչ մի կորուստ չունեցան: Բաղաբնի կայացողը Զորքուդատին այստեղ պահեց երեք շաբաթ, սակայն այդ ընթացքում սա ոչ փառքի հասավ, ոչ էլ որևէ օգուտի: Ի վերջո, հայտնի ու մեծատոհմիկ այրերը իր իսկ բանակից եկան նրա մոտ և խորհուրդ տվեցին թողնել այդ գործը, բանի որ ավելի լավ էր անմիջապես մեկնել Անտիոք ու ոչնչացնել այնտեղ գտնվող ուխտավորներին, որից հետո միայն կարելի կլիներ հանգիստ պաշարել և Եդեսիան, և Բալդուինին, թե՛ս սա ինքադեմ դեռ այդ ժամանակ կենդանի լինե՛ր, ընդ որում այդ պարագայում նրանք ասացին, որ կարելի կլինի Բալդուինի կապակցված բերել ու ոչխարի կամ գառան նման մորթել իր իսկ Աստծուն: Զորքուդատը համաձայնեց այս ամենի հետ, ընդ որում պետք է ասել, որ այն ժամանակը, որը Զորքուդատը անցկացրեց Եդեսիայի պարիսպների տակ, փրկարար եղավ մեր ուխտավորների համար ու հատկապես լավ Բոհեմունդի ու նրա մարդկանց համար, բանգի, եթե նա ուղիղ գնար դեպի Անտիոք, ապա մերոնք անհույս վտանգի մեջ կհայտնվեին և չէին կարողանա դիմանալ թխուրների Զորքուդատի և ճակատից բաղաբնի կայացողի համակցված հարձակումին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 14):

³⁴⁶⁷ «Հիշքի 491 թվականին Մելիթ-Ռիդվանի (Հալեպի Էմիրության Էմիր Ռիդվանից – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Ազագի կառավարիչ Օմարը: Հալեպի գործը ելավ ու պաշարեց Ազագը, իսկ Օմարը օգնության կանչեց ֆրանկներին: Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) եկավ մեծ զորքով և Հալեպի գործը ստիպված եղավ վերադառնալ: Մեն-ժիլը թալանեց այն ամենը, ինչ կարողացավ, և վերադարձավ Անտիոք, իսկ Օմարի որդուն էլ պատանդ վերցրեց և սա մահացավ՝ գտնվելով նրա մոտ: Դրանից հետո Մելիթ-Ռիդվանը հարձակվեց Օմարի վրա և գերեց նրան Թեյլ հարակի մոտ, որից հետո նա նրան հանձնեց Ազագը և որոշ ժամանակ մնաց Հալեպում, որից հետո սպանվեց, իսկ Մեն-ժիլը ելավ Չուլիհիսա մասին և պաշարեց ալ-Բարան: Այստեղ քիչ ջուր կար և նա գրավեց ամրոցը, խոստանալով անվտանգություն, սակայն նրա բնակիչների հետ նեղաբար վարվեց, հենապնդելով տղամարդկանց ու կանանց, խլելով նրանց գույքը, ոմանց գերելարելով, ոմանց էլ սպանելով» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Կոմս Մեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) մոտ կար Ռայմոնդ Պիդատոս անունով մի ռազմիկ: Սրա հետ ոչ քիչ հեծյալ ու հետևակ զորք կար և ահա նա, ելնելով իր հավաքած զորքով, մտավ սարակինոսների երկիր և, անցնելով երկու բաղաբն, հասավ Դալմանիա կոչվող մի ինչ-որ ամրոցի: Այդ ամրոցի բնակչությունը, որոնք ասորիներ էին, անմիջապես իրենց կամքով հանձնվեցին նրան: Եվ ահա, երբ նրանք արդեն այնտեղ էին ութ օր, Ռայմոնդի մոտ եկան սուրհանդակներ և ասացին, որ մեզնից ոչ հեռու մի ամրոց կա, որտեղ մեծաքանակ սարակինոսներ կան: Այդ ժամանակ Զրիստոսի ռազմիկները՝ ուխտավորները, անմիջապես մեկնեցին այդ ամրության ուղղությամբ, հարձակում գործեցին նրա վրա բոլոր կողմերից և Աստծո աջակցությամբ այն անմիջապես գրավեց: Բոլոր բնակիչներին, որ գտան այնտեղ, նրանք սպանեցին՝ բացառությամբ նրա, որոնք հրաժարվեցին ընդունել քրիստոնեությունը: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք համաձայնեցին ճանաչել Զրիստոսին, ապա նրանց կենդանի թողեցին: Անելով այդ՝ ֆրանկները մեծ ուրախությամբ դարձան իրենց տեղը...: Դրանից քիչ ժամանակ անց հարգարժան կոմս Ռայմոնդ Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) եկավ և, մտնելով սարակինոսների երկիր, հասավ ալ-Բարա անունով մի ինչ-որ բաղաբնի: Նա իր զորքի հետ միասին հարձակվեց այս բաղաբնի վրա և անմիջապես գրավեց այն: Այնտեղ նրանք սպանեցին բոլոր սարակինոսներին և սարակինոսուհիներին՝ մեծերին ու փոքրերին, ում գտան: Եվ ահա նա բաղաբնն ընդունեց իր իշխանության տակ և վերադարձրեց այն քրիստոնյաների իշխանությանը» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Կոմս Մեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) մոտ կար Ռայմոնդ Պիդատոս անունով մի ռազմիկ: Սրա հետ ոչ քիչ հեծյալ ու հետևակ զորք կար և ահա նա, ելնելով իր հավաքած զորքով, մտավ սարակինոսների երկիր և, անցնելով երկու բաղաբն, հասավ Դալմանիա կոչվող մի ինչ-որ ամրոցի: Այդ ամրոցի բնակչությունը, որոնք ասորիներ էին, անմիջապես իրենց կամքով հանձնվեցին նրան: Եվ ահա, երբ նրանք արդեն այնտեղ էին ութ օր, Ռայմոնդի մոտ եկան սուրհանդակներ և ասացին, որ մեզնից ոչ հեռու մի ամրոց կա, որտեղ մեծաքանակ սարակինոսներ կան: Այդ ժամանակ Զրիստոսի ռազմիկները՝ ուխտավորները, անմիջապես մեկնեցին այդ ամրության ուղղությամբ, հարձակում գործեցին նրա վրա բոլոր կողմերից և Աստծո աջակցությամբ այն անմիջապես գրավեց: Բոլոր բնակիչներին, որ գտան այնտեղ, նրանք սպանեցին՝ բացառությամբ նրա, որոնք հրաժարվեցին ընդունել քրիստոնեությունը: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք համաձայնեցին ճանաչել Զրիստոսին, ապա նրանց կենդանի թողեցին: Անելով այդ՝ ֆրանկները մեծ ուրախությամբ դարձան իրենց տեղը...: Դրանից քիչ ժամանակ անց հարգարժան կոմս Ռայմոնդ Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) եկավ և, մտնելով սարակինոսների երկիր, հասավ ալ-Բարա անունով մի ինչ-որ բաղաբնի: Նա իր զորքի հետ միասին հարձակվեց այս բաղաբնի վրա և անմիջապես գրավեց այն: Այնտեղ նրանք սպանեցին բոլոր սարակինոսներին և սարակինոսուհիներին՝ մեծերին ու փոքրերին, ում գտան: Եվ ահա նա բաղաբնն ընդունեց իր իշխանության տակ և վերադարձրեց այն քրիստոնյաների իշխանությանը» (Պետրոս Տուրբերդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Մեր բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Անտիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո մենք որոշեցինք խորանալ Անտիոքում: Արդյունքում մենք գրավեցինք Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբնը, ու տիրեցինք այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Գոդֆրուս, Ռայմոնդ և Դալմիբերտ «Նամակ պապին»):

«Քրիստոնյաների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Անտիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցին խորանալ Անտիոքում: Արդյունքում քրիստոնյաները գրավեցին Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբնը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Հիզերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Քրիստոնյաների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Աստիոբուսը, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցին խորանալ Աստիոբուսը: Արդյունքում քրիստոնյաները գրավեցին Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին...: Եվ այսպես քրիստոնյաների բանակը, ներկած հիվանդություններից ու սովից, թողեց Աստիոբուսը, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով: Արդյունքում, ահա, նրանք ի վերջո որոշեցին խորանալ Աստիոբուսը, որից հետո գրավեցին Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Եփեսոյի Առաջի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

³⁴⁶⁸ «Երրորդ օրը նրանք ելան այնտեղից և եկան մի բաղաբի մոտ, որը կոչվում էր Մաարատ-ան-Նուման և գտնվում էր նրանցից ոչ հեռու: Այստեղ, սակայն, մեծաքանակ թուրքեր էին հավաքվել, ինչպես նաև Ֆայեայից և շրջակա այլ բաղաբներից ու ամրություններից եկած սարակինոսներ: Բարբարոսները նրանց դեմ մարտի մեջ մտան և մերոնք, իրենց հերթին որոշելով մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, դիմեցին փախուստի: Ողջ օրվա ընթացքում նրանք կրկին ու կրկին հետ էին դառնում և հարձակվում մեզ վրա, ընդ որում այդպես շարունակվեց ողջ երեկո: Շատ շոգ էր և ուժեղ տոթ: Ոչ մի տեղ խմելու ջուր չգտնելով՝ մերոնք ի վիճակի չէին նման շոգին դիմանալ և ցանկացան անվտանգ դեպի ամրոց նահանջել, սակայն մեր մեղքերի պատճառով ասորիները և հասարակ ժողովուրդը, պատված մեծ վախով, անմիջապես ցրվեցին: Թուրքերը տեսան, որ նրանք նահանջում են և անմիջապես նետվեցին հետապնդելու, ընդ որում հաղթանակն ամրացնում էր նրանց ուժերը: Մերոնցից շատերը հոգիները կորցրեցին, որի մոտ այդ ժամանակ պատրաստվում էին մեկնել: Այս կոտորածը տեղի ունեցավ հուլիսի 5-ին» (Ամսառոմ «Ֆրանկների գործեր», գիրք 10):

«Երրորդ օրը նրանք ելան այնտեղից և եկան մի բաղաբի մոտ, որը կոչվում էր Մաարատ-ան-Նուման և գտնվում էր նրանցից ոչ հեռու: Այստեղ, սակայն, մեծաքանակ թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ և այլք էին հավաքվել, ինչպես նաև Ֆայեայից և շրջակա այլ բաղաբներից ու ամրություններից եկած սարակինոսներ: Բարբարոսները նրանց դեմ մարտի մեջ մտան և մերոնք, իրենց հերթին որոշելով մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, դիմեցին փախուստի: Ողջ օրվա ընթացքում նրանք կրկին ու կրկին հետ էին դառնում և հարձակվում մեզ վրա, ընդ որում այդպես շարունակվեց ողջ երեկո: Շատ շոգ էր և ուժեղ տոթ: Ոչ մի տեղ խմելու ջուր չգտնելով՝ մերոնք ի վիճակի չէին նման շոգին դիմանալ և ցանկացան անվտանգ դեպի ամրոց նահանջել, սակայն մեր մեղքերի պատճառով ասորիները և հասարակ ժողովուրդը, պատված մեծ վախով, անմիջապես ցրվեցին: Թուրքերը տեսան, որ նրանք նահանջում են և անմիջապես նետվեցին հետապնդելու, ընդ որում հաղթանակն ամրացնում էր նրանց ուժերը: Մերոնցից շատերը հոգիները կորցրեցին, որի մոտ այդ ժամանակ պատրաստվում էին մեկնել: Սպանվածների մեջ էր նաև հայտնի ասպետ Առնոլդ Տյուրեբորդը: Այսպիսով՝ ճակատամարտը ավարտվեց և մեզից նրանք, որոնք կենդանի էին մնացել, վերադարձան իրենց տեղերը և այնտեղ մնացին մի քանի օր» (Պետրոս Տուրեբորդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Մաառ նուումով այս բաղաբը Բարայից գտնվում էր երեք մղոն հեռավորության վրա, իսկ սրա բնակչությունն էլ անչափ հպարտացած էր այն բանից, որ մի անգամ ճակատամարտերից մեկում կործանել էր մերոնցից շատերին» (Ռայմոնդ Ափլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրվեցին Երուսաղեմը»):

«Կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**) ջոկատում Ռայմոնդ անունով մի ասպետ կար՝ մականվանյալ «Պիդատոս»: Սա արիական սիրտ ուներ և գեղեցիկ մարմին, ընդ որում նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում անտարբեր վերաբերվել թուրքերին և նրանց հանգիստ թողնել: Եվ ահա այս Ռայմոնդը մեծաքանակ հեծյալներ ու հետևակայիններ հավաքեց..., որից հետո եկավ ու բանակեց Մառա կոչվող բաղաբում: Այստեղ նրանք մնացին՝ սպասելով թուրքերի մի բավականին խոշոր ջոկատի առաջխաղացմանը, սակայն, երբ թշնամին առաջացավ, պարզվեց, որ մերոնք ի վիճակի չեն դիմադրել նրանց: Եվ ահա քրիստոնյաները դիմեցին փախուստի բաղաբի ուղղությամբ և պատասպարվեցին նրա մոտ, սակայն հետո պարզվեց, որ նրանք ի վիճակի չեն երկար մնալ այդ վայրում, քանի որ շատ էին տառապում շոգից ու խմելու ոչինչ չունեին: Եվ ահա մերոնք սկսեցին վերադառնալ դեպի Տալամիա, ընդ որում նրանց հետևեցին նաև Մառայի շրջակայքի շատ քրիստոնյաներ: Սրանք պնդում էին, որ քրիստոնյաները վերադառնալ մեկ այլ ճանապարհով, սակայն նրանց չսեցին: Արդյունքում քրիստոնյաների ողջ ջոկատը ընկավ թուրքերի դարանը և այդ խելագար պայքարում թուրքերը նրանց բոլորին կոտորեցին: Իրոք դա մի ցավալի բան էր, քանի որ, եթե տեղաբնակ քրիստոնյաները չփրկային մերոնց, ապա նրանք բոլորը կենդանի կմնային» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 7, գլուխ 5):

«Եվ ահա որոշ ժամանակ անց բանակի ղեկավարները կրկին սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես հասնեն Երուսաղեմ և կյանքի կոչեն իրենց այն նպատակը, որի համար այդքան տառապանքներ էին կրել և որին այդքան ձգտում էին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ուշադիր կերպով քննարկվեց գործերի դրությունը, բանակի ղեկավարները հանգեցին այն մտքի, որ ամառային շոգ եղանակի պատճառով այդ անջրդի տարածքներով առաջանալը առժամանակ անհնարին է, դրա համար էլ պետք է դա հետաձգել մինչև Նոյեմբեր ամիսը: Եվ այսպես, երբ բոլորը համաձայնեցին այդ ծրագրի հետ, բանակի առաջնորդները մոնետիկներ ուղարկեցին բոլոր բնակավայրեր ու հայտարարեցին իրենց իշխանության տակ հայտնված տեղաբնիկներին, որ նրանք, ովքեր այդ ցանկությունը ունեն, կարող են որոշակի պարգևատրման դիմաց միանալ արշավանքի պատրաստվող բանակին: Այս մարդկանց մեջ ռազմական գործի մեծ գիտակ հանդիսացող մի ասպետ կար, որի անունը Ռայմոնդ-Պիդատոս էր: Սա հանդիսանում էր կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**) մարդկանցից մեկը՝ իր ձեռքի տակ ունենալով ասպետներ և հետևակայիններ: Այս ասպետի շապուղություն և եռանդը իր կողմն էին գրավում շատ մարդկանց և ահա վերջինս, հավաքելով մեծ զորք, առաջացավ դեպի սարակինոսների տարածք, որտեղ ամենից առաջ մոտեցավ Տալամիա կոչվող մի ամրության, որի բնակչությունը, հիմնականում կազմված լինելով ասորիներից, ինքնապես հանձնվեց: Եվ այսպես, մնալով այս բաղաբում ութ օր, Ռայմոնդը լսեց, որ դրանից ոչ հեռու կա սարակինոսների ևս մի բաղաբ, որտեղ հավաքվել են զգալի բանակի անհավատներ: Այսպիսով՝ Ռայմոնդը առաջացավ այդ ուղղությամբ և տիրեց այդ բաղաբին ևս, ընդ որում տեղացիներից նրանք, որոնք հրաժարվեցին ընդունել քրիստոնեական հավատը, սպանվեցին: Ավարտելով նաև այս գործը՝ քրիստոնյաները շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն և դարձան Տալամիա: Երբ անցավ ևս երեք օր, քրիստոնյաները կրկին ելան և այս անգամ հարձակվեցին Մառա կոչվող մի շատ գեղեցիկ և ամուր բաղաբի վրա, որտեղ շատ մարդիկ կային հավաքված: Այս բաղաբի մոտ մի ամրություն կար, որտեղ հավաքվել էին շրջակայքի անպետք թուրքերն ու սարակինոսները՝ հատկապես Ֆայեայ բաղաբից: Եվ ահա ի մի եկած հեթանոսների ուժերը հարձակվեցին մեր մարդկանց վրա, որոնց թվում էր, թե սովորական մարտ է սպասվում, սակայն նրանք խաբվեցին իրենց սպասումներում: Եվ այսպես հակառակորդը, հարձակվելով մեծ բանակությամբ, հսկայական վնաս հասցրեց մեր մարդկանց, թեև օրվա վերջում երկու կողմերն էլ, կրելով կորուստներ, ի վերջո նահանջեցին: Մեր մարդիկ, սակայն, տառապում էին ուժեղ ծարավից և նրանց ներսը լրիվ չորացել էր, իսկ այրող ծարավը հագեցնելու կամ գոնե թեթևացնելու որևէ միջոց էլ չկար, դրա համար էլ նրանք որոշեցին վերադառնալ Տալամիա բաղաբի մոտ գտնվող իրենց վրաններ: Այս պայմաններում տեղի տվեցին հատկապես ասորիները, որոնք առաջին անգամ էին նման գործի մեջ մտնում, ընդ որում սրանք այն աստիճան էին ահաբեկվել հակառակորդից, որ վախենում էին նույնիսկ մեկ հարված իսկ հասցնել նրանց: Այսպիսով, ենթարկվելով թշնամիների հարձակմանը, մեր մարդկանցից շատերը հոգիները կորցրեցին, իսկ այդ եղավ հուլիսի 5-ին: Եվ ահա ֆրանկների փրկված մասը իրենց առաջնորդ Ռայմոնդի գլխավորությամբ վերադարձավ Տալամիա՝ մնալով այնտեղ ևս մի քանի օր» (Գվիբերդ Նոմանի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 3):

«Եվ ահա որոշ ժամանակ անց բանակի ղեկավարները կրկին սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես հասնեն Երուսաղեմ և կյանքի կոչեն իրենց այն նպատակը, որի համար այդքան տառապանքներ էին կրել և որին այդքան ձգտում էին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ուշադիր կերպով քննարկվեց գործերի դրությունը, բանակի ղեկավարները հանգեցին այն մտքի, որ ամառային շոգ եղանակի պատճառով այդ անջրդի տարածքներով առաջանալը առժամանակ անհնարին է, դրա համար էլ պետք է դա հետաձգել մինչև Նոյեմբեր ամիսը: Եվ այսպես, երբ բոլորը համաձայնեցին այդ ծրագրի հետ, բանակի առաջնորդները մոնետիկներ ուղարկեցին բոլոր բնակավայրեր ու հայտարարեցին իրենց իշխանության տակ հայտնված տեղաբնիկներին, որ նրանք, ովքեր այդ ցանկությունը ունեն, կարող են որոշակի պարգևատրման դիմաց միանալ արշավանքի պատրաստվող բանակին: Այս մարդկանց մեջ ռազմական գործի մեծ գիտակ հանդիսացող մի ասպետ կար, որի անունը Ռայմոնդ-Պիդատոս էր: Սա հանդիսանում էր կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**) մարդկանցից մեկը՝ իր ձեռքի տակ ունենալով ասպետներ և հետևակայիններ: Այս ասպետի շապուղություն և եռանդը իր կողմն էին գրավում շատ մարդկանց և ահա վերջինս, հավաքելով մեծ զորք, առաջացավ դեպի սարակինոսների տարածք, որտեղ ամենից առաջ մոտեցավ Տալամիա կոչվող մի ամրության, որի բնակչությունը, հիմնականում կազմված լինելով ասորիներից, ինքնապես հանձնվեց: Եվ այսպես, մնալով այս բաղաբում ութ օր, Ռայմոնդը լսեց, որ դրանից ոչ հեռու կա սարակինոսների ևս մի բաղաբ, որտեղ հավաքվել են զգալի բանակի անհավատներ: Այսպիսով՝ Ռայմոնդը առաջացավ այդ ուղղությամբ և տիրեց այդ բաղաբին ևս, ընդ որում տեղացիներից նրանք, որոնք հրաժարվեցին ընդունել քրիստոնեական հավատը, սպանվեցին: Ավարտելով նաև այս գործը՝ քրիստոնյաները շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն և դարձան Տալամիա: Երբ անցավ ևս երեք օր, քրիստոնյաները կրկին ելան և այս անգամ հարձակվեցին Մառա կոչվող մի շատ գեղեցիկ և ամուր բաղաբի վրա, որտեղ շատ մարդիկ կային հավաքված: Այս բաղաբի մոտ մի ամրություն կար, որտեղ հավաքվել էին շրջակայքի անպետք թուրքերն ու սարակինոսները՝ հատկապես Ֆայեայ բաղաբից: Եվ ահա ի մի եկած հեթանոսների ուժերը հարձակվեցին մեր մարդկանց վրա, որոնց թվում էր, թե սովորական մարտ է սպասվում, սակայն նրանք խաբվեցին իրենց սպասումներում: Եվ այսպես հակառակորդը, հարձակվելով մեծ բանակությամբ, հսկայական վնաս հասցրեց մեր մարդկանց, թեև օրվա վերջում երկու կողմերն էլ,

կրելով կորուստներ, ի վերջո նահանջեցին: Մեր մարդիկ, սակայն, տառապում էին ուժեղ ծարավից և նրանց ներսը լրիվ չորացել էր, իսկ այրող ծարավը հագեցնելու կամ գոնե թեթևացնելու որևէ միջոց էլ չկար, դրա համար էլ նրանք որոշեցին վերադառնալ Տայամիա բաղաբի մոտ գտնվող իրենց վրաններ: Այս պայմաններում տեղի տվեցին հատկապես ասորիները, որոնք առաջին անգամ էին նման գործի մեջ մտնում, ընդ որում սրանք այն աստիճան էին ահաբեկվել հակառակորդից, որ վախճնում էին նույնիսկ մեկ հարված իսկ հասցնել նրանց: Այսպիսով, ենթարկվելով թշնամիների հարձակմանը, մեր մարդկանցից շատերը հոգիները Աստծուն տվեցին, իսկ այդ եղավ հուլիսին: Եվ ահա ֆրանկների փրկված մասը իրենց առաջնորդ Ռայմոնդի գլխավորությամբ վերադարձավ Տայամիա՝ մնալով այնտեղ ևս մի քանի օր» (Բողրի Ղուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«Այս բաղաբացիներին ոգևորում էր այն, որ առաջ նրանք հաղթանակ էին տարել Պիղատոսի ջոկատի նկատմամբ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 15):

«Այս ընթացքում մեր բանակի առաջնորդներից մեկը, որի անունը Ռայմոնդ Պիղատոս էր, որոշ գործերի գլուխն անցած գրավեց Տայամիա ամրոցը, որտեղից էլ շարժվեց Մառա բաղաբի ուղղությամբ, որպեսզի հարվածի այնտեղ գտնվող Հայեպից եկած սարակինոսներին: Սրանք, հարձակվելով քրիստոնյաների վրա, մի պահ ստիպեցին ֆրանկներին նահանջել, բայց հետո քրիստոնյաները վերադասավորեցին ուժերը և, մեծ կորուստներով պատճառելով, իրենց հերթին հետ շարժեցին թշնամուն» (Հենրիխ Հանսլիգտոնցի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«Մի քանի օր անց Շարան ամսին ֆրանկների մի խումբ թեղլ Մանասի մարդկանց ու Մառա բաղաբի քրիստոնյաների հետ շարժվեց Մառաայի վրա և նրանք սկսեցին մարտնել: Այնտեղ ժամանեց Հայեպի գործի մի ջոկատ ու մարտ տեղի ունեցավ թեղլ Մանասի ու Մառաայի միջև: Ֆրանկները պարտություն կրեցին և նրանցից կենդանի մնացին միայն հետևակայիները: Նրանցից սպանվեց 1.000 հոգի և նրանց գլուխները հասցվեցին Մառառա առ-Նուռան» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

³⁴⁶⁹ «Այդ ժամանակ որոշ հայ վանականներ և Աստծո ծառաներ, որոնք շատ վիրավորանքներ էին տեսել Ունենեյ ու Թուրքասեյ ամրոցի շրջակայքի ամրություններին տիրած Պանկրատ սպանից, տեսնելով, որ մեր իշխանները բարդի ու արդարադատ մարդիկ են, գնացին նրանց մոտ, որպեսզի պատմեն այդ ամենի մասին ու բողոքեն Պանկրատից ու այն երկու ամրությունների դեկավարներից, ինչպես նաև հիշեցնեն, թե ինչ հանցագործություններ են իրականացվել իրենց նկատմամբ, մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին Աստիոքի պաշարումով: Եվ ահա քրիստոնյաները դբսի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացի - Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես վրեժ լուծեն այդ ամենի համար, մանավանդ որ դրան գումարվեց նաև, այն, որ Պանկրատը, ըստ էության արդեն թողել էր Բալդուինի (Ներքին Լոթարինգայի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացի - Մ.Ֆ.) ծառայությունը՝ Աստիոքի պաշարման ժամանակ հարուստ նվերներ ուղարկելով Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացի - Մ.Ֆ.): Եվ ահա դուքսը, զայրացած այդ հանցագործություններից և այդ խելոճ մարդկանց բողոքներից, ընտրեց իր շքախմբին պատկանող 50 սպանների, որոնք հազած էին զրահներ և գլուխներին կրում էին սարակինոսներ, ինչպես նաև զինված էին նիզակներով ու արքայետներով, դրան գումարեց հայ նիզակակիրներին ու գնաց այդ ամրությունների վրա, որտեղ կանգ էր առել Պանկրատը: Եվ ահա դուքսը առաջին իսկ հարվածով ոչնչացրեց թշնամիներին, ամեն ինչ հրկիզեց և հրամայեց ոչնչացնել այնտեղ գտնված 20 հոգուն, որպես վրեժ այն խելոճ քրիստոնյաների կրած տառապանքների համար» (Ալբերտ Ալեսնցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 14):

«Եվ ահա Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացի - Մ.Ֆ.) վերցրեց իր ամենակիրթված մարդկանցից կազմված մի ջոկատ և շարժվեց դեպի Տորբոլսեյ ամրոցի ու երկու այլ ամրոցների վրա, որոնցից մեկը կոչվում էր Այթապ, մյուսը՝ Ռիվենդալ: Այստեղ նրանք արեցին ինչ ուզում էին: Հետագայում Գոտֆրիդի մոտ եկավ նրա եղբայրը (Ներքին Լոթարինգայի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացի - Մ.Ֆ.) և տեսակցեց եղբոր հետ, բանի նա այնտեղ էր: Այդ երկրի մարդիկ ու հատկապես հոգևորականները սկսեցին բողոքել երկու հայերի կապակցությամբ, երկու եղբայրների՝ որոնցից մեկի անունը Պանկրատ էր, իսկ մյուսինը՝ Գովասիլ: Սրանք այդ երկուսն ամրությունների էին տիրում և մեծ իշխանություն ունեին: Սրանք, սակայն, անհավատալիորեն երկերեսանի էին, բանգի իրենց մոտ էին հավաքել գողերի ու թալանիչների, որոնք իրենց գործով էին զբաղվում Սուրբ Երկրում ու այստեղի եկեղեցիներում՝ վնաս հասցնելով այստեղ բնակվող մարդկանց...: Այս երկու եղբայրներն այն աստիճանի էին լի գոռոզությամբ, որ նույնիսկ ձեռք էին գցել այս վրանը, որը Բալդուինը ուղարկել էր իր եղբորը Աստիոքի պաշարման ժամանակ և որը Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացի - Մ.Ֆ.) նվիրել էր հենց նրան: Եվ ահա Գոտֆրիդը նրանց դեմ ուղարկեց 500 հեծյալի, որոնք տեղաբնիկների հետ միասին ուժով գրավեցին բերդերն ու ամրությունները, որոնք պատկանում էին այս եղբայրներին, և սանձեցին նրանց հանդնությունը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 5):

³⁴⁷⁰ «Դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացի - Մ.Ֆ.) հարձակվեց նաև Գորովկայի սասկետի ամրոցի վրա, որպեսզի վրեժ լուծի նաև սրա կողմից այստեղի քրիստոնյաներին պատճառած տառապանքների համար ու այդ վայրը ևս հիմնովին ավերեց ու հրկիզվեց» (Ալբերտ Ալեսնցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 14):

³⁴⁷¹ «Բանն այն էր, որ Մեմֆիսից առաջացած եգիպտական մարդիկ հենց այդ տարի պաշարել էին քաղաքը և ուժով գրավել այն, տիրելով մինչև Դամասկոս ընկած տարածությանը, իսկ այդ պարագայում նրանք կտրել ու պաշարողական նպատակներով կիրառել էին շրջապատի բոլոր ծառերը և ոչնչացրել ողջ կանաչեղենը» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի խալիքը», գլուխ 111):

«Հետո, սակայն, Բաբելոնի արքան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան - Մ.Ֆ.), ինչպես արդեն ասել եմ, դեսպաններ ուղարկեց Աստիոքում գտնվող մեր բանակի մոտ՝ հետապնդելով մեր գործի հեռանկարը գնահատելու միակ մի նպատակ: Այդ ժամանակ էր, որ նրա այդ դեսպանները գտան մեր բանակը սարսափելի կարիքի մեջ, երբ ազնվականները նժույգների պակասից ուղիքի վրա էին մնացել: Արդյունքում Բաբելոնի արքան եկավ հետևության, որ մերոնք անօգուտ են թուրքերի դեմ պայքարում, որոնց, ի դեպ ասած, մեծապես ատում էր: Իրոք, Պարսից արքան գրավել էր Բաբելոնի կայսրության մեծ մասը, ընդ որում նրա մարդիկ ավելի իմաստուն և փորձառու էին ռազմական հարցերում: Եվ ահա Բաբելոնի իշխանը, երբ լսեց, որ ֆրանկները, իսկ ավելի ճիշտ՝ Աստված ինքը, գրավել են Աստիոքը և պարտության մատնել Զեբրուդային (Մոսուլի կառավարիչ Զեբ-Բուդային - Մ.Ֆ.), վերջինիս ոտնատակ տալով Աստիոքի պարիսպների տակ Պարսից թագավորության հզորության հետ միասին, նա արագորեն գտավ իր արիությունը, զենք բարձրացրեց թուրքերի դեմ և պաշարեց Երուսաղեմը, որն, ինչպես ասացինք, մինչ այդ գրավվել էր թուրքերի կողմից: Այդ ժամանակ, ես չգիտեմ, ուժով, թե մի որևէ համաձայնության շնորհիվ, բայց Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, ընդ որում այնտեղ հաստատվեցին շատ թուրքեր, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 7, գլուխ 1):

«Հետո, սակայն, Բաբելոնի արքան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան - Մ.Ֆ.), ինչպես արդեն ասել եմ, դեսպաններ ուղարկեց Աստիոքում գտնվող մեր բանակի մոտ՝ հետապնդելով մեր գործի հեռանկարը գնահատելու միակ մի նպատակ: Այդ ժամանակ էր, որ նրա այդ դեսպանները գտան մեր բանակը սարսափելի կարիքի մեջ, երբ ազնվականները նժույգների պակասից ուղիքի վրա էին մնացել: Արդյունքում Բաբելոնի արքան եկավ հետևության, որ մերոնք անօգուտ են թուրքերի դեմ պայքարում, որոնց, ի դեպ ասած, մեծապես ատում էր: Իրոք, Պարսից արքան գրավել էր Բաբելոնի կայսրության մեծ մասը, ընդ որում նրա մարդիկ ավելի իմաստուն և փորձառու էին ռազմական հարցերում: Եվ ահա Բաբելոնի իշխանը, երբ լսեց, որ ֆրանկները, իսկ ավելի ճիշտ՝ Աստված ինքը, գրավել են Աստիոքը և պարտության մատնել Զեբրուդային (Մոսուլի կառավարիչ Զեբ-Բուդային - Մ.Ֆ.), վերջինիս ոտնատակ տալով Աստիոքի պարիսպների տակ Պարսից թագավորության հզորության հետ միասին, նա արագորեն գտավ իր արիությունը, զենք բարձրացրեց թուրքերի դեմ և պաշարեց Երուսաղեմը, որն, ինչպես ասացինք, մինչ այդ գրավվել էր թուրքերի կողմից: Այդ ժամանակ, ես չգիտեմ, ուժով, թե մի որևէ համաձայնության շնորհիվ, բայց Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, ընդ որում այնտեղ հաստատվեցին շատ թուրքեր, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4):

«Գտնում եմ, սակայն, որ չպետք է լռության մատնել նաև այն փաստը, որ, մինչ քրիստոնյաների զորքը կանգնած էր Աստիոքի պարիսպների տակ..., Բաբելոնի թագավորության արքան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան - Մ.Ֆ.), հավաքելով խորհրդակցություն, պաշարեց Երուսաղեմը՝ միաժամանակ հայտարարելով այս քաղաքի բնակչությանը, որ, եթե նրանք այն իրեն չհանձնեն, ապա նա ինքը կհանձնի այս քաղաքը ֆրանկներին: Ահա այս խորամանկության շնորհիվ ահաբեկվող մարդկանց՝ նրանք հանձնեցին քաղաքը ոչ թե ֆրանկներին, այլ Բաբելոնի թագավորության արքային, որից հետո թուրքերն իրենց ողջ գույքով ազատորեն հեռացան քաղաքից: Դրանից հետո Բաբելոնի թագավորության արքան այս քաղաքն ամրացրեց պաշարողական մեթոդներով ու ռազմիկներով, իսկ արդյունքում էլ այնպես եղավ, որ մեկ տարվա ընթացքում այս քաղաքը երկու անգամ գրավվեց, մի անգամ սարակինոսները, մյուս անգամ՝ ֆրանկների կողմից» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն», գիրք 4):

«Այդ ժամանակ էր, ահա, որ մի քանի մարդիկ Երուսաղեմ քաղաքը գրավել էին եգիպտացիների համար և այն մնաց նրանց տիրակալի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի - Մ.Ֆ.) ձեռքին մի քանի տարի դրանից հետո, մինչև որ այս քաղաքին տիրեցին քրիստոնյաները և իրենցով արեցին: Այս հանգամանքն էր, ահա, որ զայրացնում էր Ալաֆդային (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր

գորահրամանատար Աֆդալ Չային – Մ.Ֆ.), որ նրա տիրակալը կարճ ժամանակ էր կարողացել տիրել այդ բաղաբնի և երկար չէր կարողացել վայելել իր ձեռքբերումը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 10):

«Դեռ մինչև ֆրանկների արշավանքը եգիպտացիները մեկնեցին ու գրավեցին թուրքերից Երուսաղեմը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 7):

«Դեռ մինչև ֆրանկների արշավանքը եգիպտացիները մեկնեցին ու գրավեցին թուրքերից Երուսաղեմը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20)

«Շաբան ամսին լուր եկավ, որ ալ-Աֆդալ Եմիր ալ-Ջուալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆդալ Չայը – Մ.Ֆ.**) ուժեղ ասկարի գլուխն անցած Եգիպտոսից եկավ Ասորիք: Նա ծամբար գաղտնեց Երուսաղեմի մոտ, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էին երկու Եմիրները՝ Օրթուխի որդիներ Սուլեման (**Չին-Զեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեմանի – Մ.Ֆ.**) ու Իլ-Ղազին (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Իլղազին – Մ.Ֆ.**) իրենց մի բանի ազգականների, կողմնակիցների ու մեծաթիվ թուրքերի հետ: Նա սկսեց նրանց նամակներ ուղարկել, պահանջելով առանց մարտի ու արյունահեղության հանձնել բաղաբն, սակայն, այն բանից հետո, երբ սրանք հրաժարվեցին, նա հարձակում գործեց բաղաբնի վրա, մանջիակներով ճեղք բացեց պարսպում, գրավեց այն և այդ ժամանակ արդեն Սուլեմանը հանձնեց նրան Դավթի սրբավայրը: Չբաղեցնելով բաղաբն՝ ալ-Աֆդալը երկու Եմիրների նկատմամբ էլ ներողամտություն և բարեմտություն դրսևորեց ու նրանց իրենց կողմնակիցների հետ միասին ազատություն շնորհեց: Նրանք Դամասկոս ժամանեցին Շավալ ամսի առաջին տասն օրը, իսկ ալ-Աֆդալն էլ իր ասկարով վերադարձավ Եգիպտոս» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Սուրբ բաղաբն Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուչին (**Ասորիքի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Տուտուչին – Մ.Ֆ.**) էր պատկանում և նա որպես պարզևական տիրույթ տվել էր Ուրտուկ թուրքմենի որդուն՝ Սուլեմանին (**Չին-Զեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեմանի – Մ.Ֆ.**): Երբ ֆրանկները Աստիոքի մոտ հաղթեցին թուրքերին ու կոտորեցին, թուրքերը թուլացան և ցրվեցին: Եգիպտոսից տեսնելով թուրքերի թուլացումը, առաջ խաղացին Բադր ալ-Ջամալի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Պետրոս Չայի – Մ.Ֆ.**) որդի Աֆդալի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆդալ Չայի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ և պաշարեցին բաղաբնը: Զաղաբում էին Ուրտուկի որդիները՝ Սուլեմանն ու Իլղազին (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Իլղազին – Մ.Ֆ.**): Եգիպտացիք բառատևից ավելի բարանեց մեքենաներ դրեցին և պարսպի շատ մասեր բանդեցին, սակայն բնակիչները ուժեղ դիմադրեցին, և կրիվն ու պաշարումը տևեց բառատև օրից ավելի: Վերջապես, Յիջի 489 թվականի Շաբան ամսին բաղաբնը գրավեցին՝ երաշխավորագիր տալով: Աֆդալը Սուլեմանին, Իլղազին և նրանց հետ եղածներին լավ վերաբերվեց, նրանց պարզևներ տվեց և բաց թողեց: Սրանք գնացին Դամասկոս, ապա անցան Եփրատը, Սուլեմանը հաստատվեց Եդեսիայում, իսկ Իլղազին գնաց Իրաք: Եգիպտացիք Երուսաղեմում տեղակալ նշանակեցին Իֆտիխար ալ-Դաուլա կոչված մի ամիրի, որն այնտեղ մնաց, մինչև որ ֆրանկները Ակրան պաշարելուց ու չգրավելուց հետո պաշարեցին այն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դրանից հետո ալ-Աֆդալ-իբն-Բեդր ալ-Ջեմալի Եմիր-ալ-ջուլուը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆդալ Չայը – Մ.Ֆ.**) ալ-Մուստալի բի-ամիր-Ալլահ ալլիան խալիֆի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի – Մ.Ֆ.**) բանակով դուրս եկավ Եգիպտոսից և Յիջի 489 թվականի Շաբան Երուսաղեմը հանձնեց նրան: Սուլեմանը (**Չին-Զեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեմանը – Մ.Ֆ.**) և նրա եղբայր Իլղազին (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Իլղազին – Մ.Ֆ.**) հեռացան Երուսաղեմից: Սուլեմանը հաստատվեց առ-Ռուխ բաղաբնում, նրա եղբայր Իլղազին գնաց Իրաք, իսկ Երուսաղեմը մնաց Եգիպտացիների իշխանության տակ» (Մուջիր-էդ-Դին «Երուսաղեմի և Յեմլոնի պատմությունը»):

³⁴⁷² «Երբ այդ ամենի հետ վերջացրեցին, Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) նոյեմբերին իր զորքի հետ թողեց Աստիոքը և, սկզբում անցնելով այն բաղաբն, որ կոչվում էր Ռուջ, իսկ հետո էլ արդեն այն մեկը, որ կոչվում էր ալ-Բարա, նոյեմբերի 28-ին հասավ Մաարաուտ-ան-Նումանին, որտեղ հավաքվել էին շատ սարակինոսներ, թուրքեր, արաբներ և այլ հեթանոսներ: Կարճ ժամանակ անց զորքին հետևեց Բոհեմունդը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) իր կոմսերի հետ միասին և նրանց միացավ կիրակի օրը: Երկուշաբթի օրը նրանք մեծ վճռականությամբ բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին բաղաբնի վրա այնպիսի հանդուգն խիզախությամբ, որ աստիոքյաններն արդեն հենված էին պատերին: Այնուհանդերձ հեթանոսների ուժն այնպիսին էր, որ այդ օրը Ռայմոնդն ու Բոհեմունդը չկարողացան ոչ մի կերպ վնաս հասցնել կամ վնասել: Նրանք տեսան, որ ոչինչ չեն կարող անել և իրենց ջանքերն իզուր են: Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը հրամայեց փայտից մի պաշարողական աշտարակ կառուցել՝ բարձր և կայուն: Այս աշտարակը նախագծվեց և կառուցվեց չորս անիվների վրա: Աշտարակի վերևում շատ ռազմիկներ կային, այնտեղ էր նաև Եդվարդ Գագանորսը, որը բարձրաձայն չեփոքահարում էր: Ներքևում գնված ռազմիկներն էին, որոնք աշտարակը իրելով մոտեցրին պարսպին՝ ամրության աշտարակներից մեկի մոտ: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները անմիջապես մի մեքենա կառուցեցին, որը այնպիսի մեծ բարեք էր նետում մեր աշտարակի վրա, որ դրա արդյունքում թշնամիները հազիվ չկոտորեցին մեր ռազմիկներին: Դեթանոսները նաև հունական կրակ էին նետում՝ փորձելով այրել և ոչնչացնել աշտարակը: Այնուհանդերձ ամենագոր Աստված չցանկացավ, որ աշտարակն այրվի, բանգի ամենուր ամրոցի պարիսպների վրա էր: Մեր ռազմիկներից վերևում էին Գիյոմ Մոնպելյացին և շատ այլք մեծ բարեք էին նետում պարիսպների վրա կանգնածների վրա այնպես, որ դիպչում էին նրանց վահաններին և թշնամիները մահացած ցած էին թափվում: Մերոնցից ոմանք մարտնչում էին այս կերպ, իսկ այլք էլ, նիզակների վրա ունենալով արժանապատիվ նշաններ, փորձում էին նիզակներով և եղկաթյա կռեղներով պարիսպների վրայից ներքև բաշել թշնամիներին: Այս կերպ մարտնչեցին մինչև երեկո: Ամրոցի հետևում կանգնած էին հոգևորականներն ու բաժանալները, որոնք հանդերձավորված էին սրբազան հագուստներով՝ խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պաշտպանի ժողովրդին, մեծարի բրիստոնեությունը և կործանի հեթանոսներին: Զաղաբի հավառակ կողմում մեր ռազմիկները օրը օրի վրա մարտնչում էին՝ հենելով աստիճանները բաղաբնի պարսպին, սակայն հեթանոսների հզորությունն այնպիսին էր, որ մերոնք ոչ մի հաջողության չէին կարողանում հասնել: Ի վերջո, Գուլֆերիոս Լաստուրացին առաջինը աստիճանով ելավ պարսպի վրա ու, թեև այդ ժամանակ աստիճանը անմիջապես էլ իր վրա գտնվող մարդկանց ծանրությունից կոտորվեց, բայց Գուլֆերիոսն ինքը մի բանի այլոց հետ այնուհանդերձ արդեն պարսպի վրա: Նրանք, որոնք վեր էին բարձրացել, ազատեցին պարիսպն իրենց շուրջը, մինչև որ այլք այլ աստիճաններ դիպեցին, հապճեպ այն հենեցին պարսպին և ռազմիկներն ու հետևակայինները բարձրացան պարսպի վրա: Այդ ժամանակ սարակինոսները այնպիսի ուժով հարվածեցին նրանց պարսպի վրայից ու ներքևից՝ հարվածելով աղեղներից և մոտիկ տարածությունից խոցելով նիզակներով, որ մերոնցից շատերը, պատված վախով, պարսպից ցած էին ցատկում: Այն ժամանակ, երբ պարսպի վրա գտնվող ողջամիտ այրերը պահում էին սարակինոսների ճնշումը, նրանք, որոնք ներքևում էին, սկսեցին փորել բաղաբնի պարսպի տակ: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք փորում են պարսպի տակ, անմիջապես էլ, պատված վախով, վազեցին բաղաբն: Այդ ամենը տեղի ունեցավ շաբաթ օրը արևամուտին՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը թարգմանի միջոցով սարակինոսներին առաջնորդեցին հայտարարեց, որ նրանք իրենց կանանց, երեխաների և գույքի հետ միասին մեկնեն պալատ, որը գտնվում էր դարպասների վերևում, որտեղ ինքը նրանց կպաշտպանի մահացու դատավճռից: Մերոնք մտան բաղաբն և, ինչ բարիք որ գտան տներում ու գաղտնարաններում, իրենց սեփականությունը դարձրին: Օրվա ավարտին մերոնք սկսեցին սպանել բոլոր սարակինոս տղամարդկանց և կանանց, որտեղ որ նրանց գտան: Զաղաբում մի այնպիսի անկյուն չկար, որտեղ փռված չէին լինի սարակինոսների դիակներ և հնարավոր չէր անցնել բաղաբնի փողոցներով, առանց տրորելու նրանց դիակները: Բոհեմունդը բռնեց նրանց, ում առաջ հրամայել էր մեկնել պալատ, ու խլեց նրանցից այն ամենը, ինչ ունեին՝ ոսկի, արծաթ և այլ թանկարժեք իրեր, մնացածներից էլ այլոց մահապատժի ենթարկեց, մյուսներին էլ հրամայեց վաճառքի համար Աստիոք տանել» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Երբ այդ ամենի հետ վերջացրեցին, Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) նոյեմբերին իր զորքի հետ թողեց Աստիոքը և, սկզբում անցնելով այն բաղաբն, որ կոչվում էր Ռուջ, իսկ հետո էլ արդեն այն մեկը, որ կոչվում էր ալ-Բարա, նոյեմբերի 28-ին հասավ Մաարաուտ-ան-Նումանին, որտեղ հավաքվել էին շատ սարակինոսներ, թուրքեր, արաբներ և այլ հեթանոսներ: Կարճ ժամանակ անց զորքին հետևեց Բոհեմունդը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) իր կոմսերի հետ միասին և նրանց միացավ կիրակի օրը: Երկուշաբթի օրը նրանք մեծ վճռականությամբ բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին բաղաբնի վրա այնպիսի հանդուգն խիզախությամբ, որ աստիճաններն արդեն հենված էին պատերին: Այնուհանդերձ հեթանոսների ուժն այնպիսին էր, որ այդ օրը Ռայմոնդն ու Բոհեմունդը չկարողացան ոչ մի կերպ վնաս հասցնել կամ վնասել: Նրանք տեսան, որ ոչինչ չեն կարող անել և իրենց ջանքերն իզուր են: Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը հրամայեց փայտից մի պաշարողական աշտարակ կառուցել՝ բարձր և կայուն: Այս աշտարակը նախագծվեց և կառուցվեց չորս անիվների վրա: Աշտարակի վերևում շատ ռազմիկներ կային, այնտեղ էր նաև Եդվարդ Գագանորսը, որը բարձրաձայն չեփոքահարում էր: Ներքևում գնված ռազմիկներն էին, որոնք աշտարակը իրելով մոտեցրին պարսպին՝ ամրության աշտարակներից մեկի մոտ: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները անմիջապես մի մեքենա կառուցեցին, որը այնպիսի մեծ բարեք էր նետում մեր աշտարակի վրա, որ դրա արդյունքում թշնամիները հազիվ չկոտորեցին մեր ռազմիկներին: Դեթանոսները նաև հունական կրակ էին նետում՝ փորձելով այրել և ոչնչացնել աշտարակը: Այնուհանդերձ ամենագոր Աստված չցանկացավ, որ աշտարակն այրվի, բանգի ամենուր ամրոցի պարիսպների վրա էր: Մեր ռազմիկներից վերևում էին Գիյոմ Մոնպելյացին և շատ այլք մեծ բարեք էին նետում պարիսպների վրա կանգնածների վրա այնպես, որ դիպչում էին նրանց վահաններին և թշնամիները մահացած ցած էին թափվում:

Մերոնցից ոմանք մարտնչում էին այս կերպ, իսկ այլք էլ, Նիզակների վրա ունենալով արժանապատիվ նշաններ, փորձում էին Նիզակներով ու երկաթյա կռուներով պարիսպների վրայից Ներքև բաշել թշնամիներին: Այս կերպ մարտնչեցին մինչև երեկո: Ամրոցի հետևում կանգնած էին հոգևորականներն ու բախանները, որոնք հանդերձավորված էին սրբազան հագուստներով՝ խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պաշտպանի ժողովրդին, մեծարի բրիտանությունը և կործանի հեթանոսներին: Քաղաքի հակառակ կողմում մեր ռազմիկները օրը օրի վրա մարտնչում էին՝ հենելով աստիճանները բաղաբի պարսպին, սակայն հեթանոսների հզորությունն այնպիսին էր, որ մերոնք ոչ մի հաջողություն չէին կարողանում հասնել: Ի վերջո, Գուլֆերիոս Լաստուրացին առաջինը աստիճանով ելավ պարսպի վրա ու, թեև այդ ժամանակ աստիճանը անմիջապես էլ իր վրա գտնվող մարդկանց ծանրությունից կոտրվեց, բայց Գուլֆերիոսն ինքը մի քանի այլոց հետ այնուհանդերձ արդեն պարսպի վրա: Նրանք, որոնք վեր էին բարձրացել, ազատեցին պարիսպն իրենց շուրջը, մինչև որ այլ աստիճաններ դրեցին, հասցնեալ այն հենեցին պարսպին և ռազմիկներն ու հետևակայինները բարձրացան պարսպի վրա: Այդ ժամանակ սարակինոսները այնպիսի ուժով հարվածեցին նրանց պարսպի վրայից ու Ներքևից՝ հարվածելով աղեղներից և մոտիկ տարածությունից խոցելով Նիզակներով, որ մերոնցից շատերը, պատված վահով, պարսպից ցած էին ցատկում: Այն ժամանակ, երբ պարսպի վրա գտնվող ողջամիտ այրերը պահում էին սարակինոսների ճնշումը, նրանք, որոնք Ներքևում էին, սկսեցին փորել բաղաբի պարսպի տակ: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք փորում են պարսպի տակ, անմիջապես էլ, պատված վահով, վազեցին բաղաբ: Այդ ամենը տեղի ունեցավ շաբաթ օրը արևամուտին՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը թարգմանի միջոցով սարակինոսների առաջնորդներին հայտարարեց, որ նրանք իրենց կանանց, երեխաների և գույքի հետ միասին մեկնեն պալատ, որը գտնվում էր դարպասների վերևում, որտեղ ինքը նրանց կպաշտպանի մահացու դատավճռից: Մերոնք մտան բաղաբ և, ինչ բարիք որ գտան տներում ու գաղտնարաններում, իրենց սեփականությունը դարձրին: Օրվա ավարտին մերոնք սկսեցին սպանել բոլոր սարակինոս տղամարդկանց և կանանց, որտեղ որ նրանց գտան: Քաղաքում մի այնպիսի անկյուն չկար, որտեղ փաշած չէին լինի սարակինոսների դիակներ և հնարավոր չէր անցնել բաղաբի փողոցներով, առանց տորդելու նրանց դիակները: Բոհեմունդը բռնեց նրանց, ում առաջ հրամայել էր մեկնել պալատ, ու խլեց նրանցից այն ամենը, ինչ ունեին՝ ոսկի, արծաթ և այլ թանկարժեք իրեր, մնացածները էլ այլոց մահապատժի ելքարկեց, մյուսներին էլ հրամայեց վաճառքի համար Աստիոք տանել» (Պետրոս Տուղեբոզ «Երուսաղեմի արշավաքննության պատմությունը», գլուխ 12):

«Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ մեր մարդիկ և Նեոպոլիտները այդ երկարատև ու ծանր աշխատանքից հետո 4 ամիս հանգստացան Աստիոքում ու վերականգնեցին իրենց ուժերը լավ հանգստով ու սննդով, ձեռք բերելով հին ուժը, հավաքվեց մի խորհուրդ, որից հետո բանակի մի մասը գնաց Աստիոքի խորքերը՝ նպատակ ունենալով մյուս մասի համար բացել դեպի Երուսաղեմ տանող ճանապարհը: Այս գործի գլուխ էին կանգնած երկու հիմնական առաջնորդները՝ Բոհեմունդը (Աստիոքի դեսպոյան դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.) ու կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.3.), այն դեպքում, երբ մյուսները դեռ մնում էին Աստիոքի շրջակայքում: Այս երկու առաջնորդները իրենց բաջուկային շնորհիվ շատ բաղաբների տիրեցին, այդ թվում նաև Մառ բաղաբին, որտեղ սպանեցին բոլոր բնակիչներին և իրենցով արեցին այդ բաղաբի բոլոր հարստությունները՝ անցնելով առաջ: Հարկ է նշել, սակայն, որ այս բաղաբի պաշարումը, որ շարունակվեց 12 օր, մեր մարդկանց համար շատ ծանր եղավ նրանց պատած սովի պատճառով, ընդ որում ես չեմ կարող նկարագրել ողջ այն սարսափը, որ պատել էր նրանց, քանզի, ելնելով անհրաժեշտությունից, մարդկանցից ոմանք նույնիսկ հասան նրան, որ կիսում էին մահացած սարակինոսների հետույքի փափուկ մսերը և խժռում, ընդ որում դա անում էին իրար հերթ չտալով և նույնիսկ ինչպես պետք է կրակի վրա չպատրաստելով էլ դրանք: Ահա այսպիսի տառապանքներ բաժին հասան բրիտանականներին, սակայն ի վերջո պաշարողական մեթոսները պատրաստ եղան և ֆրանկները հիմնադրեցին բաղաբը հարձակում գործեցին պարիսպների վրա: Արդյունքում բրիտանականները բաղաբ մտան և այդ, ինչպես նաև հաջորդ օրը սպանեցին այնտեղ գտնվող բոլոր սարակինոսներին մեծից մինչև փոքր՝ տիրելով քաղաք ունեցվածքին: Երբ այս բաղաբն ավերվեց, Բոհեմունդը վերադարձավ Աստիոք, իսկ կոմս Ռայմունդն էլ մարդիկ թողեց այդ բաղաբի պաշտպանության համար, այն իրենով անելով, բանզի, ըստ իրեն, ինքն էր տիրել այդ բաղաբին իր ջանքերով ու մեթոսայություններով: Այդ ժամանակ էր հենց, որ կոմս Ռայմունդը, միանալով ճանապարհին իր մոտ եկած Տանկերդին ու Ռոբերտ Նոթրամուրացուն և ի մի բերելով ուժերը, թողեցին Մառը և շարժվեցին առաջ» (Ֆուլկոն Ծարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 16):

«Պատրաստելով ամենայն անհրաժեշտը՝ կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.3.) նշանակված օրը ելավ ու իր զորքի հետ ուղիղ Աստիոք շարժվեց, որտեղ նա պաշարեց մի շատ հարուստ և բազմամարդ բաղաբ, որը կոչվում էր Մառ: Այս բաղաբը Բարայից գտնվում էր երեք մղոն հեռավորության վրա, իսկ սրա բնակչությունը էլ այնքան էր հպարտացած այն բանից, որ մի անգամ ճակատամարտները մեկում կործանել էր մերոնցից շատերին, որ մեր ռազմիկների դեմին լուսալույսներ էր տեղում և վիրավորանքներ թափում իշխանների վրա, իսկ որպեսզի մեզ վերջնականապես կատաղեցնեին, նրանք պարսպից խաչեր էին կախում և ամեն կերպ ստորացնում դրանք: Ահա այս պատճառով մեր գալու երկրորդ օրը մենք Նեոպոլիտների սարակինոսների վրա այն աստիճան սրբաբացությամբ, որ, ունենալիք մենք թեկուզ չորս աստիճան, բաղաբը կգրավվեք, սակայն, բանի որ մենք միայն երկուսն ունեինք, այն էլ կարճ ու ոչ ամուր, այնպես որ վահով էինք դրանց վրա ոտք դնում, որոշվեց պաշարողական մեթոսներ կառուցել՝ վահաններ ու աշտարակներ, որպեսզի դրանք դնենք պարիսպների մոտ և փորենք դրանց տակի հողը: Այդ ժամանակ իր զորքով մոտեցավ նաև Բոհեմունդը (Աստիոքի դեսպոյան դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.) և պաշարեց բաղաբը մյուս կողմից: Մենք ցանկանում էինք լցնել խանդակը և պարիսպը ավերել ամենագարմանալի մեթոսների միջոցով, որոնց մասին ասացի, դրանով իսկ որդեգրվում մարտի մեջ մտնել նաև Բոհեմունդին, որը մինչ այդ մարտին չէր մասնակցել: Այնուհանդերձ այդ ջանքերն իզուր անցան, բանի որ մարտը մեզ համար ավելի վատ ընթացք էր տանում, քան առաջ: Դրանից հետո զորքում այնպիսի մի սով բռնկվեց, որ ցավալի էլ է ստել, բանզի հնարավոր էր տեսնել ռազմիկների մի տասնյակի, որոնք, իրար հետևից ընկած անատանների նման, փորում էին հողը, որ գտնեի ցորենի ինչ-որ հատիկներ, կորել կամ այլ պտուղներ ու բանջարեղեն: Եվ թող ոչ-ոք չհամեմատի այն, ինչ մենք ասացինք մարտի համար նախատեսված մեթոսների մասին այն բանի հետ, ինչ գրում եմ մերոնց մասին, բանզի, մեր զորքի դժբախտ փճակը ստեղծվել էր Աստծո կամքով և սարակինոսների խիզախության շնորհիվ: Աստված, սակայն, որի պարտականությունն էր հոգալ իր որդիների մասին, ծայրահեղ կարիքի մեջ չլքեց իր ժողովրդին, բանզի իր ստորադրությունների մասին մեր հաջորդ հրամայեց տեղայն պահել օրհնյալ Պետրոսի ու Անդրեասի միջով...: Հավատացյալների սրտում հույս արթնացավ, որ բաղաբը կգրավվի... և ահա նրանք արագորեն պատրաստեցին աստիճաններ ու փայտյա աշտարակ, զործեցին վահաններ և նշանակված օրը գործը սկսվեց: Նրանք, որոնք գտնվում էին բաղաբում, մեզ վրա, որ մոտենում էինք պարսպին, մեթոսներից բարեբ էին նետում և, նետում էին Նիզակներ ու կրակ, գերաններ, մեղունների փեթակներ և ամեն տեսակի բաներ: Մեր անվախ ռազմիկները, սակայն պարսպին տեսնալով գործի էին դնում բարաններն ու վեր բարձրանում աստիճաններով: Այդ գործի ձգվեց լուսաբացից մինչև մայրամուտ, ընդ որում այնպիսի հիմնալի ձևով, որ ոչ մեկ ոչ մի պահ հանգիստ չկար, թեև մարտի ելքը մնում էր անհայտ: Եվ ահա բոլորը միաձայն կոչ հղեցին Աստծուն, որպեսզի նա խղճա իր ժողովրդին և կատարի իր առաքյալների կողմից մեզ փոխանցված խոստումը: Եվ ահա հայտնվեց Աստված ու իր առաքյալների միջով բաղաբը մեզ տվեց, բանզի առաջինը պարսպի վրա մազվեց Գորթե ԴՄուրը, նրան հետևեցին այլևս ու նրանք բոլորով նետվեցին պարիսպների ու աշտարակների վրա: Գիշերն իջավ ու մարտը ընդհատվեց, ընդ որում այդ պահին սարակինոսները դեռևս իրենց ձեռքերում էին պահում որոշ աշտարակներ և բաղաբի մի մասը, դրա համար էլ մեր ասպետները, հույսով, որ սարակինոսները կհանձնվեն դեռևս մինչև առավոտ, սկսեցին դրսից հսկել պարիսպները, որպեսզի դրանց վրայով ոչ-ոք չփախչի: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնց համար կյանքը թանկ չէր և նրանք սովոր էին այն ոչինչ գնահատել, մութ գիշերով հարձակվեցին սարակինոսների վրա և այս կերպ տեր դարձան ողջ ավարին ու տներին: Երբ առավոտյան ասպետները բաղաբ մտան, նրանք այնտեղ միայն շատ քիչ բան գտան այն ամենից, ինչ հնարավոր էր իրենցով անել: Սարակինոսները թաքնվել էին առանձնաբերում և երևում էին միայն քչերը: Եվ ահա, երբ մերոնք տարան այն ամենը, ինչ բաց դրված էր, սկսեցին կրակով ու ծխով դուրս բշել սարակինոսներին գետնի տակից, իսկ, բանի որ դրանից հետո սրանց թաքստոցներում նրանք քիչ ավար գտան, սկսեցին նրանց, ում մոտ կարող էին որևէ բան գտնել, մահու չափ տանել: Այդ ժամանակ սարակինոսներից ոմանք մեզ սկսեցին տանել բաղաբում, իբր թաքցրած գանձերի տեղը ցույց տալու համար, սակայն, մոտենալով ջրհորներին, նրանք անակնկալ կերպով դրանց մեջ էին նետվում՝ գերադասելով մահը այն բանից, որ ինչ-որ բան հանձնեն: Դրանից հետո նրանք բոլորը սպանվեցին, իսկ նրանց դիակներն էլ նետվեցին պարսպից դուրս: Բաղաբը գրավելիս քիչ ավար եղավ, ընդ որում Բոհեմունդի ու կոմսի ասպետների մեջ խռովություն առաջացավ այն բանի պատճառով, որ Բոհեմունդի ասպետները, որոնք այնքան էլ ուժեղ չէին մարտնչել բաղաբը գրավելիս, դրանից հետո տիրել էին աշտարակների, տներին ու գերիների մեծ մասին» (Ռայմունդ Աժիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Մեր բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Աստիոքում, ընդ որում փճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո մենք որոշեցինք խորանալ Աստիոքում: Արդյունքում մենք գրավեցինք Մառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցինք այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Գոդֆրուս, Ռայմունդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»):

«Կոմս Ռայմունդ Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.3.) առաջինը, որ յուրաքանչյուրի հետ թողեց Աստիոքը և մեկնեց Ռուգա կոչվող բաղաբ, իսկ դրա հաջորդ օրն էլ հասավ Ալբար կոչվող մեկ այլ բաղաբ, ընդ որում ամենակարճ ժամանակում նա տիրեց այդ երկու բաղաբներին, այն զգեց բրիտանական իշխանության տակ և հանձնեց կայսրությանը, որից հետո, արդեն նոյեմբերի 4-ին, առաջացավ դեպի Մառա կոչվող բաղաբ, որի մոտ, ինչպես արդեն ասել ենք, պարտություն էր կրել «Պիղատոս» մականվանյալ Ռայմունդը: Հարկ է նշել, որ այս բաղաբը շատ մարդաշատ էր և երևելի ողջ շրջակայքում, այնպես որ, երբ բրիտանականները հայտնվեցին նրա պարիսպների տակ, այս բաղաբի

բնակիչները արհամարհանքով վերաբերվեցին եկվորներին ու ոչ մի կերպ չէին ուզում առանց պայքարի հանձնվել, թեև հետո հասկացան, որ բանակի ուժը մեծության մեջ չէ, այլ՝ այն մարդկանց արիության, որոնք հույսները դրել են Տեր Աստծո վրա: Եվ այսպես թշնամիների, տեսնելով մեր ուխտավորներին, ձեռքերը վերցրին վահանները և, առաջ ցցած նիզակները, նետվեցին մերոնց մեջ: Տեր Աստված, սակայն, անօգուտ դարձրեց վահանների ու թորերի գործը և այդ հարձակումը արդյունք չբերեց, բանի որ, երբ բանը հասնում է թորերին, աղեղներին ու նետերին, իր գործության համեմատ դրանք ոչինչ են: Հարկ է նշել, որ թշնամիներից նրանք, որոնք մարտնչում էին բաղաբի դարպասների մոտ, ամենահաջողակներն էին, բանգի կարողացան մի կերպ փրկվել և ապաստանել ներսում, այն դեպքում, երբ այլոց վիճակը ծանր եղավ, որովհետև սրանք բրիստոնկյանների առաջին իսկ հարվածով ջախջախվեցին ու, թեև մի բանի ձիերի վնասեցին իրենց նետերով, սակայն ի վերջո ծանր պարտություն կրեցին: Եվ այսպես, երբ թշնամու ռազմիկները վերադարձան բաղաբ, մերոնք իրենց վրանները խիցեցին բաղաբի շրջակայքում և պատրաստվեցին գիշերելու, թեև գիշերը ոչ-ոք այդպես էլ չքնեց: Հաջորդ օրը, երբ արևածագը լուսավորեց աշխարհը, արեգակի առաջին շողերի հետ միասին մերոնք առանց որևէ հապաղման մարտի նետվեցին: Նրանք բոլոր կողմերից շրջապատեցին բաղաբը և դաժան մարտի մեջ մտան: Այդ ժամանակ սկսեցին թռչել տեգերը, նիզակները, նետերը, բարերը, բաղաբի վրա կրակի հեղեղ թափվեց և շատ տների կտուրներ սկսեցին այրվել: Այնուհանդերձ թշնամիների հսկայական ջոկատը շարունակում էր դիմադրությունը և այդ օրը մերոնք որևէ առավելության չհասան՝ վերադառնալով իրենց վրանները: Հենց այդ օրն էր, որ որոշ յուրայինների հետ պաշարողներին միացավ Բոհեմուսը (Ամսոիոքի դքսության դուքս Բոհեմուսը, Տեղեկացնում է Մ.Ֆ.)՝ տեղավորվելով բաղաբի մոտ: Այդ ժամանակ պարիսպների վրա արդեն մեծ սարսափ էր տիրում, իսկ բաղաբի որոշ դարպասներ էլ վնասվել էին, սակայն, չնայած դրան, կոմսը որոշեց բաց մարտից գերծ մնալ և խոլեր դնել, սրանք գերակած են երկաթյա շղթաների վրա ու գործի են դրվում ռազմիկների կողմից, որպեսզի հարվածներ հասցվեն պարիսպներին ու դրանք վերջնականապես փլուզվեն: Եվ ահա կոմսի հրամանով մի փայտյա աշտարակ կառուցեցին, ավելի բարձր, բանի բաղաբի բարձր աշտարակներն էին, ընդ որում այս աշտարակը բարձր էր բաղաբի ամենաբարձր կառույցներից, այն կազմված էր երեք հարկից և լավ ամրացված էր: Եվ այսպես, այս հզոր աշտարակի վերևի երկու հարկերը լի էին զոհաբաղդված ռազմիկներով, ընդ որում այստեղ նաև նետողական մեքենաներ, բարաններ, կիզակներ, կոմսի անձնակազմը կային, իսկ ավելի ներքևում արդեն անգնե մարդիկ աշխատում էին աշտարակի անիվների վրա՝ առաջ մղելով այն: Ինչ վերաբերվում է այլ մարդկանց, ապա սրանք կրիաներ պատրաստեցին, որոնք բավականին լայն էին, և դրանք առաջ մղեցին պարիսպների տակ, որպեսզի փորեն դարձնե հիմքերը և տապալեն: Վերջին միջոցը, սակայն, մեծ հաշվով չգործեց, բանի որ պաշարյալները մի մեքենա պատրաստեցին, որով խոշոր բարեր նետեցին ու վնասեցին կրիաները, ինչպես նաև կրակ լցրին: Այսպես թե այնպես, սակայն, վերջին հաշվով Աստծո աջակցությամբ պաշարյալների գործերը անհաջող ընթացք ընդունեցին և նրանց մեքենաները անօգուտ եղան: Իրոք, այն մեծ աշտարակը, որը մոտեցվել էր պարսպին, իր գործը տեսավ: Ահա ուրեմն, Գիյոմն Դ՝Մոնպեյեյն ու նրա հետ միասին վերևի հարկում գործող մի բանի հոգի, այդ թվում նաև Էվերարդ անուկով մի ողորդ, գործի դնելով վերջինիս եղբորսփողը և իրենց ջանքերը, կարողացան ահաբեկել թշնամիներին և սրանց մարտում հետ շարտել: Միաժամանակ Վիլյամն ու նրա հետ եղողները սկսեցին ոչնչացնել սրանց շուրջը մարտնչությունը, ընդ որում նրանք այն աստիճանի ուժեղ էին բարեր նետում, որ վնասեցին նույնիսկ որոշ տների տանիքները: Այդ ժամանակ գործին միացան նաև աշտարակի ներքևում գործողները, որոնք աստիճաններ հենեցին պարիսպներին ու սկսեցին վեր ելնել: Այդ ժամանակ արդեն պարզ եղավ, որ գործը հաջողում է և հետաձգում է այլևս ոչ մի կերպ չի տևում, բանի որ գործի անցան մեծաքանակ բաղաբի ասպետներ և ընկան թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ հեթանոսները, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում պարիսպների վրա, ընկան մեծ կատաղության մեջ և ելան մերոնց դեմ: Արդյունքում մերոնցից ոմանք խոցվեցին թշնամու հետևակապիկներով ու նետածիգների կողմից, իսկ ոմանք էլ, որպեսզի փրկվեն, ներքև ցատկեցին պարիսպներից և կոտորվածներ ստացան: Միաժամանակ Գուլիֆերն ու իր նման մի բանի երիտասարդներ ինքնամոռաց կերպով շարունակում էին մարտնչել պարիսպների վրա, որի արդյունքում կարողացան գրավել ու պահել դրանք մի մասը: Այդ ժամանակ պաշարողական մեքենաների մոտ էին նաև բախաններն ու հողակրկանները, որոնք ոգևորում էին ռազմիկներին և տալիս հիսուս Զրիստոսի՝ Աստծո որդուն անունը...: Եվ այսպես, մինչ ոմանք մարտնչում էին, մյուսները լաց էին լինում ու եղգում, իսկ երրորդները՝ պարիսպների: Այդ ժամանակ Գուլիֆերն ու նրա հետ եղողները աստիճանաբար սկսեցին հոգնել, բանի որ թշնամին մեծ ուժերով էր եկել նրանց վրա ու նրանք մեկնակ էին մնացել, ընդ որում մերոնք մարտնչում էին թշնամիների հետ դեմ առ դեմ, բանի որ այդ վայրում պարիսպն այնքան նեղ էր, որ հնարավոր էր միայն առաջ ցցել վահանը և միայնակ դիմադրել հակառակորդին: Եվ այսպես ստեղծվեց մի վիճակ, երբ վերևում գտնվող բրիստոնկյանները մեկնակ մնացին, ընդ որում նրանց վահանները անվերջ ենթարկվում էին հարվածների, ինչպես նաև նրանց վրա էին թափվում նետեր ու բարեր, որոնցից ոմանք այնքան մեծ էին, որ մարդու ուժի բանը չէր դրանք գետնից պոկելը: Եվ ահա արդեն այն է, այս բաղաբի ասպետը տեղի էր տալու, սակայն վերջին պահին նրանք, որոնք հարվածում էին պարիսպներին, կարողացան տապալել դրանք և նրան օգնության հասնել: Զրիստոնկյանները միավորեցին ուժերը, իսկ այդ չնախատեսված հանգամանքն էլ կարծես կաթվածահար արեց պարիսպների վրա գտնվողներին՝ զոկվելով նրանց պայքարելու հետագա կամքից ու նրանց սրտերը պատռելով սառը վայրու, բանգի ինչ կարող էին անել ներսում գտնվող մարդիկ արդեն դեմ առ դեմ մարտում, երբ պարիսպներ էլային: Եվ ահա Գուլիֆերը, որ մի պահ հոգնել էր, անկախորդներ կրկին ոտքի ելավ ու, առանց վահանի ու սաղավարտի, ձեռքին միայն արևաներկ մի թուր, արագորեն ընկավ փախչող թշնամիների հետևից, որոնցից շատերն իրենց կյանքներին հրաժեշտ տվեցին, ընդ որում շատերը վահից, բանի որ, լինելով ուժեղ ահաբեկված, ներքև ցատկեցին պարսպի վրայից: Այդ ժամանակ մի ուժեղ աշտարակ կար և Բոհեմուսը թարգմանի հետ մարդիկ ուղարկեց հայտարարելու, որ ամենահարուստ բաղաբացիները կարող են ապաստանել այդտեղ, բանի որ ինքը պատրաստ է նրանց կյանք պաշտպանել, եթե ինքուրեք նրանք փրկագին վճարեն և ընդունեն իր կյանքը: Հետապնդումն իր ավարտը գտավ և վրա հասավ գիշերը, ընդ որում հենց վերջինս էլ խանգարեց ավարտին հասցնել գործը: Այդ ժամանակ և հաղթողները, և հաղթվածները որևէ հնար չունեին փոխել իրենց դիրքերը, այնպես որ բոլորը մնացին իրենց տեղերում: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, մերոնք սկսեցին առաջանալ բաղաբի փողոցներով ու հրապարակներով՝ ելնելով տների կտուրները, մտնելով տները և կոտորելով բոլորին, ինչպես կատաղած էգ առյուծներ կամ էգ արջեր, որոնք ձեռքից խլել են բոթթների: Եվ այսպես մերոնք ջարդում ու մահվան գիրկն էին նետում մեծին ու փոքրին, առանց հաշվի առնելու սեռն ու տարիքը ու չինայելով և ոչ մեկին, ընդ որում հաճախ սպանում էին միանգամից մի բանի հոգու: Չարմանալի, չտեսնված մի տեսարան, բանգի այդ մեծ բանակը սպանում էր մարդկանց, որոնք ոչ մի դիմադրություն ցույց չէին տալիս: Մերոնք իրենց ձեռքը գցեցին այն ամենը, ինչ գտան բաղաբում, ընդ որում բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մերոնք բացում էին արդեն իսկ ամահացածների փողոցը և այնտեղից հանում հունական ոսկեդրամներ, որոնք սրանք կույլ էին տվել դեռ իրենց կենդանության օրոք, ով արգահատների տենչն առ ոսկի: Զաղաբի բոլոր փողոցներով արյունը տեղի ունեցավ կրիակի օրը՝ դեկտեմբերի 12-ին, սակայն ամեն ինչ միայն դրանով չավարտվեց, բանգի հաջորդ օրը էլի ոմանց սպանեցին, որոնց գտան ինչ-որ վայրերում, այնպես որ բաղաբում ոչ մի վայր չմնաց, որ պղծված չլիներ սպանություններով և պատված չլիներ արյունով» (Բոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 8, գլուխ 2):

«/96/ Եվ ահա Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսոիոքի դքսության ինժանյակ, փաստացի տիրակալ՝ Տանկրեդ Տեղեկացնում է Մ.Ֆ.), որ համարում էր իր բարձրագույն նպատակը հասնել Երուսաղեմ, հավաքեց որոշ նորմանդացի ու պորթլանդացի մարդկանց և ձեռք գարկեց ռազմական գործողությունների՝ պաշարելով Մառա բաղաբը, որը շատ հարուստ էր: Այդ ժամանակ Մառայի բնակչությունը, իմանալով, թե ինչ փորձանք է եկել Ամսոիոքի բնակչության գլխին և ինչ աստիճանի ուժով են ֆրանկները պաշարել այդ բաղաբը, ձեռնարկեցին բոլոր հնարավոր միջոցները, որպեսզի պատրաստվեն բրիստոնկյաների անխուսափելի ժամանակը, մանավանդ, որ բրիստոնկյաններն արդեն մոտ էին: Եվ ահա բաղաբի բնակիչները ամայացրին բաղաբի ողջ շրջակայքը և այնտեղ գտնվող ողջ պարենամթերքը հասցրին բաղաբ, որպեսզի իրենց պաշարող բանակը գերծ լինի ամեն ինչից: Դրանից բացի նրանք նաև ինչպես պետք էր լցրեցին բոլոր ամբարները՝ հույս ունենալով հասնել այն բանին, որ պարենամթերքից զրկված օտարականների բանակն ի վերջո հեռանա: Զրիստոսի ծառաները, սակայն, որ խաչ էին վերցրել, չէին կարող հրաժարվել դրանից և, ենթարկվելով իրենց մարմինները տանջանքների դրանից ավելի էին ուրախանում, բան եթե ինչ-որ մի տոնի հրավիրված լինեին: Եվ այսպես, ձեռք գարկելով բաղաբի պաշարման գործին, բրիստոնկյանները սկսեցին պաշարողական մեքենաներ կառուցել, իսկ Բալթարյան կղզիների բնակչությունն էլ պատրաստեց պաշարողական աշտարակներ: Միաժամանակ այլև ուսերի վրա բարձած բերում էին բարեր, ոմանք պատրվում էին շրջապատում, հույսով որ, ցորեն կգտնեն, որը մի իսկական գանձ էր, երրորդները զբաղված էին թունկներ փորելով, չորրորդներն էլ մի այլ բան էին անում՝ մասնավորապես զբաղվելով այն բանով, որ ձեռք բերվեն ցրով լի տիկեր: Այս վերջին հարցով, սակայն, Աստված ողորմած եղավ, բանգի Բարձրյալը, տեսնելով, թե ինչ աստիճան են ջանում իր ծառաներն իր համար, ուղարկեց առաջ անձրևներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ոմանք արդեն սկսեցին ձգտել, որ դրանք կտրվեն, իսկ տիկեր ձեռք բերողներն էլ հասկացան, որ իզուր գործ են արել: /97/ Հարկ է նշել, որ այդ մեծագույն հեղեղն իր հետ նաև մեծագույն մի սով բերեց, բանգի դրսից ձեռք բերված ողջ ցորենը օրոքսօրե սպառվեց, հացը փտեց և վիճակը ծանրացավ: Ինձ համար ամոթալի է այդ մասին պատմելը, սակայն այս մասին են հաստատապես իմացա շատ շատերից, այնպես որ պետք է ասեմ,

ինչպես էլ դա ամոթալիլ լինի: Եվ այսպես, ես լսել եմ այդ պաշարմանը մասնակցած անձանցից, որ վիճակն այն աստիճան հուսահատական էր, որ ոմանք նույնիսկ սկսեցին մարդկային միա ուտել: Իրոք, այս մարդիկ պատրաստում էին մարդկային միսը, գործածելով հատկապես հեթանոսների երեխաներին, նրանց խորոված էին անում ինչպես գիշատիչ զազանների և միսն օգտագործում սննդի մեջ: Այս կերպ մարդակերությունը շարունակվեց բավականին երկար, բանգի մարդիկ կամ պետք է ցորեն ստանային դրսից, կամ էլ տանելով բոլոր տանջանքները, գրավեին բաղաբը: /98/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Տանկերդի և Ռայմոնդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.**) մեջ մի վեճ առաջացավ...: Եվ այսպես Տանկերդը կրկին վերադարձավ Մառայի մոտ և միացավ պաշարմանը... /99/ Հարկ է լքել, որ այդ վեճն առաջացել էր դեռ Ամստիդի մոտ...: /100/ Մի նոր վեճի առիթ էլ եղավ Ամստիդում...: /101/ Հարկ է նաև լքել, որ Ռայմոնդի կողմնակից որոշ իշխաններ ավելի վարպետ էին շողորթություն, բան թե իրական մարտական սիրագործություններում...: /102/ Ավելացնենք նաև, որ Բոհեմունդն ինքն էլ կասկածներ ուներ Նիզակի իրականության հարցով...: /103/ Այդ հանգամանքը մեծապես դուր չէր գալիս Ռայմոնդին...: /104/ Վերադառնալով, սակայն, այն կետին, որտեղից ընդհանրեցնել պատումը, կարծես մի ճամփորդ, որ վերադառնում է կիսատ թողած ծանապարհին: Եվ այսպես, այն բրիտանականները, որոնք պատերազմում էին Մառայի դեմ, թունելներ էին փորում, նետեր էին արձակում, բաբանների միջոցով ցնցում էին պարիսպները և ամենուր սարսափազդու սպառնալիքներ էին թափում: Մենք բոլոր կողմեր սպառնալիքներ էինք թափում և հարվածներ էինք հասցնում, սակայն բաղաբի բնակիչներն էլ իրենք իրենց հերթին հարվածին պատասխանում էին հարվածով: Իրոք, առավոտից մինչև երեկո նրանք նետեր էին արձակում և բարաբեկորներ էին նետում, որից շատ շատերը մեծաքանակ վերքեր էին ստանում: Այդ ամենի արդյունքում շատերն էին մահանում, շատերն էին վերքեր ստանում, իսկ շատ շատերն էլ հիվանդանալով մահանում էին՝ փոխարինվելով հակերժական կյանք...: Այնուհանդերձ պարսպի բարերը, որ կարծես մշտապես մուրճերի հարվածներ էին ստանում, ի վերջո տեղի տվեցին ու փլվեցին, որից հետո բացվեց դեպի բաղաբ տանող մի մուտք՝ ճեղք պարիսպների մեջ: Թող ողբան Մուհամմեդի հետևորդները, բանգի բրիտանականները հրժեցին, որովհետև առաջիններին որևէ հույս այլևս չմնաց: Եվ այսպես, հենց որ պարիսպներն այս կերպ վնասվեցին, բրիտանականները սկսեցին ամեն ջանք ներդնել, որպեսզի դրանցով ներս խուժեն, չեն թշնամիները, որ հավաքվել էին պարսպի ճեղքված հատվածի մոտակայքում, ամեն ինչ անում էին դրա դեմն առնելու համար: Այսպիսով՝ մենք ուժեղ դիմադրության հանդիպեցինք, սակայն աստիճանաբար բրիտանականները առավելության հասան և, առաջ ցցելով վահանները սկսեցին հարվածների հեղեղը հաղթահարելով առաջ ընթանալ: Եվ ահա բրիտանականները, աստիճանաբար հետ մղելով թշնամիներին իրենց դիրքերից, սկսեցին գրավել աշտարակները ու աստիճանաբար տիրել բաղաբին: Պաշարյալները, լսելով բոլոր կողմերից բարձրացող աղաղակները, աստիճանաբար գոռ տվեցին ոտքերին և, նետելով գեները, դիմադրեցին փախուստի, բանգի դրանք ավելի էին սիրում, բան նախքան: Այդ ժամանակ մեր վարպետները, որոնք չէին վախճնում մահից, սկսեցին մահ տարածել թշնամիների շարքերում, ընդ որում ոմանք սկսեցին զբաղվել գանձեր հավաքելով ու ավար ձեռք բերելով, իսկ այլք էլ ուտելիք էին փնտրում: Այսպիսով, ճեղք բերելով նման մի հաղթանակ, մարդիկ երկար տանջանքներից հետո ի վերջո հասան իրենց նպատակին: Դա իրոք որսորդի մի ուրախություն էր, որը երկար տանջանքից հետո հասել է իր գոհին, թեև հարկ եղավ մարտնչել դեռևս ողջ այդ գիշեր, ինչպես նաև մինչև հաջորդ օրվա ժամը երեքը» (Ռաուլ Կաննալի «Իշխան Տանկերդի կյանքը», գլուխ 96-104):

«Եվ ահա նոյեմբերի վերջին կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) իր բանակը հանեց Ամստիդից, որից հետո, անցնելով Ռուգիան ու Ալբարը, ճանապարհորդության չորրորդ և նոյեմբերի վերջին օրը հասավ Մառա բաղաբին: Մարակինոսների, թուրքերի և արաբների մի մեծ խումբ հավաքվել էր այդ բաղաբում, սակայն կոմսը լի էր վճռականությամբ ժամանման հենց հաջորդ, իսկ օրը հարձակում գործել նրանց վրա: Այդ ժամանակ իր բանակով կոմսին միացավ նաև Բոհեմունդը (**Ամստիդի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերնեստացին – Մ.Ֆ.**)՝ ճամբար գարկելով կոմսի բանակի մոտակայքում, իսկ դա եղավ կիրակի օրը: Մյուս օրը, ահա, բրիտանականները եռանդուն հարձակման անցան պարիսպների ուղղությամբ՝ դրանց հենելով աստիճաններ և մազցելով դեպի վեր: Իրենց հերթին բաղաբի բնակիչները, սակայն, եռանդով պաշտպանվում էին, այնպես որ այդ օրը բրիտանականները որևէ հաջողության չհասան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, տեսնելով, որ իր մարդիկ իզուր տանջվում են, հրամայեց մի հզոր և բարձր աշտարակ կառուցել, որը տեղաշարժվում էր չորս անիվների վրա, իսկ իր վերնի հատվածում էլ կարող էր կրել մեծ քանակի զինված մարդկանց: Երբ ամեն ինչ արվեց ինչպես հարկն էր, այդ աշտարակը իր վրա գտնվող զինված մարդկանց հետ միասին մեծ ուժով առաջ հրեցին դեպի բաղաբի պարիսպներ՝ աշտարակներից մեկի մոտակայքում: Ի պատասխան դրա՝ բաղաբի բնակիչները, գործի դնելով բարանները, սկսեցին դրանցով հսկայական բարեր նետել աշտարակի ուղղությամբ՝ ցանկանալով կործանել ինչպես այն, այնպես էլ նրա մեջ գտնվող մարդկանց: Միաժամանակ անհավատները նաև մեքենաներով հունական կրակ էին նետում՝ փորձ կատարելով իրոգեի ծով առաջացնել, սակայն Աստված խախտեց նրանց այդ ծրագիրը: Արդյունքում աշտարակը բարձր հառնեց բաղաբի պարիսպների վրա, իսկ նրա մոտ էլ թե՛ մարտ սկսվեց, երբ բոլորն իրար խառնվեցին: Այդ ընթացքում ռազմիկներից ոմանք, այդ թվում նաև Վիլյամ Մոնպեյեն, բարաններին հսկայական բարեր էին նետում նրանց ուղղությամբ, որոնք պաշտպանում էին պարիսպները: Արդյունքը եղավ այն, որ նրանք խոցեցին շատերին և, ջախջախելով վահանները, ոչնչացրին դրանց տներին, որոնք անօգնական գետին թափվեցին: Սրա հետ միաժամանակ գործում էին նաև այլք, որոնք, մարտնչելով ծայրերին կեռեր ունեցող Նիզակներով, պարիսպների վրայից ներքև էին բաշում սարակինոսներին և ոչնչացնում: Այս կերպ մարտը շարունակվեց մինչև երեկո, ընդ որում բոլոր բախանները, վանականները և այլ հոգևորականներ, հագած հոգևոր հանդերձներ, աղոթում էին, որ իրական հավատքի կրողները հաջողության հասնեն: Եվ ահա այն ժամանակ, երբ պաշարողական մեքենայի կիրառմամբ մեր մարդիկ ձգտում էին վեր ելնել, այլք գործի էին դրել աստիճանները: Հենց սրանց շարքերից էր, որ մեկը, որի անունը Գուլիֆեր էր, գործելով մեծ եռանդով ու արիության, առաջինը փոթաբանակ մարդկանց մի խմբի հետ կարողացավ ելնել աշտարակների վրա: Բաղաբի բնակիչները անմիջապես էլ հուսահատ հարձակման անցան այս բաղաբի ուղղությամբ, որից հետո, գործելով Նիզակներով ու նետերով, հարվածեցին նրանց: Այդ ժամանակ պարսպի վերևում հայտնված բրիտանականներից ոմանք վախճան և ներքև ցատկեցին, սակայն նրանք, որ մնացին վերևում, բաշաբար մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ և, հարվածին հարվածով պատասխանելով, շարունակեցին աստիճանաբար գրավել պարիսպը: Եվ ահա բաղաբի բնակիչները շուտով հանկազան, որ անիմաստ է պայքարել պարսպի համար, դրա համար էլ թիկունք դարձրին և, փորձելով փրկվել, փախան բաղաբ: Դա տեղի ունեցավ կիրակի օրը, երբ արեգակն արդեն մայր էր մտնում՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մի թարգմանիչ ուղարկեց սարակինոսների առաջնորդների մոտ՝ առաջարկելով իր ասպետների պաշտպանությունը նրանց, նրանց կանանց, երեխաների, զույգի և այլ հարստությունների համար, թե՛ միայն սրանք բոլորը հավաքվեն բաղաբի դարպասների մոտ գտնվող մի վայրում: Այս կերպ գրավելով բաղաբը՝ բրիտանականները տիրեցին այն ամենին, ինչ գտան պարսպի ու բարայրների մոտ: Երբ գիշերն ավարտվեց և լույսը բացվեց, մարդկանց ամբողջ լցվեց բաղաբի փողոցները և սկսեց սպանել ամեն մի պատահած հեթանոսի: Այդ ժամանակ դարպասներից սկսած ողջ բաղաբը ծայրից ծայր, ինչպես էլ, որ այն փոքր լինել, լցվեց հեթանոսների դիակներով, ընդ որում դրանք այնքան խիտ էին թափված, որ անցնելն իսկ շատ դժվար էր: Բոհեմունդն ինքն ևս անձամբ հարձակվեց նրանց վրա, որոնց հրամայել էլ հավաքվել վերևում հիշատակված վայրում գտնվող մի պալատում իրենց մանրեղի հետ միասին, որից հետո նա ոմանք սպանեց, իսկ այլոց էլ հրամայեց տեղափոխել Ամստիդ և այնտեղ վաճառել: Ֆրանկները այդ բաղաբում մնացին մոտ մեկ ամիս ու 4 օր, ընդ որում այստեղ նրանք մեծ սով ապրեցին: Այս պայմաններում մեր մարդկանցից ոմանք, լրիվ մնալով առանց միջոցների և ոչինչ չգտնելով մոտակա շրջաններում, որպեսզի բավարարեին իրենց կարիքները, բացեցին մեռած սարակինոսների դիակները և դուրս թափեցին փորոտիքը, բանի որ լսել էին, որ մեծ վտանգի պարագայում հեթանոսները սովորություն ունեին կուլ տալ ոսկին ու արծաթը, որպեսզի պահպանեն այն իրենց համար: Ասում են նաև, որ բրիտանյա թափուրներից ոմանք կտրում էին դիակներից մսի կտորներ և դրանք օգտագործում որպես ուտելիք, թեև սա արվում էր մեծ զաղոտիությամբ ու շատերի աչքից հեռու, այնպես որ ես չեմ կարող վստահ լինել, որ դա իրոք այդպես է եղել» (Գլիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 6):

«Եվ ահա նոյեմբերի վերջին կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) իր բանակը հանեց Ամստիդից, որից հետո, անցնելով Ռուգիան ու Ալբարը, ճանապարհորդության չորրորդ և նոյեմբերի վերջին օրը հասավ Մառա բաղաբին: Մարակինոսների, թուրքերի և արաբների մի մեծ խումբ հավաքվել էր այդ բաղաբում, սակայն կոմսը լի էր վճռականությամբ ժամանման հենց հաջորդ, իսկ օրը հարձակում գործել նրանց վրա: Այդ ժամանակ իր բանակով կոմսին միացավ նաև Բոհեմունդը (**Ամստիդի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերնեստացին – Մ.Ֆ.**)՝ ճամբար գարկելով կոմսի բանակի մոտակայքում, իսկ դա եղավ կիրակի օրը: Մյուս օրը, ահա, բրիտանականները եռանդուն հարձակման անցան պարիսպների ուղղությամբ՝ դրանց հենելով աստիճաններ և մազցելով դեպի վեր: Իրենց հերթին բաղաբի բնակիչները, սակայն, եռանդով պաշտպանվում էին, այնպես որ այդ օրը բրիտանականները որևէ հաջողության չհասան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, տեսնելով, որ իր մարդիկ իզուր տանջվում են, հրամայեց մի հզոր և բարձր աշտարակ կառուցել, որը տեղաշարժվում էր չորս անիվների վրա, իսկ իր վերնի հատվածում էլ կարող էր կրել մեծ քանակի զինված մարդկանց: Երբ ամեն ինչ արվեց ինչպես հարկն էր, այդ աշտարակը իր վրա գտնվող զինված մարդկանց հետ միասին մեծ ուժով առաջ հրեցին դեպի բաղաբի պարիսպներ՝ աշտարակներից մեկի մոտակայքում: Ի պատասխան դրա՝ բաղաբի բնակիչները, գործի դնելով բարանները, սկսեցին դրանցով հսկայական բարեր նետել աշտարակի ուղղությամբ՝ ցանկանալով կործանել ինչպես այն, այնպես էլ նրա մեջ գտնվող մարդկանց: Միաժամանակ անհավատները նաև մեքենաներով հունական կրակ էին նետում՝ փորձ կատարելով իրոգեի ծով առաջացնել, սակայն Աստված խախտեց նրանց այդ ծրագիրը: Արդյունքում աշտարակը բարձր հառնեց բաղաբի պարիսպների վրա, իսկ նրա մոտ էլ թե՛ մարտ սկսվեց, երբ բոլորն իրար խառնվեցին: Այդ ընթացքում ռազմիկներից ոմանք, այդ թվում նաև Վիլյամ Մոնպեյեն, բարաններին

հսկայական քարեր էին նետում նրանց ուղղությամբ, որոնք պաշտպանում էին պարիսպները: Արդյունքը եղավ այն, որ նրանք խոցեցին շատերին և, չսխալվելով վահանները, ոչնչացրին դրանց տերերին, որոնք անօգնական գետին թափվեցին: Սրա հետ միաժամանակ գործում էին նաև այլք, որոնք, մարտնչելով ծայրերին կեռեր ունեցող նիզակներով, պարիսպների վրայից ներքև էին բաշում սարակինոսներին և ոչնչացնում: Այս կերպ մարտը շարունակվեց մինչև երեկո, ընդ որում բոլոր բախանները, վանակները և այլ հոգևորականներ, հազած հոգևոր հանդերձներ, աղոթում էին, որ իրական հավատքի կրողները հաջողության հասնեն: Եվ ահա այն ժամանակ, երբ պաշարողական մեթենայի կիրառմամբ մեր մարդիկ ձգտում էին վեր ելնել, այլք գործի էին դրել աստիճանները: Հենց սրանց շարքերից էր, որ մեկը, որի անունը Գուլիֆեր էր, գործելով մեծ եռանդով ու արիությամբ, առաջինը փոքրաբանակ մարդկանց մի խմբի հետ կարողացավ ելնել պարիսպների վրա: Քաղաքի բնակիչները անմիջապես էլ հուսահատ հարձակման անցան այս բաթերի ուղղությամբ, որից հետո, գործելով նիզակներով ու նետերով, հարվածեցին նրանց: Այդ ժամանակ պարսպի վերևում հայտնված բրիտանականներից ոմանք վախճան և ներքև ցատկեցին, սակայն նրանք, որ մնացին վերևում, բաշաբար մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ և, հարվածին հարվածով պատասխանելով, շարունակեցին աստիճանաբար գրավել պարիսպը: Եվ ահա քաղաքի բնակիչները շուտով հասկացան, որ անխմտ է պայքարել պարսպի համար, դրա համար էլ թիկունք դարձրին և, փորձելով փրկվել, փախան քաղաք: Դա տեղի ունեցավ կիրակի օրը, երբ արեգակն արդեն մայր էր մտնում՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմոնդը մի թարգմանիչ ուղարկեց սարակինոսների առաջնորդների մոտ՝ առաջարկելով իր ասպետների պաշտպանությունը նրանց, նրանց կանանց, երեխաների, գույքի և այլ հարստությունների համար, եթե միայն սրանք բոլորը հավաքվեն քաղաքի դարպասների մոտ գտնվող մի վայրում: Այս կերպ գրավելով քաղաքը՝ բրիտանականները տիրեցին այն ամենին, ինչ գտան տներում ու բարայրներում: Երբ գիշերն ավարտվեց և լույսը բացվեց, մարդկանց ամբողջ լցվեց քաղաքի փողոցները և սկսեց սպանել ամեն մի պատահած հեթանոսի: Այդ ժամանակ դարպասներից սկսած ողջ քաղաքը ծայրից ծայր, ինչքան էլ, որ այն փոքր լինեք, լցվեց հեթանոսների դիակներով, ընդ որում դրանք այնքան խիտ էին թափված, որ անցնելն իսկ շատ դժվար էր: Բոհեմոնդն ինքն ևս անձամբ հարձակվեց նրանց վրա, որոնց հրամայել էլ հավաքվել վերևում հիշատակված վայրում գտնվող մի պալատում իրենց ունեցածի հետ միասին, որից հետո նա ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հրամայեց տեղափոխել Անտիոք և այնտեղ վաճառել: Ֆրանկները այդ քաղաքում մնացին մոտ մեկ ամիս ու 4 օր, ընդ որում այստեղ նրանք մեծ սով ապրեցին: Այս պայմաններում մեր մարդկանցից ոմանք, լրիվ մնալով առանց միջոցների և ոչինչ չգտնելով մոտակա շրջաններում, որպեսզի բավարարեն իրենց կարիքները, բացեցին մեռած սարակինոսների դիակները և դուրս թափեցին փողոցները, բանի որ լսել էին, որ մեծ վտանգի պարագայում հեթանոսները սովորություն ունեին կոչ տալ ուսկին ու արծաթը, որպեսզի պահպանեն այն իրենց համար: Անում են նաև, որ բրիտանայի հասարակից ոմանք կտրում էին դիակներից մսի կտորներ և դրանք օգտագործում որպես ուտելիք, թեև սա արվում էր մեծ գաղտնիությամբ ու շատերի աչքից հեռու, այնպես որ ես չեմ կարող վստահ լինել, որ դա իրոք այդպես է եղել» (Բորդի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«/26/ Դրանից հետո, շարունակելով իրենց հաղթական երթը, կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի իշխան Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), դուքս Գոտֆրիդի (**Ներքին Առաքինության դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամադի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.**) եղբայր Եվստաֆիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաֆ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), Անտիոքի իշխան հռչակված Բոհեմոնդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և դուքս Գոտֆրիդը առաջացան Մառ քաղաքի թուրքերի վրա, որոնք այստեղ շատ ռազմիկներ ու զենքեր էին կուտակել...: /29/ Այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնդն ու բոլոր նրանք, որոնք տառապում էին Մառի մոտ արդեն հինգերորդ շաբաթը, թուրքերի դեմ երկարատև պայքարից հետո սկսեցին տանջվել արդեն մի նոր բանից՝ սովից: Բանն այն էր, որ Անտիոքի պաշարումը, որը տևել էր այդքան երկար ժամանակ և իրականացվել էր այդքան մեծ թվով մարդկանց կողմից, բերել էր նրան, որ շրջակա բոլոր երկրներում պարենամթերքը սպառվել էր, ընդ որում տեղում գտնվող բնակչությունն էլ փախել էր մոտակա լեռները: Այս պայմաններում ողջ երկրում այնպիսի մի պակասություն էր տիրում, որ բրիտանոսները սկսեցին ուտել շներ ու կատուներ, իսկ հետո էլ հասան նրան, որ սկսեցին ուտել մահացած սարակինոսների և թուրքերի դիակներ...: /30/ Այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնդը, տեսնելով, թե ինչ աստիճանի են տառապում իր մարդիկ, վերցրեց ասպետներից ոմանց ու մեկնեց լեռները, որտեղից այլ ավարի թվում նաև մեծ բանակի պարենամթերք բերեց, որը վերականգնեց Աստծո բանակի ուժերը: Միաժամանակ, սակայն, նրանք Լիբանանի բլրապատ տեղանքում մեծ բանակի բրիտանոսներ գտան, որոնք, երբ ենթարկվելով անհրաժեշտության ելել էին պարենամթերք ձեռք բերելու, ոչնչացվել էին թուրքերի կողմից: Դա Դամասկոսում գտնվող թուրքական բանակի գործն էր, որը միաժամանակ գործում էր նաև բրիտանոսների բանակի դեմ՝ վշտալեն նետերի հարվածների տակ պահելով բրիտանոսներին: Եվ ահա կոմսը, որի բանակը մեծապես ներկվում էր այս ամենից, գնաց մոտակայքում գտնվող Տալարիա ամրոցի վրա, որը գրավելուց հետո ոչնչացրեց այնտեղ գտնվող բոլոր թուրքերին, ընդ որում նա ամրոցում մեծ բանակությամբ պարենամթերք, ինչպես նաև շինանյութ ու փայտանյութ ձեռք բերեց: Օգտագործելով այս ամենը՝ կոմսը սկսեց քաղաքի մոտ պաշարողական մեթեններ կառուցել: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ այս գործերն ավարտվեցին, կոմս Ռայմոնդը և այլ իշխաններ, այդ թվում Ռոբերտը, Տանկերդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամական, պատասպան տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և Եվստաֆիոսը ի վերջո կարողացան գրավել այդ քաղաքը: Եվ ահա բրիտանոս ռազմիկները ներխուժեցին քաղաք ու սկսեցին կոտորել մի կերպ պաշտպանվել փորձող թուրքերին՝ հետապնդելով նաև նրանց, որոնք փորձում էին պատսպարվել միջնաբերդում» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 26, 29, 30):

«Բրիտանոսների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Անտիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցին խորանալ Անտիոքում: Արդյունքում բրիտանոսները գրավեցին Մառան՝ սարակինոսների այդ քաղաքը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին...: Եվ այսպես բրիտանոսների բանակը, ներկված հիվանդություններից ու սովից, թողեց Անտիոքը, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով: Արդյունքում, ահա, նրանք ի վերջո որոշեցին խորանալ Անտիոքում, որից հետո գրավեցին Մառան՝ սարակինոսների այդ քաղաքը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Բրիտանոսների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Անտիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցին խորանալ Անտիոքում: Արդյունքում բրիտանոսները գրավեցին Մառան՝ սարակինոսների այդ քաղաքը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Եվ այսպես կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) իր բանակի հետ միասին ելավ քաղաքից, անցավ երկու քաղաքներ, իսկ Նոյեմբերի 25-ին էլ հասավ մի հարուստ, սակայն ավազապատ քաղաք, որը լի էր բազում հազարացիներով: Հաջորդը օրը նա մարտ սկսեց այս քաղաքի դեմ, սակայն նրան տիրել չկարողացավ: Այդ ժամանակ հիշատակված քաղաքին մոտեցավ նաև Բոհեմոնդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) իր գործով, որից հետո հաջորդ օրը ինքն էլ քաջաբար հարձակման անցավ: Քաղաքի պաշտպանները արիաբար պաշտպանվում էին և որոշակի կորուստներ պատճառեցին նրանց՝ կոտորելով որոշ աստիճաններ: Արդյունքում հարձակվողներից ոչ-ոք չկարողացավ վեր բարձրանալ, ընդ որում այս պայքարից հետո ողևորում էր այն, որ առաջ նրանք հաղթանակ էին տարել Պիղատոսի ջոկատի նկատմամբ: Այդ ժամանակ կոմսը չորս անիվների վրա շարժվող մի հզոր աշտարակ կառուցեց, սակայն պարզվեց, որ այն չի հասնում պարսպի կատարին, ընդ որում աշտարակներն ավելի բարձր էին: Փյուն էին շեփորները և եղջերափողները և հարձակվողների ջոկատները շրջապատում էին պարիսպները, նիզակներները նիզակներ էին նետում, նետածիգները՝ նետեր արձակում, իսկ պաշարողական մեծ մեթենայի վրա էլ, որի մեջ էին գտնվում Վիլյամ Դ՝Մոնտե-Մենայեյեն և շատ այլք, անվերջ քարերի ու մեծ գերանների հարվածներ էր տալու: Միաժամանակ նաև մերոնք էին հակառակորդների վահանների ու զրահների վրա քարերի հեղեղ թափում և արդյունքում շատերին վնասեցին: Հարկ է նշել, որ պարիսպների վրայից առանց ընդհատելու լցնում էին նաև հեղուկ կրակ, թեև այդ կրակը լցնողներին էլ բրիտանոսներն էին իրենց հերթին հարվածում քարերով ու նետերով, որպեսզի ի վերջո տիրեն աշտարակներին: Այս գործում քաղաքի պաշտպանները ի վերջո կիրառության մեջ դրեցին նաև հունական կրակ կոչվածը, որից զատ էլ պարսպի վրա հարձակվողների վրա եռացրած յուղ ու նման բաներ էին լցնում, որ նրանց հետ շարունակ էին վիճակ, ահա, մարտը ձգձգվեց մինչև երեկո, երբ հազարացիները քաջաբար հետ մղեցին բրիտանոսների բոլոր զորիները: Այդ ժամանակ, սակայն, ի վերջո այնպես եղավ, որ Գուլֆերիոս Լիմոսացին, որը Պորտ-Թորոսից էր՝ մի հզոր և ազնվատոհմի մարդ, առաջինը աստիճանով բարձրացավ պարսպի վրա ու տիրեց վրա կերանասին: Այլև ևս հետևեցին նրան, թեև ոմանք այդ ընթացքում զոհվեցին: Եվ ահա Գուլֆերիոսն ու իր կողմակիցները, արիաբար պահելով պարսպի գագաթի իրենց տիրած հատվածը, հետ շարունակեցին հեթանոսներին, որից հետո կոչ արեցին ընկերներին հետևել իրենց: Այդ ժամանակ բրիտանոսները հապճեպ աստիճանները հենեցին պարիսպներին և մեծ բանակի հետևակայիններ բարձրացան պարիսպների կատարը՝ տիրելով դրանց մի մասին: Այնուհանդերձ, երբ մութն ընկավ, աշտարակների ու ամրությունների, ինչպես նաև քաղաքի մի մասը դեռևս հեթանոսների իշխանության տակ էր: Հետո, սակայն, երբ թուրքերը իմացան, որ պարիսպների մեծ մասը կորցրել են, հուսահատվեցին ու սկսեցին հաշտություն որոնել: Նրանք կյանք արժեքեցին, սակայն դրանից քիչ օգուտ եղավ: Արդյունքում ստեղծվեց մի վիճակ, երբ իրոք հնարավոր չէր քաղաքում գեթ մեկ վայր ոտք դնել առանց դիակները տորոներն, այն աստիճանի էր թշնամիների ջարդը: Ինչ վերաբերվում է կանանց ու երեխաների ողջ մնացած մասին, ապա նրանք գերվեցին քաղաքի վերև հատվածում, որտեղ հավաքվել էին Բոհեմոնդի հրամանով: Սրանց բոլորին տարան Անտիոք և այնտեղ վաճառեցին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 15):

«Եվ ահա նույններ ամսին բոլոր բրիտանական իշխանները հավաքեցին իրենց ուժերը, որպեսզի շարժվեն Երուսաղեմի վրա: Եվ ահա նրանք հասան Մառաշի, որտեղ անիվների վրա զորավոր մի փայտե աշտարակ, ինչպես նաև այլ պաշարողական մեքենաներ կառուցեցին, գրոհի անցան և դեկտեմբերի 11-ին գրավեցին քաղաքը» (Հենրիխ Դանտիկգոուսի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«Եվ ահա բոլոր բարոնները հավաքվեցին իրար գլուխ, որպեսզի լուծեն պաշարողական մեքենաների հարցը, որոնցով հույս ունեին գրավել Մառաշը: Նրանք գնացին Թամելերի մարոցի մոտ, կարծ ժամանակի ընթացքում գործի դրեցին պաշարողական մեքենաները և այս ամրությունն ընկավ, որից հետո նրանք արդեն գնացին Մառաշի վրա: Այդ ժամանակ փայտագործները լավ պաշտպանված մեքենաներ կառուցեցին՝ իրար ագուցելով պարաներն ու երկաթները և հարթակների նման մի բան ստեղծելով, ընդ որում դրանից հետո նրանք ամեն ինչ այնպես կապով պատեցին, որ թուրքերի նետած կրակը ոչ մի կերպ դրանց վնաս տալ չի փնձակի չէր: Այդ ժամանակ Վիլյամ Մոնպելյեն հերոսական այլ 100 ասպետների հետ միասին ելավ այդ մեքենայի վրա, որից հետո նրանք սկսեցին հարվածել պարիսպներին՝ դրանց վրա կարծես երկնքից քարերի հեղձ թափելով: Արդյունքում պարիսպը, խախտված հարյուրավոր տեղերից, փլվեց և մեր ազնվագարմ ասպետները հնարավորություն ունեցան ներս մտնել, իսկ հեթանոսներն ու սարակինոսներն էլ չկարողացան խոչընդոտել նրանց: Մառաշը գրավեց շաբաթ օրը, սակայն դեռևս կիրակի օրը դաժան մարտեր էին ընթանում պարսիկների ու թուրքերի դեմ, որոնք բաղաթում էին ու դեռ իրենց տիրապետության տակ էին պահում աշտարակները և որոշ ամրություններ: Այդ ժամանակ մերոնք բաղաթում այնպիսի մի արյունահեղություն իրականացրին, որ նույնիսկ պատմել իսկ հնարավոր չէ: Մեր մարդիկ առառորեն գտան հաց, այլուր, յուր, կորել և այլ բաներ, որոնք բրիտանականներին շատ էին պետք, սակայն նրանք, որոնք աշտարակներում էին, շարունակում էին համառորեն պաշտպանվել: Հենց այդ ժամանակ էր, որ սպանվեց Անսելմ Ռիբեմունցին, որը Ամոնո բանակի մի հիանալի ռազմիկ էր: Այդ ժամանակ, ահա ֆրանկները հարձակվեցին այս թշնամիների վրա, գրավեցին աշտարակները և բոլոր անհավատներին մահվան գիյուղ նետեցին, հենց այդպես: Իրոք, հեթանոսները թանկ վճարեցին այդ ամենի համար՝ ամենուր սպանվելով ինչպես պետք է: Եվ ահա մերոնք տեղավորվեցին քաղաքում ու տրվեցին հանգստի» (Գրեմոլորու Ղուացի «Անտիոքի երգը», Վերջաբան):

«Նույններ 1-ին բարոնները, որոնք լքել էին Անտիոքը այնտեղ բռնկված ժամնախոսի համաճարակի պատճառով, ինչպես և խոստացել էին, վերադարձան Անտիոք: Նրանք նստեցին խոհրդակցության և սկսեցին մտածել, թե ինչպես մեկնեն ու պաշարեն Մարին քաղաքը, որը շատ ամուր էր և լավ ապահովված ամեն ինչով: Այնպիսի, որ նրանք մինչ այդ զբաղեցրել էին, մինչև հիշատակված քաղաքը ութ մղոն էր, ընդ որում հասարակ ժողովուրդը ոչ մի կերպ չէր կարողանում մնալ Անտիոքում, բանից կրթուտ կերպով ցանկանում էր գնալ ուրիշ Երուսաղեմ: Եվ ահա նշանակված օրը նրանք բոլորը պատրաստ էին՝ Տուլուզի կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացուն - Մ.3.), դուքս Գոտֆրիդը (Նեթրին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.), նրան եղբայր Եվստաթիոսը (Բուլյոնի կոմս Էստաշ Բուլյոնացին - Մ.3.), Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.) և Նորմանդիայի դուքսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.): Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին - Մ.3.) դեպի Մարին քաղաք գնաց ու պաշարեց այն: Այդ քաղաքը բնակչությունը, հարուստ և լի անհավատալի հպարտությամբ, հատկապես այն պատճառով, որ դրանից մի քանի տարի առաջ նրանք իրենց ձեռքում էին հավաքել իրենց բոլոր հարստությունները, պատրաստակամորեն մարտի մեջ մտան մերոնց դեմ, որի արդյունքում ոմանք գերվեցին, իսկ շատերն էլ զոհվեցին, բանի որ նրանք լավն էին մարտում: Այսպիսով՝ նրանք սկսեցին ամեն կերպ վիրավորել և ծանակել մեր ուխտավորներին՝ լուսանքներ թափելով մեր բանակի վրա: Եվ ահա Մարինի բնակիչները, քաղաքի պարիսպների վրա խաչեր տեղադրեցին և, նպատակ ունենալով ցույց տալ արհամարհանք մեր հավանության նկատմամբ, որոնց հետ սկսեցին ամենամոռացալ բաներն անել: Արդյունքում բարոններն անհավատալիորեն զայրացան և հարձակվան նշան տվեցին: Հարկ է նշել, որ, եթե մերոնք աստիճաններ ունենային, ապա հենց երկրորդ օրն էլ նրանք քաղաք կմտնեին, սակայն այդպես չէր: Երրորդ օրը Բոհեմունդն իր մոտ հավաքեց իր մարդկանք և ճամբար զարկեց պարսպի այն հատվածի դիմաց, որն ամենաթույլն էր պաշտպանված: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, տեսնելով պաշտպանվողների անզորությունը, հապճեպ փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, դրեցին նաև նետորդական մեքենաներ ու սկսեցին քարեր նետել: Նրանք նաև լցրին քաղաքի դիմացի խանութը, ինչպես նաև սկսեցին փորել պարսպի տակ: Նրանք, որոնք գտնվում էին ամրության ներսում, շատ լավ էին պաշտպանվում՝ ներսից քարեր, կրակ ու այրվող այլ բաներ լցնելով նրանց վրա, ինչպես նաև հարվածելով արքայազներից ու թուրքական աղետներից արձակվող նետերով: Բարեբախտաբար, շնորհիվ Ամոնո ողորմածության, նրանք մեր միայն մի բանի մարդկանց վրեժեր հասցրեցին: Այսպիսով՝ ամրության ներսի մարդիկ շատ հոգնեցին, իսկ մեր մարդկանց ուժն ու եռանդն էլ ավելի ուժեղացավ: Եվ ահա մերոնք անմիջապես աստիճանները հենեցին պարիսպների և սրընթաց վեր բարձրացան: Սրանց շարքերում մի ազնվատոհմիկ ու փառահեղ այդ կար, որի անունը Գոտֆրիդ Դ՝Ֆորս էր: Սա այդ ճակատամարտում իրեն հիանալի ցույց տվեց, ընդ որում այնք հետևեցին նրան: Այս կերպ նաև մյուսները բարձրացան աշտարակի վրա և նրանք կարող էին տիրել ողջ ամրությանը, եթե գիշերը վրա չհասներ ու չհանգարեր այդ գործին: Արդյունքում, սակայն, մերոնք դադարեցրին մարտը մինչև հաջորդ առավոտ՝ որոշելով սպասել, թե երբ արեգակը կծագի: Մեր մարդիկ ուժեղ պահպանիչներն ու ժամանակակից նշանակեցին պարիսպների վրա, որպեսզի քաղաքացիները չկարողանային դուրս ելնել, սակայն հասարակ մարդիկ նկատեցին, որ պարիսպների վրա ոչ-ոք չկա, դրա համար էլ առանց բարոնների հրամանի քաղաք մտան ու հայտնաբերեցին, որ մարդիկ լքել են այն: Նրանք վերցրեցին այն ամենը, ինչ իրենց այնտեղ պետք էր, բանից երկար ժամանակ սարսափելի սով ու մեծ կարիք էին գգում: Այդ ժամանակ քաղաքացիները ողջ կազմով հեռացան դեպի երկար ու խորը քարայրներ՝ հույս ունենալով ապաստանել այնտեղ և փրկվել: Հաջորդ օրը բարոնները հայտնաբերեցին, որ քաղաքը գրավված է, սակայն նրանք թիչ ավար գտան, բանից հասարակ մարդիկ արդեն մտել էին քաղաք մինչև հիմնական ուժերի ներս մտնելը: Դրանից հետո բարոնների մեջ վստահություն առաջացավ, որ թուրքերը հարստությունները պահում են գետնի տակ, դրա համար էլ նրանք քարայրների ու բարանձավների առաջ կրակ վառեցին և շատ ծուխ առաջացրին, այնպես որ քաղաքացիները ստիպված եղան ելնել իրենց ապաստարաններից: Այդ ժամանակ մերոնք սկսեցին սպանել դրանցից ոմանց, իսկ մյուսներին էլ գերեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 9):

«Դրանից հետո ֆրանկները գնացին Մառաշի վրա և տիրեցին նրան, որից հետո 40 օրվա ընթացքում սպանեցին այնտեղ գտնվող 100.000 հոգու՝ ձեռք գցելով մեծ բանակի ավար» (Բար-Յեբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս ամենից հետո Անտիոքից ելան մնացած ֆրանկներն ու հայերը, որոնք գտնվում էին ֆրանկների ենթակայության տակ, և միացան Սեն-ժիլին (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացուն - Մ.3.): Նրանք հասան Մառաշտ ան-Նուման 2ուլիիցա ամսի վերջին երկու գիշերը, իսկ նրանց թիվը 100.000 էր: Նրանք պաշարեցին Մառաշտ ան-Նումանը 492 թվականին, կորեցին քաղաքի մոտ գտնվող ծառերը, իսկ բնակիչներն էլ օգնության համար դիմեցին Մեյիթ-Ռիդվանին (Հալեպի էմիրության էմիր Ռիդվանին - Մ.3.) ու Ջանահ-Էդ-Դուլային, սակայն նրանցից ոչ մեկը չօգնեց: Ֆրանկները կտրված ծառերից մի աշտարակ կառուցեցին, շարժվեցին քաղաքի վրա և բոլոր կողմերից հարձակվան անցան: Այդ ընթացքում նրանք պարսպին մոտեցին աշտարակը, բացեցին ու այնտեղից պարսպի վրա գցեցին մի աստիճան: Մարդիկ համառորեն մարտնչեցին լուսաբացից մինչև երեկոյան աղոթքի ժամը և պարսպի վրա ու նրա տակ շատ մարդ զոհվեց: Ի վերջո, ֆրանկները արևափողից հետո քաղաք մտան 492 թվականի Մուհամադ ամսի 24-ին, կիրակի օրը: Ֆրանկների ողջ զորքը քաղաք մտավ և մարդկանցից ոմանք պարտություն կրեցին արդեն քաղաքի ամրացված տներում և ֆրանկներից անվտանգության երաշխիքներ խնդրեցին: Նրանք տվեցին այդ և յուրաքանչյուրի վրա հարկ դրեցին: Նրանք իրար մեջ բաժանեցին տները, զավթեցին դրանք, դուրս անելով բնակիչներին, և այնտեղ անցկացրին գիշերը, իսկ երբ այս մարդիկ առավոտյան սկսեցին իրենց տները վերադառնալ, նրանք մերկացրին թորերը և սպանեցին նրանցից ոմանց՝ գերելով կանանց ու երեխաներին: Այդ ժամանակ ավելի քան 20.000 տղամարդ, կին ու երեխա սպանվեց, իսկ փրկվեցին միայն քչերը նրանցից, որոնք Շեյզարում էին, Բանու Սուլեյմանում, Բանու Աբու-Հուսեյնում և այլ վայրերում: Ծառերը կտրորվեցին պատժի պատրվակի տակ ու նրանց հարստությունները բռնազավթվեցին: Նրանց ցուր էին տալիս և վաճառում էին այն, այնպես որ շատ մարդիկ ծարավից մահացան: Ֆրանկները տիրեցին քաղաքին 33 օր, հաշված նրա վրա հարձակվան օրվանից, և դրանից հետո այնտեղ ոչ մի թանկարժեք բան չմնաց, ամեն ինչ բռնազավթվեց: Ի վերջո, ֆրանկները բառեցին քաղաքի պարիսպը, այրեցին սգկիթն ու տները և փշոռեցին միարյութները: Այդ ամենից հետո Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.3.) վերադարձավ Անտիոք, իսկ կոմսը՝ առ-Ռուհա» (Բենսալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Նույն այդ տարում ֆրանկներն իրենց ուժերով մոտեցան Մառաշտ ան-Նումանին, այնտեղ ճամբար զարկեցին և 2ուլիիցա ամսի 29-րդ օրը հարձակում գործեցին քաղաքի վրա՝ օգնագործելով պաշարողական աշտարակ և աստիճաններ...: Այդ տարվա Մուհամադ ամսին ֆրանկները հարձակում գործեցին Մառաշտ ան-Նումանի պարիսպների վրա արևելքից ու հյուսիսից: Նրանք առաջ էին մղում պաշարողական աշտարակներն այնքան ժամանակ, մինչև որ չմոտեցան քաղաքի պարսպին, իսկ, բանի որ այն բարձր էր նրանից, նրանք զոհվեցին մահաբերականներին պարսպի վրա թաքնվելու հնարավորությունից: Մարտը այդ վայրում շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Մուհամադ ամսի 14-ի արևը մայր չմտավ և ֆրանկներն ի վերջո հաջողացրին բարձրանալ պարսպի վրա ու նրա պաշտպանների փախուստի մասնել: Մինչ այդ ֆրանկները ոչ մեկ անգամ էր, որ առաջարկել էին բանակցություններ վարել ու հանձնել քաղաքը, խոստանալով պահպանել քաղաքի բնակչության կյանքն ու սեփականությունը ֆրանկ կառավարիչ նշանակելու պայմանով, սակայն քաղաքացիների համառությունն ու նրանց նվիրված լինելը Ալլահին թույլ չտվեցին ընդունել այդ պայմանները: Երեկոյան աղոթքից մեկ ժամ անց քաղաքը գրավվեց և երկու կողմն էլ զգալի կորուստներ կրեցին: Քաղաքացիները ցուցեցին ալ-

Մատառայի տներով ու սկսեցին պաշտպանվել այնտեղ, սակայն ֆրանկները, անվտանգություն խոստանալով, խաբեցին բնակչությանը: Նրանք ողջ քաղաքում խաչեր տնկեցին, քաղաքը հարկի տակ դրեցին և, չկատարելով իրենց խոստումներից և ոչ մեկը, ասեն ինչ թալանեցին ու պահանջեցին բնակչությունից այնպիսի չափի մի գումար վճարել, որպիսին տրանք ուղղակի չունեին: Սաֆար ամսի 17-ին, չորեքշաբթի օրը ֆրանկներն ուղղվեցին դեպի Զաֆար-Թաթ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Դրանից հետո ֆրանկներն ուղղվեցին դեպի Մատառան ան-Լուան, կանգ առան այնտեղ և պաշարեցին քաղաքը: Զաղաթի բնակությունը համառոտն մարտնչում էր նրանց դեմ: Ֆրանկները տեսան նրանց ուժն ու համառությունը, զգացին նրանց ինքնազոհողությունը մարտում և այդ ժամանակ, ահա, մի փայտյա աշտարակ կառուցեցին, որը քաղաքային պարսպին հավասար էր, ու մարտի գնացին դրա օգնությամբ, բայց այնուհանդերձ չկարողացան մահմեդականներին զգալի վնաս հասցնել: Երբ գիշերն իջավ, որոշ մահմեդականներ վախեցան և նրանց անելանելիության զգացումը հասակեց: Նրանք մտածեցին, որ, եթե ամրանան մեծ շենքերում, նրանց կհաջողվի հետ մղել թշնամուն: Նրանք լքեցին պարիսպները և ազատ վայրեր թողեցին, որոնք պետք է պաշտպանեին: Մյուսները տեսան այդ և նույն կերպ վարվեցին, որի արդյունքում պարսպի նրանց հանձնված հատվածները ևս պահապաններից զուրկ դարձան: Եվ այսպես մեկը հետևում էր մյուսին, մինչև որ պարիսպը չդատարկվեց: Այդ ժամանակ ֆրանկները աստիճաններով բարձրացան պարիսպների վրա և, երբ նրանք հայտնվեցին դրանց վրա, մահմեդականները շփոթեցին և ցրվեցին տներով, իսկ ֆրանկները նրանց սրի մատնեցին: Նրանք 3 օր կոտորում էին մահմեդականներին և արդյունքում սպանեցին 100.000 հոգու և մեծաթիվ գերիներ բռնեցին: Տիրոջը քաղաքին, նրանք այնտեղ մնացին 40 օր» (իբն ալ-Ասիր «Լիվանյան պատմություն»):

³⁴⁷³ «Թողնելով այդ հիմնալի հովիտը՝ մենք փետրվարի երկրորդ օրը, որը երկուշաբթի, հասանք մի ինչ-որ ամրոցի, որ կոչվում էր Աբբար: Այս ամրոցի մոտ մենք դրեցինք մեր վրանները, իսկ այն լցված էր հեթանոս ժողովրդով՝ թուրքերով, սարակինոսներով, արաբներով ու պալիկյաններով: Նրանք հիմնալի ամրացրել էին այս ամրոցը և քաջաբար պաշտպանում էին: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկների թվից 14 հոգի մեկնեցին Տրիպոլիս, որը գտնվում էր մոտակայքում: Մեր 14 հոգին այնտեղ 60 թուրքերի և այլոց գտան, որոնց հետ 1.500 հոգի մարդիկ կային՝ կենդանիներով: Պատվելով խաչի նշանով՝ մերոնք Աստծո աջակցությամբ հիմնալի կերպով գերազանցեցին սրանց և, սպանելով նրանցից 60 հոգի, վերցրեցին 6 ձիեր: Կոստ Ռայմոնդի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.) զորքից ելան Ռայմոնդ Պիղատոսը Տուրենի վիկոնտ Ռայմոնդի հետ: Նրանք մոտեցան Տարոնս քաղաքին և քաջաբար հարձակվեցին նրա վրա: Զաղաթը պաշտպանում էին շատ հեթանոսներ: Գիշերը վրա հասնելուն պես մենք հեռացանք մի առանձնացված վայր, որտեղ ճամբար գաղկեցինք: Միաժամանակ մենք անթիվ բանակի կրակներ վարեցինք, այնպիսի տպավորություն ստեղծելով, թե իբր ամենուր մեր զորքն է: Հեթանոսները, պատված ահով, գիշերով գաղտնի փախան՝ թողնելով բարիքով լցված ողջ քաղաքը: Այնտեղ՝ ծովափին, մի հիմնալի նավահանգիստ կար: Հաջորդ օրը եկան մերոնք և, նետվելով քաղաքի վրա բոլոր կողմերից, այն գտան դատարկ: Ներս մտնելով՝ մերոնք այնտեղ մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Աբբարի պաշարումը: Մոտակայքում ևս մի քաղաք կար, որի անունը Մարաբիա էր: Եվիոր, որ ղեկավարում էր այս քաղաքը, մեզ հետ պայմանագիր կնքեց և մերոնց քաղաք թողեց՝ բարձրացնելով մեր դրոշմը: Դուքս Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.) արդեն հասել էին Լաոդիկեա քաղաքին, սակայն այստեղ Բոհեմունդը թողեց նրանց և վերադարձավ Անտիոք: Այդ ժամանակ նրանք պաշարեցին Տաբալ անունով մի ինչ-որ քաղաք, սակայն Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, լսելով, որ հեթանոսների անթիվ զորքը շտապում է իրենց դեմ մարտի, անմիջապես խորհրդի նստեց յուրայինների հետ, որպեսզի մարդ ուղարկի Տաբալը պաշարողների մոտ՝ խնդրելով շտապ իրենց մոտ գալ: Մենյորները, ստանալով այդ ուղերձը, բանակցություններ սկսեցին Եվիորի հետ և, կնքելով խաղաղություն, ստացան ձիեր և ոսկի: Նրանք թողեցին քաղաքը և եկան նրանց օգնության, սակայն թուրքերը չեկան նրանց դեմ մարտի: Վերջ հիշատակված կոմսերը ճամբար գաղկեցին գետից անդին և սկսեցին ամրոցի պաշարումը: Դրանից քիչ անց մերոնք հեծյալ փճակում գնացին Տրիպոլիս և այնտեղ հանդիպեցին թուրքերի, արաբների և սարակինոսների: Մերոնք հարձակում գործեցին նրանց վրա և մատնեցին փախուստի՝ կոտորելով քաղաքի ավազանու մեծ մասին: Հեթանոսների կոտորածն ու արյունահեղությունն այնպիսին էին, որ ջուրը, որը, հոսում էր քաղաքի մոտով, կարմիր եղավ: Այն հոսում էր քաղաքի ջրամբարների միջով, որի արդյունքում հեթանոսները սգի և տխրության գիրկն ընկան: Նրանք այն աստիճանի էին վախում պատված, որ նրանցից ոչ մեկը չհամարձակվեց դուրս գալ քաղաքից: Հաջորդ օրը մենք սկսեցանք Սեն հովտի սահմաններից դուրս և այնտեղ գտանք ցլեր, ոչխարներ, Էշեր և այլ անասուններ, ինչպես նաև ձեռք գցեցինք 3.000 ուղտեր: Մենք հիշատակված ամրոցը պաշարեցինք երեք անսից մեկ օր պակաս: Հենց այնտեղ էր, որ մենք նշեցինք Երիստոսի զատիկը՝ ապրիլի 10-ին: Մեր նավերը ոչ հեռու գտնվող մի ինչ-որ նավահանգիստ մտան և, այն ժամանակ, մինչ մենք զբաղված էինք պաշարումով, մեզ մեծ բանակի պարենամթերք մատակարարեցին՝ հաց, գինի, միս, պանիր, զարի ու յուղ, որի պատճառով զորքում մեծ առատություն եղավ: Այդ պաշարման ընթացքում երջանիկ նահատակություն ընդունեցին մեզից շատերը, այդ թվում Ամսեմ Ռիբեմունդցին, Գիյոմ Պիկարդացին և շատ այլք, որոնց ես չեմ ճանաչում: Տրիպոլիս արքան, հաճախակի սուրիանդակներ էր ուղարկում սենյորների մոտ, որ նրանք թողնեն պաշարման գործը և համաձայնության գան իր հետ: Լսելով այդ մասին՝ մերոնք՝ Գոդֆրոն (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.), Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.), Լորմանդիայի կոմսը (Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին - Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.) տեսան, որ բերքահավաքի ժամանակն է գալիս և, բանի որ արդեն մարտի կեսն էր, մենք ուտում էինք թարմ յոթի, իսկ ապրիլի կեսին էլ՝ հաց: Մերոնք խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ լավ կլինի ճանապարհորդությունը դեպի երուսաղեմ ավարտել նոր բերքի հասնելու ժամանակ: Մերոնք նահանջեցին ամրոցից և մայիսի 13-ին՝ ուրբաթ օրը, հասան Տրիպոլիս, որտեղ մնացին 3 օր: Տրիպոլիս արքան համաձայնության եկավ սենյորների հետ և անմիջապես նրանց համար ավելի քան 300 գերի ուխտավորների ազատ արձակեց, որոնց առաջ գերել էր, ինչպես նաև սենյորների տվեց 15.000 հունական ոսկի և 15.000 երիտասարդ ձիեր: Նա նաև մեզ բավարարել ձիերով, Էշերով և այլ բարիքներով, որի հետևանքով Երիստոսի զորքը անչափ հարստացավ: Մենք պայմանավորվեցինք սենյորների հետ, որ, եթե այդ պատերազմում հաղթենք Բաբելոնի Եվրիկ (Ֆալիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆշայ Դային - Մ.Ֆ.), պատերազմում, որ նա պատրաստում էր մեր դեմ, ապա նա անմիջապես բրիստոնյա կղառնա և մեզ կհանձնի այդ երկիրը: Այս կերպ այդ հարցը կարգավորվեց» (Ամսուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Թողնելով այդ հիմնալի հովիտը՝ մենք փետրվարի երկրորդ օրը, որը երկուշաբթի, հասանք մի ինչ-որ ամրոցի, որ կոչվում էր Աբբար: Այս ամրոցի մոտ մենք դրեցինք մեր վրանները, իսկ այն լցված էր հեթանոս ժողովրդով՝ թուրքերով, սարակինոսներով, արաբներով ու պալիկյաններով: Նրանք հիմնալի ամրացրել էին այս ամրոցը և քաջաբար պաշտպանում էին: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկների թվից 14 հոգի մեկնեցին Տրիպոլիս, որը գտնվում էր մոտակայքում: Մեր 14 հոգին այնտեղ 60 թուրքերի և այլոց գտան, որոնց հետ 1.500 հոգի մարդիկ կային՝ կենդանիներով: Պատվելով խաչի նշանով՝ մերոնք Աստծո աջակցությամբ հիմնալի կերպով գերազանցեցին սրանց և, սպանելով նրանցից 60 հոգի, վերցրեցին 6 ձիեր: Կոստ Ռայմոնդի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.) զորքից ելան Ռայմոնդ Պիղատոսը Տուրենի վիկոնտ Ռայմոնդի հետ: Նրանք մոտեցան Տարոնս քաղաքին և քաջաբար հարձակվեցին նրա վրա: Զաղաթը պաշտպանում էին շատ հեթանոսներ: Գիշերը վրա հասնելուն պես մենք հեռացանք մի առանձնացված վայր, որտեղ ճամբար գաղկեցինք: Միաժամանակ մենք անթիվ բանակի կրակներ վարեցինք, այնպիսի տպավորություն ստեղծելով, թե իբր ամենուր մեր զորքն է: Հեթանոսները, պատված ահով, գիշերով գաղտնի փախան՝ թողնելով բարիքով լցված ողջ քաղաքը: Այնտեղ՝ ծովափին, մի հիմնալի նավահանգիստ կար: Հաջորդ օրը եկան մերոնք և, նետվելով քաղաքի վրա բոլոր կողմերից, այն գտան դատարկ: Ներս մտնելով՝ մերոնք այնտեղ մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Աբբարի պաշարումը: Մոտակայքում ևս մի քաղաք կար, որի անունը Մարաբիա էր: Եվիոր, որ ղեկավարում էր այս քաղաքը, մեզ հետ պայմանագիր կնքեց և մերոնց քաղաք թողեց՝ բարձրացնելով մեր դրոշմը: Դուքս Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.) արդեն հասել էին Լաոդիկեա քաղաքին, սակայն այստեղ Բոհեմունդը թողեց նրանց և վերադարձավ Անտիոք: Այդ ժամանակ նրանք պաշարեցին Տաբալ անունով մի ինչ-որ քաղաք, սակայն Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, լսելով, որ հեթանոսների անթիվ զորքը շտապում է իրենց դեմ մարտի, անմիջապես խորհրդի նստեց յուրայինների հետ, որպեսզի մարդ ուղարկի Տաբալը պաշարողների մոտ՝ խնդրելով շտապ իրենց մոտ գալ: Մենյորները, ստանալով այդ ուղերձը, բանակցություններ սկսեցին Եվիորի հետ և, կնքելով խաղաղություն, ստացան ձիեր և ոսկի: Նրանք թողեցին քաղաքը և եկան նրանց օգնության, սակայն թուրքերը չեկան նրանց դեմ մարտի: Վերջ հիշատակված կոմսերը ճամբար գաղկեցին գետից անդին և սկսեցին ամրոցի պաշարումը: Դրանից քիչ անց մերոնք հեծյալ փճակում գնացին Տրիպոլիս և այնտեղ հանդիպեցին թուրքերի, արաբների և սարակինոսների: Մերոնք հարձակում գործեցին նրանց վրա և մատնեցին փախուստի՝ կոտորելով քաղաքի ավազանու մեծ մասին: Հեթանոսների կոտորածն ու արյունահեղությունն այնպիսին էին, որ ջուրը, որը, հոսում էր քաղաքի մոտով, կարմիր եղավ: Այն հոսում էր քաղաքի ջրամբարների միջով, որի արդյունքում հեթանոսները սգի և տխրության գիրկն ընկան: Նրանք այն աստիճանի էին վախում պատված, որ նրանցից ոչ մեկը չհամարձակվեց դուրս գալ քաղաքից: Հաջորդ օրը մենք սկսեցանք Սեն հովտի սահմաններից դուրս և այնտեղ գտանք ցլեր, ոչխարներ, Էշեր և այլ անասուններ, ինչպես նաև ձեռք գցեցինք 3.000 ուղտեր: Մենք հիշատակված ամրոցը պաշարեցինք երեք անսից մեկ օր պակաս: Հենց այնտեղ էր, որ մենք նշեցինք Երիստոսի զատիկը՝ ապրիլի 10-ին: Մեր նավերը ոչ հեռու գտնվող մի ինչ-որ նավահանգիստ մտան և, այն ժամանակ, մինչ մենք

գբաղված էինք պաշարումով, մեզ մեծ քանակի պարենամթերք մատակարարեցին՝ հաց, գինի, միս, պանիր, զարի ու յուղ, որի պատճառով զորքում մեծ առատություն եղավ: Այդ պաշարման ընթացքում երջանիկ նահատակություն ընդունեցին մեզվից շատերը, այդ թվում Անսելմ Ռիբենմուսցին, Գիյոմ Պիկարդացին և շատ այլք, որոնց ես չեմ ճանաչում: Տրիպոլիսի արքան, հաճախակի սուրհանդակներ էր ուղարկում սենյորների մոտ, որ նրանք թողնեն պաշարման գործը և համաձայնության գան իր հետ: Լսելով այդ մասին՝ մերոնք՝ Գոդֆրուան (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) տեսան, որ բերքահավաքի ժամանակն է գալիս և, բանի որ արդեն մարտի կեսն էր, մենք ուսում էինք թարմ լոբի, իսկ ապրիլի կեսին էլ՝ հաց: Մերոնք խորհրդակցության խոսքեր և որոշեցին, որ լավ կլինի ծանապարհորդությունը դեպի Երուսաղեմ ավարտել Նոր բերքի հասնելու ժամանակ: Մերոնք նահանգեցին ամրոցից և մայիսի 13-ին՝ ուրբաթ օրը, հասանք Տրիպոլիս, որտեղ մնացինք 3 օր: Տրիպոլիսի արքան համաձայնության եկավ սենյորների հետ և անմիջապես նրանց համար ավելի քան 300 գերի ուխտավորների ազատ արձակեց, որոնց առաջ գերել էր, ինչպես նաև սենյորներին տվեց 15.000 հունական ոսկի և 15.000 երիտասարդ ձիեր: Նա նաև մեզ բավարարել ձիերով, էշերով և այլ բարիքներով, որի հետևանքով Երիստոսի զորքը անչափ հարստացավ: Մենք պայմանավորվեցինք սենյորների հետ, որ, եթե այդ պատերազմում հաղթե՛ք Բաբելոնի Էմիրին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆալ Դայի – Մ.Ֆ.**), պատերազմում, որ նա պատրաստում էր մեր դեմ, ապա նա անմիջապես քրիստոնյա դառնա և մեզ կհանձնի այդ երկիրը: Այս կերպ այդ հարցը կարգավորվեց» (Պետրոս Տուլեբրոգ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Տիրոջ 1099 թվականին քրիստոնյաները գնացին Արբա կոչվող ամրության վրա, որը կառուցված էր Լիբանան լեռան ստորոտում: Իր տեղադրության շնորհիվ այս ամրությունը դրսից հարձակվող թշնամիների համար իրենցից մի ուժեղ և անառիկ ամրոց էր ներկայացնում, դրա համար էլ մեր մարդիկ, հինգ շաբաթ նրա շուրջ դնելով իրենց վրաները, շատ ջանքեր թափեցին վերջինիս տիրելու ուղղությամբ ...: Այս պայմաններում Գոտֆրիդն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) ու Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) չհապաղեցին ուժեր ուղարկել այլ ուղղությամբ: Եվ այսպես նրանք պաշարեցին Տաբալ բաղաձի, որը հայտնի մի ամրություն էր, սակայն հենց այդ ժամանակ էր, որ լուր ստացան հիմնական բանակից, թե թուրքերը գալիս են և իրենց պետք է անմիջապես վերադառնալ: Եվ ահա նրանք թողնեցին Տաբալի պաշարումը և միացան իրենց քրիստոնյա եղբայրներին, որոնց այդ վտանգն էր սպառնում: Հենց այս ժամանակ էր, որ Արբա բաղաձիի մոտ գոհվեց բազարի ասպետ Անսելմ Ռիբենմուսցին, որը սպանվեց բարի հարվածով: Այդ ժամանակ բանակի հրամանատարությունը խորհրդակցություն գումարեց և բոլորը եկան այն մտքին, որ պետք չէ երկար մնալ այդ ամրության պարիսպների տակ, բանգի այդտեղ դժվարությունները չափից շատ էին: Ավելացվեց նաև, որ հնարավորություն չկա Նոր միջոցներ ձեռք բերել, իսկ եղածն էլ սպառնում է, դրա համար անհրաժեշտ է վերսկսել առաջխաղացումը դեպի Երուսաղեմ հենց բերքահավաքի ժամանակ, որպեսզի Աստծո օգնությամբ, մարդիկ հաջողությամբ հասնեն այն վայրը, որին ձգտում են: Եվ ահա բոլորը հաստատեցին այդ ծրագիրն ու ճանապարհ ընկան: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները վերցրին իրենց վրանները և մոտեցան Տրիպոլիս բաղաձին, որը գտնվում էր Տաբալայից մեկ օրվա հեռավորության վրա» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 17):

«Դրանից հետո մենք կրկին հապաղեցինք, բանգի տվին այն աստիճանի էր հասել, որ մի քրիստոնյա կերավ մի սարակինոսի հոտած մարմնի կողմերը: Ի վերջո, Աստծո կամքով մենք մտանք մի երկիր, որտեղ ամեն ինչ շատ առատ էր և այստեղ պարզորեն երևաց, որ բարձրյալի ձեռքը մեզ վրա հետ: Պետք է լքել, որ այդ երկրի բաղաձիներն ու ամրությունները, որոնց մոտով մենք անցնում էինք, դեսպանների հետ մեզ մոտ նվերներ ուղարկեցին և իրենց օգնությունն առաջարկեցին, սակայն, բանի որ մեր բանակն այնքան էլ մեծ չէր, իսկ մյուս կողմից էլ առկա էր միահամուռ ցանկություն շտապել դեպի Երուսաղեմ, մենք միայն դրանցից հնազանդության երաշխիքներ ընդունեցինք, սակայն դրանց կողմերը չգնացինք, մասնավորապես որ այդ բաղաձիները մեկում միայն, որ ծովի ափին էր, ավելի շատ մարդ կար, քան մեր ողջ բանակում: Եվ այսպես, երբ մնտիոքը, Լաոդիկեան, Արբան ու այլ բաղաձիներ լսեցին Աստծո մեր գործի առաջանալու մասին, մերուցից շատերը մնացին այնտեղ, ինչպես նաև Տյուրոս բաղաձին» (Գոդֆրուա, Ռայմոնդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»):

«3/ Եվ ահա Նորմանդիայի կոմսն (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) ու կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ուղիք հանեցին իրենց զորքերին և առաջացան դեպի Կեսարիա, սակայն Կեսարիայի արքան մարդ ուղարկեց Մառայում գտնվող քրիստոնյաների մոտը և հայտնեց, որ ուզում է խաղաղության մեջ ապրել նրանց հետ ու պատրաստ է ծառայել քրիստոնյաներին: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները վստահորեն առաջացան և ճամբար դրեցին բաղաձիի մոտակայքում, որտեղ, սակայն, Կեսարիայի արքան, տեսնելով քրիստոնյաների բանակն ու ահաբեկվելով նրան ռազմիկների ուժից և բանակից, արգելեց յուրալիսներին որևէ ապրանք փոխարինել նրանց հետ: Հաջորդ օրը կոմսն առաջ ուղարկեց իր երկու մարդկանց, որպեսզի գտնեն ծանծաղ տեղը և դիտարկեն, թե որտեղից է հնարավոր ավար ձեռք գցել: Այդ գեղը կոչվում էր Ֆարֆար: Եվ ահա քրիստոնյաները մտան մի հովիտ, որը շատ հարուստ էր և լի ամեն տեսակ հարստություններով: Այնտեղ մի ուժեղ ամրություն կար և, երբ քրիստոնյաները լիովին ամեն ինչ իրենց ձեռքը գցելուց հետո եկան սրա վրա, այստեղ գտնվողները դուրս եկան ու պարտավորվեցին մշտական դաշինք կնքել կոմսերի հետ՝ երդում տալով ըստ իրենց կրոնի օրենքի, որ ոչ մի վնաս չեն տա ուխտավորներին և նրանց բոլորին բնակարան ու պարենամթերք կտան: Մերոնք մնացին այնտեղ հինգ օր, իսկ վեցերորդ օրը, ելան՝ իրենց հետ ունենալով ցորենով, այլուրով, պանիրով և այլ բաներով բարձած ուխտերն ու ձիեր: Եվ ահա քրիստոնյաները մոտեցան մի ինչ-որ արաբական ամրության, որի տերը, հետևելով իմաստուն խորհրդին, եկավ հանդիպելու կոմս Ռայմոնդի հետ ու իր հնազանդությունը հայտնեց վերջինիս: Այստեղից քրիստոնյաները առաջացան դեպի մի ամրությունը, որը կոչվում էր Կեֆալիոն: Սա լավ ամրացված էր ուժեղ պարսպով և աշտարակներով՝ գտնվելով մի լայնարձակ ու գեղեցիկ հովտում, որտեղ առատորեն կար ամեն ինչ: Այս բաղաձիի մարդիկ, երբ լսեցին ֆրանկների գալու մասին, սարսափահար լքեցին իրենց տները և փախան այլ վայրեր, բանի որ մնտիոքի ու Մառայի գլխին եկած դժբախտությունները նրանց շատ էր ահաբեկել և ստիպել էր այդպես վարվել: Եվ այսպես, երբ մերոնք ցանկացան վրաններ խլել այդ բաղաձիի մոտ և պաշարել այն բոլոր կողմերից, զարմանքով հայտնաբերեցին, որ այդ մեծ բաղաձին ոչ-ոք չկա, իսկ բարձր պարիսպներն ու աշտարակներն էլ դատարկ են, երբ ներսում խորը լուռություն և հանդարտություն է ու ոչ մի ձայն չի լսվում: Այդ ժամանակ ուխտավորները հետախույզվեցին ուղարկեցին, որպեսզի սրանք ինչպես պետք է հետախույզեն ամեն ինչ և պարզեն դրությունը: Մերոնք բանակցությունների կոչ արեցին, ծեծեցին դռները, սակայն ներսում ոչ-ոքի չգտան: Դրանից հետո, պահելով վահանները դիմաց, մերոնք որոշ վարանումով ներս մտան, սակայն նրանք իրոք ոչ-ոքի չհանդիպեցին՝ ոչ կանանց, ոչ տղամարդկանց, ոչ էլ որևէ այլ կենդանի շնչի: Այնուհանդերձ ամեն ինչ հիմնադի տեսք ունեցող, ամբարները լի էին ցորենով, շատ գինի կար, առկա էին ամեն տեսակի ընկուզեղեն, պանիրներ, այլուր և այլ բաներ: Այդ ժամանակ հետախույզներն արագորեն հետ դարձան և հայտնեցին հիմնական բանակին, որ նրանք պետք է հնարավորինս շուտ վերցնեն վրանները ու բաղաձի տեղափոխվեն, բանգի Աստված իրենց մեծ արարչություն է տվել, երբ առանց երկաթի և մարտի իրենց բաժին է հասել նման բաղաձի: Քրիստոնյաները այստեղ մնացին երեք օր, որից հետո, մարդիկ թողնելով բաղաձիի պահպանության համար, առաջացան դեպի մի գաղափար լեռ, որից ներքև տարածվում էր շատ բերքառատ ու հարուստ մի հովիտ, որտեղ կար ամենայն անհրաժեշտը: Քրիստոնյաները այստեղ մնացին երկու շաբաթ: Այդ հովտի կողքին մեծաքանակ սարակինոսներով լի մի ամրություն կար և, երբ օրերից մի օր մերոնք մոտեցան դրան, սարակինոսները լքեցին իրենց ոչխարների ու խոշոր եղջերավոր անասունների մեծ հոտերը ու փախան՝ ենթադրելով, որ քրիստոնյաները եկել են միայն պարենամթերքի հետևից: Այդ ժամանակ ուխտավորները այդ ամենը ճամբար բերեցին և դա մեծ հաջողություն եղավ: Հաջորդ օրը մերոնք, կրկին պարզելով դրոշները, առաջացան դեպի հիշատակված ամրությունը, սակայն, երբ տեղ հասան, գտան, որ այն լիով դատարկ է, որովհետև գիշերվա ընթացքում սարակինոսները լքել էին այն, ընդ որում տեղում թողել էին մեծ քանակի մրգեր, կաթ ու մեղր: Այդ ժամանակ մերոնք, փառաբանելով ամենամաքուր կույս Մարիամին և Տեր Աստծուն, լիացան այդ ամենով...: 14/ Դրանից հետո Տաբալ բաղաձիի արքան մարդ ուղարկեց քրիստոնյաների մոտ, որ նրանք իր հետ խաղաղություն կնքեն, ընդ որում նա ուղարկել էր մեծ բանակի ոսկի և նժույգներ: Նա ուղարկել էր նաև մի ոսկյա աղեղ, թանկարժեք հագուստներ և հիմնական իրեր, սակայն նրա դեսպանորդները որոշակի պատասխան չստացան: Իր հերթին Տրիպոլիսի արքան, որը մյուսների նման պատված էր ահով, քրիստոնյաների ուղարկեց տաս ձիեր և չորս ջորիներ՝ խնդրելով իր հետ և խաղաղության մեջ մնալ, սակայն, այն բանից հետո, երբ նվերները հանձնվեցին, վերջինիս դեսպանորդներին հայտնվեց, որ խաղաղություն կլինի, եթե նա քրիստոնյա դառնա, իսկ հակառակ դեպքում կոմս Սեն-ժիլը կնետվի նրա երկրի վրա, բանի որ նրա երկիրը ավելի լավն է, քան մյուս բոլորից: Այսպիսով՝ տասնչորս օր անց քրիստոնյաները մտան մի բերքառատ հովիտ, որից հետո մոտեցան մի հիմնավոր ամրոցի, որի անունը Արբա էր: Սա, թեև կոչվում էր ամրոց, սակայն իր պարիսպների և աշտարակների բարձրությամբ ու ամրությամբ հավասար էր մի զգալի մեծության բաղաձի, ընդ որում այստեղ կուտակվել էին թշնամիների մեծ ուժեր և արդյունքում նրանք չէին վախճնում ոչ որևէ հակառակորդից, ոչ էլ որևէ տեսակի պաշարողական մեթոդներից կամ պաշարումից, բանի որ, ինչպես արդեն ասացինք, ներսում զգալի քանակությամբ մարդկ կային: Այնուհանդերձ մերոնք, չնայած այս ամենին, շրջապատեցին այս բաղաձի և սկսեցին նրա պաշարումը: Քրիստոնյաները գրոհի անցան, սակայն ամրոցի բնակիչները արիաբար հետ մղեցին այդ հարձակումը, ընդ որում չօգնեցին նաև նետողական և այլ մեթոդները, բանգի հարձակումներում մերոնք ավելի շատ մարդիկ էին կորցնում, քան թշնամիները: Այս ընթացքում 14 մեր ասպետներ, ի վիճակի չլինելով անգործ մնալ, մոտեցան Տրիպոլիս և այնտեղ

հանդիպեցին 60 թուրքերի, որոնք տանում էին մեծաքանակ գերիներ և 1.500 գլուխ խոշոր եղջերավոր անասուններ: Եվ ահա մերոնք, տեսնելով սրանց, ձեռքերը կարկառեցին երկիւթ և, օգնություն հայցելով Բարձրալից, հարձակվեցին թշնամու վրա: Արդյունքում մերոնք Աստծո աջակցությամբ սպանեցին 6 հոգու, այլոց մասնեցին փախուստի և, ճեմելով իրենց նծուգների վրա, բշտելով ծամբար հասցրին այդ խոշոր ավարը: Նման մեծագույն հաղթանակի կապակցությամբ բանակում մեծ ուրախություն եղավ, երբ թվով փոքրաքանակները հաղթել էին ավելի մեծաքանակների: Այս հանգամանքը կրակ առաջացրեց նաև այլոց սրտերում և ահա «Պիղատոս» մականակալը Ռայսնոնը, ինչպես նաև վիկոնտ Ռայսնոնը, նետվելով դեպի գեները, առաջացան դեպի Տարտոսս բաղաբ: Սրանք, հասնելով տեղ, եռանդուն հարձակվան անցան, սակայն օրվա լուսավոր հատվածում ոչնչի չհասան, իսկ երբ գիշերը իջավ, նրանք մի տեղ հավաքվեցին և մեծաքանակ կրակներ վառեցին՝ կարծես իրենց հետ էր քրիստոնյաների հսկայական բանակը: Այս հնարքը արդյունք տվեց, բանգի բաղաբում գտնվող մարդիկ անաբեկվեցին և, թողնելով հարստություններով լի բաղաբը, դիմեցին փախուստի, իսկ հաջորդ օրը, երբ մերոնք եկան, որպեսզի հարձակվեն, բաղաբը գտան լրիվ դատարկ: Այս պայմաններում մերոնք ներս մտան և մնացին այնտեղ ողջ այն ժամանակահատվածում, երբ գնում էր Արքայի պաշարումը...: Արքայի մոտ, սակայն, դուբը (**Ներքին Լոբարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, իր բանակը կրկին ոտքի հանեց և մոտեցրեց Տրիպոլիսին, ընդ որում այստեղ նա գտավ մարտի պատրաստ թշնամիներին, որոնք լարել էին աղեղները և պատրաստվել էին մարտի: Մերոնք, սակայն, վախճանները ցցելով իրենցից առաջ և ուշադրություն չդարձնելով աղեղների ու նետերի վրա, կարծես դրանք շուրջեր լինեին, առաջացան: Սկիզբ առավ մի պայթյուն, սակայն դա համալսարների պայթյուն չէր, բանգի թշնամիները, օգտագործելով նետահարությունը, ուզում էին փախչել դեպի բաղաբ, սակայն մերոնք արդեն հայտնվել էին բաղաբի և նրանց միջև: Բայց ի՞նչ կարիք կա շատ խոսքերի, միայն ասենք, որ դեպի բաղաբ հոսող մի մեծ գետ կար, որը լրիվ կարմրեց թշնամիների արյունից, այնպես, որ ողջ բաղաբի ջուրը կեղտոտվեց: Այս կոտորածից հետո մերոնք մեծապես ուրախացան, բանգի, կարծառն ժամանակահատվածում գործի դնելով լեռերն ու ինգակները, փախուստի մասնեցին հակառակորդին և ցրվեցին հարթավայրում, որտեղ գտան անթիվ բանակի ոչխարներ, գոմեշներ, էշեր, տարբեր տեսակի խոշոր եղջերավոր անասուններ, ինչպես նաև ձեռք գցեցին 3.000 ուղտեր: Մերոնք զարմացախառն ուրախություն ասպրեցին, 15 օր մնացին այդ հովտում, իսկ հետո այդ ողջ ավարը հետ բերեցին ծամբար: Արքայի մոտակայքում Մարաբելա կոչվող մի բաղաբ կար, որի տիրակալը համաձայնեց քրիստոնյաների դրոշմ հաստատել իր բաղաբում: Ով երջանիկ հաջողություն և Աստծո իրաշատործ ուժ, բանգի, երբ մեր բանակի առաջնորդները դեռ հեռու էին, Աստված սկսեց գործել և փոփոխություններ մտցրեց արքաների սրտերում...: /5/ Այդ ժամանակ իշխանի-իշխան և ասպետների ասպետ Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոբարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), իմանալով Զրիստոսի բանակի նման հաջողությունների մասին, Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) և Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) հետ միասին, երբ մինչ այդ ծամբար զարկած գտնվում էին Անտիոքում, եկան Արքա բաղաբի մոտ, թեև այդտեղ էլ հենց Բոհեմունդը թողեց Աստծո գործը և հետ դարձավ: Դրանից հետո Աստծո գործը առաջացավ դեպի Ջաբալա կոչվող բաղաբն ու պաշարեց այդ: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը լուր ստացավ, որ թուրքերը պատրաստվում են հարձակվում գործել իր վրա և իրեն սպասում են սարսափելի ու ծանր մարտեր: Այս պայմաններում կոմսը լուր ուղարկեց դքսի և Ֆլանդրիայի կոմսի մոտ, որ նրանք պետք է շտապ օգնության գան իրեն, իրենց մասնակցությունը բերեն մարտին և փրկեն: Դուբը, ստանալով այս հաղորդումը, խաղաղություն կնքեց Ջաբալայի իշխանի հետ, թեև այլ պարագայում կարող էր հասնել ավելիին: Այսպես թե այնպես, բայց խաղաղությունը կնքվեց և ֆրանկները, հավաքելով վրանները, վերադարձան Արքայի մոտ, որտեղից ելել էին մինչ այդ...: Դարկ է լքել, որ այս պաշարման ընթացքում սով չեղավ, բանգի կապ կար նավահանգստի հետ և մարդիկ այնտեղից ստանում էին ամենան անհրաժեշտը: Քրիստոնյաները հենց Արքայի մոտ էլ լքեցին Սուրբ Զատիկը՝ ապրիլի տասը: Արքայի պաշարումը ձգվեց երեք ամսի մեկ օր պակաս և այդ ընթացքում գոհվեց Անտիոքի Ռիբենունցին՝ մի բոլոր արժանիքների տեղ մարդ և փառահեղ ասպետ, որը իր կյանքում շատ բարի գործեր էր արել և օգնել վաթերին: Միաժամանակ գոհվեցին նաև Պոնս Բալագունն ու Բալադունը, որոնք բարերի հարվածների տակ էին ընկել, որոնք արձակվել էին բարանտներին: Այդ ժամանակ գոհվեցին նաև Գիյոմ Պիկարդացին ու Չերեն Պիերմոնտը՝ առաջինը նիզակի, իսկ երկրորդը՝ նետի հարվածից: Այս մարդկանց մահից հետո էր, որ մերոնք ի վերջո համոզվեցին, որ Արքան հնարավոր չէ ուժով գրավել: Դրա համար էլ քրիստոնյաները թողեցին Արքայի պաշարումը, վերցրին վրանները և մոտեցան Տրիպոլիսին» (Ռոբերտ Ռեյնմիցի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 8, գլուխ 3-5):

«/105/ Քրիստոսի ծառաները, որոնք վաղուց ի վեր հանում Տիրոջ ծառայելուն և անում էին ամենատարբեր դժվար գործերը, պատրաստվեցին զարգացնել իրենց հաջողությունները: Եվ ահա ամենից առաջ նրանք որոշեցին հարձակվել Արքա կոչվող ամրոցի վրա, գործելով նույն եռանդով, ինչ Մառայի պարագայում, բայց այս անգամ արդյունքն այլ եղավ: Դարձավայրի վերջում՝ նրա հարավային կողմում, որը հարում էր Լիբանանի լեռների ստորոտին դրանց արևմտյան կողմից՝ ծովահայաց ուղղությամբ, այնտեղից 20 ասպարեզ հեռավորության վրա մի բարձր բլուր էր բարձրանում: Բլուր ներքևի հատվածում մի գետ կար, որը հոսում էր արևելքից արևմուտք և հասնում ծովի ափին: Սրա աջ կողմում Երուսաղեմի հողերն էին, մյուս կողմում՝ Անտիոքը, իսկ նրան էլ իրենց հողերով հարում էին Տարտոսսն և Տրիպոլիսը, ընդ որում այս ամրությունը և բնակեցված, և արհեստակներն շատ ուժեղ ամրացված էր ամեն մի թշնամու դեմ: Քրիստոսի ծառաները, սակայն, որոնք իրենց ցույց էին տվել բազում ճակատամարտերում, իրենց բնորոշ եռանդով ձեռք զարկեցին այս ամրության պաշարմանը՝ փակելով դեպի այն տանող գետը, շրջափակելով դարպասները և կործանելով նրա բոլոր կապերը արտաքին աշխարհի հետ հատկապես Կրակի և Ռաֆանիայի կողմերից: Տանկերն (**Տերերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսմանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) առաջինն էր նրանց շարքում, ովքեր անցան գետը և ամուր ոտք դրեցին մյուս կողմում, ընդ որում նա նույնիսկ չպատեց էլ, որ գետն անցնող որևէ միջոց անհրաժեշտ, այնքան ուժեղ էր նրա ցանկությունը առաջ շարժվել: Այնուհանդերձ այնտեղ կար մի բարե կամուրջ, ինչպես նաև առկա էին այլ կառույցներ, այնպես որ քրիստոնյաների տարբեր ուժեր կարող էին կապ պահպանել միմյանց հետ: Այսպիսով, երբ ամրոցը պաշարվեց բոլոր կողմերից, քրիստոնյա ուժեղ ռազմիկները ամեն կողմից պաշարողական մեթոդներ դրեցին ու փակեցին հեթանոսներին՝ հարվածելով պարիսպներին: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարներից յուրաքանչյուր մեկն էլ ուներ իր պաշարման հատկաձևը՝ Նորմանդիայի տիրակալը (**Նորմանդիայի դուբ Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), Ռայսնոնը (**Տուլուզի կոմս Ռայսնոն Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) և Տանկերը: Իրոք, Մառայից հետո Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) վերադարձել էր Անտիոք, իսկ դուբ Գոտֆրիդն (**Ներքին Լոբարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) ու Ֆլանդրիայի կոմսն էլ (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) դեռ ձմեռընկերում էին: Ինչ վերաբերվում է Զյուգ Սեֆին (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգ Սեֆին – Մ.Ֆ.**), ապա սա դեռևս Կրիկիայի լեռներում պատերազմելիս էր վերջ ստացել, որից հետո նրան բուժման նպատակով կամ, ավելի ճիշտ, որ նրան թաղեին այնտեղ, տարել էին Տարտոն: Այսպիսով՝ պաշարումը մնաց վերնում լքված երեք իշխանների վրա, սակայն սրանք իրենք էլ ամենայն եռանդով ու չափաստող կամքով սկսեցին պաշարումը: Այս ընթացքում, մինչ քրիստոնյաները հիմնալի կերպով մարտնչում էին, տեղի ունեցավ մի դեպք, որի մասին իմ այս ճշմարտաման պատմումի մեջ ես չեմ կարող լռել: /106/ Անտիոքի հիմնալի տեսիլքը և նրա մոտենալը մահվանը...: /106/ Դրանից հետո այս փառահեղ այրը թաղվեց մեծագույն պատիվներով, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շարունակում էին ամենայն եռանդով պաշարել Արքան, թեև որևէ արդյունք չէր ստացվում: Եվ ահա այս երեք իշխանները Անտիոքի իշխանին Անտիոք ուղարկեցին, որպեսզի ամրոթանք տան Գոտֆրիդին ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն իրենց անհոգության համար և հայտարարեն, որ սրանք ժամանակն է, որ, պատերազմ սկսեն Դամասկոսի ժողովրդի դեմ...: /107/ Եվ այսպես, հենց որ քրիստոնյաների ականջին հասավ այս ուղերձը, ֆրանկների ասպետները սկսեցին համառորեն կոչ անել իշխաններին ոտքի ելնել, ընդ որում սրանք ևս այրվում էին ամենայն անհամբերությամբ, որպեսզի ելնեն ու միանան մյուս իշխաններին: Երբ երկու բանակների հանդիպման մասին լուրը տարածվեց շրջակայքում, թշնամիները անհանգստացան և սկսեցին իրենց ավելի հանգիստ պահել, իսկ քրիստոնյաներն էլ վերսկսեցին հարձակումները նոր եռանդով, թեև այդպես էլ որևէ հաջողության չհասան: Մերոնք անվերջ նետեր էին արձակում և բարեր նետում, որպեսզի որևէ կերպ վնասն աշտարակներում գտնվող թշնամիներին, սակայն թշնամու կողմն էր նաև տեղաբնի բնական անսահմանությունը և բոլոր ջանքերն անօգուտ էին մնում...: /108/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաները հասկացան, որ այդտեղ հնարավոր չէր հաջողության հասնել, ընդ որում այդ վայրը հնարավոր էր թերևս գրավել սովի միջոցով, բայց դրա դեմ էլ այն հանգամանքն էր դուրս գալիս, որ պարիսպներից անդին գտնվողներն իրենք պարենամթերքի խիստ պակաս ունեին և ենթակա էին սովի վտանգներին...: /109/ Դենց այդ ժամանակ էր, որ արվեց փորձառությունը Նիզակի հետ...: Ռայսնոնը, սակայն, համառում էր...: /110/ Այդ ժամանակ արդեն անցել էր երրորդ ամիսը և գնում էր պաշարման չորրորդ ամիսը, երբ ի վերջո մարդիկ սկսեցին ամաչել, որ, փիղանակ գնան դեպի Երուսաղեմ, մնացել ևս այդտեղ և իզուր ժամանակ են ծախսում» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 105-110):

«/6.7/ Այդ ժամանակ Կեսարիայի արքան հաճախ էր դեսպաններ ուղարկում կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայսնոն Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի համոզի նրան համաձայնության գալ իր հետ՝ այդ պարագայում խոստանալով, որ ինքը կօգնի քրիստոնյաներին, որտեղ որ պատահի և հատկապես իր իշխանության սահմաններում, որ սրանք հեշտությամբ պարենամթերք, հագուստ, նծուգներ և իրենց համար անհրաժեշտ այլ բաներ ձեռք բերեն: Գոհ մնալով արված առաջարկներից՝ մեր մարդիկ ի վերջո որոշեցին վրաններ խփել այդ բաղաբից ոչ հեռու, այնտեղ, որտեղ Ֆարֆար գետը հոսում է բաղաբի պարիսպների մոտ: Այդ ժամանակ Կեսարիայի տիրակալը, սակայն, անչափ վախեցած, որ այդպիսի մի բանակ հայտնվել է իրեն այդքան մոտ, վատ վարվեց և սկսեց արգելել յուրայիններին որևէ բան հանձնել քրիստոնյաներին, եթե սրանք առաջ չանցնեն: Եվ

ահա հաջորդ օրը նա իր երկու մարդկանց ուղարկեց մեր մարդկանց հետ միասին, որպեսզի սրանք ցույց տան մերոնց գետի ծանծաղ վայրը, որտեղից քրիստոնյաները կկարողանալին անցնել, առաջ շարժվել և ավարի տեր դառնալ։ Եվ ահա մերոնք առաջացան իրենց ծամբարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ։ Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագորին այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել։ Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նժույգներ, ընդ որում քրիստոնյաների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցություն կստանան նաև նրանք, որոնք կան հետագայում։ Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժվեցին և հասան մեկ այլ ամրության, որտեղ դիրքեր էին գրավել արաբները։ Սրանք, սակայն, երբ տեսան մերոնց, ելան այնտեղից և համաձայնության եկան կոմսի հետ, որից հետո քրիստոնյաները, արագորեն վերցնելով վրանները, հասան Կեֆալիա կղզվող մի բաղաթի, որը գտնվում էր հարթավայրում։ Այս բաղաթի բնակիչները, լսելով ֆրանկների առաջանալու մասին, թողեցին բաղաթը և, լքելով պարենամթերքով լցված իրենց տներն ու բերքերով լի այգիները, փախան, բանի որ մտածում էին ամենից առաջ միայն իրենց կյանքները փրկելու մասին։ Մեր մարդիկ թողեցին այդ բաղաթը երեք օր անց, որից հետո բարձրացան լեռները, կտրեցին բարբարոս սարերը և իջան մի հովիտ, որը գտնվում էր Կեֆալիայի մոտ և լի էր ամենայն բարիքով։ Մերոնք, ուրախանալով առատության վրա, մնացին այդտեղ 15 օր և հանգստացան։ Այդ ժամանակ ֆրանկները պարզեցին, որ մոտակայքում հեթանոսներով լի մի ամրություն կա։ Եվ ահա քրիստոնյաները արագորեն պաշարեցին այն և, այն է, արդեն պատրաստվում էին գրավել, երբ ներսում եղողները առաջարկեցին մեծաբանակ անտառներ, իսկ դրա հետ էլ ասացին նաև շատ սիրալի խոսքեր՝ խաբելով մեր մարդկանց և ստիպելով նրանց առժամանակ հապաղել։ Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ իրենց վրաններն ավելի մոտեցրին բաղաթին և պատրաստվեցին շարունակել պաշարման գործը։ Հեթանոսները, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, թողեցին բաղաթը դատարկ և փախան։ Դրանից հետո քրիստոնյաներն անկողնի բաղաթ մտավ և այնտեղ ամենայն առատությամբ գտավ ցորենի, գինու, ալյուրի, նալթի և այլ օգտակար բաների պաշարներ։ Սուրբ Կույս Մարիամի կնքման տունը նշելով այնտեղ՝ մերոնք այդ ընթացքում մի պատգամավորություն ստացան Զանելիա բաղաթից, որը կոմսին նժույգներ, ոսկի և արծաթ խոստացավ՝ պարտավորվելով որևէ վնաս չհասցնել քրիստոնյաներին և հարկ եղած կերպ հագել ու պատվել նրանց։ Միաժամանակ Տրիպոլիս արքան հարցրեց կոմսին, թե չի՞ ցանկանում արդյոք նա իր հետ համաձայնության գալ՝ փոխարենը ստանալով 10 նժույգ, չորս ցորի և մեծ բանակի ոսկի։ Այդ ժամանակ պատասխան տրվեց, սակայն, որ այդ հարցը կքննարկվի միայն այն դեպքում, եթե բաղաթի տիրակալը պարտավորվի քրիստոնեությունը ընդունել։ Այնուհետև քրիստոնյաները լքեցին այդ բերքառատ հովիտը, որի մասին իշխանական էջի, և հասան բնության կողմից մի շատ ուժեղ ամրացված վայր, որը կոչվում էր Արթա, իսկ դա եղավ շաբաթվա երկրորդ օրը՝ փետրվարի 13-ին։ Ուխտավորներն իրենց վրանները խփեցին այդ ամրոցի մոտ, որը լի էր մեծաբանակ հեթանոսներով, թուրքերով, սարակիսներով ու արաբներով, որոնց բանակությունը մեծացել էր նաև այլ վայրերից եկածների հաշվին։ Այդ ժամանակ քրիստոնյաներն անկողնից 14 ասպետներ մարտ տվեցին Տրիպոլիսի մոտ, որը գտնվում էր մոտիկ Արթային, իսկ թե ինչու այդպես եղավ, ես հիմա կասեմ։ Եվ այսպես մեր ասպետներից 14 հոգի իսկ 60 թուրքերի դեմ, որոնք ուղեկցում էին այլ տեղ թշվառ 1.500 գերիների և անասունների, որոնց բռնել էին միջև այդ։ Այդ ժամանակ, սակայն, եղավ այնպես, ինչպես սոված է, թե հազար կիսիսներ մեկից, որի սրտում խաչի ջերմեռանդ հավատն է և որի ունի Աստծո աջակցությունը։ Եվ իրոք, Աստծո աջակցությամբ քրիստոնյաները անհավատալի արիությամբ հարձակվեցին հակառակորդի վրա և, սպանելով թշնամիներից 6 հոգու, խլեցին այդքան էլ նժույգներ։ Կոմս Սեն-ժիլի շքախմբին պատկանող այն մարդը, որի անունը Ռայմոնդ էր և որին մակնախնունը կոչում էին նաև «Պիղատոս», սրա մասին ես արդեն հիշատակել եմ՝ մի հիմնալի, խիզախ և մարտուն մեծ եռանդ դրսևորող անձնավորություն, մեկ այլ ռազմիկի հետ, որի անունը չգիտեմ, բայց որը վիճակում էր պարտականություն էր կատարում, հասան Տրոտոսա բաղաթին։ Առաջին հարձակումը մերոնք գործեցին մեծ եռանդով, որի արդյունքում սարսափ ազդեցին այդ բաղաթի բնակչությանը։ Ինչպես ծանծերի պարս՝ հեթանոսների անսովոր մեծության ամբողջ հավաքվել էր այդ ամրությունում, սակայն մեր մարդիկ հաջորդ իսկ գիշերը իրենց վրանները խփեցին այդ բաղաթի մի ծայրում, որից հետո այնտեղ շատ խարույկներ վառեցին, որպեսզի տպավորություն ստեղծեն, թե այդտեղ գործում են ֆրանկների հսկայական ուժեր։ Հեթանոսներն իրոք խաբվեցին և, կարծեմ, թե իրենք այլևս չի վիճակի չեն լինի փրկել իրենց կյանքները, միակ էլքը գտան փախուստի մեջ։ Եվ ահա թշնամիները գիշերով դուրս արժան բաղաթից և, թողնելով այնտեղ բոլոր հարստությունները, դատարկեցին այն՝ մի բաղաթ, որը տեղակայված էր ծովի ափին և հիմնալի նավահանգիստ ու արվածաններ ուներ։ Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ հավաքվեցին, որ ամենայն ուժով հարձակվեն բաղաթի վրա, սակայն հայտնաբերեցին, որ այն դատարկ է։ Արդյունքում մերոնք մտան այդ բաղաթ և մնացին այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Արթայի պաշարումը, որի մասին դեռ կհիշատակենք։ Այդտեղ մոտակայքում էա մեկ բաղաթ էլ կար, որ կոչվում էր Սարաբելա։ Եվ ահա այս բաղաթի պատասխանատուն, որ կոչվում էր Եմիր, իր հերթին համաձայնության եկավ մեր մարդկանց հետ և քրիստոնյաների որոշներն ընդունեց բաղաթում...։ /6.8/ Այդ ընթացքում Գոտֆրիդը (Ներքին Լորդարիցայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունը, Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) հասան Լաոդիսիային, սակայն այստեղ Բոհեմունը, որ անհամբեր էր դարձել իր փրկելի Անտիոքից բաժանվելու հոգեմառում, թողեց իր զինակիցներին և վերադարձավ բաղաթ։ Դրանից հետո նույն եռանդով, ինչպես նկարագրվեց, քրիստոնյաները մեկնեցին պաշարելու Ջաբալա բաղաթը։ Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլի ականջին հասավ, որ հեթանոսների մի մեծ բանակություն պատրաստվում է պատերազմել իր դեմ, դրա համար էլ նա անմիջապես հավաքեց սեփական բանակի բոլոր ղեկավարներին և հարցրեց, թե ինչ կարելի է անել։ Արդյունքում մարդկանց մի մասն ասաց, որ այդ պայմաններում որևէ ավել բան անել հնարավոր չէ, սակայն մեկ այլ խումբ էլ առաջարկեց տեղյակ պահել Աստծո գործով իրենց ընկերներին և նրանց օգնության կանչել։ Այդ ծրագիրն էլ արագորեն ընդունվեց, որից հետո Գոտֆրիդն ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, հենց որ իմացան, որ իրենց ընկերները փորձանքի մեջ են, համաձայնության եկան Ջաբալայի տիրակալի հետ, որը նրանց տվեց նժույգներ, ինչպես նաև ոսկի, որից հետո թողեցին այդ բաղաթն ու մեկնեցին կոմսին օգնության։ Նրանց սպասումները պատերազմի հարցով, սակայն, չարդարացան, որից հետո բոլորը որոշեցին միահամուռ ձեռնամուխ լինել Արթայի պաշարմանը։ Նրանք այդ գործին կպել էին ամենայն եռանդով, սակայն կարճ ժամանակ անց հարձակում գործեցին նաև Տրիպոլիսի թուրքերի, արաբների և սարակիսների դեմ, որոնք շարվել էին բաղաթի դիմաց։ Եվ ահա մեր մարդիկ հարձակվեցին սրանց վրա և դա արեցին այնպիսի ուժով, որ ստիպեցին սրանց պատասպարվել բաղաթում։ Սրա արդյունքը եղավ բաղաթի ավազանում ջարդը, ընդ որում գետի ափերը սրանց արյունը բաղաթ տարան և գետի կարմրած ջրերը ողջ բաղաթն այդ անսամբությամբ լցրեցին։ Այս պահից սկսած հեթանոսների սրտերը վախ ընկավ, որի պատճառով նրանք չէին համարձակվում նույնիսկ դրա կարիքը լինելու դեպքում իսկ դուրս ելնել բաղաթի պարիսպները։ Հաջորդ օրը մերոնք առաջացան այդ հովտով և երրորդ օրը հասան վերը հիշատակված Կեֆալիա բաղաթին, որտեղ հայտնաբերեցին մի բարիքներով լի վայր և այդտեղ մնացին 15 օր։ Դրանից հետո մերոնք վերադարձան Արթայի մոտ ու շարունակեցին վերջինիս պաշարումը՝ իրենց հետ բերելով կովեր, էջեր, ոչխարներ և շատ այլ կենդանիներ, այդ թվում նաև 3.000 ուղտեր։ Արթայի պաշարումը շարունակվեց երեք ամսից մեկ օր պակաս, ընդ որում ապրիլի 10 հոգու գատիկը նշվեց այդ բաղաթում։ Այդ ընթացքում մոտակա նավահանգիստ մի տորմիդ հասավ, որը բերել էր ցորեն, միս, ալյուր, գարի ու յուղ, որի արդյունքում Աստծո բանակը առաջիններն ունեցավ ամեն ինչ։ Եվ այսպես, բանի որ քրիստոնյաները այդ վայրում որևէ բանի կարիք չունեին, սակայն արդեն պարզ էր, որ այն կարևոր խնդիր, որի համար նրանք այդ կողմերն էին եկել, իմաստ չունեի հետաձգել նման մի դատարկ այնպիսի մի նպատակի հասնելու համար, ինչպիսին Արթայի գրավումն էր...։ Ահա այսպես եղավ բանը գերարդի հետ։ Եվ այսպես, մինչ մեր մարդիկ անարդյունք ձևով շարունակում էին Արթայի ամրությունների պաշարումը, որը բազմաժամ էր բարձր մի լեռան վրա, բանակը ծամբար էր գարկել թիչ հեռու գտնվող հովտում։ Ահա այդ ժամանակ էր, որ Անսելմ Ռիբեմոնցին՝ մի հարուստ և հզոր իշխան, որը շատ առատաձեռն էր և հիմնալի, կանգնած յուրայինների գլուխ տեսնում էր, թե ինչպես են մերոնք ղեկավարություններ կրում պաշարման ընթացքում։ Դրա համար էլ նա սկսեց խորհուրդ տալ քրիստոնյաների պաշարման համար անհրաժեշտ մեքենաներ կառուցել։ Այդ ժամանակ քրիստոնյաները նաև հասել էին նրան, որ փորել էին բարձր աշտարակներից մեկի տակ, այնտեղ թունել առաջացրել և այն ամրացրել գերաններով, ընդ որում բոլոր-բոլորը, չինալեղով իրենց, այդ թվում նաև կանայք և նույնիսկ ազնվականների կանայք և նույնիսկ տոն օրերին, իրենց ու իրենց հագուստները չինալեղով աշխատում էին այդտեղից հողը դուրս տանելու ուղղությամբ։ Ամրության ներսում, սակայն, շուտով հայտնաբերեցին, թե ինչ են անում մեր մարդիկ, դրա համար էլ նրանք, հարակից թունելով հատելով մեր թունելը, հարձակվեցին քրիստոնյաների բանվորների վրա և մեծ վնաս հասցրին նրանց։ Այդ կերպ ահա, աշտարակը փլուզելու այդ ծրագիրը չգործեց։ Հենց այդ ժամանակ էր, որ Անսելմի կողմից մեր մարդիկ սկսեցին գործել նետողական մեքենաներով, սակայն այն վայրի դիմաց, որտեղ գործում էին մեր մեքենաները, պաշարյալները արդեն իրենց մեքենաները և սկսեցին հակահարված տալ։ Ավելին, այդ մեքենաներից արձակված քարերից ոմանք հսկայական մեծություն ունեին և մեծ վնաս էին հասցնում քրիստոնյաների բանակին։ Դժբախտաբար Անսելմն առաջիններից մեկն էր, որ ընկավ դրանց հարվածների տակ ու խոցվեց...։ Ահա այսպես եղավ, երբ նույն օրը Անսելմը շատ այլ քրիստոնյաների հետ նահատակի պսակը վատասկեց և վեր հառնեց դեպի երկնային արքայություն...։ Այդ ժամանակ Տրիպոլիսի տիրակալը դիմեց մեր իշխաններին, որպեսզի միջոց գտնի հետաձգել նրանց իր բաղաթից և ոչնչից կնքի նրանց հետ։ Ի պատասխան դրա՝ մեր բանակի ղեկավարները ի դեմս դուքս Գոտֆրիդի, կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի, Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի և Նորմանդիայի կոմս մյուս Ռոբերտի, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ երկիրն արդեն լի է քրիստոնյա բարիքներով, բերքը հասնում է ու արդեն մարտի կեսն է, երբ գարին կարելի կլինի հավաքել մինչև մյուս ամսվա կեսը, ինչպես պետք է բնակարկեցին պարենամթերքի ասպահովման հարցը և որոշեցին

վերսկսել առաջխաղացումը դեպի Երուսաղեմ: Եվ այսպես քրիստոնյաները թողեցին Արքայի պաշարումն ու ճամփա ընկան» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 7, 8, գիրք 7, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ Կեսարիայի արքան հաճախ էր դեսպաններ ուղարկում կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի համոզի նրան համաձայնության գալ իր հետ՝ այդ պարագայում խոստանալով, որ ինքը կօգնի քրիստոնյաներին, որտեղ որ պատահի և հատկապես իր իշխանության սահմաններում, որ սրանք հեշտությամբ պարենամթերք, հազուստ, խուլյզներ և իրենց համար անհրաժեշտ այլ բաներ ձեռք բերեն: Գոհ մնալով արված առաջարկներից՝ մեր մարդիկ ի վերջո որոշեցին վրաններ խփել այդ քաղաքից ոչ հեռու, այնտեղ, որտեղ Ֆարֆար գետը հոսում է քաղաքի պարիսպների մոտ: Այդ ժամանակ Կեսարիայի տիրակալը, սակայն, անչափ վախեցած, որ այդպիսի մի բանակ հայտնվել է իրեն այդքան մոտ, վատ վարվեց և սկսեց արգելել յուրայիններին որևէ բան հանձնել քրիստոնյաներին, եթե սրանք առաջ չանցնեն: Եվ ահա հաջորդ օրը նա իր երկու մարդկանց ուղարկեց մեր մարդկանց հետ միասին, որպեսզի սրանք ցույց տան մերոնց գետի ծանծաղ վայրը, որտեղից քրիստոնյաները կկարողանան անցնել, առաջ շարժվել և ավարի տեր դառնալ: Եվ ահա մերոնք առաջացան իրենց ծամբարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տևալին կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին խուլյզներ, ընդ որում քրիստոնյաների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցություն կստանան նաև նրանք, որոնք կզան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժվեցին և հասան մեկ այլ ամրություն, որտեղ դիրքեր էին գրավել արաբները: Սրանք, սակայն, երբ տեսան մերոնց, ելան այնտեղից և համաձայնության եկան կոմսի հետ, որից հետո քրիստոնյաները, արագորեն վերցնելով վրանները, հասան Կեֆալիա կոչվող մի քաղաքի, որը գտնվում էր հարթավայրում: Այս քաղաքի բնակիչները, լսելով ֆրանկների առաջանալու մասին, թողեցին քաղաքը և, լքելով պարենամթերքով լցված իրենց տներն ու բերքերով լի այգիները, փախան, բնակի որ մոտծում էին ամենից առաջ միայն իրենց կյանքները փրկելու մասին: Մեր մարդիկ թողեցին այդ քաղաքը երեք օր անց, որից հետո բարձրացան լեռների, կտրեցին քաղաքաբլուր սարերը և իջան մի հովիտ, որը գտնվում էր Կեֆալիայի մոտ և լի էր ամենայն բարիքով: Մերոնք, ուրախանալով առատության վրա, մնացին այդտեղ 15 օր և հանգստացան: Այդ ժամանակ ֆրանկները պարզեցին, որ մոտակայքում հեթանոսներով լի մի ամրություն կա: Եվ ահա քրիստոնյաները արագորեն պաշարեցին այն և, այն է, արդեն պատրաստվում էին գրավել, երբ ներսում եղողները առաջարկեցին մեծաբանակ անասուններ, իսկ դրա հետ էլ ասացին նաև շատ սիրալիր խոսքեր՝ խաբելով մեր մարդկանց և ստիպելով նրանց առժամանակ հապաղել: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ իրենց վրաններն ավելի մոտեցրին քաղաքին և պատրաստվեցին շարունակել պաշարման գործը: Դեթանոսները, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, թողեցին քաղաքը դատարկ և փախան: Դրանից հետո քրիստոնյաներն անսպասելի քաղաք մտավ և այնտեղ ամենայն առատությամբ գտավ ցորենի, գինու, այլուրի, նավթի և այլ օգտակար բաների պաշարներ: Սուրբ Կույս Մարիամի կքման տունը նշելով այնտեղ՝ մերոնք այդ ընթացքում մի պատգամավորություն ստացան Զավելիա քաղաքից, որը կոմսին խուլյզներ, ոսկի և արծաթ խոստացավ՝ պարտավորվելով որևէ վնաս չհասցնել քրիստոնյաներին և հարկ եղած կերպ բազմել ու պատվել նրանց: Միաժամանակ Տրիպոլիի արքան հարցրեց կոմսին, թե ինչ՞ ցանկանում արդյոք նա իր հետ համաձայնության գալ՝ փոխարենը ստանալով 10 խուլյզ, չորս ջորի և մեծ բանակի ոսկի: Այդ ժամանակ պատասխան տրվեց, սակայն, որ այդ հարցը կքննարկվի միայն այն դեպքում, եթե քաղաքի տիրակալը պարտավորվի քրիստոնեություն ընդունել: Այնուհետև քրիստոնյաները լքեցին այդ բերդաշատ հովիտը, որի մասին հիշատակեցի, և հասան բնության կողմից մի շատ ուժեղ ամրացված վայր, որը կոչվում էր Արքա, իսկ դա եղավ շաբաթվա երկրորդ օրը՝ փետրվարին: Ուխտավորներն իրենց վրանները խփեցին այդ ամրոցի մոտ, որը լի էր մեծաբանակ հեթանոսներով, թուրքերով, սարակիստներով ու արաբներով, որոնց բանակությունը մեծացել էր նաև այլ վայրերից եկածների հաշվին: Այդ ժամանակ քրիստոնյաներն անսպասելի 14 ասպետներ մարտ տվեցին Տրիպոլիի մոտ, որը գտնվում էր մոտիկ Արքային, իսկ թե ինչու այդպես եղավ, ես հիմա կասեմ: Եվ այսպես մեր ասպետներից 14 հոգի ելան 60 թուրքերի դեմ, որոնք ուղեկցում էին այլ տեղ բշխող 1.500 գեղիների և անասունների, որոնց բռնել էին մինչ այդ: Այդ ժամանակ, սակայն, եղավ այնպես, ինչպես ասված է, թե հազարը կփախչե մեկից, որի սրտում խաչի ջրնոտանը հավանում է և որը ունի Աստծո աջակցությունը: Եվ իրոք, Աստծո աջակցությամբ քրիստոնյաները անհավատալի արիությամբ հարձակվեցին հակառակորդի վրա և, սպանելով թշնամիներից 6 հոգու, խլեցին այդքան էլ խուլյզներ: Կոմս Սեն-ժիլի շքախմբին պատկանող այն մարդը, որի անունը Ռայմոն էր և որին անհատումով կոչում էին նաև «Պիղատոս», սրա մասին ես արդեն հիշատակել եմ՝ մի հիանալի, խիզախ և մարտուն մեծ եռանդ ունեցող անձնավորություն, մեկ այլ ռազմիկի հետ, որի անունը չգիտեմ, բայց որը վիկոնտի պարտականություն էր կատարում, հասան Տրոպոսա քաղաքին: Առաջին հարձակումը մերոնք գործեցին մեծ եռանդով, որի արդյունքում սարսափ ազդեցին այդ քաղաքի բնակչությանը: Ինչպես ճանճերի պարս՝ հեթանոսների անսովոր մեծության ամբողջ հավաքվել էր այդ ամրությունում, սակայն մեր մարդիկ հաջորդ իսկ գիշերը իրենց վրանները խփեցին այդ քաղաքի մի ծայրում, որից հետո այնտեղ շատ խաբույկներ վառեցին, որպեսզի տպավորություն ստեղծեն, թե այդտեղ գործում են ֆրանկների հսկայական ուժեր: Դեթանոսներն իրոք խաբվեցին և, կարծելով, թե իրենք այլևս չեն լինի փրկել իրենց կյանքները, միայն լքեց գտան փախուստի մեջ: Եվ ահա թշնամիները գիշերով դուրս արժան քաղաքից և, թողնելով այնտեղ բոլոր հարստությունները, դատարկեցին այն՝ մի քաղաք, որը տեղակայված էր ծովի ափին և հիանալի նավահանգիստ ու արվարձաններ ուներ: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ հավաքվեցին, որ ամենայն ուժով հարձակվեն քաղաքի վրա, սակայն հայտնաբերեցին, որ այն դատարկ է: Արդյունքում մերոնք մտան այդ քաղաք և մնացին այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Արքայի պաշարումը, որի մասին դեռ կհիշատակեմ: Այդտեղ մոտակայքում ևս մեկ քաղաք էլ կար, որ կոչվում էր Մարաբելա: Եվ ահա այս քաղաքի պատասխանատուն, որ կոչվում էր Եվրի, իր հերթին համաձայնության եկավ մեր մարդկանց հետ և քրիստոնյաների դորշներն ընդունեց քաղաքում...: Այդ ընթացքում Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունը (**Ամալոնի դքսության դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը **Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) հասան Լաոդիկեային, սակայն այստեղ Բոհեմունը, որ անհամբեր էր դարձել իր սիրելի Ամալոնից բաժանվելու պատճառով, թողեց իր զինակիցներին և վերադարձավ քաղաք: Դրանից հետո նույն եռանդով, ինչպես նկարագրվեց, քրիստոնյաները մեկնեցին պաշարելու Ջաբալա քաղաքը: Այդ ժամանակ Ռայմոն Սեն-ժիլի ականջին հասավ, որ հեթանոսների մի մեծ բանակություն պատրաստվում է պատերազմել իր դեմ, դրա համար էլ նա անմիջապես հավաքեց սեփական բանակի բոլոր ղեկավարներին և հարցրեց, թե ինչ կարելի է անել: Արդյունքում մարդկանց մի մասն ստաց, որ այդ պայմաններում որևէ ավել բան անել հնարավոր չէ, սակայն մեկ այլ խումբ էլ առաջարկեց տեղյակ պահել Աստծո գործով իրենց ընկերների և նրանց օգնության կանչել: Այդ ծրագիրն էլ արագորեն ընդունվեց, որից հետո Գոտֆրիդն ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, հենց որ իմացան, որ իրենց ընկերները փորձանքի մեջ են, համաձայնության եկան Ջաբալայի տիրակալի հետ, որը նրանց տվեց խուլյզներ, ինչպես նաև ոսկի, որից հետո թողեցին այդ քաղաքն ու մեկնեցին կոմսին օգնության: Նրանց սպասումները պատերազմի հարցով, սակայն, չարդարացան, որից հետո բոլորը որոշեցին միահամուռ ձեռնամուխ լինել Արքայի պաշարմանը: Նրանք այդ գործին կալել էին ամենայն եռանդով, սակայն կարճ ժամանակ անց հարձակում գործեցին նաև Տրիպոլիի թուրքերի, արաբների և սարակիստների դեմ, որոնք շարվել էին քաղաքի դիմաց: Եվ ահա մեր մարդիկ հարձակվեցին սրանց վրա և դա արեցին այնպիսի ուժով, որ ստիպեցին սրանց պատսպարվել քաղաքում: Սրա արդյունքը եղավ քաղաքի ավազանու ջարդը, ընդ որում գետի ափերը սրանց արյունը քաղաք տարան և գետի կարմրած ջրերը ողջ քաղաքն այդ անմաքրությամբ լցրեցին: Այս պահից սկսած հեթանոսների սրտերը վախ ընկավ, որի պատճառով նրանք չէին համարձակվում նույնիսկ դրա կարիքը լինելու դեպքում իսկ դուրս ելնել քաղաքի պարիսպներից: Դա՞նորդ օրը մերոնք առաջացան այդ հովտով և երրորդ օրը հասան վերը հիշատակված Կեֆալիա քաղաքին, որտեղ հայտնաբերեցին մի բարիքներով լի վայր և այդտեղ մնացին 15 օր: Դրանից հետո մերոնք վերադարձան Արքայի մոտ ու շարունակեցին վերջինիս պաշարումը՝ իրենց հետ բերելով կովեր, էջեր, ոչխարներ և շատ այլ կենդանիներ, այդ թվում նաև 3.000 ուղտեր: Արքայի պաշարումը շարունակվեց երեք ամիսից մեկ օր պակաս, ընդ որում ապրիլի 10 հոգու զատիկը նշվեց այդ քաղաքում: Այդ ընթացքում մոտակա նավահանգիստ մի տորմիդ հասավ, որը բերել էր ցորեն, միս, պանիր, գաղի ու յուղ, որի արդյունքում Աստծո բանակը առատորեն ունեցավ ամեն ինչ: Եվ այսպես, բնակի որ քրիստոնյաները այդ վայրում որևէ բանի կարիք չունեին, սակայն արդեն պարզ էր, որ այն կարևոր խնդիր, որի համար նրանք այդ կողմերն էին եկել, իմաստ չունեի հետաձգել նման մի դատարկ այնպիսի մի նպատակի հասնելու համար, ինչպիսին Արքայի գրավումն էր...: Ահա այսպես եղավ բանը գեղարդի հետ: Եվ այսպես, մինչ մեր մարդիկ անարդյունք ձևով շարունակում էին Արքայի ամրությունների պաշարումը, որը բազմաժամ էր բարձր մի լեռան վրա, բանակը ծամբար էր գարկել բլրի հեռու գտնվող հովտում: Ահա այդ ժամանակ էր, որ Ասենը Ռիբեմունցին՝ մի հարուստ և հզոր իշխան, որը շատ առատաձեռն էր և հիանալի, կանգնած յուրայինների գլուխ տեսնում էր, թե ինչպես են մերոնք դժվարություններ կրում պաշարման ընթացքում: Դրա համար էլ նա սկսեց խորհուրդ տալ քրիստոնյաների պաշարման համար անհրաժեշտ մեթոդներ կառուցել: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները նաև հասել էին նրան, որ փորել էին բարձր աշտարակներից մեկի տակ, այնտեղ թունել առաջացրել և այն ամրացրել գերաններով, ընդ որում բոլոր-բոլորը, չինայելով իրենց, այդ թվում նաև կանայք և նույնիսկ ազնվականների կանայք և նույնիսկ տոն օրերին, իրենց ու իրենց հազուստները չինայելով աշխատում էին այդտեղից հողը դուրս տանելու ուղղությամբ: Ամրության ներսում, սակայն, շուտով հայտնաբերեցին, թե ինչ են անում մեր մարդիկ, դրա համար էլ նրանք, հարակից թունելով հասնելով մեր թունելը, հարձակվեցին քրիստոնյաների բանվորների վրա և մեծ վնաս հասցրին նրանց: Այդ կերպ ահա, աշտարակը փլուզվեւ այդ ծրագիրը չգործեց: Դենց այդ ժամանակ էր, որ Ասենի մի կոչով մեր մարդիկ սկսեցին գործել նետողական

մեքենաներով, սակայն այն վայրի դիմաց, որտեղ գործում էին մեր մեքենաները, պաշարայինները դրեցին իրենց մեքենաները և սկսեցին հակահարված տալ: Ավելին, այդ մեքենաներից արձակված բաղնիքից ոմանք հսկայական մեծություն ունեին և մեծ վնաս էին հասցնում քրիստոնյաների բանակին: Դժբախտաբար Ամստերդամում առաջիններից մեկն էր, որ ընկավ դրանց հարվածների տակ ու խոցվեց...: Ահա այդպես եղավ, երբ լույսն օրը Ամստերդամ շատ այլ քրիստոնյաների հետ նահատակի պսակը վատասկեց և վեր հառնեց դեպի երկնային արքայություն...: Այդ ժամանակ Տրիպուլի տիրակալը դիմեց մեր իշխաններին, որպեսզի միջոց գտնի հեռացնել նրանց իր բաղնիքից և դաշինք կնքի նրանց հետ: Ի պատասխան դրա՝ մեր բանակի ղեկավարները ի դեմս դուքս Գոտֆրիդի, կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի, Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի և Նորմանդիայի կոմս մյուս Ռոբերտի, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ երկիրն արդեն լի է բնության բարիքներով, բերքը հասնում է ու արդեն մարտի կեսն է, երբ գարին կարելի կլինի հավաքել մինչև մյուս ամսվա կեսը, ինչպես պետք է բնակարանները պարենամթերքի ապահովման հարցը և որոշեցին վերսկսել առաջադաճումը դեպի երրուստեղ: Եվ այսպես քրիստոնյաները թողեցին Արքայի պաշարումն ու ճանաչեցին ընկալել» (Բողոքի Դուլացի «Երրուստեղյան պատմություն», գիրք 4):

«31/ Մառ բաղնիք ավերելուց հետո քրիստոնյաների բանակը մտավ մի հովիտ, որտեղ առատորեն գտավ կյանքի համար անհրաժեշտ ամեն ինչ: Ուխտավորները այնտեղ մնացին ութ օր, որպեսզի վերականգնվեն հոգևածությունից և կրած սովից հետո, ընդ որում լեռներում նրանք երկու ամրություններ գրավեցին, իսկ հետո էլ առանց դժվարության զբաղեցրին Տորոտոս կղզիով բաղնիքը, որը հանձնվեց կոմս Ռայմոնդին (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն - Մ.3.**): Դրանից հետո ուխտավորները, շարունակելով իրենց միջոց, հասան մեկ այլ հովիտ, որտեղ ևս մեծ ավար ու պարենամթերք ձեռք գցեցին, իսկ հետո էլ բռնեցին դեպի ձախ ու մոտեցան Արքայի կղզիով մի ամրության, որն այնքան անառիկ էր, որ ի վիճակի էր դիմանալ մարդկության ողջ ուժով իրականացվող պաշարմանը: Եվ ահա ուխտավորները ճամբար գաղթեցին այս ամրոցի մոտ, որից հետո, որպեսզի ստիպեն վերջինիս կայացողին հանձնվել, պատերազմի ու պաշարողական մեքենաներ կառուցեցին, որ հսկայական բարեր արձակեն, իսկ աշտարակների կիրառմամբ էլ պարիսպների վրայից հետ մղեն հակառակորդին: Միաժամանակ, սակայն, թշնամիները ևս պարիսպների ներսից հարվածում էին նետերով ու մեծ բարերով և արդյունքում նրանք շատ վնասներ պատճառեցին քրիստոնյաների բանակին: Այդ ժամանակ էր հենց, որ գոհվեց Ամստերդամում Ռիբորգեմոնտը՝ մի բաջարի ասպետ, որը, մեծ եռանդով ամրության վրա հարձակվելիս բարի արված ստացավ գլխին և արդյունքում նրա գլուխը ջնջվեց, ընդ որում այդ բարը նետված էր ամրությունների ամենավերևից: Եվ ահա, տանջված այս ամենից, ուխտավորները որոշեցին փորել պարիսպների հիմքերը, որպեսզի տաքալեն դրանք ու այդ կերպ տիրեն ամրությանը, ընդ որում ենթադրվում էր, որ դրա օգուտը կլինի նաև այն, որ ամրության պահպանմանը կմասն պարիսպների փլատակների տակ: Դարձվեց, սակայն, որ դա իդուր մի աշխատանք էր, բանի որ ներսում գտնվողները հակառակ ուղղությամբ փորեցին ու բռնեցին աշխատողներին, որից հետո լցրին փորած թունելը, այնպես որ ոչ մի արդյունք չեղավ...: /33/ Երբ սկսվեց մարտ ամիսը և եղանակը տաքացավ, մեր մարդիկ, որ մնացել էին Ամստերդամում, որոշեցին լքել այն: Եվ ահա նրանք սկսեցին աղաչել դուքս Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, երրուստեղյան թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.3.**) ու Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**), որպեսզի նրանք իրենց վրա վերցնեն ուխտավորներին դեպի երրուստեղյան արշավանքի ժամանակ ղեկավարելու գործը ու դրանով իսկ ավարտեն իրենց ուխտագնացությունը: Այդ գործին միացան նաև Տուլուզի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) և Տանկերդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամստերդամի դքսության իսխանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.3.**), որոնք իրենք էլ կրթոտ կերպով ցանկանում էին առաջ ընթանալ, բանից իրենց ձեռքի տակ շատ ուխտավորներ ունեին և, բացի այդ, իրենք էլ էին ցանկանում ավարտին հասցնել գործը և փառքի հասնել: Եվ ահա բարոնները եռանդով գործի կայան: Նրանք կարգի բերեցին 25.000 հոգու, որոնք վերցրեցին իրենց ջոկատները՝ ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ, որից հետո առաջացան ու հասան Լաոդիկեային, որտեղ Բոհեմոնտը (**Ամստերդամի դքսության դուքս Բոհեմոնտ Տերենտացին - Մ.3.**) լքեց նրանց, ընդ որում նա ինքն էլ էր կրթոտ վերադարձվել ցանկանում էր շարունակել արշավը դեպի երրուստեղյան, սակայն, բանի որ Ամստերդամ վերջերս էր գրավվել, նա չէր ցանկանում այն առանց պետք եղած հսկողության թողնել՝ այդ կողմից փակելով թշնամիների ճանապարհը դեպի ուխտավորների թիկունքը: Առանց այդ էլ վտանգավոր էր, որ Բոհեմոնտն այդքան հեռացել էր բաղնիքից, բանից վերջինս օր ու գիշեր հսկողության կարիք ուներ, բայց այնուհանդերձ պետք էր արժանին մատուցել նրա ասպետությանը, բանից, երբ հեռանում էր, շատ տխրեց և լաց եղավ: Եվ այսպես, Բոհեմոնտը հրաժեշտ տվեց ուխտավորներին և վերադարձավ բաղնիք: Ինչ վերաբերվում է Լաոդիկեային, ապա դա մի հին և հարուստ բաղնիք էր և, երբ մեր մարդիկ հայտնվեցին այդ կողմերում, միակ բաղնիք էր, որ այս վայրերում դեռևս մնացել էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր իշխանության տակ...: /34/ Եվ ահա բաղնիքի կառավարիչը, երբ տեսավ, որ չի կարողանում համաձայնության գալ դքսի հետ, հեռացավ: Դրանից հետո նա իր մարդկանց ուղարկեց Տուլուզի կոմսի մոտ և նրան հսկայական գումար առաջարկեց, եթե նա կարողանա այնպես անել, որ բաղնիքի պաշարումից ուխտավորները ձեռք բաշեն: Դետագա ամեն ինչը վկայում է այն մասին, որ կոմսն իրոք վերցրել էր այդ գումարները, բանից նա անմիջապես էլ բարոններին հեռացնելու մի հարմար առիթ հնարեց: Եվ այսպես կոմսը հայտարարեց, որ իր մոտ մարդիկ են եկել և հայտնել են, որ Դարսկաստանի սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիյան սուլթան Բերքարուկ - Մ.3.**), անչափ գայլաբանով Զորբուղատի (**Մոսուլի կառավարիչ Զեդ-Բուլայի - Մ.3.**) պառ, որը պարտություն էր կրել և որի մեղքով այդքան մարդիկ էին սպանվել, այժմ հավաքել է իր բոլոր ուժերը և հսկայական զորքով առաջ է գալիս՝ իր ճանապարհին ավերելով քրիստոնյաներին պատկանող ամեն ինչ: Տուլուզի կոմսը այս լուրն ուղարկեց դուքս Գոտֆրիդին, Ֆլանդրիայի կոմսին և Եպիսկոպոս Ալբարին, որից հետո սիրալիկ կերպով խնդրեց ձեռք բաշել բաղնիքի պաշարումից և միավորել ուժերը, որպեսզի իրենք միավորված ուժերով լինեն, երբ սուլթանը վրձնախառնվի...: /35/ Եվ ահա, երբ դուքսն ու մնացած բարոնները լսեցին այս մասին, նրանք մեծապես անհանգստացան, բանից ենթադրվում էր, որ ամեն ինչ ճշմարտացի է: Արդյունքում նրանք արագորեն գնացին ու միացան կոմսին...: Դետո, սակայն, ամեն ինչ պարզվեց: Արդյունքում բարոնները անչափ չարացան, որ իրենց ստիպել են թողնել պաշարման գործը: Իր հերթին կոմսը, իմանալով, որ այժմ մյուսներն իրեն այդ արարքի համար մեծապես առում են, նրանց սիրալիկություններով լի մի նամակ ու հարուստ ներքեր ուղարկեց, որից կարճ ժամանակ անց նրանք կրկին լավ բարեկամներ դարձան, բացառությամբ թերևս միայն Տանկերդի, որը ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներել կոմսին՝ մեղադրելով վերջինիս տարբեր բաներում...: /36/ Եվ ահա, երբ ժամանեց դուքս Գոտֆրիդը, նրանք, որոնք պաշարման սկզբից այդտեղ էին, դրանից հետո աստիճանաբար սկսեցին թողնել այդ գործն ու հեռանալ, դե կոմսն ինքն էլ շատ տխրած էր այն բանից, որ չի կարող իր մարդկանց հետ միասին մեկնել այլ բարոնների հետ...: Այդ ժամանակ մեր բանակ եկավ Եգիպտական մի դեսպանություն և լավ ընդունելության արժանացավ...: Բարոնների շարքերում մեծ վեճեր առաջացան ու նրանք չէին կարողանում ընդհանուր մի մոզի հանգել, դրա համար էլ Տրիպուլի տիրակալը, որը նրանց այդքան շատ հարստություններ էր խոստացել, եթե նրանք թողնեին պաշարումը և լքեն իր բաղնիքը, որոշեց օգտվել այդ հանգամանքից ու վերջնականապես ազատվել նրանցից: Եվ ահա մի անգամ նա հանդգնաբար ելավ իր բաղնիքից ու մարտի ելավ ուխտավորների դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ բարոնները հավաքեցին իրենց ուժերը և մեկնեցին նրան ընդառաջ, իսկ Արքայի մոտի ճամբարում էլ թողեցին Եպիսկոպոս Ալբարին: Ուխտավորները մոտեցան Տրիպուլիսի և անմիջապես արտակարգ ընդունեցին, ընդ որում անմիջապես էլ բաղնիքի տիրակալը դուրս հանեց իր ջոկատները: Դարկ է լսել, որ մերոնք բոլորն առաջադրվում էին մեծ գաղտնիությամբ, տեղյակ չգալիքով մեկը մյուսին, սակայն բաղնիքի դիմաց նրանք այնուհանդերձ միավորեցին ուժերը: Դենց այդ ժամանակ էր, որ թուրքերն ամենայն կատաղությամբ հարձակվեցին, սակայն, կորցնելով 700 հոգու, արագորեն հետ բաշվեցին, ընդ որում մարտը շատ արագ եղավ և մերոնք միայն 40 հոգի կորցրին: Այսպիսով՝ այդ տարվա ապրիլի 10-ին մերոնք լսեցին Զորխոսի Դարության տոնը...: /37/ Եվ ահա ուխտավորները որոշեցին լքել բարոններին և, հավաքվելով իրար գլուխ արագորեն շարժվել դեպի երրուստեղյան, ընդ որում նրանք հայտարարեցին, որ կամ լլքեն պաշարումը հենց հիմա, կամ էլ դուքս Գոտֆրիդը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը և Տանկերդը թող բոլորին ի լուր հայտարարեն, որ իրենց ռազմիկների հետ միասին մեկնում են երրուստեղյան նվաճելու: Եվ ահա նրանք արագորեն հավաքեցին իրենց վրանները, այդտեղ ճամբար և ճանապարհ ելան: Այդ ամենը անչափ դուր չեկավ Տուլուզի կոմսին, որը սկսեց խնդրել մարդկանց, որ նրանք մնան, սակայն ոչ-ոք նրան չսեց, բանից բոլորը հոգնել ու զգվել էին, և ահա մարդիկ շարժվեցին դեպի Տրիպուլիս: Դրանից հետո, երբ Տուլուզի կոմսը հասկացավ, որ ոչ կարող է այս մարդկանց վերադարձնել, ոչ էլ ինքնուրույն շարունակել պաշարումը, նա իրոք ծիջու էր երկու պարագայում էլ, ապա ի վերջո ինքն էլ հավաքեց իր ճամբարը և հետևեց մյուսներին: /38/ Եվ այսպես, երբ ուխտավորները 5 մղոն մոտեցան Տրիպուլիսին, նրանք ճամբար դրեցին: Այդ ժամանակ բաղնիքի կառավարիչը, որն այն պահում էր խալիֆի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայայի - Մ.3.**) անունից, ուխտավորների մոտ ուղարկեց իր մարդկանց: Բանն այն էր, որ ինչպես և առաջ, այժմ ևս վերջինիս համար պարզ էր եկվորների առավելությունը ու, չնայած նրա կրթոտ ցանկությանը ճակատել, նրա մարդիկ հիմնախ հասկանում էին, նա իրոք խելագարություն է և կարողացան մտքափոխ անել նրան: Եվ ահա բաղնիքի կառավարիչը ի վերջո որոշեց իր մարդկանց ուղարկել, որպեսզի խնդրի ուխտավորներին թողնել իր երկիրը 15.000 հունական ոսկու դիմաց, ընդ որում նա պատրաստ էր նաև ազատ արձակել գերիներին: Այս ամենից զատ բաղնիքի կառավարիչը նրանց նաև մեծ ավերներ առաջարկեց՝ ձիեր, ջորիներ, մետաքսե հագուստներ և զենքեր, ինչպես նաև խոստացավ, որ այն բաղնիքներում, որոնք իր իշխանության տակ են, նրանց որևէ վնաս չեն հասցնի՝ խոսքը վերաբերվում էր Արքային, Տրիպուլիսին և Տուրքիսիսին: Եվ այսպես բաղնիքի այն կառավարիչը անձամբ նրանց ուղարկեց անասուններ՝ կովեր ու ճիւղարներ, ինչպես նաև շատ այլ պարենամթերք, որպեսզի ուխտավորները չափերեն իր երկիրը» (Ալբերտ Ախենցի «Երրուստեղյան պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 31, 33-38):

«Եվ ահա Ռայսինդի (**Տուլուզի կոմս Ռայսինդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) բանակը, ղեկավարվելով նաև Ռայսինդի Պիղատոսի կողմից, թեև իր կազմում քիչ ռազմիկներ ուներ, սակայն մոտեցավ Տորոտս բաղաբնի, որտեղ ոչ քիչ բանակի հեթանոսներ էին հավաքվել: Օրվա արդեն մութ ժամն էր և քրիստոնյաները, այլևս չհոգալով գաղտնիության պահպանման մասին, կրակներ վառեցին ու տեղավորվեցին հանգստի: Արևը ծագելուն պես ֆրանկները ելան, որպեսզի մարտ տան բաղաբնի, սակայն այն դատարկ գտան, բանի որ այնտեղի մարդիկ արդեն հեռացել էին: Այդ ժամանակ մոտակայքում գտնվող Մարաբեյա բաղաբնի ղեկավարը քրիստոնյաներին խաղաղություն առաջարկեց՝ համաձայնելով իր բաղաբն մտնել նրանց դրոշները: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը՝ Ֆլանդրիայի տեր Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) և Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.**) մոտեցան Լաոդիկեային, սակայն այստեղ Բոհեմունդը թողեց իր ուղեկիցներին ու վերադարձավ Անտիոք, բանի ցանկանում էր հնարավորինս ամրապնդել իր իշխանությունը այդ բաղաբնի նկատմամբ: Արդեն հասել էին Լաոդիկեա բաղաբնի, սակայն այստեղ Բոհեմունդը թողեց նրանց և վերադարձավ Անտիոք: Այդ ժամանակ նրանք պաշարեցին Ջաբալ անունով մի ինչ-որ բաղաբն, սակայն Ռայսինդը, լսելով, որ հեթանոսների լաթիվ գորբը շտապում է իրենց դեմ մարտի, անմիջապես խորհրդիկ նստեց յուրայինների հետ, որպեսզի մարդ ուղարկի Ջաբալը պաշարողների մոտ՝ խնդրելով շտապ իրենց մոտ գալ: Սենյորները, ստանալով այդ ուղերձը, բանակցություններ սկսեցին էմիրի հետ և, կնքելով խաղաղություն, ստացան ձիեր և ոսկի: Նրանք թողեցին բաղաբնը և եկան նրանց օգնության, սակայն թուրքերը չեղան նրանց դեմ մարտի: Վերը հիշատակված կոմսերը ճամբար գարկեցին գետից անդին և սկսեցին ամրոցի պաշարումը: Դրանից քիչ անց մերոնք հեծյալ վիճակում գնացին Տրիպոլիս, որպեսզի գտնեն հույների, սակայն այնտեղ հանդիպեցին թուրքերի, արաբների և սարակինոսների: Երիտասարդները հարձակում գործեցին նրանց վրա, որ դարձան էին նրանց, և մատնեցին փախուստի՝ կոտորելով բաղաբնի ավագանու մեծ մասին: Հեթանոսների կոտորածն ու արյունահեղությունն այնպիսին էին, որ ջուրը, որը, հոսում էր բաղաբնի մոտով, կարմիր եղավ: Այն հոսում էր բաղաբնի ցամաքների միջով, որի արյունալնում հեթանոսները սգի և տխրության գիրկն ընկան: Նրանք այն աստիճանի էին վախով պատված, որ նրանցից ոչ մեկը չհամարձակվեց դուրս գալ բաղաբնից: Հաջորդ օրը քրիստոնյաները պացան Սեմ հովտի սահմաններից դուրս և այնտեղ գտան շատ անասուններ: Երիտասարդները հիշատակված ամրոցը պաշարեցին երեք ամսից մեկ օր պակաս: Հենց այնտեղ էր, որ նրանք կռվեցին Երիտասարդ գաղտնիկ՝ ապրիլի 10-ին: Երիտասարդների նավերը ոչ հեռու գտնվող մի ինչ-որ նավահանգիստ մտան և, այն ժամանակ, մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին պաշարումով, նրանց մեծ բանակի պարենամթերքը մատակարարեցին, որի պատճառով գործում մեծ առատություն եղավ: Այդ պաշարման ընթացքում երջանիկ նահատակություն ընդունեցին քրիստոնյաներից շատերը, այդ թվում Ամսելմ Ռիբեմունցին, Կյոյոմ Պիկարդացին և շատ այլք: Տրիպոլիսի արքան, հաճախակի սուրհակներով ելն ուղարկում սենյորների մոտ, որ նրանք թողնեն պաշարման գործը և համաձայնության գան իր հետ: Լսելով այդ մասին՝ մերոնք՝ Գոդֆրուան, (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) Ռայսինդ Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայսինդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.**) տեսան, որ բերքահավաքի ժամանակն է գալիս և, բանի որ արդեն մարտի կեսն էր, մենք ուսում էինք թարմ լոթի, իսկ ապրիլի կեսին էլ՝ հաց: Եվ ահա բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ լավ կլինի ճանապարհորդությունը դեպի Երուսաղեմ ավարտել նոր բերքի հասնելու ժամանակ: Դրանից հետո քրիստոնյաները նահանջեցին ամրոցից և մայիսի 13-ին՝ ուրբաթ օրը, հասան Տրիպոլիս, որտեղ մնացին 3 օր: Տրիպոլիսի արքան համաձայնության եկավ սենյորների հետ և անմիջապես նրանց համար ավելի քան 300 գերի ուխտավորների ազատ արձակեց, որոնց առաջ գերել էր, ինչպես նաև սենյորներից տվեց 15.000 հունական ոսկի և 15.000 երիտասարդ ձիեր: Նա նաև քրիստոնյաներին բավարարել ձիերով, էշերով և այլ բարիքներով, որի հետևանքով Երիտասարդ գորբը անչափ հարստացավ, ընդ որում նաև խոստացավ, որ, եթե այդ պատերազմում քրիստոնյաները հաղթեն Բաբելոնի էմիրին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆրալ Չալի – Մ.Ֆ.**), պատերազմում, որ նա պատրաստում էր մեր դեմ, ապա նա անմիջապես քրիստոնյա կղառնա և մեզ կհանձնի այդ երկիրը: Այս կերպ այդ հարցը կարգավորվեց» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 16):

«Դրանից հետո քրիստոնյաները կրկին հապաղեցին, բանի ցանկանում էին ասարակինոսների հոտած մարմինները: Ի վերջո, Աստծո կամքով քրիստոնյաները մտան մի երկիր, որտեղ ամեն ինչ շատ առատ էր և այստեղ պարզորեն երևաց, որ բարձրլայի ձեռքը նրանց վրա հետ: Պետք է կռվել, որ այդ երկրի բաղաբններն ու ամրությունները, որոնց մոտով քրիստոնյաները անցնում էին, դեպի անդին էին նրանց մոտ կներկեր ուղարկեցին և իրենց օգնությանն առաջարկեցին, սակայն, բանի որ քրիստոնյաների բանակն այնքան էլ մեծ չէր, իսկ մյուս կողմից էլ առկա էր միահամուռ ցանկություն շտապել դեպի Երուսաղեմ, նրանք միայն դրանցից հնազանդության երաշխիքներ ընդունեցին, սակայն դրանց կողմերը չգնացին, մասնավորապես այդ բաղաբններից մեկում միայն, որ ծովի ափին էր, ավելի շատ մարդ կար, բան քրիստոնյաների ողջ բանակում: Եվ այսպես, երբ Անտիոքը, Լաոդիկեան, Արբան ու այլ բաղաբններ լսեցին Աստծո մեր գործի առաջանալու մասին, մերոնցից շատերը մնացին այնտեղ, ինչպես նաև Տյուրոս բաղաբնը» (Եփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ էր հենց, որ Աստծո գործը վերին ներշնչմամբ մեկնեց դեպի Անտիոքի ներթին շրջանները և կրկին, ըստ Աստծո աջակցության, հաջողության հասավ, բանի ցանկանում էին շրջանի բաղաբնների և ամրությունների քակվելը հարուստ նվերներով ելան նրանց ընդառաջ: Ստանալով և տալով անվտանգության երաշխիքներ ու բաղաբնների վրա հարկ սահմանելով՝ քրիստոնյաները, այն բանից հետո, երբ Տյուրոսում իրենց միացան շատերը նրանցից, որ առաջ լքել էին իրենց շարքերը» (Հիգերտո ժամլացի «Տարեգրություն»):

«հունական 14-ին քրիստոնյաները շարունակեցին իրենց ուղին և գրավեցին կենսամթերքներով լի երկու բաղաբն, որից հետո գրավեցին Չապալիան, ինչպես նաև Դեսեմ կոչվող մի հարուստ բաղաբն: Դրանից հետո փետրվար ամսին մերոնք հասան Արբան կոչվող բաղաբնի, որի պաշարումը ձգձգվեց երեք ամիս և հենց այստեղ էր, որ քրիստոնյաները կռվեցին Չապալի տղոց: Այս բաղաբնի պաշարման ժամանակ էր, որ, բարի հարված ստանալով գլխին, սպանվեց բաղաբնի ասպետ Ամսելմ Ռիբեմունցին, ինչպես նաև գոհվեցին Վիլյամ Պիկարդացին և շատ այլք: Այդ ժամանակ նաև Ջալալիայի արքան քրիստոնյաներին հաշտություն առաջարկեց, որից հետո մերոնք գրավեցին Տորոտսն ու Մարաբեյան, իսկ հետո համաձայնության եկան Ջաբալի տիրակալի հետ: Դրանից հետո քրիստոնյաները հայտնվեցին Տրիպոլիսի մոտ, որտեղ այնքան շատ սարակինոսներ սպանեցին հենց բաղաբնի դիմաց տեղի ունեցած ծակատամարտում, որ դեպի բաղաբն հոսող ջուրը լրիվ կարմրեց սրանց արյունից: Արդյունքում Տրիպոլիսի իշխանը նրանց 15.000 հունական ոսկի և 15 արծեպար ուժույցներ տվեց, ընդ որում նա նաև պարտավորվեց օժանդակել բոլոր այն օտարերկրյա ուխտավորներին, որոնք դրանից հետո կանցնեին այդտեղով, միայն թե ազատեղ Տրիպոլիսն ու Արբան ֆրանկներից» (Հենրիխ Հանսինգտոնի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«14/ Մեր մարդկանցից շատերն Արբան կոչվող այս բաղաբնում առաջ եղել էին որպես գերիներ ու դրա համար էլ նրանք այժմ դիմեցին Տուլուզի կոմսին (**Տուլուզի կոմս Ռայսինդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև այլ բարոնների, որ սրանք պաշարեն բաղաբնը և այդ միջոցով մեծ հարստությունների տեր դառնան: Պետք է ասել, որ անհատապաշտի հարուստ և շքեղ Տրիպոլիս բաղաբն գտնվում էր այս բաղաբնից միայն 6 մղոն հեռավորության վրա: Այստեղ ևս մերոնցից գերվածներ կային, որոնք բռնվել էին դեռևս Անտիոքի գրավման, ինչպես նաև այն ժամանակ, երբ նրանք պարենամթերք ձեռք բերելու համար պատվում էին բաղաբնի շրջակայքում: Եվ այսպես, երբ ամայացվեց այս բաղաբնի շրջակայքը, գրավվեցին շատ վայրեր, այդ թվում նաև ամուր դղյակներ ու ամրոցներ, որտեղ գտնվեցին առաջ գերված մեր շատ մարդիկ: Միայն բուն Տրիպոլիս բաղաբնում մերոնցից 200 գերիներ կային, սակայն սրանց հետ բանն այլ եղավ, բանի ցանկանում էին բաղաբնի տիրակալը մեծ նվերների հետ մարդ ուղարկեց մեր մարդկանց մոտ ասելով, որ ինքը պատրաստ է ազատել այդ գերիներին ու մեծ գումար վճարել, եթե մերոնք հեռանան այդտեղից: Այդ ժամանակ էր հենց, որ մեր մարդիկ, երբ մոտեցան Արբան բաղաբնի, տեսան, որ դրան տիրելու համար խորամանկության կարիք կա, ինչպես նաև պետք է սպասել այլ բարոնների, որոնք արագորեն առաջանում էին...: Մերոնցից 100 բաղաբնի հեծյալներ հիմնական ձիերի վրա, ինչպես նաև 200 հետևակայիններ, թողնելով հիմնական բանակը, հավաքվեցին Տարոտոս բաղաբնի մոտ: Նրանք իրենց ղեկավար ընտրեցին Ռայսինդ Պիղատոսին՝ փնտրելով հնարավորություն, թե ինչպես կարելի է մի քիչ ավար ձեռք բերել: Եվ ահա նրանք մոտեցան այդ բաղաբնի և սկսեցին եռանդով ու ողջ ուժով գրոհել այն: Նրանք, որոնք բաղաբնի ներսում էին՝ բոլոր տղամարդիկ ու կանայք, սկսեցին բազաբար պաշտպանվել, սակայն մերոնք առանց եսկան վնասների հետ նահանջեցին: Շուտով վրա հասավ գիշերը և այսպիսով՝ մերոնք թողեցին այդ գործը, որպեսզի հաջորդ օրը վերսկսեն հարձակումը ավելի թարմ ուժերով, մասնավորապես որ նրանք սպասում էին մի մեծ ջոկատի, որը պետք է անցնել մոտակայքով: Իրենց հերթին բաղաբնիցները շատ էին վախճանում այն բանից, որ մերոնք հաջորդ առավոտ կվերսկսեն հարձակումը, իսկ իրենք ի վիճակի չեն լինի դիմարդել: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին աննկատ թողնել բաղաբնը և բարձրանալ լեռները՝ այդ անելով գիշերվա ընթացքում և հետևելով չվերցնելով ոչինչ, բացի կանացից ու երեխաներից: Մեր մարդիկ, որոնք չգիտեին այդ մասին, վաղ առավոտյան ելան ու սկսեցին գրոհի նախապատրաստությունը՝ կոչ անելով մեկ մեկու ինչպես հնարավոր է լավ իրականացնել հարձակումը բաղաբնի վրա: Մերոնք, սակայն, երբ մոտեցան բաղաբնի պարիսպներին, այստեղ ոչ-ոքի գտան: Նրանք բաղաբն մտան, բացեցին դարպասները և արդյունքում յուրաքանչյուր ոք արդեն լիարդղ կորող էր ներս մտնել: Այդ ժամանակ, ահա, մերոնք հայտնաբերեցին, որ բաղաբնիցները հեռացել են ու թաքնվել անհայտ ուղղությամբ: Նրանք բաղաբնը գտան լի ամեն տեսակի հարստություններով, այնպես որ նրանք բոլորը հարստացան: Ուխտավորները այդ ամենը լցրին պարկերը ու տարան ինչպես կարող էին, որից հետո եկան հիմնական բանակն ու այստեղ պատմեցին ամեն ինչ մասին՝ մեծ ուրախություն և ցնծություն ապրելով և շնորհակալություն

հայտնելով Տեր Աստծուն այդ ամենի համար...: /16/ Երբ սկսվեց մարտ ամիսը և եղանակը տաքացավ, մեր մարդիկ, որ մնացել էին Աստիոքում, որոշեցին լքել այն: Եվ ահա նրանք սկսեցին աղաչել դուքս Գոտֆրիդին (**Ներքին Լորարիկայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացին – Մ.Ֆ.**) ու Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նրանք իրենց վրա վերցնեն ուխտավորներին դեպի Երուսաղեմ արշավանքի ժամանակ դեկավարելու գործը ու դրանով իսկ ավարտեն հասցնել ուխտազանացությունը: Այդ գործին միացան նաև Տուլուզի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և Տանկերդը (**Տիբուրիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության իմանական, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերնունացին – Մ.Ֆ.**), որոնք իրենք էլ կրթություն կստանալու էին առաջ ընթանալով, բանգի իրենց ձեռքի տակ շատ ուխտավորներ ունեին և, բացի այդ, իրենք էլ էին ցանկանում ավարտին հասցնել գործը և փառքի հասնել: Եվ ահա բարոնները եռանդով գործի կայան: Նրանք կարգի բերեցին 25.000 հոգու, որոնք վերցրեցին իրենց շուկատները՝ ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ, որից հետո առաջացան ու հասան Լաոդիկեային, որտեղ Բոհեմունը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունը Տերնունացին – Մ.Ֆ.**) լեռն ևրանց, ընդ որում նա ինքն էլ էր կրթություն կստանալու էր շարունակել արշավը դեպի Երուսաղեմ, սակայն, բանի որ Աստիոքը վերջերս էր գրավվել, նա չէր ցանկանում այն առանց պետք եղած հսկողության թողնել՝ այդ կողմից փակելով թշնամիների ճանապարհը դեպի ուխտավորների թիկունք: Առանց այդ էլ վտանգավոր էր, որ Բոհեմունը այդքան հեռացել էր բաղադրից, բանգի վերջինս օր ու գիշեր հսկողության կարիք ուներ, բայց այնուհանդերձ պետք էր արժանին մատուցել նրա ասպետությանը, բանգի, երբ հեռանում էր, շատ տխրեց և լաց եղավ: Եվ այսպես, Բոհեմունը իրաժեշտ տվեց ուխտավորներին և վերադարձավ բաղադր: Ինչ վերաբերվում է Լաոդիկեային, ապա դա մի հին և հարուստ բաղադր էր և, երբ մեր մարդիկ հայտնվեցին այդ կողմերում, միակ բնութագրից էր, որ այս վայրերում դեռևս մնացել էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր իշխանության տակ...: /17/ Եվ այսպես, մերոնք ազատեցին գերիներին, որից հետո բանակը շարժվեց Լաոդիկեայից, ընդ որում այստեղ շատ մարդիկ կային, որոնք գերվել էին Կիլիկիայում, Աստիոքում և այլ վայրերում: Դրանից հետո ուխտավորները ծովափով շարունակեցին առաջանալ և հասան Տուրքետ բաղադրին, որը գտնվում էր Լաոդիկեայից 12 մղոն հեռավորության վրա: Այստեղ նրանք կառավարում ու սկսեցին բաղադրի պաշարումը, սակայն այդ ժամանակ բաղադրի կառավարիչը, որ ենթարկվում էր եզիպտոսի խալիֆին (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալային – Մ.Ֆ.**), իր պահակազորի հետ ելավ և խոսեց դուքս Գոտֆրիդի հետ՝ նրան առաջարկելով 6.000 հունական ոսկերի և շատ մեծ նվերներ, եթե ուխտավորները հեռանալին բաղադրից: Դուքսը նույնիսկ չքննարկեց էլ այդ հարցը և ասաց, որ դա դավաճանության պես մի բան կլինի, ընդ որում նա ավելացրեց, թե. «Աստված թույլ չի տա, որ ես կաշառք վերցնեմ»: Եվ ահա բաղադրի կառավարիչը, երբ տեսավ, որ չի կարողանում համաձայնության գալ դեպի հետ, հեռացավ: Դրանից հետո նա իր մարդկանց ուղարկեց Տուլուզի կոմսի մոտ և նրան հսկայական գումար առաջարկեց, եթե նա կարողանա այնպես անել, որ բաղադրի պաշարումից ուխտավորները ձեռք բաշեն: Դետագա ամեն ինչը վկայում է այն մասին, որ կոմսն իրոք վերցրել էր այդ գումարները, բանգի նա անմիջապես էլ բարոններին հեռացնելու մի հարմար առիթ հնարեց: Եվ այսպես կոմսը հայտարարեց, որ իր մոտ մարդիկ են եկել և հայտնել են, որ Դարսկանտանի սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթադուխը – Մ.Ֆ.**), անչափ գայրախալով Երրորդադի (**Մոսուլի կառավարիչ Բերթադուխը – Մ.Ֆ.**) վրա, որը պարտություն էր կրել և որի մեղքով այդքան մարդիկ էին սպանվել, այժմ հավաքել է իր բոլոր ուժերը և հսկայական զորքով առաջ է գալիս՝ իր ճանապարհին ավերելով քրիստոնյաներին պատկանող ամեն ինչ: Տուլուզի կոմսը այս լուրն ուղարկեց դուքս Գոտֆրիդին, Ֆլանդրիայի կոմսին և Եպիսկոպոս Ալբարին, որից հետո սիրալիկ կերպով խնդրեց ձեռք բաշել բաղադրի պաշարումից և միավորել ուժերը, որպեսզի իրենք միավորված ուժերով լինեն, երբ սուլթանը կմոտենա: Եվ ահա, երբ դուքսն ու մնացած բարոնները լսեցին այս մասին, նրանք մեծապես անհանգստացան, բանգի ենթադրում էին, որ ամեն ինչ ճշմարտացի է: Արդյունքում նրանք արագորեն թողեցին Տուրքետը և Վալերն բաղադրի մոտով, որը գտնվում էր Մարգատ բաղադրից վերև, ուղղվեցին դեպի կոմսը: Շուտով նրանք հասան Մարթեյա բաղադրին, որը Փյունիկիայի մայրաքաղաքն էր: Նրանք, ուղիղ շարժվելով դեպի իյուսիս-արևելք, հասան Տարտոսա բաղադրին, որտեղ մի կողմի կար, որի վրա էլ հենց գտնվում էր բաղադրը: Նրանք գրավեցին այս բաղադրի խարխիս ցածր նավերը հենց անվահանգստում, որից հետո շտապեցին ասպատակել Արքիս բաղադրի շրջապագը: Դենց այստեղ էր, սակայն, որ Տանկերդը հանդիպեց նրանց և ասաց, որ իրավանքով Տուլուզի կոմսը ամեն ինչ հորինել է: Արդյունքում բարոնները անչափ չարացան, որ իրենց ստիպել են թողնել պաշարման գործը: Իր հերթին կոմսը, իմանալով, որ այժմ մյուսներն իրեն այդ արարքի համար մեծապես ատում են, նրանց սիրալիկություններով լի մի նամակ ու հարուստ նվերներ ուղարկեց, որից կարճ ժամանակ անց նրանք կրկին լավ բարեկամներ դարձան, բացառությամբ թերևս միայն Տանկերդի, որը ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներել կոմսին՝ մեղադրելով վերջինիս տարբեր բաներում: Արքիս բաղադրի պաշարումը, սակայն, բավականին երկար ժամանակ ոչ մի արդյունք չէր տալիս՝ նույնիսկ այն բանից հետո էլ, երբ բարոնները եկան: Այս գործում անհաջողություն էին կրել Տուլուզի կոմսն ու իր հետ եղած մարդիկ, սակայն գործերը հաջող չգնացին նաև բարոնների գալուց հետո: Որոշ ժամանակ ուխտավորներն ուզում էին բաղադր գրոհել պաշարողական մեթոդների օգնությամբ, սակայն դրանից ոչինչ չստացվեց, բանգի բաղադրացիները դրա դեմն առան: Անհաջողության մատնվեց նաև թունել փորելով բաղադր գրավելու գործը, կարծես Աստված լքել էր մեզ և զրկել էր իր հովանավորությունից և աջակցությունից: Արդյունքում նրանք, որոնք բաղադրում էին, սպանեցին նրանցից շատերին, որոնք դուրս էին: Դենց այդտեղ էր, որ սպանվեցին 12 ազնվատոհմիկ ու բաջարի ասպետներ, որոնց թվում Ամսելմ Դ՝Ռեբեմունը, որն իրեն միշտ քաջ էր դրսևորում իրեն, ինչպես նաև Պոտոն Դ՝Բալադունը, որին լավ ճանաչում էր Տուլուզի կոմսը ու որը ևս շատ ազնվատոհմիկ էր: Այս պաշարում շատ տխրեցրեց մեր մարդկանց ու հատկապես հեռուսկայիներին, որոնք դրա փոխարեն ուզում էին ավարտին հասցնել իրենց երդումը կյանքի կոչելու գործը և գնալ Երուսաղեմի վրա: Եվ ահա, երբ ժամանեց դուքս Գոտֆրիդը, նրանք, որոնք պաշարման սկզբից այդտեղ էին, դրանից հետո աստիճանաբար սկսեցին թողնել այդ գործն ու հեռանալ, դե կոմսն ինքն էլ շատ տխրած էր այն բանից, որ չի կարող իր մարդկանց հետ միասին մեկնել այլ բարոնների հետ...: Այդ ժամանակ մեր բանակ եկավ եզիպտական մի դեսպանություն և լավ ընդունելության արժանացավ...: Նույն ժամանակ էր, որ ուխտավորների բանակ ժամանեց դեսպանություն Կոստանդնուպոլսի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից...: /21/ Բարոնների շարքերում մեծ վեճեր առաջացան ու նրանք չէին կարողանում ընդհանուր մի մտքի հանգել, դրա համար էլ Տրիպոլիս տիրակալը, որը նրանց այդքան շատ հարստություններ էր խոստացել, եթե նրանք թողնեին պաշարումը և լքեն իր բաղադրը, որոշեց օգտվել այդ հանգամանքից և վերջնականապես ազատվել նրանցից: Դրա համար էլ, ահա, մի անգամ նա հանդգնաբար ելավ իր բաղադրից ու մարտի ելավ ուխտավորների դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ բարոնները հավաքեցին իրենց ուժերը և մեկնեցին նրան ընդառաջ, իսկ Արքիսի մոտի ճամբարում էլ թողեցին Եպիսկոպոս Ալբարին: Եվ ահա ուխտավորները մոտեցան Տրիպոլիս և անմիջապես սկսեցին պաշարումը ընդունեին, ընդ որում անմիջապես էլ բաղադրի տիրակալը դուրս հանեց իր ջոկատները: Դարկ է լեցել, որ մերոնք բոլորն առաջանում էին մեծ գաղտնիությամբ, տեղյակ չլսելով մեկը մյուսին, սակայն բաղադրի դիմաց նրանք այնուհանդերձ միավորեցին ուժերը: Դենց այդ ժամանակ էր, որ թուրքերն ամենայն կատարությամբ հարձակվեցին, սակայն, կորցնելով 700 հոգու, արագորեն հետ բաշվեցին, ընդ որում մարտը շատ արագ եղավ և մերոնք միայն 40 հոգի կորցրին: Այսպիսով՝ այդ տարվա ապրիլի 10-ին մերոնք նշեցին Զրիստոսի Դարության տոնը...: Եվ ահա ուխտավորները որոշեցին լքել բարոններին և, հավաքվելով իրար գլուխ արագորեն շարժվել դեպի Երուսաղեմ, ընդ որում նրանք հայտարարեցին, որ կամ կլքեն պաշարումը հենց հիմա, կամ էլ դուքս Գոտֆրիդը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը և Տանկերդը թող բոլորին ի լուր հայտարարեն, որ իրենց ռազմիկների հետ միասին մեկնում են Երուսաղեմը նվաճելու: Եվ ահա նրանք արագորեն հավաքեցին իրենց վրանները, այրեցին ճամբարը և ճանապարհի ելան: Այդ ամենը անչափ դուր չեկավ Տուլուզի կոմսին, որը սկսեց խնդրել մարդկանց, որ նրանք մնան, սակայն ոչ ոք նրան չսեց, բանգի բոլորը հոգնել ու զգվել էին և ահա մարդիկ շարժվեցին դեպի Տրիպոլիս: Դրանից հետո, երբ Տուլուզի կոմսը հասկացավ, որ ոչ կարող է այս մարդկանց վերադարձնել, ոչ էլ ինքնուրույն շարունակել պաշարումը, նա իրոք ճիշտ էր երկու պարագայում էլ, ապա ի վերջո ինքն էլ հավաքեց իր ճամբարը և հետևեց մյուսներին: Եվ այսպես, երբ ուխտավորները 5 մղոն մոտեցան Տրիպոլիսին, նրանք ճամբար դրեցին: Այդ ժամանակ բաղադրի կառավարիչը, որն այն պահում էր խալիֆի անունից, ուխտավորների մոտ ուղարկեց իր մարդկանց: Բանն այն էր, որ ինչպես և առաջ, այժմ ևս վերջինիս համար պարզ էր եկվորների առավելությունը և, չնայած նրա կրթություն ցանկությանը ճակատել, նրա մարդիկ հիմնալի հասկանում էին, որ դա խելագարություն է և կարողացան մտքափոխ անել նրան: Եվ ահա բաղադրի կառավարիչը ի վերջո որոշեց իր մարդկանց ուղարկել, որպեսզի խնդրի ուխտավորներին թողնել իր երկիրը 15.000 հունական ոսկու դիմաց, ընդ որում նա պատրաստ էր նաև ազատ արձակել գերիներին: Այս ամենից զատ բաղադրի կառավարիչը նրանց նաև մեծ նվերներ առաջարկեց՝ ձիեր, ջորիներ, մետաքսե հագուստներ և զենքեր, ինչպես նաև խոստացավ, որ իր այն բաղադրներում, որոնք սեփական իշխանության տակ են, նրանց որևէ վնաս չեն հասցնի՝ խոսքը վերաբերվում էր Արքիսին, Տրիպոլիսին և Տուրքետին: Եվ այսպես բաղադրի այն կառավարիչը անձամբ նրանց ուղարկեց անասուններ՝ կովեր, ոչխարներ, ինչպես նաև շատ պարենամթերք, որպեսզի ուխտավորները չավերեն իր երկիրը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 14, 16, 17, 21):

«Ֆրանկները գրավեցին Արբան և այնտեղ մեծ բանակի անհավատելի կոտորեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):
 «Այնտեղից ֆրանկները ներխուժեցին Լիբանան, որտեղ սպանեցին հսկայական բանակի մարդիկ նրանցից, որոնց կոչում էին Նարյաններ: Այնուհետև ֆրանկները բանակ դրեցին Տրիպոլիսի մոտ գտնվող Արբայի մոտ և չորս ամիս պայքարեցին նրա դեմ, սակայն այդպես էլ չկարողացան գրավել, թողեցին և հեռացան» (Բար-Շեբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յետո ֆրանկները գնացին Արկայի վրա և 4 ամիս պաշարեցին այն: Նրանք այնտեղի պարսպում մի բանի ճեղքվածներ առաջացրին, սակայն չկարողացան գրավել բաղաբը: Շեղարի տիրակալ Մունկիզը նրանց մոտ տուրիանդակ ուղարկեց և խաղաղություն կնքեց: Այդ ժամանակ նրանք մեկնեցին Յեսն և պաշարեցին արդեն այս բաղաբը, որի կառավարիչ Ջանահ-Էդ-Դուլան նրանց հետ խաղաղություն կնքեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴⁷⁴ «Գվի Նիվեր Բուլուն Մու-Մերցին, որի մասին ես վերևում ասել եմ, երբ գնաց ու հասավ Տարսիս բաղաբին, որը գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդի (Ներքին Լորարիանայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Ֆ.) եղբայր Բալդուինի (Եղեմիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացու – Մ.Ֆ.) իշխանության տակ, առաջատարները պարզած իր նավերով մոտեցավ բաղաբին և, փորձելով գրավել ամրությունները ուժով, անմիտ կերպով անցնելով հարձակման: Բաղաբի բնակչությունը և կայազորը, սակայն, ջախջախեցին նրա նավատորմը, իրեն էլ գերեց հենց այն ժամանակ, երբ մեր մարդիկ հայտնվեցին այնտեղ: Եվ ահա դուքսը, ինչպես, որ Գվին ծնվել է իր հորենական տիրույթներում ու ծառայելիս է եղել իր եղբայր Բալդուինի մոտ, սկսեց աղաչել բաղաբի ավագներին բաց թողնել վերջինիս և հանձնել իրեն: Արդյունքում բաղաբացիները չհամարձակվեցին մերժել դքսի խնդրանքը և բաց թողեցին Գվինին, որը դրանից հետո հրաման ստացավ իր նավերով լողալ դեպի հարավ շարժվող բանակին զուգահեռ և կապ պահպանել վերջինիս հետ: Գվին ուրախությամբ համաձայնեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 16):

³⁴⁷⁵ «Ամեն ինչ այս կերպ կարգավորելով՝ նա (Բուլունացու) կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) իր մոտ կանչեց Թաթիկին, որը հենց նոր էր վերադարձել Աստիթոքի՝ Երեկոյան: Այնտեղ չքննելով պիզանցիներին՝ հռոմեացիները ուղղություն բռնեցին դեպի Կիլիկիա, որը գտնվում է արևելյան մայրցամաքի մոտ: Հասնելով այնտեղ սակայն՝ նրանք կրկին բաց թողեցին ավարը, սակայն գտան այնտեղ մնացած մեծաթիվ պիզանցիների և հարցրին նրանց, թե ո՞ր է մեկնել պիզանցիան նավատորմը: Նրանք ասացին, որ այն մեկնել է դեպի Հոռոն: Նրանք անմիջապես էլ ծով էլան և պիզանցիներին հասան Պատարայի ու Հոռոնի միջև: Տեսնելով նրանց՝ պիզանցիները ռազմական կարգով շարվեցին և մարտի համար նախապատրաստեցին ոչ միայն թորերը, այլև սրտերը: Երբ հռոմեական նավատորմը մոտեցավ, մի կոմս՝ ծնվելով Պելոպոնեսից Պերիսիտի անունով մի հմուտ ծովագնաց, հազիվ նկատելով պիզանցիներին, իր մոտերան թևավորեց թիակներով և ինչքան հնարավոր է արագ նետվեց նրանց վրա: Նա, ինչպես կրակ, անցավ պիզանցիան նավերի շարքերի միջով և վերադարձավ հռոմեական նավատորմի մոտ: Այդ ընթացքում հռոմեական նավատորմը ճիշտ կարգով մարտի մեջ չմտավ պիզանցիների դեմ, այլ հարձակվեց նրանց վրա արագորեն և անկասուն: Ինքը Լանդուլֆը առաջինը մոտեցավ պիզանցիան նավերին, սակայն կրակը անհաջող նետել և հասավ միայն նրան, որ կրակը ցրվեց: Իր հերթին ևս Էլիսին անունով կոմսը բաջբարդ հարձակվեց նավահիւսի կողմից, պիզանցիների վրա կրակ նետեց, սակայն նպատակակետին չգիպավ: Դրանից հետո նա արագորեն շուռ տվեց նավը և անմիջապես էլ այրեց երեք բարբարոսական մեծ նավ: Այդ ընթացքում անակնկալ կերպով ուժեղացած բալին վրորովկեցրեց ծովը, սկսեց ցնցել նավերը և սպառնում էր ահա-ահա արդեն խորտակել դրանք, այլիքները ուժեղանում էին, կայմերը ճռռում, իսկ առաջատարներն էլ պատռվում էին: Բարբարոսները, վախեցած կրակից, բանգի նրանք սովոր չէին այն արկերին, որոնց միջոցով կրակ են ուղղում և իրենց ցանկությամբ վեր հանում ու այս կամ այն կողմ ուղղում, ինչպես նաև փողորկից, որոշեցին փախուստի դիմել» (Աննա Կոմենեն «Ալեքսանդրական», գիրք 11, մաս 10):

«Իրոք, անտիպեցիների դեմ ուղղելով նավատորմ, կայսրը (Բուլունացու) կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) ինքը պատերազմ սկսեց նրանց դեմ, սակայն նրանք, հայոյիցով Ալեքսեյին, կտրեցին գերի ընկած նրա ռազմիկների բթերն ու ձեռքերի մեծ մասները և, ի խայտառակություն վերջինիս, դրանք ուղարկեցին նրան» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

³⁴⁷⁶ «/39/ Եվ ահա երրորդ օրը քրիստոնյաները վերցրին ճամբարը և ճանկա ընկան: Նրանք անցան ծովի մոտով և մոտեցան մի լեռան, որտեղ հանդիպեցին մի շատ նեղ անցումի: Անձրևն ու սարերի գագաթից իջած հեղեղը շատ էին վնասել այդ ճանապարհը, բայց ուխտավորներն այնուհանդերձ անցան անցումի: Իրոք, այդ վայրը սեղմված էր ծովի ու լեռան միջև և անցնելու այլ անվտանգ ճանապարհ չկար: Այդտեղ մի ամրություն կար, որը պաշտպանվում էր սարակիներների կողմից, սակայն, երբ նրանք մոտեցան, սրանք փախուստի դիմեցին և քրիստոնյաները առանց դժվարության առաջացան: Երեկոյան կողմ քրիստոնյաների բանակը մոտեցավ Բեյրութ կոչվող բաղաբին, որտեղ գտնվող սարակիներները դիմադրություն ցույց չտվեցին: Եվ այսպես Բեյրութի բնակչությունը, երբ իմացավ քրիստոնյաների մոտենալու մասին, պատգամավորներ ուղարկեց ուխտավորների բանակի առաջնորդների մոտ և դաշինք ու խաղաղություն խնդրեց: Նրանք խնդրում էին, որ ուխտավորները առաջնական առանց գլուխդրեն ու այգիների վնաս տալու, իսկ այդ դեպքում իրենք պարտավորվում էին ամեն կերպ աջակցել քրիստոնյաներին երուսաղեմի վրա գլուխդրեն և ճանապարհին: Ընդունելով այս բաղաբի հպատակության երաշխիքները՝ քրիստոնյաները կենտրոնացրին իրենց ուժերը, որից հետո պատրաստվեցին առաջանալ: Եվ այսպես, ելնելով այդ նեղ անցումներից, ուխտավորները մոտեցան Սիդոն կոչվող բաղաբին, որտեղ կանգ առան բաղաբահամ ջուր պարունակող մի գետի ափին, որտեղ, բանի որ մարդիկ շատ էին հոգնել, կրկին նստեցին հանգստանալու: Այդ ժամանակ էր, որ ուխտավորներից ոմանց կծեցին Տարսուտ կոչվող օձերը և շատերը մահացան, ընդ որում մարդիկ սկզբում ուռում էին, հետո՝ ջրագրկվում: /40/ Այդ ժամանակ Սիդոն բաղաբի սարակիներները, համարձակություն առնելով, հարված հասցրին քրիստոնյաների բանակին և ջրանցիների մի բանի ուխտավորների, որոնք մոտեցել էին այդ բաղաբին, որպեսզի ուստելիք և խմելիք գտնեն: Քրիստոնյա ասպետները, սակայն, երբ տեսան, թե ինչ է կատարվում, գնացին այդ սարակիներների վրա և եռանդով հարվածեցին սրանց: Այդ ժամանակ անհավատներից շատերը սպանվեցին, իսկ մյուսներն էլ, հույս ունենալով փրկվել, լցվեցին ջուրը և խեղդվեցին: Ոչ մի կասկած չկար, որ ուխտավորները պարտաստ էին պաշարել այդ բաղաբ և գրավել այն, սակայն բոլորը շտապում էին դեպի Երուսաղեմ և վրիժառույթանք գործը հետաձգվեց: Այդ ժամանակ մեծ բանակի ուխտավորները կրկին վտանգի ենթարկվեցին այդտեղ վխտացող օձերի պատճառով...» (Ալեքսեյ Ալեքսի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 39-40):

«Մի բանի ասորիներ, որոնք փախել էին Լիբանանի լեռներ, եկան մեր բանակ, իսկ այդ լեռները շատ բարձր էին և ձգվում էին դեպի արևելք: Եվ ահա այս ասորիները, որոնք մեր հավատակիցներն էին, սակայն դրանից բացի շատ խելացի, իմաստուն ու փորձառու մարդիկ էին, եկան մեր բարոնների տեսակցության, որպեսզի փառաբանեն ու գովերգեն նրանց: Այդ ժամանակ մեր բանակի խելացի մարդիկ անմիջապես կանչեցին այս մարդկանց և խնդրեցին պատմել դեպի Երուսաղեմ տանող ամենակարճ և անվտանգ ճանապարհի մասին: Ասորիները տվեցին իրենց համաձայնությունը և, ի մի բերելով այն ամենը, ինչ հայտնի էր շրջակա երկրների մասին, գնացին բարոնների մոտ և հայտնեցին նրանց, որ ամենից ճիշտը կլինի ուխտավորներին Երուսաղեմին մոտեցնել ծովափնյա ճանապարհով, ընդ որում դա նաև ապահով կլինի այն առումով, որ Գվի ԴՆերի նավերը կուղեկցեն իրենց ծովով ու կապահովեն մատակարարումը, ընդ որում այդ գործին կօժանդակեն նաև ջենտլմեններ, վենետիկյան, կիպրական, հռոդոսյան ու հունական ռազմականները, որոնք տանում էին պարենամթերք և կարող էին իրականացնել բանակի մատակարարումը: Եվ այսպես, այն ասորիները պարտավորվեցին ուղեկցել բանակը, բայց դրանից զատ նաև Տրիպոլի տիրակալը մի մարդ ուղարկեց նրանց օգնության, որն այդ վայրերի ծնունդ էր և լավ ծանոթ էր տեղանքին: Ուխտավորները այնքան առաջացան, մինչև որ հասան Տուրբեյ բաղաբին, որտեղ ճամբար գարկեցին Մանս կոչվող վայրով հոսող մի գետի ափին: Այստեղ նրանք մեկ ողջ օր սպասեցին թույլ ու հետ մնացած մարդկանց, որոնք դեռ չէին եկել...: Դրանից հետո երրորդ օրը մերոնք շարժվեցին դեպի Բեյրութ կոչվող բաղաբ և բանակ դրեցին դրա մոտ հոսող գետի ափին: Այս բաղաբի կառավարիչը ուխտավորներին ընդունելի վճարի ու գումարի դիմաց առատորեն մթերք մատակարարեց՝ միաժամանակ նաև թույլ տալով նրանց հավաքել բերքը շրջակա բոլոր այգիներից ու բերքատու ծառերի վրայից: Այնուհետև հաջորդ օրը մերոնք հասան Սիդոն բաղաբին և կրկին ճամբար գարկեցին գետի ափին: Այս բաղաբի կառավարիչը, սակայն մերոնց դիմավորելու հարցով ոչ միայն տեղից չարժեքեց, այլև ուղիք իր մարդկանցից ունաց, որոնք եկան մեր մարդկանց վրա ու հարվածեցին մոտակայքում գտնվող ասպետներին, որպեսզի ոչնչացնեն նրանց: Մերոնք, սակայն, արագորեն հեծնելով ձիերը, կատաղորեն հարձակվեցին սրանց վրա և շատերին սպանեցին, թեև չեմ կարող կոնկրետ ասել, թե ինչքան մարդու՝ հանգստի նստելով միայն այն բանից հետո, երբ իջավ գիշերը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 21):

«Ֆրանկները հեռացան Շեղարից ուղղությամբ, որի տեղ Բար-Մունկիզ արաբը, մնալով ինքն իրեն, հարկ վճարեց ֆրանկներին և նրանք հեռացան: Եվ ահա ֆրանկները գնացին Յեսնի վրա, իսկ Ջանաեդուլան, որ այնտեղ էր, ևս ելավ ու ենթարկվեց նրան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁴⁷⁷ «Ելնելով բաղաբից մայիսի երկուշաբթի օրը՝ մենք օր ու գիշեր ընթացանք բարձր և զառիթափ ճանապարհով ու հասանք Բատրուն անունով ամրոցին, որից հետո մոտեցանք ծովափին գտնվող մեկ այլ բաղաբի, որը կոչվում էր Զաբիլ: Այնտեղ մենք շատ անջվեցինք ծառավից ու հողմածուրյունից, սակայն ի վերջո ելանք Բրիամ անունով գետի մոտ: Տեղ ևստի ճամբարման օրը մենք անցանք լեռն այլ վայրում, որտեղ ճանապարհը նեղ էր և որտեղ մենք հույս ունեինք գտնել մեզ դարանած թշնամիներին: Այնուհանդերձ, բանի որ ևստված մեզ նկատմամբ բարեհաճ էր, նրանցից ոչ-ոք չհամարձակվեց իրեն դեմ ելնել: Մեր ռազմիկները, ընթանալով մեզնից առաջ, մաքրում էին ճանապարհը և ահա ի վերջո մենք

հասանք ծովի մոտ գտնվող մի բաղաբաժնի, որ կոչվում էր Բելյուրա: Այնտեղից մենք եկանք Սաիդա կոչվող բաղաբաժնի մոտ, հետո հասանք Տյուրոս կոչվող մեկ այլ բաղաբաժնի, իսկ հետո հասանք Աբրաիմ: Աբրաիմից մենք ուղղվեցին դեպի Դալիա ամրոց, իսկ հետո էլ ծամբար գարկեցին Կայսարիկայի մոտ և այնտեղ նշեցին մայիսի 29 հոգին: Ի վերջո, մենք մոտեցանք Ռասվա բաղաբաժնի, որը սարակինոսները, ահաբեկվելով ֆրանկներից, դատարկ էին թողել: Այդ բաղաբաժնից ոչ հեռու մի հիմնալի եկեղեցի կար, որտեղ հանգում էին սուրբ Պետրոսի փառաբանող Նիսիսները, որն այնտեղ հանուն Երիստոսի հեթանոսների ձեռքից իր հիմնալի նահատակությունն էր կրել: Մեր առաջնորդները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ում ընտրեն որպես եպիսկոպոս, որն այս բաղաբաժնի կարգի կբերեր և եկեղեցի կկառուցեր: Դրանից հետո ընտրեցին եպիսկոպոս և նրանք յուրաքանչյուրը նրան տասնորդ վճարեցին, հարստացրեցին ոսկով ու արծաթով, ձիերով և այլ կենդանիներին այն հաշվարկով, որ աստծուն պաշտելով և հանգիստ առաջ ապրելով նրանց հետ միասին, ովքեր կային: Եպիսկոպոսը մնաց այնտեղ, իսկ մենք, ուրախացած և ցնծալով, հունիսի 6-ին՝ երեքշաբթի օրը, հասանք Երուսաղեմ բաղաբաժնի ու զարմանալի կերպով պաշարեցինք այն: Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդացի Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.Գ.) բաղաբաժնի պաշարեց հյուսիսային կողմից, որտեղ սուրբ Մտեփանոս առաջնահատակի եկեղեցին էր և որտեղ նա բարերի հարվածների տակ մահ էր կրել հանուն Երիստոսի: Արևելյան կողմից բաղաբաժնի պաշարում էր կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիացի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Գ.), արևմտյան կողմից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոգֆրուան (Նեթթին Լոթարինգացի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գուտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Գ.) և Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության ասպագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնավար, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.Գ.): Կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Գ.) պաշարումն իրականացնում էր հարավային՝ Սիոն լեռան կողմից, որտեղ սուրբ Մարիամ Աստվածամոր եկեղեցին էր և որտեղ Աստված ընթրիքի նստեց իր աշակերտների հետ: Երրորդ օրը մերոնք՝ Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ռայմոնդ Տուրենացին և շատ այլք, նպատակ ունենալով մարտ ընդունել, թողեցինք գործը և հանդիպեցին 200 արաբների: Երիստոսի ռազմիկները մարտկեցին այդ անհավատների դեմ և Աստծո աջակցությամբ առավելության հասան՝ սպանելով նրանցից շատերին ու ձեռք գցելով 30 ձի: Երկուշաբթի օրը մենք բացառիկ խիզախությամբ հարձակում գործեցինք բաղաբաժնի վրա և այդ արեցինք մեծ բաշռությամբ, ընդ որում, եթե մենք ձեռքի տակ պատրաստի աստիճաններ ունենայինք, ապա բաղաբաժնի մերը կլիներ: Այնուհանդերձ մենք ավերեցինք փոքր պարիսպը և աստիճաններից մեկը հենեցինք մեծ պարսպին: Այս աստիճանով մեր ռազմիկները վեր բարձրացան և ձեռնամարտում խոցեցին սարակինոսներին ու բաղաբաժնի պաշտպաններին՝ գործելով թերթով և ինքավերելով: Մերոնցից շատերը զոհվեցին, սակայն նրանք ավելի շատ կորուստներ կրեցին: Այդ պաշարման ժամանակ մենք գրեթե 10 օր չէինք կարողանում հաց գնել, մինչև որ մեր ավերված լուր չստացանք: Մեզ այնպիսի մի ծարավ էր պատում, որ, մեծ վախի մեջ էլ մենք մեր ձիերին և այլ անասունների ջրելու էինք տանում վեց մղոն հեռավորության վրա: Միլոա կոչվող աղբյուրը, որ գտնվում էր լեռան ստորոտում, վերականգնեց մեր ուժերը, սակայն այնուհանդերձ մեր ծամբարում ջուրը թանկ էր վաճառվում: Այն բանից հետո, երբ մենք լուր ստացանք մեր նավերից, մեր սենյորները նստեցին խորհրդի, թե ինչ կերպ մարդիկ ուղարկելիս Դալիա նավահանգիստ, որպեսզի հուսալի պահպանություն ապահովեն մարդկանց ու նավերի համար: Եվ ահա լուսաբացին կոմս Ռայմոնդի գործի մեկ հարյուրյակ, այդ թվում հենց ինքը կոմսը, Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ահաբ Մոնտերայցին և Գիյոմ Սաբրանցին ելան ու, սրտերը պնդացնելով, ուղղվեցին դեպի նավահանգիստ: 30 մեր ռազմիկներ առանձնացան մնացածից և հանդիպեցին 700 արաբների, թուրքերի ու սարակինոսների, որոնք Եսիրի գոթից էին: Երիստոսի ռազմիկները բաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, մերոնց համեմատ նրանց թվաքանակն այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին մերոնց: Նրանք սպանեցին Ահաբը Մոնտերայցուն և մի բանի խեղճ հետևակայինների: Երբ մերոնք արդեն շրջապատված էին և բոլորը կործանվում էին, թե իրենց մահվան ժամանակը եկել է, ջուրատի հիմնական մասի մոտ եկավ մի ինչ-որ սուրհույանակ և ասաց Ռայմոնդ Պիղատոսին. «Ի՜նչ ես կանգել այստեղ այս ռազմիկների հետ, այնտեղ մերոնց բոլորին նետում են արաբները, թուրքերը և սարակինոսները: Դնարավոր է, որ նրանք հիմա արդեն նույնիսկ կենդանի էլ չեն, օգնե՛ք, օգնե՛ք»: Լսելով այս մասին՝ մերոնք շտապեցին և շուտով եկան մարտի վայր: Դեռանալով ժողովուրդը, տեսնելով Երիստոսի ռազմիկներին, բաժանվեց երկու ջոկատների: Մերոնք, տալով Երիստոսի անունը, նետակների անհավատների վրա այնպիսի կատաղության, որ ամեն մի ռազմիկ տապալեց իր հակառակորդին: Տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն կանգնել ֆրանսուսների դեմ, նրանք, պատված վախով, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին նրանց գրեթե չորս մղոն հեռավորությանը՝ կոտորելով նրանցից շատերին: Նրանցից մեկին մերոնք կենդանի բռնեցին այն հաշվարկով, որ նա ըստ կարգի պատմի, թե ինչ տղա բան գիտի: Մենք ձեռք գցեցինք նաև 103 ձի: Դաշարելով բաղաբաժնի՝ մենք հյուժնուր էինք ծարավից այն աստիճան, որ պոկում էինք ցլերի կաշիները և դրանցով ջուր բերում գրեթե երեք մղոնից: Մենք խմում էինք հոտած ջուր հոտած անոթներից՝ տանջվելով դրանից, ուտում էինք զարու հաց և մեծացույց հուսահատության մեջ էինք: Սարակինոսները բոլոր աղբյուրների և ջրհորների մոտ մեր դեմ դարաններ էին դնում, ամենուր սպանում էին ու բզկտում: Դրան գումարած՝ նրանք անասուններին թաքցրեցին բարանավանդում և անձավներում: Այդ ժամանակ մեր սենյորները հրահանգեցին մեքենաների օգնությամբ հարձակում գործել բաղաբաժնի վրա, որպեսզի մերոնք բաղաբաժնի մտնեն և ի վերջո խոնարհվեն մեր Տիրոջ գերեզմանին: Նրանք, այսպիսով, երկու փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, ինչպես նաև շատ այլ մեքենաներ: Իր աշտարակ կառուցեց նաև դուքս Գոգֆրուան, նույնիսկ արեց նաև կոմս Ռայմոնդը: Նրանք այդ գործի համար փայտը բարձր տալով բերում էին հեռվից: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք այդ մեքենաներն են կառուցում, ամրացրեցին բաղաբաժնի և գիշերը ուժեղացրեցին աշտարակների հսկողությունը: Մեր սենյորները, պարզելով, թե որ կողմից է բաղաբաժնի թույլ ամրացված, այդ մեքենաները, ինչպես նաև պաշարողական աշտարակը շարժեցին գիշերներից մեկում բարձր տվեցին և հասցրին արևելյան կողմը: Լուսաբացին նրանք դրանք կազմեցին, իսկ հետո՝ կիրակի օրը ու մինչև երեքշաբթի, նրանք կարգի և մարտական վիճակի էին բերում դրանք: Կոմս Սեն-ժիլը իր մեքենան դրեց հարավային կողմերում, իսկ այդ ընթացքում մենք ուժեղ ծարավից այն աստիճանի էինք հասել, որ նույնիսկ մեկ դիմաքի դիմաց էլ հնարավոր չէր բավարար ջուր ձեռք բերել, որ հագեցնեինք մեր ծարավը: Օր ու գիշեր մինչև հինգշաբթի օրը մենք ուժեղ գոռի գործեցինք բաղաբաժնի վրա բոլոր կողմերից, ընդ որում մինչև հարձակումը եպիսկոպոսներն ու բաժանաները հրամայեցին մեզ՝ կոչ ուղղելով հոգևոր երթով ու խաչը ձեռքին պատվել բաղաբաժնի շուրջ, օգնություն խնդրելով աղոթել Աստծուն, ինչպես նաև պատ պահել: Վաղ առավոտյան՝ ուրբաթ օրը, մենք ամեն կողմից գոռեցինք բաղաբաժնի վրա, սակայն որևէ վնաս հասցնել չկարողացանք: Մենք շքմած էինք և պատված վախով: Երբ եկավ այն ժամը, երբ մեր տեր Դիսուս Երիստոսը օրհնել էր մեզ խաչի վրա տանջանքներ կրելով, մեր ռազմիկները, այդ թվում դուքս Գոգֆրուան և նրա եղբայրը կոմս Եվստաթիոսը (Բուլյոնի կոմս Էստաթ Բուլյունացին - Մ.Գ.) սկսեցին պաշարողական աշտարակում արիաբար մարտնչել: Այդ պահին մեր ռազմիկներից մեկը, որի անունը Լետուրի էր, ելավ բաղաբաժնի պարսպի վրա: Դենց որ նա վեր բարձրացավ, բաղաբաժնի բոլոր պաշտպանները դիմեցին փախուստի և ցրվեցին բաղաբաժնի, իսկ մերոնք, կրկնակի հետապնդելով սրանց, կոտորեցին ու ջարդեցին մինչև Սողոմոնի տաճարը: Այնտեղ այնպիսի մի նախճիր եղավ, որ մեր ոտքերի ոտնաթաթերը լրիվ նրանց արյան մեջ էին: Ռայմոնդը իր հերթին հարավային կողմից պաշարողական աշտարակի հետ միասին մոտ բերեց իր գործերը և հասցրեց դրանք ընդհուպ մինչև պարսպին, սակայն պարզվեց, որ պաշարողական աշտարակի և պարսպի միջև խորը խանդակ կար: Դրանից հետո մերոնք, խորհրդակցելով այն մասին, թե ինչ կերպ լցնեն այն, հայտարարեցին, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանդակի մեջ երեք մեծ բար կցցի, մեկական դիմար կտանա: Նրանք, որոնք բաղաբաժնի ներսում էին, հզոր կերպով մարտնչում էին՝ մեզ վրա նրան և բարեր նետելով: Լսելով, որ ֆրանկներն արդեն բաղաբաժնի են, կոմսն իր մարդկանց ասաց. «Ինչո՞ւ եք դանդաղում, տեսե՛ք, ֆրանկներն արդեն բաղաբաժնի են»: Եվ այսպես Եսիրը, որը Դավթի աշտարակում էր, հանձնվեց կոմսին և նրա համար բացեց դարպասները, որոնցով ուխտավորները, մտնելով բաղաբաժնի, սովորաբար հարկն էին վճարում: Մեր ուխտավորները, մտնելով բաղաբաժնի, հետապնդեցին և սպանեցին սարակինոսներին ընդհուպ մինչև Սողոմոնի տաճար: Դավաբելով տաճարում՝ նրանք հուսահատորեն մեր դեմ պայքար անեցին և ողջ տաճարը լցվեց արյունով: Գերազանցելով հեթանոսներին՝ մերոնք տաճարում շատ տղամարդկանց ու կանանց ձեռք գցեցին, նրանց կենդանի թողեցին, սակայն ոմանց էլ սպանեցին: Սողոմոնի տաճարի կոտորին երկու սեռերի հեթանոսների մեծ հավաք կար: Սրանց Տանկերդը ու Փաստոն ԴԷբանը իրենց դրոշմ հանձնեցին: Դրանից հետո մերոնք անմիջապես ցրվեցին բաղաբաժնի մեկ՝ վերցնելով ոսկի, արծաթ, ձիերի, ջորիներ, ինչպես նաև գրավելով ամենայն բարիքով լցված տներ: Եվ ահա մերոնք, ուրախանալով ու մեծապես ցնծալով, եկան խոնարհվելու մեր Փրկչի Դիսուսի գերեզմանին և նրան իրենց պարոքը վերադարձրեցին: Առավոտը բացվելուն պես մերոնք գզուշորեն բարձրացան տաճարի տանիքի վրա և նետվեցին սարակինոսների՝ նրանց տղամարդկանց ու կանանց վրա՝ գլխատելով նրանց մերկացրած սրերով: Սարակինոսներից ոմանք տաճարի կոտորից ներքև նետվեցին և Տանկերդը, ականատես լինելով դրան, շատ զայրացավ...: Բաղաբաժնի գրավելը հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Եվնեղը բաղաբաժնի մայիսի հինգշաբթի օրը՝ մենք օր ու գիշեր ընթացանք բարձր և զանդիսալի ճանապարհով ու հասանք Բատրոն անունով ամրոցին, որից հետո մոտեցանք ծովափին գտնվող մեկ այլ բաղաբաժնի, որը կոչվում էր Զաբիլ: Այնտեղ մենք շատ տանջվեցինք ծարավից ու հոգնածությունից, սակայն ի վերջո ելանք Բրիամ անունով գետի մոտ: Տեր Աստծո Դամբարձման օրը մենք անցանք լեռն այն վայրում, որտեղ ճանապարհը նեղ էր և որտեղ մենք հույս ունեինք գտնել մեզ դարանած թշնամիներին: Այնուհանդերձ, բանի որ Աստված մեզ նկատմամբ բարեհաճ էր, նրանցից ոչ-որ չհամարանակվեց մեր դեմ ելնել: Մեր ռազմիկները, ընթանալով մեզինց առաջ, մաքրում էին ճանապարհը և ահա ի վերջո մենք հասանք ծովի մոտ գտնվող մի բաղաբաժնի, որ կոչվում էր Բելյուրա: Այնտեղից մենք եկանք Սաիդա կոչվող բաղաբաժնի մոտ, հետո հասանք Տյուրոս կոչվող մեկ այլ բաղաբաժնի, իսկ հետո հասանք Աբրաիմ: Աբրաիմից մենք ուղղվեցին դեպի Դալիա ամրոց, իսկ հետո էլ ծամբար գարկեցին Կայսարիկայի մոտ և այնտեղ նշեցին մայիսի 29 հոգին: Ի վերջո, մենք մոտեցանք Ռասվա բաղաբաժնի, որը սարակինոսները, ահաբեկվելով

ֆրանկներին, դատարկ էին թողել: Այդ քաղաքից ոչ հեռու մի հիմնալի եկեղեցի կար, որտեղ հանգում էին սուրբ Գևորգի փառահեղ նշխարները, որն այստեղ հանուն Զրիստոսի հեթանոսների ձեռքից իր հիմնալի նահատակությունն էր կրել: Մեր առաջնորդները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ում ընտրեն որպես եպիսկոպոս, որն այս քաղաքը կարգի կբերեր և եկեղեցի կկառուցեր: Դրանից հետո ընտրեցին եպիսկոպոս և նրանք յուրաքանչյուրը նրան տասնորդ վճարեցին, հարստացրեցին ոսկով ու արծաթով, ձիերով և այլ կենդանիներին այն հաշվարկով, որ աստծուն ստեղծելով և հանգիստ նա մնա այդտեղ նրանց հետ միասին, ովքեր կային: Եպիսկոպոսը մնաց այնտեղ, իսկ մենք, ուրախացած և ցնծալով, հունիսի 6-ին՝ երեքշաբթի օրը, հասանք Երուսաղեմ քաղաքին ու գարմանալի կերպով պաշարեցինք այն: Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**) քաղաքը պաշարեց հյուսիսային կողմից, որտեղ սուրբ Ստեփանոս առաջնահաճատակի եկեղեցին էր և որտեղ նա քարերի հարվածների տակ մահ էր կրել հանուն Զրիստոսի: Արևելյան կողմից քաղաքը պաշարում էր կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**), արևմտյան կողմից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոգֆրուան (**Նեթլի Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության սպազա հիմնադիր պառ Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.**) և Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության սպազա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.3.**): Կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**) պաշարումն իրականացնում էր հարավային՝ Սիոն լեռան կողմից, որտեղ սուրբ Մարիամ Աստվածամոր եկեղեցին էր և որտեղ Աստված ընթրիքի նստեց իր աշակերտների հետ: Երրորդ օրը մերոնք՝ Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ռայմոնդ Տուրենացին և շատ այլք, նպատակ ունենալով մարտ ընդունել, թողեցինք զորքը և հանդիպեցին 200 արաբների: Զրիստոսի ռազմիկները մարտնչեցին այդ անհավատների դեմ և Աստծո աջակցությամբ առավելության հասան՝ սպանելով նրանցից շատերին ու ձեռք գցելով 30 ձի: Նրալուքաթի օրը մենք բացառիկ խիզախությամբ հարձակում գործեցինք քաղաքի վրա և այդ արեցինք մեծ քաջությամբ, ընդ որում, եթե մենք ձեռքի տակ պատրաստի աստիճաններ ունենայինք, ապա քաղաքը մերը կլիներ: Այնուհանդերձ մենք ավերեցինք փոքր պարիսպը և աստիճաններից մեկը հենեցինք մեծ պարսպին: Այս աստիճանով մեր ռազմիկները վեր բարձրացան և ձեռնամարտում խոցեցին սարակինոսներին ու քաղաքի պաշտպաններին՝ գործելով թրերով և նիզակներով: Մերոնցից շատերը զոհվեցին, սակայն նրանք ավելի շատ կորուստներ կրեցին: Այդ պաշարման ժամանակ մենք գրեթե 10 օր չէինք կարողանում հաց գնել, մինչև որ մեր նավերից լուր չստացանք: Մեզ այնպիսի մի ծարավ էր պատել, որ, մեծ վախի մեջ էլ մենք մեր ձիերին և այլ անասունների ջրելու էինք տանում վեց մղոն հեռավորության վրա: Միլոա կղզվող աղբյուրը, որ գտնվում էր լեռան ստորոտում, վերականգնեց մեր ուժերը, սակայն այնուհանդերձ մեր ճամբարում ջուրը թանկ էր վաճառվում: Այն բանից հետո, երբ մենք լուր ստացանք մեր նավերից, մեր սենյորները նստեցին խորհրդի, թե ինչ կերպ մարդիկ շաքարեղենի ֆայնա նավահանգիստ, որպեսզի հուսալի պահպանությունն ապահովեն մարդկանց ու նավերի համար: Եվ ահա լուսաբացին կոմս Ռայմոնդի զորքի մեկ հարյուրյակ, այդ թվում հենց ինքը կոմսը, Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ահարո Մոնտերայցին և Գիյոմ Սաբրանցին ելան ու, սրտերը պնդացնելով, ուղղվեցին դեպի նավահանգիստ: 30 մեր ռազմիկներ առանձնացան մնացածից և հանդիպեցին 700 արաբների, թուրքերի ու սարակինոսների, որոնք Եմիրի զորքից էին: Զրիստոսի ռազմիկները քաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, մերոնց համեմատ նրանց թվաքանակն այնքան մեծ էր, որ նրանք չըջապատեցին մերոնց: Նրանք սպանեցին Ահարոյն Մոնտերայցուն և մի քանի խեղճ հետևակայինների: Երբ մերոնք արդեն չըջապատված էին և բոլորը կարծում էին, թե իրենց մահվան ժամանակը եկել է, ջոկատի հիմնական մասի մոտ եկավ մի ինչ-որ սուրհանդակ և ասաց Ռայմոնդ Պիղատոսին. «Ի՛նչ ես կանգել այստեղ այս ռազմիկների հետ, այնտեղ մերոնց բոլորին նետում են արաբները, թուրքերը և սարակինոսները: Հնարավոր է, որ նրանք հիմա արդեն նույնիսկ կենդանի էլ չեն, օգնե՛ք, օգնե՛ք»: Լսելով այս մասին՝ մերոնք շտապեցին և շուտով եկան մարտի վայր: Հեթանոսների ժողովուրդը, տեսնելով Զրիստոսի ռազմիկներին, բաժանվեց երկու ջոկատների: Մերոնք, տալով Զրիստոսի անունը, նետվեցին անհավատների վրա այնպիսի կատաղությամբ, որ ամեն մի ռազմիկ տապալեց իր հակառակորդին: Տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն կանգնել ֆրանկների դեմ, նրանք, պատված վախով, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին նրանց գրեթե չորս մղոն հեռավորությամբ՝ կտորելով նրանցից շատերին: Նրանցից մեկին մերոնք կենդանի բռնեցին այն հաշվարկով, որ նա ըստ կարգի պատուի, թե ինչ նոր բան գտի: Մենք ձեռք գցեցինք նաև 103 ձի: Պաշարելով քաղաքը՝ մենք իյունիսի 10-ին ծարավից այն աստիճան, որ պոկում էինք ցեղի կաշիները և դրանցով ջուր բերում գրեթե երեք մղոնից: Մենք խմում էինք հոտած ջուր հոտած անոթներից՝ տանջվելով դրանից, ուսում էինք գարու հաց և մեծագույն հուսահատության մեջ էինք: Սարակինոսները բոլոր աղբյուրների և ջրհորների մոտ մեր դեմ դարաններ էին դնում, ամենուր սպանում էին ու բզկտում: Դրան գումարած՝ նրանք անասուններին թաքցրեցին քարանձավներում և անձնավերում: Այդ ժամանակ մեր սենյորները հրահանգեցին մեթեանների օգնությամբ հարձակում գործել քաղաքի վրա, որպեսզի մերոնք քաղաք մտնեն և ի վերջո խոնարհվեն մեր Տիրոջ գերեզմանին: Նրանք, այսպիսով, երկու փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, ինչպես նաև շատ այլ մեթեաններ: Իր աշտարակը կառուցեց նաև դուքս Գոգֆրուան, նույնն արեց նաև կոմս Ռայմոնդը: Նրանք այդ գործի համար փայտը քարշ տալով բերում էին հեռվից: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք այդ մեթեաններն են կառուցում, ամրացրեցին քաղաքը և գիշերը ուժեղացրեցին աշտարակների հսկողությունը: Մեր սենյորները, պարզելով, թե որ կողմից է քաղաքը թույլ ամրացված, այդ մեթեանները, ինչպես նաև պաշարողական աշտարակը շաքաթ գիշերներից մեկում բարձր տվեցին և հասցրին արևելյան կողմը: Լուսաբացին նրանք դրանք կազմեցին, իսկ հետո՝ կիրակի օրը ու մինչև երեքշաբթի, նրանք կարգի և մարտական վիճակի էին բերում դրանք: Կոմս Սեն-ժիլը իր մեթեան դրեց հարավային կողմերում, իսկ այդ ընթացքում մենք ուժեղ ծարավից այն աստիճանի էինք հասել, որ նույնիսկ մեկ դինարի դիմաց էլ հնարավոր չէր բավարար ջուր ձեռք բերել, որ հագեցնեինք մեր ծարավը: Օր ու գիշեր մինչև իննգաբաթի օրը մենք ուժեղ գրոհ գործեցինք քաղաքի վրա բոլոր կողմերից, ընդ որում մինչև հարձակումը եպիսկոպոսներն ու բախանները հրամայեցին մեզ՝ կոչ ուղղելով հոգևոր երթով ու խաչը ձեռքին պատվել քաղաքի ջուրը, օգնություն խնդրելով աղոթել Աստծուն, ինչպես նաև պատ պահել: Ըստ առավոտյան՝ ուրբաթ օրը, մենք ամեն կողմից գրոհեցինք քաղաքի վրա, սակայն որևէ վնաս հասցնել չկարողացանք: Մենք շշմած էինք և պատված վախով: Երբ եկավ այն ժամը, երբ մեր տեր Հիսուս Զրիստոսը օրհնել էր մեզ խաչի վրա տանջանքներ կրելով, մեր ռազմիկները, այդ թվում դուքս Գոգֆրուան և նրա եղբայրը կոմս Եվստաթիոսը (**Բուլյոնի կոմս Էստաթ Բուլյունացին – Մ.3.**) սկսեցին պաշարողական աշտարակում արիաբար մարտնչել: Այդ պահին մեր ռազմիկներից մեկը, որի անունը Լեոյորդ էր, ելավ քաղաքի պարսպի վրա: Հենց որ նա վեր բարձրացավ, քաղաքի բոլոր պաշտպանները դիմեցին փախուստի և ցրվեցին քաղաքում, իսկ մերոնք, կրկնակիս հետապնդելով սրանց, կտորեցին ու ջարդեցին մինչև Սողոմոնի տաճարը: Այնտեղ այնպիսի մի նախճիր եղավ, որ մեր ոտքերի ոտնաթաթերը լիով նրանց արյան մեջ էին: Ռայմոնդ իր հերթին հարավային կողմից պաշարողական աշտարակի հետ միասին մոտ բերեց իր զորքերը և հասցրեց դրանք ընդհուպ մինչև պարսպին, սակայն պարզվեց, որ պաշարողական աշտարակի և պարսպի միջև խորը խանդակ կար: Դրանից հետո մերոնք, խորհրդակցելով այն մասին, թե ինչ կերպ լցնեն այն, հայտարարեցին, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանդակի մեջ երեք մեծ քար կզգի, մեկական դինար կստանա: Նրանք, որոնք քաղաքի ներսում էին, հզոր կերպով մարտնչում էին՝ մեզ վրա կրակ և քարեր նետելով: Լսելով, որ ֆրանկներն արդեն քաղաքում են, կոմս իր մարդկանց ասաց. «Ինչո՞ւ եք դանդաղում, տեսե՛ք, ֆրանկներն արդեն քաղաքում են»: Եվ այսպես Եմիրը, որը Դավթի աշտարակում էր, հանձնվեց կոմսին և նրա համար բացեց դուրսավորները, որոնցով ուխտավորները, մտնելով քաղաք, սովորաբար հարկն էին վճարում: Մեր ուխտավորները, մտնելով քաղաք, հետապնդեցին և սպանեցին սարակինոսներին ընդհուպ մինչև Սողոմոնի տաճար: Հավաքվելով տաճարում՝ նրանք հուսահատորեն մեր դեմ պայքար մղեցին և ողջ տաճարը լցվեց արյունով: Գերազանցելով հեթանոսներին՝ մերոնք տաճարում շատ տղամարդկանց ու կանանց ձեռք գցեցին, նրանց կենդանի թողեցին, սակայն ոմանց էլ սպանեցին: Սողոմոնի տաճարի կտորին երկու սեռերի հեթանոսների մեծ հավաք կար: Սրանց Տանկերն ու Գաստոն ԴԲեառնը իրենց դրոշը հանձնեցին: Դրանից հետո մերոնք անմիջապես ցրվեցին քաղաքով մեկ՝ վերցնելով ոսկի, արծաթ, ձիերի, ջրիկների, ինչպես նաև գրավելով ամենայն բարիքով լցված տներ: Եվ ահա մերոնք, ուրախանալով ու մեծապես ցնծալով, եկան խոնարհվելու մեր Փրկիչ Հիսուսի գերեզմանին և նրան իրենց պարտքը վերադարձնելու: Առավոտը բացվելուն պես մերոնք զգուշորեն բարձրացան տաճարի տանիքի վրա և նետվեցին սարակինոսների՝ նրանց տղամարդկանց ու կանանց վրա՝ գլխատելով նրանց մերկացրած սրերով: Սարակինոսները ոմանք տաճարի կտորից ներքև նետվեցին և Տանկերը, ակնառեստ լինելով դրան, շատ զայրացավ...: Քաղաքը գրավվեց հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Պետրոս Տուղեբոգ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«17/ Արդեն ապրիլ էր և բերքը հասունանում էր: Արդյունքում ուխտավորները հասան Բեյրութին, իսկ դրանից հետո էլ մեկ այլ քաղաքի՝ Սիդոնի...: Այս Սիդոնը Տյուրոսի հետ միասին իրենցից ներկայացնում էին հարյուր քաղաքներ...: Եվ այսպես, հետևում թողնելով այս քաղաքները, քրիստոնյաները հասան Սուրիին..., իսկ հետո՝ Աբբային, որը, երբեմն, սխալմամբ Աբբա են կոչում, սակայն իրականում նրա անունը Աբբա է և դա իհն Պողոմայիկն է: Եվ այսպես քրիստոնյաները մտան Պաղեստին...: որից հետո, առաջանալով ծովափով ու ծով թողնելով աչ կողմում, ուխտավորները մոտեցան Ռամլա քաղաքին, որը այնտեղ գտնվող սարակինոսները լքել էին ֆրանկների գալուց մեկ օր առաջ: Այստեղ քրիստոնյաները ցորենի հսկայական պաշարներ գտան, որոնք, բարձրելով կենդանիների վրա, իրենց հետ հետազգայում տարան Երուսաղեմ...: 18/ Մեր մարդիկ Ռամլայում մնացին չորս օր, իսկ հետո, որոշ մարդկանց թողնելով այնտեղ կայազորային ծառայություն իրականացնելու, շարունակեցին առաջանալ Երուսաղեմի ուղղությամբ: Եվ ահա նույն օրն քրիստոնյաները հասան Էմմասա կոչվող քաղաքին, սակայն հենց նույն գիշերն էլ մեր ասպետները, իրենց բաջուրային վրա դրած բոլոր հույսերը, ցատկեցին ձիերի վրա և առավոտյան արդեն Երուսաղեմի մոտ էին՝ հենց այն ժամանակ, երբ լույսը բացվեց: Այդ ժամանակ էր հենց, որ նրանք մտան Բեթսեմեմ: Այս մարդկանց մեջ էին Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության սպազա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.3.**) ու Բալդուին ԴԻմագը

(**Երեսփայլի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուին II Բուզգին - Մ.Ֆ.**), ընդ որում տեղի քրիստոնյաները՝ հույներն ու ասորիները, երբ իմացան ֆրանկների գալը, մեծ ցնծություն ապրեցին: Իրոք, նրանք մեր մարդկանց սկզբում արաբների կամ թուրքերի տեղն էին ընդունել, բայց հետո, երբ քրիստոնյաները մոտեցան, նրանք հասկացան ամեն ինչ և մեծապես ցնծացին...: Դրանից հետո սկսեց մոտենալ մեր հիմնական բանակը՝ ծախ կողմում ունենալով Գաբալին քաղաքը, որը Երուսաղեմից հեռու էր միայն 50 ասպարեզ: Այդ ժամանակ, երբ մերոնք դրոշները փողփողացնելով առաջանում էին, թշնամիները դուրս թռան քաղաքի պարիսպներից, սակայն անմիջապես էլ հետ շարժվեցին ու նահանջեցին: Եվ ահա հունիսի 7-ին, երբ հունիսյան արևն արդեն այրում էր ողջ ուժով, ֆրանկները շրջափակեցին Երուսաղեմն ու սկսեցին նրա պաշարումը: Հարկ է նշել, որ Սուրբ քաղաքը տեղաբաշխված է մի բարձրադիր վայրում՝ գերծ ջրային պաշարներից, աղբյուրներից ու վտակներից, բացի թերևս միայն Սողոմոնյան արքայուհի, որը, սակայն, քիչ էր ջուր տալիս: Այս աղբյուրը գտնվում էր Սիոն լեռան ստորոտում...: Դրա փոխարեն, սակայն, բուն քաղաքում շատ ջրիորներ կային, որոնք լավ լցված էին ջրով, ընդ որում նաև հատուկ ավազաններ կային, որտեղ հավաքվում էր ձնհալի ջրերը կամ անձրևաջուրը, այնպես որ քաղաքի ներսում գտնվող մարդիկ կամ անասունները միշտ էլ կարող էին հագեցնել իրենց ծարավը: Երուսաղեմ քաղաքը շրջանաձև հատակագիծ ունի..., ընդ որում այն պատված է մեծ քարերով կառուցված ամուր պարսպով, այնպես որ նույնիսկ 15 կամ 20 տղամարդիկ, որոնք գործում էին վերևում և ի սրտե էին անում այդ գործը, կարող էին հաջողությամբ դիմադրել մի ողջ բանակի...: Ֆրանկները, բոլոր կողմերից հետագոտնելով քաղաքը, հանգեցին այն մտքին, որ քաղաքը գրավելը հեշտ գործ չէր լինելու: Եվ ահա, երբ ֆրանկները տեսան, թե ինչքան դժվար է գրավել քաղաքը, հրամայեցին աստիճաններ պատրաստել՝ հույս ունենալով դրանց կիրառման, խիզախ հարձակման և Աստծո աջակցությանը այնուհանդերձ տիրել վերջինիս: Այսպիսով՝ հաջորդ օրն աստիճանները պատրաստ էին և բանակի հրամանատարները հրամայեցին սկսել հարձակումը: Հնչեցին շեփոռները և բոլոր կողմերից սկիզբ առավ հարձակումը քաղաքի վրա: Այս հարձակումը շարունակվեց մինչև օրվա վեցերորդ ժամը, սակայն հետո պարզվեց, որ քաղաքը գրավել այդ կերպ հնարավոր չէր, որովհետև աստիճանները քիչ էին: Արդյունքում մերոնք ստիպված եղան ընդհատել հարձակումը: Դրանից հետո բանակի հրամանատարները հալաբլեցին խորհրդի և այս անգամ որոշվեց պաշարողական մեթոդներ կառուցել: Այդ խնդիրը դրվեց արհեստավորների վրա, որից հետո այս մեթոդները մոտ բերվեցին պարսպին, որպեսզի Աստծո օգնությամբ քաղաքը գրավվի: Այդպես էլ արվեց: Հարկ է նշել, որ քրիստոնյաների չէր հեղիթում ոչ հացն ու ոչ էլ միսը, սակայն ամենասաքսափելին ծարավն էր, բանգի, ինչպես ասվեց, այդ վայրերը ջրագուրկ էին և մարդիկ ու կենդանիները ջրի պակասից շատ էին տառապում: Միակ եղանակը, որ կար ջուր ձեռք բերելու, դա մեծ տանջալիքներով կառուցումը՝ բանակից 4 կամ 5 մղոն հեռավորությունից բերելն էր: Այնուհանդերձ բարոններն էլ վերջ ավանդեցին պաշարողական մեթոդներից հառուցումը, որոնք, տեղակայված պարիսպների մոտ, պատրաստ էին գործի: Եվ ահա, աշխատելով ողջ գիշերը, լուսաբացին քրիստոնյաները բոլոր այդ մեթոդները մոտեցրին պարիսպներին՝ որոշելով գործի անցնել սկսած վաղ առավոտյանից: Այս պաշարողական մեթոդների մեջ մի աշտարակ կար, որն ուներ ամուր կառուցվածք և պատված էր թաց կաշիներով: Այս աշտարակն էր, որ ամենից շատ մոտեցվեց պարիսպներին, որից հետո այնտեղ գտնվող փոքրաքանակ, բայց բազմաթիվ ասպետներ տեղ գրավեցին նրա մեջ ու սկսեցին բարել և նետեր արձակել դիմադրող քրիստոնյա պարսպի ուղղությամբ: Սարակինոսները եռանդով պաշտպանվում էին և ուխտավորների վրա նետում այրվող անոթներ ու եռաջուղ յուղ: Արդյունքում երկու կողմից էլ շատացան սպանվածները և վիրավորները: Այս կողմում գործերն այս վիճակում էին, սակայն մյուս կողմում ևս՝ Սիոն լեռան կողմում, որտեղ պաշարողական մեթոդների օգնությամբ գործում էր կոմս Դայմոնը (**Տուլուզի կոմս Դայմոն Երուսաղեմի - Մ.Ֆ.**), հաջողություն ևս ձեռք չբերվեց, թեև կոմսն ինքը, ինչպես նաև Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**) և երկու Ռոբերտները (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին - Մ.Ֆ.**) ինչքան ուժ ունեին գործում էին պարիսպները: Հաջորդ օրը շեփոռների ուղեկցությամբ մերոնք կրկին գործի անցան, գործի դրեցին խոյերը և ի վերջո, անընդհատ հարվածելով պարսպին, կարողացան փլել նրա մի հատվածը և ճեղք բացել: Այդ ժամանակ սարակինոսները, ամրացնելով պարսպներով, այդտեղ նոր բարեր դրեցին, այնպես որ կարծես պարսպից անդին նոր պարիսպ էր բարձրացել: Այնուհանդերձ, այն ինչ արեցին նրանք իրենց փրկության համար, Աստծո կամքով իրենց կրոնական գործին ծառայեց, բանգի, երբ աշտարակները մոտեցվեցին պարիսպներին, այդ պարիսպն ամրացնող գերանները, կտրված պարաններից, ներքև ընկան և ֆրանկները դրանք օգտագործեցին աշտարակից դեպի պարիսպ ձգվող կամրջակի կառուցման համար: Հենց այդ ժամանակ էր, որ մեր պաշարողական մեթոդներից մեկի նետած կրակի հետևանքով պարսպի վրա հորդեմ սկսվեց, ընդ որում մերոնք չդադարեցին կրակ նետել այնքան ժամանակ, մինչև որ հորդեղը մեծ չափերի հասավ, իսկ փայտյա հենարանները էլ այրվեցին: Արդյունքում կրակն ու ծուխը շուտով այնքան ուժեղացան, որ պարսպի պահասները ոչ-ոք չէր կարողանում մնալ այդ վայրում՝ պարսպի վրա: Եվ ահա ուրբաթ օրվա կեսօրվա ժամերին մերոնք շեփոռների ուղեկցությամբ և աղաղակելով «Օգնական Ե Աստված» մտան քաղաք: Երբ հեթանոսները տեսան, որ մեր դրոշներից մեկը ցցված է պարսպին, լիովին կորցրին իրենց, զրկվեցին քաջությունից և նետվեցին փախչելու քաղաքի ներքև փողոցներով: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Տուլուզի կոմսը, որը հարձակվում էր մյուս կողմից, դեռ չէր գրավել քաղաքը, իսկ նրա դեմ կովող սարակինոսներն էլ դեռ դիմադրում էին, սակայն այդ այնուհանդերձ տեղեց այնքան ժամանակ, մինչև որ այն կողմից փախչող սարակինոսները չհասան արանց: Այդ ժամանակ արդեն այս կողմում ևս, հասկանալով որ քաղաքը գրավված է, սարակինոսները մատնվեցին փախուստի: Արդյունքում մերոնք երկու կողմից միանգամից քաղաք մտան ու սկսեցին հետապնդել ու ոչնչացնել թշնամիներին, ինչպես մինչ այդ անում էին միայն մեկ կողմից: Այդ ժամանակ սարակինոսներից, արաբներից ու եթովպացիներից ոմանք պատասպարվեցին Դավթի աշտարակում, այլք էլ փախան Սողոմոնի տաճար, սակայն այստեղ ևս շուտով մարտ բռնկվեց և ոչ-ոք չկարողացավ փրկվել մեր մարտիկներից: Սողոմոնի տաճարի կոտորին ապաստանածների կոտորեցին նետածիգներով և այստեղ գրեթե 10.000 հոգի կոտորվեցին: Իրոք, եթե դուք այնտեղ լինեիք, ապա կտեսնեիք, թե ինչպես են մերոնք ընթանում ոտնաթաթերը լրիվ արյան մեջ: Թշնամիներից ոչ-ոք կենդանի չմնաց, այդ թվում նաև կանայք ու երեխաները: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ քրիստոնյաները բացում էին արդեն իսկ սպանված սարակինոսների մարմինները, որպեսզի գտնեն այն ոսկին, որն, ըստ իրենց, սրանք կույ էին տվել դրանից առաջ: Հաջորդ օրերին մեկ այլ բան էլ մտածեցին, բանգի մի տեղ հավաքեցին ու այդտեղից սարակինոսներին մարմինները և դրանց կտորները՝ հույս ունենալով այդ կերպ ավելի հեշտ տիրել ոսկեղենին: Իր հերթին Տանկրեդը, որը արշավում էր Տիրոջ տաճարի ուղղությամբ, ի վերջո գրավեց այդ սուրբ վայրը և այնտեղի հսկայական հարստություններն իրենով արեց: Ինչ վերաբերվում է այլոց, ապա նրանք սրաներն սպանում էին քաղաքի փողոցներում և սարակինոսները թափվում էին նրանց սրերի հարվածներից այնպես, ինչպես տերևներն են թափվում աշնանը՝ խլելով այն ամենը, ինչ ընկնում էր ձեռքերը: Իրոք, մտնելով մի ողբ էտոն, անկախ մտնողը հարուստ էր թե՛ աղբառ, նա տիրում էր դրան ներքո եղած ամեն ինչի հետ միասին, ընդ որում դրանից հետո դրան տիրել ոչ-ոք այլևս չէր կարող: Այս պատճառով շատ մարդիկ միանգամից աղքատությունից թափք կատարեցին դեպի հարստություն...: Եվ վերջապես թուրքերը, արաբները և սևամորթ եթովպացիները, որոնք կազմում էին մոտ 500 հոգի, փորձեցին փրկություն գտնել Դավթի աշտարակում, սակայն հետո անվտանգության երաշխիք խնդրեցին կոմս Դայմոնից, որը համաձայնեց դրան պայմանով, որ նրանք հեռանալիս կտողեն իրենց ողջ գույքը: Այդպես էլ արվեց և այդ մարդիկ հեռացան Անկայուն» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 17, 18):

«Եվ այսպես, մինչ մեր իշխանները նորանոր պատճառներ էին հորինում, որպեսզի մնան Տրիպոլիի մոտ, Աստված իր ժողովրդին Երուսաղեմ գնալու համար այնպիսի մի եռանդ ներշնչեց, որ ոչ-ոք չէր կարողանում զսպել ոչ իրեն, ոչ այլոց: Արդյունքում, հակառակ իշխանների հրամանի և բանակի հետ կապվածության, մենք ողջ գիշեր ընթացանք և առավոտյան մոտեցանք Բեյրութին: Դրանից հետո, անակնկալ կերպով զբաղեցնելով Բուղա-Թորթա կղզվող կիրճը, մենք մի բանի օրից մոտեցանք Աբբային՝ ոչ մի խոչընդոտի չհանդիպելով: Այդ վայրերի տերը, վախենալով, որ մենք հանկարծ կապաշարենք իր քաղաքը և ցանկանալով հետ համոզել մեզ այդ մտքից, երդվեց կոմսին, թե, եթե մենք գրավենք Երուսաղեմը կամ Գուդայում մնանք 20 օր, իսկ Բաբելոնի տերը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան - Մ.Ֆ.**) մեզ պատերազմ չհայտարարի և ի վերջո, եթե մենք հաղթանակ տանենք, ապա նա կհանձնի մեզ քաղաքը, իսկ մինչ այդ մեր բարեկամը կմնա: Եվ այսպես, երեկոյան ելնելով Աբբայից, մենք ճամբար գաղթեցին Կայսարիանի մոտ տարածվող ծախիճներում...: Այդտեղից մենք մեկնեցինք նույն ուղևորությամբ և ցնծությամբ, ընդ որում շատերն ընթանում էին առաջապահում, սակայն մենք վերջապահում էինք: Երբ Ռամլայում գտնվող սարակինոսները իմացան, որ մենք անցել ենք մոտակայքում հոսող գետը, նրանք թողեցին ամրություններ և գնեցին, լքեցին ողջ հացն ու բերքը, որ արդեն հավաքել էին, և փախան: Հաջորդ օրը մենք մտանք այդ քաղաք...: Եվ այսպես, նոր Եպիսկոպոսին մի կայազորով թողնելով Ռամլայում՝ մենք պատրաստեցին ցլերին, ուղտերին, մատակներին ու հովաթաններին և բռնեցին Երուսաղեմի ճանապարհը: Մենք, սակայն, ստուգանք Դետոս Բարդուղիայի այն կողմ, որ, մոտենալով քաղաքին երկու մղոն, հետագայում պետք է առաջանայինք ոչ այլ կերպ, քան ոտաբորիկ, բանգի մեզսից յուրաքանչյուրը, ըջվելով դղյակներին ու կավածեքներին տիրելու հույսով, ուզում էր մյուսից առաջ անցնել բանգի մենք մի սովորություն ունեինք, որ, ով որ առաջինը որևէ նման բան էր գտնվում և իր պահակազորն էր հաստատում այնտեղ, դրանից հետո ուրիշ էլ ոչ-ոք փորձ չէր կատարում տիրել դրան: Եվ այսպես, առաջ մղվելով անվան կան կերպ՝ ուխտավորները կենգիշերին կանգ առան Դորանյանի հովտում և, չսպասելով իրենց ընկերների, ցրվեցին ու տիրեցին շատ լեռների և կավածեքների, որոնք գտնվում էին այդ հովտում...: Եվ ահա, երբ մենք նման հպարտության մեջ մոտեցանք քաղաքին, սարակինոսները ելան այնտեղից ու, ելնելով մեր շարքերում ամենաառաջինը ընթացողներին դեմ, ծանր վիրավորեցին մարդկանց ու ձիերին, ընդ որում այդ օրը 3 կամ չորս հոգի սպանվեցին, շատերն էլ վիրավորվեցին...: Դուքս Գոտֆրիդ (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի**

թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) ու Ֆլանդրիայի և Նորմանդիայի կոմսերը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.)** քաղաքը պաշարեցին հյուսիսային, այսինքն՝ սուրբ Ստեփանոսի եկեղեցու կողմից...: իսկ կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.)** ու նրա բանակը հաստատվեցին արևմտյան կողմում և ճամբար գտնվեցին Սիոն լեռան ստորոտում: Այստեղ, բանի որ մարդիկ չէին կարողանում այն պաշարելու համար մոտենալ պարսպին, բանի որ այնտեղ խանդավար կար, կոմսը ցանկացավ տեղափոխել իր ճամբարը և փոխել նրա դիրքը...: Եվ այսպես կոմս Ռայմոնդը, հակառակ բանակի մյուս առաջնորդների կամքի, հրամայեց իր վրասները այլ վայր տեղափոխել: Արդյունքում նա իր վրա հրավիրեց սեփական մարդկանց զայրույթը, այնպես որ նրանք այլևս չէին ուզում ոչ հետևել նրան, ոչ էլ գիշերային պահակություն անել՝ ամեն մեկը մնալով այն վայրում, որտեղ առաջին անգամ խիղի էր իր վրանը: Բացառություն կազմեցին միայն բլերը, որոնք ուղեցնում էին կոմսին: Այնուհանդերձ կոմսը ամեն օր մեծագույն պարզվածքներ էր տալիս նրանց, ովքեր պահպանում էին իր ճամբարը...: Այսպիսով՝ միայն այն միջոցներով, որ հնարավոր եղավ կառուցել գիշերվա ընթացքում, առավոտյան սկսվեց բաղաբի գործը, որը շարունակվեց մինչև օրվա երրորդ ժամը: Սարակինոսները ստիպված եղան նահանջել դեպի ներքին պարիսպ, բանգի արտաքին պարիսպը մեր այրերի ջանքերով վնասվել էր, ընդ որում մերոնցից ոմանք նույնիսկ բարձրացան ներքին պարսպի վրա: Այդ ժամանակ, երբ բաղաբն արդեն գրավված էր, ցանկություններ ու հարձակման խառնաշփոթում հարձակումն ընդհատվեց և հետո մեկ շատ մարդիկ կորցրին: Չաջորդ օրը հարձակում չեղավ, իսկ որանից հետո ողջ բանակը ցրվեց շրջակայքով մեկ, որպեսզի ձեռք բերի անհրաժեշտը, ընդ որում ոչ մի բան չստացվեց այն մեքենաների կառուցման համար, որոնց օգնությամբ բաղաբը պետք է գրավվեր: Բանն այն է, որ բոլորը մտածում էին միայն իրենց բերանի ու փորի մասին, ընդ որում նրանք նույնիսկ չէին խնդրում Աստծուն ազատել իրենց այրօրինակ տարաբնույթ չարիքներից, իսկ առավել վատն էլ այն եղավ, որ շատերը մահվան դուռը հասան, բանի որ մեր ժամանելուց հենց առաջ այդ վատաբարո սարակինոսները լցրել էին ջրհորները և ոչնչացրել ջրի պաշարները՝ ընդհուպ մինչև վտակները և աղբյուրները: Այդ ժամանակ կարծես Աստված գետերը անապատի վերածեց, իսկ ջրհորներն էլ՝ ցամաքի, այնպես որ ջուրը մեծ դժվարությամբ էր ձեռք բերվում...: Ահա այս պատճառով ջրի համար ստիպված էինք լինում գնալ երկու կամ երեք լիճ, նույնը նաև անասունների համար, որոնց հեռավոր ջրելու վայրերին էինք հասցնում, իսկ երբ սարակինոսները նկատեցին, որ մեր մարդիկ առանց զենքերի ընթանում են վտանգավոր լեռնային անցումներով, նրանք նրանց նկատմամբ սկսեցին դարաններ դնել: Սարակինոսները շատերին էին սպանում՝ տանելով խոշոր ու մանր եղջերավոր անասունները, ընդ որում իրավիճակն այնքան վատնեցավ, որ, եթե ինչ-որ մեկը կարողանում էր որևէ կերպ ճամբարը որևէ հասցե, ապա դրա համար տալիս էին ցանկացած գինը, իսկ եթե որևէ մեկը ցանկանում էր մաքուր ջուր ստանալ, ապա պետք է դրա համար վճարեր 5 կամ 6 տուփ, այն էլ բավարարելով իր ծարավը միայն մեկ օրվա համար...: Այդ ընթացքում ճամբար ժամանեցին սուրհանդակներ և հայտնեցին, որ նավերը Չոպպիա են եկել...: Նավաստիներին դիմավորելու համար իր մարդկանցով ուղարկվեց կոմս Գալոթեմարը, իսկ ավելի ուշ 50 ասպետների հետ միասին ուղարկեցին Ռայմոնդ Պիդատտին, ինչպես նաև Վիլյամ Սաբրանին ու նրա մարդկանց: Յենց որ Գալոթեմարը և նրա ջոկատը Ռանլայի կողմից մոտեցան հովտին, նրանք ընդհատվեցին 400 ընտրյալ արքաների և 200 թուրքերի ուժեր: Գալոթեմարը, բանի որ իր մարդիկ քիչ էին, սպալարներին ու նետածիզներին դրեց առաջին շարքում և, չնտածելով ոչնչի մասին և հույսն առ Աստված, շարժվեց թշնամու վրա: Վերջինս, ահա, ի վիճակի չեղավ հաղթել նրանց, սակայն շրջապատեց և սկսեց նետահարել: Գալոթեմարի 3 կամ 4 ասպետներ սպանվեցին, այդ թվում Ահարդ Մոնտեմերլեցին՝ այդ ազնվատոհմին ու հայտնի ասպետը, այլև վիրավորվեցին, իսկ մեր նետածիզներն էլ ընկան, թեև թշնամիներից շատերն էլ սպանվեցին: Այնուհանդերձ թշնամու հարձակումները չէին թուլանում, սակայն տեղի չէին տալիս նաև մեր Աստծո ասպետները, չնայած որ հասել էին մահվան դուռը և բզկտվել վերքերից: Մերոնք, ինքեան շատանում էին նրանց վերքերը, այնքան ավելի ուժեղ էին դիմարդյուն թշնամիներին: Ի վերջո, երբ առաջնորդները ավելի շուտ հոգևածությունից, բան՝ վախից, արդեն պատրաստ էին լքել դիրքերը, հեռվում երևաց փոշու մոտեցող մի ամա: Դա Ռայմոնդ Պիդատտն էր, որը իր մարդկանցով եկավ ու միանգամից մարտի նետվեց, ընդ որում նրա մարդիկ այնպիսի փոշի բարձրացրին, որ թշնամիներին թվաց, թե շատ ասպետներ են եկել: Աստծո ողորմածությամբ, ահա, մեր մարդիկ տեղ հասան, որից հետո թշնամին ցրվեց ու դիմեց փախուստի, իսկ հակառակորդի ջոկատից 200 հոգի էլ սպանվեցին ու մեծ ավար ձեռք բերվեց: Դա ինքը մեր թշնամիների սովորությունն էր, որոնք փախչելիս նետում էին սկզբում զենքերը, հետո հագուստները, իսկ հետո էլ ամենայն թանկարժեքը, ինչն էլ հաշվի առնելով մեր մարդիկ երկար հետապնդեցին ու սպանեցին թշնամիներին՝ վերցնելով նրանցից ամեն ինչ: Երբ հետապնդումն ավարտվեց, մեր մարդիկ հավաքվեցին և կիսեցին ավարը, իսկ հետո շարժվեցին դեպի Չոպպիա: Այստեղ, նավաստիներն այնքան ուրախացան մերոնց գալով, որ եկողներին առատորեն հյուրասիրեցին իրենց նավերի վրա առկա հացով, գինով ու ձկնով, իսկ հետո էլ, մոռացան ամեն ինչի, այդ թվում նաև գիշերային պահակության մասին, ինչից էլ օգտվելով թշնամին գիշերով ծովից հարձակվեց և, հասնելով առավելության, շրջապատեց նրանց: Երբ լույսը բացվեց, նրանք հասկացան, որ թշնամին բախից դուրս ուժեղ է, որպեսզի դիմարդեն, և ահա նրանք, հրաժարվելով իրենց նավերից, անցան ցամաք: Այսպիսով՝ մեր ասպետները վերադարձան Երուսաղեմ՝ առավելության հասնելով մեկ և անհաջողության մասնակցելով մեկ այլ դեպքում: Այնուհանդերձ պետք է ասել, որ թալանի մեկնած մեր նավերից ոչ մեկը չբռնվեց և, երբ սրանք վերադարձան ու տեսան իրենց մյուս նավերը բռնված, թիերի և առագաստների օգնության փախսան Լաոդիկեա, որտեղ էլ պատմեցին ամեն ինչի մասին...: Այդ ժամանակ դուքսը Նորմանդիայի ու Ֆլանդրիայի կոմսերի հետ դեկավարում էին մեքենաներ պատրաստող վարպետներին: Նրանք պատրաստեցին նետողական մեքենաներ, ինչպես նաև աշտարակներ, որոնց միջոցով պետք է գրոհեին պարիսպները...: Երբ բոլոր պաշարողական մեքենաները պատրաստ էին և մեր մեծագույն ջանքերն իրենց ավարտին հասան, ղեկավարները խորհրդի նստեցին և որոշեցին...: Ամեն ինչ ինչպես պետք էր պատրաստ էր, որից հետո որոշեցին, թե իշխանները իր մեկը բաղաբի որ մասում պետք է գրոհի, որ հատվածներում և կոնկրետ որ պաշարողական մեքենաները պետք է գործի դրվեն, ընդ որում կարգավորվեցին նաև նման հարցեր: Իրենց հերթին սարակինոսները, պարիսպների վրայից տեսնելով մեծաբանակ պաշարողական մեքենաները, այն աստիճան ամրացրեցին պարիսպները, որ շատերին դրանք գրոհելը անհուս գործ էր թվում: Դուքսն ու Ֆլանդրիայի և Նորմանդիայի կոմսերը, հավաստիանալով, որ սարակինոսները մեր պաշարողական մեքենաների դեմ այդ աստիճան պաշտպանական կառույցներ են կառուցել, ողջ գիշեր իրենց խոլերը, գործիքները և պաշարողական շարժական աշտարակները տեղափոխեցին պարսպի այն հատվածի մոտ, որը տարածվում էր Սուրբ Ստեփանոսի և Յոսաֆատի հովտի միջև: Դուք, որ այս կարողում եք, մի կարծեք, թե դա մի փոքր բաղաբ էր, որն առանձնահատուկ ջանքեր չէր պահանջում, բանգի այն վայրից, որտեղ այդ տարաբնույթ մեքենաները կառուցվեցին, մինչև այն վայրը, որտեղ դրանք հավաքվեցին, ձգվում էր մեկ ողջ տարածություն: Եվ ահա, երբ լույսը բացվեց և սարակինոսները տեսան այդ կողմ տեղափոխված բոլոր մեքենաներն ու վրանները, որոնք բերվել էին մթնային բողի տակ, նրանք սարսափի մատնվեցին, ընդ որում դա ազդեց ինչպես նրանց, այնպես էլ մեզ վրա: Հարկ է լքել, որ դա արվեց այն պատճառով, որ այստեղ տեղանքն ավելի հարթ էր և հարմար ու այդ հատվածում բաղաբն առավել թույլ էր ամրացված, այն, ընդ որում պետք էր մեքենաները առավել մոտեցնել պարսպին, իսկ այդ այլ կերպ անել, բան հարթ տարածությունով առաջ մղելն էր, հնարավոր չէր: Եվ այսպես, չնայած այդ վայրը ողջ ճամբարից ամենահեռուն էր գտնվում և տեղակայված էր հյուսիսային կողմում, սակայն ի վերջո որոշվեց հենց այդպես արվել: Ոչ քիչ եռանդ էին ներդրում նաև կոմսն ու նրա մարդիկ Սիոն լեռան կողմում, որը բաղաբից հարավ է, բանգի այստեղ էին նաև Գիլոմ Եբրիակն ու բոլոր ջենովանական նավաստիները, որոնք Յոնֆայում, ինչպես ասացի, կորցրել էին իրենց նավերը: Այնուհանդերձ սրանց հաջողվեց էր նավերի վրայից վերցնել պարանները, ինչպես նաև բերել մուրճերը, կացինները, կեռերը, ամրաններն ու տապարները, ինչն այստեղ շատ պետք եղավ: Սակայն ինչ եմ ձգձգում պատումս, բանգի, հենց որ մարտի համար որոշված օրը բացվեց, այն սկսվեց: Մինչ այդ, սակայն, ահա թե ինչ եմ ուզում ասել: Մեր, ինչպես նաև շատ այլոց կարծիքով, Սուրբ բաղաբում այդ ժամանակ մինչև 60.000 տղամարդիկ կային, որոնք ի վիճակի էին գենք կրել, չհաշված փոքրահասակներին ու կանանց, որոնք անթիվ էին: Իր հերթին մերոնցից գենք կրելու ունակ էին, ինչպես մենք էինք հաշվել, ոչ ավել, բան 12.000 հոգի, ընդ որում շատ աղքատներ ու հաշվաճներ կային, իսկ ասպետներն էլ մեր գործում հազիվ 1.200 կամ 1.300 հոգի էին, ըստ իս՝ ոչ ավել: Մենք այս ատու մեկ այն պատճառով, որ դուք հասկանաք, թե ինչ էլ լինե՝ փոքր թե մեծ, տեղի էր ունենում համուն Աստծո ու նրա կամքով, ինչպես այդ մասին կապի առջևում: Եվ ահա հազիվ էին մերոնք աշտարակները մոտեցրել պարիսպներին, երբ բոլոր կողմերից թափվեցին բաղաբը, որոնք արձաններ էին նետողական սարքերից, ինչպես նաև լցվեցին կարկտի պես անթիվ նետերը: Աստծո ծառաները, սակայն, համբերատար տանում էին այդ՝ որոշելով կամ իրենց հավատի համար գոհվել, կամ էլ վրձն լուծել հակառակորդից: Ծավատամարտն ընթանում էր առանց հաղթանակի որևէ նշանի, ընդ որում, երբ մերոնք մեքենաները մոտեցրեցին պարիսպներին, այնտեղից սկսեցին մեզ վրա թափվել ոչ միայն բալեր ու նետեր, այլև գերաններ և խոտի այրվող խրճեր, իսկ դրանից հետո էլ մեր մեքենաների վրա սկսեցին վերևից նետել կողմնապատ ու ծծմբով և մերոնք մոտ լի անթիվներ, որոնց այրվող լաթեր էին կապված: Ասեմ նաև, որ այս ամենից զատ սրանց վրա նաև ամեն կողմից մեխեր էին հագցված, որպեսզի, ինչ վրա էլ որ ընկնեին, կպչեին ու չընկնեին՝ ի վերջո այրելով այն, ինչին դիպել են: Ինչ վերաբերվում է գերաններին ու խոտի խրճերին, ապա նրանք դրանք նետում էին, որպեսզի կհանգեցնեն նրանց, որոնց արդեն չէին կարող կանգնեցնել ոչ սրերը, ոչ բարձր պարիսպները, ոչ էլ խորը խանդակը: Այդ օրը մարտը շարունակվեց լուսաբացից մինչև մայրամուտ և կարծում էր, որ երբեք դրանից ավելի զարմանալի բան չէր եղել: Մենք անվերջ դիմում էին անվանազոր Աստծուն, մեծարելով մեր տիրոջն ու առաջնորդին, լի հավատով առ նրա որոշմանով: Բայց ահա եկավ գիշերը և կրկնապատկեց վախը երկու հակադիր ճամբարներում էլ: Բանն այն է, որ սարակինոսները վախճնում էին, որ մերոնք հանկարծ գիշերով չտիրեն բաղաբին կամ էլ, որ մենք հանկարծ գիշերով չձեռքբեինք նախապարսպային ամրություններն ու լցնեինք խանդակը, իսկ հաջորդն օրն էլ արդեն հաղթահարեինք

ներքին պարիսպը, այն դեպքում, երբ մերոնք վախճանում էին միայն մեկ բանից, որ սարակինոսները հանկարծ գիշերով չայրեն պարսպի մոտեցված մեքենաները՝ այդ կերպ ամրացնելով իրենց դիրքերը: Ահա թե ինչու երկու կողմերն էլ հսկում էին իրար և առանց դադարի ջանում, այնպես որ այդ հոգների մեջ ոչ-ոք չէին: Այստեղ ամուր հույսն էր, այնտեղ՝ վախն ու կասկածները, ոմանք կամավոր ջանում էին Աստծո անունով և մտադիր էին գրավել բաղաբը, մյուսները ստիպված էին դիմադրել իրենց կամքից անկախ՝ գործելով Մոսհամմեդի օրենքներով: Դուք մի հսկական հրաշք համարեք այն ջանքերը, որ այդ գիշեր թափվեցին երկու կողմից էլ: Երբ լույսը բացվեց, մերոնց մի այնպիսի եռանդ պատեց, որ նրանք մոտեցան պարիսպներին և կրկին մոտ բաշեցին իրենց մեքենաները: Իրենց հերթին սարակինոսներն այնքան գնեցին պատրաստել, որ մեր ամեն մի ռազմական բաժին էր ընկնում տասը: Այդ կերպ նրանք հույս ունեին մեր ջանքերի դեմն առնել: Մինչ այս, մինչ այն, ժամը եղավ ինը ու դա հենց այն ժամն էր, երբ, ինչպես կանխագուշակել էր մի բանաստ, բաղաբը պետք է վերցվեր, բայց ինչո՞ւ ձգձգեմք պատումը: Մեր մեքենաներն արդեն կոտրվել էին բարերի անթիվ հարվածներից ու մերոնք արդեն ընկնում էին հոգևածությունից, ընդ որում ոմանք հյուժվել էին մինչև ծայրահեղության աստիճանին, բայց այնուհանդերձ մնում էր երբեք չհաղթված աստվածային ողորմածությունը, որը միշտ օգնության է հասնում ամենամեծ վտանգների պահին: Իրոք, չպետք է մոռացության մատնել այն դեպքը, երբ բաղաբում երկու կին ուզում էին քար դնել բարանետ մեքենաներից մեկի մեջ, սակայն քարը, որն ուժով բաց թողնվեց դրանից, այնպիսի ուժով դիպավ նույն այդ կանանց, որոնք կախարչությամբ էին զբաղված, որ տեղում թողեց նրանց իրենց երեք փոքր աղջիկների հետ միասին: Այդ հարվածը, որ դրանց հոգին հանեց, կարծես բաղեց դյուրանքի շղթաները, որովհետև կետորին, երբ մերոնք հոգևածությունից ու հուսահատությունից ընկնում էին, նրանց դեմ գործում էին շատ թշնամիները, պարիսպը բարձր էր ու հզոր, դե իսկ թշնամու ռազմիկները շատ էին ու նրանց կողմից էր ամեն ինչ, ահա ուրեմն, կետորին, երբ մերոնք առաջ էին ընթանում, այդ խառնաշփոթի մեջ, երբ նրանք հուսահատվում էին, իսկ թշնամիները՝ ոգևորվում, մեզ հասավ Աստծո ողորմածությունը, որը մեր տիրությունը ուրախության փոխեց, թող այն մեզանից միշտ անպակաս լինի: Արդեն այն է, կանթի էիք կոչելու ինչ-որ մեկի խորհուրդը մեքենաները հետ բաշելու վերաբերյալ, բանգի դրանց մի մասն այրվել էր, իսկ մյուս մասն էլ՝ կոտրվել, երբ հենց այդ պահին Յուդորները լեռան վրա կանգնած մի ասպետ սկսեց վահանը թափախարել կոմսի գորթի և այլոց առաջ, կարծես դրանով նշան տալով, որ շարժվեն բաղաբի վրա: Ով էր այդ ասպետը, մենք այդպես էլ չկարողացանք պարզել, սակայն, ոգևորված այդ նշանով, մերոնք, որոնք արդեն ոտքի վրա մնալ չէին կարողանում, նետվեցին դեպի պարիսպները, իսկ այլք էլ կրկին հենցին աստիճանները և նետեցին պարանները: Ինչ որ երիտասարդ ռազմիկ սկսեց այրել նետերը և դրանք արձակել այն պարկերի ուղղությամբ, որոնցով պատված էին ամրությունները, բանգի դրանք լցված էին բամբակով և ամրությունները պաշտպանող սարակինոսների կողմից կախվել էին պարսպի վրա դեպի և երկու կոմսերն անտոյակներով մեքենաների դիմաց: Եվ ահա կրակը, որը բռնկվեց այստեղ, փախուստի մատնեց նրանց, որոնք պաշտպանում էին ամրությունը: Այդ ժամանակ այդ վայրում գտնվող դուբն ու նրա հետ եղողները արագորեն վահանապակ կազմեցին գործված շղթաներից, որը պաշտպանում էր աշտարակը դիմացից, վրայից ու մինչև կենտրոնական հատվածը, և, զգնելով կամրջակը, սկսեցին այդ կերպ ճեղքելով բաղաբ մտնել: Առաջինների մեջ, որ բաղաբ մտան, Տանկերն ու Լոթարինգիայի դուբն էին, իսկ ինչքան նրանք այդ օրը արյուն թափեցին, հնարավոր չէ ասել: Նրանցից հետո բարձրացան նաև մյուսները և սարակինոսները խաղաղվեցին: Չարմանալի, սակայն, բան, բանգի այն բանից հետո, երբ բաղաբը գրավեց ֆրանկների կողմից, որն կոմսի հետ էին, սարակինոսները դեռևս շարունակում էին դիմադրել, կարծես իրենք չէին, որ գլխովին ջախջախվել էին: Բայց ահա մերոնք տիրեցին բաղաբի ամրություններին ու աշտարակներին և այստեղ կարելի էր տեսնել մի այլ զարմանալի բան, բանգի սարակինոսներից ոմանք ընկնում էին ջարդված գլուխներով, որը նրանց համար դեռ թեթև մահ էր, իսկ այլք էլ, խոցված նետերով, ցած էին թափվում ամրություններից, այն դեպքում, երբ երրորդները տանջամահ էին լինում և այրվում կրակով: Բաղաբի փողոցներում և հրապարակներում կարելի էր տեսնել գլուխների, ոտքերի ու ձեռքերի կույտեր, իսկ հեծյալ և հետևակ գործող մարդիկ էլ անվերջ դիպչում էին անտեր դիակների: Ինչ մենք մինչ այս պատմեցինք, սակայն, դեռ կազմում է քիչ մասը, բանգի եկեք այժմ գնանք Սողոմոնի տաճարի ուղղությամբ, որտեղ սարակինոսները սովորաբար իրենց կրոնական ծեսերն էին իրականացնում և երգեր երգում: Այդ ի՞նչ արվեց այնտեղ: Եթե ծիսուն ասենք ու չգերազանցենք ամեն հնարավոր, ապա բավարար է միայն ասել, որ Սողոմոնի տաճարում ու նրա բակում ծիսող շարժվում էին մինչև հեծյալի ոտքերը և ծիսող ասմները հասնող աղյուս մեջ: Աստվածային արդարադատ կամքի համաձայն դա նրանց արյունն էր հոսում, ում աստվածանաբարությունն այդքան երկար կրվում էր: Բաղաբը լի էր դիակներով ու արյունով, իսկ թշնամիներից ոմանք էլ փրկություն էին որոնում Դավթի աշտարակում, որտեղ նրանք սեփական ձեռքերով սկսեցին աղպել դուբն Ռայմոնդին իրենց կյանք պարգևել: Այս պայմանով, ահա, նրանք հանձնեցին նաև այդ ամրությունը...: Բաղաբը գրավելուց հետո մի թանկագին տեսարան էին վերանայում ինչե՞ն այն բանին, թե ինչպես էին բարեպաշտ ուխտավորները Տեր Աստծո գերեզմանի առաջ երգում ու պարում, ուրախանում ու հիմներ արտասանում, բանգի նրանց հոգին հենց ինքն աստված էր տաքացնում, որը հաղթել ու հաղթանակել է, նա ինքն էր խոսում նրանց ձայնով...: Այդ օրը հավերժ փառավորվեց, բանգի այդ օրը հեթանոսությունը կործանվեց և բրիստոնությունը հաղթեց» (Ռայմոնդ Ամիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Դրանից հետո մենք Աստծո օգնությամբ և աջակցությամբ սկսեցինք մոտենալ Երուսաղեմին: Այն բանից հետո, երբ մեր բանակը ուժեղ տանջանքներ կրեց Սուրբ բաղաբի պաշարման ժամանակ հատկապես ջրի պակասից, մեր իշխաններն ու եպիսկոպոսները խորհրդի նստեցին...: Եվ ահա Աստված կրկին դրսևորեց իր ողորմածությունը մեր նկատմամբ և պաշարման ութերորդ օրը մենք հաղթահարեցինք թշնամիներին ու բաղաբ մտանք: Դա առաքյալների ցման օրն էր, որն իրոք մի նշանավոր օր դարձավ, իսկ եթե ուզում եք իմանալ, թե ինչ արեցինք մենք այն թշնամիների հետ, որոնք պատսպարվել էին Սողոմոնի տաճարում, ապա իմացեք, որ մեր մարդիկ դրանց այնպիսի մի ջարդ տվեցին, որ դրանից հետո մինչև ծնկները թաթախված մնացին արյան մեջ» (Գողթրուա, Ռայմոնդ և Դավիթբերտ «Նամակ պապին»):

«8.5/ Երիտասարդները թողեցին Արբայի պաշարումը, վերցրին վրանները և մոտեցան Տրիպոլիսին՝ այս բաղաբի տիրակալին ու բնակչությանը ի վերջո պարզելով այն խաղաղությունը, որին սրանք այդքան երկար ձգտում էին: Եվ այսպես նրանք իրար ձեռք սեղմեցին, որից հետո ուխտավորների առաջնորդները բաղաբ գնացին ու մտան տեղի արբայի պալատը, իսկ արբան, որպեսզի բրիստոնյաները առավել վստահ լինեն խաղաղության հարցով, գերության կապանքներից ազատեց 300 ուխտավորների, որոնք գտնվել էին մինչ այդ, ու հանձնեց նրանց Աստծո բանակի ղեկավարությանը, ընդ որում դրան ավելացրեց նաև 15.000 հունական ոսկի, 15 լավ հանդերձավորված նժույգներ, ինչպես նաև առատ պարենամթերք, որը լիովին ազատեց բրիստոնյաներին որևէ կարիքից: Բայց այդ արբան միայն սրանով չբավարարվեց, բանգի նա եղավ, որ, եթե ուխտավորները կարողանան տեր դառնալ Երուսաղեմում և առավելության հասնել Բաբելոնի Եմրիի (Ֆաթիմյանների հայիֆ Ռաիսյալի - Մ.Ֆ.) նկատմամբ, որը սպառնում էր հարձակվել իրենց վրա, ապա այդ պարագայում մա ինքը լքնորդին բրիստոնյաներին և Երուսաղեմի արբայի գերիշխանությունը: Երիտասարդները երեք օր մնացին Տրիպոլիսում և, առաջիկա պատերազմի համար պատրաստելով ամենայն անհրաժեշտը, մայիսի 14-ին ելան Տրիպոլիսից: Դրանից հետո, անցնելով գաղիթափ լեռները, նրանք մոտեցան Բեթալոն կոչվող մի բաղաբի, իսկ հաջորդ օրն էլ հասան Սեբարիսին, որի շրջակայքում գտան ամենայն անհրաժեշտը իրենց ծարավը հագեցնելու համար, բանգի իրոք շատ շուր էր և մարդիկ ու կենդանիները շատ էին ուզում խմել: Սրա մյուս օրը բրիստոնյաները մոտեցան Բրիան կոչվող գետին, որի մոտ ևս մեկ անգամ հագեցրին իրենց ծարավը և գիշերեցին: Դա՞րձր օրը երեկոյան, որը Աստծո համբարձման օրն էր, նրանք առաջացան մի նեղ կածանով, երբ վախճանում էին հանդիպել թշնամիներին, թեև Աստված, որ հովանավորում էր նրանց, այդ իրավիճակից ցույց տվեց անվտանգ ելք: Դրանից հետո ուխտավորները հասան Բեթուր, որը տեղակայված էր ծովի ափին, հետո գնացին դեպի Սաիր, իսկ այնտեղից՝ Սուր, Ասկալոն, Աքբարոն և Դայֆա կոչվող ամրոցը, որը Պաղեստինի խոշոր բաղաբ հանդիսացող Կեսարիայի մոտ էր...: Եվ այսպես բրիստոնյաները ճամբար զարկեցին այդ վայրում և այնտեղ նշեցին սուրբ Գևորգ Լահուստայի տունը...: /9.1/ Ինչ հիմնալի բան էր, ով Դիսուս, երբ մեր ռազմիկները տեսան Երուսաղեմի երկնային պարիսպները, ինչպիսի արցունքներ էին հոսում նրանց աչքերից: Դենց այդ ժամանակ էր, որ մերոնք խոնարհվեցին և դեմքերը հպեցին հողին, կարծես խոնարհվելով դաժաղի մեջ փակվածին, ով այժմ նստած էր Դոր աջ կողմում և եկել էր դատելու բոլոր մարդկանց...: Եվ այսպես, ավարտելով աղոթքը, բրիստոնյաները առաջացան դեպի մայրաքաղաք, որի մոտ ճամբար զարկեցին հետևյալ կարգով: Ահա, ուրեմն, իյուսուսային կողմում՝ սուրբ Ստեփանոս Լահուստայի եկեղեցուց ոչ հեռու, ճամբար զարկեցին Նորմանդիայի ու Ֆլանդրիայի երկու կոմսերը (համապատասխանաբար Նորմանդիայի դուբն Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.), որուս Գոտֆրիդն (Ներքին Լոթարինգիայի դուբն, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույրոնացին - Մ.Ֆ.) ու Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին - Մ.Ֆ.) զբաղեցրին արևմտյան կողմը, իսկ կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.) կեսօրին վրան զարկեց Սիոն լեռան վրա՝ Աստվածամայր Սարիաի եկեղեցու մոտ, որտեղ Երիստոս ընթերցել էր իր աշակերտների հետ միասին: Եվ այսպես, մինչ մարդիկ տեղակայվել էին վրաններում ու հանգստանում էին, թղթափելով հոգևածությունը և ծանր աշխատանքի փոշին, «Պիղատոս» մականվանյալ Ռայմոնդ Տուրոնացին և մի բանի այլ մարդիկ ելան ճամբարից, որպեսզի պատվեն շրջակայքում, հսկեն, որ թշնամին անակնկալ հարձակում չգործի և, եթե հնարավոր լինի, իրենք անակնկալի բերեն վերջինիս: Եվ ահա նրանք գտան 300 արաբների, մարդի մեջ մտան նրանց դեմ, հարցնալով տարան, սպանեցին 30 հոգու և վերցրին նրանց նժույգները: Երիտասարդները բուն բաղաբի վրա հարձակում գործեցին հունիսի 10-ին, երկրորդ շաբաթվա երկրորդ տոնի օրը, սակայն բաղաբը գրավել չկարողացան և նրանց հարձակումն իզուր անցավ, բանի որ չկարողացան հաղթահարել գլխավոր պարիսպը, որը շատ հզոր էր: Այսպիսով՝ բրիստոնյաների այդ հարձակումը հետ մղվեց, թեև ուխտավորները համառա պայքար մղեցին հակառակորդի դեմ նիզակներով

ու թերերով: Այդ մարտում մերոնցից շատերն ընկան, սակայն ավելի շատ կորուստներ կրեցին թշնամիները: Երեկոն իջավ, գիշերն ընդհատեց մարտը և կողմերը ելան ելման դիրքեր: Այդ ժամանակ մերոնք արդեն շատ էին տառապում, բանի որ տաս օր էր, որ այդտեղ էին և պարենամթերքի պակաս կար: Եվ ահա կամավորների մի խումբ ուղղվեց դեպի Յայֆա նավահանգիստ, որտեղ բարձած նավեր կային: Զաղաթի մոտ քրիստոնյաները շատ էին տառապում նաև ծարավից, բանի որ Սիրոն լեռան ստորոտում գտնվող Սիլամ աղբյուրը հազիվ էր հերիքում մարդկանց ու նաստուների կարիքների համար: Այս գործը կարգավորելու համար ութիք էլան 6.000 հոգի, սակայն այդ կերպ ձեռք բերված ջուրը շատ թանկ արժեք և ճամբարում վաճառվում էր շատ բարձր գնով: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարները խորհրդի նստեցին և որոշեցին մարդիկ ուղարկել նավերի մոտ, որպեսզի ապահովեն եկվոր օտարականների անվտանգությունը: Այդ գործին էլան կոմս Սեն-ժիլը, «Պիղատտո» մականվանյալ Ռայմոնդը, որը հայտնի էր իր պատերազմական ունակություններով և անհոգությանը, իսկ սրանց հետ էլ էլան երիտասարդ Ռայմոնդ Տաուրնացին, Ահարո Մոնտմերեյցին և Գիյոմ Դ'Սաբրանը: Այս մարդիկ այլոց հետ միասին, պատրաստ ընդհարման, առաջացան դեպի նավահանգիստ, երբ 30 հոգի հետ մնացին: Շուտով հայտնի դարձավ, որ թշնամին մոտենում է, ընդ որում մոտեցողների կազմում 700 թուրքեր է արաբներ կային: Այդ ժամանակ, չնայած մերոնք բանակապես անհավաստալիորեն զիջում էին հակառակորդին, բայց այնուհանդերձ հենց իրենք պատրաստվեցին հարձակվել թշնամու վրա, բանգի, իրոք, թեև մերոնք հակառակորդի հետ համեմատած մի բուռ էին, բայց նրանք գերադասեցին հավերժական կյանքը և առաջինը հարվածեցին: Մերոնք ողջ հույսը դրել էին այդ առաջին հարվածի վրա, որի ընթացքում սպանվեցին Ահարոն, որ մի հիմնալիք ու խիզախ ռազմիկ էր, ինչպես նաև նրա ծառաները: Հարկ է լնել, որ, դեռևս մինչև ընդհարումը, մի արագընթաց սուրիանդակ սլացավ Ռայմոնդ Պիղատտոյի մոտ և հայտնեց նրան, որ թշնամիները հարձակվել են մերոնց վրա: Ռայմոնդը, իմանալով այդ մասին, իրանեց նժույգը և սլացավ օգնության, սակայն, մինչև նա կգար, Ահարոն արդեն սպանվել էր, թեև դրանից առաջ իր ձեռքով շատերին էր տապալել: Եվ այսպես թշնամիները, երբ տեսան հեռվից մոտեցող մերոնց, դիմեցին գլխապատառ փախուստի, կարծես ճնճողկներ: Մերոնք հետապնդեցին նրանց և շատերին սպանեցին, իսկ թուրքերից ոմանց էլ գերեցին, որպեսզի պարզեն նրանց գործողությունների նպատակը: Այսպիսով՝ նավերից բերված պատերազմի շնորհիվ մարդկանց տանջող սովը հազեցավ, սակայն ծարավը շարունակում էր տանջել քրիստոնյաներին, ընդ որում բանը հասել էր նրան, որ շատերը փորում էին հողը և ագահաբար ներս բաշում այնտեղի խոնավությունը, լիզում էին բարերը և հենց նոր մորթված կենդանիների թարմ մորթեղենը, իսկ երբ այն 6.000 հոգին կենդանիների համար նախատեսված ջուրը բերեց, նրանք սկսեցին ըմպել նաև այդ: Այդ ժամանակ մի հետաքրքիր բան էլ եղավ, բանգի շատերն էին սովում և այդ հանգամանքը զարմանալիորեն մեղմեց ծարավը, արդ՝ ո՛վ կարող էր մտածել, թե սովն էլ մի ինչ-որ հարցով օգտակար կլինի, ցավայի է, ցավայի է, ցավայի է, մինչև հասարակ մարդիկ այս կերպ տառապում էին, բանակի ղեկավարները շատ հեռու տեղերից գերաններ ու փայտեր բերեցին, աշտարակներ ու պաշարողական մեքենաներ պատրաստեցին և նախապատրաստվեցին հարձակվում գործել բաղաթի վրա: Այդ ժամանակ բանակի հրամանատար Գոտֆրիդը իր համար հատուկ մի աշտարակ կառուցեց և հրամայեց այն դնել բաղաթի արևելյան կողմում, մինչդեռ կոմս Սեն-ժիլը ևս, իր հերթին իր համար կառուցելով նման ևս մի աշտարակ, այն բաղաթին մոտեցրեց հարավից: Մերոնք լնեցին ինիզգորող տունը, աղոթեցին, ողորմածություն բաժանեցին չունեղությունին, իսկ երբ լույսը բացվեց և արեգակի շողերը երևացին, ռազմիկները տեղավորվեցին աշտարակներում, որոնք զգույն կամրջակներ ունեին: Այդ ժամանակ այդ փառահեղ բաղաթի ընակիչները ահ ու դող մեջ ընկան, որովհետև շրջապատվել էին նման մեծաքանակ մարդկանց կողմից, և հասկացան, որ իրենց վերջին օրը եկել է ու իրենց գլխին մահն է կախված, դրա համար էլ սկսեցին պաշտպանվել ամենայն կատաղությամբ, այն կերպ, ինչ կերպ կարող են պաշտպանվել մահվան դատապարտված մարդիկ: Առաջինը իր աշտարակի վրա սկսեց գործել դուբս Գոտֆրիդը, ընդ որում ոչ թե որպես ասպետ, այլ որպես նետաձիգ: Աստված ուղղություն էր տալիս նրա ձեռքին և նրա մատները գործում էին փշուղներ պետք էր, երբ նրա նետած նետերը հարվածում էին թշնամիների հենց կրծքին և ծակում անցնում դրանք: Նրա հետ էին երկու եղբայրները՝ Եվստաթիոսը (Բուլունի կոմս Էստաթ Բուլունացին – Մ.Ֆ.) և Բալդուինը (հեղինակը նկատի ունի Եղեմիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացուն, սակայն իրականում այդ պաիին այդտեղ էր Եղեմիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլունցին – Մ.Ֆ.), որոնք, ինչպես երկու առյուծներ, աջակցում էին եղբորը տեղեր ու բարեր նետելով, որոնք սովորականների չորս մեծությունն ունեին: Ո՛վ կարող է պատմել նրանց անհաղթ արիության մասին, ո՛վս պերճախոսություն կհերիքի, որ այդ անի, ո՛ր գովեստները հերիք կլինեն դրան: Այդ ժամանակ պարիսպներին մոտեցավ նաև հոգևոր արարողություններ իրականացնող թափորը, որը կրում էր սրբազան մատուցելու և թանկագին իրեր: Այսպես ողջ օրը մենք փոխադարձ հարվածներ էինք հասցնում ու ստանում, երբ բոլորը մահացու մարտ էին մղում...: Այս երկու բաղաթի ասպետները հետևում էին իրենց տեղերին, իսկ հետո, մի կողմ դնելով աղեղները, անցան թերիկ, որոնք սկսեցին փայլատակել կայծակների նման: Այդ ժամանակ թշնամին, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, լքեց պարիսպները և ընկավ գետին, մինչդեռ Զրիստոսի ռազմիկները սկսեցին ուժեղ աղաղակներով հետապնդել նրանց: Իր հերթին կոմս Ռայմոնդը, լսելով այդ աղմուկը, հասկացավ, որ մերոնք արդեն բաղաթում են և գոռաց իր ասպետներին, թե. «Ի՛նչ ենք մենք հապաղում, ֆրանկներն արդեն բաղաթ են մտել, իսկ այդ նրանց ու նրանց հացած հարվածների ծայերն են»: Անելով այդ՝ կոմսը սկսեց գրոհել Դավիթ աշտարակի մոտ գտնվող դարպասը՝ կոչ անելով ամենավաճառ և իր մարդկանց հետ միասին ընդունեց կողմը, ընդ որում կոմսը խոստացել էր նրան, որ, եթե աշտարակը հանձնվի, ապա ինքը ոչինչ չի անի Եմիլիոյ ու նրա մարդկանց: Այս ընթացքում դուբս Գոտֆրիդը, ուշադրություն չդարձնելով ոչ պալատների, ոչ ոսկու, ոչ արծաթի ու ոչ էլ այլ բաների վրա, զբաղված էր թշնամիներին արյունը թափելով, որպեսզի վրձն լուծի այն բոլոր վիրավորանքների և նեղությունների համար, որ կրել էին քրիստոնյաները այդ բաղաթում: Այդ մարտում նա ավելի շատ մարդկանց ոչնչացրեց, ավելի շատ, քան նույնիսկ մատուցում...: Եվ ահա նրանք, որոնք հույս ունեին խուսափել կոտորածից, հեռացան Սոդոմոնի տաճար, որտեղ մնացին օրվա մի մասը, սակայն, երբ երեկոն իջավ, իսկ արեգակն էլ գտավ, որ օրը հերիք է թափված ջանքերի համար, բաղաթի ներսում գտնվողները եռանդով շարունակեցին իրենց գործը: Մարդիկ փշուղում էին ու ջարդում, այնպես որ հաճախ հնարավոր չէր լինում ճանաչել նույնիսկ այլանդակված դիակները, այն աստիճանի որ դրանք փոխված էին լինում: Ուղղակի հնարավոր չէ նկարագրել այն ջարդը, որ Զրիստոսի ռազմիկներն իրականացրին այդ ժամանակ, ընդ որում նրանք միայն մի պահ էին թույլ տալիս իրենց ավելի մեղմ լինել թշնամիների նկատմամբ, երբ գերում էին որոշ երիտասարդ տղամարդկանց ու կանանց և պահում իրենց ծառայության մեջ: Միաժամանակ մերոնք վերցնում էին այն ամենը, ինչ աչքերին էր ընկնում, թեև նրանց հերիք էր հենց միայն հոգևոր բավարարվածությունը, որ հասել են իրենց նպատակին» (Ռոբերտ Ռեյմսից «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 8, գլուխ 5, գիրք 9, գլուխ 1):

«/111/ Եվ այսպես, թողնելով Աղբայի պաշարման այդ անօգուտ գործը, քրիստոնյաները ութիք էլան և, առանց հանդիպելու որևէ խոչընդոտի, առաջացան դեպի Տրիպոլիսի, Ջաբալի, Սիդոնի, Տյուրոսի, Աքբանի, Յայֆայի և Կեսարիայի դարպասներ, ընդ որում այս բաղաթներից յուրաքանչյուրից նրանց պարենամթերք պահանջեցին ու այն ստացան ժամանակին, մեծ բանակությամբ ու առատությամբ: Այսպիսով՝ ծովի ափին տեղակայված այս բոլոր բաղաթները, որ ձգվում էին հյուսիսից հարավ և ունեին հզոր ամրություններ, հառնեցին քրիստոնյաների առաջ հիշատակած հերթականությանը: Այնուհետև, թողնելով ծովայինը, քրիստոնյաները առաջացան դեպի Ռամլա, որի մոտ էլ հենց գիշերվա կեսին Տանկրեդն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) իր ճամբարը զարկեց: Դրանից հետո, հենց լուսաբացին, մարկիզի որդին թողեց իր ճամբարը և, ընթանալով սեփական ընկերներից առաջ, հասավ Երուսաղեմին ու պտտվեց բաղաթի պարիսպների շրջակայքով, իսկ մինչև այդ էլ, դեռ դրանից մեկ օր առաջ, հասել էր Բեթսեիտեմ բաղաթին և սրա ընակիչների խնդրանքի համաձայն ներս էր մտել: Եվ այսպես Տանկրեդը դեռ հեռվից ողջունեց Սուրբ բաղաթին՝ ծնկի գալով ու ասելով...: Դրանից հետո Տանկրեդը սկսեց դիտարկել բաղաթը Ելոնյան լեռան վրայից...: /113/ Այդ ժամանակ նրան հանդիպեց մի մեծակյաց...: /114/ Դետո Տանկրեդը հաղթանակ տարավ բաղաթից դուրս եկած 5 հեծյալների նկատմամբ...: /116/ Իսկ այժմ նկարագրենք բաղաթը...: /116/ Նորմանդիայի և Ֆլանդրիայի կոմսերը (համապատասխանաբար Նորմանդիայի դուբս Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) բաղաթը պաշարեցին այն կողմից, որտեղ դարպասը մինչև այժմ կրում է Սուրբ Ստեփանոսի անունը, իսկ Տանկրեդը կանգնած էր նրանցից հետո: Այսպիսով՝ նրանք էին իսկ հետո դեպի արևմուտք տեղակայված Եր Տանկրեդը: Ծակատագիրը, որը Տանկրեդին տվել էր պաշարելու այդ վայրը, հենց այդտեղ էլ մի աշտարակ էր դրել, որ հետագայում կոչվեց Տանկրեդի աշտարակ անունով: Դուբս Գոտֆրիդն (Ներքին Լոթարինգայի դուբս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.) իր ճամբարը տեղակայել էր հարթավայրում, իսկ դրա ծայրերն էլ հասնում էին Տանկրեդի դիրքերին: Միոն լեռան վրա տեղակայվել էր կոմս Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), որն այսպիսով՝ բաղաթից անցնալով էր մի բավականին ցածր պարսպով...: /117/ Ուխտագիրների բանակը անչափ թուլացած էր պատերազմներից ու հիվանդություններից, այնտեղ էին Ստեփանն (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.) ու Դյուգեն (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուբս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որը զբաղված էր իր իշխանության կառավարմամբ, այնպես որ մարդիկ քիչ էին, որպեսզի հարձակվումներ գործվեք պարիսպների վրա դրանց ողջ երկայնքով, նրանք այնքան քիչ էին, որ հնարավոր չէր նույնիսկ շրջապատել բաղաթն ու աշտարակները արևելքից արևմուտք, մասնավորապես դրանց հիդրեն էլ շատ էր ուժեղացնում դրանք: Այսպիսով՝ միայն բաղաթի երկու կողմերն էին, որ պատված էին քրիստոնյաների կողմից, սակայն, չնայած դրան, քրիստոնյաները մեծ եռանդով ու թափով գործին կպան, ինչքան էլ որ քիչ լինեին, ընդ որում նրանք լավ գիտեին, որ օրը օրվա վրա հակառակորդի ուժերը պետք է մեծանային, իսկ իրենց ուժերը՝ փոքրանային: Միաժամանակ իունիս ամիսն էր, երբ բոլորին տանջում էր ուժեղ ծարավը, ընդ որում նրանք, ոյի

բաղադրում էին, ամեն առումով լավ դրության մեջ էին, բանգի հով տեղում էին, հանգիստ բնում էին, հանգստանում և ունեին ջուր, այն դեպքում, երբ դրսում գտնվողները տանջվում էին սովից, արևից, հոգնածությունից, պատերազմներից և մշտապես արթուն մնալու անհրաժեշտությունից: /118/ Այսպիսով, չնայած այս ամենին, քրիստոնյաները որոշեցին լարված աշխատանքի անցնել և պաշարողական մեքենաներ կառուցել՝ որոշելով, որ անհրաժեշտ է փորձ կատարել վեր ելնել պարիսպներով առաջիկա ուրբաթ օրը, ընդ որում մարդիկ գործում էին այդ թվում նաև վերև հիշատակված այն մենակացի խորհրդով, որը նշանակել էր գրոհի տեղն ու ժամը: Այդ ժամանակ պարզվեց, սակայն, որ մոտակայքում բացարձակապես բացակայում էր փայտանյութը, որոնք անհրաժեշտ էին ցանկացած մեքենաների, այդ թվում նաև աստիճանների կառուցման համար: Բանն այն էր, որ Մեմֆիսից առաջացած եգիպտական մարդիկ հենց այդ տարի պաշարել էին քաղաքը և ուժով գրավել այն, տիրել էին միջև: Դամասկոս քնկած տարածությանը, իսկ այդ պարագայում նրանք կտրել ու պաշարողական նպատակներով կիրառել էին շրջապատի բոլոր ծառերը և ոչնչացրել ողջ կանաչեղենը: Այնուհանդերձ մոտակայքում մնացել էին որոշ տարածություններ, որոնք էլ հենց ակտիվ ուսումնասիրության ենթարկվեցին Տանկրեդի կողմից: Դենց այդ ժամանակ էր, որ հայտնաբերվեց որոշակի բանակի փայտանյութ, որոնք հետո կտրվեցին և տեղափոխվեցին քաղաքի մոտ: Եվ այսպես քրիստոնյաները նշանակեցին գրոհի օրը, երբ պետք է գեներ վերցնեին ձեռքերը և մոտենային պարիսպներին, ընդ որում բոլորը համակարծիք էին, որ այդ պարագայում բոլոր դժվարություններն իրենց վերջը կունենային: Միաժամանակ հարկ է էլել, որ պաշարողական մեքենաների կառուցման համար անհրաժեշտ փայտանյութը շատ քիչ էր, իսկ առկա երկօրյա ժամանակն էլ՝ ոչ բավարար, որպեսզի մարդիկ, ինչպես պետքն էր, պատրաստվեին գրոհի, սակայն այն մենակացը արդեն ստել էր իր խոսքը և մենք հավանաբար էինք նրան: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները իրենց ողջ ջանքն ու եռանդն ներդնելով պատրաստվում էին գրոհի, ընդ որում պատրաստվեցին նաև պաշարողական վահաններ: Դրանցից մեկը կառուցված էր հենց Տանկրեդի հսկողության տակ գտնվող հատվածում, երբ նա կարծես հպարտորեն ասում էր, թե, ահա, տեսե՛ք, բոլորդ, առաջինը ես եմ մարտի նետվելու...: /119/ Եվ այսպես մոտակայքում անտառներ գտնվեցին և մարդիկ սկսեցին այնտեղից անտառանյութ բերել, որպեսզի կիրառեն պաշարման նպատակով, ընդ որում այդ գործում մեծապես աչքի էր ընկնում նաև հենց ինքը՝ Տանկրեդը, որը անհամբեր սպասում էր նշանակված օրվան...: /120/ Եվ այսպես, անհրաժեշտ ջանքերը գործարկելով անտառանյութ գտնելու ուղղությամբ, մենք երկնայինի աջակցությամբ ի վերջո գտանք այն...: /121/ Դրանից հետո մենք Դոբերտ Ֆլանդրիացուն ընտրեցինք որպես մի առաջնորդի, որը պետք է ապահովեր բանվորների անվտանգությունը, մինչ սրանք պետք է կտրեին ծառերը և դրանք բերեին քաղաքի մոտ: Այդ ժամանակ անտառանյութը, որ պետք է ձեռք բերեինք, երրուստղմի մոտ գտնվող Նաբլուս քաղաքի մոտակայքում էր...: Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը 200 ռազմիկների հետ գնաց այդ ուղղությամբ, այդ 200 հոգին նրա անձնական ջեֆանի մարդիկ էին, և մտավ հազար կողմից իրեն շրջապատող թշնամիների մեջ...: Եվ այսպես, երբ ծառերն արդեն կտրված էին, կոմսը պատրաստվեց դրանք ճամբար ուղեկցել՝ սկզբում իմաստուն կերպով առաջ ուղարկելով ռազմիկներին, որպեսզի պաշտպանության տակ վերցնեն ճանապարհը և հետևից եկող բանվորների անվտանգությունը ապահովեն Դամասկոսի նետածիգներին, Արաբիայից Նիզակակիրներից ու հատկապես թեովպիացիներից: Դաշողությունը միշտ ուղեկցում է խելքին և ահա բանվորները իրենց բեռով և կոմսի ուղեկցությամբ հաղթական հիմների ուղեկցությամբ ճամբար հասան, ընդ որում ինչպես կոմսը, այնպես էլ նրա ընկերները արժեն ամեն տեսակի զոլվետների...: /122/ Դարկ է էլել, որ քրիստոնյաների ճամբարի և Դովասաթի հովտի միջև մի այգի կար, որը գրոհի համար ամենահարմարն էր: Իրոք, այդ վայրում ավելին, բան որևէ այլ վայրում, հարմար էր հարձակում գործել քաղաքի վրա, որովհետև այնտեղ ծառեր կային, իսկ պարիսպներն էլ ավելի ցածր էր, բան, այլ հարկաձեռնում: Մերոնք, սակայն, չէին զբաղեցնում այդ այգին, իսկ այդ հանգամանքը մեծ զարմանք էր պատճառում պաշտպանվողներին: Իրականում, սակայն, դա ամենին էլ պատահական չէր, բանգի այդ վայրը թողնվել էր պատերազմի վերջին փորձի՝ վճռական գրոհի համար, ընդ որում այդ ուղղությամբ կառուցվել էր մի փայտյա աշտարակ, որը հնարավոր էր մոտեցնել պարիսպներին և ֆրանկները, տեղակայվելով դրա վրա, կկարողանային ելնել պարիսպների վրա: Միաժամանակ հարկ է էլել, որ քաղաքի մոտ կուտակված եղևիններն ու սոսիները պաշտպանվողներից ծածկում էին հարձակման գլխավոր ուղղությունը, բանգի ծառերն ու ամեն տեսակի փայտանյութ կուտակվել էին արևմտյան կողմում, իսկ գրոհը եղավ արևելյան կողմից...: /123/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաները շատ էին տառապում գործին և խմբից պակասից, նրանց մշտապես պատերազմով էին սպառնում եգիպտացիները, ինչպես նաև Պաղեստինի, Արաբիայի և Դամասկոսի բնակիչները, որոնք տարբեր տեղերից հավաքվել էին ու գործում էին մեծ կատաղությամբ, ընդ որում սրանք բոլորը զինված վիճակում շրջապատել էին մոտակա լեռները և ոչ մի հնարավորություն չկար անհրաժեշտը գտնելու համար ճամբարից հեռանալ: Մենք ամենուր պարենամթերք էինք փնտրում, սակայն այն գտնելը բացարձակապես անհնար էր, իսկ քաղաքից հեռանալ էլ անհնար էր, այնպես որ մարդիկ, որ պաշարել էին քաղաքը, այժմ իրենք էին հայտնվել պաշարման մեջ: Այս պայմաններում շատերը սկսել էին դժգոհություններ հայտնել...: /124/ Ի վերջո պաշարողական մեքենաները և այլ բաները լիովին պատրաստ եղան և ամեն ինչ, հնարավոր էր անել այդ պայմաններում, արվեց: Վերջնականապես պատրաստ չէին միայն պաշարողական մեքենաների իրարից անջատված մասերը, որոնք, սակայն այդ վիճակում էին, որպեսզի հնարավորինս հեշտ հասցվեին դեպի գրոհի համար նախատեսված հատվածը: Առաջիկա գործի համար մենք ընտրեցինք գիշերային ժամանակը, իսկ դրա հաջորդ օրն էլ ծախսեցինք այն բանի վրա, որպեսզի հավաքենք մեքենաների առանձնացված մասերը: Այսպիսով, ավարտելով այդ գործը ևս, մենք պատրաստվեցինք գրոհի: Դարկ է էլել, որ ողջ այս ընթացքում քաղաքի բնակիչները, անհանգստանալով սեփական ապագայի համար, պաշտպանական լայն միջոցառումներ էին ձեռք առել, սակայն դրանք բոլորը նրանք իրականացրել էին ոչ այն ուղղությամբ, որով մենք պատրաստվում էինք հարձակվել: Արդյունքում նրանք բոլոր ջանքերն իզուր անցան և միայն վերջին պահին, հասկանալով, թե ինչ է կատարվում, պաշարյալները սկսեցին հապճեպ այլ վայրերից մեքենաներ տեղափոխել այդ ուղղությամբ, սակայն այդ ջանքերն արդեն այնքան էլ օգուտ չէին տալու...: Այսպիսով՝ երկու կողմերն էլ պատրաստվեցին մարտի, որից հետո մի կողմը սկսեց ամեն ջանք ներդնել, որպեսզի տապալի պարիսպը, իսկ մյուս կողմը՝ որպեսզի թույլ չտա այդ: Եվ ահա աշտարակների հիմքերին մոտեցվեցին խույրեր, որոնք սկսեցին հարկաձեռն դրանք: Խույր աշխատում է հետևյալ կերպ: Եվ այսպես, խույր դնում են անշարժ պարսպի դիմաց, այն գործում է ծածկի տակ, կախված շրջանակներից, երբ շրջաններից կախված գերանը հետ ու առաջ են տանում և հարվածում պարիսպներին: Այդպես էլ գործեց մեքենան այս պարագայում, երբ, չնայած վերևից թափվող բազմաթիվ հարվածներին, նետվող քարերին, Նիզակներին ու Նետներին, խույր, պաշտպանված վահաններով, որոնք պաշտպանում էին դրանց տակ գործող մարդկանց, սկսեց հարվածել պարիսպներին և աշտարակներին: Այս կերպ գործը որոշակիորեն հեշտությամբ առաջ գնաց, բայց հետո, երբ խույր սկսեց ավելի առաջանալ իր գործում, այն, հայտնվելով տարբեր առարկաների միջև, զրկվեց շարժումակողմնից, ինչից էլ օգտվելով քաղաքի պաշտպանները սկսեցին վերևից նրկակի եռանդով հարվածել, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ վերևից սկսեցին նաև նրակ թափել, որպեսզի այնպես խոյր: Իրոք, Մուհամմեդ ծառաները հատուկ անթոնների մեջ գտնվող ծծումբ էին նետում Զրիստոսի ծառաների վրա: Այս պայմաններում քաղաքը պաշարողների առաջին փորձին հետևեց երկրորդ, սակայն ի վերջո, երբ բանը հասավ երրորդ փորձին, այն վերջնականապես անհաջողության մատնվեց, բանի որ փայտը, ենթարկվելով բազում հարվածների, ի վերջո տեղի տվեց և շարքից դուրս եկավ: /125/ Եվ այսպես վերևից թափվող հարվածների արդյունքում ի վերջո այս մեքենայի մի կողմը վնասվեց, այնպես որ այն թեթևեց մի կողքի վրա և վտանգի տակ դրեց իր տակ գործող մարդկանց: Պարզվեց, որ մեքենայի անվավերացումը վնասվել է, որի արդյունքում այն հայտնվեց անօգնական վիճակում, երբ որևէ կերպ չէր կարող շարժվել՝ մնալով տեղում: Այդ ժամանակ հին հարվածներին հետևեցին նորերը և հին վերքերի վրա նոր վերքեր առաջացրին: Այս պայմաններում մենք դեռևս որոշակի հույսեր ունեինք, որ գործը հաջող ավարտ կունենա, բանի որ այդ դժվարությունները մենք հաշվի էինք առել ի սկզբանե: Ստեղծված պայմաններում քրիստոնյաները գործի դրեցին այդտեղ թափված որոշ գերաններ, որոնք, կապված պարաններով, գտնվում էին պարիսպների վրա: Եվ այսպես, կտրելով դրանք ու ներթև տապալելով, քրիստոնյաները մեծապես թուլացրին քաղաքի պաշտպանությունը: Այս ընթացքում Տանկրեդն ու Նորմանդիայի կոմսը շարունակում էին զբաղվել քարանետությամբ, ընդ որում նրանց նետած քարերից ոմանք պետք եղածից հեռու էին թռչում, ոմանք՝ մոտիկ: Այս երկու փառասիրտ իշխանները վաղ թե ուշ հաջողության կհասնեին, տապալելով աշտարակներից որևէ մեկը, սակայն նրանց գործը բարդացավ նրանով, որ պարիսպների վրա դրանց արտաքին կողմից ծրուղներով լի պարկեր էին կախված, որոնք նախատեսված էին այն բանի համար, որ, եթե քարը հարվածի պարիսպներին, դրա հարվածը թուլանա և վնասը քիչ չլինի: Եվ այսպես եկավ մի պահ, երբ մարդիկ արդեն հուսահատվել էին և, հոգնած ու բազում հարվածներ ստացած, ի վիճակի չէին հին եռանդով շարունակել գրոհը..., սակայն, ով Աստծո հրաշք..., վերև նետվեցին կրակե նետեր, որոնք, հարվածելով ծրուղներով լի այդ պարկերին, ի վերջո այրեցին դրանք: Սա անակնկալ կերպով հեշտացրեց գրոհի հարցը, բանի որ պարիսպների վրա մի իսկական հրդեհ սկսվեց, որի հետևանքով այնտեղ գտնվող անհավատները հետ բռնվեցին: Իր փորձին, օգտվելով այս հանգամանքից, մեր մարդիկ նրկին պարիսպներին հետեցին աստիճանները, իսկ այնտեղ գտնվող աշտարակներից մեկի վրայից էլ գերաններ նետեցին դեպի պարսպի վերին հատվածը: Այսպիսով, օգտվելով այս նոր ու անակնկալ կերպով իրենց օգտին դասավորված հանգամանքից, քրիստոնյաները, եռանդով գործելով ու ձեռքերով, կառնեցին վերևից իրենց տրված այդ հնարավորությունից այնպես, կարծես դա մի նավահանգիստ լիներ, որ բաժին էր հասել նրանց փողոթնու ծովում: /126/ Քաղաքի գրոհն իրականացնող երիտասարդների զուլխն էր կանգնած Բեռնար Գլեն-Վալերի անունով մի քաջ, որը լիով արժանի էր իր անվանը: Սա եռանդով գրոհում էր պարիսպները իր հետ գործող Լեթոլը Էնգելբերտի հետ միասին և ահա այնպես եղավ, որ սրանք իրար հետ միասին առաջինը բարձրացան պարիսպների վրա: Եվ ահա նրանք կարողացան ոտք դնել պարսպի վերևին հատվածի վրա, որից հետո ֆլանդրիացիները օգնության հասան նրանց: Այն բանից հետո, երբ նրանք հաստատվեցին վերևում, Բեռնարը մարտնչելով գնաց արևելյան, իսկ նրա զինակիցը՝ արևմտյան ուղղությամբ, ընդ որում նրանք ջարդում ու

փշրում էին բոլոր նրանց, որոնք փորձին կատարում կասեցնել իրենց: Մեկը գլխատվում էր, մյուս տապալվում ուժեղ ձեռքի հարվածով, երրորդին ցած էին նետում պարիսպներից ու, թեև այս բաներն իրենք էլ էին հարվածներ ստանում, սակայն արդյունքում նրանք հասան այն բանին, որ իրենց հետևող շատ շատերը կարողացան բարձրանալ պարիսպների վրա: Ամեն պահին քրիստոնյաների առավելությունը մեծանում էր և Նորանոր մարդիկ էին ներս խուժում աշտարակները, ընդ որում հաղթողները գործում էին նորանոր եռանդով: /127/ Եվ ահա պաշարյալները, որոշ ժամանակ դիմադրություն ցույց տալով և այն բանը հասկանալով հետո, որ դա անօգուտ է, գոռ տվեցին ուղեղին և դիմեցին փախուստի՝ խառնվելով բնակչության հետ: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մի պահ հետ մնացին, բանի որ պետք է անցնեին պարիսպները, բայց հետո, երբ դարպասները կոտրվեցին, մարդիկ ներս խուժելով արդեն դրանց վրայով, առաջացան ամենից առաջ Յովսափի հովտի կողմից: Եվ այսպես քրիստոնյաները ներս մտան բաղաբ և ցրվեցին տարբեր կողմեր՝ տարածվելով աչ ու ձախ, տներում, այգիներում, փողոցներում և հրապարակներում, երբ սպանում էին ու թալանում, ոմանք գրավում էին տները, այլք տանում անասուններին, ձեռք գցում ոսկի, թանկարժեք քարեր, դրամներ, ստրկացնում մարդկանց և անում ամեն ինչ, ինչ արվում է, երբ գրավվում է նման մի քաղաք: Այսպիսով, ինչպես ասվում է, ամեն մեկն իր փորագրված ունեղ, այդպես էլ եղավ այս դեպքում, երբ ամեն մեկը առաջին հերթին բավարարում էր իր այն կիրքը, որն իրեն ամենից շատ էր հուզում հենց այդ պահին՝ սոված ուտելիք էր փնտրում, անզեն՝ գենք, ծարավը՝ ջուր, ուղեղը՝ նժույգ, մերկը՝ հագուստ, հարբեցողը՝ մի զավաթ գին, իսկ ազախը՝ գանձեր: Եվ այսպես ազնվականները, և հասարակն իրար խառնված այս վերայ ջանում էին գրավված քաղաքում, երբ քրիստոնյաները, լրիվ արյան մեջ, շարունակում էին անդադար գործել: Այս ընթացքում ամենից առաջ աչքի ընկան երկու Ռոբերտները՝ Նորմանդիայի և Ֆլանդրիայի կոմսերը, բայց նրանցից հետո չէր մնում նաև Գոտֆրիդը, որն իրոք փայլուն էր մարտերում, ինչպես նաև կոմս Սեն-ժիլը, որը, իր կողմից հաղթահարելով աշտարակները և մտնելով քաղաքի փողոցները, տիրեց Դավթի աշտարակին և, առաջնալով, տապալեց ու փախուստի մատնեց իր դեմ ելած թշնամիներից շատ շատերին: /128/ Այս բոլոր անձանց մեջ, սակայն, ինչպես մի իսկական առյուծ, գործում էր Տանկրեդը՝ իր կատաղի հզորության մեջ անելով մեծ սիրագործություններ: Սա մի իսկական Ալաբա և, Դեկտորը և Աբիլետը մեկ մարդու մեջ, սակայն նրանք էլ դժվար թե հասնեին Գվիսկարի (**Ալաուիայի դքսության ղուբա Ռոբերտ Գվիսկարի - Մ.Գ.**) եղբորորդի Տանկրեդին: Զաղաթի միջևանքները ըստ բնական կազմվածքից էր Տիրոջ տաճարից, որը մի ժամանակ իրենից ներկայացնում էր Սողոմոնի տաճարը: Այն զբաղեցնում էր մեծ տարածություն, պաշտպանված էր երկաթյա դարպասներով և ուժեղ պարիսպներ ուներ: Եվ այսպես հենց այստեղ էր, որ հավաքվել էին քաղաքի բնակիչների մի մասը, մարդիկ, որոնք, ահաբեկված և վախեցած, հույս ունեին, այնտեղ ապաստանվելու գտնել: Տանկրեդը, սակայն, կոտորելով երկաթապատ դռները, ի վերջո կարողացավ ներս մտնել... /129/ Եվ ահա Տանկրեդը թալանեց ողջ տաճարը...: /130/ Այնուհետև Տանկրեդը բաժանեց ավարդ իր ռազմակազմի մեջ...: /131/ Դրանից հետո Տանկրեդը Նորից ձեռք վերցրեց գեները և սկսեց կոտորել ու ջարդել թշնամիներին...: /132/ Եվ այսպես, քաղաքը գրավվեց, իսկ նրա բնակիչները մի իսկական ջարդ կրեցին...: /133/ Ընչու է, մի պահ հավատացյալները հետ մղվեցին, բայց հետո, հավաքելով ուժերը, նրանք վերջնական հաղթանակի հասան...: /134/ Դավաճանացյալները սարսափելի ջարդ տվին անհավատներին» (Ռաուլ Կանեսաի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», զուլիս 111-134):

«/6.5/ Այստեղ, բանի որ ես կարծում եմ, որ ապագայում այլևս առիթ չեմ ունենա այս մասին խոսել, ուզում եմ մի պահ կանգ առնել և հայտնել այն մասին, թե ինչ եղավ այն Փիրուզի հետ, որի մասին ես հիշատակել եմ առաջ: Եվ այսպես, ստանալով սուրբ կնունքը, այս մարդն ընդունեց քրիստոնեությունը, իսկ կնքվելիս էլ նրան տվեցին Բոհեմունդ անունը, որից հետո նա օգնեց մեզ երուսաղեմի պաշարման ժամանակ, իսկ երբ այս քաղաքը գրավվեց, վերադարձավ Անտիոք...: /7.1/ Եվ այսպես քրիստոնյաները հրաժարվեցին Արքայի պաշարումից և շաքաթվա վեցերորդ օրը՝ մայիսի 13-ին, հասան Տրիպոլիս, որտեղ մնացին 3 օր: Այդ ընթացքում Տրիպոլիս քաղաքը, համաձայնության գալով մեր բանակի առաջնորդների հետ, ազատություն շնորհեց 300 գերյալների, որոնց պահում էր շրջանների մեջ, իսկ այն ժամանակ, երբ մերոնք հեռանում էին, նա քրիստոնյաներին նվիրեց 15.000 հունական ոսկի, ինչպես նաև թանկարժեք նժույգներ: Սրանից զատ Տրիպոլիս տերը նաև քրիստոնյաների լավ գնի դիմաց տվեց շատ նժույգներ, Էբեր և այլ ապրանքներ, որոնք կարող էին օգտակար լինել բանակի և առաջիկա գործի համար: Այսպիսով՝ Աստծո բանակն այժմ լիակատար մարտական փնձակում էր, ընդ որում, երբ բոլոր այս համաձայնությունները ձեռք բերվեցին, Տրիպոլիս տերը նաև ավելացրեց, որ, եթե ուխտավորները հաղթեն պատերազմում, ապա ինքը պատրաստ է ելնել Բաբելոնի տիրակալի (**Ճաթիլյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայալայի - Մ.Գ.**) դեմ, իսկ եթե քրիստոնյաները տիրեն երուսաղեմին, ապա ինքը անմիջապես քրիստոնեություն կընդունի և իր բոլոր տիրույթները կհանձնի քրիստոնյաներին: Եվ ահա երկրորդ օրը մերոնք, առաջնալով կտրտված մի տեղանքով ու նեղ ճանապարհով, շարունակեցին ընթացակ ողջ օրն ու դիչերը և ի վերջո հասան Բեթղիոնի կղզիով մի ամրության, իսկ այնուհետև մեկնեցին դեպի ծովի ափին գտնվող մեկ այլ ամրությունը, որը կոչվում էր Գաբարի և գտնվում էր Բրիան գետի վրա: Այստեղ մերոնք ինչպես պետքն է հագեցրին իրենց տանջող ծարավը, բանի որ մինչ այդ շատ էին տառապում ջրի պակասից: Ծարկազարդի երեկոյան քրիստոնյաները սկսեցին մի շատ նեղ ճանապարհով բարձրանալ լեռն ի վեր և այդ հանգամանքը նրանց մեծապես վախեցնում էր, բանի որ մի կողմից տեղանքն էր գառնափայլ, մի մյուս կողմից էլ նրանք վախենում էին այդ ուղու ավարտին հանդիպել թշնամիներին: Աստծո կամքը, սակայն, թույլ չույլեց, որ քրիստոնյաներից որևէ մեկը ձորը գլորվի, իսկ մեր ռազմիկներն էլ մի առաջապահ կազմեցին, որը ապահովեց հետագա ուղին թշնամական հարձակումներից: Ի վերջո, ուխտավորները հասան ծովի ափին գտնվող մի քաղաքի, որ կոչվում էր Բեթյուբ, որից հետո առաջացան դեպի Սարպետա..., այնտեղից՝ Սուր, իսկ վերջում էլ հասան Աբբային, որը մի ժամանակ եղել էր Պաղեստինի մայրաքաղաքը: Ծարունակելով ուղին՝ քրիստոնյաները հասան Դաֆա կղզվող մի քաղաքի, որից հետո արդեն մոտեցան հայտնի Պաղեստինյան Կեսարիային, որտեղ, երբ արդեն մայիսի վերջերն էր, մնացին 3 օր ու նշեցին Ծաղկաբաղդը: Դրանից հետո քրիստոնյաները առաջացան դեպի Ռամաթա կղզվող քաղաք..., ընդ որում արա բնակչությունը, երբ որ լսեց ֆրանկների գալուստի մասին, անմիջապես թողեց ամեն ինչ ու փախավ...: Դարկ է նշել, որ, երբ բնակչությունը փախավ, տեղում թողեց մեծ բանակի պարենամթերք, այնպես որ դա հետո շատ օրեր հերիքեց մեր բանակին: Այդ ժամանակ մեր բանակի առաջնորդները, խորհրդակցելով հոգևորականների և եպիսկոպոսների հետ, որոշեցին այդ քաղաքի համար մի եպիսկոպոս նշանակել...: Այդպես էլ արեցին, ընդ որում նրա հետ նաև զինված մարդկանց վերջինիս վրա և առյուծի այնպիսի մի կատաղությանը գործեց, որ, չնայած թշնամիների արհուրանքը, նրանք տեղի տվեցին: Եվ այսպես, սպանելով թշնամիներից շատերին, Ռայմոնդ ձեռք գցեց շատ նժույգներ և վերադարձավ իր բանակ, որտեղ այդ փառահեղ գործը մեծ ոգևորություն առաջացրեց: Դաջողի շաքաթվա երկրորդ օրվա լուսաբացին քրիստոնյաները այնպիսի ուժով և կատաղությամբ հարձակում գործեցին քաղաքին արտաքին՝ ավելի փոքր, պարիսպի վրա, որ այն ճեղքվեց, իսկ աստիճաններն էլ հենվեցին դրա առաստաղաբերին: Արդյունքում մի բանի ասպետների վրեժն ու սկսեցին նետեր արձակել, իսկ երբ դրանք սպառվեցին, նրանք սպառվեցին նիսիակների ու թրերին, սակայն քաղաքի պաշտպանները ևս իրենց հերթին մարտնչում էին երկաթը ձեռքերին: Եվ ահա մեր մարդկանցից շատերը գետին տապալվեցին, սակայն թշնամու կորուստներն ավելի շատ էին...: Երբ Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, այնտեղ հաստատեցին շատ թուրքերի, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար, իսկ սրանց հավաքատեղին էլ դարձավ Դավթի անունը կրող աշտարակը, որը մենք հաճախ կոչում ենք Միոնի աշտարակ: Այսպես թե այնպես, սակայն պաշարման ընթացքում այս աշտարակում հաստատված թուրքերը այնպիսի չէին և մեր մարդիկ նրանցից որևէ վնաս չկրեցին, բանից թուրքերը միայն դիտում էին, թե ինչ է կատարվում իրենց շուրջը, իսկ մեր մարդիկ էլ մարտնչում էին միայն սարակիստների դեմ: Այդ պաշարման ընթացքում մեր մարդիկ ի վիճակի չէին հաց գնել, իսկ 10 օր շարունակ էլ ընդհանրապես հնարավոր չէր որևէ տեղից որևէ բան ձեռք բերել, մինչև որ Աստված օգնության հասավ և քրիստոնյաների նավատորմը մոտեցավ Դաֆային: Քրիստոնյաների բանակը շատ նեղություն կրեց նաև ջրի պակասից, ընդ որում այն ձեռք բերեց շատ դժվար էր, բանի որ մարդիկ ստիպված էին ձիերով կամ եղջերավոր անասուններով 6 մղոն տարածություն անցնել, որպեսզի ջուր ձեռք բերեն՝ այն էլ ամեն պահի եկթարկվելով թշնամիների հարձակման վտանգին: Բուն քաղաքի մոտակայքում միայն Միոն լեռան վրա գտնվող մի աղբյուր կար, որը օգնել էր սուրբ Եվգենիոսին, սակայն այս ջուրը վաճառվում էր շատ թանկ գնով: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ ստրուհալները հայտնեցին, որ քրիստոնյաների նավատորմը հասել է Դաֆա,

բանակի ղեկավարները նստեցին խորհրդակցության և որոշեցին ասպետների մի խումբ ուղարկել այդ նավահանգիստ, որպեսզի տրանսպորտով ենթակառուցվածքը, ինչպես նաև տրոստային ծամանած մարդկանց անվտանգությունը: Եվ ահա վաղ առավոտյան Ռայմոնդը, որի մասին հաճախ հիշատակել ենք, մի քանի այլ ազնվականների հետ իրենց սենյոր կոմս Սեն-ժիլի բանակից վերցրին 100 ասպետների և ամենայն վճռականությամբ մեկնեցին նավահանգստի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ հիմնական խմբից հետ մնացած 30 ասպետների վրա հարձակվեցին 700 թուրքեր, արաբներ ու սարակինոսներ, որոնց Բաբելոնի արքան էր ուղարկել՝ այդ վայրերը հսկողության տակ պահելու նպատակով: Զորհատուկները, որոնք բանակապետ զգալիորեն զիջում էին հակառակորդին, հարձակվեցին վերջինիս վրա, սակայն թշնամու ուժն ու կատաղությունն այն աստիճանի մեծ էր, որ մեր մարդիկ բոլոր կողմերից հայտնվեցին անխուսափելի մահվան վտանգի մեջ: Թշնամու ռազմիկները սպանեցին մեր առաջնորդներից մեկին, որի անունը Ահարդ էր, ինչպես նաև արքաներից ու հետևակայիներից որոշ հարգարժան մարդկանց: Այդ ժամանակ, երբ սրանք բոլոր կողմերից շրջապատված էին մեր մարդկանց, մի մարդ հասավ վերջի հիշատակված Ռայմոնդին և պատմեց հավատարկիցների աղետալի վիճակի մասին ասելով. «Ինչո՞ւ եք դուք ու ձեր մարդիկ այստեղ նստել, Նայթ, տեսե՛ք, որ նրանք, որոնք հետ են մնացել ձեզնից, այժմ հուսահատ դրության մեջ շրջապատված են սարակինոսների ու արաբների պարսի կողմից: Եթե դուք ինչքան հնարավոր է արագ նրանց օգնության չհասնեք, ապա անկասկած ամենամոտակա ժամանակներում նրանց մեռած կգտնեք, եթե նրանք իհարկե արդեն իսկ մեռած չեն: Այդ թռեք, շտապեք, թեև ասում եմ, որ հնարավոր է արդեն իրոք որ ուշ է»: Այդ ժամանակ Ռայմոնդն իր ազնվականների հետ միասին անմիջապես մեկնեց այն կողմը, որտեղ մարտն էր ընթանում, ընդ որում մարտին նախապատրաստվելիս նա հույսը դրեց ոչ այնքան ձեռքում գտնվող զենքի, այլ Փրկչի վրա: Եվ ահա հեթանոսների գողթը, երբ տեսավ քրիստոնյաներին, անմիջապես բաժանվեց երկու մասին, սակայն, կոչ անելով Բարձրալի Օսմանյակել իրենց, մեր մարդիկ հակառակորդի վրա հարձակվեցին այնպիսի մի ուժով, որ ամեն ոք իր հակառակորդին գետին տապալեց: Համոզվելով, որ հնարավոր չէ դիմարդել քրիստոնյաներին, հեթանոսները թողեցին ամեն ինչ, և, առաջ մղվելով սարսափով, արագորեն դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ արագորեն 4 մղոն հեռավորությունից, ընդ որում շատերին սպանեցին, ինչպես նաև որպես հաղթական ավար բերեցին 103 նժույգ: Մերոնք չսպանեցին բռնկված թշնամիներից միայն մեկին, որին բերեցին իրենց հետ և որից էլ հենց իմացան այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր թշնամիների շարքերում՝ պարզելով, թե ինչ է նախատեսել քրիստոնյաների դեմ Բաբելոնի արքան: Այդ ընթացքում հիմնական բանակի տառապանքը ջրի պակասից այն աստիճանի էր հասել, որ մարդիկ, մաշկազերծելով անասուններին ու ցլերին, դրանց կաշիներն իրար բերելով ջուր էին կրում վեց մղոն հեռավորությունից, ընդ որում այդ կերպ տեղի հասցված ջուրը հոտած էր և շատ վատը, այնպես որ միայն մեծացրեց սկիզբ առած սովի տառապանքները, բանի որ ուսեղիբից իր հեղին մնացել էր միայն կրեթը...: Սարակինոսները վշտապատ դարանակալ սպասում էին աղբյուրների ու գետերի մոտ՝ այրվելով մերոնց սպանելու ցանկությունից, ընդ որում նրանք այդ անում էին ավար ու հատկապես նժույգներ ձեռք բերելու համար, որոնք հետո թաքցնում էին բարանձավներում և այրելում: Ուժեղ սովը և ծարավը տարածվել էր քաղաքը պաշարող բանակի շարքերում, սակայն դրան գունդարկել էր նաև քրիստոնյաների թիկունքում գործող թշնամու կատաղությունը: Այս պայմաններում բանակի ղեկավարները, տեսնելով, որ այդ բանակի մարդիկ այդ աստիճան տառապանքներ են կրում, հանգեցին այն մտքին, որ պետք է գործի դնել պաշարողական մեթոդները՝ հույս ունենալով գոնե այդ կերպ ձեռք բերել քաղաքի ամրությունները և ի վերջո հասնել Զորհատուկ տառապանքների վայրերին: Եվ այսպես, ավելացնելով առկա այլ մեթոդներին նորերը, քրիստոնյաները կառուցեցին նաև խոյեր, որոնցով հնարավոր էր ձեռք բերել պարիսպները, ինչպես նաև բարաններ, որոնք կիրառվում էին նույն այդ նպատակով: Նրանք կառուցեցին նաև շարժական աշտարակներ, որոնք կոչվում էին «Փայաս»: /7.3/ Ղուբա Գոտֆրիդի առաջինն էր, որ ավարտին հասցրեց իր աշտարակի, ինչպես նաև մնացած մեթոդների կառուցումը, իսկ կոմս Ռայմոնդ ինչ-ժողով թույլ տվեց իրենց երկրորդը լինել այն ռազմիկներից, որոնք ունեին սեփական պաշարողական աշտարակ: Իրենց հեղինակ սարակինոսները, երբ տեսան, թե քրիստոնյաները ինչ եռանդով են ձեռք գարկել պաշարողական մեթոդների կառուցմանը, իրենք ևս սկսեցին ամենայն եռանդով ամրացնել պարիսպներն ու աշտարակները: Աշխատելով ողջ գիշեր՝ նրանք զարմացնում էին մեր մարդկանց գործն անելու իրենց պարզությամբ, չնայած որ փայտանյութն ու անհրաժեշտ այլ բաներ մերոնք ստիպված էին բերել հեռու տեղերից: Եվ ահա քրիստոնյաների բանակի հրամանատարները, երբ պարզեցին, թե քաղաքը ամենաթույլը որ կողմից է պաշտպանված, կիրակի օրը երեկոյան առկա բոլոր աշտարակները և այլ մեթոդները կուտակեցին հենց այդ վայրում, իսկ լուսաբացին էլ հավաքեցին դրանք արևելյան կողմում՝ այդ գործի վրա ծախսելով երկուշաբթին, երեքշաբթին և չորեքշաբթին: Կոմս Սեն-ժիլը, սակայն, իր աշտարակը այնուհանդերձ թողեց հարավային կողմում: Այդ ժամանակ մարդկանց տանջող ծարավն իրոք հսկայական չափերի հասավ, երբ մեկ արծաթադրամով իսկ հնարավոր չէր այն հագեցնելու համար բավարար ջուր գտնել: Ի վերջո, եկան շաբաթվա չորրորդ ու հինգերորդ օրերը, երբ, հավաքելով բոլոր ուժերը, քրիստոնյաները սկսեցին այդ քաղաք-ամրության գրոհը: Մինչ, սակայն, ուխտավորները ձեռք կգարկեին այդ գործին, նրանք... իրականացրին բոլոր անհրաժեշտ հոգևոր արարողությունները...: /7.4/ Եվ ահա սկսվեց քաղաքի գրոհը, որի ժամանակ Լեթորդ անունով ասպետներից մեկը, որը հայտնի էր իր տոհմի միայն մի քանի սերունդներով, սակայն ուներ մեծ արիության, առաջինը եղավ, որ ցատկեց քաղաքի պարիսպների վրա, ընդ որում նա այն աստիճան ահաբեկեց իրեն շրջապատած թշնամիների, որ լիովին զրկեց տրանսպորտային: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Լեթորդը վեր ելավ, մի քանի ազնվատոհմիկ ֆրանկներ ևս իրենց հանդգնության մեջ առաջ նետվեցին և, չցանկանալով հետ մնալ նրանից, ով իրենցից ցածր էր տոհմիկությամբ, ելան պարսպի գագաթը: Ես կասեի այս մարդկանցից բոլորի անունները, սակայն կլռեմ, բանի որ, երբ նրանք հետո տուն դարձան, մի քանի հանցագործություններ կատարեցին, դրա համար էլ նրանց համար, ով սիրում է Աստծուն, իմ լռությունը թող հիմնավորված թվա: Եվ ահա սարակինոսները, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում պարիսպների վրա, թողեցին դրանք ու լցվեցին քաղաքը: Մինչ այս մարդիկ գործում էին նման կերպ, մնացած ռազմիկները հարձակման անցան բացված մի քանի ճեղքվածքների ուղղությամբ, որոնք առաջացել էին խոյերի գործածությունից, ինչպես նաև լցվեցին ներս աշտարակների վրայով: Այդ շտապողականությունը, սակայն, ավելի շատ վնաս տվեց, բանից, երբ քրիստոնյաներից ամեն մեկն ուզում էր առաջինը լինել, որ ներս կմտնի քաղաք, նրանք խանգարում էին մեկը մյուսին: Բացի այդ քաղաքի դարպասների հենց հետևում սարակինոսները մի քանի փոսեր էին փորել ու ծածկել էին դրանք, այնպես որ մերոնցից ոմանք ընկան դրանց մեջ ու վերքեր ստացան, չասած արդեն հենց միայն դարպասների իսկ նեղության մասին, որոնցով մեր մարդիկ ներս էին մտնում: Այսպես թե այնպես, սակայն ֆրանկներին ի վերջո հաջողվեց ներթափանցել քաղաք և նրանք սկսեցին կատաղորեն սպանել բոլոր հեթանոսներին՝ սպանելով քաղաքի փողոցներով, հրապարակներով ու խաչմերուկներով, ընդ որում դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չհասան Սողոմոնի տաճարին: Շուրջբոլորը արյունը հոսում էր այնպիսի առատությամբ, որ մարդկանց ոտնաթաթերը լրիվ դրանք մեջ էր: Այդպիսի իր հաջողության բնույթը, որ եղավ այդ օրը: Իր հեղին կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, որ իր բանակը առաջնորդում էր հարավային կողմից, գործադրելով պարսպին մոտեցրած իր աշտարակը, հանդիպեց մի խորը խանդակի: Այդ ժամանակ նա դադարեցրեց առաջ հրել աշտարակը և, մոնետիկ ուղարկելով ողջ բանակով մեկ, հայտարարեց, թե նա, ով գոնե մեկ քար կնետի այդ փոսի մեջ, ամեն քարի համար մեկ կոպեկ կստանա: Արդյունքում մարդիկ եռանդով այդ գործին կպան և շուտով փոսի երկու երրորդը լցված էր, ընդ որում միայն գիշերը թույլ է տվեց, որ այդ գործը հաջողությամբ ավարտին հասցվի: Եվ ահա, երբ փոսը վերջնականապես լցվեց, մարդիկ կարողացան աշտարակը հրելով մոտեցնել պարիսպներին: Այդ ժամանակ նրանք, որ դեռ շարունակում էին քաղաքի ներսում դիմադրություն ցույց տալ, այդ անում էին արդեն ոչ թե խիզախությամբ, այլ համառ խնջությամբ դրոպված, երբ մեր մարդկանց վրա էին նետում հունական կրակ, իսկ մեթոդներից էլ անվերջ արձակում էին քարեր, թեև պետք է ասել, որ ֆրանկներին հաջողվում էր զարմանալի վարպետությամբ հաճախ խուսափել դրանցից: Եվ ահա վերջ հիշատակված կոմսը, երբ քաղաքի արևելյան կողմում բարձրացած այդ աղմուկը լսեց, հասկացավ, որ ֆրանկները ամենուր մահ սփռելով քաղաք են տնդել ու դրա համար էլ ասաց իր մարդկանց. «Ինչո՞ւ ենք մենք հապաղում: Արդյո՞ք արդեն պարզ չէ, որ ֆրանկները տիրել են քաղաքին և այնտեղ մեծ ուրախությամբ նշում են իրենց հաղթանակը»: Անելով այդ՝ կոմսն իր մարդկանց հետ մեծ սրընթացությամբ քաղաքի վրա եկավ: Այդ ժամանակ կոմսը հաստատապես պարզեց, որ ֆրանկները ոչ միայն արդեն տարածվել են քաղաքում, այլևս հասել են Աստծո տաճարին, ընդ որում շատերն արդեն մարտնչում էին Սողոմոնի տաճարի ներսում: Եվ ահա Ռայմոնդը, որպեսզի իր իշխանությունը տարածի քաղաքի վրա, համաձայնության եկավ Սիոն լեռան դիմաց գործող Դավթի աշտարակում գտնվող գողթերի էվրիի հետ, ըստ որի աս պետք է քանգեղ դարպասները ու թույլ տար, որ ուխտավորները ներս մտնեն քաղաք, խոսքը այն դարպասի մասին է, որով նախկինում ներս մտնելիս ուխտավորները մի անարդարացի և բարձր հարկ էին վճարում: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ կոմս Սեն-ժիլի գլխավորությամբ ներս մտավ նաև պրովանսալցիների բանակը, սկիզբ առավ հեթանոսների մի իսկական ջարդ: Ոչ-ոք չէր խնայում ոչ տարիքը, ոչ հասակը, ոչ գեղեցկությունը, ոչ պատվան ու ոչ էլ սեռը, բոլորը ազաիրեն ձգտում էին սպանելու: Նրանք, որոնք նախափնդել էին Սողոմոնի տաճարի ուղղությամբ, շարունակեցին մեր դեմ մարտնչել ևս մեկ օրվա ընթացքում, սակայն մեր մարդիկ ի վերջո, զայրացած այդ համառ մարդկանց գոռոզությունից, միասնական ուժերով հարձակվեցին նրանց վրա, սպանեցին և, մոտեցնելով տաճար, այնտեղ այնպիսի մի կոտորած արեցին, որ այդ դժբախտների արյունը հասավ մարդկանց ճոթավոր կոշիկների ծայրերին: Անթիվ բանակի մարդիկ՝ տարբեր սեռի ու տարիքի, լցված էին տաճարում, ընդ որում ֆրանկները կենդանի թողեցին միայն սրանցից ոմանց, որպեսզի արանք հետո մաքրեն տաճարը և դուրս տանեին այս ու այնտեղ թափված դիակները, թեև դրանք էլ այդ աշխատանքն ավարտվելուց հետո այնուհանդերձ սրի բաշվեցին: Նրանք, որոնք մեծ բանակի հասարակ մարդկանց հետ բարձրացել էին տաճարի կտուր, որպես ապահովության նշան ստացան Տանկրեդի ու Գաստոնի դրոշները, ընդ որում ասել, որ այս Գաստոնը մի շատ հայտնի և հարուստ մարդ էր, ազգությամբ գասկոնացի թե՛ բասկ, լավ չեմ հիշում, թեև հնարավոր է, որ նա և այն ազգից էր, և այս: Այսպիսով՝

քրիստոնյաների բանակը մոլեզունում էր և քաղաքը հիմնովին թալանվեց: Պալատներն ու այլ տներ գրավվեցին և բացվեցին ոսկու, արծաթի ու մետաքսե հագուստեղենի պահեստները, որոնք բոլորը վերցվեցին որպես ռազմավար: Այնտեղ քրիստոնյաները գտան շատ Նժույզներ ու ջորիներ, ինչպես նաև հարուստ պարենամթերքով լի տներ... Հետո, երբ իջավ գիշերը, քանի որ կոմս Սեն-ժիլը խոսք էր տվել, նա ազատություն չնորիեց Ղազիի աշտարակում պաշարված թուրքերին և թույլ տվեց, որ նրանք Անկալուն հեռանան» (Գվիբերդ Լոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 5, գիրք 7, գլուխ 1-4):

«Այստեղ, քանի որ ես կարծում եմ, որ ապագայում այլևս առիթ չեմ ունենա այս մասին խոսել, ուզում եմ մի պահ կանգ առնել և հայտնել այն մասին, թե ինչ եղավ այն Փիրուզի հետ, որի մասին ես հիշատակել եմ առաջ: Եվ այսպես, ստանալով սուրբ կնուկը, այս մարդն ընդունեց քրիստոնեությունը, իսկ կնկանը՝ ինչպես էր նրան տվեցին Բոհեմունը անունը, որից հետո նա օգնեց մեզ երուսաղեմի պաշարման ժամանակ, իսկ երբ այս քաղաքը գրավվեց, վերադարձավ Աստիոք...: Եվ այսպես քրիստոնյաները հրաժարվեցին Արթայի պաշարումից և շարաթվա վեցերորդ օրը՝ մայիսի 13-ին, հասան Տրիպոլիս, որտեղ մնացին 3 օր: Այդ ընթացքում Տրիպոլիսի արքան, համաձայնության գալով մեր բանակի առաջնորդների հետ, ազատություն շնորհեց 300 զերյալների, որոնց պահում էր շղթաների մեջ, իսկ այն ժամանակ, երբ մերոնք հեռանում էին, նա քրիստոնյաներին նվիրեց 15.000 հունական ոսկի, ինչպես նաև թանկարժեք Նժույզներ: Մրանից գառ Տրիպոլիսի տերը նաև քրիստոնյաների լավ գնի դիմաց տվեց շատ Նժույզներ, էշեր և այլ ապրանքներ, որոնք կարող էին օգտակար լինել բանակի և առաջիկա գործի համար: Այսպիսով՝ Աստծո բանակն այժմ լիակատար մարտական վիճակում էր, ընդ որում, երբ բոլոր այս համաձայնությունները ձեռք բերվեցին, Տրիպոլիսի տերը նաև ավելացրեց, որ, եթե ուխտավորները հաղթեն պատերազմում, ապա ինքը պատրաստ է ելնել Բաբելոնի տիրակալի (Ճափրանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի - Մ.3.) դեմ, իսկ եթե քրիստոնյաները տիրեն Երուսաղեմին, ապա ինքը անմիջապես քրիստոնեություն կընդունի և իր բոլոր տիրույթները կհանձնի քրիստոնյաներին: Եվ ահա երկրորդ օրը մերոնք, առաջնապետ կտրտված մի տեղանքով ու նեղ ճանապարհով, շարունակեցին ընթանալ ողջ օրն ու գիշերը և ի վերջո հասան Բեթհոռը կոչվող մի ամրության, իսկ այնուհետև մեկնեցին դեպի ծովի ափին գտնվող մեկ այլ ամրությունը, որը կոչվում էր Գաբուր և գտնվում էր Բրիան գետի վրա: Այստեղ մերոնք ինչպես պետք է հազգային իրենց տանջող ծարավը, քանի որ մինչ այդ շատ էին տառապում ջրի պակասից: Ծաղկազարդի երեկոյան քրիստոնյաները սկսեցին մի շատ նեղ ճանապարհով բարձրանալ լեռն ի վեր և այդ հանգամանքը նրանց մեծապես վախեցնում էր, քանի որ մի կողմից տեղանքն էր գաղթափ, իսկ մյուս կողմից էլ նրանք վախենում էին այդ ուղու ավարտին հանդիպել թշնամիներին: Աստծո կամքը, սակայն, թույլ չտվեց, որ քրիստոնյաներից որևէ մեկը ծորը գրորվի, իսկ մեր ազգիկներն էլ մի առաջապահ կազմակերպվեցին, որը ապահովեց հետագա ուղին թշնամական հարձակումներից: Ի վերջո, ուխտավորները հասան ծովի ափին գտնվող մի քաղաքի, որ կոչվում էր Բեյրութ, որից հետո առաջացան դեպի Սարեպտա... այնտեղից՝ Սուր, իսկ վերջում էլ հասան Աթթային, որը մի ժամանակ եղել էր Պաղեստինի մայրաքաղաքը: Ծարունակելով ուղին՝ քրիստոնյաները հասան Յայֆա կոչվող մի քաղաքի, որից հետո արդեն մոտեցան հայտնի Պաղեստինյան Կեսարիային, որտեղ, երբ արդեն մայիսի վերջերս էր, մնացին 3 օր ու Նշեցին Ծաղկազարդը: Ղրանից հետո քրիստոնյաները առաջացան դեպի Ռասաթա կոչվող քաղաք... ընդ որում արա բնակչությունը, երբ որ լսեց ֆրանկների գալուստի մասին, անմիջապես թողեց ամեն ինչ ու փախավ...: Հարկ է լնել, որ, երբ բնակչությունը փախավ, տեղում թողեց մեծ քանակի պարենամթերք, այնպես որ դա հետո շատ օրեր հերիքեց մեր բանակին: Այդ ժամանակ մեր բանակի առաջնորդները, խորհրդակցելով հոգևորականների և եպիսկոպոսների հետ, որոշեցին այդ քաղաքի համար մի եպիսկոպոս նշանակել...: Այդպես էլ արեցին, ընդ որում նրա հետ նաև գինաված մարդկանց մի կայագոր թողեցին, որը պետք է մնար այնտեղ և հսկեր քաղաքը...: Եվ ահա ուխտավորներն ի վերջո հասան այն վայրին, որին հասնելու համար տարել էին տվել ու ծարավը այդքան երկար ժամանակի ընթացքում, դիմացել էին ցոտին, անթույլատրել, անվերջ վախերին, զրկվել իրենց սիրելի երկրներից ու հազարավոր այլ նեղություններ կրել, մի խոսքով, ի վերջո ուխտավորները հասան Երուսաղեմ...: Դա հունիսի 6-ին էր, երեքշաբթի օրը, երբ քրիստոնյաները մի զարմանալի ուժով ու եռանդով ձեռք գրավեցին այդ քաղաքի պաշարման գործին: Դիմադրող զորքերը դրավել Ռոբերտ Լորմանդացին (Լորմանդայի դուք Ռոբերտ Լորմանդացին - Մ.3.) ..., արևմուտքից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամուրի արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.), Ֆլանդրիայի կոմս (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.) և Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամուր, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին - Մ.3.), իսկ հարավից էլ քաղաքը շրջափակել էր կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Դալմունդ Տուլուզացին - Մ.3.), ընդ որում նրա ճամբարը Սիոն լեռան վրա էր...: Երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ քրիստոնյաները շրջափակեցին քաղաքը, այն մարդը, որի անունը այս տարեգրության արդեն իսկ պետք է որ լավ հասնի լինի, խոսքը «Պիղատոս» մականվանյալի մասին է, որոշ տարածություն հեռացավ պաշարման վայրից, որպեսզի պարզի, թե չկա՞ն արդյոք թշնամիներ, որոնք թափառում են շրջակայքում և դարանակալ հարձակման հարմար առիթի սպասում, ինչպես իրենք էին սիրում անել: Այդ ժամանակ, ահա, նա հանկարծակի հայտնաբերեց արաբների 200 հոգանոց մի խումբ և հարձակվեց այդ խմբի վրա: Իրոք, թշնամուն տեսնելուն պես Ռայմունդն այն աստիճանի սրընթաց հարձակվեց վերջինիս վրա և առյուծի այնպիսի մի կատաղության գործեց, որ, չնայած թշնամիների արհուրթյանը, նրանք տեղի տվեցին: Եվ այսպես, սպանելով թշնամիներից շատերին, Ռայմունդը ձեռք գցեց շատ Նժույզներ և վերադարձավ իր բանակ, որտեղ այդ փառահեղ գործը մեծ ոգևորություն առաջացրեց: Հաջորդ շաբաթվա երկրորդ օրվա լուսաբացին քրիստոնյաները այնպիսի ուժով և կատաղությամբ հարձակում գործեցին քաղաքին արտաքին՝ ավելի փոքր, պարիսպի վրա, որ այն ձեռքվեց, իսկ աստիճաններն էլ հեկվեցին դրա ատամնաշարերին: Արդյունքում մի քանի ասպետների վրեժն ու սկսեցին նետոք արձակել, իսկ երբ դրանք սպառվեցին, նրանք անցան նիզակներին ու թորերին, սակայն քաղաքի պաշտպանները ևս իրենց հերթին մարտնչում էին երկաթյա ձեռքերով: Եվ ահա մեր մարդկանցից շատերը գետին տապալկվեցին, սակայն թշնամու կորուստներն ավելի շատ էին...: Երբ Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, այնտեղ հաստատեցին շատ թուրքերի, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար, իսկ սրանց հավաքատեղին էլ դարձավ Ղազիի անունը կրող աշտարակը, որը մեկը հաճախ կոչում ենք Սիոնի աշտարակ: Այսպես թե այնպես, սակայն պաշարման ընթացքում այս աշտարակում հաստատված թուրքերը ակտիվ չէին և մեր մարդիկ նրանցից որևէ վնաս չկրեցին, բանգի թուրքերը միայն դիտում էին, թե ինչ է կատարվում իրենց շուրջը, իսկ մեր մարդիկ էլ մարտնչում էին միայն սարակինոսների դեմ: Այդ պաշարման ընթացքում մեր մարդիկ ի վիճակի չէին հաց գնել, իսկ 10 օր շարունակ էլ ընդհանրապես հնարավոր չէր որևէ տեղից որևէ բան ձեռք բերել, մինչև որ Աստված օգնության հասավ և քրիստոնյաների նավատորմը մոտեցավ Յայֆային: Քրիստոնյաների բանակը շատ նեղություն էր կրել նաև ջրի պակասից, ընդ որում այն ձեռք բերելը շատ դժվար էր, քանի որ մարդիկ ստիպված էին ձիերով կամ եղջերավոր անասուններով 6 մղոն տարածություն անցնել, որպեսզի ջուր ձեռք բերեն՝ այն էլ ամեն պահի ենթարկվելով թշնամիների հարձակման վտանգին: Բուն քաղաքի մոտակայքում միայն Սիոն լեռան վրա գտնվող մի աղբյուր կար, որը օգնել էր սուրբ Եվգենիոսին, սակայն այս ջուրը վաճառվում էր շատ թանկ գնով: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ սուրհանդակները հայտնեցին, որ քրիստոնյաների նավատորմը հասել է Յայֆա, բանակի ղեկավարները տեսեցին խորհրդակցության և որոշեցին ասպետների մի խումբ ուղարկել այդ նավահանգիստ, որպեսզի սրան ապահովեն նավերի, ինչպես նաև խոր ժամանած մարդկանց անվտանգությունը: Եվ ահա վաղ առաջիկայումս Ռայմունդը, որի մասին հաճախ հիշատակել ենք, մի քանի այլ ազնվականների հետ իրենց սենյոր կոմս Սեն-ժիլի բանակից վերցին 100 ասպետների և ամենայն վճռակատությամբ մեկնեցին նավահանգստի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ հիմնական խմբից հետ մնացած 30 ասպետների վրա հարձակվեցին 700 թուրքեր, արաբներ ու սարակինոսներ, որոնց Բաբելոնի արքան էր ուղարկել՝ այդ վայրերը հսկողության տակ պահելու նպատակով: Քրիստոնյաները, որոնք քանակապես զգալիորեն գիշում էին հակառակորդին, հարձակվեցին վերջինիս վրա, սակայն թշնամու ուժն ու կատաղությունն այն աստիճանի մեծ էր, որ մեր մարդիկ բոլոր կողմերից հայտնվեցին անխուսափելի մահվան վտանգի մեջ: Թշնամու ռազմիկները սպանեցին մեր առաջնորդներից մեկին, որի անունը Ահարոն էր, ինչպես նաև աղբատներից ու հետևակայիններից որոշ հարգարժան մարդկանց: Այդ ժամանակ, երբ սրանք բոլոր կողմերից շրջապատել էին մեր մարդկանց, մի մարդ հասավ վերջ հիշատակված Ռայմունդին և պատմեց հավատարմիցների աղետալի վիճակի մասին ասելով. «Ինչո՞ւ եք դուք ու ձեր մարդիկ այստեղ նստել, նայե՛ք, տեսե՛ք, որ նրանք, որոնք հետ են մնացել ձեզանց, այժմ հուսահատ դրության մեջ շրջապատված են սարակինոսների ու արաբների կողմից: Եթե դուք ինչպես հնարավոր է արագ վերադառնալ օգնության չհասնե՛ք, ապա անկասկած ամենամոտակա ժամանակներում նրանց մեռած կգտնե՛ք, եթե նրանք իհարկե արդեն իսկ մեռած չեն: Այդ թեռե՛ք, շտապե՛ք, թեև ասում եմ, որ հնարավոր է արդեն իրոք որ ուշ է»: Այդ ժամանակ Ռայմունդն իր ազնվականների հետ միասին անմիջապես մեկնեց այն կողմը, որտեղ մարտն էր ընթանում, ընդ որում մարտին նախապատրաստվելիս նա հույսը դրեց ոչ այնքան ձեռքում գտնվող զենքի, այլ Փրկչի վրա: Եվ ահա հեթանոսների զորքը, երբ տեսավ քրիստոնյաներին, անմիջապես բաժանվեց երկու մասին, սակայն, կոչ անելով Բարձրագույն օգնության չհասնելու իրենց, մեր մարդիկ հակառակորդի վրա հարձակվեցին այնպիսի մի ուժով, որ ամեն ոք իր հակառակորդին գետին տապալեց: Համոզվելով, որ հնարավոր չէ դիմադրել քրիստոնյաներին, հեթանոսները թողեցին ամեն ինչ և, առաջ մղվելով սարսափով, արագորեն դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ արագորեն 4 մղոն հետապնդեցին նրանց՝ ընդ որում շատերին սպանեցին, ինչպես նաև որպես հաղթական ավար բերեցին 103 Նժույզ: Երբոնք չսպառաքանի բռնված թշնամիներից միայն մեկին, որին բերեցին իրենց հետ և որից էլ հենց ինացան այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր թշնամիների շարքերում՝ պարզելով, թե ինչ է նախատեսել քրիստոնյաների դեմ Բաբելոնի արքան: Այդ ընթացքում հիմնական բանակի տառապանք ջրի պակասից այն աստիճանի էր հասել, որ մարդիկ, մաշկագործելով անասուններին ու ցլերին, դրանց կաշիներն իրար բերելով ջուր էին կրում վեց մղոն հեռավորությունից, ընդ որում այդ կերպ տեղ հասցված ջուրը հոտած էր և շատ վատոր, այնպես որ միայն մեծացրեց սկիզբ

առած սովի տառապանքները, քանի որ ուսելիքից իր հերթին մնացել էր միայն կորելը...: Սարակիոնները մշտապես դարանակալ սպասում էին աղբյուրների ու գետերի մոտ՝ այրվելով մերոնց սպանելու գանկությունից, ընդ որում նրանք այդ անում էին ավար ու հատկապես ծովյուզներ ձեռք բերելու համար, որոնք հետո թաքցնում էին քարանձավներում և այրելում: Ուժեղ սովը և ծարավը տարածվել էր քաղաքը պաշարող բանակի շարքերում, սակայն դրան գումարվել էր նաև քրիստոնյաների թիվունթում գործող թշնամու կատաղությունը: Այս պայմաններում բանակի ղեկավարները, տեսնելով, որ այդ բանակի մարդիկ այդ աստիճան տառապանքներ են կրում, հանգեցին այն մտքին, որ պետք է գործի դնել պաշարողական մեթոդները՝ հույս ունենալով գոնե այդ կերպ ձեռքել քաղաքի ամրությունները և ի վերջո հասնել Զրիստոսի տառապանքների վայրերին: Եվ այսպես, ավելացնելով առկա այլ մեթոդներին լորերը, քրիստոնյաները կառուցեցին նաև խոյեր, որոնցով հնարավոր էր ձեռքել պարիսպները, ինչպես նաև բաբաններ, որոնք կիրառվում էին նույն այդ նպատակով: Նրանք կառուցեցին նաև շարժական աշտարակներ, որոնք կոչվում էին «Փայլաս»: Դուքս Գոտֆրիդն առաջինն էր, որ ավարտին հասցրեց իր աշտարակի, ինչպես նաև մնացած մեթոդների կառուցումը, իսկ կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը թույլ տվեց իրենց երկրորդը լինել այն ռազմիկներից, որոնք ունեին սեփական պաշարողական աշտարակ: Իրենց հերթին սարակիոնները, երբ տեսան, թե քրիստոնյաները ինչ եռանդով են ձեռք զարկել պաշարողական մեթոդների կառուցմանը, իրենք ևս սկսեցին ամենայն եռանդով ամրացնել պարիսպներն ու աշտարակները: Աշխատելով որջ գիշեր՝ նրանք զարմացնում էին մեր մարդկանց գործն անելու իրենց արագությամբ, չնայած որ փայտանյութն ու անհրաժեշտ այլ բաներ մերոնք ստիպված էին բերել հեռու տեղերից: Եվ ահա քրիստոնյաների բանակի հրամանատարները, երբ պարզեցին, թե քաղաքը ամենաթույլը որ կողմից է պաշտպանված, կիրառի օրը երեկոյան առկա բոլոր պաշարողականները և այլ մեթոդները կուտակեցին հենց այդ վայրում, իսկ լուսաբացին էլ հավաքեցին դրանք արևելյան կողմում՝ այդ գործի վրա ծախսելով երկուշաբթին, երեքշաբթին և չորեքշաբթին: Կոմս Սեն-ժիլը, սակայն, իր աշտարակը այնուհանդերձ թողեց հարավային կողմում: Այդ ժամանակ մարդկանց տանջող ծարավն իրոք հսկայական չափերի հասավ, երբ մեկ արժաթադրամով իսկ հնարավոր չէր այն հագեցնելու համար բավարար ջուր գտնել: Ի վերջո, եկան շաբաթվա չորրորդ ու հինգերորդ օրերը, երբ, հավաքելով բոլոր ուժերը, քրիստոնյաները սկսեցին այդ քաղաք-ամրությունների գրոհը: Մինչ, սակայն, ուխտադրական մեջ կարգվեին այդ գործին, նրանք... իրականացրին բոլոր անհրաժեշտ հոգևոր արարողությունները...: Եվ ահա սկսվեց քաղաքի գրոհը, որի ժամանակ Լեթոիդ անունով ասպետներից մեկը, որը հայտնի էր իր տոհմի միայն մի քանի սերունդներով, սակայն ուներ մեծ արիություն, առաջինը եղավ, որ ցատկեց քաղաքի պարիսպների վրա, ընդ որում նա այն աստիճան ահաբեկեց իրեն շրջապատած թշնամիներին, որ լիովին զոհեց սրանց վստահությունից: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Լեթոիդը վեր ելավ, մի քանի ազգավատոհմիկ ֆրանկներ ևս իրենց հանդգնության մեջ առաջ նետվեցին և, չցանկանալով հետ մնալ նրանից, ով իրենցից ցածր էր տոհմիկությամբ, ելան պարսպի գագաթը: Ես կասեի այս մարդկանցից բոլորի անունները, սակայն կլռեմ, քանի որ, երբ նրանք հետո տուն դարձան, մի քանի հանցագործություններ կատարեցին, դրա համար էլ նրանց համար, ով սիրում է Աստծուն, իմ լուրջությամբ թող հիմնավորված թվա: Եվ ահա սարակիոնները, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում պարիսպների վրա, թողեցին դրանք ու լցվեցին բաղաբը: Մինչ այս մարդիկ գործում էին նման կերպ, մնացած ռազմիկները հարձակվեցին անցան բացված մի քանի ճեղքվածքների ուղղությամբ, որոնք առաջացել էին խոյերի գործածությունից, ինչպես նաև լցվեցին ներս աշտարակների վրայով: Այդ շտապողականությունը, սակայն, ավելի շատ վնաս տվեց, քանզի, երբ քրիստոնյաներից ամեն մեկն ուզում էր առաջինը լինել, որ ներս կկտնվի քաղաք, նրանք խանգարում էին մեկը մյուսին: Բացի այդ քաղաքի դարպասների հենց հետևում սարակիոնները մի քանի փոսեր էին փորել ու ծածկել էին դրանք, այնպես որ մերոնցից ոմանք ընկան դրանց մեջ ու վերքեր տառան, չասե՛ք արդեն հենց միայն դարպասների իսկ նեղության մասին, որոնցով մեր մարդիկ ներս էին մտնում: Այսպես թե այնպես, սակայն ֆրանկներին ի վերջո հաջողվեց ներթափանցել քաղաք և նրանք սկսեցին կատարողներն սպանել բոլոր հեթանոսներին՝ սլանալով քաղաքի փողոցներով, հրապարակներով ու խաչներովներով, ընդ որում դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չհասան Սողոմոնի տաճարին: Շուրջբոլորը արյունը հոսում էր այնպիսի առատությամբ, որ մարդկանց ոտնաթաթերը լրիվ դրանց մեջ էր: Այդպիսին էր հաջողության բնույթը, որ եղավ այդ օրը: Իր հերթին կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, որ իր բանակը առաջնորդում էր հարավային կողմից, գործադրելով պարսպին բնույթաբարձր իր աշտարակը, հանդիպեց մի խորը խանդակին: Այդ ժամանակ նա դադարեցրեց առաջ իրել աշտարակը և, մոնեթիկ ուղարկելով որջ բանակով մեկ, հայտարարեց, թե նա, ով գոնե մեկ քար կնետի այդ փոսի մեջ, ամեն քարի համար մեկ կոպեկ կստանա: Արդյունքում մարդիկ եռանդով այդ գործին կպան և շուտով փոսի երկու երրորդը լցված էր, ընդ որում միայն գիշերը թույլ չտվեց, որ այդ գործը հաջողությամբ ավարտին հասցվի: Եվ ահա, երբ փոսը վերջնականապես լցվեց, մարդիկ կարողացան աշտարակը իրելով ուստեցնել պարիսպներին: Այդ ժամանակ նրանք, որ դեռ շարունակվում էին քաղաքի ներսում դիմադրություն ցույց տալ, այդ անում էին արդեն ոչ թե խիզախությամբ, այլ համառ խելությունից դրոշված, երբ մեր մարդկանց վրա էին նետում հունական կրակ, իսկ մեթոդներից էլ անվերջ արձակում էին քարեր, թեև պետք է ասել, որ ֆրանկներին հաջողվում էր զարմանալի վարպետությամբ հաճախ խուսափել դրանցից: Եվ ահա վերջ հիշատակված կոմսը, երբ քաղաքի արևելյան կողմում բարձրացած այդ աղմուկը լսեց, հասկացավ, որ ֆրանկները ամենուր մահ սփռելով քաղաք են մտել ու դրա համար էլ ասաց իր մարդկանց. «Ինչո՞ւ ենք մենք հապաղում: Արդյո՞ք արդեն պարզ չէ, որ ֆրանկները տիրել են քաղաքին և այլևս մեծ ուրախությամբ նշում են իրենց հաղթանակը»: Անելով այդ՝ կոմսն իր մարդկանց հետ մեծ սրընթացությամբ քաղաքի վրա եկավ: Այդ ժամանակ կոմսը հաստատապես պարզեց, որ ֆրանկները ոչ միայն արդեն տարածվել են քաղաքում, այլևս հասել են Աստծո տաճարին, ընդ որում շատերն արդեն մարտնչում էին Սողոմոնի տաճարի ներսում: Եվ ահա Ռայմոնդը, որպեսզի իր իշխանությունը տարածի քաղաքի վրա, համաձայնության եկավ Սիոն լեռան դիմաց գործող Դավթի աշտարակում գտնվող գործերի Եմիրի հետ, ըստ որի նա պետք է բացեր դարպասները ու թույլ տար, որ ուխտավորները ներս մտնեին քաղաք, խոսքը այն դարպասի մասին է, որով նախկինում ներս մտնելիս ուխտավորները մի անարդարացի և բարձր հարկ էին վճարում: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ կոմս Սեն-ժիլի գլխավորությամբ ներս մտավ նաև պրովանսալցիների բանակը, սկիզբ առավ հեթանոսների մի իսկական ջարդ: Ոչ-ոք չէր խնայում ոչ տարիքը, ոչ հասակը, ոչ գեղեցկություն, ոչ պատիվն ու ոչ էլ սեռը, բոլորը ազատորեն ձգտում էին սպանելու: Նրանք, որոնք նահանջել էին Սողոմոնի տաճարի ուղղությամբ, շարունակեցին մեր դեմ մարտնչել ևս մեկ օրվա ընթացքում, սակայն մեր մարդիկ ի վերջո, զայրացած այդ համառ մարդկանց գոռոզությունից, միասնական ուժերով հարձակվեցին նրանց վրա, սպանեցին և, մոնեթիկ տաճար, այնտեղ այնպիսի մի կոտորած արեցին, որ այդ դժբախտների արյունը հասավ մարդկանց ճոթավոր կոշիկների ծայրերին: Անթիվ բանակի մարդիկ՝ տարբեր սեռի ու տարիքի, լցված էին տաճարում, ընդ որում ֆրանկները կենդանի թողեցին միայն սրանցից ոմանք, որպեսզի սրանք հետո մաքրեին տաճարը և դուրս տանեին այս ու այնտեղ թափված դիակները, թեև դրանք էլ այդ աշխատանքն ավարտվելուց հետո այնուհանդերձ սրի բաշտեցին: Նրանք, որոնք մեծ բանակի հասարակ մարդկանց հետ բարձրացել էին տաճարի կտուր, որպես պաշտոնության նշան ստացան Տանկրեդի ու Գաստոնի դրոշները, ընդ որում ասել, որ այս Գաստոնը մի շատ հայտնի և հարուստ մարդ էր, ազգությամբ գասկոնացի թե բասկ, լավ չեմ հիշում, թեև հնարավոր է, որ նա և այն ազգից էր, և այս: Այսպիսով՝ քրիստոնյաների բանակը մոլեգնում էր և քաղաքը հիմնովին թալանակեց: Պալատներն ու այլ տներ գրավվեցին և բացվեցին ոսկու, արծաթի ու մետաքսե հագուստեղենի պահեստները, որոնք բոլորը վերցվեցին որպես ռազմավար: Այնտեղ քրիստոնյաները գտան շատ ծովյուզներ ու ջրիներ, ինչպես նաև հարուստ պարենամթերքով լի տներ... շենո, երբ իջավ գիշերը, քանի որ կոմս Սեն-ժիլը խոսք էր տվել, նա ազատություն շնորհեց Դավթի աշտարակում պաշարված թուրքերին և թույլ տվեց, որ նրանք Անկալոն հեռանան» (Բողոքի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«/5.40/ Յաջորդ օրը առավոտյան հայտնի տոհմից մի ասպետ, որի անունը Գաուլտեր Լա'Ֆեր էր, իր խիզախության պատճառով բոլորից առաջ ընթացավ, մեծ ավար ձեռք բերեց և իր զինակիներին հետ ուղարկեց բանակին, իսկ ինքը առաջ անցավ, սակայն, հասնելով մի նեղ ու կտրուկած վայր, կորավ, այլևս չվերադարձավ և ոչ-ոք այդպես էլ չիմացավ, թե նրա հետ ինչ է եղել: /5.41/ Քրիստոնյան բանակի առաջնորդները և հասարակ մարդիկ չէին կարողանում հասկանալ, թե ինչ է եղել այդ փառահեղ ասպետի հետ, որը բացակայում էր արդեն երրորդ օրը: Եվ այսպես նրանք Սիդոնի մոտերեք օր սպասեցին նրան, սակայն հետո ի վերջո ստիպված թողեցին ճամբարը և առաջ շարժվեցին: Ուխտավորները շարունակեցին առաջանալ և շուտով հասան Տյուրոս կոչվող մի քաղաքի, որը հիմա էլ այդպես է կոչվում, և ճամբար զարկեցին նրա դաշտերում: Այդտեղ մի լավ աղբյուր կար, որը ջրի մեծ բանակի համար ևս անհրաժեշտ էր, որոնք այդ ուղիով, որ ողջ բանակն ի վիճակի էր անհրաժեշտ ջրի իր պակասը: Յաջորդ օրը ճանապարհորդները, թողնելով Սուր քաղաքը, ժամանեցին Պտղոմաիդա կոչվող քաղաքը, որն այժմ կոչվում է Ակրոն, քանի որ դա Ակրոն աստծո քաղաքն է: Թողնելով այս քաղաքը ծովի աջ ափին՝ նրանք անցան ձախով ու սկսեցին մոտենալ Երուսաղեմին, որը Յորդանյան գետի վրա էր, այս գետը սկսվում էր Երուսաղեմի մոտից և հասնում մինչև ծովը: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների բանակը կազմում էր 50.000 հոգի, սակայն պայքարելու ունակ էին միայն 20.000 հոգին, դրա համար էլ բանակի առաջնորդները որոշեցին չգնալ Դամասկոսի վրա, որտեղ հավաքվել էին թուրքերի մեծ ուժ, դե իսկ քաղաքն ինքն էլ գտնվում էր բաց հարթավայրում և հնարավոր էր բոլոր կողմերից ընկնել թշնամիների հարվածներ տակ: Այսպիսով՝ նրանք ընտրեցին ծովի ու լեռների միջև ձգվող ճանապարհը, որ կարողանային հանգիստ առաջանալ, երբ մի կողմից ծովը կլինե, իսկ մյուս կողմից էլ դժվարանցանելի կբարձրանային լեռները: Եվ ահա ուխտավորները սկզբում հասան Յաֆա կոչվող քաղաքին, որը կոչվում էր այստեղ մի ժամանակ գործած բախանյապետի անունով, իսկ նույն օրն էլ առաջացան և վրաներ զարկեցին Կայսարիայի մոտ...: Այստեղ լեռան տակից մի աղբյուր էր հոսում ու հենց այդտեղ էլ դուքս Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգալի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության սպազա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.) և Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Յ.) խիստին իրենց վրանները: Ինչ վերաբերվում է կոմս Ռայմոնդին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ, Տուլուզացուն – Մ.Յ.) և Նորմանդիայի իշխան Ռոբերտին (Նորմանդիայի

դուքս Ռոբերտ Նորմանդացուն – Մ.3.), ապա նրանք վրանները զարկեցին մի մեծ լճի ափին, որն առաջանում էր այդտեղ հոսող աղբյուրի շնորհիվ: Ուխտավորները այստեղ մնացին չորս օր: /5.42/ Եվ այսպես ուխտավորները, անցնելով այս քաղաքների մոտով և որևէ վնաս չկրելով, շարունակեցին առաջանալ Կայսարիանայի հովտով և, իսկ հինգերորդ օրը ճամբար զարկեցին Ռամա քաղաքի մոտակայքում, որտեղ էլ որոշեցին գիշերել: Այդ ժամանակ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին և Գաստոն Դ'Բեգեն, վերցնելով 500 ասպետներ, ըստ հրամանի մեկնեցին քաղաքի շրջակայքը հետախուզելու, որպեսզի գնեն նաև նրա դարպասներն ու պարիսպները: Պարզվեց, որ սարակիսները լքել էին քաղաքը, բանի որ տեղյակ էին, թե Անտիոքի պաշարման ժամանակ իրենց հայրենակիցների գլխին ինչ է եկել: Եվ ահա քրիստոնյաները, պարսիկ մի ճեղքվածքից ներս մտնելով, քաղաքը բնակչության հետ և պահապաններից լրիվ դատարկ գտան, դրա համար էլ չտապեցին սուրհանդակ ուղարկել հիմնական բանակի ճամբար և հրավիրել ուխտավորների գալ ու տիրել այդ քաղաքին, որպեսզի հանգիստն անցնի ավելի հարմար պայմաններում: Եվ այսպես քրիստոնյաները անհապաղ տեղավորվեցին Ռամայում և երեք օր հանգստացան՝ ունենալով ամենայն անհրաժեշտը: /5.43/ Չորրորդ օրը առավոտյան ուխտավորները թողեցին Ռաման և, շարունակելով առաջխաղացումը, անցան լեռները, որից հետո արդեն գտնվում էր բուն Երուսաղեմ քաղաքը: Այստեղ, սակայն, նրանք ջրի մեծ պակաս գտան, դրա համար էլ հատուկ տիկերով հանդերձավորված մի ուժեղ հեծելախումբ ուղարկեցին, որը պետք է երեք մղոն հեռավորության վրա գտնվող Էմմա ամրոցի մոտակայքից ջուր բերեր, ինչպես նաև ձիերի համար անասնակեր ճարեր: /5.44/ Հասնելով այս վայրը՝ Գոտֆրիդին ներկայացավ Բեթսեհեմ քաղաքի բնակչության կողմից ուղարկված մի պատվիրակություն, որը հայտնեց, որ քրիստոնյաները վտարվել են իրենց քաղաքից, ինչպես նաև Երուսաղեմից, բանի որ թուրքերը բոլոր քրիստոնյաներին մեղադրում էին դավաճանության մեջ, ասելով, թե իբրեւ հենց նրանք են ուխտավորներին այդ երկիրը բերել: Միաժամանակ քրիստոնյաները պահանջեցին, որ իրենց, որ, իմանալով քրիստոնյաների գալու մասին, Բաբելոնի թագավորության բոլոր ծայրերից ռազմիկներ ու առանձին ջոկատներ են հավաքվում Երուսաղեմի մոտակայքում, որպեսզի իրականացնեն վերջինիս պաշտպանությունը: Դուքսը ողջունեց այս դեպքը և, հաշվի առնելով քրիստոնյաների գլխին կախված վտանգը, անմիջապես առանձնացրեց 100 ընտիր ասպետների, որոնք պետք է արագորեն անցնեին Բեթսեհեմ ու աջակցեին այնտեղ գտնվող քրիստոնյաներին: Այս ջոկատն իրոք արագ գործեց, մեկ գիշերվա ընթացքում անցավ 6 մղոն և լուսաբացին արդեն Բեթսեհեմում էր: /5.45/ Հազիվ էին քրիստոնյաների ճամբարում տեղեկացել Բեթսեհեմից եկած պատվիրակության մասին, երբ մարդիկ, չնայած, որ գիշերվա կեսն էր, զգալով, որ Երուսաղեմը մոտ է, ամեն ինչ մոռացած նետվեցին առաջ՝ անցնելով նեղ կիրճերով ու բարձր բլուրներով: Ասպետները փորձում էին գտնել մի որևէ կարգ պահպանել, սակայն մարդիկ բոլոր կողմերից հախուռն առաջանում էին՝ բոլորը՝ մեծից փոքր, շտապում էին մի պահ լքել տեղ հասնել, որպեսզի ինչպես հնարավոր է շուտ լինեն Երուսաղեմում: Այդ ժամանակ հիմնական բանակը վերադարձան Բեթսեհեմ ուղարկված ասպետները, երբ արդեն ծագում էին արեգակի առաջին շողերը, ընդ որում Գաստոն Դ'Բեգեն 30 այլ ասպետների հետ գաղտնի առաջ էր անցել, որպեսզի աջակցի քաղաքին մոտեցող ուխտավորներին, ընդ որում նա ոչ միայն այդպես վարվեց, այլև քաղաքի շրջակայքից մեծ ավաթ բերեց: Հարկ է նշել, որ քաղաքի ղեկավարներն ու հեծյալները, իմանալով այս արարքի մասին, անմիջապես ոտքի հանեցին իրենց հեծյալներին, որպեսզի հետ խլեն ավաթը, և հետապնդեցին քրիստոնյաներին մինչև մի լեռան ստորոտը, սակայն այդ ժամանակ Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.3.),** որն անցնում էր այդ վայրով, հանդիպեց Գաստոնին, որից հետո, տեղեկանալով, թե ինչ իրավիճակ է քաղաքի շուրջը, միացավ Գաստոնին և կրկին գնաց սարակիսների վրա: Եվ ահա նրանք համատեղ ուժերով ջարդեցին սարակիսներին և նրանց հետ չարտեցին քաղաքի դարպասներից ներս, որից հետո, վերցնելով ավաթը, այն ապահով կերպով բանակ հասցրին: Այդ ժամանակ ուխտավորները, տեսնելով, որ բերում են անասունների նաև գլխաբանակ, հետաքրքրվեցին, թե որտեղից է այն և, իմանալով, որ Երուսաղեմի մոտից է, վերջնականապես մոռանալով իրենց հոգևածությունն ու կրած տառապանքները, շարունակեցին առաջանալ, որպեսզի հասնեն քաղաքին: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները առանց դանդաղելու շարունակեցին առաջանալ և, երգելով հաղթական երգեր ու հոգևոր սաղմոսներ, մոտեցան քաղաքի պարիսպներին: Այդ ժամանակ բանակի կազմում կային 60.000 հոգի՝ և կանայք, և տղամարդիկ: /5.46/ Երբ քրիստոնյաների բանակն իր ողջ գեյթով ու հանդերձանքով հասավ քաղաքին, այն արդեն լցված էր Բաբելոնի թագավորության արքայի (**Ճափրանների խալիֆուլայի խալիֆ՝ ալ-Մուսայի – Մ.3.)** հեծյալներով, իսկ Դավթի աշտարակն էլ ուղղակի վիստում էր թշնամիների ռազմիկներով, բանից նրանք բոլորը հավաքվել էին պարիսպների և աշտարակների վրա, որպեսզի դիտարկեն քրիստոնյաների բանակը: Իրոք, այդ ժամանակ պարզվեց, որ Բաբելոնի թագավորության արքան խախտել է քրիստոնյաների հետ Անտիոքի մոտ կնքած պայմանավորվածությունը, բանի որ սրանք իրենց հերթին գրավել էին Տարտուս քաղաքը ու բացի այդ պաշարել էին Աղբյւն, այնպես, այնպես որ նա ինչև իրեն ազատ էր զգացել բոլոր պարտավորություններից: Եվ այսպես քրիստոնյաները քաղաքը գտան իր սարակիսների ռազմիկներով: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները իրականացրին ուժերի տեղաբաշխում, ընդ որում Տանկրեդն ու Ռայմոնդը երկու իտալացի եպիսկոպոսների հետ միասին և իրենց հետ ունենալով նաև դուքս Գոտֆրիդի ուժերը, տեղակայվեցին Դավթի աշտարակի դիմաց, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.)** և Դյուգո Սեն-Պոլն (**Սեն-Պոլի կոմս Դյուգոն – Մ.3.)** էլ տեղավորվեցին քաղաքի դիմաց՝ հարթավայրում, իսկ Նորմանդիայի իշխան Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.)** և Բրետոնի կոմսը իրենց վրանները դրեցին պարիսպների դիմաց՝ ամեն մեկը վերցնելով պարսիկ մի հատված:..., այն դեպքում, երբ այլ առաջնորդներ զբաղեցրին այլ դիրքեր: Այդ ժամանակ Ռայմոնդը թողեց ի սկզբանե իր զբաղեցրած դիրքերը և դիրքեր գրավեց Սիոն լեռան ուղղությամբ, որպեսզի քաղաքի պաշարումն իրականացնի այդ կողմից: /6.1/ Եվ այսպես քրիստոնյաները պաշարեցին Սուրբ քաղաքը և անմիջապես էլ լույսը բացվելուն պես գործի անցան: Նրանք նստեին միայն գրահներ, սաղավարտներ ու վահաններ, սակայն հենց այդպես էլ, ինչպես նաև նիզակները ձեռքերին, գրոհի անցան պարիսպների ուղղությամբ: Սարակիսները, սակայն, հզոր հարվածներ հասցրեցին նետներով ու նիզակներով, ինչպես նաև քարերի հեղեղ թափեցին և այդպես շարունակվեց օրվա մեծ մասը: Արդյունքում շատ հավատացյալներ վերքեր ստացան այդ թվում նաև քարերի հարվածներից, իսկ ոմանց էլ աչքերն էին վնասվել նետերի հարվածներից: Անտված, սակայն, այդ օրը ինչպե՞ս բանակի բոլոր հրամանատարներին, որոնցից ոչ-ոք չվնասվեց: Արդյունքում, թեև մարդիկ հզոր հարվածներ էին հասցնում քաղաքի արտաքին պարիսպներին և ամրություններին, գործի էին դնում բաժներ ու բրիգադներ, սակայն այդպես էլ որևէ հաջողության հասնել չկարողացան և հետ բաշվեցին: /6.2/ Երբ քաղաքի այդ առաջին գրոհը հետ մղվեց, դուքսն ու բանակի իշխանները ընդունեցին, որ քաղաքը հնարավոր է գրավել միայն ճիշտ պաշարումով, դրա համար էլ հետ դարձան իրենց ճամբար և սկսեցին մտածել այդ ուղղությամբ: Եվ ահա նրանք սկսեցին պատրաստել պաշարողական սարքեր ու մեքենաներ: Արդյունքում նրանք պատրաստեցին տարբեր մեքենաներ, աշտարակներ ու խոյեր, թեև այդ ժամանակ պարզվեց, որ շրջակայքում փայտանյութը շատ քիչ է: Հենց այդ ժամանակ, սակայն Անտիոքի ծնված քրիստոնյաները ուխտավորներից ցույց տվեցին մի վայր, որտեղ հնարավոր էր բավարար բանակի փայտանյութ գտնել: Այդ վայրը Արաբիայի լեռներում էր: Եվ այսպես, հենց որ բանակի ղեկավարությունն իմացավ այդ մասին, նրանք ոտքի հանեցին երկու Ռոբերտներին, որոնք ժերարի հետ միասին ասպետների և հետևակայինների մի ջոկատ կազմեցին ու մեկնեցին ճամբարից չորս մղոն հեռավորության վրա գտնվող այդ վայրը: Այստեղ նրանք ծառեր կտրեցին, դրանք բարձեցին ուղտերի վրա և անվնաս տեղ հասան: /6.3/ Զաջորդ օրը լուսաբացին բոլոր բանվորները գործի անցան, որպեսզի պաշարողական մեքենաներ կառուցեն: Նրանք գործի դրեցին կացիններ, մուրճեր ու այլ գործիքներ, եռանդով աշխատեցին այդ ուղղությամբ և արդյունքում արդեն չորրորդ օրը պատրաստված էին խոյեր, բարաններ և այլ մեքենաներ, որոնք տեղադրվեցին Դավթի աշտարակի դիմաց: Դրանից հետո երիտասարդներն ու ծերերը, աղջիկներն ու կանայք ողջ կազմով մեկնեցին Բեթսեհեմի հովիտ և այնտեղից շատ մանր ծյուղեր բերեցին ճամբար, բարձեցվով դրանք ջրիների և Էջերի վրա, որպեսզի վահանաձև բաներ հյուսեն ու դրանցով պատեն պաշարողական մեքենաները, որ դրանք անվնաս մասն սարակիսների հարվածներից: Այդպես էլ արեցին, ավարտեցին գործը, և ս մեկ անգամ այդպես վարվեցին, իսկ հետո էլ այդ մեքենաները վերևից ծածկեցին ուղտերի, ջրերի ու ձիերի կաշիներով: Ավարտելով այս գործը՝ քրիստոնյաները անվնաս ճամբար վերադարձան: /6.4/ Եվ այսպես, մինչև ուխտավորները զբաղված էին պաշարողական մեքենաներ պատրաստելով, ռազմիկների մի մասը առանձնացավ բանակից, որպեսզի լուծի պարենամթերքի հարցը: Եվ այսպես նրանք, մեկնելով Ռամա քաղաքի մոտակայքը, այնտեղ որպես ավաթ ձեռք գցեցին անասուններ, սակայն հենց այդտեղ էլ ընկան Ասկալոն քաղաքի մոտից առաջացած սարակիսների դարձող, ընդ որում ոչ միայն սարակիսները հետ խլեցին ամեն ինչ, այլև այդ մարտում զոհվեցին ազնվատոհմի այլոք Գիլբերտ Թրենսն ու Ահարո Մոնտմերեյցին: Այս քաջարի առաջնորդները, որոնք երկար ու համառորեն պաշտպանվում էին, ի վերջո սպանվեցին և թշնամին տարավ նրանց գլուխները, իսկ ինչ վերաբերվում է նրանց ուղեկիցներին, ապա սրանք, փախչելով լեռների վրայով, միացան հիմնական բանակին: Հենց այդ ժամանակ էր, որ Բալդուին Դ'Բուրգը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.3.)** և Թոմաս Ֆելք ասպետների մի ջոկատով ճամբարի մոտակայքում էին և ահա հենց նրանք էին, որ տեսան այս փախչող մարդկանց: Պարզելով, թե ինչ փորձանք է եկել իրենց հայրենակիցների գլխին, նրանք արհաբար ոտքի հանեցին սրանց և խոստացան վերադառնալ ու վրեժ լուծել ամենի համար: Ուխտավորները, ոգևորվելով այդ ամենից, իրոք ընկան թշնամիների հետևից և համատ մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ, ընդ որում երկու կողմից էլ շատ ասպանվածներ և վիրավորներ եղան: Հենց այդ ժամանակ էր, որ վիրավորվեց նաև Բալդուին Դ'Բուրգը՝ նիզակի հարված ստանալով կրծքին: /6.5/ Եվ այսպես քրիստոնյաների ի վերջո հաջողությամբ առավելության հասնել և փախուստի մատնել սարակիսներին, ընդ որում նրանք գերեցին թշնամիների առաջնորդին՝ մի ազնվատոհմի մարդու, որը բավականին տարիքով էր, ծաղատ էր ու լիքը մարմին ուներ: Քրիստոնյաները սրան Երուսաղեմ հասցրին և բերեցին Բալդուին Դ'Բուրգի վրան, ընդ որում այս մարդու հազարափող երևում էր, որ նա հարուստ ու խելացի մի մարդ է: Քրիստոնյաները ձգտում էին այս մարդուց անհրաժեշտ

տեղեկատվություն ստանալ, իսկ հետո փորձեցին նրան քրիստոնյա դարձնել, սակայն, բանի որ նա հրաժարվում էր հավատալու լինել, Դավթի աշտարակի առաջ նրան մահապատժի ենթարկեցին՝ թուրքերի աչքի առաջ գլխատելով, որպեսզի այդպիսով ահաբեկեն թշնամիներին: Ինչ վերաբերվում է Գիլբերտին ու Ահարոնին՝ այդ քաջարի ասպետներին, որոնք զոհվել էին թուրքերի դեմ մարտնչելով, ապա նրանց մարմինները բերվեցին ճամբար և քրիստոնեական բոլոր արարողությունների պահպանմամբ նրանց այստեղ թաղեցին: /6.6/ Երուսաղեմի՝ բոլոր քրիստոնյաների այդ մայր բաղաթի, պաշարումը սկսվեց հուլիսի երկրորդ շաբաթվա երրորդ օրը, մի ժամանակ, երբ արևը անտառների այրում էր Արևելքի այդ շրջանը, ընդ որում ջրի միակ ու փոքրիկ աղբյուրը գտնվում էր այդ բաղաթից երեք մղոն հեռավորության վրա: Այսպիսով՝ այդող արևը ու տապը այդ պաշարման ողջ ընթացքում քրիստոնյա ողջ ժողովրդին մեծ դժվարություն պատճառեց: Ուխտավորները տարբեր կողմեր էին մեկնում, որպեսզի ջուր գտնեն և, որոշ դեպքերում վերադառնալով անվաս, որոշ դեպքերում էլ ընկնում էին հեթանոսների ձեռքը կամ սպանվում: Միաժամանակ նաև այն ջուրը, որ նրանք բերում էին, վատն էր ու անտառ, լի որդով ու կեղտով, սակայն այդ ջուրը ևս շատ թանկ արժեք, բանգի ծարավը հսկայական չափերի էր հասել: /6.7/ Դեռևից բերված այդ ջուրը որոշակիորեն մեղմեց վիճակը, սակայն հետագայում վիճակը կրկին ծանրացավ, ընդ որում հարուստները դեռևս ի վիճակի էին թեկուզ և վճարելով, բայց ջուր ձեռք բերել, իսկ չունևորների վիճակը հատկապես բարդ էր: /6.8/ Եվ ահա բանակի ղեկավարները հոգևորականների մասնակցությամբ խորհրդի նստեցին, որից հետո որոշվեց, որ քրիստոնյաները պետք է իրականացնեն հոգևոր բոլոր արարողությունները, որ անհրաժեշտ են, որպեսզի արժանանան Աստծո ողորմածությանը: Նրանք այդպես էլ արեցին: /6.9/ Եվ այսպես, անելով ամենայն անհրաժեշտը Աստծո ողորմածությանը արժանանալու համար, մարդիկ գիշերվա բոլոր տակ անկաշտ մոտեցան պաշարողական սարքերին ու գործիքներին բաղաթի այն վայրում, որտեղ առաջին անգամ խոսեց Ստեփանոսը՝ Դուսաֆստրի հովիտում: Եվ այսպես շաբաթ օրը պաշարողական բոլոր մեքենաները պատրաստ էին, ընդ որում պատրաստվել էին նաև 3 հատուկ մեծության բարանետներ, որոնք հարվածում էին պարիսպներին՝ դուրս լինելով թշնամու հարվածի սահմաններից: Դարկ է լնել նաև, որ սարակինոսները, որպեսզի թուլացնեն բաղաթի պարիսպներին բարերի հասցված հարվածները, պարիսպների վրա կախեցին պարկեր, որոնք լիքն էին ցախով, հարդով ու այլ նման բաներով: Այդ ժամանակ դուբը, տեսնելով այս նոր խոչընդոտը, վերցրեց այրվող նետով իր արբեյետը և հարվածեց այդ պարկերին: Մյուսը, որոնք լի էին հրավառ նյութերով, այրվեցին և արդյունքում բաղաթի պարսպի այդ հատվածում պաշտպանությունը հակառակորդի համար խիստ բարդացավ: /6.10/ Եվ այսպես, որպեսզի հարձակումը հասնի հաջողության, քրիստոնյաները առաջ մղեցին նաև հսկայական չափերի մի խոյ, որը պաշտպանված էր վերևում մեր նկարագրած ձևով: Առաջ մղվելով մեծաբանակ քրիստոնյաներ ջանքերով՝ այս մեքենան սկսեց մոտենալ պարսպին: Նախատեսված էր, որ այս մեքենայի կիրառմամբ ձեռք կբացվի արտաքին պարսպում և ուխտավորները բաղաթ կմտնեն: Այդ ժամանակ բաղաթացիները, տեսնելով, թե ինչ հսկայական վտանգի են ենթարկվում իրենք, սկսեցին կրակ ու ծծումբ լցնել այդ մեքենայի վրա, ինչպես նաև վերևից թափել, յուղ, կուպր և այլ հրավառ բաներ: Այս կերպ նրանց հաջողվեց կրակի տալ այս գործիքը և կանխել պարսպի ճեղքումը, սակայն քրիստոնյաները, տեսնելով այդ, նետվեցին ճամբար և, բերելով այնտեղից ջուր, կարողացան հանգցնել կրակը: /6.11/ Այդ ընթացքում քրիստոնյաները շարունակում էին անվերջ հարվածել պարիսպներին՝ փորձելով բշեյ սարակինոսների դրանց վրայից: Դարկ է լնել, որ քրիստոնյաները կարողացան վնասել նաև պարսպի վրա գտնվող հակառակորդի մեքենաները: Ինչ մի պահ անգիստ չտալով հակառակորդին, նրանք, գործի դնելով առկա բոլոր մեքենաները, հարվածում էին պարսպին, ընդ որում այս մեքենաները, ինչպես ասել են, երկակի պաշտպանություն ունեին և կաշեպատ էին, այնպես որ դրանց պաշտպանության տակ գործող ասպետները կարողանում էին անվտանգ հարվածել հակառակորդին: Եվ այսպես, աշխատելով ամենայն եռանդով, արդեն շաբաթ օրը քրիստոնյաները կարողացան կառուցել մի մեծ աշտարակ, որի մեջ տեղավորվեցին դուբա Գոտֆրիդը, նրա եղբայր Եստաֆոսիոսը (**Բուլլիի կոնս էստաֆ Բուլլոնացին – Մ.Գ.**) երկու այլ եղբայրների հետ, Լուդովիգը, Տուրն Բաղաթից Էնգելբերտը և այլք: Սրանց բոլորին հրաման տրվեց հարձակում իրականացնել այդ բաղաթի վրա: Դարկ է լնել, որ դուբան ու նրա եղբայրը զբաղեցնում էին աշտարակի վերին հատվածը, իսկ Լուդովիգը, նրա եղբայրն ու այլ քրիստոնյաներ էլ տեղակայված էին ավելի ներքև, նրանց մոտ, որոնք պետք է աշտարակը իրելով մոտեցնեին պարիսպներին: Եվ այսպես, երբ բոլոր մարդիկ զբաղեցրին իրենց տեղերը, աշտարակը գործի դրվեց: Այդ ժամանակ անհաջողության էր մատնվել պաշարողական խոյի գործողությունը, բանգի, հաշի սնունդով բաշը, խրամը անցնելիս այն շուտ էր եկել ու այժմ այն հնարավոր չէր շարժել, ընդ որում դրանից բացի էլ նաև այն վնասված էր կրակից: /6.12/ Եվ ահա շաբաթվա վեցերորդ օրը վաղ առավոտյան բաղաթում գտնվող սարակինոսների բոլոր ռազմիկները ահաբեկվեցին, երբ տեսան մեր մարդկանցով լցված այն աշտարակը, որն իրոք հսկայական չափերի էր և ի մարտի ձգտող զինված մարդկանցով: Այս աշտարակը ավելի բարձր էր, բան բաղաթի պարիսպները, ընդ որում նրա վրա չէին ագոլում ևս այն նետերն ու բարձր, որ բաղաթից նետվում էին վրդյունիս ուղղությամբ: Եվ ահա սարակինոսները հավաքեցին ուժերը, որ դիմադարձ լինեն քրիստոնյաներին, իսկ շատերն էլ հավաքվեցին պարիսպների վրա ու սկսեցին իրենց նետողական գեներով հարվածել նրանց: Այսպիսով՝ աշտարակը աստիճանաբար մոտեցավ պարսպին և մարտը թեժացավ, ընդ որում սարակինոսները կրակի հսկայական մի հեղեղ էին թափում աշտարակի վրա և նրա մեջ փակված ասպետները առժամանակ չէին կարողանում դուրս ելնել այնտեղից: Դարկ է լնել, որ մյուս կողմում էլ, որտեղ Սիոն լեռն էր, կոնս Ռայմունդ ևս, փակված մեկ այլ աշտարակում, բարձր էր նետում հակառակորդի վրա և խոցում իր դեմ ելնողներին, սակայն նրա ջանքերը ևս առայժմ որևէ արդյունք չէին տալիս: Այս ամենը բաղաթի այդ կողմում տեղի էր ունենում նույն այն ժամանակ, երբ Գոտֆրիդն ու իր կողմակիցները պայքարում էին հակառակորդի դեմ բաղաթի մյուս կողմում՝ իրենց աշտարակի մոտ: /6.13/ Եվ այսպես, մինչ նման կերպ պայքար էր գնում բաղաթի համար..., այնտեղից դասալիքներ եկան, որոնք հայտնեցին, որ թշնամիները բոլոր գանձերը հավաքել են Տիրոջ տաճարում, այն որը գրավեց Տանկերը, երբ բաղաթը գրավեց, բայց նաև առաջին, որ թշնամիները անընդհատ սուրիանդակներ են ուղարկում և սուրիանդակներ են ստանում Բաբելոնի արքայից: /6.14/ Իմանալով այն մասին՝ քրիստոնյաները հսկողության տակ առան բոլոր ճանապարհները և... բռնեցին Բաբելոնի արքայի ուղարկած սուրիանդակներից մեկին: Եվ այսպես, լուծելով սուրիանդակների հարցը, ուխտավորները վերսկսեցին հարձակողական գործողությունները բաղաթի դեմ, սակայն սարակինոսները ևս հանգիստ չմացին, այլ, գործի դնելով 14 բարանետներ, հարվածի տակ առան քրիստոնյաներին: /6.15/ Այս 14 բարանետներից 9 հոգին գործում էին կոնս Ռայմունդի ուղղությամբ, ընդ որում սրանք այն աստիճանի ուժով հարվածեցին կոնսի աշտարակին, որ ի վերջո կարողացան վնասել այն, ընդ որում այնտեղ փակված մարդիկ, շփոթված այդ անակնկալ իրադարձությունից, դժվարությամբ կարողացան հեռանալ իրենց սպառնացող վտանգից: Դրանից հետո, բանի որ այն ինքը բարանետները շարունակում էին բարերի հեղեղ թափել, մարդիկ սկսեցին հետագա հարձակումն հարցով հապաղել: Այս ընթացքում այն հինգ բարանետները ևս ակտիվորեն գործում էին Գոտֆրիդի աշտարակի ուղղությամբ, ձգտելով տապալել ու կործանել այն, սակայն, բանի որ այս աշտարակը լավ պաշտպանված էր հյուսնիկ ճյուղերով ու կաշվե ծածկով, դա չհաջողվեց: /6.16/ Դարկ է լնել, որ Գոտֆրիդի աշտարակի ամենավերևում մեր տեր Դիոսու Քրիստոսի պատկերն էր և, ինչպես էլ որ թշնամիները բարեր էին նետում վերջինիս ուղղությամբ, այն ոչ միայն վնասել, այլև նրան հասնել իսկ չկարողացան: Միաժամանակ բարերից մեկը հարվածեց դքսի մոտ գտնվող ասպետներից մեկի գլխին և շախախտեց այն, սակայն դուբը, շփոթվելով այդ անակնկալ իրադարձությունից, շարունակեց արբեյետից հարվածեց հակառակորդին, ընդ որում այդ ընթացքում նա նաև վերականգնում էր բարերի հարվածներից վնասված մեքենայի մասերը և օգնում, որ այն գործի դնեն: /6.17/ Սարակինոսները, տեսնելով, որ իրենց մեքենաների հարվածները այն հյուսնե ճյուղերի պատճառով Գոտֆրիդի մեքենաներին այնքան էլ վնաս չեն հասցնում, անցան կրակին, որպեսզի վերջինիս օգնությամբ այրեն դրանք, մանավանդ որ բամին էլ կարծես թե օգնում էր այդ գործին: Եվ ահա ֆրանկների մեքենաների վրա կրակի հեղեղ թափվեց, սակայն կաշիները, որոնցով պատած էին այդ մեքենաները, փրկեցին դրանք ու կրակը գետնին լցվեց: Եվ այսպես Գոտֆրիդն ու իր մարդիկ, հոգնելով այդ ամենից, մեծ ջանքեր ներդնելով իրենց աշտարակը աստիճանաբար պարսպին մոտեցրին, որպեսզի դրանց օգնությամբ բշեն թշնամիներին պարիսպների վրայից ու ելնեն դրանց վրա: Դարկ է լնել, որ բաղաթի ներսից ու դրսից իրար վրա եկող բարերը հաճախ դիպչում էին մեկը մյուսին և մի անգամ նույնիսկ այնպես եղավ, որ երկու բարերը իրար հարվածեցին ու փշրվելով պայթեցին հենց սարակինոսների գլխավերևում, ընդ որում բարերի բեկորները նրանց մեծ վնաս պատճառեցին: Թշնամին, սակայն, շարունակում էր հարվածներ ինքն թափել Գոտֆրիդի աշտարակի վրա և աստիճանաբար հասավ նրան, որ մեքենաների պաշտպանից հատվածներից սկսեցին շարքից դուրս գալ: Չնայած դրան, սակայն, քրիստոնյաները շարունակում էին եռանդով հարձակվել՝ կիրառելով նույնիսկ այդ վնասված մեքենաները: /6.18/ Եվ ահա սարակինոսները, որպեսզի ի վերջո տապալեն քրիստոնյաների մեքենաները, գործի դրեցին գերաններ, որոնք պատված էին յուղով, կուպրով ու այլ դյուրավառ նյութերով: Այս գերանները նաև կեռեր ունեին, որոնցով, կառնելով քրիստոնյաների մեքենաներին, նրանք գետնին չէին ընկնի ու, այրվելով իրենք, կայրեին նաև մեքենաները: Եվ այսպես բաղաթի կայագործ գործի անցավ, այրեց այդ գերանները և դրանք սկսեց պարիսպների վրայից ներքև նետել, ընդ որում այդ գերանները՝ անջատելով դրանք պաշարողական մեքենաներից: /6.19/ Մինչ բաղաթի ներսից ու դրսից այս կերպ պայքարում էին, պարսպի վրա դրված այն հինգ բարանետները անվերջ հարվածներ էին թափում Գոտֆրիդի աշտարակի վրա, ընդ որում դրա վերևի հատվածի վրա նաև նետերի ու բարերի հեղեղ էր թափվում, և այս կերպ բաղաթի կայագործ կարողանում էր քրիստոնյաներին հետ վանել պարիսպներից: Սրանց դեմ գործում էին քրիստոնյաների երեք

բարանետները, որոնք անվերջ հարվածներ էին հասցնում պարիսպներին և վնասում սարակինոսներին: Այս ընթացքում երկու եղբայրներ, որոնց մասին ասել եմ՝ Լուդովիկ և Էնգելբերտը, օգտվելով պահից ու տեսնելով, որ սարակինոսների դիմադրությունը մի պահ թուլացել է, այս ու այն կողմ նետվելով խուսափելով իրենց վրա արծակվող նետերից, ելան աշտարակի մի հատվածից, բարձր տալով մոտ բերեցին ներքևում ընկած գերաններից մեկը, այն որպես կամրջակ օգտագործեցին և ելան պարիսպների վրա: Մրանք առաջին մարդիկ էին, որ ելան Սուրբ քաղաքի պարիսպների վրա և հենց նրանք էին, որ տիրեցին պարսպին ու գնեքը ձեռքերին փախուստի մատնեցին հակառակորդին: Այդ ժամանակ դուբսն ու իր եղբայր Եվստափոսը, տեսնելով այս երկու եղբայրների արարքը, իրենք էլ առաջացան աշտարակի վերին հատվածից և սկսեցին օժանդակել նրանց: Այս տեսնելով ուխտավորները ուրախության աղաղակներով ցնցեցին երկինքը, որից հետո իրար առաջ չտալով առաջ նետվեցին, որպեսզի քաղաք մտնեն: /6.20/ Քաղաքի բնակիչները, տեսնելով, որ պարիսպները գրավված են ու քրիստոնյաները արդեն քաղաք են մտնում, իսկ ֆրանկների գնեքն էլ անվերջ կտորորում է, ընկան վախի և խուճապի գիրկը և դիմեցին փախուստի՝ հույս ունենալով ապաստանել Սողոմոնի տաճարում, որը մի մեծ և ամուր կառույց էր: Ֆրանկները, սակայն, գործելով թրով ու նիզակով, այս տաճարի դարպասները տապալեցին և ներս մտնելով հեթանոսների մի իսկական ջարդ իրականացրին: Այդ ժամանակ Բաբելոնի արքայի 400 ռազմիկներ, որոնք կազմում էին նրա անձնական պահակազորը, տեսնելով, որ իրենց ընկերները փախչում են, իրենք ևս հեռացան ու բռնեցին Դավթի աշտարակի կողմը: Քրիստոնյաները, սակայն, հետապնդեցին նրանց ու, թեև նրանք հասցրեցին աշտարակ ընկնել ու ամրացնել այն, սակայն ուխտավորները իջան ձիերից, նվաճեցին այդ աշտարակը ու դարձան ևս ջարդեցիկ: /6.21/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ուխտավորները ուղղվեցին դեպի մյուս դարպասները և, կոտորելով դռներ, դեպի քաղաք մուտք բացեցին մնացած ժողովրդի համար: Այդ ժամանակ այստեղ մարդկանց ու ձիերի մի իսկական հրմշտոց առաջացավ, որի ընթացքում 16 հոգի ոտնակոխ եղան և մահացան ձիերի, ջորիների ու մարդկանց ոտքերի տակ: Այնուհանդերձ հազարավոր կանայք ու տղամարդիկ այդ կետից ներս մտան և, պատված երկաթեղենով, սկսեցին օգնել քաղաք ներխուժած իրենց ընկերներին: Քրիստոնյաները առանց ողորմածություն դրսևորելու կտորորում էին բոլոր սարակինոսներին, ընդ որում արյունն այնպես էր հոսում քաղաքի փողոցներում, որ մարդիկ մինչև ծնկները թաղված էին դրա մեջ: Քաղաքն ի վերջո գրավեցին, թեև բաղաբացիները երբեմն այս կամ այն վայրում ոտքի էին ելնում ու դիմադրում, սակայն ամեն ինչ իզուր էր, բանի որ, չնայած այդ հարվածների անակնկալին, նրանց բոլորին ոչնչացնում էին: /6.22/ Քաղաքում գտնվող պալատի առջևի մասում մի արքայական ջրի տակառ կար՝ շատ մեծ և խորը, որը ծածկված էր մարմարյա սալիկներով: Եվ ահա շատ սարակինոսներ քաթկվեցին դրանց աստիճանների մոտ կամ ջրերի մոտակայքում, սակայն քրիստոնյաները, հետապնդելով նրանց, շատերին կտորեցին կամ խեղդեցին այդ ջրում: Այդ շատ շատերը նաև այդտեղ զոհվեցին՝ ներքև ընկնելով այն անջերի մեջ, որոնք ստեղծված էին անձրևաջրերը հավաքելու համար: Իրոք, դա ջրի մի իսկական արհեստական լիճ էր, որից քաղաքի պաշտպանները պաշարման ողջ ընթացքում ջուր էին վերցնում իրենց, ինչպես նաև իրենց կենդանիների կարիքների համար: /6.23/ Եվ այսպես հաղթական քրիստոնյաները ելան պալատից ու տարածվեցին քաղաքով մեկ՝ սպանելով բոլոր հեթանոսներին, որ հանդիպում էին: Նրանք առանց խղճալու բոլորին սրի էին քաշում՝ ընդ որում սպանեցին նաև բարձր վայրերում պատսպարված կանանց ու երեխաներին, նրանք ծծկեր երեխաներին սպանում էին մայրերի կրծքի վրա, վերևից ցած էին նետում մարդկանց, սպանում երեխաներին պարսպի բարերին հարվածելով, ընդ որում շատերն ընկան գնեքից, այլ սպանվեցին բարերով և ոչ-ոք հաշվի չէր առնում ոչ տարիքը, ոչ սեռը: Քրիստոնյաներից նա, ով մի որևէ տուն էր գրավում, միանգամից տիրանում էր դրան ու տեղ դառնում դրանում եղած ամեն ինչին...: Այս ընթացքում Տանկրեդը հապճեպ ուղղվեց դեպի տաճար, որտեղ հսկայական ավարի տեղ դարձավ, որովհետև, ինչպես ասել եմ, այն երկու սարակինոսներ, որ ժամանակին փախել էին քաղաքից, տեղեկացրել էին նրան, որ այստեղ հսկայական զանված կան կուտակված: Եվ այսպես Տանկրեդն ու նրա զորքը հսկայական ոսկու և այլ զանվածի տիրացան, ընդ որում երկու որ հետո, երբ նրանք ելան այնտեղից, այդ ամենը դուրս կրեցին վեց ուղտերի կամ ջորիների միջոցով, բայց դրանք էլ բավարար չէին ամեն ինչ տանելու համար: Այս հարստությունների միայն մի մասը Տանկրեդը տվեց Գոտֆրիդին, իսկ մնացած մասը պահեց իրեն» (Ալբերտ Ալխեցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 40-46, գիրք 6, գլուխ 1-23):

«/16/ Ելնելով քաղաքից մայիսի երկուշաբթի օրը՝ քրիստոնյաները օր ու գիշեր ընթացան բարձր և զանդառն ճանապարհով ու հասան Բատրոն անունով ամրոցին, որից հետո հասան ծովափին գտնվող մեկ այլ քաղաքի, որը կոչվում էր Ջաբիլ: Այնտեղ քրիստոնյաները շատ տանջվեցին ծարավից ու հոգնածությունից, սակայն ի վերջո ելան Բրիամ անունով գետի մոտ: Տեղ Լատոն Դամբարձման օրը քրիստոնյաները անցան լեռը այն վայրում, որտեղ ճանապարհը նեղ էր և որտեղ քրիստոնյաները հույս ունեին գտնել մեզ դարանած թշնամիներին: Այնուհանդերձ, բանի որ Աստված մեզ նկատմամբ բարեհաճ էր, նրանցից ոչ-ոք չհամարձակվեց նրանց դեմ էլնել: Քրիստոնյա ռազմիկները, ընթացալով առաջից, մաքրում էին ճանապարհը և ահա ի վերջո քրիստոնյաները հասան ծովի մոտ գտնվող մի քաղաքի, որ կոչվում էր Բեյրութ: Այնտեղից քրիստոնյաները ելան Սաիդա կոչվող քաղաքի մոտ, հետո հասան Տյուրոս կոչվող մեկ այլ քաղաքի, իսկ հետո՝ Աբրային: Աբրային քրիստոնյաները ուղղվեցին դեպի Դայֆա ամրոց, իսկ հետո էլ ճամբար զարկեցին Կայսարիանայի մոտ և այնտեղ նշեցին մայիսի 29 հոգին: /17/ Ի վերջո քրիստոնյաները մոտեցան Ռավա քաղաքին, որը սարակինոսները, ահաբեկվելով ֆրանկներից, դատարկ էին թողել: Այդ քաղաքից ոչ հեռու մի հիմնական եկեղեցի կար, որտեղ հանգում էին սուրբ Գևորգի փառահեղ նշխարները, որն այստեղ հեթանոսների ձեռքից իր հիմնային նահատակությունն էր կրել հանուն Քրիստոսի: Քրիստոնյա առաջնորդները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ում ընտրեն որպես եպիսկոպոս, որն այս քաղաքը կարգի կրեր և եկեղեցի կկառուցեր ափին: Նրանք յուրաքանչյուրը նրան տասնորդ վճարեցին, հարստացրին ոսկով ու արծաթով, ձիերով և այլ կենդանիների այն հաշվարկով, որ աստծուն պաշտելով և հանգիստ մնալ այդտեղ նրանց հետ, ովքեր կային: Եպիսկոպոսը մնաց այնտեղ, իսկ քրիստոնյաները, ուրախացած և ցնծալով, հունիսի 6-ին՝ երեքշաբթի օրը, հասան Երուսաղեմ քաղաքին ու զարմանալի կերպով պաշարեցին այն: Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.Ֆ.) քաղաքը պաշարեց հյուսիսային կողմից, որտեղ սուրբ Ստեփանոս առաջնահամարակի եկեղեցին էր, այնտեղ, որտեղ նա բարերի հարվածների տակ մահ էր կրել հանուն Քրիստոսի: Արևմտյան կողմից քաղաքը պաշարում էր կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.), արևմտյան կողմից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոդֆրոն (Նեթլեի Ռթաթրիկայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.): և Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնավար, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացին - Մ.Ֆ.): Կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին - Մ.Ֆ.) պաշարումն իրականացնում էր հարավային՝ Սիոն լեռան կողմից, որտեղ սուրբ Սարիամ Աստվածամոր եկեղեցին էր և որտեղ Աստված ընթրիքի նստեց իր աշակերտների հետ: Երրորդ օրը քրիստոնյաները՝ Ռայմոնդ Պիղատուրը, Ռայմոն Տուրնեյակն և շատ այլք, նպաստյալ ունենալով մարտ ընդունել, թողեցին գործը և հանդիպեցին 200 արաբներին: Քրիստոսի ռազմիկները մարտնչեցին այդ անհավատների դեմ և Աստծո աջակցությամբ առավելության հասան՝ սպանելով նրանցից շատերին և ձեռք գցելով 30 ձի: Երկուշաբթի օրը քրիստոնյաները բացառիկ խիզախությամբ հարձակում գործեցին քաղաքի վրա և այդ արեցին մեծ բաջուրայամբ, ընդ որում, եթե քրիստոնյաները ձեռքի տակ պատարաստի աստիճաններ ունենային, ապա քաղաքը կգրավվեր: Այնուհանդերձ քրիստոնյաները ավերեցին փոքր պարիսպը և աստիճաններից մեկը հենցին մեծ պարսպին: Այս աստիճանով քրիստոնյա ռազմիկները վեր բարձրացան և ձեռնամարտում խոցեցին սարակինոսներին ու քաղաքի պաշտպաններին՝ գործելով թրերով և նիզակներով: Քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, սակայն թշնամիներն ավելի շատ կորուստներ կրեցին: Այդ պաշարման ժամանակ քրիստոնյաները գրեթե 10 օր չէին կարողանում հաց գնել, մինչև որ քրիստոնյա նավերից լուր չստացան: Նրանց այնպիսի մի ծարավ էր պատել, որ, մեծ վախի մեջ էլ քրիստոնյաները ձիերին և այլ անասունների ջրելու էին տանում վեց մղոն հեռավորության վրա: Միույն կոչվող աղբյուրը, որ գտնվում էր լեռան ստորոտում, վերականգնեց քրիստոնյաների ուժերը, սակայն այնուհանդերձ ճամբարում ջուրը թանկ էր վաճառվում: Այն բանից հետո, երբ քրիստոնյաները լուր ստացան իրենց նավերից, բանակի դեպակարները նստեցին խորհրդի, թե ինչ կերպ մարդիկ ուղարկեն Դայֆա նավահանգիստ, որպեսզի հուսալի պահպանություն ապահովեն մարդկանց ու նավերի համար: Եվ ահա լուսաբացին կոմս Ռայմոնդի զորքի մեկ հարյուրյակ, այդ թվում հենց ինքը կոմսը, Ռայմոնդ Պիղատուրը, Ահարո Սոմերայացին և Գիյոմ Սաբրանցին ելան ու, սրտեղ պնդացնելով, ուղղվեցին դեպի նավահանգիստ: 30 քրիստոնյա ռազմիկներ առանձնացան մնացածից և հանդիպեցին 700 արաբներին, թուրքերի ու սարակինոսների, որոնք Եվրոպա ձայնի մարդիկն էին: Քրիստոնյաները խալիֆ ալ-Մուսթայի - Մ.Ֆ.) զորքից էին: Քրիստոսի ռազմիկները քաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, մերոնց համեմատ նրանց թվաքանակն այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին մերոնց: Նրանք սպանեցին Ահարո Սոմերայացուն և մի բանի հասարակ հետևակայինների: Երբ քրիստոնյաները արդեն շրջապատված էին և բոլորը կարծած էին, թե իրենց մահվան ժամանակը եկել է, ջոկատի հիմնական մասի մոտ եկավ մի ինչ-որ սուրհույնական և ասաց Ռայմոնդ Պիղատուրին. «Ի՞նչ ես կանգել այստեղ այս ռազմիկների հետ, այնտեղ մերոնց բոլորին նետում են արաբները, թուրքերը և սարակինոսները: Յնարավոր է, որ նրանք հիմա արդեն նույնիսկ կենդանի էլ չեն, օգնեք, օգնեք»: Լսելով այս մասին՝ քրիստոնյաները շտապեցին և շուտով եկան մարտի վայր: Չեթանոսների ժողովուրդը, տեսնելով Քրիստոսի ռազմիկներին, բաժանվեց երկու ջոկատների: Քրիստոնյաները, տալով Քրիստոսի անունը, նետվեցին անհավատների վրա այնպիսի կատաղությամբ, որ ամեն մի ռազմիկ տապալեց իր հակառակորդին: Տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն կանգնել ֆրանկների դեմ թշնամիները, պատված վախով, դիմեցին փախուստի: Քրիստոնյաները հետապնդեցին նրանց գրեթե չորս մղոն հեռավորությամբ՝ կոտորելով շատերին: Նրանցից մեկին քրիստոնյաները կենդանի բռնեցին այն հաշվարկով, որ նա ըստ կարգի պատմի, թե ինչ նոր բան գիտի: Մենք ձեռք գցեցին նաև 103 ձի: Պաշարելով քաղաքը՝ քրիստոնյաները հյուսիսում էինք ծարավից այն աստիճան, որ մաշկում էին ցլերի կաշիները և դրանցով ջուր բերում գրեթե երեք մղոնից: Նրանք

խմում էինք հոտած ջուր հոտած անոթներից՝ տանջվելով դրանից, ուսումնական էին զարու հաց, և մեծագույն հուսահատության մեջ էին: Մարակիտները բոլոր աղբյուրների և ջրհորների մոտ քրիստոնյաների դեմ դարաններ էին դնում, ամենուր սպանում էին ու բզկտում: Դրան գումարած՝ նրանք անասունների թաքցրեցին քարանձավներում և անձավներում: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարները հրահանգեցին մեքենաների օգնությամբ հարձակում գործել քաղաքի վրա, որպեսզի քրիստոնյաները քաղաք մտնեն և ի վերջո խոնարհվեն Տիրոջ գերեզմանին: Նրանք, այսպիսով, երկու փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, ինչպես նաև շատ այլ մեքենաներ: Իր աշտարակը կառուցեց դուբ Գոռֆորուան, Նույնն արեց նաև կոմս Ռայմոնդը: Նրանք այդ գործի համար փայտը բարձր տալով բերում էին հեռավոր: Սարակիտները, տեսնելով, որ քրիստոնյաները նման մեքենաներն են կառուցում, ամրացրեցին քաղաքը և գիշերը ուժեղացրին աշտարակների հսկողությունը: Քրիստոնյա սենյորները, պարզելով, թե որ կողմից է բաղաբեր թույլ ամրացված, այդ մեքենաները, ինչպես նաև պաշարողական աշտարակը շարաթ գիշերներից մեկում բարձր տվեցին և հասցրեցին արևելյան կողմը: Լուսաբացին նրանք դրանք կազմեցին, իսկ հետո՝ կիրակի օրը և միևնույն երեքշաբթի, նրանք կարգի և մարտական վիճակի էին բերում դրանք: Կոմս Սեն-ժիլը իր մեքենան դրեց հարավային կողմում, իսկ այդ ընթացքում քրիստոնյաները ուժեղ ծարավից այն աստիճանի էին հասել, որ Նույնիսկ մեկ դինարի դիմաց էլ հնարավոր չէր բավարար ջուր ձեռք բերել, որ հագեցնեին քրիստոնյաների ծարավը: Օր ու գիշեր՝ միևնույն հինգշաբթի օրը, քրիստոնյաները ուժեղ գրոհ գործեցին քաղաքի վրա բոլոր կողմերից, ընդ որում միևնույն հարձակումը եպիսկոպոսներն ու բանականները հրամայեցին հոգևոր երթով ու խաչը ձեռքին պատվել քաղաքի շուրջ՝ օգնություն խնդրելով աղոթել Աստծուն, ինչպես նաև պապ պահելով: Վաղ առավոտյան՝ ուրբաթ օրը, քրիստոնյաները ամեն կողմից գրոհեցին քաղաքի վրա, սակայն որևէ վնաս հասցնել չկարողացան: Նրանք շքամած էին և պարտված վախով: /18/ Երբ եկավ այն ժամը, երբ մեր տեղ չիտուս Քրիստոսը օրհնել էր մեզ խաչի վրա տանջանքներ կրելով, քրիստոնյա ռազմիկները, այդ թվում դուբ Գոռֆորուան և Նուր եղբայրը կոմս Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Եստաթ Բուլոնացին - Մ.3.**) սկսեցին պաշարողական աշտարակում արհաբար մարտնչել: Այդ պահին քրիստոնյաների ռազմիկներից մեկը, որի անունը Լեոյորդ էր, ելավ քաղաքի պարսպի վրա: Հենց որ նա վեր բարձրացավ, քաղաքի բոլոր պաշտպանները դիմեցին փախուստի և ցրվեցին քաղաքում, իսկ քրիստոնյաները, կրկնակրկիս հետապնդելով սրանց, կոտորեցին ու ջարդեցին միևնույն Սողոմոնի տաճարը: Այնտեղ այնպիսի մի նախճիդ եղավ, որ քրիստոնյաների ոտքերի ոտնաթաթերը լրիվ նրանց արյան մեջ էին: Ռայմոնդն իր հերթին հարավային կողմից մոտ բերեց իր զորքերը պաշարողական աշտարակի հետ միասին, հասցրեց դրանք ընդհուպ միևնույն պարսպին, սակայն պարզվեց, որ պաշարողական աշտարակի և պարսպի միջև խորը խանդակ կար: Դրանից հետո քրիստոնյաները, խորհրդակցելով այն մասին, թե ինչ կերպ լցնեն այն, հայտարարեցին, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանդակի մեջ երեք մեծ քար կգցի, մեկական դինար կստանա: Նրանք, որոնք քաղաքի ներսում էին, հզոր կերպով մարտնչում էին՝ քրիստոնյաների վրա կրակ և բարձր նետելով: Լսելով, որ ֆրանկներն արդեն քաղաքում են, կոմսն իր մարդկանց ասաց. «Ինչո՞ւ եք դանդաղում, տեսե՛ք, ֆրանկներն արդեն քաղաքում են»: Եվ այսպես էսիրը, որը Դավթի աշտարակում էր, հանձնվեց կոմսին և Նուր համար բացեց դարպասները, որոնցով ուխտավորները, մտնելով քաղաք, սովորաբար հարկն էին վճարում: Քրիստոնյա ուխտավորները, մտնելով քաղաք, հետապնդեցին և սպանեցին սարակիտներին ընդհուպ միևնույն Սողոմոնի տաճար: Հավաքվելով տաճարում՝ նրանք հուսահատվեցին քրիստոնյաների դեմ պայքար մղեցին և ողջ տաճարը լցվեց արյունով: Գերագանցելով հեթանոսներին՝ քրիստոնյաները տաճարում շատ տղամարդկանց ու կանանց ձեռք գցեցին, նրանց կենդանի թողեցին, սակայն ոմանց էլ սպանեցին: Սողոմոնի տաճարի կտուրին երկու սեռերի հեթանոսների մեծ հավաք կար: Սրանց Տանկրետը ու Գաստոն ԴԲեառնը իրենց դուռը հանձնեցին: Դրանից հետո քրիստոնյաները անմիջապես ցրվեցին քաղաքով մեկ՝ վերցնելով ոսկի, արծաթ, ձիերի, ջորիների, ինչպես նաև գրավելով ամենայն բարիքով լցված տներ: Եվ ահա քրիստոնյաները, ուրախանալով ու մեծապես ցնծալով, եկան խոնարհվելու մեր Փրկչի Չիտուսի գերեզմանին և նրան իրենց պարտքը վերադարձնելու: Առավոտը բացվելուն պես քրիստոնյաները զգուշորեն բարձրացան տաճարի տանիքի վրա և նետվեցին սարակիտների՝ նրանց տղամարդկանց ու կանանց վրա՝ գլխատելով նրանց մերկացրած սրերով: Սարակիտներից ոմանք տաճարի կտուրից ներքև նետվեցին և Տանկրետը, ականատես լինելով դրան, շատ զայրացավ...: Զաղաթը գրավվեց հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 16-18):

«Դրանից հետո քրիստոնյաները Աստծո օգնությամբ և աջակցությամբ սկսեցին մոտենալ Երուսաղեմին: Այն բանից հետո, երբ քրիստոնյաների բանակը ուժեղ տանջանքներ կրեց Սուրբ քաղաքի պաշարման ժամանակ հատկապես ջրի պակասից, նրանց իշխաններն ու եպիսկոպոսները խորհրդի նստեցին...: Եվ ահա Աստված կրկին դրսևորեց իր ողորմածությունը քրիստոնյաների նկատմամբ և պաշարման ութերորդ օրը նրանք հաղթահարեցին թշնամիներին ու քաղաք մտան: Դա առաքյալներից ցրման տոնի օրն էր, որն իրոք մի նշանակով օր դարձավ, իսկ յեթ ռուգմ եք իմանալ, թե ինչ արեցին քրիստոնյաները այն թշնամիների հետ, որոնք պատսպարվել էին Սողոմոնի տաճարում, ապա իմացե՛ք, որ մեր մարդիկ դրանց այնպիսի մի ջարդ տվեցին, որ դրանից հետո միևնույն ծնկները թաթախված մնացին արյան մեջ...: Եվ ահա այդ տարի դուբ Գոռֆորուանը (**Ներքին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.3.**), Ռայմոնդը, կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.3.**), Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուբ Լոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) և Ֆլանդրիայի նույնանուն կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) իրենց զինված ուժերով մեծ դժվարություններով հասան Երուսաղեմ, իսկ այդ տեղի ունեցավ չորս տարի անց այն բանից հետո, երբ այս մեծագույն ռազմիկները իրենց վրա խաչ վերցրին ու հանուն Քրիստոսի խաչելության պարտավորվեցին մասնակցել այդ արշավանքին: Ինչ վերաբերվում է մնացած մարդկանց՝ Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության դուբ Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.3.**) հետ մնացածներին, որ հաստատվել էր Անտիոքում կամ Բալդուինի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.3.**) հետ Ռուհուս գնացածներին, ինչպես նաև նրանց, որ մնացել էին Լաոդիկեայում կամ Տյուրոսում, ապա դրանք ցրվեցին տարբեր վայրեր» (Էփարդ Մուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Ի վերջո ուխտավորները հասան Երուսաղեմին, որը պաշարվեց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները սկսեցին տառապել պարենամթերքի ու հատկապես ջրի պակասից...: Եվ այսպես, նման հնազանդության ութերորդ և քաղաքի պաշարման երեսունիններորդ օրը՝ հունիսի 15-ին, ուրբաթ օրը, Երուսաղեմը գրավվեց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները, Սողոմոնի տաճարում, ինչպես նաև այլ վայրերում հեթանոսների դեմ տալով հինգերորդ ճակատամարտը, նրանց այնպիսի մի կոտորած արեցին, որ սպանվածների արյունը, որի միջով նրանք ընթանում էին, հասնում էր իրենց ծնկներին» (2Իդբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

«Տիրոջ 1099 թվականի 7-րդ ինդիկտիոնին, հուլիս ամսին Երուսաղեմը գրոհով գրավվեց այն քրիստոնյաների կողմից, որոնք հանուն Սուրբ Գերեզմանի սիրո մեկնել էին այդ կողմը, որից հետո արահադ արեցին բոլոր հեթանոսներին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1099 թվականին Երուսաղեմը գրավվեց դուբ Գոտֆրիդի (**Ներքին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու - Մ.3.**) ու Նուր ուղեկիցների կողմից, որից հետո բարբարոսները սպանեցին ու ոչնչացվեցին, իսկ քրիստոնեական հավատքն էլ տարածվեց այդ երկրներում» (Ամանուն Հաբսբուրգի «Հաբսբուրգյան ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա քրիստոնյաները, անցնելով Տրիպոլիս, Բեյրութի, Սիդոնի, Լեբնոսի, Ջայֆայի ու Կաթանիայի մոտով և թողնելով ծովափը աջ կողմում՝ հասան Ռամլա, ընդ որում որոշ քաղաքների տիրեցին հաշտությամբ, իսկ որոշներին էլ՝ ուժով: Արդեն ժամանակն էր սկսել հետաձգված ճանապարհորդությունը, բանի որ ապրիլ ամիսն էր և բերքը դաշտերում լրիվ հասել է: Ռամլան առանց պարիսպների փոքրիկ մի քաղաք էր, որտեղ նահատակվել էր սուրբ Գևորգը և որի եկեղեցին կար այդտեղ: Դարձվեց, սակայն, որ թուրքերն այնքան էին վախեցել ֆրանկների գալուց, որ հենց այդ օրն էլ թողել էին ամեն ինչ ու հեռացել լեռները: Եվ ահա հաջորդ օրն առավոտյան Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության թագավորության ապագա արքա Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.3.**) հորեղբորորդի Տանկրետը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին - Մ.3.**), որ մի անվախ բաջուրյան տեղ մարդ էր, մի բանի այլոց հետ գեներալներին ու մտան արդեն Բեթսեմեմ՝ ցանկանալով նաև ուսումնասիրել տա շրջակայքը: Անտիոքը, որոնք ելան նրանց ընդառաջ, արցունքն աչքերին եկվորներին լավ ընդունելություն ցույց տվեցին, ընդ որում նրանց կողմից ստացվող նվերներին թիվ չկար: Այդ ժամանակ մերոնք կազմում էին հազիվ 100 հեծյալ, բայց այդ կազմով էլ նրանք չհապաղեցին ու չմնացին քաղաքում, այլ առաջացան ու գնացին Երուսաղեմի թուրքերի վրա: Թուրքերը, վստահ իրենց վրա, կատաղորեն ընդառաջ ելան մեր մարդկանց և որոշ ժամանակ մեր զորքերի դեմ հեռամարտ մղեցին, որից հետո, սակայն, ֆրանկների ջանքերով հետ մղվեցին և փրկություն գտան քաղաքի պարիսպներից ներս...: Եվ ահա քրիստոնյաները պաշարեցին քաղաքը թուրքերից և Բաբելոնի Եփրից (**Ճաթիսլանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայյաֆից - Մ.3.**), իսկ այդ եղավ նրանց ելնելու չորրորդ տարում՝ երրորդ տարում հաշված Լիկիայի ու երկրորդ տարում հաշված Անտիոքի գրավումից...: Դա հունիսի 7-ն էր, երբ քրիստոնյաները պաշարեցին այդ քաղաքը, ընդ որում նրանք ջրի որոշակի պակաս էին գտնում, թեև խաղողը արդեն հասել էր: Գործին խանգարում էր նաև տեղանքի և ընդհանուր կլիմայի չորությունը, բանի արեգակի ջերմության պատճառով հարակից բոլոր աղբյուրները չորացել էին և մնացել էր միայն մեկ աղբյուր Սիոն լեռան վրա, որի ջուրը, սակայն, հերթի չէր...: Արդյունքում թշնամիները, անակնկալ դուրս գալով թաքստոցներից, սպանում էին մեր այն մարդկանց, որոնք կենդանիներին տանում էին ջրեղև: Այսպես թե այնպես, սակայն քրիստոնյաների բանակի առաջնորդները զբաղեցրին իրենց դիրքերը, ընդ որում Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.3.**) ակրիվորեն գործում էր Դավթի աշտարակի դիմաց, որը մի անդուլտն էր՝ պաշտպանող քաղաք արևմտյան կողմում: Հարկ է նշել, որ այս աշտարակը կառուցված էր բառակուսի խոշոր բարձրից, որոնք սարսափազդու կերպով վեր էին հանում և անառիկ էին դարձնում այն Նույնիսկ փոքր կայազորի առկայության պարագայում: Միաժամանակ իշխանները, երբ

տեսան, որ քաղաքը դժվար է գրավել դիք ժայռերի և ամուր պարիսպների պատճառով, հրամայեցին կանգ առնել և պաշարողական մեքենաներ պատրաստել: Մինչ այդ սակայն, երբ ընթանում էր պաշարման յոթերորդ օրը, քրիստոնյաները, պատրաստելով աստիճաններ ու եռանդուն կերպով նետահարելով թշնամիներին, փորձեցին գրոհել պարիսպները, սակայն, բանի որ աստիճանների բանակությունը քիչ էր, իսկ դրանց վրայով վեր մագլցողներն էլ բոլոր կողմերից հարվածների էին ենթարկվում, նրանք ձեռք բաշեցին այդ գործից: Այդ ժամանակ մի մեքենա ստեղծվեց, որը կոչում էնե խոյ, բանի որ այն կազմված է գերանից, որը կախված էր շղթաների վրա, իսկ վերևից էլ ուներ ծածկ, որը պաշտպանում է իր տակ գտնվողներին՝ իր հերթին պատված լինելով անվնաս կաշվից: Այս մեքենան կիրառում են պարիսպների հիմքեր փորելու համար: Կար ևս մեկ մեքենա, որը, պատրաստված լինելով փայտից, մի համեստ աշտարակի տեսք ուներ՝ կառուցված ինչպես մի տուն: Այս մեքենան կոչվում էր աշտարակ և այն կիրառվում էր պարիսպներին հավասար բարձրության հասնելու համար: Եվ այսպես, չնայած փայտակերպի սակավությանը, այս բոլոր մեքենաները կառուցվեցին ու պատրաստ եղան, որից հետո հուլիս ամսի 14-ին ֆրանկները գործի անցան, ընդ որում ոմանք սկսեցին զբաղվել պարիսպների հիմքերը փորելով, իսկ ոմանք էլ առաջ մղեցին աշտարակները: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ, գործելով այնպես, որ դուրս մնա պարիսպների վրայից արձակվող նետերի հարվածներից սահմանից, աստիճանաբար առաջ մղեցին այդ մեքենաները դեպի պարիսպը: Միաժամանակ պարսպի վրա գտնվողներին բարերով հարվածում էին բարեր նետողները, նետածիգները և արբալետավորները նետեր էին արձակում, վերջիններս՝ նաև գնդիկներ, ընդ որում բոլորը գործում էին մեծ եռանդով: Արդյունքում թշնամիներից շատերը սկսեցին պարիսպներից սպանված գետին թափվել: Միաժամանակ, սակայն, հետ չէին մնում նաև այն ռազմիկները, որոնք գործում էին աշտարակի վրա, բանգի սրանք, հայտնվելով թշնամիների հետ նույն բարձրության վրա, հարվածում էին նրանց իրենց գեղեթրով ու քարերով: Արդյունքում թշնամիները սկսեցին աստիճանաբար տեղի տալ, ինչն էլ հաշվի առնելով, նրանք գործի դրեցին յուրերես ու նավթանյութը՝ այն լցնելով աշտարակի վրա, կրակ տալով և ուրախանալով, բանի որ տուժվեցին նաև մեր մարդկանցից ոմանք: Այսպիսով՝ ողջ օրվա ընթացքում այսիսի մի մարտ էր գնում, որ կողմերից ոչ մեկը հաղթող չմնաց, սակայն մյուս օրը՝ հուլիսի 15-ին, հարցը լուծվեց, բանգի ֆրանկները, որ նախորդ օրն իրականացված հարձակման ժամանակ բավարար փորձ էին ձեռք բերել, այրվող նյութեր լցրեցին պարսպի տակ այն կողմում, որ կողմում էր նախորդ օրը հետ էին մղվել, հետո այրեցին դրանք, որից հետո բարերով հարվածելով անցան հարձակման: Հարկ է լքել նաև, որ մեքենաները, որոնցով ֆրանկներին հարվածում էին նախորդ օրը, այժմ դադարեցին օգուտ տալ, բանի որ ֆրանկները իրենք իրենց հերթին դրանք հարվածի տակ առան, իսկ այդ պարագայում միակ ելքը մնում էր դրանք հետ քաշելը, որի արդյունքում, սակայն, արդեն վերջիններս արդյունավետությունն էր վերահասում: Այսպիսով՝ ֆրանկներն աստիճանաբար առաջ մղեցին իրենց մեքենաները, որոնք կազմված էին մի բանի հարթակներից, ընդ որում հարթակներից ամեն մեկն էլ լի էր ռազմիկներով: Արդյունքում ի վերջո աշտարակից դեպի քաղաքի պարիսպը մի կամրջակ գցվեց, որից հետո հենց այդտեղ էլ մի թեժ մարտ բռնկվեց, բանգի անհավատներն ուզում էն ոչնչացնել այն, իսկ ֆրանկները՝ խանգարել դրան: Այդ ժամանակ թշնամին ի վերջո, ահաբեկված մեր ռազմիկների արիությանից, սկսեց նահանջել ու տեղի տալ, իսկ մեր մարդիկ էլ ոտք դրեցին պարսպի վրա, որից հետո մեծ ուրախությամբ քաղաք մտան՝ այդ կերպ պարզաբարում ստանալով իրենց ջանքերի համար: Հարկ է լքել, որ այս հաջողությունը ձեռք բերվեց Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.), և երկու Ռոբերտների (Լոթարինգայի դուքս Ռոբերտ Լոթարինգացու և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.3.) կողմում, ընդ որում միայն այն բանից հետո, երբ Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.3.) իր կողմում լսեց փախչող ու պարսպից ներքև ցատկող մարդկանց վախճած աղաղակները, հասկացավ, որ քաղաքը գրավված է: Եվ ահա կոմս Ռայմունդը ևս շտապեց վրեժխնդիր լինել Աստծո չարչարանների համար և գործեց այնքան ժամանակ, մինչև, որ հազորդ չուլեց իր վրեժին: Միաժամանակ, սակայն, դրսի աշտարակներից մեկում ապաստանած եթովպիացիներին, որոնք նահանջել էին դեպի Դավթի աշտարակ, նա ամրության դարպասների բանալիների փոխարեն անվտանգության երաշխիքներ տվեց և 500 հոգու կազմով թույլ տվեց մեկնել Ասկալոն: Ինչ վերաբերվում է մնացած թուրքերին, ապա սրանք դարձան հաղթողների հաղթական վրեժխնդրության գոհը, ընդ որում՝ և դիմադրողները, և չդիմադրողները: 10.000 հոգի սպանվեցին միայն Սողոմոնի տաճարում, ավելի շատ մարդկանց ցած նետների եկեղեցիների կատարից ու պարիսպների վրայից՝ (Վիլյամ Մավմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եվ այսպես քրիստոնյաները անցան Բեթլեհեմով ու Ծաղկազարդի օրը հասան ծովափին Բեյրութ քաղաքի մոտակայքում: Այստեղից նրանք առաջացան դեպի Սիդոն, հետո՝ Տյուրոս, այնտեղից անցան Աքքա, հասան Դայֆա, իսկ հետո՝ Պաղեստինի Կեսարիա: Եվ այսպես, վերսկսելով առաջխաղացումը, քրիստոնյաներն ի վերջո հասան Երուսաղեմին, որը պաշարեցին հունիսի 6-ին: Նորմանդիայի դուքսը (Լոթարինգայի դուքս Ռոբերտ Լոթարինգացին – Մ.3.) տեղակայված էր քաղաքի իյուրիսային կողմում, կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.)՝ արևելքում, դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.) ու Տանկոնը (Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկոնը Տերենտացին – Մ.3.)՝ արևմուտքում, իսկ կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.3.) էլ զբաղեցրեց հարավային կողմում գտնվող Սիոն լեռը: Եվ ահա շատ հարձակումներից հետո քաղաքը պաշարողները մի փայտե աշտարակ կառուցեցին, իսկ երբ անհավատները սկսեցին դուր դնել ամրություններ կառուցել, մերոնք այն հանեցին իր նախկին տեղից և փոխարեցին քաղաքի մեկ այլ վայր, որտեղ պաշտպանությունն ավելի թույլ էր: Այստեղ էր, որ հենց քրիստոնյաները մի վերջին հարձակումը գործեցին, աստիճաններով բարձրացան պարիսպների վրա և ներխուժեցին քաղաք: Այդ ժամանակ շատ անհավատներ սպանվեցին Տաճարում» (Հենրիխ Հանտինգտոնի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«/135/ Բուլյոնի դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.), նա, որ հետո դարձավ Երուսաղեմի արքա, թեև այդպես էլ ոսկուց կամ այլ թանկարժեք բարեբից կազմված թագ իր գլխին չդրեց, սուրբ Աբրահամի հիանալի այգում հենց ինքը թագ ստացավ, բանի որ նա առաջինն էր, որ բարձրացավ այդ քաղաքի պարսպի վրա...: Մեր մեծաբանակ ուժերը ինչպես պետք էր անցկացրին գիշերը, իսկ երբ լուսաբացի առաջին շողերը երևացին, նրանք ոտքի ելան: Եվ ահա մերոնք հավաքեցին բեռնակիր կենդանիներին, դրանց վրա բարձեցին հացն ու այլուրը վրաններին ու այլ բաների հետ միասին, որից հետո ուրախանալով հասան Տրիպոլիս, որտեղ գտնվող հեթանոսները զինվեցին և ելան մեր ֆրանկ ուժերի դեմ: Այդ քաղաքի կառավարիչը, սակայն, մի շատ քաջ և իմաստուն մարդ էր, որը թարգմանիչ ուղարկեց Աստծո բանակի մոտ, որպեսզի պարզի այն պայմանները, որոնք կատարելու դեպքում իր տարածքներից մերոնք հեռու կմնային: Միաժամանակ նա ուղարկեց նաև 60 հիանալի նծույզներ, որոնք հասցվեցին Աստծո բանակ, ինչպես նաև՝ 20.000 հունական ոսկի և հունական մետաքս: Մեր բարոնները իրենց կորցրին ուրախությունից, որից հետո արդեն հաջորդ օրը մտնեցան Չաբալին, սակայն չմնացին այնտեղ, այլ առաջացան դեպի Աքքա ու Բեյրութ՝ քաղաքովելով հարկ տալու համար: Եվ ահա Աստծո ծառաների բանակը անգ առավ Տյուրոսում, որից հետո առանց կանգ առնելու անցավ Սիդոնը և հասավ Ռամլա կղզիով մի լավ ու հարուստ քաղաքի: Դրանից հետո մերոնք ուժեր հանձնեցին ազնվազարմ ասպետ Գաստոն Բեռնազու, որը մարտ փնտրելով առաջ ընթացավ, սակայն պարզվեց, որ քաղաքը դատարկ է, իսկ ներսում գտնվող մարդիկ էլ փախել են: Այդ ժամանակ Գաստոնը մարդ ուղարկեց հիմնական բանակ՝ հայտնելու, որ ամրությունները դատարկ են: Երբ մեր մարդիկ լսեցին այդ՝ հարուստից մինչև աղքատ շատ ուրախացան, որից հետո շտապեցին հեծնել նծույզները և քաղաք մտնել, որտեղ գտան կացարաններ: Այդ ժամանակ էր, որ նրանք իմաստուն մի որոշման հանգեցին և այդ քաղաքի համար մի եպիսկոպոս նշանակեցին» (Գրենդորու Դուալի «Անտիոքի երգը», գլուխ 135, Վերջաբան):

«/7.22/ Հաջորդ օրը, նպատակ ունենալով հանգստանալ ու վերականգնել ուժերը, մեր բանակը բացարձակապես չարժեք տեղից, բայց այնուհանդերձ հետևակայիններն ու լավ զինված ռազմիկներ ուղարկեց շրջակա տարածքները, որպեսզի լուծի պարենամթերքի հարցը: Եվ ահա մերոնք մեծ բանակությամբ գտան ձիեր և ուտելիք ինչքան պետք էր, իսկ պարենամթերքի համար մեկնողներն էլ ընդհանրապես որևէ կորուստ չկրեցին՝ բացառությամբ Գաստոնը Լե՝Վեր անունով մի ասպետի, որը իր խիզախության պատճառով բոլորից առաջ ընթացավ, սակայն այլևս չվերադարձավ և ոչ-ոք այդպես էլ չմնացավ, թե նրա հետ ինչ էր եղել և բոլորը խղճում էին նրան: Հաջորդ առավոտյան մերոնք սկսեցին առաջանալ ճանապարհի մի կտրուկում ու դժվար հատվածով, որից հետո կիրճով մի դաշտ դուրս եկան, որի աջ կողմում տեղակայված էր Սարպետ քաղաքը, որտեղ բնակվելիս էր եղել Իլյա առաքյալը: Դրա հաջորդ օրը մերոնք կրեցին այս քաղաքն ու Սուրը բաժանող վտակը, իսկ հետո այնքան առաջացան, որ հասան հիևալուրդ Սուր քաղաքին: Այստեղ մերոնք ծամբար դրեցին աղբյուրների և ջրհորների մոտ, իսկ գիշերն էլ քնեցին հիանալի այգիներում: Երբ բացվեց հաջորդ օրը, մերոնք, շարունակելով ճանապարհը, կրեցին լեռների ու ծովի մեջ ձգվող մի վտանգավոր անցում, իսկ հետո հասան Աքքա քաղաքի մոտ տարածվող դաշտին: Այս դաշտից անդին մի ցրառատ գետ կար, որի ափին էլ հենց ուխտավորները ծամբար զարկվելիս: Աքքա քաղաքի կառավարիչը մերոնց ընդունելի գումար էր վարձատրության դիմաց պարենամթերք մատակարարեց, ինչպես նաև մեծագույն ու հանդիսավոր մի խոստում տվեց, որ, եթե մեր մարդիկ կարողանան գրավել Երուսաղեմը և 20 օրից առանց կորուստների կրկին այդտեղ լինեն, ապա թուրքերը այդ ամենից գառ նաև առանց որևէ խոչընդոտի նրանց կհանձնեն Աքքա քաղաքը: Դրանից հետո ուխտավորները առաջացան Աքքայից դեպի ձախ տանող ճանապարհով, մի կողմ թողնելիս Գալիլեան և, անցնելով Զարմելի լեռան ու ծովի միջով, ի վերջո հասան Կայսարիան քաղաքին, որը Պաղեստինի արքեպիսկոպոսության մեծության երկրորդ քաղաքն էր: Նրանք ծամբար զարկեցին այդ վայրով հոսող գետի ափին, եկան քաղաքի առաջ ու այստեղ լքեցին Հոգեգալստյան տոնը, ընդ որում նրանք այստեղ էին հունիսի երրորդ օրը: Այնուհետև, դրան հաջորդած երկրորդ օրը մերոնք մեկնեցին տեղանքը դիտարկելու...: Հենց այդ ժամանակ էր, որ մերոնք Ֆլանդրիայի կոմսին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.3.) 500 հեծյալների հետ միասին ուղարկեցին հայտնի Ռամլա քաղաքի վրա, սակայն, երբ մերոնք գիշերը առաջացան,

բաղաբեր լքված, իսկ նրա դարպասներն էլ բաց գտան, քանզի թուրքերը, լսելով մեր մոտենալու մասին, թողել ու հեռացել էին՝ կանանց ու տեղացիներին տանելով լեռները: Երբ Տուլուզի կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.3.**) իմացավ այս մասին՝ նա տեղեկացրեց բարոններին և խորհուրդ տվեց զբաղեցնել բաղաբեր: Բոլորը անչափ ուրախացան այդ ամենից... /7.24/ Դրանից հետո նաև Բեթսեհեմի բնակիչները Տանկրեդին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնավար, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.3.**) ու նրա ջոկատին հիանալի ընդունելություն կազմակերպեցին... /7.25/ Եվ այսպես, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը..., հասարակ մարդիկ այլևս չէին զանգվածում սպասել բարոնների թույլտվությանը և նույնիսկ լույսը բացվելուն, որի արդյունքում բոլորը, ամեն մեկն ինչպես կարող էր, սկսեցին առաջանալ դեպի Երուսաղեմ: Այդ ժամանակ Գաստոն Դ'Բեգելյորը, որը բանակի ամենահայտնի մարդկանցից մեկն էր և ուսում ստացված անցել էր մեծ մղոնից ավել, այս մարդկանց նկատմամբ խղճահարությանը լքվեց, քանզի նրանք բոլորն էլ այդ ընթացքում կարող էին սպանվել, դրա համար էլ հեծնեց իր ձին, հետը վերցրեց հիանալի ձիերի վրա գործող 30 լավ զինված մարդկանց և ինքն էլ ճանաչեց ընկալ: Նա ենթադրում էր միայն անցնել Երուսաղեմի կողքով, որպեսզի տեսնի, թե կարո՞ղ է արդյոք այնտեղից անատուններ ու այլ պարենամթերք տանել, տիրելով արոտավայրերին, սակայն հաջողեց միայն մասնակիորեն: Բանն այն էր, որ, մինչև նա կմոտենար բաղաբերին, այստեղից արոտավայրերում արածող անատուններին հսկող հովիվները, որոնք հազիվ մի քանի հոգի էին, ճիշտ է, հենց մեր մարդիկ մոտեցան, անմիջապես փախան, սակայն, այն բանից հետո, երբ մերոնք սկսեցին տանել անատունները, հովիվները, որոնք մեծ աղմուկ էին բարձրացրել, ի վերջո հասան նրան, որ ուսթի հանեցին բաղաբերում գտնվող շատ բաջարի ու մարտերում թոժված թուրքերին: Եվ ահա սրանք անմիջապես հավաքվեցին, որպեսզի փրկեն անատուններին, և արագորեն ընկան մեր մարդկանց հետևից, իսկ այդ ժամանակ Գաստոնն ու իր մարդիկ, տեսնելով սրանց մոտենալը, հասկացան, որ իրենց ուժերը քիչ են ու նահանջեցին դեպի մոտակա լեռը: Այսպիսով՝ մերոնք, զայրացած այդ անհաջողությունից, լքեցին ավարն ու հեռացան, սակայն, երբ բարձրացան բարձր լեռը, այնտեղից տեսան ներքևում ընթացող Տանկրեդին ու նրա մարդկանց, որը 100 հեծյալների հետ միասին վերադառնում էր Բեթսեհեմից: Այդ ժամանակ, ահա, Գաստոնը խթանեց ձին, սլացավ Տանկրեդի մոտ և պատմեց նրանց իրենց անհաջողության և բարդ դրության մասին, ընդ որում ասաց նաև, որ թուրքերը մոտակայքում են: Իր հերթին Տանկրեդը, գլխավորելով այս երկու ջոկատները, սլացավ թուրքերի հետևից, հասավ նրանց բաղաբերի մոտ և գլխովին ջախջախեց, ընդ որում միայն քչերը կարողացան փախչել, իսկ մեր մարդիկ էլ, վերցրած ողջ ավարը, այն բանակ բերեցին: Այդ ժամանակ մարդիկ հավաքվեցին սրանց մոտ և սկսեցին համառորեն պնդել, որ ասվի, թե որտեղից այդ ավարը: Եվ ահա, լսելով, որ ավարը Երուսաղեմի դարպասների մոտից է, մերոնք սկսեցին ուրախությամբ ցնկոտել...: Եվ ահա ուր ինչպես կարող էր առաջացավ և շուտով նրանք բոլորը տեսան բաղաբեր պարիսպները...: Այդ ժամանակ դիպեց նրանց չէր խանգարում և ահա ուխտավորները այնքան առաջացան, մինչև որ մոտեցան բաղաբեր պարիսպներին, որոնց մոտ էլ հենց ճամբար գտնվեցին...: Այս Երուսաղեմը տարբեր կերպ էր կոչվում... և այստեղ շատ հիանալի շենքեր կային...: Երբ մեր մարդիկ մոտեցան բաղաբերին, թուրքերը փակեցին բոլոր աղբյուրները և ցրիորները բաղաբեր շրջակայքում 5 կամ 6 մղոն շառավղով, այնպես որ ուխտավորները սկսեցին ջրի մեծ պակաս գգալ...: /8.5/ Եվ ահա Քրիստոսի ծննդից հաջված 1099 թվականի հունիսի 7-ին քրիստոնյաները ճամբար զարկեցին Սուրբ Բաղաբ Երուսաղեմի մոտ: Այստեղ շատ մարդիկ էին հավաքվել, ընդ որում տղամարդկանց ու կանանց ընդհանուր թիվը կազմում էր 40.000 հոգի, որոնցից 20.000 հոգին հետևակայիններ, սակայն սրանք բոլորն էլ թոժված ռազմիկներ էին: Չեծյալներն ընդամենը 1.500 հոգի էին, իսկ ինչ վերաբերվում է մնացածին, ապա սրանք ուժագուրկ, հիվանդ, թույլ ու ծեր մարդիկ էին: Բուն բաղաբերում 40.000 թուրքեր կային, որոնք շատ կատաղի ու թոժված ռազմիկներ էին՝ այստեղ հավաքված շրջակա բաղաբերից ու ամրություններից: Սրանք ամենալավ ու ռազմունակ մարտիկներն էին, որ միայն կարելի էր գտնել: /8.6/ Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ տեղակայվեցին բաղաբերի մոտ, բարոնները հավաքվեցին մեծ խորհրդի..., որի արդյունքում որոշեցին պաշարումն իրականացնել հյուսիս-արևելքից: Այսպիսով՝ բոլոր բարոններն ու մնացած ուխտավորները ճամբար գտնվեցին Սուրբ Ստեփանոսի դարպասների մոտ, որն այդ կողմում էր, իսկ այլք էլ տեղակայվեցին արևմուտքում գտնվող Դավթի դարպասների մոտ: Եվ այսպես Լոթարինգիայի քաջարի դուքսը (**Մերթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամարի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.**) զբաղեցրեց առաջին դիրքը, երկրորդ դիրքում էր գտնվում Ֆլանդրիայի կոմսը, երրորդում՝ Լորմանդիայի դուքսը (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.3.**), իսկ Տանկրեդը զբաղեցրել էր ներկայումս Տանկրեդի աշտարակ կոչվող աշտարակի դիմաց տարածվող տարածությանը, ընդ որում այստեղ էին նաև այլ մեծ այլեր իրենց ուժերով: Տուլուզի կոմսը և իր հետ գտնվող անձիք զբաղեցրին այս, ինչպես նաև Արևմտյան դարպասների միջև գտնվող տարածությանը, սակայն Տանկրեդը լավ հասկանում էր, որ այդ աշտարակը հիանալի պաշտպանում է դարպասները և կունս այստեղ մի փոքրիկ առավելություն ունի: Իր հերթին այդ ամենին լավ տեսլակ էր մարդու խորհրդով կոմսը թողեց իր խանկանալի դիրքը և այնքան ժամանակ առաջացավ, մինչև որ չհասավ բաղաբերի ու Սուրբ Սիմեոն եկեղեցու միջև գտնվող բլրակին, որն այնքան մոտ էր բաղաբերին, որ մեկ նետի հարվածով հնարավոր էր հասնել պարիսպներին: Ահա հենց այստեղ էր, որ Տուլուզի կոմսը դիրքեր գավեց, ընդ որում դրանով իսկ նա հույս ուներ նաև եկեղեցին պաշտպանել թուրքերից, քանի որ դա մի սրբազան վայր էր...: Եվ ահա ուխտավորները սկսեցին մեծ ջանքերով պաշարողական մեթոդներ կառուցել, որպեսզի օգտագործեն դրանք բաղաբեր գրոհի ժամանակ, սակայն վատն այն էր, որ մեր բարոնների զբաղեցրած դիրքերի պատճառով բաղաբեր կեսը մնում էր պաշարումից դուրս՝ հարավային կողմից մինչև Սիոն լեռն ընկած հատվածը: Բաղաբերն ստանալուս հինգերորդ օրը որոշվեց, որ պետք է գրոհ ձեռնարկել, ընդ որում բոլորը պետք է մարտնչեին այնքան լավ, ինչքան միայն կարող էին: Եվ ահա բոլորը հավաքվեցին ու սկսեցին ինչքան ուժ ունեին հարձակվել բաղաբեր վրա...: Այդ ժամանակ մերոնց հաջողվեց տիրել մինչպարսպային ամրություններին, սակայն հետագայում թուրքերը նրանց հարվածների տակ առան բարձր պարիսպների վրայից, թեև իրենց հերթին բաղաբերիցները հենց այդ անգամ այնքան ահաբեկվեցին մերոնցից, որ կորցրին ամեն մի հույս հետագայում պաշտպանել բաղաբեր՝ հաշվի առնելով մեր մարդկանց բաջարությունն ու խիզախությունը: Իրոք, հետագայում դրա ապացույցը նրանք ստացան, քանզի, եթե մեր մարդիկ այդ ժամանակ ձեռքի տակ աստիճաններ ունենային, ապա հենց այդ պահին էլ կկարողանային տիրել բաղաբերին: Այնուհանդերձ, վաղ առավոտվանից մինչև ժամը ինը մի քանի օր շարունակ տևած հարձակումներից հետո մերոնք ի վերջո հասկացան, որ առանց պաշարողական մեթոդների այս բաղաբերի լուրջ վնաս հասցնել հնարավոր չէ և ահա նրանք որոշեցին նահանջել, պատրաստել ինչ պետք է և կրկին գալ այդ գործին, երբ մեթոդները վերջնականապես պատրաստ կլինեն: Եվ ահա բարոնները սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե որտեղից միջոցներ հայթայթեն պաշարողական այնպիսի մեթոդներ պատրաստելու համար, որոնց միջոցով կկարողանային հարձակում գործել բաղաբեր վրա, քանզի բացարձակապես պարզ էր, որ այդ երկրում իրենք ոչ ծառեր, ոչ էլ այլ տեսակի փայտանյութ չեն կարողանա գտնել, որն անհրաժեշտ էր այդ գործի համար: Այդ ժամանակ, ահա, այդ երկրի բաջարի ընկալիչները մեկը առաջ եկավ և ասաց, որ այդտեղից 6 կամ 7 մղոն հեռավորության վրա մի հարթավայր կա, որը լիքն է այս գործի համար լիովին պիտանի փայտանյութով: Այդ ժամանակ ուխտավորները բարոնների հսկողության տակ մեծ քանակի փայտագործների ուղարկեցին, որոնք կտրեցին ու սայլերով բաղաբերի մոտ բերեցին գերաններ: Դրանից հետո հավաքեցին փայտի հետ աշխատելու ունակ մարդկանց ու հրամայեցին մեծ քանակությամբ պաշարողական աշտարակներ, քարանետներ, բալիստներ, մեծ վահաններ ու նման բաներ պատրաստել, ընդ որում նրանք այդ աշխատանքը արեցին առանց գունակի կամ այլ տիպի նյութական բավարարության դիմելով՝ ստանալով միայն անհրաժեշտը, որ կարողանան գոյություն պահպանել: Ինչ վերաբերվում է մնացած չքավոր ուխտավորներին, ապա սրանք օրապահիկ էին ստանում ընդհանուր պաշարներից և բարոններից ոչ մեկը նրանց չէր վճարում, բացառությամբ Տուլուզի կոմսի, որն ինքն էր պահում իր գործավարների՝ առանց այլ մարդկանց աջակցության: Սրանից զատ նաև, սակայն, հարկ է նշել, որ Տուլուզի կոմսը շատ այլ ասպետների էլ օգնեց, որոնց միջոցները սպառվել էին: Եվ այսպես, մինչ բարոնները զբաղված էին պաշարողական մեթոդներ կառուցելով, հասարակ մարդիկ թափառում էին անտառներով ու թփուտներով, որպեսզի ծուղեր և այդ գործի համար անհրաժեշտ այլ բաներ բերեն: Ընդ-դե-ընդ առանց աշխատանքի և բոլորը ձգտում էին ինչով կարող են օգնել գործին: Այստեղ չկար մեկը, որ կամայք մի որևէ աշխատանքից, քանզի ոչ մի բան չէր հավասարվի նրանց ցանկությանը տիրել բաղաբերին...: /8.7/ Եվ այսպես թուրքերը խուսափեցին մեր գործից և պատսպարվեցին բաղաբերում, սակայն նրանք ի վիճակի էին այնտեղից ազատորեն ելն ու մուտ անել: Իր հերթին բանակում ջրի պակասի պատճառով մեծ կարիք առաջացավ, քանզի, ինչպես արդեն ասել եմ, բաղաբեր շրջակայքը չոր էր՝ առանց այնտեղով հոսող առուների, աղբյուրների կամ վտակների, իսկ բաղաբերիցներն էլ, հենց որ լսեցին, որ մերոնք մոտենում են բաղաբերին, լցրին և փակեցին բաղաբերի դուրս գտնվող ջրի բոլոր աղբյուրներ ու ցրիորները: Այսպիսով՝ ուխտավորները զրկվեցին ջրից, սակայն Բեթսեհեմի և Թեբուս փոքր բաղաբեր բնակիչները պատմեցին, որ հարակից հողերում ջրի որոշ պաշարներ, աղբյուրներ ու վտակներ կան...: Այդ ընթացքում ծարավից առաջացող տանջանքները խորանում էին..., իսկ բանակում էլ մեծացավ անհացածությունը, ընդ որում մահացածությունը ոչ-ոք չէր փոխարինում, իսկ դրան հակառակ էր Երուսաղեմում գտնվող թուրքերը օրըստօրե ուժեղանում էին և համալրումներ ստանում մարդկանց ու պարենամթերքի տեսքով, որը ստանում էին մերոնց կողմից չջրհափակված դարպասներից...: /8.8/ Եվ այսպես մեր բարոնները, կառուցելով պաշարողական մեթոդներ, շատ էին տանջվում, իսկ հասարակ մարդիկ էլ տանջվում էին այն բանից, որ դրանք տարբեր միջոցներով հասցնում էին նշանակված վայրը: Իրենց հերթին բաղաբեր բնակիչները ևս, տեսնելով այդ ամենը, սկսեցին ամենագարամանայի ու հիանալի պաշարական մեթոդներ կառուցել, բանզի գաղտնի կերպով ընտանում էին մեր գործողություններին և զննում ամեն ինչ: Եվ այսպես, որպեսզի պաշտպանեն իրենց, բաղաբերիցները նետողական մեթոդներ կառուցեցին, որոնք մերիկներից լավն էին, քանի որ ներսում նրանք ավելի լավ փայտանյութ ունեին, քան մերոնք՝ դրսում: Դարկ է նշել նաև, որ բաղաբեր լավ մատակարարվում էր փայտանյութով, պարաններով, մեծ քարերով և նմանատիպ անհրաժեշտ այլ բաներով, ընդ որում աշխատանքների որջ

ծանրությունն ընկած էր հենց բաղաձիգ քրիստոնյաների վրա, որոնք դրանից զատ էլ նաև ճշվում և անընդհատ հալածվում էին թուրքերի կողմից, իսկ քրիստոնյաներից ոչ մեկն էլ իրավունք չուներ մոտենալ պարիսպներին՝ բացառությամբ միայն, եթե նա այդ աներ ըստ հրամանի՝ տանելով գերաններ կամ քարեր: Միաժամանակ, եթե քրիստոնյաների մոտ պարենամթերքի որևէ պաշար էր հայտնաբերվում, այն խլվում էր նրանցից, այնպես որ սրանք մեծ նեղության մեջ հայտնվեցին: Եվ վերջապես, երբ թուրքերը շինակյուքի պակաս էին ունենում, նրանք ամսիցսպես բանդում էին քրիստոնյաների տները, որպեսզի լրացնեն գերանների իրենց պակասը, ընդ որում, եթե քրիստոնյաները ժամանակին չէին հեռանում, նրանց կոտորում կամ վերքեր էին հասցնում: Այսպիսով՝ բաղաձիգ քրիստոնյաները շատ հալածվեցին և այն վիճակի հասան, որ ուզում էին միայն մեռնել կամ փրկվել...: /8.9/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ջենովական նավերը հասան Հայֆայի նավահանգստին, իսկ այստեղից ուղարկված պատգամավորներն էլ եկան բարոնների մոտ: Եվ ահա նրանք սկսեցին խնդրել, որ մի բանի ասպետներ ուղարկեն այդ կողմը, որպեսզի բաղաձիգ մոտ ուղեկցեն Հայֆա հասած մարդկանց ու միջոցները: Այդ ժամանակ բարոնները խնդրեցին Տուլուզի կոմսին, որը նրանց մեջ ամենահարուստն էր, որպեսզի սա իր մարդկանցից մի բանի հոգու ուղարկի այնտեղ: Կոմսը հենց այդպես էլ վարվեց և Հայֆա ուղարկեց Վալդեմար Կապրինել անունով մի ասպետի՝ 30 հեծյալներից ու 50 հետևակայիններից կազմված մի ջոկատի հետ միասին: Հենց որ սա հեռացավ, սակայն, բարոններն ասացին կոմսի, որ նա էի մարդկանց ուղարկի, ընդ որում ինչպես հնարավոր է շատ: Կոմսը այս անգամ էլ համաձայնեց և Ռայմոնդ Պիդատուսի և Վիլյամ Դ՝ Արսբորնի գլխավորությամբ ուղարկեց 50 հեծյալների: Մինչ, սակայն, սրանք կհասնեին Վալդեմարին, որը շատ էր առաջ անցել ու հասել Լիդայի ու Ռալմայի միջև ձգվող հարթավայրին, 600 թուրք հեծյալներ անակնկալ կերպով կատաղի հարձակում գործեցին Վալդեմարի ջոկատի վրա: Այդ հարձակման ժամանակ սպանվեցին մեր 4 հեծյալներ ու շատ հետևակայիններ, սակայն մերոնց չպարտվեցին և շարունակեցին դիմադրել՝ ոգևորելով միմյանց: Եվ այսպես, մինչ մերոնք մարտնչում էին, այն երկրորդ ջոկատում ընթացող երկու ասպետներ նկատեցին, թե ինչ է կատարվում, և սրընթաց առաջ նետվեցին, որպեսզի օգնեն յուրախներին: Այսպիսով՝ նրանք մյուսների հետ միասին հաղթեցին թուրքերին և մատնեցին փախուստի՝ նրանցից սպանելով 200 հոգի: Մեր մարդկանցից սպանվել էին երկու ազնվատոհմիկ ասպետներ, որոնց բոլորը շատ ափսոսացին՝ Ջիլբերտ Դ՝ Տրինե ու Արիատ Դ՝ Մոնտմիլլը: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ այս կերպ ջարդեցին թուրքերին, նրանք մեծ ուրախությամբ Հայֆա հասան, որտեղ ջենովական նավաստիները մերոնց ընդունեցին մեծ պատիվներով: Ջենովացիները դատարկեցին նավերը և պատրաստվեցին միանալ մեր բանակին: Այդ ժամանակ, սակայն, անակնկալ երևաց եգիպտական նավատորմը, որը, կանգնած լինելով Ասկալոնում ու տեսնելով մեր նավերը, առաջաստները բացած հարձակման եկավ Հայֆայում գտնվող մեր մարդկանց ու նավերի վրա: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ ջենովացիների հետ միասին ափ էին իջել: Մերոնք նավերի վրա սկզբում փորձեցին դիմադրել, սակայն հետո, երբ տեսան, որ եգիպտացիները չափից ավելի մեծաքանակ են, բռնները դուրս նետեցին և, ինչպես կարող էին արագ, կտրելով խարսխաճոպանները և պարզելով առաջաստները, փախան: Այդ ժամանակ էր նաև, որ տեղ հասավ լիովին բարձրված մի ջենովական նավ, սակայն, ժամանակին տեսնելով, որ Հայֆայի նավահանգիստը արդեն գրավված է եգիպտական նավատորմի կողմից, փոխեց ուղղությունը և հեռացավ Լաոդիկեա: Դրանից հետո, ահա, մերոնք, ինչպես զգեցին գործերը, առկա զույգով վերադարձան հիմնական բանակ, որտեղ նրանց դիմավորեցին մեծ ուրախությամբ: Հարկ է նշել, որ ջենովական նավաստիները շատ լավ փայտագործներ էին և հիանալի կերպով կարողանում էին պաշարողական մեքենաներ կառուցել, ինչպես նաև ստեղծել պատերազմի համար անհրաժեշտ այլ միջոցներ: Այս պայմաններում բարոնները կրկին վերադարձան պաշարման հարցերի բնարկմանը...: /8.10/ Եվ այսպես ամեն տեսակի ջանքեր էին ներդրվում պաշարողական մեքենաների հարցով, մանավանդ որ այդ գործում բարոնների օգնում էր Գաստոն Դ՝ Բեառն անունով մի շատ փրտակ մարդ, որը հսկում էր աշխատանքներին: Գործը որակում ու լավ առաջ էր գնում, ընդ որում բարոնների հրամանով հետևակայինները փայտյա վահաններ ու դրա նման բաներ էին սարքում, ինչպես նաև հսկայական գերաններ էին կտրում ու դրանք ծամբար էին հասցնում: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մերոնք վերցնում էին սատկած կենդանիների ոսկորները և դրանք օգտագործում պաշարողական մեքենաները կրակից պատասպարելու գործում: Միաժամանակ իուսիս-արևելյան կողմում բարոնները ընդհուպ մինչև Արևմտյան դարպասներ կատաղի հարձակումներ էին գործում, ինչի մասին նախկինում ասել եմ, և Տանկրեդն ու այստեղ գտնվող մյուս ասպետները ինչպես ուժ ունեին ջանքեր էին թափում, որպեսզի բաղաձիգ հենց այդ կողմից գրավվի, իսկ հարավային կողմում, որտեղ գտնվում էր բարոններից ամենահարուստը՝ Տուլուզի կոմսը, աշխատում էին ամենաշատ թվով մարդիկ, ընդ որում այստեղ էին ջանում նաև ջենովացիները, որոնց գլխավորում էր Վիլյամ Էմբրիկո անունով մեկը՝ հրամայելով աշխատել արագ ու որակով: Ընդհանուր առմամբ այս գործի վրա բանակը ծախսեց չորս շաբաթ: Եվ այսպես, վարարտին հասցնելով իրենց ջանքերը, բարոններն ի վերջո խորհրդակցության հավաքվեցին և նշանակեցին բաղաձիգ վրա գրոհի միասնական օրը: Հարկ է նշել, սակայն, որ Տուլուզի կոմսն ու Տանկրեդը դեռևս գտնվում էին և տարբեր կերպ խուսափում էին միասնական գործելուց: Այդ ժամանակ, ահա, եպիսկոպոսների խորհրդով բարոնները որոշեցին, որ բոլոր տարածայնությունները պետք է հարթվեն, ընդ որում, եթե իրենց վիճակված լինի զոհվել, ապա հաշտվելու պարագայում Տեր Աստված Կոզկի ավարտին հասցնել գործը: Հաշտի առնելով այս ամենը՝ բոլորը պնդեցին, որ Տանկրեդն ու կոմսը հաշտվեն, որպեսզի ավելի փստահ դեմ ելնեն մահվանը...: /8.11/ Դրանից հետո ուխտավորները մի հիանալի հոգևոր եղբայրականացրեցին, որի ընթացքում ներքին միմյանց նկատմամբ դրսևորած անբարյացակամությունն ու սխալները...: Եվ ահա նշանակված օրը սկիզբ առավ մի կատաղի ճակատամարտ: Դեռևս մինչև գիշերը վրա հասնելը բաղաձիգ դուքս Գոտֆրիդը, Տուլուզի կոմսը և Նորմանդիայի դուքսը տեսան, որ, բաղաձիգ այն հատվածը, որն իրենք պաշարել են, տեղի կայացրողի կողմից լավ պաշտպանված է ամեն տեսակի պաշարողական մեքենաներով, ինչպես նաև ռազմունակ մարտիկներով: Նրանք պարզորեն հասկացան, որ այդ հատվածում բաղաձիգ գրավել չեն կարողանում ու սրա համար էլ բանակի ղեկավարները խորհրդի հավաքվեցին և հանգեցին մի անհավատալիորեն դժվար իրադրությունի որոշման, որը շատ ջանքեր էր պահանջում: Եվ ահա բոլոր պաշարողական մեքենաները և աշտարակները, որ պարսպի այդ հատվածի դիմաց էին, նրանք ի մի բերեցին մեկ գունակում և տարան Սուրբ Ստեփանոսի դարպասների և հյուսիս-արևելյան անկյունային աշտարակի միջև գտնվող տարածք: Իրոք, նրանք գտան, որ այդ հատվածում բաղաձիգ ամենից քիչն էր պաշտպանված և թվում էր ճիշտ գրոհի իրականացնել հենց այդ հատվածում: Եվ ահա մեր մարդիկ տանջվեցին ողջ գիշեր, որպեսզի պաշարողական մեքենաները տեղ հասցնեն մինչև լուսաբաց: Միաժամանակ պարիսպների մոտեցնելուց նաև պաշարողական աշտարակները, որոնք այնպես բարձր էին, որ հավասար էին բաղաձիգ որոշ աշտարակների: Այդ հասկանալի էր, որ դա մի մեծ ձեռքբերում էր, բանզի այն վայրից, որտեղ նրանք այժմ գտնվում էին, մինչև այն վայրը, որտեղից բերվեց այդ ամենը, գրեթե մեկ մղոն հեռավորություն էր: Եվ այսպես ամեն ինչ հիանալի ու լավ ձևով կարգավորվեց և լուսաբացի հետ նախատեսվեց սկսել բաղաձիգ գրոհը: Եվ այսպես, լույսը բացվելուն պես պարիսպների և աշտարակների վրա գտնվող թուրքերը մեծաքանակ զարմացած մնացին, երբ տեսան, որ պաշարողական մեքենաները մարդուական այն հատվածում են, որտեղ նույնիսկ պահակակետերի վրա պահակայիններ չկային, ընդ որում նրանք հատկապես զարմացան այն հանգամանքից, որ այդ ամենը պատրաստ էր հարձակման համար: Նրանք վախով լցվեցին ու զարմացան, թե ինչպես է այդ ամենն արվել այդքան կարճ մի ժամանակահատվածում, բանզի իրոք ամեն ինչ արվել էր մեկ գիշերվա ընթացքում: Եվ այսպես, երբ ծամբարում զբաղված էին այս ամենով, բարոններն իրենց ջոկատներով դիրքեր գրավեցին համապատասխան հատվածներում: Պետք է ասել նաև, որ Տուլուզի կոմսը իր կողմից ևս մի հսկայական պաշարողական աշտարակ էր կառուցել, որը մոտեցրել էր բաղաձիգն եկեղեցու և Սիոն լեռան կողմից, իսկ ինչ վերաբերվում է այլոց, ապա սրանք ևս մի մեծ պաշարողական մեքենայով մոտեցել էին Տանկրեդի աշտարակ կոչվող վայրին: Այսպիսով՝ կային երեք պաշարողական աշտարակներ, որոնք մոտեցվել էին բոլորից ավելի շատ, ընդ որում սրանք երկուական կամրջակներ ունեին, որոնցից մեկը խցեցվում էր պարսպի վրա վերևից, իսկ մյուսն էլ պաշտպանում էր մարդկանց այդ ժամանակ իրենց հասցվող հարվածներից, ընդ որում այս վերջինը հատկապես հաստ էր: Եվ այսպես, բոլորը միահամուռ ու համակված մեկ նպատակով լծվել էին այս գործին՝ ազատել Սուրբ վայրերը անհավատների խայտառակությունից: /8.13/ Ինչ վերաբերվում է բաղաձիգ պաշտպաններին, ապա սրանք անընդհատ մոտեցնում էին նետածիգների և աղեղներից ու արբալետներից նետերի անձրև թափում՝ նպատակ ունենալով ստիպել մեր մարդկանց հետ բաժնել պարիսպներից: Քրիստոնյաները, սակայն, հուսալիորեն պաշտպանվում էին տեղում գտնվող վահաններով, որոնք պաշտպանում էին նրանց բարերից ու նետերից, ինչպես նաև իրենց հերթին առաջ էին մղում պաշարողական աշտարակները և անվերջ հարվածում նետերով ու քարեր նետում: Այս ընթացքում, ինչպես ասվեց, շատերն էին ջանքեր թափում այն ուղղությամբ, որ լծակների և պարանների կիրառմամբ պաշարողական աշտարակները ընդհուպ մոտեցնեն պարսպին: Պաշարյալները քարեր էին նետում նաև սրանց վրա, սակայն նրանք շարունակում էին եռանդով իրականացնել իրենց աշխատանքը, իսկ բաղաձիգ պաշտպանների վրա էլ մերոնց մյուս մասը շարունակում էր քարերի հեղեղ թափել: Այնուհանդերձ գործերը ինչ-որ մի պահից սկսեցին լավ չընթանալ, բանի որ պաշարողական աշտարակները իրենցից հասցվեցին խորը խանդակին և դրանից անդին շարժվել դրանք արդեն չէին կարող, իսկ անձրևի նման թափվող քարերի դեմն առնելու համար էլ թուրքերը պարսպի վրայից հարդով, բամբակով ու փայտի մեծ կտորներով լի պարկեր կախեցին, որի արդյունքում հարվածները մեծապես թուլանում էին և քիչ վնաս էին հասցնում պարիսպներին: Հարկ է ավելացնել նաև, որ ներսից թուրքերը ավելի շատ պաշարողական մեքենաներ ունեին, որոնք լավ դիրքավորված էին, բացի այդ նրանք նաև շատ քարանետներ ու բալիստներ ունեին, բան մեկը՝ պարիսպների այս կողմից: Այդ հասկանալի է, որ այս ամենի արդյունքում մեր մարդիկ շատ վախեցան: Այսպիսով՝ անհավատալիորեն հսկայածավալ ու արյունահեղ այդ հարձակումը ձգվեց առափուտականից մինչև երեկո, իսկ այդ ընթացքում քարերն ու նետերը նետվում էին այնպիսի մի հսկայական բանակությամբ, որ պատկերացնել իսկ հնարավոր չէ, ընդ որում քարերը հաճախ օդի մեջ իրար էին գալիս և, պայթելով, հազար կտորի վերածվում: Եվ այսպես, հիշատակված վայրում հարձակումը ձգձգվեց և բարոնները ձգտում էին ամեն կերպ պարտության մատնել

թուրքերին, սակայն դեռևս պարզ չէր, թե մարտում առավելությունն ում կողմն է մնում: Եվ ահա մերոնք սկսեցին հող կրել ու լցնել պարսպի դիմաց գտնվող համրակը, որպեսզի պաշարողական աշտարակները այնուհանդերձ կարողանան ընդհուպ մոտեցնել պարիսպներին, իսկ քաղաքում գտնվող թուրքերն էլ բոլոր հարվածներն ուղղեցին նույն այդ աշտարակների վրա: Այդ ժամանակ պետք էր տեսնել այդպիսի նետերի, հրավառ կյուրթերով լի անդթների, ծծումբի, յուղի, կուրի և այլ այրվող կյուրթերի մեծ բանակությունը, որ թափվում էր սրանց վրա, ընդ որում սրան ավելանում էր նաև երկնքում իրար զարկվող ու պայթող քարերի մեծ բանակությունը, որոնց կտորները թափվում էին ցած: Այս ամենի արդյունքում պաշարողական աշտարակներից դուրս գտնվողներից շատերը վերքեր ստացան, իսկ աշտարակների ներսում գտնվողներն էլ սկսեցին կարծել, թե իրենք կորած են, սակայն մերոնք ի վերջո ջրով ու քաջախով կարողացան հանգցնել կրակը, ընդ որում գործի դրվեցին նաև հատուկ մեխեր, որոնցով այս աշտարակներն ավելի ամրացվեցին: /Ց. 14/ Եվ այսպես այս մեծագույն ու սարսափելի հակամարտությունը շարունակվեց այնքան երկար, մինչև որ գիշերային խավարը չկանգնեցրեց այն: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ ճամբար վերադարձան, որպեսզի հաց ուտեն և հանգստանան: Միաժամանակ նրանք ուժեղ մի պահակագոր թողեցին պաշարողական մեքենաների մոտ, որպեսզի թուրքերը գիշերը չկարողանան այրել դրանք: Իրենց հերթին քաղաքի կայազորայինները ևս պարիսպների վրա ուժեղ պահակայիններ թողեցին, որպեսզի իրականացնեն դրանց պաշտպանությունը, բանի որ նրանք կասկածում էին, որ մերոնք, որոնք ինչպես իրենք էին տեսնում, քաջաբար հարձակվում և պաշտպանվում էին, կարող էին աստիճաններով ելնել պարիսպների վրա և գիշերով տիրել քաղաքին: Այդ պատճառով էր, ահա, որ նրանք մեծ ջանքեր գործադրեցին պահակակետերում ժամապահներ տեղադրելու գործի վրա, որոնք պետք է ողջ գիշեր հսկեին պարիսպների շրջակայքը և ուշադիր հետևեին աշտարակներին: Հարկ է նշել նաև, որ քաղաքի փողոցները ևս հսկվում էին մեծ բանակի մարդկանց կողմից, որպեսզի քաղաքում դավաճանություն չլիներ, ընդ որում նրանք բոլորը ամենայն ուշադրությամբ խուզարկեցին բոլոր փողոցները և նրբանցքները, ինչպես մարդիկ, որոնց կյանքը, ինչպես նաև իրենց կանանց, երեխաների և ընտանիքի այլ անդամների կյանքը կախված է դրանից: Ինչ վերաբերվում է մեր մարդկանց, ապա մերոնք բոլորն էլ վրաններում պահում էին մարտական ոգին, թեև բոլորին էլ թվում էր, որ ինչ-որ բան պակաս են արել, ինչ-որ բան, որ պետք էր անել: Արդյունքում մերոնց բոլորին թվում էր, որ լույսը ինչ-որ եղևոր չի բացվում ու իրենք այլևս չեն կարող տանել այդ ծանր վիճակն ու աշխատանքի դժվարությունները, բոլոր ուխտավորների սրտում այրվում էր այն հույսը, որ, երբ լույսը բացվի, նրանք Աստծո օգնությամբ ի վերջո կկարողանան հաղթանակ տանել, ընդ որում նրանք իրենց այստեղ ավելի վատ ու դժբախտ էին զգում, բան այնտեղ՝ պատերի մոտ՝ մահվան վտանգին դեմ հանդիման: /Ց. 15/ Ի վերջո բացվեց մյուս օրը և մեր մարդիկ արթնացան՝ վերադառնալով իրենց այն դիրքերը, որոնք լքել էին նախորդ օրը: Այդ ժամանակ դուք պետք է տեսնեիք մարդկանց այն հսկայական բազմությունը, որը շտապվում էր դեպի պաշարողական մեքենաները, ինչպես նաև այլոց, որոնք, ելնելով պաշարողական աշտարակների վրա, հարվածում էին աղեղներից ու արքայետներից: Եվ վերջապես հարկ էր տեսնել սյուններին, որոնք ներքևից առաջ էին հրում պաշարողական աշտարակները: Իրենց հերթին քաղաքի բնակիչները ևս պատրաստ էին կատաղի դիմադրություն ցույց տալ մեր մարդկանց: Արդյունքում նետվող քարերից ու արձակվող նետերից շատ մարդիկ սպանվեցին, սակայն մերոնք այդպես էլ հեն չբացվեցին, այլ ողջ օրը շարունակում էին որվատանքի արժանի իրենց գործը, ընդ որում ոչ-ոք վահկստություն չէր դրսևորում կամ մի որևէ բան իր համար վտանգավոր չէր համարում: Եվ ահա տեղի ունեցավ մի բան, որը մինչ այժմ էլ մոռացված չէ: Եվ այսպես, մերոնք մի պաշարողական մեքենա ունեին, որն այնքան մեծ էր ու լավ պատրաստված, որ նրանցից հնարավոր էր միանգամից երեք քար նետել և մեծ վնաս հասցնել քաղաքին: Թուրքերը պարզորեն գիտակցում էին որ իրենք չեն կարողանա վնաս հասցնել այդ մեքենային, բանի որ այն գործում էր բաղաբեց մեծ հեռավորության վրա և դուրս էր իրենց մեքենաների հարվածի տարածությունից: Դա համար էլ, ահա, նրանք կանգնեցին երկու կախարդուհիների և հրաշագործուհիների, որպեսզի սրանք քաղաքի պարիսպների վրայից անիծեն մեր այդ մեքենան, ընդ որում սրանց հետ էին նաև իրենց երեք աղջիկ երեխաները, որոնք օգնում էին այդ գործին: Բոլոր ուխտավորները ուշադիր սրանց էին նայում, բանի որ սրանք կախարդում էին պարիսպների վրա, սակայն, մինչ սրանք այստեղ կանգնած էին, մեր այն մեքենան հերթական հարվածը հասցրեց և այնպես ծծվեց դրանց բոլորին, որ նրանք պարիսպների վրայից արյունաթաթախ գետին ընկան, իսկ նրանց հոգիներն է ուղիղ դժոխք գնացին: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ ցնծալից արդարեմ ինչպես, այնպես որ ամեն մեկը ոգևորվեց և հուսալավանցեց այդ ամենից, իսկ քաղաքի բնակչությունը սարսափելի տխրեց և խորապես շփոթվեց, բանից նրանց սկսեց թվալ, թե իրենք այդ հաջող հարվածի հետևանքով կորցրել էին նախախնամության հովանավորությունը ...: /Ց. 16/ Կյսպիսով՝ քաղաքի գրոհը շարունակվեց նաև ճաշի ժամին և ոչ մի կողմը չգիտեր, թե ով է հաղթում: Մեր մարդիկ սկսեցին հոգնել, իսկ մարտն էլ հյուժեց և ձանձրացրեց նրանց, բանից նրանք անում էին ամենայն հնարավորը և այժմ ուղղակի հոգնածությունից գետին էին ընկնում: Մերոնք արդեն պատրաստ էին լքել պաշարողական աշտարակները, որոնք իրենց հերթին արդեն բայթայվում էին քարերի ու նետերի հարվածներից, նրանք ուզում էին նաև լքել մյուսները, որոնք այրվում էին թշնամիների նետած կրակով և ահա միտք առաջացավ գործը հետաձգել մինչև հաջորդ առավոտ, ինչն էլ նրանք ցանկացան անել: Եվ ահա թշնամիները սկսեցին կարծել, թե մերոնք լրիվ թողել են գրոհի գործը և անհավատալիորեն գոռոզացան, ընդ որում մեր ուխտավորները նրանց թույլ պատասխան էին տալիս: Այնուհանդերձ, սակայն, մեզ հետ էր Աստծո բարությունը, որը մերոնք միխթարեց մի հրաշքի շնորհիվ, որի մասին հիմա կլսեք: Եվ այսպես Յուդաբեր բլրի վրա հայտնվեց մի ասպետ, որին առաջ ոչ-ոք չէր տեսել ու հետո էլ նրան ոչ-ոք չկարողացավ գտնել: Ահա ուրեմն, այս ասպետը սկսեց թափահարել իր փայլուն ու թանկարժեք վահանը և դրանով մեր մարդկանց հարձակման նշան տվեց, ինչն էլ տեսնելով մերոնք վերադարձան գրոհի: Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդն ու նրա եղբայր Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Եստաթ Բուլոնացին – Մ.3.**), որը դքսի կողքին էր պաշարողական աշտարակում, որոշեցին հարվածել հենց այդ վայրում և ի վերջո տիրել այդ հզոր ամրությունը: Եվ ահա, հենց որ այն ասպետը գործողության նշան տվեց, Գոտֆրիդը սկսեց ոգևորել մարդկանց և հայտարարեց ու գոչեց, որ քաղաքը կարողավի, թեթ միայն մերոնք վերադառնան: Այդ ժամանակ այնպես եղավ, որ Աստված ու նրա ողորմածությունը մեր մարդկանց սրտերը այն աստիճանի պատեցին, որ նրանք մեծ ուրախությամբ վերադարձան գրոհի, բանից բոլորը վստահ եղան, որ հաղթանակն իրենցն է: Կյսպիսով՝ նրանց սրտում արթնացավ ոգու ուժն ու ուխտավորները կարծես նման էին լրիվ հանգստացած և ուժեղ վերականգնած մարդկանց, կարծես այդ նրանք չէին, որ անհավատալի դժվարություններ էին տեսել որդ օրվա ընթացքում: Միակից զատ տեղի ունեցավ նաև մեկ այլ անհավատալի հրաշք, բանից նրանք, որ մինչ այդ վիրավոր պառկած էին իրենց մահիճներում, հանկարծակի ելան ու, ձեռքերը վերցնելով գեղեթեր, մեծ կատաղությամբ ու նվիրվածությամբ գրոհի գնացին՝ նախնինում չտեսնված մի ձևով: Հարկ է նշել, որ բարոներն ու մնացած հրամանատարները ընթանում էին առաջին շարքերում, որպեսզի օրինակ ծառայեն մյուսներին և իրոք, այնտեղ, որտեղ նրանք էին մարտնչում, այլևս կռվում էին առավել ոգևորվածությամբ: Միաժամանակ նաև կանայք, որոնք չէին կարողանում գնել պահել ձեռքերում, դեպի մարտի դաշտը վազեցին ջրով լի անոթներով՝ ձեռքերին և մարդկանց ջուր տվեցին՝ իրենց սիրալիի խոսքերով ոգևորելով թուլացած ռազմիկներին և կոչ անելով ինչքան հնարավոր է լավ ու վճռական ծառայել մեր Աստծուն: Եվ ահա մեր մարդիկ, սրտերում նման ոգևորություն, անհավատալի կերպով գործի կայան և կեն ժամկա ընթացքում տիրեցին ոչ միայն նախապարսպային ամրությանը, այլև պարսպին: Դրանից հետո նրանք ի վերջո պաշարողական աշտարակները մոտեցրեցին պարիսպներին: Ասեմ նաև մեկ այլ բան: Արդեն հիշատակեցին, որ թուրքերը, որպեսզի թուլացնեն պարիսպների հասցվող հարվածները, դրանց վրա կախել էին հարդով, բամբակով ու փայտի մեծ կտորներով ի պարկեր և ահա այժմ, կտրելով դրանք պահող պարիսպները, նրանք դրանք ցած նետեցին, ինչը հսկայական վտանգ առաջացրեց մեր մարդկանց համար, որոնք ուզում էին ամրություն ներխուժել ամենամայապաշտպան այդ հատվածից: Միաժամանակ նաև պաշարողական աշտարակների այն հատվածները, որոնք ուղղված էին դեպի պարիսպները, լրջորեն վնասվեցին և որևէ հնար չկար դրանք կրկին վերանորոգելու: /Ց. 17/ Կյսպիսով, մինչ նման տիպի կատաղի մարտ էր ընթանում պարսպի հյուսիս-արևելյան հատվածում, Տուլուզի կոմսը և բոլոր նրանք, որ նրա հետ էին, իրենց հերթին հարավային կողմից ուժեղ հարձակման անցան: Նրանք լցրին խառնակը, մի գործ, որի վրա աշխատել էին չգիտեմ բանի օր, որից հետո մոտ հրեցին պաշարողական աշտարակը և սկսեցին մարտը ինչպես այդտեղ, այնպես էլ Տանկրեդի աշտարակը պաշտպանող թուրքերի դեմ՝ գործի դնելով թրերը: Ուղղակի հնարավոր չէ զգալ այն եռանդ ու ցավը, որոնք իրենց սրտերում պահած ամեն մի բրիտանոյա այդ հարձակման ժամանակ ձգտում էր իր նպատակին: Եվ ահա այնտեղ մի դեպք եղավ, որը մերոնց անհավատալի քաջություն և խիզախություն ներշնչեց: Բանն այն էր, որ Յուդաբերի բլրի վրայի մի անասաբական մերոնց լիովին պարզ խոտացել էր, որ Սուրբ քաղաքը կգրավվի մի բանի օրվա ընթացքում, ընդ որում մերոնք չէին մոռացել նաև այն զարմանալի ասպետին, որ վահանն էր թափահարել և կորել էր: Եվ այսպես մերոնք լրիվ վստահ էին հաղթանակի վրա, բանի որ այդքան կանխաշնաններ կային: Եվ այսպես երկու կողմից էլ ուխտավորները շարունակում էին ուժեղ գործը, ընդ որում թվում էր, թե Աստված ինքն է օգնում իր ռազմիկներին դիմադրալ ամենատարբեր դժվարությունների՝ որպեսզի ծառայեն իրեն և ավարտին հասցնեն ուխտագնացության գործը: /Ց. 18/ Դուքս Գոտֆրիդը և այլ բարոները, որոնք նրա հետ էին, ինչքան ուժ ունեին մարտնչում էին թշնամիների դեմ և այդ հատվածում հիմալի գրոհի անցան, ինչի մասն արդեն ասացի: Նրանք անհավատալի ուժով հարվածեցին, այնպես որ նրանց թշնամիները հոգնեցին և սկսեցին աստիճանաբար ավելի ու ավելի թույլ պաշտպանվել: Խառնակն արդեն լցված էր, մինչպես բառապային ամրությունները՝ գրավված, և մեր մարդիկ առաջացան այնքան ժամանակ, մինչև որ պարսպի վրա գտնվող թշնամիները նրանց դեմ քայքայայտ մարտի մեջ չմտան՝ հարվածելով բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ պաշարողական աշտարակում գտնվող դուքսը հրամայեց իր մարդկանց այդպես էլ այն հարդով, բամբակով ու փայտի մեծ կտորներով ի պարկերը, որոնք կախված էին քաղաքի պարիսպներից, իսկ այժմ ներքև էին թափված: Այս հրամանը կատարվեց, իսկ երբ ծուխը տարածվեց, այն այնպիսի սև ու թանձր էր, որ ոչ-ոք ոչինչ տեսնել չէր կարողանում: Այդ ժամանակ բամբակ փչում էր հյուսիս արևելյան կողմից և ծուխն ու կրակը տանում ուղիղ պարիսպները պաշտպանող թուրքերի վրա, այնպես որ

սրանք ոչ աչք էին կարողանում բացել, ոչ էլ՝ բերան՝ ստիպված լինելով թողնել այն վայրը, որը հրաման ունեին պաշտպանել: Եվ ահա ազնվագարմ Գոտֆրիդը, որը ձգտում էր կյանքի կոչել այդ աշխատանքը, առաջինը հասկացավ, որ թուրքերը նահանջում են: Այդ ժամանակ նա հրամայեց, որ ուխտավորները զգուշորեն երկու գերան բերեն, որոնք, ինչպես ասացի վերևում, ընկած էին պարիսպների մոտ: Այս հրամանը ևս շատ արագ կատարվեց, դրանք դրվեցին պարսպի ծայրի ու պաշարողական աշտարակի միջև և ահա կամրջի նման մի բան ստեղծվեց: Դրա վրայով առաջինն անցավ ու պարսպի վրա ոտք դրեց դուքս Գոտֆրիդ Բուլյոնացին, իսկ նրա հետ նաև եղբայրը՝ Եվստաֆիոսը: Դրանից հետո էլան նաև մյուս ասպետները, նրա մնացած եղբայրները, ինչպես նաև այլ կատաղի և իիգախի այրեր: Նրանցից մեկի անունը Լետոլդ էր, մյուսինը՝ Էնգիլբերտ, սրանք երկուսն է Թուրոլոնի ծնունդ էին: Իրենց հերթին սրանց անմիջապես հետևեց ասպետների այլ ամբոխը՝ այնքան մեծաքանակ, ինչքան հնարավոր էր: Թուրքերն առաջինը հասկացան, որ մեր մարդիկ բաղաբ են մտել և ահա, երբ նրանք պարսպի վրա տեսան Գոտֆրիդի դրոշը, հասկացան, որ իրենք ջախջախված են, իսկ բաղաբն էլ՝ գրավված: Բանակը սպասում էր հրամանի, սակայն, երբ մարդիկ տեսան, որ իրենց առաջնորդներն արդեն պարսպի վրա են, իրենք ևս սկսեցին վեր մագլցել: Լավ էր, որ այդ վիճակում էլ նրանք այնուհանդերձ մարտական կարգով գործեցին և ահա ամեն մի ասպետների խումբ սկսեց ղեկավարել մի ջոկատի, որի արդյունքում պարիսպների վրա արագորեն կարողացան բարձրանալ մեծ քանակի մարդիկ: Այդ ժամանակ դուքսը բարձրացավ ամենաբարձր աշտարակի վրա և անմիջապես սկսեց խելամիտ ձևով ղեկավարել բաղաբ մտնող իր մարդկանց: Դեպից հետո անմիջապես ներս մտան Նորմանդիայի դուքս, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկրեդը, ինչպես նաև այլ բազարի այրեր՝ կոմս Սեն-Պոլը (Սեն-Պոլի կոմս Դյուգոն - Մ.Ֆ.), Բալդուին Դ'Բուրգը (Եղեխայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.), Գաստոն Դ'Բեռնար, Գաստոն Դ'Բեգարը, Թոմաս Դ'Լաֆերը, Ժերար Դ'Ռուսայիոնը, Լուի Մոխսոնը, Կոնան Բրետոնացին, կոմս Ռեյնբալդ Օրանցին, Կանոն Դ'Մոնտեգյուն, նրա որդի Լամբերտը և շատ այլք, մարդիկ ու ասպետներ, որոնց անունները ես դժբախտաբար չգիտեմ: Եվ ահա, երբ դուքս Գոտֆրիդը հասկացավ, որ այս խիզախ մարդիկ բոլորն էլ բաղաբում են, նա կանչեց յուրայինների և հրամայեց հապճեպ սլանալ դեպի Սուրբ Ստեփանոսի դարպասներ ու բացել դրանք: Այսպիսով՝ բաղաբի դարպասները բացվեցին և բոլոր այդ մարդիկ ներս մտան այնպիսի մի անհավատալի շտապողականությամբ, որ ոմանք մնացին դուռու, թեև հիմնական մասը այնուհանդերձ ներս մտավ: Դա տեղի ունեցավ ուրբաթ օրը՝ ժամը մոտավորապես իննին, և դա իրոք կարևոր մի պահ էր... /Ց. 19/ Այդ ընթացքում Տուլուզի կոմսը դեռ չարունակում էր հարձակումն իր կողմից՝ չիմանալով ընդհանուր հաղթանակի մասին, իսկ բազարի դուքս Գոտֆրիդ Բուլյոնացին, ասպետները և այլ ռազմիկներ արդեն ներքև էին իջել պարիսպների մյուս կողմից և, լիակատար զինվածության մեջ սլանալով բաղաբի փողոցներում ու ձեռքերում ունենալով լիզակներ և թերե, խոցում ու սպանում էին բոլոր նրանց, ով հանդիպում էր իրենց ճանապարհին՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին՝ լրիվ կորցնելով չափի զգացումը: Ոչ աղաչանքները, ոչ էլ ողորմածության կոչերը չէին փրկում և նրանք փողոցներում այնքան մարդ սպանեցին, որ այնտեղ դիակներից իսկական կոյտեր գոյացան՝ այնքան շատ, որ հնարավոր չէր անցնել: Իր հերթին բաղաբի այլ հատվածներում հետևակայիներ մեծ խմբեր, ձեռքերում ունենալով թերե, լիզակներ, գուրգեր և այլ ձեռքեր, սպանում էին բոլոր ջոկատներին, ում միայն կարողանում էին գտնել, բանից այդ միայնակ մտքաց ատում էին իրենց արածի համար և ուժեղ կերպով նրանց մահ էին ցանկանում: Այսպես նրանք հասան բաղաբի կենտրոնին, սակայն Տուլուզի կոմսն ու նրա մարդիկ այդ ժամանակ ևս դեռ չգիտեին, որ բաղաբը գրավված է և շարունակում էին կատաղի հարձակումներ գործել բաղաբի վրա Սիոն լեռան կողմից: Հատկանշական էր, որ այս կողմում մարտնչող թուրքերը ևս տեղյակ չէին այդ մասին, սակայն, երբ նրանց ականջին հասան իրենց մարդկանց լացն ու կոծը, մարդիկ, որոնց ուխտավորները ոչնչացնում էին, նրանք հայացք գցեցին բաղաբի պարիսպների վրա և տեսան, որ ամենուր ծածանվում են բրիստոլյանների դրոշները: Այդ ամենակ նրանք անմիջապես դադարեցի պաշտպանվել և դիմեցին փախուստի, բանից հույս ունեին փրկել իրենց: Հարկ է նշել, որ բաղաբի միջնաբերդը նրանց կողքին ՝ իրենց ներկայացնում էր բաղաբի ամենամուտը կետը, այնպես որ շատերը այնտեղ պատսպարվեցին և սկսեցին այնտեղից հարվածել բրիստոլյաններին: Ի վերջո, Տուլուզի կոմսը պաշարողական աշտարակի իջեցրեց կամրջակը վրայից և այդ կողմից բաղաբ մտավ Տոսարդի, կոմս Դիլին, Ռայմոնդ Դիդառտուսի, Վիլյամ Դ'Սաբրանի, Եպիսկոպոս Ալբրիտի և այլ բարոնների հետ միասին, որոնք այնտեղ էին: Նրանք ենթադրում էին, որ իրենք առաջինն են բաղաբ մտել, ընդ որում նրանք ևս, ներքև իջնելով պարիսպների մյուս կողմից, սպանում ու ոչնչացնում էին բոլոր թուրքերին: Արդյունքում ոչ-ոք չկարողացավ փրկվել, այդ թվում նաև նրանք, որոնք փախչում էին դուքս Գոտֆրիդից ու նրա ջոկատից, բանի որ այս անգամ արդեն այստեղ նրանք հանդիպեցին մարդկանց, որոնց ոչնչացնում էին իրենց առանց խղճմտանքի: Ես չեմ կարող առանձին-առանձին պատմել ամեն մեկի մահվան մասին, սակայն կարող եմ ասել, որ, ընդհանուր առմամբ, անչափ շատ արյուն թափվեց, այնպես որ բաղաբի բոլոր առունները լի էին արյուն հեղեղներով, իսկ բոլոր փողոցներն էլ ծածկված էին մարդկանց դիակներով, ինչը իրենց շատ տխուր մի տեսարան էր ներկայացնում, եթե իհարկե սպանվածը Դիդառ Բրիստոսի թշնամին չէր... /Ց. 20/ Եվ ահա բաղաբացիներից շատերը փախան դեպի ամրության ներսի հատված, բանի որ այն ամենահզորն ու ամուրն էր բաղաբում: Այս հատվածը շրջապատված էր աշտարակներով ու հաստ պարիսպներով և ուներ դարպասներ, ընդ որում այնտեղից հնարավոր էր հարվածի տակ պահել բոլոր մոտեցողներին: Այդ ամենը, սակայն, առանձնապես չօգնեց նրանց, բանի որ Տանկրեդը, որն իր հետևից տանում էր իր ջոկատի մեծ մասը, մոտեցավ և ուժով գրավեց այդ միջնաբերդը՝ սպանելով այնտեղ ապաստանած շատերին: Այս կապակցությամբ պատմում են, որ նա այնտեղ շատ մեծ բանակությամբ կուտակված զանձեղ գտավ՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք բարեր և մետաքսե հագուստներ, ընդ որում նա հրամայեց դրանք բոլորը մի տեղ կուտակել, իսկ երբ այդպես արվեց, նա այդ ամենը ըստ համաձայնության բաժանեց իր մարդկանց մեջ: Այլ բարոններ ևս թափառում էին բաղաբում ու սպանում թուրքերին մեծ բանակությամբ, սակայն ի վերջո սրանք ևս լսեցին, որ թուրքերի մնացորդները պատսպարվել են միջնաբերդում: Եվ ահա նրանք իրենց մարդկանց հրամայեցին գնալ միջնաբերդում պատսպարված թշնամիների վրա և ոչնչացնել նրանց, ինչն էլ արվեց: Իրոք, անթույլատրելի մի բան էր, որ այնտեղ հավաքված Մուհամմեդի հետնորդները շարունակեին մնալ այդ վայրում և իրենց պիղծ արարողություններն իրականացնեին, ընդ որում այնտեղ էր նաև նրանց ղեկավարը: Եվ այսպես միջնաբերդում հավաքված 10.000 թուրքերը հենց այնտեղ էլ սպանվեցին ու նրանց արյունը սկսեց հոսել բաղաբով մեջ: Դրանից հետո հասարակ մարդիկ սկսեցին խուզարկել բոլոր գաղտնի վայրերը, որպեսզի գտնեն թաքնված մարդկանց, իսկ ում էր որ գտնում էին՝ կին թե տղամարդ, մահվան էին մատնում: Մինչ բաղաբի գրավումը բարոնները որոշել էին, որ ամեն մի մարդ իրավունք ունի բաղաբում տիրել մի բանի տների և այժմ, ահա, երբ նրանք ներս էին խուժել, սկսեցին իրենց դրոշներն ու վահանները կախել տների վրա, իսկ հասարակ հետևակայիներն էլ դրանց վրա կախում էին իրենց գլխաշորերը կամ թերե, որպեսզի դրանով ցույց տան, որ այդ կացարանն արդեն գրավված է և ոչ-ոք չտիրել դրանց» (Փիլոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 22, 24, 25, գիրք 8, գլուխ 5-20):

«Անիրաժեշտ Է պատմել նաև բազարի Գոտֆրիդ Բուլյոնացու (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու (1099-1100) - Մ.Ֆ.) մասին, որպեսզի հիշենք, թե երբևեց լատինական արքաները սկսեցին կառավարել Երուսաղեմում: Եվ այսպես, Գոտֆրիդ Դ'Բուլյոնը, անցած մի մեծ բանակի գլուխ, մեկնեց Ֆրանսիայից՝ որպես ուղեկից ունենալով հզոր իշխաններ: Ժամանելով Անտիոք՝ նա սկսեց այդ երկրի գրավումը: Եվ ահա Բրիստոսի 1099 թվականի հունիսին հետևակ ռազմիկների, ինչպես նաև հեծյալների մի մեծ բանակություն ժամանեց Երուսաղեմ, որը սարակինների հզոր իշխանության տակ էր: Բրիստոսյաները պաշարեցի բաղաբը և Բրիստոսի 1099 թվականի հուլիսին 15-ին տիրեցին նրան» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատմումը Կիպրոսի բազոր երկրի մասին», գիրք 1):

«Ճանապարհին նրանք շատ ավիամերձ բաղաբներ գրավեցին, իսկ նրանց, որոնք ավելի լավ էին ամրացված և ավելի երկար պաշարում էին պահանջում, նրանք, շտապելով դեպի Երուսաղեմ, առայժմ ձեռք չէին տալիս: Շրջապատելով նրա պարիսպները և սկսելով պաշարումը՝ նրանք մեկամսյա անընդհատ զորհից հետո վերջին բաղաբը և սպանեցին շատ բնակիչների՝ սարակինոսների և հրեաների: Եվ ահա, երբ բոլորը հնազանդվեցին և արդեն ոչ-ոք դիմադրություն ցույց չէր տալիս, նրանք ողջ իշխանությունը հանձնեցին Գոտֆրիդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն - Մ.Ֆ.) և նրան արքա կոչեցին» (Ամնա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 6):

«Ֆրանկների գործը, այլազգիների դեմ փայլուն հաղթանակ տանելով, գնաց և անվասա հասավ Երուսաղեմի դուռը, որտեղ բազմաթիվ մարտեր տվեց: Այն ժամանակ Երուսաղեմում էր գտնվում հայոց հայրապետ տեր Վահրամը: Այլազգիների զինվորները ուժեցին սպանել նրան, բայց տերը փրկեց նրանց ձեռքից: Բազում մարտերից հետո ֆրանկները, փայտաշեն աշտարակներ կառուցելով, մոտեցրին դրանք բաղաբի պարսպին և սաստիկ ուժգնությամբ, սրով ու հզորությամբ գրավեցին Երուսաղեմ տուրք բաղաբը: Կոնոսիոն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն - Մ.Ֆ.), առնելով Վեսպասիանոս կայսեր (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի - Մ.Ֆ.) թուրը, ողջ ուժով հարձակվեց այլազգիների վրա և տաճարի մեջ կոտորեց 65.000 հոգի, իսկ բաղաբում՝ մնացած բնակիչներին: Ահա այսպես գրավվեց Երուսաղեմ տուրք բաղաբը, և Բրիստոսի՝ մեր աստծո գերեզմանն ազատվեց տաքիկների հարկատվությունից» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ֆրանկները հասան Երուսաղեմի դարպասներին և վեց օրվա ընթացքում այնտեղ մարտեր ընթացան: Արդյունքում ֆրանկների հաջողվեց ճնշել բաղաբի բնակչությանը: Այդ ժամանակ այնտեղ էր գտնվում Հայոց պատրիարք Գրիգոր Վկայաները, այլազգիները ցանկացան նրան սպանել, սակայն Աստված փրկեց նրան նրանց ձեռքից: Բրիստոսյաները գործը ներխուժեց բաղաբ, որտեղ Գոնուլոֆոն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն - Մ.Ֆ.) Վեսպասիանոսի (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի - Մ.Ֆ.)

թրով ու իր գործով հարձակվեց այլազգիների վրա և տաճարում 66.000 մարդ կոտորեց: Ահա այս կերպ սրբազան Երուսաղեմ բաղաբեր ազատվեց անօրեններից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Յայոց 547 թվականին հռոմեացիները տաջիկներից գրավեցին Երուսաղեմը ու սրով կոտորեցին 65.000 հոգի և տաճարում, և բաղաբեր: Տեր Վահրաման այդ ժամանակ Երուսաղեմում էր և հազարացիները կամեցան սպանել նրան, սակայն Աստված փրկեց: Եվ ահա Գոնդոփորի դուկը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Յ.**) տիրեց Երուսաղեմին: Երուսաղեմը գրավվեց Քրիստոսի 1100 թվականին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հռոմեացիները տիրեցին ծովեզրյա բաղաբերին և գրավեցին սուրբ բաղաբեր Երուսաղեմը» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):
«Կոնդոփոր (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.Յ.**), նրա եղբայր Պաղտուկը (**Եղեւսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Յ.**), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիոսի (**Ռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Յ.**) թագին, Պայմուդը մեծ կոմսը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհենուդ Տերենտացին – Մ.Յ.**), նրա բեռնորդի Տանկրին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Յ.**), կոմս Չնջիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Յ.**), Ռոմիոնի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Յ.**), մյուս Պաղտուկը (**Եղեւսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլյոնացին – Մ.Յ.**), Ջոսլին կոմսը (**Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եղեւսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեւսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժոսլին Կուրտուռնացին – Մ.Յ.**) գրավեցին Երուսաղեմն ու այնտեղ թագավոր են նշանակում, ինչպես որ տեղեկացնում են շատ պատմություններ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Եվ ահա բեռնի այլազգիների ծովեզրեքից և եկավ Ֆրանկների գործը... ու հասավ Երուսաղեմ: Իսկ այս բաղաբեր լցված էր արարներով, որոնք մինչ այդ եկել էին եգիպտոսից և խլել այն թուրքերից: Նրանք, գրավելով բաղաբեր, սուր գործադրելով կոտորեցին նրանց, իսկ պատվական մարդկանց էլ, որոնք լցվել էին տաճարում, հանեցին այնտեղից ու կամ արտաքսեցին, կամ սպանեցին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Սամվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Եկողայացիները գրավեցին Երուսաղեմը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Յայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում գործով եկան ու գրավեցին Երուսաղեմը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Սուրբ բաղաբեր Երուսաղեմը անօրենների ձեռքից գրավվեց և բրիտանյանների ձեռքն ընկավ Քրիստոսի 1099 թվականի հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Ջեթում Պատմիչ «Երուսաղեմի և Կիպրոսի թագավորների ազգաբանությունը»): «Եղավ Երուսաղեմի գրավումը...: Գրավեցին Երուսաղեմը անօրեններից և Երուսաղեմին տիրեց Գոնդոֆրե Բուլոնը, որը Նորմանդիայի դուքսն էր (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.**)» (Ջեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Ազատագրվեց Երուսաղեմը» (Ջեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ եղավ Երուսաղեմի գրավումը» (Վասիլ Դափր «Ժամանակագրություն»):

«Յոթ կոմսեր միավորվեցին և արշավի ելան: Նրանք ջարդեցին տաջիկներին և հաստատվեցին Երուսաղեմում» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Եղավ Երուսաղեմի գրավումը և տիրեց Գոնդոֆրեն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.**)» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1382 թվականի»):

«Եղավ Երուսաղեմի գրավումը» (Ջեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 548 թվականին գրավեցին Երուսաղեմը» (Ամանուն «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 545 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 505 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Յայոց 545 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Յայոց 547 թվականին գրավեցին Երուսաղեմը» (Ամանուն Թավրիզեցի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1096 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը...: Ահա ուրեմն, այդ ժամանակ ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ ֆրանկները հզորացան, գաղութատվեցին արշավել Երուսաղեմ: Ընթանալով ցամաքով ու ծովով, նրանք նախ պաշարեցին և մի բանի օրում գրավեցին Յաֆա բաղաբեր, որ պատկանում է պաղեստինյան ծովափին: Ապա՝ մեկնելով այնտեղից, պաշարեցին Երուսաղեմը չորսպատկերով այն բոլոր կողմերից: Նրանք ուժգին հարձակումներ գործեցին նրա վրա՝ օգտագործելով պաշարողական մեքենաներ և փայտե աշտարակներ: Զաղաբեր լցված էր ժողովրդի, եգիպտական զորքերի, զենքի ու պատերազմական մեքենաների բազմությամբ: Երբ կոչվր թեժացավ, Աստված այն հանձնեց ֆրանկների ձեռքը՝ իսկ դա եղավ նրանց արշավանքի երկրորդ տարում՝ Յունաց 1409 թվականի հուլիս ամսին: 30.000 մահմեդական սպանվեց բաղաբերում, որը կողոպտվեց ֆրանկների զորքերի կողմից: Ինչ վերաբերում է այնտեղի բրիտանյաններին, ապա նրանք վնասվել էին ֆրանկների գալուց դեռ առաջ» (Ամանուն Եղեւսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 250):

«Եվ ահա ֆրանկները գնացին Երուսաղեմի վրա և 40 օրից ավել պատերազմ մղեցին նրա դեմ, իսկ բաղաբերում ծագումով բառորդ մի եգիպտացի կար Աֆթեկարադուլա անունով: Ֆրանկները երկու փայտյա պաշարողական աշտարակներ կառուցեցին բաղաբերի հարավային կողմում, որ կոչվում էր Սիոն, իսկ նա մեկն էլ կառուցեցին արևելյան կողմի վեներոնական հատվածում՝ որտեղ Մար-Սիմոնն է: Եվ ահա արարները այրեցին Սիոնի կողմի աշտարակը, սակայն սա դեռ չէր այրվել, երբ աղաղակ բարձրացավ, որ արևելյան կողմում բաղաբեր գրավվել է: Դրանից հետո ֆրանկները շատ օրերի ընթացքում սրի բաշեցին մարդկանց, ընդ որում միայն Սողոմոնի տաճարում սպանվեցին 70.000 արարներ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո այդ տարվա Ղեբեբ ամսի վերջին ֆրանկները շարունակեցին իրենց եղբոր դեպի Երուսաղեմ և մարդիկ վախեցած փախչում էին նրանցից՝ լքելով իրենց տեղերը: Ֆրանկները սկզբում կանգ առան ալ-Ռամլում, երբ բերքն արդեն հասունցել էր, որից հետո արշավելով մոտեցան Երուսաղեմին, երբ սկսեցին մարտնչել նրա բնակիչների դեմ ու ճնշել նրանց: Նրանք պաշարողական աշտարակ կառուցեցին և մոտեցրին այն բաղաբերին պարսիսի: Յեց այս ժամանակ էլ բաղաբերիցները լսեցին, որ ալ-Աֆդալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայոց – Մ.Յ.**) մեծաթիվ զորքով դուրս է եկել Եգիպտոսից՝ նպատակ ունենալով սրբազան պատերազմ մղել ֆրանկների դեմ, ոչնչացնել նրանց և պաշտպանել բաղաբեր: Այդ ժամանակ ֆրանկները սկսեցին ավելի համառորեն մարտնչել: Մարտը շարունակվեց մինչև օրվա վերջ: Դրանից հետո նրանք նահանջեցին՝ խոստանալով բնակիչներին կրկին հարձակման անցնել հաջորդ օրը: Եվ ահա, երբ մարդիկ իջան պարսիսի վրայից, ֆրանկները վերսկսեցին հարձակումը, մազցեցին պաշարողական աշտարակի վրա և այնտեղից էլ անցան բաղաբեր պարսիսը: Զաղաբեր պահապանները հետ շարվեցին և ֆրանկները գործով գրավեցին բաղաբեր: Շատ բաղաբերներ գոհվեցին, իսկ ոմանց էլ հաջողվեց թաքնվել Դավթի տաճարում: Յրեաները հավաքվեցին սինագոգում, սակայն ֆրանկներն այնտեղ նրանց կենդանի այրեցին: Այդ տարվա Շաբան ամսի 22-րդ օրը տաճարը հանձնվեց ֆրանկներին անվտանգության երաշխիքներով, սակայն նրանք թալանեցին գոհասեղանն ու Աբրահամի դամբարանը» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի պատմությունը»):

«Աքբան գրավելու անհաջող փորձ անելուց հետո ֆրանկները հասան Երուսաղեմին և 6 շաբաթ շարունակ պաշարեցին այն: Նրանք երկու աշտարակներ կառուցեցին, որոնցից մեկը գտնվում էր Սիոն լեռան մոտ: Յեց սա էր, որ մահմեդականները այրեցին՝ սպանելով ներսում գտնվող բոլորին: Յագիվ էր, սակայն, այն այրվել վերջացել, երբ ժամանեց սուրհանդակն այն մասին լուրով, որ մյուս կողմից բաղաբեր գրավվել է: Իրոք, Երուսաղեմը գրավվեց հյուսիսային կողմից Յիջրի 492 թվականի Շաբան ամսի 22-ի ուրբաթ օրը, վաղ առավոտյան: Զաղաբեր գրավելուց հետո ֆրանկները սրի բաշեցին նրա բնակչությանը, որից հետո մեկ շաբաթ ամայացրին ողջ շրջանը: Մահմեդականների մի մասը փակվեց Դավթի աշտարակում և մի բանի օր ընկալեց, սակայն հետո, կյանքի ապահովություն ստանալով, հանձնվեց ու հեռացավ: Իրոք, ֆրանկները պահեցին իրենց խոսքը և այս խոսքը գիշերն արդեն Ասկալոնում էր: Մաջիդ ալ-Աքսայում ֆրանկները սպանեցին 70.000 հոգու, որոնց մեջ մահմեդական կրոնի մեծաքանակ իսլամներ, գիտնական մարդիկ ու աստվածավախ ու ասկետ այրեր կային, որոնք լքել էին իրենց երկրները, որ ապրեին այդ սրբազան հողում: Ֆրանկները թալանեցին նաև ժայռի գմբեթը, որտեղից տարան արծաթե կախոցները յուրաքանչյուրը 3.600 դրամ արծաղությամբ, մեծ արծաթյա ջահը, որը կշռում էր 44 արծաթյա ֆունտ, ինչպես նաև 50 ավելի փոքր արծաթյա ջահեր և մոտ 20 ոսկյա ջահեր՝ այլ ավարի հետ միասին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դրանից հետո ֆրանկները շարժվեցին Երուսաղեմի վրա և գրավեցին այն եգիպտացիների ձեռքից: Այդ բաղաժը գրավեց Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), ընդ որում նրանք այրեցին հրեաների եկեղեցին» (ալ-Ազհիմի «Պատմություն»):

«Հենց այդ տարում էլ նվաճվեց Երուսաղեմը և նրանում նույնը եղավ, ինչ Մաառատում» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեցիկ պատմության հատընտիր»):

«Հիշի՛ր 492 թվականի Նեքեթ ամսին ֆրանկները սկսեցին Երուսաղեմի պաշարումը...: Ալ-Աֆդալը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայլը – Մ.Ֆ.) իր զորքով ելավ նրանց վրա, սակայն ֆրանկները, հենց որ լսեցին Կահիրեից նրա ելնելու մասին, սկսեցին եռանդով պաշարել բաղաժը և դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Շաբան ամսի 22-ին, ուրբաթ օրը, նրանք չգրավեցին այն» (իբն Մուխասար «Պատմություն»):

«Այդ տարվա դեպքերից էր նաև ֆրանկների կողմից Երուսաղեմի գրավումը, որը տեղի ունեցավ Շաբան ամսի 13-ին: Այդ ժամանակ նրանք սպանեցին ավելի քան 70.000 մահմեդականներին, իսկ ժայռի գմբեթից էլ վերցրին ավելի քան 40 արծաթյա լամպակալներ, որոնք ընդհանուր առմամբ արժեին 360.000 դիրհեմ: Նրանք վերցրին նաև ավելի քան 40 ռառել կշռով արծաթյա լամպ, վերցրին նաև ավելի, քան 20 այլ լամպեր, անհաշիվ բանակի հագուստ և այլ առարկաներ» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

³⁴⁷⁸ «Այդ ժամանակ Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) ելավ Սեբաստիայից և երեք ամառ իրար հետևից ամապացրեց Մեյիտեի շրջանը: Նա ոչնչացնում էր բերքը, իսկ ծնունդը վերադառնում իր մոտ» (Սիբայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

³⁴⁷⁹ «Դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) կրկին մարդ ուղարկեց Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության իշխան (1099-1100, 1108-1112), Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) և կոմս Եվստաթիոսի (Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) մոտ, որ սրանք գան, բանգի Բաբելոնի Էմիրը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայլը – Մ.Ֆ.) Ասկալոնի մոտ իրենց համար ճակատամարտ էր պատրաստում: Նրանք հապճեպ մեկնեցին լեռները՝ փնտրելով սարակինոսների զորքերը, և մոտեցան Կայսարիային: Ծովով շարժվելով Ռամլա բաղաժի ուղղությամբ՝ նրանք այնտեղ մեծաքանակ արաբների գտան, որոնք ընթանում էին առաջապահում: Հետապնդելով սրանց՝ մերոնք բռնեցին նրանցից շատերին, իսկ սրանք էլ պատմեցին ամեն ինչ այդ նոր բանակի մասին, թե որտեղ է այն, ինչ թվաքանակ ունի և որ վայրում է պատրաստվում ճակատել բրիտանական ղեմ: Լսելով այդ մասին՝ Տանկրեդը անմիջապես մարդ ուղարկեց Երուսաղեմ դուքս Գոտֆրիդի, պատրիարքի և մյուս ղեկավարների մոտ, ասելով. «Իմացե՛ք, որ մեզ հետ պատրաստվում են ճակատել Ասկալոնի մոտ: Արագորեն ելե՛ք ձեր ուժերով, ինչքան որ ունե՛ք»: Դուքսը հրամայեց կանչել բոլոր նրանց, ովքեր կային, որպեսզի սրանք, հավաքվելով, շտապեն Ասկալոն՝ թշնամուն ընդառաջ: Ինչ վերաբերվում է իրեն, ապա նա ինքը բաղաժից ելավ պատրիարքի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.) և Եպիսկոպոս Մարտիրոսյանի հետ երեքշաբթի օրը: Կոմս Սեն-ժիլը (Տուրկոզի կոմս Ռայմոնդ Տուրկոզացին – Մ.Ֆ.) և Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) հայտարարեցին, որ իրենք չեն ելնի, մինչև որ հաստատ չիմանան ճակատամարտի մասին: Նրանք իրենց ռազմիկների հրամայեցին առաջ գնալ և հավաստիանալ, թե իրո՞ք այնտեղ զորք կա, որից հետո ինչքան հնարավոր է արագ վերադառնալ, որպեսզի արդեն պատրաստ ելնեն: Սրանք մեկնեցին և տեսան զորքը, իսկ հետո արագորեն տեղյակ պահեցին այն մասին, ինչ տեսել էին իրենց աչքերով: Այդ ժամանակ դուքսը, ընտրելով Եպիսկոպոս Մարտիրոսյանին, նրան Երուսաղեմ ուղարկեց, որպեսզի այնտեղ գտնվող ռազմիկները պատրաստվեն և շտապեն մարտի: Զորեքշաբթի օրը այս տիրակալները ևս ելան ու շտապեցին մարտի: Եպիսկոպոս Մարտիրոսյան վերադարձավ և հայտնեց այն ամենը, ինչ իրեն ասվել էր, սակայն սարակինոսները նա դեմ էլան, բռնեցին և տարան իրենց հետ: Պետրոս Անապատականը մնաց Երուսաղեմում՝ հրամայելով և հրահանգելով իույների, լատիսացիների և հոգևորականներին, որպեսզի նրանք իրենց հավատարմության մեջ խաչով երթ իրականացնեն ի փառս Աստծո և աղոթեն Աստծուն, որպեսզի նա ողորմած լինի և հաղթանակ տա իր ժողովրդին: Հոգևորականներն ու բախանալները, բոլորն էլ սրբազան հանդերձներով և խաչով երթ իրականացնեցին ղեպի Աստծո տաճար՝ ժողովելով ու աղոթելով, որպեսզի Աստված պաշտպանի իր ժողովրդին: Ի վերջո, պատրիարքը և այլ սենյորներ հավաքվեցին այն գետի մոտ, որը հոսում էր Ասկալոնի մոտով: Այնտեղ նրանք շատ անատուններ ձեռք գցեցին՝ ցլեր, ուղտեր, ոչխարներ, ինչպես նաև այլ առատ բարիքներ: Այդ քնթացքում մոտեցան մոտ 300 արաբներ և մերոնե հարձակում գործեցին նրանց վրա՝ բռնելով նրանցից երկուսին և հետապնդելով մնացածին ընդհուպ մինչև նրանց հիմնական բանակը: Երեկոյն վրա հասնելուն պես պատրիարքը իրացրեց զորքին տեղյակ պահելու մասին, որ հաջորդ օրը վաղ առավոտյան բոլորը պետք է պատրաստ լինեն մարտի համար և յուրաքանչյուր ոք, ով կրկին ավարի հետևից մինչև մարտի ավարտը, կնգովի եկեղեցու կողմից: Այն բանից հետո, սակայն, ավելացրեցինք նրանք, երբ մարտը ավարտվի, բոլորը կկարողանան հանգիստ հետ դառնալ և վերցնել այն ամենը, ինչ նախատեսված էր նրանց համար Աստծո կողմից: Լուսաբացին՝ ուրբաթ օրը, նրանք ոտք դրեցին ծովի ափին գտնվող մի հիմնալի հարթավայր և այնտեղ կառուցեցին իրենց մարտավայրերը: Դուքսը շարժեց իր ջոկատը, Նորմանդիայի կոմսը, Կոմս Սեն-ժիլը, Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս Եվստաթիոսը, Տանկրեդն ու Գաստոնն էլ՝ իրենց: Նրանք շարժեցին նաև հետևակայիններին ու նետածիգներին, որպեսզի սրանք ընթանան ռազմիկների առջևից: Միայն այս կերպ շարժելով զորքերը՝ նրանք սկսեցին հանուն Հիսուս Երիտմոսի մարտնչել: Չախ թևում դուքս Գոտֆրուան էր իր ջոկատի հետ, կոմս Սեն-ժիլը պետք էր ծովի կողմից աջ կողմում, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկրեդն ու մյուսներն էլ հեծելազորավորում էին կենտրոնում: Մերոնե աստիճանաբար առաջանում էին, իսկ հեթանոսները մարտի պատրաստ կանգնած էին, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրի վզից ջրով լի մի անոթ կար կախված, որից նրանք, հետապնդելով մեզ, կարող էին ջուր խելել: Աստծո աջակցությամբ, սակայն, այդ նրանց թույլ չտրվեց: Նորմանդիայի կոմսը, նկատելով գայիսոնի ծայրում ոսկե խնձոր ունեցող Էմիրի դրոշակը, ամենայն ուժով հարձակվեց նրա վրա և մահացու վիրավորեց: Ֆլանդրիայի կոմսը իր հերթին քաջաբար հարձակվեց հեթանոսների վրա մյուս կողմից, իսկ Տանկրեդն էլ հարված հասցրեց ուղիղ նրանց ճակատի սրտին: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները նետվեցին փախուստի, ընդ որում նրանք այնքան անթիվորեն մեծ էին, որ Աստծոն բացի ուրիշ ոչ-ոք չգիտի նրանց իրական բանակությունը: Ծակատամարտը սարսափելի էր, սակայն մեզ հետ էր աստվածային ուժը և վերջինս այն աստիճան անհաղթելի էր, որ անմիջապես ոչնչացրեց նրանց: Աստծո թշնամիները շլացած ու շշմած կանգած էին և, աչքերը չափ նայելով Երիտմոսի ռազմիկներին, ոչինչ չէին տեսնում: Նրանք ոչ մի կերպ չէին համարձակվում ելնել բրիտանականների դեմ՝ ցնցված Աստծո ուժից: Մեծագույն վախում նրանք ելնում էին նույնիսկ ծառերի վրա՝ հույս ունենալով այնտեղ թաքնվել, սակայն մերոնե, հարվածելով նրանց աղեղներով ռազմիկներով ու թորելով, սպանում էին և գետին գցում: Իրենց հերթին այլ գետին էին տապալկում և այլևս չէին համարձակվում մեր դեմ գնել բարձրացնել, իսկ մերոնե կոտորում էին նրանց, ինչպես անասուններին՝ սպանողանոցով: Եվ վերջապես անհավատների երրորդ խումբը նետվեց դեպի ծովը, իսկ մյուսներն էլ ցրվեցին ով ուր պատահի: Ի վերջո, Էմիրը, մոտենալով բաղաժին, լաց լինելով ու ողբալով ասաց. «Ով աստվածային ոգի, ո՞վ է երբևիցե տեսել կամ լսել նման բան, այսպիսի ուժ, այսպիսի քաջություն: Այսպիսի մի զորք, որը երբեք ոչ մի ժողովրդի կողմից չէր հաղթվել, պարտվեց բրիտանականների այդքան փոքր զորքի կողմից: Ողբալ ինձ, ողբալ, ի՞նչ կարող եմ ասել, ես հաղթված եմ աղբասունների և չքավորների բանակի կողմից, որոնք պարկից ու խորքիցից գատ ոչինչ չունեն: Այս ժողովուրդը բռնում է եգիպտական ժողովրդին, որը մինչև այդ առատորեն նրան իր ողորմածությունն էր բաժանում, երբ նրանք թափառական աղբասունների նման լցվել էին մեր երկիրը: Ես ճակատամարտի համար հավաքեցի 200.000 ռազմիկների, սակայն հիմա արդեն տեսնում եմ, որ սրանք բոլորը, բաց թողնելով սանձերը, կորել են Բաբելոնի ուղղությամբ և չեն համարձակվում դեմ ելնել ֆրանկների ժողովրդին: Երդվում եմ Մուհամմեդով ու բոլոր աստվածների մեծությամբ, որ ևս այլևս ոչ մի խոսքով չեմ կարողանա հավաքել իմ ռազմիկներին, քանզի ինձ բռնեց են այս եկվորները: Ես հավաքել էին գնեթեր և ամեն տեսակի մեթեններ, որպեսզի պաշարեի նրանց Երուսաղեմում, սակայն նրանք ինձից առաջ ընկան և իմ դեմ ելան երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Ողբալ ինձ, ի՞նչ ասեմ, ես բաբելական հողում մշտապես խայտառակված եմ»: Ինչ վերաբերվում է մերոնե, ապա Նորմանդիայի կոմսը 20 մարկ արծաթ ստացավ և այն հանուն Աստծո փառքի տվեց Սուրբ Վերեզմանին, իսկ Էմիրի թուրն էլ ինչ-որ մեկը գնեց 60 հունական ոսկով: Եվ այսպես, Աստծո ողորմածությամբ մեր թշնամիները հաղթվեցին: Հեթանոսական բոլոր երկրները այնտեղ նավեր կային, սակայն սրանք, տեսնելով Էմիրին իր զորքի հետ միասին փախչելիս, անմիջապես պարզեցին առազաստները և բաց ծով դուրս եկան: Մերոնե վերադարձան հեթանոսների վրանների մոտ և այնտեղ անթիվ ոսկի, արծաթ և ամեն տեսակի բարիքներ, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու տարաբնույթ գնեթեր ձեռք բերեցին: Նրանք իրենց հետ վերցրեցին ինչ ուզում էին, իսկ մնացածն էլ այրեցին: Մերոնե ցնձալով Երուսաղեմ վերադարձան, իրենց հետ տանելով ամենայն անիրաժեշտ բարիքները: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին, դա մի նկեր էր, որ մեզ տրվեց մեր տեր Հիսուս Երիտմոսի կողմից, որին, թող ամեն մարդ, փառք ու պատիվ ասի հավիտյանս հավիտենիս, ամեն» (Ամանուն «Ֆրանկների գործեր», գիրք 10):

«Դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) կրկին մարդ ուղարկեց Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) և կոմս Եվստաթիոսի (Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) մոտ, որ սրանք գան, բանգի Բաբելոնի Էմիրը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայլը – Մ.Ֆ.) Ասկալոնի մոտ իրենց համար ճակատամարտ էր պատրաստում: Նրանք հապճեպ մեկնեցին լեռները՝ փնտրելով սարակինոսների զորքերը, և մոտեցան Կայսարիային: Ծովով շարժվելով Ռամլա բաղաժի ուղղությամբ՝ նրանք այնտեղ

մեծաքանակ արարքների գտան, որոնք ընթանում էին առաջապահում: Հետապնդելով սրանց՝ մերոնք բռնեցին նրանցից շատերին, իսկ սրանք էլ պատմեցին ամեն ինչ այդ նոր բանակի մասին, թե որտեղ է այն, ինչ թվաքանակ ունի և որ վայրում է պատրաստվում ճակատել քրիստոնյաներ դեմ: Լսելով այդ մասին՝ Տանկերդը անմիջապես մարդ ուղարկեց Երուսաղեմ դուքս Գոտֆրիդի, պատրիարքի և մյուս ղեկավարների մոտ, ասելով. «Իմացե՛ք, որ մեզ հետ պատրաստվում են ճակատել Ասկալոնի մոտ: Արագորեն ելե՛ք ձեր ուժերով, ինչքան որ ունե՛ք»: Դուքսը հրամայեց կանգել բոլոր նրանց, ովքեր կային, որպեսզի սրանք, հավաքվելով, շտապեն Ասկալոն՝ թշնամուն ընդառաջ: Ինչ վերաբերվում է իրեն, ապա նա ինքը քաղաքից ելավ պատրիարքի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.3.**) և Եպիսկոպոս Մարտիրոսյանի հետ երեքշաբթի օրը: Կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**) և Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**) հայտարարեցին, որ իրենք չեն ելնի, մինչև որ հաստատ չիմանան ճակատամարտի մասին: Նրանք իրենց ռազմիկների հրամայեցին առաջ գնալ և հավաստիանալ, թե իրո՞ք այնտեղ գործ կա, որից հետո ինչքան հնարավոր է արագ վերադառնալ, որպեսզի արդեն պատրաստ լինեն: Սրանք մեկնեցին և տեսան գործը, իսկ հետո արագորեն տեղյակ պահեցին այն մասին, ինչ տեսել էին իրենց աչքերով: Այդ ժամանակ դուքսը, ընտրելով եպիսկոպոս Մարտիրոսյանի, նրան Երուսաղեմ ուղարկեց, որպեսզի այնտեղ գտնվող ռազմիկները պատրաստվեն և շտապեն մարտի: Չորեքշաբթի օրը այս տիրակալները ևս ելան ու շտապեցին մարտի: Եպիսկոպոս Մարտիրոսյանը վերադարձավ և հայտնեց այն ամենը, ինչ իրեն ասվել էր, սակայն սարակինոսները նա դեմ էլան, բռնեցին և տարան իրենց հետ: Պետրոս Անապատականը մնաց Երուսաղեմում՝ հրամայելով և հրահանգելով հույներին, լատինացիներին և հոգևորականներին, որպեսզի նրանք իրենց հավատարմության մեջ խաչով երթ իրականացնեն ի փառս Աստծո և աղոթեն Աստծուն, որպեսզի նա ողորձած լինի և հաղթանակ տա իր ժողովրդին: Հոգևորականներն ու քահանաները, բոլորն էլ սրբազան հանդերձներով և խաչով երթ իրականացրեցին դեպի Աստծո տաճար՝ երգելով ու աղոթելով, որպեսզի Աստված պաշտպանի իր ժողովրդին: Ի վերջո, պատրիարքը և այլ սենյորներ հավաքվեցին այն գետի մոտ, որը հոսում էր Ասկալոնի մոտով: Այնտեղ նրանք շատ անասուններ ձեռք գցեցին՝ ցլեր, ուղտեր, ոչխարներ, ինչպես նաև այլ առատ բարիքներ: Այդ ընթացքում մոտեցան մոտ 300 արաբներ և մերոնք հարձակվեցին գործելի նրանց վրա՝ բռնելով նրանցից երկուսին և հետապնդելով մնացածին ընդհուպ մինչև նրանց հիմնական բանակը: Երեկոն վրա հասնելուն պես պատրիարքը հոգաց գործին տեղյակ պահելու մասին, որ հաջորդ օրը վաղ առավոտյան բոլորը պետք է պատրաստ լինեին մարտի համար և յուրաքանչյուր ոք, ով կընկնի ավարի հետևից մինչև մարտի ավարտը, կնզովվի եկեղեցու կողմից: Այն բանից հետո, սակայն, ավելացրեցին նրանք, երբ մարտը ավարտվի, բոլորը կկարողանան հանգիստ հետ դառնալ և վերցնել այն ամենը, ինչ նախատեսված էր նրանց համար Աստծո կողմից: Լուսաբացին՝ ուրբաթ օրը, նրանք ոտք դրեցին ծովի ափին գտնվող մի հիմնակի հարթավայր և այնտեղ կառուցեցին իրենց մարտակարգերը: Դուքսը շարեց իր ջոկատը, Նորմանդիայի կոմսը, կոմս Սեն-ժիլը, Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս Եվստաֆիոսը, Տանկերդն ու Գաստոնն էլ՝ իրենց: Նրանք շարեցին նաև հետևակայիններին ու նետածիգներին, որպեսզի սրանք ընթանան ռազմիկների առջևից: Ահա այս կերպ շարելով գործերը՝ նրանք սկսեցին հանուն Հիսուս Երիտառի մարտնչել: Ձախ թևում դուքս Գոտֆրուան էր իր ջոկատի հետ, կոմս Սեն-ժիլը՝ պալմուն էր ծովի կողմից աջ կողմում, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկերդն ու Ռոբերտն էլ՝ հեծելապետներ էին կենտրոնում: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին, իսկ հեծանքուհուները մարտի պատրաստ կանգնած էին, ընդ մոտ նրանցից յուրաքանչյուրի վզից ջրով լի մի անոթ կար կախված, որից նրանք, հետապնդելով մեզ, կարող էին ջուր խմել: Աստծո աջակցությամբ, սակայն, այդ նրանց թույլ չտրվեց: Նորմանդիայի կոմսը, նկատելով գայիստի ծայրում ոսկե խնձոր ունեցող Էմիրի դրոշակը, ամենայն ուժով հարձակվեց նրա վրա և մահացու վիրավորեց: Ֆլանդրիայի կոմսը իր հերթին բաջաբար հարձակվեց հեծանքուհուների վրա մյուս կողմից, իսկ Տանկերդն էլ հարված հասցրեց ուղիղ նրանց ճակարդի սրտին: Տեսնելով այդ՝ հեծանքուհուները նետվեցին փախուստի, ընդ որում նրանք այնքան անթիվորեն մեծ էին, որ Աստծոց բացի ուրիշ ոչ-ոք չգիտի նրանց իրական բանակությունը: Ծակատամարտը սարսափելի էր, սակայն մեզ հետ էր աստվածային ուժը և վերջինս այն աստիճան անհաղթելի էր, որ անմիջապես ոչնչացրեց նրանց: Աստծո թշնամիները շլացած ու շշմած կանգած էին և, աչքերը չռած նայելով Երիտառի ռազմիկներին, ոչինչ չէին տեսնում: Նրանք ոչ մի կերպ չէին համարձակվում լինել քրիստոնյաների դեմ՝ ցնցված Աստծո ուժից: Մեծագույն վախում էին լսում էին նույնիսկ ծառերի վրա՝ հույս ունենալով այնտեղ թաքնվել, սակայն մերոնք, հարվածելով նրանց աղեղներով և հիզակներով ու թրերով, սպանում էին և գետին գցում: Իրենց հերթին այլ գետին էին տապալվում և այլևս չէին համարձակվում մեր դեմ գնալ բարձրացնել, իսկ մերոնք կտորում էին նրանց, ինչպես անասուններին՝ սպանողանոցում: Եվ վերջապես անհավատների երրորդ խումբը նետվեց դեպի ծովը, իսկ մյուսներն էլ ցրվեցին ու ուր պատահի: Ի վերջո, Էմիրը, մոտենալով բաղաբնի, լաց լինելով ու ողբալով ասաց. «Ո՛րվ աստվածային ուժի, ո՛րվ Երբեքից տեսել կամ լսել նման բան, այսպիսի ուժ, այսպիսի բազմություն: Այսպիսի մի գործ, որը երբեք ոչ մի ժողովրդի կողմից չէր հաղթվել, պարտվեց քրիստոնյաների այդքան փոքր զորքի կողմից: Ողբամ ինձ, ողբամ, ի՞նչ կարող եմ ասել, ես հաղթված եմ աղքատների և չբավորների բանակի կողմից, որոնք պարկից ու խուրջիցից զատ ոչինչ չունեն: Այս ժողովուրդը բռնում է եգիպտական ժողովրդին, որը մինչ այդ առատորեն նրան իր ողորմածությունն էր բաժանում, երբ նրանք թափառական աղքատների նման լցվել էին մեր երկիրը: Ես ճակատամարտի համար հավաքեցի 200.000 ռազմիկներ, սակայն հիմա արդեն տեսնում եմ, որ սրանք բոլորը, բաց թողնելով ասնձերը, կորել են Բաբելոնի ուղղությամբ և չեն համարձակվում դեմ լինել ֆրանկների ժողովրդին: Երգվում եմ Մուհամմեդով ու բոլոր աստվածների մեծությամբ, որ ևս այլևս ոչ մի խոսքով չեմ կարողանա հավաքել իմ ռազմիկներին, բանգի ինձ բշտ եմ այս եկվորները: Ես հավաքել էին գնեթեր և ամեն տեսակի մեքենաներ, որպեսզի պաշարել նրանց Երուսաղեմում, սակայն նրանք ինձից առաջ ընկան և իմ դեմ ելան երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Ողբամ ինձ, ի՞նչ ասեմ, ես բաբելական հողում մշտապես խայտառակված եմ»: Ինչ վերաբերվում է մերոնք, ապա Նորմանդիայի կոմսը 20 մարկ արծաթ ստացավ և այն հանուն Աստծո փառքի տվեց Սուրբ Գերեզմանին, իսկ Էմիրի թուրն էլ ինչ-որ մեկը գնեց 60 հունական ոսկով: Եվ այսպես, Աստծո ողորմածությամբ մեր թշնամիները հաղթվեցին: Հեթանոսական բոլոր երկրներից այնտեղ նավեր կային, սակայն սրանք, տեսնելով Էմիրին իր գործի հետ միասին փախչելիս, անմիջապես պարզեցին առաջաստները և բաց ծով դուրս եկան: Մերոնք վերադարձան հեծանքուհուների վրանների մոտ և այնտեղ անթիվ ոսկի, արծաթ և ամեն տեսակի բարիքներ, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու տարաբնույթ գնեթեր ձեռք բերեցին: Նրանք իրենց վերցրեցին ինչ ուզում էին, իսկ մնացածն էլ այրեցին: Մերոնք ցնծալով Երուսաղեմ վերադարձան, իրենց հետ տանելով ամենայն անհրաժեշտ բարիքները: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին, դա մի նվեր էր, որ մեզ տրվեց մեր տեր Հիսուս Երիտառի կողմից, որին, թող ամեն մարդ, փառք ու պատիվ ասի հավիտյանս հավիտենիս, ամեն» (Պետրոս Տուլեբեղ, «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 13):

«Եվ ահա Բաբելոնի թագավորության արքան (**Ֆարսիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայան – Մ.3.**) ու նրա գործի հրամանատար Լաֆանդալը (**Ֆարսիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայը – Մ.3.**), լսելով, որ ֆրանկները, հնազանդեցնելով այս երկրները, մոտենում են Բաբելական տերության սահմաններին, կայսերական հրաման արձակեց՝ հավաքելով մեծաքանակ թուրքերի, արաբների ու եթովպիացիների, որից հետո հրամայեց բոլոր միջոցներով պայքար սկսել ֆրանկների դեմ: Այս ժամանակ էր հենց, որ նա լուր ստացավ, որ ֆրանկները գրավել էին Երուսաղեմը, դրա համար էլ ավելի գայրաջավ և, ոտքի հանելով իր բանակը, Բաբելոնից առաջացավ, որպեսզի պատերազմ սկսի ֆրանկների դեմ և հետ խլի Սուրբ քաղաքը: Իրենց հերթին քրիստոնյաները, երբ լսեցին այս մասին, մեծ քաջությամբ լցվեցին և, վերցնելով Սուրբ խաչը, առաջացան Ասկալոնի ուղղությամբ, որպեսզի դիմադրած կանգնեն այդ անօրենների բանկին: Եվ ահա, երբ քրիստոնյաները առաջանում էին Ասկալոնի շրջակայքի գյուղական վայրերում ու սպասում էին ճակատամարտի, նրանց ձեռքն ընկավ անասունների մի հսկայական անասնահոտ, որի կազմու կային խոշոր եղջերավոր անասուններ, ուղտեր, ոչխարներ և այծեր: Երեկոյան քրիստոնյաները այս ավարը հավաքեցին իրենց վրանների մոտ, թեև այս կապակցությամբ բանակի ղեկավարները հատուկ հրամայեցին, որ դրանք, ինչպես նաև մնացած գույքը թողնեն տեղում և հաջորդ օրը թեթևորեն առաջանան թշնամու վրա: Եվ ահա լուսաբացին, երբ հետախույզները վաղ առավոտյան առաջ գնացին, որից հետո հայտարարեցին, որ հեծանքուհուները մոտենում են: Լսելով այդ՝ քրիստոնյաները իրենց առաջնորդների գլխավորությամբ անկատար կազմած հպարտորեն առաջացան՝ փողփողացնելով դրոշները: Այդ ժամանակ, սակայն, տեղի ունեցավ մի արժանախիշատակ ու անհավատալի բան, բանգի այն կենդանիները, որոնց մասին ասացի ու որոնք հետևում էին թողնվել, սկսեցին ընթանալ մեր բանակի աջ ու ձախ կողմերում, թեև ոչ-ոք չէր ստիպում նրանց այդպես վարվել: Արդյունքում հեթանոսները, հեռվից տեսնելով այդ կենդանիներին, որոնք ընթանում էին մեր ռազմիկների կողքին, դրանց ֆրանկների բանակի փոխարեն ընդունեցին, ընդ որում մեր օգտին եղավ այն, որ մեր բանակը լուսնածա և մարտակարգով էր առաջանում, երբ կենտրոնն ավելի մոտ էր հակառակորդի շարքերին, քան թևերը՝ կարծես ունենալով սեպածա մի տեսք: Եվ այսպես քրիստոնյաները սկսեցին առաջանալ, իսկ այդ ժամանակ Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.3.**) առաջ բերեց հետևի շարքերը՝ կանգնելով առջևում ընթացող մյուս առաջնորդների թիկունքում: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ կողմերն այնքան մոտեցան, որ հնարավոր էր մեկը մյուսին հարվածել նույնիսկ քարեր նետելով, մեր նետածիգները ճկեցին իրենց աղեղները և նետերի հարվածի տակ առան թշնամու շարքերը: Դրանից հետո քրիստոնյաները գործի դրեցին ևհզակները, թեև պետք եղած արագության գործում էին նաև նետերը: Եվ այսպես մեր ասպետները, բանի որ երրորդ էին տվել, ինչքան որժ ունեին միարժեցին հեթանոսների շարքերի մեջ՝ սպանելով նրանց ու ճգմելով իրենց նժույզներով: Արդյունքում մի բանի ժամակ մարտից հետո գետինը ծածկվեց սարակինոսների դժգույն դիակներով, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ սարակինոսներից ոմանք սարսափահար փորձում էին թաքնվել ծառերի կատարներին, թեև սրանց տարբեր միջոցներով այնտեղից ներքև էին բերում կամ հարվածում էին և սրանք սպանված կամ

մահացու վիրավորված ներքև էին ընկնում: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ բոլոր կողմերից հարվածելով ջարդում էին սարակինոսներին և արդյունքում հետապնդեցին վերջիններս մինչև Ասկալոն, որը կազմում էր 720 ասպարեզ: Մինչ այդ, սակայն, թուրքերի գլխավոր հրամանատար Լաֆանալը, որն առաջ ծայրահեղ արհամարհանքով էր արտահայտվում ֆրանկների հաշվով, ինքը ևս թիկունք դարձրեց և կարծես չուզեցնալով հեռացավ իր վրանը, որը լի էր հսկայական բանակի գումարներով: Եվ ահա ֆրանկները, հետապնդելով փախչող թշնամուն և ի սրտե շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, անդադարձան թուրքերի վրաններին՝ այնտեղից հավաքելով ամենատարբեր տեսակի զանձեր՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք հագուստեղեն, թանկարժեք բարեք և այլ շատուշատ բաներ, ինչպես նաև հիանալի թրեր, ցորեն, այլուր ու շատ այլ բաներ: Այդ գիշերը մեր մարդիկ անցկացրին սարակինոսների վրաններում, կարծելով, թե հաջորդ օրը թշնամին հնարավոր է վերսկսի մարտը, սակայն թուրքերն այն աստիճանի էին վախեցած, որ ողջ գիշեր չէին դադարեցրել փախուստը» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 19):

«Սուրբ քաղաքին տիրելուց հետո մենք սկսեցինք բնակրկել այնտեղ գործերը կարգի գցելու հարցը, սակայն այդ ժամանակ մեզից շատերը, տանջվելով ալ-իրենց երկրորդ և ազգականները տածած սիրուց, ցանկացան տուն դառնալ: Այդ ժամանակ էր, սակայն, որ հայտարարվեց, թե Բաբելոնի թագավորության արքան (**Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայան - Մ.Ֆ.**) ցանկանում է անթիվ բանակի ռազմիկներով Ասկալոն գալ՝ նպատակ ունենալով հետ խլել Երուսաղեմը և գերել այնտեղ գտնվող ֆրանկներին, ինչպես նաև տիրել Աստիոքին: Աստված, սակայն, մեր հարցով այլ կերպ էր որոշել, դրա համար էլ, երբ մենք իմացանք, որ բաբելոնացիների բանակը Ասկալոնում է, գնացինք ներքև ու ելանք այդ բանակի դեմ՝ մեր գումակն ու իրերը թողնելով Երուսաղեմում: Երբ մեր բանակը հայտնվեց թշնամու դիմաց՝ մենք ծնկադրեց օգնություն ակնդետեցինք Աստծուց, որպեսզի նա, որ օգնել էր մեզ այլ իրոճանքներում, օգնի նաև այս ճակատամարտում, որ մենք ջարդեցինք սարակինոսներին ու սատանաների ուժերը և Զրիստոսի եկեղեցու իշխանության տակ գցեցինք տարածությանը մինչև ծով և ողջ աշխարհը: Այդպես էլ եղավ» (Գողթրուա, Ռայմոնդ և Դամբերտ «Նամակ պապին»):

«Երբ քրիստոնյաները արեցին այս ամենը, նախանձ սատանան հավատացյալների ուրախության նկատմամբ մեծ ատելություն զգաց և ոտքի հանեց Բաբելոնի Եմիրին (**Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայան - Մ.Ֆ.**), որը, կատաղորեն ելնելով քրիստոնյաների այս նոր թագավորության դեմ, իր հետ բերեց նաև ողջ Արևելքը: Նա մտադիր էր ոչնչացնել ողջ այս թագավորությունը, ընդ որում ուզում էր սրբել նաև Աստծո հիշատակը: Ելնելով, սակայն, որ դրանք իզուր ջանքեր էին, բանիկ մարդկանց գործերը Աստված է տնօրինում: Եվ ահա Արևելքի այս բռնակալը հավաքեց իր բոլոր մարդկանց և իր ողջ շեղորթյամբ եկավ Ասկալոնի վրա: Երբ արդեն երեկո էր, սուրիանդակն այս մասին լուրը հասցրեց նոր արքային (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն - Մ.Ֆ.**), որն անմիջապես մարդ ուղարկեց նրանց մոտ, որոնց ուղարկել էր Նաբլուս, որպեսզի սրանք չհեռանային, կանգ առնեին և մասնակեցին Բաբելոնի Եմիրի դեմ նախատեսվող մարտին, բանիկ որ իրոք Ասկալոնին մի անհաջիվ գոթե էր մոտեցել, որը պատրաստվում էր պաշարել Երուսաղեմը: Այդ ժամանակ բնաստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացին - Մ.Ֆ.**), Տանկերի (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) և պատերազմի այլ մարդիկ, լսելով այն լուրը, որ պատերազմն անխուսափելի, ուրախությամբ համաձայնության եկան ու ելան թշնամիների դեմ: Եվ ահա մերոնք, որպեսզի հետ մղեին թուրքերին, ելան Եռան կատարը և, առաջանալով ողջ օրը, ժամանեցին Կեսարիա: Հաջորդ օրը մերոնք անցան ծովի ափով և ժամանեցին Ռամլա կոչվող քաղաքը, որտեղ գտան թշնամու բանակի շատ արարների: Այդ ժամանակ մերոնք ամենայն եռանդով հարձակվեցին թշնամիների վրա, պարտության մատնեցին և մի բանի գերինք վերջին, որոնցից էլ հենց պարզեցին ճշմարտությունը թշնամու ուժերի մասին: Իմանալով այդ՝ մերոնք արագընթաց ձիերով տուրիանդակ ուղարկեցին արքայի մոտ, որպեսզի կանչեն նրան և կոչ անեն առանց որևէ հապաղման ելնել՝ առաջանալով Ասկալոնի ուղղությամբ: Ասկալոնը Պաղեստինի մի հայտնի քաղաք է, որը գտնվում է Երուսաղեմից 25 մղոն հեռավորության վրա...: Եվ ահա արքան, երբ լսեց այս, կանչեց պատրիարքին, խորհուրդ գումարեց, որից հետո հրամայեց ողջ քաղաքին հայտարարել ստեղծված իրավիճակի մասին...: Ավարտելով աղոթքն ու պատարագը՝ մարդիկ Աստծուց հաղորդություն ստացան, որից հետո թողեցին եկեղեցին, նետվեցին դեպի գեները և սլացան հակառակորդի վրա: Ամբողջությամբ էլ հնչեցին բանակի շեփորները, իսկ այդ ժամանակ արքան արդեն քաղաքից դուրս էր: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները, բարմացած հոգով ու մարմնով և, չվախենալով որևէ մեկից, նետվեցին մարտի, բանիկ որ ոչ միայն հույսներն իրենց վրա էին դնում, այլև՝ Աստծո...: Եվ ահա արքան, իր զորքով անցնելով գետը, որը հոսում էր Ասկալոնի մոտակայքում, այնտեղ մի բանի հազար գոմշներ, ուղտեր, էշեր և ջորիներ գտավ, որոնք ոչ միայն պատկանում էին քաղաքին, այլևս մասամբ բերվել էին Եմիրի բանակի հետ և հսկվում էին արաբ հույժիկների կողմից: Իրոք, արաբները, երբ տեսան մերոնց, անմիջապես դիմեցին փախուստի, իսկ մերոնք հետապնդեցին թշնամիներին, ծեռք գցեցին ալվարը և այն, ինչպես պետք է, Երուսաղեմ հասցրին: Երբ արդեն երեկո էր, արքան կոչ արեց պատրաստվել մարտի, ընդ որում պատրիարքը հայտարարեց, որ, անիծված կլինի ցանկացած մեկը, ով մինչև վերջնական հաղթանակը ավարտությանը կզբաղվի...: Գիշերն անցավ, լույսը բացվեց, արեգակը սովորականից ավելի ուժեղ լուսավորեց և մերոնք արթնացան բնից: Դա վերցրողը տոնի ժամանակ էր ու մի օր էր, երբ Փրկիչը հաղթանակի էր հասնելու Բաբելոնի սատանայական արքայի նկատմամբ, հենց այդ օրն էր, որ նա իր ռազմիկների միջոցով փշրելու էր նրան: Եվ ահա արքան, ինչպես արդեն ասվեց, անցավ գետը՝ տեղում թողնելով պատրիարքին, քահանաներին և մնացած հոգևորականներին ինչպես հույներին, այնպես էլ լատինացիներին: Դրանից հետո արքան յուրաքանչյուրի հետ իջավ մի գեղեցիկ ու լայնարձակ հարթավայր, մոտեցավ ծովի ափին և մարտի համար սկսեց շարել իր զորքը: Արքան իր վրա վերցրեց առաջին ջոկատի ղեկավարությունը, երկրորդը հանձնեց կոմս Սեն-ժիլինի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն - Մ.Ֆ.**), երրորդը՝ Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացուն - Մ.Ֆ.**), չորրորդ ջոկատը նա տվեց Եվստաթիոսին, իսկ Տանկերիին և Չաստին Դ'Բուլոնին էլ հանձնեց ինիցիատիվ ջոկատը: Միաժամանակ ասպետները մոտ տեղակայվեցին լիգավայրից և նետաձիգներ, ընդ որում սրանք պետք է ընթանային առջևից ու պաշտպանեին ասպետներին բաբելոնացիներից: Կոմս Սեն-ժիլը աջում էր՝ ծովի կողմում, արքան ձախ թևում էր, որտեղ թշնամին առավել ուժեղ էր, իսկ մնացած ուժերն էլ տեղակայվեցին սրանց միջև: Հարկ է նաև մի բանի խոսք ասել Բաբելոնի այն Եմիրի (**Ճաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայի - Մ.Ֆ.**) մասին, որը ելել էր մարտի: Այդ այնպես ստացվեց, որ ոչ-ոք չէր համարձակվում որևէ անհաճո լուր հայտնել վերջինիս և ընկնել Եմիրի աջքում, ընդ որում այս ամենը մենք իմացանք մի կնքված թուրքից, որին ժամանակին գերել էր Բոհեմոնը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) և որն էլ մեզ հայտնեց, թե իրականում թշնամու ճամբարում ինչ էր կատարվել: Եվ այսպես, երբ լուսաբացին Եմիրին հայտնեցին, թե ֆրանկները մարտի պատրաստ առաջանում են, նա, համարելով այդ անհեթեթություն, ասաց...: Ի վերջո, Եմիրը հրամայեց բերել իր գնիվորական հանդերձանքը և հրամայեց մարտի պատրաստվել, իսկ երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, հրամայեց ոտքի ելնել...: Եվ այսպես մերոնք մարտի մեջ մտանք: Այդ ժամանակ Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.Ֆ.**), որ մի անվախ ասպետ էր, սկսեց մարտը և ընդհարման մեջ մտավ հակառակորդի հետ՝ ելնելով Եմիրի դրոշակակիրի դեմ: Կոմսը թուրը ծեռքին իր համար ճանապարհի էր բացում թշնամու ջոկատների միջով և նա սովորականից ավել մեծ կոտորած արեց, ընդ որում այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որոշակակիրին չտապալեցին և դրոշը չխլեցին, ընդ որում Եմիրն ինքը մեծ դժվարությամբ փախավ Ասկալոնի ուղղությամբ և կանգ առավ քաղաքի դարպասների մոտ, որտեղից էլ հենց ակնառեստ եղավ այդ սարսափելի նախճիրին: Մինչ այդ արքան ու նրա ուղեկիցները իրենց սովորական արիության իրենց դեմ ելած թշնամուն աջ ու ձախ թևերում մեծ կոտորած արեցին, ընդ որում թուրքերը շփոթվեցին և դիմեցին փախուստի, բանիկ որ ամեն ինչ այնքան արագ եղավ, որ ոչ-ոք չհասցրեց ոչ մի կարգին դիմադրություն կազմակերպել, ոչ էլ նետ արձակել՝ թշնամու ռազմիկները հասցրեցին միայն փախչել: Այդ ժամանակ սպանվեցին հազարավոր անհավատներ, որոնք, թեթև կարողանային փախչել, իրենք էլ այդ կանեին, ընդ որում անհավատների բազմությունն այնքան մեծ էր, որ մեր թորերը, չնայած այդ ջարդին, այնուհանդերձ անգործ չէին մնում: Դրանից հետո Տանկերտն ու Բուլոնի կոմս Եվստաթիոսը շտապեցին դեպի հակառակորդի վրանները և այնտեղ ևս շատ մեծ սիլրագործություններ իրականացրին՝ արժանահիշատակ ու արժանի հիշվելու: Զրիստոսիաներից ոչ մեկը չհասցրեց կամ չվախեցավ, այլ բոլորը, ոգևորված այդ ամենից, միասնաբար սկսեցին հետապնդել Զրիստոսի թշնամիներին, ընդ որում դա զարմանալի մի բան էր, որ այդքան մեծաբանակ հակառակորդից մերոնցից ոչ-ոք չահաբեկվեց, այլ, ընդհակառակը, աստվածային աջակցությամբ նրանց ուժն ու համառությունն ավելի մեծացավ: Այսպես մերոնք այնքան մարտնչեցին, մինչև արեգակը սկսեց ցած իջնել երկնքի իր բարձր դիրքից՝ երբ Զրիստոսը խաչի վրա բարձրացավ: Ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ թշնամիները լրիվ ուժագրկվեցին՝ չկարողանալով ոչ փախչել, ոչ էլ դիմադրել՝ մտածելով միայն այն մասին, թե ուր կորեն մեր աչքից: Մեր մարդիկ կոտորում էին թշնամիներին նետերով ինչպես որսորդն է ոչնչացնում ճնճուղկների երանը, իսկ երբ տապալում էին հակառակորդին գետին, սպանում էին այնպես, ինչպես սառագործ է սպանում մորթի համար նախատեսված կենդանիներին: Թշնամիների մեջ կային նաև այնպիսիները, որոնք, նետելով թրերը, ուժասպառ գետին էին տապալում՝ չհամարձակվելով ելնել քրիստոնյաների դեմ: Բաբելոնացիների բանակի առաջին մասն արդեն պատրաստ էր, սակայն վերջապահից դեռ կանկածների մեջ էր հաղթանակի հարցով, բանիկ որ նրանք չէին կարողանում հասկանալ առջևում տեղի ունեցող խառնաշփոթը և, ընդհակառակը, նույնիսկ կարծում էին, թե այդ առաջացել է նրանից, որ քրիստոնյաները փախչում են, իսկ իրենց կողմնակիցներն էլ հետապնդում են նրանց: Ետև, սակայն, երբ նրանք ի վերջո հասկացան, թե ինչ է կատարվում, նրանց ուրախությունը փոխարինվեց տխրության, որից հետո նրանք, միանալով մյուսներին, սկսեցին փախչել՝ կանգնելով փախչողների գլուխ: Այդ, ինչպես փորձորին և ցրում հարդերի շուրջերը, այնպես էլ ցրվեց հակառակորդի բանակի մեծ մասն ու մատնվեց փախուստի: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը և Զրիստոսի մարտիկները ոչնչացնում էին սատանայի ծառաներին՝ կոմս Սեն-ժիլը, որը մարտնչում էր ծովի ափին, անթիվ թշնամիներ կոտորեց, իսկ սատանայի մնացած

ծառաներին էլ հենց կողքին գտնվող ծովը լցրեց, որ դրանք ձկների կեր դառնան...: Այսպիսով՝ աստվածային առաքելությունը այդ մարտում հաղթանակի հասավ և աջակից եղավ մեր հաղթանակին, սակայն ո՛վ կարող է հաշվել նրանց բանակությունը, որոնք ընկան նեղ դարպասների մոտ: Իրոք, սատանայի ծառա էմիրը հենց այդ ժամանակ էր, որ լիովին հիմնավորված ողբ ու կական բարձրացրեց, բանի որ տեսնում էր իր առջև բարձրացող սպանվածների կույտերը, ընդ որում կենդանի մնացածներն էլ անիծում էին իրեն՝ իրենց անեծքներն ու հալիոյակները միացնելով մերիկների հետ: Այդ բաղադրում հարևան բաղադրերից հավաքված շատ նավեր ու նավակներ կային, որոնք Երուսաղեմի սպասվելիք պաշարման պարագայի համար անհրաժեշտ բաներն էին բերել, սակայն այժմ, երբ տեսան, թե իրենց էմիրն ինչ հայատառակ պարտություն է կրել, նրանք պարզեցին առագաստները և բաց ծով դուրս եկան, մինչդեռ մերոնք, ձեռքերը պարզելով երկինք, շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն այս հաղթանակի համար: Դրանից հետո մերոնք վերադարձան հակառակորդի վրանների մոտ, որտեղ անթիվ բանակությամբ գտան ոսկի, արծաթ, անհաշիվ հագուստներ, առատ պարենամթերք, ամեն տեսակի կենդանիներ և զենքեր: Նրանք ձեռք գցեցին հովատակներ ու մատակներ, էշեր և ջորիներ, ուղտեր ու այլ կենդանիներ, ո՛րն ասես, ոչխարներ, խոյեր և այլ տնային կենդանիներ, որոնք օգտագործվում էին սննդի համար: Մերոնք ձեռք բերեցին նաև շատ ամաններ, ափսեներ, թասեր, գավաթներ, հարսություններով լցված արկղեր, ոսկյա և արծաթյա զարդեր, ոսկեզօծ իրեր, ընդ որում այս ամենի զարդը հանդիսացավ Էմիրի վրանը, որն իրոք մի իսկական շքեղություն էր: Նորմանդիայի կոմսի ձեռքն ընկավ Էմիրի դրոշակի ձողը, որի ծայրը արծաթից էր, իսկ վրան էլ ոսկե մի խնձոր կար, որը, ըստ գնահատականների, 20 տաղանդ արծե, ինչպես նաև թուրք, որն արժեք 60 հունական ոսկի: Դարկ է Նշել, որ մերոնց ձեռքն ընկան նաև գինի ու ջուր մատուցող գյուղացիները, որոնք, տեսնելով, թե ինչ է կատարվել, այն աստիճանի էին ազդվել այդ ամենից, որ, ինչպես կենդանիներ, փոխանակ փախչեին, մնացել էին տեղում՝ սպասելով մերոնց թորերին, թեև շատերն էլ, թավալվելով սպանվածների մեջ և արյունոտվելով, փորձում էին այդ կերպ աննկատ մնալ ու փրկվել: Այս ճակատամարտը՝ Տիրոջ իսկական այդ փառաբանումը, տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 9, գլուխ 3):

«2/ Որոշ ժամանակ անց, երբ անցավ մի բանի օր, մարդիկ ժամանեցին Նաբլուս բաղաթից, որը, եթե չեմ սխալվում, հնում կրում էր Էմմաուս անունը, և հրավիրեցին Տանկրեդին (**Տիրեդիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերետուացին - Մ.3.**), ինչպես նաև դքսի, որն այժմ թագավորում էր (**Նեբեդին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու - Մ.3.**) եղբայր Եվստաթիոսին (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացուն - Մ.3.**), որպեսզի այդ բաջարի և արժանի այրերը ժամանեն հիշատակված բաղաթ և, հետևելով բերելով մեծաքանակ գորք, իրենց տիրապետությունը հաստատեն այնտեղ: Արդյունքում հիշատակված երկու այրերը, իրենց հետ վերցնելով բավարար բանակի հետևակայինների, հասան այդ բաղաթի արվարձան, որից հետո բաղաթի բնակիչները իրենց կամքով բացեցին ամրությունների դարպասները ու հանձնվեցին նրանց: Միաժամանակ Գոտֆրիդ արքայի մոտ եկան նաև ուրիշ տուրիստակներ ևս, որոնք հայտնեցին, որ Բաբելոնի կայսրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթալան - Մ.3.**) ուղբի է հանել այլ մեծ գործ ու պատրաստվում է պատերազմ սկսել իր դեմ: Մտանալով այս լուրը՝ արքան շտապ մարդիկ ուղարկեց իր եղբայրը Եվստաթիոսի ու Տանկրեդի մոտ՝ հրահանգելով նրանց անմիջապես, հենց որ դրա հնարավորությունը լինի, վերադառնալ Երուսաղեմ: Միաժամանակ արքան ավելացրեց նաև, որ Նախատեսում է ճակատամարտ տալ Ասկալոնի մոտ: Եվ ահա այս երկու ամենաբազմաթիվները, հենց որ լսեցին, թե ինչ է կատարվել, անմիջապես մեկնեցին դեպի լեռները, որտեղ հույս ունեին հանդիպել սարակինոսներին և զենքերը ձեռքերին ելնել նրանց դեմ, իսկ հետո հասան Դաղեստիկի Կեսարիային: Հասնելով այս բաղաթ՝ Տանկրեդն ու Եվստաթիոսը, արագացնելով բայլերը, մոտեցան Ռասկա կղզվող բաղաթին, որի մասին վերևում արդեն ասել եմ սուրբ Փլոդորգի հիշատակի հետ կապված, այս բաղաթը տեղակայված է ծովի մոտ, որտեղ էլ ի վերջո հանդիպեցին շատ արաբների, որոնք կազմում էին թշնամիների հիմնական բանակի առաջապահը: Եվ ահա մեր մարդիկ, միավորելով ուժերը, ելան թշնամիների դեմ և արդյունքում փախուստի մատնեցին վերջիններս, ընդ որում հակառակորդի ռազմիկներից շատերը գերի բռնվեցին և բացահայտեցին թշնամու մարտական ծրագրերը, թե որտեղ է պատրաստվում հավաքվել իրենց բանակը, ինչ ուղղությամբ է Նախատեսում հարձակվել, ինչ բանակի է, ինչ կերպ է մարտակվել և այլն: Եվ այսպես, ձեռք բերելով այս տեղեկությունները, Տանկրեդը անմիջապես մարդիկ ուղարկեց Երուսաղեմի արքա Գոտֆրիդի մոտ և հայտնեց նրան այդ ամենը: Նա ուրիշ մարդիկ ուղարկեց նաև Անտուլֆ պատրիարքի և մնացած առաջնորդների մոտ՝ ասելով. «Դուք պետք է իմանաք, որ մեզ մի մեծագույն ճակատամարտ է սպասում, արդ հավաքվեք իրար գլուխ և հասեք Ասկալոնի մոտ, որպեսզի օգնության հասնեք մեր փոքրաբանակ գործին, եկեք ինչքան հնարավոր է արագ»: Եվ ահա արքան, պատված Աստծո կողմից իրեն տրված ամենայն իմաստությամբ ու իշխանությամբ, ուղբ հանեց Աստծո ողբ բանակը և, որպեսզի հետ չարտի թշնամու, մարտի վայր նշանակեց Ասկալոնի մոտ գտնվող տարածքը՝ Նախատեսելով հենց այնտեղ հասնել հաղթանակի: Եվ ահա արքան ու պատրիարքը, ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) թողեցին բաղաթը շաբաթվա երրորդ օրը, սակայն կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն - Մ.3.**) ու Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) հայտնեցին Գոտֆրիդին, որ չեն միանակում ուղբ ելնել, մինչև որ հաստատ չիմանան, որ մարտն անխուսափելի է, ընդ որում նրանք ավելացրին, որ կման Երուսաղեմում և սակայն այդ պարագայում արագորեն կմիանան բրիտանականներին: Եվ ահա արքան ելավ և, երբ հեռվից տեսավ թշնամիներին, արագորեն մարդիկ ուղարկեց Երուսաղեմ և կանչեց նրանց, որոնք մնացել էին այնտեղ: Արքան այս գործի համար նշանակեց մի եպիսկոպոսի և նրան բաղաթ ուղարկեց՝ աղաչելով ուղբի հանել այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց, որ սրանք միասնաբար իրեն, բանի որ դա ծայրահեղորեն անհրաժեշտ էր: Արդյունքում չորեքշաբթի օրը բրիտանականները ղեկավարները հավաքեցին և կարգի բերեցին մեկնելու պատրաստ ուժերը, տեղավորելով դրանք բաղաթից դուրս, որից հետո եպիսկոպոսը մարկանց հայտնեց արքայի խոսքերը, որ, եթե նրանք օգնության չհասնեն իրեն, ապա Երուսաղեմը կընկնի թշնամիների ձեռքը, ընդ որում դեռ հայտնի չէ, թե կենդանի կմնան արդյոք իրենք կամ չեն հայտնի արդյոք գերության մեջ: Պետրոս Ամապատականը, որը մինչ այդ զբաղված էր բարեպաշտ գործունեությամբ, հունական ու լատինական հոգևորականների հետ միասին մնաց բաղաթում և նրանք այստեղ հոգևոր արարողություններ իրականացրին՝ աղաչելով երկնային ուժերին հաղթանակ պարգևել իրենց ժողովրդին...: Պատրիարքը, սակայն, այլ բարձրաստիճան հոգևորականների հետ միասին չմնաց բաղաթում, այլ, ելնելով այնտեղից, ժամանեց Ասկալոնի մոտ գտնվող բրիտանականների բանակ: Այդ ժամանակ հեթանոսների նեկզության պատճառով կենդանիների մի մեծ հոտ, այդ թվով կովեր, ուղտեր և ոչխարներ, գործի մեջ էին դրվել և ահա, հենց որ մեր բանակի ղեկավարներն իմացան այդ մասին, ուղբ հանեցին իրենց ընտիր տղամարդկանց, որպեսզի սրանք ելնեն ու տիրեն այդ ավարին: Այդ ընթացքում մեր մարդկանց աչքին երևանաց 300 արաբներ, սակայն մեր մարդիկ այն աստիճան արդյունավետ հարձակվեցին սրանց վրա, որ թշնամիներն ղիճեցին փախուստի, իսկ դեպի վերջինիս ծամբար իրականացված հետապնդման ժամանակ էլ արաբներից երկու հոգի գերի ընկան: Նույն օրը, սակայն՝ ավելի ուշ, պարտաբար հայտարարեց ողբ բանակին, որ հաջորդ օրվա սկզբում բոլորը պետք է պատրաստ լինեն ճակատամարտին, ընդ որում նա սպասնաց բանադրանքի ենթադրել յուրաքանչյուր մեկին, որը մինչև վերջնական հաղթանակը կշեղվի ավարառության գործով՝ արգելելով այդ գործով զբաղվել մինչև մարտի ավարտը: Պատրիարքը կոչ արեց ուշադրություն կենտրոնացնել թշնամիների ոչնչացնելու, այլ ոչ թե ամոթալի յուրաքանակ բարիքներ ձեռք բերելու վրա, ինչը կարող էր լուրջ խոչընդոտ հանդիսանալ հաղթանակի ճանապարհին: Եվ ահա ուղբաթ օրն առավելապես մեր բանակում մտավ մի շատ գեղեցիկ հովիտ, որի մոտ մի գետ կար: Հենց այստեղ էլ իրականացվեց մարտակարգի տեղաբաշխումը: Դուքսը, որն այժմ արդեն արքա էր, Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս Սեն-ժիլը, Եվստաթիոս Բուլոնացին, Տանկրեդն ու Գաստոնը, իրենց հետ ունենալով նաև այլոց յուրախիներից, կանգնեցին առանձին ջոկատների գլուխ: Նիզակակիրներն ու նետածիգները, որոնք սովորաբար տեղադրվում էին գործից առաջ, հետևակայինների հետ միասին հենց այդտեղ էլ դրվեցին, ընդ որում Գոտֆրիդ արքան իր գործով զբաղեցրեց ձախ թևը, կոմս Սեն-ժիլը զբաղեցրեց բանակի ծովահայաց ուղղությունը, Ֆլանդրիայի ու Նորմանդիայի կոմսերը մնացին աջ թևում, իսկ Տանկրեդն էլ այլոց հետ՝ կենտրոնում: Մեր հետևակայինները ելան հակառակորդի ուժերի դեմ, սակայն հեթանոսները, պատրաստվելով մարտի, անշարժ էին մնում: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք, թե ինչպես են նրանք կենդանիների վրա բարձած փոքրիկ տիկերով սառը ջուր կրում, որոնք Նախատեսում էին խմել ջուրն այն ժամանակ, երբ կսկսեն հետապնդել փախչող բրիտանականներին, թեև արդյունքում Աստված այլ կերպ որոշեց, ոչ այնպես, ինչպես Նախատեսել էր այդ անօրեններից զեղը: Եվ ահա Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը տեսավ դեռ հեռվից փայլող հակառակորդի բանակի հրամանատարի նիզակը, որը կարծես լրիվ արծաթապատ էր և պատված ոսկու հաստ շերտով: Այդ ժամանակ նա, խթանելով նժույգին, հարձակվեց այս իշխանի վրա և, նիզակի փոխարեն ձեռքում ունենալով իր դրոշը, սարսափելի մի հարված հասցրեց վերջինիս և վիրավորեց: Մյուս կողմից նաև Ֆլանդրիայի կոմսը, թուլացնելով նժույգի սանձերը, իր թիպին նետվեց հակառակորդի խիտ շարքերի մեջ: Հակառակորդի ծամբարի մոտ յուրախիների ու գործի մի մեծ խմբի գլուխն անցած այլ առաջնորդների հետ միասին բաջաբար մարտնչում էր նաև Տանկրեդը, որը կարծես հասնում էր ամենուր: Այդ ժամանակ դաշտերն ու մարգագետինները կարմրեցին կոտորածի արյունից, իսկ թշնամին էլ, ի վիճակի չլինելով դիմանալ կրած կորուստներին, դիմեց հուսահատ փախուստի, ընդ որում, բանի որ հեթանոսները կազմում էին հսկայական մի բանակություն, կոտորածն էլ հսկայական եղավ...: Այսպիսով՝ թշնամիները, որոնք փախչելիս մնում էին անպաշտպան, զոհ էին գնում մեր թորերի ու նետերի հարվածներին, երբ բրիտանականները կոտորում էին նրանց հսկայական անասունների նման: Կոմս Սեն-ժիլը, որ գործում էր ծովի ափին, թշնամու դեմ ելավ սեփական բանակի գլուխն անցած և այնպիսի մի եռանդով հարվածեց վերջինիս, որ թշնամիներից շատ շատերը, որպեսզի ազատում գտնեն, հանձնվեցին ծովի ափերին...: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Աստծու աջակցության շնորհիվ նման մի հաղթանակ ձեռք բերվեց, բաբելոնական բանակի իշխանը (**Ֆաթիմյանների**

խալիֆութեան վեցիդ, գլխավոր գորահրամանատար Աֆղալ Չայը – Մ.Ֆ.), որն իրենց լեզվով կոչվում էր Եմիր, շփոթվեց և, չկարողանալով ուշքի գալ զարմանքից այն բանի կապակցությամբ, ինչ տեղի էր ունենում իր հետ, կարծես բար կտրեց: Բանն այն է, որ նա տեսնում էր, թե ինչ մեծաբանակ ռազմական հանդերձանք ու միջոցներ է բերել, ինչքան երիտասարդ ու լավ զինված երիտասարդներ կային իր հետ արժանապատիվ տոհմերից, ինչպիսին է իր դաշնակիցների օժանդակությունը հատկապես հեծելազորի հարցով, սակայն այժմ այդ ամենը իզուր էր անցնում: Չետո, սակայն, մի քիչ ուշքի գալով, նա փախավ դեպի Ասկալոնի դարպասները, բանի որ հույս ուներ գտնել այդտեղ ապահովություն գտնել քրիստոնյաներից...: Մեր հաղթանակին նպաստեց նաև այն հանգամանքը, որ Ասկալոնի իշխանը, երբ տեսավ, որ Բաբելոնի իշխանը դիմում է փախուստի, հրամայեց փակել դարպասները և արգելել թշնամիներին իր քաղաք մտնել...: Չարկ է նշել, որ թշնամու բանակին ուղեկցելով Ասկալոն էր հասել մի մեծ նավատորմ, նախատեսված այն բանի համար, որ հաղթանակի դեպքում ստրկության բշի գերված ֆրանկներին, սակայն, այն բանից հետո, երբ այստեղ տեսան յուրայինների պարտությունը, բոլոր նավերը խարխիսները վերցրին և բաց ծով դուրս եկան...: Եվ այսպես, սպանելով ու ոչնչացնելով սարակիսներին՝ ֆրանկները վերադարձան սրանց լքած ճամբարը և այստեղ մեծ ավարի տեր դարձան՝ ոսկու և արծաթի թամբեր, սարակյան ազնվականների անբավ հարստություն, կենցաղային թանկարժեք իրեր, տարատեսակ կենդանիների ու զենքերի հավաքածուներ և այլն: Ինչ անհրաժեշտ էր, ֆրանկները վերցրին իրենց հետ, իսկ մնացածը այրեցին, որից հետո մեծ ուրախությամբ վերադարձան Երուսաղեմ...: /Ց.3/ Այս հաղթանակը շահվեց օգոստոսի 13-ին» (Գլխբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 2, 3):

«Որոշ ժամանակ անց, երբ անցավ մի բանի օր, մարդիկ ժամանեցին Նարբուն քաղաքից, որը, եթե չեմ սխալվում, հունվ կրում էր Եմմաուս անունը, և հրավիրեցին Տանկրեդին (**Տիբերիոսի իշխանության նախկին և սպազա իշխան, Ամորիոսի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.),** ինչպես նաև դքսի, որն այժմ թագավորում էր (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.)** եղբայր Եվստաթիոսին (**Բուլյոնի կոմս Էտուաշ Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.),** որպեսզի այդ քաջարի և արժանի այրերը ժամանեն իշխատակալած քաղաք և, հետևել բերելով մեծաբանակ զորք, իրենց տիրապետությունը հաստատեն այնտեղ: Արդյունքում իշխանակալած երկու այրերը, իրենց հետ վերցնելով բավարար բանակի հետևակայինները, հասան այդ քաղաքի արվարձան, որից հետո քաղաքի բնակիչները իրենց կամքով բացեցին ամրությունների դարպասները ու հանձնվեցին նրանց: Միաժամանակ Գոտֆրիդ արքայի մոտ եկան նաև ուրիշ սուրիանդակներ ևս, որոնք հայտնեցին, որ Բաբելոնի կայսրը (**Ճաթիմանների խալիֆութեան խալիֆ ալ-Մուսաբայան – Մ.Ֆ.)** ուղևոր է հանել մի մեծ զորք ու պատրաստվում է պատերազմ սկսել իր դեմ: Ստանալով այս լուրը՝ արքան շտապ մարդիկ ուղարկեց իր եղբայր Եվստաթիոսի ու Տանկրեդի մոտ՝ հրահանգելով նրանց անմիջապես, իենց որ դրա հնարավորությունը լինի, վերադառնալ Երուսաղեմ: Միաժամանակ արքան ավելացրեց նաև, որ նախատեսում է ճակատամարտ տալ Ասկալոնի մոտ: Եվ ահա այս երկու ամենաքաջ այրերը, իենց որ լսեցին, թե ինչ է կատարվել, անմիջապես մեկնեցին դեպի լեռները, որտեղ հույս ունեին հանդիպել սարակիսներին և զենքերը ձեռքերին ելնել նրանց դեմ, իսկ հետո հասան Մաղետսիի Կեսարիային: Չանկարելի է այս քաղաք՝ Տանկրեդն ու Եվստաթիոսը, արագացնելով քայլերը, մոտեցան Ումպա կղզիով քաղաքին, որի մասին վերևում արդեն ասել են սուրբ Գևորգի իշխանակի հետ կապված, այս քաղաքը տեղակայված է ծովի մոտ, որտեղ էլ փերջո հանդիպեցին շատ արաբների, որոնք կազմում էին թշնամիների հիմնական բանակի առաջապահը: Եվ ահա մեր մարդիկ, միավորելով ուժերը, ելան թշնամիների դեմ և արդյունքում փախուստի մատնեցին վերջիններին, ընդ որում հակառակորդի ռազմիկներից շատերը գերի բռնվեցին և բացահայտեցին թշնամու մարտական ծրագրերը, թե որտեղ է պատրաստվում հավաքվել իրենց բանակը, ինչ ուղղությամբ է նախատեսվում հարձակվել, ինչ բանակի է, ինչ կերպ է մարտնչել և այլն: Եվ այսպես, ձեռք բերելով այս տեղեկությունները, Տանկրեդը անմիջապես մարդիկ ուղարկեց Երուսաղեմի արքա Գոտֆրիդի մոտ և հայտնեց նրան այդ ամենը: Նա ուրիշ մարդիկ ուղարկեց նաև Առնուլֆ պատրիարքի և մնացած առաջնորդների մոտ՝ ասելով. «Դուք պետք է իմանաք, որ մեզ մի մեծագույն ճակատամարտ է սպասում, արդ հավաքվեք իրար գլուխ և հասեք Ասկալոնի մոտ, որպեսզի օգնության հասնեք մեր փղբորանակ զորքին, եկեք ինչքան հնարավոր է արագ»: Եվ ահա արքան, պատված Աստծո կողմից իրեն տրված ամենայն իմաստնությամբ ու իշխանությամբ, ուղիք հանեց Աստծո ողջ բանակը և, որպեսզի հետ շարտի թշնամու, մարտի վայր նշանակեց Ասկալոնի մոտ գտնվող տարածքը՝ նախատեսելով իենց այնտեղ հասնել հաղթանակի: Եվ ահա արքան ու պատրիարքը, ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.)** թողեցին քաղաքը շաքաթվա երրորդ օրը, սակայն կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.)** ու Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.)** հայտնեցին Գոտֆրիդին, որ չեն ջանկարում ուղիք ելնել, մինչև որ հաստատ չիմանան, որ մարտն անխուսափելի է, ընդ որում նրանք ավելացրին, որ կլնան Երուսաղեմում և միայն այդ պարագայում արագորեն կլինան քրիստոնյաներ: Եվ ահա արքան ելավ և, երբ հեռվից տեսավ թշնամիներին, արագորեն մարդիկ ուղարկեց Երուսաղեմ և կանչեց նրանց, որոնք մնացել էին այնտեղ: Արքան այս գործի համար նշանակեց մի եպիսկոպոսի և նրան քաղաք ուղարկեց՝ աղաչելով ուղիք հանել այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց, որ սրանք միանային իրեն, բանի որ դա ծայրահեղորեն անհրաժեշտ էր: Արդյունքում չորեքշաբթի օրը քրիստոնյաները ղեկավարները հավաքեցին և կարգի բերեցին մեկնելու պատրաստ ուժերը, տեղավորելով դրանք քաղաքից դուրս, որից հետո եպիսկոպոսը մարդկանց հայտնեց արքայի խոսքերը, որ, եթե նրանք օգնության չհասնեն իրեն, ապա Երուսաղեմը կընկնի թշնամիների ձեռքը, ընդ որում դեռ հայտնի չէ, թե կենդանի կլնան արդյոք իրենք կամ չեն հայտնվի արդյոք գերության մեջ: Պետոոս Անապատականը, որը մինչ այդ զբաղված էր բարեպաշտ գործունեությամբ, հունական ու լատինական հոգևորականների հետ միասին մնաց քաղաքում և նրանք այստեղ հոգևոր արարողություններ իրականացրին՝ աղաչելով երկնային ուժերին հաղթանակ պարգևել իրենց ժողովրդին...: Պատրիարքը, սակայն, այլ բարձրաստիճան հոգևորականների հետ միասին չմնաց քաղաքում, այլ, ելնելով այն տեղից, ժամանեց Ասկալոնի մոտ գտնվող քրիստոնյաների բանակ: Այդ ժամանակ հեթանոսների նենգության պատճառով կենդանիների մի մեծ հոտ, այդ թվով կովեր, ուղտեր և ոչխարներ, գործի մեջ էին դրվել և ահա, իենց որ մեր բանակի ղեկավարներն իմացան այդ մասին, ուղիք հանեցին իրենց ընտիր տղամարդկանց, որպեսզի սրանք ելնեն ու տիրեն այդ ավարին: Այդ ընթացքում մեր մարդկանց աչքին երևացին 300 արաբներ, սակայն մեր մարդիկ այն աստիճան արդյունավետ հարձակվեցին սրանց վրա, որ թշնամին դիմեց փախուստի, իսկ դեպի վերջինիս ճամբար իրականացված հետապնդման ժամանակ էլ արաբներից երկու հոգի գերի ընկան: Նույն օրը, սակայն՝ ավելի ուշ, պատրիարքը հայտարարեց ողջ բանակին, որ հաջորդ օրվա սկզբում բոլորը պետք է պատրաստ լինեն ճակատամարտին, ընդ որում նա սպառնաց բանադրանքի ենթարկել յուրաքանչյուր մեկին, որը մինչև վերջնական հաղթանակը կշեղվի ավարառության գործով՝ արգելելով այդ գործով զբաղվել մինչև մարտի ավարտը: Պատրիարքը կոչ արեց ուշադրություն կենտրոնացնել թշնամիներին ոչնչացնելու, այլ ոչ թե ամոթային նյութական բարիքներ ձեռք բերելու վրա, ինչը կարող էր լուրջ խոչընդոտ հանդիսանալ հաղթանակի ճանապարհին: Եվ ահա ուրբաթ օրն առավոտյան մեր բանակը մտավ մի շատ գեղեցիկ հովիտ, որի մոտ մի գետ կար: Չենց այստեղ էլ իրականացվեց մարտակարգի տեղաբաշխումը: Դուքսը, որն այժմ արդեն արքա էր, Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս Սեն-ժիլը, Եվստաթիոս Բուլյոնացին, Տանկրեդն ու Գաստոնը, իրենց հետ ունենալով նաև այլոց յուրայիններից, կանգնեցին առանձին ջոկատների գլուխ: Նիզակակիրներն ու նետածիգները, որոնք սովորաբար տեղադրվում էին զորքից առաջ, հետևակայինների հետ միասին իենց այդտեղ էլ դրվեցին, ընդ որում Գոտֆրիդ արքան իր զորքով զբաղեցրեց ձախ թևը, կոմս Սեն-ժիլը զբաղեցրեց բանակի ծովափայաց ուղղությունը, Ֆլանդրիայի ու Նորմանդիայի կոմսերը մնացել աջ թևում, իսկ Տանկրեդն էլ այլոց հետ՝ կենտրոնում: Այդ հետևակայինները ելան հակառակորդի ուժերի դեմ, սակայն հեթանոսները, պատրաստվելով մարտի, անշարժ էին մնում: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք, թե ինչպես են նրանք կենդանիների վրա բարձած փղերի տիկերով սառը ջուր կրում, որոնք նախատեսում էին խմել ջուրն այն ժամանակ, երբ կսկսեն հետապնդել փախչող քրիստոնյաներին, թեև արդյունքում Աստված այլ կերպ որոշեց, ոչ այնպես, ինչպես նախատեսել էր այդ անօրեններից ցեղը: Եվ ահա Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը տեսավ դեռ հեռվից փայլող հակառակորդի բանակի հրամանատարի նիզակը, որը կարծես լրիվ արծաթապատ էր և պատված ոսկու հաստ շերտով: Այդ ժամանակ նա, խթանելով նժույգին, հարձակվեց այս իշխանի վրա և, նիզակի փոխարեն ձեռքում ունենալով իր դրոշը, սարսափելի մի հարված հասցրեց վերջինիս և վիրավորեց: Մյուս կողմից նաև Ֆլանդրիայի կոմսը, թուլացնելով նժույգի սանձերը, իր հերթին նետվեց հակառակորդի խիտ շարքերի մեջ: Հակառակորդի ճամբարի մոտ յուրայինների ու զորքի մի մեծ խմբի գլուխն անցած այլ առաջնորդներին հետ միասին քաջաբար մարտնչում էր նաև Տանկրեդը, որը կարծես հասնում էր ամենուր: Այդ ժամանակ դաշնակից զորքերն ու մարզագետները կարմրեցին կոտորածի արյունից, իսկ թշնամին էլ, ի փիճակի չլինելով դիմանալ կրած կորուստներին, դիմեց հուսահատ փախուստի, ընդ որում, բանի որ հեթանոսները կազմում էին հսկայական մի բանակություն, կոտորածն էլ հսկայական եղավ...: Այսպիսով՝ թշնամիները, որոնք փախչելիս մնում էին անպաշտպան, գոհ էին գնում իր թերթի ու նետերի հարվածներին, երբ քրիստոնյաները կոտորում էին նրանց իսկական անասունների նման: Կոմս Սեն-ժիլը, որ գործում էր ծովի ափին, թշնամու դեմ ելավ սեփական բանակի գլուխն անցած և այնպիսի մի եռանդով հարվածեց վերջինիս, որ թշնամիներից շատ շատերը, որպեսզի ազատում գտնեն, հանձնվեցին ծովի ալիքներին...: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Աստծու աջակցության շնորհիվ նման մի հաղթանակ ձեռք բերվեց, բաբելոնական բանակի իշխանը (**Ճաթիմանների խալիֆութեան վեցիդ, գլխավոր գորահրամանատար Աֆղալ Չայը – Մ.Ֆ.),** որն իրենց լեզվով կոչվում էր Եմիր, շփոթվեց և, չկարողանալով ուշքի գալ զարմանքից այն բանի կապակցությամբ, ինչ տեղի էր ունենում իր հետ, կարծես բար կտրեց: Բանն այն է, որ նա տեսնում էր, թե ինչ մեծաբանակ ռազմական հանդերձանք ու միջոցներ է բերել, ինչքան երիտասարդ ու լավ զինված երիտասարդներ կային իր հետ արժանապատիվ տոհմերից, ինչպիսին է իր դաշնակիցների օժանդակությունը հատկապես հեծելազորի հարցով, սակայն այժմ այդ ամենը իզուր էր անցնում: Չետո, սակայն, մի քիչ ուշքի գալով, նա փախավ դեպի Ասկալոնի դարպասները, բանի որ հույս ուներ գտնել այդտեղ ապահովություն գտնել քրիստոնյաներից...: Մեր

դեմն սարակինոսների, արաբների, մավրների և այլ երկրի, ինչպես նաև Եթովպիայի այլ ցեղեր: Նրանք, որոնք այդ օրը ներկա էին եղել այդ իրադարձությանը, հայտնում էին, որ միայն հարթավայրում թշնամիներից ընկան 30.000 հոգի, չհաշված նրանց, որոնք խեղդվեցին ծովում ու ճգմվեցին բաղաբի դարպասների մեջ, երբ փախչում էին քրիստոնյաներից: Ինչ վերաբերվում է քրիստոնյաներին, ապա նրանց շարքերում ոչ մի զոհ չեղավ, նրանք նույնիսկ հետևակայիններ չկորցրին, ընդ որում ես հավատում եմ այս հաղորդման անկեղծությանը» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 6, գլուխ 41-50):

«19/ Տանկրեդը (**Տիբերիայի Քիթանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացուն – Մ.Ֆ.**) և կոմս Եվստափոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաֆ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) իրենց զորքերով ու ենթականերով մեկնեցին Նաբլուս, որտեղ ընդունվեցին բնակչության կողմից և խաղաղորեն տիրեցին այս բաղաբին: Նրանք մի քանի օր մնացին այստեղ և հանգստացան, սակայն հետո Երուսաղեմի արքան (**Ներքին Լոթարինգալի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.**) նրանց մոտ մարդ ուղարկեց և հապճեպ հետևյալը փոխանցեց. «Մենք իմացել ենք ու հաստատապես ճշտել, որ Բաբելոնի Եվրոյ (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆրալ Չայը – Մ.Ֆ.**) գալիս է Ասկալոնի վրա՝ մեր դեմ պատրաստվելով մեծագույն մի ճակատամարտի: Շտապեցեք, որ միանաք մեզ ու մենք միասնական ուժերով նրան ընդառաջ գնանք, եկեք մեզ մոտ, մինչև նա չի փակել ձեզ այդ քաղաքում: Ավելի լավ է բաց դաշտում թշնամիների դեմ մարտի մեջ մտնել, քան այդ անել պաշարված քաղաքի պարիսպների հետևում: Աստծո օգնությամբ ազատության մեջ կռվելն ավելի լավ է»: Այս հաղորդումը ստանալուն պես Տանկրեդն ու Եվստափոսը ուղղվեցին դեպի Ռամլա, որտեղ հանդիպեցին հակառակորդի բանակի առաջապահ ուժերի մի մասին, հարվածեցին դրանց, ոմանց սպանեցին և արագորեն հեռացան: Նրանք հետները նաև մի քանի գերիներ էին բերել, որոնց սկսեցին հարցունքո՞րձ անել հակառակորդի բանակի ու նրա Եվրոյի մասին: Այսպիսով՝ նրանք մանրամասն տեղեկացան հակառակորդի ծրագրերին, ինչպես նաև բանակի թվաքանակին, ընդ որում պարզեցին նաև, թե որտեղ է հակառակորդը պատրաստվում մարտի մեջ մտնել: Այդ ժամանակ Տանկրեդը արքային հաղորդեց այն ամենը, ինչ իմացել էր գերիներից, ասելով. «Իմացիր, որ մենք պատրաստ ենք, իսկ պատերազմ էլ կլինի միայն մոտ, ընդ որում մենք ստիպված կլինենք դուրս գալ ողջ աշխարհի դեմ: Եկեք ձեր բոլոր ուժերով, որ հաղթահարենք սատանային, քանզի, եթե մենք անակնկալ հարվածենք հակառակորդին մեր առկա ողջ ուժերով, ապա հաջողությունը հեշտորեն մեր կողմում կլինի, քանզի նրանք նեղ դրության մեջ են իրենց գիմկորակված հանդեպներից, ինչպես նաև պաշարողական մեթոդների ու գունակի պատճառով, որը բերում են, որ հետ խլեն Երուսաղեմը»: Ստանալով այս հաղորդումը՝ արքան հրամայեց մոնեստիկին հայտարարել, որ, ով կարող է գնել վերցնել, պետք է հավաքվի իր դրոշի տակ...: Եվ ահա բոլոր առաջնորդները հավաքվեցին Ասկալոնի մոտ, որտեղ շատ անասուններ և հարուստ ավար գտան, իսկ 300 արաբների էլ, որոնք այնտեղ էին, ֆրանկները մեկ հարվածով բռնեցին ու թույլ չտվեցին միանալ հեթանոսների բանակին: Այս անելուց հետո քրիստոնյաները վերադարձան բանակ և գիշերը հանգստացան, թեև մինչև այդ աղոթեցին ու պահակայիններ կարգեցին: Չարկ է Նշել, որ նույն երեկոյան էլ պատրիարքը բոլորին հայտարարեց, որ ցանկացած մեկին արգելվում է ավարառությանը զբաղվել, մինչև վերջնական հաղթանակ ձեռք չի բերվի...: 20/ օգոստոսի 12-ի առավոտյան Երիստոսի սուրբ բանակը մտավ մի գեղեցիկ հարթավայր, որը ձգվում էր ծովի երկայնքով, որից հետո բաժանվեց վեց մասին: Արքան, Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), Տուլուզի կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.**), Գաստոնը, Եվստափոսը և Տանկրեդը կանգնեցին հեծելազորի գլուխ և սրանք բոլորն էլ վարպետորեն դասավորեցին իրենց նետածիգներին ու հետևակայիններին...: Ահա այս կերպ շարելով զորքերը՝ նրանք սկսեցին հանուն Յիսուս Երիստոսի մարտնչել: Ձախ Կենտրոն դուքս Գոդֆրուսն էր իր ջոկատի հետ, կոմս Սեն-ժիլը պալում էր ծովի կողմից աջ կողմում, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկրեդն ու մյուսներն էլ հեծելավարում էին կենտրոնում: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին, իսկ հեթանոսները կանգնած էին պատրաստ մարտի, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրի վզից ջրով լի մի անոթ կար կախված, որից նրանք հետապնդելով մեզ, կարող էին ջուր խլել: Աստծո աջակցությամբ, սակայն, այդ նրանց թույլ չտրվեց: Նորմանդիայի կոմսը, Նկատունով գալիսունի ծայրում ոսկե խնձոր ունեցող Եվրոյի որդեկը, ամենայն ուժով հարձակվեց նրա վրա և մահացու վիրավորեց: Ֆլանդրիայի կոմսը իր հեծյունի բաջաբար հարձակվեց հեթանոսների վրա մյուս կողմից, իսկ Տանկրեդն էլ հարված հասցրեց ուղիղ նրանց ճամբարի սրտին: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները նետվեցին փախուստի, ընդ որում նրանք այնքան անթիվորեն մեծ էին, որ Աստծուց բացի ուրիշ ոչ-ոք չգիտի նրանց իրական բանակությունը: Ծակատամարտը սարսափելի էր, սակայն մեզ հետ էր աստվածային ուժը և վերջինս այն աստիճան անհաղթելի էր, որ անմիջապես ոչնչացրեց նրանց: Աստծո թշնամիները շլացած ու շշմած կանգած էին և, աչքերը չափ նայելով Երիստոսի ռազմիկներին, ոչինչ չէին տեսնում: Նրանք ոչ մի կերպ չէին հասցնում ելնել քրիստոնյաների դեմ՝ ցնցված Աստծո ուժից: Մեծագույն վախում նրանք ելնում էին նույնիսկ ծառերի վրա՝ հույս ունենալով այդտեղ թաքնվել, սակայն մերոնք, հարվածելով նրանց աղեղներով և հիգակներով ու թերեղով, սպանում էին և գետին գցում: Իրենց հերթին այլև գետին էին տապալվում և այլև չէին համարձակվում մեր դեմ գնեք բարձրացնել, իսկ մերոնք կոտորում էին նրանց, ինչպես անասուններին՝ սպանողանոցով: Եվ վերջապես անհաղթաների երրորդ խումբը նետվեց դեպի ծովը, իսկ մյուսներն էլ ցրվեցին ով ուր պատահի: Ի վերջո, Եվրոյ, մոտենալով քաղաքին, լաց լինելով ու ողբալով ասաց. «Ով աստվածային ոգի, ո՞վ է երբևիցե տեսել կամ լսել նման բան, այսպիսի ուժ, այսպիսի բաջուրուն: Այսպիսի մի զորք, որը երբեք ոչ մի ժողովրդի կողմից չէր հաղթվել, պարտվեց քրիստոնյաների այդքան փոքր զորքի կողմից: Ողբամ ինձ, ողբամ, ի՞նչ կարող եմ ասել, ես հաղթված եմ արքաների և չքավորների բանակի կողմից, որոնք պարկից ու խուրջիցից գատ ոչինչ չունեն: Այս ժողովուրդը բշտում է եգիպտական ժողովրդին, որը մինչև այդ առատորեն նրան իր ողորմածությունն էր բաժանում, երբ նրանք թափառական աղբառների նման լցվել էին մեր երկրի: Ես ճակատամարտի համար հավաքեցի 200.000 ռազմիկներին, սակայն հիմա արդեն տեսնում եմ, որ սրանք բոլորը, բաց թողնելով սաները, կորել են Բաբելոնի ուղղությամբ և չեն համարձակվում դեմ ելնել ֆրանկների ժողովրդին: Երդվում եմ Մուհամմեդով ու բոլոր աստվածների մեծությամբ, որ ևս այլևս ոչ մի խոսքով չեմ կարողանա հավաքել իմ ռազմիկներին, քանզի ինձ բշտ են այս եկվորները: Ես հավաքել էին գնեքեր և ամեն տեսակի մեթեաններ, որպեսզի պաշարել նրանց Երուսաղեմում, սակայն նրանք ինձից առաջ ընկան և իմ դեմ ելան երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Ողբամ ինձ, ի՞նչ ասեմ, ես բաբելոնյան հողում մշտապես խայտառակված եմ»: Ինչ վերաբերվում է մերոնք, ապա Նորմանդիայի կոմսը 20 մարկ արծաթ ստացավ և այն հանուն Աստծո փառքի տվեց Սուրբ Գերեզմանին, իսկ Եվրոյի թուրն էլ ինչ-որ մեկը գնեց 60 հունական ոսկով: Եվ այսպես, Աստծո ողորմածությամբ մեր թշնամիները հաղթեցին: Յթանոսական բոլոր երկրներից այնտեղ նավեր կային, սակայն սրանք, տեսնելով Եվրոյին իր զորքի հետ միասին փախչելիս, անմիջապես պարզեցին առաջատարները և բաց ծով դուրս եկան: Մերոնք վերադարձան հեթանոսների վրանների մոտ և այնտեղ անթիվ ոսկի, արծաթ և ամեն տեսակի բարիքներ, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու տարաբնույթ գնեքեր ձեռք բերեցին: Նրանք իրենց հետ վերցրեցին ինչ ուզում էին, իսկ մնացածն էլ այրեցին: Երիստոնյաները ցնձալով Երուսաղեմ վերադարձան, իրենց հետ տանելով ամենայն անհրաժեշտ բարիքները: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 19, 20):

«Մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին այն հարցով, թե ով պետք է իր ձեռքում պահի Երուսաղեմը, իսկ իշխաններն էլ խոսք էին բացել հայրենիք վերադառնալու մասին, հանկարծ լուր ստացան, որ Ասկալոնին են մոտենում 100.000 հեծյալ և 400.000 հետևակ սարակինոսներ: Երբ Աստծո զորքը, որտեղ ոչ ավելի, քան 5.000 հեծյալ ու 15.000 հետևակայիններ կային, ելավ նրանց դեմ, Աստված մարտի մեջ մտավ իր հոտի համար: Միաժամանակ նաև սարակինոսները, ահաբեկված քրիստոնյաների հարձակումից, ողջ կազմով նետեցին գնեքերը և մատնվեցին փախուստի: Այս մարտում, որ տեղի ունեցավ հուլիսի 29-ին, սպանվեցին 100.000 հեթանոսներ, ընդ որում Ասկալոնի նավահանգստում խեղդվեցին 2.000 հոգի, իսկ նրանց բանակությունն էլ, որ խեղդվեցին ծովում կամ ոչնչացվեցին անտառի թավուներում, մնաց անհայտ: Իրոք, կարծես երկինքն ինքն էր մարտնչում հանուն քրիստոնյաների, ընդ որում, եթե նրանք չհապաղեին ճամբարը ավարտելիս, ապա թշնամիների այդ հսկայական բազմությունից հազիվ փրկվեր մեկը, որ կարողանար պատմել այդ ամենի մասին: Այդ ճակատամարտի նախորդ օրը քրիստոնյաների զորքը ձեռք գցեց շատ հազարյակ ուղտեր, կովեր ու ոչխարներ: Ահա ուրեմն, երբ ժողովուրդը, մեկնելով մարտի, ազատ թողեց այդ կենդանիներին, զարմանալի բան, սրանք բոլորը ջոկատներ կազմած հետևեցին գոթերին, կանգնելով վերջինիս հետ ու առավել մեծաքանակ ցուցանելով քրիստոնյաների զորքի բանակությունը: Չարկ է նաև Նշել, որ ճակատամարտի ժամանակ քրիստոնյաներին հով էին անում նաև ասկերը և փրկում նրանց շոգից ու տապից» (Էբհարդ Աուրացի «Յամրնդիանուր ժամանակագրություն»):

«Մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին այն հարցով, թե ով պետք է իր ձեռքում պահի Երուսաղեմը, իսկ իշխաններն էլ խոսք էին բացել հայրենիք վերադառնալու մասին, հանկարծ լուր ստացան, որ Ասկալոնին են մոտենում 100.000 հեծյալ և 400.000 հետևակ սարակինոսներ: Երբ Աստծո զորքը, որտեղ ոչ ավելի, քան 5.000 հեծյալ ու 15.000 հետևակայիններ կային, ելավ նրանց դեմ, Աստված մարտի մեջ մտավ իր հոտի համար և ամեն ուղարկեց, որը պաշտպանեց նրանց արևի տապից: Միաժամանակ նաև սարակինոսները, ահաբեկված քրիստոնյաների հարձակումից, ողջ կազմով նետեցին գնեքերը և մատնվեցին փախուստի: Այս վեցերորդ մարտում, որ տեղի ունեցավ հուլիսի 29-ին, սպանվեցին 100.000 հեթանոսներ, ընդ որում Ասկալոնի նավահանգստում խեղդվեցին 2.000 հոգի, իսկ նրանց բանակությունն էլ, որ խեղդվեցին ծովում կամ ոչնչացվեցին անտառի թավուներում, մնաց անհայտ» (Չիգերտ ժամրացի «Տարեգրություն»):

«Եվ ահա Բաբելոնի տիրակալը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.**), մեծ գայլոյթով պատվելով ֆրանկների հարցով, ուղարկեց իր բանակի հրամանատարին (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆրալ Չային – Մ.Ֆ.**), որպեսզի սս

Ֆրանկներին դուրս մղեցին, ինչպես ինքն ասաց, իր թագավորությունից: Շտապելով կատարել տրված հրամանը՝ այս մարդը, երբ լսեց մանավանդ, որ Երուսաղեմը գրավվել է, ավելի շատ շտապեց, թեև իրենց համար ավելի լավ կլիներ, որ դրանից էլ շուտ գար: Բարբարոսները նախատեսել էին պաշարել քրիստոնյաներին Երուսաղեմում, ընդ որում այն հաղթանակից հետո, որ նրանց երազանքներում էր, նրանք մտադրվել էին լիովին ոչնչացնել Աստծո գերեզմանը: Քրիստոնյաները, որ իրենց հերթին շատ քիչ էին ուզում հեղթակցել պաշարման դժվարություններին, արհաբար Աստծո աջակցությունը ընդունելով դուրս եկան բաղաթեղի և գնացին Ասկայոն ուղղությամբ՝ իրենց հետ տանելով հաջափայտի մի մասկիկը, որը Երուսաղեմի բնակիչներից մեկը հոգատարությանը պահել էր իր մոտ՝ ժառանգությանը ստանալու հորից որդուն: Դա իրոք մի ճիշտ ծրագիր էր, բանգի թուրքերը մշտապես մոտ էին քրիստոնյաների տեսադաշտում: Այդ ժամանակ էր, որ Ասկայոնում քրիստոնյաների ձեռք գցեցին ոչխարների և խոշոր եղջերավոր անասունների մի խոշոր խմբաբանակ, որը խառնեցին իրենց ընդհանուր մարտակարգին, երբ հաջորդ օրն առավոտյան հարթավայրում շարվեցին՝ լի եռանդով վրեժխնդիր լինեն իրենց կրած տառապանքների համար: Դենց այդ ժամանակ էլ, սակայն կարելի էր տեսնել երկնային աջակցությունը, բանգի անասունները ոչ մի կերպ չէին ուզում հեռանալ քրիստոնյաներից՝ կարծես իրենք էլ ուզեմալով մասնակցել մարտին: Այդ ժամանակ թշնամիները ահաբեկվեցին, բանգի կուրացան քրիստոնյաների զրահների փայլից, ընդ որում նրանք իրենց կողքին հատկապես այն բանից հետո, երբ նրանց թվաց, թե Ֆրանկները գերակշռում էին բանակապես, այն պարագայում, երբ իրենք թվով քիչ էին, իսկ եղածներն էլ՝ մարտին անպատրաստ: Եվ ահա անհավատները, իրենց ուժերը բաժանելով երկու մասի ու թեքվելով թեւերում, փորձեցին պոկվել ֆրանկներից ու նահանջել, սակայն ֆրանկների առաջնորդներն ու հատկապես Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.**), որ առաջապահում էր, խորամանկությամբ խորամանկությամբ կամ, ավելի ճիշտն ասած՝ խիզախ խորամանկությամբ, պատասխանեց և նետածիգների ու հետևակայինների զուլուն անցած հարվածեց կենտրոնում՝ սրբելով հեթանոսների մարտակարգը: Միաժամանակ Լոթարինգիայի հեծելազորը, որը հրամանատարության կողմից մինչ այդ տեղակայվել էր թիկունքում, առաջացավ թեւերով ու, կանխելով թշնամու փախուստը, զբաղեցրեց ողջ հարթավայրը: Այսպիսով՝ թուրքերը, մնալով սրանց մեջ, իրենց կողքած ցրվեցին տարբեր կողմեր և մեծ հաճույքով զոհ ճակցին հաղթողներին, ընդ որում միայն քչերը փրկվեցին, այն էլ վրա հասած գիշերվա շնորհիվ: Սեդանի ոսկյաշատ պարագաներ գտնվեցին թշնամու ճամբարում, ինչպես նաև այնպիսի թանկարժեք իրեր, որոնք առաջ անհայտ էին մեզ՝ բոլորն էլ հիմնալի ու թանկագին, ընդ որում քրիստոնյաների ուրախությանը սահման չկար, բանի որ նրանք այդ ամենը ստացել էին առանց որևէ կորստի» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/10/ Եվ այսպես բաղաթեղ գրավվեց, որից հետո բարոնների մեջ ավելի ու ավելի շատ սկսեց մտնողական ցանկությունը հնարավորինս շուտ լքել այն, ընդ որում այս մղումը ուժեղանում էր նաև այն մասին հաղորդումով, որ Եգիպտոսի խալիֆը (**Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Գ.**), որը Արևելքի ամենաուժեղ և հզոր տիրակալն էր, իր հրամանի տակ մեծ բանակի ազնվատոհմիկ հեծյալների, այլ հզոր անձանց և այլոց էր կուտակում, որոնք ի վիճակի էին ձեռքում գնել պահել, և արդյունքում նա մի հսկայական բանակ է հավաքել: Հայտնվում էր նաև, որ խալիֆը արհամարհանք և չարություն է դրսևորում ուխտավորների նկատմամբ՝ հաշվի առնելով այն, որ հեռու երկրներից եկած այդքան փոքրաքանակ ու թույլ մարդիկ այնքան հանդգնություն են ունեցել, որ եկել են այս երկրներ և տիրել մի քաղաքի, որն ինքն էր առաջ գրավել իր թշնամիներից: Եվ ահա խալիֆը իր մոտ կանչեց Ալաֆդային (**Ճաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հային – Մ.Գ.**), որն իր բանակի գլխավոր հրամանատարն էր և իր ամենամոտ անձնակազմից, որից հետո հրամայեց վերջինիս հավաքել նաև Ասորիքի բանակը և սրբնթաց հարվածել այդ հիմար ու դաժան մարդկանց, որոնք ավերել էին իր աշխարհը և պատերազմ սկսել իր մարդկանց դեմ: Եվ այսպես, խալիֆը Ալաֆդային հրամայեց երկրի երեսից սրբել և ոչնչացնել բոլոր-բոլորին, այնպես որ նրանց հետքն իսկ չմնա: Հարկ է լնել, որ այս Ալաֆդայը ազգությամբ հայ էր և ծնվել էր Հայաստանում, ընդ որում այլ անուններից զատ նա հայտնի էր նաև «Ամիրուս» մականունով: Ինչպես արդեն ասվեց, սա ի սկզբանե քրիստոնյա էր, սակայն այն հարստությունների համար, որ տրվում էր հավատափոխներին, ինչպես նաև այլադավանների մոտ տիրող այլաերկրամտության պատճառով նա թողել էր Մեր Տիրոջը, հեռացել քրիստոնեական հավատից և դարձել էր սարակինոս: Այդ ժամանակ էր, ահա, որ մի բանի մարդիկ Երուսաղեմ քաղաքը գրավել էին Եգիպտացիների համար և այն մնաց նրանց տիրակալի ձեռքին մի բանի տարի դրանից հետո, մինչև որ այս քաղաքին տիրեցին քրիստոնյաները և իրենցով արեցին: Այս հանգամանքն էր, ահա, որ զայրացնում էր Ալաֆդային, որ նրա տիրակալը կարճ ժամանակ էր կարողացել տիրել այդ քաղաքին և երկար չէր կարողացել վայելել իր ձեռքբերումը: Ահա ինչն այս պատճառով էր, որ Ալաֆդայը ձեռք գրավեց այդ գործին, որպեսզի հարձակում գործի մեր մարդկանց վրա: Նա ամեն ինչ մանրազնիվ բնականորեն և սկսեց գործել առանց շտապելու՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ինքը հսկայական թվով մարդիկ ուներ, որոնց կարող էր շարժի մեջ դնել ու տիրել քաղաքին: Եվ ահա Ալաֆդայը հասավ Ասորիք՝ իր հետևից տանելով բոլոր նրանց, ում կարողացել էր գտնել Եգիպտոսում: Ալաֆդայը, շնորհիվ իր բանակի թվաքանակի, իրեն շատ ինքնավստահ էր զգում և անչափ չարացած էր մեր մարդկանց վրա, սակայն մեր Տեր Աստված, որը միշտ բարի խորհուրդներ էր տալիս մեր մարդկանց, այս անգամ ևս նրանց ցույց տվեց ճանապարհը, որպեսզի նրանք առնեն Ալաֆդայի մտադրությունների դեմ: Եվ ահա Ալաֆդայն ու նրա զորքը հասան Ասկայոն կոչվող քաղաքին, որտեղ ճամբար դրեցին, որն, ի դեպ ասած, շատ մեծ տարածության էր զբաղեցնում: Այստեղ էր ինչ, որ Դամասկոսի էմիրները և արաբական այլ էմիրներ միացան Ալաֆդային ու անհավատալի մեծության մի բանակ կազմեցին, սակայն լավն այն էր, որ մեր մարդիկ նախապես ուսումնասիրել էին այդ տեղանքը, իսկ շատ եգիպտացիներ ու արաբներ էլ այնքան լավ չէին տրամադրված այս եկվորների նկատմամբ, թեև փորձում էին իրենց օգուտը գտնել այդ գործում: Եվ ահա սրանք բոլորը առժամանակ դարձան Ալաֆդայի դաշնակիցները և որոշեցին հարվածել մեր մարդկանց, սակայն ոչ այնքան ալ-Ալաֆդայը տածող փրկույց, այլ՝ որդկված դեպի մեզ տածող առեղծվածներից: Ահա ուրեմն, նրանք բոլորը հավաքվեցին Ասկայոնի մոտ, որտեղ էլ հանգեցին այն մտքի, որ պետք է մեկնել Երուսաղեմի ուղղությամբ ու պաշարել այդ քաղաքը, բանգի նրանք վստահ էին, որ մեր բարոնները նրանց դեմ բաց ճակատամարտի մեջ չեն մտնի...: /11/ Եվ ահա մեր մարդիկ լսեցին թշնամիների առաջնապետ լուրը և սկսեցին աղաչել Աստծուն ողորմած լինել և իրենց հաղթանակ շնորհել...: /12/ Այդ ժամանակ Տուլուզի կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Գ.**) և մնացած բարոնները, որ նրան հետ էին, վերջնականապես համոզվեցին, որ թշնամիները իրենց վրա են գալիս իրոք ազդեցիկ մի բանակով: Հաշվի առնելով այդ՝ նրանք հավաքեցին Երուսաղեմում գտնվող իրենց մարդկանց և արագորեն առաջացան դեպի Ջուբելտ, որտեղ արդեն գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Գ.**) իր մարդկանց հետ միասին: Նրանք հավաքվեցին իրար զուլին և այդ ժամանակ պարզեցին, որ ընդհանուր առմամբ ունեն 1.500 հեծյալ և 9.000 հետևակային: Դրանից հետո մեր բանակը այդ օրն ու առաջիկա գիշերը մնաց այստեղ, իսկ երբ ավարտվեց երեկոյան պատարագը, մերոնք տեսան մի հսկայական ամբողջ, որն աննկատ առաջանում էր ու զբաղեցնում հարթավայրի զգալի մասը: Մերոնք հիմնալի հասկացան, որ այդ սարակինոսների բանակն է, զարմացան, որ սրանք պատրաստվում են հարձակում գործել իրենց վրա օրվա նման ժամի: Ուխտավորները առաջ ուղարկեցին ձիերի վրա իրենց վստահ զգացող 200 թեթևազեն հեծյալների, որպեսզի սրանք մոտիկից դիտարկեն այդ գալացողներին և հասկանալիս, թե ինչ է կատարվում: Եվ ահա, երբ մերոնք բավարար մոտեցան, պարզեցին, որ իրականում իրենց գործ ունեն անասունների մի մեծ հոտի հետ, ընդ որում անասուններն այստեղ այնքան մեծաքանակ էին, որ լիովին կարող էին ապահովել բանակի մարդկանց պարենի պաշարները: Այս հոտի հետ կային նաև փոքրաքանակ հեծյալներ, որոնք հսկում էին վերջինիս, և ահա նրանք, որոնք առաջ էին ընթացել, հետ եկան ու բարոններին գեկուցեցին այդ ամենի մասին: Այդ ժամանակ մեր բոլոր մարդիկ նետվեցին դեպի այդ հոտը, հովիվները փախան, իսկ նրանցից ոմանք էլ գերվեցին: Դենց այս գերիներից էլ պարզվեց, որ մոտենում է թուրքական հսկայական բանակը, որը ճամբար է գտնվել այստեղից 7 մղոն հեռավորության վրա և նպատակ ունի անակնկալ հարված հասցնել քրիստոնյաներին ու ոչնչացնել նրանց բոլորին: Այդ ժամանակ մեր բարոնները հավաքվեցին ինքը ջոկատներում ու պատրաստվեցին մարտի: Նրանք այն կերպ առաջացան, որ երեք ջոկատներ առաջ անցնեն, մյուս երեքը հետևեն սրանց, իսկ երթն էլ եզրափակեն վերջին երեք ջոկատները: Ոչ-ոք չգիտեր սարակինոսների բանակի ընդհանուր բանակությունը, սակայն բոլորը գիտեին, որ նրանք անչափ մեծաքանակ են և այդ թվիկ օրոշտօրե մեծանում էր, բանգի ամեն կողմից մարդիկ և առանձին ջոկատներ գալիս ու միանում էին բանակին, այնպես որ հնարավոր չէր ճշգրիտ ասել թշնամու բանակի կոնկրետ բանակությունը: Գիշերը մեր մարդիկ հիմնալի ավար էին ձեռք բերել, նրանք ուրախ էին և հանգստացած, դրա համար էլ թեթև սրտով ճանապարհ ընկան, ընդ որում մերոնք բոլոր ուղղություններով լավ հետախուզություն և պահակային ծառայություն կազմակերպեցին: Հաջորդ առավոտ, երբ լույսը բացվեց, դուքսը հայտարարեց, որ բոլորը պետք է գնվեն և ոտքի ունենան մեր հետ մերոնք սկսեցին եռանդով առաջանալ այն ուղղությամբ, որտեղ պատահում էին հանդիպել թշնամիներին: Մերոնք առաջանում էին ուժեղացած մեր Տեր Աստծո նկատմամբ տածվող հավատով, որի համար անպայման էր առավել ուժեղին և քաջի գետին տապալելը: Եգիպտացիներն ու մյուս անհավատները առաջանում էին բացարձակապես անկանոն մի ամբողջի տեսքով, երբ հանկարծ տեսան հարթավայր ելած մեր մարդկանց: Այդ ժամանակ, երբ Եգիպտացիները հասկացան, որ մերոնք մտադիր չեն ոչ նահանջել ու ոչ էլ խուսափել ճակատամարտից և դրա համար էլ մեծ կասկածների մեջ ընկան, իսկ երբ տեսան, որ մեր մարդիկ զբաղեցնում և նվաճում են հարթավայրի լայն հատվածներ, այնպես պատկերացրին, թե քրիստոնյաները գերազանցում են իրենց բանակով, թեև իրականությունը ինչն հակառակն էր, ինչպես ասել եմ մինչ այս: Իրոք, թշնամու ուժերի հետ համեմատած մեր մարդիկ չնչին բանակություն էին կազմում՝ հեծյալներ ու հետևակայիններ, սակայն նրանց հետ էր նաև մեծ բանակի անասունների այն հոտը, որ նրանք ձեռք էին գցել նախորդ գիշեր: Եվ այսպես, երբ մերոնք առաջացան, այս հոտն էլ իրենց հետ բերեցին, իսկ թուրքերը, հեծվում տանելով այդ, անհավատալիորեն վախեցան և ընկան անորոշության գիրկը: Այդ ժամանակ այն այրը, որին նրանք

համարում էին մի մեծագույն և հզոր անձնավորություն, իր վրայից ցած նետեց մարտի բեռը և սկսեց հապճեպ հեռանալ՝ թողնելով սեփական բանակը թշնամու դեմ հանդիման՝ միայնակ և ամոթալի կերպով դիմելով փախուստի: Դրանից հետո թուրքական մյուս հեծյալները ևս հուսահատվեցին ու, խթանելով ձիերին, սկսեցին նահանջը: Այսպես թշնամու բանակի բոլոր ռազմիկները սկսեցին ամոթալի փախուստի դիմել՝ մտածելով փրկվել ինչպես հնարավոր է: Այդ օրը սպանվեց մարդկանց սրտերը իր հիանալի փայլով լուսավորող և հողի վրա առկա բոլոր գծությունները հարթեցնելու ի վիճակի, բոլորի կողմից սիրված եպիսկոպոս Մատերացին, ընդ որում շատերն էին ասում, որ, երբ դուքսը նրան ուղարկած է եղել Երուսաղեմում մնացած բարոնների հետևից ու նա բաղաժ է մեկնել, սարակինոսները ընել էր նրան ու սպանել կամ գերեզմարել: Իրականում, սակայն, թե ինչ եղավ նրա հետ, ողջ բանակի համար մի մեծ գաղտնիք մնաց: Երբ մեր բարոնները տեսան, որ Տեր Աստված չի մոռացել իրենց և մեծ վախ ու ահ է գցել թուրքերի սրտերը, անհավատալիորեն ուրախացան և սկսեցին անկեղծորեն շնորհակալություն հայտնել Մեր Տիրոջը, ընդ որում, սակայն, մերոնք եկան այն մտքին, որ պետք չէ առանց անիրաժեշտ աջակցության բաց դաշտում հետապնդել թուրքերին, բանի որ իրենք գիտակցում էին սեփական ուժերի փոքրաքանակ լինել, երբ թուրքերը կկարողանային վնաս հասցնել մարդկանց: Եվ ահա մերոնք առաջացան մինչև թուրքերի վրանները, որոնք նրանք դրանք թողել էին տեղում, երբ առանց հետ նայելու դիմել էին փախուստի: Մտնելով թշնամիների ճամբար՝ մերոնք այնտեղ ոսկու, արծաթի, հագուստի և թանկարժեք իրեր մեծ բանակություն ձեռք գցեցին, որից հետո, ժանրացած ավարով ու շնորհակալություն հայտնելով Տեր Աստծուն նման ավարի համար, վերադարձան Երուսաղեմ, որտեղ սկսեցին նշել այդ հաղթանակը»

(Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 10-12):

«Յայոց 548 թվականին Եգիպտոսից մինչև Սկյութիա, Լուբիայից մինչև Յնդկաց սահմանները այլազգիների վիթխարի զորահավաք եղավ, շուրջ 300.000 հոգի, և նրանք կազմ ու պատրաստ շարժվեցին Երուսաղեմի վրա: Ֆրանկների զորքերը, լսելով այդ մասին, ահ ու դողի մեջ ընկան և չհամարձակվեցին բաղաբում մնալ, այլ, դուրս գալով, նրանց դեմ պատերազմի գնացին՝ նախապես որոշած լինելով, որ, եթե չկարողանան հաղթանակի հասնել, վերադառնան իրենց երկիրը: Նրանք միմյանց հանդիպեցին համատարած ծովի ափին: Եգիպտոսի թագավորը, տեսնելով ֆրանկների զորքի գալը, ծայն տվեց իր զինվորներին և դիմեց պատերազմի: Ֆրանկների բոլոր զինվորները ևս գնացին պատերազմի ու ճակատ կազմեցին: Ֆրանկների զինվորները հարձակվեցին եգիպտացիների զորքերի վրա և գլխովին փախուստի մատնեցին: Մարտնչողները ֆրանկները չէին, այդ աստված էր նրանց փոխարեն կռվում եգիպտացիների դեմ, ինչպես Կարմիր ծովում փարավոնի դեմ էր կռվում՝ Իսրայելի որդիների համար: Կատաղի մարտում ֆրանկները շուրջ 100.000 հոգու ծովը թափեցին, որտեղ և նրանք սատկեցին, իսկ մյուսներին էլ կոտորելով փախուստի մատնեցին: Ֆրանկների զորքը մեծ հաղթանակով և բազում ավարով վերադարձավ Երուսաղեմ բաղաբը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Նույն այդ տարում Եգիպտոսից, Լուբիկից և Եթովպիայի բոլոր երկրներից ընդհուպ մինչև Յնդկաստան 300.000 հոգու կազմով հսկայական զորք հավաքվեց և սկսեց հարձակվել Երուսաղեմի ուղղությամբ: Երբ այդ մասին հայտնի դարձավ բրիտանյաններին, սրանք ահաբեկվեցին և չհամարձակվեցին այս զորքին դեմ էլնել, իսկ այդ նրանք արեցին այն նպատակով, որ, եթե պատերազմով չկարողանան դիմադրել, ապա գոնե իրենց երկիրը վերադառնան: Եվ ահա նրանք ծովի ափին հանդիպեցին Եգիպտոսի սուլթանին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայն - Մ.Ֆ.**), որը, տեսնելով բրիտանյանների զորքը, հարձակվեց նրա վրա: Մարտափելի ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Այդ ճակատամարտում ֆրանկները հաղթանակ տարան: Լուբիացիներն ու այլք դիմեցին փախուստի, իսկ ֆրանկներն էլ կոտորեցին նրանց ոչխարների նման: Նրանք, որոնք փախան, լցվեցին ծովը և ավելի բաժն 100.000 հոգի խեղդվեց: Դրանից հետո բրիտանյանները հաղթանակություն և մեծ ավարով վերադարձան Երուսաղեմ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Բաբելոնի տիրակալ ամերունը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան - Մ.Ֆ.**) իմացավ կելտերի արշավանքի մասին, այն մասին, թե ինչպես են նրանք գրավել Երուսաղեմը և Նույնիսկ Անտիոքը ու նրա հետ միասին էլ այն շրջապատող բաղաբները, նա անմիջապես հավաքեց ու նրանց դեմ մեծ զորք ուղարկեց՝ կազմված հայերից ու արաբներից, սարակինոսներից ու հազարացիներից: Կելտերը, Գոտֆրիդից (**Լեոբոն Լոբարիկցայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացու - Մ.Ֆ.**) իմանալով այդ մասին, անմիջապես զինվեցին, մոտեցան Յայֆային և սկսեցին սպասել նրանց գալու: Դրանից հետո նրանք այնտեղից գնացին Ռավա, որտեղի նահատակության պատկն էր ընդունել Գերոգիոսը, հանդիպեցին ամերունի զորքի հետ և նրա դեմ մարտի մեջ մտան: Կելտերը արագորեն հաղթանակի հասան» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 7):

«Երբ Եգիպտոսի Եգիպտացիները լսեցին, թե ինչ է կատարվել, նրանց զորահրամանատար Աֆդալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայն - Մ.Ֆ.**) մեծաքանակ զորքով ելավ, իսկ ֆրանկներն էլ նրանց ընդառաջ ելան Ասկալոնի մոտ: Արդյունքում արաբները պարտություն կրեցին, իսկ ֆրանկներն էլ արաբներից շատ շատերին սպանեցին, իսկ մնացածները փախան Ասկալոն: Դրանից հետո ասկալոնցիները 12.000 դիմար վճարեցին ֆրանկներին և սրանք վերադարձան Երուսաղեմ» (Բար-Յեբրեոս «Ալֆաբիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ալ-Աֆդալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայն - Մ.Ֆ.**) ի վերջո եգիպտական զորքով ժամանեց, սակայն նա ուշացավ, և, Ռամադան ամսի 14-րդ օրը որպես օժանդակություն ստանալով Սահիլի զորքերը, որոնք ճամբար էին զարկել Ասկալոնի մոտ, սկսեց ապաստել արաբ ռազմիկներին, որոնք նավերով ժամանելու էին ծովից: Այդ ժամանակ էլ հենց նրա վրա հարձակում գործեց ֆրանկների մեծաթիվ բանակը: Եգիպտական զորքերը հետ շարժվեցին դեպի Ասկալոն, իսկ ինքը՝ ալ-Աֆդալը, ապաստանեց բաղաբում: Ֆրանկների թերեքը դաժանորեն աշխատեցին մահմեդականների վրա, մահ տարածելով հետևակ ռազմիկների, կամավորականների ու բաղաբացիների շարքերում: Չոհվեց մոտավորապես 10.000 հոգի, իսկ նրանց ճամբարն էլ թալանվեց: Ալ-Աֆդալը իր հրամանատարների հետ փախավ Եգիպտոս, իսկ ֆրանկները պաշարեցին Ասկալոնն այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբացիները չհամաձայնեցին 20.000 դիմար փրկագին վճարել: Բաղաբացիները լսեցին հավաքել այդ գումարը, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ ֆրանկների առաջնորդների մեջ գծուրություն ծագեց և նրանք նահանջեցին՝ չստանալով որևէ գումար: Անում են, որ այդ ճակատամարտում Ասկալոնի սպանված բնակիչների թիվը, որոնց մեջ կային նաև ունևոր մարդիկ, առևտրականներ ու երիտասարդներ, չհաշված արհեստավարժ ռազմիկներին, ըստ վկաների գնահատականների, սրանք հարզարծան մարդիկ էին անթիվ վարքով, որոնց վկայությունը ընդունվում էր դատարանում, կազմել է 2.700 հոգի» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Ալ-Աֆդալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայն - Մ.Ֆ.**) Ռամադան ամսի 14-ին ժամանեց Ասկալոն: Նա դեսպաններ ուղարկեց ֆրանկների մոտ, մեղադրելով նրանց այն բանի համար, ինչ սրանք արել էին, սակայն իրենց պատասխանում ֆրանկները սպառնացին նրան և, հույսելով դրած իրենց մեծաքանակ զորքի վրա, հարձակում գործեցին ալ-Աֆդալի բանակի վրա: Արդյունքում ալ-Աֆդալը փախավ Ասկալոն, որը հետո թանկեղծ պաշարեցին: Յետագայում, սակայն, ֆրանկները հեռացան, իսկ ալ-Աֆդալն էլ ծովով հեն գնաց Կահիրե» (Իբն Մուլիսաթ «Պատմություն»):

³⁴⁸⁰ «Դոմմեական նավատորմի տալասոկրատոսները, որոնք թվում նաև Լանդուֆը, ժամանեցին Կիպրոս և հավաքվելով որոշեցին բանակցություններ սկսել խաղաղության շուրջ: Բոլորը միասնական մտքի եկան ու Բոհեմոնդի մոտ ուղարկեցին Բուտոմիտին: Բոհեմոնդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացին (1098-1104) - Մ.Ֆ.**) ընդունեց նրան և ողջ 15 օր պահեց իր մոտ և, բանի որ Լադոնկեան արդեն հայտնվել էր սովի ճիրաններում, Բոհեմոնդն էլ Բոհեմոնդ էր մնացել, նրա բնակությունը որևէ կերպ չէր փոխվել և նա չէր սովորել գնահատել խաղաղությունը, ի վերջո նա իր մոտ կանչեց Բուտոմիտին ու ասաց. «Դու այստեղ եկել ես ոչ թե հանուն խաղաղության և բարեկամության, այլ հանուն այն բանի, որ այդքան իմ նավերը: Չնայ այստեղից, հերիք է միայն այն, որ դու անվնաս մնացիր» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 10):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բոհեմոնդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**), որը վառվում էր նորանոր ձեռքերումներ իրականացնելու ծրարվից, գնաց Լաոդիկեա բաղաբի վրա, որը բնակեցված էր հույն բրիտանյաններով: Եվ ահա Բոհեմոնդին պիզագիների ու ջենովացիների օգնությամբ հաջողվեց գրավել բաղաբի մոտ գտնվող երկու աշտարակներ, որի շնորհիվ նրա հսկողության տակ անցան բաղաբի մուտքն ու ելքն ապահովող առևտրական ուղիները: Յարկ է նշել, որ Բոհեմոնդը կարողացել էր իր կեղծ պատմություններով խաբել պիզագիներին ու ջենովացիներին, որոնք ի վերջո 200 նավերով, որոնք լավ պաշտպանված էին հյուսկեն վահաններով, մոտեցան դրանց ու գրավեցին» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 6, գլուխ 55):

«Երբ Բոհեմոնդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) լսեց, որ բոլոր ֆրանկները բարեհաջող անցել են ծովը և արդեն հեռու են կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I հոգուց - Մ.Ֆ.**) ու նրա զորքերից, հապճեպ մեծ զորք հավաքեց, որի կազմում կային նորմաններ, հայեր, ալբորդներ և այլ ազգերի ներկայացուցիչներ, որից հետո պաշարեց Լաոդիկեան ու, եռանդով հարձակվելով, գրավեց այն» (Օրդոնիկ Կիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 11):

³⁴⁸¹ «Յայոց 548 թվականին արևելից կուրապաղատ Գրիգորը՝ Յայոց կաթողիկոս Բարսեղի եղբայրը, զորահավաք արեց և գնաց Աշորիք գավառը՝ թուրքական բանակի դեմ: Նա բաջ մարդ էր և հզոր պատերազմող: Նա իր զորքով գնաց Կաղզվան կոչվող գյուղը, հարձակվեց թուրքերի վրա և մարտ տալով նրանց փախուստի մատնեց: Նրանցից շատերին նա սրի բաշեց և նորից վերադարձավ Անի բաղաբը: Այն ժամանակ թուրք

գինկորներից մեկը, որ մի ծառի տակ դարան էր մտել, թաթուն բերանից նրան նետահար արեց: Գրիգորը մահացու վերջ ստացած գետին գլորվեց և հոգին ավանդեց: Շիրակում և բովանդակ ճայոց աշխարհում մեծ սուգ եղավ: Ահա, այսպես սպանվեց թաքստոսիմիկ և պատերազմող զորականներից սերող, Պահլավունիների ընտանիքին պատկանող բաջ մարտիկ և մեծ հավատացյալ Գրիգորը՝ Վասակի որդին» (Մատթեոս Ուռուպեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուրբ անցնելուց հետո սկյուռական մի ցեղ, որ շատ վաղ ժամանակներից թաթնված ապրում էր Վրկան աշխարհի մոտ և որի առաջնորդի անունը ելխագի (**Մարտիկյան Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Էլդագին – Մ.Ֆ.**) էր, 7.000 մարդով պատերազմելով աշխարհի միջով գալիս է մինչև Անի քաղաքը, որտեղ սպանվում է Ելխագի եղբայրը, որ նման էր հսկա Գողթաթին՝ խոցված Ապիրատի թոռ Վասակի որդի Գրիգորից, որը օրեր անց նահատակվում է Կաղզվանում՝ մահից փրկելով Անիի ամիրա Մանուչեին (**Շաղադայանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շալուրին – Մ.Ֆ.**): Նրան տանում և թաղում են Կեչառիսում, որի դիակի հետևից գնում էին նրա եղբայր տեր Բարսեղ կաթողիկոսը, Մանուչե և Յայոց ողջ գործը» (Վարդան Արևելցի «Տեղեգրական պատմություն», գլուխ 63):

³⁴⁸² «Հիշիր 493 թվականին Սուբանս ալ-Կոթթին (**Շահարունների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուբանս ալ-Զուբին (1100-1111) – Մ.Ֆ.**) իշխեց հայաթի վրա: Մինչև այդ հայաթը պատկանում էր Դիարբաթի իշխանության տեր Մրվանյաններին, որոնք մեծ չարիքներ էին գործում հայաթի բնակիչների դեմ ու, երբ սրանք ծանոթացան Սուբանս ալ-Կոթթիի արդարությանն ու արժանիքներին, գրեցին նրան և նրա հետ համաձայնեցին, որի հետևանքով Սուբանսը, Մարանիցից մեկնելով, գնաց նրանց մոտ: Նրանք բաց արին նրա առաջ հայաթի դռները և նրան հանձնեցին բաղաբը: Մրվանյանները փախուստ տվեցին այնտեղից և Սուբանս ալ-Կոթթին բաղաբի վրա իշխեց իբրև թագավոր, մինչև որ մահացավ Յայոց 586 թվականին: Նրանից հետո հայաթի վրա իշխեց իր որդին՝ Չահիրադդին Իբրահիմ իբն Սուբանսը (**Շահարունների էմիրության էմիր Չահիր-Էլ-Դին Իբրահիմը (1111-1127) – Մ.Ֆ.**)» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Շահարունը (**Շահարունների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուբանս ալ-Զուբին – Մ.Ֆ.**) գրավեց հայաթը» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ թուրքերի միջև երկպառակություն կար, որը նրանց թույլ չտվեց համաձայնության գալ կայսր կամ որևէ գերիշխան ընտրելու հարցում: Երբ թուրքերը սկսեցին կռվել մեկը մյուսի դեմ, վրացիները և Մեծ Յայթի սարսիկները հարձակվեցին նրանց վրա ու վնասեցին Պարսկաստանի ողջ տարածքից այնպես, որ վերջիններս իրենց կանանց և երեխաների հետ փախան Թուրքաց երկիր: Այսպիսով՝ Թուրքերի տույթանների հզորությունը զգալիորեն աճեց» (Ջեթմի Պատմիչ «Նետուրդագ պատմություն», գիրք 2, գլուխ 8):

³⁴⁸³ «Ալ-Մեյիթ-Շամս ալ-Մուլե Դուլակ իբն Թաջ-Էլ-Դուլան (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուլակը – Մ.Ֆ.**) իր ասկարով Դամասկոսից մեկնեց դեպի Դիարբաթի, որպեսզի վերադարձնի այն բաղաբը, որը ուժով գրավել էր նրա տիրակալը: Նա, առաջնապետ անսպասով, հասավ ալ-Ռահբա, իսկ հետո էլ մտավ Դիարբաթի, որտեղ զբաղեցրեց Մայսարկինն ու այնտեղ բաղաբի պաշտպանության համար կայացրո՞ր տեղավորեց» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁴⁸⁴ «Երբ կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) դեսպանների վերադարձից հետո կարդաց Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) նամակը, նա հասկացավ, որ դա նույն այն Բոհեմունդն է, որը որևէ չափով չի փոխվել դեպի լավը, նա հասկացավ, որ անհրաժեշտ է հսկել հռոմեական կայսրության սահմանները և հնարավորության սահմաններում առնել նրա անզուսպ մտադրությունների դիմացը: Դրա համար էլ նա Բուստունիսի հետ միասին մեծ զորք ուղարկեց Կիլիկիա, որոնց թվում նաև ռազմական դասից ընտրված անձանց՝ բաջարի այրերի, Արեսի վահանակիրներից: Նրանց մեջ աչքի էին ընկնում Վարդապը և գլխավոր մատուցակ Միքայելը՝ երկուսն էլ ծաղկուն տարիքում և դեմքերի առաջին աղվամազով: Դեռ մանկուց ինքնակալը նրանց իր մոտ էր վերցրել, վարժեցրել ռազմական գործին և հանձնել Բուստունիսին, որպես իրեն նվիրված մարդկանց 1.000 այլ բաջարի կեյտերի ու հռոմեների հետ միասին: Նրանք պետք է ուղեկցեին Բուստունիսին և ամեն ինչում նրան ենթարկվեին, բայց միաժամանակ նաև գաղտնի նամակներով մշտապես հայտնեին կայսեր ամեն ինչի մասին: Կայսրը շտապում էր զավթել Կիլիկիան, որպեսզի հետո հեշտացնի իր արշավանքը դեպի Անտիոք: Բուստունիսը ողջ գործով ծավալ ելավ ու հասավ Աթալիա: Այնտեղ նա հայտնաբերեց, որ Վարդապը և գլխավոր մատուցակ Միքայելը չեն ենթարկվում իր կամքին և այդ ժամանակ նա, որպեսզի զորքը չապստամբի, բոլոր ջանքերը իզուր չանցնեն ու ինքը ստիպված չլինի լքել Կիլիկիան առանց որևէ արդյունքի, անմիջապես հայտնեց ամեն ինչի մասին կայսրին և խնդրեց ազատել իրեն նրանց ներկայությունից: Ինքնակալը, իմանալով, թե ինչպիսի վնաս են հասցնում տվորդաբար նման բաները, արագորեն նրանց երկուսին էլ մյուս կասկածից թվացողների հետ այլ գործի դրեց: Նա նամակով երկու երիտասարդներին էլ հրամայեց անմիջապես մեկնել Կիպրոս, գտնվել Կոնստանդին Եվթոլփիոսի մոտ, որն այդ ժամանակ ստացել էր Կիպրոս կղզու դքսի տիտղոսը, և ամեն ինչում ենթարկվել նրան: Նրանք ուրախացան այդ նամակից և արագորեն լողացին Կիպրոս: Սակայն այդ երիտասարդները Կիպրոսի դքսին էլ, չնայած կարճ ժամանակ անցկացրին, վերաբերվեցին իրենց տվորդական անսամբությանը և արդյունքում նա ևս սկսեց սրանց վրա խեղճ նայել: Երկու երիտասարդներն էլ, հիշելով կայսեր մշտական հոգածությունը իրենց մասին, նամակներով մշտապես վատաբանում էին դքսին և խնդրում նրան հետ կանգնել Կոնստանդինուպոլիս: Ինքնակալը նրանց հետ միասին Կիպրոս էր ուղարկել այլ անձանց ևս, որոնք կասկածելի էին թվացել, և, կնքագրեցին նրանց նամակները, նա վախեցավ, որ սրանք իրենց դժգոհությանը հանկարծ մյուսներին էլ զվարակեն ու դրա համար էլ անմիջապես հրամայեց Կանստանդինոսին նրանց իր հետ վերցնել: Սա եկավ Կիրենիա և վերցրեց նրանց իր հետ: Ահա և ամենը Վարդապի ու գլխավոր մատուցակ Միքայելի մասին: Ինչ վերաբերվում է Բուստունիսին, ապա նա Մոնաստրայի ու նրա հետ մացած ընտիր հրամանատարների հետ լողաց Կիլիկիա: Հայտնաբերելով, որ հայերը արդեն պայմանագիր են կնքել Տանկերդի (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) հետ, Բուստունիսը մի կողմ թողեց նրանց հողերը և, հասնելով Մարաշին, տիրեց նրան հարևան ավանների ու գյուղերի հետ միասին: Նա մեծ զորք թողեց ողջ այդ տարածքի պահպանության համար կիսաարաբարու Մոնաստրայի հրամանատարության տակ, որի մասին այս պատմումի շատ մասերում է հիշատակվել, իսկ իբն էլ վերադարձավ արքայանիստ քաղաք» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 9):

«Մամիստրան, Ադանան ու Տարսունի կորսվել էին իր (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) նախորդների անփութության հետևանքով» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերդի կյանքը», գլուխ 143):

³⁴⁸⁵ «/3.25/ Այս ամենի արդյունքում դուքս Բալդուինի (**Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.**) հոջակն այնքան տարածվեց, որ իշխանը, որ տիրում էր Սրուճի ամրություններում, նրա մոտ մի պատվիրակություն ուղարկեց՝ առաջարկելով հավաքել բանակը և մոտենալ Սրուճին, բանի որ ինքը պաշարում էր այն, որովհետև բնակչությունն իրեն չէր ենթարկվում: Եվ այսպես Բալակը առաջակեց օգնել իրեն այդ հարցում, որից հետո պարտավորվեց բաղաբը (**Բալդուինի հանձնել: Այդ ժամանակ Սրուճի բնակիչներն իրենց հերթին, իմանալով, որ Բալդուինը գալիս է իրենց դեմ, դիմեցին Բալդուինի (Սրուճի, հետադարձում խարբերողի Արտուկյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.)** որը, գալթակովվելով առաջարկված պարզակից, խոստացավ օգնել նրանց՝ այդ գործի համար հավաքելով շատ թուրք հեծյալներ: Եվ ահա Բալդուինը, որ թուրքական աչքի ընկնող իշխաններից մեկն էր, իր կողմակիցների հետ միասին մեկնեց քաղաք և սկսեց ամրացնել այն: Այդ ժամանակ Բալդուինն արդեն հասել էր քաղաքի մոտ և, դնելով պաշարողական մեքենաներ, սկսել էր հարձակումներ գործել վերջինիս վրա, սակայն քաղաքացիները, ահաբեկված այդ հզոր նախապատրաստություններից, մարդիկ ուղարկեցին և առաջարկեցին ընդունել Բալդուինի հպատակությունը՝ խոստանալով ամեն տարի հարկ վճարել: Բալդուինը տվեց իր համաձայնությունը և նշանակեց այն օրը, երբ պայմանավորվածությունը պետք է վերջնականապես կնքվեր: Այդ ժամանակ Բալդուինը, տեսնելով, որ քաղաքի բնակիչները, հավառակ իր ջանքերի, ընդունում են Բալդուինի հպատակությունը, իր կողմակիցներով ելավ, բռնեց Եդեսիայի ուղղությամբ, որից հետո, հանդիպելով Բալդուինին, նրան ասաց. «Իրականում ես բաղաբ էի գնացել, որպեսզի միջոց գտնեմ ու այդ քաղաքի բնակչությանը հետ պահեմ ապստամբությունից, որպեսզի նրանք հավատարմի մասն թե՛ր ու չո հպատակությունը»: Բալդուինը, չնայած չհավատաց Բալդուինի խոսքերին, սակայն ցույց չտվեց, մինչև որ տիրեց Սրուճ ամրություններին և այնտեղ իր մարդկանց չհաստատեց: Եվ ահա քաղաքի պաշտպանությունը նա հանձնեց Ֆուրդեր Շարտրացուն, որը ռազմական գործերում շատ փորձառու և ուժեղ մի ասպետ էր, որից հետո փառքով վերադարձավ Եդեսիա /5.18/ Այդ երկրում մի ուժեղ և հզոր մարդ կար՝ Բալան անունով մի թուրք: Սա ընկերություն էր անում և շատ մոտիկ էր կոմս Բալդուինի հետ: Երբ այս Բալանը դեռ իշխում էր Սրուճում, միջև այն, երբ մեր մարդիկ այդ կողմերը կգալին, նա հասկացավ, որ Բալդուինի իր հետ անկեղծ չէ և չի բացահայտում իր մտքերն ու գաղտնիքները: Դրա համար էլ նա եկավ Բալդուինի մոտ և սիրալիկ կերպով ասաց նրան, որ Բալդուինը պետք է գա իր ամրություն, որը նա ուզում է նրան հանձնել, բանի որ այլ կերպ չի կարող, իսկ բանի որ դրանից ավել բան չի ուզում, ինքը հենց այդպես էլ կվարդի: Եվ ահա Բալան իր կնոջն ու երեխաներին ուղարկեց Եդեսիա, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր Բալդուինը, բանի որ նա պնդում էր, որ իր հարևանները և հատկապես թուրքերը, որոնք էլ ենթականերն էին, առում էին իրեն ու մեծ չարիքներ էին գործում, բանի որ ինքը մեծ բարեկամություն էր անում քրիստոնյաների հետ: Կոմսը ոչ մի վատ բան չկասկածեց և, ի սրտե վստահելով թուրք բարեկամին, ասաց, որ նրա հետ միասին կմեկնի այդ ամրոցը ընդունելու: Նախապես իրենց պայմանավորված օրը... /5.19/ Եվ ահա պայմանավորված օրը կոմսը իր հեծյալների հետ միասին շարժվեց դեպի Սրուճ: Երբ Բալդուինի ջոկատը սկսեց մոտենալ ամրությանը, սակայն, Բալանը, լինելով

իսկական մի դավաճան, լավ զինված մարդկանց թաքցրեց այդ ամրոցի մոտ, իսկ երբ Բաղրուհին լրիվ մոտեցավ, նա խնդրեց նրան ելնել մի բարձրադիր վայր և դիտարկել ամրությունը, որը հանձնվում է, սակայն այդ անել միայն մի բանի հոգու հետ միասին, բանի որ, ինչպես ինքն էր ասում, նա շատ է անհանգիստ այն հարցով, որ, եթե այդ բոլոր մարդիկ ամրություն մտնեն, իր ունեցվածքը կարող է ենթարկվել թալանի: Բարեհոգի կոմսը ուզում էր վարվել հենց այդ կերպ, սակայն նա իր ջոկատում մի բանի բարի խորհրդատուներ և շատ խելացի այրեր ուներ, որոնք ձայն բարձրացրին դրա դեմ և ասացին, որ վտանգավոր է Բաղրուհին թողնել միայնակ մեկնել ամրություն: Եվ ահա նրանք որոշեցին թույլ չտալ Բաղրուհին միայնակ մեկնել, այլ՝ զնալ բոլորով: Բանն այն էր, որ նրանք ակնհայտորեն տեսնում էին, որ այդ Բալակին վստահել չի կարելի, իսկ նրա սրտում էլ բույն է դրել դավաճանությունը: /5.20/ Կոմսը ի վերջո ականջ կախեց նրանց և, ուղարկեց 12 հոգու, որոնք հիանալի զինված էին, իսկ ինքը բարձրացավ մի բլրի վրա, որպեսզի տեսնի, թե այնտեղ ինչ կա: Բաղրուհին սպասեց իր բոլոր մարդկանց, մինչև որ բոլորը վեր չեկան, իսկ նրանք՝ այն 12 հոգին էլ, որոնք բարձրացան ամրություն, անմիջապես հասու եղան դավաճանությանը, բանի որ այն թուրքերը 100 հոգու կազմով անմիջապես դուրս թռան դարանից և ուժով բռնեցին այդ 12 հոգուն: Նրանք զինաթափեցին սրանց և ձերբակալեցին՝ կապելով նրանց ձեռքերն ու ոտքերը...: Հետո, երբ Բաղրուհին արդեն տիրել էր Սրուճին, նա, մեծ տխրությամբ համակվեց այդ մարդկանց համար, որոնց կորցրել էր այդ կերպ, որից հետո զնաջ ուղիղ Բալակի մոտ, խոսեց նրա հետ և փորձ կատարեց ազատել այդ մարդկանց կամ գոնե այնպես անել, որ նրանց ազատեն փրկագնով: Այդ ժամանակ Բալակը պատասխանեց, որ Բաղրուհին իզուր է նման խոսքեր շռայլում, բանի որ ինքը կազատի սրանց միայն այն ժամանակ, երբ իրեն կփոխանցեն Սրուճը, որն առաջ իրեն էր պատկանում: Այդ ժամանակ կոմսը պատասխանեց, որ Սրուճը հեշտ չի ձեռք բերվել, այն ուժեղ մի ամրություն է, լավ վայրում է տեղակայված և լավ ապահովված է ամեն ինչով: /5.21/ Այսպիսով՝ Բաղրուհին, անհանգստացած այն վտանգից, որին ենթարկվել էր, վերադարձավ Եդեսիա, բանգի հազիվ էր փրկվել այն դավաճան թուրքի կողմից բռնվելուց: /5.22/ Բաղրուհին Սրուճը հանձնել էր շատ իմաստուն, խելացի և բարի մի ասպետի, որի անունը Ֆուրչեր Շարտրացի էր: Այս այրն իր հրամանատարության տակ ուներ 100 լավ զինված և հիանալի մարդկանց: Երբ նա լսեց 12 հոգու հետ կապված այն դեպքի մասին, շատ տխրեց և սկսեց մտածել, թե ինչպես օգնի նրանց ու փրկի դավաճան թուրքերից, որոնք ուզում էին նրանց մահվան մատնել: Եվ ահա նա իր մի բանի մարդկանց ուղարկեց զիջերային դարան դնել, իսկ ինքը իր փոքրաթիվ ջոկատով ելավ այդ ամրոցի դեմ՝ տանելով այնտեղի անասունները: Այդ ժամանակ պարսպի վրա գտնվող մարդիկ նկատեցին անասունները տանողներին, որոնք հեռանում էին, ու իմաց տվեցին այդ մասին Բալակին և ամրությունում գտնվող այլ անձանց: Սրանք արագորեն թափեցին ձիերը և սկսեցին հետապնդել հեռացողներին, որպեսզի վերադարձնեն այդ կենդանիներին: Արդյունքում նրանք հեռացվեցին ամրությունից և ընկան դարանը, բանգի Ֆուրչերի մարդիկ անակնկալ դուրս թռան դարանից և շրջապատեցին թուրքերին: Անձամբ մոտեցավ նաև Ֆուրչերն ինքը և սպանեց նույնիսկ չգիտնում էր բանի հոգու, սակայն գերեց 6 հոգու, որոնց հետագայում փոխեց այն գերված 12 հոգուց 6 հոգու հետ: Դրանից հետո ևս չորս հոգու հաջորդեց փախչել ամրությունից, իսկ հետո, երբ Բալակը հասկացավ, որ իր ձեռքում մնացել են միայն երկու հոգի, գլխատեց այս վերջին երկուսին» (Ալեքսանդր Լևիտսկի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 25, գիրք 5, գլուխ 18-22):

«/4.6/ Այդ երկրում մի ուժեղ և հզոր մարդ կար՝ Բալակ անունով մի թուրք (Սրուճի, հետագայում հարույրյանների Եփրուսյան Եփր Բալակը - Մ.Ֆ.): Սա ընկերություն էր անում և շատ մտոյիկ էր կոմս Բաղրուհին (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհին I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) հետ: Երբ այս Բալակը դեռ իշխում էր Սրուճում, մինչ այն, երբ մեր մարդիկ այդ կողմերը կգային, նա հասկացավ, որ Բաղրուհին իր հետ անկեղծ չէ և չի բացահայտում իր մտքերն ու գաղտնիքները: Դրա համար էլ նա եկավ Բաղրուհին մոտ և սիրալիկ կերպով ասաց նրան, որ Բաղրուհին պետք է գա իր ամրություն, որը նա ուզում է նրան հանձնել, բանի որ այլ կերպ չի կարող, իսկ բանի որ դրանից պել բան չի ուզում, ինքը հենց այդպես էլ կվարվի: Եվ ահա Բալակն իր կնոջն ու երեխաներին ուղարկեց Եդեսիա, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր Բաղրուհին, բանի որ նա պնդում էր, որ իր հարևանները և հատկապես թուրքերը, որոնք իր ենթականերն էին, ասում էին իրեն և մեծ չարիքներ էին պատճառում, բանի որ ինքը մեծ բարեկամություն էր անում քրիստոնյաների հետ: Կոմսը ոչ մի վատ բան չկատարեց և, ի սրտե վստահելով թուրք բարեկամին, ասաց, որ նրա հետ միասին կմեկնի այդ ամրոցը ընդունելու՝ նախապես իրենց պայմանավորված օրը: Եվ ահա կոմսը 100 հեծյալների հետ միասին շարժվեց դեպի Սրուճ: Երբ Բաղրուհին զրկաղող մոտեցավ ամրություններին, սակայն, Բալակը, լինելով իսկական մի դավաճան, 100 լավ զինված մարդկանց թաքցրեց այդ ամրություններում, իսկ երբ Բաղրուհին մոտեցավ, նա խնդրեց նրան ելնել վեր և դիտարկել ամրությունը, որը հանձնվում է, սակայն այդ անել միայն մի բանի հոգու հետ միասին, բանի որ, ինչպես ինքն էր ասում, նա շատ է անհանգիստ այն հարցով, որ իր ունեցվածքը կարող է ենթարկվել թալանի, եթե այդ բոլոր մարդիկ ամրություն մտնեն: Բարեհոգի կոմսը ուզում էր վարվել հենց այդ կերպ, սակայն նա իր ջոկատում մի բանի բարի խորհրդատուներ և շատ խելացի այրեր ուներ, որոնք ձայն բարձրացրին դրա դեմ և ասացին, որ վտանգավոր է Բաղրուհին թողնել միայնակ մեկնել ամրություն: Եվ ահա նրանք որոշեցին թույլ չտալ Բաղրուհին միայնակ մեկնել, այլ զնալ բոլորով: Բանն այն էր, որ նրանք ակնհայտորեն տեսնում էին, որ այդ Բալակին վստահել չի կարելի, իսկ նրա սրտում էլ բույն է դրել դավաճանությունը: Կոմսը ի վերջո ականջ կախեց նրանց և, ուղարկեց 12 հոգու, որոնք հիանալի զինված էին, իսկ ինքը բարձրացավ մի բլրի վրա, որպեսզի տեսնի, թե այնտեղ ինչ կա: Բաղրուհին սպասեց իր բոլոր մարդկանց, մինչև որ բոլորը վեր չեկան, իսկ նրանք՝ այն 12 հոգին էլ, որոնք բարձրացան ամրություն, անմիջապես հասու եղան դավաճանությանը, բանի որ այն թուրքերը 100 հոգու կազմով անմիջապես դուրս թռան դարանից և ուժով բռնեցին այդ 12 հոգուն: Նրանք զինաթափեցին սրանց և ձերբակալեցին՝ կապելով նրանց ձեռքերն ու ոտքերը: Հետո, երբ Բաղրուհին արդեն տիրել էր Սրուճին, նա, մեծ տխրությամբ համակվեց այդ մարդկանց համար, որոնց կորցրել էր այդ կերպ, որից հետո զնաջ ուղիղ Բալակի մոտ, խոսեց նրա հետ և փորձ կատարեց ազատել այդ մարդկանց կամ գոնե այնպես անել, որ նրանց ազատեն փրկագնով: Այդ ժամանակ Բալակը պատասխանեց, որ Բաղրուհին իզուր է նման խոսքեր շռայլում, բանի որ ինքը կազատի սրանց միայն այն ժամանակ, երբ իրեն կփոխանցեն Սրուճը, որն առաջ իրեն էր պատկանում: Այդ ժամանակ կոմսը պատասխանեց, որ Սրուճը հեշտ չի ձեռք բերվել, այն ուժեղ մի ամրություն է, լավ վայրում է տեղակայված և լավ ապահովված է ամեն ինչով: Այսպիսով՝ Բաղրուհին, անհանգստացած այն վտանգից, որին ենթարկվել էր, վերադարձավ Եդեսիա, բանգի հազիվ էր փրկվել այն դավաճան թուրքի կողմից բռնվելուց: /7.7/ Եդեսիայի մոտ Սրուճ անունով մի բաղաբ կար, որտեղ շատ հեթանոսներ կային: Այս բաղաբի աստորապը Բալակն էր և այստեղից թուրքերը շատ ոտնձգություններ ու հանցագործություններ էին գործում Եդեսիայի նկատմամբ, այնպես որ Եդեսիացիները, հանուն Աստծո սիրո, սկսեցին աղաչել Բաղրուհին իրենց համար այնպես անել, որ հավաքվեն և լուծում տան այդ խնդրին: Այդ ժամանակ Բաղրուհին բազաբար պատասխանեց, և ասաց, որ ուրախ կլինի ձեռք գրավել այդ գործին: Եվ ահա նա հրամայեց իր բոլոր ռազմիկներին զինվել՝ բոլոր նրանց, ովքեր կարող էին գնել վերցնել, և, երբ բոլոր մարդիկ պատրաստվեցին, նրանք լեքցին բաղաբն ու շարժվեցին Սրուճի ուղղությամբ: Նրանք բաղաբի պարիսպներին մոտեցրին պաշարանքային մեքենաները և սկսեցին ավերել աշտարակներն ու բուրգերը: Թուրքերը, որոնք գտնվում էին բաղաբում, ընկան անելանելի դրության մեջ, բանգի հասկանում էին, որ ոչ Բաղրուհին ու ոչ էլ նրա մարդիկ առանց արդյունքի հասնելու չեն հեռանա, ընդ որում նրանք որևէ տեղից օգնություն ստանալու հույս չունեին: Եվ ահա նրանք դեսպան ուղարկեցին Բաղրուհին մոտ և նրա հետ մի պայմանագիր կնքեցին, ըստ որի նա կլնայի իրենց կյանքը, եթե իրենք անձնեն բաղաբը: Բաղրուհին տիրեց բաղաբին և այն հանձնեց իր ենթականերից մեկին, որը պետք է կատարեր նրա հրամանները այդ երկրում: Նա նաև հսկայական հարկ սահմանեց բաղաբացիների համար, բայց միաժամանակ էլ նաև նրանց չհեռացրեց բաղաբից, բանգի ինքն այդ բան մարդիկ չունեին, որ բնակեցնեին այն: Եվ ահա այս բաղաբի գրավումից հետո Եդեսիայից Աստիոք ընկած ողջ տարածությանը հեթանոսների ձեռքից անցավ քրիստոնյաների ձեռքը, իսկ մինչ այդ ոչ մեկը չէր կարողացել հասնել Եփրատ գետին: Այսպիսով՝ Բաղրուհին հսկայական փառքի հասավ և ուրախությամբ իր հաղթանակը նշեց Եդեսիայում...: Բաղրուհին Սրուճը հանձնել էր շատ իմաստուն, խելացի և բարի մի ասպետի, որի անունը Ֆուրչեր Շարտրացի էր: Այս այրն իր հրամանատարության տակ ուներ 100 լավ զինված և հիանալի մարդկանց: Երբ նա լսեց 12 հոգու հետ կապված այն դեպքի մասին, շատ տխրեց և սկսեց մտածել, թե ինչպես օգնի նրանց ու փրկի դավաճան թուրքերից, որոնք ուզում էին նրանց մահվան մատնել: Եվ ահա նա իր մի բանի մարդկանց ուղարկեց զիջերային դարան դնել, իսկ ինքը իր փոքրաթիվ ջոկատով ելավ այդ ամրոցի դեմ՝ տանելով այնտեղի անասունները: Այդ ժամանակ պարսպի վրա գտնվող մարդիկ նկատեցին անասունները տանողներին, որոնք հեռանում էին, և իմաց տվեցին այդ մասին Բալակին և ամրությունում գտնվող այլ անձանց: Սրանք արագորեն թափեցին ձիերը և սկսեցին հետապնդել հեռացողներին, որպեսզի վերադարձնեն այդ կենդանիներին: Արդյունքում նրանք հեռացվեցին ամրությունից և ընկան դարանը, բանգի Ֆուրչերի մարդիկ անակնկալ դուրս թռան դարանից և շրջապատեցին թուրքերին: Անձամբ մոտեցավ նաև Ֆուրչերն ինքը և սպանեց նույնիսկ չգիտնում էր բանի հոգու, սակայն գերեց 6 հոգու, որոնց հետագայում փոխեց այն գերված 12 հոգուց 6 հոգու հետ: Դրանից հետո ևս չորս հոգու հաջորդեց փախչել ամրությունից, իսկ հետո, երբ Բալակը հասկացավ, որ իր ձեռքում մնացել են միայն երկու հոգի, գլխատեց այս վերջին երկուսին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 6, գիրք 7, գլուխ 7):

«Հայոց 549 թվականին պարսից ամիրա, Արտուխի որդի Սուբմանը (Արտուխյանների Եփրուսյան Եփր Սուբման իմն Արտուխը - Մ.Ֆ.)՝ հանդուգն ու արյունաբեր մի ամրոց, գորահավաք արեց, բազում զորքերով եկավ Սրուճ կոչվող բաղաբի վրա և ողջ գավառն ասպատակեց: Տեղեկանալով այդ մասին՝ կոմս Պաղտիկ Տարկը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհին II Բուլունցի - Մ.Ֆ.) և Սրուճի կոմսը, որ Փուչեր էր կոչվում, հարձակվեցին թուրքերի վրա, բայց, հարկ եղած պատրաստությունը տեսած չլինելու պատճառով, պարտվեցին ճակատամարտում: Թուրքերը հաղթեցին ֆրանկներին ու ֆրանկների զինվորներին, ինչպես և հայերին, որոնք նրանց հետ էին, մեծ ջարդ տվեցին: Սպանվեց Սրուճի կոմս Փուչերը՝ մի բաջ, հզոր ու ժուժկալ մարդ, իսկ կոմս Պաղտիկը, ողբալի փնակում, երեք հոգով ապաստանեց

Ուռնայի բերդում: Զաղաթի իշխաններն եկան, նրան բաղաթ իջեցրին, տարան և Նստեցրին իր գահին: Երեք օր անց նա զորքի հարցով ելավ գնաց Անտիոք: Այլազգիների զորքը պատերազմ էր մղում Սրուճի բերդի դեմ, բանձի տեղի բոլոր քրիստոնյաները բերդում էին ապաստանել: Այնտեղ էր գտնվում նաև Ուռնայի պապիոսը: Սրուճ բաղաթը հանձնվեց թուրքերին: 23 օր անց ժամանեց Պաղտիկը՝ 600 ձիավորով և 700 հետևակով, որոնք փախուստի մատնեցին պարսիկների անհավատ զորքը, բայց Սրուճ բաղաթը Պաղտիկին չհնազանդվեց: Այն ժամանակ ֆրանկները հարձակվեցին Սրուճ բաղաթի վրա, ողջ բնակչությանը սրի բաշեցին, ողջ բաղաթը ավարի առան և անհամար տղաների, աղջիկների ու կանանց գերի բռնեցին Ուռնա բաղաթ: Անտիոքը և ֆրանկների երկիրը լցվեց գերիներով, իսկ Սրուճ բաղաթը արյամբ ողողվեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ տարի Պարսկաստանի ամիրա Սուլեմանը (Արտուխյանների Եսիրոյան Եսիր Սուլեման իբն Արտուխը - Մ.Ֆ.), որն աչքի էր ընկնում բաշխության և ռազմականության, մեծաբանակ զորքով գնաց Սրուճ բաղաթի վրա և նրա շրջակայքը թալանի ենթարկեց: Իմանալով այդ մասին՝ Պաղտիկ Տպուրկն (Եղեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.) ու Սրուճի կոմս Ֆուչերը եկան թուրքերի դեմ, սակայն պարտություն կրեցին, իսկ ֆրանկների ու հայերի զորքն էլ կոտորվեց: Մարտում ընկավ նաև բաշարի Ֆուչերը, իսկ Պաղտիկն էլ երեք հեծյալների հետ պատսպարվեց Ուռնայում: Դրանից հետո նա զորք կազմելու համար մեկնեց Անտիոք, իսկ այլազգիները սկսեցին մարտնչել Սրուճին տիրելու համար, բանձի այնտեղ էին հավաքվել քրիստոնյաները և այնտեղ էր նաև Ուռնայի պապիոսը, ընդ որում նրանց էին միացել նաև բաղաթում եղած քրիստոնյաները, որոնք մարտնչում էին թուրքերի դեմ: Սրուճ բաղաթը հանձնվեց թուրքերին: Յոթ օր անց օգնության հասավ Պաղտիկ Տպուրկը 700 հեծյալներով և 8.000 հետևակայիների զույն և սնցած, հարձակվեց թուրքերի վրա, նրանց փախուստի մատնեց և, կոտորելով 1.000 հոգու, գերեց թշնամու 50 ամիրաներին: Հեռու բշտով թուրքերին՝ Նրանք վերադարձան բաղաթ, որտեղ ոչնչացրին բոլոր բնակիչներին ու տիրեցին նրանց գույքին, կանանց ու երեխաներին: Գերիների շատությունից լցվեց Անտիոքն ու նրա շրջակայքը, իսկ Սրուճը ավերվեց ֆրանկների կողմից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«257/ Ուռնայի սահմանի վրա գտնվող Սրուճ բաղաթում տիրում էր Բալակ անունով մի թուրք՝ Արտուխի սերունդներից (Սրուճի, հետագայում հարբերդի Արտուխյանների Եսիրոյան Եսիր Բալակը - Մ.Ֆ.): Զաղաթն այդ ժամանակ բարձրավաճ և հարուստ էր՝ լցված մահմեդականների ու քրիստոնյաների մեծաթիվ ժողովրդով և ամեն տիպի հիմուտ վաճառականներով: Հարուստ և ծաղկուն էր նաև նրա դաշտը իր բազմաթիվ գյուղակներով: Սակայն մի կողմից՝ Ուռնայի ֆրանկները, մյուս կողմից՝ Եփրատի առավելա շրջանների հայերը, որոնք միացել էին ֆրանկներին ու հնազանդվել նրանց, նեղություն էին պատճառում Սրուճին: Նկատի ունենալով այդ, Բալակը խորհեցին, որ Սրուճն ի վիճակի չէ դիմանալու քրիստոնյաների արևմբում: Եվ ահա Բալակը պատգամավորներ ուղարկեց Ուռնայի տեր Բաղդուինի (Եղեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ ուխտ ու երդում պահանջելով, որպեսզի փոխադարձ պայմանավորվածությամբ Սրուճը հանձնի նրան: Բաղդուինը, ընդունելով Բալակի պատգամավորներին, խոստացավ կատարել նրա ցանկությունը: Սրուճն իր միջնաբերդով հանձնվեց Բաղդուինին, որն այնտեղ նշանակեց ֆրանկների մարդկանցից Ֆուչեր անունով մեկին: Իշխանության գլուխ անցնելով՝ Ֆուչերը Սրուճից բազում ոսկի գանձեց: Նա ձեռքբալվեց Սրուճի երևելի մեծամեծներից ու առաջնորդներից մեկին՝ Ալբայր անունով մի մահմեդական արաբի եղբոր և ցեղակիցների հետ միասին, որոնց տներինց անասելի շատ ոսկի ու հարստություն բռնագրավեց: Այսպես Ֆուչերը հարստացավ և հզորացավ: /258/ Սուլեմանը՝ Արտուխի որդին և Բալակի հորեղբայրը (Արտուխյանների Եսիրոյան Եսիր Սուլեման իբն Արտուխը - Մ.Ֆ.), երբ լսեց, որ ֆրանկները գրավել են Սրուճը, զորք հավաքեց, եկավ ու պաշարեց այն՝ հույս դնելով բաղաթում եղած մահմեդականների շատության վրա: Լսելով այդ՝ Ուռնայի տեր Բաղդուինը կռվի ելավ նրա դեմ: Երբ բանակները մոտեցան իրար, թուրքերը դարան մտան և առջևից ու հետևից հանկարծակի հարձակվեցին ֆրանկների վրա: Ֆրանկները պարտվեցին, և նրանցից շատերը կոտորվեցին: Բաղդուինը ճողպարեց Ուռնա, ապա, շտապ անցնելով Եփրատը, գնաց Անտիոք՝ զորք ձեռք բերելու և Սրուճ վերադառնալու համար: Ֆուչերը՝ Սրուճի կառավարիչը, գերի ընկավ, իսկ Սրուճի բոլոր քրիստոնյաները բարձրացան միջնաբերդ: Նրանց հետ միջնաբերդ բարձրացավ նաև Սրուճում գտնվող Ուռնայի ֆրանկ եպիսկոպոսը, որի անունը էր Պապիկ: Նրանք ներս տարան նաև արհեստավորների, հյուանների ու դարբիններին և իրենց համար պաշար կուտակեցին: Թուրքերը, հաղթելով ֆրանկներին, եկան պաշարեցին միջնաբերդը և սաստիկ հարձակումներ գործեցին քրիստոնյաների վրա: Եվ մինչ արևը գիշեր ու զօր մարտնչում էին, մի ավետաբեր հաղորդեց, որ Բաղդուինը հասել է և թող իրենց ներսից պարտաստ լինեն: Երբ լուսացավ, ֆրանկներն իրենց նիզակների ծայրերին ջահեր վառեցին և այնպիսի սաստկությամբ առաջ շարժվեցին, որ գետնից դողաց նրանց ձայնից, իսկ ներսիներն էլ բերդից դուրս եկան նրանց օգնության: Վախն ընկավ ֆրանկների մոտեցան Սրուճին և գրավեցին այն՝ սպանելով ու գերեվարելով նրա բնակչությանը: Միայն բերին հաջողվեց փրկվել» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Այդ տարի Եսիր Սուլեման իբն Օրթուխը (Արտուխյանների Եսիրոյան Եսիր Սուլեման իբն Արտուխը - Մ.Ֆ.) թուրքմենների մեծ զորք հավաքեց և Ռաբիա Ա ամսին նրա հետ միասին մեկնեց ալ-Ռուհա և Սրուճ՝ պայքարելու ֆրանկների դեմ: Նա գրավեց Սրուճը և այնտեղ նրան մեծաթիվ կամավորներ միացան: Ֆրանկները ևս հավաքեցին իրենց ուժերը և, երբ բանակներն իրար եկան ու մահմեդականներն արդեն հաղթանակ էին տանում, թուրքմենների ջոկատը լքեց Սուլեմանին, նրա զորքը տեղի տվեց ու ցրվեց: Այդ ժամանակ ֆրանկները մոտեցան Սրուճին և գրավեցին այն՝ սպանելով ու գերեվարելով նրա բնակչությանը: Միայն բերին հաջողվեց փրկվել» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Այդ տարի ֆրանկները Զագիրայում գրավեցին Սարուզ բաղաթը...: Արդ, Սուլեմանը (Արտուխյանների Եսիրոյան Եսիր Սուլեման իբն Արտուխը - Մ.Ֆ.) Սարուզում թուրքմենների մեծ բազմություն հավաքեց ու հարձակվեց: Ֆրանկները կռվի եկան նրա դեմ ու Ռաբիա Ա ամսին փախուստի մատնեցին: Մահմեդականների այս պարտությունից հետո ֆրանկները գնացին Սարուզ, պաշարեցին, գրավեցին, ժողովրդից շատերին կոտորեցին, կանանց գերեվարեցին, նրանց ունեցվածքը կողոպտեցին, և միայն փախչողները փրկվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴⁸⁶ «Հայոց 549 թվականին պարսից ամիրան, որին Դանիշման էին անվանում՝ Սևաստի և հռոմոց ողջ երկրի տերը (Դանիշմանյանների Եսիրոյան Եսիր Ամնեդ Դազին - Մ.Ֆ.), բազմաթիվ հեծյալ զորքերով եկավ Մեյխոնեն բաղաթի վրա և կատաղի պատերազմ մղեց նրա դեմ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այն բանից հետո, երբ Սեբաստիայի տիրակալ, Եսիր Բար-Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Եսիրոյան Եսիր Ամնեդ Դազին - Մ.Ֆ.) ամուսնը եկավ ու ամալացրեց բաղաթի շրջակայքը, տանելով բերքը և հեռանալով ձմեռային ժամանակի սկզբում, Մեյխոնեի տիրակալ այն հույն Գաբրիելը մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ և խոստացավ, որ բաղաթը նրանց կհանձնի» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ այսպես շարունակվեց մեկ կամ երկու օր, երբ նրանց լուր հասավ, որ Անուշթեգին Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Եսիրոյան Եսիր Ամնեդ Դազին - Մ.Ֆ.) ելել է և հարձակվել ֆրանկներից ամրություններից մեկի՝ Մեյխոնեի վրա: Լսելով այդ՝ նրանք լքեցին Հալեպի շրջանը, որպեսզի մարտնչեն նրա դեմ» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատվածներ»):

³⁴⁸⁷ «Այդ ժամանակները հռոմոց սպարապետ իշխանաց-իշխան Թաթուլը նստում էր հունաց կայսր Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) իշխանության տակ գտնվող Մարաշ բաղաթում, որը ֆրանկ իշխաններն էին նախորդ տարին տվել Ալեքսին, բայց հույները իրենց խոստումը չկատարեցին: Դրա համար Էի ֆրանկների մեծ կոմս Պեմուկը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.) և նրա հորեղբորորդի Ռիչարդը (Եղեսիայի կոմսության ապագա ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.Ֆ.) ֆրանկների զորահավաք անելով շարժվեցին Մարաշ բաղաթի վրա: Նրանք կատաղի պատերազմ մղեցին իշխանաց-իշխանի դեմ, նրա անունը Թաթուլ էր՝ պահանջելով նրանից Մարաշ բաղաթը: Իշխանաց-իշխանը չերկուղեց Պեմուկին պատերազմ տալուց, նա բաշ մարդ էր և պատերազմում և բազմաթիվ ազատներով Մարաշ բաղաթում էր գտնվում: Իսկ Պեմուկը, որ իրեն էր ենթարկել Մարաշի գավառը, բանակել էր Մարաշի դաշտում» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Մարաշում, որը ըստ համաձայնության պետք է հասներ ֆրանկներին, ըստ հունաց կայսր Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) հրամանի տիրում էր իշխանների իշխան Թաթուլը: Եվ ահա Անտիոքի դքսության դուքս (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.) և նրա հորեղբորորդի Ռիչարդը (Եղեսիայի կոմսության ապագա ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.Ֆ.) մտարդվեցին գրավել Մարաշը, որպեսզի այն խլեն հունաց կայսր ձեռքից: Պատերազմով, սակայն, նրանք չկարողացան բաղաթը խլել բաշ Թաթուլից, որը ազգությամբ հայ էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

3488 «Այս կերպ Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) Անտիոքում կառավարեց 6 ամիս, մինչև որ հաջորդ հուլիս ամսին, հավաքելով ուժերը, գնաց Մելիտեն կղզվող բաղաբի վրա, որտեղ կառավարող հայազգի Փարիկը փոխադարձ բարեկամություն հաստատելու նպատակով նրա մոտ պատգամավորներ էր ուղարկել: Եվ այսպես Բոհեմունդը ուղղվեց դեպի Մելիտե, իսկ Ղանիշման անունով Էմիրը (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ելավ թուրքերի հսկայական բազմությամբ: Այս Էմիրը նախատեսել էր բռնել Բոհեմունդին և, ինչպես անհավատների չար սովորությունն էր, այդ նպատակով բաղաբից ոչ հեռու դարան դրեց: Եվ ահա թուրքերը տեղակայվեցին դարանում, իսկ Անուլիայի ժողովուրդը, որն այդ պահին որևէ կերպ չէր կարծում, որ մարտ կլինի հանգիստ առաջանում էր: Արդյունքում, երբ թշնամին հարվածեց, նրանք ցրվեցն ու դիմեցին փախուստի: Այնուհանդերձ հարկ է նշել, որ թուրքերը շատերին սպանեցին և ձեռք գցեցին ողջ գունակը, սակայն, ինչն ավելի վատ էր, նրանք գերեցին հենց իրեն՝ Բոհեմունդին: Նրանք, որոնք կարողացել էին փախչել, այս դժբախտության մասին լուրը տարածեցին բրիտանական շարքերում և ահա Եդեսիա բաղաբի իշխան Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), հավաքելով ուժ կարողացավ՝ Եդեսիայի և Անտիոքի բոլոր մարդկանց, ոչ մի պահ չհապաղելով գնաց թշնամիների վրա՝ այն վայրը, որտեղ կարծում էր, որ կգտներ այդ անհավատներին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը նրան էր ուղարկել իր գլխից մի մազափունջ, որը, ըստ իրենց միևնույն այդ ձեռք բերված պայմանավորվածության, նշանակում էր, որ իրեն պետք է շտապ օգնության հասնել: Եվ այսպես Եդեսիայի իշխանը բոլոր շանքերը ներդրեց, որ հասնի ու փրկի Բոհեմունդին, սակայն Ղանիշմանը, երբ իմացավ վերջինիս արշավանքի մասին, վախճանալով կորցնել Բոհեմունդին, նրա հետ միասին թողեց Մելիտեի պաշարումը և հեռացավ իր սեփական երկիրը: Խորհրդակցելով Բոհեմունդի համար՝ մենք երեք օր խորացանք թուրքերի հետացած ուղղությամբ, սակայն, այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասնելով վերադարձանք, որից հետո, ստանալով հպատակության երաշխիքներ վերջ հիշատակված Փարիկից, ժամանեցին Եդեսիա» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 21):

«Եվ այսպես, Երուսաղեմից վերադառնալուց կարծ ժամանակ անց Բոհեմունդն (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) իմացավ կամ նրան իմաց տվեցին, որ Մելիտե բաղաբը, որը գտնվում էր Անտիոքից մի քիչ ավել, բան 10 օր ճանապարհի հեռավորության վրա, գտնվում է թուրքերի սպառնալիքների տակ: Եվ ահա նա արագորեն հավաքեց իր բանակը և մեկնեց այդ հարցը լուծելու: Թուրքերը, սակայն, հենց որ իմացան Բոհեմունդի առաջանալու մասին, գիտակցաբար թողեցին բաղաբի պաշարումը և նահանջեցին, որպեսզի գործեն ինչպես պետքն էր: Իրոք, նրանք մեծապես օգտվեցին այդ նահանջից՝ կարծեց նահանջելիս էր մարտնչելով: Այդ ժամանակ Բոհեմունդի մոտորկները խորհուրդ տվեցին նրան հրաժարվել թուրքերին հետապնդելու մտքից, այլ առաջարկեցին մեկնել դեպի բաղաբ և ընդունել այն, որից հետո միայն թաքն ու համալրված ուժերով ելնել թուրքերի դեմ և հաղթել նրանց: Բոհեմունդը, սակայն, ականջ չկախեց այդ խորհուրդներին, այլ, առաջնորդվելով իր խելագար արիությանը, տեղի տվեց դրան և առաջ անցավ, մի բան, որ դրանից առաջ ոչ-ոք երբեք չէր հիշում, որ նա արած լինի, ընդ որում նա գնում էր կարծեք աղվաճ վրա, որը, լսելով շների հաչոցը, թաքնվում է: Ահա այսպես Բոհեմունդը սկսեց թուրքերի հետապնդումը և, հանդիպելով նրանց, անմիջապես մարտի մեջ մտավ, ախ մտավ, ուր էր, թե նա երբեք այդ արած չլիներ: Եվ այսպես, մինչ Բոհեմունդը պայքարում էր, երկու կողմերից նրա վրա հարձակում եղավ, նրան գերեցին և շղթայեցին, իսկ դա մեծ ուրախություն եղավ Մուհամմեդին ծառաների համար՝ իր հերթին մեծ վիշտ պատճառելով բրիտանականներին: Բոհեմունդին տարան Ռեբաստ, որտեղ նա շղթայակապ ներկայացվեց Ղանիշման արքային (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.), իսկ այդ ժամանակ Անտիոքում այն աստիճանի վիշտ էր տիրում, որ ոչ-ոք չէր կարող, որ ելնի ու փրկի այս խշխանին» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 141):

«Մոտավորապես այդ ժամանակ Անտիոքի բրիտանականների գլխին այլ աղետներ ևս եկան, բանգ հայտնի դուքս Մարկոս Բոհեմունդը արշավանք ձեռնարկեց թուրքերի դեմ, սակայն Ղալիմանը (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) մեծաբանակ բանակով անակնկալ հարձակվեց նրա վրա, շատ բրիտանականների կոտորեց և Բոհեմունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) նույն իշխանության այլ հայտնի դուքսերի ներքին ու Ռիչարդի (Եդեսիայի կոմսության ապագա ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.Ֆ.) հետ միասին գերի վերցրեց՝ նրանց երկար ժամանակ պահելով շղթաների մեջ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 21):

«Այդպես երկու տարի էր, որ Տանկերի (Տիբերիայի իշխանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացու – Մ.Ֆ.) բռնել Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) գերի էր ընկած թուրքերի մոտ և Անտիոքի կառավարումն իրականացնում էր Տանկերը» (Էթհարդ Մուրացի «Յամբուխիմոսը ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ էր, որ Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) գերվեց, սակայն թուրքերը բռնեցին նրան ավելի շուտ խորամանկության և պատահականության շնորհիվ, բանգի այս իշխանը փոքրաբանակ ուժերի գլուխն անցած առաջացել էր դեպի Մելիտե բաղաբ, որպեսզի իրենց շանքերով ու բազմությամբ այն փրկեն խայտառակությունից, սակայն, երբ պատրաստվում էին հետ վերադառնալ, թշնամին առավելության հասնել էր: Եվ ահա Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.), որը ընդամենը երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա էր Մելիտեից, չնայած թշնամու հարձակման մշտական վտանգին իր իշխանությունը հաստատեց այդ բաղաբի նկատմամբ և հետո նոր միայն վերադարձավ» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ Մելիտե բաղաբի կառավարիչ էր մի հարուստ հայ, իսկ այս Մելիտեն գտնվում էր Եփրատ գետի մոտ՝ Միջագետքում: Այս Գաբրիելը վախճանում էր, որ Պարսկաստանի թուրքերը կարող են հարձակվել իր վրա, ընդ որում ինքը հազիվ էր դիմանում հենց միայն տեղական թուրքերի հարձակումներին: Այս պատճառով էր, ահա, որ նա խորհուրդ գումարեց, որից հետո Անտիոքի պրինց Բոհեմունդի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) մոտ մարդիկ ուղարկեց, որոնք իր անունից պետք է ասեին Բոհեմունդին, որ նա շտապ գա իր երկիրը, բանի որ ինքը, համաձայն պայմանավորվածության, որ փոխանցվեց Բոհեմունդին, պատրաստ է Մելիտեն հանձնել վերջինիս: Իրոք, այս Գաբրիելը շատ էր սիրում Բոհեմունդին և ուզում էր, որ բաղաբը բաժին հասնի հենց նրան, այլ ոչ թե ուրիշ տեղին: Երբ Բոհեմունդը լսեց այս մասին, ինչպես մի այդ, որ իրոք աչքի է ընկնում խիզախությամբ, արագորեն պատրաստվեց, հետը մեծ ուժեր վերցրեց և առաջացավ: Նա կտրեց անցավ Եփրատ գետը, մտավ Միջագետք և սկսեց մոտենալ Մելիտե բաղաբին, բայց միաժամանակ, սակայն, այդ բաղաբին սկսեց մոտենալ նաև Ղանիշման անունով մի թուրք Էմիր (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.): Այս Էմիրը, ճգրդի իմանալով Բոհեմունդի առաջխաղացման մասին, նրա առաջխաղացման ուղու վրա դարան դրեց և անակնկալ հարձակում գործեց, ընդ որում ոչ այն ժամանակ, երբ Բոհեմունդի մարդիկ անպատրաստ էին և անկազմակերպ: Այստեղ շատերը սպանվեցին, բանի որ թուրքերը քանակապես գերազանցում էին, իսկ մնացածներն էլ փախան: Այդ ժամանակ էր հենց, որ Բոհեմունդը գերի ընկավ և, ձեռքերը պարանով, իսկ ոտքերն էլ շղթայով կապած, նրան առաջ բռնեցին: Ղանիշմանը հետո այն թուրք էր, անցավ իրոք, անցավ գոռոզացած այդ հաջողությունից և դարձած ինքնավստահ, կրկին հավաքեց իր ուժերը ու մոտենավ Մելիտե բաղաբին՝ հույս ունենալով պաշարել այն և բաղաբը իրենով անել, բանի որ Բոհեմունդը արդեն իր ձեռքում էր: Մի բանի հոգի, սակայն, որ փրկվել էին այն ժամանակ, երբ Բեհմունդը գերի էր ընկել, շտապեցին դեպի Եդեսիա և կոմս Բալդուինին (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.) հայտնեցին այդ մեծ անհաջողության մասին, որ եկել էր Բոհեմունդի գլխին: Եվ ահա այն ազնիվ կոմսը, լսելով այդ լուրը, շատ զայրացավ, բանգի շատ էր հասկանում պրինցին, որին համարում էր ճանապարհորդության իր ընկերը, ընդ որում, բանի որ Գաբրիելի հողերը իր հողերին շատ մոտիկ էին գտնվում, նրան ընդհանրապես դուր չեկավ այն, որ թուրքերը կարող էին տիրել դրանց: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ Բալդուինը արագորեն, ինքնա կարող էր, հավաքեց իր հեծյալներին ու հետևակայիններին, վերցրեց ճանապարհորդության համար ամենայն անհրաժեշտը և գնաց այդ ուղղությամբ: Եդեսիայից Մելիտե ճանապարհը երեք օրվա է, սակայն նա ավելի արագ կտրեց անցավ այն ու հասավ բաղաբին: Իր հերթին, սակայն, Ղանիշմանը, երբ իմացավ Բալդուինի մոտենալու մասին, չհամարձակվեց նրա դեմ մարտի մեջ մտնել, այլ փոխարենը թողեց պաշարումը և, հետ տանելով ամուր կապված Բոհեմունդին, հեռացավ: Երբ Բալդուինը լսեց, որ Ղանիշմանը չի համարձակվել իրեն սպանել, այլ փախել էր իր առջևից, նա ու նրա մարդիկ ընկան այդ թուրք Էմիրի հետևից և երեք օր հետապնդեցին նրան, մինչև որ Բալդուինը հասկացավ, որ չի կարող հասնել Ղանիշմանին: Ղանիշմանը հետո նա վերադարձավ Մելիտեի մոտ, որի տիրակալ Գաբրիելը ուրախությամբ դիմավորեց Բալդուինին ու նրա մարդկանց և շնորհավորեց նրանց, որից հետո այս բաղաբը, համաձայն այն պայմանավորվածության, որ կար Բոհեմունդի հետ, տվեց Բալդուինին: Ղանիշմանը հետո Բալդուինը անմիջապես Եդեսիա վերադարձավ» (Գիլոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 21):

«Բաղաբի իշխանը, որին հորիչ էին անվանում, դիմեց Պեմունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և նրան կանչեց բաղաբին օգնության հասնել՝ խոստանալով Մելիտեն բաղաբը: Այն ժամանակ Պեմունդն ու Ռիչարդը (Եդեսիայի կոմսության ապագա ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.) իրենց զորքերով ելան եկան Ղանիշմանի (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) դեմ: Ղանիշմանը, լսելով դա, ֆրանկների դեմ զորքեր ուղարկեց Մելիտենի դաշտը: Նա շատ տեղեկում դարաններ դրեց, իսկ ինքը բազմաթիվ զինվորների գլուխն անցած գնաց նրանց ընդդիմակալելու: Պեմունդն ու Ռիչարդը, անխտենաբար, առանց որևէ պատրաստության էին գնում, անգեղ գործով՝ մեռելի հետևից գնացող կանանց նման պաճուճված: Նրանց պատերազմական գեները ծառաներն էին տանում, իսկ մարտիկները գերիների պես անգեղ էին: Եվ ահա ֆրանկների զորքի վրա հանկարծակիորեն խուժեցին Ղանիշմանի զինվորները:

Այդ օրը կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ և ֆրանկների ու հայերի ողջ զորքը կոտորվեց: Պեմունդն ու Ռիչարդը գերի ընկան: Այդ ճակատամարտում սպանվեց և երկու հայ եպիսկոպոս՝ Անտիոքի եպիսկոպոս Կիպրիանոսը և Մարաշի եպիսկոպոս Գրիգորիսը: Նրանք ուղեկցում էին Պեմունդին, որովհետև իրենց շատ էր հարգում: Այդ դեպքի համբավը տարածվեց, և քրիստոնյաների բովանդակ երկիրը ահուդողի մեջ ընկավ, իսկ պարսից ժողովուրդը ուրախություն ու բերրույուն ասլորեց, քանզի հանվանե հենց Պեմունդին էին ֆրանկների թագավոր ճանաչում, և համայն հորասանը նրա անունը լսելիս դող էր ընկնում: Ուռհայի կոմս Պաղտիկը (**Եդեսիայի կոմս (1100-1118), Երուսաղեմի թագավորության ասպագա արքա Բալդուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.)** և Անտիոքի ողջ ֆրանկ բնակչությունը, լսելով այդ մասին, Դանիշմանի վրա շարժվեցին: Վերջինս Պեմունդին և Ռիչարդին շղթայակապ Նիքսար տարավ: Պաղտիկը, լսելով այդ մասին, վերադարձավ Ուռհա» (Մատթեոս Ուռհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ հայտնվեց Դանիշմանը՝ Սեբաստիայի տերը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)**, որը հարձակման անցավ Սելյուկների ուղղությամբ՝ ցանկանալով գրավել այդ քաղաքը: Քաղաքի տեր Գաբրիելը դիմեց Բոհեմունդին (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)**, թե. «Եվ մեզ օգնության և ես կտամ քեզ Սելյուկներ»: Այդ ժամանակ Բեհեմունդն ու Ռիչարդը (**Եդեսիայի կոմսության ասպագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.Ֆ.)** թողեցին Մարաշն ու շարժվեցին Դանիշմանի դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ վերջինս իր զորքը հանեց նրանց դեմ և ճանապարհին մի բանի տեղերում իր ջոկատների ուժերով դարաններ դրեց: Քրիստոնյաները անվախ առաջանում էին ճանապարհով հանված գրահներով, իսկ նրանց գեները տանում էին զինակիրները, ինչպես կարգն է ճակատամարտից առաջ, երբ հանկարծ զգոտես որոտեցի հայտնվեցին Դանիշմանի ռազմիկները և սկսեցին կոտորել: Նրանք կոտորեցին բոլորին, իսկ Բոհեմունդին ու Ռիչարդին էլ գերեցին: Այստեղ սպանվեցին երկու եպիսկոպոսները՝ Կիպրիանոսն ու Գրիգորիսը, որոնք, չնայած այն բանին, որ հայեր էին, Բոհեմունդի սերն էին վայելում և նա նրանց ամենուր իր հետ էր վերցնում: Սա շատ ուրախացրեց անհավատների և տիրության գիրկը նետեց քրիստոնյաներին: Իմանալով այդ մասին՝ Ուռհայի կոմս Պաղտիկին (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա արքա Բալդուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.)** ու ֆրանկների ողջ ժողովուրդը սկսեց հետապնդել Դանիշմանին, սակայն նրանք այդպես էլ ի վիճակի չեղան ազատել իրենց իշխանների գերությունից, որոնց տարան Նիքսար, իսկ ֆրանկներն էլ հետ դարձան» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 549 թվականին Դանիշմանը՝ Սեբաստիայի տերը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)**, որի մասին ասում են, թե Հայոց ազգից էր, գալիս է Սելյուկյի վրա: Պեմունդն (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)** ու Ռիչարդը, որոնք գտնվում էին Ուռհայում, դուրս են գալիս նրա դեմ, բայց բռնվում են նրա կողմից և բանտ դրվում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65):

«Հայոց 549 թվականին Հայոց ազգից մի իշխան (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)** շատ նեղվեց հույների բռնություններից, դրա համար էլ գնաց Պարսից աշխարհ, ուրացավ իր հավատքը և ստացավ պարսից իշխանության կուսակալության պատիվը Սեբաստիա քաղաքի ու նրա սահմանների վրա՝ դեպի հունական կողմը՝ կարգվելով Դանիշման: Եվ ահա սա պատերազմ մղեց լատինացիների դեմ, բազում հարվածներ հասցրեց նրանց, ինչպես նաև մեծ անվնասությամբ տառապեցրեց Հայոց ազգին Սեբաստիայում ու նրա սահմաններում» (Ռովհանես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

«Երբ Հեթումի որդի կուրապաղատ Թորոսը սպանվեց Եդեսիայի բնակչության կողմից, ֆրանկները եկան ու հաստատվեցին այս քաղաքում: Դրանից հետո Գաբրիելը մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ և հայտնեց, թե ինքն էլ է ուզում իր քաղաքը հանձնել նրանց...: Եվ այսպես, երբ Սելյուկները նստող հույն Գաբրիելը սկսեց ճնշվել Դանիշմանի կողմից, նա երբեք անգամ դիմեց ֆրանկներին ու խոստացավ քաղաքը նրանց հանձնել: Նա իր աղքատ կնուկային տվեց Երուսաղեմի արքայի (**Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա արքա Բալդուին I Բուրգոն - Մ.Ֆ.)** բրդոցորդուն՝ Եդեսիայի կոմսին (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա արքա Բալդուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.)**, որը հետո դարձավ Երուսաղեմի թագավոր: Ահա այս պատճառով էր, որ Անտիոքի իշխանը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)** առանց որևէ անհանգստության ելավ, որպեսզի մտնի Սելյուկի: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա հասավ հայերի կողմից զբաղեցրած հողերին, սրանք սկսեցին ամեն կերպ խոչընդոտել նրան, բանզի վախճանում էին, նա կվտարվի իրենց այն բանից հետո, երբ կհաստատվի տեղում: Դրա համար էլ հայերը գաղտնի իմաց տվեցին Դանիշմանին (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)**, իսկ երբ հայտնի դարձավ, որ իշխանը հասել է Գաֆինա կղզվող վայրին, այդ անիծյալ Գաբրիելն ինքն է մտափոխվեց և չցանկացավ նրան քաղաք թողնել: Այս կերպ նա ստիպեց նրանց հապաղել և խաբելով կեղծ խոսքերով ձգձգեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Դանիշմանը հաջողացրեց մտնելով, դարան դնել ու գերել իշխանին: Այսպիսով՝ հայերի ու Գաբրիելի մեղքով թուրքերն ավելի ուժեղացան» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ Սելյուկներում իշխում էր Գաբրիել անունով մի քաղցեղոնական, որին, ինչպես վերը հիշեցինք, կառավարիչ էր նշանակել Բուզան գորահորամանատարը: Երբ Բուզանը սպանվեց, քաղաքը մնաց նրա ձեռքում: Գաբրիելը պատգամավորներ ուղարկեց Անտիոքի տեր Բոհեմունդին (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)** մոտ, որպեսզի նա գա Սելյուկեն և իր դստերը, որի անունը էր կիրա Մորֆիա, վնասության առևի՛ որպես օժիտ ստանալով նաև Սելյուկեն: Բոհեմունդը ճանաչեց ընկալ Սելյուկեն գնալու համար, բայց երբ հասավ քաղաքի մոտերը, նրա վրա հարձակվեց Դանիշման տիրակալը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)**, որն իշխում էր Պոնտոսի և Կապադոկիայի երկրներում: Բոհեմունդն ընկրկեց, նրա հետ եղած ֆրանկները կոտորվեցին, իսկ ինքը գերի ընկավ: Որոշ ժամանակ անց նա փրկագնվեց ահագին ոսկով և եկավ Անտիոք: Անտիոքում տեր կարգելով իր բորջ որդուն Տանկրեդին (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ասպագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագու (1104-1112) - Մ.Ֆ.)**, նա ծովով ելավ գնաց իր բնիկ երկիրը և այնտեղ մեռավ» (Անանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 252):

«Եվ ահա դուրսահավատ արքա Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)** ելավ, որ մեկնի Սելյուկ: Այդ ժամանակ հայերը, որոնք Փիլարտոսի ժամանակներից ի վեր տիրում էին այդ վայրերին, ի դեմս Գող կոչված Վասիլի, որը զբաղեցնում էր Բեռունն ու Ռաբանը, ինչպես նաև Ռուբենի որդիներին, որոնք զբաղեցնում էին Հայաստանը, վախճանալով, որ ֆրանկները կտիրեն իրենց և կվտարեն իրենց տիրած վայրերից, գաղտնի մարդ ուղարկեցին Իսմայիլ իբն Դանիշմանի (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)** մոտ՝ խնդրելով նրան դարան դնել ֆրանկների նկատմամբ: Այդպես վարվեց նաև այն անիծյալ Գաբրիելը: Եվ ահա ֆրանկները եկան Գալիսա քաղաք, որը Սելյուկեցի այլ բիշ է վեր, որից հետո խաբելով ու մոլորեցնելով նրանց, այնքան ձգձգեցին ժամանակը, մինչև որ իբն-Դանիշմանը տեղ հասավ: Եվ ահա նա դարան դրեց պարսից նկատմամբ, շղթայեց և ուղարկեց Սեբաստիան» (Բար-Մեդետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա Ռիդվանը (**Հայեայի Էմիրության Էմիր Ռիդվանին - Մ.Ֆ.)** լսեց, որ Անուշթեգին Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)** ելել է և հարձակվել ֆրանկների ամրություններից մեկը հանդիսացող Սալաթիայի վրա, որից հետո ելավ Հալեպից, որպեսզի մարտնչի նրա դեմ: Այդ ժամանակ, սակայն Դանիշմանը Մարաշի շրջակայքում հանդիպեց Բոհեմունդին (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)**, որի հետ ֆրանկների մի ջոկատ կար, և այն աստիճան գլխովին ջախջախեց սրանց, որ ոչ-ոք չփրկվեց, իսկ Բոհեմունդն ինքն էլ գերվեց» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Հայեայի պատմություն հատընտիր»):

«Այդ տարի Ռեջեբ ամսին ֆրանկների արքա և Անտիոքի տիրակալ Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)** մեկնեց Աֆամեա ամրոց ու պաշարեց այն: Մի բանի օր նա մնաց այնտեղ, իգուր կործանելով իր զորքը, մինչև որ ստացավ խիճ-Արսլան իբն Սուլեյման իբն Կուտալպիշի (**Դիոնիսիայի սուլթանության սուլթան Խիճ-Արսլան - Մ.Ֆ.)** ասկարով ալ-Դանիշմանի (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)** Սելյուկ ժամանելու մասին: Իմանալով այդ մասին՝ Բոհեմունդը վերադարձավ Անտիոք և, հավաքելով ուժերը, ելավ մահմեդականների բանակի դեմ: Սակայն Բարձրյալ Ալլահը օգնության եկավ մահմեդականներին, որոնք սպանեցին նրա շատ ռազմիկներին, իսկ նրան էլ իր որոշ ուղեկիցների հետ միասին գերեցին: 494 թվականի Սաֆար ամսի երկրորդ հատվածում Անտիոքում գտնվող Բոհեմունդի հպատակներին սուրհանդակներ ուղարկվեցին քաղաքը հանձնելու պահանջով: Նույն այդ տարում էլ հայտնվում է այն մասին, որ հյուսիսային մասերում ջորորների ջուրը պակասեց, իսկ ամրոցների մեծամասնության ջրի տարաներում էլ ջուրը բացացավ ու նրա գինը բարձրացավ» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Չուլքադա ամսին ընդհարում տեղի ունեցավ Սալաթիայի մոտ, Գիվիշտեգին իբն Դանիշման Տիլուի (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)** և ֆրանկ պետերից Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.Ֆ.)** միջև: Սա կոչվել էր Դանիշման, բանզի նրա հայրը ուսուցիչ էր եղել թուրքմենների մոտ: Գիվիշտեգին վիճակը շատ փոփոխություններ կրեց, մինչև որ նա տիրեց Սալաթիա, Սեբաստիա Սիվաս և այլ քաղաքների: Սալաթիայի տերը Բոհեմունդին գրել էր և իր մոտ հրավիրել: Սա եկավ 5.000 հոգով, սակայն բախվելով իբն Դանիշմանի հետ, պարտություն կրեց ու գերի ընկավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Հիջրի 493 թվականին Սալաթիայի, Սվազի և այլ վայրերի իշխան Կուսուլտուկին իբն Դիլուն (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)** բանակ կազմեց: Նա ճանաչված է իբն ալ-Դանիշմանի անվամբ, որ նշանակում է Դանիշմանի որդի, որովհետև այս Դանիշմանի հայրը (**Դանիշմանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Զանս-Էդ-Ղին Ահմեդ Ղազին Սելիբ-Դանիշմանը (1080-1085) - Մ.Ֆ.)** թուրքմեն ուսուցիչ էր, և նրանց մեջ ուսուցին կոչում են դանիշման: Նա բարձրացրեց իր որդուն, մինչև այդ երկրի թագավոր կարգեց: Կուսուլտուկին իբն Դիլուն ջարդեց

Ֆրանկներին, որոնք արշավել էին Մալաթիայի կողմերը, և նրանց վրա հարձակվելով նրանց թագավորին (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), գերի վերցրեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴⁸⁹ «Եվ ահա Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ինժեներ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), Բալդուին Դ Բուրգոն (Երեսփայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.), Կիլյամ Պուատտուն և Գիյոմ Շարպանտեն, ստանալով արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու (1100-1118) Մ.Ֆ.) ուղերձը, իրենց ձեռքի տակ եղած բոլոր ուժերով ուղղվեցին դեպի Անկալոն: Ութ օրվա ընթացքում քրիստոնյաները պաշարել էին քաղաքը և հաճախակի հարձակումներ էին գործում վերջինիս պարիսպների ու աշտարակների վրա: Այդ ժամանակ Բաբելոնի թագավորության արքայի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.) բարձրաստիճան իշխաններից մեկը, որի անունը Մեդեփաս էր ու որը մնացել էր քաղաքում, որպեսզի կազմակերպի վերջինիս պաշտպանությունը, հանկարծ մեծ զորքով ելավ ու հարձակվեց քրիստոնյաների վրա՝ նրանց վրա նետերի հեղեղ թափելով: Աստծո կամքով, սակայն նա անմիջապես ընկավ քրիստոնյաների ձեռքը և կործանվեց: Եվ ահա այս հայտնի Էմիրի մահից հետո ասկալոնցիների հարձակումը հետ մղվեց, ընդ որում նրանք փակվեցին քաղաքում ու արդեն վախճանում էին դուրս գալ այդտեղից: Իր հերթին արքան, սակայն, տեսնելով որ այդ մեծաքանակ հարձակումները որևէ օգուտ չեն տալիս, թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 15):

«Եվ ահա թուրքերը, հենց որ իմացան, որ թագավորության վրա տարածվել է Բալդուինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) իշխանության ոգին, ինքը իրենց լավ բան չէր խոստանում, հավաքեցին ուժերը և մոտեցան Անկալոնին: Այն բանից հետո, սակայն երբ Բալդուինը հայտնվեց այս քաղաքից փոքր հեռավորության վրա, նա հայարտությամբ ցուցադրեց իր ուժերը, բայց միաժամանակ նաև մեծ ուժով այնպես հարվածեց ասկալոնցիներին, որ սրանք հազիվ փրկվեցին ու փախան՝ իրենց մտադրությունները կյանքի կոչելու համար սպասելով մեկ այլ առիթի» (Կիլյամ Մալմսբերցի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

³⁴⁹⁰ «Եվ ահա կարծ կարծ ժամանակյան ընթացքում Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ինժեներ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն (1100-1104, 1104-1112) – Մ.Ֆ.) արշավի ելավ Մամիստրայի, Ադանայի ու Տարսունի ուղղությամբ և դրանք երկրորդ անգամ դրանք ենթարկեց իր իշխանությանը, բանի որ այդ քաղաքները կորսվել էին իր նախորդների անփութության հետևանքով» (Ռաուլ Կանեյակ «Իշխան Տանկերդի կյանքը», գլուխ 143):

«Տարսունը, Մսիսը և Ադանան Ֆրանկները գրավել էին հույներից» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 249):

³⁴⁹¹ «Այդ ժամանակ Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) ելավ Սեբաստիայից և երեք ամառ իրար հետևից անապատեց Մեյիտեի շրջանը: Նա ոչնչացնում էր բերքը, իսկ ծնունդ վերադառնում իր մոտ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

«Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) կռվեց Մեյիտեի դեմ երկու տարի՝ այրելով քաղաքի վաստակը... իսկ հետո գրավեց քաղաքը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

³⁴⁹² «1/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Իսաիայի թագավորությունից անթիվ բանակի լանգոբարդներ, իմանալով Աստիոքի ու Երուսաղեմի գրավման ու քրիստոնյաների հաջորդությունների մասին, ելան տեղից...: Նրանք կապ հաստատեցին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) հետ...: 2/ Եվ ահա նրանք հասան Կոստանդնուպոլիս..., որտեղ նրանց միացան նոր ուժեր Ֆրանսիայից ու Գերմանիայից...: 3/ Կոստանդնուպոլիսի կայսրը հնարավորություն տվեց այս ուխտավորներին գնել իրենց անխրաժեշտը...: 4/ Այդ ժամանակ Լաոդիկեայից Կոստանդնուպոլիս եկավ կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), ինչը օգտակար եղավ ուխտավորների համար...: 5/ Ուխտավորները հավաքվեցին Նիկոմեդիայում...: 6/ Այդ ժամանակ սկսեցին քննարկել հետագա անելիքները և լանգոբարդները, որ ամենամեծաքանակն էին, հայտարարեցին, որ իրենք ուղիղ դեպի Խորասան պետք է գնան, որպեսզի գերությունից ազատեն իրենց իշխան Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) ...: 7/ Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքապետները հետ միասին նրանց միացավ նաև կոմս Ռայմոնդը...: 8/ Եվ ահա ուխտավորները ոտքի ելան, որից հետո երեք շաբաթ շարունակ առաջացան շատ առատ ու ամեն ինչով լի վայրերով, ընդ որում հասարակ մարդիկ ամեն տեսակի այլանդակություն ու այլաներվածություն էին թույլ տալիս: Եվ ահա Դովադի Մկրտչի տոնի օրը նրանք, իջնելով ձորերը և բարձրանալով բարձր լեռները, հասան Անկարա կղզված քաղաքին, որը գրավեցին այդտեղ գտնվող թուրքերից առավելուց մինչև երեկո տևած մարտի արդյունքում, ընդ որում նրանք գրավեցին նաև միջնաբերդը՝ սպանելով այդտեղ գտնվող 200 թուրքերի: Այն բանից հետո, երբ այս քաղաքը հանձնվեց կայսեր ներկայացուցիչներին, ուխտավորները ուղղվեցին դեպի Գանգրա՝ անապատելով շրջակայքում գտնվող ամեն ինչ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 8, գլուխ 1-8):

«Իմանալով այն մասին, որ Երուսաղեմում իշխանությունը ստացել է Բալդուինը (Երեսփայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.),՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) իր մոտ պահեց Իսանգելին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) այնքան ժամանակ, մինչև որ երկու եղբայրների գլխավորությամբ չժամանեց Նորմանների զորքը, որոնց կոչում էին Բյադրասներ: Կայսրը շատ անգամ խորհուրդ տվեց նրանց շարժվել այն ճանապարհով, ինչ որ մյուս ջոկատները, և Երուսաղեմ գնալ ափամերձ ճանապարհով ու այդ կերպ միանալ լատինացիների միացած զորքին, սակայն նա չկարողացավ համոզել նրանց, բանի որ նրանք չէին պատրաստվում միանալ ֆրանկներին, այլ ուզում էին այլ ճանապարհով գնալ՝ ուղղվելով արևելք հասնել ուղիղ Խորասան և գրավել այն: Կայսրը, իմանալով այդ ճանապարհի անհարմարությունը և չգանկալալով նման մեծ զորքի կործանումը, իսկ նրանք կազմում էին 50.000 հեծյալներ և 100.000 հետևակայիններ, սկսեց համոզել գործել այլ կերպ: Համոզվելով, որ նրանք չեն համաձայնում, նա կանչեց Իսանգելին և Միտտային ու նրանց ուղարկեց Նորմանների հետ միասին, որպեսզի սրանք նրանց բարի խորհուրդներ տան և ըստ հնարավորության զսպեն նրանց անզուսպ պոռթկումները: Անցնելով Կիլիկիայի նեղուցով և ձգտելով դեպի Արմենիակ՝ Նորմանները մոտեցան Անկարային ու հենց ընթացքից էլ տիրեցին նրան» (Անան Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 8):

«Այս ծովի ճանապարհով եկան յոթ ֆրանկ կոմսեր և կամեցան փրկել Բոհեմունդին (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.): Նրանք հասան Անկարային կղզված բերդը, գրավեցին և այնտեղի մահմեդականներին կոտորեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիանատար պատմություն»):

³⁴⁹³ րդ, հասկանալով, որ թուրքերն իրենց թակարդն են բաշտում, սկսեցին հոգալ վերջապահի մասին՝ այդ նպատակով առանձնացնելով մոտ 700 ֆրանկ սպանտներ, որոնք պետք է մասին լանգոբարդների թիկունքում և ամեն կերպ օգնեին նրան միացած մարդկանց ու վիրավորներին: Իրենց հերթին թուրքերը, սակայն, իմանալով այդ մասին, առանձնացրին 500 նետածիգ հեծյալների, որոնք անակնկալ հարձակման անցան և, նետերի հեղեղ թափելով, շատերին սպանեցին կամ վիրավորեցին: Եվ այսպես, ահաբեկված այդ ամենից, այն հեծյալ լանգոբարդները փախան՝ թողնելով հասարակ հետևակայիններին և բոլոր նրանց, որոնք վիրավոր էին կամ ճանապարհից հոգևած: Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքերը սպանեցին մոտ 1.000 հոգու: Հաջորդ օրը լուսաբացին, երբ այս փորձաքնի մասին լուրը հասավ քրիստոնյաների ճամբար, բոլոր զորավորները անհանգստացան և սկսեցին մեծապես մեղադրել լանգոբարդներին նրանց վախկոտության և դրսևորած թուլության համար, որը նման ծանր կորուստների պատճառ էր դարձել: Եվ ահա նրանք որոշեցին ոտքի հանել յուրայիններին և օգնության հասնել թուլացած մարդկանց, որոնք հեռվում էին, սակայն Բուրգունդիայի դուքսը իր կողմնակից 500 հոգու հետ միասին շարունակեց պաշտպանել ընթացքի մեջ գտնվող ուժերին, ընդ որում, մինչ նա այդ գործով էր զբաղված, ոչ մի սպանված չեղավ: 10/ Եվ ահա հաջորդ օրը, երբ Բուրգունդիայի դուքս Էտյենը և կոմս Ռայմոնդը գործի անցան, թուրքերը կրկին առանձնացրին մոտ 700 հոգու և օրվա իններորդ ժամին հզոր հարձակման անցան: Նրանք մի նեղ վայրում աղեղների կիրառմամբ դաժան մարտի մեջ մտան, ընդ որում կոմսը միանգամից երեք սպանված, ինչպես նաև շատ վիրավորներ կորցրեց: Այդ ժամանակ, տեսնելով, որ մարտն ավելի ու ավելի փոստափոխ ընթացք է ստանում, Ռայմոնդը արագորեն մարդ ուղարկեց հիմնական բանակի մոտ, որը գտնվում էր յոթ մղոն առջևում, որպեսզի իրենք օգնության ուղարկեն 10.000 ծանրազեն սպանտների, բանգի արդեն պարզ էր, որ այդտեղ էր հավաքվում թուրքերի հիմնական բանակը: Այդ ժամանակ այն 700 թուրքերը, հասկանալով, որ շուտով տեղ կհասնեն սպանտների լավ զինված խոշոր ուժեր, հեռացան ինչպես կարող էին արագ, ու ցրվեցին լեռներում: Եվ այսպես այն 10.000 սպանտները, հասնելով տեղ, վերցրին այդ խեղճ հետևակայիններին ու հոգևած մարդկանց և կոմսի հետ միասին միացան հիմնական բանակին, որից հետո այլևս ուժերը չէին բաժանում՝ հաշվի առնելով թուրքերի անընդհատ հարձակումները կամ դրա վտանգը: 11/ Այսպես ավարտելով այս գործը՝ ուխտավորները շարունակեցին առաջանալ 15 օր շարունակ՝ անցնելով սարսափելիորեն դժվար վայրերով ու հաղթահարելով զառիթափ լեռներ, ընդ որում այդ ընթացքում նրանց չհանդիպեցին ոչ մարդիկ և ոչ էլ կենդանիներ, որի արդյունքում բանակում սկիզբ առավ ու հսկայական չափերի հասավ մի իսկական սով: Մարդիկ տանջվում էին սովից և ուտելիք պակասից, իսկ բոլոր նրանք էլ, որ հեռանում էին հիմնական ուժերից, որպեսզի գնեն մի որևէ բան գտնեն, շրջապատվում և սպանվում էին թուրքերի կողմից: Շատերն այդ կերպ զոհվեցին, ընդ որում ծանր կորուստ կրեցին հատկապես արքունիների ուխտավորները: Նրանք, որոնք հարուստ էին և հետևելով բավարար չափի պաշարներ էին բերել, առժամանակ դիմաժամ էին, այն դեպքում, երբ այդ ստիպված էին ուտել ինչ պատահի՝ խոտեր, տերևներ, արմատներ և այլն: 12/ Այս կերպ տառապելով՝ ուխտավորները ի վերջո հասան Կաստամուն կղզիով քաղաքին, որի մոտ խոտածածկ մի դաշտ կար, սակայն պարզվեց, որ այդ հանգամանքը ավելի էր բարդացնում դրությունը, բանգի թշնամիներ անմիջապես այրեցին այդտեղի ողջ խոտածածկույթը և այդ ժամանակ սովին գումարվեց նաև կրակը, ընդ որում

649

թուրքերի նետերից սպանվել էին ավելի քան 160.000 հոգի, ընդ որում հսկայական քանակի մարդիկ էլ տանջամահ էին արվել թշնամիների կողմից, սովահար էին եղել, հյուծվել էին և այլ կերպ տուժվել՝ այլևս ի վիճակի չլինելով որևէ դիմադրության» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 8, գլուխ 8-21):

«/17/ Եվ այսպես ֆրանկները պատրաստվում էին մեկնել, սակայն մինչ այդ որոշեցին մի քիչ հանգստանալ: Մի քանի օր անց կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացի – Մ.Ֆ.**) միացավ ուխտավորներին, ընդ որում կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մի քանի նավեր ուղարկեց, որոնք բարձրած էին պարենամթերքով: Ուխտավորները, որոնք պարենամթերքի կարիք ունեին, ուրախությամբ ընդունեցին այդ ու նրանցից յուրաքանչյուրին լավ բաժին հասավ, սակայն նրանք տեղյակ չէին այն ստոր դավադրության մասին, որ կայսրը արեց իրենց թիկունքում, երբ այս միջոցով ծարավորեն պարզեց ուխտավորների ընդհանուր բանակությունը, հաշվելով ըստ տրված պարենամթերքի համար ստացված գումարի, և այդ մասին միանգամից տեղյակ պահեց Դոմինանին (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**), Սուլեյմանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արալան – Մ.Ֆ.**) և թուրքերի մյուս իշխաններին, որոնք, որպեսզի մարտնչեն քրիստոնյաների դեմ, հավաքվել էին Պաֆագոնիայից ու այլ վայրերից ... /18/ Մեր հայրենակիցները, որոնք չէին կասկածում այդ դավաճանության մասին, ողջունեցին կոմսի գալը, ընդ որում նրա հետ կային նաև թուրքապոլներ, որոնք ոչ միայն գիտեին մեր լեզուն, այլև լավ ծանոթ էին այն երկրին, որով պետք է անցնեին իրենք: Եվ ահա, թափառելով մեկ այս, մեկ այլ վայրում, ուխտավորները ուղղություն բռնեցին դեպի Փանգրա կղզի՝ թաղաք: Այդ ընթացքում քրիստոնյաները հայտնվեցին ծանր վիճակում, բանի որ կոմսն ինքը լավ ծանոթ չէր ծանապարհին, իսկ նրա ուղեկիցներն էլ նրանց ամեն կերպ մոլորեցնում էին: Եվ ահա, երեք շաբաթ թափառելուց հետո մի կերպ հասնելով Փանգրա թաղաքի մոտակայքը, ուխտավորները տեղավորվեցին հանգստի և որոշեցին որոշ ժամանակ մնալ այդտեղ, որովհետև մինչ այդ անցել էին անանցանելի անտառներով ու թավուտներով, լեռներով և կիծերով: Եվ ահա հենց այդ ժամանակ, երբ քրիստոնյաները, սարսափելի կերպով հոգևած իրենց կրած տառապանքներից, պատրաստվում էին հանգստի, հայտնվեցին թուրքերը, ընդ որում ոչ միայնակ, այլ հետները բերելով իրենց ընտանիքները և ողջ ունեցած-չունեցածը: Այդ ժամանակ մի հակառակ տեսարան առաջացավ, բանից մի կողմից ամեն ինչ ունեցող մարդիկ էին, իսկ մյուս կողմից՝ հոգևած և ոչինչ չունեցող ուխտավորները, որոնք տանջվում էին սովից ու ծարավից: Այնուհանդերձ, տեսնելով թշնամուն, ծանապարհորդները ոտքի ելան ու ձեռք մեկնեցին գեներին, որից հետո արհաբար մարտի մեջ մտան, որը տևեց 5 օր: Ինչպես ասում են, այնտեղ 500.000 քրիստոնյաներ կային, սակայն նրանց շրջապատել էին սարսափելի կերպով հարձակվող ևս միլիոն հեթանոսներ: Երկու կողմից էլ մարտնչում էին կատաղորեն և զոհվեցին բազում հազարավոր մարդիկ: Եվ ահա ինկերորդ օրը թուրքերը, անաբեկվելով քրիստոնյաների ուժից, ոտքի անկեցին իրենց ներքիններին ու ընտանիքներին, որ հեռանան այդ վայրից, սակայն քրիստոնյաները ևս, որոնք անտանելի հոգնել էին այդ ամենից, արդեն որևէ դիմադրություն ցույց չտվեցին, մանավանդ որ գիշերվա սկզբին կոմս Ռայմոնը ու թուրքապոլների կայսերական զորքը լեռնից մարտնչողներին և, առանց տեղեկացնելու նրանց, գաղտնի փախան: Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, Տուլուզի կոմսի զինակիրը, որ մի բարեպաշտ քրիստոնյա էր, տապալեց նրա վրանը, որպեսզի մարդիկ իմանան, որ կոմսը խաբել է իրենց ու փախել է: Այդ կոմսը զոհվեց Ալբերտ Բալնորեն, որը մի ժեռ արիության տար մարդ էր, իսկ նրա հետ էլ ընկան նաև բազում մարդկանց հազարյակներ, որոնց ճշգրտորեն բանակությունը հայտնի չէ: Իրենց զորքերի հետ միասին փախան նաև Պուատիեի դուքսը (**հեղինակը նկատի ունի Ավիտանիայի դուքս Վիլյամ Ավիտանացուն, որը, սակայն, այդ ժամանակ այդտեղ չէր – Մ.Ֆ.**), Ստեփան Ծարտրան (**Բյուլայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.Ֆ.**) և այլ առաջնորդներ ու իշխաններ, բանից սրանք տեղյակ էին դարձել իրենց ուղեկից նեղ արարքի մասին և ահա, ահաբեկվելով, իրենք էլ հետևեցին նրա օրինակին: Այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք իրենց հերթին ևս անչափ հյուծված էին, ուզում էին հեռանալ, բայց, երբ տեսան թե ֆրանկները ինչ վիճակում են, վերադառան իրենց արիությունը և, հետապնդելով թշնամիներին, սպանեցին բազում հազարավոր մարդկանց: Թուրքերը գերեցին նաև շատ մարդկանց, որոնք ծաղկող երիտասարդության տարիքում էին և արդյունքում գրեթե 400.000 հոգի կործանվեցին ու իրենց հավերժական հանգիստը գտան հանուն Զրիստոսի իրականացված այդ անհաջող գործողությունում: Տուլուզի կոմսը և նրա յուրաքանչյուրը, ինչպես նաև թուրքապոլները վերադարձան Կոստանդնուպոլիս և հայտնվեցին տեղի ունեցած աղետի մասին, սակայն այդ մասին Ալեքսեյի հայտնել էին նաև Դալմանը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**), Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արալան – Մ.Ֆ.**) և թուրքերի այլ առաջնորդներ, որոնք դրանից զատ կայսեր ուղարկել էին նաև իրենց ձեռք գցած ավարի կեսը, ինչպես պայմանավորվել էին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 17, 18):

«Դրանից հետո մնալով Բյուզանդիոնում՝ Ռայմոնը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մեծ վստահությանը արժանացավ, իսկ հետո, երբ կայսեր միջնորդությամբ անվտանգ անցումի երաշխիք տրվեց, նա միացավ ուխտավորների այս խմբին, թեև հետո եղավ այն, ինչ եղավ» (Վիլյամ Մայմսթերցի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/12/ Մինչ Արևելքում նման իրադարձություններ էին տեղի ունենում, Արևմուտքի իշխանները, իմանալով այդ մեծագույն և հիմնական գործերի մասին, որոնք Աստված կյանքի էր կոչել իր ծառաների միջոցով, որոնք բռնել էին ուխտի ուղին, անցել էին լայնարկային երկրներ ու հազարավոր վտանգներ հաղթահարելով հասել Օրինյալ երկրի, ահա ուրեմն, Արևմուտքի իշխանները, ինչպես ասացի, լսելով իրենց եղբայրների այդ հաջողությունների մասին շտապեցին իրենք ևս միանալ այդ փառահեղ գործերին և, կոչ անելով միմյանց, իրար գլուխ հավաքվեցին: Նրանցից ամենամեծը Պուատիեի կոմսն և Ավիտանիայի դուքս Գիյոմն էր (**Ավիտանիայի դուքս Վիլյամ Ավիտանացին – Մ.Ֆ.**), սակայն նրա հետ էին նաև մինչ այս հիշատակված Նորմանիայի կոմսն (**հեղինակը նկատի ունի Նորմանիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանացուն, որը այդ ժամանակ այլ հավաստի տեղեկությունների համաձայն արդեն Անգլիայում գահակալական պայքար էր վարում – Մ.Ֆ.**) ու Ֆրանսիայի արքա Ֆիլիպի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկ – Մ.Ֆ.**) եղբայր Դյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.**), որը մասնակցել էր դեռ առաջին արշավանքին ու Անտիոքի գրավմանը, բայց հետո, զրկվելով ամեն ինչից, տուն էր դարձել: Այնտեղ էր նաև Ծարտրի և Բյուլայի կոմս Ստեփանը (**Բյուլայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.Ֆ.**)՝ մի իմաստուն մարդ և լավ խորհրդատու, որը, սակայն, իր ժամանակին ահաբեկվելով պատերազմի ելքից Անտիոքի մոտ, հանցավոր կերպով թողել էր խաչի գործը, տուն դարձել և իրեն հավիտենական խաչատառակության դատապարտել: Եվ ահա այժմ, ցանկանալով իր վրայից սրբել այդ խաչատառակության ամոթը, Ստեփանը ևս միացավ արշավանքին, ընդ որում նրա հետ էր նաև Բուրգունդիայի կոմս մյուս Ստեփանը, որի հետ ազնվականներից շատ փառահեղ մարդիկ կային: Մոսկից զատ այս գործին իրենց մասնակցությունը բերեցին նաև շատ այլ հայտնի մարդիկ և տոհմեր...: Եվ այսպես, հավաքվելով ուժերը, նրանք ժամանեցին Կոստանդնուպոլիս, որտեղ հանդիպեցին կայսր Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Տուլուզի կոմսին (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), որը մասնակցել էր առաջին արշավանքին և իրեն դրսևորվել էր ամենալավագույն կերպով...: Եվ այսպես ուխտավորները, լի ուրախությամբ, որ հանդիպել են նման արժանավոր և փորձառու մարդու, Տուլուզի կոմսի հետ միասին իրաժեշտ տվեցին կայսեր և, ողջ զորքով անցնելով Դելեսպոնտոսը, ուղղվեցին դեպի Բյուզանդիայի Նիկիա՝ հետևելով այն առաջին խմբի անցած ուղուն...: /13/ Կայսր Ալեքսեյը, սակայն, հավաքաբար հույների հիմնական տվորությանը նախանձել քրիստոնյաների հաջողությունների, չնայած արտաքինից ողջունեց նոր ժամանածներին, սակայն չհասկացեց բազմաթիվ պատգամավորների հետ միասին նամակներ ուղարկել անհավատների մոտ, որպեսզի նրանց տեղեկացնի նոր այս ժամանածների մասին՝ հայտնելով նրանց մտադրությունների, ուժի, զորքի քանակի և ժամանման ժամկետների մասին: Նա նաև բազում խոչընդոտներ և վտանգներ կազմակերպեց ծանապարհին՝ ինչպես մի իսկական կարիճ, որը դիմացից վտանգավոր չէ, սակայն վտանգավոր է պոչի կողմից՝ լի թույլով, կարծես մի կենդանի, որի դեմ պետք է հազարավոր զգուշավորություններ գործադրել: Արդյունքում ուխտավորները սկսեցին դժվարություններ կրել՝ աստիճանաբար զգալով նաև պարենամթերքի պակաս, սակայն դա դեռ ամենը չէր: Բանն այն էր, որ, մինչ ուխտավորները առաջանում էին, կայսեր ու նրա ծառաների կողմից զգուշացված Արևելքի շատ տիրակալներ տարբեր կողմերից հավաքվեցին, միավորեցին ուժերը և սկսեցին միջոցներ ձեռնարկել նոր ժամանած օտարականների դեմ: Այդ ժամանակ այնպես ստացվեց, որ դիտավորյալ թե պատահաբար, ուխտավորները բաժանեցին ուժերը մի քանի մասի, որոնք, ինչպես շաղախով ջաղկապված ավազի հատիկներ, ցրվեցին երկրով մեկ: Իրոք, առաջագորդ ուժերի առանձին մասեր ոչ մի կապ չէին պահպանում միմյանց հետ և, արհամարհելով որևէ կարգ ու կարգապահություն, առաջանում էին նախկին բանակի երթուղով: Մյուսից զատ նաև իրենց մեղքերի համար Աստված նրանց մի ուժեղ հակառակորդ ուղարկեց ու նրանք հայտնվեցին վերջինիս իշխանության տակ: Եվ ահա արդյունքում մեկ օրում անհավատների սրից երկու սեռի ավելի քան 50.000 մարդ անօգնական վիճակում կոտորվեց, իսկ նրանք էլ, որոնք Աստծո աջակցությամբ այնուհանդերձ կարողացան փախչել ու փրկվել, փախան մորեմերի և զրկված ամեն ինչից՝ կորցրած իրենց ողջ գույքն ու ունեցվածքը: Այս փառաբանի փրկվածներն էին, որ մի կերպ հասան Կիլիկիայի Տարսոն, որտեղ Աստված իր մոտ կանչեց Դյուգո Մեծին, որը թաղվեց մեծ պատիվներով այդ թաղաքի հեթանոսներին պատկանող առաքյալների եկեղեցում» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 12, 13):

«Դրանից հետո նրանք անցան Դալիսը և մոտեցան մի փոքր բաղաթի: Նրան բնակիչները հոռոմներ էին և ահա բախանալով, հազնելով սրբազան հանդերձները ու ձեռքերին խաչ և ավետարան պահած, համարձակորեն ելան քրիստոնյաների ընդառաջ: Սակայն նորմանները անմարդկայնորեն ու դաժանորեն սպանեցին ոչ միայն բախանալներին, այլև մնացած քրիստոնյաներին, որից հետո անհոգ կերպով շարունակեցին երթը դեպի Ամասիա: Թուրքերը, փորձված ռազմական գործում, զբաղեցրին նորմանների ծանապարհին ընկած բոլոր գյուղերը, այրեցին պարենամթերքը, իսկ հետո էլ ուժով հարձակվեցին հենց նրանց, իսկ վրա՝ տանելով կատարյալ մի հաղթանակ: Դա երկուշաբթի օրն էր: Թուրքերը

ճամբար զարկեցին և տեղավորեցին հանդերձանքը: Հաջորդ օրը պատերազմը վերսկսվեց: Թուրքերը շրջապատեցին կետերին և թույլ չէին տալիս նրանց ոչ էլեւեղ պարենամթերքի հետևից, ոչ էլ հասնել անասուններին ու ձիերին ցրելու: Կեկտերը, կանխատեսելով կործանումը, այլևս չէին ցանկանում ապրել և հաջորդ օրը, այդ օրը չորեքշաբթի էր, լավ զինվեցին և մարտ սկսեցին բարբարոսների դեմ: Թուրքերը արդեն այն է ձեռքերը մեկնում էին նիզակներին ու աղեղներին, սակայն հետո դրանցով չմարտնչեցին, այլ պատյաններից բաշեցին հանեցին թորերը, նետվեցին ձեռնամարտի և անմիջապես էլ նորմաններին փախուստի մատնեցին: Նորմանները, հասնելով իրենց ճամբարին, սկսեցին որևէ մեկի խորհուրդը փնտրել, սակայն ազնվածին ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**), նրանց լավագույն խորհրդատուն, որի խորհուրդները նրանք չստեցին, նրանց հետ չէր: Նրանց մնում էր միայն հարցնել Իսանգելի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.3.**) ու Սիտտայի կարծիքը և հենց նրանցից էլ նրանք փորձեցին ճշտել, թե կա՞ր արդյոք մոտակա տարածքներում ինքնակալին ենթակա որևէ տարածք, որ նրանք այնտեղ պատասպարվեն: Ճամբարում թողնելով հանդերձանքը, վրանները և բոլոր հետևակալիներին՝ նրանք նստեցին ձիերը և ինքնան հնարավոր է արագ տուրացին Արմենիական ծովափնյա մասը՝ դեպի Պալատյա, իսկ թուրքերը բոլոր միասին ներխուժեցին ճամբար և ամբողջովին թալանեցին այն: Դրանից հետո նրանք նետվեցին հետապնդելու նորմաններին, հասան ու ոչնչացրին հետևակին, իսկ որոշ ռազմիկների էլ գերեցին ու տարան խորասան, որպեսզի ցույց տան յուրայիններին» (Աննա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 8):

«Հայոց 550 թվականին ֆրանկների երկրից վերադարձավ Չնճիլ կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.3.**): Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը թուրքերի ձեռքից գրավելուց հետո Չնճիլը, վերցնելով Երիստոսի գեներ, գնացել էր ֆրանկների երկիրը: Լսելով, որ Երիստոսի գեները նրա մոտ է, նրա հետևից գնացել էր նաև ողջ ժողովուրդը: Ահա, այդ տարին երբ վերադարձավ և ուղղվեց Տրապիզոն քաղաքը վրա՝ իր հետ ունենալով 10 բյուր կռվող մարտիկներ: Հասնելով Կոստանդնուպոլիս՝ Ալեքս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**) նրան բազմաթիվ նվերներ տվեց և անցկացրեց Օվկիանոսով, թեև իրականում նրանց հետ վարվեց ինչպես հույան, բանգի կա հրամայեց ֆրանկների ճանապարհին ընկած ողջ երկիրը կրակի տալ, իսկ նրանց էլ առաջնորդում էին անսարդաբան վայրերի միջով: Կայսրը նրանց հաց չէր մատակարարում, նա նրանց սովալլում էր արեք և նրանք ճարձհատյալ սկսեցին ձիերին ուտել: Ալեքսը դիմեց թուրքերի գործերին և ֆրանկների դեմ հանեց թուրքերի հսկայական զորքը: Եվ ահա նրանց վրա հարձակվեց սուլթան խիթ-Ալանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիթ-Ալանը – Մ.3.**) և, Նիկիա քաղաքի սահմաններում կատաղի մարտ տալով, կոտորեց շուրջ 100.000 հոգի: Չնճիլը 300 հոգով փախուստի դիմեց և իրեն զցեց Անտիոք քաղաքը» (Մատթեոս Ուռշայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 551 թվականին ֆրանկների երկրից վերադարձավ Գուլո Սանժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.3.**): Իր հետ ունենալով 10.000 հեծյալ՝ նա ժամանեց Կոստանդնուպոլիս՝ Ալեքս կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**) մոտ: Վերջինս նրան սիրալիկ ընդունեց և առատաձեռնորեն բազմաթիվ նվերներ տվեց, թեև իրականում նրանց հետ անաստվածորեն վարվեց, բանգի հրամայեց ֆրանկների ճանապարհին ընկած ողջ երկիրը կրակի տալ, իսկ նրանց էլ առաջնորդում էին անսարդաբան վայրերի միջով: Կայսրը նրանց հաց չէր մատակարարում, նա սովալլում էր արեք և նրանք ճարձհատյալ սկսեցին ձիերին ուտել: Ալեքսը վրանց նկատմամբ մի վատ բան էլ արեց, բանգի դիմեց թուրքերի գործերին և ֆրանկների դեմ հանեց թուրքերի հսկայական զորքը: Եվ ահա նրանց վրա հարձակվեց սուլթան խիթ-Ալանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիթ-Ալանը – Մ.3.**) և, Նիկիա քաղաքի սահմաններում կատաղի մարտ տալով, բոլորին կոտորեց: Գուլո Սանժիլը 300 հոգով փախուստի դիմեց Անտիոք քաղաքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Անթիոք ֆրանկներ նետվեցին դեպի Արևելք, սակայն Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**) նրանց հետ նենգաբար վարվեց» (Միսիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Ապա ֆրանկները մի ուրիշ բերդի վրա հարձակվեցին, ուր Իսմայիլ իբն Դանիշմանդն էր, ու պաշարեցին այն: Այդ ժամանակ Գիմիշտեգին իբն Դանիշմանդը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.3.**) մեծ զորք հավաքեց և շարժվեց ֆրանկների դեմ: Նա իր մարդկանց դարան մտցրեց և կռիվն սկսելուց հետո դարանակալները դուրս եկան, իսկ ֆրանկները, որոնք 300.000 էին, կոտորվեցին և միայն 3.000 հոգին գիշերը զարդոտի փրկալով փրկվեցին և փախավ ու փրկվեց» (Իբն ալ-Ասիր «Էլ-Խալատար պատմություն»):

³⁴⁹⁴ «/27/ Եվ ահա օրհնյալ Հովհաննեսի տոնից հետո ուխտավորները ոտքի ելան: Նրանք ուզում էին առաջանալ այն ճանապարհով, որով առաջ անցել էին Գոտֆրիդն ու Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերնուսացին – Մ.3.**) առաջին բանակի հետ, ընդ որում միաժամանակ էլ նաև նրանք ուզում էին առաջանալ դեպի Անկյար՝ հետևելով միևնույն այդ անցած Ռայմոնդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.3.**) և լոնթարդների բանակի: Այս նոր ուխտավորները չգիտեին, որ թուրքերն արդեն նրանց ոչնչացրել են, ընդ որում իրենց բաժանում էր մեծ տարածության: Եվ ահա նրանք կանգ առան Անկյար քաղաքում, սակայն հենց այդտեղ էլ հասկացան, որ հնարավոր չէ միանալ լոնթարդներին: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին, մի կողմ թողնելով նախորդ ճանապարհը, գնալ այլ ուղղությամբ: /28/ Ուխտավորները բռնեցին այլ ուղղություն և մոտեցան Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիթ-Ալանի – Մ.3.**) ու Ղուլիմանի (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.3.**) քաղաքներին, որոնք, որակից ոչ օր առաջ ոչնչացրած լինելով այն ուխտավորներին, այժմ հավաքեցին իրենց ուժերը և եկան ուխտավորների այս նոր խմբաբանակի դեմ, որոնց գլխավորներն էր կոմս Նևերը (**Նևերի կոմս Գիյոմ Նևերցին (1097-1148) – Մ.3.**): Եվ այսպես այս անգամ ևս նրանք սկսեցին հարձակվել աղեղների կիրառմամբ, գործելով քրիստոնյաների բանակի թիկունքում, ընդ որում նրանք այս կերպ մարտ մղեցին երեք օր շարունակ և շատ վնաս հասցրին քրիստոնյաներին: Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքերը, թեև լիակատար հաղթանակ չտարան, սակայն ծանր կորուստներ պատճառեցին քրիստոնյաներին, որոնք առաջանում էին շատ դանդաղ, ընդ որում այդ ժամանակ էլ հենց նետերի հարվածների տակ ընկավ և զոհվեց Անրի Լոմբարդացին, որը իր երկրում մի հայտնի մարդ էր: /29/ Այնուհանդերձ քրիստոնյա ասպետները դեռևս բավականին լուրջ դիմադրություն էին ցույց տալիս և հաճախ հետ էին չալրտում թուրքերին, սակայն հետո գործը դժվարացավ, բանի որ ցրի պակասի պատճառով ձիերը սկսեցին անկում ապրել: Այս կերպ, ահա, քրիստոնյաները հասան Ստանկոն քաղաքին, ընդ որում, բանի որ այսպարում էին իրենց կյանքերի համար, երկու կողմերից էլ շատ սպանվածներ եղան: Եվ ահա քրիստոնյաները, տեսնելով, որ ի վիճակի չեն գրավել այդ քաղաքը, վերցրին ճամբարը և գնացին Զերակետա քաղաքի վրա, ընդ որում ցրի մի այնպիսի պակաս զգալով, որ 300 հոգի մահացան հենց միայն դրանից, իսկ մյուսներն էլ ծայրահեղ հյուծվեցին և արդեն ի վիճակի չէին դիմադրել հակառակորդին: Այդ ժամանակ էր հենց, որ քրիստոնյաներից մի բանի հոգի բարձրացան մի բարձրադիր վայր, որ տեսնել, թե կա՞ր արդյոք ջուր մոտակայքում, սակայն հայտնաբերեցին, որ բոլոր արդյուրներն ու ցրիորները թուրքերը փակել են: /30/ Եվ ահա թուրքերը, իմանալով, որ քրիստոնյաներին տանջում է սարսափելի ծարավը, որի արդյունքում նրանք ի վիճակի չեն դիմադրել իրենց, ողջ օրը աղեղների կիրառմամբ վերսկսեցին իրենց հարձակումները: Այսպես մարտնչեցին աղեղների, սրերի ու նիզակների կիրառմամբ և արյունով լցվեց ողջ այդ հովիտը, երբ գետինը ծածկված էր դիակներով՝ ինչպես տղամարդկանց, այնպես էլ կանանց: Այս կերպ սարսափելի պայթյալը շարունակվեց, սակայն քրիստոնյաները, որոնց հաղթում էր նաև ծարավը, աստիճանաբար թուլանում էին, այն դեպքում, երբ թուրքերը աստիճանաբար ուժեղանում էին, իսկ նրանց թիվն էլ ավելանում էր: Եվ ահա թշնամիները ի վերջո վերջնական հաղթանակի հասան քրիստոնյաների բանակի նկատմամբ, ընդ որում կոմս Նևերը, ենթարկվելով թշնամիների հետապնդմանը, դժվարությամբ ապաստանեց Գերմանիկոպոլիս քաղաքում: Փախան նաև Ռոբերտն ու Գիյոմը՝ բանակի դորձակակիները, որոնք, առաջինը ոտք դնելով փախուստի ճանապարհի վրա, իրենց հետ տարան նաև այլ ասպետների և, լքելով այդ դժբախտ տղամարդկանց ու կանանց և թողնելով նրանց դաժան թշնամիների ձեռքում, իրենք ևս հասան Գերմանիկոպոլիս» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 8, գլուխ 27-30):

«Ինչ վերաբերվում է Ստեփանին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**), ապա սա մեր թագավորության մի բանի եպիսկոպոսների հետ միասին, որոնց մեջ էին Զյուլգո Սուռսոնցին (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուլգո Մեծը – Մ.3.**), փառահեղ Վիլյամը (**Նևերի կոմս Գիյոմ Նևերցին – Մ.3.**), ինչպես նաև այլ ազնվատոհմիկ և հիանալի այրեր, այդ թվում նաև երիտասարդ իշխաններ ու նրանց թվում նաև Անգերան Լանբանը, ամրացած Աստծո նկատմամբ հավատքով և ուղեկցվելով շատ հիանալի մարդկանց հիանալի խուպերով, ժամանեցին Կոստանդնուպոլիս: Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**) նրանց հիանալի ընդունելություն ասպառվեց և թանկարժեք նվերներ տվեց, որից հետո նրանք սկսեցին խորհրդակցել, թե որ ճանապարհով առաջանալ: Արդյունքում, բանի որ նրանք բավարար բանակի սեփականոր չունեին, որոշեցին առաջին այն արշավողների ընտրած ճանապարհից մեկ այլ ճանապարհով առաջանալ, սակայն արդյո՞ք նրանք կարող էին նրանք, մեկնելով այլ ճանապարհով, որևէ տեղ հորինել այն բանի համեմատ, ինչ արել էին նախորդները: Մրանք ևս խնդրեցին կայսրի հրամայել, որպեսզի հունական ցանկացած տարածքում իրենց օժանդակություն տրվի անհրաժեշտը ձեռք բերելու համար և կայսրը համաձայնեց՝ հասկանալով, որ հակառակ դեպքում սեփական կործանական դուռը կբացի և միաժամանակ առաջ մղելով այս մարդկանց դեպի սեփական սխալները: Եվ ահա ճանապարհորդների այս խումբը առաջացավ դեպի Պաֆագոնիա, մի մարզ, որն առաջ հայտնի էր ուխտավորներին և հազիվ թե հիշատակվեր Սուրբ գրքում, ընդ որում մի ինչ որ անհայտ պատճառով նրանք հայտնվեցին անապատում: Կայսրը խորհուրդ էր տվել նրանց իրենց հետ պաշար վերցնել ոչ ավել, քան 40 օրվա համար՝ խոստանալով, որ տեղում նրանք ազատորեն կարող են տեղ դառնալ ամեն ինչի, դրա համար էլ այս ուխտավորները, խորանալով այդ տարածքներում, հիմարաբար առաջացան առանց բավարար պարենամթերքի՝ հույս տեսնելով անհրաժեշտ ձեռք բերել հենց այն տարածքներում, որտեղով անցնում էին: Արդյունքում քրիստոնյաները սկսեցին տառապել սարսափելի սովից, հյուծվել ու մահանալ, իսկ բանակն էլ իր հետևից սկսեց թողնել ամենուր թափված սարսափելիորեն հոտած դիակներ: Այդ ժամանակ բանակի հրամանատարները, երբ երբեմն հետ էին ուղարկում ասպետների խմբեր, որ կանխեն թուրքերի հարձակումները, անդիպում էին մարդկանց,

որոնք աղոթում էին, որ թշնամին իրոք հարձակվի և վերջ տա իրենց տառապանքներին: Եվ ահա քրիստոնյաները արդեն գրեթե հասել էին Չայաստանի սահմաններին, իսկ մարդիկ էլ արդեն լիովին հյուժվել էին, կենդանիների հետ միասին մեռնելով սովից, երբ հակաբարձակի վրա տվեցին հազարավոր թուրքեր: Ֆրանկները, որոնց վրա էր դրված ճակատելու գործը, չնայած ծայրահեղ վիճակին, հեշտությամբ հետ շարժեցին թշնամական ուժերին, սակայն մյուս օրը, երբ առաջապահ ուժերն առաջ անցան և սրանց փոխարինեցին լանգդարդների, լիգուրիացիների և խալապցիների հոգնած խմբերը, թշնամին զգաց, որ սրանք չեն մարտնչում Նախկինների հռանդով ու ավելի ալարկոտ են, որի պատճառով կրկին կատաղի հարձակման անցավ: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք առաջապահում էին, շուտ տվեցին դրոշները և խալապցիներին փախուստի դիմեցին, որի արդյունքում արդեն բուն բանակը, ծայրահեղ թուլացած սովից, սարսափելի ջարդի ենթարկվեց: Ունալք, որոնք չկարողացան հեռանալ այն ուղղությամբ, որ ուղղությամբ, որ ելել էին, սկսեցին շարժվել ջոկատներ կազմած և գոնե մի քիչ կազմակերպված տեսք տալով Նահանգին, սակայն այլք դիմեցին խառնաշփոթ փախուստի և բոլորն էլ կոտորվեցին: Այս սրընթաց արյունահեղությունը շարունակվեց ութ օր շարունակ...: իսկ երկու սեռի քրիստոնյաներին նման մի ջարդ, որ եղավ այդ ժամանակ, ինչպես նաև կորսված մեծաքանակ գումարների, ոսկիների ու արծաթների հաշվով նման բան երբեք չէր եղել, երբ այս մի ջարդը հերիք եղավ, որպեսզի թուրքերը գոի մնային իրենց կրած կորուստների համար այն առաջին արշավանքի ժամանակ: Ասում էին, որ քրիստոնյաները կազմում էին 200.000 հոգի, սակայն սրանցից 7.000 հոգին հազիվ փրկվեցին: Ինչ վերաբերվում է կոմս Ստեփանին, ապա սա մի բանի այլ առաջնորդների հետ, որոնց թվում էին Չարային Բուրժացին և Ստեփան Սոնիացին, դիմեց փախուստի և մեծ դժվարությամբ հասան Երուսաղեմ» (Գլխերդ Նոժանցի «Աստծո գործերը Ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 6):

«Այլ բազում ֆրանկ զինվորներ ևս սրի բաշվեցին, իսկ նրանց կանայք և երեխաները գերի տարվեցին Պարսկաստան» (Մատթեոս Ուռալեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

³⁴⁹⁵ «Եվ այսպես քրիստոնյաների մի մեծ խումբ, որ գլխավորվում էր Պուլատիեի կոմս Գիյոմի (Ավլիստանիայի դուքս Գիյոմ- IX-ի (1086-1127) – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև նույն այն Ստեփանի (Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացու – Մ.Ֆ.), կողմից, որը մեր բանակը լքել էր Անտիոքի մոտ, սակայն այժմ կրկին ձեռք էր գտրվել այդ գործին, գործելով նաև Յուզո Մեծի (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ, որն Անտիոքի գրավումից հետո վերադարձել էր Գալլիա, ինչպես նաև Երուսաղեմից Կոստանդնուպոլիս վերադարձած կոմս Ռայմոնդի (Տոկուզի կոմս Ռայմոնդ Տոկուզացու – Մ.Ֆ.), Բուրգունդիայի դքսի և այլ ազնվատոհմիկ իշխանների հրամանատարությամբ ու իր կազմում ունենալով ասպետների և հետևակայինների անթիվ բանակություն, ուղիք ելավ, որից հետո, մտնելով Անատոլիա, բաժանվեց երկու մասին: Այդ ժամանակ թուրք իշխան Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիթ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որի մասին վերևում, երբ քրիստոնյաները գրավում էին Լիկիա բաղաբը, հիշատակվել է, ելավ սրանց դեմ: Այս իշխանին տանջում էին հիշողությունները իր առաջին պարտության մասին, երբ թուրքերը գլխավոր ջախջախվել էին, իսկ նրա բանակն էլ՝ գրեթե ոչնչացվել, դրա համար էլ նա տրամադրված էր շատ վճռական: Անտվածային իմաստնությունը, սակայն, փրկեց ֆրանկներից շատերին և Սուլեյմանն այդպես էլ չկարողացավ ոչնչացնել ու բնաջնջել նրանց բոլորին, ծանրի շատ ֆրանկներ տարբեր ճանապարհներով փրկվեցին: Այնուհանդերձ, սակայն, քրիստոնյաներ ծալր կորուստներ կրեցին, բանգի տանջող ծարավին, սովին, սրին ու հակառակորդի նետերին ու սրերին գոի գնացին մոտ 100.000 հոգի, ինչպես ասպետներ, այնպես էլ հետևակայիններ: Կանայք ևս սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք այս կամ այն ճանապարհով կարողացան փախչել, կործանվեցին ծարավից ու այլ բաների պակասից: Եվ վերջապես թուրքերին որպես ավար հասան ձիեր, ջորիներ, այլ կենդանիներ և տարբեր տեսակի առարկաներ: Այսպիսով՝ Պուլատիեի կոմսը կորցրեց այն ամենը, ինչ ուներ, այդ թվում նաև իր գումարները, ընդ որում նա ինքը դժվարությամբ խուսափեց մահից և ամենաողբայի վիճակում մի կերպ հասավ Անտիոք» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 27):

«Սակայն ո՞վ կարող է նկարագրել այն ազնվականների, գյուղացիների և հասարակի ամբոխը, որը Նախկինում հիշատակված Ստեփանի (Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացու – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ֆիլիպ արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Ֆ.) եղբայր Յուզո Մեծի (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ավելի ուշ ելավ, երբ սրանք կրկին ձեռք գտրվեցին Աստծո գերեզմանին այցելելու գործին: Ես չեմ խոսում բուրգունդացիների մասին, այլ կիիշտասկեմ միայն պուլատիեցիներին, որոնք ասպետների մի մեծ խումբ էին բերել, հետներն էլ՝ երիտասարդ աղջիկներ: Ի՞նչ ասեմ, սակայն, բանգի այս բանակը ժամանեց Կոստանդնուպոլիս և հանդիպեց բռնակալ Ալեքսանդրի՝ ամենազգվելիկն բոլոր մարդկանցից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.): Իրոք, այս արգահատելի թուրքերին ավելի շուտ հայտնեց ֆրանկների գալստյան մասին, բան սրանք կլքեին իր արքայական բաղաբը: «Ահա», - ասաց նա,- «ֆրանկները ամենապարտոք ոգիներն են ձեր ուղիղության առանց հովիվների»,- ի՞նչ ասեմ ես դրանից ավելին: Իրոք, երբ այս հսկայական ամբոխը առաջացավ, այն բռնակալ իշխանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիթ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) թուրքերի ամբոխի գլուխն անցած հանկարծակի նրանց դեմ ելավ և, կարծես որսի ելած, մի իսկական որս սկսեց անկազմակերպ օտարականների նկատմամբ: Այդ ժամանակ Յուզո Մեծը նետի հարված ստացավ ձկնին և հարստև հիվանդությունից հետո մահացավ ու թաղվեց Կիլիկիայի Տարսուսում, ընդ որում ասում են, որ այս ամենը տեղի ունեցավ Աստուղար Կղզիով մարզում...: Եվ ահա ֆրանկները, որոնք իրենց արյան գնով տիրել էին Սուրբ քաղաքին, ցանկանում էին մի պահ առաջ տուն հասել, որպեսզի հանդիպեն իրենց սիրելի կանանց ու երեխաներին, սակայն վերջիններս, վստահություն ձեռք բերելով իրենց քաջության վրա, թողնեցին իրենց քաղցր տները և ցամաքով իրենք ուղիք ելան, որպեսզի գան յուրայինների մոտ: Չնայած այն բանին, որ սրանք կարծում էին, թե կարող են ազատորեն այդ անել Լիկիայի մոտակայքով, բանի որ այն առաջ գրավվել էր, սակայն իրականում պարզվեց, որ դա այդպես չէ, բանի որ թուրքերը, որոնք կայսեր կողմից հաստատվել էին այս բաղաբում, ամեն տեսակի խոչընդոտներ էին հարուցում և դիմադրում էին ֆրանկներին: Եթե չեմ սխալվում, իմ բախանա Ֆուլխերը ասում է, որ այդ ժամանակ թուրքերը ոչնչացրել են 100.000 մարդու, սակայն ես վախենում եմ, որ սա այն դեպքն է, երբ նա նույնիսկ չի էլ պատկերացնում թե ինչ թիվ է դա, մանավանդ որ նրա թվական տվյալները վստահության արժանի չեն նաև այլ օրինակներում» (Գլխերդ Նոժանցի «Աստծո գործերը Ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 11):

«Շուտով սկիզբ առավ մի արշավանք, որը լիովին կարող էր հավասարվել Նախորդին համեմայն դեպս գոնե դրան իրենց մասնակցությունը բերած մարդկանց բանակությանը, որոնք, իմանալով Երուսաղեմի գրավման մասին, այժմ ուղիք ելան, մարդիկ, որոնց առաջ խանգարել էր վախը, միջոցների պակասությունը, թուլությունը կամ այլ պատճառներ: Այդ առաջին խումբը գլխավորվում էր Միլանի, Պավիայի ու այլ ժողովուրդների եպիսկոպոսների կողմից և սրա կազմում կար 50.000 հոգի, իսկ հետո արդեն գալիս էին տարաբնույթ գերմանական մարզերի բնակիչները և ավլիստանցիները, որոնք գլխավորում էր Կիլիեյ Պուլատիեի (Ավլիստանիայի դուքս Գիյոմ IX-ը – Մ.Ֆ.): Այս խմբի կազմում 30.000 միայն զորահապատ ասպետներ կային, չհաշված այլոց...: Եվ այսպես, հասնելով Կոստանդնուպոլիս, նրանց հապճեպ անցկացվեցին մյուս ափ: Իրոք, հենց նման ծառայություն էր ձգտում մատուցել Ալեքսանդր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) բոլոր նոր ժամանած ուխտավորներին, իրականում, սակայն, նրանց դնելով ուղիղ հեթանոսների նետերի հարվածների տակ: Այստեղ, սակայն, թուրքերը ցրեցին լուրբարոցիներին և հետագայում անցնող գերմանական զորքերը, որոնք նույն ճանապարհով գալով հունիսի սկզբին հասան նույն քաղաքին, ոչ մի կերպ չէին կարողանում հասկանալ, թե ուր են կորել նրանք, բանգի ոչ-ոք այդպես էլ չէր վերադարձել Ռոմանիայի...: Մի քիչ հետ վերադառնալով ասեմ, որ զորքերը անընդհատ ժամանում էին մայրաքաղաք և... 15 օրում նրանց թիվը հասավ 100.000 հոգու...: Ծանր է խոսել և զվար է հիշել այն ամենը, ինչ այդ ժամանակ իր կաշվի վրա զգացին այդ մարդիկ, որովհետև մեր, այսինքն գերմանացիներու, շարքերում այդ ժամանակ տարածված շփոթն այն աստիճանի էր հասել, որ կարելի էր տեսնել, թե ինչպես են կյանքի հետ միասին իրար հրաժեշտ տալիս հայրը և որդուն, եղբայրը՝ հարազատ եղբորը, ընկերը՝ ընկերոջը...: Եվ ահա զորքը, կայսրից 300 թուրքապուլներ, որոնք պետք է մեր ջոկատները տանեին հարմար վայրերով, բռնեց Լիկոմեդիայի ուղղությամբ, իսկ այնտեղից էլ, մի կողմ թողնելով Ռոմանիան, վերջինս պետք է ուղղվեր դեպի Խորասան, որը հանդիսանում էր թուրքերի հայրենիքը: Այն տարածքները, սակայն, որոնցով մենք պետք է անցնեինք, Ալեքսեյի կողմից ամայացվել էին դեռևս Անտիոքի պաշարման ժամանակ, բանգի դեռ այն ժամանակ էր կայսրը մեզ վերաբերվում այնպես կանաճամտորեն, ինչպես թուրքերին: Եվ ահա այս գործը, որը ցանկանում էր այն կերպ աշխարհով մեկ փառավորել իր անունը, ինչպես Նախորդը, իրականում Աստծո կամքով լրիվ հակառակ արդյունքի հասավ, բանգի մի բանի օրվա ընթացքում հեթանոսները կրկին սրեցին իրենց թուրքը, որոնք անբաժանելի էին միմյանց այդ լուրբարոցիներին կոտորելու արդյունքում ու, հազիվ չորացրած սրանց արյունը, սակայն ոգևորված այդ ամենից, համարձակվեցին ելնել այն բանակի հսկայական ռազմիկների դեմ, ինչպես մերն էր: Թուրքերը հազիվ 4.000 հոգի էին, սակայն նրանք բոլորն էլ ընտիր ռազմիկներ էին, որոնք գործում էին արագընթաց ու ընտիր նժույգների վրա, զինված էին միևնույն ատամները և ունեին նետեր՝ հիմնալի կերպով գործելով աղեղներով: Ահա ուրեմն, այս ջոկաղը խնդիր չունեց բաց մարտի մեջ մտնել, այլ նրա առաջ խնդիր էր դրված փորձել իրենց համար անձանոթ մեր այս գործի ուժն ու կորովը, դրա համար էլ սրանք, գործելով մեծապես ավագանների նման, թալանում էին վերջապահը կամ սպանում ու գերեզմանում նրանց, ովքեր իրենց ձեռքն էր ընկնում: Նրանք նաև այդուր ու ոչնչացնում էին անասնակերը, իսկ հետո էլ ամեն կերպ ողջ օրվա ընթացքում անհանգստացնում խոտերի ու եղձերների միջով առաջացող գործին: Թշնամիների այս ջոկաղը նաև խցանում ու փչացնում էր ջրի բոլոր աղբյուրները, անվաճառ վայրերից հարվածում էր նետերով, իսկ զիշերն էլ, ներս խուժելով մեկ այս, մեկ այլ կողմից, բոլորին մեծ անհանգստություն էր պատճառում՝ այս ամենի հետ միասին էլ, սակայն, մարտի մեջ չմտնելով ճիշտ մարտակարգով, այլ ամեն անգամ, հենց դիմադրության էր հանդիպում, նահանջելով ու փախչելով հետապնդողներից, սակայն հետո կրկին վերադառնալով ու հետապնդելով մեզ: Այստեղ, եթե մենք փորձենք լիովին ներկայացնել այն դժբախտությունները ու աղետալի բաները, որ եղան այդ ժամանակ, ոչ թուրք չկերիքի, ոչ էլ թանաք, բանգի առանց որևէ փառքի այնտեղ այնքան

ազնվատոտիկ մարդիկ կորան, այնքան հարուստ մարդիկ մեռան կարիքի մեջ և այնքան քաջարի մարդիկ սրի ճարակ դարձան, որ ոչ ստորուն էր կարողանում օգնել տիրոջը, ոչ գումարներն էին օգնում հարուստին և ոչ էլ քաջարին հնար ուներ մարտկելու: Բանն այն էր, որ այդ վայրերը աղքատ էին ամեն ինչով, զուրկ ճանապարհներից ու մարդագուրկ, ընդ որում դրանք լավ ծանոթ էին մեր թշնամիներին և միաժամանակ՝ խիստ անծանոթ մեզ: Ահա նման պայմաններում փակվեց Աստծո փառահեղ գործը այդ Ալեքսեյի նենգության պատճառով: Եվ այսպես, 20 օրվա ընթացքում հանդիսանալով թիրախ հեթանոսների նետերի համար և ամեն պահ իրենց զգալով մորթվելու պատրաստ ռիսարներին նման, ի վերջո ծայրահեղ հուսահատ դրության մեջ հայտնված ուխտավորները վստահեցին գիշերային խավարին ու անտառի թավարին: Երանք փորձեցին խուսափել իրենց բաժին հասած ճակատագրի ծանր բեռից և հաստատ մահից, սակայն դա հազիվ թե շատ օգուտ բերեց, քանզի փախուստը միայն շատ բերին գոնե մի որևէ օգուտ տվեց, բացի կրակից, որ ձգձգեց մարդկանց հոգևաբար, որովհետև, ավաղ մեզ, մենք իրոք հավատում ենք, որ դա այդպես է, Աստծո այդքան մեծաբանակ գործից ի վերջո կենդանի մնացին հազիվ 1.000 հոգի, որոնց մենք հետագայում տեսանք Հռոմիում, Պաթոսում և այլ նավահանգիստներում, ինչպես նաև Հայֆայում, այն էլ հազիվ ոտքի վրա մնացող» (Էփեսոսի Ամուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Իրոք, հենց սա էր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), որ թուրքերի դարանը գցեց Վիլյամ Պուլատիեցուն (Ալվիստանիայի դուքս Գիյոմ IX-ին – Մ.Ֆ.), որը, առաջանալով անգգուշորեն, կորցրեց 60.000 ռազմիկ, ընդ որում կայսրն այդպես վարվեց, քանի որ մինչ այդ Վիլյամը հրաժարվեց իր հարկ վճարել հույներին...: Եվ ահա սեպտեմբեր ամսին՝ յոթ տարի այն բանից հետո, երբ սկիզբ էին առել մարտական գործողությունները, Պուլատիեի կոմս Վիլյամը ոտքի ելավ Երուսաղեմի ուղղությամբ, ընդ որում իր հետ նա ուներ 60.000 հեծյալ և դրանից էլ ավելի շատ հետևակայիններ: Այնտեղ նրա հետ էին նաև Բուրգունդիայի դուքս Ստեփանը, կոմս Ռայմոնդի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.) եղբայր Յուզգո Լուսինյանը, Յուզգո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզգո Մեծը – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ստեփան Ծարտրացին (Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.Ֆ.), որը ցանկանում էր սրբել նախորդ արշավանքում իր կրած խայտառակության և մարդը և դասալքության խարանը մտնել արիության: Եվ այսպես, ելնելով Կոստանդնուպոլիսից այն բանից հետո, երբ, ինչպես ասվեց, Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) վիրավորված մնաց, նրանք ընկան Սուլեյմանի ճանկերը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), ինչը արդյունքում մի իսկական աղետի վերածվեց: Իրոք, Սուլեյմանը, հասկանալով, որ քրիստոնյաների բանակը տառապում է սովից ու ծարավից, բանի որ շատ օրեր ստիպված թափառում էր դատարկ ու անապատ վայրերով, նրանց դեմ ուղարկեց 300.000 աղեղնավորներ: Մինչ այդ ֆրանկների համար դրանից կործանարար հետևանք ունեցող որևէ մարտ չէր եղել, քանզի ոչ փախչելու տեղ կար, որպեսզի գոնե վայելուցանեին փրկվելին, ոչ էլ հնար կար փրկվել արիության շնորհիվ: Իրոք, մարտը տեղի էր ունենում փակ տարածության մեջ, երբ որևէ հնար չկար դեմն առնել քրիստոնյաների խիտ շարքերի վրա ելող նետերի հարվածներին: Ավելի քան 100.000 հոգի սպանվեցին և այսպիսով՝ Սուլեյմանը հիսնայի մի հնարավորություն ստացավ ուղղել իր հայրենակիցների կայս ընկած գլուխները՝ ֆրանկների նկատմամբ այդ հաղթահանդեպով լիովին վրեժ լիծելով Արիիայի մոտ կրած կործանարար համար: Այնուհանդերձ, բանի որ այնտեղ շատ ճանապարհներ կային, շատերը փրկվեցին, թեև բոլորը մինչև Լեդիքին շուրջը թալանվեցին, այդ թվում նաև Պուլատիեի կոմս, թեև բոլորը արիորեն պաշտպանում էին իրենց ունեցվածքը: Արդյունքում այս բոլոր մարդիկ, բացառությամբ Յուզգո Մեծի, որը մահացավ ու թաղվեց Տարսոսում, մյուս բոլոր առաջնորդներն իրար գլուխ հավաքվեցին և ժամանեցին Անտիոք» (Վիլյամ Մայմսերցի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Բուլղարիայի դեպի հետ լուրջ վեճերից հետո մերոնք մի լավ հանգստացան կայսր Ալեքսեյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) պալատում, որից հետո առաջացան արդեն Լիկիայի ուղղությամբ: Այստեղ, սակայն, սկիզբ առան լուրջ դժվարություններ, որոնք մեծապես պայմանավորված էին նույն այդ Ալեքսեյի դավերով ու մեծապես նպաստում էին մահմեդականների առավելությանը: Դեռևս առաջ էին գայրացած ակվիստանացիներն ու այլ ուխտավորներ ուզում պաշարել Կոստանդնուպոլիսը, սակայն հետո նրանք մտափախու եղան ու շարունակեցին իրենց ուղին: Ուխտավորները ճանապարհ էին բռնել դեպի Անտիոք, սակայն ճանապարհին շատ շատերը զոհվեցին: Ինչ վերաբերվում է Պուլատիեի կոմսին (Ալվիստանիայի դուքս Գիյոմ IX-ին – Մ.Ֆ.), ապա նա հազիվ միայն մեծ դժվարությամբ իր կյանքը փրկեց, իսկ նրա զույգն ու դրամները բաժին հասան սելջուկներին: Կոմսը փրկվեց միայն մեկ զինակրի հետ, անցավ լեռները մոռացված կածաններով և մի կերպ հասավ Տարսոս քաղաքին, որը մի փոքրիկ բնակավայր էր» (Պետրոս Մախլեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակներում, որ Միլանի արքեպիսկոպոս Անտիմը և Պուլատիեի կոմս Վիլյամը (Ալվիստանիայի դուքս Գիյոմ IX-ը – Մ.Ֆ.) պայքարի մեջ մտան Դոնիշմանի (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) դեմ Ռոմանիայում, սակայն պարտություն կրեցին և միայն մեծ դժվարությամբ փախչելով փրկվեցին թուրքերին» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տակկոնդի կյանքը», գլուխ 147):

«Այդ ժամանակ ֆրանկների մեծ կոմսը, որին Պետլին են ասում (Ալվիստանիայի դուքս Գիյոմ IX – Մ.Ֆ.), մեծաթիվ գործով՝ 30 բյուր հեծյալով, շարժվեց եկավ հռոմեացիների և հույների երկրի կոմս: Նա մեծ ուժով մոտենավ Կոստանդնուպոլիս և, լինելով մոտ քսան տարեկան մի կտորձ, սկսեց ինքնակամախոսությամբ ու իսպարտությամբ խոսել հունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) հետ, որին ոչ թե կայսր, այլ եպարքոս էր անվանում: Նա Ալեքս կայսր էր և հունաց ողջ երկիրն ահ ու դողի մեջ գցեց: Ալեքս կայսրը Պետլին կոմսի մոտ ուղարկեց հունաց բոլոր իշխաններին և մեծ թախանձանքով նրան Կոստանդնուպոլիս հրավիրեց, փառավորապես ընդունեց և հսկայական զանձեր նվիրեց: Նրա պատվին ձիաբարձարանում ևս մեծածախք ներկայացրան մեծ կազմակերպեց, որից հետո նրան մեծ Օվլիանոսով անցկացրեց Գամիոք՝ տալով նաև հույն զինվորներ: Բայց հենց այստեղ էր, որ սկսվեց հունաց կայսրը նենգությունը, քանզի նա հրաման տվեց իր զորհրդամանատաներին ֆրանկների զորքերին առաջնորդել անմարդաբան վայրերով: Նրանք ֆրանկներին տասնհինգ օր անընդմիջ վայրերում թողեցին, որոնք բացի անապատից և լեռնային դժվարանցանելի վայրերից այլ բան չէին տեսնում: Այդտեղի ջրերը սպիտակ էին՝ կրաքարի նման, և աղի: Ալեքս կայսրը կարգադրեց նաև հացի մեջ կիր խառնել և տալ ֆրանկներին ուտելու, մի բան, որ աստծո նկատմամբ արված մեծ մեղազգործություն էր: Եվ ահա ֆրանկների զինվորները երկար օրեր այդպես սովի մեջ ապրեցին, ուժասպառ եղան և նրանց մեջ հիվանդություն տարածվեց: Հունաց կայսրը այդպես վարվեց, քանզի ոչ էր կապել նրանց դեմ, որի պատճառն անցյալում նրանց գործած ուխտադրությունն էր: Դա, սակայն, վերջին հաշվով, աստծո գործն էր, որովհետև ֆրանկներն անողորմաբար կեղեքում էին քրիստոնյաներին, զրկանքների և ավերի էին ենթարկում նրանց, ահա դա էր պատճառը, որ աստված թույլ տվեց անհավատներին հարձակվել նրանց վրա և գործած մեղքերի համար պատուհանել նրանց: Այն ժամանակ արևմուտքի սուլթան խիժ-Արսլան (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), տեղեկանալով ֆրանկների գործի գայտալան մասին, գրեց Նիքսար՝ Դանիշման ամիրային (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև ուրիշ ամիրաների ու հսկայական զորքով շարժվեց ֆրանկների զորքերի վրա: Նրանք միմյանց հանդիպեցին Ավլոս կոչվող դաշտում և կատաղի ճակատամարտ տվեցին, որը տևեց օրվա մեծ մասը: Դաշտն արյամբ ողողվեց և ֆրանկների հուսալքված զինվորները, օտարության մեջ այլ ելք չգտնելով, խմբերով անասունների պես թափառում էին: Այդ օրը քրիստոնյաների համար սարսափելի էր և ճակատագրական: Այդ բոլորի վրա փախավ և հունաց զորավարը, իսկ Պետլինը, տեսնելով իր զորքի խորտակումը, բարձրացավ մի լեռ և այլազգիները շրջապատեցին լեռան ստորոտը: Պետք էր տեսնել աղեղների շայրուքը, երկվարների իրարանցումը և լեռների սասանումը: Պետլինը, տեսնելով իր զինվորների ջարդը, դառն ողբաց: Պատերազմը թեժացավ և Պետլինը, ամեն կողմից հույսը կորած, 400 ձիավորով փախուստի դիմեց: Թուրքերը մնացած զինվորներին՝ 30 բյուր, իսպառ ոչնչացրին: Ֆրանկների կոմս Պետլինը հասավ Անտիոք քաղաք՝ Տանգրիի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեթ Տերնետացու – Մ.Ֆ.) մոտ, որտեղից էլ հեռանալով, գնաց Երուսաղեմ տուրք բաղաբեր: Մի բանի օր անց նա վերադարձավ ֆրանկների երկիրը, որտեղից եկել էր՝ մեծ երդում տալով վերադառնալ և պարսիկներից ու հունաց կայսրից վրեժ առնել, քանզի համայն Պարսկաստանը լցված էր Պետլին կոմսի գերի ընկած զինվորներով» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ ֆրանկների մեծ դուքսը, որին Պետլին են ասում (Ալվիստանիայի դուքս Գիյոմ IX – Մ.Ֆ.) 300.000 հեծյալներ գլուխն անցած, շարժվեց եկավ Կոստանդնուպոլիսի և սկսեց մեծ հանգստությամբ խոսել հունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) հետ, որին ոչ թե կայսր, այլ եպարքոս էր անվանում: Հունաց ողջ երկիրն ահ ու դողի մեջ ընկավ: Այդ ժամանակ նրան հսկայական զանձեր նվիրեցին ու նրա հետ բարեկամություն հաստատեցին, իսկ նա էլ այլևս չէր ամապսցնում կայսր երկիրը: Միաժամանակ, սակայն, կայսրը վարվեց նրա հետ այնպես, ինչպես Գուլո Սենթիլի՝ քանզի հրաման տվեց ֆրանկների զորքերին առաջնորդել անմարդաբան վայրերով, իսկ հետո էլ տեղյակ պահեց սուլթան խիժ-Արսլանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.): Վերջին, այս ամենի մասին տեղեկացրեց Դանիշման ամիրային (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) և ահա նրանք հսկայական զորքով շարժվեց ֆրանկների զորքերի վրա: Նրանք միմյանց հանդիպեցին Ավլոս կոչվող դաշտում և կատաղի ճակատամարտ տվեցին, որը տևեց օրվա մեծ մասը: Դաշտն արյամբ ողողվեց և ֆրանկների հուսալքված զինվորները, օտարության մեջ այլ ելք չգտնելով ու զրկված առաջնորդներից, խմբերով անասունների պես թափառում էին: Պետլինը, տեսնելով իր զորքի խորտակումը, բարձրացավ մի լեռ և այլազգիները շրջապատեցին լեռան ստորոտը: Քրիստոնյաները հայտնվեցին անելանելի ու ծանր դրության մեջ, իսկ Պետլինը, ողբալով իր բանակի կորուստը, 400 ձիավորով փախուստի դիմեց և հասավ Անտիոք քաղաք՝ Տանգրիի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեթ Տերնետացու – Մ.Ֆ.) մոտ, այն դեպքում, երբ նրա ողջ բանակը կոտորվեց: Անտիոքից Պետլինը նաց Երուսաղեմ: Մի բանի օր

անց ևս վերադարձավ ֆրանկների երկիրը, որտեղից եկել էր՝ մեծ երդում տալով վերադառնա և պարսիկներից ու հունաց կայսրից վրեժ առնել» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 550 թվականին Պետևան անունով մեծ կոմսը 30 բյուրով գալիս Ե Կոստանդնուպոլիս, ամբարտապան խոսքերով եպարքոս կոչելով նախատում է Ալեքսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), նրանից գործ է առնում, թուրքերի երկրով իրեն ուղեկցելու համար, իսկ նրանք, նեղաբար գործելով իրենց թագավորի հրամանով, նրանց տանում են անջրդի անապատով և նրանց թուլացնելով մատնում Ղանշանին (Ղանիշանյանների եվրոպական էվրոպական խմբի Ղազին – Մ.Ֆ.) ու հիյծ-Ասլային (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան հիյծ-Ասլային – Մ.Ֆ.) գործին, իսկ Պետևանը, միայն 30 մարդկանցով ազատվելով, ընկնում է Անտիոք» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65): «Ֆրանկների առաջնորդներից մի ուրիշը՝ Պուստոլին անունով (Ալկիստանիայի դուքս Գիյոմ IX – Մ.Ֆ.), լսելով, որ արշավանքի ելած ֆրանկները գրավել են Ասորիքի և Պաղեստինի երկրները, իր հերթին որոշեց գնալ Պալմիրայի և Կասպարովկի և Լվաճել այդ հյուսիսային երկրները: Հասնելով Կոստանդնուպոլիս, նա խորհրդակցեց Ալեքս կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) հետ ու նրանից առաջնորդներ և ուղեկիցներ խնդրեց: Ալեքս կայսրը, խաբեց նրանց և մոլորության մեջ գցեց, բանգի, մարդիկ տալով, նրանց հրամայեց, որ ֆրանկներին մոլորեցնեն մի այնպիսի անապատում, որտեղ ոչ ջուր լիներ, ոչ հարդ: Այսպես նրանք արեց տեղի թուրքերին, որ շրջապատեն նրանց: Այդպես էլ եղավ, մեծ թվով թուրքեր հավաքվեցին և հասան նրանց, որոնք արդեն տանջվել ու թուլացել էին բաղնիքի ու ծարավից: Թուրքերը նրանց շրջապատեցին և նետերի ամպեր արձակեցին: Ուժ չունենալով պատերազմելու և ոչ էլ միջոց՝ փախչելու համար, նրանք պարտվեցին: Թուրքերը անհամար թվով մարդկանց սրի մատնեցին և մեծ հարստություն՝ ոսկի և արծաթ խլեցին, իսկ Պուստոլինը՝ նրանց գորագույնը, բլերի հետ փրկվեց և վերադարձավ իր երկիրը» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 253):

³⁴⁹⁶ «Այդ ժամանակ էր, որ հայտնի դարձավ այն մասին, որ Բաղդուին արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին I Բուլունացու (1100-1118) – Մ.Ֆ.) թշնամիները, անուղւ առնություն տաճելով նրա նկատմամբ, ոտքի են ելել և արշավում են մեզ վրա: Ստանալով այս լուրը՝ արքան ուժեր հավաքեց Երուսաղեմից, Տիբերիայից, Կեսարիայից ու Հայֆայից ու դրանք միավորեց մեկ բանակում: Մենք ի մի բերեցինք մեր բոլոր ուժերը, բոլոր տղամարդկանց, որ կարող էին գնալ կռել, ինչպես նաև զինակիրներին, և այսպիսով՝ մեր ձեռքի տակ հավաքվեցին 270 զինված հեծյալներ ու 900 հետևակայիններ: Մեր թշնամիները մեզ վրա էին գալիս 11.000 հեծյալով ու 20.000 հետևակայիններով, սակայն մենք գիտեինք, որ Աստված մեզ հետ է և չէինք վախենում թշնամիներից...: Եվ ահա մենք թողեցինք Հայան, որպեսզի հաջորդ օրը սարակինոսների դեմ պայքարի մեջ մտնենք: Այդ ժամանակ էր, որ մենք, դիտարկելով ու հետախուզելով նրանց ծանր կորուստները, հասկացանք, բան եթե գործենք նեղ տեղերում: Իրոք, վրանները պատել էին ողջ հարթավայրը: Միաժամանակ ձիերը չափ գցած վերադարձան նաև մեր ծառաներից երկուսը և հաստատեցին այն, ինչ մենք տեսել էինք: Եվ ահա մենք նստեցինք խորհրդակցության և եկանք այն մտքի, որ, եթե ուզում ենք հաղթել, ապա պետք է մարտի մեջ մտնենք լայնարձակ ու ոչնչով չսահմանափակված հարթավայրում, որտեղ մեկ անգամ Աստծո աջակցությամբ արդեն հաղթել էինք թշնամիներին, ընդ որում այդ պարագայում, եթե թշնամիի փախից, մենք նրանց ավելի ծանր կորուստներ կպատճառեինք, բան եթե գործենք նեղ տեղերում: Այդ ժամանակ արքան հրաման տվեց գնալ վերցնել, բոլորն այդպես վարվեցին և բանակն, ինչպես որ կարգն էր, անմիջապես գործի անցավ: Եվ ահա արքան կոչով դիմեց իր ասպետներին՝ ասելով...: Հազիվ էր արքան ավարտել խոսքը, երբ բոլորը ոգևորված աղաղակներով հավանություն տվեցին դրան ու սլացան մարտի, ընդ որում բոլորը ձգտում էին պահ առաջ հասնել հակառակորդին, սպանել ու գետնին տապալել վերջինիս: Այդ ժամանակ անհավատները, տեսնելով մեզ, աջից ու ձախից եկան մեզ վրա: Քրիստոնյա ռազմիկները, սակայն, ինչպես թռչնորսներ, որ ցանցի մեջ են առնում թռչունին, իրենց սովորության համաձայն բաժանվելով 6 ջոկատների, չնայած սեփական փոքրաթվաակությանը, Աստծո անունը շուրթերին ընկան թշնամու այդ անհամար ջոկատների վրա: Իրոք, թշնամին այնքան մեծաթանակ էր, որ լիովին պատեց քրիստոնյաների և մարդիկ չէին կարողանում մեկը մյուսին տեսնել: Այսպիսով՝ թշնամին պատեց մեր առաջին շարքը կազմող երկու ջոկատներին, սակայն այդ ժամանակ Բաղդուին արքան, գլխավորելով հասարակ մարդկանցից կազմված ուժերը, ելավ այդ մեծագույն վտանգի յուրայինների փրկելու: Իրոք, երբ մեր իշխանը տեսավ, որ թշնամին գերազանցություն է ձեռք բերում, նա հիմնականում ուժերով հարվածեց այդ անօրենյաններին, ընդ որում նա ինքը, ճոճելով նիզակը, որի ծայրին սպիտակ դրոշակ էր հագցված, խոցեց արաբներից մեկին, որն իր դեմ էր ելել: Այսպես արքան հարվածեց թշնամիներից մեկին ու սա տապալվեց ծիուց, ընդ որում որոշը մնաց այդ ռազմիկի մարմնի մեջ: Արքան, սակայն կարողացավ դուրս բաշխել նիզակը, որից հետո հարվածեց այլոց: Եվ այսպես և այս, և այն կողմից արիական մարտ էր ընթանում, որը տևեց մեկ ժամի չափ, ընդ որում երկու կողմից էլ առանց հեծյալների ձիեր էին պանում, իսկ իրոք մի գալիս հատվածն էլ ծածկված էր սպանված էր վիրավոր թոքավաղցիներից, նրանց վահաններով ու թերթով: Փառք Աստծո, սակայն, որ մեզ հետ էր Կեսարար խաչը, որի ներկայությամբ այնպես էր շփոթեցնում անհավատներին, որ նրանք ուղղակի գետնին էին տապալվում՝ ի վերջո ընկնելով սարսափի գիրկը և մտածելով միայն փախուստի մասին: Այդ ժամանակ երջանիկ էր նա, ով արագընթաց ծուխը ուներ, բանգի այդ մարդը փախուստով փրկվեց մահից, իսկ մնացած հեծանքները, թողնելով վահանները, նետերը, աղեղները, թերթը, նիզակներն ու ամեն տեսակի տեգերը, հոգնածությունից գետնին տապալվեցին և քրիստոնյաները հասան նրանց: Իրոք, տեսնել էր պետք, թե ինչպես է ողջ գետնից ծածկված մեծաթանակ դիակներով, որոնց հաշվել հնարավոր չէր, թեև վստահաբար կարելի էր ասել, որ թշնամիների բանակից սպանվել էր 15.000 հոգի, ընդ որում ոչ միայն հասարակներից, բանգի սպանվել էր նաև Բաբելոնի բանակի հրամանատարը: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք կորցրել էինք միայն 80 ասպետների, ինչպես նաև որոշ բանակի այլ ռազմիկներ: Այդ օրը Բաղդուին արքան իրեն շատ արիական դրսևորեց և մեծապես աչքի ընկավ, ընդ որում նույն կերպ աչքի ընկան նաև նրա ասպետները, որոնք, չնայած իրենց փոքրաթվաակությանը, նման հաղթանակի էին հասել: Հարկ է նշել, որ մարտի ելքը երկար ժամանակ կասկածելի էր, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ ոմանք արդեն փախչում էին, իսկ մյուսները՝ պարտվում: Սիրտ էր պետք, որ չայայթեր այդ տեսարանից, բանգի դա իրոք տեսնելու արժանի մի բան էր: Ինչպես ակնառատ էր այդ ճակատամարտին և ուրախանում ու ցավում էր ամեն մի հարվածի ու շարժի հետ: Իրոք, քրիստոնյաները բոլորը նետվեցին երկաթապատ հակառակորդի վրա այնպես, կարծես իրենց մահից չէին վախենում կամ մահը որևէ կերպ երբեք չէր կարող հասնել իրենց: Ղաժան փորձություններ էին և խղճառարության տեղ չկար, բանգի երկու կողմն էլ հարվածներ էր մեծ եռանդով: Մեկն ընկնում էր, սակայն խնայում չէր հայցում, մեկն աչքն էր կորցնում, մեկը՝ ձեռքը: Մարդու սիրտը ի վիճակի չէր տանել այդ տեսարանը, սակայն զարմանալ կարելի էր, որ մեր բանակը, հաղթելով գլխամասում, պարտվեց այդուհի, թեև հետո այստեղ էլ և քրիստոնյաները հետ մղեցին արանկինոսներին: Եվ այսպես մենք ստիպեցինք անհավատներին փախչել Ասկալոն, որից հետո մերոնք պատրաստվեցին նահանջել Հայիա: Արդեն պարզ էր, որ այդ օրը մարտը մեր օգտին էր եղել, սակայն արքան այնուհետև իր հրամայեց թողնել մարտի ուղեղը և գիշերել թշնամիների վրաններում: Այդպես էլ արվեց: Եվ ահա այդ ճակատամարտը, որ եղավ սեպտեմբերի 7-ին, իրոք արժանի էր այն բանին, որ նրա մասին պատմվի, ընդ որում հենց այդտեղ էր, որ Աստծո աջը աջակցեց ֆրանկներին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 26):

«/63/ Այս հոգեբերի մեջ էր արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին I Բուլունացու – Մ.Ֆ.), երբ անհանգստացնող լուրեր ստացավ Բաբելոնից, որոնք վկայում էին այն մասին, որ Եվրոպայից (Ֆրանկներից) խալիֆության վեզիր, գլխավոր գործադրամասնատար Աֆրալ Հայլ – Մ.Ֆ.), որը այդ երկրում արքայից (Ֆրանկներից) խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրից (1101-1130) – Մ.Ֆ.) հետո երկրորդ մարդն էր, մեծ ուժով ու հանդիսավորության ոտքի է ելել և մոտակա ժամանակներում պատրաստվում էր պատերազմ սկսել քրիստոնյաների դեմ: Ստանալով այդ անհանգստացնող լուրը՝ արքան հասկացավ, որ Երուսաղեմում մնալն անվտանգ չէ և սեպտեմբեր ամսին՝ Աստվածամոր տոնի օրը, որն իր թագավորության առաջին տարում էր, ելավ այնտեղից ու եկավ Հայիա՝ հետև ունենալով իր ողջ զորքը՝ ինչպես ասպետներին, այնպես էլ զինակիրներին: Այստեղ՝ բաղաբուն, պարիսպների պահպանության համար թողնելով 300 ասպետներ և 1.000 հետևակայիններ, նա մնացած ուժերով պատերազմի ելավ թշնամու դեմ, որպեսզի նրա դեմ առնի: Եվ ահա հաջորդ օրը արքան կանգ առավ Ռամլայի հարթավայրում, որտեղ էլ շուտով տեսավ, որ բաբելոնացիների անթիվ բանակը ծածկել է Ասկալոնի շրջապայքը, ընդ որում նրանք կազմում էին 200.000 հոգի, ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ: Տեսնելով այդ՝ արքան զարմացավ ու վախեցավ: /64/ Եվ այսպես Բաղդուինը, արդարացիորեն գտնելով, որ հնար չկա խուսափել այդ վտանգից, բանգի թշնամին անչափ մոտ է, իր բանակը բաժանեց 5 մասի, որում ընդգրկված էին ինչպես ասպետներ, այնպես էլ այլ ռազմիկներ: Առաջին ջոկատը դեպիավարում էր ազնվատոհմիկ ասպետ Բահուլը, որը մինչև վերջ կռվեց հակառակորդի դեմ իր ողջ ջոկատով, բացառությամբ մի ասպետի, որի ձեռքը հատվեց և նա փրկվեց միայն մեծ դժվարությամբ: Գիյոմ Շարտրասյուն, որ դեպիավարում էր երկրորդ ջոկատը, ևս մի հզոր ասպետ էր, որը իր ջոկատով մեծ ուժով հարվածեց թուրքերին: Դյուգո Տերին՝ մի երիտասարդ ու բազարի ռազմիկ, կանգնեց երրորդ ջոկատի գլուխ ու նա ևս հզոր մարտնչեց, թեև, երբ իրվեց թշնամիների շարքերի մեջ, շատերին կորցրեց: Եվ վերջապես վերջին երկու ջոկատները մնացին արքայի հրամանի տակ: /65/ Դրանից հետո առաջ եկան հոգնաբերականները և առաջարկեցին բոլորին, որպեսզի հաղթանակի հասնեն մոտակա պայքարում, ներեն իրար և իրականացնեն բոլոր եկեղեցական արարողությունները՝ ասելով այսպես: /66/ Եվ այսպես, ողջ բանակի խոսքերը հաստատելով երդումով՝ արքան ինքն էլ մեղքերի խոստովանություն արեց, որից հետո տեղյակ պահեց մնացած չորս ջոկատներին, որ պատրաստ լինեն առաջիկա ճակատամարտին: Եվ ահա քրիստոնյաների չորս ջոկատները նետվեցին հակառակորդի վրա ու համառ մարտ բռնկվեց: Շուտով, սակայն, չդիմանալով գերազանց թշնամու հարվածներին, քրիստոնյաները սկսեցին նահանջել, իսկ նրանք էլ դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ արքան, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, մարտի նետեց իր տրամադրության տակ եղած հինգերորդ ջոկատը, որի մարտի մեջ մտնելը առժամանակ կայունացրեց իրավիճակը: Արդյունքում ճակատամարտը կրկին համառ բնույթ ընդունեց և սարսափելի

նախնորհի վերածվեց: /67/ Եվ այսպես, մինչ Բալդուինը, միտնված թշնամիների շարքերը, ջարդում էր նրանց ու գետնը ծածկում հակառակորդի դիակներով, թշնամիների շարքից մի հայտնի Եվրո մեծ կատաղությանը եկավ եպիսկոպոսի վրա՝ նրա, որը կրում էր խաչը, որպեսզի գլխատի եպիսկոպոսին, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ նրան վրա հասավ աստվածային պատիժը, քանզի նա իր ծիու հետ միասին սպանվեց արքայի նիզակի հարվածով, որը դրանից հետո հարվածեց արդեն մյուս հեծյալի կոծքին և այսպես այս Եվրոը ևս գոհվեց քրիստոնյաների արքայի ձեռքով: Այն բանից հետո, երբ ընկան սարակինոսների բանակի այս երկու հայտնի Եվրոները, մեկը Աստվածային պատժի, իսկ մյուսն էլ Բալդուինի հարվածի հետևանքով, քրիստոնյաները, ոգևորված աստվածային զորությանը, գնացին թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ Յիսուս Զրիստոսը և Սուրբ խաչը օգնեցին քրիստոնյաներին ու մարտը շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ երեկո իջավ: Դրանից հետո հակառակորդի հոգնած ռազմիկները թողեցին ճակատամարտը, սակայն արքան ու նրա ռազմիկները չդադարեցին մարտը և, ի վերջո փախուստի մատնելով ու հետապնդելով թշնամիներին, գիշերն արդեն հակառակորդի ճամբարում էին: Այսպիսով՝ անհավատները, որոնք այն է արդեն հաղթանակ էին տանում մեր չորս ջոկատների նկատմամբ, տապալվեցին հինգերորդ ջոկատի ուժերով, որի հետ էր Սուրբ խաչը՝ արքայի ու նրա զինակիցների հրամանի տակ, ընդ որում թշնամիների համար ամենասարսափելին ոչ թե արքան, իշխաններն ու նրանց զինակիրներն էին, այլ հենց աստվածային ուժը, որն էլ մահացու խոցում էր իրենց» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 63-67):

«Բաբելոնի կայսրը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.Ֆ.**), սակայն, ոչ մի կերպ չէր հանգստանում, և ահա հերթական անգամ նա ուղարկեց իր զորքի հրամանատարներին, որպեսզի արանք հարձակում գործեն ֆրանկների վրա: Այսպիսով, նավերով ժամանելով Ռամալա, թշնամիները, օգտվելով արքայի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացու – Մ.Ֆ.**) զբաղվածությունից, որն այդ ժամանակ Կեսարիայում էր, ցրվեցին երկրով մեկ: Այդ ժամանակ մարդ ուղարկեցին և տեղեկացրին արքային ստեղծված իրավիճակի մասին, որը գործեց խելագար պողոթնությունը, երբ կարծես անխոհեմ կերպով մարտի մեջ մտավ: Իրոք, արքան կարծես թե հաշվի չէր առել, որ իր ձեռքի տակ փոքրաբանակ ուժեր կան, իսկ գործ ունենալ սպասվում էր մի բանակի հետ, որը կազմված էր 11.000 հեծյալներից և 21.000 հետևակայիններից, ընդ որում արանց դեմ արքան ուներ միայն 250 հեծյալ և 700 հոգուց էլ քիչ հետևակային: Այնուհանդերձ, մի բանի խոսքերով դիմելով իր ռազմիկներին, արքան նրանց հաղթանակ խոստացավ, իսկ ընկնելու պարագայում էլ կոչ արեց հիշել, որ Ֆրանսիան հեռու է: Այսպիսով՝ նրանք նետվեցին թշնամիների վրա և համար մարտը շարունակվեց որոշ ժամանակ, իսկ հետո, երբ Բալդուինը տեսավ, որ յուրայինները տեղի են տալիս, հուսահատության հասնող խելթությունը արդեն ինքը նետվեց մարտի: Այսպիսով, սարսափ տարածելով թուրքերի վրա իր հայտնի արտաքինով, Բալդուինը սկսեց զործել նիզակով՝ փախուստի մատնելով ամբողջական ջոկատներ: Այդ ժամանակ այս արքայի և Սուրբ խաչի իմաստուն ղեկավարությանը մեր մարտիկները այնպիսի վարպետությանը գործեցին, որ գետին տապալվեցին 5.000 հոգու՝ իրենք կորցնելով միայն 80 հեծյալների և որոշ բանակի հետևակայինների: Մերոնք ձեռք գցեցին նաև 500 արաբական նժույգներ, իսկ դա եղավ այն պատճառով, որ մինչ այդ, շրջանաձևված քրիստոնյաներին, արաբական այս ջոկատը առաջացել էր Դայֆայի ուղղությամբ և այժմ, երբ հաղթանակած քրիստոնյաները մոտեցան այդ բաղաձիկ, արաբների թվաց, թե այդ յուրայիններն են և նրանք հանգիստ մոտեցան, որպեսզի շնորհակալեն նրանց հաղթանակի առթիվ: Դրանից հետո, մինչ գունատված արաբները կհասկանային թե ինչ է կատարվում և ձեռք կմեկնեն գնեթը, նրանք գերվեցին, քանզի ինչպես պոետն է ասում, ոտք էին դրել օծի պոչի վրա: Այսպիսով՝ այս թշնամիները տապալվեցին, որից հետո արքան հասավ Դայֆա՝ կանխելով այս բաղաձիկ բնակչության կողմից Տանկերդին (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերթ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) օգնության մասին նամակ ուղարկելը և ուղարկելով իր սուրհանդակին, քանզի որ այստեղ վստահ էին, որ արքան իր բանակի հետ կործանվել է: Եվ ահա Տանկերդը, որ ինքն էլ արդեն պատրաստ էր օգնության գալ այդ սուրհանդակի տեղ հասնելուն պես, ոտքի հանած իր ձեռքի տակ առկա բոլոր ուժերը, հենց որ ստացավ արքայի մատանին, թողեց այդ գործը և իր մարդկանց իրենց տեղերն ուղարկեց» (Ալիյամ Մալմսբերցի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Ռամսը բաղաձիկ տեղակայված է Լիորսի մոտ՝ մի հովտի և այն հին Դիոսպոլիսն է...: Եվ ահա քրիստոնյաները, գտնելով այս բաղաձիկ մարդագուրդ, ծավալար զարկվեցին և ամրացան պարիսպների ու խանդակների հետևում՝ մտածելով, որ, հաշվի առնելով իրենց փոքրաբանակությունը, դժվար կլինի պաշտպանել երկրի ողջ տարածությունը: Իրոք, այդ ժամանակ բավականին հավաստի լուրեր էին տարածվել, որ Եգիպտոսի խալիֆը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.Ֆ.**) Ասկալոնի կողմից էր ուղարկել իր զորավարի (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Ահլալ Դայի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ գործող հեծյալագոր, որին միացրել էր մեծաբանակ այլ ռազմիկների և արանց բոլորի առաջ խնդիր էր դրել հզոր հարձակում ձեռնարկել խնդր և նրան մարդկանց վրա, որոնք համարձակվել էին խաթարել իր տարածքների հանգստությունը, սպանել նրանց կամ գերի բռնել Եգիպտոս: Այս գործի համար Եգիպտոսի տիրակալը ոտքի էր հանել 11.000 հեծյալների և 20.000 հետևակայինների և հենց այս ամեն էր, որ արքային (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.**) ստիպել էր թողնել Կայսարիան և, ի մի բերելով ուժերը, դեմ ելնել սեփական թագավորության վրա իրականացվելիք այդ հարձակմանը: Այնուհանդերձ, սպասելով մեկ ամիս և տեսնելով, որ թշնամին ոչ մի կերպ չի առաջանում, Բալդուինը որոշեց վերադառնալ Դայֆա: Երբ արդեն երրորդ ամիսն էր ընթանում, Եգիպտացիները, վախենալով իրենց տիրակալի զայրույթից, եթե կյանքի չկոչեին նրա հրամանները և մի կարգին գործ չանեին, կենտրոնացրին բոլոր ուժերը, ջոկատներ կազմեցին և պատրաստվեցին մոտել Երուսաղեմի թագավորության տարածք՝ հարձակում գործելով քրիստոնյաների վրա: Արքան, հենց որ լսեց այս մասին, ինչքան հնարավոր էր հավաքեց իր զորքերը և, ի մի բերելով թագավորության առկա բոլոր հնարավոր ուժերը, մի փոքրիկ բանակ հավաքեց Ռամալայի ու Լիորսի միջև ընկած տարածքում, բանակ, որը կազմված էր 260 ասպետներից և 900 հետևակայիններից: Եվ այսպես, վերջնականապես համոզվելով, որ թշնամին անցել է հարձակման, արքան շարժվեց վերջինիս ուղղությամբ՝ մինչ այդ իր բանակը բաժանելով 6 ջոկատների: Արքան մարտական կարգով շարեց այս ջոկատները և, իր առջևից տանելով Սուրբ խաչն ու իր հավատով առ Աստված, ելավ թշնամու դեմ: Չհապաղեց նաև Եգիպտական բանակը: Եվ ահա քրիստոնյաները, հայացքը հառելով երկնքին ու օգնության կանչելով Բարձրալիս, անվախ կերպով նետվեցին իրենց թշնամիների վրա՝ չափաբեկվելով նրանց գերակշիռ ուժերից: Զրիստոնյաները եռանդագին հարձակման անցան և սուրը ձեռքերին սկսեցին գործել, ինչպես ասված է, թե. «Ամեն մեկի փրկությունն իր ձեռքում է»: Մյուս կողմից թշնամիները ևս, սակայն, վախենալով Եգիպտոսում թողած իրենց կանանց ու երեխաների համար, որոնց վիճակը պարտության դեպքում լավ չէր լինելու, բոլոր հնարավոր միջոցներով դիմադրում էին քրիստոնյաներին, որպեսզի հետ չալուեն նրանց: Զրիստոնյաների բանակի առաջին ջոկատը, ջարդելով ու հետ չալուելով հսկայական գերակշռություն ունեցող թշնամուն, շարունակեց ուրախության առաջանալ և հետապնդել հակառակորդին, մինչև որ լիով ջնաջնեց վերջինիս: Միաժամանակ անգործ էին նաև քրիստոնյաների բանակի մյուս ջոկատները, որոնք մարտնչում էին զարմանալի բաջություն և իրենց հերթին առավելության հասան հակառակորդի գերակշիռ ուժերի նկատմամբ: Արքան, իրեն պահելով այնպես, ինչպես պետք էր պահել նման մի մեծ տիրակալ, սեփական վարքով ու խոսքով ոգևորում էր յուրայիններին և, անցած իր ջոկատի լուխ անվերջ օգնության էր հասնում այն հատվածին, որը հանկարծ կարծես տեղի էր տալիս հակառակորդի բանակության առջև: Նա բոլորին ոգևորում էր իր անձնական խիզախության օրինակով և ահա ի վերջո, բազմաթիվ անորոշություններից հետո երկնային ուժերը հաղթանակը շնորհեցին քրիստոնյաներին, որի արդյունքում թշնամիները թիկունք դարձրին ու դիմեցին փախուստի՝ կորցնելով նաև եռանդուն կեպով մարտնչող և թրի հարված ստացած իրենց առաջնորդին: Երբ արքան տեսավ, որ իր ջոկատները հաջողության են հասնում և թշնամին փախչում է, մահվան սպառնալիքով արգելեց սեփական ռազմիկներին թեկուզ մի պահ հապաղել և ավար հավաքել՝ փոխարենը իր ռազմիկներին անվերջ առաջ մղելով ու հրամայելով հետապնդել և ոչնչացնել հակառակորդին՝ անխնա կոտորելով վերջինիս որտեղ էլ, որ հանդիպեն: Նա ինքը ևս, անձամբ ղեկավարելով հեծյալների ու հետևակայինների շարժուն խմբերը, նետվեց հակառակորդի հետևից և, կոտորելով ուժ պատահի իր ճանապարհին, թշնամու մնացորդներին չարտեց Ասկալոն, որը գտնվում էր մարտի դաշտից ութ մղոն հեռավորության վրա: Գիշերվա վրա հասնելով այդ արյունահեղ նախնորհ դադարեց և հենց այդ ժամանակ էլ արքան, շեփորի հնչյուններով հավաքելով իր ցրված ռազմիկներին, վերադարձավ մարտադաշտ: Այստեղ նա հաղթականորեն տեղավորվեց՝ ըստ պատերազմական սովորության, ավարը բաժանելով իր ռազմիկներին: Ասում էին, թե այդ օրը թշնամին կորցրել է 5.000 հոգու, իսկ քրիստոնյաների շարքերում չհաշվվեցին 70 ասպետներ և բազմաթիվ հետևակայիններ, սակայն մեր կորուստների կոնկրետ թվի մասին ոչինչ ասել չեմ կարող» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 17):

«Այդ տարի Եվրո Սաադ-Էր-Դուլան, որը հայտնի է որպես ալ-Կալիմիսի, մեծ բանակով եկավ Եգիպտոսից և Ռամադան ամսի սկզբին հասավ Ասկալոն, որպեսզի շարունակի արքայան պատերազմը ֆրանկների դեմ: Նա այնտեղ մնաց մինչև Չուլիիցա ամիսը, որից հետո ելավ Ասկալոնից: Նրան ընդառաջ եկան 1.000 ասպետներ ու 10.000 ֆրանկ հետևակայիններ: Երբ երկու բանակներն իրար եկան ճակատամարտում, մահմեդականների աջ ու ձախ թևերը ընկրկեցին և դիմեցին փախուստի, սակայն Սաադ-Էր-Դուլա գորավարը շարունակում էր իր փոքրաթիվ ասկարով պահել կենտրոնը: Ֆրանկները հարձակում էին գործում նրա վրա, սակայն նա կարողանում էր պահել դիրքերը, բայց այդ պահին պատահականությունը նրա դեմ ելավ, նրա ձիս այնպեցեց, Նա գետին ընկավ և այրուտը էլ հենց գոհվեց նահապետի մահով, թող որոշումս լինի Ալլահը նրա նկատմամբ: Այդ ժամանակ մահմեդականները, կոչ անելով միմյանց վրեժխնդիր լինել այդ կորստի համար, շուտ եկան ֆրանկների դեմ և, մարտնչելով իրենց չինայելով, թշնամուն բռնեցին մինչև Յաֆա՝ անողորմ ձևով սպանելով, գերեվարելով ու թալանելով: Այս կերպ հարցը լուծվեց մահմեդականների օգտին, որոնց շարքերում չնչին կորուստներ եղան» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

Միեր Յակոբյան
Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք
Հատոր III

Խմբագիր՝ Թ. Յակոբյան
Ձևավորում՝ Ա. Գրիգորյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Սմբատյան

Հեղինակային Հրատարակություն
Երևան 2025
Չափսը՝ 70x100 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպագրությունը՝ օֆսեթ
22 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100:
Հեռ.՝ (093) 45-80-04
e-mail Lion1700@yandex.ru